خلاصة البيان في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN FÎ TEFSÎR'İL KUR'AN

Mehmet Vehbi

HULÂSAT'ÜL BEYÂN
Fİ TEFSÎR'İL KUR'AN

BİRİNCİ CİLT
Dördüncü Baskı

MÜELLİFİ
MEHMED VEHBİ
Merhûm Şer'iye ve Evkâf Vekili

MÜMİN ÇEVİK ve Ort. Koll. Şti.
Beyaz Saray, No. 4
Bayazıt — İSTANBUL

BİRİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

SÛRE-İ FATİHA

SÛRE-İ BAKARA

Sayfa

Sayfa

Sayfa

Sayfa

KİTAB HAKKINDA NÂŞİRİN AÇIKLAMASI

Merhûm Mehmed Vehbi Hoca'nın «Hulâsat'ül Beyân Fî Tefsîr'il Kur'ân» isimli onbeş ciltlik bu büyük eseri senelerdenberi Müslüman halkımız tarafından ısrarla aranıyordu. Son yıllardaki dinî kültürümüzün kaydettiği gelişme bu eseri daha şiddetle ihtiyaç hâline getirdi. Basılması bir zaruret oldu.

Büyük, temel İslâmî eserlerin neşri gayesiyle kurulmuş olan şirketimiz ilk iş olarak bu büyük eserin neşrine başladı. Allahû Teâlâ'nın tevfik ve inayetiyle bunu takiben kaynak kitapların neşrine devam edeceğiz...

«Hulâsat'ül Beyân»ın en büyük hususiyeti İslâm âleminde yazılmış en muteber tefsirlerden hulâsalar naklederek tefsir mevzuunda bütün nokta-i nazarları belirtmiş olmasıdır.

Kazî Beyzâvî, Fahrı Râzî, Hâzîn, Medarîk, Ebussuût Efendi, Ni'metullah Efendi, İbni Ceriri Taberî, Nisâburî, Sıddık Han gibi pek çok müfessirî'nin âyetleri tefsir edişteki görüşleri nakledilmiştir.

İkinci hususiyeti, Türkçe neşredilen tefsirler içinde en genişi olmasıdır. Onbeş cilt olan bu tefsirde âyetler izah edilirken derinliklerine kadar inilmiştir.

Üçüncü hususiyeti, âyetler toplu şekilde değil teker teker ele alınmış ve tefsiri yapılmıştır. Dili çok sâdedir. Herkesin anlıyabileceği şekilde selis bir uslûpla yazılmıştır.

Eserin basımında yanlışsız ve aslına uygun olması için mümkün olan azâmî dikkat gösterilmiştir. Buna rağmen gözümüzden kaçmış hususların okuyan din kardeşlerimiz tarafından bildirilmesini rica ediyoruz.

Âyetlerin metinleri merhûm Hasan Rıza'nın hattıdır. Okuyanların daha iyi istifade edebilmeleri için âyet numaralarını da koyduk.

Âyetlerin meâlleri tefsir kısmından siyah puntularla dizilerek ayrılmıştır. Böylece, yalnız âyet meâline bakmak istiyenlere kolaylık sağlanmış oldu.

İzah edilen kelimeler ve bunların izahları italik harflerle dizilmiş ve okuyucunun dikkati çekilmiştir.

Her sayfanın üst kısmına sûre ismi ve cüz numarası yazılmıştır. Böylece bir ayetin veya sûrenin tefsirini okumak istiyenler kolayca bulabileceklerdir.

Kitabın baş tarafına mevzu fihristi konmuştur. Bu sadece her cilde ait fihristtir. Bundan başka inşaallah onbeşinci cildin sonuna çeşitli fihristler ilâve edilecektir. Böylece eser tasnifsiz malûmat yığını olmaktan kurtarılacak, eserden azamî istifade sağlanacaktır.

Ayrıca tefsirin bütün ciltlerinin basımının tamamlanmasından sonra müstakil bir cilt halinde lûgatçe çıkarılacaktır. Bu cilt gençlerimizin ağır buldukları kelimeleri izah edecek, aynı zamanda dînî tâbirleri açıklayan ansiklopedik lûgat mahiyetinde olacaktır.

Din kardeşlerimizin kitabı okuduklarında Allahın bu mubarek kelâmının sonsuz feyizlerinden nâsîbedâr olmalarını niyaz ederiz.

Eserin merhum müellifinin de ruhu şâd, kabri ferâh, mekânı Cennet olsun. 16.11.1966

Mümin ÇEVİK

MÜELLİFİN TERCÜME-İ HÂLİ

(1861 — 1949)

Mehmet Vehbi (Çelebi) İstiklâl mücadelesi sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin üçüncü Şer'iyye ve Evkâf Vekilidir. Tarihe mal olmuş büyük şahsiyetlerden biridir. 15 ciltlik yazmış olduğu «Hülâsatül Beyan Fî Tefsîril Kur'ân» namındaki tefsiriyle şöhret bulmuş değerli din âlimlerindendir.

1861 Yılında Konya ilinin Hâdim kazasında Kongul köyünde doğmuştur. Ülema mesleğinden Çelik Hüseyin Efendi adında bir zatın oğludur.

İlk tahsiline köyün mektebinde başlamış, Anbarlızade Mehmet Efendiden Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmiş, tecvit vesair lüzumlu ilimleri de öğrenmiştir. 1876 Tarihinde Tomakzade Mehmet efendiden de Emsile ve Binayı okumuş, bir yıl sonra da Hâdim Medresesine kaydolmuştur. Burada İstanbul mezunlarından Hafız Ahmet Efendiden Sarf ve Arabi tahsil etmiştir. Hocasının Bardas köyüne Müderris olması üzerine tahsilini ikmal etmek için onunla birlikte Bardas köyüne gitmiştir.

1879 Yılında tekrar Hadim Medresesine dönmüş, bir yıl sonra da Konya'da Şirvaniye medresesine girmiştir. Konya Müftüsü Hacı Hüseyin Efendiden Mollacami, Tavaslı Osman Efendiden de Fıkıh ve Usul derslerini okumuştur.

1888 Yılından itibaren ders okutmağa ve icazet vermeğe başlamıştır. Göstermiş olduğu liyakat üzerine 1899 yılında Konya Valisi Ferid Paşanın tamir etmiş olduğu Mahmudiye medresesine müderris tayin edilmiş, 1901 yılında da Konya Hukuk Mahkemesine üye olmuştur. Bu vazifede iki yıl kaldıktan sonra Konya'da yeni açılan Hukuk Mektebine Vesaya Muallimi olmuştur.

1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin ilânı dolayısiyle Konya Mebusu olarak İstanbul Meclisi Mebusanına katılmıştır.

Hiçbir partiye mensup olmıyan üstad 1911 yılında Meclisin dağılması üzerine Konya'ya gelerek Türkçe bir tefsir yazmaya ve tedrisle meşgul olmaya başlamıştır. Fakat bu sırada Birinci Cihan Savaşının çıkmasiyle tedrisle uğraşmaktan vaz geçmiş, bütün vaktini tefsirin tamamlanmasına hasretmiştir. «Hülâsatül Beyan Fî Tefsîril Kur'ân» adı altında 15 ciltlik muazzam eserini 1915 yılının sonunda bitirmiş ise de malî durumu müsait olmadığından tab' ettirememiştir.

Birinci Dünya Savaşı 1918 yılında her iki tarafa mensup devletler birer muahede ile harpten çekilmişlerdi. Osmanlı Devleti de Mondros mütarekesini imzalamıştı. Fakat Yunanlılar 1919 yılında İzmir'e asker çıkarmasıyla memleket tehlikeli bir duruma düşmüş, işin vahametini idrak eden necip ve asil Türk Milletinin böyle bir haksızlığı kabul edemiyeceği pek tabi'i idi. Bunun için memleketin muhtelif yerlerinde «Kuvay-ı Milliye» teşekkül etmişti. Bilhassa Doğu Anadolu'da Erzurum ve Sivas Kongreleri yapılmış, memleketin muhtelif yerlerinde çete teşkilâtı kurulmuştu.

Böylece Vatanın tehlikeli bir anında Konyalı Mehmet Vehbi, Milli Kuvvetler lehinde konuşmalar yapmış ve bazı subaylarla temasa geçmişti. Fakat bu temaslarından ürken Konya Valisi Cemal Bey, Hâdimli Hocayı göz hapsine almış ise de üstad yılmamış, Vatanın selâmeti hususunda ilgilileri uyandırmaktan geri durmamıştır.

Vâlinin kaçması üzerine İngiliz ve İtalyan temsilcileri ve 1500 kadar silâhlı İtalyan askeri Konya'yı almayı düşünmüşlerdi. Bu haberin kısa zamanda halk arasında yayılmış olması ve Kuvayi Milliyenin o zaman Beyşehirdeki kumandanı şehit Miralay Nazım Beyin Konya M. Umumisi vasıtasıyla ordunun Vehbi hoca hakkındaki güven ve arzusunu bildirmesi üzerine Konya memurin, ulema ve eşrafı toplanarak Mehmet Vehbi Hocayı Vali Vekâletine seçmişlerdi. Bu sırada İstanbul Hükümeti Kuvayi Milliyenin ileri gelenleriyle anlaşarak Suphi Bey isminde birini Konya'ya Vali tayin etmişti. Vehbi Hoca da 1919 yılında tekrar İstanbul Mebusan Meclisine Konya'dan mebus seçilmişti.

23 Nisan 1920 yılında Vehbi Efendi Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisine Konya Mebusu olarak iştirak etmiş ve bir müddet Meclis Reisliğinde de bulunmuş, bilâhere Şer'iye ve Evkâf Vekili olmuştur.

Bazı sebebler dolayısıyla Şer'iye Vekilliğinden çekilen Mehmet Vehbi bir müddet siyaseti de bırakarak Ankara'da kalmıştır. Bu esnada Tetkikat ve Te'lifatı islâmiyye heyeti meyanında bulunan Şemsettin (Günaltay'ın) cesaret vermesiyle hazırlamış olduğu 15 ciltlik tefsirinin tab'ına karar vermişti. Eserin basılması hususunda Konya'nın eşraf ve tacirlerinden Hacı Kaymakzade Hacı Mahmut ve oğlu Kasım efendilerin maddî yardımıyla tefsirin tab'ına muvaffak olunmuştur.

Tefsir-i şerifin musahhihi bulunan Evkâf-ı İslâmiye matbaası muhasebecisi Abdullah oğlu Hafız M. Kâmil de eserin tashihinde «deruhte edilen vazifenin ehemmiyetinden bahsetmekte ve Kadırgalı Mustafa Nazif Efendi tarafından yazılan kelâmullahtan tatbik edilmiş olmakla onun resmî hattı kabul edilmiş olduğunu, tefsiri okumak istiyenlere bir suhulet olmak babında konulan işaretler hakkında malûmat verildiğini, terceme ve tefsir olan Kur'ân âyetleri kavislerin, âyetlerin tercümeleri köşeli mu'terizalar içerisinde ibare arasında geçen hadîs-i şerîfler de kavisler içine alındığını, bütün tefsir Ketuhta camii şerifi imamı bulunan Hafız İbrahim Efendi tarafından tetkik edilmiş, mevcut hataların savabları ayrıca bir cetvel halinde tefsir-i şerifin sonuna ilâve olunduğunu» beyan etmiştir.

Merhum üstad, siyasî hayatında partiye girip girmemek hususunda zamanın ileri gelenleri ile fikir ihtilâfı halinde idi. Birinci T.B.M.M.'nin feshinden sonra Milletvekili olmamasına rağmen tarassut altında bulundurulmuştur.

Basılmakta olan ve bir taraftan da satışa çıkarılan tefsirin bine yakın nushasını eski bir talebesi olan Balıkesirde imamlık vazifesi yapan Necmettine götürmüş, sonra diğer ciltlerini de tab işlerini kontrol etmek üzere İstanbul'a gelmişti. Birgün köprüde eski Canik mebusu Nâfiz Beye tesadüf etmiş ve Nâfiz Bey ile birlikte Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Beyin Karaköyde bulunan yazıhanesine gitmişti. Orada nargilesini içerken İzmir suikastinin mürettiplerinden maslup Ziya Hurşit de gelmişti. Merhum Vehbi Efendi Ziya Hurşid'in ilk Büyük Millet Meclisinden eski bir mebus arkadaşı olması dolayısıyla onunla hasbihalde bulunmuştu. Bu sebepten Vehbi Hoca İzmir suikastinden dolayı 1927 de Konya'da tevkif edilmiş, bir hafta kadar polis kısmı adli reisinin odasında nezarette kaldıktan sonra bir emirle ilmiye kisvesinden tecrit edilmek suretiyle Ankara'ya gönderilmiştir. Ongün kadar nezarette kaldıktan sonra yapılan tahkikat neticesinde suikastla hiçbir alâkası olmadığı anlaşılmış ve İstiklâl mahkemesine sevkedilmesine mahal kalmadan serbest bırakılmıştır.

ŞAHSİYETİ :

Merhum, kuvvetli bir irade sahibi idi. Bu hususta oğlu emekli hâkim sayın Asım Çelik şöyle bir misalle anlatmıştır. «Ankara'da Şer'iye Vekili olarak bulunduğu sırada tefsirin bastırılması için bazı ilgililerle istişare yaparken o zaman Şer'iye Vekâleti (Tetkikat ve Te'lifat-ı İslâmiyye heyeti) azasından olan eski başvekillerden Şemsettin Günaltay, peder merhumun el yazısıyla olan tefsirden bir formayı İstanbul'a götürmüş, tab'ı hususunda Evkâf-ı İslâmiyye matbaası idarecileriyle görüşmüştü. Matbaada eserin yalnız bir sayfasına yazılması lâzım geldiği, sahife arkasına

yazılmaması icap ettiği söylenmişti. Eğer böyle olmazsa mürettipler tarafından kolaylıkla ve yanlışsız olarak dizilmesine imkân olmadığı neticesine varılmıştı. Merhum Şemsettin Günaltay gelip durumu peder merhuma anlatmış, peder merhum da rahmetlik ağabeyim Fevzi Çelik'e ve bana birkaç sayfa yazdırıp tetkik ettikten sonra bu işin bizim tarafımızdan yazılmasını uygun görmemiş olacak ki 7000 sayfalık eseri oturup yeni baştan bizzat yazmıştır.»

Şer'iye ve Evkâf Vekili bulunduğu sırada Vekâletin resmî atlı arabasına birgün bile binmemiş, mebusluğunda olduğu gibi vekilliğinde de evi ile Meclis arası üç kilometre mesafe olmasına rağmen her gün yaya gidip gelmiştir. Vekilliği sırasında ne sarığında ve ne de giydiği mest ve lâstiğinde en küçük bir değişiklik yapmamıştır. Sıhhatli idi. Sohbetleri gayet tatlı ve nüktedandı. Sevdikleri ile şakalaşmaktan hoşlanırdı. 30 Yaşından sonra nargile içmeye alışmış ve tiryakisi olmuştu. Tren seyahatlarında ve diğer yolculuklarında nargilesini beraberinde taşırdı. Tiryaki olmasına rağmen bazan iradesini kullanır, altı ay nargileyi içmediği bile olurdu. Gene tekrar içmeye başlardı. Birgün bile hasta olarak yatağında yattığı görülmemiştir.

Mehmet Vehbi Efendi 15 Nisan 1923 yılında vazifesinden ayrılmış ve sonra 1683 numaralı tekaüt kanununun 25. maddesi mucibince kendisine emekli maaşı bağlanmıştır. 1949 yılında, Kasım ayının 27 sinde 88 yaşında Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Kabri Konya'da Ankara yolu üzerinde Musallâ kabristanındadır. Mezar taşında şu cümleler yazılıdır.

«El-Mağfur bütün mevcudiyeti ile islâmlığa ve bütün varlığı ile vatanına hizmet eden Tefsîr-i Kur'ân sahibi Şer'iye Vekili Konya'nın öz evlâdı Hadimli Hoca Mehmet Vehbi Çelik ruhuna fatiha.» Alt kısmında da Afyon Karahisarlıların Hoca Vehbi Efendi hakkında son bir Cemîle ve hürmetleri nişanesi olmak üzre bizzat kendileri yazıp mermer üzerine kazdırarak kabrine talikı için hediye ettikleri şu kıt'a vardır :

Hüvelbâki

Eyledi Üstad-ı kül Vehbi Efendi irtihal

Bir eşi gelmez ferid-i asr idi bi iştibah

Geldi bir hâtif esefle söyledi tarihini

Son müfessir Hâdimi Vehbi Efendi göçtü ah.

ESERLERİ :

Hülâsatül Beyân Fî Tefsîril Kur'ân'dan başka diğer basılmış ve basılmamış eserleri şunlardır :

1 — Akaid-i Hayriye (Arabça ve Türkçe)

2 — Ahkâm-ı Kur'âniye

3 — Sahîh-i Buhârî — Tecridi Sarih

4 — Siyasî hatıraları (basılmamıştır).

Veli ERTAN

Konya Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürü

BİRİNCİ CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

SÛRE-İ FATİHA

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾

[Her bir hamdedicilerin hamd ve senâ edicilerin senâsı, âlemlerin Rabbi olan Allahü Tealâ'ya mahsustur.] Medh-ü senâ Allah'ın gayrıya tecavüz etmez. Yani; zevilukulden ve zevilukulün gayrıdan, âlemin her nev'inden, her ferdinden, her cüz'ünden meth-ü senaya müteallik sudur eden hamdü senâ cemî' sıfât-ı kemaliyeyi câmi olan Allahü Tealâ'ya mahsustur. O Allahü Tealâ ki, bu âlem-i mükevvenatın her zerresini kabiliyyet ve liyakatine göre kemaline isal ve menafiini celbe ve mazarratını def'a muktedir kılmakla terbiye edicidir; ve cümlesinin müddet-i hayatında bekası Allah'ın terbiyesinin eseridir. Çünkü herşey bidayesinden nihayesine kadar terbiye-i ilâhiyeye muhtaçtır. Eğer terbiye-i ilâhiye olmasa idi; cümlesi derhal yok olur, giderdi.

Fahri Razî ve Kazî'nin beyanları veçhile hamd; *nimet mukabilinde Cenab-ı Hakkı senâ etmektir.*

Nimet mukabilinde senâ, nimeti bilmekle olup Allahü Tealâ'nın nimetleri ise sayılmaz ve tükenmez olduğundan insan evvelemirde kendi zatını nazarı itibare alarak vücudunu ve vücudunda

olan terkibatı ve sair sanayi-i garibeyi ve zahirde gözlerini, kulaklarını, ellerini ve ayaklarını tefekkür edince binlerce nimete tesadüf ettiği gibi vücudunun bekası için halkolunan nimetleri görünce her nevi meth-ü senânın Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunda asla tereddüt etmez.

Amma, bazı insanların âharinden görmüş olduğu nimet mukabilinde o âhari senâsı ve bilhassa ümmetlerin peygamberlerini ve tilmizlerin üstazlarını senâları, gerçi zahirde Allah'ın gayrıyı senâ ise de, hakikatte cümlenin hâlikı Allahü Tealâ olduğu için o senâlar dahi bilvasıta Allahü Tealâ'ya râcidir. Çünkü nakşı medih nakkaşa râci olduğu gibi, mahlûku methetmek de hâlika râcidir. Binaenaleyh; Her kim, kimi senâ ederse, hakikatte o senâ, onu halkeden Allahü Tealâ'yı senâdır.

Elhamdülillâh cümle-i lâtifesi, Vâcip Tealânın hayat, ilim, irade, kudret sıfatlarıyla muttasıf olduğuna delâlet eder. Zira hamd, an ihtiyarin sudur eden bir fiili cemîl mukabilinde olup, şu tadad olunan sıfatlarla muttasıf olmayan kimseden fiili cemîl sudur edemeyeceğinden Vâcip Tealâ'ya hamdetmek ve hamdin Allaha mahsus olduğunu haber vermek; Allah'ın şu sıfatlarla muttasıf olduğunu beyan demek olacağı Beyzâvî'nin cümlei ifadâtındandır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran: (الحمدلله) cümlesi şükrün ve hamdü senânın bizzat ve bilvasıta mecmûu, Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu haber vermekten ibaret ise de, manâsı; (قولوا الحمدلله) meâlinde emir olduğu cihetle Allahü Tealâ'ya, hamdin keyfiyetine kullarına talimi mutazammındır. Yani «Allahı senâ edeceğiniz zaman *Elhamdülillah* deyin» demektir. Şu halde; Allahü Tealâ'ya hamdetmek (حمدت حمداً) ve (احمد حمداً) gibi cümlelerle dahi eda olunursa da, hamdi ifade etmekte evlâ olan elhamdülillah cümlesi olduğuna âyet-i celîle delâlet eder. Çünkü Cenab-ı Hak Kitabının bidayesinde bu cümle-i celîleyi iradla kullarına hamdi talim buyurması, hamdi ifade eden elfaz içinde bu cümlenin efdal olmasına büyük bir delildir.

R a b *terbiye* manâsına masdar ise de, burada *herşeyi kemaline isal edici* manâsına Vâcip Tealâ'nın esmâ-yı hüsnâsındandır. Rububiyet sıfatı, sıfât-ı ilâhiyenin a'zamı olduğuna işaret için

Vâcip Tealâ Kitabının bidayesinde zat-ı ülûhiyetini rububiyet sıfatıyla tavsif buyurmuştur. Çünkü alâ tarik-ı tedric herşeyi kemaline isal eden terbiyedir. Eğer terbiye olmasa mahlûkat ve mükevvenatın noksan kalacağı şüphesizdir. Zira cümlesi inâyet-i ilâhiye ve terbiye-i sübhaniye ile kendisinden maksud olan gayeye vasıl olabilir. İnayet-i ilâhiye olmadıkça hiçbir şey maksud olan gayeye vasıl olamaz ve elbette noksan olurdu.

Â l e m î n ; Allahü Tealâ'dan mâadâ mevcudatın kâffesi Vücudu Bari'ye alâmet ve delil olduğu için âlem denilmiştir. Şu halde Fahri Razî, Kazî ve Medarik'in beyanları veçhile ecsam, cevahir, ârâz, mütehayyiz, müfarik, kalîl, kesîr, küçük ve büyük cümle mahlûkat âlemde dahildir. Binaenaleyh âlem ecza-yı mevcudatın her cüz'üne şamil olduğu için Cenab-ı Hakkın terbiyesi âlemin her zerresinde görülmektedir. Ecza-yı âlemden hiçbir cüz'ün terbiye-i ilâhiyeden hariç olmadığına işaret için umum efrada ve şumûle delâlet eden *elif lam* istiğrakıyla cemî sıyğası varid olmuştur ki, terbiye-i ilâhiyenin her zerre-i âleme şamil olduğuna sarahaten delâlet etsin ve âlem eczasından hiçbir cüz'ün terbiyeden müstağni olmadığı bilinsin ve herkes kendisinde lâyuad terbiye-i ilâhiye olduğunu düşünsün ve o terbiyeyi veren rabbisine hamdetsin...

Âlem, mevcudatın kâffesine şâmil olup mevcudat içinde âkil ve gayrı âkil varsa da; âkil, gayrı âkil üzerine tağlib olunduğundan ukalâya mahsus olan cem'i müzekker salim sigası ile varid olmuştur.

Vâcip Tealâ'nın hamde istihkakı, zât itibariyle olduğuna işaret için *lâfza-i celâl* ve sıfat itibariyle müstehak olduğuna işaret için *Rab* ism-i şerifi varid olmuştur. Çünkü *Allah,* ism-i şerifi Vâcip Tealâ'nın enva-ı sıfatı câmi zât-ı ülûhiyetine delâlet ettiği gibi *rububiyet* sıfatı da enva-ı sıfâtına delâlet eder. Zira hayat, ilim, kudret, irade sıfatı olmayan zatta terbiye sıfatı olmaz. Yani bu sıfatları haiz olmayan zat hiçbir şeyi terbiye edemez. Binaenaleyh, âlemi terbiye eden zâtı ülûhiyette elbette bu sıfatların vücudu lâzımdır. Şu halde Allahü Tealâ'nın hamde istihkakı hem zâtı, hem sıfâtı itibariyle olduğuna bu âyet delâlet eder.

**

Vâcip Tealâ hamdin zat-ı ülûhiyetine mahsus olduğunu ve âlemin her fert ve her cüz'ünün hilkati ve hilkatinden sonra kemaline isali noktasından mürebbi olup her ferdini haddi lâyıkına iblâğ edici olduğunu beyandan sonra, cümle mahlûkatına rahmeti şâmil bulunduğunu beyan etmek üzere (الرحمن الرحيم) buyuruyor.

[Hamd şol Allahü Tealâ'ya mahsustur ki, o Allahü Tealâ bilcümle âlemlerin rabbi olduğu ve dünyada mahlûkatın her nev'ine ve her ferdine in'am ve ihsan ettiği gibi, âhirette dahi bilcümle müminlere in'am ve ihsan edicidir.]

Fahri Razi'nin beyanı veçhile *r a h m e t ; enva'ı afattan halâs ve enva'ı hayrâtı eshab-ı ihtiyaca isal eylemek suretiyle ihsan ve in'am etmektir*. Binaenaleyh; kullarını cemi afattan muhafaza ve enva'ı hayrata nail kılan Vâcip Tealâ'dır.

İnsanı her uzvuna arız olacak binlerce derd ve âlâmdan muhafaza buyurduğu gibi, anasının rahminden hin-i mevtine kadar insanın nail olduğu sayılmaz ve tükenmez nimetleri dahi ihsan eden Allahü Tealâ olduğunda edna aklı olan bir kimse tereddüt etmez. İşte beyan olunduğu veçhile kullarına yüz binlerce nimetlerini isal ettiği cihetle hamd-ü senâya müstehak olduğunu bu âyetle Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Yani «Allahü Tealâ hamde müstehaktır. Zira Allahü Tealâ; rahman ve rahîmdir. Her kimse ki, rahman ve rahîm ola; hamde müstehaktır. O halde Allahü Tealâ hamde müstehaktır.» demek olur.

R a h m a n ; ibaddan sudur etmesi tasavvur olunmayan nimetleri in'am edici manâsına olup *r a h î m* ise, *ibaddan sudur etmesi tasavvur olunan nimetleri in'am* edici manâsına olduğundan rahman, Vâcip Tealâ'ya mahsus isimlerdendir. Binaenaleyh; Allah'ın gayrıya «Rahman» ıtlak olunmaz, ama «Rahîm» Allah'ın gayrıya ıtlak olunabilir.

Gerçi (Rahman) ile (Rahîm) besmelede sebketmişse de rahmet ile inayet-i ilâhiye herşeyden ziyade olduğuna ve rahmet-i ilâhiyenin kesretine işaret için besmeleden sonra Fatiha-i Şerife'de dahi rahmet sıfatı ayrıca zikrolunmuştur. Çünkü rahmet-i ilâhiye olmadıkça hiçbir şey vücut bulmaz.

R a h m e t ; rikkat-i kalb manâsına olup Vâcip Tealâ Haz-

retleri kalb ve saire gibi âzâ ve cevârihten münezzeh olduğu cihetle rikkat-i kalbin lâzımı ve gayesi olan (in'am) ihsan manâsında mecaz olarak bu makamda Vâcip Tealâ zâtını Rahman ve Rahîm sıftlarıyla tavsif buyurmuştur. Şu halde, (Rahman) ve (Rahîm) demek; *in'am ve ihsan edici* demektir. Çünkü rahmetin asıl manâsı olan rikkat-i kalb ihsana sebep ve ihsan ona lâzım gelir.

Rahman ve Rahîm Vâcip Tealâ'nın hamde istihkakına illet ve delildir ve takriri şöyledir: «Allahü Tealâ hamde müstehaktır. Zira; Allahü Tealâ zâhiren ve bâtınen kullarına merhamet buyurucudur. Her zat ki, kullarına merhamet buyurucu ola, hamdü senâya müstehaktır. O halde, Allahü Tealâ hamdü senâya müstehaktır. Çünkü Vâcip Tealâ'ya hamdeden olsa veya hamdeden olmasa bile zâtında hamde müstehak olduğu gibi evsaf-ı celile ve ef'al-i cemilesi itibariyle de hamde müstehaktır.

Hülâsa, Vâcip Tealâ bilcümle zerrât-ı âlemi kemaline isal edici bir mürebbî-i hakîkî olup dünyada kullarının kâffesine ve âhirette yalnız mümin kullarına in'am edici olduğu ve zâtında hamdü senâya müstehak bulunduğu gibi âlemleri terbiye ve cümle mahlûkata ihsan sahibi olduğundan dolayı da hamde müstehak olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bilcümle âlemlerin mürebbisi olup enva'ı nimetleri dünyada ve âhirette ihsan edici olduğunu beyandan sonra dâr-ı âhirete de malik olduğunu beyan etmek üzere (مالك يوم الدين) buyuruyor.

[Âlemlerin rabbisi ve kullarına in'am ve ihsan edici Allahü Tealâ yevm-i ceza olan kıyametin ve dar-ı ahiretin malikidir.] Çünkü âhirette herşeye malik ve mutasarrıf Zat-ı Ecel ve Âlâ'dır. O günde her türlü temellük ve tasarruf ona râci ve onun gayrı velev zâhirde olsun bir malik yoktur ve olamaz.

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette emir ve nehiyle istediği gibi tasarrufa malik olduğunu zikr için yevm-i cezanın maliki bulunduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü yevmi cezaya malik olanın o

günde cereyan edecek umurun kâffesine de malik olacağı evleviyetle sabittir.

D i n ; şeriat ve itaat manâsına varid olursa da bu makamda Beyzâvî'nin beyanı veçhile *ceza* manâsına olduğundan (yevm-i din)den murad; *yevmi ceza ve darı âhirettir.* Ve yevmi cezada her umura malik ancak Vacib-ül Vücud olup o günde emr-i nafiz başka bir kimse olmadığına işaret için «malik», «yevm»e muzaf kılınmıştır.

Gerçi Vâcip Tealâ yevmi cezanın maliki olduğu gibi dünyanın dahi maliki ise de, dünyada insan âriyet ve mecaz tarikiyle mülk ve saltanat sahibi olarak umur-u dünyaya muvakkaten mâlik olduğundan yevmi cezanın malik-i müstakilli olduğu tasrih olunmuştur. Çünkü; o günde saltanat-ı faniyeye malik olup dünyada malik ve hâkim olanların mülk ve hükümleri bir hayal-i maziden ibaret kalır. Binaenaleyh o günde cümle nâsın mercii ve melcei ancak lutf-u Bâri'dir.

Vâcip Tealâ üzerine şu zikrolunan evsafı icra etmek hamde istihkakını ve ibadete lâyık ve ehak olduğunu beyan içindir. Zira âlemin rabbı ve hâlikı olması ve zahir ve batın dünyada ve âhirette bilcümle nimetlerini in'am etmesi ve bilhassa yevmi kıyamete malik olması; Cenab-ı Hakkın hamde müstehak olduğunu iş'ar ettiği gibi ibadete elyak olduğunu dahi ifade eder. Çünkü mutî' ile âsi ve zâlimle mazlûm beynini tefrik için hazırlanan yevmi cezaya malik olmak; ancak ibadete lâyık ve o güne malik olan zat olduğunda edna aklı olan tereddüt etmez. Zira o günde ceza; dünyada geçmiş olan â'male göre olduğundan o güne ve o günde ceza vermeye malik olan zat ancak mabûd olması lâzım gelen zattır. Çünkü; ibadet edenlere güzel ceza ve kabahat edenlere fena ceza vermek ancak mabudun şanıdır.

Vâcip Tealâ, âlemin rabbı ve hâlikı olduğunu beyanla dünyaya ve esbab-ı maişete tevessül edenlerin umur-i maişetini teshil etmekle bilcümle nimetlerini in'am edeceğini beyan ve merhamet-i ilâhiyeden istimdadın lüzumuna işaret buyurduğu gibi, zâlimden mazlûmun intikamını almak üzere yevmi kıyametin ve ahvali âhiretin vukuuna dahi işaret buyurmuş ve bu vesile ile er-

bab-ı isyanı itaate davet etmiştir. Çünkü; yevmi cezanın vukuuna iman eden bir asinin elbette o günde rezil ve rüsva olmamak için nefsine insaf etmesi lâzımdır.

Binaenaleyh; âhirete imanı olmayan kimse her fenalığa cür'et eder ve hiçbir kötülükten çekinmez. Zira; akibet korkusu yoktur ki fenalığa cür'et etmekten onu men' etsin.

***

Vâcip Tealâ hamd ve senânın ancak zatına münhasır olmasını beyanla tevhide işaret ve bu işareti âlemlerin rabbisi olduğunu beyanla tasrih ve rububiyetin levazımından olan in'am ve ihsanını ve bu ihsanın şükrü olan ibadatı eda eden kimseye mükâfat ve eda etmeyenlere mücazatını müş'ir olan yevmi kıyamete de malik olduğunu beyandan sonra tevhidden gaye ve maksadı beyan zımnında (اياك نعبد واياك نستعين) buyuruyor.

[Yarabbi! Ancak sana ibadet eder ve bilcümle umurumuzda sana istiane ve senden yardım taleb ederiz.]

İ b a d e t ; Fahri Razi'nin beyanı veçhile *âmire tazim suretiyle me'mur olduğu fiili, emrolunduğu vech üzre yerine getirmektir.* Çünkü ibadetin hulâsası; abdin kemâli tezellül ve hudû' ve huşû' ile Rabb-i Tealâ'ya nihayeti tazimi ifa etmektir. Nihayeti tazim ise, ancak ibadeti Allahü Tealâ'ya hasırla mâsivâyı gönülden çıkarmaktır. Çünkü; mâsivâ kalbinde oldukça tazim olabilirse de lâyıkı veçhile olamaz; elbette noksan olur. Binaenaleyh Şân-ı Ülûhiyete lâyık olan ibadet; mâsivâdan ferağatle husul bulan ibadettir. Amma ibadetini eda ve tâ'zîmini yerine getirdikten sonra mâsivâ ile iştiğal edebilir.

İ s t i a n e ; dünyevî ve uhrevî umurun küllîsinde yardım taleb etmektir. Şu halde *manâ-yı nazım* **[Yarabbi! Her umurumuzda senin dergâhına müracaat ve iltica eder ve mühimmâtımızda muavenet talebini sana hasrederiz ve senden gayrı bir melceimiz yoktur. Bize imdad ve iane et]** demektir.

Beyzâvî, Fahri Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile sûrenin bidayesinden bu âyete kadar zikrolunan evsaf-ı celile ile Vâcip Tea-

lâ malûm olunca gaybden hitaba intikal olundu. Çünkü ibadeti tahsis ve muavenet talebini Allahü Tealâ'ya hasretmek; ibadete istihkak ve muavenete iktidar icap edip o iktidarda zikrolunan evsaftan malûm olduğu cihetle kul tarafından, ibadet edeceğine beyanı hitap tarikiyle varid olmuştur.

Çünkü; medhü sena gaib suretiyle olursa da, iltica ve arz-ı hâcât, istimdada merci olan zatın huzurunda yalvarmak suretiyle olduğundan âyet-i celilede Cenab-ı Hakkı *evvelâ* ihbar ve gaib sıygalarıyla methü sena, *saniyen* huzurunda gibi hitap suretiyle istimdad etmek tariki varid olmuştur.

Bu âyet-i celile; icmâlen envaı tekâlifi câmidir. Çünkü Fahri Razi'nin beyanı veçhile ibadet; envaı tekâlif, evamir ve nevahiye şamil olduğundan fıkıh ve ahlâk kitaplarında beyan olunan mesailin kâffesi, ibadetde dahil olduğu gibi bilûmum dûa, tazarru ve istirhamata müteallik olan mesail dahi istianede dahildir. Şu halde: Cenab-ı Hak ahkâm-ı şer'iyenin kâffesini bu iki kelimede derc ile Kur'ân'da ibadata ve istiâneye müteallik olan âyetlerin ahkâmına remz-ü işaret buyurmuştur. Binaenaleyh; bu iki kelimenin müştemil olduğu ahkâm; Bahr-i muhiti bîpâyandır ve abd için her vakit ibadet ve umuru mühimmatında Allahü Tealâ'ya müracaat ve istirhamatın lüzumuna işaret için istimrara delâlet eden muzari sıygası ile varid olmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyette ârif billâhın halini tarif ve meslekini tayin ve vazifesini talim vardır. Çünkü ârifin hali; evvelâ zikr-ü fikir ve esma-i ilâhiyenin medlülâtında teemmül ve âyetleriyle istidlâl ve sanayii garibelerine nazar etmekle tamamiyle marifet hasıl olduktan sonra lâyıkı vechile ömrünü ibadete hasretmek ve Cenab-ı Hakkın kudret-i kâmilesini bilip her umurunu kazaya ve her ihtiyacını def'a kâfi olduğunu idrakle hemen muavenet talebine musaraat etmektir.

Vâcip Tealâ'dan istiane ve istimdad edecek kimse evvelâ Allahü Tealâ'yı lâyık olduğu evsaf-ı celile ile tavsif ve methü senâ ve taleb ettiği şeyi ihsan etmeye kadir olduğunu ikrar ettikten sonra istiane etmek mes'ulü is'afa medar olduğuna işaret için kullarına Zat-ı Celilini tavsif ettikten sonra istiane edilmesini tavsiye buyurmuştur. Binaenaleyh; dûa edecek olan kimse dûadan evvel

Vâcip Tealâ'yı methü senâ ve hâlikıyetini, kudretini ve rubibiyetini beyandan sonra dûaya mübaşeret etmelidir ki, dûası dergâhı uluhiyetinde kabul olunsun.

İbadet ancak Vâcip Tealâ'ya mahsus olup Allah'ın gayrıya ibadet caiz olmadığına, dünyevî ve uhrevî her işine yardım istemek ancak Allahü Tealâ'ya muhtas olup Allah'ın gayrıdan hakiki yardım istemek caiz olmadığına işaret için her iki cümlede (اياك) lâfızları takdim olunmuştur. Gerçi umur-u dünyada esbaba tevessül ve bazı kimselerden yardım istemek caizse de, gerek esbabı ve gerek gayrın muavenetinde tesiri halkedecek Allahü Tealâ olduğundan hakiki muavenet Allah'tandır. Allah'ın gayrıdan muavenet olursa da, surîdir.

*
* *

Vâcip Tealâ istiane ve ibadetin ancak zatına mahsus olduğunu beyandan sonra istianenin tarikini kullarına talim etmek üzere (اهدنا الصراط المستقيم) buyuruyor.

[Yarabbi! Bizi doğru yola isal ve irşad et.]

Yani; Ey bizim rabbımız! Bulunduğumuz iman ve din-i İslâm olan tarik-i müstakimde bizi sabit kıl. Zira; tarik-i müstakime isal edecek sensin, senden gayrı hidayeti halkedecek yoktur. Şu halde sen bizi hidayete isal et.

(صراط الذين انعمت عليهم) **[O sırât-ı müstakim ki; senin kendilerine in'am ettiğin enbiya, ulema ve sülehanın tarikleridir.]**

Yani; Ya rabbena! Bizim senden istirham ettiğimiz tarik-i müstakim şol kimselerin tarik ve meslekleridir ki, sen onlar üzerine imanı tevfik ve doğru yola irşad etmek suretiyle in'am etmiştin. Şu halde bize de onların tarikini ihsan et.

Bu cümle, evvelki cümle ile taleb olunan muaveneti beyan için sevkolunmuş bir cümle-i iptidaiyedir. Zira taleb olunan muavenetten en mühim ve en büyüklerinden maksadı aksâ olan ehemmiyetine binaen ayrıca zikir kabilindendir. Yahut Beyzâvî'nin beyanı vechile ibad tarafından muavenet talebine dair vaki olan is-

tirham üzerine Vâcip Tealâ canibinden «Size ne gibi şeylerle iane edeyim ve nasıl iane istersiniz?» unvanında varid olan suale cevap olarak «Yarabbi! Bizi tarik-i necata hidayet et» demekle âzam-ı makaasıd olan hidayeti talepte bulundular. İstianeden maksatları ise, enbiya, ulema ve sulehanın mesleki olan tarik-i müstakimi taleb etmekten ibaret olduğundan onu beyana şuru etmişlerdir.

Hidayet, lutufla, maksûda delâletten ibaret olduğu cihetle hayırda istimal olunduğundan, şerde istimal olunan dalâletin zıddıdır. Hidayetin envâı çoktur. Lâkin Beyzâvî'nin beyanı veçhile hidayetin hulâsası üçtür :

Birincisi; kuvve-i akliye ve havassı hamse-i zahire ve sair alât-ı câriha gibi abdin mesalihine ihtidaya ve mazarratlarından içtinaba muktedir olacağı alet ve esbabı halk ve matlûba vusulü ihsan etmektir.

İkincisi; hakla batıl ve fesatla salâh beynini tefrik eder, delâil-i akliye ve nakliye nasbetmekle kullarına doğru yolu göstermektir.

Üçüncüsü; rusül-i kirâmı göndermek ve kitaplar inzal etmek ve kalplerini doğru yola münşerih kılmaktır. Bu ma'nâca Cenab-ı Hakkın kullarına hidayeti ve tarik-i hakkı beyanı her zaman mevcuttur ve her şahıs hakkında caridir.

Sırat-ı müstakim; mutlaka *doğru yola* itlak olunursa da, bu makamda *din-i İslâm ve şeriat-i ahmediye'nin itikad ve amel-i salih ve tehzib-i ahlâka müteallik ahkâm-ı şer'iye ve esasiyesidir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım* **[Yarabbi! Bizi din-i İslâmın ve şeriat-i ahmediyenin ahkâmına hidayette kıl.]** demektir.

(اهدنا) cümlesi emir suretinde *dûadır.* Çünkü emir suretinde ednadan â'lâya vâki olan hitab; tazarru ve niyazı mutazammın olduğundan dûa ve istirhamdır. Şu halde hidayeti talep henüz ihtida etmemiş kimse tarafından sudur ederse nefsi hidayeti taleptir. Amma şu dûa, hidayet-i İslâmiye ile ihtida eden kimseden sudur ederse hidayette dâim ve sabit kalmasını arzu ve istirham etmekten ibarettir.

Bu âyette Cenab-ı Hakkın in'am ettiği kimselerle murad;

kavmi Mûsâ ve kavm-i İsâ'nın sulehâsı olduğu İbn-i Abbas Hazretlerinden mervi ise de ekser-i müfessirinin beyanları veçhile esah olan *enbiya-yı kiram ve şüheda ve mutlaka ehli imanın sulehâsıdır.* *N i m e t t e n* murad; *nimet-i dindir.* Zira insanı saadeti dareyne isal eden her asırda din-i mübindir. Binaenaleyh; insan için herşeyden evvel taleb olunmaya şayan olan bir din üzere ihtida ve hidayetinde sebat etmek olduğundan Cenab-ı Hak bu cihetin taleb olunmasını kullarına herşeyden evvel talim buyurmuştur. Çünkü Fâtiha Sûresi Kur'ân'da evvel nazil olan âyetlerden değil ise de evvel nazil olan sûrelerden olduğu mervidir. Şu halde Vâcip Tealâ'nın zâtını senadan sonra kullarına evvel be evvel terettüb eden vazifenin din ve tarik-i hak üzere hidayeti taleb etmek olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuş ve şu beyanı ile din-i hakkı taharri ve taleb etmek herşey üzerine mukaddem olduğuna işaret ve vacip olan tarik-i hakka sülûk etmek olduğuna ima etmiştir.

Hulâsa; turuk-u ilâhiden in'âm ve ihsana nâil olan sulehanın tariklerini taleb ve onların meslekleri ind-i ülûhiyette makbul olduğu cihetle o mesleke sülûk etmek her insan için lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ insan için taleb ve arzuya muvafık olan tarikin taraf-ı ilâhiden in'am olunan kimselerin tarikleri olduğunu beyandan sonra gazab-ı ilâhiye mazhar olmuş ve dalâlette kalmış olanların tarikleri taleb olunmaya şayan olmadığını beyan etmek üzere (غيرالمغضوب عليهم ولاالضالين) buyuruyor.

[Yarabbi! Bizi şol kimselerin tarikine hidayette kıl ki, onlara, sen lûtfu kereminden in'am etmiştin, in'am olunanların tarikine hidayette kıl da sû-u amelleri sebebiyle senin tarafından gazabolunmuş ve dalalette kalmışların tarikinden bizi muhafaza buyur.]

G a z a p ; filasıl *kalbde olan kanın kabarmasından ve galeyan etmesinden* ibaret olduğu cihetle Vâcip Tealâ'ya isnad olunduğunda *kalbin galeyanının neticesi olan intikam ve azap* murad olunur. Ancak Vâcip Tealâ alet-i câriha olan kalbden münezzeh

olduğundan Allahü Tealâ hakkında gazabın manâ-yı hakikisi murad olunamaz. Dalâlet ise *haktan gaybubet etmek, helâk olmak ve yoldan çıkmaktır.*

Üzerlerine gazab-ı ilâhi nazil olanlarla murad; *yehûd* ve dalâlette olanlarla murad; *Nesârâ*'dır, denilmişse de ekser-i müfessirinin ihtiyarları veçhile esah olan gazab-ı ilâhiye mazhar olanlardan murad; *her ümmetten âsîler* ve dâl olanlarla murad; *cahil billâh olanlardır.*

Yani; «Biz bir tarika hidayetimizi isteriz ki o tarik-i gazaba müstehak ve dalâleti ihtiyar edenlerin tariklerinin gayrı bir tarik-i hak olsun» demektir. Zira; gazaba müstehak ve dalâlette olanların tariklerini istemekte bir manâ yoktur.

(آمين)

[Duamızı istediğin gibi kabul buyur yarabbi! Reddetme.]

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran Fâtiha-i Şerife'yi kırâetten fariğ olan kimseye *âmîn* demek sünnettir. Zira; Buhari ve Müslim Hazarâtının ittifaklarıyla Ebu Hüreyre (R.A.)'den rivayet olunan bir hadîste Resulullah (İmam Fatihadan fariğ olup âmin dediğinde siz de âmin deyin. Zira; bir kimsenin âmin demesi meleklerin âmin demesine muvafık olursa, Allahü Tealâ o kimsenin geçmişte vukubulan küçük günahlarını mağfiret eder.) buyurmuştur.

Meleklerle murad; *hafaza melekleridir.* Yahut o *makamda istimâl, Kur'ân'la meşgul olan bazı meleklerdir.*

(آمين) lâfzı; Allah'ın isimlerinden bir isim ve kulları üzerine mühr-ü ilâhi olup bu ismi kıraatı sebebiyle kullarından Cenab-ı Hakkın günahlarını ref'ettiği mervidir.

(آمين) lâfzı; bilittifak Kur'ân'dan değildir. Fatiha-i Şerife'-nin mütezammın olduğu dûanın kabulünü rica ve istirham için varid olmuş ikinci bir dûadır. Ve bu vesile ile her dûada kabulünü rica için (آمين) demek meşru olduğu sahib-i şeriat tarafından beyan ve talim olunmuştur. Ve elyevm amelimiz de bunun üzerine cari olmaktadır. Çünkü; yalnız dûa ile iktifa etmeyip dûadan

sonra (آمين) lâfzıyla dûanın kabulünü istirham etmek, dûanın kabulüne medar olacağında şüphe yoktur.

Vâcip Tealâ Fatiha-i Şerife'de Kur'ân'ın bilcümle ahkâmına, esrarına, fusul ve ebvabına işaret buyurmuştur. Çünkü Kur'ân'ın ahkâmı; zâtullah, sıfâtullah, emr-i nübüvvet ve ahval-i âhireti ve ibadın ibadetine müteallik tekâlifi mutazammın emir ve nehyi ve ihtiyacında Cenab-ı Hakka istimdad ve istiane için müracaat ve muhtac olduğu şeyi taleb için dûanın meşruiyetini ümem-i salife ve enbiyanın kısas ve hikâyelerini, âsilerin hallerini ve sebebi helâklerini beyandan ibarettir. İşte Fatiha-i Şerife'de şu ahkâmın umumuna icmalen işaret olunmuştur.

Zira; usul-i itikadiyeden zâtullah ve sıfâtullaha müteallik olan ahkâma ve zat-ı rububiyetinin hâlik ve razzak olduğuna (الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم) kelimat-ı tayyibesi ile işaret olunduğu gibi, ahval-i âhirete müteallik olan mesailin kâffesine de (مالك يوم الدين) lafz-ı şerifiyle işaret olunmuştur. İbadata müteallik emrü nehyi mutazammın olan tekâlifin kâffesine (اياك نعبد) lâfz-ı cemili ile işaret olunduğu gibi, arz-ı ihtiyac için Cenab-ı Haktan istimdada müteallik olan ahkâma dahi (اياك نستعين) nazm-ı münifi ile işaret olunmuştur.

İbad için def-i belâyı ve celb-i menfaati taleb ve istid'aya müteallik olan dûaya (اهدنا الصراط المستقيم) nazm-ı beliğiyle işaret olunduğu gibi enbiya ve suleha ve ümem-i salifenin hallerini beyana müteallik olan kısas ve hikâyelere dahi (صراط الذين انعمت عليهم) nazm-ı ünvan-ül beliğiyle işaret olunmuştur.

Ümem-i maziyeden gazab-ı ilâhiye mazhar olarak helâk olanlarla tarik-i hakkı bulamayıp şaşkın ve sersem olan erbab-ı dalâletin hikâyelerine de (غير المغضوب عليهم ولا الضالين) ile işaret olunmakla ümmet-i Muhammediyeye ümem-i maziyenin hallerinden dersi ibret almasını tavsiye ve ilm-i tarihin ülüvvü kadrine remz ve işaret olunmuştur. Çünkü; vukuat ve ukubat gibi insanı maâsiden nehiy ve saâdete sevkeder hiç birşey olamadığından vukuât ve ukubâtı ve insanların sergüzeştini beyan eden ilim ise, ilm-i tarih olduğundan Cenab-ı Hak kullarını Kur'ân'ın birinci sûresinde tarih müta-

lâasına terğib buyurmuştur. Binaenaleyh; insanın hemcinsinin ahvalinden ibret alması için ilm-i tarihle meşgul olması emri ehemdir.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile, bu sûre-i celile Kitabullahın iptidasında ve namazda kıraetin evvelinde bulunduğundan Sûre-i Fatiha denmiştir.

Evvelinde (الحمد لله) cümle-i celilesi olduğundan Sûre-i Hamd dahi denilmiştir.

Kur'ân'ın münderecatı olan usul-i itikad ve furu-i â'mal ve ilâhiyat ve nebeviyat ve ahval-i âhirete müteallik mesailin cümlesini bu sûre câmi' ve bu, esas ve menbâ' mesabesinde olup diğer sûreler bu esastan dağılmış ırmaklar mesabesinde olduğu cihetle Sûre-i Fatiha'ya Ümm-ül Kur'ân dahi denilmiştir.

Ekseri rivayete nazaran bu sûre bir kere Mekke'de ve bir kere de Medine'de nazil olduğundan *mesani* ve yedi âyeti havi olduğundan *seb-i'* denilmekle sûre-i celileye seb-i' mesani denilmiştir.

Resulullah'tan mervi olan bir hadîste Fatiha-i Şerife'nin her derde devâ ve şifa olduğu beyan olunduğundan bu sûreye Sûre-i Şifa dahi denilmiştir.

Cenab-ı Hakkı methü senâyı müştemil olduğundan Sûre-i Şükür ve hidayetle dûa üzerine müştemil olduğundan Sûre-i Duâ dahi denilmiştir.

Fatiha-i Şerife, beyan olunduğu veçhile icmalen bilûmum Kur'ân'ın manâsını mutazammın olup Kur'ân ise kütüb-ü sabıkanın manâsını mutazammın olduğu cihetle Fatiha-i Şerife kütüb-ü ilâhiyenin cümlesinin manâsını icmalen mutazammın olup, onlardan maksud olan ahkâma hulâsaten delâlet ettiğinden, sûrelerin cümlesinden efdaldir. Zira Allahü Tealâ'yı senâ; zikir, ibadet, istiane ve dûa üzerine müştemil olduğundan cemi' metalib-i diniyeyi mutazammındır. Çünkü; (الحمد لله) cümlesi Vâcip Tealâ'nın vücuduna ve hamde müstehak olduğuna delâlet ettiği gibi (رب العالمين) cümlesi de mabudun vücuduna delâlet eder. Zira, âlemin her zerresinde olan terbiye ve nüma onların herbirinde görülen tebeddülât-ı acibe ve tagayyürat-ı garibe hâlikın mevcud olduğuna suver-i adîde ile delâlet eder. (الرحمن الرحيم) lâfz-ı şerifi de Allah'ın

hamde müstehak olduğuna delâlet eder. Çünkü in'am ve ihsan sahibi olan zat her zaman meth-ü senâya ehil ve hamde müstehak olur. *Rahman* ve *Rahîm* Vâcip Tealâ'nın mün'im ve muhsin olduğunu beyan ettiğinden hamde istihkakına açıktan delâlet eder. Binaenaleyh; (الحمد لله) cümlesinin mutazammın olduğu iki davâdan birincisi ki *Vâcip Tealâ'nın vücudunu* (رب العالمين) ile ve ikincisi ki *Vâcip Tealâ'nın hamde istihkakını* (الرحمن الرحيم) ile isbat etmiştir. Mahlûkatın ân-ı icadında halika muhtac olduğu gibi müddet-i bekâsında dahi hâlika muhtac olduğuna işaret için daima tezyid ve nümaya delâlet eden (رب العالمين) zikrolunmuş ve (خالق العالمين) denmemiştir.

(رب العالمين) lâfzı Vâcip Tealâ'nın mekândan, cihetten ve zamandan münezzeh ve müberra olduğuna delâlet eder. Zira mekân, zaman ve cihet «*âlem*» cümlesinde dahildir. Cenab-ı Hak âlemin mürebbisi ve halikı olunca, zamanın ve mekânın dahi mürebbisi ve halikı olacağı bedihidir. Zamanı ve mekânı halik olan Zat-ı Ecell-ü Â'lâ zamana ve mekâna sabık olduğu gibi onlardan müstağni olacağı derkâr olduğundan (رب العالمين) lâfzı Vâcip Tealâ'nın zamandan ve mekândan münezzeh olduğuna dahi delâlet-i vazıha ile delâlet eder.

Kezalik (رب العالمين) lâfzı Vâcip Tealâ'nın bir mahalle hulul etmekten münezzeh olduğuna dahi delâlet eder. Çünkü; âlemleri halik ve mürebbi olunca cümle mahlûkun hâlikı ve mürebbisidir. Binaenaleyh; hulûl edeceği farzolunacak mahallin hâlikı olup o mahal halk olunmazdan evvel dahi mevcud olduğundan Vâcip Tealâ âlemin rabbi olduğu cihetle bir mahalle hulûl etmesi muhal olduğuna delâlet eder.

« الحمد لله رب العالمين » cümlesi Vâcip Tealâ'nın fail-i muhtar olduğuna da delâlet eder. Zira; fail-i muhtar olmasa hamde müstehak olduğu beyan olunmazdı. Bu cümle-i celile ilm-i kâmil ve kudret-i tâmme sahibi olduğuna da delâlet eder. Zira; ilm-i kâmili ve kudret-i tâmmesi olmasa bu âlem-i mükevvenatı kullarının mesalihine muvafık surette muhkem olarak halk edemez ve herbirini

lâyıkı vechile terbiye edemezdi. Halbuki halk etti ve hikmete muvafık terbiyesi de meydandadır.

İnsanın hali dünyada, ya tamamiyle saadete malik olmak veyahut mihan-ü meşakkate ve mekârihe düçâr olmaktır. Mihan-ü meşakkat ise eğer taraf-ı ilâhiden nazil olmuş mesaib kabilinden olursa ona mükâfat ihsan etmek ve eğer ibad tarafından zulüm ve taadi olursa zalimden ahz-ı intikam edecek bir gün lâzım olup o gün ise «yevm-i kıyamet» olduğundan Cenab-ı Hak o güne dahi malik olduğunu beyanla hamde istihkakını, kuvvet ve kudretini beyan buyurmuştur.

Vâcip Tealâ şu tadad olunan evsafını beyandan sonra insanın mertebelerine işaret buyurmuştur. Çünkü; insan ruhla cesetten mürekkep olduğundan ceset; ruhun saadâtını tahsile âlet, ruhun en âlâ mertebesi de saadet-i ebediyeye neyl ve vusul olup saadet-i ebediye ise ibadât ile hasıl olacağı cihetle ibadın ahsen ahvali olan ibadetin lüzumuna (اياك نعبد) kavl-i şerifiyle işaret buyurmuştur. İbadâta devam; insanın saadetine ait olan derecelerinin bidayesidir. İbadete devam ettikçe abd için hasıl olacak mükâşefat ve derecat-ı âliyat inayat-ı ilâhiye ve tevfikat-ı sübhaniye olmadıkça hasıl olamayacağından muavenet-i ilâhiyeye iltica ve ataya-yı sübhaniyeden istimdad etmek lâzım olduğuna (واياك نستعين) kavl-i şerifiyle işaret buyurmuştur.

Cenab-ı Hak'tan muavenet taleb ettikten sonra matlûba vuslat hasıl olmaz. Ancak Vâcip Tealâ'nın hidayeti ile hasıl olacağından abd için lâzım olan Vâcip Tealâ'dan hidayet istemek olduğuna (اهدنا) kavl-i lâtifi ile işaret olunmuştur. Fakat gerek usul-ü itikadiyatta ve gerek furu-u â'malde makbul olan sırat-ı müstakim olduğundan sırat-ı müstakime hidayet taleb etmek ehem ve elzemdir. Çünkü; usul-ü itikadda daima tenzihatle meşgul olan kimse sâni-i tâtilde ve daima ispat ve sıfat-ı sübutiye ile meşgul olan kimse sâni-i mevcudata teşbihte vaki olmak ihtimaline binaen tâtil ile teşbihten hali olan sırat-ı müstakime hidayet taleb etmek lâzım olduğuna işaret için «hidayet» sırat-ı müstakimle takyid olunmuştur.

Sırat-ı müstakim iki sıfatı haiz olup birincisi; *sıfat-ı icabiye*

ki enbiya, asdika, şüheda ve sulehanın tarikleridir. Bu tarikin sülûk etmeye şayan bir tarik olduğuna ve ikincisi *sıfat-ı selbiye* ki şehevat-ı nefsaniyesine tebaiyetle kuvâ-yı ameliyelerini ifsadla gazab-ı ilâhiye müstehak olanlar ve kuva-yı nazariyelerini ifsad ile akaid-i hakkadan gaybubet eden erbab-ı dalâlin tariklerinin başka bir tarik olduğuna işaret için *sırat-ı müstakim*'i şu beyan olunan iki sıfatla tavsif buyurmuştur.

Beyan olunan şu tafsilâta nazaran *Fatiha-i Şerife* insan için lâzım olan vezaif ve meratibin ve derecat-ı saadetin cümlesini câmi' ve icmalen merâtib-i ubûdiyeti beyanda kâfidir.

SÛRE-İ BAKARA

Bu Sûre-i Kerime, Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. Ancak (واتقوا يوما ترجعون فيه الى الله) âyetinin Mekke-i Mükerreme'de Kurban Bayramında Haccet-ül Vedâ'da nazil olduğu İbn-i Abbas Hazretlerinden mervidir. Hicretten sonra nazil olan sûreler velev Medine-i Münevvere'nin haricinde nazil olsun, Medine-i Münevvere'de nazil olmuş addolunur. Sûre-i Bakara **287** âyeti hâvidir.

بسم الله الرحمن الرحيم

Bazı süver-i Kur'âniyenin evvelinde bulunan hurufat Allahü Tealâ'nın ilmini kendine has kıldığı esrar-ı ilâhiyeden olduğu cihetle Kur'ân'da bu misilli hurufat, ibadın muttali olamayacağı esrardandır. Bunlar ilm-i usulde beyan olunduğu veçhile *müteşabihattır*. Müteşabihatın iki kısmı vardır :

Birincisi; asla manâsı fehmolunmayan (الم), (المر), (حم), (ق) ve (ن) gibi bazı sûrelerin evvellerinde bulunan harflerdir. İkinci kısım ise, (الرحمن على العرش استوى) âyetinde bulunan (استوى) kelimesi gibi asıl manâsı fehmolunup lâkin makam itibariyle manâ-yı zahirisini murad etmek edille-i akliye ve nakliyeye nazaran muhal olduğundan tevile muhtac olanlardır.

Mutlaka müteşabihatta *iki mezhep* vardır. Birincisi; *selef mezhebi*dir ki bu misilli müteşabihatın aslına ve murad-ı ilâhinin neden ibaret olduğuna iman edip ilmini Allahü Tealâ'ya tefviz etmek ve tevili ile iştigal etmemektir. Bu mezhebe nazaran bu misilli hurufatı Kur'ân'da zikrin faydası; iman ve kemâl-i itaat ve

inkıyadla kulların mecur ve mû'sâb olmasıdır. Sıddik-ı Â'zam Ebu-bekir (R.A.) Hazretlerinin «Her kitabın bir sırrı vardır. Allah'ın Kur'ân'da sırrı ise sûrelerin evvellerinde bulunan harflerdir.» buyurduğu mervidir.

Müteşabihat hakkında ikinci mezhep; *halef mezhebi*dir ki onların zamanlarında ehl-i dalâl ve mülhidler peyda olup kendi arzularına göre amele ve itikad-ı hakka ve kavaid-i şer'iyeye muhalif te'villerle meşgul olarak umur-u dini teşviş etmek istediklerinden ahlâf-ı kiram onların tevillerine meydan vermemek ve açmak istedikleri fesad kapılarını kapatmak üzere şer-i şerife muvafık surette tevilini vacip addettiklerinden müteşabihatın tevili ile meşgul oldular.

Şöyle ki: bazıları; «Süver-i Kur'âniyeden bazılarının evvelinde bulunan harfler o sûrenin ismidir.» dediler. Buna nazaran (الم) Sûre-i Bakara'nın ismidir. Bazıları ise «Esma-i ilâhiyeden bir isimdir veyahut her harf esma-i ilâhiyeden bir ismin fatihidir. Meselâ (elif) *Allah* ve (lâm) Lâtif ve (mim) Mecid isimlerinin fatihleridir.» dediler. Yahut (الم) (انا الله اعلم) yani (Ben Allahü Azim-üşşanım, bilirim) demektir. Veyahut *kasem*dir. Bu harflerden esma-yı ilâhiye ve sıfât-ı sübhaniye ve kütüb-ü münezzele terekküb ettiğinden şanlarına tazim için Vâcip Tealâ harf-i hecaya kasem buyurur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [elif, lâm, mim harflerine yemin ederim ki, şu kitap kendisinde şek ve şüphe olmayan bir kitaptır.] demek olur. Vâcip Tealâ Kur'ân'a itiraz eden müşriklere bir sûrenin mislini getirmelerini emredip de onlar da getiremeyince keenne onlara «Kur'ân taraf-ı ilâhidendir. Eğer taraf-ı ilâhiden olmasa siz istediğiniz sûrenin mislini getirirdiniz; zira Kur'ân işte sizin terkibine kadir olduğunuz şu harflerden mürekkeptir. Halbuki siz kısa bir sûrenin bile mislini getirmekten aciz oldunuz, sizin acziniz Kur'ân'ın taraf-ı ilâhiden vahyolduğuna delâlet-i vazıha ile delâlet eder.» demektir.

Beyzâvî'de beyan olunduğuna nazaran (elif) *Allah* ve (lâm) *Cibril* ve (mim) *Muhammed* isimlerinden alınarak «Kur'ân Allahü Tealâ'dan Cibril-i Emin vasıtası ile Muhammed (S.A.) üzerine nazil oldu.» manâsına olduğu İbn-i Abbas Hazretlerinden mervidir.

***

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ

[Şu müşarünileyh olan Kur'ân bir kitap ki o kitabın taraf-ı ilâhiden vahy-i münzel olduğunda asla şüphe yoktur.]

Yani; evvelîn ve ahirînin kemalâtını câmi' olan Resul-ü Ekrem lûtf-u keremimizden kullarımızı irşad için sana inzal ettiğimiz şu Kur'ân, bir kitab-ı kâmil ve bir düstûr-u â'zamdır ki, onun vahyi münzel olduğunda asla şek ve şüphe yoktur. Zira; elfazında olan intizamı ve maânisinde olan kuvvet ve metaneti ve mutazammın olduğu ahkâm-ı belâğati tefekkür eden bir kimse o kitabın kitab-ı semavi ve kelâm-ı ilâhi olduğunda kat'iyen tereddüt etmez. Derhal kabul ve iman edip mucibiyle amele müsaraat eder. Ve sebeb-i necatın ancak o kitaba yapışmakta olduğunu idrak etmekle kendisinde olan zulümat-ı cehli izaleye sa'y eder.

Kur'ân'ın ulüvv-ü menzeletine ve kelâm-ı beşer olmaktan gayet baid olduğuna işaret için bu âyette bu'dü mertebeye mevzu olan (ذٰلِكَ) lâfzı ile işaret olunduğu gibi kitabın kütüb-ü sâbıkaya nisbetle kâmil olup ilâ yevm-il kıyam havadisin ahkâmını cami olmak itibariyle noksan olmadığına işaret için kemâle delâlet eden harf-i ta'rif ile varid olmuştur. Yani (ذٰلِكَ الْكِتَابُ) demek; işte şu işaret olunan kitab bir kitab-ı kâmil ki, onda asla noksan bulunmayıp, insanlar beyninde ilâ yevmilkıyam zuhur edecek havadisin cümlesinin ahkâmını ve ekseri ümem-i maziyenin ahvalini cami demektir. Şu halde Kur'ân'a nazar-ı sahihle bakan kimse mertebe-i belâgatin nihayetine ve hadd-i i'cazın gayetine baliğ olduğunu görünce vahy-i ilâhi olduğunda asla şüphe etmeyeceğini beyanla Kur'ân'da şüphe edenlerin nazar-ı sahih malik olmadıklarına işaret buyurulmuştur.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile kitap'la murad *kitab-ı mev'ud* olmak ihtimali vardır. Çünkü; iptidayı bi'sette Cenab-ı Hak resulüne bir kitap inzal buyuracağını vahiy buyurduğu gibi Hz. Musa ve Hz. İsa'ya dahi İsmail (A.S.) neslinden âhir zamanda ba'solunacak nebiye bir kitabı celil-ün nisap inzal edeceğini dahi

vahyedip onlar da ümmetlerine böyle bir kitabın nazil olacağını beyan ve nazil olduğu zaman îman etmelerini tavsiye etmişlerdi.

İşte gerek iptida-yı vahiyde bizim nebimize ve gerek Hz. Musa ve İsa (A.S.)'a mev'ud olan kitab-ı mübin şu kitap olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :*

[Şu müşarünileyh olan kitap iptida-yı bi'sette Muhammed (S.A.)'a ve ondan evvel geçen enbiyaya, âhir zaman peygamberine inzal olunacağı va'd-ü beyan olunan kitab-ı malûmdur ki, o kitabın vahy-i münzel olduğuna dair olan delâilin vuzuh ve zuhuruna binaen onun kelâm-ı ilâhî olduğunda asla şüphe yok] demektir.

Hulâsa; Kur'ân'ın tavk-ı beşerden hariç bir mertebe-i baidede bulunduğu ve noksansız havadis-i beşerin ahkâmını ve evvelîn ve ahîrinin ahvalini câmi' bir kitab-ı kâmil olduğu ve taraf-ı ilâhiden bizim resulümüz Muhammed (S.A.) Hazretlerine vahy-i münzel kelâm-ı ilâhi olduğu ve kelâm-ı ilâhi olduğunda asla şüphe câiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'ân'ın şek ve şüpheden beri bir kitab-ı kâmil olduğunu beyandan sonra kitabın fevaidini ve cümle-i kemalâtından olan menafiini beyan etmek üzere :

هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Kur'ân-ı Azim-üş Şan günahlardan kaçınan müttakîlere tarîk-ı hayrı gösterici ve menfaatlerine delâlet edicidir. O müttakîler şol kimseler ki, onlar gayba imanla salevat-ı mefruzayı eda ve bizim onları merzuk ettiğimiz rızıklarının bazısını muhtac olanlara infak ederler.]

Yani kitab-ı mübin olan Kur'ân; evamire imtisal ve nevahiden içtinab edip, nefislerinin taharetine mani olan, habâisten muhafaza eden müttakîlere doğru yolu gösterir ve hidayet-i azîme ve tarîk-i müstakime irşad eder bir mürşid-i kâmildir. O müttakîler

şol kimselerdir ki, onlar gayba iman ettikleri gibi furû-u â'malin â'zamı ve erkân-ı dinin ehemmi olan salâtı ikame etmekle cemi' âzalarıyla canibi mânevi-i ilâhiye teveccüh ederler. Ve rızayı ilâhiyi talepten halî kalmazlar ve ubudiyetten maksad-ı aslî olan tezellul ve tevazuu kemaliyle yerine getirirler. Ve yalnız ibadet-i bedeniye ile iktifa etmezler. Belki bizim onlara lûtf-u keremimizden vermiş olduğumuz rızıktan muhtac olan fukara ve zuafâya sarf ve infak etmekle ibadet-i maliyeden ibaret olan zekâtı da eda ederler.

H i d a y e t ; doğru yola irşad edip tarîk-i savabı göstermektir. İ t t i k a ; nefsi, mazarrat verecek şeylerden ve şer'a muhalif olan günahlardan muhafaza etmektir. İttikanın *üç mertebesi* vardır :

Birinci mertebesi; *küfürden nefsini muhafaza etmektir.* Bu mertebe; ittikanın edna mertebesi ve mertebe-i avamdır. Her mümin bu mânaya nazaran nefsini küfürden vikaye ettiği için müttakîdir.

İkinci mertebesi; *muharrematın kâffesini terkle ibadatı edaya sarf-ı makderet etmektir.* Bu mertebe; ittikanın mertebe-i vustası ve havassın mertebesidir. Çünkü; bunlar evâmire imtisal ve nevahiden içtinabla nefislerini azab-ı cehennemden vikaye ettikleri için ittikanın tam manâsını ihraz etmişlerdir. Ve bu âyette murad olan ittika da bu manâca ittikadır. Zira; âyette müttakileri tavsifte yalnız imanla iktifa olunmayıp belki furû-u â'malden salât ve zekâtın ittikada dahil olduğu beyan olunmuştur.

Üçüncü mertebesi; *cemi ibadatı eda etmek ve cemi maasîden ihtirazla beraber kalbinden masivanın küllisini ihrac ve daima azamet-i ilâhiyeye delâlet eden delâili tefekkürle meşgul olmaktır.* Bu mertebe ittikanın âlâ mertebesi ve mertebe-i havass-ül havassıdır.

Kur'ân'ın hidayeti halen ve meâlen müttakîlere mahsus olduğu gibi küfürden ittika etmeyenlere hidayet olunmayacağı ve Kur'ân'ın hidayetinden müstefid olmak ancak ittika ile olacağı bu âyetle beyan olunmuştur. Çünkü; muharremattan içtinab ve ahkâm-ı ilâhiyeyi iltizam edip âhirete iman ederek tarik-ı hayr ve

savabı taharri ile azab-ı cehennemden kurtulmak çaresini düşünmeyen kimseler Kur'ân'a iman ve itimad etmediklerinden Kur'ân'a atf-ı nazar etmezler ki, Kur'ân onlara hidayet etsin ve doğru yolu göstersin. Temessük etmeyenleri elbette Kur'ân hidayette kılmaz. Çünkü; Kur'ân'ın hak olduğunu itikad etmeyince ahkâmıyla amel etmek murad etmez ki, Kur'ân'ın âyetleri onun için doğru yolu göstersin. Evet! Kur'ân tarîk-i hakkı arayanlara hidayet eder. Bu âyette Vâcip Tealâ müttakilerin evsaf-ı lâzımesinden üç sıfat zikretti. Birincisi esas itikaddan olan «*iman*», diğerleri de furu-i â'malden olan «*salât*» ile fukaraya «*infak*»tır.

İ m a n ; Vâcip Tealâ'nın zatını ve sıfatını ve enbiya-yı kiramın nübüvvetlerini ve ahval-i âhireti ve sair iman edilmesi lâzım olan şeyleri, inanıp kalb ile tasdik ve lisanla ikrar etmektir. Şu halde imanın iki rüknü olan «tasdik-i kalbî» ve «ikrar-ı lisanî» nin her müminde bulunması lâzımdır. Binaenaleyh bir kimsenin yalnız kalbde tasdiki bulunsa da ikrar-ı lisanîsi olmasa şu tarife nazaran mümin olmaz. Amma iman yalnız tasdik-i kalbîden ibaret olduğuna nazaran o kimse beynehu ve beynallah mümin olur. Fakat imanın cüz'ü âharı olan ikrarı terkinden dolayı günahkâr olduğu gibi zahirde o kimse üzerine ahkâm-ı şer'iye icra olunamaz. Çünkü; kalbinde olan imanı, ikrarı olmadığı cihetle zahirde bilinemediğinden imanıyla hükmolunamaz ki, ahkâm-ı şer'iye icra olunsun. İmanın iki cüzü olduğuna nazaran ziyade ve noksanı kabul etmez. Çünkü; «mü'menün bih» yani iman edilecek şeyler artmaz ve eksilmez ki, iman artsın veyahut eksilsin. Hatta itikadiyat cemî' enbiyanın şeriatlerinde birdir. Binaenaleyh usul-ü itikadiyatta enbiyanın cümlesi müttefiklerdir. Hernekadar ümmetleri akla ve nakle muhalif bir takım batıl itikadlar ihdasiyle fena yollara ve bid'atlere sapmışlarsa da usul-ü itikad değişmiş addolunamaz. Meselâ; Nasârâ'nın ekanîm-i selâseyi kabul etmesi ve Hz. Isa'ya haşa Allah'ın oğlu demeleri kendi icadları olduğu için şeriat-i İsa da itikadiyatın o yolda olmasını icab etmez. Çünkü; bu misilli akla ve nakle muhalif olan itikadat-ı batıla nasaradan bazı kimselerin icadiyle beynennasârâ intişar etmiştir. Yoksa şeriat-i İsa'da böyle batıl itikad olamaz.

Şu tarife nazaran amel, imandan cüz' değildir. Belki imanın

kemalinden cüz'dür. Binaenaleyh; imanı olup ameli olmayan kimse mümindir velâkin amel etmediği için fâsık addolunur. Eğer affı ilâhiye mazhar olamazsa taksiratı kadar muazzeb olduktan sonra imanı sebebiyle cennete girer.

Ehl-i sünnetten muhaddisînin mezheblerine nazaran *i m a n : kalble tasdik, lisanla ikrar, aza-yı cevarihle amelden ibarettir.* Şu tarifin zahirine nazaran amel, imandan cüz' ise de esah olan amelin, imanın kemalinden cüz' olmasıdır. Çünkü; fasıkın mümin olduğunda muhaddisin hazaratı dahi müttefiklerdir.

Ancak bir kimse yalnız lisanıyla ikrar etse fakat ameli olmadığı gibi kalben tasdiki dahi olmasa, o kimse beynehu ve beynallah mümin değil, belki münafıktır. Binaenaleyh; ebedi cehennemde kalır.

İmanda muteber olanın gaybe iman olduğuna bu âyet delâlet eder. *G a y b* ile murad; Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile *Allahü Tealâ'ya ve meleklere ve enbiyaya ve vahye ve yevm-i âhirete, âhirette sual, hesap, azap, cennet, cehenneme* iman etmesi lâzım olup, bunlar insanın gözüyle göremediği şeylerdir. Onların cümlesine görmüş gibi iman etmek lâzımdır.

İman *ikidir.* Birincisi; *din-i Muhammedîden olan ahkâmın kâffesine icmalen, kalble tasdik ve lisanla ikrar etmektir.*

İkincisi; *din-i Muhammediden olan ahkâmı birer birer tafsil ederek iman etmektir.* Avam-ı nas için iman-ı icmali kâfidir. Birer birer ahkâmın kâffesini tafsil üzere bilmek lâzım değildir.

İ m a n d a t a k l i d ; babasından, anasından veyahut sair kimselerden işittiği gibi iman edip delailini tetkik etmemektir. Bu manâca iman-ı taklidî eşâire indinde makbul değilse de ehli sünnetten matüridiye indinde makbuldür. Lâkin bu, imanın zayıf ve edna mertebesidir. Çünkü imanda makbul olan; mesail-i itikadiyenin delâilini tetkikle ilm-i yakîn hasıl ederek iman etmektir. Zamanımızda ehl-i imandan hemen mukallid yok gibidir. Çünkü; hernekadar cahil olsa ve kitaplardan delâili tetkik etmese dahi hariçte görmüş olduğu mevcudat ve mükevvenatın kudret-i ilahiye ile vücuda geldiğini bilir ve bu cihetle eserden müessire istidlâl eder. Zira; ukul-ü beşer tekemmül ettikçe herkes herşeyi Cenab-ı

Hakka isnad eder. Ancak sanii inkâr eden Dehri gibi dinsizler müstesnadır.

Bu âyette salât ile murad; *salevat-ı mefruzadır.* Fahri Razi, Hazin ve Kazi'nin beyanları veçhile *i k a m e - i s a l â t* ile murad *sünenini, adabını, feraizini ihlâl etmeksizin vakt-i muayyeninde hudû ve huşû ile edasına devam etmektir. S a l â t ı n* asıl manâsı; *duâdır.* Lâkin Şer'i Şerifte salât; *ef'al-i mahsusa ve erkân-ı malûmedir.* Yani *kıyam, kıraat, rüku, sücud, kuud ve niyet-i halise ile bunları eda etmek ve evvelinde tekbir ile dahil olmak ve ahirinde selâmla hitam bulmaktır.*

Salât lâfzı manâ-yı aslisi itibariyle mücmeldir. Lâkin Cibril-i Emin Resulullah'a ve Resulullah da ümmetine talim buyurdu. Ve bu minval üzere âyetteki icmal, sünnet-i nebeviye ile tafsil olundu ve takarrur etti. Binaenaleyh salât lâfzı zikrolunduğu yerde manâ-yı şer'isi hatıra geldiği gibi murad da odur. Manâ-yı lugavisi olan dûa manâsı örf-ü şeri'de metruktür.

Hal-i hayatında Resulullah (S.A.) eshabı ile beraber erkân-ı malûme olan salâtın ikamesine devam buyurdu ve zaman-ı saadetten ilâ yevminâ hâza, icma-ı ümmet de bu suretle vaki oldu. Binaenaleyh; malûm olan evkat-ı hamsede salâtın farziyetini ve heyetini inkâr eden tekfir olunur. Yani; salâtın esasını inkâr eden tekfir olunduğu gibi beş vaktin rekatlerini ve heyetlerini inkâr eden kimse dahi tekfir olunur demektir. Çünkü; salâtın rekâtleri ve heyetleri her ne kadar Kur'ân'ın sarahatiyle sabit olmamış ise de gerek rekât ve gerek heyeti icma-ı ümmetle sabit ve tevatürle zaman-ı saadetten bu ana kadar naklolunduğundan inkâr eden hükm-i kat'iyi inkâr ettiği cihetle küfretmiş olur.

Âyet-i celilede Cenab-ı Hak ehl-i imanı bizim kendilerine verdiğimiz rızıktan bazısını infak ederler buyurmakla ibadet-i maliyesini eda edenleri senâ buyurmuştur.

R ı z ı k ; insanın intifa ettiği mal kabilinden nasiptir. İ n - f a k ; Fahri Razi ve Hazin'in beyanları veçhile *fi sebilillâh elinde olan malını sarf ve harc etmektir.* Âyet-i celile; zekât, nezir, sadaka-i fıtır, nefsine infak, üzerine nafakası vacip olanlara infak ve cihad-ı fi sebilillâhta infak gibi vacip olan infakın cümlesine ve sadakat-ı nevafile şamildir. Hatta müminler beyninde muave-

nete müteallik şeylerin cümlesi infakta dahildir. Zira; cümlesi nazar-ı şer'ide makbul ve memduhtur.

Vacip Teâlâ ehl-i imanı infakta israf ve tebzirden muhafaza ve malının bir miktarını infak ve bir miktarını kendi mesalihi için alıkoymak lâzım olduğuna işaret için *bağza* delâlet eden (من) lâfzıyla irad buyurmuştur ki, «merzuk olduğunuz rızkınızın bazısını infak ve bazısını ibka edin» demektir. Çünkü; insanların ahlâkı muhtelif olup bazısı gayet sahî olmakla elinde olan emvalin küllisini infak etmek istediğinden ve bazısı da gayet bahil olup elinde olan emvalin bir zerresini bile vermek istemediğinden ve bu cihet de mezmum olduğundan Vâcip Tealâ bu âyette insanlar için lâzım olan bu iki tarafın vasatını ihtiyar etmek lâzım olduğuna işaret buyurmuş ve infak hususunda lâzım olan hattı hareketi tayin etmiştir. Gerek imanın ve gerek ikame-i salât ile infakın devam üzere lâzım olduğuna işaret için *istimrar ve devama* delâlet eden muzari siğaları ile varid olmuşlardır.

Bu âyet-i celilede Vâcip Tealâ insan için dikkat ve itinası lâzım olan vazife-i mühimme-i asliyeyi beyan buyurmuştur. Çünkü Fahri Razi'nin beyanı veçhile insanın mükellef olduğu ahkâmın esası ikidir :

Birincisi; *bilkülliye maasiyi terketmektir.* Bu kısma ittika ile işaret buyurmuştur.

İkincisi; *bilûmum vecibatı eda etmektir.* Vacibatın esası da ikidir :

Birincisi; *salât gibi ibadet-i bedeniyedir. Ona* (ويقيمون الصلوة) cümle-i celilesi ile işaret olunmuştur.

İkincisi; *zekat gibi ibadet-i maliyedir.* Buna da(ومما رزقناهم ينفقون) kavl-i lâtifi ile işaret buyurulmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyetteki *infakın* niam-ı zahire ile ilim, idrak, kuvvet ve kudret gibi niam-i batıneye dahi şamil olması muhtemeldir. Şu halde; ilmi talim ve dâlli irşad ve mansıb sahibi ve hatırlı olan kimsenin şefaat-i hasenesi ve kuvvet sahibinin âciz ve zayıfa muaveneti insanın ecr-ü sevaba nail olacağı infakda dahil ve memduhtur. Zira bunların cümlesi; tarafı ilâhiden insana ihsan olunan rızık cümlesindendir.

Hulâsa; menhiyatı terk ve me'murạtı işlemekle ittika ve erkân-ı dinden olan salâtı ikame ve zekâtı eda edenlerin Kur'ân'dan intifa edip Kur'ân'ın ise onları hidayette kılacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ bilûmum ehl-i imana Kur'ân'ın hâdi olduğunu beyandan sonra ehl-i kitaptan iman eden (Abdullah b. Selâm) ve emsali Kur'ân-a iman eden ehl-i kitabın şanlarını teşrif ile iman etmeyen ehl-i kitabı imana terğib etmek üzere :

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ٤

buyuruyor.

[Kur'ân şol kimselere dahi hâdidir ki, onlar sana inzal olunan Kur'ân'a ve senden evvel geçen enbiya-yı kiram biraderlerine inzal olunan kütüb-ü semaviyenin kâffesine iman eder ve ancak âhireti yakinen bilir ve tasdik ederler.]

Yani; Kur'ân, gayba iman ve ikame-i salât ve eda-yı zekât eden bilûmum müminlere hidayet ettiği gibi ya Muhammed! Sana Cibril-i Emin vasıtasıyla inzal olunan Kur'ân'a ve senden evvel inzal olunan Tevrat, İncil, Zebur ve sair suhuf-u münzeleye iman eden ve bilhassa dar-ı âhirete şekki ve tereddüdü izale eder bir yakînle iman eden ehl-i kitabı dahi hidayette kılar.

Fahri Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile inzal; *bir şeyi alâdan ednaya nakletmektir.* Cibril-i Emin kütüb-ü semaviyeyi Cenab-ı Haktan kelâm-ı ilâhi olarak huruf ve esvattan ari olduğu halde işitir, badehu semadan nazil olarak enbiya-yı kirama nakil ve beyan eder. Veyahut levh-i mahfuza yazılmış olan kitapları ve kitapların âyetlerini iktiza ettikçe emr-i ilâhi üzerine levh-i mahfuzdan kıraat ve hıfz eder ve badehu rusul-ü kirama tebliğ için semadan nazil olur. Şu iki suretten herhangi suretle olursa olsun kelâm-ı kadim-i ilâhiye dâl olan elfaz ve ibareyi beyan etmek üzere semadan nazil olduğu cihetle *inzal* tabir olunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile ehl-i kitaptan âhirete iman edenlerin îkan üzere iman ettiklerini beyan ve iman etmeyenlere tariz ve imana terğibdir. Ve âhiret hakkında itikadlarının vakıa mutabık olmadığını beyanla iman etmeyenlerin itikadları ilme müstenid olmaksızın birtakım evham ve itikad-ı batıl olduğuna işaret buyurmuştur.

Â h i r e t ; dünyadan muahhar olduğu için âhiret denilmiştir. Bu âyet nazil olduğunda, gerçi Kur'ân'ın küllisi henüz nazil olmamış ise de nazil olanı nazil olmayanlara tağlib ve nazil olması muntazar olanları vaki nefselemirde nazil olmuş menziline işaret için «inzal» *mazi* sigası ile varid olmuştur.

Enbiya-yı sabıka üzerine nazil olan kitaplara imandan murad; *iman-ı icmalîdir.* Ahkâmına tafsilen iman etmek murad değildir. Zira; biz ahkâmıyla mükellef olmadığımızdan alettafsil kütüb-ü sabıkanın ahkâmını tahsil etmek üzerimize vacip değil ki tafsîlen îman vâcip olsun. Amma bizim kitabımıza icmalen iman farz-ı ayn olduğu cihetle her ferde lâzımdır. Fakat bütün ahkâmını tafsil üzere iman farz-ı kifayedir. Zira; bilûmum ahkâmını tahsil etmek umum efrad üzerine vacip değildir. Belki namaz ve oruç gibi farz-ı ayn olan ibadatın mesailini her ferdin bilmesi vaciptir. Diğer ahkâmını ise icrası lâzım olan kimselerin bilmesi vacip olur. Başkalarının bilmesi vacip olmaz. Meselâ zekâta müteallik mesaili zekât vermesi vacip olan kimsenin bilmesi vaciptir. Zekâta muktedir olmayan fakire zekât mesailini öğrenmek vacip olamaz. Kezalik muamelât ve ukubata müteallik olan mesaili bilmek farz-ı kifayedir. Her ferd üzerine bilmek vacip değildir. Eğer her ferd üzerine vacip olmuş olsaydı, umur-u millet haleldar olur ve milletin heyet-i mecmuasına ait olan işler intizamdan çıkardı. Çünkü; milletin her ferdinin ahkâm-ı şer'iyeyi bilmesi vacip olsa herkes ömrünün nısfını bu uğurda feda etmek ve başka işe bakmamak lâzım gelirdi. Halbuki bir milletin heyet-i mecmuasına ait olan vazife yalnız tahsil-i ilme munhasır olamaz. Zira; ziraatle ekmek ve ticaretle para kazanmak milletin devam ve bekasına yegâne sebeptir. Badehu düşmana karşı mevcudiyetini muhafaza etmek millet için ehemmi vezaiftendir; Ve sair hususatta da hal böyledir. Binaenaleyh; taksmi-i â'mal kaidesine tevfiken milletin bir kısmı ziraat,

bir kısmı sınaat, bir kısmı ticaret, bir kısmı emaret, bir kısmı tahsil-i ilim ve bir kısmı da askerlikle meşgul olur. Çünkü; insan bittabi medeni olduğundan yalnız yaşamayıp cemiyetle yaşamak zaruri olduğu cihetle heyet-i mecmuasının bekâsı için amelleri taksim zaruridir.

***

Vâcip Tealâ Kur'ân'ın müminlere hidayet olduğunu beyandan sonra hidayetin mümin müttakilere mahsus olduğunun hikmetini ve zikrolunan imanın ikame-i salât ve eda-yı zekât gibi ibadatı eda etmek fevz-ü falâha sebep olduğunu beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

buyuruyor.

[Şu mümin müttaki olan kimselerin cemi kitaplara iman ve âhirete yakîn üzere itikad etmeleri sebebiyle mürebbi-i hakikileri olan rablarından hidayet-i azim üzerinde karar edici ve şu evsaf-ı celileyi haiz olan zevat-ı müşarün ileyhim dünyaya ve âhirette fevz-ü felâh bulucülardır.]

Yani; usul-ü itikadiyeye dikkat ve furu-i â'mali şeraitine riayet ederek lâyıkıyla eda edenler ve sair muharremattan içtinabla ittika eden müttakiler rablerinden hidayete muvaffak oldukları gibi korktuklarından kurtulmak ve umduklarına nail olmak suretiyle felâhyab olucülardır. Fahri Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile ehl-i imanın hidayette temekkün ve tekarrurlarına, sebat ve devamlarına işaret için istikrara delâlet eden (على) lâfzıyla varid olmuştur. Güya ehl-i imanın hidayete devamları birşey üzerine çıkıp oturan kimselerin hallerine teşbih olundu. Çünkü; bir kürsü üzerinde oturan kimse karar üzere rahat ederek düşmek gibi rahatsızlıklardan emin olduğu gibi delâil-i ilâhiye ile Hakka istidlâl edip hakla batıl beynini tefrik ederek hak üzere karar ve birtakım itikadat-ı fasideden kendini muhafaza etmesi her türlü avarizden salim kürsü üzerinde oturan kimseye benzediğinden

mâkulü mahsûsa teşbih tarikiyle istikrara delâlet eden (على) lâfzı varid olmuştur.

İşte hidayet üzere karar edenleri Cenab-ı Hak ilk önce iman ve ibadetleriyle methettikten sonra iman ve ibadet üzere karar ve imanlarını şek ve şüpheden muhafaza etmeleri ile dahi meth-ü senâ buyurmuştur.

İman üzere karar eden kimselerin hidayetleri gayet büyük olup ukûl-ü beşerin idrakinden aciz olduğuna işaret için *h i d a y e t* lâfzı tazime delâlet eden *tenvin* ve *nekre* suretiyle varid olmuştur. Çünkü; *doğru yola vasıl olmak* manâsınca hidayet insanın dünyevî ve uhrevî saadetine sebep olup bütün mehleke ve felâketlerden kurtardığı için insana pek çok ve büyük faydalar bahşettiğinden hidayet hakikaten büyüktür. Ve şu büyüklüğüne işaret olmak üzere *tenvin* ile varid olmuştur.

Ehl-i imanın, hidayetle sairlerinden mümtaz oldukları gibi felâh ve necat bulmakla dahi mümtaz olduklarına tenbih için (اولئك) lâfzı her ikisinde de zikrolunmuştur. Bundan evvel beyan olunan itikad ve amelin neticesi felâh ve felâha sebep ise iman ve ibadet-i bedeniye ve maliye olduğuna bu âyet delil-i vâzıhtır. Zira müştak olan (يؤمنون) ve (يقيمون) üzerine felâh hükmünün terettübü; iştikakın me'hazi olan iman ve ikame-i salât ve infakın felâhyab olmaya sebeb ve illet olmasını müş'irdir.

Şu halde itikad-ı sahih ve amel-i salihin neticesi; tazim ve tevkir üzere sevaba zaferyab ve naîm-i daime vasıl olmaktır.

F e l à h la murad; *felâh-ı kâmil* olduğundan fasık olanların bilkülliye felâhtan mahrum olmalarını icab etmez. Çünkü; fasıklar kusurları miktarı azap gördükten sonra felâhyab olacaklarından, onların felâhları felâh-ı nakıstır. Binaenaleyh felâh-ı kâmil; imanla beraber amel-i salih sahiplerine mahsustur. Felâh hasra delâlet eden zamir faslı ile varid olmuştur.

Hulâsa; mümin müttakilerin rablerinden hidayet-i azim üzerine oldukları ve ancak fevz-ü falâh-ı kâmil onlara münhasır olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ felâha nail olacak evliyasını sıfatlarıyla beraber zikirden sonra evliyasının zıddı olan â'dâsını ve onların temerrüdlerine binaen inzar ve adem-i inzarın onlar için müsavi olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝٦

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar muhakkak küfrettiler, senin onları inzar edip etmemekliğin onlar üzerine müsavidir. Zira; onlar iman etmezler.]

Yani; şol kimseler ki, onlar hakkı inkâr ve haktan iraz ve batılı izhar ve inat ve istikbarla küfr üzere israr ettiler. Ya Muhammed! Senin onları azab-ı ilâhi ile korkutup korkutmamaklığın onlar üzerine müsavidir. Zira; onların temerrüd ve batıla ısrarlarına binaen inzar fayda etmediğinden asla iman etmezler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile küfür; *birşeyi setredip örtmek* manâsınadır. *Kâfirler hakkı setredip kabul etmedikleri için* kâfir denilmiştir. Küfrün envaı *dörttür :*

Birincisi; Allahü Tealâ'yı asla bilmez, inkâr eder. Buna küfr-ü inkârî denir.

İkincisi; kalb ile Allahü Tealâ'yı bilir, fakat lisan ile ikrar etmez. Buna küfr-ü cuhûdî denir. İblis'in küfrü bu kısımdandır.

Üçüncüsü; kalbi ile Allahı bilir ve lisanı ile ikrar eder, fakat diniyle tedeyyün etmez. Buna küfr-ü inâdî denir. Ebu Talib'in küfrü bu kabildendir.

Dördüncüsü; lisan ile ikrar eder, fakat kalb ile tasdik etmez, buna küfr-ü nifakî denir. Münafıkların küfrü bu kabildendir.

Küfrün hulâsası; Allahı ve vahdaniyetini veyahut inzal ettiği âyetlerinden ve kitaplarından birini veya cümlesini veyahut rusül-ü kiramdan birini veya hepsini inkâr etmektir. Bunların cümlesi küfür olduğundan bu minval üzere vefat eden kimse ebediyen cehennemde kalır. Zira; Allahü Tealâ küfredeni mağfiret etmez.

İ n z a r ; günahlardan men etmekle beraber Allah'ın azabından korkutmaktır.

Rusül-ü kiramın kâffesi, ümmetlerini maâsîden nehiyle beraber maâsî işledikleri surette azab-ı ilâhi ile muazzap olacaklarını beyanla korkuttukları için *münzir* unvanını ihraz etmişlerdir. Kâfirler küfr üzerine musır olup Resulullah'ın sözüne kulak asmadıkları için haklarında azab-ı ilâhiyi beyanla korkutmakta bir fayda olmadığından Cenab-ı Hak onların indinde inzarın vücudu ve ademi müsavî olduğunu bu âyette beyan buyurmuştur. Zira inzardan fayda; küfürden vazgeçip iman etmektir. Bunlar ise gerek inzar olsun, gerek olmasın iman etmezler ve inad ve temerrüdle küfr üzere ısrar ederler. Şu halde inzardan müstefid olmadıkları için onlar hakkında da inzar yok mesabesindedir.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile küfürde ısrar edip iman etmeyeceklerini Cenab-ı Hak bildiği halde resulüne inzarı emretmesi; yevmi kıyamette kâfirler üzerine hüccet ikame etmek ve onların itizarlarına meydan kalmamak ve emr-i risalet umumî olmak ve inzar sebebiyle resulü müsâb kılmak hikmetine müptenidir. Binaenaleyh; rusül-i kiram iman edeceklere ve iman etmeyeceklere emr-i risaleti tebliğ ve tarik-ı hakkı herkese göstermek ve azab-ı ilâhi ile inzar ve niam-ı ilâhiye ile tebşir etmekle memurdur. Çünkü; küfr üzere ısrar edecekleri inzar etmeseler yevmi kıyamette kâfirlerin «bize resul gelmedi ve doğru yolu göstermedi» diyerek itizar etmeye hakları olacağından Cenab-ı Hak bu misilli itizar kapılarını kapamak için iman etmeyecek kâfirleri inzar etmelerini resullerine emretmiş ve onlar da daima inzar etmişler ve inzardan hali kalmamışlardır.

İnzarın, birşeyi işlemek veyahut terk etmekte tesiri ziyade olduğundan bu makamda yalnız inzarı zikirle iktifa olundu. Çünkü; insanın mazarratı def'le iştigali, menfaati celble iştigalinden evlâdır. Binaenaleyh; def-i mazarrat kabilinden olan inzar zikrolunup celb-i menfaat kabilinden olan tebşirin zikrolunmadığı Fahri Razi'nin cümle-i beyanatındandır. Zira; inzarın tesiri olarak mazarrat terk olununca min vechin menfaat celb olunmuş demektir.

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile âyet-i celilede gerek (hemze) ve gerek (elif mim) kelimesi istifham manâsından mü-

cerreddirler. Zira; istifham müsavata münafidir. Çünkü maksat; inzar ve adem-i inzar müsavi olduğunu haber vermektir. Bu habere «Sen inzal ettin mi veyahut inzar etmedin mi?» diyerek sual etmek muhaliftir. Binaenaleyh; âyette suret-i istifham varsa da manâ-yı istifham yoktur. Yani «İstersen inzar et, istersen inzar etme, her ikisi de müsavidir. Zira; inzar etsen de, etmesen de iman etmezler» demektir. Yoksa «İnzar ettin mi veyahut inzar etmedin mi?» unvanında sual değildir. Vâcip Tealâ küfr üzere ısrar edecek kâfir-i mütemerridlerin iman etmeyeceklerini beyanla beraber iman etmediklerinden dolayı zem etmiştir. Çünkü; imanla mükellef olduklarından teklif olunan imanı yerine getirmedikleri için elbette zem olunurlar.

Bu âyet teklif-i mâlâyutakin cevazına ve vukuuna delildir. Çünkü; Cenab-ı Hak kâfir-i mütemerridin dünyaya arz-ı vücud edip teklife mahal olduğunda irade-i cüz'iyesini küfre sarf edip ve ısrar etmekle iman müyesser olmayacağını ezelde bildi. Ezelde o kâfirin lâyezaldeki iradesine binaen adem-i imanına ilm-i ilâhî taalluk ettiğinden kâfirin imanı muhal ve mümtenî olduğu halde Cenab-ı Hakkın imanla teklifi mümteni ile tekliftir. Şu halde teklif-i mâlâyutak vakî olmuştur. Çünkü; kâfir-i mütemerrid iman etmiş olsa — haşâ — Allahü Tealâ'nın ilminin hilâfı zuhur edeceğinden «cehil alâllah» lâzım geldiği gibi iman etmeyecekleri haberinin dahi kâzip olması lâzım gelir. Gerek «cehil alâllah» ve gerek «kizb alâllah» her ikisi de muhal olduğundan kâfirin imanı muhaldir. İşte şu muhal ile teklif; teklif-i mâlâyutaktır.

M u h a l ; ikidir : Birincisi; kadimi yok eylemek ve zıddını cem etmek gibi *lizatihîdir.* Bununla Vâcip Tealâ'nın mülkünde mutasarrıf olup hiç kimsenin itiraza salâhiyeti olmadığı cihetinden teklif caizse de zatında imkânı olmadığından teklif vaki değildir.

İkincisi; kâfir-i mütemerridin imanı gibi *muhal bilgayr* olur. Çünkü; kâfirin imanı zatında mümkündür. Lâkin küfründe ısrar edeceğini Cenab-ı Hak bildiğinden adem-i imanına ilm-i ilâhî taalluk ettiği için kâfir-i mütemerridin imanı ilm-i ilâhiye nazaran

muhal olduğu cihetle muhal bilgayrdır. Zira; zatında mümkündür, muhal değildir. İşte bu kısım muhal ile teklif vakidir. Binaenaleyh; kâfirler imanla mükelleftir. Çünkü; iman etmek yed-i ihtiyarlarındadır. İradelerini küfre sarf edeceklerini ve küfür üzere ısrar eyleyeceklerini Vâcip Tealâ bildiği için imanları ilm-i ilâhiye nazaran muhaldir. Fakat kâfirler iradelerini adem-i imana sarf edeceklerinden Vâcip Tealâ'nın ilmi adem-i imanlarına taalluk etmiştir. Yoksa ilm-i ilâhi adem-i imanlarına taalluk ettiğinden dolayı iman etmediler değildir. Binaenaleyh; küfrü ihtiyarda mecbur değillerdir. Zira; ilm-i ilâhi malûm olan adem-i imanlarına tabidir. Yoksa adem-i imanları ilm-i ilâhiye tabi değil ki, küfrü ihtiyara mecbur olsunlar.

**

Vâcip Tealâ kâfir-i mütemerridlerin iman etmeyeceklerini beyandan sonra, iman etmediklerinin sebebini beyan etmek üzere:

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kâfirlerin kalbleri ve kulakları üzerlerini mühürledi ve gözleri üzerinde hakkı görmekten men eder perde vardır ve onlar için âhirette büyük azap olucudur.]

Yani; inzar kendilerine menfaat vermeyen kâfirler iman etmezler. Zira Allahü Tealâ kalbleri üzerini mühürledi ki, asla kalblerine hayır girmez. Çünkü; onların iradelerini küfre sarf ve ısrar edeceklerini Cenab-ı Hak bildiği için gûya kalblerine hariçten birşey girmesin diyerek ağzı mühürlenmiş gibi kıldı. Binaenaleyh; onların kalbleri ağzı mühürlenmiş bir kese mesabesinde olduğundan kelime-i hak oraya asla vasıl olmaz bir hale geldi. Onların kulakları üzerine mühür vaz etmiştir ki, kelime-i hakkı işitmez ve işittikleriyle katiyen intifa etmezler ve muannid kâfirlerin gözleri üzerinde büyük ve kalın perde örtülmüştür ki, asla gördükleri delâil-i garibeden intibah etmezler. İşte kalbleri ve kulakları mühürlü ve gözleri perdeli olan kâfirler için âhirette azab-ı azîm vardır

Yahut dünyada esaret, katil, helâk ve âhirette azâb-ı daim vardır. Zira; onlar Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri mahalline sarfla intifa etmedikleri gibi belki mahallinin gayrıya sarfla birtakım günahlarda ve küfür gibi büyük cinayetlerde bulunduklarından büyük azaba müstehak olmuşlardır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *h a t m* ile murad; *onların kalblerinde küfür ve sair maâsiye muhabbet halk olunmasıdır.* Çünkü; onlar küfür üzere musır oldukça kalblerinde küfre muhabbetleri bir dereceye varır ki, iman ve taatı kabih addederek âbâ' ve ecdatlarını taklide münhemik olurlar. Ve nazar-ı sahihten iraz etmek adetleri olduğundan keenne kalbleri ve kulakları mühürlenmiş gibi bir kasavet iktisab eder. Binaenaleyh; kalblerinden küfrün çıkması ve hariçte olan iman ve taatın kalblerine girmesi mümkün olmadığından mühürlenmiş addolunur. Zira; mühürlü bir kesenin içinde olan şey dışına çıkmadığı gibi dışında olan da içine giremez. Şu halde kâfirlerin kalbleri mühürlü keseye teşbih olunmuştur, yoksa hakikatte mühür vaz olunmuş değildir. Lâkin muamele mühür vaz olunmuş gibidir ki, mühürlenmiş kese içine hariçten birşey giremediği gibi onların kalblerine dahi birşey giremez, demektir. Kezalik kulakları hakkı duymamakta ve gözleri hakkı görmemekte keenne perdelidir. Zira kâfirler; gözleriyle intifa edecekleri delililer arasında azîm perdeler çekilmiş gibi delâilden asla intifa etmezler.

Yahut hatm ile murad; *onları imana icbar etmemektir.* Çünkü; onların küfre ve maâsiye muhabbetleri bir dereceye varmıştır ki, küfrü terk ve imanı kabule icbardan başka bir çare olmadığı halde icbarı terk etmek keenne onların kalbleri ve kulakları mühürlenmiş ve gözlerine de perde çekilmiş gibi addolunur.

Yahut hatm ile murad; *onların küfr üzerine bekálarına delâlet eder bir alâmet vaz'ıyla meleklere bildirip, meleklerin buğz ve lánet etmeleridir.*

Kâfirlere nazil olacak azabın künhünü ve miktarını Allahü Tealâ'dan gayrı kimse bilmediğine işaret için (azab); *azametle* tavsif olunduğu gibi adem-i malûmiyete delâlet eden *nekre* ile varid olmuştur.

Bu âyet kâfirlerin adem-i imanlarına sebep ve illeti beyan

için inzal olunmuştur. *Takriri kelâm şöyledir :* «Kâfir-i mütemerridler iman etmezler. Zira; Allahü Tealâ onların kalblerini ve kulaklarını mühürledi ve gözlerinde perde vardır. Herkimin kalbleri ve kulakları mühürlü ve gözleri perdeli ola; o adamlar iman etmezler. Binaenaleyh; kâfirler de iman etmezler.» Bu âyette (kulûb) ve (ebsâr) cemî sîgası ile varid olmuş ise de (semî) lâfzı lâfızda müfred, manâda cemî'dir. Veyahut mastar olduğu cihetle müfred suretinde varid olmuştur. Zira; mastarın tesniyesi ve cem'i birdir.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile bu âyet kulağın gözden efdal olmasına delâlet eder. Zira; Vâcip Tealâ sem'i basar üzerine takdim buyurmuştur. Sem'i takdim etmek sem'in şerefine ve faziletine delâlet eder. Binaenaleyh; işitmek nübüvvetin şartındandır, lâkin görmek şartından değildir. Yani, sağır olmak nübüvvete manidir, lâkin âma olmak nübüvvete mani değildir ve enbiyadan hiçbiri sağırlığa müptelâ olmamıştır. Kuvve-i sâmia gıda-yı ruh olan mâ'kulâtı tahsile vesile olup kuvve-i bâsıra ise ancak mahsusatla meşgul olduğu cihetle sem'i basardan efdaldir. Hulâsa; kâfirlerin küfür üzere ısrar ve meyl-ü muhabbetlerine binaen hakkı görmez ve işitmez ve kalbleriyle kabul etmeyip, iradelerini küfre sarf edip imandan iraz ettikleri için kulakları ve kalbleri mühürlü ve gözleri perdeli gibi delâil-i hakkadan intifa edemedikleri ve onlar küfr üzere ısrar ettikleri takdirde imana muvaffak olamayacakları ve adem-i muvaffakiyetleri kendi sû'u ihtiyarlarından neş'et ettiği ve mühürden murad onların adem-i itaat ve adem-i inkıyadlarından ibaret olup hakîkî bir mühür olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ evvelâ müminlerin ve saniyen kâfirlerin hallerini beyandan sonra münafıkların hallerini beyan etmek üzere :

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِن۪ينَۢ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Nâstan bazıları Allah'a ve yevm-i âhirete iman ettik, diyen kimselerdir. Halbuki onlar mümin değillerdir.]

Yani; Cenab-ı Hakla fıtrat-ı asliyelerinde vaki olan muahedelerini unutmuş olan kimselerden bazıları tezvir ve telbis tariki ile itikadlarına muhalif olarak derler ki «Biz ulûhiyetle muttasıf olan Zat-ı Ecellü Â'lâ'ya ve â'mâlimizin cezasını görmek için vaad olunan yevm-i âhirete iman ve alâ tarik-i yakîn tasdik ettik, şüphemiz kalmadı.» demekle kalblerinde merkûz olan küfrün hilâfını izhar ederler. Halbuki; onlar Allahü Tealâ'ya ve âhirete iman etmiş değillerdir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; münafıkların bazı evsaf-ı habiselerini beyan hakkında varid olmuştur.

M ü n a f ı k ; müminle kâfir arasında müzebzeb bir fırkadır. Çünkü; zahirde mümin görünür, kelime-i tevhidi tekellüm eder, halbuki kalbinde küfriyatını saklar. Binaenaleyh; münafıkların küfürleri sairlerinden eşnâ' ve ağlâzdır. Cenab-ı Hakkın kâfir-i mücahirden daha ziyade münafıklar mebğuzu olduğundan cehennemin alt tabakasında bulunacaklarına dair âyetler varid olmuştur.

Hâzin'de beyan olunduğu veçhile münafıkların halleri tebeddüle maruzdur. Sabah bir renkte, akşam diğer renkte görünürler, bir hal üzere aslâ sebat edemezler. Zira; bazan kâfir ve bazan da mümin görünürler.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu sûrede Vâcip Tealâ dört âyetle müminlerin evsafını ve iki âyetle alenî küfrü ihtiyar edenlerin hallerini beyandan sonra on üç âyette münafıkların habasetleri, sefahetleri, cehaletleri, istihzaları ve tuğyanları üzere ısrarları ve mütehayyir ve mütereddid oldukları ve hakkı işitmekten sağır ve görmekten kör ve söylemekten mahrum olduklarını beyan buyurmuş ve eşnâ' surette haklarında darbı mesel varid olmuştur.

Bidayeden nihayeye kadar imanlarını doğru göstermek için, imanlarını Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete tahsis etmişlerdir. Çünkü itikadiyatın hulâsası; *ikidir :*

Birincisi; Allahü Tealâ'nın vücûduna ve sıfatına ve ef'aline

iman gibi mebdee müteallik olup, nübüvvete iman da bunda dahildir.

İkincisi; âhirete ve ahval-i âhirete imandır. Münafıklar iman etmesi lâzım olan şeylerin kâffesine iman etmiş görünmek için imanlarını izharda bu ikiyi tahsis etmişlerdir.

Münafıkın şerri, alenî olup kâfirin şerrinden daha ziyade ve küfr-ü eşed olduğundan Vâcip Tealâ münafıkların ahvalini beyanda küfürlerini beyanla beraber birçok maasîlerini dahi beyan buyurmuş ve küfürde eşnâ' olduklarından Cenab-ı Hak onları sarahaten müminler sırasından ihraçla mümin olduklarına dair iddialarını red etmiştir. Tasdik-i kalbîden ârî mücerred ikrarın iman olmadığına âyet sarahaten delâlet eder. Zira; münafıklar imanı ikrar ettikleri halde Cenab-ı Hak onların mümin olmadıklarını beyan buyurmuştur. Eğer ikrar, mücerred iman olmuş olsaydı onlar ikrar edip dururken «Siz mümin değilsiniz» diyerek red olunmazlardı. Halbuki, Vâcip Tealâ münafıklar hakkında «Allah'a ve yevm-i âhirete iman ettik derler, bu sözleri zahirdedir, hakikatte onlar mümin olmadılar» buyurmakla onların dâva-yı kâzibelerini redle ehl-i islâma karşı nifaklarını ilân etmiştir. O zamanda nifaklarını ilân da lâzım idi ki ehl-i imanı aldatmasınlar. Zira; mümin zannıyla ehl-i iman onlara birçok esrar verirler, onlar da müşriklere götürürlerdi. Binaenaleyh; nifakları ilân olundu ki müminler hazer üzere bulunsunlar.

Vâcip Tealâ münafıkların kalbi münkir olduğu halde ikrar-ı mücerredleri iman olmadığını beyanla dâvalarını tekzip ve red ettikten sonra onların evsâf-ı zemîmelerinden hud'alarını beyan etmek üzere :

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Münafıklar Allahü Tealâ'ya ve Allah'a iman eden müminlere hile ederler. Halbuki onlar hile etmezler, ancak kendi nefislerine hile ederler ve lâkin hilenin mazarratını bilmezler.]

Yani; münafıklar kalbleri ile Allahü Tealâ'ya ve Resulüne ve müminlere muhalefet ettikleri halde zahirde mümin olduklarını beyanla küfürlerini setr ederek hile ve hud'a ederler. Ve onlar bu hileleriyle kimseyi zararlandıramazlar, ancak kendi nefislerini zararlandırırlar. Zira; Allahü Tealâ onların cemî' ahvalini bildiği gibi hilelerini dahi bilir ve mücazât eder. Binaenaleyh hilelerinin zararı ancak kendilerine aittir ve lâkin hilelerinin zararı kendilerine ait olduğunu bilmezler.

H u d ' a ; Fahri Razi'nin beyanı veçhile *selâmet ve doğruluk icab eden şeyi izhar etmek ve gayrı izrar edecek şeyi gizlemektir.* Münafıklar selâmeti mucib olan imanı izhar ve mazarratı mucib olan küfrü gizlemek ve ehl-i imanı aldatmak ümidi ile hud'a etmişlerdir.

Allahü Tealâ münafıkların her hallerini bildiği için Allah'ı aldatmak ve hile yapmak ihtimali olmadığından bu âyette Allah'a hud'aları ile murad; *Allah'ın resulüne hud'alarıdır.* Zira; Cenab-ı Hak resulünün şanına tazim ve indennâs kadr-i nebevîlerini i'lâ için resulüne hud'anın Zat-ı Ulûhiyetine hud'a mesabesinde olduğunu beyanla münafıkları terzil buyurmuştur. *Yahut* Allahü Tealâ'ya imanı izhar ve küfrü gizlemekle keenne hud'a muamelesi yapıyorlar. Gûya bu muamele-i mezmumeleri ile Allah'ı haşa aldatmış gibi kendilerine bir gurur ârız olduğundan Allah'a hud'a ederler denilmiştir.

Müfaale babı bu makamda isneyn beyninde iştirak için değildir. Lâkin münafıklar Resulüllah'ı ve ehl-i imanı aldatmak için envâ-ı hiyel ve desaisi irtikâb ve devamda ısrar ettiklerinden şu muamele-i şenaatkâranelerinde mübalâğa için müfaale sığası varid olmuştur. Hud'a her muamelede dinin hilâfına olduğundan mezmumdur. Zira din-i mübin; istikamet ve adalet icab eder. Hud'a ise adaletin hilâfıdır. *Yahut* münafıkların Allahü Tealâ'ya karşı muameleleri hilekâr kimselerin muamelesi gibidir. Çünkü; küfrü gizleyip islâmı izharla hud'a tarîkını iltizam ettikleri gibi Allahü Tealâ da onlara zahirde ahkâm-ı islâmı emir buyurdu. Halbuki ind-i ilâhide onlar kâfirdirler.

Şu hud'ayı iltizamdan garazları; Fahri Razi'nin beyanı veçhile dört şeydir :

Birincisi; Resulüllah ve müminler tarafından kendilerine sair müminler gibi tazim olunmak ve şayet İslâmiyet şevket bulursa o şevketten faydalanmaktır.

İkincisi; ehl-i islâmın sırlarına vakıf olup â'dâ-yı dine ehl-i islâmın sırlarını haber vermektir.

Üçüncüsü; ehl-i islâm tarafından katil ve esaret gibi kâfirlere reva görülen şeylerden kendilerini muhafaza etmektir.

Dördüncüsü; ehl-i islâmın âda-yı dinden almış oldukları emval-i ganimete iştirak edip hissedar olmaktır.

Hud'alarının ancak kendi nefislerine olmasının manâsı; dünyada ve âhirette hud'alarının zararı kendilerine raci olmak ve müminlere hud'alarından bir zarar isabet etmemektir.

Hud'alarının zararı mahsusattan birşey gibi meydanda olduğu halde kemal-i gafletlerinden naşi his olunmaz birşey gibi idrak edemediklerine işaret için Vâcip Tealâ (وما يشعرون) yani «idrak etmezler» buyurmuştur. Çünkü şuur *hisle idrak etmektir.*

Hulâsa; münafıklar küfürlerini saklamak ve imanlarını izhar etmekle Allahü Tealâ ve müminleri aldattık gibi hud'a muamelesinde bulunuyorlarsa da onlar hud'a edemeyip ancak kendi nefislerine hud'a eyledikleri ve lâkin nefislerine hud'a ettiklerini bilmedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ münafıkların islâmı kabullerine mani olan, kalblerinde bulunan maraz olduğunu beyan etmek üzere :

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Münafıkların kalblerinde maraz vardır. Allahü Tealâ marazlarını ziyade kıldı. Halbuki onlar için yalanları sebebiyle azab-ı elîm vardır.]

Yani; münafıkların kalblerinde hakkı kabule mani perde-i maraz vardır ki o maraz; resule iman ve kitabın ahkâmını kabul

ve amel etmekle mündefi olur. Bunlar kitabullaha iltifat etmeyince Allahü Tealâ marazlarını ziyade kıldı ve küfrü saklayıp imanı izhar etmek suretiyle vaki olan yalanları sebebiyle âhirette azab-ı elim vardır ve nar-ı cahime dûçar olacaklardır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *m a r a z ; filhakika bedene arız olarak mizacı itidalden çıkarıp ef'aline halel getiren hastalıktır.* Bu makamda maraz ile murad; *kalblerine arız olan cehil, itikad-ı fâsid, hased, hıkd, gayz ve gazap gibi nefislerinde mevcut olan araz-ı kabiha ve ahlâk-ı fasidedir.* Çünkü; şu beyan olunan ahlâk-ı faside nefsin kemalât ve fezail iktisabına mani olduğundan hayat-ı ebediyeden mahrumiyetine badi olduğu gibi onların günden güne gamlarının tezayüdüne dahi sebep olur. Zira; riyaset-i dünyeviyeden mahrum olduklarını ve resulullahın emr-i dinde sebatını ve şan-ı nebevileriyle din-i mübinlerinin yevmen feyevmen terakki ve tealisini gördükçe gamları tezayüd ve maraz-ı kalbîleri tekessür eder. Binaenaleyh; küfr üzere ısrar ve Resulullaha adaveti kendileri için bir vazife addederler. Halbuki adavetlerinden gözettikleri neticeyi iktitaf edemeyince kendi adavetleri kendileri için büyük bir musibet olur.

Fakat islâmiyet şevket buldukça (الخائن خائف) fahvasınca kalblerini korku ihata eder. Bîmecal hasta olan kimsenin her tarafını acı ve ağrı ihata edince nasıl muztarip olursa onlar da Allah'ın meleklerle resulüne imdadını ve â'dâsı üzerine zaferyab olduğunu ve ânen feânen bilâd-ı islâmın tevessuunu müşahede ettikçe muztarip bir hal üzere bulunurlardı. Münafıkların iman ettik diyerek kalblerinde muzmer olan itikadlarının hilâfını haber vermek suretiyle yalanları *azab-ı elîm* ile muazzep olmalarına sebep olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran marazla murad; *emr-i dinde şek ve nifaktır.* Çünkü maraz; vücud-u insana zaaf iraz ettiği gibi emr-i dinde şek ve tereddüd dahi dine zaaf iraz ettiği için umûr-u dinde tereddüde maraz ıtlak olunmuş ve ahkâm-ı diniyeye delâlet eden âyetler birbiri akabinde nazil olup her âyet nazil oldukça tereddüt ettiklerinden, Kur'ân'ın her âyetinde tereddüt ve şekleri ziyade olmuştur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak kalblerinde

olan marazın ziyadelendiğini onları zem makamında beyan buyurmuştur.

Hulâsa; münafıkların yalanlarının devamına ve yalandan vazgeçmeyeceklerine işaret için devama delâlet eden (كَانُوا) istimrara delâlet eden *muzari* siğasıyla varid olduğu ve Kur'ân'ın her âyeti nazil oldukça zahirde iman ettik deyip kalbde küfrü gizlemek suretiyle itikad-ı batıldan ibaret olan marazları tezayüd ettiği Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ münafıkların evsafından bazılarını beyandan sonra evsaf-ı habiselerinden bazı âhari beyan etmek üzere :

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Münafıklara mahza nasihat tarikiyle «yeryüzünde Allah'ı ve kitabını ve resulünü tekzip ve müminlere eza etmek suretiyle ifsad etmeyin» denildiğinde onlar «biz ancak yeryüzünü ıslah ediciyiz, bizim halimiz ıslahtan ifsada tecavüz etmez» diyerek fesadlarını inkâr ederler. Ey müminler! Agâh olun ve uyanık bulunun ki onlar ancak müfsidlerdir. Onlar; asla salâh ve felâh ümid olunmaz bir zümre-i fasidedir. Çünkü; hal-ü şanları gece gündüz düşünceleri hemen ifsaddır. Lâkin tıynetlerindeki habaset ve kalblerindeki kasavet neticesi olarak fesadlarının âkıbetini idrak etmezler.]

Zira; onlar küfr-ü nifakı ve müminlere ezayı ve nası imandan men'e sâ'y etmelerini aynı savap ve salâh zan ederler. Binaenaleyh; kendilerinin başkalarını ıslah edici olduklarını iddiadan çekinmezler.

Tefsir-i Medarik ve Kazi'de beyan olunduğu veçhile *f e - s a d ; bir şeyin hal-i itidal ve istikametten çıkıp intifa olunmaz bir hale gelmesidir. S a l â h ;* bunun zıddıdır ki *birşeyin itidal ve istikamet üzere bulunup intifa olunmasıdır. İ f s a d ; yeryüzünde fitne uyandırmak ve ahval-i nâsı ve tarik-i taayyüşlerini istikametten çıkarıp menafi-i diniye ve dünyeviyeyi ihlâl etmektir.*

Münafıkların ifsadları; kâfirlere meyil, müslimîne ihanet ve esrar-ı ehl-i islâmı ifşa etmek ve harb fitnelerini uyandırmakla yeryüzünde nâsın ve hayvanâtın rahatlarını selbeylemek ve masıyeti izharla dine ihanet etmektir. Çünkü şerâyii ihlâl ve ahkâmından iraz; âlemin nizamını ihlâl ettiğinden hercümerci muciptir.

İmam-ı Kaffâl'den naklen Fahri Razi'nin beyanı veçhile masiyeti izhar ve dine ihanet; yeryüzünü ifsaddır. Çünkü şeriat; *a h v a l - i ibadın hüsn-ü cereyanını temin için sevk olunmuş kavanin-i ilâhiyedir.* Bu kavanin-i ilâhiye ise adaleti mahz olduğundan temessük edenler beyninde asla fesad olmaz ve fitne ve fesad varsa şeriate temessükle derhal sükûnet bulur, herkes istirahat eder. Amma şeriatten iraz herkesin keyfine ve arzu ve emeline tabi olup her şahıs şehevat-ı nefsaniyesi icabı kendi menfaatini takip ve gayrin ızrarını kast edeceğinden fitne ve fesat kapıları açılır, hercümercler uyanır. Âlemin intizamı haleldar olduğundan âlemi ıztırap ihata eder, rahat üzere bir kimse bulunmaz bir hale gelir. Nitekim şeriatten inhiraf eden her kavmin hali ıztırap ve akıbeti izmihlâl olduğu Kur'ân'ın birçok âyetlerinde beyan buyurulduğu gibi vekayii tarihiye de bunu göstermektedir.

«Münafıklara ifsad etmeyin» diyen Allahü Tealâ veyahut resulullah veyahut bazı müminler olmak ihtimali varsa da bu makamda her üçü de murad olunmakta bir mani yoktur. Zira; Allahü Tealâ Kur'ân'la ve Resulullah bazı hadisle ve müminlerden bazıları da nasihat tarikiyle münafıklara «ifsad etmeyin» demişlerdir. Lâkin münafıklara bu gibi nasihatler asla tesir etmediğinden fesaddan hali kalmamışlardır.

Münafıkların hasr-ü kasırla ehl-i imana tariz ederek «ancak muslih biziz» dedikleri kelâmlarını Cenab-ı Hak şiddetle red et-

miştir. Çünkü; edat-ı tenbih olan (ألا) ve kelâmın mazmununu te'kid ve takrir eden (ان) ve kasır ve hasra delâlet eden zamir-i fasl ve (مفسدون) u kemâle delâlet eden *edat-ı tarifle* irad etmek müminlerin, münafıkların kelâmlarına aldanmamalarına tenbih ve onların müfsid olduklarını tahkik ve ifsad onlara münhasır olup salâh-ı hale tecavüzleri olmadığını beyanla fesadlarının şiddeti mukabilinde azaplarının şiddetine işaret buyurmuştur.

Hulâsa; taraf-ı ulûhiyetten ve taraf-ı risaletten münafıklara «yeryüzünü ifsad etmeyin» denildiği ve onlar da bu nasihate karşı «biz ifsad etmeyiz, ancak ıslah ederiz» dedikleri ve halbuki onlar ancak müfsid oldukları ve ifsadlarını ıslah zannederek hamakatlerini meydana koydukları ve müminlerin bunlara aldanmamaları umûr-u lâzimeden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ef'al-i kabihalarından daha bazılarını beyan etmek üzere :

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Münafıklara «Nâsın iman ettiği gibi siz de iman edin» denildiğinde onlar «süfehânın iman ettikleri gibi biz iman eder miyiz?» derler. Agâh olun ve uyanık bulunun ki ancak süfehâ, münafıklardır, lâkin kendilerinin süfehâ olduklarını bilmezler.]

Yani: taraf-ı risaletten ve ashab-ı resulullah tarafından münafıklara nasihat ve merhamet tarikiyle «Sizden âbâ' ve ecdadının dinlerini terk edip Allah'a ve resulüne ve kitabına imanla dareynde fevz-ü felâh bulan nâsın imanı gibi siz de iman edin. Zira; dareynde necatınız imanladır» denildiğinde onlar kemal-i unf-ü şiddetle «İman edenler hayrı şerden fark etmez sefihlerdir. Süfehânın iman ettiği gibi biz iman eder miyiz? Elbette iman etmeyiz,

zira biz hayrı şerden fark ve temyiz eden ukalâdanız ve aklımız başımızdadır. Binaenaleyh; babalarımızın dinlerini terk edemeyiz» demekle iman edenleri itham ederler. Mütenebbih olun ey müminler! Ancak süfehâ onlardır. Zira; sefih olmasalar hayrı mahz olup selâmet-i dareynin üss-ül esası olan imanı terk etmezlerdi. Lâkin sefahetlerini bilmezler ve binaenaleyh imana rağbet etmezler.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile insanın tekemmülü; *iki şey iledir :*

Birincisi; lâyık olmayan ve menhî olan şeyleri terk etmektir. Bu kısım kemalâtın lüzumuna Vâcip Tealâ (لاتفسدوا) nazm-ı celîli ile işaret buyurmuştur.

İkincisi; lâyık olan şeyleri işlemektir. Bu kısmın vücubuna (امنوا) emr-i lâtifi ile işaret olunmuştur.

Münafıkların ehl-i imana sefih demeleri ehl-i imanın o zamana nispetle ekserisinin fakir olmalarından neş'et etmiştir. Çünkü; onlar bütün şerefi dünyaya hasr edip, dünya şerefi de servete muhtac olduğundan fakir olanları şereften mahrum ve sefih addederlerdi.

Cenab-ı Hak sefahetin ancak münafıklara münhasır olduğunu beyan buyurmuştur. Zira; münafıklar âhireti dünyaya değişip Allah'ın resulüne adavet ettikleri gibi usul-ü itikadiyede delili terk ederek taklide istinad ettiler. Bundan ziyade sefahet olamayacağından Cenab-ı Hak sefaheti onlara hasırla ehl-i imanı sefahetten tebrie buyurmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile münafıkların bu kelâmları kendi beyinlerinde cereyan etmiştir. Yoksa aşikâr olarak «Süfehânın imanı gibi biz iman eder miyiz?» demiş olsalar, aleni kâfir idadından madud olurlar, münafık olmazlardı.

İman, nazar-ı sahih ve ilm-ü irfana muhtac olduğundan münafıkların ilmi olmadığı beyan olunmuş ve haklarında(ولكن لايعلمون) cümle-i celilesi varid olarak cehaletlerini beyanla zem olunmuşlardır. Binaenaleyh; sefahetin cehaletten ibaret olduğu iş'ar olunmuştur. Amma bundan evvelki âyette beyan olunan fesad ve fitne, mahsusattan olduğu için hisle idrak manâsına şuurları nefy olunmuştur.

Hulâsa; münafıklara «Nâsın iman ettiği gibi siz de iman edin» denildiği, onlar da şu emre karşı ehl-i imanın fakrine binaen «İman edenler sefihlerdir, biz o sefihler gibi iman eder miyiz?» dedikleri ve halbuki ehl-i iman sefih olmayıp ancak sefih münafıklar olduğu ve sefahet onlara ve erbab-ı nifaka münhasır bulunduğu, fakat onların kemâl-i cehalet ve hamakatleri neticesi olarak kendi sefahetlerini bilmedikleri ve fakr-ı hal insan için sefahet olmayıp sefahet ancak şeriate inkıyad etmemek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ münafıkların ef'al-i kabihalarından diğer bir kısmını beyan etmek üzere :

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴿١٤﴾ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Münafıklar müminlere tesadüf ettiklerinde «Biz de iman ettik» derler ve kendi reisleri ve küfr üzere musir olan şeytanları ile tenha kaldıklarında «Biz de sizinle beraberiz, ancak biz onları istihza ettik» derler. Allahü Tealâ onları istihzaları mukabilinde cezalandırır ve mütehayyir ve mütereddit oldukları halde dalal ve tuğyanlarında terk eder.]

Yani; münafıkların, müminler ve kâfirlerle iki türlü muameleleri vardır. Ehl-i imana mülâki olduklarında tezvir ve ehl-i imanı aldatmak suretiyle «Biz de sizin gibi iman ettik, dinde kardeşiz» derler ve küfür üzerine ısrar eden şeytanlara benzeyen kâfir-i mütemerridlerle hâlî kaldıklarında «Biz sizinle beraberiz, dininizden ayrılmaz, sebat ederiz, ancak müminlerle eğlendik ve itikadımıza muhalif birtakım yalan sözlerle onları aldattık ve istihza ettik. Zira; şu telbisatımızla biz onların esrarına vakıf ve şerlerinden emin olmak ve emval-i ganimetten hisse almak isteriz» demekle iki tarafla uyuşmak isterler ve zahirde işlerini becerirlerdi. Allahü Tealâ her an ve saat onlara istihza muamelesi ya-

par ve onların ehl-i imanı istihzaları mukabilinde mücazat eder ve onları tuğyanları içinde ve maâsiye münhemik ve dalâl ve serkeşlikte mütehayyir oldukları halde terk ve onları âhirette azapları ziyade olsun için müsaade eder ve mühlet verir.

Münafıklar, müminlere te'kidden âri cümle-i fiiliye siğası ile «Biz de iman ettik» demekle mübalâtsız ve ehemmiyetsiz olduğuna işaret ettikleri gibi kendi cinsleri münafık ve kâfirlere te'kid ile cümle-i ismiye olarak ehemmiyetine işaret ettiler. Yani : İmanlarını ehemmiyetten ari olarak beyan ettikleri halde küfürlerini kemâl-i ehemmiyetle beyan ederler.

M ü l â k a t ; yolda tesadüf etmektir. Ş e y t a n la murad; *küfre ısrarda şeytana benzeyen kâfirler.* Veyahut *münafıkların reisleridir. T u ğ y a n ; masiyette haddini tecavüz etmektir. İ s t i h z a ; bir kimseyi hafif görmek ve eğlence yapmaktır.* Kâfirlerin «Biz onları istihza ederiz» demeleri kendi cinsleri şeytanlarına «Biz de sizinle beraberiz» dedikleri kelâmlarını te'kid ve bu kelâmlarından neşet eden bir suale cevaptır. Çünkü; «Biz sizinle beraberiz» deyince şeytanları tarafından «Bizim ile beraber olsanız müminlere muvafakat edip iman ettik demezdiniz?» unvanında varid olan suale onlar da cevap olarak «Biz onları istihza için söyledik» dediklerini Vâcip Tealâ bu âyette hikâye ve istihza olunanların kimler olduğunu beyanla istihzalarını kendilerine red etmiştir. Çünkü (أَلْجَزاءُ مِنْ جِنْسِ الْعَمَلِ) fehvasınca bir zamanda âhari istihza eden kimse, diğer zamanda kendi istihza ve bir kimseyi istihza eden de diğer kimse tarafından istihza olunur. Allahü Tealâ'nın onları istihzası ile murad; *onların istihzaları mukabilinde mücazat etmesi ve istihzalarının zararı kendilerine raci olmasıdır.* Yahut Allahü Tealâ'nın onları istihzası ile murad; *dünyada ve âhirette onlara istihza muamelesi yapmasıdır.* Çünkü; Fahri Razi'nin beyanı veçhile dünyada münafıklar nifaklarını son derece gizlemek istedikleri halde Allahü Tealâ onların nifaklarını resulüne bildirmesi onlara istihza muamelesi olduğu gibi âhirette dahi «İbn-i Abbas» Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran kâfir ve münafıklar cehenneme girdiklerinde münafıklara cennetten bir kapı açılarak o kapıdan çağırılırlar. Münafık-

lar o kapıdan cennete girmek üzere koşarlar, kapının önüne varınc kapı örtülür. Ehl-i cennet bunların hallerine gülüşürler. Onlar me'yûsen avdet edince tekrar kapı açılır, geri dönerler, kapı önüne gelince örtülür. Velhasıl bu cihetle maskara olurlar.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celile; reis-i münafıkîn olan (Abdullah b. Übey) ve rüfekâsı hakkında nazil olmuştur. Çünkü birgün onlara eshab-ı izamdan (Ebubekir), (Ömer), (Osman), (Ali) ve daha bazı zevat (R.A.) tesadüf ettiklerinde (Abdullah b. Übey) rüfekasına «Bakın; ben şu süfehayı nasıl aldatacağım» dedikten sonra Ebubekir (R.A.) in elinden tuttu ve «Merhaba ey Benî Temîmin ve İslâmın şeyhi!» Ve Ömer Hazretlerine: «Merhaba ey Benî Adî'nin ulusu ve Resulullah'a malını ve canını feda eden zat-ı şerif!» dedi. Ve diğerlerine de bu minval üzere sahte iltifat ederek rüfekasını keyiflendirip geçince âyet-i celilenin nazl olduğu mervidir.

Vâcip Tealâ münafıkların evsafından diğer bir kısmını daha beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Şu evsaf-ı habîse ile muttasıf olan münafıklar şol kimselerdir ki, onlar hidayeti dalâlete tebdil ettiler. Binaenaleyh; ticaretleri kâr etmedi ve kendileri ihtida etmediler.]

Yani; küfrü gizleyip ehl-i islâmı aldatmak için yalan olarak imanı izhar ve ehl-i imanı istihza eden münafıklar şol kimselerdir ki, onlar fıtrat-ı asliyeleri olan hidayeti dalâle tebdil ve dalâli ihtiyar etmekle hidayeti ihlâl ve hidayet bedelinde dalâli kabul ile hidayeti terk ve dalâli mezheb ittihaz ettiler. Binaenaleyh; ticaretlerinde fazla nema bulmadılar ve ihtida edici dahi olmadılar.

İ ş t i r a ; birşey almak üzere para vermek manâsına ise de bu makamda yed-i kudretlerinde olan imandan iraz ve onun bedelinde küfrü tahsil ve kabul etmek manâsına istiare olunmuş

yani âriyet tarîkı ile iştira lâfzı, imandan iraz etmek manâsına istimal edilmiştir.

T i c a r e t ; bey-ü şira sebebiyle sermaye üzerine ziyade mal talep etmektir. R i b h ; sermaye üzerine hasıl olan ziyadedir. Nema ve ziyade sermaye üzerine ticaret vasıtası ile hasıl olduğu için ticaret kesb-i emval hususunda amil ve fail-i müstakil menziline tenzil olunarak ribh, ticarete isnad olunmuştur.

Bu makamda sermaye; *ömürdür.* Ticaret; *âhiret için işlenilen ameldir* ki, bu da sarf-ı sa'y ve gayretle hasıl olacak ve ömür üzere terettüb edecek. *N e m a ; iman ve amel-i salihtir.* Münafıklar ömürlerini küfre sarfla maksut olan ticaret ve ticaretten hasıl olacak iman ve amel-i salih tariklerine ihtida edemediklerini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü tarik-ı haktan huruçla tarik-ı dalâli ihtiyar ettiklerinden ticarette kâr şöyle dursun aynı mazarrat ve zarara uğramışlardır. Zira, hidayetten dalâlete ve taatten masiyete ve cemaatten tefrikaya ve emniyetten havf-ü haşyete ve sünnetten bid'ate intikal ettiler. Şu halde, insan için sermaye-i saadet olan ömürlerini zayi eylediler. Çünkü; ömürden maksud olan iman ve amel-i salih olmayınca asıl ömürleri boşuna gitmiştir. Hedefe isabet etmeyen bir mermi her zaman zayi olduğu gibi â'mal-i âhirete sarf olunmayan ömür dahi her zaman zayi ve sahibine vizr-ü vebaldir.

Münafıkların muttasıf oldukları evsaf-ı habiseleri sebebiyle rıza-yı ilâhiden gayet uzak ve şerr-ü fesad ve sû-i hal tabakalarının en nihayet derekesinde olduklarını işaret için bû'd-i meratibe mevzu olan (اولئك) ismi işareti varid olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

⁂

Vâcip Tealâ münafıkların evsaf-ı habiselerini beyandan sonra hallerini tamamiyle izah etmek üzere :

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ
فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Münafıkların hal-ü şanları ve sıfatları şol kimsenin sıfatı gibidir ki, o kimse etrafını görmek ve matlubuna vasıl olmak için ateş yaktı. Vakta ki ateş, etrafında olan şeyleri aydınlattı. Allahü Tealâ onların nur ve ziyalarını söndürdü ve gözleri görmez oldu ve onları karanlıklar içinde terk ettiğinden matluplarına vasıl olmak şöyle dursun, etraflarını bile görmez bir halde kaldılar.]

Yani; münafıkların halleri nifaklarında karanlık gecede ıssız çölde etrafını görmek ve korktuğu şeylerden kendini korumak için ateş yakıp ateşin ziyasında vakit geçirmekte iken ateş sönüp hayret ve korku içinde karanlıkta kalan kimsenin hali gibidir. Zira; münafıklar kelime-i tevhidi tekellüm ve imanı izharla nur-u iman sayesinde kendilerini birtakım korkulu şeylerden korudular. Nefislerine, mallarına, canlarına, evlâd-ü ayallerine emin oldular ve emval-i ganaimden hisse aldılar ve ehl-i imanın kılıcı ile katl-ü esaret gibi azaplardan halâs oldular. Vakta ki, Allahü Tealâ resulüne ve resulü müminlere onların sû-u akidelerini beyan buyurdu. O zaman yalan olarak izhar ettikleri imanlarının nuru söndü. Zulümat ve hayret içinde endişe ile şaşkın kaldıkları gibi vefat ettiklerinde de bütün zulümat ve enva-ı azab içinde kaldılar. Çünkü; zulümat-ı küfürle âhirete giden kimsenin zulmeti izale olunmak ihtimali yoktur.

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile âyette insanı matlubuna isal etmekte müminin imanını nura teşbih vardır. Çünkü nur; insana herşeyi gösterip istirahatini mucip olduğu gibi iman da insana hakayikı keşf ettirir ve akaid-i hakkayı ve ibadat-i taatı gösterir ve cennat-ı âliyâta ve rıza-yı ilâhiye isal eder. Kezalik küfür de zulmete teşbih olunmuştur. Zira; karanlık gecede yol yürüyen kimseye karanlık hayret ve havf-ü haşyet iras edip ne yapacağını şaşırdığı gibi küfür de sahibini hayret ve endişeye ilka eder.

Darb-ı mesel; Fahri Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile *birşeyin hakikatini ziyade keşf ettirdiğinden* Cenab-ı Hak Kur'ân'da pek çok misaller irad buyurmuştur. Zira misal; hayalât hakikatle ve makulâtı mahsusatla ve hafîyi celî ile ve gaibi hâzırla gösterip izah ettiğinden nüfus-u beşerde tesiri elbette ziyade olur. Çünkü;

meselenin anlaşılmadık bir ciheti ve şüpheli bir mahalli kalmaz. Binaenaleyh; bu âyette Cenab-ı Hak münafıkların maneviyatta hallerini gecenin zulmetinde ateş yakıp etrafını görmek isteyen kimselerin ateşleri sönüp zulümât içinde kalarak etrafını göremeyen kimselerin hallerine teşbih buyurmuştur.

Münafıklar; *iki kısımdır :*

Birincisi; Resulullah Medine'yi teşrif buyurunca iman ettiler. Biraz vakit sonra kalblerinde irtidadla küfrü gizlediler. Bunlara nazaran misal zahirdir. Zira; iptida-yı hallerinde ihlâs üzere nur-u imanı yaktılar ve bazı hakayıkı gördüler ve onunla intifaa başladılar. Badehu irtidadla küfrü gizlediler ve nur-u imanı iptal ile ebedî hayretler ve zulmetler içinde kaldılar ve her nimetten mahrum, dünyada ve âhirette zulümat ve enva-ı azab içinde vehm-ü hayalâta tebaiyetle rezil ve rüsva oldular.

İkincisi; evvel ve âhir münafıklardır. Onların hakkında temsil şöyledir: Zahirde imanı izharla ahkâm-ı müsliminden intifa ettiler ve lâkin bu intifaın müddeti gayet az olup vefat edince ebedî hayretler içinde kalacaklarından keenne ateşin nurundan bir müddet-i kalîlede intifa edip de badehu ateş sönünce hayret içinde kalan kimseye benzediklerini âyet-i celîlede Cenab-ı Hak izah buyurmuştur.

Fahri Razi, Hazin ve Medarik'in beyanları veçhile bu âyette (الذى) lafzı cemî' manâsına olduğundan cem'i cemî' ile temsildir, yahut cins murad olduğundan cins de kalîle ve kesîre şamildir. Binaenaleyh «müşebbeh cemi'dir ve müşebbehün bih müfret olduğundan teşbihin taraflarında mutabakat yoktur», unvanında varid olan sual mündefidir. Zira; (الذى) lâfzı cemi' manâsına olunca teşebbühün taraflarında lâfızda mutabakat yok ise de manâda mutabakat vardır.

Vâcip Tealâ münafıkların her ne kadar zahirde hisleri tam ise de intifa' etmediklerinden yok mesabesinde olduğunu beyan etmek üzere :

صم بكم عمى فهم لا يرجعون

buyuruyor.

[Münafıklar sağır, dilsiz ve körlerdir. Binaenaleyh; nifaklarından dönmezler.]

Yani; münafıkların hernekadar gözleri ve kulakları ve dillerine müteallık hisleri tam ise de o hislerin menfaatından müstefit olmadıkları için keenne hakkı işitmez sağırdırlar. Zira; Kur'ân'ı ve Resûlullahın irad ettiği delâili saireyi duyarlarsa da kabul etmediklerinden işitmez ve sağır gibidirler. İşitmeyen kimseler cevaba iktidarları olmamak itibarile dilsiz gibi oldukları cihetle nasıl söyleyemezlerse, münafıklar da hakkı işitmedikleri için lisanları haktan sakittir. Tarîkı hakkı görmediklerinden kör gibidirler. Çünkü; mucizat-ı nebeviyeye atf-ı nazar edip muktezasından müstefit olmadıkları cihetle gözleri varsa da yok menziline tenzil olunmuştur.

Nifakla ülfet ve küfre temessük ettiklerinden ve küfrü izale ve akaid-i hakkayı iktisab için Allah'ın vermiş olduğu havass-ı zahirelerini hüsn-ü istîmal etmediklerinden müptelâ oldukları nifak ve evsaf-ı sairelerinden rücû' edemezler. Binaenaleyh gözleri dünyayı görürse de hakkı görmediklerinden kör gibi ve kulakları duyarsa da hakkı duymadıklarından sağır gibi ve dilleri her hezeyanı söylerse de hakkı söylemediğinden dilsiz gibi olduklarını ve münafıkların hiss-i zâhirîleri varsa da hiss-i hakîkiden mahrum bulunduklarını Vâcip Tealâ bu suretle beyan buyurmuştur. Ebussuud efendinin beyanı veçhile (فهم لا يرجعون) cümlesinin mâkablinde beyan olunan evsaf üzere terettüp edip netice makamında olduğuna işaret için tertibe delâlet eden *Fâ* lâfzile vârid olmuştur. Buna nazaran *takrîr-i kelâm şöyledir :* [Münafıklar müptelâ oldukları nifaklarından rücu' etmezler. Zira; münafıklar hakkı görmez, duymaz ve söylemez dilsiz, kulaksız ve gözsüz körler ve sağırlar mesabesindedirler. Her kimselerin ki hâl-ü şanları bu minval üzere ola, onlar nifaklarından dönmezler. Binaenaleyh; münafıklar nifaklarından dönmezler] demektir.

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini bir misalle beyandan sonra kemalile izah için ikinci bir misal ile temsil etmek üzere :

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ
مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

buyuruyor :

[Hidayeti dalalete, tebdil ve ticaretlerinde ziyade olmamakta münafıkların halleri; şiddetli karanlıklar ve havanın gürültüleri ve şimşek ziyaları kendisinde mevcut olan bulutlu havada yağmura tutulmuş kimselerin halleri gibidir. Onlar şiddetli ve gürültülü yağmurlarda semadan nazil olan yıldırım sebebiyle ölüm korkusuna binaen parmaklarının uçlarını kulaklarına tıkarlar ki, o şiddetli sayhaları işitip de korkuları tezayüd etmesin. Halbuki Allahü Tealâ kâfirleri kudretiyle ihata edicidir.] Binaenaleyh; onlar ellerini kulaklarına tıkamakla helâk olmaktan halâs olmazlar. Zira; kudreti İlahiye her taraflarını ihata etmiştir.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ
اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

[Şiddetli şimşek, kemal-i sür'atle gözlerinin ziyasını almaya karîb olur. Her ne zaman şimşek parlar ve onlara ziya verirse, hemen o ziyadan bilistifade yürürler. Fakat şimşek kaybolur olmaz onlar üzerine karanlık basınca tevakkuf eder, yürümekten kesilir, ayak üzerinde dururlar. Eğer Allahü Tealâ dilemiş olsaydı elbette onların kulaklarını ve gözlerini giderirdi. Zira; Allahü Tealâ herşeye kadirdir.]

Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran âyetin temsili şöyle tasvir olunur: münafıklar kendi zû'm-u batıllarında dîn-i islâmın ansızın zuhurunu yağmura ve din-i islâmın enva-ı tekâlifini şiddetli yağmurda mevcud olan zulümata ve vaîdât-i ilâhiyeyi havanın korkutucu gürültülerine ve ahkâm-ı celîleyi şiddetli şimşekle-

re teşbih ederek ukûl-ü sahîfe ve zaifeleriyle hemen bu şiddetli yağmurdan bir tenha mahalle çekilip kurtulmak lâzım olduğu gibi din-i islâmın tekâlifinden ihtiraz etmeyi kendilerine vacip bildiklerinden derhal iraz ve kabul etmemek için parmaklarını kulaklarına tıkadılar ve bu muameleleriyle helâktan halâs olduk zan ettiler ve bilmediler ki kudret-i ilâhiye her taraflarını ihata ettiğinden onlar için halâs ihtimali yoktur.

Fahri Razî'nin beyanı veçhile münafıkların halini şiddetli yağmura ve korkulu fırtınaya tutulan kimselerin hallerine teşbihin izahı şöyledir: Karanlık gecede gayet korkunç bulutlar havayı ihata edip dehşetli gürültüler ve aralık aralık mahabetli şimşek ziyalarının lemeânı ile beraber yağmur yağdığında berr-ü beyabanda bulunan kimsenin yıldırımla helâk olmak korkusundan ellerini kulaklarına tıkayıp havf-ü telâş içinde kaldığı gibi din-i mübîni karanlık gören münafıklar, karanlık gecede zulümat-ı şedîde içinde kalmış kimselerin havf-ü hayretleri gibi hayret içinde kalmışlardır. Zira; doğru yolu görmez ve hakka ihtida edemezler.

S a y y i b ; şiddetlice yağmurdur. R â ' d · bulutların gürültüsüdür. B e r k ; şimşek denilen ve buluttan zuhur eden ziyadır. S a v â i k ; sâikanın cem'i olup sâika; *gazab-ı ilâhi eseri olarak buluttan zuhur eden bir ateş parçasıdır* ki yıldırım denilen şeydir. Dilediği kuluna isabetle Cenab-ı Hak onu helâk eder.

Cenab-ı Hak münafıkların hallerini tamamiyle izah için iki cihetle misal irad etti. Her ikisinde de münafıkların umur-u din ve umur-u dünyada hayretlerini temsil buyurmuştur:

Birinci misalde münafıkların hayreti; ateş yakıp ziyasından istifade edecek kimsenin ateşi söndüğünde hayret içinde kaldığı gibi münafıkların da hayret içinde oldukları beyan olunmuştur.

İkinci misalde; gecenin karanlığında yağmura tutulmuş, havanın gürültüsü ve şimşek parıltısı ve yıldırım korkusuyla hayret içinde kalan kimseler gibi münafıkların da hayret içinde oldukları beyan olunmuştur.

Bulut ve yağmur, semanın her tarafını ihata ettiğini beyan için (semâ) lâfzı zikr olunmuştur: Keenne gökyüzü bulutla tama-

men örtülü olup açık hiçbir mahalli bulunmadığını beyan etmek suretiyle şiddetli karanlık olduğuna işaret edilmiştir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile gecenin ve bulutun ve yağmurun her tarafı ihatasının zulmetleri müteaddid olduğuna işaret için (zulümat) cemî' sîgası ile varid olduğu gibi zulümatın şiddetine işaret için tazime delâlet eden *tenvinle* dahi varid olmuştur. Kemal-i hayret ve dehşetlerine ve alât-ı carihalarını lâyıkı ile istimale elleri değmediğine işaret için kemal-i sür'atle intişar eden dîn-i muhammedînin terakkisini ve Peygamberimiz (S.A.) in etraf-ı âleme dağılan sıyt-i nebevilerini ve mezaya-yı âliyelerini işitmemek için parmaklarını kulaklarına tıkadıklarına ihbar suretiyle münafıkların ihtida etmek ihtimali olmadığını beyan buyurmuştur. Kemal-i şiddete ve onları din-i muhammedî karşısında ihata eden hayrete ve ıztıraba işaret için lemeân eden şimşek ziyasının hemen hemen gözlerin ziyasını alır derecede berrak olduğunu ve o ziya gelince yürüyüp, ziya gidince yürümek ihtimali olmayıp durmaya mecbur olduklarını beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ mümin ve kâfir ve münafıkların hallerini beyandan sonra umum-i nasa ibadet ve tevhitle emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Ey nas! Kemal-i tezellül ve inkıyad üzere Rabbinize ibadet edin, o Rabbiniz şol zât-ı ecellü â'lâdır ki, sizi ve sizden evvel geçen ümem-i sâlifeyi halk etti. Siz nefsinizi azaptan vikaye etmekliğiniz için ibadete devam edin. Zira; Rabbiniz öyle bir zat-ı kerimdir ki sizin için yeryüzünü karargâh ve döşek kıldığı gibi semayı dahi üzerinize bir kubbe mesabesinde bina etti ve semadan

rahmet sularını inzal ve o sular sebebiyle size rızık olarak meyvalar ve medâr-ı maişetiniz olan hububat ihrac etti. Allah'ın bu kadar nimetlerine müstağrak olunca Allahü Tealâ için şerik ve nazir itikad etmeyin. Halbuki Allah'ın şerîki ve nazîri olmadığını siz bilirsiniz.] Şu halde ilminizin hilâfını itikad etmeyin.

Bu âyette hitap; *nâsın kâffesinedir.* *İbadetle* murad; *tevhid ve â'mâl-i sâlihadır.* Âyetin nazil olduğu zamanda mevcud olan nâsa şamil olduğu gibi ondan sonra ilâ yevm-il kıyam meydana gelecek nâsa dahi şamildir. Çünkü; ibadetin şartı iman olduğundan ibadetin zımnında imanla dahi emr olunduğu cihetle kâfirler dahi mükelleftirler.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ sâniin vücuduna nazar-ı sahihle istidlâlin vacip olduğuna işaret buyurmuştur. Zira; ibadetle emirden sonra mükellefînin ve ümem-i sâlifenin hilkatini beyan zımnında herkesin kendi vucüdunun halikına istidlâl etmesinin vücubuna işaret etmiş ve ibadetin vücubuna illet; Allahü Tealâ'nın in'am ve ihsanı olduğunu beyan sırasında ümem-i sâlifenin hilkati bu ümmete nimet olduğunu beyan buyurmuştur. Zira; ümem-i salife bu ümmetin usulü olduğu cihetle usulün icadı furû'un icadına vesile olduğundan, usulün vücudu elbette furû' hakkında nimettir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak ümem-i salifenin hilkatini bu ümmete nimet sırasında zikir buyurmuştur. Zira; pederin vücudu evlâdın vücuduna sebep olduğundan pederin vücudu evlât hakkında elbette nimettir. Ümem-i salife ise müteselsilen bu ümmetin pederleridir.

Lealle kelimesi *rica ve ümit* manâsına olup rica ve ümit; *akıbeti bilinmeyen yerde cereyan ettiğinden* Allahü Tealâ kelâmında (لعل) kelimesinin manâ-yı aslîsini murad etmek muhaldir. Zira; Allahü Tealâ herşeyin âkıbetini bildiğinden rica ve ümit etmek Vâcip Tealâ hakkında muhaldir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın kelâmında (لعل) kelimesi *kat'î ve sabit manâsına* veyahut *ta'lil* manâsınadır. Buna nazaran *âyetin manâsı :* [Ey nas! Rabbinize ibadet edin. Zira; o rabbiniz şol zat-ı ecell-ü â'lâdır ki sizin maâsîden ittika etmekliğiniz için sizi ve sizden evvel geçenleri halk etti.] demektir.

Vâcip Tealâ bu âyette sâniin vücuduna ve vahdeniyetine dair zikr etmiş olduğu beş delilden *insanın hilkatini* takdim buyurdu. Zira; insanın nefsine ilmi herşeye ilminden mukaddemdir. Çünkü kişinin nefsine cisminden daha yakın birşey olmadığından nefsini herşeyden ziyade bilip, nefsinden hâlikının vücuduna istidlâl edeceği tabiî olduğundan insanın halk olunması sair delâil üzerine takdim olunmuştur. Nefsinden sonra valide ve pederine insanın ilmi yakin olduğundan *evvel geçenlerin hılkati* ikinci derecede beyan olunmuştur. Valide ve pederden sonra mükevvenat içinde insana az yakın olup *arza ilimden* sâniin vücuduna ilmi üçüncü derecede ve arzdan sonra *semaya ilim* dördüncü derecede ve arzla semadan hasıl olan nebatat, beşinci derecede zikr olunmuştur. Çünkü nebatat; semadan nazil olan bereket sebebiyle arzdan hasıl olduğu için sema ile arzın veledi mesabesinde olduğundan nebatat, sema ile arzı zikirden muahhar olarak zikr olunmuştur. Şu halde delâilin tertibine riâyet vardır.

Allahü Tealâ'nın vahdaniyetine delil ve bize nimetlerinden birisi de arzın bize döşek mesabesinde olmasıdır. Arzın bizim için firaş yani döşek olması sakin olmasına delâlet eder. Eğer mahsus derecede müteharrik olsa bizim intifaımıza muvafık olmazdı. Arzın taş, altın ve gümüş gibi gayet katı ve billûr gibi berrak olmaması bizim için firaş olmasının şeraitindendir. Zira; gayet katı olmuş olsaydı ziraat etmek ve ekin ekmek ve ebniye yapmak gibi menfaatlerden hâli olur ve bizim intifaımıza ve istimalimize yaramazdı.

Eğer billûr gibi berrak olsa şemsin ve sair yıldızların ziyasını kabul etmez, gayet soğuk olur ve insanın iskânına kabil olmazdı. Çünkü; arz berrak olmayıp kesif olduğundan şemsin ve sair yıldızların ziyasını kabul ile ısınıp insanın tarz-ı taayüşüne elverişli bir hale geldiğinden insanın döşeği mesabesinde olmuştur.

Arzın sikletiyle beraber bir nısfının su seviyesinin haricinde bulunması dahi bizim için firaş olmasının şartlarındandır. Zira; sikleti muktezası her tarafı denizler içinde olsa idi bizim için iskân ve intifa mümkün olmazdı. Halbuki bize firaş yani döşek olarak halk olunması bizim menfaatimiz içindir. İnsan için arzın — madeniyat, hayvanat, nebatat ve enva-ı eşcar ve esmar ve insanın

elbisesi ve envâ-i et'ımesi gibi — menâfii lâ yüad ve lâ yuhsâdır. Zira; arzda bulunan cümle mahlûkat bizzat veya bilvasıta insana hâdimdir. Ve kâffesi insanın intifaı için taraf-ı ilâhiden hazırlanmış nimetlerdir. Şu halde insan için hüner; onların esbab-ı intifaını taharrî ederek herbirinden lâyıkı veçhile intifaın çaresini bulup intifa edebilmektir.

Semanın arzdan efdal olduğuna kail olanlar varsa da Fahri Razi'nin beyanı veçhile arz, semadan efdaldir. Zira; Cenab-ı Hak arzı bereketle tavsif buyurduğu gibi efdal-i mahlûkat olan enbiyayı kiramı da arzdan halk buyurmuştur.

Hulâsa; cümle nâsın hâlikı olan Vâcip Tealâ'ya ibadet vacip olduğu ve Allahü Tealâ'nın yeryüzünü bizlere döşek ve gökyüzünü bizlere kubbe mesabesinde kılarak lütfu ihsan ettiği ve semadan yağmur sularını inzal etmekle bizlere rızık olarak meyvalar halk ettiği ve Allahü Tealâ'nın şerik ve nazîri olmadığını, insanların bildikleri halde şerik ve nazîri var dememek vacip ve şerik ve nazîrden tenzih etmek lâzım olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ arzın ve semanın acaip ve garaibiyle saniin vücudunu ve vahdaniyetini isbat edip şerîki ve nazîri olmadığını beyandan sonra nübüvveti ispat etmek üzere :

وَاِنْ كُنْتُمْ فى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Eğer bizim abd-i ahassımız Muhammed (S.A.) üzerine inzal ettiğimiz Kur'ân'dan şek ediyorsanız o Kur'ân'ın mislinden bir sûre getirin. Allah'ın gayrı olarak umûr ve hususunuzda müracaat ettiğiniz şühedanızı ve muin ve nasırlarınızı çağırınız. Eğer sözünüzde sadıksanız, yardım etsinler, hepiniz bir araya gelin, Kur'ân'ın mislinden bir sûre meydana getirin görelim.]

Yani; ey nübüvvet-i Muhammediyeyi inkâr eden münkirler! Bizim abd-i ehassımız Muhammed (S.A.) üzerine havadisin icabı vekâyi' ve müşkülâtın hal ve izahı için tedriç tariki ile inzal ettiğimiz Kur'ân ki ahlâk-ı ilâhiyeyi cami olan kitaptır. O kitabın taraf-ı ilâhimizden olduğunda şek ve şüphe ediyorsanız siz de Muhammed (S.A.) gibi okuyup yazmak bilmeyen ümmî bir zatın getirdiği gibi bir sûre getirin de görelim ve umûr ve hususunuzda müracaat ettiğiniz Allah'ın gayrı mabutlarınızı çağırın, yardım etsinler. Siz Muhammed (S.A.) Kur'ân'ı kendi nefsinden uyduruyor, dediniz. Eğer sözünüze sadıksanız bize bir sûre telif edin, getirin de biz de görelim.

S û r e ; evveli ve ahiri malûm olan Kur'ân'dan bir kıt'adır. Sûrenin manâ-yı aslîsi : *yüksek bir menzildir.* Kur'ân'ın sûrelerini kıraet eden kimse kıraat sebebiyle menzile-i refiaya nail olduğu için Kur'ân'ın mâlûm-ül miktar kıt'alarına *sûre* denilmiştir.

(فأتوا) emri, emr-i tacizîdir. Çünkü; Kur'ân'ın vahy-i ilâhi olduğunu inkâr edenlerin Kur'ân'dan bir sûre getirebilmelerine ihtimal yoktur. Şu halde emr-i ilâhi; onlara acizlerini bildirmek için varid olmuştur. (مثله) zamiri Kur'ân'a raci olduğuna nazaran Kur'ân'ın fesahat ve belâgatte ve tertip ve uslûpta az elfazdan birçok maânî istihracına salih olmakta ve lâfzının taravetinde ve manâsının halâvetinde füsahâ ve bülegâyı aciz kılmakta bir nazirini getirmekle emirdir.

(شهداء) ile murad; *Allah'ın gayrı mabud ittihaz ettikleri putlarıdır.* Yahut *beyinlerinde cereyan eden mübahaseyi görecek ve şehadet edecek kimselerdir.* Buna nazaran *man-yı nazım :* «Eğer hal ve şan sizin dediğiniz gibi putlarınız, ibadetinize müstehak mabudlarınız ise Muhammed (S.A.)'e nazil olan Kur'ân'ın mislini icad etmekte putlarınızdan istiane edin, size yardım etsinler ve çağırın nâstan birtakım kimseleri ki, onlar sizin menfaatinize şehadet etsinler demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'ân-ı inkâr edenlere, inkâr ve şüphelerini izale edecek tariki irâe ettikten sonra şüphelerini izaleye fezleke ve hulâsa-i netice olmak üzere :

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ
أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Kudretinizi sarf ettiğiniz halde emr olunduğunuz bir sûreyi getiremediniz ise elbette ilâ yevm-il kıyam çalışsanız getiremeyeceksiniz ve elbette getiremezsiniz. Bari şol ateşten ihtiraz edin ki o ateşin tutruğu yani yakılacak odunu sizin gibi küfr üzere ısrar ve inat eden insanlar ve insanların elleriyle yonttukları ve ibadet ettikleri taşlardır. O ateş, küfrü itiyad edip terk edemeyen kafirler için hazırlanmıştır.]

Yani; hepiniz bu kadar uğraşmışken Kur'ân'ın bir sûresine bile nazire getirmekten aciz kaldınız ve ilelebed ömrünüz olsa da çalışsanız elbette âciz kalacaksınız. Zira Kur'ân'ın mislini ityan; kudret-i beşerden hariçtir. Binaenaleyh Kur'ân'ın taraf-ı ilâhiden vahy-i münzel olduğunu tasdikle kâfirler için hazırlanmış olan ateşten nefsinizi vikaye edin ki, saadet-i ebediyeye nail olasınız.

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette nübüvveti ispata *iki cihetle delil* vardır :

Birincisi; Resulullah'ın mû'cizesi olan Kur'ân'ın mû'ciz olması, ikincisi; ebediyen mislini ityan edemeyeceklerini beyandır. Çünkü bu ihbar; gaipten haberdir ve haber verildiği veçh üzere acizlerinin tahakkuku, haber veren nebînin nübüvvetinin sıdkına delâlet-i vâzıha ile delâlet eder.

Kur'ân'dan bir sûrenin mislini getiremedikleri muhakkak olduğu halde muâraza için sarf-ı himmet eden kâfirler fesahat ve belâgatlerine itimad ederek muaraza edebilecekleri yolunda zan ve şekte bulunmalarına ve bu hususta tereddütlerine binaen şekke delâlet eden (ان) kelimesiyle varid olmuştur.

Bundan sonra bu şeklerinin izalesi için kat'iyete ve ebedi nefy-i muhakkaka delâlet eden (لن) kelimesiyle ebediyen mislini getiremeyecekleri kendilerine suret-i kat'iyede beyan olunmuştur. Kemal-i hırs ve arzu ile nur-u Kur'ân'ı söndürmeye çalış-

tıkları halde bir kelimesini bile ihlâl edemediler. Şu halde onlar için iman etmekten başka çare kalmadığından inkârı terkle ateşten nefislerini vikaye etmeleri taraf-ı ilâhiden tavsiye olunmuştur.

Kâfirlerin Kur'ân'dan şekleri kat'i ise de şüphe-i kat'iyeleri meşkük bir halde olduğuna işaret için âyetin bidayesinde Vâcip Tealâ şekke delâlet eden (ان) kelimesiyle irad buyurmuştur. *V e k u d ; ateş yakacak odunu ve sair tutruk olan şeylere ıtlak olunur. H i c a r e* yle murad; *putperestlerin şefaat ve menfaat ümid ederek ibadet ettikleri putlarıdır.* Menfaat bildikleri şeylerin aynı mazarrat ve cehennem ateşi olacağını beyanla puta ibadet edenlerin akıbetleri vahim olduğu kendilerine tefhim olunmuştur.

Tefsir-i Hazin'de «İbn-i Abbas» Hazretlerinden naklolunduğuna nazaran hicare ile murad; *kibrit taşlarıdır.* Zira kibrit taşlarının alevi daha ziyade olduğundan cehenneme tutruk kibrit taşları olmak muvafıktır ve bu vesile ile cehennem ateşinin kuvvetine dahi işaret olunmuştur.

Ş ü h e d a ; şehidin cem'idir. Ş e h i d ; Beyzâvî ve Fahri Razi'nin beyanları veçhile *hazır* veyahut *eda-yı şehadet edici kimse* manâsınadır. Bu makamda *Kur'ân'ı inkâr edenlerin fikirlerine muvafakat eden kimselerin büyükleri murad olmak* muhtemeldir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Çağırın büyüklerinizi, size muavenet ve emr-i muarazada menfaat ve mazarratınıza şehadet etsinler] demektir. Yahut *mabudları* muraddır. Zira; mabudlarının umûr ve hususlarında muavenet edeceklerini itikad ettiklerinden [Çağırın mabudlarınızı, size muavenet etsinler] demektir.

(اعدت للكافرين) nazmı cehennemin el'an mahlûk olduğuna delâlet eder. Zira *U i d d e t ; zaman-ı mazide idad olundu* yani *hazırlandı* manâsınadır. Geçmiş zamanda hazırlanmak elyevm mevcud olmasını icab eder. Bir lâfzın manâ-yı hakikisi mümkün iken manâ-yı mecazisini ihtiyarla istikbal manâsına haml etmeye sebep yoktur. Şu halde bu âyet-i celile *cennet ve cehennem*in kıyamette halk olunacağını itikad eden mutezile taifesini red eder.

Hulâsa; Kur'ân'a muarazaya, kâfirlerin şiddetle tergîb ve bezl-i makderet etmelerine teşvik ve kısa bir sûrenin nazirini ge-

tirmeleri emr olunup getiremedikleri surette cehennem ateşiyle tehdid olundukları halde kemal-i fesâhat ve belâgate malik ve şiddetle muarazaya münhemik ve Resûlullah'a adavetleri son dereceye varmış iken hurufatla muarazadan aciz kalıp kılıçla muharebeye kıyam ve vatanlarını terke ve canlarını mevte amade etmeleri Resülullah'ın sıdk-ı nübüvvetine delâlet ettiği gibi âyetler gaibden haber verip, haber verildiği veçh üzere vukuatın zuhur etmesi ve Resulullah'ın kemal-i cesaret ve şecaat ve mübalâğa ile onlara meydan okuyup muarazaya davet eylemesi dahi sıdk-ı nübüvvetine delâlet ettiği cihetle bu âyetlerin vücuh-u adideyle nübüvvetin hak olduğuna delâleti Beyzâvî'nin cümle-i beyanatındandır.

Vâcip Tealâ kâfirleri azab-ı cehennemle tehdid ettikten sonra ehl-i imanı cennet nimetleriyle tebşir etmek üzere :

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا
رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ
فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Ey habib-i zişanım! Tebşir et şol kimseleri ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Onlar için altından nehirler cereyan eden cennetler ve müteaddid nimet mahalleri vardır. Hernezaman ki onlar o cennetlerden bir rızıkla merzuk olurlarsa «Şu rızık bundan evvel bizim dünyada merzuk olduğumuz rızıktır» derler. Zira nimet-i cennet; lezzette dünya nimetine kat ender kat faik ise de şekilde dünya nimetlerine benzediğinden kemal-i ferah ve sürur kendilerini ihata ederek şeklen dünya nimetlerine müşabih olduğunu söylerler. Çünkü o rızık; dünya rızıklarına müşabih olarak onlara ita olunur ve ehl-i cennet için âfattan ve tabiat-ı beşerin sevmeyeceği şeylerden tahir ve temiz zevceler vardır. Halbuki onlar cennette bu nimetlerle telezzüz ederek ebedi kalıcılardır.]

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile *b e ş a r e t ;* in-

sana *ferah ve sürur verecek haberdir.* Cennet-i âlânın nimetlerini haber vermek ehl-i imana sürur verip eser-i sürur âzâ-yı zahirelerinde görüldüğünden Resülullah'a ümmetini tebşir buyurmasıyla emr olunmuştur.

A m e l - i s a l i h ; riyadan âri niyet-i haliseye mukarin olarak eda olunan ibadettir. Bazıları da *ilm ve niyet ve sabır ve ihlâs üzere eda olunan taat* olduğunu beyan etmişlerdir.

C e n n e t ; meyveli ve meyvesiz eşcar-ı kesîre ile dolu bahçeye ıtlak olunursa da bu makamda *dâr-ı âhirette Allahü Teâlâ'nın kullarına in'am edeceği dar-ı naîmdir.* Ve her türlü ağaçlarla dolu olup arazisini ağaçlar setr ettiği için cennet denilmiştir.

İbn-i Abbas Hz. den naklen Beyzâvî'nin beyanı veçhile (cennet-ül firdevs), (cennet-i adn), (cennet-ün naîm), (dar-ül huld), (cennnet-ül me'va), (dar-üs selâm), (illiyyun) isimleriyle müsemmâ müteaddid cennetler olduğuna işaret için bu âyette *cennet* cemi siğası ile varid olmuştur. Âmal-i salihanın miktarına ve derece-i kabulüne göre cennetlerin herbirinde müteaddid mertebeler ve muhtelif dereceler vardır. (لهم) de bulunan *lâm* istihkâka delâlet ederse de cennete girmek fazl-ı ilâhi neticesiyle ve derecata nail olmak amel-i salihle istihkâkına göre nail olacağına işaretir.

Cennete girmek ve derecâta nail olmak; iman ve amel-i saliha devam üzere vefat etmek şartıyla meşruttur. Çünkü; el iyazü billâh iman üzere vefat etmezse cennete giremeyeceği diğer husûsla sabit olduğundan bu âyette iman üzere vefat etmek kaydı zikr olunmamıştır. Cereyan eden nehirlerle murad; *mutlaka nehir olmak* ihtimali olduğu gibi Sûre-i Muhammed'de beyan olunan *süt ve bal ve şarap ve sudan ibaret olan enhar-ı erbaa olmak* ihtimali ağleptir.

Cennet-i âlânın meyvaları ta'mında ve lezzetinde ve sair keyfiyetinde dünya nimetlerine muhalif ise de eşkâlinde müşabih olduğu için ehl-i cennet dünyada merzuk oldukları nimetler kabilinden olduğunu hatırlarına getireceklerini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

İnsanın ülfet ettiği şeyle ünsiyeti ziyade olup tabiati, şevkle meyl ederek ülfet etmediği şeyi görünce tabiat nefret edeceğinden

ehl-i cennetin rızıkları dünyada ülfet ettikleri rızıkların suretinde zuhur etmesiyle ferah ve sürurlarının tezayüdüne işaret için ülfet ettikleri suret üzere zuhur edeceği beyan olunmuştur.

Tefsir-i Medarik'te Resulullah'tan rivayet olunan bir hadis-i şerife nazaran ehl-i cennet yemek için bir meyva tanesini aldığında onun yerinde aynı suret ve heyette diğer birisi zuhur eder, o vakitte «Şu görünen meyva bizim bundan evvel eklettiğimiz meyvadır» derler. Halbuki ikincinin tâ'mı ve lezzeti evvelkinin gayrıdır. Şu halde âyetteki (من قبل) den müstefad olan *evvel* kaydı cennette ikinci saate nispetle evvelki saate racidir.

Cennet-i alâda yemek, içmek vardır, lâkin bevl, tağavvud, sümük ve tükürük gibi ezalı şeyler yoktur. Çünkü; «Cabir» (R.A.) den «Müslim» Hz.'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resulullah (S.A.) buyurmuş ki: «Ehl-i cennet yerler ve içerler fakat bevl ve tağavvud gibi abdesthaneye gitmek icap eden şeyler olmadığı gibi sümük silmezler, tükürük tükürmezler, tesbih ve tehlil ilham olunurlar.» Yani «Tesbih ve tehlilleri nefisleri makamındadır. Dünyada insanın nefsi, başka şeyle meşguliyete mani olmadığı gibi ehl-i cennetin tesbihleri dahi me'külât ve meşrubatlarına mani olmaz demektir.

Bu âyette Vâcip Tealâ, insan için mümkün olan lezaizin kâffesini beyan buyurmuştur. Çünkü; Fahri Razi'nin beyanı veçhile insan için lezaizin esası; *üçtür*. Birincisi; *mesken,* ona *cennetle,* ikincisi; *taam* ona *rızıkla,* üçüncüsü; *nikâh ona ezvac-ı mutahhara* ile işaret buyurmuş ve bu işaretle ehl-i cennetin rahatları mükemmel olup asla noksan olmayacağı beyan olunmuş ve ehl-i cennette ezvacın tab-ı beşere muhalif ahlâk-ı zemîme ve hayz-u nifas gibi sevilmeyecek şeylerden tahir olacaklarını beyanla mesruriyetleri tezyid ve akıbetinde nimetin zeval endişesi olmayacağına işaret ve tebşiri tamamiyle ikmal için ehl-i cennetin muhalled olacakları beyan olunmuştur.

Tebşir etmekle emr olunan *Resulullah* olduğu gibi her asır ve zamanda tebşir şanından olan *her kimse* memurdur. Amel-i salihin asıl imandan cüz olmadığına âyet delâlet eder. Zira; amel-i salih iman üzere atf olup matuf, matufun aleyhe mugayir olaca-

ğına binaen amelin imandan cüz olmadığına sarahatla delâlet vardır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet, âhiretin ve haşrin vukuuna delildir. Haşr-ü neşri ispat, usul-i itikadiye ve zarurat-ı diniyeden olduğu cihetle ilm-i akaidde şanına itina ve ispatına ihtimam olunan mesail cümlesindendir. Âhiretin ispatı hakkında mubahase iki cihetle cereyan eder: Birincisi; haşrin imkânı hakkında delil-i akli ve delil-i nakliyi serd etmekle hasıl olur. İkincisi; vukuu hakkındadır. Vukuu ispat, ancak delil-i naklîye müsteniddir. Binaenaleyh; Kur'ân-ı Azimüşşan'ın her sûresinde müteaddid âyetlerle Cenab-ı Hak haşrin vukuunu beyan buyurmuştur. Şu halde haşrin vukuunu inkâr eden kimse zarurat-ı diniyeden bir mes'eleyi ve sarahat-i Kur'âniyeyi inkâr ettiğinden tevili gayrı kabil bir surette tekfir olunur.

Hulâsa; ehl-i iman ve abidler ıçın cennetler ve cennetlerde bağlar ve bahçeler ve enva-ı meyvalar ve ezvac-ı mutahharat olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Fakat bu âyet ve bunun emsali âyetlerde â'mâl-i saliha işleyenlerin ind-i ilâhide nail olacakları nimetler; fehm-ü idrakçe havsalamızın alabileceği bir surette bizim için bu dâr-ı fenada leziz ve nefis olan şeylerle tasvir ve temsil olunmaktan ibarettir. Yoksa dâr-ı âhiretin nimetleri bu dâr-ı fesâdın nimetlerinin aynı demek değildir. Yalnız dâr-ı âhiretin nimetleri dünya nimetlerinin isimlerine müşarik olduğundan onların isimleriyle tesmiye kılınmıştır. Halbuki; dâr-ı âhiretin nimetleri külfetsiz ve mihnetsiz olduğu gibi ebedidir, aslâ fenâsı yoktur, zevalden ve tükenmekten mahfuz ve sırf telezzüz için yenilir ve içilir. Yoksa yenilip içilmeye ihtiyaç mes ettiğinden değildir. Binaenaleyh; âhiret nimetleri isimde ve surette dünya nimetlerine benzerse de hakikatleri dünya nimetinin gayrıdır. Zira ebedîdir, zeval korkusu yoktur. Safidir, kederi yoktur. Hazmı kolaydır, sıkıntısı ve zahmeti olmaz. Hazırlanmıştır, kazanmak külfeti yoktur ve herkesin istediği kadar çoktur, darlık endişesi yoktur.

Vâcip Tealâ Kur'ân'ın mûciz olduğuna dair kâfirler tarafından irad olunan bir şüpkeyi def için :

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا
فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ
بِهٰذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهٖ كَثٖيرًا وَيَهْدٖي بِهٖ كَثٖيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهٖٓ اِلَّا
الْفَاسِقٖينَ ﴿٢٦﴾ اَلَّذٖينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مٖيثَاقِهٖ وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ
بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Cemî' sıfât-ı kemalâtı cami' olan Allahü Tealâ sivrisinek ve cüssede sivrisinekten daha büyücek hayvanatla bazı mesaili izah için misal beyan etmekten çekinmez ve haya muamelesi yapmaz.] Zira durûb-i emsal; bir meseleyi izahla muhatabını terğib veya tenfir için makulü mahsûsla veyahut mahsûs-u, âharla göstermekten ibarettir. Şu halde sivrisinek ve hakaret ve denaette onun daha fevkinde karasinek ve karınca gibi şeylerle bir maksadı izahla kulların irşad etmekten haşa Cenab-ı Hakkın azametine ve Kur'ân'ın ulüvvü derecesine bir noksan tarî olmaz, belki ufacık hakîr birşeyle mühim bir maksadı izah etmek kudret-i ilâhiyenin kemâline ve Kur'ân'ın tabakat-ı belâgatın nihayetine baliğ olduğuna delâlet eder. [Amma şol kimseler ki, onlar vahdaniyet-i ilâhiye ve risalet-i nebeviyeye iman ettiler. Onlar o darbı meselin Rableri tarafından hak ve sabit olduğunu ilm-i yakinle bilirler, asla itiraz etmezler. Ve amma şol kimseler ki, onlar kâfir oldular, «Allahü Tealâ bu misilli durûb-i emsalle ne gibi şey murad eder, böyle hakir şeylerle misal irad etmek azamet-i ilâhiyeye münasip olur mu? derler.] Ve bu kelâmlarından maksatları; istihza ve Resülullaha tarizdir. Yani; «senin getirdiğin kelimatın cümlesi müfteriyattan ibarettir. Ukul-ü zaîfe erbabına maksadını tervic ettirmek için Allahü Tealâ'ya isnad edip vahy-i ilâhidir diyorsun. Halbuki böyle hakîr şeylerle misal irad etmek kelâm-ı ilâhi olmadığına delâlet eder» demek isterler. [Hal-

buki Allahü Tealâ bu misilli durûb-u emsalle çok kimseleri idlâl eder.| Zira; bu durûb-u emsalin kelâm-ı ilâhi olduğunu inkârla küfr ederler. [Ve birçok kimseleri durûb-u emsalle hidayetine mazhar eder ve bu maksatlarına nail kılar.] Zira; onlar durûb-u emsalin taraf-ı ilâhiden kullarını irşad için nazil olduğuna iman ederler. Binaenaleyh; maksatlarına nail olurlar. [Durûb-u emsalle Vâcip Tealâ idlâl etmez, illâ fasıkları idlâl eder ki, o fasıklar yeminleriyle ahitlerini te'kit ve takviye ettikten sonra ahd-i ilâhiyi nakz eder, evamir-i ilâhiyeye itaatten huruc ederler. Ve Allahü Tealâ'nın sıla olunmasını emr ettiği şeyi kat' eder ve sılayı terk ve yeryüzünü ifsad ederler. İşte şu evsaf-ı habîse ile muttasıf olanlar dünyada ve âhirette zarar görücülerdir.]

Tefsir-i Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile *h a y a ; işlediği fiilden zem ve ta'yib olunur korkusuna binaen insana arız olan inkisar ve levnine tari olan tagayyürdür.* Kadîm olan Allahü Tealâ hudus emmaresi olan tagayyür ve inkisar manâsına olan hayadan münezzeh ve müberra olduğu cihetle Allahü Tealâ'ya isnad olunan haya ile murad; hayatın gayesi ve lâzımı olan *terk* manâsıdır. Çünkü; insan akıbetinden utanacağı birşeyi terk etmek adettir ve terk etmek lâzım olduğundan Vâcip Tealâ'ya isnad olunan *haya* zikr-i melzûm irade-i lâzım kabilinden mecaz olarak *terk* manâsınadır. Binaenaleyh; bu âyette : (لايترك لايستحى) manâsını ve meâlini müfiddir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ kâfirlerin zem ve ta'nlarından dolayı sivrisinek ve ondan daha büyük ve daha küçük mahlûkatla misal irad etmeyi terk etmez. Onlar hernekadar tâ'n etseler de Cenab-ı Hak durûb-i emsali iradla kullarını ikaz ve irşad eder.]

B u û z a ; sivrisinektir. Cüssesi o kadar küçük olduğu halde en büyük hayvanın icra edemeyeceği faaliyeti icra eder. Hatta içi boş uzun bir hortuma malik olup bu hortumu fil, deve ve manda gibi cesim hayvanlara saplar ve tesiri ile onları firara mecbur kılar. O küçük hayvanın deveyi ve mandayı yerinden kaldırıp kaçırması azamet-i ilâhiyeye delâlet eden acaibâttandır ve bazan tesiriyle deveyi bile itlâf ettiği Araplar beyninde meşhurdur. Ve insanı rahatsız ettiği de cümlenin mâlûmudur. Şu halde sivrisineğin küçüklüğüne nazar etmemeli belki insanlara lâyık olan, onda zu-

hur eden kudret-i ilâhiye ve sanâyi-i sübhaniyenin azametine nazar edip ibret almalıdır. O kadar zayıf ve küçük bir hayvan olduğu halde kuvvet ve kudret sahibi olan büyük hayvanlara galebe etmesi Vâcip Tealâ'nın kudretine, delâlet-i vâzıha ile delâlet eder ki, ukul-ü beşer düşündükçe idrakinden aciz olduğunu teslim etmemek kabil değildir.

(مثلا ما) da bulunan *ma* lâfzı *ibham* içindir. Yani; «Mesellerden çok meseli buûza ve buûzanın daha büyüğü ve daha küçüğü ile irad etmekten Allahü Tealâ vazgeçmez ve bu misilli durûb-i emsalle bazı mesaili izah etmeyi terk etmez.» demektir. Buûzanın fevkiyle murad; *daha büyüğü* demek ihtimali olduğu gibi *daha küçük* demek ihtimali de vardır. Yani «Büyüklükde onun fevkında» demek ihtimali olduğu gibi «Küçüklükte anın fevkında» demek mekama daha münasipdir.

Kur'ân'da vaki olan durûb-u emsal hakkında nâs iki fırka olup birincisi; durûb-u emsal taraf-ı ilâhiden münzel inkârı gayrı kabil bir hakikat olduğuna iman ve ihtida eden ehl-i iman olduğunu ve ikincisi; bu misilli durûb-u emsali inkârla dalâletleri tezayüd eden kâfirler olduğunu ve imanın gayesi *hidayet* ve küfrün gayesi *dalâlet* olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

F a s ı k ; evâmir-i ilâhiyeyi terkle taat-i ilâhiyeden hurûc eden kimsedir. A h i d le murad; *edat-ı* tekitle *birşey kabulüne ikrar vermektir.* Nakz-ı ahd; *o ikrarından dönmek,* kendini raptetmiş olduğu kayıttan çıkarmaktır. Bu makamda ahd-i ilâhi ile murad; *emr-i ilâhidir.* Şu halde nakz-ı ahd edenlerle gerek yahûddan ve gerek sair milletlerden emr-i ilâhiye muhalefet edenlerin cümlesi murad olabilir. Çünkü; her ne suretle olursa olsun emr-i kat'î-i ilâhiye muhalefet edenler; fasıklar ve Allahü Tealâ'nın ahdini nakz edenlerdir.

Allahü Tealâ'nın vasl olunmasını emrettiği şey; Resulullaha iman ve *sıla-i rahimdir.* Bunlara riayet etmeyenler sıla-i rahmi kat' ve yeryüzünde ifsad ve maâsiyi irtikâb etmiş ve iman edeceklerin imanlarına mani olmuşlardır.

Cenab-ı Hak durûb-u emsali red ve inkârla dalâli ihtiyar eden kâfirleri bu âyette de dört sıfatla tavsif buyurmuştur. Birincisi; *fısk* ki, tâatten huruc etmektir. İkincisi; *nakz-ı ahd*dir. Üçüncüsü;

riayeti lâzım olan *sılayı kat'* etmektir. Dördüncüsü; enva-ı maâsiyi irtikâpla *yeryüzünü ifsad* etmektir ve bu evsafın cümlesi hüsrân-ı ebediyi mucip olduğunu beyanla kâfirlerin dünyada ve âhirette zarardîde olacaklarına hükm-ü kat'î-i ilâhi varid olmuştur.

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğuna nazaran bu âyette kâfirlerin kat ettikleri sıla ile murad; *sıla-i erhamı* ve müminler beyninde yekdiğerine matlub olan muaveneti terk ve enbiya-yı ızâmın cümlesine iman lâzımken bazısını bazısından tefrikle bazılarına iman ve bazı âhare küfr etmektir.

Kâfirlerin zararları dört cihettendir: Birincisi; nakz-ı ahdi vikaye ve tercih, ikincisi; sıla-ı rahmi kat'a tebdil, üçüncüsü; fesadı salâh üzerine ihtiyar etmek, dördüncüsü; azabı sevab üzere takdim eylemek ve sevabı ikaba değişmektir. Şu halde tadâd olunan evsafın cümlesinde menfaati mazarrata değişmek olduğundan herbiri azabı mucip kabayihten olduğu cihetle haklarında zararı mahz olmuştur.

Fahri Razi ve Kazi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzülü; Vâcip Tealâ'nın Kur'ân-ı Azimüşşan'da bazı ufacık örümcek ve karınca gibi hayvanatla darb-ı mesel iradına yahûdun ve şimşek ve yıldırım gibi şeylerle temsiline münafıkların tâ'nı üzerine bu âyetin nazil olduğu mervîdir. Çünkü onlar «Muhammed (S.A.) Kur'ân'ın taraf-ı ilâhiden vahyolduğunu iddia ediyor, halbuki Kur'ân'da şân-ı ulûhiyete yakışmayacak birtakım karınca, sinek ve arı gibi ufacık hayvanlardan bahis vardır. Bunlardan bahs ise azamet-i ilâhiye ile kabil-i telif olamaz» demişlerdi. Allahü Tealâ bu âyetle onların tâ'nları varid olmadığını beyan buyurmuştur. Maahaza bu misilli hakir eşya ile temsil ve maksadı izah etmek; Arap, Acem ve cümle milletler beyninde meşhur ve füseha ve büleğa indinde mer'î ve muteberdir. Yalnız misalin mümesselün lehe mutabık ve muvafık olması şarttır. Binaenaleyh mümesselün leh hakir olursa misal de hakir ve mümesselün leh şerif olursa misal de şerif olmak adettir.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın ufacık hayvanlarla darb-ı mesel iradını terk etmeyeceği ve müminlerin bu misilli durûb-u emsalin taraf-ı ilâhiden nazil ve hak olduğuna iman ettikleri ve kâfirlerin bu misilli ufacık hayvanlarla Allah'ın durûb-u emsalini garip gör-

dükleri ve inkâr ettikleri ve bu misilli durûb-u emsale çok kimselerin imanla ihtida ve birçok kimselerin küfürle dalâleti ihtiyar edecekleri ve dalâleti ihtiyar edenler şol kimselerdir ki, onlar tâât-ı ilâhiyeden huruçla nakz-i ahdi ve sıla-i rahmi kat' ve yeryüzünü ifsad etmek gibi cinayeti irtikâb edenler olduğu ve şu kabayihi ihtiyar edenlerin dünyada ve âhirette zarar görecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tevhide ve nübüvvete ve emr-i âhirete müteallik delâili beyandan sonra umum mükellefine şamil olan nimetlerini beyan ve o nimetlere karşı küfran-ı nimet edenleri tevbih etmek üzere :

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Sizi icad ve vücudunuzu hadd-i lâyıkına iblâğ eden Allahü Tealâ'ya nasıl küfr ediyorsunuz? Halbuki siz babalarınızın sulbünde cemadat kabilinden ruhsuz meyyit mesabesinde idiniz. Badehu babalarınızın sulblerinden sizi analarınızın erhamına inzal ile ihya ve dünyaya ihrac ve enva'ı nimetleriyle terbiye etti. Bundan sonra sizi öldürür, daha sonra diriltir ve â'mâlinize göre ceza verdikten sonra ancak huzur-ı manevi-i ilâhiye rucu edersiniz.] Haliniz şu etvar üzere halen bade halin cereyan edince nasıl oluyor ki, bu hallerden ibret almaz da Vâcip Tealâ'ya küfr edersiniz?

(كيف) istifham-ı inkârî ve tevbih içindir. Yani: «Bu kadar cesim nimetlere karşı nasıl küfr edersiniz? Küfrünüz, taacübe şayan bir haldir» demek olur.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile küfür; abdin kisb ve ihtiyariyle olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Vâcip Tealâ'nın küfr üzere kâfirleri tevbih ve tekdir buyurması kâfirlerin irade ve ihtiyarıyla hasıl olduğuna delildir. Gerçi küfrü halk eden Allahü Tealâ'dır ve lâkin abdin iradesini küfre sarfı üzerine halk ettiği için küfründen abd mesuldür. Allahü Tealâ'nın halkı, abdin iradesini sarf üzerine olduğundan abd küfrü irtikâba mecbur değildir.

E m v a t ile murad; *cemadat kabilinden hayata malik olmamaktır. İ m a t e* ile murad; *hayattan sonra muhakkak olan* mevttir.

İhya ve imate ancak Allahü Tealâ'ya mahsus olup Allah'ın gayrı ihya ve imateye kadir kimse olmadığına ve haşr-ü neşrin vukuuna ve dünyada elbette mevt muhakkak olduğundan zühd-ü takvanın lüzumuna âyet delâlet-i vazıha ile delâlet eder. Çünkü Allah'ın ihya ve imate edeceği beyan olunduğu gibi tekrar ihya edeceğini beyan etmek; haşrin vukunu beyan demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *mevt* hayat-ı ebediyeye nail olmaya vesile olduğu cihetle bu âyette *ölüm* insan için nimet-i uzma sırasında tadad olunmuştur. Çünkü ölüm; ehl-i imanı saadet-i ebediyeye îsal eder bir hal olduğu için bir nevi nimet olduğunda tereddüt yoktur. Gerçi ölüm, hayat-ı mecaziye olan dünyadan ve ülfet ettiği nimetlerden alâkasını kesmek itibarı ile dünyaca kerih görülürse de saadet-i uhreviyeye vusulün sebeb-i âdisidir. Amma küfr üzere vefat edenler için azab-ı cehenneme vuslata vesile olduğundan nikmettir.

Vâcip Tealâ umuma ait olan hayat nimetini beyandan sonra imrar-ı hayat için lâzım olan menafii ve hayata taalluk eden ve hâdim olan semavat ve arzın, insanın fevaidini temin etmek üzere halk olunduğunu beyan zımnında :

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell-ü â'lâdır ki, arzda mevcud olan şeyin kâffesini sizin intifaınız için halk ettikten sonra irade-i ilâhiyesi semayı halka teveccüh etti. Binaenaleyh; semayı yedi tabaka olarak tesviye buyurdu. Zira; Allahü Tealâ herşeyi bilici ve ilmi herşeye lâhik olucudur.]

Yani; Allahü Tealâ'ya nasıl küfr ediyor ve haşre kudretini nasıl inkâr eyliyorsunuz? Bu küfür ve inkâr lâyık ve münasip değil-

dir. Zira; Allahü Tealâ yeryüzünde intifa şanından olan eşyanın kâffesini sizin menfaatiniz için halk etti ve ölü mesabesinde cemadat kabilinden olduğunuz halde sizi ihya edince öldükten sonra ihya etmeye kadir olduğu evleviyetle sabittir. Nasıl kadir olmasın ki, yeryüzünde eşyayı menafiinize müheyya kıldıktan sonra semayı halk ve icada irade-i ilâhiyesi taalluk etti ve yedi tabaka olarak tesviye eyledi. Zira; herbirinde olan hikem ve mesalihi ve tabakatın birbirine muhazi ve müsavatında mevcud olan esrarı bilicidir. Çünkü; herşeye ilmi lâhiktir. Fahri Razi ve Hazin'in beyanlarına nazaran yeryüzünde nasın intifa için halk olunan; nebatat, hayvanat, maadin, dağlar, sular ve ağaçlardır. Çünkü; insanın bizzat veya bilvasıta intifa ettiği şeylerin cümlesi bunlardan ve ukalânın istihrac ettikleri sanayii garibelerden ibarettir.

Cenab-ı Hak bu âyette intifa olunmak şanından olan herşeyle intifa etmek ve intifaın esbabına tevessül eylemek lâzım olduğuna işaret buyurmuştur. Çünkü «arzda mevcud olan menafiin kâffesini insan için halk ettiğini» beyan etmek; «insana arzın menafiini iktisaba sâ'y lâzım olduğunu» beyan etmektir. Arz üzerinde olan şeyler yalnız mesalih-i dünyeviyeyi tesviyeye ve hayatın bekası için tagaddi ve ebdanı takviyeye münhasır değildir. Belki umur-u dinde kudretullaha ve vahdaniyetine ve sair usul-ü itikadiyeye istidlâl suretiyle intifaa dahî şâmildir.

Bu âyetle bazıları toprağın ekli haram olduğuna istidlâl etmişlerdir. Çünkü; Cenab-ı Hak, arzda bulunan şeyin intifaa tahsis olunduğunu beyan buyurmuş ve bununla nefsi toprağın hayat-ı insana hâdim olmadığını anlatmıştır. Zira topraktan intifa etmek insanın sa'yine merbuttur. Âyette semanın arzdan sonra halk olunduğuna işaret vardır. Çünkü istiva; *kasd ve irade* ve (ثُمَّ) kelimesi *tehir* manâsına olduğundan semanın icadını arzdan sonra irade buyurduğuna delâlet eder.

Âyet-i celilede semavatın yedi tabaka olduğuna delâlet vardır. Ve kürsi ile arşı azam mecmuu dokuzdur. Ve herbirinin eczalarına ilm-i ilâhi lâhik olduğuna dahi sarahatle âyet delâlet eder. Çünkü Vâcip Tealâ'nın herşeye âlim olduğunu beyan; her cüzüne âlim olduğunu beyandır. Zira *şey* lâfz-ı semavat ve arzın her zerresine şamil ve her cüz'üne âlim olduğundan her yerini bir siyak

ve miktar-ı muayyen üzere muhkem halk ettiği gibi tabakat birbirine muhazı olup asla eğrilik yoktur ve arzın her cüzünü, sakin olan halkın menafi ve mesalihine muvafık olarak halk etmiştir. Şu intizam üzere halk etmek ecza-yı âlemin her cüzüne Vacip Tealâ'nın âlim olduğunu beyan eder.

Bu âyetle nafi olan eşyanın insanlara mübah ve intifaı caiz olduğuna müsaade-i ilâhiye vaki olmuştur. Gerçi âyette umuma ibâha kapısı açılmışsa da nas beyninde müna'zaaya meydan verilmemek, fitne ve fesad kapılarını kapamak üzere bazı delâil-i hariciye vasıtasıyla eşya-yı nafiadan bazıları bazı kimselere tahsis olunmakla âharin müdahale ve taarruzundan masun kalmıştır. Binaenaleyh; herkes esbab-ı temellükten bir sebeble malik olduğu emvalinde keyfe mayeşâ tasarruf eder, âhari müdahale edemez.

Yoksa bazı erbab-ı havanın dedikleri gibi herkese herşey mübah olsun, öyle değildir. Zira; insanlar umumiyet üzere menafiinin esiri oldukları cihetle eğer herşey herkese mübah olsa her zaman âlem, hercümerc içinde kalarak haraba badi olacağından Cenab-ı Hak şer'i şerifinde ukudat-ı şer'iye ile her şahsın hukukunu mahfuz ve menafi-i mahsusasını mahalline tahsis ve gayrın müdahalesini men etmekle âlemin intizamını ve kullarının istirahatini temin buyurmuştur. Eğer herkesi kuyudat-ı kanuniye-i şer'iye ile bağlayıp ve her şahsın tasarrufatını kavaid-i şer'iye ile tahdit buyurmamış olsaydı herkes aklına geleni işler ve aharin hukukunu kendine mübah addederek tecavüz eder ve hak sahibi tecavüzünü men etmek ister ve bu suretle beyinlerinde ufacık birşeyden büyük arbedeler çıkar ve her beldede ve her şahısta hal bu merkezde olacağı cihetle âlemde emniyet ve istirahat kalmazdı. Binaenaleyh âlemin intizamına halel geleceği şüphesizdir. Şu halde yeryüzünde insanlar için intifaı mümkün olan şeyi, Allahü Tealâ, insanlara esbab-ı intifa ve temellükten bir sebeple malik olmak ve gayrı ızrar ve aharin hukuku taalluk eden şeylere taarruz etmemek şartıyla intifaını mübah kılmıştır.

***

Vâcip Tealâ beni ademin hilkatini ve idame-i hayatlarına ha-

dim olan rızıklarını halk ettiğini beyandan sonra cümle beni ademe nimet kabilinden olan Âdem (A.S.)'ın keyfiyet-i hilkatini beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوٓا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا
وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Zikr et ya Ekrem-er rusül! Sol zamanı ki, o zamanda Rabbin Tealâ meleklere hitaben «Ben azimüşşan yeryüzünde bir halife halk edeceğim» dedi. Melekler cevaplarında yeryüzünde gördükleri fesad ve inada ilimlerine binaen dediler ki «Yeryüzünü ifsad eden ve kanlar dökecek olan kimseleri halk eder misin ya Rabbi! Taaccüb ederiz ki, yeryüzünü ifsad edecek kimseleri ıslah ve imarına memur edesin? Zira; enva-ı fesadla ifsad şanından olan kimselerin nasıl halife olacağına idrakimiz kasırdır.» demekle Âdem (A.S.)'ın halk olunmasının hikmetinden suale cür'et ettiler ve dediler ki «Ya Rabbi! Biz senin hamdine mülâbis olduğumuz halde tesbih ve nekaisten tenzih ederiz.» Meleklerin bu suallerine cevap olarak Allahü Tealâ «Sizin bilmediğiniz şeyleri ben muhakkak bilirim» buyurdu.]

Beyzâvî ve Fahri Razi'nin beyanları veçhile melekler; *mevcud zatlar olup Allah'a muti' ve münkad kullar* olduklarına ittifaktan sonra ekseri müslimin indinde melekler; *ecsam-ı lâtîfe ve eşkâl-i muhtelife ile teşekküle kadirdirler*. Çünkü; enbiya-yı kiram hazaratı suver-i muhtelifede görmüşlerdir. Nasara indinde melekler; *bedenden iftirak eden ervah-ı beşerdir*. Hükema indinde melekler; *cevahir-i mücerrededir* denilmiş ise de bu iki mezhebin esası kati bir ilme müstenid olmadığından esah olan ve delil-i nakliye müstenid bulunan ehl-i islâmın mezhebidir ki melekler; *ins ve cinnin gayrı Allah'ın kullarıdır*. Meleklerin gökte karar edenleri olduğu gibi yerde karar edenleri dahi vardır. Allahü Tealâ ile kulları beyninde resullerdir. Allahü Tealâ'ya asla isyan etmezler ve

memuriyetlerini lâyıkı veçh üzere yerine getirirler. Adetlerinin gayet kesretine dair ehadis-i celile mevcuttur.

H a l i f e ile murad; *Hz. Âdem'dir.* Zira arz üzerinde Âdem (A.S.) Allah'ın halifesidir. Çünkü; her nebiyi Allahü Tealâ arzın imaretine ve nasın siyasetine ve nüfusunun tekemmülüne ve emirlerinin tenfizine halife kılmıştır. Avam-ı nasın bilâ vasıta feyz-i ilâhiden müstefid olmaya kabiliyetleri olamadığından Cenab-ı Hak her asırda avam-ı nası bir nebinin yed-i atıfetine teslim ve o nebi vasıtasıyla terbiye etmiş ve feyz-i sübhanisinden müstefid kılmıştır.

Emr-i hilâfette evlâd-ı âdem müşterek olduğu halde bir nev'in pederini zikir evlâdını zikirden müstağni olmasına binaen yalnız Âdem (A.S.)'ın hilâfeti zikirle iktifa olunmuş, diğer enbiyanın hilâfetleri bu âyette zikrolunmamıştır.

Vâcip Tealâ kullarına usul-i müşavereyi talim ve Hz. Âdem'in ve zürriyetinin hilâfetini ilân ve ehl-i semaya vücûd-u Âdem'in tuluunu tebşirle şan-ı Âdeme tazim için meleklere müşavere suretinde Âdem (A.S.)'ı halk edeceğini beyan buyurmuş ve hikmet-i ilâhiyesi hayrı galip olan şeyi icad etmek iktiza ettiğini ilân etmiştir. Çünkü; azıcık şer için hayr-ı kesîri terk etmek şerr-i kesîrdir. Binaenaleyh hayr-ı küllî zımnında şerr-i cüz'îyi ihtiyar etmek; hikmet-i ilâhiye icabı olduğuna bu âyet delâlet eder.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile meleklerin suali, bilemedikleri esrarı anlamak ve şüphelerini izale etmek suretiyle müşkülâtı halletmektir. Yoksa beni âdemi gıybet etmek suretiyle haşa Allahü Tealâ'ya itiraz etmek değildir. Çünkü; beni ademde kuvve-i şehevaniye ve gazabiye olacağını Allahü Tealâ'nın haber vermesi *veyahut* levh-i mahfuzda görmeleri *veyahut* maâsiden masumiyet kendi hasseleri olduğundan gayrılarda masiyet olacağını idrak etmeleri *veyahut* Âdem'den evvel cin taifesi yeryüzünde isyan ettiklerine kıyasla beni ademin dahi isyan edeceklerine hükmettiklerinden sual etmişlerdir. Yoksa henüz meydanda olmayan evlâd-ı ademin isyanlarına hükmetmeleri gaibe ilim kabilinden değildir, belki bazı emâratla istidlâl kabilindendir. Kendilerinin tesbih ve tehlil ile meşgul olduklarını dermeyan etmekle Âdem'i hilâfete

ihtiyarla tercihin hikmetini sual etmişlerdir, yoksa kendi ibadetleriyle iftihar etmek maksadıyla tesbihlerinden bahsetmemişlerdir. Çünkü; insanda kuvve-i gazabiye ve şehevaniye bulunup bunlar fesada ve sefk-i dimâya badi olacağını ve insanda bir de kuvve-i akliye olup tâate ve marifet-i ilâhiyeye sebep olacaksa da fesadı dai olan kuvvelerin galebesini nazar-ı itibare alarak hilâfete liyakatinde taaccüp ve hayretleri suale badi olmuştur. Halbuki kuvve-i gazabiye ve şehevaniye tehzip ve terbiye olununca ahlâk-ı hamideye ve ef'al-i pesendîdeye menşe' olacağını bilemediklerinden o kuvvelerin faziletinden gaflet etmişlerdir. Maahaza kuvây-ı adideden mürekkep olan bir şahıs kuvve-i vahide sahibinden daha ziyade menafi-i kâinata elverişli olacağını dahi bilememişlerdir. Zira kuva-yı adideden mürekkep olan zat; umur-u sınââtı istihraç ve menafi-i kâinatı istinbatla hilâfetten maksad-ı asli olan imarat-ı âleme salâhiyette elbette ziyade olduğuna işaret için Cenab-ı Hak [sizin bilmediğinizi ben bilirim] buyurmuştur.

Melekler beni adem hakkında dermeyan ettikleri fesad ve sefk-i dimadan ibaret olan sıfat-ı kabîhalara mukabil kendilerinin tesbih ve takdisten ibaret olan sıfat-ı memduhalarını dermeyan etmişlerdir.

Fahri Razi'nin beyanına nazaran Vâcip Tealâ meleklerin sualine cevaben «Sizin bilmediğinizi ben bilirim» demekle beni ademden zuhur edecek enbiya ve evliya ve sulehaya işaretle meleklerin gumumunu izale buyurmuştur. Çünkü melekler; yeryüzünü ifsad edecek bir sınıfın vücuduna keder ve telâş etmeleri üzerine Vâcip Tealâ benî âdemden fesad zuhur edecekse de salâh daha ziyade olacağına işaret buyurmuş ve bu cihetle melekleri teskin ve taaccüplerini izale etmiştir.

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran Vâcip Tealâ Hz. Âdem'in tıynini arzın her tarafından aldığı için evlâd-ı adem beyaz, siyah, kırmızı, mülâyim, sert, tayyib ve habis suretlerde ve muhtelif ahlâkta zuhur etmektedir. Zira; Maye-i asliye olan arzın, hilkatlerinde medhali olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh; bir memleket halkının renkleri, tabiatleri ve suretleri diğer memleket halkına benzemediği herkesçe malûmdur.

Vâcip Tealâ meleklerin hilkat-i Âdemdeki hikmeti sualine «Sizin bilmediğinizi ben bilirim» cümle-i celilesiyle icmalen cevaptan sonra o icmali tafsil etmek üzere :

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاۤءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰۤئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِـُٔونِي بِاَسْمَاۤءِ هٰۤؤُلَاۤءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ Âdem (A.S.)'a isimlerin küllisini talim etti. Badehu o isimleri ve isimlerin müsemması olan eşhası meleklere arzetti ve dedi ki : Hilâfete evleviyet iddianızda sadık ve doğru iseniz şu gösterilen eşyanın isimlerini bana haber verin.]

Yani; meleklerin «Evlâd-ı âdem yeryüzünü ifsad ederler, biz tesbih ve takdis ederiz. Acaba ifsad ve sefk-i dima şanından olan kavmi halk etmekteki hikmet nedir?» demeleri üzerine meleklere Hz. Âdem'i ve zürriyetini halk etmekteki hikmet; ilmile mümtaz ve meleklerden efdal olması olduğunu beyan etti ve onları irşad etmek üzere Âdem (A.S.)'da ilm-i zaruri halketmek veyahut kalbine ilka eylemek suretiyle eşyanın isimlerini öğretti. Sonra meleklere o eşyayı gösterdi ve «Eğer sözünüzde doğruysanız şu eşyanın isimlerini bana haber verin» dedi ve bu veçhile Âdem'in ilim sayesinde hilâfete müstehak olduğunu bildirdi.

Â d e m ; ism-i acemdir. Arzın yüzünden halk olunduğu için Âdem (A.S.)'a Âdem denmiştir. Künyesi; Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile Ebülbeşer veya Ebu Muhammed'dir. Âdem, ism-i alemisidir. Allahü Tealâ eşyanın mahiyetini ve hassalarını ve isimlerini ve ulûm ve idrakâtın usul ve kavaidini ve kavanin-i sınaatı ve san'atın aletlerini meselâ kitabet için kalemi ve dikiş yani terzilik için iğneyi ilham tarikiyle talim ettikten sonra meleklere haber vermelerini emr etti, onlar da haber veremediler. Bu emirden maksat; onlara acizlerini bildirmek ve ilzam etmek içindir. Yoksa emr-i ilâhi emr-i teklifi değil ki muhali teklif olsun. Çünkü emr-i hilâfet; fevaid-i ilmiye ve kavaid-i fenniyeye aşina olmaya ve ted-

bir ve tasarrufta hata etmemeye ve adalet icra edip herşeyi lâyıkı veçhile yapabilmeye ve eşyanın mahiyetlerini ve hassalarını ve onların ef'alini ve hariçte âsarını bilmeye tavakkuf ettiğinden Cenab-ı Hak *evvelâ* Âdem (A.S.)'a talim etmek suretiyle emr-i hilâfeti edaya lâyık olduğunu ve *saniyen* meleklere emirle bilemediklerinden dolayı umur-u hilâfeti idareye ve temşiyete ehil olmadıklarını beyan buyurmuştur. Çünkü; umur-u ibadda tedbir ve tasarruf ve meratib-i istidatlarını bilmezden evvel adalet ikame etmek muhaldir. Zira *adâlet;* herşeyin liyakatini ve istihkakını ve onun hakkında enfâ' olan şeyi bilmek ve icabını icra etmekle olacağından ilmi olmayan kimse hilâfete lâzım olan adaleti icra edemez. Ve binaenaleyh; hilâfete ehil olamaz.

Âdem (A.S.)'ın meleklerle mübahase zamanında nübüvvetini izhar edip etmediğine dair müfessirin beyninde ihtilâf vardır. Fahri Razi'nin beyanından anlaşıldığına nazaran o zamanda henüz nübüvvetini izhar etmemiştir, *el ilmü indallah.*

Âyet-i celile ilmin cümle fezailden efdal olduğuna delâlet eder. Zira; Vâcip Tealâ melekler üzerine Hz. Âdem'in ilm ile faziletini ispat etmiştir. Eğer insan ve melekler için ilimden ziyade bir şeref olmuş olsaydı Âdem (A.S.)'ın faziletini Vâcip Tealâ onunla ispat ederdi. Halbuki Âdem (A.S.)'ın faziletini ilimle ispat etmiştir. Şu halde insan için ilimden ziyade bir fazilet ve meziyet olmadığını ve her iş başına geçecek kimsenin o işe alim olması lâzım olduğunu Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur. İlmin faziletine delâlet eder ayat-ı beyyinat ve ehadis-i nebeviye pek çoktur. Ezcümle «Amiri Cüheni» (R.A.)'ın rivayet ettiği bir hadiste Resulullah «Yevm-i kıyamette talib-i ilmin mürekkebiyle şehidin kanı huzur-u ilâhiye gelir, talib-i ilmin mürekkebi şehid olan kimsenin kanı üzerine tafdil olunur» buyurmuştur.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın Hz. Âdem'e eşyanın isimlerini öğrettiği ve badehu meleklere eşyayı gösterip o eşyanın ismini haber vermelerini emrettiği ve insan için tahsil-i ilme sa'y edib mübaşeret edeceği işin evvelâ ilmini tahsil etmek lâzım olduğunu ve insan için ilimden ziyade bir fazilet olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ «Haber verin bana şu eşyanın isimlerini» buyurması üzerine meleklerden sudur eden kelâmı beyan etmek üzere :

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'dan meleklere «Haber verin bana şu eşyanın ismini» hitabı gelince itab-ı ilâhiden havf-ü haşyet içinde oldukları halde kemal-i tevazu ve tezellül üzere dediler ki «Ya Rabbi! Biz seni cemi nekaisten tenzih eder ve cemi sıfât-ı kemaliye ile müttasıf olduğuna itikad ederiz ve bizim için asla ilim olmayıp ancak senin talim ettiğin şeyi bildiğimizi ikrar ve itiraf eyleriz. Zira; sen herşeyi bilici ve lâyık olan kimseye liyakati kadar ilm-ü irfan ihsan edicisin.» Meleklerin suallerinden hasıl olan hicaplarıyla beraber tesbihlerini ve vaki olan kusurlarına nedametlerini kabul buyurduktan sonra Vâcip Tealâ Âdem (A.S.)'e hitaben «Ey Âdem! Meleklere şu eşyanın isimlerini haber ver» dedi. Vakta ki emr-i ilâhiye imtisalen Âdem (A.S.), meleklere eşyanın isimlerini haber verdi. O zaman Allahü Tealâ meleklere hitaben buyurdu ki «Ben size semavat-ü arzın gaybini ve gizli olan şeylerini ve sizin Âdem hakkında lisanınızla izhar ettiğiniz şeyleri ve kalbinizde gizlediğiniz esrarı bilirim demedim mi?] buyurdu.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile meleklerin bu kelâmları acizlerini izhar ve kusurlarını itiraf ve suallerinin istifsarı olup itirazı olmadığını iş'ar ve bilemedikleri esrara vakıf olduklarına teşekkürdür ve ilmin küllisini Allahü Tealâ'ya tefvizle hüsn-ü edebe riayet ve hakikat-i hale vakıf olamayarak suale cür'etlerinden itizar etmektir.

Vâcip Tealâ'nın meleklere hitabı; istifsarda acele ettiklerinden dolayı itabı müş'irdir. Çünkü; melâikeye evlâ olan, işin akıbetine intizar ederek zuhurata tabi olmaktı. Bu evlâyı terk ettiklerinden dolayı itab-ı ilâhiye müstehak olmuşlardır. Binaenaleyh;

insan bilmediği şeyi sualde acele etmeyip akıbete intizar etmek lâzım olduğuna işaret olunmuştur.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile «İbn-i Abbas» Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran bu âyette meleklerin izhar ettikleri kelâmla murad; *arzı ifsad edecek ve kan dökecek kimseleri halk eder misin?* demeleridir. Gizledikleri şeyle murad; İblis'in kibri ve meleklerin bizden daha iyi bir mahlûku Allahü Tealâ'nın halk etmeyeceğini zan etmeleridir. Halbuki bu zanları yanlış olduğunu ve bu gibi mühim mesailde zanna ittiba caiz olmadığını ve bu gibi zanla vaki olan hükmün hatadan hali bulunmadığını Cenab-ı Hakkın meleklere tefhimle insanlara bir hatt-ı hareket tayin buyurduğu âyetin cümle-i ahkâmındandır.

Hulâsa; insanın şerefi ve ilmin ibadet üzere fazileti ve ilmin hilâfette şart ve belki umde olması ve melâikenin ulûm ve kemâlâtlarının tezayüdü caiz olması ve Hz. Âdem'in şu meleklerden efdal bulunması ve Vâcip Tealâ'nın madûmu, madûm olduğu halde bilmesi bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Âdem (A.S.)'ın hilâfete lâyık olduğunu ve ilm-i kesîrle mümtaz ve meleklerin âciz olduklarını beyandan sonra meleklere secdeyle emr ettiğini beyan etmek üzere :

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْل۪يسَ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Zikr et ya Ekrem-er rusül; şol zamanı ki o zamanda biz azimüşşan meleklere «Âdem'e secde edin» dedik. Onlar da emrimize imtisalen secde ettiler, illâ İblis secdeden imtina ve Âdem (A.S.)'a secde etmekten kendini büyük addetti ve emrimize muhalefet sebebiyle kâfirler zümresinden oldu.]

Yani; bizim Âdem'e ve evlâdına birçok nimetlerimiz vardır. Cümle-i nimetlerimizden birisi de Âdem'in, meleklerin tazim suretiyle secdelerine lâyık olmasıdır. Binaenaleyh zikret ya habi-

bim, şol zamanı ki Âdem'in meziyet ve faziletini izhar için biz azimüşşan meleklerin Âdem ve evlâdı hakkında söyledikleri sözden istiğfar ve itizar olunmak üzere meleklere secdeyle emrettik ve dedik ki «Âdem'e tezellül ve tevâzu' edin.» Onlar da emrimizi yerine getirdiler ve derhal tevazu ve tezellül suretiyle secde ettiler. Ancak İblis kalbinde olan şekaveti izhar ederek secdeden imtina ve istikbar etti ve kâfirlerden oldu ve tıynet-i habisesinin icabatını meydana koydu ve hasedini ve kibr-ü gururunu saklayamadı.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *secdeyle emrolunan;* yeryüzünde sakin olan melekler olduğunu söyleyenler varsa da esah olan *cemii melâikedir.* Çünkü; meleklerin kâffesinin secde ettiklerini diğer âyetler natık olduğu cihetle secdeyi meleklerin bazısına tahsise bir sebep yoktur.

S e c d e ; ibadet kasdıyla alnı yere koymaktır. Bu manâca secde Allahü Tealâ'ya mahsus olduğundan eğer secdeden maksat ibadet kasdıyla secde ise hakikatte secde Allahü Tealâ'yadır. Ancak Hz. Âdem'in şanına tazim ve ulüvvü mertebesini izhar ve melekleri imtihan için Allah'a ibadetlerine Âdem (A.S.)'ı kıble ittihaz etmişlerdir. Tefsir-i Hazin'in beyanına nazaran secde ile murad; *tevazu ve tezellül ve arz-ı tahiyyet* manâsına manâ-yı lugavisi muraddır. Şu halde esah olan secde; Âdem (A.S.)'adır. Lâkin Yusuf (A.S.)'ın biraderlerinin secdesi gibi meleklerin Âdem (A.S.)'a secdeleri de tazim ve arz-ı tahiyyattan ibarettir. Meleklerin Âdem (A.S.) hakkında sebkeden bazı kelâmlarına mukabil Cenab-ı Hak Âdem (A.S.)'a tazim etmeleriyle emr etmiştir. Melekler, emr-i ilâhiye imtisalen Âdem (A.S.)'a tazim ve bu vesile ile Allahü Tealâ'ya ibadet etmişlerdir. Çünkü; insanların birbirleriyle selâmlaşmaları zahirde aşinalık ve adab-ı islâmiyeye riayet ise de hakikatte Allahü Tealâ'ya ibadet olduğu gibi meleklerin secdeleri dahi zahirde Âdem (A.S.)'a tazim ise de hakikatte Allahü Tealâ'ya ibadettir ve islâmiyetten evvel küçüklerden büyüklere selâm merasimi, belini eğmek veya secde etmek suretiyle icra olunmak meşru ve insanlar beyninde kabul olunmuş bir adet idi. Vakta ki mat-

la-ı şerayî'den şeriat-i islâmiye tulû edince *secde* tevazuun nihayeti olup tevazuun nihayeti en alâ nimetleri in'am eden mün'ime lâyık olduğundan kullara secdeyle arz-ı tâzîmi iptal ve merasim-i tahiyyatın selâm lâfzıyla eda olunmasını emr ile kullarına merasim-i tahiyyatı teshil buyurdu ve secdenin zat-ı ülûhiyetine mahsus olduğunu ilân eyledi ve din-i islâmın mesail-i mühimmesinden kıldı. Her ne suretle olursa olsun meleklerin Âdem (A.S.)'a secdeyle emrolunmaları enbiya-yı kiramın melâikeden efdal olduğuna delâlet eder.

İ b l i s ; rahmet-i ilâhiyeden meyus olduğu için iblis denilmiştir. Esasen ismi Süryanice «Azazil» ve Arapça «Hâris»tir. Fakat isyanını izhar edince ameline göre ismi değişmiş ve sureti tebeddül etmiştir. Bu hal insanların âsîlerinde dahi cereyan etmektedir. Çünkü; bidaye-i halinde itikadı ve ameli şer'a muvafık olan bir kimse güzel simaya malik ve ehl-i islâm beyninde hüsn-ü sıyt sahibi iken sonraları isyan ederse sureti çirkin bir manzaraya tebeddül ettiği gibi beyennas kötü lâkaplarla çağrılır ve islâm arasında haysiyeti zail olduğundan iblis gibi dünya ve âhirette haib ve hasir olur.

Fahri Razi, Kazi, Hazin ve Medarik'in beyanları veçhile İblis meleklerden istisna olunup müstesnâ, müstesnâ minhin cinsinden olmak adet olduğu nazar-ı itibara alarak İblis'in melek cinsinden olup isyan sebebiyle cinlerden madûd olduğunu beyan edenler varsa da esah olan İblis; cindendir. Zira; cinden olduğuna diğer âyette sarahat olduğu gibi meleklerin masumiyeti nas ile sabittir. Eğer melek olsa masum olur, asi olmazdı. İblis'in tevalüd etmesi ve nesil meydana getirmesi melâikeden olmadığına delâlet eder. Zira; meleklerde doğup ve doğurmak yoktur. Halbuki İblis'in doğup ve doğurmak suretiyle tekessür ettiği mervidir.

İblis, meleklerle ibadet ve ülfet ve ünsiyet ettiğinden ve bazı rivayete nazaran birçok zaman meleklere muallimlikte bulunduğundan sıfatı itibariyle melâikeden madud olarak istisna olunmuştur. Çünkü; meleklerle beraber secdeyle memur olup muhalefet ettiğinden istisna olundu. *Yahut* istisna-i munkati' (إلا) kelimesi *lâkinne* manâsınadır. Buna nazaran müstesna olması melek-

lerden olmasına delâlet etmez. Zira: «Melekler secde ettiler, lâkin İblis secdeden imtina ve istikbar etti» demektir.

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile, İblis'in emr-i ilâhiye muhalefeti ve imana muvaffak olamaması; rububiyetin ulviyetini ve ubudiyetin süfliyetini beyan ve iman ile küfür beynindeki farkı ve cennetle cehennemin hilkatindeki hikmeti ilân ve cemii mutekadat-ı şer'iye ve takâlif-i ilâhiye ve ahkâm-ı diniyenin netice itibarı ile esrarını izhar etmiştir.

İbad beyninde münazaa ve emr-i ilâhiye muhalefet ve batılı hak üzere tercih ve kibir sebebiyle bab-ı ilâhiden tard olunmak evvel be evvel İblis'te zuhur etmiştir.

Hulâsa; kibrin kabih ve sahibinin küfrüne bâdi olduğu ve emr-i ilâhiye muhalefetin caiz olmadığı ve ef'al-i ilâhiyedeki esrara vakıf olmak sevdasını terk etmek insanlar için lâzım bulunduğu ve emirde aslolan vücub ifade etmek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ Hz. Âdem'e meleklerin secdelerini ve İblis'in muhaleftini beyandan sonra cennete sâkin olmasıyla Âdem (A.S.)'a emreylediğini ve şecere-i mâhûdeden ekletmekten nehyettiğini beyan etmek üzere :

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Biz azimüşşan Âdem (A.S.)'a emr ettik ve dedik ki: «Ya Âdem! Sen ve zevcen cennette karar edin ve istediğiniz mahalden bol bol yiyin, fakat şu muayyen ağaca yakın olmayın. Eğer bu ağaca yakın olur ve eklederseniz zalimlerden olursunuz] demekle cennette kararlarını ve tarz-ı taayyüşlerini tayin ettik.

Cennetle murad; Fahri Razi, Kazi ve Hazin'in beyanlarına nazaran arz-ı Filistin'de mürtefi bir mahalde bahçe olup arz-ı Hinde

ondan nazil olduğuna kail olanlar varsa da esah olan Hz. Âdem'in nazil olduğu *cennet;* dar-ı âhirette ehl-i iman için hazır olan «Cennet-i Â'lâ»'dır. Çünkü; mâruf olan *cennet budur.* Ve «elif lâm» ahd içindir. Beynelmilel maruf olan cennet; *dar-ı âhirette olacak cennettir.* Şu halde Âdem (A.S.)'ın nazil olduğu cennet için marufun hilâfını ihtiyara bir sebep yoktur. İskânla ve ekille emir; ibaha içindir. Şecere-i mahudenin gayrı cennetin her meyvalarından yemek ve her tarafında gezmek Âdem (A.S.) ve Havva (R. Anha) için mubah kılınmıştır.

Hz. Havva'ya, hay olan Âdem (A.S.)'ın bir cüz'ünden halk olunduğu için *Havva* denilmiştir. Çünkü; Fahri Razi ve Hazin'in beyanları veçhile Vâcip Tealâ İblis'i tard edip Hz. Âdem cennette yalnız kalınca ünsiyet edecek bir kimseye ihtiyaç mesetti ve mukadder olan şeyin zuhuru için muallak olan zaman geldi. Cenab-ı Hâlikı lem yezel Âdem (A.S.)'a uyku verdi, asla elem vermeksizin ve haberi olmaksızın sol eğesinden Havva'yı halk buyurdu, uyandığı zaman Havva'yı başında oturur gördü ve kendine zevce olmak üzere halk olunduğunu bildi ve ünsiyete başladı.

Fahri Razi'nin Hz. Hasan (R. Anha)'dan rivayeti ile beyan ettiği bir hadiste Resulullah (S.A.) «Hatun, erkek eğesinden halk olundu. Eğer doğrultmak istersen kırarsın ve eğer haline terk edersen onunla intifa edersin» buyurmuştur. İşte bu hadis-i şerif her hatun zevcinin eğe kemiğinden halk olunduğuna delâlet eder. Yani Hz. Âdem'in topraktan halk olunmasıyla cümle evlâdının topraktan halk olunmuş ad olunduğunu ve hepsinin maye-i asliyesi topraktan olduğu gibi Hz. Havva Âdem (A.S.)'ın eğesinden halk olunmak itibariyle cümle hatunların maye-i asliyeleri eğe kemiğinden demektir. Amma her hatun kendi zevcinin eğesinden halk olunmasına gelince; bu cihet manevi birşeydir. Cenab-ı Hak o hatunu pederinin nutfesinden halk ettiğinde, zevcin eğe kemiğinden bazı zerratın o hatunun eczasına karışmasında da kudretullaha karşı bir mani yoktur.

Şecere-i muayyeneye kurbiyetten nehi; tahrim veya tenzih için olduğuna dair ihtilâf varsa da esah olan tenzih için olmasıdır. Zira; tenzih için olduğunda şecere-i muayyeneye kurbiyyet; evlâyı terk kabilinden olur. Hz. Âdem'in masumiyetini ihlâl etmez. Bina-

enaleyh kabule şayan olan; tenzih için olmasıdır. Hz. Âdem'i nehi, şecere-i muayyeneden ekletmekten ve sair menafiinden nehy olduğuna işaret için kurbiyetten nehy olunmuşlardır. Yalnız eklinden nehiyle iktifa olunmamıştır. Şu halde «Şecere-i mahudeye yakın olmayın» demek; «Hiçbir gûna menafiyle intifa etmeyin» demektir. Nehy olundukları ağaç, üzüm veya incir veyahut buğday ağacı olmasına dair ihtilâf varsa da «İbn-i Abbas» ve «Ebubekir'is-Sıddîk» (R.A.)'dan varid olan rivayete nazaran buğday ağacıdır. Ve nehyin hikmeti, mezkûr ağaçtan ekl etmek, bevl ve tagavvud gibi eza verecek şeyleri icab etmesidir. Çünkü; cennette bu gibi şeyler yoktur. Binaenaleyh; dünya icabatından olan zaruret mes etmesin için Cenab-ı Hak mahud şecereye yakın olmaktan nehy etmiştir. Fahri Razi'nin beyanı veçhile âyette şecerenin hangi şecere olduğuna dair tayin olmadığından bizim için tayinine dair bahsi terk etmek evlâdır. Çünkü; tayininde bize ait bir maksat yoktur. «Eğer mezkûr ağaçtan ekl ederseniz zalimlerden olursunuz.» demek; «Kendi nefsinize zulm etmişlerden olursunuz» demektir, yoksa «Âhara zulmetmiş olursunuz» demek değildir. Çünkü; ekilden tevellüd edecek zarar kendilerine ait olup âhara tecavüzü yoktur. Bu makamda *z u l m* ile murad; *evlâyı terktir,* hakikaten zulüm değildir. Zira; enbiya-yı ızam hazaratı hakikat zulmü irtikâptan masumlardır.

Emri iskânda zevcin asıl olduğuna ve me'murun bihi telâkkide ihtimam, asîle lâzım geldiğine tenbih için iskânla emirde Âdem (A.S.) tayin olunduğu ve ekl-ü şürpte her ikisi müsavi olmasına binaen ekl ile emrin her ikisine birden varid olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

Hulâsa; Hz. Âdem ve zevcesinin cennette sakin ve istedikleri meyvalar ve nimetlerden intifaa mezun olmaları ve fakat şecere-i muayyeneye yaklaşmamaları kendilerine tenbih ve eğer şecere-i muayyeneden eklederlerse evlâyı terk etmek lâzım geleceği dahi ayrıca beyan olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ Âdem (A.S.)'la zevcesi Havva (R.A.)'yı şecere-i muayyeneden ekl etmelerini nehy ettiğini beyandan sonra şeyta-

nın vesvese edip ekl ettirmekle cennetten huruc ettiklerini beyan etmek üzere :

فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ
وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلَى حِينٍ ۝

buyuruyor.

[Şeytan Âdem'le Havva'yı şecere-i menhiyeden ekle ve vesvese ile zelleyi irtikâba ısrar ve ilhah etti ve ekil gibi menhi olan bir zellenin onlardan suduruna sebep oldu. Binaenaleyh; onları nail oldukları cennet nimetlerinden ihrac etti ve zelleleri cennetten huruçlarına sebep oldu ve biz onların cümlesine hitab ederek dedik ki : «Bazınız bazınıza düşman olduğunuz halde cennetten aşağı yeryüzüne inin ve sizin için arz üzerinde karar edeceğiniz mahal hazırlanmıştır ve lezaiziyle intifa etmek vardır ve karar ve intifaınızın müddeti vakt-i muayyen olan kıyamete kadar imtidad eder.]

Kazi'nin ve Hazin'in beyanlarına nazaran şeytanın Âdem'le Havva'yı zelleye düşürmesinin keyfiyeti; ya onlara beşer suretinde temessül ederek iğfal etmesi veyahut vesvese suretiyle zihinlerine şecereden ekli ilka eylemesidir. Fakat «İblis cennetten tard olunduktan sonra cennete nasıl girebildi?» unvanında varid olan suale cevap; «Cennete tekrim suretiyle girmekten memnu ise de vesvese tarikile girmekten memnu değildi. Âdem'le Havva'yı hatada vaki olmak gibi bir iptilâ ile müptelâ kılmak için girmişti. *Yahut* cennetin kapısı önünden, onlar kapının iç tarafında oldukları halde vesvese etmiştir. *Yahut* bir hayvan suretinde girmiştir. *Yahut* yılan dostu olduğu için onun vasıtasıyla girmiştir. Ancak ne suretle girerse girsin şeytanın onlara vesvese edip cennetten huruçlarına sebep olduğu kat'îdir. Zira; sarahat-ı âyet bunu nâtıktır. Amma vesvesenin keyfiyetinde rivayet muhteliftir. Bizim için savab olan *el ilmü indallah* demektir. Çünkü; vesvesenin keyfiyetini bilmekte bir faide ve bilmemekte bir zarar yoktur.

Hz. Âdem'le Havva cümle insanların esası oldukları cihetle onların cennetten nüzulleri cümlesinin nüzulü mesabesinde oldu-

ğundan cemi siğasıyla hitab olunmuştur. *Yahut* şeytan evvelce cennetten çıkmışsa da tekrar vesvese için dahil olduğundan hitab, mecmuuna varid olmuştur.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile enbiya-yı ızam usul-ü itikadda asla hata etmezler ve emri tebliğde yalan söylemeleri ve tağyir ve tahrif etmeleri kat'iyen caiz olamaz. Emr-i fetvada sehven hata caizse de derhal taraf-ı ilâhiden hatalarını beyanla tenbih vaki olur.

Ancak kendi ef'allerinde evlâyı terk kabilinden günah-ı sağirenin suduru caizse de günah-ı kebirenin sudurundan masunlardır. Çünkü enbiya-yı ızam; nasın mukteda bihleri oldukları için mansib-ı nübüvvete lâyık olan, günahtan masum olmaktır. Zira; nası günahtan nehy eden zümre-i âliyeden nehyettikleri günahın suduru b'âsından maksad olan *halkı irşad* hikmetine münafidir. Şu halde enbiya büyük günahlardan ve tab'an denaet addolunan küçük günahlardan masum olmamak risaletten maksud olan hikmete muhaliftir.

Âyet-i celilede maasiden zecr-i azim vardır. Zira; günah-ı sağirenin suduruna binaen pederimiz Âdem (A.S.) cennet-i alâdan yeryüzüne indi ve hasedü kibrinden naşi şeytan, o mel'ûn ve matrud oldu ve ilâ yevm-il kıyam zelil ve hakir olacağı gibi kıyamette ebedi cehennemde kalıcıdır.

Hulâsa; Âdem ve Havva'yı şeytan vesvese suretiyle iğfal edip nehy olundukları şeyi işlettiği ve o vesileyle cennetten ve nimetlerinden çıkardığı ve taraf-ı ilâhiden cümlesine birden «İnin cennetten» hitabı varid olduğu ve onların mecmûuna yeryüzü karargâh tayin olunduğu ve kıyamete kadar yeryüzünde intifaa mezun oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ Âdem (A.S.)'dan zellenin sudurundan sonra vaki olan zelleye nedamet ettiğini ve Cenab-ı Hakkın tevbesini kabul buyurduğunu beyan etmek üzere :

فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Âdem (A.S.) Rabbinden birtakım kelimeler kabul etti. Binaenaleyh; Rabbisi fazl-ü ihsanından Âdem (A.S.) üzerine tevbesini kabul ve sudur eden zellesini affetti. Zira; Rabbisi kemaliyle kullarının tevbelerini kabul ve merhamet edicidir.]

Yani; Âdem (A.S.) Rabbisinin ilham ettiği kelimatı kabul ve ilmi lâhik olduğu zamanda amel etmekle karşıladı ve derhal tevbeye müsaraat edince Allahü Tealâ tevbesini kabul buyurdu. Zira; Allahü Tealâ tevbeyi kabul ve kullarına merhamet edicidir.

Fahri Razi ve Hazin'in beyanlarına nazaran Hz. Âdem'in kabul ettiği kelimat (ربنا ظلمنا انفسنا) gibi kelimat-ı tevbedir. *Yahut* emr-i hacca müteallik talimattır. *Yahut* sudur eden zellenin tevbeye muhtaç hata olduğunu ve o hata üzerine tevbenin kabulünü beyandır.

İmam-ı Gazâlî'den naklen Fahri Razi'nin beyanına nazaran tevbenin mahiyeti; *üç şeyle* hasıl olur :

Birincisi; sudur eden hatanın zararını bilmektir.

İkincisi; bu zararı bildikten sonra haline teellüm ve teessüf etmektir.

Üçüncüsü; bu teellüm ve teessür üzerine istiğfar eylemektir.

Tevbenin kabulü; günahın af olunması ve tevbe üzerine sevap verilmesiyle husul bulur. Tevbe; altı manâyı câmidir: *Geçmişe nedamet, gelecekte günah işlememekte azm ve metanet, fevt olan feraizi eda etmek, bigayrı hakkın almış oldugu nasın hukukunu yerli yerince vermek, vücudunda haramdan hasıl olmuş eti eritmek ve bedene ibadetin lezzetini tattırmaktır.*

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Cennet-i Âlâ'dan inmeleri akabinde herşeyden evvel tevbe için ilham olunan kelimeleri Âdem (A.S.)'ın kabul ettiğine işaret olmak üzere tertip ve takibe delâlet eden (ف) lâfzıyla varid olduğu gibi taraf-ı ilâhiden ilham olunan kelimelerin nedamet ve vaki olan hatayı itirafla dergâh-ı ulûhiyetten affını istirham manâsını mutazammin olduğuna işaret için Vâcip Tealâ tevbesini kabul ettiğini beyan buyurmuş ve Hz. Âdem'in şanına tazim için terbiye ve şerefini tezyid manâsını müş'ir olan *Rab* ism-i celili varid olmuştur. Hz. Âdem asıl ve Havva tâbi olduğundan tevbeye müteallik kelimeleri kabulde Âdem

(A.S.)'ı zikirle iktifa olundu. Halbuki Havva (R.A.) da beraber tevbe etti. Cenab-ı Hak kemaliyle tevbelerini kabul buyurduğuna işaret için (تواب) mübalâğa siğasıyla varid olmuştur.

Vâcip Tealâ Hz. Âdem'in tevbesini kabul buyurduğunu beyandan sonra yeryüzüne inmelerini ve indikten sonra hidayete tabi olanlar için havf olmadığını beyan etmek üzere :

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ٣٨

buyuruyor.

[Biz azimüşşan Âdem ve Havva ve İblis'e dedik ki, hepiniz cennetten yeryüzüne ininiz ve cümleniz yeryüzüne inince eğer size benim tarafımdan resuller ve kitaplar vasıtasıyla hidayet ve tarik-i müstakime delâlet gelecek olursa, benim şeriatim vasıtasıyla hidayetime tebaiyet eden kimseler üzerine vesvese-i şeytandan ve haybet ve hüsrandan korku olmadığı gibi arzu ettikleri şeyin ellerine geçmemesinden veyahut ele geçtikten sonra elden çıkmasından mahzun da olmazlar. Zira; hidayete tabi olan kimse necat bulur ve havf-ü hüzünden vareste olur.]

Fahri Razi'nin beyanına nazaran âyette hitap; Âdem (A.S.)'a ve Havva (R.A.)'ya bilesâle ve bitteba' zürriyetlerine ve İblis'e ve yılanadır. Bu emr-i ilâhi üzerine Âdem (A.S.)'ın Hind'e ve Havva (R.A.)'nın Cidde'ye ve şeytan aleyhillânenin Basra'nın bir mevkiine ve yılanın da Isfahan'a indikleri mervidir.

Yeryüzüne inmelerinin ehemmiyetine binaen tekid için tekrar zikr olunmuştur. *Yahut* evvelki emirden maksat; dâr-ı beliyyeye inmeleri ve birbirine kıyamete kadar adavet etmeleridir. Hübûtle ikinci emirden maksad; tekâlif-i ilâhiye ile mükellef olmalarıdır. Şu halde hubutla emirde tekrar yoktur. *Yahut* Ebussuud'un beyanı veçhile birincisi; cennetten sema-yı dünyaya inmelerini emir, ikincisi; sema-yı dünyadan yeryüzüne inmelerini emir olduğundan tekrar yoktur. Hubut; *yüksek bir mahalden aşağıya*

inmek manâsınadır. Binaenaleyh; Cennet-i Âlâ'nın sema cihetinde olduğuna âyette delâlet vardır.

H i d a y e t l e murad; *rusül-ü kiram, kütüb-ü semaviye ve şeriattir.* Bu âyet, Cenab-ı Hakkın Âdem'le Havva'ya nimet-i ilâhiyenin ziyadeliğine ve inayet-i ilâhiyenin onlarla beraber olduğuna delâlet eder. Zira; «Ben sizi her ne kadar cennetten inzal ettimse de sizi tekrar cennete idhale vesiłe olacak hidayeti de ihsan ettim ve bilkülliye cennetten mahrum etmedim. Hidayetime tebaiyet ederseniz tekrar cennetime gireceksiniz» demekle lutuftan mahrum etmediğini beyan ve inayetini izhar etmiştir.

Bu âyet-i celile Fahri Razi'nin beyanı veçhile gayet kısa olmakla beraber *tekâlifi* ve tekâlifin neticesi olan *saadâtı* camidir. Zira *hidayet;* şeriat ve şeriatin cemi ahkâmını ve delâil-i akliye ve nakliyesini cami olduğu gibi *hidayete tebaiyet* ise delâilde teemmül ve nazar-ı sahih ve delâilden maarif-i hakkayı istihrac ve maarifle amel ve tekâlifin küllisini camidir. Kezalik hidayete tebaiyet edince Allah'ın dostlarına hazırlamış olduğu nimetlerin cümlesine nail olacaklarına dair âyette vaad vardır. Çünkü havfin zevali; cemi'âfattan selâmeti ve hüznün zevali ise lezaiz ve metalibin küllisine nail olmasını mucip ve müş'irdir.

Havfin zevali def-i mazarrat kabilinden olduğu için celb-i menfaat kabilinden olan hüznün zevali üzerine takdim olunmuştur. Zira def-i mazarrat; celb-i menfaatten evlâdır. Cenab-ı Hakka iman ve tevhidi ikrarda akıl ve edille-i afakiye ve enfüsiyeyi nasb etmek ve delâilden nazar-ı istidlâle kuvvet vermek kâfi olup resul göndermeye ve kitap inzal etmeye hacet olmadığına işaret için kelime-i şek olan edat-ı şartla varid olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

Hulâsa; Âdem ve Havva ve onların zellesine sebep olan İblis ile yılanın mecmuuna taraf-ı ilâhiden cennetten inmelerine dair emir varid olduğu ve onlara yol gösterir resul ve kitap geldiğinde onlara tebaiyet edenler için dünya ve âhirette korku ve hüzün olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ hidayete tebaiyet edenlere havf ve hüzün olmayacağını beyandan sonra hidayete tebaiyet etmeyenlerin ebedi havf ve hüzün içinde cehennem ateşine duçar olacaklarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar küfr üzre bizim, hakkaniyete delalet ve tarîk-i müstakime irşad eden âyetlerimizi tekzib ettiler. İşte şu küfr üzere ısrar ve âyetlerimizi tekzib eden kâfirler, ebedi cehennemde kalıcı oldukları halde cehennem ateşine mülâzimlerdir, asla ayrılmazlar.] Çünkü cinayet-i küfrün cezası; ebedi azaptır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile beni âdemin cümlesine nimet-i âmme kabilinden olan Âdem (A.S.)'ın hilkatine ve lihikmetin cennetten yeryüzüne nazil olmasına müteallik kıssa hitam buldu. Fakat haşeviye taifesinin zû'm ettikleri gibi Âdem (A.S.)'ın cennetteki zellesi enbiyanın masum olmamasına delâlet etmez. Zira; zellenin vukuu zamanında henüz nübüvvetini izhar etmemişti. Şecere-i muayyeneden nehy, tenzih için olduğundan şecereden ekl etmek evlâyı terk etmek kabilinden idi. Zalim denilmesine sebep ise nefsine zulm ettiğinden ve evlâyı terkle cennette olan nasibine zarar eylediğinden *zulüm* tabir olunmuştur. Niamı cennetten fevt ettiği nimetleri tedarik için tevbe ile emr olunmasından isyan etmesi lâzım gelmez. Şecereden eklin nisyan üzere vaki olduğu (فنسى ولم نجد له عزما) âyeti ile sabittir. Fakat esbab-ı nisyandan kendini muhafaza etmediği için itab olunmuştur. *Yahut* şecereden ekli içtihadda hata kabilindendir. Zira şecereden ekl etmekten nehy; aynı şecere nev'inden değildir zannıyla o nevi diğer şecereden ekl etmesidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin ehl-i imana nisbetle pekçok olduklarını işaret için hidayete tabi olan kimseler müfred siğasıyla varid olduktan sonra kâfirler cemi' siğasıyla varid olmuştur. Küfrün ve tekzibin kemal-i kubhuna işaret ve me-

habetin ziyadeliğine delâlet için âyetler nun-i azamete muzâf olarak varid olmuştur. Çünkü tekzib; Allah'ın âyetlerini tekzib olduğu beyan olununca elbette mehâbet ve korku ziyade olur.

Hulâsa; cennetin elyevm mahlûk ve âli bir mevkide bulunması ve mâsiyetten tevbenin makbul ve hidayete tebaiyet edenin me'mun-ül akıbe olması ve azab-ı nar daim olup kâfirlerin cehennemde muhalled bulunmaları bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ tevhidin delâilini ve nübüvvete ve emr-i âhirete müteallik delâili ve umumu beni âdeme ait olan niam-ı ilâhiyeden bazılarını tadad ettikten sonra kütüb-ü sabıkada mezkûr olan mesaili ayniyle zikr etmek gaibden haber olup bir kimseden taallüm etmeyen ve bir kitap mutalasıyla meşgul olmayan zat-ı şeriften suduru, mûcize kabilinden olduğu cihetle ehl-i kitabın sair milelden evvel tasdik etmesi lâzım olduğundan onlara hitab ve nail oldukları nimetleri tadadla iman ve insafa davet etmek üzere:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Ey İsrail oğlanları! Zikr edin şol nimeti ki, o nimeti ben sizin üzerinize in'am ettim ve benim ahdimi yerine getirin ben de sizin ahdinizi yerine getiririm ve ancak benden korkun ve bana teveccüh edin ki, benim kahr-ü gazabımdan halâs olasınız.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile İsrail; *Yakub (A.S.)'ın* lâkabıdır. Lisan-ı İbranide *safvetullah* veyahut *abdullah* demektir.

N i m e t i ; zikirle murad *tefekkür ve şükrünü eda etmektir.* Zira birşeyi zikirden maksat; hakikatini düşünmek ve mucibi ile amel etmektir ki, Beni İsrail de nimeti zikr etmekle emr olundular. Çünkü; insan hasud ve gayur olduğundan gayrın nimetini zikir küfran-ı nimete badi olur. Amma kendi nimetini zikir, şükre

ve rızaya badi olacağından Cenab-ı Hak kendilerine in'am ettiği nimeti zikirle emr etmiştir. Binaenaleyh herkes nail olduğu nimetleri tezekkür etmek lâzımdır.

Vâcip Tealâ'nın Beni İsrail'e in'am ettiği nimetle murad; pederlerini Fir'avnın zulmünden kurtarmak, deryada gark olmaktan tahlis eylemek, buzağı suretine ibadet cinayetinden affetmek, «Sahra-yı Tih»de bulutla gölgelemek ve «Men» ve «Selva» = kudret helvası ve kuş etiyle beslemek, Tevrat'ı — saadet-i dünyeviye ve uhreviyeyi cami bir kitaptır — inzal etmek v.s. gibi diğer milletlerin nail olamadığı nimetlerdir. Çünkü; Beni İsrail şu tadad olunan nimetlerin cümlesine nail olmuşlardır. Şu halde bu nimetleri onlar tezekkür ederlerse herkesten evvel iman etmeleri lâzım olduğunu Cenab-ı Hak tefhim buyurmuştur.

Gerçi şu tadad olunan nimetler zaman-ı saadette bulunan Beni İsrail'in pederlerine ihsan olunmuş ise de babanın nimeti evlâda nimet ve babanın iftihar edeceği şey evlâda medar-ı mefharet olduğundan zaman-ı saadette bulunanlara dahi *nimet* sırasında tadad olunmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *a h i d l e* murad; hıfz-ı *lâzım ve halen bade halin murâatı vacip olan şeydir.* Beni İsrail'in ahdi ile murad; *tekâlif-i ilâhiyenin cümlesine riayet ve enbiya-yı kiram ve bilhassa ahir zaman nebisine iman edip hukukuna riayeti taahhüd demektir.* Çünkü Tevrat'a iman; bunların cümlesini taht-i taahhüde almaktır. Allahü Tealâ'nın ahdi ile murad; *her teklifi eda mukabilinde sevap vermek ve teklifin gayesini muhafaza etmektir.* Meselâ bizim için ahdi ifa etmek meratibinin evveli; imandır. Buna mukabil Vâcip Tealâ'nın ahdi; bizim kanımızı hederden muhafaza ve malımızı zıyadan sıyanet etmektir. Bizim için ikinci mertebe de ahdi ifa; feraizi eda ve kebairden içtinab eylemek, Vâcip Tealâ'nın buna dair ahdi ise sevap vermek ve mağfiret etmektir. Bizim için ahdin ifasından murad; istikamet, Vâcip Tealâ için de nimetini ihsan etmektir. Nakz-ı ahd edenlerin ancak Vâcib-ül Vücud'dan korkmaları lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak hasırla (وايایفارهبون) buyurmuştur. Yani : «Ancak benden korkun» demektir.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile bize gecede ve gündüzde vasıl

olan nimetin kâffesi Vâcip Tealâ'dandır. Zira; bizi halk etmek ve rızkımızı vermek gibi yalnız Allahü Tealâ'ya mahsus olan nimetler Allahü Tealâ'dan olduğu gibi bazı kulları vasıtasıyla bize vasıl olan nimetler dahi Allahü Tealâ'dandır. Çünkü; o kulları halk eden ve kudret veren Allahü Tealâ'dır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Beni İsrail'e verilen nimetlerin şanına tazim için Vâcip Tealâ kendi zat-ı ülûhiyetine muzaf kılmış ve korkmaya lâyık ancak zat-ı ülûhiyeti olduğuna işaret için mef'ul takdim olunduğu gibi kelâmı ilâhinin şart manâsını mutazammın olduğuna işaret için *fâ* lâfzı dahi varid olmuştur. Şu halde şart-ı mahfuzla beraber *manâ-yı nazım :* [Eğer siz birşeyden korkarsanız ancak benden korkun. Zira; korkmaya lâyık benim. Herkesin korkusunu bana hasr etmesi vacip] demektir.

Hulâsa; şükrünü eda etmek için insan nail olduğu nimeti zikr eylemek vacip olduğu ve ahdi ifa ederse ecr-ü mesubata nail olacağı ve mümine ancak Allahü Tealâ'dan korkmak ve Allah'ın gayrıdan korkmamak lâyık olduğu bu âyetin mutazammın olduğu fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e ahdini ifa ile emr ettikten sonra Kur'ân'a imanla emr etmek üzere :

وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُٓوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِه۪ۖ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَات۪ي ثَمَناً قَل۪يلاًۘ وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Ey Beni İsrail! Zikr edin nimetlerimi ve yerine getirin ahdimi ve sizinle beraber olan Tevrat'ı tasdik edici olduğu halde inzal ettiğim Kur'ân'a iman edin ve Kur'ân'a evvel küfredicilerden olmayın ve benim âyetlerimi azıcık bir paraya değişmeyin ki, âyetlerin ahkâmı mukabilinde yanlış telkinatla az paraya satın almayasınız ve ancak bana ittika edin ki, her cihetle benim gazabımdan ihtiraz etmiş olasınız.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile iman; maksudu bizzat ve umde olduğundan ahdi ifada dahil olduğu halde şanına ihtimam için bu âyette *iman* ayrıca zikrolunmuştur.

Kur'ân, kütüb-ü semaviyede beyan olunan evsaf üzere nazil olduğundan kütüb-ü sabıkayı tasdik ettiği beyan olunmuştur. *Yahut* kısas ve hikâyede ve azab-ı ilâhi ile ibadı tehdidatta ve tevhide davette ve ibadetle emir ve fuhşiyat ve maasiden nehy ve ahval-i âhiretten bahs etmekde Kur'ân, kütüb-ü sabıkaya mutabık olarak nazil olduğundan kütüb-ü sabıkayı tasdik ettiği beyan olunmuştur. Gerçi hasb-ez zaman nâsın mesalihine müteallik ahkâm-ı cüziyede kütüb-ü sabıkaya muhalif ise de o da zamanın ihtilâfından neş'et etmiş ve muhatabın ahval-i hususiyesine muvafık ahkâmda ihtilâfdan inbias eylemiştir. Hatta kütüb-i sabıka o zamanda nazil olmuş olsaydı o ahkâm-ı cüziye dahi Kur'ân'a muvafık surette nazil olurdu.

Taife-i Yehud'un Resulullah'ın şanına ve evsafına ilimleri olup ve mebus olacağı zamanla Tevrat'ta tebşirat olduğu ve iman etmekle memur oldukları cihetle evvelemirde iman etmek onlara vacip olduğuna işaret ve tariz için «Evvel kâfir olmayın» denilmiştir. Yoksa evvel küfürden nehiy; haşa ikinci merrede küfrün cevazına işaret değildir. Yani; «Evvel iman edenlerden olun da evvel küfr edenlerden olmayın» demektir. *Yahut* «Ehl-i kitaptan küfr edenler olacaktır. Siz onlardan evvel küfr edenlerden olmayın» demektir. Çünkü; Mekke'de müşrikler ehl-i kitaptan daha evvel Resulullah ve Kur'ân'a küfr ettiler. Resulullah Medine'yi teşrif edince Medine etrafında bulunan yehuda «Evvel küfr edenlerden olmayın» demek «Ehl-i kitabın evvel küfr edenlerinden olmayın» demektir.

Taife-i Yehud ulemasının kavminden hediyeleri ve rusum-u ilmiyeye müteallik tahsis olunmuş avaid ve atiyeleri olup Resulullah'a ittiba ederlerse bu atiyelerinin zevalinden korktukları için avam-ı nasa karşı dünya metaını ihtiyar ederek ahkâm-ı Tevrat'ı tahrif ettiklerinden ayat-ı ilâhiyeyi dünya metaına tebdil etmekten nehy olunmuşlardır. Aldandıkları dünya metaı onların nazarında ve o zamana nisbetle hernekadar çok olsa dahi imanı terk sebebiyle âhirette fevt ettikleri nimetlere nispetle hiç değeri ve

kıymeti olmadığına işaret için *semen-i kalil* olduğu beyan olunmuştur ki, «Azıcık bir paraya değişmeyin» demektir. *Yahut* ulemayı yehûd, ruesa ve zenginlerinden rüşvet alarak Tevrat'ın, Resulullah'ın evsafını beyan eden âyetlerini tahrif ettiklerine işaret için «Âyetleri azıcık paraya değişmeyin» buyurulmuştur. Yani «Tevrat'ın, Resulullah'ın evsafını beyan eden âyetlerini tebdil ve tağyir eyleyerek azıcık dünya metaına tebdil etmeyin» demekle ulema-yı yehudu ayat-ı ilâhiyeyi tahrif gibi bir cinayete cür'etten nehy etmektir.

Binaenaleyh; iman ve hakka ittiba ve huzuzat-ı dünyadan iraz ve ahkâm-ı Kur'ân'a riayet etmek suretiyle ancak Cenab-ı Hakka ittika etmeleri emr olunmuştur.

Kur'ân'a iman, Tevrat'a ve İncil'e imanı tekid ve takviye edicidir. Çünkü; Fahri Razi'nin beyanı veçhile Tevrat'ta ve İncil'de Resulullah'ın ve Kur'ân'ın evsafını beyan ve tebşir vaki olduğundan Resulullah'a ve Kur'ân'a iman, Tevrat'a ve İncil'e imandır. Kur'ân'a ve Resulullah'a küfür ise onlara küfürdür. Zira Kur'ân'a küfr etmek; Tevrat'ın ve İncil'in Resulullah'a ve Kur'ân'a müteallik ahkâmını inkâr etmektir. Şu halde Tevrat'a tamamiyle iman, Kur'ân'a imanı muciptir ve kezalik Kur'ân'a küfr etmek; Tevrat'a küfr etmektir.

⁂

Vâcip Tealâ imanı emir zımnında küfür ve dalâli terkin lüzumuna işaret ettikten sonra hakkı batıla karıştırmakla nası idlâl ve iğvayı telkin vücuduna işaret etmek üzere :

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Hakkı batıla karıştırmayın ve hakkı bildiğiniz halde saklamayın.]

Yani; sizin üzerinize nazil olan hakkı elinizle kendi arzunuz üzere yazdığınız batıla karıştırmayın ve hakkın hak olduğunu bildiğiniz halde saklayıp batılı tervic etmeyin. Zira; batılı tervic için

hakkı ketm etmekte zarar-ı azim ve fitne-i cesime vardır. Halbuki hakkı bilenler için onu izhar etmek vacip olduğundan hakkı saklamak haramdır.

Tefsir-i Hâzinde beyan olunduğu veçhile hakla murad; *Tevrat'ta beyan olunan evsaf-ı Resulullah'tır.* Batılla murad; yahudun evsaf-ı Resulullahı tağyir ve yanlış olarak yazdıkları şeylerdir. Çünkü yahud hasedlerinden naşi hakkı tağyir ile batılı tervice çalıştıkları ve halkın zihnini iğfal için delâili kendi arzularına muvafık te'vile uğraştıkları malûmdur. Binaenaleyh Cenab-ı Hak bu âyette onları bu gibi telbisattan nehyetmiştir ki, onları nehyetmek; ümmet-i Muhammedi dahi nehyetmektir. Şu halde hakkı batıla karıştırmak din-i Musa'da caiz olmadığı gibi din-i islâmda dahi caiz değildir.

Bu âyet, yahud hakkında nazil olmuşsa da manâda umuma şamil olduğundan her şahıs için hakkı batıla karıştırmaktan nehiy vardır. Binaenaleyh; gerek kendi şahsına müteallik ve gerek ahar şahsına müteallik hususatta ve gerek umûru âmmeye müteallik ahvalde hakkı batıla karıştırmak ve batılı tervic etmek ve batılla hakkı setr etmekten bu âyetle bilcümel mükellefin memnudurlar.

Vâcip Tealâ imanla emir ile hakkı batıla karıştırmaktan nehy ettikten sonra şerayi-i diniyeden ve furû-u â'malden lâzım ve ehem olanlardan bazılarını beyan ve emretmek üzere:

وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا الزَّكَوٰةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Namazı ikame edin ve zekâtı verin ve rukû edenlerle beraber siz de rukû edin.]

Yani; Allah'a ve resullerine ve kitaplarına imandan sonra salavat-ı mefruze-i hamseyi hududât ve erkân ve şeraitine riayetle evkatında eda ve Cenab-ı Hakka âzânızla teveccüh ve zahir ve ba-

tınınızı şevağil-i nefsaniye ve bedeniyeden tathir edin ve emvalinizde üzerinize farz olan zekâtı eda ile nüfusunuza buhl, hased ve hıkt gibi emraz-ı batıniye iras eden âlâik-i hariciye ve avâriz-i lâhikiyeden nefsinizi halâs edin k, İbadet-i bedeniye ve maliyeyi nefsinizde cem' edesiniz ve namaz kılan Resulullah ve eshabıyla beraber namazınızı eda edin ki, cemaatten ayrı düşmüş olmayasınız.

Z e k â t ; malı habasetten ve nefsi buhulden tathir edip mala bereket ve nefse fazilet ve kerem bahş ettiğinden zekât denilmiştir. Çünkü zekât; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *nemadan* yani *ziyade ve taharet* manâsından me'huzdür.

Fahri Razi ve Beyzâvî'nin beyanlarına nazaran bu âyet, kafirlerin furû-u â'malle mükellef olduklarına delâlet eder. Çünkü âyette hitab; yehudadır. Yahud ise henüz iman etmemişlerdi. İman etmedikleri halde zekâtla emr etmek furû-u â'malle mükellef olmalarına delâlet eder.

R u k û ile murad; *salâttır*. Zira rukû; salâtın erkân-ı mühimmesinden olduğu cihetle zikr-i cüz irade-i kül kabilinden mecaz olarak salât burada rukû ile tabir olunmuştur. Ve yehudun salâtında rukû olmadığından salâttan murad; ehl-i islâmın salâtı olduğunu ve yehudun bu âyette mükellef oldukları *salâtın* salât-ı müslimin olduğunu beyan için rukû zikr olunmuştur.

İkame-i salâtla murad; *mutlaka eda* ve rukû ile murad *cemaatle edayı* emir olduğundan âyette salâtla emirde tekerrür yoktur ve cemaatle edanın yalnız eda olunan namaz üzerine yirmi yedi derece fazileti olduğundan şanına ihtimam için mutlaka salâtla emirden sonra cemaatle eda olunması ayrıca emr olunmuştur.

Yehud, zekâtı vermekte tekâsül ettiklerinden zekâtı vermekle emr olundular. Zira; Tevrat'ın zekâta müteallik ahkâmını ihlâl ettiler ve ihlâl ettiklerini beyinlerinde ketm ederlerdi. Cenab-ı Hak sair esrarı keşf etmekten havf etmeleri için bunu izhar etmiştir.

Sadakat-ı mefruze ve nafile vermek, dünyada rızkın ziyadeliğine ve malın kesretine ve memleketlerin mamuriyetine ve âhirette uyubun setrine ve kıyamette gölge ve cehennem ateşine per-

de olacağına dair Peygamberimizden varid olan hadis-i şerif Tefsir-i Kebir'de mezkürdur.

⁂

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e iman ve furu-u â'malle emr ettikten sonra kendi sözleriyle amil olmadıklarını beyan etmek üzere :

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Nasa iyilikle emr eder de nefislerinizi unutur musunuz? Halbuki siz kitap okur erbab-ı ilimdensiniz. Kendi gafletinizi idrak edip düşünmez misiniz?]

Yani; Siz nasa enva-ı hayrât ve taâtla emreder de nefsinizi unutur, gayre emrettiğinizi nefsinize reva görmez misiniz? Evamir ve nevahi üzere müştemil ve ef'al-i haseneye terğib ve â'mal-i kabihadan tenfir eden kitabı siz kıraat ve ahkâmına âlim olduğunuzu iddia edersiniz. Halbuki muameleniz cahil muamelesinden daha aşağıdır. Nefsinizi nisyan eder de fiilinizin kabih olduğunu taakkul etmez misiniz?

Âyette *hemze* istifham-ı inkâridir. Binaenaleyh Fahri Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile ulema-yı yahudun ahvaline taaccübü ve tevbih ve tekdiri mutazammındır. Çünkü nâsa nasihat; tarîk-ı müstakime tergib ve tarîk-ı dalâlden tenfir etmektir. İnsanın gayre şefkatle nasihat edip hayra sevk etmeye sa'y ettiği halde kendi nefsini tarik-i dalâlde bırakması makulün hilâfı olduğundan Vâcip Tealâ bu hallerin taaccübe şayan ve tevbihe müstehak olduğunu beyan buyurmuştur.

B i r r , Beyzâvî'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ'ya ibadet ve akrabaya riayet ve ecanibe hüsn-i iltifat gibi *envâ-ı hayrât ve ibadâta şamildir.*

N i s y a n ; birşeye ilmin husulünden sonra hâdis olan sehivdir. Sehven işlenen şeyden kişi mesul olmadığından unutmakla işlenilen şey üzerine zem terettüb etmeyeceği cihetle bu makamda

nisyan; *nefislerini bilerek menfaatini terk ve gaflet etmek* manâsınadır.

A k l : filasıl, *haps etmek ve bağlamak* manâsınadır. Akılla idrak insanı kabâyihten hapsedip muhassenata bağladığından *akıl* denilmiştir. Yani «Akıbeti vahametli olan şeyden sizi men edecek aklınız yok mu?» demektir.

Âyet-i celile, âhire vâ'zedip kendi nefsini vâ'z ettiği ahkâmdan muaf gibi tutanları zem ve kadh içindir. Zira; insan gayra vâ'zını evvel kendi nefsinde tatbik etmek lâzımdır. Çünkü; eğer söylediği söz haksa kendi ittiba etmek ve eğer hak değilse gayre söylememek mâ'kul ve mantıkîdir. Şu halde gayre vâ'z edip kendi amel etmemek şer'a cahil ve akıldan hali ahmak kimselerin ef'al-i kabihalarındandır. Binaenaleyh âyet-i celile; vâiz olan kimseyi nefsini tathire ve söylemiş olduğu mevâizi evvel kendi nefsinde icra etmekle tekemmül ettirmek ve badehu gayrın noksanını ikmale sevk ve teşvik etmek içindir. Yoksa fâsıkı vâ'zetmekten men' değildir. Çünkü; bir kimseye lâzım olan vâ'z veyahut amelden birini terk etmekle diğerini terk etmek lâzım gelmez. Vaaz eder, amel etmez, yahut amel eder vaazetmez. Ancak vaaz ederse amel etmek lâzımdır. Gayre vaaz edip kendi amel etmemek kabahattir.

Kazi ve Fahri Razi'nin beyanlarına nazaran âyet-i celile; Medine'de bulunan yahudi uleması hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar nasa taatla emir ve masiyetten nehy ederler ve halbuki kendileri vaazlarının hilâfında hareket ederlerdi ve gizlice bir kimse Resulullah'ın ahvalinden sual ederse «Haktır, ittiba etmek vaciptir» derler, fakat kendileri riyaset-i dünyeviyeyi feda edip ittiba etmezlerdi. Bundan başka halka sadakayla emrettikleri halde kendileri buhl ederler ve Tevrat'a ittiba ile emr ettikleri halde kendileri Tevrat'ın ahkâmına muhalefet ederlerdi. Çünkü; Tevrat Resulullah'a imanla emrettiği halde onlar Tevrat'ın ahkâmına muhalefet ederler, iman etmezlerdi.

Kitapla murad; *Tevrat-ı Şeriftir.* Zira yehud: Tevratı tilâvet ve ahkâmını taallüm ve tederrüs ederlerdi. Hatta Medine'de Tevrat'ı okuyup okutmak için yehudilerin medreseleri bile vardı.

Gayre nasihat edip kendi mütenassıh olmayan kimselerin halleri taaccübe şayandır. Zira emr-i bil mâ'ruf ve nehy-i anilmün-

kerden maksat; âhari tariki hakka irşad ve mafsedeti mucip olan şeyden korkutmaktır. İnsanın kendi nefsine ihsanı gayra ihsandan daha evlâ olduğu halde nefsini terk etmek şayan-ı istiğrabdır.

Nasa vaaz edip kendi muttaaz olmayan kimsenin âhirette dudağının makasla kesileceğine ve ehl-i nar rayiha-i kerihesinden müteezzi olacaklarına dair ehadis-i celile Fahri Razi'de mezkûrdur. Vaazedip vaazıyla amil olmayan kimse gayre ziya verip kendisini yakan çırağa teşbih olunmuştur.

Âyet-i celile hernekadar ulema-yı yehud hakkında nazil olmuşsa da hitap; vaazıyla amil olmayan bilûmum vâizlere şamildir. Zira itibar; elfazın umumuna olup hususuna değildir. Çünkü Kur'ân'da şeriat-i sabıka ahkâmına dair zikr olunan ahkâm; bu ümmet hakkında aynı şeriat ve ameli vacip olan ahkâmdandır.

Vâcip Tealâ imanla ve salâtı ve zekâtı eda etmekle emrettikten sonra salâta devam ve sabra mülâzemetle emr etmek üzere :

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾ الَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Cismin telezzüz edeceği şeylerden sabırla ve eda-yı salâta müdavemetle havayiciniz üzerine Cenab-ı Hak'tan muavenet taleb edin. Halbuki salât, her şahıs üzerine ağır bir yüktür, illâ tevazu ve huşû' edici şol kimseler üzerine hafiftir ki, onlar Rablerine mülâki olacaklarına ve ancak Rablerinin huzur-u manevisine rücu edeceklerine itikad ve iman ederler.] Bu misilli kimseler salâtı seve seve eda eder ve umur-u mühimmelerinde sabır ve salâtla istiane ederler.

Fahri Razi ve Hazin'in beyanları veçhile bu âyetle muhatap; sabır ve salâta itikad ve iman eden müminlerdir, diyenler varsa da esah olan âyette hitap evvelâ Beni İsrail'e, badehu ehl-i manâdır. Çünkü; Beni İsrail'in, sabrın selâmete sebep olduğunu itikad

ettikleri gibi Hâlik Tealâ'ya tevâzu ve tezellül ve zikrullahla iştigalden ibaret olan salâta da iman ve itikadları vardı. Zira; şeriat-i Musada namaz mevcuddu. Şu kadar ki, şeriat-i Muhammediyede salâtın keyfiyeti şeriat-ı Musadaki salâtın keyfiyetine muhaliftir. Meselâ şeriat-i Muhammediyede salâtta rükû olup din-i Musada salâtta rükû yoktur. Fakat asl-ı salât her iki dinde mevcud olduğundan yehud salâtın mihan-i dünyadan tesliye edeceğine kani oldukları cihetle salâtla istiane etmelerini emir buyurmuştur. Ancak âyet yehud hakkında nazil olmuşsa da hükmü yehuda münhasır değildir, belki umuma şamildir. Binaenaleyh; cümle ehl-i iman bu âyette beyan olunan ahkâmla mükelleftir.

Bu âyet, yehudun müptelâ oldukları marazın ilâcını beyan kabilindendir. Zira; salâtla ve zekâtla emirde onlar için külfet ve meşakkat ve riyaseti terk ve maldan iraz etmek bulunduğu cihetle gayet ağırlık olduğundan Cenab-ı Hak bu âyette o ağırlığın ilâcını tavsiye buyurmuştur. Yani «Tekâlif-i ilâhiyede gördüğünüz siklete sabırla mualece ve mukavemet edin» demektir. Yahut sabırla murad; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *oruçtur*. Çünkü oruç; şehveti kesredip nefsi tasfiye ettiği cihetle insanın huzuzat-ı şehevaniyeden sabrını mutazammındır.

Hususat-ı mühimmeye salâtla tevessül olunmasını Vâcip Tealâ bu âyetle emr etmiştir. Zira salât; *taharet, setr-i avret, Kâbe'ye teveccüh, kıraet-i Kur'ân, kelime-i şahadet ve nefsi arzusundan men etmek* gibi ibadat-ı bedeniyeyi *tevazu, tezellül, kalble niyet, Şeytanla mücahedeyi ve Vâcip Tealâ'ya münacatı* cami olduğundan Allahü Tealâ salâtla dergâh-ı ülûhiyetinden istimdad ve iltica olunmasını tavsiye buyurmuştur.

Resulullah'ın umur-i mühimmede salâtla istiane buyurduğu mervidir. Şu halde cümle ehl-i imanın mühim olan işlerinde salâtı vesile ittihaz ederek Allah'tan yardım taleb etmeleri lâzımdır.

Sabır ve salâtla istianenin veyahut yalnız salâtla istianenin gayet ağır ve meşakkatli olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; salâtta menfaat itikad etmeyen bir kimse için salâtı eda etmek ne kadar müşküldür. Zira; insanların ef'ali bir garaza müstenid olmak lâzım olduğundan menfaat görmediği birşeyi işlemek gibi insana ağır birşey olamayacağından Cenab-ı Hak salâtla istianenin ağır olup

ancak huşu üzere ibadet edenlere ağır olmayacağını beyan buyurmuştur. Çünkü; huşu ve kemal-i inkıyad üzere iman ve ibadet eden kimseler âhirette Rablerinden sevap ve derecata nail olmak ve azabından kurtulmak ümid edenlerdir. Binaenaleyh; onlar namazlarından sevap gibi mukabilinde bir fayda beklediklerinden namaz kılmak onlara güç gelmez.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e nimetini zikr etmekle vadini ifa eylemekle ve bazı furû-u â'mali eda ile emirden sonra emrini tekid ve hüccetini takviye ve Resulüne ittibaı terk edenleri tehdid etmek üzere :

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Ey Beni İsrail! Zikr edin sizin üzerinize in'am ettiğim nimetimi ve sizi âlemler üzerine tafdil ettiğimi hatırınızdan çıkarmayın.]

Fahri Razi ve Kazi'nin beyanlarına nazaran âlemle murad; *Beni İsrail'in kendi zamanlarının âlemi* olduğundan kendilerinden evvel ve sonra gelecek âlem üzerine efdal olmak lâzım gelmez ki, Fahr-i Âlem üzerine efdal olmaları lâzım gelsin. Şu halde faziletleri ancak kendi zamanlarına münhasırdır. Dünya mülkü, saltanat, risalet ve kütüb-ü ilâhiye kendilerine verildiğinden zamanları âlemine efdal olmuşlardı. Şu halde dünyanın mülkü ve saltanatı ve resul sahibi olmak ve şeriate temessük etmek insanlar için fazilet ve meziyet ve taraf-ı ilâhiden kullarına nimet olduğuna bu âyet delâlet eder.

Bu âyette tafdil olundukları beyan olunan Beni İsrail ile murad; *Allah'ın kendilerine ilim, iman ve amel-i salih ihsan ettiği kimseler ve Allah'ın inzal ettiği kitapları tağyir ve tahrif etmeyen Beni İsrail'in müminleridir.* Yoksa kâfir olanlar ve asr-ı saadette bulunanlar değildir. Lâkin insanın âbâ' ve ecdadının nimeti evlâ-

dı hakkında nimet olduğundan asr-ı saadette bulunanların âbâ' ve ecdadının fazilet ve nimetleri evlâtlarına nimet sırasında tadad olunmuştur. Zira; insanların âbâ' ve ecdadının faziletleriyle iftihar etmesi adetleridir.

İbad hakkında aslah olan şeyi halk etmek; Allahü Tealâ üzerine vacip olmadığına âyet-i celile delâlet eder. Zira âyette tafdil; *fazilet-i din ve fazilet-i dünyaya* şamil olduğu gibi Vâcip Tealâ in'am ettiğini beyanla *imtinan* buyuruyor. Eğer Allahü Tealâ üzerine bu fazileti ihsan etmek vacip olsaydı *minnet* yani *ihsan* ettiğini beyan etmezdi. Çünkü; vacip olan birşeyi halk etmek zaruri olacağından ihsan sırasında tadad olunmazdı. Halbuki Cenab-ı Hak ihsan sırasında tadad buyurdu.

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e vaki olan nimetlerini zikr etmelerini emr ettikten sonra yevm-i âhiretten korkmalarını tavsiye etmek üzere :

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Ey Beni İsrail! Yevm-i kıyametin azabından korkun ki o günde bir nefis gerek âsi olsun gerek mutî olsun âhar nefis bedelinde hiç bir şeyle cezalanmaz ve bir nefse nazil olan azaptan ahar nefis hiç bir zerresini def'edemez. Belki herkes kendi derdinden diğerinin derdine iştirak edemez. Ve nefs-i kafire hakkında hiç bir şefinin şefaati kabul olunmaz ve o nefs-i asiyenin isyanına mukabil fidye kabul olunmadığı gibi isyanına hiç bir şey muadil kılınmaz ve onlar ahar bir kimse tarafından yardım olunmaz ve muavenet görmezler.]

Yani; bir kimsenin azabını hiç bir veçhile ahar bir kimse def' edemeyeceği cihetle kıyamet gününün azabından ittika etmeniz vaciptir.

Yevm ile murad; *yevmin azabıdır.* Çünkü; nefsi yevmden havf ve ittikada manâ yoktur. Ancak korkulacak o günün azabıdır.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile âyetin manâsı; insanları maasiden tehdid ve taâta tergibdir. Çünkü; yevmi kıyamette kâfirlere şefaat ve nusret olmayıp herkes kendi cezasıyla mücazat olunacağını bilince ve azaptan halâsın başka çaresi olmayıp ancak taâtle halâs olunacağını idrak edince geçmiş günahı tevbeyle silmek ve geleceği ibadetle tedarikin çaresini düşünmek ve küfrü terk ve sebeb-i necat olan imana temessük etmek lâzımdır. Âyet-i celile kâfirlere şefaat olmayıp seyyiatları kefaretle ödenmeyeceğini ve bir kimse tarafından muavenet görmeyeceklerini beyan hakkında olduğundan mutlaka şefaatin nefyine delâlet etmez. Çünkü âyet; âbâ' ve ecdatlarını şefaatleri ile azab-ı nardan halâs olacaklarını iddia eden yehud kâfirlerini red hakkında varid olduğundan kâfirlere mahsus olan ahkâmı beyana müteallıktir. Binaenaleyh; ehl-i imanın günahlarını affa ve derecatlarını terfie ve bilhassa büyük günah sahiplerine mağfiret olunmasına dair olan ayât-ı celile ve ehadis-i nebeviyenin beyanları veçhile âhirette şefaatin vukuuna ve vücuduna bu âyet münafi değildir. Zira âyetin manâsı; yalnız kâfirlere şefaat yok demektir. Yoksa kâfir ve mümin hiçbir kimse hakkında şefaat yok demek değildir.

Vâcip Tealâ Beni İsrail üzerine vaki olan nimetlerini icmalen beyandan sonra tafsilen beyan etmek üzere :

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ
وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Zikr edin şol zamanı ki o zamanda ey Beni İsrail! Biz sizi Fir'avn ve Fir'avn'in âlü etbaının zulüm ve taaddilerinden halâs ettik ki o Fir'avn ve etbaı size azabın eşed ve eşnaını reva görürler ve size envâ-ı mihan ve meşakkati teklif eder ve azabın pek

büyüğünü tattırırlardı. Hatta kuvvet ve şevketinizi kırmak için oğlan evlâdınızı katl eder ve sizi rüsva etmek için kızlarınızı hayatta bırakır ve nikâhsız istimal ederlerdi. İşte şu beyan olunan azapta Rabbiniz tarafından size büyük imtihan ve iptilâ vardır.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Fir'avn *Kıpt kavminden Mısır padişahlarının lâkabıdır. Acem* Meliklerine *Kisra, Rum* Meliklerine *Kayser, Habeş* Meliklerine *Necaşi* ve *Yemen* Meliklerine *Tubba* denildiği gibi *Mısır* Meliklerine de *Fir'avn* denilirdi. Hz. Musa zamanındaki Fir'avn'ın ismi «Meneftah»dır. Hz. Yusuf zamanındaki Fir'avn'ın ismi «Reyyan»dır. Reyyan'ın Heksoslardan olma ihtimali vardır. Yusuf (A.S.) ile Musa (A.S.) beyninde dört yüz seneden ziyade bir zaman geçtiği tarihlerde mezkûrdur.

Tefsir-i Hazin'in ve Fahri Razi'nin beyanlarına nazaran Fir'avn Beni İsrail'i â'mal-i şakkaya taksim etmiş ki bazıları ekin eker, bazıları ağaç diker, bazıları kerpiç keser, bir kısmı ebniye yapar, diğer bir kısmı dağlarda taş yontar ve bir kısmı da hela temizlerdi. İşinde bulunmayanlara ağır cizye vaz eder ve hatta hergünün cizyesini gününde teslim edemeyen kimse elleri boynunda bağlı bir ay haps olunurdu. Dağlarda yontmuş oldukları taşları omuzlarında sürüklemekle getirdiklerinden kiminin eli kırılır, kimi taş altında ölür ve sağ kalanların arkaları yara olur ve daha nice hatır ve hayale gelmedik azaplarla muazzap olurlardı. Fir'avn'ın ve etbaının Beni İsrail'e reva gördükleri sû-u azabı Vâcip Tealâ Beni İsrail'in oğlanlarının kesilip kızlarının ibka olunmasıyla beyan ve izah buyurmuştur. Zira oğlanları katl edip kızların ibkası; neslin inkıtaına badi olduğu gibi mesalihi nisvanın fesadını dahi muciptir. Çünkü tedariki maişetten taife-i nisvan acizdir. Ve dokuz ay müddetinde haml için çekilen zahmetler akabinde veledin tevellüdüyle beraber katl olunması elbette nefs-i insana gayet ağır gelen şeylerdendir. Ve oğlan kıza nispetle ebeveyn indinde daha kıymetli olduğu için oğlanı katl edip kızı ibka etmek ayrıca bir azab-ı şediddir. Ve oğlansız kız evlâdını ibka â'dâ elinde esir firaş etmek cihetinden Beni İsrail'e zül ve ar ve ayıp olduğu cihetle felâket üzerine felâketti.

Fir'avn, Beni İsrail'den zuhur edecek bir oğlan elinde saltanatın zail olacağına dair görmüş olduğu bir rüya üzerine Beni İs-

rail'in oğlanlarının katlolunmasını emretti ve mahallâta bekçiler koydu. Doğan oğlanları katlederken Beni İsrail'in ihtiyarları da bittabi ölüyorlardı. Vükelâsı «Beni İsrail'in eskileri vefat ediyor, yenilerini de biz öldürüyoruz. Akıbet amel-i şakka bizim üzerimizde kalacak» demeleri ve telâşa düşmeleri üzerine Fir'avn bir sene doğanları katl etmek ve diğer sene de doğanları ibka etmek üzere emir verdi. Harun (A.S.)'ın affa tesadüf eden senede ve Musa (A.S.)'ın da katle tesadüf eden senede dünyaya geldikleri mervidir.

Fir'avn'in enva'ı mezaliminden halâs etmek Beni İsrail hakkında nimetlerin büyüğü olduğundan Vâcip Tealâ bu halâsın nimet-i azime olduğunu beyan buyurmuştur.

Hulâsa; hayır ve şerden insana her ne isabet ederse taraf-ı ilâhiden olduğunu ve sürur verecek şey isabet ettiğinde şükrün ve keder verecek şey isabet ettiğinde sabrın lüzumu ve her iki ciheti de Allah'ın kullarına iptilâ ve imtihanı bulunduğunu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ Beni İsrail üzerine vaki olan nimetlerinden ikincisini beyan etmek üzere :

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ۝

buyuruyor.

[Ey Beni İsrail! Zikr edin şol zamanı ki, ol zamanda biz sizin deryaya dûhulünüz sebebiyle denizi fırak-ı kesireye tebdil ettik ve o fırkalar aralarında sizin denizi geçip Fir'avn'ın şerrinden kurtulmak için denizin bazısını bazısına rapt edip yollar kıldık. Binaenaleyh; size necat verdik ve sizin gözünüzün önünde onların hallerini görür ve nazar eder olduğunuz halde Fir'avn'ı ve etbaını denize gark ettik.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Beni İsrail'in on iki kabilesi adedince deniz on iki yol olmuş ve her kabile bir yoldan denize

girmişler ve deniz billûr gibi olduğundan aradaki su yığınları kabilelerin birbirini görmesine mani olmamıştır *yahut* aradaki su yığınlarından birbirini görmeye pencereler açılmış ve kabileler birbirlerinin hallerine vakıf olarak geçmişlerdir.

Fir'avn'in helâki zamanı için mukadder olan vakit gelince Cenab-ı Hak geceyle Beni İsrail'i alıp Mısır'dan çıkmasını Musa (A.S.)'a emr etti. Fakat Beni İsrail düğün bahanesiyle Kıptilerin ellerinde bulunan ziynetlerini alıp beraber götürmüşlerdi. Fir'avn'ın haberi olunca askerini cem ile Beni İsrail'i bittakip nihayet denizin kurbunda Fir'avn ve askeri Beni İsrail'e yaklaştılar. Beni İsrail onların gelmesinden telâş edince onlar için denizde yollar açıldı, geçtiler. Onlar geçince Fir'avn etbaı ile beraber tamâ' ederek denize daldıklarını ve akıbet gark olduklarını Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur.

Beni İsrail'in necat bulup gözleri önünde düşmanlarının helâk olması ve düşmanlarının emlâk ve emval ve arazisine varis olmaları dünyaca en büyük nimetlerdendir.

Şu harikulâde mucizenin zuhuru kalblerinde olan şekki izaleyi ve Hz. Musa'ya itaat ve imanlarında inkıyadlarını mucip olup cümle umurun Allah'ın yed-i kudretinde olduğunu bilmelerine sebep olduğundan bu vaka, haklarında diyanet cihetinden dahi pek büyük nimettir ve bu kıssayı aynıyla beyan etmek; ümmet-i Muhammed hakkında dahi nimettir. Çünkü; Peygamberimizin okuyup yazmadığı halde vukuatı aynıyla beyan etmesi mucize-i bahire olduğundan sıdk-ı nübüvvetine delâlet eder hüccet-i zahiredir. Allahü Tealâ'ya muhalefet edenin dünyada ve âhirette rezil ve rüsva olacağına ve Allahü Tealâ'ya itaat edenlerin akıbet selâmet bulup saadet-i dareyne nail olacaklarına bu âyette işaret olunan vukuat delil-i kâfidir. Çünkü; Fir'avn ve kabilesinin o kadar kuvvet ve saltanatlarıyla beraber Allahü Tealâ'ya asi oldukları için helâk ve Beni İsrail fakr-ü hal ve za'fla beraber iman ve itaat ettikleri için enva'ı azaptan halâs olmaları asinin helâkine ve âbidin helâkten necatına delâlet eder. Şu halde geçmişlerin vukuatı geleceklere ders-i ibrettir.

Eyyam-ı ahirede Mısır'da lâhdi bulunan Fir'avn; Hz. Musa zamanında gark olan Fir'avn değildir. Lâhdi bulunan Fir'avn'ın

ismi Tutankamon'dur. Hz. Musa'nın zamanındaki Fir'avn'ın ismi ise söylendiği üzere «Meneftah»dır.

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e vaki olan üçüncü nimet beyan etmek üzere :

وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Ey Beni İsrail! Zikr edin şol zamanı ki o zamanda biz Musa (A.S.)'a kırk gece vaad verdik ve mikata gelmesini emrettik, Musa (A.S.) emrimize imtisal ederek ahdini ifa etmek üzere kırk gece münacâta devama mübaşeret ettikten sonra zalim olduğunuz halde siz buzağı suretini mabud ittihaz ettiniz. Halbuki ibadetinizi mevzi-i lâyıkının gayrıya vaz ettiğiniz için zalim oldunuz. Şu cinayet-i azîmeye cür'etinizden sonra nedamet ve tevbe edince biz şükretmeniz için sizin kusurunuzu affettik.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Allah'ın vadiyle murad; *mikata gitmesini Musa (A.S.)'a emr etmektir.* Musa (A.S.) ın vadiyle murad; *kabul edip derhal emre imtisal etmesidir.* Mısır'da Cenab-ı Hak Musa (A.S.)'a bir kitap inzal edeceğini vaadetmiş ve Musa (A.S.) da Beni İsrail'e tebşir ettiğinden Fir'avn'ın şerrinden saha-i selâmete çıkınca Beni İsrail Musa (A.S.)'dan vaad olunan kitabı taleb etmeleri üzerine Musa (A.S.) Cenab-ı Hakka tazarru ve niyaz etti. Allahü Tealâ da otuz gün Zilkade'den ve on gün de Zilhicceden ilâve ederek kırk gün Tûr-u Sina'da münacat etmesini emir buyurdu.

Emr-i ilâhiye imtisalen Harun (A.S.)'ı Beni İsrail'in umur ve hususuna halife tayin edip Musa (A.S.)'ın mikata gitmesi üzerine «Samirî» isminde bir münafık Beni İsrail'in elinde bulunan hülliyatı cem eder. Kendisi kuyumcu sanatında mahir olduğundan derhal bir buzağı sureti döker ve Beni İsrail'e işte sizin ve Musa'-

nın mabudu budur demesiyle Beni İsrail bu söze inanır ve vakit fevt etmeksizin hemen ibadete başlarlar. Bu kadar az bir zamanda iğfal olunmalarının sebebi; denizden geçerken «Samirî» Cibril-i Emin'i bir at üzerinde insan suretinde görüp, atının ayağını bastığı mahallerin harikulade olarak ani surette yeşil çimen olduğunu görmesiyle bu emr-i garipten emmare-i hayat olduğuna istidlâl eder. Mezkûr atın ayağını bastığı yerden almış olduğu bir avuç toprağı hülliyattan dövmüş olduğu buzağı suretinin külçesine karıştırır ve ondan bir sada hasıl olur. İşte bu sada; Beni İsrail'in pek çabuk aldanmalarına sebep olmuştur. Ayların hesabı hilâlden bed' edip hilâl ise gece zuhur ettiğinden Musa (A.S.)'ın mikatında kırk gece tabir olunmuştur. Çünkü mikat; yalnız geceye mahsus değildi. Belki gündüz ve gece mecmuu bir gün sayılıyordu. Bu kıssa ümmet-i Muhammedin sair ümmetlerden hayırlı olmasına delâlet eder. Zira; Beni İsrail berahin-i katiye ve mucizat-ı bahireyi gözleriyle görmüş iken bir münafıkın iğfaline aldanıp şüpheye düşmeleri kemal-i hamakatlerine delâlet eder. Halbuki ümmet-i Muhammed re'y-el'ayn mucizat-ı nebeviyeyi müşahede etmedikleri halde zaman-ı saadette zuhur eden mucizata tamamiyle iman edip itikadlarına şüphe ve dinde sebatlarına asla halel gelmemiştir.

İtikadiyatta taklidin mahzurdan salim olmadığına şu vukuat delâlet ettiği gibi Resulullah'ı tesliyeye delâlet eder. Çünkü; Beni İsrail'in itikadları taklide müstenid olup henüz delâilini tetkik ile takarrur etmediğinden birdenbire dönüverdiler. Beni İsrail Halika ibadeti terkle mahluka ibadet edip ibadeti mahallinin gayrıya sarf ederek menfaattan hali mazarratı ihtiyar ettiklerinden nefislerine zulmettiklerini Cenab-ı Hak beyan için «Siz zalimlersiniz» buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e vaki olan nimetlerden dördüncüsünü beyan etmek üzere :

وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Zikr edin ey Beni İsrail! Şol zamanı ki o zamanda biz azimüşşan Musa (A.S.)'a esrar-ı rubibiyet ve ubudiyeti cami olarak mev'ud olan kitabı ve sizin tarîk-ı hakka ihtida etmekliğiniz için hakla batıl ve hidayetle dalâlet beynini tefrik eder Tevrat'ı verdik.] Sizin, Musa (A.S.)'ın mikata gittikten sonra şirk etmenizle biz Musa'nın emrinde ihmal etmedik. Binaenaleyh Musa (A.S.)'ın şeriatini tanzim ettik.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile Fürkan'la murad Tevrat'tır. Zira; Tevrat'ta iki sıfat vardır: Birincisi; *taraf-ı ilâhiden münzel kitap olması,* ikincisi; *hakla batıl ve küfürle iman beynini tefrik eder hüccet-i kat'iye olmasıdır.* Yahut Furkan'la murad; *hakla batıl beynini tefrik eden Hz. Musa'nın mucizeleri ve düşmanları üzerine nusretidir.* Hangi manâ murad olunursa olunsun gerek kitap ve gerek Furkan Beni İsrail'in ihtidalarına hâdim olan in'am-ı ilâhi cümlesindendir. Çünkü senelerce Fir'avn'ın esareti ve enva'ı azapları altında ezilmişken ufku nübüvvetten şems-i tâban gibi Musa (A.S.) enva'ı mucizatla tulû' ile koca Fir'avn hükûmetini mahv-ü muzmahil ederek Beni İsrail'i sâha-i selâmete çıkarması Beni İsrail'in hidayetine sebep olacağı gibi hillüv hürmeti tefrik eder ve saadet-i dareyni kâfil Tevrat gibi bir kitap getirmekle halkın dünyevi asayişini tanzim ve uhrevî itikadlarını tahkim etmek elbette ihtidaya vesile ve sebeptir.

⁂

Vâcip Tealâ Beni İsrail hakkında vaki olan beşinci nimetini beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

buyuruyor.

[Ey Beni İsrail! Zikredin şol zamanı ki o zamanda Musa (A.S.) kavmine hitaben «Ey kavmim! Buzağı suretini mabud ittihaz etmekle nefsinize zulmettiniz. Zira; ibadeti mevzi-i lâyıkının gayrıya vaz etmekle dünya ve âhiret hayrâtından mahrum oldunuz. Binaenaleyh şu itikad-ı fasihten tevbe ile tazarru ve tezellül ederek hâlikınızın dergâhına rücû edin ve vaki olan isyanınıza nedamet-i kâmileyle nedamet ettikten sonra nefsinizi katledin. Zira; nefsinizi katletmeniz tevbenizin kabulünü itmam edecektir. Çünkü nefsinizi katletmek; halikınızın indinde sizin için hayırlıdır. Zira nefsinizi katletmek; şirkten taharet ve hayat-ı ebediyeye vuslat olduğu için hakkınızda menfaati mahzdır» dedi ve bu minval üzere zuhur eden emr-i ilâhiyi Musa (A.S.) onlara tebliğ etti. Onlar da emr-i ilâhiye imtisalen tevbe ettiler Hz. Musa tevbelerinin kabulünü beyan etti ve dedi ki «Allahü Tealâ sizin tevbenizi kabul buyurdu. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusuru ne kadar büyük olsa tevbelerini kabul ile merhamet buyurucudur.»]

Gerçi katil, zahirde mihnet ise de katil sebebiyle masiyet-i azimeden halâs olmak umur-u dinde pek büyük nimet olduğundan Cenab-ı Hak Beni İsrail'in nefislerini katletmelerini haklarında nimet sırasında tadad buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile nefislerini katletmek ayn-ı tevbe değildir, belki tevbenin mütemmimidir. Katolunmaları, tevbelerinin kabulü için şart olduğu beyan olununca herkes dizlerini karınlarına zam ederek oturdular. Hatta elleriyle kendilerini korumaları tevbelerinin kabulüne mani olduğundan kılıca boyunlarını uzatırlar ve elleriyle asla hareket etmezlerdi. Maktul düşecek olanlar katillerin babaları ve oğlanları ve biraderleri olduğundan birbirlerini görünce rikkat-ı kalbin emr-i katle mani olmaması için Allahü Tealâ kalın bir bulut halk etti. Herkes birbirini görmez bir halde kuşluktan akşama kadar şirk etmeyenler şirk edenleri katl ettiler. Akşam üzeri Musa ve Harun (A.S.) katolunanların çokluğuna bakarak kalplerinde hasıl olan rikkat onları duaya sevk etti. Dua ettiler ve Cenab-ı Hak da emr-i katli affetti. Ancak affı ilâhi gelinceye kadar pek çoklarının katlolundukları mervidir.

Nefislerini katille murad; *aharin katli için nefislerini teslimdir.* Yoksa kendi nefislerini elleriyle katl etmek değildir.

Şeriat-i Muhammediyede irtidad eden kimse katl olunur. İrtidaddan tevbe eden kimse katl olunmaz. Amma şeriat-i Musada irtidaddan tevbe edenlerin tevbesinin kabulü katl ile beraber oldu. Çünkü ahkâm-ı şerait; zaman hasebiyle ihtilâf eden ahvalden ve devr-i Adem'den beri ibad üzerinde cereyan eden adat-ı ilâhiyedendir.

Beyzâvî'nin beyanatı veçhile Beni İsrail'in gayet gabavet ve cehaletlerine işaret için katil emri Allahü Tealâ'nın onları halik olması üzerine terettüp etmiştir. Çünkü; halik hakîmin ibadetini terk edip gabavette darb-ı mesel olan sığır suretine ibadet hamakatin nihayesi olduğu gibi mün'iminin hakkını bilmeyen kimseden o nimetin istirdadı lâzım olduğuna işaret olmak üzere bünyelerini izale ve hayatlarını ifna etmekten ibaret olan katl olunmakla emr olundular. Çünkü; kendilerine hayatı veren ve vücutlarını halk eden Halik Tealâ'nın şükrünü terk edince nimetlerini kendilerinden selb etmeleriyle emr olundular. Binaenaleyh; mabuda ibadeti terk etmeleri hayat gibi mühim bir nimetin zevaline ve sair nimetlerden mahrumiyetlerine sebep olmuştur.

Vâcip Tealâ Beni İsrail üzerine vaki olan nimetlerden altıncısını beyan etmek üzere :

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[Ey Beni İsrail! Zikr edin şol zamanı ki o zamanda siz Musa (A.S.)'a hitaben «Ya Musa! Biz suret-i aleniyede Allah'ı görünceye kadar sana elbette iman etmeyiz» dediniz. Sizin takatiniz ve liyakatiniz fevkinde birşeyi talebe cüretinizden dolayı kahır ve gazabımızdan neşet eden yıldırım sizi nazar edip görür olduğunuz halde muahaze etti. Helak oldunuz. Vefat edip bir müddet meyyit olduktan sonra biz sizi şükretmeniz için ihya ettik.]

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Allahü Tealâ'yı suret-i aleniyede görmek isteyen Hz. Musa ile mikata giden yetmiş kişi olduğu mervidir ve fartı inad ve taannüdlerine binaen bu dünyada muhal olan şeyi taleb ettiklerinden kendilerine semadan saika-i nar isabet ederek helâk olmuşlardır. Çünkü; onlar Cenab-ı Hakkı ecsama teşbih edip ecsamı mukabil ve muhazi olarak gördükleri gibi Vâcip Tealâ'yı görmek talebinde bulundular. Halbuki Vâcip Tealâ'yı bunların talebi vech üzerine görmek muhaldir. Amma Allahü Tealâ'yı bu dünyada bizim bildiğimiz rü'yetin keyfiyetinden münezzeh olarak âhirette müminlerin bilâ keyf ve lâ misal görecekleri nusus-u Kur'aniye ve ehadis-i nebeviye ile sabittir. Enbiya-yı ızam Hazaratından bazılarının bu dünyada bazı ahvalde gördükleri mervi ise de âhâd-i ümmetten birinin bu dünyada Cenab-ı Hakkı görmesi mümkün değildir.

S â i k a ; semadan nazil olma bir ateş yahut şiddetli bir sayha veyahut *meláikeden bir nevi askerdir.* Saikanın muahazesiyle helâk olanları Cenab-ı Hak bir gece ve gündüz meyyit kaldıktan sonra ihya buyurmuştur. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bunlar helâk olunca Musa (A.S.) Vâcip Tealâ'ya tazarru ve niyazda bulunur ve der ki, «Ya Rabbi! Emr ettin, emrine imtisalen bunları diri olarak ben getirdim. Beni İsrail'in büyükleri ve ululari bunlardır. Şimdi helâk ettin, ben Beni İsrail'e ne cevap vereyim? Ya Rabbi! Lutf-u kereminden bunları ihya et ki getirdiğim gibi götüreyim» unvanında Musa (A.S.)'ın istirhamı üzerine Cenab-ı Hak onları ihya buyurmuştur. Sâika ile helâk olanları tekrar ihya buyurmak ihya olunanlar hakkında nimet olduğu gibi sair Beni İsrail haklarında dahi nimet-i uzma olduğundan Cenab-ı Hak cümle Beni İsrail hakkında nimet sırasında tadad buyurmuştur. Çünkü; gözleri önünde helâk olanların ihya olunması kudretullaha pek büyük bir delil ve imanlarında sebata ve sair mekasıd-ı uhreviyeye ihtidalarına sebep olduğundan elbette bu ihya, cümlesi hakkında nimet olmuştur.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile bu vaka Beni İsrail hakkında nimettir. Çünkü; tâib ve müstağfir olsunlar diye vefat ettikten sonra ihya etmek onlar hakkında aynı nimet olduğu gibi zaman-ı saadette bulunanların nübüvvet-i Resulullahı inkârlarını Musa

(A.S.)'ın nübüvvetini inkâr edenlerin inkârlarına teşbihle asr-ı saadette bulunan yahudileri insafa davet etmektir.

Bu vakada Resulullah'ı tesliye vardır. Zira nübüvveti inkârın enbiya-yı sairenin ümmetlerinde dahi vaki olduğunu beyan etmek; ümmetinin inkârı Resulullah'a mahsus olmayıp cemî' enbiyanın ümmetlerinde vukuunu beyan elbette Resulullah'ı tesliyedir. Çünkü; umumi olan belânın tayyib olması adettir.

Allahü Tealâ'yı rüyet, âhirette vaki olacaksa da dünyada taleb etmek münkirattan olduğundan ve dava-yı nübüvveti ispata kâfi mucize izharından sonra tekrar delil taleb etmek inat ve istikbardan ibaret olduğu cihetle bu talepleri helâklerini mucip olmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran sâikayla vefat edenler meyyit olarak bir gün bir gece kaldılar, badehu ihya olundular. *Yahut* saika ile vefat etmediler. Belki saika onların vücuduna lerze verdi, akılları zayi oldu ve helâke karib bir hale geldiler. Badehu ifakat buldular demektir.

Hulâsa; Beni İsrail'den bir taifenin «Allah'ı görmeyince iman etmeyiz» dedikleri ve bu sözleri üzerine onları sâika ahz edip helâk oldukları ve helâktan sonra Vâcip Tealâ'nın onları ihya ettiği ve şu nimete karşı onlar üzerine şükrün vacip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail hakkında vaki olan yedinci nimetini beyan etmek üzere :

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Biz azimüşşan sizin üzerinize bulutu gölge kıldık ve sizin üzerinize kudret helvası denilen tatlı pekmezi ve semiz kuşları semadan inzal ettik ve bizim sizi merzuk ettiğimiz rızkın güzellerin-

den yiyin demekle «men ve selva»dan ekletmeyi size mübah kıldık. Halbuki onlar küfran-ı nimet etmek ve hukuk ve keremi unutmakla bize zulm etmediler. Velâkin kendi nefislerine zulm ettiler.] Zira; küfran-ı nimet etmekle nefislerine ait olan fevaidden mahrum oldular.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile *ğ a m a m* 'la murad; Beni İsrail'in «Arz-ı Tih»de hararet-i şemsten Hz. Musa'ya şikâyet etmeleri üzerine Musa (A.S.)'ın duası eseri olarak onları hararet-i şemsten gölgesiyle Allahü Zülcelâl'in musahhar kıldığı *buluttur.* Çünkü; (Sahra-yı Tih)te hararet-i şemsten onları muhafaza edecek bir gölge olmadığından onlar her nereye giderlerse bir bulutun gölgesi altında rahat etmeleri haklarında pek büyük nimet olduğu bu âyetle beyan buyurulmuştur. Men; *sabaha karşı ağaçlar üzerine iner ve gün doğduktan sonra toplanır tatlı bir nimettir.* Herkes bir gün ve bir gece yetecek kadar toparlayıp bununla tağaddi ederken «Tatlı kifayet etti, tuzlu isteriz» demeleri üzerine Musa (A.S.)'ın duasıyla Allahü Tealâ «Selva kuşunu» ihsan etti. Herkes hergün kendine kifayet edecek miktarı bu iki nevi nimetten toplarlar ve yalnız Cuma günü iki günlük rızık cem ederlerdi. Çünkü; Cumartesi günü hiçbir şey nazil olmadığından o gün aç kalmasınlar diye her iki günün erzakını Cuma günü cem'etmeye müsaade olunmuştu.

İmam-ı Buhari ve Müslim'in ittifaklarıyla «Said b. Zeyd» Hz.'den rivayet olunan bir hadiste Resulullah «Kem'e (men) dendir ve suyu göze şifadır» buyurmuşlardır. Bu hadis-i şerife nazaran bu nevi *mantar* ümmet-i Muhammed için Beni İsrail'in *menni* menzilesindedir. Bu nevi mantarın suyu bazı edviyeyle beraber göze şifa demektir, yoksa yalnız suyu damlatılırsa şifa demek değildir. Bazıları yalnız suyu damlatılırsa kendine mahsus bir acı ile şifa olur demişlerse de mantarın suyu her ağrıya menfaati muvafık gelmeyeceği Tefsir-i Hâzin'in cümel-i beyanatındandır. Şu halde tabibe müracaat lâzımdır veyahut iyi bir tecrübeye muhtaçtır. Beni İsrail «men» ve «selva»yı cem ve iddihar etmemekle mükellef oldukları halde iddihar ettiklerinden taaffün etmiş ve kurtlanmıştır. Zira; emr-i ilâhinin hilâfına harekette daima zarar olup menfaat olmayacağı nice yüz binlerce vukuatla sabittir. İşte Beni

İsrail'in şu vukuatı dahi şer'in hilâfına harekette faide olmadığını ispat etmiştir. İddihar olunmamak lâzımken emr-i ilâhinin hilâfına iddihar ettiklerinden dünyada ezasız ve âhirette hesap ve azapsız nail oldukları nimeti kaybetmekle nefislerine zulmettiler. Binaenaleyh, küfran-ı nimetle nimetleri zail olmuştur. Çünkü; her vakit taze taze nazil olup hergünün rızkını hergün cem edip yarınki gün için hazırlık yapmamalarını emr ettiği halde onlar emr-i ilâhinin hilâfına hırs ve tama' ettiklerinden (الحريص محروم) fahvasınca zahmetsiz nail oldukları rızıklardan mahrum olmuşlardır.

Zaman-ı saadette bulunan yahudilerin âbâ' ve ecdatlarına ihsan olunup küfran-ı nimet sebebiyle mahrum olduklarını beyanla asr-ı saadet yahudileri Resulullah'ın nübüvvetini tasdike davet olunmuşlardır. Çünkü; Resulullah umum nasa meb'us bir resul-ü zişan olup haklarında pek büyük nimet olduğundan ecdatları gibi bu nimetin kadrini bilmezlerse dünyevi ve uhrevi cümle nimetten mahrum ve hüsran-ı ebediye duçar olacaklarına işaret olunmuştur.

**

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e ihsan ettiği nimetlerden sekizincisini beyan etmek üzere :

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Zikr edin ey Beni İsrail! Şol zamanı ki biz o zamanda size şu makarr-ı enbiya olan karyeye — ki Beyt-i Mukaddes'tir — girin ve o karyenin me'külâtından bol bol istediğiniz yerden yiyin, sizin için mübahtır ve o karyenin kapısından secde eder olduğunuz halde dahil olun ve deyin ki «Ya Rabbi! Bizden sudur eden hatayâ ve maâsiyi tenzil et. Mukteza-yı beşeriyet irtikâb ettiğimiz cürmümüzü af buyurmanı rica ederiz» unvanında istirhamda bulunan ki biz de hatayanızı mağfiret edelim dedik ve böyle demekle size nesayih-i mühimmede bulunduk. Ve sizden ibadet ve taatla ihsan ve

emrimize imtisal edenlerin sevaplarını biz ziyade kılarız demekle sizi ibadete terğib ettik.]

Karyeye duhul ile emir; emr-i teklifîdir. Karyeyle murad; *Eriha* veya *Mısır* olmak ihtimali varsa da esah olan Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile *Beyt-i Mukaddes*'dir. Bu emir «Arz-ı Tih»de kırk sene kararlarını bitirdikten sonra vaki olmuştur. Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile istedikleri yerde bol bol yemekle emr etmek; o karyede ikamet etmeleri ve iskân olunmaları emrini de mutazammındır.

Beyt-i Mukaddes'te ahali tecemmu ettikleri için *karye* denilmiştir. Bab'la murad; *Bab-ı Hıtta*'dır. Vâcip Tealâ Bab-ı Hıtta'dan girerlerken secde ile girmeyi emr etmiştir. Secdeyle murad; kemal-i tezellül ve tevazudan ibaret olan türab-ı mezellete yüzünü sürmek manâsına *secdedir*. Yahut *rukû* manâsınadır. Herhangi manâ murad olunursa olunsun Arz-ı Tih'ten halâs olmalarına teşekkür manâsını müş'irdir. *H i t t a ; bizim matlubumuz günahlarımızın affolmasıdır. Ya Rabbi! Bizim günahlarımızı defter-i â'malimizden tenzil et,* demektir. Yani [Hıtta deyin, eğer siz böyle derseniz biz de hatalarınızı mağfiret ve erbab-ı ihsanın ecirlerini ziyade ederiz] demek olur.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile *hıtta* demenin asilere tevbe ve kefaret, muti ve munkad olan mümin-i halislere terfi-i derecat olduğuna işaret için Vâcip Tealâ mağfireti ve sevapta ziyadeyi hıtta demeleri üzerine terfi buyurmuştur.

Ziyadeyle murad; emr-i âhirette ziyade olduğuna nazaran *sevabın ziyadelenmesidir*. Amma umur-u dünyada ziyade olduğuna nazaran rızkında vüsati ve o karyenin gayrı başka karyelerin feth olunması gibi nimet-i *dünyanın tezayüdüdür*.

Hulâsa; Beni İsrail'e «Arz-ı Tih»ten huruç ve karye-i mukaddese duhul teklif olunduğu ve karye-i mukaddeste eklolunmak şanından olan nimetlerin ekline izin verildiği ve karyenin kapısından girerken «Arz-ı Tih»ten halâsa ve arz-ı mübareke duhule şükrolmak üzere secde ile emrolunmaları ve hıtta kelimesiyle istiğfar etmeleri ve bu istiğfarın asilerin mağfiretlerine ve mutilerin terfi-i derecatına sebep ve her zaman insan için emr-i ilâhiye imtisal bais-i

fevzüz felâh ve sebeb-i saadet ve selâmet olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e kelime-i istiğfardan mâdûd olan «hıtta» kelimesini tekellüm etmeleriyle emr ettiğini beyandan sonra muhalefet edenlerin muhalefetlerinden dolayı helâk olduklarını beyan etmek üzere :

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

buyuruyor.

[Bizim hıtta demelerini emretmekliğimiz üzerine taât-ı ilâhiyemizden huruc eden zalimler kendilerini irşad ve ıslah için söylemelerini emrettiğimiz sözü emrolundukları sözden gayrı bir söze tebdil ettiler.] Çünkü; biz onlara «Günahımızı affet» manâsına hıtta deyin dedik. Onlar emrimizi istihfaf tarikiyle «*hınta-i hamra*» yani «*kırmızı buğday* isteriz» dediler ve rükû etmeleri için kapının kemeri aşağıya indiği halde oturakları üzerine oturmak suretiyle kapıyı geçerek kavlen ve fiilen muhalefet ettiler. [Binaenaleyh; biz azimüşşan taâtımızdan huruçla zulm eden zalimler üzerine semadan fısıkları sebebiyle taûn inzal ettik. O taûnla helâk oldular.] Bazı tefasirde beyan olunduğuna nazaran bir saatte binlerce kişinin vefatı mervidir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile sebeb-i necatları olan kelimenin yerine sebeb-i helâkleri olan kelimeyi vaz' ile zulmettiklerinden derhal helâk olmuşlardır.

Helâklerine sebep; emr-i ilâhiye muhalefet olduğundan işaret için *azabın inzali* emrolundukları sözü tebdil etmeleri üzerine terettüp ettiğinden *lâ* lâfzıyla irad olunmuş ve şu tebdil sebebiyle zalim unvanını ihraz etmeye lâyık olduklarından Cenab-ı Hak iki defa zalim olduklarını beyan buyurmuştur.

Zikr-i ilâhiyi beyan hakkında varid olan elfazı, manâda muvafık lâfz-ı ahare tebdil caizse de tebdil olunmaksızın aynı lâfızla edâ

etmek evlâ olduğuna âyet delâlet ettiği gibi manâda mugayir lâfz-ı ahare tebdil etmek caiz olmadığına ve tebdile cür'et eden kimsenin zalim ve fâsık olduğuna dahi âyet sarahatle delâlet eder.

Âsî olanların evvelâ tevbe ve saniyen ibadetle meşgul olmaları evlâ olduğuna işaret için Vâcip Tealâ Sûre-i Araf'ta evvelâ *hıtta ile istiğfar* ve saniyen *secde ile ibadet* etmelerini emir buyurmuştur. Amma günahkâr olmayanlara evvelâ ibadet ve saniyen hazm-ı nefsedip taaccübü izale ve tevbe ile meşgul olmak efdal olduğuna işaret için bu âyette evvelen *secde*yle ibadet ve saniyen *hıtta* kelimesiyle istiğfar etmelerini emir buyurmakla iki surede iki fırkanın hükümlerini ayrı ayrı beyan buyurmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Beni İsrail'in kemal-i kabahatlerine işaret için zamir mevziinde ism-i zahir ve zulümlerini tasrih için ism-i mevsul varid olmuş ve taraf-ı ilâhiden emr olundukları tevbe ve istiğfarın bedeline başka kelime istimal etmekle emr-i ilâhiyi istihfafları sebebiyle vaki olan zulümleri helâklerine badi olduğundan semadan nazil olan bir azapla helâk olmuşlardır. Bunların fıskları evvel ve âhir devam ettiğine işaret için fısklarını beyan hakkında mazi ve muzari siğalarıyla varid olmuştur.

Hulâsa; Beni İsrail'e birçok nimetler verildiği ve hayra ve saadete vesile olacak şeylerle emr olundukları ve bu evamire imtisal etmeyip tâatten huruc ederek zalim ve fâsık olmaları sebebiyle azab-ı ilâhi ile helâk oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e vermiş olduğu nimetlerden dokuzuncu nimeti beyan etmek üzere :

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِهٖ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Zikr edin ey Beni İsrail! Şol zamanı ki, o zamanda Musa (A.S.) kavmi için su taleb etti. Biz Musa (A.S.)'a «Sen asânı taşa vur» dedik. Emrimize imtisalen Musa (A.S.) asâyı taşa vurunca taştan on iki pınar kaynadı. Her nas için su alınacak mevkiler taraf-ı nübüvvetten tayin olunduğundan on iki fırkadan her bir erleri su içecek mahallerini muhakkak olarak bildiler. Beyinlerinde su için asla nizâa mahal kalmadı ve taraf-ı ilâhiden Beni İsrail'e hitaben «Allah'ın rızkından yiyin ve için ve enva'ı fesad ile fesad edici olduğunuz halde arz üzerinde ifsad etmeyin» denildi ki, fesada sây etmekten külliyen men olunmuşlardır.]

Bu mesele, Beni İsrail hakkında dünya ve âhirete müteallik pek büyük nimetleri camidir. Çünkü; «Sahra-yı Tih»te asla su emaresi olmadığı halde susuzluktan helâke karib oldukları bir zamanda memul edilmeyen bir taşa asayı vurmakla bütün Beni İsrail'in ihtiyacına kâfi nizadan hali suyun cereyanı dünyaca rahatı mucip olan nimetlerin en büyüğü ve hayırlısıdır. Çünkü su; herşeyin ma bih-il hayatı olduğu gibi insanların hayatının bekasına hâdim ve devamına vesile olan sebeplerin en büyüğüdür. Zira; su olmadıkça insan için yaşamak mümkün olamaz.

Suyun cereyanı, Sâniin vücuduna ve kudretine ve Musa (A.S.)'ın nübüvvetinin sıdkına delâlet eden delâilin azamı olduğu cihetle umur-u dinde dahi büyük mucizat ve nimettir. Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran asâ ile murad; *Hz. Musa'nın elinde ejderha olan asa-yı meşhuredir.* Hacerle murad; mutlaka cins-i hacerden birisi olmak ihtimali olduğu gibi dört köşeli bir hacer-i muayyen olmak ihtimali dahi vardır. Bu ihtimale nazaran Hz. Musa emr-i ilâhi üzerine o taşı kendi hurcunda taşır ve suya ihtiyaç his ettiğinde bir münasip mahalle kor, asayı vurur, dört köşenin herbirinden üçer pınar cereyan eder ve Beni İsrail'in on iki kabilesinin herbirine bir pınar tayin olunarak herkesin kendi pınarından su alıp ihtiyaçlarını def ettiği mervidir. Ve bu ikinci ihtimal müfessirin beyninde meşhurdur.

Fail-i muhtar olan Sâni' Tealâ'nın vücuduna ve kudret-i kâmilesine iman eden mümin ufacık bir cisimden altı yüz bin nüfustan daha ziyade Beni İsrail'in ihtiyacına kâfi suyun cereyanına taaccüb etmez. Çünkü; kudret-i ilâhiyeye nispetle bu misilli ah-

vali harikulâdenin ehemmiyeti yoktur. Zira; an-ı vahidde Vâcip Tealâ herşeyi halka kadir olunca cism-i sağirden büyük suları halka dahi kadirdir.

Gazevat-ı seniyenin bazılarında ashab-ı kiramın suya muhtac oldukları zaman bizim Peygamberimiz (S.A.)'in parmakları arasından kâfi miktar suyun cereyanı dahi bu kabil mucizat-ı bahiredendir. Şu kadar ki Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bizim Peygamberimizin bu babdaki mucizesi daha kavidir. Zira; suyun taştan çıkıp kaynaması adettir. Lâkin parmakların arasından kaynaması ve cereyanı mutad değildir. Şu halde Musa (A.S.)'ın mucizesindeki garabet su çıkmayan bir taştan ve su yokken asayı vurmakla var olmasıdır. Taştan suyun cereyanı her zaman görülmektedir. Amma bizim nebimizin mucizesi hem yokken suyun var olması, hem de mutad olmayan parmaklardan cereyan etmesidir. Binaenaleyh; Peygamberimizin mucizesi iki cihetle harikuladeyi mutazammındır.

Musa (A.S.)'ın bu mucizesi Allahü Tealâ'nın kudret-i kâmiline ve ilm-i tammına delâlet eder. Zira; ufacık bir taştan büyük bir suyun cereyanı ve on iki kabileye göre on iki pınara taksim olunması ve asayı vurunca zuhur etmesi ve ihtiyaç bitinceye kadar cereyan edip ihtiyaç bitince kesilmesi elbette kudret-i kâmile eseridir.

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran hacer; Tur-i Sina'dan alınmış ve Hz. Musa gittiği mahalle götürür mübarek bir taş olduğu veyahut Hz. Âdem'le Cennet'ten inmiş ve evlâd-ı Âdemden enbiyaya tevarüs tarikiyle intikal ederek asâ ile beraber Şuayb (A.S.)'a gelmiş ve Şuayb (A.S.)'ın da asa ile beraber Musa (A.S.)'a teslim ettiği taş olduğu mervidir. *El ilmü indallah.*

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in sabırsızlıklarından bazılarını beyan etmek üzere :

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ
مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا

buyuruyor.

[Zikr edin ey Beni İsrail! Şol zamanı ki o zamanda «men» ve «selva» yı yeyip ve kudret-i ilâhiye ile taştan cereyan eden sudan içip meşakkatsiz tayyüş ve rahat ederken dünyaya meyl-ü muhabbetinizden nâşi gaflet üzere dediniz ki «Ya Musa! Biz taâm-ı vahid üzere elbette sabr edemeyiz. Binaenaleyh; Rabbına dua et bizim için arzın bitirdiği ekşi ve tatlı otlar ve mizacı soğutmak için ekl olunan kabak ve hıyar ve kuvvet-i mizac için halk olunan buğday ve hazmı kolay olan mercimek ve ekle iştiha ve istek veren soğandan bizim arzu ettiğimiz nimetleri Rabbin Tealâ yerden çıkarsın. Biz ekl edelim ki o misilli nimetlerden mahrum olmayalım.»] İşte siz böyle demekle Musa (A.S.)'a ısrar ettiniz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile taâm-ı vahitle murad; «Arz-ı Tih»te ekl ettikleri *men* ve *selva*dır, muhtelif olmayıp daima bir siyak üzere bulunduklarından *taam-ı vahid* denmiştir. Beni İsrail Mısır'da ziraatle meşgul olup yerden biten hazravat ve saire ile ülfet etmiş olduklarından o gibi şeyleri talepte bulunmuşlar ve bir taam üzere devam insana melâl verip iştihaca noksan iras ettiğinden hava ve heveslerine tebean istemişlerdir. Bu misilli nimetler sahrada ve ıssız çöllerde bulunmayıp mamur beldelerde bulunduğundan bu vesile ile mamurelere vasıl olup «Sahra-yı Tih»ten kurtulmak istemişlerdi. Ellerinde bulunan «men» ve «selva» ya kanaat etmeyip başka şeyler taleb etmek masiyettir diyenler varsa da esah olan bir nimete nail olan kimse diğer nimeti talepten memnu olmadığı cihetle Beni İsrail'in diğer nimetleri talepleri masiyet değildir. Yalnız Cenab-ı Hakkın onlara zahmetsiz vermiş olduğu rızka kanaat etmeyip Sahra-yı Tih'te mevcud olmayan şeyleri talep etmekle Musa (A.S.)'ı iz'aç ettiklerinden dolayı itab-ı ilâhiye müstehak olmuşlar ve hırs ve tamalarına binaen zaman-ı saadette bulunanlar tevbih olunmuşlardır.

Vâcip Tealâ Kavm-i Musa'nın Musa (A.S.)'a «Biz daima bir siyak üzere taama sabr edemeyiz, bizim için Rabbin Tealâ'ya dua et de enva'ı at'ime halk eylesin» demeleri üzerine Musa (A.S.)'ın kelâmını beyan etmek üzere :

قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذٖى هُوَ اَدْنٰى بِالَّذٖى هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْ

buyuruyor.

[Musa (A.S.) onlara cevabında tevbih ve tekdir tarikiyle dedi ki «Siz hayır olan at»imeniz mukabilinde ondan daha aşağı ve daha adi olan şey mi istersiniz ve ala olan nimetinizi ednaya mı tebdil edersiniz? O halde Fir'avn'in memleketi ve Kıpt ahalisinin kıtası olan Mısır'a inin.] Zira; Mısır'da enva'ı mihen ve meşakkat ve zahmet ve felâhat ve ziraatle sizin istediğiniz şeyler mevcuttur. Bin türlü mihnetle aradığınızı orada bulursunuz» demekle kavmini tekdir ve ellerindeki nimetin istedikleri nimetlerden daha hayırlı olduğunu beyan buyurmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile hayr olan nimetle murad; *men* ve *selvadır*. Çünkü; men ve selva etle bal yani tatlı ile tuzlu olduğundan vücuda menfaat ve lezzet verdiği ve sâ'y-ü amele muhtac olmaksızın hasıl olup vücuda zahmetsiz ve yarayışlı bir nimet olduğu cihetle Beni İsrail'in istedikleri soğan, sarmısak gibi hazravattan elbette hayırlıdır. Beni İsrail'in otsuz ve susuz Sahra-yı Tih'e gelmelerine Musa (A.S.) sebep olduğundan dolayı ikide birde Hz. Musa'yı izac etmekten hali kalmazlardı. Arzu ettikleri şu nimetlerin «Sahra-yı Tih»de bitmeyeceğini bildikleri halde «Sahra-yı Tih»ten kurtulmak emniyesiyle Musa (A.S.)'ı izac ederlerdi. Bu muhavere, kudema-yı Beni İsrail ile Musa (A.S.) beyninde vaki olduğu halde evlâd-ı Beni İsrail ecdatlarının isrine ittiba ettiklerinden zaman-ı saadette bulunanlara hitab olunmuştur. Çünkü âbâ' ve ecdatlarından vaki olan hataları tahsin ettiklerinden onlar da tevbihe müstehak olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in isyanları sebebiyle müptelâ oldukları zül ve meskenete ve gazab-ı ilâhiye mazhar olduklarını beyan etmek üzere :

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُو بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Onlar eşya-yı hasiseyi istemekle nefislerini zelil ve hakir kıldıktan sonra onlar üzerine zül ve meskenet darb olundu.] Zira; nefislerine hıyanet edip kalpleri kasavetle dolduğundan şikak ve nifak tabiatlarında yer ittihaz etmekle zillü meskenete müptelâ olmuşlardır. Binaenaleyh; Yehud milleti her nerede görülse zelil ve hakir görülür ve nekadar zengin olsalar fakir bir halde sefalet içinde yaşarlar ve onlardan ziyade mala haris bir millet görülmez ve maişetleri de her milletin maişetinden daha aşağıdır. [Zillü meskenet kendilerini ihata ettikten sonra serair-i ibada muttali olan Allahü Tealâ'nın gazabına mukarin oldular ve gazab-ı ilâhi ile rücû ettiler. Şu gazab-ı ilâhinin nüzulüne sebep; onlar Allah'ın âyetlerine küfr edip ve bigayrı hakkın enbiyayı katl etmeleridir.] Tabiatlarında olan buğz ve adavet ve hased onları küfran-ı nimete sevk etti. Yalnız küfürle iktifa etmediler. Kendilerine maâlî-i diniyeyi talim ve salâh ve necatlarına sâ'y eden enbiya-yı kiramı katle cür'et ettiler ve bu cür'etlerinin sebebi; [onlar isyan edip Cenab-ı Hakkın kendilerine tayin etmiş olduğu hudud-u ilâhiyeyi tecavüz etmeleridir.] Hatta o kadar tecavüzatta bulundular ki, onlardan ferah ve necat ümidi kalmadı. İnad ve istikbarları haddini tecavüz ettiğinden gazab-ı ilâhiye mazhar ve zillü meskenete elyak oldular.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran Allah'ın âyetleriyle murad; deryadan yol bulup geçmeleri, bulutun gölgelemesi, men ve selvanın nüzulü, taştan suyun cereyanı, Tevrat ve İncil gibi kitapların nazil olması, Tevrattaki âyet-i recmi ve Resulullah'ın evsafını beyan eden âyetleri inkârla küfürlerinde ısrar etmeleri Zekeriya ve Yahya ve Eş'iya ve saire gibi enbiyayı kiramı katle cüret etmeleridir. Zira ufacık günahlara cüret; kebireyi irtikâba sebep olur. Binaenaleyh; insanın günah-ı kebireyi irtikâp korkusundan günah-ı sağirenin semtine uğramaması lâzımdır. Çünkü nefis; ah-

kâm-ı şeriyeyi ihlâle azdan başlar, gittikçe cüretlenir ve hırslanır ve öyle bir hale gelir ki kebireler gözüne hiç görünür, hatta bir dereceye varır ki din-i mübini bütün bütün inkâra cüret eder ve bundan sonra her ne söylense dinlemek ihtimali kalmaz ve bu hal her zaman fasıklarda görülmektedir. Bunlara nazil olan gazab-ı ilâhinin sebebi; *küfür ve enbiyayı katl* etmeleri olduğu gibi *isyan ve hudud-i ilâhiyeyi tecavüzleri* dahi sebep olduğuna işaret için (ذَلِكَ) lâfzı iki kere zikr olunmuştur. Çünkü; dünyada zelil ve hakir ve âhirette gazab-ı ilâhîye mazhar olmak her iki cihette fesadı mucip olduğundan sebebini beyanda tekid olunmuştur. Binaenaleyh; bir kere zillü meskenetlerine sebep küfürleri ve bir kere de isyanları ve hudud-i ilâhiyeyi tecavüzleri olduğu beyan olunmuştur.

Enbiya-yı ızâmın katli her halde bigayrı hakkın olursa da insanın bihakkın katlini mucip olan katil ve zina ve irtidad gibi onlar indinde katli icab eder esbaptan bir sebep dahi olmadığı halde katlettiler demektir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitaba isyanları sebebiyle nazil olan azabı beyandan sonra ehl-i imana vasıl olacak ecr-i azîmi beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar din-i Muhammedi ile tedeyyün ve ihlâs üzere iman ettiler ve şol kimseler ki onlar din-i Musayı kabul ile yehudiyeti veya din-i İsayı kabulle nasraniyeti ihtiyar ettiler veyahut din-i Nuhu ihtiyarla sabiiyette kaldılar. Onlardan Allah'ın vahdaniyetine ve yevm-i ahirete iman edip amel-i salih işleyen kimseler için Rableri indinde ecirleri vardır ve onlar üzerine azap ve ikaptan havf olmadığı gibi onlar mahzun da olmazlar.]

Yani; şol kimseler ki, onlar lisanlarıyla iman ettiler ve ümmet-i Musa'dan Yahudi ve ümmet-i İsa'dan Nasara ve meleklere ibadet eden Sabiiyeden oldukları halde din-i İslâm zuhur edince Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman-ı halis ve amel-i salih işleyip sıdkile İslâma dahil olanlar için Rableri indinde iman ve amellerine vad olunan ecr-i cezil vardır ve dünyada kılıçtan ve âhirette azaptan onlar üzerine korku olmadığı gibi onlar mahzun da olmazlar.

Yehud kelimesi Arabî olduğuna nazaran *Yehud kabilesi* Samirî'nin ihdas ettiği buzağı suretine ibadetten tevbe edip ihtida ettikleri için *Yehud* denilmiştir. *Yahut* Yakub (A.S.)'ın büyük oğlu Yahuda'dan muarreb olduğuna nazaran Yakub (A.S.)'ın zürriyetine büyük oğlunun ismine tesmiye kabilindendir ki büyük bir cemaate efradının ferdinden bir zatın ismiyle tesmiyesi kabilinden demek olur.

N a s a r a ; Hz. İsa'ya «Nasıra» Karyesindeki ahali beraber bulunarak nusret ettiklerinden *Nesara* tesmiye olunmuştur.

S a b i î n ; itaatten huruçla din-i batıla meyl ettiklerinden Sabiîn denmiştir. Çünkü Beyzâvî'nin beyanı veçhile Sabiiye; *Nesara ile Mecusi arasında yıldızlara veyahut meleklere ibadet eder bir kavimdir.* Asıl dinleri Nuh (A.S.)'ın dini olduğu mervi ise de itikadları bütün bütün batıl olduğu için din namına birşeyleri kalmamıştır. Binaenaleyh; Sabiiyenin kızları ile nikâhlanmak ve kestiklerini yemek caiz olamaz. Zira; müşriklerdir.

Din-i Muhammedi ile tedeyyün ve iman-ı halis üzere bulunanların nimeti tam ve kederden safi ve daimi olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Zira korku ve hüzünden ari nimet; elbette daim ve halistir. Çünkü; bir nimetin devamı olmazsa tükenmek korkusu ve kederden salim olmazsa hüznü mucip olmak zaruri olduğundan lâyıkıyla iman ve imanlarını amel-i salihleriyle takrir ve takviye edenlerin hüzün ve havfleri olmadığını beyan etmek onların nail oldukları nimetlerin mükemmel ve noksansız olduğunu beyan etmektir.

Hulâsa; gerek suret-i zahirede iman edip batınî nifak üzere olan münafıklar ve gerek Yehud ve Nasara ve Sabiiye ihlâs üzere

iman ve imanın muktezası olan â'mal-i salihayı yerine getirirlerse onlar için ecr-i azim vardır ve herkesin azaptan korktukları bir zamanda onlar için korku ve mahzun oldukları bir zamanda onlar için hüzün yoktur.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail üzerine vaki olan nimetlerinden onuncusunu beyan etmek üzere :

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Zikr edin ey Beni İsrail! Şol zamanı ki o zamanda biz Tevrat'a ittiba ve Musa (A.S.)'a iman ve evamirine imtisal ve nevahisinden içtinab edeceğinize dair sizden ahd-ü misak aldık. Siz mutabaatten içtinab ve kitabın evamirini ağır addederek kabulden imtina ettiniz. Biz sizi ittibaa sevk için Cibril-i Emin vasıtasıyla üzerinize Tur Dağından bir parçasını kaldırdık ve «Size ita ettiğimiz ahkâmı kemâl-i kuvvet ve ciddiyetle üzerinize alın, kabulünden imtina etmeyin ve illâ dağı üzerinize ilka edip sizi helâk edeceğiz» demekle tehdid ettik ve size emir ve tavsiye suretiyle «Muharremattan ittika etmekliğiniz için kitapta olan ahkâmı tamamiyle tafsil üzere tezekkür edin» demekle menafiinize sizi irşad ettik, siz kitaba ittiba ve ahkâmıyla amel etmeye ahd-ü misak ettikten sonra iraz ve amel etmekten imtina eylediniz. Şu halde eğer sizin üzerinize Allah'ın fazlu ihsanı ve merhamet-i sübhaniyesi olmamış olsaydı dünyada ve âhirette zarar edicilerden olurdunuz ve lâkin Allahü Tealâ resuller göndermek ve kitaplar inzal etmekle merhamet-i ilâhiyesi sizi hüsrandan kurtarmak üzere zuhur etmiştir.]

Beyzâvî, Hâzin ve Medarik'in beyanlarına nazaran Hz. Musa Tevrat'ı getirip ahkâmıyla amel etmek üzerlerine farz olduğunu beyan edince Beni İsrail Tevrat'ın ahkâmı meşakkatli olup altın-

dan kalkamayacaklarını beyanla kabulden imtina etmeleri üzerine Cenab-ı Hak Cibril-i Emin'e emredip Tur Dağının Beni İsrail'i ihata edecek miktarını üzerlerine kaldırdı ve ittiba etmedikleri surette dağın üzerlerine düşüp helâk olacakları kendilerine tebliğ olununca yüzlerinin bir tarafı üzerine secdeye kapanıp diğer kısmıyla semaya nazar ederlerdi ve şu kahr-ı ilâhiyi görünce Tevrat'ın ahkâmını kabule ahd-ü peyman ettiler ve dağ da eski yerine iade olundu.

Yehudun secdeleri elyevm bir yüzleri üzerinedir ve bu secde ile azaptan halâs olduklarını ikrar ederler.

Beni İsrail'in misakı; Tevrat'ın ahkâmıyla amel edip isyana bir dahi rücu etmeyeceklerine kaviyyen ikrar vermek ve Hz. Musa'ya ve Allahü Tealâ'ya ahdetmektir. Bu ahd-ü misakı verdikten sonra Beni İsrail'in Tevrat'ı tahrif ve ameli ihlâl ve enbiyayı katil ve sair maasiye cüret ettiklerini Vâcip Tealâ (ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ) cümle-i lâtifesiyle beyan buyurmuştur ki Beni İsrail'in kemal-i hamakat ve cehaletlerine ve hakkı kabulde inad ve istikbarlarına işaretle beraber tevbelerini kabul etmekle fazl-ı ilâhiye nail olmamış olsalardı hüsran-ı ebedi ile zarardide olacakları beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail üzerine vaki olan bazı in'amını beyandan sonra onların adem-i itaatlerinden dolayı üzerlerine nazil olan azaptan bazılarını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime kesem ederim ki muhakkak siz şol kimseleri bildiniz. Onlar sizin kavm-ü kabilenizden olarak Cumartesi günü tayin olunan hududu tecavüz ettiler. Onların ahd-i ilâhiden

huruçları üzerine biz onlara hitaben dedik ki «Siz zelil ve hakir olarak maymun olun» onlar da derhal surette ve manâda maymun oldular. Binaenaleyh; biz onların maymun suratlarını o zamanda hazır ve mevcut olanlarına ve ondan sonra gelenlere ibret ve müttakilere mev'ize kıldık.] Çünkü; isyan ve emr-i ilâhiye muhalefetleri sebebiyle onların suretlerini maymun suratına tebdil etmek o zamanda mevcud olan âsîlere ibret olduğu gibi ilâ yevm-il kıyam asilere ibret ve müttakilere vaazdır.

Beyzâvî, Hâzin, Fahr-i Razi ve Nimetullah'ın beyanlarına nazaran bu vaka Davud (A.S.) zamanında sahil-i bahirde mevcud «Eyle» isminde bir karyede sakin olan Beni İsrail üzerine vaki olmuştur. Çünkü; onlar balık avlamak ve satmakla taayyüş ederlerdi. Cenab-ı Hak Cumartesi günü balık avından onları menetti. Onlar da Davud (A.S.)'a o günü avlanmamak üzere ahd vermişken gizlice sahile havuzlar kazıp, arklar açarak o arklar vasıtasıyla Cumartesi günü havuzlarına giren balıkları arkları kapayıp hapsederek ertesi gün avlamak suretiyle hileler düşündüler ve o yolda hilekârlıkla Cumartesi günü balık avına devam ettiklerinden Cenab-ı Hak onların suratlarını maymun suratına tebdil buyurduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur.

Onlara *maymun olmalarıyla emir;* suret-i seriada tebeddüllerinden kinayedir, yoksa emr-i teklifi değildir. Çünkü; onlar suretlerini maymun suretine tebdile kadir değillerdir ki emr-i teklifî olsun.

Vâcip Tealâ bu vakanın evvelîn ve ahirîne ibret ve ehl-i ittikaya va'z-u nasihat olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; itaati ilâhiyeden huruçla ahdini nakz edenlerin suretlerinin tebeddülü bu misilli kabayiha cüret edecekleri tehdid ettiğinden elbette ibret ve muharremattan nüfuslarını muhafaza eden erbab-ı ittikaya vaazdır.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail üzerine vaki olan ukubattan bazısını beyandan sonra bazı âhari beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Zikr et ya Ekrem-er Rusul! Şol zaman ki o zamanda Musa (A.S.) kavmine hitaben dedi ki «Allahü Tealâ size bir sığır kesmekliğinizi emr eder.» Kavm-i Musa cevap olarak «Ya Musa! Sen bizi maskara mı ittihaz edersin, sığır boğazlamakla kaatil taayyün eder mi?» dediler.] Ve böyle demekle Musa (A.S.)'ın kelâmını istihzaya haml ettiler. Musa (A.S.) onların bu kelâmlarına cevap olarak [Nası istihza eden cahillerden olmaklığıma Allahü Tealâ'ya sığınır ve iltica ederim dedi.] Ve kelâmının ciddi ve vahy-i ilâhiye müstenid olduğunu beyan ve onları maskara etmediğini ve istihzanın mertebe-i nübüvvete lâyık olmadığını onlara tefhim etti.

Beyzâvî, Hâzin ve Fahr-i Razi'nin beyanlarına nazaran bu vak'anın cereyanı şöyledir : Beni İsrail'den zengin bir kimsenin bir oğlu ve bir de amcazadesi olup başka varisi bulunmadığından amcazade malına tama'la zenginin oğlunu öldürüp karyenin kapısından dışarı atmıştı. Diğer bir rivayette zenginin oğlu olmayıp amcazadesi varis olacağı cihetle istical ederek zengini katletti, kapı önüne attı. Sabahleyin kaatil bir vaveylâ ile maktulün demini taleb etti. Beni İsrail kaatili bulamadıkları cihetle aralarında fitne tezayüd eyledi. Bunun üzerine Beni İsrail Musa (A.S.)'a iltica ederek dediler ki «Cenab-ı Hakka dua et katil bulunsun ve şu fitne ortadan kalksın.» Musa (A.S.) dua etti. Cenab-ı Hak da bir sığır boğazlayıp bazı azasını maktule vurunca meyyitin katilini haber vereceğini emr etti. Musa (A.S.) bu emri tebliğ etti. Beni İsrail bunu istihzaya haml ettiler ve dediler ki «Katilin bulunmasıyla sığır kesmek beyninde münasebet nedir, bizi istihza mı ediyorsun?» Bunun üzerine Musa (A.S.) Allah'a istiaze ve teberrie etti.

Vâcip Tealâ Musa (A.S.)'ın istiaze ve teberriesi üzerine Beni İsrail'in tekrar duayı rica ettiklerini beyan etmek üzere :

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Onlar Musa (A.S.)'ın «Bir sığır keseceksiniz» demesi istihza olmayıp ciddi olduğunu ve emr-i ilâhinin bu yolda zuhur ettiğini tayakkun edince dediler ki «Rabbina bizim için dua et, bakara genç veyahut koca mı olacak, beyan etsin. Bize keyfiyeti bildirecek beyan-ı ilâhi nasıl zuhur ederse ona göre bulalım.» Böyle demekle Musa (A.S.)'dan dua etmesini istirham ettiler. Musa (A.S.) onlara cevaben «o bakara bir sığır ki yaşı geçkin ve koca olmayacağını ve yaşı genç ve ufacık dana da olmayacağını ve belki bu ikisi beyninde orta yaşlı olacağını Allahü Tealâ buyuruyor. Binaenaleyh; emr olunduğunuz şeyi işlemek üzerinize vaciptir, işleyin» dedi.]

Musa (A.S.), çok söylenmek ve taharriyatta bulunmak haklarında iyi olmayıp hemen memur oldukları sığırı kesivermek kendileri için enfa' olduğuna işaret etmiştir. Lâkin onlar bu işaretten istifade etmediler. Tekrar be tekrar sual ile işi güce vardırdıklarından Cenab-ı Hak da bakara meselesini güçleştirmiştir. Yoksa evvel vürud eden emr-i ilâhi üzerine mutlaka bir sığır kesmiş olsalardı maksud hasıl olurdu. «İbn-i Abbas» Hz.'nin rivayetiyle Resulullah'ın «Eğer Beni İsrail evvelemirde herhangi bakarayı murad ederse kesmiş olsalardı kifayet ederdi. Lâkin nefisleri üzerine teşdid ettiler, Allahü Zülcelâl da teşdid etti.» meâlindeki hadis-i şerifi dahi bu manâyı teyid eder. Kesilecek sığırın ekmeli ahvaline cevapta işaret olunmuştur. Zira; sinni küçük olan nakıs olduğu gibi sinni haddini tecavüz eden dahi nakıs olduğundan orta yaşlı olacağı beyan olunmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Musa (A.S.) Cenab-ı Hakkın kavminin suallerini is'af ve icabete kemal-i müsaadesine işaret için her defasında cevabı Vâcip Tealâ'ya isnad buyurmuştur. Çünkü evvelinde ciddiyete hamletmediklerinden Cenab-ı Hak ta-

rafından emrolunduğunu beyanda tekide ihtiyaç gördüğü cihetle her suale cevapta Vâcip Tealâ'nın emri olduğunu beyan etmiştir.

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in kesilmesiyle emr olundukları sığırın yaşına müteallik keyfiyetten suallerine cevaben orta yaşlı olmasını beyandan sonra levninden sual ettiklerini beyan etmek üzere :

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Beni İsrail «Ya Musa! Rabbine dua et. Keseceğimiz sığırın rengini bize beyan etsin» dediler. Musa (A.S.) cevabında dedi ki «Rabbim Tealâ» bakaranın rengi şiddetli ve koyu sarı hatta levni bakanlara surur verecek kadar halis olacağını beyan buyuruyor.] İşte Musa (A.S.) böyle demekle bakaranın rengini tayin buyurdu.

F â k ı ' ; şiddetli sarı demektir. Sarı levnin insana sürur verdiğine bu âyet delâlet ettiğinden Hz. Ali (R.A.) Efendimizin «Bir kimse sarı pabuç giyerse kederi az olur.» buyurduğu Ebussuud ve Medarik'in cümle-i beyanatındandır. İşte bu esasa binaen olmalıdır ki daha yakın zamanlara gelinceye kadar ulemanın ekserisi sarı mest ve sarı pabuç giyerlerdi. Fakat zaman tahavvül ettikçe adâtın tahavvülü zaruri olduğundan bizim zamanımızda sarı mest veya pabuç giyilmeyip bunlar potin ve parlak kunduralara tahavvül etmiştir.

Vâcip Tealâ Beni İsrail tarafından kesilecek sığırın levni hakkında vaki olan sualin mutazammın olduğu levnine dair verilen cevapla iktifa ederek derhal emre imtisal edip orta yaşlı ve sarı renkli bir sığır kesivermeleri iktiza ederken tekrar suale avdet ettiklerini beyan etmek üzere :

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾
قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا
الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ

buyuruyor.

[Onlar dediler ki «Ya Musa! Rabbine bizim için dua et bakaranın keyfiyet-i muayyene ve müşahhasası nedir? Bize beyan buyursun. Zira; keseceğimiz sığır bizim üzerimize müşabih oldu. Çünkü; her ne zaman sual etmişsek cevabı evsaf-ı müştereke ile zuhur ettiğinden biz tayin edemedik. Meselâ sarı olacağı beyan olundu. Halbuki binlerce birçok sarı sığır var, hangisidir? Eğer meşiyet-i ilâhiye bizim matluba vasıl olmaklığımıza taalluk ederse biz ihtida eder emrolunan sığırı buluruz.»] Beni İsrail böyle demekle meşiyet-i ilâhiyeye iltica ettiler. Musa (A.S.) **[Rabbim Tealâ buyuruyor ki emr olunduğunuz bakara bir bakaradır ki arzı nadas etmiş veyahut kuyudan su çıkarmış, ekin ve sebze suvarmış, yorulmuş ve zayıf düşmüş olmayacak ve cümle uyubdan salim olacak ve kendi levninin gayrı bir levn bulunmayacak. Velhasıl çifte koşulmuş, yorulmuş olmadığı gibi uyubdan salim ve renginde asla karışık olmayacağını beyanla evsafını tamamen tayin edince onlar da «İşte ya Musa! Şimdi beyan-ı hak ve cevab-ı tam getirdin» dediler.]**

Resulullah (S.A.)'in «Eğer *inşaallah* dememiş olsalardı ebediyen matluba vasıl olamazlardı.» buyurduğu mervidir. *İnşaallah* kelimesini husulü murad olan her umurda tekellüm menduptur. Zira; meşiyet-i ilâhiyenin nufuzuna ve bunun haricinde birşey olmadığına delâlet ettiğinden maksud olan bir işin husulüne vesile ittihaz etmek emr-i lâzım ve menduptur. Binaenaleyh; Sûre-i Kehf'te Vâcip Tealâ «Yarınki gün işlenilecek şeye bugünden inşaallah yarın işlerim» denilmesini tarif ve tenbih buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran *inşaallah ihtida ederiz* demek; «Emrolunduğumuz bakarı buluruz», *yahut* «Katili buluruz»

yahut «Şu sualimizde dalâlet üzere değil hidayet üzereyiz» demektir.

***

Vâcip Tealâ emr olundukları bakara onlar indinde tamamiyle taayyün ve temeyyüz edip itiraza mecalleri kalmadığından zebhettiklerini ve halbuki evvelce birtakım sual ve cevapla taallül ve tereddüd edip kesmeye karib olmadıklarını beyan etmek üzere : (فذبحوها وما كادوا يفعلون) buyuruyor.

[Onlar matlub olan bakara tamamiyle taayyün edince aradılar, buldular ve çarnaçar kestiler.] Halbuki evvelce bakaranın bahası galî olduğundan ve rüsva olunmak korkusuna binaen sual ve cevapla taallül ve tereddüd edip memur oldukları şeyi işlemeye yaklaşmamışlardı. Bu âyette işlemeye karib olmamaları işin evveline ait olup zebh ettikleri memurün bihi hin-i icraya ait olduğundan âyette asla tenakuz şaibesi yoktur. Yani **manâ-yı nazm-ı celil şöyledir : [Beni İsrail emrolundukları sığırı kestiler. Amma hemen hemen kesmemeye yaklaşmışlardı. Çünkü; o kadar sual ettiler ve taallül ve tereddüd gösterdiler ki, emr olundukları işi az kaldı işlemeyeceklerdi ve işlemeyecek bir hale yaklaşmışlardı. Fakat çarnaçar cemi-i şeraiti beyan olunup itiraza mecalleri kalmayınca muhalefet edemediler, emr olundukları sığırı kestiler.]** demektir.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanlarına nazaran bu evsafla mevsuf olan bakara bir yetimin imiş, pederi Beni İsrail'den âbid ve salih bir zat olup vefatına karip bir zamanda şu evsafı cami olan danasını vasi ve ağaçlık bir mer'aya getirerek «Ya Rabbi! Bu danayı sana emanet ettim. Oğlum büyüdüğünde bununla taayyüş eylesin» demiş idi. Bu vak'a zuhur edince emanet yerini bulmak zamanı hulul eder, o yetimden danayı derisi dolu altına satın alırlar. Halbuki o zamanın rayicine nazaran o sığırın kıymeti üç lira olduğu mervidir. Fakat matlub olan evsafı haiz ancak o sığır bulunup ve onu da birçok zaman arayıp pek güç olarak bulmakla beraber katili bulmak hususunda çekilen mihnetler onunla bertaraf olup fitne ve ıztıraptan halâs onun vücuduna mütevakkıf olduğu cihetle o sığırın kıymeti arttıkça arttı. Binaenaleyh; dana sahibi

her ne isterse verip almaya mecbur oldular. Çünkü; pederinin duası ve oğluna ulüvv-ü himmeti yerini bulacak ve Allahü Tealâ'ya olan emaneti lâyıkı veçhile eda olunacak. İşte sulehadan her zaman maddi ve manevi menfaat görüldüğü gibi bilhassa salih bir peder sulbünden nazil olmak insan için her cihetle menfaatten hali olmayacağına hariçte binlerce misal müşahede olunduğu gibi bu misilli ümem-i maziyenin bizlere nakl-ü beyan olunan ahvalleri dahi delil-i kâfidir. Zira sulehaya mensub olmak; insanlar için herzaman bir şereftir. Evlât o şerefi muhafaza ederse nurun alâ nur olur ve eğer zayi ederse pederin şerefine bir halel gelmez.

Vâcip Tealâ Beni İsrail üzerine bir sığır kesmek vacip olduğunu ve onların emr-i ilâhiyi istihza ve sualde teşeddüd edip emre imtisale müsaraati terk ile müsamaha ettiklerini beyanla samiîn için bakaranın zebholunmasıyla emrin sebep ve hikmetine kemal-i şevk hasıl olduktan sonra sebebini beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا
كَذٰلِكَ يُحْيِي اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Zikr edin ey Beni İsrail! Şol zamanı ki, o zamanda siz bir nefs-i masumu katl ettiniz, bunun üzerine muhasama ve münazaa eylediniz ve maktul olan nefis hakkında herbiriniz nefsinin beraatini iddia ederek âharı itham etmek istediniz ve herkes emr-i katilde yekdiğerine atf-ı cürüm etmekle nefsinin halâsına say etti ve bu yolda beyninizde fitne ve fesad ve mücadele ve münazaa vuku buldu. Halbuki cemî' esrarınıza muttalî' olan Allahü Tealâ sizin ketmettiginiz şeyleri izhar eder. Siz hernekadar saklasanız Allahü Tealâ o sakladığınız kabayihi elbette ilân eder. Ve yekdiğerinize atf-ı cürüm ettikten sonra biz size bir muayyen bakara kesmekliğinizi emrettik ve siz birtakım suallerden sonra bakarayı bulup kesince biz size emrettik ve «Bakaranın bazı azasını maktul meyyite vurun. Meyyit dirilir, katilini haber verir» demekle

katili size bildirmek murad ettik. Siz sığırın bazı azasını katile vurdunuz. Maktul dirildi ve katilini haber verdi. İşte şu maktulü ihya edip size gösterdiğimiz gibi Allahü Tealâ yevm-i kıyamette mevtayı diriltir ve kıyamette mevtayı ihyanın vukuuna delâlet eden âyetleri sizin taakkul edip mutekadat-ı şer'iyenin cümlesine iman etmeniz için size gösterir.] Beyzâvî'nin beyanı veçhile emr-i katli ika eden bir şahıs ise de kabileden bir fert olup katil, kabile içinde vuku bulduğundan mecmuuna isnad ve hitab olunarak «Siz katl ettiniz» denmiştir. Çünkü; bir kabileden bir şahsın fiilinin o kabilenin cümlesine isnad olunması adettir.

Meyyite vurulan uzvun bakaranın *lisanı* veya *kuyruğu* veyahut *baldırı* olması hakkında rivayetler varsa da âyette tayin olunmadığı için tayininden sükut etmek daha evlâdır. Meyyite sığırın uzvunu vurunca dirilip katili haber verdikten sonra biruh olarak yere düştüğü mervidir.

Bu meseleyi beyandan maksat; erbab-ı ukulün tefekkür ve teemmül edip Cenab-ı Hakkın, ölmüş bir şahsı ihyaya kadir olacağına istidlâl etmeleridir ve meselenin uzayıp iptida cevap verilmemesi de vacibi edada külfet ihtiyarı lâzım olmak ve yetimin menfaati muhafaza ve yetimin pederi tarafından tevekkülün bereketine işaret olunmak ve pederin evlâdı üzerine şefkati rızıkta berekete vesile olduğunu beyan etmek ve birşeyi arzu eden kimsenin evvelinde kurban kesmesi o şeyin husulüne vesile olmak ve kurban kesen kimsenin iyi kurban intihab etmesi de elzem olduğuna işaret etmek gibi birtakım hikmetler vardır. Çünkü; Beni İsrail katili bulmak hususunda birçok ıztırap çektikleri halde bulamadılar ve bulunmasını ez can-ü dil arzu etmişlerdi. Şu arzularının husulünü Cenab-ı Hak'tan istirham etmeyi Musa (A.S.)'dan rica ettiler. Musa (A.S.)'ın Allahü Tealâ'ya dua etmesi üzerine Cenab-ı Hak bir kurban kesip ve kurbanın dilini maktula vurmalarını emir buyurdu. Fakat onlar kurbanın keyfiyetini sual etmekle işi uzattılar. Şeriat-i islâmiye ve bilhassa İmam-ı Azam mezhebinde bu meselenin hükm-ü şerisi bir mahalde maktul bulunup katili malûm olmadığında hakim o mahallenin sulehasından elli kişi intihab eder. Onlara katl etmediklerine ve katl edeni bilmediklerine yemin verir. Eğer yemin ederlerse mahalle ahalisi katil-

den beridir, eğer yeminden nükûl ederlerse mahalle ahalisinden maktulün diyeti alınır.

***

Vâcip Tealâ bu kadar delâili gördükten sonra kalplerinin müteessir olmadığını beyan etmek üzere :

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Maktulü ihya edip katili tayin hususunda münazaa ve mücadeleden ve fitne-i katilden halâs olup kudretullaha delâlet eden âyetleri gördükten sonra kalpleriniz katı oldu. Halbuki gördüğünüz alâmetler kalplerinizi yumuşatmak icab ederdi. Kalpleriniz kasavet peyda edince kulûb-u kaasiye salâbette taş gibidir veyahut kasavette taştan daha şiddetlidir. Zira; taşlardan bazısının sanatla müteessir olup yumuşayanları vardır. Çünkü; taşın bazılarından sular, nehirler cereyan eder ve bazıları yarılır ondan su çıkar, akar ve bazıları Allah'ın havf-ü haşyetinden yukarıdan aşağı dökülür ve şu tadad olunan suretlerin taşlarda bile tesiri görülür. Halbuki sizin kalplerinizde o teessür yoktur. Hariçten ve dahilden müteessir olmak ruh-u insanî şanından iken sizin kalpleriniz taşlardan daha aşağı bir derekeye inmiştir ve Allahü Tealâ sizin amellerinizin cümlesinden gaflet edici değildir.]

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile *k a s a v e t ; salâbetle beraber kalın ve katı manâsınadır. Kalbin kasaveti;* «teessürden gayet uzak manâsına ibret almaktan imtina ediyor» demektir. Yahut, kalplerini yumuşatacak birçok şeyi gördükleri için kasavetten uzak olmak lâyık olduğuna işaret zımnında (ثُمَّ) lâfzı varid olmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (اَوْ) kelimesi insanları *muhayyer* kılmak içindir. Yani «Katı olan kalpleri isterseniz taşa teş-

bih edin ve isterseniz daha şiddetli birşeye teşbih edin» demektir. Yoksa *tereddüd* manâsına değildir. Zira; allâm-ül guyub olan Allahü Tealâ'dan tereddüd muhaldir.

Taştan bazı cihetle intifa olunup kulûb-u kaasiyeden asla intifa olunmadığı cihetle taştan daha eşeddine teşbihin cevazına işaret buyurmuştur.

Allah'ın haşyetinden taşların dökülmesiyle murad; zelzele ve kesret-i bârân ve şiddetli rüzgâr gibi alâmat-ı ilâhiyeden müteessir olup dökülmek veyahut tecelliyat-ı ilâhiyeden müteessir olup emr-i ilâhiye imtisal etmek manâsınadır. Kâfirlerin kalpleri ise hiçbir şeyden müteessir olmaz, küfür üzere musır ve inatlarında devam ettiklerinden taştan daha katı olduğu beyan olunmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kasavet-i kalbi izale edecek birçok âyetleri ve alâmetleri müşahede ettikten sonra Beni İsrail'in kasavetleri uzak bir emir olduğuna ve uzak addolunmaya lâyık bulunduğuna işaret için istib'ada delâlet eden (ثُمَّ) kelimesi varid olmuştur. Çünkü; kalbe liynet verecek delâil-i adide görüldükten sonra halâ kasavet üzere bulunmaları hakikatte çok görülen ve insana nazaran uzak addolunmaya seza olan şeylerdendir ve kasaveti kalplerinin devamına işaret için devama delâlet eden cümle-i ismiye varid olmuştur.

Beni İsrail'den küfr üzere ısrar edenlerin kalpleri en katı olan taştan daha aşağı olduğu ve halbuki taşların her nev'i Allah'ın emrine muti ve münkad oldukları ve herbirinde ayrı ayrı su cereyan etmek ve yarılıp içinden su çıkmak ve Allah'ın korkusundan yukarıdan aşağı dökülmek gibi tecelliyat-ı ilâhiye ve haşyet-i sübhaniye görüldüğü halde böyle şeylerin kâfirlerde görülmemesi hakikatte baid addolunan şeylerdendir. Kâfirlerin amellerinden gafil olmadığını beyanla Cenab-ı Hak kalbi katı kâfirleri tehdid etmiştir.

Vâcip Tealâ kudema-yı Yehudun kabayihini beyandan sonra zaman-ı saadette bulunan Yehudun kabayihini de beyan etmek üzere :

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[Siz onların kalpleri müteessir olur ve iman etmeye salih ve iman ederler zanneder de size iman ederler mi ümid edersiniz? Bunların kıssalarını işitip habasetlerini ve denaetlerini ve sû-u muamelelerini bilmediniz mi ki imanlarını ümid edersiniz? Halbuki onların âbâ' ve ecdatlarından muhakkak bir fırka vardır ki o fırka kelâmullahın hak olduğunu teemmül ve taakkul edip bildikten sonra tağyir ve ahkâmını tebdil ederler.] Halbuki kendilerinin mükâbere ve inatlarını bilirlerdi. Şu halde Allah'ın kitabını tahrife cüret edenlerden iman ümid etmek baiddir.

Ekser-i müfessirinin beyanları veçhile *bu âyette* hitap; *Resulullah'a ve müminleredir.* Ve âyet; *Yehud taifesini zem ve kadh*'dir. Çünkü; onların selefleri kitabullahı tahrif ve enbiya-yı ızam hazaratıyla birçok münazaa ve mücadele ettikleri gibi Resulullah'ın evsafını dahi ketmettiler ve zaman-ı saadette bulunanlar Resulullah'ın âhir zaman nebisi olduğunu şüphesiz bildiler. Lâkin riyasetlerini muhafaza için dünyalarını din üzerine tercih ettiler. Hatta tenhada birbirlerine hakka nebi olduğunu söylerler. Fakat Araptan olduğu için bize iman lâzım değil derlerdi.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *hemze-i istifham* zaman-ı saadette bulunan Yehudun imanlarını istib'ad içindir ve bu istib'ad seleflerinden vaki olan kabayihle ispat olunmuştur. Çünkü, selefleri Musa (A.S.)'dan enva-ı mucizatı gördükleri halde az bir zamanda Musa (A.S.)'ın müfarakat etmesiyle Samirî'nin yaptığı sığır suretine ibadet ve (حطه) kelimesiyle istiğfar etmeleri emr olundukları halde tebdil ederek (حطه) yerine (حنطه) demekle emr-i ilâhiyi istihza ve sair âyetlerde beyan olunan enva-ı kabayihe cüret ettiler. Şu halde *manâ-yı âyet şöyledir :* [Siz bunların eslâfından sudur eden cinayatı işitmediniz mi ki, bunların iman etmelerini ümid edersiniz?]

⁂

Vâcip Tealâ Yehudun kabayihinden diğer bazılarını beyan etmek üzere :

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Medine'de bulunan yehud taifesi ashab-ı Resulullah'tan müminlere mülâki olduklarında «Sizin iman ettiğiniz zata biz de iman ettik» derler ve yehudilerden bazıları bazılarıyla halvet olup tenha kaldıklarında «Müminler Rabbiniz indinde söylediğiniz sözle size galebe etsinler için mi Allah'ın size feth edip beyan ettiği esrarı onlara haber verirsiniz, bunu haber verir de zararını taakkul ve tefekkür etmez misiniz?» derlerdi. Onlar batınlarında küfrü gizlerler ve zahirde iman ettik derler de gizledikleri ve açıktan işledikleri cemi ef'allerini Allahü Tealâ'nın bildiğini bilmezler mi?]

Tefsiri Hazin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet Medine'de bulunan Yahudiler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; ehl-i Medine Yehudün Tevrat'a iman ettiklerini bildiklerinden Resulullah hakkında reylerini sual ettiklerinde onların münafıkları «Biz de iman ettik. Tevrat'ta beyan olunan âhir zaman nebisi budur, evsafı Tevrat'a muvafıktır» derlerdi. Sonra rüesa-yı Yehudla tenha kaldıklarında rüesa bunları tekdir eder ve derlerdi ki : «Allah'ın sizin üzerinize beyan ettiği esrarı ehl-i imana haber mi verirsiniz ki, bu haber verdiğiniz şeylerle Rabbiniz indinde onlar size galebe ederler ve derler ki : «Siz demediniz mi? Muhammed (S.A.) hakkaa resuldür ve âhir zaman peygamberidir, evsaf-ı nebevileri Tevrat'a muvafıktır. Bunları beyan ve ikrar ettiğiniz halde niçin iman etmediniz?» İşte böyle demekle Rabbiniz indinde sizi terzil ederler. Şu halde hasmınızın eline kılıç veriyorsunuz ve kendi sözünüzle kendinizi ilzam ediyorsunuz. Bunun zararını düşünmez misiniz?» demekle rüesa-yı Yehud, Yehudun münafıklarını tekdir

ederlerdi. Çünkü; âhirette bilmeyerek batılı ihtiyar edenden, bilerek batılı ihtiyar edenin cezası ve rüsvalığı ziyade olacağı aşikârdır. Zira; bilerek batılı irtikâb eden kimsenin cinayeti ikidir: Birincisi ilmiyle amel etmediğidir. İkincisi; batılı irtikâb etmesidir. Şu halde azabı iki kat olacağında şüphe yoktur.

Allahü Tealâ gizli ve aşikâr ef'allerini bildiğini beyanla Yehudu tehdid buyurmuştur. Zira; onlar küfrü gizler, imanı izhar eder, Tevrat'ın Resulullah'a müteallik olan ahkâmını saklar, kelâm-ı ilâhinin mevziini değiştirir ve hilâfını izhar ile manâsını tağyir ederlerdi.

***

Vâcip Tealâ ulema-yı Beni İsrail'in hal-ü şanlarını beyandan sonra avâmın halini beyan etmek üzere :

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[**Yehuddan bazıları ümmiler ki, kitabı ve kitabın inzalini ve ahkâmını ve evamirine imtisal ile nevahisinden içtinabı ve mûtekadât-ı şer'iyeyi bilmezler. İllâ birtakım yalanlar ve âlimlerinin yazdıkları erâcîfi bilirler ve onlar nefislerinde ukalâ zümresinden değillerdir. Ancak kendilerini ukalâdan zannederler ve umurlarında rüesayı taklid ederler.**] Halbuki itikadatta taklide itibar yoktur.

Bu âyette kitabı bilmeyen ümmîlerle murad; *Yehudun avamıdır*. Zira *ü m m î ; okuyup yazmak bilmeyen cehele*dir ki, ulema ve rüesayı taklid ve onların söylediklerini bilâ teemmül kabul ederler ve bunların itikadları zan üzere olur. Cehele-i Yehud istidlâle muktedir olamadıklarından yakin üzere itikad etmediklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

E m a n i ; yalan olan sözlerdir ki, Yehud cühelâsının rüesasından işittikleri yalan ve iftiralardır. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet maarifin kisbî olup zarurî olmadığına delâlet eder. Zira; kesb etmeyip zanla iktifa edenleri âyette zem vardır. Eğer

kisbî olmasa zem lâhik olmazdı. Usul-ü dinde zanla iktifa caiz değildir. Fakat furû-u â'malde zanla iktifa caizdir. Cehele-i Yehudun reislerinden dinledikleri yalanlar şunlardır : «Cennete kimse girmez, ancak Yehud girer. Yehudiyi Cehennem ateşi mes etmez, illâ muayyen birkaç günde mes eder. Evlâd-ı enbiyadan oldukları cihetle onlar Cehennem'e girmeyeceklerdir.» gibi birtakım yalanlardır.

Yehudda mevcud olan fırkalar ümmet-i Muhammed'de dahi vardır. Zira; hakka inat edip gayrı izlâle sâ'y eden ve ilmiyle âmil olup ifrat ve tefrit cihetlerinden içtinab eden ve sırf mukallid olanlar mevcuttur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitaptan kitabı bilmeyen cahiller olup onların itikadı ilm-i yakîn üzere müstenid olmayıp zan üzere müpteni olduğunu beyandan sonra onları aldatan ulema ve rüesanın duçar olacakları helâki beyan etmek üzere :

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Helâk-i azîm ve hirman-ı cesim şol kimseler içindir ki, onlar kitabın tahrif ve tağyir olunan âyetlerini ve ârâ-yı faside ve efkâr-ı kasidelerine muvafık tevilât-ı batıleyi kendi elleriyle yazarlar ve yazdıkları yalan mukabilinde azıcık bir para almak için yazdıktan sonra «İşte şu bizim yazdığımız taraf-ı ilahiden nazil olan âyetlerdir.» derler. Onlar elleriyle yazdıkları şeyler sebebiyle helâk-i ebedi onlar içindir. Ve kesbettikleri cinayetten naşi azab-ı ebedi onlara mahsus hazırlanmıştır. Binaenaleyh; kesbettikleri seyyiatın ceza-yı sezasını göreceklerdir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak Yehudun süfeha ve rüesasını bu âyette iki cinayetle itham buyurdu: Birincisi; zuafa-yı nası izlâl için elleriyle birtakım batıl şeyleri yazmalarıdır. İkincisi; yazdıkları ebâtıyli Allahü Tealâ'ya isnad etmeleridir. Bundan Yehud ulemasının garazları; azıcık dünya metaı olduğu-

nu beyanla Yehudun denaet-i tabiatlarını ve habaset-i tıynetlerini beyan buyurmuştur. Çünkü; insanı âkil, âhirette azıcık azab için dünyada birçok mala razı olmazken bilâkis onlar dünyada azıcık mal için âhirette azab-ı ebediyi ihtiyar ettikleri cihetle denaet-i tabiat ve hamakatlerini meydana kodular.

Tevrat'ı tahrifleri ancak dünya için olup diyanet için olmadığını Vâcip Tealâ bu âyette beyan ve nihayet şekavetlerine işaret buyurmuştur.

Batıl üzerine gayrın malını velev bir rıza olsun almak ve o malı ekletmek haram olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü; Tevrat'ı tahrif edenlerin aldıkları sahiplerinin rızalarıyladır. Halbuki bu halin azâb-ı azîme sebep olduğu beyan olunmuştur; çünkü; bâtıl mukabilinde aldılar. Binaenaleyh; batıl olan şey mukabilinde mal almak haram olduğu gibi yazmak dahi haram olup azabı mucip olduğu beyan olunmuştur.

Hulâsa; âyette üç cihetle azaba istihkak kesb ettikleri beyan olunmuştur : Birincisi; azıcık mala tamaen Allah'ın kitabını tahrif edip Allah'a isnad etmeleridir. İkincisi; gayrı izlâl için ebâtıyli yazmalarıdır. Üçüncüsü; kesbettikleri mallarıdır.

Vâcip Tealâ Yehudun kabayihinden nev'i ahari beyan etmek üzere :

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Yehud taifesi elbette bizi ateş mes etmez illâ muayyen birkaç günde ateş mes eder dediler. Ya habibim! Sen tevbih ve tekdir tarikiyle onlara cevaben söyle ki, «Siz muayyen birkaç günde azap mes edeceğine dair Allah'tan ahid mi aldınız? Eğer Allah'tan ahd aldınızsa Allahü Tealâ ahdinde elbette hulfetmez, ahdini yerine getirir. Yoksa Allahü Tealâ üzerine bilmediğiniz şeyleri iftira olarak mı söylüyorsunuz?»]

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran eyyam-ı madûde ile muradları; *buzağıya ibadet ettikleri kırk gün müddettir* ki onlar o kırk gün mukabilinde âhirette kırk gün yanacaklarını itikad ederlerdi. *Yahut* onların itikadında dünyanın müddeti yedi bin senedir. Her bin seneye mukabil bir gün Cehennemde kalarak yedi gün yanacaklarını murad etmişlerdir.

Ahidle murad; *haber ve vaaddir.* Yani «Sizin sayılı birkaç gün muazzep olacağınıza dair Allah'tan haber ve vaad mi aldınız? Eğer vaad aldınızsa Allahü Tealâ vaadinde hulfetmez» demektir.

(ام) kelimesi *hemzeye* mukabildir. Yani «Ahd mi aldınız, yoksa bilmeyerek Allah'a iftira mı edersiniz?» demektir.

Allahü Tealâ'nın vaadinde ve vaîdinde kizb olmayacağına âyet delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hakkın ahdinde yani vadinde hulf etmeyeceği beyan olunmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile vaadinde hulf, yalan ve noksandır. Vâcip Tealâ ise noksandan münezzehtir.

Delile istinad etmeksizin söz söylemek batıl olduğuna âyet delâlet eder. Zira; bilmedikleri şeyi söylemeleriyle Cenab-ı Hak tekdir buyurdu.

Vâcip Tealâ Yehudun «Cehennem ateşi bize isabet etmez. Ancak birkaç gün isabet eder» dediklerini red etmek üzere :

بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطٖيـئَتُهُ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Ey Yehud! Emr-i hal ve şan sizin dediğiniz gibi değil, belki indallah hak ve sabit olan ve ibadı üzerinde cari ve müstemir bulunan sünnet-i seniyye-i ilâhiye günah kesb edip ve kesbetmiş olduğu hatalar o kimsenin her tarafını ihata ederse işte o makule kimseler Cehennem'e mülâzimler ve ebediyen cehennemde kalıcılardır.]

Beyzâvî ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile her tarafını mâsiyet ihata eden kimseyle murad; *kafirdir*. Çünkü; mümin hernekadar fasık olsa dahi kalbiyle tasdiki ve lisanıyle ikrarı bulunduğundan her tarafını hatâyâ istiab edemez. Zira; «hatîe ihata etmiş» demek; «mâ'siyetten hali bir uzvu kalmamış» demektir. Bu manâya nazaran *hatîe,* ancak kâfirde tahakkuk edebilir.

Bir kimse bir günah işleyip de o günahtan halâsın çaresini aramazsa daha büyüğüne cür'et eder ve gittikçe günahı tezayüd eyler ve nihayet o derece musır ve münhemik olur ki asla azasından hiçbir uzvunun masiyetten hâli kaldığı zamanı bulunmaz. Çünkü; her azanın kendine göre masiyetten haz ve nasibi vardır. Hatta masiyetten o kadar lezzet alır ki, bütün emeli masiyet olduğu gibi masiyetten men' edeni dahi sevmez olur. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *s e y y i e ; sağire ve kebire cümle maâsiye* şamil olduğundan maâsiden herhangisi olsa muhalledün finnar olmasını mucip olur. Vehmini def için muhalledün finnar olmasını mucip olan *cemi cevanibini ihata eden mâsiyet* olduğu beyan olunmuştur.

Cehennem'i icab eden esbaba dünyada müdavemet ve mülâzemet ettiklerinden âhirette dahi müsebbeb olan Cehennem'e ebedi mülâzim olacakları beyan olunmuştur.

Bâlâda beyan olunduğu veçhile âyet-i celile kâfirler hakkında olduğundan günah-ı kebire sahibinin muhalledün finnar olmasına delâlet etmeyeceği cihetle ehl-i kebirenin muhalledün finnar olmasına dair mû'tezilenin bu âyetle istidlâlleri batıldır. Bu âyette hatîe ile murad; *şirk ve küfür* olduğuna dair «İbn-i Abbas» Hz.'nin rivayeti dahi mutezileyi red eder.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin muhalledün finnar olacaklarını beyandan sonra müminlerin muhalledün filcennet olacaklarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar iman ettiler ve imanlarının muktezası olan amel-i salihi işlediler. İşte iman edenler ve amel-i salih işleyenler Cennet'e mülâzimlerdir, onlar Cennet'te ebedi kalıcılardır.]

Beyzâvî ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile Vâcip Tealâ'nın Kur'ân'da mürtemir olan âdâtı; âsî olanları azabıyla tehdid buyurduğu gibi muti olanları sevabıyla tebşir etmektir. Zira; küfr üzere musır olanlara azab-ı dâimle hükmedince adaletini ve fazl-ü ihsanını ızhar için iman üzre devam edenlere de nimeti bâkiyesiyle hükmeder, binaenaleyh müminin azaptan korkusu ve sevabı ümidi idi, her ikisi müsavi olmak lâzım olduğuna Resulullah «Müminin azaptan havfiyle rahmeti ümidi tartılmış olsa her ikisi denk olmalı» hadisiyle işaret buyurmuştur.

Bu âyet; amelin imandan hariç olduğuna delâlet eder. Zira ameli iman üzere atf etmek; matufla matufün aleyhin mugayir olması kavaid-i Arabi iktizasından olduğu gibi amel, imanda dahil olsa imanı zikirden sonra ameli zikir tekrarı mucip olurdu. Kelâm-ı ilâhi ise faidesiz tekrardan münezzehtir. Bu âyet-i celile küfürden mada büyük günahı irtikâb eden müminin günahı miktarı azab olunursa da Cennet'e dahil olacağına delâlet eder. Zira; iman ve amel edenin Cennet'e gireceğine ve onda muhalled kalacağına âyet delildir.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in dünyaca nimetlerini ve o nimetlere şükretmeyip birtakım masiyetler irtikâp ettiklerini beyandan sonra onlara vaki olan bazı tekâlif-i ilâhiyeyi beyan etmek üzere :

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-i Ekrem! Zikret şol zamanı ki o zamanda biz azimüşşan Beni İsrail'den ahd-ü misak aldık ve onlara dedik ki «Siz ibadet etmeyin, ancak mabudun bilhak olan Allahü Tealâ'ya ibadet edin.»] Zira, Allahü Tealâ sizi yoktan var etti ve enva-ı lûtf-ü keremiyle terbiye ve taltif eyledi. Binaenaleyh; ibadete müstehak ancak Vâcip Tealâ olduğundan ibadetinizi ona hasretmeniz lâzımdır. **[Ve sizin vücudunuza sebeb-i zahiri olup besleyen ve büyüten, ananıza ve babanıza ihsan edin.]** Onların ihtiyacına malınızı sarf ve aza ve cevarihinizle hizmet edin ki onların size hal-i sabavetinizde vaki olan nimetlerinin şükrünü ifa ve hukuk-i ebeveyni ancak eda etmiş olasınız. **[Ve ebeveyniniz vasıtasıyla size mensub olan akraba ve taallükatınıza ve umuruna tekeffül etmiş kimsesi bulunmayan yetimlere ve bazı mevaniden dolayı maişetini kesbe muktedir olamayan fukara ve mesakîne ihsan ve şefkat ve merhamet edin ki onların hukukunu ve meziyet-i insaniyeyi yerine getirmiş olasınız ve size karabeti olan ve olmayan cemi' nasa güzel söyleyin ki cinsinize olan rikkat ve mahabbeti ızhar etmekle onları memnun etmiş olasınız. Ve insanlara hüsn-ü muamelenizle beraber cemii azanızın şükrü olan namazı ikameyle canib-i ilâhiye teveccüh-ü tamla teveccüh edesiniz ve yalnız ibadet-i bedeniyeyle iktifa etmeyip nefsinizden denaet-i buhlü izale için zekâtınızı muhtaç olanlara verin ki malınızın şükrünü eda etmiş olasınız. Biz; saadet-i dünyeviyenizle vusule sebep olan şu ibadatla emr ettikten sonra siz bu tekâlifi arkanıza atarak iraz ettiniz. İllâ sizden pek az kimseler tekâlifi kabul ve muktezasıyla amel ettiler, halbuki siz haktan iraz edicisiniz.]**

Tefsir-i Hâzin'in beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette insan üzerine lâzım olan vezaifi içmalen tertip üzere beyan buyurmuştur. Çünkü; Allah'ın insanlar üzerine nimeti büyük ve çok olup halk ettiği insan için vacip olan; herşeyden evvel *Allah'a ibadettir.*

Bundan sonra tatbiki azîm ve vacip olan *ebeveyne riayet ve itaattir.* Çünkü; insanın ebeveyni; vücuduna sebep olup hal-i sabavetinde ve herşeye muhtaç olduğu bir zamanda her umurunu kâfil ve her hususunu himaye ederek kendisini enva'ı lûtf-ü kerem ve şefkatle terbiye ettiklerinden insan için ikinci mertebede vazife; onlara itaat ve şükürlerini ifa etmektir. Binaenaleyh; ebe-

veyni kâfir olsalar dahi masiyet olmayan şeylerde onlara itaat vaciptir. Eğer ebeveyni kâfir ise onları tatlı lisanla dine davet etmek ve âsî ise ibadete terğib ve teşvik eylemek kezalik onlara riayet cümlesindendir.

Bundan sonra lâzım olan husus *akrabaya riayet*tir. Zira akrabanın hukuku; ebeveyn vasıtasıyla hasıl olduğundan ebeveynin hukukuna tabi ve o cümledendir. Binaenaleyh üçüncü mertebede vazife; onların hukukuna riayet etmektir.

Pederi vefat etmiş çocuğa — *yetim* — ibraz-ı şefkat ve riayet ve kendisinin ihtiyacını defetmek dördüncü mertebede vazife-i insaniyedendir. Çünkü; eytamın mesalihini tesviye edecek kimsesi olmadığından bunlar her veçhile mutac-ı âtıfettir.

Kezalik fakrü vifaka kendini bürümüş, ihtiyaç her tarafını ihata etmiş olan *miskinlere* merhamet beşinci mertebede vazife-i insaniyedendir.

Bundan sonra *cümle nasla hüsn-ü muamele ve muaşeret* lâzım olduğundan Cenab-ı Hak cemii nasa hüsn-ü muaşeret ve tatlı lisanla ülfet lâzım olduğunu beyan ve tavsiye buyurmuştur. Çünkü âlemin intizamı; insanların yekdiğeriyle hüsn-ü muaşeretine mutavakkıftır. Nitekim emr-i bilmâ'ruf ve nehy-i an-ilmünker bunu müeyyiddir.

Bundan sonra Vâcip Tealâ *ibadat-ı bedeniye ve maliye* ile emir buyurduğu halde Beni İsrail'in pek çokları şu tekâlifi edaya ikrar verdikten sonra ikrarlarından istinkâf edip tekâlifi kabulden imtina ettiklerini Vâcip Tealâ yine bu âyet-i kerimede beyan buyurmuştur.

Bu âyette hitap; Beyzâvî'nin beyanı veçhile asr-ı saadette mevcut olanlara ve onlardan evvel geçmiş olan Yehudun mecmuune tağlib tarikiyle hitab olma ihtimali kavidir. Hitap, Yehuda olmak itibarıyla âyet, Yehud üzerine vacip olan ahkâmı beyan hakkındaysa da aynı ahkâmla ümmet-i Muhammed dahi mükelleftir. Zira; Allahü Tealâ'nın ümem-i salife hakkında Kur'ân'da beyan buyurduğu ahkâmla bu ümmetin mükellef olması kavaid-i usuliyemiz iktizasındandır.

Hulâsa; Tevrat'ta ancak Allahü Tealâ'ya ibadet edip gayre etmemek ve anaya babaya hüsn-ü hizmet ve iyilik etmek ve ak-

rabaya riayet ve yetimlere ve miskinlere ihsan ve nas ile hüsn-ü muaşeret eylemek ve namazı ikame ve zekâtı eda etmek üzere Beni İsrail'den ahd alındığı ve bu ahdden onların birçokları dönüp içlerinden az kimselerin itaat ettiğini Allahü Tealâ bu ahkâm-ı Kur'ân'da beyan buyurduğu için bizim üzerimize de riayet vacip olduğu ve binaenaleyh bizim de bunlarla mükellef olduğumuz bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ Beni İsrail üzerine vaki olan bazı tekâlif-i ahari kabule ahd-ü misak aldığını beyan etmek üzere :

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Zikr edin şol zamanı ki ey Beni İsrail! O zamanda biz sizden ahd-ü misak aldık ve dedik ki sizin bazınız bazınızın kanlarınızı bigayrı hakkın dökmeyin ve bazınız bazınızı vatanınızdan zulüm ve taaddi ile çıkarmayın. Bu minval üzere size vesayamız vaki olduktan sonra bitta' v'i verrıza bu ahdi kabul ve ikrar ettiniz. Halbuki cümleniz hazır ve müttefik idiniz.]

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyette hitap; zaman-ı saadette bulunan Yehud ulemasına veyahut halef ve selef mecmuuna olmak ihtimali varsa da esah olan eslâf-ı Yehuda hitaptır. Âbâ ve ecdatlarının hatalarına ahlâf ve ensalleri tebiyyet ettiklerinden dolayı ahlâfı tevbih ve âbâlarının seyyiatından iştirak ettiklerini beyandır.

Ahd-ü misak almanın manâsı; tekidle emretmek ve Tevrat'ta vaki olan emir ve nehyi kabul ettiklerini beyan eylemektir.

İnsan kendi nefsini katilden mücanebet üzere bulundurmak tabii ve zaruri bir hal olduğu halde «Kendi kanınızı dökmeyin» demek, «Bazınız bazınızı ruhsat-ı şer'iye olmadıkça öldürmeyin» *veyahut* «Aharini katl etmeyin ki kendi kanınızın kısâsen dökülmesine sebep olmasın» *veyahut* «Sizi katledecek kimselerle mu-

katele etmeyin ki kanınızın dökülmesine sebep olmayasınız» demektir.

«*Nefsinizi memleketinizden çıkarmayın*» demek; «Bazınız bazınızı çıkarmayın» *yahut* «Sizi vatanınızdan çıkarmaya sebep olan vesaile tevessül etmeyin» demektir.

«*Siz ikrar ettiniz*» demek; «Bu ahkâmı kabul ettiniz ve kabulünüze bazınız bazınıza şehadet edersiniz» *veyahut* «Eslâfınızın kabulüne siz bugün şehadet edersiniz» *veyahut* «Siz bu ikrar ve kabulde hazırsınız» demektir. Çünkü eslâfının ikrarını ahlâfı hazır gibi bilirler ve kabullerine şehadet ederler.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'den katl-i nefs etmemek ve zulmen bir kimseyi vatanından tardeylememek üzere ahd-ü misak aldığını beyandan sonra ahdi nakzettiklerini beyan etmek üzere :

ثُمَّ أَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ

buyuruyor.

[İkrar verip ahdi kabul ettikten sonra siz ahdi nakzetmiş şol kimselersiniz ki bazınızı bazınız katl ettiniz ve sizden bir fırkayı vatanlarından zulmen ihrac ettiniz ve ihrac olunanların mazarratına ihrac edenlere zulüm ve taaddi ve mâ'siyetle muavenet ettiniz ve onlardan esir olarak düşman elinde size gelirlerse bedellerini feda etmekle onları esaretten halâs ettiniz. Onları ihraç etmek sizin üzerinize haramdır.]

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile Cenab-ı Hak Tevrat'ta Beni İsrail üzerine bazısı bazısını katl etmemek ve zulmen vatanlarından çıkarmamak ve düşmanlarına muavenet etmemek ve düşman elinden esiri halâs etmek üzere ahd-ü misak almıştı. Bunlar bu ahkâm-ı erbaadan *katil, vatandan ihraç ve düşmanla-*

rına muavenet etmekle bu üçünü ihlâl edip yalnız dördüncüsü olan *esiri halâs* cihetine riayet ederlerdi. Çünkü; Beyzâvî'nin beyanı veçhile Yehûd olan «Beni Kurayza» Arap'tan «Evs» kabilesinin ve yine Yehûddan «Beni Nadîr» Arap'tan «Hazreç» kabilesinin müttefikleri olup zaman-ı cahiliyede Arapların yağma ve ğaret gibi âdât-ı kerihleleri icabı Evs'le Hazreç daima birbirlerine ğârât eder ve müttefikleri Yehûdlar onlarla beraber koşarlar, galip gelen, mağlûp olanları tarumar eder ve bittabi galip tarafında bulunan Yahudiler, mağlûp tarafında bulunanlara aynı muameleyi reva görür ve katil ve vatanlarından ihraç ve düşmanları bulunan Araplara muavenet ederler, sonra mağlûp taraftan esir olan Yahudileri Arapların elinden para ile alır, azad ederlerdi. Bir taraftan esaretlerine sebep olup diğer taraftan para cem edip esaretten halâslarına sâ'y ettiklerinden bu gülünç manzaranın sebebinden sual olunduğunda «Müttefiklerimizden ayrılamayız ve lâkin Yehûddan esir olanın halâsına sâ'y etmekliğimizi bize Tevrat emrediyor» derlerdi.

Vâcip Tealâ bu hallerini tevbih etmek üzere :

أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[Siz kendi cinsiniz yahûdileri katil ve vatanından ihrac eder ve dindaşlarınızın düşmanlarına muavenet eder ve rüserayı azad etmekle Tevrat'ın bazısına iman ve bazısına küfür mü ediyorsunuz? Sizden kitabın bazı ahkamına iman ve bazı ahkâmına küfr eden kimsenin cezası olmadı, illâ hayat-ı dünyada rüsvalık ve hakir olmak ve yevm-i kıyamette azab-ı Cehennemin ziyade şiddetlisine red ve ilka olunmaktır. Halbuki Allahü Tealâ sizin amelinizden gafil değildir.]

Bir kavmi katil ve memleketlerinden teb'id ve hanelerinden

kemal-i hakaretle çıkarmak zulüm ve taaddi olup fitne-i azimeye badi olduğundan iktidar, kuvvet ve şevkete muhtaç olduğu cihetle Vâcip Tealâ zulüm ve tecavüz üzere muavenette bulunduklarını beyan buyurmuştur. Âyet-i celile asıl zulmün hürmetine delâlet ettiği gibi zalime muavenetin hürmetine dahi delâlet eder.

Bu âyetin evvelinde zikr olunan *f i d a ; birşeyi sıyanet için mukabilinde ivaz ve bedel vermektir.* Bu makamda ise; *esiri esaretten kurtarmak için verilen bedeldir.* Çünkü Yahudiler; kendi cinslerinden esir olan Yahudilerin bedelini vermekle esaretten halâs ederlerdi.

Kitabın bazısına iman ile murad; *esiri esaretten kurtarmaktır.* Çünkü Tevrat; esiri esaretten halâs etmekle emreder ve Yehûd da bu emre riayet ederlerdi.

Bazısına küfürle murad; *katil ve zulümle dindaşlarını vatanlarından çıkarmak ve düşmanlarına muavenet etmektir.* Çünkü; Tevrat bunlardan Beni İsrail'i nehy ve nehyin ahkâmına riayetle emretmişti. Bu ahkâma riayetle emr edip ahd-ü misak aldığı halde Yehûd, nakz-ı ahdetmişlerdir. Binaenaleyh; bazısına riayet ve bazı ahare adem-i riayetlerinden dolayı Cenab-ı Hak tevbih ve bu ahd-i nakzedenlerin cezası dünyada rüsvalık ve zill-ü hakaret olduğunu beyanla Yehûdu tehdid buyurmuştur. Çünkü akvamı bir noktaya cem eden *din* ve rabıtaları *şeriattır.* Aklen malûm olduğu gibi hissen dahi müşahede olunmaktadır ki, hangi ümmet ikrar verip kabul ettiği şeriatin ahkâmını ihlâl ve hudûd-u ilâhiyeyi tecavüz ederse o ümmetin rabıtası çözülür ve yekdiğerine irtibatı kalkınca bittabi satvet ve şevketi zevale yüz tutar. Binaenaleyh; heyet-i mecmuası dünyaca zelîl ve hakir olup â'dânın ayakları altında ezilirler ve yevm-i kıyamette azabın en şiddetlisine uğrarlar.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾

[Şu kitabın bazısına iman ve bazısına küfr edenler şol kimseler ki onlar âhiret mukabilinde hayat-ı dünyayı satın almışlar-

dır ve hava ve heveslerine muhalif olan evamir-i ilâhiyeyi ihmal ederek huzuzat-ı âhiret üzerine havâ ve heveslerini tercih ettiklerinden onlardan azap tahfif olunmadığı gibi hiçbir kimse tarafından nusret ve yardım dahi olunmazlar.] *Şu halde* kitabın cemî'i ahkâmıyla âmil olanların nail oldukları iltifat-ı ilâhiyeden sâkıt ve azâb-ı ebedîye giriftar olurlar.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e ihsan ettiği nimetlerden diğer bazılarını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهٖ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak Biz Azimüşşan ibadın mesalih-i diniye ve dünyeviyelerini câmî' kitab-ı ma'hûd olan Tevrat'ı Musa (A.S.)'a verdik ve Musa (A.S.) Tevrat'la hükmedip vefat ettikten sonra resulleri, Musa (A.S.)'a tâbi kıldık ve onlar da Musa (A.S.)'ı takib edip vefat ettikten sonra İsa (A.S.)'a umur-u dünya ve umur-u âhiretlerini beyan eder beyyineler ve açık delilller verdik ve İsa'yı ruh-i kudüs olan İncil ile teyid ve takviye ettik. Bu kadar delâil-i vâzıha ile resullerimiz geldiklerinde siz itaat etmediniz de hernezaman arzunuzun hilâfına resul geldiğinde iman etmekten nefsinizi büyük addederek resulleri tahkir ettiniz ve iman etmeye meyl-ü rağbet etmediniz, rusül-ü kiramdan bir fırkayı tekzip ve diğer bir fırkayı katlettiniz.]

Binaenaleyh; imandan tecerrüd ettiniz.

Bu âyet-i celile Beni İsrail'e resul göndermek ve kitap inzal etmek gibi nimetleri verdiği halde şükr etmeyip küfr ettiklerini beyanla habâset-i tıynetlerini meydana koymuştur.

Musa (A.S.)'dan sonra birçok resuller geldiğine âyet delâlet ettiği gibi şeriat-ı Musa, cümlesine şeriat olduğuna ve Musa (A.S.)

ın şeriati, şeriat-i İsa'nın zuhuruna kadar devam ettiğine dahi delâlet eder. Çünkü Musa (A.S.)'a kitap verildiğini ve diğer resullerin Musa (A.S.)'a tâbi olduklarını beyan etmek; Musa (A.S.)'dan sonra gelen resullerin şeriat-ı Musa ile amel ettiklerine delâlet eder.

Amma, İsa (A.S.)'ın şeriatı ve kitabı Musa (A.S.)'ın şeriatinin ekser-i ahkâmını neshedip şeriat-ı cedide sahibi olduğundan icmalen resuller geldiklerini beyandan sonra tafsilen İsa (A.S.)'ı Vâcip Tealâ beyan buyurmuştur.

Lâfz-ı İsa *Arabidir*. İbranisi *İşu*'dur. Lâfz-ı Meryem *hâdim* manâsınadır. Beyt-i Mukaddes'e hizmet ettiğinden *Meryem* denilmiştir.

Beyyinatla murad; Beyzâvî ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile *mevtayı ihya etmek ve gözsüzlerin gözlerini iade eylemek ve bazı muğayyebattan haber vermek* gibi Cenab-ı Hakkın İsa (A.S.)'a vermiş olduğu mucizat-ı zahiredir.

Ruh-u Kudüsle murad; *Cibril-i Emin*'dir. Zira Ruh-u Kudüs; Ruh-u Mukaddese manâsına olduğu cihetle Cibril-i Emin'in şanına ta'zim ve ulüvvü mertebesini beyan için *Ruh-u Kudüs* denilmiştir. *Yahut* Cibril-i Emin ile din-i mübin ihya olunduğundan insanın bedenindeki ruhuna teşbih tarikiyle Cibril'e *Ruh-ül Kudüs* denilmiştir. Cibril, enbiyaya vahiy inzaline memur olup mükellefin dahi dinlerini vahy ile ihya ettiklerinden *ruh* denilmeye sezadır. Yahut, Ruh-ul Kudüs; *İncil*'dir. Zira; umur-u dinin ihyasına ve umur-u dünyanın intizamına vesile olduğundan *Ruh* denilmiştir. Çünkü; bünye-i insaniye her türlü kemalâtını ruh vasıtasıyla ikmal ettiği gibi cemiyet-i beşeriyenin her ferdi dînî ve dünyevî kemalât ve saadâtını kitabullah vasıtasıyla ikmal ettiğinden ruha teşbih tarikiyle kinayeten *ruh* denilmiştir. Yahut Ruh-ul Kudüs'le murad; İsa (A.S.)'ın mevtayı dirilttiği esnada tevessül ettiği *İsm-i A'zam*dır. Şu halde bu âyette Ruh-ul Kudüs'le herhangi manâ murad olunursa olunsun o manânın İsa (A.S.)'ın nübüvvetini teyid ettiğini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Yehûdun bazı enbiyayı katil ve bazılarını tekzip ettiklerini ve imandan imtina ile temerrüdlerine işaret ve küfürlerini beyandan sonra Resulullah'a karşı adavetlerini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

buyuruyor.

[Onlar «bizim kalplerimiz perdelidir, senin davetini işitmeyiz ve sözünü dinlemeyiz» dediler. Sen onlara cevap olarak tevbih ve tekdir suretiyle, de ki sizin kalplerinizde perde yoktur, belki hased ve inadınızdan dolayı hakkı işitmezsiniz, Allahü Tealâ onlara küfürleri sebebiyle lânet etti. Binaenaleyh; onlardan gayet az kimseler iman ederler.]

Yani; Resulullah Yahûdileri din-i İslâma davet ettiğinde onlar hased ve inadlarına binaen dediler ki : «Bizim kalplerimiz senin söylediğin sözleri duymaktan perdelidir ve bizim kalbimiz ilmile doludur. Senin söylediğine ihtiyacımız yoktur. Eğer söylediğin sözlerde dinlenecek birşey olsa dinleriz ve lâkin işitmeye şayan birşey olmadığından kulağımıza girmez» demişlerdi. Cenab-ı Hak onların bu kelâmlarını reddedip buyuruyor ki, «Onların kalplerinde perde yoktur, belki küfrü ihtiyarları sebebiyle Allahü Tealâ onlara lânet ve dergâhından tardetti ve küfür gibi bir cinayeti irtikâplarından dolayı Allahü Tealâ onları tevfikından uzak kıldı. Binaenaleyh; onlardan iman eden gayet az kimselerdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (قليلا) müminin sıfatı olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [onlardan az kimseler iman eder] demektir. *Yahut* (قليلا) imanın sıfatı olduğuna nazaran manâ-yı nazım : [onlar teklif olundukları ahkâmın pek azıcığına iman ederler.] Meselâ «Allahü Tealâ'ya iman ederler, resullere iman etmezler.» demektir.

Vâcip Tealâ Yahûdun ef'al-i kabihalarından nev'i âhari beyan etmek üzere :

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ
كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[Vakta ki yahûda, evvelîn ve ahirînin ulûmunu ve mutekadat-ı diniye ve dünyeviyeyi ve umum hakaik ve maarifi cami kitap — Kur'ân'dır — ind-i ilâhiden geldi. Onlarla beraber bulunan Tevrat'ı ve enbiya-yı ızama nazil olan sair kitapları tasdik eder Kur'ân gelince onlar küfrettiler. Halbuki bu kitap nazil olmazdan evvel yahûd, o kitabın nazil olacağını kâfirler üzerine fütuhat addederler ve o kitabın sahibiyle kâfirlere galebe edeceklerini ve diniyle tedeyyün eyleyeceklerini maaliftihar beyan ederlerdi. Vakta ki onlara bildikleri ve kitaplarıyla nüzulünü istidlâl ettikleri kitab-ı mübin geldi, fakat o zaman o kitaba küfr ettiler.] Hased ve inatları o kitaba ve kitabın sahibine iman etmelerine müsaade etmedi, mâni oldu. Evvelki sözlerini kâmilen unuttular, bab-ı ilâhiden tard ve teb'ide müstehak oldular. Binaenaleyh; Allah'ın lâneti kâfirler üzerine daima nazil ve variddir. Kur'ân-ı Azimüşşan, enbiya-yı sabıkanın kitaplarını taraf-ı ilâhiden kullarını tarîk-ı hakka irşad için inzal olunduğunu tasdik ettiğinden *kitab-ı müsaddık* denilmiştir.

Yahûd taifesi Kur'ân nazil olmazdan evvel Tevrat'ın beyanı vechile Kur'ân'ın nazil olacağını ve Kur'ân'ın sahibi olan Hz. Muhammed (S.A.) vasıtasıyla müşriklere galebe edeceklerini ve nüzulü zamanı takarrub ettiğinden kendi zamanlarına tesadüf edeceğini maaliftihar beyan ettikleri halde Kur'ân nazil olunca hasedle riyasetlerinin zevalinden havf ve endişe ederek ikrarlarından nükûl ve dünyayı din üzerine tercih eyleyerek küfrettiklerini Cenab-ı Hak beyan ve *lânete istihkakları* ancak küfürleri için olduğuna işaret olarak zamîr yerinde ism-i zahir olarak (على الكافرين) buyurmuştur. Çünkü; (على الكافرين) bedelinde (عليهم) denilse ola-

bilirdi. Lâkin lânete istihkakları küfürlerinden dolayı olduğuna işaret fevt olurdu. Çünkü; müştak üzere hükmün tertibi o müştakın me'haz-i iştikakı hükme illet olduğunu müş'ir olduğundan (كافرين) lâfzı mehaz ve iştikakı olan küfrün lânete illet olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Yahûdilerin küfürlerini beyandan sonra o küfürlerinin sebebini ve küfrü ihtiyarlarına binaen gazap üzere gazaba müstehak olduklarını beyan etmek üzere :

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاؤُ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾

buyuruyor.

[Ne çirkin oldu şol şey ki, o şey mukabilinde onlar nefislerini satın aldılar. Gûya zann-ı fasitlerince Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'a küfürleriyle nefislerini azab-ı ilahiden kurtarmış oldular. Kullarından dilediği kimse üzerine fazl-ü kereminden Allah'ın Kur'ân'ı inzal etmesine hased ve zulüm ve tuğyanlarından naşi Allah'ın inzal ettiği kitabına küfretmeleri ne fena şey oldu ki, şakaveti saadet zan ettiler. Enbiya-yı ızama hased edince onlar gazap üzere gazapla rucu ettiler. Dünyada ve âhirette hakaret edici azab kâfirler üzerine olucudur.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (اشتروا); *sattılar* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'a küfürleri mukabilinde nefislerinin saadetini ve huzuzâtını sattılar. Ne çirkin ve fena şey oldu küfürleri ki, o küfürleri bedelinde saadeti nefsaniyelerini sattılar.] *Yahut* (اشتروا) *satın aldılar* manâsınadır. Buna nazaran manâ-yı nazım : [Ne berbat oldu şol şey ki, o şey mukabilinde onlar nefislerini satın aldılar ve gûya azaptan kurtardılar. Halbuki nefisleri mukabilinde ihtiyar ettikleri fena şey Allah'ın kitabına küfretmeleridir.]

Küfürlerinin sebebi ve illeti; Allah'ın dilediği kuluna kitap inzal etmesine hased ve buğz-u adavetleri olduğu beyan olunmuştur.

Fahr-i Razi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Hz. Musa'ya ezalarından dolayı gazaba müstehak oldukları gibi âhir zaman nebisine küfürlerinden naşi dahi gazab-ı âhare müstehak olduklarından Yâhûdun gazapları ikidir. *Yahut* İsa (A.S.)'a küfürleri ve bazı enbiyayı katilleri sebebiyle müstehak oldukları gazap üzerine Resulullah'a da küfürleri sebebiyle gazab-ı ahare müstehak olduklarından gazap üzerine gazapla rucu ettikleri bu âyette beyan olunmuştur. Velhasıl Yahûda gazabın her ne sebeple olursa olsun iki kat olduğu muhakkaktır. Zira; küfürleri esbab-ı müteaddideyle hasıl olduğundan onlar üzerine gazap da müteaddiddir ve azapları onları zelil ve hakir kılacağı kat'idir. Çünkü; onların küfürlerinden dolayı azaplarının onlara ihanet edeceği beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Yahûdun ef'al-i kabihalarından nev-i âhari beyan etmek üzere :

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

buyuruyor.

[Yahûda «Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'a iman edin» denildiğinde onlar «Bizim üzerimize inzal olunan Tevrat'a iman ederiz» derler ve kendi kitapları olan Tevrat'ın maadasına küfrederler. Halbuki Tevrat'ın başkası olan Kur'ân onlarla beraber bulunan Tevrat'ın taraf-ı ilâhiden münzel kitap olduğunu tasdik edici olduğu halde haktır ve sadıktır, iman etmeye lâyıktır. Ya Ekrem-er Rusül! Onlara cevap ve ilzam olarak sen de ki «Eğer dediğiniz gibi Tevrat'a iman edici oldunuzsa bundan evvel Allah'ın nebilerini niçin katlettiniz? Tevrat size onları katledin mi dedi? Ve o katlettiğiniz nebiler size Tevrat'ın hilâfını mı emr ederdi? Sebep ne idi

ki onları katl ettiniz? Allah'ın kitabına iman eden, Allahın nebilerini katleder mi? Siz ise katlettiniz, şu halde imanınız yalandır.]

Kütüb-ü semaviyenin cümlesine iman lâzımken Yehûd, bazısına iman edip bazısına iman etmedikleri için Vâcip Tealâ bu âyetle onları zem'etmiştir. Zira; Tevrat'a iman ettikleri iddialarıyla kendi amelleri beyninde tenakuz vardır. Çünkü; Tevrat, cümle kitaba imanın vücubunu emri ve tavsiye eder. *Kur'ân'a imanın vücubuna sebep* Kur'ân'ın hak olduğu ve hakkaniyeti, mucizat-ı zahire ile nübüvvet davası sabit olan peygamberin o kitabın taraf-ı ilâhiden münzel olduğunu haber vermesi ve Kur'ân'a muarazaya kıyam edenleri aciz bırakmasıyla sabit olduğuna işaret için Vâcip Tealâ Kur'ân'ın taraf-ı ilâhisinden nazil olduğunu beyan buyurmuş ve Yehûd taifesinin Tevrat'a iman davaları kâzip ve hariçte ef'allerine mütenakız olduğunu beyanla Cenab-ı Hak Yahûd taifesini rüsva kılmıştır. Çünkü; enbiyayı katletmek küfür olduğu gibi alelhusus Tevrat, bigayrı hakkın avam-ı nasın katlinden bile onları nehyettiği halde enbiya-yı ızamı katletmekle beraber Tevrat'a iman ettiklerini iddia etmeleri mütenakızdır. Çünkü; ahâd ve avam-ı nası katletmekten nehyeden bir kitab-ı celilüşşanın, enbiya-yı ızamı da katilden menedeceği evleviyetle sabittir. Şu halde bir taraftan enbiyayı katletmek diğer taraftan Tevrat'a iman ettik diye iddiada bulunmak elbette tenakuz teşkil eder. Çünkü; Tevrat'ın ahkâmı hiçbir kimseyi bigayrı hakkın katletmemektedir. Halbuki birçok peygamber katlettikleri nass-ı Kur'ân'la sabittir. Gerçi enbiyayı katleden Yahudiler zaman-ı saadette bulunanlar değillerse de âbâ ve ecdatlarının ef'ali onları imandan çıkarıp onların imanları yalan olduğu gibi bunların imanı dahi yalan olduğunu beyan sırasında eslâfının hataları da bunların yüzlerine vurulmuş ve âbâları tarafından ika' edilen fiil-i katil, kinaye tarikiyle bunlara isnad olunmuştur. Çünkü; bunlar âbâlarının ef'aline razı olup masiyete rıza ise aynı masiyet olduğundan keenne enbiyayı katilde bunların da rızalarına binaen medhaldar addolunmuşlardır.

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in «Biz iman ettik» dedikleri kelâmla-

rını enbiyayı katletmeleriyle ve kütüb-ü münzelenin bazısına iman etmediklerini beyanla reddettiği gibi az bir zamanda buzağı suretine ibadet ettiklerini beyan ile dahi reddetmek üzere :

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, birtakım mu'cizât-ı zahire ve alâmat-ı adîdeyle Musa (A.S.) size geldi ve dava-yı nübüvvetini teyid ve tasdik eder delillerle nübüvvetini ispat etti. Musa (A.S.) Tûr-u Sîna'ya münacata gittikten sonra tasni' edilen dana suretini siz zalim olduğunuz halde mabud ittihaz ettiniz.] Halbuki Musa (A.S.) sizin noksanınızı ikmal ve mesalihinizi tekmil hususunda fevaid-i uhrâ istirhamına gitmişti. Siz ise Samîriy gibi bir münafıkın hiyle ve desayisine aldanarak dana sureti gibi hakir ve zelil birşeyi mabud ittihazına kadar cüret ettiniz. İşte ibadetinizi müstehak olmayan birşeye tevcih ettiğinizden dolayı nefsinize zulmettiniz.

Beni İsrail'in buzağı suretini mabud ittihaz ettikleri gerçi bundan evvel zikrolunmuşsa da âyetlerin uslûp ve ibareleri beyninde fark olduğu gibi sevk olunan maksatlar beyninde de fark vardır. Zira evvelki âyetten maksat; Beni İsrail'e taraf-ı ilâhiden tevali eden nimetlere karşı şükretmek lâzımken küfürle mukabele ettiklerini beyan için sevkolunmasıdır. Bu âyetten maksat ise Musa (A.S.)'ın vahdaniyet-i ilâhiyeyi ispat için getirmiş olduğu delâile karşı «Dana suretini mabud ittihaz eden siz değil misiniz ki, Tevrat'a iman ettiğinizi iddia ediyorsunuz?» demektir. Şu halde Resulullah'a karşı olan muameleleri Musa (A.S.)'a yaptıkları muameleleri gibidir. Binaenaleyh; âyetlerde maksat itibariyle tekrar yoktur.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in kendi kitaplarına iman etmediklerini delil-i âharla ispat ve beyan etmek üzere :

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا ف۪ي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِه۪ٓ ا۪يمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٩٣﴾

buyuruyor.

[Zikredin ey Beni İsrail! Şol zamanı ki o zamanda Tevrat'a iman edeceğinize dair biz sizden ahd-ü misak aldık ve Tûr Dağını üzerinize kaldırmakla tehdit ettik ve dedik ki «Size verdiğimiz kitabın ahkâmını kuvvet ve ciddiyetle ahzedin ve evamir ve nevahimizi işitin! Mucibiyle amel edin.» Bizim bu emrimiz üzerine eslâfınız «Emrinizi kulaklarımızla işittik, kalbimizle isyan ettik» dediler ve onların küfürleri sebebiyle dana suretine muhabbetleri kalplerine içirilmiştir.] Zira; buzağının aşk-u mahabbeti onları mest-i lâ yakil haline getirmiş keenne kalpleri danaya ibadetin mahabbetini sünger gibi soruyor (emiyor) içilen suyun mideyi ihata edip her tarafına yayıldığı gibi buzağı suretine mahabbetleri onların kalplerini ihata etmiştir. Ey resulüm! Sen onları ilzam ve iskât tarikiyle ala vech-ittekdir vetta'riz [De ki «Eğer müminseniz size imanınızın emrettiği şey ne çirkin şey oldu ki kitabullahı inkâr ve resulleri tekzip ve katledip danaya ibadet ediyorsunuz. Mümin olan kimse bunlara cür'et eder mi? İmanla bu ef'al-i kabiha bir arada geçinir mi? Bu cinayatı irtikâpla beraber kitabınıza iman ettiğinizi nasıl iddia edersiniz, kavliniz fiilinize mütenakız değil mi, müminseniz size bunları imanınız mı emrediyor?] İmanın muktezası böyle kabayih emretmek midir? Şu halde bu cinayâta cüretiniz imanınızın olmadığına delâlet eder.»

Gerçi bu âyetin bazı kısmı bundan evvel zikrolunmuşsa da bu makamda tekiden «İşittik, isyan ettik» dediklerini beyana bir mukaddimedir. *Kalplerine buzağının mahabbeti içirilmek;* kalplerini *libasa,* buzağının mahabbetini *boyaya* teşbih tarikiyle fart-ı mahabbetlerini mahsûsatla izah etmek kabilindendir. Yani «Elbisenin boyayı sorduğu gibi (emdiği gibi) kalpleri ve bütün damarları dana suretinin mahabbetini sormuş (emmiş) ve vücutlarının her tarafına hulul etmiş demektir.

⁂

Vâcip Tealâ Yahûdun kabayihinden nev-i ahari beyan etmek üzere :

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾

buyuruyor.

[Ey habib-i zişanım! Yahûda hitaben sen de ki, «Eğer sizin zu'münüz gibi dar-ı âhiret ahar dine mensup olan nasın dûnunda indallah size mahsus ve munhasır ise ve sözünüzde sadıksanız ölümünüzü isteyin.] Zira; sizi lezaiz-i âhirete ve niam-ı bâkiyeye isal eden ölümdür. Siz de, âhiret nimetlerinin kendinize mahsus olduğunu iddia ediyorsunuz, sözünüz doğruysa âhireti arzu edin. Bir an evvel âhirete vasıl olmak için Cenab-ı Hak'tan mevtinizi temenni edin. **[Onlar kesb-i yedleri olan hırs ve tul-ü emel ve riyaset-i dünyeviye ve maasi-i saire gibi lezaiz-i âhirete mani olacak takdim ettikleri kendi elleriyle yaptıkları birtakım günahları sebebiyle ebeden ölümü istemezler. Halbuki Allahü Tealâ zalimleri bilir ve hallerine göre mücazat eder.]**

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile Yahudiler «Hiçbir kimse Cennete dahil olmaz. İllâ Yahûdi dahil olur. Zira; biz Allah'ın oğulları ve ahbaplarıyız» derlerdi. Cenab-ı Hak «Cennet sizinse isteyin ölümünüzü» buyurdu. Çünkü Cennet; lezzetin makam ve mesvası olduğunu bir kimse yakinen bilince şu dar-ı alâm ve ekdar olan dünyadan bir an evvel halâs olup makam-ı rahat olan Cennet'e varmak ister. Cennet'e vuslat ise ölüm vasıtasıyla olacağından elbette ölümü istemek lâzım gelir. Yahûd ise davalarında kâzip olduklarından ebeden ölümü istemediklerini beyanla Cenab-ı Hak davalarını reddetmiştir.

Ölümü temenni edemediklerinin sebebi; Kur'ân'a ve Muhammed (A.S.)'a küfretmek ve Tevrat'ı tahrif eylemek gibi ebeden nar-ı Cehennemi mucip olan maâsiyi kesbetmeleri olduğunu ve kendileri zalim olduklarını beyanla tehdit buyurmuştur.

Yahûdun iddia-yı batıllarının sebebi; şeriatlarının mensuh

olmayacağını itikad etmek ve enbiya-yı kiram sülâlesinden olmalarıyla iftihar edip onlar tarafından azaptan halâs edileceklerini ümid eylemek gibi birtakım hayalâta müptenidir.

Vâcip Tealâ Yahûdun kabayihinden nev-i âhari beyan etmek üzere :

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَوٰةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki, eğer sen Yahûdun ahvalini teftiş etsen ve kalplerinde olan serâire vakıf olsan onları nasın en ziyade hayata haris olanlarından bulursun ve bilhassa âhirete iman etmeyen müşriklerden daha ziyade Yahudileri hayata haris bulursun. Hatta onlardan bir tanesi bin sene muammer olmak ister. Halbuki onun bin sene muammer olması onu azab-ı Cehennemden uzak kılamaz. Allahü Tealâ onların ömürlerinde kendilerinden sudur eden cemi' amellerini bilici ve amellerine göre mücazat edicidir.]

H ı r s ; birşeyi şiddetle taleb etmektir. (ومن الذين) manâ cihetinden nas üzerine matuf olduğuna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey habibim! Sen nas içinde pek ziyade hayata ve uzun müddet dünyada yaşamaya haris Yahûd milletini bulursun. Ve bilhassa âhireti itikad etmeyip bütün emeli dünyaya maksur olan müşriklerden daha ziyade hayata haris elbette Yahudilerdir.] Zira; dünyada tûl-ü emele, Yahûdun meyl-ü rağbeti her milletten ziyadedir. Halbuki onların kendi iddiaları ve itikad-ı batılları gibi âhiret saadeti onlara mahsus olsa âhirete bir an evvel gitmek için mevti temenni ederlerdi. Mevti temenni etmeyip bilâkis hayata haris olmaları davalarının kizb-i mahz olduğuna delâlet eder.

Mürşiklerde nasta dahildir. Fakat hayata mahabbetleri her-

kesten ziyade olduğundan Yahûdun hayata hırsını mübalâğa tarikiyle beyan etmek için ayrıca zikrolunmuşlardır. Çünkü; müşrikler âhirete iman etmeyip hemen emelleri hayat-ı dünyaya matuf olduğundan elbette çok yaşamayı herkesten ziyade isteyecekleri tabiidir. Halbuki Yahûd; ehl-i kitap olmak ve âhirete imanları bulunmak itibariyle haşr-ü neşri ikrar ederken âhirete iman etmeyenlerden daha ziyade yaşamaya haris olmaları elbette hayata mahabbetin en ziyadesidir ve bu cihetle âyette Yahûdu tevbih ve tekdir-i azim vardır. Müşrikler âhirete iman etmediklerinden hayata mahabbetleri, yalnız huzuzat-ı dünyeviyeden müstefid olmak için olduğundan mahabbetleri sırf dünyaya munhasırdır. Amma Yahudilerin dünyaya mahabbetleri olduğu gibi âhirette azab-ı Cehennemden dahi korkuları olduğundan iki cihetle dünyada kalmak isterler. Binaenaleyh; Yahûdun hayata hırsları müşriklerden ziyadedir. Şu halde «Hayata bu kadar şiddetle haris olan kimselerden ölümü temenni etmek mümkün olur mu? Elbette ölmeyi arzu etmezler» demektir.

***

Vâcip Tealâ Yahûdun kabayihinden nev-i ahari beyan etmek üzere :

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[Resul-ü Ekrem'im; Sen Yahûda hitaben de ki «Bir kimse emin-i vahyimiz olan Cibril'e Kur'ân'ı inzalinden dolayı adavet ederse Cibril'e adavete bir sebep yoktur.» Zira; Cibril-i Emin kendinden evvel nazil olan kitapları tasdik edici ve müminleri doğru yola sevk ve Cennet'le tebşir edici olduğu halde nazil olan Kur'ân'ı biiznillâh senin hıfzına inzal etti. Kendi indinden inzal etmez ki ona adavet olunsun. Bir kimse Allah'a ve meleklerine ve resulle-

rine ve Cibril'e ve Mikâil'e adavet ederse gazab-ı ilâhiye müstehak kâfiri billâhtır. Binaenaleyh; müstehakk-ı azaptır. Zira; Allahü Tealâ kâfirlere adavet edici ve küfürlerinden dolayı kahr-ü gazap edicidir.]

Beyzâvî'nin ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile âyet-i celile Yahûd hakkında nazil olmuştur. Çünkü; günden güne Resulullah'ın dini zuhur ve terakki edip kütüb-ü sabıkayı nâsih olan Kur'ân'ın nüzulü şöhret bulunca Medine-i Münevvere ve etrafında olan Yahûd ıztıraba düştüler ve Resulullah'a «meleklerden vahyi kim getirdiğini» sual ettiler. Resulullah «Cibril-i Emin'in geldiğini» haber verince «O bizim düşmanımızdır. Her vakit bize zararla gelir ve daima bizim dinimizi neshe s'ay eder» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. *Yahut* Hz. Ömer birgün Medine'de Yahûdun medreselerine geldi ve Cibril'den onlara sual etti. Onlar «Cibril bizim düşmanımızdır. Zira; bizim esrarımızı Muhammed (A.S.)'e haber verir ve husûf ve küsûf gibi kullar üzerine nazil olan azabın sahibidir.» dediler. Mikâil'den sual edince «Ucuzluk ve selâmet onun eliyle olur» dediler. Ömer (R.A.) «İnd-i ilâhide mertebeleri nedir?» dediğinde Yahûdiler «Cibril sağında Mikâil solunda, beynehümada adavet vardır.» dediler. Hz. Ömer «Eğer sizin dediğiniz gibi olsa beyinlerinde adavet olmaz ve siz Himyer kabilesinden daha ziyade kâfirsiniz, bunlardan birine adavet eden kimse Allah'a adavet eder» dedi. Badehu huzur-u risalete geldi, gördü ki bu âyetle Cibril-i Emin gelmiş ve gitmiş. Resulullah «Ya Ömer! Rabbin sana muvafakat etti» buyurmuştur.

Cibril-i Emin Kur'ân'ı Allah'ın izniyle getirdiği cihetle Kur'ân'ı getirdiğinden dolayı Cibril'e adavet Allahü Tealâya adaveti müstelzim olduğu için Cenab-ı Hak Cibril'e adavet eden kimsenin Allah'a adavet etmiş olacağını beyan buyurmuştur.

Âyette şartın cevabı mukadderdir. (فقد خلع الانصاف عن نفسه) demektir. Yani «Cibril'e adavet eden nefsinden insafı soymuş çıkarmıştır. *Yahut* Cibril'e adavet eden kütüb-ü münzelenin kâffesine küfretmiş olur.» *Yahut* «Cibril'e adavet eden kendi gazab-ı kahrından helâk olsun, yok olsun» demektir. Zira; Cibril Kur'ân'ı senin kalbine Allah'ın izni ve emriyle inzal etti. Binaenaleyh; Cib-

ril'in adavete müstehak bir hali yoktur. Kur'ân ise, kütüb-ü sabıkayı ve bilhassa Cibril'e adavet eden Yahûdun kitapları olan Tevrat'ı tasdik edici ve müminleri â'mâl-i salihaya hidayette kılıcı ve â'mâl-i salihayı eda edenlere sevabını müjdeleyicidir.

Kur'ân, Resulullah üzerine nazil olduğu halde Kur'ân'ı fehme ve hıfz etmeye mahal kalb olduğundan kalb-i nebevileri tahsis olunmuştur.

Kur'ân'ın hidayetiyle ihtida ve tebşiratıyla mübeşşer olarak intifa eden müminler olduğu için Cenab-ı Hak müminleri tahsis buyurmuştur. Yoksa doğru yolu göstermek manâsınca Kur'ân'ın hidayeti herkese şamildir. Zira Kur'ân; *amme-i nası doğru yola davet eder.* Fakat bu davete icabet eden ancak ehl-i imandır.

Cebrail ve Mikâil melâike cümlesinde dahillerse de fazilet ve şereflerine binaen ayrıca isimleri tasrih edilmiş ve Cebrail'in Mikâil'den efdal olduğuna işaret için de Cebrail zikirde takdim olunmuştur. Melâikeye adavet etmek küfolduğuna ve Vâcip Tealâ'nın kâfirlere adaveti küfürlerinden dolayı bulunduğuna işaret için zamir mevziinde ism-i zahir olarak (كافرين) lâfzı gelmiştir. Çünkü adavetin kâfire tasrih olunması kâfirdeki sıfatı küfrün Vâcip Tealâ'nın onlara adavetine sebep ve illet olduğunu müş'irdir.

***

Vâcip Tealâ Yahûdun kabayihinden nev-i ahari beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا اِلَّا الْفَاسِقُونَ (٩٩)

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak biz azımuşşan sana açık ve vazıh surette hakkı beyan edip doğru yolu gösterici âyetler ve mucizeler inzal ettik. Bizim o âyetlerimize küfretmez, illâ fasıklar ve hakkı kabul etmeyen mütemerridler küfrederler.]

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran ayat-ı beyyinatla murad;

Kur'ân'ın âyetleridir. Zira Kur'ân'ın âyetleri; gayrileri muarazadan aciz kıldığı için nübüvveti teyid eder beyyinat-ı vazıhadandır. *Yahut* âyetler; hem Kur'ân'a hem de Resulullah'ın nübüvvetini tasdik eden sair mucizatı nebeviyenin cümlesine şamildir.

Kur'ân'ın bazı âyetleri *fesahat ve belâğetiyle nübüvvet* davasının sıdkına ve bazı âyetleri mugayyebattan haber verdiği cihetle *mugayyebata* ve bazı âyetleri *tevhide* ve bazı âyetleri *ahkâm-ı şerayia vazıh surette delâlet ettiği* cihetle alâmet ve delâlet manâsına *ayat-ı beyyinat* denilmiştir.

Küfür; bilerek veya bilmeyerek Hakkı inkâr etmektir. Fasıkla murad; *tâat-ı ilâhiyeden huruc edip haddini tecavüz etmektir. Fısk,* mutlak zikrolunduğu cihetle fıskın kemali ve nihayeti olan *küfür* muraddır. Şu halde *manâ-yı nazım*: [Âyetlere küfür (inkâr) etmez illâ haddini tecavüz eden mütemerrid kâfirler inkâr eder] demektir.

Bu âyet; Yahûd ulemasından İbn-i Suryan'ın Resulullah'a «Sen bize birşey getirmedin ki biz bilelim ve âyet getirmedin ki ittiba edelim» demesi üzerine nazil olmuş ve onun kelâmını reddetmiştir. Çünkü; Resulullah'a «Sen bize birşey getirmedin» dediğini red olarak Cenab-ı Hak matluba delâlet eder âyetleri inzal ettiğini ve âyetlere küfr etmeyip ancak taât-i ilâhiyeden çıkmış fasıkların küfrettiğini beyanla İbn-i (Suryan)'ın hem kâfir hem kâfirin fasıklarından olduğuna tariz ve işaret buyurmuştur.

Vâcip Tealâ Yahûdun cinayetlerinden nev-i ahari beyan etmek üzere :

أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾

buyuruyor.

[Onlar küfrederler ve hernezaman bir ahdi muahede ederlerse (birşeye söz verirlerse) onlardan bir fırka o ahdi nakzeder, arkasına atmakla bütün bütün terkeder. Ahdini vefa etmez değil mi? Belki onların ekserisi iman etmezler.]

Yani; onlar nasıl fasık olup taât-ı ilâhiyeden huruc etmezler? Elbette huruc etmişlerdir. Zira; onlar hernezaman Allahü Tealâ ve resulüyle bir ahd üzere muahede ederlerse onlardan bir fırka-i azîme o ahdi unutur, arkaya atarak nakzeder, belki onların ekserisi iman etmezler. Binaenaleyh onlar fasıklardır.

Nakz-ı ahdetmek Yahûdun bir adet-i müstemirreleri olduğuna işaret için umum ezmine ve evkata delâlet eden (كلما) lâfzı varid olmuştur. *İstifham* ise ahdi nakzlarını inkâr için varid olmuştur. Yani; «Rusül-ü kiramın lisanları üzerine vaki olan ahd-i ilâhiyi nakzetmek beşer için münkerattan çirkin bir hal» demektir.

Tevrat-ı Şerif'te Vâcip Tealâ resulünün ahvalini ve evsafını ve iman lâzım olduğunu beyan edip onlar da Tevrat'ı kabul etmeleriyle Resulullah'a iman edeceklerini muahede etmiş olduklarından Resulullah ba's olununca hasedlerinden nâşi iman etmedikleri cihetle ahdi nakzettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; onlar Resulullah'ın bi'setinden evvel ba's olunacağını ve ba's olunduğunda iman edeceklerini ve muin ve nasır olacaklarını ve aleyhine olarak bir kimseye muavenet etmeyeceklerini yeminleriyle tekid ederek beyan ettikleri halde Resulullah ba's olununca iman etmedikleri gibi (Hendek) gazasında Resulullah'ın aleyhine Kureyş'e muavenette bulunmakla dahi nakz-i ahd etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ Yahûdun kabayihinden nev-i ahari beyan etmek üzere :

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Yahûda, taraf-ı ilâhiden kendilerinin iman ettikleri kitaplarını tasdik edici Resul-ü Muazzam gelince kendilerine kitap ita olunan Yahûddan bir fırka, Allah'ın kitabını arkalarına at-

tılar, asla iltifat etmediler ve kitaplarının muktezasıyla asla amel etmediler. Şol haysiyette ki, keenne kitaplarının ahkâmını asla bilmezlermiş gibi bir hal üzere bulundular. Belki Tevrat'ın o resule müteallik ahkâmını bilkülliye unuttular.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Resulullah, Hz. Musa'nın risaletini ve Tevrat'ın sıhhatini beyanla tasdik ettiği gibi Tevrat da, Resulullah'ın geleceğini beyan edip Resulullah'ın gelmesi dahi Tevrat'ı musaddık olmuştur.

Kitap verilenlerle murad; *kitaba iman edenler*dir. Gerek mesailine alim olsun ve gerek alim olmasın mutlaka kitabı tanıyanlardır.

Kitapla murad; *Kur'ân* olmak ihtimali varsa da esah olan *Tevrat*'tır. Zira *arkaya atmak; temessük* ettikten sonra olacağından ve Kur'ân'a Yahûd asla temessük etmeyip Tevrat'a temessük ettiklerinden arkaya atıp amelini terk ettikleri kitap; *Tevrat*'tır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Yahûd; *dört fırkadır* : Birinci fırka; Tevrat'a iman edip hukukunu ifaya sa'yeden müminlerdir. Bu kısım, Yahûddan akall-i kalildir. İkinci fırka; Tevrat'a aleni muhalefet edip ahkâmını arkaya atan kâfirlerdir. Üçüncü fırka; aleni surette Tevrat'ın ahkâmını terketmediler. Fakat cehaletlerinden dolayı ahkâmını ihlâl ve terkedenlerdir. Bu fırka, Yahûdun ekseriyetini teşkil eder. Dördüncü fırka; zahirde Tevrat'la amel ederse de gizlice ahkâmını terkederler ve hakikat-i hali bilirler, lâkin inaden ve istikbaren bilmemezlikten gelenlerdir. Bu kısım, Yahûdun münafıklarıdır.

***

Vâcip Tealâ Yahûdun kabayihinden nev-i ahari beyan etmek üzere :

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ
كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ

buyuruyor.

[Yahûd Tevrat'ı arkaya atıp ahkâmıyla ameli terkettiler de

Süleyman (A.S.)'ın mülkü ve saltanatı üzerine şeytanların tilâvet ve iftira ettikleri şeylere ittiba ettiler. Süleyman (A.S.)'ın mülk ve saltanatını ve ins-ü cinnin müsahhar olmasını sihirle yaptı ve nail oldu diyerek Süleyman (A.S.)'ı küfre nispet ettiler. Halbuki Süleyman (A.S.) kâfir olmadı ve lâkin ins-ü cinnin şeytanları kâfir oldular. Zira; onlar nasa sihri talim ederlerdi.]

Şeyatinin haberlerine tabi olan Yahûdilerle murad; zaman-ı saadette mevcud olanlardır. *Yahut* zaman-ı Süleymanda mevcut olanlar olduğuna dair ihtilâf varsa da Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile esah olan Yahûdun her sınıf ve nev'ine ve her zamanda bulunanlara şamildir. Zira; Yahûdun ekserisi Süleyman (A.S.)'ın nübüvvetini inkârla «Mülûk-ü dünyadan bir padişahtır, bu saltanata sihir sebebiyle malik olmuştur» derlerdi. Vakta ki ufk-u nübüvvetten Resulullah tulû edip Tevrat ile Kur'ân usul-ü itikadda muvafakat edince Resulullah'a muarazayla Tevrat'ın ahkâmını terk ve sihr için yazılmış kitapları aldılar ve onlarla meşgul oldular ve Süleyman (A.S.)'a sihir nispet ettiler. İşte Cenab-ı Hak onları bu âyetle reddetmiştir.

Tilâvetle murad; *haberdir*. Şeytanlarla murad; *cinnin keferesidir*. Çünkü; onlar meleklerden işittikleri bazı haberleri kâhinlere ve müneccimlere vesvese tarikiyle ilka ve işittiklerine birçok yalanlar ilâve ederek haber verdiler, kâhinler de kitaplar telif ederek kıraat ve talim ve taallümüne devam ettiler. Sihir talim ve taallümü ve kâhinlerin kitaplarını okumak Süleyman (A.S.) zamanında şayi oldu ve «Süleyman (A.S.)'ın mülkü bununla tamamdır ve ins-ü cinnin ve tuyur-u vuhuşun ve rüzgârların itaatleri sihirledir.» demekle Süleyman (A.S.)'a sahirdir demişlerdir.

Onların iftiraları; Süleyman (A.S.)'ın mülkü üzerine olması ve o mülke sihir vasıtasıyla malik oldu demeleridir. Zira; onlar sihir kitaplarını okurlar ve «Süleyman (A.S.)'ın ilmi bundan ibarettir» derlerdi.

Süleyman (A.S.)'ı sihre nispet etmek halka sihri kabul ettirmek içindir. *Yahut* nübüvvetini ikrar etmeyerek hakikatte sahirdir derlerdi.

Sihrin manâ-yı aslisine gelince : bazı esbab-ı hafiye ile batılı hak suretinde göstermektir ve tahsilinde Şeytan'dan istiane olun-

mak lâzımdır. Şu halde sihir şerre alet olmak ve habais-i nefis sahibi bulunmak da sahir için evsaf-ı lâzimedendir. Zira; teâvün ve tenasurda münasebet şarttır. Binaenaleyh; sihri iltizam edip Şeytan'dan muavenet bekleyen Şeytan gibi habîs olmadıkça Şeytan muavenet etmez. Ehl-i sünnet indinde sihrin vücudu ve hakikati vardır, fakat sihri işlemek küfürdür.

Sihrin enva-ı adidesi vardır; birinci nev'i *Gildanilerin sihridir*. Gildaniler yıldıza ibadet ve yıldızın müessir olduğunu itikad ederler ve onlar sihirleriyle ebdanda hasıl olan, maraz, cünûn, mevt gibi tesiri yıldızdandır derlerdi. Gildaniler, İbrahim (A.S.) zamanında mevcud olan ahalidir. İbrahim (A.S.) onların yıldıza ibadet ve yıldızın arz üzerine tesir ve tedbirini itikad etmek gibi sahîf ve batıl diyanetlerini iptal için ba's olunmuştur ve o yolda muaraza ve onları ilzam ettiği de Sûre-i En'am'da mezkûrdur.

Sihrin cisimde tesiri vardır, lâkin sahirin bir cismi, âhar bir cisme tebdil veyahut yeniden bir cisim icad etmek gibi umur-u mühimmeye iktidarı yoktur. Ancak sahir, çok hiyel ve desayisle ve Şeytan'ın muavenetiyle ve birtakım sa'y-ü gayretle sihir sayesinde hakîr birşey iktisab eder. Eğer sihirle taklip veya halk-i ecsama kadir olsa az bir sihirle birçok mal kesbedip zelil ve hakîr olmazdı. Halbuki âlemde sahir kadar sefil ve hakir bir kimse görülmemiştir. Kezalik kimyacıların kalbi hakayık için serdettikleri iddialar dahi yalandır. Zira; bazı alât ve edviye ile bakırı altın veya gümüşe kalb etmiş olsalardı şimdiye kadar kimyacıların dünyayı altınla doldurmaları lâzım gelir ve padişahların madenlere sarf-ı makderet etmektense kimyacılığa azıcık mal sarfıyla birçok hazineler tedarik etmeleri daha evlâ olurdu ve kimyacılık vasıtasıyla suhuletle bakırdan altın istihsal etmek büyük büyük kaleler fethetmekten elbette daha mühimdir. Halbuki hiçbir zamanda ve hiçbir hükümdarda böyle birşeyin husulünü tarihler zikretmediği gibi bunun hakkında kütüb-ü şer'iyede dahi rivayet görülmüyor. Altın ve gümüşün kimya ile meydana gelmesi Cenab-ı Hakkın onlar da halk ettiği kıymete ve hikmete de münafidir.

Çünkü; suhuletle altın ve gümüşün iktisabı mümkün olsaydı nas beyninde altın ve gümüşün kadri kalmaz ve muamelât sektedar olacağından âlemin intizamı haleldar olacağı şüphesizdir. Şu

halde kimyacıların sarfettiği paralar ve çektiği emekler heder ve hebadır ve husulüne dair serd ettikleri delâil esassız evham ve hülyadan ibarettir.

Sihrin hükm-ü şer'isine gelince : Eğer sahir, sihrindeki tesiri kendi fiilinden veyahut alât ve edevatından mütevellid bulunduğunu itikad ederse küfürdür ve eğer tesirin Cenab-ı Hak'tan olduğunu itikad ederse taallümü haram ve fiiliyatı günah-ı kebairdendir. Zira; Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile Resulullah'tan (Ebu Hüreyre) Hz.'nin rivayet ettiği hadis-i şerifte Resulullah (S.A.) «Mühlik olan yedi şeyden ihtiraz edin» buyurduğunda ashab-ı kiram tarafından «O yedi şey nedir ya Resulallah?» dediklerinde «Allahü Tealâ'ya şirk, sihir, bigayrı hakkın katl-i nefis, yetimin malını ekletmek, zina, esna-yı harpte âdâdan firar etmek ve afife olan bir hatuna zaniyesin demektir.» buyurduğu mervidir. Şu halde bu hadis-i şerifin beyanı veçhile sihir; katl-i nefse ve zinaya muadil büyük günahtır.

İkinci nevi; *eshab-ı evhamın sihridir*. Vehmiyata tabi olarak bazı şeyleri tevehhümatla halka suret-i âharde göstermektir.

Üçüncü nevi; *şeyatinden istiane tarikiyle harikulade gibi bazı şeyler ihtira' etmek ve halka göstermektir*. Dördüncü nevi; *göz boyamak tabir olunan şeydir*. Bu nev'e *şa'beze* denir ki bu fende hazık olan, halkı bir nevi fiiliyatla meşgul ederken ansızın halkın haberi olmadan fiil-i âhar ihdas ve halk onu gözetmedikleri halde zuhur edivermesi hayreti mucip olup taaccüplerini celbeder ve kuvve-i basıranın kemal-i süratle hareket eden birşeyi şey-i âhar suretinde görmek adetidir. Meselâ sür'atle seyreden vapurda bir kimse suya nazar etse vapuru durur, suyu gider görür, halbuki emir berakistir. Rahmet yağarken semadan nazil olan katreleri semadan yere kadar çekilmiş birer hatt-ı müstakim suretinde görür ve bir kimse birşeyle meşgul iken yanında şey-i âhar hâdis olur, haberi olmaz.

Sihrin, beşerin ebdanına ve zihnine ve aklına tesiri muhakkaktır. Hatta bir Yahudiyenin Resulullah'a sihredip vücud-ü nebevilerine zaaf ârız olduğu ve (Raufe) denilen kuyuya ilka edilen sihri melâikenin haber vermesiyle oradan çıkarılınca Resulullah'-

ın zaafı zail ve bu misilli sihir ve isabet-i ayndan istiaze için (Muavezeteyn) sûrelerinin nazil olduğu mervidir.

Vâcip Tealâ şeyatinin nasa sihir talimiyle kâfir olduklarını beyandan sonra Harut ve Marut isminde meleklere inzal olunan sihri dahi talim ettiklerini beyan etmek üzere :

وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَٓا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَٓارِّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Şeyatîn insanlara (Kûfe) kurbünde Babil denilen beldede Hârut ve Mârut isminde iki melek üzerine nazil olan sihri dahî talim ederler. Halbuki Hârut ve Mârut kendilerinden sihir öğrenmek için müracaat eden kimseye «Ancak biz fitneyiz. Nası imtihan için geldik; sen sihir öğrenmekle küfretme» deyinceye kadar hiçbir kimseye sihir talim etmezlerdi. Harut ve Mârut'un bu suretle vukubulan tavsiye ve nasihatlerine rağmen o gelen kimse söz dinlemeyerek behemehal sihir öğrenmeyi arzu eyler ve ısrar ederse nas meleklerden zevc ve zevce beyinlerini tefrik edecek sihirleri öğrenirler. Halbuki sihirle onlar bir kimseye zarar edemez, ancak Allah'ın izniyle zarar ederler.] Zira; sihrin nefsinde tesiri olmayıp ancak tesir, Cenab-ı Hak'tandır. Yalnız sihir esbab-ı âdiye kabilindendir. O esbaba tevessül edince müsebbibi olan bazı eseri halk etmek Allahü Tealâ'ya mahsustur.

B a b i l ; Kûfe kurbünde Nemrud'un beldesidir. Nemrud'un köşkü yıkıldığında nasın lisanı teferruk edip herkes bir türlü söyleyerek hiçbiri öbürünün lisanını anlamaz bir hale geldiği cihetle akıbet herbiri bir tarafa gidip yurt tutmaya vesile olduğundan *Babil* denilmiştir.

Melekler bilûmum maâsiden masumdurlar. Sihir talimi ha-

ram olduğu halde Harut'la Marut'un sihir talimlerinin sebebi Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile o zamanda sihir teammüm etmiş ve sâhirler nübüvvet davasına kalkışmış, şu halde sihri mu'cizeden tefrik etmek lâzım gelmiş. Halbuki sihri mucizeden tefrik ise mucizenin mahiyetlerini bilmeye tavakkuf ettiğinden Cenab-ı Hak bu iki meleği beşer suretinde gönderdi. Onlar da nasa sihir talim eder ve derlerdi ki : «Sihri bilin ve lâkin amel etmekle küfretmeyin.» *Yahut* âyette beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ kullarını imtihan için bu melekleri nastan arzu edenlere sihir talimi için gönderdi. Onlar nastan müracaat edenlere nasihat ederler ve «Biz nasa fitne ve imtihan için geldik. Sihir talimine ve mucibiyle amel etmeye heves edip küfretmeyin» derlerdi. Nastan mümin olanlar imanlarını muhafaza eder ve nasihati kabul ederler ve kâfir olanlar taallüm ederler ve nasihat kabul etmezlerdi. Melekler bu talimde emr-i ilâhiyi infaz edip Allahü Tealâ'ya muti oldukları için masiyette bulunmamışlardır. Zira; talimleri emr-i ilâhiye mübtenidir.

Nastan şakî olanlar zevcle zevce beynini tefrik eden şeyleri taallüm ederlerdi. Her ne suretle sihretseler sihrin zararı ancak Allahü Tealâ'nın halkıyla olduğu cihetle nefsi sihir esbap kabilinden olup tesirini Allahü Tealânın halk ettiğini Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur.

وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي
الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ١٠٢

[Nastan sihir taallümü ihtiyar eden şakîler kendilerine mazarrat verip dünyada ve âhirette asla menfaat vermeyen şeyi taallüm ederler. Zira; sihirle muradları şer olduğundan zarar görürler, menfaat görmezler. Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki, Allah'ın kitabını sihre tebdil eden kimseler için âhirette nasib olmadığını Yahûd muhakkak bildiler. Zatıma yemin ederim ki eğer Yahûd bilmiş olsalardı, mukabilinde nefislerini sattıkları sihir ne çirkin şey oldu!] Veyahut «Nefislerini verip mukabilinde satın aldıkları sihir ne çirkin şey oldu, eğer bilselerdi ihtiyar etmezlerdi.»

Yani; şeyatînin haber verdiği yalanları ve batıl sihirleri ihtiyareden ve kitabullahı onlara değişen kimseler için âhirette nasip olmadığını Yahûd bildiler, fakat huzuzat-ı şehevaniyelerine tabi olduklarından sırf muzır olan şeyi ihtiyarla ebedi helâke müstağrak oldular. Ve lâkin Allahü Tealâ hakkı için eğer irtikâp ettikleri sihrin kabâyihini bilmiş olsalardı nefisleri mukabilinde aldıkları sihir ne berbat ve ne fena şey oldu.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Yahûd Allah'ın kitabını arkalarına atıp şeyatînin haberlerinden te'lif olunan eracif dolusu kitaplara temessük ettikleri cihetle kitabullah mukabilinde keenne sihri satın almış olduklarından ve meleklerin sihri talimden maksatları sihri bilmekle beraber ondan ihtirazla menafi-i âhirete vasıl olmak iken Yahûd öğrendikleri sihri menafi-i dünyaya sarfettikleri cihetle keenne menafi-i âhiret mukabilinde sihri satın almış olduklarından bu âyette *şira* lâfzı varid olmuştur.

Yehûd'un bir kısmı sihir kitaplarından sihri taallüm edip nası davet ve diğer bir kısmı da cahil olup onların davetine icabet ettiklerinden âyetin evvelinde sihri bilen kısma işaret için bildikleri ve aharinde bilmeyen kısma işaret için bilmedikleri beyan olunmuştur.

Yahut sihri ihtiyarla âhirette nasipleri olmadığını bildiklerine ve âhirette fevtolan nimetin miktarını bilmediklerine işaret için âyetin evvelinde bildikleri ve âhirinde bilmedikleri beyan olunmuştur.

Yahut hakikati bilirler, lâkin bildikleriyle amel etmediklerinden keenne ilimleri adem-i ilim menziline tenzil olunarak âyetin evvelinde bildiklerine ve âhirinde adem-i intifalarına işaret olunmuştur.

Şu tevcihatın her cümlesine nazaran âyetin evveliyle âhiri beyninde asla tenakuz şaibesi yoktur. Çünkü; bir kısmı taallüm edip bildiklerinden ve diğer kısmı taallüm etmeyip bilmediklerinden her iki kısma işaret olunmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ Yehûd'un irtikâp ettikleri ef'al-i kabihalarından dolayı âhirette nasipleri olmadığını beyandan sonra ìman etmiş

olsalardı ecr-ü mesubata nail olacaklarını beyan etmek üzere :

وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[Yahûd, eğer Allah'a ve resullerine ve kitaplarına ihlâs üzere iman ve muharremattan içtinapla ittika etmiş olsalardı onlar taraf-ı ilahiden ecr-ü mesubata nail olurlar ve haklarında saadet olurdu. Zira; taraf-ı ilâhiden azıcık mesûbat onlar için bilmiş olsalar dünya ve mafihadan hayırlıdır.] Çünkü; dünya nimeti fani, sevap bakîdir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın bi'setinden evvel Yehûd'dan vaki olan kabayihi beyandan sonra Resulullah'ın bisetinden Yahudilerin vaki olan kabayihini beyan etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Huzur-u nebeviye geldiğinizde Resulullah'a (راعنا) demeyin (انظرنا) deyin ve şu vesayamızı dinleyin ve kâfirler için acıtıcı azap vardır.]

Yani; ey müminler! Huzur-u nebeviye dahil olduğunuzda kemal-i edep ve terbiye üzerine dahil olun ki, resulünüze hürmetsizlik iş'ar edecek ve Yehûd'un ta'nına vesile olacak şeylerde bulunmayın ve bilhassa (راعنا) demekle hitab etmeyin belki (انظرنا) yani «Bize nazar et» demekle nazarı merhamet ve âtıfetini istirham edin ve şu vasiyetimizi dinleyin. Zira; dinlemekte sizin için menfaat ve kâfirler için âhirette azab-ı elim vardır.

Beyzâvî, Fahr-i Razi, Hazin ve Nimetullah'ın beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; eshab-ı Resulullah vakayi-i mühim-

mede huzur-u nebeviye geldiklerinde «Ya Resulallah! Kelâmında teenni buyurmakla, bize riayet et ki, biz Kelâmı Nebevini fehmedelim ve sözümüzü dinlemekle bize riayet buyur ki, mazhar-ı atıfetin olalım» manâsına (راعنا) derlerdi. Yahûdiler bu sözü işitince fırsat buldular. Çünkü onların lisanında (راعنا) ruunetten me'huz «Ey ahmak kişi» manâsına kelime-i hakarettir. Eshab-ı Resulullahtan (راعنا) dediklerini işitince beyinlerinde «Biz Muhammed'e gizli seb ederdik, şimdi âlenen seb etmemize fırsat var, âlenen seb edelim» dediler. Resulullah'ın huzuruna geldiklerinde *râina* derler ve birbirlerine bakarak gülerlerdi. Sa'd b. Muaz Hazretleri onların lisanlarını bildiğinden derhal maksatlarını anladı ve Yehûda hitaben : «Bundan sonra eğer sizden bir kimse Resulullah'a hitaben (راعنا) derse kılıçla boynunu vururum» demesi üzerine bu âyet nazil olmuştur ki, Yehûd'un bu sebeple Resulullah'a sebbine meydan kalmamıştır.

Bu kelimede manâ cihetinden Resulullah'a (راعنا) demek sahih ise de ehl-i Hicaz indinde makam-ı istihzada istimal olunduğundan istimal cihetinden dahi sû-u edebi müş'irdir. Binaenaleyh; ehl-i îman (راعنا) demekten nehyolunmuşlardır. Fakat (انظرنا) lâfzıyla hitapta Resulullah'ın nazar-ı inayetini talep ve istirham olduğundan hürmetsizlik manâsını müş'ir değil, bilâkis ta'zîmi müş'irdir. Resulullah'ın kelâmını itaat üzere işitmek ve tamamiyle fehmetmek üzere işitmelerini emretmekle Resulullah'a tazîm etmelerini Cenab-ı Hak tavsiye buyurmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ Yedûhun ve sair kâfirlerin Resulüne adavetlerini beyandan sonra kâfirlerin şerrinden hazer etmelerini Resulüne ve müminlere tavsiye etmek üzere :

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ
مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

buyuruyor.

[Ehl-i kitaptan olan kâfirler ve müşrikler, sizin üzerinize Rabbinizden hiçbir hayırü bereket ve ıslah-ı halinize ve dünyada ve âhirette saadetinize dair birşey nâzil olduğunu istemezler. Allahü Tealâ kullarından dilediğini rahmetiyle mümtaz kılar ve istediğine âyetlerini inzal eder; Zira Allahü Tealâ fazl-ı azîm ve ihsan-ı kesîr sahibidir.] Hikmet-i ilâhiyesi iktizası istediği kuluna ihsan eder. Kimsenin itiraza hakkı ve mecali yoktur. Zira; her ne işlese mülkünde tasarruftur.

R a h m e t le murad; *vahy-i ilâhidir. V a h y ; Allah'ın ihsanıdır.* Binaenaleyh; vahyini inzale dilediği kulunu ihtiyar ettiğinden nübüvvet; *mevhibe-i ilâhiye olup abdin kisbi ve sa'yiyle değildir.*

Gerek Yehûd ve gerek putlara ibadet eden müşrikler ehl-i iman üzerine nazil olan Kur'ân'a hased ve adavet ettiklerini ve hiçbir zaman hayra nail olduklarını istemediklerini ve daima buğz ve gazap üzere bulunduklarını beyanla ehl-i imana kâfirlerin zâhirde gösterdikleri meveddete aldanmamalarını tavsiye buyurmuştur.

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran müminler, Yahudilere «Muhammed (S.A.)'e iman edin» dediklerinde «Sizin iman ettiğiniz bizim iman ettiğimizden hayırlı değildir» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd'un din-i İslâma nesh-i ahkâm cihetinden ta'n ettiklerini reddetmek üzere :

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾

buyuruyor.

[Herhangi bir âyeti biz nesih veyahut nisyan ettirirsek kullarımız hakkında o âyetten daha hayırlı veyahut ahkâmıyla amelin suhuletinde ve ecr-ü mesubatında ona müsavi olan bir âyeti getiririz. Allahü Tealâ'nın herşeye kadir olduğunu ey Resul-ü Ek-

rem'im sen bilmedin mi? Elbette bildin.] Şu halde Allahü Tealâ bir âyeti ve ahkâmını kaldırıp yerine ondan hayırlısını getirmeye dahi kadirdir.

N e s i h ; ind-eşşer' bir hükm-ü şer'inin muahhar bir delil-i şer'î ile ref' ve izale olunmasıdır. Bir âyetin hükmü bir zamana mahsus olarak nazil olur. O zamanın hitamında Vâcip Tealâ onun hilâfına veyahut umumi ise hususi bir âyet inzaliyle o âyetin hükmünü kaldırır ve binaenaleyh; o âyetin hükmü nihayet bulmuş olur.

Nesih; ilm-i usulde beyan olunduğu veçhile *üç suretle cereyan eder :* Birincisi; *lâfzı ve manâsı mensuh olur.* İkincisi; *yalnız manâsı mensuh, lâfzı baki olur.* Üçüncüsü; *lâfzı mensuh, manâsı baki olur.*

Nesih; *aklen ve sem'an caiz ve naklen vakidir.* Çünkü; Resulullah'a nazil olan Kur'ân; kütüb-ü sabıkanın cümlesini neshettiği gibi İncil, Tevrat'ın ve Tevrat kendinden evvelki şerayiin birçok ahkâmını neshetmişlerdir. Meselâ Hz. Âdem şeriatinde zürriyet-i Âdemin tekessürü matlub olup meydanda Âdem'in sulben evlâdından başka kimse olmadığından kardeşin kardeşi tezevvüc etmesi meşru' idi. Zira; hal ve maslahata ve takib olunan gaye ve hikmete muvafık olan da bu idi. Biraz müddet sonra insanlar tekessür ettiğinden kardeşin kardeşi nikâh etmesine ihtiyaç kalmadığı cihetle bu hüküm nesholunmuştur. Hz. Nuh (A.S.) şeriatinde hayvanatın her nev'ini ekletmek mübah idi. Hz. Musa şeriatinde hayvanattan birçoklarının ekli nesholunmuş ve şeriat-i Muhammediye makablinde olan şeriatleri furû' cihetinden neshetmiştir. Lâkin usul-ü itikadiye cemii şerayi'de müsavi olup asla tegayyür kabul etmediğinden mesail-i itikadiyede nesih yoktur.

Nesih; emir ve nehiy gibi ahkâma müteallik olan kısımlarda cari olup vukuat-ı hikâye ve haber kısımlarında cari olmaz.

Kur'ân-ı azimüşşan'da nesih vakidir. Meselâ; zevci vefat eden hatunun iddeti bir senede tamam olacağına dair olan âyet *dört ay on günde* iddetini ikmal edeceğine dair olan âyetle nesholunduğu gibi iptida-yı islâmda huzur-u Risalette *fısıltı* yapacak kimse *sadaka* vermekle memur iken badehu sadaka nesholunmuştur. Kıtal ile iptida emrolunduğunda *bir müminin on kâfire* karşı sabır

ve sebatı vacip iken sonra *bir kişinin iki kâfire* karşı sabır ve sebatı vacip olup ziyadesi nesholunmuştur. Çünkü; bir zamanda emzice ve bünye-i insaniyeye muvafık devanın diğer zamanda muvafık olmadığı gibi bir zamanda insanların mizac ve bünye mesalihine muvafık olan ahkâmın diğer zamanda muvafık olmadığından evvelki hüküm nesholunur, yerine ondan daha kolay ve mesalihe muvafık ikinci bir hüküm gelir.

«Bir âyeti neshedersek ondan hayırlısını getiririz» demek; «İbad üzerine gayet kolay ve menfaatta ziyade ve sevabı çok olan hükmü getiririz.» demektir. Yoksa, «Bir âyet diğer âyetten hayırlıdır» manâsına değildir. Zira; kelâm-ı ilâhinin cümlesi müsavidir.

Teheccüd namazının farziyeti nesholundu. Çünkü; ibad için dünyaca külfet ve meşakkat kalktığından farziyetinin neshi hayırlıdır.

Eyyam-ı madudatta oruç bütün Ramazan ayında oruca tahvil olundu. Gerçi ekall-i neshile eksere tahvilde ebdan üzere külfet ve meşakkat vardır. Lâkin ecr-ü sevabı çoktur. Amma bir hükmü nesihle onun mukabilinde mislini getirmekte sevap aynıdır. Zira nasih; mensuha müsavidir. Meselâ kıble (Beyt-i Mukaddes) iken (Kâbe-i Muazzama)'ya tahvil olunduğu gibi. Her iki cihete teveccühte külfet müsavi olduğu gibi sevap dahi müsavidir.

Gerçi mutezile mensuh olan âyetin mukaddem, nasih olan âyetin muahhar olup muahhar olan bir şeyin kadim olamayacağını beyanla Kur'ân'ın hâdis olmasını bu âyetle istidlâl ediyorlarsa da nasih ve mensuh olmak elfaz ve ibaratın avarızından olup elfaz ve ibaratın hâdis olduğunda ise niza' olmadığı cihetle nesholan elfazın hâdis olmasından kelâm-ı ilâhinin hâdis olması lâzım gelmez.

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile âyetin sebeb-i nüzulü kâfirler «Muhammed (S.A.) eshabına bir gün birşeyle emreder, yarın nehyeder ve birgün bir söz söyler, yarın sözünden döner. Şu halde her ne söylerse kendi indinden söyler» demeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur.

Vâcip Tealâ neshin cevazını beyandan sonra semavat ve ar-

zın mülkü kendine mahsus olup emir ve nehyeylemek ve emr-ü nehyini neshetmek kendi has mülkünde tasarrufu olduğu cihetle hiç kimsenin itiraza salâhiyeti olmadığını beyan zımnında :

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[Sen bilmedin mi semavat ve arzın mülkü muhakkak Allahü Tealâ'ya mahsus olup sizin için Allah'ın gayrı umurunuza bir mütevelli bir yardımcı olmadığını? Elbette bildin.]

Yani; ey Habib-i Ekrem'im! Semavat ve arzın mülkü Allahü Tealâ'ya mahsus olup semavat ve arzda bilâ futur dilediği gibi tasarruf ettiğini ve âfak-ı âlemde keyfe ma yeşa tasarruf etmekle beraber nefsinize müracaat edince dünyada ve âhirette Allah'ın gayrı sizin için bir yardımcı ve umurumuza kayyım ve mütevelli olmadığını sen bilmedin mi? Şu halde Allahü Tealâ size emir ve nehyeder ve istediği hükmü sizin üzerinizden kaldırır ve istediğini ibka eder. Zira; mülkünde tasarruf onundur, itiraza kimsenin mecali ve hakkı yoktur. Dilediği kuluna mertebe-i nübüvveti ihsan eder ve dilediği mekâna şeref verir ve kıble ittihaz olunmasını emreder. Binaenaleyh; bir zamanda ehl-i imana Beyt-i Mukaddes'i kıble kılar, diğer zamanda kıblenin Kâbe olmasını emreder ve her iki suret ise mülkünde tasarruftur ve bir kimsenin hukukuna tecavüz yoktur. Hergün ve her saatte ahar bir cihete teveccüh etmekle emretse kimin itiraza salâhiyeti vardır ve kim zarar görür?

***

Vâcip Tealâ mülk kendinin olup emir ve nehy zatına mahsus olduğunu beyandan sonra Resulü üzerine bazı esrarı sual sadedinde ısrar edenleri tevbih etmek üzere :

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

buyuruyor.

[Umurunuzu Allah'a ve resulüne tefviz edip tamamiyle inkıyad ve itaat eder ve her gelen ahkâma riayet eder misiniz, yoksa resulünüze nazil olan âyetlerin esrarından sual etmek mi murad edersiniz? Bundan evvel Musa (A.S.)'a sual olunduğu gibi.] Çünkü; Beni İsrail'in ahvalini ıslah sadedinde gelen âyetlerin esrarını anlamak için ısrar üzere Musa (A.S.)'dan onlar sual ederlerdi. Siz de onlar gibi ahvalinizi ıslah için nazil olan âyetlerin hikem-i hafiyatını ilhah ve ısrar üzere sual etmeyin. **[Bir kimse küfrü imana tebdil ederse doğru yolu ve tarik-i müstakimi yitirmiş (kaybetmiş)dir.]**

Bu âyette Beyzâvî'nin beyanı veçhile (أم) kelimesi muttasıla olursa (ألم تعلم)'e mukabildir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Siz Allah'ın her şeye malik olduğunu ve istediği gibi emirü nehyettiğini ve eşyanın küllisine kadir olduğunu bilmediniz mi? Yoksa bildiniz de Musa (A.S.)'ın ümmeti gibi resulünüze nesih ve saire gibi herşeyin esrarından sual etmek mi istersiniz?] demektir. Lâkin (أم) kelimesi munkatıa olursa Resulullah'a itimadın lüzumunu ve birşeyin esrarını ve hikmetini anlamak üzere sualde ısrar etmemelerini tavsiye etmektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Belki siz Beni İsrail'in Musa (A.S.)'dan takatlerinin fevkinde «Aleni bize Allah'ı göster» dedikleri gibi siz de tahammülünüzün fevkinde birçok şeyler sual etmek mi istersiniz? Halbuki resulünüzün risaletine delâlet eder mucizat-ı bâhire ve delâil-i zâhire geldikten sonra sizin için bu misilli sualler caiz değildir, hemen itaat ve inkıyadınız lâzımdır. Zira; nübüvveti mucizatla sabit olduğundan size vacip olan itaattir. Eğer taannüd ederek sualde ısrar ederseniz imandan sonra küfretmiş olursunuz. İmandan sonra küfreden kimse, matlubuna isal eden ve sebeb-i necatı olan tarik-i imandan muhakkak çıkmış olur] demektir.

Âyet-i celilenin Yehûd hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü onların, Tevrat'ın birden nazil olduğu gibi Resulullah üzerine semadan birden bir kitap nazil olmasını talebetmeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. *Yahut* âyette hitap; müminleredir. Zira müminler; kendileri hakkında menfaat olmayan birçok şeylerin sualine mübaşeret etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervi-

dir. *Şu halde* âyette müminleri faydasız şeyleri sual etmekten men' ve zecir olmakla beraber inad ederek sual etmenin küfrolduğuna ima ve işaret buyurulmuştur.

Hernekadar beyan olunduğu veçhile âyetin kimler hakkında nazil olduğuna dair iki rivayet varsa da Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran esah olan; âyet Yahûdiler hakkında nazil olmuştur. Zira; âyetin gerek sabıkı ve gerek bundan sonra gelecek olan lahıkı Yehûd hakkında olduğundan bu âyetin dahi Yehûd hakkında olması nazm-ı âyete mülâyimdir.

⁂

Vâcip Tealâ Yahûdun bazı kabayihini beyandan sonra ehl-i imana hasedlerinden naşi yapmak istedikleri hiyel ve desayisi ve fena maksatlarını beyan etmek üzere:

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ
أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ
عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾

buyuruyor.

[Ehl-i kitaptan pek çokları şiddet-i adavetleri neticesi kendi nefislerinden galeyan eden hasedlerinden naşi sizin için hak zahir ve tebeyyün edip iman ettikten sonra sizi küffar olarak reddetmiş olsalar mahabbet ederler ve sizi dinlerine red ile katlinizi vacip, mürted kılmaktan maksatları dinlerinde salâbet ve gayretlerinden değildir, belki size hased ve inatlarındandır. Çünkü; kendi kitapları sizin dininizin hak olduğuna şehadet eder ve onlar da hakkaniyetini bilirler. Şu halde siz onları intikam ve ukubetinizden af edin ve onları ta'yib ve tekdirden iraz edin ve Allahü Tealâ'nın onlar hakkında emri ve hükm-ü kat'isi gelinceye kadar sabırü sebat edin. Zira, Allahü Tealâ herşeye ve bilhassa sizin intikamınızı onlardan almaya kadirdir.]

H a s e d ; âharin nimetini çekememekle o nimetin zevalini arzu etmek ve izalesi için hiyel ve desayise teşebbüs etmektır ki cemi-i edyanda haramdır. Bu hal insanlar beyninde adem-i im-

tizaca ve tefrikaya bâdi ve âlemde fitne ve fesada bâis ve hercümerce sebep olduğundan asayiş-i intizamı ihlâl eden ahlâkın en fenasıdır. Hatta müminin mürted olmasını arzu etmek gibi bir fenalık olmadığı halde bu fenalığa bile hasedin sebep olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Hased, aharin nimetinin zevalini arzu etmeye sebep olduğu gibi, hased eden kimsenin ilelebed helâkine dahi sebep olacağı İblis'in helâkiyle sabittir. Çünkü; İblis'in küfrü Hz. Âdem'e hasedinden neş'et etmiştir. Amma *gayrıda olan nimetin devamıyla beraber kendinin dahi o nimete nail olmasını arzu etmek* gıptadır ki haram değildir ve gıpta kabilinden olan arzuda beis yoktur.

Ehl-i kitap, müminlerin nail oldukları nimet-i imanın zevalini arzu ettiler ki saadet-i dareynden mahrum olsunlar.

Afıvla emir; onların hasedine ve küfürlerine rızayı mucip olmaz. Çünkü *afvile emir;* onlara mukabele ve cevabı bir müddet-i muvakkatada terkle emirdir. Zira, emir; mutlak değildir, belki «onlar hakkında emr-i ilâhi gelinceye kadar mukabeleyi terkedin» demekten ibarettir.

Emr-i ilâhi ile murad; Beyzâvî'nin beyanına nazaran *Kureyza kabilesinin katli ve Beni Nadir'in beldelerinden tard ve teb'idlerine dair emr-i ilâhinin gelmesidir.* Şu halde afvile emir mutlak olmayıp emr-i ilâhinin gelmesiyle mukayyed olunca «Bu âyet, kıtal âyetiyle mensuhtur» demeye hacet yoktur. Çünkü; emr-i ilâhi gelince afvile emrin hükmü hitam bulmuş ve diğer âyetle nesha ihtiyaç kalmamıştır.

Neshe müteallik olan bahiste beyan olunduğu veçhile afvile emir zamanında ehl-i imanın kılleti ve zâ'fiyeti sebebiyle mukabele etmek ehl-i iman hakkında maslahata muvafık değildi. Zira mukabele ve onlarla mücadelenin uyandıracağı ateş-i fitneyi söndürmeye henüz ehl-i imanın kuvveti kâfi olamadığından Vâcip Tealâ onlara kâfi şevket-i islâmiyenin tekemmülüne kadar sükût etmelerini tavsiye buyurmuştu. İşte umur-i müslimine mütevelli ve re'si kârda bulunan zevat için bu âyet-i celile büyük bir derstir. Çünkü re'si kârda bulunan zevatın ümmetin ahvalini iyi bilmesi ve kuvvetini tamamiyle tetkik etmesi ve kuvve-i maddiye ve maneviyesini nazarından uzak tutmaması, hariçten zuhur edecek be-

lâyâya mukabelenin zamanı olup olmadığını bilmesi ve mukabeleye kuvvet kâfi değilse kâfi derece kuvveti ikmal edinceye kadar müdâratla vakit kazanması umur-u lâzimeden olduğuna âyet delâlet eder. Zira; Vâcip Tealâ Yehudun şerrini def'a kuvvet iktisab edinceye kadar resulüne Yehud hakkında afıvla muamele etmek ve sözlerini duymamakla emir buyurmuştur. Â'dânın küllisine karşı hüküm; her zaman bu minval üzeredir.

Âyet-i celilenin sebeb-i nüzûlü; (Uhud) vakasından sonra Yehuddan bir taife eshaptan (Huzeyfe) ve (Ammar) (R.A.)'ya dediler ki : «Görmediniz mi size isabet eden inhizamı? Eğer siz din-i hak üzerine olsanız münhezim olmazdınız. Bizim dinimize dönerseniz sizin hakkınızda hayırlı olur. Zira; biz sizden efdaliz ve dinimiz de haktır». Yahudilerin böyle demeleri üzerine (Ammar) Hz.'leri «Ey Yehûd! Sizin dininizde nakz-ı ahdetmek caiz midir?» dedi. Yahudiler «Katiyen nakz-ı ahdetmek caiz değildir» deyince Ammar : «Ömrüm oldukça ben Muhammed (S.A.)'e küfretmemek üzere ahdettim, dönemem» dedi. Yahudiler de «Bu adam dininden dönmüş» dediler. Huzeyfe Hz.'leri de «Ben Rab yönünden cihet-ullah'a, din yönünden islâma, iman yönünden Kur'ân'a, kıble yönünden Kâbe'ye ve kardeş yönünden müminlere razı oldum, sizin sözünüz kulağıma girmez» diyerek huzur-u Risalete gelip bu hali haber vermeleri Resulullah'ın da onlara «İsabet ettiniz, felâh buldunuz» buyurması üzerine bu âyetin nazil olduğu siyer-i kebirde mezkûrdur.

Vâcip Tealâ ehl-i imana vakt-i merhununa kadar kâfirlerin muamelesine sabır ve sükûtle muamele etmelerini de emrettikten sonra mücerred afıvla iktifa olunmayıp ibadetle dergâh-ı ülûhiyete iltica etmeleri lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾

buyuruyor.

[Siz affedin ve Yahûdun sû-u muamelelerine şiddet gösterme-

yin de cemi-i bedeniniz ve revabıt-ı kalbiyenizle üzerinize farz olan namazı ikame etmekle dergâh-ı ülûhiyetimize teveccüh-ü tanıla teveccüh ve iltica edin ve masivadan kat'i alâka ederek ibadat-ı maliyeden zekâtınızı müstehak olanlara verin ve şurasını iyi bilin ki nefsiniz için hayır olarak namaz ve zekat gibi takdim ettiğiniz ibadatın kâffesinin ecr-ü mesubatını Allahü Tealâ indinde noksansız hazırlanmış bulacaksınız. Zira; Allahü Tealâ sizin cümle â'mâlinizi görücü ve muktezasına göre fazl-ü kereminden sevap vericidir.] Binaenaleyh; ameliniz asla zayi olmaz.

Âyet-i celile *hayra terğib ve şerden tenfirdir*. Çünkü; Allahü Tealâ her ameli görüp ona göre ceza verince edna aklı olan güzel ceza almak için elbette hayra sa'yeder ve çirkin cezayı görmemek için elbette şerden içtinab eder.

***

Vâcip Tealâ Yahûdun ehl-i imanın zihnini iğfal için serdettikleri bazı kelâmlarından âhari beyan etmek üzere :

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[Yehûdun cümle-i hilelerinden birisi de onlar müminleri iğfal için dediler ki, «Elbette Cennet'e dahil olmaz illâ Yahudi veyahut Nasara olan dahil olur. Sair milletlerden ve edyan erbabından dahil olacak yoktur.] Yehûd böyle demekle ehl-i imanın zihinlerini iğfal etmek istediler. İşte onların şu sözleri şehevat-ı nefsaniyelerinin arzu ettiği ebatîl ve eraciflerdir. Ve delil-i aklî ve nakliye müstenid değildir. **[Eğer davalarının bir delile müstenid olduğunu iddia ederlerse ey Habîb-i Zişanım! Sen onlara hitaben de ki «Eğer sözünüzde ve şu davanızda sadıksanız davanızı ispat edecek delilinizi getirin.»]**

Yehud, Nasarayı ve Nasara Yehûdu tekfir edip her iki fırka birbirinin Cennet'e gireceğini itikad etmediklerinden âyette *zamir* ehl-i kitaba râci olmakla tafsil olunmak lâzımdır. Yehûd, «Cen-

net'e kimse dahil olmaz, illâ Yahûdi olan kimse dahil olur» dediği gibi Nasara da «Cennet'e kimse dahil olmaz, illâ Nasara olan kimse dahil olur» dediler, demektir.

Yehûdun istedikleri müminler üzerine hayır nazil olmaması ve irtidad etmeleri ve Cennet'e Yehudun gayrı bir kimsenin dahil olmaması ve daha bunların emsali birçok batıl emelleri olduğuna işaret için (امانى) cemi' siğasıyla varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasara'nın davalarını reddetmek üzere :

بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! Emr-i hal ve şan sizin dediğiniz gibi değildir. Belki Allahü Tealâ'ya ihlâs üzere amelini güzel eda edici olduğu halde zatını teslim eden bir kimse için Rabbisi indinde ecr-i azîm vardır. Binaenaleyh; onlar üzerine havf yoktur ve mahzun dahi olmazlar.]

Yani; ey ehl-i kitap! İhlâs üzere Rabbisine inkıyad eden için Cennet vardır. Sizin zu'munuz gibi Cennet size mahsus değildir. Evet! Cennet size mahsus olur : Eğer bulunduğunuz tarîkatınızı tağyir ve nefsinizi Allahü Tealâ'ya teslim ve ibadetinizi cemii şerait ve âdâbına riayetle eda ederseniz Cennet sizin için olur. Zira; şu evsafı haiz olan Cennet'e girer.

İnsanın azasının eşrefi ve havass-i müdrikenin mahalli ve ibadatın âzamı olan secde, yüzle hasıl olduğundan cümle azaya bedel *yüz* tabir olunmuştur. Âyette ihlâs üzere amelin ecr-ü mesubata ve istihkaka sebep olduğuna delâlet vardır.

İ h l â s ; ibadatını Allahü Tealâ'ya mahsus kılmak ve rıza-yı ilâhiyi talepten başka ameliyle birşey murad etmemekten ibarettir. İhlâsta ameli işlemeye bais ve sebep olan irade ve niyete mu-

karin olmak lâzımdır. İnsandan sudûreden ef'al, Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile üçtür :

Birincisi; *ibadet*tir. İbadet niyete mukarin olmayınca kabul olunmaz. Binaenaleyh; niyete mukârin olmayan ibadetin sevabı yoktur.

İkincisi; *mübahat*tır. Mübah olan birşey niyet vasıtasıyla ibadete inkılâbeder. Meselâ taam etmek, mubah olduğu halde ibadete kuvvet iktisabetmek niyetiyle eklolunursa ibadet olur.

Üçüncüsü; *fazilet*tir. Fazilet, niyet sebebiyle sevabı tekessür eder. Meselâ mescidde bulunan bir kimse beytullahı ziyaret niyetiyle dahil olmuşsa, sevaba nail olduğu gibi itikâf niyetiyle ve namazı gözetmek niyetiyle de olursa ayrı ayrı sevaba nail olurlar. Amma *mâsiyet,* niyet-i hasene sebebiyle taâta tahavvül etmez. Meselâ haram maldan mescid yapmış olsa ibadet olamaz. Zira; haramdır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet, Yehûd'un Cennet'in kendilerine mahsus olması iddialarını red ve gayrılarından nefyettikleri şerefi islâmiyet vasıtasıyla gayrılara isbat etmek manâsını mutazammin olmakla Yehûd'un itikadını iptal etmiştir.

Ecr-ü mesûbatına nail olmaklığın şartı; â'mâlini şer'in beyanı veçhile yerine getirmek suretiyle ihsan etmektir. Çünkü *ihsan; a'mâli cemii şerait ve erkânını lâyık olduğu vech üzere eda etmektir.*

***

Vâcip Tealâ Yahûd'un ve Nasara'nın kelâmlarını icmâlen beyandan sonra tafsîlen beyan etmek üzere :

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

buyuruyor.

[Yehûd «din bizim dinimiz ve kitap bizim kitabımız ve nebi

bizim nebimizdir, Nasara emr-i dinde muteber birşey üzerinde değildir, belki tarîk-ı haktan hurûc etmiş dalâlet üzerindedir», dediler ve Nasara «Bizim dinimiz hak, şeriatimiz müebbed ve nebimiz muhalleddir. Yehud umur-u itikad ve amelde muteber bir şeriat üzerinde değildir», dediler. Halbuki Yehud ve Nasara kitaplarını tilâvet ve iman ve irfan iddia ederlerse de henüz cehalet ve ihtilâftan kurtulmamışlardır. Çünkü; bunların dediklerinin mislini kitaptan haberi olmayan ve nebi bilmeyen ve din ve şeriat tanımayanlar derler ve aynı sözü söylemek kitapsız olanlara yakışır, yoksa ehl-i kitaba böyle cahilâne ta'n ve teşni' lâyık değildir. Halleri şu minval üzere olunca Allahü Tealâ onların ihtilâf ettikleri mesailde yevm-i kıyamette ahvâl ve amellerinin muktezasıyla hükmeder.]

Yehud ve Nasara ile murad; *cemaat-i muayyene* olmak ihtimali varsa da esah olan *umum Yehud ve Nasara'nın itikadlarını beyandır.* Halbuki Yehud'un tilâvet ettiği Tevrat; İsa (A.S.)'ı ve İncil'i ve Nasara'nın tilâvet ettiği İncil de Musa (A.S.)'ı ve Tevrat'ı tasdik eder. Fakat onlar bu kitapları kıraat ettikleri halde bile ilimleriyle beraber inkâra cür'et ettiler.

Bilmeyenlerle murad; *Arab'ın müşrikleridir.* Çünkü; onlar da : «Müslümanlar hiçbir din üzere değildir» derlerdi. Millet-i islâmiye beyninde zuhûr eden fırkaların halleri dahi böyledir. Zira; bir fırka öbür fırkayı tekfîr eder. Halbuki cümlesi Kur'ân'ı tilâvet ederler. Cümle milletler ve fırkalar beyninde vaki olan ihtilâfı, yevm-i kıyamette hal ve fasl ve herkesin ameline göre hükmedeceği Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur.

(Necran) denilen beldenin Nasara taifesinden bazı kimselerin huzûr-u Risalete meb'ûs olarak geldiklerini işiten ve etraf-ı Medine'de bulunan Yahudilerden birçok kimseler huzur-u Risalete dahil oldular. Bu esnada tarafeyn münakaşaya başladılar, münakaşa gittikçe kesb-i şiddet etti. Yahudiler Nasaraya «Siz emr-i dinde bir meslek-i sahih üzere değilsiniz» demekle İsa (A.S.)'ı ve İncl'i inkâr ettiler ve Nasara da Yahudilere aynı mukabelede bulunarak Cenab-ı Musa ve Tevrat'ı inkâr ettiler. Her iki tarafı şu nâraya hallerinden dolayı tevbih ve tekdîr ve müşrik-i Arap'tan

farkları olmadığını beyan için bu âyet-i celilenin nazil olduğu mervidir.

Vâcip Tealâ bu sûrenin evvelinde Kur'ân'ın hidayet ve saadeti; mü'min ve müttekilere mahsus olup insanların mü'min, kâfir ve münafık olmak üzere üç kısım olduğunu beyandan sonra tarihe nakl-i kelam ederek, Hz. Âdem'in hilkatini ve Şeytan'la aralarında cereyan eden ahvali izahla hilkat-i Âdem'in cümle insanlara ni'met olduğundan bahisle o ni'mete karşı şükrün vücûbunu ve Şeytan'ın âdâvetinden ihtirazın lüzumunu da ihtar ve tavsiyeden sonra ehl-i kitabın en ehemmiyetlisi olan ve milletler içinde ibretâmiz sergüzeştlere maruz kalmış bulunan Beni İsrail'in sevabıkı ahvalini tasvîr ve tafsîl ile bir taraftan Yahudileri imana davet, diğer taraftan da ümmet-i Muhammed'i ilm-i tarihin ehemmiyet ve dikkatine tergîb buyurmuştur.

Zira ümmetler ve cemaatler teşkilât-ı içtimaiyelerini ne gibi esaslara bina ve devr-i terakkilerini ne gibi şeylerle ikmal ve şevketü kuvvetlerini ne gibi tedbirlerle muhafaza ve ne gibi sebeplerle devr-i inkıraz ve idbarlarını ihzarettiler ve sebeb-i feláh ve helâkleri neler oldu ve hasma karşı ne gibi mihnetlere göğüs gerdiler ve ne gibi hazırlıklarla galebe çaldılar veya mağlûb oldular? Bunların cümlesi tarihen mazbut olduğundan her millet için ilm-i tarih, nazım-ı yegânedir. Çünkü tarih; insanların an'anatını ve adât-ı hasene ve kabihasını beyan ettiğinden bir millet kavmiyetini hemen tarihiyle muhafaza edebilir. Eğer tarihiyle an'anâtını muhafaza etmezse, kavmiyetini muhafaza edemez. Kavmiyetini muhafaza edemeyen millet mevcudiyetini idame ettiremez. Zira; kavmiyetini kaybedince, efrat beyninde olan revabıtı kırmış olacağından irtibat kalkar. Binaenaleyh; efrad beyninde taâvün ve tenâsura riayet kalmaz. Efrad beyninde revabit ve taâvün olmayınca cemiyetin âsâbına zaaf târî olup akıbet munkariz olacağı şüphesizdir. Şu halde cemiyât-ı beşeriyenin mevcudiyetini muhafazaya hâdim olan esbabın mühim olanlarından birisi de tarihtir.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in vukuatını ve hiyel ve desayisini ve enva-ı kabayihini beyandan sonra, umum üzere mesacidin hürme-

ti lâzım olup, tahrip edenlerin eşedd-i zulümle zalim olduklarını beyan etmek üzere:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

buyuruyor.

[Allah'ın mescidlerini, o mescidlerde Allah'ın ismi zikrolunmaktan menedip, mescidlerin harabına sa'yeden kimseden ziyade zalim kim olabilir?] Elbette indallah muazzam ve ism-i celil-i ilâhinin zikrolunması için bina olunmuş mescidlerin hedmine badi olandan ve ibadullahı ibadetten men' ile mescidin tatiline sa'yeden kimseden ziyade bir zalim olamaz. **[İşte şu mescidin harabına sa'yeden erazil ve eşkiya için mescidlere dahil olmak olmadı. İllâ havf ve endişe edici oldukları halde dahil olurlar. Onlar için dünyada rüsvalık ve katil ve esaret ve zillet ve âhirette azab-ı azîm vardır.]**

Âyetin sebeb-i nüzülünü beyan hakkında zikr olunacağı veçhile mesacidle murad; *Mescid-i Haram* veyahut *Beyt-i Mukaddes* olmak ihtimali varsa da *umum namaz için hazırlanmış mescidler* murad olunmak ihtimali galiptir. Mescidin tahribi Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *iki kısımdır:* Birincisi; *maddeten yıkmak suretidir*. İkincisi; *manâ cihetinden tahrib etmek ki, nâsı mescidde ibadetten men' ile tatil etmektir*. Çünkü; cemaatten mahrum olan mescid, zahirde ma'mur ve müzeyyen olsa dahi manâda haraptır. Zira; herşeyde maksat ve gaye muteberdir. Mescidden maksat olan cemaat olmayınca o mescid maksattan ârî muattal ve haraptır. *Şu halde* harabiyetine sebep olan kimse elbette herkesten ziyade zalimdir.

Mesacide duhûlün havfe mukârin olmasıyla murad; *mescide giren kimsenin kemal-i tezellül ve tevazu' üzere dahil olmasıdır*. Yani; mescidi tahribetmek şöyle dursun, mescide girecek kimsenin kemal-i havfü haşyetle girmesi lâzımdır, *yahut* mescidi tahribe sa'yedenlerin ilm-i ilâhi ve kazayı sübhanide ehl-i imandan havfü haşyet üzere dahil olacakları muhakkak demektir. Buna na-

zaran âyet-i celile; ehl-i imanın Mescid-i Haram'ı müşriklerin elinden tahlis edeceklerine işareti ve va'd-i ilâhiyi mutazammındır.

Bu âyet-i celile mesacidin indallah muhterem olup insanlara dahi mescide hürmet ve ta'zîmetmek vacip olduğuna delâlet eder. Zira mescidi yıkan ve nâsı ibadetten men' ile tatil eden kimsenin müşrikten daha ziyade zalim olduğunu beyanetmek; mescidin indallah fevkalgaye muazzam olduğuna delâlet ettiği gibi, insanlar için de tazimin vacip olduğuna delâlet eder. Zira; emkinenin teâlî ve terakkîsi zikr-i ilâhiyle olup mesacid, zikrullah için hazırlandığı cihetle emkinenin elbette âlâ ve efdalidir. Binaenaleyh mü'min için abdestsiz mescide girmek caiz olmaz.

Mesacidin efdaliyetine dair diğer ayat-ı beyyinat ve ehâdis-i nebeviyat pek çoktur. Bu makamda bu âyetin, mesacidin fezâiline delâleti kâfi görüldüğünden diğerlerinin zikrine hacet görülmemiştir.

Âyetin sebeb-i nüzülü; Rum Meliki Titos [1] Beni İsrail ile harbederek (Beyt-i Mukaddes)'i tahrip ve Beni İsrail'i katil ve esir edip Tevrat'ı yaktı ve (Beyt)'i yıktı ve içine kelpler ve cîfeler doldurdu. Hz. Ömer zamanında ehl-i islâm tarafından yeniden bina edilinceye kadar harap kaldı. Bu âyetin, onun hakkında nazil olduğu (İbn-i Abbas) Hz.'den mervidir. *Yahut* âyet, Mekke'nin müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Zira; onlar (Hudeybiye) senesi Resulullah'ı ve ashabını (Mescid-i Haram)'ı ziyaretten menettiler. Resûlullah ashabıyla beraber (Hudeybiye)'de Mekke'den gelen elçilerle akd-i musalaha ederek (Beyt)'i ziyaret etmeksizin geri dönmüşlerdi. Âyet-i celile müşriklerin zulmünü beyan hakkında nazil olmuştur.

Her iki rivayete nazaran gerek (Beyt-i Mukaddes) ve gerek (Kâbe-i Muazzama) mescid-i vahid oldukları halde şanlarına ta'zîm ve secde mevzileri müteaddid olmak itibariyle cemi' siğasıyla varid olmuştur. Bu âyetin hükmü; Allahü Tealâ'ya ibadet maksa-

---

[1] Roma kumandanlarından İmparator «Vespazyanos» un oğludur. Titos; filvaki pederinden sonra imparator olmuştur. Fakat Kudüs'ün zapt ve tahribi kendi imparatorluğu zamanında değil, pederi zamanındadır.

dıyla bina olunmuş olan mescidlerin cümlesine şâmildir. Şu halde umum mescidlerde hüküm böyledir. Zira; mescid lâfzı umumuna şamildir. Çünkü; itibar, lâfzın umumunadır, sebeb-i nüzûlün hususuna değildir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran âyetin lâfzı haber ise de manâsı müşrikleri mescide ithalden nehiydir. İmam-ı Azam indinde müşriklerin mescide duhûlü maalkerahe caiz olup İmam-ı Malik indinde caiz değildir. İmam-ı Şafii indinde (Mescidi Haram)'a dühulleri caiz değilse de sair mesacide dühulleri caizdir.

Vâcip Tealâ müşriklerin «İbadet ancak mekân-ı mahsusa ve heykel-i muayyen huzuruna munhasır olup başka mahalde ibadet caiz olmaz» itikadında bulunanların Mescid-i Haram'dan ehl-i imanı men ile ziyade zulmettiklerini beyandan sonra ehl-i islâm için ibadet her yerde caiz olduğunu beyanla müminlerin her yerde ibadetlerinin cevazına işaret ederek münkesir olan kalplerini taltif ve edyan-ı saire erbabının itikadlarının butlanına işaret etmek üzere :

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

buyuruyor.

[Ey habibim! Sen ehl-i islâmı tesliye ve mağmum olan kalplerini mesrur etmek için de ki : «Müşriklerin sizi Mescid-i Haram'ı ziyaretten menettiklerinden dolayı mahzun olmayın ve ibadetinizi bir mekâna hasretmeyin, belki maşrik ve mağrip ve bunların ihata ettiği yeryüzünün cümlesi Allah'ın mülküdür. Binaenaleyh; tasarrufu ona aittir, her kıt'ası Allahü Tealâ'ya mahsustur. Zira; herhangi emkineye teveccüh-ü tamla teveccüh ederseniz Allah'ın canib-i manevisine teveccüh edersiniz. Çünkü; Allahü Tealâ mekândan münezzeh olduğu halde kulûb-u beşerin ihatasından vâsi'dir ve ilmi herşeyi ve bilhassa sizin teveccühünüzü ihata edicidir.] Zira; ilminden hiçbir zerre hariç değildir. Şu halde Mescid-i

Haram'dan men olunmakla ibadetten mahrum olmanız lâzım gelmez, her nereye teveccüh ederseniz zat-ı manevisine teveccüh ettiğiniz cihetle, ibadetiniz makbuldür. Allah'ın mülkü (Mescid-i Haram)'a munhasır değildir. Her yer Allah'ındır ve her yerde Allahü Tealâ'ya ibadet hasıl olur.

Âbidin hal-ü şanı ma'buda karşı ibadette bulunmaktır. Lâkin Vâcip Tealâ madde ve cihetten münezzeh olup bu manâca zat-ı ulûhiyetine istikbal muhal olduğundan esna-yı salâtta istikbal etmeleri için nâsa bir mekân-ı muayyen teşri' ve tayin buyurdu ki, o mekâna istikbali vech-i pakine istikbal mesabesinde kılmıştır.

Vechullah ile murad; huzur ilmî ve manevîce *zatullah* demektir. Yahut vech ile murad; *rıza-yı ilâhidir*. Buna nazaran «Her nereye teveccüh ederseniz rızaullah oradadır» demek olur.

V ü s ' a t l e murad; *kudretinde ve mülkünde vü 'attir*. Yoksa zatında vasi manâsına demek değildir. Zira zatında vâsi' demek; müteba'ız ve mütecezzi olmak iktiza ettiğinden muhaldir. Şu halde mülkü vâsi'; *kullarına atâsı ve ihsanı bol* demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile maşrik ile mağribi zikirden murad; arzın nahiyelerini beyanla arzın küllîsinin Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu ve bir mekânın diğer mekândan Allah'ın mülkü olmak cihetinden farkı olmadığını beyan etmektir.

Vechullah ile murad *Allah'ın emrettiği cihet demektir*. Şu halde *manâ-yı ayet :* «Maşrik ve mağrip ve onların ihata ettiği cümle emkine Allah'ın mülküdür. Siz (Mescid-i Haram)'da veyahut (Beyt-i Mukaddes)'te namaz kılmaktan men olundunuzsa, arzın küllîsini ben size mescid kıldım. Allahü Tealâ her nereye teveccühünüzü emreder ve siz de o cihete teveccüh eylerseniz. Allah'ın emrettiği cihete teveccüh etmiş olursunuz ve rızasına muvafık olan cihet de emrolunan mahalde mevcuttur. Zira; kıble lizatiha kıble değildir. Belki Allah'ın kıble kılmasıyla kıble olduğundan Allahü Tealâ her nereye teveccühü emrederse işte o cihet kıbledir. Şu halde ehl-i islâmın (Beyt-i Mukaddes)'ten kıblesini (Kâbe)'ye tebdiline taaccüb etmeyin. Çünkü; Allahü Tealâ mülkünde tasarruf-i tamla mutasarrıftır. İstediği mahalle şeref verir ve kullarının yüzlerini o mekâna tevcih ettirir, kimsenin itiraza salâhiyeti yoktur.»

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile ehl-i islâm Beyt-i Mukaddes'e teveccüh ederken kıble, Kâbe'ye tahvil olunduğundan Yehud'un «Ehm-i islâm için muayyen bir kıbleleri olmayıp bazı zaman bir tarafa ve bazı kere de öbür tarafa teveccüh ediyorlar» diyerek tayib etmeleri üzerine Yahudileri red ve mü'minleri tesliye için âyet-i celile nazil olmuştur. *Yahut* bu âyet nafile namazlar hakkında nazil olmuştur. Çünkü; hayvan üzerinde imâ ile nafile namaz kılan kimse için herhangi cihete teveccüh ederse caizdir. *Yahut* hal-i seferde havanın karanlığıyla kıbleyi farketmeyen kimselerin içtihatlarının meşruiyetini beyan için âyetin nazil olduğu mervidir. Çünkü; İbn-i Abbas Hz.'nin rivayetine nazaran ashab-ı Resulullah'tan bir cemaat müsaferetlerinde havanın karanlığından kıbleyi bilemediler, herkes içtihadı üzere bir canibe teveccüh etti. Havadan zulmet kalkınca gördüler ki, teveccühlerinde isabet yok, hata etmişler. Huzur-u Risalete gelip, bunu haber vermeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Şu halde içtihadda hatanın ma'füv olduğuna ve vaki olan hatayı tedarik etmek lâzım olmadığına ve hal-i seferde kıbleyi tayin edemeyen kimsenin taharri ve içtihadı nereye vaki olursa o cihete teveccühün cevazına bu âyet sarahatle delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ, Yahud ve Nasara'nın küfriyatından bazısını badelbeyan bazı ahari beyan etmek üzere :

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

buyuruyor.

[Kitabî ve gayr-i kitabî bilûmum kâfirler «Allahü Tealâ veled ittihaz etti»], dediler. Allahü Tealâ veled ittihazından münezzeh ve müberra oldu. Belki semavat ve arzın ve onlarda mevcut olanların cümlesi Allahü Tealâ'ya mahsus ve Allah'ın mahlûkudur, herbiri Allah'a mutî' ve munkadlardır. Allahü Tealâ'nın mah-

lûku olan mevcudat, Allah'ın nasıl veledi olabilir ve beyinlerinde nasıl mücaneset tasavvur olunur, mücaneset olmayınca beyinlerinde tevalüd nasıl tasavvur olunabilir? Cenab-ı Hak, semavat ve arzın hâlikıdır. Allahü Tealâ bir emrin vücudunu irade buyurup, halk olunmasıyla hükmettiğinde o şeye Allahü Tealâ «ol» buyurur. Ve derhal o şey vücut bulur.» Asla emr-i ilâhi ile o şey arasında fasl edecek zaman bulunmaz ve hemen vücut bulur.

Vacip Tealâ'ya, Yehûd (Üzeyr) Allah'ın oğlu Nasara dahi (İsa) Allah'ın oğlu ve müşrikler de melekler Allah'ın kızları demekle veled isnadına cür'et ettiler. Allahü Tealâ zatını veled ittihazından tenzih buyurdu. Zira; (سبحانه) lâfzı kelime-i tenzih ve takdistir. Veled ittihazından münezzeh olduğunu, semavat ve arz ve onlarda bulunan mevcudatın kâffesi Allah'ın mahlûku ve Allah'ın tasarrufu tahtında memlûkü olduğunu beyanla ispat etmiştir. Çünkü; cümle mevcudat Allah'ın mahlûku olunca, mahlûkla halik beyninde cinsiyet olmadığından mahlûk, Hâlika veled olamaz ve bu âlem-i mükevvenatı halka kaadir olan zat-ı celilüşşanın veled ittihazına ihtiyacı olmaz. Veled ittihaz ve ihtiyar etmek; muhtac olduğunda ihtiyacını defi' ve kocalığında muavenet taleb etmek ve temşiyetinden âciz olduğu mesâlihini tesviye ettirmek ve hin-i vefatında namını ve eserini ibka etmek maksatlarına mebnidir. Şu halde veled ittihaz etmek, fakr-u aciz ve ihtiyaç gibi avarıza maruz olmasa, muhtemel olan kimse hakkında tasavvur olunup bunlardan münezzeh olan kimse hakkında tasavvur olunmadığından, Cenab-ı Perverdigâr hakkında veled tasavvur olunmaz. Çünkü veled; teşbihi ve ihtiyacı ve sür'atle fani olmayı müstelzim bulunduğundan, Vâcip Tealâ hakkında veled ittihazı muhaldir. Hatta hayvanat ve nebatat sür'atle fenaya gittiklerinden veled ittihaz ederler ki, âlemde nesilleri munkariz olmasın. Amma âlem-i eflâk mümkinattan olduğu halde dünyanın bakâsı müddetince bâki kalacağından kendine müşabih ve velede benzer birşey ittihaz etmemiştir. Çünkü; vakt-i merhununa kadar inkıraz yoktur. Eşyanın küllîsinin Allahü Tealâ'ya mutî' ve münkad olduğu beyan olunmuştur. Ve ma'dum olan şeyler ilm-i ilâhide mevcut olup nasıl tekevvün edeceğini bildiğinden ma'duma vücut bulmasıyla emir, caizdir.

B e d ı ' ; maddesiz ve bir misal sebketmeksizin semavat ve arz icad etmektir. Semavat ve arz icad etmek; semavat ve arz ve onlarda mevcut olan hiçbir şeyin Vâcip Tealâ'nın veledi olmadığına ikinci bir delildir. Zira; veled valideynin unsurundan ve maddesinden infisal etmek lâzımdır. Mümkin ve hâdis ve Allah'ın mahlûku olan şeyler elbette Vâcip Tealâ'ya müşabih ve münasip olamaz ki, veledi olsun. Zira; hâdisin kadîme ve mümkinin vacibe ve muhtâcın gâniye hiçbir zaman münasebeti olamaz. Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu dalâletin sebebi; şerayi-i mütekaddime erbabıdır. Çünkü; şerayi-i mütekaddime erbabı Vâcip Tealâ'ya sebeb-i evvel olduğu cihetle eb ıtlak ederler ve hatta Allahü Tealâ'ya eb-i evvel ve kendi babalarına eb-i sani derlerdi. İşte cehele-i Nasara bunu hakikî baba manâsına hamlederek veled isnadına cüretle küfretmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ Yehud ve Nasara ve müşriklerin kabayihinden bazı âhari beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْتِينَٓا اٰيَةٌ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

buyuruyor.

[Ehl-i kitabın ve müşriklerin cehelesi ve şuûnatı ilahiyeyi bilmeyen kimseler dediler ki, «Allahü Tealâ bize tekellüm etmiş olsaydı veyahut senin nübüvvetine delâlet eder âyet bize gelseydi biz sana iman ederdik. Allahü Tealâ'nın senin dininin hak olduğuna bizim dinimizin hükmü kalmayıp mensuh bulunduğuna dair bizimle kelâmı ve bize vahyi yok ve kat'iyete delâlet eder âyeti de yok. Binaenaleyh; biz sana iman etmediğimiz gibi senin sözünü dahi kabul edemeyiz.»] İşte böyle demeleriyle müşrikler ve ehl-i kitabın cehelesi davet-i nubüvvetpenahiye icabetten imtina ettiler. [Ey Resul-i zişanım! Senin zamanında ümmetinden sana böyle dedikleri gibi, bunlardan evvel ümem-i salifeden dahi peygamberlerine bunların dedikleri gibi dediler. Zira; kalpleri birbirine

müşabihtir. Çünkü; sözlerinde ve işlerinde birbirine benzedikleri gibi, küfürde ve kasavet-i kalpte ve enbiyayı tekzip ve muhali taleb etmekte dahi birbirlerine müşabehetleri vardır. Hatta Hz. Musa'ya «Allah'ı aleni bize göster ve Allah'ın kelâmını işitelim» dediler ve kendileri için sual caiz olmayan şeyleri sual ettiler. Halbuki biz azimüşşan yakîn üzere hakâyıkı bilen erbab-ı ilme nübüvvet-i Muhammed (S.A.)'e delâlet eden âyetleri muhakkak beyan ettik. Nübüvvette asla şüphe edecek bir cihet kalmadı.] Zira; Muhammed (S.A.)'in dava-yı nübüvveti ispat için getirmiş olduğu mucizat-ı bahireyle Kur'ân-ı Azimüşşan, hakkı arayan erbab-ı ilme kâfidir. Dava-yı nübüvveti ispatta delil-i âhare ihtiyaç yoktur.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile, Vâcip Tealâ'nın enbiyaya vahyile ve melâikeye tekellümünü işittikleri cihetle kâfirler de kendilerini kelâm-ı ilâhiye ehil görerek istikbar ettiklerinden, şüpheye düştüler ve bu kelâma cür'et ettiler ve Kur'ân'ın nübüvvete delâlet eder âyet olduğunu inkârla «Cenab-ı Hak bize tekellüm etmezse hiç olmazsa nübüvvetine delâlet eden bir âyet getir de biz de sana iman edelim» dediler. Vâcip Tealâ kâfirlerin şu iki taleplerinden evvelki talepleri olan mükâleme-i ilâhiyeye ehil ve lâyık olmayıp muhâli talepten ibaret olduğuna işaret için o ciheti cevaptan müstağni addederek, ikinci taleplerine kendileri erbab-ı yakînden olmayıp, erbab-ı cehaletten olduklarına işaretle beraber erbab-ı îkan ve hak arayıcıları için Muhammed (S.A.)'in nübüvvetini ispata kâfi âyetlerini beyan ettiğini zikirle cevap vermiştir. Çünkü, matlubu ispata kâfi delil beyan ettikten sonra, ikinci bir delil talep etmek inat ve istikbardan ibaret olduğu cihetle, istedikleri âyeti inzal buyurmamıştır. Zira; ikinci bir âyet gelse, üçüncü bir âyet, üçüncü gelse, dördüncü bir âyet daha isteyecekleri ve ilâ gayrin nihaye bu suretle taleplerinde devam edip duracakları ve iman etmeyecekleri malûm olduğundan muannidane mes'ulleri is'af olunmamıştır. İşte bu esasa binaen müddeinin dâvasını ispata kâfi beyyinesini mahkemede hakim istima ettikten sonra, mudde-a aleyh daha şahit getirsin diye taleb eylese, hakim tekrar şahit istemez. Zira; şahidi, davayı ispata kâfi gördükten sonra ziyade-i talep abestir.

Vâcip Tealâ, kâfirlerin tekrar âyet talebinde ısrar edince Resulünün getirdiği mucizelerin kâfi olduğunu ve Resulünün tebliğde noksanı olmayıp, lâyıkı veçhüzere tebliğ ettiğini beyanla, kâfirlerin ısrarlarından Resulünün hasıl olan kederini izale etmek üzere :

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

buyuruyor.

[Ey Habib-i Ekrem'im! Biz azimüşşan hakka mülâbis ve mukârin olarak seni, mü'minleri Cennet'le tebşîr edici ve kâfirleri Cehennem'le korkutucu olduğun halde, ibadın halini ıslah için gönderdik. Vezaif-i risaleti eda ettikten sonra, senin davetine icabet etmeyen ashab-ı cahîmden mesul olmazsın.]

Hulâsa; Resulullah'ın ümmetinden amel edenleri Cennet'le müjdeleyici ve isyan edenleri Cehennem'le korkutucu olduğu halde hakka mukârin olarak irsal olunduğu ve emr-i tebliği lâyıkı veçhile eda ettiğinden dolayı davetine icabet etmeyip ehl-i Cehennem olanların hallerinden mes'ul olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin küfürde inatlarını ve Resulünün onlara karşı sabır ve sebatını beyandan sonra ebâtıyle ısrarda kâfirlerin şiddetini ve kemal-i âdâvetlerini beyan etmek üzere :

وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾

buyuruyor.

[Sen Yehud ve Nasaranın millet ve dinlerine ittiba' edinceye kadar Yehud ve Nasara, elbette senden razı olmazlar.] Zahirde izhar ettikleri mahabbet ve ünsiyetlerine kat'iyen itibar yoktur. Zi-

ra; sahtedir. Zahirleri bâtınlarına muvafık değildir. Çünkü; kendi dinlerinin hakkaniyetini iddia ettiklerinden daima senin onların dinlerine ittiba' etmeni arzu ederler. **[Ey Resûlüm! Alâ tarik-in-nasiha sen onlara de ki: «Allah'ın kullarını ıslah ve irşad için hidayeti ve tarîk-ı müstakîmi göstermesi ancak hidayettir ve o hidayet-i ilâhiye din-i islâmdır. İhtida etmek isteyenler din-i islâma ittiba' etmelidir. Çünkü; din-i islâmın zuhûrundan sonra onun haricinde ibadı irşad edecek hidayet ve tarîk-ı selamet yoktur.]** Zira; Kur'ân'ın nüzulünden sonra doğru yolu göstermek Kur'ân'a münhasırdır. Kur'ânın haricinde tarîk-ı necatı irae eyleyecek ve itimad edecek bir kitap ve şeriat kalmamıştır. **[Eğer ey habibim! Sen ve sana tebaiyet eden mü'minler şol şeyden sonra onların arzu ve emellerine ittiba' ederseniz ki, o şey; sana gelen ilm-i Kur'ân ve hidayet-i islâmdır. Bundan sonra milel-i sairenin arzuyu batıllarına ittiba' ederseniz, senin için Allah'ın gazabından seni kurtaracak bir veli ve bir yardımcı yoktur ki senden, onlara tebaiyetinden dolayı vaki olan azabı kaldırsın.]**

Hidayet; ancak hidayet-i ilâhiye olan *din-i islâm* olup Yehud ve Nasara'nın davet ettikleri dinleri aynı dalâl olduğuna işaret için hidayet, hasra delâlet eden zamir-i fasılla varid olmuştur.

Resulullah'a gelen ilimle murad; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile malûm ve muayyen olan *din-i islâm*dır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyet-i celilede Yehud ve Nasara'nın imanından Resulullah'ın kat-ı ümid etmesinde mübalağa vardır. Havaya ittibaın elbette batıl olacağına ve küfürle lâzım gelen azâba şefaat olmadığına ve insanlar için taklit lâyık bulunmadığına ve bir kimseyi tehdid etmek, delâil nasbedip o kimseye doğru yolu gösterdikten sonra, olacağına âyet-i celile sarahaten delâlet eder.

Âyette hernekadar hitap Resulullah'a ise de murad-ı ilâhi ümmetini Yehud ve Nasaraya ittibadan nehyetmektir. Yehud ve Nasara Resulullah'tan müsaade isterler ve iman edeceklerini va'd ederlerdi. Cenab-ı Hak onların sözlerinin yalan olduğunu ve iman etmek niyetinde olmadıklarını ve âdâvetlerinin şiddetini beyan içni bu âyeti inzal buyurduğu mervidir.

Hulâsa; Yehud ve Nasara kendi milletlerine tabi olup dinlerini kabul etmedikçe ehl-i imandan hiçbir veçhile razı olmayacakları, hidayet ve doğru yol ancak Cenab-ı Hakkın Kur'ân'da gösterdiği tarîk olup, onun haricinde olan tarîka itibar olmadığı ve hidayet-i ilâhiye geldikten sonra başka milletlerin hava ve arzularına ittiba' eden kimseler için Allah'ın gazabından kurtaracak bir yardımcı ve muavenet edecek bir dost bulunmayacağı, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ Yehud ve Nasara'dan iman etmeyenlerin iman etmek ihtimalleri olmadığını beyandan sonra, iman edenlerin hakka mü'min olduklarını beyanla methetmek üzere :

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَن يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlara biz kitap verdik. Verdiğimiz kitabı tağyir ve tahrif etmeksizin evamir ve nevahisinin müştemil olduğu ahkâmı teemmül ve tedebbür ederek lâyıkıyla tilâvet ederler. İşte onlar o kitaba iman ederler ve eğer bir kimse o kitaba küfrederse, ancak küfredenler zarar-ı ebediye duçar oluculardır.] Zira; kitabı tağyir ve tahrif ve ahir zaman nebisinin evsafını inkârla küfredip imanı küfre ve menfaati mazarrata tebdîl ettiklerinden ebedi nar-ı cahîmde kalıcılardır.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile hakka tilâvetle murad; *kıraatinde huzu' ve huşu'a riayet ve maânisini teemmül ve ahkâmıyla amel etmek ve hill-ü hurmete dikkat etmekten* ibarettir. Şu halde kitabullahı taraf-ı ilâhiden nazil olduğu veçh üzere kıraat etmek ve kelimatını yerinden değiştirmemek ve hilâf-ı hakikat olarak te'vil etmemek matlup olup kitaptan intifa' etmek de *hakkıyla tilâvet ve maânisini lâyıkıyla fehmetmektir.* Ve hakka tilâvet ve maânisini tefekkür etmeyenlerin dünyada ve âhirette zarardide olacaklarına âyet sarahatla delâlet eder.

Kitabı tilâvet edenlerle murad; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile birkaç ihtimal vardır : Birinci ihtimal; *Ashab-ı Resulullahtır.* Buna nazaran Kur'ân'ı tilâvet edenleri methetmekle lâyıkı veçh üzere lâfzını tahriften muhafaza ve manâsını teemmül üzere tilâvet etmeye, âyette ehl-i imanı tergîb vardır. İkinci ihtimal; *Ehl-i kitabın Kur'ân'a iman edenleridir.* Üçüncü ihtimal; *Ehl-i kitaptan kitaplarını tahrif ve tağyir etmeksizin amel edip tilâvet edenler muraddır. Yahut* Hayber'in fetholunduğu gün Hz. Ali'nin biraderi (Cafer) Hz. ile Habeş'ten gelen kırk kişi hakkında nazil olmuştur. Onlardan otuz ikisi Habeş'ten, sekizi Şam rahiplerinden olup, şeref-i islâmla müşerref olmuşlardı.

Yahut âyetle gerek ehl-i kitaptan ve gerek ümmet-i Muhammedden bilûmum mü'minler muraddır.

⁂

Vâcip Tealâ Beni İsrail'e vermiş olduğu nimetleri tadadla ahdini ifaya ve nimetin şükrünü edaya davet ve enva-ı kabayihi tadadla tevbih ve küfriyatını meydana koymakla kendilerini tekdir ettikten sonra tekrar Beni İsrail'i insafa davet etmek üzere nimetlerinden bazılarını tadad zımnında :

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

buyuruyor.

[Ey Beni İsrail! Zikr edin şol nimetlerimi ki, o nimetleri ben sizin üzerinize in'am ettim ve muhakkak ben size kitap vermek ve içinizden nebi ba's etmek gibi lutuflarımla kendi âlemleriniz ahalisi üzerine tafdîl ettim ve sizi erbab-ı şeriat ve ilm-i kemâl sahibi kıldım. Şu halde emrime imtisâl edin ve hükmümden çıkmayın ve kahr-ü gazabımdan hazer edin ve şol günden korkun ki o günde bir nefis diğer nefis yolunda hiçbir şeyle cezalanmaz ve kimse kimsenin yükünü götürmez ve herkes kendi vizr-ü vebalini götürür

ve nefs-i âsiye bedelinde fidye kabul olunmaz ki, o fidye sebebiyle azab-ı ilâhiden halâs olsun ve o nefs-i kâfireye bir şefîin şefaati menfaat vermez ki, o şefaat sebebiyle azabı hafif olsun ve nüfus-i âsiyeye bir kimse tarafından yardım olunmazlar ki, o yardımcı sebebiyle gazab-ı ilâhiyi def etsinler.]

Arap indinde muhavere birçok safahat ve şubelere teferruk ettikten sonra, meseleden maksadı hulâsa etmek üzere başlanan noktayla maksada hitam vermek âdet olup ve bu âdet buleğa ve hutaba indinde makbul olduğundan, muhaverede kabul olunan şive-i Arap üzere Beni İsrail'in kıssaları, başlandığı maksadı tekrar beyanla hitam bulmuştur.

***

Vâcip Tealâ, Resulullah'ın hicretinden sonra başlıca Medine'de âdâvet edenlerin Yehud olduğu ve Medine etrafında bulunan kabailin Yehuda ehl-i kitap olduklarından dolayı bir derece manevi inkıyadları bulunduğu cihetle Yehud iman ederlerse kabail kolaylıkla iman edeceklerine binaen bu surede Yehuda nushu pendle imana davet ve iman etmediklerinde, halkın zihinlerini iğfal etmemeleri için enva-ı kabayihini ve enbiya-yı sâbıkayla cereyan eden ahval-i feci'alarını beyanla halkın kulûbundan mevkilerini iskat ve kemal-i hased ve inat ve âdâvetlerini beyandan sonra, cümle milel beyninde nübüvveti tasdik olunan ve kulûb-u nâsta daima mevki-i muazzame mahfuz olan İbrahim (A.S.)'ın hallerini beyan ile halkı imana davet etmek üzere :

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِى قَالَ
لَا يَنَالُ عَهْدِى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٢٤﴾

buyuruyor.

[Zikr et ey Resulüm! Şol zamanı ki, o zamanda Rabbisi, cedd-i â'lân İbrahim'i Nemrud'un ateşi ve mancınığı ve veledini kurban etmesi ve vatanından uzak düşmesi gibi bazı mesaip ve sair evamir

İbrahim (A.S.) da emrolunduğu ve müptelâ kılındığı kelimatın herbirini emrolunduğu veçhı üzere fütursuz ve kusursuz tamamiyle eda etti, asla noksan bırakmadı. İbrahim (A.S.) vazife-i ubudiyeti kemaliyle eda edince, Rabbisi mahabbetini izhar ederek : «Ya İbrahim! Ben seni nâsa muktedâbih kılacağım» dedi. İbrahim (A.S.) Rabbisinin lutfunu görünce: «Ya Rabbi! Benim zürriyetimden dahi nâsa muktedâbih kıl» dedi. İbrahim'in şu istirhamına cevap olarak Rabbisi : «Senin zürriyetinden salih olanlar muktedâbih olurlar, velâkin benim nübüvvetimden ibaret olan ahdim zalimlere isabet etmez. Zira; hudud-u ilâhiyemizden çıkmış birtakım fasıklar, bizim tarafımızdan hilâfet ve niyabete nail ve müstehak olamazlar» dedi.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile İbrahim (A.S.) (Babil)den veyahut (Kûfe) civarında (Kûsi) denilen karyeden ve Nemrud'un zamanına tesadüf eden nas cümlesindendir. İbrahim (A.S.) Yahud ve Nasara indinde muhteremdir. Zira! Yahud, nesep cihetinden İbrahim (A.S.)'a mensup olmakla o nispetten teşerrüf ettikleri gibi kezalik Nasara da bir kısmı neseben intisap ve bir kısmı da dinen nebilerinin İbrahim (A.S.) neslinden bulunmasıyla teşerrüf ederlerdi ve Kabail-i Arabın kâffesi evlâd-ı İbrahim'den bulunmakla iftihar ve teşerrüf ettiklerinden İbrahim (A.S.) cümle milletler beyninde muhteremdir. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.)'ın bazı menakibini beyanla Resulullah'ın kavlini ve şeriatini kabule Vâcip Tealâ insanları davet etmiştir. Çünkü; İbrahim (A.S.) tekâlifi tamamen yerine getirmiş ve evlâdına imamet taleb ettiğinde, Vâcip Tealâ zalimlerin imamete ehil olmadığını beyan etmiştir ve kıblenin (Kâbe)'ye tahavvülüne razı olmayan Yehuda karşı (Kâbe) İbrahim (A.S.)'ın kıblesi olduğu beyan olunmuştur. Bunların cümlesi inadı terkle iman etmek icap eden ahvaldendir. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kelimat ile murad; bu âyetlerde beyan olunan *imamet ki nübüvvet, Beyt-i Şerif'i tathir ve temellerini refi' ve evlâdına dua* gibi meşakkat-i azîmi mutazammın olan şeylerdir. Çünkü nübüvvet ahkâm-ı ilâhiyi tebliğde birçok külfeti ve meşakku miheni mutazammın olduğu gibi Beyt-i Şerif'i tathir ve binasını yapmak ve Beyt'in levazımından olan menasik-i haccı eda

ve menasikini lâyıkıyla yerine getirmek elbette meşakkat-i azîmeyi mutazammındır.

Yahut *k e l i m a t* ile murad; İbn-i Abbas Hz.'den rivayet olunduğu veçhile *evamir ve nevahisi*dir ki *on şey*den ibarettir. İbrahim (A.S.) şeriatinde bu on şeyi eda etmek farz idi, bizim şeriatimizde ise sünnettir. *Beşi başta*dır ki *mazmaza, istinşak, baş taramak, bıyığını kesmek, misvak istimal etmek* gibi nezafete ait olan şeylerdir. Diğer *beşi sair bedende*dir. *Sünnet olmak, kasığını tıraş etmek, koltuğundaki kılları yolmak, tırnağını kesmek ve suyla istinca etmek gibi* bedene ait olan nezafetten ibarettir.

Yahut müptelâ olduğu kelimat ile murad; *ef'âl-i hac ki, tavaf, sa'y, remiy, ihram ve kezalik Nemrud'un ateşi ve veledini zebh ile memur olması ve hicret etmesi gibi tekâlif-i ilâhiye ve küffarla ve pederiyle tevhid-i ilâhıye dair mübahaseleridir.*

İ m a m e t l e murad; *nübüvvet veyahut herşeyde halka muktedâbih olmasıdır.* Cenab-ı Hak bu va'dini incaz buyurduğundan İbrahim (A.S.)'ın zürriyeti ilâ yevm-ilkıyame halka muktedâbih olmuştur. Ve evlâdından nübüvvet mertebesini ihraz edenler de eksik olmadı ve kıyamete kadar mertebe-i nübüvveti ihraz etmek onun nesline munhasır kaldığından âhir zaman nebisi de İbrahim (A.S.)'ın nesl-i necibinden tulû' etmiştir.

Ahd ile murad; *imamet olduğundan* zalimlere imamet ve nübüvvet isabet etmeyeceği beyan olunmuştur. Binaenaleyh âyet-i celile enbiya-yı kiramın günahtan masum olmalarına delâlet eder.

Şu iptilânın nübüvvetten evvel veyahut sonra olduğuna dair ulema beyninde ihtilâf varsa da âyette zamanı tayine delâlet olmadığından bizim için *el ilmü indallah* demek evlâdır. Zira; nübüvvetten evvel veya sonra olmasına bir hüküm taallük etmediğinden tayinden bahsetmekte bizim için bir fayda yoktur.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.)'a tekâlifini icmalen beyandan sonra bazılarını tafsîl etmek üzere :

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْعَاكِفٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

buyuruyor.

[Zikr et ya Muhammed! Şol zamanı ki o zamanda biz seni nasa imam ve tarîk-i hakka irşada mezun kıldıktan sonra, Kâbe-i Muazzama'yı nâsa merci ve nâsın sevap ve emniyet mahalli kıldık.] Zira Kâbe-i Muazzama bütün me'lûfatı terk ve ehl-ü evlâd ve mal gibi şeylere alâkayı kat' ile bize teveccühe vesile olup cima', fısk, fücur, mücadele ve katil gibi kabayih kabilinden teveccüh-i hakikiye mani olan esbaptan vazgeçerek, ihlâs üzere ef'al-i haccı eda eden ziyaretçilerin sevap mahalli ve cemi' mahlûkata emniyet yeridir. Çünkü; o mahall-i mübareke dahil olan kimsenin emniyeti kefalet-i ilâhiye tahtındandır. Binaenaleyh; dahil olanlar emindirler. **[Ey Kabe'yi ziyaret eden ehl-i iman! Ziyarete muvaffak olduğunuzda halilimiz İbrahim (A.S.)'ın makam-ı mübarekinden namaz kılacak mahal ittihaz edin ki, İbrahim'in sünnetine iktida etmiş olasınız. Hac için ziyarete gelenlere vaki olan emirden sonra İbrahim ve oğlu İsmail (A.S.)'a emrettik ve dedik ki, beytimi tavaf edenlere ve Beyt-i Şerif indinde ikamet edenlere ve rükû ve sücudla namaz kılanlara beytimi tathir edin ki, abidler taharet-i hakikiyeden ibaret olan ibadetlerini putlardan ve necasetten tahir olan bir mevkide eda etsinler.]**

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *beyt* ile murad; *Kâbe-i Muazzama* ve etrafında bulunan *Harem-i Şerif*'tir. Çünkü mevzi-i sevap ve emniyet, yalnız (Kâbe)'ye munhasır değil belki (Harem) dahilinin kâffesi mevzi-i emniyettir.

Harem-i Şerif'e dahil olan; ubudiyetin vazifesini eda ettiği cihetten sevaba ve bir dahi avdet etmek ve Kâbe-i Muazzamayla müşerref olmak niyetinde bulunduğu cihetle Beyt-i Şerif'in *merci* manâsına *mesabe* kılındığı beyan olunmuştur.

Şu halde Harem-i Şerif; menafi-i diniye ve dünyeviyeye ma-

haldir. Zira; sevabı ziyade olup, hac gibi erkân-ı islâmiyeden mühim bir ibadeti eda etmek ve o şerefe nail olmak ancak o mahalde müyesser olur. Dünya cihetinden menfaat ise, ticaret ve mevsim-i hacda enva-ı mekâsib husul bulduğu gibi hac sebebiyle turuk ve maabirin tamiri ve beldelerin muhtelif ahvalini müşahede ve halkın yekdiğerinin haline muttali olması gibi sayılmaz ve tükenmez menafii de mutazammındır.

Makam-ı İbrahim ile murad; *İbrahim (A.S.)'ın mübarek kademinin eseri olan taşın bulunduğu mahaldir.* Yahut *Kâbe'yi bina ederken duvarlar yukarı kalktığında İbrahim (A.S.)ın ayağının altına koyduğu taşın mahallidir.* Hz. Ömer'den rivayet olunan hadis-i şerif de bu manâyı teyid etmektedir. Çünkü; birgün Resulullah Efendimiz, Ömer (R.A.)'ın elinden tutar ve Makam-ı İbrahim'i gösterir. Hz. Ömer : «Pederimiz İbrahim (A.S.)'ın makamını musallâ ittihaz etmeyelim mi? Ya Resulallah!» der. Resulullah Efendimiz de : «Henüz musallâ ittihaz olunmasıyla emrolunmadım» buyurur, o gün ikindiden sonra gün inmeksizin bu âyetin nazil olduğu mervidir. Ve bu emir ümmet-i Muhammed hakkında istihbab içindir. Yani; o makam-ı mübarekte namaz kılmak müstehabdır.

Musallâ ile murad; *mahall-i dua olup* duanızda mahal ittihaz edin demek ihtimali varsa da evlâ olan *o makamda namaz kılmak* muraddır. Çünkü salât; *dua* manâsına gelirse de, birşey mutlak zikrolununca kemaline sarfolunmak kaidesine tevfikan o makamda namaz kılmak muraddır.

Beytin taharetiyle murad; *necaset ve put gibi lâyık olmayan şeylerden tathir ve takva üzere tesis etmektir.*

Taifîn ile murad; *hac ve umre için gelip tavaf ve ziyaret edenlerdir. Akifin ile* murad; *o makamda mücavir ve mutavattın olarak ikamet edenlerdir. Rukâ'* ile murad; *namaz kılanlardır.*

*
**

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.)'ın ahvalinden bazı ahari beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلٰى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾

buyuruyor.

[Zikr et ya Muhammed! Şol zamanı ki o zamanda İbrahim (A.S.) dua ve duasıyla menfaat-i ammeyi murad eder olduğu halde dedi ki : «Ey benim Rabbim! Şu Beyt-i Şerif'i ve etrafını afat-ı dünyeviye ve sair korkulacak şeylerden emin ve salim bir belde kıl ve o belde ahalisinden Allah'a ve yevmi âhirete iman eden kimseleri enva-ı meyvalar ve rızıklarla merzuk et ki, iman ve iz'anlarının mükâfatını görsünler. İbrahim (A.S.)'ın evvelâ ehl-i Mekke'ye mutlak ve icmal suretiyle dua ve saniyen ehl-i iman olanlara tahsisle duasını tafsîl edince Vâcip Tealâ ehl-i beldeden kâfir olan kimseleri ben azıcık bir zaman rızk-ı dünyevi ile merzuk ederim buyurdu. Çünkü küfürleri dünyaca rızıklarına mani değildir. Dünyada merzuk kıldıktan sonra o makule kâfirleri azab-ı nara muztar kılarım. Onların varacakları mahal ki, azab-ı Cehennem'dir. Ne kötü ve çirkin oldu buyurmakla] ehl-i Mekke'yi imana davet ve imanın zıddı olan küfrü ihtiyar edenleri azab-ı Cehennem'le tehdit buyurmuştur.

Fahr-i Razî'nin beyanı veçhile İbrahim (A.S.)'ın maksadı belde ahalisine umumiyetle bir duadır. Zira Mekke; ekinsiz, otsuz ve ağaçsız bir vadi olduğundan, rahmet-i ilâhiye ve lutf-u subhaniden merzuk olmalarını istirham etmiş, fakat imamet ancak mümin ve müttakilere mahsus olduğuna kıyasla duasını müminlere hasretmişse de, Vâcip Tealâ'nın rızkı ihsan-ı dünyevi olup dünyada rızık ise, mü'mine ve kâfire şâmil olduğunu beyanla kâfirleri dahi dünyada az bir müddetde merzuk edeceğini tasrih etmiştir.

Ehl-i Mekke'nin merzuk olmalarını talep etmek emr-i dünyayı talep ise de, hüsnüniyete ve maksad-ı âliye mukârin olarak umur-u dünyayı talep caizdir. Zira; Mekke'nin ucuzluk ve bolluk olması huccacın umurunu teshil edeceği cihetle emr-i celil-i haccı kullarının eda etmesine vesile olduğundan zahirde umur-u dünyayı talep ise de hakikatte âhireti taleptir.

Harem-i Şerif bazı cihetten İbrahim (A.S.)'ın duasından evvel muhterem ise de, İbrahim (A.S.)'ın duasından sonra daha ziyade muhterem ve kaht-u galâdan ve sair afattan emin olmuştur.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.)'ın menakıbından bazılarını beyandan sonra bazı âhari beyan etmek üzere :

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾

buyuruyor.

[Zikr et ya Muhammed! Şol zamanı ki o zamanda İbrahim (A.S.) oğlu İsmail'le beraber Beyt-i Şerif'in temellerini ve esaslarını yerden kaldırdı ve ikisi beraber beytin binasına sa'yile emeklerinin ve ibadetlerinin ind-i ilâhide makbul olmasını istirham ettiler ve dediler ki : «Ey enva-ı ni'metleriyle bizi terbiye eden Rabbimiz! Bizim amelimizi bizden kabul et. Zira; sen bizim ihlâs üzere amelimizi bilici ve sen tazarru' ve niyazımızı işiticisin.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Beyt-i Şerif'in İbrahim (A.S.)'dan evvel mevcut olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; İbrahim (A.S.)'ın kavaidi ref'etmesi kavaidin esası mevcut olduğunu müş'irdir. Çünkü; tarih ve siyer kitaplarında beyan olunduğu veçhile beyti iptida Hz. Âdem bina ettiği ve Hint'ten yaya olarak gelmek sureti ile kırk defa hac eylediği İbn-i Abbas Hz.'den mervidir.

Beyti bina etmekte İbrahim (A.S.)'a oğlu İsmail (A.S.)'ın iştirak ettiğine âyet delâlet eder. İbrahim (A.S.) bina ederken oğlu İsmail (A.S.)'ın taşını ve çamurunu getirdiği mervidir. Hz. Âdem'in bina ettiği beyt, Tufan-ı Nuh'ta yıkılıp kaybolduğundan Cenab-ı

Hak İbrahim (A.S.)'a tekrar binasını emreyledi ve mevkiini Cibril-i Emin gösterdi. Âdem'in koymuş olduğu temeller toprak içinde kalmıştı, İbrahim (A.S.) onu buldu. O temeller üzerine binayı vaz etti. İbrahim (A.S.) oğluyla mesaisini birleştirerek beyti bina ettikten sonra amellerinin kabulünü Cenab-ı Hak'tan tazarru' ve niyaz ettiler.

***

Vâcip Tealâ ikinci dualarını beyan etmek üzere alâ tarik-il hikâye :

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا
اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

buyuruyor.

[İbrahim ve İsmail (A.S.), ikisi de amellerinin kabulünü istirhamdan sonra tekrar dua ettiler ve dediler ki : «Ey enva-ı nimetleriyle bizi terbiye eden Rabbimiz! Sana niyaz eder ve deriz ki, bizim her ikimizi sana muti' ve munkad kıl ve cemi' umurumuzu sana tefviz edelim ve eda-yı ubudiyette ihlâs üzere bulunalım ve bizim zürriyetimizden de sana muti' ve munkad bir cemaat halk et ki, onlar sana inkıyad-ı tam üzere ibadet etsinler ve bize ibadet ve ef'al-i haccımızı göster ki biz rıza-yı ilahiyene muvafık ibadet edelim ve bizim üzerimize merhametinle rucu' buyur ve tevbemizi kabul ve sehven sudûr eden zellemizi affet. Zira; sen kullarının tevbelerini kabul ile merhamet buyurucusun.] demekle hem kendilerinin hem de zürriyetlerinin muti' olmalarını istirham ettiler.

Zürriyetin küllisi muti' olmayıp içinden bazılarının asi ve zalim olacaklarına işaret için zürriyetlerine duada *ba'za* delâlet eden (مِن) kelimesi varid olmuştur. Zira; cümlesinin salâh üzere ittifakı olamaz ve cümlenin salâh ve ittika üzere ittifakı umur-u maaşı ihlâl edeceğinden her zaman muti' ve asî her iki sınıfın bulunması hikmet-i ilâhiye iktizasındandır. Zürriyet şefkate, ecanibden ziyade müstehak olup zürriyetin salâhıyla ecanip de salih ola-

cağına işaret için evvel kendi zürriyetlerinin muti' olmalarına dua ettiler. Menasik-i şerayi' ve erkân-ı hac ve sair umur-u dinde muti' olmalarını ve tevbelerinin kabulünü Allahü Tealâ'dan istirham etmeleri zürriyetlerini talim ve tevbeye irşad içindir.

Tevbelerinin kabulünü istirham etmeleri kendilerinden masiyet sudur etmesine delâlet etmez. Zira; hazmen linefsihi tevbeye müracaat etmişlerdir. *Yahut* mâsiyetten kemal-i ihtirazlarını tevbe suretinde göstermişlerdir. *Yahut* zürriyetlerinden asi olanları tevbeye irşad için tevbelerinin kabulünü istirham etmişlerdir.

Âyet-i celile abdin fiilini halk edici Allahü Tealâ olduğuna delâlet eder. Zira tevbe; abdin fiilidir. Eğer mû'tezilenin dedikleri gibi abid fiilini kendi halkedecek olsaydı İbrahim (A.S.) tevbeyi Cenab-ı Hak'tan taleb etmezdi. Halbuki Allahü Tealâ'dan taleb etti ki abdin fiilini Allah'ın halketmesine delildir.

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

[Ey bizim Rabbimiz! Sana itaat ve inkıyad eden cemaat-i müslimenin içinde kendilerinden onlar üzerine âyetlerini tilâvet eder ve onlara kitabını ve tevhid-i zatî-ye sülûkten ibaret olan hikmetini talim eder ve onları necaset-i maâsiden ve ibadet-i evsandan ve sair nekayıstan tenzih eder bir Resul göndermeni senden istirham ederiz. Zira; sen cümleye galip ve kahir ve icadı-ef'alinde hakîmsin.] İşlerin hiçbir zaman hikmetten hali olamaz.

Beyzâvî, Hâzin ve Fahr-i Razi'nin beyanlarına nazaran bu âyette *r e s u l* ile murad; *âhir zaman peygamberi bizim nebimiz Muhammed (A.S.)'dır.* Zira; İsmail (A.S.) ile beraber İbrahim (A.S.)'ın zürriyetinden Resulullah'tan başka resul ba's olunmamıştır. *Şu halde* duaları müstecaptır ve dualarının eseri Resulullah'tır. Resulullah'ın «Ben pederim İbrahim (A.S.)'ın duası ve Hz. İsa'nın müjdesi ve validemin ru'yasıyım» kavl-i şerifi bu manâyı teyid etmektedir. Valide-i Resulullah'ın ruyası : Fahr-i Kâinat

Efendimizin dünyaya tulûu zamanında hane-i saadetten bir nur çıkar ki, o nurun ziyası Şam'da olan köşkleri ve konakları göstermiştir. Bu ru'yaya işaret ederek Resulullah : «Ben validemin ru'yasıyım» buyurmuştur.

A y â t ile murad; *vahdaniyete ve nübüvvete delâlet eden deliller ve vahy-i ilâhiyle gelen âyetlerdir* ki o âyetleri Resulullah ümmetine tebliğ buyurdu. *K i t a b* ile murad; *Kur'ân*'dır, *h i k m e t* ile murad; *nüfus-u beşeriyeyi tekmil eden maarif ve ulum-u diniye ve fıkıh ve hakla batıl beynini fasl ve hill-ü hurmet beynini tefrik eden ahkâm-ı diniyedir.*

Bu âyette beşeriyetin noksanını ikmale lâzım olan evsafın kâffesini Resulullah'ın cami' olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; evvelâ esas-ı şeriat olan âyetleri ümmetine tilâvet etmek, ikinci merrede vahy-i ilâhi olan kitabın ahkâmını talim ve mesail-i diniyeyi öğretip nası cehaletten halâs etmek, üçüncü merrede ibadın umur-u dünya ve umur-u âhirete müteallik mesâlihine hâdim olan hikmeti talim etmek ve dördüncü merrede şirk ve ibadet-i evsan gibi küfriyattan tathir ve beşeriyetin muhtac olduğu şeylerin kâffesini ihraz edip nevakısını ikmal edeceğini beyan etmektir. Bunların cümlesi bu âyette zikrolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.)'ın menakıb-ı celilelerini beyandan sonra İbrahim (A.S.)'ın ahlâk-ı hamidelerinden i'raz edenlerin halleri taaccübe şayan olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهٖيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٣٠﴾

buyuruyor.

[İbrahim'in milletinden kim iraz eder? Kimse iraz etmez, illâ nefsine ihanet eden ve zulmet içinde nefsini terk eden kimse iraz eder. Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, biz azimüşşan muhakkak dünyada İbrahim'i ihtiyar ve nas beyninde nübüvvete intihab ettik ve İbrahim (A.S.) âhirette elbette salihler zümresindendir.]

Şu halde İbrahim'in milletine ittiba etmek lâzımdır.

(من) lâfzı Beyzâvî'nin beyanı veçhile istifham-ı inkâri ve İbrahim (A.S.)'ın milletinden iraz edenlerin hallerini istib'ad içindir. Çünkü; gerek Yehud ve Nasara ve gerek Arap cümlesi İbrahim (A.S.)'a intisapla iftihar ve menakibini zikirle telezzüz ve ef'aline iktida etmekle teşerrüf ederken Resulullah'a imandan iraz etmeleri emr-i münker ve hallerine baid addolunan şeylerdendir. Zira; İbrahim (A.S.)'ın menakibinden birisi kendi zürriyetine şefkatinin ziyade olması ve onların mesalihine gayet mahabbet etmesi ve bu cümleden kendi zürriyetinden resul ba's olunmasına dua buyurmuş olmasıdır ve bu duası eseri ahir zaman nebisi ba's olunmuş iken menakıbine iktida ile iftihar edenler menakibi cümlesinden olan resule ittiba' etmediler ki, bu hal millet-i İbrahim'den iraz olup şayan-ı taaccüptür. Zira; bir taraftan iktida iddia ederler diğer taraftan açık ve vazıh surette milletinden iraz ederler.

Bu âyette İbrahim (A.S.)'ın milletinden murad; Resulullah'ın bisetine dair olan duası eseri olarak Resulullah'ın ba's olunmasıdır. Zira; millet-i İbrahim aynı din-i İbrahim demek değildir. Çünkü; din-i islâm usul-ü itikadda İbrahim (A.S.)'ın dinine muvafık ise de, furû-u a'mal cihetinden din-i İbrahim mensuhtur. Binaenaleyh, din-i islâma dahil olan bir kimse din-i İbrahim ahkâmından mensuh olanlarını elbette terketmiştir. Bu terkinden dolayı o kimse mezmum olmak lâzım gelmez. Ancak menakıb-i İbrahim cümlesinden olan bu duası eseri ba's olunan Resule iktidayı terkinden dolayı mezmum olur.

Millet-i İbrahim'den iraz eden kimsenin sefahetiyle hükmün illeti; dünyada Cenab-ı Hakkın İbrahim (A.S.)'ı ihtiyar buyurması ve âhirette salihîn zümresinden olmasıdır. Çünkü; hem dünya hem âhiret saadetini ihraz eden bir zatın mesleğinden iraz eden elbette sefih ve hafif-ül aklolup nefsine hakaret edendir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzülü; (Abdullah b. Selâm)'ın birader zadelerinden (Muhacir) ismindeki bir kimsenin imandan imtina etmesidir. Çünkü; (Abdullah b. Selâm), biraderzadeleri (Seleme) ile (Muhacir)'i din-i islâm'a davet sadedinde «Ey biraderzadelerim! Siz bilirsiniz ki Al-

lahü Tealâ Tevrat'ta İsmail (A.S.)'ın neslinden ismi Ahmed bir nebi ba's edeceğim. Ona iman eden ihtida eder ve necat bulur, iman etmeyen dalâlette kalır ve melun olur» deyince (Seleme) iman edip (Muhacir)'in imandan imtinaı üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.)'ı ihtiyar ettiğini beyandan sonra ihtiyarının sebebini beyan etmek üzere :

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾

buyuruyor.

[Şol zamanda biz İbrahim'i ihtiyar ettik ki o zamanda Rabbisi İbrahim'e hitaben : «Sen islâm üzere sebat et ve itaat ve inkıyadında devam et» dedi. Rabbisinin emrine imtisalen İbrahim de : «Âlemlerin Rabbisine inkıyad ve itaatte devam ettim» dedi.]

Yahut [Ya Muhammed! Zikr et şol zamanı ki o zamanda Rabbisi İbrahim'e «İslâm ol, inkıyada devam et» dedi. İbrahim de «Âlemlerin Rabbisine inkıyadda sebat ettim» dedi.]

İbrahim (A.S.)'ın nail olduğu menâsıba neylinin sebebi, itikad-ı tam ve ihlâs-ı kâmil üzere Rabbisinin emrine amâde ve ibadetine müsaraat etmesi olduğuna âyet-i celile delâlet eder. Vâcip Tealâ'nın İbrahim (A.S.)'a islâmla emri bülûgundan ve nübüvvetini izhardan evveldir. *Veyahut* nübüvvetini izhardan sonradır. Ona nazaran (اسلم), (اخلص.) manâsınadır ki, ihlâsla ve istikametle emirdir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.)'ın menakıbından diğer birini zikretmek üzere :

وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) oğullarına millet-i İslâmiye ve vahdet-i zatiyeyi vasiyet etti ve din-i hak üzere olmalarını emretti ve Yakup (A.S.) da oğullarına vasiyet etti, dedi ki: «Ey benim oğullarım! Allahü Tealâ sizin için din-i islâm ki, adalet ve tevhid üzere müştemil olan bir din-i celili ihtiyar etti. Şu halde siz vefat etmeyin, illâ Allah'ın sizin için ihtiyar ettiği din üzere muti' ve münkad olduğunuz halde vefat edin.] İşte Yakup (A.S.) böyle demekle evlâdına din-i hak üzere sebat etmelerini emretti.

İbrahim (A.S.)'ın dört oğlu olduğu mervidir ki onlar da *İsmail, İshak, Medin ve Müdan'dır.* Yakup (A.S.)'ın Sûre-i Yusuf'un tefsiri sırasında isimleri tadad olunacağı veçhile on iki oğlu olduğu meşhurdur. Umur-u dinin ehemmiyetine ve evlâda şefkat ise ağyardan ziyade olduğuna işaret için gerek İbrahim ve gerek oğlu Yakup (A.S.) âhir ömürlerinde umur-u dine dikkat ve itina etmekle vasiyet etmişlerdir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran Yahud taifesi Resulullah'a: «Sen bilmez misin Yakup (A.S.) hin-i vefatında evlâdına Yehudiyetle vasiyet etti» demeleri üzerine onları tekzip için âyet-i celile hin-i vefatında islâmiyet üzere sebat etmelerini vasiyet ettiğini beyan hakkında nazil olmuştur.

Vâcip Tealâ Yehud'un yalan iddialarını reddetmek üzere:

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا
نَعْبُدُ إِلٰهَكَ وَإِلٰهَ آبَائِكَ إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ إِلٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

buyuruyor.

[Yakup (A.S.) mevte hazır olduğu zaman siz gaip miydiniz, yoksa hazır mıydınız? Şol zamanda ki o zamanda Yakup (A.S.) oğullarına sual etti ve dedi ki: «Benim vefatımdan sonra siz kime ve hangi şeye ibadet edersiniz?» Oğulları dediler ki: «Biz senin ve babaların İbrahim ve İsmail ve İshak (A.S.)'ın mabutları mabud-u vahid olan Allahü Tealâ'ya ibadet ederiz. Halbuki biz

ancak o mabud-u vahide itaat ve inkıyadda devam ve sebat ederiz.] İşte Yakup (A.S.)'ın oğulları böyle demekle pederlerinin emeline devam ve emrine itaat edeceklerini izharla pederlerini mesrur ettiler.

Yani; ey Yehud! Yakup (A.S.)'ın hin-i vefatında hazır mıydınız ki Yehudiyet vasiyet ettiğini iddia ediyorsunuz? Halbuki Yakup (A.S.) islâmiyet üzere sebat ve tevhide devam edeceklerine ahd-ü misak almış ve onları din-i hak üzere takrir etmiştir. Bir kimsenin amcası, pederi makamında olduğundan Yakup (A.S.)'ın amcası İsmail (A.S.) pederi idadından madut kılınmıştır. Ve Resulullah ammisi Abbas Hz. hakkında (هذا بقية ابائى) yani : «Şu zat-ı şerif benim babalarımın bakiyesidir» buyurmuş olduğu hadis-i şerif, bu manâyı teyid ve kişinin amcası pederi makamında olduğunu teşrih eder.

Âyetin manâsında zikr olunan tafsilât (ام) kelimesi muttasıla olduğuna nazarandır. Amma (ام) kelimesi munkatıa olup istifham-ı inkârî manâsını mutazammın olduğuna nazaran *manâyı âyet :* [Ey ehl-i kitap! Yakup (A.S.)'a mevt hazır olduğunda oğullarına vasiyet ettiği zaman siz hazır değildiniz. Ne dediğini ve ne gibi şeyler vasiyet ettiğini bilmezsiniz. Şu halde nasıl Yehudiyet vasiyet ettiğini iddia eder ve bilmediğiniz şeyi isnada cür'et edersiniz.] demektir.

Babanın evlâdına şefkati ve hayırla nasihatı elzem ve umur-u dinden olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Yakup (A.S.) muhtazar olduğu zamanda hususan evlâdına nasihatte bulunduğunu bu âyet natıktır ki her mü'mine lâzım olan hin-i vefatında evlâdına diyanet noktasından nasihat etmek ve hayır öğüt vermek ve din-i islâmda sebat etmelerini emir ve tavsiye etmek lâzım olduğuna işaret olunmuştur. Çünkü enbiyanın menakıbını Kur'ân'da beyan etmek; o misilli mesleğe sülûke terğibdir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim ve Yakup (A.S.)'ın bazı menakıb-ı celilelerini ve oğullarına vasiyetlerini beyandan sonra enbiya-yı ızam

silsilesinden olanların, enbiyanın şefâatiyle bilûmum seyyiatının af olunacağını ve cür'et ettikleri bir takım cinayetlerin yanlarına kalacağını tevehhüm edenlerin vehimlerini def' ve izale etmek ve insanın intifa edeceği şeyin ancak kendi amel-i salihi olduğunu beyan zımnında :

تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

buyuruyor.

[Şu menakıb ve vasiyetleri beyan olunan İbrahim, İsmail, İshak ve oğlu Yakup (A.S.) cümlesi geçmiş ve zamanları munkariz olmuş bir cemaattir. O cemaat için kesbettikleri amelleri var, sizin için dahi kesbettiğiniz ameliniz vardır. Siz onların amel ettikleri fiillerinden sual olunmazsınız.]

Yani; ey Yehud ve Arab'ın müşrikleri! Şu eserleri ve oğullarına vasiyetleri zikrolunan enbiya-yı ızam hazarâtı geçmiş bir cemaat-i kübradır. Onların haberlerini ve şeriatlerini ve say-ü amellerini beyandan maksat; onlara ittiba ve mesleklerine sülûk etmekle intifa etmenizdir. Onların işledikleri a'mâli işleyip ef'ali yerine getirmeyince sizin mücerret onlara intisabınızın menfaat vermeyeceğini size beyan etmektir. Zira; onların eserine ittiba ederseniz intifa' edersiniz. Eğer ef'aline muvafakat etmezseniz intifaınız yoktur. Çünkü; onların kesbettikleri amelleri, onlara ait ve sizin kesbettiğiniz ameliniz size aittir. Siz onların amelinden mesul olmazsınız.

Evlâdın, valideynin sevabından müstefid olmayacağına âyet delâlet ettiğinden Yehud'un itikad-ı batıllarını reddetmiştir. Çünkü: onlar babalarının hasenatından intifa edeceklerini itikad ederlerdi. Halbuki ameli, kendinin cezasını iktiza eden kimsenin nesebi o kimseyi cezadan halâs edemeyeceğine âyet delâlet ettiği gibi hadis-i Resulullah da mevcuttur.

Hulâsa: taklidin butlanı ve babanın sevabından evlâdın müstefid olmayacağı gibi vizr-ü vebalinden de mutazarrır olmayacağı ve abid amelini kâsib olduğu ve kesbinden mesul olup gayrın kes-

binden mesul olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ din-i islâmın sıhhatine dair delâili beyandan sonra din-i islâma ta'n edenlerin şüphelerini beyan ve cevabını zikretmek üzere :

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٣٥﴾

buyuruyor.

[Yehud ve Nasara fırkalarından her biri yani Yehud fırkası: «Yahudi olun ki, ihtida edip matlubunuza vasıl olasınız» dediler. Kezalik Nasara fırkası: «Nasara olun ki, tarîk-ı hakka ihtida edip matlubunuza vasıl olasınız» dediler. Ey Resul-ü Zişanım! Sen Yehudiyet ve Nasraniyete ümmetini davet eden fırkalara karşı de ki : «Biz sizin ârâ-yı faside ve efkâr-ı kâside ve itikadat-ı batılanıza ittiba etmeyiz, belki edyan-ı batıladan meyledici olduğu halde doğru olan millet-i İbrahim (A.S.)'a ittiba ederiz. Halbuki İbrahim (A.S.) Allahü Tealâ'ya şirk edicilerden olmadı.] İşte Cenab-ı Peygamber böyle demekle halkı din-i hakka davet etti.

İbrahim (A.S.)'ın müşriklerden olmadığını beyan etmek; Yehud ve Nasaraya tarizdir. Yani; «Siz İbrahim (A.S.)'a intisap dava edersiniz, halbuki siz şirk üzerinesiniz. İbrahim (A.S.) ise şirkten berîdir.» demektir.

Yehud ve Nasara dinlerinin hak olduğundan bahisle ehl-i islâmı dinlerine davet etmeleri üzerine Vâcip Tealâ onları tarîk-ı hakka davet ve dinde delâille istidlâl lâzım olduğuna ve delâili beyanla işaretten sonra: «Eğer ittiba lâzım ise hak olduğu müttefekun aleyh olan millet-i İbrahim'e ittiba etmek lâzımdır. Halbuki ey Yehud ve Nasara! Siz İbrahim (A.S.)'la iftihar ettiğiniz halde ona bile ittiba etmiyorsunuz.» demekle davetlerinin batıl olduğunu beyan buyurmuştur.

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran Yahud'un rüesasıyla (Necran) denilen beldenin Nasarasından meb'us olarak Me-

dine'ye gelen Nasara rüesası hakkında bu âyetin nazil olduğu mervidir. Çünkü; Yehud : «Bizim nebimiz Musa (A.S.), enbiyanın efdali ve dinimiz, edyanın efdali ve kitabımız iktidaya şayan olup ittiba lâzımdır, şu halde Yehud olun ki, matlubunuza vasıl olasınız dediler ve Nasara da aynı iddiada bulununca onları red için bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ Yehud ve Nasaranın iddialarını bir delil ile reddettikten sonra delil-i âharle dahi reddetmek üzere :

قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizi Yehudiyet ve Nasraniyete davet eden fırkalara karşı siz onları irşad ve tarîk-ı hakka davet için : «Biz ferd-i vahid ve kadirü kayyum olan Allah'a ve bize ahvalimizi ıslah için inzal olunan Kur'ân'a ve İbrahim ve İsmail ve İshak ve Yakup (A.S.)'a inzal olunan şerâyi' ve ahkâma ve enbiya-yı kiramın ensaline ve ahfadına nazil olan ahkâma ve Musa ve İsa (A.S.)'a i'ta olunan kitaplara ve o kitaplarda olan âyetlere ve ahkâma ve Rablerinden nebilerine i'ta olunan ahkâmın cümlesine iman ettik. Biz enbiya-yı kiramdan hiçbirini öbüründen farketmeyiz, cümlesine imanı vacip bilir ve iman ederiz. Halbuki biz Allahü Tealâ'ya itaat ve inkıyad ediciyiz» deyin] ki onlar tarîk-ı hakkın cümlesine iman etmek ve beyinlerini tefrik etmemek olduğunu itikad etsinler ve kendi nebilerine iman vacip olduğu gibi âhir zaman nebisine de iman vacip olduğunu bilsinler ve iman eylesinler.

Âyet-i celile, Yehud ve Nasaranın itikadlarını red ve iptaldir. Çünkü bir nebinin nübüvvetini bilmek; yedinde olan davasına muvafık mu'cizesiyle olur. Mu'cizeyi izhar ettikten sonra iman et-

mek vaciptir. Mucizeyle davasını ispat eden zevatın bazısına iman edip bazı ahare imanı terk etmek tenakuzdur. Zira; Yehuda Musa (A.S.)'a niçin iman ettiklerini sual etsen «Mucizeyle nübüvvetini ispat ettiği için» diye cevap verdikleri halde aynı davayı mu'cizesiyle ispat eden Muhammed (S.A.) hakkında amellerini tatbik etmemek, beyinlerini tefrik ve tenakuzdur. Amma bizim, enbiya-yı sabıkaya ve şeriatlerine iman edip de şeriatleriyle amel etmediğimiz tenakuz değildir. Zira şeriatlerinin zamanlarında amel vacip ve hakka şeriat olduğunu ikrar ve itiraf etmek, şimdi amel vacip olduğunu ikrar etmek değildir. Çünkü; bir kitabın hükmü bir zamanda cari olup diğer zamanda cari olmamak ve nesholunmak âdet-i ilâhiye cümlesindendir. Her kitap ve şeriatin zamanındaki hakkaniyetini itiraf etmekle filhal elyevm amel etmek icap etmez ki, bir taraftan iman etmek diğer taraftan amel etmemek tenakuzdur denilsin.

Vâcip Tealâ imanda tarîk-ı hakkı beyandan sonra o tarîk üzere iman edenlerin ihtida edeceğini beyan etmek üzere :

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

buyuruyor.

[Eğer şu itikad-ı hakkı sizden işittikten sonra onlar sizin imanınız misilli iman ettiğiniz şeye iman ederlerse muhakkak ihtida etmiş olurlar ve eğer iman etmezler de iraz ederlerse onlar münazaa ve cidal ve şikak ve adavet-i asliyelerinde devam etmektedirler ve halleri böyle olunca, yakında Allahü Tealâ Yehud ve Nasara'nın şerrinden sana kifayet eder. Zira; Allahü Tealâ onların batıl sözlerini işitici ve küfrü nifaklarını bilicidir.]

Yani; sizin mümin olduğunuz gibi onlar da mümin olurlarsa muhakkak ihtida etmiş ve tarîk-i hakkı bulmuş olurlar ve eğer iman etmez, iraz ederlerse onların garazları din-i hakkı aramak değildir, belki münazaa ve adavetlerini izhar etmektir. Yehud ve

Nasara şikak ve nifaklarından dönmeyip sebat edince Cenab-ı Hak Resulüne ve esbahına kuvvet-i kalp ve metanet olmak üzere düşmanlarının şerlerine kifayet edeceğini vaad buyurmuştur. Akıbet vaadı ilâhi zuhur edip ehl-i islâmın aziz, mansur ve muzaffer olması ve Yehud ve Nasaranın zelil, hakir ve makhur olup şevket-i islâmiyenin günden güne tezayüdü Resulullah'ın hakkâ nebi olduğuna delâlet eder mu'cizedir. Çünkü âyet; gaipten haberdir ve haber verdiği şeyin haber verildiği veçh üzere zuhur etmesi Resulullah'ın davasını ispat eder mu'cizattandır.

Vâcip Tealâ din-i Muhammedi'nin sıhhatine delâlet eden delâili zikirden sonra delâilin vazıh ve celi olduğunu beyan etmek üzere :

صِبْغَةَ اللّٰهِ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

buyuruyor.

[Yehud ve Nasara hilâf ve şikakı izhar ettikten sonra siz onlara deyin ki : «Millet-i Hanifiye olan millet-i İbrahim'e ve dini Muhammedi'ye tebaiyet olmadı illâ Allah'ın dini ve fıtrati oldu ve din cihetinden Allahü Tealâ'dan ahsen kim olabilir? Elbette kimse olamaz. Halbuki biz, ancak Allahü Tealâ'ya ibadet edicileriz.»]

Sıbğa; fıtrat manâsınadır. Yani : «Biz, Allah'ın bizi yarattığı fıtrat üzere iman ederiz» demektir. Allah'ın fıtratı; *insanların iptida İslâmiyet üzere yaratılmasıdır*. Her sabi meydana geldiğinde fıtrat-i islâmiye üzerine meydana gelip sonra bazılarının pederi Yahudi olduğundan o sabiyi Yehudiyete ve bazıları Nasrani olduğundan çocuğunu Nasraniyete ve bazıları da Mecusiyete alıştırdıklarına dair hadis-i şerif mervidir. Şu halde fıtrat-i asliye insanın ziyneti olup eseri boya gibi hariçte görüldüğünden fıtrat-ı asliye boyaya teşbih edilmiş ve bu suretle fıtrata sıbğa denilmiştir.

Yahut sıbğa; *hidayet* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ bizi kendi hidayetiyle hidayette kıldı ki biz

tarîk-ı hakkı bulduk. Hidayet cihetinden Allahü Tealâ'dan ziyade güzel kim olabilir? Kimse olamaz. Zira; Allah'ın hidayeti herkesin hidayetinden güzeldir.] demektir. Boyalı elbisenin zahirinde boya göründüğü gibi hidayetin eseri hariçte görüldüğü için hidayet boyaya teşbih olunmuştur. Yahut sıbğa; *iman* manâsınadır. Zira; boya elbisenin içine girdiği gibi iman da kalbe girdiğinden iman boyaya teşbih olunmuştur.

Yahut sıbğa; *din* manâsınadır. Zira; boyanın eseri hariçte görüldüğü gibi dinin taharet, salât, zekât ve sair ibadat gibi ahkâmı da hariçte görüldüğünden *din*e sıbğa denmiştir. Yani : «Ey Yehud ve Nasara! Biz din-i ilâhî ile tedeyyün ederiz. Din cihetinden Cenab-ı Hak'tan ahsen kim olabilir? Elbette Allah'ın dini daha güzeldir.

Yahut Nasara'daki *müşakele* suretiyle din-i mübin-i islâma *sıbğa* denmiştir. Çünkü; Nasara kiliselerinde mahfuz olan (Ma'mudiye) ismindeki suda çocuklarını yıkarlar ki o su sarı boya ile boyanmıştır. O suda yıkanmadıkça çocuğu Nasrani tanımazlar. Hernezaman çocuk sarı suda yıkanırsa şimdi Nasrani oldu derler. Şu halde onların zu'munca sanki Nasraniyet o sudadır. Onların indinde din; boyayla hasıl olduğundan onlara karşı *din-i islâma Allah'ın* sıbğası denmiştir. Yani; «Ey Nasara! Siz din-i Nasarayı elinizle küpe koyduğunuz sarı boyadır zannediyorsunuz. Halbuki din; Allah'ın beyan ettiği manevi bir boyadır ki, o boya vücudun her tarafını ihata eder, kalbe ve kalıba sirayet eder, azanın her cüzünde eseri görülür, asla zail olmaz ve sizin boyanız gibi elle yapılmış birşey değildir.» demektir.

Vâcip Tealâ Yehud ve Nasaradan herbirinin müminlerle mücadele ve münazaaları temadi edince hikmet ve maslahat üzere onlarla mükâleme olunmasını Resulüne emretmek üzere :

قُلْ اَتُحَٓاجُّونَنَا فِي اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ (139)

buyuruyor.

[Yehud ve Nasara'ya hitaben sen de ki : «Ey Yehud ve Nasara! Siz bize Allahü Tealâ hakkında mı mücadele ve muhasama ediyorsunuz? Halbuki Allahü Tealâ bizim ve sizin Rabbimizdir. Bizim için a'mâlimiz var, salih ve fasid cezasını göreceğiz ve sizin de amelleriniz var, elbette cezasını göreceksiniz. Halbuki biz ancak Allahü Tealâ'ya amelimizde ihlâs ediciyiz.»]

Yehud ve Nasara Allahü Tealâ'nın Arap'tan nebi ba'settiğine itiraz etmeleri üzerine âyetin nazil olduğuna nazaran Allah'ın ef'alinde münazaa ve mücadele etmişlerdir. Çünkü; onlar «Enbiyanın küllîsi bizdendir, eğer Muhammed (S.A.) nebi olmuş olsaydı Arap'tan olmaz, bizden olurdu.» demişlerdi. Vâcip Tealâ onların bu ef'alini red ve inkâr etmiştir. Zira; Allahü Tealâ'ya kulların cümlesinin nispeti müsavidir. Allahü Tealâ bizim ve sizin Rabbiniz olunca siz kendinizi neden mansıb-ı nübüvvete hak ve elyak görüyorsunuz? Halbuki, hakkı tercih bize aittir. Zìra; biz amelimizde ihlâs üzerineyiz. Sizin gibi riya ve şirk ve sair kabayih bizde yoktur. Gerek bizim ve gerek sizin amellerimizin cezası kendimize aittir. Sizin amelinizden bize bir zararı yok ki o zazarı def' için size söz söylemiş olalım. Maksadımız size mücerred nasihattır, kendimize ait bir garazımız da yoktur.

***

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارٰى قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللّٰهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

[Yehud ve Nasara, biz millet-i İbrahim'e tebaiyet ederiz dedigimizi teslim ettiler mi? Yoksa İbrahim ve İsmail ve İshak ve Yakup ve bunların ensal ve ahfadı Yahudi yahut Nasara oldular diyerek iddia ederler. Eğer mükâbere ve muânede ederler ve bu sözlerinde ısrar eylerlerse ya Ekrem-er Rusül! Sen onlara hitaben sual et ve de ki : «Siz mi ziyade bilirsiniz, yoksa Allahü Tealâ mı ziyade bilir? Allahü Tealâ zikrolunan enbiya-yı kiram hazaratından Yehudiyet ve Nasraniyeti nefyetmiştir. Eğer sizin dediğiniz

gibi onlar Yahudiyet üzere olmuş olsaydı Allahü Tealâ nefyetmezdi. Allahü Tealâ indinde sabit ve muhakkak olan şehadeti Allah'tan ketmedenden ziyade zalim kim olabilir?] Yani; ehl-i kitaptan zalim kimse yoktur. Zira; Allahü Tealâ onların kitaplarında İbrahim (A.S.)'ın ve sair tadad olunan enbiyanın Yehudiyet ve Nasraniyet üzere olmadığına ve Muhammed (S.A.)'in nübüvvetine şehadet ettiği halde Vâcip Tealâ'nın bu şehadetini ketmettiler. Halbuki [Ey Yehud ve Nasara! Allahü Tealâ sizin amelinizden gaflet edici olmadı.] Binaenaleyh; amelinizin her cüzüne ceza vericidir.

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

[Şu müşarün ileyhim olan enbiya-yı kiram bir cemaat-i azimedir. Onlar geçtiler ve zamanları münkarız oldu. Kesbettikleri amellerinin ecri onlara aittir ve sizin için dahi kesbettiğiniz amelinizin cezası vardır. Onların amelinden siz mes'ul olmazsınız.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet Yehuda vaaz ve onları âbâlarıyla iftihardan men'dir. Çünkü; onlar zikrolunan enbiya-yı kiramla iftihar ve onlara itimad ettiklerinden bu âyetle herkes kendi ameliyle muahaze olunup âharin amelinden mesul olmayacağını beyan etmek, onları gayra itimaddan nehyetmektir. Zira; enbiya-yı izamın tarîkları nefsinde güzeldir, fakat o tarikatlar, onların kendi zamanlarına mahsus olduğundan bu zamana mahsus olan tarîkat-ı Muhammediye terk olunmaz. Çünkü; herkes bulunduğu zamanın ahkâmıyla mükelleftir.

BİRİNCİ CÜZ'ÜN SONU

İKİNCİ CÜZ

SÛRE-İ BAKARA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ Yahud milleti (kıble)nin (Beyt-i Mukaddes)'ten Kâbe'ye tahavvülünü din-i islâma ta'na vesile ittihaz ettiklerini ve bu ta'nlarının cevabını beyan etmek üzere :

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾

buyuruyor.

[Nâstan sefih olanlar derler ki, «Ehl-i islâmı, üzerine teveccüh ederek namaz kıldıkları kıblelerinden hangi sebep döndürdü?» Habib-i zişanım! Sen onlara cevaben de ki : «Maşrık ve mağrib cihetleri Allahü Tealâ'ya mahsustur. Binaenaleyh; istediği kimseyi doğru yola hidayette kılar.»]

Yani; Medine-i Münevvere'de kıble Beyt-i Mukaddesken Kâ'be'ye tahavvül edince aklı zayıf, dünya ve âhiret umurunda tedbiri noksan olan sefihler «Muhammed (S.A.)'i ve Ashabını namazda teveccüh ettikleri kıbleden hangi şey döndürdü, maksat namazda muayyen bir mahalle teveccüh olunca, onu tahvil etmekte ne gibi bir fayda var?» demekle ta'nettiler. Habibim! Sen o sefihlerin ta'nına cevaben «Maşrık ve mağrib ve onların aralarında olan emkinenin cümlesi Allah'ındır. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ size şeref verir ve teveccühle emrederse müminler için o mahalle teveccüh ve tazîm etmek lâzımdır. Zira; her taraf Allah'ın mahlûku ve mülkü olunca istediği mahallin kıble olmasını emreder ve kullarından dilediği kulunu doğru yola irşad eyler ve hiçbir kimse itiraz hakkını haiz değildir.» diyerek süfehanın ta'nını reddet.

Bu âyette *s ü f e h a* ile murad; *Yahudiler* veyahut *Mekke*

müşrikleri veyahut *Medine münafıkları* olmasına dair rivayet mevcut ise de, esah olan Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile her üç fırkanın muradolmasında bir mâni yoktur. Zira; lâfzın her üç fırkaya şâmil olması ve herbirinden ayrı ayrı kıble hakkında ta'nın vuku' bulması hasebiyle âyetde her üçünün murad olunduğuna delâlet eder. Çünkü; Yehud kavmi, kıblenin Kâbe'-ye tahviline razı olmadıklarından kıblenin tahvilini din-i islâma ta'na fırsat addettikleri gibi Medine'de bulunan münafıklar dahi Resulullah'a ve dinine ta'na harîs olduklarından kıblenin tahavvülünü ta'na vesile ittihaz ettiler ve ona göre ta'nlarını yürüttüler ve fırsat buldukça müminlerden zayıf olanların kalplerini teşvişten hâli kalmadılar ve istihza tarikiyle «Bir taraftan diğer tarafa kıbleyi döndürmek nefsine tebaiyet etmektir» dediler. Müşrikler ise esasen din-i Muhammedi'ye ta'na fırsat aramaktan hâli kalmadıklarından, kıblenin Kâbe'ye tahavvülünü işitince: «Muhammed (S.A.) evvelâ ecdadının kıblesini terketmişken şimdi nedamet ederek Beyt-i Mukaddes'i terk ve Kâbe'ye teveccühle babalarının kıblesine rücu' etti. Şu halde icad ettiği dinden usandı, ecdadının dinine dönmesi muhtemeldir» dediler. Velhasıl kıblenin tahavvülü şu üç fırka arasında birçok söze sebep olduğundan âyette (سفهاء) lâfzıyla her üçü de murad olunmak makama daha münasiptir. Binaenaleyh (سفهاء) tâbiriyle her üçü de zem olunmuşlardır. Çünkü *süfeha; sefihin* cemidir. *S e f i h ; aklında noksan ve hiffet olan kimsedir.* Şu halde gerek umur-u dünyada ve gerek umur-u âhirette isabet-i re'ye malik olmayan ve ne yaptığını bilmeyen kimseye *sefih* denir.

Kıblenin Beyt-i Mukaddes'ten Kâbe'ye tahvili Resulullah'ın Medine'yi teşrifinden dokuz veya on ay sonra vuku bulduğu (Enes) Hz.'den ve on üç ay sonra vuku bulduğu (Muaz) Hz.'den mervidir.

Vâcip Tealâ bunların ta'nına karşı maşrık ve mağrip cümlesi Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu beyanla cevap verilmesini Rasulüne emretti. Cevabın hulâsası şudur: Emkinenin cümlesi Allahü Tealâ'nın mahlûku olmak noktasından birbirinden farkı olmayıp kâffesi müsavi olduğu cihetle lizatihi kıble olmaya hiçbir mekânın diğerine hakk-ı tercihi yoktur. Şu halde Allahü Tealâ nereyi kıble kılar ve teveccühle kullarına emrederse o mekân di-

ğerleri üzerine tercih olunur ve o mekânın şerefini veren ancak Cenab-ı Hak'tır. Binaenaleyh; şurası kıble oluyor da burası neden olmuyor gibi itiraza hiç kimsenin salâhiyeti olamaz. Zira; Allahü Tealâ mülkünde mutasarrıftır. İstediği yere şeref verir, kıble kılar ve kulları da o mahalle tazim ederler. İşte şu esasa binaen bir müddet Beyt-i Mukaddes'i kıble kıldığı gibi diğer bir zamanda da Kâbe'yi kıble kıldı ve o mahalle teveccühünü emretti. İlâ yevm-il kıyam ehl-i iman oraya teveccüh etmekle mükelleftir ve buna itiraz hakkını kimseye vermediğinden, itiraz edenleri sefahetle zemmetmiştir.

Namazda lâzım olan *huzur-u kalp* ve hareketi terkle *sükûnet* salâtın cümle erkânında bir cihete teveccühle olacağı gibi müminler arasında ülfet ve ittifak etmek marzî-i ilâhi olup bu ise cümlesinin bir babanın evlâdı gibi bir cihete teveccüh edilmekle vasıl olunacağından, Cenab-ı Hak umum mümininin namazda teveccühlerine bir cihet tayin buyurdu ki, ittifak üzere o cihete teveccühle beyinlerinde olan mahabbet ve ittifakı izhar etsinler. İşte buna binaen bir cihete teveccüh vacip kılınmıştır. *Yahut* Kâbe; kürre-i arzın vastında olduğundan, ibadetin efdali olan namazda Kâbe'ye teveccühü emretti ki, herşeyde vasatı ve adaleti ihtiyar etmek lâzım olduğuna işaret etmiştir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kıblenin Beyt-i Mukaddes'ten Kâbe'ye tahvilindeki hikmet; bizim peygamberimize tazîmdir. Zira Kâbe'nn bulunduğu Mekke; Resulullah'ın tulu' ettiği mahal olduğundan, o mahalle Resulullah'ın tuluundan dolayı tazim etmek o nebiyyi zişana tazim demektir. Resulullah'a tazim ise dininin intişarına sebeptir. Çünkü; indallah kadrinin âli olmasıyla kulub-u nasta mevki-i nebevileri ne kadar büyürse emrine ve nehyine inkıyad da o derece ziyade olacağında şüphe yoktur.

Yehud taifesi Resulullah'ın Beyt-i Mukaddes'i kıble ittihaz ettiğinden dolayı «Bizim kıblemiz olmasa ve kıbleye biz irşad etmesek, kıble bilmezler ve kıbleleri yoktu» diyerek ta'n etmişlerdi. Onların bu gibi sözleri eshab-ı Resulullah'tan bazılarının zihinlerini teşviş etmesi ve Resulullah'ın da kıblenin Kâbe olmasını arzu buyurması üzerine Cenab-ı Hak habibine tekrîm olmak ve bazı kim-

selerin zihinlerine arız olan teşvişi kaldırmak üzere kıbleyi Kâbe'-ye tahvil buyurmuştur.

Hulâsa; ehl-i imanın günde beş kere mescidlerde içtimalarına vesile olan namazda bir noktaya teveccühlerinde din-i islâmı muhafazaya ve ehl-i islâm için pek mühim olan ittihad-ı islâmın lüzumuna işaret zımnında Cenab-ı Hak, her mü'minin namazda Kâbe'ye teveccühünü emretmiştir. Çünkü dünyada mevcut bütün müslümanların en mühim ibadetlerinde bir noktaya teveccühlerini emretmek; cümlesinin bir noktada ittihad edip kalplerinin bir yere merbut olmasını emretmektir.

*

Vâcip Tealâ kıblenin Kâbe'ye tahvilini beyan ve Kâbe'nin kıble olması ümmet hakkında büyük bir nimet olduğuna işaretten sonra ümmet-i Muhammed'in ümmet-i vasat olmasıyla cümle ümmetlerin hayırlısı olduğunu beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem'im! Biz vasat bir kıbleye sizi hidayette kılmakla in'am ettiğimiz gibi ümmet-i vasat kılmakla dahi in'am ettik ki, siz yevm-i kıyamette cümle nas üzerine şahid olasınız ve Resulünüz de sizin üzerinize şahid ola ve sizi tezkiye ede.]

Yani; ey nebiy-yi zişan; Sırat-ı müstakîm olan Kâbe'ye teveccühle sizi hidayette kıldığımız gibi yevm-i kıyamette nas üzerine şahid olmaklığınız için sizi âdil ve hayırlı bir ümmet dahi kıldık ve Resulünüz sizin hüsnü halinize şehadet etsin için, biz sizi hayırlı kıldık. İnsanların cümlesi ubûdiyette müşterek oldukları halde bazılarına fezâil-i ahlâkiyesinden dolayı ziyade şeref vermek Allah'ın ihsanıdır. Binaenaleyh; ümmet-i Muhammed'e kütüb-ü semaviyenin efdali olan Kur'ân'la amel ettiklerinden dolayı diğer ümmetlerden ziyade şeref vermek lutf-i ilâhidir. İşte efdal-i ümmet olduklarını Cenab-ı Hak yevm-i kıyamette sair ümmetler üzerine şehadet

etmeleriyle ve şehadetlerini Resûlünün tezkiye edeceğini beyanla ispat etmiştir. Ve bu ümmetin şehadeti âhirette nasın aleyhine, enbiya-yı kiramın lehinedir. Çünkü; yevm-i kıyamette nebilerine itaat etmeyen insanlar, kendilerine meb'us olan nebinin tebliğini inkâr etmeleri üzerine nebileri de tebliğ ettiğini iddia edince, Vâcip Tealâ rusül-ü kiramdan davalarını ispat için şahit isteyeceğini ve resuller de ümmet-i Muhammed'in şehadetleriyle ispat-ı müddea edeceklerini bu âyetle beyan etmiştir. Çünkü ümmet-i Muhammediye; enbiya-yı sabıkanın ümmetlerine olan tebliğlerini Kur'ân'ın beyanı veçhile şehadet edeceklerine âyet-i celile delâlet eder ve şahitlerin şehadetleri ise tezkiyeyle kabul olunacaklarından Cenab-ı Hak Resûlünün ümmetini tezkiye edeceğini beyan etmiştir. Çünkü; ümmetin şehadeti Kur'ân'dan aldıkları ilimle olup Kur'ân'ı ümmetine tebliğ eden de Resulullah'tır. Binaenaleyh Resûlullahın, ümmetinin şehadeti doğru olduğuna şehadet edeceği beyan olunmuştur.

Şehadetin kabulünde şahidin adaleti şart olduğundan Cenab-ı Hak bu ümmetin adil olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü *v a - s a t ; adil* manâsına olduğu cihetle ümmet-i vasat demek *ümmet-i adil* demektir.

Fahri Razi'nin beyanı veçhile icma-ı ümmetin edille-i şer'iyeden olmasına bu âyet delâlet eder. Zira Cenab-ı Hakkın bu ümmeti adalet sahibi ve hayırlı olmasıyla tavsif buyurması; ittifaklarının ihticaca salih bir delil-i şer'î olmasını icabeder. Gerçi efrad-ı ümmetin kâffesi âdil olmaz ve lâkin her ferdin ayrı ayrı âdil olmamasından heyet-i mecmuasının âdil olmaması lâzım gelmez. Ve âdil olduklarına dair hitab-ı ilâhi ise mecmuuna olup ayrı ayrı her ferde değildir. Binaenaleyh; bir cemaat içinde bazı ferdin fasık olmasından dolayı ittifak ettikleri mesailde o cemaatin adaletine halel gelmez. Çünkü; cemaat içinde muteber ve sahib-i adalet birçok kimselerin bulunması, şehadetlerinin kabulüne kâfidir. Binaenaleyh; ümmet-i Muhammed'in icmâı edille-i şer'iyedendir.

Hulâsa; Kâbe'nin *kıble-i vasat* olduğu gibi Kâbe'ye teveccühle mükellef olan ümmetin de *ümmet-i vasat* olduğu ve adaletinden dolayı bu ümmetin yevm-i kıyamette sair ümmetler aleyhine şehade-

tinin kabul olunacağı ve Resulullah'ın da ümmetini tezkiye edeceği, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kıblenin tahviline itiraz edenleri sefahetle zem edip ümmet-i Muhammed'in adalet sahibi olduğunu ve adaletlerine binaen şehadetlerinin kabul olunacağını beyandan sonra kıblenin tahviline sebeb-i âhari beyan etmek üzere :

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ
كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ

buyuruyor.

[Ey habib-i zisanım; Senin teveccüh ettiğin kıbleyi biz meşru kılmadık, illâ Resûlümüze ittiba edip devam edenlerle ittibaı terkle arkasına dönüp irtidad edenleri bilelim için meşru kıldık ve kıbleyi tahvil çok kimseler üzerine elbette ağır ve büyük bir iş oldu, illâ Allah'ın hidayette kıldığı kimseler üzerine ağır olmadı.]

Yani; kıblenin tahvilini ve teveccühle eda-yı salât ettiğin Kâbe'nin kıble olmasını biz emretmedik, ancak insanları imtihan ve Resulümüze ittiba edip etmeyenleri bilmek ve irtidad edenleri ve etmeyip dininde sebat edenleri birbirinden tefrik etmek için emrettik.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet kıblenin Kâbe'ye tahvilinin hikmetlerinden birini beyan için varid olmuştur. Çünkü; Resulullah iptida-yı islâmda Kâbe'ye karşı namaz kılarken hicret-i nebeviye üzerine, Beyt-i Mukaddes i kıble ittihaz etmekle emrolunmuştu. Bir müddet sonra bundan evvelki âyetlerde beyan olunduğu veçhile kıblenin Kâbe'ye tahavvülü birçok kimseler ve bilhassa Yahudiler üzerine ağır oldu. Ancak Resulullah'a ittiba edip imanında sebat edenler üzerine ağır olmadı. Zira; onlar doğru yola hidayette kılındıklarından derhal kıblenin tahavvülünü kabul ettiler. Amma hidayetten nasibi olmayanlar arkalarına döndüler, irtidad ettiler ve evvelce geldikleri küfrün yolunu tekrar tuttular.

Vâcip Tealâ herşey vücut bulmazdan evvel ne olacağını ve nasıl vücut bulacağını bildiği için bu âyette ilim; *tefrik* manâsınadır. Yani «Biz bilelim» demek; «Biz tefrik edelim» demektir. Yoksa «Tahavvül sebebiyle sebat edenleri ve sebat etmeyip de irtidad edenleri bilelim ve bu tahavvül ilmimize sebep olsun» demek değildir. Zira; Cenab-ı Hakkın ilmi ezelîdir, herkesin halini her zaman bilir. Şu halde tahavvül; irtidad edenler beynini tefrika sebep olmuştur. Yahut (لنعلم)'deki ilim; *ru'yet* manâşınadır. Yani; «Kıbleyi Kâbe'ye tahvil etmedik, illâ şu tahvil sebebiyle irtidad edenlerle dininde sebat edenleri görelim için tahvil ettik» demektir.

Kıblenin tahavvülü kendilerine ağır olan kimselerle murad; *müşrikler ve Yahudiler ve irtidad eden münafıklardır*. Çünkü; Resulullah Mekke'de Kâbe'ye müteveccihen eda-yı salât ederken, Medine'de Beyt-i Mukaddes'i kıble ittihaz etmek müşrikler üzerine pek ağır oldu. Zira; evvelden beri tazîm etmekle ülfet ettikleri ve büyüklüğü kalplerinde yer etmiş olan Kâbe'nin terkolunması elbette onlar üzerinde büyük bir tesir bırakmıştı. Bir müddet sonra kıblenin Beyt-ül Mukaddes'ten Kâbe'ye tahavvülü Yahudilere güç geldi ve kezalik Kâbe'den Beyt-i Mukaddes'e ve Beyt-i Mukaddes'ten Kâbe'ye tahavvül edince iman edenlerden birçok irtidad edenler oldu. Zira; tahavvülâtı havsalalarına sığdıramadılar ve «Muhammed (S.A.)'in dininde yakîni olsaydı, kıblede reyi tebeddül edip durmazdı. Reyinin tebeddülü hâşâ dininde yakîn olmamasına delâlet eder.» demekle tereddüde düştüler ve irtidad ettiler.

Vâcip Tealâ kıblenin tahavvülü sebebiyle müminlere ârız olan bir şüpheyi izale etmek üzere :

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin Beyt-i Mukaddes'e karşı kıldığınız na-

mazlarınızı zayi etmedi. Allahü Tealâ nâsın amelini ziya'dan esirger ve ibadetlerini kabul buyurmakla merhamet eder.]

Kıblenin Kâbe'ye tahavvülü üzerine Yahudiler, müminleri iğfal etmek sadedinde «Haber verin bize : eğer Beyt-i Mukaddes'e doğru kıldığınız namaz hidayet ise, ondan niçin döndünüz ve eğer dalâlet ise bir müddet niçin diyanet ittihaz ve o cihete neden teveccüh ettiniz ve dalâlet üzere namazlarınız zıyaa uğramadı mı?» demeleri üzerine onlara cevap olarak bu âyet nazil olmuştur. Yani; Allah'ın emrettiği kıbleye karşı eda olunan ibadetin zayi olmayacağını beyanla ehl-i imanı tesliye buyurmuştur. Çünkü; Allah'ın emri daima hidayettir ve nehyettiği şeyi irtikâb etmek dalâlettir. Yoksa emrettiği şey dalâlet olmadığı gibi, emri veçh üzre işlenilen amel de zayi olmaz.

Hulâsa kıblenin tahavvülündeki hikmet; dininde sebat edenlerle kıblenin tahavvülünü bahane ederek dininden irtidad edenlerin birbirinden tefrîk edilmesi olduğu ve kıblenin tahavvülü çok kimseler üzerine ağır gelip yalnız Allahü Tealâ'nın hidayette kıldığı kimselere ağır gelmediği ve kıblenin Beyt-i Mukaddes olduğu zamanlarda kılınan namazların zayi olmadığı ve Allahü Tealâ'nın kullarının amellerini zıya'dan esirgeyici ve kabul etmekle merhamet buyurucu olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kıblenin tahvilindeki hikmeti beyandan sonra bu tahavvülün arzu-yu risaletpenahiye de muvafık olduğunu beyan etmek üzere :

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَٓاءِۚ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَاۖ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِؕ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

buyuruyor.

[Ey Resul-i Ekrem'im! Bazı kere kıblenin tahavvülünü arzu sadedinde senin yüzünün semaya döndüğünü biz görürüz. Sen yüzünü semaya çevirip kıblenin Kâbe'ye tahavvülünü arzu edince

biz de seni elbette bir kıbleye döndürürüz ki, o kıble, senin razı olduğun kıbledir. Bazı mekasıd-ı hasene üzerine Kâbe'nin kıble olmasını habib-i zişanım sen isteyince döndür yüzünü Mescid-i Haram'ın bir canibine ve ey ümmet-i Muhammed! Her nerede bulunursanız siz de çevirin yüzünüzü Mescid-i Haram'ın bir cihetine.]

Yani; ey Nebi-i Zişan! Kâbe'nin kıble olması için yüzünü semaya döndürdüğünü biz görüyoruz. Binaenaleyh; biz elbette seni razı olduğun kıbleye döndürürüz. Hal böyle olunca döndür yüzünü Mescid-i Haram tarafına ve ey müminler! Her nerede olursanız olun, siz de yüzünüzü Mescid-i Haram'a döndürün. Çünkü; Mescid-i Haram içinde bulunan *Kabe* cümlenize *kıble* kılınmıştır.

Fahr-i Razi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile Kâbe-i Muazzama; iki kıblenin mukaddemidir. *Kabe,* Arab'ın kendisine intisapla iftihar ettikleri İbrahim (A.S.)'ın kıblesi olduğu cihetle Arapların suhuletle islâmiyeti kabullerine sebep olacağından, Kâbe'nin kıble olmasını gönlünden arzu etmesine ve bu arzunun is'afını Cenab-ı Hak'tan bekleyerek bu hususa dair vahiy gelmesini gözetmesine binaen sema cihetine nazar ederdi. Cenab-ı Hak âyette Resulünün bu halini hikâyeyle beraber kıblesini elbette razı olduğu bir kıbleye tahvil edeceğini vaadetti ve vaadi akabinde derhal Kâbe'yi kıble kılmakla Resulünün istediğini verdi.

Resulullah'ın Beyt-i Mukaddes'i kıble ittihazı Mekke'de midir, yahut hicretten sonra mıdır? Bu hususa dair rivayet muhteliftir ve Beyt-i Mukaddes'e teveccühle emirden sonra salâtta Beyt-i Mukaddes'e teveccüh farzolmuştu. Badehu Mekke'ye teveccühle emir Beyt-i Mukaddes'e teveccühü neshetmiştir. Binaenaleyh; Beyt-i Mukaddes'e teveccüh caiz değildir. Resulullah'ın Kâbe'nin kıble olmasını arzusu; mesalih-i diniye içindir, yoksa arzûyu nefsanîsine mebni değildir. Âyette *v e c i h* ile murad; yalnız *yüz* değil *cemî' bedendir*. Binaenaleyh; namazda yalnız yüzüyle teveccüh kâfi değil, cemî bedenle teveccüh vaciptir. *Ş a t ı r l a* murad; *caniptir*. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Namazda cemî bedeninle Mescid-i Haram canibine teveccüh et] demektir. Binaenaleyh; namazda Kâbe'nin bulunduğu cihete teveccüh kâfidir, yoksa aynı Kâbe'ye teveccüh lâzım değildir. Zira; uzak belde ahalisi için

ayn-ı Kâbe'yi tayin ederek teveccüh mümkün olmadığından Cenab-ı Hak Kâbe'nin cihetine teveccühle emredip Kâbe'nin tayiniyle teklif etmemiştir. Binaenaleyh; her mümine lâzım olan; Kâbe'nin hangi cihette olduğunu bilmektir ki, namazda o cihete teveccüh etsin ve her nerede bulunursa yalnız Kâbe'nin bulunduğu ciheti tayin eylesin.

*Kâbe'ye teveccüh*le emir; (Bedir) vakasından iki ay mukaddem Receb-i Şerif'te (Beni Seleme) nin Mescidinde öğle namazının iki rekâtini kıldıktan sonra geldi ve namaz içinde Resulullah Kâbe'ye teveccüh buyurdu, cemaat de beraber Kâbe'ye teveccühle safları düzelttiler. O mescid-i şerife (Mescid-i Kıbleteyn) denilmiştir.

Âyette beyan olunduğu veçhile Cenab-ı Hak Resûlüne tazim için evvelâ Resulüne emreyledi ve sonra Kâbe'ye teveccühle bilûmum ehl-i imana emrile ümmetinin Resulüne ittiba etmeleri lâzım olduğuna işaret buyurdu.

***

Vâcip Tealâ Kâbe'ye teveccüh olunmasını ehl-i imana emrettikten sonra ehl-i kitabı, kıble hak olduğunu bildikleri halde ittiba etmediklerinden dolayı tehdid etmek üzere :

وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlara kitap verildi. İşte kıblenin tahvilinin Rableri tarafından gelen emir üzere hak olduğunu bilirler ve muhakkak olarak bildikleri halde ittiba etmezler. Halbuki Allahü Tealâ onların amellerinden gafil değildir.] Binaenaleyh; her birerlerinden sual edecek ve amellerine göre ceza verecektir.

Ehl-i kitabın kıblenin hak olduğunu bilmeleri kendi kitapları vasıtasıyladır. Zira; her şeriatta bir kıbleye teveccühü emretmek âdet-i ilâhiye olduğunu icmalen bildikleri gibi Resulullah'ın iki kıbleye namaz kılacağını ve akıbet Kâbe'nin Resulullah'a kıble olacağını dahi tafsîlen kitapları haber vermiş ve kendi resulleri

anlatmıştır. Bu ciheti yakînen bildikleri halde iman etmedikleri gibi ta'netmekten de hâli kalmamışlardır. İşte bunun cezasını göreceklerini, Cenab-ı Hak amellerinden gafil olmadığını beyanla zikretmiş ve onları tehdid buyurmuştur.

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın kıblenin hak olduğunu bildiklerini beyandan sonra onların hali inattan ibaret olup asla tebaiyet etmeyeceklerini beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem'im! Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, eğer sen kıblenin hak olduğuna dair her delili getirsen kendilerine kitap verilen ehl-i kitap senin kıblene tabi olup sana iktida etmezler ve sen de onların kıblesine tabi olmazsın. Değil senin kıblene tabi olmak, ehl-i kitabın bazısı bazı âharin kıblesine dahi tabi olmazlar.]

وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّكَ اِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾

[Ey habibim! Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, sana ilm-i yakîn geldikten sonra, sen onların arzularına farz-ı muhal olarak tebaiyet etsen bu takdirde sen bile zalimlerden olursun. Halbuki senin zalimlerden olmaklığın muhaldir. Şu halde onların arzularına tebaiyet etmekliğin dahi muhaldir.]

Yani; ehl-i kitap kıblenin hak olduğunu bildikleri halde kıblenin hak olduğuna dair bütün âyetleri getirsen ve her birine ayrı ayrı göstersen senin kıblene asla tâbi olmazlar. Ve sen de onların kıblesine tâbi olmazsın. Zira; senin kıblen taraf-ı ilâhiden tayin olunmuş ve o cihete teveccühünüz farz kılınmıştır. Amma ehl-i kitap sırf hased ve inatlarına binaen senin kıblene tebaiyet etmezler.

Bu âyette ümmet-i Muhammedi ehl-i kitabın arzularına ittibadan şiddetle nehiy vardır. Çünkü âyette hitap; zahirde Resulullaha ise de hakikatte ümmetinedir. Zira; Resulullahın onlara tebaiyeti muhal olup tebaiyeti farz olunsa nefsine zulmedeceğini beyan etmek ümmetini tehdid etmektir. Çünkü; Resulullah'a — mahbûb-u ilâhi olduğu halde — mefrûz olan tebaiyeti suretinde zulmolununca âhâd-ı ümmet tebaiyet ederse zulüm olacağı evleviyetle sabit demektir. Binaenaleyh âyet; ümmetin din-i islâm üzere sebat etmesinin lüzumuna işaret olmakla beraber hakka delâlet eden deliller geldikten sonra hilâfına hareket edenleri tehdid etmiştir.

Ehl-i kitaba ne kadar mu'cize gelse iman etmeyecekleri de bu âyette beyan olunmuştur. Çünkü; ehl-i kitabın iman etmedikleri bir şüphe üzerine olmayıp ancak hasedlerinden neş'et ettiği cihetle hasedleri mu'cizeyle zail olmaz ki iman etsinler.

İşte bu gibi ahkâm-ı şer'iyeye vukufu olmayan kimseler ehl-i kitaba uhuvvet ve hürmet etmek istemişler ve bazı âdât ve an'anelerini kabul ile mahabbetlerini celbe çalışmışlarsa da Balkan fecîa-i ahîresi bu misilli harekâtın ve onlara lüzumundan ziyade muhabbetin yanlış olduğunu ve onlar da asla mürüvvet ve insaf olmadığını meydana koymuş, bu ve bunun emsali âyetlerin sırrı zuhur etmiştir. Binaenaleyh; onlara mahabbet edenler ve fayda bekleyenler de yanlış olduğunu anlamışlardır, fakat bade harab-ül Basra.

Şu halde ehl-i küfürde vefa olmadığını ve inadlarından vazgeçmeyeceklerini bu âyet ehl-i imana beyan ettiği gibi Resulullah'ın, onların kıblelerine tâbi olmayacağını beyanla dahi onların ümitlerini kesmiştir. Zira; onlar : «Eğer Muhammed (S.A.) bizim kıblemiz üzerinde sebat etseydi âhir zaman nebisi olması muhtemeldi» demekle kendi zu'mlarınca Resulullah'ı tekrar Beyt-i Mukaddes'e döner ümid ederlerdi. İşte Cenab-ı Hak bu âyetle şu ümidlerini yitirmiştir.

Hulâsa; Yehud ve Nasara'nın hiçbir veçhile arzularına ittiba caiz olmadığı ve ittiba edildiği surette zulüm irtikâb edilmiş olacağı ve ittiba edenlerin kahr-ı ilâhiye müstehak olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın iman etmedikleri, inadlarından mütevellid olduğunu beyandan sonra inadlarının miktarını beyan etmek üzere :

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlara biz kitap verdik. Onlar kitabın ve Resûlümüzün hakka Resul olduğunu kendi oğullarını bildikleri gibi bilirler. Ve ehl-i kitaptan bir fırka elbette hakkı saklarlar. Halbuki onlar Rabbin tarafından gelen Kur'ân'ın ve kıblenin hak olduğunu bilirler. Şu halde elbette sen hak olan şeyde şek edenlerden olmazsın.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette ehl-i kitapla murad; *Yehud ve Nasara'nın ulemasıdır.* Zira; kitaplarında Resulullah'a mahsus olan ahkâm ve evsafı oğullarını bildikleri gibi bilirler. Bu evsafla Resulullah'ı görünce derhal ahir zaman peygamberi olduğunu bilen onlardır, avam tabakası değildir. Onların kendi oğullarında nasıl şüpheleri yoksa, Resulullah'ın hakka resul olduğunda dahi o suretle şüpheleri olmaz. Hatta Hz. Ömer (R.A.) (Abdullah b. Selâm) Hz.'den bu âyetin manâsını sual ettiğinde (Abdullah) Hz. «Resulullah'ı görünce Tevrat'ta beyan olunan evsafa muvafık hakka resul olduğunu oğlum gibi bildim, asla şüphem kalmadı, belki oğlumda şüphem olabilir, çünkü kadınların ne yaptıklarını bilemeyiz» deyince Hz. Ömer'in, (Abdullah)'ın alnından öptüğü mervidir.

Ehl-i kitap Resulullah'ı evsafıyla bildikleri gibi Resulullah davasını mucizesiyle de ispat etmiş olup o suretle de bilindiğinden hakka resul olduğunda tereddüde hiç mahal olmadığı halde inat ve istikbarları imanlarına mani olmuştur. Bu veçhile hakkı ketmeden fırka ise ulemadır. Çünkü; kitapta evsaf-ı Resulullah'ı görüp saklayan onlardır. İşte kıblenin de hak olduğunu bu minval üzere bilirler, fakat bildikleri hakikati avam-ı nastan saklarlardı.

Resulullah'ın hak olan şeylere asla tereddüdü olmadığı halde : «Sen şek edicilerden olma» diyerek nehyolunması ümmetini nehiydir. Yani, «Ey müminler! Ehl-i kitap Resulünüzün nübüvvetini şüphesiz bilip hakkı saklayınca siz asla şek edicilerden olmayın» demektir.

Hulâsa; Resulullah'ın hakka nebi olduğunu ehl-i kitabın bildikleri ve oğullarında şüpheleri olmadığı gibi Resulullah'ın da risaletinde şüpheleri olmadığı ve ehl-i kitaptan ulema fırkasının hakkı ketmettikleri ve hak olan şeyde Resulullah şek etmediği gibi ümmetinin dahi şek etmesi caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kâbe'nin kıble olduğunu ve ehl-i kitabın o kıbleye tâbi olmayacaklarını beyandan sonra, ümmetin her ferdi sakin oldukları mahallin vaziyet-i coğrafiyeleri icabı kıbleden bir cihete malik olup o cihete teveccüh edeceklerini beyan etmek üzere :

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا
إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾

·buyuruyor.

[Kabilelerden her kabile ve efradın Kâbe'ye teveccüh edecek bir ciheti vardır, herkes o cihete teveccüh eder. Şu halde ey müminler! Hayrâta ve enva-ı ibadata sür'at edin ve birbirinize müsabaka edercesine hayrat cihetine koşun ki, sebeb-i saadetinizi kazanmış olasınız. Zira; siz ve ehl-i kitap her nerede olursanız hepinizi Allahü Tealâ yevm-i kıyamette cem'edip huzuruna getirecektir. Çünkü; Allahü Tealâ herşeye ve bilhassa sizi ihya edip arsa-i mahşere getirmeye kadirdir.] Binaenaleyh; sa'yedin ki, o zaman atiye-i ilâhîyeye nail olasınız.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *ehl-i islâmdan herkesin kıbleden bir ciheti var* demek «Herkes beldesine göre ve bulunduğu mahalle nazaran bir cihete malik» demektir. Meselâ Kâbe; bazı

kavmin cenup cihetinde bulunur: Bizim beldelerde olduğu gibi. Bazı kavmin meskûn olduğu yere göre şimal cihetinde bulunur: Yemen gibi. Bazısına göre şark cihetinde bulunur: Mısır-ı Vusta'daki beldeler gibi. Bazısının Kâbe'ye teveccühü garba doğru olur: Hindistan'da Bombay beldesi gibi. Binaenaleyh; herkes kendi beldesinde kıble hangi cihete tesadüf ederse, namazı o cihete müteveccihen kılar.

Yahut (ولكل وجهة) demek *erbab-ı şeriatten herbirinin bir ciheti, bir kıblesi var* demektir. Binaenaleyh; enbiyadan bazısının kıblesi (Beyt-i Mukaddes) ve bazısının (Kâbe)'dir ve meleklerden bazılarının kıblesi (Arş-ı Â'lâ) ve bazılarının (Beyt-i Ma'mur)'dur.

Ehl-i islâma nazaran *h a y r a t* la murad; *Kâbe-i Muazzama'ya teveccühle ibadet*tir. Zira Kâbe'ye tazim ve ibadette o cihete teveccüh; ayn-ı ibadet olup bittabi âhiretçe nail-i ecr-ü mesûbat olunacağı gibi dünyaca da teveccüh eden için bir şereftir.

Hulâsa; her belde ahalisinin beldesinin mevki-i coğrafisine göre Kâbe'ye teveccüh edecek bir cihete malik olması ve her şahsın hayrata sür'at etmesi vacip olduğu ve mükellefîn hangi mekânda olursa olsunlar, huzur-u Bâride cem'olunacakları ve Allahü Tealâ'nın herşeye ve bilhassa insanları haşre kadir olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ her insan için Kâbe'ye nazaran bir ciheti olduğunu beyandan sonra her nerede olursa namazda kıbleye teveccüh lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem'im! Sen hangi mekândan çıkarsan yuzunü Mescid-i Haram canibine döndür ve namazda Mescid-i Haram'a

dönmek Rabbin Tealâ tarafından haktır ve hak olduğunda asla şüphe yoktur. Halbuki Allahü Tealâ sizin amelinizden gaflet etmez.] Zira; amellerinizin her cüzünü bilir. Binaenaleyh; âhirette amelinize göre ceza verir.

Bu âyette Resulullah her nereye gitse namazda Kâbe'nin bir cihetine teveccüh etmesi lâzım olup Kâbe'nin gayrı bir cihete teveccüh caiz olmadığı beyan olunmuştur. Ümmeti hakkında dahi hükm-ü şer'i aynen böyledir. Zira Resulullah'a birşeyle emir; hassa-i nebiden olmazsa ümmeti hakkında da ayn-ı emirdir. Amma Resulullah'a mahsus olursa, ümmete o emrin şümulü olmaz.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ
شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَ
لِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

[Ey habibim! Herhangi mekândan sefere çıkarsan Mescid-i Haram cihetine yüzünü döndür. Ve ey ümmet-i Muhammed! Hangi mekânda bulunursanız namazda yüzünüzü Mescid-i Haram cihetine döndürün ki, na'sın ve bilhassa Yahudilerin sizin üzerinize delilleri ve itirazları olmasın. Ancak na'stan nefislerine zulümle hakkı saklayanlar, Kâbe'nin kıble olmasına itiraz ederler. Siz onlardan korkmayın, ancak benden korkun. Zira; onlar itiraz etseler de size bir zarar edemezler. Sizin maslahatınız için emrettiğim şeye muhalefet ve itiraz etmeyin. Çünkü; sizin doğru yolu bulmanız ve nimetimi sizin üzerinize itmam etmek için sizin kıblenizi Beyt-i Mukaddes'ten Kâbe'ye tahvil ettim.] Şu halde derhal itaat edip itiraz etmemeniz lâzımdır.

Vâcip Tealâ namazda, Mescid-i Haram'a teveccühle üç defa emretmiştir. Zira; insan ya *Mescid-i Haram'da bulunur :* Birinci emir oraya mahsustur. Veya *Mescid-i Haram haricinde ve Mekke dahilinde* bulunur : İkinci emir de haric-i Mescid, dahil-i Mekke olanlara mahsustur. Üçüncü emirse *belde haricinde* olanlara mahsustur. Binaenaleyh; âyetlerde tekrar yoktur. Çünkü bir insanın

hali; namazda bu üçten hâli olamaz. Zira; namaz kılacak kimse ya Mescid-i Haram içinde kılar veyahut Mescid-i Haram haricinde Mekke'nin içinde kılar veyahut Mekke'nin haricinde dünyanın neresinde bulunursa orada kılar. Şu halde emirlerden herbiri bir mekâna mahsus olduğundan tekrar yoktur. Zira; herbirinden maksat başkadır. Mekke'den başka beldelerde bulunanlar Kâbe'ye teveccühle memur oldukları gibi, nefs-i Mekke'de bulunanlar ve Mescid-i Haram dahilinde olanlar dahi namazlarında Kâbe'ye teveccühe memurdurlar.

Yukarıda zikrolunan her emirde ayrı ayrı birer faide beyan olunmuştur. Meselâ; birinci emrin arkasında ehl-i kitabın kıblenin hak olduğunu bildikleri halde kabul etmediklerini ve ikinci emrin akabinde kıblenin hak olduğuna Vâcip Tealâ'nın şehadetini ve üçüncü emrin akabinde nâsın elinde ümmet-i Muhammed'e karşı delilleri olmasın diye emrettiğini beyan buyurmuştur. Binaenaleyh emirlerin herbiri ayrı ayrı birer faide üzerine müştemildir. Kıblenin tahvili şeriat-i islâmiyede evvel vaki olan nesholmasına binaen şüpheyi izale için tekrar be tekrar fevaid-i azimeyi mutazammın emir gelmiştir. Medine-i Münevvere'de Resulullah Beyt-i Mukaddes'i kıble ittihaz ettiği zaman Araplar «Muhammed (S.A.), Hz. İbrahim'in milletinden olduğunu iddia eder, halbuki onun kıblesini terkeder» diyerek Resulullah'a ta'nederlerdi. Badehu kıble Kâbe'ye tahavvül edince Arapların bu cihetten ta'nı kesildiği gibi Yahudilerin de ta'nı kesilmiştir. Zira; Yahudiler «Muhammed (S.A.) bizim dinimiz için mensuhtur dediği halde kıblemize namaz kılar. Eğer dediği doğru olsa kıblemiz de metruk olurdu» diyerek ta'nederlerdi. Kâbe, kıble olunca onların da Resulullah'a bu suretle ta'nlarının kapısı kapanmıştır. Binaenaleyh; kıblenin Kâbe'ye tahvili her iki milletin kıble cihetinden şan-ı risalete lâyık olmadık itirazlarına nihayet vermiştir.

Kıblenin Kâbe'ye tahvili kabail-i Arab'ın din-i islâmı kabule temayüllerine sebep olduğundan, Vâcip Tealâ Kâbe'nin kıble olmasını ümmet hakkında nimetinin itmamına ve kullarının ihtidalarına vesile olduğunu beyan buyurmuştur.

Hulâsa; bir kimse dünyanın her neresinde bulunsa namazda Kâbe cihetine teveccüh lâzım olduğu ve Kâbe'nin kıble olması

taraf-ı ilâhîden gelen emir üzere hak olduğu ve Kâbe kıble olunca Yahud'un kendi dinlerini tervice hüccetleri kalmadığı ve hak üzere olan kimsenin ehl-i batılın ta'nından korkmayıp ancak Allah'-tan korkması vacip olduğu ve kıblenin tahvili Allah'ın kullarına nimetini itmam için olup, hidayete vesile olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kullarına nimetini itmam için kıbleyi tahvil ettiğini beyandan sonra ümmeti irşad için resul göndermesi dahi itmam kabilinden olduğunu beyan etmek üzere :

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾

buyuruyor.

[Sizin cinsinizden size resul göndermekle nimetimi itmam ettiğim gibi kıblenizi Kâbe'ye döndürmekle dahi nimetimi itmam ettim ki, o Resul-ü muazzam sizin üzerinize vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimizi okur ve sizi günahlarınızdan tathir eder ve size kitabı ve o kitabın şâmil olduğu hikmeti talim eder ve sizin bilmediğiniz şeyleri dahi size öğretir.]

Yani; ey ümmet-i Muhammed! Size nimetimi itmam için resul gönderip vahdaniyet ve hakkaniyete delâlet eden âyetlerimizi okumak ve günahlarınızdan sizi tathir eylemek ve Kur'ân gibi ahkâmı dünyeviye ve uhreviyeyi cami bir kitabı size talim etmek ve o kitabın cami' olduğu ahkâmını ve sünnetini ve emr-i dinde fekaheti ve daha bilmediğiniz birçok şeyleri talim etmekle nimetimizi itmam ettiğimiz gibi kıblenizi Kâbe kılmakla dahi itmam ettim.

Vâcip Tealâ bu âyette Resulünün birtakım mezaya-yı âliye ve menakıb-ı celilelerini beyanla erbab-ı inadı insafa davet etmiştir. Çünkü; Resûlün kendi cinslerinden olması ümmet hakkında ünsiyete ve imanı kabulde suhûlete vesile olduğundan nimet olduğu gibi resul hakkında dahi büyük bir nimet ve ayrıca bir şereftir.

Çünkü; resul meb'us olduğu milletin içinden yetişmiş ve onların kendi ırkından bulunmuş olmakla her hâli onlara malûm olup iffet, emanet ve taharet-i tıynet sahibi olduğunu bilmeleri emr-i dini tebliğde kolaylığa vesile olacağı gibi, meb'us olduğu millet nazarında bir kıymeti ve bir mevki-i âli sahibi olacağı cihetle düşmanlarının indinde bile kadrinin takdir olunacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; kendi kavmini irşad ve ıslaha memur olmak o nebi için elbette bir şereftir ve ümmeti üzerine hak ve hakikatin delillerini tilâvet etmesi ve o deliller vasıtasıyla imanı kabul eden kimseleri şirkten ve sair günahlardan tathir ve tasfiye ve kitabın ahkâmını ümmetine talim eylemesi ve enbiya-yı sabıkanın ve ümmetlerinin hallerini ve aralarında cereyan eden mübahaseleri ve geçmişte vaki olmuş ve ileride vuku bulacak şeyleri ümmetine bildirmesi elbette Resulullah'ın menakıb-ı celilelerindendir.

K i t a p l a murad; *Kur'ân* olduğu gibi *h i k m e t l e* murad; *mekârim-i ahlâk ve mahasin-i ef'al ve Kur'ân'ın cami olduğu hakaik ve nüketi mezâyâsıdır.*

Hulâsa; Kâbe'nin kıble olması kullarına nimetini itmam kabilinden olduğu gibi kendi cinslerinden resul göndermesi dahi nimeti itmam olduğu ve o resulün vahdaniyete delâlet eden âyetleri ümmeti üzerine tilâvet ve ümmetini ahlâk-ı zemime ve ef'al-i kabihadan tasfiye ve kitabı ve kitabın bütün ahkâmını talimle ümmetini tezyin eylemek ve helâla ve harama dair olan ahkâmın hikemiyatını bildirmek ve bu ümmetin bilmediği birçok vukuatı öğretmek gibi mezâyâ-yı âliye sahibi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resul göndermek ve kıble cihetinden nimetini itmam ettiğini beyandan sonra nimetin şükrünü eda ve zat-ı ülûhiyetini zikretmenin lüzumunu beyan etmek üzere :

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

buyuruyor.

[Sizin üzerinize nimetimi itmam edince siz beni zikredin, ben de sizi zikredeyim ve bana şükredin, küfretmeyin.]

Yani; ben size şu mühim nimetleri verince siz lisanınızla tesbih ve tehlil ve kalbinizle benim kudret ve azametimi tefekkür etmekle beni zikredin ve zikriniz mukabilinde sevap vermekle ben de sizi zikredeyim ve ibadetinizle bana şükredin ve günahınızla küfretmeyin.

Vâcip Tealâ bu âyette zatını zikirle emir buyurmuştur. *Zikrin iki kısmı vardır :* Birincisi; *lisanla zikir*dir. Tesbih ve tehlil, hamd ve sena, esma-yı hüsnayı okumak ve Kur'ân'ı tilâvet etmek *zikr-i lisanî* cümlesindendir. İkincisi; *kalple zikirdir* ki, Allahü Tealâ'nın zatına ve sıfâtına delâlet eden âyetleri ve tekâlif-i ilahiyeye delâlet eden evamir ve nevahiyi ve mahlûkatta olan acaip ve garaibi düşünmek ve mahlûkatın her zerresinin zât-ı ulûhiyetine delâlet eder parlak birer ayna mesabesinde olduğunu idrak etmek *zikr-i kalbî* cümlesindendir. Amma bütün âzanın ibadetle meşgul olması kendine göre zikir ise de bu kısımlara ibadet denmekle maruf olduğundan, zikrin bu gibi ibadetlerde istimali müteâref değildir.

Bu âyette (فاذكرونى) emri; ibadat-ı ilâhiyenin kâffesine şamil olduğundan bu cümle birçok manâyı camidir. Meselâ: «Siz beni dua ile zikredin, ben de sizi duanızın kabulüyle zikredeyim» ve «Siz beni hamd-ü sena ile zikredin, ben de sizi nimet vermekle zikredeyim» ve «Siz beni dünyada zikredin, ben de sizi âhirette zikredeyim» ve «Siz beni bol zamanınızda zikredin, ben de sizi dar zamanınızda zikredeyim» ve «Siz beni ihlâs üzre zikredin, ben de sizi azaptan halâsla zikredeyim» demektir.

Hulâsa; bu âyet enva-ı ibadata icmalen şâmil olup, kulun zikrine yolda cereyan ederse, Allah'ın o kuluna lûtfü ona göre tecelli edeceği ve binaenaleyh; abid zikirle Rabbisine müracaat edince onu iltifatından mahrum etmeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ enva-ı ibadâtı icmalen (فاذكرونى) emriyle be-

yandan sonra ibadat içinden bazı mühim olanlarını beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٣﴾

buyuruyor.

[Ey müminler; Sabır ve salâtla Allah'tan yardım taleb edin. Zira; Allahü Tealâ sabreden kullarıyla beraberdir.]

Yani; ey ehl-i iman! Bilcümle umur ve hususunuzda nefsi günahlardan muhafaza ve arzusunda men' ve belâya tahammül etmekten ibaret olan sabırla ve cemî azanızla canib-i Hakka teveccühten ibaret olan salâtla Allah'tan yardım isteyin. Zira; cemî sıfat-ı kemaliyeyi cami' olan Allahü Tealâ'nın inayeti sabredenlerle beraberdir. Binaenaleyh sabrınız ve ibadetiniz ve bilhassa namazınızla Allah'ın inayetini bekleyin.

Fahr-i Razi ve Hazin'in beyanları veçhile *sabır; nefsi arzusundan men' ile beraber enva-ı mekârihe tahammül etmek*ten ibaret olduğu cihetle sabır olmayınca hiçbir ibadet olamayacağından sabır, ibadeti edaya yegâne yardımcıdır. Namaz ise; ümmül ibadât ve âlemlerin Rabbisine münacat olduğu cihetle salâta devam, sair ibadata muavenet olduğundan, Cenab-ı Hak bu âyette hususat-ı sairede dahi Allah'ın yardımına bunları vesile kılmakla emretmiştir.

Bu âyette *sabırla* murad; *oruç* veya *cihad* olduğuna nazaran *âyetin manâsı :* [İşlerinizde oruçla ve cihadla ve namazla Allah'ın muavenetini isteyin] demektir. Yani : «Siz oruç ve namaz ve cihadı fisebilillâh gibi ibadetlerle Allah'a ibadet edin ki, Allahü Tealâ da size yardım etsin» demektir.

İşte bu âyet-i celile; fiil-i Resulullah'la tefsir olunmuştur. Zira; Resulullah'ın bazı umur-u mühimmenin keşfini talepte namazı miftah addettiği ve bir belâya tesadüfünde namaza sür'at buyurduğu mervidir. Binaenaleyh bilûmum ehl-i hayr; musîbetlerin nüzülünde namaza iltica etmekte müttefiklerdir. Çünkü; belâyayı halk eden Allahü Tealâ olup, namaz dahi cemî aza ile Allahü Tealâ'ya teveccüh ve iltica olduğundan hâlika karşı kemal-i tevazu'

ile yüzlerini türab-ı mezellete sürmek ve halk ettiği musibetin ref'ini hâlikından istirhama bu gibi mühim ibadetleri vesile ittihaz etmek birtakım mesaibin def'i esbabının en kuvvetlisi olduğu cihetle, Cenab-ı Hak umur-u mühimmede salâtla istiane olunmasını emretmiştir. Şu halde bir belâya müptelâ olan kimsenin o belânın def'i için başkaca maddi esbabına tevessül etmekle beraber namazla dahi Cenab-ı Hakka iltica ile belânın def'ine çalışması lâzımdır.

Hulâsa; insan maddi kuvvetlerle mesaibe karşı göğüs gerdiği gibi manevi ibadetle dahi hâlika iltica etmek lâzım olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ sabırla ve salâtla istianeyi emirden sonra düşmanla muharebede sabır sebebiyle telef olan insanların zayi addolunmamasını tavsiye etmek üzere :

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

buyuruyor.

[Düşmanla esna-yı muharebede Allah yoluna katlonunan kimselere ölmüşler demeyin, belki onlar dirilerdir ve lâkin siz bilmezsiniz.]

Yani; fisebilillâh muharebede şehid olan kimseler bedenleri itibariyle ölmüşlerse de hayat-ı hakikiye itibariyle onlar hayattadırlar. Binaenaleyh; siz onlara ölülerdir demeyin. Zira; onlar dirilerdir. Ancak onların diriliği cismanî olmayıp ruhanî olduğundan hal-i hayatta olan insanlar hayat-ı ruhaniyeyi idrak edemezler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile mümin olarak vefat edenlerin cümlesi kabirlerinde Cennet nimetini tadarlarsa da indallah şehidlerin hürmet ve nimetleri ziyade olduğundan bu âyette şühedanın hayatta oldukları zikrolunmuştur. Kabirde müminin nimeti ve kâfirin azabı tadacak kadar hayata malik olacaklarına bu âyette delâlet vardır. Sair ölülere ölü denmek caizse de şehidlerin

mertebe-i âliye sahibi olduklarına işaret için şühedaya ölü demekten müminler nehyolunmuşlardır. Zira onlar; âlem-i ğaybde indallah nimetlerle mütena'im ber hayattır. Fakat bu dünyada hissimizle biz idrak edemediğimizden Allahü Tealâ : «Siz bilmezsiniz» demiştir. Filhakika onların hayatlarını biz ancak Allah'ın ve Resulünün haber vermeleriyle biliriz, yoksa hisle idrak mümkün değildir.

Fahr-i Razi, Hâzin ve Kazi'nin beyanları veçhile bu âyetin sebeb-i nüzülü; (Bedir) gazasında şehid olan zevat için nas «Şehitler öldüler ve lezzat-ı dünyadan mahrum kaldılar» demeleri üzerine onlar hakkında nazil olmuştur. Yani; «Ey nas! Siz onlara öldüler diyorsunuz. Halbuki onlar cismen ölmüşlerse de ruhan ölmemişlerdir. Ve siz onlara nimetten mahrum oldular diyorsunuz, halbuki onlar nimet-i ebediyeye nail olmuşlardır» demek olur.

Hulâsa; riza-yı Bârî için düşmanla mücahedede şehid olanların dünyaca bizim idrak edeceğimiz derecede hayatları yoksa da lezzet-i âhireti tadacak kadar hayat sahibi oldukları ve lâkin o hayatı bilmediğimizden dolayı onlara ölü demek caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ sabırla ve salâtla istiane edilmesini tavsiye ettikten sonra sabır lâzım olan bazı belâya ile müptelâ kıldığını beyan etmek üzere :

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki biz, sizi düşmandan korku ve açlık ve mallarınızdan ve şahıslarınızdan ve meyvalarınızdan noksanla elbette imtihan ederiz. Ey Resûlüm! Sen bu misilli belâya sabredenleri sevapla tebşir et. Ve sabredenler şol kimseler ki, onlara bir musibet isabet ettiğinde onlar : «Biz Allah'ın

kullarıyız ve ancak dünyada her umurumuzda ve âhirette onun himayesine rücu ederiz. Başka merciimiz yoktur» demekle mesaibe rızalarını izhar ederler.]

Yani; belâyaya sabretmek lâzımdır. Zira; zatıma yemin ederim ki, ey insanlar! Biz sizi düşmanlarınızın hücumu korkusu ve kıtlıktan ve ğalâyı es'ardan neş'et eden açlık ve malınıza afât isabet etmek ve mukatele ve mücahedeyle nefsinize noksan arız olmak ve bağ ve bahçelerinizde meyvalarınızın afat sebebiyle noksan olması gibi azıcık birşeylerle elbette imtihan ederiz. Habibim; bu gibi belâya sabreden kimseleri sen sabırla tebşir et ki, o sabredenler bir musibetin isabetinde Allah'a iltica ederler ve derler ki, «Biz Allah'ın kuluyuz ve ancak dünyada ve âhirette Allah'ın rahmetine ve inayetine iltica ederiz.»

Belâya ile Allah'ın kullarını imtihanındaki hikmet; kazaya razı olanlarla olmayanlar nâs beyninde zahir olsun ve muti' olanlarla âsî olanlar bilinsin. İptilâ; *imtihan* manâsına ise de Vâcip Tealâ hakkında manâ-yı aslisi tasavvur olunamaz. Zira; Allahü Tealâ herşeyi vukuundan evvel bildiğinden imtihana ihtiyacı yoktur. Çünkü imtihan; *bilmediği birşeyi tecrübeyle bilmektir.* Binaenaleyh; Vâcip Tealâ hakkında bu manâca imtihan mutasavver değildir. Yalnız bazı kullarını musibetle müptelâ kılar ki, onlara bu suretle imtihan muamelesi yapması, onların hallerini diğer kullarına bildirmesi içindir. Zira; insanlar birşeyi vukuundan evvel bilemediklerinden imtihanla bilmek onlara mahsus olup musibet ise insana imtihan olur. Nasıl ki demirin safisini derunundan ateş ayırdığı gibi musibet de insanların hâlis olanlarını âsi olanlarından ayırır. Çünkü; belâya rıza gösterip sabredenler Allah'ın hâlis kullarıdır ve sabretmeyenler ise âsi olanlardır.

Havf yani *korku,* düşmandan zuhuru melhuz olan fenalığın kalpte hasıl ettiği ıztırap ve elemdir. İnsanları azıcık birşeyle imtihan mümkün olduğuna işaret için âyette azlığa delâlet eden (شَىْءٍ) lâfzı varid olmuştur. Emvalde ve insanlarda noksan; afât-ı semaviye sebebiyle olduğu gibi muharebe ve saire gibi esbab-ı adiye ile dahi olur. Ve meyvalarda noksaniyet ise birtakım afetlerle olduğu gibi sa'y-ü ameli ve imaratını terkle dahi olur. Bu sebeplerden her-

hangisiyle noksan ârız olsa, insanları imtihan için olduğunu Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur.

Binaenaleyh; bu gibi belâyaya müptelâ olmamak için ubudiyette sabitkadem olmak ve mukteza-yı kusur müptelâ olduktan sonra kusurunun affını dilemekle belânın üzerinden kaldırılmasını Cenab-ı Hak'tan daima istemek lâzımdır. Belânın vukuundan evvel haber vermek Resulullah için mu'cize olduğu gibi insanların metanet-i kalbiyelerine de vesile olur. Zira; musibetin geleceğini bilen bir kimse, o musibete hazırlandığından sabrı ve metaneti ziyade olduğu cihetle, o musibet geldiğinde çok feryad etmez. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette beyan olunan mesaible imtihan olunacaklarını haber verdi ki vukuunda sabretsinler, feryad etmesinler ve ihlâs üzere bulunsunlar. Çünkü; insanın hal-i iptilâsında ihlâsı ve Rabbisine ilticası ziyade olduğundan bazı mesaibe müptelâ olmak ihtimalini düşünen kimse tuğyan etmez ve daima ihlâs üzere vukuata intizar eder. Fakat düşünmeyen kimsede bittabi ihlâs da olmaz.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyette muhatap; müminlerdir. Zira; Vâcip Tealâ nimetine karşı şükretmelerini emirden sonra belâyasına karşı sabırla tavsiye etmiş ve sabredenleri tebşir eylemesini Resulüne emreylemiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *musibet; insana isabet eden sevilmeyecek birşeydir*. Resululah'ın «Mümine eza veren herşey; mümine musibettir» hadîs-i şerifi bu manâyı teyid eder ve musibet zamanında : (انا لله وانا اليه راجعون) kelime-i tayyibesi ümmet-i Muhammede mahsus bir atiye-i ilâhiyedir. Zira; bu kelimeyle musibete rıza göstermek sair ümmete verilmemiştir. Çünkü; Allahü Tealâ'nın o kulunu musibetle terbiye ettiği bir zamanda «Biz Allah'ın mahlûkuyuz ve akıbet Allah'ın huzuruna rücu edeceğiz» diyerek teslimiyetini ve musibete razı olduğunu izhar etmesi büyük bir meziyet olmakla onun mukabilinde verilecek olan büyük ecri de bu ümmete mahsus kılmıştır.

Hulâsa; ehl-i iman hakkında musibet; ukubet olmayıp ayn-ı nimet olduğu ve musibetin hâlikı Allahü Tealâ bulunduğu ve musibet zamanında (انا لله) cümlesiyle mukabele etmek; Allah'tan her ne gelirse razı olduğunu izhar demek olduğu ve bu cümleyle

âhireti, haşri ve neşri ikrar ettiği cihetle büyük sevaba nail olacağı, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ musibete sabredenleri tebşir etmesini Resulüne emrettikten sonra tebşir olunacakları nimetleri beyan etmek üzere:

أُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

buyuruyor.

[Bir musibet isabet ettiğinde Allahü Tealâ'ya teslimiyetle rücu eden kimseler üzerine Rablerinden medh-ü senadan ibaret olan salevat ve lûtf-ü ihsandan ibaret olan rahmet nazil olur. İşte onlar; ancak ihtida edenlerdir ki, doğru yola vasıl olmuşlardır.]

S a l a v a t ; filasıl *dua* manâsınaysa da bu âyette *şu evsafı haiz olan kullarını Allahü Tealâ'nın mağfiret ve tezkiye etmesi ve medh-ü sena buyurmasıdır. R a h m e t l e* murad; *lûtf-ü ilâhidir*. Ve bu sıfatları cami' olan kullarına rahmetin çokluğuna işaret için (salevat) lâfzı cemî siğasıyla varid olmuştur.

Bir kimseye musibet isabet ettiğinde şu kelime-i tayyibeyle Rabbisine iltica ederse Allahü Tealâ'nın o musibeti o kimse üzerinden kaldıracağı ve âhiretini güzel kılacağı ve o musibetten zayi olan şey mukabilinde ondan daha iyisini halk edeceği Beyzâvî ve Hâzin'de mezkûr ehâdis-i şerifeyle sabittir.

Evsaf-ı mezkureyi haiz olan kimselerin bu sıfatlar sayesinde ihtidalarıyla murad; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile dünyada sahibini enva-ı hayra isal eder tarîka ve âhirette Cennet'e götürecek sevaba vasıl olmalarıdır. Binaenaleyh kazaya rıza; tarîk-ı selâmettir. Çünkü abid; Allah'ın gayrı her neye muhabbet ederse muhabbeti o şeyin afatına sebep olur. Binaenaleyh; muhabbet-i ilâhiyenin gayrı hiçbir şey baki olmadığından herşey zeval bulur, ancak muhabbet-i ilâhiye kalır. Meselâ Hz. Âdem Cennet'e muhabbet edince araya Şeytan'ın hilesi girdi ve Hz. Âdem Cennet'ten yeryüzüne indi ve bu suretle elinden Cennet gitti, fakat Âdem (A.S.) zikrullahla

beraber kaldı. Hz. Yakup, Yusuf (A.S.)'a fazlaca muhabbet etti. Beyinlerinde senelerce iftirak vukubulup Hz. Yakup ancak zikr-i Hakla kaldı. Binaenaleyh insana lâzım olan; ifratla tefritten sakınmakla beraber birşeye fart-ı muhabbetten çekinmektir. Çünkü; dünyanın her cüzünde zeval zaruri olduğundan muhabbetin akıbeti gönül azabı ve mihnettir. Şu halde muhabbet; ancak zevalden münezzeh, ezelen ve ebeden daim ve baki olan Allahü Tealâ'ya olmak lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ Kâbe'yi kıble kılmakla Resulüne nimetini itmam ettiğini beyandan sonra (Safa) ile (Merve) arasında sa'yetmek dahi nimetini itmam cümlesinden olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

buyuruyor.

[(Safa) ile (Merve) Allah'ın alâmetlerindendir. Hal böyle olunca bir kimse Beyt-i Şerif'i hac etmek veyahut sünnet veçh üzere umre yapmak kasdederse (Safa) ile (Merve)'yi tavaf etmekte onun üzerine günah yoktur. Eğer bir kimse nafile olarak hac ve umre ve Beyt'i tavaf gibi hayır işlerse, ecr-i azîme nail olur. Zira; Allahü Tealâ ibadete sevap verici ve hayır işe razı olucu ve o kulunun ef'alini bilicidir.]

Yani; Mekke-i Mükerreme'de (Safa) ile (Merve) denmekle maruf olan iki ufacık tepeler ef'al-i hacdan bazısına mahal olduklarından alâmât-ı ilâhiyedendirler. Bu iki tepe, erkân-ı dine alâmet olunca bir kimse Beyt'i hac etmek veya umre yapmak isterse bu tepeleri tavaf etmekte o kimse için günah yoktur. Eğer bir kimse nafile hayır işlerse sevaba nail olur. Zira; Allahü Tealâ kullarının amelini bilici ve sevap vericidir.

H a c ; filasıl *birşeyi kasd etmek* manâsınaysa da burada kütübü fıkhiyede beyan olunan *ef'al-i hac* muraddır ki erkânı; *üçtür:* Birincisi; *ihram,* ikincisi; Arafat dağında arefe günü *vakfe* yani

orada bulunmak, üçüncüsü; Arafattan avdetinde *Beyt'i tavaf* etmektir. Bu üçü haccın farzlarıdır ki bunlardan biri noksan olsa hac sahih olmaz ve işbu feraiz-i selâseden mada haccın birçok vacipleri ve sünnetleri de vardır.

U m r e ; niyetle tavaf ve (Safa) ile (Merve) arasında sa'y etmektir. Hac ile umrede bu iki dağ arasında sa'yetmek vaciptir. Terkederse kurban lâzım gelir. Binaenaleyh; terkeder ve kurban da kesmezse günahkâr olur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile tekâlif-i ilâhiye *üç kısımdır :* Birincisi; *her âkilin hasen olmasıyla hükmettiği şeydir* ki, zikrullah gibi. Vâcip Tealâ bu kısmı (فاذكروني) emriyle beyan etmiştir. Zira; insanın kendine ihsan eden zatı zikir ve medh etmesi ve nimetine mukabil şükrüne devam eylemesi güzel birşey olduğuna her âkil hükmedebilir. İkincisi; *hastalık, fakirlik ve naks-ı emval ve saire gibi musibetlerdir* ki bunu evvelemirde akıl çirkin görür. Zira; kullarını hasta etmekte Allah'ın bir menfaati olmadığı halde kullarının zararı vardır. Binaenaleyh; akıl bunun hüsnünü idrak edemeyince kubhuna hükmeder. Fakat bu kısmın güzel olmasına dair hükm-ü şer'i varid olmuştur. Allahü Tealâ Kur'ân'ın da, Resûlü de hadîsinde güzel olduğunu ve kullarına birçok menfaati bulunduğunu beyan edince akıl bunun hasen olduğunu teslim eder. Bu kısma Cenab-ı Hak (ولنبلونكم) nazmıyla işaret etmiştir. Üçüncüsü; *aklın güzel veya çirkin olmasıyla hükmedemediği şeylerdir* ki hac ve umre gibi. Çünkü; akıl evvelemirde bunlara, menfaat ve mazarrattan hâli, abes olmasıyla hükmeder. Lâkin şeriat, ibadet hasen olduğunu beyan edince, akl-ı selim derhal kabul eder. Bu kısmı da Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; Cenab-ı Hak ef'al-i haccın meşruiyetini beyan etmese, akıl onun iyi birşey olduğunu bilemez.

Fahr-i Razi, Beyzâvî ve Hazin'in beyanları veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; zaman-ı cahiliyette (Safa)'da (Üsafe) ve (Merve)'de (Naile) isminde birer put vardı. Âhâli-i cahiliye bu putları ziyaret için (Safa) ile (Merve) arasında sa'yeder ve gider gelirlerdi. İslâmiyet gelip, putlar kırılınca ehl-i islâm bittabi say'den menolundular. Fakat bazı kimselerin: «(Safa) ile (Merve) arasında sa'yetmek meş-

ru olsa» diyerek temennide bulunmaları üzerine Cenab-ı Hak bu âyetle (Safa) ile (Merve) arasında sa'yetmeyi meşru kılmıştır ki, Hz. (Hâcer)'in sünneti ihya olunsun ve müslümanlar sevaptan mahrum olmasınlar. Şu kadar ki, zaman-ı cahiliyette sa'yetmek; putları ziyaret için idi, amma islâmiyette sa'y; ayn-ı ibadet olmuştur. Gerçi ikisi de aynı sa'yden ibarettir, fakat maksatlar başka olduğundan maksada göre hüküm lâhik olmuştur.

***

Vâcip Tealâ hacla umreyi beyandan sonra ahkâm-ı dini saklayan kimselerin lânete müstehak olduklarını beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ۙ

أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar bizim nâsa kitaplarında beyan ettiğimizden sonra hakka delâlet eder delilleri ve doğru yolu gösterir hidayetten olarak inzal ettiğimiz ahkâmı saklarlar. İşte o ahkâm-ı şer'iyeyi nastan saklayan kimselere Allahü Tealâ ve bilûmum lânet ediciler lânet ederler.]

Yani; nâsın menfaati için inzal olunan kitaplarında bizim nâsa ahkâmı beyan ettiğimizden sonra hakka ve vahdaniyete delâlet eden beyyinelerden ve herkesi matluba isal eder hidayetten olarak inzal ettiğimiz ahkâmı saklayanlara Allahü Tealâ lânet eder ve lânet etmek şanından olan herşey lânet eder.

Bu âyetin Yehud uleması hakkında nazil olduğunu beyan edenler varsa da esah olan; ahkâm-ı dinden birşeyi saklayan kimselerin cümlesine şâmildir. Amma saklayan kimse hangi milletten ve saklanan hüküm de hangi şeriatten olursa olsun hükm-ü şer'iyi saklayan kimselerin cümlesine şâmildir. Zira itibar; lâfzın umumunadır. Çünkü lânete istihkaka sebep; ahkâmı şer'iyeyi saklamak olduğundan o ahkâmı saklamak kimden vaki olursa, o kimsenin lânete müstehak olduğuna âyet delâlet eder. Şu halde in-

sanların muhtaç oldukları ahkâmı saklayanların cümlesine lânet vardır. Ulum-u diniyeyi nasa talim etmek vacip olduğundan, talim mukabilinde ücret almaklığın caiz olmamasına dahi âyet delâlet eder. Çünkü; insan üzerine vacip olan şeyi işlemekle borcundan kurtulduğu için başkaca ücrete müstehak olmaz. Şu kadar ki ulum-u diniyeyi halka izhar etmek farz-ı kifayedir. Binaenaleyh; bazı kimselerin nâsa öğretmesiyle diğerlerinden farz sakıt olur. Fakat bütün erbab-ı din, ahkâmı dini nâsa öğretmekten sükût ederlerse farzı terkettiklerinden dolayı cümlesi günahkâr olurlar.

(ولاعنون) lânet etmek şanından olan ins-ü cinnin cümlesine şâmildir. Hatta günahkârların günahları yağmurun inkıtaına sebep olduğundan aç kalan hayvanat, vuhuş, tuyur ve haşerat-ı arz hepsi nimetten mahrum oldukları cihetle nimetin inkıtaına sebep olanlara lânet ettikleri mervidir. Ancak her mahlûk kendine mahsus olan lisanla lânet eder.

***

Vâcip Tealâ ahkâm-ı dini saklayan kimselerin lânete müstehak olduklarını beyandan sonra tevbe edenlerin lânetten kurtulacaklarını beyan etmek üzere :

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾

buyuruyor.

[Ahkâm-ı dini saklayan her kimseye lânet vardır. İllâ şol kimseler lânet olunmazlar ki, onlar ahkâmı sakladıklarına nedamet ve tevbe ederek ifsad ettiklerini ıslak ve sakladıkları ahkâmı nâsa beyan ettiler ve zulmü adâvetten vazgeçtiler. İşte; şu tevbeyle ıslah-ı nefs edenlerin tevbelerini ben kabul eder ve günahlarıyla muahaze etmem. Zira ben; tevbe edenlerin tevbelerini kemal-i şiddetle kabul ve tevbeyle ıslah-ı nefs edenlere merhamet ederim.]

T e v b e ; işlemiş olduğu günahlara nedamet etmektir. Fakat yalnız nedametle iktifa etmeyip, isyanla ifsad ettiği şey varsa

onu ıslah etmek vacip olduğuna âyet delâlet eder. Meselâ gayrın zihnine şüphe vermekle dinini ifsad etmişse, o şüpheyi izaleyle ifsad ettiği noktayı ıslah etmesi vaciptir. Tevbede ifsad ettiğini ıslah etmek lâzım olduğu gibi, işlediği günahın hilâfına olan ibadete devam lâzım olduğunu da Vâcip Tealâ (وبيّنوا) cümlesiyle beyan buyurmuştur. Çünkü; şeriatin ahkâmını saklamak günah olup, sakladığı ahkâmı halka beyan etmekse aynı ibadettir. Gizlemesi günah olan birşeyi izhar etmekliğin ayn-ı savap olduğu beyan olunması; insanlar yalnız tevbeyle iktifa etmesinler, belki işlemiş oldukları günahtan hasıl olan fenalığı kaldırmaya sa'y ile nâsı zarardan vikaye etsinler içindir.

***

Vâcip Tealâ ahkâm-ı ilâhiyeyi saklayanların lânete müstehak olduklarını ve tevbe edenlerin lânetten halâs olacaklarını beyandan sonra tevbe etmeden vefat edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar kâfir oldular ve kâfir oldukları halde vefat ettiler. İşte Allah'ın ve meleklerin ve nâsın kâffesinin lâneti onlar üzerine nazil olacak ve ebedi lânetle Cehennem'de kalıcı oldukları halde onlardan azap bir lâhza bile tahfif olunmaz ve onlara bir dakika bile mühlet verilmez ki onlar teneffüs etsinler.]

Yani; küfürle âhirete gidenlerin küfürleri onları Allah'ın rahmetinden ve meleklerin şefaatinden ve nâsın şefkatinden uzak kılacağı gibi ebeden azab-ı Cehennem'den çıkamayacaklarına ve azaplarının asla tahfif olunmayacağına ve ilelebed devam edip arkası kesilmeyeceğine sebep olacaktır.

Bu âyette Cenab-ı Hak; gerek ahkâmı ketmedenler olsun, gerek sair kâfirler olsun, cümlesinin lânete müstehak olduğunu beyan buyurmuştur.

Bu âyette *n a s* ile murad; *müminler*dir. Zira lânet eden; *ehl-i iman*dır. Nas kâfire de şâmilse de, «Kâfir kâfire nasıl lânet eder?» unvanında sual burada varid olamaz. Çünkü; kâfire lânet eden nâs denilince, kâfirlerin gayrı nâs olması zahirdir. Yahut nâs; *mümine ve kâfire* şamildir. Zira; âhirette birbirine lânet edecekleri diğer âyetlerde mezkûrdur.

Mevt ile tekâlif-i ilâhiye sakıt olduğu halde lânetin sakıt olmadığına bu âyet delâlet eder. Zira; kâfir olarak vefat eden kimseye lânetin caiz olduğu sarahaten beyan olunmuştur. Binaenaleyh; küfrü halinde mecnun olan kimseye dahi lânet caizdir. Zira; mecnun olması mevt gibi lâneti iskat etmez. Şu halde küfür; *min küllilvücuh lânete sebeptir*.

Tefsri-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile hal-i hayatında Şeytan'dan başka muayyen bir şahsa lânetin caiz olmadığına bu âyet delâlet eder. Zira itibar; hal-i mevtedir. Küfr üzere vefat ederse, lânete müstehak olunca, şahs-ı muayyenin küfrü üzere vefat edeceği malûm olmadığından vefat etmedikçe, lânete istihkakı bilinemez.

Vâcip Tealâ bu âyette kâfirlere azabın şiddetini *üç cihetle* beyan etmiştir : Birincisi; *ebedi olmak.* İkincisi; *asla tahfif olunmamak,* üçüncüsü; *tehir ve tecil kabul etmemek*tir. Yani; azapları tükenmez teceddüd eder durur, demektir. İbadet mukabili Cennet'te ehl-i imana verilecek nimet de böyledir. Binaenaleyh; Cennet'e giren müminin sevabı da ebedidir, nimeti hiçbir zaman azalmaz, tükenmez ve tehir olunmaz.

Hulâsa; küfrüzere vefat eden kimseler Allah'ın, meleklerin ve nâsın lânetlerine müstehak oldukları gibi ebedi o lânet içinde kalacakları ve azaplarının tahfif olunmayacağı velev bir dakika olsun mühlet verilmeyeceği, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin lânete müstehak olduklarını beyandan sonra lânete istihkaklarının sebebi vahdaniyeti inkâra cür'etleri olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ

buyuruyor.

[Ey insanlar! Sizin ma'budunuz ma'bud-u vahiddir. Zira; ondan başka mabudun bilhak yoktur. Ancak ibadete lâyık o vardır ki o mabud dünyada her kuluna ve âhirette yalnız mümin olan kullarına ihsan edicidir.]

Yani; sizin ibadetinize müstehak olan mabudunuz birdir, şeriki yoktur. Zira bihakkın mabud; ancak odur ki, o mabud kullarına her nimeti ihsan eder ve her kuluna dünyada ihsanı bol ve çoktur ve âhirette lûtfu yalnız iman edenlere mahsustur. Vâcip Tealâ zatına şirkedenleri bu âyetle tekzip etmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Allahü Tealâ'nın vahdaniyeti; zatında, sıfatında, ef'alinde ve rububiyetindedir. Zira; ibadete istihkakında şeriki olmadığı gibi cümle eşyayı halk edip terbiye etmesinde dahi şeriki yoktur ve ibadete istihkakını; in'am sahibi olduğunu beyanla ispat etmiştir. Cümle nimetlerin usul ve furuunun hâlikı olunca, elbette ibadete müstehaktır. Çünkü nimetin şükrü; emr-i ilâhiye imtisal ve ibadettir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyetin sebeb-i nüzulü müşrikler tarafından «Ya Muhammed! (S.A.) Sen Rabbinin sıfatlarını bize beyan et» demeleri üzerine (Sûre-i İhlâs) ile bu âyetin nazil olduğu mervidir.

(Esma binti Zeyd) (R.A.) Resulullah'ın, «İsm-i a'zam iki âyettedir : Birisi; (والهكم اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحيم) âyetidir. Diğeri; Sûre-i Âl-i İmran'ın evvelinde (الم الله لا اله الا هو الحى القيوم) âyetidir buyurduğunu işittim» dediğini Ebu Davud ve Tirmizi kitaplarında rivayet ile hadîs-i sahih olduğunu beyan etmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ vahdaniyetini beyandan sonra vücuduna delâlet eden delillerden sekizini beyan etmek üzere :

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ
بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا
مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

buyuruyor.

[Yerin ve göklerin yaratılışında ve geceyle gündüzün ihtilafında ve na'sın menfaatı uğrunda deryada yürüyen gemilerde ve Allah'ın semadan inzal ettiği yağmur sularında ve o sular sebebiyle kurumuş arzı kuruduktan sonra ihyasında ve yeryüzüne hayvanatın her nev'ini dağıtmasında ve rüzgârları bir taraftan diğer tarafa nakletmesinde ve yerle gök arasında emrine muti' olan bulutları istediği yere döndürüp aktarmasında aklı olan kavim için vahdaniyet-i ilâhiyeye alâmetler vardır.]

Yani; semavat ve arzın halk olmasında aklı olan kavim için Allah'ın vücuduna, kudretine ve vahdaniyetine deliller vardır. Zira; semanın direksiz ve bağsız durması ve semayı tezyin eden yıldızların binlerce sanayi-i garibeyi müştemil olması, bunların kendi kendine olur şeyler olmadığından hâlikın vücuduna ve o mevcud olan hâlikın kudret-i kahiresine ve vahid-i hakikî olmasına delâlet eder. Çünkü mahlûkat; cümlesi tagayyürata maruz oldukları cihetle hâdistirler. Her hâdis için de bir mucidin vücudu lâzımdır. O mucidin kudreti olmasa halk edemezdi ve ilmi olmasa herbirini yerine koyup bu intizamı veremezdi. Zira cehlüzre yapılan şey; elbette noksandan hâli olamaz. Kezalik arzda olan dağlar, nehirler, madenler, ağaçlar, meyvalar ve türlü türlü otlar ve herbirinde nice garip sanatlar hâlikın vücuduna delâlet eder. Çünkü; tabiat vasıtasıyla olsa semavatın harekesinde ve yıldızların ziyalarında ihtilâf olmazdı. Zira; tabiatın iktizası bir olduğundan hepsinin harekesi bir tarafa ve ziyaları bir siyak üzere olmak lâ-

zım gelirdi. Halbuki muhteliftir ki bunların ihtilâfı Fai-li Muhtar'-ın ihtiyarıyla olup, tabiat vasıtasıyla olmadığına delâlet eder.

Kezalik arzda bulunan otlar ve madenlerde dahi ihtilâf olmazdı. Zira; aynı toprakta hasıl olan otların ve ağaçların eflâke nispeti bir ve suyu ve toprağı müsavi olduğu halde birinin rengi diğerine ve öbürünün meyvası âharin meyvasına benzemez ve renklerinin birbirine muhalif olması hâlikın fail-i muhtar olmasına ve onun herbirini ayrı ayrı ihtiyar etmesiyle olduğuna delâlet eder. Çünkü; tabiat vasıtasıyla olmuş olsaydı, aynı kıt'a üzerinde vaki olan otların meyvaları muhtelif olmaz, hepsinin bir renk ve bir lezzet ve bir hassa üzerinde olmaları lâzım gelirdi. Zira; tabiatın iktizası değişmez. Şu halde bunların ihtilâfında da Fail-i Muhtar'ın vücuduna, kudretine ve iradesine delâlet vardır.

Geceyle gündüzün birbiri ardı sıra gelmesinde, birinin karanlık ve diğerinin aydınlık olmasında, birinin uzayıp öbürünün kısalmasında Vâcip Tealâ'nın vücuduna ve vahdaniyetine delâlet vardır. Çünkü karanlığı geceye ve ziyayı gündüze tahsis; tabiat vasıtasıyla olamaz. Zira; tabiatın her zamana nispeti müsavi olduğundan karanlık ve aydınlıktan hangisi iktiza ederse onun gayrı olmamak lâzım gelirdi. Halbuki geceyi insanların rahatı için karanlık ve gündüzü kesb-i maişet için ziyalı halketmesi ve herbirini bir intizam üzere bulundurması hâlikın ihtiyarıyla olup, tabiat vasıtasıyla olmadığına delâlet eder. Leyl-ü neharın ihtilâfı şemse merbut olup onların uzayıp kısalmasıyla fusul-ü erbaanın hâsıl olması ve onların her birerlerinde ziraat ve felâhat zamanlarının meydana gelmesi ve meyvaların yaz, güz ve bahar aylarında vücut bulması Cenab-ı Hakkın vücuduna ve cemî sıfât-ı kemaliyenin sahibi olduğuna her âkilin idrak edebileceği derecede açık birer delâlet vardır.

Nâs'ın menfaati için geminin denizlerde yürümesinde azıcık aklı olanlara saniin vücuduna ve kudretine deliller ve alâmetler vardır. Zira; geminin denizde yürümesi ve suyun gayet cıvık birşey olduğu halde gemiye tahammülü ve gemiye arzu olunan mahalle yürütmek için rüzgârın muvafık surette esmesi hâlikın kudret ve iradesine delâlet eder. Ve bu vesileyle insanların ticaret edip emval ve eşyayı mübadele ederek yekdiğerinin ihtiyacını

defetmesinde ve herkesin seyr-ü seferine müsaid olmasında ve bu hususta insanların taayyüşleri için sebepler halk etmesinde vahdaniyet-i ilâhiyeye alâmat-ı azîme vardır.

Allahü Tealâ'nın semadan inzal ettiği yağmur sularında ve yeryüzünü, kuruyup meyyit mesabesinde olduktan sonra otlar ve ağaçlarla ihya etmesinde saniin vücuduna ve sıfat-ı kemaliye sahibi olduğuna aklı olan kimseler için alâmetler vardır. Zira; ihtiyacına göre rahmetler halk etmek ve meyyit menzilinde olan araziyi rahmetle ihya edip insan ve sair hayvanatın rızkını halk eylemek elbette vahdaniyet-i ilâhiyeye delâlet eder.

İnsanın fevkında olan herşeye sema demek caiz olduğundan bu âyette sema ile murad; *bulut* olmak ihtimali vardır. Zira; denizden ve yeryüzünden sema cihetine giden buharın terakümüyle hâsıl olan bulutlardan yağmur suları yağdığı cihetle sema ile murad; *bulut* olabilir ve bugün erbab-ı fennin görebildiği de budur.

Yahut sema ile murad; hakikatte *sema* olup Allahü Tealâ'nın evvelâ yağmuru semada halk ve saniyen semadan buluta ve bulut vasıtasıyla yeryüzüne inzal etmesi ihtimalden baid değildir. Ancak bu ciheti göremediğimiz için evvelki cihetle hâsıl olması aklımıza daha mülâyimdir. Rahmetin husulü şu suretlerden hangisiyle olursa olsun hâlikı; Vacib-ül vücud'dur. Zira; Allahü Tealâ halk etmediğinde, bütün dünya halkı bir araya gelse bir damlasını yere düşüremezler. Kurak seneler buna şahid-i âdildir. Şu halde yağmurun halikı Allahü Tealâ olduğu ve sema cihetinden nüzül eylediği kat'idir. Ancak suret-i halkı, gerek evvel semada halk olunsun sonra buluta ve buluttan yeryüzüne nazil olsun ve gerekse doğrudan doğruya buluttan halk olsunsun ve ondan sonra yeryüzüne insin, bu suretlerin cümlesinin kudretullaha nispeti müsavidir ve düşündükçe saniin azametine delâlet vardır.

Kezalik yeryüzünde Vâcip Tealâ'nın neşrettiği hayvanatın her nev'inde ve her ferdinde saniin vücuduna aklı olan kavm için binlerce deliller vardır. Çünkü herbirinin madde-i asliyesi nutfe olduğu halde türlü türlü şekiller ve nevilerde ve herbirerlerinin ayrı ayrı tabiatlarda birer tavr-ı acîp üzere zuhur etmesi ve azalarının herbirinin birer nevi tecelliyata mazhar olması elbette saniin vücuduna pek büyük delildir. Çünkü; gözün bir et parçası ol-

duğu halde görüp söylememesi ve lisanın da aynı et parçası olduğu halde söyleyip görmemesi Fail-i Muhtar'ın ihtiyarıyla olup tabiat vasıtasıyla olmadığına delâlet eder. Zira; tabiat vasıtasıyla olsa onun bir mahalde tabiatı neyse diğer mahalde tabiatı ondan ibaret olması lâzım gelirdi. Yani; eğer tabiati görmek istese her yerde görür ve söylemek ise her yerde söylerdi, halbuki muhteliftir.

Rüzgârların şimalden cenuba ve garptan şarka ve bilâkis devranında ve yerle gök arasında muti' ve munkad olarak bulutun rüzgâr vasıtasıyla cereyanında saniin vücuduna aklı olan kavın için alâmetler vardır. Çünkü; eğer rüzgâr, tabiat vasıtasıyla olsaydı her zaman bir taraftan esip diğer taraftan esmemek icap ederdi. Zira; tabiatın iktizası neyse onu icabettiğinden daima bir taraftan esip diğer taraftan esmemek lâzım gelirdi. Halbuki her taraftan eser, bir tarafa munhasır değildir.

Bu âyette akaid-i diniyeye ve erbabının şerefine işaret vardır. Çünkü; usul-ü itikadiyede delillere nazar etmek vaciptir, taklit muteber değildir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette kullarına delâile nazar lâzım olduğunu talim buyurmuştur. Vâcip Tealâ'nın vücudunu marifet, delâile nazarla olunca ilm-i zarurî ile malûm değildir. Zira zarurî olarak malûm olan şeyde delile ihtiyaç olmaz.

Masnuatın her zerresi Vâcip Tealâ'nın vücuduna delâlet ederse de bu âyette beyan olunan deliller hem delil hem de insanlara nimet olduğundan bunlar zikrolunmuştur. Çünkü; Vâcip Tealâ'nın vücudunu ispat için getirilen delillerin hem maksada delil hem de, o delille istidlâl edecek kimselere nimet olması elbette kalplerde ziyade tesir eder Binaenaleyh; şereflerine işaret için bunları zikirle tahsis olunmuştur.

Vâcip Tealâ vücudunu ve vahdaniyetini kat'i delillerle beyandan sonra vahdaniyetin zıddı olan şirkin çirkin birşey olduğunu beyan etmek üzere :

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

buyuruyor.

[Nastan bazıları Allahü Tealâ'nın dûnunda Allah'a şerikler itikad ve ittihaz ederler ve o şerik itikad ettikleri putlara Allahü Tealâ'ya mahabbet eder gibi mahabbet ederler ve şol kimseler ki iman ettiler, onların Allah'a mahabbetleri müşriklerin putlarına mahabbetlerinden daha ziyade ve şiddetlidir ve nefislerine zulmeden müşrikler azab-ı Cehennem'i görecekleri vakti görseler, vukuat-ı azîme görürler ve bilirler ki kuvvet ve kudretin küllisi Allahü Tealâ'ya mahsustur ve Allahü Tealâ'ya şirk edenlere azabının şiddetli olduğunu yakînen idrak ederlerdi.]

Yani; Allah'ın vahdaniyetine bu kadar büyük deliller delâlet ettiği halde nastan zayıf akıllı ve tıynetinde fenalık olanlar Allah'ın gayrı şerikler ittihaz ederler ve o şerik itikad ettikleri putlara Allah'a muhabbet eder gibi muhabbet ederler. Ancak müminlerin Allah'a muhabbetleri daha şiddetlidir ve şirki irtikâpla nefislerine zulmeden zalimler, yevm-i kıyamette azabı görecekleri zamanı görmüş olsalar pek acip ve garip vukuat görürler ve bilirler ki kuvvetin hepsi Allah'ındır ve Allah'ın azabı şiddetlidir. Onların Allah'ın şeriki dedikleri putlarında asla kuvvet olmadığını ve kendilerine nazil olan azabın bir zerresini bile def'a kâdir olmadıklarını bilirler ve lâkin dünyada o manzarayı görmek mümkün olmadığından putlara ibadetle zulümlerine devam ederler.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *e n d a t* la murad; *müşriklerin mabud ittihaz ettikleri putlar* olduğu gibi *Allah'a masiyette, itaat edip rahber ittihaz ettikleri reisleri* dahi murad olabilir. Çünkü; insanların günah işlemeye davet edenlere icabet etmeleri ve seve seve arkalarından gitmeleri fart-ı muhabbet neticesi olduğunda şüphe yoktur.

Vâcip Tealâ müminlerin zat-i ülûhiyetine muhabbetleri de-

vamlı ve zeval ârız olmayacağını işaret için müminlerin muhabbetini beyan sadedinde (اشد حبا لله) cümle-i ismiyesiyle varid olmuştur. Amma müşriklerin Vâcip Tealâ'ya muhabbetlerinde devam olmadığı gibi, kendi putlarına dahi muhabbetlerinin devam üzere olmadığına işaret için teceddüde delâlet eden muzari' siğası varid olmuştur. Çünkü; ehl-i şirk mabudlarını elleriyle yaptıkları cihetle bir zaman muhabbet ettikleri puttan daha güzel birini yaptıklarında veya gördüklerinde evvelkinden muhabbetleri zail olarak ikinciye muhabbet etmeye başlarlar ve belki evvelkini ateşe vurur yakarlar. Ancak muztarip kaldıklarında putların küllisini terkederler ve Allahü Tealâ'ya yalvarırlar, muzayaka geçince tekrar puta ibadet ederler. Velhasıl emr-i ilâhinin hilâfına olan herşey ıztıraptan ve tereddüdden hâli olamaz.

Hulâsa; *bu âyette* dört şey beyan olunmuştur: Birincisi; *müşriklerin Allahü Tealâ'ya mahabbet eder gibi putlara mahabbet etmeleridir.* İkincisi; *müminlerin Allahü Tealâ'ya mahabbetlerinin daha kuvvetli olmasıdır.* Üçüncüsü; *zalimlerin azab-ı âhireti gördükleri zamanı görmüş olsalar pek büyük ve dehşetli şeyler görmüş olurlar ki bu dünyada o dehşeti tasvir etmek mümkün olamaz.* Dördüncüsü; *kuvvetin kâffesi Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu ve azabının şiddetini bilmeleridir.*

Vâcip Tealâ müşriklerin putları mabud ittihaz ettiklerini ve azab-ı Cehennem'i gördüklerinde pek şiddetli vukuat göreceklerini ve azabı görünce putlarını ve tâbi oldukları reislerini terkedeceklerini beyan etmek üzere :

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾
وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ
أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

buyuruyor.

[Allah'ın azabı şol zamanda şiddetli olur ki, o zamanda ken-

dilerine ittiba olunan putlar veya reisler, ittiba eden kimselerden teberri ederler ve onlar azabı görünce azaptan kurtulmak ve beraet etmek için arz-ı ihtiyaç ederler ve beyinlerinde olan esbab-ı ülfet ve ünsiyet kalkar ve münasebetleri kesilir. O putlara veya reislere ittiba edenler derler ki, «Ah ne olsa olsa da dünyaya bizim için bir kere daha dönmek mümkün olmuş olsa, âhirette bizim mabudların bizden teberri ettikleri gibi biz de dünyada onlardan teberri ve iraz etsek ve intikamımızı alşak» demekle nedametlerini izhar ederler. İşte şu dehşetli surette azabı gördükleri gibi Allahü Tealâ onlara amellerini hasret ve kendilerine nedamet olarak gösterir. Halbuki onlar Cehennem'den çıkar olmadılar.]

Yani; kıyametin azabı o kadar şiddetli olur ki, o şiddeti şol zamanda görmeli. Zira; o zamanda müşriklerin dünyada ittiba ettikleri mabudları ve onları idlâl eden reisleri onlardan iraz ederler ve dünyadaki gibi riyaset iddiasında bulunmaz ve herşeyden vazgeçerler ve o günün azabını görünce herkes kendi derdinden gayre bakmaya vakit bulamaz. Binaenaleyh; beyinlerinde olan tâbiiyet ve metbuiyet kalkar ve bütün ülfet ve mahabbet esbabı kesilir ve ortada âbidiyet ve mabudiyet neşeleri kalmaz. İşte o zamanda tâbi olanlar metbularının hallerini görünce «Keşke biz dünyaya bir daha dönsek de metbularımızın bizden teberri edip kaçtıkları gibi biz de onlardan teberri etsek» derler. Fakat ne fayda ki, bu sözleri muhali temenni kabilindendir. İşte kıyamette Allahü Tealâ onlara azabı gösterdiği gibi onların amellerini onlara hasret ve nedamet olarak gösterir. Halbuki bu kadar fiza' ve feryada karşı onlar Cehennem ateşinden çıkar olmadılar.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette kendilerine ittiba olunanlarla murad; *kavmin reisleri ve emr-ü nehye muktedir olanlarıdır.* Veyahut *ibadet ettikleri putları*dır. Ve yevm-i kıyamette âbidlerle mabudlar arasında cereyan edecek muhakeme ve muhasamayı icra etmek için Vâcip Tealâ putlara lisan verir ve beyinlerinde bu âyette beyan olunduğu veçhile muhaseme cereyan eder. *Teberriyle* murad; *söziyle reddetmek*tir. Çünkü tâbi'ler : «Siz bizi idlâl ettiniz ve biz size ibadet ve emrinize itaat ettik» dediklerinde, onlar : «Biz size ittiba edin demedik ve azaptan da sizi kurtaramayız» demekle reddederler. Ya-

hut onları idlâl eden rüesanın kendilerine nazil olan azabı defedememeleri bunlardan teberridir. Çünkü; reisleri kendilerinden azabı defedip nefislerini kurtaramayınca avam-ı nâsa menfaatlerinin olamayacağı meydana çıkması onlardan teberri demektir.

Beyinlerinde kat' olunan *e s b a p l a* murad; dünyada birbirlerine olan *muhabbetleri* ve birlikte işledikleri *amelleri* ve ittifak etmek üzere vaki olan *yeminleri* ve *ahidleri*dir. Ve bunların cümlesi o günün azabını görünce mahvolup gideceğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; aralarında rabıta-i ittihad kalmayacağı gibi hatta hiçbirisi öbürünün yüzüne bile bakmayacağı bu âyetle sabittir.

Kendilerine hasret olacak amelleriyle murad; *zayi ettikleri amelleridir.* Çünkü; ameli zayi etmenin aynı mazarrat olduğunu görünce niçin zayi ettiklerine nedametlerinin aynı hasret olacağı beyan olunmuştur. Ve işledikleri günahları, üzerlerine vebal olduğu için hasrettir ve küfürleri sebebiyle zayi olan amelleri dahi bu kabildendir. *H a s r e t ; şiddetle nedamettir.*

Hulâsa; dünyada günahkâr olan kimselerin ittiba ettikleri reislerinin, âhirette onlardan uzak olup sözlerini reddedip ve azaplarını defedemeyecekleri ve tâbi' ile metbûu bir araya getiren sebeplerin münkati' olup aralarında muhabbetin kalmayacağı ve tâbilerin : «Keşke dünyaya dönmek mümkün olsa da onlar bizden nasıl uzak kalmışlarsa biz de onlara o suretle uzak dursak» diyecekleri ve amellerinin aynı hasret olacağı ve onların Cehennem'den asla çıkamayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tevhidin delillerini ve ehl-i tevhidin sevaplarını ve müşriklerin azaplarını ve kendilerini idlâl eden rüesaya ittiba edenlerin nedametlerini beyandan sonra dünyada küfür, Allah'ın nimetlerine mani olmayıp âsî ve muti' cümlesi in'am-ı ilâhiden müstefid olduklarını beyan etmek üzere :

يا ايها الناس كلوا مما في الارض حلالا طيبا ولا تتبعوا خطوات الشيطان انه لكم عدو مبين

buyuruyor.

[Ey nas! Sizin için yeryüzünde halk olunan nimetlerden halâl ve tayyip olarak yeyin ve rızkınızı kesbederken Şeytan'ın vesvesesine ittiba etmeyin. Zira Şeytan; sizin için açık bir düşmandır.] Binaenaleyh; sizi harama teşvik eder. Onun sözüne aldanmayın.

Yani; tevhid-i Bari'yi yerine getirmek lâzımdır. Lâkin rızık hususunda muvahhidle, muvahhid olmayanın farkı yoktur. Binaenaleyh ey nas! Arzda Allah'ın halk edip size mübah kıldığı şeyleri halâl ve tayyib olarak ekledin ve Şeytan'ın gösterdiği batıl yollara ittiba etmeyin. Zira Şeytan halâli haram ve haramı halâl göstermek suretiyle insanı hava ve hevese sevkeder ve batılı hak göstermekle idlâl eyler. Çünkü; Şeytan sizin için açık bir düşmandır.

H a l â l ; intifaı mübah olan şeydir. Zira mı nâ-yı aslisi : *birşeyin bağını çözmektir.* Şu halde intifaa mani olmayan şey keenne bağı çözülmüş demektir. Çünkü hürmetin sebebi; *ikidir :* Birincisi; *habaset ve mazarrattır.* Binaenaleyh insana mazarrat veren şey; haramdır. İkincisi; *gayrın hakkı taalluk etmektir.* Binaenaleyh; izni olmaksızın bir kimse âharin malından intifa edemez. *T a y y i b ; hürmet şüphesinden âri olan nimettir. Ş e y - t a n ' ı n h u t u v a t ı y l a* murad; *Şeytan'ın vesvese ve desiseleriyle insanı aldatmak için kurmuş olduğu tuzaklardır.*

Âyet-i celile; Beyzâvî'nin beyanı veçhile (Beni Huzaa)'dan birtakım kimselerin bazı et'ime-i nefiseyi kendilerine haram kılmaları üzerine nazil olmuş ve yeryüzünde insanın intifaı için Allah'ın halk edip mübah kıldığı nimetlerin halâl olduğunu ve halâl olan nimeti, insanın haram kılmasıyla haram olmayacağını beyan etmiştir. Bu âyette (كلوا) emri *ibahe* içindir.

Bu âyet üç hüküm üzre müştemeldir. Birincisi; *Allah'ın halk ettiği nimetleri yemek mübah olduğu,* ikincisi; *Şeytan'ın desiselerine aldanmak caiz olmadıgı,* üçüncüsü; *Şeytan'ın insan için açık ve adaveti meydanda bir düşman olduğu*dur.

**

Vâcip Tealâ, Şeytan'ın göstereceği yollara gitmek caiz olma-

dığını beyandan sonra Şeytan'ın adavetini ispat etmek üzere :

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوٓءِ وَالْفَحْشَٓاءِ وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

buyuruyor.

[Ancak size Şeytan kötülük ve kabahatle ve bilmediğiniz şeyi Allahü Tealâ hakkında söylemenizle emreder.]

Yani Şeytan; size adaveti meydanda bir düşmandır. Zira; size günahla ve sizi rüsva edecek fuhşiyatla emredip sizi birtakım lâyık olmadık ef'al ve akvale sevkettiği gibi itikad cihetinden de ifsad etmek üzere Allahü Tealâ hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemekliğinizi dahi emreder. Binaenaleyh : Âkil olan bir kimse için Şeytan'ın ifsadatına aldanmamak lâzımdır.

*Sû' ve fahşa'; aklın inkâr ve şer'in çirkin addettiği şeyler*dir. Yahut *sû'; ayn-ı günah* ve *fahşa'; günahta haddini tecavüz eden fena fiil*dir ve Şeytan'ın emriyle ef'al-i kabihayı tezyin ederek insanı aldatıp şerre ve sefahete götürmek ve şanını tahkir etmektir. Şeytan'ın işi daima kötülükle emretmek olduğuna bu âyet delâlet eder. Allahü Tealâ üzerine bilmediğini söylemek; halâla haram ve harama halâl demek ve mezahib-i faside ve itikadat-ı batıle icad etmektir. Çünkü, mesail-i itikadiye delâil-i yakîniye üzerine iptina ettiğinden Allahü Tealâ'nın zat ve sıfât ve ef'ali hakkında yakînen bilmediği birşeyi söylemek caiz olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Âyet-i celile itikadda mukallid olan kimseyi zem etmiştir. Çünkü mukallid; bilmeyerek gayrı taklid ederek söylediği cihetle bu âyetin sadık olduğu kimselerden olmakla mezmumdur. Binaenaleyh itikadiyatta makbul olan; istidlâldir, taklid değildir.

Vâcip Tealâ Şeytan'ın insana kötülükle emrettiğini beyandan sonra Şeytan'ın idlâliyle müşriklerin babalarını taklidden vazgeçemediklerini beyan etmek üzere :

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

buyuruyor.

[Kafirlere ve bilhassa Yahudilere ve müşriklere Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'a ittiba edin denildiğinde onlar derler ki : «Biz Kur'ân'a iman etmeyiz. Babalarımızı, üzerinde bulduğumuz dine ve mezhebe ittiba ederiz» demekle mezheplerinde inatlarını izhar ederler. Onlar bu sözü söylerler de babaları hiçbir şey bilmez ve bir matluba vasıl olmaz olsalar dahi yine babalarına mı ittiba ederler?]

Yani; ehl-i küfre taraf-ı risaletten Kur'ân'a ittiba etmeleriyle emrolundukta onlar : «Biz babalarımıza ve onların itikadlarına ittiba ederiz ve dinimizi terkedemeyiz» demekle cevap verdiler. Onların bu cevapları üzerine tekdir tarikiyle Cenab-ı Hak : «Velev ki babaları birşey bilmez ve umur-u dinde tarîk-i savaba vasıl olmasalar dahi o cahil babalarına mı ittiba ederler?» demekle cevaplarını reddetmiştir.

Âyet-i celile mesail-i itikadiyede istidlâlin vacip olduğuna delâlet eder. Amma mu'cizatla nübüvvetini ispat eden nebiye ve furû-u â'mâlde müçtehidin-i kirama şer'an tebaiyet edilmek vacip olan zevata ittiba; Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'a ittibadır. Mezmum olan taklid bu değildir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyet-i celile müşrikler hakkında nazil olmuştur. Zira; Resulullah onları Kur'ân'a ve sair delâil-i şer'iyeye ittibaa davet ettiğinde onların : «Biz babalarımızın dinini terkedemeyiz. Çünkü; onlar bizden daha âkil ve âlimlerdi» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. Hernekadar âyet müşrikler hakkında nazil olmuşsa da taklide musır olan insanlar herhangi milletten olursa olsunlar bu âyetin zemminde dahildirler. Binaenaleyh; itikadiyatta taklid derekesini terkle istidlâl derecesine varmak lâzımdır.

* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin taklidi terkedemediklerini beyandan sonra onların taklidde ısrarlarının sebebi söz dinlemedikleri olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

buyuruyor.

[Kâfirleri imana davet eden Resulün misali ve sıfatı şol kimsenin sıfatına benzer ki, o kimse işitmez, ancak bir sada işiten hayvana nida eder ve o hayvan duyduğu sadanın manâsını bilmez. İşte; kâfirler kendilerini hakka davet eden nebinin sadasını işitirlerse de intifa etmediklerinden işitmemiş sağırlar gibidirler ve hakkı söylemekten sükût ettiklerinden tatlar(lâl) gibidirler. Ve hakkaniyete delâlet eden delilleri gördükleri halde intifa etmediklerinden keenne gözleri görmez körlerdir. Binaenaleyh; onlar menfaatlerini idrak edemezler.] Şu halde halleri; yalnız bir ses işitip manâsını bilmeyen hayvanatın halleri gibidir. Şu manâya nazaran enbiyanın sıfatı; koyun çobanının sıfatına benzetilmiştir. Yahut *âyetin manâsı :* [Kâfirlerin sıfatları behâimin sıfatları gibidir. Zira; çoban tarafından kendilerine nida olunan hayvan ancak bir ses işitip ve kendine bağırıldığını bilip, manâsını anlamadığı gibi, kâfirler de rusul-ü kiramın davetini işitirler ve lâkin intifa etmezler. Binaenaleyh; hayvanattan farkları yoktur ve mücerred babalarını taklid edip, hakikati bilmemekte behaim gibidirler. Zira; babalarının gittiği yola giderler ve lâkin ondan görecekleri zararı bilmezler.]

Hulâsa; kâfirlerin halleri mücerred sadayı işitip, manâsını anlamayan hayvanatın halleri gibi olduğu ve onların her nekadar aza-yı zahiriyeleri tamsa da o azayı lâyıkıyla istimal etmediklerinden gözleri kör, kulakları sağır ve dilleri tat (lâl) menzilinde oldukları ve hakikati aramaya ve buldukları zaman kabule sa'y etmediklerinden mecnun mesabesinde bulundukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirleri behaime teşbih ettikten sonra kıvamına hâdim ve hayatını idameye sebep olan yemekliğin ahkâmını beyan etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman! Bizim sizi merzuk ettiğimiz rızkın güzellerinden yiyin ve o nimet mukabilinde Allahü Tealâ'ya şükredin. Eğer Allah'a ibadet ederseniz.]

Yani; taraf-ı ilâhimizden size ihsan ettiğimiz rızkın halâlinden ve bedenlerinize zarar vermeyecek güzellerinden ekledin ve o nimet mukabilinde üzerinize vacip olan şükrü eda edin ki, küfran-ı nimet etmiş olmayasınız, eğer Allah'a ubudiyetinizi eda ediyorsanız.

Vâcip Tealâ bundan evvel yeryüzünde mevcut olan nimetlerden ekli, cemî' nâsa mubah kıldıktan sonra bu âyette bilhassa müminlere tayyib olan rızıkları arayıp onunla intifa etmelerini emretmiştir. Zira tayyib olan rızıkta manevi mesuliyet yok, çünkü halâldır. Maddi zahmet de yok, çünkü vücuda nâfidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile taam yemekte hüküm; *dörttür :* Birincisi; eğer nefsini teleften kurtarmak için yerse *farzdır.* İkincisi; nefsinden zafiyet gibi zararı izale için yerse *vaciptir.* Üçüncüsü; müsafirin utanmaması için müsafire refakatle yerse, *menduptur.* Dördüncüsü; şu avarızdan ve garezden salim olarak yerse *mübahtır.* Binaenaleyh; bu âyette yemekle emir *ibahe içindir.* Zira; herşeyde aslolan avârızdan salim olmak olduğu gibi yemekte dahi aslolan avarızdan salim olmaktır. Şu halde bu âyette aslolan emir; *ibahe için* olmaktır.

İbadetin ancak şükürle tamam olacağına işaret için : «Eğer ibadet ederseniz Allah'a şükredin» buyurmuştur. *Şükrün üç kısmı vardır :*

Birincisi; *kalple şükürdür ki,* nimeti veren mün'imini bilmektir.

İkincisi; *lisanla şükürdür* ki kalbinde olan marifetini lisaniyle izhar edip mün'imini sena etmektir.

Üçüncüsü; *aza-yı cevarihle şükürdür* ki bütün vücuduyla Cenab-ı Hakka tazîmedip, ibadeti lâyıkıyla edâ etmektir. Şükür; nimet mukabilinde olduğundan Vâcip Tealâ tayyib olan rızkı eklile emrettikten sonra şükürle emretmiştir ki, o şükür sayesinde rızıkları payidar olsun. Çünkü; şükrü eda olunmayan nimet; daima zevale maruzdur. Gerçi dünya nimetlerinin hepsinde beka yoksa da şükrü eda olunan nimet diğerinden daha ziyade devam eder demektir.

Vâcip Tealâ halâl olan rızkı eklile emrettikten sonra haramın envaını beyan etmek üzere:

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

buyuruyor.

[Ancak sizin üzerinize ölmüş hayvan lâşesi ve akmış kan ve hınzır eti ve boğazlanırken put veya Şeytan gibi Allah'ın gayrı birşeyin ismi zikrolunan hayvanın eti haram kılındı ve bunlar haram olunca bir kimse şehevatına tabi olup zulmetmeyerek ve gayrın hukukuna tecavüz etmeyici olduğu halde şu haram olan şeyleri açlık sebebiyle ekletmeye mecbur ve muztar olursa bunları yemesinden dolayı onun üzerine günah yoktur. Zira; Allahü Tealâ muztar olarak eklinden neşet eden kusurunu mağfiret eder ve hal-i ıztırarda ekline ruhsat vermekle merhamet buyurur.] Çünkü; hal-i ıztırarda o kimsenin ekline müsaade etmemiş olsaydı, açlıkla helâk olacaktı.

M e y t e ; meşru veçhile boğazlanmaksızın kendi kendine bir afetle helâk olan hayvanın lâşesidir.

Lâşe; vücud-u insana mazarrat verdiğinden bilittifak haramdır. Zira; etibbanın beyanları veçhile lâşede muzır mikroplar çok-

tur, binaenaleyh; bünye-i insaniyeyi helâkten muhafaza için Cenab-ı Hak haram kılmıştır. Ancak çekirgeyle balığın boğazlanmaksızın halâl olduğuna dair hadîs-i şerîf mervidir. Balıkların, olduğu gibi eklolunup boğazlamak zahmeti olmadığı malûmdur.

Kezalik *kan* haramdır. Zira; necis olduğundan intifa caiz değildir. Ancak ciğerler kan oldukları halde gerek akciğer, gerek karaciğer halâldir. Zira; onlar uyuşmuş bir dereceye kadar ete karip olduklarından şeriat onları halâl kılmıştır.

Hınzır'ın cemi eczası haramdır. Hayvanattan en ziyade intifa olunan cihet eti olduğuna binaen yalnız eti zikrolunmuştur.

Şeytan veya put gibi şeylerin isimleriyle kesilen hayvanın eti lâşe gibidir. Binaenaleyh; müşrikin kestiği hayvanın eti eklolunmaz.

Açlıktan dolayı muztar olan kimse için haram olan şeyi yemeye ruhsat; helâkten kurtulabileceği miktardır. Binaenaleyh; helâkten kurtulacak miktarından ziyadesi haramdır. Zira zaruretle sabit olan şey; zaruretle ölçüldüğünden, zaruretten ziyadesine ruhsat yoktur.

Haramı ekle muztar olan kimsenin haramı yemesinde iki şart vardır : Birincisi; *nefsin arzusuna ittiba ederek ekletmekle bâğî olmamaktır.* İkincisi; *başkasının hukukuna tecavüz etmemektir.* Yani; kendi gibi bir muztarın rızkını elinden almamalı demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile haram olan şeyi yemeye mecbur olan kimsenin yanında muharrematın kâffesi bulunsa muhayyerdir, zaruretini defetmekte muharremat içinden hangisini isterse onu ihtiyar eder. Zira; hürmette cümlesi müsavidir. Binaenaleyh; içinden birini ihtiyar etmekte onun için mesuliyet yoktur, arzusu veçhile zaruretini izale eder.

Hulâsa; ölmüş hayvan leşi ve hınzır eti ve akmış kan ve Allah'ın gayrı birşeyin ismini zikrederek kesilen hayvanın eti haram olduğu ve haram olan şeyi yemekte muztar olan kimsenin zaruret miktarını geçirmemek lâzım bulunduğu ve âharin hukukuna tecavüz olunmamak şartıyla eklinde günah olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ muztar olan kimsenin haram olan şeyleri zaruretini izale edecek kadar yemesinde günah olmadığını beyandan sonra zaruret olmaksızın haramı ekledenlerin cezasını beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًاۙ أُولٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'ın kitaptan inzal ettiği ahkâmı saklarlar ve o sakladıkları ahkâm mukabilinde az bir para satın alırlar ve onunla intifa ederler. İşte şu ahkâmı saklayan kimseler yemezler, ancak onlar karınlarında ateş yerler ve yevm-i kıyamette Allahü Tealâ onlara nazar-ı inayetle söz söylemez ve onları tezkiye etmez. Binaenaleyh; onlar için azab-ı elîm vardır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; Yehud uleması hakkında nazil olmuş ve onları âleme karşı ilâ yevm-il kıyam rüsva etmiştir. Onların sakladıkları ahkâm ile murad; *Resulullah'ın evsafıdır*. Zira; Resulullah'ın zuhuruyla riyasetlerinin zevaline ve kendi kavimleri tarafından mukannen olan atiyelerinin kesilmesi korkusuna binaen Tevrat'ta olan ahkâmı saklarlar ve âhir zaman nebisinin kendilerinden zuhur edeceğini beyan ederlerdi. Bunlardan başka ahkâm-ı saireyi de zenginlerinin keyfine göre te'vil ederek onlardan bir miktar para alırlardı.

Ahkâmı saklamak; *kitabın elfazını değiştirmekle olabilirse de* mütevatir olan kitaplarda elfazını değiştirmek ciheti müşkül olup âyeti arzuya göre te'vil ederek manâ-yı aslisinden çıkarmakla manâ-yı hakikisinden uzaklaştırmak pek kolay olduğundan alelekser tahrif bu yolda vuku bulmuştur. Binaenaleyh; âyetlerin manâlarını kendi şehevat-ı nefsaniyelerine göre te'vil ederlerdi. Bu gibi tevilâttan maksatları; avamın ve rüesanın nazarlarında makbul olmak ve onlardan intifa etmektir.

Bu misilli tahriflere ve ahkâm-ı şer'iyeyi kendi arzularına göre te'vile çalışanlar her zaman görülmüş ve bu gibi haller vuku

bulmuştur. Ve elân vuku bulmaktadır. Zira; büyük tanıdıkları kimselerin keyfi için ahkâm-ı şer'iyeyi mevzuundan çıkararak onların keyfine göre te'vil edip batılı tervice çalışanlar, âlemde her zaman mevcuttur ve bu te'vilât mukabilinde aldıkları para nefsinde ne kadar çok olsa dahi onun üzerine terettüp eden zarara nispetle pek az olduğuna işaret için Vâcip Tealâ semeni azlığıyla tavsif ederek (ثَمَنًا قَلِيلًا) buyurmuştur.

Bu âyette kitabullahın ahkâmını saklayanların dört cihetle azaba müstehak oldukları beyan olunmuştur : Birincisi; *karınları dolusu ateş ekletmeleridir.* Çünkü; haram lokma için ahkâmı tağyir ettiklerinden mukabilinde aldıkları para ateş mesabesinde olup onu yedikleri gibi âhirette dahi karınları dolusu ateş ekledecekleri beyan olunmuştur. İkincisi; *Vâcip Tealâ onlara lûtufla söz söylemeyip nazarı âtıfetinden uzak tutmasıdır.* Amma gazapla tekellüm edeceği ve günahlarından soracağı diğer âyetlerle sabittir. Üçüncüsü; *Vâcip Tealâ'nın onları günahlardan tathir etmeyip sena etmemesidir* ki, amellerini kabul ve ezkiya makamına ikame etmez. Zira; necaset gibi insanı telvis eden günahtan taharet kesbedemeyen kimse, tahir olan kimselerin makamına ikame olunamaz. Dördüncüsü; *acıtıcı azapla muazzep olacakları* beyan olunmuştur. Çünkü; Allah'ın ahkâmını bazı kimselerin arzularına uydurmak için te'vil, büyük bir cinayet olduğundan cezası da büyüktür.

Hulâsa; bir kimseye azab etmek ihaneti müstelzim ve ihanet etmek azaptan daha şiddetli ve mesâil-i diniyeyi saklamak haram olup bir âlim için mesâil-i diniyeyi izhar etmek ve muhtaç olanlara öğretmek vacip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ kitabın ahkâmını saklayanların cezalarını beyandan sonra bu ketmüzere terettüp eden fenalıklarını beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾

buyuruyor.

[İşte şu ahkâmı saklayanlar şol kimselerdir ki onlar hidayeti dalâlete ve mağfireti azaba değiştiler. Halleri böyle olunca onlar Cehennem azabına ne acaip sabrediyorlar?]

Yani; şu âyetleri tahrif eden kimseler tahrif sebebiyle hidayet mukabilinde dalâleti ve mağfiret mukabilinde azabı satın aldılar. Bunlar ne acaip ateşe sabrederler? Zira; rahatı terkle bedelinde mihneti irtikâb ettiler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile dünyada insan için meziyet; ilimle beraber doğru yolu tutmaktır. En çirkin şeyse cehaletle beraber ahlâk-ı zemime ve ef'al-i kabihadır. Şu halde en güzel ilmi ve hidayeti, en çirkin olan dalâlete değişmek kadar insanın nefsine hiyanet ve cinayeti olmaz ve herkesin arzu ettiği mağfireti azaba değişmek kadar nefsin zararını irtikâb olamaz. Binaenaleyh hakkı saklayan ve ahkâmı tağyir eden kimseler daima mağfireti terkle azabı ve hidayeti terkle dalâleti ve ilmi terkle cehaleti ihtiyar ettiklerinden kâr bedelinde zararı satın almış gibi oldular ki, şu iyileri terk edip fenaları ihtiyar etmelerinden satın almak manâsına olan *iştira* ile tâbir olunmuştur.

Şu beyan olunan ahvalin cümlesi taaccübe şayan olduğundan Cenab-ı Hak onların hakkı terkederek batılı irtikâpla Cehennem'e girmelerinden «Ne acaip ateşi irtikâpla Cehennem'e sabrederler?» buyurmuştur. Çünkü; Cehennem'i ve Cehennem'i icab eden günahları bilerek irtikâp ettiklerinden keenne azaba razı ve nar-ı cahîme sabretmiş oldular.

Muhaveratımızda da bu gibi şeyler cereyan etmektedir. Meselâ; sultanın gazabını icabedecek kusuru irtikâp eden kimseye : «Sen ne acaip hapsolunmayı ve hapishanede sabretmeyi ihtiyar ediyorsun» denir. Halbuki o kimse henüz hapsolunmamıştır ve lâkin söylediği söz veya işlediği iş kat'iyen hapsini icab ettiğinden «Ne acaip sabrın var hapse» denir. İşte; bunun gibi kâfirler henüz Cehennem'e girmemişlerse de hıyanetleri herhalde Cehennem'e girmeyi icab eden günahlardan olduğu için : «Ne acaip sabrediyorlar Cehennem ateşine» denmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ hakkı ketmedenlere azabın nazil olacağını beyan-

dan sonra bu azabı icab eden sebep; onların inkâr ettikleri kitabın hakka mukarin olarak nazil olmuş olduğunu beyan etmek üzere :

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

buyuruyor.

[İşte şu azabın sebebi onların inkâr ettikleri kitabı Allahü Tealâ'nın hakka mukarin olarak inzal buyurmasıdır ve şol kimseler ki, onlar kitapta ihtilâf ettiler. Elbette onlar haktan gayet uzak nifak ve şikak içindedirler.]

Yani; ehl-i kitabın hakkı saklamakla şeriatlerinin ahkâmını tağyir etmeleri azaplarına sebep olmuştur. Zira; Allahü Tealâ, resûlünün sıfatını ve sair ahkâmını cami' olan Tevrat ve İncil kitaplarını hak olarak inzal buyurmuştur ki, hak olan kitabın ahkâmını saklamak elbette azabı icab eder ve kitabın âyetlerinde ihtilâf eden ehl-i kitap nifak ve şikak içinde muztariplerdir. Çünkü; onların hernekadar Resulullah'a adavette zahiren ittifakları varsa da hakikatte aralarında nifak olduğunu bu âyet beyan etmiştir. Ahkâmı tağyirin aslında muvafakatları varsa da keyfiyetinde herbiri diğerine muhaliftir. Çünkü; herkesin te'vili başka başkadır. Binaenaleyh; bu hususta aralarında birçok münazaalar cereyan etmiştir. Zira hakikati tağyir; her zaman bâdi-i niza' ve endişe olmuştur. Gerçi hakikati tağyir bir zaman-ı muvakkat için setrolunabilirse de hakikat her zaman hakikat olduğundan erbabı onu arayıp bulmaktan ve meydana çıkarmaktan hâli kalmadıkları gibi, setretmek isteyenler de setretmek için çalışıp, meydana çıkar korkusuyla herhalde bâdi-i ıztırap ve endişe olmaktan hâli kalmazlar. Binaenaleyh; birgün gelir ki, o hakikat yerini bulur ve saklamak isteyenler makhur ve münhezim olurlar ki, her zaman hakkı batıla değişmek isteyenlerin hali böyle olduğu görülmektedir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın kitaplarında bazı ahkâmı sakladıklarını ve bu sebeple muazzep olacaklarını beyandan sonra onların

her saadeti Beyt-i Mukaddes'e teveccühten beklediklerini red ve esbab-ı saadeti beyan etmek üzere :

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينَ
وَابْنَ السَّبٖيلِۙ وَالسَّٓائِلٖينَ وَفِي الرِّقَابِۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ
اِذَا عَاهَدُواۚ وَالصَّابِرٖينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحٖينَ الْبَأْسِۜ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ صَدَقُواۜ وَاُولٰٓئِكَ
هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

buyuruyor.

[İyilik yüzlerinizi maşrık ve magrıp cihetlerine döndürmekten ibaret olmadı ve lâkin iyilik şol kimsenin iyiliğidir ki o kimse Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete ve meleklere ve kitaplara ve enbiya-yı zişana iman etti. İşte iyilik onun iyiliğidir. Ve dahi iyilik şol kimsenin iyiliğidir ki o kimse mala mahabbet edip ihtiyacı derkâr olduğu halde akraba ve taallükatından muhtac olanlara ve yetimlere ve fakr-ü fâka kendilerini oturtmuş olan miskinlere ve misafirlere ve ihtiyacından dolayı zillet ve suali ihtiyar eden saillere ve esirlerin ve kölelerin halâs olmalarına malını veren ve namazını ikame edip zekâtını mahalline sarfeden kimsenin iyiliği ancak iyiliktir. Ve iyilik şol kimselerin iyiliğidir ki onlar Allah'la ve nasla muahede ettiklerinde ahidlerini ifa eder ve yerine getirirler ve fakr-ü fâka gibi şiddet-i ihtiyaç ve hastalık gibi mazarrat ve düşmanla muharebe ve mihnet zamanlarında sabreden kimselerin iyiliği ancak iyiliktir. Yoksa mağrip ve maşrık cihetine teveccüh etmek iyilik değildir. İşte şu evsafı cami olan zevat imanlarında ve ahidlerinde sadık olanlardır ve şu sayılan iyilikleri işleyen kimseler ancak müttekilerdir.]

B i r r ; hayır ve merzi olan her fiile ve ihsan kabilinden olan herşeye denir. Bu âyet yalnız ehl-i kitabı red için nazil olmuştur. Çünkü; kıble Beyt-i Mukaddes'ten Kâbe'ye tahavvül edince ehl-i kitap, bundan evvel beyan olunduğu veçhile sözü çoğalttılar,

hatta o derece ileri gittiler ki, herkes «Birr, yani *iyilik ve saadet* ancak kendi kıblelerine teveccüh etmektedir» dediler ve her iyiliği kendi kıblelerinden beklemek lâzım olduğunu iddia etmeleri üzerine Cenab-ı Hak onları reddetmiş ve buyurmuştur ki «İyilik ve saadet sizin iddianız gibi kıblenize teveccühte değildir. Zira; sizin kıblenize teveccüh mensuhtur, meşru değildir. Ancak iyilik taraf-ı ilâhimizden beyan olunup müminlerin de kabul ettikleri ahkâm-ı şer'iyeyle amel etmektedir» demekle ehl-i kitabın iddialarını reddetmiştir.

Yahut âyette hitap; ehl-i kitap ve müminlerin cümlesinedir. Zira; kıble meselesi Yehud ve Nasara ve ehl-i islâm her cümlesi arasında epeyce mucib-i kıyl-ü kaal ve münakaşa olmuştur. Binaenaleyh Cenab-ı Hak bu âyeti inzal ile umumunu red ve iyiliğin nelerden ibaret olduğunu beyan buyurmuştur.

Beyan olunan iyilik esas itibariyle *beştir:* Birincisi; *iman,* ikincisi; *maliyle muhtaç olanlara iane,* üçüncüsü; *eda-yı salât,* dördüncüsü; *ahdini ifa,* beşincisi; *hal-i şiddet ve hal-i vüs'atte sabır* etmektir. Bu beşten birincisi olan imana gelince: *Beş şeye îman etmek lâzımdır.* Onlar da. *Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete ve meleklere ve kitaplara ve enbiya-yı ızama* iman etmekitr ki, birinci derecede iyilik de budur. Zira bu beşe iman; üss-ül esas olduğundan bunlara iman olmadıkça hiçbir amel makbul olamaz.. Halbuki ehl-i kitap bunlardan Allah'a imanı; (Üzeyr) ve (İsa) (A.S.)'a «Allah'ın oğludur» demekle ve âhirete imanı; «Cennet'e girecek kimseler ancak Yehûd ve Nasara olacak» demekle ve meleklere imanı; Cibril'e ve sairlerine adavet etmekle ve kitaplara imanı Kur'ân'ı inkâr etmekle ve enbiyaya imanı bazısına iman ve bazısını red ve katletmekle ihlâl ettiler. Binaenaleyh; hiçbirine lâyıkıyla iman edememişler ve herbirinin şanına lâyık olmadık şeylerde bulunmuşlardır.

İmandan sonra iyilik; mala mahabbet ettiği zamanda malını Allah'ın emri veçhile evvelâ akrabaya vermektir. Zira; akrabaya iyilik; *hukuk-u karabete riayet ve sıla-i rahim* olduğundan iki cihetle ibadettir. Çünkü; hem sadaka, hem de sıla demektir. Binaenaleyh âyette akrabaya ihsan; sairlerine ihsan üzere takdim olunmuştur.

Akrabadan sonra *eytama riayet*in lüzumu beyan olunmuştur. Çünkü yetimler; terbiye ve himaye edecek babadan mahrum oldukları cihetle merhamete şâyân ve muavenete ihtiyaçlarının ziyade olmasına binaen Cenab-ı Hak bu âyette onlara riayeti ikinci derecede tavsiye etmiştir.

Sair *fukara* ve memleketinden uzak düşen *yolcu ve misafirlere* ve kuut-u yevmiyesini nâstan istemeyle arz-ı ihtiyaç eden *saillere* ve borcu olan *köleleri ve esirleri* kayd-ı esaretten kurtarmak için malını vermek iyilik olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette üçüncü derecede beyan etmiştir.

Mala mahabbetle beraber vermekte sevap ziyade olduğuna işaret için «Mahabbetle beraber verilmesi» sarahaten zikrolunmuştur. Zira muhabbet ettiği malını vermek; nefsüzere ağır olduğundan fazileti ziyade olacağında şüphe yoktur. Ve Resulullaha «Hangi sadaka efdaldir?» denildiğinde «Senin vücudun sağlam ve maişete ihtiyacın ziyade olduğunda verdiğin sadaka efdaldir» buyurduğu mervidir. İşte bu hadîs-i şerîf âyet-i celileyi tefsir ediyor ki, insanın mala ihtiyacı ve mahabbetiyle beraber muhtaç olanlara bir miktarını iane etmesi elbette iyiliktir.

A h i d l e murad; *bir kimsenin Rabbisine karşı eda etmesini kabul ve iltizam ettiği tekâlif-i ilâhiye ve peygamberine karşı iltizam ettiği iman, nusret ve dine hizmet ve dostunu dost ve düşmanını düşman bilmek ve insanların kendi aralarında yekdiğerine karşı taahhüd ve iltizam ettiği şeylerin cümlesini yerine getirmektir*. Meselâ alış verişte ve bilcümle muamelâtta ve teslim ve tesellümde ve kâffe-i ukudatın şeraitinde velhasıl cem'iyat-ı beşeriyenin ihtiyacı olan herşeyde insanın kendine lâzım olan vezaifi bihakkın ifa etmek ve yerine getirmek bu ahidde dahildir. Binaenaleyh; tekalif-i ilâhiyeden birini kabul etmeyen kimse ahdini nakzetmiştir.

Bu âyet; diyanet-i islâmiyenin esasını ve ruhunu cami'dir. Zira insan için lâzım olan *vezaif-i diniye;* iki şeyle cem' olur ki, *iman ve amel*dir. *Amel* de iki şeyle hasıl olur ki *mal* ve *beden*dir. Bu âyette *iman, amel, ibadet-i bedeniye ve maliye* beyan olunduğu cihetle âyet; usul-ü itikadiye ve furû-u â'mâlin cümlesini cami'dir. Binaenaleyh, âyetin şâmil olduğu ahkâm; mekârim-i ahlâkın esa-

sını teşkil eder. Zira iman; herkese lâzım olduğu gibi ebna-yı cinsinden muhtaç olanlara muavenet herkesin memnun olacağı birşeydir ve sözünde sebat edip ahdini ifa ve sürurlu ve kederli hallerinde sabra devam etmek kadar insan için büyük bir meziyet olamaz. Âyet-i celiledeyse bunların cümlesini beyan ve bu mekârim-i ahlâkı tahsile sa'yile insanın nefsini tezyin etmesi lâzım olduğuna işaret olunmuştur.

R i k a b ; rakabenin cemidir. Bu makamda rakabe; *şahs-ı memlûk* manâsınadır. Bedeli kitabete kesilmiş olan abdin bedelini vererek, onu memlûkiyetten çıkarıp hürriyetini eline vermek sevap olduğu gibi düşman elinde esir olan mümin biraderinin bedelini verip esaretten kurtarmak da sevaptır.

İman edilmesi lâzım olan her mesele âyette beyan olunan beşte dahil olduğundan bu beşi zikirle iktifa olunmuştur. Zira; Allahü Tealâ'ya imanda zatına ve cemîi sıfâtına iman dahil olduğu gibi âhirete imanda dahi ahval-i âhiretin kâffesine iman dahildir. Meleklere iman; meleklerin evsafına ve ahvaline imanı ve kitaba iman; kütüb-ü ilâhiyenin cemîsine imanı ve enbiyaya iman; nübüvvetlerinin sıhhatine ve şeriatlerinin hak olduğuna imanı müstelzim olduğundan bu âyet iman edilmesi lâzım olan şeylerin cümlesini beyanda kâfidir.

***

Vâcip Tealâ icmalen ahkâm-ı islâmiyeye işaret ettikten sonra ahkâm-ı şer'iyenin mühimlerinden olan kısasa müteallik mesaili beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى
بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman; sızın üzerınıze kasdî olarak bir kimse tarafından katlolunan maktulün misliyle kısâs etmek vacip ve icrası farz kılındı. Binaenaleyh; maktul olan hür bedelinde kaatil olan

kimse kısâs olunduğu gibi abid bedelinde abid ve hatun bedelinde hatun kısâs olunur ve kısâs meşru olduğu halde kaatil olan kimse maktulün velisi olan mümin biraderi tarafından kaatilin kısâsından hissesine isabet eden azıcık bir cüzünü affederse, affeden kimseye vacip olan şey; dinde ma'ruf olan miktara ittiba' edip ziyade birşey taleb etmemektir. Yani; «affettim» diyerek kaatilden fazla birşey istememek ve diyet-i şer'i neyse onunla iktifa etmek vaciptir ve kaatil olup da kısastan affolunan kimse üzerine dahi vacip olan; diyeti tamamiyle zamanında verip noksan vermemek ve tehir etmemektir.

ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾

[İşte şu kısâsı affın cevazı ve diyete inkılâbı Rabbiniz tarafından sizin yükünüzü hafifletmek lûtf-ü ihsandır. Hal böyle olunca af vaki olduktan sonra bir kimse kaatile tecavüz ederek kaatili katletmekle zulmederse, onun için azab-ı elîm vardır.] Zira kaatil; evliya-yı maktulden birisi tarafından affolunmakla masum olduğu cihetle katli haram olduğundan, elbette onu katletmek azab-ı elîmi müstelzimdir.

Âyette (كتب) (فرض) manâsınadır. Yani : «Kaatili kısâs etmek farz kılındı» demektir. *Kısâs; insanın, kendinin başkasına lâyık gördüğü katli kendi nefsine reva görmesi ve onun gayra işlediği fiil-i katlin kendine işlenmemesidir.* Binaenaleyh; ahari katleden kimsenin katlettiği kimse mukabilinde kendinin katlolunmasına kısâs denmiştir ki, maktulü katleden kaatil; maktul bedelinde katlolunmakla kendi fiilinin cezasını nefsinde görmesidir.

Kısâsın icrası; *ülül'emre ve ülül'emrin vekillerine* vaciptir. Fakat kısâsın icrasında; maktulün bilcümle veresesinin kısâsı istemeleri şarttır. Onlar istemez veyahut affederlerse velev ki içinden birisi affetse kısas sakıt olur ve maktulün bedeli diyete inkılâbeder.

İmam-ı Âzam indinde kısasta müsavat, ruhu izalede olduğun-

dan kaatil maktulü her ne suretle katlederse etsin kısâs, kılıçla kaatilin ruhunu izale etmektir.

Kaatili, veresenin hepsi veyahut içinden birisi affedince, kısâs diyete inkılâbeder. Binaenaleyh, diyeti suret-i meşrûada istemek haklarıdır. Şu halde diyet-i meşruanın haricinde birşey istemeye hakları olmadığı gibi kaatilin dahi onlara vereceği diyeti zahmetsiz ve ezasız vermesi lâzım olduğundan, Cenab-ı Hak her iki tarafın vazifelerini ve yekdiğerine karşı takınacakları vaziyetlerini beyan buyurmuştur. Hatta iş bu minval üzere kararlaştıktan sonra evliya-yı maktul tarafından kaatile tecavüz vuku' bulursa, tecavüz edeni Cenab-ı Hak azâb-ı elîmle tehdid etmiştir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Evs) ve (Hazreç) kabileleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar zaman-ı cahiliyede muharebe ederler, kuvvette ziyade olan kabile diğerine tahakküm eder ve hatta kadını mehirsiz nikâh ederlerdi ve yemin ederler ve «Bizden bir abid bedelinde onlardan bir hür ve bizden bir kadın bedelinde onlardan bir erkek ve bizden bir hür bedelinde onlardan iki hür katlolunmak lâzımdır» demekle müsavatı ihlâl ederlerdi. Birçok zamanlar bu mukateleler aralarında devam etti. Ta ki islâmiyet zuhûr edip huzûr-u Risalete muhakemeye gelince, bu âyetin — insanlar arasında yekdiğerine karşı tefevvuk davası caiz olmadığını beyan ve adaleti tahkim ve müsavatı tesis için — nazil olduğu mervidir. Binaenaleyh; kısasta eşrafla avâmın ve erkekle kadının farkı olmadığı ve müsavat üzere kısasın lâzım-ül icra olduğu beyan olunmuştur. Zira; şeriat-ı islâmiye cümle insanlar arasında müsavatı ve adaleti temin üzere müesses olduğundan, kısasta dahi müsavatı temin etmiş ve zaman-ı cahiliyede cereyan eden bir şahıs bedelinde iki şahsın kısâs olunması gibi, müsavatsızlığı ve adaletsizliği ortadan kaldırmıştır.

Vâcip Tealâ kısâsın meşruiyetini beyandan sonra kısâs; zayıf bir kulun hayatını ifna etmekten ibaret olduğu halde meşru' olmasının hikmetini beyan etmek üzere :

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُولِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

buyuruyor.

[Ey akıl sahipleri! Sizin için kısâsta büyük hayat vardır ki, bu hayata sebep olan kısâs sebebiyle nefsinizi cinayet yani katilden vikaye etmekliğiniz me'muldür. Maktulü katleden kaatilin maktul bedelinde katlolunmasında birçok kimselerin hayatlarını muhafaza vardır. Ey düşünmek şanından olan akıl sahipleri! Düşünün ki, kısâsın meşruiyetinde olan hikmeti bilesiniz ve kısâs sebebiyle sizin birçok hatalardan nefsinizi muhafaza edeceğiniz muhakkaktır.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; fesâhatın en yüksek tabakasındandır. Zira; elfazı gayet kısa ve manâsı gayet çoktur. Çünkü kısâs; maktulün bedelinde o maktulü katleden kaatilin hayatını ifna etmekten ibaret olduğu halde, zıddı olan birçok hayata vesile olacağı beyan olunmuştur. «Kaatilin hayatını izale etmekten ibaret olan kısâs zıddı olan hayata nasıl vesile olabilir?» sualine cevap şöyledir : Kaatil; bir kimseyi katlederse o kimse bedelinde kendinin katlolunacağını bilince katledeceği kimsenin katlinden vazgeçmekle hem kendi nefsini hem de katledeceği kimsenin nefsini teleften muhafazayla hayatlarını zıya'dan kurtarmış olur. Şu halde kaatil olacak kimse, kısâsı gözönüne getirip düşünmesiyle iki kişi ölümden kurtulmuştur. Kaatil sebebiyle kabileler arasında tahaddüs edecek fitneleri ve âteşîn muharebeleri ve hûnîn mücadeleleri ve o mücadelede ifna olunacak birçok insanların hayatını dahi kısâsın meşruiyeti kurtardığından kısâs; binlerce hayatı teleften muhafaza etmiş olur. Kısâsın meşruiyeti birçok hayatı muhafazaya sebep olduğu gibi bir şahsın katli sebebiyle, insanlar arasında çıkacak ve binnetice âlemin birçok yerlerini ihâta edecek olan fitne ateşini dahi teskin ile âlemin sükûnet ve istirahatine sebep olduğuna şüphe yoktur.

Şu halde kısâsın meşruiyetindeki hikmet; nüfus-u beşeri teleften muhafaza ve katil sebebiyle zuhur edecek fitneyi teskin ve ahalinin istirahatını ve kabileler arasında sulh ve müsalemetin

devamını temin ve âlemin intizamını halelden vikaye etmektir. İşte bunu akıl sahiplerinin düşünebileceğine işaret için Cenab-ı Hak akıl sahiplerine hitap ederek (ياأولي الألباب) buyurmuştur. Ancak aklı olmayan erbab-ı havanın bunu düşünemeyeceği şüphesizdir. Binaenaleyh edna aklı olan kimse; katl gibi bir cinayetin icabettiği kısâsı düşününce, o cinayetten sakınmak ve ülül'emir tarafından kısasın icrasında ihmal etmemek lâzım olduğuna işaret için Vâcip Tealâ (لعلكم تتقون) buyurmuştur ki, insanların katlden ihtiraz etmeleri lâzımdır. Halbuki bu âyetin hükmü bir zamandan beri ihmal olunup kaatil hakkındaki tazir-i şer'iye mukabil adliye ceza mahkemelerinin katil cinayetini irtikâb eden kimseye vermiş oldukları hapis cezasıyla iktifa edildiğinden hapishaneler taburlar teşkil edecek kadar erbab-ı cinayetle dolmakta ve millet de hapishanelerdeki bu insanları beslemeye mecbur kaldıkları cihetle, ayrıca mutazarrır olmaktadır. Buna mukabil mahpusların ise ne kendilerine ne evlâd-ü ıyal ve akrabasına ve ne de millete bir faydaları olmadığı, mühmel ve muattal bir vaziyette boşu boşuna hapishane köşelerinde ömürlerini ifna ettikleri herkesçe malûmdur. Kaatiller, hapishanelerde ömürlerini çürütmekle mütenebbih ve mütenassıh mı oluyorlar zannediyorsun? Asla! Onlar hapis cezasından ibret almamakla beraber mahpushanede emsalinden enva-ı tezviratı ve cinayetin türlü türlü yollarını öğrenerek gününü ikmal edip çıkınca evvelki cinayetten daha feciini işleyerek tekrar mahbese avdet ettiği herkesin gözü önünde, her zaman cereyan eden vukuat cümlesinden olmakla inkâra mecal yoktur.

İşte şu beyan olunan fenalığın başlıca sebebi; bu âyetin hükmü olan kısâsın icrasını ihmal ve ecnebi kanunlarından alınan birtakım ahkâm ile amel edilmekte bulunmasıdır. Bununla beraber maktulü unutmak ve kaatile merhamet etmek de sebeb-i yegânedir. Meselâ bir katil vukuunda «Eh ne yapalım! O adam — maktul — ölmüş, her ne hal ise bir kazadır vuku bulmuş, onun — maktulün — yerine kaatili öldürmek maktulü geri getirmez, giden gitmiş, bari kalan muhafaza edilsin de beni beşerden bir adam daha ifna olunmasın» gibi kuvve-i vâhimenin sevkettiği bir-

takım vâhî mutalaat ile maktulü heder ve onun verese ve akrabasının müptelâ oldukları musibeti unutup zâlim kaatili himaye etmek adet hükmünü almıştır. Bu hal, acınacak kimselere acımayıp acınmayacaklara acımaktan ibarettir ki, fena kimselere iyilik etmek, iyi kimselere ihanet etmek demektir. Bu ise aklın ve hikmetin hilâfına bir hareket olduğundan Cenab-ı Hak kısâsta olan fevaidi düşünmeyi erbab-ı ukule havale etmiştir.

Kısâsta dünyaca hayat olduğu gibi âhirette de hayat vardır. Zira; kaatil dünyada kısas olununca âhirette katil azabından kurtulup hayat-ı ebediyeye nail olacağından kısâs, âhirette onun hayatına vesile olacak ve bu suretle mesuliyetten kurtulacaktır. Lâkin kısâs olunmazsa —isterse dünyada müebbeden küreğe mahkûm olsun ve o cezasını çeksin— âhirette katilden yine mesul olup müddet-i medide Cehennem'de kalacağından âhiretçe hayatını haleldar edeceğinde şüphe yoktur.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın Kur'ân'da şu bir cümleden ibaret olan âyetiyle amel olunduğu surette kullarının hayatlarını ve istirahatlerini ve asâyiş-i ammeyi ve intizam-ı umumiyi ve herkesin canından emin olduğu halde istediği yerde işini gücünü görmesini temin ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ katlin hükmünü ve kısâsın birçok kimselerin hayatlarına vesile olduğunu beyandan sonra ecel-i mev'ûduyla vefat edecek kimsenin mevt emareleri görüldüğünde valide, peder ve akrabasına vasiyetin lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾

buyuruyor.

[Sizden birinize mevtin emareleri hazır olduğunda eğer o kimse mal terkederse valide ve peder ve sair akrabasına ma'ruf ve meşru' surette vasiyet etmek sizin üzerinize farz kılındı ve vasiyet müttekiler üzerine edası lâzım ve sabit bir hak oldu.]

Yani; ey müminler! Sizin dininizde valide ve peder ve sair akrabanıza vasiyet etmeniz şol zamanda farz kılındı ki, o zamanda sizden biriniz üzerine korkulu hastalık müstevli olmakla mevtin alâmetleri zahir olur. İşte o zaman mal terkederse, vasiyetle tedarikâtta bulunmak lâzımdır. Zira; dünyaya veda' edeceği zaman olduğundan elinde bulunan malından bir miktarını hayra sarfetmek elbette menfaattır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette (كُتِبَ) ve (على) kelimeleri vasiyetin vacip olduğuna delâlet eder. Mevtin hazır olmasıyla murad; *mevtin emarelerinin hazır olması*dır; *yoksa mevti müşahede ettiği zaman* değildir. Çünkü; mevti müşahede edip nefesi boğazına geldiğinde hal-i aciz olduğundan vasiyete muktedir olamaz. Binaenaleyh; *mevtin huzuruyla* murad; *alâmetlerinin huzuru* olup *nefs-i mevtin huzuru değildir*. Vasiyet, mala taalluk ettiği cihetle vasiyet edecek kimsenin çok mal terketmesi şart kılınmıştır. Gerçi âyette (خيرًا) lâfzı az ve çok mutlaka mala şâmil olduğundan, azıcık maldan dahi malına göre vasiyet caizse de, o kadar ehemmiyeti haiz olmadığından vasiyet eden kimsenin malı biraz fazlaca olmak lâzım olduğuna işaret için (خيرًا) lâfzı kesrete delâlet eden tenvinle varid olmuştur.

Vâcip Tealâ vasiyetin lüzumunu beyandan sonra kimlere vasiyet olunacağını beyan etmek üzere vasiyetin *anasına ve babasına ve akrabasına* olacağını beyan buyurmuştur. Çünkü; zaman-ı cahiliyede Araplar şeref ve riya kasdıyla ecnebiye vasiyet eder, akrabasını me'yus ederlerdi. İslâmiyetin zuhuruyla âlem, nur-u islâmla tenevvür etmeye başlayınca Cenab-ı Hak cahiliyet zamanının yolsuzluklarını kaldırmakla din-i islâma dahil olanları adalet-i islâmiyeden nasibedar etmek üzere valideye ve pedere ve akrabaya vasiyeti, malı olanlar üzerine vacip kıldı. Sonra bu vasiyetin vücubu miras âyetiyle nesholunmuştur. Zira; miras âyetinde herkesin karabeti nispetinde hisseleri ayrılmış ve hiçbir ferde hissesinden noksan verilmemiş olduğu için valide, peder ve sair akrabaya vasiyete ihtiyaç kalmamıştır. *A k r a b a ; bilcümle akrabaya şâmildir*. Zira âyette akraba; pedere karşı zikrolunduğundan peder ve valideden maada akrabanın cümlesine şâmil olmak zahirdir.

M ü t t e k i l e r l e murad; *küfürden ittika ile iman eden müminler*in cümlesine şâmildir. Yoksa *müminler içinden vasiyet yalnız müttekilere mahsus birşey değildir*. Yani âyette müttekilerle murad; *ittikanın edna manâsı olan şirkten ittika ile iman eden müminlerdir*. Binaenaleyh; «Müttekiler üzerine vasiyet hak oldu» demek «Müminler üzerine hak oldu» demektir. Bir kimsenin vasiyeti; malının üçte birinden ziyadesi için caiz değildir. Amma üçte biri veyahut daha azıyla vasiyeti caizdir. Çünkü; mümin olan kimsenin evlâd-ü ıyalini zengin olarak terketmesi, fakir olarak terketmesinden evlâ olduğuna dair ehâdis-i celile mevcuttur. Hatta Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Buhari ve Müslim'in bilittifak rivayet ettikleri bir hadîste Resulullah Efendimiz (Sa'd b. Ebi Vakkas) Hz.'ne sülus malını vasiyet etmesine müsaade buyurmuş ve sülusünden ziyadesini vasiyetten men'etmiştir. Şu halde malının üçte birinden ziyadesini vasiyete müsaade-i şer'iye yoktur. Zira; sülüsten ziyadeyi vasiyet etmekte vereseye ğadr-ı küllî olduğu cihetle, Resulü Ekrem Efendimiz (S.A.) sülüse kadar vasiyete müsaade ve sülüsten ziyadesini nehyeylemiştir ki, bu suretle gerek meyyitin ve gerek veresenin haklarına riayet etmiştir. Çünkü; vasiyetten bilkülliye nehyetmeyip malın üçte birini vasiyete müsaade etmesinde meyyitin haline riayet olduğu gibi malın üçte ikisini vereseye terketmekte de veresenin haline riayet vardır.

***

Vâcip Tealâ vasiyete müteallik mesaili beyandan sonra vasiyeti tebdîl ve tağyir eden kimseleri tehdid etmek üzere :

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

buyuruyor.

[Vasiyete itina etmek lâzım olunca bir kimse, vasiyeti işitip bildikten sonra, o vasiyeti tebdil ederse o tebdilin günahı onu tebdil edenler üzerinedir. Zira; Allahü Tealâ vasiyet eden kimsenin

vasiyet ettiği zamanda söylediği sözleri işitir ve niyetini tebdîl edenlerin hallerini bilir.]

Yani; mümine vasiyet lâzım olduğu cihetle mevte hazır olan kimse vasiyet edince bir kimse o vasiyeti tebdîl ederse, vebali tebdîl eden kimseler üzerinedir ve mûsî vasiyetinden me'cur olur, sevabından mahrum olmaz. Çünkü; Allahü Tealâ onun vasiyetini ve vasiyetten maksadını ve tebdîl edenlerin hiyanetlerini bilir ve herkesin ameline göre cezasını verir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile vasiyeti tebdil ve tağyir edecek kimselerle murad; *mûsâleh, şahit ve meyyitin veresesidir.* Çünkü; mûsâlehin vasiyet olunan mal elinde olduğundan, vasiyet veçh üzere malı sarfetmez ve erbab-ı hukukun hakkını vasiyet olunduğu veçhile taksim eylemez. İşte; bu suretle şeraitine riayet etmediği cihetle vasiyeti tağyir eder. Şahide gelince; şehadetini tebdil etmek veyahut şehadetini saklamak suretiyle, vasiyetin hükmünü tağyir eder. Verese ise; vasiyet olunan malı mûsâlehe teslim etmez ve vasiyetin infazına mani olur ve bu vesileyle ashab-ı hukukun haklarının vusûlüne sed çekmek suretiyle tağyir eder. Binaenaleyh; bunlardan her kim her ne suretle vasiyetin infazına mani olursa, günahkâr olacağına bu âyet delâlet eder. Şu halde vasiyetin ahkâmını tağyir edenler müstehakk-ı cezadırlar.

Bu âyette vasiyeti tebdîl, Kur'ân'da olan ahkâmını tebdil manâsına olursa, vasiyeti tebdîl eden kimseyle murad; *vasiyet edenin kendisi olmak muhtemeldir.* Zira; Kur'ân'da beyan olunan ahkâmın gayrı bir surette vasiyet ederse Kur'ân'ın vasiyet hususunda olan ahkâmını tağyir ettiğinden cezaya müstehak olur.

Vâcip Tealâ vasiyeti tağyir edenlerin günahkâr olduklarını beyandan sonra vasiyeti batıldan hakka tebdil edenler üzerine günah olmadığını beyan etmek üzere :

فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse vasiyet eden kimsenin haktan batıla meylinden veyahut vasiyetinde zulmedeceğinden korkarak beyinlerini ıslah ederse, ıslah-ı beyn için tebdîl eden kimse üzerine günah yoktur. Zira; Allahü Tealâ vasiyeti ıslah edenleri mağfiret ve kabul edenlere merhamet eder.]

Yani; vasiyetin tebdilinde büyük günah olunca mûsâleh veya vekillerden bir kimse vasiyet eden kimsenin vasiyeti zamanı vasiyet olunan kimselerden müstehak olanların bazısına ziyade verip bazı âhare gadretmesinden korkar ve korkusuna binaen vasiyet olunan kimselerin beyinlerini ıslah etmekle, vasiyet eden kimsenin vasiyetini zulümden adalete tebdil ederse, tebdil eden mûsâleh üzerine günah yoktur. Zira; Allahü Tealâ kullarından sadır olan hatayı aff-ü mağfiret ve ıslah-ı beynüzerine sevap vermekle merhamet buyurucudur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyette vasiyet eden kimsenin zulmünden korkan kimse mûsâleh olduğu gibi, mûsâ lehin gayrı hariçten bir kimse de olabilir. Çünkü; vasiyet eden kimsenin vasiyetinde kasden veya hataen bazı kimseye gadir ve zulmedeceğini bilince, gerek mûsâleh ve gerek başkası o vasiyeti ber nehc-i şer-i şerif tarîki batıldan tarîk-i hakka döndürmek ve adalet üzere vasiyet ettirmek suretiyle ıslah ederse ıslahında günah yok, belki sevap vardır. Yahut vasiyet edenin vefatından sonra vasiyetinde hatasını bilen bir kimse o vasiyeti batıldan hakka ve hatadan savâba tebdil etmek suretiyle ıslah ederse, bu ıslahta günah yok demektir.

Hulâsa; vasiyet eden kimsenin yanında bulunan gerek mûsâleh ve gerek başkası vasiyette haktan meyledeceğini veyahut vasiyeti müstehakkın gayrıya yapmak suretiyle günah işleyeceğini bilir ve korkarsa, onu şeriatin tarifi üzere doğru yola sevk ile vasiyet edenle vasiyet olunanlar, beyinlerini tebdil suretiyle ıslah etmesinde günahı olmadığı, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanın zahirini tehzibe müteallik bazı ahkâmını beyandan sonra batınını tathire müteallik olan ahkâmdan bazı

âhari beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Haram olan şeylerden nefsinizi sakınmak için sizden evvel geçen ümmetlere oruç farz kılındığı gibi sizin üzerinize dahi oruç farz kılındı.]

Yani; Ey ümmet-i Muhammed! Batınınızı tasfiyeye hâdim olan oruç tutmak size farzoldu, nitekim sizden evvel geçen ümmetlerin cümlesine farz olduğu gibi. Bu oruç sebebiyle sizin haramdan ittikanız memuldür.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile ümmet-i islâmiye üzerine orucun farziyeti bu âyetle sabit olduğu gibi, devr-i Âdem'den beri cümle enbiya ve ümmetleri üzerine orucun farz kılındığı ve cemii şerayî'de meşru bir ibadet-i kadîme olduğu da sabit olmuş ve ümmet-i Muhammediye üzerine orucun farziyetini te'kid ve ehl-i imanı oruca tergib ve nüfus-u beşeriyeyi tatmin için orucun geçmiş ümmetlere dahi farz kılındığı ve çünkü oruç; nüfus-u beşer üzerine meşakkatli ve ağır bir ibadet olup meşakkatli olan şeyin umum üzere vacip olması tatyîb-i kulûbü mucip olduğundan cümle enbiyanın şeriatlerinde de orucun farz kılındığı beyan olunmuştur. Ancak her şeriatta orucun keyfiyet ve kemmiyeti başka başka suretlerde zuhur etmiş ve şeriat-ı islâmiyede Ramazan ayında şafaktan akşam günün inmesi arasında geçen müddet zarfında yemekten ve içmekten ve cima'dan nefsi menetmek suretiyle meşru kılınmıştır.

Orucun meşruiyetindeki hikmet, nefsi muharremattan vikaye etmek olduğuna işaret için, Cenab-ı Hak âyetin âhirinde(لعلكم تتقون) buyurmuştur ki «Orucun farziyeti sizin ittikanız için» demektir. Zira oruç; insanın kuvve-i şehevaniyesini kesrettiği gibi havâ ve hevesini kökünden söktüğü ve azanın bütün arzusunu kaldırdığı ve günahlardan içtinapla zühd-ü takvaya sebep olacağı beyan olunmuştur. Çünkü; bilûmum insanların mesaisi; *iki şeye munhasırdır:* Birincisi; *yemek ve içmek arzusu.* İkincisi; *kuvve-i şehevaniye*dir.

Oruç bu iki arzuyu kesrettiği cihetle insanı takvaya sevkedeceğinde şüphe yoktur. Oruçta manevi sevap ve günahtan mahfuz olmak misilli birtakım fayda olduğu gibi maddi olmak üzere vücud-u insanı tasfiye ve bazı emrazdan tathir dahi fevaidi cümlesindendir. Zira; oruçtaki himyenin mideyi tashih ettiği cümlenin malûmudur.

*
* *

Vâcip Tealâ orucun farz olduğunu beyandan sonra orucun zamanını ve a'zâr-ı şer'iye olursa ruhsat-ı şer'iye olduğunu beyan etmek üzere:

أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

buyuruyor.

[Oruç farz olunca ey müminler! Malûm olan sayılı günlerde oruç tutun. Fakat sizden bir kimse orucun zamanında hasta veya misafir olur, orucu tutmazsa memleketinde afiyet üzere bulunduğu bir zamanda özür sebebiyle oruç tutmadığı günlerin adedince oruç tutsun ve borcunu ödesin.]

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ

[Ve oruç tutmaya takati olan kimseler orucu tutmazlarsa, hergün bedelinde bir fakirin karnını doyuracak miktarı fidye verir.]

Bu âyetin hükmü iptida-yı islâmda carı ıse de, sonra nesholunmuştur. Çünkü Beyzâvî'nin beyanı veçhile iptida-yı islâmda henüz oruçla ülfet olmadığından Ramazan ayında oruç tutmaya kudreti olan bir kimse oruç tutmakla orucu yeyip bedelinde bir fitre kıymeti fidye vermek beyninde muhayyer kılınmıştı. Sonraları oruçla ülfet hasıl olunca oruca takati olan kimsenin her halde oruç tutması taayyün etti ve fidye vermek fesholundu. Binaenaleyh, oruca kudreti olan kimsenin orucu yemesi caiz değildir. Eğer bilâ özür orucu bozarsa, kefaret lâzım gelir veyahut oruca niyet etmeksizin bir sebebe mebni oruç tutmazsa kaza etmek lâzımdır,

fidye vermek caiz değildir. Veyahut âyette (لا) lâfzı mukadderdir. Binaenaleyh; (يطيقون) (لايطيقون) manâsınadır. Şu halde *manâ-yı âyet :* «Oruç tutmaya takati olmayanlar bir gün oruç mukabilinde bir fitre bedeli verir» demektir ki, bu manâya nazaran âyette nesih yoktur.

فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ

[Eğer bir kimse fidye vermek caiz olan yerde fidyede bir fitre bedelinden daha ziyade verirse o ziyade kendisi için hayırlıdır.] Zira; borcunu verdikten sonra o borcundan ziyadesini nafile olarak fakire ihsan ettiğinden elbette ziyade sevaba nail olması onun için hayırdır.

وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

[Eğer siz oruçta olan fayda ve menfaati bilirseniz orucun iftarına müsaade olunan yerlerde dahi oruç tutmak sizin için hayırlıdır.] Zira; kazaya kaldığında müsamaha olmak ve kaza edilmemek ihtimaline binaen herkesle beraber zamanında eda etmek zimmetini tebrie olduğu cihetle kazaya bırakmaktan elbette hayırlıdır.

Yani; misafir olan bir kimse için misafirlik sebebiyle misafir olduğu müddet oruç tutmamaya ruhsat-ı şer'iye varsa da, misafir olduğu halde ruhsat-ı şer'iyeyle amel edip iftar etmekten, orucu tutması hayırlıdır.

Bu âyette *e y y a m - ı m a ' d u d e* yle murad; *Ramazan ayıdır.* Gerçi iptida-yı islâmda her ayda üç gün ve yevm-i âşûrâda oruç farz olmuş ise de, ahîren Ramazan'da orucun farzolmasıyla nesholunduğundan burada *eyyam-ı ma'dudey*le murad; Ramazan'dır. Ve eyyam-ı ma'dudeyle muradın Ramazan olduğunu bu âyetten sonraki âyet tefsir etmiştir. Şehri Ramazanda oruca mani olacak hastalık veyahut on sekiz saat mesafeye misaferet gibi özr-ü şer'i bulunursa orucu yemeye ruhsat-ı şer'i vardır. İşte bu ruhsattan istifade ederek her kaç gün orucu tutmamışsa, hastalığından kesb-i afiyet veyahut müsaferetten avdet edince gününe bir gün kaza eder. Zira; farz-ı aynolduğundan ruhsatla tamamen sakıt olmaz, kazası lâzımdır.

Hulâsa; farzolan orucun sayılı günlerden ibaret olduğu ve Ramazan'da hastalık ve müsaferet gibi a'zâr-ı şer'iyesi olan kimse için o özrün zevaline kadar oruç tutmamaya müsaade-i şer'iye bulunduğu ve fakat a'zâr-ı şer'iye zail olunca aynı günlerin orucunu kaza etmek vacip olduğu ve oruca takati olmayan kimselerin bir gün oruca mukabil, bir fitre bedeli vermekle borcundan kurtulacağı ve vermiş olduğu fidyede ziyade verirse kendisi için hayırlı olacağı ve ruhsat-ı şer'iye olan yerde mümkün olursa oruç tutmak kazaya koymaktan daha hayırlı olacağı, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ orucun eyyam-ı ma'dudede yani sayılı günlerde farz olduğunu beyandan sonra eyyam-ı ma'dudeyi beyan ve tefsir etmek üzere :

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِىٓ اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ

buyuruyor.

[Eyyam-ı ma'dudatta vacip olan oruç şol Ramazan ayının orucudur ki, o Ramazan'da nâsa hidayet ve doğru yola sevkedici ve hakla batıl beynini tefrik ettiği gibi hakka îsal edici açık deliller olduğu halde taraf-ı ilâhiden Kur'ân inzal olundu.]

Yani; oruç vacip olan günler, Ramazan ayının günleridir ve Ramazan ayında nası hidayette kılan ve açık deliller üzerine müştemil olan Kur'ân Levh-i Mahfuz'dan sema-yı dünyaya nazil olmuş ve ondan sonra iktiza ettikçe sema-yı dünyadan yirmi üç sene zarfında yeryüzüne ve bizim peygamberimize inzal olunmuş ve Resulullah (S.A.) de ümmetine tebliğ etmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Resulullah'ın «Ramazan'ın birinci gecesi İbrahim (A.S.)'ın suhûfları ve altıncı gecesi Tevrat ve on üçüncü gecesi İncil ve yirmi dördüncü gecesi Kur'ân Levh-i Mahfuz'dan sema-yı dünyaya nazil oldu» buyurduğu mervidir.

Umum kulların dünyevi ve uhrevi saadet ve selâmetlerine kâfi olan ve doğru yola îsal eden Kur'ân'ın, Ramazan'da nazil ol-

ması Ramazan ayının diğer aylardan efdal olduğuna delâlet eder. Zira; günler ve ayların diğerlerinden efdal olması, o günün ve ayın diğerlerinde olmayan bir şerefi ihraz etmesiyle olduğundan, Ramazan ayı, iki cihetle şerefi haizdir : Birincisi; *efdal-i ibadet ve erkân-ı dinden olan orucun o ayda farz olması,* ikincisi; *Kur'ân gibi bir kitab-ı mübinin kendisinde nazil olmasıdır.*

Bu âyette zikrolunan iki hidayetten birincisi; *usûl-ü itikadiyeye* aid olup, ikincisi; *furû-u a'mâle* ait olduğundan tekrar yoktur. Çünkü; hidayetlerin mercileri başka başkadır. Yahut evvelki hidayet; *nâsı icmalen doğru yola hidayette kılmak* ve ikinci hidayet; *tafsil üzere nâsı tarîk-ı müstakîme davet etmek* manâsına olduğundan tekrar yoktur.

Hulâsa; orucun farz olduğu eyyâm-ı ma'dude Ramazan ayı olup, Ramazan ayında da Kur'ân'ın Levh-i Mahfuz'dan sema-yı dünyaya nazil olduğu ve Kur'ân, nası usûl-ü itikadiye ve furû-u â'mâle irşad ettiği ve hakla batıl beynini tefrik eder deliller üzerine müştemil bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ eyyam-ı madudenin şehr-i Ramazan olduğunu beyandan sonra şehr-i Ramazan'a hazır olan kimsenin vazifesini beyan etmek üzere :

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ

buyuruyor.

[Sizden biriniz Ramazan ayında berhayat olarak hazır bulunursa, hemen o ayda oruç tutsun, amma o aya hazır olan kimse hasta olur veyahut müsaferette bulunur da ruhsat-ı şer'iye üzere oruç tutmazsa, Ramazan'dan başka günlerde yemiş olduğu günlerin orucunu kaza etsin.] Zira; Ramazan ayında oruç farz-ı ayn olduğundan terki caiz değildir. Eğer bir özr-ü şer'iye binaen terk etmişse, hal-i sıhhat ve ikametinde gününe gün kazası dahi farz-ı ayndır.

يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

[Zira; Allahü Tealâ hasta olduğunuz ve müsaferette bulunduğunuz günlerde size orucu tutmamaya müsaade etmekle kolaylık murad eder ve hastalığınız ve müsaferetinizde oruca mecbur etmekle size güçlük murad etmez.]

Yani; Ramazan ayında sair aylarda olmayan şeref ve fazilet olunca o faziletten istifade etmek üzere, o aya hazır olan kimse derhal oruç tutsun ki, o faziletten kendini mahrum bırakmasın. Amma hastalık ve müsaferet gibi bir özrü bulunursa, o ayda farz olan orucu, o özrün zail olduğu günlere terkeylesin. O özür zail olduğunda «mani zail olunca memnu avdet eder» kaidesine tevfîkan borcunu kaza etsin. Zira; özr-ü şer'i ile beraber sizi oruca mecbur etmekle Allahü Tealâ size güçlük murad etmez, belki o özrün zevaline kadar müsaade etmekle kolaylık murad eder.

Bu âyette *şehirle* murad; bundan evvel zikrolunan *şehr-i Ramazan*'dır. Şehre hazır olmakla murad; *Ramazan ayının cüz-ü evveline hazır olmaktır*. Bundan evvelki âyette hasta, müsafir, mukîm ve sahih olan kimselerin oruç tutmakla fidye vermek beyninde muhayyer oldukları beyan olunmuştu. Bu âyet ise hasta veya müsafir olmayan kimsenin elbette oruç tutması vacip olduğunu beyanla onlar hakkında fidyeyi neshedince, müsafirler ve hasta olan kimseler hakkında dahi müsaade-i şer'iyenin nesholunduğu zannolunmaması için müsafirle, marîzin ruhsatları tekrar zikrolunmuştur. Şu halde sağlam olup müsafir olmayan kimsenin orucu iftarına müsaade yoktur. Binaenaleyh; kütüb-ü fıkhiyede beyan olunduğu veçhile bir kimse Ramazan-ı Şerif'te mazeret-i meşruası olmaksızın âlenen orucu yerse, adab-ı islâmiyeyi ihlâl ettiğinden ta'zîr-i şer'iyeye müstahak olur. Zira; ankasdin ve özr-ü şer'i olmaksızın orucu yediğinden dolayı kefaret lâzım geldiği gibi suret-i âleniyede ifsad ettiğinden, o güne lâzım olan hürmeti de ihlâl ettiği için hâkim-üşşer'î tarafından tazîr olunmaya lâyıktır. Çünkü; insanlar için mensup olduğu cemaatin âdabına ve an'anatına riayetle, o cemaatin ahenk ve intizamına halel getirmemek lâzımdır. Zira; o kavim için mer'i olan ahkâma ve kanuna

riayet etmemek onların hissiyatını rencide etmekle intizamını haleldar etmektir.

*
**

Vâcip Tealâ şehr-i Ramazan'a hazır olan kimseye oruç tutmak vacip olduğunu ve müsafir ve mariz olan kimselere müsaade etmekle kullarına kolaylık murad edip güçlük murad etmediğini beyandan sonra bu ahkâmın her birinin sebebini beyan etmek üzere :

وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

buyuruyor.

[Hastalık ve müsaferet gibi a'zâr-ı meşruanıza binaen iftar etmiş olduğunuz günlerin adedini ikmal etmekliğiniz için farz-ı ayn olan orucun kazasıyla ve aded-i eyyama riayetle emrolunduğunuz ve muztar olduğunuz zamanda orucu terketmenize müsaade-i şer'iyeye ve sizi hidayette kılan Allahü Tealâ'ya tazîm ve tekbîr etmek için, zaruret zamanında terketmek ve sonra kaza etmekle emrolundunuz ve mamul ki siz şükredersiniz. Zira; bu nimetlere şükrünüz vaciptir.]

Çünkü; sizin şükr etmeniz için suhûlet gösterildi ve muztar zamanınızda ruhsat verildi. Binaenaleyh; özr-ü şer'i sebebiyle noksan kalan günleri kaza etmekle, memur olduğunuz için şükrü yerine getirmeniz lâzımdır. Zira; müzayaka zamanında orucun vakt-i âhare tehirine müsaade, insan için pek büyük nimet olduğundan o nimetin şükrünü eda etmek elbette vaciptir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *iddeti ikmal etmek* ile murad; *oruçla Ramazan'ın iddetini ikmal etmek*tir. *Tekbirle* murad; *oruç akabinde edası lâzım olan bayram namazının tekbirleri*dir. Vâcip Tealâ'nın *hidayette kıldığı* şeyle murad; *Ramazan ayında oruçla ibadet*tir. Oruca Vâcip Tealâ muvaffak kıldığından dolayı tekbirle hamd-ü sena etmektir. Çünkü oruç; bedene nâfi ve kuvve-i şehevaniyeyi kesreder bir ibadet olduğundan menfaati kullara ait olduğu cihetle, o nimetin şükrünü eda etmek vaciptir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette olan üç cümle; âyet-i sabıkada olan üç hükme aittir. Birinci hüküm; *Ramazan'da orucun farz olmasıdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ramazan'da oruç farz oldu. Aded-i eyyamını oruçla ikmal etmekliğiniz için] demektir. İkinci hüküm; *hasta ve müsafirlere suhûlet göstermektir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Özr-ü şer'i olanlara orucu vakt-i ahare tehirle suhûlet gösterilmiştir. Sizin tekbirle Allah'a ta'zîm etmeniz için] demektir. Üçüncü hüküm; *bunların cümlesi insanlar için nimet olmasıdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şu nimetler size ihsan olundu şükretmeniz için] demektir.

Vâcip Tealâ şükür ve tekbirle emirden sonra lûtf-ü ilâhisiyle kullarına karîb olup zikirlerini işitir olduğunu beyan ve duanın evvelinde zatını medh-ü sena lâzım olduğuna işaret için, tekbirle emir akibinde dua edenlerin dualarını kabul edeceğini beyan etmek üzere :

وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادٖي عَنّٖي فَاِنّٖي قَرٖيبٌ اُجٖيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجٖيبُوا لٖي وَلْيُؤْمِنُوا بٖي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-i Ekrem'im! Benim kullarım benden sana Rabbimiz uzak mıdır, yakın mıdır? diyerek sual ettiklerinde sen onlara cevap ver ki benim ilmim onlara pek yakındır. Bana dua eden kimsenin duasını ben kabul ederim dua ettiğinde. Hal böyle olunca benden dualarının kabulünü istesinler ve bana iman etsinler. Memul ki onlar imanları ve duaları sebebiyle doğru yola vasıl olur ve irşad olunurlar.]

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzülü; ashaptan bazı kimselerin «Ya Resulallah! Rabbimiz bize yakın ise gizli dua edelim ve eğer uzaksa büyük sada ile çağıralım» demeleri üzerine nazil olduğu mervidir.

Yahut Yahudiler «Ya Muhammed (S.A.)! Sen yerle gök ara-

sını pek uzak haber veriyorsun. Rabbimiz duamızı nasıl işitir?» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. Bu sebeb-i nüzüllere nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey Resulüm! Benim kullarım sana benim evsafımdan sual edip «Rabbimizin lûtfu bize yakın mı, duamızı gizli kendi nefsimizde mi yapalım? Yoksa uzakta mı, duamızı yüksek sada ile mi yapalım?» dediklerinde sen onlara benim tarafımdan cevap ver «Ben onların gizli dualarını işitirim. Zira; benim ilmim onlara pek yakındır. Binaenaleyh; onların işlerini bilir, sözlerini işitir ve hallerine muttali olduğumdan dua eden kimsenin duası ihlâs üzere olursa icabet ederim. Şu halde onlar benden icabet taleb etsinler, ben de onlara icabet ederim ve senin vasıtanla onları imana davet ettiğimde derhal iman etsinler. Zira; ben onların dualarına icabet edince onların da benim davetime icabet ve emrime itaat etmeleri vaciptir ve onlar icabet edince doğru yolu bulmaları me'muldür.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın kurbiyetini beyan; kullarının hallerine kemaliyle âlim olduğunu temsildir. Zira; Vâcip Tealâ'nın zatına nispetle mesafe manâsınca yakınlık ve uzaklık muhaldir Çünkü; Vâcip Tealâ mekândan ve mesafeden münezzehtir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu sual; Vâcip Tealâ'nın *zatından* olduğuna nazaran suali tevcih şöyledir: [Allahü Tealâ bize yakın mıdır, uzak mıdır?] Ve *sıfâtından* sual olunduğuna nazaran: [Rabbimiz bizim duamızı işitir mi yoksa işitmez mi?] Ve *ef'alinden* sual olunduğuna nazaran : [Rabbimiz bizim duamızı kabul eder, istediğimizi verir mi, yoksa kabul etmez mi?] demektir.

Duanın kabulü üç şeye mütevakkıftır : Birincisi; *kazaya muvafık olmak,* ikincisi; *o kimse hakkında duanın kabulü hayrolmak,* uçuncusu; *istenilen şey muhal olmamaktır.* Duanın kabulünde adabına ve şeraitine riayet etmek lâzımdır. Bu şeraitin cümlesi bulunarak dua olunduğunda kabul olunmak ciheti galipse de kabulü, meşiyet-i ilâhiye müteallik olup kat'i değildir. Gerçi Cenab-ı Hak bu âyette ve emsalinde duaya icabet edeceğini mutlak zikretmişse de diğer âyetlerde duanın kabulünü meşiyete talik etmiş olmakla, Allahü Tealâ üzerine kabul vacip değildir. Binaenaleyh;

isterse kabul eder, isterse kabul etmez. Maamafih dua etmek, ayn-ı ibadettir ve âhirette sevap vardır ve kabulü, ânî olmadığından istenilen şeyin biraz müddet sonra verilmesi me'mul olduğu gibi duası miktarı o kimsenin üzerinden bir şerrin def'ine sebep olmak veyahut bilmediği bir cihetten duasının eseri hasıl olmak ihtimaline binaen, hiçbir duaya kabul olunmadı nazarıyla bakılamaz. Zira; insanın istediği şeyin hasıl olup olmamasında ne gibi hikmetler vardır bilemez. Allahü Tealâ icabeti, istimrara delâlet eden muzari siğasıyla beyan buyurdu ki, bir zamanla mukayyed değildir ve derhal kabul ederim buyurmamıştır.

Âyetin sebeb-i nüzûlüne nazaran duanın gizli olması efdal olduğuna âyet delâlet eder. Gerçi duanın gizli ve aşikâr olması meşru ise de Cenab-ı Hakkın ilmi herşeyi muhit olduğundan ve gizli duada ihlâs ziyade bulunduğundan duanın gizli olması efdaldir.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın evsafından sual etmek caiz olduğu ve Allahü Tealâ'nın ilmi kullarına gayet yakın ve dua eden kimsenin duasına icabet buyuracağı ve dua eden kimsenin Allahü Tealâ'nın icabetini istemesi vacip ve Cenab-ı Hakka ihlâsla iman etmek lâzım olduğu ve imanın irşad olunmalarına sebeb olacağı, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bayram tekbiri akibinde dua ederse duanın kabul olunacağını beyandan sonra oruç tutan kimsenin Ramazan gecelerinde zevcesiyle muamele-i zevciyede bulunması caiz olduğunu beyan etmek üzere :

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ
كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ

buyuruyor.

[Oruç geceleri zevcelerinize cima' etmek sizin için halâl kılındı. Zira; onlar size, sizin üzerinizde olan libasınız menzilesinde-

dirler. Siz de onlara üzerlerinde olan libasları menzilesindesiniz ve Allahü Tealâ bildi ki, siz nefsinize hıyanet ediyorsunuz. Çünkü; azaba vesile olacak şeyleri ihtiyar ediyorsunuz. Siz günahlarınıza tevbe edince Allahü Tealâ sizin üzerinize tevbenizi kabul eder ve günahlarınızı affeder.]

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile iptida-yı İslâmda iftar edince uykuya yatmazdan ve yatsı namazını kılmazdan evvel yemek, içmek ve cima' etmek halâl fakat namaz ve uykudan sonra ertesi geceye kadar bunlar haramdı. Bir gece Hz. Ömer yatsı namazını kılınca haremine yakın olur, gusleder ve lâkin vaki olan kusuruna nedamet ederek huzur-u Risalete gelir. Vakayı hikâye ile Allahü Tealâ'dan tevbesinin kabulünü istirham eylemesi üzerine Resulullah «Ya Ömer! Bu hata sana lâyık değildir» buyurunca huzuri Risalette bulunan eshaptan bazıları aynı hatanın kendilerinde de vaki olduğunu beyan etmeleri üzerine, bu âyetin nazil olduğu mervidir. İşte bu âyetle Cenab-ı Hak bütün gece zevcesiyle intifaın ve muamele-i zevciyenin halâl olduğunu ve tevbe edenlerin tevbelerinin kabulünü ve günahlarının affını beyanla kullarını mesrur etmiştir. *Leyle-i sıyam* ile murad; *Ramazan geceleridir.* Zevcle zevcenin birbirlerine şiddet-i ihtiyaçlarına işaret için zevcle zevcenin herbiri âharın libası menzilesinde olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; insan elbisesiz sabredemediği gibi bunlardan herbiri âharın iftirakına sabredemezler ve Ramazan geceleri halâl olmasının sebebi de şiddet-i ihtiyaç olduğuna işaret olunmuştur.

Vâcip Tealâ'nın bu âyette oruç gecelerinde cima'ın halâl olduğunu beyan etmesi, iptida-yı İslâmda yatsı namazından sonra haram olduğuna delâlet eder. Zira; iptida-yı İslâmda halâl olsaydı tekrar halâl olduğunu beyanda bir fayda olmadığı gibi, Cenab-ı Hak da cima' edenlere «Nefsinize hıyanetlik ediyorsunuz» buyurmaz ve tevbeye ve affa ihtiyaç olmazdı. Âyette (refes) *çirkin* manâsına cima'dan *kinâyedir*. Binaenaleyh; mubah olmazdan evvel işledikleri şeyin çirkin olduğuna işaret için cima'dan (refes) ile tâbir olunmuştur. Ve cima'ın halâl olması gecenin her cüz'üne şamil olduğuna işaret için, gecenin kâffesine delâlet eden (leyle) kelimesi varid olmuştur.

Hulâsa; Ramazan gecelerinde her şahsın kendi haremine yakin olması halâl olduğuna ve zevcle zevceden herbiri diğerine ihtiyaçlarını def etmekte elbise makamında olduklarına ve vakî' olan günahı Allahü Tealâ'nın bildiğine ve günahına tevbe edenin tevbesini kabul ve tevbe sebebiyle günahları affedeceğine bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ; Ramazan gecelerinde cima'ın halâl olduğunu beyandan sonra cima'a mübaşeretin mubah olduğunu beyan etmek üzere :

فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ

buyuruyor.

[Ramazan gecesi cima'ın hurmeti nesholunup halâl olunca, siz zevcelerinize mübaşeret edin ve şimdi beşerelerinizi birbirinize yapıştırın. Zira; sizin için cima'a ruhsat verilmiştir. Binaenaleyh; istediğiniz gecenin istediğiniz saatinde zevcenize yakin olabilirsiniz ve Allahü Tealâ'nın sizin için yazmış olduğu çocuğu cima' sebebiyle isteyin.] Çünkü cima'ın meşruiyetinden maksat; çocuk talebetmek ve nesl-i insanı vakt-i merhununa kadar ibka etmektir. Yoksa mücerred şehevat-ı hayvaniyeyi kaza etmek değildir.

Cima'da zevcle zevcenin derileri birbirine mülâsık olacağından cima'dan mübaşeretle tâbir olunmuştur. Allah'ın yazdığı şeyle murad; *çocuk*tur. Zira nikâhın meşruiyeti; nev-i insanın bekası ve âlemin ma'mur olmasıdır. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ cima'ın mübah olduğunu beyandan sonra cima'dan maksad olan veledi istemeyi kullarına emir ve tavsiye buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Ramazan gecesi muamele-i zevciyenin halâl olduğunu beyandan sonra yemek ve içmek dahi halâl olduğunu beyan etmek üzere :

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ

buyuruyor.

[Siz yeyin ve ıçın; sızın ıçın sabahleyin iplik mesabesinde olan beyazlıkla siyahlık birbirinden ayrılıp tazahür edinceye kadar. Sonra orucunuzu ertesi geceye kadar itmam edin.]

Yani; Ramazan gecesi sizin için zevcelerinize yakın olmak caiz ve mübaşerete mezun olduğunuz gibi yemek ve içmeye de mezunsunuz. Hatta sizin için sabahleyin ufk-u semada uzanmış iplik mesabesinde olan siyahlıkla fecr-i sadık denilen beyazlığın aralarında olan şüphe zail olup birbirinden ayrılıncaya kadar yemek ve içmek ve cima' etmek gecenin her cüz'ünde mübahtır. Ancak şafak zuhur edip tebeyyün edince, ertesi geceye kadar orucunuzu itmam edin, ki oruca mani' birşeyle ifsad ve noksan yapmayasınız.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile âyette *hayt-ı ebyaz* ile murad; sabahın evvelinde bulunan *beyazlık* ki ona *fecr-i sadık* denir. *Hayt-ı esvedle* murad; gecenin ahirinde şafak yerinden zuhur ederek beyaz gibi görünüp sonra siyahlanan karanlıktır ki, ona *fecr-i kâzip* denir. Çünkü; ashaptan (Adiy b. Hatem) bu âyet nazil olunca yastığının altına beyaz ve siyah iki iplik koyup sahuru, siyahı beyazdan fark oluncaya kadar te'hir ettiğini huzur-u Risalette hikâye edince Resulullah'ın gülüp «Sen enli kafalısın. Âyetteki hayt ile murad; gecenin karanlığı ve beyazlığıdır» buyurduğu mervidir.

Gecede ekl-ü şürb ve cima'ın mubah olması şafakın tulûuna kadar imtidad ettiğine işaret için hükmün nihayetine delâlet eden (حتى) lâfzı varid olmuştur. Binaenaleyh; geceleyin cima' eden bir kimse cünüp olarak sabah olsa sabah vakti gusleder. Orucuna bir zarar olmadığı gibi guslün sabaha tehirinden günahkâr da olmaz.

***

Vâcip Telâ oruçla emredip oruçlu olan kimsenin ahvalini be-

yandan sonra mu'tekif olan kimsenin ahvalini beyan etmek üzere :

وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

buyuruyor.

[Siz mescidlerde mû'tekif olduğunuz halde zevcelerinize gece dahi yakın olmayın. İşte şu beyan olunan ahkâm; Allah'ın hadleri ve süğûrları ve kullarını ıslah için koymuş olduğu kanunlarıdır, o hududa yakın olmayın ki batıla tecavüz etmeyesiniz. İşte şu ahkâmı beyan ettiği gibi Allahü Tealâ nâsın menfaatine delâlet eden âyetleri beyan eder ki, onlar muharremattan içtinab etsinler ve âhirette bize ahkâm gelmediğinden biz bilemedik demesinler.]

Yani; sizin için Ramazan geceleri haremlerinizle birleşmeniz caizdir. Ancak mûtekif olursanız hâl-i i'tikâfta sizin için muamele-i zevciye suretiyle birleşmek olamaz ve şu beyan olunan ahkâm; Allah'ın kulları için vaz'etmiş olduğu kanunlarıdır. Hal böyle olunca, hakla batıl arasına konmuş olan hududa karib olmayın ki, batıla tecavüz etmeyesiniz. İşte şu beyan olunan ahkâm gibi Allah Tealâ kullarının haram olan şeylerden içtinab etmeleri için nâsa, ahkâma delâlet eden âyetlerini beyan eder.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile i'tikâf; *ibadet kasdıyla bir mescidde durmak*tır. İ'tikâf ancak mescidde olup mescidin gayrıda olmadığına ve cemâatla namaz kılınan her mescidde caiz olduğuna âyet delâlet eder. İptida-yı İslâmda bir kimse hal-i i'tikâfta iken mescidden hanesine gider, zevcesiyle birleşir, tekrar mescide gelirdi. Sonra bu hal şu âyetle nehyolunduğundan i'tikâf içinde cima' haram ve i'tikâfı ifsad eder oldu. Zira; ibadet içinde nehyolunan bir fiili o ibadet içinde işlemek onu ifsad eder. Gerçi ibadete münafi olan ef'alden kerahet gibi ifsad etmeyen dahi olursa da i'tikâf içinde cima', i'tikâfı ifsad eden ef'aldendir.

H u d u d ıle murad; *haram ve halâle delâlet eden ahkâm*dır. Ahkâma yakin olmayın demek; *ahkâmı tecavüz etmeyin* demek-

tir. İmam-ı Âzam indinde i'tikâf; imamı ve müezzini devamlı camide olup her mescidde olmadığı gibi bir günden az bir müddette dahi i'tikâf olmakla beraber oruçlu olmak da şarttır. Hulâsa; mescidlerde mu'tekif olan kimselere hal-i i'tikâfta cima'ın haram olduğu ve bu gibi ahkâm-ı ilâhiye, Allah'ın hududları olup kullarını islâh için vaz'olunduğu ve hududlar haram ile halâli beyan ettiklerinden onları tecavüz etmek caiz olmadığı ve haram olan şeylerden kullar kendilerini muhafaza etsinler için Allahü Tealâ âyetlerini beyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ nehar-ı Ramazan'da insanların kendi mallarını yemeleri haram olduğunu beyandan sonra her zaman gayrın malını ekletmek de haram olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَا تَأْكُلُوٓا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَآ إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝١٨٨

buyuruyor.

[Beyninizde birbirinizin malınızı bâtıl, yani haram olarak yemeyin ve nâsın emvâlinden bir miktarını yemek için malınızın bir miktarını hakimlere vermeyin ki, bildiğiniz halde günah olarak âharın malını yemeyesiniz.]

Yani; sizin halinizi ıslah ıçın taraf-ı ilâhiden vaz olunan ahkâm cümlesindendir ki, sizden herbiriniz sirkat, gasp, riba ve rüşvet gibi bâtıl surette âharın malını yemeyin ve emval-i nastan bir parçasını hakimlere verdirecek iftirada bulunup da günah olduğunu bildiğiniz halde nâsın malından bir miktarını hakimlere vermek ve kendiniz yemek için hükümete müracaat edip mahkemelerde dolaşmayın. Zira; fuzulî olarak sahibinin izni olmaksızın gayrın malını yemek haram olduğu gibi hakimlere vermek de haramdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile maldan maksad-ı aslî ekil olduğundan, bâtıl olarak ekilden nehyolunmuştur. Yoksa sair tasar-

rufat ve intifa dahi haramdır. Meselâ elbiseyse giymek ve atsa binmek ve deveyse yük yükletmek haramdır.

(وتدلوا) (ولاتدلوا) manâsıyla birşeyi atmak ve bir mahalle koymaktır. Bu makamda; *bâtıl olarak emvali hakimlere vermeyin* demektir. Hakimlere emval-i nâsı bâtıl olarak vermek nasıl olur? Meselâ: yedinde bulunan emaneti inkârla mahkemeye müracaat olunduğunda nısfını kendi yemek için nısf-ı âharini hakime rüşvet vermek ve yetimin malını inkârla bir miktarını hakime vermek veyahut para alarak, yalan yere şehadet edip gayrın hakkını huzur-u hakimde iptal etmek suretleriyle vaki olur. Velhasıl kendinin haksız olduğunu bildiği halde, işi davaya düşürüp hakime rüşvet vermekle haksızlığı haklı göstermek haram olduğu gibi bu suretle aldığı mal dahi haramdır.

Batıl olarak ekletmek Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *dört suretle olur :* Birincisi; *sirkat, gasp, nehb, garât, zulüm, taaddi* suretleridir. İkincisi; *kumar, çalgı, şarap ve sair oyunlarla alınmak* suretleridir. Üçüncüsü; *rüşvet,* dördüncüsü; *emanet ve vasiyet gibi hususatta hıyanet* suretleridir. Çünkü; bunların cümlesi gayrın hukukuna tecavüz etmek ve kendi için mubah olmayan şeye elini uzatmaktır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile (İmre-ül Kays) — ki, İbn-i Âbis — hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Rabiat-ül Hadremi) (İbn-i Âbis)'ten bir tarla davasında bulundu. Esna-yı muhakemede Resulullah (Hadremi)'ye «Şahidin var mıdır?» buyurdular. (Hadremi) şahidden izhar-ı aczedince (İmre-ül Kays) yemin etmek üzere hazırlandığı zaman Resulullah «Bigayrı hakkın, gayrın malını almak için yemin eden kimseye Allahü Tealâ gazap eder» buyurması üzerine (İmre-ül Kays) yeminden nükûl edip tarlayı (Hadremi)'ye teslim edince, bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu âyetin sebeb-i nüzul ve manâsına nazaran hakimin bir meselede hükmü, zahirde nafiz olsa dahi bâtında tesiri yoktur. Yani; zahirde hakimin hükmü mahkûmun aleyhi itaate mecbur ederse de bâtında hükümde hata olduğundan hakimin hükmü haksız olarak hükmolunan malı halâl kılmaz. Binaenaleyh; hakimin hükmü zahirde hakkı zayi' ederse de bâtında hakkı zayi' edemez.

Hulâsa; insanların kendi aralarında bâtıl bir sebeple birbirinin malını almak caiz olmadığı, nâsın malından bir miktarını yemek için hakimlere rüşvet vermek haram ve haramı bilerek yemek, bilmeyerek yemekten daha ziyade günah olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ bigayrı hakkın âharin malını yemek caiz olmadığını beyandan sonra hilâlin ahvalini ve menfaatini beyan etmek üzere :

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem'im! Nas sana ayların azalıp çoğalmasından sual ederler. Sen onlara cevapla de ki : «Aylar nasın muamelât-ı diniye ve dünyeviyesinin ve haccın vakitleridir.»] Çünkü nas; haccın, orucun, bayramın borçlarının ve ekin ekilecek ve bağ budanacak vakitlerini aylar vasıtasıyla bildiklerinden, hilâlin azalıp çoğalması nâsın mesâlih-i diniye ve dünyeviyelerinin güzel surette cereyanı içindir.

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü; ashaptan (Maaz b. Cebel) ve (Salebe b. Ganem)'in «Ya Resulallah! Hilâlin hal-ü şanı nedir, azalır ve çoğalır, bunun hakikati nedir ki bir hal üzere olamıyor?» unvanında irad ettikleri sualleridir. Şu halde bu sual; hilâlin mahiyetini istifsar iken verilen cevap, hilâlin azalıp çoğalmasında ibada ait olan fevaid ve hikem-i mesalihi mutazammın olan menafiini beyanladır. Çünkü; hilâlin mahiyetini bilmekte beşer için bir fayda olmadığından Cenab-ı Hak saillerin hallerine münasip suretle cevap vermiş ve lâyık olan da bu cihetten sual etmek olduğuna işaret buyurmuştur.

Çünkü; hilâlin ziyade veya noksan olmasından bir ay hasıl olup on iki aydan bir sene hasıl olmasında ise insanlar için birçok menfaat vardır. Bütün ibadatın zamanları bununla hasıl olduğu

gibi hatunların iddetleri ve hayzın ve hamlin ve çocuğun meme emmeden kesilme müddetleri ve bilûmum muamelât-ı ticariye ve ziraiye zamanları aylarla hasıl olduğundan, ayların bu minval üzere cereyanı nasın menafiine hâdimdir. Kamerin mahiyetinden şimdiye kadar beşerin idrak edebildiği şey; ilm-i heyette bahsolunduğu veçhile kamer zatında muzlim bir cism-i kürevi olup şemse mukabelesinde ziyayı şemsden almasından ve araya arzın hail olmasıyla husûf hasıl olmasından ibarettir ve bu da zannî birşeydir. Çünkü; hakikatin neden ibaret olduğunu bilmek mümkün değildir. Zira; Bizzat kürre-i kamere kadar çıkıp teftiş eden yoktur. Fennin ise her asırda erbabının tetkikatına göre değiştiği malûmdur. Şu halde kat'i birşey keşf olamamıştır ve olunamaz. Çünkü; mesafe uzaktır.

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

[İyilik sizin evlerinizin arkasından gelmenizde olmadı ve lâkin iyilik haramdan nefsini saklayan kimsenin iyiliğidir. Ve evlere kapılarından gelin arkalarından gelmeyin. Âhirette felâhyap olmanız için Allah'tan korkun ve haram olan şeylerden içtinab edin.]

Bu âyetin ehilleye ve hacca münasebeti; saillerin hem ehilleden hem de hac için ihram zamanında hanelerin arkasından girip çıkmak iyilik olup olmadığından sual etmeleridir. Çünkü; hac için ihrama girdiklerinde evin kapısından girmeyip arkasından bir delik açarak ondan girerler ve çıkarlar ve bu hali iyilik sayarlar ve ibadet itikad ederlerdi. Cenab-ı Hak haccı zikirden sonra hanenin arkasından girip çıkmak iyilik olmayıp, iyilik; ancak ittika eden kimsenin iyiliği olduğunu ve evlerin kapısından girip çıkmak lâzım geldiğini beyan ve dünyada ve âhirette korktuğundan kurtulmak ve umduğuna nail olmak ittikada olduğunu tavsiye buyurmuştur. Yahut âyette ehilleye münasebet şöyle tevcih olunmuştur: Ehillenin mahiyetinden sualin, hallerine münasip olmayan şeyi sual etmeleri, ev kapısı dururken pencereden girmeleri gibi

olduğunu beyanla, hallerine münasip olan cihetten sual etmeleri lâzım olduğuna dair tenbih olunmuştur. Buna nazaran *âyetin manâsı :* «İyilik sualin aksi tarafından başlamakta değildir. Zira; aksi taraftan başlamak kapı dururken bacadan girmek gibidir ve lâkin iyilik bu misilli suallerden hazer edip, münasip olmayan şeye cesaret etmeyen kimsenin iyiliğidir. Binaenaleyh; dünyada ve âhirette felâhyab olmanız için bu gibi sualleri irad etmekte Allah'tan korkun» demektir.

Şu tevcihe nazaran herşeyin münasip olan cihetinden ve o şeyin husule gelmesi için tertip olunan kapıdan girmek lâzım olduğuna ve lâyık olan ciheti terkedip lâyık olmayan cihetten başlamak iyi netice vermeyip fena netice vereceğine âyette tenbih vardır. Çünkü; aksi kapıdan girmek aksi netice vereceğinde şüphe yoktur. Zira; tersinden başlanan işlerin ters netice verdiği her zaman görülmekte ve bu âyetin sırrı zuhur etmektedir.

Hulâsa; Resulullah'a ayların ahvalinden sual ettikleri ve Resulullah'ın dahi ayların ahvali nasın muamelât ve ibadetlerinin vaktini bildirmek diye cevap verdiği ve evlerin kapıları dururken pencerelerinden girmek iyilik olmadığı ve iyilik ancak ittika eden kimsenin iyiliği olup, evlerin kapılarından girmek lâzım geldiği ve ters başlayan işin fena netice vereceği ve felâhyab olmak için Allahü Tealâ'ya ittikanın vacip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ, takvâ ile emirden sonra takvânın eşeddi olan düşmanla mukateleyi emretmek üzere :

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizinle mukatele eden düşmanlarınızla i'lâ-yı kelimetullah ve riza-yı Barî'yi tahsil için siz de mukatele edin ve sizinle muahede eden kimselerle mukatele etmekle hududu tecavüz etmeyin. Allahü Tealâ hududu tecavüzle zulmedenleri sevmez.]

Yani; ey müminler! Sizin için ittika lâzımdır ve cümle-i ittikadan birisi de dininize düşman ve sizinle muharebe ve mukatele edenlerle mukatele etmektir. Şu halde riza-yı ilâhiyi talep ve Allahü Tealâ'nın yolunda çalışmak için size ilân-ı harbedenlerle siz de muharebe edin ve lâkin ahdi nakzetmek ve kadınları ve çocukları ve harbe iktidarı olmayan ihtiyarları öldürmekle zulüm ve gadretmeyin. Zira; zulmetmekle hududu tecavüz edenleri Allahü Tealâ sevmez. Binaenaleyh; Allah'ın emri hilâfında hareket etmeyin ki, mahabbet-i ilâhiyeden uzak olmayasınız.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; Resulullah umre kasdıyla Mekke'ye azîmetinde müşriklerin mani olmaları üzerine (Hudeybiye) denilen mahalde o sene için Mekke'ye girmemek ve gelecek sene gelip, üç gün Mekke'de ikamet ve umre edip avdet etmek üzere akd-i musalaha olununca eshab-ı Resulullah'ın «Gelecek sene müşrikler ahdi nakzeder, bizimle harem dahilinde mukatele ederlerse biz ne yolda hareket edeceğiz?» diyerek endişe etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir, buna nazaran manâ-yı âyet : **[Telâş etmeyin, velev Harem-i Şerif'te olsun sizinle mukatele edenlerle siz de mukatele edin ve mukatele etmeyenlere tecavüz etmeyin]** demektir.

Hâzin ve Medarik'in beyanlarına nazaran kıtâl hakkında evvel nazil olan âyet budur. Zira; iptida-yı İslâmda Cenab-ı Hak müşriklerle mukateleye müsaade etmemişti. Zira; ehl-i İslâm, müşriklere nispetle zayıf olduklarından o zamanda mukatele felâketten başka birşey değildi. Resulullah'ın Medine'ye hicreti ve İslâmın bir miktar şevketi üzerine Cenab-ı Hak, müşriklerden ehl-i İslâmla mukatele edenlerle mukatele edilmesini emretti ve bu emirden sonra Resulullah da harb için tedarikâta başlamış ve icabında mukatele etmiştir. Çünkü; bu âyette ehl-i İslâmla mukateleye hazırlanmış ve fırsat buldukça mukateleye nasb-ı nefsetmiş olanlarla mukatele meşru' kılınmıştır. Şu kadar ki «Harbe iktidarı olmayan kadınlara, sabilere ve ma'lullere tecavüz etmeyin» buyurulmuştur. Zira emr-i ilâhi hilâfında hareket etmek zulümdür. Ve zulmedenleri ise Allahü Tealâ sevmez.

Bu âyette evliya-yı umur için iyi bir ders vardır. Zira; Vâcip Tealâ ehl-i İslâmın azlığını ve mühimmatın noksanlığını nazar-ı

itibare alarak mukatele edenlerle mukatele etmeyi ve mukatele etmeyenlere tecavüz etmemeyi emretmiştir. Eğer ehl-i İslâmın zaafı zamanında mukateleyi emretmiş olsaydı İslâmın ada-yı din ile muharebeye tahammülü olmadığından inkırazına badi olurdu. Şu halde İslâmın işi başında bulunan zevat için bu esaslara dikkat etmek ve daima düşmanla ehl-i İslâmın kuvvetini mukayese edip ve mukabele-i bilmisle sa'yeylemek ve icab-ı zamana göre muamele yapmak umur-u mühimmeden olduğuna âyet-i celile delâlet eder. Gerçi ehl-i İslâmın muharebesi din-i ilâhiyi i'lâ için olduğu cihetle Cenab-ı Hak muavenet ederse de esbab-ı maddiyenin ihzarı elbette lâzımdır. Zira adât-ı ilâhiye; esbab-ı maddiyeye tevessülle beraber müsebbebatı halk etmektir.

Vâcip Tealâ mukatele edenlerle mukateleyi emrettikten sonra Harem-i Şerif'ten mâada her yerde mukateleyi emretmek üzere :

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾

buyuruyor.

[Her nerede bulursanız müşrikleri katledin ve sizi Mekke'den nasıl çıkardılarsa siz de onları öylece çıkarın.] Zira ceza; amel cinsindendir. **[Ve insanları meşakkate düşüren fitne katilden daha eşeddir.]** Çünkü; katlin acısı birden geçer ve lâkin fitnenin ıztırabı aylar ve yıllarca devam eder. **[Sizinle müşrikler Mescid-i Haram'da mukatele edinceye kadar onlarla Mescid-i Haram'da mukatele etmeyin. Eğer müşrikler Mescid-i Haram'da sizinle mukatele ederlerse, siz de onlarla mukatele edin. İşte kâfirlerin cezası böylece katlolunmaktır. Şu halde eğer müşrikler şirkten vazgeçer, iman eder ve mukateleyi terkederlerse, Allahü Tealâ onla-**

rın geçmiş günahlarını affeder. Zira; Allahü Tealâ tevbe edenlerin günahlarını mağfiret edici ve tevbelerini kabul etmekle merhamet buyurucudur.]

Vâcip Tealâ ehl-i İslâmın zaafına binaen bundan evvelki âyette mukatele edenlere, mukabele etmeyi emretmişti. Bu âyette ehl-i İslâmın şevketi tezayüd ettiğinden mukatele eden ve etmeyen bilûmum müşriklerle mukateleyi emretmiştir. Çünkü; iklim-i Hicaz'dan şirkin tamamen kaldırılması zamanı gelmiş ve ehl-i İslâmın hali buna müsaid olmuştu. Yalnız Harem-i Şerif'in hürmetini muhafaza etmek için Harem-i Şerif'te mukatele onların mukatelesine talik olunmuştur. Şu halde Harem-i Şerif'te müşrikler mukatele ederlerse, müslimler de me'zunlardır ve müşrikler ellerini çekerlerse, müminlerin de ellerini çekmeleri lâzım olduğu beyan olunmuştur. Müslümanları, ehl-i Mekke'nin, Mekke'den hicrete mecbur ettikleri gibi müslümanlar da müşrikleri şirkte ısrar ettikçe Mekke'den çıkarmalarını Cenab-ı Hak emreylemiş ve fetihten sonra Resulullah Mekke'den ve Medine'den müşrikleri tardetmiş ve Ceziret-ül Arab'da iki dinin cem' olamayacağını beyan buyurmuş olup, Hz. Ömer zamanında beyan-ı Resulullah'ın eseri zuhur etmiş ve binaenaleyh; Ceziret-ül Arab'da müşriklerin kökü kesilmiştir.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyette *f i t n e* yle murad; *kâfirlerin küfrü*dür. Zira küfür; yeryüzünde fesada ve zulme sebep olduğundan fitne olduğu gibi küfür katilden de eşed bir cinayettir. Çünkü; sahibi ebediyen Cehennem'e müstehak olur, halbuki kaatil; ebediyen Cehennem'e müstehak olmaz *yahut* kâfirlerin ehl-i İslâmı Mescid-i Haram'da men'etmeleri bir fitnedir ki, katilden daha eşeddir. Zira; Allah'a ibadetten men'etmektir. *Yahut;* onların Harem-i Şerif'te şirketmeleri bir fitnedir ki sizin onları Harem'de katletmenizden daha eşed demektir. Çünkü Harem-i Şerif; mahall-i ibadet ve bir makam-ı mukaddes olduğu halde cinayetin en büyüğü olan küfrü irtikâp etmek elbette eşeddir.

Yahut Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile âyetin manâsı şoyledir : **[Siz kâfirler arasına fitne ilka edin. Zira; fitne onları katletmekten daha eşeddir. Çünkü; katlin eseri derhal kesilir.**

Amma fitnenin eseri çok devam eder ve onları muztarip kılar ve perişan eyler] demektir. İşte şu manâya nazaran bu âyetin hükmüyle düşmanlar amel edip bizim içimizde fitne uyandırmakla bizi felâketten felâkete sürüklüyorlar. Biz ise bu cihetle hiçbir eser-i hayat gösteremiyoruz.

Hulâsa; muahede altında olmayan ve bizimle muharip olan kâfirler her nerede olursa olsun i'lâ-yı kelimetullah için katillerinin meşru' ve onları memleketlerinden tardetmek caiz olduğu ve fitnenin katilden daha ziyade müessir bulunduğu ve onlar Mescid-i Haram'da mukatele etmezlerse Mescid-i Haram'da mukatelenin caiz olmadığı ve eğer onlar Mescid-i Haram'da mukatele ederlerse mukatelenin müminlere de meşru' olduğu ve kâfirler küfürlerinden dolayı, şiddetle cezaya müstehak oldukları ve eğer küfürlerinden vazgeçerlerse Cenab-ı Hakkın kusurlarını affedeceği, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

◆

Vâcip Tealâ kıtâl ile emirden sonra fitne kesilinceye kadar kıtâlin devamını emretmek üzere :

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz mukatele ederek müşriklerle fitneleri bitinceye kadar kıtâle devam edin ki, şirk ortadan kalksın, dinin küllisi Allahü Tealâ'ya mahsus olsun. Eğer müşrikler şirkten vazgeçerlerse onlara tecavüzle zulüm yok, illâ zalimlere ceza vardır.]

Yani; müşrikler iman ile tevbe ve istiğfar etmezlerse, siz onlarla mukateleye devam edin : fitne ve fesadları kesilip dinin küllisi Allahü Tealâ'ya mahsus oluncaya kadar. Çünkü; fitneden ibaret olan şirk ortadan kalkınca din, din-i ilâhi olur. Şeytan'ın dinden nasibi kalmaz. Zira; Şeytanın dini tevhitle münasebeti yoktur. Onların fitneleri kesilinceye kadar kıtâle devam lâzım olun-

ca, eğer müşrikler şirkten vazgeçer ve iman ederlerse, onlar üzerine zulümle tecavüz yoktur. Ancak zalimlere zulümlerinin miktarı ceza vardır. Çünkü; zalimler hudud-u ilâhiyeyi tecavüz ettiklerinden onlar, tecavüzlerine mukabil günahları miktarı ceza göreceklerdir. Zira adalet; herkesin kabahatine göre ceza vermektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyetin sebeb-i nüzulü; ehl-i Mekke'nin müminlere eza eyleyerek irtidadlarını teklif ve ısrar etmeleridir. Şu halde manâ-yı nazım : **[Siz müşrikleri katledin ki, onlara galebe edesiniz ve bu galebe sayesinde onların size teklif ettikleri irtidad fitnesi kalmasın ve ezalarından kurtulmak için behemehal onlarla kıtâl etmelisiniz ki, din-i şirk ortadan kalksın ve din-i tevhid onun yerine ikame olunsun ve din ancak din-i ilâhi olsun. Şu halde, eğer müşrikler şirkten vazgeçer, ta'ib-i müstağfir olurlarsa, ortada şirke müteallik fesad kalmaz ve onlar üzerine ehl-i iman tarafından tecavüz olmaz, ancak zulümden dolayı zalimlere ceza olur.]**

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet; müşriklerden ancak imanı kabul olunup, iman etmezlerse behemehal kıtâl lâzım olduğuna, cizye ve haraç gibi şeylerle müsaadenin caiz olmadığına delâlet eder. Zira; putperestlerin ellerinde kitapları ve başka mercileri olmadığından ihtida etmek ümidi azdır. Binaenaleyh; onlar için ya iman veya katilden başka çare yoktur.

Ancak ehl-i kitap hernekadar kitapları tahrif olunmuş ve ihticaca salih bir halde değilse de ahkâm-ı şer'iye ve edyan-ı ilâhiyeden haberdar ve duygulu oldukları cihetle hakkı kabul ve ihtida etmek onlardan her zaman memuldür. Çünkü; dinle ülfetleri olup sonra gelen dinin evvelkini neshettiğini de bildiklerinden onlardan cizye ve haraç almakla müsaade ve mühlet verilmesine ruhsat-ı şer'iye vardır, behemehal katil lâzım değildir. Çünkü; onların ellerinde bir mercileri ve düşünceye sevkedecek duyguları olduğundan onları imana icbara hacet yoktur, fakat müşrikler öyle değildir.

Hulâsa; fitnenin vücudunu ortadan kaldırmak ve dinin küllisi Allahü Tealâ'ya mahsus olmak için müşriklerle mukatelenin vacip olduğu ve müşriklerin şirkten vazgeçtikleri surette, onlara

tecavüzün caiz olmadığı ve tecavüzle cezanın ancak zalimlere mahsus olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ kıtâli mübah kılınca şu ibâheyi inkâr edenleri reddetmek üzere :

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ

buyuruyor.

[**Bu sene Şehr-i Haram'da sizin kıtâliniz bundan evvelki sene Şehr-i Haram'da onların kıtâline mukabildir. Nasıl ki sene-i sabıkada müşrikler, Arapların indinde hürmet olunması âdet olan Şehr-i Haram'ın hürmetini sizin üzerinize bozdular. Bu sene içinde siz de, Şehr-i Haram'ın hürmetini onların üzerine bozmaktan çekinmeyin.**] Zira; [**Şehr-i Haram; Şehr-i Haram'a mukabildir ve her hürmette kısas vardır.**] Binaenaleyh; sene-i sabıkada nasıl ki onlar sizi ziyaretten men'etmekle, Şehr-i Haram olan Zilkade'nin hürmetine riayet etmeyip size karşı o hürmeti izale ettilerse siz de kısas olarak onlara karşı bu sene Şehr-i Haram'ın hürmetini izale edin. Eğer müşrikler Şehr-i Haram ve belde-i Haram'da sizinle mukateleye kıyam ederlerse, siz de onlara bilmukabele kıtâl edin asla düşünmeyin, hemen kılıca sarılın. Zira; hürmet olunması lâzım olan şeylerde kısas vardır ve müsavat üzere muamelede beis yoktur.

فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾

[**Hürmet olunması lâzım olan şeylerde kısas olunca sizin üzerinize kıtâl ile tecavüz eden kimseler üzerine onların size tecavüzü misilli siz de onlar üzerine tecavüz edin Allah'tan korkun ve nehyolunduğunuz şeyi irtikâp etmeyin ve iyi bilin ki Allah'ın kuvveti ve kudreti müttekilerle beraberdir.**] Binaenaleyh; ittika etmeniz

lâzımdır ki ittikanız sebebiyle muavenet-i ilâhiyeye mazhar olasınız.

Hâzin'in beyanına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü : Hicretin yedinci senesi umre etmek üzere Mekke'ye girdiklerinde «Müşrikler nakz-ı ahdile kıtâle kıyam ederlerse, Şehr-i Haram'ın hürmeti ne olacak ve biz ne vaziyet alacağız?» diyerek eshab-ı Resulullah'ın endişe etmeleridir. Çünkü; Resulullah ashabıyla beraber hicretin altıncı senesi Zilkadesinde umre yapmak üzere (Hudeybiye)'ye geldiğinde müşrikler ziyaretten men'e kıyam ettiler ve (Hudeybiye) musaleha-i meşhuresi akdolundu.Musalehanamenin ahkâmından birisi; «Resulullah'ın o sene Mekke'ye girmemesi ve gelecek sene Mekke'ye girip, umre yaparak üç günden ziyade durmayıp, avdet etmesi» idi. Bu vak'a Araplar indinde hürmeti lâzım olan Eşhür-ü Hurum'dan Zilkade ayında vaki oldu. İşte Mekke'liler o ayın hürmetini ihlâl ederek Resulullah'ı ve eshab-ı kiramını ziyaretten men' ve kıtâle kıyam etmeleri üzerine meşhur (Hudeybiye) muahedesi akd olundu ve sene-i atiyede — ki hicretin yedinci senesi Zilkadesidir — muahede veçhile Resulullah Mekke'ye azîmet tasavvur edince eshab-ı tarafından «Kâfirler ahdi nakzeder ve muharebeye kıyam ederlerse, Şehr-i Haram'ın hürmeti nerede kalır ve bizim halimiz ne olur?» gibi endişeye düşünce, Cenab-ı Hak bu âyetle onların endişelerini izale etmiş ve onlara «mukabelede beis olmadığını ve bu senenin Şehr-i Haramı sene-i sabıkanın Şehr-i Haramına mukabil olduğunu ve onlar Şehr-i Haram'ın hürmetine riayet etmedikleri gibi sizlerin de riayet etmemenizde bir zarar olmayacağını» bildirmiş ve bu suretle eshab-ı Resulullah'ı tesliye eylemiştir. Çünkü; insanların yekdiğerine karşı hürmetleri mütekabil olup hurumatta kısâs lâzım olduğunu beyan buyurdu. Zira; insanın kanını mubah addedenin kanı o insana mubah olur. Binaenaleyh; bir insanı bigayrı hakkın katle kıyam eden kimseyi ondan evvel muhafaza-i nefs için katletmek mubahtır. Kısasta müsavat lâzım olduğundan müsavatın haricine tecavüz etmek caiz olmadığına işaret için âyetin âhirinde Vâcip Tealâ ehl-i imanı ittikaya davet etti ve muavenet-i ilâhiyenin müttekilerle beraber olduğunu beyan buyurdu ki, müşrikler

tarafından kıtâle kıyam edilmedikçe fuzulî tecavüzatta bulunmasınlar.

Hulâsa; Şehr-i Haram'da kıtâl haram olduğu halde kâfirler o hürmete riayet etmezler de kıtâle mübaşeret ederlerse, müslümanlar için de mukabele suretiyle kıtâlin caiz ve haram olan şeyde kısâs ve mukabele-i bilmisil meşru' olduğu ve ehl-i imana tecavüz edenlere, onların tecavüzleri miktarı tecavüzün lâzım olup ziyadesi caiz olmadığı ve lüzumundan ziyade tecavüzde Allah'tan korkmak lâzım geldiği ve Allah'ın inayeti müttekilerle beraber olduğunu müminlerin bilmeleri vacip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ cihadla emirden sonra cihadın levazımından olan emvali sarfla emretmek üzere :

وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Malınızdan bir miktarını Allahü Tealânın yoluna sarfedin ve Allah yoluna sarfetmekten imsakla nefsinizi tehlikeye atmayın, muhtac olanlara ihsan edin. Zira; Allahü Tealâ ihsan edenleri sever.]

Yani; ey ehl-i iman! Allah'ın rızasını tahsil için emvalinizden bir miktarını fisebilillâh cihada sarfedin. Zira; cihadda malınızı sarfa ihtiyaç vardır ve sarfı lâzım olan yere sarf etmemekle nefsinizi tehlikeye koymayın. Çünkü; cihadda lâzım olan eslihaya ve mücahidlerin nafakalarına malınızı sarf etmekten buhl ederseniz, düşmanlarınız size galebe eder, malınızın ve canınızın helâkine sebep olur. Binaenaleyh; emvalinizi emr-i cihada sarf etmekten buhletmeyin ki, nefsinizi tehlikeye atmış olmayasınız. Bilcümle malınızı da israf etmeyin ki, emr-i maişetinizi haleldar etmekle tehlikeye düşmeyesiniz. A'mâlinizi ve ahlâkınızı güzel yapın ve muhtaç olanlara ihsan edin. Zira; Allahü Tealâ ihsan edenleri sever.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü : Beyzâvî'nin beyanı veçhile ashab-ı izamdan bazılarının harbi terketmeyi düşünmeleridir. Çünkü; Ebâ Eyyub-el Ensarî Hz.'nin «Rasulullah'tan gizli olarak bazı ashab-ı kiram ile esna-yı musahabemizde Allahü Tealâ İslâma kuvvet verdi ve muavenet edenler çoğaldı, biz harbi terkle malımızın başında bulunsak ve harab olanları imar etsek, daha iyi olur gibi bazı mutaleatta bulunarak harbetmemeyi nefsimizde tercih edince, Allahü Tealâ bu âyeti inzal eyleyerek bizi reddetmekle fikrimizin hata olduğunu meydana koydu» dediği mervidir. Şu halde *n e f s i t e h l i k e y e* atmakla murad; *harbi terkederek herkesin kendi malıyla meşgul olmasından* ibarettir. Buna nazaran *âyetin manâsı :* **[Harbi terketmekle nefsinizi tehlikeye atmayın, icabında harbe devam edin]** demektir. Bu âyetin nüzulünden sonra Eba Eyyub-el Ensarî Hz. asla harpten kalmamış ve son gazası Kostantiniye üzerine olup, Kostantiniye Kalesinin muhasarası esnasında vefat ederek o mahalle defn olunmuştur. Der Aliyyede Eyübsultan'da bulunan kabri elyevm ziyaretgâh-ı enamdır. *Radıyallahü anh.*

Bu âyette infak, umumi ise de bundan evvel zikrolunan âyetlerin cihat hakkında olması bu âyetteki infakın da cihada infak olmasına delâlet eder. Çünkü *i n f a k ; mesalih-i diniye ve dünyeviyeye malı sarfetmektir. F i s e b i l i l l â h* ile murad; *din-i mübin*dir. Binaenaleyh; din uğrunda sarfolunan herşey fisebilillâh sarfolunmuştur ve cihad umur-u diniyeden olduğu cihetle cihada sarfolunan emval fisebilillâh sarfolunan emvalin âlâ kısmındandır ve elinde malı bulunan ağniyanın bu cihete fazlaca sarf-ı himmet etmeleri lâzımdır. Zira cihad; top, tüfek gibi eslihaya, bomba ve dinamit gibi alât-ı nariyeye, at ve araba ve otomobil gibi vesait-i nakliyeye, tayyare ve tank gibi alât-ı harbiyeye, zırhlısından tahtelbahrine kadar müteaddid vesait-i bahriyeye ve esliha-i harbiye için külliyetli miktarda mühimmata ve daha nice nice aletlere muhtac olduğu herkesçe malûm ve hergün görülmekte olup, bunların cümlesinin tedariki ise mal sarfına muhtaç olduğundan Cenab-ı Hak muktedir olanlara malını sarfla emrediyor. Gerçi infak; hacca, umreye, sıla-i rahma, fukaraya sadakaya, evlâd-ü ıyalin nafakasına, yolları tamire, köprüleri yapma-

ya ve enva-ı hayrâta şamilse de burada beyan olunduğu veçhile infaktan maksad-ı aslî; cihad yoluna infak etmektir.

*T e h l i k e ; helâk olmak*tır. Binaenaleyh tehlike; *infakta israf etmekle malı zayi edip maişetten âciz olmak suretiyle* olduğu gibi *emr-i cihada sarfetmeyip düşmanın galebesi ve musallat olmasıyla* dahi olur. Şu halde nefsi tehlikeye koymaktan nehiy; her iki cihetten yani *israftan ve buhulden nehiydir*. Zira; ikisi de helâke sebeptir. Yahut âyetin sebeb-i nüzülünde beyan olunduğu veçhile tehlike; *harbi terkedip oturmak*tır. Şu halde «Nefsinizi tehlikeye atmayın» demek «Muharebeyi terkle rahata alışmayın» demektir. Çünkü; muharebeyi terketmek zabıtan ve askeri cebanete alıştırdığı gibi rahatı iltizamla hayatına mahabbeti tezyid ettirdiğinden düşmana karşı varmayı sevmez bir hale getirmek ve fenn-i harbi unutturmaktır. Binaenaleyh; icabında harbi terkeden millet (الحرب خدعة) hadîs-i şerîfinin ihtiva ettiği hikmetten gafil ve atalete mahkûm kadınlar mesabesinde birtakım insanlar olacağı cihetle, şu beyan olunan ahvalin cümlesi düşmanın galebesini ve bu vesileyle milletin tehlikesini mucip olduğundan Cenab-ı Hak muharebeyi terketmek tehlike olduğunu beyan buyurmuş ve o tehlikeye düşmekten ehl-i imanı nehyetmiştir.

**

Vâcip Tealâ din-i İslâmın ihya ve muhafazasına sebep olan cihadla emir ve terkinden nehyettikten sonra erkân-ı İslâmiyeden olan hac ile emretmek üzere :

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ

buyuruyor.

[Ey müminler! Hacla umreyi Allah'ın rızasını tahsil için itmam edin ve şeraiti erkânını tamam yerine getirin, noksan bırakmayın ve vacip olan haccı itmam için yola çıktığınızda eğer düşman tarafından yahut başka bir sebeple yolunuza devamdan hap-

solunur, Mekke'ye kadar gitmeye imkân bulamazsanız muktedir olabildiğinizden bir kurban gönderin ve göndermiş olduğunuz kurban, mahalline varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyin.] Zira; gönderdiğiniz kurban, mahalline varıp kesilmedikçe ihramdan çıkmak caiz değildir.

H a c l a u m r e y i i t m a m ile murad; *şerait ve sünen ve âdâbını yerine getirmektir.* Ve bu itmam, hacca niyet edip ihrama girdikten sonra vacip olur. Umre; şafiî indinde vacipse de, hanefî indinde değildir. Zira; Resulullah'a «Ya Resulallah! Hac gibi umre de vacip midir?» denildiğinde (لا), yani «Umre vacip değildir ve lâkin senin için umre yapmak hayırlıdır» buyurduğu (Cabir) Hz.'nin rivayetiyle Beyzâvî'nin cümle-i beyanatındandır.

Haccın şartları; *sağlam olmak, binip inmeye muktedir olmak, gidip gelinceye kadar havayic-i zaruriyenin haricinde servete malik olmaktır.* Bu evsafı haiz olan kimseye hac farzdır.

Haccın erkânı üçtür : Birincisi; *hacca niyetle ihrama girmek,* ikincisi; *Zilhicce'nin dokuzunçu günü Arafatta bulunmak,* üçüncüsü; *Arafat'tan sonra Beyt-i Şerif'i tavaf etmek*tir. Binaenaleyh; haccın manâ-yı şer'isi : *şu erkân-ı selâseyi edâ etmek*tir. Bunlardan biri noksan olursa hac fasid olur ve bu erkânın birtakım vacibat ve sünen ve adabı kütüb-ü fıkhiyede mezkûrdur.

Bu âyette beyan olunan *i h s a r l a* murad; *hacca giden kimsenin yolda düşman tarafından veyahut sair bir afetle yoluna devamdan men olunması*dır. Âyetin manâsında beyan olunduğu veçhile mahsur olan kimse kurban gönderir, Harem dahilinde kesilinceye kadar ihramdan çıkmaz, kesilince çıkar. Fakat sene-i âtiyede hac etmek lâzımdır.

*H e d i y ; mahsur olan kimsenin gönderdiği kurban*dır. *Mekke fukarasına hediye olduğu için bu kurbana hediy* denilmiştir. Hediy; hayvanattan *deve, sığır, koyun*dan caizdir. Herkesin iktidarına göre göndermesi caiz olduğuna işaret için Cenab-ı Hak «Müyesser olanı gönderirsiniz» buyurmuştur.

Şu halde mahsur olup da kurban gönderecek kimse kuvve-i

maliyesi nisbetinde bir kurban gönderir ve gönderdiği kimseyle mukavele eder ki, filân gün Mekke'ye gidecek ve kurbanı kesecek-sin. O gün gelip kurbanın kesildiğini tahmin ettiği zaman tıraş olmak veyahut sakalından veya saçından bir miktarını kırpmak ile ihramdan çıkar.

Hulâsa; Allah'ın rızasını tahsil için niyet ettiği haccı veya umreyi ikmal etmek vacip olup eğer hac yoluna devam etmekten men olunursa, Harem dahilinde kesilmek üzere bir kurban gön-dermek lâzım olduğu ve kurban mahalline varıncaya kadar ihram-dan çıkmak caiz olmadığı, bu âyetten müstefad olan fevaid cüm-lesindendir.

***

Vâcip Tealâ haccı ve umreyi itmamla emirden sonra ihramın hürmetini ihlâl edecek hastalık ve saire gibi şeyler ârız olduğun-da ihramda olan kimsenin ne suretle hareket edeceğini beyan et-mek üzere :

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهِ اَذًى مِنْ رَاْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ

buyuruyor.

[Mahsur olan kimsenin (hedy)i mahalline varıp kesilmez-den evvel hacca niyet etmiş olan kimse ihramdan çıkamayınca sizden bir kimse hasta olur veyahut başında eza verecek birşeyi bulunur ve tıraş olmak icab eder, tıraş da olursa, o kimse üzerine vacip olan, zenginse fidye verir ve eğer fakirse üç gün oruç tutar ve orta halli olanların üç fitre bedeli sadaka vermesi vaciptir, ağ-niya olanların fidyesi kurban kesmektir ve kurbanı kudreti nisbe-tinde intihab eder.]

Fahr-i Razi, Kazi ve İhâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i ce-lile Hudeybiye'de (Kâ'b b. Umeyr) hakkında nazil olmuştur. Çün-kü; Hudeybiye'de Resulullah (Kâ'b)'in başında ve sakalında kehle gibi eza verecek bazı şey görünce «Başındaki böcekler sana eza veriyor mu?» buyurdu. Kâ'b «Evet ya Resulallah!» dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Risaletmeab Efendimiz de «Tıraş et başını, üç

gün oruç tut veyahut altı fakire üç ölçek hurma ver veyahut bir koyun kurban kes» buyurması üzerine Resulullah'ın vermiş olduğu hükmü müeyyid olarak bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet; ihramda olan kimseye arız olacak şeylerin ahkâmını beyan için inzal olunmuştur. Meselâ, ihramda olan kimse dikilmiş elbise giyemeyeceği halde elbise giymesini icab eder hastalık veya soğuk olursa, fidye vermek şartıyla libas giymesine müsaade-i şer'iye vardır.

Fidye; sebeb-i nüzulde beyan olunduğu veçhile *üç gün oruç tutmak* veyahut *altı fakirin karnını doyurmak* veyahut *bir kurban kesmek*tir. Fidyenin vücubu; ruhsat-ı şer'iyeyi işledikten sonradır. Zira fidye vermeye sebep; ruhsat-ı şer'iyeye ikdam etmek olduğu cihetle, ruhsat-ı şer'iyeyi işlemek mukaddem olmak lâzımdır. Çünkü; birşeyin sebebi bulunmayınca müsebbip bulunamaz.

Hulâsa; ihramda olan bir kimse hastalanır veya ihramın ahkâmına riayete mani olacak ve eza verecek birşey zuhur ederse, fidye vermek şartıyla ihrama münafi olarak rahatını aramak caiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ yolda mahpus olan huccacın ahkâmını beyandan sonra emniyet üzere hacca gidenlerin hükümlerini beyan etmek üzere :

فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ

buyuruyor.

[Mevani'den salim olarak hac için ihrama gırıp hastalık ve düşman gibi bir hâdise zuhurundan emin olduğunuzda, emrolunduğunuz veçh üzere ef'al-i haccı itmam etmeniz lâzımdır. Şu halde sizden biriniz hac aylarında umre ibadetini işlemek ve ef'alini ikmalden sonra hacca niyet ederse onun üzerine vacip olan kudreti nispetinde bir kurban kesmektir.] Bu kurban, bayramda kesilen kurban gibi ibadet olduğundan, kurbanı kesen kimsenin etini yemesi caizdir.

U m r e ; bir ibadettir ki erkânı *niyet* ve *Safa i'e Merve arasında say etmek* ve *Beyt-i Şerif'i tavaf etmek*tir. Ve hac vaktine kadar ihramdan çıktığı için de bir kurban keser.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ

[Kurban kesmek lâzım olunca eğer sizden bir kimse kurban bulamaz ve muktedir olamazsa mevsim-i hacda ve üç gün Mekke'de yedi gün de dönüp memlekete geldiğinizde oruç tutmak vaciptir.] Zira; Mekke'de misafirin oruç tutmasında güçlük olduğundan yedisi vatanınıza avdetinizde vaciptir. **[İşte şu zikrolunan üçü Mekke'de ve yedisi memleketinizdedir ki, bu on gün oruç aşere-i kâmiledir. Ve kurban makamına kaimdir.]** Binaenaleyh; bu on orucu tutan kimse kurban sevabından mahrum olmaz.

ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

[İşte şu hacc-ı temettua niyet eden kimsenin kurban kesmesi ve kurban bulamazsa, üçü Mekke'de ve yedisi memleketinde olmak üzere on gün oruç tutması ehl-ü ıyali Mescid-i Haram'da olmayıp kendisi âfâkî ve gurebadan misafir olan kimselere mahsustur, ehl-i Mekke için değildir.] Zira; ehl-i Harem'in kurbana ihtiyaçları olmadığından kurban ve oruç onlar için lâzım değildir. **[Ve umur-u haccı işlemekle menhi olan şeylerden Allahü Tealâ'ya ittika edin ve iyi bilin ki, emr-ü nehiy hilâfında hareket edenlere Allah'ın azabı şiddetlidir.]**

Bu âyette beyan olunan *h a c ; hacc-ı temettudur. Hacc-ı temettu';* bir kimse hac aylarında yalnız umreye niyet eder, Mekke'ye girer, ef'al-i umreyi ikmal ettikten sonra ihramdan çıkar, kurban keser veya oruç tutar, Mekke ahalisi gibi hac mevsimine kadar kalır, hac mevsiminde tekrar hac için niyet eder, ihrama girer. Şu halde umreyle hac arasında ihramdan çıkıp ihram için haram olan şeyler mubah olmakla intifa ettiğinden bu hacca *hacc-ı temettu'* denmiştir. Çünkü; ihramda devam etmiş olsaydı, ihram için de haram olan şeylerle intifa edemezdi.

Bu âyette *e h l - i M e k k e* yle murad; hanefiye indinde *mîkat ve mîkat dahilinde olan ahali*dir. Çünkü; mîkat dahili Harem sayıldığından Mekke'ye tabidir. *M î k a t ; huccacın ihrama girdikleri mahallerdir.* Etraftan gelen huccac o mahallerde ihrama girer ve ihrama girmeksizin o mahalli geçemez, eğer geçerse kurban lâzım gelir. Ancak aynen o mahalle gelmek lâzım değil, onun hizası dahi muteberdir. Binaenaleyh; aynen mîkata veyahut mîkatın hizasına gelen kimsenin o mevkide ihrama girmesi vacip olduğundan ihrama girmeksizin o mahalli geçerse vacibi terkettiğinden kurbanla cebr-i mafât eder. Yani, işlediği günaha kestiği kurban kefaret olur.

Hulâsa; hac edecek kimsenin Mekke'ye girmesine bir mani bulunmayıp her türlü mevani'den salim olduğunda, umreyle hacc-ı temettua niyet ederse onun üzerine muktedir olduğu hayvandan bir kurban kesmek vacip olduğu ve eğer kurban bulamazsa, üç gün Mekke'de ve yedi gün vatanına döndüğünde oruç tutup bu on gün oruç kurban makamına kaim olacağı ve şu hükm-ü şer'i hanesi Harem dahilinde olmayanlara mahsus olduğu ve haccın ve umrenin şerait ve âdâbına riayet vacip olup, ittika lâzım ve eğer ittika etmezse Allah'ın azabının şiddetli olduğunu bilmek lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ haccın farz olduğunu beyandan sonra haccın zamanını tayinde adabını beyan etmek üzere :

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ

buyuruyor.

[Haccın zamanı malûm olan aylar ki Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin evvelinden on gündür.]

فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ

[Haccın zamanı bu aylar olunca bir kimse bu aylarda hacca

niyet ederek ihrama girer, haccı iltizam eder ve hac kendine farz olursa ihramda oldukça o kimseye haremiyle cima' ve cima'ın levazımından çirkin söz yok ve günah işlemekle itaatten çıkmak da yok ve umur-u hacda refikîyle çekişmek ve kavga ve niza' etmek dahi yoktur.]

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ

[Ve hayrolarak her ne işlerseniz Allahü Tealâ onu bilir ve muktezasınca size sevap verir.]

وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

[Azıklanın ey müminler! Ve azığın hayırlısı tahvadır ki, günahlardan sakınmak ve sevaba sebep olan şeyleri işlemektir. Ey akıl sahipleri! Emrime muhalefet etmekte benden korkun.]

Eşhür-ü hacda, Zilhicce'nin onuncu bayram günü dahildir. Zira haccın erkânından olan tavaf-ı ziyaret; bayram gününden evvelde eda olunmayıp bayram günü eda olunması o günün eşhür-ü hacda dahil olmasını icab eder. Haccın mevsimi malûm olan aylar olunca, hac o aylardan gayrı başka aylarda caiz olmaz. Bu aylarda hac farz olan kimse demek; *hacca niyet edip ihrama girmekle iltizam ederse* demektir ki, haccı iltizam eden kimse için tıraş olmak ve av avlamak ve hatuna yakın olmak ve ıtriyat sürünmek ve niza' etmek ve fena söz söylemek caiz olamaz.

Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet; Yemen ahalisinden fakir oldukları halde azıksız ve râhilesiz hac eden bir cemaat hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar parasız yola çıkarlar ve «Biz Rabbimize mütevekkiliz. Rabbimizin beytini ziyaret edeceğiz de bize rızkımızı vermez mi?» derler ve Mekke'ye kadar gelirlerdi. Fakat açlık onları zelil kılar, dilenciliğe başlarlar ve halkı taciz ederler ve bununla da iktifa etmeyerek hırsızlığa kadar cür'et ederlerdi. İşte onların bu gibi harekâtı üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Çünkü; onların bir ibadet edelim derken bin kabahati birden işlemeleri üzerine Cenab-ı Hak huccac için

azık tedariki lâzım ve azıksız yola çıkmak hata olduğunu ve yolsuz muamelelerden sakınmak lâzım geldiğini, yiyecek ve giyecek gibi şeyleri azık olarak tedarik nasıl lâzımsa, takvayı dahi tedarik öylece lâzım olduğunu bu âyetle beyan ve tavsiye etmiştir.

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile hac; hayat-ı hakikiye-i ebediyeye nail olmak için ariyet olan hayat-ı dünyanın levazımından vazgeçerek mevt-i mecazî ile vefat etmiş gibi teslimi ilâllah olmak ve hayat-ı ariyetin muktezası olan muamele-i zevciyeyi ve fuhşiyata müteallik fena sözleri ve tâat-ı ilâhiyeden çıkmaktan ibaret olan fısk-u fücûru ve arkadaşları ve hizmetçileriyle mücadeleyi ve ümm-ürrezâil olan buhlü terkederek fıkara ve zuafaya ihsan etmek umur-u lâzımeden bulunduğuna ve dünya seferinde azık lâzım olduğu gibi âhiret seferinde de azık olan, takva ile azıklanmak vacip olduğuna ve bilûmum akıl sahiplerinin takva ile memur olduklarına bu âyet delâlet eder.

Hulâsa; haccın zamanı malûm olan üç ay olduğu ve o üç ayın haricinde haccın edası mümkün olmadığı ve o üç ayda hacca niyet eden kimse için ihramda haremiyle cima', arkadaşıyla niza' ve sair fısk-u fücurun caiz olmadığı ve hayrolarak her ne işlenirse, Allahü Tealâ'nın onu bilip sevap vereceği ve maddiyattan olan ekmek ve para gibi şeylerle azıklanmak lâzım geldiği gibi maneviyattan olan ittika ile dahi azıklanmak vacip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ haccın zamanını ve eyyam-ı hacda menhi olan şeyleri beyandan sonra hac yolunda ticaret etmekte zarar olmadığını ve Arafat'tan inince bazı mahallerde zikrin lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler! Hac yolunda Rabbinizin lutfundan rızık ve menfaat için ticaretle bereket ve fazilet istemenizde sizin üzerinize günah yoktur.] Zira; hayat-ı insaniyeye hâdim olan rızkı ti-

caretle taleb etmek mubah ve belki bazı zamanda vacip olduğundan ef'al-i hacca mani olmayacak surette ticaret etmekte zarar yoktur.

فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْۚ

[Arafat'tan aşağı indiğinizde (Müzdelife)'de (Meş'ar-i Haram) denilen ufacık tepede tekbir ve tehlil ve telbiye ile Allah'ı zikredin ve zikrinizi Allah'ın sizi hidayette kılıp talim ettiği gibi eda edin.] Ki yanlış birşey yapmayasınız.

وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الضَّٓالّ۪ينَ ﴿١٩٨﴾

[Ve bundan evvel siz muhakkak dalaleti irtikab eden zümredendiniz.] Zira; siz bundan evvel imana ve ibadete cahil ve zikrullahtan gafillerdiniz.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir : (Abdullah b. Ömer)'e bir kimse müracaatla «Ben kiracılık eder ve hac ederim. Nâs bana kira ile ticaret ettiğim için senin haccın olmaz dediler, ticaretim haccıma mani midir?» deyince (Abdullah) Hz. «İhrama girer, Arafat'a gider, tavaf-ı ziyareti yaparsan, haccın sahih olur. Resulullah'a senin sualin gibi bir kimse sordu, Resulullah sükût buyurdu ve bir müddet sonra bu âyet nazil oldu.» dedi.

Bu âyette *taleb edilmesinde beis olmadığı beyan olunan fazıl*la murad; *ticaretle taleb olunan rızıktır*. Şu halde; ef'al-i hacca mani olmayarak hac yolunda ticarette zarar olmadığı bu âyetle sabittir. Amma sırf ibadete hasrederek başka şeyle meşgul olmaksızın huzur-u kalble hac etmek efdal olduğunda şüphe yoktur.

*A r a f a t ; Mekke civarında bir mübarek dağ*dır. Zilhiccenin dokuzuncu günü o mübarek mahalde bir müddet bulunmak haccın feraizindendir. Binaenaleyh; o dağda bayram günü şafak zamanına kadar ulaşıp, bulunamayan kimsenin haccı fevt olur. Gelecek sene kaza etmesi lâzımdır. Çünkü; Zilhiccenin dokuzun-

cu gunu ve bayram gecesi şafak vaktine kadar velev bir dakika olsun Arafat'ta bulunmak, haccın farzlarından olduğu cihetle Arafat'a yetişemeyen kimse o sene haccı fevtetmiştir.

Hz. Âdem'le Havva bir aralık birbirini kaybedip badehu Arafat'ta buluşup biliştikleri için o mahalle *Arafat* denmiştir. *Meş'ar-i Haram; Müzdelife'de ufak bir tepedir.* Bayram günü şafakta o tepe üzerinde ikinci bir vakfe olup ibadet mahalli olduğundan *Meş'ar-i Haram* denmiştir. Meş'ar-i Haram'da zikirle murad; *zikr-i lisani* olan *tekbir, tehlil ve telbiye*dir. İkinci zikirle murad; *zikr-i kalbi*dir. Binaenaleyh; zikirle emirde tekrar yoktur. *Yahut* Meş'ar-i Haram'da zikirle emredince zikrin o mahalle mahsus olduğu zan olunmasın için Cenab-ı Hakkın hidayette kıldığı gibi herhalde ve her zamanda zikrin lüzumuna işaret için ikinci merrede zikirle emir varid olmuştur.

Hulâsa; hacca gidip gelirken ticaretle meşgul olmakta günah olmadığı ve Arafat'tan inerken Müzdelife denilen mahalde tehlil ve telbiye ile zikrin vacip olduğu ve her yerde ve her zamanda kullarını hidayette kılıp talim ettiği veçhile, Cenab-ı Hakkı zikretmek lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ Arafat'ta zikirle emirden sonra Müzdelife'den inmek ve istiğfar etmekle emretmek üzere :

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾

buyuruyor.

[Arafat'ta Müzdelife'ye indikten sonra Müzdelife'den nâsın indiği cihetten inin ve Allahü Tealâ'dan günahlarınızın mağfiret olunmasını isteyin. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurlarını setreder ve amellerine sevap vermekle merhamet buyurur.] Âyette hitap; Beyzâvî'nin beyanı veçhile bayram günü gün doğmazdan evvel (Müzdelife)'den (Mina)'ya inmekle umum huccacadır. Ve İbrahim (A.S.) ile O'na tâbi olanlar gün doğmadan (Müzdelife)'-

den (Mina)'ya indikleri için onların sünnetlerine ittiba olunmasına işaret olunmuştur.

Yahut *n â s l a* murad; *Hz. Âdem*'dir. Zira; Âdem (A.S.) Arafat'tan Müzdelife'ye ve Müzdelife'den Mina'ya indiği cihetle Cenab-ı Hak «Hz. Âdem'in indiği suretle inin ve o sureti tağyir etmeyin. Zira; o suretle inmek şeriat-i kadimedir.» buyuruyor.

Yahut Fahr-i Razi, Kazi ve Hazin'in beyanları veçhile bu âyette hitap; yalnız *Kureyş kabilesine* olmak muhtemeldir. Çünkü Kureyş Beyt-i Şerif'e hizmetleri sebebiyle kabail-i arap içinde kendilerini şerefli ve mümtaz addettiklerinden, sair kabilelerle Arafat'a vakfeyi kendilerine münasip görmedikleri cihetle ayrıca Müzdelife'de vakfe ederler, sair nâsa karışmazlar ve Arafat'a çıkmazlardı. İşte her şeyde adaleti te'sis ve insanlar arasında müsavatı temin eden İslâmiyet zuhur edince Cenab-ı Hak Kureyş'e hitabedip diyor ki : «Her kabile gibi siz de Arafat'ta vakfe edin ve nâsın Arafattan indiği gibi siz de inin. Zira; bab-ı ibadette sizin başkalarından ziyade bir şeref ve imtiyazınız yoktur. Binaenaleyh; nâsla beraber bulunun, kendinizi ayrı bir mevkide bulundurmayın ve bu suretle vaki olan kusurlarınıza istiğfar edin. Zira; Allahü Tealâ gafur ve rahimdir.»

İnsanların cümlesine istiğfar lâzımdır. Zira; insanlar Rablerine karşı daima hatadan hâli olmadıklarından herhalde, her zaman istiğfara ihtiyaçları vardır. Binenaleyh; Cenab-ı Hak cümle insanlara istiğfarla inayetinden isimdad etmelerini tavsiye etmiştir. *İ s t i ğ f a r ; lisaniyle Allah'tan günahının affını istemek ve kalbiyle kusuruna nedamet ve o kusuru bir daha işlememek üzere niyet etmek ve ancak riza-yı Bari'yi gözetmektir.*

Vâcip Tealâ ef'al-i haccı edadan sonra huccacın vazifesini beyan etmek üzere :

فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَٓاءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا

buyuruyor.

[Ey huccac-ı müslimin! Hacca müteallik olan ibadatınızı bitirdiğinizde babalarınızı zikrettiğiniz gibi veyahut daha şiddetli bir zikirle Allahü Tealâ'yı zikredin ve Allah'ın zikrini kemal-i şiddetle eda edin ki, şu hac gibi pek mühim olan ibadatı edaya muvaffak olduğunuzun şükrünü ifa etmiş olasınız.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *m e n a s i k* ile murad; *hacca müteallik ibadet*tir. Ve o ibadeti *k a z a* ile murad; *ikmal edip bitirmek*tir. Ve *b a b a l a r ı n ı z i k i r l e* murad; zaman-ı cahiliyede araplar ef'al-i haccı bitirdikten sonra (Mina)'da mescidle cebel arasında babalarının ve dedelerinin menkıbelerini zikirle sair kabilelere karşı iftihar etmeleridir. Vakta ki burc-u hidayetten din-i İslâm tulu' edince, Cenab-ı Hak babalarını zikir bedelinde Rablerini zikretmelerini emretmiş ve babalarını zikirden daha ziyade zikretmelerini tavsiye buyurmuştur. Zira babalarının menakıbını yani iyiliklerini zikirle iftihar etmek; eğer yalan olursa dünyada denaet ve âhirette azaptır ve eğer doğru olursa riya, kibir ve gururdan ibaret olduğu cihetle ahlâk-ı zemime ve insanın helâkine sebep olan şeylerdir. Binaenaleyh; bu gibi denaet ve felâket icab eden şeylerle iştigal etmekten elbette her cihetle nafi olan zikrullahla iştigal etmek efdal ve evlâdır.

Vâcip Tealâ haccın ef'alinden sonra Allah'ı zikrin lüzumunu ve Allah'tan gayrısının zikrini terketmek elzem olduğunu beyandan sonra duanın keyfiyetini beyan etmek üzere:

فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ

buyuruyor.

[Nâsın bazısı «Ya Rab! Bana her ne vereceksen dünyada ver» demekle bütün emelini dünyaya hasreder. Halbuki o kimsenin âhirette nasibi yoktur.] Zira; bütün fikrini ve duasını dünyaya hasredip âhiret tedariki yapmadığından âhiret nimetlerinden hisseyab olamaz.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

[Ve nastan bazıları da «Ya Rabbi! Bize dünyada beden sağlığı ve afiyet ve bolca rızık ve akıbet-i hasene ve umur-u hayra muvaffakiyet gibi hasene ver ve âhirette de sevap ve Cennet ve Cennet'te nimetler ve azaptan halâs olmak gibi hasene ver ve Cehennem azabından bizi sakla.] demekle hem dünya ve hem de âhiret nimetlerinden müstefid ve her ikisinde de mesrur olmalarını Cenab-ı Hak'tan istirham ederler.

أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

[İşte şu dünyada ve âhirette nasip ve hasene isteyenler şol kimseler ki, onların dünyada kazandıkları amelleri ve dualarından nasipleri vardır. Zira; Allah'ın hesabı seridir.] Binaenaleyh; herkesin amelini hesabeder ve muktezasına göre sevap verir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; Allah'ı zikredenleri ikiye taksim etmiştir : Birincisi; *deni-yüt tabia ve kasir-ülhimme olan kimsedir* ki, zikirden ve duadan maksadı ve bütün himmeti dünyaya munhasır ve âhiretten ümidini kesmiştir. İşte bu misilli kimseler yalnız dünya için çalışır ve eline ne geçerse dünyadır ve âhiretten nasibi yoktur. İkincisi; *ulüvv-ü himmet ve fikr-i âlî sahibi olan kimselerdir ki*, zikirden ve duadan maksadı hem dünya ve hem âhiret nimetlerini ister ve her ikisi için çalışır ve ikisinden de nasibedar olmasını Rabbisinden istirham eder. Bu misilli kimseler için nasip vardır. Binaenaleyh; dünya ve âhirette niam-ı ilâhiyeden müstefid olurlar. Şu halde; insan ulüvv-ü himmet sahibi olup daima Cenab-ı Hak'tan hem dünyaya hem âhirete muvaffak olmasını istemek ve iki cihet için çalışmak lâzım olduğuna ve himmetini bir cihete hasretmek mezmum bulunduğuna bu âyet delâlet eder. Hz. Ali'nin, «Dünyada haseneyla murad; ahlâk-ı hamideyle muttasıfa ve diyanetine sahibe ve ehl-i hizmet olan hatundur ve âhirette haseneyle murad; hurilerdir ve azab-ı narla mu-

rad kötü ahlâklı hatundur.» dediği mervidir ve «Hasenenin dünyada ilme, amele, hüsn-ü ahlâka ve afiyete ve âhirette ise Cennete ve cümle nimetlere şamil ve azab-ı narla murad da Cehennem azabına sebep olan şehevat-ı nefsaniyeyle sair günahlar olduğu ve Cehennem azabına sebep olan günah ise ayn-ı azap addolunduğu» Hz. Hasan'dan mervidir.

Emelini dünyaya hasredenler mümin olsun, kâfir olsun cümlesine şamil olduğuna nazaran «Âhirette nasibi yok» demek «Dünya ve âhiret için çalışan kimse kadar nasibi yok» demektir. Çünkü; mümin hernekadar fasık olsa dahi âhirette nasibi vardır. Zira; günahı miktarı Cehennem'de muazzep olduktan sonra asıl imanı onu alıp Cennet'e götüreceğinden âhirette bütün nasipten mahrum değildir.

Bu âyette hasene; *salih evlâda ve ıyale ve güzel maişete ve düşman üzerine galebeye ve ucuzluk gibi her türlü süruru icab eden şeylere* şamil olduğundan insana bu duayı vird-i zeban etmek lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak Kur'ân'da hikâye etmekle bu duaya dikkatle devam olunmasını, dünyada ve âhirette hasene isteyip yalnız bir cihete sarf-ı himmetle iktifa etmeyenlerin her iki cihette nasipleri olacağını beyanla kullarını bu duaya devama teşvik etmiş ve her iki cihete çalışmayı tavsiye buyurmuştur.

Hesap; *saymak* manâsınaysa da Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allah'ın hesabı; *kulûb-u ibadda amellerine ilm-i zaruri halk etmekle emellerinin keyfiyetini yani sevap veya günah olduğunu ve kemmiyetini yani azlığını veya çokluğunu ve amelin icabettiği sevabı ve ıkabı kendilerine bildirmektir*. Şu halde; «Allahü Teâlâ kullarının amellerini suret-i seriada hesabeder» demek «Herkesin kendi amelini ve amelinin iktizasını derhal kendine bildirir» demektir.

Yahut Allah'ın hesabı; *her şahsın amelini kendine haber vermesi ve o şahısta halk ettiği kuvve-i samia sebebiyle Allah'ın kelâmını işitip amelini bilmesidir*. Zira; âhirette Cenab-ı Hak herkesin kulağında halk edeceği kuvvet sebebiyle muti' ve âsi kelâm-ı ilâhiyi işitebilecektir. Şu iki suretten herhangisi murad olunursa olunsun hesab-ı ilâhide sür'at vardır. Çünkü; gerek tevcih-i evvele

nazaran *herkesin ameline kendinde bir ilm-i zaruri halk etmekle olsun,* gerekse tevcih-i sânîye nazaran *herkeste kelâm-ı ilâhiyi işitecek kadar samiasında bir kuvvet halk etmekle Allah'ın amellerini haber vermesiyle olsun* hesap; *ân-ı vahidde hasıl olacaktır.* Binaenaleyh; bilcümle insanlar bir dakika zarfında amellerini ve iktiza ettiği sevap veya ıkabı derhal bilmiş bulunacaklardır. Ve hesaptan maksad da hasıl olacaktır.

Hulâsa; nastan bazıları duasını dünyaya hasredip hemen dünya menafiini istemekle âhirette nasibi olmadığı ve bazıları da hem dünya ve hem âhiret menafiini isteyip, bunların cümlesinden nasibedar olacağı ve âhirette kullarının amellerinin hesabı gayet sür'atli olup ân-ı vahidde biteceği, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Arafat'ta ve Müzdelife'de vakfeyi ve Müzdelife'den Mina'ya inileceğini beyandan sonra Mina'da cereyan edecek ahvali beyan etmek üzere :

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ

buyuruyor.

[Sayılı günlerde Allah'ı zikredin.]

Yani; «Ey huccac-ı müslimin! Siz Mina'ya geldiğinizde sayılı günlerden ibaret olan eyyam-ı teşrîkta ve namazlarınızın akabinde ve kurbanlarınızı kestiğinizde ve Şeytanı taşladığınızda tekbir almakla Allah'ı zikredin ve zikrullahtan gaflet etmeyin. Zira; şu beyan olunan zaman ve mekânlarda tekbirle Allah'ı zikr etmek sizin üzerinize vaciptir. Binaenaleyh; terk etmeyin ki, günah işlemiş olmayasınız.

فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى

[Eyyam-ı madudede zikir vacip olunca bir kimse eyyam-ı teşrîkin birinci ve ikinci günlerinde Mina'da vazifesini eda eder

de üçüncü güne kalmaksızın Mekke'ye gitmekte acele ederse, o kimse üzerine günah yoktur. Kezalik acele etmeyerek Mekke'ye hareketini üçüncü güne te'hir eden ve haramdan ittika eden kimse üzerine günah yoktur.]

وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

[Cemîi â'mal ve ef'alinizde Allah'a ittika edin ve haram olan şeyleri irtikâp etmekten korkun ve iyi bilin ki, ancak Allah'ın huzur-u manevisine cem' olunacaksınız ve amelinizin muktezasına göre ceza göreceksiniz.]

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *eyyam-ı madude* yle murad; *eyyam-ı teşrîk*tır: *Eyyam-ı teşrîk; bayramın ikinci, üçüncü, dördüncü günleridir* ki üç gündür. Şu halde; bayramın ikinci ve üçüncü günleri hem bayram ve hem teşriktır. Dördüncü günü teşriktır, bayram değildir. Birinci günü; bayramdır, teşrîk değildir ve bu günlerin azlığına binaen *madûde* denmiştir. Çünkü; sayılı olan herşey azdır.

Bu günlerde zikirle murad; *namaz akabinde ve kurban keserken ve Şeytan taşlarken tekbir almaktır.* Farz namazları akabinde alınacak olan tekbirler İmam-ı Ebu Yûsüfle İmam-ı Muhammed'in mezheplerine göre, Arefe günü sabah namazından başlayarak dördüncü bayramın ikindi namazında hitam bulmak üzere yirmi üç vakit devam eder ve elyevm amelimiz de böyledir. Ancak İmam-ı Âzam'a göre bayramın birinci günü ikindi namazında biter. Binaenaleyh; İmam-ı Âzam Hz.'nin mezhebince, sekiz vakit namaz arkasından tekbir almak vaciptir. İkinci ve üçüncü bayram geceleri Mina'da kalmak ve cemerat-ı selâsenin — ki Şeytan'a taş atılan mahallerdir — herbirinde yedişer çakıl taşı atmak ve her çakıl arkasından tekbir almak vaciptir. Şu halde; hergün yirmi bir çakıl atılır. Mina'da üç gün eğlenmeyip iki gün oturarak, üçüncü günün vazifesini eda ile Mekke'ye azimet etmek veyahut üç gün kalıp, her günün vazifesini ayrı ayrı ifa etmek beyninde abdin muhayyer olduğunu ve bunlardan hangisini ihtiyar ederse, günah olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiştir.

Vâcip Tealâ kullarının ittikaya ihtimamları lâzım olduğuna tenbih etmek üzere ancak canib-i manevi-i ilâhisine haşr olunup başka merci olmadığını beyan etmiştir. Çünkü; âhirete ve hesap ve cezaya ve Cennet'le Cehennem'e iman eden ve huzur-u ilâhiden başka merci olmadığını bilen bir kimse elbette ittikaya itina eder.

Vâcip Tealâ emelini dünyaya hasreden kimseyle yalnız dünyaya hasretmeyip hem dünya ve hem âhireti isteyenlerin dualarını ve Mina'da zikrin lüzumunu beyandan sonra emeli yalnız dünyaya masruf olan münafıkın halini beyan etmek üzere :

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ
وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾

buyuruyor.

[Nastan bazısı şol kimselerdir ki, hayat-ı dünya hakkında onun sözü habibim! Sana taaccüp ve hayret verir ve kalbinde imanı ve sana mahabbeti olduğuna Allah'ı şahit kılar ve yemin eder. Halbuki o kimsenin sana buğz ve adavet ve husumeti herkesten ziyadedir.] Şu halde; onun sözüne inanma. Zira; daima size hile yapmaktan ve sözüyle ehl-i imanı aldatmaktan ve fırsat düştükçe zararlandırmaktan geri durmaz.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hazin'in beyanları veçhile bu âyetin (Ahnes b. Şüreyk) hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü Ahnes; tatlı dilli güzel yüzlü, fesahat ve belâğat üzere söz söyler, meclisi ârâ ve nekregû bir adamdı. Huzur-u Risalete gelir imanından ve mahasin-i İslâmiyeden ve Resulullah'a mahabbetinden bahseyler ve bu sözlerinin doğru olduğuna Allah'a yemin ederdi. Halbuki Resulullah'a ve ehl-i imana buğz-u adaveti, herkesten ziyadeydi. İşte Cenab-ı Hak onun halini beyan için Resûlüne bu âyeti inzal etmiştir. Bu münafıkın ismi (Übey)'dir. (Ahnes) denildiğinin sebebi; yevm-i Bedir'de (Beni Zühre) kabilesinden üç yüz kişiyi iğfal edip maiyet-i Resûlullah'tan ayırmış ve geri döndürmüş ve demiştir ki «Muhammed (A.S.) sizin hemşirenizin oğludur. Eğer yalancı

ise sizin ondan ayrılmanız nasın size mahabbetini ve eğer doğru ise tazimini mucip olur. Şu halde; nefsinizi helâke koymakta bir fayda yoktur. Ben döneceğim, siz de dönün» dedi ve (Beni Zühre) de reyine ittiba' ile firar ettiler ve onların bu suretle harpten teehhuruna sebep olduğu için (Ahnes) denmiştir. Çünkü *A h n e s ; geride kalmak ve birşeyden teehhur etmek*tir. Resulullah'ın validesi Beni Zühre'den olduğu için «Sizin hemşirenizin oğlu» demiştir. Gerçi âyet, bu münafık hakkında nazil olmuşsa da şu evsafla muttasıf olan kimselerin cümlesine şamildir. Zira; itibar lâfzın umumuna olup sebebin hususuna değildir.

Vâcip Tealâ münafık ve murâî olan kimseyi üç sıfatla zemmetmiştir : Birincisi; *emeli dünyaya masruf olup, dünya hakkında dinleyenlere hayret verecek sözler söylemek,* ikincisi; *kalbinde gizlediği buğz-u adavetin hilâfına mahabbet izhar ve yalan yere yemin etmek,* üçüncüsü; *Resûlullah'a ve ehl-i imana şiddetli adavet etmek*tir. İşte; her asırda bu gibi münafıklar çoktur. Allahü Tealâ ehl-i imanı bu gibilerin şer ve fesadlarından muhafaza buyursun. *Âmin.*

Vâcip Tealâ münafıkların diğer sıfatlarını beyan etmek üzere:

وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

buyuruyor.

[Ey Resûlüm! O münafık senden ayrıldığında yeryüzünde ifsad etmek üzere sa'yeder ve sıla-i rahmi kat' ve ehl-i İslâmın demini izâa ve ekinlerini ve hayvanlarını ihlâk etmek için yeryüzünde gezer. Halbuki Allahü Tealâ fesadı sevmez.]

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾

[Ve o münafıka Allah'tan kork, ifsad etme denildiğinde onu

günah işlemeye hamiyet-i cahiliyesi tahrik eder ve günahkârlıkla büyüklüğü her tarafını ihata ve masiyet işlemek üzere kanı galeyan eder. Ve dur dedikçe zarara gider. Hali böyle olunca Cehennem ona kâfidir. Onun için ne çirkin mahaldir Cehennem!]

Yani; huzur-u Risalete gelip imanından bahseden ve mahabbet izhar eden münafık huzurdan dönünce yeryüzünü ifsad ve ahalinin ekinlerini ve otlarını ve hayvanlarını ihlâk etmek için arz üzerinde çalışır. Halbuki Allahü Tealâ fesadı sevmez. Binaenaleyh Allah'ın gazabından hazer etmek lâzımdır. Ve o münafıka nasihat suretiyle «İfsad etme, Allah'tan kork, halkı ızrar eyleme ve haramı irtikâp etmekten nefsini sakın» denildiğinde hamiyet-i cahiliyesi onu günaha sevk eder ve gayret-i cahiliyesi ona günahkârlığı büyüklük tanıtır. Günahkârlığı büyüklük addedip nasihat dinlemeyen münafıka Cehennem kâfidir. Ne kötü yatacak mahal oldu Cehennem ve ne fena beşiktir.

Âyet-i celile (Ahnes)'in ahlâk-ı fasidesinden diğer birini dahi tasvir etmiştir. Çünkü; Taif'te (Beni Sakif) kabilesiyle (Ahnes) arasında olan bir husumete binaen (Ahnes) bir gece onların ekinlerini yakıp, hayvanlarını ihlâk ettiğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Yahut Fahr-i Razi, Beyzâvî ve Medarik'in beyanları veçhile âyetin manası bir tevcihe nazaran şöyledir : [**Münafık, nas üzerine vali kılınıp mütevelli olduğunda ahali üzerine zulüm icra eder ve haklarına tecavüzle adaleti ihlâl ettiğinden Allahü Tealâ, onun zulümkârlığından yağmuru men'eder, ekin ve ot kurur, kıtlık olur ve hayvanat kırılır. Zira; Allahü Tealâ fesadı sevmez, fesad olan yere kahrını ve gazabını inzal eder.]** demektir. Şu halde münafıkı halk üzerine mütevelli kılmamalı. Zira; onun tevliyeti nas için maddi ve manevi mazarrattır. Şu manâya nazaran hüküm sahibi olan kimselerin adalete dikkat etmeleri lâzımdır. Çünkü hükümetten maksad-ı aslî; adalettir. Ve bilûmum memurların da memuriyetine göre adalet etmeleri vaciptir. Zira; adalet olan yere bereket nazil olduğu gibi zulüm olan yerden de bereketin ref' olunacağına bu âyet delâlet eder.

Bu misilli münafıklara gerek taraf-ı Risaletten ve gerek bir ehl-i insaf tarafından «Terket bu fesadı, vazgeç zulümden» diye-

rek nasihat olunduğunda onu bir büyüklük alır ve kibr-ü gururu onu daha fena bir günah işlemeye sevkeder, asla nasihat tesir etmez. Her zamanda münafıkların halleri böyledir. Çünkü esasen onu nifaka sevk eden şey; onda olan gurur ve kendi zu'munca bu büyüklüğüdür. Binaenaleyh münafıka ittika ile emir; muttasıf olduğu ahlâk-ı zemimeyi terkle emirdir. Bu âyetlerde münafıkın beş sıfatı beyan olunmuştur : *Dünyayı elde etmek için güzel söz söylemek ve yalan olan sözüne Allah'ı şahit kılmak ve hakkı iptal batılı tervic için hakka karşı husumet ve yeryüzünü ifsada sa'y ve halkın ekinlerini ve hayvanlarını itlâf etmekten* ibarettir. Münafıkın şu sıfatları ayn-ı kabahat olduğundan cümlesinden içtinab etmesi emrolunduğunda aksini işler demektir.

Binaenaleyh; büyük ve küçük dünya yüzünde vaki olan fitneler ekseriyetle münafıkların yüzündendir. Çünkü; kalbinde fesadı saklar, lisaniyle herkesi aldatır ve nifakla âlemi berbat eder.

Hulâsa; münafıkın hali yeryüzünü ifsada sa'yetmek olduğu ve halkı ızrar için ekinlerini ve hayvanlarını itlâf etmek adeti bulunduğu ve Allahü Tealâ'nın fesadı ve o fesadı icad eden müfsidi sevmediği ve münafıka vazgeç bu fenalıktan denildiğinde, fesad işlemekle kendini büyük bir adam addettiği ve hali böyle olanlara Cehennem kâfi ve onlar için Cehennem kötü bir mekân olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ dinini dünyaya değişenlerin ahvalini beyandan sonra dünyasını, malını ve hayatını din yoluna sarfedenlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimse nastan bazıdır ki, o kimse Allah'ın rızasını taleb için nefsini ibzal eder. Halbuki Allahü Tealâ kullarını esirgeyici ve belâyaya sabreden kullarını himaye edicidir.]

Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu âyette şira; *düşmanla mücahedede ve emr-i bilmaruf ve nehy-i anil münkerde nefsini sarfeder ve rıza-yı ilâhiyi talepte canını esirgemez* demektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Nasın bazısı rıza-yı Bâri'yi talep için nefsini mahall-i tehlike olan meydan-ı muharebeye atar ve birçok zahmetlere katlanır ve rıza-yı ilâhi uğrunda bilûmum kazaya razı olur ve dini uğrunda canını feda etmekten çekinmez] demektir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu âyet (Süheyb b. Sinan-ı Rumi) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Süheyb) Medine'ye hicret ederken müşrikler önüne geçerek mürted olması için çok azâb ettiler. (Süheyb) «Ben bir şeyh-i faniyim. Binaenaleyh sizinle beraber olmakta size bir faydam ve ayrı olmakta da zararım olmaz. Şu halde alın malımı, bırakın beni» dedi. Müşrikler (Süheyb)'in bu sözünü kabul ederek malını aldılar ve kendini bıraktılar. Müşarünileyh Medine'ye girerken Ebubekir Hz.'leri «Bey'in mübarek olsun. Nefsini riza-yı Bâri için sattın ve senin hakkında âyet nazil oldu» dedi ve bu âyeti okudu.

(والله رؤف بالعباد) Cenab-ı Hakkın, kullarının azıcık amellerine daimi Cennet gibi bir nimet ihsan etmesi ve cebr-ü ikrahta nefsini muhafaza için kalbinde imanına halel getirmeksizin kelime-i küfrü tekellüme ruhsat vermesi ve herkese kudreti miktarı teklif edip, kudretin harici teklif etmemesi ve tevbeyi kabul etmesi Allah'ın kullarına re'feti cümlesindendir.

Vâcip Tealâ münafıkın ifsadını ve mümin-i hâlisin din uğrunda feda-yı cana hazır bulunduğunu beyandan sonra umum ehl-i imanı ahkâm-ı şer'iyeye inkıyada davet etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَٓافَّةًۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ
اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ

buyuruyor.

[Ey müminler! Ahkâm-ı şer'iyenin kâffesine itaat edin, Şey-

tan'ın vesvesesine ittiba' etmeyin. Zira Şeytan; sizin adaveti zahir bir düşmanınızdır.]

Yani; ey müminler! Kâffeniz ahkâm-ı şer'iyeye dahil olun ve ahkâm-ı şer'iyeden hiçbir hükme itaatsizlik etmekle o ahkâmı ihlâl etmeyin ve hükm-ü şer'inin herbirine teslim olun ve mucibiyle amel edin ve Şeytan'ın vesvese ve hilesine ittiba' etmeyin ve ahkâmı birbirinden ayırmayın, hepsine birden iman edin ve Şeytan'ın ifsadıyla birbirinizden nifak ve şikakla ayrılmayın. Zira Şeytan sizin aranıza nifak koymak ve ahkâmı birbirinden tefrik etmek cihetiyle ifsaddan geri durmaz. Çünkü; adaveti zahir bir düşmanınızdır. Şu manâ; âyette hitabın *müminlere* olduğuna nazarandır.

Hitap *münafıklara* olduğuna nazaran *manâ-yı àyet* : **[Ey zahirde mümin fakat batını münafık olan kimseler! Kalbiniz ve bilcümle azanızla islâma girin ki, zahiriniz mümin batınınız münafık olmasın, içiniz ve dışınız bir olsun ve batılı hak suretinde gösterip, iğfal eden Şeytan'ın vesvesesine ittiba etmeyin. Zira o; sizin düşmanınız]** demektir.

Âyette hitabın ehl-i kitaptan (Abdullah b. Selâm) ve emsali gibi iman edenlere olmak ihtimali vardır. Çünkü; onlar iman ettikten sonra Tevrat'ın ahkâmından cumartesi'ne hürmet ve deve etini ve sütünü yememek gibi bazı ahkâma riayet eder ve «Din-i İslâmda bunları terketmek mübahtır ve şeriat-i Musa'da vaciptir, biz ihtiyaten terkederiz» derlerdi. Cenab-ı Hak onları din-i İslâmın kâffe-i ahkâmına dahil olup Tevrat'ın ahkâmını terketmek lâzım olduğuna davet etmiştir.

Buna nazaran *manâ-yı âyet* : [Ey ehl-i kitaptan mümin olanlar! Siz ahkâm-ı İslâmiyenin kâffesine dahil olun ve ahkâm-ı Tevrat'ın bazısıyla amel etmenize dair Şeytan'ın iğfalâtına ittiba etmeyin. Binaenaleyh; Cumartesi günü işinizi görün ve deve etini yiyin. Zira; ahkâm-ı Kur'ân'da hiçbir günde işi tatil olmadığı gibi deve eti de halâldir. Ve Tevrat'ın ahkâmı mensuhtur, amel caiz değil] demektir.

Yahut ayette *s i l m ; sulh ve müsalemet ve münazaayı terk etmek* manâsınadır. Şu halde âyetten maksat; müminleri ittifaka davet ve tefrikayı terketmekle emirdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet* :

[Ey müminler! Kâffeniz sulh ve müsalemete dahil olun ve daire-i ittifaka girin ve birbirinizle münazaa ve müfarakati terkedin ki, kütle-i İslâmiyenin kuvvetine halel gelmesin ve şevket-i İslâmiye mahfuz kalsın ve Şeytan'ın sözüyle tefrikaya düşüp birbirinizin aleyhinde bulunmakla, düşman elinde perişan olmayın] demektir. Şu halde bu âyet, ehl-i İslâm için ittifakın lüzumuna ve menfaatine ve tefrikanın mazarrat ve fenalığına delâlet ettiği cihetle ehl-i İslâmın selâmet ve saadetine ve düşmanlarından intikam almaya ve bütün işlerin yoluyla cereyanına sebeb-i yegâne ittifak ve ittihad olduğundan, bu âyetle Cenab-ı Hak bilcümle ehl-i İslâmı ittifaka davet etmiştir.

Şeytan'ı ve onun adavetini biz görmezsek de Hz. Âdem'le beyinlerinde cereyan eden vakayı Cenab-ı Hak Kur'ân'ın müteaddid âyetlerinde beyan ettiği cihetle, bizim için Şeytan'ın zatında ve bizlere adavetinde şüphemiz olmadığından Şeytan'ın adaveti (مبين) yani açık olmakla tavsif olunmuştur.

Şeytan'ın evlâd-ı Âdem'e adaveti maddi olarak hastalık ve saire gibi bazı afete giriftar etmekle olabilirse de, bu cihetten Cenab-ı Hak Şeytan'ı men'etmiştir. Binaenaleyh; dünyaca Şeytan insanlara maddi zarar etmeye muktedir değildir. Amma umur-u diniye ve ahkâm-ı şer'iyede vesvese vermek ve günahları tezyin etmek ve ibadetten sarf-ı nazar ettirmek gibi manevi zarar îsaline ve âhiret nimetlerinden mahrum etmeye muktedirdir. Bu cihetten hergün her saatte her şahıs üzerine musallat olduğundan birçok kimseleri idlâl edip duruyor.

Hulâsa; mü'minlerin ahkâm-ı şer'iyenin kâffesine dahil olmaları lâzım olduğu ve ahkâm-ı şer'iyenin haricinde birşeye istinad ederek amelin ve ehl-i İslâm için ittifak lâzım olup tefrikanın caiz olmadığı ve Şeytan, adaveti zahir bir düşman olduğundan onun iğfalâtına aldanmamak lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ ahkâm-ı şer'iyenin kâffesine duhûlü emrettikten sonra Şeytan'ın iğfalâtına aldanmakla ahkâm-ı şer'iyeye duhulde tekâsül edenleri tehdid etmek üzere :

فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ۝

buyuruyor.

[Eğer size hakka delâlet eder açık delilller geldikten sonra ayağınız kayar, Haktan ayrılırsanız, iyi bilin ki Allahü Tealâ intikamını alır. Zira; Allahü Tealâ cümle âleme galip bir ulu ve işleri hikmete muvafık bir hakîmdir.]

Yani; sizin kâffeniz ahkâm-ı şeriyeye dahil olmak ve şeytanın hilesine aldanmamak lâzım olunca, Hakkaniyete delâlet eden açık delilller ve kat'i beyyineler Resûlümüz vasıtasıyla gelip, Hak tezahur ettikten sonra sulh ve müsâlemete duhûlden ayağınız kayar ve dalâleti irtikâp ederseniz, iyi bilin ki Allahü Tealâ intikamını alır. Zira; Allahü Tealâ cümleye galiptir ve intikamı hikmete muvafıktır. Çünkü; Hakîmdir.

(زَلَلْتُمْ) *z e l e l ; ayak kaymak* manâsınaysa da burada *taraf-ı şeri'den memur olduğu ibadetten dönmek* manâsınadır. Binaenaleyh; usul-u itikadiye ve furu-i a'malde tekâsül ve hilâfına meyletmeye şâmildir. Şu halde usul-ü itikadiyeden dönmek küfr olduğu gibi furû-u a'malde ibâdâtı terk ve günahları irtikâba şâmil olduğundan, âyette bilûmum günah işleyenlerden intikam alınacağını beyanla küçük ve büyük günah irtikâb edenleri tehdid vardır.

Vâcip Tealâ'nın kullarını muahaze ve intikamı; resuller ve kitaplar vasıtasıyla hakka delâlet eder delilleri izah ettikten sonra olduğuna bu âyet delâlet eder. Şu halde mükellefe delil gelmek şarttır, fakat yakîn hâsıl olmak şart değildir. Binaenaleyh delil geldikten sonra dalâleti irtikâb edenler muahaze olunurlar. Şu kadar ki mükellefin delâile nazar ve istidlâle muktedir olması şart olduğundan mecnun ibâdâtı terkinden dolayı mes'ul olmaz. Çünkü; delile nazara ve istidlâle muktedir değildir.

Bu âyette muhatabînin zelelde vaki olmaları kat'i olmadığından şekke delâlet eden (اِنْ) lâfzı varid olmuştur. Şu kadar ki, şek muhataplara aittir. Zira; Vâcip Tealâ şekten münezzehtir.

Hulâsa; din-i İslâmın hak olduğuna delâlet-i kat'iye geldikten sonra o delâile nazar edip amel etmek vacipken onun haricinde amel edenlerin intikama müstehak oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ cümle insanların İslâma duhullerini emir ve duhulden imtina edenleri tehdid ettikten sonra İslâma dahil olmayanların başlarına gelecek azabı beyan etmek üzere:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ ف۪ي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٢١٠﴾

buyuruyor.

[Onlar gözetmezler, ancak beyaz bulut içinde Allah'ın onlara göndereceği azap alâmetleri ve azabı getiren meleklerin gelmesini ve helâklerine dair olan emr-i ilahinin tamam olmasını gözetirler ve her umur; ancak Allahü Tealâ'ya racidir.] Şu halde bunların azapları da Allahü Tealâ'ya racidir.

Yani; beşeriyetin rahatı için Cenab-ı Hakkın inzal buyurduğu Kur'ân'ın ahkâmını kabul edip dünyevi ve uhrevi saadet yollarını Kur'ân'dan aramak lâzımken, Şeytan'ın iğfalâtına aldanıp ahkâm-ı şer'iyeyi kabulden istinkâf edenler gözetmezler, ancak insanlar üzerine gölgelikler gibi örtülmüş beyaz bulutlar içinde Allah'ın azabına alâmetlerin ve azaba müvekkel olan meleklerin azapla gelmelerini ve helâklerine dair olan emr-i ilâhinin tamam olmasını gözetirler. Azaba delâlet eden alâmetlerin bulut içinde gelmesi ve meleklerin azabı getirmeleri ve azaba dair emrin tamam olması ve saire gibi işlerin cümlesi Allah'a irca olunur. Binaenaleyh; Kur'ân'ı kabul etmeyenler adem-i kabulde devam ve ısrar ederlerse, şu beyan olunan azaplara istihkakları kat'idir. Ancak müstehak oldukları azabın vakti muayyen değildir.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile *gelmek ve gitmek* gibi harekeye ve intikale delâlet eden ve emmare-i hudûs olan kelimeler Vâcip Tealâ'ya isnad olunduğunda, *Allah'ın emrinin ve*

azabının ve lutfunun gelip gitmesi murad olunur. Zira; ahval-i cisimden gelip gitmek gibi şeylerden Cenab-ı Hak münezzeh olduğundan bu kelimelerden makama münasip bir manâ murad olunmak vaciptir. Şu halde, bu âyette «Tarîk-i haktan çıkanlar Allah'ın gelmesine intizar ederler» demek «onların helâkine dair Allah'ın emrinin gelmesine intizar ederler» demektir.

Z u l e l ; gölgelik ve *g a m a m ; beyaz bulut*tur. Ümem-i salifeden âsi olanlara ekseriyetle azap; üzerlerini gölgelik gibi bürümüş beyaz bulutlardan nazil olduğundan bu ümmetten de isyan edenlere azabın onlara geldiği gibi bir surette gelmek ihtimali beyanla günahkârları tehdid etmiştir. Beyaz buluttan menfaatli yağmur ümid edilirken azabın gelmesi, hayır zannolunan yerden şerrin zuhur eylemesi demek olup bunun da tesiri ziyade olduğu cihetle azabın rahmete sebep olacak buluttan geleceğini beyanla şiddetine işaret olunmuştur. Hulâsa; İslâma ve daire-i itâata girmeyen kimselerin ancak semadan azabın nazil olması ve azabın gelmesinden başka gözetecek bir şeyleri olmadığı ve haklarında vaki' olacak şeyle hükm-ü ilâhinin lâhîk olup cümle umurun Allah'a râci bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ din-i İslâma duhûlü kâffei nâsa emir ve Şeytan'ın vesvesesine ittibaı nehiy ve tekâlif-i ilâhiyeden çıkanların intikama müstehak olduklarını ve onların ancak azabın gelmesini gözettiklerini beyan ettiği gibi hak olan delilleri inkâr edenlerin tehdide müstehak olduklarını dahi beyan etmek üzere :

سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem'im! Sen Beni İsrail'den sual et, biz onlara ne kadar açık mucizeler verdik. Eğer bir kimse kendine geldikten sonra Allah'ın nimetlerini tebdîl ederse o kimse Allah'ın azabına müstehak olur. Zira; Allah'ın azabı şiddetlidir.]

Yani; ey Resul-ü Zişan'ım! Sen ehl-i kitap olan Beni İsrail'den sual et ki, biz onların ecdadına Hz. Musa vasıtasıyla hak üzere delâlet eder ne kadar çok mûcizeler verdik, onlar o âyetleri inkârla azaba müstehak oldular. İşte onlar gibi senin mûcizelerini inkâr edenler. inkârlarında devam ederlerse bunlar da azaba müstehaktırlar. Zira; bu mu'cizeler hidayete ve saadete sebep olan hakka delâlet ettiği cihetle ümmet hakkında pek büyük nimettir. Bir kimse, hidayetine sebep olan nimet kendine geldikten sonra Allah'ın o nimetini tahrif veya maksadın gayrı bir te'vil ile dalâlete tebdîl ederse, azaba müstehak olur. Zira; nimeti tebdil edenlere Allah'ın azabı şiddetlidir.

Bu âyette Beni İsrail'e verilen *â y e t l e* murad; *Hz. Musa'ya verilen asâ ve denizin yol olması* ve saire gibi mucizelerdir. Bu sualden maksat; zaman-ı saadette bulunan Yahudileri âbâ ve ecdadının hallerinden ibrete davet ve eslâfının mucizelerini te'ville tebdîl edip azaba dûçar olduklarını beyanla tehdid etmektir.

N i m e t l e murad; *enbiya-yı izama verilen mû'cizelerdir.* Zira enbiyanın mucizeleri; ümmetlerinin hidayetlerine sebep olduğu için pek büyük nimetlerdir ve nimetin şükrü eda olunmak lâzımdır. *Mû'cizenin şükrü ise, iman ve ihtida etmektedir.* İşte mucizeyi, hâşâ sihir ve kehânet demek gibi iftiralara tebdil edenler küfran-ı nimet ettiklerinden dolayı elbette muazzep olacaklardır.

Bu gibi azîm ni'meti dalâletle karşılamak büyük cinayet olduğundan azabın şiddetini icab ettiğine işaret için, Cenab-ı Hak «ıkabının şiddetli olduğunu» beyan etmiştir.

Nimet lâfzı mutlak zikrolunduğu cihetle nimet; *sıhhat, afiyet, refah-ı hal, emniyet ve kifaf miktarı rızık* gibi nimetlere dahi şâmil olduğundan, bunların şükrünü eda etmeyenler de nimetlerinin hikmete tebdîl cezasına müstehaklardır.

Hulâsa; Beni İsrail'e birçok âyetler verildiği ve o âyetler hakka delâlet ve hidayete vesile oldukları cihetle ümmetler hakkında nimet olduğu ve bu nimeti maksadın hilâfında istimal ile tebdîl edenlerin şiddetli ceza görecekleri, zira; Allah'ın azabı şedîd olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ nimet-i ilâhiyeyi tebdîl edenlerin azaba müstehak olduklarını beyan ettiği gibi nimeti tebdilin sebebini dahi beyan etmek üzere :

زين للذين كفروا الحيوة الدنيا ويسخرون من الذين امنوا والذين اتقوا فوقهم يوم القيمة والله يرزق من يشاء بغير حساب ﴿٢١٢﴾

buyuruyor.

[Kâfirlere hayat-ı dünya tezyîn olundu ve nimet-i dünyaya onların gözlerine gayet güzel göründü ve dünyaya muhabbet onları bir dereceye kadar götürdü ki, onlar müminleri ve yevm-i kıyamette kendilerinin fevkinde olacak kimseleri istihza ederler. Zira; onlar dünyaya kemal-i mahabbetlerinden her kemali dünya malında zannettikleri cihetle fakir olan kimseleri her kemalâttan mahrum addederek istihzaları münasip görürler. Halbuki muharremattan ve sair nefsin arzu ettiği fenalıklardan ittika edenlerin dereceleri yevm-i kıyamette onların fevkindedir. Onlar ise dünyada nail oldukları rızıklarla mağrur olurlar. Halbuki Allahü Tealâ dilediği kulunu hesapsız merzuk eder.] Binaenaleyh; bazılarını imtihan için dünya rızkıyla merzuk ve bazılarını da âhiret ameline muvaffak etmekle âhirette merzuk eder.

Hayat-ı dünyayı kâfirlere tezyîn eden Allahü Tealâ'dır. Lâkin dünyaya rapt-ı kalb edip âhiret umurundan feragat eden kâfir, kendi iradesiyle rapt-ı kalb ettiğinden, Cenab-ı Hakkın tezyini kâfiri mecbur etmez. Evet! Dünyanın güzelliğini halk eden Allah'tır, fakat kalbini ve bütün vücudunu dünyaya bağlayan kâfirin kendisidir. Müttekilerin ittikaları sebebiyle dereceleri alâ-yı illiyyînde ve kâfirlerin irtikâb ettikleri cinayet-i küfür sebebiyle derekeleri esfel-i safilînde olacağına bu âyet delâlet eder.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Ebu Cehil) ve emsali gibi fukara-yı mümini fakrından dolayı istihza eden Arabın zenginleri hakkında nazil olmuşsa da servetine mağrur olarak fukarayı istihza etmeyi adet edenlerin cümlesine de şâmildir. Binaenaleyh; fukarayı istihza edenler cezasını görecekleri

gibi, istihza olunan müttakiler de onların fevkinde derecat-ı âliyatta bulunacaklardır.

Vâcip Tealâ hayat-ı dünyanın kâfirlere tezyîn olunduğunu beyan ettiği gibi bu hal şu zamana mahsus olmayıp evvelden beri insanların adetleri olduğunu dahi beyan etmek üzere :

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فٖيمَا اخْتَلَفُوا فٖيهِ

buyuruyor.

[Nas ümmet-i vahideydi, sonra Cenab-ı Hak muti' olan kimseleri tebşir eder ve âsi olan kimseleri azapla korkutur oldukları halde nebileri gönderdi ve o nebilerle beraber hak olarak kitap inzal etti ki, nâsın ihtilâf ettikleri mesâilde beynen nas o nebi hükmetsin ve nâsın ihtilâfını bertaraf eylesin.]

Yani; nâs iptida-yı hilkatte Hz. Âdem şeriatiyle amel eder bir millet olup, aralarında asla ihtilâf yoktu. Vakta ki Kâabil, Hâbil'i katletti. Bunun üzerine ârâ ve efkâr ihtilâf etti ve kuvva-yı hayvaniye ve arzu-yu emel teşettüt eyledi ve aralarına buğz-u adavet ve muhasame ve mücadele girdi. Binaenaleyh; nâsın muhtelif milletlere inkısam etmesi üzerine Cenab-ı Hak âsileri korkutur ve itaat edenleri sevapla tebşîr eder oldukları halde nebiler gönderdi. İhtilâf ettikleri mesâil hakkında nâs arasında adaletle hükmetmek için o nebilerle beraber hakka mukarin kitaplar inzal etti. O nebiler halkı islaha ve bir noktada içtimaa davet ettiler ve her nebi kendi zamanındaki mebus olduğu ümmetini ıslaha çalıştı ve emrolunduğu şeriatin ahkâmını bilâ kusur ve lâfütûr tebliğ etti.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *k i t a p ; cins-i kitap*tır. Yoksa «Her nebi ile beraber bir kitap inzal etti» manâsına değildir. Zira; her nebinin kendine mahsus kitabı yoktu. Belki bazılarına kitap nazil oldu ve ondan sonra gelenler o kitabın ahkâmıyla mükellef ve onu ümmetine tebliğe memur edildi. *Kitapla hükmeden;* nebi vasıtasıyla *Allahü Tealâ*'dır. Çünkü hüküm; Al-

lah'ındır. Nebi Allah'ın kitabından aldığı ahkâmıyla ümmeti beyninde hükmettiği cihetle Allahü Tealâ ve nebi hükmederler demektir. Hatta hüküm kitaptan alındığı için «Kitap hükmetti» denilerek hükmün kitaba isnadı dahi caizdir.

***

Vâcip Tealâ nâsın ihtilâfını hall için enbiya ile beraber kitap inzal ettiğini beyan ettiği gibi ihtilâf edenlerin kimler olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ

buyuruyor.

[O kitapta ihtilâf etmedi, illâ şol kimseler ihtilâf ettiler ki onlara o kitap verildi. Kendilerine kitap verilen ümmet o kitabın doğru olduğuna açık delilller ve beyyineler geldikten sonra hasedlerinden naşi beyinlerinde cereyan eden desais-i Şeytaniye ile zulmen o kitabı inkâr ederek ihtilâf ettiler.]

فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

[Binaenaleyh; Allahü Tealâ kendisinde ihtilâf ettikleri hakta kitaba iman eden müminleri hidayette kıldı, onlar da biiznillâh ihtida ettiler. Halbuki Allahü Tealâ dilediği kimseyi doğru yola hidayette kılar.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile, *ü m m e t ; bir din üzerine içtima' eden millet*tir. Nâsın ümmet-i vahide olması Hz. Âdem zamanında olmuştur. Zira; Allahü Tealâ Âdem (A.S.)'ı kendi zürriyetine resul gönderdi. Âdem (A.S.) ve evlâdı bir din üzere ümmet-i vahideydiler. Kabil, Habil'i hased neticesi katledinceye kadar bu hal devam etti. Vakta ki vak'a-i kıtâl hâdis oldu. Evlâd-ı Adem arasına ihtilâf girdi. Ve bu ihtilâf da ilâ yevmi-l kıyam devam edip gidecektir. Bu misilli ihtilâfatı halletmek için Cenab-ı Hak iktiza-

yı zamana göre nebi göndermek ve kitap inzal etmekle ıslahlahlarını emretti. İman edenler ettiler ve iman etmeyenler de küfür üzere kaldılar.

Yahut nâsın millet-i vahide olması Hz. Nuh'un gemiden indiği zamanda olmuştur. Zira; gemiden inince dünya yüzünde bulunan ancak gemide mevcut insanlar olup, onlar da Hz. Nuh'un dini üzerine cemaat-i vahide idiler. Aralarında asla ihtilâf yoktu. Ancak sonraları insanlar çoğaldıkça buğz-u adavet ve hased neticesi vahdet tefrikaya düştü, ihtilâflar zuhur etti ve milel-i muhtelife hasıl olup, islaha muhtaç olununca Cenab-ı Hak ıslah için nebiler gönderdiğini bu âyetle beyan buyurmuştur.

Nasın küfr üzere ümmet-i vahide olduğu bir zaman geçmemiştir. Çünkü; bütün insanların hilâf üzere bulundukları bir zaman farz olunmuş olsa, o da fetret zamanları ki bir nebinin irtihalinden sonra diğer bir nebi ba's olununcaya kadar geçen zamandır. İşte o zamanlarda da insanlar arasında mümin ve muvahhid bulunacağından dünyada bulunan bütün insanların küfrüzere ittifak ettikleri bir zaman tasavvuru baiddir. Çünkü; her zamanda ehl-i tevhid bulunmuş ve dünya ehl-i imandan hâli kalmamıştır. Amma yalnız mümin ve millet-i vahide olması iki defa vaki olmuştur : *Birisi;* Hz. Âdem zamanı, vak'a-i kıtâle kadar devam etmiştir. *Diğeri;* Hz. Nuh'un gemiden indiği zamandır. Enbiyanın sıfatlarından *t e b ş i r ; hıfzıssıhha menzilinde* ve *i n z a r ; hastalığı tedavi kabilinden* olup sıhhat asıl, maraz ârız olduğundan hıfzıssıhha menzilinde olan beşaret; inzar üzerine takdim olunmuştur.

Hak olan şeyde ihtilâf eden ehl-i kitaptan Yehud ve Nasaradır. Çünkü; onlardan herbiri diğerini tekfir ettiği bundan evvel bazı âyetlerde beyan olunmuş ve bu iki millet kendi kitaplarının bazı âyetlerini tağyirle dahi kendi dinlerinde ihtilâf etmişlerdir.

Hulâsa; hak olan itikadiyatta ihtilâf edenlerin ehl-i kitap olduğu ve bu ihtilâfların kendilerine hakka delâlet eden deliller geldikten sonra vuku bulduğu ve ihtilâfları beyinlerinde hased neticesi zulüm olduğu ve ehl-i imanı Cenab-ı Hakkın ihtilâf ettikleri mesâilde hidayette kıldığı ve Allah-ü Tealâ'nın dilediği kulunu

doğru yola îsâl ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ dilediği kulunu tarik-i müstakîme hidayette kıldığını beyan eylediği gibi tarîk-ı müstakîme hidayette tamam olmayıp ancak birtakım meşakkatlere tahammül etmekle tamam olacağını dahi beyan etmek üzere :

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizden evvel geçen ümmetlerden mümin olanların gördükleri meşakkatlerin emsali size gelip de onların müptelâ oldukları musibetlere siz de müptelâ olmadıkça yalnız iman etmekle Cennet'e gireriz mi zannedersiniz? Eğer böyle zannederseniz bu zannınız yanlıştır. Zira; onların gördükleri musibetleri siz de göreceksiniz ve onların çektikleri derd-ü alâmı siz de çekeceksiniz.]

مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى

نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

[Zira; evvel geçen ümmetleri fakr-ü ihtiyac ve meşakkat gibi zararlar ve hastalık ve körlük gibi şiddetler her taraflarını ihata etti ve enva-ı belâya müptelâ oldular ve oldukları yerden ayakları kaydırıldı. Hatta onlara meb'us olan resul ve onunla beraber olan müminler Allah'ın nusreti ne zaman olacak? deyinceye kadar bu musibetler devam etti ve onlar da takatleri kalmadığı bir zamana kadar sabrettiler ve nusret-i ilâhiye ne zamandır dediklerinde kıbel-i ilâhiden «Âgâh olun ve uyanık bulunun. Allah'ın nusreti yakındır» denilmekle tebşir olundular.] İşte ey ümmet-i Muhammed! Siz de onlar gibi birtakım mesâibe göğüs germedikçe kolaylıkla Cennet'e gireriz zannetmeyin.

Resulullah'ın Medine'ye hicret buyurmasıyla eshaptan malı-

nı Mekke'de terkederek hicret edenlerin müptelâ oldukları fakr-ü faka ve mesaib-i saireyle beraber Medine'de bulunan Yahudilerin adavetlerinden de fevkalâde dilgir olduklarından onları tesliye için bu âyetin nazil olduğu (İbn-i Abbas) Hz.'den mervidir. *Yahut* Hendek gazasında çekilen zahmetler üzerine ehl-i imanı teşci için bu âyet nazil olmuştur. Herhangi sebebe mebni nazil olursa olsun, ehl-i imanın görmüş oldukları zahmetlere sabretmesi lâzım geldiğini ve düşmana karşı metanetle mukavemet ve sair avarız ve afata göğüs germek ehemm-i umurdan olduğunu tavsiye ve bu misilli vukuatın âlemde emsâli çok geçtiğini beyanla ümmet-i Muhammediyeyi tesliye ve teşcidir. İlâ yevm-ilkıyam bu gibi vukuatın insanlar üzerinde eksik olmayacağını ve evvelden beri eksik olmadığını beyanla, herşeye karşı sebata teşvik için nazil olmuştur.

Bilhassa şu içinde bulunduğumuz bin üç yüz otuz senesi Temmuzunda [1] iptida Sırpla Avusturya hükümetleri arasında tahaddüs eden bir vak'a üzerine Alman, Fransa, Rus, İngiliz ve Belçika hükümetlerini ve çok geçmeksizin Türkiye ve Japonya hükümetlerine kadar daire-i içtialini tevsi ve şeraresi bütün dünyayı ihata eden Harb-ı Umumi'de, efrad-ı İslâmiyenin görmüş olduğu muzayakaya karşı bu âyet millet-i İslâmiyeye sabır ve metaneti tavsiye etmektedir. Çünkü âyet; mü'min olmakla her belâdan muaf olmak lâzım gelmeyeceğini ilânla müminlere belânın isabet edeceğini ve ona da sabır lâzım olduğunu beyan ve şu kadar ki pek muzayakada olanlara nusretin yakın olduğunu tebşir etmekle tesliye buyurmuştur. Gerçi ekseriyet itibariyle de efrad-ı İslâmiye ahlâk ve amel noktasından rahmet-i ilâhiyeye müstehak değillerse de birtakım fukara ve zuafa ve bîkusur masumların nazargâh-ı ilâhiye olduklarında şüphe yoktur. İşte şu kusursuz masum güruhunun rahmete istihkaklarına iştirakle nusret-i ilâhiyeyi ümid eder ve dergâh-ı ulûhiyetten an karib husulünü istirham ederiz.

Hulâsa; mücerred mümin olmakla mesaib görmeden Cennet'e gireriz zannı doğru olmadığı ve evvel geçen ümmetlerin görmüş oldukları zahmetleri bu ümmetin de göreceği ve Allah'ın rızasına vusûl birtakım meşakkate tahammülle beraber şehevat-ı nefsani-

[1] İşbu cildin tarih-i tahriri.

yeyi kaldırmakla olacağı ve sabrın tükendiği zamanda nusret-i ilâhiyenin zuhur edeceği, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Cennet'e vusûl, mesaibe sabır ve metanetle olacağını beyan ettiği gibi malı sarfetmek hususunda bazı ahkâmını beyan etmek üzere :

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Hangi şeyi ve ne miktarını infak edeceklerini senden sorarlar. Sen cevapta «Sizin hayırdan infakınız vâlideyninize ve hısımlarınıza ve yetimlere ve fakirlere ve yolculara infak ettiğiniz şeydir.» de. Ve «Hayrolarak her ne işlerseniz Allahü Tealâ onu bilir» demekle sual edenlerin vazifelerini tayin et.]

Yani; ashabın tarafından ne gibi şeyi ve ne miktar infak edeceklerini senden sual ederler. Sen onları ıslah için hallerine muvafık olan şeyi beyanla cevap ver, de ki «Sizin hayrolarak infakınız hangi cinsten ve ne miktar olursa olsun *infaka müstehak olan:* Evvelâ; *ana ve babanızdır.* Zira; sizin vücudunuza sebep olan onlar olup hal-i sabavetinizde size olan şefkat ve merhametleri icabı sizi büyütmek için çekmiş oldukları zahmetlere karşı sizde olan haklarını ifa etmek üzere eğer muhtac olurlarsa herkesten evvel onların ihtiyaçlarını temin etmek için onları infak etmeniz lâzımdır. Çünkü; onların hakkı başkalarından mukaddemdir. Valideyninizi infaktan sonra ikinci mertebede de muhtac-ı muavenet olan *akrabanız*dır. Zira; hukuk-u karabete riayet diğerlerine riayetten mukaddemdir. Binaenaleyh; akrabayı tadkîm evlâdır. Akrabanızdan sonra malınız müsait olursa üçüncü mertebede şayan-ı merha-

met olan *yetimler*dir. Çünkü; yetimlerin kisbe iktidarları olmadığı gibi onlara merhamet edip umur ve hususlarını tedvir edecek pederden mahrum oldukları için onlara infak etmek evlâdır. Yetimlerden sonra infakın hayırlısı *sair fukaraya infak*tır. Ve bundan sonra merhamete şayan olan, memleketinden uzak düşüp memleketinde olan servetinden istifade edemeyen *müsafir yolculardır.* Ve hayırdan işlediğiniz herşeyi Allahü Tealâ bilir ve ziyadesiyle sevabını verir, ecrinden noksan olmaz.

Fahr-i Razi ve Beyzâvî'nin beyanlarına nazaran âyet eshaptan (Amr b. Cümuh) isminde bir şeyh-i fanî hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Amr) zengin olup malının hangi cinsinden ve ne miktarını sadaka edeceğini sual etmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Gerçi âyette sual infaktan ise de infaka itibar; ancak masrafına nazarla olacağına binaen suale cevapta infakın masrafını beyanla cevap verilmiş ve sailin haline münasip olan masraftan yani sadakasını kimlere vereceğinden sual etmesi lâzım olduğuna tenbih olunmuştur. Zira; masrafına sarf olmayan mal zayi olduğundan masrafı aramak ehemdir.

İşte bu âyet-i celile hukuk-u übüvvet ve karabete riayetin lüzumunu beyandan sonra insanlar arasında en ziyade muhtacı muavenet olan yetimlerin hukukunu nazar-ı itibare almış ve onlara riayetin lüzumunu tavsiye etmiş ve eytamın da beni beşer arasında bir hak sahibi olduklarını ve bu hakka riayet etmek; muktedir olan insanlar üzerine vacib-i kifaye olduğunu beyan eylemiş ve herkesi kendi muhitinde bulunan eytama riayetle mükellef kılmıştır. Fakat bu ahkâma lâyıkıyla riayet olunamadığı ve birçok kusurlar vaki olduğu cümlenin malûmudur. Ancak bu kusur şeriatte değil belki o şeriate lâyıkıyla riayet etmeyen insanlardadır. Şu zamanda teşekkül eden dar-ül'eytamlar şayan-ı takdirdir. Bu âyet-i celile yolculara infak ve riayeti tavsiye etmekle İslâmiyette misafirperverlik hiss-i mübeccelini telkin etmiş ve ekseri Anadolu şehir ve kasabalarında hanedan ve eşraf tarafından yolcular hakkında gösterilen ikram ve ihtiram bu esas-ı dinî'ye riayetten mütevellid bulunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ infakın masrafını beyan ettiği gibi düşmanla muharebenin vacip olduğunu beyan etmek üzere :

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler! Düşmanınızla mukatele etmek sizin üzerinize farz kılındı. Halbuki kıtâl sizin üzerinize meşakkettir, tabiatinize mülâyim gelmez.]

وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ

[Birçok şeyleri sevmezsiniz, halbuki sizin sevmediğiniz şey sizin için hayırlıdır.]

وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ

[Ve birçok şeyleri siz seversiniz, halbuki o şey sizin için şer ve mazarrattır.]

وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

[Herşeyin hayır veya şer olduğunu Allahü Tealâ bilir, sız bilmezsiniz.]

Yani; ey ehl-i iman! Sizin üzerinize düşmanla muharebe etmek farz kılındı. Zira; dini, namusu, memleketi ve ehl-ü ıyali muhafaza düşmana karşı mukavemetle olduğundan, mukaddesatı ve sair muhafazası vacip olan şeyleri tecavüz-ü â'dâdan muhafaza, onlarla kıtâle tevakkuf ettiğinden sizin üzerinize kıtâl farzdır. Halbuki kıtal sizin için meşakkattir. Binaenaleyh; tabiat-i beşeriye onu sevmez ve siz tekâlif-i ilâhiye gibi birçok şeyleri ağır görür ve meşakkatli addedersiniz. Halbuki o şey; sizin için hayır ve ayn-ı menfaattir. Zira; sebeb-i salâh ve felâhınızdır. Meselâ namaz yevmiye beş defa nefis üzerine ağırdır. Halbuki en büyük ibadet ol-

duğu cihetle Rabbisine ubûdiyet ve sebeb-i saadettir. Menhiyat gibi birçok şeyleri nefsiniz sever. Halbuki sizin için sebeb-i fesad ve felâket olduğundan şerdir ve ayn-ı azap ve mazarrattır. Bu gibi şeylerin menfaat olduğunu Allahü Tealâ bilir size emreder veya mazarrat olduğunu bilir, sizi nehyeder. Halbuki siz bilmezsiniz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile ahkâm-ı şer'iyenin maslahata tâbi olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; Allah'ın emrettiği şeylerin hernekadar zâhiri meşakkatli görünse de, hakikatte kulları için o şeyde bir menfaat var ki o meşakkate galiptir. Kezalik nehyettiği şeyin zâhirinde insan için sevecek birşey varsa da hakikatta onda mazarrat var ki zâhirde görülen menfaate galiptir. İşte bunları Allahü Tealâ bildiğinden menfaati, galip olan şeyle emreder ve mazarratı galip olan şeyden nehyeder. İşte kıtal; beşerin en ziyade sevdiği hayatın zıddıyla emir olduğundan nefs-i beşer üzerine ağır ve meşakkatlidir. Lâkin dünya ve âhiretin saadetini ve cemiyetin beka ve mevcudiyetini ve dinin muhafaza ve emniyetini ve nâs beyininde tevzi-i adaleti ve düşman korkusundan masuniyetini temin etmek mücahedeye tevakkuf ettiği gibi emval-i ganimet ve şehadet gibi servet ve meratib-i âliye dahi kıtâle mütevakkıftır. Binaenaleyh; kıtâlde olan meşakkate nispetle menfaati ve maslahatı kat ender kat fazla olduğundan Cenab-ı Hak düşmanla kıtâli farz kılmıştır. Düşman tecavüzatına karşı eli bağlı koyun gibi durmak caiz değildir. Belki sell-i seyfederek karşı çıkmak vaciptir. Şu halde kıtâl; hasta olan kimsenin ilâç içmesi gibidir. Çünkü; acı devayı içmek hastaya ağır olursa da deva üzere terettüb edecek şifayı nazar-ı itibare alınca deva hafif ve biiznillâh şifasını görünce de memnun olur.

Evet! Muharebeyi terketmekte nefsi helâkten ve malı teleften sıyanet ve rahatlık vardır. Ve bunlar insana gayet tatlı görünür. Lâkin kıtâli terkle âdânın bilâd-ı İslâmiyeyi istilâ ve emvali garât ve insanları öldürmek ve ırz-u namusu payimal etmek ve muhadderat-ı İslâmiyeyi alıp götürmek gibi mazarratlarını görünce encam-ı emir, kıtâle mecbur olunur, fakat ne fayda ki gidenler gitmiş bulunur. Binaenaleyh ehl-i imanın daima harp hazırlığında bulunması ve alât-ı harbi hazırlaması ve icabında düşmana karşı silâha sarılması vaciptir. Zira; vücuda gelen hastalığın derhal ve

hastalık vücuda yerleşmeden çaresini aramak lâzımdır, evvelinde müsamaha olunur ve vücuda yerleşirse, onu kaldırmak güç olduğu gibi düşmanı da memlekete ayak basmadan def'etmek lâzımdır. Çünkü memleketi istilâdan sonra onu kaldırmak müşkül olur.

Âyette «Kıtâli kerih görürler» demek «Tab-ı beşer üzerine ağır olur» demektir. Yoksa «Teklif-i ilâhiyi istikrah ederler» manâsına değildir. Zira bu manâ; ehl-i imanın imanlarına münafidir. Çünkü mümin; Allah'ın emrettiği şeyin ayn-ı salâh ve hakkında menfaat olduğunu bilir ve lâkin bunu bilmek nefis üzere teklifin sikletini kaldırmaz. Binaenaleyh; menfaatini bildiği halde nefis üzere meşakkatli olur. Birçok müslümanların itikadları sağlam olduğu halde tekâsül ederek birçok ibadetleri terketmeleri buna şahittir.

Âyette hitap; zaman-ı saadette bulunan müminlere ise de ilâ yevm-il kıyam mevcud olacak müminlere bittabi' hitaptır. Binaenaleyh; her zaman kıtâl, ehl-i iman üzerine farz-ı kifayedir. Şu halde bir kıt'ada muharib olan düşmanla mücahid bulundukça diğerlerinden farz sakıt olur. Şu kadar ki düşman İslâm toprağına ayak basarsa farz-ı ayn olur ki, o zaman düşmanı def'etmek için her müslümanın harbe iştirak etmesi farzdır.

Hulâsa; müslümanlar üzerine mücahede ağır olursa da farz olduğu ve insanın bazı sevmediği şeyin akıbeti hayır ve bazı sevdiği şeyin akıbeti şer olduğu ve bu gibi şeylerde hayrı ve şerri Allahü Tealâ'nın bilip, kulların bilemediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ'nın kıtâlin farz olduğunu beyan ettiği gibi şehr-i haramda kıtâlin büyük günah olduğunu dahi beyan etmek üzere :

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! Şehr-i haramda kıtâlden müşrikler sana sual ederler. Sen cevapta de ki : «Şehr-i haramda kıtâl büyük günahtır ve o ayda kıtâl tarîk-ı ilâhîden kulları menetmektir ve şehr-i haramda kıtâl Allahü Tealâ'ya küfürdür. Ve Mescid-i Haramı ziyaretten menetmektir.]

وَاِخْرَاجُ اَهْلِهٖ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ

[Ve Mescid-i Haram'ın ehlini Mescid-i Haram'dan çıkarmak indallah kıtalden daha büyük günahtır. Ve fitne katilden daha büyüktür.]

Yani; beynel Arap şehr-i harama hürmet lâzımken, Recep ayının gurresinde ehl-i İslâmdan bir zümrenin müşriklerin kervanını vurmaları üzerine müşrikler şehr-i haramda kıtâlin hükmünden Resûlullah'a sual ettiler. Cenab-ı Hak resulüne hitaben «Habibim! Şu suale cevapta, sen de ki; şehr-i haramda kıtâl büyük günahtır ve tarîk-i ilâhiden ve Mescid-i Haram'dan menetmektir. Fakat Mescid-i Haram'ın ehli olan Resulullah'ı ve müminleri Mescid-i Haram'dan çıkarmak ve ehl-i imana karşı fitne ihdas etmek şehr-i haramda kıtâldan daha büyük günahtır.»

Bu âyette Resulullah'a sual edenler müşriklerdir. Çünkü; Resulullah Bedir gazasından iki ay evvel halazadesi (Abdullah b. Cahş)'ı bir kıt'a-i askeriye ile Kureyş'in Taif'ten gelecek bir kervanının önünü kesmek üzere göndermiş ve eline verdiği nameyi iki gün açmamasını ve iki günden sonra açıp arkadaşlarına okumasını ve mazmununda arkadaşlarını muhayyer bırakıp cebretmemesini emretmişti. Emr-i Resulullah'a muvafık olarak (Abdullah) zamanında nameyi açtı ve okudu [1].

Bu nameyi (Abdullah) okuyunca cümlesi (سمعنا واطعنا) dediler. Ve Batn-ı Nahl'e varıp kondular. Kervan geldi, bir müddet mücahededen sonra asakir-i İslâmiye muzaffer oldular, ker-

[1] Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran namenin münderecatı şöyledir : (بسم الله الرحمن الرحيم) Amma ba'd Sen maiyetinle beraber Allah'ın bereketi üzerine yürü ve Batn-ı Nahil'de Kureyş'in oradan geçecek kervanını gözle. Umarım ki sen bize hayırla gelirsin.»

vanbaşı (Abdullah b. Hadrami)'yi katil ve iki kişiyi esir alarak kervanla beraber Medine'ye getirdiler. Ancak bu vaka şehr-i haram olan Recep ayının garresinde olduğundan müşrikler Resulullah'ı «Sen şehr-i haramın hürmetine riayet etmedin» diye tayib ettiler ve bu suretle Resulullah'a mektuplar yazdılar. Resulullah da askerin reisine «Ben size şehr-i haramda kıtâl edin mi dedim?» diyerek itab etti. Ve emval-i ganimeti ve esirleri taksim etmeksizin bu âyetin nazil olduğu mervidir. Halbuki asker Cemaziyelâhirenin nihayet günleri zannetmişler ve Recep ayının duhûlünü bilmemişler ve onun için harbetmişlerdi. Buna nazaran *âyetin manâsı* şöyledir : [Ey müşrikler! Şehr-i haramda (Abdullah b. Cahş)'ın (Hadramî)'yi hataen katlettiğinden sual ediyorsunuz. Şehr-i haramda kıtâl büyük günahtır. Lâkin sizin tarîk-ı ilâhi olan din-i İslâma duhûlden ve Harem-i Şerif'i ziyaretten halkı men'etmeniz ve Allah'a küfretmekle beraber ehl-i Haramdan olan Resulullah'ı ve ashabını Mekke'den çıkarıp hicrete mecbur eylemeniz indallah daha büyük günah olduğu halde bu kadar cinayetleri işler, nefsinizi ta'yib etmez de (Abdullah)'ı niçin tayib ediyorsunuz?] demektir.

Bu âyet nazil olunca Resulullah emval-i ganimetin beşte birini Beyt-ül Male ayırdı. İslâmda evvel Beyt-ül Mala vaz'olunan *humüs* budur. Esirleri vermesini ricaya Mekke'den elçi geldi. Resulullah evvelce Mekke'de esir olan (Sa'd) ve (Akabe) gelmedikçe esirleri vermeyeceğini ve onlar gelirse müsaade edeceğini ve gelmediği takdirde katledeceğini beyan etmesi üzerine elçi geri gitti ve (Sa'd) ve (Akabe) geldi, Resulullah da müşriklerin esirlerini terhis etti. Esirlerden (Hikem b. Keysan) müslüman oldu ve diğeri (Osman) küfrüzere Mekke'ye gitti. İşte din-i İslâmda esirin mübadelesi buradan başlamıştır.

Şehr-i haramda kıtâlin haram olması diğer kıtâl âyetiyle nesholunduğundan bizim için şehr-i haram yok ve her vakit muharebe caiz olup elyevm amelimiz de bunun üzerinedir. Müslümanlar için işlerini ta'til edecek birgün ve zaman yoktur, her zaman işlemek caizdir. Hatta Cuma günü bile Cuma namazını eda edinceye kadar bir müddette işini bırakır badehu işine bakar, tatil etmez.

Mekke ahalisi Resulullah'a karşı muharip bir düşman oldukları için malları halâl olduğundan Resulullah onların kervanını kesmek üzere asker göndermiştir. Hatta muharip olduklarına iki ay sonra vuku bulan Bedir muharebesi de delâlet eder. Binaenaleyh; onlar üzerine harb açmak ve mallarını almak meşru' idi. Zira; âzam-ı cinayet olan şirki terketmedikleri gibi Resulullah'la bir muahedeleri de yoktu. Şu halde askerin alıp götürdükleri emval, ganimet olduğundan Resulullah taksim etmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin mukatelede devam edeceklerini beyan etmek üzere :

وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوا

buyuruyor.

[Eğer kâfirler muktedir olurlarsa dininizden döndürünceye kadar sizinle mukatelede devam ederler.]

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُولٰۤئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةِ وَاُولٰۤئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

[Ve eğer sizden bir kimse dininden döner de kâfir olduğu halde vefat ederse, işte şu dininden dönen kimselerin dünyada ve ahirette amelleri zâyi' olur ve bunlar Cehennem'in sahipleridir ve ebeden orada kalacaklardır.]

Yani; kâfirler muktedir oldukları surette sizi dininizden döndürünceye kadar çalışırlar, asla mukateleyi terketmezler. Zira; bütün emelleri sizi dininizden döndürmek ve kendi dinlerine almaktır. Binaenaleyh; bu maksatları hasıl olmadıkça harpten feragat etmezler. Eğer sizden biriniz onların maksadına muvafakat eder, dininden döner ve küfrüzere ölürse işte o kimselerin amelleri dünyada muzmahil olur. Çünkü; tahayyülâtı batıl ve İslâmi-

yetten göreceği faydalar zâyi' olduğu gibi âhirette de amelleri zâyi'dir. Zira; sevaptan mahrumlardır. Bu misilli dininden dönen ve kâfir olarak vefat eden kimseler ebedî Cehennem ateşine mülâzimlerdir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; kâfirlerin adavetlerinin devamını ve başka şeyle adavetlerini geri alamayıp ancak ehl-i imanı dinlerine döndürmekle müteselli olacaklarını ihbardır ve irtidad eden kimsenin üzerine irtidad ahkâmını icra; kâfir olarak vefat etmesiyle meşruttur. Çünkü; irtidad ettikten sonra tekrar tevbe ve istiğfar ederse tevbesi kabul olunur, muhalledün finnar olmaz. Bir kimse irtidad edince büluğ zamanında irtidad edinceye kadar işlediği ameli batıl ve tevbe etmezse zevcesi kendine haram olur ve mümin olan pederine ve validesine ve sairine varis olamaz ve müminler tarafından muavenete müstehak olmaz. Çünkü; kâfirdir ve malı amval-i ganimet olur. Zira; irtidad edince cemaat-i İslâmiyeden çıkmış ve ehl-i İslâmla alâkası kalmamıştır. Amma âhiretçe ameli batıl ve kendi kâfir olduğu için sevap görmez. Binaenaleyh; ebeden Cehennemde kalır.

Hulâsa; kâfirlerin, muktedir olurlarsa müminleri dinlerinden döndürünceye kadar muharebeye devam edecekleri ve binaenaleyh; ehl-i küfürden vefa beklemek doğru olmadığı ve müminlerden bir kimse dininden döner ve kâfir olduğu halde vefat ederse, bütün amelinin batıl olacağı ve bu misilli mürtedlerin ebedi Cehennem'de kalacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kıtâlin farziyetini ve kâfirlerin kıtâle devam edeceklerini beyan ettiği gibi kıtâl emrine imtisal edenlerin rahmet-i ilâhiyeye nail olacaklarını dahi beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'a ve resûlüne ve kitaplarına

iman ettiler ve şol kimseler ki, onlar imanla beraber hicret ve fisebilillâh mücahede ettiler. İşte bu kimseler Allah'ın ihsanını ümid ederler. Zira; Allahü Tealâ mücahede edenlerin günahlarını mağfiret eder ve cihatları mukabili sevap vermekle merhamet buyurur.]

*H i c r e t ; din uğrunda beldesini, evini, akraba ve taallükatını, emvalini ve kâfirlerin komşuluğunu terkederek diyar-ı İslâma nakletmek*tir. İptida-yı İslâmda Resulullah'ın Medine'yi teşrifle Mekke'nin fethinden evvel hicret farzdı, fakat Mekke'nin fethinden sonra farziyeti nesholunup sünnet olarak baki kalmıştır. *M ü c a h e d e* yle murad; *düşmanla mücahede*dir. Gerçi nefisle mücahedeye şâmil ise de bu makamda maksat; muharebede cihattır.

Amelin mucib-i Cennet olmadığına işaret için *rica* lâfzı varid olmuştur. Gerçi amel Cennet'te dereceleri mucipse de asıl Cennet'e girmek lûtf-ü ilâhidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet, bundan evvelki âyet gibi Mekke müşriklerinin kervanını alıp getiren fırka-i askeriye hakkında nazil olmuştur. Çünkü; evvelki âyet nazil olunca o askerin reisi olan (Abdullah b. Cahş) «Ya Resulallah! Hatamızın affolunduğunu bildik, lâkin bizim mukatelemiz üzerine sevap var mıdır, onu bilemedik?» deyince bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Bu âyette âbid olan kimsenin ibadetine mağrur olmamasına ve ne kadar zühd-ü takvası olsa bile hin-i vefatında Rabbisine karşı kendisini kusur sahibi bilmesi lâzım olduğuna ve din-i ilâhiye lâyık olduğu veçhile nusret edemediğini itiraf etmek ve azaptan korku ve rahmetten ümid üzere mevte hazır olmak lâzım geldiğine işaret vardır. Çünkü iman ve hicret ve fisebilillâh mücahede eden kimselerin şu amelleriyle beraber Allah'ın rahmetini rica ettiklerini beyan etmek; suret-i kat'iyede şu ibadetlerin rahmet-i ilâhiyeyi mucip olmadığına delâlet eder. Şu halde insan, ne kadar ibadeti olsa yine Allah'ın inayetini ricaya muhtaçtır. Halbuki kat'i olan birşeyde ricaya hacet kalmaz. Binaenaleyh; ibadetin sevap icabı kat'i değildir.

Vâcip Tealâ bünye-i insaniyeyi tahribe sebep olan kıtâle müteallik bazı ahkâmı beyan ettiği gibi cism-i insaninin dümenini döndürmekte olan aklı gideren şarapla, malı itlâf eden kumarın hükm-ü şer'isini beyan etmek üzere :

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Muazzam! Nâs şarapla kumarın hükmünden sana sual ederler. Sen onlara cevapta «Şarap aklı izale ve kumar da malı itlâf ettiğinden her ikisinde büyük günah vardır. Ve nâsa bunların menfaatleri de vardır ve lâkin günahları menfaatlerinden büyüktür de.]

Yani; nas aklı izale eden şaraptan ve malı itlâf eden kumardan sana sorar ve istifta ederler. Sen onların şu suallerine cevaben «Bunlardan birisi bünye-i insaniyenin dümenini idare etmek için ihsan olunan nimet-i aklı izale ve diğeri muhafazası lâzım olan malı itlâf ettiğinden ikisinde de büyük günah vardır. Kumarda kolayca mal kazanmak ve şarapta neşe ve sürur vermek gibi bazan nasa menfaat de vardır, lâkin bunlardan neşet eden mefsedet menfaatlerinden daha büyüktür. Birşeyde mefsedet, maslahattan çok olursa terki icab ettiğinden bunları terk etmek lâzımdır» de.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile şarap hakkında dört âyet nazil olmuştur. Birincisi; *Mekke'de :*

ومن ثمرات النخيل والاعناب تتخذون منه سكرا ورزقا حسنا

âyeti nazil olmuştur. Yani «Hurma ve üzüm meyvalarından nâs şarap ve rızk-ı hasen ittihaz ederler» demektir. Müslümanlar için bidayeten mubah olduğundan şarabı içerlerdi. Sonra Hz. Ömer ve bazı sahabenin huzur-u Risalette «Ya Resulallah! Şarap hakkında bize fetva ver. Zira; aklı gideriyor» demeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur. Bu âyetin nüzülünden sonra nâstan bazıları içerse de diğerleri terketmiştir. Bundan sonra (Abdurrahman b. Avf) Hz.leri bazı kimseleri davet etti. O ziyafette şarap içtiler. Badehu namaz-

da imam, sekri icabı (لااعبد ماتعبدون) yerine (اعبد ماتعبدون) okudu. Bunun üzerine (ولاتقربوا الصلوة وانتم سكارى) âyeti nazil oldu. Yani «Sarhoş olduğunuz halde namaza yaklaşmayın» demektir. Binaenaleyh; şarabı içenler gayet azaldı. Bundan sonra bir davette ashaptan bazıları şiir okurken ensarı zemmedince, ensardan bir delikanlı (Sa'd) Hz.'lerinin başını yarıncaya kadar döğdü. Hz. Ömer «Ya Rabbi! Şarap hakkında beyan-ı şafi inzal et» diye temenniyatta bulununca :

انما الخمر والميسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان

âyeti nazil oldu ki, şarap ve kumar Şeytan'ın amelinden necis olduğu beyan edilmiştir. Şu halde tercümesi yukarıya derc olunan âyet-i celile; şarabın necis olduğunu beyan eden âyetle mensuhtur. Zira; bu son âyetle haram kılınmış olup hürmeti kat'i ve halâl itikadı küfürdür. Ve haram olduğunu itikad ederek içen kimse günah-ı kebire irtikâb ettiği cihetle fasıktır.

Gerçi şarap; iptida-yı İslâmda nâsın ülfetlerine binaen bir müddet mübah olmuşsa da, beyan olunduğu veçhile tedricen nefret verecek âyetler nazil olmakla encam-ı kâr hürmet-i katiyeyle haram kılınmıştır.

Bu âyette beyan olunan şarapta olan büyük günah; *aklı izale ve sarhoşluk sebebiyle menhiyatı irtikâb ve memurattan i'raz etmek*tir. Kumarda olan büyük günah; *bedelsiz gayrın malını almak*tır. Çünkü : Herhangi nevi oyunla alırsa alsın *kumarla alınan mal haramdır*. Hatta çocukların ceviz, badem, yumurta gibi şeylerle oynayıp aldıkları eşya bile haramdır. Gerçi çocuklar tekalif-i ilâhiyeyle mükellef değillerse de hukuk-u ibadla mükelleflerdir. Çünkü sabavet; gayrın malını halâl kılmaz. Binaenaleyh; çocukların kumardan aldıkları şey de haramdır. *Şarapla kumarın menafiine* gelince : *Çokça sevinmek ve korkak kimseyi şeci kılmak ve bahili sahi etmek* gibi ânî ve her zaman zevale maruz olan bazı şeylerdir. Binaenaleyh; âyette nâsa menfaatleri olduğu beyan ve balâda tadad olunan şeyler menafi-i cüziyeden ibarettir ki zararlarına nispetle menfaatleri gayet cüz'i olduğundan bilkül-

liye haram kılınmıştır. Zira; zarar-ı külli zımnında menfaat-i cüz'-iyeye itibar olunmaz. Çünkü def-i mefsedet; celb-i menfaatten evlâdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kumar; zaman-ı cahiliyede ve bilhassa Araplar arasında pek şöhret almış olup bazı kimseler bir oturuşta yüz deve alır ve elini sürmeksizin fukaraya ihsan eder ve bu gibi şeyleri medar-ı mefharet addederlerdi. Vakta ki ufk-u saadetten diyanet-i İslâmiye tulu' edince âlemin tahribine sebep olan bu gibi müzahrafatı tamamen men'etti. Çünkü âlemin imariyle beraber insanların ihtiyaçlarını defetmek; ticaret, haraset, sınaat, emaret ve sair muamelât-ı nasla hasıl olduğundan bunun haricinde bedelsiz ve emeksiz tavlaya dört zar atarak veya bir kâğıt çıkararak gayrın malını almak insanları atalete sevkedip kahve köşelerinde ve han bucaklarında oturmak ve oyun oynamakla meşgul etmektedir. Kumar yüzünden binlerce hanümanların harab olduğu ve büyük ailelerin refah-ü saadetten dereke-i sefalete duçar oldukları her zaman görülmektedir. Halbuki mal; *insanın hayatına hâdim olduğu ve maişet ve rahatını temin ettiği cihetle* şeriat-i Muhammediye; herkesin malını israf ve sefahetten muhafaza ederek ticaret ve esbab-ı saireyle tezyidine çalışmayı emrederken, bilâkis o malı şehevat-ı nefsaniyeye sarfetmek ve bir oyun vasıtasıyla bedelsiz gayra vermek, elbette eser-i cinnet ve aklın hilâfıdır. İnsanların yekdiğerine borçlu ve edasıyla memur oldukları taâvün ve tenâsuru, kumar kökünden sarsar. Çünkü; kumar oynayanlar arasında zahirde masa başında bir muhabbet-i samime görülse ve kardeş gibi oyun oynasalar bile, beyinlerinde adavet hiçbir zaman eksik olmadığı ve azıcık husumetten başlayarak gittikçe büyüyüp hatta kıtâle kadar ilerlediği de kabil-i inkâr değildir. Şarap ve müskirat-ı saire her kötülüğün esasıdır. Binaenaleyh; onun sebep olduğu fenalık sayılmakla tükenmez bir halde olduğu cümlenin malûmudur. Çünkü; insanın cismini tahrif, a'sâbını tahrik, malını israf ve aklını izale ettiği cihetle aile arasında intizamı bozduğu her zaman görülen hallerdendir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak kullarının menfaatlerini muhafaza ve mallarını ziya'dan vikaye için kumarı ve şarabı yani bilcümle müskiratı haram kılmakla âlemin ve bilhassa aile hayatının intizamını bo-

zacak şeylerden insanları menetmiş ve aile hayatının teşkilâtına halel getirmemek lâzım olduğuna işaret buyurmuştur.

**

Vâcip Tealâ israf ve sefahetten ibaret olan şarapla kumarın büyük günah olduğunu beyan ettiği gibi meşru' cihete sarfolunacak malın miktarını da beyan etmek üzere :

وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ

buyuruyor.

[Ey Resul-i *Âzam*! Nâs sana ne gibi ve ne miktar infak edeceklerini sual ederler. Sen cevapta «İhtiyacınızdan fazlasını infak edin» de. Zira; sizin umur-u dünya ve âhirette tefekkür etmeniz için Allahü Tealâ ahkâmına delâlet eden âyetleri böylece beyan eder. Binaenaleyh; halinizi ıslaha müteallik olan âyetlerin ahkâmıyla âmil olup dünyanıza kifayet edecek miktarını almak ve fazlasını âhiret için sadaka etmek cihetlerini düşünmeniz lâzımdır.]

*A f v ; birşeyin fazlası*dır veyahut *kolay* manâsınadır. Beyzâvî'nin beyanı veçhile evvelce infak hususunda sual eden (Amr b. Cümuh) ikinci defa infakın miktarını sual etmesi üzerine bu âyeti inzal ile Cenab-ı Hak ihtiyaçtan ziyadesini sadaka etmek mal sahiplerinin hallerine münasip olduğunu beyan buyurmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet nazil olduktan sonra eshab-ı kiram kesb-i emval cihetine sa'yedip kendi evlâd-ü ıyalinin ve sair nafakası üzerine lâzım olanların ihtiyaçları miktarını tutup ziyadesini sadaka ederlerdi. Çünkü; bu surette hem dünyayı hem de âhireti düşünmek vardır. Âyette Cenab-ı Hakkın beyanına muvafık olan da budur.

Bu âyette afv yani *ihtiyacından ziyadeyi sadaka*yla murad; *gınadan ve servetten sadaka etmek*tir; çünkü; Beyzâvî'nin beyanı veçhile bir kimse huzur-u Risalete ganaimden hissesine isabet eden bir miktar altın parçasıyla gelip «Ya Resulallah! Bundan

başka malım yoktur. Bunu benden Beyt-ülmale sadaka olarak al» dediğinde Resulullah almaz. Tekrar ısrar edince Resulullah «Sizden biriniz malının küllisiyle bana gelir, sadaka eder, sonra gider köşe başına oturur, kuut-ü yevmiyesini nastan ister, dilenciliğe başlar, böyle fakir halle insan kendi nafakasını sadaka etmez ve sadaka ancak kuvvet-i gınadan ve fazla-i varidattan olur» buyurmuştur. Buhari ve Müslim'in ittifaklarıyla rivayet olunan diğer bir hadîste Resûlullah'ın «Sadakanın hayırlısı gınadan ve servetten verilen sadakadır. Yed-i ulya, yed-i süflâdan hayırlıdır. Ailende muhtac olan kimseden başla» buyurduğu mervidir. İşte şu hadîslerin her ikisinde Resulullah bu âyeti tefsir buyurmuştur ki sadaka; insanın kendine ve nafakası üzerine vacip olan evlâd-ü ıyaline kâfi miktardan fazla olursa olur, yoksa kendinin muhtaç olduğu malını sadaka memduh birşey değildir. Zira insanın üzerine vacip olan; evvelâ kendi evlâd-ü ıyalini sonra akraba ve taallükatını düşünmektir. Binaenaleyh; sadakanın insanın kendi taayyüşüne zarar getirmeyecek bir halde olmasını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Bu âyette Vâcip Tealâ hem dünyasını — maişet-i dünyeviye — hem âhiretini — ecr-ü mesubat cihetini — düşünmek lâzım olduğunu ve her iki ciheti de ihmal etmek caiz olmadığını beyan etmiştir. Binaenaleyh; insan için bu ikiden herbirine takati miktarı çalışmak lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ sadakanın miktarını ve servetten verilmek lâzım olduğunu beyan ettiği gibi sadakaya masraf olan yetime riayetin keyfiyetini dahi beyan etmek üzere :

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۜ قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Muazzam! Nas sana yetimlerin ahvalinden sual ederler. Sen cevapta onlara de ki «Yetimlerin ahvalini ıslah etmek müminlere hayır ve büyük sevaptır.»] Zira; onları sefalette bırakmaktan hallerini ıslah etmek elbette hayırlıdır.

وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ

[Eğer siz onlara merhamet ederek ihtilât ederseniz onlar dinde sizin kardeşlerinizdir.] Binaenaleyh; onların hallerini ıslahta size hayırlı mükâfat vardır.

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ

[Ve Allahü Tealâ onların hallerini ıslah eden muslihi ve mallarını zayi etmekle ifsad eden müfsidi bilir.] Binaenaleyh; ıslah eden kimseye sevap verir ve ifsad eden kimseye azab eder.

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٠﴾

[Ve eğer Allahü Tealâ sizin meşakkatinizi murad etmiş olsaydı, size meşakkat verecek şeyleri teklif ederdi. Ve lâkin meşakkatinizi murad etmedi. Zira; Allahü Tealâ cümleye galip ve işleri hikmeti mutazammın bir hakîm-i mutlaktır.]

Yani; habibim! Sana yetimlerin hallerinden ve onlara ne gibi muamele edileceğinden sual ederler. Sen yetimler için hayrolan; mallarını ve kendilerinin muhafaza ve talim ve terbiyeyle ıslah etmek olduğunu beyan et ve sual edenlere de ki «Eğer siz yetimleri hakir görmez, yemekte yanınıza oturtmak ve beraberinizde gezdirmek suretiyle onlara karışırsanız iyi yapmış olursunuz. Zira; onlar sizin kardeşlerinizdir. Ve Allahü Tealâ onların malını itlâf ve kendini hakir addetmek ve işlerine bakmak suretiyle ifsad eden müfsidle yetime merhametle muavenet eden muslihi bilir ve herkesin ameline göre cezasını verir ve eğer Allahü Tealâ sizin meşakkatinizi murad etmiş olsaydı yetimler hakkında size meşakkat verecek ahkâm vaz'eder ve sizi meşakkate duçar ederdi. Lâkin meşakkatinizi murad etmedi, halinize bıraktı. Şu halde siz de yetimlere lâzım gelen muaveneti yapmalısınız. Zira; Allahü Tealâ herkese galip ve cümle ef'ali hikmet üzere şâmil bir hakîmdir.»

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile zaman-ı cahiliyede yetimin malıyla intifa etmek için yetimi yanına almak ve fakat hakir tutmak ve kız olursa kendine veya oğluna nikâh etmek ve lâkin zevce muamelesi yapmamak suretiyle gadretmek âdet olmuştu. Vakta ki cümlenin rahatını tekeffül eden şeriat-ı İslâmiye zuhur edince, efrad-ı beşerin kâffesinin ahvalini nazar-ı itibare alıp ahkâmını beyan ettiği gibi, eytamın ahvalini dahi nazar-ı itibare alarak mallarını ve canlarını muhafazayı tavsiye etmiştir.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü; yetimin malını yiyen kimsenin karnı dolusu ateş yemiş olacağını beyan eden âyet nazil olunca, nâs yetimlerin malından ellerini çektiler ve ihtilât etmez oldular. Fakat yetimlerin mesalihi bu suretle bilkülliye muhtel oldu, nâs ne yapacaklarını bilemediler. Bunun üzerine Resulullah'a arz-ı keyfiyet edip yetimler için ne gibi tedbir yapılacağını Cenab-ı Risaletpenah Efendimizden istitaya karar verdiler ve âyette beyan olunduğu veçhile sual etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Yetimi *ı s l a h ; okutmak, ilim ve irfanla terbiye etmek, malını zıya'dan muhafaza ve ticaretle tezyid, nafakasını malından tedarik etmekle sefaletten kurtarmak* ve *kendisini refahla yaşatmak*tır. Bu minval üzere riayet etmek hem yetim hem de ıslahını tekeffül eden kimse hakkında hayır olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiştir.

Islahın hayır olduğunu beyandan sonra ıslahın envaından ihtilât etmek de hayır olduğunu ve ihtilât ettiği surette kardeşiyle ihtilât etmiş olduğundan kardeş muamelesi yapılmak lâzım geldiğini beyan etmiştir.

İ h t i l â t ; bir hanede beraber oturmak ve yemek ve içmekte müsavata riayet etmek lâzım olduğunu beyanda kâfidir. Çünkü; evvelce yetimi ayrı odada yatırırlar ve yemeğini ayırırlar ve taamından ve suyundan fazla kalana ellerini değmezler ve binaenaleyh; bu hal üzere telef olur gider ve yetimle ünsiyete tenezzül etmezlerdi. İşte bu gibi halleri terk edip, onlara kardeş muamelesi yapmak lâzım olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyanla yetimlere riayete kullarını tergib etmiştir.

İhtilât, yetimin şahsıyla ihtilâta şamil olduğu gibi malını malına karıştırmak ve beraber temşiyet etmeye dahi şamildir. Yetimin malına nezaret eden kimse *ameli* mukabilinde maruf veçhile ücrete müstehak olur. Binaenaleyh; emsali misilli ücretini almak halaldir.

Hulâsa yetimler hakkında lâzım olan; onların mallarını ve canlarını ıslah etmek olup, bu ıslahın da onlara ve ıslah edenlere hayır olduğu ve onlarla ihtilât etmek kardeşle ihtilât olduğundan suret-i meşruada ihtilât lâzım geldiği ve Allahü Teal'ânın onların hallerini ıslah edenle, ifsad edeni bildiği ve ifsad eden kimseden intikamını alacağı ve insanları isterse Allahü Tealâ'nın meşakkate duçar edeceği ve Allahü Tealâ'nın herkese galip olup ef'al-i hikmetten hali olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ eytamla ihtilâtın cevazına sebep; uhuvvet-i diniye olduğunu beyan ettiği gibi dinde kardeş olmayan müşrike hatunla ihtilât-ı tammı mucip olan tezevvücün caiz olmadığını dahi beyan etmek üzere :

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ

buyuruyor.

[Ey müminler! Müşrike olan hatunu iman edinceye kadar nikâh etmeyin.] Ve yatağınıza almayın. Sizin nutfeniz, onların nutfelerine karışıp çocuk meydana gelmesin.

وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ

[Ve mümine olan bir kadın hurre olsun, cariye olsun, müşrike olan kadından elbette hayırlıdır. Velev ki, o müşrike olan kadının güzelliği ve malı size taaccüp ve hayret versin. Yine mümine olan hayırlıdır.] Zira, mümine olan kadın insaniyette kardeş olduğu gibi dinde dahi kardeş olduğu cihetle onunla tezevvüçte

ülfet ve rabıtanın müşrikeyle tezevvüçten elbette ziyade olacağı şüphesizdir. Çünkü; dinde ayrılık az çok aile arasında nefreti mucip birşeyin hudusuna sebep olur. Zira; her dinin adetleri ve an'aneleri ayrı ve yekdiğerine münafidir. Ancak bu söz; dinle mukayyed ve dine tamamiyle merbut olanlara nazarandır. Bir dine mensup olduğunu iddia edip de o dinle tedeyyün etmeyenlere nazaran mümin ve müşrik hepsi müsavidir. Binaenaleyh; müminin mümine olan kadınla tezevvücünde aile teşkilâtında ve evlât ve ensal yetiştirmekte suhûlet olacağında şüphe yoktur. Çünkü; insaniyet vasıtasıyla cismen tarafeynin yekdiğerine irtibatları olduğu gibi, din vasıtasıyla kalplerinde ve ruhlarında da irtibatı tâm olur ve bu irtibatın aile intizamına hâdim olduğu da aşikârdır.

وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا

[Ve ey mümine olan hatunların velileri! Taht-ı velâyetinizde olan kadınları iman edinceye kadar müşriklere nikâhlamayın.] Zira; siz ve hatunlar şeref-i imanla müşerref olduğunuz halde denaet-i şirkle mülevves olan bir kimsenin taht-ı nikâhında bulunmak hatunlar için zillet olduğu gibi velâyetiniz hasebiyle size de âr olur. Binaenaleyh; mümine olan bir kadını müşrik olan bir kimseye nikâhlamanız caiz olamaz.

وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ

[Ve ey mümine olan kadınların velileri! Bir abd-i mümin elbette abd-i müşrikten daha hayırlıdır. Velev ki o abd-i müşrikin hüsn-ü cemâli ve malı size taaccüp vermiş olsa dahi, yine mümin hayırlıdır.] Şu halde taht-ı velâyetinizde olan kadınları servet ve samanına ve hüsn-ü cemâline rağbet ederek müşrik olan bir kâfire nikâh etmeyin. Zira; müminle kâfir arasında münasebet-i diniye yoktur.

اُو۬لٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهِ

[İşte şu erkek veya dişi müşrikler sizi Cehennem ateşine davet ederler. Halbuki Allahü Tealâ kendi izni ve tevfikiyle müminleri Cennet ve mağfiretine davet eder.]

وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِه۪ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

[Nas tezekkür etsin ve düşünsünler için Allahü Tealâ ahkâmına delâlet eden âyetlerini nasa beyan eder.] Şu halde nasa lâzım olan; o âyetin ahkâmını düşünmek ve delâlet ettiği ahkâm ve adabına riayetle amel-i salih işlemek suretiyle dünya ve âhiret saadetlerini tedarik etmektir.

Kazi ve Hazin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Ebi Merset) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Ebi Mersed)'i Resulullah müşriklerin haberi olmaksızın bazı ehl-i imanı Medine'ye hicret ettirmek için Mekke'ye gönderdi. (Ebi Mersed) Mekke'ye geldiğinde zaman-ı cahiliyede dostu olan bir kadın mumaileyhe eski hal üzere birleşmesini teklif etti. (Ebi Mersed) İslâmiyetin onunla birleşmesine mani olduğunu söyleyince, kadın bu defa nikâh taleb eder. (Ebi Mersed); «Sen müşrikesin, Resulullah'dan istizan etmedikçe nikâh edemem» cevabını verir. Vazifesini görüp Medine'ye geldiğinde Resulullah'a arz-ı keyfiyet etmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Müminlerin müşrike kadınları ve mümine kadınların müşriklerle nikâhlanmalarının caiz olmadığı ve çünkü; müşriklerin Cehennem azabına vesile olan itikadat-ı batılaya davet edip müminlerin ise Vâcip Tealâ'nın Cennet'e ve mağfirete vesile olacak itikad-ı hakka davet etmekte olduğu ve nikâhın ademi cevazına aralarında olan mübayenetin sebep olduğu beyan olunmuştur.

Hulâsa bu âyet; *altı hükmü* camidir: Birinci hüküm; *müminlerin müşrike kadınları nikâhlaması caiz olmadığıdır.* Zira; biri nur-u imanla münevver ve kalbinden itikad-ı batılı ihraçla pak ve temizdir, diğeri ise necasete benzeyen şirkle mülevves ve itikad-ı batılla münecces olduğundan ikisinin bir döşekte bulunmaları caiz olamaz.

İkinci hüküm; *müşrike olan hatunun güzelliği ve servet ve*

sâmânı ve haseb-ü nesebi cihetinden taaccüb olunacak ve hayret verecek bir derecede olsa dahi nur-u imanla münevvere ve çirkin ve fakire bir hatunun ondan hayırlı olmasıdır. Zira; mümine olan hatunun imanı dine ve müşrikenin güzelliği ve zenginliği dünyaya taallük edip, din ise dünyadan hayırlı olduğu cihetle sahib-i diyanet elbette hayırlıdır.

Üçüncü hüküm; *mümine olan hatunların müşriklerle nikâhlanmaları caiz olmamasıdır*. Zira; izzet-i imanla müşerref olan bir hatunun zillet-i küfürle zelil olan bir kâfirin taht-ı nikâhında bulunması zilleti izzete tercih etmek olduğundan caiz olamaz.

Dördüncü hüküm; *güzelliği ve gınası ve akl-ü zekâsı herkese hayret verecek derecede olan bir müşrikten fakir olan bir müminin daha hayırlı olmasıdır*. Zira; mümin Allah'ı bilir müşrik ise marifet-i ilâhiyeden mahrumdur. Halbuki insanların kıymeti marifet-i ilâhiyeyle kaimdir.

Beşinci hüküm; *müşriklerin nar-ı Cehennemi icab eden itikadat-ı batılaya ve müminlerin ise Allahü Tealâ'nın Cennet'e ve mağfirete davet etmesidir*.

Altıncı hüküm: *Allahü Tealâ'nın nasın düşünüp tezekkür etmeleri için ahkâm-ı hakkaya delâlet eden âyetlerini nasa beyan etmesidir*.

***

Vâcip Tealâ ehl-i iman ile müşrikler arasında nikâh cereyan etmediğini beyan ettiği gibi, nikâh üzerine terettüp eden muamele-i zevciyenin caiz olmadığı zamanları da beyan etmek üzere :

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! Nas sana kadınların hayz halinden sual ederler. Sen cevapta de ki «Hayız; tabiatin sevmediği bir ezadır. Hayız eza olunca, hayız halinde kadınlara cima'dan içtinab edin ve hayızlarından kurtulup temizleninceye kadar kadınlara

yakın olmayın.»] Zira; hayzı halinde hatuna kurbiyet nefreti muciptir. Binaenaleyh; o halden temizlenmedikçe takarrüp caiz değildir.

فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

[Kadınlar, hayızlarından bitip gusüle tetahhur edince Allah'ın emrettiği cihetten nisvana yakın olun, Allah'ın emri hilafında hareket etmeyin. Zira; Allahü Tealâ emri hilâfına meyletmekten tevbe edenleri sever ve onlara mahabbet eder ve hatunun hayzı halinde cimadan tatahhur ve tenezzüh edenlere muhabbet eder.]

Yani; habibim! Nas sana kadınların hayızlı olduklarında onlarla nasıl muamele olunacağını sual ederler. Sen cevapta «Hayız; tab-ı beşerin sevmediği bir eza ki, o zamanda takarrup, nefreti mucip olur» de. Zira hayz; yakın olan kimseye eza verir bir haldir. Hayz ezadan ibaret olunca, hayız halinde kadınlara Yahudiler gibi muamele etmeyin. Çünkü; Yahudiler hayız halinde kadınlarla yemek yemezler ve ülfet etmezler. Siz onlar gibi ülfeti kesmeyin ve Nasara gibi de muamele etmeyin. Zira; onlar hayız halinde cima' ederler. Siz bu iki muamelenin vasatıyla amel edin. Binaenaleyh; hayız halinde onlara cima'dan içtinab edin, taharet edinceye kadar takarrub etmeyin, fakat onları ülfetinizden de mahrum bırakmayın. Beraber yeyin için, bir hanede oturun. Hayızdan taharet kesb edince, Allah'ın emrettiği cihetten Allah'ın emri üzre cima' edin. Zira; hayızdan kurtulunca bir mani kalmamıştır. Çünkü; tekarruba mani olan hayız zail olunca, memnu olan takarrup avdet eder. Allahü Tealâ günahlarına tevbe edenleri sever ve hayız halinde hatuna tekarrup gibi fevahişi irtikâptan tetahhur edenlere mahabbet eder.

Mahîz; hatunun hayzıdır. Hayız; hatunun çocuk gelen mahallinden rahmin def-i tabii ile taşraya defettiği bir kandan ibarettir. Hanefiye mezhebinde hayzın akall-i müddeti üç gün ve ekseri müddeti on gündür. Şu halde; hatundan üç günden az veya on günden ziyade kan gelecek olursa bu hastalıktan neşet etme bir kan olup, hayız değildir. Binaenaleyh; bu müddet-i hayz-

dan ziyade veya noksan olan kan, hatunun namaz ve oruç gibi ibadetlerine mani değildir.

Kadın, hayzdan kurtulunca onunla muamele-i zevciye caizdir. Zira beka-i âlem; nesl-i insanla olup, nesil de zevcle zevcenin yekdiğerine takarrübünden hâsıl olduğu cihetle, mani bulunmadığında tekarrup caizdir. Fakat Allah'ın emrettiği cihetten tekarrup lâzımdır. Allah'ın emrettiği cihet de hatunun nesil gelen mahallidir. Zira; nikâhtan maksat olan çocuğun merkezi orasıdır.

Hatunun hayzı halinde ona takarrup haram olduğu bu âyetle sabit olduğundan halâl itikad eden tekfir olunur. Haram olduğunu itikad ederek takarrub ederse tekfir olunmaz ve lâkin fasık olur.

Fahr-i Razi, Kazi, Hâzin ve Nimetullah'ın beyanları veçhile bu âyetin sebeb-i nüzulü eshaptan (Ebuddahdah) Hz.'nin bir cemaat huzurunda Resulullah'tan kadınlarla hayız halinde nasıl muamele olunacağını sual etmesidir. Çünkü; Yahudilerle Mecusiler hatunun hayız halinde ondan gayet uzak bulunurlar. Nasara ise hayzı ehemmiyete almaz, istediklerini yaparlar ve ahali-i cahiliye de hatunla bilkülliye ülfeti keserler, hatta beraber yemezler ve içmezler ve bir hanede eyleşmezler. Bu hal devam edip din-i İslâmda henüz buna dair bir hüküm varid olmadığı cihetle (Ebuddahdah)'ın suali üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Ancak ashab-ı Resulullah bu âyette (فاعتزلوا) emrini zahirine hamlederek hayız olan hatundan uzlet için hanelerinden dışarıya çıkardılar ve âyetteki (uzlet) emrini haneden çıkarmak suretiyle (uzak olmak) manâsına aldılar ve anladıkları gibi amele başlayınca bazı fukara-yı ashap Resulullah'a şikâyet ettiler ve dediler ki «Ya Resulallah! Soğuk çok, libas az. Hatuna versek sair aile helâk olacak, sairine versek hayız olan hatun helâk olacak». Bunun üzerine Cenab-ı Risaletmeab Efendimiz «Ben size hayızları evden çıkarın demedim, belki hayızlara cima' etmekten uzak olun dedim» buyurdu. Şu halde bu tefsirden anlaşıldığı veçh üzere *u z l e t l e* murad, *hayız halinde cima'dan uzlettir.* Yoksa ünsiyetten uzak olmak manâsına değildir.

Hulâsa; hatunların hayzı insanın istikrah edeceği kazurattan ibaret olduğundan hayızdan taharet kesbedinceye kadar hatuna

takarrub caiz olmadığı ve hayızdan temizlendiği zaman nesl-i insanın bekası için takarrubun caiz olduğu ve masiyetlere tevbe eden ve necasete benzeyen fenalıklardan temizlenen kimseleri Allah'ın mahabbet ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kadınlara hayız halinde tekarrup caiz olmayıp uzlet lâzım olduğunu beyan ettiği gibi hal-i taharetlerinde yakın olmak caiz olduğunu beyan etmek üzere :

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler! Kendi haremleriniz sizin ekin mahallinizdir. Zevceleriniz ekin mahalliniz olunca, siz dilediğiniz veçhile mahall-i harasetinize takarrub edin.] Zira; zevcelerinizin çocuk doğacak mahallinden intifa ve telezzüz sizin için caizdir. Suret-i intifa arzunuza nasıl muvafık olursa, o suretle intifaınız halâldir, çekinmeyin yalnız tohumu ekin mahalline ve neşv-ü nema verecek mahalle atmak lâzımdır. **[Veled-i salih istemek için cima' murad ettiğinizde besmele okumak gibi a'mâl-i saliha takdim edin ki âhirette muhtaç olduğunuz günde işinize yarasın.]**

وَاتَّقُوا اللّٰهَ

[Haram olan şeyleri işlemekten ittika edin.]

Yani; nefsinizi muharremattan sakının ve hatunlarınızla birleştiğiniz zamanda meşru olan cihetten intifa edin ve meşru olmayan cihete tecavüzle hıyanet ve cinayet etmekten nefsinizi vikaye edin.

وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ

[Ve ey müminler! İyi bilin ki siz Allah'ın huzur-u manevisine kavuşacaksınız.] Şu halde huzur-u ilâhide bunların herbiri sorulacak ve amalinizin her cüzünün cezasını göreceksiniz.

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

[Ey Ekmel-ürrusül! Sen müminleri nimet-i Cennetle tebşir et.] Zira; onlar hudud-u ilâhiyeyi bihakkın ikame edip, hukuk-i ilâhiyeyi muhafaza ederek haramı, haram bilip, ondan ittika ve halâlden intifa ettikleri için keramete ve nimet-i daimeye nail olacaklarını tebşire müstehaklardır. Binaenaleyh; sen onları tebşir et.

H a r s ; ekin ekmek olup bu makamda *ekin ekilecek mahal* demektir. Kadınların çocuk doğacak mahalleri ziraat mahalli olan tarlaya ve erkeklerin nutfesini tarlaya atılan tohuma ve hasıl olacak çocuğu nebatata teşbih tarikiyle, hatunun çocuk gelecek mahalline *hars* denmiştir. Şu halde zevce zevcinin mahall-i ziraatidir ki tohumunu, hasılâtını, yani çocuk almak için ekiyor ve âyetten maksat, kadınlardan zevcelerine, yani kocalarına halâl olan kısım; çocuk gelen mahallidir. Fakat o mahalden intifa ve telezzüz etmek arzuya tabidir. Binaenaleyh çocuk gelecek mahalle *vika';* arkadan, önden, sağdan, soldan; yatakta, oturduğu halde meşrudur. Fakat arzusu veçhile hangi suretle olursa olsun mahall-i meşru'a olmak lâzımdır. Ve mahall-i meşruun gayrıya tecavüz asla caiz olmadığını beyandır. Zira; âyette (فَأْتُوا حَرْثَكُمْ) ekin mahalline ekmekle emirdir. Bu emrin hilâfında hareket menhidir ve hürmet-i kat'iyeyle haramdır. (اَنّٰى شِئْتُمْ) demek; *mahall-i harasetten nasıl isterseniz öylece intifa edin* demektir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyetin sebebi nüzulü; Yahudilerin itikadlarını reddir. Çünkü; onlar hatunun çocuk mahalline arkadan cima' ederse, ondan hasıl olacak çocuk şaşı olur, itikadında bulunurlar ve bu itikadlarını Tevrat'a isnad ederlerdi. Ensardan bir mahalle ahalisi de «Yahudiler ehl-i kitaptır» diyerek bu sözlerine inanmışlardı. Bu hali Ansardan bazı kimseler Resulullah'a haber verince Resulullah «Yehudiler yalan söy-

lerler» dedi ve Allahü Tealâ'nın, resûlünü tasdik için bu âyeti inzal buyurduğu mervidir.

Bu âyette kadınları mahall-i ziraate teşbihle nikâhtan maksat; ancak çocuk meydana getirmek olduğuna işaret olunmuştur. Zira; dünyanın vakt-i merhununa kadar imarını Cenab-ı Hak insanlara tevdi edip, insanlar da doğup doğurmakla hâsıl olduğundan bu esbabı Vâcip Tealâ izdivaca raptederek insanlara çocuk tahsil etmekle emretmiştir. Binaenaleyh, nikâhtan maksat; kaza-yı şehvet değildir, belki kaza-yı şehvetten maksat çocuktur. Şu halde çocuk meydana getirmeye sa'yile hikmete riayet lâzımdır. Bu hususa riayet edenler memduh ve indallah makbuldürler. Amma sırf kaza-yı şehveti kasdedip meydana gelecek çocuğu rahimde itlâf etmek veya çocuk hasıl olmamak esbabına tevessül eylemek hikmet-i ilâhiyeye ve nikâhın meşruiyetindeki gayeye mugayir hareket olduğundan dünyada cezası ve âhirette azabı görülse gerektir.

Bu âyette Vâcip Tealâ dünyada ve âhirette insan için mühim olan vezaiften dördüne işaret etmiştir: Nesl-i insanın bekası ve dünyanın imarı için izdivaçtan maksat olan çocuğu kisbin esbabına tevessülün lüzumuna (فأتوا حرثكم) emriyle, âhiret için ibadetin lüzumuna (وقدموا لأنفسكم) nazmıyla, haram olan şeylerden nefsi vikaye etmek lâzım olduğuna (واتقوا الله) cümlesiyle menhiyattan kaçmak ve memurâtı işlemek, âhiret için olduğuna (واعلموا انكم ملاقوه) kavl-i lâtifiyle işaret etmiştir.

Hulâsa; kadınlar, erkeklerin ekin mahalli olup, ekin mahaline istediği veçhile ekin ekmek caiz ve herkes kendi nefsi için a'mâl-i saliha takdim etmek ve haramı irtikâpta Allah'tan korkmak ve muharremattan nefsini vikaye eylemek vacip ve herkesin Allah'ın sualine mülâki olacağını bilip ona göre defterini tanzim etmesi lâzım olduğu ve müminlerin nimetle mübeşşer oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

**

Vâcip Tealâ herkesin zevceleriyle meşru surette birleşmeleri

caiz olduğunu beyan ettiği gibi Allah'ın ismini yemine alet etmek caiz olmadığını dahi beyan etmek üzere :

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ

buyuruyor.

[Enva-ı hayratı işlemenize ve muharremattan ittikanıza ve nas beynini ıslahınıza yemininizi mani tutmayın ve Allah'ın ismine yeminlerinizi alet etmeyin.]

وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾

[Ve Allahü Tealâ sizin yeminlerinizi işitir ve ahvalinizi bilir.]

Yani; Allahü Tealâ'ya yeminlerinizi, enva-ı hayratı işlemenize ve muharremattan nefsinizi sakınmanıza ve nas beynini ıslaha mani kılmayın. Hak ve batıl herşeyi tervic için Allah'ın ismini alet ve yemininize hedef etmeyin. Eğer iyilik ve ihsan etmek ve muharremattan kaçınmak ve nas beynini ıslah etmek isterseniz enva-ı hayratı işleyin ve ibadete devam ve her vaktinizde kalbinizle ve evkat-ı muayyeninde bedeninizle Cenab-ı Hakka teveccüh ve haram olan şeyleri terkle nefsinizi şerden muhafaza ve eğer nas beynini ıslah etmek isterseniz hikmet ve mev'ize-i haseneyle nası tarîk-i hakka davet edin. Zira; Allahü Tealâ sizin yeminlerinizi işitir ve ibadet veya kabahat işlediğiniz amelinizi bilir ve ona göre cezanızı verir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; (Ebu Bekir) (R.A.) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; fukara-yı muhacirinden Ebu Bekir Hz.'nin teyzezadesi (Mustah) Hz. Ayşe'ye vaki olan iftiraya münafıklarla beraber iştirak ettiği için Sıddîk-ı Âzam Mustah'a ikram ve ihsan etmeyeceğine yemin etmesi veyahut (Abdullah b. Ravaha)'nin eniştesi (Beşir b. Numan)'a söz söylemeyeceğine ve hemşiresiyle aralarını ıslah etmeyeceğine yemin etmesi üzerine, âyetin nazil olduğu mervidir. Esbab-ı nüzulün her iki ihtimaline nazaran **[Yemini enva-ı hayrattan hiçbirine mani kılmayın]** de-

mektir. Meselâ: Bir kimse namaz kılmayacağına yemin etse, yemininde sebat edip namazı terk etmez, namazı kılar ve yeminini bozar, kefaretini verir. Yoksa «Ben yemin ettim, yeminimde sebat edeceğim» diyerek yemini namazına mani tutmaz. Kezalik pederine söz söylemeyeceğine yemin etse, sözü söyleyerek yeminini bozup, kefaretini vermesi vaciptir. Sair ibadatta dahi hal böyledir. İşte Ebu Bekir Hz. teyzezadesi Mastah'a gücendiğinden dolayı ihsan etmeyeceğine yemin etmişse de Cenab-ı Hak yeminini ihsana mani kılması doğru olmadığını beyan buyurmuştur.

U r d a ; birşeyi çok zikirle, olur olmaz şeye alet etmektir.. Cenab-ı Hak bu âyette ismini çok yemine alet etmekten nehyetmiştir. Çünkü; lisanını çok yemine alıştıran kimsenin kalbinde yeminin mahabeti kalmaz.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran *b i r r ;* ihsan, *takva ve beynennas ıslah;* çok yeminden nehyin illetidir. Buna nazaran manâ-yı âyet : **[Çok yeminle Allah'ın ismini i'razınızı tervice alet etmeyin ki, nasa iyilik edici ve beynennas muslih ve mütteki olasınız]** demektir.

Yani; çok yemin ederseniz, bunlara muvaffak olamazsınız. Çünkü Allah'ın ismi dünya umurunu tervic için alet olmaktan çok yüksektir. Binaenaleyh; dünya umurunu tervic için yemini terkedip ism-i ilâhinin şanına tazîm etmek birrin yani iyiliğin en âlâsıdır ve tazime münafi olan çok yemin etmekten nefsini ve lisanını muhafaza etmek takvanın büyüğüdür. Çok yeminden tevekki eden kimsenin nas arasında hüsn-ü zanla maruf olacağına binaen sözü müessir ve nasihatı kabule şayan görüldüğünden ıslah-ı beyne kolaylıkla muvaffak olacağından beynennas muslih namıyla zikrolunacağında şüphe yoktur. Şu halde **[Çok yemin etmeyin ki muslih ve mütteki ve muhsin olasınız]** demektir.

Hulâsa; iyilik etmeyeceğine dair yapılan yeminin iyiliğe mani kılınması caiz olmadığı ve çok yemin iyiliğe ve ittikaya ve ıslah-ı beyne mani ve hasis olan dünyaya Allah'ın ismini alet etmek, iyiliğe ve ittikaya münafi olduğu ve yemini çok yapan kimsenin sözüne itimad olmadığından beynennas islaha muvaffak olamayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kasda mukarin olan yeminin bazı ahkâmını beyan ettiği gibi kasda makrun olmayan yemini lâğvın ahkâmını dahi beyan etmek üzere :

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖۤي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلٖيمٌ

buyuruyor.

[Ey müminler! Yeminlerinizde kasda mukarin olmayan yemini lâğıvla Allahü Tealâ sizi muahaze etmez ve lâkin kalbinizin yalan yeminle kesbettiği batıllarla sizi muahaze eder ve kullarının yemini lâğvları sebebiyle vaki olan kusurlarını mağfiret ve tevbe etmeleri için intikamlarını tehirle hilmeder.] Binaenaleyh; günah işleyen kullarını derhal muahaze etmez.

*L a ğ v ; itibardan sakıt olan şey*dir. Beyzâvî'nin beyanı veçhile *y e m i n i l â ğ v ; akda mukarin olmayarak sürç-ü lisanla vaki olan* yahut *cahil olarak tekellüm olunan yemindir.* «Yemin-i lâğvla muahaze etmez» demek «Dünyada kefaret istemez ve âhirette azab etmez» demektir. Meselâ: bir kimsenin mescide girdiğini görüp, çıktığını görmediği halde, o kimseyi mescidde zannıyla «Mesciddedir» diyerek yemin etse ve halbuki o adam da mescidden çıkmış bulunsa bu yemin, lâğıv olduğundan dünyada ve âhirette bu yemin muahaze olunmaz. Lâkin mescidde olmadığını bilerek «Mesciddedir» diye yemin ederse muahaze olunur. Çünkü; yalan olduğunu bilerek yemin etmiştir. Hâzin'in beyanı veçhile *y e m i n ; Allah'ın ismine, zatına ve sıfâtına olur,* Allah'tan gayrıya yemin olmaz. Binaenaleyh Allah'tan gayrıya yemin; büyük günahtır ve âhirette azabı şiddetlidir.

Bir kimse «İleride bir şey işleyeceğim» diyerek yemin etse ve o şeyi işlemese yemininde hânis olduğundan kefaret vermesi vaciptir. Ancak işlemediği birşeyi işledim diyerek yemin ederse şafii'ye göre bu misilli yemine kefaret lâzım gelirse de hanefi indinde yalan yere yemin olduğundan kefaretle cezası sakıt olmaz. Binaenaleyh; Allah'a yalvarmak, tevbe ve istiğfar etmek lâzımdır. Şu

halde bu misilli yemine cüret edenlere kefaret lâzım gelmez. Velhasıl hataen yeminde ukubet yoktur, ancak amden yeminde ukubet vardır.

Vàcip Tealâ Allah'ın ismini çok yemine alet etmekten nehiy ve yemin-i lâğvla muahaze olmayacağını beyan ettiği gibi yeminin envaından insanın kendi haremi üzerine yaptığı yeminin hükmünü dahi beyan etmek üzere :
buyuruyor.

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ

[Şol kimseler ki, onlar kendi haremlerine yakın olmamak üzere yemin ettiler, onlar için dört ay gözetmek vardır.]

فَإِنْ فَاؤُ فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾

[Eğer onlar bu dört ay içinde yeminden dönerlerse hânis olurlar ve hânis olmalarından dolayı vaki olan kusurlarıyla muahaze olmazlar. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurlarını affeder ve tevbelerini kabul etmekle merhamet buyurur.]

Yani, şol kimseler ki onlar kendi zevcelerine gazap veya nefret neticesi olarak cima' etmemek üzere yemin ederlerse onlar için dört ay intizar etmek vardır. Eğer şu dört ay zarfında hatundan gazabı zail olmak veya nefreti mahabbete tebeddül etmek suretiyle yeminden döner ve haremiyle muamele-i zevciyede bulunursa, kefaretle yeminin günahından kurtulur. Zira Allahü Tealâ kullarının kusurlarını mağfiret ve tevbelerini kabul ile ihsan eder.

وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

[Ve eğer dört ay zarfında mahabbet hasıl olmaz da talâk kasdederse, kasdı üzere icra-yı meram eder, talâk olur ve bunda

beis yoktur. Zira; Allahü Tealâ sözünüzü işitici ve kalbinizde olan niyet ve garazlarınızı bilicidir.]

(يُؤْلُونَ) ilâdan gelir. İlâ'nın asıl manâsı *yemin*dir. Ve urf-ü şeri'de ilâ; *dört ay haremıne yakın olmamak üzere yemin etmektir*. Eğer dört ay geçer, haremine yakın olmaz, yemininde sebat ederse, hanefiye indinde hatun talâk-ı bâyinle mutallaka olur ve başka kocaya gidebilir Lâkin şafii indinde dört ay bitince hatun hakime müracaat eder, ya yeminden rücu etmesini veyahut talâk vermesini teklif eder, zevc sükût eder ve tekliften birini kabul etmezse hakim talâkıyla hükmeder, kadını pençe-i zulmünden kurtarır.

Ancak dört aydan az bir müddette yani iki veya üç ay gibi bir müddette cima' etmeyeceğine yemin ederse bu suretle yemin; *ilâ* değildir. Binaenaleyh; yemininde sebat eder ve o müddeti bitirirse birşey lâzım gelmez. Eğer sebat etmez o müddet zarfında haremine yakın olursa, kefaret lâzım gelir. Bir kimse dört aydan ziyade bir müddetle yemin ederse, o müddet içinde dört ay mevcut olduğu için ilâdır. Ve dört ay geçinceye kadar ilânın hükmü cari olur. *İlâdan rücu'*; muamele-i zevciyeye kâdirse, o muameleyi icra ile olduğu gibi kâdir değilse sözüyle de rücu' edebilir. Tavaşi olan kimsenin ilâsı sahihtir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran zaman-ı cahiliyede bir kimse hatuna eziyet etmek isterse, hatuna karib olmayacağına yemin eder. O zamanın adetine göre bu yemin; talâk mahiyetinde olduğundan zevci almaz ve doğrudan doğruya talâk olmayıp yemin olduğundan o hatun başka kocaya da gidemez, ömrünün âhirine kadar zarardide olurdu. Bidayet-i İslâmda bu hal devam etmekteyken Allahü Tealâ bu âyetle kadınların zararlarını izale etmiş, gazap veya nefret üzere ilâ suretiyle yemin eden zevc tefekkür etsin ve hangi tarafı ihtiyar edeceğini düşünsün için dört ay mühlet vermiştir ki, hatun üzerinde hakkı bakidir. Binaenaleyh bu müddet zarfında maslahatı; kadını taht-ı nikâhında ibka etmekte görürse, yeminden rücu' etsin ve eğer terketmekte görürse talâk versin de hatunu zulümden kurtarsın. Eğer bunun ikisinden birini yapmazsa (ilâ) müddeti biterse, hatun talâk-ı bâyinle mutallaka olur, zevcin keyfine kurban olmaz, istediği kocaya gidebilir. Dört

ay müddette her iki tarafın haline riayet var ki, zevcin düşünmesine ve kadının tahammülüne muvafıktır. Dört aydan ziyade olunca zevcin zarar kasdı tahakkuk ettiğinden şeriat bu âyetle zararı izale ve tarafyenin hukukunu muhafaza etmiştir.

Vâcip Tealâ min vechin talâk ve min vechin yemin olan ilâ'nın hükmünü beyan ettiği gibi talâkın ahkâmını da beyan etmek üzere :

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ

buyuruyor.

[Mutallaka olan hatunlar talak verildiğinden bil'itibar üç hayız görünceye kadar bekler, başka kocaya gidemez.]

وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فٖٓي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

[O üç hayız görmek müddetinde talak veren zevcin nutfesinden o hatunların rahminde Allah'ın halk ettiği çocuğu veyahut hayız saklamak mutallaka olan kadınlara halâl olmaz. Eğer onlar Allah'a ve âhirete iman eder oldularsa.] Zira; rahminde olan çocuğu saklamak zevcin hukukuna tecavüz ve zulümdür. Binaenaleyh; eğer imanları varsa bu gibi zulme cesaret etmezler.

M u t a l l a k a ; zevcinden boş olan kadındır. Eğer zifaf olduktan sonra talâk verilirse, iddet lâzım gelir ve eğer zevcle zifaf olmadan talâk verilirse, iddet lâzım gelmez. *İ d d e t ; talâk verildikten sonra üç hayız tamam görünceye kadar hatunun beklemesidir.* Eğer iddet içinde çocuk olduğu tahakkuk ederse iddet; çocuk dünyaya gelinceye kadar devam eder. Hatun da iddetle acele edip, zevcin ric'atini iptal için hayzını veyahut rahminde olan çocuğu saklayarak «İddetim bitti» demek halâl olmadığını Cenab-ı

Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Zira; iddetin bitip bitmediğini beyan kendine mahsus esrar kabilinden olduğu cihetle, hatunun sözü muteberdir. Binaenaleyh; gerek hayzını ve gerek çocuğu saklayıp başka kocaya gidebilmesi mümkün olduğundan Cenab-ı Hak imanı olan kadınlara bu gibi hıyanet etmenin halâl olmadığını beyan etmiştir.

Eğer hatun hayızdan kalmış veyahut asla hayız görmemiş olursa, onun iddeti üç aydır. Ve cariye olursa talâkı iki ve iddeti iki hayız görmektir.

(ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ) Kuru'; hanefiye indinde *hayz* ile tefsir olunduğundan mutallaka olan hatunun iddeti üç hayız görmekle tefsir olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ mutallaka olan hatunun iddet beklemesi lâzım olduğunu beyan ettiği gibi talâk-ı ric'î olursa iddet içinde zevcin ric'atiyle hatunun zevcine red olunmasının âhar zevce varmaktan evlâ olduğunu beyan etmek üzere :

وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِى ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوٓا اِصْلَاحًا

buyuruyor.

[İddet içinde eğer talâk veren kimseler ıslah murad ederlerse, mutallaka olan hatunların kocalarına redleri evlâdır.]

Yani; eğer talâk veren zevc ıslah-ı nefis ve hüsn-ü muaşeret murad eder ve iddet içinde hatuna ric'at eyler ve talâk da ric'i olursa kocaları hatunların reddine elyaktırlar.

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾

[Ey zevcler! Kadınlar üzerinde marufat dairesinde sizin hukukunuz olduğu gibi, kadınların da sizin üzerinizde hakları vardır.

Binaenaleyh; mütekabilen yekdiğerinin hakkına riayete borçludurlar. Şu kadar ki, ricalin kadınlar üzerine dereceleri ve faziletleri vardır. Zira; hilkatte ve akıl ve dirayette ve ibadatı tamam yerine getirmekte ricalin kadınlar üzerine meziyet ve rüçhanları meydanda bir hakikattir. Ve Allahü Tealâ cümleye galiptir. Zira; kullarını istediği gibi yaratır ve bazısını diğerinden âli kılar, kimse karışamaz ve ef'ali hikmetten hâli değildir. Ve herkesin hukukunu yerli yerince temin eder.]

B u û l e ; mutallaka olan hatunların kocaları demektir. *T a l â k - ı r i c ' i ; talâkta sarih olan (Boş olsun) ve (Tatlik ettim) gibi lâfızlarla bir veya iki talâk verilmiş olmasıdır.* Bu misilli talâka ric'i denir ki, iddet içinde zevcin ric'at hakkı baki olur. Eğer zevc iddet içinde «Ric'at ettim, o benim haremimdir» gibi sözlerle veyahut talâk verdiği hatuna fiilen takarrub etmek veyahut takarrubun mukaddematını işlemekle ric'at ederse, o hatun başka kocaya gidemez ve talâk veren zevc, aharden evlâdır, eğer ric'atten zevcin muradı, talâktan vaki olan ifsadı ıslah ve nefreti muhabbete tebdil etmek olursa. Zira; beyinlerinde sebketmiş ülfetlerini iptal etmekten ihya ve hal-i aslide ibka eylemek evlâdır. Çünkü; ekseriya beyinlerinde çocuk olduğundan tefrik suretinde tarafeyn çocuk yüzünden çok gönül azabı ve müşkülât çektikleri gibi arada çocuk perişan ve aile hayatı da haleldar olur. Binaenaleyh; ric'atten maksat hayrolursa, ric'at etmek evlâdır. Ve amma ric'atten maksadı hatunu zevc-i âhara gitmekten men'etmek ve kendi de iltifat etmemek suretiyle ızrar olursa haramdır.

Vâcip Tealâ ric'atın evlâ olduğunu beyanla beraber tarafeynin yekdiğerinin hukukuna riayet etmeleri vacip olduğunu dahi beyan etmiştir. Çünkü; aile teşkilâtı hüsn-ü imtizaca tevakkuf edip hüsn-ü imtizac zevcle zevceden herbiri yekdiğerine riayetle hâsıl olup riayetsizlikse talâka ve tefrikaya sebep olduğuna işaret için Cenab-ı Hak hukuk-u mütekabilede mükellef olduklarını beyan buyurmuştur. Binaenaleyh kadın üzerine; hüsn-ü hizmet ve zevcin emrine itaat ve zevcinin malını ve namusunu muhafaza vacip olduğu gibi, zevc üzerine de hüsn-ü muaşeret etmek ve kisve ve nafaka ve sair levazımatını tedarikle hatuna riayet etmesi vaciptir. Velhasıl zevcle zevceden herbiri yekdiğerine karşı mukabil riaye-

te borçludur. Zira; zevcin zevceden deva edecek hakkı bulunduğu gibi zevcenin de zevc üzerine dava edecek birçok hakkı vardır. Şeriat-ı İslâmiyede hatunların mesture olmaları nazar-ı itibare alınarak İslâm kadınlarının esarette olup, hürriyetten mahrum olduklarını iddia edenler, ne kadar yanlış bir iddiada bulunuyorlar. Çünkü: İslâm kadınlarının bir erkek kadar hürriyete malik ve hukukta zevcle zevce aynen müsavi olduklarını ve kadının zevcine riayeti ne kadar lâzımsa zevcin de haremine riayeti o kadar vacip olduğunu bu âyette beyanla Cenab-ı Hak yanlış iddiada bulunanları reddetmiştir. Şu kadar ki erkeklerin kadınlar üzerine inkârı gayr-ı kabil birtakım mezaya ve secayası vardır. Meselâ; akılda, kuvvet ve kudrette, şecaat ve metanette umur-u şakkaya tahammülde, namaz ve oruç gibi ibadâtı noksansız avârızdan salim olarak eda etmekte ve hatunun nafakasını ve kisvesini ve meskenini temin etmekte ve ecanipten ve avârızden muhafaza eylemekte erkek, kadın üzerine derecat-ı âliyât sahibi olduğundan racüle riayet daha mukaddemdir. Bu mezaya-yı âliyeyi zannedersem kadınlar da teslim eder, inkâr etmezler.

Zevceyn arasında olan ülfet, mahabbet, evlât yetiştirmek ve a'van ve ahbap çoğaltmak gibi birtakım lezzetlerde tarafeyn müşterektir, belki bu gibi menafide hatunun nasibi daha çoktur. Fakat zevcin kadından göreceği menfaate mukabil mehir vermesi ve nafakasının vacip olması ve mesalihini tesviyesi gibi zevc üzerine terettüp eden şu hukuka karşı zevcenin zevcine hizmeti vaciptir. Zira; zevcin hatuna olan bu kadar ihsanına mukabil, kadının hizmetine dikkat ve ehemmiyet vermesi adalet ve müsavata muvafıktır.

***

Vâcip Tealâ talâk-ı ric'ide zevcin ric'ati caiz olduğunu beyan ettiği gibi talâk-ı ric'iyi beyan etmek üzere :

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ

buyuruyor.

[Talâk-ı ric'i ikidir. Bu ikinin vukuu üzerine zevc için lâyık

olan indennas ve indallah makbul bir surette baki kalan bir talakla hatunu tutmaktır veyahut hatunu incitmeksizin üçüncü talâkı da verip suret-i hasene ile yakasını tamamen bırakmaktır.]

Yani; talâk-ı ric'i, bir kere vuku bulmalı badehu icap ederse, bir daha vuku bulmalı ki, ikisi birden olmasın. Bu iki talâk vaki olduktan sonra zevc üzerine vacip olan; iki şeyden birisidir: Ya hatunu baki kalan bir talâkla hüsn-ü muaşeret ve maruf veçhile tutmak, ızrar etmemektir, veyahut hatundan ayrılmayı maslahatına muvafık gördüğü surette üçüncü talâkla bir miktar mal vermek ve beynehümada adâvet ve husumet varsa onları kaldırıp, güzel sözlerle hatunu terketmektir. Çünkü; evvelce beyinlerinde vaki olan ülfeti nazar-i itibare almak ve firkat zamanı o mahabbeti unutmamak insaniyete lâyıktır.

Hanefi indinde talâkı müteferrik surette vermek sünnettir. Zira; üçünü birden vermekte birok nedametler husule gelip akıbet (hulle) ye ihtiyaç messettiği çok kere görülmektedir. Talâk-ı ric'i ikiye kadar olur, üçüncüde ric'at kalmaz. Zira; aralarında rabıta bilkülliye kesilir. Fakat iki talâk verildiğinde üçüncü talâkla zevcin hakkı baki olduğundan, o bir talâkla hatuna malik olur. Binaenaleyh; hatun başka kocaya gidemez. Lâkin talâk-ı bain olursa velev bir talâk olsun zevcin ric'at hakkı kalmaz, hatun başka kocaya gidebilir ve zevc-i evveli tekrar almak isterse kadının rızasına müracaat olunur. Razı olursa tecdid-i nikâhla tekrar alabilir.

Âyet-i sabıkada beyan olunan ric'at hakkının ne dereceye kadar kalacağını Cenab-ı Hak bu âyette bildirmiş ve iki talâkta baki olup üçüncü talâkta hakk-ı ric'at kalmadığını beyan etmiştir.

İki talâka kadar hakk-ı ric'atin baki olmasındaki hikmet; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile insan haremiyle musahabet ettiği zaman ayrılırsa tahammül edip edemeyeceğini bilemediğinden bir talâkla iftirak vaki olunca mahabbetinin derecesini bilir. Binaenaleyh; müfarakatten hâsıl olan teessürü ziyade olursa o teessürü ric'at etmekle tedarik eder, nedametini, zevcesini iadeyle ikmal eder. Eğer bir talâk ric'ate münafi olmasa muktayayi beşeriyet birçok aileler âni bir gazabın kurbanı olur ve birçok müşkülât ve perişanlık içinde kalırlardı. Lâkin iki talâka kadar ricâta müsaa-

deyle zuhur eden lûtfü ilâhi birçok sefâlet ve sakatatın önünü aldı ve fesadın islahına inayet buyurdu. İnsan için tecrübe bir kerreyle de hasıl olamadığından, Cenabı Hak iki talâkta ric'ata müsaade buyurmuştur. İkincide tamamen tecrübe hâsıl olduğundan, isterse izrar etmemek şartiyle üçüncü talâkla hatunu zabteder, isterse incitmeksizin terkeder.

Hâzin'in beyanına nazaran bu âyetin sebebi nüzulü; zaman-ı cahiliyede bir kimse haremini yüz kere boşasa sonra ric'at etse sahih addederlerdi. Bu âdet, bidâyeti İslâmda câri iken bir kimse talâk verdi ve ric'at etti. Haremi, Hazret-i Aişe'ye şikâyet eyledi. Bu hal Resulüllahın malûmu olunca bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; bir kimse iki kere haremine talâkı ric'î ile talâk verdikten sonra, onun için iki ihtimalden birisi olup başka bir ihtimal olmadığı ve o iki ihtimalden *birisi;* meşrû ve maruf suretiyle hukukuna riayet etmek şartiyle baki kalan bir talâkla ric'at edip, hatunu taht'ı nikâhında tutmaktır ve *ikinci ihtimal* ise güzel sözlerle tamamen mehrini teslim etmek ve üçüncü talâkı da vermekle bilkülliye terketmektir.

***

Vâcib Tealâ talâk'ı ric'inin bazı ahkâmını beyan ettiği gibi bedelinde mal almakla vakî olan talâk'ı hul'i beyan etmek üzere :

وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Ey zevcler! Haremlerinize mehr ve hediye olarak vermiş olduğunuz emvalden bir mikdarını geri almak sizin için hiç bir zaman helâl olmaz. Ancak karı koca arasında lâzım olan Allah'ın ahkâmına riayet ve lâyıkıyle yerine getiremiyeceklerinden korktukları vakıt müstesnadır.]

فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ

[Eğer ey hâkimler! Siz zevcle zevcenin ahkâmı ilâhiyeyi ikame edemiyeceklerinden korkarsanız, zevcenin talâk bedelinde bir mikdar mal vermesinde ve zevcin de o malı alıp talâk vermesinde her ikisinin üzerinde günah yoktur.]

Bu âyette hitap; hâkimlere olmak ihtimali vardır. Gerçi hâkimler kadınlardan birşey almazlarsa da indelmuhakeme zevclerin almasına hâkimler hükmettiğinden zevclerin alacağı mallar hâkimlere isnat olunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :*

[Ey hâkimler! Zevcleri tarafından haremlerine mehr ve hediye gibi verdiğiniz emvalden bir mikdarını geri alıp, talâk bedelinde zevcine vermek, sizin için hiç bir zamanda helâl olmaz. İllâ şol zamanda helâl olur ki o zamanda zevcle zevce Allah'ın vazettiği ahkâma riayetle geçinemiyeceklerinden korkarlar. İşte o zaman hatundan bir mikdar mal alıp talâk bedelinde zevcine vermek sizin için helâl olur ve eğer siz zevcle zevcenin yekdiğerine karşı hukuk'a ve riayete aid olan Allah'ın vazettiği ahkâmı ikame edememelerinden korkarsanız, talâk bedelinde hatunun bir mikdar mal vermesinde ve zevcin de o malı alıp talâk vermesinde her ikisi üzerine günah yoktur. Zira; zevc vermiş olduğu talâktan hâsıl olan zararı hatundan almış olduğu parayla karşılayacağı gibi, zevcede mukayyet olduğu nikâhtan kendini kurtarmakla vermiş olduğu paradan hasıl olan zararı karşıladığından her iki taraf hakkında zarar yoktur.]

Yani; zevcle zevce arasında vaki olan imtizaçsızlığa binaen mahkemeye müracaat ettiklerinde zevcin evvelce mehr ve hediye gibi hatuna vermiş olduğu emvalden bir miktarını hakimin alıp talâk bedelinde zevce vermesi halâl olmaz. Çünkü; zevc vermiş olduğu mehr mukabilinde hatundan intifa ettiğinden verdiği malın bir miktarını geri almak mürüvvetin hilâfı zulümdür. Binaenaleyh; hakimin hatundan mal alıp zevce vermesiyle hükmü, hiçbir zaman halâl olmayıp ancak bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile zevcle zevce arasında yekdiğerine riayete ve hukuk-u mütekabileye ait Allah'ın vaz'ettiği kanunlara ve kaidelere riayet edemeyecekleri vakit, zevcenin talâk bedelinde bir miktar mal vermesinde ve zevcin de vereceği talâk bedelinde, o malı almasında

günah olmadığı gibi, hakimin bu minval üzere hükmü de halâl olur. Zira; beyinlerinde imtizaca ait mahabbet kalmayarak niza temadi edip hukuk-u zevciyeti yoluyla eda ihtimali bulunmayınca, hatun talâka talip olup zevc de mal almaksızın talâk vermediğinde bir miktar malla nizaa hitam vermek tarafeyn hakkında maslahat olduğu cihetle Cenab-ı Hak bu yolda nizaın kat'ında günah olmadığını beyanla ruhsat vermiştir.

Arada imtizaçsızlık olunca hatunun itaat etmemek cihetinden günahkâr olması zevc de hatunun adem-i itaatine karşı döğmek, söğmek gibi birtakım yolsuzluğa cür'et etmekle onun da günaha girmesi korkularına binaen parayla münazaayı kesmek caiz olduğu beyan olunmuştur. Lâkin hatun itaate hazır olduğu halde zevc inad ederek hatuna eza ve ızrar etmek suretiyle onu mal vermeye mecbur eder ve bu suretle mal alırsa aldığı malın halâl olmadığı âyetin evvelinde beyan olunmuştur. İşte; şu mal alarak verilen talâka lisan-ı şer'ide *talâk-ı hul'* ve verilen mala *bedel-i hul'* denir ve hul' suretiyle olan talâk; bayindir. Ric'i değildir. *Yani;* hul' olan talâkta zevcin ric'at hakkı kalmaz. Zira; hatun vermiş olduğu mal mukabilinde yakasını bilkülliye kurtarmak adalet ve onun hilâfında hareket zulümdür. Çünkü; zevcin hakkı baki olsa hem malı verir hem de bağlı kalır ve maksadı da hasıl olmaz. Bu ise zulümden başka birşey değildir. Binaenaleyh; mal bedelinde vaki olan talâk; bayindir ki, zevcin ric'at hakkı kalmadığından kadın da selâmeti bulur.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile zevcin hatundan alacağı bedel-i hul' verdiği mehre müsavi veyahut ondan ziyade veya noksan olması caizdir. Çünkü hul' şer'î bir akittir. Şer'î akitte tarafların rızası şart ve nikâh akdinde kadın arzusuna uygun mehir almayınca nikâha izin vermemek hakkını haiz olduğu gibi zevc de talâk için akitte istediği kadar mal almayınca talâk vermemek hakkını haizdir, binaenaleyh verdiği mehirden fazla hul' bedeli isteyebilir.

Kazi'nin beyanı veçhile bu âyet (Sabit b. Kays)'ın haremi (Cemile) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Sabit)'in (Cemile)'ye fart-ı muhabbetine karşı (Cemile)'nin ona şiddetle nefreti olduğundan beyinlerinde imtizaç olamadığı cihetle (Cemile) Resulul-

lah'a şikâyetle talâk istediğini beyan edince, Resulullah (Sabit)'i çağırdı. (Sabit) (Cemile)'nin mehrine vermiş olduğu hurma bahçesini talâk bedelinde (Cemile)'nin vermesini teklif etti. (Cemile) de «Bana talâk versin, daha ziyadesini vereyim» dedi. Resulullah «Bahçe kâfidir» buyurdu ve (Sabit) talâk verip hurma bahçesine sahip olması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; zevcin imtizacsızlığıyla haremini talâka mecbur edip talâk bedelinde mal alarak haremini hem nimet-i nikâhtan mahrum etmek hem de malını almak suretiyle, iki cihetten ızrar etmek haram olduğu ve hakimlerin de bu suretle hükümleri halâl olmadığı ve arada olan imtizaçsızlık sebebiyle tarafeynin yekdiğerine karşı riayete dair olan ahkâm-ı ilâhiyeye riayet edememek korkusuna binaen hatun talâka talip olduğu surette zevcin zararını telâfi etmek üzere talâk bedelinde mal istemeye hakkı olduğu ve hatunun da bir miktar mal vermekle müptelâ olduğu nefretin azabından talâkla kurtulup saha-i selâmete çıkması caiz bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ zevcle zevce arasında vaki olan talâkın ahkâmını ve talâk bedelinde zevcin hatundan mal almasının nerelerde ve ne zamanda caiz olduğunu beyan ettiği gibi bu hududun ahkâm-ı ilâhiye olup, riayet vacip olduğu cihetle bu ahkâmın haricine çıkanların zalim olduklarını dahi beyan etmek üzere :

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

buyuruyor.

[Şu beyan olunan ahkam, Allah'ın kullarının intifaı için vaz'ettiği kanunları ve hudududur. Binaenaleyh; o hududu tecavüz etmeyin. Eğer bir kimse hududullahı tecavüz ederse, işte onlar ancak zalimlerdir.]

Yani; şu beyan olunan talâk ve ric'at ve hul' ve ric'at'ten sonra isterse, maruf veçhile hatunu tutmak ve isterse tatlılıkla hatunu

terketmek gibi beyan olunan ahkâm; Allahü Tealâ'nın, kullarının istirahati için vaz'ettiği ahkâmıdır. Binaenaleyh; ey müminler! Bu ahkâmın haricine çıkmayın. Eğer bir kimse nefsine tebaiyet eder ve Şeytan'ın iğfalâtına aldanır da bu hududun haricine çıkarsa, işte hudud haricine çıkanlar; zalimlerdir. Çünkü; evamir-i ilâhiye haricine çıkmakla hem kendi nefislerine hem de gayrılara zulmetmişlerdir ve zulümleri mukabilinde elbette ceza göreceklerdir.

H a d ; birşeyin süğuru demektir. *Ahkâm-ı ilahiye; insanların ef'alini tahdid edip herbirinin hükmünü beyan ettiği cihetle hükm-ü ilàhiye,* had denilmiştir. Çünkü; *had* yani *süğur* bir kimsenin tarlasının nihayetini ve hukukunun ve tasarrufunun oraya kadar varıp ilerisine geçmeye hakkı olmadığını beyan edip iki komşunun birbirine tecavüzüne mani olduğu gibi ahkâm-ı ilâhiye de ef'al-i ibadın süğuru mesabesindedir ki, bir fiilin hükmü neyse onunla amel vacip olup, onun ilerisine tecavüz caiz değildir. Binaenaleyh; o hükmün haricine tecavüz; şer'an hakkı olmayan bir mahalle tecavüz olduğundan zulümdür. İşte ahkâm-ı ilâhiyenin küllisine riayet lâzımdır. Binaenaleyh insanların istirahatlerini temin ettiği için onun haricine çıkanlar felâh bulamazlar. Çünkü tecavüz; zulüm olduğundan felâh ve saadete manidir. Binaenaleyh; ahkâm-ı ilâhiye haricinde melce' ve istirahat arayanların ıztıraptan başka bir melce ve me'men bulamadıkları her zaman müşahede olunan ahval cümlesindendir. Bu misilli zulmü irtikâp; cinayetin pek büyüğü olduğu cihetle evvelden beri bu cihetten muzmahil olan milletleri ve harab olan memleketleri Cenab-ı Hak kullarını ibrete davet için Kur'ân'da beyan ettiği gibi tarih kitaplarında dahi malûmdur.

Hulâsa; şu beyan olunan ahkâmın hudud-u ilâhiye cümlesinden olduğu ve bu hududu tecavüz etmek caiz olmadığı ve bunlarla amel etmek insanlar üzerine vacip olup eğer bir kimse bu hududu tecavüz ederse zalimlerden olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ talâk-i ric'iyi ve talâk-ı hul'i beyan ettiği gibi

zevcle zevce arasında alâka-i nikâhı bilkülliye kaldıran üçüncü talâkı da beyan etmek üzere :

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ

buyuruyor.

[Eğer hatuna üçüncü talâkı verirse, ondan sonra hatunu kendinin gayrı bir zevce nikâh etmedikçe zevci evvele halâl olmaz.]

Yani; gerek meccanen ve gerek bedel-i hulile iki kere talâk verdikten sonra üçüncü merrede talâk verirse, üçüncü talâkla irtibat bilkülliye zail olduğundan hatun, evvelki zevcinin gayrı ikinci bir zevce nikâh olup, ondan da kat-ı alâka etmedikçe zevci evvele halâl olmaz. Çünkü; *zevci evvele tekrar halâl olmasının beş* şartı vardır : *Birincisi; zevci evvelin talakından sonra iddetini ikmal eylemesi,* ikincisi; *zevc-i saniye nikâh olması,* üçüncüsü; *zevc-i saninin cima' etmesi,* dördüncüsü; *zevc-i saninin talâk vermesi,* beşincisi; *zevc-i saninin talâkından iddetini bitirmesi*dir. Bu şartların vücudundan sonra tarafeynin rızalarıyla zevc-i evvelin nikâhı caiz ve birbirlerinden intifa, halâldır. Zevc-i saninin muamele-i zevciyede bulunmasında şart olmasındaki hikmet; talâkta teenni lâzım olduğuna işaret ve talâkta acelenin mezmum olduğunu beyandır. Zevc-i sani cima' etmeden talâk verirse zevc-i evvele halâl olmaz. Zira; Beyzâvî'nin beyanına nazaran (Rufaa) haremini tatlik eder, iddetten sonra hatun (Abdurrahman b. Zübeyr)'e varır. Meğer (Abdurrahman) cima'a kaadir değilmiş. Hatun Resulullah'a şikâyet eder, Resulullah «Rufaa'ya tekrar varmak mı istersin?» buyurunca hatunun «Evet» demesi üzerine Resulullah'ın «Abdurrahman sana cima' etmedikçe sen Rufaa'ya varamazsın» buyurduğu mervidir.

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ

[Zevc-i saniye vardıktan sonra, eğer zevc-i sani hatuna talâk verirse, zevc-i evvelle hatun arasında riayeti vacip olan ahkâm-ı

ilâhiye riayetle hudud-u ilâhiyeyi ikame edeceklerini zannederlerse yekdiğerine müracaatla akd-i nikâh etmelerinde onlar üzerine günah yoktur.]

وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

[İşte şu beyan olunan ahkâm; ilim ve idrak sahibi olan kavme Allah'ın beyan ettiği ahkâmıdır.] Ve bu ahkâmı kullarına beyan edince kulların bu ahkâma riayetleri vaciptir. Zira; hallerini ıslah için vaz'olunmuş kavanin-i ilâhiyedir.

Zevc-i evvelin nikâha talib olması ve hatunun rıza vermesi hukuk-u zevciyeye ait olan hudud-u ilâhiyeyi ikame edip yekdigerini ızrar etmeyeceklerini zan ve tahmin etmeleri şart olduğunu beyan etmek; hudud-u ilâhiyeye riayet edemeyeceklerini zannederlerse birbirlerini ızrar için müracaatları haram olduğuna delâlet eder.

Hulâsa; bir kimse haremine üç talâk verirse ikinci bir kocaya varıp o zevc-i saniden mutallaka olup iddetini ikmal edinceye kadar zevc-i evvele tekrar nikâhlanmak halâl olmadığı ve ikinci zevc talâk verir de tarafeyn ahkâm-ı ilâhiyeye riayet edebileceklerini ümid ederlerse, tekrar nikâhlanmak caiz olduğu ve şu beyan olunan ahkâmı, Cenab-ı Hakkın ilm-ü irfan sahibi olan kullarına beyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ talâkın bazı ahkâmını beyan ettiği gibi bazı âhari dahi beyan etmek üzere :

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ

buyuruyor.

[Siz haremlerinize talâk verdiğinizde onlar iddetlerini ikmale yaklaşıp, iddetin müddetine baliğ olmaya başladıklarında siz is-

terseniz maruf veçhile ric'at eder hatunu taht-ı nikahınızda tutarsınız, isterseniz ric'at etmez maruf veçhile terkedersiniz.]

وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا

[Ve onları zarar kasdıyla zulmetmek için tutmayın.]

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ

[Eğer bir kimse talâk verdiği hatuna iddet içinde ric'at eder ve zarar kasdıyla tutarsa muhakkak nefsine zulmetmiş olur.] Binaenaleyh; hükm-ü ilâhiye muhalif olarak hatuna zulmettiğinden nefsine zulmetmekle azab-ı ilâhiye müstehak olur.

وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا

[Islah-ı ahvaliniz için inzal olunan ve ahkâmiyle ameliniz vacip olan Allah'ın âyetlerini, ahkâmına muhalefet etmekle maskara ve oyuncak ittihaz etmeyin.]

Yani; haremlerinize hasbelicap talâk verip de onlar da iddeti müddetine baliğ olmaya başladıklarında sizin için lâzım olan; iki halden birisidir ki, şer'an ve aklen ve beynennas müstahsen bir surette ric'at ederek hatunu taht-ı nikâhınızda tutup hukuk-u zevciyeye riayet etmektir. *Yahut* geçinmeye ümidiniz olmasa hatunu ızrar etmeksizin ric'at etmeyerek yakasını tamamen bırakmaktır. Yoksa zulmetmek için tutmayın. Çünkü; ric'at ederek hatunu başka kocaya gitmekten men'edip hüsn-ü muaşeret etmemek hatunu ızrar olduğundan caiz değildir. Eğer bir kimse böyle yaparsa mutlaka kendi nefsine zulmetmiş olur. Ahkâm-ı ilâhiyeyi amelden ıskatla maskara yapmayın.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bundan evvelki (الطلاق مرتان) âyeti talâk vermekte sünnet olan; birer birer vermek olduğunu beyan olup, bu âyet ise talâk-ı ric'iyi beyan hakkında olduğundan tekrar yoktur. Zira; âyetlerden maksat başka başkadır: *Yahut* ev-

velki âyette talâk-ı ric'ide mutlaka iddet içinde yani evvelinde ortasında ve ahirinde ric'atin sahih olduğunu beyan hakkında olup bu âyet ise talâk-ı ric'ide iddetin âhirinde ric'at veya terketmekten biri lâzım olduğunu beyan hakkında olduğundan tekrar yoktur ve zevcin zevceyi ızrar kasdıyla ric'at etmesinden, Cenab-ı Hak bu âyetle nehyile kadınları zevclerin zulmünden muhafaza etmiştir.

Izrar kasdıyla ric'at şöyledir : Meselâ bir talâk verir, iddetini bitireceği zamanda ric'at eder, iddet biter, ikinci talâkı verir ve bir iddet daha bekler, o iddet biteceği zamanda tekrar ric'at eder, yine iddet biter, üçüncü talâkı verir ve hatuna bir iddet daha bekletir. Eğer iddeti üçer ay farz edersek, fuzuli olarak hatunu dokuz ay bekletmiş olur. İşte bu gibi zulüm ve zarardan Cenab-ı Hak kadınları bu âyetle vikaye etmiştir. Her zaman ızrar haram olduğuna işaret için Vâcip Tealâ maruf vech üzere imsakla emirden sonra ızrar için imsakten nehyetmiştir. Zira, birşeyden nehyetmek; o şeyin her zaman kötü olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; hatunu ızrar kasdetmek her zaman haramdır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet ensardan (Sabit b. Yesar) Hz. hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Sabit)'in talâk verdiği hatunu ızrar kasdıyla ric'at etmesi üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; talâk verilen bir hatuna iddetinin bitmesi karib olduğu bir zamanda ya suret-i müstahsenede ric'at edip taht-ı nikâhında tutmak veyahut bilkülliye terketmek lâzım olduğu ve ızrar kasdıyla ric'at ve imsak etmek caiz olmadığı ve bir kimse ızrar kasdıyla ric'at ve imsak ederse dünyada ve âhirette nefsine zulmetmiş olduğu ve Allah'ın ahkâmını beyan eden âyetlerle amel etmemek o âyetleri maskara ittihaz etmek olup bu ise caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zevcle zevce arasında vaki olacak talâkın envaını ve ahkâmını beyan ettiği gibi bu ahkâmı beyan, kullar hakkında

nimet olup, bu nimetin şükrünü eda etmek suretiyle zikretmek lâzım olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا
اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

buyuruyor.

[Ey ümmet-i Muhammed! Sizin üzerinize taraf-ı ilâhiden feyezan eden ahkâm-ı şer'iye ve onu getiren Resûlün size Resûl olup sizi hidayete i'sal etmesi gibi nimetleri zikredin ve şükrünü eda ve hukukuna riayet edin ki unutmayasınız. Ve sizin üzerinize kitap ve hikmetten inzal olunan ahkâmın muktezasıyla amel edin. Zira; Allahü Tealâ kitap ve hikmetle size vaazeder.] Binaenaleyh; sizin üzerinize vacip olan vaazı kabul etmek ve nasihatı dinlemektir. **[Ve Allah'ın ahkâmiyle amel etmemekten korkun ki intikamına müstehak olmayasınız ve haram olan şeylerden çekinin ve iyi bilin ki Allahü Tealâ herşeyi bilir ve amelinize göre ceza verir.]**

Allah'ın nimetleri; *maddi* olur: Vücud, sıhhat-ı beden, afiyet, evlâd ü ıyal, servet ü sâman gibi. *Manevi* olur: İman, hidayet, diyanet ve ahlâkı ıslah eden ahkâm-ı şer'iye gibi. Bunları zikretmekten maksat; hatırda tutup herbirinin şükrünü lâyıkıyla eda etmektir. Meselâ sıhhat-ı bedenin şükrünü; *ibadet ve acizlere muavenetle* ve evlâd ü ıyalin şükrünü; *hüsn-ü muhafaza ve terbiyeyle* ve malın şükrünü, *zekâtını vermek ve fukaraya iâne ve lüzumunda emr-i cihada ve sair vücûh-u hayrâta sarfla* ve imanın ve ahkâm-ı şer'iyenin şükrünü; *mucibiyle amel etmekle eda ve lâyıkıyla yerine getirmekle* olur.

Bu âyette Allah'ın kullarına vaaz ettiği *k i t a p* la murad; *Kur'ân* ve *h i k m e t l e* murad; *sünnet-i Resulullah*'tır. Yahut hikmetle murad; *insanda olan kuvve-i ilmiye ve ameliye*dir.

Hulâsa; Allah'ın nimetlerini şükürle karşılayıp nisyan etmemek, kitabullah ve sünnet-i Resulullah ve insanın kendisinde bulunan kuvve-i ilmiye ve ameliyeyle amel edip onların nasihatlerini kabul etmek ve haram olan şeylerden içtinapla Allah'ın aza-

bından korkmak ve Allah'ın herşeyi bildiğini bilmek ve ona göre amelini tanzim etmek vacip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ talâkın ahkâmını beyan ettiği gibi mutallaka olan hatunun bazı ahkâmını dahi beyan etmek üzere :

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ

buyuruyor.

[Siz haremlerinize talâk verip, onlar da şer'an mukadder olan iddet müddetlerine buluğla ikmal ettiklerinde, zevc-i âhara nikâh olunmak murad ederlerse, onlar zevc-i âharle şer'an ma'ruf olan mehre ve sair nikâhın levazımından olan şeylere aralarında razı olduklarında siz onları zevc-i âhara nikâhtan men'etmeyin.] Zira; nikâh meşru olduğundan, meşru olan şeye talib olan kimse men'olunmadığı gibi ta'yib de olunmaz. Binaenaleyh; onların rızkına mani olmayın ki, nimet-i nikâhtan mahrum olmasınlar.

ذٰلِكَ يُوعَظُ بِه۪ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

[İşte beyan olunan ahkâmla sizden Allah'a ve yevm-i âhirete iman eden kimseler amel eder ve vaaz ile muttaaz olur ve nasihatini kabul ederler. Amma Allah'a ve âhirete imanı olmayanlar bu misilli mevaizden intibah etmezler ve mütenassıh olmazlar. İşte bu misilli ahkâma riayet etmek, sizin için efkâr-ı faside ve ahlâk-ı habiseden taharettir. Ve bu ahkâma riayet sizin için taharet ve tehzib-i ahlâkınıza hâdim olduğunu Allahü Tealâ bilir. Halbuki siz bilmezsiniz.] Binaenaleyh; Allah'ın emrine imtisal ve nehyinden içtinapla tehzib-i ahlâka sa'yetmeniz lâzımdır. Zira; siz bilmiyorsunuz, Allahü Tealâ biliyor. Şu halde Allah'ın dediğini tutmanız elzemdir.

Yani; siz kadınlara talâk verdikten sonra onlar da iddetini ikmâl edip, talipleri zuhur ederek beyinlerinde nikâha ve nikâhın levazımatına tarafeyn razı olup kararlaştırdıklarında, onların nikâhlarına mani olmayın. Zira; Allah'a ve âhirete imanı olanlar bu misilli ahkâma razı olur ve intifa ederler. Ve bu gibi ahkâmdan intifa etmek sizin için taharrettir ve kalplerinizi ahlâk-ı fasideden tasfiye eder. Zira; bu gibi ahkâmda size olan menfaati Allahü Tealâ bilir, siz bilmezsiniz.

(فلا تعضلوهن) *A d ı l ; bir kimseyi haps ve tazyikle birşeyden men'etmektir.* Burada *h i t a p ; talak veren kimselere* veyahut *bilumum insanlara*dır. Zira; hatunun münasip gördüğü bir kimseye nikâh olmak hakk-ı meşruudur. Binaenaleyh; hiçbir kimsenin men'etmeye hakkı yoktur. Şu halde gerek talâk veren zevc, gerek başka bir kimse ve gerekse hatunun velisi tarafından mümanaat olunmak caiz değildir. Şu kadar ki, eğer hatunların intihab ettiği zevc kendilerinin küfvü olmaz veya mehrinde noksan olursa, velisinin itiraz hakkı vardır. Çünkü; gerek küfvünün gayrı olmaktan ve gerek mehrin noksan olmasından hasıl olacak âr, evlîyaya lâhık olduğundan evliyanın o ârı kaldırmak için itiraz hakları vardır.

Tarafeynin razı olmalarıyla murad; şer'an beyan olunan *a k d - i şer'i, mehr ve şahid-i adl ve akdin sair levazımına razı olup, beyinlerinde kararlaştırmaları*dır. Vâcip Tealâ teklifini beyandan sonra «Bunlardaki menafii Allahü Tealâ bilir, siz bilmezsiniz» buyurmakla muhalefet edenleri tehdid ve tehdidini mümінlere tahsis etmiştir. Çünkü; ahkâmdan intifa edecek müminlerdir ve bu ahkâma riayet daimî sevaba istihkaka sebeb olduğuna işaret için (ezkâ) ve (ethar) buyurmakla günahlardan taharete işaret buyurmuştur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzülü; (Maakâl b. Yesar)'ın mutallaka olan hemşiresini iddetini ikmal ettikten sonra rızalarıyla evvelki zevcine tekrar varmasından nehyetmesi üzerine âyetin nazil olduğu ve Resulullah'ın huzuruna celbile âyeti tebliğ ettiği mervidir.

Hulâsa; mutallaka olan hatunları ric'at veya hulle suretiyle zevc-i evvele veyahut zevc-i âhare nikâh olunmaktan men'e kim-

senin hakkı olmadığı ve bu misilli ahkâmdan nasihat kabul etmek Allah'a ve âhirete iman edenlerin şânı olup, bu ahkâma riayet terfi-i derecata ve günahların mahvına sebep olduğu cihetle, imtisal edenlere taharet-i kâmile olduğu ve kullarının mesalihini Allahü Tealâ bilip, kullarının bilmediklerinden herhalde bu misilli ahkâma riayet lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nikâha ve talâka müteallik bazı ahkâmını beyan ettiği gibi nikâhın netice ve semeresi olan evlâda müteallik ahkâmını dahi beyan etmek üzere:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ
رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا

buyuruyor.

[Mutallaka ve gayr-ı mutallaka valideler çocuğun emziğini itmam etmek murad eden pederler için çocukları iki sene tamam olarak emzirirler. Ve çocuk kendilerinin olan pederler üzerine şer'an ve urf-ü âdette valideyle pederin hallerine münasip bir surette çocuğu emziren validelerin rızıkları ve kisveleri vaciptir. Zira her nefis; kudreti miktarı teklif olunur.]

Yani; mutlaka valideleri üzerine çocuklarını iki sene tamamen emzirmek lâzım olur. Ve çocuğun emmesini itmam etmek murad eden çocuğun pederine validesinin itaati vaciptir. Ancak çocuğun rızkı peder üzerine vacip olduğundan çocuğu emziren validelerin rızıkları ve kisveleri, pederleri üzerine vaciptir. Çünkü; valide çocuğu emzirmek ve mesalihine nezaret etmek için pederin menfaatine haps-i nefsettiğinden validenin mazarratı mukabilinde rızkı pedere lâzım gelir. Şu kadar ki, miktar-ı ma'ruf üzere olmak lâzımdır. Zira her nefis; kudreti nispetinde mükellef olur.

Binaenaleyh; pederin muktedir olamayacağı bir surette valide nafaka teklif edemeyeceği gibi peder de validenin muktedir olamayacağı bir hizmet teklif edemez. Şu halde her ikisi de halleriyle münasip veçhile mükelleftirler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette çocuğu emzirmekte tamamıyla sa'yetmek vacip olduğuna işaret için irza' yani *emzirmek* emri, haber suretiyle varid olmuştur. Şu halde (يرضعن) kelimesi lâfızda ihbar ise de, manâda *emir*dir ve bu emir de mendup olmasını ifade eder. Çünkü; çocuğun rızkı peder üzerine vacip olup valide üzerine vacip olmadığından, validelerin emzirmeleri menduptur. Binaenaleyh; valideler emzirmeseler günahkâr olmazlar, amma çocuk, validesinden başkasının memesini emmez veyahut pederin başka hatuna ücret vermeye iktidarı olmazsa, valide üzerine emzirmek vacip ve bu surette emzirmezse günahkâr olur. Çocuğu validesinin emzirmesi mendup olmasının hikmeti; terbiyesi ve şefkati sairlerinden ziyade olduğu cihetle çocuğun hayatına hizmeti fazla olmasıdır.

Çocuğun emzik hakkı iki sene olup, ziyadeye itibar olunmadığı bu âyetle sabittir ve iki sene emziğe ihtimam lâzım olduğuna işaret için âyette *iki sene* manâsına olan (havleyn) kemal ile takyid olunmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran iki seneden noksan emzirilmesi de caizdir. Zira; âyette iki seneyle tahdid, valideyle peder arasında muhtemel olan nizaı kat' içindir. Binaenaleyh; beyinlerinde niza' vaki olup da, valide emzirmekten usanarak noksan olmasını ve peder de ziyade olmasını isterlerse şeriat o nizaı iki sene olmasıyla halletmiştir. Yoksa iki seneyi zikir vücub için değildir. Zira; âyette iki sene emzirilmesi pederin iradesine havale olunmuştur. Eğer suret-i kat'iyede iki sene emzirmek vacip olsaydı pederin re'yine müracaat olunmazdı.

Çocuğun nesebi pederine ait olduğuna işaret için *pedere* (مولوده) yani; *çocuk kendisi için doğan kimse* denmiştir. Binaenaleyh; çocuğun ve validesinin rızkı pederinin üzerine vaciptir. Çocuğun validesi pederin menkûhası oldukça emzirdiğine mukabil ücret istemeye hakkı yoktur. *K a d r - i m a r u f l a* mu-

rad; *pederin servetine, validenin şerefine nazaran onların emsalinde âdet olan şey*dir.

Hulâsa; valideler üzerine çocuğu, pederi iki seneyi itmam murad ederse iki sene emzirmek lâzım ve peder üzerine çocuğu emziren validesinin nafakası ve kisvesi vacip olduğu ve valide çocuğun hizmeti ve terbiyesiyle meşgul olduğundan maişetini kisible mükellef olmadığı ve pederin kudretinden ziyade validenin teklif edemeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vacip Tealâ çocukları validelerin emzirmesi lâzım olduğundan emzirmek mukabilinde peder üzerine validenin nafakası ve kisvesi vacip olduğunu beyan ettiği gibi tarafeynin yekdiğerini zarardan vikaye etmeleri lâzım olduğunu dahi beyan etmek üzere :

لَا تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ

buyuruyor.

[Çocuğu sebebiyle validesi zararlanmasın ve çocuk kendinin olan peder de çocuk sebebiyle zararlanmasın ve eğer peder yoksa, peder üzerine vacip olan nafaka, terekeye vâris olacak zat üzerine vacip olur.]

Yani; valide ve peder çocuk yüzünden zarar görmesinler. Şu halde peder, validenin nafakasını vermemek ve meccanen emzirmesini teklif etmekle, çocuk sebebiyle validesini ve valide, pedere kudretinin harici nafaka ve kisve teklif etmekle, çocuk sebebiyle pederini ve bu veçhile valide ve peder birbirlerini zararlandırmasınlar. Eğer çocuğun pederi vefat etmişse çocukla çocuğu emziren validesinin nafakası, peder makamına kaim ve terekeye vâris olacak kimse üzerine vaciptir.

فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا

[Eğer valide ve peder, beyinlerinde müşavere ederek tarafeynin rızalarıyla iki seneden evvel çocuğu memeden kesmek murad ederlerse, valide ve peder üzerine günah yoktur.]

Yani, çocuğu iki sene emzirmek mendup iken valide emzirmekten yorulur ve peder de iki seneyi ikmal etmek murad etmez de beyinlerinde vaki olan müşavere üzerine iki seneden evvel çocuğu emzikten ayırmak murad eder ve tarafeyn buna razı olurlarsa her ikisi üzerine günah yoktur.

Bu âyette *valide ve peder zararlanmasın* demek; *herbiri, yekdiğerinin kudretinin fevkinde teklifatta bulunmakla zarardide etmesinler* demektir. Yahut Beyzâvî'nin beyanı veçhile *validesi sütünü az vermek ve levazımatına lâyıkıyla bakmamak* suretiyle ve pederi de *validesinin nafakasına ve kisvesine bakmamak* sebebiyle çocuğu zararlandırmasınlar. Yani; *bakımsızlık sebebiyle çocuğu zaafa veya mevte mahkûm etmesinler demektir.*

Tafsir-i Hâzin'de valideyle pederin çocuk sebebiyle zararları şöyle tasvir ediliyor: Meselâ *validenin zararlanması;* pederi çocuğu cebren validesinin elinden almakla şefkati icabı validesini gönül azabında bırakması *veyahut* validesi çocuğu emzirmeye razı olmadığı ve pederin başkasına vermeye kudreti olduğu halde vermeyerek cebren validesine emzirtmekle validesini ızrar etmesidir. *Pederin zararlanması;* validesi çocuğa bakmamak ve pederinin üzerinde bırakmak veyahut kudretinin fevkinde nafaka teklif etmekle olur. İşte; bu misilli harekat, insanlar arasında da her zaman cari olduğundan Cenab-ı Hak tarafeynin yekdiğerini zarardan vikaye etmelerini ve her ikisinin çocuk yüzünden zararlanmamalarını ve çocuğu da ızrar etmemelerini tenbih ve tavsiye buyurmuştur. Çünkü; (لاضرر ولاضرار فى الاسلام) yani; İslâmda ne bir taraftan öbürünü ve ne de iki taraftan birbirini zararlandırmak yoktur.» demektir.

Beyzâvî ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile *v â r i s l e* murad; *çocuğun pederinin varisleridir.* Yani; çocuğun pederi vefat etmişse, pederine varis olacak çocuğun dedesi ve biraderi ve amcası veya amcazadeleri gibi asabat üzerine çocuğun ve onu emziren validesinin nafakası vacip olur. Yahut *v a r i s l e* murad; *çocuğa mahrem olanlardır.* Binaenaleyh; herkesin üzerine karabeti nispetinde tedriç suretiyle çocuğun nafakası vacip olur. Yani; evvelâ çocuğun dedesine ve biraderine, onlar yok ise amcasına, o da yoksa amcazadelerine, onlar da yoksa, onlardan sonra çocuğa

yakın olan kimlerse, onlar üzerine nafakası lâzım gelir. İmam-ı Âzam indinde varisle murad; *çocuğun varisleri olup, pederin varisi değildir.* Şu halde; çocuk vefat etmiş farz olunduğunda, çocuğa varis olacaklar kimler ise, onlardan herkesin sehmi nispetinde çocuğun nafakasını vermeleri vaciptir. Eğer vermezlerse hakim tarafından icbar olunurlar.

Vâcip Tealâ beşeriyetin herhalde zıya'dan muhafazası lâzım olduğuna işaret için ufak bir çocuğun müreffehen yaşatılmasına ihtimam olunmasının lüzumunu beyan ve emzikten ayırmak suretini bile valide ve pederden yalnız birinin re'yine havale etmeyerek bil'istişare her ikisinin reyleri munzam olmasını beyan buyurmuştur. Çünkü; birisi çocuğun zararını kasdederse diğerinin haberi olsun ki, çocuk zarardan mahfuz kalsın.

Müşavere; birkaç kimsenin kuvve-i müfekkerelerinde olan reylerini meydana çıkarıp ve bir yere toplayarak hulâsasıyla amel etmektir. Binaenaleyh; bu âyette ebeveynin rızalarından sonra çocuğun emzikten ayrılmasını müşavereye havale buyurmuştur ki, icabında ebeveynin başkası, yani erbab-ı tecrübeden ve tabipten teşekkül edecek birkaç zatın çocuğun memeden kesilmesinde zarar olup olmayacağını müzakere ve onların reyleri üzerine amel etmek lâzım olduğuna işaret etmiştir. Çünkü; peder ve validenin hernekadar şefkatleri galipse de valide emzirmekten ve peder de nafakadan usanmakla yekdiğerini razı etmek suretiyle çocuğun zararına ittifak etmek ihtimaline binaen Cenab-ı Hak çocuğun tamamiyle zarardan vikâyesini temin için, erbab-ı tecrübenin istişaresine havale etmiş ve bu âyetler de pederin nafakadan usanmakla çocuğun zararını kasdetmek ihtimali dermeyan olunmuştur. Bu cihet, eğer çocuğun validesi mutallakaysa demektir. Yoksa mutallaka olmayıp da menkuhaysa bu ihtimal varid değildir. Zira; menkûhe olunca çocuk emzirilsin veya emzirilmesin herhalde validesinin nafakası peder üzerine vaciptir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *varisle* murad; *çocuğun kendi olmak* muhtemeldir. Zira; pederi vefat eden çocuk pederinin malına varis olduğu cihetle, pederi berhayat olsa validesine veya sütninesine nafaka vermesi vâcip olduğu gibi pederi vefat edince varis hususunda pederin makamına kaim olduğundan, em-

ziren ve sair mesalihini tekeffül eden hatunun nafakası eğer malı varsa çocuğun malından ve eğer malı yoksa velilerine lâzım gelir.

Hulâsa; valide ve pederinden her birerleri çocuk sebebiyle yekdiğerini ve her birerleri az bakmak veya hizmetinde kusur etmek suretiyle çocuğu ızrar etmemek ve eğer pederi vefat etmişse, çocuğun validesinin nafakaları varis olanlar üzerine vacip olmak ve iki seneden evvel sütten kesmek isterlerse birrıza ve bilmüşavere kesmek ve çocuğun terbiyesine kemal-i ehemmiyetle bakılmak lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ iki seneden evvel çocuğu emzikten ayırmak ebeveynin rıza ve istişareleriyle olacağını beyan ettiği gibi validesinin başkasını emzirmesinde beis olmadığını dahi beyan etmek üzere :

وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوٓا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَآ اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

buyuruyor.

[Eğer çocuğu validesinin başkası bir hatuna emzirtmek isterseniz, emziren hatuna maruf ve müstahsen olarak beyninizde mukavele ettiğiniz ücreti teslim ettiğiniz takdirde, sizin üzerinize günah yoktur. Çocuğun zıya'ına sebep olmak ve emzikçi hatunun nafakasını noksan vermek gibi günahları işlemekte Allah'tan korkun ve iyi bilin ki Allahü Tealâ sizin bilcümle amellerinizi görür ve bilir ve amelinize göre ceza verir.

Yani; çocuğu emzirmeye evlâ olan validesidir. Zira validesinin şefkati herkesten ziyade olduğu cihetle, çocuğun terbiye ve büyümesine dikkati elbette ziyade olacağında şüphe olunmaz. Ancak valide mutallaka olup zevc-i âhara varmak veyahut pederine eza etmek maksadıyla emzirmemek veyahut hasta olmak ve sütü kesilmek gibi validesinin emzirmesine bir mani bulunmak suretiyle başka bir emzikçiye evlâdınızı emzirtmek isterseniz, emzik-

çiye emzirtmekte valide ve peder üzerine günah ve emziren hatunun pazarlık üzere istihkakını tamamiyle teslim etmek şartıyla beis yoktur. Amma emzikçi bulunmaz veyahut bulunur da çocuk memesini almazsa, validesi üzerine emzirmek vacip olur. Çünkü imkân bulunmayınca vücup valide üzerine terettüp eder ve bu suretle validesi terkederse günahkâr olur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *m a r u f* ile murad; emzikçiye nafakayı verirken güler yüz, tatlı dil ve ücretini noksansız vermek gibi çocuğun rahatını temin etmek için *emzikçi hatunu tatyib etmektir.* Hatta çocuğun terbiyesine ve sütüne ihtimam etmek hatunun maişet cihetinden kalbi mutmain olmasına tevakkuf ettiğinden Cenab-ı Hak mukavele olunan ücreti yeden biyedin teslim edilmesini şart kılmıştır ki, hatun istirahat-i kalb ile çocuğun mesalihinde müsamaha etmesin. İşte şu beyan olunan ahkâma ihtimam lâzım olup, muhalefet caiz olmadığına işaret için bu ahkâmı beyan akabinde ittika ile emir ve kullarının her amelini bildiğini beyanla muhalefet edenleri tehdid etmiştir.

Cenab-ı Hak dünyanın imarını insana tevdi ettiğinden, insanı mahlûkat içinde pek mümtaz bir mevkide halk etmiş, dünya ve âhiret saadetlerine iktisaba kudret ve kabiliyet verdiğinden her iki cihet için çalışmasını emretmiştir. Fakat insan, hal-i sabavetinde en âciz ve bîçare bir mahlûk olduğundan onun bir insan-ı kâmil olması birçok esbaba ve terbiyeye muhtaç olup bu esbap ve terbiyede evvelâ validesiyle pederi üzerine terettüp ettiğinden çocuğu emzirmek kimlere lâzım geldiğine ve ne müddet emzirmek lâzım olduğuna, valideyle pederin ne gibi vezaifle mükellef olduklarına ve valideye terettüp eden birinci vazife; çocuğu emzirmek ve pedere terettüp eden vazife de nafakalarını tedarik etmek ve her ikisi çocuk yüzünden birbirini zararlandırmak kasdetmedikleri gibi, çocuğun zararını dahi kasdetmemelerine ve hatta emzikten ayırmaları bile tarafeynin rıza ve istişareleriyle olmasına dair ahkâmını kullarına resûlü vasıtasıyla tebliğ ve yıkılmaz ve sarsılmaz kanunlarını vazetti ki, insanlar mahlûkat içinde ne kadar yüksek bir mevki ihraz ettiklerini bilsinler ve bu nimetlerin şükrünü eda etsinler.

Bu ahkâma muhalefet etmek isteyenleri ittikaya davetle her-

kesin vazifelerine dikkat ve ihtimam etmeleri lâzım olup, dikkat etmeyenlerin gazab-ı ilâhiden korkmalarına işaret etmekle sıbyanın hayatlarını ve emri terbiyelerini taht-i temine almıştır. Peder ve validenin çocuğun hal-i sabavetinden çekmiş oldukları meşakkatlere karşı büyüdüğünde onlara riayet ve hürmeti vacip kılmakla diğer âyetlerde ebeveyne hürmetin vücubunu bildirmiş ve hukuk-u mütekabilenin lüzumunu dahi, bu suretle beyan etmiştir ki, ebeveynin bu emekleri heder olmasın.

***

Vâcip Tealâ talâkı ve talâktan lâzım gelen iddeti ve nikahın neticesi olan evlâdın terbiye ve nafakasını beyan ettiği gibi zevci vefat eden hatunların iddet ve müddet-i iddetini dahi beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, sizden onlar vefat eder ve zevcelerini terkederler. Onların terkettikleri zevceleri bizatiha dört ay on gün intizar ederler.]

فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾

[Onlar, dört ay on gün iddetlerini ikmal edip, rahimlerinde çocuk olmadığı anlaşılınca, ey müminler! Onlarla kendi nefislerinde maruf ve meşru surette zevc-i âhara varmak teşebbüsünde bulunmak için işledikleri şeyde sizin üzerinizde günah yoktur. Ve Allahü Tealâ onların ef'alini ve sizin onlar hakkında işlemek istediginiz amelinizi bilir.]

Yani; mutallaka olan hatunların iddet beklemeleri lâzım olduğu gibi kocası vefat eden hatunların da, iddet beklemeleri lâzımdır. Binaenaleyh; sizden vefat edip de, zevcelerini terkeden

kimselerin zevceleri; vefat eden kimsenin nutfesinden rahimlerinde çocuk olup olmadığını ve çocuk varsa nesebi vefat eden pederinden sabit olması için kendi nefislerinde dört ay on gün gözetir ve iddet beklerler. Dört ay on gün bekleyip o müddete vasıl olduklarında çocuk olmadığı zuhur edince, onlar başka kocaya gitmek ve kendi aralarında teşebbüsatta bulunmak gibi esbaba tevessül ederlerse sizin üzerinize günah yoktur. Zira; âdet-i beldeye riayetle şer'in müsaade ettiği surette meşru teşebbüsatta bulunmak günah olmaz ve ey müminler ve hâkimler! Sizin de men'etmeniz lâzım gelmez. Çünkü; meşru olan ef'alden men'etmek caiz olmaz. Zira; icra-yı ahkâmda Allahü Tealâ sizin amelinizi bilir. Binaenaleyh; meşru olan şeyden men'e teşebbüs etmeyin ki, mes'ul olmayasınız.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kocası vefat eden hatun için dört ay on gün iddet beklemek vaciptir. Binaenaleyh; o müddet bitmedikçe zevc-i âhara gidemez. Zira; iddet içinde nikâh sahih olmaz ve bu dört ay on gün içinde hâmile olduğu tebeyyün ederse iddeti, hamlini vaz'edinceye kadar devam eder. Ancak hamli malûm olsa veya kocası vefat ettiği gün çocuk getirse o gün iddeti bitmiştir. Başka kocaya gidebilir; dört ay on gün beklemek lâzım gelmez. Çünkü hatunun iddeti; çocuk olmak ihtimaline binaen zevcin hukukunu muhafaza içindir. Şu halde çocuk zuhur edince zevcin hakkı kalmadığından hatun iddetinden kurtulur ve her hakkına malik olur.

Zira hatunu bazı hukukundan men'eden; vefat eden zevcin hakkıdır. Çocuk dünyaya gelmekle zevcin hakkı zail olacağından memnu olan hukuku avdet eder ve istediği kocaya gider. Çünkü; mani gidince memnuun avdeti kavaid-i şer'iye iktizasındandır. İddet müddetinin dört ay on gün olmasındaki hikmet; rahimde bulunan çocuk oğlan olursa üç ayda ve kız olursa dört ay on günde dirilmesidir. Dört ay on gün iddet; küçük ve büyük yani çocuk getirmeye kabiliyeti olanla olmayan haklarında müsavidir. Zira birşeyin hikmeti; o şeyin cinsinde aranır, ferde itibar yoktur. Madem ki cins-i nisvanda çocuk getirmek kabiliyeti vardır. Amma bazı efradının küçük olmasına veya esbab-ı saireye binaen çocuk getirmemesine itibar yoktur. Zira hükümde itibar; ekseriyetedir.

Zevci vefat eden hatun nimet-i nikâhı fevt ettiğinden dolayı dört ay on gün matem içinde bulunmak, ziynetini terketmek, rayiha-i tayyibe sürünmemek ve sürme çekinmemek vacip olduğuna işaret için binefsiha müddet-i iddette intizar edecekleri beyan olunmuştur. Çünkü; insan için mühim bir nimet zail olunca, o nimetin zevaline teessüfünü izhar caizdir. Ve cevazına da bu âyet delâlet eder. Hatun iddetini bitirip matem günleri geçince iddet içinde memnu olan ziyneti takınır, sürmesini çeker ve küfvü düşerse nikâha talip olur ve bu gibi ef'alinden mes'ul olmaz. Zira; bunlar iddetten sonra şer'an müstahsen olan şeylerden olduğundan, kadınlar mes'ul olmadığı gibi velileri ve hakimler de mes'ul olmazlar. Ancak şer'in hilâfı hareketlerinden velileri ve hakimler mes'ul olduklarından men'etmek üzerlerine vaciptir. Eğer men'etmez ve muhafazada müsamaha ederlerse indallah masuldürler.

Baliğa olan hatun, velisinin izni olmaksızın kendini nikâh ederse, nikâhın sıhhatine delâlet eder. Zira; âyette hatunların kendi nefislerinde fiilleri kendilerine isnad ve kendi fiillerinden velileri ve hakimlerin mes'ul olmayacakları beyan olundu. Hatunların kendi nefislerinde en mühim işleri nikâhtır. Binaenaleyh; nikâhta velisinin iznine ihtiyaç olmaksızın kendi kendini nikâhın cevazına müsaade-i şer'iye vardır. Zira; meşru surette hatunun kendi işinden velisi mes'ul değildir.

Hulâsa; zevci vefat eden kadının iddeti dört ay on gün olduğu ve iddet bitince maruf olan şeyleri hatunun işlemesinden hâkimlerle velileri mes'ul olmadıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zevci vefat eden hatun iddetini ikmal ettikten sonra, nikâhına talip olmakta günah olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِي اَنْفُسِكُمْ

buyuruyor.

[İddetini ikmal eden hatunların nikâhlarına talip olmak üzere tariz ettiğiniz şeyde veyahut tariz etmeyip de nefsinizde talip olmaklığınız için sakladığınız şeyde sizin üzerinize günah yoktur.]

عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا اِلَّا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا

[Allahü Tealâ sizin onları zikredeceğinizi ve nikâha talip olacağınızı bilir ve lâkin gizli görüşmek ve birbirinizle sevişmek suretiyle vaadde bulunmayın ve itham mahallinde bulunmanız caiz değildir. Ancak maruf ve şer'an muteber olan nikâha müteallik söz söylerseniz zarar yoktur.]

Yani; zevci vefat edip iddetini ikmal eden hatunun nikâhına talip olduğunuzu tariz suretiyle anlatmak veya nefsinizde talip olduğunuzu gizlemenizde sizin üzerinize günah yoktur. Fakat siz hernekadar gizleseniz de sabredemeyip sarahaten talip olduğunuzu zikredeceğinizi Allahü Tealâ bilir. Lâkin gizlice suret-i gayr-ı meşruada görüşmek ve konuşmak suretiyle birbirinize vaadde bulunmayın. Ancak maruf ve meşru surette söz söylemek vakti müstesnadır.

*H ı t b e ; hatunun nikâhına talip olmak*tır. *T a r i z ;* Kazi ve Ebussuud Efendinin beyanları veçhile *nikâhı ima eder birşey söylemek*tir. Meselâ; «Ben tezevvüc etmek isterim», «Allahü Tealâ bana saliha bir kadın verse», «Sen saliha bir kadınsın», «Sen güzel bir kadınsın, hasebin nesebin iyidir» demek gibi sözler tarizdir ve bu gibi sözlerle hatuna talib olduğunu anlatmakta günah yoktur. Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu misilli tarizler iddet içinde mübahtır, lâkin sarahaten talip olmak iddet içinde caiz değildir. Zira; Cenab-ı Hak tarizde günah olmadığını beyan buyurdu ki tasrihte günah olduğuna işarettir.

Ecnebi bir kimsenin münasebeti olmayan ecnebiye bir hatunla gizli konuşması töhmet ve şüpheden hali olmayacağından Cenab-ı Hak gizli konuşmaktan nehyetmiştir. Çünkü; ecnebiye bir kadınla gizli konuşmak herkesin nazar-ı dikkatini celbedeceği ve

görenlerin kalplerinde bir şüphe bırakacağı aşikârdır. Halbuki ehl-i imanın töhmet mevkiinde bulunmaması lâzımdır.

Nikâh, talâk, çocuğun emzirilmesi ve validesine nafaka vermek gibi hususatta örf ve adete riayet etmek ve bu hususta harekâtı örfe istinad ettirmek lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak bunlara müteallik ahkâmda «Daima maruf vech üzere» olmasını beyan buyurmuş ve nikâhı talepte dahi söz söylemenin maruf veçhile olmasını zikretmiştir.

Hulâsa; nikâhlamak istediği bir hatunun tariz suretiyle nikâhına talip olmak veyahut talip olduğunu nefsinde tasavvur etmek günah olmadığı gibi sırren suret-i gayr-ı meşruada bulunmak üzere yekdiğerine vaad etmek caiz olmadığı ve şer'an ve örfen caiz olan sözü söylemekte beis bulunmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ iddet içinde tariz suretiyle nikâhı talebin caız olmadığını beyan ettiği gibi iddetini ikmal etmeden nikâhını kasdetmek dahi caiz olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ

buyuruyor.

[Allah'ın kitabında mukadder olan iddet, muayyen olan müddetine baliğ oluncaya kadar akd-i nikâhı kasdetmeyin.] Zira; zamanı gelmeyen şeyde acele mahrumiyeti muciptir, binaenaleyh; iddetini ikmal etmeden, hatunun nikâhında acele etmeyin.

وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا ف۪ٓي اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ

[İyi bilin ki Allahü Tealâ sizin nefsinizde gizlediğiniz hıyaneti bilir. Şu halde Allah'ın azabından korkun ki gazabından kurtulasınız.]

وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَل۪يمٌ ﴿٢٣٥﴾

[Ve şunu da iyi bilin ki günah kasdedip de mevki-i fiile koymayanların kusurlarını Allahü Tealâ mağfiret eder ve günah işleyenlere hilmile muamele eder.] Azaplarını tacil etmez ve onlara müsaade eder ki tevbe etsinler ve günahlarından vazgeçsinler. Şu halde âsiler dünyada helâk olmadıklarına mağrur olmasınlar.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ iddet içinde nikâhı nehiyde mübalâğa için «Akd-i nikâhı azmetmeyin» buyurmuştur. Yani; «İddet içinde nikâh etmediğiniz gibi nikâhı kasıd bile etmeyin» demektir. Yahut âyet; nefs-i nikâhı nehyetmiştir. Çünkü; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *a z i m ; katı'* yani *kesip atmak* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [İddet içinde ibram ve ısrarla akd-i nikâhı fiile çıkarıp suret-i kat'iyede bitirmeyin] demektir.

Bu âyet-i celile *üç hükmü* havidir: Birincisi; *iddet, müddet-i muayyeni olan eceline baliğ olmadıkça nikâhın caiz olmaması,* ikincisi; *insanların nefsinde düşündükleri hıyaneti Allahü Tealâ bildiği için o misilli hıyanetten hazer etmek lâzım olduğu,* üçüncusu; *Allahü Tealâ'nın kullarının kusurlarını mağfiret edip, günahları sebebiyle ukubetlerini ta'cil etmemes*idir.

***

Vâcip Tealâ iddet içinde nikâhın caiz olmadığını beyan ettiği gibi, zifaf olmadan hatuna talâk vermek caiz olduğunu dahi beyan etmek üzere :

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً

buyuruyor.

[Haremlerinize dokunmaksızın ve mehir takdir etmeksizin eğer tatlik ederseniz sizin üzerinize günah yoktur.]

وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾

[Ve haremlerinize verdiğiniz talâkla incitmiş olduğunuz gö-

nüllerini tamir etmek üzere aklen ve şer'an müstahsen ve örf ve adette muteber bir surette onların intifa edeceği birşey verin.] Zira; böyle bir ihsanda bulunmak sizin üzerinize vaciptir. Fakat vereceğiniz şeyde külfet yoktur. Zira; zengine kudreti nispetinde ve fakire de fakrı nispetinde birşey vermek vacip olduğundan güçlük yoktur. Şu kadar ki verilen şey, mürüvvetin hilâfı olmamalıdır ki hatunların gönlü kalmasın. Çünkü; bu misilli vergiler erbab-ı ihsana lâzım olan mürüvvet kabilindendir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile mutallaka olan hatunlar; şimdiye kadar beyan olunduğu veçhile *iki kısımdır*. Birincisi; *zevcle zifaf olmuş ve beyinlerinde mehir takrir edilmiş bulunanlardır*. Bunlar tatlik olunduğunda iddet bekler ve mehrini tamamen alırlar. İkincisi; *zifaf olmamış ve mehir de tesmiye olunmamış fakat talâk verilmiş olanlardır*. Bu âyet dahi bunların hükmünü beyan hakkındadır. İşte zevcle halvet olmak ve yekdiğerine temas etmek gibi birşey vuku bulmadan talâk verilir ve mehir de tesmiye olunmamışsa, hatuna mehir lâzım gelmez. Zira; zevc bundan intifa etmediği gibi, hatunun zayiatı da olmadığından mehir vermek icab etmez. Fakat nikâhla hasıl olan süruru zevc talâkla izale edip hatunu me'yus ettiğinden zevcin hatuna bir *müt'a* vermesi vaciptir. Zira; (ومتعوهن) lâfzı emirdir. Emirlerde zahir olan da vücub ifade etmektir. Şu halde nikâhlanıp zifaf olmadan ve mehir tesmiye olunmayan hatuna bir kat elbise vermek vaciptir. Çünkü müt'a; *zevcin haliyle mütenasip bir kat elbisedir*. Müt'anın vacip olduğuna emir delâlet ettiği gibi (على المحسنين) lâfzı ve (على) de (حقا) kelimesi dahi delâlet eder. Çünkü vacip olmayan birşey; hak olmaz. Binaenaleyh; müt'a zevcin borcu ve zevcenin hakkı olduğuna (حقا) kelimesi delâlet etmektedir. Şu kadar ki, müt'ayı zevcin ezasız ve tayyib-i hatırla vermesine işaret için zevcin erbab-ı ihsandan olmasına ve erbab-ı ihsanın muamelesi gibi muamele etmesi lâzım olduğuna (المحسنين) lâfzıyla tenbih olunmuştur. İmam-ı Âzam indinde müt'a; nısıf mehri geçmemeli ve Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile müt'a; beş dirhem gümüş kıymetinden noksan olmamalıdır ki, verildiği zaman bir faide bahşetsin ve hatunun süruruna sebep olsun. Müt'a zevcin haliyle ölçülecek olun-

ca zengine zengin kisvesi ve fakire fakir kisvesi olmak lâzım olduğundan nizaa badi olmak ihtimali vardır. Eğer nizaa badi olursa takdir, hâkime aittir.

Hulâsa; zifaf olmadan hatuna talâk vermekte günah olmadığı ve mehir tesmiye olunmamışsa zevcin haline münasip ve hatunun intifa edebileceği bir kat elbisenin vacip olduğu ve zevcin haline göre kisvede niza olursa, takdirin hâkime ait bulunduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ; mehir tesmiye olunmaksızın zifaftan evvel tatlik olunan hatuna müt'a vermek vacip olduğunu beyan ettiği gibi mehir tesmiye olunup da zifaftan evvel tatlik olunan hatunun hükmünü dahi beyan etmek üzere :

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ
اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذٖى بِيَدِهٖ عُقْدَةُ النِّكَاحِ

buyuruyor.

[Mehir tesmiye ederek nikâhlandığınız haremlerinize, zifaf olup, temas etmezden evvel, eğer talâk verirseniz, takdir ettiğiniz mehrin nısfı her zaman lâzım gelir. İllâ hak sahibi olan hatunlar affeder, nısf-ı mehri almaktan vazgeçer, zevcine hibe ederse veyahut akd-i nikâh elinde olan zevc tamamen mehri verirse işte bu iki surette nısf-ı mehre ihtiyaç kalmaz.]

وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٢٣٧﴾

[Ve zevcle zevceden herbiriniz yekdiğerinizin kusurunu affetmek ve mümkün olduğu kadar, yani, mehirden lâzım gelen nısfı affetmek veyahut hepsini vermek gibi birbirinize ihsanda bulunmak takvaya en yakındır. Ve beyninizde birbirinize ihsanı unutmayın ve bu ihsanınızın indallah ecrini göreceksiniz. Zira; Allahü

Tealâ bilcümle a'mâlinizi görür ve bilir ve muktezasına göre sevap verir.]

Bu âyette *m e s l e* murad; *şafii indinde* cima'la tefsir olunmuşsa da *İmam-ı Â'zam'a* göre halvet-i sahihanın bulunması cima' makamına kaimdir. Şu halde halvet-i sahiha bulunsa velev cima' olmasa, İmam-ı Â'zam'a göre temas vardır. Binaenaleyh; halvet-i sahihadan sonra tatlik ederse tam mehir lâzım gelir. Şafii indinde yalnız halvet kâfi değildir, zifafla muamele-i zevciye lâzımdır.

H a l v e t - i s a h i h a ; zevc ve zevce tenha bir mahalde bulunup, hatunda takarruba mani hastalık veyahut yanlarında velev uykuda olsun üçüncü bir adam bulunmak veya Ramazan'da oruçlu olmak gibi bir mani-i hissî veya şer'î bulunmayarak ikisi velev bir saat olsun beraber bulunmaktır.

Bu âyette af'la ve aralarında fazlı unutmamakla hitap; *zevcle zevceye müşterektir.* Zira; Fahr-i Razi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile zevce alelekser zevcine tâbi olduğundan ekser-i ahkâmda hitap erkeklereyse de, kadınlara da bittabi' şamildir. Çünkü; takvaya yaklaştıracak amel kesbetmekte ve ihsanı terketmemekte zevc mükellef olduğu gibi zevce de mükelleftir. Binaenaleyh âyette hitap; hernekadar zahirde zevceyse de hakikatte her ikisine de şamildir. Zira; zevcle zevceden herbiri, yekdiğerinden mütekabilen muamele görmek, adil ve hakkaniyete muvafıktır.

İşte bu misilli ayat-ı beyyinat, İslâmiyette aile teşkilâtıyla ondaki müsavatın ve İslâm kadınlarına verilen hürriyetin ne kadar vasi miktarda olduğunu ispat etmektedir. Binaenaleyh; İslâm kadınlarının mesture olmalarıyla hürriyetlerinin selb olunduğunu iddia edenler, bu misilli ahkâm-ı şer'iyeye tamamiyle vakıf olmadıklarından yanlış iddiada bulunmuş olsalar gerektir. Çünkü; İslâmiyette kadınlar hukuk-u mutlakada erkeklere müsavi oldukları gibi zevcle zevce arasında cereyan eden muamele ve hukukta kadınlar erkeklerden daha ziyade hukuka maliktirler. Çünkü; kadının mesken ve kisve nafakası velhasıl bütün levazım-ı sairesi zevc üzerine vacip olduğu cihetle, zevc daima bunları tedarike, kadına karşı borçlu ve kadının tahakkümü altındadır. Bunlardan birini tedarik edemediği takdirde kadın «Hakkımı ver» demeye selâhiyettardır. Binaenaleyh; kadın alacaklı, kocası borçludur. Şu hal-

de hakkal insaf düşünelim: Hürriyet kimdedir? Zevcin çektiği bütün bu mihan ve meşakka karşı, kadından istediği yalnız nefsini tatmin eylemesi ve şüpheden azade kalmak için mesture bulunması ve hanesini muhafaza etmesidir. Diğer hususatta kadın erkekle yine müsavidir.

***

Vâcip Tealâ zevcle zevce arasında cereyan eden nikâha müteallik ahkâmı beyan ettiği gibi erkân-ı dinden olan namazın muhafazasını emretmek üzere :

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَوٰةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾

buyuruyor.

[Beş vakit namazı ve bilhassa salât-ı vustâyı muhafaza edin ve Allah'ı zikr eder olduğunuz halde namazda kıyamınızı Allah için yapın, teveccühünüz ancak Allahü Tealâ'ya olsun.]

Yani; zevcle zevce arasında riayeti lâzım olan ahkâma riayetiniz vacip olduğu gibi taraf-ı ilâhiden üzerinize farz kılınan beş vakit namazı vaktinde eda etmek ve devam edip fevt etmemek ve şerait-i erkânına riayet etmekle muhafaza etmeniz dahi vaciptir. Bilhassa beş vakit namaz içinde ikindi namazının muhafazasına ihtimam edin. Allah'a ibadet ve zikreder ve korkar olduğunuz halde kıyam edin ki, ibadetinizde huzurunuza şuğul karıştırmayasınız.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile namazda kıyam, kıraat, rükû', sücud ve huzu' ve huşu'; Allah'ın heybetinden kalbin tevazuunu ve hakka karşı inadın zevalini ve evamire imtisal ve nevahiden içtinab icap ettiği gibi salat; Rabb-i Tealâ'nın azametini ve ubûdiyetin zilletini hatırlatır. Umur-u dünyaya müteallik olan nikâh ve talâk akabinde salâtın muhafazasıyla emir; umur-u dünyanın umur-u âhirete mani addedilmemesine tenbih ve işaret içindir.

Namaza devam eden kimse namazı fevtetmekten muhafaza ettiği gibi namaz, dünyada birtakım günahlardan ve âhirette azaptan onu muhafaza ettiğine işaret için müşarekete delâlet eden müfaale babından (حافظوا) varid olmuştur.

Salât-ı vustânın beş vakit namazdan hangisi olduğuna dair kat'i bir beyan yoktur. Gerçi ikindi namazı veya sabah namazı veyahut öğle namazı olmak hususunda rivayetler varsa da zannîdir, kat'i değildir. Binaenaleyh; salât-ı vustânın hangi namaz olduğunu Cenab-ı Hak bildirmedi ki, herkes her namazı salât-ı vustâ bilerek ihtimam etsin. (Kaanitîn) kunut; *dua, zikir, itaat, inkıyad, sükût, huzu', huşu', sükûnet-i âza ve devam-ı sabra mülâzemet* manâlarında istimal olunur. Bu âyette şu manâların cümlesinin murad olunmasında bir mani yoktur.

Buna nazaran *manâ-yı âyet :* **[Salâtı ve bilhassa salât-ı vustayı fevtetmekten muhafaza edin ve zikir ve dua ve lâyıkıyla itaat ve namaza münafi sözden sükût ve kemal-i huzu' ve etrafınıza iltifatı terk ve namazda külfete sabredici olduğunuz halde namazı eda etmek üzere kıyam edin]** demektir. Çünkü (kaanitîn) şu manâlara delâlet ettiği gibi, namazda da bu manâların cümlesi mevcud olup herbirini yerine getirmek lâzımdır.

⁂

Vâcip Tealâ namazın muhafazasını emrettiği gibi namazın lâyıkıyla şeraitine riayette emniyet lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً اَوْ رُكْبَاناًۚ فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

buyuruyor.

[Eğer siz düşmandan ve sair korkulacak şeylerden namaz vakti korkarsanız, yaya veya binitli (süvari) olduğunuz halde namazı eda edin, te'hir etmeyin ve korku zail olup emniyet geldiğinde, namazın erkânını bilmezken Allahü Tealâ'nın size talim edip öğrettiği gibi Allah'ı zikredin ki nimet-i ilmin şükrünü eda etmiş olasınız.]

Yani; eğer emniyet olursa namazı cemi' şeraitine riayetle muhafaza etmeniz lâzımdır. Ancak düşmandan ve kuttâ-ı tarîkten ve yırtıcı hayvanat veya saireden korkarak namazı istirahat-i kalble eda etmek mümkün olmazsa namazı fevtetmemek için yaya veya

binitli olduğunuz halde, yani, imkân hangi cihete müsaid olursa ima ile eda edin. Amma korku gidip emniyet geldiğinde, Allah'ın size beyan ve talim ettiği veçhile namaz kılın ve Allah'ı zikredin. Zira; siz bilmezken Allahü Tealâ size bildirdi. Binaenaleyh; bildiğiniz veçhile eda-yı salât edin.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *salât-ı havf; ikidir:* Birinci kısmı; muharebe ve sair korkulu şeylerden firar zamanında olur. Bu âyetle istidlâl ederek İmam-ı Şafii indinde yaya yürür veyahut binit üzerinde gider olduğu halde ima ile namazı kılıp terketmemek vaciptir. Lâkin İmam-ı Âzam indinde yaya veya binitli olduğu halde namaz caiz olmaz, te'hir eder. Emniyet geldiğinde cemii şeraitine riayet ederek eda eder, yoksa korku sebebiyle hem yürür hem de kıblenin gayrıya ima ile farz namazı kılmak caiz değildir. Yalnız ayak üzerinde kaim olarak ima ile kılınmasını hanefiden tecviz edenler, bu âyeti şöyle tefsir ederler: **[Eğer siz korkarsanız, ayağınız üzerinde kaim olduğunuz halde veyahut binek üzerinde ima ile namaz kılın]** demektir. Yoksa (ricalen) demek «Yürür olduğunuz halde» demek değildir.

Şu ruhsat-ı şer'iyeyi icab eden korku; telef-i nefis ve mazarrat olan *her korkuya şamildir*. Zira; bu âyette korku mutlak zikrolduğundan, korku envaından birine tahsis icab eden bir muhassıs yoktur.

Korkuyla kılınan namazın ikinci kısmı; bir kıt'a-i askeriye düşman karşısında beklerken, diğer bir kıt'ayla imam bir rek'atını kılar, o fırka vazife başına gider, ikinci fırka gelir, diğer rek'ati imam ikinci fırkayla eda eder. Bu kısım salât-ı havfe müteallik âyet Sûre-i Nisa'da gelecek ve tafsilen makamında beyan olunacaktır.

Gerek bu âyette ve gerek gelecek âyette salât-ı havf hakkındaki ahkâma binaen şeriat-i Muhammedide namazın ne kadar mühim bir mevkii bulunduğunu ve ehl-i iman için terk ve tekâsül götürmez bir ibadet olduğunu ve pek mühim anlarda bile tehiri caiz olmadığını beyanla, namazda takâsül gösterenleri tehdid etmiştir. Çünkü namaz; ibadatın zikir, kıraat, tesbih, tehlil, kıyam, rükû' ve sücud gibi envaını cami' ve yevmiye beş defa Cenab-ı Hakka teveccühü dâî olduğundan ve bilhassa cemaatle müslü-

manları içtimaa davet ettiğinden, beynelmüslimin itina edilecek bir ibadet-i mühimmedir. İşte şu esaslara binaen Cenab-ı Hak herhalde eda olunmasını emir buyurmuştur.

Vâcip Tealâ'nın hal-i havf ve emniyette, namazın nasıl eda olunacağını kullarına talimi, kullar hakkında hal-i salâhı beyan ve doğru yola hidayet olduğu cihetle pek büyük nimet olduğundan havfin zevalinde şükrünü eda etmek lâzım olduğuna işaret için zikretmekle emretmiştir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette havfın kılletine ve nedretine işaret için havfı beyanda (خفتم) şekke delâlet eden (ان) lâfzıyla varid olmuştur. Lâkin emniyetin kesretine ve muhakkak olduğuna işaret için emniyeti beyanda (امنتم) muhakkaka delâlet eden (اذا) lâfzıyla varid olmuştur. Yani «Eğer korkarsanız namazı yaya veya binitli olduğunuz halde kılın. Amma emniyet geldiğinde ve geleceği muhakkaktır, o zaman her şeraite riayetle zikredin ve namaz kılın» demektir.

***

Vâcip Tealâ korku ve emniyet hallerinde namazı edanın keyfiyetine işaret ettiği gibi iptida-yı İslâmda cari olan bazı ahkâmı ve bundan evvel beyan olunan iddetin bazı ahkâmını dahi beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar sizden vefat edip, zevcelerini terk ederler. Onlar üzerine taşra çıkmaz oldukları halde zevcelerinin bir senelik yiyecek veya giyeceklerini vasiyet etmek vacip oldu.]

فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

[Eğer bir seneyi ikmal etmeden zevceleri hanelerinden çıkar-

larsa, onların ma'ruf olarak kendi nefislerinde işledikleri şeyde sizin üzerinize günah yoktur ve Allahü Tealâ herkese galiptir ve hükmü hikmetten hali değildir,]

Yani; sizden vefat edip zevcelerini terkedenler, zevceleri için vasiyet etsinler, vasiyetlerinde zevceleri bir sene harice çıkmayarak, hanelerinde oturmak suretiyle yiyecek ve giyeceklerini idare edecek kadar nafaka ve kisveyi malından meta' yani hatuna menfaat olarak vasiyet ettiğini beyan ve diğer emvalinden tefrik etsinler ki, hatun onunla iddetini ikmâlde bir sene intifa etsin. Eğer zevceler bir sene beklemez çıkarlarsa, onların şer'an müstahsen surette kendi nefislerinde işledikleri işlerinde size günah yoktur ve şu ahkâma riayet etmek lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ ahkâmının hilâfında hareket edenlere galiptir. Binaenaleyh; intikamını alır. Ve kulları için vazettiği ahkâmı; enva-ı hikmeti cami'dir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; iptida-yı İslâmda cari olan bir hükm-ü şer'iyi beyan eder. Çünkü; iptida-yı İslâm'da bir kimse vefat ettiğinde, haremi irs almaz, onun irsine mukabil müteveffanın hanesinden çıkmaksızın bir senelik nafaka ve kisvesi tesviye olunurdu. Fakat bir sene oturmak hatun için vacip değildi. Binaenaleyh; hatun bir seneyi ikmal etmeksizin o haneden çıkmasına ruhsat-ı şer'iye olduğundan çıkması caizdi. Çünkü; çıkarsa nafaka da verilmezdi. Nafaka; haps-i nefis mukabilinde olduğundan, çıkınca nafakaya istihkakı kalmazdı. Zira menfaat; mazarrat mukabilidir. Şu halde âyette iki hüküm vardır: Birincisi; *bir senelik nafaka ve kisve vasiyet etmek,* ikincisi; *hatunun iddeti bir sene olmaktır. Nafaka ve kisve vasiyet etmek hükmü* âyet-i mirasla ve bir sene iddet de dört ay on gün iddeti beyan eden âyetle nesholunmuş ve binaenaleyh; bu âyetle amel kalmamıştır ve bir seneyi ikmal etmeden çıkınca nafakayı vermemekde verese üzerine günah olmadığı beyan olunmuştur.

Âyette «Vefat edenler vasiyet etsinler» demek «Vefat emmareleri görülüp, ölüme yaklaşan ve hayatından kat'ı ümid eden kimseler vasiyet etsinler» demektir. Çünkü; vefat eden kimseden vasiyet mümkün değildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet Taif'ten Medine'ye hicret eden (Hâris oğlu Hakîm) hakkında nazil olmuş-

tur. Çünkü; (Hakîm) validesini, pederini bir de haremini terkederek vefat edip, terekesinde ne gibi muamele olunacağı huzur-u Risalete arzedilince bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ mutallaka olan hatunlardan zifaf olmadan talâk verilenlere müt'a vacip olduğunu beyan ettiği gibi bilûmum mutallaka olan hatunlara müt'a vermek meşru olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

buyuruyor.

[Mutallaka olan hatunlar için küfür ve sair günahlardan ittika eden müminler üzerine hak olarak şer'an müstahsen ve örfen makbul bir surette müt'a vardır. Allahü Tealâ şu zikrolunan ahkâmını beyan ettiği gibi, sizin düşünmekliğiniz için ahkâmına delâlet eden âyetlerini size beyan eder.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *m e t a ' l a* murad; mutlaka *mutallaka olan hatunlara zevc tarafından verilecek müt'adır.* Bundan evvel beyan olunan müt'a; yalnız mehir tesmiye olunmayarak zifaf olunmaksızın talâk verilen hatunun müt'ası olduğundan, müt'ayı beyanda tekrar yoktur. Çünkü; hususi müt'ayı beyandan sonra umumunu beyandır ki bu da tekrar değildir. Şu kadar ki, mehir tesmiye olunmayan hatuna müt'a vermek vaciptir. Diğer mutallakalara müt'a müstehabdır, vacip değildir. Bu âyette mut'ayla murad; *mutallaka olan hatunun iddet içinde zevc üzerine vacip olan nafakası olmak* ihtimalini beyan edenler de vardır.

Âyette *m ü t t e k i l e r l e* murad; *şirkten ittika edip Kur'ân'a iman eden müminlerdir.* Allah'ın âyetlerini *i n z a l d e n* maksat; *insanların manâsını düşünmeleri için olduğuna* bu âyet delâlet eder. Şu halde her mü'minin Kur'ân'ın manâsını anlamaya sa'yetmesi İslâmiyetin en mühim mesailindendir.

***

Vâcip Tealâ talâk, müt'a, iddet ve nafakaya müteallik ahkâmını beyan ettiği gibi, insanları ibrete ve ahkâmını kabule ve inadı terke davet etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ

buyuruyor.

[Sen bilmedin mi habibim şol kimseleri? Onlar binlerce halk oldukları halde, ölüm korkusuna binaen memleketlerinden çıktılar ve kaza-yı ilâhiden firar etmeleri üzerine Allahü Tealâ onlara alâ tarik-il gazap ölün dedi. Onlar da derhal öldüler, bir müddet sonra Allahü Tealâ onları ihya etti.]

إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

[Zira; Allahü Tealâ nas üzerine fazlü ihsan sahibidir ve lâkin nasın ekserisi Allahü Tealâ tarafından ihsan olunan nimetlere şükretmezler.]

Bu âyette *hitap; Resulullah'a* ve bittabi' *ümmetine*dir. Mevtten firar eden kavmin kimler olduğunda birçok rivayet varsa da Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran esah olan Hazkîl (A.S.)'ın ümmetidir. Çünkü; nebileri onlara düşmanla cihadı emretti, onlar ölüm korkusuna binaen cihadı kerih gördüler ve terkettiler. Şu isyanları üzerine Allahü Tealâ onları veba ile müptelâ kıldı. Çünkü; onlar ölmeyeceğiz diye isyan ettiklerinde Allahü Tealâ onları bu suretle ölümle müptelâ kıldı. Ahaliden vefat edenler çoğalınca, kasaba halkından birçok kimseler firar ettiler. Hazkîl (A.S.) «Allah'ın kudreti herbirinin nefsinde müessir olup, kudretin haricine çıkamayacaklarına dair bir alâmet görmelerini» Cenab-ı Hak'tan istirham etmesi üzerine Allahü Tealâ onlara (مُوتُوا) emrini verdi. Onlar da derhal vefat ettiler. Bir müddet sonra Allahü Tealâ'dan ihyalarını istirham etmesi üzerine Allahü Tealâ ihya etti. Herkes kasabada olan hanelerine geldiler ve mukadder ecel-i mev'udlarına kadar yaşadıkları mervidir. İşte bu gibi vuku-

atı Cenab-ı Hak kullarını ibrete davet için Kur'ân'da zikreder. Allah'ın kudretine, enbiyanın mucizelerine iman edenler, bu gibi vukuatın emsalini baid görmezler. Zira; insanların hergün öldüğünü gören ve öldüren Allahü Tealâ olduğunu itikad eden kimse vefat edenleri ihya edeceğinde tereddüt etmez. Zira; insanı ihya etmekten daha garip şuunât-ı ilâhiyenin birçokları hergün görülmektedir. Binaenaleyh; inkâra mecal yoktur.

Bu âyette birçok insanların ölüm korkusuna binaen firar ettikleri ve firarla kurtulamayıp derhal öldükleri ve sonra dirildikleri kat'idir. Zira; âyetin sarahati ve ibaresi delâlet-i kat'iyeyle delâlet eder. Ancak firarın sebebi ve keyfiyeti rivayatla sabit olup, zannidir. Ve keyfiyete taallük eder hüküm de yoktur.

***

Vâcip Tealâ ölümden firar etmek faide vermeyip mukadder olan şeyin elbette vaki olacağını beyan etmesi üzerine mukatele ile emretmek zımnında :

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

buyuruyor.

[Fi sebilillah düşmanlarınızla mukatele edin ve iyi bilin ki, Allahü Tealâ sözünüzü işitir ve amelinizi, niyetinizi bilir.]

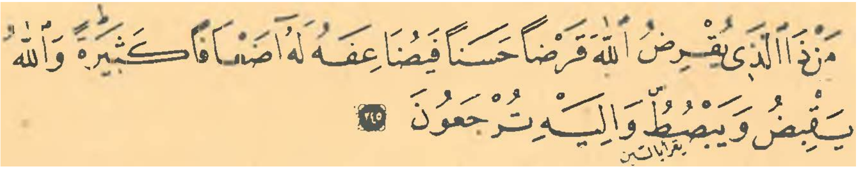
Yani; niam-ı ilâhiyeye şakirînden olmak isterseniz Allahü Tealâ yoluna rızasını talep için düşmanla mukatele edin, ölümden korkmayın. Zira; mukadder olan şey elbette olur. Binaenaleyh; mukateleden firar etmek eceli te'hir etmez. Şu halde mukateleye devam edin. Ölürseniz Allah yolunda ölürsünüz ve kalırsanız nusrete ve sevaba nail olursunuz, sizin için her iki cihet de hayrı mahzdır. Ve mukateleden firara dair söz söylemeyin ve firar etmeye de niyet etmeyin. Zira; Allahü Tealâ sizin sözünüzü işitir ve niyetinizi bilir ve her cümlesinin cezasını verir.

Vâcip Tealâ ölümden kaçanların kurtulamadıklarını beyandan sonra ehl-i imanı şecaate sevketmek için cihatla emretmiştir. *Cihattan maksat;* din-i Muhammediyi takviye ve i'lâ için olduğuna işaret sadedinde (فى سبيل الله) denilmiştir. Çünkü; cihat herne-

kadar zahirde tahrib-i büldan ve ifna-yı insandan ibaretse de, hakikatte islah-ı âleme hâdim ve zulm ve udvanı ref' ve izaleye ve insanları doğru yola sevk eden dine idhale yegâne sebep olduğu cihetle en büyük ibadetten maduttur.

***

Vâcip Tealâ cihatla emredince, cihadın mevkufun aleyhi olan mal sarfının karz-ı hasen olduğunu beyan etmek üzere :



buyuruyor.

[Hangi kimsedir şol kimse ki, Allahü Tealâ'nın rızası için halâl malını hayra sarfeder ve karz-ı hasen olarak verirse, Allahü Tealâ onun mukabilinde o kimseye kat kat ecrini verir ve Allahü Tealâ dilediği kulunun rızkını dar ve dilediği kulunun rızkını bol verir ve ancak huzur-u ma'nevi-i ilâhîye rücu' eder ve takdim ettiğiniz amelinizin cezasını görürsünüz.]

Yani; hangi kimsedir ki ihlâs üzere ve tayyibi nefisle halâl malından Allahü Tealâ yoluna sarfla sevabını ümid ederek karz-ı hasen suretiyle malını ve canını sarfeder ve böyle rıza-yı Bâri için malını sarfeden kuluna Allahü Tealâ onun sarfettiği şey mukabilinde ecrini az'âf-ı muzâaf verir. Malını sarf edince malı tükenir zannetmesin. Zira Allahü Tealâ dilediği kulunun rızkını hikmetinin iktizasına göre dar ve dilediğinin rızkını bol verir. Binaenaleyh; Allah'ın verdiği rızkı imsak etmemelidir ki, haliniz tebeddül etmesin ve ancak huzur-u manevi-i ilâhiye rücu' edersiniz.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *k a r z - ı h a s e n l e* murad; *cihada infaktır.* Gani olup da cihada gitmekten âciz olanların cihad eden askere sarfettiği malı ve gani olarak cihada gidip nefsine sarfettiği malı Allah'a karz-ı hasendir. Zira; Allah yoluna sarfedildiği için «Allah'a ikraz» denmiştir. Yoksa karzın manâ-yı mütearefi burada mevzuubahs olamaz. Çünkü; hâşâ Allahü Tealâ'nın kullarından birşey ödünç almaya ihtiyacı yoktur. Şu halde ödünç verilen mal zayi' olmayıp, eline geldiği gibi

Allah yoluna sarfolunan malın zayi' olmayıp mukabilinde fazla fazla ecir alacağına binaen Allah'a karşı «karz-ı hasen» denilmiştir. Allahü Tealâ'nın rızası için malını sarfetmek rızkın daralmasına ve malının eksilmesine sebep olmayacağını beyan için, rızkı kabzeden ve basteden yani dar veren ve bol eden Allahü Tealâ olduğu beyan olunmuştur ki malı hayra sarf; noksana sebep olmayıp berekete sebep olacağına işaret olunmuştur. Nafile olarak bilcümle sadakat, halâl maldan olmak şartıyla karz-ı hasende dahildir. Bu misilli hayra sarfiyatın ecri pek büyük olduğunu beyan için Cenab-ı Hak ecrini az'âf-ı kesîre olarak, yani, kat ender kat fazla vereceğini beyan etmiştir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette fakir olan kimseleri tesliye vardır. Çünkü; Vâcip Tealâ darlıktan sonra bolluğun geleceğine işaret için kabizden sonra rızkın vüs'atine delâlet eden «bast»ı zikretmiştir.

Bu âyette karz-ı hasenin, vacip ve nafile her türlü sadakata şâmil olduğunu, bazı müfessirîn beyan etmişlerse de esah olan nafile sadakattır. Çünkü karz; nafile olup vacip değildir. Âyetin sebeb-i nüzûlü de nafile olmasını teyid eder. Zira; sebeb-i nüzulü şöyledir: (Ebuddahdah) Hz.'nin Resulullah'tan bilistîzan altı yüz hurma ağacını hâvi bir bahçesini hayrat ederek, fukaraya sadaka etmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Bağcı ve bahçeci olan memleketlerde bu gibi sadakata rağbet edip, ayrı bir bağ veya bir bahçe veyahut bağdan, bahçeden yol tarafına gelen ağaçları ve bağının bir miktarını ifraz edip hayrat olduğunu ilânla bu sünneti ihya edenler eksik değildir.

***

Vâcip Tealâ cihadın farziyetini ve cihat için infakın lüzumunu beyan ettiği gibi cihattan muhalefet edenleri zemmetmekle ehl-i imanı cihada muhalefetten tenfîr etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Sen Hz. Musa'dan sonra Beni İsrail'in büyüklerini bilmedin mi? Şol zamanda ki, o zamanda onların ulu kişileri kendilerine mebus olan nebilerine «Bizim için bir melik tayin et, o melikin riyaseti altında düşmanlarımızla fisebilillâh mukatele edelim» dediler.]

قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوا

[O nebi, onların ahvalini ve mukateleye cesaretleri olmadığını bildiğinden, onlara «Sizin üzerinize kıtâl farz kılınırsa mukatele etmemekliğiniz me'muldür. Zira; ben sizin cebanetinizi hissediyorum, korkarım ki, bu sözünüzden döner, Allah'a âsi olursunuz» demekle iyi düşünmelerini tavsiye etmiştir.

قَالُوا وَمَا لَنَا اَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَائِنَا

[Onlar nebilerine cevapta «Bize ne oluyor ki fi sebilillah mukatele etmeyelim. Halbuki biz memleketimizden ve evlâdımızdan çıkarıldık, birçok hakaretler gördük, eğer mukatele etmezsek tekrar düşmanın tasallutuna maruz kalırız» dediler ve mukateleye azmettiklerini ve herhalde muharebe lâzım olduğunu beyan ettiler.]

فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ۝

[Vakta ki nebilerine verdikleri söz üzerine, Cenab-ı Hak'tan istirham edip, taraf-ı ilâhiden onlar üzerine kıtâl farz kılınınca, onlar sözlerinden döndüler. İllâ onlardan azıcık kimseler sözlerinde sebat ettiler. Halbuki Allahü Tealâ sözünden dönen zalimleri bilir ve cezalarını verir.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Allahü Tealâ Hz. Musa'dan sonra Beni İsrail'e birçok nebiler gönderdi. O nebilerin vazifeleri; Tevrat'ın ahkâmıyla amele, nası davet ve unuttukları ahkâmı onlara talîm ve diyanet hususunu tanzîm etmekti. Fakat zaman uzadıkça ahkâm-ı Tevrat'ı tağyir ve kendi hava ve

heveslerine göre te'vil etmekle isyan çoğaldı, fısk-u fücûr meydan aldı ve erbab-ı fesad yüz bulup, nebilerin sözlerini dinlemez bir hale geldi ve ahlâk tamamen tefessuh etti. İşte o zaman Mısır'la Şam arasında meskûn Amâlika kavmini Allahü Tealâ, Beni İsrail üzerine musallat kıldı ve onlar Beni İsrail'e galebe ederek vatanlarından tard ettiler ve çocuklarını esir aldılar ve cemaatlerini dağıttılar, Beni İsrail de perişan oldu. Herbiri bir yerde, içine kurt girmiş koyun sürüsü gibi bir dağ başında kaldılar. İşte o zaman diyanet hususlarını tanzîm etmek üzere taraf-ı ilâhiden meb'us olan nebileri çalışmaktayken onların ileri gelen büyükleri bir araya gelerek bilmüşavere diyanetin kıvamı âdâ-yı dini kahretmekle olup âdâyı kahır ise hükümetle olacağını bildiklerinden evvel be evvel bir hükümet teşkil ve hükümete bir reis tayin etmekle düşmana mukavemete hazırlanmak ve bu vesileyle mevcudiyetlerini muhafaza etmek hususunu düşünerek onlara mebus olan nebiden evvelemirde kendilerine bir padişah tayinini istirham ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuş ve harbe muhalefet edenlerin zalim olduklarını beyan etmiştir.

İşte bu âyet-i celile; padişah, yani, reis-i hükümet tayini nâsın hakkı olduğuna ve bu cihetle evvelemirde hakimiyetin millette bulunduğuna ve fakat reisi tayinden sonra umur ve hususatını reise tevdi etmek lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; hükümetsiz adalet ve istirahat mümkün olamadığı gibi hükümet de reissiz olamaz. Fakat reisi tayinden sonra herkesin işe karışması da intizamı ihlâl edeceğinde şüphe yoktur. Şu halde milletin hakimiyeti; reisi nasp ve icabında azletmek hususlarına münhasırdır.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in nebilerinden bir melik tayinini istediklerini beyandan sonra maksatlarının hâsıl olduğunu beyan etmek üzere :

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا

buyuruyor.

[Nebileri onlara «Allahü Tealâ Talût'u size padişah tayin etti» dedi.]

Yani; Beni İsrail'in ileri gelenlerinin bir melik tayinini istemeleri üzerine Cenab-ı Hakkın vahyiyle nebileri onlara Allah'ın, Tâlût isminde olan şahsı melik tayin edeceğini haber verdi ve Allahü Tealâ muhakkak size Tâlût'u melik gönderdi ve umurunuza mütevelli olacak odur» demekle Tâlût'un kat'i melik olduğunu beyan etti.

قَالُوٓا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ

[Onlar; Tâlût için, «Bizim üzerimize nasıl mülkü ve saltanatı olabilir. Halbuki saltanata ve mülke Tâlût'tan ziyade biz lâyıkız ve Tâlût'a maldan bir bolluk da verilmedi ve serveti de yoktur.

Binaenaleyh; fukara güruhundan olduğu için nâs üzerinde hatırı yoktur» demekle Tâlût'u makam-ı padişahiye münasip görmediler. Ve kendilerinin daha ehil olduklarını iddia ederek Tâlût'un riyasetini kabul etmemek istediler.

قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللّٰهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾

[Nebileri onların iddialarını redle Allahü Tealâ Tâlût'u sizin üzerinize ihtiyar etti. İlimde ve cisimde sizden ziyade kıldı. Allahü Tealâ, mülkünü dilediğine verir. Allahü Tealâ'nın ihsanı boldur ve herşeyi bilir. Binaenaleyh; padişahlığa elyak olan kimseyi bilir ve mülkünü ona teslim eder. Şu halde sizin vazifeniz ona itaat etmektir, dedi.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Beni İsrail'in nebileri onları iskât ve iddialarının reddini dört esas üzerine bina etti. Birincisi; bu misilli tevcihatta itimad; Allah'ın ihtiyarınadır, kulların münasip görmesine değildir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ makam-ı saltanata Tâlût'u münasip gördü. Şu halde sizin, davanızdan vazgeçip onun saltanatını kabul etmeniz lâzım geldiğini, ikincisi; makam-ı saltanatı idarede iki şey lâzımdır ki *birisi;* tedbir-i umur-u millet ve siyaset-i memleket için ilim, *diğeri;* mehabet-i cismiye ve şecaat-i kalbiyedir. Tâlût'ta bunun ikisi de mevcut olduğu cihetle makam-ı saltanata Tâlût'un, liyakat iddia edenlerden ziyade ehil olduğunu,

üçüncüsü; mülk Allah'ındır, dilediğine verir. Binaenaleyh; hiçbir kimsenin itiraza salâhiyeti olmadığını, *dördüncüsü;* Allahü Tealâ'nın fazlı olduğundan fakiri zengin edip, ihtiyaçtan kurtardığını ve ilm-i kâmil sahibi bulunduğundan saltanata ehil olan kimseyi sizden ziyade bildiğini beyan ederek bütün iddialarını reddetti.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Beni İsrail'in, Tâlût'un melik olmasına itirazları iki sebebe mebnidir: Bunlardan birisi; hanedan-ı nübüvvet (Lâvi) evlâdından ve hanedan-ı saltanat (Yahuda) evlâdından olup Tâlût'un bu sıbıtlardan olmayarak (Bünyamin) evlâdından bulunmasıdır. Diğeri de; fakir olmasıdır. Çünkü; Tâlût'un debbağ yahut fakir bir çoban veyahut sâki olup evlere su çektiğine dair rivayetler vardır. Her ne de olsa Beni İsrail'in içinde Tâlût'un fukara sınıfından bulunduğunda şüphe yoktur. Zira iddialarında (ولم يؤت سعة من المال) yani «Maldan vüs'at verilmedi» dediklerini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

Tâlût'un boyu gayet uzun olduğu ve hatta en uzun boylu bir kimse elini uzatırsa Tâlût'un başına ulaşabildiği mervidir. Tâlût; mahabet-i cismiyenin son derecesine malikti. İlm-ü zekâ ve kiyaset gibi fezail-i nefsaniye fezail-i cismaniye üzerine mukaddem olduğuna işaret için, ilimdeki kuvvet cisimdeki kuvvet üzerine takdim olunmuştur. Binaenaleyh; padişah olacak zatta memleketi idareye kâfi ilim olmak ve şecaat sahibi, cismi kavî bulunmak şarttır. Zira; zayıf bünyede alelekser yüksek zekâ olamadığı gibi cismen şecaata dahi malik olamadığından memleketi idare kabiliyeti dahi olamaz.

İşte bu âyet-i celile padişahlarda servet lâzım olmayıp ancak ahval-i nâsa vukûf ve tedmîr-i mülk ve memlekete kudret ve şecaat-ı kalbiyeye malik olup, siyaset-i dahiliye ve hariciyeye ilm-i tam sahibi olmak şart olduğuna delâlet eder.

Vâcip Tealâ Tâlût'un melik olacağını ve mülkü idareye kabiliyetini suret-i kat'iyede beyan edince Beni İsrail'in, Tâlût'un melik olmasına alâmet istediklerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰئِكَةُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾

buyuruyor.

[Beni İsrail'e nebileri «Tâlût'un melik olmasına alamet; kaybetmiş olduğunuz tabutu Tâlût'un size getirmesidir» dedi. O tabutta sizin için Rabbinizden sükûnet ve kalbinize rahat ve âl-i Musa ve âl-i Harun'un terkettikleri Tevrat ve âsâ-yı Musa ve Harun (A.S.)'ın sarığı gibi bakiye vardır. O tabutu melikler götürür ve size alır getirirler. İşte eğer mümin iseniz, şu tabutu getirmekte sizin için Tâlût'un melik olduğuna elbette alâmet vardır.]

Yani; Beni İsrail'in Tâlût'un padişah olmasına alâmet istemeleri üzerine nebileri Tâlût'un melik olmasına alâmet; bir zamandan beri kaybetmiş oldukları tabutu Tâlût'un getirmiş olduğunu ve o tabutta Beni İsrail'e sükûnet bulunduğunu beyan etti. Çünkü; tabutun kaybolması Beni İsrail'in izmihlâlini mucip olduğundan kalplerî muztarip ve rahatları münselip ve efkârları müteşettit idi. Binaenaleyh; tabutun gelmesinde onlar için sükûnet ve tabutun etrafında efkâr toplanmasıyla istirahat-i kalp hâsıl olacağına binaen tabutta sükûnet vardı ve tabutla beraber kendilerince pek mukaddes olan Hz. Musa ve Harun'dan bakiye birtakım emanetler de vardı.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile tabut; servi ağacından mamûl bir sandık olup, üç arşın boyunda ve iki arşın eninde ve altınla sıvanmış, içinde Tevrat ve emanat-ı mukaddese mahfuz bulunur ve padişahların nezdinde hıfz olunurdu. Bundan evvel beyan olunduğu veçhile Beni İsrail'in isyanı üzerine Amâlika kavmi galebe ederek tabutu alıp götürmüşlerdi. Bundan dolayı Beni İsrail son derece muztaripti. Çünkü; bütün istirahatlerinin selb olunmasını tabutun ellerinden çıkmasından bilip, başlıca emelleri tabutu ele geçirmek olduğundan Cenab-ı Hak arzu ettikleri tabutun Tâlût vasıtasıyla geleceğini beyan buyurdu ki, Tâlût'un nusret-i ilâhiyeye

mazhar olacağını bilsinler ve padişahlığını kabul ile emrine imtisal eylesinler. Meğer Amalika kavmi tabuta riayetsizlik ettiklerinden Allahü Tealâ onları bazı emraza müptelâ kıldığı cihetle tabuttan teşe'üm ederek arz-ı Beni İsrail'e iadeye karar verirler ve hâşâ hakir birşey gibi memleketleri hududu haricine atarlar. Vakt-i merhunu gelmiş olmakla Cenab-ı Hak Tâlût'un mülkünü takviye ve Beni İsrail'e kuvvet-i kalp ve Tâlût'un padişahlığına kanaatleri hasıl olmak için tabutu melekler vasıtasıyla Tâlût'un hanesine koydurur ve Beni İsrail Tâlût'un hanesinde tabutu bulunca min indillâh melik olduğuna kanaat ederler ve Tâlût hakkında ihtilâfları ittifaka ve nefretleri mahabbete ve ıztırapları sükûnete tebeddül eder. Çünkü tabutun gelmesi; sükûnet ve istirahatlerini mucip oldu. Tâlût'un bir muzaffer padişah olacağına ve Beni İsrail'e munkariz olan hükümetlerini iade ve düşmanlarına galebe edeceğine ve iyi bir hükümet esası kuracağına dair Tevrat'ın bazı âyetlerinde işaret olup, o da tabutta bulunduğu cihetle tabutun gelmesi ve Tevrat'ın meydana çıkmasıyla Beni İsrail'in endişelerinin zail olduğu mervidir.

Tabutta bulunan *b a k i y e y l e* murad; *Tevrat-ı Şerif ve Tevrat'ın nazil olduğu levhalar ve Musa (A.S.)'ın âsâsı ve elbisesi ve Arz-ı Tih'te Beni İsrail'in yedikleri tatlı baldan bir parça ve Harun (A.S.)'ın sarığı* olduğu mervidir.

Herhangi asırda olursa olsun, milletlerin pek sakındıkları şeylerin en mühimleri dinleri, ırz-u namusları ve mukaddesatı olduğundan, milletler birçok şeylere tahammül ve hazmederler, lâkin bu üç şeye tecavüze tahammül edemediklerinden her ne zaman bunlardan birine tecavüz vuku buldu mu, neticede bir galeyan-ı umumi hazırdır. İşte; Beni İsrail'in bir araya gelmesine ve başbuğ yani, hükümdar tayinine karar vermesine ve binnetice kavi bir hükümet teşekkülüne sebeb-i manevi, pek aziz ve kıymettar bildikleri tabutun Amalika kavmi tarafından esir edildikten sonra Tâlût vasıtasıyla gelmesi, Beni İsrail'in hem galeyanını hem de sükûnetlerini mucip olmuştur. İşte bu Tâlût'a müteallik olan âyetler, bidayeten bir hükümet teşkili, halk üzerine vacip olup hükümet de bir hükümdar ile olacağından evvelâ halkın, bir hükümdar tayininin lüzumunda ittifak edip taraflarından intihab ettik-

leri hükümdara itaatleri vacip olduğuna delâlet eder. Şu kadar ki, o hükümdarı birtakım kuyud ve şeraitle bağlamak ve hükümdarın zatında ilim, şecaat, fetanet ve diyanet gibi birtakım evsaf-ı matlube bulunması lâzım olduğundan, o kuyud ve şeraite riayet etmeyen hükümdarı azletmeye halkın hakları vardır. Vakit vakit bu haklarını istimal ettikleri de görülür. İşte son zamanda «Hukuk-u hakimiyet milletindir» denilmesi «Hükümdarı intihap ve icabında onu azlile diğerini nasb milletin hakkıdır» demektir. Yoksa «Milletin her ferdi hakim olur» manâsına değildir. Zira; her ferdi hakim olsa ortada mahkûm kalmaz, tabiiyet ve matbuiyet kaybolur ve âmir ve memur hepsi yok olur gider.

⁂

Vâcip Tealâ Tâlût'un melik olduğunu ve onun eline tabutun geldiğini beyan ettiği gibi Tâlût'un mülkünü ve askerini tanzîm edip, muharebe etmek üzere askerle yola çıktığını ve askerine verdiği talimatı dahi beyan etmek üzere :

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنِّي اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ

buyuruyor.

[Vakta ki Tâlût askeriyle beraber beldesinden ayrıldığı zaman askerine talimat verdi ve dedi ki «Allahü Tealâ sizi bir nehirle müptelâ kılacak ve imtihan edecektir. Binaenaleyh; eğer bir kimse, o nehirden içerse benim askerimden değildir ve eğer bir kimse o nehirden tatmazsa o kimse benim askerimdendir. Ancak harareti teskin edecek kadar bir avucuyla su içerse zararı yoktur» demekle bir avuç su içilmesine müsaade etti. Vakta ki mev'ud olan nehre gelince pek çok kimseler talimatı dinlemedi, içtiler, ancak az kimseler içmediler.]

Yani; Tâlût'un padişahlığı takarrur edince halkı riyaseti altı-

na toplayarak askerini tensîk ve erkân-ı hükümeti teşkil ve umur-u memleketi tanzim ettikten sonra Beyt-i Mukaddes'ten askeriyle beraber düşman tarafına hareket edince, mevsim gayet hararetli olduğundan askerin suya ihtiyacına binaen ileride bir nehre tesadüf edeceklerini beyanla askere bir talimat verdi ki bu talimatı Tâlût, kendisinin melik olacağını haber veren nebiye gelen vahy-i ilâhiden almıştı. Bu talimatta Tâlût «Allahü Tealâ sizi bir nehirle imtihan edecektir. Binaenaleyh; bir kimse o nehirden karnı doyuncaya kadar su içerse, o benim askerimden değildir ve eğer bir kimse o nehirden içmez, ancak bir avuç su içerse zarar yoktur» diyerek nasihatini bitirdi. Vakta ki mev'ud olan nehre geldiler, askerin ekserisi Tâlût'un talimatı haricine çıkarak istedikleri kadar içtiler. Ancak gayet az kimseler nasihat vechüzere amel ederek birer avuç aldılar ve ilerisine tecavüz etmediler. Bunların adedi eshab-ı Bedr'in adedi kadar, yani, üçyüz on üç kişi olduğu mervidir. Bunlar emre imtisal ettikleri cihetle, aldıkları su ihtiyaçlarına kifayet etti. Binaenaleyh, imanları sağlam, kalpleri kavi, emre muti' oldukları halde nehri geçerek harbe hazır oldular ve düşmanlarına galebe ettiler. Ve lâkin emri dinlemeyip istedikleri kadar nehirden içenlerin susuzluktan dudakları karardı, çok içmekten bir fayda görmedikleri gibi korku her taraflarını ihata etti. Hatta nehri geçemediler, hâip ve hâsir olarak avdet ettiler. Çünkü; emrine muhalefetlerinden dolayı Tâlût onları reddetmişti ve emr-i ilâhi de böyleydi.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Tâlût askerini saf kalpli, genç, dinç ve neşeli olanlardan cem'etmişti. Zira; arkasında çekinecek ailesi ve ticareti ve sairesi gibi şeylerle kalben meşgul olanlardan harpte o kadar istifade olamaz.

Nehirle imtihanın hikmeti; işe yarayanlarla yaramayanlar bilinsin, ve saff-ı harp ona göre tertîp olunarak işe yaramayanlar harbe hazır olmasınlar. Zira; işe yaramayanların faydaları olmadığı gibi askerin bozulmasına sebep olacakları cihetle zararları da olur.

Hulâsa; reis-i hükümet ve ümera-yı askeriyenin askere nasihat ve talimatta bulunmaları ve askerin o nasihati dinleyip itaat etmeleri ve ümera-yı askeriye fenn-i harbe âşina ve plân tertibine

vâkıf oldukları cihetle efradın ümeraya ittibaları vacip olduğu ve zira; harbi kazanmak herhalde efradın itaatine mevkuf bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Tâlût'un askere talimatını ve talimatı dinleyenlerin az ve muhalefet edenlerin çok olduğunu beyan ettiği gibi muhalefet edenlerin harbe gitmeyip, harbe iştirak edenlerin emre imtisal edenler olduğunu beyan etmek üzere:

فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ

buyuruyor.

[Vakta ki Tâlût ve Tâlût'la beraber iman edenler nehri geçtilerse, nehirden suyu çok içip muhalefet edenler «Bugün Câlût'a ve Câlût'un askerine mukabele edecek bizim kudretimiz yoktur» dediler ve kalplerinde olan nifakı izhar ettiler.]

Yani; Allah'ın inayetini unutup yalnız esbab-ı maddiyeye itimad edenler Câlût'un askerinin çokluğuna ve mühimmat-ı harbiyesinin ziyadeliğine nazar ederek, kendilerini zayıf ve düşmanlarını kavi görmekle kuvve-i maneviyeleri kırıldı ve «Biz bugün Câlût'a mukabele edemeyiz» dediler.

قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾

[Şol kimseler ki, onların âhirete imanları var ve Allah'ın rızasına mülâki olacaklarını ümid ve zannedenler çok zamanda az fırkalar çok fırkalara Allah'ın izniyle galebe ettiler. Halbuki Allah'ın nusreti sabredenleredir.] Binaenaleyh; biz sabr-ü sebat eder ve düşmanımıza Allah'tan galebe ve nusret bekleriz, dediler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; emre muhalefet edenlerin nehri geçmeden geri döndüklerine delâlet eder. Zira Cenab-ı Hak nehri geçenlerin Tâlût'la beraber iman edenler olduğunu be-

yan buyurdu ki, münafıkların geçmediklerini beyandır. Ve nehirle imtihandan maksat; münafıkların geçmemesi ve Tâlût'a itimadı ve sadakati olanların bilinmesiydi. Çünkü; nehri geçip düşman karşısına hazır olduktan sonra dönmeleri askerin inhizamına ve düşmanın galebesine sebep olacağından harbe hazır olmadan evvel dönmeleri matluptu.

Âyet-i celilede; itimadın, ancak Allah'ın inayetine olup adedin kesretine olmadığına delâlet vardır. Çünkü; nusret gelince azlık zarar vermediği gibi zillet gelince, kesret de fayda vermez. Binaenaleyh itibar; inayet-i ilâhiyeyedir ve bunu hariçte binlerce vukuat da ispat etmektedir. Şu kadar ki, askerin âlât ve edevat-ı harbiyesi ve esbab-ı zahiriye ve maddiyesi mükemmel olmakla kuvve-i maneviyesi yüksek ve diyanete ihtimamı sebebiyle Cenab-ı Hakka itimad-ı tamını olup, düşmanı gözüne kestirmesi ve harbi kazanacağına zann-ı kavisi olması lâzımdır. Binaenaleyh; ümera-yı askeriyenin esbab-ı harbi lâyıkıyla hazırlayıp, askerini bu suretle terbiye etmesi bir emr-i mühimdir. Yoksa «Düşman kavi biz zayıf» gibi kuvve-i maneviyeyi kıracak sözler sarfederse askerin intizamına halel geleceğinde şüphe yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ, Tâlût'un hâlis askeriyle seferine devam edip, münafıkların döndüğünü beyan ettiği gibi Câlût'un askeriyle beraber muharebeye başladığını dahi beyan etmek üzere :

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Tâlût askeriyle beraber düşmanı olan Câlût'a ve askerine göründülerse, duaya başladılar ve dediler ki «Ey bizim Rabbimiz! Üzerimize sabrı dök, bize bolca sabır ver ve düşman karşısında ayaklarımızı kaydırma, sabit kıl ve kavm-i kâfir üzerine bize nusret ver» demekle Cenab-ı Hakkın lutfuna iltica ve inayetini istirham ettiler.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Tâlût'un askeri, itimadın ancak Allah'ın inayetine olup, adedin kesretine olmadığını bildiklerinden sabr-u sebata karar verdiler. Ve düşman askerinin kesretini görünce derhal duaya başladılar.

Câlût; Âd kavminden bakiyye Amalika kavminin meliki bir zalim-i cebbar idi. Tâlût'la, Câlût'un muharebelerini Kur'ân'da beyan; ümmet-i Muhammediyeyi irşad içindir ki, düşmana karşı giden asker daima Allah'tan hulûs-u kalple nusret istemek lâzım olduğuna işaret olunmuştur. Resûlullah'ın gazaya gideceği zaman, namaz kılarak Cenab-ı Haktan yardım talep ettiği ve hususi dua buyurduğu mervidir.

Tâlût'un askeri, dualarında harpte lâzım olan üç şeyi derc ettiklerinden gayet mücmel ve müfid bir duada bulundular ve dualarının faydasını da gördüler. Cenab-ı Hakkın burada hikâyesi asakir-i İslâmiyeyi, bu ve bunun emsali duaya devama tergîb içindir. Harpte lâzım olan üç şeyden birincisi; *muharebede görülecek meşakkate sabretmektir.* Bunu (ربنا افرغ علينا صبرا) kavl-i şerifiyle istemişlerdir. İkincisi; *âlât-ı harple müdafaa ve sebat etmektir.* Bunu (وثبت اقدامنا) kavl-i lâtifiyle talep etmişlerdir. Üçüncüsü; *nusret-i ilahiyenin zuhuru*dur. Bunu da (وانصرنا) kelime-i tayyibesiyle istirhamda bulunmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ, Tâlût'un ve askerinin dualarını beyan ettiği gibi dualarını kabul edip Tâlût'a nusret verdiğini dahi beyan etmek üzere :

فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَٓاءُ

buyuruyor.

[Tâlût ve askeri biiznillâh Câlût'u ve askerini bozdular ve müdafaalarını kırdılar ve Davud, Câlût'u katletti ve Allahü Tealâ Davud'a mülk ve nübüvvet verdi ve dilediği ilmi Davud (A.S.)'a

talim etti ve halkı hakka davete mezun kıldı ve birçok mucizeler verdi.] Binaenaleyh; elinde hârikulâdeler zuhur etti. Hem mülke hem de nübüvvete nail olmakla dünya ve âhiret saltanatlarını ihraz eyledi.

Beyzâvî ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran Davud (A.S.)'ın pederi (İşa) idi. Ve en küçük oğlu Hz. Davud'la beraber Tâlût'un askeri arasında bulunuyorlardı. Davud (A.S.) evvelce koyun güder ve sapan taşı atmakta mahir, cesur bir delikanlıydı. Câlût eski zamanın usul-ü harbiyesi üzerine karşısına bir adam ister. Hz. Davut karşısına çıkar, evvelce hazırlamış olduğu üç taştan birini sapanla atınca Câlût'un canı Cehennem'e gider. Bunun üzerine Tâlût, Davud (A.S.)'a kızını verir ve vefatından sonra varis-i hükümet olup, Tâlût'un makamına kaim olur. Badehu nübüvvet ihsan olunmakla hem nübüvvet, hem saltanat ikisi kendisinde içtima etmiştir.

Davud (A.S.)'a verilen ilim; zırh, hayvanların lisanlarına vukûf, Zebur-u Şerif ve güzel sadâdır. Sanatı da zırh yapmaktır. Binaenaleyh; zırh yapar, satar ve onunla taayyüş eder, Beyt-ül Malden birşey almazdı.

*
*

Vâcip Tealâ, Tâlût'la Câlût'un muharebelerini beyan ettiği gibi muharebenin hikmetini dahi beyan etmek üzere :

وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ'nın nâsın bazısını bazısıyla defetmesi olmamış olsaydı, yeryüzü tamamen fasid olurdu ve lâkin Allahü Tealâ âlemler üzerine fazl-ü ihsan sahibidir.] Binaenaleyh; nâsın bazısının zulmünü diğer bazısıyla defeder ve zulmü inadın madeni olan yeryüzünü bununla islah eder ki, kulları rahat etsinler.

Harbin meşruiyetindeki hikmet; âlemin intizamına badi olması olduğunu Vâcip Tealâ bu âyette beyan etmiştir. Çünkü; bazı

nâsın zulmünü bazı âharla defetmemiş olsaydı, zalimler galebe ederek, mazlumlar perişan olur ve bütün dünya zulümle dolar, âlem harab olur ve yeryüzü bütün mefsedet içinde kalırdı. Şu halde muharebeyle fâsıkları ve kâfir ve zâlimleri kahr-ü tedmîrle mazlumlara muavenet edip, zâlimlerden onların intikamını almak ayn-ı adâlet olduğundan fisebilillâh mukatelenin, âlemin salâhına sebep olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; zulmü ref'ü izale için fisebilillâh muharebenin meşru olması Cenab-ı Hakkın âleme fazl-ü ihsanı cümlesindendir. *Yahut* «Emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünkerle âlemden fısk-u fücuru defetmemiş olsaydı, âlem fisk-u fücur, fitne ve fesad ile dolardı» demektir. Çünkü, enbiyanın şeriati olmasaydı, münazaa ve husumet; adaletle faslolunmaz ve herkes bildiğini işleyeceğinden bütün dünyanın hercümerc içinde kalacağı şüphesizdi. Binaenaleyh; fasl-ı husumat ve ref-i zulümat için taraf-ı ilâhiden gönderilen şeriat-i eimme, ulema ve ümera, yoluyla tatbik edip riayet etmezlerse hiçbir zaman fesadın önü alınmaz, felâket felâketi takib eder. Amma böyle riayet olunduğunda herkesin hakkı yerini bulacağı cihetle rahat-ı ammeyi mucip olacağında şüphe yoktur. Şu halde husumatı adaletle fasletmek ve ammenin rahatını temin eylemek için şeriat lâzım olduğu gibi şeriatin ahkâmını icra edecek hükûmet ve o hükûmete de bir reis lâzımdır. Şu halde Allahü Tealâ, gerek bu ve gerek bundan evvelki âyetlerle, enva-ı fesadı şeriatla izaleyi emir buyurduğu gibi, şeriatı tenfîz edecek bir reis-i hükûmetin de nasb-ü tayin olunmasını kullarına emretmiştir.

Vâcip Tealâ, Tâlût ve Câlût'un muharebelerini hikâye ettiği gibi bu hikâyenin vakıa mutabık olup asla hilâf olmadığını dahi beyan etmek üzere :

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

buyuruyor.

[Şu zikrolunan ibretâmîz hikâyat ve nâsın mesâlihini tanzîm için vazolunan şerayi' ve kavanin; Allah'ın âyetleridir. Habib-i Zi-şanım! Biz o âyetleri hakka mukarin olarak, senin üzerine tilavet ederiz ve sen elbette tarafımızdan kullarımızı ıslah ve irşad için gönderilen rusul-ü kiram zümresindensin.] Şu beyan olunan Tâlût, Câlût vak'aları ve Tâlût'un galebesi ve Davudun Câlut'u katli ve Beni İsrail'in bir müddetten beri kaybettikleri tabutun Tâlût yediyle ellerine geçmesi vakıa mutabık olup ehl-i kitap ve erbab-ı tarihin şek edecekleri birşey değildir. Amma erbab-ı tarih başka isimlerle zikredebilirler, lâkin vak'a aynıdır, değişmez.

Resûlullah'ın bir kitaptan okumaksızın ve bir muallimden taallüm etmeksizin geçmiş zamanda vaki olan vukuatı ayniyle haber vermesi, risaletine delâlet eden mucizat cümlesinden olduğuna işaret için Cenab-ı Hak «Elbette sen mürselîndensin» buyurmuştur.

Bu kıssayı hikâyede şiddet ve mihnete sabr-ü tahammülün ve düşmana müdafaada inayet-i ilâhiyeden istimdada müsaraatin nusret-i ilâhiyeyi câlib olduğunu ümmet-i Muhammede ta'lîm ve ibrete davet ve Resûlullah'ı tesliye vardır.

İKİNCİ CÜZ'ÜN SONU

خلاصة البيان في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN FÎ TEFSÎR'İL KUR'AN

Mehmet Vehbi

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/2

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul — 1967

İKİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

SÛRE-İ ÂL-İ İMRAN

Sayfa

Sayfa

SÛRE-İ NİSA

ÜÇÜNCÜ CÜZ

بسم الله الرحمن الرحيم

Vacip Tealâ enbiya-yı izamdan bazılarını beyanettiği gibi rusul-ü kiramın cümlesine icmalen işaret ve ümmetlerinden vaki olan ezaları beyanla habibini tesliye etmek üzere :

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ

buyuruyor.

[Şu müşarünileyhim olan rusul-ü kiramın bazısını diğer bazısı üzerine biz tafdîl ettik.] Zira resuller; risalet ve nübüvvet mertebesinde müsavi iseler de, herbirinin ayrı ayrı menkıbe ve hassaları vardır. Binaenaleyh; o menkıbeleri sebebiyle bazıları diğerinden fazilette ziyade olur.

Bu âyette *r u s ü l l e* murad; sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar bazı menakıbı zikrolunan resuller veya Resulullah'ın malûmu olan resuller olmak ihtimali varsa da, rusül-ü kiramın mecmuuna işaret olmak ihtimali racihtir. Çünkü; faziletçe beyinlerinde fark cümlesi beyninde cari olduğundan bu farkı beyan için sevk olunan âyeti bazılarına tahsis icabeder bir manâ yoktur.

***

Vâcip Tealâ rusül-ü kiramdan bazılarının bazıları üzerine tafdîl olunduğunu beyanettiği gibi bazılarının temeyyüz ettiği faziletini de beyanetmek üzere :

مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ

buyuruyor.

[O resullerden bazıları Allah-ü Tealâ'nın tekellüm ettiği kimselerdir ve bazılarının derecelerini her cümlesinin derecelerinden yüksek kıldı.]

Yani; efrad-ı beşerin cümlesi bir siyakta müsavi olarak halk olunmayıp zekâ, fetanet ve sair marifet ve fazilette birbirinden farkları olduğu gibi, enbiya-yı kiramın da birbirlerinden faziletçe farkları vardır. Binaenaleyh; bazılarını Allah-ü Tealâ bizzat tekellüm etmekle diğerlerinden mümtaz ve bazılarının derecelerini herkesten âli kıldı.

Fahr-i Razi ve Hazin'in beyanları veçhile mertebe-i risalet ve nübüvvette enbiyanın cümlesi müsavi ise de, fezail ve hasâiste bazılarının bazılarından efdal olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; enbiyanın bazısı bazısından efdal olduğu gibi nebimizin cümlesinden efdal olduğuna icma'-ı ümmet vardır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âleme rahmet olması ve kelime-i şahadette isminin Allah'ın ismine mukarin bulunması ve kendine itaatin Allah'a itaat ve Resulullah'a biatin Allah'a biat olması ve mucizesinin kıyamete kadar baki ve dininin cemi-i edyanı nâsih olması ve risaletinin ins-ü cinne şâmil bulunması ve ümmetinin cümle ümmetlerden ekser ve efdal olması ve cemi-i enbiyanın hısâl-i hamîdelerinin kendisinde içtima etmesi bizim nebimize mahsus fezâil cümlesindendir. Binaenaleyh; cümle enbiyadan efdaldir. Şu halde bu âyette dereceleri ref'olunan *b a ' z ı l a* murad; *bizim peygamberimiz*dir. Çünkü; ins-ü cinnin mecmuuna mebus olması sair enbiya-yı kirama nispetle derecatının kat kat fazla olmasına delâlet eder. Hariçte de bunun emsali vardır. Her emirin zahmet ve meşakkati, emaretinin vüs'ati miktarında olur. Meselâ; Bir karyeye emir olan kimsenin meşakkati ve kuvvetü kudreti o karye ve ahalisi nispetinde olacağı gibi, kazaya emir olan kimsenin kazaya ve vilâyete emir olanın o vilâyete ve bütün memâlike emir olanın kuvvet ve şevketi o memâlike nispetle mütenasip olacağı

bedihidir. Şu halde herkesin şeref ve şevketi mülkü ve daire-i saltanatı nispetinde olunca, bütün dünyaya malik olan zatın itibarı ve şerefü şevketi bütün dünyaya nispetle olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; bütün âleme meb'us olan zat-ı şerifin şeref ve keremi ve ilm-ü fazlı ve kuvvet ve kudreti ve indallah mertebe ve meziyeti bütün âlem nispetinde olacağında tereddüt yoktur. Şu halde bizim nebimizin meratip ve derecatı cemii enbiyanın derecelerinden âli olduğunda şüphe olunamaz. Zira; kitabının mu'cize olarak kıyamete kadar bekası ve şeriatinin cemii şerayii nâsih ve evvelîn ve ahirînin ulûmunu cami' olması efdal olduğunu icab eder ahvalden olup bu da cümlece malûm olduğu cihetle bu âyette ismini zikre hacet görülmeyerek müphem olan *ba'z* lâfzıyla zikrolunmuştur ki, keenne cümleden ziyade terfi-i derecata nail olan ancak Muhammed (S.A.) olduğu cümle ezhanda malûm olduğu cihetle, isminin tayinine hacet görülmemiş ve bu cihetle şan-ı nebevilerine tazîm olunmuştur.

Bu âyette Allah-ü Tealâ'nın tekellüm ettiği *z a t l a* murad; ekser-i müfessirinin beyanları veçhile *Musa (A.S.)*'dır. Eş'arî indinde Hazret-i Musa'nın işittiği şey; *hurûf ve asvâttan ârî olan kelâm-ı kadim-i ilâhidir*. Ancak matüridiye indinde *işitilen kelâm, Allah'ın şecere-i Musada halkettiği huruf ve esvattır.*

Zira; sadadan ve harften ârî sözü işitmek mümkün değildir. Ve bizim nebimizin de mi'raçta bilâ vasıta kelâm-ı ilâhiyi işittiğine (فأوحى الى عبده ما اوحى) âyet-i celilesi delâlet eder. Yani, **[Allah-ü Tealâ abd-i ehassı olan Resûlüne vahyettiği şeyi vahyetti]** demektir ki vahiy; *tekellüme* delâlet eder.

***

Vacip Tealâ Musa (A.S.)'ı tekellümle mümtaz kıldığı gibi Hz. İsa'yı da bazı mucizatla ve Ruh-u Kudüsle teyid etmesiyle mümtaz kıldığını beyan etmek üzere :

وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ

buyuruyor.

[Ve biz azimüşşan Hz. Meryem'in oğlu İsa (A.S.)'a açık mucizeler verdik. Ve Ruh-ul Kudüs olan Cibril-i Emin'le teyid ettik ve o mucizelerle davasını ispat ve teyidimizle dini intişar etti.]

Vacip Tealâ bu âyette, Hz. İsa'ya Nasaranın tazimde ifratla ulûhiyetini itikada kadar cüretlerini ve Yehud kavminin de şan-ı İsa'ya lâyık olmayan birtakım isnatlarını reddetmiş ve meratib-i enbiyayı beyan sırasında ismini sarahaten zikreylemiştir. Çünkü; Hz. İsa'ya nübüvvetini ispat için mucize vermesi ulûhiyetle muttasıf olmadığına delâletle Nasarayı reddettiği gibi, harikulâde mucizelerle nübüvvetini ispata kudret vermek şan-ı İsa'ya ta'zîm olduğundan Yahudileri dahi reddetmiştir.

Ruh-u Kudüs'le murad; emvatı ihyaya sebep olan *ism-i azam* olmak ihtimali varsa da Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile esah olan *Cibril-i Emin*'dir. Çünkü İsa (A.S.) Cibril-i Emin'in Hz. Meryem'e nefhetmesi suretiyle hasıl olduğundan iptida-yı emrinde Cibril-i Emin'le iane ettiği gibi nübüvveti dava ve ispat hususunda düşmanlarından Cibril-i Emin muhafaza ettiği ve âhir emrinde Yahudilerin katletmek üzere hücumlarında dahi Cibril-i Emin'in semaya kaldırması suretiyle imdat ve emrini teyid ve dinini takviye etmiştir. Binaenaleyh; Hz. İsa'nın kendisiyle teyid olunduğu Ruh-u Kudüs'le murad, *Cibril*'dir.

Hulâsa; rusül-ü kiramın bazısı bazısından efdal olduğu ve bazılarının bizzat Allah'ın kelâmını işitmekle müşerref ve bazılarının diğerlerinden âli olduğu ve bilhassa İsa (A.S.)'ın Ruh-u Kudüs'le teyid olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ rusül-ü kiramın fazilet cihetinden bazıları diğerlerine faik olduğunu beyanettiği gibi herşeyin meşiyet-i ilâhiye tahtında olduğunu dahi beyanetmek üzere :

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا
فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ

buyuruyor.

[Eğer Allah-ü Tealâ cemi-i nâsın hidayetlerini muradetmiş olsaydı, rusül-ü kiramdan sonra ve bilhassa rusül-ü kiramın mu'cizat-ı bahire ve hak üzere delâlet eden şahitleri geldikten sonra ümmetleri kıtal etmezlerdi ve lâkin onlar ihtilâf ettiler. Binaenaleyh; bazıları iradeleriyle imanı ihtiyar etti, mümin oldu ve bazıları küfrü ihtiyarla kâfir oldular ve bu cihetten ihtilâf hasıl oldu.]

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ۝

[Ve eğer Allah-ü Tealâ hidayetlerini murad etmiş olsaydı beyinlerinde kıtal etmezlerdi. Ve lâkin fail-i muhtar olan Allah-ü Tealâ murad ettiği şeyi işler ve işinden asla mesul olmaz.] Çünkü her ne işlese kendi mülkünde ve kendi hakkında tasarruf olduğundan hiçbir kimsenin 'niçin yaptın?' demeye hakkı yoktur.

Havadisin küllisinin kaza-i ilâhi ile olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi, Resulullah'ı dahi tesliye vardır. Çünkü; Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile enbiyadan hiçbir nebinin gerek hayatlarında ve gerek hal-i vefatlarında ümmetlerinin cümlesinin iman üzere ittifak edip ihtilâf etmedikleri vaki olmamıştır. Binaenaleyh; her nebinin ümmeti küfür ve imanla ihtilâf etmeleri bu âlemde her zaman cari olan ahvalden olduğuna âyet delâlet ettiğinden, ümmet-i Muhammed'den vaki olan ihtilâf hakkında Resulullah'ı tesliye etmiştir. Çünkü, (البلية اذا عمت طابت) fahvasınca umumi olan şeyde hususi keder etmekte fayda yoktur. Şu halde bazısının iman edip daire-i itaata girmesi ve bazısının küfrü irtikâpla daire-i itaattan çıkması ve aralarında bu cihetle ihtilâftan dolayı muharebe vuku' bulması bu ümmete mahsus bir hal değildir.

Bu âyette «Allah-ü Tealâ hidayetlerini murad etse ihtilâf etmezlerdi. Ve lâkin hidayetlerini murad etmedi» demek «Onların hidayete iradelerini sarfetmedikleri için Allah-ü Tealâ murad etmedi» demek olduğundan insanların küfrü ihtiyarları mecburi olmak lâzım gelmez. Zira; insanların ef'al-i ihtiyariyelerini Allah-ü Tealâ onların iradelerine göre halkeder. Binaenaleyh; cebir lâzım gelmez.

***

Vâcip Tealâ insan için feda etmesi gayet müşkül olan hayatını kıtalle feda eylediğini beyanettiği gibi ikinci mertebede sarfı müşkül olan malını sarfla emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ
وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizi merzuk ettiğimiz rızıktan muhtac olanlara infak edin, şol gün gelmezden evvel ki, o günde alım satım suretiyle ticaret yok ki fevt ettiğiniz şeyi tedarik edesiniz ve dostluk kalmaz ki, birbirinize muavenet edesiniz ve Allah'ın izni olmaksızın şefaat yok ki, şefaatla birbirinizi azaptan kurtarasınız ve infakı ve bilhassa farz olan zekâtı inkâr eden kâfirler, ancak zalimlerdir.] Zira; Allah'ın ihsan ettiği nimetlerden muhtac olanların hukukunu vermemek zulümden başka birşey olamaz.

Bu âyette infak; vacip olan *zekâta şâmil olduğu* gibi, *nafile sadakata* dahi şâmildir. Ancak nafile infak; gerek *cihada ve* gerek *cihadın gayrı fukaraya iane ve sair hayrat ve hasenata* şâmildir. Şu halde *manâ-yı âyet:* Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile **[Ey müminler! Dünyada âhiret sevabını tahsile sâyedin. Zira; dünyadan irtihal edince, sizin için tahsil mümkün değildir. Çünkü; esbabı tahsilden bey' ve saireyle ticaret olmadığı gibi aranızda dostluk dahi kalmaz ki, muavenet yoluyla azaptan kurtulasınız ve Allah'ın izin vermediği kimselere şefaat de yoktur. Ve âhireti inkâr eden kâfirler ancak zalimlerdir. Zira; Allah'ın verdiği mallarını şer'an tayin olunan mahallerin gayrıya sarfettikleri için zulüm irtikâp etmişlerdir.]**

Âhirette *b e y ' l e* murad; *fidye*dir. *Yani; fidye vermekle azaptan kurtulmak yok* demektir. (Hulle); *muhabbet*tir. Âhirette herkes kendi derdiyle meşgul olacağından dünyadaki muhabbet unutulur. Binaenaleyh; kendi başı selâmet bulunca kadar hiç kimsenin, diğerinin halinden suale mecali olmaz.

Bu âyette şefaat nefyolunmuşsa da diğer âyetlerde ve ahâdîs-i

nebeviyede enbiyanın ve ehl-i salâhın şefaat edecekleri suret-i katiyede beyan olunduğundan nefyolunan şefaat; kâfirler hakkında olup şefaatı beyaneden nusûs-u celile ehl-i iman hakkındadır. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur. Zira; şefaat vardır: Müminler hakkında. Şefaat yoktur: Kâfirler hakkında demektir. Kâfirlerin azapları kendi istihkakları icabı olduğuna işaret için, Vacip Tealâ zâlim olduklarını beyan buyurmuştur ki, azaplarına sebep kendi zulümleri demektir. Çünkü kâfirler şefaate ehlolmayan putlar ve saireden şefaat bekledikleri için şefaatten mahrum olacakları beyanolunmuştur. Çünkü şefaata ehlolmayan şeyden şefaat beklemek elbette hırmanı mucip olur. Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette *k â f i r l e r l e* murad; *zekâtı terkedenler* olmak ihtimali ağleptir. Zira; onlar zekâtlarını terkle hem kendi nefislerine hem de muhtac olan fukaraya zulmettiklerinden şiddet tarîkiyle onlara kâfir denmiştir ki, zekâtı terketmek kâfir âdeti demektir. Gerçi furû-u a'mâlden olan zekâtı terketmekle bir kimse hakikaten kâfir olmaz, lâkin Allah'ın verdiği nimeti setredip şükrünü eda etmediği için kâfir denilmiştir ki, cezasının ağır olduğuna işaret olunmuştur.

Hulâsa; fevt etmiş olduğu ibadatı tedarik mümkün olmayan yevm-i kıyamet gelmezden evvel merzuk olduğu rızıktan lâzım gelen mahalle infak lâzım olduğu ve infakı terkedenlerin zâlim oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ bazı ahkâmı ve enbiyanın kıssalarını beyanettiği gibi tevhidi ve sıfât-ı ülûhiyeti dahi beyanetmek üzere :

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ şol zat-ı alâdır ki O'ndan gayrı ibadete müstehak yok, ancak zat-ı ülûhiyeti vardır. Zira; hayat sıfatıyla muttasıf olduğu gibi halkın umurunu tedbir ve hıfzetmekle kaim ve dâim

ve hayatı ezelî ve ebedîdir, zeval ihtimali yoktur. Binaenaleyh; Vacib-ül Vücud'dur.]

لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ

[Çünkü; uyku evvelinde olan ımızganmak [1] ve bilfiil uyku ve futur ve fetret ve gaflet gibi şeyler kendisine arız olmaz.] Binaenaleyh; uyku ve uykunun evvelinde olan futur kendisini tutmaz: Bu cümle; Vâcip Tealâ'nın hayy ve kayyum olduğunu te'kid ve ispat için gelmiştir. Çünkü; gerek uyku ve gerek uykunun evvelinde olan uyuşukluk ve yorgunluk arız olan kimsenin hayatı afetten sâlim olamadığından umur-u ibadı ve bütün mahlûkatı lâyıkıyla hıfzedemez. Zira uyku; dimağda toplanan buharın rutubetinden dimağın damarlarında sahibine ârız olan birşeydir ki o, vücudu ihata edince havass-ı zahire tamamen durur. Şu halde bu gibi avârıza maruz olan kimsede hayat-ı hakikiye olamayacağından, Cenab-ı Hak hayat-ı hakikiye sahibi olduğunu ispat için bu gibi avârızdan münezzeh olduğunu beyan buyurmuştur.

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ

[Allah-ü Tealâ bütün mahlûkatı hıfzeder. Zira; semavat ve arz ve onlarda mevcud olan cümle mahlukat Allah'ındır. Ve cümlesinin hıfzı ona aittir.] Amma semavat ve arzda bulunan mahlukat gerek onların zatlarında dahil olsun, gerek onların zatlarından hariç onlarda karar etmiş olsun, cümlesinin tedbiri zatına mahsustur. Binaenaleyh; bihakkın kayyumdur. Şu halde kullarının her hallerini bilir, saklı birşey olamaz.

مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِه۪

[Allah-ü Tealâ indinde âsîlere enbiya ve evliyadan kim şefaat edebilir? Hiç kimse şefaat edemez, illâ Allah'ın izniyle şefaat eder.]

---

[1] Esnemek ve gerinmek gibi halât-ı nevmiye-i iptidaiyedir ki bazı mahallerde bu hale (şekerleme) denilmektedir.

Yani; Cenab-ı Hakka azamet-i kibriyada kimse müsavi olamaz ve müsavata yakın da olamaz ki, izni olmadan şefaate cesaret etsin ve hâşâ Allah-ü Tealâ'ya mukabele eylesin. Binaenaleyh; izin verdiği kimseler şefaat eder, başka kimseler şefaat edemez.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ

[Allah-ü Tealâ nâsın ileriye takdîm ettikleri ve geride işleyecekleri amellerini bilir ve hiçbir zerresi ilminden hariç olmaz.] Binaenaleyh; kullarının bilerek, bilmeyerek umur-u dünyaya veyahut umur-u âhirete müteallik işlediklerinin cümlesini bilir.

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ

[Halbuki nâs, Allah'ın bildiği malûmatından azıcık birşey bile bilmezler. Ancak Allah'ın, bilmelerine iradesi taalluk ettiği şeyi bilirler.] Binaenaleyh; insanlar ne kadar âlim ve mütalaa sahibi olsa onun ilmi kendi emsâli insanlara nazaran şeref verir ve onlara nispetle âlim denir. Yoksa ilm-i ilâhiye nispetle bir katre olmadığı gibi bir zerre kadar bile değildir.

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ

[Vacip Tealâ'nın kürsüsü semavat ve arza vasi oldu ve onları ihata etti.]

Şu manâ; kürsünün; semavatın fevkinde ve Arş-ı Alâ'nın altında semavatı ihata eden cisim olduğuna nazarandır. Bu manâyı; Resulullah'ın «Yedi semavat ve yedi tabaka arz kürsiyle beraber cesim bir ova üzerine atılmış hokka gibidir» buyurduğu hadîs-i şerifi teyid eder. Yahut kürsü; *ilm-i ilâhi* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* **[Allah'ın ilmi semavat ve arza vasi oldu]** yani; «Semavat ve arzın her tarafını ve her cüz'ünü ilm-i ilâhi ihata etti» demektir. Herhangi manâ murad olunursa olsunsun

Zat-ı Ulûhiyetin azametini ve ilminin cemi-i eşyayı ihatasını beyandır. Yoksa üzerinde oturulur kürsü manâsına değildir. Zira; Allah'ın bu manâca kürsüsü yoktur ve böyle bir kürsüye ihtiyaçtan ve üzerine oturmaktan münezzehtir.

وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا

[Semavat ve arzı hıfzetmek Allah-ü Tealâ üzerine ağır olmaz.] Zira; kudret-i kâmile sahibidir. Binaenaleyh; herşeyin hıfzı kudretullaha nispetle kolaydır.

وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ۝

[Halbuki Allahü Tealâ şerik ve nazirden âli ve herşeyden büyüktür.] Binaenaleyh; Zat-ı Ülûhiyete nispetle zatından mâ'ada herşey hakîrdir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyet; mesâil-i ilâhiyenin esasatı üzerine müştemildir. Zira; Vâcip Tealâ'nın *mevcud-ı vahid ve vacib-ül vücud-u lizatihi* olduğuna ve *tahayyüz ve hulûlden münezzeh ve tağayyür ve futurdan müberra ve malik-ülmülk olup usul ve furûu mucid kudret-i kâmile sahibi* olduğuna *ve huzurunda şefaate mezun olmayanlar şefaat edemeyip ancak şefaate mezun olanların şefaat edeceklerine ve herşeyi ilminin ihata ettiğine ve hiçbir şey ağır gelmeyip kendini meşgul etmediğine vehm-ü hayalin idrakinden âri ve fehm-ü aklın ihatasından berî* olduğuna delâlet ettiğinden bu âyet Kur'ân'ın büyük âyetlerindendir.

Allah lâfzı; cemi-i sıfât-ı kemâliyeyi cami' olduğunu müş'ir ve *Vâcip Tealâ'nın ism-i alemisidir.* Lâ ilâhe illâ hû; *kelime-i tevhiddir.* Hayy ve kayyum; *esmâ-i hüsnanın a'zamıdır.* Çünkü hayy; *Vâcip Tealâ'nın kâdir ve âlim* olduğuna ve kayyum; *bizatihi kâim ve mevcudatın mukavvimi ve murakıbı* olduğuna delâlet ettiğinden İsm-i A'zam olduğu mervidir. Resulullah'ın «Bu âyetin okunduğu haneden Şeytan'ın firar edeceğini ve sâhir ve sâhirenin sihirlerinin o hane halkına te'sir etmeyeceğini ve bu âyetin tilâvetine devam etmek âbid ve sıddîk vazifesi olduğunu ve Kur'ân'ın

seyyidi, Sûre-i Bakara olup, Bakara'nın seyyidi de Âyet-el-Kürsî olduğunu» beyan buyurduğu mervidir.

İşte bu hadîs-i şerîf; insanların maddi esbaba tevessül ettikleri gibi, manevi esbaba da tevessülün lüzumunu beyanetmiştir. Çünkü; insana musallat olan Şeytan'ı bu âyet-i kerimeyi okumakla kaçırmak hırsızı martinle kaçırmak kabilindendir. Çünkü; martinin kurşunu var. Bu âyette de Allah'ın birliğini ve herşeye kâdir ve herşeyi bildiğini ve herkesten büyük kudret-i kahire sahibi olduğunu kalple itikad ettiği gibi bu âyeti okuyan kimsenin lisanıyla ikrarı vardır. Bir abid ki, Şeytan'dan gelecek şerrin ve sair belâyanın def'inden âciz olduğunu itiraf ederek Cenab-ı Hakkın azametine iltica eder ve tamamen azametini beyaneden şu âyeti okur ve «*Sen birsin, sen ma'budün bilhaksın, sen hayy-ü kayyumsun, kullarını hıfzedersin, senin uykun yoktur, her vakit uyanıksın, yerler ve gökler ve cümle mahlukat senindir.* Binaenaleyh; *sana hiçbir şey ağır olmaz.* Zira; *nekaisten münezzeh, cümleden âlisin.* Şu halde beni ve evlâd-ü ıyalimi muhafaza et» derse Cenab-ı Hakkın onu muhafaza edeceğinde ve bu kadar ilticaya karşı Şeytan'ın firar edeceğinde neden tereddüt edilsin? Şu kadar ki itikad sağlam olmak lâzımdır. Zira; itikadı zayıf olan kimse bu gibi maneviyattan istifade edemez.

Bahusus bu gibi maneviyata tevessüle Cenab-ı Hak Kur'ân'da işaret ettiği gibi asdak-ı makal olan Peygamberimiz Efendimiz Hz. de ahâdîs-i celilelerinde beyan buyurunca, bizlerin onunla amel etmemiz lâzımdır ve çok defalar da maneviyata tevessülün faydası görülmektedir. Binaenaleyh; uykuya yatacak kimse bu âyeti okuyup yatağına yatarsa Allah-ü Tealâ'nın onu muhafaza edeceği Resulullah'tan mervidir.

***

Vâcip Tealâ tevhidin delillerini beyanettiği gibi bu kadar izahata karşı din hususunda ikraha hacet kalmadığını dahi beyanetmek üzere:

لَآ اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ

buyuruyor.

[Din-i islâma girmekte hiç kimseye icbar yoktur. Zira hidayet; dalâletten ve iman; küfürden temeyyüz etti. Binaenaleyh; doğru yol ve eğri yol açığa çıktı. Şu halde cebre ihtiyaç kalmadı. Herkes tarîk-ı necatı arasın, bulsun.]

فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَا

[İman ve küfür zahir olunca eğer bir kimse Şeytan'a ve nefs-i emmareye ve putlara küfreder ve Allah'a iman ederse, gayet muhkem ipe benzeyen delillere yapıştı ki, onlar için kırılmak ve kopmak yoktur.]

وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

[Halbuki Allah-ü Tealâ Tâğuta küfür ve Allah'a iman edenlerin sözlerini işitir ve işlerini bilir.]

Yani; din-i islâma duhûl için, bir kimseye cebir ve tazyik yoktur. Zira; delâil-i katiyeyle hak, batıldan ve iman, küfürden ve hidayet, dalâletten ayrılarak herşey meydana çıktı ve küfrün kubhunda ve imanın hüsnünde şüphe kalmadı. Çünkü; imanın saadet-i ebediyeye îsal edeceği ve küfrün, dalâlet olup şakavet-i sermediyeye sebeb olacağı anlaşıldı. Binaenaleyh aklı olan elbette sebeb-i saadet olan imana sür'at eder, ikraha hacet kalmaz. Şu halde bir kimse Şeytan'a ve putlara küfreder ve Allah'a iman ederse, muhakkak sağlam bir delile yapışmıştır ki o delil; onu rıza-yı ilâhîye îsal eder. Zira; Allah-ü Tealâ batıl olan putlara küfreden ve hakka iman eden kimsenin söylediği kelime-i tevhidi işitir ve kelime-i tevhidin muktezasına göre amelini bilir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyet; kitabî ve gayr-ı kitabîye şâmil olduğuna nazaran kıtâl âyetiyle mensuhtur. Çünkü; Cezire-i Arap'ta müşriklerden İslâm veya katilden başka cizye, haraç gibi şeyler kabul olunmayarak din-i İslâmı kabule icbar olundular. Amma âyet, ehl-i kitaba mahsus olduğuna nazaran mensuh değil, muhkem ve hükmü kıyamete kadar bakidir ki, sebeb-i nüzulü de ehl-i kitab hakkında olduğunu te'yid etmektedir. Çünkü Hâzin ve

Beyzavi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; ensardan bir zatın iki oğlu Resulullah'ın bi'setinden evvel Nasara dinini kabul etmişlerdi. İslâmiyetin zuhuru üzerine pederleri, oğullarını İslâmiyete duhûle icbar edip onlar da kabulden imtina edince, huzur-u Risalete arzederek icbarını teklif etmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu ve oğullarının halleri üzerine terkolundukları mervidir.

Şu halde âyet, ehl-i kitap hakkında olup bittabi hükmü de kıyamete kadar bâkidir. Buna binaendir ki cihad-ı fisebilillâhta bir kimseyi İslâma dühûle cebir yoktur. Binaenaleyh; cizye ve haraç vermekle zimmeti kabul edenler halleri üzere terkolunur, icbar olunmazlar. İşte bu âyetin muktezası olarak hükûmet-i İslâmiye altında bulunan zimmîlerden hiçbir kimse İslâma duhûle icbar olunmamıştır.

T â ğ u t ile murad; *Şeytan, put ve onlara benzeyen batıl şeyler, v ü s k a ; evsak'ın* cem'i olup *ziyade sağlam birşey* manâsınadır. *U r v e ; ibriğin kulpu*dur. Binaenaleyh; bu makamda makulâttan olan delâili mahsusattan olan sağlam ve kırılmaz yapışılacak birşeye teşbih vardır. Şu halde «Re'yi hasenle delâil-i katiyeye yapışan kimse kopmaz ve şaşmaz bir tarîke yapıştı» yani; nazar-ı sahihle delâil-i katiyeden istidlâl ederek Allah'a iman eden kimse bir tarîke yapıştı ki, o tarik onu sâha-i selâmete götürür» demektir.

***

Vâcip Tealâ iman eden kimsenin tarîk-ı necata tevessül ettiğini beyanettiği gibi iman edenlerin keyfiyet-i necatlarını dahi beyanetmek üzere :

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ şol kimselerin velileridir ki onlar iman ettiler. Allah-ü Tealâ onları zulümat-ı küfürden nur-u imana çıkarır.]

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ
أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

[Ve şol kimseler ki onlar küfrettiler. Onların dostları Şeytan ve Şeytan'ın emsâli batıl şeylerdir. Onların bu dostları, onları nur-u imandan zulümat-ı küfre çıkarır. İşte şu tağutun dostları Cehennem'in sahipleri ve mülâzımlarıdır. Onlar Cehennem'de ebedi kalıcılardır.]

Yani; Allah-ü Tealâ şol kimselerin dostları ve yardımcılarıdır ki, onlar iradelerini imana sarfile Allah'ın vahdaniyetini ikrarla iman ettiler. Allah-ü Tealâ onları imana îsal etmekle cehle ve havâ-yı nefsaniyeye ittiba ve vesvese-i Şeytaniyeye aldanmak ve küfre müeddi olan şüpheleri kabul etmek gibi zulümattan tarîk-ı necat olan nur-u imana ihrac eder ve kâfirlerin yardımcıları ve dostları Şeytan ve şehevat-ı nefsaniyeleridir. Onların dostları fıtrat-ı asliyelerinden kendilerine ihsan olunan nur-u imandan cehli billâh ve evham-ü hayalâtla zulümat-ı küfre ihrac ederler. İşte şu kâfir olanlar ashab-ı Cehennem ve Cehennem'de ebedî kalıcılardır.

T a ğ u t ; evvelce beyan olunduğu veçhile *Şeytan, nefs-i emmare, putlar ve kuvve-i gazabiye* manâsına olduğu gibi *insanlardan müfsid ve şerir olan ve emsâlini iğfal eden tâğîlere* dahi şâmildir. Binaenaleyh; bu gibi kötü kimselere ittiba eden kimse sebeb-i saadeti olan ahlâk-ı hamideden sebeb-i felâketi olan ahlâk-ı zemimeye ihrac olunur. Çünkü; (من اثر اثر الغراب فسيرجع الى الخراب) darb-ı meseline mazhar olur ki «Karganın izine düşen akıbet haraba gider» demektir.

Bu âyet-i celilenin Yahudiler hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; onlar Resulullah'ın bi'setinden evvel Resûlullah'ın ba'solunacağını ve nebiyy-i hak olduğunu ve ba's olunduğu zamanda bulunurlarsa, dinine yardım edeceklerine ahd-ü mîsak etmekle bir nevi hidayetteyken Resûlullah'ın bîsetinde hasetleri galebe ederek imandan nükûl ettiler. Binaenaleyh; onlar nur-u hidayet-

ten dalâlete çıkmışlardır. Bu âyet; bilûmum kâfirlere de şâmildir. Çünkü; cümlesi delâil-i katiyenin delâlet ettiği nur-u hidayeti terkle dalâleti irtikâp etmeleri hidayetten çıkmaktır. Zira; nura benzeyen delilleri terkle zulümata benzeyen şüphe ve şeklere ve Şeytan'ın iğfalâtına aldanmak fıtrat-ı asliye olan hidayetten dalâlete çıkmaktır.

Abid, iradesini küfre sarfedince, onun, küfrü kisbi üzerine Allah-ü Tealâ küfrünü halkettiği halde kâfirlerin küfürlerinin tâğuta isnadı; sebebine isnad kabilinden olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin velisi tâğut olduğunu Nemrud'un mücadelesiyle ispat etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Sen bilmedin mi ve sana haber gelmedi mi? Şol kimseden ki, Allah-ü Tealâ ona mülkü saltanat verdiği için İbrahim'in Rabbisi hakkında mücadele etti.]

إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ

[Şol zamanda mücadele etti ki, o zamanda İbrahim «Benim rabbim insanları ihya ve imate eder» dedi. O mücadele eden Nemrud «Ben de ihya ve imate ederim» dedi.]

قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ

[İbrahim (A.S.) «Allah-ü Tealâ güneşi maşriktan getirir, sen de kâdirsen, güneşi mağripten getir» dedi, kâfir mebhût oldu.] Yani cevaptan aciz kaldı.

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝

[Zira; Allah-ü Tealâ zâlim olan kavmi hidayette kılmaz.]

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet, İbrahim (A.S.)'ın zamanında icra-yı saltanat ve hükmeden ve o zamanın en kavi bir hükümdarı olup ulûhiyet davasında bulunan cebabireden (Nemrud b. Ken'an) ile mübahasesini beyan ve tasvir eder. Nemrud'un ulûhiyet davasına kadar cür'et ve tekebbürünün sebebi; Allah-ü Tealâ'nın ona vermiş olduğu mülk ve saltanat olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. İbrahim (A.S.)ın cevabında sual, mukadderdir. Çünkü Nemrud «Rabbin kimdir?» diye sual eyledi ki, İbrahim (A.S.) da «Benim rabbim ihya ve imataya kâdirdir» dedi. İbrahim (A.S.)'ın bu cevabı mantığa gayet muvafık ve doğrudur. Allah'ı tarif; *sıfâtı ve ef'ali*yle olabileceğinden Nemrud'un sualine karşı «Benim rabbim öldürür ve diriltir» dedi ki bu cevap; Cenab-ı Hakkı fiiliyle ta'riftir. Zira; Allah'ı künhü hakikatiyle tarif mümkün değildir. Nemrud, İbrahim (A.S.)'ın bu cevabına karşı kemâl-i hamakatinden «Ben de ihya ve imata ederim» dedi ki, bundan maksadı; kısasa müstehak olan iki kimseden birini kısas etmek yani öldürmek diğerini affetmekti. Nemrud'un şu cevabı üzerine İbrahim (A.S.) «Benim muradım; hakiki ihya ve imâtedır» diyerek Nemrud'u bu cihetten ilzama ısrar etmeyip, delil-i âhare intikal ederek «Benim rabbim güneşi maşrıktan getiriyor. Haydi sen de kudretin varsa mağripten getir» deyince Nemrud cevap vermekten âciz kaldı ve âleme karşı rüsva oldu. Çünkü; zâlim ve cebabiredendi. Halbuki Allah-ü Tealâ zâlimleri hidayette kılmaz ve zulmü terketmedikçe doğru yola îsal etmez.

Şu mübahasenin zaman-ı cereyanı hakkında muhtelif rivayetler vardır. Nemrud, İbrahim (A.S.)'ı kendisinin büyük putlarını kırdıktan sonra ateşe atmak için hapsetmişti. Ateşi ihzar edip içine atacağı zaman Hz. İbrahim'i davasından vazgeçirmek için tekrar kendi rubûbiyetini tasdik ettirmek üzere âyet-i kerimede beyan olunduğu veçhile mübahaseye girişti ve akıbet âciz kalıp

söyleyecek birşey bulamayınca Hz. İbrahim'i ateşe atmakla teşeffi-i sadreyledi. *Yahut* bir kaht zamanında zahire almaya gelenlere «Rabbin kimdir?» diye sual eder, «Sensin» diyen kimseye zahire verir, rubûbiyetini ikrar etmeyenlere vermezdi. İşte bu zaman-ı kaht'ta İbrahim (A.S.) da zahire almak üzere geldiğinde bu mübahase cereyan etmiştir. Zaman ve sebeb-i vukuu ne olursa olsun, mübahase kat'i olup mübahasenin zamanını bilmekte bizim için bir fayda yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ İbrahim (S.A.) ile Nemrud beyninde vuku' bulan mübahaseyi beyanettiği gibi Üzeyr (A.S.)'ın imate ve ihyasıyla haşr-ü neşrin keyfiyet-i vukuunu beyanetmek üzere :

أَوْ كَالَّذِى مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا

buyuruyor.

[Yahut Resul-ü Zişanım! Sana şol kimsenin haberi geldi mi ki, o kimse; damları üzerine yıkılmış olduğu halde harab olmuş bir karye üzerine uğradı.]

قَالَ اَنّٰى يُحْيِى هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ

[O harap karyenin haline bakarak «Bu karyenin harabından sonra Allah-ü Tealâ onu nasıl ihya eder ve bunun ihyası mümkün müdür? dedi. Bu sözü üzerine Allah-ü Tealâ o zatı yüz sene öldürdü ve cenazesi yüz sene kaldıktan sonra Allah-ü Tealâ onu ihya etti.] Hayat bulup kalkınca Cenab-ı Hak sual ettiğini beyan için :

قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ

[O yüz seneden sonra hayat bulan kimseye Allah-ü Tealâ sual etti, dedi ki «Sen burada ne kadar müddet durdun?» Bu sual-i ilâhiye cevaben o kimse «Bir gün veyahut bir günün bazısı bir müddette kaldım. Fazla kalmadım» dedi.] Çünkü; kendi öldü-

ğünü ve yüz sene kaldığını ve sonra ihya olunduğunu bilmiyordu ve uykuya yattım kalktım zan ediyordu. O kimse şu cevabı verince :

قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ

[Allah-ü Tealâ; senin zannettiğin gibi değildir, belki sen bu makamda yüz sene kaldın. Sen yiyeceğine ve içeceğine bak ki asla tagayyür etmemiş göreceksin.] Yüz sene zarfında taâmın ve şerabın bozulmaması âdetin hilâfı hârika kabilindendir.

وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ

[Ve sen taâmına ve şerabına baktığın gibi merkebine dahi bak ki, etleri kemikten nasıl ayrılmıştır ve yüz sene kaldığına nasıl delâlet eder?]

وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا

[Ve seni; haşrin vücuduna ve imkânına nâsa alâmet kılmak için biz bu ef'ali işledik ki, nâs görsün ve bilsinler de insan öldükten sonra dirilirmiş ve dirilmesi mümkünmüş ve sen merkebin dağılmış kemiklerine bak ki, o kemikleri birbirine nasıl ularız ve kemiklerin üzerini etle örteriz. Kemal-i dikkatle bak da harap karyenin ve ölmüş insanın ihya olunacağını bilesin.]

فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾

[Vakta ki şu ahvalin cümlesi o kimse için tahakkuk ettiyse «Ben Allah'ın herşeye kâdir olduğunu bildim» dedi.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile haşri inkâr ve keyfiyetinde tereddüd edenler pek çok olduğundan, Cenab-ı Hak bu vak'ayla hem haşrin imkânını hem de keyfiyetini o zamanda bulunan ahaliye

gösterip ispat ettiği gibi, ümmet-i Muhammediyeye de Kur'ân'da aynen vukuatı hikâye ve suret-i katiyede zikirle beyanetmiştir.

Bu âyette zikrolunan karyenin hangi karye olduğunda ihtilâf varsa da Fahr-i Razi ve Beyzavi'nin beyanlarına nazaran *Beyt-i Mukaddes*'tir. Çünkü; (Buht-u Nasir)'ın Beyt-i Mukaddes'i tahribinden sonra bu vak'a hâdis olmuştur. İbn-i Abbas Hz.'den naklolunan rivayete nazaran mesele şöyle tahaddüs etmiştir: (Buhtu Nasir) Beyt'i tahrib ederek Beni İsrail'in çocuklarını esir alıp Bâbil'e götürdüğü zaman (Üzeyr) (A.S.) da Bâbil'e giden büyükler içindeydi. Bir müddet sonra (Buhtu Nasir)'dan müsaade olununca (Üzeyr) (A.S.) merkebine binerek (Beyt-i Mukaddes)'e gelip harap görünce, âdet veçhile karyenin ta'miri uzun bir zamana muhtaç olduğunu beyan zımnında «Allah-ü Tealâ bu karyeyi ne zaman ihya edecek?» dedi. (Üzeyr) (A.S.)'ın bu sözü âdete nazaran tamirini uzak addetmektir, yoksa haşri inkâr suretiyle değildir. Karyenin incirinden ve üzümünden aldı. Üzümü sıktı, şıra yaptı ve uykuya yattı. Uykudayken ruhu kabzolundu. Yüz sene kaldığı halde (Üzeyr)'in cesedini Allah-ü Tealâ kimseye göstermedi. Badehu hayat buldu, inciri ve üzüm suyunu bozulmamış gördü. Uykuya yatması kuşluk vakti olup uyandığı zaman akşam olmakla «Bir gün veyahut bir günün bazısında burada kaldım» demesi yalan değildir. Zira; zann üzere söylediği için muahaze olunmaz. (Üzeyr) (A.S.)'a taâmının tagayyür etmediğini ve merkebinin kemiklerini görmesini emreden ve o makamda ne kadar müddet kaldığını sual eden Allah'ın emriyle bir melektir veyahut Cenab-ı Hak bizatihi nida buyurmuştur.

Üzeyr (A.S.)'ın evlâdının evlâdı ak sakallı oldukları halde kendinin kara sakallı ve genç olarak Allah-ü Tealâ'nın ihya buyurması âhirette ihtiyarların genç olarak ihya olunacaklarına bir delil-i celîdir. Şânına ta'zîm ve din ve dünyada mertebe-i âlîye sahibi olduğunu beyan için Cenab-ı Hak, (Üzeyr) (A.S.)'a «Seni kudretullaha alâmet kıldık» buyurmuştur.

Üzeyr (A.S.) bilmüşahede ihya ve imate kendine tebeyyün edince «Allah'ın herşeye kâdir olduğunu bildim» demesini «Evvelce istidlâlle bildiğimi şimdi müşahedeyle bildim» demektir, yoksa «Evvel bilmezdim şimdi bildim» demek değildir. Zira enbiya; Ce-

nab-ı Hakkın kudret-i kâmile sahibi olduğunu her zaman bilirler. Binaenaleyh; enbiyada sıfât-ı ilâhiyye için cehil tasavvur olunmaz.

İşte bu gibi fevkattabia vukuatın âlemde emsâli çoktur. Bu vaka da onlardan birisidir. Bu misilli vakalar insanları ibrete ve intibaha davet için Sani' Tealâ tarafından hikmetinin iktizası üzere halkolunmuş şeylerdir. Binaenaleyh; Allah'ın kudret-i kâmilesine iman edenler bu gibi vukuata imanda tereddüd etmezler. Zira; âlemde bundan daha garip vukuat, ibret nazarıyla bakanlar tarafından her zaman görülmektedir, ama herbiri başka başka surette tecelli eder. Güzden kurumuş olan otların ilkbaharda nasıl meydana geldiği, o yeşil yaprak arasında ezhâr-ı mülevvenenin zuhuru, ölmüş insanın ihyasından daha ehven birşey midir?

***

Vâcip Tealâ ba'sa delâlet eden (Üzeyr) (A.S.)'ın vakasını beyanettiği gibi (İbrahim) (A.S.)'ın kıssasını dahi beyanetmek üzere:

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اَرِنٖي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى

buyuruyor.

[Zikr et habibim! Şol zamanı ki, o zamanda İbrahim (A.S.) «Ya Rabbi! Mevtayı nasıl ihya edersin, bana göster» dedi.]

قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبٖي

[Hz. İbrahim'in şu istirhamı üzerine rabbisi «Bu söz iman etmediğinden mi neşet etti?» deyince İbrahim (A.S.) «Muhakkak ben iman ettim ve mevtayı ihya edeceğini bildim ve lâkin kalbim mutmain olarak ıztırabım zail olsun için gözümle görmek isterim dedi.] Zira; insanlarda görmediği şeye yakînen iman etmekle beraber re'y-elayn müşahede etmek arzusu kesilmez. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) öldükten sonra dirilmek nasıl olduğunu müşahede etmek istemiştir. Ve bu arzusu imana münafi değildir.

قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا

[İbrahim (A.S.) bizzat müşahede etmek isteyince rabbisi «Kuşlardan dört kuş al, nefsine raptet ve onları boğazla ve parçalarını birbirine karıştır, bundan sonra onların cüzlerinden birer parçasını etrafında bulunan her dağın üzerine koyduktan sonra o kuşları isimleriyle çağır. Onlar kemâl-i süratle azaları tam olarak sana gelsinler» dedi.]

وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

[Ve şu halleri müşahede ettikten sonra ilm-i yakîn ile Allah'ın herkese galip ve ef'alinde hikmet sahibi olduğunu bil dedi.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Hz. İbrahim'in şu sualine sebep; derya kenarında bir hayvan lâşesi bulunup üzerine dalga geldikçe dalga içindeki balıklar ve dalga gittikçe kara hayvanları ve kuşların yediğini ve herbir cüzünün bir hayvan kursağına düştüğünü görmesinden hasıl olan hayret üzerine «Ya Rabbi! Ben bilirim sen bunları cem' edersin, fakat ihyanın keyfiyetini bana bilmüşahede göster ki, yakînen müşahede edeyim, kalbim müsterih olsun.» demesidir. *Yahut* şu sualine sebep; Nemrud'a karşı «Benim Rabbim ihyaya ve imateye kâdirdir» dediğinde Nemrud'un «Ben de kâdirim» demesi üzerine Nemrud'un bu cahilâne sözüne mukabeleten «Benim Rabbim ervahı vermek ve kabzetmek suretiyle ihya ve imata eder» deyince Nemrud «Gözünle gördün mü?» demişti. İbrahim (A.S.) bittabi gözüyle görmediği için bu cihete sükût etmişse de vakt-i âharde Nemrud tarafından yine böyle bir suale maruz kalır ve sual tekrar edilirse, bizzat gördüğünü beyanla cevap vermesi için keyfiyet-i ihyayı bilfiil görmesini istediği Kazi ve Ebussuud'un cümle-i beyanatındandır.

Vâcip Tealâ, İbrahim (A.S.)'ın iman-ı kâmil sahibi olduğunu bildiği halde «İman etmedin mi?» sualinin sebebi; cevap versin ve

maksadını anlatsın da herkes Hz. İbrahim'in sualden garezini bilsin ve suali lâyık olmadık manâya hamletmesinler.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran İbrahim (A.S.)'ın intihab ettiği kuşların *tavus, karga, horoz ve güvercin* olduğu mervidir. Kuşların eczasını birbirine karıştırmak kolay olduğu için Hz. İbrahim'in ihya ve imatenin keyfiyetini görmesinde Cenab-ı Hak, kuşları ihtiyar buyurmuştur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile *tezyinat-ı dünyaya mahabbeti azaltmak ve şehevat-ı nefsaniyeyi öldürmek lâzım olduğuna işaret için zahiri gayet ziynetli olan t a v u s, şiddet-i hücum ve teheyyüce sebep olan kuvve-i gazabiyeyi öldürmek lâzım olduğuna işaret için kuvve-i gazabiyesi galip olan h o r o z, hisset ve denâet-i tab'ı öldürmek lâzım olduğuna işaret için denaet-i tab'da darbı mesel olan k a r g a, hava ve hevesi izalenin lüzumuna işaret için g ü v e r c i n ihtiyar olunmuştur.* Kuşları keserek tüylerini yolduktan sonra herbirini dörde taksim edip her parçayı diğerleriyle karıştırarak kuşların başlarını da yanında alakoyup dört taksimi dört dağın başına koyduktan sonra herbirini ismiyle çağırınca o cüzler havada birbirinden ayrılarak her kuş kendi eczasıyla toplanıp, taraf-ı nebevilerine uçarak geldiği ve her hayvanın kendi başıyla birleştiği ve bu suretle Hz. İbrahim'in davetine icabet ettikleri mervidir.

Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu vakada İbrahim (A.S.)'ın fazilet ve şerefine delâlet vardır. Zira; Allah-ü Tealâ Üzeyr (A.S.)'a istediğini yüz sene sonra verdiği halde İbrahim (A.S.)'ın istediğini derhal vermiştir.

İbrahim (A.S.) Cenab-ı Hakka ilticada hüsn-ü edebe riayet etmiş ve duasının kabulüne medar olmak üzere duasının evvelinde «Ey benim Rabbim! Bana göster» demekle istirhamda bulunmuştur ki, duada hüsn-ü edebe riayet olunursa duanın kabulüne sebep olacağına bir delildir.

Bu kıssada nefsini hayat-ı ebediyeyle ihya etmek isteyen kimsenin kuvay-ı bedeniyeyi terbiye etmek ve isyan edeni hapsetmek ve bazılarını bazılarıyla karıştırmak suretiyle tâdil edip şiddetini kesretmek lâzım olduğuna işaret vardır. Çünkü; bedende olan aza

ve kuvâ, yoluyla terbiye edilir de akıl ve şer'i dairesinde her neye davet olunursa derhal icabet eder ve saadete sebep olur.

***

Vâcip Tealâ usul-ü itikadiyeden tevhide ve kıyamete ve haşr-ü neşre müteallik mesaili beyanettiği gibi furû-u a'mâle müteallik bazı ahkâmını dahi beyanetmek üzere :

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي
كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Fi sebilillâh emvalini sadaka ve infak eden kimselerin sadakalarının sıfatı şol danenin sıfatı gibidir ki, o dane yere düşer, ondan yedi sünbüle yani başak biter ve herbir sünbülede yüzer dane olmak itibariyle yedi yüz dane hasıl olur ve Allah-ü Tealâ dilediği kulunun amelini kat kat, fazla fazla verir. Zira; Allah'ın kullarına lûtf-ü ihsanı boldur. Ve hulusla sadaka edenlerin sadakalarını ve hallerini bilir.] Binaenaleyh; kullarının sadakasından hiçbir şey velev zerre olsun kaybolmaz ve her danesi mukabilinde ez'âf-ı muzâaf mükâfatını verir. Çünkü Allah-ü Tealâ; kendi rızası için işlenen amele büyük ecir vereceğini bu âyetle vaad buyuruyor. Ve vaadlerini incaza kâdir ve bu misilli lûtf-ü ilâhi maddiyatta her zaman görülen ekin kelleleriyle temsil edilmiştir ki, hiç kimse şüphe etmesin. Zira bu; gayr-ı kâbil-i inkâr bir hakikattir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette infak; cihada ve cihadın gayrı enva-ı hayrata şâmildir. Sadakanın ihlâsa ve rızaya muvafık olduğu surette yedi yüz misline kadar mükâfat verileceğini beyanla âyette fisebilillâh infak etmeye insanları terğib vardır. Zira; bir daneye yedi yüze kadar mükâfat olacağını bilen bir âkil, elbette sadakayı terketmeyi nefsine münasip görmez. Çünkü; azıcık bir amel mukabilinde Allah-ü Tealâ'nın birçok lûtfuna nail olacağını bilince, bu gibi lûtf-ü ilâhiden nefsini mahrum etmek is-

temez ve kudreti nispetinde fezail-i ilâhiyeden nasibedar olmak için sa'y ve bunu arzu eder.

*
* *

Vâcip Tealâ fisebilillâh infakın faydasını ve kat kat ecre sebep olacağını beyanettiği gibi infakın kıymetten düşmesine sebep olacak şeyleri işlememeyi dahi tavsiye etmek üzere :

الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَّهُمْ
أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar mallarını fisebilillâh infak ederler. Sonra infak ettikleri sadakalarına men ve eza gibi şeyleri tabi kılmazlar. Onlar için Rableri indinde mahfuz sevap vardır. Binaenaleyh; onlar üzerine korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar.]

Yani, malı olan kimseler sadaka etmelidirler. Ancak infaklarını; infak ettikleri kimselere saymak ve başlarına kakmak suretiyle eza etmemelidirler. Zira; halâlinden mallarını Allah-ü Tealâ'nın rızası için infak edip de, badehu infak ettikleri sadakalarına men ve eza gibi şeyleri tâbi kılmayanlar için infakları bedelinde Rableri indinde ecr-i azîm olduğu gibi hesap ve azap korkusu dahi yoktur. Ve asla mahzun da olmazlar. Çünkü; rıza-yı Bârî için infak ettikleri sadakalarının ecrini kaçıracak ve kıymetten düşürecek bir amelde bulunmadıklarından noksansız ecir alacaklarına binaen kederleri olmaz.

*M e n n ; gayre yapmış olduğu iyiliği sana şunu vermedim mi, bunu yapmadım mı? gibi sözlerle saymak ve başına kakmak ve yüzüne vurmak*tır. Bu muamelenin sadakayı kıymetten düşüreceğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Zira; bu sözler fakir olan kimsenin ihtiyaç sebebiyle kalbini kırdığı gibi ganî olan kimsenin de sadakasının ecrini kaçırdığı için haram olduğundan bunları yapanlar günahkâr da olurlar. Binaenaleyh; hayır zımnında şer iş-

lediği için Cenab-ı Hak, bu gibi ef'alden ağniyayı men'etmiştir. *E z a ; in'am ettiği kimselerden şikâyet etmektir.* Meselâ «Sizden rahatsız oluyorum» ve «Siz de ticaretle meşgul olsanız daha iyi olmaz mı?» ve «Siz utanmaz mısınız?» gibi sözlerle acıtmaktır.

Fahr-i Razi ve Nisaburi'nin beyanları veçhile *menn* ve *eza* günah-ı kebiredendir. Zira; *menn* ve *eza* infak gibi bir büyük ibadeti sevaba istihkaktan iskat etmesi, haram olduğuna delâlet eder. Çünkü; o nimeti ihsan eden Vacib-ül-Vücud'un rızasına sarfla şükrünü eda ve fukaranın gönlünü tatyip suretiyle sadakasının kabulünü rica etmek bir vazife-i diniyeyken bilâkis eza etmek elbette haramdır.

Şeraitine riayetle amel edenlerin amellerinin ecri batıl olmamak korkusu olmadığından, asla mahzun olmayacakları beyan olunmuştur. Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Hz. Osman) ile (Abdurrahman b. Avf) Hz. hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Tebük gazasında Hz. Osman'ın her takımıyla beraber bin deve ve bin dinar ita edince ve (Abdurrahman b. Avf) Hz.'nin sekiz bin dinardan ibaret olan servetinin asakir-i İslâma sarfolunmak üzere nısfını Resulullah'a verince âyetin nazil olduğu mervidir. (Hz. Osman) hediyesini Resulullah'a getirince Resulullah «Ya Rabbi! Ben Osman'dan razıyım, sen de razı ol ve Osman bundan sonra amelinden zarar görmesin» ve (Abdurrahman b. Avf) Hz. hakkında da «Hanende alıkoyduğun sermayende Allah-ü Tealâ bereket halk etsin» buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ sadakaya menn ve ezayı tâbi' kılmayı nehyettiği gibi, güzel söz söylemek menn ve ezaya tâbi' olan sadakadan daha hayırlı olduğunu beyanetmek üzere :

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾

buyuruyor.

[Sâile karşı güzel söz söylemek ve sâilin kusurunu setretmek, eza kendine tâbi' olan sadakadan hayırlıdır. Zira; güzel sözden

sevap me'muldür ve eza ile verilen sadakadan ecir me'mul olmadığı gibi eza haram olduğundan eza mukabilinde azap da vardır. Halbuki Allahü Tealâ menn ve eza ile fukaraya sadakanızdan ganidir ve menn ve eza ile sadaka edenlere hilmile muamele eder.] Binaenaleyh; muahazelerini tâcil etmez, belki ezanın cezasını âhirete tehir eder.

Sâili mesrur edecek tatlı söz, müminin kalbine sürur îsal ettiğinden menfaattır. Binaenaleyh güzel söz; eza ile verilecek sadakadan hayırlıdır. Zira; eza ile sadaka menfaatle mazarratı cem'ederse de, menfaatı mazarratına mukabil olamaz. Şu halde fukaraya eza ile beraber verilen sadaka lisanımızda söylenen bir darbı mesele muvafıktır ki «Ettiği hayırdan ürküttüğü kurbağa yeğdir» denir. Yani; «menfaatten mazarratı çok oldu» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ eza ile veya ezasız verilen sadakaların hükümlerini beyan buyurduğu gibi herbirerlerini birer misâl ile izah etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ
وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

buyuruyor.

[Ey müminler! Sadakanızı verdiğiniz fukaraya menn ve eza ile sadakanızın ecrini iptal etmeyin, şol kimsenin iptali gibi ki, o kimse nâsa göstermek ve nâsın hüsn-ü zannını celbetmek için malını infak eder. Halbuki Allah'a ve yevm-i âhirete iman etmez ki, sadakasında Allah'ın rızasını murad etmiş olsun. Şu halde imanı olmayan kimsenin riyâ ile yapmış olduğu sadakası nasıl batıl olursa, eza ve başa kakmak suretiyle yapılan sadaka dahi batıldır. Binaenaleyh; men ve eza ile sadakanızı karıştırmayın ki iptal etmeyesiniz.]

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا

[Riyâ ile sadaka eden kimsenin sıfatı ve misâli parlak ve gayet katı mermer taşın sıfatı ve misâli gibidir. O mermer taş üzerine ince topraklar konmuş, üzerinde toprak bulunan mermer taşa iri daneli yağmur isabet etti ve taşın üzerinde olan tozu yıkadı ve taşı parlak olarak terketti, taşın üzerinde birşey kalmadı. Halbuki herkes taş üzerinde birşey var zannederken bir de görürler ki, taş üzerinde hiçbir şey kalmamıştır.]

لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا

[Hatta kesb ettikleri amellerinden azdan az birşeyle bile intifaa kâdir olamazlar. Çünkü küllisi riya sebebiyle yok olur gider.]

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ۝

[Allah-ü Teâlâ kâfir olan kavmi hidayette kılmaz.] Çünkü; kâfirin küfrü hidayetine manidir. Binaenaleyh; küfründe ısrar ettikçe hidayetten nasibedar olamaz.

Yani; ey müminler! Verdiğiniz sadakalarınızı fukaraya eza etmek, yüzüne vurmak ve başına kakmak sebebiyle iptal etmeyin ki, âhirete ve Allah'a iman etmeyen kimsenin riyâ ile vermiş olduğu sadakasının iptali gibi olmasın. Zira menn ve eza ile verilen sadaka; imanı olmayan mürâî münafıkın sadakası gibi batıl olur. O mürâînin misâli; üzerinde toprak bulunup yağmur suyu toprağı yıkayarak katı ve parlak kalan mermer taşın misalidir. Nasıl ki yağmur, üzeri topraklı olan mermer taşın tozunu yıkadı, birşey kalmadı. Kezalik münafıkın riyası da sadakasının ecrini yıkadı, aldı ve götürdü. Binaenaleyh; verdikleri sadakadan azıcık ecriyle bile intifaa kadir olamazlar. Zira; riya ile sadaka eden münafıklar kâfirlerdir. Allah-ü Teâlâ kâfirleri doğru yola îsal etmez.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette riyâ, menn ve eza; toprağı taş üzerinden izale eden *yağmur suyuna* ve sadakayı mermer taş üzerine konmuş *ince toza* ve riya ve eza ile sadaka eden kimseyi *mermer taşa* teşbih vardır. Şu halde mermer taş üzerinden ince tozu rahmet suyu alıp götürerek taş parlak olarak kaldığı gibi, riya, menn ve eza da sadakanın ecrini öylece alır götürür. Ve binaenaleyh sadaka eden kimse; hiçbir şey üzerinde bulunmayan mermer

taş gibi kalır demektir. Âyetin âhirinde kâfirleri hidayette kılmaz demek; *riya, menn ve eza ile sadaka, ef'al-i keferedendir. Mümin-lere kâfirlerin ef'alini işlemek lâyık olmaz* demektir. Yani şu beyan olunan riya, menn ve eza; sadakayı iptal ederler. Zira bunlar kâfirlerin ef'ali ve adetleri olduğundan, sadakalarını bunlarla iptal etmek ehl-i imana yakışmaz, demek olur.

Resûlullah'ın «Benim ümmetim üzerine en korkulu şey; şirk-i hafîdir» buyurduğu zaman ashabı tarafından «Şirk-i hafî nedir? Ya Resulallah?» sualine karşı «Riyadır. Yevm-i kıyamette mürailere amelinizin sevabını riya ettiğiniz kimseden arayınız denilecek» buyurduğu hadîsi, bu manâyı teyid etmektedir.

***

Vâcip Tealâ riya, menn ve eza ile sadaka edenlerin ahvalini temsil ettiği gibi rıza-yı ilâhiyi taleb için, sadaka edenlerin hallerini dahi temsil etmek üzere :

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ
كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا
وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾

buyuruyor.

[Mallarını Allah'ın rızasını talep ve nefsinde sevabını tasdik ederek infak eden kimselerin misâli ve hal-i acîbi şol bahçenin sıfatı ve hal-ü şanı gibidir ki o bahçe; yüksek bir mahalde, çok yağmur isabet etmiş, yeri yüksek, havası güzel yağmuru da bol olunca, meyvelerini başka bahçelere nispetle iki kat verdi. Eğer çok yağmur isabet etmese bile çiy yani azıcık rutubetle meyvesini lâyıkı vech üzere verir. İşte rıza-yı Bâri için infak olunan sadakanın ecri bu misilli bahçenin meyvesi gibi kat kat fazla olur. Ve Allah-ü Tealâ sizin amelinizi görür ve niyetinizi bilir, ecrini ona göre verir.]

Yani; menn, eza ve riya gibi sadakanın ecrini giderecek ahlâk-ı

zemime olmadığı gibi, Allah'ın rızasının gayrı bir garaz olmayıp ancak rıza-yı Bâri için malını vücûh-u birre ve enva-ı hayrata sarf eden kimselerin halleri yüksek bir mahalde bulunup, çok yağmur isabet eden bahçenin hal ve sıfatı gibidir. O bahçe; yağmur çok veya az olsun herhalde enginde bulunan ve yağmuru az olan bahçelere nispetle meyvasını kat kat fazla verir. İşte bu bahçe gibi rıza-yı ilâhi kasdedilerek sarfolunan emvalin ecri ziyade olur. Zira Allah-ü Tealâ amelden maksadımızı bilir ve görür.

(تثبيتا من انفسهم); *din-i İslâmı ve amelinin sevabını en samimi kalb tasdîk ederek infak eder* demektir. Yani; zekâtı ve nafile sadakalarını sevabına iman ederek tayyib nefisle malından ayırır ve masrafına sarf eder ve bilir ki, infak ettiği malı elinde kalandan hayırlıdır. (تثبيتا) *tasdîken* manâsına olduğu gibi *nefsini sabit kılmak* manâsına dahi olur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile *m a l ; insanın ruhunun yarısı* olduğu cihetle malını fisebilillâh infak eden kimse, nefsinin bazısını taat-ı ilâhiyeye sabit kıldığına işaret için (من انفسهم)'de ba'za delâlet eden (من) lâfzı varid olmuştur. Zira; yalnız malını sarfetmiştir. Ama malını ve ruhunu taate sarfeden kimse nefsinin küllisini taatte sabit kılmıştır. Yüksek mahalde olan bahçe havayı iyi aldığından, meyvesi fazla ve güzel olduğunu Cenab-ı Hakkın beyan buyurması; bahçe yapmak murad eden kullarını irşad içindir ki, bahçe yapacak kimse yüksek ve havadar yere yapmalı ki, meyvesi çok ve güzel olsun, demektir.

Hulâsa; ihlâs üzere verilen sadakanın sevabı yağmuru bol, mevkii yüksek, ve havadar olan bahçenin meyvesi gibi çok olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mümin-i muhlisin sadakasını temsîl ettiği gibi münafıkın ve mürâinin sadakasını ve amelini de temsîl etmek üzere :

أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ

buyuruyor.

[Sizden biriniz, kendisi için altından nehirler akan bir bahçesi olup, o bahçede her nevi meyve mevcut olduğu ve kendisine kocalık isabet edip kesb-i ticarete iktidarı kalmadığı gibi birtakım zayıf ve âciz çocukları da var. Bu kadar ihtiyaç içindeyken o bahçeyi, içi ateş dolu kasırga isabet edip yakmasına mahabbet eder mi?] İşte riya, men ve eza ile işlenen amel; kasırga ile yanan meyveye benzer. Nasıl ki, o kadar ihtiyaç içinde meyvelerine ümid ederken âfet isabet edip eli boş kaldığı gibi ahlâk-ı zemimeyle işlenilen amelin sevabını da ahlâk-ı zemime yakar ve yevm-i kıyametin ihtiyaçları içinde eli boş ve bîçare kalır.

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

[İşte Allah-ü Teâlâ size makbul ve gayr-ı makbul amelinizi beyanettiği gibi, sizin tefekkür ve teemmül etmeniz için ahkâmına delâlet eden âyetlerini size beyan eder.] Ki ticaret etmek ve ekin ekmek ve harman kaldırmak mümkün olmayan günde amelinizle intifa edesiniz.

Vâcip Tealâ bahçede her nevi meyve mevcut olduğu halde üzümle hurmanın menfaati çok olup on iki ay bulunduğu gibi hem gıdaya hem de telezzüze elverişli olduğundan şereflerine işaret için bu ikisini zikretmiş ve her nevi ağaçların mevcut olduğuna işaret için de her meyvenin bulunduğunu beyan eylemiştir. İnsana ihtiyarlığında ihtiyaç pek müşkül olduğundan, bahçe sahibinin hal-i şeyhuhatta olduğu ve ihtiyacın şiddetine işaret için de zayıf birçok çocukları bulunduğu beyanolunmuştur.

Bahçenin mükemmel ve her türlü ferahı mucip bir halde olduğu beyan olundu ki, herhalde bahçe sahibinin ihtiyacını temin

edeceği âşikârdır. İşte bu kadar mezayayı cami' olan bahçe sahibi ihtiyaç içindeyken bir kasırgayla yanıp bilkülliye menfaati fevtolmasına bir kimse muhabbet eder mi ki? O bahçenin meyvesi gibi ayn-ı menfaatten ibaret olan sadaka ve sair amelinin riya, men ve eza ile mahvolup gitmesine muhabbet etsin, elbette muhabbet etmez. Şu halde insanın amelini mahvedecek ahlâk-ı zemimeden içtinab etmesi lâzımdır. Çünkü; dünyada böyle bir bahçeye âfet isabet ettiğinde sahibinin kederi tükenmez. Zira; zayi' olan meyvalarına mı acısın, yoksa, kendisi şiddet-i ihtiyaç içinde olup hal-i şeyhuhette olduğundan ticarete de iktidarı yok; buna mı acısın? Birtakım âciz sabilerinin nafakalarını mı düşünsün, bu kadar zamandır sarfettiği paralara ve çektiği emeklere mi yansın? İşte rıza-yı Bâri için işlenilen ameller bu *bahçe* gibi olup, eza ve riya ise o bahçeye isabet eden *kasırga* ve o amelin sahibi de ticaretten âciz *pir-i fani* gibidir ki, âhirette kisb imkânı yoktur. Binaenaleyh; amelini zayi' eden kimsenin kıyamette hasreti tükenmez, daima hüzn-ü keder içinde olur.

Hulâsa; âhirette amelinden intifa etmek isteyen kimsenin dünyada amelini afetten muhafaza etmesi lâzım olduğu ve amelini riya, men ve eza gibi afetlerle zayi eden kimsenin kederden salim olmayacağı ve ameline riya karıştıran kimseler; her cihetle mükemmel fakat kasırgayla harab olan bahçe sahipleri gibi olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ infakın aksamından faydası olanı ve olmayanı beyanettiği gibi, infak olunan malın halâl olması lâzım olduğunu, dahi beyanetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ

buyuruyor.

[Ey müminler! Kesb ettiğiniz malın halâl ve tayyib olanından ve bizim size arzdan çıkardığımız nebatat ve meyvelerden infak edin.]

وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾

[Ve infak edeceğiniz malın habisini kasdetmeyin ve kötüsünü vermeyin. Halbuki muamelenizde o kötü malı size verseler almazsınız, ancak gözünüzü kapar, müsamaha edersiniz, alırsınız ve iyi bilin ki, Allah-ü Tealâ sizin infakınızdan ganidir.] Size infakla emri; sizin menfaatiniz içindir. Zira; Allah-ü Tealâ zatında şekûrdur. **[Binaenaleyh; siz hamd etseniz de hamd etmeseniz de Cenab-ı Hak mahmuddur.]**

İnsanın kesbetmiş olduğu malı nisab-ı zekâta baliğ olunca, zekât vacip olduğu gibi yerden çıkan nebatatın kâffesinde sadaka lâzım olduğundan bu âyette emir, İmam-ı A'zam'a göre vücub içindir. Çünkü; İmam-ı A'zam indinde yerden çıkan hadravâtın kâffesinde öşür lâzım ve azla çoğun farkı yoktur. Çünkü; azdan az ve çoktan çok alınır. Âyette «Malınızın tayyibinden infak edin» denilmiştir ki *tayyiple* murad; *güzel ve makbul olan*dır. Yahut tayyip burada *halâl* manâsınadır. Buna nazaran «Malınızın halâlinden ve makbulünden infak edin» demektir. *Habîsle* murad; *malın kötü ve sevimsiz ve çirkin olanı* veyahut *haram olanı*dır. Şu halde insan gerek nafile ve gerek vacip olan sadakatta malının âlâsından vermesi lâzımdır. Binaenaleyh; rençber olan kimse buğday ve sair hububatta öşür için âlâyı tercih etmelidir. Çünkü öşür; ibadet ve cemiyet-i beşeriyeye hizmet olduğundan maksadın ulviyetine göre o maksada vesile olan şeyin de âli olması lâzım gelir. İşte bu esasa binaen Cenab-ı Hak habîsi vermekten nehyetmiştir. Zira malını sadaka etmekten maksadı; Cenab-ı Hakka takarrub olduğundan malının sevgili olanıyla takarrub etmek lâzımdır. Meselâ; padişaha hediye takdimiyle takarrub etmek isteyen kimse, malının eşrefi ve âlâsıyla takarrub ettiği gibi Cenab-ı Hakka takarrubda dahi malının daha âlâsını intihab etmek elbette lâzımdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (تنفقون) da hemze-i is-

tifham mukadderdir. Takdiri (أتنفقون) demektir, ki *istifham-ı inkârî* malının kötüsünü sadaka edenleri tekdirdir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [**Siz malınızın kötüsünü mü infak edersiniz? Halbuki alacağınıza bedel veya hediye veyahut hibe suretiyle o kötü malı size verseler siz onu almazsınız, ancak göz yummak ve müsamaha etmek suretiyle kerhen alırsınız. Şu halde beğenmediğiniz şeyi başkasına nasıl verirseniz ve hakkullah sahibi olan fakirlerle kendiniz beyninde bab-ı ilâhide ne gibi fark görüyorsunuz ki; kendinizin sevmediğinizi onlara veriyorsunuz**] demektir.

Allah-ü Tealâ kullarını bu âyette malın iyisini sadaka etmeye teşvik etmiştir. Çünkü; zatının gani olduğunu beyanla kötüyü sadaka edenleri tehdid ettiği gibi, hamîd olduğunu beyanla iyisini sadaka etmeye terğib eylemiştir. İlmiyle âmil olmayan ve malının iyisini sadaka etmeyen kimseleri cahil menziline tenzil için Allah'ın ganî ve hamîd olduğunu bilmeyen müminlere bilmeleri için (واعلموا) emri varid olmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile ensardan bazı kimseler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; ensar hazaratı bağ, bahçe ve hurma sahipleri olduklarından herkes mal nispetinde birer ikişer hurma dalı getirir, Mescidi Nebevi'nin kapısı önüne asar, Ashab-ı suffadan karnı acıkanlar âsâlarıyla ihtiyaçları miktarı o dallardan indirir, yerlerdi. Bazı kimseler de hurmanın kuruyup çürüyerek yemeye salih olmayan kısımlarından getirip mescidin kapısına asınca, o misilli malların kötüsünü sadaka edenleri nehyiçin bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; gerek ticaretle hâsıl olan malından ve gerek yerden hâsıl olan meyve ve hububatın güzellerinden vücuh-u birre ve fukaraya tasadduk etmek lâzım olduğu ve malından habîs olanları infak etmek caiz olmadığı ve alacağı mukabilinde kendine verseler almayacağı veyahut alırsa da kerhen alacağı şeyi hakkullah sahibi olan fukaraya vermek doğru olmadığı ve Allah-ü Tealâ'nın kullarının tasaddukundan ganî olup, tasaddukun faydası ancak kullara ait bulunduğu ve kullar hamdetse de, etmese de, Cenab-ı

Hakkın zatında mahmud olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ müminlere mallarının iyisini sadaka etmelerini tavsiye ettiği gibi sadaka hususunda Şeytan'ın vesvesesinden ihtiraz lâzım olduğunu dahi beyanetmek üzere :

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Şeytan, size fakirlik vaad ve buhulle emreder. Halbuki Allah-ü Tealâ; kendinin sizi mağfiret edeceğini ve sadakanızdan fazlasını ihsan eyleyeceğini vaad eder. Zira; Allah-ü Tealâ'nın ihsanı boldur ve sadaka edenlerin niyetlerini bilir.]

Yani; insanların kisb ve ticaretlerinden ve arzdan hâsıl olan bilcümle nimetlerden fukaraya iane ve enva-ı hayrata sarfetmeleri lâzımdır. Fakat Şeytan size «Sadaka ederseniz malınız azalır, fakir olursunuz» diyerek fakirlik vaad eder. Ve bu gibi vesveseleriyle sizi birtakım hayırdan menetmek ister ve bu kadarla da iktifa etmez. Size buhl ve sair günahlarla emreder. Binaenaleyh; sizi hayrattan menettiği gibi günah da işletmek ister. Halbuki Allah-ü Tealâ sizin sadakanız sebebiyle size mağfiret ve sadakanız bedelinde birçok şeyler ihsan edeceğini vaadle sizi sadakaya tergîb eder.

Şu halde isteyen; Şeytan'ın vesvesesine aldansın, hâib ve hâsir olsun ve dileyen; Allah'ın va'adine kalbi mutmain olarak ihlâs üzere sadakasına devam etsin, dünyada ve âhirette hüsn-ü mükâfat görsün.

Ş e y t a n 'la murad; *İblis ve a'vânı* olduğu gibi *ins-ü cinnin hayrata mani olmak isteyen ve insanları şerre teşvik eden ve şerre âlet olanlarıdır.* Çünkü hayra mani olan her şahıs; Şeytan ıtlakına sezâdır. *Ş e y t a n ' ı n v a a d i y l e* murad; *insanın*

kalbine şerre dair koymuş olduğu fesadlardır. F a h ş â ' ile murad; *buhl*dür. Zira; Araplar *buhle* fahşâ' derler ve kezâlik sair günahlara da fahşâ' dendiğinden menhiyatın envaına şâmildir. Şeytan evvelâ fakırla tehdid edip onu kabulle insanı hayırdan menettikten sonra buhlile emreder ve hatta bir dereceye getirir ki, üzerine vacip olan zekâtı ve sıla-i rahmi edadan menettiği gibi, emanatı sahibine vermekten ve hukuk-u ibad olan borcunu edadan men' ve bununla da iktifa etmeyerek, feraiz ve vacibatı terkettirerek fuhşiyat işlemeye sevk eder. Çünkü; insan günah işlemeye tedricen alışır ve bir dereceye gelir ki, hiçbir günahtan çekinmez ve azaptan korkmaz, kalbi kasavet peyda eder. Şeytan'ın vaadi olan fakır mukabilinde Vâcip Tealâ dünyada sadaka bedelinde fazlasıyla ihsan ve fahşâ' mukabilinde âhirette mağfiret edeceğini vaadeder ve Allah'ın vaadinde hulfolmadığından, fukaraya sadakanın dünyada servete ve âhirette saadete sebep olacağına bu âyet delâlet eder. Şu halde mümin için lâzım olan Allah'ın vaadine itimad etmek ve Şeytan'ın iğfalâtına aldanmamaktır. Sadaka mukabilinde Cenab-ı Hakkın mağfireti pek büyük olduğuna iki cihetle delâlet vardır: Birincisi; *mağfiret lâfzı ta'zîme delâlet eden tenvinle varid olmuştur.* İkincisi; *o mağfiretin Cenab-ı Haktan olduğu beyan olunmuştur.* Çünkü; mağfiretin, mağfiret edecek zatın azametiyle mütenasip olacağında şüphe yoktur.

Bu âyetle A l l a h - ü T e a l a ' n ı n f a z l ı y l a murad; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *dünyaca fazl-ü ihsan*dır. Zira; malını infaktan esirgemeyen kimseye kulûb-u nas müteveccih olduğundan her nereye teveccüh etse, herkes maddi muavenetle istediğini red etmezler ve manevi hayırla dua etmekle himmet ederler. Binaenaleyh; o kimse üzerine hayrat kapıları açılır, dünyaca memulünden mahrum olmaz ve âhirette taraf-ı ilâhiden büyük atiyeye nâil olur. Şu halde ihlâs üzere infak, dünya ve âhirette saadete sebeptir. Çünkü; insanların bir hal üzere bulunmaları mümkün olmayıp elbette zengin ve fakir birçok sınıfların bulunması zaruri olduğu cihetle ekser-i ahkâm-ı şer'iye muavenet-i içtimaiye üzerine müptenidir. İşte bu cümleden olmak üzere zenginlerin muhtaç olanlara vacip ve nafile sadakalarını vermek suretiyle merhametlerini izhar ve muavenetlerini vacip kılmış, bu gibi hay-

rata sa'yedenleri Şeytan'ın iğfal etmeye çalışacağını ve onun iğfalâtına aldanmamak lâzım olduğunu dahi beyan ve tavsiye etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ Şeytan'ın insana fakr-u faka vaadedip buhlile emrettiğini ve zat-ı ulûhiyetinin rızası için infak, dünyada ihsana ve âhirette saadete sebep olduğunu beyanettiği gibi, vaad-i ilâhiyi tercih etmek ilme ve hikmete muhtaç ve ilmin de hayr-ı kesîr olduğunu beyanetmek üzere :

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ dilediği kimseye hikmet verir ve bir kimse ki kendine hikmet verilmiş, muhakkak o kimseye çok hayır verilmiştir ve bunları düşünmez ve mütenassıh olmaz, ancak akıl sahipleri mütenassıh olurlar.]

Hâzin'in beyanı veçhile *hikmetle* murad; *Kur'ân'a ve Kur'ân'ın ahkâmına ve halâline ve haramına ve ilm-ü esrarına vukuf*tur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* **[Allah-ü Tealâ dilediği kuluna Kur'ân'ın ahkâmına ilim verir ve Kur'ân'ın ahkâmına ilim verilen kimseye muhakkak hayr-ı kesîr verilmiştir ve bu manâyı tezekkür edemez; illâ akıl sahipleri tezekkür ederler.]** Zira aklın hükmü; dalâlden berî bir hükm-ü sâdık olur. Amma hissü hayalin hükmü fesad ve dalâlettir. Binaenaleyh; kuvve-i nefsaniyeye tebaiyet etmek insanı belâdan belâya müptelâ kıldığından bittabi akla ve hikmete tebaiyet etmek istirahati mucip olur. Şu halde Şeytan'ın vadini terketmek ve Allah'ın vaadine tebaiyet etmek ve bunlardan birinde menfaat diğerinde mazarrat olduğunu bilmekle olacağından, kendine ilim ve hikmet verilen kimseye elbette hayr-ı kesîr verilmiştir. Çünkü; sanat, ticaret, ziraat ve umur-u âhiret hulâsa herşey ilimle hasıl olduğundan ilim; her nevi saadete sebep ve sahibi, hayr-ı kesîre naildir.

H i k m e t ; bilmek ve bildiğiyle amel etmek manâsına olduğuna nazaran *bilumum evamir-i ilâhiyenin ruhu;* hikmet demektir. Hikmet de iki olup biri; hikmet-i nazariye ki, *mesâil-i itikadiye*dir. Diğeri; hikmet-i ameliye ki, *mesail-i fer'iye*dir.

Bütün emirler bu ikiden birisiyle emir olduğundan evamir-i ilâhiye bunlara munhasırdır. Meselâ: Vacip Tealâ Resûlüne hitaben (فاعلم انه لا اله الا الله) buyuruyor ki; *mesâil-i itikadiyenin üss-ülesası olan tevhidle emir olduğundan* hikmet-i nazariyedir. Bundan sonra (واستغفر لذنبك) buyuruyor ki, hikmet-i ameliyedir.

Hulâsa; dilediği kuluna Allah-ü Tealâ'nın ilim ve hikmet verdiği ve ilim verdiği kuluna hayr-ı kesîr vermiş olduğu ve bu gibi şeyleri ancak akıl sahipleri düşünebildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ infakın mağfirete sebep olduğunu beyandan sonra infaka tergîp etmek üzere :

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾

buyuruyor.

[Allah'ın rızası için sizin infak ettiğiniz her nafaka veyahut nezredip ifa ettiğiniz her nezir üzerine Allah-ü Tealâ mücazat eder. Zira; Allah-ü Tealâ herbirini bilir ve hiçbir zerresi kaybolmaz. Cümlesinin cezasını verir ve günaha sarfetmek ve ma'siyeti nezirle nefsine zulmeden zâlimlerin yardımcıları yoktur.]

Yani; insanın hayra sarfettiğini veya hayırla nezre infakını Allah-ü Tealâ bildiğinden hayırla mükâfatını verir ve malını şerre sarfetmek veyahut nezrini ifa etmemek suretiyle nefsine zulmeden zâlimlerin zulümlerinden dolayı vâki olacak azabı defedecek yardımcıları yoktur.

Vâcip Tealâ'nın nezri ve nafakayı bildiğini beyanetmesi muti olan kimseleri itaatta devama tergip ve âsi olanları tehdid etmektir. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allah-ü Tealâ'nın ve-

rilen sadakayı ve veren kimsenin niyeti hâlis olduğunu veyahut riyâ ile verdiğini bilmesi niyete göre ceza vereceğini beyan olduğu gibi hulûs-u niyetle olan sadakayı kabul edip, diğerini reddedeceğini dahi beyandır. Binaenaleyh; muti' olanın sevap ümid ettiği gibi âsi olanın da azaba muntazır olması lâzımdır.

N e z i r ; insanın üzerine cânib-i ilâhiden vacip olmayan birşeyi kendi üzerine vacip kılmasıdır. Binaenaleyh; nezrettiği şeyi günah olmadığı surette, yerine getirmesi lâzımdır. Bu âyette *z â l i m l e r l e* murad; *sadakalarını mahallinin gayrıya sarfedenler* veyahut *infak etmeyip buhleden* veyahut *infakıyla riya kasd ve nezrini eda etmeyenler*dir. Çünkü; nezri yerine getirmemek yalancılık ve nefsine zulümdür.

Bu âyette «Zalimlere yardımcı olmadığını» beyanetmek şefaatının olmamasına delâlet etmez. Zira şefaat; hâs ve yardım âm olduğundan âm'ı nefiyden hâsı nefiy lâzım gelmez ve nusrete adem-i istihkakın sebebi; zulüm olduğuna işaret için zâlim lâfzı sarahaten zikrolunmuştur. Çünkü zâlime yardım olmadığını beyanetmek; yardımın olmamasına sebebin mehaz-i iştikak olan zulüm olduğunu beyandır. Fukaraya hakkını vermeyen kimse, fukaranın hakkını ketmettiği cihetle gayra zulmettiğinden gayr tarafından yardım göremez. Çünkü; Cenab-ı Hakkın insana vermiş olduğu malda zekât ve fitre gibi muayyen olarak fukaranın hakkı ayrılmıştır. Binaenaleyh; bu kısmı vermemekte iki cihetle zulüm vardır: Birincisi; *vacibi terkle nefsine zulüm,* ikincisi; *fukaranın hakkını vermediğinden fukaraya zulüm*dür. Amma gayr-ı muayyen olarak fukaranın hakkı taalluk eden nafile sadaka gerçi vâcip değilse de Allah'ın verdiği nimetin bir miktarıyla muhtaç olanlara muavenet ve mürüvvet; ebna-yı cinsine muavenet olduğundan muhtaç olanları bu gibi muavenetten mahrum ettiği cihetle kendisi de yardımdan mahrum olur.

***

Vâcip Tealâ sadakanın edaya mukarin olmasını ve malın halâlinden verilmesini beyanettiği gibi âleni veya hafi surette verilmesi dahi caiz olduğunu beyanetmek üzere :

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ
فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾

buyuruyor.

[**Eğer sadakalarınızı izhar ederseniz ne güzel sadakadır izhar olunan sadaka ve eğer sadakalarınızı gizler ve gizli olarak fukaraya verirseniz sizin için gizlemek daha hayırlıdır. Ve Allah-ü Tealâ sadakanız sebebiyle bazı günahınızı kefaret eder. Zira; Allah-ü Tealâ gizli ve aşikâr amelinizin cümlesini bilir.**] Binaenaleyh; amelinizin makbul olan kısımlarını günahınıza kefaret kılar.

Sadakayı gizli vermek; riyadan hâli ve fukaraya ezadan berî olduğu için gizli verilmesi hayırlıdır. Çünkü; alenî vermekte fukaranın fakrini izhar olduğu gibi, fakîre âr ve utanmak lâhik olur. Ve fakîri zelil addetmek ve taaffüf suretinden çıkarmak da vardır. Binaenaleyh; bu gibi şeylere sebep olmamak için gizli vermek efdaldir.

Amma sadakayı veren kimse servet ve hüsn-ü hal cihetinden herkesin iktida edeceği bir kimse olursa, o kimse de herkes görsün ve kendine iktida etsin gibi bir maksad-ı sahihe binaen sadakasını alenî olarak verirse zararı yoktur ve belki farz olan sadakasını — töhmetten kurtulmak için — alenî vermek evlâdır. Zira; zekâtını verdiğini görmediklerinde feraizini eda etmiyor diyerek nâsın ta'nına ve sû-i zannına hedef olacağından bu sû-i zannı kaldırmak ve herkesi gıybetten kurtarmak için farz olan sadakatı alenî olarak vermek efdal olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Sadaka; günahların bazısına kefaret olup cümlesine kefaret olamadığına ve abdin her zaman günahının azabından endişe üzere olması lâzım olduğuna işaret için günahın bazısının kefaret olmasına delâlet eden (من) lâfzı varid olmuştur.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü; huzur-u Risalette bulunan eshabın sadakayı gizli vermek mi veyahut alenî vermek mi? efdal olduğunu sual etmeleridir. Şu halde âyetin hulâsası; sadakayı gizli vermek hayırlı ve efdal ise de alenî vermek de caiz ve bazı günah-

lara sadakanın kefaret olduğu ve Allah-ü Tealâ'nın insanların her amellerinden haberdar bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ sadakanın gizli ve aşikâr verilmesi caiz olduğunu beyanettiği gibi sadakanın kimlere verilmesi lâzım olduğunu dahi beyanetmek üzere :

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدٖى مَنْ يَشَٓاءُ

buyuruyor.

[Habibim! Kâfirlerin hidayetleri senin üzerine vacip olmadı. Belki senin üzerine vacip olan; tarîk-ı hakka delâlet ve irşad etmektir, kabul edip etmemek onlara aittir. Ve lâkin Allah-ü Tealâ dilediği kulunu hidayette kılar.]

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ

[Hayırdan ne infak ederseniz nefsiniz içindir. Zira; menfaati size aittir.]

وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِ

[Halbuki, infak etmez ancak Allah'ın rızasını talep için infak ederseniz şu halde infak ettiğiniz kim olursa olsun itibar maksadınızadır.]

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

[Ve hayırdan infak ettiğiniz şeyin ecri size zulmolmaksızın bol bol verilir. Amelinizle müstehak olduğunuz sevaptan noksan olmakla zulmolunmazsınız.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kâfirleri iktidaya icbaretmek Resûlüllah üzerine vâcip olmadığına âyet delâlet eder. Binaenaleyh;

ihtida etmeyenlerden sadakayı menetmek lâzım olmadığından, kâfire sadaka vermek caizdir. Zira; nafile sadaka için muayyen bir masraf beyan olunmadığından sadakayı verecek kimse muhayyerdir. Şu halde kâfire dahi vermesinde beis yoktur. Şu kadar ki kâfire zekât vermek caiz olmadığından bu âyet nafile sadaka hakkındadır. Allah'ın rızasını talep için kâfir olan akrabaya sadaka; sıla-i rahim olduğundan kâfire sadaka sevaptan hâli olmayacağına âyet delâlet eder. Sebeb-i nüzulü de bu manâyı teyid etmektedir. Çünkü; Ensardan bazılarının Yahudilerle karabetleri olduğu halde «İslâm olmadıkça biz size birşey vermeyiz» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. *Yahut* Ebubekir'in kerîmesi (Esma)'nın validesinin annesi müşrike olduğu halde (Esma)'dan bir miktar nafaka istemesi üzerine (Esme) (R.A.) «Ben Resulullah'tan istizan etmedikçe birşey vermem» deyip Resulullah'tan istizanı üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. Şu rivayetin cümlesi fakirin küfrü, ağniyanın o fakire sadakasına mani olmadığına delâlet eder. *Âyette hitap; zahirde Resulullah'a* ise de *hakikatte ümmetine*dir. Zira; âyetin âhirinde hitap umuma varid olmuştur. Şu halde *manâ-yı nazım:* **[Sana muhalefet edenlerin ihtidası sana vâcip olmadı ki, onlardan sadakayı men'le imana icbar edesin. Binaenaleyh; liveçhillâh infak onların imanlarına mevkuf olmadığından velevse müşrik olsunlar onlara sadaka vermeniz caizdir ki, onların küfrü sadakanızın sevabına mani değildir.]**

Hulâsa kâfirlerin hidayetleri bilasâle Resulullah'a ve bittabi ümmetine vacip olmadığı ve Allah-ü Tealâ'nın dilediği kulunu hidayette kılacağı ve insanların hayır olarak infaklarının menfaati kendilerine ait olduğu ve infak ancak liveçhillâh olmak lâzım gelip liveçhillâh sadaka ise velev kâfire verilsin, sevaptan hâli olmayacağı ve herkes infakının ecrini bol bol alacağı ve amellerinin ecri noksan olmakla zulüm olunmayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ sadakaya tergîb ettiği gibi sadakayi sarfa elyak olanları beyanetmek üzere :

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ
يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ

buyuruyor.

[Sadakanızı şol fukaraya verin ki, onlar fisebilillâh cihad için hapsolundular. Zira; cihadla meşgul olduklarından ticaret için yeryüzünde müsaferete kâdir olmazlar. Onlar kemâlile kanaat sahibi olduklarından izhar ettikleri taaffüfe binaen hallerini bilmeyen cahil onları ağniya zanneder.]

تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ

[Sen onların fakr-i hallerini simalarından yani yüzlerinden bilirsin.]

لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا

[Zira; onlar ısrar üzere nastan birşey istemezler.]

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾

[Hayır olarak ne infak ederseniz onun sevabını görürsünüz. Zira; Allah-ü Tealâ onu bilir. Çünkü ilminden birşey hariç olmaz.]

Yani; bundan evvelki âyetlerde tafsîlen beyan olunan sadakanın efdali fisebilillâh haps-i nefsetmiş olan fukaraya verilendir. Zira; ibadet ve â'dâ-yı dinle mücahede ve tahsil-i ilm için haps-i nefsettiklerinden ticaret ve kesb-i maişet için yeryüzünde seyr-ü sefere kâdir olamazlar ve ihtiyaçlarını def'için nâsa arz-ı ihtiyaç etmediklerinden onların hallerini bilmeyen cahiller onları ağniya zannederler ve onlar kemâl-i kanaatle iffetlerini muhafaza edip ısrar üzere nâstan birşey istemediklerinden onların birinci görüşte fakir oldukları bilinmez. Fakat erbab-ı ilmü irfan onların ih-

tiyaçlarını simalarından bilirler. Şu halde onlara hayrolarak her ne infak ederseniz hüsn-ü mükâfat görürsünüz. Zira Allah-ü Tealâ hayrınızın her zerresini bilir ve ona göre sevap verir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *h a s r ; haps-i nefsetmek*tir. Hastalık, kocalık, düşmanla mücahede, tahsil-i ilim ve talim-i Kur'ân gibi müsaferetine ve ticaretine mani olacak birşeyin vücuduyla, olduğu mahalde bağlanıp kalan kimseye *mahsur* denir. Bu âyetten maksad da bunlar gibi erbab-ı ihtiyaç olduğunu âyetin sebeb-i nüzulü teyid etmektedir. Çünkü; âyet muhacirin-i eshaptan dört yüzden ziyade olan ashab-ı suffa hakkında nazil olmuştur ki, onların Medine'de arazi, emlâk hatta meskenleri bile olmadığından talim-i Kur'ân ve sair ahkâm-ı dini tahsîl için Mescid-i Resulullah'ın sofasında bulunurlar ve Resulullah'la da gazaya giderlerdi. Şu halde bunlar min cihetin tahsil-i ilmiçin hazırlanmış talebe ve min cihetin düşmanla mücahede için müheyya askerlerdi. İşte her iki cihetle din uğrunda haps-i nefsetmiş olduklarından, sadakanın bunlara sarfı efdal olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

İlâ yevmina hâzâ bu meslekte bulunan asakir-i İslâmiyeyi beslemek millet-i İslâmiye üzerine vaciptir. Çünkü; askerin yiyeceği ve giyeceği verilmezse muharebe için haps-i nefsetmek mümkün olamaz ve askersiz hükümet de payidar olamadığından dini, vatanı, muhadderatı ve sair mukaddesatı muhafaza için miktarı kâfi asker beslemek vâcip olduğu gibi ahkâm-ı dini tahsil ve muhafaza edecek ulema ve talebe beslemek dahi vaciptir. Çünkü; esas-ı dini muhafaza etmedikçe milletin mevcudiyetini muhafaza edemeyeceği erbab-ı insaf indinde malumdur. Binaenaleyh; millet-i İslâmiyenin muhafaza-i din için ulemaya ve muhafaza-i din ve memleket için askere ihtiyaçları aşikârdır. Fakat mürur-u zamanla eshab-ı soffa gibi kendiliğinden mücahede için haps-i nefsetmiş olanlar nadir olup onların vücutları satvet-i İslâmiyeyi muhafazaya kâfi olamadığı cihetle, her zamanda teşekkül eden hükümetler, zamanına göre asker cem'etmek için usul ve kavanin vaz'ına ve miktarı kâfi asker cem'i ve iaşe esbabına tevessül etmek mecburiyeti hasıl olduğundan her vakit gûnagûn asker usulleri teessüs etmiş ve ahalinin kendi ihtiyarlarıyla asakiri beslemek imkânı olmadığından

hükümet için varidatından, askerin iaşe ve ilbasıyla mühimmat-ı harbiye imali ve mübayaası için bir miktarını ifrazla bütçelerinde bu hususa dair bir fasl-ı mahsus teşkili zaruri olmuştur. İşte âyet-i celile; mücahede ve tahsil-i ilmiçin haps-i nefsedenlere verilen nafakanın efdal olduğunu beyanla bu hususlara işaret etmiştir.

(سيماهم)'deki *s i m a* ile murad; *ihtiyaçlarına delâlet eden alâmettir* ki ekseriya yüzün sararması gibi yüzde görülür. *T a a f f ü f l e* murad; *nasa ihtiyaç göstermemek,* *i l h a f ; ısrar ve ibram*dır ki istediği şeyi verinceye kadar yakasını bırakmamaktır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetteki *mahsur;* muharebede yaralanarak çolak, topal ve kör gibi alîl-ül vücut kalanlara da şâmildir. Binaenaleyh; muharebede yaralanarak alîl kalanlara ihsan, sairlerine ihsandan efdal olduğuna âyet delâlet eder. Şu halde hastahanelere verilen yataklar ve hastalara olan mürüvvetler ve Hilâl-i Ahmer Cemiyetlerinin niyet-i hâliseleri ayn-ı sevap ve ibadet olduğunda şüphe yoktur. Zira; hulûs-u niyetle askere ve bilhassa yaralılara ve hastalara muavenet için sa'yetmekten daha ziyade bir ibadet ve meziyet olamaz.

Sâilin ısrar üzere suali mezmum olduğunu beyan için Cenab-ı Hak bu âyette memduh olan, fukaranın ısrar üzere sual etmediklerini beyan buyurmuştur.

Hulâsa; fisebilillâh mücahede ve tahsil-i ilim zımnında haps-i nefs edip kesb-i ticaret için yeryüzünde seyr-ü sefere kâdir olamayan ve iffetlerini tamamiyle muhafaza ettiklerinden onları bilmeyenler ağniya zannedercesine kanaat-i tamme sahibi olanlar ve nâstan ısrar ederek birşey istemeyen fukaraya infak efdal olduğu ve bu misilli fukaraya hayrolarak, her ne verilse Allah-ü Tealâ'nın bildiği ve her cüzüne sevap vereceği, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kimlere infakın efdal olduğunu beyanettiği gibi infakın zamanını dahi beyanetmek üzere :

الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ
عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar mallarını gecede ve gündüzde gizli ve aşikâr infak ederler. Onlar için Rableri indinde mahfuz ecirleri vardır ve onlar üzerine amellerinin zıyâı korkusu olmadığı gibi mahzun da olmazlar.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile gecenin, gündüz ve sırrın alâniye üzerine takdimi sadakanın gizli verilmesinin efdal olduğuna delâlet ettiği gibi umum evkat ve ahvalde muhtaç olan bir kimseyi görünce ihtiyacını def'e sa'y edenlerin cümlesine şâmildir. Çünkü gece ve gündüz; evkatın cümlesini camidir. Şu halde sadaka için verilmesi mecburi olan bir vakt-i muayyen yoktur, her zaman verilir. Âyetin sebeb-i nüzûlü de bunu teyid etmektedir. Çünkü; Hz. Ali'nin mâlik olduğu dört dirhemden birini gece, diğerini gündüz öbürünü gizli ve diğer birini aşikâr olarak vermesi üzerine *veyahut* Ebu Bekir Hz.'nin kırk bin dinarının on binini gece, on binini gündüz, on binini gizli, on binini aşikâr sadaka etmesi üzerine, bu âyetin nazil olduğu mervidir.

*
**

Vâcip Tealâ zahirde malı tenkîs ve hakikatte tezyid eden sadakanın ahvalini beyanettiği gibi, zahirde malı tezyid ve hakikatte tenkîs eden ribanın ahkâmını dahi beyanetmek üzere :

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar ribâ yerler. Yevm-i kıyamette kabirden kalktıklarında onlar kalkmazlar, illâ şol kimsenin kıyamı gibi kalkarlar ki, o kimseyi Şeytan mes etmiş sar'alıdır.] Yani; ribâ alan ve yiyen kimse kabirden kalktığında Şeytan dokunmuş sar'alı

olan kimsenin düştüğü yerden mütehayyir ve muztarip bir halde kalktığı gibi kalkar.

R i b a ; bedelsiz gayrın malını yani *verdiği maldan ziyade gayrın malını almaktır.* Meselâ: Yüz kuruş bedelinde yüz beş kuruş almaktır. Yani yüz kuruş alacağına mukabil yüz kuruş alması icab ederken, yüz beş kuruş almakla işte bu beş kuruş ivazsız alındığı için ribadır. Maldan maksat yemek olduğu için *ribayı ekil* zikrolunmuştur. Yoksa maksat; riba ile intifadır. Amma ister yesin ister giysin, isterse ebniye yaptırsın her ne suretle olursa olsun riba ile intifa haramdır.

R i b a ; gayrın malını meccanen almaktan ibaret olup kazanmakta güçlük olmadığından para sahipleri, âlemin kıvamını ve imarını temin eden ticaretten sarf-ı nazarla ribaya dökülmekle insanları atalete ve ticareti kesada sevkettiğinden haram kılınmıştır. Ribayı yiyenlerin midelerinde riba terâkum ettiğinden yevm-i kıyamette karınlarını kolaylıkla alıp kalkamayacakları ve Şeytan'ın temasına uğramış mecnun ve masru' kimse gibi mütehayyir olarak kalkabilecekleri beyanolunmuştur.

Bu âyette *Şeytan'ın messiyle mecnun olmak ve Şeytan'ın insanı zaptetmesiyle sar'aya tutulmak* demek; ribânın vereceği sersemliği anlatmaktır. Zira kabl-el İslâm Araplar; cinnet, cinnin temasından *sar'a* da Şeytan'ın haptından ibaret olduğunu itikad ederlerdi. Bugün bile sar'anın neden ibaret olduğu etibbaca tamamiyle takarrur etmemiştir. Çünkü; devasını bulamadılar ve cinnet de böyledir.

***

Vâcip Tealâ ribâyı ekledenlerin kabirlerinden sar'alı adamlar gibi kalkacaklarının sebebini beyanetmek üzere :

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوٓا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا

[Riba ile intifa eden kimselere şu beyanolunan azabın sebebi: Onların, bey'i ribaya ve ribayı bey'e kıyasla halâl addetmeleri ve «Bey'; ribâ gibidir» demeleridir. Halbuki Allahü Tealâ bey'i halâl, ribayı haram kıldı.] Şu halde riba; bey'a kıyas olunamaz. Zira;

bey'a taraf-ı ilâhiden ruhsat verilmekle halâl oldu ve ribâ nehyolunmakla haram kılındı. Binaenaleyh; birisi öbürüne müsavi olamaz.

Zaman-ı cahiliyede ribâ pek ileri gitmiş olmakla zengin olanlar fakir olanları ribâ ile daima soyduklarından, mürüvvet de tamamen ortadan kalkmıştı. Şeriat-i İslâmiye şu batıl muameleyi bu âyetle tamamen men'etmiştir. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ribânın hürmetine sebep; *üçtür*: Birincisi; *bedelsiz gayrın malını almaktır*. Zira mal; *insanın hayatına hâdim ve ihtiyacını dâfi' olduğundan* muhteremdir. Binaenaleyh; zıya'dan mahfuz olması lâzımken bedelsiz almak onun hürmetini kaldırmak ve zayi' etmek olduğu cihetle bedelsiz almak tahrîm edilmiştir. Sahibinin rızasıyla vermesi bile bu hürmeti izale edemez. Çünkü; ihtiyacına binaen kendinde tahassüs eden mecburiyet onun rıza göstermesine sebep olmuştur. Yoksa o, yüz kuruşu almaya mecbur olmasa bedelsiz verdiği beş kuruşu değil, beş parasını bile vermezdi. İkincisi; *halkın menfaatine hâdim olan ticarete kesat vermesi ve insan için memduh olan sa'y-ü ameli iptal etmesidir*. Çünkü; para sahipleri bilâ bedel kolayca gayrın malını almaya alışınca külfetle husule gelen ticaret, harâset ve sınâat gibi muamelâta taalluk eden şeylere meyletmez. Zira; onları meşakkatli görür. Ribâya müptelâ olan servet sahiplerinde bu hal her zaman müşahede olunmaktadır. Ticarette nema fazla ve yümn-ü bereket ziyade olup ribâya alışan kimse bu gibi fezailden de mahrumdur. Üçüncüsü; *n'as beyninde maruf ve müstahsen olan karz-ı hasenin* bilâ ıvaz ödünç para alıp vermek suretiyle vaki olan teâvünün *inkıtaına sebep olmasıdır*.

Ribâ câri olan şeylerin buğday, arpa, gümüş, altın, hurma ve tuz olduğu hadîs-i şerîfte zikrolunmuşsa da, hanefiye indinde ribânın hürmetine illet; miktardır. Miktar dahi ölçmek ve tartmakla hâsıl olduğundan, ölçülen ve tartılan herşeyde ribâ câri fakat alınan ve verilen malın ikisi bir cinsten olması lâzımdır. Binaenaleyh; buğdayı buğdaya değiştiğinde müsavi olması lâzımdır ve ziyadesi haramdır. Amma buğdayı arpaya değiştiğinde ziyadesi halâldir. Çünkü; cinsi başkadır. Binaenaleyh; beş ölçek buğdaya altı ölçek arpa almak caizdir.

*
* *

Vâcip Tealâ ribânın haram olduğunu beyanettiği gibi ribânın hürmetine dair nazil olan âyetle amel edenlerle amel etmeyenlerin hallerini beyanetmek üzere :

فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولٰئِكَ

أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾

buyuruyor.

[Ribâ haram olunca bir kimseye Rabbisinden ribânın haram olduğuna dair mev'iza yani vaazı mutazammın âyet geldiğinde ribadan vazgeçer ve ribâya nihayet verirse, o âyet gelmezden evvel ribâdan almış olduğu şey onun malıdır, geri vermez ve o kimsenin emri Allah-ü Tealâ'ya müfevvazdır. Binaenaleyh; ribâdan vazgeçip emre itaat ettiğine mukabil Allah-ü Tealâ ona ecir verir ve eğer hürmetine dair âyet geldiğinde ribâya tekrar avdet ederse, işte o avdet edenler ebedi Cehennem'de kaldıkları halde Cehennem'in yaranları ve sahipleridir.] Zira; ribâyı halâl addettiklerinden ebeden Cehennem'de kalmaya müstehak olmuşlardır. Yani; ribânın hürmetine dair vaaza şâmil âyet geldiğinde ribâdan vazgeçer emre itaat ederse, âyet gelmezden evvel ribâdan yapmış olduğu intifa onun malıdır ve onu reddetmediği gibi mesul de olmaz. O kimsenin bu hususta emri Cenab-ı Hakka müfevvazdır. Eğer âyeti dinlemez de ribâya tekrar avdet ederse işte avdet edenler Cehennem'e sahiplerdir, ebeden Cehennem'den çıkmazlar.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *m e v ' i z e* yle murad; *ribânın hürmetine dair nazil olan âyetlerdir.* Ribânın nehyinde ehl-i imanı terbiye-i ilâhiye olduğuna işaret için esma-i hüsna içinde Rab ism-i şerifi varid olmuştur. Çünkü; rubûbiyeti müş'ir olan Rab isminin gelmesi; ribâyı nehyeden âyetin kulları terbiye için geldiğini beyandır. Ribânın hürmetine dair âyet gelince derhal itaat eder, ribâdan vazgeçerse ondan evvel ribâdan yediği şeyden mes'ûl olmadığı ve elinde bulunan şey de onun malı olacağı beyan olunduğu gibi, o kimsenin hal-ü şanı Allah-ü Tealâ'ya müfevvaz olduğu dahi beyanolunmuştur. Eğer mev'izeyi hüsn-ü ni-

yetle ve maalmemnuniye kabul ederek ribâyı terketmişse, Allah-ü Tealâ onu niyetine göre hüsn-ü ceza ile mücazat eder ve onun hakkında hüküm; Allah-ü Tealâ'ya mahsustur. Ribânın hürmetine dair âyet geldikten sonra eski itikadında durur ve ribâyı almaya avdet ederse, onun cezası Cehennem'dir. Evvelki âyette ribâyı ekleden kimsenin kabrinden sar'alı gibi kalkacağı beyanolunmuştu ki, ribânın şiddetle haram olduğuna işaret edilmiştir. Çünkü Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *s a r ' a ; Şeytan'ın eziyetli vesvesesinden sar'alı kimsede Allah-ü Tealâ'nın halketmiş olduğu hayret ve ıztıraptan ibarettir.* Zira; ıssız yerlerden korkan kimseye halecan gelerek yere düşüp bayıldığı gibi, Şeytanın müthiş ve korkunç vesvesesinin; sevdası galip, tab'ı zayıf, mizacında noksan ve dimağında halel olan kimselerde ziyadece tesirle hâsıl olan bir nevi hastalıktır. İşte dünyada ribâyı yiyen kimsenin âhirette sar'alı gibi kabrinden kalkıp kıyamette ehl-i mahşer indinde rezil ve rüsva olacağını ve herkes bu alâmetle âkil-i ribâ olduğunu bileceğini beyanla Cenab-ı Hak kullarını ribâdan şiddetle nehyetmiştir. Evvelce de beyan olunduğu veçhile bu âyetle ribânın hürmetinde olan şiddetini beyan için nazil olup, yoksa sar'anın hakikati Şeytan'ın temasından olduğunu beyan için sevk olunmamıştır. Ancak ribâyı ekleden kimseye lâhık olacak perişanlığı tasvir için varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ ribâdan şiddetle men'ettiği gibi sadakayla ribânın beyinlerinde olan farkı beyanetmek üzere :

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ ribâyı noksan ve sadakaları ziyade eder ve şiddetle münkir-i nimet olan her günahkâra mahabbet etmez.]

Yani; Allah-ü Tealâ, ribâ giren malın bereketini giderir ve akıbet o malı mahveder ve sadaka verilen malı tezyid eder ve âhirette ecrini az'âf-ı muzâaf verir. Binaenaleyh; sahibi hakkında o

mal mübarek olur ve haram olan ribâya ısrarla hakkı setreden her günahkâr kâfiri Allah-ü Tealâ sevmez.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ribâ; zahirde malı ziyade eder gibi görünürse de, hakikatte malın noksanına sebep olduğuna ve sadaka zahirde malı noksan eder gibi görünürse de, hakikatte malı ziyadelendirdiğine ve manâda bereket olduğuna ve muteber olan hakikat olup zâhir-i hal olmadığına bu âyet delâlet eder.

(يمحق)'daki (محق); *tedriç tarîkiyle birşeyin noksan olup bereketi kaçmaktır. Ribânın dünyada noksan etmesi* ribâ karışan mala olduğu gibi ribâyı alan kimsenin haysiyetine dahi noksan arız olur. Zira; ribâya musır olan kimsenin her ne kadar malı çok olsa da akıbeti fakra ve malının bereketi zevale maruz olduğu gibi o kimse nas beyninde mezmum ve adaleti sakıt ve emaneti zail ve nâs arasında fasık unvanıyla ma'ruf ve kasvet-i kalp ve gılzat-ı tabiat sahibi olur. Binaenaleyh; nâs indinde haysiyet ve hürmetinin zevaline sebep olur. *Ribânın âhirette noksan iras etmesi;* ribâdan aldığı malla sadakası, sıla-i rahmi ve hacc-ı sahih olmadığı gibi azaptan başka malının bir faydasını görmez.

Amma sadakanın dünyada ziyade iras etmesi; sadaka eden kimsenin Allah'ın fakir kullarına iane etmesi üzerine Allah'ın ona ianesine sebep olmasıdır. Zira; «Hergün bir meleğin(اللهم يسر لكل منفق خلفا ولكل ممسك تلفا) duasıyle nida ettiğini» Resul-ü Ekrem beyan buyurmuştur. Yani «Ya Rabbi her infak eden kimseye infakının halefini müyesser et ve her imsak edip malını infak etmekten esirgeyen kimseye, imsakinin bedelinde telef müyesser kıl» demektir. Sadaka; zikr-i cemile ve güzel methe sebep olduğundan kulub-u nâs sadaka eden kimseye müteveccih olup nefsinde haysiyet ve malında bereket hâsıl olduğu gibi, fukaranın duası sebebiyle birtakım afattan mahfuz olduğu cihetle malının neması çoğalır.

Âhirette ecri çok olduğuna delil ise; yukarıda bir taneye yedi yüze kadar sevap verileceğine dair beyanolunan âyet-i celile, âhirette sadakanın faydasını beyanda kâfidir.

İşte ribânın hürmetini; Cenab-ı Hak sarih ve kat'i bir surette beyan ve ribâyı şiddetle menettiği halde «Avrupa'da bu usul caridir, buna ihtiyaç vardır, bizim de kabul etmemiz lâzımdır» gibi

ribânın hürmetine itiraz ve ribâya müteallik âyetleri te'vil ile tahrif arzu edenler ve bununla diyanet-i İslâmiyeyi Avrupa âlemine beğendirmek isteyenler vardır. Evet! Bugün bankalarla muamele şayi' olduğundan ribâya ihtiyaç görülse de, bu gibi muamelât şayi olmazdan evvelki zamana ircâ-ı nazar edilerek insafla muhakeme olunursa herkes sermayesi kadar iş tutup borç altına girilmediği ve o zamanlar hesaplı iş tutulduğu için iflâs eden herhalde bu zamandan daha az olduğu gibi beyn-el İslâm uhuvvet, mürüvvet ve muamelenin daha salim bir şekilde cereyan ettiği görülür. Bununla beraber o zamanlarda kazanılan servetin birkaç batın devam ettiği ve bu zamanda iki batın bile devam edemediği görülmektedir. Ribâ ile para alarak birçok işin içerisine giren kimse; bidayette çok iş görüyorum zannıyla memnun olursa da, hesap zamanı bütün kazancını faize verdiği ve o kadar emeklerine karşı kendine hemen hemen bir ekmek parası kadar cüzi birşey kaldığı vukuat ile sabittir. Fakat işin başlangıcında kurduğu büyük dolap hasebiyle mağazada zahirde keyp bitirecek mal çok görülür. Halbuki sermayesi bankanın, kazancı da bankanın olup çalışanların eli boştur. Amma. Hıristiyanlar kendi itikadlarınca ribâyı caiz görürlermiş. Bizim de onlara kıyas ile kabul etmemiz ve onlara iktida eylememiz lâzım gelmez. Onlar kiliseye gidiyor diyerek müslümanların da kiliseye gitmeleri lâzım gelmez ya. Kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı tetkikten geçirilirse, İslâmiyette ribâ üzere müesses olan şeyler hep akîm kalmış ve kalmaktadır ve milyonlar istikraz edenlerin de neticede mahvolduğunu şu içinde bulunduğumuz zaman bize göstermiş olmakla misal zikrine hacet yoktur. Fransayla Rusya'nın hâli herkesçe malûmdur. Ribâya musır olan eşhasın, sermayeleri, ânî afetlere uğrayıp fakir düştükleri binlerce görülmektedir. Türkiye Devletinin Avrupa'dan istikraz etmediği zamanla istikraza başladığı zaman mukayese edilirse, devletçe istikrazın mazarrattan başka birşey temin etmediği sabit olur. Çünkü; alınan para az zaman içinde zayi' olup halbuki millet varidatının bir kısm-ı mühimmini faize vermekle milyonlarca borç altında inlediği ve Avrupa'nın boyunduruğundan kurtulamadığı acı bir hakikattir ki, inkâra kim cesaret edebilir? Bunun sebebi; faiz değil midir? Paramıza göre bütçemizi tanzim etseydik kazancımız yanı-

mızda kalırdı. Ve bittabi bundan daha rahat yaşardık. Velhasıl Allah'ın emri hilâfında hareket; gerek efrad ve gerek cemiyet-i beşeriye hakkında meşakkat ve felâketten başka bir fayda getirmez. Amma faizle muamele yapmasın da herkes eli bağlı dursun mu? Hayır! Eli bağlı durmasın. Kendinin az parasıyla muamele yaparak malını tezyide çalışsın, kazandığı kendinin olsun ve bankaya hizmetkâr olmasın. Sarfiyatını varidatına uydurarak kendinin birini, iki yapmanın çaresini düşünsün. Yoksa bankadan para alıp kazanacağım zannıyla bankanın birini, iki yapmaya çalışmasın. Zira; bankalar kazancını aldıktan başka birçok kimselerin babadan, dededen kalma malını da netice-i istikrazda bey'i bilvefa veya rehin suretiyle zaptettikleri ve ikraz ile ma'nen memlekete hâkim olan bankaların maddeten de hakimiyete doğru gittiğini kim inkâr eder? İşte bu fenalıkların hepsine sebep; Allah'ın nehyettiği faizciliktir. Şu halde bu gibi hakikatleri görüp de zahirde görülen bazı faideyi nazar-i itibare alarak faizin muhassenatından bahs eden kimseye (ومن يضلل الله فماله من هاد) âyetini okumaktan başka birşey denilemez. Evet! Faizin bazı menfaati münker değildir. Fakat herşeyde menfaatle mazarratı mukayese etmek lâzımdır. Binaenaleyh; mazarrat-ı külliye zımnında menfaat-i cüz'iye ihtiyar olunmaz, bilâkis mazarrat-ı külliye zımnında menfaat-i cüziye terk olunmak kavaid-i şeriyemizdendir. Ve birşeyde menfaatle mezarrat cem' olsa itibar mazarratadır, menfaate değildir.

***

Vâcip Tealâ ribâyı ekledenleri tehdid ettikten sonra amel-i salih işleyenleri amelde devama tergîb etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَآتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler ve namazı eda eylediler ve zekâtı verdiler ve onlar için Rableri

indinde mahfuz ecirleri vardır ve onlar üzerine amellerinin zıyaından korku olmadığı gibi, azap görmedikleri cihetle hüzünleri de yoktur.]

İnsanın imanı sevabın husûlüne ve niam-ı daimeye vüsûlüne sebep olursa da, şu âyette beyan olunan a'mâli terketmek ukubete sebep olacağından Cenab-ı Hak ecr-i kâmile nail olmak için bu amelleri lâyıkı veçh üzere edanın lüzumunu şart kılmıştır. Amel-i salih; ibadetin her nev'ine şâmil olduğu halde amel-i salihi zikirden sonra salâtla zekâtın şanlarına ta'zîm için ayrıca zikrolunmuşlardır. Zira; ibadet-i bedeniye içinden salât ve ibadet-i maliye içinden zekât diyanet-i İslâmiyenin erkân-ı mühimmesinden oldukları için şanlarına tâzim lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ ribâya müteallik âyet nazil olduktan sonra ribâyı terkeden kimsenin âyetin nüzûlünden evvel aldığı faiz kendinin olduğunu beyanedince, henüz alınmamış nâs üzerinde bulunanların da alınması caizdir zannını izale için :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٧٨﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Haram olan şeylerden sakınmakla Allah'a ibadet ve azab-ı ilâhiden nefsinizi vikaye edin ve eğer Allah'a ve Resûlüne iman ettinizse, faizden nâs üzerinde alacağınızdan bekayâyı terkedin.] Zira; beyninizde yapmış olduğunuz mukavele icabı olan şeyden âyetin nüzûlünden evvel aldığınız sizindir. Fakat o mukavelenin icabettiği faizden nâs üzerinde bâki kalan alacağınızı terkedin ve onunla nâsı tazyik etmeyin.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *h i t a p ;* müminlere olduğu halde «Eğer müminseniz ribâdan nâs üzerinde kalanı terkedin» demek «Lisanınızla mümin olduğunuz gibi kalbinizle dahi müminseniz» demektir. *Yahut* «İmanınızın devamını arzu ederseniz, nâs üzerinde ribâdan bâki kalanı terkedin, almayın» demektir.

Âyetin sebeb-i nüzulü; ashaptan ribâ ile muamele yapan bazı

zatın ribâ âyeti nazil olduktan sonra ribâdan nâs üzerinde kalmış alacaklarını talep etmeleri üzerine nazil olduğu mervidir.

*
**

Vâcip Tealâ ribâ âyeti nazil olduğu zaman nâs üzerinde alınmamış faiz varsa ondan sonra alınmayarak terkedilmesi lâzım geldiğini beyanettiği gibi, emrolunan şeyleri işlemeyenler üzerine gazab-ı ilâhinin nazil olacağını beyanetmek üzere :

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ
اَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

buyuruyor.

[Eğer emrolunduğunuz şeyi işlemezseniz Allah-ü Tealâ ve Resûlünden bir harbe intizar edin. Bilin ki bu isyanınızdan dolayı sizin üzerinize gazab-ı ilâhi nazil olacaktır ve eğer ribâdan tevbe ederseniz, nâsa vermiş olduğunuz sermayenizi alırsınız. Zira; o sizin malınızdır. Hiç kimsenin men'e hakkı yoktur. Binaenaleyh; asıl malınızdan ziyade almayınca, bir kimseye zulmetmezsiniz ve re's-ülmalinizi tamamen aldığınız için zulmolunmazsınız.] Çünkü; medyun olan kimsenin sermayenizi vermek hususunda taallül ve tereddüd etmesi veya noksan vermesi hakkı olmadığı cihetle, zulmolunmadığınız gibi siz de verdiğiniz maldan ziyade birşey almadığınız için zulüm de etmezsiniz.

Âyette harbe intizarla emir; müminleredir. Çünkü; bir kimse günaha musır olursa imam tarafından hapisle veyahut darpla tazir-i şer'i icra olunur. Günah işleyenler bir mahalle ahalisi gibi bir cemaat-i kesîre olursa, imam onları tevbeye ve günahı terke davet eder. Eğer tevbe ederlerse ne alâ! Tevbe etmezlerse, te'dip için onlara ilân-ı harbeder. Meselâ; bir kabile ezanı ve cemaati terke musır olurlarsa imam tenbih eder, kabul etmedikleri surette harple te'dîbe kıyam eder ve faize musır olanlarda dahi hal böyledir.

(Beni Sakîf)'ten bazı kimseler (Beni Muğire) ile ribâ muame-

lesi yaparlardı. Resûlullah Tâif'i fethedince bu âyet nazil olur. (Beni Sakîf) ribâya tevbe ve sermayelerini isteyince (Beni Muğire) fakr-i hallerinden şikâyetle hâsılatın meydana gelmesine kadar müsaade talep etmeleri üzerine :

وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

âyeti nazil olmuştur.

[Ve eğer borçlu olan kimse fakr-ü faka sahibi olur def'aten alacağınızı vermeye muktedir olmazsa, sizin üzerinize vacip olan hâsılat zamanına veya borcunu vermek kolay olan bir zamana kadar mühlet vermektir ve eğer bilirseniz, fakir olan kimseye alacağınızı tasadduk etmek sizin için daha hayırlı olur.]

Zira; Allah-ü Tealâ sevabını kat kat verir. Çünkü; bir mümine muavenet eden kimseye Allah-ü Tealâ'nın dünyada ve ahirette muavenet edeceğine dair birçok delilleri mevcuttur. Medyuna mühlet vermek ve tazyik etmemek bir emr-i mühim olduğuna âyet delâlet eder.

Zü usretin ile murad; *borcunu verecek kadar malı olmayan kimse*dir. *Meysere* yle murad; *borcunu edanın imkânı*dır. Binaenaleyh; borçlu olan bir kimse kendinin, evlâd-ü ıyalinin bir günlük nafakasından ziyadesini nefsi için hapsedemez. Borcuna vermesi lâzımdır. Zira; hak sahibinin hakkını, kudreti nispetinde acele vermesi lâzım olduğundan tehiri zulümdür. Binaenaleyh; elinde bulunan malı hadd-i lâyıkında fiat etmediğinden onun değerini buluncaya kadar tehire hakkı yoktur. Noksanına satıp borcunu vermesi vaciptir. Eğer alacak sahibi talepte musır olursa, hatta borçlu olan kimsenin vücudu mütehammilse nefsini icarla borcunu ödemek lâzımdır. Amma hak sahibi te'hire müsaade ederse istediği kadar te'hir eder.

***

Ribâ ile muâmele eden kimseler ekseriyet itibariyle zulme ve

erbab-ı servetten olup nâsa galebe ve cefa ile mallarını almak âdetleri olduğundan Vâcip Tealâ onları âhiretle tehdid etmek üzere :

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

buyuruyor.

[Şol günden ittika edin ki, o günde amelinizin cezasını görmek üzere ancak Allah'ın huzuruna rucu' edersiniz ve rucu'unuzdan sonra her nefis zulüm olunmadığı halde kendi kazandığı amelinin sevabını tamamen alır. Amelinin sevabı noksan olmadığından asla zulüm görmez.]

Hulâsa; borçlu olan kimse fakir olursa borcunu verebileceği bir zamana kadar müsaade etmek mendup ve ind-eşşer' memduh ve medyun fakire alacağını sadaka etmek daha hayırlı olduğu ve huzur-u ilâhiye varılacak kıyamet gününden ittika etmek vacip olup her nefsin kesb ettiği amelinin sevabını tam alıp noksan almakla zulmolunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ribâyı terk ve infak ile emredip bunların da ifası mala mevkuf olduğundan malı muhafazanın keyfiyetini tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ

buyuruyor.

[Ey müminler! Birbirinizle muamelede biriniz mal verip diğeriniz almak suretiyle deyn hâsıl olup, biriniz alacak sahibi diğeriniz bir müddet-i muayyeneye kadar borçlu olduğunda o borcu ve eda olunacak müddeti bir senede yazın.] Ki beyninizde adavet icab eden ihtilâf ve münazaa vaki olmasın. Çünkü; yazılmayacak olursa borcun miktarında ve müddetinde ihtilâf edilerek münaza-

aya ve belki muhakemeye kadar işi uzatıp tarafeynin rahatsız olmaları ihtimali vardır. İşte şu ihtimale meydan vermemek için deynin miktarını ve müddetini beyan ederek . yazmak vâciptir. Binaenaleyh :

وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ

[Beyninizde bir kâtip, adaletle yazsın.]

Miktarında ziyade veya noksan yazmadığı gibi müddetinde de ileri veya geri yazmasın. Şu halde tarafeyn arasında kararlaşan miktar ve müddete, kâtibin dikkat etmesi lâzımdır. Kâtib, aranızda olan mukavele ahkâmını da senede dercetsin ki, hin-i hacette sizi zarardan muhafaza etmekle beraber muamelenin keyfiyeti ve şeraiti tamamiyle malûm olsun, borçlu ve alacaklının birbirine bir diyecekleri kalmasın.

Borcun müddeti malûm olması lâzım olduğunu beyan için *ecel-i müsemma* ile *tedayün* denilmiştir. Müddeti tayin ise, günlerin adediyle veya ay ve seneyle olup *harman zamanı, ekin zamanı* gibi takaddüm ve teahhurla ihtilâf edecek zaman nizaa müeddi olduğundan, bu gibi zamanlarla müddet tayin olunamaz. Çünkü; bu gibi zamanlarla; müddetten maksûd olan nizaı kat'etmek hâsıl olamaz. *Y a z m a k l a* emir; *nedb* içindir. Yani; yazmak menduptur. Binaenaleyh, yazmayan kimse günahkâr olmaz. Bazıları vücub içindir demişlerse de bu; zayıftır. Çünkü; vücupta şiddet ve suûbet vardır. Halbuki muamelede suhûlet matluptur. Şu kadar ki nizadan kurtulmak için yazma efdaldir. Cenab-ı Hak kitabında iki şartın lüzumunu beyan buyurmuştur: Birincisi; kâtibin âdil olmasıdır ki, tarafeynden birinin menfaatini gözeterek diğerinin mazarratını kasdetmesin. Her iki tarafın hukukta müsavi oldukları gibi kâtip indinde dahi müsavi olmaları lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ kâtipte lâzım olan şartlardan ikincisi; *kâtibin âlim olması* olduğunu beyanetmek üzere :

وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ

buyuruyor.

[Ve kâtip yazmaya başladığında Allah'ın talim ettiği gibi yazmaktan imtina etmesin, yazsın.] Fakat maksadı ihlâl edercesine kısa veyahut maksadı kaybedercesine uzun yazmasın. Ancak Allah'ın talimi veçhile maksada muvafık surette yazsın ki, tarafeyn mutazarrır olmasın. Kâtibin ilm-i fıkha âlim olup her iki tarafın hukukunu muhafazaya veledelhâce iki hüccet olacak bir surette yazmaya muktedir olması lâzım olduğu gibi, senedin mazmunu tarafeynin mezhebine muvafık olmak dahi lâzımdır. Zira; muhakemeye gidildiğinde kadı, tarafeynden birinin hakkını iptale yol bulacak bir halde olmamak ve nizaa müeddi olacak müphem kelime istimal etmemek âdâlette dahildir. Kâtibin ilm-i fıkha vukufu; muamelenin selâmetini mucip olduğundan muamelede istihdam olunan kâtibin âlim olması lâzımdır. İşte şu sayılan şerait dairesinde olan bir kâtibe tarafeyn arz-ı ihtiyaç ettiklerinde kâtibin imtina etmesini Cenab-ı Hak nehyetmiştir. Zira; muameleyi şerait-i fıkıh dairesinde senede raptetmek selâmet-i ammeyi mucip olduğundan kâtibin senedi yazmaktan kaçınması caiz değildir.

Borcu senede yazmakla emrin illeti; müddetini uzatmakla veya miktarının ziyade ve noksan tevehhümüyle birbirinin hukukuna tecavüzden muhafaza etmektir.

T e d a y ü n ; borçla alış veriş etmektir ki birinin mal verip diğerinin mukavele olunan müddette ödemek üzere borçlanmasıdır. Bu âyet *bey'-i bisselem* hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; Resûlullah'ın Medine'yi teşrifinde Medine ahalisi hurma üzerine *selem* yaparlardı. Yani altı ay veya bir sene sonra yetişecek hurmayı almak üzere o kadar müddet evvel pazarlık ederek parasını verirler ki, bu misilli bey'e lisan-ı şer'de selem denir. İşte Risaletmeab Efendimiz bu muameleyi görünce «Selem yapacak kimsenin malın tartısıyla ne kadar zaman sonra vereceği müddeti malûm olması lâzım olduğunu» beyan buyurması üzerine Cenab-ı Hak, ehl-i imana muamelelerinde veznile müddette fevkalâde

ihtiyat ve ihtimam lâzım olduğunu bu âyetle beyan ve tavsiye buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ medyun olan kimsenin senedi imzalaması lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

وَلْيُمْلِلِ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا

buyuruyor.

[Ve üzerinde borç olup tayin olunan müddette ödeyeceğini taahhüd eden borç sahibi yazılan senedi imza eylesin ve imza eylediği zaman hukuku ihlâl etmek cihetlerinden Rabbisine ittika etsin ve alacak sahibine eza etmek ve hakkını noksan vermek gibi şeyleri irtikâp etmekten nefsini muhafaza etsin ve Allah'tan korksun ve alacak sahibinin hakkından birşeyi velevse azdan az olsun noksan vermesin.] Zira; bir zerre noksan verse ondan mes'ûldür.

Âyetin bu fıkrası üç mühim hükmü hâvidir: Birincisi; *borç sahibinin imzası lâzım olmasıdır.* Çünkü; imzasız senede itibar yoktur. İkincisi; *borç sahibine eza etmekten ittikadır.* Üçüncüsü; *noksan verilmesi caiz olmamasıdır.*

***

Vâcip Tealâ borç sahibinin imzası lâzım olduğunu beyandan sonra medyunun imzasına itibar olmazsa veyahut imzadan âciz olursa, ne gibi muamele olunmak lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَف۪يهًا اَوْ ضَع۪يفًا اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ
فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ

buyuruyor.

[Eğer hak kendi üzerinde olup, medyun olan kimse malını israf eder, sefih olursa veya çocuk veya ihtiyar veyahut mecnun

gibi ikrarına ve imzasına itibar olunmaz zayıf olursa veyahut lisandan âciz veya lisan bilmez veya cahil olmak gibi bir sebepten dolayı bizzat ikrara kadir olmazsa, şer'an onun makamına kaim olan velisi adalete mukarin olarak ikrar ve imza etsin.] Ki hak sahibinin hakkı zayi' olmasın. Zira muamelât-ı nâs; imkânla mukayyeddir. Binaenaleyh; borç sahibinin beyan olunan sebeplerden birisiyle imzadan âciz ve imzasının muteber olmaması muamelenin muattal olmasını icab edince, muamelenin cereyanı için mümkün olan velisinin imzasıdır. Zira; asıl müteazzir olunca hükmün bedele intikal etmesi meşru'dur.

***

Vâcip Tealâ yalnız ikrar ve imza kâfi olmayıp iki şahitle işhad etmek lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ
مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَيهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَيهُمَا الْأُخْرَى

buyuruyor.

[Borç sahibinin kendisi veya velisinin ikrar ve imzasıyla beraber erkeklerinizden iki şahit arayın ve onlar huzurunda ikrar vuku bulsun ki, icabında onlar şehadet etsinler ve eğer iki erkek bulunmazsa razı olduğunuz şahitlerden bir erkek, iki kadın arayın ki, onlar şehadet etsinler ve şahitler adaletinde şüphe etmeyip razı olduğunuz kimselerden olsun ki, kalbiniz rahat etsin. Çünkü; razı olmadığınız kimseler şahit olurlarsa icabında şehadetleri şüpheden hâli olmaz ve kadınlardan birisi meseleyi unutursa diğeri hatırına getirmek için iki olmak lâzımdır.] Zira; kadınların tabiatlarında unutmak galiptir. Binaenaleyh nisab-ı şehadet; erkeklerden bire bedel kadınlardan ikidir.

وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا

[Ve davet olunduklarında şahitler şehadetlerinden imtina etmesinler.] Zira şehadetten imtina etmek; hak sahibinin hakkını

iptal ettiğinden caiz değildir. Şehadetin kabulünde: Şahidin hür, âkil, baliğ, âdil ve müslim olması şart olduğu gibi, o şehadette şahid için celb-i menfaat veya def-i mazarrat veyahut aleyhine şehadet edeceği kimseyle kendi arasında adavet olmamak şarttır. Zira adavet; insanı lâyık olmadık birtakım ef'ale sevkettiği gibi yalan söylemeye ve şehadete hile karıştırmaya dahi sevkeder. Eda-yı şehadet için ne kadar uzun mesafe olsa şahidin gitmesi vâcip olduğu cihetle imtina caiz değildir.

Bir kişide galat-ı sehiv veyahut yalan ihtimali olduğundan nisab-ı şehadet ikidir. Şu ihtimaller, şahidin iki olduğunda dahi varsa da bir dereceye kadar azdır.

***

Vâcip Tealâ alış verişte borcu beyaneder senet tanzim edilmesini emrettikten sonra senedin yazılmasında müsamaha ve terketmekten nehyetmek üzere:

وَلَا تَسْـَٔمُوٓا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا اِلٰٓى اَجَلِهِ

buyuruyor.

[Ey müminler! Az veya çok, küçük veya büyük borcunuzu ve alacağınızı müddetini beyanederek yazmaktan yorulmayınız.] Zira; tereddüdü ve şekki def'etmek için yazmak en kolay ve yakın bir tarîktır. Binaenaleyh; muamelenizi yazmakta müsamaha göstermeyin.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile azıcık maldan hâsıl olan münazaa birçok fitne ve fesada ve belki mukateleye bile bâdi olduğundan Cenab-ı Hak muamelede velev gayet az olsa bile senet tanziminde müsamaha edilmemesini ve yorgunluk gösterilmemesini tavsiye etmiştir.

ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُوٓا اِلَّآ اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً
حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا

[Şu beyan olunan veçh üzere senet yazmak; indallah muamelenizde âdâlet ve eda-yı şehadette muaveneti ziyadedir. Çünkü yazmak; murur-u zamanla şahitlerin unuttukları cihetleri hatırlarına getirdiğinden şehadetin kavamıdır ve muamelede borcu ve alacağı beyaneder senet yazmak tereddüdü ve şekki izalede en yakîn ve kestirme bir tarîktir. Ve cemi-i zamanda yazmak lâzımdır. İllâ muameleniz elden ele alıp vermekten ibaret olup beyninizde idare ettiğiniz hazır bir ticaretten ibaret olursa onu yazmamakta sizin üzerinize günah yoktur.] Zira; elden ele alaverede niza olmadığından yazmak lâzım olmaz ve kitabette yalan ve noksan gibi muamele olmadığından kitabetin ziyade adâlet olduğu ve şehadeti hıfzedip, tezekkür etmekte istikamete vesile olduğundan kitabetin şehadete akvem olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; kitabet olunca şehadette şüphe olmaz. *T i c a r e t - i h a z ı r e* yle murad; *peşin alış veriş*tir. Zira; peşin muamelede yazmaya ihtiyaç olmadığından yazılmazsa günah olmadığı beyan olunmuştur.

وَاَشْهِدُوٓا اِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ

[Peşin alış verişte ve müddeti yakın olan muamelede yazmazsanız bile ihtiyaten şahit bulundurun. Çünkü; tarafeyn birbirini ızrar etmekten hali olmadığından şahit bulundurmak müstehaptır ve kâtip yazmamak veyahut yazarsa da ziyade ve noksan yazmak suretiyle tarafeynden birini veya ikisini ızrar etmesin ve şahit de eda-yı şehadete gitmemek ve hakkı ketmetmek gibi şeylerle tarafeyni ızrar ve tarafeyn de şahidin harcırahını ve ücretini vermemekle şahidi ızrar etmesinler.] Çünkü; (لاضرر ولاضرار فى الاسلام) yani «İslâmda ne bir taraftan ne de iki taraftan zarar yoktur.»

وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝

[Ve eğer birbirinizi ızrarla nehyolunduğunuz menhiyatı işlerseniz bu işiniz size günahtır. Zira; birbirinizi ızrarla fasık ve taat-ı

ilâhiyeden çıkmış olursanız ve hudud-u ilâhiyi tecavüzde Allah'-tan korkun ve nefsinizi menhi olan şeylerden sakının, halbuki Al-lah-ü Tealâ halinize muvafık ve şanınıza lâyık olan ahkâmını Re-sulü vasıtasıyla size öğretti. Binaenaleyh; sizin, Allah'ın talim et-tiği ahkâmına riayetiniz lâzımdır ve onun haricine çıkmak sizin için fısktır ve Allah-ü Tealâ herşeyi ve sizin amellerinizi bilir.] İstihkakınıza göre ceza verir. Binaenaleyh insanın; her muamele-sinde hüsn-ü cezaya müstehak olacak amele sa'yetmesi lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ muamelede bir senet yazılmasını emrettiği gibi müsaferet halinde kâtip bulunmaz veya kâtip bulunur da alet-i kitabet bulunmamakla yazmak mümkün olmazsa ne gibi muamele olunacağını beyanetmek üzere :

وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ

buyuruyor.

[Ey müminler! Eğer siz sefer üzerinde olur da muamelenizin cereyanını ve borcun miktarını ve müddetini yazacak kâtip bula-mazsanız, medyunun borcu bedelinde rehin alır, kabzedersiniz.]

R e h i n ; borcuna mukabil eda edinceye kadar durmak üzere borçlu olan kimsenin alacak sahibine verdiği şeydir. Alacak sahibi her zaman borçludan rehin isteyebilir. Lâkin müsaferette rehin almak galip olduğundan bu âyette müsaferet zikrolunmuş-tur, yoksa rehin almak hal-i sefere mahsus değildir.

فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ

[Eğer siz bazınız bazınıza emin olur da rehin almak istemez-seniz, emin addolunan kimse emanetini yani alacak sahibine bor-cunu versin ve Rabbisine ittika etsin.] Ki borcunu inkâr ve hıya-net etmek ve borcunu noksan vermek ve mukavele olunan müd-deti tehir etmek gibi şeylerden nefsini vikaye eylesin. Çünkü; ala-cak sahibi senet yazmak ve rehin almak gibi şeylere hacet göster-

meksizin onun emanetine havale etti. Şu halde medyun da onun iyiliğine karşı müddetin hulûlünde derhal borcunu vermelidir.

وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

[Ve hukuk-u ibada müteallik şehadeti saklamayın. Eğer bir kimse, üzerine vacip olan şehadeti saklarsa, o kimsenin kalbi günahkâr olur ve Allah-ü Tealâ sizin şehadeti saklamak ve tarafeyni ızrar etmek gibi amellerinizi bilir.] Ve herbirinin intikamını alır. Çünkü; günah işleyen kimse o günahtan tevbe etmedikçe veyahut aff-ı ilâhiye mazhar olmadıkça elbette o günahının cezasını görür.

Hulâsa; muamelenin intizamını muhafaza ve nâsı zarardan vikaye için usül-ü ticarette tarafeyn muamelelerini bir senetle zaptetmek lâzım ve senedi yazan kâtibin âdâlet üzere yazıp muameleyi lâyıkıyla tasvir etmesi vâcip ve muameleye şahit bulundurmak ve şahitlerin vakayı güzel zaptedip icabında lâyıkıyla şehadet etmeleri elzem olduğu ve eğer şahit şehadetten imtina veya ketmederse, günahkâr olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bu sûrede usûl-ü itikadiyeden tevhide ve sıfat-ı ilâhiyeye müteallik mesaili ve furû-u a'mâlden namaz, oruç, hac, zekât, nikâh, talâk, mehir, rıza', ilâ, deyn ve senet yazılmak gibi mesaili beyanettiği gibi, bu ahkâma riayetin vücubunu iş'ar eden kudret ve ilim sıfatlarının kemâlini dahi beyanetmek üzere :

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde mevcut olan mahlukatın cümlesi Allah'ındır ve eğer nefsinizde olan tasavvurlarınızı izhar eder veyahut saklarsanız, Allah-ü Tealâ onların herbiriyle sizi muhasebe eder. Zira; hepsini bilir.]

فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

[Binaenaleyh; Allah-ü Tealâ dilediği kimseyi mağfiret eder ve istediğini muazzep kılar. Zira; Allah herşeye kâdirdir. Ezelen ve ebeden kudretinden hiç birşey hariç olmaz.] Bu âyet; itaat eden kimseler hakkında lûtf-u ilâhiyi vaadin ve âsiler hakkında gazabı vaîdin nihayetidir. Çünkü; herşeyi ve bilhassa kullarının gizli ve aşikâr amellerini bilip herşeye kadir olunca, itaat edenlere nimet vereceğini ve âsi olanlara azap edeceğini beyanetmiştir. Binaenaleyh; herkesin Allah'ın gazabından korkması lâzımdır.

Vâcip Tealâ, bu âyette gizli ve aşikâr her amel üzerine muhasebe edeceğini beyanetti. İnsan hatırına gelen bir fenalığın, sevmeyerek hariçte vücut bulmasına sa'yetmez ve mücerret kalbinde deveran etmekle kalırsa bundan mesul olmaz. Zira; hatıratın def'ine insan kadir olamaz. Binaenaleyh; kudretinin fevkinde olan şeyden ise, hiçbir kimse mesul değildir. Amma kalbine gelen fenalığı kabul edip kararlaştırarak hariçte vücut bulmasına sa'yederse bundan mes'ul olur, velevse hariçte vücut bulmasın. Ancak kalpte kasdolmaksızın aza-yı cevarihten sehven veya uyku halinde sudûr eden ef'alinden insan mes'ul olmaz.

Hulâsa; yerde ve göklerde olan mahlukatın cümlesi Allah'ın mahluku ve kulları olup, onların herbirinde tasarruf Allah-ü Tealâ'ya ait olduğu ve insanların cümle işlerini bildiği ve hatta kalplerinde gizledikleri ve hariçte izhar ettikleri ef'alin herbiriyle onları muhasebe edeceği ve dilediği kulunun günahını mağfiret edip istediğine azap edeceği ve Allah-ü Tealâ'nın herşeye kâdir olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ rubûbiyette kemalini beyanettiği gibi kullarının ubûdiyette de kemallerini beyanetmek üzere :

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ ط

buyuruyor.

[Resul-ü muazzam, Rabbisinden kendisine inzal olunan Kur'ân'a imanetti ve müminlerin küllisi Allah'a ve meleklerine ve kitaplarına ve bilûmum resullerine iman ettiler.]

لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ

[Biz Allah'ın resullerinden herbirini öbüründen fark ettirmeyiz ve cümlesine iman ederiz.]

وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾

[Ve rusül-ü kiramın bize getirmiş oldukları ahkâmın cümlesini işittik ve itaat ettik. Ey bizim Rabbimiz! Günahlarımızı mağfiret etmeni isteriz ve ancak âhirette senin huzurundur varılacak yer, dediler.]

Yani; Cenab-ı Hakkın Resûl-ü Mükerremi, Rabbisi tarafından inzal olunan Kur'ân'a ve Kur'ân'ın mutazammın olduğu ahkâmın taraf-ı ilâhiden olduğuna iman etti. Ve müminlerden herbiri: Evvelen; *Allah'a iman* ettiler. Zira Allah'a iman; üss-ül'esas olduğu cihetle takdîm olunmuştur. Allah'tan vahyi ve kitapları resullere getiren melek olduğu için ikinci mertebe; *meleklere iman* ettikleri beyanolunmuştur. Meleklerin rusül-ü kirama getirdikleri vahiy; kitap olduğundan üçüncü mertebede *kitaplara iman* beyanolunmuştur. Dördüncü mertebede kendilerini hakka davet eden *rusül-ü kirama iman* ettikleri beyanolunmuştur.

Allah'a iman; zatına, sıfatına ve ef'aline imana şâmildir.

Meleklere iman; Allah'ın kulları olup Rablerinden korkarak asla günah işlemediklerine ve daima ibadetle meşgul olduklarına iman etmektir. *Melekler;* kuvve-i şehevaniyeden mücerret oldukları için ibadetten yorulmaz ve kibretmezler. Onların zikirleri bizim nefeslerimiz makamındadır. Memur oldukları şeyde asla muhalefet etmezler. Onların herbirerleri birer umura müvekkillerdir. Herkes vazifesine devam eder ve Cibril-i Emin enbiyaya vahiy getirmeye memurdur.

Kitaplara iman; kitapların taraf-ı ilâhiden vahy-i münzel olup kulları ıslah için gönderildiğine ve Kur'ân'ın kıyamete kadar baki olup asla tahrif olunmayacağına iman etmektir.

R u s ü l - ü k i r a m a i m a n ; Onların ma'sum ve taraf-ı ilâhiden kulları irşad ve ıslaha memur ve mucizeleriyle nübüvvetlerini ispat etmiş insan-ı kâmil olduklarına ve sözleri doğru olup onlardan asla yalan sadır olmadığına iman etmektir. Rusül-ü kiramın herbirine iman vaciptir, beyinlerini asla tefrik caiz değildir. Binaenaleyh, içinden birine küfür; cümlesine küfür menzilindedir.

Bu âyette kemalât-ı insaniyenin esası beyan olunmuştur. Zira kemalât-ı insaniye; usûl-ü itikadiye ve ameliyeye ilim ve amelle hâsıl olur. *İtikadiyata müteallik olan ilme;* kuvve-i nazariye *ve o ilmin muktezasıyla amele;* kuvve-i ameliye denir. Kuvve-i ilmiye ve nazariyenin ameliyeden şerefli olduğuna işaret için Kur'ân'da kuvve-i ilmiye daima mukaddem olarak varid olmuştur.

Binaenaleyh bu âyette kuvve-i nazariye olan iman; *mukaddem* ve kuvve-i ameliyeye işaret olan (سمعنا واطعنا) *muahhar* olarak varid olmuştur.

Bu âyette insanda mevcut olan *üç mertebeye* dahi işaret olunmuştur: *B i r i n c i m e r t e b e o l a n* imana (امن الرسول بما انزل اليه من ربه والمؤمنون) *i k i n c i m e r t e b e* olan *ubudiyete* (سمعنا واطعنا) ile, *ü ç ü n c ü m e r t e b e* olan *ahval-i âhirete* (غفرانك ربنا واليك المصير) ile işaret olunmuştur. Binaenaleyh; insan üzerine vâcip olan meratibin cümlesine icmalen işaret mevcuttur.

Mertebe-i ubûdiyet her nekadar vezaif-i ubûdiyeti edaya sa'yetmekse de, insan ne kadar gayret etse kusurdan hâli olamayacağına işaret için kâmil insanlar kuvve-i nazariye olan itikadatı ve kuvve-i ameliye olan ibadatı edaya ve cem-i tekâlifi kabule (سمعنا واطعنا) diyerek müsaraat etmekle beraber kendilerinden sadır olan kusura karşı (غفرانك) kavliyle mağfiret istediklerini beyanla insan için ibadet cihetinden her nekadar terakkiye malik olsa dahi, mağfiret talebini terketmek caiz olmadığına işaret olunmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; bundan evvelki âyette hafî ve celî cümle a'mâlin muhasebe olunacağı beyan olununca ashab-ı Resûlullah telâşa düşüp huzur-u

Risalete gelerek dediler ki, «Ya Resulallah! Namaz, oruç ve sair ibadat kudretimiz tahtındadır. Bunları edaya çalışırız, lâkin kalbimize hutur eden şeyden muhasebe olununca biz onun def'ine muktedir değiliz, işimiz müşküldür» demeleri üzerine Resûlullah «Sizden evvel ehl-i kitap (سمعنا وعصينا) dediler. Siz de öyle demek mi istersiniz? Belki (سمعنا واطعنا) deyin» buyurdu ve ashab-ı kiram da emre imtisalen bunu okuyunca bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ müminlerin mağfiret talep ettiklerini beyandan sonra taleplerinin kabulünü iş'ar etmek üzere :

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ hiçbir nefse teklif etmez, illâ kudreti miktarı teklif eder.] Zira kudretin fevkinde teklif caiz değildir.

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

[Her nefsin kesbettiği hayratın sevabı o nefsin menfaatinedir ve iktisab ettiği cinayet ve kabahatin azabı dahi o nefsin mazarratınadır.]

Şerri kesbetmek nefsin arzusu ve lüzumundan ziyade şevk ve mahabbetle olduğundan *ziyade manâya delâlet eden* iktisab kelimesi gelmiştir. Amma hayır; alelekser nefsin arzusuyla olmadığına işaret için asıl manâya delâlet eden (كسبت) kelimesi varid olmuştur.

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَاْنَا

[Ey bizim Rabbimiz! Biz nisyan veya hata ederek kusur edersek o kusurumuzla sen bizi muahaze etme] demekle müminler tazarru ve niyazda bulunurlar. Her ne kadar nisyanla vaki olan

kusur ma'füv ise de dua, ibadet olduğundan nisyanın affı duaya mani değildir. *Yahut* *n i s y a n ; te'vil-i fasidle ameli terketmek* ve *h a t a* da *te'vil-i fasidle bir kabahat işlemektir. Buna* nazaran *manâ-yı âyet:* **[Ya Rabbi! Te'vil-i fasidle işlenmesi lâlenmesi lâzım olan ameli terkedersek veyahut te'vil-i fasidle bir kabahat işlersek sen bizi muahaze etme]** demektir.

***

Vâcip Tealâ müminlerin ikinci dualarını beyanetmek üzere :

رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا

buyuruyor.

[Ey bizim Rabbimiz! Bizden evvel geçen ümmetler üzerine ağır teklifler yüklettiğin gibi bizim üzerimize de ağır yükler yükletme] demekle müminler tazarru ve niyazda bulunurlar.

Fahr-i Razi'nin beyanı *v e ç h i l e e v v e l* geçenlerle murad; *Yehûd*'dur. Çünkü; Yahûd'a *elli vakit namaz farz olması ve necaset isabet eden elbisenin isabet eden mahallinin kesilmesi ve nisyanen işledikleri hatalarının cezası olarak halâl taamın bazısının haram olması ve dünyada ukubetlerinin ta'cil olunması* gibi ağır teklifler vaki olmuştu.

İşte ümmet-i Muhammed üzerine bu gibi tekliflerin tahmil olunmamasıyla duayı Cenab-ı Hakkın talimiyle ümmetin ekserisi bu duaya devam ettiklerinden, Cenab-ı Hak bu ümmete bu gibi ağır teklifleri tahmil etmemiştir. Ve bu duaya devamın lüzumuna âyet delâlet eder.

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ

[Ey bizim Rabbimiz! Bizim takatimiz olmayan şeyi bize tahmil etme.]

T a k a t o l m a y a n şeyle murad; *ümem-i salifeye nazil olan ukubetlerdir.*

وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

[Ya Rabbi! Bizim kusurlarımızı affet ve bizim hatalarımızı setirle bize lûtf-ü merhamet et. Zira; sen bizim mevlâmız ve yardımcımızsın. Binaenaleyh; Ya Rabbi! Bize kavm-i kâfirîn üzerinde nusret ver.]

A f ; azabı iskat etmek, m a ğ f i r e t ; rüsvalık ve fezahat azabından kurtarmak için günahı setretmek, r a h m e t ; sevap ve lutf ü ihsandır. Şu halde bu âyette *abd için* evvelen; *azab-ı cismaninin sukutunu,* saniyen; *azab-ı ruhaninin izalesini,* salisen; *nimet-i ilâhiyeye nail olmasını* istemek lâzım olduğuna işaret olunmuştur. Çünkü; necasete benzeyen günahtan taharet kesbetmeyince nimete istihkak olamayacağından ilk önce günahtan nefsini tathir etmek lâzımdır. Zira; her tarafı necasetle mülevves olan bir kimse ipekle döşenmiş bir konağa münasip görülemez. Belki hamama gider yıkanır, ondan sonra o konağa münasip görülür. İşte bunun gibi insan günahlarından temizlenmeyince, indallah makbul bir kul olamayacağından en tâhir bir mahal olan Cennet'e münasip olamaz.

***

SURE-İ ÂL-İ İMRAN

Bu sûre-i kerime Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. «206» âyeti cami'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤمۤ ۝١

Bu misilli sûrelerin evvellerinde olan hurufata ait tafsilât; Sûre-i Bakara'nın evvelinde beyan olunduğundan tekrarına lüzum görülmemiştir. Yalnız (الم) sûrenin ismi olduğuna nazaran manâ-yı nazım : [**Şu sûre; (** الم **) sûresidir.**] demek olur.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ الْحَيُّ الْقَيُّومُۜ ۝٢

[Allah-ü Tealâ'dan başka bihakkın mabud yoktur, ancak ibadete lâyık Allah-ü Tealâ vardır. O Allah-ü Tealâ ki, hayat sıfatıyla muttasıf ve kullarının umurunu tedbîr ve ahvalini hıfz ile kaimdir.]

Yani; Allah-ü Tealâ cümlenin ma'bududur. Zira; ondan başka ibadete müstehak bir kimse yoktur. Binaenaleyh; herkesin ibadetini zat-ı ülûhiyete hasretmesi lâzımdır. Çünkü; Allah-ü Tealâ daima hayatla muttasıf olduğundan sabittir ve zeval ihtimali yoktur. Seneler geçmek ve zamanlar devretmekle hayat-ı ilâhiyeye fütur ârız olmadığı cihetle her zaman kullarının işlerini tedbîr ve hallerini hıfz ile kaimdir.

İşte bu âyette Vâcip Tealâ ibadete müstehak olduğunu *hayy* ve *kayyum* sıfatlarıyla ispat etmiştir. Zira *bihakkın mabud olmasına; h a y y* olması ve *ibadet edenlerin umuruna kaim olmasına; k a y y u m* olması lâzım olduğundan Vâcip Tealâ zat-i ülûhiyetini *hayy* ve *kayyum* sıfatlarıyla tavsif buyurmuştur.

Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran bu âyetin *İsm-i A'zam* olduğu mervidir. Çünkü; Resulullah'ın «*İsm-i A'zam;* üç sûrededir: Birincisi; *Sûre-i Bakara'da* (اللّٰهلاالٰهالاهو الحى القيوم), ikincisi; *Sûre-i Âl-i İmrân*'da (اللّٰهلاالٰهالاهوالحى القيوم) üçüncüsü; *Sûre-i Taha*'da (وعنتالوجوهللحى القيوم)'dur.» buyurduğu mervidir. Gerçi şu rivayet haber-i âhad kabilinden olduğu cihetle kat'i hüküm ifade etmezse de, zan ifade ettiğinden esma-i hüsna içinde *Hayy* ve *Kayyum* ism-i şeriflerinin İsm-i A'zam olması muhtemeldir.

Bu sûrenin evvelinden itibaren seksen âyetin sebeb-i nüzülü; Necran beldesinde sakin olan Nasarâdan huzur-u Risalete gelen seksen kişinin mübahaseleridir. Çünkü; Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Necran'dan seksen kişi süvari ve yaya olarak kemâl-i gurur ve azametle gelip Mescid-i Resûlullah'a girdiler ve namazlarının vakti olduğu cihetle şarka karşı namaz kıldılar. Bunların reisleri (Mesih) ve sahib-i re'yü meşveretleri (Seyyid) ve ulemadan ilm-ü fazılla ma'ruf medrese sahibi (Ebu Hârise) Resûlullah'la mübahaseye başladılar. Ve Hz. İsa'nın mevtayı diriltmek ve körlerin gözünü açmak gibi mucizeleriyle ülûhiyetini ispata çalıştılar ve Hz. İsa'nın babası olmamasıyla Allah'ın oğlu olduğunu ispata kalkıştılar ve Allah-ü Tealâ'nın «Biz işledik» ve «Biz halk ettik» gibi zatından cemi' siyğasıyla tâbir etmesinden Hz. İsa'nın hâşâ ulûhiyetten bir kısım olmasını ispatetmek istediler ve «Eğer Allahü Tealâ bir olsa zatından *ben* lâfzıyla tâbir eder de *biz* lâfzıyla tâbir etmezdi. Şu halde *biz* tâbiri ulûhiyette şerik olduğuna delâleteder» diyerek kendi zu'mlarınca güya davalarını bu suretle ispat etmiş oluyorlardı.

Resûlullah (S.A.) onları din-i İslâma davet etti. Onlar «Biz İslâmız» deyince Resûlullah «Yalan söylediniz. Zira; Allah'a veled isnad eyler, salibe ibadet eder ve hınzır eti yersiniz de nasıl İslâm

olursunuz» buyurdu. İşte onların «Hz. İsa'nın babası kimdir?» demeleri üzerine bu sûrenin evvelinden seksen küsur âyetin nazil olduğu mervidir.

Bundan sonra Resulullah (S.A.) «Allah-ü Tealâ'nın hayy olup hayatına zeval ârız olmayacağını ve Hz. İsa'ya ise vefat etmek ârız olacağını ve İsa (A.S.) hâşâ Allah'ın oğlu olsa, oğulun babaya benzemesi lâzım geleceğini ve halbuki Allah-ü Tealâ herşeye kadir ve kullarına kayyim ve mahlukatı halkedip rızıklarını da verdiği halde Hz. İsa'nın bunların hiçbirisine kadir olmadığını bilmez misiniz ve İsa (A.S.)'ın avârız-ı beşeriyede sair efrad-ı beşerden farkı var mıdır?» buyurunca onlar «Cümlesini biliriz» dediler. Resûlullah «Hakikat böyle olunca Hz. İsa'nın ülûhiyetini veyahut Allah'ın oğlu olduğunu nasıl iddia edersiniz?» buyurması üzerine onlar mephût olarak cevaptan âciz olduklarını izhar ettiler. Çünkü batıl davayı ispata çalışan kimseler her zaman hâip ve hâsirlerdir.

Bunlar cevaptan aciz olunca Resulullah onları lânete [1] davet etti. Onlar «Biz seninle lânete girişmeyiz, fakat dinimizi de terkedemeyiz. Şu kadar ki, bizim emvalimizi taksimde beynimizde ihtilâf vardır. Ashabından birini bizimle göndermeni senden rica ederiz. Zira; senin göndereceğin zatın hükmüne razı olacağız. Binaenaleyh; aramızdan ihtilâf kalkacaktır.» demeleri üzerine Resûlullah onların beyninde hakem olmak üzere (Ebu Ubeyde) Hz.'ni gönderdi.

Hulâsa; Allah-ü Tealâ'dan başka mabudünbilhak olmadığını beyanla Nasaranın veled ispatına dair davalarının reddolunduğu ve ulûhiyetin hayat-ı ebediyeyle hayy olup umur-u ibadı daima murakabe ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetini beyanla veledi ve şeriki olduğunu itikad edenleri reddettikten sonra Resûlünün nübüvvetini ispat etmek üzere :

---

[1] Lânetin tafsili lânete müteallik olan âyette gelecektir.

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ senin üzerine hakka ve adâlete mukarin kitab-ı mübini inzaletti ki, o kitap kendinden evvel geçen kitapları tasdik edicidir.]

Yani; ey Rasûl-ü Ekrem! Allah-ü Tealâ senin üzerine dünyevi ve uhrevi ve kulların ef'aline müteallik ahkâmı cami' olan Kur'ân'ı hakka mukarin ve adâlete muvafık olarak ve kendinden evvel nazil olan kitapları tasdik edici olduğu halde havadisin icabına göre müteaddid vakitlerde tenzil etti.

Bu âyette *k i t a p l a* murad; *Kur'ân*'dır. Usül-ü itikadiyede ve bazı furû-u âmâlde Kur'ân; Tevrat ve İncil gibi evvel nazil olan kitapları tasdik ettiğinden evvel geçen kitapları tasdik ettiğini beyanla ehl-i kitap insafa davet olunmuştur. Kur'ân def'aten nazil olmayıp icab-ı hale göre inzali yirmi üç sene imtidad ettiğinden inzalde kesrete delâlet eden (نزل) varid olmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Kur'ân; geçmiş ümmetlerin ahvalinden haberinde sâdık olduğuna veya cümle ahkâmında insanları tarîk-i hakka sevkedip batıldan nehyettiğine ve muamelâtta nasa adaleti tavsiye edip ubûdiyet noktasında insafa davet eylediğine ve manâsı muhkem olup tenakuzdan âri olduğuna işaret için Kur'ân'ın hakka mukarin olarak tenzil olunduğu beyanolunmuştur.

Bu âyet; Resûlullah'a itiraz edenleri red ve hakka nebi olduğunu ispat için varid olmuştur. Çünkü; Resûlullah'ın ehl-i ilimden bir kimseyle görüşmediği ve taallüm etmediği halde böyle bir kitabın, kendine nazil olup kütüb-ü sabıkayı tasdik etmesi ve haber verdiği şeylerin vâkıa muvafık olması hakka nebi olduğuna delâlet eder. Her ne kadar Kur'ân kütüb-i sabıkayı neshetmişse de kutüb-ü sabıka; Kur'ân'ın nazil olacağını ve evvel nazil olan kitapları neshedip hükmünün ilâ yevm-il kıyam bâki kalacağını beyanedip onların beyanları veçh üzere nazil olması kütüb-ü sabıkayı tasdik olduğundan *müsaddık* olduğu beyan olunmuştur.

Hulâsa; Resûlullah üzerine Kur'ân hakka mukarin olarak nazil olduğu ve evvel nazil olan kitapların beyanlarına muvafık ola-

rak nazil olmakla onları tasdîk ve Kur'ân'ın bu minval üzere nazil olması Resulullah'ın risaletini ispat ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'ân'ın hakka mukarin olarak nazil olup kütüb-ü sabıkayı tasdik ettiğini beyandan sonra Kur'ân gibi, Tevrat ve İncil'in de nazil olduklarını beyanetmek üzere :

وَأَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ ۝ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ

buyuruyor.

[Nasa, doğru yolu gösterici oldukları halde Kur'ân'dan evvel Allah-ü Tealâ Tevrat'ı ve İncil'i ve hakla batıl beynini tefrik eden sair kitapları inzal etti.]

Yani; taraf-ı ilâhiden nazil olan yalnız Kur'ân değildir. Zira; Allah-ü Tealâ Kur'ân'dan evvel Hz. Musa'ya Tevrat'ı ve Hz. İsa'ya İncil'i, nâsı hidayette kılıcı oldukları halde inzal etti. Ve sair enbiya-yı izâm hazaratı üzerine de hakla batıl beynini tefrik eden kitaplarını inzal eyledi. Şu halde inzal; Kur'ân'a mahsus değildir. Zira; Cenab-ı Hakkın, zamanına göre kullarını irşad için risaletini ihtiyar buyurduğu resûllerine kitap inzal etmesi adet-i cariyesindendir.

Tevrat'la İncil ve sair kitapların def'aten inzal olunduklarına işaret için (انزل) varid olmuş ve umur-u dünyeviye ve uhreviyelerinde nâsa, doğru yolû gösterdikleri için *hidayet*le tavsif olunmuşlardır.

Bu âyette Tevrat'la İncil'in hidayette kıldıkları *n â s* la murad; *nesholuncaya kadar onlarla amel eden insanlardır.* *F u r - k a n* 'la murad; *Tevrat'tan daha evvel nazil olan kitaplar* olduğuna nazaran tekrar yoktur. Amma *F u r k a n* 'la murad; *Kur'ân* olduğuna nazaran gerçi Kur'ân'ın inzal olunduğu bundan evvelki âyette beyan olunmuşsa da, şanına ta'zîm ve mahabetini ilân için bu âyette Kur'ân'ın inzali tekrar zikrolunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyette Furkan'la murad;

enbiya-yı izâmın mu'cizeleridir. Çünkü; enbiya üzerine kitaplarını inzal edince ümmetleri tarafından mu'cize istemek ve onların mucizeleriyle nübüvvet davalarını ispat edip dava-yı sâdıkayla dava-yı kâzibe beynini mucizeyle tefrik etmek âdet olduğundan kitapların inzalini beyandan sonra, kitapların hak ve nebilerin davalarında sâdık olduklarını ispat eden mu'cizeleri inzâl ettiğini beyan buyurmuştur. Binaenaleyh *F u r k a n* 'la murad; *mucizeler* olmak ihtimali galiptir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine ve enbiyanın nübüvvetine müteallik mesâili icmalen beyandan sonra bu kadar açık delilleri terkederek, küfredenlerin cezalarını beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ④

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'ın vahdaniyetine ve enbiyanın nübüvvetlerine delâlet eden âyetlerine küfrettiler, onlar için şiddetli azap vardır. Zira; Allahü Tealâ herkese galip, intikam sahibidir.]

Yani Allah'ın vahdaniyetine ve enbiyanın nübüvvetine delâlet eden âyetler meydanda olduğu halde o âyetleri inkârla küfür gibi bir büyük cinayeti irtikâp edenler için, şiddetli azap vardır. Çünkü küfür; cinayetlerin pek büyüğü olduğundan, onun cezası olan azabın şiddetli olacağı tabiidir. Zira ceza; cinayete göre olmak adâlettir. Allah-ü Tealâ herkese galiptir. Binaenaleyh; vahdaniyetini ve enbiyasını tasdîk etmeyenleri şiddetli azapla muazzep kılmaya kadir, intikam sahibidir. Şu halde küfrü irtikâp eden düşmanlarından intikamını alır, onları cezasız bırakmaz.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette *A l l a h ' ı n â y e t l e r i y l e* murad; *enbiya üzerine inzal ettiği kitapları ve mucizeleridir.* İşte kitapları ve mucizeleri nazar-ı itibare almayıp belki o âyetlerden i'râz edenlerin şiddetli azapla muazzep olacaklarını beyanla tehdid etmiştir. Ve âyetlerin şanına ta'zîm için (Allah) lâfzına muzaf kılınmıştır ki, cinayet Allah'a karşı bir cinayet

olduğundan şiddetli azaba istihkaklarının sebebi küfürleri olduğu bilinsin.

*
**

Vâcip Tealâ, nâsın umurunu muhafaza ve murakabe ve enbiya-yı ızâm üzerine kitaplar ve mucizeler inzal ettiğini ve küfredenlere şiddetli azap olacağını beyandan sonra, bu ef'alin cümlesi ilme ve kudrete muhtac olduğundan ilminin ve kudretinin kemâlini beyan etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ۝

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ üzerine yerde ve gökte gizli hiçbir şey olmaz.]

Yani; yeryüzünde ve gökte küllî ve cüz'î olarak iman ve küfür, hidayet ve dalâlet üzere geçmiş veyahut ileride olacak şeylerin hiçbirisi Allah-ü Tealâ üzerine gizli olmaz. Hepsine ilmi lâhiktir. Binaenaleyh; iman eden kimsenin imanını bilir ve sevabını verir, küfreden kimsenin küfrünü bilir ve onun ceza-yı sezasını verir. Şu halde hiçbir kimse ibadet veya kabahatini Allah-ü Tealâ'dan saklamaya kadir olamadığından herkes ameline göre cezasını bulur.

Bu sûrenin evvelinden itibaren seksen küsur âyetin sebeb-i nüzülü Necran'dan gelen ve Hz. İsa'nın ulûhiyetini iddia eden Nasâra taifesi olduğu beyan olunmuştu. İşte bu âyet; Nasara'nın davalarını red ve iptal etmiştir. Çünkü; onlar Hz. İsa'nın bazı mugayebattan haber vermesini hâşâ ülûhiyetine delil addederek demişlerdi ki «İsa (A.S.) ilâhtır. Zira; Mugayyebatı bilir. Mugayyebatı bilen kimse ilâh olur. Binaenaleyh Hz. İsa ilâhtır.» Necranlıların şu davalarını Vâcip Tealâ bu âyetle reddedip buyuruyor ki «İsa (A.S.) ilâh değildir. Zira; ilâh üzerine hiçbir şey gizli olmaz ve herşeyi bilir, ilm-i tam sahibi olur. Hz. İsa üzerine çok şey gizlidir. Şu halde ilâh olamaz.» demekle Nasârayı ilzâm etmiştir. Halbuki Hz. İsa'nın bazı mugayyebatı bilmesi Allah'ın bildirmesiyle

olduğunu ve bazı mugayyebatı bilmek ülûhiyet mertebesine kâfi olamayacağını, ulûhiyetini iddia eden Nâsara taifesi bilemediler.

*
**

Vâcip Tealâ Nasaranın davalarını ikinci bir delille reddetmek üzere :

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ ۚ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Ve Allah-ü Tealâ şol kadirü kayyumdur ki, sizleri analarınızın rahminde dilediği veçh üzere tasvir eder. Zira; ibadete lâyık ma'bûdun bilhak olmadı, ancak zat-ı ülûhiyeti oldu ki, iradesiyle hükmeder ve cümle âleme galip bir uludur ve ef'âli hikmetle dolu bir hakim-i müteâldir.]

Yani; Allah-ü Tealâ sizi erkek veya dişi, siyah veya beyaz, sarı veya kırmızı, güzel veya çirkin, kâmil veya nâkıs gibi dilediği sûret üzere validenizin rahminde tasvir ve eşkâl ve tabiatınızı takdir eder. Hiç kimsenin itiraza mecali yoktur. Çünkü; Allah-ü Tealâ'dan gayrı icada ve tasvire kadir ma'bûdün bilhak yoktur. Zira; cümleye galip ve ef'âli muhkem ancak odur. Şu halde sizi analarınızın rahminde nasıl tasvire kadirse, umurunuzu tedbire dahi öylece kadirdir. Çünkü; bir damla nutfeden et, kemik, kan, damar, sinir ve ecza-yı saireden mürekkep olarak insanları gûnagûn şekiller üzere halketmesi ve milel-i muhtelife olarak âleme dağıtması kudretinin kemâline delâleteder.

İşte bu âyetle de Hz. İsa'nın ülûhiyetini iddia eden Nasâranın iddialarını Allah-ü Tealâ reddetmiştir. Çünkü; onlar İsa (A.S.)'ın ölüleri ihya ve hastaları iyi etmek gibi mucizelerini görünce «Hz. İsa ilâhtır. Zira; ölüleri diriltiyor. Ölüleri dirilten ilâh olur. Binaenaleyh; Hz. İsa ilâhtır» demişlerdi. Vâcip Tealâ onların iddialarını reddetmek üzere «İsa (A.S.) ilâh değildir. Çünkü; ilâh olan zat sizi analarınızın rahminde tasvire kadir olur. Hz. İsa ise sizi tasvir ve icada kadir değildir. Şu halde ilâh olamaz» buyurmuştur. İsa (A.S.)'ın bazı mevtayı ihya etmesi ve sair mu'cizatı; Allah'ın izni

ve halkıyla olduğu cihetle ülûhiyetine delâlet edemeyeceğini, ülûhiyetini iddia edenler idrak edememişler ve binaenaleyh; birtakım batıl itikatlara sapmışlardır.

*
**

Vâcip Tealâ, insanların ecsamına müteallik tedbirini beyandan sonra ruhani olan ilimlerini beyanetmek üzere :

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ şol zat-ı ecell-ü a'lâdır ki, ey Resûl-ü Ekrem! Senin üzerine Kur'ân'ı inzal etti ve o Kur'ân'dan bazıları muhkem âyetlerdir ve o âyetlerin ahkâmı açık, halâli ve haramı beyanda kendileriyle amel olunur. Kitabın aslı ve anasıdırlar ve o Kur'ân'dan diğer âyetlerin elfazı birbirine benzer ve lâkin bazısının manâsı bazısına muhaliftir.]

Bu âyette *Kur'ân'ın bazı âyâtı muhkem* demek; Beyzavi'nin beyanı veçhile *âyetin manâsını anlamakta güçlük yok* yahut *delâleti zahir, te'vile hacet yok demektir. Müteşabih* demek; *manâsını anlamakta tetkike ve düşünmeye muhtaç ve maksûd olan manâya delâleti zahir olmadığından bir takım ihtimalât tasavvuru mümkün demektir.* Binaenaleyh Kur'ân; havâs ve avâmı davet üzere nazil olduğundan, muhtelif istidad erbabının derecelerine göre nazil olmuştur ki, herkes istidadı ve fazl-ü kemâli nispetinde hisseyap olur ve bu vesileyle erbab-ı fazlın mertebeleri fazl-ü kemalden âri olanlardan temeyyüz eder.

Muhkemat; müteşabihatın manâsını anlamakta merci olduğundan muhkemata *kitabın anası* denilmiştir. Zira; müteşabihattan istihrac olunan ahkâmın kâffesi muhkematın ianesine muhtaç olduğu cihetle *ümm-ül kitap* unvanına lâyıktır.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'ân'ın âyetleri iki kısım olduğunu beyandan sonra Kur'ân'dan istifade edecek insanların da iki kısım olduğunu beyanetmek üzere :

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ

buyuruyor.

[Kur'ân'ın âyetleri iki kısım olup biri muhkem diğeri müteşabih olunca şol kimselerin ki, kalplerinde bâtıla meyil var onlar nâs arasına fitne koymak ve itikatlarını ifsad eylemek ve arzularına muvafık te'vilini talep etmek için Kur'ân'dan müteşabih olan âyetlere ittiba' eder ve kalplerinde olan fesada binaen muhkematı terkederler. Halbuki insana lâzım olan; muhkem olan âyetlerle amel eylemek ve müteşabihata iman etmektir. Ve müteşabihatın te'vilini kimse bilmez, ancak Allah-ü Tealâ bilir.]

Yani; kalbinde fesad olan kimse muhkem ve manâsı zâhir olan âyetleri terkeder. Çünkü; muhkem olan âyetlerin manâları açık olduğundan derhal amel etmek lâzımdır. Amma kalbi fasid olup, amel etmek istemeyenler kendi arzularına muvafık olarak müteşabihatın te'viliyle iştigal ederler ve bundan maksatları halkın itikadını ifsad etmek ve efkâr arasına ihtilâf düşürüp fitne koymaktır. Halbuki müteşabihatın ilmi Allah-ü Tealâ'ya mahsustur. İşte bu gibi batıla meyledenler ve doğru yol dururken iğri yol arayanlar, her zaman her millet içinde bulunmuştur. Çünkü; kalbi eğri olanlar hiçbir zamanda doğru yolu sevmez.

Bu âyette kalbinde *b a t ı l a m e y i l* olanlarla murad; *Hz. İsa'nın ülûhiyetini iddia edenler* veyahut *süver-i Kur'âniye'nin evvelinde olan hurûf-u mukattaayla ümmet-i Muhammediyenin bekasını istihrac etmek isteyen Yahudiler* veyahut *mutlaka kâfirler olmak* ihtimali varsa da, Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *müteşabihatı batıla te'vil edenlerin cümlesine* şâmildir.

Bu gibi ifsadata meydan vermemek için ulema-yı din; kavaid-i İslâmiyeye muvafık surette te'vil ederek birtakım kavaid-i diniyeye raptla müteşabihatın te'vilini muhkematın manâsıyla tahkîm ettiler. İşte şu esasa binaen müteşabihatın te'vilinde ve Kur'ân'ın manâsını anlamakta lâzım olan sarf, nahiv, lugat, maânî,

usul-ü fıkıh ve akaid gibi fünunu tahsil lâzım ve hükûmet üzerine erbabını bulundurmak ve yetiştirmek vâciptir. Çünkü; hükümetin hikmet-i teşekkülünden birisi ve belki en mühimmi ehl-i imanın itikadını ve esasat-ı diniyesini muhafaza ve furûatı tatbik ve icra etmektir. Kur'ân'dan bazı âyetin müteşabih ve bazısının manâsı muğlak olması şu beyan olunan fenlerin erbabının lüzumuna delâlet eder. Şu halde ahkâmın istinbatına medar olan fenlerin ihmali caiz olamaz.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'ân'ın bazı âyetlerinin manâları zahir olup icmal ve ihtimal gibi şeylerin bulunmaması ve ibaresi halelden mahfuz olmasıyla muhkem ve bazı âyetlerin manâsı hafî olmakla müteşabihat olup müteşabihatın da tevile muhtaç olduğunu beyandan sonra müteşabihatın tevilini kimlerin bildiğini beyanetmek üzere:

وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِۙ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَاۚ وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[İlminde sebatı olan âlimler «Biz kitaba imanettik. Zira; cümlesi bizim Rabbimiz tarafındandır» derler ve kitabın manâsını düşünmez, ancak akıl sahipleri düşünür.]

Yani; *Kur'ân'ın âyetleri iki kısım olup bir kısmının manâsı açık olmakla m u h k e m , diğerinin manâsı hafî ve te'vile muhtaç olmakla m ü t e ş a b i h* olunca ilimde temekkün ve takarrur ederek ilminde itimad olanlar «Biz kitaba imanettik. Çünkü; gerek muhkem ve gerek müteşabih cümlesi bizim Rabbimiz tarafından gelmiştir. Binaenaleyh; bizim herbirine iman etmemiz vâciptir ve biz de herbirine imanettik» derler ve Kur'ân'ın manâsını tezekkür edip düşünemez, ancak akıl sahipleri düşünebilir. Zira; onların zihinlerinin cevdeti ve nazarlarının hiddeti âyetlerin manâlarını tezekkür etmeye müstaiddirler. Binaenaleyh; Kur'ân'ın manâsıyla mutanassıh olan kimseler de akıl sahipleridir.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile *bu âyette* iki

kıraet vardır : Birincisi; (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ اِلَّا اللّٰهُ) üzerine vakfedip (وَالرَّاسِخُونَ) iptida-yı kelâm olmaktır. Bu kıraete nazaran *âyetin manâsı :* **[Müteşabihatın te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez, ancak Allah-ü Tealâ bilir ve ilminde rusûh olan ulema «Biz Kur'ân'a imanettik, hepsi Rabbimiz tarafından geldi» demekle iktifa ederler, müteşabihatın te'viliyle iştigal etmezler ve ilmini Allah-ü Tealâ'ya tefviz ederler.]** demektir.

Âyetteki kıraetin ikincisi; (وَالرَّاسِخُونَ) lâfzının (اللّٰهُ) lâfzı üzerine atfolunmasıdır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* **[Kur'ân'da müteşabih olan âyetlerin tevilini kimse bilmez, ancak Allah-ü Tealâ ve ilmiyle âmil olan ulema-yı rasihun bilirler. Ve ulema müteşabihatın te'vilini bilmekle beraber «Biz müteşabihatın ve muhkematın cümlesine imanettik. Zira; cümlesi bizi ıslah için Rabbimiz tarafından gelmiştir» derler ve Kur'ân'dan intifa etmez, ancak akıl sahipleri intifa eder. Zira; maânisini lâyıkıyla düşünebilen onlardır. Çünkü; aklı olmayanlar elbette düşünemezler]** demektir. Buna nazaran *m ü t e ş a b i h l e* murad; *sa'y-ü gayret ve teemmül ve tefekkürat ve kavaide tatbik ile ulemanın manâsını bildikleri âyetlerdir.* Sûrelerin evvellerinde olan harfler değildir.

İlimde *r â s i h o l a n u l e m a* ile murad; *ilmiyle âmil ve Kur'ân'ın manâsını anlamakta lâzım olan fenlere vukûf-u tâmmı bulunan erbab-ı fazilettir* ki, bu misilli ehl-i ilmi Cenab-ı Hak akıl sahipleri olmalarıyla sena buyurmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile ilimde rasih olmak; *ilmini hazımla mütevazı ve muharremattan içtinapla mütteki ve dünyaca hırsı terkle zühdü iltizam ve nefsiyle mücahede etmeye mütevakkıftır.* Binaenaleyh; kavaid-i İslâmiyeye ve tefsirde bilinmesi lâzım olan fenlere tatbik etmeksizin reyiyle tefsir hatadan sâlim olmadığı cihetle caiz değildir. Çünkü; Resûlullah «Bir kimse Kur'ân'ı kendi reyiyle tefsir eder ve nefsinin arzusuna tevfik etmek isterse Cehennem'de oturacağı mahalli hazırlasın» buyurmuştur. Şu kadar ki bu hadîsten maksad-ı nebi; «Kavaid-i İslâmiyeye muhalif tefsir ederse» demektir.

Bu âyette beyan olunan *iki kıraetten* birincisi; *selef mezhe-*

bine muvafıktır. Çünkü; onlar müteşabihatın aslına iman ilmini, Vâcip Tealâ'ya tefvizle iktifa etmişlerdir. İkincisi; *halef mezhebine muvafıktır.* Zira onlar; «Beşerin ıslahı ve intifaı için nazil olan Kur'ân'da manâsı bilinmeyen şey olmaz. Binaenaleyh; müteşabihatın manâsını Allah-ü Tealâ bildiği gibi ilminde rusûh olan ulema dahi bilirler» derler. Müteşabihatın kavaid-i diniyeye muvafık te'ville iştigal etmekle, hava ve hevesine mutabık tefsir etmek isteyenleri reddederler.

***

Vâcip Tealâ ilminde rasih olan ulemanın müteşabihata iman ettiklerini beyandan sonra Cenab-ı Hakka tazarrularını beyanetmek üzere :

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Ey bizim Rabbimiz! Sen bizi imana hidayetten sonra kalplerimizi doğru yoldan batıla meylettirme ve sen kendi indinde bize, imanımızda sebat etmemizi lûtfet. Zira; sen kullarına herşeyi vericisin.]

Yani; ilminde rusûh olan ulema müteşabihata imandan sonra Rablarına tazarru' eder ve derler ki «Ey bizi enva-ı nimetiyle terbiye eden Rabbimiz! Sen bize doğru yolu gösterip, imana muvaffak kıldıktan sonra kalplerimizi batılá meyletmekten muhafaza et ki, biz doğru yoldan çıkmayalım ve sen kendi indinden bize rahmet ihsan et ki, biz o rahmet sebebiyle senin rızana nail olalım ve hak üzere sebatımızı tevfik et ki, biz necat bulalım. Zira; kullarına istediklerini verirsin.»

V e h h a b ; herkese istidadına ve istihkakına göre istediğini verici demektir. Bu dua ulema-yı rasihînin duasıdır ve bunu beyanla Cenab-ı Hak insanlar ne kadar erbab-ı kemâlden olsalar Rablerine iltica etmekten hâli kalmamak lâzım olduğuna işaret etmiştir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile (لاتزغ قلوبنا) demek; *müteşabihatın te'vilinde senin razı olmadığın bir te'vile kalbimizi meylettirme* demektir. Veyahut *kalbimizi haktan meylettirecek belâya ile bizi müptelâ kılma* demktir.

Bu duada *r a h m e t ; mutlaka lutf-ü ilâhi* olduğu gibi *hak üzere sebat ve günahları mağfiret* manâsına dahi olur. Buna nazaran *manâyı nazım :* **[Ya Rabbi! Sen kendi indinde bizi hak üzere sabit kıl ve günahlarımızın mağfiret olunmasını bize ihsan et]** demektir.

Ehl-i ilim bu duada insana lâzım olan tertibe riayet etmişlerdir. Çünkü; bir hanenin süprüntüsünü temizlemek, o haneyi tezyin etmekten mukaddem olduğu gibi, insanın kalbini itikad-ı batıldan tathir eylemek o kalbi ahlâk-ı hamideyle tezyîn etmek üzerine mukaddem olduğundan ulema-yı rasihîn evvelâ kalplerinin batıla meyletmemesini ve saniyen de atiye-i ilâhiyesini ihsan etmesini, Rablerinden istirham etmişlerdir. Binaenaleyh; her mü'min için duasında bu misilli tertibe riayet ve Rabbisine her zaman iltica etmek bir vazife-i diniyedir. Rahmet lâfzı birçok manâya delâlet ettiğinden Allah'tan rahmet istemek azıcık bir lâfızla birçok şey istemektir. Zira *r a h m e t ; kalpte imana ve nur-u irfana ve âza ile ibadete ve dünyada esbab-ı maişetin suhûletine ve hin-i vefatında sekeratın ve kabirde sualin kolaylığına ve âhirette Cennet'e* şâmil olduğundan rahmetle dua; dünyevî ve uhrevî matlubatın kâffesini cami' ve müfit bir duadır. Şu beyan olunan metalip; insan için gayet büyük olduğundan bu duada rahmet lâfzı *ta'zîme* delâlet eden *tenvinle* varid olmuştur. Çünkü; insan için dünya ve âhiret saadetine nail olmaktan daha büyük birşey olamaz. Binaenaleyh; taraf-ı ilâhiden ihsan olunan rahmetin derecesi pek büyük olduğundan, kullar tarafından her zaman istenmeye lâyıktır. İşte şu esasa binaen *ulemanın istirhamı* iki şeyden ibarettir: Birincisi; *kalplerinin batıla meyletmeyip itikad-ı hak üzere sabit olmasıdır.* İkincisi; *Rablerinden rahmet istemektir.* Rahmet ise, beyan olunduğu veçhile bütün saadata şâmil olduğundan mü'min için her zaman istenmeye lâyıktır.

***

Vâcip Tealâ ilminde rusûh olan kimselerin rahmet ve hidayet istediklerini beyandan sonra dualarının bakiyesini beyanetmek üzere :

رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Ey bizim Rabbimiz! Sen asla vukuunda şüphe olmayan bir günde hesap ve ceza için nâsı cem' edeceksin. Zira; cem' edeceğini vaadettin. Allah-ü Tealâ vadinde hulfetmez.] Şu halde amellerinin cezasını görmek için nâsın kıyamet gününde cem' olacağında dahi şüphe yoktur.

Rasihûnun bu sözlerinden maksatları; yalnız dünyaya münhasır olmayıp âhiret saadeti de dualarında dahil olduğunu beyanetmektir. Binaenaleyh; demek isterler ki «Ya Rabbi! Duamızdan maksadımız, dünyada nimetinden mahrum olmadığımız gibi âhirette dahi mesud olmaklığımızdır. Rasihûn işte böyle demekle Cenab-ı Hakka tazarru'la yevm-i kıyamete imanlarını da izharettiler ve vaad-i ilâhide hulfolmadığını ilâveyi dualarının kabulüne vesile kıldılar.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanın hallerini ve dualarını beyandan sonra ehl-i küfrün hallerini beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar kâfir oldular. Gerek malları ve gerek evlâtları, onlardan Allah'ın gazabından hiçbir şey def'edemez. İşte şu kâfirler Cehennem'in yanacak tutruğudurlar.]

Yani; malına ve evlâdına güvenen kâfirlerin malları ve evlâtları onlara âhirette hiçbir fayda temin edemez ve Allah'ın azabın-

dan azıcık bir cüz'ünü bile onlardan elbette def'edemezler. İşte bu kâfirler Cehennem'de yanacak odundurlar.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet kâfirlerin azabının kemâline delâlet eder. Zira azapta kemâl; *iki şeyle olur:* Birisi; *intifa ederim zannettiği şeyin küllisi zayi' olmaktır.* Diğeri; acıtıcı azabın hepsi mevcut olmaktır. Bu âyette kâfirlerin menfaat bekledikleri mal ve evlâdın menfaat vermeyeceği beyanolunduğu gibi onların şiddetle acıtıcı Cehennem ateşine tutruk olacakları dahi beyanolunmuştur. Çünkü insanın dünyada belâya ve mesaib ve hücum-u a'dâ ve sair umur-u mühimmede en ziyade güvendiği şey; malla evlât olduğu halde âhirette bunlardan menfaat göremeyince bittabi, diğer şeylerin hiçbirinden menfaat görmeyeceği âşikârdır. Ve *Cehennem'e tutruk olacaklarını beyan;* enva-ı mazarratın içtima' edeceğine delâlet eder. Azaplarının bu kadar şiddetli olmasına sebep: bilihtiyar irtikâp ettikleri küfürleridir. Şu halde küfürden kaçınan kimse; Cehennem ateşinden nefsini muhafaza etmiş olur ve cismini Cehennem'in odunu olmaktan kurtarır.

V e k u d ; ateşin tutruğu, odunu manâsınadır. (واولئك هم وقود النار) «İşte şu küfürlerle muttasıf olan kâfirler Cehennem ateşinin odunu, tutruğu» demektir.

Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette *k â f i r l e r l e* murad; *bu âyetlere sebeb-i nüzul olan Necran Nasarâsı* veyahut *Medine-i Münevvere civarında olan Yahudiler* veyahut *Arab'ın müşrikleri* olmak muhtemelse de esah olan; *küfrü irtikâp eden bilcümle insanlara şâmildir.* Zira itibar; lâfzın umumuna olup, sebeb-i nüzulün hususuna değildir.

Hulâsa; bir kimse kâfir olarak âhirete giderse, malı ve evlâdı Allah'ın azabından bir zerresini bile def'edemeyeceği cihetle onların Cehennem ateşine odun menzilinde olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resûlüne küfreden kâfirlerin hallerini beyandan sonra zaman-ı saadette bulunan kâfirlerin halleri daha evvel geçen kâfirlerin halleri gibi olduğunu beyanetmek üzere :

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ
شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Şu kâfirlerin âdetleri Fir'avn'ın etbâının ve daha onlardan evvel geçen bilumum kâfirlerin âdetleri gibidir. Zira; evvel geçen kâfirler bizim hakka ve vahdaniyete delâlet eden âyetlerimizi tekzip ettiler. Binaenaleyh; Allah-ü Tealâ günahları sebebiyle onları muahaze etti. Çünkü; Allah'ın ikabı şiddetlidir.] İşte o geçen kâfirleri, günahları sebebiyle nasıl muahaze ettiyse, âhir zaman nebisine iman etmeyen kâfirleri de, öylece muahaze edecektir. Çünkü; onlar Resûllerini nasıl tekzip ettilerse, bunlar da aynı tekzipte bulunduklarından, onlarda câri olan âdet-i ilâhiye *ihlâk* olmakla bunlarda dahi aynı âdet câri olacaktır. Çünkü; bir zamanda helâke sebep olan küfür, diğer zamanda da helâke sebeptir ve küfür; dünyada helâke sebep olduğu gibi âhirette dahi azâb-ı ebedîye sebeptir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile zaman-ı saadette bulunan kâfirlerin âdetleri evvel geçen kâfirlerin âdetlerine teşbih olundu. Çünkü; evvelkiler Hz. Musa'yı ve diğer peygamberan-ı zişanı nasıl tekzip ettilerse, bunlar da Resûlullah'ı öylece tekzip ettiler. (كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا) cümlesi «*Fir'avn'ın kavminin adetleri neydi?*» unvanında varid olan bir suale cevaptır. Yani; «*Âdetleri, âyetleri tekzip etmekti*» diyerek cevap verilmiştir.

Bu âyet-i celile Resûlullah'ı tesliye ve kâfirleri tehdittir. Çünkü âyet; Resûlullah'ı tekzip eden kâfirlerin akıbet helâk olacaklarına delâlet eder. Şu halde düşmanlarının helâklerine delâlet eden delil elbette, Resûlullahı tesliye ve tebşirdir.

***

Vâcip Tealâ zaman-ı saadette bulunan kâfirlerin âdet ve âkıbetleri evvel geçenlerin âdet ve âkıbetleri gibi olduğunu beyandan sonra zaman-ı saadette bulunanların muharebede mağlûp olacaklarını ve Cehenneme haşrolacaklarını dahi beyanetmek üzere :

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Sen kâfirlere «Siz yakında mağlûp olur ve Cehennem'e haşrolunursunuz, ne çirkindir yatacağınız mahal-i Cehennem» de.]

Yani; sana ve kitabına küfreden kimselere sen gelecek vukuattan haber olmak üzere «Siz yakında vuku' bulacak muharebede elbette mağlûp olacak ve Cehennem'e cem' olunacaksınız ve nefsiniz için hazırladığınız mahal olan Cehennem ne fena oldu» demekle onların dünyada mağlûbiyetlerini ve âhirette muazzep olacaklarını beyanet.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette *k â f i r l e r* le murad; *müşrikler olmak* ihtimali varsa da esah olan; *Yahudiler*dir. Çünkü Resûlullah (Bedir) gazasından avdet buyurunca Medine-i Münevvere'de (Beni Kaynuka') Çarşısında Yahudileri cem'etti ve dedi ki «Ey Yehud cemaati! Kureyşe nazil olan belâyanın size de nazil olmasından korkun ve belâya nazil olmadan evvel İslâm olun, necat bulun. Zira; siz benim nebi olduğumu bilirsiniz. Binaenaleyh; iman etmeniz lâzımdır.» İşbu beyanat-ı Risaletpenahi üzerine Yahudiler «Mağrur olma ya Muhammed! Sen ilm-i harbi bilmez bir kavimle muharebe ederek onların cehlinden istifade ettin, bizi onlara kıyas etme. Eğer sen bizimle muharebe edersen karşında fenn-i harbe âşina bir kavim bulursun» demişlerdi. Âyet-i kerimede şu haber verilen mağlûbiyet aynen vaki olmuştur. Çünkü; Yahudilerden (Beni Kurayza) kabilesi katil ve (Beni Nadîr) kabilesi de memleketlerinden tardolundular ve (Hayber) fetholunduğu gibi diğerlerine de cizye vaz'edildi. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ bu âyette Resûlüne, ne ki vaadettiyse va'dini incaz ve mugayyebattan haber olup ayniyle husul bulmasıyla Resûlünün risaletini bu âyetle de teyit buyurdu. Zira; cereyan eden ahval sıdk-ı nübüvvete delâlet eden mucize kabilindendir. Bu âyette *üç hüküm beyan* olunmuştur: Birincisi; *mağlûp olacakları haber ve-*

rildi, ve haber verildiği veçhile mağlûp oldular. İkincisi; *Cehennem'e cem olacakları haber verildi.* İman etmeksizin katl olunup veya vefat ettiklerinden Cehennem'de olacaklarında şüphe yoktur. Üçüncüsü; *Cehennem'in çirkin bir mahal olmasıdır* ki, enva-ı azaba mahal olan Cehennem; elbette çirkindir.

*
**

Vâcip Tealâ Yahudilerin mağlûp olacaklarını beyandan sonra Yahudilerin kendilerini muharip addetmelerine ve ehl-i İslâmdan adetçe çok olmakla galip olacaklarına dair iddialarını reddetmek üzere :

قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ ف۪ي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَاُخْرٰى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizin için iki fırkada büyük alâmet vardır ki, o iki fırka birbiriyle karşılaşırlar. Onlardan birisi fisebilillâh mukatele eder, diğeri mütemerrid olarak mukatele eder. Mümin olan fırka kâfir olan fırkayı kendinin iki misli olduğunu re'y-elayn görür.]

وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ

[Halbuki Allah-ü Tealâ dilediği kulunu nusretiyle te'yîd eder.]

اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُو۬لِي الْاَبْصَارِ ﴿١٣﴾

[İşte şu fırkalardan iki misli çok olan fırkanın az olan fırkaya mağlûp olmasında basiret sahipleri için ibret vardır.] Çünkü; galip olacak zannolunan fırkanın mağlûp ve mağlûp olacak zannolunan fırkanın galip olmasında elbette azıcık idraki olanlar için

büyük ibret vardır. Şu manâ; *âyette hitap ehl-i imana olduğuna* nazarandır. Hitap Yahudilere olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey Yehud kavmi! Sizin için Bedir'de karşı karşıya muharebe eden iki fırkada pek büyük ibret vardır. Zira; o iki fırkadan birisi fırka-i mümine ki, i'lâ-yı kelimetullah için fisebilillâh muharebe eder. Diğeri fırka-i kâfire ki, Kureyş kabilesidir. Onlar şirk üzere kalmak için muharebe eder ve kendilerinin ehl-i imanın iki misli olduğunu re'y-elayn görür ve galip olacaklarını zannederler. Halbuki Allah-ü Tealâ dilediği kimseyi kendi yardımıyla teyid ve takviye eder. Binaenaleyh; müminler az oldukları halde Allah'ın yardımıyla galip oldular. İşte şu azın, çoğa galebesinde idrak ve basiret sahiplerine büyük ibret vardır. Ey Yahudiler! Aklınız varsa Bedir vakasında Kureyş kavmi ehli imandan üç misli çok ve alât-ı harbiyeleri mükemmel olduğu halde onların mağlûp ve İslâmın adedi gayet az ve alât-ı harbiyeleri çok noksan olduğu halde galip olmalarında sizin için ibret lâzımdır.» demektir.

Bu hitabın Yahudilere olması makama daha muvafıktır. Çünkü; bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile Bedir vak'asından avdetinde Resûlullah, Yahudileri İslâma davet edince Yahudiler «Sen bizi Kureyş'e kıyasetme. Zira; onlar cahillerdir, fenn-i harp bilmezler. Amma bizimle muharebe edersen, karşında kuvvetli bir kavim görürsün» demişlerdi. İşte bunu söyleyen Yahudilere Cenab-ı Hak herhalde Bedir vakasından ibret almalarını tavsiye etmiştir. Çünkü; Bedir'de ashab-ı Resulullah, ikisi atlı olmak üzere üç yüz on üç zevattan ibaret olup, yetmiş deve, altı zırh, sekiz kılıç vardı. Buna karşı müşrikler dokuz yüz elli kişi olup, yüz atlı ve yedi yüz deve ve yüz zırhları vardı. İşte müşrikler gerek adetçe ve gerek vesait-i harbiyece herşeyleri, müslümanlardan kat kat fazla olduğu halde, mağlûp olmalarında elbette erbab-ı basîret için alınacak ibret vardır.

Cenab-ı Hak Yahudilerin de Kureyş müşrikleri gibi mağlûp olacaklarını haber verdi ve akıbet mağlûp olup bir kısmı kılıçla maktul, diğer kısmı memleketlerinden matrud olmuşlardır. Bu âyette *kâfirleri kendilerinin iki misli görenler;* müminlerdir. Yahut kâfirler; *müminleri kendilerinin iki misli görmüşlerdir.* Çünkü müminler; her nekadar azsa da Vâcip Tealâ, kâfirlerin kuvve-i

maneviyelerini kırmak için onların gözlerine ehl-i imanı kendilerinin iki misli göstermiştir. Zira; harbi kazanmakta en kavi sebebin kuvve-i maneviye olduğu her zaman görülmektedir. Yahut *kâfirleri müminlerin iki misli gören;* Yahudilerdir. Çünkü; Bedir muharebesini temaşa etmek üzere Yahudiler de çıkmışlar ve bizzat kâfirlerin ehl-i imanın iki misli olduğunu gözleriyle görmüşlerdir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onların, müşrikler gibi mağlûp olacaklarını bizzat müşahede ettikleri Bedir vakasıyla ispat etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Yahudilerin kesretine itibar olmayıp mağlûp olacaklarını beyandan sonra, ellerinde bulunan malları zail olup bir faydasını göremeyeceklerini beyanetmek üzere :

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ

buyuruyor.

[Nâs için nefsin arzu ettiği lezaiz-i dünyadan hatunlar ve oğlan evlâdı ve altun ve gümüşten kantarlar dolusu mallar ve binmek için alâmetlenmiş atlar, koyun, deve ve sığır hayvanatı ve ekinden nefsin istediği şeyler nâsın mahabbet etmesi için tezyin olundu.]

ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ۝

[İşte şu sayılan mallar ve kadınlar ve oğlanlar hayat-ı dünyanın nimetleridir ve bunlar zevale maruzdur. Zira; dünya zevale maruz olduğu gibi nimeti de zevale maruzdur. Halbuki Allah-ü Tealâ indinde bâki ve güzel merci vardır ve enva-ı nimetler o mahalde mevcuttur.]

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile *şu sayılan nimetlere nâs için muhabbeti tezyin eden;* ehl-i sünnet indinde *Allah-ü Tealâ*'dır. Çünkü; kulun mahabbet ve nefretini halkeden Allah-ü Tea-

lâ'dır. Binaenaleyh; insanlar da şu nimetlere mahabbeti halkeden odur. Zira; bu nimetler meşru surette ittihaz olununca âhiret saadetine sebep olduğu gibi nev'i insanın bekasına hâdim esbab-ı istirahat ve taayyüşten olduğu için Cenab-ı Hak bunlara mahabbeti tezyin ve bunlarla intifaı mübah kılmıştır. Çünkü; dünyanın ma'muriyeti ve bekası insanla olup, insanın bekası da şu nimetlerle olacağı şüphesizdir. Bu nimetlere muhabbet lâzım olduğunu beyandan sonra Vâcip Tealâ bunların meta'-ı dünya olup zevalı maruz olduğunu beyanla itimad olunmamasını tavsiye buyurmuş ve Yahudilere ellerinde bulunan bu gibi nimetlere güvenmemelerini beyanetmiştir.

K a n t a r ; Araplar indinde *yüz bin dinara* veyahut *bir öküz derisi dolu altına* denildiği rivayet olunmaktaysa da, Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran, *hadsiz hesapsız mala ıtlak olunur.* Zamanımızda pek zengin olan kimseye milyoner veya milyarder denildiği gibi Araplarda pek zengin olan zata *sahib-i kantar* derlerdi. İslâmiyetin bidayet-i zuhurunda (Mekke)'de yüz kadar sahib-i kantar olduğu Medarik'in cümle-i beyanatındandır.

M u k a n t a r a ; sahibi tarafından cem'edilerek define yapılmış maldır. H a y l i m ü s e v v e m e ; binmek için nişanlanmış ve alâmetlenmiş attır. E n ' a m ; koyun, deve ve sığır hayvanatıdır. H a r s ; ziraatin her nev'ine şâmildir. Binaenaleyh; *gerek ekin ve gerek bahçıvanlık ve gerek bahçecilikle hâsıl olan şeylerin cümlesi* harsta dahildir.

Dünya nimetleri içinde kadınlarla telezzüz her nimetten ziyade olup şu telezzüz tenasüle ve nev-i insanın bekasına yegâne hâdim olduğundan, âyette nisvan sair nimetler üzerine takdim olunmuştur. Nisvana muhabbetin neticesi evlâd olup, evlâd içinden oğlan, insanın kendi makamına kaim ve â'dâsını def'e ve işlerini tesviyeye kâfi olduğu cihetle kızdan ziyade oğlana mahabbetin tezyin olunduğu beyanolunmuştur. Filhakika insanlarda oğlan evlâdına mahabbet, kız evlâdından ziyade olduğu çok kimselerde görülür. Bundan sonra esbab-ı taayyüş ve istirahat olan altın, gümüş, at ve sair hayvanat ve ziraatle hâsıl olan nimetlere muhabbet beyanolunmuştur. Binaenaleyh; bu nimetlere ihtiyaç

varken, bunları tahsile sa'yi terketmek ve muattal kalmak indallah ve indennas mezmumdur. Çünkü; Allahü Tealâ'nın bu nimetlere muhabbet halketmesi, meşru' surette bunları kisbe sa'yetmek lâzım olduğunu beyandır. Zira; dünyanın imarı ve vakt-i merhununa kadar bekası, insanın bu nimetleri celbe sa'yiyle hâsıl olduğundan sa'yi terk; maksadın aksini tevlid eder. Şu kadar ki bütün emelini bunlara hasırla âhiret umurundan gafil olmak ve bunlar vasıtasıyla dünyada tuğyan etmek insan için mehleke olup bu gibi mehlekeden kendini muhafaza etmek herkes için vâciptir. Zira; Cenab-ı Hak bunlara mahabbeti beyandan sonra zılli zâil olup, itimad caiz olmadığını ve kendi indinde güzel merci' olan Cennet ve o Cennet'te zevalden masun daimi nimetler olduğuna işaretle kullarını hem dünya hem de âhiret nimetlerini kisbe sa'y lâzım olduğunu beyanla iki cihete de tergib etmiştir. Zira dünya nimetlerini beyandan sonra âhiret nimetlerinin daha güzel olduğunu beyan; âhiretten gaflet caiz olmadığını beyandır.

***

Vâcip Tealâ dünya nimetlerini beyandan sonra kendi indinde dünya nimetinden daha güzel hüsn-ü merci olduğunu beyanını te'kid etmek üzere:

قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Dünya nimetlerine ziyade muhabbet edenlere sen de ki «Ben size şu beyan olunan nimetlerden daha hayırlısını haber vereyim mi?»]

لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

[Müttekiler için Rabları indinde Cennetler vardır ki, o Cen-

netlerde onlar ebedi kalıcı oldukları halde, altından nehirler cereyan eder ve onlar için tâhir zevceler ve Allah-ü Tealâ tarafından büyük rıza vardır. Zira; Allah-ü Tealâ kullarının amellerini görücü ve istihkaklarına göre ecir vericidir.]

Yani; habibim! Dünya nimetlerine mahabbette ifrat edenlere hitaben sen de ki «Ben bu nimetlerden daha menfaatlı ve hayırlı nimetleri haber vereyim mi? İşte hayır olan nimetler evamire imtisal ve nevahiden içtinab eden müttekiler için hazırlanmış Cennetlerdir ki, o Cennetlerin altından sular akar, müttekiler o bağlar ve bahçeler içinde ebedî kalacaklar ve istirahat edeceklerdir ve onlar için tab'an sevilmeyecek hayız ve nifâs gibi şeylerden tâhire zevceler de vardır. Ve yalnız Cennet ve zevcelerle iktifa olunmaz. Zira; onlar için Rablerinden büyük rızalar da vardır. Çünkü; Allah-ü Tealâ mütteki kullarının ibadetlerini görür ve mükâfatını verir.»

Vâcip Tealâ bu âyette âhiret nimetlerinin hayırlı olduğunu beyan buyurdu. Zira; rahm-i madere nispetle dünya ne kadar bol ve aydınlıksa dünyaya nispetle âhiret de o kadar boldur. Binaenaleyh; dünyanın bu kadar aydınlığı ve vüs'atiyle beraber âhiret nispetle rahm-i ümmehat mesabesinde karanlık ve dar olunca elbette âhiret ve onun nimetleri, dünya ve nimetlerinden hayırlıdır

Âhiret nimetleri müttekilere mahsus olup, herkese müyesser olmayacağını beyanla âhiret nimetlerinin şanına ta'zîm ve hayırlı olduğu ispat olunmuştur. Çünkü; dünya nimetlerinin o kadar değeri olmadığından müttekilere ve müttekilerin gayrıye şâmildir. Amma âhiret nimetleri mazarrat ve kederden sâfi ve zevaldeârî hayr-ı mahzolunduğundan hayırlı kullara nasip olacağı beyan olunmuştur.

Her ne kadar Cennet'te enva-ı nimet mevcutsa da, nimeti çok olmasıyla insanın lezzeti ve rahatı tekemmül etmeyip, ancak zevceyle tekemmül ettiğinden Cenab-ı Hak müttekiler için Cennet'te ahlâk-ı zemime ve fena söz ve fuhşiyat gibi tab-ı beşeri sevmeyeceği herşeyden pak ve temiz zevcelerle istirahatlerini tekemmül edeceğini beyan buyurmuştur. Nimetlerle telezzüzün tekemmülü nimet sahibinin razı ve hoşnut olmasına tevakkuf etl

ğinden Cenab-ı Hak Cennet'e giren müttekilerden razı olacağını dahi beyanetmiştir ki, Cennet'te hiçbir veçhile noksan olmayacağı beyan olunsun.

Hulâsa; Cennet ve nimetleri dünya sarayları ve nimetlerinden hayırlı olduğu ve müttekiler için âhirette altından nehirler cereyan eder Cennetler bulunduğu ve o Cennet'e girdikten sonra bir daha çıkmayıp, ebeden orada kalacakları ve Cennet'te ünsiyet için her fenalıktan pak zevceleri bulunacağı ve Allah-ü Tealâ'nın ehl-i Cennet'ten razı ve kullarını görücü olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müttekilerin bazı sıfatlarını beyanetmek üzere :

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Cennet'e müstahak olan müttekiler şol kimseler ki, onlar «Ey bizim Rabbimiz! Senin vahdaniyetine ve resûllerine ve kitaplarına iman ettik. Biz iman edince sen bizim günahlarımızı mağfiret et ve Cehennem ateşinin azabından bizi sakla» demekle Rablarının dergâhına iltica ederler.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile müttekiler mağfiret talebini mücerret imanları üzerine tertip etmeleri, yalnız imanın mağfirete sebep olacağına delâlet eder. Çünkü; (فَ) lâfzı alelekser makablinin mâbâdine sebep olduğuna delâlet ettiğinden, burada imanın mağfirete sebep olacağına delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ müttekilerin evsaf-ı memduhelerinden bazı âhari beyanetmek üzere :

الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[O müttekiler şol kimseler ki, onlar üzerlerine vacip olan ibadatı edada ve haram olan şeylerden nefislerini muhafazada gördükleri zahmetlere sabredici ve sözünde hak ve hayır söylemekle sâdık ve mühimmat-ı umurlarında, Rablerine dua edici ve kendilerine taraf-ı ilâhiden verilen rızıktan niyet-i hâlisayle muhtaç olanlara infak edici ve vakt-i seherde Rablerinden mağfiret talebeden kimselerdir.]

S a b ı r ; insana isabeteden belâya ve mesaibe feza ve feryad etmemektir. *S â d ı k î n* ile murad; *sözünde yalan olmayan ve memur olduğu fiili yerine getiren ve niyetinde sebat ve azmine devam eden kimselerdir.* *K a n i t î n* ile murad; *ibadetine devam eden kimselerdir.* *M ü n f i k î n* ile murad; *malını nefsine ve ehline ve akrabasına ve enva-ı hayrata sarfeden kimselerdir.*

Vakt-i seherde feyz-ü bereket, meziyet ve fazilet ziyade olup envar-ı ilâhiyenin kalb-i mümine feyezanına yollar, diğer vakitlerden daha fazla ve açık ve inşirah ziyade olduğuna işaret için vakt-i seherde istiğfar edenlerin âli derecelere nail olacakları beyan olunmuş ve seherde istiğfar etmek kemalât-ı insaniyeyi teşkil eden evsaf-ı âliye cümlesinden kılınmıştır.

Vâcip Tealâ *tarîk-i ilâhiye sâlik olan kimsenin mertebesini bu âyette beşe hasretmiştir.* Çünkü; Beyzavi'nin beyanı veçhile insanın Allah-ü Tealâ ile muamelesi nefsiyle rıza-yı ilâhiye tevessül etmekle olur ki, *nefsini rezâilden men ve fezâil üzerine hapsetmektir.* Bu kısma sabırla işaret etmiştir. Rızaya tevessül bedenle olduğundan *sözünde sadâkat ve tâate mülâzemetle* olur ki, bu kısımlara da *sıdkla ve kunutla işaret etmiştir.* Yahut *malıyla rıza-yı ilâhiye tevessül eder.* Bu kısma da *müttekilerin mallarını infak etmeleriyle işaret olunmuştur.* Abdin rıza-yı ilâhiyi talebi; *esbaba tevessülle* olduğu gibi, yalnız dua ile dahi olur. Bu kısma da *seher vakti istiğfar etmekle işaret olunmuştur.* Şu halde bu âyette enva-ı ibadat dahil olduğu gibi bilcümle maâsiden ihtirazın lüzumu da dahildir.

Hulâsa; Cennet'e müstehak olan müttekilerin, Rablerinden günahlarının mağfiretini ve nefislerinin Cehennem ateşinden mu-

hafazasını isteyen ve belâyaya sabreden ve sözünde doğru söyleyen ve ibadet ve taat ve dua ile meşgul olan ve Allah'ın verdiği rızıktan muhtac olanları infak eden ve vakt-i seherde zamanını zayi etmeyip, istiğfar eden kimseler olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müminleri senadan sonra imanın delilleri zahir olduğunu beyanetmek üzere:

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِمًا بِالْقِسْطِۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ kendi zatından başka mabud-ü bilhak olmayıp ancak kendi zat-ı ulûhiyeti ma'budu bilhak olduğuna adaletle kaim olduğu halde şehadet etti ve ma'budu hakikî ancak zat-ı ulûhiyet olduğuna melekler ve ilim sahipleri dahi şehadet ettiler ve mabud-ü bilhak olmadı, illâ Allah-ü Tealâ oldu ki, o cümleye galip ve herşeyi bilir, ef'ali hikmetten hâli değildir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *şehadet; bilerek bir hakikati olduğu gibi haber vermektir.* Buna nazaran *Allah-ü Tealâ'nın şehadeti; Kur'ân'da müteaddid delillerle vahdaniyetini haber vermesidir. Meleklerin ve erbab-ı ilmin şehadetleri; Allah-ü Tealâ'nın vahid-i hakikî olduğunu delileriyle haber vermeleridir.* Şu halde vahdaniyetine, Allah'ın ve meleklerin ve ulemanın şehadetleri beyninde fark yoktur. Çünkü; cümlesi vahdaniyeti delâiliyle haber vermekten ibarettir. Amma Allah-ü Tealâ'nın şehadeti; *vahdaniyetine deliller nasbetmek* ve meleklerin ve ulemanın şehadetleri; *vahdaniyetine iman ve ikrar olduğu surette* şehadetler beyninde fark vardır. Çünkü bu surette Allahın şehadeti; *vahdaniyetine delâlet eder âyetler inzal etmektir.* Meleklerin ve ulemanın şehadetleriyse; *vahdaniyetine iman ve ikrar etmektir.* Binaenaleyh; kelime-i tevhidi lisanla söylemek vâcip olmuştur.

Bu âyette *ü l ü l ' i l i m ; kat'i delillerle vahdaniyeti ispat eden kimsedir.* (قَائِمًا بِالْقِسْطِ) *lâfza-i celâlden hâl olduğuna nazaran manâ-yı nazım:* [Allah-ü Tealâ adaletle kullarının umurunu tedbir ettiği halde vahdaniyetine şehadet eder.] demektir. *Ülül'ilimden hâl olduğuna nazaran manâ-yı nazım:* [Erbab-ı ilimden herbiri adaletle şehadet eder oldukları halde, vahdaniyetine şehadet ederler] demektir.

Yaşadığı müddette mümin üzerine kelime-i tevhidi tekrar ederek devam lâzım olduğuna işaret için, bu âyette kelime-i tevhid tekrar zikrolunmuş ve Hz. İsa'nın ulûhiyetini itikad eden Nasarayı reddetmiştir. Çünkü; sûrenin evvelinde beyan olunduğu veçhile Necran'dan gelen Nasara taifesi Hz. İsa'nın hâşâ ülûhiyetini iddia etmişlerdi. Âyet-i kerime de onları red için nazil olunca onlara «Siz İsa (A.S.)'ın ülûhiyetini iddia ediyorsunuz. Halbuki Allah-ü Tealâ ve melekler ve ilim sahipleri ülûhiyetin ancak Vâcib-ül Vücud'a mahsus olduğuna şehadet ederler» demektir.

Şehadetin en büyüğü; tevhide şehadettir. Çünkü şehadetin azameti; *iki şeyle hâsıl olur:* Birincisi; *şehadet olunan meselenin azametiyle,* ikincisi; *şahidin azametiyle*dir. Burada mesele; bütün akâid-i hakkanın üss-ül esası olan *tevhid*dir. Ve şahid ise cümle âlemin hâlikı olan *Allah*'tır. Şu halde mesail içinde tevhidden büyük mesele ve şahitler içinde Allah'tan büyük şahit olmayınca, Allah'ın tevhide şehadeti en büyük şehadettir. Binaenaleyh; gerek namazda ve gerek sair ibadatta ve ibadetin haricinde vahdaniyete şehadet vâcip kılınmış ve ibadetlerin en büyüğü addolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ tevhide şehadetten sonra tevhid üzere müesses olan dinin, din-i İslâm olduğunu beyanetmek üzere:

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ

buyuruyor.

[İndallah din; din-i İslâmdır.]

Yani; Allah-ü Tealâ indinde makbul ve marzî olan din-i kâ-

mil, ancak din-i İslâmdır. Binaenaleyh; din-i İslâmın zuhurundan sonra din-i İslâmdan maada makbul bir din yoktur.

D i n i n asıl manâsı; *ceza* ise de *örf-ü şer'ide* din; *millet ve şeriat* manâsınadır. Binaenaleyh; *Allah-ü Tealâ'nın kullarına emrettiği ahkâmın kâffesi bir cezayı mucip olduğundan din* denilmiştir. *İ s l â m, itaata girmek ve ibadetini ihlâs üzere eda etmektir. M ü s l i m ; a'mâlini hâlisen liveçhillâh işleyen kimsedir.* Ancak örf-ü şeri'de imanla islâm birdir. Binaenaleyh; her mümin müslim ve her müslim mümindir, hükümde beyinlerinde fark yoktur.

***

Vâcip Tealâ makbul dinin din-i İslâm olduğunu beyandan sonra ehl-i kitabın din-i İslâmda ihtilâflarının sebebini beyanetmek üzere :

وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ

buyuruyor.

[Kendilerine kitap verilen Yehud ve Nasara ihtilâf etmediler, ancak Resulullah'ın hakka nebi ve dininin din-i hak olduğuna dair onlara ilim geldikten sonra, riyaset talebinden nâşi hasedlerine binaen ihtilâf ettiler.]

وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

[Halbuki bir kimse Allah'ın âyetlerine küfrederse yakında cezasını görür. Zira Allah'ın hesabı, gayet süratlidir.]

Yani; din-i hak, tevhid üzere müpteni olan din-i İslâm olunca, ehl-i kitabın ihtilâfları olmadı, ancak din-i İslâmın hakkâniyetine ve âhir zaman nebisinin nebiy-yi hak olduğuna ilimleri hâsıl olduktan sonra ihtilâf ettiler ve bu ihtilâflarının sebebi de elde ettikleri riyaseti muhafaza sevdasından ve hasedlerinden neş'et etmiştir. Şu halde kitaplarında Resûlullah'ın sıdk-ı nübüvvetine delâlet eden âyetleri inkâr ettiler. Halbuki bir kimse Allah'ın hakka delâlet eden âyetlerine küfrederse Allah-ü Tealâ yakında onun

ceza-yı sezasını verir. Zira; Allah'ın, kullarının a'mâlini hesabı ve a'mâl üzere ceza tertibi gayet süratlidir.

Beyzavî'nin beyanı veçhile bu âyette *kitap verilenlerle* murad; *Yehud ve Nasara* veyahut *bilcümle kütüb-ü mütekaddime erbabıdır*. İhtilâfları; *din-i İslâmdadır*. Çünkü; bazısı hakkâniyetini teslim ederek imanetti ve bazısı asla teslim etmedi ve bazısı «Arab'a mahsustur, bize şümûlü yoktur» dediler ve bu inkârın menşei de hasedleridir. *Yahut* kendi dinlerine ilim hasıl olduktan sonra ihtilâf ettiler. Zira; Tevrat geldi, Hz. Musa, ahkâmını izah edip vefat edince Yehud milleti batıl itikatlar icad ve hatta (Hz. Uzeyr) (A.S.)'a «Allah'ın oğludur» demeye bile cür'et ettiler. Kezalik İncil gelip Hz. İsa, ahkâmını tafsîl ettikten sonra Hz. İsa'nın gaybubeti üzerine birçok ihtilâfa düştüler ve hatta İsa (A.S.)'a da «Allah'ın oğludur» dediler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Hz. Musa'nın vefatı yaklaşınca ulemadan yetmiş kişiye Tevrat'ı teslim edip Yuşa' (A.S.)'ı da onlara reis tayin ederek, ahkâmını muhafaza ve amel etmelerini tavsiye ettiği halde, zaman geçip batın değiştikçe ihtilâf çoğaldı. Hatta enbiya-yı kiramı katle kadar cüret ettiler. İşte o zaman Cenab-ı Hakkın (Buht-u Nasır) gibi zâlim bir meliki onlara musallat kıldığı ve onunla terbiyelerini verdiği mervidir. Binaenaleyh; tâbi olduğu dinin ahkâmını terkederek, hava ve hevesine muvafık surette tahrib eden milletlerin enva-ı belâyaya müptelâ olduğu ve vukuattan mütenebbih olmadıkları halde, Allah-ü Tealâ düşmanlarını musallat ederek halâk ettiği âlemde her zaman görülen ahvaldendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın ihtilâflarını beyandan sonra onların davalarını ispat için irad ettikleri delillerine karşı verilecek cevabı beyanetmek üzere :

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! Eğer ehl-i kitap sana karşı Yehudi-

yet ve Nasraniyetin İslâmiyetten ibaret olduğunu iddia ederek delliller serdederlerse sen onlara de ki «Ben Cenab-ı Hakka inkıyad ve bütün uzuvlarımla itaat ettim ve bana tebaiyet eden kimseler de aynı haldedirler ve biz her umurumuzu Vacip Tealâ'ya tafviz ettik, halbuki siz böyle değilsiniz.»]

وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا

[Ve kendilerine kitap verilen Yehûd ve Nasara'ya ve Arap kavmi gibi kendilerine kitap verilmeyen cahil kavme sen de ki; «Siz İslâm oldunuz mu?» Eğer İslâm olurlarsa tarîk-i Hakka vâsıl olmuşlardır.]

وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

[Ve eğer senden ve senin davetinden kaçarlar ve yüz döndürürlerse senin için keder yoktur. Zira senin üzerine vacip olan; ancak onlara ahkâmı tebliğ ve doğru yola irşad etmektir. Halbuki Allah-ü Tealâ kullarının hallerini bilir ve amellerini görür ve herkesin ameline göre ceza verir. Binaenaleyh, onların davetine icabet etmemelerinde senin için zarar yoktur. Çünkü; mes'ûliyet onlara aittir.]

Yani ey Nebiy-yi Muazzam! Eğer iman etmeyenler tarafından din hususunda mücadele ederler ve batıl davalarını tervîc için deliller getirirlerse, sen onlara «Ben ihlâs üzere bütün vücudumla Allah'a inkıyad ve vahdaniyetini tasdîk ettim ve bana ittiba' eden kimseler de İslâm oldular. Şu halde sizin sözünüz bana ve benim tâbilerime tesir etmez.» demekle münakaşalarına meydan verme ve sen ehl-i kitaba ve ehl-i kitabın gayrı ümmi olanlara «Bizim olduğumuz gibi İslâm oldunuz mu, yoksa halâ küfür ve inat ediyor musunuz? Bu kadar hakka delâlet eden delilleri görüp duyduktan sonra küfre ısrar etmek kadar hamakat olamaz» de. Bu sözler üzerine eğer onlar İslâm olurlarsa, tarîk-i hakkı bulmuş ve tarîk-i dalâlden çıkmış ve nefislerine menfaat etmiş olurlar ve eğer davetinden yüz döndürürlerse senin için mazarrat yoktur, senin üzerine vâcip olan; onlara tebliğ etmektir. Halbuki Allah-ü Tealâ kullarının hallerini iyi bilir.

Bu âyetten maksat; delâille mücadeleyi terketmek matlûp olduğunu beyandır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet, Medine'de nazil olmuştur. Bu âyetten evvel birçok mu'cizatla Resûlullah'ın hakka nebi ve Kur'ân'ın kelâmullah olduğu ve Allahın vahid-i hakiki olup şerîki ve nazîri olmadığı sabit olduğundan, iman etmeyenler için başka delil getirmelerine hacet kalmamıştır. Zira; hernevi delâil izah olunduktan sonra senin nübüvvetine itiraz ve davetinden imtina' ile sana husumet ederlerse, sen ve sana ittiba' edenler cümle âzanızla Allah'a inkıyad ettiğinizi beyan ve onlara «İslâm olun» demekle emir, kâfidir. Eğer emre itaat eder, İslâm olurlarsa muhakkak doğru yol tutmuş olurlar ve eğer emrine imtisal etmezlerse, zararı onlara aittir. Âyette (أسلمتم) *istifham suretinde emirdir.* Zira; muhatab olan ehl-i küfür insaftan uzak birtakım muannid ve mütekebbir olduklarından emir, *istifham* suretinde varid olmuştur.

Bu âyette cemi-i a'zanın inkıyadı yüze isnad olunmuştur. Zira, yüzdeki tevazu' ve inkıyad cümle a'zanın tevazuuna delâlet eder. Bu âyetin kıtâl âyetiyle mensuh olduğunu beyanedenler varsa da, esah olan mensuh olmamasıdır. Zira âyet; Resulullah'ı tesliye için nazil olmuştur. Çünkü; Necran'dan gelen Nasara ile birçok mübahase vaki olup, her türlü deliller irad olunduktan sonra halâ Nasraniler, Nasraniyete ve Yahudiler de Yahudiyete ısrar ederlerse onların hidayeti sana ait değildir. Vazifeyi tebliği ifadan sonra onları halleri üzerine terket, merak etme demektir.

Cenab-ı Hak muti' olanları taate tergîb ve âsi olanları günahtan tenfir için âyetin âhirinde ibadın her halini bildiğini beyanetmiştir. Çünkü; Allah-ü Tealâ'nın her halini gördüğünü bilen bir kimse, bir işi işleyeceği zaman kendisinin göreceği cezayı düşünür. Binaenaleyh; günaha cesaret etmez. Şu halde insan için ef'alini şeriate tevfik ederek cümle a'mâlinin cezasını hayır olarak beklemek ve rahmet-i ilâhîden ümitvar olmak ve azâbından endişe üzere bulunmak vâciptir.

***

Vâcip Tealâ din-i İslâmdan i'raz edenlerin bazı hallerini beyandan sonra ef'al-i kabihalarından bazı âhari beyanetmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ
الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[**Şol kimseler ki, onlar Allah'ın vahdaniyetine delâlet eden âyetlerini inkârla küfreder ve bigayr-ı hakkın nebileri ve sair nâstan adaletle emreden kimseleri katlederler. Halleri böyle olunca ya Ekrem-er Rusül! Sen onları elem verici azapla tebşir et.**] Allah'ın âyetlerini inkârla küfür ve bigayr-ı hakkın enbiyayı ve adaletle emreden kimseleri katledenlerin cezaları azapla tebşir olunmaktır.

Â y e t l e r l e murad; *Kur'ân ve sair mucizat-ı nebeviyedir.* Bunlara *k ü f r e d e n l e r l e* murad; *gerek ehl-i kitaptan ve gerek gayrıdan mutlaka kâfirlerdir.* Enbiyayı katledenler, *Yahudiler*dir. Çünkü; (Ebu Ubeyde) Hz.'den rivayet olunan bir hadîste Resûlullah «Yahudilerin bir kuşlukta kırk üç nebiyi katlettiklerini ve o nebilerin etbaından dahi emr-i bilma'ruf etmek üzere kıyam eden, yüz on iki kimseyi ikindi vakti katlettiklerini» beyan etmiştir.

Bu âyet; zaman-ı saadette bulunan Yahudileri âbâ' ve ecdadının ef'aliyle tevbihtir. Çünkü; onlar ecdadının nameşru muamelelerine razı olup ma'siyete rıza ayn-ı mâsiyet olduğundan tekdire müstehak olmuşlardır. Enbiyanın katli herhalde bigayr-ı hakkın olduğu halde «Bigayr-ı hakkın katlettiler» diyerek tasrih etmek cinayetlerinin azametini beyan içindir. Emr-i bilma'rufla kaim olan kimseyi katil; enbiyayı katil mesabesinde cinayet-i azîme olduğuna âyet delâlet eder. Zira; Vâcip Tealâ enbiyayı katledenlerle emr-i bilma'rufla meşgul olanları katledenleri azapla tebşirde beraber kılmıştır. Azapla tebşir; erbab-ı cinayatı istihza içindir. Zira tebşir; hayrolan şeyle olur; azab ise şerdir.

***

Vâcip Tealâ enbiyayı ve emr-i bilma'ruf edenleri katleyleyenleri azapla tebşir etmesini Resûlüne emrettikten sonra onların

amellerinin mahvolacağını ve yardımcıdan mahrum olacaklarını beyanetmek üzere :

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[İşte şu enbiyayı katledenler şol kimseler ki, onların amelleri dünyada ve âhirette batıl olmuştur ve onlardan azabı def'edecek yardımcıları da yoktur.]

Yani; bunların dünyadaki amelleri kabul olunmaz. Zira; imanları yoktur ve âhirette gözettikleri sevap bedelinde azaba duçar olacaklardır. Binaenaleyh; menfaatleri bilkülliye fevtolacaktır.

Bu misilli cinayete cüret edenlerin halleri rahmet-i ilâhiyeden gayet uzak olduğuna işaret için *mertebede uzaklığa delâlet eden* (اولٰئك) lâfzı varid olmuştur.

Hulâsa; kâfirlerin küfürleri sebebiyle amellerinin dünyada ve âhirette mahvolacağı ve onlar için azaptan kurtaracak bir yardımcıları bulunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin amelleri batıl olduğunu beyandan sonra, ehl-i küfrün hâli inat ve hakka karşı temerrüdden ibaret olduğunu beyanetmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَىٰ كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin mi şol kimselerin hallerini ki, onlara kitaptan bir miktar nasip verildi. Beyinlerinde hükmetmek için onlar bir kitabın hükmüne davet olunurlar. Sonra onlardan bir fırka icabet etmez, kitabın hükmünü kabulden i'raz eder oldukları halde arkalarına dönerler.]

Yani; sen ehl-i kitabın halini görmez misin ki, onların imanlarını ümid edersin. Onların Tevrat'tan nasibi olanları Tevrat'ın hükmüne davet olunduklarında kendi kitaplarının hükmünü kabulden imtina ettiler. Sûrenin evvelinde beyan olunduğu veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; Necran'dan gelen Nasara ile Resulullah'ın mübahasesi olduğuna nazaran kitaptan nasip *v e r i l e n l e r l e* murad; *Nasara âlimleridir.* *E v v e l k i k i t a p l a* murad; *İncil, ve* *i k i n c i k i t a p l a* murad; *Kur'ân'dır. Beyinlerinde hakla hükmetmek için Kur'ân'ın ahkâmını kabule davet eden; Resulullah'tır.* Kabulden *i m t i n a e d e n f ı r k a* yla murad; *huzur-u Risalette bulunan Necran cemaatidir.*

-- *Yahut* Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Medine'de birgün Resulullah Yehud'un medreselerine girerek Yahudileri din-i İslâma davet etti. Onlar Resulullah'ın dininden sual ettiler. Resulullah «Millet-i İbrahim üzerineyim» deyince onlar, «İbrahim (A.S.) Yahudidir» dediler. Resûlullah «Getirin Tevrat'ı; Hz. İbrahim'in Yahudi olduğuna dair âyet gösterin» buyurması üzerine Yahudiler Tevrat'ı getirmekten imtina ettiler. Binaenaleyh; şu rivayete nazaran âyette kitaptan nasip verilenlerle murad; *Yahudiler* ve kitabla murad; *Tevrat'tır.* Esasen âyet de vak'ayı tasvir ediyor. Çünkü; onları; Resûlullah Tevrat'ın hükmüne davet etti. Onlar da Tevrat'ı getirip hükmüne razı olmadılar. Belki getirmekten i'raz ettiler. *Yahut* âyetin sebeb-i nüzulü; Hayber eşrafından zina eden bir kadınla o kadına zina eden erkek haklarında recmetmemek için Resûlullah indinde bir ruhsat aramak üzere bu mes'eleyi arz etmişlerdi. Resûlullah bunların recmolunmasıyla hükmedince Yahudiler, hükm-ü Resûlullahı kabul etmemek istediler. Çünkü; zani ve zaniye eşraftan oldukları cihetle recmi onlara reva görmedikleri için tezvirat cihetine gittiler. Resûlullah «Tevrat'ta recim vardır, niçin amel etmezsiniz?» buyurdu. Onlar Tevrat'taki recmi inkâr etmekle beraber Tevrat'ı getirmeye ve hükmüne razı olmaya ve fakat (Fedek) denilen mahalde ikâmet eden Yahudilerin meşhur âlimleri olan (İbni Surya)'nın gelmesine karar verdiler. (İbni Surya) geldi. Huzur-u

Risalette teşekkül eden mecliste (İbni Surya) Tevrat'ı kıraet ederken recim âyetine gelince eliyle recim âyetini örtüp diğer âyeti kıraete başlaması üzerine (Abdullah b. Selâm) Hz. «Ya Resûlallah! Recim âyetini terketti» dedi. Ve (İbni Surya)'nın elini recim âyetinin üzerinden kaldırtarak recim âyetini okudu. Yahudiler rüsva oldular ve Resûlullah da zanilere recmin hükmünü icra etti. İşte âyet; bu vak'a üzerine nazil olmuştur. Her nekadar âyetin sebeb-i nüzulü Nasara veyahut Yehud hakkında olduğu beyan olunmuş ise de kendilerine taraf-ı ilâhiden kitap verilip de ahkâmıyla amel etmeyen ümmetlerin cümlesine şâmildir. Binaenaleyh; Kur'-ân'a muhalefet edenler de aynı hükümde dahil olup âyet-i kerimede şeriate muhalefet edenlerin cümlesini tehdid etmiştir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın kitabullaha davetten i'razlarını beyandan sonra i'razlarının sebebini beyanetmek üzere :

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[İşte ehl-i kitabın kitaplarıyla amelden imtina etmelerinin sebebi; «Bizi elbette Cehennem ateşi messetmez, ancak sayılı birkaç gün messeder» demeleridir. Zira; onları, kendi dinlerinde iftira ettikleri şeyler mağrur etti ve bunlar itikatlarını iftira üzere bina edince, şüphesiz vuku' bulacak yevm-i kıyamette Cehennem ateşi onları nasıl messetmez? Elbette messeder ve onlara ebedî dokunacak ve ihata edecektir. Zira; zulmolunmadıkları halde her nefis kesbettiği amelinin cezasını tamamen alacaktır.] Binaenaleyh; bunlar da irtikâp ettikleri küfrün ve iftiralarının cezasını noksansız alacaklardır.

Eyyam-ı madude; bundan evvel beyan olunduğu

veçhile *kırk gün veyahut yedi gündür* ki, bu sözlerinin iftira olduğunu beyanla Cenab-ı Hak Yahudileri zemmetmiş ve yevm-i kıyamette cem'olup bu sözlerinin cezasını göreceklerini beyanla onları tehdid etmiştir. Çünkü; onlar Samirî'nin tasni' ettiği dana suretine ibadet ettikleri kırk gün adedince azap olunacaklarını ve ondan sonra babaları, dedeleri enbiya oldukları için onların şefaatleriyle kurtulacakları ve Allah'ın oğulları olduklarına binaen uzun müddet azap olunmayacaklarını itikatla mağrurane iftirada bulunmuşlardır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onların bu gibi iftiralarını reddeylemiş ve şüphesiz olan yevm-i kıyamette herhalde azap olunacaklarını beyanetmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin küfr üzere inatlarını beyanettiği gibi mülkün sahibine tazarru' etmenin tarîklerini Resûlüne talim etmek ve istediğini mülküne mâlik kılmakla aziz ve istediği kimseden mülkünü almakla zelîl ettiğini dahi beyanetmek üzere:

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ
وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ٢٦

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Sen de ki «Ey cümle mülkün sahibi olan Rabbim! Sen dilediğin kuluna mülk verir ve dilediğin kimsenin elinden mülkünü alırsın ve istediğin kimseyi aziz ve istediğin kimseyi zelil kılarsın ve hayrın küllisi senin kabza-i kudretindedir. Zira; sen herşeye kadirsin» demekle dergâhımıza niyaz et.]

M ü l k ; kuvvet ve kudret manâsına olduğu gibi *tasarrufu mümkün olan şeye* dahi mülk denir. Binaenaleyh; *Allah-ü Tealâ cümle kuvvet ve kudretin sahibi olduğu gibi cemi-i mahlukatta tasarrufu mümkün olduğundan* Malik-ül-Mülk denilmiştir. Zira; ruh sahibi olan ve olmayan bilcümle mahlukatın mâlikidir. Şu halde istediğine mal ve can ve saltanat verir ve aziz kılar ve iste-

diğinin elinden malını alır, zelil kılar. İşte bu esasa binaen Resûlüne nübüvvet ve mülk-ü saltanat vermekle aziz ve Yahudilerden nübüvvet ve saltanatı almakla zelil kıldı. Ve kezalik Resûlullah'ı ve Ashabını Mekke'den hicrete sebebiyet veren müşrikleri zelil ve Resûlünü ve Ashabını Mekke'nin fethi ve sair fütuhatla aziz kılmıştır.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; Mekke ahalisinin Medine'ye hücumları üzerine Resûlullah hendek kazılmasını ve her on iki kişiye kırk arşın yer kazmalarını emretti. (Selman-ı Farisî) ile arkadaşlarına isabet eden yerde büyük bir taş zuhur edip Resûlullah'a haber vermeleri üzerine Resûlullah, o taşı kırarken (Rum) ve (Faris) şehirlerini ve Yemen'de (San'a)'yı gördüğünü ve Cibril-i Emin'in gelip ümmetinin bu beldeleri feth edeceğini haber verdiğini Ashabına ihbar edince münafıklar, Ashab-ı kirama «Gördünüz mü Resûlünüzü! Siz korkunuzdan taşraya çıkamayıp Medine etrafında hendek kazmakla meşgul olduğunuz bir zamanda birtakım hülyalarla sizi nasıl aldatıyor? Rum ve Faris memleketlerini ve Yemen'de San'a'yı gördüğünü ve oraları sizin feth edeceğinizi haber veriyor. Bunların hepsi gülünç şeylerdir.» demekle Ashab-ı kiramdan bazılarını iğfale çalıştıkları zaman, bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet-i celile; Resûlullah'ın haberini teyid ettiğini ve ileride o beldelere ümmetinin malik olacağını beyanla münafıkları reddetmiştir.

Çok zaman geçmeksizin âyetin sırrı zuhur etmiş ve ashab-ı Resûlullah futuhat-ı azîmeyle memalik-i Faris'e tamamen ve Rum memleketlerinden de birçoklarına malik olmakla aziz ve o beldelerin sahipleri zelîl olmuşlar ve bu büyük futuhatı pek uzak addeden münafık ve Yahudilerden sağ kalanlar da gözleriyle görmüşlerdir. Binaenaleyh; bu âyetin mazmunu gaipten haber olduğu cihetle mucizat-ı Resûlullah'tandır. Çünkü; Resûlullah nasıl haber verdi ve âyet nasıl delâlet ettiyse vukuatın ayniyle zuhur etmesi mucizeden başka birşey değildir.

Her zamanda, zamanın icabına göre ehl-i imanı iğfal edecek birçok münafıklar bulunmaktan hâli olmadığı gibi, o münafıklara riyaset edecek birçok (İbn-i Selûl) yani zaman-ı saadette münafıklara reis olan (Abdullah b. Übeyy) emsâlinde kimseler dahi bulun-

maktadır. Çünkü her vakit hakla batıl çarpışmakta ve batılı tervic için birtakım kimseler uğraşmakta ve bu hususta müslümanların mazarratına ve fakat kendi menfaatine dolap çevirenler görülmektedir. Binaenaleyh; dünya ne müminsiz kalır, ne de münafıksız. Her ikisi de bulunur. Şu kadar ki, münafıkın hileleri bidayetinden az bir zaman için revaç bulur gibi görünürse de, hak daima galebe etmiş olmakla münafıkların çektikleri zahmet kadar kârları olmuştur. Binaenaleyh; ehl-i imanın me'yûs olmaması lâzımdır. Bu âyette *m ü l k ; emvâle* şâmil olduğu gibi *mansıba, nâs indinde nafiz-ülkelim olmaya, ilme, akla, sıhhat-i bedene, ahlâk-ı haseneye, düşmana galebeye ve nusret ve zaferin cümlesine şâmildir.* Çünkü; bunların hepsini insana ihsan eden Allah-ü Teâlâ'dır.

Hulâsa; Allahü Tealâ cemi-i kuvvet ve kudretin ve bilcümle emlâkin maliki olduğu ve dilediği kimseye mülk verip, dilediğinin elinden mülkünü aldığı ve istediğini aziz ve istediğini zelîl kıldığı ve her hayrın yed-i kudret-i ilâhiyede olduğu ve Allah-ü Tealâ'nın herşeye kadir olup, kudretinden hiçbir şey hariç olmadığı ve insanın herşeyi Cenab-ı Hak'tan beklemesi vacip olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ malik-ül mülk olup izzet ve zillet kendi halkıyla olduğunu beyanettiği gibi kudretinin şümulünü de ispat etmek üzere :

تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Ya Rabbi! Sen geceyi gündüze ve gündüzü geceye ithal eder ve diriyi ölüden ve ölüyü diriden çıkarır ve istediğin kulunu hesapsız merzuk edersin.]

Yani; Allah-ü Tealâ herşeye kâdir olup izzet ve zillet kendi yed-i kudretindedir. Çünkü; Allah-ü Tealâ gecenin bazı saatlerini

gündüze ithal eder. Binaenaleyh; gündüz uzar gece kısalır. Diğer zamanda gündüzün bazı saatlerini geceye ithal eder, bu suretle gece uzar, gündüz kısalır ve gündüzün bazısını geceye kalbetmek ve vakt-i âharde bunun aksini yapmakla âlemin nizamını verir ve kullarının mesâlihini tedbir eder ve gündüzü, gecenin karanlığıyla ihata ederek gündüz yerine geceyi ve gündüzün zıyasıyla, geceyi ihata edip, gece yerine gündüzü ikame etmekle kudret-i kahiresini hergün herkese göstermektedir. Ve diri insanı meyyit menzilinde olan nutfeden ve tavuğu meyyit menzilinde olan yumurtadan ve mü'mini kâfirden çıkardığı gibi, diri insandan ölü menzilesinde olan nutfeyi ve tavuktan yumurtayı ve mü'minden kâfiri dahi ihrac eder ve istediği kulunu merzuk eder ki, verdiği rızkın sayısı ve ölçüsü olmaz. Binaenaleyh; insanlardan bazıları zengin ve bazıları fakir olur. Fakir olan ne kadar çalışsa, imdad-ı ilâhi yetişmedikçe zengin olamadığı gibi zengin de bütün dünya halkı toplansa inayet-i ilâhiye oldukça, onu fakir kılamazlar. Zira; hepsi Allah'ın kudretiyle hâsıl olur. Kudretinin fevkinde birşey olmaz. İşte bu gibi ahvali halketmesi, herşeyin kudret-i ilâhiye tahtında olduğunu ispat etmiştir. Çünkü; gece akabinde gündüzü ve gündüz akabinde de geceyi ve ölüden diriyi ve diriden ölüyü ve izzet akabinde zilleti ve zillet akabinde izzeti halketmeye ve istediğine istediği kadar rızık vermeye kâdir olduğunda şüphe yoktur. Zira; bunlar âlemde her zaman görülen ve inkârı kâbil olmayan hakikatlerdendir.

Geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmak kürenin deveranıyla veyahut başka esbapla hâsıl olsun, bütün dünya halkı cem' olsalar küreyi döndürmek veya başka suretle herbirinin bir zerresini bile ileri veya geri götürmek imkânı olmadığı malum bir hakikat olduğundan, gecenin ve gündüzün uzayıp kısalmak suretiyle bazı cüzlerinin birbirine ithali ancak kudret-i ilâhiyeyle olup tabiat ve saire eseri değildir.

Bu âyet üç hükmü hâvidir: Birincisi; *geceyi gündüze* ve *gündüzü geceye ithal,* ikincisi; *ölüden diriyi ve diriden ölüyü ihraç,* üçüncüsü; *istediği kuluna hesapsız rızık ita etmektir* ki, bunların cümlesi Allah'ın kudret-i kâmile sahibi olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ zatına ta'zim olunmasını emredip dünya ve âhirete malik ve herşeye kadir olduğunu beyanettiği gibi nasla ne gibi muamele edileceğini ve insana lâyık olan hazine-i ilâhiyeden istimdad edip düşman elinde olan varlığa rağbet etmemek lâzım olduğunu dahi beyanetmek üzere :

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

buyuruyor.

[Müminler; müminlerin gayrı kâfirleri dost ittihaz etmesinler.]

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تَقِيَّةً

[Ve eğer bir kimse müminin gayrı kâfiri dost ittihaz ederse, o kimse Allah'ın dostluğundan birşey üzere değildir. Ancak kâfirlerden korkmak vakti müstesnadır. Eğer onlardan korkarsanız onlara dostluk göstermekte ve musahabet etmekte zarar yoktur.] Zira zaruret; haramı mübah kılar.

وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ

[Ve Allah-ü Tealâ bizzat kendisi sizi onlara dostluktan korkutur ve düşman olan kâfire dostluktan sizi meneder.]

وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

[Ve ancak merciiniz Allah'ın huzur-u manevisidir.]

Yani; müminler dinlerinde kardaşı oldukları müminleri terkederek düşmanları olan kâfirleri dost ittihaz etmesinler. Binaenaleyh; gerek karabet ve gerek İslâmiyetten evvel aralarında olan mahabbete binaen onları dost ve kardeş ittihaz etmekle bir mecliste hem sohbet olarak ehl-i imanın esrarını vermesinler. Onlara, dostluk dolayısıyla küfür ve nifak ve ahlâk-ı fasideleri sirayet edeceğinden ihtiraz üzere bulunmak lâzımdır. Çünkü; insanların yekdiğerine tabiatlarının sirayeti bazı emrazın sirayeti gibidir ve bilhassa küfr-ü nifak marazları derhal sirayet eder. Zira; tabiat-ı

beşerin isyana meyli seri olduğundan, müminin imanının sirayetinden kâfirin küfrünün sirayeti daha süratlidir ve eğer bir kimse onlara muhabbet ve dostlukta devam ederse, Allah'ın mahabbetinden hiçbir şeye malik olmaz. Zira dostluğun şânı; dostun dostunu dost ve düşmanını düşman ittihaz etmektir. Yoksa Allah'ın düşmanı olan kâfiri dost etmek Allah'a dostluğa münafidir. Şu kadar ki, kâfirler size galebe ederler de onlardan korkunuz olursa o vakit dostluk izhar etmenizde zarar yoktur. Zira; zaruret olunca haram olan şeyler mubah olur. Amma icapsız dostluğun mazarrattan başka birşey olmayacağına binaen Allah-ü Tealâ bizatihi kâfirlerin dostluğundan sizi korkutur ki, kâfire dost olup da gazaba mazhar olmayasınız. Zira; varacak yeriniz ancak huzur-u ilâhidir. Binaenaleyh; dostluğunuzu Allah-ü Tealâ'nın dostlarına hasretmeniz lâzımdır ki, bu vesileyle Allah'ın rızasına nail olasınız.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile müminlerden bazılarının Yahudilerle zaman-ı cahiliyede olan dostluklarını idameye onlar da dostları olan müminleri din-i İslâmdan tenfire çalışmaları ve bazılarının da Mekke müşriklerine dostluk izhar etmeleri üzerine, bu âyetin nazil olduğu mervidir. Binaenaleyh; Allah-ü Tealâ kâfirlere dost olmayı ve mahabbet etmeyi bu âyetle haram kılmıştır. Yalnız kâfirler galebe eder ve onlardan korku olursa onlara dost görünmeye ve mahabbet izhar etmeye hatta kalbi imana müsterih olarak onlara mümaşat etmeye müsaade etmiştir. Amma ihtiyaç görüldüğünde ihtiyaç miktarı onlardan yardım talep etmek caizdir.

İşte şu mesağ-ı şer'iye binaen lüzum görüldüğünde bu misilli istianeler vaki olmuş ve olmaktadır. Ve iki devlet arasında olan muahedeye riayetle yekdiğerine karşı mukabele-i bilmisle dikkat ederek muamelât-ı ticariye cereyan eder. Şu kadar ki, bir kimsenin onlardan malını ve nefsini muhafaza için müdarat caizse de, bu hal başka bir kimsenin zararını mucip olmamasıyla meşruttur. Çünkü; kendi menfaatini gayrîn zararında aramak haram-ı kat'i olduğundan, müminin bu gibi şeyleri irtikâbı caiz olamaz. Binaenaleyh; kendi nefsini ve malını nasıl muhafaza ederse, diğer müminin malını ve canını dahi mümkün olduğu kadar muhafaza etmesi lâzımdır.

Şu esasa binaen düşmana yaranmak için âharin katline ve zi-

nasına ve malını itlâfa ve yalan yere şehadetle âharin hukukunu iptale ve ehl-i İslâmın esrarına kâfirleri muttali kılmaya asla müsaade-i şer'iye yoktur. Şu halde bazı esbaba mebni, kâfire dost görünmekte muztar kalınırsa gayrın hukukuna tecavüz etmemek lâzımdır. Kâfire dostluk fenalığın en nihayeti olduğuna ve bunun üzerine terettüp edecek azabın şiddetine işaret için kâfire dostluktan Vâcip Tealâ bizatihi kendisi korkuttuğunu beyan etmiştir.

Bu âyet-i celilede Cenab-ı Hak ehl-i iman için hiçbir zaman düşman olan kâfirleri dost ittihaz etmek caiz olmadığını ve eğer bir kimse kâfire dostluk ederse, Allah'ın dostluğundan çıkacağını beyanla Müslümanlara vesayada bulunmuş ve ehl-i iman için kâfirlerden menfaat beklemek hata olduğunu beyanetmiştir. Şu kadar ki, onlardan ehl-i İslâma zarar gelir korkusu olursa onlara dostluk izhar etmekte zarar olmadığını beyanla, bazı fayda ümidi olduğu zaman onlara mudarat etmek caiz olduğuna ve ihtiyaç görülmedikçe onları umur-u müslimînde istihdam caiz olmadığına işaret etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri zâhir ve bâtın dost ittihaz etmekten müminleri nehyettiği gibi, zâhirin bâtına muvafık olması lâzım olduğunu dahi beyanetmek üzere :

قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-erRusül! Sen müminlere de ki «Eğer siz kalplerinizde olan herşeyi saklar veya izhar ederseniz, Allah-ü Tealâ onun cümlesini ve yerde ve göklerde olan herşeyi bilir ve Allah-ü Tealâ herşeye kadirdir.»]

Yani; Habibim! Sen müminlere haber ver ki, onlar kâfirlere dostluğu saklar ve kalplerinde mahabbeti gizlerler veyahut alenî dostluk ederlerse, Allah-ü Tealâ onların cümlesini bilir, saklamak imkânı yoktur. Değil onların kalplerinde olan şeyleri, yerde ve

göklerde olan mevcudatı ve onlarda cereyan eden esrarın cümlesini bilir. Şu halde onların gizli dostlukları üzerine ceza verir. Çünkü; Allah-ü Tealâ'nın kudreti herşeye kâfidir.

Bu âyette *(s u d u r)* *sadrın cemidir.* *S a d r ;* *kalp* manâsınadır. Zira; insanın kalbi sadrında bulunduğundan mahal olan sadır zikrolunmuşsa da, o mahalde bulunan kalp murad olunmuştur. Yani; «Kalplerinizde bulunan şeyi ister saklayın ister izhar edin hepsini Allah-ü Tealâ bilir» demektir.

Âyet-i celile hafî olarak kâfirlere dostluk eden kimseleri tehdid için varid olmuştur. Zira her şeyi bildiğini kullarına ilâm; hafî, celî işlenilen her günah üzerine mücazat edeceğini bildirmek olduğu cihetle herhalde kullarının ma'siyetten ihtiraz etmeleri lâzım olduğuna tenbihtir. Binaenaleyh; bir kimsenin kâfirlere zâhirde dost olmadığı gibi bâtında dahi dost olmaması lâzımdır. Zira; zâhirde dostluğa nasıl ceza varsa bâtında dostluğa dahi aynı ceza olacağını Cenab-ı Hak, bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ düşman olan kâfirlere zaruret olmadıkça dost olmak caiz olmadığını ve herşeyi bilip herşeye kadir olduğunu beyanettiği gibi kullarını ibadete terğîb ve günahtan tenfîr etmek üzere :

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ اَمَدًا بَعِيدًا

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda her nefis hayrolarak işlediği amelini gözü önünde hazırlanmış bulur, asla ziyade ve noksan olmaz ve dünyada işlediği amelini defter-i a'mâlinde mevcud olarak bulur ve kötülüğe dair işlediği amelini ve onun üzerine terettüp edecek azabı görünce ister ki, keşke o ameliyle kendi arasında uzak bir mesafe ve uzun bir müddet olsa da o seyyiâtını görmese.]

وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ۝

[Ve Allah-ü Tealâ günahınız üzerine azab edeceğini beyanla azap ve gazabından sizi bizatihi korkutur. Zira; Allahü Tealâ kullarını esirgeyicidir.] Çünkü; Allah-ü Tealâ'nın azabı icab eden günahlardan kullarını nehyetmesi aynı esirgemektir. Eğer esirgememiş olsaydı günahın fenalığını ve azabı mucip olduğunu beyanetmezdi.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile insanın ameli a'râz kabilinden olup, yevm-i kıyamette bizzat ameli bulması mümkün olmadığından bu makamda «Amelini bulur» demek; «Her nefis o günde amelini defterinde yazılı bulur ve amelinin cezasını görür» demektir, yoksa «Ayn-ı amelini bulur» manâsına değildir.

Bu âyet; insanları ibadete tergîb ve günahtan tenfîr etmiştir. Zira; her nefsin hayır ve şer amelini bulacağını beyanetmek; elbette o nefsi hayra teşvik ve şerden tenfîr etmektir. Günahın çirkin olduğunu te'kîd için herkesin günahla kendi arasında uzak mesafe olmasını arzu edeceğini beyanetmiştir ki, ma'siyetin hakikaten nefret olunacak birşey olduğunu beyan buyurmakla Cenab-ı Hak kullarına re'fetini izhar etmiştir.

Vâcip Tealâ'nın azabına, lûtfu mukabil olduğunu beyan için tahzirden sonra kullarına merhamet ve re'fetini beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; kulların Allah'ın gazabından korkması ve rahmetinden ümidle yaşaması lâzımdır ve kulların işledikleri günah üzerine derhal azab etmeyip tevbe ve amel-i salih tedariki için mühlet vermesi, Allah'ın kullarına re'feti cümlesindendir. Binaenaleyh; günah işleyen kimse işlediği günah üzerine nedamet eder ve Allah'tan affını isterse Allah-ü Tealâ, onun tevbesini kabul ve günahını affedeceği diğer âyetlerle sabittir.

*
**

Vâcip Tealâ yevm-i kıyametin azabından kullarını korkutunca bazı kimselerin günahlarını Allah'a mahabbetlerinden nâşi ibadet olarak işlediklerini beyanetmeleri üzerine Allah'a muhabbetin Resûlüne muhabbetle olacağını beyanetmek üzere :

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen irşadetmek istediğin kimselere de ki «Eğer siz Allah-ü Tealâ'ya muhabbet ederseniz bana ittiba' edin ki, Allah-ü Tealâ size muhabbet etsin ve günahlarınızı mağfiret buyursun. Zira; Allah-ü Tealâ günahlarını mağfiret edip matluplarına îsal etmekle merhamet eder.»]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! Sen kabahatlerini ibadet addedip sana iman etmeyen kâfirlere de ki «Eğer siz Allah'a muhabbet iddianızda sadıksanız emrine ve nehyine inkıyad etmenizle beraber bana ittiba edin ki, Allah-ü Tealâ size mahabbet etsin. Zira bana ittiba etmek; Allah'a muhabbet cümlesindendir. Etbâınız muhabbet-i ilâhiyeye sebep olunca, onun eseri olarak Allah-ü Tealâ günahlarınızı mağfiret eder. Çünkü; Allah-ü Tealâ gafur ve rahimdir.»

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile abdin Allah-ü Tealâ'ya muhabbeti *Allah'ı büyük bilmek ve cemi-i sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf ve cemi-i nekaisten münezzeh olduğunu itikatla* beraber *tâatini ihtiyar ve emrine imtisâl ve nehyinden içtinap ve rahmetini ümid eylemek ve gazabından korkmak ve resûllerine iman ve muhabbet etmek*tir. Allah'ın kuluna muhabbeti; *kulundan razı olup işlediği ameline sevap vermek ve kusurunu affetmek*tir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile aklı olan kimsenin muhabbeti her zaman Allah'a olmak lâzımdır. Çünkü; kemalât-ı hakikiyenin cümlesi Allah'ındır. Binaenaleyh; insanın kendi nefsine kemâl addettiği şeyin küllisi hatta vücudu bile Allah'tan ve Allah'ın inayeti olduğunu ve akıbet Allah'ın huzuruna rucu' edeceğini bilen bir kimsenin herhalde muhabbetini Allah-ü Tealâ'ya hasretmesi icabeder. Zira; Allah'ın gayrıya mahabbet arızîdir. Ve her neye mahabbet etse bir garaz-ı hasîse müstenid olduğu gibi bekası da yoktur, ancak mahabbet kalpte gizli olduğu için onun eseri olan ibadeti yerine getirmek ve emrine imtisâl edip nehyinden içtinapla hâsıl

olacağından, bu misilli amelleri işlemeyen kimsenin muhabbet iddiası kâziptir. Bunların cümlesinin esası ise Resûlüne ittiba ve sünnetini ihya etmek olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; sûrenin evvelinde beyan olunduğu veçhile Necran'dan gelen Nasara cemaatinin huzur-u Risalette «Bizim; Hz. İsa Allah'ın oğludur dediğimiz, Allah-ü Tealâ'ya muhabbetimizdendir» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; Allah-ü Tealâ'ya muhabbet, Resûlüne ittiba' ile olacağı ve Resûlüne ittiba etmeyince Allah'a muhabbet iddiası yalan olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ zat-ı ülûhiyetine mahabbetin Resûlüne ittiba'la hâsıl olacağını beyandan sonra kendine ve Resûlüne itaatin vâcip olup itaatten i'raz etmenin küfür olduğunu beyanetmek üzere :

قُلْ أَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Muazzam! Sen irşadını murad ettiğin kimselere de ki «Allah'a ve Resülüne itaat edin. Eğer itaatten imtina' ederseniz Allah-ü Tealâ i'raz etmenize ceza verir. Zira; Allah-ü Tealâ kâfirlere muhabbet etmez.»]

Yani; habibim! Sana ittiba' etmeyenlere sen de ki «Siz Allah'a ve Resûlüne iman ve emirlerine imtisâl ve nehiylerinden içtinab etmek suretiyle itaat edin. Zira; itaat etmeniz vâciptir. İtaat vâcip olunca, eğer siz itaatten yüz döndürürseniz Allah'ın azâbına müstehak olursunuz. Çünkü; Allahü Tealâ kâfirleri sevmez ve ef'alinden razı olmaz. Küfür; onlara mahabbet bedelinde Allah'ın gazabını ve nimet bedelinde Cehennem'in azabını celbeder.

Allah'ın cemi-i ahkâmını kullarına tebliğ eden Resûlü olduğu cihetle Resûlullah'a ümmetin itaati vâciptir. Zira şeriati tesis etmek; ümmetin Resûle kemâl-i itaatleriyle olacağından Allah-ü Te-

alâ Resûlüne itaati, kendine itaate müsavi kılmıştır. Resûlullah'a itaatin manâsı; *sözünü dinlemek ve tasdik etmek ve emrini tutmak ve sünnetine ittiba etmek ve siret-i nebeviyesini takib etmektir.* Çünkü; bu manâca itaat olmazsa şeriat tesis olunamaz. Yoksa Nasaranın itikad-ı batılları gibi Resûle itaat; Allah'a ibadet eder gibi Resûle ibadet etmek manâsına değildir. Zira; mahlûkattan ne kadar büyük farzolunsa, hiçbir kimse ma'bud olamaz. Ancak mabudün bilhak; Allah-ü Tealâ'dır. Bundan evvelki âyet nazil olunca reis-i münafıkîn (Abdullah b. Übey) zuafa-yı müminînin itikadlarını ifsad etmek maksadıyla «Muhammed (S.A.) bizi Allah'a ibadet eder gibi kendine ibadete davet ve Nasara gibi bizi itikad-ı batıla sevkediyor» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Çünkü bu âyet; Resûlullah'a ittibaın, emrine imtisâl etmek manâsına olduğunu beyanetmiştir. Şu halde emrine itaat ile mesleğine sülûk etmekten ibadet lâzım gelmediği cihetle bu âyet, o münafıkın ifsad için ortaya atmış olduğu şüpheyi izale etmiştir ki, itaatle emir; ibadetle emir değildir.

Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Resûle itaatten i'raz etmek küfür olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; gazab-ı ilâhiye istihkaklarına sebep; küfürdür ve bu hükmün kâfirlerin cümlesine şâmil olduğuna işaret için zamîr mevziinde ism-i zâhir olarak (كافرين) lâfzı varid olmuştur.

Çünkü; «Eğer itaattan i'raz ederseniz Allah-ü Tealâ sevmez» demek «Siz kâfir olursunuz. Binaenaleyh; Allah-ü Tealâ size muhabbet etmez» demektir. Yani i'raz; risaletini tasdikten i'raz olduğuna binaen küfür olmuştur. Amma risaletini tasdik edip de tenbellik ederek sünnetini ihya etmemek suretiyle adem-i itaatten küfür lâzım gelmez.

***

Vâcip Tealâ ümmetin rusül-ü kirama itaatleri vâcip olduğunu beyanettiği gibi rusül-ü kiramın ind-i ülûhiyette kadirlerinin pek büyük ve beşer içinde itaatleri vâcip bir sınıf-ı mümtaz olduklarını beyanetmek üzere :

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ ebülbeşer olan Âdem ve şeyh-ül mürselîn olan Nuh (A.S.)'ı ve âl-i İbrahim olan İsmail ve İshak ve âl-i İmran olan Musa ve Harun ve İsa (A.S.)'ı ve İsa'nın validesini kendi zamanları âlemleri üzerine ihtiyar ve her birerlerini mucizeleriyle i'zaz ve sair beşer üzerine tafdîl etti. Onlardan bazıları bazılarının zürriyetleri ve nesilleridir. Allah-ü Tealâ herbirinin münacatını bilir ve işitir.]

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak *Hz. Âdem*'i hilâfet ve niyabete lâyık gördü ve fazilet davasında olan meleklere emredip Âdem'e secde etmeleriyle faziletini izhar etti ve sair mahlukat üzerine mükerrem kıldı.

Nuh (S.A.)'ın duasıyla yeryüzünde olan bilumum âsileri suya gark eyleyerek Hz. Nuh'u ve etbaını gark olmaktan halâsetti ve bütün düşmanlarının şerrinden kurtardı.

İbrahim (A.S.)'ın ehl-i beytini imamet ve hilâfetiyle müşerref kıldı ve Hz. İbrahim'e yevm-i kıyamete kadar mukteda bih olmak mansıb-ı celilinin zürriyetinden başkasına geçmemesine dua ettirdi ve duasını kabuletti. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.)'dan sonra gelen enbiya-yı ızam hazaratı hep onun neslinden gelmiştir. Ve *Âl-i İmrân*'dan her birerlerini âharlerinden mümtaz kıldı. Ve bilhassa *İsa* (A.S.)'ı gözsüzün gözünü iade ve mevtayı ihya etmek gibi harikulâde ef'ali yedinde halk etmekle muhtar kıldı ve zamanında en hazık tabipler müdafaadan âciz kalarak mu'cize olduğunu i'tirafa mecbur oldular. Binaenaleyh; İsa (A.S.) da nübüvvet davasını bu suretle ispat etti. İşte burada isimleri zikrolunan zevat-ı kiramdan her birerlerini birçok mezaya-yı âliye ve menakıb-i celileyle sair nâstan müşerref kıldı ve ümmetlerinin de bunlara itaatleri vâcip oldu.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile mahlukat; *iki kısım*dır ki biri

mükellef diğeri *gayr-ı mükelleftir*. Mükellef olan gayr-ı mükellef üzerine efdal olduğunda şüphe yoktur. Mükellef olan kısım dört olup bunlar da *ins, cin, melek, şeytandır*. İns, cinden ve cin, şeytandan efdaldir. Çünkü; şeytan tamamen kâfirdir. Cinnin müminleri ve kâfirleri vardır. Meleklerin küllisi mümin ve mutidir. İnsanların mı veya meleklerin mi efdal olduğunda ihtilâf varsa da ehl-i sünnet indinde rusül-ü beşer, rusül-ü melekten ve avam-ı beşer, avam-ı melekten efdaldir. Çünkü; Cenab-ı Hak meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleriyle emrettiği gibi bu âyette dahi enbiya-yı kiramdan isimleri zikrolunanların âlem üzere efdal olduklarını beyan buyurmuştur ki, âlem içinde melekler de dahildir. Binaenaleyh bu âyet; beşerin melekten efdal olduğuna delâlet eder.

Rusül-ü kiramın evsaf-ı zemimeden safi ve ahlâk-ı hamideyle müzeyyen olduklarına işaret için *saffete ve taharete delâlet eden* (اصطفى) kelimesi varid olmuştur.

Bu âyet; enbiyanın kuvay-ı cismaniye ve ruhaniyelerinde sair nâstan kavi ve şeci' olduklarına delâlet eder. Zira; Allah'ın sair nâs içinden onları ihtiyar etmesi her cihetle onların sair nastan mümtaz olmalarını icabeder. Çünkü; ruh cihetinden tebliğ edecekleri kimselerden çok yüksek olmasalar, onları irşad ve terbiye etmek mümkün olamayacağı gibi bedenen kavi ve celâdetli olmasalar birçok hücuma karşı duramazlar. Şu halde nebi olan zat; herhalde ruhan ve cismen sairlerden yüksek olmak lâzımdır ki, emr-i tebliğ lâyıkıyla ifa olunabilsin.

Hâzin, Fahr-i Razi ve Medarik'in beyanları veçhile İmran isminde *iki ihtimal* vardır: Birinci ihtimal; *(İmran b. Yashur)* dur. Buna nazaran *Âl-i İmrân*'la murad; *Musa ve Harun* (A.S.) olmak lâzımdır. Zira; (Yashur oğlu İmran) Musa ve Harun (A.S.)'ın pederleridir. İkinci ihtimal; *İsa (A.S.)'ın validesi tarafından dedesidir ki (İmran b. Mâsân)*'dır. Buna nazaran *Âl-i İmran*'la murad; *Hz. İsa ve validesidir*. Bu iki İmran arasında bin sekiz yüz sene kadar geçtiği mervidir. Fakat bundan sonra gelecek âyette İmran'la murad; (İmran b. Mâsân) olduğuna nazaran bu âyette dahi İmran'la muradın *İmran b. Mâsân* olması ihtimali racihtir.

***

Vâcip Tealâ Âl-i İmrân'ı ihtiyar ettiğini beyan buyurduğu gibi Âl-i İmrân'ın bazı menakıbını beyanetmek üzere :

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Zikr et habibim! Şol zamanı ki, o zamanda İmran'ın haremi tazarru etti ve dedi ki «Ey Rabbim! Karnımda olan çocuğu dünya umurunun küllisinden âzadlı ve hâlis olarak senin ibadetine nezrettim. Ve Beyt-i Şerife hizmetten başka bir şeyle meşgul etmemek üzere ibadetine tayin ettim. Ya Rabbi! Bu nezrimi kabul et. Zira; sen kulların dua ve nezirlerini işitir ve niyetlerini bilirsin» demekle istirhamda bulundu.]

Bu âyette *İ m r a n* la murad; *İmran b. Mâsân*'dır ki *Hz. Meryem'in pederidir.* O zamanda (Beni Mâsân) Beni İsrail'in gerek umur-u saltanat ve gerek umur-u din cihetinden reisleriydi. *İ m r e e t - i İ m r a n* la murad; *Hz. Meryem'in validesi (Hanne)* dir. O zamanda oğlan evlâdı arzu eden kimsenin Beyt-i Mukaddes'e hizmet için nezretmesi âdet olduğundan *Hanne,* hamil olunca karnında olan çocuğu âyette beyan olunduğu veçhile Beyt-i Mukaddes'e nezretti. Kocası İmran «Oğlan olacağını bilmeden nasıl nezrettin, kız olursa nezrini nasıl ifa edeceksin?» demekle itâbetti ve çocuk dünyaya gelmeden (İmran) vefat eyledi. (Hanne), nezrinin kabulünü Cenab-ı Hak'tan beklerken hamli, ümidinin hilâfında zuhur edip *Meryem* dünyaya geldi.

***

Vâcip Tealâ (Hanne)'nin erkek evlât doğuracağını ümid ederken kız zuhur etmesi üzerine teessüfünü izharla söylediği sözlerini hikâye etmek üzere :

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنّ۪ي وَضَعْتُهَا اُنْثٰى وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ

buyuruyor.

[Vakta ki (Hanne) hamlini vaz'edip çocuğun kız olduğunu görünce, kemâl-i ye'isle dedi ki «Ey Rabbim! Benim niyetim hâlis ve nezrim kati olduğu halde nezrimi kabul etmedin. Zira; ben nezrettiğim çocuğu kız olarak doğurdum.» demekle esefini izhar etti.] Halbuki Allah-ü Tealâ onun doğurduğu çocuğun kız olacağını bilirdi. Binaenaleyh; günlerce ağlamanın ve ye'sü matemin lüzumu yoktu.

وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰى

[Oğlan kız gibi olmadı.] Zira; oğlan Beyt-i Mukaddes'in hizmetine yarar ve kız ise yaramazdı. Çünkü; kız hayzı sebebiyle Beyt'in hizmetinde aleddevam bulunamayacağı gibi namahremdi. Binaenaleyh; ecnebi kimselerle de içtima' edemezdi ve kadın olduğu için zayıf, korkak ve bîçareydi.

وَاِنّ۪ي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَاِنّ۪ي اُع۪يذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ ۝

[(Hanne) sözüne şunu da ilâve ederek dedi ki «Ben çocuğun adını *Meryem* koydum. İsmi müsemmasına mutabık olsun ve Ya Rabbi! Ben onu ve zürriyetini matrud olan Şeytan'ın şerrinden muhafaza hususunda senin himayene iltica eder ve inayetinden mahfuz olmalarını beklerim.»] demekle hasretini izhar ederek münacaatta bulundu ve herşeyi Cenab-ı Hakkın kudretine havale etti.

(Hanne) bu sözlerinin cümlesini makam-ı i'tizarda serdetti. Çünkü; nezrinde «Oğlan olursa nezrettim» gibi bir şart dermeyan etmeyip mutlak zikrettiğinden, kız olunca nezri mutlak yaptığını hata addederek i'tizara lüzum görmüştü. Yoksa bu sözleri Vâcip Tealâ'ya bildirmek için söylememiştir. Çünkü; Allah-ü Tealâ'ya ilâma hacet yoktur. (Hanne)'nin mutlak olarak nezretmesi hizme-

te yarar oğlan olmasını talebe bir vesileydi. Fakat irade-i ilâhiyeye muhalif talepte fayda yoktur.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile (Hanne)'nin bu nezrine sebep; çocuk getirmemiş ve getirmek zamanı geçmiş olduğu halde bir ağaç altında otururken, bir kuş yavrusunu besler görünce hulûs-u niyetle Rabbisinden bir çocuk ister. Duası kabul olunup Meryem'e hâmil olunca, Cenab-ı Hakka şükrolmak üzere ferahından bu nezrini yapar, fakat kız dünyaya gelince izhar-ı esefle itizar eder. Çünkü; onların şeriatlarında oğlanı nezretmek caiz olup kızı nezretmek caiz olmadığından i'tizara lüzum görmüştü.

M e r y e m ; Beni İsrail lisanında *ibadet ve hizmet edici* manâsınadır. Âfat-ı din ve âfat-ı dünyadan mahfuz olmasına tefa'ül için adını *Meryem* koymuştu. Gerçi evlâdın adını koymak babaya aitse de, yukarıda beyan olunduğu veçhile Meryem dünyaya gelmeden pederi vefat ettiğinden ismini koymak vazifesi validesine intikal etmişti. Binaenaleyh; validesi vazifesini ifa ettiğini beyanetmiştir.

Tefe'ul için Meryem ismini vermesi; tefe'ul için evlâda güzel isim koymak mendub olduğuna delâlet eder. Bu âyette erkeğin kadından efdal olduğunu beyan için (وليس الذكر كالانثى) varid olmuştur. Yani; «Erkek kadın gibi değil» demektir. Çünkü; erkek ibadette devam eder, kadınların ibadete mani birçok halleri bulunduğundan devam üzere ibadet edemezler. Binaenaleyh; Beyt'e hizmet de böyledir. Bundan başka erkeklerin sabrettiği şeylere kadınlar sabredemez ve harbü darba kadir olamazlar ve aklü kiyasette erkeğe yetişemezler. Gerçi aklü kiyasette kadınlarda da nadiren erkek ayarında fetanetlileri olursa da nadire hüküm taalluk etmez. Çünkü itibar; ekseredir.

***

Vâcip Tealâ Meryem'in validesinin duasının kabul olunduğunu beyanetmek üzere :

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا

buyuruyor.

[(Hanne) nezrinin kabulünü istirham etmesi üzerine Rabbisi oğlan bedelinde nezrine kızı kabul-u hasenle kabuletti ve Meryem'i güzel bitirmekle bitirdi.] Yani; güzel büyüdü ve neşv-ü nema buldu ve Hz. İsa gibi bir oğlan getirdi ve âlem yüzünden menfaat gördü. **[Ve Meryem'in umurunu Zekeriya (A.S.) tekeffül etti.]**

كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

[Zekeriya (A.S.) her ne zaman yiyeceğini ve içeceğini tesviye etmek için Meryem üzerine bulunduğu hücreye giderse Meryem'in yanında birçok rızıklar bulurdu. Kendinin getirmediği taamları ve meyvaları görünce taaccüp etti ve dedi ki «Ya Meryem! Bu rızıklar sana nereden geldi?» Meryem de bu suale cevapta «Allah-ü Tealâ tarafından geldi. Zira; Allah-ü Tealâ istediği kulunu hesapsız merzuk eder.» dedi.]

Vâcip Tealâ'nın *M e r y e m ' i g ü z e l k a b u l i l e k a b u l* etmesiyle murad; *Meryem'i ve oğlunu Şeytan'ın şerrinden muhafaza etmesi ve başkalarının nezri mescidde hizmete yaradıktan sonra kabul olunduğu halde Meryem'in hal-i sabavetinde kadın olarak oğlan bedelinde kabul olunmasıdır.* Binaenaleyh; Zekeriya (A.S.) Meryem'i taht-ı tekeffülüne aldı ve Beyt-i Şerif içinde bir hücreye koydu ve güzel terbiye ederek büyüttü.

Fahr-i Razi, Kâzi, Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile (Meryem) dünyaya gelince validesi (Hanne) onu bir libasa sararak Mescid-i Haram'da ibadet ve dersle meşgul olan ulemaya teslim edince, onlar Meryem'in sabavetine bakmadılar. Çünkü; reislerinin kerimesi olduğu cihetle derhal kemâl-i şevkle kabul ettiler. Zekeriya (A.S.) Meryem'in teyzesinin zevci olduğundan «Benim karabetim var, umur ve hususuna ben elyakım» demişse de diğerleri razı olmayarak kur'aya karar verdiler ve Sûre-i Meryem'de mufassalan beyan olunduğu veçhile kur'a neticesinde Meryem yine Zekeriya'ya isabet etti. Binaenaleyh; Zekeriya (A.S.)'a tevdi'

edildi ve Zekeriya (A.S.) da Meryem'in mesalihini tesviyeyi tekeffül etti.

Âyette zikrolunan *m i h r a p l a* murad; *Meryem'in beytûtetine tahsis olunan hücredir* ki, muhkem kilitle kilitli bir ibadethanedir. (Meryem) sütten ayrılıp kendi oturup kalkar bir hale geldikten sonra o hücrede ikâmete başlamıştır. Kış günlerinde yaz ve yaz günlerinde kış meyvelerini Meryem'in yanında görünce Zekeriya (A.S.) onların nereden geldiğini sordu ve Meryem de cevap verdi.

İşte bu âyet-i celile; evliya-yı kiramdan hârikulâdenin keramet olarak zuhuruna delâlet eder. Zira; Hz. Meryem'in yanında bu taamların bulunması hârikulâde olmakla keramet kabilindendir. Çünkü; Meryem nebi olmadığından bu hâlâta mu'cize denilemez, ancak keramet denir. Allah-ü Tealâ'ya ibadetle takarrubeden sevgili kulları yedinde bu gibi kerametlerin vukuu inkâr olunur birşey değildir. Çünkü; vukuu çoktur.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın, Meryem'in validesi (Hanne)'nin nezrini kız olduğu halde kabul edip güzel neşvü nema verdiği ve Zekeriya'nın Meryem'in mesâlihini tesviyeyi tekeffül ettiği ve her ne zaman Zekeriya (A.S.) hücresine girerse türlü türlü rızıklar bulup Meryem'e onların nereden geldiğini sorduğu, Meryem'in de taraf-ı ilâhiden geldiğini beyanla cevap verdiği gibi Cenab-ı Hakkın dilediği kulunu hesapsız merzuk edeceğini dahi beyanettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Meryem'in indinde zuhur eden harikulâdeye Zekeriya (A.S.)'ın muttali olduğunu beyanettiği gibi Meryem'de zuhur eden hârikaya bakarak vakti geçmişse de harikulâde olarak hareminden çocuk doğmasını Rabbisinden istediğini beyanetmek üzere :

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[O mekânda Zekeriya (A.S.) Rabbisine dua etti ve dedi ki «Ey benim Rabbim!» Kendi indinden bana bir zürriyet ver ki o zürriyet fena olan şeylerin cümlesinden temiz olsun. Zira; duayı işitirsin ve dua edenlerin istediklerini verirsin» demekle Rabbisine tazarru' etti.]

Yani; Zekeriya (A.S.) her zaman acayib-i ilâhiyeyi tefekkürle meşgul olduğu halde Meryem indinde harikayı görüp Meryem'in söylediği hakîmane sözleri dinleyince kendi makamına bir halife halk olunmasını istirham etmek üzere hemen o saat ve o mekânda enva-ı nimetleriyle kullarını terbiye ve taltif eden Rabbisine duaya başladı ve merhametine iltica etti ve dedi ki «Ey benim Rabbim! İmran'ın haremine Meryem'i verdiğin gibi bana da ind-i ülûhiyetinden temiz ve cemii nevakıs-ı beşeriyeden pâk ve nezih ve senin rızana muvafık bir velet ihsanet. Zira; sen dua edenlerin dualarını işitir ve istediklerini lutfedersin.» demekle istirhamda bulundu.

Zekeriya (A.S.)'ın Meryem indinde gördüğü harikalardan imrenerek veled istemesinden; ondan evvel haşa Allah'ın kudretinde tereddüd üzere bulunması lâzım gelmez. Zira; kudret-i ilâhiyeyi tamamiyle müdrikti. Ve kuru ağaçtan yaş meyvanın ve her türlü amelden kalmış şeyh-i faniden taze çocuğun halk olunacağını bilirdi. Lâkin «Allah-ü Tealâ birşeyi murad edince esbabını hazırlar.» fahvasınca Hz. Zekeriya için bir veledin halk olunacağı zaman geldiğinden Meryem'den görmüş olduğu harikalar duasına vesile oldu ve Cenab-ı Hak da ilham etti. Binaenaleyh; bir veled-i salih istedi. Halbuki çocuğun husulüne sebeb-i zâhiri olan kuvvetin gerek kendisinde ve gerek hareminde olmadığından duasında kendi indinden yani esbaptan mücerret harikulâde olarak hibe et demiş ve duasına şunu da ilâve etmiştir: «Sen dua edenlerin duasını işitir ve kabul eder ve me'mul ettikleri şeyi verir me'yus etmezsin.» Binaenaleyh; insanın esbaba tevessülle beraber her zaman Cenab-ı Hakka dua etmekten geri durmaması lâzımdır. Şu halde istediği şeyin husulünde yüzde bir ümidi olmasa bile duadan hali kalmamalıdır.

*
* *

Vâcip Tealâ Zekeriya (A.S.)'ın duasını beyandan sonra melekler vasıtasıyla duasının kabulüyle oğlu Yahya'nın vücut bulacağını tebşir ettiğini beyanetmek üzere :

فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Zekeriya (A.S.) mihrapta ayak üzerinde namaz kılar olduğu halde melekler çağırdılar ve dediler ki: «Allah-ü Tealâ muhakkak Yahya isminde bir oğlanla seni tebşir ediyor ki oğlun Yahya Allah-ü Tealâ'nın bir kelimesiyle halk olunacak ve İsa'yı tasdik edecek ve zamanının büyüğü olacak ve nefsin arzusundan kendini muhafaza edecek ve nübüvvetle muttasıf salihler zümresinden olarak sana ihsan olunacak» demekle Zekeriya (A.S.)'ı mesrur ettiler.]

Fahr-i Razi, Kazi, Hâzin'in beyanlarına nazaran Hz. Zekeriya'ya nida eden melek *Cibril-i Emin*'dir. Cibril-i Emin; meleklerin reisi olduğu cihetle şanına ta'zîm için Vahid-i Muazzam'dan *cemi* siygasıyla tâbir olunmuştur. Yahut Cibril'in maiyetinde bazı melekler de vardı. Zekeriya (A.S.) o zamanda ulema ve enbiyanın reisi ve Beyt-i Mukaddes'in nezareti kendilerine mevdu ashab-ı itibardan olup Beni İsrail'in müdebbir-i umuru ve muslih-i ahvali olmakla namazdayken bu nidanın zuhuruna âyet delâlet eder. İnsanın matlubunu namazla talep ve te'yid etmesi mendup ve namazda duanın kabulü ve ihtiyacın kazası mevcut olduğuna bu âyetin delâlet ettiği Tefsir-i Medârik'in cümle-i beyanatındandır. *Yahya (A.S.)'ın kalbi iman ve sair azası ibadetle dolu olduğundan* ismine Yahya denilmiştir.

Âyette kelimeyle murad; İsa (A.S.)'dır. Zira; *pedersiz (كن) kelimesiyle meydana geldiğinden Hz. İsa'ya* kelime denmiştir ki halkı hakayıka irşad edip kelâm-ı ilâhiyle ihtida ettikleri gibi Hz. İsa ile dahi ihtida ettiklerinden kelime denmeye şayandır.

Hz. Yahya'nın zühd-ü takvada ve ibadette ve ilm ü hilimde ve bütün umur-u diyanette zamanının büyüğü olacağından Cenab-ı Hak *seyyid* olduğunu beyan buyurmuştur. Kuvvet ve kudretiyle beraber nisvana takarrup gibi şehevat-ı nefsaniyeden hiçbir şey arzu etmediğinden *h a s u r* olduğu beyan olunmuştur. Çünkü hasur; *nefsini günahlardan şiddetle meneden iffet-i kâmile sahibine* denir. Binaenaleyh; Yahya (A.S.)'ın son derecede iffet sahibi olduğuna âyet delâlet eder. Hatta Beyzâvi'nin beyanına nazaran hal-i sabavetinde çocuklar oyuna davet ettiklerinde «Oyun için mi halk olundum?» buyurduğu mervidir. Evet! Çocuklar oyun oynar ve oynamak haklarıdır. Lâkin yaratılışında olan taharet ve saffetine binaen faydasız şeylerle iştigalden Cenab-ı Hakkın muhafaza etmesi baîd birşey değildir. Binaenaleyh; Yahya (A.S.) ın sabavetinde bu gibi sözü söylemesi garip birşey addolunamaz.

Hulâsa; Zekeriya (A.S.)'ın duasının kabulüyle bir oğlan halk olunacağını beyanla kendi mihrapta namaz kılarken meleklerin tebşir ettikleri ve oğlunun ismi Yahya olacağı ve Hz. İsa'yı tasdik ve zamanın ulusu olup bütün müştehiyattan nefsini muhafaza edeceği ve nübüvvetle muttasıf salihler zümresinden olacağı ve bunların cümlesiyle Hz. Zekeriya'nın tebşir olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Zekeriya (A.S.)'ın bir erkek oğlanla tebşir olununca söylediği sözünü beyanetmek üzere :

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِىَ الْكِبَرُ وَامْرَاَتِى عَاقِرٌ قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Melekler Yahya (A.S.)'ın doğacağını pederine haber verince Zekeriya (A.S.) «Ey Rabbim! Benim için bir oğlan nasıl olur? Benim sinnim şeyhuhete vasıl olup haremim çocuk getirmez olduğu halde oğlan nasıl olup doğar?» dedi. Vahy-i ilâhi olarak Cibril-i

Emin «İşte böylece Allah-ü Teâlâ dilediğini işler» demekle cevap verdi.]

Yani; Zekeriya (A.S.)'a melekler tarafından bir oğlu olacağını haber verince esbab-ı zahiriyenin mevcut olmadığını nazar-ı itibare alarak kemal-i taaccüp ve sürurla «Ben bir şeyh-i faniyim. Sinnim kemaline vasıl olduğu halde benim için oğlan nasıl olur? Esasen haremim de doğurmaz bir sinne baliğ olmuştur» deyince melek tarafından «Böylece esbab-ı zâhiriye olmadığı halde Allah-ü Teâlâ istediğini işler» demekle cevap verilmiştir.

Zekeriya (A.S.)'ın bu taaccübü Allah'ın kudretinden şekkettiğinden değildir. Ancak çocuğun halk olunacağının keyfiyetini sualdir. Yani; «Ya Rabbi! Ben ve haremim ihtiyar olduğumuz halde mi bize bir velet ihsan edeceksin, yoksa âdet veçh üzere çocuk doğmak için bizi genç bir hale mi ifrağ edeceksin?» demektir. Çünkü vakti geçip çocuktan me'yus olduğu halde böyle bir nimetin zuhurunu gayet büyük addederek sürurundan taaccüb etmiş ve talep ettiği matlubunun vaad olunduğunu işitince kemal-i neşatından va'd-i ilâhiyi bir daha işitmek üzere sualini tekrar eylemiştir. Çünkü; insanların çok sevdiği şeyi tekrar zikirle telezzüz etmeleri âdetleridir.

Zekeriya (A.S.)'a çocuk tebşir olunduğu zaman kendinin yüzyirmi ve hareminin doksandokuz yaşında bulundukları Fahr-i Razi ve Hâzin'in cümlei beyanatındandır.

Â k ı r ; asla çocuk getirmeyen kimsedir. Yahya (A.S.)'dan evvel validesi çocuk getirmediğinden Zekeriya (A.S.) hareminin âkır olduğunu zikretmiştir.

***

Vâcip Teâlâ, Zekeriya (A.S.) oğlu olacağını anlayınca hamlin alâmetini istediğini beyanetmek üzere :

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا
وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Zekeriya (A.S.) «Yarabbi! Haremimin hamline benim için bir alâmet halk et ki o alâmetle ben hamli bileyim» dedi. Allah-ü Tealâ «Hamlin vücuduna alâmet sen nasa lisanınla üç gün söylemez ancak işaretle söylersin ve Rabbini çok zikret, akşam ve sabah nekaisden tenzih et» demekle alâmeti beyan buyurdu.]

Yani; Zekeriya (A.S.)'a bir oğlan doğacağı tebşir olunup tevellüdün keyfiyetini tetkikten sonra çocuğun halk olunmasında sür'at arzu ettiğini izhar ederek tekrar istirhama başladı ve «Ey Rabbim! Haremimin çocuk doğuracağına bana kanaat hasıl oldu. Zira; vaad ettin, vaadında ise hulfolmaz, elbette benim için bir oğlan olacak. Lâkin o oğlana haremimin hâmile olduğuna benim için bir alâmet halk et ki o alâmetle ben hamli bileyim ve nimetini şükürle istikbal edeyim ve gözetmek meşakkatinden kurtulayım» demekle Cenab-ı Hakka tazarru' etti. Allah-ü Tealâ Hazreti Zekeriya'nın şu duasını kabul ederek «Hareminin hamil olduğuna alâmet; lisanınla nasa üç gün söylemeyip ancak işaretle söylemektir» demekle hamlin vücuduna alâmeti beyan buyurdu ve zikir ve tesbihle de emretti.

İnsan'ın hılkatine maye-i asliyye olan nutfenin rahm-i mâdere düşünce, çocuk istidadı bilinemediğinden, Zekeriya (A.S.) kemâl-i şevk ve sürûruna binaen hamlin vücuduna alâmet istemiştir. Ve bu nimetin şükrünü lâyıkıyla eda edip umur-u dünya'ya karıştırmamak için üç gün nasla konuşmaya kadir olamayacağını beyan, akşam ve sabah zikir ve tesbihle meşgul olmasını emretmiştir.

Azası tam olduğu halde nasla tekellüme kadir olamayıp ancak işaretle konuşması, zikir ve tesbihine halel gelmemesi Zekeriya (A.S.)'ın mu'cizesidir. Çünkü; söyliyememesi rahimde çocuğun vücuduna alâmet olacak denildi ve denildiği gibi söylemedi ve çocuk da oldu. İşte bu hal; mucizeden başka bir şey değildir. Şu halde üç gün söze muktedir olamaması; hem maksûd olan hamlin vücuduna hem de nimetin şükrünü edaya vesile olmuştur.

Şu tafsilât; üç gün Zekeriyya (A.S.)'ın tekellüme muktedir olamadığı surettedir. Amma Fahri Razi'nin beyanı veçhile tekellümden âciz olmadığından nasla konuşmak ihtiyacını ancak işaretle anlatmakla emrolundu ki bundan da maksat; zikir ve tesbih-

le meşgul olsun ve huzur ve ihlâsına halel gelmesin. Çünkü; nasla ihtılât ve konuşmak huzûra mâni olduğu gibi zikir ve tesbihe dahi mânidir. İşte Zekeriyya (A.S.)'a vaad olunan çocuk büyük bir nimet olup o nimetin şükrünü edâ ise tesbih ve tehlil ve çokca zikirle olacağına binaen Cenab-ı Hak üç gün konuşmamasıyla beraber zikir ve tesbihe devam etmesiyle emretmiştir.

R e m z ile murat; *bir şeye azadan birisiyle işaret etmektir.* Zekeriyya (A.S.)'a söylemeyip işaretle ihtiyacını def'etmesi emrolundu ki bütün zamanını zikirle geçirsin. Gece ve gündüz zikir ve tesbihle meşgul olacağına işaret için *geceye ve gündüze delâlet eden* aşiy ve ipkâr zikrolunmuştur. Şu halde bir nimete nâil olan kimsenin o nimeti zikrullahla, tesbih ve tehlille karşılaması lâzım olup bu vesileyle nimetin şükrünü eda etmiş olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyanetmiştir. Zira; Zekeriyya (A.S.)'ın duasının kabulünü, tesbih ve tehlille me'mur olduğunu ve bunlarla nimetin şükrünü edâ ettiğini Kur'ânda bize beyan etmesi, bizim de aynı mesleği takip etmemiz lâzım olduğuna tenbihtir.

Hulâsa; Zekeriyya (A.S.)'ın duasını kabul edip bir oğlan ihsan edeceğini Cenab-ı Hak vaad edince Hazreti Zekeriyyanın hamle bir alâmet istediği ve nasa üç gün lisaniyle söz söylemeyip, meramını işaretle anlatması hareminin hamline alâmet olması ve o zamanda verilen nimetin şükrünü lâyıkıyla eda etmek için çok zikir, gece-gündüz Cenab-ı Hakkı takdis etmekle memur olduğu ve her nimete nâil olan kimsenin nimeti şükürle karşılaması lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Meryem'in Hz. Zekeriyya'nın tekeffülündeyken Meryem'de gördüğü harikalar üzerine bir çocuk isteyip o çocuk vücut bulacağını vaadla mübeşşer olduğunu beyanettiği gibi Meryem hakkında varid olan emirleri beyanetmek üzere :

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Zikr et habibim! Şol zamanı ki, o zamanda melekler Meryem'e hitaben «Ya Meryem! Allah-ü Tealâ seni Beytine hizmet için ihtiyar etti ve kadınlara ârız olan fena şeylerden seni tahire kıldı. Ve bu iki haslet sebebiyle seni âlemlerin nisvanı üzere tafdîl ve ihtiyar etti. Ey Meryem! «Rabbine dua et ve alnını toprağa koy ve secdeye kapan; rükû edenlerle rükû et» dediler ve Meryem'i tebşirle beraber vazife-i ubudiyeti ta'lim ettiler.]

Meryem (R.A.)'ya şu tebşirle nidâ eden Cibril-i Emin ve maiyetinde bulunan melekler olduğu mervidir. Meryem hakkında meleklerin nidaları, sair zuhur eden harikulâdeler gibi keramât kabîlinden olup bunların cümlesi de Hz. İsa'nın nübüvvetine mukaddimedir. Cenab-ı Hak bu âyette Hz. Meryem'i ihtiyar ettiğini iki defa beyan buyurmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile Cenab-ı Hak Beyt-i Mukaddes'in hizmetine nisvandan menzûre kabul etmediği halde Meryem'i kabul etmek ve harikulâde olarak Meryem'in beytutet ettiği hücresine rızkını göndermek ve pedersiz oğlu İsa (A.S.)'ı ihsan etmek ve meleklerin sözlerini işittirmek ve doğru yola hidayette kılmak ve birtakım keramâtla sair kadınlardan mümtaz eylemek ve Hz. İsa tıfıl olduğu halde söz söylemeye kudret vermekle yahûdîlerin iftiralarından beri olduğuna şehadet ettirmek, kendini ve oğlunu âleme alâmet kılmak ve kadınların müptelâ oldukları hayız ve nifas gibi şeylerden tathir etmek ve mertebe-i velâyetle taltif eylemek ıstıfânın en yüksek tabakasıdır.

Şu halde âyette zikrolunan birinci *ı s t ı f â ; bidayet-i halindeki ıstıfâ* ve ikinci ıstıfâ da *nihayet halindeki ıstıfâdır.* Binaenaleyh; nazm-ı Kur'ân'da tekrar yoktur. Zira; ıstıfâların manâları başka başkadır.

Hz. Meryem'i Cenab-ı Hakkın küfür gibi bir cinayetten ve sair günahlardan ve erkeklerin temasından ve sair ef'al-i kabiha ve ahlâk-ı zemîmeden tathîr edeceğine işaret için tathîr ettiğini sarahaten zikretmiştir.

Â l e m le murad; *kendi zamanının âlemi olduğuna nazaran* Hz. Meryem'in Hz. Hatice ve Fâtıma (R. Anhüma)'dan efdal olması lâzım gelmez. Amma âlemle murad; *mutlaka âlem olduğuna na-*

zaran Hz. Meryem'in bilcümle nisvandan efdal olmasına bu âyet delâlet eder. Ve esah olan da bu olmalıdır. Zira; mutlak olarak zikrolunan âlemi bir zamanla takyid etmek zahirin hilâfıdır.

Vâcip Teâlâ'nın Meryem'e atıyesi şairlerinden ziyade olduğundan bu nimetlerin şükrünü edâya sür'at etmesini emretmiştir ki evvelâ; *ihlâsla dua eylemek* ve saniyen abd için ubudiyet vazifesini izhar etmekte en ziyade alâmet olan *secdeyi eda etmek* ve cemaatle namaz kılmasına işaret için *rükû edenlerle rükû etmekle* emir varid olmuştur. Secde namazdan kinaye olduğu cihetle secdeyle emir yalnız namaz kılmasıyla emir ve rükû ile emir de cemaatle namaz kılmasıyla emrolunduğundan her iki suretle namazının cevazına işaret olunmuştur.

Hz. Meryem'in ism-i sarihi evvelce zikrolunduğu halde tekrar zikrolunması Meryem'in şanını î'lâ ve hikâye olunan mesaile itina etmek ve bundan evvel beyan olunan mesaille bu meselenin yekdiğerinden ayrı ayrı olduğuna işaret için ismi tekrar tasrih olunduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü bundan evvel Meryem hakkında zikrolunan ahkâm; Hz. Meryem'in hal-i sabavetinde terbiye-i cismanisini tekeffül eden Zekeriya (A.S.) gibi bazı akrabasının faziletlerini beyana müteallıktir. Amma bu âyette beyan olunan ahkâm; hal-i buluğunda vaki olan tekâlif-i ilâhiyeyle terbiye-i ruhanisine müteallıktır. Terbiye-i ruhaniye, terbiye-i cismaniyeden ayrı olduğu gibi ruhaniyetin cismaniyetten daha yüksek olduğuna işaret için bu âyette *bu'd-ü meratibe* mevzu olan *edat-ı nidâ* ile ismi (Ya Meryem) unvanıyla zikrolunmuştur.

Hz. Meryem nebi olmadığı cihetle meleklerin bu mükâlemeleri Meryem'e ilham tarikiyle veyahut meleklerin beşer suretine temessül etmeleriyle vaki olmuştur. Bu tekellüm Hz. İsa'yı tebşirden evvel olduğu cihetle Hz. İsa'dan evvel validesinin ibadet üzere musir olduğuna ve bilkülliye mâsivadan kat'-ı alâka ederek sıfât-ı behîmiyeden tamamiyle tecerrüd ettiğine ve ruh-u akdesin feyezanına müstaid olduğuna ve velâyet mertebesini ihraz eylediğine delâlet eder ve şu evsaf-ı âliyeyi Hz. Meryem nefsinde cem'ettiğinden Cenab-ı Hak kendisini saadet-i dünyaya ve saadet-i âhirete nail kılmıştır.

Hulâsa; Hz. Meryem'i Cenab-ı Hakkın ihtiyar ettiğini ve fena

şeylerden tathir edip zamanında âlemin nisvanı üzerine tafdil eylediğini beyanla meleklerin tebşir ve bu nimetlerin şükrünü eda etmek için dua ve ibadet ve secde etmesini ve cemaatle namaz kılmasını emrettikleri ve bu misilli ibadetler Cenab-ı Hakkın vermiş olduğu nimetlerin şükrünü eda kabilinden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Zekeriya ve Yahya (A.S.)'ın ve Hz. Meryem'in vak'alarını beyanettiği gibi vukuat-ı mezkûreyi beyan; Resulünün sıdk-ı nübüvvetine delâlet eder mu'cize kabilinden olduğunu dahi beyanetmek üzere :

ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Habibim! Şu işaret ve beyanolunan Zekeriya, Yahya ve Meryem kıssaları gaybın haberlerindendir. Zira; biz bu gibi haberleri sana vahyile bildiririz. Halbuki habibim! Benî İsrail uleması, Meryem'e hangisinin kefil olup umurunu tesviye edeceğine dair kur'a usulüyle kalemlerini bir mahalle atıp yekdiğeriyle muhasame ettiklerinde sen yanlarında olmadın.]

Şu halde vukûâtı olduğu gibi haber vermek; senin dâvâ-yı nübüvvette sâdık olduğuna delâlet eder. Çünkü; gâipten haberdir. Binaenaleyh; nübüvvetinde şekketmek câiz değildir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu beyanolunan vukuatın şanlarına ta'zim ve mutazammın olduğu masâliha kemaliyle dikkat etmek lâzım olduğuna işaret için bu'd-ü merâtibe delâlet eden (ذلك) lâfzı vârid olmuştur. *K a l e m* le murad; *ulema-yı Beni İsrail'in Tevrat'ı ve sair kütüb-ü şer'iyeyi yazdıkları kalemleri* veya *ellerinde bulunan asâları* veyahut *kur'ada isimlerini yazdıkları oklarıdır*. Kalemlerini bir mahalle bıraktıklarına âyet de-

lâlet ederse keyfiyetine delâlet yoktur. Esah olan herkes ismini yazdıkları okları bir torba içine bıraktılar ve Meryem ismi kimin okuna isabet ederse onun tekeffül edeceğine karar verdiler. Kur'a çekilince Hz. Zekeriya'nın okuna isabet edip müşarünileyhin tekeffül ettiği kat'idir. Binaenaleyh bu âyet; kur'a'nın meşru olduğuna delâlet eder.

Kur'aya kadar münazaalarının sebebi; yukarıda beyan olunduğu veçhile Meryem'in pederi mer'iyyülhâtır ve Beni İsrail'in reisi olup vefat etmesiyle Meryem'in yetim kalması ve validesinin Beyt-i Mukaddes'e hizmet için nezredip bu nezrinin kabul olunması üzerine herbirinin Meryem'e tekeffülü ve tesviye-i umurunu kendileri için bir şeref addetmeleridir.

*
**

Vâcip Tealâ şu beyanatın vahyolunduğunu beyanettiği gibi Hz. Meryem'in, oğlu İsa (A.S.) tebşir olunduğunu dahi beyanetmek üzere :

إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Zikret şol zamanı ki o zamanda melekler Meryem'e hitaben «Ey Meryem! Allah-ü Tealâ kendi zatından sadır olan bir kelimeyle seni tebşir eder. O kelimenin ismi Mesih ve Meryem oğlu İsâ'dır ve o Mesih dünyada ve âhirette şerîf ve kadri âlî ve kendisi ind-i ülûhiyette mukarreblerdendir.]

وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾

[Ve o zat-ı şerif hal-i sabavetinde beşikte ve hal-i kühuletinde kuvve-i nutkıyesi tekemmül edip devr-i şebaba eriştiğinde müsavi olarak nasa söyler ve kendisi suleha zümresindendir.]

Yani; Meryem (R.A.) Beyt-i Mukaddes'e hizmet edip Mevlâ-

sına ibadet ve taatle kemalât-ı insaniyeyi iktisab ettiği bir zamanda beşaretle melek kendine geldi ve dedi ki «Ya Meryem! Allahü Tealâ bir oğlanla seni tebşir eder ki ismi Mesih ve Meryem oğlu İsa'dır ve onun kadri âlî ve mertebesi büyüktür. Binaenaleyh; dünyada ve âhirette şerîf ve herkes indinde sözü makbul ve muteberdir ve kendisi ülül'azim peygamberan-ı zişandan ve Cenab-ı Hakka takarrub edenlerdendir ve bir sıfatı da çocukken beşikte ve büyüdüğü zaman hayrile nasa nasihat edip söz söylemektir. Zira; kendisi sulehâ zümresindendir.»

Meryem'e nida eden Cibril, şahs-ı vahidse de şânına tazim için *cemi'* sığasıyla melâike varid olmuştur. *B e ş a r e t ; insana sürur verecek birşeyi haber vermek*tir. *M e s i h ; lisan-ı İbrani'de mubarek* manâsına olduğundan Hz. İsa'nın şerefini müş'ir lâkabıdır ve ism-i alemisi *İsa*'dır.

İsa (A.S.)'da çocuk doğmanın esbâb-ı âdiyesi olan peder olmayıp Allahü Tealâ'dan sadır olan (كن) kelimesiyle hasıl olduğundan sebebin ismiyle müsebbebe tesmiye kabilinden *kelime* denilmiş ve harikulâde ve kudret-i ilâhiyeye alâmet olarak halkolunduğuna işaret için *Meryem'in oğlu* olduğu tasrih olunmuştur. Evlâdın babaya nispeti âdetken validesine nispeti pederi olmadığına işarettir.

(وجيها) *v e c a h e t ; kadri âli ve sahib-i mansıp ve herkesçe makbul olup sözü muteber olmak*tır. Hz. İsa ise dünyada duası müstecap bir zat-ı âlikadir olup mevtayı ihya etmek, gözsüzleri gözlendirmek ve uyubdan sâlim olmakla ekser-i nasa merci olduğu gibi âhirette mücrimlere şefaatle büyük rütbe sahibi olduğundan *vecih* unvanına lâyık görülmüştür.

M e h d ile murad; *validesinin kucağı* veyahut *sabilere mahsus olan beşik*tir. Herhangi mânâ murad olunursa olsunsun alât ve azasının söz söylemeye müsaid olmadığı hal-i sabavetinde nâsa tekellüm ettiği beyanolunmuştur. *K e h l ; aza ve alâtın kuvvet bulup tekellüme kadir olduğu delikanlı zamanı*dır. Şu halde İsa (A.S.) hal-i sabavetinde validesinin beraetine şehadet için söz söyleyip şehadet ettiği gibi hal-i şebabında vahy-i ilâhiyi nâsa tebliğ ile ahval-i nâsı ıslah için dahi nâsa tekellüm etmiş ve iki zamanda

sözünde asla fark görülmemiştir. Zira; mükellef olduğunda nasıl söylemişse hal-i sabavetinde dahi öylece söylemiştir.

Hz. İsa otuz yaşında nübüvvetini izhar edip otuz ay nâsa tebliğ-i ahkâmla meşgul olduktan sonra semaya ref'olunduğu mervidir. Bu âyette, beşikte sabi olmak ve sonra kehlolmak gibi ahval-i muhtelifesini zikretmek; ülûhiyetini itikad eden nasara taifesini red ve itikad-ı hakka irşad etmektir. Çünkü; ilâhın ahvali tebeddül etmediğinden ahvali tebeddül eden zatın ilâh olamayacağını onlara anlatmaktır. Zira çocukken büyümek; ülûhiyete münafidir.

S a l i h o l m a k ; bütün evamire imtisal ve nevahiden içtinabla zahirini ve batınını şeriata tatbik etmek olup dünya ve âhiret cemi-i makamatı câmi olduğundan İsa (A.S.)'ın birçok menakıb-ı celilelerini zikirden sonra (صالحين) olduğunu beyanla methedilmiş ve evsafına hitam verilmiştir. Çünkü salâh; meratibin büyüğü ve makamâtın alâsıdır. Binaenaleyh; insana salâhtan daha büyük bir mertebe olamaz. Zira; ahvalinde salâh olan bir kimsede fesad olmaz ve fesad olmayınca mertebe-i saadete vasıl olmuş demektir.

Fahr-i Râzi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Hüseyin b. Fazl) Hazretleri «Bu âyet; İsa (A.S.)'ın âhir zamanda semadan nazil olup deccalı katledeceğine ve nâsa tebliğ-i ahkâmla söz söyleyeceğine delâlet ettiğini» beyanetmiştir. *K ü h u l e t ; ihtiyarlık* manâsına olup Hz. İsa gençliğinde semaya ref olunduğundan hal-i kühuletinde söz söylemek; semadan nazil olduğu zamanda olacak demek istemiş ve bunu kehil lâfzından istidlâl eylemişse de bu; zannî bir sözdür. Zira; âyette buna dair kat'i delâlet yoktur, ancak bu hükmü beyaneder birçok ahadis-i celile vardır.

***

Vâcip Tealâ Meryem (R.A.)'ya kendinden oğlu İsa (A.S.)'ın doğacağı haber verilince hasıl olan istiğrabına binaen vaki olan sualini beyanetmek üzere :

قَالَتْ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِى وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ

buyuruyor.

[Meryem «Ya Rabbi! Beni hiçbir beşer messetmediği halde benim için çocuk nasıl olur» dedi.]

قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ

[Hz. Meryem'in bu sualine cevaben taraf-ı ilâhiden melekler «İşte ya Meryem! Sana haber verildiği gibi Allah-ü Tealâ istediğini halkeder» dedi.]

اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾

[Zira; Allahü Tealâ bir emri murad ettiğinde o şeye «ol» der, o şey de derhal olur.]

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ ﴿٤٨﴾

[«Ve Allahü Tealâ İsrail oğluna kitap ve hakayık-ı ledünniyeye müteallik hikmet ve Tevrat'ı ve İncil'i talim eder» demekle Meryem'in sualine cevap verdi.]

Yani; melekler Meryem'e kendisinden bir oğlan doğacağını haber verince Meryem kemâl-i taaccübünden «Ey Rabbim! Çocuk doğmakta sebeb-i âdi; biri erkek diğeri kadın iki beşerin yekdiğerine temasıdır. Bu hal bende vuku bulmadı ve ben bir erkekle bir araya gelmedim ve nikâh olmadım. Bana asla beşer dokunmadığı halde benden çocuk nasıl doğar? Şu halde haber veriyorsun, elbette olacaktır. Fakat bir erkeğe nikâhla mı çocuk olacak, yoksa harikulâde suretiyle mi olacak?» diyerek çocuğun doğacağının keyfiyetini sual etti. Bu suale melekler vasıtasıyla Cenab-ı Hak cevap verdi ve dedi ki «Ey Meryem! İşte sana haber verildiği veçh üzere seni beşer messetmeksizin senden çocuk halkettiği gibi Allahü Tealâ istediği herşeyi halkeder. Zira; Allahü Tealâ bir emri murad ederse onun vücudunu irade buyurduğunda o şeye *ol* emrini verir ve derhal vakit fevt etmeksizin o şey *vücut bulur.* Binaenaleyh; senin oğlunun vücuduna irade-i ilâhiye taalluk etti. Zamanı geldiğinde taraf-ı ilâhiden *ol* emri zuhur ederse oğlun da zuhur eder ve oğluna Allahü Tealâ kitap, hikmet, Tevrat ve İncil'i talim eder

ve öğretir.» demekle Meryem'in sualine cevap verdi ve hayretini izale etti.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Meryem'in suali âdete nazaran büyük ve mühim bir vak'a olacağına binaen hayret ve taaccübünden ileri gelmiş ve tevellüdün keyfiyetini, yani nasıl olacağını sormuş ve «Ben bir kimseye nikâh mı olunacağım yoksa başka suretle mi benden çocuk olacak?» diyerek endişesini izhar etmiştir. Yoksa Meryem'in bu suali; Allah'ın kudretinden şüphesi olduğundan mütevellit değildir. Çünkü; Meryem henüz bir kimseye nikâh olmamış ve bittabi çocuk esbabına tevessül eylememiş olduğundan böyle bir haberin gelmesinden telâş ederek fevkalâde endişe ve hayret ve hacalet içinde kaldığı cihetle bu suali irad etti ve melekler cevabında «Sen taaccübetme! Çocuğun babasız meydana geleceğinden niçin telâş ediyorsun? Babasız olduğundan yahudilerin iftirasından da korkma. Zira, doğacak çocuk hasâil-i hamîde sahibi olup mu'cizeleriyle yahudilerin ittihamından seni tebrie edecek ve âleme karşı kudret-i ilâhiyeye alâmet ve halka ibret olacak» demekle Meryem'i tesliye ettikleri Nimetullah Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran *k i t a p* la murad; *ilim, kitabet ve hüsn-ü hat*tır. *H i k m e t* le murad; *tehzib-i ahlâktır.* Zira kemalât-ı insaniye; ulûmu iktisab ve onunla ameldir. Binaenaleyh, ilmle amelin mecmuu hikmettir. Tevrat; esrar-ı acîbe ve umur-u garibeyi, dünya ve âhiretin hakayikını câmi' olduğundan Tevrat'ın esrar ve hakayikını tetkik etmek zamana ve hüsn-ü hatta ve kitabete ve ulûm-u şer'iye ve akliyeyi ihataya muhtac olduğuna işaret için Cenab-ı Hak Hz. İsa'ya Tevrat'ın talimini kitap ve hikmeti talimden sonraya te'hir etmiş ve İsa (A.S.)'ın mertebe-i âliye ve menakıb-ı celîle sahibi olduğuna işaret için kendisine nazil olan İncil'in talimini dördüncü mertebede iradeylemiştir. Çünkü insan; *evvelâ* ilm-i hat ve kitabet taallüm eder *sonra ulûm-u* akliye ve itikadiye ve hakikiyeyi taallüm edip kendinden evvel enbiyaya nâzil olan kitabın esrarına vakıf olunca derece-i ilimde rütbesi pek büyük olacağından şüphe olmaz. Şu dereceyi ihraz ettikten sonra Allahü Tealâ kendine kitap inzal eder ve esrarını talim ederse ilmi fehm ve esrar-ı akliye, nakliye ve Âlem-i ulvî ve

süflînin hikmetlerine ittilâda o zatın derece-i bâlâda olacağı şüphesiz olduğundan bu esrara işaret için Hz. İsa'ya İncil'in talimi, kitap, hikmet ve Tevrat'ın taliminden sonra olduğunu beyanetmiştir.

***

Vâcip Tealâ İsa (A.S.)'ın bazı evsafını beyandan sonra risalet sıfatıyla muttasıf olduğunu beyanetmek üzere :

وَرَسُولًا اِلٰى بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ اَنّٖي قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ اَنّٖٓي اَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطّٖينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ فٖيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ İsa (A.S.)'ı Beni İsrail'e resul gönderdi ve resul olunca İsa (A.S.) «Ben sizin Rabbiniz tarafından mu'cizeyle resul olarak geldim. Sizi ıslah ve doğru yola irşad edeceğim ve nübüvvetime delâlet eder mu'cizelerim de vardır» dedi ve mu'cizelerini izhara başladı ve dedi ki «Ben size çamurdan bir kuş sureti yapar ve heyetini takdir ve ikmal ettikten sonra sizin yanınızda ben o surete bir nefes eder, üflerim. Benim üflemem üzerinize biiznillâh derhal o suret kuş olur.»]

وَاُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ وَاُحْيِ الْمَوْتٰى بِاِذْنِ اللّٰهِ

[«Ve ben gözsüz doğanların gözlerini körlükten kurtarır ve vücudunda alaca olan kimseleri tedavi ederim ve daha büyük mucizem biiznillâh ölmüşleri diriltirim.»]

وَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَاْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فٖي بُيُوتِكُمْ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٤٩﴾

[«Ve ben sizin evlerinizde ne yediğinizi ve ileride zuhûr edecek ihtiyacınız için sakladığınız şeyleri bilirim ve size haber veri-

rim. İşte şu zikrolunan mu'cize ve harikulâdeler de eğer mü'minseniz sizin için benim nübüvvetime büyük alâmet ve delâlet vardır. Şu halde bana iman etmeniz lâzımdır» demekle kavmini imana davet etmiştir.]

Yani; Hz. İsa risaletle ba's olununca nübüvvetini tasdik için *üç nevi mu'cize beyanetmiştir:* Birincisi; *çamurdan kuş sureti yaparak o surete üfürmekle biiznillâh o suretin uçar kuş olmasıdır.* İkincisi; *zamanında etibbanın tedavisinden aciz kaldıkları hastalara şifa vermek ve gözsüzlerin gözlerini iade ve ölmüşleri biiznillâh ihya etmektir.* Üçüncüsü; *gaipten haber alarak herkesin hanelerinde yedikleri taamları ve âtî için sakladıkları eşyayı haber vermektir.* İşte İsa (A.S.) iman etmek isteyenlere ve bilfiil mü'min olanlara şu mûcizelerle nübüvvetine delâlet eder alâmet-i azîme olduğunu beyan etmiştir.

Hz. İsa'nın yalnız Beni İsrâil'e meb'us olup, başka akvama meb'us olmadığına işaret için Benî İsrail'e resul olduğu bu âyette sarahaten zikrolunmuştur. Hz. İsâ resul olduğunu dava edince yahudilerin inkârına karşı mu'cize göstermek lâzım geldiğinden evvelâ bir kuş sureti — ki gece uçan yarasa kuşu olduğu mervidir. Zira; yarasa kuşu kanatsız uçtuğu için kuşların mükemmeli olmasına binaen mezkûr kuşu ihtiyar ve onun suretini — tasvir etmiş - ve biiznillâh hayat bularak uçmuştur. Yarasa kuşunun insan memesi gibi memeleri olup hayız görerek tahir olduğu ve insan gibi güldüğü ve gündüzün zıyasında ve gecenin karanlığında görmeyip ancak güneş indiğinden şafakın batmasına ve sabah şafaktan gün doğmasına kadar gördüğü cihetle birçok acayibat üzere müştemil olduğundan yahudiler onun suretini istemişlerdi. Gerçi âyette yarasa kuşu olduğuna delâlet yoksa da ekser-i rivayet bunu teyid etmektedir. Ancak Hz. İsa'nın bir kuş sureti yaptığı ve onun da biiznillâh hayat bulup uçtuğu âyetteki sarahate binaen kat'idir ve bunda şüphe yoktur. Binaenaleyh bunu inkâr; küfürdür. Fakat kuş, hangi kuş olursa olsun onu tayinde bir maksat yoktur. Çünkü; maksat kuş suretinin dirilip bir kuş olarak uçmasıyla Hz. İsa'nın nübüvvetine delâlet etmektir. Bu ise hangi kuşun sureti olsa onunla hasıl olur. Şu kadar ki Hz. İsa'nın ihya ettiği kuş, nâsın görebi-

leceği yere kadar uçup nasın gözünden kaybolunca meyyit olarak yere düştüğü de mervidir. Çünkü; Allah'ın halkıyla kulun tasviri arasında fark olsun için mu'cize olarak hâsıl olan kuş pâyidar olmamıştır.

E k m e h ; anadan gözsüz doğan kimsedir ki, asla tedavi kabul etmez. *B a r s ; vücutta hasıl olan aladır* ki asla tedavi olunamaz. Bunlar; o zaman etıbbasının âciz kaldıkları şeyler olduğu için bunların şifayâb oldukları beyanolunmuştur ki, diğer tedâvi kabul eden hastaların şifayâb olacakları evleviyetle sabit olur.

Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile bir günde binlerce hastalar gelir, hepsi biiznillâh şifâ bulur giderlerdi. Gelemeyenlere Hz. İsa kendi gider tedavi ederdi. Hz. İsa'nın tedavisi; yalnız bir duadan ibaret olup, şu kadar ki tedavisinin tesirinde iman etmek şart olduğundan iman etmeyenler şifayâb olamazlardı.

Ebussuud Efendi'nin ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Hz. İsa'nın ihyâ ettiği *dört* kimsedir: Birincisi; *kendi dostudur.* Vefatından üç gün sonra haberi oldu, dua etti. Cenab-ı Hak ihya buyurdu. İkincisi; *bir ihtiyar kadının-oğludur.* Sal üzerinde kabre giderken biiznillâh hayat buldu. Üçüncüsü; *bir kızdır.* Vefatından bir gün sonra ihyâ olundu. Bunlar ihyâ olunduktan sonra dünyada yaşadılar. Mal ve evlât sahibi oldular. Dördüncüsü; *Hz. Nuh'un oğlu Sam'dır.* Çünkü; yahudiler «Bu üç kişinin vefatları yakındır, ihtimal ki onları kan tutmuştur da ölmemişlerdir. Binaenaleyh; her şüpheden vareste olmak üzere dört bin sene evvel vefat eden Sam'ı bize ihya et ki sana iman edelim» dediler. Hz. İsa dua edince Sam kabrinden kalkıp Hz. İsa'nın hakka nebi olduğuna şehadet eyledi ve kendisine iman etmelerini tavsiye etti. Yahudilerden iman edenler edip, iman etmeyenler «Bu Sâhirdir, gözümüzü boyayıp bizi aldatıyor» dediler.

Âyette beyan olunduğu veçhile İsa (A.S.)'ın dördüncü mucizesi herkesin evinde yediğini ve yarın ne yiyeceğini haber vermektir. Gerçi müneccimler, kâhinler, falcılar ve remilciler de bazı şeyler haber verirlerse de onların bu haberleri ekseriyetle yalan olduğu gibi içlerinde doğru olan bulunsa bile ya tesadüf kabilindendir veya birçok esbab ve âlâta istinad ederek söylerler. Meselâ, müneccimler yıldızları ve o yıldızların hareket ve imtizaçlarını

söylerler. Halbuki birçok zamanlar tecrübeyle yıldızların ve burçların zaptolunmuş iktizaları vardır ve birtakım kavâide raptolunmuştur. İşte onlara istinad ederek birşey söylerler. Fakat o söyledikleri yine zannî olup ya tesadüf eder veya etmez. Amma Hz. İsa'nın haberi böyle olmayıp herhalde doğrudur, yanlış olmak ihtimali yoktur. Zira; enbiyanın gaipten haberleri vahy-i ilâhi ile olduğundan daima doğru olur. Esbab ve alâta müstenid olmadığı cihetle beyinlerinde fark vardır. Bazı nasaranın İsa (A.S.)'ın ülûhiyetini itikad etmek gibi bâtıl itikatlarını reddetmek üzere Hz. İsa herşeyin Allah'ın halkıyla olduğunu ve Allahü Tealâ halk etmezse birşey olmayacağını beyan için mucizâtının beyan sırasında (باذن الله) lâfzıyla Allah'ın inayetine ihtiyacını tekrar zikretmiştir.

Mu'cizeden intifa edecekler imana muvaffak olanlar olduğu cihetle kelâmında «Eğer müminseniz şu mu'cizelerden nübüvvetime alâmet var» demiştir.

İşte bu âyette beyan olunan mucizelerle bunun emsali sair enbiya-yı ızâm yedinde zuhûreden harikulâdeler fevkattabîa şeyler olup bir kanun ve kaide tahtında değildir. Ancak nebî olan zâtın elinde Cenab-ı Hakkın halketmesiyle hasıl olur. Eğer bir kaide tahtında olsa o kaideye tevfiken herkes yapabileceğinden mu'cize olmadığı gibi o nebinin nübüvveti dahi sabit olmaz. Halbuki *m u ' c i z e ; zamanında kimsenin yapamayıp herkesin âciz olacağı ve onların acziyle nebinin nübüvveti sabit olan şeydir.*

***

Vâcip Tealâ İsa (A.S.)'ın Beni İsraîl'e resul olduğunu ve risâlet davasını ispat için yedinde halk ettiği mucizelerini beyanettiği gibi ba'sından maksadını dahî beyanetmek üzere :

وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِاُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذ۪ي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ

buyuruyor.

[İsa (A.S.) mucizelerini beyandan sonra sözüne devam ederek dedi ki «Şu beyan ettiğim mucizelerimle beraber benden evvel nâzil olup yedimde bulunan Tevrat'ı tasdik eder olduğum halde sizin üzerinize haram kılınan bazı şeyleri ben size helâl kılmak için geldim ve Rabbiniz tarafından bana verilmiş olan ve nübüvvetime delâlet eden mucizeyle size muhakkık olarak geldim. Binaenaleyh; halinizi ıslah ve noksanınızı ikmal edeceğim.]

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٥١﴾

[Risaletime delâlet eden mucizelerle ben size gelince siz Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Zira; muhalefette gazab-ı ilâhi vardır. Şu halde Allah'ın gazabından nefsinizi vikaye ve taraf-ı ilâhiden benim getirdiğim ahkâmı kabul edip inkıyad etmeniz vâciptir. Zira; Allah benim ve sizin Rabbimizdir. Binaenaleyh; O'na ibadet edin. İşte şu beyan olunan ahkâm doğru yoldur.» demekle kavmini imana davet etti.] Ve bu tarîka sülûkeden kimse matlûbuna vâsıl olur. Şu halde «Sizin için vacip olan şey; emrolunduğunuz veçh üzere şu sırât-ı müstakîme sülûk etmektir.» dedi ve sözüne hitam verdi.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile her gelen nebî kendinden evvel geçen enbiyayı ve şeriatlarını tasdik eder. Binaenaleyh; İsa (A.S.) da Tevrat'ı ve ahkâmını tasdik ettiğini sarahaten beyanetmiştir. Esasen Hz. İsa'nın bi'setinden maksad da *ikidir:* Birincisi; *Tevrat'ı ve ahkâmını tasdik,* ikincisi; *Tevrat'ın bazı ahkâmını nesihle şiddetini tahfif etmektir.* Binaenaleyh; Tevratta Yehuda haram olan şeyin bazısını helâl kılacağını beyanetmiş ve Yehûd üzerine haram olan deve eti ve içyağını helâl kıldığı için Cumartesi günü iş işlememeyi de kaldırmıştır.

Tevrat'ı tasdikin manâsı; kütübü ilâhiyeden hak ve savap olduğunu itikad etmek olduğundan bazı ahkâmını neshetmek bu manâca tasdika münâfi değildir. Çünkü *nesih; bir zaman suret-i katiyede takarrur etmiş olan ahkâmı diğer zamanda kaldırmaktan ibaret olduğundan* nesih, aslını tasdike münafi değildir.

İsa (A.S.) «Allahü Tealâ sizin ve benim Rabbimizdir» demekle

usul-ü itikadiye ve kuvve-i nazariyenin ikmaline ve «İbadet edin» demekle sa'y ü amele ve kuvve-i ameliyenin istikmaline ve bunların lüzumuna işaretten sonra kuvve-i nazariye ve ameliyenin mecmuu tarîk-ı istikametten ibaret olduğuna işaret etmiştir.

Ebussuûd Efendi'nin beyanı veçhile Hz. İsâ evvelâ kavmini tarîk-ı hakka irşad ve davet için hüccet-i kat'iye olan mu'cizelerle geldiğini beyan ettikten ve mu'cizelerinden mühim olanlarını saydıktan sonra tekrar ahkâmı kabule yaklaştırmak için muhakkak mu'cizeyle geldiğini beyanla ahkâma davete başladı. Binaenaleyh; ittika, itaat ve ibadetle emir ve usul-ü itikadiyenin lüzumuna da Allahü Tealâ'nın her cümlesinin Rabbisi olduğunu beyanla irşad ettiği cihetle emr-i daveti her şartına tevfik etmekle kavmini imâna davette lâzım olan her sebebe tevessül etmiş ve noksan bırakmamıştır.

Hulâsa; İsa (A.S.)'ın Tevrat'ı tasdik ettiği ve Tevrat'ta Beni İsrail'e haram olan bazı şeyleri helâl kıldığı ve «Ben Rabbimden size büyük mûcizeyle geldim. Siz Allah'a ittika ve bana itaat edin. Zira; Allahü Tealâ Rabbimizdir. Binaenaleyh ona ibadet edin.» dediği ve şu beyan olunan ahkâmın cümlesi doğru bir yol olduğunu beyanettiği bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ İsa (A.S.)'ın davet vazifesini ifa ettikten sonra yahudilerin temerrüd ve küfürlerinde ısrar edip hatta katline kadar cür'et edince dinine nusret ve şerlerini def'edecek yardımcı aradığını beyanetmek üzere:

فَلَمَّٓا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارٖٓى اِلَى اللّٰهِ

buyuruyor.

[Vakta ki İsa (A.S.) kâfirlerin ısrarlarını bildiyse dedi ki «Allah'ın dinine yardım edecek kimdir?»]

قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ

[Havariyyun «Allah'ın dinine yardım edecek bizleriz» dediler. «Zira; Allah-ü Tealâ'ya iman ettik; ya İsa! Yevm-i kıyamette bizim müslim olduğumuza sen şehadet et» demekle imanlarını izhar ve yardım edeceklerini va'd ettiler.]

Yani; Hz. İsa kavmine mucizelerini gösterdi ve imana ve ibadete davet ettiyse de yahudilere hiç tesir etmeyip küfürde temerrüd ettiklerini hissedince sual tarikiyle din-i ilâhiye yardım edecek kimlerdir? dedi. Bunun üzerine ihlâs üzere iman edenler — ki eshab-ı İsa (A.S.)'dır — «Din-i ilâhiye yardım edecek bizleriz. Zira; hulûs-u kalble Allah'a iman ettik ve sen şahid ol ki, bizler sana tamamiyle inkıyad edici müslümanlarız» demekle din-i ilâhiye nusret ve Hz. İsa'ya muavenet edeceklerine ikrar-ı tam verdiler.

***

Vâcip-Tealâ havariyyunun din-i ilâhiye yardım edeceklerine va'd-i kavî verdikten sonra Cenab-ı Hakka iltica ettiklerini beyanetmek üzere :

رَبَّنَا اٰمَنَّا بِمَا اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Ey bizim Rabbimiz; Senin inzal ettiğin kitabına iman ve gönderdiğin resulüne ittiba' ettik. Biz iman ve ittiba edince vahdaniyetine şehadet edenlerle ismimizi yaz ve bizi ehl-i tevhid ve imanın zümresinden kıl» demekle inayet-i ilâhiyeye iltica ettiler.]

H a v a r i y y u n ; Hz. İsa'nın halis ashabıdır. İmanlarında ihlâs ve saffetlerine binaen havariyyun denmiştir. Zira havarî; *halis ve beyaz olan şeye denip* ashab-ı İsa da gill-ü gışten ârî kedersiz mü'min oldukları için *havariyyun* unvanını almışlardır. İsa (A.S.) yahudilerin imanlarından me'yus olunca yardımcı aradı ve havariyyunu buldu ve onlar da bihakkın muavenet ettiler.

Havariyyunun sanatları; balıkçılık veyahut boyacılıktır. *Ş a h i d î n* ile murad; *enbiya-yı ızam hazaratıdır.* Zira; *enbiya üm-*

metlerine şehadet edeceklerinden şahidîn denmiştir. Ashab-ı İsa da enbiyanın maiyetinde bulunmalarını istirham etmişlerdir. Havariyyunun oniki kişi oldukları Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Yahut şahidînle muradları *ümmet-i Muhammeddir.* Çünkü; Tevrat ve İncil'de ümmet-i Muhammed'in yevm-i kıyamette ümmetlere şehadet edeceklerini görüp gıpta ettiklerinden yevm-i kıyamette ümmet-i Muhammedle beraber mertebe-i şehadette bulunmalarını istirham etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ Yahûd kavminin İsa (A.S.)'ı katle cesaret ettiklerini ve onların şerrinden muhafaza ettiğini beyanetmek üzere :

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

buyuruyor.

[Yahudiler İsa (A.S.)'ı katletmek için hîle ettiler. Allah-ü Tealâ hileleri üzerine onların zannetmedikleri cihetten mücazat etti. Zira; Allah-ü Tealâ hile üzere mücazat edenlerin hayırlısıdır ve intikam almaya herkesten ziyade kadirdir. Binaenaleyh; yahudilerden intikamını almıştır.]

M e k r ; gizli olarak fesada sa'y ve bir nevi hîleyle âharı matlubundan menetmektir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *Hz. İsa'ya yahudilerin mekri;* yahudiler bidayette Hz. İsa'yı ve validesini Beyt-i Mukaddes'ten çıkardılar. Bir müddet seyahat ettikten sonra tekrar gelip tarîk-ı hakka davet hususunda ısrar edince yahudiler katline hile düşünerek hususi adamlar tayin ettiler ve onlar münafıkane hareket edip dostluk izhar ederek her ne zaman fırsat bulurlarsa katletmeye karar verdiler. Tarassuda tayin ettikleri kimse Hz. İsa'nın bulunduğu haneyi haber verip hücum edeceklerken *Allah-ü Tealâ onların mekrine mukabil mekir muamelesi yaptı.* Çünkü; İsa (A.S.)'ı onların şerrinden muhafazayla semaya kaldırdı ve haber veren münafıkı Hz. İsa şekline koydu ve kendi arkadaşlarına katlettirdi ve sonra gördüler ki Hz. İsa diyerek öldürüp salbettikleri kendi arkadaşlarıdır.

İşte bu vak'a üzerine onlardan bir fırka; Hz. İsa için *Allah'tır, kayboldu gitti* dedi. Diğer bir fırka; *Allah'ın oğludur* dedi. Üçüncü bir fırka da *Allah'ın kulu ve resulüdür, düşmanlarının şerrinden muhafaza için semaya kaldırıldı* dedi.

Velhasıl bu hususta muhtelif itikadlar zuhur eyleyerek aralarında münazaalar ve mukateleler çıkıp, rahatları bütün bütün münselip oldu. Vakta ki, Rum Meliki (Tabaris)'in haberi oldu Beni İsraîl üzerine muharebe açtı ve galebe etti. Hatta Beyt-i Mukaddes'te taşı taş üzerinde koymadı. Katil, ihlâk ve nehb ve garat eyledi. Diri kalanlarını esir aldı götürdü ve havariyyun da nasraniyeti — ki din-i İsadır — neşre himmet ettiler. İşte o zamanda nasraniyet taammüme başlamıştır. Lâkin taammüm edinceye kadar çok kavgalar, gürültüler oldu ve birçok kimseler katlolundular.

Şu halde *Allahü Tealâ'nın onlara mekrinin manâsı;* onların, İsa (A.S.)'ın haberi olmaksızın öldürmek kasdetmelerine mukabil Allahü Tealâ onların haberleri olmaksızın semaya ref'ettiği gibi onların kendi arkadaşlarını kendilerine katlettirerek kendi plânlarına kendilerini düşürdü ve amellerine göre ceza verdi. Çünkü; mekrin manâ-yı aslîsi Vâcip Tealâya isnad olunamaz. Zira; gayra zarar isalinde Allahü Tealâ hileye muhtaç değildir, hiç kimsenin haberi olmaksızın istediğini yapar ve intikamını alır. Binaenaleyh; gayrı ızrar için hile yapanların hileleri kendi ayaklarına dolaştığı ve hilelerine kendilerinin düştükleri âlemde her zaman görülen şeylerdir. Şu halde insanların bu gibi hilekârlığı irtikâp etmemeleri lâzımken maatteessüf yekdiğerini aldatmak fiili hergün birçok insanlar arasında vuku bulmaktadır. Çünkü alelekser hile; evvelinde revaçlı göründüğünden aldatır, hilenin arkasından gelecek şeyi düşünmez. O gün kazandığına ve aldattığına mağrur olur. Lâkin vakt-i âharde onun bilmediği ve hatırına gelmediği yerden hilesine mukabil öyle bir musibet görür ki kendisi şaştığı gibi herkes de şaşar kalır.

*
**

Vâcip Tealâ yahudilerin Hz. İsa'ya düşündükleri fesada karşı mekir muamelesiyle intikamını icmalen beyanettiği gibi o icmâli tafsil etmek üzere :

إِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسٰٓى اِنّ۪ي مُتَوَفّ۪يكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا

buyuruyor.

[Allah-ü Tealâ'nın yahudilere mekir muamelesi şol zamanda vuku' bulmuştur ki o zamanda Allah-ü Tealâ İsa (A.S.)'a dedi ki «Ya İsa! Ben seni vefat ettireceğim ve seni kendi cânib-i maneviyeme kaldıracağım ve kâfirlerin fenalığından seni tathir edeceğim».]

وَجَاعِلُ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوٓا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۚ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ ف۪يمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ۝

[«Ve yevm-i kıyamete kadar sana tebaiyet edip iman edenleri sana küfreden yahudilerin fevkinde kılacağım. Bundan sonra sizin cümlenizin merciiniz ancak benim cânib-i maneviyemdir ve ben sizin ihtilâf ettiğiniz mesailde adaletle beyninizde hükmedeceğim.»]

Yani; yahudilerin Hz. İsa'ya imandan tamamiyle imtina edip suikasd tertibine başladıkları zaman Allahü Tealâ Hz. İsa'ya hitaben dedi ki «Ya İsa! Ben seni uykuyla uyutarak mahall-i bereket ve kerametim olan sema cihetine kaldırıp yahudilerin şerrinden kurtaracağım ve kâfirlerin fena fiillerinden seni tathir ederek onların içinden çıkarıp habasetlerinden halâs edeceğim ve yevm-i kıyamete kadar sana ittiba ve iman eden ehl-i imanı, iman etmeyen yahudilerin fevkinde kılacağım ki, ehl-i imana nusret ve galebe vereceğim. Ve bundan sonra merciiniz ancak huzur-u maneviyemdir ve ben sizin ihtilâf ettiğiniz itikada ve amele müteallik mesailde beyninizi halleder ve adalet üzere hükmederim» demekle İsa (A.S.)'ı tesliye ve taltif etti.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin ve Ebussuûd Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette *m ü t e v e f f a n ı n* manâsı; *senin ömrünü ben tamam ettirip ruhunu ben kabzedeceğim, yahudilerin katline seni*

terketmem ve senin katlin için onlara fırsatı vermem. Seni semâya kaldırır, meleklerle ünsiyet ettirir ve vakt-i muayyenin geldiğinde ben seni vefat ettireceğim demektir.

Yahut *t e v e f f î ;* vefat etmek manâsınadır. Çünkü; bazı rivayette semâya ref'olunmazdan evvel Hz. İsa yedi saat kadar vefat edip bâdehu ihyâ olunarak semâya ref'olunduğu mervidir. Yahut bu âyette teveffî; *uyku* manâsınadır. Çünkü; İsa (A.S.)'ın uyku halinde semâya kaldırıldığı dahî mervidir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* **[Ben seni uyutacağım ve semâya ref'edeceğim]** demektir. Yahut müteveffanın manâsı *yeryüzünden kaldırmak*tır. Yahut müteveffa demek; *âlem-i melekûta çıkmaktan men'eden alâyık-ı beşeriyeyi öldürmek* demektir. Yani «Senin alâyık-ı beşeriyeni öldürüp ruhunu ve cesedini beraber semaya kaldıracağım» demektir. Şu tevcihlerden tevcih-i evvel Resulullah'tan varid olan rivayetlere muvafık olduğundan esah olan tevcih; odur. Zira; Hz. İsa'nın rûh maalcesed, hayyen semaya ref'olunduğuna dair ahadis-i celile mevcuttur. Bazı âyetler de buna delâlet etmektedir. Şu halde bu âyette Cenab-ı Hakkın «*Ben seni vefat ettireceğim*» buyurması *yahudilerin katlinden seni kurtaracağım ve semâya kaldıracağım ve ecel-i mev'ûdun geldiğinde ben seni öldüreceğim, yoksa katledemeyecekler* demektir. İsa (A.S.)'ın mahall-i keramet ve bereket olan semâya ref'olunmasından Vâcip Tealâ'ya mekân ispatı lâzım gelmez. Zira; «Benim canibime ref'edeceğim» demek «Mahall-i bereket ve kerametim olan âli canibe kaldıracağım» demektir. Kâfirlerden İsa (A.S.)'ı tathirin manâsı; *onların içinden çıkarmak*tır. Şu kadar ki Hz. İsa'nın şanına tazîm için *onların içinden çıkmasına* taharet tâbir olunmuştur ki, küfür halinde devam edenlerin ahlâk ve itikad noktasından necaset menzilinde olduklarına işaret edilmiştir.

Vâcip Tealâ, Hz. İsa'ya ittiba edip iman edenlerin ilâ yevm-il-kıyam mülk ve devlet ve saltanat ve kahr-u galebe cihetinden küfr üzere devam eden yahudiler üzerine faik olacaklarını va'd etti ve bu va'din eseri olarak her yerde yahudi milleti zelil ve hakir ve Nasara milleti kavî ve devlet ve saltanat sahibi olup Yahudiler üzerine musallat oldular. Bu hüküm; İslâmın zuhuruna kadar Hz. İsa'ya iman edenlere aittir ve din-i islâmın zuhurundan sonra din-i

hakka tebaiyet eden bilumum mü'minler hakkında bu hüküm caridir. Zaman-ı İsa'dan bu zamana kadar Yehudun bir hükümet sahibi olduğu görülmemiştir. Binaenaleyh; daima Nasara Yehûd üzerine galiptir. Çünkü; ilâ yevm-il kıyam hükümetlerinin bekâsı ve Yehûda galebeleri va'd-i ilâhi ile sabittir. Yehûdun kıyamete kadar bir hükümet sahibi olamayıp zelil ve hakîr olacaklarına bu âyet delâlet eder. Zira bu âyet; Yehûdla Hz. İsa arasında cereyan eden vak'anın neticesinde Vâcip Tealâ'nın Hz. İsa'ya yahudilere rağmen vermiş olduğu lutuflarını beyan hakkında olup Yehûd milleti de Hz. İsa'ya asla iman etmediklerinden ve ilâ yevm-il kıyam da iman etmeyeceklerinden kıyamete kadar iman edenlerin galip, iman etmeyenlerin mağlûp olacakları va'd olunmuştur. İşte bu va'd-i ilâhinin eseri o zamandan bugüne kadar görülmüş ve ilâ yevm-il kıyam görüleceği de şüphesizdir. Amma ehl-i islâm enbiyanın hiçbirini tefrik etmeksizin kâffesine iman ettikleri için her zaman hükümat-ı islâmiye bulunmakta ve ilâ yevm-il kıyam da bulunacaktır. Ancak hükûmat-ı islâmiyenin bazan kavî ve bazan zayıf olması her milletin hükûmetlerinde cari olan ahvaldendir.

İşte bu âyet-i celile dahi delâlet eder ki milletin iman ve itikadı hükümetin payidar olmasına sebeptir. Çünkü; millette iman olmazsa efradı bir noktaya toplamak mümkün olamaz. Zira; insanları bir merkeze cem'eden her zaman din ve imandır. Efradın bir noktaya içtimaı mümkün olamayınca hükûmeti yaşatmak mümkün olamaz. Hükümeti yaşatacak milletin heyet-i mecmuası olduğundan onları bir araya getirecek iman ve itikad lâzımdır. Binaenaleyh; «Hükümete diyanet lâzım değil» diyenlerin ne kadar zayıf fikre malik olduklarını beyana hacet yoktur. Zira; diyanet perver olan bir milletin başında dinsiz hükümet nasıl yaşar ve kaç gün faydalı olabilir? Çünkü; cemaatin o hükümete teveccühü olamaz ve irtibatı çözülür. Gerçi bir müddet-i muvakkate bir hükûmet karaltısı görülürse de temeli olmadığı için elbette birgün yıkılır.

Hulâsa; hükümeti yaşatmak diyanete sarılmakla ve halkın arzusunu tatmin ve halkı hükümete raptetmekle olabilir. Yani; halk bittav'ı verrıza kendi ihtiyarıyla seve seve hükümete kalbiyle, ruhuyla, diniyle, imanıyla merbut olmalıdır. Bu da diyanetle olur. Cemaatin cebren, kahren ve kerhen hükümete bağlanmasına ha-

kîki bağlılık denilemez, birgün gelir o bağı kırar, irtibat kalmaz, halk da hükümet de hepsi muzmahil olur gider.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette yahudilerin ihtilâf ettikleri mesailde adaletle hükmedeceğini beyanettiği gibi o ihtilâfı tafsil etmek üzere :

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar İsa (A.S.)'a küfrettiler. Ben onları dünya ve âhirette şiddetli azapla azâbederim. Halbuki onlar için benim azabımdan kurtaracak yardımcıları yoktur.]

وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

[Amma şol kimseler ki onlar bilcümle enbiyaya imanla amel-i salih işlediler; Allah-ü Tealâ onların ecirlerini bol bol verir ve Allah-ü Tealâ zalimlere muhabbet etmez.]

Yani; İsa (A.S.) hakkında ihtilâf edenler *iki fırka* olmuşlardır. Birincisi; *İsa (A.S.)'ın nübüvvetini inkâr ve milletini muhalefet ederek hakkında birtakım iftirada bulunup lâyık olmadık şeyler isnad eden kâfirlerdir.* Onların dünyada cezaları; enva-ı zillet ve ka'tlü esaretle cizye ve haraç vermek ve memleketlerinden tardedilmekle şiddetli azaptır ve âhiretteyse Cehennem azabıyla muazzep olmaktır. Halbuki dünyada ve âhirette bu azaplardan onları kurtaracak yardımcıları da yoktur. İkincisi; *şol kimseler ki onlar Hz. İsa'nın nübüvvetini tasdik ettiler ve imanlarının muktezası olan feraizi eda ile amel-i salih işlediler. Onların sevapları tamamiyle verilir, asla noksan olmaz.* Zulmü nehyettiği için menhi olan zulmü irtikâb eden zalimleri Allahü Tealâ sevmez.

Âyet; Hz. İsa hakkında tefrikaya düşenleri beyan sadedinde vârid olduğu için küfür ve imanda Hz. İsa'ya küfreden ve iman

eden denmiştir. Yoksa bilcümle enbiyaya iman veya küfredenlerin halleri ve hükümleri de böyledir.

Allahü Tealâ'nın, zulmü irtikâb eden hiçbir kimseyi sevmediğine bu âyet delâlet eder. Çünkü; (ظالمين) in istiğrakda zahir olan *cem-i muarref billâm* olarak varid olması hiçbir zalimi sevmediğine delildir. Zira; istiğrak için olunca lâfz-ı âyet her zalime şâmildir. Binaenaleyh; (ظالمين) lâfzından hiçbir ferd-i zâlim hariç değildir.

Âyet; kâfirler için hiçbir ferdin yardımcı olmayacağına dahi delâlet eder. Zira; Ebussuûd Efendi'nin beyanı veçhile (ناصرين) cemi'nin (هم) cem'ine mukabelesi âhâdın âhâde mukabelesini iktiza ettiğinden her ferd için bir nâsır olmadığına yani herkes için hiç birtek yardımcı bile bulunmayacağına delâlet eder.

Hulâsa; kâfirlerin dünyada ve âhirette şiddetli azapla muazzep olacakları ve azaplarını def'edecek yardımcıları dahi olmadığı amma, mü'min olup amel-i salih işleyenlerin ecirlerini tamam alacakları ve Allahü Tealâ'nın zalimleri sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bundan evvel beyan olunan Zekeriya, İsa, Yahya ve Meryem (A.S.)'ın ahvalini tafsil ettikten sonra o ahvali icmal ve hulâsa etmek üzere :

ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Habib-i zişanım! Şu beyanolunan mesaili senin üzerine âyetlerden ve zikr-i hakîm olan Kur'ân'dan olarak biz tilâvet ederiz.]

Yani; habibim! Şu İsa, Zekeriya, Yahya ve Meryem (A.S.)'ın hikâyelerini senin nübüvvetine delâlet eden âyetlerden alâmet olarak ve muhkem zikr-i celil ve bâtıldan ârî ve hikmet-i maslahatı cami' olan Kur'ân'dan olduğu halde biz senin üzerine okuruz.

Bu mesailin Kur'ân'da beyan olunması Resulullah'ın risaletine delâlet ettiğine işaret için bunların *âyetlerden* olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; Resulullah'ın bir muallimden taallüm etmediği ve bir kitaptan okumadığı halde bunların herbirini olduğu gibi haber vermek vahy-i münzel olduğuna ve Resulullah'ın nübüvvet dâvâsında sadık bulunduğuna delâlet ettiğinden *âyât* denmiştir. *Zikr-i hakîm* le murad; *Kur'ân'dır*. Zira; *Kur'ân'ın âyetleri muhkem ve envа-ı hikmeti câmî' olduğundan* Kur'ân'a *zikr-i hakîm* denilmiştir.

Kur'ân'ı ve şu beyan olunan vukuâtı Resulullah üzerine tilâvet eden her ne kadar Cibril-i Emînse de Allah'ın emri ve izniyle tilâvet ettiğinden Vâcip Tealâ Cibril'in tilâvetini kendi zatına isnad etmiş ve «Biz bu âyetleri ve zikr-i hakîmi senin üzerine tilâvet ederiz» buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ İsa (A.S.)'ın ülûhiyetini itikad eden bazı nasarânın itikadlarını reddetmek üzere :

إِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَۜ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[İndallah İsa (A.S.)'ın hal-ü şânı Âdem (A.S.)'ın hâl-ü şânı gibidir. Zira; Âdem'i topraktan halketti. Sonra Hz. Âdem'e ol dedi. Âdem (A.S.)'da derhal vücut buldu.]

Yani; Cenab-ı Hak Âdem (A.S.)'ı anasız ve babasız topraktan halkettiği gibi Hz. İsa'yı da babasız halketti. Şu halde teşbih, her ikisinin de babasız halk olunmalarındandır. Yoksa her cihetten İsa (A.S.) Hz. Âdem'e benzemez. Çünkü; Hz. İsa'nın anası vardır, Hz. Âdem'in ise babası olmadığı gibi anası da yoktur.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celilenin Necran'dan gelen Nasarânın mübahase esnasında «Hz. İsa Allah'ın oğludur. Zira; babasız beşer olmaz. Binaenaleyh; Hz. İsa'nın babası Allah'tır» demeleri üzerine nâzil olduğu mervidir. Şu halde Cenab-ı Hak onların itikadlarını reddetmek üzere «İsa (A.S.)'ın

yaratılışdaki sıfat-ı acîbesi Hz. Âdem'in sıfat-ı acîbesi gibi olduğunu ve beşerin esası olan Âdem (A.S.)'ın babasız halkolunduğunu, hatta anası bile olmadığını ve babasız halkolunan Allah'ın oğlu olması icabetseydi Hz. Âdem'in de Allah'ın oğlu olması lâzım geleceğini ve halbuki Âdem hakkında böyle bir itikad olmadığını ve Âdem'in hali ise Hz. İsa'nın halinden daha garip olduğunu zira; anasız ve babasız topraktan halk olunduğunu bu âyetle beyan buyurmuş ve Nasârânın bu gibi itikadlarını iptal ve insanın mütevâzı ve ketûm olması ve toprağa yakın bulunması ve nar-ı şehveti söndürüp hakikî bir insan olması lâzım olduğuna topraktan halk olunduğunu beyanla erbab-ı tefekkürü irşad etmiştir. Çünkü; toprak herkesin ayağının altında bulunup çiğnendiği için serkeşlik ve kibir emmaresi olmadığı gibi toprak, içine gireni saklar ve şehvet ateşinden berîdir. Şu halde topraktan halkolunan insanların da böyle olması elbette lâzımdır.

Hz. Âdem'in cesedini evvelâ çamurdan halkedip sonra ruhunu verdiğine işaret için Vâcip Tealâ bu âyette evvelâ halkederek sonra *ol* deyip *ol* emri üzerine tamamiyle bir insan olup vücut bulduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ İsa ve Âdem (A.S.) arasında olan teşbihin hak olduğunu beyanetmek üzere :

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

buyuruyor.

[Şu İsa ile Âdem (A.S.) arasında beyan olunan teşbih habibim! Rabbin Tealâ tarafından gelmiş sâbit ve vâki' bir haktır. Binaenaleyh; sen şekkedenler zümresinden olma.]

Yani İsa (A.S.)'ın babasız doğduğu ve validesi Meryem'in iffet ve tahareti hakkında Rabbin tarafından gelen ahkâmın cümlesi haktır ve şüphe yoktur. Halbuki Yehûd ve Nasârâ bu ahkâmda şekkederler. Habibim! Sen o şekkedenlerden olma. Zira; hak olan şeyde şekkolmaz ve şekketmek lâyık değildir.

Bu âyette zahirde hitap Resulullah'a ise de hakikatte ümmetinedir. Çünkü; Resulullah'ın bu misilli ahkâmda şekketmeyeceği malûmdur. Lâkin metbu' olan Resulullah'ı şekten nehyetmek; tâbi olan ümmetini nehiyde te'kid olsun içindir. Zira; birşeyden metbu' nehyolununca tâbiîn nehyolunacağı evleviyetle sabittir. Şan-ı Resulullah'a tazim için terbiyenin her nev'ini müşir olan *Rab* ism-i şerifi Resulullah'tan kinaye olan *kâfa* muzaf kılınmıştır. Zira; Allahü Tealâ herkeşin Rabbisi olduğu halde Resulullah'a «Senin Rabbin» demek; elbette şan-ı Resulullah'a tâzimdir.

Hulâsa; Hz. İsa'nın babasız halkolunmakta Hz. Âdem'e benzediği ve halbuki Hz. Âdem'in ülûhiyetini itikad eden olmadığı halde Hz. İsa'nın dahî ülûhiyetini itikad etmemek lâzım olduğu ve Hz. Âdem'in *ol* emri üzerine derhal vücut bulduğu ve bunların cümlesi taraf-ı ilâhiden gelmiş birtakım sabit hükümler olduğundan hiçbir kimse için şekketmek caiz olmadığı bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ sûrenin bidayetinden buraya gelinceye kadar Hz. İsa ile validesi haklarında ve sair hususâtta Nasârânın şüphelerini izale ettikten ve tevhide müteallik delâil-i katiyeyi beyandan sonra bu kat'i delillere karşı hâlâ inad edenleri lânete davet etmesini resulüne emretmek üzere :

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ tarafından sana gelen ahkâm hak olunca İsa (A.S.)'ın ahvaline dair sana ilm-i yakîn geldikten sonra eğer bir kimse onun hakkında seninle mücadele ederse sen onlara de ki «Gelin yanıma. Biz ve siz oğullarımızı ve haremlerimizi

ve kendi nefislerimizi davet edelim ve hepimiz bir araya geldikten sonra Allah-ü Tealâ'ya tazarru ve niyaz edelim ve Allah'ın lânetini İsa (A.S.) hakkında iftira edenler üzerine kılalım ve yalancılar üzerine taraf-ı ilâhiden lânet nazil olmasını isteyelim» demekle onları insafa davet et dedi.] Resulullah da emr-i ilâhi üzerine Nasârâyı lânete davet etti. Lâkin bu hususta mücadele edenler lânete girişemediler. Çünkü; «Hâin olan korkak olur» fahvasınca kendileri hâin oldukları için cesaret edememişlerdir.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile Hz. İsa hakkında varid olan delâil-i katiyeye karşı Necran'dan gelen Nasârâ taifesinin itikad-ı bâtıllarında ısrar etmeleri üzerine Cenab-ı Hak *mübaheleye* yani *lânete* davet olunmalarını emir buyurmuştur. Resulullah onlara dedi ki «Bu kadar kati delillere karşı hâlâ inat ediyorsunuz, gelin çoluğumuzu, çocuğumuzu ve kendi canımızı bir araya toplayalım ve ciddiyetle ve kemal-i ihlâs üzere dua edelim ve diyelim ki (Allah'ın gazabı ve lâneti yalancılar üzerine olsun)».

M ü b a h e l e ; ihlâs ve ciddiyet üzere lânetle dua etmektir. Resulullah'ın böyle ciddiyetle duaya daveti üzerine onlar haric-i mescidde istişareye başladılar ve reislerine «Ne dersin mübaheleye girişelim mi?» deyince (A'kil) isminde olan reis «Allah'a yemin ederim ki Muhammed (S.A.)'in hakka nebî olduğunu bildiniz ve sözlerinin doğru olduğunu anladınız. Şu halde mübaheleye girişirseniz helâk olursunuz. Zira; nebî ile mübaheleye girişen kavmin küllîsi helâk olmuştur. Binaenaleyh; iman etmezseniz hemen vedâ edin beldenize gidin» diye arkadaşlarını mübaheleden men'etti. Necran cemaati tekrar huzur-u Risalete geldiler. Bini Safer ayında ve diğer bini Receb ayında tediye kılınmak üzere senede iki bin kırmızı hulleyle otuz zırh cizye vermek ve buna mukabil Resulullah da onlara gaza etmemek şartıyla musalaha akdettiler ve arz-ı vedâ ile memleketlerine gittiler.

Gerçi küfr üzere vefat ettiği veya vefat edeceği malûm olmayınca şahs-ı muayyen üzerine lânet caiz değilse de vasf-ı umumi üzerine lânet caiz olduğuna âyet delâlet eder. Meselâ «Yalancılara ve zalimlere ve kâfirlere lânet olsun» gibi umumi bir tâbirle lânet caiz olabilir.

Bu âyet-i celile bir kimsenin kızının oğlu, kendi oğlu mesabe-

sinde olduğuna delâlet eder. Zira; Risaletmeab Efendimizin mahdum-u mükerremleri olmadığı halde kerime-i afifeleri Hz. Fatma (R.A.)'nın oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin (R.A.)'yı kendi zatına muzaf kılarak (ندع ابناءنا) buyurmuştur ki maksad-ı nebevîleri hafid-i muhteremleri Hasan ve Hüseyin'dir. Zira; Resulullah «Oğullarımızı davet edelim» dedikten sonra Hz. Hasan ve Hüseyin (R.A.)'yı mübaheleye hazırladığı mervidir.

***

Vâcip Tealâ Hz. İsa'nın ahvalini ve Allah'ın kulu ve resulü olduğunu ve Hz. Âdem gibi fevkattabia babasız meydana geldiğini beyanettikten sonra şu vukuatın hak olduğunu beyanetmek üzere:

إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ

buyuruyor.

[İşte şu beyan olunan ahval İsa (A.S.)'ın umur-u dine irşad eden kelâmı, hak ve vakıa mutabıktır.] Bunun hilâf olmak ihtimali yoktur. Ancak Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve resulü olduğunu itikad etmek haktır ve hilâfını itikad etmek bâtıldır. Zira;

وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

[Allah-ü Tealâ'dan başka mabud-u bilhak yoktur ve Allah-ü Tealâ cümle âlem üzerine gâlip ve ef'ali hikmete muvafık bir hakîm-i mutlaktır.] Binaenaleyh; Doğmadı ve doğurmadı; zevce ve veled ittihaz etmedi. Zira; bunları ittihaza ihtiyacı yoktur. Çünkü; herkes üzerine kahir bir gâlib-i mutlak olduğundan ihtiyaç alâmeti olan her şeyden münezzehtir.

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ۝

[Hak üzere delâlet eden deliller geldikten sonra eğer onlar haktan imtina ederlerse sen de onlardan iraz et. Zira; onların maksatları ifsaddır. Allah-ü Tealâ müfsidleri bilir.] Ve kendi zatının gayrıya ibadet eden müfsidlerin müstehak oldukları cezayı verir.

K a s a s ; umur-u dine ve tarîk-ı hakka irşad ve ibrete davet eder ve azab-ı ilâhiden kurtulmanın tarîkını gösterir haberi mutazammın kelâmdır. (هذا) lâfzı *Hz. İsa ile validesinin ahvaline işarettir.* Şu halde manâ-yi nazım : [İsa (A.S.)'ın ve validesinin haberi; insanları tarîk-ı hakka irşad ve ibrete davet ve kudret-i ilâhiyenin kemalini düşünmeye sevkeder bir haberdir ki İsa (A.S.)'ın babasız meydana gelmiş bir beşer ve Allah'ın kulu ve resulü olduğunu beyaneder. Binaenaleyh; hak olan itikad bu olduğunu beyanla bazı Nasârânın Allah'ın oğludur veyahut ilâhtır suretindeki itikad-ı bâtıllarını reddeder bir haber-i haktır. Zira; Hz. İsa'nın ülûhiyetle münasebeti yoktur. Çünkü; Allah'tan başka mabudün bilhak yok, ancak ibadete müstehak odur ve Allahü Tealâ cümleye gâliptir. Hz. İsa'da ise cümle âleme galebe yok ki ilâh olsun, elbette olamaz. Zira; ülûhiyette kudret-i kâmile şarttır.] demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyetin âhiri âsileri tehdid etmiştir. Çünkü; delâil-i hakkadan i'raz etmek nefsi ve âlemi ifsad ve umur-u dini ihlâl ettiğine işaret için zamir mevkiinde (مفسدين) lâfzı ism-i zâhir olarak varid olmuştur. Zira; (عليم بالمفسدين) bedelinde (عليم بهم) denilse olabilirken delâilden i'raz edenlerin müfsid olduklarını tasrih ve bildiğini beyanetmek; bu gibi cinayeti irtikâb edenlerin müfsid oldukları cihetle cezasız kalmayacaklarını beyanetmektir. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Habibim! Eğer onlar hakka delâlet eden deliller geldikten sonra tarîk-ı tevhidden i'raz ederlerse sen de onlardan yüz çevir. Zira; onların tarîk-ı haktan i'razları din-i hakkı ve âlemi ifsad etmek olduğundan iltifat-ı nebeviyene lâyık değillerdir. Çünkü; Allahü Tealâ bilcümle müfsidleri bilir ve ifsadlarına göre ceza verir.] demektir.

Hulâsa; Hz. İsa ve validesi haklarında Kur'ân'da varid olan haberlerin ancak hak olup bunun hilâfında bazı süfehâ tarafından söylenen sözlerin iftira ve bâtıl olduğu ve Allah'ın gayrı mabudün bilhak olmadığı ve Allahü Tealâ'nın cümle âleme gâlip bir hakîm-i mutlak olduğu ve hal böyle olunca kâfirler imandan i'raz ederlerse Resulullah'ın da onlardan i'raz etmesi lâzım geldiği, zira; bu misilli müfsidlerin Resulullah'ın iltifatına müstehak olmadıkları ve

Allahü Tealâ'nın müfsidleri bildiği ve onlardan intikamını alacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tevhide delâlet eden delilleri ve Hz. İsa'nın ma'bud olmadığını ve Nasârâyı mübaheleye davet edip onların mübaheleye cesaret edemediklerini beyanettiği gibi delil-i âharla onları tarîk-i hakka davet etmesini resulüne emrettiğini beyan etmek üzere :

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ
بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Habibim! Sen ehl-i kitaba de ki: Siz bir kelimeye gelin biat edin ki o kelime sizinle bizim beynimizde müsavidir ve o kelime sizin ancak Allahü Tealâ'ya ibadet edip Allah'ın gayrıya ibadet etmeyip ve Allah'a hiçbir şeyi şerik itikad etmemenizdir ve Allah'ın dûnunde bazımız bazımızı erbab ittihaz etmememizdir.]

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

[Eğer ehl-i kitap, o kelime-i tevhîdi kabulden imtina' eder, yüz döndürürlerse siz deyin ki «Ey müminler! Siz şahid olun biz müminiz ve Allah'a mu'ti ve münkadız. İşte iman ve islâmiyetimizi ikrar ediyoruz.»] Böyle demekle itikad-ı bâtıldan beri olduğunuzu beyanedin ki, imanınızı izhar etmiş olasınız.

E h l - i k i t a p la murad; *Necran'dan gelen Nasârâ ve Medine'de bulunan yahudilerdir.* Zira; Necran Nasârâsının Resulullah'la mübahaseleri esnasında Medine yahûdilerinin haberdar oldukları gibi bazılarının da mübahasede hazır bulundukları mervidir. Binaenaleyh ehl-i kitaba hitap; her iki millete de şâmildir. Çünkü; her ikisi de hakka tabeiyetten i'raz ettikleri için kelime-i

hakka davet hepsine şâmildir. *Aramızda müsavi olan kelime* demek; *kelime-i âdile ve müstakîme* demektir ki «O kelimeyi kabul edince cümlemiz hukukta ve sair ahkâmda müsavi oluruz, yekdiğerimizden farkımız olmaz. Zira; o kelime-i tevhidin bilumum mükellefîne nispeti müsavidir ve hiçbir kimseye diğerinden ziyade bir hukuk bahşetmez. Binaenaleyh; o kelimeye intisab edenlerin cümlesi kardeştir, birinin hakkında olan hüküm diğerinin hakkında olan hükmün aynıdır.» demektir.

Yahudiler (Üzeyir) ve bazı Nasârâ (İsa) Allah'ın oğludur demeleriyle ibadete ehil addederek Allah'ın gayrı olarak Rab ittihaz ettiklerinden Cenab-ı Hak resulüne (لايتخذو بعضنا بعضاارباباً من دون الله) demesini emretmiştir. Yani; [**Bazımız bazımızı Allah'ın dûnunda mâbûd ittihaz etmesin**] demektir.

Ulemanın kendi kendine delilsiz ihdasettikleri bid'atları ve hall-ü hürmeti kabul etmek; onları Rab ittihaz etmektir. Çünkü; Yehûd ve Nasârâ uleması delile müstenid olmaksızın birçok mesail ihdas ederek şeriatlarında halâl olan şeye haram ve haram olan şeye halâl demişler ve avam tabakası da bunları kabul etmişlerdir. Halbuki hall-ü hürmet va'zı Rabb-i Tealâ'ya ve onun gönderdiği resule mahsus olduğundan bu gibi ahkâmı kabul; Allahın dûnunde onları Rab ittihaz etmektir. Bu manâyı Resulullah'ın «Ulemanın ihdas ettikleri hall-ü hürmeti kabul onları Rab ittihaz etmektir» buyurduğu hadîs-i şerîfi de teyid etmektedir. Çünkü Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet nâzil olunca (Ady b. Hatem) «Ruhbanlara ve ahbara itaat etmedik» deyince Resulullah'ın «Onların ihdas ettikleri mesaili kabul onlara itaattır» buyurduğu mervidir. Şu halde hangi millet olursa olsun dininde olmayan bid'atları ihdas edenlere ittiba' caiz değildir. Amma şeriat-i islâmiyede mesail-i fıkhiye buna kıyas olunamaz. Zira; mesail-i fıkhiye; müçtehidin-i kiramın ihdas etmeleriyle hasıl olmuş birşey değildir. Çünkü; bütün mesail-i fıkhiye; dinin esası olan Kur'ân'a ve ehâdis-i nebeviyeye müsteniddir, yoksa müçtehidînin kendi karîhalarından ihdas olunmamıştır. Mezahibin ihtilâfı; ahâdis-i celiledeki rivayetlerin ihtilâfından ve bazı âyâtın kavaidi usule muvafık delâlet ettiği manâlardan ileri gelmiştir. Binaenaleyh; hiçbir müçte-

hid esasa müstenid olmaksızın bir mesele ihdas etmiş değildir. Bizim edillemiz olan *kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet, kıyas-ı fukaha* mazbuttur. Bunlara asla tezvirat karışmamıştır. Şu halde bizim gençlerimizin «Bin iki yüz küsur sene evvel gelen İmam-ı A'zam'ın içtihad ettiği mesail şimdi kâfi gelmez» gibi iddiaları esas-ı şeriata ve içtihada ve içtihadın keyfiyetine cehilden neşet etme birtakım vâhî sözlerdir. Zira; İmam-ı A'zam ve sair eimme kendi karîhalarından bir mesele ortaya koymamışlar, her ne söylemişlerse şeriatın esaslarından alarak söylemişlerdir. Hatta mesail-i fıkhiyenin alelekser metni ayniyle ahadis-i celilenin metnidir.

Bu âyette (يااهل الكتاب) unvanı ehl-i kitabı insafa daveti müş'irdir. Çünkü; «Siz ehl-i kitapsınız» demek «Kitabın ve hak olan delillerin esrarına vakıfsınız. Şu halde bâtıl itikaddan vazgeçin ve kelime-i tevhide gelin» demektir.

Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile bu âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Yehûd kavmi «Ya Muhammed! (S.A.) Senin muradın Nasârânın İsa (A.S.)'ı rab ittihaz ettikleri gibi bizim de seni rab ittihaz etmemiz midir?» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Kâzî'nin ve Ebussuûd Efendi'nin beyanları veçhile Necran Nasârâsı ve bazı yahudilerle mübahaseyi beyaneden âyetlerde hakka irşad için delâil iradında hasmı ilzam ve ikna hususunda kanun-u münazaraya hüsn-ü riayet ve derece derece ilzam ve iknaın nihayeti vardır. Çünkü; Vâcip Tealâ evvelâ Hz. İsa'nın, ülûhiyete münafi olan birbiri ardında tevâlî eden ahvalini beyanla ülûhiyetle münasebeti olmadığını ve badehu resulünün nası imana davetin keyfiyetini ve Nasârânın şu hak olan davete karşı inatları üzerine onları mübaheleye davet edip Nasârânın mübaheleden imtinalarını ve cümle ben-i beşer beyninde müsavi olan kelime-i tevhîde daveti ve bu dâvete icabet etmeyince «Şahid olun biz müslümanlarız» demekle kelâmına hitam vermesi hakka davet tarîklarının en beliği ve açığıdır.

Hulâsa; Resulullah'ın ehl-i kitabı cümle insanlar arasında müsavi olan kelime-i tevhide davet ettiği ve kelime-i tevhîdin manâsı ancak Allahü Tealâ'ya ibadet edip başka bir mahlûku Allah'a şerik kılmamak olduğu ve bazı insanın Allah'ın dûnunde bazı âhari

rab ittihaz etmesi caiz olmadığı ve eğer kâfirler kelime-i tevhidden iraz ederlerse müminlerin «Şahid olun biz müslimiz» demeleri lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasârânın «İbrahim (A.S.) yahûdi veyahut nasranîdir» demelerini reddetmek üzere :

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَمَٓا اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ وَالْاِنْج۪يلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِه۪ۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! İbrahim (A.S.) hakkında niçin mücadele edersiniz? Halbuki yahûdiyetin esasını tesis eden Tevrat ve nasraniyeti tesis eden İncil inzal olunmadılar, ancak İbrahim (A.S.) dan sonra inzal olundular. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) zamanında yahudiyet ve nasraniyet yoktu ki, siz Hz. İbrahim yahûdî veya nasranî olduğunu iddia edesiniz. Bu sözü söyler de sözünüzün bâtıl olduğunu düşünmez misiniz ve esası olmayan birşeyi söylemeye nasıl cesaret edersiniz?]

Yani; ehl-i kitap kendi mezheplerinin hak ve cümlenin müsellemi olan İbrahim (A.S.)ın kendi mezheplerinde olduğunu iddia etmeleri üzerine Cenab-ı Hak Tevrat ve İncil'in İbrahim (A.S.) dan sonra nazil olduklarını beyanla bu iddialarının bâtıl olduğunu ispat etmiştir. Çünkü; Tevrat'tan evvel yahudi ve İncil'den evvel nasranî olmadığı gibi bu iki milletin dinlerini ve milliyetlerini tesis eden bu kitaplar ve kitapların ahkâmı olup halbuki İbrahim (A.S.)'ın zamanı ve âhirete irtihali ise bu kitapların inzalinden çok evvel olduğu cümlenin malûmudur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu iddialarının açık bir yalan ve bâtıl bir dâvâ olduğunu ve böyle bir dâvânın ise merdut bulunduğunu beyan için (آفلا تعقلون) buyurmuştur. Yani; «Bu kadar açık bir yalanı söyler de düşünmez misiniz, aklınız yok mudur? Edna aklı olan bu gibi herkesin bildiği bir hakikatin hilâfını iddiaya cesaret edemez. Çünkü; zaman-ı

İbrahim'de henüz vücut bulmamış olan milliyeti Hz. İbrahim'e isnad etmek kadar gülünç birşey olamaz» demektir.

Kâzî'nin beyanına nazaran Hz. İbrahim'le Yehûdiyetin esasını kuran Musa (A.S.) arasında bin sene ve Hz. Musa ile İsa (A.S.) arasında da bin sene müddet olduğu rivayet olunmakta ve diğer bir rivayette Hz. İbrahim'le Musa (A.S.) arasında beş yüz yetmiş beş sene ve Hz. Musa ile İsa (A.S.) arasında bin dokuz yüz yirmi sene müddet olduğu beyanolunmaktaysa da beyanolunan müddetler hakkında tarih mazbut olmadığı cihetle kat'i hüküm verilemez. Fakat İbrahim (A.S.)'ın Yahudiyet ve Nasraniyetten çok müddet evvel geçtiği kat'idir. Binaenaleyh; bunlardan hiçbirisi İbrahim (A.S.)'a isnadolunamaz.

Gerçi İslâmiyet dahî İbrahim (A.S.)'dan çok sonra Fahr-i Kâinat'ın vücuduyla hâdis olmuşsa da Kur'ân'da İbrahim (A.S.)'ın *Hânif-i Müslim* olduğu beyan olunduğundan Hz. İbrahim'in müslim olduğunu iddia etmek vakıa muvafıktır. Çünkü; efal-i hac ve saire gibi ekser-i ahkâm-ı islâmiye şeriat-i İbrahim (A.S.)'a tevafuk ettiğinden Kur'ân'da müslim olduğu zikrolunmuştur. Binaenaleyh İbrahim (A.S.)'in islâmiyetini iddia; Yehûd ve Nasârâ'nın iddialarına kıyas olunamaz. Zira; Tevratta yahûdi ve İncilde nasranî olduğu beyan olunmadığından onların iddiaları bir senede müstenid olmadığı cihetle doğru değildir. Amma müslim olduğu sarahat-ı Kur'ân'la sâbittir.

Âyetin sebeb-i nüzulüne gelince Necran'dan gelen Nasârâ taifesiyle Medine yahûdileri huzur-u Risalette uzun uzadıya münazaa ettiler. Yahûdiler; İbrahim (A.S.)'ın yahûdi olduğunu iddia ederek bununla Yahudiyetin ve Nasârâ da Hz. İbrahim'in nasrânî olduğunu iddia ederek bununla nasrâniyetin hak olduğunu ispata kalkışmaları üzerine onların bu iddialarını red için âyetin nâzil olduğu mervidir.

*
**

Vâcip Tealâ Yahûdiyet ve Nasrâniyet Hz. İbrahim'den sonra hâdis olup Tevrat ve İncil'de Yahûdiyet ve Nasrâniyetten bahsolmadığı cihetle bu iddianın akla muhalif olduğunu beyanettiği gibi bu iddiaları üzerine Yehûd ve Nasârâyı tevbih etmek üzere :

هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! Siz şu ahmak insanlarsınız ki, kitaplarınızın size beyanla ilminiz lâhik olan mesailde mücadele edersiniz. Fakat ilminiz lâhik olmayan mesailde niçin mübahase eder ve Tevrat'ta, İncil'de İbrahim (A.S.)'ın yahûdi ve nasâra olduğuna dair beyan olmadığı halde niçin Hz. İbrahim'in mezhebinden bahsedersiniz? Halbuki Allah-ü Tealâ bilir, siz bilmezsiniz.]

مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾

[İbrahim (A.S.) yahûdî ve nasrânî olmadı ve lâkin din-i hak üzere Allah-ü Tealâ'ya muti' müslim oldu ve müşriklerden olmadı.]

Yani; ey Yehûd ve Nasârâ taifeleri! Size kitabınızın haber vermesiyle bildiğiniz bazı şeylerde delil getirir münazaa edersiniz. Fakat bilmediğiniz şeylere ve kitabınızın haber vermediği mesailde niçin münazaaya girişir ve İbrahim (A.S.)'ın Yahûdi veya Nasrânî olduğundan bahsedersiniz? Halbuki İbrahim (A.S.)'ın hangi din üzerine olduğunu Allahü Tealâ bilir, siz bilmezsiniz. Şu halde bilmediğiniz şeyde neden mübahaseye cesaret ediyorsunuz? İbrahim (A.S.) sizin iddianız gibi Yahudi ve Nasrânî olmadı. Tevrat ve İncil de size böyle birşey haber vermedi. Şu halde bilmediğiniz mesailde mübahaseye girişmeniz hamakat değil midir? Lâkin İbrahim (A.S.) bütün dinleri terkle müstakîm ve doğru bir dine meyletti ki o din-i müstakîm de din-i islâmdır. Binaenaleyh; Hz. İbrahim doğru bir dine sâlik ve Rabbisine muti' müslim oldu. Halbuki İbrahim (A.S.) Allahü Tealâ'ya şirk eden putperestlerden de olmadı, ancak müslim oldu. Ehl-i kitabın, Hz. İbrahim'in Yahûdî veya Nasrânî olduğunu iddialarındaki hamakatlerine işaret için âyetin evvelinde *harf-i tenbih* geldiği gibi onların bilmedikleri

şeyi iddialarından dolayı hakarete müstahak olduklarına işaret için *tahkire* delâlet eden *ism-i* işaret varid olmuştur.

Ehl-i kitabın *âlim oldukları mesaille* murad; *kendi dinlerine müteallik olan mesail* ve *âlim olmadıkları mesaille* murad; *din-i İbrahim'e müteallik olan mesaildir.* Şu halde âyet her iki fırkanın iddialarını red ve İbrahim (A.S.)'ın müslim olduğunu sarahatle beyan etmiştir.

Hanifen; doğru yola giden ve edyanın küllisinden müstakil bir dine teveccüh eden kimsedir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran İbrahim (A.S.)'ın hanif olmasıyla murad; *tevhidle beraber kurban kesmesi ve namazda Kâbe'ye teveccüh etmesi ve hitan icrası ve ifratla tefrit arasında itidale riayet etmesidir.*

Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile bu âyetin âhirinde İbrahim (A.S.)'ın müşrik olmadığını beyanetmek; Yehûddan (Üzeyr) (A.S.)'a «Allah'ın oğludur» diyenlere ve Nasârâdan İsa (A.S.)'ı mâbud ittihaz edenlerin müşrik olduklarına işaret etmektir. Yani; «Yehûd Üzeyr'i ve Nasârâ Hz. İsa'yı Allah'ın oğulları demekle müşrik oldular, halbuki Hz. İbrahim müşrik olmadı. Eğer dediğiniz gibi Yahûdî veya Nasranî olsaydı sizin gibi müşrik olur müslim olmazdı, halbuki müşrik değil müslimdir» demek olur. Hz. İbrahim'in *müslim olması*yla murad; *usul-ü itikadda din-i islâma muvafık olmasıdır.* *Yehûd ve Nasârâ*dan olmamasıyla murad; *onların bâtıl ve maruf itikadları üzere olmamasıdır.*

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.)'ın müslim olup Yehûd ve Nasârâ'dan olmadığını teyid etmek üzere :

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.)'a nasın evveli ve dinde yakîn ve mahabbette ziyade olanı şol kimselerdir ki onlar zamanında bulundular ve İbrahim (A.S.)'a ittiba' ettiler ve şu nebiyy-i zişan ve nebiye itti-

ba ve îman eden müminlerdir. Halbuki Allah-ü Tealâ müminlerin yardımcı ve veliyy-i umurlarıdır.] Zira; zâtına ve gönderdiği resulüne iman eden müminleri Allahü Tealâ sever. Binaenaleyh; onlardan muaveneti esirgemez ve istediklerini verir, nimetinden mahrum etmez.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir : Mekke müşriklerinin ezalarından Habeş'e hicret eden ashab-ı Resulullah'ı Mekke'ye iade edip eza etmekle irtidad teklif etmek üzere Mekke ahalisi Habeş Meliki Necaşi'ye birçok hediyeyle (Amr b. As) ve (Ammare b. Muaytî)'yi göndermişlerdi. Mekke elçileriyle muhacirin-i kiram Necaşi huzurunda mübahaseye başladıklarında elçiler kendilerinin din-i İbrahim üzerine olduklarından bahsettiklerinde onların iddialarını reddetmek üzere bu âyetin Medine'de Resulullah'a nazil olduğu mervidir. Şu halde bu âyet; Habeş Meliki Necaşi huzurunda din-i İbrahim üzere bulunduklarını iddia eden Mekkelileri tekzip için nâzil olmuştur. Gerçi mübahase Habeş'te vâki ve âyet Medine'de nâzil olmuş ve arada birçok mesafe varsa da Kur'ân'ın âyetleri mütevatir ve ilâ yevm-il kıyam bâkî olduğu ahkâmı her zaman cârî ve sür'atle intişar ettiğinden arada bulunan mesafeyle itiraz varid olmaz. Çünkü maksad; onların yalancı olduklarını yalnız kendilerine duyurmak değil belki bu gibi iddianın yalan olduğunu herkese bildirmektir. Zira âyetin meâli; «İbrahim (A.S.)'a en yakın olan kimseler onun zamanında bulunup ittiba eden kimseler ve âhir zaman nebîsi ve o nebiye iman eden müminlerdir. Şu halde Mekkeliler İbrahim (A.S.) zamanında bulunmadıkları gibi âhir zaman nebisine dahî iman edenlerden değillerdir» demektir. Binaenaleyh; Mekkelilerin yalan söylediklerini âyet sarahaten beyan etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın hakka delâlet eden delilleri kabulden i'raz ettiklerini beyanettiği gibi onların yalnız hakkı kabul etmemekle iktifa etmeyip Resulullah'a iman eden müminleri idlâl etmek istediklerini dahî beyanetmek üzere :

وَدَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْۜ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Ehl-i kitaptan bir tâife sizi idlâl etmeye muhabbetederler ve idlâle çalışırlar. Halbuki onlar idlâl etmez, ancak kendi nefislerini idlâl ederler. Fakat kendi nefislerini idlâl ettiklerini idrak etmezler.]

Yani; ehl-i kitaptan Yehûd tâifesi sizi tarîk-ı haktan çıkarmak ve kendi dinlerine ithal etmek isterler. Halbuki siz onların sözlerini dinlemediğiniz için onlar ancak kendi nefislerini idlâl ederler ve böyle olduğunu da bilmezler. Çünkü; ehl-i imanı yoldan çıkarmaya çalışmak büyük bir günah ve dalâlet olduğu cihetle ancak vebali kendilerine aittir, lâkin bu günahı bilmedikleri gibi yaptıkları fenalığı işgüzarlık addederek iftihar da ederler. İşte erbab-ı fesadın halleri daima ehl-i salâhı ifsad etmek ve bu yolda çalışmaktır.

Bu âyet, Medine'de yahûdilerin eshaptan (Muaz b. Cebel) ve (Ammar b. Yâser)'i din-i Yehûdu kabule davet ettikleri zaman davet eden yahûdiler hakkında nâzil olduğu Hâzin'in cümle-i beyanatındandır. Şu sebeb-i nüzule nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Her ne kadar yahûdiler ehl-i imanı dininden çıkarmakla idlâl etmek isterlerse de idlâle gayretlerinin vebali ancak kendilerine ait olmakla kendi nefislerini idlâl ederler. Zira; müminler sözlerini dinlemedikleri için tesiri olmaz ve sa'ylerinin semeresini görmezler ve kendi nefislerini idlâl ettiklerini de idrak etmezler] demektir. İşte insanlardan, ebna-yı cinsini herhangi işte olursa olsun o iş hakkında doğru yoldan çıkarıp hataya sevketmek isteyenlerin kendi fena fikirlerinin cezası kendilerine ait olup o hataya kendileri düşeceklerine bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; insanlar daima ebna-yı cinsini hayır yola sevkeder ve aklı erdiği kadar irşada çalışırsa âhiretçe ecre nâil olacağı gibi dünyaca da herhalde mükâfatını göreceğinde şüphe yoktur. Bilhassa her mü'minin diğer mü'mine muaveneti ve lâzım gelen umurunda hayra delâleti en

mühim vezaif-i diniyedendir. Zira; bu hususa dair birçok ayât-ı beyyinât ve ehâdis-i nebeviyat vardır.

***

Vâcip Teâlâ Resulullah'ın nübüvvetini bilerek inkâr eden ehl-i kitabın ulemasını tevbih etmek üzere :

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! Siz Muhammed (S.A.)'in nübüvvetine şehadet eder olduğunuz halde niçin Allah'ın âyetlerine küfredersiniz?]

Yani; ey Yehûd ve Nasârâ taifeleri! Tevrat'ta ve İncil'de evsaf-ı Muhammediyeye delâlet eden Allah'ın âyetlerini niçin inkâr eder ve mucibiyle amel etmez de küfredersiniz? Halbuki sıfat-ı Resulullah'ın, Tevrat'ta ve İncil'de beyan olunan evsaf-ı Resulullah'a muvafık olduğuna ve ahval-i Resulullah'ın o kitaplarda zikrolunan evsafa mutabık bulunduğuna şehadet ettiğiniz halde küfrünüze sebep nedir?

Bu âyette *e h l - i k i t a p* la murad; *ehl-i kitabın ulemasıdır.* Zira Tevrat ve İncil'de olan evsaf-ı Resulullah'ı tahrif eden ve hakkı avâm-ı nastan setreden ehl-i Kitabın ulemasıdır. *K ü f r e t t i k l e r i â y e t l e r* le murad; *evsaf-ı Resulullah'a delâlet eden âyetler*dir. Binaenaleyh; ehl-i kitap kendi kitaplarına küfretmişlerdir. Zira kendi kitaplarında Resulullah'a ait olan âyetleri inkâr etmek; o kitabın tamamını inkâr mesabesindedir. Çünkü; küfrü mucip olmakta bir âyeti inkârla bütün kitabı inkâr beyninde fark yoktur.

Yahut bu âyette *A l l a h ' ı n â y e t l e r i* yle murad; *Kur'ân ve sair mucizat-ı nebeviyedir.* Çünkü; ehl-i kitabın uleması Kur'ân'ın ve sair mucizatın hak olduğuna kalpleri şehadet ettiği halde inkâr etmişlerdir. Binaenaleyh; menasıb ve avaidini muhafaza için hakkı setrettiklerinden Cenab-ı Hak onları tekdir etmiştir.

***

Vâcip Teâlâ kalpleri şehadet ettiği halde lisanlarıyla küfre-

den ehl-i kitabı zem ve tekdir ettikten sonra avâm-ı nâsı idlâl için şüphe atan ve araya vesvese koyan kimseleri zem ve tekdir etmek üzere :

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! Hakkı bâtıla ne için karıştırır ve hakkı hak olduğunu bildiğiniz halde niçin saklarsınız?]

Yani; ey ehl-i kitabın uleması! Evsaf-ı Resulullah'a müteallik taraf-ı ilâhiden nâzil olup vakıa muvafık olan âyetleri kendi elinizle tağyir ettiğiniz bâtıl sözlere niçin karıştırır ve nâsa bâtılı hak suretinde nasıl gösterirsiniz ve hakkı bildiğiniz halde nastan niçin saklarsınız, hakkı saklamak günah değil midir?

Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile ehl-i kitabın ulemasının *iki sıfatları* vardır: Birincisi; *risalet-i Resulullah'ı kalpleriyle bildikleri halde lisanlarıyla nübüvvetini inkâr ederek küfretmektir.* Bu kısmı irtikâp edenleri Vâcip Tealâ bundan evvelki âyette beyan buyurarak bu misilli cinayetin mürtekiplerini zem ve tekdir etti. İkincisi; *ahval-i Resulullah kitaplarında beyanolunan evsafa mutabık olduğu halde o âyetleri tahrifle hakkı bâtıla karıştırmak ve nâs arasına şüphe verecek sözler atmakla hakkı örtmek ve bâtılı tervic etmektir.* Bu kısmı irtikâp edenleri Cenab-ı Hak bu âyetle zemmetmiştir. Çünkü; onlar taraf-ı ilâhiden nazil olan âyetleri kendilerinin tağyir ettiklerine karıştırırlar ve evsaf-ı Resulullah'a delâlet edenleri delâlet etmeyenlere karıştırıp halkı iğfal ederler ve arzularına muvafık te'viller icad ederek halkı aldatırlardı. İşte Vâcip Tealâ bu suretle vaki' olan yolsuzluklarını şu âyetle red ile onları tekdir etmiştir. Gerçi bu âyette hitap; ehl-i kitaba ise de hakkı bâtıla karıştırmak ve bâtılı tervic etmek ve hakkı saklamak her zaman haram ve bu gibi tezviratı irtikâp edenler daima mezmumlardır. Binaenaleyh; hakkı setirle bâtılı tervice çalışanlar; her zaman bir müddet-i kalîle devam eder gibi görünürse de zevale maruz ve inkıraza mahkûm ve onu irtikâp eden kimse nâs arasında menfûr ve mahkur, âkibet rezil ve rüsva olarak nâbud

olduğu her yerde görülen şeylerdendir. Binaenaleyh; insanın hakkı takib etmesi ve tervicine çalışması en büyük bir meziyet olduğundan her şahısta bu meziyet bulunamadığı cihetle ekseriya yalnız kalır ve yardımcı bulamazsa da akıbet-i emirde âli ve herkesçe makbul olduğu ve hakkın tezahür ettiği inkâr olunur bir hakikat değildir. Binaenaleyh insanlara lâyık olan; hakkı sevmek ve daima hakka tâbi olmak ve batıldan kaçmaktır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın hakkı bâtıla karıştırmakla halkı idlâle sa'yettikleri gibi hile ve desiseyle dahî idlâle sa'y ettiklerini beyanetmek üzere :

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (72)

buyuruyor.

[Ehl-i kitaptan bir tâife kendi arkadaşlarına dediler ki «Siz müminler üzerine inzal olunan Kur'ân'a evvel-i neharda iman ve âhir-i neharda küfredin. Me'muldür ki, size bakarak onlar da dinlerinden rucu' ederler» demekle hile öğrettiler.]

Yani; Yehûddan hilekâr ve müfsid bir tâife ehl-i imanın imanlarını ifsad etmek kasdıyla kendi â'vân ve ahbabına dediler ki «Müminlerin kalplerini karıştırmak için onlar üzerine inzal olunan Kur'ân'a gündüzün evvelinde yani sabah namazında iman izhar ederek, Kâbe'ye müteveccihen namaz kılın ve ahir-i neharda yani ikindi namazında küfrederek Beyt-i Mukaddes'e namaz kılın. Me'muldür ki, onlar size bakarak (Ehl-i kitap bizden daha iyi bilirler. Zira; onlar tetkik ettiler, yalan olduğunu bildiler ve döndüler, biz de dönelim) derler.»

Fahr-i Râzî, Kâzî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu vak'a; Medine'de kıblenin Beyt-i Mukaddes'ten Kâbe'ye tahavvül etmesi üzerine vaki olmuştur. Çünkü; Resulullah'ın Medine'de Beyt-i Mukaddes'i kıble ittihaz etmesi üzerine yahûdiler mesrur oldular. Bilâhare kıble Kâbe'ye tahavvül edince meyus olmaları üzerine Yehûd ulemasından (Kâ'b b. Eşref) ve emsali kendi etba'larına

«Kalbiniz Yâhûdiyet üzere sabit olduğu halde evvel-i neharda Kâbe'nin kıble olmasına dair müminler üzerine nazil olan âyete iman eder gibi görünün ve Kâbe'ye teveccüh ederek namaz kılın ve âhir-i neharda münafıkane gösterdiğiniz imandan dönün. Beyt-i Mukaddes'e namaz kılın ve deyin ki (Biz evvel-i neharda tetkik etmeksizin iman etmiştik, badehu delilleri tetkik ve ulemamızla müşavere ettik, gördük ki Muhammed (S.A.)'in evsafı Tevrat'ta beyan olunan âhir zaman nebisinin evsafına muvafık değildir. Binaenaleyh; yalan olduğunu bildik ve imandan döndük. Sizin bu sözünüz üzerine eshab-ı Muhammed'e şüphe gelir ve onların da din-i Muhammedî'den dönmeleri me'muldür» demekle beyinlerinde birbirlerine tezvirat öğrettiler.

İşte Yehûdun bu gibi gizli hilelerini resulüne bildirmek için Cenab-ı Hak bu âyeti inzal buyurdu ve Yehûdun bu misilli hilelerinin önü alınmış oldu. Âyet gaipten haber verdiği cihetle Resulullah'ın nübüvvetine delâlet eden mu'cizeleri cümlesindendir. Bu misilli hilelerle ehl-i hakkı idlâl etmek isteyen erbab-ı dalâl'ın sa'yleri her zaman pâyidar olmayıp ehl-i hakkın muîni Cenab-ı Hak olduğuna ve ehl-i fesâdın hileleri Yehûdun hileleri gibi yüzlerine vurulacağına ve binaenaleyh rüsva-yı âlem olacaklarına âyette işaret vardır ve alelekser âyet-i celilenin sırrı da zuhur ettiği görülmektedir. Türkçede söylenilen «Hilenin harmanı olmaz» darbımeseli de buna muvafıktır.

*
* *

Vâcip Tealâ yahudilerin sözlerinin bakîyyesini beyan etmek üzere :

وَلَا تُؤْمِنُوا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ

buyuruyor.

[Yahudilerden hîle öğrenenler diğerlerine «Siz iman etmeyin, ancak dininize tâbi' olanlara iman edin» demekle Resulullah'a imandan men'ettiler.]

قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِۙ

[Habibim! Sen hile ile zuafâ-yı mü'minîni iğfale çalışan yahûdilere «Hidayet; ancak Allah'ın hidayeti ve doğru yol; ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Binaenaleyh; sizin hilenizin ehl-i imana tesiri olmaz» de.] Ki yahûdiler ehl-i İslâmı aldatamayacaklarını bilsinler.

اَنْ يُؤْتٰٓى اَحَدٌ مِثْلَ مَٓا اُو۫تٖيتُمْ اَوْ يُحَٓاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْۜ

[Eğer size verilen mu'cizelerin misli mu'cizeler bir kimseye verilirse veyahut mü'minler yevm-i kıyamette Rabbinizin huzurunda size delil gösterirler ve sizinle mübahase eder ve hüccet ibraz ederlerse dahi iman etmeyin ve ehl-i imana esrarınızı vermeyin, ancak kendi milletinize esrarınızı izhar edin.]

Yani; yahudilerden bazıları bazılarına vesâyâda bulundular ve «Siz iman etmeyin. Ancak dininize ittiba eden kimseye iman edin. Hatta denizin yol olması ve Arz-ı Tih'te kudret helvası ve kuş eti gibi size verilen mu'cizelerin emsali mu'cizeler bir kimseye verilmiş olsa veyahut müminler huzur-u ilâhide haklı olduklarına dair size senetler gösterseler dahî iman etmeyin» demekle birbirlerine tavsiye ettiler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette müfessirînin ihtilâfları vardır. Hulâsası; (ان يؤتى احد) cümlesi *kelâm-ı ilâhiden olmak veyahut yahûdilerin sözlerinin bakiyyesi olup* (ولا تؤمنوا) *cümlesine merbut bulunmaktır.* Ve aradaki (قل ان الهدى) cümlesi; yahûdilerin hilelerinin faydası olmayacağını beyan için sevk olunmuş *cümle-i muterizadır.*

(ان يؤتى احد) cümlesi *kelâm-ı ilâhiden* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım şöyledir :* [Habibim! Hîle ve desiseyle nübüvvetini inkâr eden ve ashabından bazılarını iğfale çalışan yahûdilere sen de ki «Hidayet; ancak Allah'ın hidayetidir. Şu halde ey yahudiler! Sizden gayrı bir kimseye sizin nebinize verdiği mu'cizelerin mislini Allah'ın vermesini ve o kulunu hidayette kılmasını ve Rabbi-

nizin huzurunda müminlerin size hüccet ibraz etmelerini inkâr etmeyin. Zira hidayet; Allah'ındır. İstediğine verir.»] demektir. *Yahut* [Ey Yehûd kavmi! Siz evvel-i neharda iman ve âhir-i neharda küfretmeyi tedbir etmeniz ve bunu birbirinize tavsiyeniz sizin nebinize verilen mucizelerin misli sizden başka bir kimseye verildiği ve müminlerin Rabbiniz huzurunda size hüccet ibraz edecekleri içindir. Zira; sizin hasediniz bu hileyi size düşündürdü] demektir. *Yahut* (ولاتؤمنوا) kelâm-ı ilâhisindeki hitap; müminleredir. Ve maksad da yahudilerin telbisatına aldanmamalarını müminlere tavsiye ve tenbihtir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey müminler! Hiçbir kimseye iman etmeyin. Zira; ancak kendi dininize tâbi olan kimsenin sözünü tasdik edin, size verilen ilm ü fazıl gibi sizin gayrınıza verilmesini veyahut Rabbiniz huzurunda size muhabbet ibraz ederek bir kimsenin galebe edeceğini tasdik etmeyin. Sizin nebinize verilen fazl ü kemâl başkasına verilmemiştir. Binaenaleyh; Yahûdun tezviratına aldanmayın] demektir ve ehl-i imana imanlarında sebat etmelerini tavsiye etmektir. Çünkü; yeni müslüman olmuş ve müslümanlığın mezayasını lâyıkıyla tetkik edememiş olan zuafa-yı mü'minîni yahûdiler aldatmaya çalıştıklarından Cenab-ı Hak ehl-i imana sebat etmelerini tavsiye etmiştir.

Bu kelâm; Yehûdun kelâmının bakiyyesi olduğuna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [«Ey Yehûd kavmi! Siz iman etmeyin, ancak kendi dininize tebaiyet edenlere iman edin. Hatta sizden başka bir kimseye size verilen mucizelerin misli mucizeler verilse dahi iman etmeyin. Zira; ona mucize verilmesinden sizin iman etmeniz lâzım gelmez. Çünkü; sizin dininiz onun dininden daha hayırlıdır» demekle yahûdiler birbirlerine vesâyada bulundular ve «o kimsenin ashabının Rabbiniz huzurunda deliller ibraz etmekle size galebe etmesi sizin imanınızı icabetmez. Binaenaleyh; bu gibi şeyleri düşünerek Muhammed (S.A.)'a iman izhar etmeyin ki müminlerin imanlarında sebatlarına sebep olmayasınız» demekle yahûdiler beyinlerinde Resulullah'a iman etmemeye karar verdiler] demektir.

قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

[Habibim! Sen yahûdilere de ki «Fazıl, mu'cize, ilim ve hikmet cümlesi Allah'ın yed-i kudretindedir. Binaenaleyh; Allah-ü Teâlâ istediği kuluna verir. Şu halde sizin hasediniz Allah'ın lûtfuna mani olamaz. Zira; Allah'ın fazlı boldur. Müstehak olan kimseyi bilir ve istihkakına göre ona verir ve dilediği kulunu ihsanıyla mümtaz kılar, kimse karışamaz. Çünkü; Allah-ü Tealâ büyük ihsan sahibidir.»]

Yani; habibim; Senin nübüvvetine ve dininin intişarına dayanamayıp hased eden ve dinin inkırazına çalışan yahûdilere karşı sen de ki: «İmana tevfik ve hidayet ve din-i islâm Allah'ın yed-i kudretindedir. Dilediği kuluna ihsan eder, muvaffak kılar. Zira; malik-i hakikî odur, kâdir ve kâhirdir. İstediğine verir, hiç kimse müdahale edip mâni olamaz. Zira; Allah'ın lûtfu bol, ilmi herşeye şâmildir. Binaenaleyh; nübüvvet, din-i islâm ve kitap vermek gibi lûtuf ve ihsanıyla istediği kulunu mümtaz kılar. Çünkü; herkesin istihkakını bilir ve Allahü Tealâ'nın fazlı ve kullarına ihsanı büyüktür. Yehûdun hasedi Allah'ın lûtfuna mani olamaz.»

Hulâsa; Yehûd kavminin, «Size verilen mucizelerin misli mucizeler sizin gayrınız bir kimseye verilse veyahut Rabbiniz indinde hüccet ibraz edecek olsa dahî iman etmeyin, ancak kendi dininize tâbi olan kimseye iman edin» diyerek birbirlerine vesâyâda bulundukları ve Resulullah'ın onlara «Hidayet; ancak Allah'ın hidayeti olup Allah'ın hidayet ve tevfik ettiği kimseye Yehûd'un hilesi te'sir etmeyeceğini» beyanla cevap vermesi emrolunduğu ve fazıl; Allah'ın yed-i kudretinde olup istediğine verdiği ve ilmi vâsi olduğu ve rahmetiyle istediği kulunu mümtaz kıldığı ve Allah'ın kullarına ihsanı pek büyük olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın umur-u dinde olan kabahatlerini be-

yanettiği gibi muamelei- nasta ve hakkullaha ve hukuk-u ibada dahi hıyanetlerini beyanetmek üzere :

وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ اِلَيْكَۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ
لَا يُؤَدِّهِ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِماًۜ

buyuruyor.

[Ehl-i kitaptan bazıları şol kimsedir ki o kimseye bir kantar zîkıymet mal emanet etsen sana emanetini verir, hıyanet etmez ve bazıları da şol kimsedir ki ona yalnız bir dinar emanet etsen hıyanet eder, sana eda etmez; ancak sen onun üzerine kaim olur, hakkını ister ve dâvâ eder, muhakeme olursan hakkını alabilirsin.]

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْاُمِّيّٖنَ سَب۪يلٌۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ۝

[Şu emanete hıyanet etmelerinin sebebi, onlar dediler ki; «Ümmî olan kavm-i Kureyş'in bizim üzerimize muâhazeye ve bizden haklarını istemeye hiçbir tarîkları yoktur.» Bu veçhile açıktan hak sahiplerini hakîr ve kendilerini âli görmeleri hıyanetlerine sebep olmuştur. Ve bu sözlerinin yalan olduğunu bildikleri halde Allah-ü Tealâ üzerine yalan söyler ve iftira ederler.]

Yani; insanların tabiat ve kâbiliyetleri muhteliftir. Binaenaleyh; ehl-i kitaptan (Abdullah b. Selâm) gibi bazıları gayet emanet sahibidir. Hatta sen ona itimad ederek bir kantar lira emanet etsen, emanet ettiğin malı tebdil etmeksizin aynen sana eda eder. Zira; tabiatında olan saffet ve taharet onu hıyanetten muhafaza eder. Ehl-i kitaptan bazılarına gayet az olan bir dinar emanet etsen denaet-i tabiati ve habaset-i tıyneti icabı o azıcık emaneti sana edâ etmez. Ancak senin üzerine, devam edip hakkını istemek vakti müstesnadır. Zira; o vakit hakkını verir. Şu emanete hıyanetlerinin sebebi; kendi dinlerinde olmayan kimselerin mallarını kendilerine halâl addetmeleridir. Hatta halâl addettiklerinden onlar

«Ümmî olan kavm-i Arabın bizim gibi ehl-i kitap üzerinde hakkı yoktur» dediler ve bu sözleriyle Allahü Teâlâ üzerine yalan söylediler. Zira; kitaplarında böyle bir mesele olmadığını bilirlerdi, bildikleri halde şu iftiraya cesaret ettiler.

Bu âyette ehl-i kitap iki kısma münkasım olup birinin *ehl-i emanet* diğerinin *ehl-i hıyanet* olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; bir kısmı kendine verilen emaneti tamamen eda ve diğeri ise tamamen hıyanet eder.

K a n t a r ; emanet olunan malın çokluğundan, dînar; *azlığından kinayedir.* Beyzâvî'nin beyanı veçhile *e h l - i e m a n e t* le murad; *Nasârâ* ve *e h l - i h ı y a n e t* le murad; *Yahûdi* olduğu mervidir. Zira; Nasârâda galip olan emanettir. Yehûdda ise kendi dinlerinde olmayan kimsenin katlini halâl addettikleri gibi malını da mubah addederler ve hangi sebeple olursa olsun gayrın malını almaya sa'yederler. Binaenaleyh; onların bu kötü itikadlarını Allahü Teâlâ bu âyetle reddetmiştir.

Fahr-i Râzî, Hâzin ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet; (Abdullah b. Selâm) Hz. ile Yehûddan (Fahhas b. Azûra) haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Kureyş'ten bir kimse (Abdullah) Hz.'ne bin iki yüz okka dinar emanet ve bilâhare (Abdullah) Hazretleri de emaneti aynıyla eda etti. Kureyş'ten diğer bir kimse (Fahhas)'a bir dinar emanet edip (Fahhas)'ın bilâhare inkâr etmesi üzerine âyetin nâzil olduğu mervidir. İkisi de Yehûd ırkından oldukları halde birisi emaneti tamamiyle eda, ve diğeri emanete hıyanet etmiştir.

Bu âyet nazil olunca Resulullah'ın «Allah'ın düşmanları yalan söylediler. Zira; zaman-ı cahiliyette mevcut olan âdetlerin hepsi ayağımın altındadır. İllâ emanet mü'mine ve kâfire verilecektir» buyurduğu mervidir ki küfrün emanete tesir etmeyeceğini ve emanet sahibi kim olursa olsun herhalde sahibine verilmek vâcip olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; Yehûd kavmi «Biz Allah'ın oğulları ve ahbaplarıyız. Binaenaleyh; sair nâs bizim kölelerimizdir ve kölelerimizin malını yemek bizim için mübahtır. Binaenaleyh; bize mesuliyet yoktur» derlerdi. Ve bu sözlerinin yalan olduğunu bildikleri halde söylerler ve nâsı iğfal için Tevrat'a isnad ederlerdi.

Vâcip Tealâ emaneti inkâr eden kimseye karşı hak sahibini, hakkını istemekte devam ederse alacağını beyan buyurmuştur ki *d e v a m* la murad; *vermediği halde şiddetle muamele etmek ve icabında mahkemeye müracaatla hakkını aramaktır.*

Bu âyette emaneti eda veya hıyanet edenlerin ehl-i kitaptan olduğunu beyan etmek; diğer milletlerde dahî emîn ve hâin kimselerin bulunmasına mâni değildir. Çünkü; âyetin sebeb-i nüzulü ehl-i kitap olduğu için, ehl-i kitap zikrolunmuştur. Binaenaleyh; ehl-i kitabın gayrısı böyle olmaz mânâsına değildir. Zira; her millette hal böyledir ve bilhassa diyanet-i islâmiyede emanete son derece ihtimam etmek lâzım olduğu halde müslümanlardan da emanete hıyanet eden birçok kimseler bulunabilir.

Hulâsa; ehl-i kitaptan birçok kimselerin emaneti edâ ve diğerlerinin inkâr ettikleri ve inkâr edenlere karşı hak sahibinin hakkını istemekte devam ederse hakkını alabileceği ve bu hakkı inkârın sebebi; ehl-i kitabın «Câhil olan kavm-ı Arabın bizden birşey istemeye hakları yoktur» demeleri olup; halbuki bu sözlerinin Allah'a karşı yalan olduğu ve bu sözlerinin yalan olduğunu bildikleri halde söyledikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ şu sözlerini reddetmek üzere :

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقٖينَ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Emr-i hâl ve şan yahûdilerin dedikleri gibi değildir. Belki, ümmî ve gayr-ı ümmî her millet hakkında tecavüz üzerine günah vardır ve lâkin Allah'a ve kullarına karşı her türlü taahhüdatını eda etmekle haram olan şeylerden sakınan kimse Allah'ın dostudur. Zira; Allah-ü Tealâ muharremattan içtinab ederek evamirine imtisal ve nevahîsinden içtinab eden müttekileri sever ve muhabbet eder.] Çünkü bunlar; ittikaları sebebiyle Allah'ın muhabbetine lâyıktırlar.

Yâni; hak sahibinin muâhazası ve her kim tarafından ve hangi

din sahibinden olursa olsun hakkını araması için tarîk vardır. Zira; hakkını istemekte herkes hürdür. Binaenaleyh; hakkını istemekten hiçbir kimse men'olunamaz ve bir kimse Allahü Tealâ ve kullarıyla vukû bulan taahhüdatını yerine getirir ve hukuk-u ibad ve hukuk-u ilâhiden ittika eder ve muharremattan sakınırsa o kimse Allah'ın mahbubudur. Zira; Allahü Tealâ müttekileri sever. Şu halde ittikanın, muhabbet-i ilâhiyeye vesile-i kaviyye olduğuna âyet sarahatla delâlet eder. Binaenaleyh; her mü'minin muhabbet-i ilâhiyeye mazhar olması için ittikaya ihtimam etmesi lâzımdır.

(بلى) kelimesi bundan evvel yahûdilerin «Ümmilerin malını almakta ve onlara tecavüzde bizim üzerimize günah yoktur» dediklerini red için vârid olmuştur. Çünkü *b e l â* kelimesi; *kendinden evvel zikrolunan nefyi ispata mevzûdur.*

Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile bu âyet enva-ı ibadâtı câmidir. Zira *a h d i i f a ; hukuk-u ilâhiyenin ve hukuk-u ibadın kâffesini edâya şâmil olduğundan* tekâlîf-i ilâhiyenin cümlesini câmi'dir. Çünkü; ahitte tekâlîf-i ilâhiyenin cümlesi dâhil olduğundan ifa etmekte cümlesini ifaya ve ittikada vâcibatı edâya ve menhiyattan ihtiraza şamildir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitaptan bazılarının emanete hıyanetlerini beyanedince hıyanetin levazımından olan yalan yere yemin edenlerin cezalarını beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'ın ahdi ve yeminleri mukabilinde azıcık para alırlar. İşte onlar için âhirette nasip yoktur ve yevm-i kıyamette Allah-ü Tealâ merhamet tarîkiyle onlara söz

söylemez ve nazar-ı inayetiyle onlara bakmaz ve güzel senâ ile onları tezkiye etmez. Halbuki onlar için acıtıcı azap da vardır.]

Yani; şol kimseler ki, onlar Resulullah'a iman etmek üzere ahd-i kavî verdiler ve yemin ettiler. Fakat ahidlerini ve yeminlerini dünya metaından azıcık paraya değiştiler ve ahidlerini rüşvet almak ve riyasetlerini ibka etmek için bozdular ve yeminlerinde hulfettiler. İşte onların nakz-ı ahdi ve yalan yere yeminleri mukabilinde ceza olarak âhirette, âhiret nimetlerinden nasipleri yoktur. Binaenaleyh; nimet-i âhiretten mahrumlardır. Ve yevm-i kıyamette Allahü Tealâ onlara sürûr verecek söz söylemez. Çünkü; bir kimsenin gazab ettiği kimseye söz söylememesi âdettir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak gazab ettiği için onlara iltifat suretiyle tekellüm etmez ve nazar-ı inayetiyle onlara bakmaz. Zira; erbab-ı sevaba iltifat ettiğinde onları iltifatından mahrum eder. Onlar merhamet-i ilâhiyeden mahrum olunca günahlarından tathir ve onları tezkiye etmez ki, lûtf-u ilâhiden müstefid olsunlar. Halbuki; onlar için azab-ı elîm vardır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile; Yehûd milletinin reisleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Yehûd uleması «Ümmî olan kavm-i Arabın bizden hak dâvâsına salâhiyetleri olmadığı gibi onların her ne surette olursa olsun mallarını almakta bizim için günah yoktur» dediler ve bu cümleyi kendi elleriyle yazıp Tevrat'ın ahkâmıdır diyerek halka tebliğ ve yemin etmeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. *Yâhut* (Es'as b. Kays) ile diğer bir kimse arasında tarla nizaı olup (Es'as) hasmına «Beyyineni getir» dediğinde o kimsenin beyyinesi olmadığı cihetle (Es'as)'a yemin teveccüh edince (Es'as) huzur-u Risalette yemine kıyam etmesi üzerine âyetin nâzil olduğu ve Es'as'ın hakkı itiraf ederek tarlayı hasmına terkettiği mervidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *azıcık para mukabilinde yeminini ve ahdini nakzedenlerin cezaları* bu âyette *beş suretle* tertib olunmuştur: Birincisi; *menafi-i âhiretten külliyen mahrum olmak,* ikincisi; *Cenab-ı Hakkın kelâmıyla iltifatından mahrum olmak,* üçüncüsü; *nazar-ı inayetten uzak olmak,* dördüncüsü; *Vâcip Tealâ'nın hüsn-ü senasına mazhar olmamak;* beşincisi; *eşedd-i azaba dûçâr olmaktır.*

Bazı âyette Vâcip Tealâ'nın âsilere yevm-i kıyamette söz söyleyeceği beyan olunduğu halde bu âyette söz söylemeyeceği beyan olunması beyninde münafat yoktur. Çünkü; Vâcip Tealâ'nın âsilere söz söyleyeceğini beyan eden âyetler gazap suretiyle söyleyeceğini beyan olup bu âyette alâ tarik-il'iltifat söz söylemeyeceği beyan olunduğu cihetle âyetler beyninde tenakuz yoktur. Yani; «İltifat suretiyle söylemez, fakat gazap suretiyle söyler» demektir.

Şu beyan olunan cezalar tevbe etmeden vefat ettiği surettedir. Amma ahdi nakzeder veyahut yalan yere yemin eder de sonra tâib ve müstağfir olursa aff-ı ilâhiye mazhar olup bu cezaları görmeyeceği diğer nusus-u celileden anlaşılmaktadır.

İşte bu âyet-i celile insanlara ahdinde sebat eylemek ve verdiği sözde durmak ve yalan yere yeminden ihtiraz etmek lâzım olduğunu tavsiye etmekle hüsn-ü ahlâka terğib ve insanın ebna-yı cinsini maddî ve mânevi zarardan vikaye etmesi elzem olduğunu beyanetmiştir. Çünkü ahdini bozmak ve yalan yere yemin etmek ve bunların mukabilinde cüz'î dünya metaı almakla ebna-yı cinsini zararlandırmakta âhiret nimetinden ve iltifat-ı ilâhiyeden mahrum olacağını beyanetmek; bu gibi ahlâk-ı fasidenin ne kadar mazarratı olduğunu beyanla hüsn-ü ahlâkı iltizama davet etmektir. Şu halde; insan şer'a muvafık olarak verdiği sözünde sebat ederek dünya menfaati için yemin irtikâp edip bigayr-ı hakkın, gayrın malını almaktan nefsini muhafaza etmesi vâciptir.

***

Vâcip Tealâ yahudilerin ifsadlarından bazılarını beyandan sonra hilelerinden nev-i âharı beyanetmek üzere:

وَاِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُنَ اَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ

buyuruyor.

[Yahuddan bir fırka kitapla lisanlarını dürerler ve tahrifle icadettikleri elfazı Tevrat'ın ibaresine karıştırırlar ki, siz o tahrif olunan elfazı kitaptan zannedesiniz, halbuki o elfaz kitaptan değildir.]

وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

[Ve tahrif ettikleri elfazın taraf-ı ilâhiden olduğunu söylerler. Halbuki taraf-ı ilâhiden değildir. Zira; kendileri icadetmiştir ve Allahü Tealâ'ya iftira eder, yalan söylerler, halbuki yalan olduğunu bilirler.]

Yâni; Yehûddan bir fırka Rasulullah'a ve dinine kemal-i buğz ve adavetleri eseri olarak Rasulullah'ın Tevrat'ta mezkûr ismini ve sıfatını tağyirle muharref olan elfazı teşhir ve avam-ı nâs indinde terviç ve onları idlâl için lisanlarını kitabın elfazıyla dürerler, bükerler ve Tevrat'ın elfazından tahrif ettikleri elfaz cihetine meylederler ki, siz onu Tevrat'tan zannedesiniz, halbuki Tevrat'tan değildir. Hatta o kelime ibaresiyle kitaptan olmadığı gibi işaret, delâil ve te'vil suretleriyle dahi kitaba muvafık değildir. Bununla beraber iftira ederek «Bu okuduğumuz şey Allah'ın kelâmıdır ve taraf-ı ilâhiden geldi» derler. Halbuki Allahü Tealâ tarafından gelmiş değildir. Belki onların kendi icadettikleri tezvirattan ibarettir ve bu icadettikleri şeylerin yalan olduğunu bildikleri halde «Allahü Tealâ'nın kelâmıdır» diyerek yalan söylerler.

Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile bu âyetten maksad; Resulullah'ın evsafına müteallik Tevrat'ın âyetlerini tahrif edip okuduklarını beyandır. Fakat *kıraat* lâfzı kelâm-ı ilâhiyi kıraatta meşhur olup bunların okudukları şeyse kelâm-ı ilâhi olmadığından yahûdileri zem ve hallerini takbih için (يقرؤن) bedelinde (يلوون) varid olmuştur. Çünkü; (يلوون) *demek; dillerini haktan bâtıla ve Allah'ın kelâmından kendi icadettikleri elfaz cihetine döndürürler.* demektir. Yani; *eğmek, bükmek*tir. Ve daha açık Türkçesi *gevelemek*tir ki, hileyle kitaptan olmayan şeyi nâsa kitaptan gibi göstermekle idlâl etmektir.

İşte bu kadar hilekârlıkları ihtiyar ve zahmetleri irtikâp etmek azıcık dünya malına aldanmaktır. Bu gibi şeylerle dünya her zaman insanları aldatmaktan hâli kalmamıştır. Ve ilâ yevm-il kıyam da aldatacaktır.

Tevrat'ın âyetleri yahûdiler indinde mütevatirse de Tevrat'ın hıfzı mümkün olmadığından ve mürur-u zamanla bazı mahallerde Tevrat'ı tilâvet eden erbab-ı kıraat az olduğundan bazı harîs-i cah olan ulema tarafından ümeranın arzusu ve ağniyanın hatırı için bazı âyetleri kaldırıp yerine kendi elleriyle yazdıkları yalanlarını Tevrat'ın âyetidir diyerek halka tebliğ etmek suretiyle tahrif vuku bulduğu gibi bazı âyetlerin mânâsını anlamak dikkate muhtaç olduğundan erbab-ı fesad tarafından âyetlerin mânâlarını değiştirmek suretiyle dahî tahrif vukû bulmuştur.

İşte zamanımızda da hâvâ ve hevesine tabi olan kimseler Kur'ân'ın şehevât-ı nefsaniyelerine tevafuk etmeyen ahkâmını arzularına muvafık surette te'villerle ve *asrîleşmek ve zamana uymak* tâbirleriyle tahrif yapmak isterler. Dininde mübalâtsız bazı kimseler de efendisinin keyfi için şeriattan olmayan birşeyi şeriattan gibi efendisinin arzusu veçhile risale yazmak veya bir hâdise hakkında ankasdin yanlış cevap vermek suretiyle tahrifatta bulunurlar. İşte bu gibi muharriflerden dünya hâli kalmıyorsa da lâfz-ı Kur'ân'da tahrif imkânı yoktur. Zira; ilâ yevm-ilkıyam muhafaza edeceğini Cenab-ı Hak va'dettiğinden tahriften hıfzı, himaye-i ilâhiyeyle temin olunmuştur. Binaenaleyh; Kur'ân'ın hıfzı, kolay ve her yerde hâfızların hıfzında mahfuz olduğundan bin üç yüz küsür senedir değil kelimesi hattâ bir harfi bile yerinden oynatılmamıştır. Evet! Kur'ân-ı Azimüşşan'ın tahrifine çalışanlar da olmuştur, fakat hiçbir kimse bir harfini yerinden sarsamamış ve ilâ yevm-ilkıyam sarsmak da beşerin kudreti tahtında değildir. Ve bizim nebimizin en büyük mucizesi de budur. İşte lâfz-ı Kur'ân'da bu suretle tahrif mümkün olmadığından ahkâmında arzu-yu nefsaniyeye muvafık tevillerle tahrif etmek üzere bazı zenadıka tarafından zaman zaman tecavüz vuku' bulmaktaysa da esası sağlam olduğu için sel suyu gibi onlar geçer ve şeriatin ahkâmı yine yerinde sabit kalır. Yalnız diyaneti, nefsinin müştehiyatına uydurmak isteyen bazı kimselerin bir müddet-i muvakkatada iyi birşey yaptık zannıyla sevindikleri kadar birşey olabilir, sonra o dalga gider ve hakikat demir örs gibi yerinde durur. Çünkü; sahibi ve hâmisi Cenab-ı Hak'tır. Binaenaleyh; açık âyât ve beyyinatı birtakım tevci-

hatla tahrif etmek isteyenler her zaman mağlûp ve makhûr olmuşlardır.

Şu halde Tevrat ve İncil'in elfazında tahrif mümkün olup ve vuku' bulduğundan mânâlarını tevcih ve elfazını tağyir ve her zamanda arzuya göre değiştirmek usulü cari olduğu cihetle gerek Tevrat'ın ve gerek İncili'n ahkâmına itimad kalmamıştır. Binaenaleyh; din-i Mûsa ve İsa esasından sarsılmış ve gûna gûna itikadlara masdar mezhepler hâdis olmuştur. Şu halde Tevrat'ın Hz. Musa'dan ve İncil'in Hz. İsa'dan işitildiği gibi tek birer nüshalarını bile bulmak mümkün olamadığından bir memlekette elde bulunan İncil'in ibaresi ve âyetleri diğer beldede bulunanın ibaresine ve âyetlerine muhaliftir. Amma Kur'ân'a gelince; küre-i Arzın neresinde olursa olsun bütün mushaflarda ve hafızların hıfzında lâfz-ı Kur'ân fem-i saadet-i Risaletten işitildiği veçh üzere mahfûzdur. Onun için esasat-ı islâmiye tağayyür ve tebeddül kabul etmediğinden her nevi şüpheden azadedir. İşte şu usule binaen din-i islâm her türlü tezvirattan berî olduğu için din-i Nasrâniyet ve Yehûdiyetle kabil-i kıyas değildir.

***

Vâcip Teâlâ ehl-i kitabın tahrife dair irtikâp ettikleri hilelerini beyandan sonra Nasârânın tevcihat-ı batılayla tahrif kabilinden İsa (A.S.)'a ibadetlerinin bâtıl olduğunu beyanetmek üzere :

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Efrad-ı beşerden hiçbir beşer olmadı ki, o beşere Allah-ü Teâlâ şeriatını beyan eder kitap ve ahval-i ibâda müteallik hüküm ve nübüvvet versin de, o beşer Allah'ın verdiği kitabı ve ahkâmı sû-u istimal ederek nâsa «Siz benim kullarım olun ve Allah'ın dûnunda Allah'a ibadet eder gibi bana ibadet edin» desin. Böyle

demek hiçbir beşer için caiz olmadı. Zira; nübüvvet gibi azîm lûtf-ü ilâhiye nâil ve sair kullardan mümtaz olan beşer için bu gibi bâtıl iddiada bulunmak sahih olmaz. Ve lâkin o beşer Allah'ın kullarına «Kitabı talim edip başkalarına öğrettiğiniz ahkâm ve üstadınızdan teallüm edip öğrendiğiniz dersler ve meseleler sebebiyle Rabbinize mensub olun ve hulûs üzere Allahü Tealâ'ya ibadet edin» der.] Ve böyle demekle Allah'ın kullarını Allah'ın ibadetine davet eder.

Yani; Allah'ın kitap, nübüvvet ve hüküm vermekle sairlerinden mümtaz kıldığı hiçbir beşer Allah'ın kullarına «Siz bana ibadet edin ve benim kullarım olun» demez ve kitap sahibi olan beşer için böyle demek caiz olmaz. Lâkin o beşer nasihat tarikiyle Allah'ın kullarına «Siz talebenize talim ettiğiniz kitabın ve üstadınızdan öğrendiğiniz derslerin ahkâmıyla Allah'a mensubolun» demekle Allah'ın kullarını tarîk-ı müstakîme irşad eder. Binaenaleyh; bazı Nasârânın Hz. İsa'ya iftira ederek ona ibadetleri bâtıldır. Çünkü; Hz. İsa onlara, «Bana ibadet edin» dememiştir. Ve ülül'azim peygamberan-ı zişandan olup ahval-i nâsı ıslaha kâfi elinde İncil gibi mühim olan ve nâsın maişetlerine ve âhiretlerine müteallık hükmü hâvi kitab-ı mukaddes kendine ihsan olunan zat-ı şerif ancak Allah'ın kullarını irşadla ıslah eder, yoksa «Bana ibadet edin» demekle ifsadetmez. Zira; nübüvvet ve kitap verilmekle ülûhiyet mertebesini ihraz edemez ki, Allah'ın kullarına «Siz bana ibadet edin» desin. Elbette böyle iddiada bulunmaz ve mertebe-i nübüvvetle bu gibi batıl iddia cem' olamaz.

Bu âyette enbiyanın nâil olduğu mertebelerin tertibine güzel riayet olunmuştur. Çünkü, bir nebiye evvelâ; halka tebliğ edeceği ahkâmı beyan eder *kitap nazil olur.* Saniyen; *o kitabı anlamakla ahkâmına ittilâ hasıl olur.* Salisen; *o ahkâmı halka tebliğ ve nübüvvetini izhar ve ispat eder.* İşte âyet-i celilede bu tertibe riayet olunarak *evvelen* kitap, *saniyen* hüküm ve *salisen* nübüvvet zikrolunmuştur.

Bu âyet-i celile ilmi talim ve taallüm ve dersle meşgul olmak insanın rabbanî olmasına sebeb olduğuna delâlet eder. Çünkü;

Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile *r a b b a n î ; Rabb-i Tealâ'ya âlim, ibadetine müdîm, Rabbe mensup erbab-ı ilim* demektir ki *nâsı terbiye-i ilâhiyeyle terbiye eden ve bilen ve bildiği şeyle amel edip tarîk-i hayra sevkeden kimsedir.* Zira âyette rabbânî; *taallüm ve tederrüsle meşgul olan kimseler*le tefsir olunmuştur. Binaenaleyh; tahsil-i ilimle meşgul olan kimsenin maksadı; rabbânî olmak lâzımdır. Zira; ilmi tahsil, rabbânî olmak maksadının gayrı bir garaz-ı fasid üzere olursa emeği zayi ve ilmi vebal olur. Şu halde o kimsenin ilmi; manzarası gayet güzel fakat meyvasız ağaç gibi menfaatsizdir. Zira; garazı fasid ve ihlâsı yoktur.

Âyetin sebeb-i nüzulü; huzur-u Risalette yahûdilerin «(Üzeyr) (A.S.) Allah'ın oğludur» ve Necran'dan gelen Nasârânın «İsa (A.S.) Allah'ın oğludur» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. Buna nazaran *b e ş e r* le murad; *Üzeyr ve İsa* (A.S.) ve *k i t a p*-la murad; *Tevrat ve İncil'dir.* Yahut yahudilerle Necran Nasârâsının Resulullah'a «Sen bizim kendine ibadet etmemizi mi emrediyorsun?» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. Buna nazaran beşerle murad; *Resulullah* ve kitapla murad; *Kur'ân*'dır.

***

Vâcip Tealâ nebî olan kimsenin kendine ibadetle emretmediğini beyandan sonra meleklere ibadetle dahî emretmediğini beyanetmek üzere :

وَلَا يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Kendisine kitap, hüküm ve nübüvvet verilen beşer, melekleri ve nebileri Allah'ın dûnünde erbab ittihaz etmenizi size emretmez ve siz müslim olduktan sonra sıfat-ı nübüvveti haiz olan zat size küfürle emreder mi? Ve nebinin şanı; halkın ahvalini ıslah ve tarîk-ı hakka irşad etmek ve mertebe-i rububiyetin ulviyetini ve ubudiyetin zilletini halka öğretmekken bilâkis bunların hilâfına ümmetini tarîk-ı küfre sevkeder mi? Elbette sevketmez.]

Âyetin sebeb-i nüzulü; Medarik'te beyan olunduğuna nazaran ashaptan bir kimse «Ya Resulallah! Bizim bazımız bazımıza selâm verdiğimiz gibi sana da selâm veririz. Halbuki seni sair nâstan tefrik ve şanına tazîm etmemiz lâzımdır. Binaenaleyh; selâm bedelinde biz sana secde edelim mi?» demesi üzerine Resulullah «Allah'ın gayrı hiçbir kimseye secde etmek câiz olamaz. Lâkin nebinize başka tazîmatla ikram edin ve fazl-ü kemal erbabının hakkını bilin ve ehline istihkakını verin» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde bu âyette muhatap; *müminlerdir.* Zira sebeb-i nüzul; müslimler olduğuna delâlet eder.

Fahr-i Râzî ve Hâzin'in beyanları veçhile Araplar meleklere, Yehûd Üzeyr'e ve bazı Nasârânın da İsa (A.S.)'a ibadet etmeleri meşhud olmasına binaen meleklere ve nebilere ibadetle emretmediği zikrolunmuştur, yoksa hiçbir nebî Allah'ın gayrı hiçbir şeye ibadetle emretmez.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın kitap, nübüvvet ve hikmet verdiği nebinin nâsa «Siz bana ibadet edin» demediği ve lâkin Vâcip Tealâ'ya ibadet etmeleriyle emrettiği ve o nebinin melekleri ve enbiyayı rab ittihaz etmekle emretmediği ve müslümanlara müslüman olduktan sonra küfürle emreylemediği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın Resulullah'ın evsafını beyaneden âyetleri tahrif ettiklerini beyandan sonra ehl-i kitabın indinde Resulullah'ın nübüvvetine, delâleti maruf olan delilleri beyanetmek üzere :

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ النَّبِيّٖنَ لَمَٓا اٰتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ
لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ اِصْرٖي

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda Allah-ü Tealâ enbiyanın sağlam ve muhkem ahidlerini aldı ve buyurdu ki «Size kitap, hikmet ve birçok ahkâm verdim. Bundan sonra size ve üm-

metinize sizinle beraber bulunan kitabı ve ahkâmı tasdik eder resul geldiğinde elbette siz o resule iman ve dinine yardım edersiniz» ve bu ahdi takrir ve tahkim etmek üzere «Ey cemaat-i enbiya! Şu minval üzere kendi ahdinizi ikrar ve ümmetlerinizden bu ikrar üzere ahdimi aldınız mı?» dedi.] Bu suale cevap olarak enbiya-yı kiram :

قَالُوٓا اَقْرَرْنَاۜ قَالَ فَاشْهَدُوا وَاَنَا۬ مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾

[«Ya Rabbi! Ahdimizi ikrarettik» dediler. Bunun üzerine Cenab-ı Hak da «Ahdü misakınıza şahid olun, gaflet etmeyin. Ben de sizinle beraber şehadet edenlerdenim» dedi.]

فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

[Şu minval üzere ahd-ü misak vaki olunca bir kimse sizin davetinizden imtina' eder ve emrinizden yüz çevirirse, işte o kimseler tarîk-ı ilâhiden çıkmış ve hudud-u ilâhiyeyi tecavüz etmiş fasıklardır.]

Yani; ey ehl-i kitap! Zikredin şol zamanı ki, o zamanda Allahü Tealâ enbiyadan Allah'ın emrine itaat ve nehyinden içtinab edeceklerine misak aldı ve «Her nezaman ki ben size kitab ve kuvve-i akliye ve ameliyeyi câmi' hikmet verdim. Siz de, verdiğim ahkâmın mucibince amel edeceğinize ahid verin» dedi ve bu minval üzere kendi zatlarına ait ahdi aldıktan sonra «Sizinle beraber olan kitabı ve ahkâmı tasdik eder resul-ü muazzam olan âhir zaman nebisi geldiğinde zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki siz elbette o resule iman ve dini olan din-i islâma yardım edersiniz ve ümmetlerinize dahî böylece vesâyada bulunur ve ahidlerini alırsınız» demekle misaklarını aldı ve bununla da iktifa etmedi ve buyurdu ki «O resule iman edip dinine yardım edeceğinizi ikrar ettiniz ve bu minval üzere ümmetlerinizden ahdimi aldınız mı?». Enbiya-yı kiram işbu hitab-ı ilâhiye cevaben «Ya Rabbi! Bu minval üzere ahdimizi ikrar ettik» dediler. Bunun üzerine Vâcip Tealâ «Siz nefsinizin ve ümmetinizin ikrarına şahit olun, ben de sizinle beraber bu ikrarınıza şahidim» dedi. İşte bilcümle enbiya, Muhammed

(S.A.) geldiğinde hal-i hayatta olsalar iman edip dinine yardım ve ümmetlerine tavsiye edeceklerine dair ikrar verdikten sonra bir kimse Hz. Muhammed (A.S.)'a imandan i'raz ederse işte onlar fasıklardır. Ey ehl-i kitap! Enbiyadan iman ve yardım edeceklerine ahdalınan bir resule imandan nükûl ettiğinizden dolayı siz fasıklarsınız. Zira; kendi kitaplarınızda iman vâcip olduğu beyanolunduğu halde imandan istinkâf etmek kendi kitabınıza küfretmektir. Şu halde nasıl oluyor ki âhir zaman nebisine imandan yüz çeviriyorsunuz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *misak; yeminle te'kit ve takviye olunan bir akd ve mukavele* yani *pazarlık*sa da *enbiyanın misakı*yla murad; *Allah'ın taatına, emrü nehyine itina ve tebliğ-i ahkâma dikkat edeceklerine dair Vâcip Teâlâ'ya verdikleri ikrar ve nefislerini raptettikleri sözleridir.* Yahut *enbiyanın ümmetlerinden enbiyaya itaat edeceklerine dair yeminle ahidlerini almaktır.*

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile Hz. Âdem'den bizim nebimize gelinceye kadar Cenab-ı Hak bir nebi göndermedi, illâ o nebiyi kendinden sonra gelecek enbiyanın kâffesini tasdik ve eğer zamanına ulaşırsa iman etmek ve dinine yardım eylemek ve eğer zamanını idrak edemezse iman ve yardım etmelerini ümmetlerine tavsiye etmelerine dair yeminleriyle ahd-ü misak alınmak şartıyla gönderdi. Şu halde hiçbir nebi ba's olunmadı, ancak o nebi cümle enbiya ve şeriatlerini tasdik eder ve kendinden sonra gelecek enbiyaya iman etmelerini ümmetlerine tavsiye eder. Binaenaleyh; cümle enbiyadan; âhir zaman nebisinin zamanını idrak ederse iman ve yardım edeceğine ahid alındığı gibi şeriatlerinde de ümmetlerine emrolunmuş ve vesâyâda bulunulmuştur. İşte bizim şeriatimiz dahî bize cümle enbiyaya imanı tavsiye ettiğinden biz enbiyadan hiçbirini diğerinden tefrik etmeksizin lehülhamd cümlesine iman ettik.

Enbiyadan mîsak almak ümmetlerinden misak almayı müstelzim olduğundan âyette enbiyadan misak alındığı zikrolundu ki, ümmetlerinden dahî alındığına delâlet eder. Zira; metbû' olan enbiya zikrolununca tâbi' olan ümmetleri zikre hacet görülmemiştir. Şu halde Hz. Mûsa Yehûddan ve Hz. İsa Nasârâdan Muhammed

(S.A.)'e iman edip dinine yardım edeceklerine dair ahdaldıkları gibi Tevrat'la İncil dahî bu suretle emrettiği halde ümmetleri verdikleri ikrardan rücû' ve imandan nükûl etmişlerdir. Binaenaleyh, onlar için i'tizâra mecal yoktur. Zira; nakz-ı ahd eylemişlerdir.

Enbiya-yı ızamın yekdiğerini tasdikleri hakka nebî olmalarında ve usul-ü itikaddadır. Zira; usul-ü itikad; zatullaha ve sıfâtullaha ve enbiyanın nübüvvetlerine ve ahval-i âhirete müteallik olduğundan cümle enbiya ve şeriatleri bu hususta müttefiklerdir. Binaenaleyh; furûatta ihtilâfları usul-ü itikadda ittifaklarına münafi değildir.

I s r î ; ahdi takabbül mânâsınadır. Yâni «*Ümmetlerinizden minval-i sabık üzere ahdimi aldınız mı ve onlar da kabul ettiler mi?*» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ her nebinin, şeriatinde kendisinden sonra gelecek bilcümle enbiyanın şeriatlerine iman etmelerine ve zamanını idrak ederse dinine yardım edeceğine ve ümmetlerine vesâyâda bulunacaklarına dair ahd-ü mîsak alındığını beyanettiği gibi din-i Muhammediyi kerih görüp iman etmeyenleri din-i ilâhinin gayrı bir din aradıklarından dolayı tevbih etmek üzere :

أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Din-i islâmdan i'raz ederler de Allah'ın dininin gayrı bir din mi ararlar? Halbuki Allahü Tealâ'nın dinine semada melekler ve arz üzerinde ins-ü cin cümlesi birrıza veya kerhen inkıyad ettiler, rızalı veya rızasız inkıyad eden mevcudatın cümlesi Cenab-ı Hakkın huzur-u manevisine irca' olunurlar.] Binaenaleyh; birrıza iman veya kerhen kabul eden cümlesi istihkakına göre cezasını görür.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Yehûdla Nasârâdan herbir fırka kendi dinlerinin din-i İbrahim olduğunu iddia

ederek beyinlerinde vaki' olan münazaa üzerine huzur-u Risalete arz-ı keyfiyet edilince Resulullah'ın, iki fırkanın dini de din-i İbrahim olmadığını beyan buyurmaları üzerine iki fırka gazab ederek «Biz de senin dinine ve hükmüne razı değiliz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Din-i Muhammedî cemi-i edyandan sonra gelerek cümlesini nâsih olduğu cihetle din-i islâmın zuhurundan sonra islâmın gayrı bir din aramanın din-i ilâhinin gayrı bir din aramak olduğu beyanolunmuştur. Çünkü; din-i islâmın zuhuruyla edyan-ı sairenin hükmü kalmadığından islâmın gayrı herhangi bir dine tevessül etse veyahut arasa Allah'ın dininin gayrıya tevessül etmiştir. Meselâ bir hükûmet bir zamana mahsus koymuş olduğu kanunu iptal edip ikinci bir kanun vaz'edince evvelki kanuna asla itibar olmadığı gibi evvelki kanuna da hükûmetin kanunu denmez.

T a v ' a n ; kolaylıkla iman ve inkıyad etmek, k e r h e n ; meşakkatle iman ve inkıyad etmektir. Semavatta olan meleklerin iman ve inkıyadları birrıza olmuştur. Amma yeryüzünde olan ins-ü cinnin bir kısmı tav'an iman etmiştir. Çünkü; vahdaniyete ve Resulullah'ın nübüvvetinin sıdkına delâlet eden delilleri nazar-ı tetkikten geçirince hakka istidlâl ederek kendi ihtiyarıyla iman eder ve imanının semeratını görür. Diğer bir kısmı da delâile nazar etmeyerek inad ile imandan nükûleder. Binaenaleyh; ehl-i imanın kılıcıyla kerhen iman eder. Bu kısım; imanında sebat eder, kalbinde iman kararlaşır ve imanın lezzetini duyarsa imanından fayda görür ve eğer korkuyla imanederse o kimsenin kalbinde iman rusuh bulmaz, korku zâil olup aslına avdet etmek üzere fırsat ararsa onun imanı hakikî iman olmadığından faydasını göremez. Çünkü iman; yalnız lisanındadır, kalbinde değildir.

Yahut (İmam-ı Katâde)'den naklen Taberi'de beyan olunduğuna nazaran *k e r h e n i m a n* la murad; *sekerat-ı mevtinde azab muayene ettiği zaman iman edenlerin imanlarıdır.* Çünkü; sekerat-ı mevtinde azab-ı âhireti müşahede edince her kâfir iman eder ve lâkin o vakitte iman birrıza iman değildir, belki azabın şiddetini müşahedesi sebebiyle kerhen iman olduğundan makbul olmaz. Binaenaleyh; menfaatını da görmez.

Bu âyetin âhirinde ancak huzur-u ilâhiye rücu' edeceklerini

beyanetmek; nâsı tahzîr etmektir ki, millet-i islâmiyenin gayrı bir millet ve din-i islâmın gayrı bir dinle huzur-u ilâhiye varmak isteyenleri korkutmak için (واليه يرجعون) varid olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ enbiyanın cümlesi kendinden evvel geçen ve sonra gelecek nebileri ve şeriatlerinin hak olduğunu tasdik ettiklerini beyan ettiği gibi bizim nebimizin de cümle enbiya-yı kiramı tasdik ettiğini beyanetmek üzere :

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَعٖيسٰى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Habibim! Enbiya beynini tefrik edip bazılarına iman etmeyenlere hitaben sen de ki «Biz Allahü Tealâ'ya ve kullarını ıslah için bizim üzerimize inzal olunan Kur'ân'ın ahkâmına ve bizden evvel geçen İbrahim ve oğlu İsmail, İshak ve İshak'ın oğlu Yakup (A.S.)'ın üzerlerine inzal olunan şeriatlerinin ahkâmına ve Yakub'un evlâdı ve ahfadı olan esbat üzerine inzal olunan ahkâma ve Mûsa ve İsa (A.S.)'a ve sair enbiyaya Rableri tarafından verilen şerayi' ve ahkâma imanettik. Enbiyadan hiçbirini diğerlerinden tefrik etmeyiz. Zamanlarında cümlesinin şeriatlerini hak biliriz ve öylece iman ettik. Nasıl iman etmeyelim? Biz Allahü Tealâ'ya muti' ve münkadız. Binaenaleyh; tarafından gönderilen bilûmum enbiyaya ve şeriatlerine ve getirdikleri ahkâmın hak olduğuna iman etmek vâciptir» demekle şu usul-ü itikadı ümmetine ta'lim ve minval üzere itikad lâzım olduğunu âleme ilânet.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran şu ahkâmı tebliğe memur ancak Resulullah olup başka kimse olmadığına işaret için (قل) emri *müfred* siygasıyla gelmiş ve şu âyette beyan

olunduğu veçh üzere iman bilcümle mü'minlere lâzım olduğuna işaret için (آمنا) lâfzı *cemi' siygasıyla* varid olmuştur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile Allahü Teâlâ'ya iman; nübüvvete imanın esası olduğundan Allah'a iman takdim olunduğu gibi Kur'ân, tagayyür ve tebeddülden mahfuz olup kütüb-ü sabıka tahrif ve tağyir olunduğu cihetle geçmişlerin ahvalini şüpheden ârî olarak bilmek Kur'ân'a muhtaç olduğundan Kur'ân'a iman; sair kitaplara iman üzerine takdim olunmuş ve ehl-i kitabın enbiyadan bazısına iman edip diğerlerini inkâr etmeleri bâtıl olduğunu beyan için enbiyanın cemisine imanın vâcip olduğu tasrih edilmiştir.

Enbiya beynini tefrik etmeyiz demek; *asıl imanda tefrik etmez, cümlesine iman ederiz* demektir. Yoksa meratib ve fezailde tefrik etmeyiz demek değildir. Zira; enbiya-yı izamın meratip ve fezailde birbirinden farkları olduğu (تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض) âyetiyle sâbittir. Binaenaleyh; bu cihetle farkları vardır.

***

Vâcip Tealâ islâmın gayrı din arayanları tevbih ettiği gibi din-i islâmın zuhurundan sonra islâmın gayrı dinin makbul olmadığını beyanetmek üzere :

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse islâmın gayrı bir din ararsa o aradığı din o kimselerden kabul olunmaz. Halbuki islâmın gayrı din arayan kimse âhirette zarar edenlerdendir.]

Yani; din-i islâmın zuhurundan sonra edyan-ı saire mensuh olduğu cihetle indallah makbul olan din; ancak din-i islâmdır. Binaenaleyh; eğer bir kimse din-i islâmın gayrı bir din arar ve o dine sülûk ederse o kimseden o din kabul olunmaz. Zira din-i islâm; cümle edyandan sonra olup herbirinin hulâsasını ve faydalarını

câmi' olduğu cihetle başka dine ihtiyaç kalmadığından islâmın gayrı herhangi din olursa olsun makbul değildir. Şu halde islâmın gayrı dine sülûk eden kimse âhirette faydasını göremiyeceği cihetle bütün emekleri zayi' ve amelleri bâtıl ve din zannıyla ihtiyar ettiği şey kendi hakkında vebaldir. Binaenaleyh; zarardan başka birşey değildir.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile *â h i r e t t e z a r a r ; sevaptan mahrum ve azaba müstehak olmak ve dünyada fevtettiği â'mâl-i saliha üzerine mütehassir ve müteessif olarak ilelebed azab içinde kalmaktır.*

Bu âyet; imanla islâmın bir olmasına delâlet eder. Çünkü; iman islâmın gayrı olsa, bu âyete nazaran imanın kabul olunmaması lâzım gelir. Buysa bâtıldır. Şu halde imanla islâm birdir. Amma imanın islâma mugayir olduğuna delâlet eden âyette mugayeret, lûgat mânâsınca mugayeret olup bu âyetten müstefad olan vahdet, mânâ-yı şer'ice vahdet olduğundan âyetler beyninde tenakuz yoktur.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet nâzil olunca yahûdilerin «Biz de müslimiz» diye iddiaları üzerine Cenab-ı Hakkın haccı farz kılıp «İslâmın erkânından birisi de hacdır. Müslim olanlar haccetsinler» buyurunca ehl-i imanın haccedip yahûdilerin hacdan imtina etmeleriyle dâvâlarının reddolunduğu (İkrime) Hazretlerinden mervidir.

***

Vâcip Tealâ din-i islâmın gayrı bir dinin makbul olmadığını beyanla din-i islâmın şânına tazim ve kadrini îlâ ettikten sonra din-i islâmı terkedenlerin ceza-yı sezalarını tertiple gayrı dinin makbul olmadığını te'kid etmek üzere :

كَيْفَ يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ
الْبَيِّنَاتُ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝

buyuruyor.

[İman ve resulün hak olduğuna şehadet edip kendilerine hakka delâlet eden beyyineler geldikten sonra küfreden kavmi Allahü Tealâ nasıl hidayette kılar? Elbette hidayette kılmaz. Zira; Allahü Tealâ zâlim olan kavme hidayet ve tevfik etmez.]

أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿٨٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾

[İşte şu imandan sonra küfredenlerin cezaları ve onlar üzerlerine Allah'ın ve meleklerin ve nâsın cemiisinin lânetleri vardır. Onlar ebeden Cehennem'de kaldıkları halde bir lâhza bile onlardan azap tahfif olunmadığı gibi azabın tehirine dahi mühlet verilmez, illâ şol kimseler ki onlar küfrettikten sonra günahlarına tevbe ve hallerini ıslâh ettiler. Onların tevbeleri kabul olunur. Zira Allahü Tealâ tevbelerini kabul ile günahlarını mağfiret eder ve sevap vermekle merhamet buyurur.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *h i d a y e t ; Allahü Teâlâ'nın kendi zatını bilmek için kullarında halk ettiği marifettir.* Çünkü; abid iradesini sarfla vahdaniyete delilleri tetkik edince Allahü Tealâ vahdaniyete marifet halkeder. İşte o marifetin vücut bulması, Allah'ın hidayetidir. Binaenaleyh; kâfirler iradelerini küfre sarfettikleri için Allahü Tealâ onları imana hidayette kılmaz. Şu halde *âyetin mânâsı :* [İmandan sonra iradelerini küfre sarfeden kimseleri Allahü Tealâ nasıl imana isal etmekle hidayette kılar ve onlar için imana nasıl marifet halkeder? Elbette halk etmez. Çünkü hidayetin şartı; iradelerini imana sarfetmektir. Onlar şu şarta riayat etmedikçe meşrut olan hidayet halk olunmaz] demektir.

İ m a n e t m e k ; resulün hakka nebî olduğuna şehadet ettikten ve nübüvvetinin doğru olduğuna deliller geldikten sonra olacağı cihetle şehadet ve beyyinenin geldiği, iman üzerine atfolunmuştur ki sebep olan şehadet ve beyyine, müsebbip olan iman üzerine mâtuftur. Buna nazaran *mana-yı nâzım :* [Resulün nübüv-

vet dâvâsının sıdkına deliller gelip hakkaa resul olduğuna şehadetleri sebebiyle iman ettikten sonra küfreden kavmi, Allahü Teâlâ nasıl hidayette kılar? Elbette hidayette kılmaz] demektir.

Beyzâvî'nin ve Ebussuûd Efendi'nin beyanları veçhile (كيف) kelimesiyle sual; *imandan sonra irtidad edenlerin tekrar iman etmelerini pek uzak addetmek içindir.* Çünkü; deliller zâhir olup, sıdk-ı nübüvvete kanaat hasıl olmakla imandan sonra bunları arkaya atarak tekrar küfrü ihtiyar eden kimse için imanı kabul ve tarîk-ı savaba vusûl ihtimali varsa da pek uzaktır. Zira; dalâlete münhemik olduğundan hidayete vusûlü müşküldür.

Mürted'in küfrü her nevi küfürden eşna' olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü kalple tasdik ve lisanla ikrar ve şehadet edip tarîk-i hakka açık deliller geldikten sonra küfrü tekrar irtikâp etmek; elbette cinayetin şenaatta ziyade olanlarındandır. Binaenaleyh; âlim olan bir kimsenin hatası her zaman cahilin hatasından fenadır. Âyetin evvelinde hidayeti nefyetmek; mürtedlere mahsus olup âhirinde nefyetmek; bilumum kâfirlere mahsus olduğundan âyette tekrar yoktur.

Bu âyette mürted olan kimselere Allah'ın ve meleklerin ve kâffe-i nâsın lâneti olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; mürted olan kimse Allah'ın rahmetinden mahrum olduğu gibi enva-ı azapla muazzep olmak suretiyle lânet-i ilâhiyeye müstehak olur, melekler ve insanlar da lûtf-u ilâhiden matrud olmasına dua etmek suretiyle lânet ederler.

Cemi-i nâs içinde kâfirler ve mürtedler de vardır. Çünkü; kâfirler âhirette birbirlerine lânet edecekleri gibi bu dünyada kâfirler dahî kâfirlere lânet ederler, lâkin her kâfir kendini haklı görüp kâfir zannetmediği için kendi nefsine lânet eder de haberi olmaz.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile; *ıslah-ı hâl; kalbini ihlâs ve zâhirini ibadetle tezyin ve Hakka ta'zîm ve halkla güzel muamele ederek haklarına tecavüz etmeyip herkesin hakkını kendi hakkı gibi muhafaza etmektir.* Günahtan tathir için yalnız tevbe kâfi olmayıp ıslah-ı hâl etmek de lâzım olduğuna işaret için tevbeyle beraber ıslâh-ı nefsederlerse mağfiret olunacakları beyanolunmuş ve bu minval üzere tevbe ederlerse dünyada günahlarının

setriyle mağfiret ve âhirette azaptan affile merhamet olunacakları beyanedilmiştir.

Âyette iman ve şehadet ettikten sonra küfrederlerse hidayetten mahrum olacakları beyan olunmuştur. Çünkü *ş e h a d e t ; lisanla ikrar, i m a n ; kalble tasdik* olduğundan şehadetle iman beyninde mugayeret vardır.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet; mürted olarak Medine'den çıkıp kâfir olarak Mekke'ye giren on iki kimse hakkında nazil olmuştur. Bunlardan (Haris b. Süveydül' Ensari) tevbe ederek Medine'ye avdet etmiştir. (Hâris) Mekkeye gidince irtidadına nedamet eder ve tevbesinin kabul olunup olunmayacağını Resulullah'tan sual etmelerini biraderlerine yazar. Biraderleri de bu âyetin nâzil olduğunu haber verirler. Binaenaleyh; Medine'ye gelerek huzur-u Risalette tevbe edip Resulullah'ın da tevbesini kabul ettiği mervidir.

Hulâsa; Resulullah'ın risaletinin hak olduğunu kalbiyle tasdik ve lisanıyla ikrar ettikten sonra kâfir olan kimseyi Allah'ın hidayette kılmayacağı, zira; bu gibi kimseler zâlim olup Allahü Teâlâ'nın zâlimleri hidayette kılmadığı ve bunlar Allah'ın, meleklerin ve kâffe-i nâsın lânetlerine müstehak olup o suretle cezalandıkları ve bunlardan azabın tahfif olunmadığı gibi az bir mühlet bile verilmeyeceği, ancak bunlardan tevbe edip ıslah-ı nefsedenlerin mağfiret olunacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mürted olan kimselerin cezalarını beyandan sonda küfr üzere devam edenlerin tevbelerinin kabul olunmayacağını beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki imanlarından sonra küfrettiler, sonra küfürde inat ve devamlarıyla küfrü tezyid ettiler. Onların tevbeleri

elbette kabul olunmaz. İşte şu imandan sonra küfredenler ancak dalâlete musır olanlardır.]

Yani; imandan sonra irtidad etmekle küfredip sonra o küfre devamlarıyla küfürlerini tezyid eden kimselerin vefatları zamanında tevbeleri kabul olunmaz. Zira; bunlar dalâlete münhasırlardır.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile imanlarından sonra küfredenlerle murad; *Yehûd ve Nasârâdır*. Zira; Yehûd Hz. Musa'ya ve Tevrat'a iman ettikten sonra Hz. İsa'ya ve bizim peygamberimize ve Nasârâ Hz. İsa'ya ve İncil'e imandan sonra Fahr-i Kâinat'a ve Kur'ân'a küfrettiler. Gerek Yehûd ve gerek Nasârâ Tevrat'ta ve İncil'de Hz. Muhammed'in evsafını gördükleri gibi peygamberleri de iman etmelerini tenbih ve tavsiye etmeleri üzerine an-il gayb iman edip zuhuruna intizar etmektelerken matla-ı nübüvvetten Resulullah tulû' edince hasedlerinden nâşi imandan döndüler ve küfrettiler ve küfürlerini inatlarıyla ve din-i Muhammediye ta'nederek nakz-ı ahdetmekle tezyid etmişlerdir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile tevbeleri sekerat-ı mevtte azab muayene ettikten sonra olacağı için kabul olunmayacaktır. *Yâhut* tevbenin kabul olunmaması tevbeye muvaffak olamayacaklarından kinayedir. *Yahut* küfürleri halinde işledikleri sair günahlarından tevbeleri kabul olunmaz demektir. Zira; küfür bâkî oldukça azaptan kurtulmak imkânı yoktur.

Yahut bu âyette imandan sonra küfredenlerle murad; bundan evvelki âyette beyan olunan *mürtedler*dir. Zira; onlar küfrettikleri gibi küfürde ısrarlarıyla küfürlerini tezyid etmişlerdir. Bunların tevbeleri münafıkane bir tevbe olduğu için tevbelerinin kabul olunmayacağı beyan olunmuştur. Çünkü; Beyzavî'nin beyanı veçhile mürted olup Mekke'ye gidenler «Biz Muhammed (S.A.) hakkında zuhur edecek havâdise intizar ederiz. İstersek Medine'ye avdet eder imanı izharla küfrümüzü saklarız» dedikleri mervidir. Şu halde bundan evvelki âyette tevbenin kabul olunacağını beyan; bu âyete münafi değildir. Zira; bu âyette *tevbelerinin kabul olunmayacağı*yla murad; *kabul olunacak zamanda tevbeye muvaffak olamayacaklarından kinayedir.* Yoksa şeraitine riayet olunan tevbe kabul olunmıyacak mânâsına değil-

dir. Mürtedlerin dalâlette kemâllerine işaret için *hasra delâlet* eden *zamir, fiil* ile varid olmuştur.

Hulâsa; imandan sonra irtidad edip küfürlerinde ısrar edenlerin sekerat-ı mevtte tevbelerinin kabul olunmayacağı ve bunların halleri ancak dalâletten ibaret olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin üç kısmından birincisinin ki, tevbe-i sahihle tevbe edenlerin ve ikincisinin ki, tevbe-i fasidle tevbe edip tevbeleri makbul olmayanların hallerini beyandan sonra, üçüncü kısım ki tevbe etmeyip küfür üzerinde vefat edenlerin hallerini beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar muhakkak küfrettiler ve kâfir oldukları halde öldüler. Onların birinden yeryüzü dolusu altın kabul olunmaz velevse o altını fedâ ederek fukaraya sadaka vermekle Allahü Tealâ'ya takarrup kasdetse. Elbette kabul olunmaz. İşte bu misilli küfrüzere vefat edenler için acıtıcı azap olduğu gibi o azaptan onları kurtaracak yardımcıları da yoktur.]

Yeryüzü dolusu altını olsa ve onu fukaraya ve enva-ı hayrata sarfla takarrup dilese kabul olunmadığının sebebi; küfrüzere vefat etmek olduğuna işaret için *sebebiyete* delâlet eden (فا) lâfzı varid olmuştur. Çünkü *fâ* lâfzı küfrüzere vefatın adem-i kabule sebeb olduğuna delâlet eder. (ولوافتدى) da bulunan *şart* bir mukadder üzerine matuftur. Buna nazaran, Beyzâvi'nin beyanı veçhile *mânâ-yı nazım :* [Küfrüzere vefat eden kimse eğer yeryüzü dolusu altını olsa dünyada o altını hayrata ve fukaraya sarfla Cenab-ı Hakka takarrup kasdetse kabul olunmaz. Binaenaleyh; âhirette onun zerre kadar menfaatini görmez] demektir. Şu halde

küfürle beraber kâfirlerin amelleri de minküll-ilvücûh merdûd olup asla faydasını görmeyeceklerine bu âyet delâlet eder. Çünkü; esas itikad bozuk olunca onun üzerine her ne işlese faydasızdır. Yahut Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile *manâ-yı nazım :* [Küfr üzere vefat eden kimse bilfarz vettakdir âhirette dünya dolusu altına malik olsa ve azaptan kurtulmak için hepsini feda etse ve fidye-i necat olarak verse, zerre kadar azaptan kurtulamaz. Ve azaptan kurtaracak hısım ve akraba, evlât ve ahbap gibi yardımcıları da olmaz] demektir. Yani; «Malı bulunsa da azaptan kurtulmak için azaba bedel verecek olsa alacak bulunmaz ve fayda etmez» demektir. Kâfirin âhirette malı olmadığı halde yeryüzü dolusu altını verse kabul olunmaz demek; azaptan hiçbir veçhile kurtulamayacağından kinayedir. Ve faraziyat kabilindendir. Yoksa hakikatta altını olacak da verecek mânâsına değildir.

Hulâsa; kâfir olup küfr üzere vefat edenlerden birisi yeryüzü dolusu altını olsa ve onu sadaka etse, imanı olmadığı için kabul olunmayacağı ve âhirette azaptan kurtulmak için fidye-i necat olarak verse azaptan kurtulamayacağı ve onlar için azab-ı elîm olduğu ve azaptan kurtaracak yardımcıları olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

ÜÇÜNCÜ CÜZ'ÜN SONU

DÖRDÜNCÜ CÜZ

بسم الله الرحمن الرحيم

Vâcip Tealâ imanı olmayan kimselerin sadakaları dünya dolusu olsa kabul olunmayacağını beyanettiği gibi imanı olanların intifa edecekleri sadakayı beyanetmek üzere :

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ

buyuruyor.

[Mahabbet ettiğiniz emvalinizden bazısını hayra sarfedinceye kadar siz büyük sevaba nail olmazsınız ve her ne şeyi ki, siz onu infak edersiniz onun ecrine nail olursunuz. Zira; Allahü Tealâ infak ettiğiniz şeyi bilir ve miktarına ve niyetinize göre sevap verir.]

Yani; hayrı mahzolan birrin hakikatine ve onun semeresi olan sevaba ve Allah'ın rızasına nail olmak malınızın en ziyade sevgili ve muhabbetli olanından bir miktarını vücûh-u birre sarf ve fukaraya sadaka etmeye muhtaçtır. Binaenaleyh; muhabbet ettiğiniz malınızdan bir miktarını infak edinceye kadar güzel sevaba nail olamazsınız ve her ne ki infak edersiniz onun ecrinden de mahrum olmazsınız. Zira Allahü Tealâ onu bilir. Binaenaleyh; ecrini zayi' etmez. Şu halde iyisini infak etmeli ki, iyi ecre nail olmalı. Evet! İhlâs üzere az veya çok, iyi veya kötü her ne infak edilirse sevap vardır, ancak o sevap, infak olunan mala göredir.

B i r r ; *bol hayırdır.* Şu halde kulların birri; *ibadet edip malını fukaraya ve vücuh-u birre infak etmesi ve nâsla güzel muamele yapmasıdır.* Allah'ın kullarına birri; *amellerine sevap vermesi ve Cennet'e ithal etmesi ve işlerinden razı olmasıdır.*

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette muhabbetli olan şeyle murad; *herkesin kendi indinde makbul olan şeydir ki mala ve malın gayrıya şamildir.* Hattâ *mansıb sahibi mansıbını nâsa muavenete ve bedenini ibadete ve canını fisebilillâh mücahedeye sarf etmeye dahi şâmildir.* Zira; insanın canından daha kıymetli birşey olmadığı cihetle, onu rıza-yı ilâhi uğrunda fedaya hazır olmaktan daha ziyade kıymetli birşey tasavvur olunamaz. Onun için mücahidlerin en büyük sevaba nail olacaklarına dair birçok ayat-ı beyyinat ve ahâdîs-i nebeviyat vardır.

Bu âyette *infak;* vâcip olan *zekâta* ve müstehab olan *sadakata* şamil olduğu gibi malının küllisini sadakanın caiz olmadığına dahi işaret vardır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette (مما تحبون)'da bulunan (من) lâfzı *ba'za* delâlet ettiğinden «Muhabbet ettiğiniz şeyin bazısını infak edinceye kadar bol ecre nail olamazsınız» demektir, yoksa «Küllisini infak edinceye kadar» demek değildir.. Çünkü; küllisini infakta gayrı iğna edeceğim diyerek kendisini ihtiyaç içinde bırakmak vardır. Bu ise doğru birşey değildir.

Bu âyette birr; *köle ve cariye azâd etmeye dahi şamildir.* Çünkü; Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile (Sa'd b. Ebi Vakkas) Hazretleri Medayin'i fethettiğinde Hz. Ömer'in (Ebu Musel Eş'ari)'ye bir cariye satın alıvermesini yazıp (Ebu Musa) cariyeyi alıp getirince Hz. Ömer'in cariyeyi azad edip bu âyeti okuduğu mervidir.

Hulâsa; insan malından muhabbet ettiği şeyden infak etmedikçe, iyi ecre ve büyük sevaba nail olamayacağı ve her ne infak olunursa, infak olunan şeye göre ecir alacağı ve Allahü Tealâ'nın infak olunan şeyi bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulünün risaletine delâlet eden delilleri ve ehl-i

kitabı ilzam eden âyetleri beyanettiği gibi ehl-i kitabın şüphelerini izale edecek cevabı beyanetmek üzere :

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾

buyuruyor.

[Her taâm Beni İsrail'e halâl oldu, illâ Tevrat nazil olmazdan evvel Beni İsrail'in kendi nefsine haram kıldığı şeyler müstesnadır. Eğer sözünüz doğruysa ey ehl-i kitap! Tevrat'ı okuyun.]

فَمَنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾

[Şu delâilin zuhurundan sonra bir kimse Allah'a yalan olarak iftira ederse; işte o iftira eden kimseler ancak zalimlerdir.]

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾

[Habibim! Sen onlara de ki «Allahü Tealâ haberinde sadık oldu. Binaenaleyh; bilumum fenalıklardan tahir olan millet-i İbrahim'e ittiba' edin». Halbuki İbrahim (A.S.) müşriklerden olmadı.] Binaenaleyh; ittiba' etmeniz lâzımdır.

Bu âyet; Yehûd milletinin Resûlullah'ın nübüvvetini inkârlarını reddetmiştir. Çünkü; onlar ahkâmda neshi inkârla Resûlullah'ın risaletini inkâr ederler ve derlerdi ki «Ahkâmda nesholmaz. Bize haram olan şeyler bizden evvelki şeriatlerde dahi haramdı. Binaenaleyh; evvelden halâl olup sonra haram olan birşey yok ki nesholsun, böyle olmadı» demekle Tevrat'ın ahkâmının nesholunmayacağını iddia etmeleri ve «Şeriat-i İbrahim'de deve eti ve sütü haram olduğu halde ya Muhammed (A.S.)! Sen halâl olduğunu iddia ediyorsun» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Şu halde «Nesih caiz değildir» unvanında iddiaları kendi şeriatlerinde neshin vukuunu beyanla reddolunduğu gibi haram olan şeyler «Evvelden beri haramdır» dedikleri sözlerinde ısrar edince, Resûlullah «Getirin Tevrat'ı, eğer sözünüz doğruysa okuyun âyetlerini» buyurdu. Yahudiler Tevrat'ı getiremediler ve yalan söyledikleri ve Allahü Tealâ'ya iftira ettikleri herkesçe tebeyyün etti. Binaenaleyh; rüsva-yı âlem oldular. Âyette kendilerinin yalancı zalimlerden olduklarını beyanla evsaf-ı kabiha sahipleri oldukları tasrih olunmuştur. Şu halde âyet; Resulullah'ın risaletinin sıdkına delâlet eder. Çünkü; Resulullah okuyup yazmadığı halde bu mesailin Tevrat'ta olduğunu bilmesi ve Yehûd'a getirip okumalarını teklif etmesi ve neshin Yehûd şeriatinde de mevcut olduğunu beyan etmesi ancak vahyile olabileceğinden nübüvvetine delâlet eden mu'cizat cümlesindendir.

Bu âyette *t a â m ; yenilecek şeylerin cümlesine şamildir.* Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (كل الطعام) lâfzı cemi-i et'imeye şamil olduğundan Beni İsrail'e her taam halâl idi. Ancak Yakup (A.S.)'ın şiddetle hastalandığı bir zamanda hastalığından şifa bulursa pek sevdiği deve eti ve sütünü nefsine haram kıldı. Yani; yemeyeceğini nezretti ve onun şeriatında haram oldu. Hattâ içyağını da yemeyeceğini nezretmişti. Binaenaleyh; hayvanın arkasında ve etinde olan yağ halâl, içinden çıkan yağlar haram olmuştu.

Hill-ü hurmet Allahü Tealâ'nın emrü nehyiyle sabit olduğu halde, halâl olan bazı şeyi insanın nefsine haram kılmasıyla da haram olduğu vardır. Meselâ halâl olan haremine talâk vermek ve cariyesini azâd etmek suretiyle haram kılar. Yakup (A.S.)'ın bazı halâl olan şeyi nefsine haram kılması içtihad suretiyle olmuştur. Çünkü; enbiya-yı ızam için içtihad caizdir. Binaenaleyh; Hz. Yakup da bazı şeyin haram olmasını içtihad edip, içtihadının hilâfına vahy-i ilâhi gelmemekle içtihadında isabeti takarrur etmek suretiyle onun şeriatinde o şeyler haram olmuştur. *Yahut* Yakup (A.S.) ın bazı şeyi haram kılması nezretmek suretiyle vaki olması muhtemeldir. Zira; şeriat-i Muhammediyede nezir caiz olduğu gibi şeriat-i Yakubiyede dahi caiz olduğundan, Yakup (A.S.) da bazı et'i-

meyi nezirle mefsine haram kılmak tarîkiyle vaki olmuş ve ona ittiba'la ümmetine de haram kılınmıştır.

Tevrat'ın nüzûlünden evvel Hz. Yakub'un haram kıldığından maada taamın küllisi halâl ve Tevrat'ın nüzûlünden sonra bazı şeylerin evvelkilere ilâve olarak haram olduğuna âyette işaret vardır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran Beni İsrail'in ekseriyeti bir cürüm irtikâp ettiklerinde, onların günahlarına ceza olmak üzere Vâcip Tealâ bir nevi nimeti onlara haram kılardı.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran Yakup (A.S.) (Irk-unnisa) hastalığına müptelâ olup geceleri rahatsız olunca eğer şifa bulursa ırk yani et içinde damar yemeyeceğine nezrile nefsine haram kıldığı mervidir. Binaenaleyh; Yahudiler etin arasından damarları seçmeksizin yemezler. Herhangi surette olursa olsun evvelden halâl olan şeyi haram kılmak nesihtir ve Cenab-ı Hakkın bu haberi sadıktır. Binaenaleyh; Yahudilerin «Nesih caiz değil» dedikleri iddiaları merduddur.

Hulâsa; Tevrat inzal olunmazdan evvel Yakup (A.S.)'ın nefsine haram kıldığından maada her taamın Beni İsrail'e halâl ve ancak Hz. Yakub'un haram kıldığı şeyler onun şeriatinde haram olduğu ve Yahudilerin bunu inkâr etmeleri üzerine Resulullah'ın «Sözünüz doğruysa getirin Tevrat'ı, okuyun âyetlerini» deyip Yahudilerin getiremedikleri ve Tevrat'ın nüzûlünden sonra iftira alâllah edenlerin zalim ve Allahü Tealâ'nın haberi sadık ve Yahudilerin yalancı oldukları ve millet-i İbrahim'e ittiba'ları vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resûlünün risaletine Yehûd'un ta'nı, neshi inkâr etmeleri olup bu ise kendi şeriatlerinde dahi caiz olduğunu beyanla, ta'nlarını reddettiği gibi Yehûd'un ikinci ta'nları «Beyt-i Mukaddes cemi-i enbiyanın kıblesi ve cümle emkineden efdal olduğu cihetle herhalde cümle enamın kıblesi Beyt-i Mukaddes'tir. Binaenaleyh; Kâbe'ye teveccüh caiz değildir» diyerek kıblenin Kâbe'ye tahavvülüne itirazlarını dahi reddetmek ve tahvilin sebebini beyanla, onların şüphelerini izale ve Yehûd ve Nasârâ'nın millet-i İbrahim'den olduklarını iddia ettikleri halde Hz. İbrahim'in kıb-

lesine ta'nları doğru olmadığı gibi Kâbe'ye haccetmek, İbrahim (A.S.)'ın sünneti olduğu halde onların hacdan imtina' etmeleri üzerine iddialarının yalan olduğunu ispat etmek üzere :

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ ۝ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ

buyuruyor.

[Nâsın ibadeti için yeryüzünde evvel temeli atılan ve konulan beyt şol beyttir ki, o beyt, hayr-ı kesiri mutazammın ve âlemlere hidayet olup Mekke şehrinde vaz'olunan beyttir. Zira; o beytte vahdaniyete delâlet eden açık ve zahir âyetler ve Makam-ı İbrahim vardır.]

وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا

[Eğer bir kimse o beyte girerse katl-ü garat gibi şeylerden emin olur.]

Yani; Yehûd'un zu'm-u bâtılları gibi Beyt-i Mukaddes Kâbe'den efdal değildir. Bilâkis Kâbe Beyt-i Mukaddes'ten efdaldir. Zira yeryüzünde nâsın ibadetleri için evvel vaz' olunan beyt; Mekke şehrindedir. Ziyaret edenlere ve Mekke'de sakin olanlara hayır ve bereketi çok ve insanları vahdaniyet-i ilâhiyeye irşad ettiği için âlemlere hidayettir. Çünkü; o beytte vahdaniyete delâlet eder açık alâmetler vardır. Cümle-i alâmetlerinden birisi de İbrahim (A.S.)'ın o beyti bina ederken ayağını bastığı makamı olduğu gibi o beyte dahil olan kimsenin dünya afetlerinin birçoklarından emin olması ve ihlâs üzere inkıyad ederek beyti ziyaret edenlerin âhiret azabından kurtulmasıdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile yeryüzünde nâs beyninde müsavi müşterek olarak her kabîle ve her millet için, o beyte girmek caiz ve herkes ibadete me'zun olup umumun ibadethanesi olmak üzere ilk önce bina olunan beyt Kâbe olduğu için evvel vaz' olunan beyt denmiştir. Yoksa dünya üzerinde evvel halk olunan beyt

Kâbe demek değildir. Zira; Kâbe'den evvel birçok evler, köşkler, saraylar ve meskenler bina edildiği gibi birçok ibadethaneler de inşa olunmuştur. Lâkin o bina edilen maabid her kavmin kendine mahsus olduğundan umuma ait değildir. Şu halde umuma ait olarak evvel bina olunan ma'bed; Kâbe'dir. Hatta Resulullah'tan, nâsa ibadet için evvel vaz' olunan beytten sual olunduğunda «İbrahim (A.S.) tarafından evvel Kâbe bina olunup kırk sene sonra Beyt-i Mukaddes'in bina olunduğunu» beyan buyurduğu mervidir.

Kâbe'nin evvel bina olunmasında ihtilâf varsa da rivayetlerin esahhı Hz. Âdem'in bina etmesidir. Çünkü; Hz. Âdem Cennet'ten yeryüzüne ince namazda kıble ittihaz ve hacla umrede ziyaret etmek üzere Kâbe'yi bina etmesini Cenab-ı Hak emredip işbu emir üzerine bina ettiği mervidir. Zira; Hz. Âdem, Şit, İdris ve Nuh (A.S.) şeriatlerinde namaz ve namazda secde vardı. Eğer onlar zamanında Kâbe'den başka umuma ait bir kıble olsaydı Kâbe evvel bina edilmiş olmazdı. Halbuki bu âyette Cenab-ı Hak evvel bina edildiğini beyanetmiştir. Şu halde Hz. Âdem zamanında bina olunduğu doğru olmak lâzım gelir. Binaenaleyh; Hz. Nuh'un tufanına kadar mevcut olup tufanda harap olduğundan eseri kalmayıp Allah'ın emri üzerine Cibril'in delâletiyle ikinci merrede Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail ile beraber bina ettiği mervidir.

Beyt-i Şerif'in indallah kadri âli ve sair buyût üzere şerefi ziyade olduğundan Allahü Tealâ dünya yüzünde umum kullarına ibadethane olarak evvel onu halketmiştir ve (eski mabed)'in (yeni mabed)'den efdal olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Kâbe'nin Beyt-i Mukaddes'ten efdal olmasını Vâcip Tealâ Kâbe'nin Beyt-i Mukaddes'ten daha evvel bina olunmasıyla ispat etmiştir. Hattâ âlemde Kâbe'nin binasından daha ziyade şerefli bir bina yoktur. Çünkü; Kâbe'nin binasını emreden; Allahü Tealâ, hendesesini tayin eden; Cibril-i Emin, binasını tesis eden; Halilürrahman ile şakirdi ve oğlu Hz. İsmail'dir. İşte şu fezail-i dünyada hiçbir binada içtima' etmemiştir. Binaenaleyh Beyt-i Şerif; cümle büyûtun efdalidir.

Kâbe-i Muazzama ekinden, ottan hâli bir vadide olduğu halde Allah'ın vermiş olduğu bereket ve hayr-ı kesir sebebiyle her nimet bol olup umur-u dünyaca maişet hususunda asla muzayaka görülmediğinden Cenab-ı Hak o beytin mübarek olduğunu beyan bu-

yurmuştur. Âyette *B e k k e* yle murad; *Mekke'dir. Hac ve tavaf için nâs içtima' ettiğinden* Bekke denmiştir. Zira; Bekke; *mahall-i içtima ve izdihamdır.* Yahut *Mekke'ye suikasd eden her cebbarın boynu vurulup başı ezildiği için* Bekke denmiştir. Zira Bekke; *ezmek ve def'etmek* mânâsınadır. *Mekke vadisinin suyu olmadığına, günahların kefarete sebep olduğuna ve küre-i arzın her tarafından nâsın toplanmasına vesile olduğuna işaret için* Mekke denmiştir. Mekke; Kâbe'nin ve Bekke; beldenin ismi olduğu dahi mervidir.

Beyt-i Şerif, hâlikın vücuduna delil ve âlemi imana davetle Cennet'e vusullerine sebep olduğuna işaret için beytin âleme hidayet olduğu beyan olunmuştur. Beyt-i Şerifte vahdaniyete ve Resulullah'ın risaletine delâlet eder alâmetler vardır. Meselâ İslâmiyetin zuhuru bin üç yüz küsur sene olduğu halde her sene (Mina) denilen mahalde yüz binlerce huccacın Şeytan'ı taşlamak üzere yetmişer tane çakıl taşı attıkları ve o mahalde sel götürecek bir dere ve yel kaldıracak bir tepe olmadığı halde o taşlardan asla eser görülmeyip kaybolması ve kuşların, küme küme uçarken Kâbe üzerine gelince ikiye bölünüp Kâbe'nin üzerinden küme halinde geçmemesi ve evvelden beri o mahalle giren kimsenin taarruzdan emin olup hattâ zaman-ı cahiliyede bile bu kanunu hiç kimsenin bozamaması ve Makam-ı İbrahim'in kaybolmaması vahdaniyet-i ilâhiyeye ve kudret-i sübhaniyeye delâlet eden alâmetler cümlesindendir.

M a k a m - ı İ b r a h i m le murad; *Beyti bina ederken duvar yukarı kalkıp boyu ulaşmayacak bir hale geldiğinde iskele kurmak üzere konulan taşa Hz. İbrahim ayağını bastığında taşın çamur gibi yumuşayıp ayaklarının topuğuna kadar taşa batmasıyla tahassul eden eseri havi taştır* ki, bugün o eseri el'an muhafaza etmektedir. İşte bu; âdetin hilâfı fevkattaba bir mu'cizedir. Çünkü; âdette taş sert olup ayak tazyikiyle üzerinde bir tesir icra edemezken hilâf-ı adet taşın yumuşaması elbette mu'cizedir.

Harem-i Şerif'e giren emin olur demek; *Harem'de olan kimseye taarruz vuku bulmaz* demektir. Binaenaleyh; Harem haricinde kıtâl edip de Harem'e iltica eden kimse İmam-ı A'zam'a göre Harem dahilinde kısas olunmaz. Şu kadar ki o kimseye söz söyle-

memek ve onu müsafir etmemek ve malı varsa almamak suretiyle Harem'den çıkmaya mecbur etmek ve bu veçhile Harem'den çıkarmak ve çıktıktan sonra kısas etmek meşrudur. Amma Harem dahilinde kıtâl ederse yine Harem dahilinde kısâs olunur. İmam-ı Şafii indinde Harem içinde kıtâl eden kimse Harem içinde kısâs olunduğu gibi, Harem dışında kıtâl edip de Harem'e iltica eden kimse dahi Harem içinde kısâs olunur. Zira; kısâsın te'hiri caiz değildir. Çünkü; kısâsta hakkullah ve hakk-ı abd içtima ettiğinden hakk-ı abdin tehiri caiz olamaz.

Harem'e dahil olan kimse dünyada taarruzdan emin olduğu gibi, âhirette azaptan dahi emin olunur. Çünkü; hacciçin hareme, dahil olup kemal-i ihlâsla hasbeten lillâh erkân-ı haccı eda ederse ve bundan da maksadı yalnız rıza-yı Bâri olursa azab-ı Cehennem'den emin olacağına dair birçok ahâdîs-i celile vardır. Zira; hacla emreden Allahü Tealâ'nın huccac için birçok vaadleri vardır. Ancak bu emniyet; haccı eda ettikten sonra azab-ı Cehennem'i icabeder günah işlemezse demektir, yoksa hem hacceder hem de birçok günah işlerse elbette günahının cezasını çekeceğinde şüphe yoktur.

Hulâsa; dünya yüzünde evvel bina olunan ve ibadet için umuma hazırlanan beyt, Mekke'de bulunan Beyt-i Şerif olup ve o beyt nâsın ibadetlerine sebep olmakla hidayet olduğu ve hayrı çok mubarek bir mahal olup o makamda vahdaniyete delâlet eder alâmetler bulunduğu ve İbrahim (A.S.)'ın makamı orada mevcut ve o mahalle girenin taarruzdan emin olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Beyt-i Şerif'in fezâilini beyanettiği gibi beyti haccın lüzumunu beyanetmek üzere :

وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًاۜ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Beyt-i Şerif'i ziyaret için gidip gelecek kadar azığa ve binite muktedir olan nâs üzerine Allahü Tealâ'nın rızası için hac farz

oldu. Eğer bir kimse kudreti olduğu halde haccetmez küfran-ı nimet ederse zararı kendine ait olur. Zira; Allahü Tealâ cümle âlemden gani olup hiçbir kimsenin haccına ve sair ibadetine ihtiyacı yoktur.]

Yani; nâs üzerine Beyt-i Şerif'e haccetmek farz oldu. O nâs ki, bulunduğu beldesinden Kâbe'ye malen ve bedenen gidip gelmeye muktedir olan kimsedir. Zira tekâlif-i ilâhiye; kudrete bağlıdır. Binaenaleyh kudreti olmayan kimseye teklif; kudretinin fevkinde olduğundan caiz değildir ve eğer bir kimse kudretli olduğu halde haccı ankasdin terkle küfran-ı nimet ederse zarar görecek olan küfran-ı nimet edip şükretmeyen kimsedir. Zira; Allahü Tealâ cümle âlemden ganidir. Şu halde haccı terketmesinden Cenab-ı Hakka bir zarar olmaz. Çünkü onun haccına ihtiyacı yoktur.

Cümle emr-i ilâhi; izzet-i ilâhiye ve azamet-i sübhaniye için olup cerr-i menfaat ve def'-i mazarrat için olmadığına işaret olmak üzere âyetin bidayesinde *Allah* ism-i şerifi varid olmuştur. *H a c ; erkân-ı islâmiyeden birisi olup* Beyt-i Şerif'i haccetmek nâs üzerine farzdır. Fakat haccedecek kimsenin mal ve beden cihetiyle kudreti şarttır. *K u d r e t - i m a l i y e ; evinden çıkıp beyti ziyaret ederek tekrar avdet edinceye kadar yiyecek taâma ve giyecek kisveye ve binecek binite ve yükünü yükletecek mekkâreye ve ailesinin nafakasına muktedir olmaktır. K u d r e t - i b e d e n i y e ; vücudu sağlam, inip binmeye kadir olmaktır.* Binaenaleyh fakir olan bir kimseye haccetmek farzolmadığı gibi alilül-vücûd olan kimseye dahi farzolmaz.

İmam-ı Şafii indinde kudret-i maliye muteber olup kudret-i bedeniye muteber olmadığından zengin olan kimsenin kudret-i bedeniyesi olmadığında kendi tarafından haccetmek üzere bir bedel göndermek vâcip olur. İmam-ı Malik indinde yalnız kudret-i bedeniye muteber olduğundan yayan yürümek ve kazanmak suretiyle gidip gelmeye muktedir olan fakire hac farzdır. İmam-ı A'zam indinde bu âyetteki istitâat; *kudret-i maliye ve bedeniye*yle tefsir olunduğundan kudret-i bedeniye ve maliye haccın farzolmasında şarttır. Binaenaleyh; fakire hac farzolmadığı gibi malı çok olup ancak bedenen iktidarı olmayan hasta, kör, topal ve çolak

gibi âciz olanlara dahi haccetmek vâcip olmaz. Zira; bir cihetten kudret diğer cihetten acizle beraber muteber olmaz. Çünkü erkân-ı haccı eda hem mala, hem de bedene muhtac olduğundan birinin vücudu diğerinin ademiyle beraber haccı edada kâfi olmadığından İmam-ı A'zam istitâatı, kudret-i maliye ve bedeniyenin her ikisiyle tefsir etmiştir, hakikî istitâat de budur.

Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette (سبيلا) *sıhhat-i beden ve zad-ı rahile* yani *azık ve binit*le tefsir olunduğu ashaptan Hz. Ali ve İbn-i Abbas ve Muaviye (R.A.)'den mervidir. İşte bu rivayet de İmam-ı A'zam'ın kavli sahih olduğunu teyid eder.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile, haccı eda etmek kemal-i ubûdiyet ve emr-i ilâhiye tamamiyle itaat etmektir. Zira; mahalli muayyen olan Kâbe'yi ziyaret ve erkân-ı haccı eda etmek için mesafe-i baideye sefer ve malını sarfetmek ancak ubûdiyetini ma'buduna karşı lâyıkıyla yerine getirmekle rızasını aramaktır.

Fahr-i Razi, Kazi ve Medarik'in ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile haccın ehemmiyetine işaret için bu âyette hacca ait olan emri Vâcip Tealâ enva-ı te'kid ve şiddetle irad buyurmuştur. Zira *hususiyete* delâlet eden *lâm* ve *azamete* delâlet eden *lâfza-i celâl* ile, *Allah* ismi ve *nâs üzerine borc olmasına* delâlet eden (على) lâfzı gelmiştir ki bunların cümlesi haccın, nâsın boyunlarında Allah'ın rızasını tahsil için vâcip bir borç olup terkeden kimsenin cezaya müstehak olduğuna delâlet eder. Bidayeten nâsı zikirle haccı umuma tamim ve sonra iktidarla takyid ederek haccın vücubunu kudreti olanlara tahsis etmek haccı iki kere beyanetmektir ki evvelâ; *mutlak* saniyen; *mukayyed,* evvelen; *icmal,* saniyen; *tafsil ve izah etmek* emr-i hacca şiddetle ihtimam ve dikkat lâzım olduğuna delâlet ettiği gibi hacla emrin *cümle-i ismiye* suretinde gelmesi de şiddetle ihtimama delâlet eder.

Haccı terketmekten küfürle tâbir etmek; terkeden kimsenin şiddetli azaba müstehak olup terketmek ef'al-i küfürden olduğuna delâlet ettiği gibi *bilcümle âlemlerden gani olduğunu beyan etmek;* haccı terk edenlerin gazab-ı ilâhiye müstehak olduklarına işarettir. Hattâ Resulullah «Bir kimseye hac farz olduktan sonra haccı terkederek vefat ederse, isterse Yahudi ve isterse Nasrani

ölümünden olsun» buyurmuştur. İşte bu hadîs-i şerîfte erkân-ı islâmiyeden olan haccı iktidariyle beraber an kasdin terketmek büyük günah olduğuna ve azaba istihkak icabettiğine delâlet eder.

Bu âyette *k ü f ü r l e* murad; *haccın farziyetini inkârla küfretmektir.* Yahut küfürle murad; hacca iktidarla beraber küfran-ı *nimet edip haccı terkle Allah'ın verdiği nimetin şükrünü eda etmemektir.* Şu halde küfürle murad; *hakiki küfür değildir.* Hangi mânâ murad olunursa olunsun haccı terketmek; gazab-ı ilâhiyi mucip büyük günahtır.

Tefsir-i Taberi'de ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Yahudilerin «Biz de müslimiz» demeleri üzerine âyetin evveli yani (ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا) nazil olunca Resulullah, nâsı cem'etti ve haccın farz olup edası lâzım olduğunu beyanetmesi üzerine müminler iman ve farziyetini itikad ettiler. Yahudilerin imandan ve kabulden istinkâf etmeleri üzerine âyetin âhiri yani (ومن كفر فان الله غني عن العالمين) nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; Mekke'ye giderek beyti ziyaret edip gelmeye mal ve beden cihetinden muktedir olan kimse üzerine haccın vâcip ve üzerine hac vâcip olan kimse mazeret-i meşruası olmaksızın, haccı terkle küfran-ı nimet ederse, azaba müstehak olduğu ve Allahü Tealâ'nın cümle âlemden gani ve hiçbir kimsenin haccına ihtiyacı olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resûlünün risaletine itiraz eden ehl-i kitabın şüphelerine cevap verdiği gibi küfürlerinin sebebini sual tarikiyle insafâ davet etmek üzere :

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ شَهِيدٌ عَلٰى مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Senin nübüvvetine itiraz edenlere sen de ki «Ey ehl-i kitap! Allah'ın vahdaniyetine ve Resûlünün risaletine delâ-

let eden âyetlerine niçin küfredersiniz? Halbuki Allahü Tealâ sizin amelinize şahit ve her ne işlerseniz bilir.» Binaenaleyh; amelinize göre ceza verir.]

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاَنْتُمْ شُهَدَٓاءُ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

[Ve sen onlara de ki «Ey ehl-i kitap! Din-i ilâhide eğrilik ve noksan aramak suretiyle iman edip o dinle tedeyyün eden kimseyi tarîk-i ilâhiden niçin men'edersiniz? Halbuki din-i islâmın hak olduğuna siz şahitlersiniz. Zira; elinizde bulunan kitabı mütalaa etmekle Resûlümüzün risaletini ve dininin doğru bir din olduğunu bilirsiniz ve Allah-ü Tealâ sizin bilcümle amellerinizden gafil değildir. Çünkü; hakkı tağyir ve Resûlün risaletini inkâr etmek ve evsafını saklamak gibi amellerinizi bilir ve muktezasına göre ceza verir.»]

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetler Yahudilerden (Mirşaş b. Kays) ve diğer bir şahıs hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Mirşaş) din-i islâma şiddetle adavet eder bir şeyh-i faniydi. Birgün Ansardan (Evs) ve (Hazreç) kabilelerinden birçok kimselerin uhuvvet-i islâmiye üzerine kemal-i samimiyetle mahabbetlerini görünce Yahudileri topladı ve «Bunlarda bu ülfet devam ettikçe Yahudilerin bu havalide yaşamaları imkânsızdır. Bunun çaresi; bunların aralarına nifak koymak ve zaman-ı cahiliyede beyinlerinde cereyan eden fitneleri ve muharebeleri uyandırmaktır» dedi. Çünkü; zaman-ı cahiliyette bu iki kabile arasında kanlı muharebeler olur ve Yahudiler de onların muharebelerinden bilistifade rahat yaşarlardı. İşte (Mirşaş)'ın adavet ve hasedi galeyan ederek, Yahudilere bu desiseyi öğrettikten sonra bir delikanlıya «Sen git bunların arasına otur, geçmişte beyinlerinde vuku bulan kanlı muharebelere dair beyitler okumakla bunların eski dertlerini hatırlarına getir ve bu vesileyle aralarında fitne uyandır» demesi üzerine o delikanlı gider aldığı dersi ifa eder ve filhakika bu iki kabile arasında da arbede başlar, hattâ iki taraf

silâha sarılır. Resûlullah'ın haberi olunca bu fitneyi bastırıp tarafeyni teskin etmesi üzerine bu âyetler nazil olmuştur.

Bu gibi fitneleri ehl-i iman arasında uyandırmak ehl-i kitabın elinde pek büyük bir silâh olduğu cümlenin malûmudur ve tarihimiz de buna şahittir. Binaenaleyh; ehl-i iman için lâzım olan daima basiret üzere bulunmak ve bu gibi iğfalâta aldanmamak ve hin-i vukûunda önünü almanın çarelerini düşünmektir ki, bu da başlıca ser-i kârda bulunanların vazifeleridir. Gerçi iman etmeyenlerin cümlesi hükümde müsavilerse de ehl-i kitabın «Tevrat'a ve İncil'e iman ettik» dedikleri sözleri bâtıl bulunduğuna ve onların küfürleri bilerek küfür olduğu cihetle sairlerinin küfürlerinden eşna' olduğuna işaret için hitap, ehl-i kitaba varid olmuştur. Çünkü; Tevrat ve İncil; Kur'ân'a ve bizim nebimize imanı emrettiği halde onların, bu emrin hilâfına hareket etmeleri kendi kitaplarına imanlarının olmadığına delâlet eder.

Ehl-i kitabın evsaf-ı Resulullah'ı tahrifleri gizliyse de kendilerine gizlemek menfaat vermeyeceğine ve elbette cezalarını göreceklerine işaret için Allahü Tealâ'nın amellerine muttali olduğu beyanolunmuştur ki, herkes amelinin gizli kaldığını itikat etmesin ve her ne yaparsa cezasını düşünsün demektir.

Ehl-i kitabın küfrü irtikâpta kabule şayan özürleri olmadığına ve küfürlerinin bilerek küfür olduğu cihetle tekrar, betekrar tevbihe şayan olduğuna ve Allah'ın âyetlerine küfürle beraber din-i ilâhiden müminleri men'e çalıştıkları cihetle herbiri azabı görecekleri gibi gerek âyetlere küfür ve gerekse müminleri men'e çalışmaktan herbiri gazab-ı ilâhiyi celbetmekte kâfi olduğuna işaret için hitap tekrar varid olmuştur.

Âyette *s e b i l u l l a h* ile murad; *din-i İslâmdır*. Çünkü; kâfirler ve bilhassa Yahudiler neshin ma'kul ve kıblenin Beyt-i Mukaddes'ten Kâbe'ye tahvilinde bir fayda olmadığından bahisle din-i İslâmın hâşâ doğru ve makul bir din olmadığını beyan ederek ehl-i imanın zihinlerine bir şüphe koymak suretiyle teşviş-i ezhandan hâli kalmadıkları gibi sebeb-i nüzulde beyan olunduğu veçhile fitne ilkasına dahi çalıştıklarından Cenab-ı Hak bu âyetlerle onları tevbih etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i imanı kâfirlerin idlâl ve iğfal etmeye çalıştıklarını beyanettiği gibi bu misilli iğfale çalışan ehl-i kitaba iltifat etmekten müminleri nehyetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ

buyuruyor.

[Ey müminler! Eğer siz ehl-i kitaptan bir fırkaya itaat eder sözlerine aldanırsanız, imanınızdan sonra onlar sizi kâfir olduğunuz halde döndürürler. Binaenaleyh; siz mürted olursunuz.]

Yani; ey müminler! İmanınızın muktezası kâfirlerin dostluğuna aldanmamak ve iğfalâtına kapılmamaktır. Binaenaleyh; ehl-i kitaptan bazı kimselere siz itaat eder ve söylediklerini doğru zannederseniz onlar sizi imanınızdan sonra zaman-ı cahiliyette bulunduğunuz hal-i küfre reddederler ve siz de kâfir olarak eski dininize dönersiniz. Halbuki küfür; sizin beyninizde eski adavetleri ve fitneleri ve muharebeleri uyandırmakla dünyada helâki ve âhirette azab-ı Cehennem'i mucip olur.

İşte bu âyet; bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile (Mirşaş)'ın ilka ettiği fitne üzerine (Hazreç) kabilesinden (Cebbar b. Sahr) ve (Evs) kabilesinden (Evs b. Kayzi) haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Yehûd'un zaman-ı cahiliyet vukuatını hatırlatması üzerine bu iki zatın herkesten evvel tefahure ve yekdiğerine karşı sövmeye başlayıp, arbede çıkarmaya teşebbüs etmeleri ve Yehûd'un sözüne herkesten ziyade aldandıkları Fahr-i Razi ve Taberi'nin ve Ebussuûd ve Nimetullah Efendilerin cümle-i beyanatındandır. İşte bu âyet-i celile: ehl-i imanı düşmanların şerrinden muhafaza için bir düstur-u a'zamdır. Zira; her zaman müslümanlar düşmanların sözlerine aldanmış ve doğru telâkki etmişse zarar görmüşler ve birçok felâkete maruz kalmışlar ve kazandıklarını kaybetmişlerdir. Bunun sebebiyse; düşmanı dost zannıyla sözünü dinlemek ve kabul etmektir. Binaenaleyh ehl-i imanın her ne suretle olursa olsun düşmanını dost sıfatıyla dinlemesi herhalde za-

rardan hâli kalmamıştır. Çünkü; düşmanla ihtilât ve ülfet etmek daima ahlâkı ifsad ettiğinde şüphe olmadığı gibi, ahlâkın fesadı da gazab-ı ilâhiyi calib olduğunda şüphe yoktur. Düşmanın dinimizi ifsada çalıştığında tereddüde mahal var mıdır? İslâmiyete, ahlâkta olan bu kadar sukut nereden geldi? Tedricen düşman tarafından İslâmlar arasına sokulan telbisattan değil mi, bunu kim inkâr edebilir? An'anatımızı unutturmaya çalışanlar o dersleri nereden aldılar ve kimlerin telkinatıla aramıza girdiler? İşte bu gibi fena hallerle bu âyetin sırrı her zaman zuhur etmekte olduğu görülmektedir. Çünkü; her ne zaman dost zannıyla aldandıksa, o zaman dinimize ve dünyamıza zarar geldi. Cenab-ı Hak müminleri zarardan vikaye için bu âyette düşmanı dost ittihaz etmemek lâzım olduğunu tavsiye etmiştir, fakat amel edenleri görelim!

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanı, idlâl ve iğfale çalışan ehl-i kitaba iltifat etmekten nehyettiği gibi delâil-i ilâhiye yapışan kimselerin doğru yola irşad olunduğunu beyanetmek üzere :

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَاَنْتُمْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ اٰيَاتُ اللّٰهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ
اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝

buyuruyor.

[Sizin üzerinize Allah'ın âyetleri tilâvet olunduğu ve içinizde Resûlü bulunduğu halde siz nasıl küfredersiniz? Eğer bir kimse Allah'ın delillerine yapışır ve resullerine iman ederse o kimse, matlubuna ulaşmış ve doğru yola irşad olunmuştur.]

Yani; ey müminler! Nasıl küfredersiniz? Halbuki sizin üzerinize vahdaniyete delâlet eden âyetler okunduğu gibi içinizde sizi doğru yola irşad eder resûlü dahi mevcuttur. Bu kadar deliller meydandayken ve Resulullah sizi doğru yola irşad edip dururken küfretmek size yakışır mı? Bir düşmanın sözüne aldanıp eski harp fitnelerini uyandırmak sizin için felâketi mucip olmaz mı? Eğer

bir kimse Allah'a itimat ve delilleriyle amel ederse, o kimse tarîk-ı müstakîme irşad olunmuş ve tarîk-ı tevhidi ittihaz etmiş olur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (كيف) lâfzı *taaccüp* içindir. Fakat taaccüp; sebebini bilmeyen kimse hakkında olduğu cihetle Allahü Tealâ hakkında taaccüp muhal olduğundan bu makamda küfürden men' dahi tağliz içindir. Yani «Bu kadar âyetler meydanda ve Resulullah hal-i hayattayken düşman sözüne aldanarak küfretmek gayet uzak ve taaccüp olunacak bir emr-i garip» demektir.

İşte ehl-i iman için her zaman sened ittihaz olunacak iki şey vardır: Birincisi; *Allah'ın âyetleri* ki *Kur'ân'dır*. İkincisi; *Resulullah'tır*. Resulullah irtihal buyurdu. Fakat âyetler kıyamete kadar baki olduğundan her zaman ehl-i imana melce' olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; müslümanların, daima havadisi Allah'ın âyetlerine tatbikle hareket etmeleri lâzımdir. Zira; sebeb-i necat budur ve aksini iltizamda felâketten halâs olmadığı da meydandadır ve Cenab-ı Hak bu âyette Allah'ın âyetlerine yapışan ve dinine itimad eden kimsenin doğru yola hidayette olduğunu beyanla herhalde şeriate yapışmanın lüzumunu tavsiye etmiştir.

Hulâsa; düşmana itaat edip sözüne itimad etmek herzaman dinî ve dünyevî fitneden hâli olmayacağı ve Allahü Tealâ'ya itimad ve âyetleriyle amel eden kimsenin daima doğru yola vâsıl olacağı bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imana düşmanlarının tezviratına aldanmamalarını tavsiye ettiği gibi müminlere enva-ı ibadatın hulâsası olan ittika ile emretmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[Ey müminler; Lâyık olduğu veçh üzere ittika ile Allah'a ittika edin ve ölmeyin, ancak mümin olduğunuz halde ölün.]

Yani; ey müminler! Üzerinize farz ve vâcip olan ibadatı lâyıkıyla eda ve haram olan şeylerin cümlesinden içtinab etmek suretiyle Allah'a ittika edin ve ölüm size geldiğinde ölmeyin, ancak İslâm olduğunuz halde ölün ki hal-i mevtinizde müslümanlıktan başka bir hal üzere bulunmayın.

Fahr-i Razi, Medarik ve Hâzin'in beyanları veçhile hakka *i t t i k a ; itaat edip isyan etmemek, nimete şükredip küfreylememek, Allah'ı zikredip unutmamak, lâimin levminden korkmamak, daima velev nefsine ve evlâdına olsun adaleti tatbik etmek ve lisanını hıfzedip kötü söylememektir.*

Bunların cümlesi sehiv ve nisyanın gayride ve abdin kudreti nispetinde olduğu cihetle âyetin hükmü bâkidir, mensuh değildir. Bu âyette ittika ile emir; *âyet-i sabıkada düşmana iltifattan nehyi tekid içindir.* Çünkü; icapsız imanı olmayan kimseye iltifat etmek ittikaya münafidir. Zira ittika; *muharremattan ihtiraz olduğundan* düşmana iltifat ise haram olduğu cihetle elbette ittikaya münasebeti yoktur. İttika def-i mazarrat kabilinden olup kitabullaha i'tisam ise, celb-i menfaat kabilinden olduğu cihetle Vâcip Tealâ ittika ile emri i'tisamla emir üzerine takdim buyurmuştur. Zira def-i mazarrat; celb-i menfaat üzerine mukaddemdir.

Bu âyet-i celilenin sebeb-i nüzûlü de; bundan evvelki âyetlerde beyan olunan (Hazreç) ile (Evs) kabilelerinin silâha sarılmaları olduğu mervidir. Buna nazaran *mânâyı nazım :* [Ey müminler! Allah'tan lâyık olduğu veçh üzere korkun, yekdiğerinize karşı silâh çekmeyi terkedin. Zira; müminin mümine karşı silâh kullanması haramdır. Nefsinizi bu gibi muharremattan sakının ve düşmanınızın sözüne aldanıp zaman-ı cahiliyedeki halinize avdet etmeyin ve ancak Allah'a muti' ve müslim olduğunuz halde âhirete gidin] demektir.

Hulâsa; ehl-i imana lâyık olan hakkıyla ittika etmek olduğu ve saadete ermek için müslim olarak vefat etmek lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ittika ile emrettiği gibi kitabına yapışmakla dahi emretmek üzere :

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

buyuruyor.

[Allah'ın dinine ve ahkâmını beyan eden Kur'ân'a toplu olarak yapışın ve dağılmayın.]

Yani; ey insanlar! Allah'ın ahkâmını beyan eden umur-u dünya ve âhiretinizi size bildiren Kur'ân'a hepiniz temessük edin ve size her doğru yolu gösteren Kur'ân'ı terkedip herkes kendi hava ve hevesine tebaiyet ederek fırkalar ihdas ile dağılmayın.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette Allah'ın *h a b l i* yle murad; *din-i mübin ve dinin esası olan Kur'ân'dır. H a b l i n* asıl mânâsı; *insanı isteğine ulaştıran sebeptir.* Gerek din-i mübin ve gerek Kur'ân her ikisi de kendilerine bihakkın yapışan kimseyi matluba îsal ettiğinden, mecaz tarikiyle din ve Kur'ân'dan *habl* ile tâbir olunmuştur. Binaenaleyh; (واعصموا بحبل الله جميعا) demek, *müçtemi' olduğunuz halde Allah'ın şeriatine yapışın* demektir. Yahut hablile murad; *cemaattir.* Zira; Vâcip Tealâ, ehl-i İslâmın daima toplu bulunup bir noktadan hareket etmesi lâzım geldiği ve vahdet noktasından ayrılmak izmihlâli mucip olduğu cihetle içtima' ile emrederek tefrikadan nehyetmiştir. Çünkü; üsul-ü itikadiyede millet-i İslâmiyenin ihtilâfları efkârın dağılmasını ve cemaatin zaafını mucip olduğundan tefrika, badi-i helâk ve mazarrat olacağı cihetle cemaatten ayrılmamayı ve müçtemian şeriate yapışmayı tavsiye etmiştir. Buna nazaran *mânâ-yı nazım:* [Ey müminler! Hepiniz cemaate yapışın, dağılmayın] demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (Ebu Hüreyre) Hz.'den rivayet olunan bir hadîste Resulullah, «Allahü Tealâ sizin için üç şeye razı olur: Birincisi; *ibadetiniz,* ikincisi; *müçtemian din-i mübine yapışmanız,* üçüncüsü; *umurunuza mütevelli olan ümeraya nasihatte bulunmanızdır.* Ve üç şeyinizle size gazap eder.

Birincisi; *Kıyl-ü kaliniz,* ikincisi; *malınızı israf ve izâanız,* üçüncüsü; *aklınızın ereceği ve ermeyeceği şeyleri çok sormanızdır»* buyurduğu mervidir.

وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ اِخْوَانًا

[Ey müminler! Allah'ın sizin üzerinize şol zamanda nimetini zikredin ki, o zamanda siz birbirinizle düşmandınız, Allahü Tealâ nur-u imanla kalblerinizi te'lif etti. Binaenaleyh; Allah'a nimeti sebebiyle akşam birbirinizle düşmanken sabah vakti kardeş oldunuz. Şu halde bu nimetleri zikredip adet-i cahiliyeye avdet etmemeniz ve tefrikaya düşmemeniz lâzımdır.]

وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا

[Ve siz Cehennem'den bir çukurun kenarına düşmek üzerindeyken nur-u İslâm sebebiyle Allahü Tealâ sizi Cehennem'den kurtardı.] Binaenaleyh; nimetin şükrünü eda ile zikretmeniz lâzımdır. Zira; dünyada buğz-u adavet kalkıp yerine ülfet ve muhabbet konmakla nimet-i ilâhiyeye nail olduğunuz gibi küfrünüz sebebiyle Cehennem'e düşmek üzerine iken nur-u İslâmla Cehennem'den kurtulmak nimet-i âhiret olduğundan İslâmiyet, hem dünya hem de âhiret nimetlerine sebep olmuştur.

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ۝

[İşte şu beyanatı gibi hakka ve adalete ve insanların saadetlerine delâlet eden âyetlerini sizin ihtidanız için Allah-ü Tealâ size beyaneder. Şu halde sizin ihtida etmeniz lâzımdır.]

Vâcip Tealâ ehl-i İslâm arasından buğz-u adavetin kalkıp ülfet ve ünsiyet vaz'olunması nimet olduğundan bu nimeti zikredip kadrini bilmeleriyle emretmiştir. Çünkü; (Evs) ve (Hazreç) kabileleri bir ana ve bir baba evlâdından oldukları halde çoğaldıkça

ikiye ayrıldılar ve zaman geçtikçe buğz-u adavet de çoğaldı. Aralarında kanlı muharebeler açıldı, fuzulî nice canlar yandı ve tarafeyn birbirine vahşiyane tahribat yaptılar ve bu hal yüz yirmi sene devam etti. İşte tarafeynin her türlü rahat ve emniyetleri münselip olup dünyada yaşamaktan ölmek daha hayırlıdır' dedikleri bir zamanda Cenab-ı Hak nur-u İslâmla beyinlerinde olan fitne ateşini söndürdü. Bir gün evvel birbirinin canını almaya kasdetmiş düşmanlarken bir gün sonra kardeş olup beyinlerinde olan buğz-u adavet muhabbete tebeddül etti. Binaenaleyh; cümlesi yekvücud olarak bir hane halkı gibi ülfet ve ünsiyete başladılar. Kelime-i tevhid bayrağı altında toplanıp herkes canından, malından emin olup istirahat üzere yaşamaya başlayınca bu hal Yahudilerin arzularına tevafuk etmediğinden, yukarıda beyanolunduğu veçhile aralarında fitne uyandırmak ve zaman-ı cahiliyedeki olan halleri iade etmek istediklerinden Cenab-ı Hak bu âyetleri inzal ile ittifaklarını tefrikaya tebdil etmemelerini tavsiye etmiş ve bu ittihadın haklarında nimet olup, zaman-ı cahiliyedeki adavet yüzünden gördükleri mazarratları hatırlatmış ve İslâmiyetin dünyaca haklarında nimetolduğu gibi âhiretçe de nimet olduğunu ve bu sayede Cehennem ateşinden kurtulduklarını beyanetmiştir ki, bu ülfeti halkeden Allahü Tealâ olup, insanlar beyninde ülfet ve hüsn-ü muamele Allah'ın bir nimeti ve lûtf-ü ihsanı olduğundan, bu nimeti idameye insanların çalışmaları lâzım ve cüz'i bir bahaneyle ülfeti adavete tebdil etmek ayn-ı felâket olduğuna işaret etmiştir.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (شفا حفرة)'deki *ş e f a* *taraf ve canip* mânâsınadır. Yani: «Cehennem'den bir çukurun kenarında düşmek üzere idiniz» demektir. Çünkü; İslâm olmazdan evvel küfr üzere bulunduklarından Cehennem'le onların arasında küfrüzere vefat etmek vardı. Eğer küfr üzere vefat etseler ilelebed Cehennem'e düşüp kalacakken Allahü Tealâ İslâmiyeti kabulleri sebebiyle, onları Cehennem'den kurtarmıştır.

Hulâsa; müminler için müçtemi' olarak şeriate yapışıp dağılmak caiz olmadığı ve müminler üzerine nimeti zikredip şükrünü eda vâcip olduğu ve evvel düşmanken İslâmiyet sebebiyle kardeş

oldukları ve küfürleri sebebiyle Cehennem'den bir çukurun kenarındayken nur-u imanla onları Cenab-ı Hakkın Cehennem'e düşmekten kurtardığı ve şu ahkâmı beyanettiği gibi insanların doğru yolu bulmaları için âyetlerini beyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyetlerde kâfirleri, irtikâp ettikleri küfürleriyle ve imana dahil olacakları imandan men etmeleriyle zem ve müminlere lâyık olduğu veçhile ittika ile emir ve din-i İslâm üzere içtima edip sağlam yapışmak vâcip olduğunu ve tefrika caiz olmadığını beyan ve tavsiye ettiği gibi kâfirlerin nâsı imandan men'e sa'yetmeleri mukabilinde ehl-i imandan bir fırkanın halkı imana davetle ve iman edenlerin itikadlarını muhafaza hususunda emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünkerle meşgul olması millet-i İslâmiye için mühim bir vazife-i diniye olduğunu beyanetmek üzere :

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

buyuruyor.

[Ey ümmet! Sizden bir cemaat olsun ki, o cemaat nâsı hayra davet ve marufatla emir ve münkirattan nehyetsin. İşte şu hayra davet edip şer'an müstahsen olan marufatla emir ve şer'in inkâr ettiği münkerattan nehyetmek sıfatıyla muttasıf olanlar; ancak felâh bulup azaptan kurtulanlardır.]

Yani; millet-i İslâmiye arasında halka her hususta öğüt verecek ve nazar-ı şer'ide caiz olanla olmayanı bildirecek bir cemaat olmak lâzımdır. İşte öğüt verenler ve onların öğütlerini dinleyenler; ancak dünyada ve âhirette felâhyab olanlardır.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile *m a ' r u f ; aklın ve şer'in güzel olmasıyla hükmedip kitaba ve sünnete muvafık olan her şeydir. M ü n k e r ; aklın ve şer'in çirkin addettiği ve ki-*

taba ve sünnete muhalif olan herşeydir. Hayra davet; bilumum tekâlife şâmildir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile hayra davet edip emr-i bilmaruf ve nehy-i anil münkerle meşgul olan kimsenin, ahkâm-ı şer'iyeye vukûfu ve umur-u ammeye ilmi ve nâsın haline ittilâı ve yumuşaklıkla veya şiddetle söylenecek zamanı ve mekânı bilmesi lâzımdır. Zira; emr-i bilmaruftan maksad; ancak bunlara vukûfuyla beraber nâs arasında mezaya-yı âliye sahibi olmak temin eder. İşte şu beyan olunan sıfatların her ferd-i müminde bulunması mümkün olamadığından bu sıfatları cami' olan ümmet içinden bazı kimseler olduğuna işaret için *ba'za* delâlet eden (مِن) lâfzıyla (مِنكُم) varid olmuştur. Binaenaleyh emr-i bil maruf; farz-ı kifaye olduğundan ba'zılarının bu vazifeyi ifa etmesiyle diğerlerinden farz sakıt olur. Şu halde bu vazifeyle iştigal edenler bulundukça, meşgul olmayanlar üzerine günah yoktur. Cemi-i ümmet üzerine farz olup bazılarının edasıyla diğerlerinden sakıt olacağına işaret için hitap; ümmetin cemisine olduğu halde *fiil-i nasihat* bazılarından taleb olunmuştur. Bu farz-ı kifaye olan umumu irşad ve hakla batıl beynini tefrik etmek mânâsına emr-i bil maruf; mezaya-yı âliye sahibi olanlara mahsus olmak ve ancak dinî ve dünyevî salâha delâlet etmek ve eğer delâlet edemezse, kalbiyle buğzetmek ve mümkün olduğu kadar bir zulmün ref'ine çalışmak ve sözünü dinleyenlere aklının erdiği kadar hayırla nasihat etmek mânâsınca emr-i bilma'ruf; ümmetin cemisi üzerine vâciptir. Zira; mümkün olduğu kadar kudreti nispetinde herkesin hayra sa'yi lâzımdır. Binaenaleyh; bu kabil nasihati zaman ve zemin icabeder de bir kimse vazife edinmezse elbette mes'uldür.

Hayra davette emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker dahilse de şeref ve meziyetlerine işaret için hayra daveti zikirden sonra emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker ayrı ayrı zikrolunmuşlardır. Bu nasihat ve hayra davet sıfatının felâha sebep olduğuna işaret için, şu evsafı haiz olanların felâh-ı kâmile nail olacakları sarahaten beyan edilmiştir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile emr-i bilma'ruf emrolunan şeyin hükmüne tabidir. Eğer emrolunan şey vâcipse emr-i bilma'ruf da

vâcip olur, eğer mendupsa mendup olur. Amma nehy-i anil münkerin küllisi vâciptir. Zira; şer'in inkâr ettiği şeyin cemisi haramdır. Haramdan nehyetmekse elbette vâciptir.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile fasık olan kimse emr-i bilma'rufa muvaffak olamaz. Zira; emr-i bilma'ruf edenlerin felâhyab olacakları bu âyetle sabittir. Halbuki fasık için felâhyab olamaz diyenler varsa da esah olan insanın fıskı âhari münkerattan nehyetmesine mani olmaz. Hattâ bir insan kendinin irtikâp ettiği günahı terketmesi kendine vâcip olduğu gibi, o günahtan âhari men'etmesi dahi vâciptir. Binaenaleyh; bir kimse kendi günahkâr olmaktan, âhari men'etmemesi lâzım gelmez. Çünkü vâcibin birini terketmek; vâcib-i âharin terkini icabetmez.

Vâcip Tealâ bu âyette ümmet içinde emr-i bilma'rufla meşgul olanların mertebeleri gayet yüksek olduğuna işaret etmiştir. Çünkü; Ebussuûd Efendi'nin beyanı veçhile emr-i bilma'rufla meşgul olanların mertebe-i âliye sahibi olup sunuf-u saireden mümtaz olduklarına işaret için *yüksek ve uzak mertebeye* delâlet eden (اولئك) lâfzıyla işaret olunmuştur.

Emr-i bilma'rufun mertebesi; *üçtür:* Birincisi; emr-i bilma'ruf ve nehy-i anil münker *elle olur.* Bu kısım; *umur-u müminine mütevelli olanların vazifeleridir.* İkincisi; *lisanla olur.* Bu kısım; *ulemanın vazifeleridir.* Üçüncüsü; *kalble olur.* Bu kısım; *acizlerin şânıdır.* Zira; kalble buğzetmekten başka birşeye iktidarları yoktur.

Hulâsa; ümmetten bir cemaatin nâsı devam etmek üzere hayra davet edip emr-i bilma'rufla meşgul olması ve böyle bir sınıf bulundurması ümmet üzerine vâcip olduğu ve bilkülliye terkederlerse umumun günahkâr olacağı ve hayra davetle meşgul olan sınıfın mertebeleri âli olduğu ve nâsı hayra davet ettiklerinden dolayı felâhyab olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ emr-i bilma'rufun vâcip olduğunu beyanettiği gibi emr-i bilma'rufun tesirinin şartı ehl-i hakkın hak üzerine ittifak etmeleri olup tefrika caiz olmadığını beyanetmek üzere :

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz şol kimseler gibi olmayın ki, onlar birbirlerine buğz-u adavetleri sebebiyle fırka fırka ayrıldılar ve dinin hak olduğuna dair kendilerine açık deliller geldikten sonra hava ve heveslerine göre tevillerle emr-i dinde ihtilâf ettiler. Binaenaleyh; ârâ ve efkârları dağıldı, birbirlerine irtibatları kalmadı. İşte cemaati dağıtıp fırka fırka olanlar ve emr-i dinde ihtilâf edenler için yüzlerin beyazlandığı ve siyahlandığı günde pek büyük azap vardır.]

Fahr-i Razinin beyanına nazaran bu âyet; âyet-i sabıkanın mütemmimi makamındadır. Çünkü; emr-i bilma'rufla kaim olan kimsenin emrettiği tekâlifi infazı ehl-i hakkın umur-u dinde içtimalarıyla hasıl olacağına binaen Cenab-ı Hak tefrikadan nehyetmiştir. Tefrikadan nehyetmek; *tefrikanın esbabı olan buğz-u adavet ve hased ve enbiyanın bazısını tasdîk ve bazısını inkâr etmek ve birtakım fasid te'villerle Allah'ın âyetlerini herkes kendi hava ve hevesine ve arzu-yu nefsanisine uydurmak gibi şeylerin cümlesinden nehyetmektir.* Çünkü alelekser ihtilâfa sebep olan; bunlardır.

Nusûs-u celileyi kendi şehevat-ı nefsaniyesine uydurmak suretiyle işlediği cinayetleri suret-i meşruada göstermek isteyenler her zaman görülmektedir. Yehûd ve Nasârâ'nın ve milel-i sairenin aralarında fırkalar zuhur ederek Tevrat ve İncil'in âyetlerini kendi arzu-yu şehevaniyetlerine göre te'vil ve tahrif ettiler. Ve bu suretle umur-u dinde fırkalar hasıl oldu. Millet-i İslâmiye arasında dahi gerçi elfaz-ı Kur'âniyede tahrif mümkün değilse de arzu-yu nefsanisine muvafık olmayan ahkâmı teville tağyir etmek isteyenler kendilerine göre birtakım âmâl-ı hasiseye mağbûn olan kimseleri bulup te'vil ettirmekle ahkâm-ı Kur'âniyeyi oyuncak zannedenler görülmekte ve her zaman bu fikirde olan birçok kimselere

tesadüf edilmektedir. Meselâ; tesettür-ü nisvan, taaddüd-ü zevcat ve faizin haram olması sarahat-ı Kur'ân'la sabit olup işbu ahkâm-ı katiye-i Kur'aniyeye ta'nedenler ve Avrupa'da bu gibi şeyler olmadığından bunları ortadan kaldırmakla bizim de onlara muvafık hareket etmemizin lüzumundan bahsedenler vardır. Bu gibi kimselerin İslâm isminde olduklarına teessüf etmemek elden gelmez. Zira; hiçbir zaman Kurân'ın bir âyetini mânâ-yı aslisinden çıkarmak ve şehevat-ı nefsaniye-i beşeriyeye uydurmak için sa'yetmek hiçbir veçhile caiz olamaz. Çünkü bir millet için kabul ettiği şeriatın ahkâmıyla amel etmek vâciptir. Yoksa «Diğer milletlerde bunlar yok. Bizde neden vardır?» diyerek onlarda olmayan ahkâmı kaldırmak istenilince ortada diyanet ve milliyet kalmaz. Bu âyette nehiy; usûl-ü itikadda tefrikadan nehiydir, yoksa furû-u â'mâlde ihtilâftan nehiy değildir. Zira; Resulullah (اختلاف امتى رحمة واسعة) buyurmakla mesâil-i feriyede ihtilâfa ruhsat vermiştir.

Yevm-i kıyamette müminlerin yüzleri beyaz ve kâfirlerin yüzleri siyah olacağından bazı yüzlerin beyaz ve bazılarının siyah olduğu günlerde delâil-i katiyeyi nazar-ı itibare almayarak usûl-ü itikadda ihtilâf ve nusûs-u celileyi kendi arzularına göre te'vil edenlerin azab-ı azîme duçar olacakları beyanolunmuştur.

Hulâsa; kendilerine hakka delâlet eden deliller geldikten sonra fasid tevillerle ihtilâf edip fırkalara ayrılan ümmetler gibi fırkalara ayrılmak ümmet-i Muhammediye için caiz olmadığı ve ihtilâf edip delilleri mânâ-yı aslisinden çıkarmakla fırkalara ayrılanların yevm-i kıyamette büyük azaba duçar olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ bazı kimselerin yüzleri beyaz ve bazılarının siyah olacağını icmalen beyandan sonra yüzleri beyaz ve siyah olanların kimler olduğunu beyanetmek üzere :

فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾
وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[Amma şol kimseler ki, onların yüzleri karardı. Taraf-ı ilâhiden onlara «İmanınızdan sonra küfür mü ettiniz? Küfrünüz sebebiyle tadın Cehennem azabını» denilir ve amma, şol kimseler ki, onların yüzleri beyaz oldu. Onlar rahmet-i ilâhiye ve lûtf-u sübhaniye içinde ebedi kalıcı oldukları halde müstağrak olurlar.] Zira; rahmet-i ilâhiye gayet vâsi olduğundan müstahak olanları ihata eder.

*İmanlarından sonra küfredenler*le murad; *mürtedler ve ehl-i kitaptır.* Zira; ehl-i kitab Resulullah'ın bi'setinden evvel kitaplarında gördükleri veçhile âhir zaman nebisine iman ettikleri halde Resulullah ba'solunduktan sonra hasedlerinden nâşi küfrettiklerinden imandan sonra küfretmiş oldukları cihetle yevm-i kıyamette Vâcip Tealâ tarafından tevbih olunacakları beyan olunmuştur.

Azâb-ı Cehennem'i tatmalarıyla emir; ihanet içindir. Çünkü *tatmak*, *leziz olan şeyde istimal olunduğu halde* burada azapta istimal; ihanetten başka birşey değildir. Azaplarına sebep küfürleri olduğunu sarahaten beyanla küfürden tenfir olunmuşlardır.

Bu âyet mükellefin; biri *mümin* diğeri *kâfir* olmak üzere iki kısımdan ibaret olup bu iki kısımdan başka üçüncü bir kısım olmadığına delâlet eder. Ehl-i sünnet mezhebi de budur. Binaenaleyh; müminle kâfir arasında üçüncü kısım olmadığı gibi imanla küfür arasında dahî başka bir hâl yoktur. Gerçi fısk varsa da fısk ya küfre müeddî olur. Binaenaleyh; sahibi kâfir olur. Yahut küfre müeddî olmaz. Sahibi fasık ise mü'min-i fasık olur. Çünkü; eğer üçüncü bir kısım olsa idi yevm-i kıyamette insanların mertebelerini beyaneden şu âyette o kısmın mertebesi dahî beyanolunurdu. Halbuki beyan olunmadı, şu halde üçüncü bir kısım yoktur.

Kazi'nin ve Ebussuûd Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette *rahmet-i ilâhiye*yle murad; *Cennet ve nimet-i ebedîdir.* Bir insan ömrünü ibadetle geçirirse Cennet'e ibadeti sebep olamayıp Cennet'e rahmet-i ilâhiyeyle gireceğine işaret için Cennet'ten rahmetle tâbir olunmuştur. Şu kadar ki ibadet Cennet'te derecelere sebeptir. Binaenaleyh; Cennet'e giren kimse ameli kadar dereceye nail olur. Âyetin hükmü; bilumum kâfirlere şâmildir. Gerçi âyetin evvelinde imandan sonra küfredenler tevbih olunmuşsa da

âhirinde «Mutlaka küfrünüz sebebiyle azabı tadın» denmiştir. Şu halde küfür sıfatı her kimde bulunursa âyetin hükmünde dahildir.

***

Vâcip Tealâ mü'min ve kâfirin ahvalinden geçmiş olan tafsilâta icmalen işaret etmek üzere:

تِلْكَ آيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ۝ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ۝

buyuruyor.

[**Şu beyan olunan ahkâm; Allah'ın âyetleridir. Habibim! Biz o âyetleri hakka mukârin olarak senin üzerine tilâvet ederiz ve Allahü Tealâ âlemin hiçbir zerresine zulüm murad etmez. Zira; semavat ve arzda bulunan mevcudatın cümlesi Allah'ın mülkü ve mahlûkudur.**] Binaenaleyh; bu mevcudatta Allah'ın tasarrufu mülk-ü müstakillinde tasarruf olduğundan herbir cüz'ünün tasarrufunda asla zulüm olmaz. [**Ve cümle umur; ancak Allah'a râcî olur; Allah'ın gayrı bir merci yoktur.**]

Yani; habibim; Şu okunan ahkâmı ve ahkâma delâlet eden âyetleri biz senin üzerine hakka mukarin olarak tilâvet ederiz. Zira; onların mânâları sahih ve vakıa mutabıktır. Ve Allahü Tealâ cemi-i eşyaya mâlik olup kudret-i kahire sahibi olduğu cihetle her ne işlese yerinde işler, zulüm olmaz. Binaenaleyh; yevm-i kıyamette yüzleri siyah olanların siyahlığı kendi istihkakları olduğu cihetle zulüm değildir. Çünkü; Allahü Tealâ günahsız bir kimseye azabetmez. Zira; kusuru olmayana azap zulümdür, Allahü Tealâ ise zulümden münezzehtir.

Hulâsa; usul-ü dinde tefrikanın câiz olmamasına ve müttefikan Kur'ân'a yapışmak lâzım olduğuna ve ümmetten bir cemaatin emr-i bilma'rufla meşgul olması vâcip bulunduğuna dâir tilâvet olunan âyetlerin hakka mukarin ve vâkı'a mutabık olarak tilâvet olunduğu ve âlemden hiçbir kimseye Allah'ın zulmetmediği, yer-

de ve göklerde olan bilcümle mahlûkat Allah'ın mülkü olup onlarda tasarruf, mülk-ü mahsusunda ve mahall-i lâyıkında tasarruf olduğu cihetle zulmolmadığı ve cümle işlerin mercii Allahü Teâlâ olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Teâlâ ümmetten bir cemaatin emr-i bilma'rufla meşgul olduğunu beyandan sonra bu ümmetin emr-i bilma'rufla meşgul olduğundan ümmetlerin hayırlısı olduğunu beyanetmek üzere :

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ
تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ

buyuruyor.

[Ey ümmet-i Muhammed! Siz nasa ihrac olunan ümmetlerin hayırlısısınız. Zira; siz emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker eder ve Allah'a iman edersiniz.]

وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾

[Eğer ehl-i kitap iman etmiş olsalardı, onlar için iman, sebeb-i necatları olacağı cihetle hayır olurdu. Onlardan bazıları mü'min ve ekserileri fâsıklardır.]

Yani; ey ümmet-i Muhammed! Siz her zaman nâsı ıslah için izhar olunan ümmetlerin hayırlısı oldunuz. Zira; siz nâsa iman ve tevhidle emir ve itâat-i ilâhiyeye davet ve nâsı küfürden ve bilumum haram olan şeylerden nehyedersiniz ve siz Allahü Teâlâ'nın vücuduna, vahdaniyetine ve cemi-i sıfâtı kemâliye sahibi olduğuna iman edersiniz ve Yehûd ve Nasârâ Muhammed (S.A.)'e ve kitabına iman ve hakkaa nebî olduğunu tasdik etmiş olsalardı onlar için Yehûd ve Nasârâ olmaktan daha hayırlı olurdu ve ehl-i kitabdan (Abdullah b. Selâm) ve onun yârenleri gibi Yahûdilerden ve Habeş Meliki Necaşi ve onun eshabı gibi Nasârâ'dan mü'min olanlar vardır. Lâkin ehl-i kitabın ekserisi fâsıklardır. Yani küfrü ir-

tikâp ettikleri gibi adaletleri dahi yoktur. Zira; kendi dinlerinin ahkâmından hariçlerdir. Çünkü; Tevrat ve İncil âhir zaman nebisine imanı emrettiği halde iman etmedikleri cihetle kendi dinlerinin ahkâmından çıktılar, binaenaleyh; fâsıklardır. Fâsık olduklarını beyanla adem-i imanları temerrüd ve inatlarından ileri geldiğine işaret olunmuştur.

Bu ümmetin sair ümmetlerden hayırlı olmasının sebebi; emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker olduğundan emr-i bilma'ruf iman üzerine takdim olunmuştur. Zira; her ne kadar iman, mertebede cemi-i ibâdâttan mukaddemse de iman; ümmetlerin cemiisinde müşterek bir ameldir. Gerçi emr-i bilma'ruf ümem-i sâlifede var idiyse de bu ümmette olan ilâ-yı kelimetullah için mücahedeyle emr-i bilma'ruf ümem-i sâlifede yoktur. Şu halde bu ümmetin hayırlı olmasının sebebi; öyle bir emr-i bilma'ruftur ki o emr-i bilma'ruf ümem-i salifede olmayan bir emr-i bilma'ruftur. İşte o da, din-i ilâhiyi neşir ve i'lâ etmek için insanlar arasında en kıymetli olan hayatını fedaya hazır olmakla din-i İslâmı halka kabul ettirmek hususunda canını esirgememektir. Bu mânâca emr-i bilma'ruf geçmiş ümmetlerde olmamıştır! Evet! Ümem-i sâlifede dahi muharebeler vuku bulurdu. Fakat bu muharebeler neşr-i din ve ilâ-yı kelimetullah için olmamıştır. Çünkü; edyan-ı sâbıkada umumiyet olmayıp şeriatler nebînin ba's olunduğu milletlere mahsus olduğundan telkin-i din ve tebliğ-i ahkâm için mücahedeye ihtiyaç yoktu. Binaenaleyh; milletler arasında cereyan eden muharebelerin sebepleri dinin gayrı şeylerdi. Amma bu ümmette mücahedenin esas meşruiyeti, i'lâ-yı kelimetullah için olduğundan mücahede efdal-i ibadet olduğu gibi, ümmetin hayırlı olmasına dahî sebebolmuştur. Çünkü; gayrın menfaatine olan imanı, gayra telkin etmek için nefsini silâh karşısına arzetmenin büyük fedakârlık olduğunda şüphe yoktur.

Bu âyette ümmet-i Muhammed'in emr-i bilma'rufla beraber yalnız Allahü Tealâ'ya iman ettikleri zikrolunmuştur. Çünkü Beyzavi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ'ya iman; iman edilmesi lâzım olan meleklere ve enbiyaya ve ahval-i âhirete imanı müstelzim olduğundan diğerleri zikrolunmamıştır. Zira Allah'a iman mü'menün bih, yani iman edilmesi lâzım olan herşeye imanla beraber mute-

berdir. Binaenaleyh; bazılarına iman edip bazılarına imanı terk etmek, asla iman etmemiş gibi olduğundan Allah'a iman etmelerini beyan; cümlesine iman ettiklerini beyandır.

Bu âyette *ü m m e t* le murad; *davet-i nebeviyeye icabet eden ümmetlerdir.* Yoksa dâvete icabet etmeyen ümmeti dâvet murad değildir. Zira; dâvete icabet etmeyenler hayırla tavsif olunamaz. Âyette hitap: ashab-ı Resulullah'a ise de, ümmetin cemiisine şâmildir. Gerçi ümmetin her ferdi ashap mertebesinde, gerek i'lâ-yı kelimetullah suretiyle gerek emr-i bilma'rufun sair suretleriyle olamazlarsa da, yukarıda beyanolunduğu veçhile emr-i bilma'ruf farz-ı kifâye olduğundan bazılarının emr-i bilma'rufla meşgul olmasıyla diğerlerinden farz sâkıt olduğu cihetle cümlesinin hayırdan nasibi vardır. Binaenaleyh; hitapta umumu dahildir.

Âyette (كُنتُم) *ef'al-i nâkısadan* olup *zaman-ı maziye* delâlet ettiğinden ümmet-i Muhammed'in ezelde ilm-i ilâhide ve Levh-i Mahfuz'da hayırlı bir ümmet oldukları sâbit olduğuna delâlet eder. Hattâ ümem-i sâlife indinde dahî bu ümmetin hayırlı olduğu sabit olmuştur. Çünkü; enbiya-yı sâbıka bu ümmetin hayırlı olduğunu ümmetlerine haber vermişlerdir. Binaenaleyh, bu ümmetin icma'ı; hüccet-i şer'iye olmuştur ki edille-i şer'iyeden birisi de icmâ-ı ümmettir.

Din-i Muhammediye iman edenlerin herbirinde bu hayır hasıl olacağına işaret için «Eğer ehl-i kitap iman etselerdi, onlar için de bu hayrın hasıl olacağını» beyanetmek; iman edenlerin cümlesinde hayrın hasıl olduğunu beyanetmektir. Bu âyetin sebeb-i nüzulü; Yehûddan bazılarının eshab-ı Resulullah'a «Bizim dinimiz sizin dininizden ve biz de sizden efdaliz» demeleri olduğu mervidir.

Hulâsa; nâsı ıslah için ihrac olunan ümmetlerin hayırlısı ümmet-i Muhammed olduğu ve ümmet-i Muhammed'in hayırlı olmasına sebep; emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünkerle meşgul olup mü'min olmaları bulunduğu ve ehli kitap imanetmiş olsalar da haklarında hayır olacağı ve ehl-i kitaptan bazılarının mümin ve ekserisinin fâsık olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Teâlâ Yahûdilerin kendilerinden (Abdullah b. Selâm) Hazretleri gibi imanedenleri tehdid etmeleri üzerine mü'minleri tesliye buyurduğunu beyanetmek üzere :

لَنْ يَضُرُّوكُمْ اِلَّٓا اَذًىۜ وَاِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Yahûdiler elbette size zarar edemezler, illâ bir nevi eza yapabilirler ve eğer onlar sizinle mukatele ederlerse onlar size arkalarını döner, firar ederler ve firardan sonra hiçbir kimse tarafından yardım olunmazlar.]

Yani; ehl-i kitabın kâfirleri size büyük bir zarar edemezler, ancak onlardan size isabet edecek şey azıcık bir ezadır ki, o da Hz. İsa ve Muhammed (A.S.)'a lisanlarıyla ta'netmek ve kelime-i küfür söylemek ve Tevrat ve İncil'in âyetlerini tahrifle din-i İslâm hakkında mü'minlerin kalplerine şüphe koymak ve zuafa-yı mü'minîni tehdid etmek gibi bazı eza, gam ve keder verecek şeyler söylemekle hafif bir eza edebilirler. Ve onlar sizinle mukatele ederler ve muharebeye başlarlarsa arkalarını döner firar ederler. Zira; cesaretleri olmadığından firardan başka ellerinden birşey gelmez ve bu firardan sonra asla yardım görmezler. Çünkü; onlar için bir kuvvet olmaz ki, bir kimse tarafından yardım olunsunlar.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; üç suretle *gâipten haber vermiştir :* Birincisi; *ehl-i imanın Yahûdilerin şerrinden emin olmalarıdır.* İkincisi; *onlar mukatele ederlerse makhur ve perişan olarak firar edecekleridir.* Üçüncüsü; *münhezim olduktan ve firar ettikten sonra Yehûd için bir devlet teşekkül ederek kuvvet hâsıl olmayacağını haber vermiştir.* Bu haberlerin cümlesi ayniyle zuhûr etmiş asla hilâfı vaki olmamıştır. Çünkü; Yehûd milleti zaman-ı saadette vuku bulan her muharebede münhezim olmuşlar ve riyaset talebinde bulunmuşlarsa da muvaffak olamayarak her defasında rüsvay olmuşlardır. İnhizamdan daha büyüğü; mansur olmamaları olduğu için *ednadan a'lâya ve terakkiye* delâlet eden (ثُمَّ) kelimesi gelmiştir. Onlar için bazı muharebede inhizam zararsa da ilelebed mansur olmamak daha büyük zarardır.

Bu âyet, Yehûda mahsus ahkâmı beyanettiğinden Nasârâ devletleriyle bu âyete itiraz varid olmaz. Ve sebeb-i nüzul de hükmün Yehûd'a mahsus olduğuna delâlet eder. Çünkü; Yehûd'un reisleri (Abdullah b. Selâm) ve etba'ı gibi mü'min olanları tevbih ve din-i İslâma ta'nla eza etmek kasdettiklerinde âyetin nâzil olduğu mervidir. Binaenaleyh hüküm; Yehûd'a mahsustur. Zira; Yehûd hakkında cârî olacak ahvali beyanetmiş ve öyle de olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Yehûd'un mensur olmayacaklarını beyanettiği gibi zelil ve hakir olacaklarını da beyan etmek üzere :

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُوا اِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَاۤؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Yehûd üzerine zül ve hakaret kondu. Binaenaleyh; her nerede bulunsalar zelîl ve hakir görülürler. Ancak Allah'a imanla habl-i metin olan din-i islâma yapışırlar veyahut nasla muahede akdeder, cizye verirlerse bu iki surette üzerlerinden zillet kalkar ve islâma temessük etmemekle Resulullah'ı tasdikten dönerlerse Allah'ın gazabıyla dönerler.]

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ

[Ve onlar üzerine meskenet kondu ve zillet kendilerine yapıştı.] Binaenaleyh; züll-ü meskenet onlardan ayrılmaz, hatta kuvvet bulacakları asla ümid olunmaz.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْاَنْبِيَاۤءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا
وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

[İşte şu Yehûd üzerine züllü meskenetin nâzil olmasının se-

bebi Allah'ın âyetlerine onların küfredip bigayr-ı hakkın birçok nebiler katletmeleridir. Şu katlin ve küfrün sebebi; onların bütün bütün isyan edip itaat-i ilâhiyeden çıkmalarıdır. Halbuki onlar hudud-u ilâhiyeyi tecavüzle zulmettiler.] Binaenaleyh; züllü hakaretten kurtulamazlar.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Yehûd üzerine *z ü l l ü m e s k e n e t i n d a r b o l u n m a s ı* yla murad; *üzerlerine yapışmış ve sıvanmış gibi zilletin onlardan ayrılmamasıdır.* Her taraflarını ihata edip boş yerleri kalmadığına işaret için (ضرب) kelimesi varid olmuştur. Çünkü *d a r b ; içinde olan şeyi kubbesiyle ihata eden çadıra veya odaya* denir. Yehûdun züll ü meskenetleriyle murad; *onların katil ve esir olunmaları ve mallarının emval-i ganimet olması ve arazilerinin âhare temlik olunması ve kendilerinin her nerede görülse ve ne kadar zengin olsa hakîr ve perişan bir halde görülmeleridir.* Binaenaleyh; Yehûd milleti üzerine şu azapların cümlesi vakî olmuştur.

H a b l le murad; *Allah'tan ve mü'minlerden ahdalmak ve zimmet altına girmektir.* Zira; Allah'ın resulüne ve kitabına imanla ahid altına girer ve habl-i metîn olan din-i islâma yapışırlarsa mü'minlerle beraber mümin olur ve katil ve esaret gibi zilletten kurtulurlar. Binaenaleyh; habl-i metine sarılmayan Yehûd milleti dünyanın neresinde ve küre-i arzın hangi köşesinde olursa olsun hakîr görülürler ve hiçbir diyarda bir hükûmete ve bir padişaha mâlik değillerdir. Binaenaleyh; sözü dinlenir muteber bir reisleri yoktur. Şu halde âyetin mânâsı aynıyla vaki ve hariçte görülen âsârla müeyyeddir.

Yehûd üzerine ârız olan musibet üçtür ki onlar da *zillet, meskenet, gazabullah*tır. Bunların cümlesine sebep; onların küfürleri ve enbiyayı katilleridir. Lâkin züll ü meskenete sebeb; enbiyayı bigayrı hakkın katille küfrün mecmuudur, yalnız küfür değildir. Zira; yalnız küfür olsa bilumum kâfirlerin zelil ve hükümetten mahrum olmaları lâzım gelirdi. Halbuki öyle değildir. Şu halde yalnız küfür, zillete sebep olmaz. Belki yalnız enbiyayı katil, zillete sebep olabilirse de küfrün inzimamıyla zillet daha ziyade olur.

Gerçi zaman-ı saadette bulunan ve Kur'ân'ın nüzûlünden ve

hükümet-i islâmiyenin teşekkülünden sonra olan Yahûdiler enbiyayı katletmemişlerse de âbâ ve ecdadını haklı itikad edip katillerini tasvib ettiklerinden aynı cezaya müstehak olmuşlardır. Çünkü küfre rıza; ayn-ı küfür olduğu gibi masiyete rıza da ayn-ı masiyet olduğundan geçmişlerinin ef'aline rızaları onların cezalarına istihkaklarını icabetmiştir. Babaların cinayeti, evlâda nispet olunmak âdettir ve alelekser babanın seyyiatı evlâda sirayet ve intikal eder.

Küfürle beraber isyanın ve haddini tecavüz ederek bigayrı hakkın enbiyayı katlin züll ü meskenete sebeb olduğundan züll ü meskenetlerine sebebin bir kere katille beraber küfür ve bir kere de isyan olduğu zikrolunmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile insan günaha devam ettikçe masiyetin zulmeti tezayüd eder ve nur-u iman azalır, hatta bir hale gelir ki nur-u iman külliyen mahvolur ve onun yerine zulmet-i küfür gelir. Binaenaleyh; günahın devamı küfre ve küfrün de gazabullaha sebebolduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyanetmiştir.

Meselâ âdâbı terkeden sünneti terke ve sünneti terkeden farzı terke cesaret eder ve farzı terkeden ahkâm-ı şeriati istihkara ve şeriatı istihkara cesaret eden küfre cesaret etmiş olur. Yâhut, evvel geçenlerin küfrü ve enbiyayı katilleri zilletlerine sebebolduğu gibi, sonra gelenlerin isyanları da zilletlerine sebebolduğundan âyette tekrar yoktur. Çünkü küfür ve katil; eslâfa, isyan; ahlâfa ait olduğundan âyette tekrar şâibesi mündefi olmuştur. Zira enbiyayı katleden âbâ ve ecdadı ve Resulullahla Kur'ân'a isyan edense onların evlâd ve ahfâdıdır. Şu halde herbirinin züllü meskenete dûçar olmasına sebep; kendi fiilleridir. Taberî'de beyan olunduğu veçhile bunların zül ve meskeneti ceza-yı dünyeviyeleridir. Zira; âhirette küfürlerinin cezasını ayrıca göreceklerinde şüphe yoktur.

Hulâsa; dünyanın her neresinde bulunursa bulunsunlar Yahûdilerin üzerini züllü meskenet ihata edip hiçbir kuvvet ve şevkete mâlik olmadıkları ve ancak Allah'ın kitabına ve resulüne imanla habl-i metîn olan dinine yapışmak veyahut nastan ahdalıp zimmet altına girmek sebebiyle meskenetten kurtulacakları ve eğer imandan dönerlerse Allah'ın gazabıyla dönecekleri ve bunun da sebebi Allah'ın hakka delâlet eden âyetlerini inkârla küfredip

enbiyayı katletmeleri olduğu gibi isyan edip haddini tecavüz etmeleri dahî zilletlerine sebebolduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Yehûd üzerine züllü meskenet nâzil olduğunu beyanettiği gibi ehl-i kitabın cümlesi salâh ve fesadda müsavî olmayıp aralarında fark olduğunu dahî beyanetmek üzere :

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾

buyuruyor.

[Ehl-i kitabın cümlesi bir mertebede müsavi olmadı. Zira; ehl-i kitaptan bazıları cemaat-i âdile ve ümmet-i müstakîmedir. Çünkü; onlar gecenin saatlerinde secde eder ve teheccüd namazı kılar oldukları halde Allah'ın âyetlerini okurlar.]

يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَٰئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾

[Ehl-i kitaptan adaletle kaim olanların evsaf-ı âliyeleri; onlar Allah'a ve yevm-i âhirete iman ederler ve emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünkerle meşgul olurlar ve enva-ı hayrâta müsaraat ederler ve şu sıfatlarla muttasıf olanlar salihîn zümresindendirler.]

وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

[Onların hayrolarak işledikleri şeyler asla zayi' olmadığı gibi sevabı dahî noksan olmaz. Halbuki Allahü Taelâ müttekileri bilir ve amellerinin muktezasına göre sevap verir.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyette icaz ve mu-

kadder vardır. Zira takdir-i kelâm : (من اهل كتاب امة قائمة ومنهم امة مذمومة غير قائمة)'dir. Yani! «Ehl-i kitaptan bazıları adalet üzere kaim ve ibadetle meşgul olurlar ve bazıları da ümmet-i mezmume olup adalet üzere kâim olmazlar.» demektir ki, bundan evvel ehl-i kitabın bazılarının mü'min ve ekserisinin fasık olduklarını Vâcip Tealâ bu âyetle ispat etmiştir.

Vâcip Tealâ *e h l - i k i t a b ı n i m a n e d e n l e r i n i sekiz sıfatla senâ buyurmuştur:* Birincisi; *ümmet-i kaime olmalarıdır.* Çünkü bu âyette *ü m m e t - i k â i m e* demek; *geceyle teheccüd namazında kaim ve din-i islâma yapışmakta sâbit ve müdavim ve her işinde adalet üzere hareket eder* demektir. Şu halde ümmet-i kâime sıfatı onlar hakkında evsaf-ı memduhadandır. İkincisi; *gecenin saatlerinde tilâvet-i Kur'ân'la meşgul olmalarıdır.* Zira; tilâvet-i Kur'ân'da her kelimesine ve belki her harfine sevap verileceği ehadis-i nebevîyeyle sabit olduğundan Kur'ân okumak ayn-ı ibadet olduğu cihetle onlar hakkında sıfat-ı memduhadandır. Tilâvetlerinin devamlı olduğuna işaret için (يتلون) *devam ve istimrara* delâlet eden *muzari'* lâfzı üzere gelmiştir. Üçüncüsü; en mühim ibadet olan *secdeyle meşgul olmalarıdır.* Yani; onlar adalet üzere kıyam ve tilâvet-i Kur'ân'la meşgul olmakla beraber huşû' ve huzu' üzere yüzlerini türab-ı mezellete sürmekle dahi ubudiyetlerini izhar ederler demektir. Dördüncüsü; *Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman etmeleridir.* Allahü Tealâ'ya iman, meleklere, kitaplara ve enbiyaya imanı müstelzim olduğundan Allahü Tealâ'ya imanı zikirle diğerlerini zikirden iktifa olunmuştur. Beşincisi; *emr-i bilma'ruf,* altıncısı; *nehy-i anilmünkerdir.* Çünkü insan için her şeyden evvel vazife; iman ve amel ve tehzib-i ahlâk cihetinden nefsinin nevakısını ikmal etmektir. Bâdehu ebna-yı cinsinden sairlerinin nevakısını ikmaldir. Âharın nevakısını ikmal yukarıda beyanolunduğu veçhile hayrolan şeylere irşad ve şer olan şeylerden men'etmekle olacağından Cenab-ı Hak bu âyette kemâl sıfatlarını beyanettiği gibi ikmal sıfatlarını dahi beyanetmiştir. Yedincisi; *hayrata müsaraat etmeleridir.* Yani ölüm sebebiyle yetişememiş olmak korkusuna binaen hayratı acele işler ve sakîl addetmezler demektir. *S ü r a t ; umur-u dinde lâyık olan şeye*

ikdamdan ibaret olduğu cihetle *lâyık olmayan şeyi işlemeye ikdam* mânâsına olan acele gibi mezmum değildir. Sekizincisi; *sulaha zümresinden olmalarıdır.* Gerçi bunlar ehl-i kitaptan iman edenleri meth için varid olmuşsa da bu sıfatlar her kimde bulunursa memduh olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh herkesin, bu sıfatların kendisinde bulunmasına çalışması lâzımdır. Zira Cenab-ı Hakkın kitabında bunları zikirle bir sınıfı senâ etmesi; herkesi bu gibi sıfatlara terğib içindir.

Vâcip Tealâ bu âyette ehl-i kitaptan iman edenlerin, meratib-i insaniyenin en âlâsını iktisabettiklerini beyanetmiştir. Zira; onların iktisabettikleri kuvve-i nazariye olan itikadiyat ki, Allah'a ve âhirete imandır ve kuvve-i ameliye ki, adaletle kıyam, tilâvet-i Kur'ân, secde ve gayrın nevakısını ikmal hususunda emr-i bilma'ruftur. İşte bu âyet; bunların cümlesini câmi' olduğundan kemalât-ı insaniyenin en yükseğidir.

Tefsir-i Taberî'de beyanolunduğu veçhile *g e c e d e t i l â v e t* le murad; *akşamla yatsı arasında ve gece teheccüt namazında ve yatsı namazında tilâvete şâmil olduğu* gibi esahhı akval *yatsı namazında tilâvettir.* Zira; ehl-i kitabın kâfir olanlarında yatsı namazı olmadığından onlardan iman edenleri Cenab-ı Hak yatsı namazında tilâvet-i Kur'ân'la senâ buyurmuştur. Şu halde yatsı namazını devam üzere edâ eden kimse bu âyetle senâ olunanlar cümlesinde dahildir.

Cenâb-ı Hak bu âyetle hayrolarak işledikleri ef'âlin cümlesinin sevabından mahrum olmayacaklarını beyanla din-i islâma ta'neden Yahûdileri reddetmiştir. Çünkü; (Abdullah b. Selâm) ve etba'ı iman edince Yahûdilerin süfeha güruhu «Siz dininizi terkle hâib ve hâsir oldunuz. Binaenaleyh; siz Yehûdun şerrarısınız. Eğer şerrar olmasanız dininizi terketmezdiniz» demeleri üzerine bu âyetin nüzulüyle Yahûdilerin sözlerinin reddolunduğu mervidir. Şu halde iman edenlerin şerrardan olduklarını iddia edenlere karşı onların en hayırlı adamlar oldukları beyan olunmuştur.

Hulâsa; ehl-i kitabın cümlesi mertebede müsavi olmadığı, zira; onlardan bazıları Allah'a ve yevm-i âhirete iman ettikleri ve gecenin saatlerinde tilâvetle ve secdeyle vakit geçirdikleri ve emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker gibi mezaya-yı âliyeyle meşgul ol-

dukları ve enva-ı hayrâta müsaraat edip suleha zümresinden bulundukları ve işledikleri amelleri zayi' olmayıp ecre nail olacakları ve Allahü Tealâ'nın müttekilerin hallerini bilip ittikalarına göre sevap vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mü'min olanları senâ ettiği gibi kâfirlerin emvali ve evlâdı kendilerine menfaat vermeyeceğini dahî beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

buyuruyor.

[**Şol kimseler ki onlar kâfir oldular. Onlardan, malları ve çocukları Allahü Tealâ'nın gazabından hiçbir şeyi def'edemez. İşte küfrü irtikâpla beraber malına ve evlâdına güvenen kâfirler Cehennem'in yârânları ve Cehennem'de ebedî kalıcılardır.**] Binaenaleyh; onların Cehennem'den kurtulmaları veyahut azaplarının hafiflenmesi olamaz. Şu halde onlarda iman olmadığı cihetle dünyada işledikleri hayırları kabul olunmadığından menfaat vermez. Çünkü; amelin kabul olunup fayda etmesi imana mevkuf olduğundan imanı olmayandan hiçbir amel kabul olunmaz.

Cemadat içinde insana en ziyade nâfi olan emvalden ve hayvanattan, en ziyade yakîn ve nâfi olan evlâddan menfaat göremeyince bunların gayrı hiçbir şeyden menfaat görmeyecekleri evleviyetle sâbittir. Ebeden Cehennem'de kalmak kâfirlere mahsus olduğuna işaret için *edat-ı hasır* olan *zamir-i faslî* ile varid olmuştur. Binaenaleyh; fâsık olan mü'min, fıskı miktarı Cehennem'e girerse de ebeden Cehennem'de kalmayacağına bu âyet delâlet eder.

Yahûdilerin rüesâ ve zenginleri riyasetleriyle ve mallarıyla iftihar etmeleri üzerine âyetin onlar hakkında nâzil olduğuna dair bir rivayet varsa da Fahr-i Râzî ve Hazin'in beyanlarına nazaran

âyet bilumum kâfirler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü lâfz-ı âyet; mutlaka kâfirlere delâlet ettiğinden kâfirlerden bazılarına tahsiste bir mânâ yoktur.

***

Vâcip Tealâ kâfirin malı menfaat vermeyeceğini beyan edince hayrata sarfettiği malı menfaat verir zannını izale etmek üzere :

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ اَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا
اَنْفُسَهُمْ فَاَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

buyuruyor.

[Hayat-ı dünyada kâfirlerin fukaraya ve sair hayrata infak ettikleri sadakalarının sıfatı ve misali bir rüzgârın sıfatına ve misaline benzer ki o rüzgârda nebatatı yakıcı gayet sıcak sam vardır ve o rüzgâr, günah işlemekle nefislerine zulmeden kavmin ekinlerine isabet ederek o ekini ihlâk etti. Halbuki bu rüzgârın, hasılâtını ihlâk etmesiyle Allahü Tealâ onlara zulmetmedi ve lâkin onlar ancak nefislerine zulmederler.]

Yâni; kâfirin küfrü hâsılatı yakıcı samlı rüzgâra benzer. Binaenaleyh küfür; onun sadakasının ve sair hayratının sevabını iptal eder. Keenne gayet samlı veyahut şiddetli soğuk rüzgârın otları ve meyvaları yaktığı gibi, kâfirin küfrü de amelini iptal eder. Binaenaleyh; kâfirin ameli âfet isabet eden ekin gibi bilkülliye zayi'dir. Çünkü; bu âyette *s ı r r ; eşyayı ihlâk eden rüzgârdır ki, gayet sıcak rüzgâra şâmil olduğu gibi gayet soğuk rüzgâra dahî şâmildir.* Şu halde âyet-i celile; küfür ve nifakın mazarratını temsil etmiştir. *İ n f a k ; â'mâl-i hayriyenin cemisine şâmildir.* Binaenaleyh; kâfirin köprü yaptırmak, fukaraya ihsan etmek, eytam ve eramile iane vermek gibi amellerinden âhirette menfaat ümidederken âhirete gelip küfrünün amelini iptal ettiğini görünce — ekini ekip hasılatı beklerken, bir rüzgâr esip hasılatı yakınca menfaat şöyle dursun birçok mazarrat tevlid ettiğinden hüzün ve esefle hayret üzere bakakaldığı gibi — hüzn-ü ebedî içinde kalır.

Ekinle zayi' olan tohumuna ve sair masrafına ve neticede eli boşa çıktığına birçok acıdığı gibi kâfir de ömrünü ve sarf ettiği malını ve dünyada sa'yini ve neticede menfaat zannettiği şeyin ayn-ı mazarrat olarak zuhur ettiğini görünce ebedi tahassürler, hayretler ve azaplar içinde kalır. Ekinleri yakan, rüzgârı halk eden Allahü Tealâ ise de isyanları sebebiyle halk olunduğundan Allahü Tealâ tarafından onlara zulüm değildir. Zira; kendilerinin istihkakları veçhile halk olunduğundan ancak nefislerine zulmetmişlerdir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile sadakanın kabulü; Allah'ın vahdaniyetine iman ve resulünü tasdik ve sünnetini edaya ve emrine ittibaa mütevakkıftır. Müşriklerin ise Allah'a şirk, emrine muhalefet, resulünü tekzip ve sünnetini tatil edip verdikleri nafakayı ihlâs üzere vermediklerinden kabul olunmadığı beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ mü'minlerin ve kâfirlerin ahvalini beyandan sonra kâfirlerle ihtilâttan mü'minleri nehyetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Kendinizin gayrı kâfirlerden sırdaş tutmayın. Zira; ;kâfirler sizden zarar ve fesad verecek şeyi menetmezler.]

وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ

[Onlar size meşakkat verecek şeylere muhabbet eder ve sizin zararınızdan memnun olurlar.]

قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ

[Onların sizin meşakkatinize muhabbetlerinden nâşi ağızlarından buğz ve adavetleri zuhur etti.]

وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ

[Halbuki onların kalplerinde gizledikleri fesad ağızlarından çıkandan daha büyüktür.]

قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ۝

[Eğer aklınızla düşünürseniz biz sizin dünyanıza ve âhiretinize müteallik âyetleri muhakkak beyan ve izah ettik.]

Yani; mü'minlere lâyık olan müşrikleri dost ittihaz etmemektir. Binaenaleyh; ey mü'minler! Kendi emsaliniz mü'minlerin gayrı kâfirleri dost ittihaz etmeyin ki onlara esrarınızı tevdi edip gizli hallerinizi keşfettirmeyesiniz. Zira; onlar sizin hakkınızda zararı men'etmez ve fesadı esirgemezler, belki onlar sizin meşakkat ve zahmet çekmenizi arzu ve helâkinize muhabbet ederler. Hatta zararınızı son derece arzu ettiklerinden size olan buğzu adavetleri bilâ ihtiyar ağızlarından muhakkak olarak çıkıverir. Onların size kalplerinde gizledikleri buğzu adavet daha büyüktür. Eğer aklınız var da düşünürseniz biz sizin menfaat ve mazarratınızı beyan eder, dünyanıza ve âhiretinize müteallik âyetleri beyanettik.

Bitâne; insanın kendine sırdaş ittihaz ettiği aziz ve mutemed dostudur. Vâcip Tealâ mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyinin üç sebebini beyanetti: Birincisi; *kâfirlerin, mü'minlere zarardan başka birşey düşünmeyip ve fesadı mü'minlerden esirgememeleridir.* Çünkü *habâl; insanı acıtacak fitne, fesad ve zarardır.* Hiç bir kâfir ehl-i imanın zarardan vikayesini arzu etmez ve zarara uğramasını ister ve zararına çalışmakta kusur eylemez. İkincisi; *kâfirlerin, mü'minlerin meşakkatlerine muhabbet etmeleridir.* Çünkü, *anet; insana ârız olan şiddetli meşakkattir.* Kâfirlerin müminlere şiddetli meşakkat murad edip işbu meşakkate muhabbet ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Üçüncüsü; *onların mü'minlere adavetleri ağızlarından zuhur edip kalplerinde gizledikleri düşmanlıklarının daha büyük olmasıdır.* İşte şu esbaba binaen Cenab-ı Hak mü'minle-

ri, esrar verecek kadar kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyetmiştir. Zira; insan dostunu ve düşmanını farketmezse felâketten kurtulamaz. Şu halde mü'minlerin felâketten kurtulması için düşmanlarını bilip tanımaları icabeder.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran, Medine'de mü'minlerle Yahûdiler arasında rıza' sebebiyle karabet ve mücaveret sebebiyle komşuluk dolayısıyla yekdiğerine karşı sadakatli bulunduklarından zaman-ı cahiliyede umurlarını Yahûdilerle müşavere ettikleri gibi islâmın zuhurundan sonra dahî bu hal devam ettiğinden ehl-i islâm Yahûdilerden esrarını esirgemez bir haldeydiler. Halbuki Yahûdilerin onlara zarar kasd ve meşakkatlerine muhabbet etmeleri ve adavetlerini bazı kere ağızlarından kaçırmaları da vuku' bulduğundan bu gibi halleri beyan ve Yehûda esrar vermekten Cenab-ı Hak ehl-i imanı men'etmek için bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet her ne kadar Yehûd hakkında nâzil olmuşsa da bilumum kâfirler hakkında da hükmü caridir. Zira nehiy; mutlak olduğu gibi lâfz-ı âyet de cümlesine şâmildir ve itibar da lâfzın umumuna olup sebebin hususuna değildir.

Bazı kâfirin mü'minlerden bazılarıyla olan dostluğuna binaen zarardan vikaye etmesiyle âyete itiraz varid olmaz. Zira âyetin hükmü; cins-i kâfir hakkında olduğundan bazı efrada itibar yoktur. Çünkü; nâdirdir. Nâdire de hüküm taalluk etmez. Zira hüküm; cinste aranır, ferdlerde aranmaz.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyin sebeb-i âharını beyanetmek üzere :

هَا أَنْتُمْ أُولَاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Size tenbih olsun ki, şu görüşüp konuştuğunuz kâfirlere siz muhabbet edersiniz, halbuki onlar size muhabbet etmezler ve siz Allah'ın kitaplarının küllîsine iman edersiniz. onlar sizin kitabınıza iman etmezler.]

وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ

[Ve onlar size tesadüf ettiklerinde «Biz iman ettik» derler ve sizden ayrılıp tenha kaldıklarında sizin üzerinize gayz u gazaplarından parmaklarının uçlarını ısırırlar.] Beyninizde olan ülfet ve muhabbete, sözlerinizin bir olmasına, işinizin yolunda cereyan edip düşmanlarınıza galebenize, dininiz yolunda fedâ-yı câna hazır olmanıza hayret ve taaccüp ederek parmaklarını ısırmaya mecbur olarak gazaplarını izhar ederler.

قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾

[Habibim! Sen onlara «Ey münafıklar! Gazabınızla ölün» demekle iktifa et. Zira Allahü Tealâ kalplerde olan esrarı bilir.]

Yani Resulullah'ın onlara «Siz gazabınızla ölün» demesi onları tekdir ve aleyhlerine duadır ki «Helâk oluncaya kadar gazabınız artsın, o gazabınız sebebiyle helâk olun» demektir. Zira onların gazaplarının tezayüdü; islâmın kuvvet ve şevketinin tezayüdü nisbetinde olacağından bu kelime islâmın kuvvetlenmesine dahî duadır. Çünkü; «İslâmın günden güne terakkisini gördükçe hasediniz neticesi buğzu adavetiniz o nispette artar. Şu halde böyle elem içinde yaşamaktansa sizin için ölmek daha iyidir. Binaenaleyh; gazabınızla ölün ve Allah'ın gazabından da emin değilsiniz. Zira; Allahü Tealâ kalplerinizde gizli olan nifakınızı ve adavetinizi bilir ve icabına göre ceza verir» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kâfirlere muhabbet eden mü'minleri bu âyette tekdir vardır. Zira; kâfirin mesleki mensuh ve batıl olduğu halde salâbetini muhafaza edip ehl-i küfrün esrarını ifşa etmediği halde bir mü'minin yumuşak bulunup ehl-i islâmın esrarını onlara söyleyince elbette tekdire müstehak olduğundan Cenab-ı Hak o misilli salâbetsiz müslümanları bu âyetle tekdir etmiştir.

Taberî'de beyan olunduğu veçhile mü'minin kâfire buğzu kâfirin m'ümine buğzundan daha eşed olması lâzımdır. Zira; mü'min

onların kitaplarına ve nebilerine iman ettiğinden kâfirin buğzunu celbedecek bir sebep yoktur. Amma kâfir, mü'minin kitabına ve peygamberine iman etmeyip tekzip ettiğinden mü'minin buğzunu celbettiği cihetle mü'minin buğzu daha evlâdır.

Hulâsa; mü'minlerin kâfirlere muhabbet edip; halbuki kâfirlerin onlara muhabbet etmedikleri ve mü'minlerin kitapların hepsine iman ettikleri halde onların mü'minlerin kitaplarına iman etmedikleri ve kâfirlerden münafık güruhu ehl-i imana tesadüf ettiklerinde iman ettiklerini beyanedip tenhaya gittiklerinde ehl-i imana buğzu adavetin şiddetinden parmaklarını ısırdıkları ve o misilli münafıkların helâklerine duanın câiz olduğu, binaenaleyh; Resulullah'ın (موتوا بغيظكم) yani; [Gazabınız ölümünüze sebep olsun da gazabınızla ölün] buyurduğu ve Allahü Tealâ'nın herkesin kalbinde olan esrarı bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bazı sıfat-ı zemîmelerini beyandan sonra bazı âhari beyanetmek üzere:

إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا

buyuruyor.

[Eğer size bir iyilik dokunursa o iyilik onları kötü kılar ve eğer size bir musibet isabet ederse onlar o musibete ferah ederler.

وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ

[Ve eğer siz onların ezalarına sabreder ve muharremattan ittika ederseniz onların hilelerinden hiçbir şey, size zarar etmez. Zira; Allah'ın ilmi onların amellerini ihata ettiğinden sizi onların şerrinden muhafaza eder.]

Yani; ey mü'minler! Kâfirlerin size adavetleri bir dereceye kadar varmıştır ki, eğer size dünya menfaatinden bir şey isabet

eder ve düşmanınıza galebe edip emval-i ganimet alırsanız onları, size isabet eden bu gibi iyilikler kötü kılar. Çünkü; şiddet-i adâvetleri neticesi size isabet eden iyilik onlara keder ve meşakkat verir. Zira; razı olmadıklarından adem-i rızalarının eseri yüzlerinde görülür. Eğer size, düşmana mağlup olmak veya beyninize nifak düşmek gibi bir belâ isabet ederse onlar o belâya sevinirler. Zira düşmanlığın eseri; düşmanın musibetine mesrur olmaktır ve eğer siz onların ezalarına ve ibadet-i ilâhiyeden gördüğünüz meşakkate sabreder, Allah'tan korkar ve bilumum muharremattan içtinapla işinizin küllisini Allah'a tefviz ederseniz onların hileleri size zarar etmez ve hiçbir menfaatinizi noksan edemez. Zira; Allah'ın ilmi onların her amelini ihata eder. Binaenaleyh; siz inayet-i ilâhiyedesiniz.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *h a s e n e* yle murad; *sıhhat-ı beden, ucuzluk sebebiyle maişetin bolluğu, emval-i ganimetin husulü, düşmana galebe, akraba ve ahbab arasında ülfet ve muhabbetin devamı gibi menfaat-ı dünyadır.* İşte bu gibi menafiin müslümanlar hakkında hasıl olduğuna kâfirlerin keder edip sevmediklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. *S e y y i e* yle murad; hasenenin zıddı olan *fakr ve ihtiyaç, düşmana mağlup olmak, akraba ve ahbap arasında ülfet karşılığı nefret ve ittihad karşılığı tefrika hasıl olmak nehbü gârâta maruz kalmak* gibi şeylerdir ki bu gibi belâyâ isabet ederse bunlara mesrur oldukları beyanolunmuştur.

İnsanın gerek ibadette, gerek sair hususatta göreceği meşakkate sabır ve haram olan şeylerden ittikası Allah'ın hıfzına ve inayetine sebep olacağına ve düşmanların hileleri zarar veremeyeceğine bu âyet sarahatle delâlet eder. *O n l a r ı n a m e l i n i A l l a h ' ı n i h a t a s ı* yla murad; *ilminin ihatasıdır.* Zira; ihata-i zatiye ecsama mahsus olup Allahü Tealâ cisimden münezzeh olduğu cihetle ihata-i ilmiye ile te'vil etmek aklen ve şer'an vâciptir. Çünkü; zat-ı ilâhiyenin ihatası murad olunamaz.

Hulâsa; kâfirlerin âdetleri mü'minlere isabet eden iyilikten meyus olup kötülükten mesrur olmaları olduğu ve ibadette ve din hususunda tesadüf ettiği meşakkatlere sabırla menhiyattan nefsini vikaye edenleri düşmanlarının şerrinden Allah'ın muhafaza

edip zararlarından ve hilelerinden mahfuz olacakları ve Allahü Tealâ'nın kullarının amellerini ilmiyle ihata edip muktezasına göre ecir vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ sabırla ittika eden kimseleri düşmanlarının şerrinden muhafaza edeceğini beyanettiği gibi ehl-i imana bilfiil nusret ettiğini dahi beyanetmek üzere :

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِن۪ينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١٢١﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda kuşluk vakti müminlere muharebe için makamlarını tayin eder olduğun halde sen ehlinin yanından çıktın. Halbuki Allahü Tealâ tarafeynin sözlerini işitir ve niyetlerini bilir.]

اِذْ هَمَّتْ طَٓائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

[Şol zamanda Allahü Tealâ tarafeynin hallerini bilir ki, sizden iki taife korkmak kasdettiler. Halbuki Allahü Tealâ; o iki taifenin velisi ve yardımcısıdır. Ancak Allahü Tealâ üzerine mü'minler tefviz-i umur etsinler ve mütevekkil olsunlar.]

Tefsir-i Taberî'de ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile (Uhud) vak'asının bidayesini tasvir etmiş ve bundan evvelki âyette beyan olunan düşmanların hilelerinin zarar vermeyeceğini ispat için varid olmuştur.

Beyzâvî, Fahr-i Razi ve Medarik'in beyanları veçhile bu âyette *R e s u l u l l a h ' ı n e h l i* yle murad; *Hz. Ayşe (R.A.)'dır.* Zira; Uhud günü Resulullah, Hz. Ayşe'nin evinden çıkmış ve yaya olarak (Uhud)'a kadar gidip harp mevkilerini tayin ve askerî ta'biye etmiştir. *T e b e v v ü ' ; mü'minlerin muharebe mevkilerini hazırlamaktır. T a i f e t â n* ile murad; Hazreç'ten *Benû Seleme* ve Evs'ten *Benû Hârise*'dir.

Uhud vak'ası şöyle cereyan etmiştir: Şevvalin on ikinci Çar-

şamba günü Kureyş müşrikleri muharebe için (Uhud) Dağının civarına geldiklerinde Resulullah eshabıyla istişaresinde reis-i münafıkîn olan (Übey b. Selül)'ü de dahil kıldı. Ehl-i istişareden bir kısmı Medine'den çıkmayarak müdafaa halinde kalınmasını ve diğer bir kısmı da kâfirlere karşı çıkılmasını re'y verdiler (İbn-i Selül) de Medine'de kalmak cihetini tercih edenlerdendi. Fakat Medine'den çıkılmasına re'y verenlerin ısrarları üzerine Resulullah, Hz. Ayşe'nin hücresine girdi ve silâhını kuşanıp çıkınca kâfirlere karşı çıkılmasını re'y verenler nedamet edip işi Resulullah'ın reyine terketmişlerse de Resulullah «Silâhını kuşanan bir nebî harb etmeyince oturmaz» buyurdu ve askerini hazırladı. Cuma günü namazdan sonra islâm ordusuyla (Cebel-i Uhud)'a çıktı ve askerini tâ'biye edip düşmana karşı hareketi ta'yin etti. Fakat İbn-i Selül «Biz kendimizi ve evlâdımızı öldürtecek divane miyiz?» dedi ve maiyetinde olan üç yüz kişi ile saff-ı harpten dönüverdi. Onların geriye dönmesi üzerine âyette beyan olunan iki tâife — Benû Seleme ile Benû Hârise kabileleridir — asakir-i islâmiyenin iki tarafını teşkil ettikleri halde ric'at etmek niyet etmişlerdi. Fakat Allahü Tealâ âyette beyanettiği veçhile onların kalplerine metanet, vücutlarına kuvvet vermekle nusret edip avdetetmek fikrini terkle mevki-i harpte sebat ederek maiyet-i nebeviyeden ayrılmadılar.

Hulâsa; Uhud gazasının tedarikine Resulullah'ın bir kuşluk vakti mübaşeret ve harbe elverişli mahalli arayıp askerini o vechile ta'biye ettiği ve asakir-i islâmiyeden iki fırkaya korku gelmekle ric'at etmek niyet etmişlerse de Allahü Tealâ'nın onlara muavenet edip sebat ettikleri ve her mü'minin Allah'a tefviz-i umur etmeleri lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ (Uhud) Gazasına işaret ettiği gibi (Bedir) Gazasına dahî işaret etmek üzere :

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki muhakkak (Bedir)'de Allahü Teâlâ size yardım etti. Halbuki Bedir'de siz zelîl ve fakîr idiniz. Binaenaleyh; Bedir vak'asında nail olduğunuz nimete şükretmeniz için Allah'a ittikanız vaciptir.]

Yani; siz fakîr ve mühimmat-ı harbiyeniz gayet az olmakla zelîl ve düşmanınıza nispetle az olduğunuz halde Bedir'de size Allahü Teâlâ muhakkak yardım etti ve o günde azlığınızla beraber nail olduğunuz nimetin şükrünü edâ etmek için Allaha ittika edin ve o günde muhalefet etmeyip mansur olduğunuz gibi bugünde dahi muhalefet etmek ve münhezim olmaktan nefsinizi vikaye edin.

Fahr-i Razi ve Beyzavi'nin beyanı veçhile *B e d i r ; Mekkeyle Medine arasında bir kuyunun ismidir* ki kuyuyu kazan kimsenin ismi (Bedir) olduğundan sahibinin adıyla anılmıştır.

Bedir vak'asında asakir-i islâmiye fakir olmakla beraber adetleri az ve alât-ı harbiyeleri noksan olduğuna işaret için Cenab-ı Hak (وانتم اذلة) buyurmuştur ki *e z i l l e ; zelilin cemidir. Z e l i l ; adetlerinin ve silâhlarının azlığı sebebiyle düşmanlarına mukavemete iktidarlarının olmamasından kinayedir.* Çünkü; ehl-i iman üç yüz on üç kişi ve düşmanları ise bini mütecaviz olup asakir-i islâmiyenin maiyetindeki bir ata mukabil müşriklerde yüz at vardı. Ve tarafeynin silâhı da bu nispette olduğu halde Allahü Teâlâ mü'minleri onlar üzerine musallat kıldı. Kâfirler makhur ve münhezim ve mü'minlerse mansur ve muzaffer oldu. Şu halde mümkün olduğu kadar esbab-ı âdiyeye tevessül etmekle beraber insanların her saatte Cenab-ı Hak'tan istimdad etmeleri lâzımdır. Çünkü; nusreti halkedecek Allahü Teâlâ'dır. Nusretin sırf esbab-ı maddiyeyle vücut bulmayıp herhalde inayet-i ilâhiyenin inzimamı lâzım olduğuna Bedir vak'ası şahittir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğuna nazaran Bedir vakası Resulullah'ın ilk bulunduğu muharebedir. Fiilen Resulullah'ın iptida bulunduğu muharebe budur ve ashabına «Sizin adediniz Talût'un askerinin adedine muvafıktır» buyurduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ Bedir Gazasında vaki' olan vukuattan bazılarını beyanetmek üzere :

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَلِينَ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda mü'minlere ârız olan korkuyu kaldırmak için sen onlara «Semâdan nazil olan üç bin melekle Rabbinizin size imdad etmesi kâfi değil mi?» demekle onların kalplerini metanete sevkediyordun.]

Yani; zikret habibim- Rabbin Tealâ'nın şol zamanda nusretini ki o zamanda senin eshabın düşmanlarının çokluğuna, kendilerinin azlığına bakarak za'fiyet âsârı göstermelerine mebni sen onların kalplerini takviye etmek üzere va'd-i ilâhiyi onlara beyan zımnında diyordun ki «Size Rabbinizin üç bin melekle imdad etmesi kâfi olmaz mı? Rabbiniz semadan inzal olunmuş üç bin melâikeyle imdad edecek». İşte eshabına böyle demekle mü'minlerin kalplerini teşci' ediyordun.

Bu âyette beyan olunan *meleklerle imdad; Bedir Gazasında olmuştur.* Çünkü; Bedir Gazasında Vâcip Tealâ evvelâ bin melâikeyle imdad edip, sonra iki bin de göndermekle âyette beyan olunduğu veçhile üç bin olmuştur. Bundan sonra iki bin dahî göndermekle imdada gelen melâikenin beş bin olduğu sarahat-ı Kur'ân'la sâbittir. Fakat bazı âyette bin, diğerinde üç bin, bundan sonraki âyette beş bin olduğunun tevcihi; beyanolunduğu veçhile imdadın evvelâ bin melâikeyle olup sonra iki bin daha imdad etmekle mecmuu üç bin oldu. Sonra iki bin daha ilâve edilince adedin mecmuu beş bine bâliğ olmuştur. Binaenaleyh; âyetler beyninde münafât yoktur.

Bedir'de mü'minler alât ve esbabın yokluğuna ve adedin azlığına ve düşmanın kuvvet ve çokluğuna bakarak nusretten meyus olduklarına işaret için *nefy-i müekkede delâlet eden* (لن) kelimesi meleklerle imdadın kâfi olmadığını inkâr için *hemze-i istifham* ile varid olmuştur. Çünkü meleklerle imdadın kifayet etme-

mesini inkâr, kifayet edeceğini ispat etmektedir. Zira (ألن يكفيكم) demek; *size kifâyet etmez mi ve meleklerle imdadın kifayet etmemesi nasıl olur? Elbette kifayet eder* demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile asakir-i islâmiyeye meleklerin nasıl yardım ettiğinde ihtilâf varsa da esah olan rivayet; melekler mü'minlerle beraber muharebeye girmişler, müslümanlara kuvvet-i kalp vermişler ve müslümanların adedini çok göstermekle kâfirleri korkutmuşlardır. Gerçi melâikeden az bir cemaat birçok küffar ordusunun altını üstüne getirmekle derhal ihlâk ederlerse de muharebe meydanında alelâde harbetmekle imana davet etmek âdet-i ilâhiyedir ve bu ümmete bir lûtuf ve resulüne inayettir. Çünkü; Bedir'de bulunan müşriklerden birçokları sonralarda şeref-i imanla müşerref olarak ashab-ı ızamın büyükleri sırasına geçtiler ve din-i islâma çok büyük hizmetler ettiler. Eğer ümem-i sâlifeden bazılarının ihlâki misilli meleklere Cenab-ı Hak emretse de def'aten müşriklerin hepsi helâk olsaydı bu gibi faydalar fevtolacağı gibi Resulullah'ın halkı imana daveti, icbar suretiyle olur, ihtiyar suretiyle olmazdı. Halbuki imanda muteber olan ihtiyarî olup icbarî değildir. Binaenaleyh; melekler de asker suretinde geldiler, ehl-i islâma yardım ettiler ve islâmın karaltısını çoğaltmakla kâfirlerin inhizam ve perişanlığına sebep oldular.

***

Vâcip Tealâ meleklerin imdadı kâfi olduğunu ispat etmek üzere :

بَلٰٓى اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾

buyuruyor.

[Eğer Allah'tan imdad isterseniz bu kadar imdad size kifayet eder ve lâkin onların mukatelelerinden göreceğiniz meşakkate sabreder ve firar etmek ve münhezim olmaktan korkarsanız ve on-

lar size şu saatte fevrî yani kemal-i süratle gelirlerse dahî Rabbiniz size alâmetlenmiş beş bin melekle imdad eder.]

Yani; bu kadar imdad size kâfi olur, fakat harpten göreceğiniz zahmete sabretmek ve hal-i harbe muhalif hareketten korkmak ve nefsinizi vikaye etmek şarttır. Eğer siz şu şartlara riayet ederseniz onlar da süratle size gelirlerse Rabbiniz meleklerle imdadını beş bine iblâğ eder ve o meleklerde beşerden temyiz edecek alâmetler vardır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (İbn-i Abbas) Hazretlerinin rivayetine nazaran meleklerin alâmeti; *sarıkları sarı ve kır olan atlarının alınlarında ve kuyruklarında beyaz bir şey bağlı olduğu* halde gelmişler ve alâmetleri böyle görünmüştür ve bu âyette beyan olunduğu veçhile melekler alâmet-i mümtâzeyle gelince Resulullah'ın eshabına «Melekler alâmet-i fârikayla geldiler. Siz de alâmetlenin» dediği ve Hz. Ali ile Hz. (Hamza)'nın ve (Zübeyr)'in alâmet-i farikayla alâmet ihtiyar ettikleri mervidir.

Vâcip Tealâ herhalde imdad edeceğini bildiği için düşmanları sür'atle hücum edecek olsalar bile imdad edeceğini beyanetmiştir ki, eshab, imdadın geleceğinde tereddüt etmesinler. Çünkü; Ebussuûd Efendi'nin beyanı veçhile düşmanın sür'atle geldiğinde alelekser imdad mümkün olamadığından Cenab-ı Hak düşmanın sür'atle geleceği farz olunsa bile imdad edeceğini beyanla ehl-i imanın kalplerini takviye ve tereddütlerini izale etmiş ve va'd-i ilâhi üzere mü'minlerin galebeleri temin olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ meleklerle imdadını beyanettiği gibi esbab-ı maddiye nusreti temin etmeyip, nusreti temin edecek esbab-ı maddiyeyle beraber ancak inayet-i ilâhiye olduğunu beyanetmek üzere :

وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ meleklerle imdadı kılmadı, ancak size müjde kıldı ve sizin kalbiniz kararlaşsın ve rahat olsun için size imdad ve o imdadla sizi tebşir etti. Halbuki nusret olmaz, ancak cümle âleme gâlip olup ef'ali hikmetten hâli olmayan Allahü Tealâ tarafından olur.] Yoksa Allahü Tealâ nusret vermeyince askerin çokluğu ve mühimmat-ı harbiyenin mükemmel olması tesir etmez. Şu kadar ki mühimmat-ı harbiye kuvvet-i kalp olup esbab-ı zâhiriye kabîlinden olduğu için onu ihmal etmemekle beraber nusreti Allah'tan beklemek ve elde bulunan esbabın çokluğuna ve kuvvetine itimad etmemek lâzımdır.

لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ﴿١٢٧﴾

[Allahü Tealâ kâfirlerden bir fırkayı ihlâk etmek veyahut inhizam ile onları makhur edip hâib ve hâsir olarak nedametle geri döndürmek için size nusret vermiştir.]

Yani; Allah'ın imdadı olmadı, illâ size beşaret oldu ve düşmandan kalbinize gelen korkuyu kaldırmak ve imdad sebebiyle kalbinizi rahat ettirmek ve ıztırabınızı sükûnete tebdil etmek için size meleklerle imdad etti. Halbuki nusret; ancak taraf-ı ilâhiden olur ki, Allahü Tealâ istediği kullarına in'âma ve istediğinden intikama kadir ve herkesin halini bilir ve ef'ali hikmet üzere müştemildir. Allah'ın size nusreti; müşriklerin kuvvetini teşkil eden erkân-ı mühimmesinden bir kısmını katletmek ve diğer bir kısmını elinize esir düşürmek veyahut onları makhur olarak ezher cihet zarar edici oldukları halde geri döndürmektir ki, bu suretle size inayeti zuhur etmiştir. Binanealeyh; kâfirlerin âleme karşı itibarları zâyi' olmuş ve mertebeleri düşmüş ve bilâkis ehl-i imanın kadri yükselmiştir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *Vâcip Tealâ'nın meleklerle imdadını beyan etmekte mü'minlere* iki fayda vardır: Birincisi; *kalplerine ferah ithal etmek,* ikincisi; *Allahın nusret edeceğini bilerek kalplerine kuvvet ve şecaat gelmektir.* Şu iki faydadan ikincisinin maksad-ı aslî olduğuna işaret için bir işten maksad-ı asliye delâlet eden *lâm* ile (ولتطمئن) vârid olmuştur. Çünkü; kuvvet-i kal-

be malik olmayan askerden hiçbir şey beklenmez. Hatta kendine itimadı ve metanet-i kalbiyesi olmayan bir milletten dahî fayda beklenemez. Binaenaleyh; bir millet için kendinin varlığını bilmek ve şecaat-i kalbe mâlik olmak ve kuvve-i maneviyesini yüksek tutmak o milletin mevcudiyetini idame eden esbaptan pek kuvvetli ve ehemmiyetlisi olduğundan iş başında bulunan zevatın daima milleti yükseltmeleri ve askerin kuvve-i maneviyesini takviye etmeye çalışmaları lâzımdır.

Allah'ın nusretinden dahî mü'minlere fayda iki olup birincisi; *kâfirlerin bir taifesini helâk edip kuvvetlerini kırmak,* ikincisi; *onları mağlûp, rezil ve rüsva etmekle din-i islâmın esasını kurmak ve Ceziret-ülArab'a karşı şevket-i islâmiyeyi i'lâ etmek* olduğuna âyet delâlet eder.

Vâcip Tealâ meleklerle ehl-i imana imdad etmişse de nusret meleklerden olmayıp ancak Allahü Tealâ'dan olduğunu beyanla herhalde muharebede askerin çokluğuna ve mühimmatın mükemmel olduğuna güvenmeyerek inayet-i ilâhiyeye iltica etmek ve esbab-ı zâhiriyeye tevessülle beraber nusreti Allah'tan beklemek vâcip olduğunu beyan ve bu hususta Allah'a rapt-ı kalbetmek lâzım olduğunu tavsiye etmiştir. Askerin ve mühimmatın çokluğu fayda etmeyip nusret ancak Allah'tan olduğuna âlemde binlerce vukûat şahittir ve bunu inkâra hiç kimsenin mecali yoktur. Zira vukûat; bu dâvâyı bedahet haline getirmiştir.

Yukarıdan beri zikrolunan âyetlerde nusret ve imdad-ı ilâhi kulların ittikasına talik olunup ittika ise bilcümle vacibâtı edâ ve muharrematı terkle olacağından nusretin Allah'a ubudiyette devam edip vezaif-i şer'iyesini bihakkın edâ ve itimad-ı tâmla itimad edenlere olacağı beyanolunmuştur. Binaenaleyh; ehl-i islâmın mağlûbiyeti daima terbiye-i ilâhiyeye istihkak kesbetmekle olmuştur. Yoksa bihakkın şeriata temessük eden bir milletin ordusu bihakkın şeriata temessük ederse hiçbir zaman mağlûp olmaz ve buna da Hz. Ömer zamanında vuku' bulan muharebelerde görülen fütuhat-ı azîme şahittir. Binaenaleyh; şeriate riâyet azaldıkça o nispette mağlûbiyet çoğalmıştır. Çünkü; dinine riayet etmeyen millette irtibat olmadığından düşmana karşı metaneti olamaz.

*
**

Vâcip Teala mü'minlere nusretini va'dettiği gibi kâfirlerin emri zâtına ait olup resulüne birşey ait olmadığını dahi beyanetmek üzere :

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ۝

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! Kâfirlerin işinden sana hiçbir şey ait olmadı, belki emrin küllisi Allahü Tealâ'ya ait olduğu gibi onların emri dahi Allahü Tealâ'ya aittir. Binaenaleyh; ya onlar tevbe ederler, Allahü Tealâ da tevbelerini kabul eder veyahut tevbe etmezler küfrüzere giderler. Allahü Tealâ onlara azabeder. Zira; onlar zalimlerdir.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; (Bi'r-i Maûne)'ye tâlim-i Kur'ân için gönderilen eshabı katledenler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; hicretin dördüncü senesi Resulullah (Mekke) ile (Asfan) denilen mahal arasında (Benî Hüzeyl) beldesinde (Bi'r-Maûne) isminde bir kuyunun adıyla anılan memleket ahâlisine Kur'ân'ı ve ahkâm-ı diniyeyi öğretmek üzere ashaptan yetmiş kimseyi gönderip (Âmir b. Tufeyl)'in âvânıyla beraber onları tamamen katletmesi üzerine Resulullah'ın kâtiller aleyhine dua etmek murad etmesini müteakip bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Buna nazaran *mânâ-yı âyet :* [Habibim! Senin için kulların mesalihinden birşeye endişe yoktur. Ancak tarafımızdan vahyolunan âyetler vardır. Zira; kâtillerin ihlâkinden sana birşey ait değildir. Allahü Tealâ kullarının mesalihini bilir. İsterse ihlâk eder, isterse tevbeye muvaffak kılar veya küfr üzere ısrar ederlerse şiddetle onlara azab eder. Zira; zalim olduklarından azabın şiddetine müstehaklardır.] demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile, âyetten maksad; izn-i ilâhi olmadıkça sözden ve fiilden resulünü menetmektir. Kâfirler hakkında duadan men'in hikmeti; onlara tevbe tevfik edip islâma birçok hizmetleri vuku' bulacağı veyahut kendileri tevbe etmezlerse mü'min olarak evlât meydana getireceklerini bildiğinden Cenab-ı Hak

resulünü duadan men'etmiştir. Ve nefselemirde o havalide olan kabilelerden bilâhare din-i islâma birçok hizmetleri vuku' bulmuştur.

***

Vâcip Tealâ her emrin kendine ait olduğunu ispat etmek üzere :

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde olan mevcudatın cümlesi Allah'ın mahlûku ve memlûkleridir. Binaenaleyh; her umurları Allah'a aittir. Şu halde Allahü Tealâ dilediği kulunu mağfiret ve dilediği kulunu ta'zibeder. Zira; Allahü Tealâ tevbe edenleri mağfiret eder ve tevbelerini kabul ile merhamet buyurur.]

Vâcip Tealâ'nın bu âyette mağfiret edeceğini beyanı, azab edeceğini beyan üzere takdimle rahmetin gazap üzerine gâlip ve mukaddem olduğuna işaret buyurmuş ve mağfiret ve azabı, ukalâya yani mükellef üzerine câri olduğundan aklı olanlarda istimali gâlip olan (من) lâfzı üzerine varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ müminlere emr-i cihatta lâzım olan tedabîr-i maneviyeye tevessülü ve harpte eslah olan tarîki beyan ettiği gibi mü'minleri lâyık olmayan şeylerden nehiy ve hallerine muvafık olan şeylerle emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

buyuruyor.

[Ey müminler! Kat kat fazla ribâyı ekletmeyin ve âhirette azab-ı Cehennem'den kurtulmak ve Cennet'e girmekle felâhyâb olmak için Allah'tan korkun ve haram olan şeylerden nefsinizi sakının.]

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ۝ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۝

[Ve kâfirler için hazırlanan Cehennem ateşinden ittika edin ve merhamet-i ilâhiyeye nâil olmak için Allah'a ve resulüne itaat edin.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *e z ' a f - ı m u - z a a f* la murad; zaman-ı cahiliyede bir kimse borcunu veremediği zaman alacak sahibi bir misil daha zammıyla bir vakt-i muayyene kadar müsaade eder. O vakit geldiğinde veremezse tekrar zamla yine müsaade ve bu veçhile fâiz, asıl malı birkaç misli tecavüz eder. *İşte bu suretle aldıkları faize* ez'âf-ı muzaafe denir ki bu da haram olduğundan Cenab-ı Hak ehl-i imanı bundan nehyetmiştir. Zira *r i b a ' ; medyundan bilâ ivaz alındığı için haram kılınmıştır.* (Uhud) vak'asında müşriklerin infakettikleri emval-i kesîre riba' ile hasıl olduğundan ehl-i iman kâfirlerden intikam almak üzere riba' ile emvali teksîre meyletmeleri üzerine Cenab-ı Hak riba'dan ehl-i imanı nehyetmiştir. Gerçi ittika muharrematın cümlesinden içtinaba şâmilse de bu âyette ittika; haram olan riba'-yı yemekten ittikaya masruftur. Ribâyı yerse haramı irtikâp ettiği cihetle felâh fevtolacağından felâha nâil olmak için ribâdan ittika ile emretmiştir. Ribâyı yemek Cehennem ateşine istihkakı icabettiğinden Cehennem ateşinden ittika ile dahî emretmiştir. Cehennem ateşi imanı olmayanlara lâyık olduğundan dolayı onlar için hazırlandığını beyanetmek, Cehennem ateşine nefsini lâyık gören âsî ve fâsık müslümanların dühûlüne mâni değildir. Zira; âsiler isyanı irtikâpla nefsini Cehennem'e münasip görmüşlerdir. Şu halde Cehennem ateşinin kâfirler için ihzar olunduğunu beyan, ehl-i imanın fâsıkları için Cehennem ateşi olmamak icabetmez. Ve âyet Cehennem'in el'an mahlûk olmasına dahî delâlet eder. Zira

zaman-ı mâzide hazırlandığını beyan; elyevm mevcut olduğunu beyandır.

*
**

Vâcip Tealâ Allah'a ve resulüne itaatle emredip itaatin merhamet-i ilâhiyeye vesile olacağını beyandan sonra mağfiret-i ilâhiyeye sür'at etmelerini emretmek üzere :

وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ۝

buyuruyor.

[Rabbinizin mağfiretine müsaraat edin ve eni yerle gökler kadar olan Cennet'e sür'at edin ki, o Cennet müttekiler için hazırlanmıştır.]

Yani; ey müminler! İbadet ve amel-i salihinize itimad etmeyin, belki günahlarınızın setrini icabeden tevbeye iman ve ihlâs gibi esbaba ve âmâl-i salihaya tevessül edin ki, vüs'atı semavat ve arz gibi olan Cennet'e müstehak olasınız. Zira o Cennet; memur olduğu ibadetleri yerine getiren ve menhî olan şeylerden sakınan müttekiler için hazırlanmıştır.

Kâzî'nin beyanı veçhile *mağfirete müsaraat*ın manası; *mağfireti mucip olan esbaba müsaraattır.* O esbap ise; *günahlardan tevbe, din-i islâma duhul, feraizi ve her amelini ihlâs üzere edâ, din-i islâmı i'lâ için cihad ve sair â'mâl-i salihadır.* Çünkü; bunların cümlesi ihlâs üzere yani Allahü Tealâ'nın rızası için işlenirse mağfirete sebeptir.

Mükellef olan kimse için nefsinden azabın def'ine ve sevaba nail olmaya çalışmak vacip olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira mağfirete müsaraat; azabın def'ine ve Cennet'e müsaraat, sevabına nâil olmaya müsaraat olup her ikisine müsaraatle emir, sa'yin vâcip olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; ibâdâtı edada terk ve tekâsül eden günahkâr olur.

Cennet'in vüs'ati semavat ve arzın vüs'ati kadar olmakla mu-

rad; *Cennet'in vüs'atini beyanda temsildir.* Çünkü; bizim indimizde semavatla arzdan daha geniş birşey olmadığından Cennet'in vüş'atini bize ta'rif etmek ancak bunlarla.olabilir. Binaenaleyh; yeri ve göğü halk eden Cenab-ı Hak onlar vüs'atinde veyahut daha vâsi Cennet'i halk etmeye kadir olduğunda şüphe yoktur. Birşeyin eni uzunundan kısa olduğundan temsil semavat ve arzın isimleriyle oldu ki, uzunluğu daha ziyade olduğuna istidlâl olunsun. Cennet'in vüs'atı semavat ve arzın vüs'atında olması Cennet'in, semanın fevkinde olmasına münafi değildir. Zira; Cennet'in, semavatın fevkinde ve Arş-ür Rahman'ın altında olduğuna dair ehadis-i celile vardır. Hatta Rum amiri (Hirakl) in Resulullah'a gönderdiği elçisi Resulullah'a «Sen bir Cennet'e davet ediyorsun ki, o Cennet'in eni semavat ve arzın eni gibidir. Şu halde Cehennem nerededir?» dediğinde Resulullah «Sübhanallah! Gündüz geldiğinde gece neredededir?» buyurmuştur. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile şu kelâm-ı nebevînin manası «Felek döndüğünden gündüz âlemin bir canibinde, gece de diğer canibinde hasıl olduğu gibi Cennet âlemin âli cihetinde olunca Cehennem de onun zıddı olan cânib-i süflîsinde olur.» demektir. Bundan evvelki âyet Cehennem'in el'an mahlûk olduğuna delâlet ettiği gibi bu âyet de Cennet'in şimdi mahlûk ve mevcut olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Cennet'in müttekiler için hazırlandığını beyandan sonra müttekilerin sıfatlarını beyanetmek üzere :

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾

buyuruyor.

[O Cennet kendileri için hazırlanan müttekiler şol kimseler ki onlar hal-i mazarrat ve hal-i meserrette muhtac olanlara infak ederler ve gazaplarını yutarlar ve nâsın kusurlarını affederler. Halbuki Allahü Tealâ ihsan edenleri sever.]

Yani; müttekilerin evsaf-ı memdûhaları cümlesinden olarak onlar gerek ganî ve gerek fakîr ihtiyaçları zamanlarında mümkün olan şeyi muhtaç olanlara infak ederler. Şiddet, vüs'at, ferah ve kederli zamanlarının hiçbirinde infakı ve halka ihsanı terketmezler ve bir kimse hakkında karınları dolu gazapları olsa onu yutar, hazmeder, nâsın kusurlarını affederler. Zira; nâstan, mukteza-yı beşeriyet vaki olan kusur üzere mücazata ikdam etmezler ve şu evsaf üzere bulunan müttekiler rıza-yı ilâhiye nâil olurlar. Çünkü; Allahü Tealâ ihsan edenlere muhabbet eder ve erbab-ı ihsandan râzı olur.

Tefsîr-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *s a h a v e t ; ruhun yarısı mesabesinde olan malı sarfetmek* olduğu cihetle nefis üzerine ağır olduğundan Cenab-ı Hak müttekilerin evsaf-ı memduhalarından sehâyı takdim buyurmuştur. *S e r r a ' ; ganî ve bolluk ve ferah zamanı* ve *d a r r a ' ; zararlı, kederli, fukaralık ve müzayaka zamanı* demektir. İşte müttekiler şu hallerin hiçbirinde lâyık olan mahalle malını sarf eder, esirgemez ve bu hallerin hiçbirisi sarfa halel getirmez demektir. *K â z m - i g a y z ; gazabı yutmak*tır. İnsan âhare hiddetlenip gazabettiğinde gazabını teskin edip nâsın kusurunu affetmesi mezayâ-yı insaniyenin âli mertebelerinden ve ittikanın şartlarındandır.

Bu âyette (محسنين) ihsanın hangi nev'inden olursa olsun bilumum ihsan sahiplerine şâmildir. Yani; *hangi nev'inden olursa olsun ihsan sıfatı kendisinde bulunan her ferdi Allahü Tealâ sever,* demektir. Çünkü; ihsanın envaı sayılmaz ve tükenmez. Meselâ ibadette ihsanı; Allah'ı görür gibi kemal-i huzû ve huşû üzere edâ etmektir. Allah'ın kullarına ihsanı; *iki şeyle olur:* Birincisi; *menfaat îsal etmektir.* Bu kısma, *infak*la işaret olunmuştur. İkincisi; *mazarratı def'etmektir.* Bu kısma da *gazabı yutmak ve nâsın kusurunu affetmekle işaret olunmuştur* ki, gerek menfaat îsali ve gerek mazarratı defi' suretiyle ihsanın envaı pek çoktur. Zira menfaat îsali; *yolunu şaşıran kimseye yol göstermek, âciz olanlara hayır öğüt vermek, hayrâta mal sarfetmek, cami, köprü, çeşme yaptırmak, nâsın intifaı için kuyu kazdırmak, cihada ve mücahitlere ve mühimmat-ı harbiyeye malını sarfetmek, cahilleri okutmak, zü-*

afaya ihsan etmek gibi şeylerin cümlesi infakta ve menfaat isalinde dâhildir. İnsanlar yekdiğerine karşı birçok kötülükler yapmaya muktedir olduğu halde o kötülükleri terketmek def'-i mazarrata dahildir. İşte celb-i menfaat ve def'-i mazarrat ihsanda dahil olduğundan âyet ihsanın her nevine şâmil olduğu gibi ihsan da müttekilerin evsafındandır. Şu kadar ki bir kimse bir çok iyiliği ve ameli sebebiyle müttekî olduğu halde ihsanın envaından bazısını işlemezse mütteki mertebesinden sâkıt olmaz. Zira; bazı eşhas da Allah'ın tevfikıyle her nev'i bulunabilirse de her şahısta ihsanın her nev'i bulunmak mümkün değildir. Binaenaleyh bazı nev'i bulunmayan kimsenin mütteki olmaması lâzım gelmez.

Şu âyette beyan olunan gerek *i n f a k* , gerek *kâzm-i gayz* ve gerek *aff-ı aninnâs* cümlesi ihsanda dâhil ve ihsan da muhabbet-i ilâhiyeye vesile olacağı beyan olunduğundan bunlardan herbiri muhabbet-i ilâhiyeye sebep demektir.. Allah'ın muhabbeti; *Allah'ın rızasıdır.* Ve abd için rıza-i ilâhiye nâil olmaksa derecelerin pek büyüğüdür.

***

Vâcip Tealâ müttekilerin evsafından bazılarını beyandan sonra bazı âhari beyanetmek üzere :

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ

buyuruyor.

[Ve müttekiler şol kimseler ki, onlar büyük günah işlediklerinde veyahut bir küçük günah irtikâpla nefislerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlarına getirip azabını zikrederek büyük ve küçük günahlarına istiğfar ettiler. Onların cezaları mağfirettir.]

وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ

[Halbuki günahları mağfiret etmez, ancak Allahü Tealâ mağfiret eder ve günah işleyenler, işledikleri günaha ısrar edip tekrar

betekrar işlemek, vehametten hâli olmadığını bildikleri halde günah işlemeye devam etmediler.]

أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُم مَّغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

[İşte onların cezaları; Rablerinden mağfiret ve ebedi içinde kalıcı oldukları halde altından nehirler akar cennetlerdir. Ve amel edenlerin ecri olan Cennet ne güzel oldu.]

Yani; amel edenlerin ecirleri güzel cennetlerdir. Zira; insan için Cennetten daha ziyade iyi bir mahal olmadığından elbette Cennet güzel bir konaktır.

Vâcip Tealâ Cennet'in müttekiler için hazırlandığını beyandan sonra müttekileri; *iki kısma ayırdı:* Birincisi; *hal-i serren ve hal-i darranda muhtac olanlara malını sadaka etmek ve gazabını yutmak ve nâstan kendine kusur edenleri af ve erbab-ı ihtiyaca ihsan etmek suretiyle ibadete devam eden kimselerdir.* İkincisi; *Rabbisine kusur edip bâdehu tevbe etmekle müttekiler zümresine dahil olanlardır.* İşte bu âyette bunların cezaları mağfiret ve Cennet olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Zira; sadakatle tevbe edenlerin günah işlememiş gibi olacaklarına dair olan ehadis-i celile tâib ve müstağfirin müttekiler zümresine dahil olacağına delâlet eder.

Tefsir-i Taberî ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *f â h i ş e ; zina gibi kubh-u zâhir olan büyük günahlardır. N e f s e z u l ü m ; küçük günahlardır.* Bunları işleyen kimselerin *A l l a h ' ı z i k r e t m e l e r i* yle murad; *Allahın azabını ve günah üzere vaki olacak ikabını zikretmektir.* Yahut Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *A l l a h ' ı z i k i r* le murad; *günah işleyip de tevbe edecek kimsenin Allah'ı senâ ve ta'zimle zikretmesidir.* Zira, Allah'tan birşey isteyecek kimseye vâcip olan; isteyeceği şeyi istemezden evvel Allah'ı senâ etmektir. Binaenaleyh; günahına tevbe edecek kimseye tevbeden evvel Allah'ı senâ etmesi vâciptir.

İ s t i ğ f a r ; işlediği günaha nedamet etmek ve bir daha

işlemeyeceğine azmetmektir. Yoksa mücerret lisanla istiğfar lâfzını söylemek değildir. Çünkü; Vâcip Tealâ bu âyette istiğfarı ولم يصروا على مافعلوا) cümleleriyle takyid etmiştir. Yani «İstiğfar ettiler ve işledikleri günah üzere ısrar etmediler» demektir. Zira; istiğfardan sonra tekrar işlerse aynı günahı işlemiş olduğundan ikinci işlediği günaha evvelki istiğfarın faydası olamaz. Abdin günahına mağfiret istemesi; ancak Allah'tan olup Allah'ın gayrıdan mağfiret talebi caiz olmadığı beyan olunmuştur ki, dünyada ve âhirette azabedecek Allahü Tealâ olduğundan kusurunu affedecek dahî odur. Binaenaleyh; ondan gayrı mağfirete ehil yoktur. İnsanın amel-i salihinden faydası *ikidir:* Birincisi; *azaptan kurtulmak*tır ki, buna Rabb-i Tealâ'dan mağfiret istemekle işaret olunmuştur. İkincisi; *sevaba ve derecata nail olmaktır.* Bu kısma da Cennetler olacağını beyanla işaret olunmuştur ki, gerek mağfiretin ve gerek Cennât'a nail olmanın sebebi; istiğfar olduğu beyan edilmiştir.

***

Vâcip Tealâ müttekilerin evsafını beyandan sonra ittikaya sevkedecek esbabı beyanetmek üzere :

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ۝

buyuruyor.

[Sizden evvel geçen ümmetlerde vâki olan havadisi mutazammin âdât-ı ilâhiye geçti. Onların herbirinde sizin ibret alacağınız vukûat oldu. Binaenaleyh; yürüyün, yeryüzünde seyrü sefer edin, görün peygamberlerini tekzibeden ümmetlerin halleri ve âkıbetleri ne oldu ve ne gibi âfetlere mâruz kaldılar ve helâk oldular.]

هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ۝

[Şu geçmiş milletlerin hallerini Kur'ân'da zikir ve akıbetlerini

beyanetmek; nâsa açık bir yol göstermek ve doğru yola sevketmektir ve müttekilere bir mev'izedir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetten maksad; âsi ve muti' ümmetlerin haklarında cereyan eden âdât-ı ilâhiyeye nazarla ümmet-i Muhammediyeyi ibrete dâvet etmektir. Çünkü; ümem-i salifeden resullerine muhalefet edenler muhalefetleri sebebiyle helâk oldular, dünyada eserleri kalmadı, ancak muhalefetleri dünyada helâke ve âhirette azaba ve ilâ yevm-ilkıyam arkalarından lânete sebeboldu. Bunların sebebi de dünyaya hırsları olmuştur. Gerçi resullerine itaat eden mü'minlerin dahî dünyaları bâki kalmaz, lâkin gazab-ı ilâhi ile helâk olmadığı gibi âhirette ebedî azaba da müstehak olmaz ve dünyada asilere olan lânete bedel bunların senâları bâki kalır ve zikr-i cemil ile yâd olundukça halkın güzel dualarına ve rahmetle zikrolunmaya nâil olurlar.

Yeryüzünde *seyirle emir*den maksad; *ibretin husulüdür,* yoksa bilfiil müsaferet etmekle emir değildir. Âyette *beyan olunan şey*le murad; *Kur'ân'da zikrolunan emrü nehye, va'd ve vaîde ve usul-ü itikadiyata ve furu-u âmâle müteallik ahkâmdır.* Zira; Kur'ân'ın ahkâmı, insanları tarîk-ı müstakime irşad ettiği için ayn-ı hidayet olduğu gibi müttekileri hayır yola sevkettiği için de ayn-ı va'z ve nasihattır.

***

Vâcip Tealâ geçmiş ümmetlerin hallerinden ibretin lüzumunu tavsiye ettiği gibi onlardan âsi olanların devletleri kuvvetli olsa dahi akıbet inkıraza mahkûm olduğunu beyanla Kureyş'in kuvvetlerinden ehl-i imana fütur gelmemesini tavsiye etmek üzere :

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾

buyuruyor.

[Düşmanla mücahedenizden size isabet eden meşakkatten zayıflamayın ve sizden şehid olanlara mahzun olmayın. Halbuki siz

düşmanlarınızdan âlisiniz. Eğer size Allah'ın nusret vereceğine imanınız varsa azminize fütur getirmeyin.]

Geçmiş ümmetlerin hallerine nazar etmek-le emir; *bu âyette beyan olunacak vesâyaya mukaddimedir.* Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyetin, (Uhud) Gazasında ehl-i imana ârız olan meşakkate karşı tesliye ve teşci için nâzil olduğu mervidir. Zira; (Uhud) günü ensardan yetmiş ve muhacirinden beş kimse şehid olmuşlardı. Binaenaleyh; ehl-i İslâma küffarın galebesinden telâş ve korku ârız olduğundan o korkuyu kaldırmak için Cenab-ı Hak düşmanın kuvvetine bakarak «Size vehim, gevşeklik gelmesin ve mahzûn olmayın. Herhalde bizim nusretimiz sizinle beraberdir. Eğer iman ve itikad ederseniz ve sebat ettiğiniz surette elbette siz âlisiniz» buyurmakla mü'minleri teşci' ve muharebeden hâsıl olan kederi izale etmiş ve ehl-i imanın müşriklerden âlâ oldukları sarahaten beyan olunmuştur. Ancak bu; imanlarında devam ve sebat etmek şartıyladır. Çünkü; Beyzavi'nin beyanı veçhile mü'minler imanlarının muktezası üzere sebat ve amelettikçe herhalde müşriklerden mertebeleri yüksek olduğuna delâlet eder. Zira; onlar hak üzere hareket edip mücahedeleri Allah'ın dinini i'lâ için olduğundan şehidleri Cennet'tedir. Amma müşrikler itikad-ı bâtıl üzere oldukları gibi muharebeleri de din-i ilâhiyi iptal için olduğundan maktulleri Cehennem'dedir. Şu kadar ki ehl-i İslâm'ın ulviyeti ve onlara Allah'ın nusreti imanlarında sebat ve din-i İslâma yapışmalarına bağlanmıştır. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ imanlarına binaen âli olacaklarını beyan buyurmuştur.

Hulâsa; din-i İslâmın âli ve ehl-i İslâmın galip olacaklarını ve akıbet devlet ve şevket, İslâm eline intikal edeceğini ve müminlerin düşmanlarına galebe ve istilâ edeceklerini beyanla ashab-ı Resulullah'ı Cenab-ı Hak tesliye ve tebşir etmiş ve çok zaman geçmeksizin Devlet-i İslâmiye şevket bularak kâfirler zelîl ve rüsva ve âkıbet Ceziret-ül Arab tamamen ehl-i imanla dolarak ehl-i küfür cümleten mahv-ü münkariz olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ (Uhud) Gazasında vaki olan zahmetlere hüznetmemek lâzım olduğunun esbabını beyanetmek üzere :

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ

buyuruyor.

[**Eğer sizi harbin yarası ve yaranın elemi messederse mahzun olmayın. Zira; sizden evvel size dokunan yaranın misli sizin düşmanınız olan kavme dokundu.**] Şu halde onlar mahzûn olmayıp fütur getirmeyince siz de mahzûn olmayın.

وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ

[Halbuki harp günlerini ve harbin neticesi olan galibiyet ve mağlubiyeti biz nâs arasında döndürürüz.]

Binaenaleyh; kâfir mü'min, muhik ve mubtıl cümlesi beyninde muharebeden tevellüd edecek neticelere göre günleri nöbetle gezdiririz. Bazı zaman kâfirler zaferyâb, mü'minler mağlûp olur ve bazan da hâl bilâkis zuhur eder ki, herkes herşeyin kudret-i ilâhiye tahtında olduğunu bilsin. Zira; daima zafer bir tarafa verilse galip olan taraf tuğyan eder, kudret-i ilâhiyeyi unutur ve bütün zaferi kendi iktidarına mal etmeye başlar, fakat bazan mağlûb olunca kendi elinde birşey olmayıp ancak Sâni' Tealâ'nın kudretiyle olduğunu bilir ve nefsinde aczini itirafla Allah'a iltica eder.

وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾

[Ve Allahü Tealâ mü'minleri münafıklardan ayırsın ve mağlubiyetiniz sebebiyle sizden birtakım şehidler ittihaz eylesin. Onlar mertebe-i şehadeti ihraz etsinler için biz günleri nöbete bağlar ve bazan müşrikleri galip kılarız. Halbuki Allahü Tealâ zâlimleri sevmez.]

وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِر۪ينَ ﴿١٤١﴾

[Biz mü'minleri günahlardan tathir ve kâfirleri ihlâk etmek için günleri ve günlerde vuku' bulan muharebeleri nâs beyninde nöbetle gezdiririz ki menfaatiniz hâsıl olsun.]

Yani; eğer size bir musibet isabet ederse muhakkak o musibetin misli sizden evvel hasmınıza isabet etmiştir. Binaenaleyh; mahzun olup azminize fütur ve gayretinize zaaf getirmeyin. Zira; biz Azimüşşan zamanları insanlar arasında nöbetle döndürürüz. Nöbetle günleri döndürdüğümüzün hikmeti; Allahü Tealâ mü'minleri münafıklardan tefrik etsin içindir. Çünkü; bazan mü'minler mağlûb olunca münafık olanlar mağlûbiyeti fırsat addederek mü'minlerden ayrılırlar. Binaenaleyh; imanında sabit olan mü'minler kimler olduğu bilinir ve mü'minleri bazı günlerde mağlûp kılarız ki, onlardan şehidler ittihaz eylesin ve bazan kâfirleri mağlûp kılarız ki onlar zelil olsun. Zira; Allahü Tealâ, zelil kâfirleri zulümlerinden ve irtikâp ettikleri cinayet küfürlerinden dolayı sevmez. Nâs arasında galibiyet ve mağlûbiyet nöbetle deveran eder ki, Allahü Tealâ mü'minleri muharebede ve bilhassa mağlûbiyet zamanında gördükleri meşakkatlere mukabil günahlarından tathir ve kâfirleri ihlâk etsin.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *k a r h ; silâh yarası ve sair acıtıcı ve keder verici musibetlerdir.* Ehl-i imana (Uhud) günü birçok musibet isabet etmişse de ondan evvel Bedir'de onun misli müşriklere de isabet etmişti. (Uhud) Gazasında İslâmdan şehit çok olduğu için Cenab-ı Hak o musibetten dolayı bu âyetle müslimleri tâziye ve tesliye buyurmuş ve günlerin nâs arasında nöbetle deveran ettiğini beyanla kalplerini takviye etmiştir. Belki insanlar arasında saatler bile nöbetle deveran eder. Zira; bir saat evvel gâlip olanın diğer saatte mağlûp olduğu görülür. İşte aynı hâl, (Uhud)'da da vaki' olmuştur. Çünkü; (Uhud)'da muharebenin biyadesinde İslâm ordusu, harbi kazanmış ve kâfirler mağlûb olmuştu. Ancak kâfirler mağlûp olunca İslâmdan bir fırka Resulullah'ın emrettiği yerde sebat etmeyerek düşmanın mağlû-

biyetini görünce muharebe hitam buldu zannıyla talana heves ederek yerlerinden ayrılmaları üzerine kâfirler galebe etmişlerdir. Binaenaleyh; aynı günde bir saat evvel gâlip olan ordu bir saat sonra mağlûp olmuştur.

Bunun için dünyada menfaat, mazarrat, rahat ve meşakkatte bir kimse için beka olmadığı gibi nusret ve mağlûbiyette de beka olmadığını Cenab-ı Hak eyyamın nâs arasında nöbetle deveran ettiğini beyanla (Uhud) vak'asında, evvel galipken sonra mağlûp olmalarına me'yus olmamalarını ehl-i imana tavsiye etmiştir. Şu halde bazan mü'minler gâlip olduğu gibi bazan da kâfirleri galip kılar ki, iman, icbarî olmasın. Çünkü; her zaman ehl-i iman gâlip olsa imanın hak olduğuna ilm-i zaruri hâsıl olduğundan iman, icbarî olur. Halbuki imanda muteber olan; ihtiyarîdir, icbarî değildir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile bu âyette (ليعلم) (ليميز) mânâsınadır. Yani; «Allahü Tealâ eyyamı nâs beyninde münavebe kıldı ki, mü'minleri münafıklardan temyiz ve tefrik etsin de, mü'minler, münafıklar birbirinden seçilsin ve mü'minler, münafıkları bilsinler» demektir. Nitekim (Uhud)'da reis-i münafikîn olan (İbn-i Selül) ayrıldı ve maiyetiyle beraber muharebeye iştirak etmedi.

Ş ü h e d a ; şehidin cemidir. Allahü Tealâ galibiyet ve mağlûbiyeti nâs beyninde münavebe kıldı ki, sizden bazı kimseleri şehid ittihaz eylesin ve onlar da mertebe-i şehadete nâil olsunlar. Allahü Tealâ lisanlarıyla imanı ikrar edip kalplerinde küfre musır olan zâlim münafıkları sevmez.

Eyyamın, nâs beyninde münavebesinde diğer bir faydası da mü'minler mağlûp olursa gördükleri meşakkat, günahlarına kefaret olmakla Allahü Tealâ onları günahlarından tathir etmektir. Kâfirler mağlûp olursa ekserisinin vücudunu izale etmekle âlemi şerlerinden emin kılmaktır.

Hulâsa; bazı kâfirlerin galebesiyle ehl-i imana zarar isabet ederse me'yus olmamak lâzım geldiği ve zaman; nâs beyninde münavebe suretiyle cereyan ettiğinden galibiyet ve mağlûbiyet tev'em olduğu ve binaenaleyh; her zaman galibiyetin bir tarafta

karar etmediği ve mü'minler mağlûp olduğunda azîmetlerine fütur getirmemek elzem olduğu ve eyyamın nas beyninde nöbetle devretmesinde faide; münafıkın mü'minden ayrılması ve münafık olduğunu mü'minlerin bilmesi ve ehl-i imandan bazılarının mertebe-i şehadeti ihraz etmesi ve mü'minlerin günahlarından tathir olunup kâfirlerin kahren helâk olmaları olduğu ve Allahü Tealâ'nın nefsine ve gayre zulmeden zâlimleri sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nâs beyninde zamanın münavebeyle cereyanında hikmet ve faideden bazısını beyandan sonra bazı âhari ve şu münavebenin sebeb-i aslîsini beyanetmek üzere :

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ

buyuruyor.

[Belki sizden mücahede edenleri ve mücahedede tesadüf edeceği zahmetlere sabredenleri Allahü Tealâ bilmeksizin siz Cennet'e dahil olacağınızı zannettiniz.]

Yani; sizden mücahede ve mücahedenizde tesadüf edeceğiniz meşakkate sabrınız vâki' olup Allahü Tealâ onu bilmedikçe Cennet'e gireceğinizi zannetmeyin. Zira; bu zannınız fâsiddir. Çünkü; siz hem muharebe edeceksiniz, hem de sabrınız vaki olmakla Cennet'e gireceksiniz, yoksa muharebe ve sabretmeksizin Cennet'e gireriz zannınız yanlıştır.

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki siz mevte mülâki olmazdan evvel muhakkak mevti istediniz. Size mühlet verildiği halde siz ihvanınızın vefatını gördünüz. Halbuki onların vefatlarına siz bakıyordunuz ve istediğiniz mücahedeye nail olduğunuz halde niçin münhezim oldunuz?]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (ام حسبتم) *harf-u istifhamla vaki' nehiydir.* Mücahede eden olmayınca ve mücahedede sabreden bulunmayınca Allahü Tealâ mücahede ve sabredenleri bilmez. Zira; yoktur. Allahü Tealâ varı var, yoku da yok bilir. Yoksa yoku var bilmez. Çünkü; yoku var bilmek cehli alâlallah olduğundan muhaldir. Binaenaleyh; mücahid olmaz ve mücahede olmadığından mücahedede sabreden de bulunmazsa bittabi Cenab-ı Hak mücahidi ve sâbiri bilmez. Zira; yoktur. Şu halde mücahede ve sabredenler bulunup Allahü Tealâ onları bilmedikçe yani, «Siz mücahede edip onda göreceğiniz meşakkate sabretmedikçe Cennet'e gireceğiz zannetmeyin. Eğer böyle zannederseniz bu zannınız yanlış» demektir.

Allahü Tealâ düşmanla mücahedeyi farz kıldığından bu farzı eda etmedikçe Cennet'e girmek uzak olduğuna işaret için *istifham-ı inkâri* suretiyle bu misilli zandan nehyetmiştir ki, herhalde düşmana mukavemet lâzım olduğunu ehl-i imana tavsiyedir ve cihadın farziyeti kifaye olduğundan bazı kimselerden mücahedenin vukuu diğerlerinden farzı iskat eder.

Bu âyette *e h l - i i m a n ı n m e v t i t e m e n n i e t m e l e r i* yle murad; *mevtin esbabı olan mücahedeyi temenni etmeleridir.* Çünkü; bu âyet (Bedir) Gazasında bulunamadıklarından müteessif olarak Resulullah'la gazada bulunmayı arzu edip mertebe-i şehadeti ihraz etmek emeline binaen (Uhud) Gazasına çıkmak için Resulullah'a ısrar edip sonra mevkilerinde sebat etmeyerek evvelâ galebeye, sâniyen inhizamâ sebebolanlar haklarında nâzil olup onları tekdir olduğu Beyzâvî ve Medarik'in cümle-i beyanatındandır. Mertebe-i şehadeti istemeleri düşmanın galebesini istemek olduğundan bu talepleri tekdiri mucip olmuştur. Gerçi şehadet isteyenlerin hatırlarına düşmanın galebesi gelmemişse de talepleri bunu müstelzimdi. Zira; alelekser şehadet mağlûp tarafta çok olur. Binaenaleyh; insan gerek sözünde ve gerek işinde yalnız mânâ-yı zahirisine bakmayıp onun müstelzim olacağı şeyleri de düşünmesi lâzım olduğuna işaret olunmuştur. Meselâ; tabibe muhtaç olan bir hasta, kâfir olan bir doktordan ilâç alır. Onun maksadı hastalığından şifayâb olmaksa da Allahın düşmanı olan kâfire pa-

rasını vermekle düşmana menfaat îsal ettiği gibi sanatını da tervic etmiş olur. Şu halde bir mü'minin bunu düşünüp tabib-i müslim araması icabeder. Binaenaleyh; bu gibi şeylerde insanın kendi maksadının zımnında mazarrat olup olmadığını dahi düşünmesi lâzımdır.

Hulâsa; Allahü Tealâ mücahede edenleri ve mücahedede görecekleri meşakkate sabreyleyenleri bilmedikçe ve bunlardan hiç biri vuku bulmadıkça Cennet'e gireceğiz zannı fasid olduğu ve çünkü; nas beyninde zaman nöbetle cereyan ettiğinden bunların elbette vuku bulacağı ve eshab-ı Resulullah'ın mertebe-i şehadeti temenni ettikleri ve gözleri önünde şehid olanları gördükleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ (Uhud) Gazasında inhizama sebebolanları tekdir ettikten sonra münafıklardan «Muhammed (S.A.) resul olsaydı katlolunmazdı veyahut başı yaralanmazdı» demelerine karşı onların bu sözlerini reddetmek üzere :

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَاِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ

buyuruyor.

[Muhammed olmadı, illâ bir resul oldu ki, o resulden evvel birçok rusül-ü kiram geçti. Eğer Muhammed ölür ve katlolunursa siz onun dininden döner, ökçeleriniz üzerine inkılâp ve irtidad eder misiniz?] Peygamber'in vefatı veya katli sizin irtidadınızı icabeder mi? Ve ondan evvel geçen resullerin vefatları ümmetlerinin irtidadını icabetti mi ki, sizin resulünüzün vefatı irtidadınızı icabetsin?

وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللّٰهَ شَيْـًٔا وَسَيَجْزِى اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ

[Eğer sizden bir kimse ökçesi üzerine döner gibi dininden döner, irtidad ederse o kimse elbette Allahü Tealâ'ya hiçbir zarar edemez. Ancak irtidadından zarar kendine ait olur. Zira; Allahü Tealâ zarardan münezzehtir ve Allahü Tealâ elbette nimetine şükredenleri güzel ceza ile cezalandırır.]

Yani; Muhammed (S.A.) geçmiş ümmetlerin resulleri gibi bir resuldür. Onların vefatlarıyla ümmetleri dinlerinde sebat edip irtidad etmedikleri gibi resulünüzün irtihalinden sonra sizin de dininizde sebat edip irtidad etmemeniz lâzımdır. Şu halde geçmiş ümmetler ve onların resulleri size büyük delil ve ibrettir. Onlar dinlerinde sebat eder de siz niçin sebat etmezsiniz? Halbuki bir kimse resul olunca ölmemesi veyahut düşman tarafından yaralanmaması ve sair avarız-ı beşeriyeden münezzeh olması lâzım gelmez.

Fahr-i Razi, Kazi, Hâzin'in ve Ebussuûd Efendi'nin beyanları veçhile âyet-i celile (Uhud) Gazasında ashab-ı kirama ârız olan bazı halâtı tasvir eder. Çünkü; Resulullah ashaptan ok atacakları (Cebel-i Uhud)'un dibinde karar etmek, hatta muharebe aleyhe cereyan etse dahî yerlerinden ayrılmamak üzere emir verdi ve askeri o yolda tertip etti. Tirendazlar emr-i Resulullah üzere hareket edip mevki-i mezkûru tuttular ve oradan hücuma yeltenen kâfirlerin alemdarlarını ve bazı ileri gelenlerini öldürdüler. Resulullah da Ebu Süfyan fırkasını maiyetiyle beraber bozup kâfirler inhizama uğrayınca (Cebel-i Uhud)'un esasında karara ve düşmanın orada melhuz hücumunu def'e memur olanlar emval-i ganimet almak için yerlerini terketmeleri üzerine müşrikler kendilerini toplayıp çevirme hareketiyle asakir-i İslâmiyeyi bozdukları sırada müşriklerden birisi taşla Resulullah'ın yüzünü yaraladı ve dişini şehid etti. (Mus'ab) Hazretleri onu def'e çalışmaktayken şehid oldu. Resulullah'ı yaralayan ve (Mus'ab)'ı şehid eden (Abdullah b. Kumey'e) Mus'ab'ı Resulullah zannıyla «Ben Muhammed (S.A.)'i katlettim» deyince yüksek sada ile Resulullah'ın katline dair Şeytan tarafından bir feryad-ı fiğan zuhur etti. Bunu bilmeyen müslümanlar inandı ve ordu-yu İslâma tamamen bozgunluk ve perişanlık ârız oldu ve münafıklar da «Muhammed (S.A.) Resulullah

olsaydı katlolunmazdı» diyerek zuafanın zihnini teşviş ettiler. Resulullah (S.A.) Efendimiz eshab-ı kiram beyninde bu suretle şüyu' bulan keyfiyet-i katli reddetmek üzere «Ya ibadallah! Bana gelin» demekle berhayat olduğunu ilân etti ve ashabından otuz kişi etrafına toplandı. Ve Hz. Enes'in ammisi (Enes b. Nadr)'ın «Resulullah öldüyse Rabbisi bâki ve dini kaimdir» dedi ve kılıcını sıyırdı ve şehid oluncaya kadar mücahedeye devam etti. Badehu küffar dağılıp muharebe bittikten sonra bu âyetin nazil olduğu mervidir. İşte bu vak'a muharebede askerin âmirine son derece itaati vacip olduğunu ve herkesin aldığı emir üzere hareket etmesi lâzım geldiğini ve emrin hilâfında hareketin fena netice tevlid edip inhizama sebep olacağını ve askerin tabiyesinde sebatı, harbi kazandıracağını beyanla İslâm ordusuna mühim bir derstir.

Hulâsa; bir resulün vefatı veya katliyle dininin terk olunmayacağı ve Resulullah'ın evvel geçen ümmetlerin resulleri gibi bir resul olduğundan onların vefatlarıyla ümmetlerinin dinlerini terketmedikleri gibi bu ümmetin de resulü vefat ederse dininin terkolunmayacağı ve dininde irtidad eden kimsenin Allah'a hiçbir şey zarar edemeyeceği ve ancak kendinin zarar edeceği ve imanında sebat eden kimselerin haklarında va'd-i ilâhi olarak nimet-i imana şükredenlerin güzel cezaya nâil olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ (Uhud) Gazasında vaki olan bazı halleri tasvir ettiği gibi ehl-i imanı mücahedeye terğib etmek üzere :

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا

buyuruyor.

[**Hiçbir nefis için vefat etmek olmadı. İllâ Allah'ın izniyle vefat eder. Binaenaleyh; Allahü Tealâ izin vermedikçe hiçbir kimsenin ruhu kabzolunmaz. Zira; Allahü Tealâ her nefsin ecelini muayyen bir vakte yazdı.**] O vakit gelmeden evvel hiçbir kimse vefat etmediği veya katlolunmadığı gibi vakti geldiği anda eceli de tehir olunmaz.

وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا

[Ve eğer bir kimse dünya menfaatini murad eder ona göre çalışırsa biz ona dünya menfaatını veririz.]

وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا

[Ve eğer bir kimse âhiret sevabını isterse biz ona âhiret sevabını veririz.]

وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ۝

[Nimet-i imana şükür ve mücahedeye devam edip ameliyle ancak âhiret sevabı isteyenlere biz güzel ceza veririz.]

Yani; muharebeye gitmekle bir kimsenin ölmesi lâzım gelmez. Zira; hiçbir nefis ölmez, illâ onun ölmesi, yazılmış olan vakt-i muayyende Allah'ın emriyle ölür. Binaenaleyh; hiçbir kimse harpten kaçmakla ölümden kurtulmuş olmaz. Şu halde harbe gitse de gitmese de eceli için tayin olunan vakitten, eceli takdim veya tehir olunmaz. Eğer bir kimse cihadından ve sair amelinden dünyada ecir murad eder, niyeti dünyaya münhasır olursa ancak mükâfatını alır, âhirette sevap görmez ve eğer cihadından ve bilcümle amelinden âhiret sevabı isterse âhiret sevabını alır. Zira; amelde niyet muteber olduğundan niyetine göre nasibedar olur. Nimete şükredenleri Cenab-ı Hak güzel ceza ile cezalandırır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile münafıkların (Uhud) Gazasında işaa ettikleri yalanlar üzerine Cenab-ı Hak bu âyetle mü'minlerin kalplerini takviye ve her nefsin Allah'ın emriyle vefat edeceğini beyan eylemiş ve resulünü nasın şerrinden muhafaza ettiğini ve edeceğini bilfiil (Uhud) vak'asında ispat etmiştir. Zira; o ma'rekede esbab-ı helâkten hiçbir şey kalmayıp hepsi hasıl olmuştu. Çünkü; Resulullah'ın ashabı dağıldı, ordu bozuldu, kendileri yalnız kaldı, katletmek için kâfirler hücumetti, dişi şehid oldu

ve başı yarıldı. Öyle olduğu halde Cenab-ı Hak resulünü düşmanlarının şerrinden muhafaza etti. Binaenaleyh; bir kimse ne kadar helâke maruz kalsa ve hakkında bilumum esbab-ı helâk hazırlansa Allah'ın emri olmadıkça onu hiçbir kimse öldüremez.

Bu âyette *A l l a h ' ı n i z n i* yle murad; *Allah'ın emri ve o nefsin vefatına taalluk eden iradesi ve ilminin taallûkudur*. Binaenaleyh bu âyet; maktulün eceliyle vefat ettiğine ve ecelin tağyir olunmadığına delâlet eder. *K i t a b - ı m ü e c c e l* le murad; *her şahsın ecelinin yazıldığı ve tayin olunduğu kitap ve zamandır*.

İnsanın amelinde itibar ve semeresini almakta medar olan şey, insanın iradesi ve niyeti olduğuna ve niyetine göre ecir alacağına bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; herkes amelinde hayır niyet etmesi lâzımdır ki, değerli bir ecre nâil olsun. Çünkü; (Uhud) Gazasına hazır olanlar iki fırkaydı; Onlardan birinin muradı; emval-i ganimet almak ve şecaatli görünüp nâsın kendini bahadırlıkla senâ etmesi gibi menfat-ı dünya idi. Onlar talana dağılmakla inhizama sebep olduklarından Cenab-ı Hak onlara ta'riz olmak üzere «Amelinden muradı dünya olan, dünyaya nâil olur» buyurmuştur. Diğer fırkanın maksadı; âhiret sevabı olduğundan onlar maiyet-i Rasulullah'ta sebat ve bir derece düşmanlarına karşı müdafaa ettiler. Onların da büyük sevaba nail olduklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Gerek dünya ve gerek âhiret talebeden matlûbunun bir miktarına nâil olacağına işaret için *ba'za* delâlet eden (مِن) lâfzı vârid olmuştur. Yani «Sevab-ı dünya murad eden kimseye dünyadan bir miktar ve sevab-ı âhiret murad edene âhiretten bir miktar veririz» demektir.

***

Vâcip Tealâ resulünün geçmiş ümmetlerin resulleri gibi bir resul olduğunu ve bir kimsenin resul olması vefatına mâni olmadığını ve resulün vefatı dininden dönmeye sebep olmayacağını ve muharebeye haazır olmakla ölmek lâzım gelmediğini ve izn-i ilâhi olmadıkça hiçbir kimsenin vefat etmeyeceğini beyanettiği gibi en-

biya-yı sabıkadan bazılarının ve ümmetlerinin tarîklerini dahî beyanla ümmeti Muhammediyeyi harbe teşvik etmek üzere :

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾

buyuruyor.

[Nebilerden pek çoklarıyla birçok âbid ve zâhidler mukatele ve düşmanlarıyla muharebe ettiler. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın yoluna mukatelede kendilerine isabet eden mesaipten fütur getirmediler ve zaaf da göstermediler ve düşmanlarına boyun eğip meskenet de kabul etmediler. Halbuki; Allahü Tealâ sabredenleri sever ve muhabbet eder.] Şu halde onlar sabrettiler ve muhabbet-i ilâhiyeye mazhar oldular. Ey ümmet-i Muhammed! Sizin de onlar gibi olmanız lâzımdır.

Yani; geçmiş ümmetler düşmanlarıyla mukateleden çekinmedikleri gibi siz de çekinmeyin. Zira; çok nebilerle beraber ümmetlerinden birçok cemâât, ulema ve fukaha düşmanlarıyla mukatele ettiler ve tarîk-ı hakkı i'lâda kendilerine isabet eden belâyâdan ve birçoklarının katlolunmasından korkmadılar ve tesadüf ettikleri müşkülâttan yorulmadılar, muharebede za'fiyet göstermediler ve düşmanlarına boyun eğip yalvarmadılar, belki cesur arslanlar gibi düşmanlarına hücumla sabır ve sebat ettiler. Zira; Allahü Tealâ sabredenleri sever.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetten maksad; enbiya-yı sairenin ve ümmetlerinin fîsebilillâh harpten usanmayıp harbe devam ettiklerini ve yorulmayıp düşmanlarına baş eğmediklerini beyanla ümmet-i Muhammediyeyi Resulullah'la beraber mücahedeye teşvik etmektir. Binaenaleyh; (Uhud) Gazasında Resulullah'ın katlolunduğuna dair şâyi' olan yalan üzerine harbi terkedip düşmandan korkan ve hattâ reis-i münafıkîn olan (Abdullah b. Selûl) ile düşmana dehalet edip, eman talebi için onu şefaatçi yapmak isteyen zayıf kalpli müslümanlara bu âyetle Cenab-ı Hak târiz etmiştir.

(فما وهنوا) *v e h i n ; insanın her tarafını ihata eden korku ve kalbe ârız olan zaaftır.* (وما ضعفوا) *z a a f ; cismin kuvvet ve kudretini ihlâl eden zayıflık ve imanlarının gevşeyip kalbe ârız olan şek ve şüphedir.* (وما استكانوا) *i s t i k â n e t ; zaafının eser-i aczini hariçte göstermek ve düşmana boyun eğmektir.*

Vâcip Tealâ bu âyette enbiya-yı sabıkanın birçoklarının ümmetlerinde *beş sıfat* zikretmiştir: Birincisi; *düşmanla muharebeden çekinmemek.* İkincisi; *düşmandan korkup asla fütûr getirmemek.* Üçüncüsü; *düşmana karşı asla zayıf görünmemek.* Dördüncüsü; *düşmandan korkup boyun eğmemek.* Beşincisi; *düşmana karşı sabır ve sebat edip metanetini kaybetmemektir.* İşte bu âyette Cenab-ı Hak bunları beyanla ümmet-i Muhammedin dahî düşmana karşı bu sıfatları takınması ve eser-i zaaf göstermemesi lâzım olduğunu beyan ve harbe terğib buyurmuş ve düşmana karşı sabredenlere yardım edeceğine işaret etmiştir. Çünkü Beyzavi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hakk'ın sabredenlere muhabbetini beyanetmek; düşmanlarına karşı nusret edip kadirlerini âli kılacağını va'detmektir. Zira; Allah'ın kuluna muhabbeti dünyada i'zazü ikram ve âhirette sevaba muvaffak kılmakla Cennet'e ithal etmektir.

(ربيون) *Rabb-i Tealâ'ya mensup olan ulema, fukaha ve âbid* mânâsınaysa da, Taberî'de beyan olunduğuna nazaran *cemâ-ât-ı kesîre, binlerce çok kimseler* mânâsında dahî müstameldir. Burada hangi mânâ murad olunursa olunsun birçok kimselerin nebileriyle beraber düşmana karşı vardıklarını beyandır.

*
**

Vâcip Tealâ geçmiş ümmetlerden din-i ilâhi uğrunda düşmana karşı sebat eden mücahitlerin fiilen muhassenatını beyanettiği gibi kavlen muhassenatını dahî beyanetmek üzere :

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾

buyuruyor.

[Mücahidlere meşakkat isabet ettiğinde onların sözleri olmadı, illâ «Ey bizim Rabbimiz! Günahlarımızı ve bazı işimizde haddini tecavüz eden israfımızı mağfiret et ve düşmanlarımıza karşı vardığımızda ayaklarımızı sâbit kıl, kaydırma ki, kalplerimizde korku kalmasın ve kavm-i kâfir üzerine bize nusret ver» demeleri oldu.]

Yani; onların sözleri şu duaları oldu ki, onlar maddî kuvvetleriyle beraber a'dânın şerrini def'e çalıştıkları gibi mânevi olarak da Cenab-ı Haktan istimdad etmekten dahî geri durmadılar. Şu halde ümmet-i Muhammed'in fiilen onlara uymaları ve mücahedeye devamları lâzım olduğu gibi kavlen dahi iktida edip onların duaları gibi veya sair dualarla Cenab-ı Hak'tan istimdad etmeleri lâzım olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü Kur'ân'da zikretmek; bu ümmetin ittibaı içindir. Binaenaleyh; ümmet-i Muhammedin de maddî ve mânevi esbaba tevessül etmeleri vâciptir.

Bu âyette Cenab-ı Hakkın nusretine istihkakın şartlarını beyan vardır. Çünkü; ümem-i sâlifenin Allah'tan nusret taleb edenleri şu tertibe riayet etmişlerdir: Birincisi; *günahlarının mağfiretini istemek,* ikincisi; *ciddiyetle kebairden tevbe edip israftan tevakkî etmeyi Cenab-ı Hak'tan istirham etmek,* üçüncüsü; *muharebede tesadüf edeceği meşakkatten zaaf göstermeyip ayaklarının sâbit olmasını Cenab-ı Hak'tan istemek,* dördüncüsü; *kâfirler üzerine nusret vermesini Rabbisinden istirham eylemektir.* Şu halde nusretin şartları; *günahtan teberri, sabır ve sebat edip eser-i zaaf göstermemektir.* Zira Cenab-ı Hakkın ümem-i sâlifenin işbu tertibe riayetlerini beyanetmesi; bu tertibe riayetin lüzumunu beyan ve ümmet-i Muhammed'e talim etmektir ki, bu tertibe riayet olunan duanın kabul olunacağına işaret etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ ümem-i salife mücahitlerinin muhassenat-ı fiiliye ve kavliyelerini beyanettiği gibi hasenelerinin mükâfatını dahi beyanetmek üzere :

فَاٰتٰيهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

buyuruyor.

[O mücahitler maddi ve manevi sa'yedince, Allahü Tealâ onlara nusret, emval-i ganimet ve düşmanları üzerine galebe ve fütuhat-ı kesîre gibi dünya sevabı ve menfaatlerini ve Cennet gibi âhiret sevabının güzelini verdi. Zira; Allahü Tealâ ihsan edenleri sever ve muhabbet eder.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *s e v a b - ı d ü n y a* ile murad; *mansur olmak ve düşmanı kahretmek ve hüsn-ü sena ve nur-u imanla kalpleri münşerih olmak ve şüpheleri bilkülliye zail olup masiyetleri kefaret olunarak günahlarından tâhir olmaktır. S e v a b - ı â h i r e t* le murad; *Cennet ve Cennet'te olan nimetler ve ferah ve sürur ve enva-ı tazîmat ile mütena'im olmak ve cemal-i ilâhiyi müşahede etmektir.* Gerçi bunlar henüz verilmemişse de, Cenab-ı Hak âhirette vereceğini vaadettiğinden bilfiil vermiş gibi addolunduğu cihetle «Allahü Tealâ verdi» denilmiştir.

Nimet-i âhiretin küllisi güzel olup celâleti kader sahibi olduğuna işaret için sevab-ı âhireti *hüsün* ile tavsif buyurmuştur. Nimet-i dünya az olduğu gibi birtakım mazarratla karışık olduğundan hüsünle tavsif etmemiştir. Mücahitlerin maddi esbapla ve düşmanlarıyla fisebilillâh muharebeleri ve dinleri uğrunda canlarını fedaya hazır olmaları ve manevi istiğfarla günahlara tevbe ve dua ile Cenab-ı Hakka ilticaları ihsan olduğuna işaret için mücahidinden (محسنين) ile ta'bir olunmuştur. Çünkü; işleri ve sözleri ihlâsa mukarin ibadet olduğu cihetle ihsan kabilinden olduğunu beyan için (محسنين) denmiştir, yoksa (والله يحب المجاهدين) denilse olabilirdi. Ancak ihsan sıfatıyla muttasıf oldukları anlaşılmazdı.

*
* *

Vâcip Tealâ ümem-i salife mücahitlerinin muhassenatını beyanettiği gibi kâfirlerin sözlerine itaat etmemelerini mü'minlere tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ۝

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Eğer kâfirlere itaat eder, sözlerini dinlerseniz, onlar sizi iziniz üzerine eski din-i batıla döndürürler. Siz de zarar ve ziyan edici olduğunuz halde dönersiniz. Şu halde onların sözlerine bakmayın ki zarar görmeyesiniz.]

بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ۝

[Belki sizin mevlânız ve yardımcınız Allahü Tealâ'dır. Halbuki Allahü Tealâ yardım edicilerin hayırlısıdır.] Binaenaleyh; bütün işlerinizde ve bilhassa muztar olduğunuz zamanlarda Allahü Tealâ'dan yardım talebedin. Zira; düşmanınızın şerrini sizden def'edecek odur. Ondan gayrı bir mevlâ yoktur ve her zaman yardıma kaadir olduğundan her ne vakit kemal-i ihlâsla muaveneti talebederseniz, muavenet eder ve dostlarını düşmanları üzerine galip kılar.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; (Uhud) vakasında hâdis olan hezimettir. Binaenaleyh; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *k â f i r l e r* le murad; *müşriklerin reisleri (Ebu Süfyan) ve a'vânıdır.* Zira; o günde Kureyş içinde sözü dinlenen ve emri nâfiz olan o idi. Cenab-ı Hak Ebu Süfyan ve etbaına itaatten mü'minleri men'etmiştir. Yahut bu âyette *k â f i r l e r* le murad; *münafıklardır.* Zira; sair vakitte âdetleri olduğu veçhile mü'minlerin kalplerine şüphe koyan ve Resûlullah'ın katlolunduğuna dair olan yalanı halk arasına dağıtan ve mü'minlere «Eğer Muhammed (S.A.) rasul olsa bu misilli vakalar olmazdı, belki Muhammed (S.A.)'in sair nâstan farkı yoktur. Çünkü; bazı vakalar lehine ve bazısı aleyhine zuhur ediyor, şu halde resul değildir. Binaenaleyh; eski dininize dönmek sizin için hayırlıdır» demekle zuafa-yı mümininin kalplerini teşviş etmişlerdi.

İşte Cenab-ı Hak ehl-i imana «Kâfirlerin sözünü dinler ve emirlerine itaat ederseniz sizi eski dininize döndürürler. Dünyada ve âhirette zarar görürsünüz» buyurmuştur. Âyetin nüzûlüne bu vaka sebep olmuşsa da, esah olan âyette; kâfirlerle murad; *bilumum kâfirlerdir.* Zira itibar; lâfzın umumuna olup sebebin hususuna değildir. Binaenaleyh kâfir lâfzı; *münafık, müşrik ve mülhid bilumum kâfirlere* şâmil olduğu cihetle Cenab-ı Hak ehl-i imanın kâfirlerin sözlerine itimat etmemesi ve aldanmaması lâzım olduğunu ve eğer sözlerine inanırlarsa, mü'minlerin zarar göreceklerini beyan buyurmuştur.

İ t a a t le murad; *onlarla müşaverede ve sair hususatta emirlerine itaattir.* İtaatten men'in illeti; *ikidir:* Birincisi; *itaat edilirse dinden döndürmeleridir.* İkincisi; *dininden dönenlerin bilkülliye zarar görmeleridir.* Yani; «İtaat ederseniz dininizden döndürürler, bütün bütün zarar edersiniz. Şu halde nefsinizi zarardan vikaye için itaat etmeyin» demektir.

Âyette *h ü s r a n ; dünyaya ve âhirete şâmildir.* Dünyada hüsran; *kâfirlere itaat ve tezellül ve düşmana arz-ı ihtiyaç etmek gibi şeylerdir.* Zira; aklı olan insan için düşmana arz-ı ihtiyaç etmekten daha müşkül birşey olmaz. Çünkü; düşmana boyun eğmek enva-ı zilleti camidir. Âhirette hüsran; *Cehennem'e girmek ve Cennet'ten mahrum olmaktır.*

Kâfirlere itaat; kâfirlerden yardım istemek ve muavenet beklemek için olacağından Cenab-ı Hak «Sizin yardımcınız ve mevlânız olan Allahü Tealâ'dır ve Allahü Tealâ bilumum yardımcıların hayırlısıdır» buyurdu. Zira; Allahü Tealâ herkesin halini ve ihtiyacını ve istediği şeyin haline münasip olduğunu ve olmadığını bildiği gibi, her zaman istediğini vermeye ve yardım etmeye kudret-i kâmile sahibidir. Binaenaleyh; herkes isteyeceğini ondan istemeli ve yardımı ondan beklemelidir. Zira; Allahü Tealâ cümle yardımcıların hayırlısı ve kullarının mevlâsıdır. Binaenaleyh; ezher cihet nusrete ve ihsana kaadir olan Allahü Tealâ'yı bırakıp da birtakım âciz kimselerden yardım istemek hamakatten başka birşey değildir.

Hulâsa; mü'minler için düşman olan kâfirlerin sözüne itimat

ve emrine itaat caiz olmadığı ve eğer itaat eden olursa, dininden döndürmeye sa'yedecekleri ve eğer dinlerinden döndürürlerse, dininden dönenler dünyada ve âhirette zarar görecekleri ve mü'minlerin yardımcıları ancak Allahü Tealâ olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müşrik ve münafık bilcümle kâfirlerin sözlerine itimad etmemek lâzım olduğunu beyanettiği gibi onlardan korkmamak dahi lâzım geldiğini ve onların küfürleri sebebiyle kalplerine korku konulduğunu beyanetmek üzere :

سَنُلْقِى فِى قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerin şirklerine bir delil nâzil olmadığı halde, Allah'a şirkleri sebebiyle onların kalplerine elbette Biz Azimüşşan korku koruz ve kâfirlerin makamları Cehennem ateşidir ve zalimlerin makamları ne kadar çirkin oldu.] Çirkin olan makam; Cehennem ateşidir.

Yani; ey mü'minler! Siz ihlâs üzere bize teveccüh edin ve ancak bizden yardım isteyin, kâfirlerin sözlerine aldanmayın ve kendilerine ehemmiyet vermeyin ve onlardan korkmayın. Zira; biz onların kalplerine şirkleri sebebiyle korku bırakırız. Binaenaleyh; zayıf olduğunuz halde sizden korkarlar, üzerinize gelemezler. Çünkü; batıl olan şirki irtikâp edin diyerek onlara bir delil nâzil olmadığı halde kendi elleriyle taştan ve ağaçtan yaptıkları putları Allah'a şerik itikad etmelerinin şeameti sebebiyle onların kalbi korku ve ıztıraptan hâli olmadığı cihetle sizin üzerinize korktuğunuz derecede gelemezler. Binaenaleyh; onlardan korkup sözlerine itimad etmeyin. Şu halde onlar dünyada şevket-i İslâmiyeden havf üzere vakit geçirdikleri gibi âhirette onların makamları zâlimler için ha-

zırlanan Cehennem ateşidir ve zalimlerin makamları olan Cehennem ne kadar fena oldu?

Fahr-i Razi, Hâzin ve Kazi'nin beyanları veçhile kâfirlerin kalplerine korku bırakılması (Uhud) vakasına mahsus olmak ihtimali varsa da, esah olan lâfzın umumuna nazaran her yerde ve her zamana şâmil olmaktır. Gerçi bundan evvelki âyetler (Uhud) vakası hakkında olduğu gibi bu âyet dahi (Uhud) vakası hakkında nazil olmak ve ashabı teşci için Kureyş kâfirlerinin kalplerine korku ilka olunduğunu beyanetmek muhtemelse de, âyetlerde sebeb-i nüzûlün hususuna bakılmayıp ancak lâfzın umumu nazar-ı itibara alınmak kaidedir. Binaenaleyh bir vakanın hükmünü beyan hakkında nâzil olan âyetin hükmü; o vakaya münhasır olmaz. Kıyamete kadar o vakanın emsâli hâvâdisin cümlesinin ahkâmına şâmil olur. (Uhud) vakasında kâfirler galip oldukları halde hiçbir sebep olmaksızın kendilerine korku ârız olduğundan galipken mağlûp gibi firar ettiler. Halbuki harbe devam etseler ehl-i İslâmı daha ziyade perişan edebilirlerdi.

(Uhud)'da ârız olan korku üzerine firar edip bir müddet gittikten sonra (Ebu Süfyan) ve a'vânı nedamet ederek geri dönüp ehl-i imanı tamamen kılıçtan geçirmeyi azmetmişlerse de, Allahü Tealâ'nın onlara inzal ettiği korku sebebiyle cesaret edememişlerdir. İşte eh-li İslâmın azlığı ve bozulmasıyla beraber Allahü Tealâ'nın lûtfu olarak korkuyu kâfirlerin kalplerine yerleştirmekle bu âyetteki vaadini birinci defa olarak (Uhud) vakasında incaz buyurmuştur. Binaenaleyh; şu halde Vâcip Tealâ'nın ehl-i İslâma lutfunun ve ehl-i küfre gazabının eseri olduğu cihetle din-i İslâm'ın yardımcısı gayet az olup bütün dünya küfürle dolu ve edyan-ı saire erbabıyla memlû bulunduğu halde din-i İslâm'ı edyan-ı saire üzere âli ve edyan-ı saire erbabını makhur ve küre-i arzın bir kısm-ı mühimmini ehl-i İslâmla doldurmuştur. İşte bu; ancak inayet-i ilâhiyedir, başka bir sebeple hâsıl olmak imkânı yoktur. Zira; ehl-i İslâm diyanete riayetle beraber ciddiyetle çalışmaları üzerine Cenab-ı Hakkın mahâbet-i İslâmiyeyi düşmanların gözlerinde büyütmek suretiyle ve kalplerine korku koymasıyla hâsıl olduğu meydanda bir hakikattir.

Gerçi bilumum ehl-i küfrün müslümanlardan korktukları gö-

rülmezse de, imanı olmayan her şahıs, kâfir olduğu haysiyette küfrü sebebiyle elbette İslâmla karşı karşıya geldiğinde kalbinde herhalde bir korku olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Bu âyetin eseri de her zaman görülmektedir. Yalnız müslümanların diyanete riayetleri şarttır. Diyanete riayet etmeksizin «Ben müslümanım» diyerek Allah'tan lûtuf beklemek doğru olamayacağı aşikârdır. Çünkü; Allahü Tealâ mü'minlere ve mü'minler içinden müttekilere vaad buyuruyor. Binaenaleyh; yalnız isminin müslüman ismi olması kâfi olamaz. İsmi müslüman olduğu gibi özü de müslüman olmak lâzımdır ve korku herkesin bulunduğu hal ve mevkie göre olur. Meselâ; asker olanların korkuları harp meydanında olduğu gibi erbab-ı ilmin korkusu da mübahese meydanında olacağı şüphesiz olup şimdiye kadar ehl-i İslâm ulemasıyla Nasârâ uleması aralarında diyanete müteallik mübahaselerde daima ulema-yı İslâmiye galip olmuştur ve Resûlullah'ın «Bir aylık mesafede düşmanın kalbine ârız olan korku sebebiyle ben mensur oldum» hadîs-i şerîfi de bu manâyı teyid etmektedir.

(سلطانا) *hasmı ilzam ve def'edecek kuvvetli delildir.* Şirkin hak olduğuna dair bir delil nazil olmadığı halde şirketmek cehalet ve hamakatten başka birşey olmadığı cihetle bu âyette müşriklerin hamakatlerini ispat vardır. Zira; Hak olduğuna delil olmadığı gibi Hak olduğunu ispat etmekte mümkün olmayan birşeyi irtikâp edip ibadet addetmek hamakatten başka birşey değildir. Binaenaleyh; müşriklerin dünyada halleri korku, endişe ve ıztırap ve âhirette halleri Cehennem'de yanmaktır. Nisaburi ve Taberi'de beyanolunduğu veçhile bu âyet, Cenab-ı Hakkın ehl-i İslâma nusret edeceğine vaadidir. Zira düşmanın kalbine korku koymak; esbab-ı istilânın büyüğüdür. Yani «(Uhud) vakasında her nekadar evvel galipken, sonra mağlûp olmuşsanız da biz düşmanınızın kalbine korku ilka etmekle size nusret vereceğiz. Binaenaleyh; merak etmeyin» demektir.

* * *

Vâcip Tealâ düşmanların kalplerine korku koyacağını beyandan sonra bu vaadini incaz ettiğini beyanetmek üzere :

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهِ حَتّٰى اِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, Allahü Teâlâ size nusret ve düşmanın kalbine korku ilka edeceğine dair olan vaadini sadık kıldı, şol zamanda ki, o zamanda siz Allah'ın izniyle onları katlediyor ve katlinizle hislerini iptal ediyordunuz. Hatta siz korktunuz ve emval-i ganimet emrinde münazaa ettiniz ve size, muhabbet ettiğiniz emval-i ganimet gösterildikten sonra emr-i Resûlullah'a muhalefetle isyan ettiniz.]

مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ

[Zira sizden bazınız ancak dünyayı murad eder ve bazınız yalnız âhireti murad eder.] Binaenaleyh; dünyayı murad edenler emval-i ganimet almak için kendilerine tayin olunan mahalli terkle Resûlullah'a âsi oldular ve âhireti murad edenler Resûlullah'ın emrine itaatle olduğu merkezde karar ettiler.

ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

[Siz Allah'ın ve resûlünün emrine muhalefet ettikten sonra Allahü Teâlâ sizi onlardan ve mallarından uzak kıldı. Zira; onlardan firar ediyordunuz ve onların yakın semtlerine varamıyordunuz. Çünkü; vaki olan kusurunuzdan dolayı Allahü Teâlâ sizi belâ-yı hezimetle müptelâ kılmak muradetti ve müptelâ kıldı. Ve hezimet olunca, imanında sebat edenlerle etmeyenlere ve mü'minlerle münafıklara iptilâ, imtihan muamelesi oldu. Ve Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, bu iptilâ üzerine Allahü Teâlâ muhakkak sizin kusurunuzu affetti. Zira! Allahü Teâlâ mü'minler üzerine fazlı

ihsan sahibidir.] Binaenaleyh; kullarının kusurlarını affeder. Çünkü kusuru affetmek; Allah'ın ihsanı cümlesindendir.

Vâcip Tealâ bu âyette dokuz hüküm beyan buyurmuş ve bunların cümlesi (Uhud)'da vaki olmuştur.

Birinci hüküm; *vadini sadık kılmak ve incaz etmektir.* Çünkü; (Uhud)'da Vâcip Tealâ ittika ile beraber sabretmek şartıyla nusretini Resûlüne vaadetmişti. Resulullah (Cebel-i Uhud)'u arkasına ve Medine'yi karşısına aldı ve cebelin esasını merkez tayin etti ve muharebe leh ve aleyhte nasıl cereyan ederse tîrendazların merkezi bırakmamalarını emreyledi. Orada sebat ettikleri müddet galip oldular. Hatta Rasûlullah rüyasında, bir koç kesmiş ve bunu; düşmandan bir bahadırın katlolunacağıyla tabir etmişti. Müşriklerin alemdarı şüc'an-ı Araptan, (Talha b. Osman)'ın katli ve kâfirlerin mağlûp olmasıyla Allah'ın vaadettiği nusret hasıl olmakla vaadini ve Resûlünün rü'yasını tasdik etti. Çünkü; bidayet-i harpte nusretin şartı olan takva var ki, emre muhalefet yok ve sabır da var ki silâh atanlar merkezde sebat ediyorlardı.

İkinci hüküm; *ehl-i imanın kâfirlerin hislerini izale etmeleridir.* (Uhud)'da bu da vaki olmuştur. Zira; bidayet-i harpte Allah'ın emri ve izniyle mü'minler kâfirleri öldürmekle hislerini ve ruhlarını izale etmişlerdi.

Üçüncü hüküm; *isyanlarıdır.* Çünkü; kâfirlerin mağlûp olmaları üzerine emval-i ganimeti görünce tirendâzân Resulullah'ın sebat emrine muhalefetle isyan ederek emval-i ganimet toplamak üzere merkezi terk ettiler. Galebenin şartı olan takva ve sabır zayi' olunca haklarında zuhur eden nusreti kaybettiler ve galipken mağlûp oldular.

Dördüncü hüküm; *niza*'dır. Çünkü; merkezden emval-i ganimet için hareketi; bir kısmı tecviz edip «Bizim sebat etmemiz galip oluncaya kadardı, şimdi galip olduk. Merkezi terketmekte zarar yoktur» dedi. Diğer kısım da «Emr-i Resulullah harp bitinceye kadardır. Binaenaleyh; merkezde sebat lâzımdır» dedi. Velhasıl bu suretle beyinlerinde niza da vuku bulduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

Beşinci hüküm; *ehl-i İslâmın korkmalarıdır.* Zira emr-i Resulullaha muhalefet neticesi galibiyet mağlûbiyete tebeddül edip

zuhur eden muzafferiyet kaybolunca korktular. Hatta severek almaya koştukları emval-i ganimeti almaya elleri değmedi ve ne yapacaklarını şaşırdılar. İşte emre muhalefet fena halde bozgunluğa sebebiyet verdi. Binaenaleyh; askerlikte âmirin emrine muhalefetin caiz olmadığı bu âyetle sabittir.

Altıncı hüküm; *bazıların dünya murad edip bazıların da âhiret murad etmeleridir.* Zira; (Uhud)'da merkezi terkedenler dünya murad edenlerdi ki, emval-i ganimet almak için terkettiler ve merkezi terketmeyenler âhiret sevabı murad edenlerdir ki, Kazi'nin beyanına nazaran alemdarlarıyla beraber on kişiden aşağı olduğu mervidir.

Yedinci hüküm; *ehl-i İslâm'ın kâfirlerden uzak olmasıdır.* Çünkü; merkezden hareket edince kâfirlerin galip olmaları üzerine asakir-i İslâmiye firara yüz tutup kâfirlerden uzaklaşmışlardı. Zira; Allahü Tealâ nusretini kesiverince firara mecbur oldular. Çünkü; Allahü Tealâ ehl-i İslâma imtihan muamelesi yapmak için muhalefetten hâsıl olan kusurlarına binaen bir müddet kâfirlere müsaadeyle ehl-i imanı firara mecbur ederek onlardan uzaklaştırdı ki, muhalefetin acısını tatsınlar ve bir daha emr-i Rasûle ihtimam ve dikkat etsinler.

Sekizinci hüküm; *Allahü Tealâ'nın, muhalefet edenlerin kusurlarını affetmesidir.* Zira; affetmemiş olsaydı kâfirlerin kalplerine korku ilka etmekle kâfirleri kaçırmazdı. Halbuki kâfirlerde bir müddet galebe devam ettikten sonra hiçbir sebep olmaksızın mağlûp gibi firar etmişlerdir. İşte şu firarları; Allah'ın mü'minlerin kusurlarını affının eseridir.

Dokuzuncu hüküm; *Allahın fazlu ihsan sahibi olmasıdır.* Bu âyet-i celile; büyük günahı irtikâp eden kimsenin mü'min olduğuna delâlet eder. Zira; esna-yı muharebede emr-i Resulullaha muhalefet günah-ı kebireden olduğu halde onların günahlarını affetmek ve onlara nusret vermek Allahın fazlu ihsanı olup mü'minlere fazlu ihsan sahibi olduğunu beyanla mürtekib-i kebire olan kimselere mü'min tabiri, kebireyi irtikâp eden insanı imandan çıkarmadığına delâlet eder.

Hulâsa; bidayet-i harpte kâfirleri katledip mağlûp kılmakla Allahü Tealâ'nın vaadini tasdik ettiği ve nusret; ittikaya ve mev-

kilerinde sabra mütevakkıf olduğu cihetle emre muhalefet ederek isyanla ittikayı ve makamlarını terk ve sabrı fevtedince, nusretin kesildiği ve bozgunluğa sebep; emval-i ganimet almak için yerlerini terk etmeleri olduğu ve Allahü Tealâ fazlu ihsanı eseri olarak onları kâfirlerden uzak kıldığı ve kusurlarını affettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ (Uhud) vakasında ashabın bazısından vaki olan kusuru affettiğini beyandan sonra affa istihkaklarının sebebini beyanetmek üzere :

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَىٰ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ
فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا
أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin kusurunuzu şol zamanda affetti ki, o zamanda siz düşmanınızdan korkarak (Uhud) Dağının tepesine doğru düşmandan uzak mahalle firar ediyordunuz ve Resulullahtan ayrılıp firar ettiğinizde etrafınıza bakmaz ve hiç kimseyi görmez ve bir tarafa meyletmez hemen firar ederdiniz. Halbuki arkanızdan Rasûlünüz sizi çağırıyordu ve siz de davetine icabet edemiyordunuz. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak sizin emre muhalefetiniz sebebiyle gam üzere gam ve keder üzere keder mücazat ediyordu. Hatta bazınızın katli, bazınızın esareti ve bazınızın yarasıyla beraber Rasûlünüzün katlolunduğuna dair şayi olan yalan ve saire gibi gumûm ve humûm her tarafınızı ihata etmişti. Zira; fevtettiğiniz zafere ve emval-i ganimete mahzun, firar ve hezimet gibi şeylere mükedder olmamanız için Cenab-ı Hak sizi bu gibi belâyâ ile müptelâ kıldı ki, bunlar üzerinizden kalkınca mesrur olup geçmişe mahzun olmayasınız. Halbuki Allahü Tealâ sizin cemii a'mâlinizi bilir ve ona göre mükâfat eder.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile (اذ تصعدون) âyet-i sabıkada olan iptilâya müteallik olursa *mânâ-yı nazım :* [Siz olduğunuz mahalden firar edip hiç kimseye bakmadığınız ve arzın uzak mahalline gittiğiniz zaman Allahü Tealâ sizi müptelâ kıldı] demektir. Ashaptan merkezde bulunanların ekserisi firar edince Resulullah'ın «İbadallah! Bana gelin, ben Allah'ın Rasûlüyüm, muharebe edin firar etmeyin» dediği mervidir ve arkalarından Resulullah'ın çağırdığına dair âyette sarahat vardır.

(فاثابكم) bu makamda *i s a b e ; gam'ın cezasıdır.* Yani; «Allahü Tealâ sizi gamla cezalandırdı» demektir. Fakat gam'ın bir olmadığını beyan için (غما بغم) buyurmuştur ki, katil ve esaret gamları olduğu gibi hezimet ve Resulullah'ın katlolunduğuna dair haberler de vardı ve Ebu Süfyan'ın (Cebel-i Uhud)'un yukarısından bağırdığı vakit müslümanların, müşriklerin hücum edip hepimizi katledecek diye gamları dahi vardı. Çünkü; merkezde olanlar Resulullah'ın emrine muhalefetle mahzun ettiklerine ceza olarak Vâcip Tealâ onları envа-ı gamla mağmum etmiş ve kederleri son dereceye varmıştı.

(Uhud) vakasının kederi birçok zaman devam etmiştir. Çünkü; kendilerinden vaki olan hata neticesi birçok akraba ve ahbapları katlolundu ve Resulullah'ın mübarek yüzü yaralandı ve dişi şehit oldu ve muhalefetlerinden dolayi azap korkusuyla velhasıl bitmez tükenmez birçok kedere müptelâ oldular.

(لكيلا) daki *lâm affa* taalluk ederse *mânâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ sizin kusurunuzu affetti ki, geçmiş ve isabet etmiş olan şeye mahzun olmayasınız. Zira Allah'ın affı; hüznü giderir] demektir. (ما اثابكم) lâfzına taalluk ederse *mânâ-yı nazım :* [Resulullah'ı muhalefetinizle mahzun ettiğiniz için Allahü Tealâ sizi bir gamla mağmum ve mücazat etti ki, o gam sebebiyle siz geçmiş yaraya ve katl ü esaret gibi şeylere mahzun olmayasınız.] Çünkü; hezimet gibi bir gamla müptelâ olunca emval-i ganimet gibi şeylere mahzun olmayı unuttular.

Gam üzerine gamın gelmesi fevtolan umur-u dünyaya ve isabet eden mesaibe gamı unutturmak için olduğuna bu âyet delâlet

eder. Zira; insanlar bir şey üzerine keder ederken, diğer belâ gelince evvelki belâyı unutmak âdettir.

Hulâsa; yevm-i Uhud'da asakir-i İslâmiye bozulunca ashaptan birçok kimseler (Uhud) Dağının tepesine doğru firar edip hiçbir kimseye bakmadıkları ve arkalarından Resulullah'ın çağırdığı ve onları Allah'ın bir kederden sonra diğer bir kederle mücazat ettiği ve bu mücazatın sebebi; geçmiş olan şeyleri unutup onlara mahzun olmamak olduğu ve Allahü Tealâ'nın, insanların emre muhalefet edenleri ve düşmandan firar gibi amellerini bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ mü'minlere nusret vadedip nusretin de mü'minlerin kalplerinde korkunun zail olmasına muhtac olduğundan, mü'minlerde olan korkuyu kaldırdığını beyanetmek üzere :

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ
يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ

buyuruyor.

[Tevbe edip kusurunuza nedametten sonra evvelce günahınız sebebiyle gamın akabinde hafif bir uykuyla Allahü Tealâ sizin üzerinize bir emniyet inzal etti ki uyku, sizden bir taifeyi ihata etti ve o uyku sebebiyle rahat ettiler ve diğer taifenin kendi nefisleri onları bir humum içine bıraktı ki, o taife zaman-ı cahiliye zannı gibi Allah'a hakkın gayrı bir zanla zannederler.]

يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ

[Derler ki, «Bizim için vaad-i ilâhiden birşey var mıdır, yoksa meydan düşmanımızın mıdır?» Zahirde hakikatı hali sual eder. Habibim! Sen onlara de ki, «Emrin küllisi Allah'ındır.»] Binaenaleyh; nusret ve zafer ve düşmana galebe onun yedindedir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Uhud) vakasında nâs *iki fırka olup* birincisi; *mümin-i kâmil olanlardır.* Onların, Allah'ın vaadına ve Rasulullah'ın haberine itikatları tam olduğundan elbette din-i İslâmın i'lâsını isterler ve Allahın nusret vereceğini ümid ederler. Bu fırkaya, (Uhud) Gazasında hâsıl olan inhizamdan sonra tevbe edince Cenab-ı Hak hafif bir uyku vermekle korkularını emniyete ve meşakkatlerini rahata ve ıztıraplarını sükûnete tebdil ettiğini bu âyetle beyanetmiştir. Uyku; emniyete sebeptir. Zira; korku olan yerde uyku olamaz. Binaenaleyh; uyku gelince emniyet hasıl ve uykudan sonra cebanet şecaata münkalip olur. İşte o zamanda uyku Allah'ın lûtfu ve Rasulullah'ın mu'cizesidir. Zira; esna-yı harpte uyku âdetin hilâfı olduğu gibi uykunun yalnız müminlere arız olup münafıklara arız olmaması dahi mu'cize olduğuna delâlet eder. Uyku insanlar için her zaman nimettir. Çünkü; daima uyanık bulunmak zaaf ve fütur verdiği gibi uyku da kuvvet ve neşatı iade eder.

(Uhud) Gazasında ikinci taife; *risalette şek ve Allah'ın va'dinde tereddüd eden münafıklardır.* Zira; onlar «Allahü Tealâ Muhammed (S.A.)'e nusret etmez ve zafer vermez» gibi sû-i zannederlerdi. Binaenaleyh; âdânın hücumu arasında imanında ihlâs olan müminlerden herbiri bir yerde hafif az bir uykuyla istirahat edip elem ve kederden hâli oldukları zaman, münafıklar sû-i akiydeleri neticesi enva-ı gumum içinde son derece muztariplerdi ve bu da ehl-i imanın âkıbetleri emniyet ve münafıkların âkıbetleri havfü ıztırap olduğuna taraf-ı ilâhiden bir beşaretti.

Münafıkların cahiliye zannıyla *zanlarından* murad; *Allah'ı tekzip etmeleri ve Muhammed (S.A.) resul olsa, onun üzerine müşrikler musallat olmazdı ve müşriklerin kuvveti ve eshab-ı Resulullah'ın zaafı ve müşriklerin haklı ve Muhammed (S.A.)'in hâşâ hak yedinde değil gibi birtakım evhamla uğraşmalarıdır.*

(Uhud) Gazasına çıkılmadan evvel Rasulullah'ın Ashabıyla beraber müşaveresinde reis-i münafıkin (Abdullah b. Übey) de bulunduğu ve Medine'den çıkılmayıp Medine'den müdafaa olunmasını re'yedenler tarafında olduğu ve halbuki ekseriyetin reyi, (Uhud)'a gidip orada muharebe etmek ciheti olmakla ekseriyetin re'yiyle (Uhud)'a gidilip esna-yı muharebede Hazreç'ten birçok kimseler

şehid olarak inhizam vuku' bulduğunu reis-i münafıkine söylediklerinde (هل لنا من الامر من شئ) demiştir. Yani; «Bize ne taalluk eder. Muhammed (S.A.) bizim sözümüzü dinlemedi, birtakım çocukların sözüne uydu. Bizim sözümüzle bir zarar olmadı ki, bize bunu haber veresiniz. Gidin Muhammed (S.A.)'e söyleyin» demek istedi.

Yahut Hazreç kabilesinden katlolunanları haber verdiklerinde «Muhammed (S.A.)'in va'dettiği nusret ve zaferden bize birşey var mıdır? Eğer vaadi doğru olsaydı bu bozgunluk olmazdı» demektir ki «Muhammed (S.A.)'in iddiası doğru olsa, bu mağlûbiyete duçar olmazdı. Halbuki fena halde mağlûp oldu. O halde iddiasında kâziptir» demekle müminlerin kalplerine şüphe koymak istemişlerdir. Cenab-ı Hak da emrin küllisi kendine mahsus olduğunu beyanla onları reddetmiştir. Çünkü; her şey Allah'ın kudreti tahtında olunca hikmeti icabı bazan dostlarını ve bazan da düşmanlarını galip kılar ve hiç kimse karışamaz. Binaenaleyh; düşmanların galip olması haklı olmalarını icabetmez. Kezalik bazan dostlarını fakir, düşmanlarını zengin kılar ve bazan da bunun aksini işler ve kimsenin birşey demeye hakkı yoktur. Bunların cümlesi herşeyin kaza-yı ilâhi tahtında olduğuna delâlet eder.

Hulâsa (Uhud) vak'asında bozgunluktan sonra İslâm taifesine lûtuf olarak Cenab-ı Hakkın hafif bir uyku ihsanıyla istirahatlerini temin ve münafık taifesini uykudan ve istirahatten mahrum ettiği ve onların Cenab-ı Hakka sû-i zanlarının cezasını çektikleri ve onlara, katlolunanlar haber verildiğinde «Bize ne taalluk eder. Biz mi sebep olduk? Bizim sözümüze bakılsaydı böyle olmazdı» dedikleri ve bu sözlerine «Emrin küllisi Allah'ın» olmasıyla Rasulullah'ın cevap verdiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların sıfat-ı zemimesinden bazı âhari beyanetmek üzere :

يُخْفُونَ فِىٓ اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ

buyuruyor.

[Münafıklar sana izhar etmedikleri şeyleri kendi nefislerinde saklarlar.]

يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا

[Onlar kendi gibi münafıkların yanlarına geldiklerinde «Eğer bizim reyimizle olsaydı, Muhammed (S.A.)'in sözüyle buraya gelip bu makamda katlolunmazdık» derler.]

قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ

[Habibim! Sen onlara cevapta de ki, «Eğer siz kendi evlerinizde olmuş olsaydınız, kendi üzerine katlolunması takdir olunan kimseler katlolunacakları mahalle çıkarlar ve mukadder olan vakt-i muayyende orada katlolunurlardı.»] Çünkü; o mahalde ve o vakitte katlolunacağına irade-i ilâhiye taalluk eden kimsenin eceli takaddüm ve teahhur kabul etmez. Elbette katlolunur.

وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ۝

[Allahü Tealâ sizi mağlûp etti ki, kalbinizde olan şeylerle müptelâ kılsın ve kalbinizde olan şek ve şüphe gibi fenalıktan sizi tathir ve kalbinizde olan ihlâs veya nifakı izhar etsin, mümin olan münafıktan ayrılsın. Zira; Allahü Tealâ kalplerde olan şeyleri bilir.]

Yani; habibim! Münafıklar sana izhar etmedikleri küfür ve nifakı ve senin risaletinde şeklerini kendi kalplerinde gizlerler ve kendileri gibi münafıkların yanına geldiklerinde «Bizim reyimize bakılsa, sözümüz dinlense biz buraya gelip katlolunmazdık. Aklımız olsaydı Muhammed (S.A.)'in sözüyle buraya kadar gelerek Kureyş'le mukatele edip reislerimizi öldürtmezdik» demekle Resulullah'tan gizledikleri nifaklarını izhar ederler. Habib-i zişanım! Sen onlara de ki, Siz, dediğiniz gibi kendi evlerinizde olsaydınız katlolunması mukadder olanlar bir sebep ve bahaneyle o mahalle

çıkar ve katlolundukları mahalde yine katlolunurlardı. Zira; hazer kaderi def'edemediği gibi, tedbir de takdire mukavemet edemez. Binaenaleyh; katli mukadder olan herhalde katlolunur» demekle onların kaderi inkârlarını reddet. Çünkü; onların o mahalde ve o zamanda katlolunacaklarına ilm-i ilâhi taalluk edince, eğer evlerinde bulunmak katillerine mani' olsa ilm-i ilâhinin cehle tebeddül etmesi lâzım gelir, bu ise muhaldir ve kalplerinizde gizlediğiniz nifakla sizi imtihan etmek için Cenab-ı Hak sizi evlerinizden çıkardı. Gerçi münafıkın gizlediği nifakı Allahü Tealâ bilirse de, kulları bilmediğinden (Uhud)'da vaki olan inhizam üzerine onlar dayanamayıp nifaklarını izhar edince, herkes onların münafık olduklarını bildiler. Eğer onlar evlerinden çıkmasalardı nifaklarını biraz müddet daha gizlerler, mümin olanlarla münafıklar tefrik olunmazdı. Çünkü belâyâ; insanlar için miyardır. Binaenaleyh; insanın iyisi ve kötüsü iptilâ zamanında bilinir. Zira; kazaya razı olanlarla olmayanlar birbirinden iptilâ zamanında ayrılırlar. Kalbinizde olan fenalıkların meydana çıkmasıyla tevbe ve istiğfar edip günahlarınızdan tathir olunmanız için Allahü Tealâ sizi bu inhizamla müptelâ kıldı. Çünkü; Allahü Tealâ insanların kalplerinde olan ihlâs ve nifakı bilir ve ona göre mücazat eder.

Vâcip Tealâ münafıkların «Bizim reyimizle olsaydı biz buraya gelip katlolunmazdık» sözlerine üç suretle cevap vermiştir: Birincisi; *evinde bulunmak o makamda katli mukadder olan kimsenin katline mani olamayacağıdır.* İkincisi; *bu inhizam sebebiyle onların iyisini kötüsünden seçmektir.* Çünkü; iptilâ sebebiyle münafıklar müminlerden seçiliverdiler. Üçüncüsü; *bu iptilâ sebebiyle taib ve müstağfer olup günahlarından tathir etmektir.*

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran (Uhud) günü asakir-i İslâmiyeden bir kısmı mecruh ve şehid olmuş, diğer bir kısmı bozgun ve perişan kaçmış, üçüncü bir kısım da maiyet-i Rasulullah'ta sebat etmiştir ki, onlar da ondört kişiden ibaret olup yedisi Muhacirînden ve yedisi Ansardandır. İşte bunlar maiyet-i Resulullah'ta sabit kalmışlardır. *Radıyallahü Tealâ anhüm.*

***

Vâcip Tealâ müminleri münafıklardan tefrik için (Uhud) vakasıyla müptelâ kıldığını beyanettiği gibi müminlerin inhizamına sebeb-i âhari beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar, iki cemaat muharebe etmek üzere birbirine kavuştuklarında sizden i'raz ettiler ve bazı kesbettikleri günahları sebebiyle onların ayaklarını ancak Şeytan kaydırdı.]

وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾

[Muhakkak Allahü Tealâ onların kusurlarını affetti. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurunu setir ve kusurları icabı cezalarını ta'cil etmemekle hilmeder.]

Yani; iki cemiyet harbetmek için birbirine karşı geldikleri günde küfür ve nifak olmaksızın mücerred korkularına binaen sizden bazı kimseler harpten kaçarak saff-ı İslâmdan döndüler. Zira; onların bazı kesbettikleri günahlarına binaen Şeytan ayaklarını kaydırmış ve saff-ı harpte sebatlarına mani olmuştur. Onlar hatalarını bilip kusurlarına nedamet ve tevbe edince, muhakkak Allahü Tealâ onların günahlarını affetti. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurunu mağfiret edici ve azaplarını tacil etmeyip hilimle muamele buyurucudur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *h i t a p ;* müminleredir. Şeytan'ın ayaklarını kaydırması; Resulullah'ın tayin ettiği mahalden emval-i ganimete tama'ları sebebiyle o mevkiden hareket ettirmek suretiyle olmuş ve bozgunluğa sebebin de bu olduğu yukarıdan beri bilmünasebe birkaç kere zikredilmiştir. Bazı *k e s b e t t i k l e r i g ü n a h l a r ı* yla murad; *emr-i Resulullah'a muhalefet edip yerlerini terketmeleridir.* Çünkü; bu vesileyle Şeytan hezimete fırsat bulmuş ve vesvese ilkasına nail olmuştur. Lâkin kesbettikleri günahları suiniyetle olmadığı cihetle

küfre müeddi olmadığından tevbe edince Allahın affına mazhar olmuşlardır. Zira müminlerin tayin olunan mahalli terketmeleri; kâfirlerin inhizamını görmelerinden ve sebatla emrin düşmanın inhizamına kadar devam edeceğini zannetmelerinden neş'et etmiştir. Yoksa Resulullah'a muhalefetleri hâşâ inaden ve kasden muhalefet değil ki muhalefetleri küfrolsun.

Şeytan'ın ayaklarını kaydırmasının günahları sebebiyle olduğunu beyanetmek; müminleri ibrete davet etmektir. Zira; bütün hatayanın vuku bulması insanın kendi kesbettiği günah olduğunu beyanla Şeytan'ın şerrinden masun kalmaklığın hatayadan tavakkiye mevkuf olduğunu bildirmektir.

Hulâsa; (Uhud) günü düşman askeriyle İslâm askeri harbetmek üzere birbirine mülâki olduklarında İslâmdan bazı kimselerin merkezi terkle saff-ı harptan çıktıkları ve bazı kusurları sebebiyle Şeytan'ın onların ayaklarını kaydırdığı fakat onlar hatalarını bilip tevbe edince Allah'ın affettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların, «Harbe gidilmemiş olsaydı şehid olanlar katlolunmazdı» diyerek zuafa-yı mümininin itikatlarını ihlâl etmek istediklerini beyanettiği gibi münafıkların sözleri gibi söylemek müminler için caiz olmadığını dahi beyanetmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ
أَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا

buyuruyor.

[Ey müminler! Şol kimseler gibi olmayın ki, onlar kâfir oldular ve kendi ihvanları ticaret için arz üzerine müsaferetle diğer beldelere gidip vefat ettiklerinde veyahut muharebeye gidip katlolunduklarında onlar derler ki, «Eğer bizim yanımızda olsalar ve gurbete gitmeselerdi ölmezler ve katlolunmazlardı.»] Vefatlarına veya katillerine gurbette bulunduklarını sebep addederler ve katli

ve vefatı Allah'tan bilmezler. Şu halde siz onlar gibi olmayın. Çünkü herşey; Allah'ın halkı ve takdiriyledir.

لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً فٖى قُلُوبِهِمْ

[Şol sözleri ilâ ahir-il'ömür kalplerinde nedamet ve hasret olsun için, Allahü Tealâ onların kalplerine getirdi ve söylediler.] Bu zanlarını ve fena itikatlarını onlara azap ve hüzün ve esef kılmak için Allahü Tealâ kendilerine söyletti. Binaenaleyh su-i akidelerinin cezasıyla mücazat olunurlar.

وَاللّٰهُ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١٥٦﴾

[Halbuki insanı dirilten ve öldüren Allahü Tealâ'dır ve Allahü Tealâ sizin amelinizi görür ve bilir.]

Gerçi bu âyette *k â f i r l e*'r le murad; *münafıklardır* ve bu sözü söyleyen onlardır, diyenler varsa da esah olan *münafık ve gayr-ı münafık bilumum kâfirlere şâmildir.* Çünkü; lâfzın umum üzere istimali bazı sınıfa tahsistan evlâdır. Ekser kâfirlerin mevti gurbete ve katli gazaya nispet etmek âdetleriyse de, bilhassa münafıklar Ashab-ı Resulullah'ı muharebeden tenfir ve Resulullah'tan ayırmak için bu sözü çok sarfederlerdi. Allahü Tealâ, herşeyi haktan bilmek lâzım olup gurbet ve muharebe gibi şeylerin ölüme sebep olmadığını beyanla münafıkları red ve bu gibi sözleri söylemekten ehl-i imanı nehyetmiştir. Çünkü; bundan evvelki âyetlerde beyan olunduğu veçhile insan için vefat veya katlin takdir olunduğu zamandan teahhur ve tayin olunan mahalden tebeddül mümkün olmadığını beyanla itikad-ı hakkı tafsil etmiştir.

Bu âyette *müsaferet ve gaza* ikisi de zikrolunmuştur. Zira müsaferet; uzak mahalle gitmek olup gaza ise uzakta ve yakında vuku' bulduğundan ayrı ayrı zikrolunmuşlardır.

Bu sözleri söylemekle münafıkların kalpleri kapanarak basiretleri bağlanıp dalâletleri arttığı cihetle onlar için ebedî hasret

ve esef olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; bunlar müminlerin kalplerini ve itikatlarını ihlâl için ortaya attıkları sözlerin ehl-i imanda tesirini görmeyince ve emeklerinin zayi' olduğunu ve çalışmalarının boşa gittiğini gördükçe elbette hasretleri gün be gün artmıştır. Zira; insanlarda iyi ve kötü sa'yinin semeresini görmekle mesrur ve görmemekle mahzun olmak âdettir. Bunların da Ashaba tesir etmek için söyledikleri sözlerin tesirini göremeyince elbette mükedder olduklarında şüphe yoktur. Çünkü; onlar Ashabını Rasulullah'tan ne kadar uzaklaştırmak istedilerse, Ashab-ı Kiram da o nispette yaklaşmışlardır.

Yahut (ليجعل) deki *lâm* (لا تكونوا) *nehyine merbuttur.* Buna nazaran *manâ-yı nazım* : [Siz kâfirler ve münafıklar gibi olmayın ki sizin, onlar gibi olmadığınızı Allahü Tealâ onların kalplerinde hasret kılsın ve sizin onlara muhalefetiniz kalplerine dert olsun] demektir. Filhakika ifsad için çalışan kimselerin fesadlarına meydan vermemek kadar onlara azap olmaz. Çünkü; ifsad için yaptığı yalanların boşa gitmesi ve ifsaddan beklediği ümitlerinin akîm kalması ve bütün emeklerinin heder olması, onlar için azaptan başka birşey değildir.

Münafıkların «İhvanımız gurbete veya harbe gitmese, ölmez ve katolunmazdı» dediklerine ihya ve imâte Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu ve başka şeyin tesiri olmadığını beyanla Cenab-ı Hak cevap vermiştir ki, bir kimse evinde oturmakla ölmemek ve gurbete gitmekle ölmek lâzım gelmediğini beyanetmiştir. Binaenaleyh; bu gibi sözlerin her zaman hata olduğuna bu âyet delâlet eder. Allahü Tealâ münafıkların sözleri gibi söylemekten nehyini teşdid ve onların tarîklarını terketmek ehem olduğuna işaret için, âyetin âhirinde kullarının amellerini gördüğünü beyanetmiştir. Ve mahâbetin ziyade ve korkunun fazla olduğuna delâlet için lâfza-i celâlin geldiği Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

Hulâsa; müminler için filân kimse harbe gitmeseydi, ölmezdi ve gurbete çıkmasaydı, hasta olmazdı gibi sözlerin caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların sözlerini iptal ettikten sonra muharebe kaçılacak birşey olmayıp, belki rağbet etmek muvafık olduğunu beyanetmek üzere :

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾

وَلَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, eğer siz fisebilillâh katlolunur veyahut ecelinizle vefat ederseniz, Allah'tan nail olacağınız mağfiret-i azîme ve rahmet-i ilâhiye onların cem'edecekleri dünya menfaatinin cümlesinden hayırlıdır ve hangi veçhile ölseniz veya katlolunsanız ancak huzur-u ilâhiye cem'olunacaksınız.]

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyet; münafıkların ezhan-ı İslâmiyeyi teşviş için ortaya attıkları şüpheden ikinciye cevaptır. Ve cevabın hulâsası: «Ölüm vaki'dir, kurtuluş yoktur. Şu halde elbette vaki olacak olunca Allahü Tealâ'nın rızasını tahsil yolunda ölmek lezzet-i dünyadan daha hayırlı değil mi?» demektir. Bu manâ eimme-i kıraetten (Hafs) Hazretlerinin (مما يجمعون) kıraetine nazarandır. Yani; «Münafıkların cem'ettiği emval-i dünyadan mağfiret-i ilâhiye hayırlıdır» demek olur. Diğer eimmenin (ta) ile (مما تجمعون) kıraetlerine nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey müminler! Fisebilillâh katlolunup mağfiret-i ilâhiyeye vasıl olmanız sizin dünyada yaşayıp da, cem'edeceğiniz emvalden hayırlı] demektir. Zira; rahmet-i ilâhiye ve mağfiret-i sübhaniye devamlı ve elemü kederden sâfi olduğu cihetle elbette emval-i dünyadan hayırlıdır. Çünkü; emval-i dünyanın devamı olmadığı gibi, elemü kederden de hâli olamaz.

Her ne suretle olursa olsun insanların huzur-u ilâhiye cem'olunacaklarını beyanla Cenab-ı Hak, kullarını rahmetine sebep olacak amele teşvik ve lutfundan mahrumiyete sebep olacak günahlardan tenfir ettiği gibi arsa-ı mahşere zâlim ve mazlum, kâtil ve maktul, âbid ve âsi, zengin ve fakir cümle insanların toplanaca-

ğına işaret için (تُحْشَرُونَ) *cemi'* olarak varid olmuştur. Çünkü; haşrolunmadık hiçbir kimse kalmayacaktır.

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette ubûdiyet makamının *üç mertebesine işaret olunmuştur.* Çünkü; *i n s a n ı n i b a d e t i ; Allah'ın azabından korkusuna mebni olur.* Bu cihetine (لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّهِ) ile işaret olunmuştur. *Allah'ın Cennetine tema' edip umduğuna nail olmak için ibadet eder.* Bu cihete (وَرَحْمَةٌ) lâfzıyla işaret olunmuştur. *Ancak rıza-yı ilâhiye nail olmak için ibadet eder ve ibadetinden başka maksadı olmaz.* Bu misilli kimselerin ihlâsı diğerlerinden ziyade olduğu için, Cenab-ı Hakkın tecelliyatına mazhar olurlar. Bu cihete de (وَلَاِلَى اللّهِ تُحْشَرُونَ) cümlesiyle işaret edilmiştir.

Hulâsa; cihada gidip fisebilillâh ölmek, dünyada yaşayıp da cem'edeceği maldan hayırlı olduğu ve herkesin ancak huzur-u manevi-i ilâhiyeye cem'olunacağı bu. âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ (Uhud) vakasından sonra huzur-u Risalete avdet edenlere mülâyemetle bulunması rahmet-i ilâhiye eseri olduğunu ve gılzatlı bulunmak muvafık olmadığını ve affetmek lâzım geldiğini beyanetmek üzere :

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın sana nazil olan rahmeti sebebiyle habibim sen onlara yumuşaklıkla söz söyledin, şiddetle muamele etmedin. Eğer sen kötü ahlâklı, kalbi katı, onlara fena söyler ve şiddetle muamele eder bir kimse olsaydın, onlar senin etrafından dağılırlardı.] Binaenaleyh; yanında kimse kalmazdı.

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ

[Eğer onlar bilmeyerek sana kusur ederlerse, affet ve yalnız kendi affınla iktifa etme. Onların günahlarına Rabbinden mağfiret iste ve bazı işlerde onlarla istişare etmekle hatırlarını tatyibet.]

فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

[Bir iş yapmak kasdettiğinde Allah'a tefviz-i umur et. Zira; Allahü Tealâ zatına tefviz-i umur eden kullarını sever ve onlara muhabbet eder. Çünkü; kullarının cümle umuruna mütekeffil O'dur.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (فبما رحمة) lâfzında bulunan (ما) *taaccüp* manâsını müfid *istifham olmak* muhtemeldir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Allah'ın sana ne acaip rahmeti ve fazl u ihsanı var ki, sen Ashabının (Uhud) Gazasında yaptıkları büyük hatalarına karşı yumuşaklıkla muamele ediyorsun] demektir. *Resulullah'ın mülâyim bulunmasıyla* murad; *Ashabına güzel muamele yapmasıyla hüsn-ü ahlâkıdır.* Resûlullah evvelâ cümle âlemi kelime-i tevhide davet etmekle ve saniyen Kur'ân'ın âyetleri nazil oldukça, ahkâmını halka tebliğe kabul ettirmeye çalışmakla âlemi irşad etti ve bunların cümlesine yumuşak muamelenin methali olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; Resûlullah'ın liynetle muamelesi hikmet-i bi'sete de muvafıktır. Ahkâm-ı ilâhiyeyi halka kabul ettirmek halkın teveccühüyle olacağından, elbette hüsn-ü ahlâk lâzımdır. Zira; gılzat ve şiddet; ahkâmın kabulüne manidir. Ancak liynet hukuk-u ilâhiyeden bir hakkın kaybına sebep olursa caiz olmaz. Meselâ bir hadd-i şer'iyi icrada liynet olamaz. Çünkü; bu hal icraya manidir. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ bazı âyetlerde Rasulüne şiddetle emretmiş ve zâni ile zâniyeye hadd-i şer'i icrasında ولا تأخذكم بهما رأفة فى دين الله buyurmuştur. Yani; **[Din-i ilâhinin ahkâmını zâni ile zâniyeye icrada sizi şefkat tutmasın ki, merhametiniz icraya mani olmasın]** demektir.

Vâcip Tealâ (Uhud) Gazasında kusur edenlerin kusurlarını kendi affettiği gibi Rasûlüne de afla emretmiştir. Binaenaleyh;

Rasûlullah'ın kendi hukukuna taalluk eden ciheti affetmesi vâcip olduğu gibi, hukukullaha taalluk eden cihete dahi istiğfar etmesiyle emrolunmuştur. Resûlullah'ın dünyada istiğfarı günahkâr olanlara şefaat olduğundan, âhirette şefaat edeceği evleviyetle sabittir. Binaenaleyh; âhirette şefaati inkâr edenler bu âyetle merdutturlar.

Vâcip Tealâ'nın, Rasulüne ümmetiyle istişare etmesindeki emrin hikmeti: Ümmet-i Muhammed'in şanını ilâ ve ümmetle rasulleri arasındaki muhabbet ve irtibatın kemalini ilân etmekle münafıkların ümitlerini kesmektir. Rasûlullah benî beşerin en yüksek tabakasında olup ondan, daha akıllı bir kimse olmadığı halde umur-u dünyada onun hatırına gelmeyen bir şeyin ümmetinin hatırına gelmek ihtimaline binaen istişareyle emretmiştir. Binaenaleyh; Rasûlullah Ashabına «Siz umur-u dünyanızı daha iyi bilirsiniz» demiş ve «İstişare eden kimseler işin iyisine ulaşırlar» buyurmakla ümmetini istişareye teşvik etmiştir. Binaenaleyh; Rasûlullah, ümmetini istişareye alıştırmış ve ümmeti arasında istişare sünnet olarak kalmıştır.

İstişarede tatyib-i kulûb ve ruhların inşirahı olduğu gibi meselenin kolaylıkla husûlüne de sebep olduğundan Cenab-ı Hak istişareyle emretmiştir. Zira; müteaddid insanlar bir meseleyi müzakere ederlerse yekdiğerine muavenet etmek ve cesaret vermekle mesele suret-i seriada hallolunduğu her zaman görülen mesâildendir. Namazda cemaatin meşru' ve cemaatle namazın efdal olmasındaki hikmet de suhûletle hâsıl olup, terkine meydan bırakılmamasıdır.

İstişarenin meşruiyeti; sarahaten vahyolmayan ve içtihada muhtaç olan mesâildedir. Amma sarahat-ı Kur'ân ve hadîs olan mesâilde reyin ve içtihadın methali olmadığından istişareye ihtiyaç yoktur. Bu âyet, Resûlullah için içtihadın cevazına delâlet eder. Zira istişare; bir nevi içtihad demektir.

Meşveretin neticesi olarak bir meseleyi işlemeyi kasdedince, meşverete itimad etmeyip Allah'ın ianesine itimad lâzım olduğunu beyan için Cenab-ı Hak zat-ı ülûhiyetine tefviz-ı umur etmekle emretmiştir. Tevekkül, bazı kimselerin zannettiği gibi, insanın nefsini mühmel kılması ve umur-u dünyanın esbabını tatil etmesi

değildir, belki tevekkül; *esbaba sarılmakla beraber işin bitmesini Allah'a havale etmektir.* Cenab-ı Hak kullarını tevekküle tergib için mütevekkil olanlara muhabbet ettiğini beyan etti ki, insanlar herşeyde müessir-i hakikî Allahü Tealâ olduğunu bilsin ve Rabbisine tamamen rapt-ı kalb etsin.

(فظا) *ahlâkı kötü olan* ve *g a l i z - ü l k a l p ; kalbi katı ve hiçbir şeyden müteessir olmayan kimsedir.* Şu halde ahlâkı kötü olanlar insanları acıttığı gibi kalbi katı olanlarda da asla merhamet olmaz. Vâcip Tealâ bu âyette Resûlünü liynetle muamele edip kötü ahlâk sahibi olmadığını beyanla sena buyurması, ümmetini hüsn-ü ahlâka ve ihvan-ı dinine mülâyemetle muameleye davet etmektir. Çünkü; bir ümmet için resulünün mesleğine ittiba vâciptir.

Hulâsa; Allah'ın Rasûlüne feyezan eden rahmeti sebebiyle Resûlünün Ashabına yumuşaklıkla muamele ettiği, eğer ahlâkı kötü, kalbi katı olmuş olsaydı, Ashabının etrafından dağılacakları ve halbuki hüsn-ü ahlâkı sayesinde Ashabını etrafında topladığı ve kusurlarını affedip onlar için istiğfar vâcip olduğu ve umur-u dünyada sarahat-ı vahiy olmayan mesailde Ashabıyla istişare lâzım ve Resûlullah'ın âdeti veçhile ümmetine de istişarenin sünnet olduğu ve istişare neticesi verilen karar üzere tutulacak işte Allah'a itimad edip tefviz-i umuretmek lâzım geldiği ve mütevekkil olan kimselere Allah'ın muhabbet ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tevekkülün vâcip olduğunu beyanettiği gibi tevekkülün sebebini ve Allah'a ilticanın vâcip olduğunu dahi beyanetmek üzere :

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِه۪ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ yevm-i Bedir'de yardım ettiği gibi size yardım ederse, dünyada size galip olan bir kimse olmaz. Binaenaleyh; siz herkese galip olursunuz. Zira; iane-i ilâhiyeye karşı size galip olmak hiç kimsenin kudreti tahtında değildir ve eğer (Uhud) vakasında nusret etmediği gibi yardım etmez de, sizi rüsva kılarsa bundan sonra size yardım edecek kimdir ve kimler yardım edebilir? Elbette kimse yardım edemez. Zira; Allah'ın gazab ederek mağlûp ettiği kimseyi gazab-ı ilâhîden kurtarabilmek kimin haddidir ve ancak Allahü Tealâ'ya müminler itimad eylesinler ve mütevekkil olsunlar ki, Allah'ın yardımına istihkak kesbetsinler.] Çünkü; emrin küllisi Allah'a raci olunca her işinde esbabına yapışmakla beraber abdin Allah'a itimad ederek işin bitmesini ona havale etmesi lâzımdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetten maksad; ibadete tergib ve masiyetten tenfirdir. Çünkü Allah'ın nusretine sebep; Allah'a itaatle rızasını tahsil etmektir ve bu da ibadetle olup masiyetle olmadığından nusret-i ilâhiyeye nail olmak için kulların emr-i ilâhiye muti' olmaları lâzım olduğuna âyet delâlet eder. Zira; masiyetten nefsini sakınan kimseye Allahü Tealâ nusret eder ve Allah'ın nusret ettiği kimse mağlûp olmaz. Binaenaleyh; nefsini günahtan sakınan kimse mağlûp olmaz. Şu halde bunun aksi olarak, ma'siyete cesaret eden nusrete nail olamaz ve nusrete nail olmayan da, saadet-i dareynden mahrum olur.

İnsan için tevekkül ve itimad ancak Vâcip Tealâ'ya olup Allah'ın gayrıya itimad caiz olmadığına işaret için enva-ı kemalâtı cami' olduğuna delâlet eden lâfza-i celâl ile beraber (على الله) lâfzı takdim olunmuştur. Çünkü takdim; *hasra delâlet ettiğinden* «Ancak ve ancak müminler Allah'a mütevekkil olsunlar, Allah'ın gayrıya itimat etmesinler» demektir.

***

Vâcip Tealâ cihada tergipten sonra cihadın bazı ahkâmını beyanetmek üzere :

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

buyuruyor.

[Enbiyadan hiçbir nebi için hıyanet etmek caiz olmadı ve eğer bir kimse hıyanet ederse yevm-i kıyamette hıyanetiyle beraber gelir.]

ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

[Hıyanet ettikten sonra her nefse kesbettiği amelin cezası tamamen verilir, halbuki onlar zulmolunmazlar.] Binaenaleyh; muti' olanların sevabında noksan ve âsi olanların azabında ziyade olmaz. Şu halde herkesin cezası; ameline göredir.

Yani; enbiyadan hiçbir nebi ve bilhassa hatem-ül'enbiya için hiçbir şeyde bir kimseye hıyanet etmek sahih olmadı. Zira mertebe-i nübüvvet; cemi-i meratibin âlâsı ve bilcümle menâsıbın bâlâsı olduğundan nübüvvetle hiyanet bir yerde cem' olamaz. Binaenaleyh; hiçbir nebi bir kimseye hiyanetle ittiham olunamaz. Çünkü hıyanet; denaet-i tab'ın mahsulü olup dünyada âr ve âhirette nardır.

*H i y a n e t ; gizlice gayrın hukukuna tecavüz etmek*ten ibaret olup enbiyadan hiçbir nebi için bir kimseye hıyanet etmek caiz olmadığını beyandan sonra, bilumum insanlar için hıyanet caiz olmadığını ve eğer bir kimse hıyanet ederse, hıyanet ettiği şeyle yevm-i kıyamette rüsva olacağını beyanla insanları hıyanetten menetmiştir. Binaenaleyh; Resûlullah'ın «Emval-i ganimetten bir iplik ve iğne olursa da taksim olunmadıkça almayın. Zira hiyanet; dünyada rüsvalık ve âhirette azaptır» buyurduğu mervidir. Şu halde sair husus atta hiyanet etmek caiz olmadığı gibi emval-i ganimette dahi caiz değildir. Amma askerin atı, yiyeceğe muhtaç ve kendi zarureti olursa, atının ve kendinin ihtiyacını def'edecek miktarı alması caiz ve ihtiyacından ziyade almak haramdır. Zira cevaz; ihtiyaç üzere müptenidir.

Âyetin sebeb-i nüzûlünde çeşitli rivayetler varsa da, esah olan Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bazı gazada emval-i ganimetin taksimi bazı mevanie mebni gecikmesi üzerine Ashaptan bazı kimseler gecikmeden dolayı söz etmeye başlayınca Rasulullah «Cebel-i Uhud kadar altınınız olsa sizden bir dirhemini men'etmem, yoksa beni hıyanetlik edecek mi zannettiniz?» demesi üzerine bu âyetin

nazil olduğu mervidir. *Yahut* Medarik'te beyan olunduğuna nazaran yevm-i Bedir'de emval-i ganimetten bir kırmızı cüppe kaybolmasına mebni bazı münafıklar tarafından «Rasulullah almıştır» denilmesi üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

Hıyanet eden kimsenin hıyanet ettiği şey; yevm-i kıyamette çirkin bir suretle tasvir olunup rüsva-yı âlem olmak için boynunda takılı olarak geleceğine dair olan rivayeti bu âyet tefsir etmiştir.

Hulâsa; enbiyadan hiçbir nebi için hıyanet etmek caiz olmadığı ve eğer bir kimse hiyanet ederse hiyanet ettiği şeyin boynunda takılı olarak geleceği ve her nefis kendi kisbinin cezasını alacağı ve ceza almakta hiçbir kimseye zulmolmayacağı, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ her nefsin amelinin cezasını tamamıyla alacağını ve asla zulmolunmayacağını beyanettiği gibi muti' ile âsinin müsavi olmadığını tafsil etmek üzere :

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَيٰهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾

buyuruyor.

[Hıyaneti terkedip de Allah'ın rızasına ittiba eden kimse enva-ı hıyaneti irtikâp ederek, Allah'ın gazabını icabeden günahla dönen kimseye müsavi olur mu? Elbette olamaz. Zira; Allah'ın gazabını icabeden masiyeti irtikâp eyleyen kimsenin makamı Cehennem'dir. Ne çirkin oldu varılacak makam yönünden Cehennem?]

هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

[Rıza-yı ilâhiye ittiba edip rızanın esbabı olan ibadatı işleyen kimseler indallah derecat-ı âliye sahipleridir ve Allahü Tealâ onların amellerini görür ve muktezasına göre ceza verir.]

Yani; hiyaneti ve sair günahları terketmekle ve a'mâl-i saliha işlemekle Allah'ın rızasını arayan kimseyle enva-i maâsiyi irtikâp ederek, Allahın en şiddetli gazabıyla dönen kimse derecede müsavi olur mu? Elbette olamaz. Zira; hainle salihin müsavi olması adalete münafidir. Binaenaleyh; dereceleri müsavi değildir ve gazabullaha müstehak olan kimsenin yatacak mahalli Cehennem'dir. Ne fena varılacak yerdir Cehennem. Şu halde rızayı arayanla aramayan kimsenin dereceleri başka başkadır ve herbiri ayrı derece sahibidir. Çünkü; rızayı arayanın derecesi sevab-ı azîm ve Cennet'tir ve rızayı aramayanın derecesi azab-ı elîm ve Cehennem'dir. Zira; Allahü Tealâ herkesin amelini görür.

Rızaya ittiba etmek; *esbabı olan her ameli işlemektir. Gazabına müstehak* olmak; *rızanın hilâfı, ve meşru olmayan menahinin küllisini işlemektir.*

(هم درجات) yani insanların zekâvet ve gabavette ve feyz-i ilâhiye müstaid olup olmamakta ve nufus-ü hayra ve şerire sahibi olmakta, ayrı ayrı derece sahipleri oldukları gibi rızayı aramak ve muharremattan ittika etmek ve rızayı aramayıp bilcümle maasiyi irtikâptan çekinmemek suretleriyle dahi derece sahipleridir. Zira; herkesin makamları ayrı ayrıdır. Hatta ibadet edenlerin dereceleri de mütefavitdir. Çünkü; ibadetin her nevinin dereceleri başka olduğu gibi cinayetin her nevinin de derekeleri ayrıdır. Herkesin derecesini vermek; amelini bilmekle olup amelini bilmekse, ilm-i kâmile muhtaç olduğundan Cenab-ı Hak herkesin amelini bildiğini beyanetmekle hiç kimsenin istihkakını vermekte asla noksan olmadığını beyanetmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran yevm-i Uhud'da ehl-i iman Resûlullah'a ittiba ederek, cihad için (Uhud)'a gidip münafıkların cihaddan dönünce, bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyette *rıdvan* la murad; *cihad-ı fisebilillâhtır. Allah'ın gazabıyla dönmek* le murad; *cihadı terketmektir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Fisebilillah cihad için Rasûlüne ittiba edip de rızayı arayanlarla cihada gitmemek için Rasûle ittibadan dönen kimseler derecede müsavi olurlar mı? Olamazlar. Zira; birinin sa'yinin neticesi sevap, diğerinin sa'yinin neticesi azaptır] demektir.

Hulâsa; bazı münafıkların emval-i ganimeti taksimde Rasulullah'ı hâşâ hıyanete nispet ettikleri ve hiçbir nebi için hıyanet etmek caiz olmadığı ve Resûlullah'a hıyanet isnad etmek isteyenlerin kendileri bu isnatta hiyanet ettikleri ve hiyanetten ittika edenlerle etmeyenlerin ve rızayı arayanlarla aramayanların müsavi olmadıkları, zira; ezhercihet emanet sahibi olan zât-ı şerife bu gibi isnad, insafın ve aklın harici olduğu ve muti' ile âsinin hiçbir zaman müsavi olmadıkları ve insanların herbiri ayrı bir derece sahibi olduğu ve herkesin amelini Vâcip Tealâ bildiğinden herkesin istihkakına göre derecelerini verdiği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Rasûlüne ittiba' edenlerle ittiba' etmeyip gazabına müstehak olanların müsavi olmayacağını beyanettiği gibi Rasûlünün ittiba' olunmaya şayan olduğunu beyan zımnında :

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١٦٤﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülâhiyetime yemin ederim ki, muhakkak Allahü Tealâ müminler üzerine ihsan etti. Zira; Allahü Tealâ o müminlerin kendi cinslerinden rasul gönderdi ki, o rasul onlar üzerine Allah'ın âyetlerini okur ve onları hayra sevketmekle günahlarından tathir eder ve Kur'ânı onlara öğretir ki, o Kur'ân onların kalplerini tathir eden hikmet üzerine müştemil olduğundan, Kur'ân'la beraber onlara hikmetle talim eder. Halbuki rasul ba'solunmazdan evvel onlar açık bir dalâlet içindelerdi.]

Yani; zatıma yemin ederim ki, muhakkak Allahü Tealâ, Rasulüne iman eden müminler üzerine büyük ihsan etti. Zira; onların kendi cinslerinden kolaylıkla sözünü anlayabilecekleri bir Rasul-ü muazzam gönderdi ki, o Rasulün cemii ahvaline onlar vakıftırlar ve hasebü nesebini bilirler ve nâs indinde bidayet-i neş'e-

tinden beri emanetle ma'ruf olan zat-ı şerifi irşad için göndermesiyle Allahü Teâlâ onlara büyük ihsan etti. Çünkü; o Rasûl onlar üzerine Allah'ın vahyettiği âyetlerini tilâvetle tarîk-ı hakka irşad eder ve vahdaniyetine delâlet eden âyetleri onlara işittirir ve bu vahyolunan âyetleri okumasıyla Şeytan'ın iğfalâtı ve nefsin arzusuyla işledikleri günahlardan onları tathir ettiği gibi, onlara evvelîn ve ahirînin ahvalini ve ilimlerini cami' olan kitabı ve o kitabın müştemil olduğu hikmeti talim eder. Halbuki o Resûlün bi'setinden evvel onlar birşey bilmez cahiller ve haktan gafiller ve açık bir dalâlet içindeydiler.

İşte bu âyette Vâcip Teâlâ Rasûlünün birçok evsaf-ı cemilesini beyan buyurdu ki, beşeriyete bu kadar hizmet eden ve cehalet ve dalâlet karanlığından nur-u imanın aydınlığına irşad edip ilm ü irfan neşelerini uyandıran zat-ı şerife her insanın iman ve inkıyad etmesi lâzımken, bilâkis ta'nedenlerin saadet-i beşeriyeden mahrum olduklarını beyan buyurmuştur. Çünkü; şu evsafla mevsuf olan Rasûle ittiba etmeyip hilâfında hareket edenlerin saadetten mahrum olacaklarında şüphe yoktur.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile Rasûlullah bilumum âleme meb'us ve cümle mükellefini tarîk-i hakka irşada memur olduğu cihetle herkes hakkında rahmetse de, ancak intifa etmek müminlere mahsus olup iman etmeyenler intifa edemediklerinden Vâcip Teâlâ Resûl göndermekle müminlere ihsan ettiğini beyanetmiştir.

Vâcip Teâlâ bu âyette resul göndermek kulları için ayn-ı ihsan olduğunu beyanetti. Çünkü beşerin aklı; Allahü Teâlâ'nın rızasına muvafık olan ibadeti ve o ibadetin keyfiyetini idrakten âciz olduğundan, Vâcip Teâlâ'nın kullarına bir resul gönderip o resul vasıtasıyla rızasına muvafık olan amelleri ve o amellerin nasıl eda olunacağını beyanettirmek ve o rasulün şüphelerini izale ederek, dünyaya ve âhirete müteallik ahkâmı talim ve âhâd-ı nâsın anlayamayacağı esrarı ümmetine keşif ve izah etmesi, Allah'ın kullarına lûtuf ve ihsanı olduğunda şek yoktur. Binaenaleyh; Allahü Teâlâ'nın rasul göndermesi kulları hakkında ihsan olduğunu sarahaten beyanetmiştir.

Resulullah'ın kendi cinslerinden ve kendi beldelerinden ol-

ması ümmeti hakkında ayn-ı lûtuftur. Zira; ümmetin, Rasûlün evvelden beri sadakat ve emanetini ve ahval-i sairesini ve hasebü nesebini bilmeleri nübüvvetini tasdik ve iman etmekte kolaylık olduğundan müşkülât çekmeksizin daire-i itaate girmek ve mevlâsının rızasına yol bulmak elbette büyük bir nimettir. Gönderilen resulün bir kitaptan okumadığı ve bir üstazın tilmizi olmadığı halde âlemde kimsenin bilemediği hikemiyatı ve geçmişte vuku bulan havadis-i kâinatı ve ümmetlerin hikâyelerini ve nebileriyle cereyan eden mübahaselerini aynıyla bilmesi sözünün vahy-i ilâhi olmasına delâlet ettiği gibi, getirdiği kitabın tevhidi takrir, mabudu nekaisten tenzih, bütün muamelâtta adaleti tesis ve enva-ı ibadatı tafsîlen beyan eylemesi ve bilcümle ahkâmın kemalât-ı insaniyeyi cami' olması, o zatın taraf-ı ilâhiden meb'us ve rasul olduğuna delâlet ettiği gibi, risaletini tasdîkde teshilât olduğundan elbette kullar hakkında ayn-ı nimettir. Rasulün bi'setinden evvel kavm-i Arabın dinleri putperestlik olduğu cihetle kendileri sefil ve dinleri menfur olup, ahlâklarıysa kapmak, çalmak, vurmak, yıkmak, döğmek, öldürmek gibi âlem nazarında en çirkin ve kendileri bütün akvam arasında cahil ve düşkün oldukları halde Allahü Tealâ'nın rasul gönderip dinlerini cemii edyanın âlâsı ve ahlâklarını tasfiye ederek zühdü takvanın bâlâsı kılmakla âlem nazarında hatırı sayılır bir ümmet kılması ve ümmetlerin derecelerinin en yüksek tabakasına çıkarması, ümmet-i Muhammed için nimetlerin pek büyüğüdür.

Rasulullah'ın tilâvet ettiği âyetler le murad; *Kur'ân'ın âyetleri, kitap* la murad; *Kur'ân* ve *hikmet* le murad; *şeriatin mehasin-i esrarı ve ilel ve esbabıdır.* Yahut Kazi'nin beyanı veçhile *kitap* la murad; *Kur'ân* ve *hikmet* le murad; *sünnet-i Rasulullah'tır.* «Rasulullah'ın bi'setinden evvel dalâlet içinde bulunduklarını» beyanetmek «Bir rasulün ba'solunmasına şiddetle muhtaç oldukları zamanda ba'solunduğunu beyanetmektir» ki, ihtiyaç üzere gelip o ihtiyacı def'etmek elbette büyüklüktür.

Vâcip Tealâ bu âyette Rasûlünü *beş sıfatla* tavsif etmiştir ki, o sıfatlardan herbiri birçok menakıbı camidir. Birincisi; *o Rasûlün kendi cinslerinden olmasıdır.* Çünkü; kendi cinslerinden olunca

ta'nedecek birşey bulamadıklarından, bütün ta'nları âleme gülünç olmaktan başka bir tesiri olmamıştır. Zira; her ne söyleseler vakiin hilâfı ve bedahete karşı mükâbere ve inattan ibaretti. İkincisi; *Allah'ın âyetlerini ümmeti üzerine tilâvet etmesidir.* Çünkü; her bir âyet o zamanda vaki olan bir hâdise hakkında fetva olup o fetva da o hâdisenin müşkülâtını halletmekte, akla muvafık yegâne çare olduğu cihetle o Rasûlün risaletine ve o âyetin vahy-i ilâhi olduğuna delâlet ettiğinden o Rasûlün ulüvv-ü kadrine burhan-ı kâfidir. Üçüncüsü; *ümmetini günahlardan tathir etmektir.* Zira; Rasûlün tilâvet ettiği âyetler ümmetini tarîk-i hakka davet edip doğru yolu gösterdiğinden, o âyetlere iman edip mucibiyle amel edenler elbette günahlarından tatahhur ederler. Binaenaleyh; Resûlullah da birçok kimseleri bu vesileyle tarîk-i hidayete irşada muvaffak olmakla kadr-i nebevileri âlem nazarında gün begün yükselmiştir. Dördüncüsü; *ümmetine Kur'ân gibi bir kitabı talim etmesidir.* Çünkü Kur'ân; enva-î ahkâmı ve ümem-i salifenin ibretamiz vukuatını ve durub-u emsali ve hikemiyat ve mevaizi cami' olduğundan onu getiren nebinin ne kadar büyük ulüvv-ü mertebeye malik olduğuna delâlette kâfidir. Beşincisi; *ümmetine hikmet talim etmesidir.* Zira; Kur'ân'ın esrarını keşif ve izah etmek ve sarahatinden fehmolunmayan mesâili delâilinden ve işaratından alarak mahzâ hidayet olan sünnetini ümmetine beyanederek, ümmetinin amellerini teshil eylemek o nebinin ümmetine merhametinin ne kadar vâsi' olduğuna açıktan delâlet eder bir delil-i kavidir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imandan sâdır olan fâsid zanlardan bazılarını red ve iptâl ettiği gibi bazı âhari dahi iptal etmek üzere :

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنّٰى هٰذَا

buyuruyor.

[Siz kâfirlere, size isabet eden musibetin iki mislini isabet ettirdiğimizde mi fezau feryad edersiniz ve dersiniz ki, «Şu hâdise

ve bozgunluk bize nereden geldi?»] Halbuki biz müminiz. Allah'ın Rasûlü bizim içimizdedir ve Allahü Tealâ bize nusret vadetti demekle bozgunluğunuza hayret ve taaccüb edersiniz. Kâfirlerden size isabet eden musibetin iki misli sizden evvel yevm-i Bedir'de sizin tarafınızdan onlara isabet etmişti. Binaenaleyh; bu hâdise taaccübe şayan bir hâdise değildir. Çünkü; mümin olmak dünyaca bütün mesaipten selâmeti icabetmez.

قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٦٥﴾

[**Habibim! Şu hâdiseden me'yus olanlara sen de ki, «Bu hâdise ve hezimet sizin kendi nefsinizdendir.»**] Zira; siz Rasûlullah'ın tayin ettiği mekânda sebat etmediğiniz gibi, Resûlullah'a vermiş olduğunuz ahdi de vefa etmediniz. Binaenaleyh; şu hezimete düştünüz. O halde bu hezimetin sebebini başka yerde aramakta ve bu kadar telâş etmekte bir mâna yoktur. [**Zira; Allahü Tealâ herşeye kadirdir**] ki, bazan sizi ve bazan da düşmanınızı mağlûp eder.

Fahr-i Razi ve Hazin'in beyanlarına nazaran *ehl-i imana isabet eden musibet* le murad; *(Uhud) vakasında isabeteden hezimettir. Müminlerin kâfirlere isabet ettirdikleri iki misil* le murad; *yevm-i Bedir'de kâfirlerin mağlûp, maktul ve esir olmalarıdır.* Çünkü; (Uhud)'da İslâm'dan yetmiş kişi şehit olduğu halde Bedir'de kâfirlerden yetmiş maktul ve yetmiş de esir olmuştu. Binaenaleyh; kâfirlerin Bedir'deki zayiatı Uhud'daki İslâmın zayiatının iki mislidir. *Yahut;* kâfirler yevm-i Uhud'da bir kere galip olmuşlar ise de, ehl-i İslâm bir kere Bedir'de ve bir kere de Uhud'da harbin bidayesinde galip oldukları cihetle kâfirler bir kere, İslâmlar da iki kere galip olmuşlardır.

Ashabın «Bize bu hal nereden geldi, biz ehl-i tevhidiz, hasmımızsa ehl-i şirktir, Resûlullah bizimle beraberdir ve Allahü Tealâ bize nusretini va'detmişken bu hezimetin sebebi nedir?» diyerek hayret ve taaccüplerine kendi kusurlarının neticesi olduğu cevabı verilmekle intibaha davet olunmuşlardır. Çünkü Uhud vakasında Ashabın hatası; *iki defa* vaki olmuştur. Birincisi; *Re-*

sûlullah Medine'den çıkmamak ve müşrikler gelirse Medine'den müdafaa etmek hususunda rey etmişken, ashabın ekserisi Medine'den çıkmak hususunda rey vermeleri ve ısrar etmeleridir. İkincisi; defaat ile beyan olunduğu veçhile *esna-yı harpte emval-i ganimete tamaan merkez fırkasının emr-i Rasûlullah hilâfına merkezi terketmeleridir.* İşte bu iki hatalarının hezimete sebep olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyanetmiştir. Çünkü; Allah'ın nusret edeceğini vaadi onların emr-i Rasûle muhalefet etmemeleri şartıyla meşrut olduğundan muhalefet edilince nusreti zayi' ettiler. Zira Resûlullah'ın emrine muhalefet; ma'siyet olduğu cihetle o ma'siyeti irtikâpları hezimetlerini intac etmiştir ki, abid üzerine nazil olan musibet her zaman o abdin kendi kusurunun cezası olduğuna delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ Uhud'da isabet eden musibet, Ashabın emr-i Resûle muhalefetlerinden neşet ettiğini beyanettiği gibi izn-i ilâhi ile isabet ettiğini dahi beyanetmek üzere :

وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا

buyuruyor.

[Ey müminler! İyi bilin ki, yevm-i Uhud'da İslâm cemiyetiyle kâfir cemiyeti muharebe etmek üzere içtima edip birbirine kavuştuklarında size isabet eden musibet Allah'ın izniyledir. Allahü Tealâ tayin olunan mahalde sebat eden müminlerle dünya malına tama' ederek, makamlarını terkeden müminlerin ve münafıkları sairlerinden tefrik eylesin ve herkesin halleri birbirine malûm olsun için o musibet Allah'ın izniyle isabet etmiştir.]

وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا

[Ve Rasûlullah veyahut Ashabı tarafından onlara «Gelin fi-

sebilillâh mukatele edin!» veyahut «Sevâd-ı İslâmı çok göstermekle evlâd ü ayal ve emvalinizden düşmanı def'edin denildiğinde.]

قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ

[Onlar «Biz sizin başladığınız şeyin hakikî kıtâl olduğunu bilsek, size ittiba' ederiz ve lâkin bunun hakiki kıtâl olduğunu bilmiyoruz. Binaenaleyh; bu kıtâl değil, nefsi tehlikeye atmaktır.» dediler.]

هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ

[Şu sözü söyleyenler o günde küfre imandan daha yakınlardır.]

يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ

[Zira; onlar kalplerinde olmayan imanı lisanlarıyla söylerler. Halbuki Allahü Tealâ onların kalplerinde sakladıkları nifaklarını onlardan daha iyi bilir.]

Âyette zikrolunan i k i c e m i y e t le murad; *İslâm ve müşrik askerleridir.* O n l a r ı n b i r b i r i n e k a v u ş t u k l a r ı g ü n le murad; *Uhud günüdür.* Münafık; imanı izhar etmek ve küfrü saklamakla kendi için iki yol tuttuğundan münafık denmiştir. Münafıkların nifakları her zaman bir gûnâ teceddüd edip müminlerin imanında sebat olduğuna işaret için mümin, *sebata delâlet eden* (مؤمنين) lâfzıyla ve münafık da teceddüde delâlet eden (نافقوا) yani *fiil* lâfzıyla varid olmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran münafıklara «Gelin mukatele edin» diyen ensardan (Cabir b. Abdullah)'tır. Çünkü; Rasûlullah bin kişilik bir orduyla Medine'den çıkıp Uhud cihetine hareket edince reis-i münafıkin (Abdullah b. Übey b. Selül) «Nereye gidiyoruz? Nefsimizi niçin öldürelim?» dedi. Üç yüz kişi

maiyetiyle asakir-i İslâmiye içinden çıkıp avdet edince (Cabir) arkalarına düştü ve onlara «Eğer imanınız varsa gelin, fisebilillâh mukatele edin, düşman karşısında Rasûlullah'ı yalnız bırakmayın ve eğer imanınız yoksa İslâmı çok göstermekle düşmanı def'edin, evinizi ve malınızı düşmandan muhafaza edin. Zira; çok görünmek düşmana korku verir» dedi. *Yahut* bu sözü söyleyen Rasûlullah'tır. Çünkü; münafıklar dönünce Rasûlullah onlara «Gelin! Erbab-ı dinden olun. Fisebilillâh düşmanla muharebe edin veyahut ehl-i dünyadan olun. Evlât ve emvalinizi müdafaa edin» buyurmuştur. Umur-u dini her mühimmat üzerine takdim lâzım olduğuna işaret için âyette fisebilillâh mukatele, dünya için müdafaa üzerine takdim olunmuştur. Zira; din için muharebede dünya dahi hâsıl olduğundan din için muharebe min küll-il vücuh efdaldir.

Münafıklar, Rasûlullah'ın bu sözüne «Biz sizin başladığınız işi kıtâl bilmiyoruz, eğer kıtâl bilseydik ittiba ederiz» dediler. Halbuki düşman ehl-i İslâmı mahvetmek ve din-i İslâmı ortadan kaldırmak maksadıyla Medine'nin kapısına kadar geldi ve sabrü sebat ettikleri surette Allahü Tealâ müslümanlara nusretini va'dettiğinden dünyada (Uhud) Gazasından daha ziyade meşru' bir gaza olabilir miydi? İşte gazanın meşruiyetine ve esbabın vücuduna binaen bu gaza; meşru' bir gaza olduğu cihetle münafıkların bu sözleri batıldır. Münafıklar da gazanın lüzumunu bilirlerdi, lâkin ehliimana fütur vermek ve kuvve-i maneviyelerini kırmak için bu sözü sarfetmişlerdir.

İşte bunun gibi her zaman ehl-i İslâmın kuvve-i maneviyesini kıracak münafıkane sözler sarfeden birtakım kimseler bulunmaktan dünya hâli kalmamıştır. Halbuki asakir-i İslâmiye bozgun bir halde olsa bile kuvve-i maneviyeyi takviyeye çalışmak vezaifidiniyedendir. Zira; sermayesiz bir emektir. Binaenaleyh; insanlar daima asakir-i İslâmın kuvve-i maneviyesini yükseltecek sözleri sarfetmelidir. Çünkü; aksini sarfetmekte fayda olmadığı gibi zarar da muhakkaktır.

Münafıkların asakir-i İslâmiye içinden seçilip dönüvermeleri, küfürlerini meydana koymak olduğundan Cenab-ı Hak o günde onların, küfre imandan daha yakın olduklarını beyanetmiştir. Çün-

kü; evvelce imanı izhar edip küfrü sakladıklarından herkes onları mümin zannediyorlardı. Halbuki ric'atleriyle ehl-i küfre muavenet ettiklerinden küfre daha yakın olmuşlar ve kalplerindeki nifakı açığa atmışlardır.

***

Vâcip Tealâ asakir-i İslâmiyeden ayrılan münafıkların bazı sözlerini evvelâ beyan edip badehu reddetmek üzere :

الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُا عَنْ أَنْفُسِكُمُ

الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar imanı izhar ettiler ve küfrü kalplerinde gizlediler ve harbe gitmediler, oturdular. Onlar şehit olan kardeşleri için «Eğer bizimle beraber otursalar harbe gitmeselerdi katlolunmazlardı» dediler. Habibim! Sen onlara cevapta de ki «Eğer sözünüz doğruysa nefsinizden ölümü def'edin.»]

Yani; münafıklar harpten firarla iktifa etmediler, birtakım itikad-ı batıllarını izhar ettiler ve harpte şehid olan kardeşleri veya katlolunan münafıklar hakkında «Eğer bizim emrimize itaat edip sözümüzü dinleseler, harbe gitmeseler ve bizim gibi otursalardı, meydan-ı muharebede katlolunmazlardı. Ve lâkin söz dinlemediler, gittiler ve müşrikler elinde katlolundular» demekle ihvanlarının katlini harbe gitmelerine isnad ettiler. Ey Resûl-ü Muazzam! Sen onların bu sözlerine cevap olarak «Sözünüz doğruysa nefsinizden ölümü def'edin» demekle onları insafa davet et. Ve «Kaçmak kadere mani olamaz. Eğer mani olabilirse haydi bakalım siz ölmeyin de ecelden kurtulun» de ki onlar ilzam olunsunlar da bu gibi batıl itikatlardan vazgeçsinler. Münafıkların bu sözden maksatları; Uhud'dan sonra gazaya gidecekleri tenfir etmektir. Âyette beyan olunan sözü söyleyenler münafıklardır.

K a r d a ş l a r ıyla murad; *harpte vefat edenlerdir*. Eğer kardaşlarıyla murad; İslâmdan şehit olanlar olursa münafıkların ne-

septe kardaşlarıdır. Zira; hepsi Arap ve ensardandırlar. Eğer kardaşlarıyla murad; münafıklardan katlolunanlar olursa, hem nesepte hem de dinde kardaşlarıdır. Bu münafıkların sözlerine verilen cevabın hulâsası: «Sizin katlolunmadığınızın sebebi; katlinizin mukadder olmadığındandır, yoksa sizin kaçıp kurtulmanızdan değildir. Eğer katliniz mukadder olsaydı sizin kaçmanız fayda vermezdi. Eğer firarınız mukadder olan şeye mani olursa sizin için mukadder olan ölümden kaçın, nefsinizi ölümden kurtarın» demektir. Binaenaleyh; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile her şahsın mukadder olan vakt-i muayyende hangi sebeple olursa olsun ölümü muhakkaktır. Şu halde hiyel ve desâisle eceli tehir mümkün değildir, belki bazı zamanda mukatele ölümden kurtulmaya ve evde oturmak helâke sebep olur.

***

Vâcip Tealâ kıtali ve kıtale itiraz edenleri beyandan sonra şehitlerin fezâilini beyanetmek üzere:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ
بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾

buyuruyor.

[Fisebilillâh ilâ-yı kelimetullah uğrunda feda-yı can ederek katlolunanları sen ölülerdir zannetme. Belki onlar Allah'ın fazlından verdiği nimetlerle telezzüz eder ve ferahlanırlar ve Rabları indinde dirilerdir. Ve Allah'ın verdiği rızıklarla merzuklardır ve onlar kendilerine lâhik olmayan ve arkalarında kalan ihvanlarının hallerine mesrur olurlar ve derler ki «Onlar üzerine korku ve hüzün yoktur.»]

Yani; habibim! Fisebilillâh düşman elinde katlolunanları sen ölmüşler zannetme. Belki Rableri indinde merzuk oldukları halde, berhayattırlar ve onlar; Allah'ın fazlından verdiği nimetlere fe-

rahlayıcı oldukları halde telezzüz ederler ve arkalarında kalan ihvanlarının da kendileri gibi şehit olup Allah'ın nimetleriyle telezzüz etmeleri için beşaret isterler ve onlar üzerine âhirette korku ve dünyada fevtolan nimetlere hüzün yoktur. Zira; âhirette daha alâsına nail oldular.

Bu âyet; mücahedenin bir emr-i mahbub olup emr-i mekruh olmadığına delâlet eder. Zira fisebilillâh katlolunanların ihya olunup Rableri indinde merzuk olduklarını beyan, mücahedenin bu gibi derecelere sebep olan bir emr-i memduh olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; kıtâlin bir emr-i mekruh olduğunu iddia eden münafıkların iddiaları batıldır. Bu âyet şüheda-yı Bedir veyahut şüheda-yı Uhud hakkında nazil olmuşsa da, bilcümle şühedaya şâmildir. Zira lâfz-ı âyet; umumidir.

Bu âyet bünye-i insaniyenin harab olmasından ruhunun harab olması lâzım gelmediğini, belki ruhun bâki olduğunu ispat etmiştir. Çünkü şehit olduktan sonra merzuk olan ve nimetlerle telezzüz edip ferahlanan; ruhtur, ceset değildir. Kendilerinden sonra dünyada kalıp henüz kendilerine lâhik olmayan ihvanlarının halleriyle mesrur olmalarının manâsı; onların da şehit olup kendilerinin nail oldukları nimetlere nail olacaklarını ümid ederek mesrur olmalarıdır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile şehitlerin bazısı bazısına «İhvanımızdan birçok kimseleri saff-ı kıtalde terkettik. İnşaallah onlar da bizim gibi şehit olurlar ve bizim nail olduğumuz şu nimetlere onlar da nail olurlar» derler ki, onların şehadetine müjde isterler. Zira; (يَسْتَبْشِرُونَ) nin manâsı *beşaret taleb ederler* demektir.

Vâcip Tealâ şehitler üzerine korku ve hüzün olmadığını beyanetmiştir. Çünkü *h a v f ; bir musibetin isabetinden endişe edip korkmaktır. H ü z ü n ; mevcut olan nimetin fevtine eseflenmektir.* Şu halde şühedanın âhirette sevilmeyecek bir musibete tesadüf etmek korkusu olmadığı gibi, dünyada mevcut nimetlerin fevtinden de mahzun olmazlar. Zira; âhirette nail oldukları nimetler herhalde dünya nimetlerinin ezhercihet fevkindedir.

Hulâsa; fisebilillâh katlolunarak şehadet mertebesini ihraz edenleri ölü zannetmek doğru olmayıp, belki diri oldukları halde

Rableri indinde enva-ı nimetlerle merzuk olduklarını itikad etmek lâzım olduğu ve onların arkalarında kalıp henüz kendilerine lâhik olmayanların da şehadet haberlerini duymakla mesrur olmalarını istedikleri ve şehitler için korku ve hüzün gibi birşeyin olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ şühedanın Rableri indinde merzuk ve arkadan gelecek ihvanlarının halleriyle mübeşşer olduklarını beyanettiği gibi nail oldukları nimetleriyle mübeşşer olduklarını dahi beyanetmek üzere :

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

buyuruyor.

[Şehitler Allah'tan nazil olan nimetle beşaret taleb ederler ve Allahü Tealâ müminlerin ecrini zayi' etmez.]

Yani; şehitler arkada kalan ihvanlarının mertebe-i şehadeti ihraz etmeleriyle mübeşşer olmalarını istedikleri gibi taraf-ı ilâhiden kendilerine nazil olacak nimet ve fazlu ihsanla dahi beşaret isterler. Halbuki Allahü Tealâ müminlerin ecrini zayi' etmez. Zira; Allah'ın rızasını talep ve Rasûlüne itaat ve dinini ilâ hususunda feda-yı can eden ve feda-yı cana her zaman hazır olan müminlerin ecirlerini elbette heder etmez.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile evvelki âyette şühedanın istibşarı ihvanları hakkında olup bu âyette istibşar; kendi haklarında olduğundan tekrar yoktur. İnsanın kendi halinden evvel ihvanının haline mesrur olmak evlâ olduğuna işaret için ihvanın haliyle istibşar takdim olunmuştur.

Müstahak oldukları nimetten ziyade sevaba nail olacaklarına işaret için *nimet*ten sonra *fazl* zikrolunmuştur. Zira *f a z l ; ziyade ihsan* demektir. İmanı olmayanların emekleri zayi' olacağına işaret için müminlerin ecirleri zayi olmayacağı sarahaten zikrolunmuştur ki, ameli zayi' olmayan şehidin mümin olması

şarttır. Binaenaleyh; müşriklerin elinde katlolunan münafıkların ecirleri zayi'dir. Zira; imanları yoktur. Çünkü ecri muhafaza edecek; ancak imandır.

*
**

Vâcip Tealâ ecri zayi' olmayan müminlerin evsafını beyanetmek üzere :

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظِيمٌ

buyuruyor.

[Ecri zayi' olmayan müminler şol kimseler ki, onlar düşmandan kendilerine yara ve sair musibet isabet ettikten sonra Allah'a ve Rasûlüne itaat ederek davetlerine icabet ettiler ve onlardan şol kimseler ki, onlar Resulullah'la beraber muharebeye çıkmakla ihsan edip feda-yı cana müheyya oldular ve muhalefetten ittika ettiler. Onlar için büyük ecir vardır.]

İsticabe; emre itaat, ihsan; cemii evamire imtisal ve nevahiden içtinab etmektir. Bu âyette *ihsan ve ittika; Resûlullah'a muhalefetten içtinab etmek* manâsınadır.

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü; Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran Ebu Süfyan maiyetiyle (Uhud)'dan dönüp (Ravha) denilen mahalle varınca, nedamet eder ve yanındakilerine «Biz Muhammed (S.A.)'e galebe ettik, birçoklarını öldürdük. Dönelim hepsini kılıçtan geçirelim» der. Resûlullah, Ebu Süfyan'ın böyle dediğini işitince düşmana karşı bir kuvvet göstermek üzere Ashabına «Benimle beraber dünkü muharebede bulunanlar çıksın» buyurdu. İşbu emr-i Risalerpenahi üzerine yetmiş kişi çıktı. Onların içinde (Uhud)'da yaralananlar da vardı. Hatta bazılarının yürümeye takati olmayıp birbirine dayanarak gidenlerin bulunduğu da mervidir. Bu minval üzere Rasûlullah, Ashabıyla beraber (Hamra-ül'Esed) denilen mahalle vardı. Orada henüz iman etmemiş olan (Ma'bed-i Huzaî)'ye tesadüf

etti ve (Uhud) vakasında vuku bulan inhizamdan dolayı Rasûlullah'ı tesliye ve ta'ziye ederek kalkıp gitti. (Ravha)'da Ebu Süfyan'a tesadüf etti ve Resûlullah'ın Ashabıyla beraber Ebu Süfyan'ı takib ettiğini müşriklere haber verince Ebu Süfyan ve askerini korku ihata edip hemen Mekke'ye firar ettiler. İşte Resûlullahla beraber tekrar muharebeye çıkan müminleri sena makamında bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Gerçi ehl-i iman bir hata neticesi olarak inhizama uğradığından, bazıları yaralı ve bazılarının akrabası şehit olmuş ve herbiri bir gûnâ hüznü kederle matem içindeydilerse de, düşman zayıf görür ve avdet ederse felâket daha müthiş olacağından Resûlullah ehl-i İslâmı kuvvetli göstermek ve düşmanı korkutmak cihetini iltizamla bu bozgunluk üzerine tekrar askerini çağırdı ve onlar da davetine icabet ettiler. Rasûlullah'ın takibe çıkmasını (Mabedi Huzai) haber vermesiyle Allahü Tealâ onlara bir korku verdi ki, hemen zaman fevtetmeksizin firar ettiler. İşte düşmanın ahvalinden haberdar olmak ve düşmana karşı en zayıf bir halde olsa bile gayet kuvvetli görünmek kumandanın vazifesi olduğu gibi, askerin de başlıca vazifesi itaat etmek olduğuna bu âyet delâlet eder.

Cenab-ı Hak bu âyette Ashab-ı Rasûlullah'ı *üç şeyle* sena etti: Birincisi; *itaattir.* Zira; askerde itaat olmazsa düşmana müdafaa mümkün olamayacağı cihetle düşmanın istilâsı ve ırzu namusun ayaklar altında kalması ve mukaddesatın hakarete maruz olması muhakkak olduğundan felâh ve zafer, ırzu namusu muhafaza, dini i'lâ, mukaddesata tazim ve hürmet cümlesi askerin itaatine bağlı olduğu cihetle Cenab-ı Hak birinci merrede askeri itaatle sena etmiştir. Gerçi âyette Allah'a ve Rasûlüne itaatle sena edilmiştir. Lâkin Allah'ın ve Rasûlullah'ın meslek ve sünnetine ittiba etmek, her zaman Allah'a ve Resûlüne itaattir. Zira; Resûlullah irtihal ettiyse sünneti irtihal etmedi; ümmetiyle kaldı. İşte itaatin lüzumuna binaen askerden ve bilhassa saff-ı harpten firar etmek günah-ı kebireden ma'duttur. Allahü Teâlâ'nın Ashab-ı Rasûlullah'ı senasından ikincisi; *ehl-i ihsan olmalarıdır.* Çünkü; harbin yorgunluğu bâki ve üzerlerinde yara mevcutken emr-i Rasûle itaatle beraberce tekrar düşmana karşı çıkmaktan daha büyük bir ihsan olamaz. Çünkü; canını vermeye hazırlanmıştır. İnsanın canından

kıymetli birşeyi olmadığı cihetle canını feda etmek kadar ihsan olmadığından mükâfatının büyük ecir olacağı beyan olunmuştur. Üçüncüsü; *ittikalarıyla senadır. İ t t i k a ; emr-i Rasulullaha muhalefetten sakınmaktır.*

***

Vâcip Tealâ Ashab-ı Rasûlullah'ın bazı sıfatlarını beyanla sena ettiği gibi diğer sıfatlarını dahi beyanla sena etmek üzere :

اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ اِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾

buyuruyor.

[Müminler şol kimseler ki, nâs onlara «Muhakkak nâs sizin için içtima ettiler, onlardan korkun» dediler ve onların bu sözleri müminleri imanlarını ziyade etti ve dediler ki «Bize Allahü Tealâ kâfidir ve ne güzel vekildir Allahü Tealâ.»]

Bu âyette *n â s* la murad; *(Nuaym b. Mesud)*'dur. Her ne kadar (Nuaym) bir kişiyse de sözü dinlenen bir şahıstan cemi sigasıyla tabir etmek, Arapların âdeti olduğundan (Nuaym)'e nâs denmiştir. Yahut *Medine'de Nuaym'ın sözünü birçok kimseler dağıttığından* hepsine nâs denmiştir.

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾

[Nuaym'ın sözüne iltifat etmeyip her umurlarına Allah'ın kâfi olduğuna imanlarını takviye edip harbe çıkınca harp mevkiinden Allah'ın nimet ve ihsanıyla döndüler. Onlara asla kötülük dokunmadı ve onlar rıza-yı ilâhiye ittiba ettiler. Nuaym'ın neşrettiği yalanlara kulak asmadılar, Allah'ın lutfuna güvendiler. Zira; Allahü Tealâ kullarına büyük ihsan sahibidir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *n i m e t ; afiyet*

ve *f a z l ; bolca ticarettir.* Yahut *n i m e t ; dünya menfaati* ve *f a z l ; âhiret sevabıdır.* Çünkü; bu gazada Ashab-ı Resûlullah afiyetle beraber birçok ticaret de ettiler.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Ebu Süfyan (Uhud) vakasından avdet edeceğinde Rasûlullah'a «Ya Muhammed! (S.A.) İstersen harp için gelecek sene Bedir zamanı olsun» dedi. Rasûlullah da «İnşaallah» buyurdu. Binaenaleyh; gelecek sene mukavele ettikleri mevsim gelince Ebu Süfyan askeriyle Mekke'den çıktı. (Merr-uzzahran) denilen mevkie geldiğinde Allahü Tealâ kalbine korku verdi. (Ebu Süfyan) tereddüde başladı ve Mekke'ye dönmek istediyse de, kavm-i Araba karşı arlanıyordu. O sırada (Nuaym Eşcaî) tesadüf etti. Ebu Süfyan fikrini anlattı ve «Bu sene kıtlıktır. Bize ucuzluk sene olmalı. Develerimiz ot yemeli, biz sütünü içmeliyiz. Bunlar mümkün olmadığından dönmek isteriz ve lâkin Muhammed (S.A.) harp mevkiine gelir boş bulursa cesareti artar» dedi. (Ebu Süfyan) bunun üzerine «Ey Nuaym! Eğer sen Medine'de bizim külliyetli asker ve mühimmatla geldiğimizi müslümanlara anlatır, korku verirsen sana on deve vereyim» dedi ve Naimi Medine'ye gönderdi ve kendi de askeriyle beraber eli boş Mekke'ye döndü. Ehl-i Mekke bunu görünce dönen askerle alay ederek tahkir ettiler. Diğer taraftan (Nuaym) da Medine'ye geldi. Ebu Süfyan'ın talimatı veçhile birçok yalanlar neşretti. Müşrikleri kuvvetinden ve ehl-i İslâm'ın zaafından ve harbe gidilirse bir tane müslüman kalmayıp, müşriklerin kılıcından geçeceğinden bahsetti. Bu söz ehl-i İslâm arasında fena tesir etti ve endişe getirdi. Rasûlullah bunu işitince «Ben yalnız giderim, vaadimden dönmem» buyurdu ve harbe hazırlandı ve Ashaptan yetmiş kişi muvafakat edip Medine'den çıktılar ve (Bedr-i Suğra) denilen mahalle geldiler, fakat düşmandan eser görmediler. Ancak (Bedr-i Suğra)'da Araplar arasında evvelden beri âdet olan sekiz gün süren panayıra tesadüf ettiler. Ashabın yanlarında bulunan hurma ve sair emval birçok menfaat temin etti. Üzüm ve sahtiyan gibi şeyler aldılar, sâlimen ve gânimen Medine'ye avdet eylediler ve Ashaptan gitmeyenler çok nedamet ettiler ve gidenlerse mesrur ve hândan oldular.

İşte şu vakayı tasvir etmek üzere bu âyetin nazil olduğu mer-

vidir. Zira; Cenab-ı Hak Nuaym'ın geldiğini ve Kureyş'in harp için toplandıklarını ve müminlere «Siz Kureyş'ten korkun» dediğini ve bu sözü müminlerin imanlarını ziyade ettiğini ve müminlerin Naaym'ın sözüne iltifat etmeyip (حسبنا الله) dediklerini ve harbe gidip Allah'tan nimete nail olup fazlu ihsanla döndüklerini ve düşmandan hiçbir kötülük isabet etmediğini ve ehl-i imanın rıza-yı ilâhiye ittiba ettiklerini ve düşmanın sözüne aldanmadıklarını aynen beyanetmiştir. Zira; Nuaym'ın sözü biraz korku vermişse de, az zaman içinde geçip azimetlerine fütur veremedi. Binaenaleyh; Resûlullah'a itaatle niyetlerinden dönmediler. Allah'ın nusretine imanları Nuaym'ın eracîfine galebe etti ve niyetleriyle mecur oldular.

*
**

Vâcip Tealâ (Nuaym b. Mesud)'un «Mekke ahalisi harp için içtima' etti» demekle ehl-i imanı harpten alakoymak şeytanetini Medine'de neşrettiğini ve ehl-i imanın (حسبنا الله ونعم الوكيل) kelime-i tayyibeleriyle mukabele edip kemal-i şecaatle Medine'den çıktıklarını ve sâlimen avdet ettiklerini beyanettiği gibi müşriklerin içtimaını neşreden kimsenin şeytan olduğunu dahi beyanetmek üzere :

إِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Şu size korku veren ancak Şeytan'dır. Sizi evliyasıyla korkutuyor. Şu halde sizi korkutan Şeytan olunca siz onlardan korkmayın, eğer müminseniz benden korkun.]

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile bu âyette *Ş e y - t a n* 'la murad; *Ebu Süfyan tarafından gelerek müminleri korkutup harpten men'etmeye çalışan (Nuaym b. Mesud)'dur ki, Şeytan'ın yolunu tuttuğundan* Şeytan denmiştir. *E v l i y a s ı* yla murad; kâfirler ve münafıklardır. Buna nazaran *âyetin manâsında iki ihtimal* vardır: Birincisi; *evliyasının çokluğundan bahisle mü-*

minleri korkutmaktır. Bu ihtimale göre *manâ-yı âyet :* [Ey müminler; Şeytan, evliyası olan kâfirlerin çokluğundan bahisle sizi onlardan korkutmak için çalışır. Eğer müminseniz siz ancak benden korkun. Zira müminin şanı; Allah'tan korkmak ve Allah'ın gayrından korkmamaktır] demek olur. İkincisi; *Şeytan'ın kendi evliyası olan münafıkları korkutmasıdır.* Bu ihtimale göre *manâ-yı âyet:* [Ey müminler! İnsan suretinde Şeytan olan (Nuaym) her ne kadar düşmanın çokluğundan ve kuvvetinden bahisle sizi korkutmak isterse de sizi korkutamaz. Ancak dostları olan münafıkları korkutur. Zira; onun sözü münafıklara tesir eder. Binaenaleyh; münafıklar sizinle harbe gitmez, hanelerinde otururlar] demektir.

Hulâsa; ehl-i imanın arasına düşmanın kuvvetinden bahisle müslümanları korkutmak için aracîf neşreden insan suretinde Şeytan olduğu ve bu gibi insan suretinde şeytanların her vakit bulunduğundan, müslümanların aldanmamaları lâzım olup Şeytan'ın dostlarından korkmayarak Vâcip Tealâ'dan korkmak icabettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i imanı harpten alıkoymak isteyen Şeytan olduğunu beyanettiği gibi küfre sürat eden kâfirlerin zararlarından mahzun olmamak lâzım olduğunu dahi beyanetmek üzere :

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا

buyuruyor.

[Ey Rasul-ü Ekrem! Küfre sa'y ve sürat eden kâfirlerin zararları seni mahzun etmesin. Zira; onlar küfrü irtikâpla Allahü Tealâ'ya hiçbir zarar edemezler. Çünkü; kâfirlerin zararı kendilerine aittir.]

يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

[Allahü Tealâ onlar için âhirette bir nasip kılmamak murad eder. Halbuki onlar için âhirette büyük azap vardır.]

Yani; habibim! Küfre sürat ve irtikâp edenlerin zararından mahfuzsun. Binaenaleyh; onların size zarar kasdetmelerinden mahzun olma. Zira; onlar elbette Allahü Tealâ'ya hiçbir zarar edemezler ve her teşebbüsleri kendi mazarratlarıyla neticelenir ve Allahü Tealâ onlara âhirette nasip vermemek murad eder. Çünkü; onlar için âhirette irtikâp ettikleri küfrün cezası olarak büyük azap vardır.

Vâcip Tealâ bu âyetle Rasûlünü ve müminleri tesliye buyurmuştur. Çünkü din-i İslâmı ortadan kaldırmak maksadıyla asker cem'etmek fayda etmeyip, şeriati iptal eylemek isteyenlerin akıbet kendileri mahvu müzmahil olacaklarını beyanetmek; ehl-i İslâmı tesliyeden başka birşey değildir ve âyetin hükmü ilâ yevm-il-kıyam bakidir ve birçok defalar ehl-i salibin İslâm aleyhine içtima' ettikleri halde din-i İslâma bir zarar edemeyip kendileri hâip ve hâsir oldukları görülmekle âyetin sırrı bu suretle zuhur etmektedir. İşte zamanımızda aleyhimizde ittifak eden Avrupa devletlerinin teşebbüsleri ve neticesi buna pek büyük bir şahittir.

Gerçi kâfirlerin küfrüne mahzun olmak ibadetse de, bedene zarar edecek kadar ileri götürmek caiz olmadığından Cenab-ı Hak Rasûlünü onların küfrüne hüzünde ifrattan nehyettiği gibi ehl-i imana ve şeriate zarar-ı külli yapamayacaklarını beyanla dahi müminleri hüzünden nehyetmiştir. *Küfürleriyle Allah'a zarar edemezler* demek; *Allah'ın dinine zarar edemezler* demektir. Küfürlerinin temadi edip de hal-i küfür üzere vefat edenlerin âhirette nimetten nasipleri olmayacağı da beyan olunmuştur.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile âyet; münafıklar ve irtidatla küfre müsaraat eden mürtedler haklarında nazil olmuştur. Zira; İslâm arasına eracîf neşreden başlıca her zaman bunlardır ve bilhassa (Uhud) vakasından sonra dilleri uzamıştır. Meselâ «Muhammed (S.A.) nebi olsa mağlûp olmazdı. Halbuki mağlûp oldu. Maksat saltanattır, bundan sonra nusret yoktur» demekle Ashabı, Rasûlullaha tebaiyetten tenfir ederlerdi. İşte münafıkların bu tezviratından mahzun olmamalarını Cenab-ı Hak bu âyetle Rasûlüne ve ümmetine tavsiye etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların nifaklarına hüznetmekten men'ettiği gibi Yahûdilerin dahi zarar edemeyeceklerini ve binaenaleyh; onların yaptıkları şeytanetlerine de hüznetmemek lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar imanı küfre değiştiler. Onlar Allah'ın dinine ve dininin sahibi olan Rasûlüne hiçbir şeyle elbette zarar edemezler. Halbuki onlar için âhirette acıtıcı azap vardır.] buyuruyor.

Bu âyette *imanı küfre değişenler ve imanı verip küfrü alanlar* la murad; *Yahûdilerdir.* Çünkü; Yahûdiler Tevrat'ta Resûlullah'ın evsafını görüp ba's olunmazdan evvel hakkaa nebi olduğuna iman etmişlerdi. Vakta ki ufk-u risaletten Fahr-i Kâinat zuhur edince hasedleri galeyan edip imanlarını küfre tebdil ettiler. Binaenaleyh; a'zam-ı umur olan dini dünyaya ve hava ve heveslerine değiştikleri için a'zam-ı azaba müstehak olmuşlardır ve ne kadar hased etseler dine bir zarar edemeyeceklerini beyanla Rasûlünü ve ehl-i imanı tesliye etmiş ve Yahûd'un ef'alinden dahi mahzun olmamak lâzım olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ dünyada kâfirlere edilen müsaadenin haklarında hayır olmadığını ve âhirette azaplarının ziyade olmasına sebep olduğunu beyanetmek üzere :

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Sen kâfirleri zannetme ki, bizim onlara müsaade etmekliğimiz onların nefislerine hayırlıdır ve müsaade onlar için menfaat ve faydadır. Belki bizim onlara dünyada müsaademiz onların günahları ziyade olsun içindir. Halbuki âhirette onlara ihanet ve hakaret edici azap vardır.]

Yani; habibim! Sen dünyada kâfirlerin uzun ömürleri ve servetü samanları kendi haklarında hayırlıdır zannetme. Zira; onlara bizim mühlet verip birçok müddet yaşamaları küfürleri tezayüd etmek ve malları sayesinde tuğyan edip günahları çok olmak içindir. Onlar hakkında mühlet; hızlândır, nimet değildir.

Münafıklar; (Uhud) vakasında şehit olanları zikirle kendilerinin muharebeye gitmediklerinden dolayı berhayat kaldıklarından bahisle ehl-i İslâmı Resûlullah'a ittibadan tenfir ederlerdi. Cenab-ı Hak onları red için hayatları haklarında hayrolmadığını ve dünyada münafık ve kâfir olarak yaşamak mazarrat olduğunu beyanla sözlerini itibardan iskat etmiştir. Yani; hayatta fayda varsa da, bunlar küfür üzere bulundukça azaptan başka birşey kazanmadıklarını ve (Uhud)'da mümin olarak şehit olanların ölümleri bunların hayatlarından daha hayırlı olduğunu beyan buyurmuştur. Şu halde imanı olmayan kimsenin akıbeti azab-ı ebedi olacağı için ona verilen nimetler zahirde nimet gibi görülürse de, hakikatte nimet olmayıp ayn-ı azap olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; müddet-i hayatlarının ve sair müsaadâtın uzaması günahlarının ve zulüm ve tuğyanlarının tezyidi için olduğunu Cenab-ı Hak sarahaten beyanetmiştir.

Hulâsa; kâfirlere verilen mühlet, müsaade ve sair nimetlerin onlar hakkında hayır olmadığı ve onlara verilen müsaadenin, ancak günahlarının ziyadelenmesi için istidraç kabilinden olup âhirette onlar için ihanet edici azabın hazır olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyetlerde (Uhud) Gazasına ve (Bedr-i Suğra)'ya ve kâfirlerin din-i İslâma bir zarar edemeyeceklerine ve haklarında müsaadenin hayır olmadığına müteallik ah-

valin cümlesini beyandan sonra, bu vukuatın cümlesi müminle münafık beyinlerini tefrik için mi'yar kabilinden olduğunu beyanetmek üzere:

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ

buyuruyor.

[Ey münafıklar! Allahü Tealâ müminleri, üzerinde bulunduğunuz hal-i ihtilât üzere terkeder olmadı. Hatta habis olan münafık tayyib olan mü'minden ayrılır. Aralarında iştibah kalmaz, müminin mümin ve münafıkın münafık olduğu bilinir bir hale gelir.]

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَٓاءُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾

[Ve Allahü Tealâ sizi gaybüzere muttali kılar olmadı ve lâkin Allahü Tealâ rasûllerinden dilediği kulunu makam-ı risalete ihtiyar buyurur ve vahyiyle bazı mugayyebatı o rasulüne bildirir. Hal böyle olunca Allahü Tealâ'ya ve Rasûllerine iman edin. Eğer siz Allah'a ve Rasûlüne iman eder ve muharremattan içtinapla marzî-i ilâhinin hilâfından nefsinizi vikaye ederseniz sizin için büyük ecir vardır.]

Yani; Allahü Tealâ müminleri münafıklardan tefrik olunmaz bir halde terkeder olmadı. Hatta münafık, müminden ayrılır. Binaenaleyh; herkesin nifakı ve imanı bilinir ve Allahü Tealâ sizi gayb üzerine muttali' kılar olmadı. Lâkin istediği kulunu mansıb-ı risalete ihtiyar eder. Şu halde sizin için vazife; Allah'a ve Resûlüne itaat ve iman etmektir. Binaenaleyh; Allah'a ve Resûllerine iman edin ve eğer iman eder ve muharremattan ittika ederseniz sizin için büyük mükâfat vardır.

Bu âyette *h i t a p ; müminlere ve münafıklaradır.* Çünkü; münafıklar İslâm suretinde oldukları cihetle arada sırada

müslümanları iğfal etmek istediklerinden ve zâhirde müslüman göründüklerinden, tesirden de hâli kalmadıkları için Cenab-ı Hak müminle münafıkın bilinmez bir surette devamı muvafık olmadığını ve beyinlerini tefrik edeceğini ve tefrikin de (Uhud) Gazasında olduğu gibi bazı belâyâ ve mesâiple olacağını beyan buyurmuştur. Çünkü musibet; insanlar için mi'yar olduğundan, iyinin kötüden ayrılması mesâiple olur. Zira; mesâibe sabredenle etmeyen belâya müptelâ olduğu zamanda belli olduğu cihetle (Uhud) vakası mümini münafıktan ayırmıştır. Çünkü; mümin-i hâlis bütün belâya göğüs gerer ve imanında sebat eder, galip olsun mağlûp olsun hâli değişmez. Amma münafık belâyâyı görünce izhar ettiği imandan döner, nifakını meydana kor ve bu cihetle birbirinden ayrılır. Müminle münafıkın beyinlerini tefrik etmek gaybı bilmek suretiyle olmayıp, alâmat-ı zâhire ve belâyâ ile olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; avam-ı nâs gayba muttali olamaz, ancak rusül-ü kiramdan bazılarına bazı mugayyebatı Vâcip Tealâ vahyile bildirir ve resulü de kullarına haber verir ve şeriatiyle imtihan eder ki, kabul eden mümin ve kabul etmeyen de kâfir olur ve lisanı kabul edip kalbi kabul etmeyense münafık olur. (Uhud) vakasında münafıklar «Muhammed (A.S.) rasul değildir. Zira; rasul olsa mağlûp olmazdı» diyerek ta'nlarıyla nifaklarını meydana koydular. Cenab-ı Hak da ehl-i İslâmın mağlûbiyetinden birçok hikmet ve maslahat olduğunu ve cümle-i mesalihten birisi de münafıkın müminden ayrılması bulunduğunu beyan buyurdu. Gerçi münafıkları vahy ile Allah'ın Rasûlüne ve Rasûlünün Ashabına bildirmesiyle olabilirse de, herkesin re'y el ayn nifaklarını müşahedesi gibi olamaz. Binaenaleyh; (Uhud) vakasıyla nifaklarını meydana koyunca hiç kimsenin şüphesi kalmadı. Âyetin sebeb-i nüzûlü; münafıkların Rasûlullah'ı istihzalarıdır. Çünkü; Rasûlullah «Ümmetim bana arzolundu. Binaenaleyh; ben iman edenleri ve etmeyenleri bilirim» buyurmuştur. Bu söz üzerine münafıklar istihza tarikiyle «Muhammed (S.A.) ümmetinden iman edeni ve etmeyeni bildiğini söylüyor. Halbuki biz yanında bulunduğumuz halde henüz bizi bilmiyor» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ nefsini fedaya amade olmaktan ibaret olan mücahedeye tergib ettikten sonra emvali vermeye tergib ve buhulden men'etmek üzere :

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ

buyuruyor.

[Allah'ın kendi fazlından verdiği emvalde buhleden kimseler buhullerini kendileri için hayır zannetmesinler; belki o buhul onlar için şerdir. Zira; lâyık olan mahallere sarfetmekten esirgediği malı başına belâ olacaktır.]

سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

[Onların buhlettikleri malları yevm-i kıyamette tavka olarak boyunlarına takılır.]

وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾

[Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Ve Allahü Tealâ sizin amelinizi bilir.]

Yani; Allah'ın ihsan ettiği malında buhleden kimseler, o buhlü kendileri için hayır zannetmesinler, belki o buhul onlar için ayn-ı şerdir. Zira; o buhlettikleri malları yılan suretinde tasvir olunup tavka gibi boyunlarına takılacaktır. Binaenaleyh; boynundaki tavka o insandan ayrılmadığı gibi buhlünün vebâli de buhleden kimseden ayrılmayacaktır. Halbuki semavat ve arzın mirası Allahü Tealâ'ya mahsustur. Çünkü; Allahü Tealâ bâki, onun buhlettiği mal fanidir ve o kimse vefat eder malı kalırsa, Allah'ın mülküdür ve Allahü Tealâ sizin buhlünüzü bilir ve muktezasına göre cezasını verir.

Bu âyette Vâcip Tealâ, kendisinin verdiği malı, muhtaç olanlara vermekten buhledenleri zemmetmiş ve buhul kendileri için azap olacağını beyanla insanları buhulden tenfir etmiştir. Çün-

kü; vermekten esirgediği malı zayi' olup azabı bâki kaldığı için, bahîlin buhlü kendi hakkında ayn-ı şer olduğu beyan olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ekser-i ulema indinde *b u - h u l ; vâcip olan şeyi men'etmektir.* Zira; buhlüzere birçok azap olacağı beyan olunmuştur. Nafile olan sadakatı terkte azap yoktur. Binaenaleyh buhul; vâcip olan şeyi terketmektir. Yoksa nafileyi terketmek değildir. Şu halde nefsine ve evlâd ü ıyaline ve muhtaç olan anasına ve babasına ve düşmanı def'etmek için tecemmu' eden askere infak vâcip olduğundan bunlardan herhangisini terketse vâcibi terketmiş olduğundan günahkâr olur.

Bahil olan kimsenin buhlettiği malının boğazına tavka olacağı beyan olunmuştur. Takvanın keyfiyetini beyanda ihtilâf varsa da, ekser-i ulemanın beyanlarına nazaran yılan suretinde tasvir olunup boynuna takılacaktır. Çünkü; Rasûlullah'ın «Zekâtını vermeyen kimsenin men'ettiği zekâtı Allahü Tealâ'nın büyük bir yılan kılacağını» beyan buyurması bu manâyı tefsir ve teyid etmektedir.

Semavat ve arzın mirası Allahü Tealâ'nın olmasının manâsı; semavat ve arzın ehli helâk olup, ancak Vâcip Tealâ'nın baki kalması veraset makamında olduğu için onların mirası, Allah'ın denilmiştir. Çünkü; bir kimse vefat edince emlâki arkasına kalan kimseye irsen intikal ettiği gibi, kıyamette cümle âlem helâk olunca Allahü Tealâ'dan başka malik kalmadığından keenne mutasarrıf olup vefat edenlerden intikal etmiş ve Allahü Tealâ varis olmuş gibi olduğu cihetle semavat ve arzın mirası Allah'ın denilmiştir ki, ondan başka mutasarrıf kalmayacağından kinayedir.

***

Vâcip Tealâ buhledenleri zemmedip icabında emvalin muhtaç olanlara verilmesi lâzım olduğunu beyanettiği gibi Yehûd'un emvali sarfla emr-i Resûlullahı istihza ve nübüvvete ta'na vesile adettiklerini beyanetmek üzere :

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذٖينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ فَقٖيرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُۢ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَ
قَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّۙ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرٖيقِ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, «Allahü Tealâ fakir, biz zenginiz» diyenlerin sözlerini muhakkak Cenab-ı Hak işitti. Biz azimüşşan elbette onların sözlerini ve bigayr-ı hakkın enbiyayı katillerini defter-i a'mallerine yazarız ve deriz ki «Şiddetle yakıcı Cehennem'in azabını tadın.»]

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدٖيكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبٖيدِ ﴿١٨٢﴾

[İşte şu yakıcı azap; sizin kesb-i yedinizle dünyada takdim ettiğiniz amelinizin cezasıdır. Halbuki Allahü Tealâ kullarına zulmedici olmadı. Zira; Allahü Tealâ herkesin ameline göre ceza verdiğinden istihkakına göre intikam alır. Şu halde azabı istihkakından ziyade olmaz ki zulmetmiş olsun.]

Yani; muhakkak Allahü Tealâ şol kimselerin sözlerini işitti ki, onlar «Allah Tealâ muhtaçtır, bizler ganiyiz» dediler. İşte bu sözlerini Allah'ın işittiği muhakkaktır. Biz onların bu sözlerini ve babalarının ve dedelerinin bigayr-ı hakkın enbiyayı katletmelerini ve bunların da onların katillerine rızalarını yazarız ve kemal-i hakaretle hakaret olunmaları için «Tadın Cehennem azabını» demekle kendilerini Cehennem'e koyarız ve deriz ki «İşte şu azap; sizin kendi elinizle işleyip âhiret için gönderdiğiniz amelinizin cezasıdır. Allahü Tealâ size bu azabı tadın demekle ve Cehennem'e koymakla zulmetmedi. Zira; Allahü Tealâ kullarına zulmeder olmadı». Şu sözü söyleyenlerin bir cemaat olduğuna işaret için (نَحْنُ) vârid olmuştur. Bu *s ö z l e r i n i n y a z ı l m a -mek* âdetleri olduğunu ve enbiyayı katle cesaret edenlerin bu gibi *Kur'ân'da yazıp kıyamete kadar hamakatleri elsine-i nâsta söylenmekle* murad olmak dahi muhtemeldir.

Enbiyayı katleden bunların selefleri olduğu halde bunlara isnad olunması; onların fiillerine bunların da razı oldukları içindir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu sözlerine, seleflerinin enbiyayı katillerini zammetmekte yani bu söz söylendiği günde olmamış ve geçmişte vuku bulmuş katil meselesini şu sözleriyle beraber zikirde fayda; şu sözlerinin enbiyayı katletmek-

ten aşağı bir cinayet olmadığını ve bu gibi cinayeti irtikâp bunların bugün işledikleri birşey olmayıp, evvelden beri irtikâp etmek âdetleri olduğunu ve enbiyayı katle cesaret edenlerin bu gibi cinayetleri irtikâptan çekinmeyeceklerini beyan etmektir.

Vâcip Tealâ'nın onlara *tadın yakıcı azabı* demesi; *sekerat-ı mevtte ve haşrolunduğunda ve defter-i a'mali okunduğunda olmak* muhtemeldir ve her nerede söylense kahr-ı ilâhiyi müş'ir bir emir olup şu hakaretâmiz hitaba istihkakları kendi cinayetleri ve kazandıkları amelleri olduğu sarahaten beyan olunmuştur. Bu sözü söyleyenlerin Yahûdiler olduğuna; enbiyayı katli bu sözün yanında zikretmek delâlet ettiği gibi sebeb-i nüzûl de delâlet eder. Çünkü; Fahr-i Razi, Kazi ve Taberi'de beyan olunduğuna nazaran Resûlullah (Beni Kaynuka') Yahûdilerini İslâma davet etmek için (Ebu Bekir) Hazretlerini gönderdi. (Ebu Bekir) Hazretleri İslâm olmalarını, namaz kılmalarını ve zekât ve karz-ı hasen vermelerini ve muhtaç olanlara iane etmelerini hâvi olan emr-i Resûlullah'ı tebliğ edince Yahûdilerden (Fahhas b. Azura) «Allahü Tealâ fakirdir, bizler ganiyiz. Zira; bizden karz istiyor» dedi. Hz. Ebu Bekir (R.A.) bir tokat vurup «Eğer beynimizde ahdolmasaydı seni öldürürdüm» dedi. (Fahhas) geldi, Resulullah'a şikâyet ve söylediği sözü inkâr etti. (Ebu Bekir) Hazretleri söylediğini iddia edince davasını ispata kâfi şahit makamında Hz. Ebu Bekir'i tasdik için bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Yehûdun bu sözden maksatları Resulullah'ın nübüvvetini tekzibe fırsat addederek ta'na vesile kılmaktır. Çünkü; onlar dediler ki «Allahü Tealâ kullarından karz-ı hasen yani ödünç para istese ve kullarının karzına muhtaç olsa fakir ve kullarının zengin olması lâzım gelir. Bu ise muhaldir. Şu halde muhal olan şeyi Allah'a isnadından dolayı Muhammed (S.A.) nübüvvet davasında kâziptir» demekle ta'nederlerdi.

Hulâsa; Yahûdilerin «Allahü Tealâ fakirdir, biz zenginiz» dediklerini Allahü Tealâ'nın işittiği gibi gerek bu sözlerini ve gerek enbiyayı katillerini amel defterlerine yazacağı ve onlara "Tadın Cehennem azabını" diyeceği ve "Şu azap sizin kendi elinizle işleyip âhirete takdim ettiğiniz amelinizin cezasıdır" diyeceği ve Allahü Tealâ'nın bu azabı tadın demesinden kullarına asla zulmet-

mediği ve zira azap; kulların kendi istihkakları olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yahûdilerin cinayetlerinden bazılarını beyandan sonra bazı âhari beyanetmek üzere :

الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar «Allahü Tealâ, bize bir kurban getirip o kurbanı ateş yemedikçe hiçbir rasûle iman etmememizi emrettiğinden biz iman etmeyiz» dediler. İşte o kimseler böyle demekle imandan imtina ettiler.]

قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

[Habibim! Sen onlara de ki «Benden evvel birtakım mu'cizatla muhakkak birçok resuller geldi ve sizin dediğiniz veçhile kurban da getirdi. Sözünüz doğruysa onları niçin öldürdünüz?»]

Yani; Allahü Tealâ şol kimselerin sözlerini dahi işitti ki, onlar «Bize bir kurban getirip mu'cize olmak üzere ateş yakarak ekletmedikçe hiçbir rasule iman etmemekliğimizi Allahü Tealâ vasiyet etti. Binaenaleyh; ya Muhammed (S.A.)! Sen bize bir kurban getirip o kurbanı ateş yakıp yemedikçe biz sana iman etmeyiz» dediler. Ey Rasul-ü Mükerrem! Onlara cevapta «Benden evvel sizin dediğiniz gibi kurbanla ve daha birçok mucizelerle rasuller geldi. Sözünüz doğruysa o resulleri niçin öldürdünüz, istediğiniz kurbanı getirince öldürmemeniz lâzımdı, neden öldürdünüz?» demekle onların sözlerinin yalan olduğunu yüzlerine vur, ilzam et.

Fahr-i Razi, Kazi, Hâzin ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; zaman-ı saadette bulunan Yahûdi-

lerin ileri gelenleri huzur-u Risalette dediler ki «Ya Muhammed! (S.A.) Sen nübüvvet dava ediyor ve bizi de İslâma davet eyliyorsun. Halbuki Allahü Tealâ Tevrat'ta bize emretti ve ahid altına aldı ve "siz, risalet davasında bulunan zâta bir kurban kesip ve kesmiş olduğu kurbanı semadan ateş gelip, mahvetmedikçe iman etmeyin, eğer ateş gelir yakarsa iman edin" buyurdu» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Çünkü; enbiya-yı Beni İsrail'den birçoklarının mucizeleri bu minval üzere olduğu mervidir. İşte Resûlullahtan da aynı mucize talebinde bulunduklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Yahûdilerin bu mu'cizeyi istemeleri iman etmek için olmayıp inad için olduğunu, selefleri tarafından bu mucizeyi taleb edip de getiren nebi'ye iman etmedikleri gibi katlettiklerini beyanla cevap verilmiştir.

Hulâsa; Yehûd rüesasının Rasûlullah'a «Tevrat'ın emri; bize gelen rasul bir kurban kesip onun kurbanının kabulüne alâmet olmak üzere semadan ateş inerek kurbanı yakıp mahvetmedikçe bizim o rasule iman etmememizdir. Binaenaleyh; sen bize bir kurban kes, semadan ateş gelsin, o kurbanı ekletsin. Biz de iman edelim» dedikleri ve bu sözleri doğru olmayıp maksatları inat ve istikbar olduğu ve Rasûlullah'ın buna cevap olarak «Benden evvel birçok mu'cizeler ve sizin dediğiniz gibi aynı mu'cize ve kurbanla rasuller geldi. Eğer sözünüz doğruysa neden katlettiniz? Sözünüz doğru olsaydı katletmez, iman ederdiniz» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yahûdilerin hüzün verecek sözlerini beyandan sonra Rasûlünü tesliye etmek üzere :

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاؤُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُن۪يرِ ﴿١٨٤﴾

buyuruyor.

[Habibim. Eğer seni kâfirler tekzip ederlerse mahzun olma.

Zira; senden evvel açık mu'cize ve ahkâm-ı şer'iye üzere müştemil sahifeler ve her nurla temessük edenleri tenvir eder kitapla gelen resulleri muhakkak tekzip ettiler.] Binaenaleyh; onların tekzipleri sana münhasır değil ki, sen mahzun olasın. Zira onların mu'cizeyle gelen rasulleri tekzip etmek daima âdetleridir.

Z ü b ü r ; zeburun cem'idir. Z e b u r ; enbiya-yı sabıkadan bazılarına nazil olan sahifelerdir. K i t a p la murad; *Tevrat ve İncil'dir. B e y y i n a t* la murad; *mu'cize* olunca zübür ve kitabın mu'cize olmadığına bu âyet delâlet eder. Zira; *zübür* ve *kitap* lâfızlarının beyyinat üzerine atfolunmaları mu'cize manâsına olan beyyineye mugayir olduklarına delâlet eder. Çünkü; Kur'ân'dan ma'da hiçbir nebinin kitabı mu'cize olmadığından, hem mucize olup hem de ahkâmı beyan eder kitap olmak, kitaplar içinde ancak Kur'ân'a ve rasuller içinde böyle bir kitap bizim rasulümüze mahsustur. *Kitap* zübürde dahilse de, kitabın şerefine binaen kitap, zübürden sonra tekrar zikredilmiş ve zübür üzerine atfolunmuştur.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

[Her nefis ölümü tadıcıdır.]

وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

[Ancak yevm-i kıyamette amellerinizin ecrini alırsınız.]

فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ

[Herkes ameline göre ceza alınca bir kimse ki, ateşten uzaklaştırıldı ve Cennet'e konuldu, o kimse muhakkak necat buldu.]

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾

[Hayat-ı dünya olmadı, illâ dar-ı gurur olan dünyanın menfaatinden ibaret oldu.]

Yani; Habib-i Zişanım! Sen kâfirlerin tekziblerine mahzun olma. Zira; tasdik ve tekzip eden ve hayır ve şerre âlet olan her nefs-i mahluk ölümü tadacaktır. Çünkü; ölümden kurtulacak bir fert yoktur. Şu halde seni tekzip edenler mevt vasıtasıyla bizim huzurumuza gelecek olunca, biz onların lâyık oldukları cezayı veririz. Binaenaleyh; habibim! Sen onların tekziplerine keder etme ve ancak sizin ecirleriniz yevm-i kıyamette verilir. Çünkü; dünya dar-ı ceza değildir. Binaenaleyh; hayır ve şer herkes amelinin cezasını âhirette alacak olduğundan tekzip edenlerin cezaları da kıyamette olacaktır. Şu halde bir kimse imanı ve amel-i salihi sayesinde Cehennem ateşinden uzaklaştırılır ve Cennet'e ithal olunursa, bütün korktuğundan kurtulur ve umduğuna nail olur. Zira; Cehennem'den kurtulmak ve Cennet'e girmek insanın en büyük emelidir. Hayat-ı dünya; mağrur olan kimsenin menfaatinden ibarettir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *ölümü tadacak olan nefis* le murad; *insü cin ve melekten mutlak olan her nefistir.* Zira; mutlak olan nefsi mahluk içinde ölümden müstesna bir fert yoktur. Ancak Cennet'teki huriler ve gılmanlarla bu âyete itiraz varid olmaz. Bunlar her ne kadar nefis olsa da ölmeyeceklerdir. Zira; onlar mutlak değillerdir. Âyette her nefsin öleceği beyan olunduğundan tezad teşkil ediyor denilemez. Çünkü; âyetin bu fıkrası mutlak nefs-i mahlukun küllisine şâmildir. Binaenaleyh; hurilerle varid olacak suale cevapta ziruh olup da mutlak ve mükellef olmak şanından olan her nefis vefat edecek demektir.

Hayat-ı dünya, metâ'ul gururdur demek; dünyanın lezzeti ve şehveti ve ziyneti olmadı, ancak gururdan ve hud'adan ibarettir ki, meşru surette olduğu zaman birtakım sual ve sıkıntıyı mucip olduğu gibi suret-i gayr-ı meşruada olursa insanların mezarratına birtakım felâket ve mekârihten başka birşey intac etmediği Taberi'nin cümle-i beyanatındandır. Bu âyet; *dört hükmü* havidir: Birincisi; *her nefsin ölüm acısını tadacağını* beyanla Rasûlünü tesliyedir. Çünkü; risaleti tekzip edenler, dünyada kalmayıp elbette ölecek ve tekziplerinin azabını görecekler demektir. İkincisi; *yevm-i kıyamette iyi ve kötü herkes amelinin cezasını göreceğini*

beyanla tekzip edenler tekziplerinin cezasını tamamen görecekler-dir demektir. Üçüncüsü; *Cehennem'den uzak kılınıp Cennet'e ithal olunanlar muhakkak herşeyden kurtulacaklarını* beyanla tekzip-ten tenfir ve tasdîke tergîp etmektir. Zira risaleti tasdik; Cennet'e duhûle ve nimetlere neylü vusule sebeptir. Dördüncüsü; *hayat-ı dünyanın meta-ı gurur olduğunu* beyanla tekzip edenlerin işleri ancak gururdan ibaret olduğunu beyandır.

***

Vâcip Tealâ Rasûlünü suret-i uhrâ ile tesliye etmek üzere :

لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, siz emvaliniz ve nefisleriniz hakkında belâya ve musibetlerle imtihan olunursunuz. Ve sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden azab-ı ruhani verecek birtakım ezalar elbette işitir ve muazzap kılınırsınız.]

وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

[Eğer ehl-i kitaptan ve müşriklerden işittiğiniz ezalara sabreder ve muharremattan içtinapla ittika ederseniz, muhakkak hayra isabet edersiniz. Zira; şu sabır ve ittika erbab-ı saffetin kasdettikleri umurdandır.]

Yani; zatıma yemin ederim ki, elbette siz malınızın telef olmasıyla ve farzolan hukuk-u maliyeyi eda etmenizde ve nefsinizin mesâibe duçar veya hasta bulunması ve akraba ve ahbabınızın fevtolmasıyla siz imtihan olursunuz. Bakalım sabredip kazaya razı olacak mısınız, yoksa sabredemeyip cez'u fez'a mı başlayacaksınız? Elbette siz şol kimselerden birçok eza işiteceksiniz ki, on-

lara kitap verildi. Binaenaleyh; kendileri ehl-i kitaptır ve şol kimselerden dahi eza işitirsiniz ki, onlar Allah'a şirkeden müşriklerdir. Eğer siz bunların ezalarına sabreder ve enva-ı muharremattan içtinab ederseniz, çok iyilik ihtiyar etmiş olursunuz. Zira sabır ve ittika; tedbirin savabıdır ki, iyiliğin bunda olduğunda şüphe yoktur.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile malda, canda imtihanı ve ehl-i kitaptan ve müşriklerden eza işitileceğini haber vermek vukuundan evvel ehl-i imanı sabra ve ittikaya hazırlamaktır. Zira bir vakanın vukuundan evvel haberdar olup geleceğini bilmek; o vakanın nefsinde tesirini tahfif ettiğinden vakanın vukuunda faz'u feryatla sabırsızlık göstermemesine sebep olur. Binaenaleyh ehl-i imana lâyık olan; sabır ve ittika olduğundan Cenab-ı Hak vukuatı evvelce haber veriyor ki, vukuunda kisve-i sabrı bürünmüş olsunlar ve Cenab-ı Hakkın kullarının hallerini bilmekte imtihana ihtiyacı olmadığından bu ve bunun emsali âyetlerde Allahü Tealâ'ya isnad olunan *imtihan; muamele* manâsınadır. Yani «Malınıza ve canınıza musibet isabet etmekle ve düşmandan eza verecek şeyler işitmenizle Allahü Tealâ size imtihan muamelesi yapar» demektir.

İnsanın bedeninde iptilâ; fakir, ihtiyaç, katil, para, hastalık, hezimet ve tekâlif-i şâkka ki, salât ve bedene taalluk eden ibadetlerin zahmetleridir. Zira; bunların cümlesinde insanları imtihan vardır. *Yahûdilerden işitilen eza; usul-ü itikatta hâşâ «Allah fakirdir, biz zenginiz ve (Üzeyr) Allahın oğludur» demeleri gibi Allah'a iftira ve Rasûlullah'ı tekzip edip hicvetmeleri ve müminlere sövmeleri gibi birtakım nâlâyık muameleleridir. Müşriklerden işitilen eza; Rasulullah'a muhalefet, ve buğzu adavet ve halkı imandan men' ve muharebe için asker cem'etmek ve Rasûlullah'a birtakım iftiralarda bulunmak gibi şeylerdir.* İşte bunların cümlesine Cenab-ı Hak sabırla mukabele edilmesini Rasûlüne ve ümmetine emir ve tavsiye ediyor ki, sabrın ve ittikanın en iyi bir tedbir olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; bunlara sabır, dünya ve âhiret mazarratlarını tahfif eder. Kötülüğe kötülükle mukabele tarafeynin yekdiğerine karşı hırslanıp buğzu adavetin artmasına ve kötülüğün

ilerlemesine sebep olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak ehl-i imana sabır tavsiye etmiştir ki, kötülük ilerleyip mazarrat ziyadeleşmesin. Bu âyet; (Kâ'b b. Eşref) hakkında nazil olmuştur. Çünkü rüesa-yı Yahûddan (Kâ'b) Resulullah'ı zem ve din-i İslâma ta'n ve müslümanlara sebbeder ve bazı şiirlerle müşrikleri müslümanlar aleyhine teşvik eyler bir kâfir-i gaddar idi. Bu âyeti inzal ile Cenab-ı Hak sabırla emretti ve akıbet (Kâ'b) ehl-i İslâm tarafından katlolunmakla canı Cehennem'e gitti.

Hulâsa; müslümanların mallarına ve canlarına musibet isabet etmekle imtihan muamelesi olunacakları ve ehl-i kitaptan ve müşriklerden eza verecek şeyler işitecekleri ve bunlara sabırla mukabele etmek lâzım geldiği ve sabır ve ittikanın azaim-i umurdan olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirler tarafından vuku bulan ezaya sabırla mukabele etmek lâzım olduğunu beyanettiği gibi, sabır lâzım olan ezadan bazısını dahi beyanetmek üzere :

وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ
ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda Allahü Tealâ kendilerine kitap verilen ehl-i kitaptan «Kitaplarının ahkâmını tebdil etmeksizin elbette nâsâ beyan edeceksiniz ve kitabınızın ahkâmını nâstan saklamayacaksınız» diyerek ahdü misak aldı. İşte bu minval üzere ahid verdikleri halde bu ahidlerini ve kitaplarını arkalarına attılar ve ahkâmını terk ettiler ve birtakım te'vilâtla nâstan sakladılar ve halkı iğfal ettiler ve kitaplarının ahkâmını azıcık paraya değiştiler ve ahkâm yolunda semen-i kalîl satın aldılar.]

فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾

[Halleri böyle olunca ne çirkin oldu onların satın aldıkları azıcık para.] Zira o para; onların dünyada ve âhirette şekavet ve felâketlerine sebep olmuştur.

Yani; ey Rasul-ü Mükerrem! Kâfirlerden işittiğin ezalara mahzun olma. Zikret şol zamanı ki, o zamanda ehl-i kitaptan Allahü Tealâ ahdü misak aldı ve Tevrat'ta ve İncil'de onlara dedi ki «Siz kitaplarınızda olan âhir zaman nebisinin evsafını beyanedip saklamayacaksınız.» Onlar da kitaplarında iman etmeleriyle ikrar verdiler ve nâsâ evsaf-ı nebeviyeyi beyan edip ketmetmemek, kitaplarının ahkâmından ve onlara imanlarının icabından iken, kitaplarını arkalarına attılar ve evsaf-ı nebeviyeyi nâstan sakladılar ve onun mukabilinde rüesadan bir miktar para aldılar. Binaenaleyh; ahkâm-ı şer'iyeyi tahrif ederek bedelinde aldıkları para ne fena bir para oldu. Çünkü; Vâcip Tealâ Tevrat'ta ve İncil'de Resûlullah'ın evsafını şerh ve izah edip ehl-i kitaba da, nâsa olduğu gibi beyanetmelerini şiddetle emrettiği ve onların da kitaplarının ahkâmını tamamen kabul ettikleri halde Rasûlullah zuhur edince, hasetleri galeyan ederek kitaplarının hilâfına hareketle birtakım müfsitlerin arzularına göre te'ville aldıkları para elbette fenadır ve taaccübe şayandır. Zira; saadet-i âhireti, bekası olmayan dünyaya değişmektir. Halbuki; ehl-i kitaba lâyık olan hemen kitaplarının ahkâmını ve bilhassa Resûlullah'ın evsafını bihakkın beyanedip imanlarında sebatla halkı din-i İslâma duhûle teşvik etmekti. Onlarsa aksi harekette bulundular ve binaenaleyh; kitaplarının onlar için temin ettiği saadetten mahrum oldular.

Allahü Tealâ'nın ehl-i kitaptan aldığı ahdü misakın keyfiyeti; enbiya-yı kiram ebvab-ı tekâlifin kâffesinin delillerini beyanla nâsa kabulünü teklif ettiler ve onlar da kabul etmeleriyle ahd altına girdiler. Bu tekâliften birisi de âhir zaman nebisine imandır. Vakta ki Cenab-ı Risaletmeab Efendimiz ufk-u nübüvvetten tulû' edince imanı terkle nakz-ı ahdederek hakkı terkle batılı iltizam etmişlerdir.

Bu âyet-i celile; *üç hükmü havidir;* Birincisi; *Allahü Tealâ'nın ehl-i kitaptan kitaplarının ahkâmını elbette nâsâ beyanedip saklamayacaklarına ahd almasıdır.* İkincisi; *onların nakz-ı ahde-*

derek kitaplarını arkalarına atmalarıdır. Üçüncüsü; *ahkâm yolunda azıcık bir para almakla çirkin bir mübadelede bulunmalarıdır.*

***

Vâcip Teâlâ ehl-i kitabın ezalarından nev-i âhari beyanetmek üzere :

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

buyuruyor.

[Habibim! Elbette zannetme şol kimseleri ki, onlar işledikleri günahlarla ferah ve işlemedikleri ibadetle sena olunmalarına muhabbet ederler. Sen onları azaptan kurtulur zannetme. Halbuki onlar için azab-ı elîm vardır.]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! Şol kimseler ki, onlar nâsı iğfal ve idlâl etmek gibi günahlarıyla ferah ve işlemedikleri ilim ve hüsn-ü ahlâk gibi şeylerle metholunmalarına muhabbet ederler. Binaenaleyh onları azaptan halâs olurlar zannetme. Zira; onlar için azab-ı elîm vardır.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette (ولا تحسبن) müfred olarak okunursa hitap; Rasulullah'a ve bittabi' ümmetinedir ve eğer cemi' olarak okunursa hitap; Rasulullah'a ve bilumum müminleredir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet; Resulullah gazaya gittiğinde, gazaya gitmeyip ve gitmedikleriyle ferah edip Resûlullah geldikten sonra huzur-u Risalette itizar ederek gazaya gitmedikleri halde gitmiş gibi sena olunmalarına muhabbet eden *münafıklar hakkında nazil* olduğu (Ebu Said-il Hudrî) Hazretlerinden mervidir. Yahut *Yahûdiler haklarında nazil olmuştur.* Çünkü Yehûd, Rasûlullah ve din-i İslâm hakkında irtikâp ettikleri hiyel ve desais gibi denaete ferah ve kendilerinin diyanet, sadakat, emanet, birrü takva ve erbab-ı vefadan olmalarıyla

metholunmalarına muhabbet ederlerdi. Onlar Tevrat'ın bazan elfazını ve bazan ahkâmını tağyir etmeleriyle ve herkese karşı başkalarının bilemediği mesaili biliyormuş gibi kendilerine bir meziyet vererek, irtikâbettikleri cinayetleriyle ferah ettikleri gibi, halka karşı sahte vakar olarak âbid ve zâhid olmalarıyla sena olunmalarına da muhabbet ederlerdi. Binaenaleyh bu âyette zemmolunan kavim; *Yehûd kavmidir.* Fakat hakkal insaf düşününce, nâsın ekserisinin hâli böyledir ki, azıcık menfaati için her türlü hiyel ve desaisi irtikâp eder ve onunla menfaatini temin ettiğine ferahlanır. Halbuki yaptığı işe ferah etmek şöyle dursun ağlamak lâzımken, bilâkis işgüzarlığından bahisle mesrur ve handan olduğü gibi, bu kadar kabahatiyle beraber herkes indinde kendinin zühdü takva erbabından olmasıyla sena olunmasını da sever. Maahaza kendisinde takvadan eser yoktur. İşte Rasulullahın Tevratta olan bir hükm-ü şer'iyi Yahûdilere tefhiminde onlar inkâr edip Tevrat'ın hükmünü sakladıklarına iftihar ederek ferah etmeleriyle beraber sözlerinde sadık olduklarından Rasulullah'tan sena olunmalarını beklemeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Sebeb-i nüzûl her ne olursa olsun irtikâp ettiği fenalıkla sevinen ve işlemediği ef'al ile sena bekleyen kimsenin azaptan kurtulamayacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; günah fena olduğu gibi, günahla ferahlanmak daha fenadır. İbadet etmemek fena olduğu gibi işlemediği ibadetle metholunmasını arzu etmek elbette daha fenadır.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾

[Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Zira; Allahü Teâlâ herşeye kadir ve kudreti vâsidir.]

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile bu âyet, Allahü Teâlâ fakirdir biz zenginiz diyen Yahûdileri tekziptir. Çünkü; göklerin ve yerin ve onlarda bulunan mevcudatın mülkü kendinin olan zata fakir demek kadar büyük bir cinayet olamaz.

*
* *

Vâcip Tealâ bazı ahkâmını beyan ve erbab-ı fesadın şüphelerini zikrettikten ve onlara cevap verdikten sonra, tevhide delâlet eden âyetleri zikirle nâsın kalplerini canib-i hakka teveccühe davet ve tevhidle iştigale ve celâlet ve azamet-i ilâhiyeyi tezekkür ve tefekküre teşvik etmek üzere :

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُولِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾

buyuruyor.

[Semavat ve arzın yaratılışında ve geceyle gündüzün ihtilâfında vahdaniyet-i ilâhiyeye delâlet eder akıl sahipleri için büyük alâmetler vardır.]

Zira; semavatın o kadar büyüklüğüyle beraber direksiz durması ve semanın burçlarının herbirinde ayrı ayrı birer hassaları olduğu gibi her burçta yaz, güz, kış ve bahar mevsimlerinin meydana gelmesi ve gecenin bazısını gündüze kalble gündüzün uzaması ve gündüzün bazısını geceye kalple gecenin uzaması ve gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığı ve ayla güneşte otlara, ekinlere ve meyvalara olan tesirler düşünülünce, herbirinde vahdaniyet-i ilâhiyeye ve kudret-i sübhaniyeye delâlet eden binlerce deliller vardır ve bunları akıl sahipleri düşündükçe bulur. Binaenaleyh; semavat ve arza bakan kimse hayvanat-ı sairenin bakışı gibi bakmayıp, akıl sahiplerine lâyık bir bakışla bakarak sanayi-i ilâhiyenin herbirinden ibret almak lâzımdır. Şu halde akıl sahiplerinin bu mahlukattan halıklarına istidlâl için nazarlarında ihtimam etmek lâzım olduğuna işaret zımnında akıl sahipleri âyette sarahaten zikrolunmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; ehl-i Mekke'nin Cenab-ı Hakkın vahdaniyetine alâmet istemeleridir. Çünkü; onlar şirke musır olup Rasûlullah'ın şirkten men'e ıkdamı ve tevhidi ikrar etmelerine gayreti üzerine onların Rasullulah'tan Cenab-ı Hakkın vahid-i hakikî olduğuna delil istemeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden

mervidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Eyyühennas! Cenab-ı Hakkın vücuduna ve vahdaniyetine delil ve alâmet istersiniz de neden semavata ve arza, gece ve gündüze bakmazsınız? Nazar edin semavat ve arza ki, maişet ve erzakınıza ne güzel muvafık yaratılmıştır ve nazar edin gecenin ve gündüzün intizamına ki, gündüz erzakınızı tahsile ve gece istirahatinizi temine nasıl muvafıktır? Çünkü; bunu düşünen akıl sahibi başka delile hacet görmez. Zira; vahdaniyeti ispata bunlar kâfidir] demektir.

***

Vâcip Tealâ ülûhiyetin delillerini beyandan sonra ubûdiyetin evsafını beyanetmek üzere :

ٱلَّذِينَ يَذْكُرُونَ ٱللَّهَ قِيَٰمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِى خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ

buyuruyor.

[Akıl sahipleri şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ'yı ayak üzerinde ve oturdukları ve yanları üzerine yattıkları halde zikreder ve semavat ve arzın hilkatinde olan sanayi-i garibeyi düşünür, ondan ibret alırlar.]

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَٰطِلًا سُبْحَٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿١٩١﴾

[Ve derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Şu görülen semavat ve arzı batıl olarak halketmedin. Biz seni cemii nekaisten tenzih ederiz. Sen de bizi Cehennem ateşinden vikaye et.»] İşte akıl sahipleri böyle demekle Rablerine tazarru' ederler.

رَبَّنَآ إِنَّكَ مَن تُدْخِلِ ٱلنَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُۥ ۖ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿١٩٢﴾

[«Ey bizim Rabbimiz! Sen Cehennem'e ithal ettiğin kimseyi rezil ve rüsva edersin. Halbuki zalimler için Cehennem'den çıkaracak yardımcıları da yoktur.»] demekle evvelki tazarru'larına bunu da ilâve ederler.

Bundan evvelki âyet rububiyetin kemaline delâlet ettiği gibi

bu âyet de ubûdiyetin kemaline delâlet eder. Zira ubûdiyetin aksamı; *üçtür:* Birincisi; *zikr-i lisanîdir.* Buna (الذين يذكرون الله) cümle-i celilesiyle işaret olunmuştur. İkincisi; *aza-yı cevarihin ibadetidir.* Buna (قياما وقعودا وعلى جنوبهم) kelimat-ı tayyibesiyle işaret olunmuştur. Üçüncüsü; *kalple ibadettir.* Buna (ويتفكرون) cümle-i celilesiyle işaret olunmuştur. Çünkü insanın *lisanı; zikirle,* azası; *şükürle* ve *kalbi; fikirle* meşgul olunca cemi' azasıyla ubûdiyetine devamla ubûdiyette kemalini izhar etmiş olur. Bu âyet; daimi surette insan için Rabbisini zikretmek lâzım olduğuna delâlet eder. Zira; insanın ayak üzeri durmak ve oturmak ve yatmaktan başka bir hâli tasavvur olunmadığından bu üç surette zikredenler sena olunmakla, herhalde zikretmek lâzım olduğuna işaret olunmuş ve zikrin kemaline de işaret edilmiştir. Zira zikrin kemali; *kalple ve lisanla beraber olan zikirdir.*

Bu âyette *z i k i r* le murad; *namaz olmak* muhtemeldir. Zira; insan kadir olursa ayak üzerinde, kıyama kadir olmazsa oturduğu yerde, oturmaya kadir olmazsa yattığı halde namaz kılmak lâzım olup, hiçbir veçhile namazı terk caiz olmadığına işaret olunmuştur.

Vâcip Tealâ'nın zatı künhüyle idrak mümkün olmadığından mahluktan halıka istidlâl lâzım olduğuna işaret için semavat ve arzın hılkatında akıl sahiplerinin tefekkür ettikleri beyan olunmuştur. Çünkü; mahlukatın hudûsunu ve halıkının kıdemini ve imkânını tefekkür eden kimse halıkının Vâcib-ül-Vücud olduğunu ve mahlukatın ihtiyacını düşünen kimse halıkının istiğnasını tefekkür eder ve bu vesileyle halıkın azamet ve kudretine ve cemii sıfât-ı kemaliyeyle muttasıf olup nekaisten münezzeh olduğuna istidlâl eyler. Allahü Tealâ'nın hakikatini bilmek bu dünyada mümkün değildir. Binaenaleyh; hariçte âsar ve ef'aliyle bilindiğinden âsarının büyüklüğü halıkının büyüklüğüne delâlet eder. Meselâ; insan bir ağacın ufacık bir yaprağına nazar ettiğinde görür ki, tam ortasından nihayetine kadar bir damar gider ve o damardan etrafa yüzlerce damarlar ayrılır. Hata o kadar çoğalır ki, insan saymaktan âciz kalır ve bilir ki, o bir yaprağın halkında binlerce hikmet-i âliye ve esrar-ı acîbe ve umur-u garîbe vardır.

Onların herbirini idrakten ukul-ü beşer âciz olmakla halıkının ilm-i tam ve kudret-i kâmile sahibi olduğunu teslim etmek zaruretinde kalır ve semavatın cesametine ve arzın; denizleri, karaları, ovaları, dağları, madenleri ve otları muhit olmasına ve hayvanatta olan sanayi-i acîbeyi ve hikem-i mesâlihi idrakten aciz bulunmasına mebni halıkının azametine ve her mahlûkunda yüzbinlerce esrar-ı garîbe olduğuna hükmeder ve derhal halıkını nekaisten tenzihle tesbihe ve nefsinin Cehennem'den vikayesine dair duaya koşar. Fakat bu istidlâl, düşünce neticesi olduğundan, aklı olan ve kemâliyle düşünebilen erbab-ı ilmü irfan ve akl-ü iz'an sahipleri nail olabileceğine işaret için Cenab-ı Hak bu misilli istidlâlâtı akıl sahiplerine ve erbab-ı tefekküre havale etmiştir.

Cenab-ı Hak bu âyette dua edecek kimsenin evvelâ Vâcip Teâlâ'yı sena ve tesbih ve tehlil etmesi lâzım olduğuna işaretle kullarına duanın keyfiyetini talim ve izah etmiştir.

(فقد اخزيته) *i h z a ' ; rezil ve rüsva ve bir belâya müptelâ kılmakla ihlâk etmektir.* Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın ateşe *i t h a l* ile *i h z a ' e t m e s i* yle murad; *rahmetinden uzak kılması ve rezil ve rüsva etmesidir.*

Bu âyet; azab-ı ruhaninin azab-ı cismaniden şiddetli olduğuna delâlet eder. Zira; azab-ı cismaniden ibaret olan azab-ı Cehennem'le tehditten sonra azab-ı ruhaniden ibaret olan ihza' ile dahi tehdid etmiştir. Çünkü ihza'; beyan olunduğu veçhile terzil ve tahkir etmektir. Eğer azab-ı ruhani daha şiddetli olmasaydı azab-ı cismani ile tehditten sonra azab-ı ruhani ile tehditte bir fayda olmazdı.

Bu âyette *z a l i m l e r* le murad; *kâfirler* olduğundan ehl-i kebaire şefaat olmayacağına delâlet etmez. Zira; nusrete nail olmayacaklar zalim kâfirler demektir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyet usul-ü itikadiyenin şerefine ve istidlâlin vâcip olup taklidin batıl olduğuna delâlet eder. Zira; semavat ve arzın hilkatlerinde ve geceyle gündüzün ihtilâfında, akıl sahipleri için alâmat olduğunu beyanla istidlâlin vâcip olduğuna işaret etmiştir. Mahlûkatın batıl olarak halk olunmadığını beyan etmek; abes olmayıp herbirinde enva-ı hikmet ve mas-

lahat olduğuna ve insanın mebde' ve menşe'ine ve maaşına sebep olmak ve halıkının vücuduna ve sıfât-ı kemaliyesine delâlet etmek gibi birtakım fevaid-i azimeyi mutazammın olduğunu beyanetmektir.

*
**

Vâcip Tealâ akıl sahiplerinin lisanları ve kalpleriyle ibadetlerini ve bazı dualarını beyandan sonra, dualarının diğer nevini beyanetmek üzere :

ربنا اننا سمعنا مناديا ينادي للايمان ان آمنوا بربكم فآمنا

buyuruyor.

[Akıl sahipleri kemal-i tazarru' ile derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Bize resul gönderip ahkâmını tebliğe memur ettiğiniz zaman biz bir münadi işittik ki, o münadi imana çağırıp irşad eder ve der ki "Rabbinize iman edin." Bu nida üzerine biz de derhal davetine icabet ederek iman ettik.»]

ربنا فاغفر لنا ذنوبنا وكفر عنا سيئاتنا وتوفنا مع الابرار .

[Ey bizim Rabbimiz! Biz iman edince sen bizim günahlarımızı mağfiret ve seyyiatımızı setredip kefaret etmekle bizi günahlarımızdan tathir ve bizim ruhumuzu iyilerle kabzet demekle dergâh-ı ülûhiyete iltica ederler.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *i m a n a d a v e t e d e n m ü n a d i* ile murad; *Muhammed (S.A.)'dir.* Âyette münadinin imana davet ettiğini beyanla münadinin şanına tazîm olunmuştur. Çünkü; imana davet eden zattan daha büyük bir davetçi olamaz.

Şu dualarında akıl sahipleri; *üç şey* istemişlerdir: Birincisi; *günahlarının mağfireti,* ikincisi; *seyyiatlarının setri,* üçüncüsü; *vefatlarının iyilerle beraber olmasıdır.* Çünkü iyilerle haşrolmak iyiler zümresinden olup büyük derecata nail olacağına delil oldu-

ğundan iyilerle haşrolunmalarını Rablerinden istirham etmişlerdir ki insan için istenilmeye şayandır. *G u f r a n* ve *k e f a r e t ;* her ikisi de *günahları setretmek* manâsınaysa da duada ısrar ve mübalağa mendup olduğundan, bazan gufran ve bazan da kefaret lâfızlarıyla duaya devam ettikleri beyan olunmuştur. Yahut *m a ğ f i r e t ; geçmiş günahlara, k e f a r e t* de; *gelecekte işlenilmesi muhtemel olan günahlara* aittir. Yahut *g u f r a n* la murad; *tevbeyle zail olan günahlar* ve *k e f a r e t* le murad; *taâtla zail olan günahlardır.* Tevbesiz günahın mağfiret olunacağına bu âyet delâlet eder. Zira tevbesiz mağfiret istemelerini beyan; şefaatin kabulünü beyandır.

Bu âyette *z ü n û b* ile murad; *büyük günahlardır. S e y y i a t* la murad; *küçük günahlardır.* Binaenaleyh; âyette tekrar yoktur. *E b r a r* la murad; *enbiya ve salihler ve sünnetle amel edenlerdir.* Ve bunlarla vefat etmeleriyle duanın manâsı; onların amelleri gibi amele muvaffak olmak ve onların ölümleri gibi ölmek ve onların dereceleri gibi dereceye nail olmak ve onların sohbetlerinde bulunmaktır.

*
**

Vâcip Tealâ akıl sahiplerinin dualarından nev-i âhari beyanetmek üzere :

رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ

buyuruyor.

Akıl sahipleri evvelki dualarına ilâve ederek derler ki: [**«Ey bizim Rabbimiz! Rusül-ü kiramın lisanları üzere vaadettiğin sevabı bize ihsan et ve yevm-i kıyamette günahımız sebebiyle bizi rüsva etme ve rüsvalık icabeden günahlardan bizi muhafaza et ki, biz âlem nazarında mahcup olmayalım. Zira; sen va'dinde hulfetmezsin» demekle dergâh-ı ülûhiyete iltica ederler.**] Binaenaleyh; âyetten yani bu duadan maksat; taâta muvaffak olup masiyetten muhafaza olunmasını istemektir.

Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile şu âyetlerde beyan olunan dualar vaad-i ilâhide hulf olur korkusuna

binaen değildir, belki vaad-i ilâhiye müstehak olamamak korkusuna binaendir.

***

Vâcip Tealâ akıl sahiplerinin dualarını beyandan sonra dualarını kabul ettiğini beyanetmek üzere :

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنِّى لَٓا اُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ

buyuruyor.

[Onların ilticaları üzerine Rableri dualarını kabul etti ve dedi ki «Ben sizden erkek ve dişi hiçbir kimsenin amelini zayi' etmem. Zira; sizin ba'zınız ba'zınızdandır. Binaenaleyh; amelde farkınız yoktur. Şu halde her kim amel ederse amelinin ecrini alır, asla noksan olmaz.]

Yani; akıl sahipleri dua edince Rableri dualarını kabul ederek istediklerini verdi ve dedi ki «Erkek, kadın sizden hiçbir kimsenin amelini boşa gidermem ve dua eden kimsenin duası şeraitine muvafık olduğu surette reddetmekle mahrum etmem. Zira; sizin dinde ve dine yardımda vè birbirinize muavenette bazınız bazınıza benzer. Binaenaleyh; beyninizde fark yoktur. Her cümlenizin ibadetini kabul eder ve sevabını veririm. Çünkü; bab-ı ilâhide kadın ve erkek cümlesi müsavidir».

Vâcip Tealâ dua edenlerin dualarının kabulünü ve sevaba nail olacaklarını beyanla iktifa buyurdu. Halbuki azaplarının sukutuna da dua etmişlerdi. Zira dualarının kabulünü beyan; azabın sukutunu beyanı müstelzim olduğundan şıkk-ı evvelle iktifa olunmuştur. Çünkü sevabın husulü; azabın sukutunu müş'ir olduğundan azabın sukutu hususunda duanın kabulünü beyana hacet kalmamıştır. Binaenaleyh; amelin zayi olmayacağını beyanetmek; duanın iki cihetinin de kabulüne delâlet eder.

Umur-u dinde fazilet, âmâl-i salihayla olup erkeklik ve kadınlık gibi evsaf-ı saireye itibar olmadığına işaret için bu âyette Vâcip Tealâ zükûr ve ünasın müsavi olduklarını beyanetmiştir. Binaenaleyh; ibadet üzere sevapta ve kabahat üzere azapta insanların bazısı bazısına benzediği beyan olunmuştur ki, erkekler hak-

kında ibadetin şekli ve sevabı neyse kadınlar hakkında da ibadetin şekli ve sevabı aynıdır.

***

Vâcip Tealâ hiçbir âmilin ameli zayi' olmayacağını beyandan sonra hicret edenlerin de hicretlerinin sevabı zail olmayacağını beyanetmek üzere :

فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ
وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾

buyuruyor.

[**Amel edenlerin amelleri zayi olmayınca şol kimseler ki, onlar hicret ettiler ve kendi beldelerinden bigayr-ı hakkın ihraç ve benim tarîkim olan din-i İslâm yoluna düşman tarafından eza olundular ve düşmanlarıyla mukatele ettiler ve katlolundular. Elbette ben azimüşşan onların günahlarını setreder ve elbette ind-i ilâhimizden sevap olarak altından nehirler akan Cennetlere onları ithal ederim. Halbuki Rabb-i Tealâ indinde sevabın daha güzeli vardır.**]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *hicret edenler* le murad; *bilfiil hizmet-i Resulullah'ta bulunmak üzere hicretle diyar-ı gurbeti ihtiyar edenlerdir.* *Kendi beldelerinden çıkarılan* larla murad; *kâfirler tarafından birtakım eza ile hicrete mecbur olan ehl-i imandır.* Bilihtiyar hicret edenler bil'icbar hicret edenlerden efdal olduklarına işaret için âyette bilihtiyar hicret edenler takdim olunmuşlardır. Her ne suretle olursa olsun hicret edenler ve din uğrunda düşmandan eza görenler ve mukatele edip şehit olanlar için Cenab-ı Hak *üç cihetle ihsan edeceğini* beyanetmiştir: Birincisi; *günahlarını setretmektir.* İkincisi; *günahlarını affettikten sonra nimet-i ebediyeyle mütena'im kılmaktır.* Üçüncüsü; *o nimetin taraf-ı ilâhiden olduğunu beyanla nimetin büyüklüğünü beyanetmektir.*

***

Vâcip Tealâ zaman-ı saadette olan fukara-yı müslimini tesliye ve kâfirlerin zahirde nimetlerine itibar olmadığını beyanetmek üzere :

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ۝ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ۝

buyuruyor.

[Ey Rasul-ü Mükerrem! Kâfirlerin menfaat ve ticaret hususunda beldelere seyrü seferle bir beldeden diğer beldeye intikalleri seni aldatmasın. Zira onların ticaretleri menafi-i kalîle ve lezzet-i seriadır. Binaenaleyh; gıpta olunacak birşey değildir. Şu kadar az bir lezzeti bitirdikten sonra onların mekânları Cehennem'dir. Ve yatacakları mekânları olan Cehennem ne kötü oldu.]

Yani; kâfirlerin memleketler gezip ticaretle servet sahibi olmaları sizi mağrur etmesin. Zira; onların menfaatleri az bir şeydir. Çünkü; dünyada ne kadar yaşasalar akıbetleri yoktur ve bundan sonra makamları Cehennem'dir ve onların yatacakları beşikleri olan Cehennem ne fena oldu.

Bu âyette zahirde hitap; Rasulullah'a ise de hakikatte ümmetinedir. Çünkü; Rasulullah kâfirlerin elinde bulunan nimetlerine hiçbir zaman aldanmamıştır. Binaenaleyh; ümmetinin de aldanmamalarını Cenab-ı Hak tavsiye etmiştir.

Bu âyette kâfirlerin ticaretten kazandıkları servetlerini zemmetmek; asıl ticareti zemmetmek değildir. Zira; ticaret memduhtur. Yalnız kâfirlerin imanı olmadığından ticaretin menfaati dünyaya münhasır olup dünyada ömürse az bir müddet olduğundan azıcık bir lezzetle iktifa edip âhireti feda ettikleri cihetle mezmumlardır. Fakat imanla beraber ticaretle dünyada intifa olunduğu gibi iman ve amel-i salihle âhirette dahi intifa edecekler hakkında ticaretin hayır olduğunda şüphe yoktur. Ashab-ı Rasulullah'ın kâfirlerin servetlerine gıpta etmeleri üzerine bu âyet-i celile nazil olmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile müminlerden bazıları «Allah'ın düşmanları refah ve bolluk

içinde vakit geçiriyorlar, bizse darlık içindeyiz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet «Kâfirlerin gıpta olunacak bir halleri yoktur. Zira; zahirleri mamursa da batınları harap» demektir, yoksa ticaretlerini zemmetmek değildir.

Yahut *m e t a - ı k a l î l ; seyrü seferlerinin müddeti az* demektir. Buna nazaran *âyetin manâsı :* [Ey müminler! Her ne kadar sizin etrafınız kâfirlerle dolu olduğu cihetle onlar ticaret için seyr-ü sefer ederler, servetü sâman sahibi olurlar ve siz de korkunuzdan seyrü sefer edemeyip fakirseniz de kâfirlerin seyrü seferlerinin devamı sizi aldatmasın. Zira; onların ticaret için seyrü seferinin müddeti gayet azdır. Çünkü; ahval tebeddül edecek, emniyet size gelecek ve korku onlara gidecek ve ticaret ve servet size dönecek ve binaenaleyh; bu gördüğünüz hal böyle devam etmeyecektir. O halde onların bugünkü halleri sizi mağrur etmesin ve mahzun olmayın] demektir. Bu manâca âyetin sırrı Hz. Ömer zamanında zuhur etmiştir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin hallerine gıpta olunmamasını ehl-i imana tavsiye ettikten sonra müminlere vaki olacak ihsanı beyan etmek üzere:

لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾

buyuruyor.

[Lâkin şol kimseler ki, onlar Rablerine ittika ettiler. Onlar için ebeden Cennet'te kalacakları halde altından nehirler akar Cennetler vardır. O Cennetler müttekiler için hazırlanmış, Cenab-ı Hakkın nimetleri ve ziyafetleridir ve Allahü Tealâ indinde olan nimetler iyi olan kimseler için hayırlıdır.]

Yani; kâfirlerin seyrü seferle ticaretleri varsa da lâkin Allah'ın emrini yerine getirmek ve nehyinden ictinab etmek suretiyle Rablerine ittika eden mümin-i müttekiler için Cennetler var-

dır ki, o Cennetlerin altından nehirler cereyan eder. İnsanın seveceği nimetler ve akar ırmaklar mevcuttur ve ehl-i Cennet o nimetler içinde ebeden kalacaklardır. Zira; dünya nimetleri gibi seri-üzzeval değildir. Bu nimetler mütteki kulları için ind-i ilâhide hazırlanmıştır ve Allahü Tealâ indinde olan nimetler dünyada in'am sahibi olan iyiler için hayırlıdır.

N ü z ü l ; misafire ziyafet için hazırlanan konak ve içinde olan nimetlerdir. Binaenaleyh; *Cennet-i A'lâ Vâcip Tealâ'nın mütteki olan kullarına ziyafethanesi olduğu için* nüzül denmiştir.

Cennet'te derecata nail olmak ittikaya mevkuf olduğuna bu âyet delâlet eder. İttika ise *evamire imtisal ve nevahiden içtinaptan ibaret olduğu cihetle* ebeden Cennet'te nimetlere nail olmak ve Cenab-ı Hakkın ziyafethanesinde bulunmak; emrine imtisal ve nehyinden içtinab etmeye tavakkuf eder. Zira; konak sahibi, emrini tutan ve nehyinden kaçan bu konağa girecektir dedikten sonra emrini tutmadan ve nehyinden içtinab etmeden ben de gireceğim demenin beyhude bir dava olduğunu edna aklı olan idrak eder.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin ve mümin-i müttekilerin hallerini beyanettiği gibi ehl-i kitaptan iman edenlerin hallerini dahi beyanetmek üzere :

وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ خَاشِع۪ينَ لِلّٰهِ لَا يَشْتَرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَل۪يلًا اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾

buyuruyor.

[Huzu' ve huşu' ve tazarru' ve niyaz eder oldukları halde ehl-i kitaptan, Allahü Tealâ'ya ve size inzal olunan kitaba ve kendilerine inzal olunan Tevrat'a ve İncil'e muhakkak iman eden kimseler vardır ki, o kimseler Allah'ın âyetlerini azıcık dünya menfaatine değişmezler ve Allah'ın âyetleri mukabilinde azıcık para al-

mazlar. İşte onlar için Rableri indinde ecirleri vardır. Zira; Allahü Tealâ'nın hesabı seri'dir.] Binaenaleyh; her kulunun amelini bildiğinden cezasını derhal tertib eder ve herkes ceza-yı sezasını suret-i seriada bulur.

Bu âyette zikrolunan e h l - i k i t a p la murad; *Tevrat ve İncil'e iman eden Yahûdiler ve Nasara milletlerinden Kur'ân ve âhir zaman peygamberine iman edenlerdir.* Çünkü; Yehûddan (Abdullah b. Selâm) ve etbaıyla Nasârâdan Habeş Meliki (Necaşi) ve etbaı gibi zaman-ı saadette ehl-i kitaptan birçok iman edenler olduğu gibi, her zaman ehl-i kitaptan din-i İslâmı kabul edenler de vardır. Binaenaleyh; bu sûrede ehl-i kitabın kitaplarını tahrifettikleri beyan olunduğundan bu âyet-i celile, ehl-i kitabın hepsi ahkâmı tahrif ve tebdil ve nakz-ı ahdedenlerden olmayıp içlerinde menakıb-ı celile sahipleri birçok kimseler olduğunu beyan için sevkolunduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

Hâzin ve Taberi'nin beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü; Rasûlullah'ın bazı Ashabıyla Habeş'te vefat eden (Necaşi) için Medine'de cenaze namazı kılması üzerine münafıkların ta'n-etmeleridir. Çünkü; Necaşi'nin günüyle ve saatiyle vefatını Cibril-i Emin Resûlullah'a haber verip evsafını beyanedince Rasûlullah bazı Ashabıyla musallâya çıktı ve Necaşi'nin tabutu keşfolundu ve Necaşi'nin cenaze namazını kıldı. Bunun üzerine Medine'de bulunan münafıklar «Muhammed (S.A.) hiç görmediği ve bilmediği bir Nasraniye namaz kıldı» diyerek ta'na başlayınca Cenab-ı Hakkın onların ta'nını reddiçin bu âyeti inzal buyurduğu mervidir. Bilâhare Habeş'ten gelenlerden tahkik olunduğu zaman aynı gün ve saatte Necaşi'nin vefatı ve cenazesinin kaldırıldığı tahakkuk etmiştir.

Vâcip Tealâ bu âyette ehl-i kitaptan iman edenlerin menakıbından *beşini* zikretmiştir: Birincisi; *Allah'a iman,* ikincisi; *Kur'ân'a iman,* üçüncüsü; *kendi kitaplarına iman,* dördüncüsü; *Allahü Tealâ'ya huzu' ve huşu' üzere ibadet,* beşincisi; *bazı ehl-i kitabın irtikâp ettikleri tahrifi, irtikâp etmedikleri ve az bir para alarak âhireti dünyaya değişmemeleridir.*

Vâcip Tealâ kullarına vaadettiği ecrin suret-i seriada vasıl olacağını beyan için hesabının seri' olduğunu beyan buyurmuştur.

Zira hesabın sürati; cezanın süratini icabeder. Çünkü; Allahü Tealâ, herkesin amelini ve amelinin iktiza ettiği cezayı bildiği için düşünmeye ihtiyacı olmadığından hesabın süratine mani olacak bir şey yoktur.

Ehl-i kitaptan şu beyan olunan evsafı haiz olanların şeref ve fazilette pek yüksek mertebeye baliğ olduklarına işaret için *bu'd-ü meratibe* ve *rif'at-ı şânâ* delâlet eden (أولئك) lâfz-ı şerifiyle işaret olunmuştur.

Ahkâm-ı dini hava ve hevesine uydurmak suretiyle mevziinden çıkaranlar ve hile-i şer'iye unvanıyla birtakım ahkâm-ı şer'iyeyi müsteftînin ahvaline tatbik etmek suretiyle para alanlar ve fıkıh bilir diyerek sahte şöhretyâb olup, dinini dünyaya satanların, ahkâm-ı şer'iyeyi tahrif edenlerin zümresinden oldukları Nimetullah Efendi'nin cümle-i beyanatındandır ki, lisanımızda «Bütün fakih din yapar yarım fakih din yıkar» sözü buradan alınmış gayet kıymettar ve birçok manâyı cami' bir cümledir.

***

Vâcip Tealâ bu sûrede usul-ü itikadiyeye ve furû-u a'mâle müteallik âyetlerini beyandan sonra bilumum adab-ı şer'iyeyi cami' ve geçmiş olan ahkâmı icmalen müş'ir olan şu âyet-i celileyle sûreye hitam vermek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

buyuruyor.

[Ey müminler! Tekâlif-i ilâhiyeyi edadan hasıl olan meşakkate ve düşmanınızla mücahede esnasında göreceğiniz zahmete sabredin ve evlâdü ıyaliniz ve ahbabü yaranınız ve akraba ve taallukatınızla tarz-ı taayyüşte ve sohbet sırasında tarafeynden vaki olan kusura karşı birbirinize sabır tavsiye edin ve her iki taraf yekdiğerine sabırla mukabele ve sabra mülâzemet edin ve düşman karşısında hududu beklemek için nefsinizi raptedin, düşmanınız sizin gafletinizden istifade etmesin ve siz felâha dahil ve korktu-

ğunuzdan kurtulup umduğunuza nail olmak için evamir-i ilâhiyeye imtisal ve nevahiden içtinab etmek suretiyle Allahü Tealâ'ya ittika edin ki, dünyada ve âhirette necat bulasınız.]

Bu âyette Vâcip Tealâ sabır ve musabereyle emir buyurmuştur. Zira; insanın *iki hali* vardır: Birinci hali; *nefsine müteallıktir.* Bu hususta ûlûhiyet, nübüvvet ve ahval-i âhirete istidlâlde hasıl olacak meşakkate ve furû-u a'mâlde vacibat ve mendubatı eda etmekte hasıl olacak külfette ve menhiyattan ihtiraz etmekte nefsin arzusuna sed çekmekte hâsıl olacak zahmete ve fakru zarurete, kahtu galâ ve hastalık ve düşmandan korkmak gibi afât-ı dünyeviyeye sabretmek elbette vâciptir. Zira sabır; bu gibi belâyanın o kimsenin üzerinden kalkmasına vesiledir. Sabretmeyen selâmet bulamaz.

İkinci hali; *insanın kendiyle ve sair ebna-yı cinsiyle beraber beyinlerinde müşterek olan ahvaldir.* Bu hususta kendisi ve başkaları arasında vaki olan kusura tarafeynden musabere yani her iki taraf müştereken sabretmeleri lâzımdır ki, bu kısımda ehl ü ayal ve evlâd ve komşular ve akraba ü taallukat arasında vaki olan münasebetsizliklere sabretmek dahi dahildir.

Bir kimseden intikamı terk ve zulmeden zalimden af ve emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker ve mülhidlerin şüphelerini izale için çalışmak musaberede dahildir.

M u r a b a t a ; fi sebilillah din uğruna düşmana karşı göğüs germek ve lüzumu kadar vaktini bu cihete sarfetmektir. Zira dünyada saadet ve âhirette selâmet; i'lâ-yı din hususunda âdâ-yı dinle uğraşmaktır. Çünkü dini i'lâ için uğraşmak; meslek-i nebi ve sünnet-i ashaptır.

«Bir namazdan sonra müminin diğer namazı gözetmesi» murabatada dahil olduğuna dair Rasulullah'ın hadîs-i şerîfi Beyzavi'-nin cümle-i rivayatındandır.

Nisaburi'nin beyanı veçhile bu âyette *s a b ı r ; nefsi terbiyede riyazata sabrolmak* ihtimali vardır. Çünkü; insan için nefsini terbiye lâzımdır ve en büyük terbiye; riyazatla olduğu gibi riyazat da sabra muhtaçtır.

M u s a b e r e ; iptilâ zamanında kalbi murakabe etmektir. M u r a b a t a ; Allah'a vasıl kılacak esbaba ervahı bağla-

maktır. Bu manâ ile evvelki manâlar cem olabilir. Zira; düşman karşısında hudud beklemek ruhu Allah'a vasıl kılacak ibadete raptetmektir. Çünkü; Buhârî ve Müslim'in ittifakları ve (Sehl b. Sa'd) Hazretlerinin rivayetiyle Resulullah'ın «Birgün düşman karşısında nöbet beklemek dünya ve dünya üzerinde bulunan mevcudattan hayırlıdır» buyurduğu Tefsir-i Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

SURE-İ NİSA

Bu sûre-i kerime; Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *Yüz yetmiş beş* âyeti hâvidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ

[Ey nas! Sizi nefs-i vahideden halk eden Rabbinize ittika edin.]

Yani; Ey Uhûd ve mevâsıkı unutmak şanından olan insanlar! Sizi şahs-ı vahid olan Âdem (A.S.)'dan enva-ı kesireyle halk ederek hüsn-ü terbiyeyle terbiye eden Rabbinizin emrine muhalefetten içtinab edin.

Bu âyette *h i t a p ; ehl-i Mekke*'ye olmak ihtimali varsa da Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile esah olan *bilumum beni Âdeme* hitaptır. Zira; (الناس) lâfzı *cemi-i efrada* şamil olduğu gibi ittika ile emir de nâsın kâffesine şamil ve ittikanın illeti olan rububiyet ve halikıyetin cemi-i mükellefîne nispeti müsavidir. Binaenaleyh; hitabın cümle beni Âdem'e şamil olması enseptir.

Sûre-i celilenin evvelinde insanın mebdeini ve hilkatini bilmesi lâzım olduğuna işaret için ittikanın illetinde muhataplarının nefsi vahideden halk olunduğu beyan olunmuştur. Çünkü Cenab-ı Hakkın bizim halikımız olması; bizim ubudiyet ve inkıyadımızı icabeder. Zira; vücut üzere terettüp eden cemi-i kemalâtımızı ve cemi-i kemalâtın mevkufun aleyhi olan vücudumuzu ihsan edince bizim için evamirine imtisal ile rızasını tahsile sayetmekten başka çare yoktur. Ancak sebeb-i necatımız; onun rızasını tahsil etmektir.

Nefs-i vahideden bizlerin halk olunması Vâcip Tealâ'nın kemal-i kudretle kadir ve fail-i muhtar olduğuna delâlet ettiğinden bizim kemal-i ubudiyetle meşgul olmaklığımızı iktiza eder. Çünkü; şahs-ı vahidden bu kadar milyonlarca eşhası ayrı ayrı eşkâl ve tabiatta yani beyaz, siyah; kırmızı, sarı, güzel, çirkin, iyi ve kötü olarak halketmek kadir-i muhtarın icad ve ihtiyarıyla olup tabiat vasıtasıyla olmdığına delâlet eder. Zira; tabiat tesiriyle olsa tabiatın te'siri taaddüd etmediğinden cümlesi şekl-i vahid, tabiat-ı vahide ve reng-i vahid üzere olurdu. Halbuki insanlar muhtelif eşkâl ve tabiattadırlar. Binaenaleyh şu ihtilâf; hâlikın, mümkünatın küllisine kadir ve ma'lûmatın kâffesine âlim bir fail-i muhtar olduğuna delâlet eder. Şu halde cemi-i tekâlifine ve evamir ve nevahisine inkıyad etmek bizim üzerimize vâcip olduğundan ittika ile emretmiştir.

Vâcip Tealâ bu âyette nasın birbirine hüsn-ü riâyet etmesine ve muâmelenin lüzumunâ dahi işaret buyurmuştur. Çünkü; nâsın cümlesi nefs-i vahideden olunca beyinlerinde karabetin muktezası olan şefkat ve merhamet ve muvasalet ve ziyade-i muhabbet lâzımdır. Zira şahs-ı vahidden çoğalmalarını beyanetmek; yekdiğerine riayetin lüzumunu beyanetmektir. Cümlesinin şahs-ı vahid neslinden olması beyinlerinde tevazu' edip yekdiğerine karşı müfaharet ve mübahatı terketmek lâzım olduğunu müş'ir olduğu gibi şahs-ı vahidden bu kadar çok evlâd-ı icada kadir olan Cenab-ı Hakkın ölüyü diriltmeye kadir olduğu evleviyetle sabit olduğundan bu âyet haşr-ı emvata ve ahval-i âhirete dahi delâlet eder.

N e f s - i v a h i d e yle murad; *Âdem (A.S.)* olduğunda müfessirinin ittifakları vardır. Binaenaleyh; cümle insanların Âdem (A.S.) neslinden olduğuna âyet-i celile delil-i vâzıhtır.

Hulâsa; cümle insanların Hz. Âdem evlâdı olup yekdiğerine karşı kardeş muamelesi yapmak lâzım ve aksi olan zulüm ve cevrile birbirinin hukukuna tecavüzde Allah'tan korkmak vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ nefs-i vahide olan Âdem (A.S.)'dan nâsın kâffesini halkettiğini beyandan sonra izdivac için Hz. Âdem'den Havva'yı halk etmekle tarîk-ı tenasülü temin eylediğini ve ikisinin izdivacından birçok rical ve nisvan meydana geldiğini beyanetmek üzere :

وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾

buyuruyor.

[O nefs-i vahideden Allahü Tealâ zevcesini halk etti ve ikisinden birçok erkekleri ve kadınları halk ederek yeryüzüne dağıttı ve bazı umurunuzu kendisini vesile ittihaz ederek istediniz. Allahü Tealâ'ya muharremattan içtinapla ittika edin ve erhamı kat'etmeyip sıla etmekle muhafaza edin. Zira; Vâcip Tealâ sizin üzerinize gözeticidir.]

Yani; Allahü Tealâ vakt-i mukadderine kadar beni Âdem'in bekası için cümlenin pederi olan Âdem'den zevcesi Havva'yı icadetti ve nikâh-ı manevi ile Âdem'le Havva'yı yekdiğerine raptile aralarında birçok oğlan ve kız evlâdını halk edip âleme neşretti ve itikadat-ı hakka ve a'mâl-i salihayla cümlesini mükellef kıldı. Şu halde ey beni Âdem! Siz, bazınız bazınızdan birşey sualinde zat-ı ülûhiyetime yemin ederek sual ettiniz. Allahü Tealâ'ya ve hukukuna riayet lâzım olan erhama ittika edin ki, her ikisinin hukukunu muhafaza etmiş olasınız. Zira; Allahü Tealâ sizin üzerinize hafızdır ve her umurunuza âlim ve ef'alinizi murakıptır.

Hz. Havva'nın hilkatinde rivayet muhtelifse de, ekser-i müfessîrinin beyanları veçhile meşhur olan rivayet; Cenab-ı Hak Âdem (A.S.)'ı halkettikten sonra uyku ihsan etti. Âdem'in uykusu üzerine Havva'nın madde-i asliyesini sol eğe kemiğinden alarak Havva'yı halketti. Âdem (A.S.) uykudan uyanınca Havva'yı yanında oturur gördü ve kendisiyle ünsiyet için halkolunduğunu bildi ve ünsiyete başladı. Ancak (İbn-i Abbas) ve (İbn-i Mesud) (R.A.)'nın rivayetlerine nazaran Havva, Cennet'e girdikten sonra

halk olunmuş ve (Kâ'b-ül Ahbar)'ın rivayetine nazaran Cennet'e girmezden evvel halkolunmuştur. Havva'nın bu suretle halkolunması baid değildir. Zira; insanların, daima yekdiğerinin cüzünden halkolunduğu meydanda bir hakikattir. Ricalin hilkati nisvandan etemm ve ekmel olduğuna ve ricalin haline lâyık olan iştihar ve nisvanın haline muvafık olan gizli olmak lâzım geldiğine işaret için ricali *kesretle* tavsif buyurmuştur.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile ittikaya kemal-i dikkat ve itina lâzım olduğuna işaret ve te'kid için ittika ile tekrar emretmiştir. *Yahut* in'am ve ihsanından dolayı «Rabbinize ittika edin» buyurduktan sonra kahru gazabından ihtiraz için ittikanın lüzumuna işaret olarak «Allahü Tealâ'ya ittika edin» buyurmuştur. Zira Rab ismi; *esma-i cemalden in'am ve ihsanı müş'ir olduğu cihetle* birincide «Rabbinize ittika edin» ve lâfza-i celâl; *esma-i celâlden olup gazabı müş'ir olduğu cihetle* ikinci merrede «Allah'a ittika edin» buyurmuştur ki, her iki cihetten Allahü Tealâ'ya ittika lâzım olduğunu beyan olduğundan ittikayla emirde tekrar yoktur. Arapların âdetleri; birbirlerinden birşey istediklerinde (أسألك بالله) derler. Yani «Allahü Tealâ'nın hakkıyla senden filân şeyi isterim» veyahut «Erham hakkı için senden şu şeyi isterim» demek olduğundan Vâcip Tealâ «Yekdiğerinizden birşey istediğiniz vakit kendi hakkı için istediğiniz ve sualinizin bitmesine vesile ittihaz ettiniz. Allahü Tealâ'ya ve erhamın hukukuna riayette ittika edin» buyurmuştur.

Erhamın hukukuna riayet; sıla-i rahmetmek yani *karabet olan kimseleri ziyaret eylemek ve muhtaç oldukları muaveneti yapmaktır.*

Beyzavi'nin beyanı veçhile rahmin yani *insanlar beyninde karabetin* indallah mertebe-i uzmasına işaret için Vâcip Tealâ erhamı kendi ismine mukarin kılmıştır. Çünkü; (به) deki zamir Allahü Tealâ'nın ismine raci olduğundan *erham* lâfzı *ism-i ilâhiyeye* mukarin olmuştur.

Âyet-i celilede karabete ta'zîm ve sıla lâzım olduğuna delâlet olduğu gibi Resûlullah'ın hadîsinde dahi delâlet vardır. Çünkü; Resulullah «Rahim, arş-ı alâda muallaktır ve der ki (Agâh

olun ve uyanık bulunun! Beni vasledip hukukuma riayet eden kimseye Allahü Tealâ riayet eder ve beni kat'edip hukukuma riayet etmeyen kimsenin Allahü Tealâ hukukunu kat'eder veyahut kat'etsin) duasıyla Cenab-ı Hakka tazarru' eder» buyurmuştur ki, herhalde insanlar arasında olan karabetin hürmete şayan bir mertebe-i uzması olduğuna tenbih vardır.

Sıla-i rahme ta'zîm ve riayet; rızkın tevsiine ve ömrün bereketine sebep olması gibi birçok fevaidini peygamberimiz (A.S.) Efendimiz ahâdîs-i celilelerinde beyan etmiştir. Hattâ sıla-ı rahme kemal-i itinanın lüzumuna binaen bir kimse; birader, hemşire, amca ve dayı gibi akrabasından birisi köle olsa ve satın alsa hanefiye indinde derhal azad olur. Çünkü; beyinlerinde mülk baki olsa istihdam caiz olur, istihdam ise sıla-i rahmi katı' olduğu cihetle haram olduğundan derhal azad olur ve arada malikiyet ve memlukiyet kalmaz. Zira karabet; mülkiyete manidir. Kezâlik akraba beyninde vâki olan hibeden rücu' sahih olmaz. Çünkü; hibeden rücu' olunsa beynehümada vahşet ve münafereti icabedip kıylü kale sebep olacağı cihetle sıla-i rahmi katı' olduğundan indelhanefiye akraba arasında vâki olan hibeden rücu' sahih olmaz.

R a k î p ; cemi-i ef'ali gözetici ve bilici mânasına olduğundan âyetin âhiri ehl-i tâatı tâata tergîp ve ehl-i ma'siyeti ma'siyeten tenfir ve tehdid etmiştir.

Hulâsa; Hz. Havva'nın Hz. Âdem'den halkolunduğu ve bu kadar rical ve nisvan cümlesi Âdem'le Havva (A.S.)'dan halk olunup âleme dağıldığı ve Allahü Tealâ'ya ve erhama ittikanın ve hukuklarına riayetin vâcip ve Allahü Tealâ'nın kullarının her a'malini bilici olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ insanların cümlesi bir baba ve ana evlâdı olup yekdiğerine kardeş muamelesi edilmek lâzım ve bilhassa aralarında karabet olanların hukuk-u karabete riayet etmeleri elzem olduğunu beyanettiği gibi insanlar içinde en ziyade muavenete muhtaç olan yetimlerin hukukuna da riayet vâcip olduğunu beyanetmek üzere :

وَاٰتُوا الْيَتَامٰى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَب۪يثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَهُمْ اِلٰى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَب۪يرًا

buyuruyor.

[Yetimlerin emvalini baliğ olduklarında kendilerine verin. Habîs olan haramı tayyip olan malınıza değişmeyin ve yetimlerin mallarını kendi malınızla beraber yemeyin. Zira; bigayr-ı hakkın yetimlerin malını yemek büyük günahtır.]

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile *y e t i m ; babası vefat eden çocuktur, sinn-i bülûğuna kadar yetim ıtlak olunur.* Baliğ olarak kendi işini kendi görüp vâsiye ihtiyacı kalmayınca yetim ismi ıtlak olunmaz.

Bu âyett *y e t â m â* ile murad; *yetimken baliğ olup malını muhafazaya muktedir olanlardır. Yetim olduklarına nazaran* yetâmâ denilmiştir. Yahut *baliğ oldukları zamanın yetim oldukları zamana kurbiyetine binaen her ne kadar baliğ olup rical sınıfına geçmişlerse de* yetim denilmiştir. Yahut (آتوا) emri *istikbale* aittir. O halde *yetimlerin mallarını ileride baliğ oldukları zamanda kendilerine teslim edin* demektir.

H a b î s le murad; *haram, t a y y i p* le murad; *halâldir.* «Halâl olan malınız bedelinde haram olarak yetimin malını yemeyin» *yahut* «Kendi malınızdan kötüsünü yetimin malından iyisine değişmeyin» demektir. Çünkü; zaman-ı cahiliyede yetimin velileri genç ve semiz olan deve ve koyunlarını almak ve onun bedelinde kendi mallarından koca ve zebun olanlarını vermek âdet olduğundan Cenab-ı Hak «İyiyi kötüye değişmeyin» buyurmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak yetimlerin evliyasına lâyık olan; eytamın malında tasarruf herhalde yetimin menfaatine olmak lâzım olduğuna işaret için «Tayyibi, habîse tebdil etmeyin» buyurmuştur.

Yetimin malını mutlaka ihlâk etmek suretiyle her veçhile tasarruf haramsa da tasarruftan maksad-ı aslî; ekletmek olduğu için

«Yetimin malını kendi malınıza zammederek ekletmeyin» buyurmuştur. Halbuki bigayr-ı hakkın ekletmek haram olduğu gibi helâke müeddi olan her türlü tasarruf da haramdır ve bu hurmeti tasrih için yetimin malını ekil ve ihlâk etmenin günah-ı kebire olduğunu Cenab-ı Hak sarahaten beyan buyurmuştur.

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile (Beni Gatfan)'dan bir kimse hakkında nazil olmuştur. Çünkü; o kimsenin elinde biraderinin yetiminin birçok malı bulunup, yetim baliğ olunca malını istemişse de, amcası malını teslim etmemesi üzerine bu âyetin nazil olduğu ve âyetin nüzûlünü işitince yetimin amcası malını teslim edip (سمعنا واطعنا الله ورسوله نعوذ بالله من الحوب الكبير) dediği mervidir.

Yetimin malını teslim; baliğ olup emmare-i rüşd ve salâh görüldüğünde vâciptir. Rüşdü salâh görülmez sefih olursa salâhı görülünceye kadar teslim olunmaz. Ancak hal-i salâhına kadar nafaka ve kisvesine kâfi miktar verilmekle iktifa olunur.

Hulâsa; yetim rüşdüne baliğ olunca velisi tarafından malını teslim lâzım olduğu ve halâli harama tebdil etmek ve yetimin malını kendi mallarına zamla bigayr-ı hakkın ekletmek caiz olmadığı ve yetimin malını bigayr-ı hakkın ekletmek büyük günah olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ yetimlerin mallarını muhafaza ve rüşdüne baliğ olduğunda kendilerine teslim lâzım olup bigayr-ı hakkın yemek caiz olmadığını beyandan sonra yetimleri nikâh etmek caiz olup onlar hakkında adalete riayet lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ
أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا

buyuruyor.

[Eğer siz yetimler hakkında adalet edememenizden korkarsanız sizin için nisvandan tayyib olup halinize muvafık olandan kuv-

vet ve kudretinize göre ikişer, üçer, dörde kadar iktizasında nikâh edin. Zira; dörde kadar nikâhınız mübahtır. Eğer nisvanın tekerrüründe adalet edememenizden korkarsanız bir tane nikâh edin veyahut mülk-ü yeminle malik olduğunuz cariye ittihaz edin. Zira; şu nisvanın adedini azaltmak veyahut cariye ittihaz etmek sizin zulmetmemenize gayet yakındır.]

Yani; yetimleri malına ve cemaline tama' ederek nikâh ettiğinizde onlar hakkında adalet edememekten ve mehrini tamam verememekten korkarsanız yetimlerin gayrı size nikâhı halâl ve tayyib olan nisvandan ikişer, üçer, dörder nikâh edin. Eğer taaddüdünde adalet edememekten korkarsanız bir tanesini nikâhla taaddüdden vazgeçin veyahut mülk-ü yemininizle malik olduğunuz cariye ittihaz edin. Zira; cariyede taksime riayet lâzım olmadığı gibi menkûhada riayeti lâzım olan birçok hukuk dahi lâzım değildir. İşte şu nisvanın adedini bire indirmek veyahut cariye itithaz etmek sizin zulmetmemenize gayet yakındır.

Beyzavi'nin beyanı veçhile zaman-ı cahiliyede bir kimse on adede kadar kadınla nikâhlanabilirdi. Bu kadar kesretle beraber taht-ı velâyetinde mal sahibi yetim olursa gayrın nikâhına hasedinden nâşi kaç adet olsa kendine tezevvüç etmek, gayra vermemek ister ve fakat yetimin hukuku zevciyesine de riayet etmezdi. Cenab-ı Hak eytamın hukukuna riayeti tavsiye etmek üzere «Eğer eytamı tezevvücünüzde adalet edememekten korkarsanız, eytamın gayrıdan nikâhı mübah olan istediğiniz kadınlardan dörde kadar nikâh etmek sizin için mübah ve caizdir. Şu halde eytamı nikâhlayıp zulmetmeyesiniz. Eğer gayrılardan müteaddid hatunları nikâhlandığınızda adalet edememekten korkarsanız, bir tane kadınla iktifa edin» buyurmuştur.

Bu âyette «Nikâhla emir; vücub içindir, binaenaleyh; nikâh vâciptir» diyenler varsa da esah olan bu emir; *ibâha içindir.* Binaenaleyh; yiyecek ve giyeceğine muktedir olan kimse için hatun tezevvüç etmek emr-i mübahtır. Şu halde tezevvücü terketmekten âsim olmak lâzım gelmez. Amma nefsini haramdan muhafaza ve hayırlı nesil talep etmek için nikâh; sünen-i enbiya-yı kiramdır ve mü'net ve meşakkatine iktidarla beraber şehevat-ı nefsaniyesi galip olursa zinadan nefsini vikaye için nikâh vâciptir. Çünkü; ni-

kâh olmasa haramda vaki olmak ihtimali galiptir. Haramdan ihtiraz etmek vâcip olup bu ihtiraz da nikâha tevakkuf ettiği cihetle o zaman nikâh vâcip olur.

Taife-i nisanın akılları noksan olduğuna işaret için (فانكحوا ما طاب لكم) zevil' ukûlün gayrıda istimal olunan (ما) lâfzıyla tabir olunmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyet-i celilenin hükmü; İmam-ı Şafii indinde ahrara mahsus olup, kölelere şâmil değildir. Zira nikâhla emir; *istediği zamanda nikâha muktedir olan kimseleredir.* Köleyse istediği zaman mevlâsının izni olmadıkça nikâha muktedir olmadığından âyet kölelere şâmil değildir. Şu halde hatundan dörde kadar nikâh; hür olan bir kimse için caiz, abdiçin caiz değildir.

Âhad-ı ümmet için dörtten ziyade hatun nikâh etmek meşru değildir. Dörtten ziyade hatun nikâh etmek Rasûlümüzün hassa-i nebeviyelerindendir. Resûlullah'a mahsus olan hassalara âhâd-ı ümmet iştirak edemez. Müteaddid zevceler beyninde adalete riayet edemeyecek kimseler için bir tane kadınla nikâhlanıp ziyadesinden ihtiraz lâzım olduğuna Cenab-ı Hak âyet-i kerimede işaret buyurmuştur. Çünkü; adaletin hilâfı zulm olduğundan ecanib beyninde tecviz olunmayan zulmün, aile beyninde asla tecviz olunamayacağı cihetle Cenab-ı Hak aile arasında zulme bâdi olacak şeye meydan verilmemek ve rahat edilecek ciheti iltizam etmek lâzım olduğunu beyan buyurmuştur.

Bu âyet-i celile; bir şahıs için dörde kadar hatun nikâh etmenin din-i İslâmda caiz olduğunu beyan eder. Taaddüd-ü zevcat; nikâhtan maksad-ı asli olan tenasülün tekessürüne hâdim olduğu gibi taife-i nisvan hakkında dahi merhameti mutazammındır. Çünkü ricalin mihan ve meşakkat ve kesb-i maişet hususunda tesadüf ettiği külfet sebebiyle zayiatı çok olduğu gibi bilhassa muharebatta telefat-ı külliyeye duçar olduğundan noksan olan erkeklerin makamına kaim olmak üzere bir kimsenin kadından dörde kadar nikâhına müsaade-i ilâhiye erzan buyuruldu ki, kadınlardan fazla olanlar nimet-i nikâhtan mahrum olup sefalete duçar olmasınlar. Zira; hıristiyanlıkta olduğu gibi bir erkeğe bir kadından ziyade ni-

kâhlamak caiz olmasa, kadınların pek çoğu suret-i gayr-ı meşruada geçinmek ve sefaletle vakit geçirmek ve şunun, bunun taht-ı esaretinde yaşamak ve saire gibi birtakım saadet-i beşeriyeden mahrum ve dünya ve âhiret hüsrânı mucip hallere ve evlâdü ensâl lezaiz ve şerefinden mahrumiyetle helâke duçar olmalarından Cenab-ı Hak kadınları vikaye buyurmuştur. Zira bir kimsenin himayesinde ve zir-i cenah-ı atûfetinde dörde kadar kadının bulunup evlâdü ensal yetiştirmek ve halâlinden bir aile teşkili şerefine nail olmak hususlarına inayet-i ilâhiyenin zuhuru; elbette kadınlar hakkında lûtf-ü ilâhidir. Çünkü; ekser-i bilâdda aded-i nisvan aded-i ricalden herhalde fazladır. Eğer bir erkek için müteaddid hatuna müsaade olmamış olsaydı, şu fazla olanlar muattal ve menafi'den âri olacakları gibi kıyamete kadar âlemin bekasına ve imarına hâdim olacak tenasülden dahi hâli olurlardı. Halbuki vakt-i merhununa kadar dünyanın imarı matlup olup buysa insanlarla hâsıl olacağına ve insanların çoğalmasıysa tenasülle ve tenasül de tenakûhla vücud bulacağına binaen Cenab-ı Hak nikâhla emir buyurduğu gibi, erkeklerin kadınlara nispetle adetleri az olduğundan kadınlar hakkında merhamet-i ilâhiye zuhur ederek bir erkeğin dörde kadar nikâhla kadın almasına müsaade-i ilâhiye zuhur etmiştir. Zira; kadınların adedi çok olduğundan hepsi nimet-i nikâhtan hisseyab olmak ve aile teşkilâtından mahrum olmamak ve sefaletle sokaklarda kalarak sürünmemek için taaddüd-ü zevcata müsaade-i ilâhiye, onlar hakkında elbette lûtf-u ilâhidir. İşte bu gibi hikmetleri düşünemeyenler tarafından taaddüd-ü zevcata itirazla kadınlardan bir tanesi hakkında zulüm olduğundan bahsederler de diğer üçünün sefalete mahkûm olacaklarından bahsetmezler.

(İmam-ı Hasan)'dan naklen Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; eytamın velileri tarafından malına ve cemâline tamaan nikâh edip, mehrini vermemek ve hüsn-ü sohbet etmemek gibi bazı yetimler hakkında zulmün vukuudur. Çünkü; Medine-i Münevvere'de bir kimsenin maiyetinde nikâhı caiz olan yetimler bulunduğunda, hariçten diğer bir kimse alarak malına iştirak etmemesi için o kimse onu nikâh eder, fakat ona zevce-i menkûha muamelesi yapmaz ve sohbet etmez ve onunla

muaşerete tenezzül etmediği gibi hidemat-ı şakkade istihdam eyler ve malına vâris olmak için vefatına intizar ederdi. Cenab-ı Hak eytamın hukukunu muhafaza ve adaletinden onları müstefid kılmak ve bu misilli lâyık olmadık ahvale cür'et edenleri adalet ve insafa davet etmek üzere bu âyeti inzal buyurduğu mervidir.

Hulâsa; eytam hakkında adalete riayet lâzım olduğu ve adalete riayet etmek şartıyla bir şahsın iktidarına göre dörde kadar hatun nikâhlanmak caiz ve eğer adalet edemeyeceğini hissederse, biriyle iktifa lâzım olduğu veyahut cariyeden istediği kadar ittihazına müsaade, hatunu bir ittihaz etmek veyahut cariye ihtiyar eylemek adalete daha yakın olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kadınlar arasında koca için adalete riayet lâzım olduğunu beyandan sonra koca için karısının mehrini vermek vâcip olan adalet cümlesinden olduğunu beyanetmek üzere :

وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا ۝

buyuruyor.

[Taht-ı nikâhınıza aldığınız nisvanın mehirlerini, Allahü Tealâ tarafından size farz olarak verin. Eğer hatunlarınız size kemal-i muhabbetlerinden nâşi mehirlerinden tayyib-i nefis ve rıza-yı kalple birşey hibe ederlerse, o hibe ettikleri şeyi halâl ve tayyib olarak kolaylıkla yiyin, çekinmeyin. Zira; onların hüsn-ü rızalarıyla size hibe ettikleri şey sizin için halâldir.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette hitabın *taife-i nisanın velilerine olması* ihtimali vardır. Zira; zaman-ı cahiliyede bir kimse velisi olduğu hatunu âhâre nikâh ettiğinde mehrini kendi almak âdet olduğundan Cenab-ı Hak o âdet-i keriheyi terketmekle ve mehri ehline vermekle emretmiş ve bu cihetten taife-i nisayı velilerinin tecavüzatından ve zulüm ve taaddilerinden muhafaza buyurmuş ve ancak hatunun kendi rızasıyla hibe ettiği şeyin halâl olup ekli mübah olduğunu dahi beyanetmiştir. Bu âdet-i kerîhe, tavaif-i İslâmdan Türkmen taifelerinde halen ca-

ridir. Kerime ve hemşiresi için taht-ı himayesinde olan hatunları tâlibine vereceklerinde başlık namıyla birçok para, deve ve koyun almak âdetinden geçemeyerek kadının hukukuna tecavüzde devam etmektedirler. Şu ihtimale nazaran bu misilli âdetlere devam, bu âyetle men'olunmuştur. Zira; fuzuli olarak kadının hakkını gasbetmektir. Fakat esah olan ihtimale binaen âyette hitap; *kadınların kocalarınadır.* Zira; zaman-ı cahiliyede zevc tarafından kadının mehrine ehemmiyet verilmediğinden Cenab-ı Hak kadına mehrini vermek lâzım olduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur.

Hulâsa; mehir, kadının hakkı olup evliyasının hakkı olmadığı ve zevc üzerine kadının mehrini vermek vâcip ve kadın için mehrini zevcine hibe etmek caiz olduğu ve hibe ettiği surette zevcin kabulü ve yemesi ve sair tasarrufatı sahih bulunduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ eytamın emvalini ve hatunların mehirlerini vermekle emir buyurduktan sonra eğer sefih olurlarsa vermek caiz olmadığını beyanetmek üzere :

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّت۪ي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ ف۪يهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ

قَوْلاً مَعْرُوفاً ﴿٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ'nın sizin kıyam-ı maaşınız kıldığı emvalinizi muhafazasına muktedir olmayan sefihlere vermeyin.] Yani malınız sizin maişetinizin kıvamı olduğu cihetle zayi' etmeyin. **[Ve o süfehanın müddet-i hayatlarında onların taamlarını ve sair ihtiyaçlarını o malların nemasından tediye etmekle merzuk edin ve kisvelerini verin, âhâre muhtaç etmeyin ve onlara aklen ve şer'an müstahsen olan sözleri söyleyin]** ki sefahetten vazgeçmelerine sebep olsun.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetten maksud; zuafâ ve malını muhafazadan âciz olanların emvalini hıfzetmekte ihtiyat olup

h i t a p ; süfehanın velilerinedir. E m v a l ile murad; *süfehanın emvaliyse* de *t a s a r r u f ,* evliyaya ait olup maldan maksad-ı asli de tasarruf olduğuna binaen emval, evliyaya muzaf kılınmıştır. Yani «Süfehanın emvalinden mutasarrıf olduğunuz malları sahipleri olan sefihlere teslim etmeyin» demektir. *Yahut* hitap; *sefihlerin babalarınadır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Medar-ı maâşınız ve ebdanınızın kıvamı ve ibadetinizin medârı olan malınızı sefih olan evlâdınıza vermeyin. O malın nemasından onların erzakını ve kisvesini verin ve daire-i edebe davet için onlara gayet güzel söz söyleyin] demektir.

S ü f e h a ; sefihin cemidir. S e f i h ; aklında hiffet olup hayır ve şerrini idrak etmekten ve malını muhafazadan âciz olan kimsedir. Binaenaleyh; *aklı nâkıs olan herkese* sefih denir.

İnsan ihtiyaçtan vâreste ve kalbi muzayakadan fariğ olmayınca gerek mesâlih-i dünya ve gerek mesâlih-i âhireti tahsil mümkün olamayacağından Kur'ân'ın birçok âyetlerinde malı muhafaza etmekle emir buyurulduğu gibi, bu âyette de malı zıya'dan nehiy buyurulmuştur. Çünkü; def-i mazarrat ve celb-i menfaat malla hâsıl olduğundan garaz-ı sahihle hüsn-ü istimal sebebiyle malın, saadet-i âhireti celbetmeye vesile olacağına işaret için mal, insanın mâbihilkıvamı olduğu beyan buyurulmuştur. Zira; insanın kıyamı ve hayatının devamı ve maişetinin nizamı malla hâsıl olduğunda şüphe yoktur.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette *s ü - f e h a* ile murad; *kendi haremi ve çocuklarıdır.* Zira; kadınların ve çocukların akılları zayıf olduğu cihetle emvalde lâyıkı veçh üzere tasarrufa malik olamadıklarından kendilerine *sefih* denilmiştir. Binaenaleyh; sefih evlâdı veya haremi olursa malını onlara verip, ellerine bakmak ve onları üzerine kayyim yapmaktan insanları âyet-i celile nehyettiği gibi sefahetle malını onlara zayi' ettirmekten dahi nehyetmiştir. Kezâlik velisi olduğu yetim sefih olursa, malını teslimden vâsilerini veya velilerini Cenab-ı Hak men'etmiştir.

Vâcip Tealâ süfehaya emvali teslimden nehyettikten sonra sefihleri merzuk etmek ve onların kisvelerini vermek ve onlara

güzel söz söylemekle emretmiştir. Zira güzel ve mülâyim söz; sefaheti terke sebep olur.

Hulâsa; malını tasarruftan âciz olan süfehaya mallarını vermemek lâzım olup, malsa insanların maişetlerinin kıvamı olduğu ve o süfehayı mallarından yedirip giydirmek ve onları ıslah için güzel ve tatlı söz söylemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ yetimin malının eline verilmesini emrettikten sonra eytama emvalini teslimin şeraitini beyanetmek üzere :

وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا

buyuruyor.

[Yetimler sinn-i nikâha baliğ olduklarında onları imtihan ve bazı muamelâtla tecrübe edin. Eğer bu tecrübenizde onlarda rüşd ve salâh ve mallarını muhafazaya bir iktidar görürseniz, onlara mallarını verin ve müsrif olduğunuz halde ve onların büyüyüp mallarına sahip olup da, malları elinizden çıkmak korkusuna binaen sürat edici olduğunuz halde eytamın emvalini ekletmeyin.]

Yani; sizin üzerinize vâcip olan umurdan birisi de yetimin malını hıfzetmek ve imtihan edip malını muhafazaya muktedir olduğunu tecrübe edinceye kadar yetimin malını teslim etmemektir. Binaenaleyh; yetimi bazı muamelâtla sinn-i nikâha baliğ oluncaya kadar imtihan edin ki, baliğ olduğunda eğer rüşd ve salâh ve erbabı beyninde câri olan muamelâtta tasarrufunu tecrübenizde hüsn-ü tedbire malik olduğunu görürseniz, te'hir etmeksizin derhal mallarını onlara teslim edin. Eğer tecrübenizde mallarına rüşd ve salâh ve muhafazaya hüsn-ü tedbir hissetmezseniz mallarını yedinizde hıfzedin, rüşd ve salâh görülünceye kadar vermeyin. Lâkin onların büyüyüp mallarına sahip olmaları korkusuna binaen sürat ve israf edici olduğunuz halde yemeye mübaşeret etmeyin.

Eytamın emvalini teslimde *iki şart* beyan olunmuştur: Birinci şartı; *sinn-i nikâha baliğ olmaktır.* Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile sinn-i nikâh; İmam-ı Şafii indinde *on beş* ve İmam-ı A'zam indinde *on sekiz yaştır.* Sinne itibar; erkekte ihtilâm ve hatunda hayz olmadığı surettedir. Ancak ihtilam ve hayzolduğu surette bülûğda muteber olan; erkekte ihtilâm ve kadında hayızdır. İmam-ı A'zam indinde velisinin izniyle sabi-yi mümeyyizin bey'ü şirada tasarrufatı muteberdir. Zira; bu âyette «Cenab-ı Hak sinn-i bülûğuna kadar eytamı imtihan edin» buyurdu. Şu halde âyetten müstefad olan imtihanın; bülûğdan evvel olmasıdır. İmam-ı Şafii indinde sabinin tasarrufatı, velevse velisinin izniyle olsun sahih değildir. İnsanın bülûğuna alâmet; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *beştir.* Üçünde erkek ve kadın müşterek ve müsavidir. *İhtilâm, sinn-i mahsus ve kasığında kıl bitmektir.* İkisi nisvana mahsustur ki *hayz*la *hamil*dir.

Bu âyette yetimin malını teslimde şart olan rüşd; Şafii indinde *umur-u din ve umur-u dünyada salâhtır.* İmam-ı A'zam indinde malı teslimde şart olan rüşdde mûteber olan umuru dünyada ve tedbiri emvalde salâhtır. Binaenaleyh; İmam-ı Şafii indinde emr-i dinde salâhı olmayan fâsıkı hacir yani tasarrufattan men'etmek caizdir. İmam-ı A'zam indinde fâsıkı tasarruftan men' etmek sahih olmaz.

Yetim rüşd ve salâha baliğ olmazsa malı kendine teslim olmaz. Şu kadar ki, İmam-ı A'zam indinde sinnen yirmi beş yaşına kadar verilmez. Yirmi beş yaşında velevse sefih olsun verilir. İmam-ı Şafii «Rüşdü salâh olmadıkça ömrünün âhirine kadar verilmez» buyurmuşlardır.

Hulâsa; yetimin velisi veya vâsisi tarafından sinn-i rüşde baliğ oluncaya kadar imtihan ve tecrübe lâzım olup bittecrübe muamelâtta hüsn-ü tedbire malik olduğu görülürse derhal malı kendine teslim olunmak vâcip olduğu ve israf ve süratle yetimin malını ekletmek caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ yetimin malını ekletmekten nehyettikten sonra

eklin caiz olduğu mahalleri ve vasi ve veliden ekletmesi caiz olan kimseleri beyanetmek üzere :

وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ
فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Yetimin velisi veyahut vâsisi gani olur yetimin malından ekle ihtiyacı olmazsa, yetimin malından ekletmekten ihtiraz etsin.] Zira; yetimin malından ekletmemek onun için dünyada ve âhirette hayırlıdır. **[Ve eğer veli veyahut vâsi olan kimse fakir olduğu cihetle yetimin malından ekle muhtaç olursa aklen ve şer'an müstahsen olan miktarı, yetimin malını muhafazası mukabilinde ücretini, ekletsin.]** Zira; onun malını muhafaza ve ticaretle nemalandırmak için haps-i nefsettiğinden emsali misilli ücrete müstehaktır. **[Yetimlerin hallerinde rüşdü salâh görüldükten sonra mallarını kendilerine verdiğinizde şehadeti makbul olan erbab-ı mürüvvetten şahitler hazırlayın. Aralarınızda cereyan eden teslim ve tesellüme muttali olsunlar ve hini icabında mallarını ellerine teslim ettiğinize dair şehadet etsinler. Ve hesab etmek cihetinden Allahü Tealâ kâfidir.]** Ve sizin müddet-i muhafazanızda ne gibi ef'aliniz cereyan ettiyse, onların cümlesini bilir ve herbirinin muktezasına göre mücazat eder.

Vâcip Tealâ *bu âyette* yetimin velisini *iki kısma* taksim etmiştir: Birincisi; *gani olup yetimin malından ekle ihtiyacı olmayan kimsedir.* Onun ücreti mukabili ekle hakkı varsa da, adem-i ihtiyacına binaen ekletmemek hakkında hayır ve evlâdır. İkincisi; *fakir olan kimsedir ki, israf etmeyerek sa'yü ameli mukabilinde emsali misilli ekletmesi caizdir.*

Cenab-ı Hak, yetim rüşdüne baliğ olup da velisi tarafından malı eline teslim olunacağında şahitler huzurunda teslim olunmasını emir buyurmuştur ki, şahit huzurunda teslim, töhmetten âri ve husumetten berîdir. Âkıbetinde münazaa vukuunda tebrie-i zimmet için şahit ihzarını emirle Cenab-ı Hak kullarını irşad et-

miştir. Zira bu âyet-i celilede şahit ihzarına müteallik olan emir; *irşad için* olup vücub için olmadığından vâsi hin-i tesliminde şahit ihzar etmez ve yetim tarafından da dava vuku' bulursa, İmam-ı A'zam indinde vâsi yeminle tasdik olunur. Ama İmam-ı Şafii ve Malik indinde şehadetle emir; vücub için olduğundan vâsi «Ben yetime malını verdim ve çocukluğunda infak ettim »diyerek davada bulunsa ve yetim de inkâr etse vâsiye ispat etmek lâzımdır, yeminle tasdik olunmaz.

Hulâsa; yetimin velisi veya vâsisi eğer zengin olursa yetimin malından ekletmemesi evlâ ve eğer fakir olursa ücreti miktarı ekletmek caiz olduğu ve yetimlerin malını baliğ olup teslim ettiklerinde şahitler huzurunda teslim lâzım geldiği ve Allahü Tealânın, kullarının a'malini hesab etmek yönünden kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ bu sûrenin evvelinde nâsa ittika ile emir ve erhama riayet ve eytamın hukukunu muhafaza ve süfehanın haline göre muameleyi emrettikten sonra, miras mesâilini beyanla verese beyninde zulmolmamak ve yekdiğerine galebeyle hukuku izâa etmemek lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ
وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Rical ve nisadan herbirinin validelerinin ve pederlerinin varisi intikal edecek derecede akrabalarının terkettikleri maldan az olsun çok olsun miktarı muayyen nasipleri vardır.]

İrste hissedar olmakta sabavet, sefahet ve cinnet gibi şeylerin tesiri yoktur. Binaenaleyh; vâris sabi olsun baliğ ve âkil olsun, sefih olsun, cümlesi irsten nasibedar olmakta müsavidirler.

Zaman-ı cahiliyede kadınlara irsten hisse vermezler ve «Tai-

fe-i nisâ muharebeye gitmediği gibi düşmana müdafaa etmez ve mihanü meşâkka tahammül edemez. Binaenaleyh; irste istihkakları yoktur» demekle kadınları mirastan mahrum ederlerdi. Cenab-ı Hak onların bu iddialarını redle kadınların irste hissesi olduğunu beyan buyurmuştur. Fakat eskiden beri me'luf oldukları âdeti birden terketmek müşkül olduğundan Vâcip Tealâ bu âyette mücerret kadınların irste hissesi olduğunu beyanla iktifa ve bu mesele zihinde tamamiyle takarrur edip, ülfet hâsıl olduktan sonra herkesin hisselerini beyan buyurdu.

Hâzin ve Fahr-i Razi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir : Ensardan (Evs) isminde bir zat üç kız evlâdıyla bir haremini ve birçok malını terkederek vefat eder. Amcasının iki oğlu ölünün malını tamamen alırlar, müteveffanın haremiyle kızlarına birşey vermezler. Bunun üzerine müteveffanın haremi huzur-u Risalete gelerek keyfiyet-i bertafsil arz ve nafakaları olmadığını dermeyan edince Rasûlullah, ölenin amcazadelerini celbedip meseleyi istîzah ettiğinde onların «Nisanın muharebeye gitmediklerinden ve mühimmata hazır olup âdâya müdafaa etmediklerinden irsten alamayacaklarını» söylemeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu ve Rasûlullah'ın «Malı zayi' etmeyip herkesin hissesi beyan olununcaya kadar intizar olunmasını» emir buyurduğu ve bundan sonra hisse-i mefruzayı beyaneden âyetin nazil olup Rasûlullahın alâ mâferazallah taksim ettiği mervidir.

Hulâsa; erkeklerin irsten nasib-i muayyeni olduğu gibi kadınların dahi nasib-i muayyeni olduğu bu âyetle sabit olup Cenab-ı Hak herkesin hissesi olduğunu beyanla adaletini izhar ve kalplerde olan ıztırabı def'le irade ve vukuu muhtemel olan husumet ve burûdeti bertaraf ederek akraba beyninde muhabbeti idame ve istirahatlerini temin etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ irste kadınların hissesi olduğunu beyandan sonra hin-i taksimde vâris olmayan akraba ve eytamı hazır olduklarında bilkülliye mahrum etmeyip az ve çok bir şeyle onları da mesrur

etmek hüsn-ü muaşerete ve âdâba muvafık olduğunu beyanetmek üzere :

وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Müteveffanın terekesini taksim esnasında vâris olmayan akraba ve tallukat ve yetimler ve miskinler hazır olduklarında, o terekeden onları merzuk edin ve onlara vereceğiniz miktarı verdiğiniz zaman güzel söz söyleyin ki, onların hatırlarını tatyip ve kalplerini mesrur edesiniz.]

Yani; tereke taksiminde muhtaç olan akraba ve yetimler ve miskinler hazır olduklarında o terekeden onlara birer miktar vermekle merzuk edin, boş göndermekle mahrum etmeyin ve güzel söz söyleyin demektir.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran taksim zamanında ölenin terekesine vâris olmayan akrabasından veyahut malı ve velisi olmayan yetimlerden ve medar-ı maaşı olmayan fakru meskenet içinde kalmış âcizlerden terekenin taksimi zamanında hazır olduklarında terekeden onları merzuk etmekle vârid olan emr-i ilâhi; vücub için olduğu ihtimaline nazaran ulemadan bazıları «Bu âyet miras âyetiyle mensuhtur. Zira; veresenin gayrıya terkeden birşey vermek vâcip değildir» dediler. Ancak (فارزقوهم) emr-i celili nedib ve istihbab için olduğuna nazaran âyetin hükmü ilâ yevm-il kıyam bakidir ve elyevm sadakatı nafile kabilinden fukara ve zuafa ile bazı akrabaya terekeden veresenin rızasıyla münasip olan birşey verilmek veyahut ölenin ruhu için bazı et'ime yapmak suretiyle âyetin ahkâmıyla amel caridir.

Bazı sadakatla veresenin gayrı hazır olanları mesrur etmek; *emval-i menkule ve esas-ı beytiyededir.* Akarât ve arazi gibi şeyleri taksimde birşey verilemediğinden Cenab-ı Hak *kavl-i maruf*la emir buyurmuştur. Yahut merzuk etmek; *verese baliğ olup içle-*

rinde yetim olmadığı surete mahmuldür. Kavl-i maruf; *veresede eytam ve eramil bulunup birtakım aceze olduğu sûrete mahmuldür.* Buna nazaran kavl-i maruf, «*Şu hal benim değil, birtakım acezenin olduğu cihetle bittabi birşey veremem. Kusura bakmayın. Eğer benim olmuş olsaydı, sizi her türlü şeylerle taltif ederdim» diyerek vâsinin veyahut velinin itizar etmelerinden ibarettir.* Yahut Beyzavi'nin beyanına nazaran kavl-i maruf; *veresenin haricine bir miktar şey verildiğinde onlara dua etmek ve terekeden verilen şeyi az addetmemek ve onlara verilen şeyle eza eylememekten ibarettir.* Yahut *k ı s m e t* le murad; *vasiyettir.* Buna nazaran esna-yı vasiyette vâris olmayan akraba, yetimler ve miskinler hazır olurlarsa, Allahü Tealâ mûsîye vasiyetten onlar için bir hisse ayırıp mesrur etmesini emretmiştir.

Yetimlerin zaaf ve ihtiyaçları miskinlere nispetle daha ziyade olduğundan onlara sadakanın miskinlerden efdal olduğuna işaret için *yetâmâ, mesakîn* üzerine takdim olunmuştur.

Hulâsa; taksim-i tereke sırasında vâris olmayan akraba ve eytam ve mesakinden hazır olanları me'yus etmeyip birer miktar atiyye vermekle mesrur etmek dahi müstehab olduğu gibi verilemediği surette güzel sözlerle mesrur etmek dahi müstehab olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ terekede rical ve nisvanın nasipleri olduğunu ve terekenin taksiminde verese harici hazır olanlara ne gibi muamele yapılmak lâzım geleceğini beyandan sonra vefatı karib olan muhtazırın başında bulunan kimselerin muhtazıra karşı ne gibi vaziyette bulunacaklarını beyanetmek üzere :

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler korksunlar ki, onlar vefat edeceklerinde arka-

larında zayıf zürriyetler terketmiş olsalar, onların ihtiyaçlarıyla perişan olacaklarına nasıl havf ederlerse, onlar da vefat edecek kimselerin başında bulunduklarında o kimseye çok vasiyet ettirmekten Allah'tan korksunlar ve kendi çocuklarını nasıl esirgerlerse, onun çocuklarını da öylece esirgesinler ve vasiyet edecek kimseye doğru söz söylesinler, onlara yanlış telkinatta bulunmasınlar.]

Yani; Allah'ın gazabından korksun şol kimseler ki, onlar vefatı karib olan kimsenin yanında bulundukları zaman veresenin mahrum olmalarını ve fakru fâkalarını icabedercesine vasiyet etmesini telkin etmekten çekinsinler ve kendilerini şöyle farz etsinler ki, onlar vefata yaklaşsalar da arkalarından birtakım malul ve aciz çocuklarını terkedecek olsalar çocuklarının nasıl aç ve susuz kalmasından korkarak mallarından çok vasiyet edip de, onları aç bırakmak istemezlerse diğer mümin kardeşlerinin huzurunda bulundukları zaman da ona ziyade vasiyet ettirip onun çocuklarını aç ve sefil bırakmasınlar ve onun halini kendi hallerine kıyas ederek Allah'tan korksunlar ve kendileri için sevdiklerini, mümin kardeşleri için dahi sevsinler ve onlara doğru söz tavsiye etsinler ve kendi vereseleri gibi âhârın veresesini de fakru sefaletten esirgesinler.

Hâzin'in beyanına nazaran bu âyet vasiyeti sülüs malla takdir etmezden evvel nazil olmuşsa âyetten maksat; terekenin tamamını vasiyet etmek münasip olmadığını beyandır ve eğer sülüs malı vasiyetin cevazını beyaneden âyetten sonra nazil olmuşsa âyetten maksat; sülüs ve sülüsün madûnunu vasiyet edip, vereseden korkarsa daha az vasiyet etmesini beyandır.

Beyzavi'nin beyanına nazaran bu âyette ittika ve havfü haşyetle emir; vâsilere olmak ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Vâsiler, yetimler hakkında Allah'tan korksunlar. Kendi çocuklarına lâyık ve reva gördükleri muameleyi vâsisi oldukları yetimler hakkında dahi reva görsünler ve onlar hakkında ve mallarını muhafazada şefkat ve merhameti elden bırakmasınlar] demektir.

Yahut vefata hazır olan kimselerin huzurunda bulunan kimselere hitap ve emrolmak ihtimaline nazaran *manâ-yı nazım* şöy-

ledir : [Ölüme yakın olup vasiyet eden kimsenin yanında bulunan cemaat-i müslimin Allah'tan korksunlar ve hastanın çocuklarına merhamet etsinler de vereseyi mahrum edercesine malının küllisini vasiyet ettirmesinler ve «Evlâttan ve ahfattan fayda yoktur, malik olduğun emvalin küllisini vasiyet et» diyerek hastayı fazla vasiyet etmeye teşvik etmesinler. Kendi evlâtlarına şefkat ve merhametleri nasılsa hastanın verese ve evlâdına o yolda şefkat etsinler. Kezalik vasiyet edecek hasta dahi veresesine şefkat etsin] demektir. *Takva; havfin nihayeti* olup *celb-i menafi' ve def-i mazarrın cümlesine şâmil* olduğundan haşyetle emirden sonra ittika ile emir buyurulmuştur.

Vâcip Tealâ vâsiler için yetimlere kendi evlâtları gibi muamele etmek ve söz söylemek ve şefkat ve hüsn-ü edeple mükâlemeyi emir buyurmuştur. *Yahut* hitap; hasta başında bulunanlara olduğuna nazaran vasiyet eden hastayı israftan men'ederek, vereseye riayet edip onları zararlandırmayacak ve doğru yola irşad edecek güzel sözler söylemelerini emretmiştir. *Yahut kavl-i sedid* le murad; *hastaya tevbe ve kelime-i şehadet ve alacağını vereceğini telkin etmek ve helâllaşmasını tavsiye eylemektir.*

Hulâsa; hasta başında bulunanlara lâyık olan; gerek hasta hakkında, gerek veresesi hakkında kendi nefsi ve evlâdı gibi muamele edip tarafeyni ızrar etmeyecek bir tarîk-ı salime sevketmek lâzım olup hilâfını irtikâpta Allah'ın azabından korkması lâzım geleceği ve vâsiler, yetimlere kendi çocukları gibi muamele edip elfaz-ı müşfikane ve kelimat-ı tayyibeyle hitab ederek eza etmemek vâcip olduğu ve hastanın yanında bulunanlara münasip olan «Vasiyette israf ile evlâdını ızrar etme, adalete riayet et» demek gibi gerek hastayı ve gerek vereseyi zarardan vikaye edecek sözlerle irşad etmek, ehem ve elzem bulunduğu ve taksim-i tereke zamanında vâris olmayarak hazır olanlara verese tarafından lâyık olan onlara ikram etmek ve mesrur edecek sözler söylemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vefat edecek kimseye ve onun huzurunda bulu-

nanlara eytamın hukukuna riayet etmelerini tavsiye ettikten sonra yetimin malını yiyenlerin hallerini beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar zulmen emval-i eytamı eklederler. Onlar ancak karınlarındaki ateşi eklederler ve yakında Cehennem'e dahil olurlar. Ve saîri görürler.]

Yani; şol kimseler ki, onlar bigayr-ı hakkın ruhsat-ı şer'iye olmaksızın alâ vechizzulüm yetimlerin mallarını yerler. Onlar ancak karınlarında ateş yerler ki, yetimin malı âhirette ayniyle karınlarında ateş olur ve yakında (Saîr) isminde Cehennem'e dahil olurlar.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile yetimin malını ekle cür'et eden verese-i mütegallibeyi ve vâsileri ve sair ecânipten zulmü ihtiyar edenleri bu âyetle Cenab-ı Hak tehdid etmiştir. Zira; eytamın kemal-i âciz ve zaafiyetlerine binaen onların ve mallarının muhafazasını Cenab-ı Hak kullarına tenbih ve tavsiye etmiştir. Binaenaleyh; onlar hakkında inayet-i ilâhiye sair efrad-ı beşerden ziyade zuhur eylemiştir. Çünkü; efrad-ı beşer içinde eytamın zaafı nihayete baliğ olduğundan, onlar hakkında inayet-i ilâhiye kemal-i ihtimamla vaki olmuştur.

Zulm olmayarak ruhsat-ı şer'iyeyle yetimin malını yemenin cevazına bu âyette işaret vardır. Zira zülmen ekli caiz olmadığını beyan etmek; zulüm olmayarak eklin cevazına işarettir.

Emval-i eytamı ekledenlerin yedikleri mal, yevm-i kıyamette karınlarında ateş olacağı ve ağızlarından ve burunlarından ve kulaklarının menfezlerinden ateş alevleri zuhur ederek ba's olunacakları ve her gören o adamların yetim malı yediklerini bileceği (İmam-ı Südi)'den naklen Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır. Buna nazaran âyet; *zahirine mahmuldür.*

Yahut yetimin malını yemek; ateş yemek mecrasına caridir. Yani yetimin malını zulmen yemek; ateş yemeye müeddi ve müstelzim olur demektir. Beyzavi'nin beyanına nazaran (Ebu Bürde)

(R.A.)'in rivayetiyle Rasulullah buyurmuş ki, «Yevm-i kıyamette kabirlerinden bir kavim ağızlarından ateş alevi çıkarak kalkar» buyurunca huzur-u Risalette bulunanlar tarafından «Onlar kimlerdir? Ya Rasulallah!» dediklerinde Rasulullah'ın bu âyeti kıraet buyurup «Görmediniz mi Allahü Tealâ yetimin malını yiyenler hakkında ne buyurdu?» dediği mervidir. İşte bu hadîs-i şerîfte yetimin malı insanın karnında ayn-ı ateş olacağına delâlet eder.

Emval-i eytamı ekledenlerin dahil olacakları Cehennem'in ateşinin alevini ve şiddetini Allahü Tealâ'dan başka bilen olmadığına ve gayet dehşetli ve şiddetli olduğuna işaret için (سعيرا) *tazîme* delâlet eden *tenvin*le varid olmuştur.

Yetimin malını itlâfa müeddi olan tasarrufatın cümlesi ekil mesabesindedir. Zira maldan en büyük maksat; ekolduğu için o surette zikrolunmuştur. Yoksa yetimin malını yemeyerek başka surette telef etse, aynı azaba duçar olacağında şüphe yoktur. Çünkü; bu kadar tenbihat, yetimin malını muhafaza için olduğundan muhafazaya münafi olan her türlü tasarruf haramdır.

Hulâsa; bigayr-ı hakkın zulmen yenen emval-i eytamın âhirette yiyenlerin karınlarında ayn-ı ateş olacağı ve bu gibi adamların âhirette Cehennem'e dahil olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ irsten rical ve nisvanın nasipleri olduğunu icmalen beyandan sonra herkesin hisselerini tafsil etmek üzere :

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin evlâdınız hakkında size vasiyet tarîkiyle emreder ve sizden ahdalır ve ahdinin muhafazasını size emreder ve sizden sonra kalacak evlâdınız beyninde mal-ı metrukünüzü taksim eder ve buyurur ki «Evlâdınızda oğlanla kız bulunursa oğlan için, iki kızın nasibinin misli vardır ve evlât hep kız olur ve

iki veya daha ziyade olursa terekenin üçte ikisi kızlarındır ve eğer bir olursa nısfı o kızındır.»]

Yani; oğlanın nasibi ikidir. Zira; her oğlan için bir veya ziyade hatun lâzımdır. Nikâhlansın ve tenasül meydana gelerek nizam-ı ilâhi yerini bulsun. Kezalik her kız için de bir erkek lâzımdır ki, nikâhlansın. Şu halde oğlanla kız her ikisinin ihtiyaçlarını defi' için mala muhtaç olduklarından ikisinin de ihtiyacına göre nasipleri tayin olunmuştur. Şu kadar ki oğlanın akılda ve hüsn-ü tedbirde ve tâat üzere kuvvet ve kudrette ve imamete ehliyette ve cum'a ikamesinde ve cihada hazır olup âdâ-yı dine müdafaada kız evlât üzerine fazilet ve meziyeti olduğundan, oğlanın terekeden nasibi kızın nasibinin iki mislidir. Eğer ölenin vârislerinin cümlesi iki veya ikiden ziyade kız olursa, onlar için ölenin terkettiği malın üçte ikisi vardır. Yani; üç hisseden iki hissesi onlarındır. Ama ikiden ziyade olan üç, dört, beş daha ziyade her kaç kişi olursa olsun nasipleri üçte iki hissedir. Terekenin bâkisi asabenindir. Zira; verese içinde oğlan olmadığından eğer ölenin çocuğu yalnız bir kız olursa, onun için terekenin nısfı vardır. Yani: sulbiye kızı bir olursa metruk olan malın nısfını bir tanecik kızı alır, bakisi asabenindir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile zaman-ı cahiliyede irse sebep; *ikiydi:* Birincisi; *nesepti.* Fakat nesep sebebiyle çocukları ve kadınları vâris kılmayarak onları irsten mahrum ederler ve akrabadan erkekler vâris olurdu. İkincisi; *aralarında vaki olan mukavele ve ahdüzere vâris olmaktı.* Meselâ; iki kimse mukavele ederler ve derler ki «Benim vârisim senin vârisindir ve benim kanım senin kanındır». Bu suretle akd-i mukavele ve muahede olunduktan sonra herhangisi evvel vefat ederse geride kalan vefat edene mukavele veçhüzere vâris olurdu. İptida-yı İslâmda bu hal üzere terkolundukları gibi fazla olarak iki şey de ilâve olundu. Birincisi; *muhaceret* iki muhacir beyninde ihtilât ve ülfet ziyade olunca akraba olmasa dahi birbirine varis olur ve hicret etmeyen akraba varis olmazdı. İrse ilâve olunan ikinci sebep de *muâhâttır.* Çünkü; Rasulullah Medine-i Münevvere'ye gelince ehl-i İslâmı birbirine âhiret kardeşi kıldı. İki kimse beyninde akd-i uhuvvet olunca birbirine vâris olurlardı.

Badehu bunların cümlesi şu âyetle nesholundu ve irse sebep olarak üç şey esas tutuldu. Birincisi; *nesep,* ikincisi; *nikâh,* üçüncüsü; *velâ*'dır ki, köleyle efendisi beyninde köleyi azad ettikten sonra cereyan eden irstir.

Evlâdın ebeveyne irtibatı ziyade olduğuna işaret için evvelâ evlâdın hissesi beyan olunmuş ve irsin esbabı içinde nesep kuvvetli olduğundan neseple olan irs sairleri üzerine takdim buyurulmuştur.

***

Vâcip Tealâ meyyitin terekesinden zükûr ve ünas evlâdından herbirinin hisselerini beyandan sonra ölenin babasıyla anası berhayat olduğu surette onların terekeden hisselerini beyanetmek üzere :

وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ

buyuruyor.

[Eğer meyyitin veledi olursa terkettiği emvalinden ebeveyninden herbirerleri için altıda bir hisse vardır.]

Yani; müteveffanın vefatında pederi ve validesi berhayat olur, oğlan ve kız çocuğu da bulunursa, valide ve pederi müteveffanın emval-i metrukesinden altı sehimden birer sehim alırlar. Şu kadar ki, meyyitin çocuğu kız olur oğlan olmazsa pederi asabe cihetinden baki kalanı dahi alır. Yani; hisse-i mefruzesi itibarıyla altıda birini aldıktan sonra müteveffanın oğlu olmadığı için pederi asabe olduğu cihetle ashab-ı feraiz terekeden hisselerini aldıktan sonra bâki kalanı tekrar pederi alır.

Ebeveynin hukuk-u saire noktasından evlâdında hakkı büyükse de, müteveffanın evlâdına nispetle ömürleri biraz fazla ve yaşları kemalini bulmuş olduğundan mala ihtiyaçları genç evlâtlar kadar olmadığı cihetle müteveffanın terekesinden hisseleri müteveffanın sulben çocuklarının hisselerinden az tertib olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ ebeveynin, müteveffanın çocuklarıyla beraber bulundukları halindeki hisselerini beyandan sonra müteveffanın çocuğu olmadığı zaman terekeden ebeveynin hisselerini beyanetmek üzere :

فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُ

buyuruyor.

[Eğer ölenin çocuğu olmazsa anası ve babası vâris olur ve başka vârisi de olmazsa terekenin üç sehimde bir sehmi validesinin, bâkisi pederinindir.]

Vârisi, ebeveyni olup başka vâris olmayınca terekenin mecmuu valide ve pederinin olduğu surette aralarında taksim; (للذكر مثل حظ الانثيين) dir. Çünkü; üç sehimde biri validenin, ikisi pederindir.

***

Vâcip Tealâ ebeveyn için irs hakkında olan ahvalden üçüncü hali de beyanetmek üzere :

فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا اَوْ دَيْنٍ

buyuruyor.

[Eğer müteveffanın çocuğu olmaz da kardeşleri olursa vasiyet ettiği vasiyetini ve borcunu verdikten sonra validesinin hissesi altı hissede bir hissedir.]

Ölenin terekesinden evvelâ borcu tesviye olunur. Hattâ borcu cemii malını ihata etmiş olsa, hepsi borcuna verilir ve vereseye birşey kalmaz. Ama borcu verildikten sonra terekeden fazla mal kalırsa kalan malın sülüsünden vasiyeti çıktıktan sonra baki kalan verese beyninde taksim olunur. Vasiyeti, verese fuzuli görerek edasında tekâsül edilmesi muhtemel ve borc ise hak sahibi tarafından taleb edildiği cihetle herkes edasına müsavaat ettiklerin-

den vasiyeti edanın deyni eda gibi mühim olduğuna işaret için bu âyette vasiyet borç üzere mukaddem olarak varid olmuştur. Şu halde terekeden ihrac etmekte borç mukaddemse de, asıl tesviyede ikisi müsavidir. Binaenaleyh; vasiyet çıkmadıkça veresenin sehimleri muteber değildir.

Gerek vasiyetin ve gerek deynin tesviyesi lâzım olduğundan (او) lâfzı bu makamda *vav* manâsına olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ vereseden bazılarının hisselerini beyandan sonra hisse-i irsiye emr-i taabbüdî olup tahalluk caiz olmadığına ve bir kimsenin vereseden bazısını hissedar ve bazılarını mahrum etmesi lâyık olmadığına işaret etmek üzere :

آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Babalarınızdan ve oğullarınızdan herhangisinin menfaatta size yakın olduğunu bilmezsiniz. Allahü Tealâ tarafından bu sehimler size farz kılındı. Zira; Allahü Tealâ havaicinizi ve mesalihinizi bilici ve taksim ettiği sehimlerde hükmedicidir.]

Yani; emr-i miras ve herkesin nasiplerini tayin; emr-i taabbüdidir, sizin akıllarınızın hükmedeceği birşey değildir. Binaenaleyh; kendi arzu ve emeliniz üzerine bazılarını vâris kılıp bazılarını mahrum etmekle emr-i ilâhiye muhalefet sizin için caiz olmadığından, gerek usulünüz tarafından babalarınızı ve gerek furuunuz tarafından oğullarınızı müsavi addedip beyinlerinde fark ettirmemek lâzımdır. Zira; pederlerinizden ve oğullarınızdan hangisinin size menfaatte daha yakın olduğunu bilmezsiniz. Allahü Tealâ şu takdir ettiği sehimleri size kat'i olarak farz kıldı ve takdir etti. Binaenaleyh; sizin için riayet vâciptir. Zira; Allahü Tea-

lâ sizin mesalihinizi bilir ve ihtiyacınıza ve istihkakınıza göre nasiplerinizi hükmeder.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu cümle; *mu'terizadır*. Faydası : İrs hususunda olan hikem-i mesalihi ukul-ü beşerin idrakten âciz olduğunu beyanetmektir. Çünkü; evlâdıyla âbâ beyninde vâki olan hisselerin farkının hikmetini ukul-ü beşer takdir edemez. İnsanın hatırına şu beyan olunan taksimden başka taksimlerin menfaatli olacağı gelir ve vereseden bazılarını daha iyi sevdiğinden, onun nasibinin ziyade olmasını arzu eder. Halbuki onda bir mazarrat ve aksinde menfaat vardır, fakat onu bilmez. Şu halde insanın menfaat bildiği mazarrat ve mazarrat bildiği menfaat olmak ihtimaline binaen Cenab-ı Hak emval-i metrukede vârislerin hisselerini kendi tayin etmiştir ki, insanlar kendi bildikleri veçhile taksimi terkederek taksim-i ilâhiye razı olsunlar. Zira; Allahü Tealâ cemii malûmata âlim olduğundan taksimde olan mesâlih ve mefâsidi bilir.

Menfaatin, menfaat-i dünyeviye olduğu gibi menfaat-i uhreviye olması ihtimali galiptir. Zira; Fahr-i Razi'nin (İbn-i Abbas)'-tan rivayeten beyanına nazaran âhirette müminlerin bazıları bazılarına şefaat eder. Allah'a ziyade itaat edenin Cennet'te derecesi âli olur, eğer Cennet'te oğlunun derecesi âlî olursa onun şefaatiyle Allahü Tealâ o dereceye pederini dahi terfi eder, eğer pederinin derecesi a'lâ olursa pederinin şefaatiyle oğlunun derecesini yükseltir. Şu halde insan âhirette pederinden mi ziyade menfaat görecek veyahut oğlundan mı ziyade menfaat görecek bilemediğinden irs hususunda, hatırına gelen gibi taksimde elbette hata eder. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak kullarını bu gibi hatalardan muhafaza için irsin taksimini bizzat nusus-u celilesiyle beyan buyurmuş ve insanların re'yine bırakmamıştır. Şu halde insanların «Oğlanın hissesi az ve kızın hissesi çok olsa» gibi sözleri söylemesi caiz değildir. Zira; sarahat-i Kur'ân'a muhaliftir.

***

Vâcip Teâlâ nesep cihetinden vâris olan usul ve furuun taksimlerini beyandan sonra nikâh cihetinden varis olan zevcle zevcenin hisselerini beyanetmek üzere :

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ
الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ

buyuruyor.

[Eğer zevcelerinizin oğlan ve kız çocuğu olmazsa onların terkettikleri malların nısfı sizindir. Eğer onlar için gerek sizden ve gerek sizden evvelki kocasından çocuğu bulunursa, borcundan ve vasiyetinden sonra onların terkettikleri emval-i metrukenin dörtte biri sizindir.]

Yani; dört hisseden biri sizin, üçü çocuklarınındır, Vâcip Tealâ nesep cihetinden vârisin meyyite ittisali eşref olduğu cihetle nesep cihetinden varis olanların hisselerini, nikâh sebebiyle vâris olanların hisselerini beyan üzerine takdim buyurmuş ve karı koca aralarında ülfet ve ünsiyet, birader ve hemşire ve sair akrabadan daha ziyade olduğundan ikinci mertebede nikâh sebebiyle vâris olanların hisselerini beyanetmiştir.

Nesep cihetinden varis olanlardan oğlanın hissesi, kız hissesinin iki misli olduğu gibi nikâh sebebiyle varis olanların dahi kocanın hissesi, karının hissesinin iki misli kılınmıştır.

Kadının çocuğu gerek vâris olacak zevcinden ve gerekse başka zevcinden olsun farkı olmadığı gibi zevcin hissesini nısıftan dörtte bire reddetmekte çocuğunun çocukları beyninde dahi fark yoktur.

Bu âyet-i celilede vefat eden hatuna Cenab-ı Hak zevce tâbir buyurduğundan zevcin müteveffiye zevcesini gasletmesini İmam-ı Şafii tecviz etmiştir. Zira; beyinlerinde zevciyet bâkidir. Lâkin İmam-ı A'zam «Âyette her ne kadar varis olacak erkeğin zevcesi denmişse de mecazdır, hakikat değildir. Zira; vat'ı caiz değildir. Eğer zevcesi olsa vat'ı caiz olurdu. Halbuki olamaz. Şu halde zevcin gasli de caiz olamaz» buyurmuşlardır. Yani vefat eden kadına her ne kadar zevce denmişse de, vefatından evvelki haline binaen zevce denmiştir. Yoksa zevce vefat edince zevciyet munkati' olmuş olur.

*
**

Vâcip Tealâ zevcenin metrukâtından zevcin hissesini beyandan sonra zevcin metrukâtından zevcenin hissesini beyanetmek üzere :

وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ

buyuruyor.

[Eğer sizin çocuğunuz bulunmazsa, emval-i metrukenizden zevcelerinize dörtte bir hisse vardır ve eğer sizin gerek bu hatundan ve gerek başkasından çocuğunuz olursa, sizin vasiyet ettiğiniz vasiyetinizden ve borcunuzdan sonra emval-i metrukenizin sekizde bir hissesi zevcelerinizindir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; erkeğin kadın üzerine efdaliyetine delâlet eder. Zira Cenab-ı Hak erkekleri hitap suretiyle kadınları gaip suretiyle zikrettiği gibi, erkekleri yedi defa zikredip kadınları daha az zikretmiştir. Kezalik irsten erkeklerin nasibini kadının nasibinin iki misli kılmak dahi erkeklerin kadınlardan efdal olmasına delâlet eder.

* * *

Vâcip Tealâ bizzat meyyite muttasıl olan evlâdın ve peder ve validenin ve zevcle zevcenin hisselerini beyandan sonra meyyite bilvasıta muttasıl olanların hisselerini beyanetmek üzere :

وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Eğer bir racül veyahut hatun kendi veledi olmayıp bilvasıta muttasıl olan varisler tarafından «kelâle» olarak malına vâris kılınırlarsa ve racül veya hatundan herhangi meyyit olursa olsun onların valideleri tarafından bir birader veya hemşiresi olursa, birader ve hemşireden her birerleri için meyyitin emval-i metrukesinden altıda bir hisseleri vardır. Eğer birader ve hemşire birden ziyade olurlarsa, vereseye zarar vermeyecek surette vasiyet olunmuş vasiyetini ve borcunu verdikten sonra bâki kalan malın üçte birine birader ve hemşireler müsavat üzere müştereklerdir. Taraf-ı ilâhiden kullarının hallerine muvafık vasiyet olarak sadır olan şu taksime riayetiniz lâzımdır. Kullarının ahvaline göre ahkâmını inzal eden Allahü Tealâ, kullarının mesalihini bilici ve irsten hisselerini ona göre tertib edici ve tertibinden inhiraf edip emrine muhalefet edenlerin intikamını tacil etmez hilmile muamele edicidir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Ebu Bekir) (R.A.) Efendimizden rivayet olunduğu üzere *k e l â l e ; valid ile veledin gayrı bilvasıta meyyite muttasıl olan vâristir.*

Malın küllisini vasiyetin caiz olmadığı bu âyet-i celilenin delâletiyle sabit olduğu gibi, ehâdîs-i celileyle dahi sabittir. Cenab-ı Hak âyet-i celilede vasiyeti zarar etmemekle takyid buyurmuştur. Zekâtla haccını tehir etmişse, İmam-ı Şafii indinde zekât ve hac borç olduğundan bunlar çıkarıldıktan sonra verese beyninde taksim olunur, fakat İmam-ı Azam indinde *b o r ç* la murad; *hukuk-u ibad olduğundan* hakkullah olan zekât ve hac terekede borçtan madud değildir.

V a s i y e t t e ı z r a r ; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *altı suretle olur.* Birincisi; *sülüsden ziyade vasiyet etmek,* ikincisi; *malının küllisini veya bazısını vereseye rağmen ecnebiye ikrar etmek,* üçüncüsü; *vereseyi mirastan mahrum kılmak için borcu olmadığı halde borç ikrar etmek,* dördüncüsü; *ecnebide olan alacağını almadığı halde vereseye kahren aldım demek ve medyunun zimmetini ibra eylemek,* beşincisi; *vereseye rağmen değer malını değmeze satmak veyahut galî fiatla mal almak,* altıncısı; *sülüsü*

vasiyeti liveçhillâh olmayıp vereseden mal kaçırmak garezine mübteni olmaktır. İşte bu surette vereseyi izrar; haramdır.

***

Vâcip Tealâ veresenin hisselerini beyandan sonra itaat edenleri itaate tergib ve itaat etmeyenleri tehdid etmek üzere :

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٣﴾ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Şu ahval yani emvata ve onların emval-i metrukelerine taalluk eden ahkâm-ı mezkûre; Allah'ın kulları beynine vaz' ettiği hudut ve kavaninidir. Eğer bir kimse Allahü Tealâ'ya ve Rasûlüne itaat eder ve kavanin-i mevzuaya riayetle hudut haricine çıkmazsa, Allahü Tealâ o kimseyi altından nehirler cereyan eden Cennetlere ithal eder, ebedî o Cennetlerde kalıcı oldukları halde tena'um ve telezzüz ederler. İşte şu derecata nail olmak insan için bütün mahavif ve mahalikten halâs-ı azîmdir. Eğer bir kimse Allahü Tealâ'ya ve Rasûlüne isyan eder ve ibadını ıslah için vaz' olunan hududatını tecavüz ederse, ebedî nar-ı Cehennem'de kalıcı olduğu halde Cenab-ı Hak onu ateşe ithal eder. Halbuki o âsi için ihanet edici azap da vardır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (تِلْكَ) lâfz-ı şerifi *ahval-i mirasa müteallik mesâile işaret olmak* ihtimali olduğu gibi *sûrenin bidayesinden buraya gelinceye kadar zikrolunan mesailin mecmuuna da işaret olmak* ihtimali ağlebdir. Zira mesâil-i şer'iyenin kâffesi; hudud-u ilâhiye ve kavanin-i sübhaniye cümlesindendir.

İtaat ve isyan; tekâlif-i ilâhiyenin kâffesine şâmildir. Zira; lâfzın umumunda cümlesi dahildir. Binaenaleyh; bu sû-

rede zikrolunan ahkâma tahsiste bir fayda yoktur, belki Kur'ân'da zikrolunan ahkâmın cümlesine şâmildir. Bu âyette isyan ve hududu tecavüz; *alâ vech-il'inkâr olup küfre müeddi olduğundan* bu suretle isyan edip hududu tecavüz edenlerin nar-ı Cahîmde muhalled kalacakları beyan olunmuştur. Yoksa mu'tezilenin dedikleri gibi ehl-i salâttan ma'siyet olduğunu ikrar ederek isyan edenlerin muhalled finnar olacaklarına delâlet etmez.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile ahkâm-ı ilâhiye mükellefînin ef'alini tahdit ve tayin için vaz'olunmuş kavanin-i ilâhiye olup, onun haricine tecavüz etmek mükellefîn için caiz olmadığından *ahkâma,* hudut denilmiştir. Çünkü hudut; süğûr ve bir şeyin etrafına çekilen bir haddir ki, mal sahibinin hakkı o hadde kadar varır, onun haricine tecavüz haramdır. İşte ahkâm-ı ilâhiye dahi kullarının ef'alini tahdid ettiğinden ef'alin meşruiyeti o had dahilindedir. Binaenaleyh; o haddin haricine tecavüz haramdır.

*
**

Vâcip Tealâ taife-i nisaya ihsan etmek ve hüsn-ü muaşeretle emredip mirastan hisselerini beyandan sonra ricalin şu ihsanına karşı zinâya cüret edenlerin cezalarını beyanetmek üzere:

وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا
فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Şol hatunlar ki, onlar nikâhınız altında haremleriniz oldukları halde fiil-i fâhiş olan zinâyı işlerler ve hayyizi fiile getirirlerse, siz derhal recmetmeye müsaraat etmeyin. Belki kendi cinsinizden ve erbab-ı şehadet ve ahrar-ı ümmetten onlar üzerine dört şahit taleb edin. Eğer şahitler onların zinasına şehadet ederlerse, onların ecel-i mev'udu gelip mevte müvekkel olan melekler onların ruhlarını kabzedinceye kadar onları evleriniz içinde hapsedin ki,

sizin ihracınızla onlara ikinci bir âr lâhik olmasın.] Veyahut **[Allahü Tealâ onlar için bir tarîk halkedip hükm-ü kat'i ile hükmedinceye kadar siz onları hapsedin.]**

Tefsir-i Hâzin'de ve Nisaburi'de beyan olunduğu veçhile *z i n â ; enva-ı kabayihin çirkini olduğundan kemal-i kubha* delâlet eden fahişe lâfzıyla tabir olunmuştur. *K ü f ü r ; kuvve-i natıkanın fiili, k a t l - i n e f i s ; kuvve-i gazabiyenin fiili* ve *z i n a* ise *kuvve-i şehevaniyenin fiili* olup kuvve-i şehevaniye diğerlerinden ehas olduğu için *kuvve-i şehevaniyenin fiili olan zinâya* fahişe ıtlâk olunmuştur. Maahaza küfür ve katl-i nefis cinayetleri zinâdan daha ziyade kabîhken, onların kuvâları kuvve-i şehevaniye nispetinden dûn olduğundan küfre ve katle fahişe denilmemiştir.

Fahr-i Razi'nin ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran bu âyetin hükmü; *iptida-yı İslâma mahsustur.* Badehu *recim âyetiyle* bu âyetin hükmü nesholunmuştur. Binaenaleyh; zinâ eden kadının zinâsı sabit olursa bakir ise, yüz değnek vurulur. Eğer nikâh sebketmiş seyyib ise recmolunur. Yani; taşla öldürülür. Recmin tafsilâtı Sûre-i Nurda recim âyetinde beyan olunacaktır.

Dört şahit taleb etmekle hitap; ezvaca ve hakimleredir. Şahitlerin zükûr ve âdil olmaları şarttır.

Zinâya ekseriyetle sebebiyet veren nisvan olduğundan Cenab-ı Hak nisvanın ahkâmını beyanla ukalâdan sudûru münasip olmadığı cihetle nisvana nispetle tamm-ül'akıl olan ricalden sâdır olmaz, ancak nâkısa-tül'akıl olanlardan sâdır olduğuna işaret için zâniye olan nisvanın hallerini beyanla, ricalin ahkâmını nisvanla kıyas etmeye havale buyurmuştur.

Ricalden zaif-ül'akıl olup bahaim menzilinde olanları avlamak için nisvan şeytanın tuzağı olduğu hadîs-i nebevi ile dahi sabittir. Çünkü Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran Resûlullah «Şeytan benî Âdemi iğfal etmekten meyûs olmaz, ancak nisvan cihetinden gelir. Yani başka cihetten iğfal edemez. Meyûs olursa nisvanla iğfal eder» buyurmuştur.

Hulâsa; iptida-yı İslâmda zâniye olan kadının zinâsına dört şahit şehadet ettiklerinde onun cezası; ölünceye kadar hapis veyahut hapisten halâs edecek bir tarîk taraf-ı ilâhiden beyan olu-

nuncaya kadar hapsetmek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nisvandan zinası sâbit olanların cezalarını beyandan sonra rical ve nisvan mecmuunun cezalarını beyanetmek üzere :

وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَآذُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, sizden erkek ve dişi iki kimse fâhişe olan zinâyı işlerler ve şahitler de şehadet ederlerse, siz onlara enva-ı eza ile eza edin. Eğer tevbe ederler ve a'mâl ve ef'allerini ıslah ederlerse, onlardan i'razla kusurlarını setredin. Zira; Allahü Tealâ kullarının tevbelerini kabul edici ve seyyiatlarını afla merhamet buyurucudur.]

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile *e z a* ile murad; «Ne kötü işte bulundunuz, nefsinizi azab-ı ilâhiye müstehak kıldınız, adaletten çıktınız, şehadetiniz kabul olmaz bir hale geldiniz. Allah'tan korkmaz mısınız?» demek gibi *lisanla vaki olan tekdir ve ta'yip*tir. Çünkü; aklı olan insan için lisanıyla tekdir dayaktan daha müessirdir.

Bazıları ayakkabıyla döğmenin ezada dahil olduğunu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden rivayet ederler. Binaenaleyh; onlara fena söylemek ve eza etmekle beraber dövmek lâzımdır» demişlerdir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran evvelki âyet kadınlara mahsustur. Zira kadınlar hakkında zinânın cezası; haps olması evlâdır. Çünkü; hatun taşra çıkarsa zinâ eder, ancak evde hapsolunursa ma'siyete meydan bulamadığından madde-i ma'siyet munkati' olmuş olur. Fakat zinâ eden recülün haline muvafık olan kesb-i maişet etmek için taşra çıkmak ve gezmek olduğu cihetle onun cezasında lisanla tayip ve eza ve elle döğmek ve tahkir ve terzil etmekle iktifa eylemektir. Şu halde âyette tekrar yoktur. Çünkü

âyet-i ûlâ iptida-yı İslâmda zinâ eden kadınların cezasını âyet-i saniye de zinâ eden erkeklerin cezalarını tertib içindir.

İmam-ı Südi'den naklolunduğuna nazaran bundan evvelki âyet nikâh sebketmiş seyiplere mahsus olduğundan hapis cezası tertib olunmuştur. Zira; hapisle mücazat ağırdır. Fakat âyet-i saniye bâkir olup nikâhla zifaf olmayanlara mahsus olduğundan cezaları; lisanla eza ve bir miktar döğmek suretiyle tertib edilmiştir. Zira; hapse nisbetle lisanla eza hafiftir. Şu halde âyette tekrar yoktur. Zira âyet-i ûlâ; seyiplerin cezalarını ve âyet-i saniye ise bâkirlerin cezalarını tertibe mahsustur. Ve bu âyetin hükmü iptida-yı İslâma ait olup, hadd-i zinayı beyan eden âyetle bu âyetin hükmü mensuhtur.

Nimetullah Efendi'nin beyanına ve Fahr-i Razi'nin Ebu Müslimi İsfahani'den nakline nazaran bu âyet livata eden ricale mahsustur. Livata; aklın, şer'in ve mürüvvetin hilâfı olduğuna ve livatayı irtikâp edenler keenne insan idâdından ma'dut olmayıp behâîm menziline tenzil olunduklarına işaret için Cenab-ı Hak bunlar hakkında bir ceza tertib etmeyip behâime eza eder gibi eza olunmasını emir buyurmuştur.

Livata edenlerin kemalât-ı insaniye mertebesinden daha aşağı indiklerine ve hudud-u ilâhiye muktezasından harice çıktıklarına işaret için müphem ve mücmel olarak zikirle iktifa buyurulmuştur. Bu âyet; livata edenler hakkında olup evvelki âyet zinâ edenler hakkında olduğuna nazaran âyetlerde tekrar yoktur.

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran *eza* ile *hitap; umum müminlere* olmak ihtimali olduğu gibi *şahitlere* hitap olmak ihtimali de vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey şahitler! Sizden iki kimse zinâyı hayyiz-i fiile çıkarır siz de müşahede ederseniz, onları hakimlere haber vermek ve nâs beyninde teşhir edeceğinizi beyanla zem ve ta'yîb etmek suretiyle eza edin ve hâkime götüreceğinizi beyanla unfu şiddet gösterince onlar tevbe ederek ıslah-ı hal ederlerse siz de, onların zinalarını hâkime ve sair nâsa ilân etmekten ve söylemekten i'raz edin, kusurlarını setirle muamele yapın. Zira; Allahü Tealâ kullarının tevbelerini kabul ile merhamet buyurucudur] demek olur.

Hulâsa; fiil-i fâhişi işleyenlere eza etmek lâzım ve eğer işle-

dikleri kabayihten tevbe ederlerse ezadan vazgeçip onlardan i'raz etmek vâcip ve Cenab-ı Hakkın kullarının tevbelerini kabul edici ve seyyiatlarını setirle merhamet buyurucu olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ zina edenler tevbe ederlerse ezalarından iraz etmek lâzım olduğunu ve kendisinin tevbeyi kabul buyurduğunu beyandan sonra tevbenin vaktini ve şartını ve ta'cili lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ
فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ⑰

buyuruyor.

[**İndallah makbul olan tevbe; ancak şol kimselere mahsustur ki, onlar cehaletleri sebebiyle bir kötü fiil işledikten sonra an karib suret-i müstacelede nedamet-i kâmileyle tevbe ederler. İşte şu günahları işleyip derhal tevbe eden kimseler üzerlerine Allahü Tealâ tevbelerini kabul eder ve Allahü Tealâ onların ma'siyetlerini ve ma'siyetten sonra tevbelerini bilir ve tevbelerini kabul ile hükmeder oldu**] ki, nefislerine ma'siyet sebebiyle yapmış oldukları zulmü tevbeleriyle izale etsinler.

Yani; tevbe günahkârlar üzerine vâciptir, günahı işledikten sonra suret-i müstacelede tevbe edenlerin tevbelerini Allahü Tealâ kabul eder. Allahü Tealâ kullarının tevbesini kabul etmesini va'dedip, va'dinde hulfetmek caiz olmadığı cihetle tevbenin kabulü vâcip menzilesinde olduğuna işaret için *vücub* manâsını müş'ir olan (على) lâfzıyla varid olmuştur. Ma'siyet, cehalet ve sefahet tarikiyle işlenildiğinden cehaletle ma'siyet işleyip derhal nedamet edenlerin tevbelerinin kabul olunacağını beyan buyurmuştur.

Kazi, Hazin ve Medarik'in beyanlarına nazaran *k a r i b e n t e v b e* yle murad; *mevt hazır olmazdan evvel hal-i hayatında*

tevbedir. Çünkü; insanın ömrü ne kadar uzak olsa yakın ve yine az olduğuna binaen hayatının hangi cüzünde ve ömrünün hangi gününde tevbe etse yakîn addolunmuştur. Yahut *y a k î n* ile murad; *ısrar edip kalplerinde ma'siyetin muhabbeti hâsıl ve âdet hükmüne girip rücuu müşkül olmadan evvel tevbe etmeli* ki, günaha ısrar edenler zümresinden addolunmamalıdır.

Ahkâm-ı şer'iyeye cehil, dar-ı İslâmda özür olmadığından bir kimse ma'siyetin, ma'siyet olduğunu bilmeyerek işlemesinden azabından halâs olması lâzım gelmeyeceğine bu âyet delâlet eder. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bir kimse ma'siyetin, masiyet olduğunu bilmese ve lâkin öğrenmeye muktedir oldukça o masiyetin ikabından kurtulamaz. Meselâ Yahûdi, Yehûdiyetin küfür olduğunu bilmeyerek Yehûdiyette devam ettiğinde onun hakkında cehil özür olmaz. Zira; din-i İslâmın zuhûruyla edyan-ı sairenin butlanını tahkîk etse, öğrenebileceğinden tahkîk etmediğinden dolayı mazur olamaz.

Bu âyette *s u '* ile murad; *küçük ve büyüktür*. Her günahın akıbeti çirkin ve vahîm olduğuna binaen ma'siyete *su'* denildiği Hâzin'in ve Ebussuud'un cümle-i beyanatındandır.

Hulâsa; cehalet ve sefahet sebebiyle ma'siyet işleyen kimse hal-i hayatında mevt kendine gelmezden evvel nedamet-i kâmileyle tevbe ederse Cenab-ı Hakkın onun tevbesini kabul buyuracağı, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tevbenin kabul olunacağını beyanettiği gibi kabul olunmayacağını dahi beyanetmek üzere :

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ
إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Tevbe-i makbule şol kimseler için olmadı ki, o kimseler günahları işlerler, müddet-i ömürlerini bugün ve yarınla geçirirler,

tevbe etmezler. Hatta onların birine mevt hazır olup vefat edeceğini bilince muztar olarak kemal-i teessüf ve tahassürle «Ben şimdi muhakkak tevbe ettim» demekle iltica ve istirhamda bulunursa da tevbesi mecburi olup ihtiyari olmadığından kabul olunmaz. Ve şol kimseler için de tevbe yoktur ki, onlar kâfir oldukları halde vefat etmişlerdir. İşte şu tevbesi kabul olunmayanlar için biz azimüşşan acıtıcı ve elem verici azap hazırladık.]

Yani; sekerat-ı mevtine kadar tevbeyi tehir edip de sekerat-ı mevtinde tevbe eden kimselerle, kâfir oldukları halde vefat eden kimselerin tevbeleri makbul olmadı, onlar için azab-ı elîm vardır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile mevt hazırolup âhiretin şedaidini müşahede eden kimsenin, o halde tevbesi makbul olmadığına bu âyet delâlet eder. (Ebu Eyyub) ve (İbn-i Ömer) (R.A.) Hazretlerinin rivayetleriyle Resûlullah'ın «Ruh, boğazına gelmedikçe abdin tevbesi kabul olunur» buyurduğu hadîs-i şerîfi de bu manâyı teyid eder. Fakat tevbeye mani olan mevti müşahede değildir, belki ahval-i âhireti müşahededir. Çünkü; insan şedaid-i âhireti müşahede edince iman-ı zaruri ve tevbesi mecburi olduğundan makbul değildir.

Âsilerden tevbe etmeyip hin-i mevtine kadar tevbeyi tehir edenlerin tevbelerinin kabul olunmamasında mübalâğa olarak asla tevbe etmeden küfür halinde vefat eden kâfirlerle müsavi olarak zikrolunmuşlardır. Zira; her ikisinin de tevbeleri yoktur. Gerçi âsiler şedaid-i âhireti müşahede edince tevbe etmişlerse de tevbeleri kabul olunmadığından tevbelerinin vücudu, ademi gibidir demeye işaret olunduğu, Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bundan evvelki âyet; müminler hakkındadır. Zira; imanları; tevbelerinin kabulüne sebeptir. İkinci âyet; münafıklar hakkındadır. Zira nifakları sekerat-ı mevtlerine kadar tevbelerine manidir. Üçüncü âyet ki, kâfir olarak vefatlarını beyaneder, bu da kâfirler hakkındadır.

Hulâsa; kâfir olarak vefat edenlerin tevbeleri olmadığı gibi sekerat-ı mevtine kadar günahına ısrarla tevbelerini tehir edenlerin dahi tevbeleri yoktur.

***

Vâcip Tealâ taife-i nisadan fiil-i fâhişe cür'et edenlerin iptidayı İslâmda cezalarının hapis ve bâkirlerden zinâya cür'et edenlerin cezaları eza ve tekdir etmek olduğunu ve bunlardan ve sair erbab-ı ma'siyetten tevbe edenlerinin tevbelerinin kabul olunacağını ve kabulün şartlarını beyandan sonra taife-i nisaya eza etmek caiz olmadığını ve hüsn-ü muaşeret lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizin için kerhen kadınlara vâris olmak halâl olmaz. Sizin mehir olarak onlara vermiş olduğunuz şeyin bazısıyla gitmeniz için onları tezevvüçten men etmeniz halâl olmaz. Ancak açıktan sabit ve zahir zina ederlerse, onlara vermiş olduğunuz mehirden bir miktarını almanız caizdir ve onlarla şer'an ve aklen müstahsen bir suretle muaşeret ve ülfet edin. Eğer siz onlarla muaşereti kerih görürseniz memul ki, an karib Cenab-ı Hak sizin kerih gördüğünüz şeyde sizin için hayr-ı kesir halkeder.]

Bu âyet-i celilede *k a d ı n l a r a   v e r a s e t* le murad; *nisvanın aynına varis olmaktır.* Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile zaman-ı cahiliyede kadınlara birçok şeylerle eza ederlerdi. Cümle-i ezalarından birisi de, bir kimse vefat edip haremini terkettiği zaman, o kimsenin başka hareminden oğlu veyahut sair akrabasından birisi gelir «Ben ölenin malına vâris olduğum gibi haremine dahi varisim» der ve cübbesini kadının üzerine atarak ona sahip olur. Ve kadın da nefsine malik olamayıp zevc-i âhâra gidemez. O kimse isterse ölenin kadına verdiği mehirle nikâh eder, yeniden mehir vermez. İsterse kadını âhâre nikâh eder, mehrini kendi alır, yine kadına vermez. Velhasıl kadın onun elinde esir olurdu. Ve meyyitin mal-i mevrusunda nasıl tasarruf ederse, ha-

reminde dahi o veçhile tasarruf ederdi. Cenab-ı Hak bu âyette ölenin metrukesi olan kadında verasetin halâl olmadığını beyanla kadınların hürriyet ve istiklallerini ellerine vermiş ve ölenin oğlunu veya akrabasını bu misilli zulüm ve taaddiden nehyetmiştir.

Yahut n i s v a n a v e r a s e t le murad; *nisvanın malına verasettir.* Çünkü; zaman-ı cahiliyede evvelce beyan olunduğu veçhile kadını âhâre tezviçten men'edip malına vâris olmak için vefat edinceye kadar bekletirlerdi. Cenab-ı Hak kerhen emvale vâris olmanın halâl olmadığını beyan buyurmuştur. (ولا تعضلوا) *A ' d l ; men etmek* manâsına olup hitap; *ezvacadır.* Çünkü; zaman-ı cahiliyede bir kimse hareminden ikrah edip talâk vermek isterse, tazyik ederek enva-ı ezayı lâyık görür ki, hatunu «Kefenim helâl canım azad» demeye mecbur etsin. Yani; vermiş olduğu malı ve mehri tamamen ve kısmen geri almak suretiyle talâk verir ve illâ bir miktar mal vermedikçe kadını hapseder, talâk vermez ve âhâre gitmekten de men'ederdi. Cenab-ı Hak bu misilli ezadan erkekleri nehiy buyuruyor ki, taife-i nisâ bu cihetle dahi müsterih olsunlar. Keenne Vâcip Tealâ, bil'ikrah tezevvüc helâl olmadığını beyandan sonra tezevvüc edip de vermiş olduğu mehrin bazısını almak için hapsetmek de helâl olmadığını beyan buyurmuştur.

Yahut âyette hitap; *ölenin varislerinedir.* Zira; zaman-ı cahiliyede hatunu meyyitin terekesinden almış olduğu emvalden bir kısmını vereseye terk etmedikçe, âhar zevce varmaktan men'ederlerdi. Cenab-ı Hak meyyitin vârislerini hareminin hisse-i irsiyesine tecavüz ve nikâhına müdahale etmek gibi zulümden nehyetmiştir. Yahut *zaman-ı cahiliyede olan bir âdet-i keriheyi nehyetmiştir.* Çünkü; onlar geçinmedikleri kadına talâk verirler, fakat vermiş oldukları mehri kadından almadıkça onu zevc-i âhare varmaktan men'ederlerdi. Cenab-ı Hak bu misilli âdât-ı kerihenin İslâmda caiz olmadığını beyanla erbab-ı cerâimi bu gibi ef'al-i kabihaya cüretten nehyetmiştir.

F a h i ş e - i m ü b e y y i n e yle murad; *zevcine itaatsizlik etmek ve nâşize olup imtizaçsızlığa sebebiyet vermek* veyahut *zinadır.* Herhangisi murad olunsa hatun tarafında zevcin rahatı selbolunduğundan veyahut namusu berbat edildiğinden zevcin bedel-i hul'i istemekte mazur olduğuna işaret olunmuştur. Fakat

fahişe-i mübeyyineye hadd-i şer'iyi icraya dair olan âyet bu ciheti neshetmiştir.

Maruf veçhüzere muaşeret le murad; *hatunun beraberinde beytutet etmek ve nafakasını ve kisvesinde haline münasip olanını vermek ve söz söylerken gayet mülâyim söylemek ve sair hususatta hakkına riayet etmektir.*

Hayr-ı kesîr le murad; *evladü ahfattır.* Çünkü; kerih görerek muaşeret ederken erkek veya kız çocukları meydana gelince, kerahet muhabbete ve nefret rağbete ve sohbete inkılâb eder ve âhiretçe ecr-i cezîle nail olur. Şu halde hayr-ı kesîr; *menafi-i dünyeviye ve uhreviyeye şâmildir.*

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü; ansardan (Ebu Kays) namında bir zatın (Kebişe) ismindeki haremi tarafından vaki olan şikâyetidir. Çünkü; Ebu Kays vefat edince, ölenin başka hareminden (Hısn) isminde bir oğlu âdet-i cahiliye üzerine libasını analığı (Kebişe)'nin üzerine atmak suretiyle nikâhına vâris olur, badehu nafaka vermez. Nikâhlanmaz, beytutet etmez. Ve hatundan bir miktar mal almak üzere ısrar eder. Kadın huzur-u Risalete gelip bu hali bertafsil arzederek şikâyet edince Resûlullah (S.A.) Efendimiz «Senin hakkında emr-i ilâhi gelinceye kadar hanende otur» buyurması üzerine, bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; kerhen nisvana vâris olmak ve ölenin karısını mehirsiz tezevvüc etmek üzere hapsetmek helâl olmadığı gibi, vermiş olduğu mehirden bir miktarını almak için kadını tazyik etmek dahi caiz olmadığı ve ancak fâhişe olan yani zinâyı veyahut zevcine itaatsizliği irtikâp eden kadından talâk mukabilinde bir miktar mal almak zevc için caiz olduğu ve kocalar için karılarıyla hüsn-ü muaşeret ve güzel sohbet lâzım gelip insanların kerih gördüğü şeyde Vâcip Tealâ'nın çok hayır halk buyurması, bizler için memûl-ü kavî olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ fahişe-i mübeyyine işleyen kadına zevci tarafından bedel-i hul' talebiyle ızrarın cevazına işaretten sonra fahişe-

nin gayrıda ızrarın hiçbir veçhile caiz olmadığını beyanetmek üzere :

وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ۝ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ۝

buyuruyor.

[Eğer siz eski zevcenize talâk vermek ve onun yerine yeni bir hatun almak suretile hatununuzu değiştirmek murad eder ve o hatunlarınızdan biri olan talâk vereceğiniz eski hatuna mehir olarak bir kıntar yani pek çok mal verdinizse, verdiğiniz maldan bir şey geri almayın ve zulmedici ve açıktan günah işleyici olduğunuz halde verdiğiniz malı hatundan talâk bedeli geri alır mısınız? Nasıl alır ve almaya cesaret edersiniz? Halbuki bazınız bazınıza bir yorgan içinde yatmak suretiyle vâsıl oldunuz ve birbirinizden menfaat gördünüz ve lezzet-i cima'ı tattınız ve hatunlarınız akd-i nikâh olunurken sizden ahdü misak aldılar ve hukuklarının muhafazasını temin ettiler.] Sizin taht-ı nikâhınızda zina etmemeye ve ziynetlerini sizden başkasına izhar eylememeye ve hizmette kusur etmemeye ahid verdikleri gibi hüsn-ü muaşeret etmek ve mehrini vermek ve zulüm ve taaddi etmemek ve nafaka ve kisvesini vermek üzere sizden de ahid almışlardı. Çünkü akd-i nikâh; her tarafın bu minval üzere taahhütlerini mutazammındır.

Fahr-i Razi, Kazi vè Hâzin'in beyanları veçhile zaman-ı cahiliyede bir kimse eski haremini terkedip yeni bir kadın almak murad ettiğinde taht-ı nikâhında olan kadını zina ile itham ve vermiş olduğu mehri geri almak üzere kadını icbar eder ve mehri geri alarak, o suretle eski hatuna talâk verir ve aldığı malı yeni haremine mehir olarak vermek gibi birtakım fena adetler vardı. İşte o adât-ı keriheyi Cenab-ı Hak bu âyetle nehiy buyurmuştur.

K ı n t a r la murad; *emval-i kesiredir.* Mehirde birçok mal vermek ve kadın tarafından almak caiz olduğuna âyette delâlet vardır. Hatta Hz. (Ömer) (R.A.) minberde mehrin çok alınmama-

sına dair hutbe irad ettiğinde bir kadın bu âyeti okuyup «Ya Ömer! Allahü Tealâ bize veriyor, sen bizi men'ediyorsun» deyince Hz. Ömer'in «Nâsın küllisi Ömer'den ziyade ulum-ü şer'iyeyi bilir» dediği veya rivayet-i uhrâya göre «Hatun isabet etti, emiriniz hata eyledi» buyurduğu ve çok mehir almak kerahet olduğuna dair sözünden rücu' ettiği mervidir. Çünkü mehir; hatunun nefsini zevcine teslimine bedel olduğu için hini akitte mukavele meşrudur.

Fakat «Hatunun yümünlüsü mehri kolay olan olduğuna dair hadîs-i şerîf vardır ki, Resulullah «Mehri az olan kadın ziyade meymenetli olur» buyurmuştur.

Ne kadar çok mehir vermiş olsa kadının talâkı mukabilinde, hatundan bir kusur olmadıkça azıcık birşey dahi alınmak caiz olmadığına ve alındığı surette emr-i münker işlenmiş olduğuna işaret için *kıllete* delâlet eden *tenvin*le (شيئا) lâfzı ve *inkâra* delâlet eden *hemze-i istifham* ve (كيف) lâfızları varid olmuştur.

Bu âyet-i celile nikâhtan sonra zifaf olup halvet-i sahiha bulunan hatundan talâk bedeli mehrinden bir miktar şey almayı nehyetmiştir. Çünkü; zifaf olmaksızın talâk verilen kadından mehrin nısfını geri almak meşrudur. Bu âyette zevcle zevceden bazısının bazısına ifza' yani *cima' ile birbirlerine muvasalat ettiklerini beyan;* zifaftan sonra vaki olan talâkın hükmünü beyandır. Zevcle zevce beyninde sûu muaşeret yani geçinmemek eğer zevc tarafından olursa, kadından birşey almak menhidir ve menhi olmakla beraber zevc, zevceden talâk bedeli bir miktar mal alırsa aldığı mala malik olur. Ama sûu ünsiyet zevceden olursa zevc için bedel-i hul'i almak halâldır.

Zaman-ı cahiliyede talâk vereceği kadını mal vermeye birtakım iftira ve bühtanla mecbur etmek suretiyle malını almak âdet olduğundan Cenab-ı Hak, bu misilli mal almaya «Buhtanla mı alacaksınız ve açıktan günahla mı alacaksınız?» buyurmuştur. Çünkü *b ü h t a n ; bir kimseye vaki olmayan bir cürmü isnad etmektir.*

Vâcip Tealâ bigayr-ı hakkın hatunu talâka mecbur etmek suretiyle malını almak memnu olduğunun sebebi, bühtan olduğunu

ve ism-i mübin yani açık günah olup bazısının bazısından menfaat gördüğünü beyan buyurmuştur ki, *b ü h t a n ; günah-ı kebairdendir* ve *i s m - i m ü b i n ; bigayr-ı hakkın kadının malını almak suretiyle zulmetmektir. İ f z a ' ; yekdiğerinden menfaat görmek* olup hatundan mal almaksa, menfaat gördüğü kimseye ihanet etmek olduğundan bunların cümlesi nehyin sebebidir.

Bu âyette (كيف) lâfzı *taaccüp manâsını* mutazammındır. Yani; «Hatun sana nefsini teslim ve zatını senin lezzetine hasır ve hizmetine hapsetmiş ve beyninizde ülfet-i tamme ve muhabbet-i kâmile hâsıl olmuşken, hangi vecih ve hangi sebeple kadından verdiğiniz mehri istirdad etmek istersiniz, âkil ve tab'ı selim ve zevk-i müstakim sahibi olan kimseye böyle şey yakışır mı?» demektir.

Taife-i nisanın ezvaçtan aldıkları *m i s a k - ı g a l î z* la murad; *akd-i nikâhta mehr üzerine cereyan eden sözlerdir.* Zira nisvanın helâl olması akd-i nikâhla hasıldır ve zevc elinde zevce emanetullahtır ve emanetullah olduğu Rasûlullah'ın bir hadîsiyle de sabittir. Zira; Rasûlullah «Nisvan hakkında Allah'a ittika edin. Zira; siz onları Allah'ın emanetiyle aldınız ve kelime-i ilâhiyeyle onları nefsinize halâl kıldınız» buyurmuştur. İşte bu hadîs-i şerîf; nisvanın rical indinde emanetullah olmasına ve emanetullahın hukukuna riayet lâzım olduğuna delâlet eder.

Hulâsa; yeni bir kadın almak isteyen kimse eski haremine verdiği mehirden velevse mehir gayet çok olsun geri almak için kadını mecbur etmek ve ona vaki olmayan birtakım iftirada bulunmak ve bühtan etmekle almak, caiz olmadığı ve zevcle zevceden herbiri birbirinden menfaat gördükleri halde verdiği mehirden bir miktarını almak taaccübe şayan olduğu ve kadınların hin-i akitte mukavele icabı hukuklarının teminine dair zevclerinden ahid aldıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ zaman-ı cahiliyede müteveffanın haremine başka hareminden oğlu vâris olmak suretiyle nikâh ettiklerini ve bu misilli verasetin caiz olmadığını beyandan sonra pederinin haremini oğlunun nikâh etmesi caiz olmadığını beyanetmek üzere :

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَب۪يلًا ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Nisvandan babanızın nikâh ettiğini nikâh etmeyin. Zira; babanızın nikâh ettiği kadını nikâh ederseniz azaba müstehak olursunuz. Ancak nehyin vürudundan evvel nikâh ettiğinizden ikaba istihkak yoktur. Çünkü babanın nikâh ettiği kadını nikâh etmek; tab'ın ve aklın ve şer'in kabîh gördüğü fahişe-i azîme zümresinden olduğu gibi Allah'ın gazabına bâis olur ve tarîk yönünden babanın haremini nikâh etmek ne çirkin oldu.]

Bu âyette istisna olunan (ما قد سلف) ile murad; *pederin zevce-i metrukesini oğlunun nikâh etmesi haram olduğuna dair âyet nazil olmazdan evvel vaki olan nikâhtır. Bu nikâh azaptan müstesna* demektir. Ama bu âyet nazil olduktan sonra evvelden nikâh olanları Rasûlullah'ın biraz müddet tefrik etmeyip, badehu tefrikle emrettiğine dair bir rivayet varsa da, esah olan rivayet; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyetin nüzûlünden bil'itibar pederinin metrukesini nikâh edenlerin derhal mufarakatlerini emretmiştir.

Bu âyette *n i k â h ; vati'* manâsını müş'ir olduğuna binaen İmam-ı Azam Hazretleri «Pederinin menkuhasını nikâh etmek caiz olmadığı gibi pederinin müzenniyesini yani zinâ ettiği hatunu nikâh etmek dahi caiz olmaz» buyurmuşlardır.

Pederin başka hareminden oğluna üvey anası kendi validesine müşabih olduğu cihetle oğlunun o hatuna karib olması efhaş-ı fevâhişten olduğunu ve abdin irtikâp ettiği cürmü sebebiyle gazabullaha müstehak olduğundan *kemâl-i zillet ve zararı müş'ir olan* makt olduğunu ve sülük olunan tarîklerin içerisinde en çirkini pederin metrukesini nikâh etmek olduğunu beyanla pederin menkuhasının aklen ve şer'an ve âdeten kabul olunur bir şey olmadığını beyan buyurmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile pederinin haremini nikâhlanmakta olan kubhun *üç mertebesi* var-

dır: Birincisi; *pederin metrukesini nikâh etmek kubh-u aklî ile kabîh olmasını* fahişe olduğunu, ikincisi; *kubh-u şer'î ile kabîh olmasını makt* olduğunu, üçüncüsü; *kubh-u âdî ile kabîh olduğunu* da (وساء سبيلا) ile kötü bir âdet olduğunu beyanla Cenab-ı Hak, kabahatin üç mertebesine işaret buyurmuştur. Şu halde pederin menkuhasını nikâhlamakta kubhun enva-ı selâsesi mevcuttur. Çünkü; Vâcip Tealâ'nın bu misilli nikâha şerayiden hiçbir şeriatte ruhsat verilmediği ve bu misilli nikâhtan meydana gelen *velede* Arapların makt tesmiye ettikleri Beyzavi'nin beyanatı cümlesindendir.

Hulâsa; pederin metrukesini nikâh etmek caiz olmadığı ve bu misilli nikâhın üç nevi kabahati cami' olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ nisvandan haram olanlardan bazılarını beyandan sonra bilûmum muharrematı beyanetmek üzere :

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ
وَبَنَاتُ الْاَخِ وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ
الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ

buyuruyor.

[Sizin üzerinize valideleriniz ve kerimeleriniz ve hemşireleriniz ve halalarınız ve teyzeleriniz ve biraderinizin ve hemşirenizin kızları ve sizi ilk emziren valideleriniz ve cihet-i rıza'dan hemşireleriniz ve hatunlarınızın validesi ki, kayın validenizin nikâhları haram kılındı.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette haram kılındığı beyan olunan âyet-i kerîme'de sayılan nisvanın nikâhlarıdır, yoksa zatları değildir. Zira nisvandan maksad-ı asli; nikâh olduğundan hürmetle maksat; *nikâh*tır. Çünkü a'yâna muzaf kılınan hillü hürmet za-

hirde ayn'a muzaf kılınsa da, hakikatta o ayndan maksud olan ef'ale muzaftır. Binaenaleyh; haram olan analar değildir, belki anaların nikâhlarıdır ve diğerlerinde de hal böyledir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile valide ve kerimenin nikâhı Hz. Âdem şeriatinden bizim şeriatimize gelinceye kadar haramdır. Hiç bir şeriatte meşru kılınmamıştır. Amma hemşirenin nikâhı insanın tekessürü zaruretine binaen Âdem (A.S.) şeriatinde caiz olduğu mervidir.

Ü m lâfzı *valideye ve validenin validesine ve pederin validesine şâmildir.* Şu halde validenin nikâhı haram olduğu gibi usul cihetinden validenin validesi ve pederin validesi kaç batın yukarı çıkarsa çıksın nikâhları haram olduğuna bu âyet delâlet eder. İnsanın kızı ve oğlunun kızı ve kızının kızı kaç batın aşağı inerse insin nikâhı haramdır. Zina neticesinde tevellüd eden kızın şafii indinde zaniye nikâhı haram olmaz, fakat İmam-ı Azam indinde haram olur. *A h a v â t* lâfzı *ana baba bir kardeşe ve yalnız ana bir veya baba bir kardeşe şâmil* olduğundan bilûmum kardeşlerin nikâhı haram olduğuna, bu âyet delâlet-i vâzıhayla delâlet eder.

H a l a - t e y z e ; ana baba bir veyahut ana bir veya baba bir babasının ve anasının kardeşlerinin cümlesine şâmildir. Buraya gelinceye kadar hatundan zikrolunan yedi sınıfın hürmeti nesep ve rahim cihetindendir.

R ı d a ' a n v a l i d e ; neseben valide gibi haram olduğundan valide ıtlak olunmuştur. *Rızaen validenin validesi ve kızı ve hemşiresi* velhasıl nesep cihetinden haram olanlar gibi rıdadan olanlar dahi haram olur.

İmam-ı Şafii indinde *r ı d a ' ; memeyi beş kere sorma (emme) ile sabit olur,* ancak İmam-ı Azam indinde *bir kere sormak ve yutmakla sabit olur.*

N i s a n ı n ü m m e h a t ı n d a yani *kayın valide*de babasından anası ve anasından analarına her kaç batın yukarıda olsa bilcümle valideleri dahil olduğundan hürmetle hüküm cümlesine şâmildir. Yani; kayınvalidenin anası ve babası tarafından ceddeler kaç batın yukarıda olursa olsun, bu hükümde dahillerdir. Şu hal-

de bir kimsenin hareminin validesi ve validesinin validesi ve kaç batın yukarıda ceddesi olsa o kimseye nikâhı helâl olmaz.

***

Vâcip Tealâ musaheret hasebiyle haram olanları beyan etmek üzere :

وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ

buyuruyor.

[Nikâh edip zifaf olduğunuz haremlerinizden hücrelerinizde bulunan rebibelerinizin nikâhları size haram kılındı. Eğer siz hatuna akd-i nikâhla iktifa edip zifaf olmadınızsa, talâk verdiğinizde rebibeyi nikâh etmekte sizin üzerinize günah yoktur.]

R e b â i b ; rebibenin cemidir. R e b i b e ; kadının başka kocasından kızıdır. Üvey babasının yanında bulunup terbiye ettiğinden rebibe denmiştir. *H u c û r* le murad; *taht-ı terbiyenizde ve kucağınızda bulunan rebibeleriniz* demektir. Yahut *h u c u r ; hücrenin cemidir.* Yani; *hanelerinizde bulunan üvey kızlarınızın nikâhı size haram oldu* demektir. Hücrede bulunmak ekseriyetle âdet olduğuna binaen hücre zikrolunmuştur, yoksa hücrede bulunan yani üvey babanın hanesinde bulunan haram olur da üvey babanın yanında ve hanesinde bulunmayan üvey babaya haram olmaz, binaenaleyh; anasına talâk verirse kızı nikâh etmek caiz olur manâsına değildir. Çünkü; bir kadınla nikâhlanıp zifaf olduktan sonra o hatunun kızı gerek zevcin evinde ve gerek hariçte olsun üvey babaya nikâhı haramdır. Hücresinde olup olmamanın tesiri yoktur. Çünkü; hücrede olmak hürmetin şartı değildir. Zira; hücre âdet üzre zikrolunmuştur. Yani; rebâib alelekser üvey babanın hücresinde bulunmasına binaen «Hücrelerinizde bulunan» denmiştir.

Ancak nikâh olup zifaf olmaksızın tefrik vuku' bulursa, üvey kızını nikâh etmekte günah olmadığı beyan buyurulmuştur.

Hulâsa; insanın kendi validesi ve kerimesi ve hemşiresi ve halası ve teyzesi ve biraderinin kızı ve hemşiresinin kızı ve rıdâan validesi ve rıdâan hemşiresi ve hareminin validesi ve hareminin başka kocasından üvey kızının ve tadad olunanların cümlesinin nikâhı haram olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذ۪ينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ

[Sulben oğullarınızın halilelerini nikâh etmek size haram kılındı.]

H a l â i l ; Halilenin cemidir. H a l i l e ; kişinin haremidir. Çünkü; zevcle zevce yekdiğerine helâl olduklarından erkeğe *halil,* hatuna *halile* denilir. Sulben oğlunun menkuhası olduktan sonra oğlu talâk vermek veyahut vefat etmekle mufarakat hâsıl olup kadının başı boşa çıkınca, kayınpeder olan kimsenin o kadınla nikâhlanması haram olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Bu âyette sulben kaydı kendi oğlu olmadığı halde oğul ittihaz ettiği kimselerin hareminden ihtiraz içindir. Çünkü; iptida-yı İslâmda bir kimse diğer bir kimseye oğlum der ve onu evlât ittihaz ederse, onun oğlu menzilinde olurdu. Sonra Cenab-ı Hak bu hükmü neshetti. Hatta Rasûlullah oğul ittihaz ettiği Zeyd b. Harise'nin mutallakası (Zeynep) (R.A.)'yı ki, Resûlullah'ın halasının kerimesidir, onu nikâh etti. Müşrikler «Oğlunun mutallakasını nikâh etti» diyerek Rasûlullah'a ta'n etmek istediler. Cenab-ı Hak (وما جعل ادعياءكم ابناءكم) âyetini inzal ile onları reddetmiştir. Yani; «Allahü Tealâ evlâdım diyerek çağırdığınız kimseyi oğlunuz kılmadı» demektir.

وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٢٣﴾

[İki kardeş beynini nikâhta cem'etmek sizin için haram kılındı. İllâ hurmetine delil gelmezden evvel cem'ettiğiniz ma'füvdür. Zira, Allahü Tealâ kullarının seyyiatını mağfiret edici ve tevbelerini kabul etmekle merhamet buyurucudur.]

İki kardeşi cem'etmek akdile olursa akit fasit, nikâh sahih değildir. Eğer birini evvel nikâh eder diğerini dahi ikincide akdederse, akd-i sâni batıldır. Evvel nikâh ettiği kardeşine talâk verirse, diğer kardeşini iddet çıktıktan sonra nikâh edebilir. İki kardeşi cariye olarak alırsa iştirası sahihtir. Ve ancak birine cima' edince diğeri haram olur.

Beyzavi'nin beyanına nazaran bu âyette beyan olunan hürmet, yalnız nikâha münhasır değildir. Belki cariye suretiyle iştira etmekte dahi hürmet caridir.

Bir nikâh altında hatun ile onun teyzesinin veya halasının cem'olamayacağı Hâzin'in cümle-i beyanatındandır. Çünkü; biri yeğeni diğeri halası veya teyzesi olduğundan hala ve teyze ana mesabesinde olduğu cihetle arada olan karabetin icabı olan riayeti ihlâl ettiğinden, bir nikâhta ikisini cem'etmek haram kılınmıştır.

Hulâsa; sulben oğlunun haremi olan hatunu oğlundan tefrik olunduktan sonra kendine nikâhı haram olduğu gibi iki kardeşi bir nikâh altında cem'etmek dahi haram olduğu ve ancak kardeşin biri vefat eder veya talâk verirse, diğer kardeşin nikâhı caiz olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

DÖRDÜNCÜ CÜZ'ÜN SONU

خلاصة البيان في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN FÎ TEFSÎR'İL KUR'AN

Mehmet Vehbi

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/3

(Âyet metinleri, Mushafları Tetkik Heyeti Reisi H. Fikri Aksoy tarafından tetkik edilmiştir.)

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul —————— 1967

ÜÇÜNCÜ CİLDİN FİHRİSTİ

Sayfa

Sayfa

ALTINCI CÜZ

SÛRE-İ MAİDE

Sayfa

Sayfa

BEŞİNCİ CÜZ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ bir zevcin taht-ı nikâhında olan hatunun zevc-i âhare nikâhı câiz olmadığını beyanetmek üzere :

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ

buyuruyor.

[Taife-i nisadan zat-üzzevc olan ve zevci vasıtasıyla nefsini muhafaza etmiş olan hatunların nikâhı sizin üzerinize haram kılındı. Zira; nikâh üzere nikâh caiz olamaz. Ancak mülk-ü yeminle malik olduğunuz hatunların küffardan zevcleri bulunsa dahî onların nikâhı ve memlûke olarak istifraşı ve istimali caiz olur. Şu beyan olunan muharremat sizin üzerinize Allah'ın yazdığı kitabıdır ve şu beyan olunan muharremattan maadası size helâl kılındı. İstediğinize talip olur ve birrıza dilediğinizi nikâh edebilirsiniz.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *m u h s a n a t* ile murad; *kocası bulunan hatunlardır. Kocası aharin nikâhına mani olup, hatun da zevci sebebiyle nefsini haramdan sıyanet ettiği için zat-üzzevc olan hatuna* muhsane denilmiştir. Yukarıdan beri beyan olunan nisvanın nikâhı haram olduğu gibi kocası mevcut olan

İmzalı nüshalar kontrolludur.

hatunun âhare nikâhı haram olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Ancak düşman beldelerini istilâ ve nisvanını esir alıp zat-üzzevc olanlar bulunursa onlarla intifa caiz olur. Zira; İslâm eline geçince kâfirin nikâhı ref'olur. Şu halde memlûke olarak istimali caiz olduğu gibi menkûha olarak intifa etmek de caiz olacağına bu âyet delâlet eder. Şu hüküm; kâfir, dar-ı küfürde kalıp zevcesi esir edildiğindedir. Fakat zevc ve zevce beraber esir olur ve İslâm eline geçerlerse İmam-ı Azam indinde nikâhları bâkidir. Esir olan hatunu istifraş etmek suretiyle intifa helâl olmaz. Zira; zevci yanında olduğundan irtibat kesilmemiştir. Çünkü; zevc ve zevce dar-ı İslâma dahil olunca aralarında olan nikâh bâki olduğundan âhar kimsenin intifaı meşru' değildir. Amma zevci dar-ı harpte kalınca ihtilâf-ı dar, aralarında nikâh rabıtasına manidir. Şu beyan olunan muharremat Allahü Tealâ'nın kitabı olduğunu beyanla, riayetin vâcip olduğuna işaret buyurmuştur. Şu beyan olunandan maadasının helâl olması hürmetini icabeder birşey arız olmadığı surette demektir.

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran Resulullah (Beni Evtas)'a asker gönderdi. (Ebu Said-ül Hudrî) de o asker içindeydi. Beni Evtas'tan birçok hatun esir alındı. Fakat hatunların kocaları olduğundan asakir-i İslâmiye onlarla intifaa cür'et edemedikleri cihetle Resulullah'a sual etmeleri üzerine esaretle kocalarından müfarakat vaki olup şer'an intifa caiz olduğunu beyan hususunda bu âyetin nazil olduğu (Ebu Said-ül Hudrî) Hazretlerinden mervidir. Şu halde kocası dar-ı küfürde kalarak İslâm eline esir düşüp dar-ı İslâma çıkan hatunların ihtilâf-ı dar sebebiyle kocalarından irtibatları kesildiği cihetle asakir-i İslâmiyenin hissesine isabet eden hatun, emval-i saire gibi onun mülkü ve cariyesi olduğundan onunla intifa etmesine müsaade-i şer'iye vardır. İşte şu ahkâm; bizimle hal-i harpte olan düşman hakkındadır. Amma hâl-i sulhte olup bizimle muahede icabı dost olan milletler hakkında değildir. Zira; dost milletlerle muamelenin dostane olacağında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ muharrematı tadad ettiğini ve muharrematın

maadasının helâl kılındığını beyandan sonra muharremattan maadasını tafsil etmek üzere :

أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ
أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ
الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Sizin, zina etmeyerek nefsinizi iffetle azaptan muhafaza eder olduğunuz halde malınızla, halinize muvafık zevce talep etmekliğiniz için beyan olunan muharremattan maada ezvacın nikâhı size helâl kılındı. Hâl böyle olunca helâl olan hatunlardan mehir sebebiyle sizin intifa ettiklerinizin mehirlerini vermek farz olduğunu itikad eder olduğunuz halde mehirlerini verin, noksan bırakmayın. Zira; şer'an ve aklen mehrin edası vâciptir. Çünkü; hatuna onunla mâlik olduğunuzdan mehrini tamamen talip olduğu surette tamamen vermek lâzımdır. Amma mehir takdir olunup edâsı vâcip olduktan sonra, ziyade veya noksana râzı olduğunuzda tarafeynin rızası veçhile edada sizin için günah yoktur. Zira; Allahü Tealâ ahvalinizi bilir ve ef'alinizin cezasıyla hükmeder.] Binaenaleyh; noksan muamele yapmayın ve hatunun hakkını tamamen verin. Çünkü; noksan vermekten mes'ulsünüz.

Beyan olunan muharremattan maadasının helâl kılınması insanların mallarıyla helâl olup nikâhı câiz olan hatunlara talip olanlar için helâl kılındığı bu âyetle beyan olunmuş ve helâlinden hatun talep edip, mehrini vermek ve suret-i meşruada almak insanı zinadan kurtarıp iffet üzere bulundurarak namusunu muhafaza edeceğine işaret olunmuştur.

Hanefiye indinde on dirhemden aşağı mehir olmayacağı bu âyetle sabittir. Zira; Cenab-ı Hak bu âyette «Emvalinizle hatunun akd-i nikâhına talip olun» buyurmuştur. On dirhemden aşağıya örf ve âdette mal ıtlakı lâyık değildir. Binaenaleyh; hatuna verilecek mehrin en aşağı on dirhem olacağını bu âyetle ispat etmişlerdir. İmam-ı Azam indinde mehrin emval kabilinden olması lâ-

zımdır. Menâfi kabilinden olan şeyler hatuna mehir olmaz. Zira; Vâcip Tealâ bu âyette mehrin mal olacağını beyan buyurmuştur. Şu halde bir kimse hatunun mehrine mukabil bir ay veyahut bir sene hizmet etmek üzere mukaveleyle akd-i nikâh etseler hizmet lâzım gelmez, mehr-i misil lâzım gelir.

İstimta'; intifadır. Hatundan intifa; nikâhla ikisi bir döşekte bulunmak veyahut *ücretle bir işte istihdam etmekle olur.* Eğer *nikâhla intifa ederse* mehrini ve *hizmetle intifa ederse* ücretini vermek lâzım olduğundan Cenab-ı Hak ücretlerini vermekle emretmiş ve mehre *menafi bedeli olduğundan* ücret denilmiştir.

Hatunun mehrini vermek vâcip olduğuna işaret için «Farz olarak verin» buyurmuştur. Tarafeyn mehirden ziyadeye veyahut noksana razı olduklarında rızaları veçhile tesviyede günah olmadığını beyanla beraber cemi-i malûmata âlim olduğunu ve meşru kıldığı ahkâmın cümlesi hikmete muvafık bulunduğunu beyan ve bu âyette serd olunan ahkâma riayet lâzım olduğuna işaretle muhalefet edenleri tehdit etmiştir.

Hulâsa emvalle hatunun nikâhını talep etmek caiz ve intifa olunanların mehirlerini vermek vâcip olduğu ve tarafeynin razı oldukları miktar üzere mehri tediyede beis olmadığı bu âyetten müstefâd olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nisvandan nikâhı haram olanları tâdad ve haram olanlardan maadasının helâl olduğunu beyandan sonra helâl olanların ne zaman ve hangi vecih ve sebeple helâl olacağını beyanetmek üzere :

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ

buyuruyor.

[Eğer sizden bir kimse mümine, muhsane, afife ve hürre olan hatunu nikâh etmeye mal ve gına cihetinden kadir olamazsa mümine ve mülk-ü yeminle malik olduğunuz cariyelerden nikâh etsin. Zira; Allahü Tealâ imanınızı herkesten ziyade bilir. Zahirde alacağınız cariyenin kelime-i şehadeti ikrarı kâfidir. Derunî imanınızın sadık olup olmadığını Allahü Tealâ bilir. Gerek hürre ve gerek cariye, sizin bazınız bazınızın neslindendir.] Cümleniz Hz. Âdem sülâlesinden olduğunuz için yekdiğerinize küfüv ve mesîlsiniz. Hürreyi nikâha kuvve-i maliyeniz müsaid olmadığında hemen gayrın cariyesini nikâh etmekten çekinmeyin. Zira iktidarınıza göre muamele etmeniz lâzımdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hürreye kudret-i maliyesi kâfi olmayan kimsenin cariye nikâh etmesi caiz olduğuna ve taht-ı nikâhında hürre hatun olmayan kimsenin cariye nikâh etmesinin cevazına ve taht-ı nikâhında hürre hatun bulunduğunda onun üzerine cariye nikâh etmek caiz olmadığına bu âyet delâlet eder.

Hanefiye indinde nikâhı altında hürre bulunmayan kimse için, gerek hürreyi nikâha kudret-i maliyesi kâfi olsun, gerek kâfi olmasın cariye nikâh etmek câizdir. Amma İmam-ı Şafii indinde cariye nikâh etmekte bu âyette beyan olunduğu veçhile üç şart muteberdir: Birincisi; *hürre nikâhlamaya kudret-i maliyesi kâfi olmamak,* ikincisi *kuvve-i şehevaniyesi galip olmak,* üçüncüsü; *cariye mümine olmaktır.* Cariyeden hasıl olacak çocuk, anası gibi memlûk olup, gerek çocuğu ve gerek cariyeyi tezevvüc eden zevc hakkında çocuğun rikkıyeti noksan olduğundan ve cariyenin dışarıya çıkması ve ricalle ihtilâtı ve mevlânın hizmetiyle meşguliyeti zevciyetten gözetilen menfaati haleldar ettiğinden ve mevlânın hakkı, zevcin hakkından daha büyük olduğu cihetle cariye, mevlânın hizmetini zevcinin hizmeti üzerine takdim edeceğinden ve mevlânın istediği zaman cariyeyi başkasına satmak ihtimali olup zevc mutazarrır olacağından Cenab-ı Hak, bu âyette hürreyi nikâha muktedir olan kimse için cariye nikâh etmekten ihtiraz lâzım olduğuna ve zaruret messetmedikçe câriye nikâhlamaya rağbet etmemek ehem olduğuna ve cariye nikâh etmek azaim-i şer'iye kabilinden olmayıp ruhsat-ı şer'iye kabilinden olduğuna işaret buyurmuştur.

«Hürreyi nikâh etmeye istitaat-ı maliyesi olmayan mülk-ü yeminle malik olduğunuz cariyeyi tezevvüc etsin» demek «Âharın cariyesini tezevvüc etsin» demektir. Çünkü; insanın kendi cariyesini nikâh etmesi câiz değildir. Zira; mülk-ü yeminle yani para ve istilâ ile malik olduğu mülküyle mülk-ü nikâh cem'olsa mülk-ü yemin kuvvetli olduğundan mülk-ü yeminle malik olduğu cariyesini nikâh câiz olmaz. Meğer âzâd ederse o zaman câiz olur. Binaenaleyh; cariye olan hatun kendi cariyesi olduğu halde nikâh etse, nikâh sahih olmaz. Zira; daha kuvvetli olan esbab-ı intifadan mülk-ü yemine karşı zayıf olan mülk-ü nikâhın hükmü olmaz.

Cariyenin mümine olması şart kılındığına ve zahirde imana itibar kâfi olduğuna işaret için Vâcip Tealâ imanı Allahü Tealâ'nın daha ziyade bildiğini beyan etmiştir. Yani «Zahirde iman kâfidir, batını Allahü Tealâ bilir» demektir.

Cümle insanlar evlâd-ı Âdem'den olduğu cihetle cariye nikâh etmeye ihtiyaç messettiğinde cariyenin nikâhına kibretmemek lâzım olduğuna ve fezail-i a'mâlden olan imanda müsavi olunca, imanın gayrı evsafta tefavüte iltifat olunmamak icabettiğine işaret için «Bazınız bazınızdandır» buyurmuştur.

Zaman-ı cahiliyede Arapların hasep ve neseple iftiharları gayet ileri gittiğinden onları bu iftihardan men'etmek ve İslâmiyette muteber olan iman ve İslâm olduğuna işaret eylemek için hasep ve nesebin medar-ı iftihar olmayacağını beyan buyurmuştur.

Hulâsa; hürre olan hatunu nikâha kudreti taalluk etmeyen kimse için nikâha ihtiyaç messederse mümin olan cariyeyi nikâh etmek câiz olduğu ve itibar; imana olup insanların bazısı bazısının neslinden ve binaenaleyh; cümlesi Âdem neslinden olduğu cihetle yekdiğerine karşı kibr-ü gurûr ve fahr-u mübahat câiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ nikâhın keyfiyetini tafsil etmek üzere :

فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ فَاِذَٓا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Cariyeyi nikâh etmek câiz olunca sahiplerinin izinleriyle onları nikâh edin ve sahiplerinin izni ve rızalarıyla tesmiye olunan mehirlerini cariyelere veyahut sahiplerine aklen ve şer'an müstahsen olan surette verin. Noksan vermek ve te'hir etmek gibi ızrara tasaddi etmeyin ve nikâh edeceğiniz cariyeler afife ve zinadan berî ve sizin gayrınızı dost ittihaz etmeyici, hafî ve celî ecnebi ile görüşmeyici oldukları halde nikâh edin ki, kalbiniz müsterih olsun. Şu beyan olunan şerait mevcut olduktan sonra siz onları nikâh edip onlar nikâhınız sebebiyle muhsane olduktan sonra, eğer onlar zinayı irtikâp eder ve fenalığa cüret ederlerse, onların üzerine hürre olan hatunlara lâyık görülen azabın nısfı vâcip olur.] Binaenaleyh; hürreye vurulması meşru olan yüz değneğin zinâ eden cariyeye ellisi vurulur. **[Şu cariyenin nikâhına ruhsat; şol kimseler içindir ki, o kimseler, zinadan korkan kimselerdir ve hürrenin mehrine iktidarı olmayan kimseler sizin sabredip, cariyeyi nikâh etmemeniz, sizin için cariye nikâh etmekten hayırlıdır.]** Çünkü; cariyenin nikâhında cariyeden doğan çocuğun memlûk olmak zararı vardır. **[Allahü Tealâ sabredenlerin günahlarını mağfiret eder ve hatayâdan muhafazaya merhamet buyurur]**

Bu âyetten istidlâl edilerek İmam-ı Şafii indinde mer'e-i baliğa-i âkilenin velisinin izni olmadıkça nikâhı sahih olmaz. Lâkin İmam-ı Azam indinde bu âyet cariyeye mahsus olduğundan hürre-i baliğanın velisinin izni olmaksızın nikâh ederse nikâhı sahih olur. Fakat cariyenin nikâhı mevlâsının izni olmayınca sahih olmaz. Zira; mevlânın mülkü olduğu cihetle izni olmaksızın cariye nefsini âhara tezvic etse, gayrın mülkünde bilâ izin zevcin tasar-

ruf etmesi; mevlânın hukukunda gayrın müdahalesini müstelzim olduğundan caiz olamaz.

Nikâh olunan cariyenin mehrini te'hir ve taannüd etmeksizin örf ve âdete muvafık ve herkesçe mâruf olan veçh üzere vermek ve nafaka ve kisvesini alelâde tesviye etmek vâcip olduğunu beyan etmek için Cenab-ı Hak bu misilli nikâh olunanların mehirlerinin verilmesini emir buyurmuştur. Şu kadar ki cariyenin nafakası ve kisvesi, eğer zevcinin yanında bulunmasına, mevlâsı müsaade ederse, zevcine lâzım gelir. Ama mevlâsının evinde bulunur ve mevlâsı kullanırsa, zevcine nafaka lâzım gelmez. Zira; mevlânın hizmetinde bulunduğu cihetle nafakası mevlâ üzerine vâciptir.

M u h s a n a t ; afife olup namusunu hetketmeyen cariyelerdir. M ü s a f i h ; açıktan herkesin bileceği bir raddede istediği kimseyle zina eden hatunlardır ki, pazarlık suretiyle insan seçmez. Kim tesadüf ederse onunla birleşir, çekinmez demektir. *M ü t t a h i z a t - ı a h d â n* ile murad; *gizlice muayyen bir dost ittihaz eder, o dostla suret-i gayrı meşruada görüşür* demektir. Zaman-ı cahiliyede dost ittihaz edenleri zâniye saymazlar, ancak herkesle görüşenleri zâniye sayarlardı. Cenab-ı Hak her iki kısmın makbul olmayıp zâniye olduklarını beyan buyurmuştur. Çünkü; masiyetin zâhir ve bâtın her iki kısmı haram olduğu diğer âyetle sabittir.

Cariyeler nikâh olunduktan sonra, zinayı irtikâp ederlerse, hürre ve bakire olan hatuna zina ettiğinde şer'an lâzım gelen azabın nısfı olan elli değnek vurulacağı beyan olunmuştur. Çünkü; hürre ve bâkire olan hatun zina ettiğinde, ceza-yı meşruu yüz değnek olup, cariyenin nısf olunca elli değnek olmak lâzım gelir.

(ذلك لمن خشي العنت) *Şu cariye nikâh etmek zinadan ve zina üzere dünyada terettüp edecek hadd-i şer'i ve âhiretçe terettüp edecek azap gibi zararlardan korkan kimse için meşrudur.* Zira; hürreye kudreti olmayıp, cariye de nikâh etmese, zina etmek ihtimali vardır.

A n e t ; zarar-ı şedid ve meşakkat-ı azîmedir. Cariyenin nikâhına müsaade; bekârlıktan kuvve-i şehevaniyesi teşeddüd edip zinâ gibi bir zarara uğramakla, dünyada hadd-i şer'i icra

olunmak ve âhirette azab-ı azîme duçar olmaktan korkan ve endişe eden kimseler için olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran şehevat-ı nefsaniyenin galebesiyle cima'a harîs olmak, kadına rahim ve erkeğe uyluk hastalığı iras edeceği etibbanın cümle-i beyanatındandır.

Cariyenin nikâhında; bu âyetin bidayesini tercüme ederken beyan olunduğu veçhile birtakım mazarrat olmak ihtimali galip olduğundan Cenab-ı Hak «Cariyeyi nikâh etmekten sabrederseniz sizin için hayırlıdır» buyurmuştur. İmam-ı Azam indinde nikâhla iştigal, sair nevafille iştigalden efdaldir.

Hulâsa; cariyenin mevlâsı tarafından izinle nikâhı caiz olduğunda ma'ruf veçh üzere mehrini vermek lâzım geldiği ve nikâh olunan cariyenin afife olup alenî zinaya cüret etmediği gibi gizli dost ittihaz ederek zinâyı irtikâp eder takımlardan da olmamak lâzımolduğu ve bir erkek ile tezevvüçle muhsane kılındıktan sonra zinâya cüret ederse, hürreye vurulan yüz değneğin nısfı olan elli değnek vurmak lâzım ve cariyenin nikâhına ruhsat zinâ yapmaktan korkan kimseler için olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ beyan buyurmuş olduğu ahkâmın enbiya-yı sabıkanın ümmetlerinde cârî olan âdetlerine ve sünnetlerine mutabık olduğunu beyanetmek üzere:

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ muharrematı tayin ve helâl olanları tebyîn ile size tarik-ı rüşd ve hidayet ve delâleti beyan etmek murad buyuruyor ki, sizi sizden evvel geçen enbiyanın tariklerine irşad ve

hill ü hurmeti beyan etmezden evvel sudur eden ma'siyetten tevbenizi kabul ve ma'siyetten tâatına sizi irca' eylesin ve Allahü Tealâ mesalihinizi bilici ve umur-u ibaddan tedbirini hikmete muvafık kılıcıdır.]

Yani; dininizi ve şerayi-i ahkâmınızı size beyan etmek ve evvel geçen ümmetlerin sünnetlerine sizi hidayette kılmak için Vâcip Tealâ şu âyetlerin inzalini murad eder.

Bizden evvel geçen enbiyanın sünnetleri ve ümmetlerin âdetleri yle murad; *hakka ittiba ve batıldan içtinab etmektedir.* Yoksa ayniyle Kur'ân'da bu sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar beyan olunan hill ü hurmet onların sünnetleriydi manâsına değildir.

Vâcip Tealâ bize şerayi-i ahkâmı beyan ettikten sonra, bizden vâkî olan taksiratı, tevbe ettiğimiz takdirde affedeceğini beyan buyurmuştur. *Bizim üzerimize Allah'ın tevbesi;* Beyzavi'nin beyanı veçhile *günahlarımızı mağfiret ve maasiden bizi men'edecek şeylere irşad ve tevbeye tevfik ve seyyiatımıza kefaret olacak şeyleri elimizde halk etmektir.* Yani «Allahü Tealâ kulları üzerine tevbe eder» demek "Tevbeye vesile olacak ef'ali kullarının elinde halk eder" demektir.

Hitap, cemi-i mükellefine olmadığı cihetle bazı kimselerin tevbe etmemesinden irade-i ilâhiyenin muradından tahallüf etmesi lâzım gelmez. Zira murad; tevbe edenlerdir.

Bu âyet-i celile; dört hükmü havidir: Birincisi; *Allahü Tealâ'nın kullarına ahkâmını beyanetmek,* ikincisi; *bizden evvel geçen ümmetlerin hakka ittiba ve batıldan içtinap etmek gibi âdât-ı hasenelerine bu ümmeti irşad etmek,* üçüncüsü; *kullarına tevbeyi tevfik etmeyi murad eylemek,* dördüncüsü; *kullarının ahvaline âlim olup ef'ali, hikmetten hâlî olmadığını beyanetmektir.*

***

Vâcip Tealâ tevbenin kabulünü murad ettiğini beyanetmek üzere :

وَاللّٰهُ يُر۪يدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُر۪يدُ الَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ تَم۪يلُوا مَيْلًا عَظ۪يمًا ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ sizi tevbeye muvaffak etmek murad eder. Ve tarik-ı hak ve cadde-i tevhid ve tarik-ı adaletten büyük meyille meyletmek murad eder. Şol kimseler ki, onlar şehevat-ı nefsaniyelerine ittiba' ederler.]

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran mecus taifesi hemşirelerini ve biradeleriyle hemşirelerinin kızlarını helâl addederlerdi. Muharrematı beyaneden âyet nâzil olunca, müşrikler «Hala ve teyzenin kızlarını helâl addedersiniz de biraderlerinizin ve hemşirelerinizin kızlarını neden haram addedersiniz? Onlarla halalarınızın ve teyzelerinizin kızları arasında ne fark vardır?» diyerek muharrematı beyan eden âyete ta'n etmek istemeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet; bilumum zâniler ve bilhassa Yahûdiler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; onlar baba bir kızkardeşlerinin nikâhını tecviz ederlerdi.

*Allahü Tealâ'nın bizim üzerimize tevbeyi muvaffak kılması*yla murad; *mekruh olan şeylerden bizi çıkarıp mahbub ve marzî olan şeylere ithal etmesidir.* Yani kötü olan ef'ali terkettirip, iyi olan ef'al cihetine sevk etmesidir.

Meyl-i azîm; haktan bâtıla ve helâlden harama meyletmekle beraber hatîesini bilmemek ve haramı hak ve helâl itikad etmektir. Bazı kimseler, haramı haram itikad ederek o fiili işler ve hatasını da bilir; bâdehu o hatadan rücu' eder. Gerçi bu misilli kimsede dahi helâlden harama meyletmek varsa da meyl-i 'azîm yoktur. Şu halde *meyl-i azîm;* helâli haram ve küfrü iman itikad etmektir. Şehevat-ı nefsaniyesine ittiba' edip nefsinin arzusu veçhile amel edenlerin cümlesinin bu âyetin hükmünde dâhil oldukları Taberi'nin cümle-i beyanatındandır.

*
**

Vâcip Tealâ beyanettiği ruhsat-ı şer'iyeden maksada işaret etmek üzere :

يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْۚ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ cemi-i tekâlifi sizden tahfif etmek ister. Zira; insan zayıf olarak halk olundu.**] Binaenaleyh; tekâlif-i şâkkaya tahammülü yoktur.

Yani; ey müminler! Bilûmum ahvalinizi tedbir eden Allahü Tealâ sizin hayvanat-ı saire gibi ağır yüklere tahammülünüz olmadığını bildiğinden sizin üzerinize vârid olan tekâlifi hafif kılmak murad eder. Binaenaleyh; size sehlül'amel, ahzı kolay ve ukulünüzün idrak edebileceği şeriat-i hanefiyeyi meşru kıldı ve muzayaka göreceğiniz mahallerde cariye nikâhına muhtaç olduğunuz zamanlarda size cariyenin nikâhına müsaade etti. Halbuki insan; meşâkk-ı tekâlife tahammül edemez bir halde zayıf halk olundu. Binaenaleyh; derecesine göre suhulet ihsan etti.

Fahr-i Razi ve Hazin'in beyanları veçhile Allahü Tealâ'nın bu âyette beyan buyurduğu *t e s h i l ; ahkâm-ı şer'iyenin kâffesine şâmildir.* Çünkü; Cenab-ı Hak Beni İsrail ve sair ümmetler üzerine inzal buyurduğu tekâlif-i şâkkayı bu ümmet üzerine inzal buyurmamıştır. Zira; din-i İslâmın ahkâmı, sair edyanın birçok ahkâmına nispetle gayet kolay ve insanların amelinde güçlük yoktur. Binaenaleyh; ahkâm-ı İslâmiyede insanın kaldıramayacağı ve ıztırap çekeceği bir mesele mevcut değildir. *İ n s a n ı n z a y ı f h a l k o l u n m a s ı* yle murad; *şehevat ve lezzat-ı fânineye devaî ve esbabın çok olmasıyla menhiyata sabrının zayıf ve tahammülünün az olmasıdır,* yoksa bünyesinin zayıf olması değildir. Nimetullah Efendi'nin bu âyetin tefsirinde irad ettiği bir duasının tercümesinin derci teberrüken bu makamda münasip görülmüştür.

«Fazlınla ya Rabbi! Günahların vizrini üzerimizden kaldır ve lûtf u kereminle eşrarın şerrini bizden def'et ve iyiler maişetiyle bizi merzuk et. Âmin ya Muîn.»

***

Vâcip Tealâ nikâh vâsıtasıyla nüfus-u beşerde bir nevi tasarrufu ve nikâhta emvâlin lüzumunu beyanettiği gibi emvâlde tasarrufu dahî beyanetmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Beyninizde emvalinizi zulümle bâtıl olarak yemeyin. Hiçbir zamanda bir kimse âharın malını ruhsat-ı şer'iye olmaksızın bilâ bedel meccanen yemesin. Ancak şol zamanda ki, beyninizde razı olarak alım ve satım sureti ve ticaret tarikiyle ekledin ve nefsinizi hüzün ve esefle veyahut mehlekeye ilka etmekle katletmeyin. Zira; Allahü Tealâ size merhamet buyurucu ve ma huluka lehinize îsal edicidir.]

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

[Eğer bir kimse nefsini mehlekeye ilka etmek suretiyle katil ve gayrın malını bâtıl olarak ekletmek ve sair muharremata cüretle şu zikrolunan menhiyatı işlemekle hudud-u ilâhiyeyi tecavüz eder ve zulüm olarak işlerse, yakında elbette biz onu nar-ı Cehennem'e ithal ederiz ve şu ceraimi irtikâp edenleri nar-ı Cehennem'e ithal etmek suretiyle intikam almak Allahü Tealâ üzerine pek kolay oldu, asla güçlük yoktur.]

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile bâtıl olarak her türlü tasarrufat menhi ise de emvalden en büyük maksat ekletmek olduğu için bu âyette suret-i gayr-ı meşruada ekletmekten nehyolunmuştur. Halbuki suret-i gayr-ı meşruada her türlü tasarrufat câiz değildir.

B a t ı l ilè murad; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *riba, kumar, gasb, sirkat, hıyanet, yalan yere şehadet ve yalan yeminle*

gayrın malını almak gibi meşru olmayan bir suretle haram olarak bir mala malik olmaktır. Maâsîye sarfetmek suretiyle kendi malını itlâf etmek de batıl olarak ekilde dahildir. Cemi-i ukudat-ı fasideyle malik olduğu şeylere dahî şâmil olduğu Hazin'in cümle-i beyanatındandır.

Gayrın malını eklin helâl olmasına, hibe ve sadaka gibi birçok esbab-ı meşrua mevcutken ekseri muamelâtta ticaret cari ve ağleb-i ihtimal dê sebebi kavî olduğu için ticaret zikrolunmuştur. Yoksa gayrın malını mübah kılan irs, vasiyet, mehir, cinayet bedeli diyet ve davete icabet gibi birçok sebepler vardır. Binaenaleyh, gayrın malını ekli mübah kılan ticaret olduğunu zikretmek ticaretten başka sebep olmadığına delâlet etmez. Zira; *istisna-yı munkatı'* olan (الا) (بل) manasınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Birbirinizin malını bigayr-ı hakkın ruhsat-ı şer'iye olmaksızın ekletmeyin, lâkin beyninizde birrıza ticaret suretiyle ekletmeniz helâl olur] demektir ki, helâl olan esbaptan birisi ile intifa etmeniz helâl demektir.

İmam-ı Azam indinde bir mecliste birrıza birşey pazarlık edilip alım ve satım olduktan sonra meclisin ahirine kadar tarafeyn muhayyer olmaz, yani; hıyar-ı meclis yoktur. Çünkü; Cenâb-ı Hak bu âyette terazî-i tarafeynle ticaretin helâl olduğunu beyan buyurdu. Şu halde tarafeynin rızalarıyla hasıl olan ticaretin helâl olduğuna âyet delâlet eder. Zira; meclisin âhirine kadar pazarlığın devamına ve meclisin teferruk edip etmemesinin hillü hurmete bir tesiri olmadığına âyette delâlet vardır. Amma İmam-ı Şaşiî indinde meclisin âhirine kadar tarafeyn muhayyerdir, meclis dağılmadıkça pazarlık bitmiş sayılmaz.

Mü'minlerin din-î vâhid üzere şahs-ı vâhid gibi olduklarına işaret için Vâcip Tealâ «Nefsinizi katletmeyin» buyurmuştur. Halbuki âyetten maksat «bazınız bazınızı katletmeyin» demektir. Şu halde bir mümin, âhar bir mümini katlederse kendi nefsini katletmiş gibi olduğunu beyan buyurmuştur. Zira; umum müminler şahs-ı vahid gibi menafi-i umumiyede müşterek olduklarından içinden birini katletmek şahs-ı vahidin azasından bir uzvunu kesmek gibidir. *Yahut* «Nefsinizi katletmeyin» demek «Nefsinizi tehlikeye ilka etmeyin» demektir. *Yahut* «Katline bâdi olacak ef'ali

irtikâp etmeyin» demek «Nefsinizi tahkir ve terzil edecek sebeb ihtiyar etmeyin» demektir. Çünkü nefsini tahkir ve terzil edecek mevkide bulunmak; nefsini hakikatte katletmektir. *Yahut* hakikaten katilden nehyetmektir. Zira; müminlerden birçok kimseler bazı esbaba mebni kendi nefsini katlettiği görülüyor. Şu halde «Nefsinizi katletmeyin» demek «İntihar etmeyin» demektir. Katil, zina ve riddet gibi nefsinin katlolunmasını icabeden esbabı ihtiyar etmek filhakika nefsini katletmektir. Binaenaleyh; mümin için nefsinin katlini icabeden esbaptan tevakki etmek lâzımdır.

Şu zikrolunan suretlerden herhangisi irtikâp olunursa olunsun, cezası nar-ı Cehennem olduğunu beyanla bu misilli kabayihe cüret edenleri Cenab-ı Hak tehdit buyurmuştur.

(ذلك) nin müşarünileyhi; *batıl olarak gayrın malını ekil veya katl-i nefsetmektir.* Yahut *sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar zikrolunan muharremata işaret olmak* ihtimali dahî vardır.

Âsîlerden intikam almak ve Cehennem'e ithal eylemek kolay olduğunu beyanla Vâcip Tealâ'nın azabından hiçbir kimsenin halâs olamayacağı beyan buyurulmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ahz-ı intikamın kolay olduğunu beyanda lâfza-i celâli izhar; mehabeti tezyid etmek ve asilerin kalplerini korkuyla doldurmak ve isyandan vazgeçirmek içindir.

Hulâsa; bâtıl olarak gayrın malını ekil ve katl-i nefsetmek caiz olmadığı ve ancak ticaret tariki ve tarafeynin rızasıyla olursa ekletmek câiz olduğu ve bir kimse zulmolarak gayrın malını ekil veya gayrı katlederse cezası nar-ı Cehennem'e dahil olmak olacağı ve asilerden ahz-i intikamın Allahü Tealâ üzerine gayet kolay olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ günah işleyenlerin cezasını beyandan sonra günahtan içtinab edenlerin mükâfatını beyanetmek üzere :

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Eğer siz nehyolunduğunuz günahın büyüklerinden kaçarsanız, sizden sudur eden küçük günahlarınızı Biz Azimüşşan setreder ve kerim olan Cennet'e sizi ithal ederiz.]

Yani; eğer siz nehyolunduğunuz şirk ve gayrın hukukuna tecavüz ve katl-i nefis gibi günahların büyüklerinden kaçar ve nefsinizi sakınırsanız biz sizden sudur eden seyyiatınızı mağfiret eder ve sizin defter-i a'malinizden onu siler ve enva-ı ikramımızla dolu olan Cennetimize sizi ithal ederiz.

Beyzavi'nin beyanı veçhile *büyük günah; şâri' tarafından, işleyen kimse üzerine hadd-i şer'i tertip* veyahut *sarahaten tehdid olunan ve hurmeti delil-i kat'i ile bilinen günahlardır.* Resulullah'ın «*Kebair* yedidir : *Allahü Tealâ'ya şirk etmek, bigayr-ı hakkın adam öldürmek, zinâdan berî olan bir hatuna zinâ nispet etmek, yetimin malını ekletmek, muharebeden firar etmek, anaya babaya eza etmek ve ribâ yemektir*» buyurduğu mervidir. İbn-i Abbas Hazretlerinden, günah-ı kebirenin yedi yüze yakın olduğu mervidir. Fakat esas; Hadîs-i Şerîf'te beyan olunduğu veçh üzere yedidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak kebairin adedini beyan buyurmamıştır. Çünkü; eğer kebairin adedini beyan buyurmuş olsaydı şu âyetin muktezası kebairden içtinab edilerek sağâirin kefaret olunacağı bilinir ve küçük günahlara teşvik olurdu. Zira; kebairden ihtiraz edince sağairin zararı olmayacağına âyet delâlet eder. Binaenaleyh; kebairin nelerden ibaret olduğunu beyan buyurmadı ki, her şahıs işleyeceği her günahı kebairden zannıyla terk etsin. Şu halde kebairi beyan etmemek; kullarını maasiden men' için bir lûtf-ü ilâhidir. Kebairden içtinap, sağairin kefaret olmasını icabederse de Cennet'e dahil olmayı icabetmez. Belki Cennet'e dühul; mücerred fazl-ı ilâhi olduğu gibi derecatı-

na nâil olmak da ibadat ve taatladır. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Eğer siz cemi-i vacibatı işler ve cemi-i kebairden nefsinizi sakınırsanız seyyiatınızın bakiyesini biz kefaret eder ve keremle dolu olan Cennetimize sizi ithal ederiz] demektir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın nehyettiği büyük günahlardan nefsini muhafaza eden kimsenin küçük günahlarının kefaret olunacağı ve Cennet'e girip derecata nail olmasına sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ batıl olarak nasın malını ekil ve bigayr-ı hakkın katl-i nefsetmek gibi maasiden nehyettiği gibi bu misilli menhiyatı terketmeyi teshil eden, Allah'ın verdiği kısmete razı olmak olduğunu dahi beyanetmek üzere :

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا
وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın dar-ı dünyada bazınızı bazınız üzerine tafdil buyurduğu mal, mansıp, evlâdü ıyal gibi nimetleri tahassür ve teessüf üzere temenni ve arzu etmeyin, kendi hakkınızda Allah'ın verdiği nimete razı olun. Zira; sizden ricalin kazandıkları amellerinden nasipleri vardır. Ve hatunların kesbettikleri amellerinden nasipleri vardır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'dan nimeti sa'yü amelinizle isteyin, hasetle istemeyin. Allahü Tealâ'nın fazlından ve hazinesinden isteyin, nâsın elinde bulunan nimetlerden istemeyin. Zira; Allahü Tealâ herşeyi bilir.] Ve herkese istihkakına göre ecir verir ve âhirette ameline göre ecir almakta erkek ve kadın cümlesi müsavidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile insanın saadeti üçtür: Birincisi; *saadet-i nefsaniye* ki, kuvve-i itikadiye ve ameliyedir. İkincisi;

saadet-i bedeniye ki, sıhhat ve hüsn-ü cemâl ve uzun ömürdür. Üçüncüsü; *saadet-i hariciye* ki, sâlih ve âbid birçok evlât ve helâlinden birçok emval, kavim ve kabile, ahbap ve yaran, a'vân ve ensar riyaset ve mansıp, sözü nâfiz ve halk arasında mahbup olup zikr-i cemil sahibi olmaktır. Âyet-i celilede Cenab-ı Hakkın nâsın bazısını bazısı üzerine tafdil buyurduğu fezail; saadet-i hariciye kabilindendir. İnsan kendinde olmayan nimtleri âharde gördüğünde eğer o nimetlerin aharden zevalini temenni ederse şu temennisi haset ve haramdır. Zira Allahü Tealâ'nın kuluna ihsanının zevalini istemek; Allahü Tealâ'ya itiraz etmek ve kendinin o nimete daha elyak olduğunu iddia eylemektir. Şu halde haset; neticede el'iyazü 'billâh nur-u imanın zevaline bâdi ve dünyaca ebna-yı cinsine meveddet ve muhabbeti izaleye sebep olur. Kendinde olmayan nimetlerin kendinde olmasını Cenab-ı Hak'tan temenni etmekte beis yoktur ve bu; haset değildir, denilmişse de bazı ulema bu kısmın da câiz olmadığını beyanetmişlerdir. Zira gayırda görüp gıpta ederek istediği nimet; din hususunda onun hakkında mefsedet ve dünya hakkında mazarrat olmak ihtimali olduğundan insan duasında «Ya Rabbi! Filânın evi gibi ev, filânın bağı gibi bağ ve filânın hanı gibi han bana da ver» diyerek dua etmemelidir. Belki «Ya Rabbi! Dinime ve dünyama salih olan nimetlerden bana da ihsan et» diyerek istirhamda bulunmalıdır. Çünkü; Cenab-ı Hak kullarına duayı talim esnasında Kur'ân'da (ربنا آتنا فى الدنيا حسنة وفى الآخرة حسنة) buyurmuştur ki, dünyada ve âhirette hasene talebinde bulunmayı beyanetmiştir. Binaenaleyh; insanın daima hakkında menfaat olacak şeyi istemesi lâzımdır, yoksa aynen filân şeyi istememelidir. Çünkü; aynen istediği o şeyin kendisi hakkında mahz-ı mazarrat olmak ihtimali vardır. Şu halde o şeye nail olmaması kendi hakkında hayırdır. Gayrın elinde olan nimeti arzu etmek; Allah'ın taksimine razı olmamak şaibesini müş'ir olduğundan caiz değildir.

Âyet-i celilenin sebeb-i nüzûlü de gayrın elinde bulunan nimetin aynını ve mislini istemek makbul olmadığına delâlet eder. Çünkü; ezvac-ı mutahherattan Ümmü Seleme (R.A.) «Ya Resulallah! Rical ğazâ eder, biz ğazâ edemeyiz, rical mirastan bizim hissemizin iki mislini alır. Keşke biz de rical olaydık!» deyince bu

âyetin nâzil olduğu Fahr-i Razi ve Beyzavi'nin cümle-i beyanatındandır.

Bu âyetten maksat; şu manâya nazaran *hasetten nehiydir*. İrs hakkında olmak ihtimali de vardır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin (İmam-ı Sudi)'den naklen beyanına nazaran irs hakkında âyet nazil olunca rical «Biz dünyada nisa üzerine tafdil olunduğumuz gibi âhirette dahi tafdil olunacağız» ve kadınlar da «Bizim günahımız ricalin günahının nısfı olacak ve bizim ihtiyacımız ricaldan daha ziyade olduğu halde onlara iki misil verildi. Bizim ve ricalin Rabbimiz birdir ve resulümüz Muhammed (A.S.)'dir. Babamız Âdem, anamız Havva'dır. Neden rical irsten iki alır da biz bir sehim alırız?» demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Şu halde âyet irs hakkındadır. Ve bir kimsenin irsten âharin hissesini taleple kendi hissesinin azlığından bahsetmemesi lâzımdır. Ancak kendi hakkında Vâcip Tealâ'nın taksimine râzı olması lâzımdır.

Âyet; yalnız dünyada rical ve nisvanın kisplerinden nasipleri olduğunu ve nimet-i dünyadan herkesin kendine takdir olunan taksime razı olup hissesine isabet edeni kabulle itirazı terketmek lâzım geldiğini beyan olmak ihtimali olduğu gibi âhirette nasiplerini beyan olmak ihtimali dahi vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir: [Ricalden ve nisvandan her şahıs için tâattan kesbettiği amelinin ecri vardır. Haset sebebiyle nasibini zayi' etmemek lâzım olduğu gibi rical, nisvanın nafaka ve kisvesini ve sair levazımatını kesbedip hukukunu muhafaza ettiğinden âhirette sevap ve hatunun da ırzını muhafazayla zevcine itaat etmek, yemek pişirmek, ekmek yapmak, mesalih-i beyti temşiyet ve zevcin malını muhafaza hususlarında kesbinden ve sa'y-ü amelinden âhirette sevap ve nasip var]. demektir. Âyetten hem dünyaya hem de âhirete müteallik nasip murad olunmakta bir mani olmadığından her iki cihet de murad olunabilir. Binaenaleyh; erkeklerde, kadınlarda dünyada ve âhirette kesbettikleri amellerinden nasipleri vardır.

Hulâsa; kulların bazısını bazısı üzerine tafdilde hasedin câiz olmadığı ve erkek ve kadın herkesin dünyada ve âhirette kendi kisbinden nâsibi olduğu ve Allah'ın fazlından herkesin hakkında

hayır olan şeyi istemesi lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ rical ve nisvandan herbirinin nasibi olduğunu tekid ve herbirinin bir velisi olduğunu beyanetmek üzere :

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Valide ve peder ve sair akrabanın terkettikleri her tereke için biz azimüşşan varisler kıldık ve dahi şol kimselerin metrukâtı için varis kıldık ki, onlara akd-i yemin ve muahede ettiniz. Nasiplerini verin. Nasiplerinden mahrum etmeyin. Zira; Allahü Tealâ herşey üzerine hâzır ve muttali'dir.]

Yani; eslâftan her kimse için biz lutfu keremimiz ve cud-u hikmetimiz iktizası birtakım halefler halkettik. O halefler onların velileri ve varisleri olur. Valide ve pederleri ve sair akrabaları ve beyinlerinde akd-i nikâh ve nikâhın muktezayatından olan mukavele mucibince ezvacın metrukâtın'a veli ve varis olurlar. Hâl böyle olunca irsten hissedar olan her vârisin nasibini veçh-i meşru ve mefruz üzere verin, asla noksan etmeyin. Zira; Allahü Tealâ herşeyi bilir ve taksimatınıza dahi hazır ve nazırdır. Şu halde rical ve nisvandan herbirinin varislerine haklarını verdiğiniz gibi onlar varis olduklarında hisse-i irsiyelerinden hiçbirini mahrum etmeyin. Zira; indallah herkesin hakkı mahfuzdur.

Validan ile akrabunun bu âyette *varis* olmak ihtimaline nazaran *manâ-yı nazım* : [Her şahsın terk ettiği terekesine biz varisler halkettik. O halkettiğimiz varisler pederleri, vâlideleri ve sair akrabaları ki, asabât ve zevil'erham ve ahdü eymanla mukavele edenlerdir. Onların nasiplerini veçh-i meşru üzere verin] demektir.

Validan ile akrabunun *mevrus* olduklarına nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Valide ve peder ve sair akrabanın terkettikleri her tereke için biz varisler halk ettik. Varislerden herbirinin hissesini alâ maferazallah verin] demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *m e v a l i* ile murad; *verese ve bilhassa asabâttır. E y m a n ; yemînin cem'idir. Y e m i n ; sağ el olmak* ihtimali vardır. Çünkü Araplar birşeye ahdü peyman ettiklerinde ahidlerini vefa edeceklerine işaret olmak üzere sağ elleriyle musafaha eder ve pazarlığı onunla bitirirlerdi. Veya *y e m i n* le murad; *hakikatte yemindir.* Çünkü; zaman-ı cahiliyede ve iptida-yı İslâmda iki kimse, beyinlerinde ahdü misak eder ve derlerdi ki «Kanımız kanımızla, canımız canımızla müştermektir. Harbedersek beraber, sulh olursak beraber, birbirimize varis olalım». Bu minval üzere mukavelelerini yeminleriyle tekid ve tevsik ederlerdi. Hattâ, evvel vefat edenin terekesinden sonraya kalan altıda bir hisse-i irsiye alırdı. Bu hâl iptida-yı İslâmda da biraz zaman cari oldu. Badehu (واولى الأرحام بعضهم اولى ببعض) âyet-i celilesi bu hükmü neshetmiştir. Yahut *a k d - i e y m a n e d e n l e r* le murad; *zevcle zevce* ve *a k i d* le murad; *akd-i nikâhtır.* Zira; zevcle zevce beyninde akd-i nikâh sebebiyle tevarüs cereyan eder. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Valide ve peder ve akrabanın ve zevcle zevceden beyinlerinde akd-i nikâh cereyan edenlerin cümlesinin metrukâtı için biz varisler kıldık] demektir.

Hulâsa; rical ve nisvan herkes için varis olduğu, valide ve peder ve sair akrabanın terkettikleri emvalden herkesin hisse-i irsiyeleri verilmek lâzım geldiği ve nikâh ve sair akidlerle varis olanların da irsten nasiplerini vermek vâcip olduğu, zira; Allahü Tealâ'nın ilmi tahtında olduğundan irs hususunda asla hıyanet caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ rical ve nisvanın irsten nasipleri olduğunu beyanettiği gibi, ricalin nasibinin fazla olduğunun hikmetini ve ricalin istihkaklarını dahi beyanetmek üzere :

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَا اَنْفَقُوا
مِنْ اَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Erkekler kadınların mesalihi üzerine kaimlerdir. Sebebi; Allah'ın bazılarını bazıları üzerine tafdil etmesi ve kadınları mallarından infak etmeleridir. Binaenaleyh; saliha olan kadınlar zevcelerine itaat ve zevcinin gaybubetinde Allah'ın hıfzıyla namusunu muhafaza ederler.]

Yani; taife-i rical ukul-ü müstakime ve emzice-i mutedileleriyle nisvanı, Allahü Tealâ'nın beni âdem'in bazısını bazısı üzerine tafdil buyurduğu evsafla ve kendi emvallerinden nisvana infak etmeleriyle muhafaza ederler. Binaenaleyh; nisvandan saliha olanlar zevclerine itaat ve Allahü Tealâ'nın hıfzettiği ahlâk sebebiyle zevclerinin gizli ve aşikâr haklarını hıfzederler ve asla hıyanet etmezler.

Beyzavî'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ ricali nisvan üzere tafdilinin bu âyette *iki sebebini* beyan buyurmuştur: Birincisi; ricale Cenab-ı Hakkın ihsan ettiği *kemal-i akıl, hüsn-ü tedbir ve a'malde ve ibadatta ziyade-i kuvvet gibi mezaya-yı insaniye* — dir ki, bunlar mevhibe-i ilâhiye olup kisbî değillerdir — ile rical, nisvan üzere tafdil olunduklarından nübüvvet, imamet, umur-u âmmeye vilâyet, şaair-i İslâmiyeyi ikamet, mahakimde şehadet, küffar üzere ğazanın ve Cuma, Bayram namazlarının vücubu ve mirasta ziyade sehim almak gibi nisvanın haiz olamadığı şu evsaf-ı âliyeyi rical haiz olmuşlardır. Binaenaleyh; irsten hisseleri de ziyade olmuştur. Ricali nisvan üzere tafdile sebebin ikincisi; *ricalin nisvan üzerine vaki olan in'am ve ihsanlarıdır* ki, bu kısım, ricalin kisbiyle hasıl olur. Nikâhlarında mehir vermek, nafaka ve kisve gibi mühimmatını tesviye etmek, bir hanede ikamet ve iskân eylemek, umur ve hususunu tesviye ve bilumum ihtiyacını temin etmek gibi lûtfu keremiyle hatunu taltif ettiğinden Cenab-ı Hak ricali tafdil buyurmuştur. Binaenaleyh; zevcin bu kadar ikramına

karşı hatunun zevcine itaati vâciptir. Âyetin sebeb-i nüzûlü de bunu icabeder. Çünkü; (Sa'd b. Rebi) haremine bir tokat vurup haremi de Resulullah'a şikâyet eyleyince, Resulullah'ın kısasıyla hükmetmesi üzerine nazil olduğu ve Resulullah'ın da «Allahü Teâlâ bizim hükmümüzün gayrıyı murad etti» buyurup itaatle emrettiği mervidir.

Vâcip Tealâ nisvanı bu âyette *iki kısma* taksim buyurmuştur: Birincisi; *Allah'a ve resulüne mutî'a olup hukuk-u zevciyeyi muhafaza eden saliha hatunlardır* ki, onlar zevcinin huzurunda hukukuna riayet edip ırzını ve emvalini muhafaza ettikleri gibi zevclerinin gıyabında dahi ırzlarını ve mallarını ve sair hıfzolunması lâzım gelen hususatı hıfzederler ve bu hıfzlarının sebebi; Cenab-ı Hak onları muhafazaya muvaffak kılması ve onlar için mehrine ve nafaka ve kisvesine ve onların hıfzına zevclerini memur edip şu vezaifi onlar üzerine vâcip eylemesine binaen hatunlar üzerine de zevcin huzurunda ve gıyabında hıfzı lâzım gelen şeyi hıfzetmek vâcip olmuştur. Resulullah bir hadîsinde «Hatunun hayırlısı kendine nazar ettiğinde sana meserret verir ve emrettiğinde sana itaat eder ve eğer sen ondan kaybolursan seni ve malını hıfzeder» buyurup bu âyeti kıraet buyurduğu mervidir. (الرجال قوامون) *Erkekler kadınların tedibine musallat ve metalibini tesviyeye kaim ve hazır ve işlerini tedbire memurlar* demektir.

***

Vâcip Tealâ hatunun Allah'a ve resulüne ve zevcine itaat eden kısmının ahvalini ve evsafını beyandan sonra naşize olup itaatsizlik eden, ikinci kısmın hallerini beyanetmek üzere :

وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ
فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Şol hatunlar ki, onların isyan etmelerinden ve hukuk-u zevciyeye riayet edememelerinden havf ederseniz eyyühel ezvac! Siz

onlara va'zu nasihat edin, Allah'ın emrini ve nehyini ve hukuk-u ilâhiye ve zevciyenin neden ibaret olduğunu onlara kemâl-i rıfk ve mülâyemetle söyleyin. Memul ki, itaat eder ve isyanı terkederler. Birinci merrede vazifeniz olan va'zı edâ ettikten sonra eğer va'zınızı kabul etmezlerse, onları yataklarında yalnız olarak terkedin ki, onunla terbiye olur ve tarik-i itaate icabetederler. Çünkü; zevcle beytutete ülfet etmiş olan hatunun ülfetini kesmekte tesir olmak memuldür ve eğer yalnız terk edip ülfeti kesmekle müessir olmaz da itaatsizlikte ısrar ederlerse onları haddini tecavüz etmemek şartıyla döğün. Eğer şu beyan olunan va'z ve yatağında yalnız terkeylemek ve darbetmek gibi tedibatla onlar size itaat ederlerse, onlar üzerine eza etmek ve talâk vermek gibi bir yol ve sebep aramayın. Zira; kullarının ahvalini ıslah eden Allahü Tealâ zatında âli ve hükmünde büyüktür.] Çünkü; hükmünde kimse münazaa edemez ve fiilinden mesul değildir.

K a v v a m ; nisvanın umurunu muhafaza ve ihtiyacını def'de kemal-i ihtimamla kâim olan kimselerdir. Bundan evvel beyan olunduğu veçhile akılda, kitabette, kuvvette, ata binmek, kurşun atmak, muharebeye gitmek, ezan ve hutbe okumak, imamet-i kübra ve suğraya ve hudud-u şer'iyede şehadete ehil olmak gibi mezayâ-yı âliyede erkeklerin kadınlar üzerine fazileti olduğundan Cenab-ı Hak ricalin nisvan üzerine kayyim ve muhafız olduğunu beyan buyurmuştur.

Saliha olan hatunların mutî'a olduklarını beyanetmek; surette *ihbarsa da* manâda *hatunlara itaatle emirdir.* Binaenaleyh; «Ey saliha kadınlar! Zevclerinize itaat edin» demektir.

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile, zevcin gıyabında hatunun hukuk-u zevci muhafazası; nefsini zinâdan, zevcinin malını ziya'dan ve hanesini lâyık olmayan şeyden hıfzetmektir. Çünkü; hatunu nikâh eden erkek üzerine hatunun mehrini vermek ve nafaka ve kisvesini temin eylemek ve adaletle emretmek ve ma'rufat dairesinde muamele yapmak suretiyle hukuklarını muhafaza mukabilinde Allahü Tealâ kadınlara da hukuk-u zevci muhafazayı vâcip kılmış ve kemal-i itaatle itaat etmelerini emir buyurmuştur.

N ü ş u z ; Hazin'de ve Taberi'de beyan olunduğu veçhile

hatunun zevcine buğuzla emrine muhalefet ve sözünü dinlememekle zevc üzerine tekebbür etmesidir. Yatağında yalnız terk etmek; konuşmayı terketmeyi dahi mutazammındır. Çünkü; sözü terketmekte tesirin daha ziyade olacağında tereddüt yoktur. Binaenaleyh; kadın itaatsizlikte bulunursa zevc için bir müddet söz söylememek câzidir. Va'zdan, sohbeti terketmekten müteessir olmazsa darbetmek meşrudur. Lâkin darbın kırk değnekten aşağı olması lâzımdır. Müteferrik surette bedenin her tarafına vurulmalıdır ki, helâke müeddi olmasın. Çünkü; Cenab-ı Hak evvelâ vaazla, saniyen ülfeti terkle ve salisen darpla tedibi tertip buyurmasıyla mehma emken tedibin ehaffi ihtiyar olunmasına işaret buyurmuştur. Vâcip Tealâ nisvanın zafiyetinden bilistifade zulme tesaddi eden ezvacı tehdid için kudretinin cemi-i mümkünata nâfiz ve zevcinin zulmünü def'a kadir olamayan nisvanın intikamını zevcinden almaya ve hakkını istifaya kadir olduğuna ve erkeklerin kadınlardan daha âli bir mertebede olmalarına mağrur olmamaları lâzım geldiğine işaret için kendi zatının cümleden âlâ ve herkesten büyük olduğunu tasrih buyurmuştur.

Cenab-ı Hakkın ulüvv-ü kibriyasıyla beraber kullarına kudretinin fevkinde teklif etmediği gibi, ricalin her nekadar ulviyeti varsa da nisvanın kudretlerinin fevkinde teklif etmemek lâzım olduğuna ve kemal-i kudretiyle beraber âsi olan kimse tevbe edince tevbesini kabul edip kusurunu affettiği gibi, itaatsiz olan hatun tevbe edip itaate rücu' ettiğinde kusurunu affetmek lâzım olduğuna işaret buyurmuştur.

Bu âyet-i celilede Vâcip Tealâ rical ile nisvanın derecelerini ve yekdiğerine karşı vazifelerini, ricalin nisvan üzerine fezailini ve ricalin nisvana karşı vermiş olduğu atiyye ve in'am ve ihsana mukabil nisvanın vazifesi itaat olduğunu ve eğer itaat etmezse zevci tarafından üç suretle tedibi lâzım geldiğini ve şu tedibattan birisiyle terbiye kabul eder ve itaate rucu' ederse kusurunu affetmek lâzım olduğunu beyanla, zevcle zevce beyninde esbab-ı istirahati temin ve tarafeyni yekdiğerine karşı tecavüzattan men' buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyet (Muhammed b. Seleme) nin kerimesi ve eşraf-ı ensardan (Sa'd)'in haremi hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; (Sa'd) bir gazap üzerine bir tokat vurunca, haremi döşeğinden imtina' ile beraber Resulullah'a şikâyet etmesi üzerine, Resulullah bir tokata bir tokat kısas olunmasıyla emredince bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ hatunun itaatsizliğinden zevc için vazife; bidayeten nasihat edip nasihat tesir etmediğinde sohbetini terketmek ve eğer sohbetini terketmekten dahi müteessir olmazsa darbetmek olduğunu beyandan sonra darptan da müteessir olmazsa beyinlerinde muhakeme icra etmek lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِه۪ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَا
اِنْ يُر۪يدَٓا اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يمًا خَب۪يرًا ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Eğer zevcle zevce beyninde münazaa cereyan ve husumet temadi eder ve siz de beyinlerindeki muhalefet ve şikaktan havf ederseniz, zevcin akrabasından bir kimse ve zevcenin akrabasından ve emin olacağı mutemed bir kimse gönderin. Sulhe, talâka, bedel-i hul'a ve ıslah-ı beyne onlar hakem tayin olunsun ve taraflarından vekil olsunlar. Eğer o hakemler tarafeyn beynini ıslah murad ederlerse Allahü Tealâ beyinlerini tevfik eder, salâh ve ülfet verir. Eğer sulha razı olurlarsa musalaha olunur ve illâ sulha razı olmazlarsa beyinlerinde akd-i nikâh ref' olunur. Zira; Allahü Tealâ onların hallerini ve beyinlerinde vaki olan nizalarını bilici ve akıbet emirlerinin nereye müncer olacağından haberdar olucudur.]

H a v f ; bu âyette *ilim* manâsınadır. Çünkü; beyinlerinde şikak olduğu malûmdur. O halde «Şu malûm olan şikakın temadisinden havf ederseniz hakem gönderin» demektir. *Ş i k a k ;*

tarafeynin yekdiğerine karşı adavetleridir. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette hitap, hâkimlere olmak ihtimali varsa da ıslahıbeyne muktedir olan her ferde hitap olmak ihtimali ağleptir. Zira havfle hitap; cemi-i mümininе olunca hakem göndermekle hitap; bittabi cemi-i müminınedir. Şu halde bazı ümmete tahsis etmekte bir manâ yoktur. Çünkü; hakem tayini ahad-ı ümmetten bazıları arasında olan zararı def'etmek olup zararı mehma emken def etmekse, muktedir olduğu kadar her ferd üzerine vâciptir.

Zevcle zevce beynini ıslah edecek hakemlerin, tarafeynin akrabasından olmasını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; akrabaları tarafeynin ahvaline vakıf olduklarından ıslahı beyinde tesiri elbette ziyade olur. Zira; akrabadan olunca hakemler tarafeynle tenha görüşerek fikirlerini nikâhı ibka etmek midir, yoksa müfarakat mıdır? Elbette bu cihetlerine daha ziyade vakıf olduklarından mesele kolaylıkla hallolunur.

Tarafeynin hakemleri izin olmayan birşeyi işleseler İmam-ı Azam indinde nâfiz olmaz ve İmam-ı Şafiî'nin bir kavlinde nâfiz olur, diğer bir kavlinde nâfiz olmaz. Meselâ; zevcin hakemi zevcin izni olmaksızın talâk verse ve zevcenin hakemi zevcenin izni olmaksızın bedel-i hul' verse İmam-ı Azam'a göre nâfiz olmaz. Şafiî'nin bir kavline göre nâfiz olur, diğerine göre nâfiz olmaz. Hakemler ıslah murad ederlerse Allahü Teâlâ onların beynini tevfik edip hayra muvaffak olacaklarını beyan buyurmuştur. *Yahut* «Hakemler ıslah murad ederlerse Allahü Teâlâ zevcle zevce beyinlerini tevfik eder, beyinlerinde ülfet ve muhabbet hasıl olur» demektir. *Yahut* zevcle zevce beyinlerinin ıslahını ve hüsn-ü imtizac etmek niyet ederlerse Allahü Teâlâ hakemler beynini tevfik eder, onlar ıslah-ı beynetmeye muvaffak olurlar» demektir. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile lâfz-ı âyet şu ihtimalâta müsait bulunduğundan müfessirin-i kiram beyan olunan ihtimalâtın cümlesini zikretmişlerdir. Binaenaleyh; hakemlerde ıslah için hüsn-ü niyet lâzım olduğu gibi, zevcle zevcede dahi salâh için hüsn-ü niyet lâzımdır. *Beyinlerini tevfik; bir şeyde tarafeynin muvafakatleridir.* Çünkü; *Tevfikin manâ-yı aslisi; iki kimsenin bir işte müsavi olarak muvafakat etmesi* ve *tev-*

fikin manâ-yı şer'isi; Allah'ın esbabı müsebbebata muvafık kılıp, kulunun elinde hayır halk buyurmasıdır.

Zevcle zevceden herbirinin ve hakemlerin tarik-i hakkın hilâfını ihtiyar etmelerinden tehdid ve tahvif için Vâcip Tealâ ahval-i ibada âlim ve âlemde cereyan eden havadisin cümlesinden haberdar olduğunu beyan buyurmuştur.

Hulâsa; zevcle zevce beyninde vaki olan münazaanın zevc tarafından va'zu nasihat etmek veya ülfeti terk eylemek veyahut darbetmek suretiyle önü alınmazsa tarafeynin akrabalarından ıslah-ı beyniçin iki hakem gönderilmek lâzım olduğu ve hakemler yekdiğeriyle ve zevc ve zevce birbirleriyle ıslah-ı beyin murad ederlerse Cenab-ı Hakkın tevfik edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zevcle zevceden herbirini yekdiğeriyle muamele-i haseneye irşad ve beyinlerinde tahaddüs eden husumet ve huşunetin izalesi lâzım olduğunu beyanettiği gibi, insana lâzım olan ahlâk-ı haseneden bazılarını dahi beyanetmek üzere :

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya kalbinizle tevhid ve aza-yı cevarihinizle ibadet ve tâat edin ve eşyadan hiçbir şeyi Allahü Tealâ'ya şerik itikad etmeyin, ibadetinizi Allah'ın rızası için işleyin. Hafi ve celi Allahü Tealâ'ya şirketmekten nefsinizi sakının ve ananıza, babanıza iyilik edin ve onların ihtiyaçlarını def'etmek, dahilî ve haricî hizmetlerini görmek suretiyle onlara ihsan edin ki, onların sizin

üzerinizde olan haklarını ifa etmiş olasınız ve size pederiniz ve vâlideniz tarafından karabet sahiplerine ve yetimlere ve fakru fâka ile zillü meskenet içinde kalmış olan acezeye ve karabet sahibi olan komşuya ve ecanipten olan komşuya ve seninle beraber bulunan refikine ve vatanından uzak düşmüş yolculara ve mülk-ü yeminle malik olduğunuz memlûklerinize ihsan edin ki, ebna-yı cinsinize muktedir olduğunuz kadar muavenet etmiş olasınız ve şu zikrolunanlardan herbirine muavenet ettiğinizde asla tekebbür etmeyin. Zira; Allahü Tealâ, nâs beyninde gerek yürüyüşünde ve gerek sair hususatında tekebbür eden ve hasep ve nesebiyle ve mal ve mansıbıyla ve a'vân ve etba'ıyla iftihar eden kimseleri sevmez ve onların hallerinden razı olmaz.]

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran hukuk-u zevciyeye müteallik ahkâmı beyandan sonra bu âyet; hukukullahı ve hukuk-u ebeveyni ve sair akraba ve komşuların ve malik olduğu bilcümle memlûkün hukukunu beyan için sevk olunmuş bir cümle-i müstakilledir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak zatına ibadetin vâcip ve şirkin, küfrün eşnai olduğunu beyanla beraber ebeveynin evlâd üzerinde hakkı ehemmiyetli olmakla buna riayetin eşedd-i lüzumla lâzım olduğuna işaret için ebeveynin hukukunu kendi hukukuna mukarin olarak beyan buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette *a h l â k - ı h a s e n e* nin *on bir nev'ini* beyan buyurmuştur :

B i r i n c i s i ; Allahü Tealâ'ya ibadettir; İbadetin *tevhid manâsına* olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervi ise de esah olan; *cemi-i a'mal-i kulûba ve ef'al-i cevarihe şâmildir.* Çünkü ibadet; *mücerred Allah'ın emrine binaen memuratı işlemek ve menhiyatı terketmektir.* Şu manâca ibadet; itikadî. amelî, zahirî ve batınî cümle a'male şâmil olduğundan yalnız tevhid manâsına hasrolunmayıp umum-u meşmulâtına tamim etmek evlâdır. Binaenaleyh (واعبدوالله) demek; «Allahü Tealâ'ya her nevi ibadetle ibadet edin» demektir.

İ k i n c i s i ; Allahü Tealâ'ya gerek cemadattan, gerek zevil ervahtan hiçbir şeyi şerik ittihaz etmemektir. Çünkü; Vâcip Tealâ ibadetle emredince, ibadette ihlâsın lüzumuna işaret için

ibadetle emirden sonra şirkten nehyetmiştir. Zira; şirkle amelde ihlâs olmaz.

Ü ç ü n c ü s ü ; ebeveyne itaattir. Ebeveynin hukukunun azametine ve ihsanın vücubuna ve onlara ısyan asla câiz olmadığına işaret için gerek bu âyette ve gerek sair âyât-ı beyyinatta Vâcip Tealâ ebeveynin hukukunu kendi hukukuyla beraber zikretmiştir. *E b e v e y n e i h s a n* la murad; *hizmetlerinde kaim olmak, onlar üzerine şiddetli yüksek sesle konuşmamak, galîz ve katı kelâm etmemek, istedikleri şeylerin husulüne çalışmak, kudreti miktarı onları infak etmek, onlara eza verecek şeyi işlememek, onları şefkat ve merhamet kanatlarıyla esirgemek ve evkat-ı hamse akabinde onlara dua etmektir.*

D ö r d ü n c ü s ü ; akrabaya ihsandır. Çünkü; karabetin en yakını olan peder ve validenin hukukuna riayet lâzım olduğu gibi onlardan sonra gelen karabet sahiplerine riayetin lâzım olduğunu Cenab-ı Hak bu suretle beyan ve sıla-i rahmin vücubuna işaret buyurmuştur.

B e ş i n c i s i ; yetimlere ihsandır. Çünkü; yetimler hal-i sabavetde bulunup mün'im ve müşfikleri olmadığından her veçhile merhamete şayan oldukları cihetle Cenab-ı Hak yetimlere ihsanın lüzumunu beyan buyurmakla ebna-yı cinsi arasında yetimlerin rahatını temin buyurmuştur. *Y e t i m l e r e i h s a n* la murad; *onlara rıfkile muamele, nafaka ve kisvesine muavenet, hin-i icabında mülâyemetle terbiye ve emvali varsa muhafaza etmektir.* Velhasıl yetimlere lüzumu kadar muavenet ve sıyanet etmek vâciptir.

A l t ı n c ı s ı fukaraya ve zuafaya ihsan etmektir. Miskinin her ne kadar malı yoksa da minveçhin kisbe iktidarı olup yetimin asla kudreti olmadığından ihsanın lüzumunu beyanda yetim takdim olunmuştur.

Y e d i n c i s i ; yakın komşuya, s e k i z i n c i ; uzak komşuya riayet eylemektir *Y a k ı n k o m ş u* yla murad; *günde birkaç kere tesadüf olunan ve görülmesi mümkün olandır.* *U z a k komşuyla* murad; *bir iki günde bir defa görülendir.* Ge-

rek uzak ve gerek yakın bilcümle komşulara riayet ve ihsanın vücubunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan ve insanlar ve bilhassa akraba ve komşular beyninde hüsn-ü imtizacı tavsiye ve yekdiğerine muavenetin lüzumunu sarahaten zikrile beni beşer arasında hüsn-ü münasebetin idamesi merzî-i ilâhi olduğunu kullarına talim buyurmuştur. Uzak ve yakın komşuya ihsanla murad; *fakir olursa iğna etmek, ödünç para istemeye gelirse vermek, hayır isabet ederse tebrik ve şer isabet ederse ta'ziye ve maraz isabet ederse iyade* (halini ve hatırını sormak), *vefat ederse cenazesini teşyi etmek, kendi için sevdiği şeyi komşusu için dahi sevmek ve sevmediği şeyi komşusu için de sevmemektir.* Bazıları *k a r a - b e t s a h i b i k o m ş u* yla murad; *akrabadan olan komşu* ve *c a r ı c e m p* ile murad; *ecnebiden olan komşudur* dediler. Beyzavi'nin beyanına nazaran Resulullah komşuyu üçe taksim buyurmuştur: *B i r i n c i s i üç hakka malik olan komşudur* ki, komşuluk hakkı, karabet hakkı ve İslâmiyet hakkıdır. *İ k i n c i s i ; iki hakka mâlik olan komşudur* ki, yalnız hakk-ı civar ve hakk-ı İslâmdır. *Ü ç ü n c ü s ü ; bir hakka malik olan komşudur* ki, yalnız hakk-ı civardır. Yani kâfir olan komşunun İslâm komşusunda hakk-ı civariyeti vardır, başka hakkı yoktur. Binaenaleyh; ölürse cenazesini teşyi etmez.

D o k u z u n c u s u ; kişi musahip olduğu refikine ihsan etmektir. Musahabete gelince: *seferde refik olmak, talim ve taallümde, ahzü i'tada ve sanatta şerik olmak, bir mecliste beraber oturmak* ve hatta *mescitte birbirinin yanında bulunmak ve carı mülâsık olmak* gibi sohbeti icabettiren bir cihetle münasebette bulunmaktır. Cenab-ı Hak insanlara velev az zamanda olsun sohbetin hukukunu unutmamak lâzım olduğunu bu âyetle tavsiye buyurmuştur. Bazıları *s a h i b b i l c e n b* le murad; *kişinin haremidir* zira; insanın haremi daima yanında ve sohbetinde bulunduğundan herhalde hukukuna riayet lâzım olduğunu Vâcip Tealâ beyan buyurmuştur, dediler.

O n u n c u s u ; yolculara ihsan etmektir. Çünkü beldesinden uzak düşen bir kimse ne kadar zengin olsa muavenete elbette muhtaç olur. Cenab-ı Hak insanların yekdiğerine muaveneti

kendi beldeleri ahalisine vâcip kıldığı gibi belde-i uhrâ ahalisine dahi vâcip kılmıştır ki, insanlar kendi beldelerinde birbirlerinden muavenete mazhar oldukları gibi âhir beldede dahi muavenete mazhar olmalarını tavsiye buyurmakla her nerede olurlarsa insanların rahatlarını temin buyurmuş ve muavenet-i içtimaiyenin en esaslı noktalarını beyan etmiştir.

Ekseri memalik-i İslâmiyede ve bilhassa Anadolu köy ve kasabalarında o mahallerin eşraf ve hanedanı tarafından garip yolcuların rahatlarını temin etmek için açılan odalara vürud edecek misafirlerin taamlârını ve sularını ve sair ihtiyaçlarını bilâ bedel defetmek hususunda gösterilmekte olan mihmannüvazlık âdât-ı müstahsenesinin esasını bu âyet-i celile tesis etmiş ve bu misilli hayrata tevessül eden ehl-i İslâm bu gibi emr-i ilâhiye imtisal ile rıza-i Bâriyi tahsil etmek maksad-ı âlisine ittiba eylemiştir. Ancak şimdi genç fikirli ve sivri akıllı bazı insanlar memalik-i İslâmiyenin köy ve kasabalarındaki hanedan ve eşrafı tarafından evamir-i ilâhiyeye imtisalen garip yolcuların hasbeten lillâh it'am ve iskânı hususatı Avrupa'da olmadığından ve hiçbir kimse diğer bir kimseye muavenet etmediğinden bahisle âdât-ı İslâmiye-i müstahseneden olan ulüvv-ü cenabı tahtı'e ederek bu gibi eşraf ve hanedanı ve ebna-yı cinsine muaveneti itiyat eden kimseleri hamakate nispet etmek isterler ve Hz. Halil-ürRahman'ın misafirperverliğini ve Allah'ın bu hususa dair olan evamirini unuturlar da Avrupa firenklerini taklide yeltenirler. Bu makûle adamlara teessüfle mukabeleden başka çare yoktur.

O n b i r i n c i s i ; memlûke muavenet ve ihsan etmektir. Memlûk; gerek insandan abid ve cariye olsun, gerek hayvanattan olsun bunların cümlesine riayet lâzımdır. *M e m l û k e i h s a n ; kudretinin fevkinde teklif etmemek, acıtacak sözler söylememek, hüsn-ü muaşeret etmek, nafaka ve kisvesini ve sair muhtaç olduğu şeyleri vermek ve zillet ve hakaretle kullanmamaktır.*

Bu âyet-i celile insan için vazife-i esasiye olan hukuk-u ilâhiyeye riayet ve nâs'la hüsn-ü muamele ve muavenet esaslarını tesis etmiştir. Çünkü insanlar için vazife-i asliye; *iki kısımdır:*

B i r i n c i s i ; hukukullaha, i k i n c i ; hukuk-u nâs'a riayet etmektir. Âyet her iki ciheti de câmi'dir.

Hulâsa; Allahü Tealâ'ya ibadet edip şirketmemek vâcip ve valideyne ve akraba ve taallükata ve eytam ve mesakîne, yakın ve uzak komşulara, hal-i hazar ve seferde musahabet edilen kimselere, yolculara ve mâlik olduğu memlûklere iyilik etmek ve ezâ etmemek ve muavenette bulunmak ve hukuklarına riayet eylemek lâzım olduğu ve gerek valideyn ve akrabalarına ve gerek komşularına ve gerek refik ve şeriklerine ve bilumum insanlara kibreden kimseye Allah'ın muhabbet etmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mütekebbir olanları sevmediğini beyandan sonra mütekebbir olanların evsafını beyanetmek üzere : :

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar buhlederler ve nâs'a buhulle emrederler ve Allah'ın fazlu kereminden onlara verdiği mallarını saklarlar ve Biz Azimüşşan kâfirler için ihanet edici azap hazırladık.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile indaşşeri' *b u h u l ; itası vâcip olan şeyi men'etmek* ve indelarap *b u h u l ; mücerret ihsanı men'eylemektir.*

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *b u h u l* le murad; *ilimde buhul* olup Yehudun, Resulullah'ın Tevrat'ta zikrolunan evsafını halka talim etmekten men'ettikleri ve nâs'a ketmetmelerini emreyledikleri ve evsaf-ı nebiyi halka bildirmedikleri olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervi ise de esah olan rivayete nazaran buhulle murad; *malda buhuldür.* Zira bu âyetin, malla nâs'a riâyet vâcip olduğunu beyan eden âyetin akabinde zikrolun-

ması; malda buhul olduğuna delâlet eder. Gerek ilimde veya umur-u dinde ve gerek malda buhul cereyan ettiği ve herbirinde buhul mezmum olduğu için cümlesine şâmil olması ve binaenaleyh; ilimde ve umur-u dinde ve malda buhledenler bu âyetle zemmolunmuş olması lâfzın umumuna daha muvafıktır. Şu halde *b u h u l ; şer'an sarf edilmesi lâzım olan herşeyin sarfını men'etmektir.* Malda buhul dahil olduğu gibi ilimde de buhul dahildir. Bu âyette bahîl olan kimseleri Vâcip Tealâ üç şeyle zemmettikten sonra cezalarının Cehennem olacağını beyan buyurmuştur. Bahîlin evsaf-ı zemime-i selâsesi; *bahil olmak; kendileri bahil oldukları gibi başkalarına da buhulle emretmek, Allah'ın verdiği nimetleri ketmeylemek*tir, Allah'ın verdiği nimeti ketmetmek bazı kerre küfre müeddi olur. Meselâ; malını ketimle Allahü Tealâ'dan şikâyet eder ve kaza ve kadere razı olmaz. Binaenaleyh; azab-ı mühinin ve emsali kâfirlere mahsus olduğu tasrih buyurulmuştur. *K â f i r* le murad; *nimete kâfir manâsına olmak* ihtimali olduğu gibi *din ve şeriata kâfir olmak* ihtimali de ağleptir. Nimeti inkâr eden kimsenin kâfir olup, kâfirin'de azab-ı mühine müstehak olacağına işaret için *ismi zâhir* olarak zamir mevziinde *kâfir* lâfzı varid olmuş ve azab-ı mühine istihkakının illeti dahi (الكافرين) lâfzının iştikaakına me'haz olan küfür olduğuna işaret olunmuştur. Çünkü müştak üzerine muallâk olan hüküm; me'haz-i iştikaakın illet olmasına delâlet eder.

Beyzavi'nin beyanına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Yehûd'dan bir taifenin Ensâr'a suret-i zahirede nasihat eder gibi «Malınızı infak etmeyin, fakir olursunuz» demeleridir. Çünkü; Ensâr-ı Kiram Muhacirînin fukarasına infak ve ikram ederek uhuvvet-i İslâmiye tezayüd edip, günden güne şevket-i İslâmiyenin teâlîsini gördükçe Yahûdilerin hasetleri taharrük eder ve Ensâr'dan bazı kimselere «Siz malınızı infak etmeyin, akıbetin ne olacağını bilmiyorsunuz, korkarız ki, sonra fakra düşersiniz» demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. İşte Yahûdilerin kendileri bahil oldukları gibi bazı eshaba da buhulle emrettiklerinden Cehennem azabı onlar için hazırlanmıştır.

Hulâsa; buhleden ve nâs'a buhulle emreden ve Allah'ın ver-

diği nimetleri saklayan ve harekât ve sekenatı küfre müeddi olan kâfir için âhirette ihanet edici azabın hazırlandığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ buhledenlerin ve nâs'a buhulle emir ve fazl-ı ilâhi olan niam-ı ilâhiyeyi inkâr edenlerin hallerini beyanettiği gibi riya olarak malını infak edenlerin hallerini beyanetmek üzere :

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar mallarını nâs'a göstermek üzere riya olarak infak ederler. Ve Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman etmezler. Onların halleri nifak etmeyenlerin hallerinden daha aşağıdır. Bir kimse ki, Şeytan ona karin olursa, karin yönünden o kimse ne kadar çirkin oldu.]

Yani; azab-ı mühin şol kimseler için hazırdır ki, o kimseler mallarını rıza-yı ilâhi için infak etmezler, belki nâs'a riya ve gösteriş için infak ederler. Çünkü; onlar Allah'a ve âhirete iman etmezler ve mukarinleri Şeytan'dır. Bir kimsenin mukarini Şeytan olursa mukarin yönünden o kimse ne kadar çirkin oldu veyahut mukarin yönünden Şeytan ne kadar çirkin oldu?

Beyzavi'nin beyanı veçhile buhulle israfın zemde müsavi olduklarına işaret için Cenab-ı Hak evvelâ buhlü ve arkasından da riyayı zemmeylemiştir. Çünkü; buhledip malını sarf etmemekle malını lâyık olmayan yerlere sarf etmekten ibaret olan israfın fenalıkta ve zemmi celbetmekte beyinlerinde fark yoktur.

K a r î n ; *arkadaş* demektir. Bir kimseye Şeytan arkadaş olursa ne çirkin arkadaş oldu şeytan demek olur. *Ş e y t a n* la murad; Ebussuud Efendinin beyanı veçhile *İblis ve İblis'in etba'ıdır.* Malını rıza-yı Bâri için infak etmeyip nâs'a gösteriş yapmak

ve kendisine «Sahîdir, cömerttir» desinler için infak eden kimselerin şeytan'a refik olduklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; riya gibi mezmum bir fiili onlara şeytan tezyin ederek onları nâlâyık ef'ale sevk eder ve onlar da şeytan'ın sözünü dinlerler.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet; münafıklar hakkında nazil olmuştur. Zira; münafıklar Resulullah'a ve ehl-i imana iyi görünmek için bazı icabeden mahallere infak ederlerdi. Halbuki Allahü Tealâ'ya ve âhirete imanları yoktu. Âhirete imanları olmadığından infaklarıyla asla sevap kasdetmezlerdi. Onlar ve onlara ittiba' eden murailer için Cehennem azabı hazırlandığını Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; bu âyet; bahillerin hallerini beyaneden âyet üzere matuf olduğundan, bahillerin cezaları, Cehennem azabının hazırlanması olduğu gibi murailerin de aynı cezaya müstahak oldukları beyan olunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ iman etmeyenleri tevbih için imanın gayet kolay bir amel olduğunu beyanetmek üzere :

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Onlar Allah'a ve yevm-i âhirete iman etmiş ve Allah'ın verdiği rızıktan infak eylemiş olsalar onlar üzerine ne gibi birşey ârız olur ve ne güçlük görürler ki, imanı terkediyorlar. Halbuki Allahü Tealâ onların hallerini ve cemi-i ef'alini ve kalplerinde olan niyetlerini ve sâir muzmeratını bildiğinden muktezasına göre mücazat eder.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile istidlâl ederek tafsil üzere imanda meşakkat varsa da, iman-ı icmali gayet kolay olduğundan Cenab-ı Hak bu âyette imanın kolay olduğuna işaretle iman etme-

yenleri zemmetmiştir ki, bu kadar kolay birşeye temessük etmekle saadet yolunu aramadıklarından zemme müstahak olmuşlardır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *i n f a k* la murad; *fisebilillâh infaktır.* Çünkü; rıza-yı ilâhinin gayrı infakta mazarrat olup mezmum olduğu âyât-ı sabıkada beyan olunduğu cihetle bu âyette *i n f a k* la murad; fisebilillâh infaktır. Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman eden müminin halü şanı fisebilillâh infak olması dahî infakla muradın fisebilillâh infak olmasına delâlet eder.

Beyzavi'nin beyanı veçhile âyet-i celile münafıkları tevbihtir ve menfaat cihetini bilmedikleri cihetle tekdirdir. Ve imanda kemal-i suhuletle beraber bir zarar olmadığı halde iman etmediklerini inkârdır ki, dâvet olunan imanda zarar olmadığını bilmek lâzım olduğuna ve şer olmadığı gibi, iman ihtiyar olunduğunda birçok fevaidi mutazammin olduğundan şu fevaidi anlamamak insan için âr ve ayıp olduğuna işaret buyurulmak üzere âyetin bidayesinde *istifham-ı inkârî* ile varid olmuştur ki «Ne olurdu, iman ve Allah'ın verdiği rızıktan infak etselerdi, ne gibi mazarrat görürlerdi, imandan ve infaktan kim zarar gördü ki, onlar zarar görecek?» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ imanda suhulet olmakla menafi-i adîdeyi mutazammın olup asla zarar olmadığı için iman etmeyenleri tevbih ettikten sonra imana terğib etmek üzere :

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Kullarının ahvalini bilen ve amelleri üzere mücazat eden Allahü Tealâ zerre miskali hiç kimseye zulmetmez ve amellerinin sevabından asla noksan vermez. Ve eğer o zerre miktar amelleri hasene olursa o haseneyi yedi misline, belki yedi yüze ve belki daha ziyadeye kadar katlar ve kendi ind-i sübhanîsinden büyük ecir verir.]

Tefsir-i Taberi ve Hazin'in beyanları veçhile *z e r r e ; ufacık karınca ve karıncanın yumurtası veyahut güneşin içinde görülen ufacık şeylerdir.* Herhangi manâ murad olunursa olunsun, Allahü Tealâ'nın, hiçbir kuluna az ve çok katiyen zulmetmediğine delâlet eder ve *z e r r e* yle temsil; *gayet azlıktan kinayedir.* Ve hakikatte zerre olmak lâzım değildir.

Fahr-i Razi'nin .beyanı veçhile bu âyet; müminin nardan çıkıp Cennet'e gireceğine delâlet eder. Zira mümin; imanla beraber masiyeti icabı Cehennem'e girdikten sonra Cehennem'den çıkmaksızın orada kalsa imanı mukabili sevaba nail olmadığından Allahü Tealâ zulmetmiş olur. Halbuki Allahü.Tealâ'nın asla zulmetmediğine bu âyet ve zulümden münezzeh olduğuna nusus-u celile-i saire delâlet ettiği gibi mümin bir kimsenin ne kadar âsi olsa dahi Cennet'e gireceğine delâlet eder.

Vâcip Tealâ zulmetmediğini beyandan sonra hasene işleyen kimseye istihkakından ziyade sevap vereceğini vaad ve beyan buyuruyor. Bu ziyadelik; sevabın miktarındadır. Meselâ amelinden on sevaba müstehaksa yirmi, kırk, yüz gibi ve daha ziyade bir adede iblâğla tezyid etmektir, yoksa amel mukabilinde nail olacağı nimet içinde müddetini temdid değildir. Zira; sevabın müddeti gayr-ı mütenahi olduğundan gayr-ı mütenahi olan birşeyi temdid mümkün değildir.

Hasenenin sevabının ne miktar katlanacağını kimse bilmeyip Allahü Tealâ'nın bildiğine işaret için *m u z a a f ;* mutlaka zikrolundu ki, adedine delâlet eder birşey zikrolunmamıştır.

Hasenenin sevabının *m u z a a f* olacağı ile murad; *Cennet'te mev'ud olan lezzet-i cismaniye ve niam-ı ilâhiyedir.* İndi ilâhiden lutfolunacak *e c r - i a z î m* ile murad; *Cenab-ı Hakkın mekândan münezzeh olduğu halde rü'yet esnasında ruha ârız olan muhabbet, marifet, ferah ve sürurdur.*

Şu halde sevabın *m u z a a f* olması; *lezzet-i cismaniyeden ve e c r - i a z î m* ise *lezzet-i ruhaniyeden ibarettir.*

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın hiçbir kimseye zerre miskali zulmetmediği ve kulunun hasenesini ez'âf-ı muzâaf katlamakla saadet-i cismaniyeye ve kendi indinden ecr-i azîm ihsan etmekle de

saadet-i ruhaniyeye isâl edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ hiçbir kimseye zulmolmayacağını ve muhsin olan kimsenin ihsanı üzerine ziyadesiyle sevap vereceğini beyanettiği gibi ihsan-ı ilâhinin rusül-ü kiramın şehadeti üzerine cereyan edeceğini dahi beyanetmek üzere :

فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Ey ümmet-i Muhammed! Siz fevzü necat bulduğunuz şeyle nasıl necat bulmazsınız? Biz her ümmetten bir mürşid-i kâmil resul getirip onlara şehadet ettirdiğimizde ve habibim seni de şu halis kullarımız üzerine şehadet eder olduğun halde getirdiğimizde elbette din-i mübinimize temessük eden ve sana ittiba eden ümmetin fevzü necat bulur. Bizim müminler üzerine seni şehit getirdiğimiz günde kâfirler ve resul-ü mufahhama âsi olanlar kendileriyle beraber toprakla örtülüp üzerleri müsavi olmasını isterler. Ve o günde onların bütün bütün unutulup toprağa karışmaları onlar için arız olan zillü hakaretten hayırlı olduğundan toprak olmasını isterler. Halbuki onlar nefislerine ârız olan hadîsi yani kalplerine giren hiçbir şeyi Allah'tan saklayamazlar. Nerde kaldı ki,, kendilerinden sudur eden a'mal-i zâhireyi saklasınlar, elbette saklayamazlar.] Çünkü; kalbe gizli olarak arız olan havatırı saklayamayınca zahirdeki a'mali saklayamayacakları evleviyetle sâbittir. Zira; hafî ve celî hiçbir şey ilm-i ilâhiden hariç olmaz.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran Resulullah'ın «Benim ümmetim yevm-i kıyamette enbiyay-ı sabıkanın ahkâm-ı şer'iyeyi ümmetlerine tebliğlerine şehadet eder. Ben de ümmetimin şeha-

detleri sadık olup yalan olmadığına şehadet ederim» buyurduğu (İbn-i Mesut) Hazretlerinden mervidir.

Her ümmetin resulü o ümmetin ahvaline ve a'mal-i saliha veya a'mal-i seyyiesine ve itikad-ı sahihine veya itikad-ı fasitlerine şehadet eder. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Şu Yehûd ve Nasara'nın ve müşriklerin resulleri, a'mal-ı faside ve itikad-ı batıllarına şehadet ettiklerinde bunların halleri nice olur? Ve biz seni ümmetinin ümem-i sâlife üzerine şehadetlerinin sıdkına şahid olarak getirdiğimizde ümmetin onların sû-u hallerine şehadet edip, sen de ümmetini tasdik ettiğinde akaid-i faside ve a'mal-i kabiha sahibi olanların halleri nasıl olur ki, o günde kâfirler ve resule asi olanlar arza defn olunup, arz üzerlerine örtülüp, yerle müsavi olmasını ve yok olup gitmesini arzu ederler] veyahut [Ba's olunmamasını ve defnolundukları mahalde kalmasını isterler] veyahut [Hiç ba's olunmayıp toprakla müsavi olmasını isterler] demektir.

İ s y a n la murad; *küfre müeddi olmayan isyandır.* Zira; isyandan murad küfür olsaydı, isyanı küfür üzere atfetmek, birşeyi üzerine atıf kabilinden olacağı cihetle atıfta ve ayrı zikirde fayda olmadığı gibi tekrar olmasını isyanın, küfrün gayrı maâsi olmasına delâlet eder. Şu halde Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kâfirlerin furu-u a'malle mükellef olmaları lâzım gelir. Zira; masiyetleriyle yevm-i kıyamette muahaze olunmamış olsalar küfürlerinden sonra masiyetlerini zikirde bir fayda olmazdı. Halbuki kâfirlerden sonra asiler de zikrolunmuşlardır.

Yevm-i kıyamette kâfirlere ârız olan ahvalin şiddetine ve o ahval-i şedidenin arız olmasına illet; ism-i mevsulun sılası olan küfür ve isyan olduğuna işaret ve zem için ism-i mevsul irad edildiği ve tekzip edenlerin kabahatlerinin ziyadeliğini beyan ve bizim peygamberimizin şanına tazim için risalet unvanıyla irad olunduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü resulün şânı; iman ve itaat olunmak olduğundan resule küfür ve isyan etmek şenaatin büyüğü ve cinayetin en feciidir. Zira; iman yerine küfür ve tâat yerine isyan elbette büyük cinayettir. (ولايكتمون الله حديثا) kelâm-ı lâtifinin makabline mutaasıl olması ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ'ya ve resulüne küfredip isyan edenler yevm-i kıyamette arzu ederler

ki, keşke arza defnolunsalar da emr-i resulullaha ve sıfat-ı peygamberiye ait olan kelâmı saklamamış olsalardı.] Şu halde kitman, evsaf-ı Resulullahı sakladıklarına aittir. Eğer bu kelâm makabline merbut olmazsa o zaman amellerinden hiçbir şeyi saklayamayacaklarını beyandan ibaret olur.

Hulâsa; her ümmetin yevm-i kıyamette bir şehadet eder resulü olacağı ve bizim peygamberimizin de ümmetinin sıdkına şehadet edeceği ve kâfirlerin ve resule âsi olanların o günde yere defnolunup yer üzerlerine örtülüp müsavi olmalarını yani yerin altında kalıp azaptan halâs olmalarını arzu edecekleri ve Allahü Tealâ'dan amellerine dair olan haberleri saklayamayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bundan evvel şirk ve buhul ve riyâdan nehyettiği gibi şirke müeddi olacak ef'alden dahi nehyetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ
وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا

buyuruyor.

[Ey müminler! Sarhoş olduğunuz halde namaza yakın olmayın. Hatta söylediğiniz sözü bilinceye kadar salâtı edaya kıyam etmek sizin için câiz değildir. Zira; imanınızın muktezası Allahü Tealâ'ya münacatınızda âdâba riayet etmeniz lâzımdır ve cünüp olduğunuz halde dahi namaza karip olmayın, cenabetten gusledinceye kadar. Ancak yol üzerinde bulunur, gusletmeye muktedir olmazsanız teyemmümle namazı eda edin.] Zira namaz; vaktin kerameti olduğu cihetle vaktin kerametini zayi' etmemek için yol üzerinde cünüp olan kimsenin teyemmümle namazı edası câizdir.

Bu âyette Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *s a l â t* ile murad; *Salâtın mevzii olan mescit olmak* ihtimaline nazaran «Sarhoş ol-

duğunuz halde mescide yakın olmayın» demektir. Amma *s a l â t* la murad; *namaz* olduğuna nazaran «Sarhoş olduğunuz halde namazı edaya yakın olmayın» demektir. Çünkü; sarhoş olan kimse namazın erkânını eda ve tadil-i erkânında gaflet ve kıraette hatadan hâli olmayacağına binaen Cenab-ı Hak sarhoş halinde namazdan men' buyurmuştur. Zira; sarhoşluk namazda lâzım olan huzu' ve huşu'a ve ferağ-ı hatıra münafidir. Çünkü; namaz insanın halikına karşı aczini müş'ir ve kendisinin zelil ve hakir olduğunu ve cemi-i azasıyla rabbisine ubudiyetini izhar ettiği bir ibadet olduğundan namazda lâyık olan âdâbı yerine getirmeye sarhoşluk mani olduğu cihetle Cenab-ı Hak kullarını nehyetmiştir. Hal-i sekirde namaz kılmaktan nehyettiği gibi hal-i cenabette de namaz kılmaktan nehyeylemiştir. Çünkü cenabet; namazda matlûp olan taharete münafidir. Nehyin devamı; sarhoşluktan ayılıp aklı başına gelerek söylediğini anlayıncaya kadar ve cenabetten ise gusledinceye kadardır. Ancak yol üzerinde müsafir olur, suyu bulamaz veyahut bulur da suyu istimalden aciz olursa teyemmümle namaz kılmasına müsaade-i ilâhiye varid olmuştur.

S a l â t la murad; mescit olduğuna nazaran İmam-ı Şafii bu âyetle istidlâl ederek cünüp olan kimsenin hâl-i cenabetinde mescide girmesini tecviz etmiştir. Lâkin İmam-ı Azam indinde cünübün mescide duhulü câiz değildir. Ancak mescitte su olursa, su almak için veyahut mescidin içinde yol olursa, o yoldan geçmek zaruretine binaen cünübün mescide duhulü câizdir. Şu manâya nazaran Beyzavi'nin beyanı veçhile musalliye lâyık olan; sarhoşluk gibi zihnini meşgul edecek şeylerden ihtiraz ve bedenini ve nefsini telvis edecek cenabet gibi necasetten bedenini tathir etmek vâcip olduğuna âyette delâlet vardır.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Eâzım-ı Ashaptan (Abdurrahman b. Avf) Hazretleri Eshab-ı Resulullah'tan bazılarını, şarap mübah iken davet edip verdiği ziyafette şarap içip sarhoş oldukları bir zamanda akşam namazını edaya kıyam ettiklerinde, imam olan zatın namazda (لااعبد ماتعبدون) yerine (اعبد ماتعبدون) diye okuması üzerine bu âyetin nazil olduğu Hz. Ali (K.V.)'den mervidir. Bun-

dan sonra namaz vaktinin gayrıda şarap içerler ve namaz vaktinde içmezlerdi. Badehu bilküllîye şarap haram kılınmıştır.

Hulâsa; insan ne söylediğini bilir bir halde olmadıkça, sarhoş olarak namaz kılmak câiz olmadığı ve cünüp olarak namaz caiz olmayıp gusletmek lâzım geldiği ve ancak yolcu olursa teyemmümle ifa-yı vazife etmek câiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ sarhoş ve cünüp olduğu halde namaza karip olmaktan nehyettikten sonra hasta, müsafir ve abdestsiz olanlar için teyemmümle eda-yı salâta müsaade-i ilâhiyesini beyanetmek üzere :

وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Eğer siz hasta veya müsaferette olursanız veyahut sizden birisi abdest bozmaktan gelirse veyahut siz hatunları messeder ve cima ederseniz, sizin üzerinize ârız olan hadesi izale edecek suyu bulamazsanız, tayyip ve tahir olan toprağa teyemmüm edin ve o toprakla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin ki, su ile yıkamaya bedel olsun ve teyemmümle eda-yı salât edin. Zira; teyemmümle eda-yı salâtta zarar yoktur. Çünkü; Allahü Tealâ kusurunuzu affedici ve günahlarınızı setredici oldu.]

Bu âyette Fahr-i'Razi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak teyemmüme ihtiyaçta *dört şey* beyan buyurdu: *B i r i n c i s i ; hastalık, i k i n c i s i ; müsaferettir* ki, bunun ikisi insanı teyemmüme mecbur eder. *Ü ç ü n c ü s ü ; tagavvuttan gelmek, d ö r d ü n c ü s ü ; nisvanı messetmek* olup, bu ikisinde suyu bulursa istimâl eder, bulmazsa teyemmüm eder.

Suyu istimalle teşeddüd edecek ve belki helâke müeddi olacak maraza müptelâ olan kimse için teyemmüm edip, teyemmümle eda-yı salât etmek lâzım olduğunu âyet-i celile beyan etmiştir.

Ancak müsafir olan kimsenin gerek seferi uzun olsun, gerek kısa olsun suyu bulamayınca teyemmümle eda-yı salâta cevaz-ı şer'i vardır. Binaenaleyh; suyun bulunduğu mahal ve kendi karyesi velevse az bir mesafede olsun cevaz-ı şer'iye mâni değildir.

Ğ a a i t ; filasıl arzdan rahat olan mahalle itlak olunursa da kaza-yı hacet manâsında istimali şayi olduğundan bu âyette *kaza-yı hacet* manâsınadır. Kaza-yı hacet eden kimse suyu bulamaz veyahut suyu bulur da istimalinden âciz olursa, teyemmümle eda-yı salât eder. *N i s v a n ı l e m s* le murad; İmam-ı Azam indinde *cima'dır.* Zira; cima'ın gayrı lemsetmek tahareti nakzetmez. Amma İmam-ı Şafii indinde *l e m s* le murad; *vücudun birbirine dokunmasıdır.* Şu halde recülün vücudu hatunun vücuduna temas ederse tahareti nakzeder. Binaenaleyh; Şafii indinde suyu bulamadığı surette teyemmüm eder ve o teyemmümle namazını kılar, fevtetmez.

Namazın vakti dahil olup suyu bulamadığından dolayı teyemmüm edince ikinci namazın vakti dahil olduğunda İmam-ı Azam'a göre tekrar suyu aramak lâzım değildir. Toprak mutahherattan olduğu cihetle su bulunmadığı mahalde suyun makamına kaim olduğunu ve suyun vazifesini ifa ettiğini Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuş ve umur-u ibadı teshil ve teysir ettiğine ve ruhsat-ı ilâhiyenin cümlesi aff-ı ilâhi ve gufran-ı sübhani neticesi olduğuna işaret için Vâcip Tealâ âyetin âhirinde (عفو) ve (غفور) olduğunu beyan eylemiştir.

Bu âyet; hal-i marazda ve hal-i seferde cünüp bulunsa veyahut kaza-yı hacetten gelerek abdestsiz olsa veyahut hatuna cima' ettiğinde su bulunmasa teyemmüm suretiyle taharetin cevazını ve teyemmümle eda-yı salât olunacağını ve teyemmüm azasının ellerle yüzlerden ibaret olup teyemmümde başka azayı meshetmek lâzım olmadığını beyanetmiştir.

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile kuva-yı şehevaniye-i behimiyenin istilâ ve galebesiyle vücud-u insaniden meninin hu-

rucuyla mertebe-i imandan uzak olan kuvve-i behimiye muktezasını icra edince kuvve-i müdrikeyi hamil olan azanın her cüz'üne sirayet ettiğinden azanın her cüzüne iras ettiği yorgunluk ve durgunluk kuvve-i müdrikeye, ârız olup kuvve-i âkıleyi dahi faaliyetten men'ettiği cihetle anasırın her ciheti muhtel ve emzice-i insaniye muztarip bir halde bulunduğundan cenabet, sekir gibi kuvve-i âkileyi ihlâl eder. Binaenaleyh; o halde namaza karip olmak câiz olmadığından bütün vücudu atalete sevk eden cenabetten tatahhur-u kâmile lâzım geldiğine ve bu taharetin bütün vücudu istiab eder bir taharet olduğuna ve taharetin bilumum kuvayı, ataletten faaliyete sevkedeceğine işaret olunmuştur.

Hulâsa; bir kimse gerek müsafir ve gerek hasta olsun abdestsiz bulunup suyu bulamadığında veyahut bulup da istimalinden âciz olduğunda tahir toprağa teyemmüm edip, o teyemmümle namazını eda etmek câiz olduğu ve teyemmüm mevzii, elleriyle yüzleri olup, suyun bulunmadığı mahalde toprağın su makamına kaim olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ sûrenin evvelinden buraya kadar bazı ahkâm-ı ilâhiyesini beyandan sonra âdâ-yı dinin bazı hallerini de beyanetmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ
أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ۝ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ نَصِيرًا ۝

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin mi şol kimseleri ki, onlara Tevrat'tan nasip verildi, kendileri ulemadan oldular? Bununla beraber onlar dalâleti ihtiyar ve tarîk-i vazıh olan Kur'ân'ın tarîkinden sizi idlâl etmek murad ederler. Halbuki, Allahü Tealâ sizin düşmanlarınızı sizden ziyade bilir. Binaenaleyh; umurunuzu Allahü Tealâ'ya tefviz ve inayetine iltica ve kudretinden nusret taleb etmek sizin üzerinize vâciptir. Zira; evliyasına veli ve umuruna müte-

velli olup kâim olmak ve dostlarına yardım etmek cihetinden Allahü Tealâ kâfi oldu.] Çünkü; bir kimseye Allahü Tealâ veli ve nasîr olursa ona hiçbir kimse zarar iras edemez ve başka bir yardımcı aramaya ihtiyaç yoktur.

Beyzavi'nin beyanına nazaran (ألم تر) [Sen ehl-i kitab ulemasına nazar etmedin mi?] demektir. *Yahut* [İlmin onlara müntehi olup hallerini görmedin mi?] demektir. *K i t a p* la murad; *Tevrat'tır. K i t a p t a n n a s i p v e r i l e n l e r* le murad; *Yehûdun ulemasıdır.* Ulema-yı Yehûdun ilimlerinin kılletine işaret için (نصيبا) *kıllete* delâlet eden *tenvin*le varid olmuştur. Bu makamda *k i t a p t a n n a s i p v e r i l e n l e r* le murad; *Yehûdun ulemasıdır.* Vâcip Tealâ ulema-yı Yehûdun bu âyette iki sıfatlarını beyan buyurdu: *B i r i n c i s i ; dalâleti ihtiyar etmeleri, i k i n c i s i ; doğru yoldan âharleri idlâl etmeleridir.*

D a l â l e t i i h t i y a r ı yla murad; Fahri Razi'nin beyanı veçhile *Resulullah'ı tekzip edip din-i Yehûd üzere kalmalarıdır.* Çünkü; Tevrat'ı nesheden ve ayn-ı hidayet olan Kur'ân'a ittiba' etmeyip Yehûdiyette ısrar etmeleri ayn-ı dalâlettir.

Yahut *i ş t i r a* ile murad; *Resulullah'ın ba'sından evvel iman edip, kendilerine hasıl olan hidayeti bi'setinden sonra riyasetlerini muhafaza için nübüvvetini inkâr ederek, dalâleti ihtiyar ve hidayeti dalâlete değişmeleridir.*

Yehûdun tarîk-i müstakimden halkı idlâl etmeleriyle murad; *müminleri idlâle yol aramak, birtakım telbisat ve tezviratla zuafayı müminîni iğfal edip İslâmdan çıkarmaya çalışmak ve sair İslâma dahil olacakları men'etmektir.* Filhakika Yehûd kavmi iptida-yı İslâmda Medine etrafında bulundukça bu hususa çok çalışmışlardır.

Vâcip Tealâ ehl-i imanın düşmanlarını bildiğini ve müminlerin velisi ve nasîri kendi olduğunu beyanla ehl-i imana nusret edeceğine ve düşmanlarına kahır ve gazapla intikamını alacağına işaret etmiş ve kâfirleri tehdit buyurmuştur. *V e l â y e t ; birşeyde tasarruf etmek* olup, birşeyde tasarruf etmek nusret etmeyi icabetmediğinden velâyeti zikirden sonra nusreti zikirde tekrar yoktur.

Samiînin kalplerinde tesiri ziyade olmak ve mahabet-i ilâhiyeyi tezyid etmek için (كَفَى بِاللّٰهِ) iki kere zikrolunmuştur ki, «Size Allah'ın velâyeti kâfi ve Allah'ın yardımı kâfi, merak etmeyin» demektir.

Yehûd ulemasının Resulullah'ın risaletini yakinen bildikleri halde dalâleti ihtiyarla sebeb-i necatları olacak hidayeti terketmeleri taaccübe şayan bir hal olduğuna işaret için kelime-i taaccüp olan (أَلَمْ) kelime-i tayyibesiyle varid olmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran, bu âyet Medine'de bulunan Yehûd ulemasından (Rufaa b. Zeyd) ve (Malik b. Dahşem) haklarında nâzil olmuştur. Çünkü; onlar reis-i münafıkîn olan (Abdullah b. Übey) ve etbaının İslâma duhullerine mâni olmak için sa'y ile müminlerin zihinlerini iğfal ve din-i İslâmdan rücu' etmelerine çalıştıklarına binaen onları ve onların mesleklerine ittiba edenleri zemmiçin bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; ulema-yı Yehûdun dalâleti ihtiyar ettikleri ve kendi dalâletleriyle iktifa etmeyip gayrıları idlâle çalıştıkları ve Yehûd ve sair din erbabı, din-i İslâm üzere bulunan ehl-i İslâma düşman oldukları ve düşmandan hazer lâzım olduğu cihetle Yehûdun temellukuna ve gösterdiği dostluğa ehemmiyet vermemek ve aldanmamak lâzım ve Allahü Tealâ'nın, dost ve yardımcı yönünden müminlere kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Yehûdun dalâleti ihtiyar ettiklerini beyandan sonra dalâleti ihtiyarın keyfiyetini beyanetmek üzere :

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ

buyuruyor.

[Şol kimseler Yehûddan ba'zdır ki, onlar Kur'ân'ın evsafını beyan hakkında Tevrat'ta nâzil olan âyetleri Resulullah'ın evsafı-

na ve bisetine ait olan kelimeleri yerlerinden tağyir eder ve Kur'ân'ın cemi-i kütüb-ü semaviyeye muhalif bir kitap olduğunu iddia eder, Tevrat'ı lâfzan ve mânen tebdil ederler ve Resulullah onları imana davet ettiği zamanda «Senin sözünü işittik ve emrine âsi olduk ve sen bizden emr-i din hakkında hiçbir kimseden işitmediğin kelâmı işit ve bize riayet et ki, bizden kelimat-ı şer'iye istifade edesin» derler ve bu sözden ancak lisanlarını dürmek ve sözlerini haktan batıla tahvil etmek ve sebbe müşabih söz söylemek ve ehl-i imanı teveccüh ettikleri tarîk-i haktan çevirmek ve din-i mübine ta'netmek kasdederler.]

وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلٰكِنْ
لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

[Eğer onlar ehl-i hidayetten olsalar ve deselerdi ki, «Ya Resulallah! Senin dâvetini işittik ve emr-i nebevine itaat ettik. Sen vahy-i ilâhiyi işit ve bize de ahkâm-ı ilâhiyeyi işittir ve nazar-ı şefkat ve merhametle bize nazar et ki, hidayetinle biz de ihtida edelim ve irşadınla müsterşid olalım.» Bu sözleriyle Resulullah'ın âtıfet ve merhametine dehalet etmiş olsalardı şu sözleri onlar için hayırlı ve tarîk-i imana adalette ziyade olurdu. Lâkin onların küfürleri sebebiyle Allahü Tealâ onlara lânet etti ve rahmetinden uzak kıldı. Binaenaleyh; onlardan iman eden olmaz, ancak az bir kimseler iman eder.] Nitekim de öyle oldu. Zira; Medine'de (Abdullah b. Selâm) ve etbâından başka Yahûdilerden iman eden olmadı.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kelâmda *kavim* lâfzı mukadderdir. Takdir-i kelâm (من الذين هادوا قوم يحرفون) demektir. Yani: [Şol kimseler Yehûddan bir kavim ki, onlar Tevrat'ın kelimelerini mevzilerinden değiştirirler] demek olur.

Keenne kendilerine «İlim ve kitaptan, nasip verilen kimlerdir» şeklinde varid olan suale «Yehûddan» olmalarıyla ve «Dalâleti ihtiyarlarının keyfiyetinden» suale «Kelimatı mevziinden tahrif etmeleriyle» cevabı verilmiştir. *T a h r i f ; bir kelime-*

nin makamına diğer bir kelime yazılmakla olduğu gibi *te'vilât-ı fasideyle manâsını tağyir etmekle* dahî olur. Zaman-ı saadette birşey sormak için Huzur-u Risalete dahil olup aldıkları cevabı Huzur-u Risaletten çıkarken değiştirdikleri Yehûddan çok kere vaki olduğu mervidir.

Dalâletlerinden *b i r i n c i s i ; kelimat-ı ilâhiyeyi tağyir ve te'vilât-ı fasideyle te'vil etmektir.*

İ k i n c i s i ; Resulullah birşey emrettiğinde zahirde (سمعنا) *deyip batında* (عصينا) veyahut *Resulullah'a alenî muhalefetlerini beyanetmek için açıktan* (سمعنا وعصينا) *demeleridir.*

Ü ç ü n c ü s ü ; (واسمع غير مسمع) *demeleridir.* Çünkü; bu kelimatın medih ve ta'zîm olmak ihtimali olduğu gibi şetim ve zemmolmak ihtimali dahi vardır. Zira; «İşit kelâmımızı bizden, sevmeyeceğin birşeyi işitmez olduğun halde» demek murad ederlerse Resulullah'ı sevmediği kelâmdan sakınmak suretiyle ta'zîm etmiş olurlar ve amma «İşit kelâmı, işitmeyici olduğun halde» veyahut «İşit bizden kelâmı, yani işitmeye şayan olan sözü sen bizden işit. Senden işitilen kelâm makbul ve söylediğin söz işitilmeye şayan olmadığı halde ve sen davet edersin de bizden davetine icabete delâlet eder bir söz işitmediğin halde» demek murad ederlerse bu kelâm Resulullah'ı zem ve Resulullaha şetim olur. Yehûd bu kelâmı Resulullah'ı tahkir ve şetim makamında sevkettiklerinden Cenab-ı Hak onlar için bu kelâmın hayırlı olmadığına işaret buyurmuştur.

D ö r d ü n c ü s ü ; (وراعنا) demeleridir. Çünkü (راعنا) gerçi lisan-ı Arap'ta *bize riayet et* demekse de lisan-ı Yehûdda *istihza ve suhriyette istimal olunur bir kelime olduğundan* Yehûd, makam-ı istihzada istimal etmişlerdir. Manâ-yı Arabîsini murad etseler dahî tahkiri müş'irdir. Zira; «Kulağını bizim sözümüze ver, dinle kelâmımızı, sükût et ve söylediğimizi fehmet» demek olduğundan hakareti müş'irdir. (ليا بألسنتهم) *lisanlarını dürmek ve lisanlarını döndürmek ve lâyık olan kelime yerinde nalâyık kelime istimal etmek ve metheder gibi kelimatı zikirle şetim*

murad etmektir. Bu şetimle muradlarının da dine ta'netmek olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir. Çünkü; onlar «Biz medih suretinde şetmettik. Eğer Muhammed (S.A.) nebi olsaydı, bizim şetmimizi bilirdi» demekle bi'set-i Resulullah'ı ve şeriatını inkâr ederlerdi.

Vâcip Tealâ lisanlarını doğrudan eğriye tahvil etmekle eğdiklerini beyanetmek üzere «Eğer onlar (سمعنا وعصينا) bedelinde (سمعنا واطعنا) demiş olsalar da (سمعنا وعصينا) demeselerdi ve (واسمع غير مسمع) bedelinde (واسمع وانظرنا) deselerdi onlar hakkında indallah hayırlı ve savap olurdu» buyurmuştur.

(قليلا) kavmin sıfatı olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Küfürleri sebebiyle Allahü Tealâ onlara lânet edip, rahmetinden uzak kılınca onlar iman etmez, illâ, azıcık kimseler iman ederler] demektir. Amma (قليلا) imanın sıfatı olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Onlar iman etmezler, illâ iman-ı kalîl ile iman ederler] demektir. Çünkü; onların imanları Tevrat'a ve Hz. Musa'ya olup, sair enbiyaya ve bilhassa bizim peygamberimize iman etmezler, halbuki bu misilli iman muteber değildir. Çünkü imanda muteber olan; cemi-i enbiyaya iman etmektir.

Hulâsa; Yehûd ulemasının Tevrat'ın kelimelerini mahallinden çıkarmak ve manâsını değiştirmekle tahrif ettikleri ve Resulullah'a «Sözünü işittik ve emrine isyan ettik» dedikleri ve «Sen bizden işit din hususunda başkalarından işitmediğin sözü ve bize riayet et» dedikleri ve bundan maksatları; dillerini dürüp bükmek ve dine ta'netmek olduğu ve eğer onlar Resulullah'a «İşittik sözünü ve emrine itaat ettik» demiş olsalardı haklarında hayır olacağı ve lâkin küfürleri sebebiyle Allah'ın onlara lânet eylediği ve binaenaleyh; onlar iman etmeyip ancak kendilerinden az kimselerin iman ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yehûdun enva-ı hiyel ve fesad ve îzâlarını beyandan sonra imanla emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ
وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ
مَفْعُولًا ۝

buyuruyor.

[Ey kendilerine kitap verilen kimseler! Sizinle beraber olan kitabınızı tasdik edici olduğu halde bizim inzal ettiğimiz kitaba iman edin şol zamandan evvel ki, bizler yüzlerinizi yani bilkülliye vücutlarınızı mahvu muzmahil edip sizi arkasın arkaya reddetmezden evvel veyahut ashab-ı sebte lânet ettiğimiz gibi lânet etmezden evvel iman edin ki, imanınızın semeresini göresiniz. Allahü Tealâ'nın emri işlenmiş oldu ki emr-i ilâhi asla geri kalmaz.] Binaenaleyh; bu misilli emre muhalefet edenleri rahmetinden tardettiğini ve uzak kıldığını baîd addetmeyin.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu makamda *k i t a p i ' t a o l u n a n* larla murad; *Tevrat'a tamamıyla âlim olanlardır ki, nübüvvet-i Resulullah'ı lâyıkıyla bilenlerdir.* Onlarla beraber bulunan Tevrat'ı tasdik ederek Vâcip Tealâ'nın inzal buyurduğu şey; *Kur'ân'dır.* Kur'ân'a iman; cemi-i enbiyaya ve kütüb-ü semaviyeye imanı müstelzim olduğundan Kur'ân'a imanla emir; iman edilmesi lâzım olan herşeye imanla emri mutazammındır. Binaenaleyh; «Kur'ân'a iman edin» demek «İman edilmeye lâyık olan herşeye iman edin» demektir.

(طمس); *birşeyi eseri kalmaksızın mahvu izale etmektir.* Bu makamda *v ü c u h u t a m s* le murad; *yüzlerinde olan havassı izale edip suretlerini tağyir etmektir. E d b a r a r e d* le murad; *yüzlerini arkalarına çevirmektir.* Suretlerini tahvil; göz, kulak, burun ve ağız gibi hisse medar olan azalarını izaleyle yüzlerini arkalarına çevirmekte gumum ve humum, hasret ve nedamet fazla olduğundan yevm-i kıyamette bu halin kendilerine arız olacağına işaretle, o gün gelip bu hâl kendilerine arız olmazdan evvel iman etmelerini emir ve tavsiye buyurmuştur ki, yevm-i kıyamette arız olacak ahvalin çare-i halâsı ancak dünyada

iman etmek olduğunu beyanetmiştir. Yahut *t a m s* ile murad; *suretlerinin tağayyürü ve hallerinin tebeddülüdür* ki, ikballerinin idbara, izzetlerinin zillete, devletlerinin sefalete ve servetlerinin fakru fâkaya tahavvül etmesidir. Bu manâca tams; dünyada Yehûda lâhık olmuştur. Çünkü; (Beni Kureyza) Medine tarafından tard ve teb'id olunarak Allahü Tealâ onları Şam'dan geldikleri gibi Şam cihetine kemali zillet ve meskenetle reddetmiştir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ey kendilerine kitap verilen Yehûd! Sizin suretlerinizi tağyir ve bilâd-ı Araptan asarınızı mahvu izale edip de evvelce geldiğiniz Şam cihetine reddetmezden evvel sizinle beraber olan kitabı tasdik eder olduğu halde bizim inzal ettiğimiz Kur'ân'a iman edin ki, enva-ı belâyâdan kurtulup saha-i selâmete çıkasınız] demektir.

A s h a b - ı S e b t le murad; *Yehûddan (İle) ahalisidir* ki, Cumartesi günü balık avlamaktan nehyolundukları halde nehy-i ilâhiyi birtakım tevilâtla tağyir ettiklerinden Cenab-ı Hakkın onların suretlerini maymun suretine tebdil ile rahmetinden teb'id ettiği kimselerdir. Vâcip Tealâ zaman-ı saadette bulunan Yahûdilere «Onlara lânet ettiğimiz gibi size de lânet etmezden evvel iman edin ki, lânetten kurtulasınız» buyurmuştur.

«Allah'ın emri vakidir» demek «Eğer iman etmezseniz size vaki olan emr-i ilâhi ve vaid-i sübhani elbette vaki olur, asla geri kalmaz» demektir.

Tams ve lânet âhirette olacağına nazaran âyette işkâl yoktur. Çünkü, iman etmeyenlere âhirette gazab-ı ilâhinin zuhur edeceği muhakkaktır. Amma dünyada olacağına nazaran Yehûddan iman etmeyenlere bu âyetin nüzûlünden sonra suretlerinin tagayyürü gibi âfât-ı dünyeviye vaki olmadığını beyanla âyete varid olan suale cevap; Beyzavi'nin beyanı veçhile şöyledir: Bu âyetteki tams ve dünyada lânet, Yehûddan hiç kimse iman etmemek şartıyladır. Halbuki (Abdullah b. Selâm) ve ashabının iman etmeleri Yehûddan şu âyette vaad olunan gazab-ı ilâhiyi dünyada refi' ve izale etmiş ve Yahûdiler suretlerinin tağyir olunmasından halâs olmuşlardır. Lâkin esah olan âyetin sırrı dünyada zuhur etmiştir. Çünkü; Medine etrafında bulunan Yahûdiler iman etmediklerinden Allahü Tealâ lânet etti. Bir kısmı kılıçtan geçti, diğer

bir kısmı da geldikleri mahalle arkalarına döndürüldüler. Binaenaleyh; izzetleri zillete ve servetleri fakru ihtiyaca tebeddül ettiği gibi yüzleri de yani göz, kulak ve lisanları da tebeddül etti. Çünkü; kulakları hakkı duymaz ve gözleri görmez ve lisanları söylemez bir hale geldiler. Zira; küfürleri sebebiyle Allah'ın gazabı her taraflarını ihata ettiğinden insan kıyafetinden çıktılar ve akıbet Allah'ın emri yerini buldu.

***

Vâcip Tealâ Yehûdu tehdid edip, tehdidin elbette vâki' olacağını beyandan sonra tams gibi, havassı ifna ve suretlerini tağyir ve tebdil ve lânet gibi ebedî rahmet-i ilâhiyeden baid olmak misilli tehdidat kâfirlere mahsus olup, küfrün gayrı günahlara bu gibi azap olmadığını beyanetmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْمًا عَظٖيمًا ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kendine şirk koşmayı mağfiret etmez ve şirkten maada olan günahları dilediği kimseler için mağfiret eder ve eğer bir kimse Allahü Tealâ'ya şirkederse muhakkak iftira etmiş ve kendisi büyük günah kazanmış olur.]

Yani; kemâl-i azamet ve kibriya ile muttasıf olan Allahü Tealâ kendine şirk edenlerin şirkinin cezasını affetmez. Amma şirkten başka küçük ve büyük günahları dilediği kulları için af ve mağfiret eder. Eğer bir kimse Allahü Tealâ'ya mahlûkatından ay, yıldız, güneş ve taştan ve ağaçtan yapılma putlar gibi birşeyi şerik itikad ederse muhakkak Allahü Tealâ'ya iftira etmiş ve günah-ı azîm işlemiş olur.

Bu âyette *ş i r k* le murad; *mutlaka küfürdür*. Şu halde gerek şirk ve gerek gayrı, hangi nevi küfür olursa olsun tevbe etmedikçe âhirette aff-ı ilâhi taalluk etmeyeceğine ve ancak küfür-

den maada sağair ve kebair günahların kâffesine aff-ı ilâhi taalluk edeceğine âyet delâlet eder. Şu halde mu'tezilenin «Tevbe etmedikçe günah-ı kebîre affolunmaz» dedikleri bu âyetle merduttur. Zira; Cenab-ı Hak şirkten maada günahı dilerse mağfiret edeceğini beyanı tevbeyle takyid etmedi. Cenab-ı Hak bu âyette *m e n h i y a t ı ikiye* taksim buyurdu: *B i r i n c i s i ; şirke asla af taalluk etmeyeceği, i k i n c i s i ; şirkten başka büyük ve küçük bilumum tevbeli ve tevbesiz günahlara affın taalluk edeceğidir* ki, tevbeye mukarin olmayan kebireyi affetmek câiz olduğuna delâlet eder. Ancak affetmek vâcip değildir. Cenab-ı Hak isterse kulunun günahını affeder, doğru Cennet'e götürür, isterse affetmez, günahı miktarı Cehennem'de azab eder, badehu Cennet'e ithal eder.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet Hz. (Vahşi) hakkında nazil olmuştur. Çünkü, (Vahşi) Hz. (Hamza)'yı katledip Mekke'ye avdet edince nedamet eder. Arkadaşlarıyla beraber Resulullah'a yazarlar: «Biz İslâma dahil olacağız. Lâkin Allahü Tealâ'ya şirk ettik ve sair kebairi işledik. Bunlar bizim İslâma duhulümüze mâni olur mu?» diye sual ederler. Bunun üzerine (الامن تاب وامن وعمل صالحاً) âyeti nazil olur. (Vahşi) ve rufekası tekrar yazarlar ve derler ki «Bu şart bizim için gayet müşküldür. Zira; amel-i saliha devam edebileceğimize emin değiliz.» Bunların böyle demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir.

Hulâsa; tevbe olmadıkça şirke aff-ı ilâhi taalluk etmeyeceği ve şirkten maada mâ'siyetlerin cümlesine velevse tevbeye mukarin olmasın, dilerse Cenab-ı Hakkın affedeceği ve şirkin Allahü Tealâ'ya büyük iftira olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ şirkin affolunur günahlardan olmadığını beyan etmesi üzerine Yahûdiler müşrik olmadıklarını iddia ile nefislerini tezkiye edince insanın kendi nefsini tezkiye etmesine itibar olmayıp ancak, Allah'ın tezkiyesine itibar olduğunu beyanetmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ
فَتِيلًا ﴿٤٩﴾ انْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَفَىٰ بِهِ إِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen kendilerini senâ edenleri görmedin mi? Belki dilediği kulunu Allahü Tealâ senâ eder ve nefislerini tezkiye edenler az birşeyle bile zulmolunmazlar. Habibim, bak ki, Allah'a yalan nasıl iftira ederler ve müfterilere iftiraları günah yönünden kâfidir.]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! Şol kimselere nazar edip görmedin mi ki, onlar kendi nefislerini tezkiye ve tathir eder ve lisanlarıyla methettikleri gibi libaslarıyla da tezeyyün ve mübahat ederler. Halbuki abid için nefsini tezkiye etmek lâyık olmaz ve tezkiye etse dahî tezkiyesine itibar yoktur. Belki Allahü Tealâ dilediği kulunu tezkiye eder. Zira; kullarının ahvaline ve esrarına Vâcip Tealâ muttali' olduğundan tezkiye olunacağı tezkiye eder ve tezkiyesi muteberdir. Ve tezkiye olunmayacağı tezkiye etmez, belki zemmeder. Kendi nefislerini tezkiye edenler çekirdek üzerinde bulunan ince ve ufacık bir iplik kadar edna birşeyle zulmolunmazlar. Ancak intikamları, günahları miktarı olur, günahlarını tecavüz etmez. Nazar et, gör ki habibim! Allahü Tealâ'ya yalanı nasıl iftira ediyorlar ve nefislerini, Allah'ın tezkiye ettiğini ve kendileri Allah'ın dostu ve Allah'ın oğulları ve ahbabı olduklarını iddia ederler. Halbuki müfteriye iddiası açık günah olmak yönünden kâfi oldu. İftira, intikam-ı azîmi muciptir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *t e z k i y e ; insanın kendi nefsini methetmesidir. N e f s i n i t e z k i y e e d e n l e r* le murad; *Yehûddur.* Çünkü; Yehûddan bir cemaat çocuklarını Huzur-u Risalete getirdiler ve dediler ki: «Ya Muhammed! Şu çocuklar üzerine günah var mıdır?» Resulullah «Yoktur» buyurunca «Bizler de ancak bu çocuklar gibiyiz. Zira; gündüz işlediğimiz günah gece ve gece işlediğimiz günah gündüz affolunur» dediler. Diğer bir vakit de «Biz Allah'ın oğulları ve ahbabıyız» ve diğer

bir zamanda da «Biz enbiya neslindeniz, Cennet bize mahsustur» diyerek nefislerini tezkiyede mübalağa etmeleri üzerine Allahü Tealâ onların tezkiyelerine itibar olmayıp ancak tezkiye Allah'ın tezkiyesi olduğunu beyanla Yahûdileri bu âyetle red ve müfteri olduklarını beyanla zemmetmiştir.

Bazı enbiyanın ümmetlerine karşı icab-ı maslahata göre kendilerini tezkiyeleri Vâcip Tealâ'nın müsaadesi üzerine olduğundan câizdir. Âhâd-ı ümmet Resulullah'a kıyas olunamazlar. Zira resulün nefsini tezkiyesi; tefahur ve temedduh için değildir, belki Cenab-ı Hakkın vahyiyle o tezkiyenin mutazammın olduğu bir maslahat içindir.

F e t i l ; çekirdek üzerinde bulunan ince bir teldir. Arap indinde *gayet küçük ve hakîr olan şeyde darb-ı meseldir.* Yani; nefislerini tezkiye edenler ancak tezkiyelerinin cezasını görürler. Ve lâkin edna ve hakir olan birşey miktarı bile zulmolunmazlar» demektir.

Allahü Tealâ'ya iftiraları taaccübe şâyân bir hal olduğundan Cenab-ı Hak «Nazar edin, görün ki Allahü Tealâ'ya iftiraya nasıl cüret ediyorlar ve yalan olarak biz Allah'ın oğlu ve ahbabıyız diyorlar» buyurmuştur.

Hulâsa; insanın kendi nefsini tezkiyesi muteber olmayıp mezmum olması ve ancak muteber olan Allahü Tealâ'nın dilediği kulunu tezkiyesi olduğu ve nefsini tezkiye edenlerin kusurları miktarı azap görüp edna birşeyle zulüm olunmayacakları ve insana günah yönünden Allahü Tealâ'ya iftira kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yehûdun bazı mesavisini beyandan sonra bazı âhari beyanetmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ
وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾
أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen nazar edip görmedin mi şol kimseleri ki, onların Tevrat'tan nasip olarak ilim verildi. Ulema-yı Yehûd Tevrat'ı bilirler, putlara ve İblis'e iman ederler ve kâfirlere hitaben «Şu kâfirler Muhammed (S.A.)'e iman eden müminlerden tarîk yönünden daha erşed ve matluba isal etmekte daha doğru ve müstakimdir derler. İşte Tevrat'tan behredar olan ulema-yı Yehûd şol kimseler ki, Allahü Tealâ onlara lânet etti ve rahmet-i ilâhiyesinden uzak kıldı. Bir kimse ki, Allahü Tealâ ona lânet ederse onun için sen elbette bir muîn ve yardımcı bulamazsın.]

Yani; sen şol müsrif ve müfrit ve kendilerine kitaptan nasip verilen kimseleri görmedin mi ki? Onlar asla hayır memul olmayan mahlûklara ve şer gözetilmeyen ve menfaat ve mazarrata muktedir olamayan putlara ve ârâ-yı batıla ve efkâr-ı fasidelerinin ilcaatıyla tuğyanda nihayete varmış olan ve insanı küfre, şirke ve sair günahları irtikâba sevkeden Şeytan'a iman ederler. Eğer bunlar hakikî ehl-i kitap ve ilm-i nâfi' sahibi olsalardı bu misilli ebâtıla iman etmezlerdi. ve nefislerinde bunlar kendi dalâllerine kanaat etmeyerek gayrıları dahî idlâle sa'y ederler ve kâfirlere hitaben «İşte şu kâfirler din ve tarîk yönünden müminlerden daha doğrudur» demekle kâfirleri müminler üzerine tercih ederler ve bundan maksatları; Resulullah'ı istihfaf ve din-i İslâma ta'netmek ve kâfirleri Resulullah'la muharebeye teşvik etmektir. İşte şu evsafla muttasıf olan kefere şol kimselerdir ki, Cenab-ı Hak onlara lânetle izzet, huzurundan tard ve teb'id etti ve enva-ı haybet ve hüsranla müptelâ kıldı. Bir kimseye ki, Allahü Tealâ ona lânet ederse sen onun için elbette bir yardımcı bulamazsın.

Bu âyet-i celile «Puta ibadet, Allahü Tealâ indinde Muhammed (S.A.)'in dâvet ettiği dinden daha ziyade makbuldür» diyen Yahûdiler hakkında nâzil olduğu Fahr-i Razi'nin beyanatı cümlesindendir. *Yahut* Fahr-i Razi, Hâzin, Kazi ve Medarik'in beyanlarına nazaran (Hayy b. Ahtab) ve (Kâ'b b. Eşref) ile maiyetlerinde eşraf-ı Yehûddan yetmiş kişi binitli (süvari) olarak Resulullah'la muharebe etmek için Kureyş'le akd-i mukavele etmek

üzere Mekke'ye giden Yahûdiler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar Kureyş'i Resulullah'la muharebeye teşvik ve onlarla ittifak etmek üzere (Uhud) vakasından sonra Mekke'ye gelip Kureyş'e arz-ı keyfiyet ettiklerinde Kureyş «Siz ehl-i kitapsınız, Muhammed (S.A.) dahi kitaba davet ediyor. Sizin tarafınızdan şu dâvetin bize bir hile olmak ihtimali vardır. Bizim putlarımıza secde ederseniz size inanır, tasdik eder ve mukaveleye girişiriz» demeleri üzerine Yahûdiler Kureyş'i tatmin etmek üzere putlara secde ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyette *Cibt* ve *Tâğut*'a iman ettiklerini beyanla işaret buyurmuştur. Onlar Mekke ahalisini inandırdıktan sonra otuz kişi Kureyş'ten ve otuz kişi Yahûdiden Kâbe'ye yüzlerini, gözlerini sürerek Resulullah'la mukatele edeceklerine ahdü peyman ettiler. Halbuki Yehûdun Resulullah'la muahede ve ittifakları vardı, onu nakızla Kureyş'le muahede ettiler. Bundan sonra (Ebu Süfyan) (Kâ'b b. Eşref)'e «Biz ümmiyiz, sen okur yazarsın, kitaptan malûmatın vardır. Bizim dinimiz mi doğru, Muhammed (S.A.)'in dini mi doğrudur?» dedi. (Kâ'b) haini de cevabında «Sizin dininiz Muhammed (S.A.)'in davet ettiği dinden doğrudur» dediğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

C i b t ve *T â ğ u t* la murad; Fahr-i Razi'nin ve Kazi'nin beyanlarına nazaran *Allah'ın gayrı ibadet olunan mabud-u batıldır.* Yahut *Kureyş'in Yahûdileri secdeye dâvet ettikleri iki putun isimleridir.* Yahut *c i b t ; asla hayır olmayan şey* ve *t â ğ u t ; batıl olan ve insanı tâğî kılan herşeydir.* Yahut *maâsiye dâî olan herşeye* tâğut ıtlak olunur. Yahut *c i b t ; putlar* ve *T â ğ u t ; Şeytan'dır.* Yahut Cibtin *(Hayyu b. Ahtab)* ve Tâğut'un *(Kâ'b b. Eşref)* olması ihtimali vardır. Zira Yehûd; bütün umurlarında bunlara iman ederler ve bunların sözlerinden çıkmazlardı.

Hulâsa; Yahûdilerin batıl olan şeylere ve Şeytan'a iman ettikleri ve müşriklere; «Sizin mesleğiniz müminlerin mesleğinden doğrudur» dedikleri ve onlara Allah'ın lânet ettiği ve Allah'ın lânet ettiği kimseye asla yardımcı bulunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âyet-i sabıkada Yehûdu, hilâfı vâkıı irtikâb edip Cibt ve Tâğut'a ibadet ettiklerini ve şirki imandan daha iyi dediklerini ve taraf-ı ilâhiden lânet olunduklarını beyanla zemmettikten sonra buhul ve hasetle dahî zemmetmek üzere :

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Yoksa Yehûd için mülk ve saltanattan nasip mi var? Onlar için mülkten hiçbir şey yoktur. Eğer onlar için mülk olmuş olsa mutasarrıf olduklarında nâs'a çekirdek üzerinde olan nokta kadar birşey vermezler.]

(أم); *munkatıa* ve *istifham-ı inkârîdir.* Beyzavi'nin beyanı veçhile Yehûdun ileride mülk ve saltanat kendi ellerine geçip Benî İsrail'in saltanatı avdet edeceğine dair olan itikatlarını bu âyetle Cenab-ı Hak red ve inkâr etmiştir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Yehûd için mülkten nasip olmaz. Eğer olsa, muhtaç olan fukaranın iaşesine dair azıcık birşey bile vermezler. Zira; buhlün nihayetine varmışlardır] demek olur.

Vâcip Tealâ bu âyette Yehûdu kemal-i buhulle zemmetmiştir. Zira *n a k î r ; çekirdek üzerinde olan bir noktaya denirse de asla kıymeti olmayan hakir şey için darb-ı meseldir.* Yani; «Eğer Yehûd malik olsalar gayet az ve hakir olan birşeyi bile nâs'a vermezler, men'ederler» demektir. *B u h u l ; insanın kendi nimetini âhardan men'etmesidir.*

Âyet-i sabıkada beyan olunan cehil, buhle sebep olduğundan cehille zemm buhulle zem üzerine takdim olunmuştur.

Hulâsa; Yehûdun mülk ve saltanattan nasipleri olmadığı ve eğer nasipleri olsa nâs'tan azıcık birşeyi bile esirgeyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yehûdu kemal-i buhulle zemmettiği gibi hasetlerini beyanla dahi zemmetmek üzere :

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُم مُّلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُم مَّنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُم مَّن صَدَّ عَنْهُ وَكَفَىٰ
بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[Belki Yehûd taifesi Allah'ın fazlu kereminden nâs'a vermiş olduğu nimetler üzerine nâs'a haset mi ederler? İbrahim (A.S.)'ın evlâdına Tevrat kitabını ve nübüvveti verdiğimiz gibi onlara büyük mülk ve saltanat dahi verdik. Binaenaleyh; onlardan bazıları Muhammed (A.S.)'a iman etti ve bazıları imandan iraz eyledi. İman etmeyip iraz edenlerin azabına ateş yönünden Cehennem kâfi oldu.]

Yani; kendilerinin âbâ' ve ecdadına verilen mülkü ve saltanatı görmezler de nâs'a Allah'ın fazlından verdiği nimetlere haset mi ederler? Hasetleri neticesi bazıları iman etti, bazıları da imandan im'tina' eyledi. İman etmeyenlere Cehennem kâfidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile nâs'a *h a s e t e d e n l e r l e* murad; *Yahûdiler*'dir. *N â s* ile murad; cemaat-i kesirede cem'i mümkün olmayan ahlâkı hamidenin ve hısâl-i memduha-i kesirenin Resulullah'ta içtima ettiğine binaen *Resulullah olmak* ihtimali varsa da *Resulullah ve ashabı murad olunmak* daha evlâdır. Çünkü; nâs lâfz-ı cemi' olduğundan hakiki bir cem'e ıtlak etmek elbette evlâdır.

Allah'ın fazlu kereminden resulüne verdiği nimet; *nübüvvet, mev'ize, ahkâm-ı din ve şeriattır.* Yahûdiler Resulullah'a verilen mansıb-ı nübüvvete ve müminlerin Resulullah'a tebaiyetle imanlarına haset ettiler. Binaenaleyh; Resulullaha ve ashabına çok haset ederlerdi. Kesret-i nimetin hasede sebep olduğunu beyandan sonra hasedi izale edecek şeyleri beyan sadedinde Vâcip Tealâ Âl-i İbrahim'e dahi birçok nimetler verdiğini beyan buyurmuştur. Yani; «İbrahim (A.S.)'ın evlâdından Hz. (Musa), (Davud) ve (Süleyman) (A.S.) gibi birçok zevata biz mülk, nübüvvet, dev-

let ve saltanat verdik. Onların hallerine taaccüp ve haset etmezsiniz de Muhammed (A.S.)'ın haline neden taaccüp ve hased edersiniz?» demektir.

Âl-i İbrahim'e verilen kitap; *zahir-i şeriate ve hikmete ve Allah'ın nebileri beyninde cereyan eden esrara işarettir.* Şu halde kitap ile hikmet; *kemal-i ilim ve mülk-ü azîm ve kemâl-i kuvvet ve kudret olduğundan* Âl-i İbrahim'e insana lâyık olan kemalâtın en nihayesi verildiğini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Kemâl-i ilim ve kemâl-i kudret, enbiya-yı saireye çok görülmeyip baid addedilmeyince Muhammed (A.S.) hakkında da çok görülmeyip baid addedilmemek lâzımdır. Şu halde ey Yehûd cemaati! Muhammed (A.S.)'ın nimetini neden çok görüyorsunuz? Allahü Tealâ'nın Resulüne fazlından vermiş olduğu nübüvvet ki, meratib-i insaniyenin en alâsı ve şevket, kuvvet, â'vân ve ensardır. *H a s e d ; gayrın nimetinin zevalini istemekten* ibaret olduğundan gayrın nimeti ve fazileti ne kadar çok olursa hâsidlerin hasedi dahî o kadar tezayüd eder. Binaenaleyh; günden güne Resulullah'ın kadri arttıkça Yehûdun hasetleri tezayüd etmiştir.

***

Vâcip Tealâ küfredenlere nar-ı Cehennem'in alevi kifayet edeceğini beyanettiği gibi Cehennem'e dahil olup yanacaklarının keyfiyetini dahi beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ
بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar bizim vahdaniyetimize ve nebimizin nübüvvetine delâlet eden âyetlere küfrettiler. Onları yakında biz nar-ı Cehennem'e ithal ederiz. Her ne zaman derileri pişer, yanar ve muzmahil olursa, biz onların derilerini evvelki derilerinin gayrı yeni bir deriye tebdil ederiz ki, onlar azâbı daimi surette tat-

sınlar. Zira; Allahü Tealâ cümle âleme gâlip ve ef'ali hikmete muvafıktır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *Allah'ın zatına, sıfatına, meleklerine, kitaplarına ve resullerine delâlet eden âyetlerin cümlesi;* Âyât-ı İlâhiyede dahildir. Âyetlere küfür; *âyetlerin Âyât-ı İlâhiye olduğunu inkârla olduğu gibi âyetlerden gaflet edip nazar-ı istidlâlle nazar etmemekle* dahi olur. Yahut *âyât-ı ilâhiye olduğunu bilmekle beraber inat ve istikbar ederek inkâr etmek ve âyetlerin te'vilinde şek ve şüphe ilkaa etmekle* dahî küfrederler.

Derilerinin her zaman, nar-ı cahîmde yenileşeceğini beyan; *azabın devamını ve munkatı' olmayacağını beyandan kinayedir.* Derilerin teceddüdüyle insan değişmediğinden, her nekadar derisi teceddüd etse dahi, muazzeb olan insan değişmediği cihetle azap daima âsi olan insanadır. Çünkü; teceddüd eden sıfattır, zat değildir. Derilerin teceddüdü, azabı devam üzere tatmalarına vesile olduğu beyan olundu ki, suret-i daimede azaptan hâli olmayacakları sarahaten beyan olunsun.

Nâr-ı cahîmde ebed-ül âbâd şu zayıf insanın kalması taaccüp olunur ve havsala-i beşerin güç kabul edeceği ahvalden olduğu cihetle Cenab-ı Hak hatıra-i beşere hutur eden şu taaccüp ve ıztırabı def'etmek için kendinin aziz olduğunu, yani cemi-i mümkünata galip ve kâdir olmakla şahs-ı zaîfi nar-ı cahîm içinde ebed-ül âbâd ibkaya muktedir olduğundan, şahsın nar içinde bekaası kudretullaha nispetle ehven olduğu cihetle taaccübe şayan bir hal olmadığını beyan buyurmuştur. Bununla beraber kemâl-i kudret sahibi olduğu gibi merhamet sahibi bir kerîm olduğu suret-i kat'iyede herkesçe malûmdur. Şu halde bir abd-ı âcizi ilelebed yakmaya ihtiyaç ve zaruret olmadığı cihetle «Şan-ı ülûhiyete lâyık olan merhamettir» diyerek hâtıra-i beşere hututuru muhtemel olan şu hatıraya da zat-ı ülûhiyetinin hakîm olduğunu, yani; hikmet-i ilâhiye âsi olan şahs-ı zaîfi yakmak iktiza ettiğini beyan buyurmuştur. Çünkü âlemin intizamı; âsileri tehdidle olup Vâcip Tealâ'dan sadır olan tehdidin tahkike mukarin olması hikmete muvafıktır. Zira; tahkike mukarin olmıyan tehdid yalandır. Vâcip Tealâ'nın kelâmı için yalan olmak muhaldir. Binaenaleyh; Allahü

Tealâ'nın o âsiyi ilel'ebed Cehennem'de yakması hikmete muvafıktır. Eğer Cehennem'le tehdid olmasa âlemde intizam mümkün olamazdı. Çünkü âhiret korkusu olmayınca herkes aklına geleni işler ve insanlar arasında intizam tamamen zâil olurdu.

Bu âyet-i celile haşr-ı cismaniye sarahatle delâlet eder. Zira; yandıkça derinin teceddüd edip yanması, azabın cisme olacağına sarahatle delâlet eder ve cisme azap olunca ruha azap olacağı evleviyetle sabittir. Çünkü; cisme ârız olan elemin ruhu da rencide edeceği şüphesizdir.

Hulâsa; Allah'a ve resulüne iman etmeyenlerin ve âyetlere küfredenlerin elbette Cehennem'e dahil olacakları ve her ne zaman derileri yanarsa derilerinin yeniden iade olunmasıyla azaplarının devam edeceği ve Allahü Tealâ'nın herkese galip bir hakîm olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri Cehennem'e ithal edeceğini beyanla tehdid ettikten sonra, müminleri Cennet'e ithal edeceğini beyanla tebşir etmek üzere:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ'ya ve kitaplarına ve resullerine ve âhirete iman ettiler ve imanlarının muktezası olan amel-i salih işlediler. Biz Azimüşşan yakın vakitte onları altından nehirler cereyan eden cennetlere, ebedî o cennetlerde kalıcı oldukları halde elbette ithal ederiz. Müminler için Cennet'te hayız ve nifas ve sair dünyada tabiatın sevmeyeceği tabiatlardan tâhir ve temiz zevceler vardır. Ve onları Cennet'in gölgesine ithal ederiz ve o gölge gayet medid ve kesif olup asla hararet olmaz ve güneş te'sir etmez mümted bir gölge ki, nimet-i tammeyi ve rahat-ı dâimeyi muciptir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet; imanın amelden gayrı olduğuna delâlet eder. Çünkü; amel imanın aynı olsa, imanı zikirden sonra ameli zikre hacet kalmazdı ve amel de iman üzere atfolunmazdı. Cennet'te güneş olmadığı cihetle gölge olacağı malûm iken gölgeyi zikir; *kemal-i rahattan kinayedir*. Çünkü; Ceziret-ül-Arap gayet hararetli ve Arabistan'da gölge fevkalâde kıymetli ve esbab-ı istirahatten ma'dud olduğu cihetle Cenab-ı Hak Cennet'in kemâl-i rahata mahal olduğunu inde'lArap makbul olan gölgesini zikirle beyan buyurmuştur.

Gölge; insanların rahatına vesile olduğundan padişahlara dahi bir zamanlar (ظل الله فى الارض) denilirdi ki, gûya insanları rahat ettirdiğinden kinayedir. Şu halde (ظليلا) rahatta mübalâğayı beyan için gelmiştir. Yani «Bir gölgedir ki, gölge denmeye şayan» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ve müminlerin bazı ahvalini beyan ettiği gibi bazı tekâlif-i ilâhiyesini de beyan etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلٰٓى أَهْلِهَاۙ وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِۜ إِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهٖۜ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ size emanatı ehline vermekle emreder.] Zira; ehline verilmezse zayi olur. **[Ve nâs beyninde hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder. Zira; Allahü Tealâ ne güzel ahkâmla size vaazeder. Çünkü; cemi-i ahvalinize muttali' olan Allahü Tealâ umum sözlerinizi işitir ve cemi-i â'mal ve ef'alinizi görür.]**

Nisaburi, Hâzin ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile bu âyet, gerek mezahip ve diyanet babından olsun, gerek umur-u dünya ve muamelât babından olsun bilcümle emanatı ehline vermek lâzım olduğunu beyan ediyor ki, emanatı ehline tediye; mutlak zik-

rolunmuştur. Çünkü; *insanın muamelesi; üçe münhasırdır. Birincisi; Vâcip Tealâ ile ikincisi; Allah'ın sair kullariyla, üçüncüsü; insanın kendi nefsiyledir.* Şu muamelenin her üçünde emanete riayet lâzımdır. *Vâcip Tealâ ile muâmele; memuratı işlemek ve menhiyatı terketmek* olduğundan *ibadatın kâffesi emanettir.* Binaenaleyh; bunların cümlesine riayet lâzım olduğu gibi *menhiyatın kâffesi* emanet olduğundan onlardan da içtinab etmekle riayet vâciptir. Kezâlik *azanın küllisi emanettir.* Binaenaleyh; mahulika lehinde istimal etmek vâciptir. Meselâ lisanı; zikirde, tilâvet-i Kur'ân'da, hoş sohbette; nâs'la hüsn-ü muamelede, ukudat-ı şer'iyede ve sair hayır sözlerde istimal ederse, emanete riayet etmiş olur. Lâkin yalan, gıybet, nemime, küfür, bid'at, fuhşiyat ve sair maaside istimal etmek emanete hıyanettir. Binaenaleyh; cezasını herhalde görecektir. Göz, kulak, el, ayak ve aza-yı sairenin cümlesinde de hal böyledir. Çünkü; kâffesi emanetullahtır. Kişi her azasını marzi-i ilâhide istimâl ederse emaneti lâyıkı veçh üzere istimal etmiş olduğu gibi aksi surette hıyanet etmiş olacağı şüphesizdir. Binaenaleyh herbirinden mesuldür.

İnsanın üç muamelesinden ikincisi ebna-yı cinsi olan sair nâs'la muamele olduğu yukarıda söylenmişti. Binaenaleyh; nâs'la muamelenin cümlesinde emanet mevcut olduğundan her muamelede emanete riayet lâzımdır. Meselâ; emanet olarak vaz' olunan eşyayı ehline vermek vâcip olduğu gibi kile ve terazide hakkına razı olup nâs'ın hukukuna tecavüz etmemek ve bir mecliste cereyan eden esrarı o meclisin gayrıda söylememek ve nâs'ın ayıplarını keşfetmemek ve ümeradan reayâya adalet etmek ve ulemadan avam-ı nâs'a mesail-i şer'iyeyi doğru anlatmak ve taassubat-ı batılaya hamletmeyip belki nâs'ın dünyada ve âhirette menfaat görecekleri mesaile irşad etmek ve zevcle zevce beyninde cereyan eden muamelede tarafeyn adalet üzere bulunmak, emanette ve emaneti ehline tediyede dahildir.

Üçüncüsü olan insanın kendi nefsiyle muamelesinde emaneti lâyıkıyla tediye etmesi lâzımdır. Meselâ; insan kendi nefsi için dünyada ve âhirette enfa' ve aslah olan şeyleri ihtiyar etmelidir. Şehevat-ı nefsaniye ve kuvve-i gazabiyesine ittiba ederek âhirette

nefsine mazarrat verecek ef'ali ihtiyar etmek nefsine hıyanettir. İmam-ı Azam indinde emanetin zıyaından ödemek lâzım gelmezse de İmam-ı Şafiî indinde emanetin zıyaında zıman lâzım gelir. Zira; Cenab-ı Hak bu âyette emanatı ehline vermekle emrediyor. Emir; vücup ifade ettiğinden emaneti sahibine vermek vâcip olmakla zayi olduğunda aynını vermek mümkün olamadığından bedelini vermek vâciptir. İmam-ı Azam Hazretlerinin delili ise Resulullah'ın (لاضمان على مؤتمن) kavl-i şerifidir. Yani; emanet kabul eden kimse üzerine ödemek yok demektir. Fakat taaddî olmamak şarttır. Binaenaleyh; taaddî ederse ödemesi vâciptir.

Vâcip Teâlâ emaneti ehline edâ ile emrettikten sonra emanet cümlesinden olan hükümde adaletle hükmetmek lâzım olduğunu beyan etmiştir. Şu halde hâkim olan kimse üzerine adaletle hükmedip tarafeyne meyletmemek vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; halkın hukuku kendilerine tevdi olunduğundan hükümde adalet vâciptir. Binaenaleyh; hâkimlerde üç şey lâzımdır ki, onlar da havâya ittiba etmemek, Allahü Tealâ'dan korkup kuldan korkmamak ve Allahın ahkâmını para mukabilinde heder etmemektir.

Fahr-i Razi'nin İmam-ı Şafiî'den naklen beyanı veçhile; *hâkimlerin* tarafları *beş şeyde* müsavi tutmaları lâzımdır. *Birincisi; tarafeynin hakimin huzuruna birlikte girmesi. İkincisi; huzurunda beraber oturması. Üçüncüsü; beraber teveccüh etmesi. Dördüncüsü; ikisinin kelâmını dinlemesi. Beşincisi; ikisi beraber oldukları halde hükmetmesidir.* Tarafeynden birine dâvâyı kazanacağı ciheti telkin etmemek ve taraflardan birini müsafir etmemek veya ona müsafir olmamak veyahut dâvetlerine icabet eylememek bu âyette emrolunan adaletin levazımındandır.

Vâcip Tealâ emanet sahiplerini ve hakimleri tehdid ve tarîk-i müstakime teşvik etmek üzere âyetin âhirinde işitilmesi mümkün olan şeyleri işitir ve görülmesi mümkün olan şeylerin cümlesini görür olduğunu beyan buyurdu ki, emanetin verilip verilmediğini görür ve hükmün adalete mukarin olup olmadığını işitir olduğunu sarahaten zikretmiştir. Binaenaleyh; her şahıs a'malinde basiret üzere olsun ve Allahü Tealâ'dan saklı bir iş gördüm zannetmesin.

Nisaburi, Medarik, Kazi, Fahr-i Razi, Hâzin'in ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran bu âyet Mekke'nin fetih günü Kâbe'nin hizmetçisi ve anahtarcısı (Osman b. Talha) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; (Osman) fetih günü anahtarı Resulullah'a vermemek üzere Kâbe'nin damına kaçtı. Ve «Resulullah olduğunu bilsem anahtarı veririm, men'etmem, lâkin Resulullah olduğunu bilmiyorum» dediyse de Hz. (Ali) Osman'ın kolunu büktü ve anahtarı alarak Kâbe'nin kapısını açtı ve Resulullah (S.A.) Efendimiz içeriye girerek iki rekât namaz kılıp dışarı çıkınca Hz. (Abbas) anahtarın kendine verilip sikayet-i zemzem ile anahtarcılık vazifelerinin de kendinde içtima etmesini Resulullah'tan istirham etmesi üzerine Cibril-i Emin bu âyetle geldi. Bunun üzerine Resulullah anahtarın (Osman)'a verilmesini ve ona itizar eylemesini Hz. Ali'ye emretti. Hz. Ali miftahı Osman'a verip itizar edince Osman «Cebren miftahı alıp bana eza ettikten sonra itizar mı ediyorsun?» dedi. Ali (R.A.) de «Senin hakkında âyet nazil oldu» deyip bu âyeti okudu ve Osman da bu âyetin nüzûlü üzerine şeref-i İslâmla müşerref olduğu ve Cibril-i Emin'in tekrar gelip anahtarcılık vazifesinin ebeden Osman'ın sülâlesinde kalacağını beyan buyurduğu mervidir. Osman, hicretinde anahtarı biraderi (Şeybe)'ye teslim etmesi üzerine elyevm Kâbe'nin miftahı (Şeybî) ailesindedir.

Hulâsa; emanetin her nev'ini ehline tediye etmek vâcip ve hâkimlerin nâs beyninde hükmünde adalet lâzım ve Allah'ın şu emri vaaz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ hâkimlere adaletle emrettikten sonra ahaliye itaatla emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ
فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Allah'a ve resulüne ve sizden emir sahibi olan emîrinize ve emîrin nasbettiği valilere ve hakimlere itaat edin. Eğer siz bir şeyde niza' ederseniz Allah'ın kitabına ve resulünün şeriatine reddedin. Eğer Allah'a ve yevm-i âhirete iman ederseniz. Allahü Tealâ'nın ahkâmına ve resulünün sünnetine müracaat edin. Şu kitabullaha ve sünnet-i Resulullaha müracaat sizin için hayırlı ve akıbet yönünden gayet güzeldir.]

Ehl-i sünnet indinde *i t a a t ; emre muvafakat ve inkıyad etmektir.* Mutezilenin dedikleri gibi itaat, iradeye muvafakat değildir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet usule müteallik birçok mesail üzerine müştemildir. Zira fukaha indinde usul-ü şeriat *delâil-i din-i mübin olan kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha* üzerine müştemildir. Çünkü Allahü Tealâ'ya itaat: *kitabullaha* ve resulüne itaat; *sünnet-i seniyeye ve ülül'emre itaat; icma-ı ümmete* ve birşeyde niza olunca Allah'a ve resulüne reddetmekle emir; *kıyas-ı fukahaya işarettir.*

Çünkü *ü l ü l e m i r* le murad; *ümmetten ehl-i hıl vel'akittir.* Zira suret-i kat'iyede itaatle emir; ülülemrin bir derece hatadan salim olmasına delâlet eder. Mümkün mertebede hatadan salim ve itaati vâcip olan; bir cemaat-i kübradan mürekkep heyettir. Çünkü ecille-i ümmetin ittifak ettikleri mesailin elbette hatadan salim olması ağleb-i ihtimaldir.

Yahut *ü l ü l ' e m i r* le murad; *hulefa-yı raşidin veya ümera-yı askeriye veya sadr-ı millette bulunan zevat-ı kiramdır.* Zira; bu gibi re's-i kârda bulunan zevatın emirleri nâfiz ve reâyanın umuru onlara mevdu' olmakla ülül'emirle muradın *reis-i hükümet olması* evlâdır. Çünkü; âyetin evveli ve âhiri bunun böyle olmasına delâlet ettiği gibi Resulullah da ümeraya itaate kemâl-i ehemmiyetle terğib etmiştir.

Yahut *ü l ü l ' e m i r* le murad; *ulemadır.* Çünkü ulema; erbab-ı şeriat olduklarından reis-i hükümetin bile umur-u dinde ulemaya itaati vâciptir.

Âyette *birşeyde niza' ederseniz o şeyi Allah'a ve resulüne reddedin kelâmı; k ı y a s - ı f u k a h a* ya işarettir. Niza olunan

mesele kitabullahta, sünnet-i Resulullahta ve icmâ-ı ümmette sarahaten mezkûr olsa nizaa ve ihtilâfa hacet messetmeksizin onlara itaat vâcip olacağı cihetle ihtilâf olunan mesailin edille-i selâsede sarahaten ahkâmı mezkûr olmayan mesail olması zahirdir. Şu halde «İhtilâf olunca reddedin» demek "Nusus-u Kurâ'n'da ve Hadiste sarahaten ahkâmı mezkûr olmayan havadis ve vakayii ve mesailin hükmünü müşabehet ve mümaselet tarikiyle ahkâmı sarahaten beyan olunan vakayiin hükmüne reddedin ve mensus olanlara kıyasla gayrı mensusun ahkâmını istinbat edin" demektir. Binaenaleyh bu âyet; edille-i şer'iye-i erbaanın cümlesine temessükün vücubuna delâlet eder. Yani; kitaba ve sünnete ve icma-ı ümmete ittiba vâcip olduğu gibi kıyas-ı fukahaya dahî ittiba vâciptir. Şu kadar ki, kitabullahın ve sünnet-i Resulullah'ın kıyas üzerine mukaddem olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü; kitapta ve sünnette mezkûr olan mesailde kıyasa itibar yoktur. Zira kıyas; kitaba ve sünnete mukabil ve muarız olamaz, hatta icma-ı ümmet dahi kıyastan mukaddemdir.

Şu edille-i erbaanın gayrıya temessük câiz olmadığına bu âyet delâlet eder. Çünkü; Vâcip Tealâ bu âyette vakayii; *iki kısım kıldı: B i r i n c i s i ; kitap ve sünnet ve icma-ı ümmette hükmü mensus olandır.* Bu kısımla derhal itaat vâcip olup niza ve tereddüd câiz değildir. *İ k i n c i s i ; şu edille-i selâsede sarahaten hükmü zikrolunmayıp içtihada muhtaç olandır* ki, bu kısımda, müşabehet ve mümaselet noktasından hükmü sarahaten mezkûr olanlar içinden emsalini arayıp kıyasla hükmünü istinbat etmektir. Eğer bunların haricinde bir tarîk olsa Kur'ân'da beyan olunurdu, halbuki beyan olunmadı. «Beyan olunacak mevkide sükût, hasır ifade eder» kaidesine tevfiken şu beyan olunanların haricinde temessük edecek bir delil olmadığına delâlet ettiği gibi edille-i erbaaya itaatin vâcip olduğuna dahi delâlet eder. Zira emirler; *vücup ifade eder.* Binaenaleyh; edille-i erbaaya itaati terk, vücubu terk olduğundan Allahü Tealâ'ya isyandır. Bu âyette emrin vücup için olduğuna delil; Cenab-ı Hakkın itaati imana talik etmesidir. Yani; «Eğer Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete imanınız varsa itaat edin» demek «İtaat etmemek imanınızı ihlâl eder» demektir.

Umur-u dinde muteber olan *i c m a ’* ile murad; *mümin-lerin icma’ıdır.* Zira; Cenab-ı Hak müminlere hitabından sonra ic-maa itaatin vücubuna işaret etmiştir.

Tefsir-i Hâzin’de beyan olunduğuna nazaran âyet: (Halid b. Velid) Hazretleri hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; Resulullah, Hz. Halid’i bir kıt’a-i askeriyeyle bir kabile üzerine gönderdi ve askerin içinde (Ammar b. Yasir) de vardı. Kabileye yakın var-dıklarında kabile halkı firar etti. Yalnız bir recül Ammar’a geldi, İslâm oldu ve Ammar ona aman verdi. (Halid) (R.A.) o recülün malını aldı. Ammar «Ben ona aman verdim, malını niçin alırsın?» dedi. Halid «Ben emirim, istediğimi işlerim. Sen bana itiraz ede-mezsin. Zira; itaatin vâciptir, dedi. Bu minval üzere niza’dan son-ra avdet ettiler; ve Risaletmeab Efendimize arz-ı keyfiyet edilin-ce Resulullah’ın «Ammar’ın amanı caiz olduğunu ve emire muha-lefetin câiz olmadığını» beyan buyurması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; Allahü Tealâ’nın kitabına ve Resulullah’ın sünnetine alelıtlak ve ülül’emre hakka mukarin olduğu surette itaatın vâcip olduğu ve bir meselede ihtilâf olunup onun hükmü Kur’ân’da ve Hadîste sarahaten bulunmadığı surette kitapta ve hadîste hükmü beyan olunan vakayi içinde emsal aranıp kıyas tarikiyle hükmü-nü istimbat etmek lâzım ve kitabullaha ve sünnet-i Resulullah’a reddetmek imanın muktezası olduğu ve şu reddetmek insanlar için hayırlı ve akıbet cihetinden gayet güzel olduğu bu âyetten müste-fad olan feyaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Allah’a ve resulüne itaatın vâcip olduğunu beyan ettiği gibi resulüne itaat etmeyip hükmüne razı olmayan müna-fıkların hallerini dahî beyanetmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin ve nazar etmedin mi şol kimselere ki, onlar sana inzal olunan Kur'ân'a ve senden evvel enbiya biraderlerine inzal olunan kütüb-ü semaviyeye iman ettiklerini zu'mederler. Halbuki onlar vakayî ve mühimmatta Tâğut'a müracaat etmek murad ederler. Tâğut'a müracaat ise imanın muktezasının hilâfına olduğu gibi kendi iddialarına dahi mübayindir. Halbuki muhakkak onlar Tâğut'a küfretmekle emrolundular ve Şeytan onları haktan gayet uzak bir dalâlle idlâl etmek ister.]

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *hitap; Resulullah'adır. İstifham; Resulullah'ı ve sair işitenleri taaccübe sevk içindir. İman ettiklerini zu'm eden kimseler* le murad; *münafıklardır.* Münafıkların gerek Kur'ân'a ve gerek Kur'ân'dan evvel nazil olan kitaplara iman ettiklerini iddialarıyla Resulullah'ın hükmüne razı olmamak beyninde mübayenet-i kâmile olduğundan halleri taaccübe şayan ve tevbih ve tekdire lâyık olduğuna işaret için *taaccübe ve tevbihe* delâlet eden *istifham* ile varid olmuştur.

«Münafıklar iman ettiklerini zu'm ederler de bu zu'mlarına muhalif ne gibi şeylerle meşgul olurlar?» şeklinde varid olan suale cevap olarak «Vukuat ve havadiste Tâğut'a müracaat etmek isteyip Resulullah'ın hükmüne razı olmadıkları» beyan olunmuştur. *Tâğut* la murad; *idlal etmek şanından olan her âsi ve tâği* olmak ihtimali varsa da bu âyette *Yehûddan (Kâb b. Eşref) olmak ihtimali galiptir.*

Çünkü; Fahr-i Razi, Kazi, Hâzin'in ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Bir Yahûdi ile bir münafık beyninde vâki olan münazaa üzerine Yahûdi Huzur-u Resulullah'ta ve münafık da Yehûd ulemasından (Kâ'b b. Eşref) huzurunda muhâkeme olunmak istedi. Yehûd Huzur-u Risalette muhakeme olunmasına ısrar etmekle, beraberce Huzur-u Risalette muhakeme oldular ve dâvâyı Yahûdi kazanıp Huzur-u Risaletten taşra çıktıkları zaman münafık hükm-ü Resulullah'a razı olmadığından Hz. Ömer'e gittiler. Yahûdi Hz. Ömer'e »Rasulullah'ın hükmedip fakat münafıkın bu hükme razı olmadığını» beyan eylemesi üzerine Hz. Ömer münafıkı kılıcıyla katletti ve «Resulul-

lah'ın hükmüne razı olmayan kimsenin hükmü budur» dedi. Münafıkın ehlü ıyali ve taraftarânı Hz. Ömer'den Resulullah'a şikâyet ettiler. Resulullah da Hz. Ömer'den keyfiyeti sual etti. Hz. Ömer (R.A.) «Hükm-ü Resulullah'a razı olmadığından katlettiğini» beyanetmesi üzerine derhal bu âyetle Cibril'in geldiği ve Hz. Ömer'e *Fâruk* unvanını verdiği ve hakla batıl beynini tefrik ettiğini beyan buyurduğu ve Resulullah (S.A.) Efendimizin Hz. Ömer'e «Sen Fâruksun» dediği mervidir. Bu rivayete nazaran *T â ğ u t* la murad; münafıkın, huzurunda muhakeme olmak istediği kimsenin (Kâ'b b. Eşref) olması muhtemeldir.

M ü n a f ı k la murad; *Yehûddan bir münafık olmasına âyette delâlet vardır.* Çünkü; Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel nâzil olan kitaplara iman ettiğini zu'metmek ehl-i kitaptan münafık olmasını icabeder. Zira; Araptan olan münafıkın Kur'ân'dan evvelki kitaplara imanları yoktu.

Tâğut'a küfretmekle emrolunduklarını beyan; Tâğut'a iman ve Hz. Peygamber'e küfretmek olduğunu beyan eylemektir. Şu halde Allah'ın kitabının ve Resulullah'ın şeriatinin haricinde birşeyin hükmüne razı olmak küfür olduğuna âyet delâlet eder. Binaenaleyh; evamir-i ilâhiye ve peygamberiyeden birşeyi reddetmek gerek şek ve gerekse temerrüd ve inad ederek reddetsin İslâmdan hariçtir. Hatta Ebubekir (R.A.) zamanında zekâtı men'edenlerin mürted ve katlinin helâl ve evlâdü ıyallerinin esir olmasının cevazıyla Ashab-ı Kiram hükmetmişlerdi. Şeytan'ın onları haktan gayet uzak delâletle idlâl ettiği, yani yoldan çıkardığı beyan olundu ki, bu da taaccübe şayandır. Zira; dalâllerini murad eden Şeytan'a ittiba edip de salah ve hidayetlerini murad eden Resulullah'a ittiba etmeyerek i'raz etmek taaccübe şayan halât-ı garibeden olduğuna işaret için Tâğut'a müracaat ettiklerini beyan üzere matuf olarak varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ münafıkların Tâğut'a müracaata rağbetlerini beyan ettiği gibi Resulullah'a müracaattan nefretlerini dahî beyanla hallerinin taaccübe şayan olduğunu bir kat daha te'kid etmek üzere :

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ الْمُنَافِق۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوداًۚ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Münafıklara «Allah'ın inzal ettiği kitaba ve resulünün huzuruna gelin, vaki olan nizaı onların huzurunda hallü fasledelim, denildiğinde sen münafıkları görürsün ki, onlar senden bir irazla iraz ederler ve o irazları kemâl-i kasavet ve inattan ileri gelmiş ve gaflet neticesi bir iraz olduğunu görür ve bilirsin.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile, münafıkların Resulullah'ın hükmünden irazlarının sebebi; kendilerinin zâlim olup Resulullah'ın rüşvet kabul etmeyerek doğru hükmedeceğini bildikleri içindir. Çünkü; hâin olan daima haktan korkar ve hakkı iptal edecek kimseleri arar, bulur. Bu âyette zamir mevkiinde ism-i zahir olarak münafıkları zikretmek; nifaklarını tescil ve zem için olduğu ve Resulullah'ın hükmünden kaçmalarının sebebi; nifakları olduğunu beyan için olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü; (رَاَيْتَ الْمُنَافِق۪ينَ) bedelinde (رَاَيْتَهُمْ) denilse olabilirdi, fakat bu manâyı ifâde edemezdi.

Hulâsa; münafıklar Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel nâzil olan kitaplara iman ettiklerini zu'mlarıyla beraber Resulullah'ın hükmüne razı olmadıkları, idlâl ve ifsadlarını murad eden Tâğut'un muhakemesine razı oldukları taaccübe şayan bir hâl olduğu ve halbuki Tâğut'a küfretmekle memur oldukları ve şeytan onların idlâlini murad ettiği ve onlara «Gelin Allah'ın kitabına ve resulüne muhakeme olalım» denildiğinde onların Resulullah'tan şiddetle kaçtıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların Resulullah'tan iraz ettiklerini beyan ettiği gibi sahtekârlık ve yalancılıkla Resulullah'a geldiklerini beyanetmek üzere :

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاؤُكَ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾ أُولٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللّٰهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[O münafıkların kendi kesb-i yedleri olan maâsi ve Tâğut'a muhakemeye gitmek murad etmeleri sebebiyle kendilerine katil gibi bir musibet isabet edince onların halleri ne oluyor ki, musibetin isabetinden sonra Allahü Tealâ'ya yemin eder oldukları halde sana geldiler ve makam-ı itizarda sana dediler ki «Bizim sahibimizin Hz. Ömer'e gitmesi senin hükmüne razı olmadığından değildir. Zira; biz başkasına muhakemeye gitmekle sana muhalefet kasdetmedik. İllâ Allah'tan hayır ve müminlere ihsan ve hasımlar beynini tevfik etmek ve hüsn-ü suretle dâvâlarının faslolunmasını kasdettik, maksadımız kötülük değildir» demekle itizar ederler. İşte şu yalan olarak yemin edenler şol kimseler ki, Allahü Tealâ onların kalplerinde olan şikak ve nifakı ve resulüne olan adavetlerini bilir. Şu halde onların makam-ı itizarda serdettikleri kelâmları doğru değildir. Binaenaleyh; sen onlardan iraz et, kelâmlarına iltifat etme ve mertebe-i nübüvvetin iktizası sen onlara vaazu nasihat et, tenha ve kendi nefislerinde hâli kaldıkları vakitte de kalplerini yumuşatacak ve fıtrat-ı asliyelerini tahrik edecek talâkat ve belâgatli sözler söyle ki, imanlarına vesile olsun.]

Fahr-i Razi'nin İmam-ı Züc'ac'tan nakline nazaran *münafıklara isabet eden musibetler* le murad; *Hz. Ömer'in hükm-ü Resulullah'a razı olmayan münafığı katletmesidir.* Çünkü; Hz. Ömer katledince münafığın evlâd ve etbaı makam-ı itizarda Huzur-u Risalet'e geldiler ve «Maksatları, ıslah, hayır ve telif-i beynolduğunu ve mefsedet olmadığını ve maktulün diyetini Hz. Ömer'in vermesi lâzım geldiğini» beyanettiler. Cenab-ı Hak da bunlara «Ne oluyor ki, muhakemeden iraz ve hükmüne râzı olmazlarken musibet isabet edince sana geliyorlar» buyurmuştur.

İ h s a n la muradları; *hasmı tatyip ve ihtilâfın devamını arzu ettiklerini beyandır.* Ve Resulullah'a Cenab-ı Hak iraz etmesini emir buyurdu ki «İtizarlarını kabul etme, ayıplarını yüzlerine vurma, şerleri tezayüd etmesin» demektir. Çünkü bir kimsenin kabahatini yüzüne söylemek; cüretini arttırmaktır. Amma hâli üzere ibkaa etmek, havf ve endişe üzere bırakmakla şerrinden masun kalmaktır.

R e s u l u l l a h ' i n v a a z ı yla murad; *münafıkları nifaktan ve mekrü hileden, haset ve buğzu adavetten men'etmek ve azab-ı âhiretle korkutmaktır. K a v l - i b e l i ğ* le murad; *kalplerinde tesir edecek müessir vaazdır. N e f i s l e r i n d e s ö z s ö y l e m e k* le murad; *nâs'tan hâli tenha mahalde nasihat etmektir.* Çünkü cemaat içinde nasihat; başa kakmak kabilinden olduğu cihetle tesiri olmaz. Yalnız mecliste nasihatte tesir ziyade olduğundan Cenab-ı Hak hal-i mahalde nasihat etmekle emretmiştir. Fakat nasihatte tenha olmak; bazı eşhasa hususi nasihatta ve o şahsın müptelâ olduğu bazı maâsiyi terk hakkında nasihatde matlûptur. Amma umuma nasihatta hususi şahsın halinden bahs münasip olmadığından, umuma nasihatin mele-i nasta olacağı bedihidir. Yahut nefislerinde *k a v l - i b e l i ğ* le murad; *ikab-ı dünya ile tehdid etmek ve nefislerini tesir edecek söz söylemektir.* Çünkü *v a a z*'la murad; *azab-ı âhiretle tehdid* olunca *kavl-i beliğ; azab-ı dünya ile tehdid etmektir.* Zira; onlardan dünyaca kılıcın ref olunması, imanı izhar ettiklerindendir. Allahü Tealâ onların kalbini bilince kalplerinde olan küfrü çıkarmaları lâzım gelir. Çıkarmayıp küfür üzere ısrar edince herkesce nifakları malûm olur. Sair kefere gibi onların da kılıçla katlolunacaklarını beyan; azab-ı dünya ile onları tehdid etmektir.

* * *

Vâcip Tealâ Resulüne itaatin vücubunu ve bazılarının itaat etmeyip Tâğut'a muhakeme için müracaat arzu ettiklerini beyandan sonra resule itaatin eşedd-i lüzumla vücubunu beyan ve itaate terğib etmek üzere :

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللّٰهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ
جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا
رَحِيمًا

buyuruyor.

[Resullerden hiçbir resulü Biz Azimüşşan göndermedik, illâ Allah'ın izni ve iradesiyle itaat olunsun için gönderdik. Eğer o münafıklar senin itaatinden çıkmakla nefislerine zulmettikleri zaman tevbe ve nedamet edici oldukları halde sana gelmiş olsalar da Allahü Tealâ'ya istiğfar etseler ve resulleri de onlar için istiğfar etmiş olsaydı, Allahü Tealâ'yı onlar tevbelerini kabul ve merhamet eder bulurlardı.]

Cümle resulleri göndermekten maksat; biiznillâh itaat etmek olduğunu beyan ve itaat etmeyenleri tevbih ve tekdir etmektir. Hayır ve şerrin, iman ve küfrün, tâat ve ma'siyetin cümlesinin Allah'ın iradesiyle olduğuna âyet delâlet eder. Zira; (الاليطاع باذن الله) demek; «Bizim tevfikimiz ve ianemizle itaat olunmak için resulleri gönderdik» demektir. Her resulün şeriat-i cedîde sahibi olmasına da bu âyet delâlet eder. Zira; resul kendinden evvel geçen resulün şeriatine dâvet etmiş olsa kendine itaat etmiş addolunmaz. Halbuki her resulün ümmeti tarafından itaat olunmak için gönderildiğini âyet beyan ediyor ki, her resulün şeriat-i cedîde sahibi olduğuna delâlet eder. Kezâlik âyet; enbiyanın masum olduğuna dahi delâlet eder. Zira; enbiya masum olmasa masiyet işlemek câiz olup ümmeti de itaatle memur olduğundan o ma'siyette itaatle memur olmaları lâzım gelir. Halbuki, masiyet haramdır. Şu halde vâciple hurmetin şey-i vahid üzere gelmesi içtima-ı nakîzeyni mucip olur ki, bu ise muhaldir. Şu muhal olan zıddeynin içtimaı resulün masum olmamasını icabeylediğinden muhali müstelzim olan şey; muhal olduğu cihetle enbiyanın masum olmaması muhaldir. Binaenaleyh; cümle enbiya masumlardır.

Enbiyanın hükmüne razı olmayan her nekadar iman izhar et-

miş olsa dahi katli vâcip kâfir olduğuna bazı ulema bu âyetle istidlâl etmişlerdir. Çünkü Beyzavi'nin beyanı veçhile enbiyanın irsalinden maksat; ancak ümmetinin itaati olunca hükmüne râzı olmayıp itaat etmeyen kimse risaletini kabul etmediğinden kâfir olmak lâzım gelir. Âyette (ولو انهم اذظلموا انفسهم جاؤك) demek; «Onlar nefislerine zulmettikleri zaman sana gelseler, istiğfar etselerdi Allahü Tealâ tevbelerini kabul ederdi» demektir. *N e f s i n e z u l m e d e n l e r* le murad; *münafıklardır. Z u l ü m l e r i* yle murad; *Tâğut'a muhakemeye gitmek ve Resulullah'ın muhakemesinden firar etmektir.*

Münafıklar Tâğut'a muhakemeye gitmek istediklerinde Resulullah'ın kalbini mahzun ettiklerinden Allahü Tealâ'ya istiğfar ve tevbe etmeleri lâzım olduğu gibi Resulullah'ın istiğfar etmesini istirham etmeleri dahi tevbelerinin kabulünde şart kılındı ki, mahzun olan kalb-i nebevîleri onlar hakkında razı olmayınca tevbelerinin kabul olmayacağına işaret olunmuştur.

Tevbe ve istiğfar edenlerin tevbelerini Cenab-ı Hakkın kabul edeceğine âyet delâlet eder. Zira; «İstiğfar etmiş olsalardı Allahü Tealâ'yı mübalağayla tevbeyi kabul edici bulurlardı» demek; hulûs üzere şeraitine muvafık olan tevbenin kabulü kat'î olduğuna delâlet eder.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âyet-i celile âsileri tevbeye terğip ve münafıkları tevbe etmediklerinden dolayı kemal-i nedamet ve hasrete sevketmektir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hükm-ü Resulullah'a razı olmadıklarını beyandan sonra hükm-ü Resulullah'a razı olmadıkça iman etmiş olmadıklarını beyanetmek üzere :

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Emr-i halü şan onların zu'mları gibi değildir. Zira; senin hükmüne razı olmadıkları halde sana iman etmiş olmazlar. Seni enva-ı nimetleriyle terbiye eden Rabbin Tealâ'nın izzet ve celâletine kasem ederim ki onlar beyinlerinde ihtilâf ettikleri mesailde seni hakem tayin edip ve hükmüne razı olup, sen hükmettikten sonra kendi nefislerinde senin hükmünden bir güçlük bulmayınca ve hükmüne tamamiyle razı olup inkıyad-ı tâmla inkıyad edinceye kadar onlar mümin olmazlar.]

(فلا) İmam-ı Vâhidî'den naklen Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *sabıkta beyan olunan kelâmın mazmununu nefiydir.* (وربك) *kasemdir.* (لايؤمنون) *kaseme cevaptır.* O halde *manâ-yı nazım :* [Onlar senin hükmüne muhalefetle beraber iman ettik zannederler. Halü şân onların zu'mettikleri gibi değildir. Rabbin Tealâ'ya kasem ederim ki, onlar ihtilâf ettikleri mesailde seni hakem nasbedip ve hükmüne razı olup, tamamiyle inkıyad edinceye kadar mümin olmazlar] demektir.

Ş e c e r birbirine karışmış olan şeye ıtlak olunur. Münazaa ve ihtilâf zamanında kelâmın bazısı bazısına karıştığından böyle ihtilâfa *müşacere* denir. Ağacın dalları birbirine karıştığından şecer denildiği gibi *sözün birbirine karışıp münazaa halini almasına da* şecer ıtlak olunur.

Vâcip Tealâ münafıkların imanlarının kabul ve sıhhatini üç şarta talik etmiştir: B i r i n c i s i ; beyinlerinde münazaa ettikleri mesailde Resululah'ı hakem tayin edip, hükmüne razı olmaktır. İ k i n c i s i ; taraf-ı Risaletten tebliğ olunan hükme kalbi mutmain olmak ve kalbinde halecan ve ıztırap görmemek ve Resulullah'ın hükmü hak olduğunu yakinen bilmek ve itikad etmektir. Ü ç ü n c ü s ü ; Resulullah'ın hükmüne kalbiyle razı olduğu gibi inkıyad-ı zahirî ile dahî münkad olmaktır.

Şu halde bu âyet; enbiya-yı ızâmın fetvada hatadan masum olduklarına delâlet eder. Zira; Vâcip Tealâ bu âyette resulünün fetvasına, zahirde ve batında ve herhalde inkıyadın vâcip olduğunu ve inkıyad etmedikçe imanın sahih olmayacağını beyan buyurmuştur.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i

nüzûlü (Zübeyr b. Avam) ile Ensardan (Hatıb b. Beltaa) beyninde vaki' olan münazaadır. Çünkü; (Zübeyr)'in hurmalığı, suyun geldiği cihete yakın olup, Ensarînin bahçesi uzak olduğu halde, Ensarî Zübeyr'den evvel bahçesini sulamak istedi ve Zübeyr de suyu vermedi. Bu suretle beyinlerinde vâki olan münazaanın hâl ve faslı için Huzur-u Risalete geldiklerinde Resulullah «Bahçeni sula ya Zübeyr, sonra komşuna ver» buyurdu. Ensarî Resulullaha, «Zübeyr halanın oğlu olduğu için iltimas ettin» dedi. Bunun üzerine Resulullah «Ya Zübeyr, bahçeni sula, sonra da suyu hapset. Duvarlara çıkıncaya kadar» buyurunca bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Resulullah evvelce (Zübeyr)'e müsamaha üzere bir miktar zarurî olan mahalli sulayıp komşusuna vermeyi emretmişken, Ensarî razı olmayınca Resulullah Zübeyr'e hakkına tamamıyla ifa etmesini emretmiştir. Çünkü; suyun menbaına yakın olan, tamamiyle arazisini sulayıp istifa etmeyince, arazisi uzakta olan suyu göremez. Ancak mürüvvet olarak verilirse kimse birşey demez. Çünkü; herkes kendi malında tasarrufa malik olduğundan isterse hakkını tamamen alır, isterse bir miktarını alır, diğerini başkasına verir. Kimse müdahale edemez.

***

Vâcip Teâlâ münafıkları ihlâsa terğib etmek üzere :

وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ اِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾ وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّٓا اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾ وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Eğer biz, münafıklar üzerine farz kılsak ve demiş olsaydık ki, bizim rızamızı tahsil için nefsinizi katledin veyahut terk-i vatan edin, beldenizden çıkın. Onlar bu emrimizin mazmununu işlemezler, illâ onlardan az kimseler işlerlerdi ve eğer onlar kendi-

lerine vaaz olunan ahkâmı işlemiş olsalardı onlar için bu ahkâmı işlemek hayırlı ve devam ve sebatta şiddetli olurdu ve onlar vaaz olunan ahkâma devam ettikleri takdirde biz onlara ind-i ilâhiyetimizden büyük ecir verir ve doğru yola onları hidayette kılarız ki, amelleri zayi olmaz.]

Bu âyet; münafıkları zem içindir. Yani; «Benî İsrail üzerine hatîelerine tevbe olmak üzere nefislerini katli vacip kıldığımız gibi münafıklara nefsinizi katledin emrini versek veyahut Beni İsrail'e Mısır'dan çıkın dediğimiz gibi memleketinizi terkedin demiş olsak münafıklardan bu emre imtisal edenler olmaz, hemen onlardan az bir kimse imtisal eder» demektir. Şu halde eğer Vâcip Tealâ tekâlif-i şakka ile teklif etmiş olsa münafıkların küfürlerini izhar ediverecekleri bu âyetle beyan buyurmuştur.

Vaaz olundukları şey le murad; *tekâlif-i ilâhiyedir.* Çünkü tekâlif-i ilâhiye; vaadü vaîdi, terğib ve terhibi, sevap ve ikabı mutazammın olduğundan tekâlif-i ilâhiyeye vaaz ıtlakı sahihtir. Şu halde eğer tekâlif-i ilâhiyeyi kabul etmiş olsalar menafi-i dünya ve menafi-i âhirete vâsıl olacaklarını Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

(واشد تثبيتا) demek; «Tekâlifi kabul etselerdi onların din üzerine sebat ve devamları ziyade olurdu» demektir. Çünkü; ibadet, ibadeti câliptir. Tâat üzere tâat elbette dinin ahkâmını icrada devam ve sebat icab eder *veyahut* «Vaaz olundukları ahkâm sabit ve bâki» demektir. Çünkü; haktır ve hak olan şey de elbette sâbittir.

İnsan ilk önce hayır taleb eder. Hayır hasıl olunca hayrın bekaasını talebeder. Vâcip Tealâ imanda ihlâsın hem hayır hem de sebat ve bekaası olduğunu beyandan sonra âhirette ecr-i azime vesile olacağını dahi beyan buyurmuştur.

Vâcip Tealâ imanda ihlâsın mükâfatı olan ecrin pek büyük olduğuna işaret için nefsinden azametle tâbir buyurduğu gibi bu ecrin kendi indinden olduğunu tasrih ve ecri azametle tavsif buyurmuştur. Çünkü; azîm olan Allahü Tealâ atiye vereceğini vaad ederken nefsini azametle tavsif ve atiye kendi zatından olacağını tahsis ve sonra vereceği atiyenin büyüklüğünü beyan etmek, bun-

ların cümlesi ecrin gayet kıymettar, değerli ve büyük olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder.

S ı r â t - ı m ü s t a k i m'le murad; *din-i haktır.* İmanda ihlâsın sırat-ı müstakime ve vuslata vesile olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet; (Sabit b. Kays) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; (Sabit) bir Yahûdi ile sohbet ederken Yahûdi «Allahü Tealâ bize tevbemizin kabulü için nefsimizin katlini emretti, biz işledik. Mısır'dan hurucumuzu emretti, nükûl etmedik» deyince (Sabit) «Eğer Allahü Tealâ bizim üzerimize farz kılmış olsa biz de işlerdik» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Allahü Tealâ'nın, âyette «Eğer farz kılsaydık çok kimseler işlemezler, illâ az kimseler işlerdi» diyerek istisna buyurduğu az kimselerin içinde sebeb-i nüzûl-ü âyet olan (Sabit) Hazretleri de dahildir.

Hulâsa; Benî İsrail'e emrettiği gibi Vâcip Tealâ münafıklara katl-i nefisle veya diyarlarından çıkmakla emretmiş olsa küfürlerini izhar edecekleri ve kendilerine vaaz olunan teklif ve imanda ihlâsı kabul etmiş olsalardı, onlar için hayr-ı mahz ve imanda devam ve sebat ziyade olacağı ve âhirette de ecr-i azîme nail ve sırat-ı müstakime vâsıl olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

* * *

Vâcip Tealâ resulüne itaatin lüzumunu ve muhalefet edenlerin hallerini beyandan sonra itaati ve itaatin lüzumunu tekid olmak üzere :

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذٖينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّٖنَ
وَالصِّدّٖيقٖينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِحٖينَ وَحَسُنَ اُولٰٓئِكَ رَفٖيقًا ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ
الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلٖيمًا ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'a ve resulüne itaat ettiler. İşte onlar; nebiler, sıddîklar, şehitler ve salihlerden Allahü Teâlâ'nın kendilerine in'am ettiği zatlarla beraber bulunacaklar ve onlarla sohbet edip, onların meclisleriyle müşerref olacaklardır. İşte şu şerefe nail olan muti kullar refik yönünden güzel oldular.] Çünkü refikleri; nebiler, sıddîklar, şehitler ve salihler zümresi ve cemaatidir. **[Şu hidayet ve tadad olunan zevatla refakat; tarafı ilâhiden keramet ve lûtfu ihsandır ve Allahü Tealâ herkesin istihkakını bilmek yönünden kâfi oldu.]**

Vâcip Tealâ resulüne itaatin vücubunu beyandan sonra bu âyetle itaatin ecrini ve semeresini beyan buyurmuştur. *İ t a a t*-la murad; *kâffe-i evamire imtisal ve nevahiden içtinabetmekle inkıyad-ı tamdır.* İtaatın faydası; cümle mahlûkaatın eşrefi ve ekremi olan zümrelerle refakat olduğunu beyanla itaata ihtimamın lüzumunu beyan buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile, Allahü Tealâ'ya ve resulüne itaat edenlerin enbiya ve sıddîkîn ile beraber olacaklarının manâsı; derecede müsavi olacaklar demek değildir. Çünkü; fâdıl ile mefdûl müsavi olamaz. Belki onun manâsı; «İstedikleri zamanda ziyaretlerine gelebilecek ve arzu ettiğinde sohbetinde bulunabilecek, meclisiyle müşerref olacak ve şeref-i sohbetinden mahrum olmayacak» demektir. Yoksa enbiyaya itaat eden kimsenin derecesi enbiya, sıddîklar, şüheda ve suleha derecelerine müsavi olacak manâsına değildir.

Vâcip Tealâ bu âyette derecat-ı âliye ashabını *dört sınıf* kıldı :

*B i r i n c i s i ; enbiya-yı kiram*dır ki, ilim ve amel cihetinden cemi-i nâs'a faik olup derece-i kemâlden mertebe-i tekemmülü ihraz etmişlerdir. Binaenaleyh onların dereceleri; cümle nâs'ın derecelerinin fevkindedir.

*İ k i n c i s i ; sıddîklar*dır ki, onlar nazar-ı istidlâlin künhüne vakıf ve tasfiye-i ervah ve riyazât-ı tamla meşgul ve cümle enbiyayı tasdik ve enva-ı muharremattan perhiz eden ve herşeyi lâyıkıyla bilip haber veren kimselerdir. Bunların dereceleri enbiya derecelerinin mâdûnudur.

Ü ç ü n c ü s ü ; şühedadır ki, onlar tâat üzere hırs ve inhimak ve izhar-ı hak yolunda sa'yü gayret ederler, hatta izhar-ı hak uğrunda fedâ-yı çan etmiş kimselerdir ki, onların dereceleri sıddîklar derecesinin madûnudur.

D ö r d ü n c ü s ü ; suleha-yı ümmet sınıfıdır ki, onlar ömürlerini tââta ve mallarını merzât-ı ilâhiyeye sarf ederler ve nefisleri için sevdikleri şeyi gayrıları için dahî severler ve nefisleri için sevmediklerini gayrıları için dahî sevmezler. Bunların dereceleri şüheda derecesinin mâdûnu olduğu Beyzavi'nin beyanından müstefaddır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Ebubekir (R.A.) sıddîklar zümresindendir. Binaenaleyh; enbiyadan sonra efdal-i ümmet Ebubekir (R.A.)'dır. Çünkü; Hz. Ebubekir (R.A.) in İslâmı ve Resulullah'ı tasdîki cümle nâs'tan evvel olduğu gibi Ebubekir (R.A.) İslâm uğrunda mücahede etti ve cihadı ekâbir-i sahabeden birçoklarının İslâm olmalarına sebeb oldu ve Resulullah'ın ihtiyacı zamanında Cenab-ı Ebubekir (R.A.) malıyla ve canıyla muavenette bulundu ve gayet korkunç ve dehşetengiz zamanlarda Resulullah'a refakat etti. Şu evsaf; sair ashab-ı kiramda bulunamadığı cihetle Ebubekir (R.A.)'ın ashab-ı kiramın cümlesine faik olduğunu ekâbir-i İslâm bilittifak kabul etmişlerdir. Bazı mülhidlerden muhalefet edenlerin ekâbire karşı ehemmiyetleri yoktur.

Cenab-ı Hak muti olan kimselerin refiklerini tadad ettikten sonra, refiklerinin ne acaip güzel olduğunu beyan buyurdu ki, itaatın semeresi cümle ekâbirin sohbet şerefine nail kılacağı taaccübe şayan bir hâl olduğunu zikirle samiîni itaata terğib etmiştir.

Âyetin nihayetinde itaatın keyfiyetini ve cezanın miktarını ve herkesin istihkaakını bileceğini beyanla itaata terğibini tekid ve takviye buyurmuştur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet; Resulullah'ın azatlısı (Sevban) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Sevban Hazretleri vücudu gayet zayıf olduğu birgün Huzur-u Risalete geldiğinde Resulullah sebeb-i zaafını ve hâlini sual buyurnca (Sevban) «Ya Resulallah! Ağrır ve acır vücudumda bir hastalık yoktur, lâkin senin firakına dayanamıyorum. Derhal huzurunla müşerref olup hüznümü teskin ediyorum. Fakat âhireti dü-

şünüyorum. Siz mertebe-i enbiyada bulunacaksınız, biz de derecat-ı abidde bulunacağımızdan, âhirette şerefinle müşerref ve sohbetinden mahrum olmak korkusu beni bu hal-ı zafiyete dûçar etti» demesi üzerine (Sevban) ve emsali ehl-i imanı tesliye ve âhirette muti olan kulların ekâbirin sohbetlerinden mahrum olmayacaklarını beyan hakkında bu âyet nazil olmuştur.

Hulâsa; Allah'a ve resulüne itaat eden kimselerin enbiya, sıddîkîn, şüheda ve salihînden Allah'ın kendilerine in'am ettiği kimselerin sohbetleriyle müşerref olacakları ve şu zevat-ı kiramın muti olan kimseler için pek güzel refik oldukları ve âhâd-ı ümmetin, büyüklerin sohbetlerinde bulunmaları Allah'ın ihsanı olup Allahü Tealâ bunların cümlesini bilmekte kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Teâlâ ehl-i imanı itâata terğib ettiği gibi itâatın envaından gayet meşakkatli olan ve mümin-i halisle münafık beynini temyiz eden cihatla emretmek üzere:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَم۪يعًا ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Düşmanlarınızdan ihtiraz olunacak şeyleri ahzedin, silâh ve at gibi harbe alet olan techizat-ı harbiyeyi hazırlamakla âdânızın şerrinden hazer edin ve harb için daima hazırlıkta bulunun ve mühimmat-ı harbiyeyi hazırladıktan sonra fırka fırka ve tabur tabur olduğunuz halde veyahut cemiiniz birden umumî seferberlik suretiyle düşmana karşı çıkın.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile *h a z e r ;* bu makamda *silâh ve sair alât-ı harpten kinayedir.* Çünkü; silâhla insan düşmanın şerrinden nefsini vikaye ettiği gibi düşmandan ihtirazla dahi nefsini vikaye edebilir. Âdânın ahvalini tecessüs etmek, gaflet ve cehalet üzere bulunmamak ve harp için daima müstaid bulunmak üzere bu âyetle Vâcip Tealâ ehl-i imanı harbe teşvik etmiştir ki,

âdâya fırsat vermemeyi tavsiye buyurmuştur. Çünkü ihtiraz-ı daimî üzere bulunmak; daima hazırlanmayı icabettiğinden *h a z e r düşmana fırsat vermemeyi müstelzimdir.* Binaenaleyh; âyette hazırlık üzere bulunmak lâzım olduğuna delâlet olduğu gibi düşmana kifayet edecek kadar asker bulundurmak dahî lâzım olduğuna delâlet vardır. Zira; müteferrik surette, yani fırka ve tabur olarak çıkmakla emrolunduğu gibi hîn-i icabında müçtemian çıkmak suretiyle dahî emr-i ilâhi varid olmuştur ki, bunun ikisi de kâfi miktarda askerin bulunmasını icabeder. Şu halde *h a z e r ; korkunç olan şeyden gaflet etmemek ve daima ona karşı uyanık bulunmak ve nefsini korumaktır.* Keenne düşmandan hazeri bir âlet kılıyor ve o âletle nefsini vikaye ve canını muhafaza ediyor, binaenaleyh; bir milletin düşmana karşı hazırlanması, silâh ve mühimmat-ı saireyi tedarikle daima düşmanın halini teftiş ve işini ona göre tanzim etmesi hazerde dahildir.

S'u b a t ; cemaat-i müteferrikadır ki, şu zamanın usulüne nazaran *fırkalar, alaylar ve taburlar* demektir. (انفروا) (اخرجوا) manâsınadır. Yani *düşmanınıza karşı çıkın, eli bağlı gibi durmayın* demektir. Düşmana karşı çıkmak; icabına göre ya bir kıta-i askeriyeyle olur veyahut nefîr-i âm suretiyle olur ki, umumi seferberlik demektir. Şu halde bu âyet-i celile; askerlik usulünü ve teşkilâtının esasını ve icab-ı zaman ve hâle göre hazır bulunmanın lüzumunu ve ehl-i iman için tedarikât-ı harbiyeden hali durmamak lâzım olduğunu ve İslâmiyette ataletin câiz olmadığını beyanla ümmet-i Muhammediye'ye daima düşmandan fâik bulunmak için çalışmanın lüzumunu tavsiye eylemiş ve askerin müçtemi' bir ordu halinde bulunup, ordunun da müteferrık taburlar ve bölükler halinde bulunmasına işaret buyurduğu cihetle usul-ü askeriyenin esasını tesis etmiştir. (فانفروا) emr-i vücub ifade ettiğinden iktizasına göre düşmana karşı çıkmak vâcip olup, terki günah olduğuna âyet delâlet eder.

Hulâsa; âdâya karşı mühimmat-ı harbiye tedarik etmek vâcip ve düşmanın halini taharrî edip uyanık bulunmak ve gaflet etmemek lâzım olduğu ve düşmana fırsat vermemek ve daima fırsattan istifadeye çalışmak vezaif-i diniyeden bulunduğu ve icabında

düşmana karşı müteferrık ve müçtemi' olarak müdafaa edecek kadar asker bulundurmak ehem olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ itaat cümlesinden olan cihatla emrettikten sonra cihattan taahhur ve tahallüf edenlerin hallerini beyanla zemmetmek üzere :

وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْ اَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Sizden bazı kimseler var ki, onlar elbette harpten taahhur ve tekâsül eder ve cihada ikdamda kalbinde olan nifakından dolayı betaet gösterir. Şu suretle harpten kaldıktan sonra eğer size bir musibet isabet eder ve katlolunmak ve münhezim olmak gibi bir belâya tesadüf ederseniz cihattan taahhur eden o münafık «Muhakkak Allahü Tealâ bana in'am etti. Zira; ben onlarla beraber mevki-i harpte hazır olmadım ki, onlara isabet eden musibet bana isabet etmedi» demekle harpte bulunmamayı kendi hakkında nimet-i ilâhiyeden addeder. Eğer size ganimet ve âdâya karşı galebe gibi lutf-u ilâhi isabet ederse keenne sizinle onun beyninde hiç muhabbet ve meveddet yokmuş gibi «Keşke ben de onlarla beraber mevki-i harpte bulunaydım da onlar emval-i ganimetle mevz-i azîme nail oldukları gibi ben de emval-i ganimetten birçok hisse almakla ferahyab olaydım» der ve bu kelâmla muharebede bulunmadığına tahassürünü izhar eder.]

Bu âyet Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile münafıkları zemm içindir. Gerçi münafıklar müslümanların cinsinden ve beraber bulunduklarından ve kelime-i tevhidi izhar ettiklerinden onların zâhir hallerine nazaran hitap müminleredir ve harpten tahallüf eden

münafıkları da zahirde müminlerden addederek hitab olunmuşsa da hakikatte münafıkları zemdir. Çünkü; askerlikten firar eden onlardır.

Musibet isabet ettiğinde şiddetle ferah edip,. sürurunu izhar etmek ve emval-i ganimet isabet ettiğinde me'yus ve mahzun olmak insanın bilmediği bir ecnebiye karşı yapacağı bir muamele olduğundan münafıkın, müminlerle her nekadar meveddet ve ülfetleri varsa da muamelesi, beyinlerinde hiç muhalefet yokmuş gibi bir muamele olduğundan keenne münafıkla sizin beyninizde hiç meveddet yokmuş ve görülmemiş gibi «Keşke ben de onlarla beraber bulunaydım» dediklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Zira insaniyete lâyık olan ahbabının ferahıyla ferahlanmak ve esefiyle eseflenmektir. Aksi suret; bilmediği bir ecnebiye karşı yakışır.

Bu âyetin zuafa-yı müminîn hakkında olması ihtimali vardır. Buna nazaran zaaf-ı hallerine ve akidelerine tenbih ve işarettir. Bu âyet harpten taahhur edenlere şamil olduğu gibi, başkalarını tehir edip harpten kalmalarına sebep olanlara dahî şamildir. Binaenaleyh kendi harpten kaldığı cihetle günahkâr olduğu gibi başkalarını da harpten geri bıraktığından dolayı da günahkâr olur. Şu halde kanunen asker olan kimseleri kurtarmak için uğraşanlar ve onlara hile yolları arayanlar günahta harbe gitmeyenlerle beraberdir. Binaenaleyh; cihattan firar etmek veyahut başkasının firarına sebep olmak ehl-i imana yakışır hâlâttan olmadığı gibi iman-ı kâmil ile kaabil-i telif olmayıp, belki zafa-ı iman eseridir.

* * *

Vâcip Tealâ harpten taahhur edenleri zemmettikten sonra, harbe terğib etmek üzere :

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Fisebilillâh âdâ-yı dinle mukatele etsin şol kimseler ki, onlar hayat-ı dünyayı âhirete tebdil ederler.] Yani; dünyalarını âhirete fedâ ve âhireti dünya üzerine tercih ve ihtiyar eden müminler kâfirlerle muharebe etsinler ve i'lâ-yı kelimetullah için mücadeleye müsaraat eylesinler. **[Ve eğer bir kimse fisebilillâh mukatele eder, katlolunur]** yani şehid olur. **[Veyahut gâlib olursa]** yani gazi olursa. **[Biz Azimüşşan yakında o kimseye elbette büyük ecir veririz.]** Binaenaleyh; bu ecri zayi' etmemek için harbe gitsin.

M u k a t e l e y l e m e m u r o l a n l a r ; müminlerdir ki, hayat-ı âhireti daha ziyade sevenlerdir. Fisebilillâh mukatele edenler de *iki ihtimal vardır* ki, ya âdâ tarafından katlolunup *şehit olmak* veyahut âdâya gaalip olup *gaazi olmak* her iki suretde mümin için menfaat-i azîme olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Bu âyetin meâli ehl-i İslâm arasında her zaman gayet muhtasar bir lisanla söylenmektedir. Yani; askere ve muharebeye gidecek bir kimse «Ölürsem de kâr, kalırsam da kâr» ve tâbir-i aharle «Ölürsem şehit, kalırsam gazi» der ki her iki cihette de mümin için menfaat vardır.

Mukateleye âyette terğib olduğu gibi muharebede bulunmayan münafıkların müminlere musibet isabet ettiğinde «Allahü Teâlâ bana in'am etti de onlarla bulunmadım» diyenleri tekzip de vardır. Çünkü; muharebeden taahhur nimet olmayıp herhalde muharebede bulunmak nimettir. Zira; muharebeden kalmakta şehadet veya gazilik gibi nimetlerden mahrumiyet vardır.

Mücahede eden kimse için ya şehadetle nefsini veyahut zafer ve galebeyle din-i İslâmı izaz edinceye kadar ma'rekede sebat etmek lâzım olduğuna âyette tenbih vardır. Çünkü muharebeden maksad-ı aksâ; i'lâ-yı kelimetullah ve i'zaz-ı din-i İslâm olup şehadet, bu maksadın teferruatındandır. Binaenaleyh; kişi şehid olmasını arzu etmez. O halde şehit olmak için düşmana fırsat vermek katiyen caiz olamaz. Bir müminin gaye-i emeli düşmana galebe edip dine muavenet ve âdâ-yı dini makhur ve münhezim etmek ve müslümanları âlî ve serbest bulundurmaktır. Fakat bu meyanda kaderinde mertebe-i şehadet varsa o da vücut bulur, fakat kendi arzusuyla değildir.

Hulâsa; müminlerin âdâ-yı dinle i'lâ-yı kelimetullah için muharebe etmesi ve muharebe eden kimseler galip veya mağlûp olsun, kaatil veya maktul olsun ecr-i azîme nail olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ cihatla emrettikten sonra cihadı terkedenleri red ve inkâr etmek üzere :

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ
الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا
وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[Size ne oluyor ve ne gibi şey arız oluyor ki, fisebilillâh mukatele etmiyorsunuz ve ne sebebe mebni mukateleden kalıyorsunuz ve rical ve nisvan ve çocuklardan Mekke'de müşrikler elinde esir ve mahpus olarak kalan ve zuafadan madûd olup hicrete iktidarı olmayan müminlerin halâsı için neden mukaatele etmezsiniz? Onlar şol kimseler ki, gayet hüzün ve kederlerinden Cenab-ı Hakka kemâl-i tazarru ve niyazla müşriklerin ellerinden halâslarını istirham ederler, derler ki: «Ey bizim Rabbimiz! Sen bizi şu ahalisi zâlim olan karyeden çıkar. Zira; zulümlerine takatimiz kalmadı. Ey bizim Rabbimiz! Bizim için taraf-ı ilâhiyenden bir veli halk buyur ki, umurumuza mütevelli olsun ve şu Mekke dağlarının elinden bizi çıkarsın ve pençe-i zulümlerinden bizi halâs etsin.» İstirhamlarına bu kadarla iktifa etmeyerek dualarına şunu da ilâve ederler ve «Ey bizim Rabbimiz! Sen bizim için lutfundan bir yardımcı halk et, o bize yardım etsin ki, biz de müşriklerden intikamımızı alalım» demekle halâslarına dua ve Cenab-ı Kaadirü Kayyûm'dan istirham ederler.] Allahü Tealâ dualarını müstecab

kıldı, müminler galebe ederek kâfirler münhezim oldular ve zuafa-yı müminîn galipler zümresine iltihak ettiler ve bu suretle Allahü Tealâ onların izzetlerini izhar etti.

Yani; cihat vâcip olduğundan sizin için terkine müsaade yok ve özrünüz kabul değil demektir. Kıtâlin lüzumuna illet ve sebep; küffar elinde kalmış olan zuafa-yı müminîni kurtarmak olduğunu beyan için zuafayı zikir buyurmuştur.

(والمستضعفين) (في سبيل) üzerine matuf olduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [Sizin için ne gibi şey ârız oldu ki, Allahü Tealâ'nın tarîkı ve zayıf addolunan müminlerin halâsları için mukaatele etmezsiniz?] demektir. *Lâfza-i celâl* üzerine ma'tuf olduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ne gibi şey mâni oldu ki, siz Allahü Tealâ'nın rızası ve müstaz'afînin halâsları için mukaatele etmiyorsunuz?] demektir.

M ü s t a z ' a f î n ile murad; hicretten aciz olarak Mekke'de kalmış ve küffar kendilerine galebe ederek birçok ezalar görmüş olan kimselerdir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran (İbn-i Abbas) Hazretleri «Kadınlardan validem ve çocuklardan ben, Mekke'de kalan müstaz'afînden idik» buyurduğu mervidir.

Mekke ahalisinin ehl-i imana zulümlerinin nihayete vardığını beyan için *vildana* dahi zulmettikleri zikrolunmuştur. Çünkü; her millet nazarında kadınlar ve çocuklar merhamete şayan oldukları cihetle taarruzdan masûn kalmışlarken Mekke'de müşrikler bunlardan da merhameti kaldırmışlar ve onlara da zulmü lâyık görmüşlerdi. İşte bu gibi zalimlerden mazlumları kurtarmak için sa'yetmeyenleri Cenab-ı Hak zemmetmiş ve zuafa-yı ehl-i iman dualarının kabulüne vesile olmak üzere sıbyanlarını duaya iştirak ettirdiklerini beyan buyurmuştur. Çünkü; günah sadır olmayan sıbyanın elini açıp dergâh-ı ülûhiyetten istirhamı duanın icabetine vesile olacağına dair bazı eserler olduğu gibi istiskaa duasında çocukları beraber çıkarmaya da Hadîs-i Şerîf varid olmuştur.

E h l - i z â l i m o l a n k a r y e yle murad; *Mekke*'dir. Mekke ahalisinin zulmü; müşrik oldukları gibi ehl-i İslâma eza etmeleridir. Fakat âyet her ne kadar Mekke ahalisi hakkında na-

zil olmuşsa da hükmü Mekke ahalisine munhasır değil, umumidir.

Mekke fetholunduğu gün Resulullah onlara, veli olarak (Utab b. Üseyd)'i emîr ve nâsır tayin buyurmakla Cenab-ı Hak dualarını müstecap kılmıştır. Zira; (Utab) mazlûmların hukukunu zalimlerden alır ve zayıfı kaviden ayırır ve azizden zelili kurtarırdı.

Hulâsa; âdâ elinden zuafa-yı müslimîni kurtarmak için mukaatele ve muharebe lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ cihada teşvik ve terğib ettikten sonra cihadın suret-i zâhiresine itibar olmayıp itibarın maksada ve niyete olduğunu beyanetmek üzere :

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ
فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya ve resulüne iman eden müminler Allah'ın rızasını tahsil ve tarîkına tevessül etmek için mukaatele ederler ve amma şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ'ya ve resulüne küfrettiler. Onlar; tarîk-i haktan iğva eden ve tarik-i hidayetten çıkarıp Şeytan'ın mutabaatına sevk eden tâğîlerin rızasını tahsil için mukaatele ederler. Hâl böyle olunca Şeytan'ın velileri ve dostları olan kefereyle mukaatele edin. Zira; Şeytan'ın hilesi gayet zayıf oldu.] Binaenaleyh; onun a'vânı dahi zayıftır. Gerçi adetleri ve hazırlıkları size nispetle çok olursa da onların kesretine itibar etmeyin. Zira itibar; Cenab-ı Hakkın inayet ve nusretinedir. Binaenaleyh; zâhirde çok ve kavî olanların mağlûp, az ve zayıf olanların gâlip oldukları birçok zamanlarda görülmektedir.

Cihattan ecir almak niyete merbut olduğuna âyet delâlet eder. Zira müminlerin kıtâli; din-i ilâhiye nusret ve kelime-i tevhidi i'lâ olup kâfirlerin kıtali ise Şeytan'a ve putlara takarrup içindir. Allah'ın rızasına muvafık olmayan herşeyin tarîk-ı tâğut için

olduğuna âyette delâlet vardır. Kâfirlerin kıtalden garazları fâsid olduğundan mukaateleleri tâğut için denmiştir. Şu halde her garaz-ı fâsid; insanı idlâl ettiği için tâğuttur.

Kâfirlerin tâğut için ibadet ettiklerini beyandan sonra Şeytan'ın velilerine mukaatele etmeyi Vâcıp Tealâ emretmiştir ki, tâğut gerek Şeytan ve gerek Şeytanın gayrı ağrâz-ı fasıde sahipleri olsun, cümlesi Şeytan'ın arzusuna hizmet olduğundan tâğut için mukaatele edenler Şeytan'ın dostları olduğunu ve Şeytan'ın dostlarıyla müminlerin mukaatelesi vâcip bulunduğunu beyan buyurmuştu ki, Şeytan'ın hilesi ve dostlarına nusreti zayıf olduğunu beyanla ehl-i imanı şecaate sevketmiştir. Zira; Şeytan'ın dostlarına nusreti Allah'ın dostlarına nusretinden elbette gayet zayıftır. Ehli hayrın her nekadar fakir de olsalar zikr-i cemillerinin asırlarca bâkî kalması ve zâlimler her nekadar kudret ve kuvvet sahibi olsalar derhal hanümanı harab olup eserlerinin bâkî kalmadığı, Şeytan'ın nusretinin zayıf ve Allah'ın nusretinin kavî olduğuna delâlet yönünden kâfidir.

K e y d ; hile tarîkı üzere hâlin fesadına sa'yetmek ve zarar ikaaına çalışmaktır.

Hulâsa müminlerin kıtalden maksatları; Allah'ın rızası olup, kâfirlerin kıtalden maksatları ise havâ ve hevesleri ve putlarıyla dostları olan Şeytan'ın rızasını tahsil olduğu ve Şeytan'ın dostları olan kâfirlerle kıtal vâcip ve Allah'ın nusreti kavî ve Şeytan'ın dostlarına nusreti zayıf olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ cihattan nükûl edenleri zemmetmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Habibim! Görmedin mi şol kimseleri ki, onlar mukaatele etmek istediklerinde taraf-ı Risaletten onlara «Çekin elinizi. Allahü Tealâ kıtâle izin vermedi. Kıtâle izn-i ilâhi geldiğinde mukaatele edersiniz. Şimdilik müsade yoktur. Binaenaleyh; dininizin ahkâmından olan salâtı ikaame ve zekâtı i'ta etmekle meşgûl olun ki, ibadet-i mâliye ve bedeniyeyi zayi' etmeyesiniz» denildi. Vakta ki, müminlere kuvvet geldi ve kâfirlerle mukaatele edecek kadar müminler kesret buldu, muharebenin mukadder olan zamanı hulûl edince onlar üzerine kıtal vâcip olunca bir de görüldü ki, onlardan bir fırka Allah'tan korkar gibi veyahut daha eşed olarak nâs'tan korkarlar ve «Ey bizim Rabbimiz! Bizim üzerimize kıtâli niçin farz kıldın? Keşke yakın vakte kadar bizi tehir etseydin de kuvvetimiz, şevketimiz tezayüd etseydi» demekle mücahedenin tehirini arzu ederler. Ya Ekrem-erResül! Sen onlara tenbih ve vaazu nasihat suretiyle de ki: «Meta-ı dünya az, ömrü kısadır. İnsan ne kadar yaşasa akıbet vefat edecektir. Âhiret ise ittikaa edip nefsini maasiden sakınan kimse için hayırlıdır ve iyi bilin ki siz çekirdek üzerinde olan iplik miktarı zulmolunmaz ve ecrinizden noksan almazsınız ve muharebenin tehirinden çok muammer olmanız lâzım gelmez.] Zira; ecel-i mukadderiniz hangi saatte gelirse taahhur etmez. Şu kadar ki, vakti malûm değildir. Fakat emir, kat'idir. Binaenaleyh; harbin tehirini taleb etmekte bir fayda yoktur.» İşte onlara böyle demekle emrolundukları muharebeye teşvik et.

Âyet-i celîlede insanın vazife-i diniyesi ve memurun bihi neyse onunla meşgul olması ve onun haricinde ledünniyâtını bilmediği şeyi taleb etmemesi lâzım ve vâcip olduğuna tenbih ve işaret vardır. Zira; mukaatele talebedenlere Resulullah memur oldukları namazı kılmak ve zekâtı vermekle emretmiştir ki, bu emir «Hikmetini bilmediğiniz şeye karışmayınız» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet (Abdurrahman b. Avf), (Miktat), (Kudâme b. Mez'un) ve (Sa'd b. Ebi Vakkas) gibi bazı kibar-ı ashab-ı Resulullah hakkında nâzil olması ihtimali vardır. Çünkü; onlar Mekke'de küffardan gördükleri ezaya binaen Resulullah'a «Muharebe edelim» derlerdi. Resulullah da «Muharebeden çekin elinizi, zamanı değildir. Siz memur olduğunuz namaz ve

olduğuna âyette delâlet vardır. Kâfirlerin kıtalden garazları fâsid olduğundan mukaateleleri tâğut için denmiştir. Şu halde her garaz-ı fâsid; insanı idlâl ettiği için tâğuttur.

Kâfirlerin tâğut için ibadet ettiklerini beyandan sonra Şeytan'ın velilerine mukaatele etmeyi Vâcip Tealâ emretmiştir ki, tâğut gerek Şeytan ve gerek Şeytanın gayrı ağrâz-ı faside sahipleri olsun, cümlesi Şeytan'ın arzusuna hizmet olduğundan tâğut için mukaatele edenler Şeytan'ın dostları olduğunu ve Şeytan'ın dostlarıyla müminlerin mukaatelesi vâcip bulunduğunu beyan buyurmuştu ki, Şeytan'ın hilesi ve dostlarına nusreti zayıf olduğunu beyanla ehl-i imanı şecaate sevketmiştir. Zira; Şeytan'ın dostlarına nusreti Allah'ın dostlarına nusretinden elbette gayet zayıftır. Ehli hayrın her nekadar fakir de olsalar zikr-i cemillerinin asırlarca bâkî kalması ve zâlimler her nekadar kudret ve kuvvet sahibi olsalar derhal hanümanı harab olup eserlerinin bâkî kalmadığı, Şeytan'ın nusretinin zayıf ve Allah'ın nusretinin kavî olduğuna delâlet yönünden kâfidir.

K e y d ; *hile tarîkı üzere hâlin fesadına sa'yetmek ve zarar ikaaına çalışmaktır.*

Hulâsa müminlerin kıtalden maksatları; Allah'ın rızası olup, kâfirlerin kıtalden maksatları ise havâ ve hevesleri ve putlarıyla dostları olan Şeytan'ın rızasını tahsil olduğu ve Şeytan'ın dostları olan kâfirlerle kıtal vâcip ve Allah'ın nusreti kavî ve Şeytan'ın dostlarına nusreti zayıf olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ cihattan nükûl edenleri zemmetmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ
عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ
اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Habibim! Görmedin mi şol kimseleri ki, onlar mukaatele etmek istediklerinde taraf-ı Risaletten onlara «Çekin elinizi, Allahü Teâlâ kıtâle izin vermedi. Kıtâle izn-i ilâhi geldiğinde mukaatele edersiniz. Şimdilik müsade yoktur. Binaenaleyh; dininizin ahkâmından olan salâtı ikaame ve zekâtı i'ta etmekle meşgûl olun ki, ibadet-i mâliye ve bedeniyeyi zayi' etmeyesiniz» denildi. Vakta ki, müminlere kuvvet geldi ve kâfirlerle mukaatele edecek kadar müminler kesret buldu, muharebenin mukadder olan zamanı hulûl edince onlar üzerine kıtal vâcip olunca bir de görüldü ki, onlardan bir fırka Allah'tan korkar gibi veyahut daha eşed olarak nâs'tan korkarlar ve «Ey bizim Rabbimiz! Bizim üzerimize kıtâli niçin farz kıldın? Keşke yakın vakte kadar bizi tehir etseydin de kuvvetimiz, şevketimiz tezayüd etseydi» demekle mücahedenin tehirini arzu ederler. Ya Ekrem-erResül! Sen onlara tenbih ve vaazu nasihat suretiyle de ki: «Meta-ı dünya az, ömrü kısadır. İnsan ne kadar yaşasa akıbet vefat edecektir. Âhiret ise ittikaa edip nefsini maasiden sakınan kimse için hayırlıdır ve iyi bilin ki siz çekirdek üzerinde olan iplik miktarı zulmolunmaz ve ecrinizden noksan almazsınız ve muharebenin tehirinden çok muammer olmanız lâzım gelmez.] Zira; ecel-i mukadderiniz hangi saatte gelirse taahhur etmez. Şu kadar ki, vakti malûm değildir. Fakat emir, kat'idir. Binaenaleyh; harbin tehirini taleb etmekte bir fayda yoktur.» İşte onlara böyle demekle emrolundukları muharebeye teşvik et.

Âyet-i celilede insanın vazife-i diniyesi ve memurun bihi neyse onunla meşgul olması ve onun haricinde ledünniyâtını bilmediği şeyi taleb etmemesi lâzım ve vâcip olduğuna tenbih ve işaret vardır. Zira; mukaatele talebedenlere Resulullah memur oldukları namazı kılmak ve zekâtı vermekle emretmiştir ki, bu emir «Hikmetini bilmediğiniz şeye karışmayınız» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet (Abdurrahman b. Avf), (Miktat), (Kudâme b. Mez'un) ve (Sa'd b. Ebi Vakkas) gibi bazı kibar-ı ashab-ı Resulullah hakkında nâzil olması ihtimali vardır. Çünkü; onlar Mekke'de küffardan gördükleri ezaya binaen Resulullah'a «Muharebe edelim» derlerdi. Resulullah da «Muharebeden çekin elinizi, zamanı değildir. Siz memur olduğunuz namaz ve

zekât gibi vazife-i diniyenizle meşgûl olun, ben henüz kıtalla emrolunmadım» buyururdu. Vakta ki, hicret ettiler. (Bedir) vakasında kıtal vâcip olunca «Keşke kıtal biraz zaman daha taahhur etseydi» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

Âyette münafıkların evsafına delâlet olduğuna binaen âyetin münafıklar hakkında nâzil olması ihtimali dahi vardır. Çünkü; münafıklar dahi kisve-i İslâmda görünerek «Müşriklerle muharebe edelim» dedikleri halde muharebe vâcip olunca Allah'ın azabından korktukları gibi, belki daha ziyade korku ve haşyetle kâfirlerden korkarlar ve muharebenin tehirini isterlerdi ve Allah'tan ziyade nâs'tan havf etmek münafık şânıdır ve «Bizim üzerimize niçin kıtali farz kıldın?» diyerek itiraz dahî münafıklara yakışır. Meta-ı dünyanın *kalîl* ve âhiretin *hayırlı* olduğunu beyan dahî dünyayı çok seven münafıklara lâyık olduğundan âyetin münafıklar hakkında nâzil olması ihtimali ağleptir.

Namazla zekâtın vücubu, cihadın vâcip olmasından evvel olduğuna âyet delâlet eder ve bu tertibin akla muvafık olduğunda dahi şüphe yoktur. Çünkü *n a m a z ; Allah'a tazîm* ve *z e k â t* da *Allah'ın kullarına şefkat ve merhameti olduğundan* bu iki hasletin cihad üzerine mukaddem olduğunda şüphe yoktur.

Âhiret nimeti çok ve gumum ve humumdan sâfi ve akibeti emin olduğuna işaret için hayırlı olduğu beyan olunmuştur. Dünya nimetleri az ve hüzün, esef ve kederler dolu ve akıbeti meşkûk olduğundan âhiret nimeti kadar hayrı mutazammın değildir. Âhiretin hayırlı olması müttekilere mahsus olduğu tasrih buyurulmuştur. Zira; muharremattan içtinab etmeyenlerin nimeti âhirete müstehak olamayacaklarına işaret olunmuştur. Çünkü; «Muharrematı irtikâp küfre müeddî olursa ebedî Cehennem'de muazzep ve Cennet nimetlerinden bilkülliye mahrum olup muharrematı irtikâbı, küfre müeddî olmaz ve fısk derecesinde kalırsa günahı kadar muazzep olur ve sonra Cennet'e girer ve lâkin Cehennem görmeden gidenler kadar tamamıyla mütena'im olmaz» demektir.

***

Vâcip Tealâ kıtal farz olunca ölümden endişe edenlerin hal-

lerini beyanettiği gibi mevtten hazer etmek fayda etmeyeceğini dahi beyanetmek üzere :

أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ

buyuruyor.

[**Herhangi mekânda olursanız vefat size idrak eder, velevse kireçle yapılmış kaleler içinde olsanız eceliniz sizi bulur.**] Binaenaleyh; sizin için mevtten halâs yoktur. Muharebeye gitmek mevte sebep olamayacağı gibi, gitmemek dahi mevtten halâsa sebep olamaz. Şu halde saadet üzere vefat etmek şekaavetle yaşamaktan daha hayırlıdır.

B u r û c ; yüksek kaleler ve muhkem köşklerdir ki, insan her nekadar firar etse, saklansa ölümden halâs olamayacağından kinayedir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (Uhud) gazasında bulunmayan ve gazada hazır olup şehit olanlar hakkında «Eğer bizimle beraber olup muharebeye gitmemiş olsalardı, onlar da vefat etmezlerdi» diyen münafıkları red için âyetin nâzil olduğu mervidir. *Yahut* kıtâl farz olunca «Ya Rabbi! Niçin kitâli bize farz kıldın? Keşke tehir etseydin» diyenleri red için âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; insan her nerede olsa ölümün ona idrak edeceği ve ölümden firar etmek [velev muhkem kale içinde olsa dahi mümkün olamayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların muharebeyi sakîl addettiklerini beyanla zemmettikten sonra kabayih-i uhralarını dahî beyanetmek üzere :

وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ
قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Eğer münafıklara ganimet ve fütuhat gibi meserret verecek hasene isabet ederse, kemâl-i ferahla onlar şu haseneye «Bizim istihkaakımız üzere ind-i ilâhiden bize ihsandır» derler. Ve eğer onlara noksan emval ve emvat-ı nüfus gibi beliye ve seyyie isabet ederse onlar «İşte şu beliye bize senin şeametinden geldi» derler. İyiliği kendi istihkaklarına ve ehliyetlerine ve kötülüğü sana nispet ederler. Sen onlara cevap olmak ve itikatlarını ret ve iptal etmek üzere «Âlemde mevcut olan havadisin küllisi gerek ferah verenlerden olsun ve gerek hüzün ve elem verenlerden olsun, cümlesi Allahü Tealâ'dandır. Hepsinin hâlıkı Allah'tır» de ve herşeyin Allah'ın halkıyla olduğunu kendilerine tefhimle itikatlarını tashihe sa'yet. Tevhid-i irfandan bîbehre olan şu kavme ne oldu ki, onlar söz anlamaya yakın olmazlar? Binaenaleyh; kelâm-ı ilâhiden birşey anlamaz ve anlamak ta istemezler.]

Yani; eğer onlara ucuzluk ve bolluk gibi nimet isabet ederse Allahü Tealâ'ya nispet ederler ve eğer hastalık ve ölüm kıtlık gibi beliye isabet ederse habibim! Sana nispet ederler ve derler ki «Ya Muhammed! (S.A.) Bu senin şeâmetindendir.» Çünkü; Medine-i Münevvere ucuzluk ve bolluk iken münafıkların nifakı ve Yehûdun nübüvvet-i Resulullah'ı bildikleri halde inkârları sebebiyle kıtlık zuhura geldi ve meyvalar az olup galâ ziyade olunca Yahûdiler kendi kabayihini setretmek için Resulullah'a isnad etmişlerdi ve kendilerine vaazu nasihat olan Kur'ân'ın maânîsini düşünmediklerini ve eğer düşünseler kelâm-ı ilâhi olduğunu ve herşeyin ind-i ilâhiden geldiğini bileceklerini ve nazar-ı teemmülü terkettiklerinden dolayı mezmum olduklarını beyan buyurmuştur.

Hasene yle murad; *ucuzluk, vüsat-i nimet, kesret-i bârân, fütuhat ve ganimet gibi insanın seveceği şeylerdir. Seyyie* yle murad; *bunun aksi olan pahalılık, dıyk-ı maişet, kıtlık ve katil ve hezimet gibi insana keder verecek mekruhattır.*

Kur'ân-ı Azimüşşan'ın âyetleri zâhir ve bâhir olup herşey Allahü Tealâ'dan olduğuna delâlet ederken, münafıkların fehmetmedikleri taaccübe şayan birşey olduğu için Cenab-ı Hak taaccübe delâlet eden kelimeyle «Bunlara ne gibi hâl ârız oluyor ki söz anlamıyorlar?» buyurmuştur.

Hulâsa; muharebeye gitmekle ölmek lâzım gelmediği ve insan muhkem kale içine saklanmış olsa dahî, ölüm onu bulup ölümden firarını mümkün olmadığı ve eğer münafıklara iyi birşey isabet ederse onu kendi istihkaklarıyla Cenab-ı Hak'tandır dedikleri ve eğer onlara bir fenalık isabet ederse, onların Resulullah'a «Bu kötülük bize senden geldi» dedikleri ve halbuki, insanlar için bu gibi sözlerin câiz olmadığı ve onlara cevap olarak Resulullah'ın «Herşey Allah'tandır» dediği ve münafıkların halleri taaccübe şayandır ki, onlar Kur'ân'ın ve sair nasihatlerin manâlarını anlamadıkları gibi anlamaya bile yaklaşmadıkları ve her zaman münafıkların halleri böyle olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nimet ve hikmetin kâffesi Allah'tan olduğunu beyan ettiği gibi sevap, Allah'tan olup masiyet ise insanın kendi nefsinden olduğunu beyanetmek üzere :

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

buyuruyor!

[Sana isabet eden hayır ve bereket vesair nimet gibi hasene Allahü Tealâ'dandır ve isabet eden şiddet ve darlık ve eza gibi seyyie senin kendi kisbindendir. Habibim! Seni, nâs'a resul olarak bilmediklerini bildirmek ve ahkâm-ı diniyeye onları dâvet etmek üzere gönderdik. Seni irsale ve senin tebliğine şehit yönünden Allahü Tealâ kâfi oldu.]

Vâcip Tealâ hasenenin kesret-i vukuuna binaen seyyie üzerine haseneyi takdim buyurmuştur. *H a s e n e* yle murad; bu âyette Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *sevap ve sevaba vesile olan tâattır.* Çünkü; insan ne kadar ibadet etse ibadeti nimeti vücuda tekabül edemeyeceğinden, sevaba müstahak olmadığı halde, Cenab-ı Hakkın tâat mukabilinde sevap vermesi ancak fazl-ı ilâhidir. Amma

nefse isabet eden beliye ve masiyet, nefsin arzu ve iştihasıyla olduğundan seyyie nefse muzaf kılınmıştır.

Bu âyette seyyieyi nefse muzaf kılmak âyet-i sabıkada küllisi Allahü Tealâ'dan olduğuna beyana münâfi değildir. Çünkü; Beyzavi'nin beyanı veçhile icad ve abde isal cihetinden cümlesi Allahü Tealâ'dandır. Şu kadar ki hasene; *Allahü Tealâ'dan ihsandır*. Zira; abdin istihkaakı yoktur. Amma seyyie; *mücazat ve intikam olduğundan* abdin kisbiyle hâsıl olur. Zira; cezaya kendi ef'aliyle müstahak olmasa Allahü Tealâ'nın tecziyesi zulüm olur. Cenab-ı Hak ise zulümden münezzehtir. Şu halde abdin başına gelen musibetin cümlesi kendi fiilinin cezası olduğundan, seyyie abde nispat olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyet-i sabıkada seyyienin küllisi Cenab-ı Hak'tan ve bu âyette abidden olduğu hakkında beyanat-ı ilâhiye beyninde görülen tenakuz ve münafat şöyle tevcih olunmuştur: Âyet-i sabıkadà Allahü Tealâ'ya nispet olunan seyyie; *kahtu galâ, hastalık, dıyk-ı maişet, şiddet ve meşakkat gibi şeylerdir*. Bu âyetteki seyyie ise *masiyet* manâsınadır. Şu halde Allahü Tealâ'ya nispet olunan seyyie harciî ve umumî sevilmeyecek mekruhat olup, abde isnad olunan seyyie ise abdin kesbettiği ma'siyet olduğundan, âyetler beyninde asla tenakuz yoktur. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette hitabın *umumî olması* ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım ;* [Ey insan! Sana isabet eden hasene Allah'ın ihsanıdır ve seyyie kendi nefsinin kesbettiği masiyetin şeâmetidir] demek olur. Yahut muhatap *Resulullah'tır*. Fakat zâhirde muhatap Resulullah olsa da hakikatta ümmeti muraddır. Bu âyet; Resulullah'ın cemi-i nâs'a meb'us olduğuna delâlet eder. Zira; nâs lâfzı *cemi-i insanlara şâmildir*. Arab'a mahsus değildir. Şu halde (وارسلناكللناس) demek; (لجميع الناس) demektir.

«Senin risaletine şehadet etmek yönünden Allahü Tealâ kâfi oldu» demekle cümle nâs'ın Resulullah'ın risaletini teslimle itaatları vâcip olduğu beyan buyurulmuştur. Çünkü Resulullah'ın davâsına muvafık yedinde mucizeleri halkla risaletin sıdkına Allahü Tealâ'nın şehadet buyurması; risaletinde asla şek olmadığına de-

lâlet ettiğinden, hiç kimsenin muhalefet etmesi câiz olmadığına işaret buyurmuştur. Zira; bir zât-ı âlikadir ki; sözünün doğru ve dâvâsının sadık olduğuna Allahü Tealâ şehadet ederse onda şekketmek hamakatten veya inattan başka birşey olamaz.

***

Vâcip Tealâ resulünü cemi-i nâs'a gönderdiğini beyanettiği gibi, resulüne itaatın kendi zatına itaat olduğunu dahi beyanetmek üzere :

من يطع الرسول فقد اطاع الله ومن تولى فما ارسلناك عليهم حفيظا ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[**Resule itaat eden kimse muhakkak Allahü Tealâ'ya itaat etmiştir. Bir kimse resule itaattan i'raz ederse sen de ondan i'raz et ve onlara iltifat etme. Zira; biz seni onlar üzerine hıfzedici göndermedik.**] Çünkü; Allah'ın tevfik vermediği bir kimseyi sen irşad edemezsin. Binaenaleyh; sana itaattan yüz çeviren kimseye sen de iltifat etme.

Resulullah filhakika mübelliğ olup, âmir Allahü Tealâ olduğundan, resule itaat Allahü Tealâ'ya ve emrine itaattir. Fakat resule itaattan iraz edenlere Resulullah cebren ve kerhen onları ayıp verecek şeylerden hifzetmek üzere gönderilmediğini beyan; Resulullah'ı tesliyedir. Çünkü; emr-i ilâhiyi tebliğle vazife-i risalet bitmiştir.

Bu âyet; Resulullah'ın cemii evamir ve nevahisinde hatadan masum olduğuna delildir. Çünkü. eğer bunlardan birinde hata olsa resule itâat, Allahü Tealâ'ya itaatın aynı olmazdı. İtaatın ancak Allahü Tealâ için olduğuna dahî âyet delâlet eder. Çünkü; resule itaat Allahü Tealâ'ya itaattan madud olunca, her itaatın Allahü Tealâ için olduğuna delâlet-i vazıha ile delâlet eder.

Kazi, Hâzin ve Fahr-i Razi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Resulullah «Bana muhabbet eden Allah'a muhabbet eder ve bana itaat eden Allahü Tealâ'ya itaat eder» deyince,

bazı münafıklar «Muhammed (S.A.) bizi şirkten nehyettiği halde kendisi şirke karib birşey emrediyor, başka maksadı yoktur. Nasarâ'nın Hz. İsa'yı rab ittihaz ettikleri gibi kendini rab ittihaz ettirmek ister» demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Âyetin nihayeti âyet-i kıtalle mensuh olduğuna dair Tefsir-i Hâzin'de bir rivayet mezkûrdur, fakat esah olan mensuh değildir. Çünkü; *manâ-yı nazım:* [Ya Muhammed! Sana imandan i'raz ederlerse, sen onlar üzerine amellerini hesabedici ve sual sorucu değilsin. Ancak senin üzerine vâcip olan; tebliğdir, hesapları bize aittir. Sen vazifeni ifa ettikten sonra, onların hallerine mahzun olma] demektir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların kabahatlarından bazı âhari beyanetmek üzere :

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ
وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! Senin etrafında bulunan münafıklara emr-i ilâhiden bu emri tebliğ edip imtisal lâzım olduğunu beyan ettiğinde onlar «Bizim halü şânımız itaat etmektir ve bize itaat etmek lâyıktır» derler. Badehu senin huzurundan çıktıklarında onlardan bir tâife, senin huzurunda söylediği sözün gayrıyla beytutet eder ve huzurunda söylediği sözün hilâfında düşünür veyahut senin onlara söylediğin sözün hilâfını izhar ederek yalan söyler ve Allahü Tealâ onların gece düşündüklerini ve senin huzurunda verdikleri ikrarın hilâfını irtikâplarını sahife-i a'mallerine yazar. Binaenaleyh; onlar herbirinin cezasını görürler. Şu halde sen onlardan i'raz et, itaat ve adem-i itaatlarına mübalât etme, cemi-i umurunda Allahü Tealâ'ya mütevekkil ol ve umum ahvalinde Allahü Tealâ'yı velî ve muîn ittihaz etmekte devam et. Sana vekil yönünden Allahü Tealâ kâfi oldu.] Onların zararını def'e ve şerlerini

redde ve onlardan intikaam almaya kâfidir. Binaenaleyh; onların bu hallerine mahzun olma.

Münafıklar Huzur-u Risalette ikrar ettikleri sözlerinin hilâfını geceleyin beytutet ettikleri hanelerinde tefekkür ettiklerine işaret için Vâcip Tealâ «Onlardan bir taife beytutet eder» yani «Zahirde izhar ettikleri itaatın hilâfını geceyle tezvir ve tasni ederler» buyurmuştur.

Resulullah'a ikrar verenler ve «Bize itaat etmek yakışır» diyenler münafıklardan bir kısmı olup cümlesi olmadığına işaret için «Onlardan bir taife beytutet eder» buyurmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Huzur-u Risalette bulunan münafıklar iki kısımdır. Bir kısmı emr-i Resulullah'a mukaabil cevaba tasaddi ederek «Halimiz itaat etmektir» derler ve geceyle hilâfını düşünür ve hilâfını irtikâp ederler. İkinci kısım; Huzur-u Risalette işitir, sükût eder ve geceyle de bittabi düşüncesi olmaz. Şu halde onlardan alenen ikrar verip hilâfını irtikâp eden kimseler zikrolunmuştur.

Bu misilli hiyaneti irtikâp edenlerin kabahatlerini yüzlerine vurmamak için Cenab-ı Hak resulüne onlardan i'raz edip onları rüsva etmemesini ve isimlerini zikreylememesini emir ve tavsiye buyurmuştur. Çünkü onların halini izhar etmek; buğzu adavetlerini teşdid etmekten başka bir netice vermeyeceğinden İslâmın kuvvet ve şevketi artıncaya kadar hallerini ızhar etmemekte maslahat vardır. Binaenaleyh; münafıkların nifaklarını meydana koyuncaya kadar Resulullah ifşa etmemiştir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile münafıklardan i'razla emir, iptida-yı İslâmdaydı. İslâm kuvvet bulunca (جاهدوالكفار والمنافقين) âyetiyle i'raz emri nesholunmuştur. Binaenaleyh; bu âyetin nüzûlünden sonra münafıkların isimleri söylendi ve münafık oldukları ehl-i iman indinde zâhir oldu.

Hulâsa; münafıkların Huzur-u Risalette «Bize itaat etmek lâyıktır» deyip Huzur-u Risaletten çıktıktan sonra evlerinde geceyle bu sözlerinin başkasını düşündükleri ve Allahü Tealâ'nın onların düşündükleri şeyleri amel defterlerine yazdığı ve o gibi münafıkların nifaklarını yüzlerine vurmamak için Resulullah'ın onlardan

i'raz edip Allah'a mütevekkil olması lâzım ve Allahü Tealâ'nın resulüne ve müminlere vekil yönünden kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkları Kur'ân'da tedebbür ve teemmül etmediklerinden dolayı zemmetmek üzere :

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[**Münafıklar tereddüd eder ve ta'nederler de Kur'ân'ın maânisini ve âyetlerin intizamını ve elfazının i'cazını tefekkür etmezler mi? Lâyık olan; kemal-i itina ile düşünüp beşer kelâmı olmadığını idrak etmek değil midir? Eğer Kur'ân onların zu'm-u batılları gibi Allah'ın gayrı beşer tarafından olmuş olsaydı Kur'ân'da pek çok ihtilâf bulurlardı.**] Zira; beşerin zekâsı ve derecatı mütefavit ve muhtelif olduğundan onların derecelerinin ihtilâfı nisbetinde Kur'ân'da ihtilâf bulurlardı.

T e d e b b ü r ; işin akıbetine kemal-i dikkatle nazar etmektir. Yani; «Kur'ân'a dikkatle nazar etselerdi kelâmullah olduğunu bilirlerdi. Ve lâkin nazar etmediklerinden tereddüde düştüler» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ resulünün sıdk-ı nübüvvetine Kur'ân'la ihticaç buyurmuştur. Kur'ân'ın sıdk-ı nübüvvete delâleti; lâfzının fesahati ve gaipten haber vermesi ve ihtilâftan salim olmasıyladır.

Beyzavi'nin beyanı veçhile *i h t i l â f* la murad; *manâsında tenakuz ve nazmında tefavüt bulunması, bazısının fasih ve bazısının rekîk olması ve bazısına muaraza güç olup bazısına kolay olması, bazısının istikbale ait haberi vâkıa mutabık olup bazısının gayrı mutabık görünmesi, bazısının akla mutabık olup bazısının mutabık olmaması ve bazısının hikem-i mesalihe muvafık olup bazısının muvafık olmamasıdır.* Yani: «Eğer Kur'ân kul kelâmı ol-

muş olsaydı şu tâdâd olunan sakatatın cümlesi mevcud olurdu. Halbuki, Kur'ân'ın manâsında tenakuz ve tefavüt olmadığı gibi elfazının fesahati ve ahbarının vâkıa mutabakati ve ahkâmının ukulün idrak edebileceği bir dairede hikem-i mesalihe muvafakati meydanda ve inkârı gayrı kabil bir hakikattir» demektir.

Usul-ü itikatta nazar ve istidlâl vâcip olup taklidin caiz olmadığına bu âyet delâlet eder. Çünkü; Vâcip Tealâ münafıkları delâile nazar etmedikleriyle zem ve tevbih etmiştir. Eğer nazar-ı istidlâl vâcip olmasaydı terkinden dolayı zemmetmek lâzım gelmezdi. Halbuki zemmolundular. Şu halde usul-ü itikatta istidlâl vâciptir. Binaenaleyh; her mümin için mümkün olduğu kadar kudreti nispetinde Kur'ân'ın manâsını düşünmek lâzımdır. Zira; düşününce Kur'ân'ın kul kelâmı olmadığını bilir. Çünkü; kul kelâmı olsa bu kadar intizamı olamayacağından birçok ihtilâf bulunacağı şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ahval-i seyyielerinden bazı âhari beyanetmek üzere :

وَاِذَا جَٓاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِه۪ وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰٓى اُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذ۪ينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا قَل۪يلاً ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Asakir-i Resulullah'tan münafıklara emniyete ait veya havf ve endişeyi mucip bir haber geldiğinde vâkıa mutabık olsun veya olmasın o haberi ifşa ve neşrederler ve haberi neşrettiklerinden müminlere birçok zarar arız olur ve eğer onlar o haberi işitince Resulullah'a ve ashab-ı re'y ve tedbire ve işten anlayanlara reddetmiş olsalardı o haber için istinbat ve istihraca ehil ve erbab olan ulema ve sahib-i fikir olan kimseler o haberin ifşaya salih olup olmadığını bilirler ve halü maslahata göre içtihad ve lâyıkı veçh üzere hareket ederlerdi. Ey müminler! Eğer sizin üzerinize Allah'ın fazlu ihsanı ve rahmeti olmamış olsaydı siz Şeytan'a itti-

ba ederdiniz, illâ sizden az kimseler ittiba etmezdi.] Şu halde sizi imana muvaffak kılan ve resul gönderip irşad ve doğru yola sevk ve kitap inzal edip ahvalinizin ahkâmını beyan eden Allahü Tealâ'nın fazlu ihsanı sizi bu hale getirmiştir. Binaenaleyh; aklınıza mağrur olmayın ve fikirlerinizle yalnız müstebidane hareket etmeyin ve işi erbabıyla istişareye havale edin ki, hata etmeyesiniz.

Umur-u müslimîne dair işitilen havadisi, aklı kısa olan zuafayı müminînin neşretmesi mazarratı mucip olacağını bu âyetle Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu misilli haberi işaa yalandan hali olmadığı gibi ehl-i imana ıztırap da verir. Eğer emniyete dair olursa düşmanların tedarikine ve eğer havfa dair olursa müslümanların telâşına ve hayret ve teşevvüşüne bâdi ve her veçhile zarar-ı şedide sebep olur. Binaenaleyh; esna-yı harpte müslümanlar umur-u harbiye ve askeriyeye ait işittikleri haberleri halk arasına dağıtmak mazarrat olmak ihtimaline mebni o işi erbabına havale edip bu hususa dair söz söylemekten çekinmelidir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *ü l ü l ' e m i r* le murad; *re'yü tedbir, akıl ve fikir sahibi olanlardır.* Eğer zaman; zaman-ı sahabedeyse kibar-ı sahabeden (Ebubekir), (Ömer), (Osman) ve (Ali) (R.A.) Hazaratıyla asakirin reisleridir. Ve eğer zaman, zaman-ı sahabeden sonraysa o işe memur olanlardır. Çünkü; onlar işin künhüne vakıf olduklarından, İslâmın haline muvafık olanı ve ifşası câiz olanı ve olmayanı bilir ve zekâ-yı fıtriyeleri ve dirâyet-i zatiyeleri ve tecarüb-ü adîdeleri iktizası o haberden müslümanlar için hayır olan cihetini istinbat ve içtihad ederler ve umur-u harbi bildiklerinden o işi salâha dökerler ve lâyık olduğu veçh üzere ifşa ederler. Yani; şu emniyet veya havfe müteallik olan haberi işâa edenler bu haberi işitince halk arasında ifşâ etmektense, o haberi Huzur-u Risalette veyahut işin erbabı olan re'yü tedbir sahiplerine götürmüş olsalardı o haberin hakikatini onlar bilirlerdi ve sahib-i re'y olanlar bunlara, ifşası câiz olup olmayacağını söylerlerdi» demektir.

Bu âyet; *k ı y a s ı n edille-i şer'iyeden hüccet olduğuna* delâlet eder. Zira vakayii ehli istinbata havale etmek; içtihadın ve kıyasın cevazına delildir. Çünkü; hakkında nâs olan vakayide

istinbata hacet olmaz. Nâs olmayan vakayide istinbata havale; içtihada havaledir. İçtihad da kıyastan müfarakat etmez. Şu halde *i l i m ; iki kısımdır: B i r i n c i s i ; kitap ve sünnet nassıyla sabittir. İ k i n c i s i ; nassın delâlet ve işaretinden kıyasla istinbata müsteniddir.*

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu *â y e t ; üç şeye* delâlet eder: *B i r i n c i s i ; ahkâm, ve havadisten nâs ile bilinemeyip istinbatla bilenlerin bulunmasıdır. İ k i n c i s i ; istinbatın hüccet-i şer'iye olmasıdır. Ü ç ü n c ü s ü ; avam-ı nâs'ın ulemayı furû-u â'malde taklitlerinin vâcip olmasıdır.* Çünkü; Cenab-ı Hak bu âyette havadisin ahkâmına vakıf olmayanların ahvale vakıf olan ehl-i istinbata müracaat etmeleri lâzım olduğunu beyan buyurmuştur. Âyet; Resulullah'ın da istinbatla mükellef olduğuna delâlet eder. Çünkü; avamın vazifesi Resulullah'a ve ülül'emre vak'ayı reddetmek olduğunu beyandan sonra Vâcip Tealâ «Ahkâmı istinbat etmek şânından olan erbab-ı istinbat o vak'ayı bilir ve istinbat ederlerdi» buyurmuş ve Resulullah da erbab-ı istinbattan istisna olunmamıştır.

Allah'ın *f a z l ı* ve *r a h m e t i* yle murad; *Resulullah'ın bi'seti ve Kur'ân'ın inzâli* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Eğer Allahü Tealâ size resul göndermese ve kitap inzal etmese sizin çoklarınız Şeytan'a ittiba eder, küfür üzere kalırdınız, illâ sizden az kimseler akıl ve dirayetle iman eder mümin olurlardı] demektir. Buna nazaran *a z k i m s e l e r* le murad; *bi'setten evvel iman eden (Kıs b. Sâide), (Veraka b. Nevfel) ve (Zeyd b. Amr b. Nüfeyl) gibi iman edenlerdir.*

İşte harp zamanlarında görüldüğü üzere birçok yalanlar işaa edilerek ehl-i imanın kuvve-i maneviyesi kırıldiğı gibi birtakım endişeler meydana geldiği ve halbuki o endişeye mahal olmadığının bir müddet sonra anlaşıldığı birçok defa vaki' olmakla âyetin sırrı her zaman zuhur etmektedir. Binaenaleyh; ehl-i iman bu âyetle amel etseler hiçbir zaman endişe ve telâş görmeyeceklerini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

Hulâsa; ümmet-i Muhammed hakkında ve bilhassa harp za-

manlarında harbe müteallik haberlerle vukuat-ı saireyi gerek emniyeti, gerek ehl-i İslâm için havf ve endişeyi mucip olsun işiten zuafa için ifşa etmek caiz olmayıp, sahib-i re'y ve tecrübe ve o işte alâkadar olanlara haber verip hakikatini onlardan anlamak lâzım olduğu ve resul göndermek ve kitap inzal etmek. Allah'ın kullarına fazlu ihsanı bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kıtâlle emredip münafıkların tekâsülünü ve müminlerin kıtalin taahhuruna sa'yettiklerini ve sair evsaf-ı zemimeden bazılarını beyandan sonra tekrar kıtâlle emretmek üzere :

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللّٰهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül!, Fisebilillâh mukaatele et. Yalnız nefsin mükellef kılınsa bile kıtâl lâzımdır. Müminleri cihada teşvik et. Allahü Tealâ kâfirlerin şiddetini senden men'eder. Zira; Allahü Tealâ kuvvet ve azap yönünden şiddetlidir.]

Yani; Allahü Tealâ'nın rızasını tahsil ve dinini i'lâ hususunda fisebilillâh kıtâl ile hiçbir nefis mükellef kılınmaz, ancak kendi nefsin mükellef kılındığı halde. Yani sana kimse iştirak etmese bile sen yalnız olduğun halde mukaatele etmekle mükellefsin. Zira; risaletin meşakkati ancak senin üzerine tahmil olunmuştur. Binaenaleyh; emr-i cihada senin sa'yetmekliğin lâzımdır. Hiç kimsenin ianesine mübalât etme. Onların harpten tekaüdü ve taahhuru sana zarar vermez. Zira; Allah'ın nusreti ve ianesi seninledir. Bütün düşmanların şerrini Cenab-ı Hak senden def'etmeye kâfidir. Müminleri küffarla kıtale terğib et. Zira senin vazifen; insanları hayra ve salâha dâvet ve menfaatlarını kendilerine tarif edip teşvik etmektir. Onlar ister kabul etsinler, ister etmesinler. Allahü Tealâ'nın kâfirlerin şiddetini senden men'etmesi ve onların sana

galebesini def'eylemesi me'mul-ü kavîdir. Halbuki Allahü Tealâ heybet ve mehabet cihetinden eşed ve tâğî kâfirleri defi' ve ta'zîp cihetinden ziyade şiddetlidir.

(فَقَاتِلْ)'de bulunan (فَ) lâfzı *şart-ı mahzûfa cevaptır. Takdir-i kelâm* «Eğer fevzü necata vasıl ve düşmanların şerrinden halâs olmak murad edersen fisebilillâh mukaatele et» demektir.

Resulullah'a ittiba eden bir kimse bulunmasa bile yalnız olduğu halde cihatla mükellef olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi Resulullah'ın cemi-i nâs'tan şecaatta ziyade olmasına ve keyfiyet-i kıtâli herkesten ziyade bildiğine dahî delâlet eder. Çünkü kıtâlle emrettikten sonra Vâcip Tealâ gayrın fiiliyle mükellef olmayıp ancak nefs-i zekiyye-i Muhammediyesiyle mükellef olduğunu beyanetmek; hiç kimse kıtâl için çıkmasa dahi Resulullah'ın hurucü lâzım olup harbi terketmesi caiz olmadığını beyanetmektir. Amma, Resulullah'ın gayrıları hakkında muharebe ve mukaatele farz-ı kifaye kabilindendir. Ancak bir kimsenin harbe huzuru fayda vereceği kat'i olursa o zaman farz-ı aynolur. Resulullah'ın harbe huzurunda fayda kat'i olduğundan, Resulullah üzerine farz-ı ayndır. (عَسَى) kelimesi Vâcip Teaâl'nın kelâmında *manâ-yı katı'* ifade ettiğinden Resulullah'tan kâfirlerin mazarratını Allahü Tealâ'nın defi kat'idir.

Bu âyette Resulullah üzerine vâcip olan; bilfiil cihatta bulunmak ve müminleri cihada teşvik etmektir. Resulullah bu iki vazifeyi ifa etmekle teklif-i ilâhiyi yerine getirmiştir. Müminlerden kıtale rağbet etmeyenlerden Resulullah üzerine birşey terettüp etmeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; (Bedr-i Suğra) vak'asında Resulullah'ın nâs'ı mücahedeye dâvetinde Ashaptan birçoklarının harpten tehalüf etmeleridir. Çünkü; Beyzavi, Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile (Uhud) vak'asında müşriklerin reisleri (Ebu Süfyan) ile gelecek sene aynı mevsimde (Bedr-i Suğra)'da hazır olmak ve orada muharebe etmek üzere tahat-ı mukaaveleye alınmıştı. Ertesi sene vakt-ı muayyen hulûl edip, mukaavele günü geldiği zaman Resulullah nâs'ı mukaateleye dâvet edince, nâs'tan birçoklarının nükûl etmesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Bu

âyet nâzil olunca Resulüllah maiyetinde yetmiş kişiyle harbe hurûc etti ve (Bedr-i Suğra) mevkiine geldi. Allahü Tealâ bu âyette vaadi veçhile kâfirlerin şiddetini Resulünden men'etti. Zira; Sure-i Âl-i İmran'da beyan olunduğu üzere Ebu Süfyan'ın kalbine korku ilkaa eyledi ve (Ebu Süfyan) harbe gelemedi. Resulullah ve maiyeti o mevkide panayırda bulundular ve birçok ticaretle avdet ettiler. Bu muharebeden tehalüf eden müminlere Cenab-ı Hak bu âyetle itab buyurmuştur. Çünkü; yalnız olarak resulüne emretmek diğerlerine itaptır. Zira; Resulullah'tan yalan sadır olmaz. Binaenaleyh; bir sene evvel muharebe için (Bedr-i Suğra)'ya hazır olacağını vaad edince, hazır olmamak vaadinde hulf ve yalan olacağı cihetle Resulullah için elbette o mevkide bulunmak lâzım olduğundan Cenab-ı Hak «Hiçbir nefis teklif olunmasa yalnız senin bulunup vaadini yerine getirmen lâzımdır, yalnız sen müminleri teşvik et. Allahü Tealâ kâfirlerin şiddetini men'eder» buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ müminleri kıtale terğiple emrettikten sonra bazı münafıkların harpten kalmasına dair şefaatte bulunan münafıkları şefaat-i seyyieden men'etmek üzere :

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[Bir kimse şefaat-i haseneyle şefaat ederse o şefaattan kendisi için nasip olur ve eğer bir kimse şefaat-i seyyieyle şefaat ederse o şefaatin vizrü vebalinden o kimse için nasip vardır. Allahü Tealâ şefaat-i haseneden ve seyyieden herşey üzerine ceza vermeye muktedir oldu ki, hiçbir şeyi cezasız bırakmaz.]

Bu âyette şefaat-i haseneyle murad; *Resulullah'ın müminleri emr-i hayrolan kıtale teşvik buyurması* olduğu gibi müminlerden bazıları mücahedeye rağbet ettiklerinde tedarik ve

hazırlıkları olmadığı cihete bazı müminler ağniyaya şefaat ettiklerinden onlardan sudur eden şefaat olmak ihtimali de vardır. Herhangi manâ murad olunursa olunsun *emr-i hayra delâlet ve şefaatin cümlesine şâmildir.*

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile *ş e f a a t - i h a s e n e ; hukukullaha ve hukuk-u ibada riayetle beraber hayra terğip ve şerden teb'id ve nefsine menfaat kasdetmeksizin rıza-yı Bâri için vaki' olan şefaattir. Müminlerin birbirine hayırla vaki olan duaları, iki kimse beynini ıslah, bir kimsenin gıyabında menfaatine sa'yetmek ve mazarratını def'e çalışmak* şefaat-i hasene kabilindendir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *ş e f a a t - i s e y y i e ; bir kimsenin mazarratına sa'yetmek, nâs beyninde adavet ve fitne uyandırmak için söz taşımak; müminlerin aleyhine dua etmek ve hususat-ı sairede müminin mazarratını aramak* şefaat-i seyyiedir. Âhirette onun vizrü vebalinden nasibi olduğu gibi dünyada dahi bu şefaatin şeâmetiyle seyyiesini göreceğine âyette delâlet vardır. (مقيتا) (مقتدرا) veyahut (حفيظا) manâsınadır. Yani «Cenab-ı Hak şefaat-i hasene ve seyyieden herbirinin cezasını vermeye muktedirdir. Zira; herbirini hıfzedicidir, ilminden gâib olmaz» demektir.

Hulâsa; herhangi hususat olursa olsun bir müminin diğer bir mümine celb-i menfaat ve def'-i mazarrat uğrunda liveçhillâh şefaattan dünyada ve âhirette hissesi olduğu gibi bunun zıddı olan şefaat-ı seyyienin vizrinden dahi nasibi olduğu ve Allahü Tealâ'nın her iki suretle şefaat üzere cezalarını tertibe kaadir bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ cihatla emir ve cihada hazır olmak ve olmamak hususlarında vaki' olan şefaatların cezalarından şefaat eden kimsenin nasibi olduğunu beyanettiği gibi şefaat-i hasene kabilinden olan selâma dikkat ve itina etmek lâzım olduğuna dahi işaret etmek için :

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Mümin biraderiniz tarafından bir hediyeyle tahiyye olunduğunuzda siz onun hediyesinden ziyade bir hediyeyle hediye edin veyahut onun hediyesinin mislini ona reddedin. Zira; Allahü Tealâ sizden sudur eden hayır, şer, menfaat ve mazarrat herşey üzerine hesabeder ve muktezasına göre ceza verir.]

Yani; size ihvanınız tarafından bir selâm hediye olunursa siz ona onun hediyye ve selâmından daha güzel, câmialı, ziyade lâfız ve ziyade manâ ile bir selâm hediye edin ki, onun sizden evvel size selâma müsaraatının hakkını vefa etmiş olasınız. *Yahut* onun selâmının aynını bilâ noksan reddedin ki, mürüvvet ve uhuvvet noktasından vazifenizi ifa etmiş olasınız. Zira; Allahü Tealâ sizin her ameliniz üzere hesab eder ve hediyenizin sevabını verir.

T a h i y y e ; fil'asıl hayatla duadır. İslâmiyet gelince tahiyye selâma tahvil olundu. Şu halde *manâ-yı âyet :* [Size bir müslim tarafından selâm verilirse, siz onun selâmından ziyade bir manâyı câmi' selâmla selâm verin] demektir. Arapların hayatla dualarından selâm lâfzında dua manâsı daha ziyade olduğundan hayatla dua selâmla duaya tahvil olunmuştur. Zira; *h a y a t l a d u a ; yalnız ömrün uzun olmasına duadır.* Amma *s e l â m l a d u a ; cemi-i âfâttan salim olmakla* dua olduğundan hayatın uzun olmasına ve âfiyetine ve saadeti haline ve cemi-i mihen ve meşakkattan emin bulunmasına duaya müştemildir. Binaenaleyh; müminin mümine selâmı şefaat-ı hasenede dahil olduğu cihetle şefaat-ı hasene akabinde şefaat-ı hasene envaından Cenab-ı Hak bir nev'ini beyanla şefaat-ı haseneye ve selâma kullarını teşvik etmiştir.

S e l â m ; Allah'ın esma-i hüsnasından birisi olduğu cihetle müminler beyinlerinde yekdiğerine selâm vermekle, hem iltifatla dua hem de zikrullah etmiş oldukları gibi, yekdiğerini ken-

di taraflarından selâmetle tebşir ettiklerinden sürur ithal etmekle de ecrü mesubata nail olurlar.

Selâmla mübaşeret vâciptir. Zira; Resulullah (السلام اسم من اسماء الله فافشوه بينكم) yani «Selâm Allah'ın isimlerinden bir isimdir, beyninizde ifşa edin» buyurmuştur. Resulullah'ın emri vücub içindir diyenler varsa da esah olan; selâm sünnet ve redd-i selâm vâciptir. Çünkü; Kur'ân'da Cenab-ı Hak «Size selâm verildiğinde siz onun selâmından daha güzel bir selâm veyahut aynı selâmı reddedin» buyurmuştur ki, selâmın reddiyle emir; sarih vücub ifade ettiğinden ittifak vardır. Zira vücub olan redd-i selâmı terk etmek; selâmı veren kimseye ihanettir. Mümine ihanetse haramdır.

Selâm yalnız (السلام عليكم) ile iktifa olunursa da onun şekl-i ahseni (السلام عليكم ورحمة الله) demektir ki, selâmla dua üzerine rahmetle duayı ziyade etmektir. Eğer selâmda rahmetle dua dahî münderic olursa, selâmı red de bereketiyle duayı derc ederek (وعليكم السلام ورحمة الله وبركاته) diyerek ahsenle mukaabele etmektir.

Selâm lâfzının nekre ve marife olarak istimali câizdir. Zira; Kur'ân'da iki suret de vardır. Lâkin nekre olarak vürudunun Kur'ân'da çok olması ve Allahü Tealâ'dan ve meleklerden vârid olanların nekre olarak varid olması ve nekrenin kemâle delâlet etmesi nekre olarak verilen selâmın marife olarak verilen selâmdan efdal olduğuna delâleti Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Selâmda sünnet olan; binitli (süvari) olan yaya (piyade) olana, ayak üzerinde olan oturana, az çoğa, küçük büyüğe selâm vermektir. Cehren selâmda sürur ithali daha ziyade olduğundan cehren selâm vermek efdaldir. Selâmla beraber musafahanın âdet-i Resulullah'tan olduğu mervidir.

Selâm emanet olduğunda, selâmı tebliğ etmek İmam-ı Ebu Yusuf'a göre vâciptir. Binaenaleyh; terkederse günahkâr olur. Cumada imam hutbe okurken hutbe dinleyene, tilâvetle, ezanla, ikaametle, oyunla ve kaza-yı hacetle meşgul olan kimseye selâm verilmez.

Selâmı reddetmek farz-ı kifayedir. Selâmı fevren, yani tehir etmeksizin reddetmek vâcip olduğu gibi, mektupla selâmın ceva-

bını da mektupla reddetmek vâcip olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Bu âyet, ehl-i İslâm beyninde muavenet usulünden bir nevi olup, ülfet ve ünsiyet ve hüsn-ü muaşeret esaslarını tesis eder. Çünkü; müminler birbirlerine mülâki olduklarında Allah'ın ismi ve cümle âfâttan selâmetle duayı mutazammın bir mükâlemeyle yekdiğerine iltifat etmeleri elbette güzel bir ibadettir. Eğer selâmın taraf-ı ilâhiden ehl-i İslâma i'ta buyurduğu bir atiye ve hediyesi olduğunu itikad ederek ihlâs üzere teati ederlerse, elbette aralarında muhabbet, meveddet ve kemal-i ferah ve sürur hasıl olacağı şüphesizdir. Halbuki bu ibadet şimdi ekseri insanlar arasında temennaya yani elini sallamak âdetine tebeddül etmiştir.

Hulâsa; bir mümin tarafından diğer bir mümine selâm hediye olunursa mukaabilinde selâm ve rahmetle hediyesine mukaabele etmek vâcip veyahut hiç olmazsa aynını, yani yalnız selâm lâfzını reddetmek lâzım olduğu ve Allahü Tealâ'nın her türlü hediye ve selâm üzerine hesabedip herkesin hediyesine göre sevabını vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mümінler beyninde selâm teati olunmasını emrettiği gibi, selâma itina etmeyenleri dahî bir nevi tehdid ile tehdid etmek üzere :

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَؕ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِؕ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾

buyuruyor.

[Cemi-i ef'al ve a'malinize muttali olan Allahü Tealâ'nın gayrı mabudun bilhak yok, ancak zat-ı ülûhiyeti vardır. Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, elbette Allahü Tealâ sizi vukuunda asla şüphe olmayan yevm-i kıyamete cem'eder ve kelâm yönünden Allahü Tealâ'dan ziyade sadık kim olabilir?] .

Nâs, muhasebe zımnında kabirlerinden kıyam ettikleri için *insanın haşrolunacağı güne* *y e v m - i k ı y a m e t* denilmiştir. Yevm-i kıyametin vukuunda şek olmadığını beyan; kıyameti inkâr edenleri red içindir.

Allahü Tealâ'dan ziyade sözü doğru olabilecek bir kimsenin vücudunu inkâr için *istifham-ı inkârîye* mevzu olan (من) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ'nın haberinin yalan olması muhaldir. Zira; nakz-ı alâllahı müstelzimdir. Allahü Tealâ üzerine ise noksan muhaldir. Binaenaleyh; Allah'ın kelâmında yalan muhaldir. Şu halde yevm-i kıyamet kati olduğu gibi o günde insanları cem'edeceği dahî kat'idir ki, şüphe edenler tekfir olunur.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ahvalinden nev-i âharı beyanetmek üzere :

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾

buyuruyor.

[Size ne gibi şey ârız oldu ki, münafıklar hakkında iki fırka oldunuz da küfürleri üzere ittifak etmediniz. Allahü Tealâ o münafıkların kesbettikleri şirk ve sair maâsî sebebiyle onları küfre döndürdü. Binaenaleyh; tarik-ı müstakîm olan tarik-ı tevhidden ters döndüler, gerisin geriye gittiler. Allah'ın idlâl ettiğini siz hidayette kılmak mı murad edersiniz? Bir kimse ki, Allahü Tealâ onu idlâl etti ve nur-u iman ve hidayetten uzak kıldı. Sen elbette onun için hidayete tarîk bulamazsın.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile münafıkların küfürlerine delâlet eder deliller meydanda olduğu halde küfürlerinde şekkedenleri bu âyetle Vâcip Tealâ tevbih ve tekdir buyurmuştur. Çünkü; kati kâfir olduklarına delil mevcut olunca küfürlerinde şekket-

mekte bir manâ yoktur. Binaenaleyh; şekkedenler tekdire müstehaklardır.

R e k s ; *birşeyi arkasın arkaya döndürmek ve geri çevirmek* manâsınadır. Vâcip Tealâ münafıkları ahkâm-ı küfür olan züll-ü sığara, sebiy ve esarete ve katlü helâke reddettiğini bu âyetle beyan buyurmuştur.

A l l a h ü T e a l â ' n ı n i d l â l i y l e murad; *onların sû-u ihtiyarları sebebiyle Allahü Tealâ'nın küfürlerine ve dalâletlerine hükmetmesidir.* Allahü Tealâ'nın tarîk-i Cennet olan ahkâm-ı şer'iyeden onları ihrac etmesi; tarîk-ı Cennet'ten Allah'ın idlâl etmesidir. Binaenaleyh; idlâl ettiği kimseyi Resulullahın irşad edemeyeceğini Allahü Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Medine-i Münevvere'ye müslim olarak gelip bir müddet ikaametten sonra Medine'nin havasıyla imtizac edemediklerinden bahisle sahraya çıkmak ve bedeviyete karışmak üzere Resulullah'tan istizan eden zümre hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar Medine'den çıkarlar merhale merhale sefer ederek müşriklere iltihak edinceye kadar giderler. Ashab-ı Resulullah bunlar hakkında ihtilâf ettiler. Bazıları «Bunlar kâfirdir, mümin olsalar bizimle sabreder Medine'de kalırlardı» dediler. Bazıları da «Bunların bizce küfürleri zahir olmayınca küfre nispet edemeyiz» deyince bu âyetin nâzil olduğu mervidir. *Yahut* (yevm-i Uhud)'da muharebeden tahallüf eden münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; (Uhud) gazasından avdetinde Ashabın bazısı Resulullah'a «Gazadan tahallüf edenleri katlet ya Resulullah! Zira; onlar münafıklardır» dediler. Ve bazıları da «Affet ya Resulullah! Zira; onlar kelime-i İslâmı tekellüm ettiler» demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. *Yahut* Mekke'de bir kavim İslâm oldukları halde müslümanlar aleyhine müşriklere muavenet ettiler. Ashab-ı ızâm bunların müslim veya kâfir olduklarına dair ihtilâf etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; münafıklar hakkında müminlerin iki fırka olduğu ve Allah'ın, münafıkları eski halleri olan küfre döndürdüğü ve Allah'ın idlâl ettiği kimseyi hidayette kılmak imkânı olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ Allah'ın idlâl ettiği kimseyi irşad edemeyeceklerini beyandan sonra onların irşad olunmak ihtimali kalmadığını beyanetmek üzere :

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

buyuruyor.

[Onlar kendileri kâfir oldukları gibi sizin de kâfir olup din ve itikatta onlarla müsavi olmanıza muhabbet ederler ve sizin küfrünüzü ez canü dil arzu ederler. Hâl böyle olunca fisebilillâh onlar hicret edinceye kadar onlardan siz dost ittihaz etmeyin. Takarruben ilâllah aşair ve kabail beldelerini terkeder ve ihlâs üzere İslâm olduklarında onlardan dost ittihazınızda zarar yoktur.]

Yani; ey müminler! Siz onların hidayetlerini arzu ediyorsunuz, halbuki onlar kendilerinin hidayetleri şöyle dursun, küfürde o kadar ileri gitmişlerdir ki sizin bile kendileriyle beraber kâfir olup dalâlet ve bu'diyette müsavi olmanızı isterler. Küfürde bu kadar taassub etmiş ve ileri gitmişlerden nasıl iman ümid eyler ve hâlleri böyle olunca onlardan nasıl dost ittihaz edersiniz? Binaenaleyh; onları dost ittihaz etmeyin. Ama fisebilillâh hicret ederlerse dost ittihaz etmenizde beis yoktur.

Müşrikler ve münafıklarla ve zındıka ile meşgul olanlarla samimi dost olup, onlara muhabbetten Allahü Tealâ bu âyetle ümmet-i Muhammedi nehiy buyurmuştur. Zira; en ziyade kıymettar olan, din hususunda düşman olan bir kimseyle sair hususatta dostluk olamaz. Çünkü; zahiri dost gibi görünse de batını düşmanlıktan hâli değildir.

Mümin olanlarla dahî hicret etmedikçe dostluk olmayacağına âyet delâlet eder. Fakat âyetin bu cihetten hükmü hicretin farz olduğu zamana mahsustur. Çünkü; Mekke'nin fethine kadar hicret vacipti.

H i c r e t ,; dar-ı küfürden dar-ı İslâma olduğu gibi a'mal-i küffardan a'mal-i ehl-i İslâma intikaal etmekle dahî olur. Bu âye-

tin her ikisine de ihtimali olduğu ve cümlesine lâfzının şümulü olup hicretin her manâsına hamletmek mümkün bulunduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin kemâl-i taassuplarından müminlerin de kendileri gibi küfrüzere müsavi olmalarına muhabbet ettikleri cihetle onları dost ittihaz etmek câiz olmadığını ve eğer İslâm olarak hicret ederlerse dost ittihaz etmekte beis olmadığını beyanettiği gibi, eğer imandan dönerlerse onları katletmek lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[Eğer onlar hicretten i'raz eder ve İslâmdan yüz döndürür, küfrüzere inat ederlerse, onları tutun, bulduğunuz mekânda katledin. Zira; düşmanlardır. Düşmanları katletmek lâzımdır, onlardan dost ve sizin umurunuzda kendinize yardımcı ittihaz etmeyin.]

Yani; bunlar hicret etmezler ve küfrüzere inat eder ve bulundukları mevkii terk etmezlerse, onlardan size hayır ve muhabbet yoktur. Binaenaleyh; gerek Harem'de ve gerek Harem harici hil olan bir yerde ve her nerede olursa olsun bulduğunuzda tutun ve katledin. Zira, onlardan sizin için daima mazarrat melhuzdur. Ve onlardan dost veya düşmanlarınıza yardımcı ittihaz etmeyin. Çünkü; size onlardan emniyet yoktur ve dostluk memul değildir. Onlarla hal-i harptesiniz ve aranızda kıtâli men'edecek bir muahede dahi yoktur ve fırsat buldukça size mazarratları da muhakkaktır. Binaenaleyh; bulduğunuz yerde fırsat vermeksizin hemen katledin.

***

Vâcip Tealâ İslâmdan i'raz edenlerin katliyle emrettikten sonra, bazı kimseleri katilden istisna etmek üzere :

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ
أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَإِنِ
اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ
عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾

buyuruyor.

[**İllâ şol kimseler ki, onlar bir kavme iltica ettiler. O kavimle sizin beyninizde muahede var. O muahedeyi nakzetmedikçe muahede icabı onlarla mukaatele etmek caiz olmadığı gibi, onlara iltica edenler de onların hükmünde oldukları için mukaatele câiz olamaz.**] Yani; sizin ahdinize dahil olanların ahdine dahil olanlar, sizin ahdinize dahil olmuş gibidir veyahut şol kimselerin amânina dahil olmuşlar ki, onlar sizinle mukaatele etmekten kalpleri daralmış ve mahabetinizden ârız olan korku icabı sizinle muharebe etmekten soluk almaz derecede kalpleri muzayakaya duçar olmuş veyahut kendi kavimleriyle muharebe etmekten kalpleri daralmış olan kimselerin amânına dahil olanları siz katletmeyin. Zira mürüvvet; sizinle mukaatele etmeyenlerle mukaatele etmemektir. Çünkü; kıtal, sizinle mukaatele edenlerle lâzımdır, sizinle mukaatele etmeyen kimselerle kıtal münasip değildir. [**Ve eğer Allahü Tealâ size musallat kılmak murad etmiş olsaydı, onların kalplerine kuvvet vermek ve soluklarını ve kalplerini tevsi etmek ve korkularını izale eylemek suretiyle onları sizin üzerinize musallat kılardı. Binaenaleyh; onlar da sizinle mukaatele ederlerdi. Şu halde onlar sizinle mukaateleden uzlet ederler ve sizinle mukaatele etmezler ve bununla beraber size sulh ve müsalemet ilkaa ederlerse Allahü Tealâ sizin için onlar üzerine katil ve esir etmek suretiyle tarîk halk etmez.**]

Resulullah'la muahedesi olanların muahedesi altına girenlerin katilden müstesna olduklarına âyet delâlet ettiği gibi ehl-i imanla

mukaateleden el çekmiş olanlara iltica edenlerin dahi müstesna olduğuna âyet delâlet eder.

Resulullah'la beyinlerinde muahedesi olan kavmin (Beni Eslem) kabilesi olmak ihtimali vardır. Zira; Mekke'ye hurucunda Resulullah onlarla muahede etmiştir. Yahut (Benî Bekir) veya (Huzeyme) veyahut (Huzâa) kabileleridir. Herhangi kabile olursa olsun ehl-i imanla muahedesi bulunan bir kavme dehalet ve muahede eden kavmin, ehl-i imanla muahid olan kavmin hükmünde olacağına âyet delâlet eder ve hüküm de budur. Kavmin muayyen olmasında bir fayda yoktur.

K a l p l e r i d a r a l a n l a r la murad; ehl-i imanın mahabetinden ârız olan havf ve haşyet icabı ehl-i imanla muharebe etmedikleri gibi ehl-i imanın hasmı olan kendi kavmü kabileleriyle de muharebe etmezler. Çünkü; akrabalarıdır.

K a t i l d e n i s t i s n a o l u n a n l a r ; kâfirlerdir. Onlar da iki kısımdır: *B i r i n c i s i ; muahid olandır, i k i n c i s i ; korkudan dolayı kıtâli terkedendir.* Yani; sizinle beyninizde muahede olan kavme delâlet edenler bilfiil muahid olanlar gibi kıtâlden masun olurlar ve kezalik muahid olmadığı gibi, muahid olanlara dehalet de etmemiş ve lâkin havfından silâhı terketmiş olanlar da kıtâlden onlar gibi masun olurlar.

Allahü Tealâ muahidlerin ve havfından nâşi kıtali terkedenlerin şerlerini ehl-i imandan men'etmesiyle ehl-i imana imtinan etmiş ve murad etse emri bilâkis kılarak kâfiri müslim üzerine musallat kılardı buyurmuştur.

Onlar sizden uzlet edince sizinle mukaatele etmez ve size inkıyad ederlerse Allahü Tealâ onları katlinize size izin vermemiştir.

Hulâsa; imandan i'raz eder ve muharip olursa, katletmek lâzım olduğu ve onlardan dost ittihaz etmek câiz olmadığı ve muahid olanların veyahut terk-i silâh ederek size dehalet edenlerin kıtalden müstesna ve Allahü Tealâ'nın onları musallat kılmaması müminler hakkında büyük nimet olduğu ve muharebeden uzlet edip inkıyad edenler üzerine harp açmak câiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerden bazılarının hallerini beyan ettiği gibi bazı aharın halini dahi beyânetmek üzere :

سَتَجِدُونَ اٰخَرِينَ يُرِيدُونَ اَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فِيهَا

buyuruyor.

[Küffardan âhar kabileleri sen bulursun ki, onlar iman izhar etmek ve muhabbet göstermekle sizi emin kılıp kendilerine ısındırmak ve kendi kavimlerini sizin tasallutunuzdan emin kılmak murad ederler. Halbuki onlar size düşmanlardır. Size emniyet göstererek bağteten sizin üzerinize hücum etmek ihtimalini hatırınızdan çıkarıp gaflet etmeyin. Zira; onlar her nekadar size emniyet gösterseler de, her ne zaman fitneye ve küfre red olunsalar, derhal izhar ettikleri imandan dönerler, zulüm ve adavete, fitne ve fesada avdet ederler.] Binaenaleyh; bu mâkule kimselerden size emniyet gösterenlere aldanmayın.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette beyan olunan *k a v m - i â h a r î n* ile murad; *(Benû Esed* ve *(Gatfan)* kabileleridir. Çünkü; onlar Medine'ye geldiklerinde İslâmiyet izhar eder ve muahede ederlerdi. ve bundan maksatları müslümanları aldatmak, onları kendilerine ısındırmaktı. Kendi kabilelerine avdet ettiklerinde küfürle ahdi nakzederler ve her ne zaman ehl-i İslâm aleyhine fitneye ve muharebeye davet olunsalar icabet ederler ve lâkin mağlûp ve rezil olarak avdet ederlerdi.

فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ

[Eğer onlar sizin kıtalinizden uzlet etmezler ve size sulh ve müsalemet ilkaa edip musalaha talebetmezler ve ellerini sizden çekmezlerse, siz onları bulduğunuz mekânda tutun ve katledin.]

Zira; onlar küfür üzere ısrar ettikçe katilleri vâciptir. Çünkü; bulduğu yerde sizi katilden elini çekmeyince ve teslim olarak sulha da tâlip olmayınca muhafaza-i nefis ve muhafaza-i din için hemen katletmek lâzımdır.

وَاُو۬لٰٓئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

[**İşte şu evsafı beyan olunan kefere üzerine sizin için zâhir ve açık hüccet kıldık.**] Ki, onlar adavetlerini izhar ettiler. Onlar adavetlerini izhar edip sizinle mukaateleye şuru'ları ve ahdi nakzedip irtidad etmeleri, onların katlini size mübah kıldı. O halde; onları katletmekten size vebal yoktur. Zira; irtidatları ve sizinle mukaateleye gelmeleri, sizin için onlar tarafından itiraz kabul etmez bir sened-i kavidir. Binaenaleyh; onları katle cevaz-ı şer'i olduğundan dünyevî ve uhrevî katillerinden mesul olmazsınız.

Hulâsa; imandan i'raz edenleri esir almak, katletmek lâzım olduğu ve ancak imandan i'raz edenler ehl-i imanla muahedesi olan bir kavmin ahdi altına girerlerse muahid olan kavmin hükmünde olacakları veyahut İslâmın mahabetinden arız olan havf neticesi kıtali terk edenlerle amânına iltica eyleyenlerin katli ve esareti câiz olmadığı ve eğer Allahü Tealâ dilemiş olsaydı kâfirleri müslümanlar üzerine musallat kılarak, onların da mukaatele etmelerine bir mâni bulunmayacağı ve eğer kâfirler mukaateleden uzlet ederler, sulh ve selâmet talebederlerse müslümanlar için onlar üzerine mukaatele tarîkinin olmadığı ve kavm-i âhar dahi Medine'ye gelip müslümanları görünce kelime-i tevhidi okuyup müslüman görünmekle, müslümanları kendinden emin kılarak aldatmak isteyip, kendi kavmine vardığında onlara küfrünü izhar edip onları aldatmak istediği ve her ne zaman müslümanlar aleyhine fitneye dâvet olunurlarsa derhal icabet edip, İslâmiyetten küfre döndükleri ve onlar mukaateleden uzlet etmeyip, sulh de istemeyerek müslümanlardan ellerini çekmediklerinde onları esir almak ve katletmek lâzım ve şu evsafı cami olanları katilde müminler için onlar üzerine hüccet-i zâhire olduğu ve mukaatele edenlerle mukaateleden ellerini çekenlerden, ellerini çekip mukaateleyi ter-

ketmek vâcip olduğu şu birkaç âyetten müstefad olan fevaid cümlesındendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirler üzerine muharebeye teşvik ettiği gibi, muharebede cereyan edecek ahvalin ahkâmını dahi beyanetmek üzere :

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰى اَهْلِهِ اِلَّا اَنْ يَصَّدَّقُوا

buyuruyor.

[**Bir mümin için diğer müminin katli sahih olmadı, illâ hata olarak kasdi ve ihtiyari olmaksızın katlederse müstesnadır. Eğer bir kimse bir mümini hata olarak katlederse onun kefareti sıfat-ı imanla muttasıf bir köle azâd etmektir. Hakkullahı iskaat için mümin bir köle azâd etmesi lâzım olduğu gibi hukuk-u ibadı iskaat için de maktulün veresesinin hakkını ifa etmek üzere onun evlâd ve ıyaline diyet-i kâmilesini verip teslim etmeli ki, maktulün katlinden dolayı kalplerine ârız olan inkisarı cebir ve haklarını hıfzetmek için diyeti vermek vâciptir. Ancak verese kaatile diyeti sadaka etmekle haklarını iskaat etmek vakti müstesnadır ki, verese kaatile sadaka ederek diyetten vazgeçerlerse, maktulün diyetini vermek kaatilin üzerine vâcip olmaz.**] Çünkü; diyet hakkı veresenin olduğundan, verese hakkını iskaat edince kimsenin birşey demeye hakkı yoktur. Zira söz; hak sahibinindir.

Yani; hiçbir müminin diğer mümin biraderini ahvalden hiçbir halde katletmesi câiz olmaz. Ancak hata hali müstesnadır. Hataen katlettiği surette hakkullahı iskaat için kefaret olarak bir abd-i mümin azâd etmek lâzım olduğu gibi, hukuku ibadı iskaat için de vereseye maktulün diyetini teslim etmek lâzımdır. Ancak verese haklarını iskaat ederlerse diyet lâzım gelmez.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet devr-i Âdem'den beri

hiçbir zamanda müminin katli mübah olmadığına delâlet eder. Çünkü; *zaman-ı mâziye* delâlet eden (كان) kelimesini nefyetmek zaman-ı mazide dahi katlin mübah olmadığına delâlet-i vazıhayla delâlet eder.

H a t a da *iki ihtimal* vardır: *B i r i n c i s i ; başka birşey zannıyla mümini öldürmektir. İ k i n c i s i ; üzerinde alâmet-i küfür olduğundan kâfir zannıyla öldürmektir.*

Âlet-i câriha olmayan taş, ağaç ve sopa gibi ağır bişeylerle katletmek İmam-ı Azam indinde hata ve şibih amid olduğundan diyet ve kefaret vâcip olur, kısas lâzım gelmez. Amma İmam-ı Şafiî indinde katil amiddir, kısas lâzım gelir. İmam-ı Azam âmden katilden kefaret lâzım gelmeyeceğini bu âyetle istidlâl etmiştir. Çünkü; bu âyette Cenab-ı Hak kefaretin şartının hataen katil olduğunu sarahaten beyan buyurmuştur.

Katilde kefaret olacak kölenin mümin olması lâzımdır. İmam-ı Azam indinde ebeveyni müslim olan sabi kefaret olabilir. Çünkü; o sabi ebeveynine tebaiyetle mümin olduğundan onu azâdla kefaret sahih olur.

Vereseyi, diyeti affa terğib için *diyeti aftan* sadaka ile tâbir olunmuştur. Çünkü; sadakanın birçok fezaili olduğundan, af; sadaka olunca birçok fezaili câmi' olduğuna işaretle teşbih hâsıl olur.

***

Vâcip Tealâ maktulün müslimîn beyninde bir müslim olup hataen katlolunduğunda cezası bir köle azâd etmek ve diyetini vermek olduğunu beyandan sonra, eğer maktul müslim olduğu halde düşman bir kavimden olursa, cezasının yalnız köle azad etmek lâzım geldiğini ve eğer muahedeli bir kavimden olursa, hem köle azâd etmek hem de diyetini vermek lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ
وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلَى اَهْلِهِ
وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ

buyuruyor.

[Eğer maktul size adavet-i diniyesi olan bir kavimden olur ve kendi de mümin olursa kaatil üzerine vâcip olan; ancak mümin bir köle azad etmektir. Çünkü; düşman bir kavimden olduğu cihetle veresesiyle kaatil beyninde ülfet olmadığı gibi veresesi de varis olamadığından diyeti lâzım gelmez. Amma maktul sizinle kendileri beyninde muahedesi olan bir kavimden mümin olarak katlolunursa kaatil üzerine vâcip olan; diyet-i kâmileyi maktulün veresesine teslim etmektir ki, muahedenin hükmünü muhafaza etmek umur-u vecibedendir ve hakkullahı iskaat etmek için bir mümin köle azâd etmek lâzımdır.] Bu hüküm; maktulün varis-i müslimi bulunduğu surettedir. Amma veresesi kâfir olup harbî olduklarında diyet lâzım gelmez.

***

Vâcip Tealâ kefaret için köle azâd etmeye iktidarı olmayan kaatilin kefareti oruç olduğunu beyanetmek üzere :

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

buyuruyor..

Eğer bir kimse ki, hataen katline azâd edecek köle bulamaz ve köle almaya iktidarı da olmazsa, o kaatil üzerine vâcip olan; arasını fasletmeksizin iki ay oruç tutmaktır. Bu orucu, cüret ettiği hatasına kefaret ve tevbe ve Allahü Tealâ'nın havf ve gazabından neşet eder bir nedamet-i halise olsun ki, hata olarak sudur eden masiyetine kefaret olsun. Halbuki Allahü Tealâ kaatilin ve maktulün hallerini bilici ve hükmettiği kefarette hikmetine muvafık olarak hükmedicidir.]

Katil kefareti için tutulan oruçta tetâbu' ve tevâli lâzımdır. Zira; arada bir gün fasıla verse yeniden başlamak icabeder. Amma hayız ve nifas gibi a'zâr-ı şer'iyeyle iptal ederse zarar vermez.

Hataen katleden kaatil, kemal-i ihtiyat üzere hareket etmiş olsaydı bu hatanın da vâki' olmamak ihtimali bulunduğundan,

hatada vâki' olması ihtiyatı terkle kusur olduğu cihetle kefareti ve maktulün veresesine diyetini vermesi kendisinden ihtiyatsızlık eseri olarak sudur eden kusura nedamet ve tevbe olduğunu beyan için Cenab-ı Hak bu kefaretin tevbe makamına kaaim olduğunu beyan buyurmuştur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet Ebu Cehil'in ana bir biraderi (Ayaş) Hazretleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Ayaş, hicret-i Resulullah'tan evvel Huzur-u Risalete gelerek İslâm oldu. Fakat İslâmiyetini kavmi içinde izhar etmekten havf ederek Medine-i Münevvere'ye hicret etti. Validesi, (Ayaş)'ı Medine'ye hicreti üzerine yemek ve içmekten kesilerek feryadü figaan ile her günü ahü enin içinde geçerdi. Ebu Cehil'le biraderi Harise, Ayaş'ı getirmek üzere Medine'ye gittiler. Ebu Cehil, Ayaş'a dininde sebat etmesini tavsiye edip, ancak validesinin feryadü figaanını, âhü eninini teskin ve irza etmek üzere tekrar Mekke'ye gelmesi için kandırdılar ve bu suretle beraberce Mekke'ye dönmek üzere Medine'den hareket ettiler. Mekke civarına geldiklerinde Ebu Cehille Harise, Ayaş'ın elini ve ayağını bağlayarak yüz değnek vurdular. Ayaş kardeşlerinden dayak yediği sırada eğer fırsat bulursa onları öldüreceğine ahdetti. Badehu Ayaş yine Medine'ye hicret etti. Bilâhare Haris de İslâm olarak Medine'ye hicret eyledi. Haris birgün Mescid-i Kubâ cihetinden gelirken Ayaş onu gördü ve İslâm olduğunu bilmediği cihetle hemen katletti. Ba'delkatil İslâm olduğunu işitince fevkalâde nedamet eyleyerek Huzur-u Risalete gelip haber verince bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Yahut âyet (Ebudderda') hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; (Ebudderda') bir asker içinde bulunurken, bir dağ üzerine çıktı. Orada koyun güden bir kimse gördü. Kılıcıyla üzerine hamle edince, o kimse İslâmiyetini ilân için kelime-i tevhidi kıraat etmişse de (Ebudderda') dinlemeyerek katletti ve koyunlarını aldı, götürdü. (Ebudderda') maktulün kelime-i tevhid getirdiğini Resulullaha zikrettiği vakit Resulullah «Kalbini yardın mı, niçin katlettin?» buyurunca (Ebudderda')'nın nedameti üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Yahut yevm-i Uhud'da (Huzeyfe)'nin pederi (Yemanî)'yi kâ-

fir zannıyla Ashab-ı Resulullah'ın katli üzerine âyetin nâzil olduğu mervidir. Çünkü; (Huzeyfe) yevm-i Uhud'da Resulullah'la beraber bulunurken pederi (Yemanî)'yi Ashab-ı Resulullah, kâfirlerden biri zannıyla tutup katlettiler. (Huzeyfe) «Benim pederimdir» demişse de anlamadılar. Katlettikten sonra (Huzeyfe)'nin pederi olduğu tahakkuk edince nedamet etmeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; herhangi rivayet üzere nâzil olursa olsun vakt-i mukadderine kadar âlemin imarına hâdim olan beşerin bünyesini tahrip gayet muhataralı olduğundan, asla heder olmayacağı ve son derece ihtiyat etmek lâzım olduğu ve hatası sair maasinin amdi gibi kerafete muhtaç olduğu ve kefarette azâd olacak abdin mümin olması şart olduğu ve veresenin münkesir olan kalplerini maktulün diyetini vermek suretiyle tamir lâzım geldiği ve eğer harbî bir kavim içinde mümin olduğu bilinmeyerek katlolunursa yalnız kefaret kâfi ve eğer kefaret verecek köleye muktedir olmazsa, mütevaliyen iki ay oruç tutmak icabeylediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ hata suretiyle katlin hükmünü beyandan sonra amd ve kasıt suretiyle katlin hükmünü beyanetmek üzere :

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse bir mümini katil kasdıyla ve ihtiyarıyla katlederse, onun cezası çok zaman kalıcı olduğu halde Cehennem'dir. Zira; amden bünye-i insaniyeyi tahribe cür'et ettiğinden kefaretle, oruçla, sadakayla ve vereseye diyet vermekle cinayetin setri mümkün olamadığından, ceza-yı sezası Cehennem'dir ve Allahü Tealâ o kimseye gazap ve lânet eder ve âhirette kaatil için pek büyük azap hazırlamıştır.]

Beyzavi'nin beyanına nazaran bu âyetin hükmü; Cumhur indinde tevbe etmeksizin vefat eden kaatile mahsustur. *H u l û d* ile murad; *Cehennem'de meks-i tavildir.* Zira; ehl-i imanın âsileri isyanları miktarı Cehennem'de kaldıktan sonra Cennet'e gireceklerine dair vaki olan nusus; ebedi Cehennem'de kalmayacaklarına delâlet eder.

Bu âyetin, amden katli helâl itikat edenlere mahsus olması ihtimali vardır. Buna nazaran *h u l û d ; ebediyet manâsına*dır. Zira; amden katli helâl itikad eden kâfir olduğundan Cehennem'de ebedî kalacağında şüphe yoktur. Herhangi manâ murad olunursa olunsun amden katil hakkında tehdid-i azîm vardır ki, küfürden sonra katil, cümle cinayetin fevkinde olduğuna âyet delâlet-i vazıha ile delâlet eder.

«Amden katlin tevbesi makbul değildir» diyenler varsa da esah olan Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile tevbenin kabulüdür. Çünkü; katilden daha büyük cinayet olan küfrün tevbesi kabul olununca, katlin tevbesi kabul olunacağı evleviyetle sabit olur. Şirkten maâdâ maâsînin mağfiret olunacağını beyaneden âyet de katlin tevbesi kabul olunacağına delâlet eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile (Mukis b. Dababe) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; (Mukis) ve biraderi (Hişam) iman ettikleri halde Mukis biraderi Hişam'ı (Benî Neccar) içinde maktul olarak buldu ve Resulullah'a haber verdi. Resulullah (Beni Fihr)'den bir kimseyi (Beni Neccar)'a gönderdi. Ve o adama buyurdular ki, «Eğer Hişam'ın kaatilini bilirlerse Mukis'e teslim etsinler. Mukis kısasını alsın ve eğer bilmezlerse diyetini biraderine versinler.» Fihrî olan kimse emr-i Resulullah'ı tebliğ edince (Beni Neccar) kaatili bilmeyiz, diyetini verelim» dediler. Yüz deveyi biraderinin diyeti olarak Mukis'e teslim ettiler. (Mukis) şeytan'ın vesvesesine aldanıp biraderi makamında bir müslimi katlederek mürted olduğu halde Mekke'ye azimet edince bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Âlem-i fanînin vakt-i merhununa kadar imarıyla meşgul ve ubudiyet makamında tevhidle memur olan insanın bünyesi nezd-i ilâhide gayet kıymettar olduğundan ziya'dan ve teleften muhafazası için Cenab-ı Hak kavi bir esasla bünye-i insaniyeyi tahribe

cüret edenlerin cezalarını şiddetle tertip buyurmuştur ki, bekaa-yı âlem mevcut oldukça ırk-ı insana zeval gelmesin ve âlem-i fanînin imarı ve insanlar beyninde hüsn-ü imtizac haleldar olmasın, herkes vücudundan emin ve taarruzdan salim olsun da mabihil-hayatı olan medar-ı maişetiyle meşgul olsun. Çünkü; amden katil için tertip olunan ceza uzun müddet Cehennem'de kalmak ve dünyada Allah'ın gazabına ve lânetine ve âhirette azab-ı azîme duçar olmak insanı bu misilli cinayete cüretten men'ettiği için insanların yekdiğerine taarruzunu men'etmiştir.

Hulâsa; amden bir mümini katleden kimsenin cezası Cehennem ve Allah'ın gazabına ve lânetine müstehak olduğu ve onun için Cehennem'de büyük azap hazırlandığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ amden katlin cezasını beyandan sonra emr-i kıtalin hurmetini teşdit ve mücahidîne kemâl-i dikkat ve itina edip birtakım te'vilât-ı zaiyfeyle mümini katilden şiddetle men'etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ

buyuruyor.

[Ey müminler! Muharebe ve mücahede için fisebilillâh müsaferet ettiğinizde, emrin ve hakikat-i hâlin beyanını talebedin ki, size karşı teveccüh eden her şahsın katline müsaraat etmeyin. Belki halini teftiş ve tahkik edin ve katle şâyân olup olmadığını bilin de badehu katli lâzımsa katledin ve size selâm ilkaa edip imanını izhar eden kimseye «Sen mümin değilsin» demeyin. Çünkü; siz zahir ahvale ittiba'la memursunuz. Lisanen kelime-i tevhidi getirip inkıyad edenleri mümin tanımaklığınız lâzımdır. Size selâm verip

imanı izhar edenlere «Sen korktuğundan imanı izhar ettin, müdahinsin» dersiniz ki, bu sözünüzle hayat-ı dünyanın metaını talebedersiniz. Halbuki Allahü Tealâ indinde sizin için pek çok ganimet ve ecr-i azîm var ki, sizi hutam-ı dünyadan muğni kılar. İnşallah mevcud olan ganimete müsaraat edin. Lezaiz-i dünyaya rağbetle kelime-i tevhidi irad edenleri katletmeyin.]

كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾

[Bundan evvel siz de, kelime-i tevhidi lisanıyla getiren adam gibi olmuştunuz. Allahü Tealâ size imanınızda takarrur ve temekkün ve kalbinizde itmi'nan halketmekle sizin üzerinize lûtuf ve ihsan etti. İptida-yı İslâmınızda sizin haliniz de bunlar gibi olunca size karşı gelenlerin ve izhar-ı iman edenlerin imanlarını kabul edin, reddetmeyin. Zira; Allahü Tealâ sizin amelinizi bilici ve ahvalinize muttali' olucudur.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *d a r p ; ticaret ve cihat için seyrü sefer etmektir.* Âyetten maksat; teenni etmek ve aceleyi terk eylemektir ki, acele olarak mukaateleye mübaşeretle hata vaki olmamak için ihtiyatın lüzumunu tavsiye buyurmuştur. *F i s e b i l i l l â h d a r b e t m e k ; cihad için gazada bulunmaktır.*

S e l â m i l k a a e d e n le murad; *ehl-i İslâm beyninde meşhur ve mütearef olan selâmla tahiyyet eden kimsedir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım* : [Âdât-ı İslâmiyeden olan selâmı size vermekle İslâmiyetini izhar ve selâmını imana alâmet kılan kimseye siz «Sen mümin olmadın. Zira; selâmı korkundan izhar ettin» diyerek malına tama' etmek suretiyle katletmeyin] demektir. İmam-ı Azam indinde sabinin selâmı sahihtir. Zira; Cenab-ı Hak bu âyette mutlak olarak « Selâm ilkaa eden kimseye "mümin değilsin" demeyin» buyurmuştur. Selâm eden kimse ise sabiye ve baliğa şamildir. İmam-ı Şafiî indinde sabibin imanı sahih değildir. Zira; sabiye vâcip değildir buyurmuştur. Fakat vâcip olmamaktan

sahih olmamak lâzım gelmez. Çünkü; vâcip olmayarak işlenilen birçok amellerin sıhhatiyle hükmolunur. Binaenaleyh; sabiye iman vâcip değilse de iman ettiğinde imanı sahih olur.

M e t a - ı d ü n y a ; ârız ve zail olduğu için a r a z denilmiştir, İndallah mevcud olan *m e ğ a n i m* le murad; *ecrü mesubattır* ve sevabı, meta-ı dünya üzerine tercih etmek lâzımdır. Zira sevap; bâkî ve dâimdir.

Vâcip Tealâ mücerret kelime-i tevhidi ve inkıyad-ı zahirîyi ve selâmı kabul etmeyerek katledenlere «Bundan evvel siz de onlar gibiydiniz» buyurmakla zahirî İslâmı kabul etmek lâzım olduğuna tenbih etmiştir.

«Bundan evvel siz de onlar gibiydiniz» demek; «Mücerret kelime-i şehadetle kanınızı, canınızı, malınızı muhafaza ettiniz. Lisanınızdan sudur eden kelimenin, kalbinize muvafık olup olmadığını tetkike hacet olmaksızın kabul olundu. Sizden kabul olunan bir hali siz başkası hakkında niçin kabul etmezsiniz? İslâma dahil olduğunuzda size işlenilen hali siz de başkaları hakkında işleyin ve tatbik edin» demektir.

Yahut «Sizin imanını kabul etmediğiniz kimse, kavminden imanını sakladığı gibi, siz de müşriklerden imanınızı saklardınız. Sonra Allahü Tealâ İslâmı i'zaz etmekle sizi aziz kıldı ve İslâmiyetinizi izhara size kudret verdi. Size vâki' olan muameleyi siz de onlar da tatbik edin» demektir.

Yahut «Bir dinden âhar dine nakleden kimse için ikinci dine bir meyl-i cüz'i hâdis olduktan sonra Cenab-ı Hak o meyl-i cüziyi takviyeyle nur-u imanı kararlaştırır ve imana muhabbeti takviye ettirmekle küfre nefreti çoğaltır. Günbegün imanı takarrur eder. Şu halde evvelemirde her ne suretle olursa olsun sizden iman-ı zayıf kabul olunduğu gibi siz de onlardan kabul edin» demektir.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; (Üsame b. Zeyd)'in Ehl-i Fedek'ten (Mirdas) isminde bir mümini katletmesi olmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Fedek ahalisine asker-i Resulullah sevk olundu. Emirleri (Galip b. Fedâle) idi. Fedek ahalisi firar ettiler. (Mirdas) İslâm olmuş, ancak kavminden İslâmiyetini gizlerdi. Asker-i Resulullah koyunlarını bir dağa sürdü. (Mirdas) İslâmiyetine güvenerek askere karşı geldi, asker tekbir aldı, (Mirdas) da

kelime-i tevhidi okudu ve asker-i Resulullah'a selâm verdi. (Üsame) bunların hiçbirisini emmare-i İslâmiyet addetmeyerek Mirdas'ı katletti ve koyunlarını aldı, götürdü. Resulullah'a bu hali haber verince Resulullah «Elinde olan malına tamaan (لا اله الا الله) diyen kimseyi katlettiniz mi?» buyurup bu âyeti okuduğu mervidir.

Hulâsa; fisebilillâh mücahedeye gidildiğinde tebeyyün ve tahakkuk etmeksizin acele ederek bir kimseyi katletmemek ve selâm veren ve inkıyad eden kimseye «Sen mümin değilsin» dememek ve İslâmiyetini kabul etmek ve meta-ı dünya olan emval-i ganimet üzerine indallah âhiret ganaiminden madud olan ecrü mesubatı ihtiyar eylemek lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ cihatta acele edip, hataen mümini katletmekten ve kelime-i şehadeti tekellüm eden kimsenin imanını kabul etmeyerek heder ve zayi' etmekten men'ettikten sonra cihadın faziletini zikirle böyle mühim bir fazileti bazı hata ile izale ve mahvetmek lâyık olmadığını beyanetmek üzere:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً

buyuruyor.

[Hastalık, kocalık, körlük ve topallık gibi zarar sahibi olmayan müminlerden harbe gitmeyip oturanlarla malları ve nefisleri ile fisebilillâh ve taleben limerzâtillâh mücahede edenler mertebede müsavi olurlar mı? Elbette müsavi olamazlar. Belki Allahü Tealâ mallarıyla, nefisleriyle mücahede edenleri harbe gitmeyip oturanlar üzerine derece-i azîmeyle tafdil buyurdu.]

Z a r a r la murad; *harbe gidemeyecek bir illettir.* Harbe huruca bir mani olmayarak harbe iktidarı bulunmakla beraber otu-

ranlarla, malları ve bedenleriyle harbe hazır olan mücahitlerin müsavi olamayacakları ve mücahidînin derece cihetiyle kaidîne tefevvuk ettiklerini, fazilet ve meziyet sahibi olduklarını beyanla Cenab-ı Hak ehl-i imanı harbe teşvik buyurmuştur.

Harbe huruçtan mani olarak oturanların harbe hazır olan mücahitlerle müsavi olacaklarına âyet delâlet eder. Çünkü; özürleri olmasa onların da harbe gidecekleri muhakkak olduğu halde, özürleri onları harpten geri koymakla ecirde noksan olmaz. Zira; ihtiyarlarıyla oturmadıklarından, ecirden mahrum olacak kusurları yoktur. (Cabir) (R.A.)'ın rivayetiyle (Müslim) Hazretlerinden naklen Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Resulullah'ın «Medine'de birçok kimseler vardı ki, onlar yol yürümediler ve bir yere kat-ı mesafe ederek gitmediler, illâ ecirde sizinle beraberlerdir. Zira; onları hastalık hapsetmiştir» Hadîs-i Şerîf'i de özüründen dolayı harbe gidemeyenlerin, gitmek niyetleri olduğu takdirde, gidenlerle beraber ecirde müsavi olmalarına delâlet eder. Aynı meâlde Buhari'de Hz. Enes'ten rivayet olunan diğer bir Hadîs-i Şerîf dahî mevcuttur.

İbn-i Abbas Hazretleri «Malları ve bedenleriyle mücahede edenlerin kâid olanlâra bir derece ziyade olmalarıyla murad; bir özürle oturanlar üzerine bir derece ziyade olmalarıdır. Zira; bir özürle oturanlar, niyetleriyle mücahede ecrine nail olurlarsa da bilfiil harbe mubaşeret edenlere cemi-i meratip ve derecatta müsavi olamazlar. Ancak mücahitler bir derece kaidler üzerine fazilet sahibi olurlar» buyurmuştur. Bilfiil mücahede edenlerle kaid olanların müsavi olmaması, ziyade olmak cihetinden olduğu gibi noksan cihetinden olmak ihtimaline binaen Cenab-ı Hak adem-i müsavatı beyandan sonra, adem-i müsavatın mücahitlerin ziyade dereceye nail olmaları cihetinden olduğunu tasrih buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyet nazil olduğunda (غيراولىالضرر) lâfzı olmayarak nazil olmuştur. Çünkü; (Zeyd b. Sabit) (R.A.)'tan rivayet olunduğuna göre (İbni Ümmümektum) Hazretleri «Ben a'mâyım ya Resulallah! Bu ecirden nasıl mahrum olurum. A'mâlık benim sû-u ihtiyarım ve kisbimle değildir. A'mâ olmamış olsam elbette ben de sizinle beraber harbe iştirak eder-

dim. Şu halde özrüme binaen huruc edememekliğim benim sevaptan mahrumiyetimi neden mucip olsun?» demesi üzerine o mecliste (غیراولی الضرر) nazil olduğu mervidir.

Ebussuûd Efendi'nin İbn-i Abbas'tan rivayetine nazaran âyet; Bedr-i Suğra'ya huruc edenlerle huruc etmeyenler haklarında nâzil olmuştur ve müminleri harbe teşvik ve harpten kuud edenlerin mertebe-i faziletten nefsini mahrum etmemesine de tenbih vardır.

وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰىۜ وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ اَجْرًا عَظِيمًاۙ ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ
وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةًۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾

[Allahü Tealâ bilfiil harbe hazır olanlar ve harbe hazır olmayıp, hazır olmadığına mahzun olarak oturanlardan herbirine mertebe-i uzma ve derece-i ulya olan Cennet'i vaad buyurdu ve Allahü Tealâ mücahitleri kaidler üzerine taraf-ı ilâhiyesinden derecat-ı adîde ve mağfiret ve lutuf ve ihsan ve merhamet-i Yezdan olan ecr-i azîmle tafdil buyurdu ve Allahü Tealâ kullarının günahlarını mağfiret edici ve Cennetini ihsan etmekle merhamet buyurucudur.]

H ü s n a ile murad; Beyzavi'nin beyanına nazaran *Cennet*-tir. Cennet; ehl-i imanın hüsn-ü akideleri mukaabilinde olduğundan *Cennet'e h ü s n a* denildiği gibi ziyade ecir verildiğinden *mücahitlerin derecelerine de e c r - i a z î m* denilmiştir. *D e r e c a t* ile *m a ğ f i r e t ; ecr-i azîmi tefsir ve izah etmek için varid olmuştur.* Cihadı tafdil ve muharebeye teşvik için mücahitlerin mertebelerinin mürtefi' olduğu icmalen ve tafdilen beyan olunmuştur.

Evvelki *f a z i l e t* ve *d e r e c e ; dünyaca nail oldukları emval-i ganimet, zafer, fütuhat ve zikr-i cemildir.* İkinci *f a z i l e t* ve *d e r e c a t ; âhirette nail olacakları derecat-ı âliyat olmak* ihtimali vardır. Bu ihtimale nazaran âyette tekrar yoktur. Zira; bir derece fazilet dünyaca mertebesine ve derecat-ı adîde âhirette nail olacakları meratib-i âliyata işaret olunca, faziletlerin mercileri başka başka olduğundan tekrar şaibesi yoktur. Yahut

d e r e c e yle murad; *indallah kadri menzelet* ve *d e r e c a t* la murad; *Cennet-i A'lâ'da menzilleri* olduğundan tekrar yoktur. Yahut evvelki *k â i d l e r* le murad; *ma'zur olanlar, i k i n c i k â i d l e r* le murad; *taraf-ı Risaletten kendilerine izin verilenler* olduğundan tekrar yoktur ve *manâ-yı nazım şöyle*dir : [Bilfiil mücahede edenleri, mazur olarak muharebeden kalıp oturanlar üzerine Allahü Tealâ bir derece tafdil etti. Amma başkalarının vücuduyla iktifa olunup ihtiyaç olmadığından dolayı mezun olup, mücahedeye gitmeyen kaidler üzerine, bilfiil mücahedeye hazır olanları Allahü Tealâ derecat-ı müteaddideyle tafdil buyurdu] demektir. Çünkü; mazur olarak muharebeden kalanlar kemâl-i aciz ve özürlerine binaen kaldıklarından, kudretleriyle beraber mezun olarak kalanlar beyninde elbette fark-ı azîm vardır. Binaenaleyh; mücahitlerin mazurlar üzerine faziletleri birer derece ve mezunlar üzerine derecat-ı müteaddideyle olduğu beyan olunmuştur.

Yahut *e v v e l k i m ü c a h i t l e r* le murad; *küffarla mücahede edenler, i k i n c i m ü c a h i d l e r* le murad; *nefisleriyle mücahede edenler* olduğu için tekrar yoktur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Küffarla mücahede edenleri, harbe gitmeyip oturanlar üzerine Allahü Tealâ bir derece tafdil buyurdu. Amma nefsiyle mücahede edenleri, nefsiyle mücahedeyi terk edenler üzerine derecat-ı müteaddideyle tafdil buyurdu] demektir. Çünkü; nefisle mücahede, kâfirle mücahededen daha eşeddir. Zira; Resulullah'ın bir gazadan teşriflerinde «Küçük cihaddan büyük cihada döndük» kelâm-ı nebevileri de nefisle cihadın daha ziyade mühim olduğuna delâlet eder.

Bu âyet; cihadın farz-ı kifaye olduğuna delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak mücahide ve kâide Cennetini vaad ettiğini beyan buyurmuştur. Eğer farz-ı ayn olmuş olsaydı farz-ı aynı terk edenlere hüsnayı vaad olmazdı. Rafızîler ve şîa taifeleri Hz. Ali'nin mücahedesi çok olduğundan (Ebubekir) Hazretlerinden efdal olduğuna bu âyetle istidlâl etmişlerse de (Ebubekir) Hazretleri iptida-yı İslâmda zaruret ve ihtiyaç zamanında mücahedeyle, malıyla ve bedeniyle Resulullah'a muavenette bulunduğundan Hz. (Ebubekir)'in cihadı efdaldir ve (Ebubekir) Hazretleri dine da-

vet hususunda mücahede-i kesireyle meşgul olmuştur. Hatta Ashab-ı ızâmdan pek çokları Hz. Ebubekir'in yediyle ihtida etmişlerdir ve dine davet hususundaki cihad; katil suretiyle cihaddan efdal olduğu cihetle Rafızînın dâvâları merduddur.

Hulâsa; gerek küffarla ve gerek nefisle mücahede edenleri Allahü Tealâ'nın mazur ve mezun olarak mücahedeyi terkedenler üzerine tafdil buyurduğu ve bilfiil mücahitler dünyada ganimet, zafer ve fütuhata ve âhirette derecata ve ecr-i azîme nail olacakları ve mücahitle kaidin yani harbi terkeden kimsenin müsavi olamayacağı ve Allahü Tealâ kullarının günahlarını setredici ve merhamet buyurucu olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ cihada terğib ettikten sonra cihadı terk edenleri tehdid etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ
قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar küffar beldesinde ikaametle nefislerine zulmedici oldukları halde onların ruhlarını melekler kabzettiler ve melekler dediler ki «Siz neredeydiniz ve hangi halü şan üzere bulundunuz, Allah'ın ve resulünün düşmanları içinde şimdiye kadar neden kaldınız?» Meleklerin bu sualine cevapta onlar «Biz de arzı düşmanda zayıf düştük, bizi zelil ve hakir addettiler ve Resulullah'la mukaateleye aldılar, getirdiler» dediler. Melekler onlara tekrar sual ve tekdir tarikiyle dediler ki «Allah'ın arzı geniş olmadı mı, sizi ve sizin gayrınızı istiâba kâfi değil mi? Siz, Allahü Tealâ'nın vâsi' beldelerine hicret edin, Medine'ye hicretten sizin için bir mâni yoktur.» İşte şu evsafı beyan olunan ve kâfirlerle beraber Resulullah'a karşı muharebeye çıkan zalimlerin makamları Cehennem'dir. Varılacak mahal yönünden Cehennem ne çirkin mahal oldu.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *m e l e k l e r i n t e v e f f i s i* nden murad; *ruhlarını kabzetmeleridir.* Yahut *ruhlarını kabzettikten sonra Cehennem'e cem'edip sevketmeleridir.*

(ان) lâfzının haberi mukadder (هلكوا) kelimesidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Şol kimseler ki, nefislerine zulmedici oldukları halde melekler onların ruhlarını kabzetti. Onlar helâk oldular] demektir.

N e f s i n e z u l m e d e n l e r le murad; *iman edip hicret farzolduğu ve hicret için de bir mâni olmadığı halde hicret etmeyip dar-ı küfürde kalanlar ve kâfirlerle beraber Bedir vak'asında Resulullah'ın aleyhine muharebeye gelenlerdir* ki, onlar da, altı kimsedir ve Bedir'de kâfirlerle beraber katlolundular. Bu muhavere meleklerle onlar arasında cereyan etmiştir. *Yahut müslümanlara karşı korkuları sebebiyle iman izhar edip kendi kavimlerine avdetlerinde küfür izhar eden kimselerdir* ki, *münafıklar* demektir.

Hangi suret ve manâ murad olunursa olunsun; bu misilli zâlimlerin ruhu kabzolunduğunda melekler onlara «Hicreti niçin terkettiniz ve âdâ-yı Resulullah arasında ikaamete neden râzı oldunuz ve emr-i dininizde ne haldeydiniz, şimdi Muhammed (A.S.) la muharebeye neden geldiniz?» derler. Meleklerin bu sualine onlar «Hicrete muktedir olamadıklarını beyanla itizar ederlerse de, melekler itizarlarını kabul etmezler. Çünkü; onların hicretlerine bir mâni yoktu. Binaenaleyh; melekler onların bu itizarlarını reddederler ve muhaceret etmedikleri muktedir olamadıklarından olmayıp, belki vatanlarından mufarakat edemediklerini beyan ederek hicretten bir mâni olmadığına işaret ederler. Çünkü; bunlar farz olan hicreti terkettikleri gibi, kâfirlerle teşriki mesai ederek iki cihetle cinayet etmişlerdir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *m e l e k l e r* le murad; *melek-ül mevt ve onun avânıdır.* Ve zâlimlerle muhavere eden onlardır. Zira; Resulullah'ın hicretinden sonra sevad-ı İslâmı teksir maslahatına binaen hicret etmek farz olduğundan hicret etmeyen günahkâr olurdu. Mekke-i Mükerreme fetholununca İslâmın şevketi bu ihtiyacı bertaraf ettiğinden, hicretin farziyeti nesho-

lundu. Zira; Resulullah (لاهجرة بعدالفتح ولكن جهادونية) yani; «Mekke'nin fethinden sonra hicretin farziyeti yoktur. Ve lâkin cihad ve niyet-i hasene vardır» buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ bu misilli kimselerin dermeyan ettikleri özürlerinin yalan olduğunu beyandan sonra hakiki mazur olanları istisna etmek üzere :

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

buyuruyor.

[Erkek ve kadın ve çocuklardan hicret için hileye kaadir olamayıp ve bir doğru yol bulamayan zayıflar azaptan müstesnadırlar. Çünkü; onları Allah'ın affı memuldür. Zira; Allahü Tealâ gafur ve rahîmdir.]

Yani; ancak makamları Cehennem olmaktan şol kimseler müstesnadır ki, onlar erkek, kadın ve çocuklar, düşmanlarından halâs için hile icadına iktidarları olmadığı gibi, Mekke'den Medine'ye gidebilecek tarîk intihabına da muktedir değillerdir ve Medine'ye isal edip, düşmanlarından halâs olacak bir mesleğe sülûk edemezler. *Yahut* hastalık, kocalık, nafaka ve râhile cihetinden kudretsizlik onları zayıf düşürmüşse onların özrü makbuldür. Özürleri makbul olunca işte şu emir, hicrette muztar olup ve hicrete kudreti yetmeyip düşman elinde esir olanların kusurlarını Allahü Tealâ'nın onlardan affetmesi ve amellerinin sahifelerinden günahlarını affeylemesi ve sair müminler gibi Allah'ın affına mazhar olması onlar için memul-ü kavîdir. Zira; Allahü Tealâ ihlâs üzere iman edenleri af ve tevbe edenlerin günahlarını mağfiret eder.

H i l e y e m u k t e d i r o l m a m a k la murad; *hasta olmak, nafaka bulamamak* veyahut *bir zalimin yed-i esaretinde*

kalmaktır. T a r î k a i h t i d a e d e m e z l e r demek; *dâr-ı İslâma gidecek tarîki bilemezler ve delâlet edecek bir kimseyi dahi bulamazlar* demektir.

Gerçi rical ve nisvandan âciz olanlar aczlerinden dolayı mükellef olmadıkları için ukubet olmadığı cihetle affa muhtaç olmamaları hatıra gelirse de vatandan hicret gayet meşakkatli ve nefsin nefret edeceği birşey olduğundan insan kendini âciz zannederek hicret etmez. Halbuki kendi zannı gibi âciz olmayıp, teşebbüs etmiş olsalardı, onları Medine'ye îsal edecek Allah'ın kudreti olduğundan affa ihtiyaç vardır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu misilli kusuru affedeceğini vaad buyurmuştur.

(عسى) kelimesi; *ricaya ve ümide* delâlet ederse de, Vâcip Tealâ'dan sudur eden (عسى) kelimesi kat'iyete delâlet ettiğinden Cenab-ı Hakkın bu misilli özür sahiplerini affedeceği kat'idir. Lâkin kulların daima rica üzerine bulunmaları lâzım olduğundan ibada nispetle *rica* manâsına olan (عسى) kelimesi varid olmuştur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile insan, dininin ahkâmını ikaameye muktedir olamadığı beldeden diğer beldeye hicret vâcip olduğuna âyette delâlet ve tenbih vardır. Zira; hicreti terkedenler tevbih olundular. Vâcip olmasa tevbih olunmazlardı. Ve Resulullah (S.A.) Efendimiz «Bir kimse dini sebebiyle bir arzdan diğer arza hicret ederse, velevse firar edip, hicret ettiği mesafe eski beldesine bir karış olsun o kimse için Cennet vâcip olur ve refiki, pederi İbrahim ve nebisi Muhammed (A.S.) olur» buyurmuştur. Sıbyanı zikir; bâliğ olup hicrete muktedir olduğu saatte diyar-ı küfürde bekaasına müsaade olmayıp hemen hicret vâcip olduğuna işaret içindir.

Hicreti terk etmenin muhataralı ve mühim bir mesele olduğuna ve hatta muztar ve âciz bile emin olmamak ve daima fırsata muntazır olmak ve kalbi hicrete muallak olmak lâzım olduğuna işaret için rica suretiyle vârid olmuştur.

Hulâsa; dar-ı İslâma hicret mümkünken hicret etmeyip kâfir-

lerle teşrik-i mesai ederek ehl-i İslâma karşı harbe kıyamla nefislerine zulmeden kimselerin melekler ruhlarını kabzettikleri zaman «Siz niçin hicret etmediniz ve neden kaldınız?» dediklerinde meleklere cevap olarak onların «Biz zayıftık» dedikleri ve meleklerin «Allah'ın arzı vâsi'dir, hicret etmeliydiniz» diyerek cevaplarını reddettikleri ve binaenaleyh; onların makamları Cehennem olacağı ve ancak erkek, kadın ve çocuklardan bihakkın mazur olup hicret edemeyenlerin ve kâfirlerden kaçmak için hileye ve doğru yola muktedir olamayanların azaptan ve meleklerin tekdirinden müstesna oldukları ve bu zayıf olanların kusurlarını Allah'ın affedeceği ve Allah'ın gafûr ve rahîm olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kendilerinin dâr-ı İslâma hicret etmesi mümkünken hicret etmeyerek ehl-i İslâma karşı harbe kıyam edenlerle hicretten bihakkın mazur olanların ahvalini beyanettiği gibi, fisebilillâh muhaceret edenlerin ahvalini de beyanetmek üzere :

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse fisebilillâh muhaceret ederse yeryüzünde hayr-ı kesir ve bolluk bulur ve eğer bir kimse Allahü Tealâ'nın rızasını talep ve resulüne itaat için hicret edici olduğu halde hanesinden çıkar da sonra yolda matlubuna vasıl olmaksızın o kimseye mevt idrak ederse onun ecri muhakkak Allahü Tealâ üzerine vaki olur. Allahü Tealâ kullarının günahlarını setredici ve hicretlerine sevap ihsan etmekle merhamet buyurucudur.]

Fisebilillâh hicret; Allah'ın dinini ikaame ve resulüne muavenet ve sünnetini ihya etmek maksadıyla vaki olan hicrettir. Hicret; bir beldeden âhar bir beldeye nakletmek-

tir. İnsan için hicrete mani olan; *iki şeydir:* *B i r i n c i s i ;* insanın vatanında olan alâkasını keserek mehmaemken rahat ve refahiyeti sebebiyle vatanından müfarakat ederse birtakım mihan ve meşakkate tesadüf edip dıyk-ı maişete duçar olarak sefil olacağını teemmül etmektir. Cenab-ı Hak bu cihete rızk-ı kesire ve vüs'at-i maişete nâil olacağını beyanla cevap vermiştir. Çünkü *m u r â ğ a m ; kendi beldesinde kalanların sevmeyeceği ve burunlarının sürtüleceği raddede nimete ve hayr-ı kesîre nâil olup hasımlarının yapmış oldukları kötü muamelelerinden mahcup olacağı bir hüsn-ü hale ve vüs'at-ı maişete vasıl olmasından* kinayedir. Şu halde Vâcip Tealâ dini uğrunda hicret edenlere pek çok bolluk vaad edip bu âyetle temin buyurunca, beldesinde ahkâm-ı diniyeyi lâyıkıyla ifa edemeyecek olan kimsenin «Hicrette muzayaka görürüm» diyerek düşünmesine mahal yoktur.

İnsanı hicretten men'eden *i k i n c i* sebep; *matlûba vasıl olamamak korkusudur.* Cenab-ı Hak bu cihete «Allah'ın ve resulünün rızasını talebetmek üzere evinden muhacir olarak çıktıktan sonra yolda vefat ederse, ecrinin noksan olmayacağını» beyanla cevap vermiştir. Binaenaleyh; fisebilillâh muhacir olan kimsenin hicret ettiği mahalle vasıl olmaksızın vefat ederse ecri noksan olmayıp herhalde tamam verileceğine hükm-ü kat'i lâhik olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; (على) kelimesi *vücuba* delâlet edip Allahü Tealâ üzerine birşeyin vâcip olması muhal olduğundan yol üzerinde matluba vasıl olmaksızın vefat eden muhacirin ecri vâcip olan bir emrin sübutu gibi indallah sabit oldu demektir.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; Beyzavi'nin beyanı veçhile (Cündeb b. Damra)'dır. Çünkü; (Cündeb) bir şeyh-i fânî ve mariz olduğu halde Medine-i Münevvere'ye hicret etmek istedi. İki oğluna «Beni sala koyun, omuzunuzda götürün» dedi. Mahdumları emre itaat ederek omuzlarında götürdüler. Mekke'ye karip (Ten'im) denilen mahalle gelince vefat emmaresini gördü. Sağ elini sol eline vurdu ve «Ey benim Rabbim! Şu elim senin ve diğer elim resulün içindir, resulün her neye bîat ettiyse onun bîat ettiği ahkâma ben de bîat ettim» dedi ve vefat etti. Ashab-ı Resulullah bunu işitince «Medine'ye gelse de vefat etseydi, hicreti tamam ve ecri ziyade olurdu» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; niyet-i sadıkayla beldesinden çıkan kimse maksadı olan beldeye varır ve ömrü vefa ederse pek çok vüs'at bulacağı ve düşmanlarını hakîr ve zelîl kılacak nimetlere nail olacağı ve ömrü vefa etmez ve maksadı olan beldeye varmaksızın yolda vefat ederse, hicretinin ecri noksan olmayacağı ve hicretten dolayı vaki olan kusurunu Allah'ın mağfiret ve rızk-ı vâsi' ile merhamet buyuracağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ muharebeye terğip ve bazı ahvalini beyanettiği gibi muharebe esnasında mücahidin muhtaç olduğu salâtın keyfiyetini dahi beyanetmek üzere :

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ
اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾

buyuruyor.

[Arz üzerinde müsaferet ettiğinizde eğer kâfirlerin size fitne, fesad, hile ve hud'a ile sizi katletmelerinden korkarsanız, salâtı dört rekâttan iki rekâta tenzil edip kısaltmanızda sizin üzerinizde günah yoktur. Zira; kâfirler sizin için adaveti meydanda düşmanlardır.]

Yani; arz üzerinde müsaferette eğer fitneden ve kendinize bir zarar isabetinden korkarsanız, namazı kısa kılmakta sizin üzerinize günah yoktur. Zira; kâfirlerin adavetleri meydanda olduğundan, onlardan hazeriniz lâzımdır.

Namazı kasretmek; rekâtını tensif etmektir. Rekâtını tensif etmekte günah yok demek; kasrın cevazına delâlet edip vücubuna delâlet etmediğini, İmam-ı Şafiî beyan buyurmuşsa da İmam-ı Azam Hazretleri bu âyet, salâtı kasrın cevazına delâlet ettiği gibi Hz. Ömer'in «Müsafirin namazı tam iki rik'attır, nebinizin lisanı üzere noksan değildir» kavli ve Hz. Ayşe (R.A.)'nın «Namaz evvelâ farz kılındığında ikişer rekât farz kılındı ve iki rekât olması

seferde takarrur etti ve hal-i hazarda ziyade kılındı» sözü; müsafirin, salâtı iki rekât kılması vâcip olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; müsafir için namazın iki rekât vâcip olduğuna hükmolunmuştur.

Fitneden korku; ekseriyet ve galibiyet itibarıyladır. Çünkü; müsafirin fitne havfından hali olamayacağı ağleb-i ihtimaldir ve bilhassa muharib olan askerin düşman korkusundan hiçbir zaman hali olamayacağına binaendir. Yoksa fitne endişesi olursa salâtı iktisar eder, fitne endişesi olmazsa iktisar etmez, manâsına değildir. Müsafirin, müsafir olduğu halde fitne olsun olmasın kasr-ı salât ile hanefiye indinde iki rekât kılması vâcip olmuştur.

Kasr-ı salât'la murad; *salâtın erkânını tahfif etmektir* diyenler varsa da esah olan *dört rekâtlı olanları ikiye tenzil etmektir.* Dört rekâtlı olan namaz öğle, ikindi ve yatsı namazlarıdır. Rekâtını tenzil murad olduğuna (من الصلوة)'ta bulunan (من) lâfzı delâlet eder. Çünkü (من); *ba'za* delâlet ettiğinden «Salâttan bazısını kasretmekte günah yok» demek olur. *Salâttan ba'z* da *salâtın erkânı olan rekâttan ba'z* demektir.

Kasr-ı salâtı icabeden seferin müddeti, hanefiye indinde üç gündür. Binaenaleyh; üç konak mesafeye gitmeye niyet eden kimse şer'an müsafirdir. Çünkü; Resulullah «Müddet-i seferin üç gün olduğunu» beyan buyurmuştur. Şu halde üç konaktan az bir mesafeye giden kimse için kasr-ı salât câiz değildir. Hal-i seferde kasr-ı salâtın cevazında icmâ-ı ümmet vardır. İhtilâf; kasretmek vâcip olmasındadır. Hanefiye indinde kasretmek vâciptir. Şafiîye indinde câizdir. Bu surette müsafir olan kimsenin namazı iki rekât kılması vâcip olduğundan, dört rekât kılması Hanefiyece günahtır, amma Şafiîyye indinde günah değildir.

***

Vâcip Tealâ hal-i seferde salâtın kasrolunacak miktarını beyan ettiği gibi salâtı kasrın ve düşman karşısında edanın keyfiyetini beyanetmek üzere :

وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُٓوا اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ

buyuruyor.

[**Ya Ekrem-er Rusül! Sen müminlerin içinde olup da onlara salâtı ikaame edip, sen imam, onlar cemaat olduklarında, onlardan bir taife seninle ikaame-i salât ve silâhlarını ahzetsinler. Zira; düşman karşısında bulundukları için ihtiyat etsinler ki, düşman fırsat bulup istifade eylemesin. Seninle beraber namaza mübaşeret edenler secde ettiklerinde, secdeden fâriğ olunca onlar gelsinler, sizin arkanızda sizi bekleyici olsunlar. Âdâ karşısında olup namaza mübaşeret etmemiş olan diğer taife gelsin, seninle beraber onlar namaz kılsınlar ve onlar düşmandan ithiraz için silâhlarını beraberlerinde bulundursunlar.**] Çünkü; düşman daima fırsata muntazır olduğundan herhalde uyanık bulunmak lâzımdır.

İmam-ı Ebu Yusuf «Salât-ı havf Resululah'a mahsustur. Zira; Resulullah'ın arkasında salâtın faziletinden mahrum olmamak hikmetine binaen hilâfı kıyas olarak Resulullah hakkında salât-ı havfın cevazı sabit olmuştur. Resulullah'ın gayrı için caiz değildir» buyurmuşsa da ekser-i fukaha, «Resulullah için sabit olan bir hüküm havass-ı nebiden olmadıkça ve neshine dair bir delil de bulunmadıkça âhâd-ı ümmet için de sabittir. Binaenaleyh; salât-ı havfın elyevm bâki olduğunu beyan etmişlerdir.

Salât-ı havfın keyfiyeti: Hanefiye indinde imam cemaati iki fırkaya taksim eder, fırkanın biri düşman karşısında bulunur, diğer biri imamla bir rekât namaz kılar, secdeden kalkınca onlar düşman karşısına giderler. Düşman karşısında olan taife gelir imama iktida eder, imam ikinci rekâtı, ikinci taifeyle edâ eder, selâm verir. İkinci taife düşman karşısına gider, evvelki taife gelir, salâtlarının bakiyesi olan bir rekâtı itmam eder, selâm verir, düşman karşısına gider. İkinci taife gelir, salâtlarının bakiyesi olan

diğer rekâtı edâ ve selâm vermekle namazlarını itmam ederler.

Hal-i salatta meşgul etmeyecek silâhın askerle beraber bulunması lâzım olduğuna âyette delâlet vardır. Salât-ı havfı Resulullah (Batn-ün Nahil) ve (Zat-ür Rikaa) denilen mevkilerde edâ buyurup her mevkide zamanın icabına ve maslahata riayet buyurduğundan salât-ı havfın suret-i edâsında rivayet muhteliftir. Âyete muvafık olan; hanefiyenin ihtiyar ettikleri surettir.

Kazi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ esna-yı harpte düşmandan ihtirazı, silâhla müsavi kıldı ki, gazi olan zata silâhla müdafaa kadar ihtirazla dahi müdafaa ve silâhı elden bırakmadığı gibi, düşmandan hazeri dahi elden bırakmamak lâzım olduğuna işaret buyurmuştur.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; (Asfan) denilen mevkide vaki olan muharebedir. Çünkü; (Ebi Ayaş-ül Merzukî) «Biz Resulullah'la beraber (Asfan)'da bulunduk, cemaatle öğle namazını eda edip bitirince müşrikler «Biz gaflet ettik. Onlar namaz kılarken hücum edip birden onları bastırmalıydık» dediler ve ikindi namazında hücum etmek üzere tedbir edince Cenab-ı Hak habibini küffarın hazırlığından haberdar etmek ve düşman karşısını boş bırakmayarak eda-yı salâtla cemaatin sevabını dahî fevt etmemek üzere bu âyetle Cibril-i Emin'i gönderdiğini» beyan ve rivayet etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ guzat-ı müslimînin kemal-i ihtiyata riayetleri lâzım olduğunu beyanettiği gibi, salât-ı havfın meşruiyetindeki hikmeti ve ihtiyata riayetin lüzumunu dahi tekid etmek üzere :

وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً
وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ
تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[**Kâfirler sizin silâhlarınızdan, eşya ve emtianızdan gaflet et-**

menizi isterler ki, sizin üzerinize gafletten bilistifade hüc'eten bir hamleyle hamle etsinler ve silâhsız ve hazırlıksız olduğunuz halde ansızın sizi itlâf etmeye elbette muhabbet ederler. Binaenaleyh; siz silâhınızı ve mühimmat-ı harbiyenizi terk etmeyin ki, düşmanlarınız fırsat bulmasınlar. Amma sizinle beraber eza ve zahmet verecek, yağmur veyahut hastalık gibi silâhı kaldırmaya ve götürmeye mani birşey bulunursa sizin silâhınızı yere koymanızda günah yoktur. Zira; hastalık ve saire gibi bir müşkilât olduğunda Allahü Tealâ silâhınızı vaz'etmeye size ruhsat verdi, fakat silâhınızı va'zettiğinizde silâh makamında takayyüdatınızı alıcederek ihtirazınızı elden koymayın, daima hazer üzere bulunun ki, düşmanlar size hücuma fırsat bulamasın. Zira; Allahü Tealâ kâfirlere ihanet edici azabı hazırladı. Siz hazer üzere bulundukça Allahü Tealâ onlardan intikaamını alır ve enva-ı zillet ve hakiretle onları muazzep kılar.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile *s i l â h ı a h ı z* la emr-i ilâhî; *vücub içindir.* Zira silâhı vaz'a ruhsat; â'zâr-ı şer'iyenin vücuduna talik olundu. Eğer yağmur, kar veyahut hastalık gibi â'zâr-ı şer'iye olmasa silâhı vazetmeye müsaade yok demektir.

Allahü Tealâ'nın kâfirlere azab-ı mühîni hazırladığını beyan; müminlere nusretini vaad etmek olduğu gibi müminlerin kalplerini takviye ve müminler için hazer, kâfirlerin kuvvetinden değil belki umurun küllisinde merasim-i teyakkuz ve tedebbüre dikkat ve itina lâzım olduğuna ve gaflet etmek müminlere lâyık olmadığına işaret için silâh vaz'olunsa dahî hazer ve teyakkuzun elden bırakılmamasını emir ve tavsiye buyurmuştur ki, herhalde ihtiraz üzere bulunmak lâzımdır. Binaenaleyh Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet; zarar olacağı zannolunan herşeyden ihtirazın vâcip olduğuna delâlet eder. Şu halde âyet; marîzı ilâçla tedavi etmemek ve yıkılmaya mâil olan duvar altına oturmamak gibi ihtiraz lâzım olan şeylerden ihtirazın da vâcip olduğuna delâlet eder.

Tefsir-i Hâzin'de (İbn-i Abbas) Hazretlerinden rivayet olunduğu veçhile bu âyet; Resulullah hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; Resulullah (Benî Muharip) ve (Beni Enmar) kabilelerine gazâ buyurdu. Kabileler firar etti. Asker silâhlarını vaz'ettiler, düş-

mandan kimse görünmüyordu. Resulullah kaza-yı hacet için askerden uzaklaştı. Hatta askerle arasında vaki bir derenin öbür tarafına kadar uzaklaştı. O esnada şiddetli yağmur yağarak dereye geçilmez bir raddede sel geldi. Resulullah bir ağaç altında selin inmesine muntazır olup dururken Benî Muharip'ten Gavres isminde bir kimse Resulullah'ı gördü ve hemen hücumla huzuru Resulullah'a geldi. Kılıcı elinde olduğu halde «Seni benim elimden kim kurtarır ya Muhammed (S.A.)» dedi. Resulullah da «Allah kurtarır» buyurunca Gavres'in elinden kılıç yere düştü, Resulullah aldı ve «Şimdi seni benim elimden kim kurtarır ey Gavres!» dedi. Gavres «Hiç kimse kurtaramaz» deyince Resulullah «İman et, kılıcını sana vereyim» buyurdu. Gavres «İslâm olmam, fakat seni katletmeye de cüret etmem ve bir kimseye senin aleyhinde muavenette dahi bulunmam» deyince kılıcını eline verdi. Gavres «Sen benden elbette hayırlısındır» dedi ve bu âyet nâzil oldu ve Resulullah'ın selin sükûnetinden sonra ashabı tarafına gelerek vakayı haber verip, âyeti okuduğu mervidir.

Hulâsa; ehl-i İslâmın silâhlarından ve mühimmatından gaflet üzere bulunup, ansızın hücum etmeye kâfirlerin muhabbet ettikleri ve silâhı elden bırakmayı icabeden hastalık, yağmur v.s. gibi bir hal olursa, bu özre mebni silâhı elden yere koymakta günah yoksa da hazer üzere bulunmak vâcip olduğu ve Allahü Teâlâ'nın kâfirlere hakaaret eder azap hazırladığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ korku zamanında cemaatin sevabını fevt etmemek için, namazın cemaatle nasıl kılınacağını ve düşmandan daima hazer lâzım olduğunu ve düşman fırsat gözettiğinden, düşmana karşı zaruret messetmedikçe silâhı elden bırakmanın caiz olmadığını beyanettiği gibi, namazdan fariğ olunca vazifenin neden ibaret olduğunu dahi beyanetmek üzere :

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا
اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[Şu memur olduğunuz veçhüzere korku zamanında salâtı edâ ve kaza ettiğinizde namazdan fariğ olunca, ayak üzerinde, oturduğunuz yerde ve yattığınız mahalde tesbih, tehlil ve zikrullaha devam edin ki, salât-ı havfta vaki olan kusurlarınıza kefaret olsun. Ba'dehu havfınız zâil olup, kalbinizin ıztırabı gidip, istirahat-ı kalp geldiğinde, namazı cemi-i şerait ve erkân ve âdâbına riayet ederek eda edin. Zira; namaz müminler üzerine vakıtlarla farz oldu.] Binaenaleyh; vaktinden fevtetmek câiz değildir. Bu âyet; abde lâyık olan, zahirî ve batınî ibadeti mevlâ ile meşgul olmak olduğuna delâlet eder. Çünkü; hal-i kıyam ve kuudda ve hatta yatakta bile zikrullahla meşgul olmasını bu âyet ehl-i imana emretmiştir. Binaenaleyh; hâl-i sefer ve muzayakada mehmaemken salâtı edâ umur-u lâzımeden olduğu gibi hal-i hazar ve sükûnette tamamiyle şeraitine ve erkânına riayetle edâ olunmasını dahî emretmiştir.

K i t a p la-murad; *farzdır.* (موقوتا) *muvakkat* demektir ki, *salât-ı mefruzanın vakt-i muayyeni olan beş vakta işarettir.* Gerçi salâtın vakt-i muayyeni bu âyette mücmelse de diğer hususta evkaat-ı hamse tafsilen beyan olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran salâtın evkaatı beşe taksim olunması, insanda cereyan eden ahval-i hamseye işarettir: *B i r i n c i s i ; mertebe-i hudus ve vücud ve neşvü nemâ zamanıdır. İ k i n c i s i ; mertebe-i vukuftur* ki, otuz yaşından kırkına kadar insanın hadd-ı kemalidir, ziyade ve noksan olmaz. *Ü ç ü n c ü s ü ; sinn-i kühûlet*tir ki, insana inhitat-ı hafînin ârız olduğu zamandır. *D ö r d ü n c ü s ü ; mertebe-i şeyhuhet*tir ki, insana inhitat-ı celî ârız olup, herşeyi açıktan açığa tenakusa başladığı zamandır. *B e ş i n c i s i ; vefatından sonra bir müddet âsârının bakî kaldığı zamandır.* Bu ahval-i hamse, havadis-i âlemin her cüzünde cari ve mer'î olduğundan Cenab-ı Hak ahval-i hamse mukaabilinde insana beş vakit namazı farz kılmıştır.

Kezalik güneşte dahi bu hâl caridir. Çünkü; güneşin tuluu zamanı insanın hal-i vilâdeti gibidir ki, zaman-ı hudustur, gecenin zulmetinin zevaline ve onun zıddı olan ziyanın ve ölüme benzeyen uykunun gidip, hayata benzeyen uyanıklığın gelmesine şükür

olarak şemsin tuluuna karip bir zamanda sabah namazı farz kılındı. Badehu güneş doğar, insanın sinn-i izdiyadı gibi neşvü nema bulur ve vakt-i zevale kadar tezayüd ve teâlî eder. İnsanın sinn-i vukufu gibi zevalde bir miktar tevakkuf eder, badehu sinn-i inhitata başlar. İşte o zaman âlem-i ulvîyi a'lâdan ednaya ve ednadan a'lâya tahvile kaadir olan Allahü Tealâ'ya şükren öğle namazı farz kılındı. İnhitat-ı hafî devri geçip, inhitat-ı celî zamanı ikindi namazı farz kılındı. İnsanın vefatı gibi gurub ettiğinde ufk-u semada âsârının bekaasında görülen acaibi halk eden hallâka şükür için akşam namazı farz kılındı. Badehu eseri bilkülliye zail olan güneşten asla eser ve haber kalmayıp; nâbedid olmasından hasıl olan zulmet ve zulmetin iras ettiği dehşet, vahşet ve gurbetten inayet-i ilâhiyeye ilticadan başka çare olmadığından Allah'ın himayesine iltica için yatsı namazının farz kılındığı Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

*
**

Vâcip Tealâ cihada müteallik ahkâmı ve cihadla meşgul olunduğu zaman eda-yı salâtın lüzumunu ve keyfiyetini ve harbin sükûnetinden sonra eda-yı salâtın keyfiyetini beyanettiği gibi tekrar harbe teşvik ve düşmanlara zayıf görünmemek lâzım olduğunu beyanetmek üzere :

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ
وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerin sizinle mukaateleyi talebettikleri zaman siz zayıf bulunmayın ve gevşek görünmeyin. Eğer onların kıtâlinden siz elemlenirseniz, sizin onların kıtalinden elemlendiğiniz gibi, onlar da sizin kıtâlinizden elemlenirler. Şu halde onların elemleri ve harpten yorgunlukları sizinle kıtâle mani olmayınca sizin eleminiz de kıtale mani olmasın. Halbuki şecaat ve cür'ete sabır ve sebata siz onlardan ziyade lâyıksınız. Çünkü; Allahü Tealâ'nın size

olan vaad-i kerimi icabı, Allah'tan onların ümid edemediği nusreti siz ümid edersiniz ve Allahü Tealâ sizin ve onların hallerini bilici ve size emri ve nehyi hikmetine muvafık hakîmdir.]

Müminlerin, kâfirlerden ziyade ümitleri; ecrü mesubat, zafer ve nusrettir. Çünkü müminler; âhireti, haşrü neşri, sevap ve ikaabı mukır ve mu'terif olduklarından gaza ve cihadlarının ecrine nail olurlar. Amma müşrikler âhireti mu'terif olmadıklarından kıtâlden maksatları sırf dünya olup, âhiret olmadığından sevap ümid etmezler. Şu hâl ile onlar kıtâle cüret edince, ehl-i imanın cüreti daha ziyade olmak lâzım gelir. Maahaza â'dâ-yı dinle mücahede taraf-ı ilâhiden müminlere emrolunduğundan, müminlerin terkinde gerek dünyevî ve gerek uhrevî ikaab-ı azîm olduğu gibi, mücahedede müminler için dünyevî ve uhrevî mükâfat-ı azîme ümidi vardır. Zira; Cenab-ı Hak dünyada ve âhirette ecr-i azîm vaad buyurmuştur. -

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; yevm-i Uhud'da (Ebu Süfyan) avdet edince, Resulullah arkasından taleb etmek üzere bazı kimselerin gitmesini emrettiğinde, bazıları yaradan ve yorgunluktan şikâyet etmeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Yani; «Düşmanı aramakta eser-i zaaf göstermeyin. Zira; harpten siz yaralanıp yorgun ve kuvvetsiz kaldığınız gibi, onlar da yorgun ve bitap kalmışlar» demektir.

(فى ابتغاء القوم) «Düşmanın kıtâl için ehl-i imanı aradıklarında, müminlerin onlara karşı zayıf görünmemeleri lâzım olduğu gibi, müslümanların düşmanı aradıklarında dahî zayıf görünmemeleri lâzım» demektir. Çünkü; lâfz-ı âyetin her iki cihete ihtimali olduğu gibi, iki suretle de manâ sahihtir. Zira herhangi surette olursa olsun maksat; düşmana zayıf görünmemektir.

Hulâsâ; düşmana karşı, ihtiyarı hangi surette olursa olsun eser-i zaafiyet göstermemek lâzım olduğu ve harpten hasıl olacak yorgunluk tarafeynin her ikisinde olacağı ve müminler için Cenab-ı Hakkın dünyevî ve uhrevî vaad-i azîmi bulunduğundan ümitleri olup, kâfirler âhireti itikad etmediklerinden ümitleri olmadığı ve Allahü Tealâ'nın herşeyi bilip, ef'ali hikmetten hâlî bulunma-

dığı cihetle emrü nehyi herhalde kullarının halini ıslah için olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların bazı hallerini ve muharebeyi ve muharebede eda-yı salâtın keyfiyetini ve hataen katil vuku bulursa, onun hükm-ü şer'isini beyanettiği gibi münafıkların ahvalinden bazılarını dahi beyanetmek üzere :

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾ وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşan lûtfu keremimizden hakk-ı sahihe mukaarin olarak Kur'ân gibi bir kitab-ı azîmi habibim sana inzal ettik ki, sen Allah'ın sana vahyile gösterip bildirdiği hükümle nâs beyninde hükmedesin ve hainlerin tarafına meyl ile onlar için âharine hasım olma ve Allahü Tealâ'ya istiğfar et. Zira; Allahü Tealâ istiğfar eden kullarının günahlarını mağfiret edici ve istiğfarını ihlâs üzere edâ eden kuluna merhamet buyurucudur.]

Allahü Tealâ'nın vahyile resulüne bildirdiği ilmin, görülmüş gibi kavî olduğuna işaret için «Allah'ın sana gösterdiği ilimle nâs beyninde hükmetmek için biz sana hakla kitap inzal ettik» buyurmuştur. «Hainlere hasım olma» demek; hainlerin sözlerine ve hilelerine inanıp da onlar taraflarından beriüzzimme olan kimselere hasım olma», yani; «Hainlerin menfaatine âhar kimselere hasım olup, onlar tarafından müdafaa etme» demektir.

Enbiyadan günahın sudurunu tecviz edenler, Resulullah'tan günahın sudurunu bu âyetle istidlâl etmişlerse de onlara şöyle cevap verilir: Reslullah'ın tab'ında zarurî hâsıl olan bir meyl için istiğfarla emrolunmuştur. Gerçi zarurî hasıl olan şeyde kişi mesul değildir. Lâkin (حسنات الابرار سيئات المقربين) fahvasınca, Resulullah mansıb-ı nebevîleri bu gibi şeylerden âlî olduğu için istiğfarla em-

rolunmuştur. *Yahut* dâvâda tarafeynin birinde hakkı gördüğünden o cihete hükmetmek kasdetti, halbuki hak öbür tarafın yedinde olduğundan istiğfarla emrolunmuştur. Yahut istiğfar, hilâf-ı hakikati teklif edenler için olup, Resulullah'ın zat-ı nebevîleri için değildir. Yoksa Resulullah'tan bir günah sadır olduğu için istiğfarla emrolunmuş manâsına gelmez.

Kazi, Fahr-i Razi, Hâzin ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; (Benî Zafer) kabilesinden (Tu'me b. Ubeyrak) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; (Tu'me), komşusu (Katade b. Nu'man)'ın kavut dolu dağarcığıyla içindeki bir zırhını çaldı. Dağarcıkta olan yırtıktan kavutu yollara döke döke dağarcıkla beraber zırhı götürdü ve bir Yahûdi nezdinde emanet bıraktı. (Katade) bidayeten (Tu'me)'den şüphelendiği için hanesini aradıysa da birşey bulamadı. (Tu'me) görmediğine ve bilmediğine yemin etti. Bunun üzerine (Katade) kavutun döküntüsünün izini takib etti, iz, (Katade)'yi Yehûdun hanesine kadar götürdü ve Yahûdinin hanesinde zırhını buldu. Yahûdi dağarcıkla beraber zırhı (Tu'me)'nin emanet bıraktığını birçok Yahûdilerle ispat etti. (Tu'me)'nin kabilesi Resulullah'a geldiler ve zırhın çalındığından (Tu'me)'nin haberi olmadığı cihetle, onun aleyhine hükmolunursa namusunun berbat olacağını ve Yahûdinin nezdinde bulunduğu için Resulullah'ın Yahûdi ile mücadele etmesini rica ettiler. Resulullah da Yahûdinin yedinde zuhur ettiği için, Yahûdiden ziyadece tetkik etmek istemesi üzerine, derhal bu âyetle Cibril-i Emin geldi ve mezkûr kabilenin hain olduklarını ve Yahûdinin beriüzzimme olduğunu ve Resulullah'ın Yahûdiden fazlaca tetkik hususunda hatırına gelen hatıra için istiğfar etmesini Cenab-ı Hak emretti.

Hulâsa; Kur'ân'ın hakla nâs beyninde hükmetmek için nâzil olduğu ve haine meyl edip beriüzzimme ve bî kusur olan kimselere hasım olmak câiz olmadığı ve Allahü Tealâ'nın mağfiret ve merhamet sahibi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ hainler için âhare hasım olmak caiz olmadığını

beyanettiği gibi onlar tarafından müdafaanın dahi caiz olmadığını beyanetmek üzere :

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen şol kimseler tarafından mücadele ve muhasame etme ki, onlar kendi nefislerine hıyaneti ihtiyarla zulmettiler. Binaenaleyh; onlara muîn olma. Zira; Allahü Tealâ nefsine hıyaneti irtikâp eden, hain günahkâra muhabbet etmez ve onun fiilinden râzı olmaz.]

Yani; nefislerine hiyanet edenler tarafından beriüzzimme olan kimseyle onlar tarafından mücadele ve muhasame etme. Zira; Allahü Tealâ bigayrı hakkın başkalarına iftira edip, kendi kusurunu setrederek cinayetini gayra isnad eden ve ziyade hıyanetlik eden günahkârları sevmez ve onlardan razı olmaz.

Fahr-i Razi'nin ve Kazi'nin beyanları veçhile *nefsine hıyanet edenler* le murad; *âyet-i sabıkada beyan olunan (Tu'me) ve ona muavenet edip Yahûdiyi tecrim etmek isteyen kavmi ve onların emsali bilumum habaseti irtikâp ederek nefsini vikaaye için kendinden sudur eden cürmü gayrılara isnadla iftira eden kimselerdir.*

Masiyeti irtikâb eden kimse nefsini sevaptan mahrum ve ikaaba maruz kıldığı için, nefsine hıyanet etmiş olmakla sirkat eden (Tu'me)'ye ve emsaline «Nefislerine hıyanet ettiler» denmiştir.

Vâcip Tealâ bu âyette (Tu'me) sirkatla hıyanet edip, sirkatini Yahûdiye isnadla âsim olduğundan evsaf-ı zemimeden şu iki sıfatla (Tu'me)'yi tavsif etmiştir. Gerçi Tu'me'den sudur eden hıyanet ve ism birer ise de tab'ında hıyanet ve ism sabit olup, fırsat buldukça o günahı işlemek azminde olduğundan *kesrete* delâlet eden *mübalağa* sıygasıyla varid olmuştur. (Tume)'nin vefatı hakkında varid olan haber dahi tab'ında fesada meyil olduğuna delâlet eder. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran (Tu'me) bu

vakadan sonra Mekke'ye firar ve irtidad eder ve orada yine hırsızlık için bir kimsenin duvarını delerken, duvar üzerine yıkılır ve ölür. İşte hâtimesi şu minval üzere olan kimsenin tab'ında hıyanetlik olduğunda şüphe yoktur. Tefsir-i Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile, bir kimseden bir seyyie görüldüğünde o adam onun birkaç mislini elbette işlemiştir. Hz. Ömer bir hırsızın eli kesilmesini emredince, validesi Hz. Ömer'den; bir defa sirkat ettiğini beyanla affetmesini rica ettiğinde Hz. Ömer'in «Yalan söyledin. Allahü Tealâ sahib-i cürüm olan kulunu bir defa cürmüyle muahaze etmez. Behemehal tekerrürden sonra muahaze ve rüsva eder» buyurduğu mervidir.

Hulâsa; nefsine hıyanet edenleri iltizam ederek onlar tarafından müdafaanın caiz olmadığı ve Allah'ın günahkârları sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkların evsaf-ı zamimelerinden bazı âhari beyanetmek üzere :

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ اِذْ يُبَيِّتُونَ
مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

buyuruyor.

[O münafıklar, nâs'tan hıyanetlerini setreder ve haya ederler ve maayiplerini Allahü Tealâ'dan saklayamaz ve setredip utanmazlar. Halbuki onlar Allah'ın razı olmayacağı sözlerini tezvir ve telbis ettiklerinde Allahü Tealâ'nın ilmi onlarla beraberdir. Zira; Allahü Tealâ üzerine onların ef'alinden hiçbir şey gizli olmaz, cümlesine murakıp ve nazırdır. Allahü Tealâ'ya karşı ancak kabayihi terketmek lâzımdır. Çünkü Allahü Tealâ'nın ilmi; onların cemi-i a'malini ihata edicidir.]

Yani; münafıkların adetleri: Masiyetlerini nâs'tan haya eder gizlerler, Allahü Tealâ'dan gizleyemezler. Çünkü; Allah'ın ilmi

onların bilumum amellerini ihata ettiğinden ilm-i ilâhiden hariç birşey saklayamazlar.

Onların geceyle vaki olan tedbirleri; kusur sahibini tebrie etmek ve kusursuz olan kimseye isnadla, onu cürüm sahibi göstermek ve Allah'ın razı olmayacağı iftirayı tasni' etmektir.

*Allah'ın onlarla beraber olması*yla murad; *Allah'ın ilmi, kudreti, ru'yeti ve sözlerini işitmesi, onlarla beraber olmaktır.* Ve Allah'ın ilmi, kullarının a'malini muhit olması; insanı maâsî irtikâbından men'etmek yönünden kâfidir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (Tu'me) ve kavmi geceyle bir mecliste akd-i içtima ederek «Biz Resulullah'a gidelim, sirkati Yahûdiye isnad edelim. (Tu'me) yemin etsin. Resulullah onun yeminini kabul eder. Zira; (Tu'me) müslimdir. Onun sözü makbul olup, Yahûdinin sözünü dinlemez. Zira; müslim değildir» dediler ve bu minval üzere karar verip dağıldılar. Cenab-ı Hak bunların bu sözlerine razı olmayarak, resulünü onların ahvalinden haberdar ettiğini bu âyetle beyan buyurmuştur.

Hulâsa; münafıkların nâs'tan korkup Allah'tan korkmadıkları ve onların geceyle Allah'ın razı olmadığı sözleri söylediklerinde, Allah'ın ilmi onlarla beraber olduğu, zira; Allah'ın ilmi onların bütün amellerini ihata ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vâki olan hiyanetlerinden dolayı münafıkları tevbih etmek üzere :

هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾

buyuruyor.

[Ey Tu'me tarafından bâtıl olarak mücadele eden kimseler! Sizler şol kimselersiniz ki, o sirkat eden ve âr ve ayıp işleyen kim-

seler tarafından mücadele ve onların ayıplarını setreder ve cürüm ve cinayetlerini saklarsınız. Sizin setretmeniz insanlara karşı bu dünyada olabilir. Zira; setredebilmek dünyaya mahsus olup, onlar tarafından yevm-i kıyamette azapları tahakkuk edince Allahü Teâlâ'ya kim mücadele edecek? Veyahut onlar üzerine kim vekil olup müdafaa edecek? Ve kim muavenet ve müzaheret edip, Allah'ın azabından ve kahru gazabından onları kurtaracak?]

Bu hitap; (Tu'me)'nin kavmine olmak ihtimali olduğu gibi (Tu'me) ve kavminin zahir halleri İslâm üzere olduğundan dolayı, onları himaye eden bazı müminlere olmak ihtimali galiptir. Yani «Dünyada onlar tarafından müdafaa edersiniz ve lâkin âhirette onları kim müdafaa edecek ve Allah'ın azabından kimler kurtaracak» demektir.

Hulâsa; haksız tarafından müdafaa edenlerin tevbih ve tekdire şayan oldukları ve haksızlıkla dünyada haksız olan kimseyi himaye edebilirse de âhirette himaye edemeyeceği cihetle onları azaptan kurtaramayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Teâlâ haksız olan kimselere muavenet edenleri tekdir ve tevbih ettikten sonra, kusur işleyenleri tevbeye davet etmek üzere :

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١١٠﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse kötülük işler veya nefsine zulmeder, sonra istiğfar ederse, Allahü Teâlâ'yı gafur ve rahîm bulur.]

Yani; eğer bir kimse ma'siyet işler ve o masiyeti gayra tecavüz ve iftira eyler veyahut nefsine zulmeder ve hudud-u ilâhiyeden huruçla şahsına ait maâsîde bulunduktan sonra Allahü Teâlâ'ya istiğfar ve günahlarının affını ve setrini istirham ederse Allahü Teâlâ'yı günahlarını mağfiret ve ihlâs üzere tevbe edenlerin tevbelerini kabulle merhamet edici bulur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *s û '* ile murad; *bir masiyet ki, o masiyetle gayra kötülük eder ola,* meselâ (Tu'me) sirkat edip sirkatini Yahûdiye isnad ve-iftira ettiği gibi. *N e f s i n e z u - l ü m* le murad; *insanın kendine mahsus olan günahlarıdır.* Zira; insanın günahı nefsine zulümden başka birşey değildir ve nefsine zulmün bir misali (Tu'me)'nin «Sirkat etmedim» diyerek yalan yere yemin etmesidir. Gayra sirayet eden masiyet zarar îsal ettiğinden (سوء) tâbir olunmuştur. Çünkü; gayrı zarara uğratmak elbette kötülüktür.

Bu âyet; *iki hükm-ü şer'iye delâlet eder: B i r i n c i s i ; herhangi masiyet olursa olsun tevbenin kabul olunacağına* delâlettir. Çünkü (سوء) lâfzı ve nefsine zulüm; enva-ı maâsîye şâmildir. *İ k i n c i s i ; ihlâs üzere istiğfar ve nedametle beraber tevbe yönünden kâfidir.*

وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾

[Ve eğer bir kimse, bir günah kesbeder ve işlerse ancak kendi nefsi aleyhine kesbeder, mazarratı sırf kendine aittir. Allahü Tealâ onların işledikleri â'mâlin küllisini bilir ve amellerinin cezasıyla hükmü, hikmetine muvafıktır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı vçehile *k i s b ; 'cerr-i menfaat ve def-i mazarratta istimal olunduğundan* kisb Vâcip Tealâ'ya vasıf olmaz. Zira; Allahü Tealâ'nın kisbe ihtiyacı yoktur. Yani; insanın kesbettiği mâsiyetin vebali ancak kendine aittir. Allahü Tealâ menfaat ve mazarrattan münezzehtir. Binaenaleyh; «Allahü Tealâ filân şeyi kesbetti» demek caiz olmaz. Bu âyet bundan evvelki âyetler gibi (Tu'me) hakkında nâzil olmuştur. Fakat günah kesbeden kimselerin cümlesine şâmildir. Zira; itibar; lâfzın umumunadır, sebebin hususuna değildir.

Hulâsa; seyyiatın seyyiesi sahibine ait olup gayra sirayet etmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Çünkü; herkesin günahının cezası kendinedir. Binaenaleyh; âhirette hiçbir kimse başkasının günahından mutazarrır olmaz.

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿١١٢﴾

[Ve eğer bir kimse küçük veyahut büyük bir günah kesbeder sonra o günahını günahtan berî olan bir kimseye isnad eder, yani o günahı, işlediğini beyanla o kimseye atarsa, günahı kesbedip gayra isnad eden kimse bühtan yüklendi ve adaletini iskaat edecek açık, meydanda günah işlemiştir.]

Şu manâ *h a t i e* nin *günah-ı sağîre* ve *i s m* in *günah-ı kebire* olduğuna nazarandır. Amma *h a t i e ; yalnız failinin şahsına ait olup i s m ; katil ve zulüm gibi gayra sirayet ve zarar edecek günah* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Eğer bir kimse sırf şahsına ait veyahut gayra sirayet edecek günah kesbeder de sonra o günahla o günahtan beri olan kimseye iftira ederse o kimse muhakkak dünyada zenb-i azîm olan bühtanı ve âhirette azab-ı azîm olan günahı yüklenmiş] demektir. Çünkü; kendi işlediği günahı başkasına yükleterek kendini tebrie edip, âharini günahkâr göstermek kadar dünyada bir zulüm olmadığından o kimse gayra bühtan ettiği gibi, âharin de pek büyük günah cezasını göreceğinde şüphe yoktur. O adam bu suretle insanları aldatabilir, lâkin Cenab-ı Hakkı aldatamaz.

Hulâsa; bir kimse kötü bir kabahat işler veyahut nefsine zulmettikten sonra nedametle istiğfar ederse, Allahü Tealâ'yı günahını mağfiretle merhamet edici bulacağı ve eğer bir kimse günah işlerse, ancak kendi aleyhine işlediği ve o günahını Allahü Tealâ'nın bildiği ve eğer bir kimse büyük veya küçük günah işler de işlediği günahı başkasının üzerine atarsa, bühtan etmiş ve büyük günahı yüklenmiş olacağı bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ (Tu'me)'nin kavminin geceyle (Tu'me)'yi tebrie ve Yahûdiye bühtan etmek suretiyle düşündükleri tedbiri resulüne haber verdiğini beyandan sonra Allah'ın haber vermesi resulü hakkında lutuf ve ihsan olduğunu beyanetmek üzere :

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ
وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَاَنْزَلَ اللّٰهُ
عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ
فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

buyuruyor.

[Eğer habibim! Senin üzerine Allah'ın fazlı olan nübüvvet ve rahmeti olan ismeti olmamış olsaydı, onlardan bir taife seni idlâl etmek kasdederlerdi. Halbuki onlar idlâl etmez, ancak kendi nefislerini idlâl ederler ve sana onlar hiçbir şey zarar etmezler. Allahü Tealâ senin üzerine evvelîn ve ahirînin ulûmunu câmi' olan kitabı ve hikmet-i mahzdan ibaret olan şeriati inzal buyurdu ve sana bilmediğin ahkâmı talim etti. Binaenaleyh Allah'ın fazlı senin üzerine pek büyük oldu.] Zira; seni nübüvvetle mümtaz kıldı ve idlâl için geceleyin düşmanlarının düşündüklerini sana haber verdi ve onların zararından seni muhafaza etti.

Âyet-i celile; Allahü Tealâ'nın resulüne lûtfunu beyanetmiştir. *F a z l - ı i l â h i* yle murad; *nübüvvet* ve *r a h m e t - i i l â h i y e* yle murad; *resulünü maâsîden ismet-i ilâhiyesidir. T a i f e* yle murad; *(Beni Zafer) kabilesi* ki, Tu'me'nin kavmidir. Bu kavim, Resulullah'ı hak ve adaletle hükümden ihraca çalışmışlardı. Resulullah'ı haktan ihrac edemediler. Bilâkis veballeri ve sa'ylerinin vizri kendilerine ait olduğu için ancak kendi nefislerini idlâl etmiş oldular, hileleri, desiseleri, tezvir ve telbisleriyle Resulullah'a hiçbir zarar edemediklerini Cenab-ı Hak beyanla resulünü tesliye buyurmuştur.

«Fazl-ı ilâhi olmasa seni idlâl etmek kasdederlerdi, lâkin fazl-ı ilâhi olduğundan kasdetmediler» demek; asıl kasıdlarını nefyetmek değildir, belki kasıtlarının eserini nefyetmektir. Çünkü; «Kasdettiler, lâkin kasıtlarının semeresi (Tu'me)'yi kurtarmak ve Yahûdiyi cezadide etmekti. İşte şu matluplarına nail olamadılar» demektir.

Vâcip Tealâ «Resulüne bilmediğini bildirdiğini ve kitap ve hikmet inzal ettiğini beyandan sonra, resulü üzerine fazlının azîm olduğunu» beyan etmek; ilmin eşref-i fezail ve a'zam-ı menakıp olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; «Onlar sana zarar iras edemediler. Sen-de zararda vâki' olmadın. Zira; sen hükmünü zahir-i hal üzere bina ettin ve zahire bina etmekle mamursun. Şu halde batına işi aksettirerek batılı ne kadar tervic etseler dahi hataya sevk edemezler» demektir.

Hulâsa; Resulullah üzerine Allah'ın fazlı ve lûtfu olmamış olsa, Resulullah'ı hakla hükümden çıkarmak için sa'ylerinin semeresini görecekleri ve Resulullah'a Allah'ın fazlı sebebiyle sa'ylerinin semeresini göremedikleri ve ancak kendi nefislerini idlâl ettikleri ve Resulullah'a hiçbir kimse tarafından bir zarar erişemeyeceği ve resulü üzerine Allahü Tealâ'nın kitabını ve şeriatini inzal ettiği ve bilmediği umur-u din ve umur-u gaybiyeyi bildirdiği ve Allah'ın resulü üzerine lûtuf ve ihsanı ve fazlı pek büyük olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

* *

Vâcip Tealâ (Tu'me)'nin kavminden cereyan eden ahvalin bazılarını ve resulüne fazlu ihsanı olmamış olsaydı, hak olan hükümden ihraç ve batılı tervice yol bulacaklarını beyandan sonra ahval-i mezmumelerinden bazı âhari beyanetmek üzere :

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِۜ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾

buyuruyor.

(Tu'me)'nin kavmi olan (Benî Zafer)'in fısıltılarında asla hayır ve menfaat yoktur. İllâ sadakayla emreden veyahut şer'an ve aklen müstahsen olan tâat ve ibadetle emreden veyahut nâs beyninde ıslahla emreden kimselerin fısıltısında hayır ve menfaat olur ve eğer bir kimse şu sadaka ve maruf ve ıslah-ı beynile emir-

den herbirini Allah'ın rızasını taleb için işlerse, biz o kimseye yakında istihkaakının fevkinde büyük sevap veririz.] Zira; o kimse kendi ef'aliyle bizi taleb edince, biz de onun mükâfatını umduğundan ziyade veririz.

N e c v â ; iki kimse beyninde cereyan eden esrarengiz ve gizli sözdür. Nâs'ın gizli sözlerinde hayır olmadığı ve eğer o gizli söz hayırhahane ve a'mal-i saliha ve iyiliğe dair şeyler hakkında olursa hayır olduğu beyan olunmuştur. Ve o hayır da bu âyette *üç kısım* beyan olundu: *B i r i n c i s i ; sadakadır.* Zira hayır; *ahare menfaat isal ve mazarratını def'etmek* suretiyle olduğu gibi gayra menfaat isal etmek de *hayrat-ı cismaniyeden mal vermekle olduğundan* Cenab-ı Hak sadaka vermek hakkında fısıltı olursa caiz olduğunu beyan buyurmuştur. Yahut gayra menfaat isal etmek; *kuvve-i ilmiye ve ameliyesini ef'al-i hasene ve a'mal-i salihayla ikmal etmekle olup* bu da *hayrat-ı ruhaniyeden olduğu cihetle* Vâcip Tealâ bu kısma *maruf*la işaret buyurmuştur ki, ikinci kısım budur. *Ü ç ü n c ü s ü ; âhardan zararı def'etmekle olur.* Bu kısma da *beynennas ıslahla* işaret etmiştir. Şu halde bu âyet; icmalen enva-ı hayratı câmi'dir. Çünkü; âhare menfaat isal etmek ve âharin mazarratını def'eylemek ve âharin kuvve-i ilmiye ve ameliyesini ikmalle enva-ı ibadat ve tâat ve ahlâk-ı haseneye terğib etmekten ziyade hayratı cem'a ve hulâsa etmeye bundan daha ziyade camialı bir şey olamaz.

Şu beyan olunan a'mal-i selâse nefsinde gayet şerafet ve celâleti varsa da insanın bunlarla intifaı, ancak rıza-ı Bariyi talep için işlemek şartıyladır. Eğer rıza-yi ilâhinin gayrı bir garazla işlenirse asla intifa olunmayacağına işaret için rıza-yı ilâhiyi talep için işlenirse ecr-i azîm verileceğini beyan buyurmuştur.

Çünkü rıza-i ilâhiyi taleple işlenilen amel; a'zam-ı menafi ve aslah-ı a'mal iken eğer riya ve süm'a gibi bir garaz-ı fasidle işlenirse a'zam-ı mefasid ve mazarrat olur. Binaenaleyh a'mal-i zahirede üss-ül esas; niyette ihlâs, kalbi tasfiye ve ancak rıza-yı Bariyi kasdetmek olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü bir amel; hüsnüniyete mukaarin olursa, ayn-ı menfaat olduğu gibi suiniyete mukaarin olursa ayn-ı mazarrat olur. Binaenaleyh; amelin kabulünde ve menfaat görülmesinde rıza-i Bari kasdolunmak şarttır.

Hayırla emreden ashab-ı hayrattan olunca, hayrı bizzat işleyen kimsenin ashab-ı hayrattan olacağı evleviyetle sabit olur.

M a t u f la murad; *velev ibahe tarîkiyle. olsun şer'in istihsan edeceği ve aklın inkâr etmeyeceği şeylerdir* ki, karz-ı hasen olarak para vermek, mazluma muavenet eylemek ve nafile sadaka gibi tab-ı insanın seveceği ve herkesin hoş göreceği işlerdir. Rıza ile olan a'mal-i salihaya ecr-i azîm vereceğini beyanla onun mukabilinde fevt olan garaz-ı dünyanın gayet hasis ve denî olduğuna işaret olunmuştur.

Hulâsa; insanların fısıltılarında hayır olmayıp ancak o fısıltı sadakayla emir olur veyahut marufat ve ıslah-ı beyne dair hayrata müteallik olursa, o misilli fısıltıda hayır olduğu ve bir kimse şu beyan olunan hayratı Allah'ın rızasını talep için işlerce, ecr-i azîme nâil olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulünün hükmüne razı olmayıp, münazaaya kıyam edenlerin hallerini beyanetmek üzere :

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَٓاءَتْ مَص۪يراً ﴿١١٥﴾

buyuruyor.

[Ve eğer bir kimse kendi için doğru yol taayyün ve tebeyyün ettikten sonra resule muhalefet ve münazaa eder ve müminlerin ittiba ettikleri tarik-ı hakkın ve din-i İslâmın gayrı bir tarîka ittiba ederse biz onun mütevelli olduğu dalâl ve ihtiyar ettiği fesada onu velî kılar ve Cehennem'e ithal ederiz. Varılacak mahal yönünden Cehennem ne çirkin oldu?]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *h i d a y e t* le murad; *din-i İslâm ve tarîk-ı haktır.* Mu'cizat-ı Resulullah'la Resulullah'ın risalet dâvâsı sahih ve din-i mübinin doğru bir din ve bütün ahkâmı beni beşerin ıslahına kâfi olduğu tezahür ettikten sonra resule

muhalefet eden kimseye tevfik-ı ilâhî olmayacağına bu âyet delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak târîk-ı hakka ittibaı terkeden ve erbab-ı tevhidin dininin gayrı bir dine ittiba eden kimseyi ihtiyar ettiği tarîk üzere terkedeceğini ve kendi itimad ettiği ameliyle kendi beynini hali bırakacağını ve kendi mesleğine mütevelli kılacağını beyan buyurmuştur ki, a'mal-i hayriyeye muvaffak kılmayacağına işarettir. Tarîk-ı hakkı terkle tarîk-ı batılı ihtiyar eden kimseyi Cehennem'e ithal edeceğini beyanla cezasını tertip buyurmuş ve Cehennem'in gayet çirkin bir mahal olduğunu beyanla tarîk-ı batıldan insanları tenfir etmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran İmam-ı Şafiî'den, icma-ı ümmete delâlet eder Kur'ân'dan bir âyet sual olunduğunda «Üç yüz kere Kur'ân'ı tilâvet edip icma-ı ümmete delâlet eder bu âyetten ziyade bir âyet bulamadığını» beyan buyurduğu mervidir. Çünkü müminlerin tarîkının gayrı bir tarîka ittiba; cemaattan müfarakat olduğu cihetle haram olduğuna işaret olunmuştur. Zira müfarakat eden kimsenin, Cehennem'e dahil olacağını beyanetmek; müminlerin mesleğinden ayrılmak eşedd-i hurmetle haram olduğunu beyan etmektir. Çünkü; haram olmayan şeyi terketmekten Cehennem'e dahil olmak lâzım gelmez. Müminlerin tarîkinin gayrı bir tarîka ittiba etmek haram olunca, müminlerin tarîklarına ittiba etmek vâcip olur. Şu halde icma'-ı ümmetin hüccet olduğuna bu âyet delâlet eder.

Bu âyet; Resulullah'ın cümle günahlardan masum olduğuna da delâlet eder. Zira; Resulullah'a ittiba vâcip olduğuna delâlet edince, eğer Resulullah'tan günahın suduru caiz olsa, o günahta dahî ittiba vâcip olmak lâzım gelirdi, halbuki günahta ittiba haramdır. Şu halde Resulullah'tan günah sadır olmadığına âyet delâlet ettiği gibi Resulullah'ın ef'alinde ümmetinin ittibaı vâcip olduğuna dahi âyet delâlet eder. Zira bazı ef'alinde Resulullah'a ittiba etmemiş olsa, Resulullah'a muhalefet etmiş olup, Resulullah'a muhalefet de Cehennem'e duhulü mucip olduğundan her fiilinde ittibaın lüzumuna ve dinin sıhhatinde delâilini tetkik ve nazar-ı istidlâlin vücubuna dahî âyet delildir. Çünkü vaîd-i ilâhî; doğru yol yani din-i mübîn tebeyyün ve tezahür ettikten sonra lâhik olmuştur. Tebeyyün ise bittabi' delâilini tetkikle husul bulacağında

şüphe yoktur. Binaenaleyh; bir dinin sıhhatine delillerini tahkik etmek vâciptir.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; (Tu'me) sirkat edip, Yahûdiye isnad etmişse de tezviratını tervic edemeyip rüsva olacağını bilince Mekke'ye firar ve irtidad etti. Sirkat için bir kimsenin duvarını delerken üzerine duvar yıkıldı ve altında öldü. Cenab-ı Hak bu âyetle «Onun indinde din-i mübinin hakkaniyeti tebeyyün ettikten sonra resule muhalefet ettiğini ve müminlerin tarîkının gayrı tarîka ittiba eylediğini ve kendi ihtiyar ettiği fesadatına kendini müstevlî kıldığını ve sû-u a'malle Cehennem'e ithal edeceğini» beyanla bu misilli ef'al-i kabihayı işlemekten müminleri men'etmiştir. Çünkü; (Tu'me) işlemiş olduğu kabahatini gayra yükletmek için çalışmışsa da muvaffak olamadığı gibi akıbet kendi belâsını kendi fiilinden bulduğunu beyanetmek; bu gibi ef'al-i kabihayı kimler işlerse cezasını kendi eliyle bulacağını beyanetmektir. Türkçe lisanımızda «Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar» ve «Herkes kazdığı kuyuya kendi düşer» suretinde söylenilen durub-u emsalin mehazi bu ve bunun emsali âyetlerdir.

Hulâsa; bir kimse için doğru yol zahir olduktan sonra yani Resulullah'ın mucizesiyle dininin doğru olduğunu bildikten sonra resule muhalefet eder ve müminlerin ittiba ettikleri tarîkin gayrı bir tarîka ittiba ederse, o kimseyi Cenab-ı Hakkın o tarîkla terkedip Cehennem'e ithal edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini beyandan sonra şirkten maada günahların mağfiret olunması caiz olup, şirkin mağfiret olunmayacağını beyanetmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ
يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾ إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا
وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kendine şirke mağfiret etmez ve şirkten başka günahı, dilediği kulu için mağfiret eder ve eğer bir kimse Allah'a şirkederse, yoldan çıkar gibicesine çıkmıştır ve şirk edenler çağırmazlar, ancak nisvan menzilinde olan putlara ve mel'un Şeyta'a çağırırlar.]

Yani; kullarının serairine muttali olan Allahü Tealâ kendine şirk olunmaklığı mağfiret etmez ve şirkten maada günahları dilediği kulu için mağfiret eder ve eğer bir kimse Allahü Tealâ'ya şirkeder ve mahlûkaatından birşeyi ibadette Allahü Tealâ'ya şerik addeyler ve ibadete müstehak olduğunu itikad ederse, tarîk-ı haktan gayet uzak oldu ki, artık tarîk-ı hakka avdet etmesi müşkül ve ümitsiz olur. Şirk edenler çağırmazlar ve yalvarmazlar ve ibadet edip dua etmezler, illâ Lât, Uzza ve Menat gibi ünsaya ibadet ederler ve diğer bir kısmı ibadet etmezler, illâ muannid ve merdud şeytan'a ibadet ederler ki Allahü Tealâ o şeytan'a lânetle onu dergâh-ı ülûhiyetinden tard ve teb'id etti.

Vaad-i ilâhinin vaîd ve tehdid üzerine mukaddem ve gâlip olduğuna işaret için şirkten maada günahların mağfiret olunacağı bu sûre'de iki defa zikrolunmuştur. Bundan evvelki âyetler (Tu'me)'nin sirkatine ve badehu irtidadına müteallik olduğundan irtidada müteallik olan âyet akibinde şirkin mağfiret olunmayacağını beyan, şiddet-i irtibatına binaendir. Çünkü; Tu'me irtidad etmemiş olsaydı sirkati ve iftirası mağfiret olunup, rahmet-i ilâhiyeden müstefid olmak ihtimali vardı demek olur ve mağfiret olunmasa bile onların cezası miktarı azab olunur, badehu rahmet-i ilâhiyeye nâil olurdu. Amma mürted olunca, rahmetten bilkülliye mahrum olmuştur.

Şirkeden kimsenin dalâlinin haktan baîd olmasını beyanetmek; şirketmeyen kimse dalâl içinde olsa dahî, onun dalâli haktan gayet uzak olmadığına ve akıbet rahmete nâil olacağına işarettir. Çünkü; kâfir olmayınca nihayet Cennet'e girecektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bir kimse ibadet ettiği mabuduna dua ettiğinde bu âyette *d u a* ile murad; *ibadettir.* Yani «Onlar ibadet etmezler, ancak nisvan menzilesinde birtakım cemadat kabilinden olan putlara ibadet ederler ve putlar içinde gizli

ve muannid şeytan'a ibadet ederler ki, Allahü Tealâ o şeytan'a lânet etti. Binaenaleyh; mel'un olan şeytan'a ibadet ederler» demektir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de (İbn-i Abbas) Hazretlerinden naklen beyan olunduğuna nazaran her put için bir şeytan olup o şeytan putun hizmetçilerine ve etrafında dönenlerine idlâl için tekellüm edip, onlar da aldandıklarından şeytan'a ibadet etmişlerdir. Yahut *Ş e y t a n* la murad; *İblis ve a'vânıdır*. Zira müşrikleri putlara ibadete dâvet edip, müşrikler de o dâvete icabet ettiklerinden, zahirde puta ibadet ederlerse de hakikatte şeytan'a ibadet ettiklerini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

Araplardan her kabilenin bir putu olup, o putun lâfzı müennes olmasına binaen (Ünsa Beni Fülân) dedikleri için Cenab-ı Hak putlara ibadet edenlere «İnasa ibadet ederler» buyurmuştur. *Yahut* putları cemadat olup, cemadat da nisvan mesabesinde olduğundan *putlara* inas denmiştir.

Müşriklerin mabudlarına kendileri ünsa dedikleri gibi, o mabudların hasis ve denî bir mahlûk olduğunu beyanla dahî kemâl-i cehalet ve hamakatlerine tenbih olunmuştur. *Yahut* meleklere ibadet edip, meleklere de Allah'ın kızları dedikleri için müşriklerin kendi itikadlarına nazaran inasa ibadet ettikleri beyan olunmuştur. Yoksa hakikatte meleklerde erkeklik ve dişilik yoktur.

Şeytan isyanda nihayete vararak tâattan uzak olup, mermer taş gibi ibadetten silinmiş ve hiç tâat bulaşmamış gibi olduğuna işaret için *şeytan* merid lâfzıyla tavsif olunmuştur ki, zemmin nihayetini müş'irdir.

Tefsir-i Taberi ve Nisaburi'de beyan olunduğu veçhile *m e r i d ; temerrüd ve taannüd ederek Allah'ın emrine muhalefet ve isyanda nihayete varmış ve itâatten tamamiyle tecerrüd etmiş* demektir ki, yaprağı dökülen ağaca (şecere-i merdâ) ve sakalı bitmeyen kimseye (emred) dendiği gibi *taannüd ve tekebbürle Allah'a itaati tamamen terkeden kimseye* de merid denmiştir. Binaenaleyh; şeytan Allah'ın tamamiyle muhalefet ettiğinden merid denmeye sezâdır.

***

Vâcip Tealâ şeytan'ın mel'ûn ve bab-ı ilâhîden matrud oldu-

ğunu beyandan sonra, şeytan'ın insana olan husumetine delâlet eden sözlerini beyanla, şeytan'a itaatten mükellefîni tenfir için şeytan'ın sözlerini beyanetmek üzere :

وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ
وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ
وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾

buyuruyor.

[Şeytan lânet olunup Allah'ın rahmetinden ümidini kesince dedi ki «Ya Rabbi! Elbette benim tardıma sebep olan kullarından ben nasib-i mukadder alırım ki, onlar bana ittiba eder ve vesveseme aldanırlar. Elbette ben onları idlâl ederim ve dâr-ı dünyada onlara hırs ve tûl-ü emel gibi şeylerle ümit verir, tevbelerini tehir ettirir ve çok yaşayacaklarını kendilerine söyler, şehevat-ı nefsaniyelerine ittibaa teşvik ve isyana sebep olacak şeyleri tezyin eder ve nimet-i dünyaya rağbetlerini artırır ve âhiret üzere tercih edecek raddede herbirini aldatırım ve onlara hudud-u ilâhiyeni tağyiri ve masnuatını ta'yibi ve taarruzdan masun kalmasıyla emrettiğin insanların binalarının tahribini elbette emrederim. Binaenaleyh; onlara, ya kasd-ı takarrub ve ibadetle sırayla beş defa yavrulayan devenin kulağını kestirerek o deveden intifaını kendilerine haram kıldırırım veyahut puta ibadet kasdıyla onlara emrederek devenin kulağını kestiririm. Bu ise mahz-ı küfür ve fısktır. Ve elbette ben onlara emreder, küfre sevkederim. Binaenaleyh; onlar Allah'ın halkını ve din-i mübinini tağyire cüret ederler ve helâli haram ve haramı halâl itikad ve kavanin-i ilâhiyeyi tebdil ve hava ve hevesi ve arzularına muvafık olan şeyleri intihab edenler ve eğer bir kimse Allah'ın dûnünda şeytan'ı dost ittihaz ederse muhakkak aşikâr bir zararla zarar etti.»]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *t a ğ y i r - i h a l k u l l a h ; Allah'ın insanları halkettiği fıtrat-ı İslâmiyeyi küfre tebdil eylemesi ve azadan herbirini mahulika lehinin gay-*

rıda istimal etmesi ve erkeğin kelâm ve ef'alinde kadına benzemesi ve kadının dahi harekât ve sekenatında ve ef'alü akvalinde erkeğe benzemeye çalışmasıdır. Çünkü; erkek halkolunduğu halde kadına benzemesi ve bilâkis kadının harekât ve sekenatında erkeğe benzemek için çalışması Allah'ın halkını tağyire çalışmaktan başka birşey değildir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hayvanatı iğdiş etmek ve kulağını, kuyruğunu kesmek ve binip yük yükletmek için halk olunan hayvanattan intifaı haram kılmak Allah'ın mahlûkunu tağyir etmekte dahildir. Şu kadar ki, koyun ve sığır ve sair hayvanatın hayalarını çekip iğdiş etmekte menfaat-i külli olduğu için onlara cevaz-ı şer'i vardır. (فليبتكن آذان الانعام) «Ben emrederim ve onlar da hayvanatın kulaklarını elbette keserler» demektir. Çünkü; *b e t k ; kesmek* manâsınadır. Zira; Allah'ın kulağı ve kuyruğuyle birlikte halkettiği hayvanın, kuyruğunu ve kulağını kesmek şeytan'ın emriyle Allah'ın halkını tağyir etmektir. Aylara, güneşlere, taşlara ve ağaçlara ibadet etmek Allah'ın halkını tağyirde dahildir. Çünkü; şu tadad olunan şeylerin cümlesini Allahü Teâlâ insanların menfaati için halketmişken onları mabud ittihaz etmek Allah'ın halkını tağyir ve mevziinin gayrıda istimal etmektir.

Eğer bir kimse şeytan'ı Allah'ın dununda dost ittihaz ederse açık ve meydanda bir zararla muhakkak zarar etti ki, dünyada ondan büyük zarar olmaz. Çünkü cümle umuruna mütevelli, muin ve nâsır olan Allahü Teâlâ'yı terk edip idlâl ve iğfal etmek şanından olan ve enva-ı hayrattan mahrum olmasına sa'yeden şeytan'ı dost ittihaz etmek; hidayeti dalâlete değişmek, saadeti felâkete, mamuriyeti harabiyete, rahatı mihnete, sevabı ikaaba tebdil etmektir ve bunların cümlesi insan için zarardan başka birşey değildir. Şeytan'a itaat; insanı Cehennem'e alıp götürdüğü için ayn-ı mazarrattır.

Beyzavi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak mükellefîni *üç veçhile* şeytan'a ittibadan men'etmiştir: *B i r i n c i s i ; Şeytan'ın muannid ve dalâle münhemik olması, hayır ve hidayetten hiçbir şeyle alâkası olmamasıdır. İ k i n c i s i ; Şeytan'ın mel'un ve matrud olup, ona itaatin dalâlet ve lânetten başka birşeyi müfid*

olmamasıdır. Ü ç ü n c ü s ü ; Şeytan'ın insana olan adavetine dair makaalât-ı mefsedetkâranesini beyanla adavet-i kâmile sahibi olduğunu ve ondan asla hayır gelmeyeceğini bildirmekle Şeytan'a itaatten tenfir etmesidir.

Vâcip Tealâ bu âyette insanın şeytan'ı velî ittihaz etmesi zararı mahz olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü Allahü Tealâ'ya itaat; gumum ve humumdan hâlî nimet-i dâime ve menafi-i azîmeyi mucip olur. Amma şeytan'a itaat; gerçi zahiri, yılan gibi rengârenk görünürse de batını kaatil ve mühlik nedametlerle dolu olduğu gibi neticesi ebedî azap, gumum ve humumdan ibarettir. Binaenaleyh; bir kimse şeytan'ın dostluğuna rağbet ederse ehas, edna ve daima zevale maruz olan metalibin husulüne rağbetle a'lâ ve eşref-i metalib olan niam-ı bâkiye-i safiyeyi fevtetmiş ve hasar-ı azîme uğramış olur.

Hulâsa; şeytan'ın insana adavetini ızhar suretindeki beyanıyla elbette Allah'ın kullarından bir kısmını ki, kendine itaat eden kâfirleri nasip ittihaz edeceği ve elbette benî âdemi idlâl edip, tarîk-ı haktan çıkaracağı ve nâs'ın kalbine idlâl için birtakım vesveselerle hülyalar ve ümitler vereceği ve hayvanatın kulaklarını kestirmek ve halkını tağyir etmekle emredeceği şeyleri azmettiği ve şeytan'ı dost ittihaz edenin zarar-ı azîme uğrayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ şeytan'a itaatin hüsran-ı azîmi mucip olduğunu beyanetmek üzere :

يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ
جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾

buyuruyor.

[Şeytan'ı dost ittihaz etmek zarardır. Zira; Şeytan evliyasına ve a'vânına birçok şeyler vaad eder ve uzun ömürler ve lezzât-ı dünyadan enva-ı nimetlerle ümit verir ve birçok hülyaları kalbine

vesvese ile ilkaa eder. Halbuki şeytan onlara vaad etmez, illâ bâtıl ve dalâl olan şeyleri vaad eder. Binaenaleyh; Şeytan'ın vaadinden dostlarının ellerine birşey değmez. İşte şeytan'ı dost ittihaz eden şu zümrenin mekânları Cehennem'dir ve onlar Cehennem'den asla halâs bulamaz ve Cehennem'den âhar mahalle intikal edemez, ancak Cehennem'de kalır.]

Şeytan'ın, incaz etmeyeceği ve edemeyeceği şeyleri vaad ile insanların nail olamayacakları şeylere ümitlendirmesi asla vücudu olmadık evhamât ve hayalât-ı bâtıladan ibaret olduğu cihetle *gurur* denmiştir. Çünkü *g u r u r ; zararı mevcud olan şeyi menfaat suretinde görmek ve göstermektir.* Şeytan da evliyasına mahz-ı mazarrat olan birçok şeyleri sırf menfaat gibi gösterdiğinden vaadi *gurur*dan ibaret olduğu beyan olunmuştur.

Şeytan'ın vaadi; vesvese tarikıyla ilkaa olunan havatır olduğu gibi evliyası vasıtasıyla söylenen sözler dahi şeytan'ın vaadinden ibarettir.

Şeytan'ın vesvesesine aldanmak, evhamına inanmak, emrine itaat etmek; Allah'ın emrini terkle şeytan'a itaat edip, veli ittihaz etmektir. Yoksa bir kimse haliyle şeytan'ı dost ittihaz etmez, ancak iğfalâtına aldanmak suretiyle dost ittihaz eder. Hattâ kendisine sual olunsa şeytan'ı sevmez ve sevmediğinden bahseder. Halbuki şeriatın hilâfına işlediği günahların ekserisini şeytan'ın vesvesesiyle işlediğinden, şeytan kendisinin en aziz dostudur da haberi bile yoktur.

(محيصا), *mahall-i firar ve mahall-i halâs* demektir. Yani; «Şeytan'a ittiba eden kimse Cehennem'den kurtulmak için firar edecek bir mahal bulamaz» demektir.

Hulâsa; Şeytan'ın insanlara, nefislerine hoş gelen şeyleri vaad ettiği ve hâtıru hayallerine gelmeyen güzel şeylerle ümitlendirdiği ve şeytan'ın insanlara vaadi ancak dalâl ve zarardan ibaret ve şeytan'ın sözüne itimad edenlerin makamları Cehennem olduğu ve Cehennem'den kurtulacak bir melce' bulamayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri tehdid ettikten sonra müminleri tebşir etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾

buyuruyor.

[**Şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ ve resulüne ve âhirete iman ettiler ve imanlarının muktezası olan amel-i salih dahî işlediler. Biz Azimüşşan, onları altından nehirler akan cennetlere ebedî kalıcı oldukları halde ithal ederiz. Şu zikrolunan şeyleri hak ve sâbit olduğu halde Allahü Tealâ vaad-i kavî ile vaadetti. Söz cihetinden Allahü Tealâ'dan ziyade sâdık kim olabilir?**] Allahü Tealâ'nın sözü herkesten ziyade sâdıktır. Zira; vaadinde hulfetmez. İnsanların nâil olduğu nimetlerin cümlesi vaad-i ilâhî semeresidir.

H u l û d ; meks-i tavil manâsına olduğundan muhalled olacaklarını beyandan sonra (أبداً) kelimesi zikrolunmuştur ki, daima Cennet'te olacaklarını beyandır. Şeytan'ın dostlarına beyan ettiği mevaid-i kâzibe ve evhamat-ı batılaya karşı Vâcip Tealâ müminlere vaadinin hak ve sadık olduğunu beyanla tekid buyurmak suretiyle şeytan'ın vaadi hak olmadığı gibi doğru dahi olmadığına işaret etmiştir.

Birşeyi vaad etmek; menfaat isal edeceğini ihbardan ibaret olup, ihbarın sıdka, kizbe, hakka ve batıla ihtimali olduğundan Vâcip Tealâ müminlere vaadinin hak ve sadık olduğunu sarahat ve te'kid suretiyle beyan buyurmuştur. Fakat bu vaade nail olmak; iman ve amel-i salihin neticesidir.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile Allah'tan daha ziyade sözüne sâdık kimse olmayınca, Allah'ın vaadine itimaden ubudiyete devamla vaad-i ilâhî olan cennetlere nâil olmak lâzımken vaadi; hayalât-ı batıladan ibaret olan şeytan'ın iğfalâtına aldanarak Allah'a ibadeti terketmek taaccübe şayan bir hamakattır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imana Cennet'i vaad buyurduğu gibi o vaad-i ilâhi herkes hakkında olmayıp, belki iman ve amel-i salihle olacağını da beyanetmek üzere :

لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ
وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Allah'ın vaad ettiği sevap; sizin tasavvurlarınızla ve ehl-i kitabın tasavvurlarıyla mücerret ümit ve hülyalarla ve kuru kuruntularla hasıl olmaz, eğer bir kimse bir kötülük işlerse, o kötü ameli mukaabilinde cezalanır ve kendisi için Allah'tan gayrı azab-ı ilâhiden kurtaracak bir dost ve yardım edecek bir muîn bulamaz.]

Yani; vaad-i ilâhi iman ve amel-i salihle husule gelir, sizin kuru hülyanızla husule gelmez ve kötülük eden cezasını görür. Kötü amel sahibi Allah'ın gayrı bir muîn, nâsır ve dost bulamaz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette hitap müminlere olduğuna nazaran *âyetin manâsı* şöyledir : Çünkü; ehl-i kitap müminlere karşı «Bizim nebimiz ve kitabımız, sizin nebiniz ve kitabınızdan mukaddem olduğundan Cennet bizimdir. Allahü Tealâ'ya bizim kurbiyetimiz sizden daha ziyadedir» demekle iftihar ettiler. Onlara karşı müminler de «Bizim nebimiz Hatem-ül Enbiya ve kitabımız sizin kitaplarınızı nâsıhtır. Binaenaleyh; biz sizden efdaliz, Cennet bizimdir» dediklerinde Cenab-ı Hak onların şu mübahatlarına karşı [Sevap sizin ümitlerinizle değildir, belki kötülük işleyenler cezasını görürler, muîn ve nâsır da bulamazlar] buyurmuştur. Hitap; Mekke müşrikleriyle ehl-i kitaba olduğuna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Ey ehl-i şirk! Sizin ve ehl-i kitabın hülyalarıyla sevap ve Cennet hâsıl olmaz. Ancak iman ve amel-i salihle hâsıl olur. Sizin gibi şirk ve sair günahlardan ibaret olan kötülüğü amel edenler, o kötü amelleriyle cezalanırlar ve muîn ve nâsır da bulamazlar ki, kendilerini azab-ı ilâhiden kurtarsınlar] demektir.

Muîn ve nâsır bulamamak kâfirlere mahsustur. Zira; onları azab-ı ilâhiden halâs edecek kimse bulunamaz. Amma mümin ne kadar fasık olsa dahî şefaat edici şefileri ve yardımcıları bulunur ve onlar Cenab-ı Hakka iltica ve fasıksa azaptan halâsını ve abidse derecatının terfiini istirham ederler. Çünkü; imanları sebebiyle onlar daire-i merhametten hariç tutulmazlar. Binaenaleyh; rahmet-i ilâhiyeden müstefid olurlar.

Şu ikinci manâya nazaran müşriklerin hülyası : «Putlarının şefaat edeceği ve onları azaptan kurtaracağı» ve ehl-i kitabın hülyası ise «Cennet'e kimse girmez, ancak Yehûd ve Nasara girer» demeleridir.

(ليس بامانيكم) *e m â n i ; insanın nefsinde tasavvur ve takdir ettiği kuruntusudur ki, gönlünün sevdiği şeylerin hasıl olacağına ümitlenmektir.* Yani; «Cennet sizin ümidiniz gibi size mahsus olmadı. Zira; gerek ehl-i İslâmdan ve gerek ehl-i kitaptan kötülük işleyenler herhalde o kötülüğü sebebiyle cezalanacaktır. Binaenaleyh; sizin tasavvurunuz veçhile elinize gelecek zannetmeyin» demektir.

Hulâsa; dünyada «Biz Cennet'e gireceğiz» demek fayda etmeyip, yalnız Cennet'e girecek olan kimseye iman ve amel-i salih fayda vereceği ve kötülük işleyen herhalde kötülüğünün cezasını göreceği ve kâfirleri azaptan kurtaracak bir dostları ve yardımcıları bulunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imandan amel edenlerin amellerinin cezasını tamamen göreceklerini ve amellerinin cezasından asla noksan olmayacağını beyanetmek üzere :

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾

buyuruyor.

[Ve eğer erkekten ve dişiden mümin olduğu halde bir kimse amel-i salih işlerse işte şu amel-i salih işleyenler Cennet'e girerler ve çekirdek üzerinde bulunan nokta miktarı amellerinin sevabından noksan verilmekle zulmolunmazlar.]

Yani; imanla beraber amel-i salih işleyenler amelinin ecrini görür ve Cennet'e girer, asla zulmolunmazlar.

Amel-i salihte erkeklerle kadınların farkı olmayıp herkes ameli kadar ecir alacağına bu âyet delâlet eder ve bir kimsenin a'mal-i salihanın kâffesini işleyemeyeceğine işaret için *ba'za* delâlet eden (من) lâfzıyla varid olmuş ve amel-i salihten intifa' etmek imana tavakkuf ettiğine işaret için mümin olduğu halde işlerlerse Cennet'e gireceği beyan olunmuştur. Çünkü; iman olmazsa hiçbir amelin faydası yoktur.

Büyük günah işleyen kimseler mümin oldukları için günahlarının cezasını görmek üzere Cehennem'e girseler de cürümlerinin cezasını gördükten sonra Cennet'e gireceklerine bu âyet sarahaten delâlet eder. Çünkü; mümin-i fâsık her nekadar fıskile meşgul olsa dahi, namaz, oruç, zekât ve kurban gibi bazı amel-i salih işlemekten hali olmaz. İmanının ve amel-i salihin cezasını görmek için bu âyetin muktezası Cennet'e elbette girecektir. Zira; vaad-i ilâhide hulfolmaz. Cehennem'e gireceklerin Cennet'e girmezden evvel gireceklerine icma-ı ümmet vardır. Şu halde Cehennem'de cezasını görüp de badehu Cennet'e girenler ebedi Cennet'te kalacaklardır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü; ehl-i kitabın müminlere müsavi olduklarını iddia etmeleridir. Çünkü; (من يعمل سوء يجزيه) âyeti nazil olunca ehl-i kitabın müminlere «Siz de bizimle müsavisiniz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Allahü Tealâ bu âyetle müminlerin milel-i saire üzerine faziletini beyan buyurmuştur. Çünkü, mümin olduğu halde amel ederse Cennet'e gireceğini beyanetmek; kâfirlerin Cennet'e girmeyeceklerini beyanetmektir.

(ولا يظلمون نقيرا) *n a k î r ; hurma çekirdeğinin üzerinde olan bir noktadan ibarettir ki, gayet az olan şeyin azlığını beyanda darbımeseldir.* Şu halde «Mümin olarak amel-i salih işleyen

kimse Cennet'e girer ve amelinin sevabının çekirdeğin üzerinde olan nokta kadar az verilmekle bile zulmolunmazlar» demektir ki, asla zulüm şaibesi olmadığından kinayedir.

Hulâsa; müminin, mümin olduğu halde işlediği amelin zayi olmayıp behemehal mükâfatını göreceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ necat ve fevzü felâhın husulü imanla olacağını beyanettiği gibi, imanın sair fevaidini dahi beyanetmek üzere:

وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾

buyuruyor.

[İbadat ve taâtında muhsin olduğu halde veçhini Allahü Tealâ'ya teslim edip, inkıyad-ı tamla inkıyad eden kimseden daha ziyade din-i muhkem ve din yönünden ahsen kim olabilir? Allahü Tealâ'ya itaat ve inkıyad etmekle edyan-ı batıladan din-i hakka meyletmiş olduğu halde İbrahim (A.S.)'ın milletine ittiba eden kimsenin dini, elbette her milletin dininden ahsen ve muhkemdir. Allahü Tealâ İbrahim (A.S.)'ı dost ittihaz etti.]

Yani; din yönünden şol kimseden ziyade kim güzel olabilir ki, o kimse nefsini Allahü Tealâ'ya ihlâs üzere teslim etti, Allah'ın gayrı bir rab tanımaz, ancak rab olarak Allahü Tealâ'yı bilir ve kemâl-i tevazu ve tezellülle yüzlerini secdede yerlere sürer ve kuvve-i beşeriyenin nihayet mertebesinde Allahü Tealâ'ya karşı tezellülünü izhar eder. Halbuki o kimse, hasenatı işlemek ve seyyiatı terketmek suretiyle ihsan edicidir ve o kimse sıhhatına cemi-i akvamın ittifak ettiği ve din-i İslâma muvafık olan millet-i İbrahim'e dahî ittiba etti ki, *o Millet-i İbrahim* edyan-ı batılanın küllisinden ârî ve doğru bir dindir. Allahü Tealâ'nın kendisine dost ittihaz ettiği İbrahim (A.S.)'ın milletine ittiba eden kimsenin dini

elbette ahsen ve ahkem olur. Binaenaleyh; ondan ziyade dini güzel kimse olamaz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ din-i İslâmı bu âyette *iki cihetle* medih buyurmuştur: Birincisi; *ibadın vazifesi olan ubudiyeti, huzû' ve huşûu izhar üzere müştemil olmasıdır.* İkincisi; *İbrahim (A.S.)'ın dinine muvafık olmasıdır.* Her iki sebebe nazaran din-i İslâmın şeref ve meziyetini beyan olduğu cihetle din-i İslâma duhule insanları teşvik ve âyette dinin bina olunduğu esasa işaret vardır. Çünkü dinin mebnası; *iki şeydir:* Birincisi; *hüsn-ü itikaddır.* Buna (اسلم وجهه لله) cümle-i latifesiyle işaret buyurmuştur ki «Allah'ın vücudunu ikrar ve imanla gizli ve aşikâr her halinde tevazu ve inkıyad ve taâtinde ihlâs ve emrini Allahü Tealâ'ya tefviz etti» demektir.

İkincisi; *amel-i salihtir.* Buna da (وهو محسن) kavl-i şerifiyle işaret buyurmuştur. Yani «Amelini lâyıkı veçhüzere işler, hasenatı yerine getirir ve seyyiatı terkeder» demektir.

Vâcip Tealâ'ya teslim ve inkıyadda her aza müsavi ise de yüz, insanın eşref azasından olduğu cihetle şerefine binaen zikrolunmuştur. Cemi-i azanın Allahü Tealâ'ya inkıyadı yüzden anlaşıldığı cihetle, yüzün inkıyadı cümlesinin inkıyadına delâlet eder ve cümlesinin inkıyadı makaamına kaaimdir.

Veçhini Allahü Tealâ'ya teslimde imanın kemali; cemi-i umuru hakka tefviz ve masivadan i'raz etmek ve bilcümle kudret ve kuvveti Allahü Tealâ'dan bilmek suretiyle hasıl olacağına tenbih vardır. Şu halde müşriklerin putlardan ve Yehûdun evlâd-ı enbiyadan olmak itibarıyla babalarından ve Nasara'nın salis-i selâseden istianelerinin ve itikadlarının butlanına dahi tenbih vardır.

İbrahim (A.S.)'ın dinine muvafakat; usul-ü itikaddadır. Gerçi cemi-i enbiyanın dinleri usul-ü itikadda müsavi olup, yekdiğerinden farkı yoksa da İbrahim (A.S.)'ın dini, milleti ve mesleği cümlece müsellem ve sıhhatına bilumum milletlerin ittifakı olduğundan İbrahim (A.S.) zikrolunmuştur. Furû-u a'malde de İbrahim (A.S.)'ın dininin din-i İslâma müşabeheti çoktur. Meselâ Kâbe'nin kıble olması, Kâbe'yi tavaf, Safa ile Merve beyninde sa'yet-

mek, şeytan'a taş atmak, Arafat'ta vakfe ve Mina'da başını tıraş etmek gibi ekseri ahkâmda müşabehet vardır. İbrahim (A.S.)'ı, Allah'ın ismini işitmek için malını ve evlâdını feda ettiğinden Allahü Tealâ halil ittihaz etmiştir. *Yahut* Cibril-i Emin bazı meleklerle müsafir suretinde geldiklerinde, bir dana kebap edip «Suret-i seriada Allah'ın ismini zikreylemek ve taamın âhirinde hamdetmek şartıyla ekl edin» demesi üzerine Cibril-i Emin «Sen halilullahsın» deyince bu ismin taraf-ı ilâhiden nazil olduğu mervidir. *H i l l e t ; muhabbette saffet ve ihtiyacını Allah'a arzetmekte ihlâs ve her halinde Allah'ı tefekkür etmektir.* İbrahim (A.S.)'da bu gibi ahlâkı hasene ve evsaf-ı cemile mevcut olduğundan *halilullah* unvanını bihakkın ihraz etmiştir. Allah'ın kuluna hilleti; ibadete kudret verip, maâsîden muhafaza buyurmasıdır.

***

Vâcip Tealâ halkı din-i İslâm'a terğip ve kendine itaat ve inkıyad etmelerini emredince zat-ı ülûhiyetinin itaat ve inkıyad edilmeye lâyık ve vaadini vefaya kaadir ve cüziyat-ı âlemin cümlesine âlim olduğunu beyanetmek üzere :

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا ﴿١٢٦﴾

buyuruyor.

[Göklerde zuhur eden bilcümle âsâr-ı ulviye ve yerde olan bilumum ecsam-ı süfliye cümlesi Allahü Tealâ'ya mahsustur ve Allahü Tealâ eşyadan herşeyi ve mahlukaatın her cüzünü ilmiyle ihata edici oldu.] Binaenaleyh; âsi ve mutî', muhsin ve müsi' cümlesini bilir ve herkesin ameline göre cezasını verir.

Cenab-ı Hakkın İbrahim (A.S.)'ı dost ittihazı ihtiyacından olmadığını ve İbrahim (A.S.) halili olmasıyla beraber abdi olduğunu bu âyetle ispat etmiştir. Çünkü; semavat ve arz, semavat ve arzda bulunan mevcudatın kâffesi Allah'ın memlûkü ve abdi olup herbirinde tasarruf Allahü Tealâ'ya mahsus olunca İbrahim (A.S.) da Allahü Tealâ'nın abd-i memlûkü olduğu evleviyetle sâbit olur.

Vâcip Tealâ'nın herşeyi ihatası ilmi ve kudretiyle ihatadır, yoksa bazı müteşeyyihanın dedikleri gibi zatıyla ihata manâsına değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ kemâl-i azametine delâlet eden âyeti beyandan sonra bazı ahkâmını beyanetmek üzere :

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ
فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ
تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Taife-i nisanın mirası hakkında nâs, senden istifta ederler. Sen onlara cevapta de ki: «Allahü Tealâ nisvanın mirası hakkında size ahkâmını beyanetti ve fetvasını verdi. Allahü Tealâ'nın nisvan için farz kıldığı haklarını kendilerine vermediniz. Nisvanın yetimleri haklarında sizin üzerinize tilâvet olunan kitabında fetva verdi, haklarını beyanetti ve mirastan onların hukukunu vermediniz. Yetimlerin nikâhlarına rağbet eder, mallarını ekledersiniz ve çocuklardan yetim olup, gayet zayıf olanların mirasları hakkında dahî fetva verdi ve haklarını, hisse-i irsiyelerini beyanetti ve sizin yetimler hakkında adaletle kaaim olmanızı da beyan ve tenbih eyledi.]

Binaenaleyh; tekrar fetva talebine hacet yoktur, verilen fetva ile amel etmek lâzımdır.

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾

[Hayırdan her ne işlerseniz Allahü Tealâ o hayrınızı bilici oldu.] Binaenaleyh; işlediğiniz hayrın cezasını tamamıyla verir, asla noksan olmaz.

Yani; habibim! Nas kadınların irsi hakkında senden fetva isterler ki, bu hususta vaki' olan müşküllerini izah edesin. Sen cecapta de ki: «Allahü Tealâ kadınların irsi için miras âyetiyle size fetva verdi. Siz Kur'ân'da Allah'ın onlar için farz kıldığı haklarını vermediniz. Nisvandan yetimler haklarında sizin üzerinize tilâvet olunan ahkâmda onların fetvalarını da verdi. Halbuki siz o yetimlerin güzelliğine bakarak nikâhlarına rağbet eder, haklarını vermezsiniz. Çocuklardan zayıf olanların da fetvalarını verdi ve işlerini adaletle tesviye etmenizi tavsiye etti.»

Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile *i s t i f t a ; fetva taleb etmek, f ę t v a ; müşkül olan şeyi halletmektir.* Nisvan hakkında fetva, nisvanın zatları hakkında değildir. Çünkü; zata fetva olmaz, ancak nisvanın ahval ve evsafı hakkında olması zarurîdir. Bu âyette fetva; nisvanın ve yetimlerin irsleri hakkındadır. Allahü Tealâ kitabında nisvanın hukuk-u irsiyeleri hakkında fetva verdiğini beyan buyurdu. Zira; sûrenin bidayêsinde Cenab-ı Hak herkesin hisse-i irsiyesini beyanetmiştir.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile zaman-ı cahiliyede kadınlara ve yetimlere irsten hisse vermezlerdi. Cenab-ı Hak miras âyetinde onların hisselerini beyan buyurmuştur. Kız olursa malına ve cemaline tamaan nikâh ederler ve lâkin mehir vermezler ve hukuk-u zevciyelerine riayet etmezler, mallarını ekledeler ve onların maişetlerini lâyıkıyla temin etmezlerdi. Cenab-ı Hak din-i İslâmda ve bilhassa Kur'ân'da cümle benî beşerin hukukunu temin ettiği gibi, nisvanın ve eytamın haklarını dahi temin ve taarruzdan vikaaye buyurmuş olduğunu bu âyette beyanetmiştir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyet-i celilenin sebeb-i nüzûlü (Ümmü Kece) namında bir hâtunun kızları hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; zaman-ı cahiliyede Araplar nisvana ve sıbyana irs vermediklerinden Cenab-ı Hak onların hukukunu muhafaza için bu âyeti inzal buyurmuştur. Buna nazaran fetva; irs hususundadır. Diğer bir rivayette zaman-ı cahiliyede yetime olan kızların kendisi güzel ve malı çok olursa, cemaline ve malına tamaan nikâh ederler, lâkin mehrini vermezler, malını yerler ve eğer çirkin olursa nikâh etmezler ve âhare de vermezler. Ölünceye kadar

bekletirlerdi. Bu suretle kızcağız ölüp, mirasını almak için bu zulmü irtikâb ettiklerinden Cenab-ı Hak mehirlerini tam vermek ve miraslarına göz dikmemek için bu âyeti inzal etmiştir. Buna nazaran fetva, irs ve mehir hakkındadır.

Beyzavi'nin beyanına nazaran (Uyeyne b. Husayn) Huzur-u Risalete geldi ve : «Ya Resulallah! Biz yalnız harbe hazır olanlara ve emval-i ganimet ihraz edenlere irsten hisse verirken, sen kız evlâdına ve hemşireye dahi irsten hisse veriyorsun» deyince Resulullah'ın «Taraf-ı ilâhiden ben böyle emrolundum» buyurması üzerine âyetin nâzil olduğu mervidir.

İşte Cenab-ı Hak şeriat-ı garrasında bütün insanların her hususta haklarını temin ettiği gibi, insanlar içinde diğerlerine nispetle âciz ve biçare olan kadınların ve yetimlerin dahî haklarını gerek irs ve gerek muamele-i zevciye hususunda beyan ve tamamiyle izah ederek birtakım zâlimlerin zulmü altında ezilmekten halâs ve istirahatlarını temin etmiş ve başkalarının taarruzundan mahfuz kılmış ve bilumum insanlara bunların hallerine riayet ederek haklarında adalet tavsiye etmiştir. Binaenaleyh; nisvanın ve yetimlerin bigayrıhakkın haklarına tecavüz edenlerin Allah'ın emri hilâfında hareket ettiklerinden azab-ı ilâhiye müstehak olacakları şüphesizdir. Zira; emr-i ilâhi hilâfında hareket mucib-i gazaptır.

***

Vâcip Teâlâ nisvan hakkında verilen fetvadan diğerini zikretmek üzere :

وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا
أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا
وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾

buyuruyor.

[Eğer bir hatun zevcinin hukukuna riayet etmemesinden ve uzak bulunmasından ve nafakasını vermemek ve hukuk-u zevciyesini men'ederek nâşiz olmasından veyahut sohbetinden ve meca-

lisinden i'raz ve âharîne rağbet etmesinden korkarsa zevcle zevcenin beyinlerinde sulh olmalarından dolayı, onlar üzerine günah yoktur. Zira; zevce kendi rızasıyla mehrinin bazısını tenzil ve nöbetinin taksiminde bazısını zevcinin diğer haremine terk veyahut zevcin rızasını tahsil için birşey hibe ve müstehak olduğu şeyden bazı hukukunu iskaat etmek gibi şeylerle tarafeyn birrıza musalaha olurlarsa zarar yoktur. Halbuki; sulh olmak, tefrikadan ve talâktan ve sû-u muaşeretten ve aralarında husumetten hayırlıdır ve lâkin o vakitte nefs-i emmareler buhlün en şenî ve en çirkini olan hırsla hayırdan men' ve hukuk-u lâzımeyi ketmetmekten ibaret olan şuhhu hazırlarlar. Tarafeynden herbirinin nefisleri buhlüzere yaratılmış gibi, hiçbirisi âhar hakkında semahat etmez ve eğer ey müminler! Siz ihsan eder ve zevcelerinizle hüsn-ü muaşerete dikkat eyler ve Allah'ın gazabından korkar ve hudud-u ilâhiye haricine çıkmazsanız Allahü Tealâ sizi hüsn-ü ceza ile mücazat eder. Zira; Allahü Tealâ sizin enva-ı a'malinize âlim ve haberdardır ki, her amelinizin ceza-yı lâyıkını verir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *b a ' l ; hatunun zevcidir. K a d ı n ı n z e v c i n d e n h a v f e t m e s i ; zevcinin «Sen ihtiyarsın, ben senden gencini almak isterim, sen çirkinsin güzelini isterim» demek gibi şeylerden neşet eder. N ü ş u z ; zevcle zevceden herbirinin âhari sevmemesi ve kerih görmesidir. Z e v c i n n â ş i z o l m a s ı ; hatundan i'raz etmek ve yüzünü ekşitmek ve döşeğini terketmek ve sû-u muaşeret etmek ve imtizaçsızlığa yüz tutmaktır.* Veyahut *sözünde ve işinde huşunet izhar etmektir. İ r a z ; hayır ve şer birşey söylemeyerek ülfeti kesivermektir.* Bu haller nefrete ve kerahete delâlet ettiğinden, hatunun bu halleri izaleye çalışması ve beyinlerinde nefretin kalkması için bazı fedakârlıkta bulunarak sulha rağbet etmek ve bazı hukukundan vazgeçmek ve zevcin kendine meyletmesinin çarelerini düşünmek tarafeyn hakkında hayır olduğunu beyanla Vâcip Tealâ tarafeyni hüsn-ü imtizaca davet etmiştir. Çünkü; hüsn-ü imtizac olmaz ve beynehümada nefret devam ederse, o nefret firkata müncer olduğu cihetle tarafeyn ezher cihet mutazarrır olacağından, mümkün olduğu kadar zararın izalesine çalışmak ve önüne geçmek elbette sevaptır.

Zevcenin zevcte mehir ve nafaka ve geceyle beytûtet hakkı vardır. Bunlardan herhangisi mukaabilinde yani mehrini veya nafakasını veyahut nöbetini terketmek suretiyle sulh olmak caizdir. Çünkü; hatun kendi hukukuna malik olduğundan hukukundan olan hibeye ve iskaata dahi mâliktir. Bu makamda *s u l h* la murad; *zevcle zevce beyninde sulh olmak* ihtimali varsa da *s u l h ; beşer beyninde nizaı kat'ettiğinden bilumum sulha şâmil olmak* ağleb-i ihtimaldir. Çünkü; (والصلح خير)'deki *hayır* kelimesi umuma şâmil olduğunda, umum içinde zevcle zevce arasında vâki' olan sulh da dahil olup hayır olacağında şüphe yoktur. Sulhta hayr-ı kesir ve menfaat-ı azîme olduğuna âyet delâlet eder. *İ h s a n* la murad; *zevcin hatuna zulmetmemesi ve şer'an lâzım olan hukukuna riayet eylemesidir. İ t t i k a a ; hatunun hukukunu bezletmeye ve haktan vazgeçmeye mecbur kılmakla gazab-ı ilâhiyi celbetmekten korkmaktır.* Çünkü; hatunlar zevcleri indinde emanet olduklarından, emanete herhalde riayet lâzımdır. Binaenaleyh; hatunları cevrü cefadan esirgemek ve zulmü taaddiden vikaaye etmek vezaif-i diniyedendir. Erkeklerin kadınlara şeriatın beyanı veçhile hüsn-ü muamèle etmeleri emanetullaha riayet kabilindendir.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü: (İbn-i Ebi-s Sâib)'dir. Çünkü; (İbn-i Ebi-s Sâib)'in bir ihtiyar zevcesiyle o zevcesinden birçok çocukları bulunduğu halde talâk vermek ve başkasını tezevvüc etmek istediğinde zevcesi «Bırak beni kendi halime. Evlâdımın mesalihini tesviyeyle meşgul olayım. Ancak bana talâk verme, şu kadar zamandır beynimizde cereyan eden muhabbeti mahvetme. İki ayda bir kere nöbetime riayet edersen razıyım. Diğer hareminle beytutet et» dedi. Zevci de «Sen buna razı olursan ben de memnun olur, sana talâk vermem» dedi. Fakat hatunun bu rızasının caiz olup olmadığı hususunda iştibah ettiklerinden istifta etmek üzere Huzur-u Risalete gelip istifta edince bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; zevce zevcinin imtizacsızlığından havf ederse zevcine hukukundan vazgeçmek veyahut bazı şey hibe eylemek suretiyle beyinlerinde musalahayla imtizacın devamını arzu etmek

câiz ve sulh olmak iftiraktan hayırlı olduğu ve fakat beynehümaya husumet girince tarafeynin nefisleri yekdiğerinden semahati esirgedikleri ve eğer zevcler zevcelere ihsan eder ve zulmetmekten ittikaa ederlerse hüsn-ü cezâ görecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zevcle zevce beyninde musalahanın cevazını beyanettiği gibi, adalete riayet lâzım olup, ancak adaletin de müşkül olduğunu beyanetmek üzere :

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾

buyuruyor.

[Nisvan beyninde adalet etmeye elbette kaadir olamazsınız. Velevse adalet etmeye haris olsanız dahi muktedir olamazsınız. Çünkü adalet; her hukukta müsavi tutmak ve asla tarafeynden birine meyl-i cüz'i bile bulunmamakla olduğundan meyl-i tabii adaleti ikaame etmekten imtina eder. Şu halde siz meyl-i külli ile meyledip de hatunu muallaka hatunlar gibi terketmeyin. Nefsiniz üzerine hatuna iltifat etmemekle ifsad ettikten sonra, eğer hatunu ıslah eder ve hukukunu zayi etmekten ittikaa ederseniz Vâcip Tealâ sizi müsab ve me'cur kılar. Zira; Allahü Tealâ sizden sudur eden günahlara tevbe ederseniz mağfiret edici ve tevbenizi kabulle merhamet buyurucudur.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile «Hatunlar beyninde adalet etmeye kaadir olamazsınız» demek; «Onlara sözünüzde ve muamelenizde beyinlerini müsavat üzere tutmaya kaadir olamazsınız» demektir. Zira; muhabbette tefavüt ve müsavi olmamak zarurî olduğundan muhabbetin neticesinde dahi tefavüd ve adem-i müsavat zarurîdir. Binaenaleyh; tam manâsıyla adalet muteazzirdir. Hatta Resulullah ezvac-ı mutahherat beyninde nöbete riayet ve

adalet eder ve buyururdu ki: «Ya Rabbi! Benim malik olduğum cihette taksimim budur. Şu halde senin malik olup da benim malik olamadığım cihetlerde beni muahaze etme.»

İşte şu meyl-i kalbî zarurî olduğuna binaen olmalıdır ki, Cenab-ı Hak «Meyl-i külli ile içinden birine meyledip de diğerini meyus etmeyin» buyurdu ki «Meyl-i kalbîniz bulunursa da meyl-i kalbînin eserini hariçte terkedip hatunu minveçhin kocalı ve minveçhin kocasız olan muallaka hatun gibi terketmeyin» demektir. Yani «İçinden birine meyliniz diğerlerinin zulmüne sebep olmasın ve bu hususta hava ve hevesinize tâbi olmayın» demektir.

Geçmiş olan kusurları tevbeyle ıslah eder ve ileride kusur etmekten ittikaa ve tehaşi ederseniz Allahü Tealâ günahlarınızı mağfiret ve tevbenizi kabulle merhamet eder.

Muallaka; hayat ve vematı malûm olmayan mefkud bir kimsenin haremidir. Çünkü; kocası yanında olmadığından zevciyet intifaından mahrumdur. Bu bakımdan kocası var denemez. Kocası yoktur da denemez. Zira; kocasının vematı malûm olmadığından berhayat olmak ihtimali de vardır. Şu halde bu hatun iki şey arasında muaallakadır ki, minveçhin kocası var, âhar zevce varamaz ve minveçhin kocası yok, zira; zevcten mahrumdur. Cenab-ı Hak bu âyette ezvaca hitaben «Siz bütün bütün adaletten meylederek hatunu muallaka gibi yani kocası mefkud olan hatun gibi terk etmeyin» buyurmuştur. Çünkü; nazardan bilkülliye iskaat etse aynı muaallaka gibi olur ki, zevc-i âhare gidemez, zira; nikâhlıdır. Kocası var denemez, çünkü; muamele-i zevciyeden mahrumdur.

Âyetin hükmü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bir kimsenin taht-ı nikâhında müteaddid hatun bulunursa beyinlerinde zarurî olan muhabbette tesviyeye kaadir olamazsa bile ihtiyarî ef'alinde adalete, müsavata riayet edip nöbetlerini terketmemek lâzımdır. Eğer terkeder, birini diğeri üzerine tercih ederse günahkâr olur. Şu halde beytutet hususunda taksime riayet etmek vâciptir. Amma cima' hususunda müsavata riayet lâzım değildir. Zira cima'; zarurî neşata tâbi olduğundan onda müsavat vâcip olmadığı mervidir. Amma bir kimsenin bir cariye, bir de hürre haremi olsa hürrenin nöbeti iki, cariyenin nöbeti bir gündür. Eski haremi

üzerine yeni bir hatun alırsa, aldığı hatun bâkir olursa zifaftan itibaren yedi gün onunla beytutet eder, badehu alesseviye beytutet eder ve eğer aldığı hatun seyyib olursa, üç gün beytutet eder, badehu taksime riayet eder. Çünkü; (Ebu Kılâbe)'nin Hz. Enes'ten rivayet ettiği Hadîs-i Şerîf'te «Bâkirin hakkı yedi ve seyyibin hakkı üç gün olduğu» rivayet olunmuş ve bu Hadîs'i (Müslim) ve (Buhari) kitaplarında dercetmişlerdir. Binaenaleyh; sahihtir ve Kur'ân'da sarahat olmayan ahkâmda Hadîs'le amel câizdir. Bir kimse müsaferet ederse kür'ayla hareminin birini yanında götürebilir. Müsaferetten avdetinde müsavata riayet eder. Yanında gidenin mukaabilinde hanesinde kalanlara müsaferetten avdetinde müsaferet müddetini onlara ödemez. Resulullah'ın «Bir kimsenin iki haremi bulunsa, birine ziyadece meyletse yevm-i kıyamette bir tarafı düşük olarak gelir» buyurduğu (Ebu Hüreyre) Hazretlerinden mervidir.

Hulâsa; müteaddid hatun sahibi olan kimse muhabbet-i kalbiye ve meyl-i zarurîde müsavata muktedir olamayacağı, zira; vüs'-u beşer haricinde olduğu ve fakat meyl-i ihtiyarîde içinden birine meyl-i külli ile meyledip diğerini muallaka gibi terketmesi câiz olmadığı ve geçmişte vaki olan kusurları ıslah ve gelecekte zulmü cevirden ittikaa ederlerse me'cur olacakları ve Allahü Teâlâ'nın kusurlarını mağfiret ve tevbelerini kabulle merhamet buyurucu olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zevcle zevce beyninde hüsn-ü imtizacı tavsiye ve emrettiği gibi, ıslah-ı beyn olmayıp akıbet tefrık vuku bulursa, tarafeyni zat-ı ülûhiyetinin muğni kılacağını dahi beyanetmek üzere :

وَاِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِه۪ ۜ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَك۪يمًا ﴿١٣٠﴾

buyuruyor.

[Eğer zevcle zevce beyninde musalaha mümkün olmaz ve

herbiri yekdiğerinden ayrılmak diler ve bilfiil iftirak vuku bulur da aralarında alâka-i nikâh mürtefi' olursa Allahü Tealâ onlardan herbirini fazlu keremi ve lûtfu ihsanıyla âharînden muğni kılar ve Allahü Tealâ fazlu ihsanı bol ve emrü nehyinde hikmet sahibi oldu.] Binaenaleyh; herbirini hatırlarına gelmeyen ihsanıyla mesrur eder.

Vâcip Tealâ zevcle zevce sulh murad ederlerse, sulhun cevazını beyandan sonra iftirak ederlerse, iftirakın cevazını ve iftirak vukuunda herbiri âharden muğni olacaklarını beyanla tesliye buyurmuştur.

Herbirinin âharden muğni olması; maişet cihetinden ahadühüma âhare muhtaç olmamak hususunda muğni oldukları gibi zevciyet cihetinden dahi muğni olurlar. Meselâ hatun zevc-i âharla ve recül de zevce-i uhra ile izdivaç ederler, yekdiğerine ihtiyaçları kalmaz.

Cenab-ı Hak fazlu kereminden ve sia-i rahmetinden herbirini muğnî kılacağını beyandan sonra, kendi zat-ı ülûhiyetinin rızkı ve fazlu keremi, rahmeti, kudreti ve ilmi vâsi' olduğuna işaret için *vasi* ve *hakîm* olduğunu ve her ikisini tatyib edeceğini, tatyibe muktedir olduğunu beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ fazlu ihsanı bol olduğunu beyanettiği gibi, ihsanının vüs'atını ispat etmek üzere :

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde olan bilumum mevcudat Allahü Tealâ'nındır. Binaenaleyh; onların cümlesinde tasarruf Allahü Tealâ'ya aittir, başkalarının alâkası yoktur ve tasarruf edenlerin tasarrufu

ariyettir. Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak Biz Azimüşşan sizden evvel kendilerine kitap verilen Yehûd ve Nasara'ya, size vasiyet ettik ve dedik ki: Evamirine imtisal ve nevahisinden içtinap suretiyle Allahü Tealâ'ya ittikaa edin, Allahü Tealâ'ya küfretmeyin. Eğer küfrederseniz, küfrünüzle Allahü Tealâ'ya zarar edemezsiniz ve sizin küfrünüze Cenab-ı Hak mübalât etmez. Zira; semavat ve arzda olan mevcudatın küllisi Allahü Tealâ'nın kulları ve memlûkleridir ve cümle mevcudatın mâliki ve mutasarrıfı olunca sizin küfrünüzden ve isyanınızdan mutazarrır ve müteessir olmadığı gibi, imanınızın ve amelinizin faydası dahi kendinizedir. Zira; Allahü Teâlâ zatında cemi-i âlemlerin amellerinden ganîdir ve hamd olunsun ve olunmasın nefsine mahmuddur ve kullarının hamdine ihtiyacı da yoktur.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyet-i celile; takva ile vasiyetin zaman-ı Âdem'den beri geçen ümmetlerin cümlesinde vâki' olmuş ve kütüb-ü semaviyenin umumunda nâzil olmuş, asla nesih ve tebdil târî olmamış bir hükm-ü celil-i ilâhi olduğuna delâlet eder. Çünkü takva; cemi-i edyanda itina olunmuş bir meseledir. Semavat ve arzda bulunan mevcudatın cümlesi Allahü Tealâ'nın olduğu üç defa zikrolunuyorsa da tekrar değildir. Zira; herbiri ayrı ayrı birer manâyı ifade eder maksada işaret olduğundan tekrar denilemez. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ zevcle zevce beyninde ıslah ve imtizac mümkün olamayıp tefrika vuku bulursa, herbirini muğnî kılacağını beyan edince herbirini âharden muğnî kılmak; mülkünün vüs'atına ve kudretinin kemaline ve ilminin tamamına muhtaç olduğundan mülkünün vüs'atına, ilim ve kudretinin kemâline işaret ve onları muğnî kılmaya kudretinin kâfi olduğunu ispat için semavat ve arzda bulunan mahlûkaatın cümlesi mülk-ü vâsiinde dahil ve cümle mevcudat kendinin memlûkü olduğunu beyan buyurmuştur. Badehu ittikaa edip küfür etmemelerini tavsiye ve bu vasiyet kütüb-ü semaviyenin cümlesinde nâzil olup ümmetlerin cümlesine vuku bulduğunu beyanedince Allah'ın ittikaa ve ibadeti emrinden menfaatın, ibada ait olduğunu ve kâfirlerin küfründen Cenab-ı Hakka bir

zarar olmayacağını ve müminlerin imanlarından ve abidlerin ibadetlerinden muğni olduğunu beyan için ikinci merrede semavat ve arzın ve onlarda bulunan mevcudatın cümlesi kendinin memlûkü olup, tasarrufları zat-ı ülûhiyetine ait ve cümle mahlûkaattan müstağni ve zatında mahmud olduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ üçüncü merrede halkı bilkülliye ifnaya ve yerlerine diğer bir kavmi icada kaadir olduğunu beyanetmek üzere :

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِاٰخَرِينَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde bulunan mevcudatın küllisi Allahü Tealâ'ya mahsustur. Allah'ın gayrı mevcudatta bir malik ve mutasarrıf yoktur. Mevcudat ve masnuatta vekil yönünden Allahü Tealâ kâfi oldu ve kullarını muhafaza ve a'dânın şerrini ve mazarratlarını defi' ve enva-ı menafiini feyzetmek yönünden kâfi ve vâfidir. Eğer Allahü Tealâ sizi mahvü ifna etmek dilerse ey nas! Sizi giderir ve makaamınıza sizin başkanızı getirir ve Allahü Tealâ sizi gidermeye ve yerinize başkasını getirmeye kaadir oldu ve bu kudreti ezelî ve ebedîdir. Binaenaleyh; kudreti her zaman nâfizdir.]

Cemi-i mahlûkatın kendi zatına ihtiyacı Vâcip Tealâ'nın gınasına delâlet ettiği gibi cümle mahlûkaatın vücudunu feyz ve herbirine lâyık olduğu kemalât ve tarz-ı maişetlerine göre havass ve nev'inin yaratılışına göre kudret ve idrak ihsan etmek Cenab-ı Hakkın müstağnî ve zatında mahmud olduğuna delâlet eder.

Âyet-i celile Vâcip Tealâ'nın kudretini ve gınasını takrir olduğu gibi, kâfirleri ve emrine muhalefet edenleri de tehdid etmiştir. Hatta Beyzavi'nin beyanı veçhile âyet, Resulullah'a adavet eden Arapları tehdid hakkında nazil olup onlara hitap olduğu mer-

vidir. Yani «Ey kâfirler! Sizin resulünüze itaat etmeniz vâciptir. Eğer itaat ederseniz dünya ve âhiret şeref ve saadetine nâil olursunuz ve eğer küfür üzre ısrar ederseniz, Cenab-ı Hak murad ederse sizi mahvü ifna eder, yerinize mutî ve münkad bir kavmi getirir. Allahü Tealâ sizi kavm-i âhare tebdile kaadirdir. Binaenaleyh; kudreti sizi imhaya ve kavim icadına kâfidir.» Vâcip Tealâ cemi-i makdurata kudreti ezelen ve ebeden cârî ve nâfiz olduğuna işaret için nâsı' kavm-i âhare tebdile kaadir olduğunu zaman-ı maziye delâlet eden *mazî* sıygasıyla irad buyurmuştur.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

[**Eğer bir kimse mücahede ve mukaateleye ve memur olduğu umum a'maliyle emval-i ganimet, riyaset, akranı üzerine tefevvuk ve ülüvvü mertebe gibi dünya sevabı ve ecri murad eder ve ameline dünyaca mükâfat isterse Allahü Tealâ indinde dünya ve âhiret sevabı ve ecri vardır ve her ikisini i'taya kaadirdir. Zira; Allahü Tealâ kullarının talep ve münacatlarını işitici ve ef'al ve a'mallerini görücü oldu**] ki, herkese istediğini verir.

Yani; yalnız amelinden dünyada sevabı isteyene dünya sevabı verir. Halbuki dünya ve âhiret sevabını istese daha hayırlı olur. Zira; Allahü Tealâ indinde her ikisi de mevcut olduğundan ikisini de verir. Çünkü; Vâcip Tealâ herkesin halini görür ve duasını işitir.

Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile Vâcip Tealâ dünya ve âhiret ecirlerini vermeye kaadir olduğunu beyanla insana lâyık olan, amelinin mükâfat-ı dünyeviye ve uhreviyesini talep etmek olduğuna işaret ve duada her iki ciheti talebetmek suretini talim buyurmuştur. Şu halde âkil olan; sualini ehass-i metalib olan dünya metaına hasretmemelidir. Eğer amelini rıza-yı Bâri için işler ve amelinden mükâfat-ı uhreviye isterse, mükâfat-ı uhreviyeye nâil olmakla mükâfat-ı dünyeviyeden mahrum olmaz. Meselâ; âhiret için mücahede eden kimse âhiretçe gâzi sevabına nâil olmaktan

dünyaca emval-i ğanimetten mahrum olmadığı gibi şân ve şeref sahibi olmamak da lâzım gelmez. Şu halde ameliyle âhiret ecri isteyen, dünya ecrine dahi nail olur. Çünkü; dünya sevabı âhiret sevabına tebaiyetle hasıl olur, lâkin âhiret sevabı dünya sevabına tebaiyetle hasıl olmaz.

Bu âyetin münafıklar hakkında dahî nâzil olduğu mervidir. Çünkü onların Resulullah'la beraber mücahedeye hazır olmaktan maksatları; sırf emval-i ganimete nâil olmak olduğundan Cenab-ı Hak onları ihlâsa dâvet etmiştir. Çünkü ind-i ülûhiyetinde dünya ve âhiret sevabı olduğunu beyanetmek; yalnız dünyaya hasretmeyip âhiret sevabı dahi taleb etmelerine terğiptir. Âhiret sevabı taleb etmek ise ihlâsa muhtaçtır.

Hulâsa; semavat ve arzın mülkü Allahü Tealâ'nın olup, cümlenin işlerine Allahü Tealâ'nın vekâleti kâfi ve isterse Cenab-ı Hakkın mevcut olan nâsı ifna edip, yerine başkasını getirmeye kaadir olduğu ve bir kimse amelinden dünya sevabı isterse Allahü Tealâ dünya ecrini vereceği ve zira; Allahü Tealâ indinde dünya ve âhiret ecri mevcut olduğu ve Allahü Tealâ'nın kullarının amellerini görüp duâlarını işittiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ, nâsı taleplerini dünyaya hasretmekten men'ettiği gibi, herşeyi ihlâs ve adalet üzere işlemek lâzım olduğunu dahî tenbih ve tavsiye etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ
اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَب۪ينَ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَق۪يرًا فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا
تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُوا وَاِنْ تَلْوُٓا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرًا ﴿١٣٥﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz bilcümle umurunuzda adaletle ikaameye devam ve adaleti muhafaza edin. Eğer vakayi' ve mühimmatta ve nâs beyninde cereyan eden havadis ve muamelâtta şehadet eder-

seniz şehadetinizi beyninizde adalet üzere icra edin, velevse şehadetiniz nefsinize veyahut valideyn vesair akrabalarınızın aleyhine olsun adalet ve insaftan ayrılmayın. Eğer şehadet ettiğiniz kimse ganî olsun, fakir olsun sizin için fakrinden dolayı fakir canibine veya gınasından dolayı ganî tarafına meyletmeniz câiz değildir. Zira; Allahü Tealâ ganî ve fakîr her ikisine evlâdır. Şu halde haktan udûl veya hakkı tağyir veyahut hakkı edadan i'raz etmek için hava ve arzunuza ittiba etmeyin. Eğer ittiba ederseniz âhirette azap görürsünüz. Zira; Allahü Tealâ sizin amelinizi bilicidir.]

Vâcip Tealâ zevcle zevce beyninde hüsn-ü imtizacı ve musalahanın cevazını beyandan sonra bu âyetle hukuk-u ilâhiyeyi edâ etmeyi emir ve tavsiye buyurmuştur.

K a v v a m ; mübalağayla birşey üzerine kaaim olmak k ı s t ise *adalettir.* Vâcip Tealâ bu âyette cemi-i mükellefîne adalete şiddetle riayet etmek lâzım olduğunu, zulüm ve cevretmekten ihtiraz etmelerini emir ve cemi' umurda ve bilhassa muamelât-ı nâsta şehadetlerini Allahü Tealâ için edâ edip tarafeynden birine meyletmek câiz olmadığını beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; velevse o şehadet kendi nefsi aleyhine olsa veya pederi ve validesi ve sair akrabasının mazarratını mucip dahi olsa doğru şehadet etmek vâciptir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *insanın kendi nefsine ikrarı kendini ilzam ettiğinden ş e h a d e t* denmiştir. *Yahut* âhar hakkında şehadeti, kendi mazarratını mucip olursa kendi aleyhine şehadet demektir.

A d a l e t l e k ı y a m ; fiil, ş e h a d e t ; söz olup fiil kavilden yani sözden akva olduğu için adaletle kıyamın ehemmiyetine binaen şehadet üzerine takdim olunmuştur. Yahut *a d a l e t l e k ı y a m ; nefsinden azabın zararını def'etmek, ş e h a d e t ; gayırdan zararı def'etmek* olup, nefsinden zararı def'etmek mukaddem olduğu için, adalet şehadet üzerine takdim olunmuştur. Aleyhine şehadet edeceği kimse ağniyadan olursa, gınasına riayet ve fukaradan olursa fakrına merhamet câiz olmaz. Zira; onların mesalihine Allahü Tealâ herkesten ziyade lâyık olduğu

cihetle şehadeti ketmin câiz olmadığını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Adaletten ayrılmak için havâya ve nefsin arzusuna tâbi olmak haram ve hakkı tahrif ve tağyir ve haktan iraz etmek menhi olduğunu dahi beyanla nefsin arzusuyla adaletten inhirafın hurmetini beyanetmiştir. Çünkü birşeyden nehiy; o şeyin hurmetini icabeder. Binaenaleyh; nefsin arzusuna tebaiyetle şehadette adaletten ayrılmak haramdır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bir zenginle bir fakir muhakeme için Huzur-u Risalete geldiklerinde, fakirin ganiye zulmedemeyeceği hatıra gelmesi üzerine âyetin nâzil olduğu ve adaletin fakir ve ganî herkese nazaran lâzım bulunduğunu beyan hakkında vürud ettiği merviydir.

(ان تعدلوا) *şehadeti edada haktan tecavüz etmek,* (وان تلووا) *şehadeti eda ederken haktan lisanını dürmek ve lâyıkı veçh üzere şehadet etmemektir.* (او تعرضوا) *şahit, şehadetten kaçıp hakkı saklamaktır.*

Hulâsa; herkese adaletle kıyam şiddetle lâzım olduğu ve her kim hakkında olursa olsun velevse kendi nefsi için veyahut en ziyade yakın olan validesi, pederi ve sair akrabası hakkında olsun şehadetini Allahü Tealâ için ikaame edip, şehadette adaletten ayrılmak caiz olmadığı fakir ve zengin hukukta müsâvi olup, cümlesine adaletin lâzım ve adaletten ayrılmak ve hakkı tağyir ve tahrif etmek için nefsin arzusuna ittibaın haram olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ adaletle emrettikten sonra, adaletin levazımından olan imanla emretmek üzere :

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Allahü Tealâya ve resulüne ve resulü üzerine Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel inzal olunan bilumum kitaplara imanda devam ve sebat edin. Eğer bir kimse Allaha, meleklerine, kitaplarına, resullerine ve yevm-i âhirete küfrederse tarîk-ı haktan çıkar ve hakka takarrub edemez bir halde muhakkak dalâleti ihtiyar etmiş ve yoldan çıkmıştır.]

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile bu âyette hitap; *müminlere* olduğu için, âyetin zahirinden anlaşıldığı gibi imanla emir olsa hasılı tahsil olacağından bu makamda *e m i r ; imanda devam ve sebat* manâsınadır. Yani «Ey müminler! İmanınızda devam ve sebat edin» *yahut* «İcmalen iman edenler delâil-i tafsiliye ile istidlâl ederek iman edin» demektir. *Yahut* hitap; *münafıklaradır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey lisanıyla iman eden müminler! Kalbinizle dahî iman edin ki, mümin-i hâlis olasınız] demektir. *Yahut* hitap; *ehl-i kitabadır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey Tevrat'a ve İncil'e iman eden müminler! Kur'ân'a ve daha evvel nâzil olan kitaplara iman edin] yani «Sizin kitabınızdan evvel ve sonra nazil olan kitaplara iman edin» demektir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü de bu manâyı teyid eder. Çünkü; (Abdullah b. Selâm) ve etbaı Huzur-u Risalete gelerek «Ya Resulallah! Biz sana, kitabına, Musa'ya, Tevrat'a ve Üzeyr'e iman eder ve bunlardan maadaya küfrederiz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa, imanda muteber olan; devam olduğu gibi Allah'a ve resullerinin cemiine, meleklerine, kitaplarının küllisine ve yevm-i âhirete iman etmek olduğu ve bunlardan birine küfrün cemiine küfür mesabesinde olup, bunlara küfredenin hakka karîp olamaz derecede dalâleti ihtiyar ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ imanda sebatın lüzumunu ve kâfirlerin dalâletini beyan ettiği gibi, imandan sonra küfrün fesadını dahî beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ
لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ۝ بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Musa (A.S.) a iman ettiler. Bâdehu Samiri'nin ıhzar ettiği buzağı suretine ibadetle küfrettiler. Sonra Musa (A.S.) Mîkattan geldi, tekrar iman ettiler. Bâdehu, Musa (A.S.) ın vefatı ve bazı enbiyanın âhirete rıhletleriyle zaman uzadı, vahiy kesildi. Emr-i dinde fetret ve zaaf ârız olunca Allahü Tealâ İsa (A.S.) ı gönderdi ve İncil'i inzâl etti, O'na da küfrettiler. Bâdehu İsa (A.S.) ın cemaati münkarız olunca Cenab-ı Hak âhir zamanda mebus olacak resulü ve Kur'ân'ı gönderdi, ona da küfür ve dâvetine icabetten istinkâf ettiler ve adavet ve husumetlerini teşdid etmekle küfür yönünden ziyade oldular. Şu evsafı hâiz olan kimseler küfür üzere ısrar ettikçe Allahü Tealâ onların günahlarını mağfiret eder olmadığı gibi, onlar dalâlete münhemik oldukça doğru yola hidayette kılar da olmadı. Çünkü; dalâleti irtikâb ettiklerinden hidayetten nasibedar olamazlar. Habibi Zişanım! Kalpleri küfürle dolu, lisanlarıyla iman iddiasında bulunan münafıkları kendileri için olan azab-ı elimle tebşir et.]

Nisaburi'nin ve Hâzin'in beyanları veçhile kiraren ve miraren iman edip küfredenler, Cenab-ı Hakka yakîn üzere kalbinde iman etmeyenlerdir. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile sadakatla yakîn üzere iman eden kimse imanından kolaylıkla dönemez. Şu halde muteber bir imanla iman edemeyen kimseler bazı zamanda mümin ve bazı zamanda kâfir olur ve akıbet kâfir olarak gider. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın mağfiret buyurmayacağını ve tarîk-ı hakka hidayette kılmayacağını beyanetmesi de bu misillilerin ekseri evkatta küfür üzere gideceklerine mebni olmasıdır. Çünkü; imanında yakîni olmadığından sebat edemez. Binaenaleyh; alelekser küfürle gider, Cenab-ı Hak da mağfiret etmez.

Âyetin Yehûd hakkında nâzil olduğu ve onların evvelâ Musa (A.S.)'a iman edip sonra küfür ve daha sonra iman etmek sure-

tiyle bizim nebimize gelinceye kadar bu hâlin devam ettiği gibi, bizim nebimize küfürde ısrarla küfürlerini tezyid ettiklerini tasvir edip, onların hallerini beyanettiği Kazi ve Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Yahut âyet; münafıkların hallerini tasvirdir. Çünkü; münafıklar evvelâ İslâmı izhar ve kalpleriyle küfreder ve müminleri gördüklerinde imanlarından ve kâfirleri gördüklerinde küfürlerinden bahsetmeleri ikinci imanları ve ikinci küfürleridir. Müslümanlar hakkında enva-ı hileler icadında, adâvet ve husumette devamlarıyla küfürleri izdiyad etmiştir. Küfürleri, hal-i küfürde isabet ettikleri günahları sebebiyle tezayüd ettiğinden *veyahut* din-i İslâmı istihza; küfrün en büyük derecatından olduğu cihetle küfürleri tezayüd ettiğinden küfürlerinin izdiyad ettiği beyan olunmuştur. İslâmdan küfre ve küfürden İslâma intikaal edenlerin mağfiret ve doğru yola îsal olunmayacakları, küfür üzere ısrar edip tevbe etmemek şartıyla meşruttur. Binaenaleyh; tevbe ederlerse mümin olurlar ve imanla giderler.

T e b ş i r a t ; sürur verecek yerde olup bu makamda ise azab-ı elîmle tebşir olduğundan, tebşir tâbirinde münafıkları istihza vardır. Yahut *t e b ş i r ; mutlaka insanın yüzünü tağyir edecek bir haberdir.* Binaenaleyh; haber, iyiliğe dair olursa, insanın yüzü gülmekle ve kötülüğe dair olursa ekşimekle tağayyür hasıl olur. Şu halde *mutlaka habere* beşaret denebilir. Velevse o haber bu âyette olduğu gibi, azabı haber olsun

***

Vâcip Tealâ münafıklara azab-i elîmle tebşirini resulüne emrettikten sonra münafıkların evsaf-ı zemimelerini beyanetmek üzere :

اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

buyuruyor.

[Azab-ı elîmle mübeşşer olan münafıklar şol kimselerdir ki,

onlar kâfirleri müminlerin dûnunda dost ittihaz ederler. O münafıklar kâfirler indinde ululukla izzet ve nusretini taleb ederler. Ve Yehûd'un aziz olup, izzet sahibi olduklarını itikad ederler de onları dost ittihaz etmekle ve görüşüp konuşmakla kendilerine muîn ve nâsır olacak mı zannederler? Eğer böyle itikad ederlerse, itikâdları fâsiddir. Zira; izzet-i hakikiyenin ve kuvvet-i asliyenin ve galebe-i maneviyenin cümlesi Allahü Tealâ'ya mahsustur.] Allah'ın gayrıda izzet olmadığından Allah'ın başkasından izzet taleb etmek ve onlarda izzet var zannetmek hatadır. Zira izzet; Allah'a mahsus olduğu gibi, kullarını aziz kılmak da Allah'a mahsustur.

K â f i r l e r i   d o s t   i t t i h a z   e d e n l e r le murad; *münafıklar* ve *k â f i r l e r* le murad; *Yahûdilerdir.* Münafıklar Yahûdilerle dostlaşırlardı. Keenne Yehûd Resulullah üzerine galebe edecekler ve münafıklar da o galebeden istifade edeceklerdi. Cenab-ı Hak onların itikatlarını bu âyetle reddetmiştir.

«İzzetin kâffesinin Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu» beyanetmek; «Kudret-i kâmilenin Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu» beyanetmektir. Amma Allahü Tealâ'nın kudret ve kuvvet verdiği resullerde ve müminlerde dahî Allah'ın ianesiyle izzet olduğundan bu âyetle (وللّه العزة ولرسوله وللمؤمنين) âyeti beyninde tenakuz yoktur. Çünkü Allah'ın gayrısında hâsıl olan izzet; Allah'ın ianesiyle olduğundan, esas itibariyle cümle izzet Allahü Tealâ'ya mahsus demek doğrudur. Zira; hepsi kudret-i ilâhiyeyle hasıldır.

Hulâsa; bu âyette *üç hüküm* vardır: *B i r i n c i s i ; münafıkların müminleri bırakıp, kâfirleri dost ittihaz etmeleridir. İ k i n c i s i ; münafıkların kâfirlerden kuvvet ve yardım istemeleri ve onlarda büyüklük var zanneylemeleridir. Ü ç ü n c ü s ü ; cemi-i kuvvet ve kudretin Allahü Tealâ'ya mahsus olmasıdır.*

***

Vâcip Tealâ münafıkların evsaf-ı zemimelerinden bazı âhari beyanetmek üzere :

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾

buyuruyor.

[Ey cemaat-i müslimîn! Sizin üzerinize Kur'ân'da Allahü Teâlâ inzal etti ve «Siz Allah'ın âyetlerine küfür ve müşrikler tarafından istihza olunduğunu işittiğiniz zaman onlarla beraber oturmayın. Kur'ân'a ta'nın gayrı bir kelâma başlayıncaya kadar bir mecliste beraber bulunmayın» demekle ehl-i küfürden ihtirazınızı size tavsiye etmişti. Binaenaleyh; sizin ihtirazınız vâciptir. Zira; onları terketmeyip onlarla beraber oturduğunuzda günah işlemekte siz de onlar gibi olursunuz. Çünkü, masiyete rıza; ayn-ı masiyettir ve onlardan î'raz etmeye ve beraber oturmaya muktedirken oturmak rızaya delildir. Binaenaleyh; onlarla Kur'ân'a ta'nettikleri mecliste bulunursanız azaba istihkakta onlara müşarik olursunuz. Zira; Allahü Tealâ münafıkları ve kâfirleri müçtemian Cehennem'de cem edicidir.]

Bu âyet-i celile; Kur'ân'ı istihza edenlerle oturmak câiz olmadığını beyan eden bir âyetin evvelce nazil olduğunu hikâye ediyor. Çünkü; müşrikler Mekke'de meclislerde Kur'ân'ı istihza ve ta'n ettiklerinden onlarla oturmak ve ihtilâf etmekten ehl-i imanı men'etmek üzere :

وإذا رأيت الذين يخوضون في آياتنا فاعرض عنهم حتى يخوضوا في حديث غيره

âyeti nâzil olmuştu. Yani «Bizim âyetlerimiz hakkında bâtıl söze dalmış olan ve ta'neden kimseleri gördüğünde, onlar Kur'ân'a ta'nın gayrı bir söze başlayıncaya kadar onlardan î'raz et» demektir. İşte şu tercümesi sadedinde bulunduğumuz âyet, Mekke'de nâzil olan bu âyetin ahkâmından bahsediyor. Medine'de Yehûd'un ileri gelenleri Kur'ân'ı zem ve t'an ederler ve onların meclisinde münafıklar da bulunur, dinlerler ve onlara muvafakat da ederlerdi. Cenab-ı Hak o münafıklara hitaben buyurdu ki «Ey münafık-

lar! Muhakkak Allahü Tealâ Kur'ân'da sizin üzerinize inzal etti ve buyurdu ki, halü şan şöyledir: Siz Allah'ın âyetlerini istihza edilir ve küfrolunur gördünüz ve işittiğinizde onlar Kur'ân'a ta'nın gayrı bir kelâma başlayıncaya kadar onlarla beraber oturmayın, eğer oturursanız siz de onlar gibi olursunuz. Zira; siz onlardan i'raz etmeye kaadir olduğunuzdan, beraber oturmaktan mesulsünüz» buyurmuştur.

Bu âyet; küfre rızanın, küfür ve masiyete rızanın masiyet olduğuna ve bir münkirati görüp ehl-i münkirle beraber oturup, kendi bilfiil işlemezse de razı olduğu cihetle bilfiil günaha mübaşeret edenlere günahta müşterek ve müsavi olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; insanın mümkün olduğu kadar masiyet meclisinde bulunmaması lâzımdır. Eğer bulunur, inkâr etmezse günahkâr olur. Amma münkirata rázı olmayarak korkusundan ve ehl-i masiyetin şerlerinden nefsini vikaaye için oturursa masiyette müşterek olmaz. Zira; zaruret messederek oturduğundan mesul değildir.

Münafıklar, kâfirlerle Kur'ân'ı istihza meclisinde içtima ettikleri gibi Cehennem'de dahi içtima edeceklerini Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuş ve kâfirlerle beraber münafıkları Cehennem'de cem edeceğini bildirmiştir.

Hulâsa; esas-ı şeriat olan Kur'ân'ı ve sair ahkâm-ı şer'iyeyi istihza eden bir mecliste oturmak câiz olmadığı ve eğer birrıza oturursa istihza edenlerle günahta müşterek olacağı ve kâfirlerle münafıkların Cehennem'de cem'olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların evsaf-ı zemimelerinden bazı âhari dahî beyanetmek üzere :

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ
لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ
بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾

buyuruyor.

[Münafıklar şol kimselerdir ki, onlar sizin helâkinizi gözetirler ve daima fırsata ve size bir kötülük isabetine intizar ederler. Şu halde eğer sizin için taraf-ı ilâhiden bir fütuhat, galebe ve emval-i ganimet hâsıl olursa onlar «Biz de sizinle beraber olmadık mı ve askerinizde dahil değil miyiz, ne için bize sehim vermiyor ve neden emval-i ganimetten bizim hissemizi ayırmıyorsunuz?» derler ve eğer kâfirler için muharebeden galebe ve istilâ gibi bir nasip olursa, onlar kâfirlere hitaben« Biz size muavenet etmedik mi, muharebede tekâsül etmek ve geriden gelmek ve müminlerin kalplerine korku ilkaa eylemek gibi şeylerle size muavenette bulunmadık mı ve müminleri sizden def'etmedik mi ve onların sırlarını size haber vermek suretiyle, onların şerrinden sizi halâs eylemedik mi? Sizin üzerinize vâcip olan galebeniz ve ganimetinizden bizi hissedar etmelisiniz. Zira; biz sizin galebenize sebep olduk» demekle kâfirlerin galebesine iştirak etmek isterler. Şu halde onların imanlarına ve nifaklarına mübalât etmemek lâzımdır. Allahü Tealâ yevm-i kıyamette beyninizi fasleder ve münafıklarla müminlerin hali yekdiğerinden kıyamette temeyyüz eder, birbirinden ayrılırlar ve yevm-i kıyamette münafıklar, müminler aleyhine hüccet ve delil ibraz etmek isterlerse de ibraz edemezler. Zira; Allahü Tealâ müminler aleyhine kâfirler için tarîk halketmez ve onlar elbette hüccet ibraz edemezler.]

İ s t i h v a z ; galebe manâsınadır. Münafıkların «Biz size gâlip olmadık mı?» demeleri; «Biz hakkıyla müminlere muavenet ve müzaheret etmiş olsaydık size galebe edeceğimiz şüphesizken, biz muavenette bedaet gösterdik ve onları birtakım hayalât ve hiyelü desaisle aldattık. Sizden onları tehir ve şerlerinden sizi vikaaye ettik. Binaenaleyh; size isabet eden emval-i ganimetten bize de nasip verin» demeleridir. *Yahut* münafıklar Yahûdileri ve kâfirleri İslâma duhulden men'etmişler ve demişlerdi ki, «Muhammed (S.A.) in işi zayıftır, yakında siz ona galebe eder ve kuvvet bulursunuz. Onun dini ve işi inkıraza mütemayildir. Binaenaleyh; sakın dinine dahil olmayın.» Şimdi bu sözlerini hikâye ederler ve derler ki; «Biz size İslâma duhulden men'etmekte galebe etmedik mi ve siz gaalip olacaksınız demedik mi ve müminlerin dininden ve namazından ve amelinden sizi men'etmedik mi, şimdi sözümü-

zün doğru olduğunu gördünüz ve anladınız ya? Aldığınız emvalden bize de vermelisiniz. Zira; biz sizi İslâma duhulden men' etmemiş olsaydık, siz şimdi bu galebeye nail olamazdınız.» İşte münafıklar böyle demekle kâfirlerden hisse isterler.

Müminlerin zaferi emr-i azîm ve âhirette bâkî ve sevabı mucip olduğundan Cenab-ı Hak *fetih* tabir buyurmuştur. Amma kâfirlerin zaferi âhirete bir fayda temin etmediğinden emr-i denî ve bekaası olmayıp, akıbeti dünyada zem ve âhirette azap olduğundan kâfirlerin şanlarını tahkir için onların zaferine *nasip* tabir buyurmuştur ki, *dünyaca bir haz almaktan ibarettir.*

Kâfirlerin müminler aleyhine hüccetleri olmayacağı âhirete mahsustur, bu dünyada değildir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bir kimse Hz. Ali'ye bu âyetten sual ederek «Allahü Tealâ kâfirler için bizim aleyhimize bir tarîk halketmeyeceğini beyanediyor, halbuki kâfirler bizimle mukaatele ediyorlar» dediğinde Hz. Ali'nin «Kâfirler için müminler aleyhine hüccet olmamak âhirete ve yevm-i kıyamete mahsustur» buyurduğu mervidir. *Yahut* dünyaya mahsustur ki «Müminlerin hücceti dünyada kâfirler üzerine galiptir. Kâfirlerin müminler aleyhine ikaame edecek delilleri bulunmaz ve hüccetle müminlere kimse galebe edemez» demektir. Çünkü; din-i İslâmın edillesi kuvvetli olduğundan edyan-ı saire erbabından hiçbir kimse din-i İslâmın delillerine karşı delil ibraz edemezler ve her nekadar delil getirseler din-i İslâmın delillerine karşı çok zayıf düşer. Yahut *âyetin manâsı:* [Allahü Tealâ müminlerin devletini bilkülliye mahvedip de, müminler aleyhine kâfirlerin devletini ikaame ederek müminleri bilkülliye hakimiyetten iskatla kâfirleri her cihetle hakim kılmaz] demektir. Yahut *manâ-yı nazım:* [Allahü Tealâ kâfirler için müminler aleyhine şeriat noktasından tarîk halketmez. Zira; şeriat-ı İslâmiye ilâ yevm-ilkıyam zahir ve bâhirdir. Binaenaleyh; kâfir müslime vâris olamaz ve kâfir müslimin malını istilâ etmiş olsa bile, beynehu ve beynallah malik olamaz. Zira; kâfirlerin müminler üzerine meşru' bir tarîkları yok] demektir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların evsaf-ı zemimesinden diğerini beyanetmek üzere :

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَوٰةِ قَامُوا كُسَالَىٰ
يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ
وَلَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾

buyuruyor.

[Münafıklar âhâd-ı nâs'a hile ettikleri gibi, Allahü Tealâ'ya dahi hile ederler. Halbuki Allahü Tealâ onların hile ve desiselerine karşı onlara hile muamelesini yapar ki, onlara müsaade eder hileye kudret verir. Onlar, haklarında nimet zannederler, halbuki nikmettir. Zira; o nimet zannettikleri hileleri üzerine azaplar terettüp eder ki, eğer bu dünyada o azabı ve şiddetini bilseler helâk olurlar ve münafıklar müminlerle beraber edâ-yı salâta kıyam etseler keselân ve nefret üzere kıyam ederler. Zira, namaza kıyamdan garezleri; nâs'a riya edip göstermektir, yoksa garezleri rıza-yı Bâri değildir. Allahü Tealâ'yı zikretmezler, illâ onlar az zamanda zikrederler ki, hakikatta ihlâs üzere zikretmezler. Belki nâs'a riyâ için zikrederler. Maamafih münafıklar, kâfirler nazarında kâfir ve müminler nazarında mümin değillerdir. Belki küfürle iman beyninde mütereddid ve mütehayyir bir halde bulunurlar. Zira; müminlerle beraber ihlâs üzere mümin; kâfirlerle beraber ihlâs üzere kâfir olmadıklarından ikisinin arasında mütereddid bir halde bulunurlar. Şu halde müminlerden ma'dûd ve müminlere mensup değil ki, müminlere vâcip olan onlara da vâcip olsun ve kâfirlerden ma'dûd ve onlara mensup değil ki, kâfirlerden alınması vâcip olan şey onlardan da alınsın. Eğer bir kimseyi Allahü Tealâ idlâl ederse, o kimse için hidayet cihetine habibim sen bir tarîk bulamazsın.]

(مذبذبين بين ذلك) Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile «Münafıklar dinlerinde mütereddid ve imanla küfür arasında mütehayyirler» demektir. Münafıkların Allahü Tealâ'ya *h u d ' a l a r ı* yla murad; *resulüne İslâmiyeti izhar etmekle, küfür ve adaveti saklamakla hasıl olmuştur.* *A l l a h ü T e a l â ' n ı n*

o n l a r a h u d ' a s ı ; onların hud'alarıyla kendilerini cezalandırmaktır.

Münafıklar âhireti itikad etmediklerinden namaz ve sair ibadetleriyle Allah'ın rızasını taleb ederek sevap ümid etmedikleri gibi terkinden ikab korkusu da olmadığından ibadete ve bilhassa salâta kıyamları gayet ağır ve isteksiz bir halde olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü onların maksatları; mücerret riyâ olduğundan elbette gönülsüzdür. Onlar nâs yanında olurlarsa namazı edaya kıyam edip, nâs yanında olmazlarsa edâ etmediklerinden Cenab-ı Hak «Allahü Tealâ'yı az zikrettiklerini» beyan buyurmuştur. Zira; salâtın ekserisi zikrullah olduğu cihetle eğer salâtı ekseriyetle edâ etmiş olsalar zikrullahı çok yapmış olurlardı.

Tefsir-i Taberi ve Tefsir-i Hâzin'de Buhari ve Müslim'in ittifaklarıyla İbn-i Ömer (R.A.)'dan rivayeten Resulullah «Münafıkın sıfatı; iki sürü koyun arasında mütereddid olup, bazı gün sürünün birine ve bazı gün de diğer sürüye gidip hangi sürünün malı olduğunu bilmeyen koyun gibidir» buyurmuştur. Çünkü; bu misilli koyun bazı kere sürünün birinde ve bazı kere âhar birinde olduğu gibi münafık da bazı kere müminlerle ve bazı kere de kâfirlerle bulunur, hangi tarafa mal olacağını kestiremez. Esasen *t e z e b z ü b* ün manâsı da *iki taraftan birine meyl-i kavî ile meyledemeyip, hangi cihete malolacağını tayin edemeyerek şaşkın bir halde ortada kalmaktır.*

Bu âyette Allahü Tealâ'yı çok zikretmek memduh ve az zikretmek mezmum olduğundan Vâcip Tealâ münafıkları Allahü Tealâ'yı az zikrettiklerinden dolayı zemmetmiştir.

Fahr-i Razi'nin Tefsir-i Keşşaf'tan naklen beyanına nazaran dünyaya müstağrak olanların ekserisi bu halde görülür. Çünkü; İslâmiyet izhar edenlerin çoklarıyla birkaç kere refakat edilse kelime-i tevhid ve tehlil işitilmez. Fakat dünyaya müteallik mebahisi dilinden kesmez ve asla onun muhabbetinden yorulmaz ve her vaktini dünya muhabbetiyle geçirmek istediği görülür.

(لا الى هؤلاء ولا الى هؤلاء) demek; «Ne basiret ve ilim üzere müminlere meyleyler ve ne de cehalet üzere kâfirlere meyleder. Binaenaleyh; kâfir yanına varır kâfir görünür, mümin yanına varır

mümin görünür. Bundan maksadı; hangisi galip olursa o galebeden istifade etmek» demektir.

Hulâsa; münafıkların iman izhar etmekle Allahü Tealâ'ya hud'a etmek istedikleri ve halbuki Allahü Tealâ'nın kendi hud'alarını ayaklarına dolaştırıp cezalandırmak suretiyle onlara hud'a muamelesi yaptığı ve münafıklar namaz kıldıklarında nâs'a riya ederek gönülsüz kıldıkları ve Allah'ı gaayet az zikrettikleri ve imanla küfür beyninde mütereddid bir halde oldukları ve Allah'ın idlâl ettiği kimseye doğru bir yol bulunamayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkları bazı müminlerle mümin ve bazı kâfirlerle kâfir görünüp bir karar üzere bulunmadıklarını beyanla zemmettiği gibi müminlerin imanda sebat edip kâfirleri dost ittihaz etmek câiz olmadığını dahî beyanetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٤٤﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Kendi kardeşleriniz olan müminlerin dûnunda kâfirleri dost ittihaz etmeyin. Ey müminler! Kâfirleri dost ittihaz etmekle Allahü Tealâ için aleyhinize açık ve zahir beyyine, hüccet kılmak murad mı eder ve bu sebeple nefsinizi nâra müstehak kılmak mı istersiniz?]

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile âyet-i celile; ahlâk-ı münafıkîn ile tahalluk etmekten müminleri nehyetmiştir. Çünkü; münafıklar kâfirleri dost ittihaz etmişlerdi. Cenab-ı Hak müminlere «Münafıklar gibi, kâfirleri dost ittihaz etmeyin ve eğer dost ittihaz etmek isterseniz kendi ehl-i din ve ehl-i milletiniz olan müminlerden dost ittihaz ediniz; münafıkları dost etmekle Allahü

Tealâ için aleyhinize hüccet mi ibraz ediyorsunuz?» buyurmakla müminleri kâfirlerle dostlaşmaktan men'etmiştir.

Fahr-i Razi'nin İmam-ı Katâde'den naklen beyanına nazaran âyet-i celilede *k â f i r l e r* le murad; *münafıklardır*. Cenab-ı Hak müminleri, münafıkları dost ittihaz etmekten nehyetmiştir. Âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında beyan olunan rivayete nazaran *k â f i r l e r* le murad; *Yahûdiler*dir. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran Medine'de Ensar-ı Kiram Yahûdilerle dostlaşırlardı ve beyinlerinde muahedeleri ve rıza'ları olduğundan fevkalâde bir ihtilât ve emniyetleri vardı. Resulullah onları dostluktan men'etti. Ensar-ı Kiram «Kimi dost ittihaz edelim» dediler. Resulullah (S.A.) Efendimiz de «Muhacirîni dost ittihaz edin» buyurunca bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Fakat âyette kâfir *mutlak zikrolunduğundan* hangi milletten olursa olsun kâfiri samimî dost ittihaz eylemek ve esrar-ı ehl-i İslâmı onlara izhar etmek memnudur. Amma umur-u dünyada bazı maslahat için ihtilât etmekte ve muamelâta girişilmekte bir mâni yoktur, câizdir.

Hulâsa; müminler için dost ittihaz etmeye şayan kendi dindaşları ve milletleri olan mümin kardeşleri olduğu ve kâfirleri müminlerin dûnunda dost ittihaz etmek câiz olmadığı ve insanın kendi aleyhine hüccet olacak yerde bulunmak lâyık olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkları zem ve müminleri, münafıkların ahlâkından nehyettikten sonra münafıkların makamlarını beyanetmek üzere :

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾
إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ
مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾

buyuruyor.

[Münafıklar, muhakkak Cehennem derekelerinin en aşağısındadır ve münafıklar Cehennem'in aşağı tabakalarına girdiklerinde sen onlar için onları azaptan kurtaracak bir yardımcı ve şefaat edici kimse bulamazsın. İllâ, şol kimseler ki, onlar kendilerinden sudûr eden emarât-ı nifak ve sair hiyelü desaisten ve Resulullah'a adavetten tevbe ve nedamet ettiler ve yalnız tevbeyle iktifa etmediler. Belki nifak sebebiyle ifsad ettikleri şeair-i İslâmı ve imanı ve sair amellerini ıslah ettiler ve sağlam Allah'ın dinine yapıştılar ve lûtfu keremine itimad ettiler, itaat ve inkıyadlarını halisan liveçhillâh kılarak riyâ ve süm'adan teberrî ettiler. İşte şu evsafla mevsuf olan kimseler müminlerle beraberlerdir ve yakında Allahü Tealâ müminlere ecr-i azîm verir ve tâibü müstağfir olanlar da müminlerle beraber ecr-i azîmden istifade ederler.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *d e r k - i e s f e l* le murad; *Cehennem'in en derin mahallidir.* Çünkü; Cehennem tabakaat-ı müteaddidedir. O tabakaların ziyade şiddetlisi derinde bulunan alt tabakasıdır. Bu âyet; münafıkın azabı kâfirin azabından eşed olduğuna delâlet eder. Zira; münafık kâfirlerle beraber kâfir olduğu gibi İslâmiyeti ve ehl-i İslâmı istihza etmek ve İslâm kıyafetinde ehl-i İslâmın esrarına vâkıf olup kâfirlere haber vermek gibi enva-ı küfriyatı küfürlerine zammettiklerinden azap ve mihnetlerinin kat enderkat ziyade olacağı şüphesizdir.

Vâcip Tealâ bu âyette münafıklara *dört şeyle* teklifini beyan etmiştir: *B i r i n c i s i ; tevbedir. İ k i n c i s i ; ıslah-ı amel edip a'mel-i salihayı ihtiyar ve a'mal-i haseneye tamamiyle ikdam etmektir. Ü ç ü n c ü s ü ; Allahü Tealâ'ya itimad ve şeriatına i'tisam eylemektir. T e v b e d e n g a r a z ; Allahü Tealâ'nın rızasını tahsil eylemek* ve *ı s l a h - ı a m e l* den maksat; *amelini şer'a tevfik etmektir.* Yoksa mesalih-i vakta riayet etmek değildir. Eğer tevbeden ve ameli ıslahtan maksadı celb-i menfaat ve def-i mazarrat olsa tevbeden ve amelini ıslahtan vazgeçer. Çünkü; garazının tebeddülüyle ameli de derhal tebeddül eder. Amma garaz; rıza-yı ilâhi ve saadet-i âhiret ve din-i ilâhiye i'tisam olunca bu matlupta tebeddül olmadığı için amelinde dahi tebeddül olmaz.

D ö r d ü n c ü s ü ; ihlâstır. Çünkü ihlâsa mukaarin olmayan amel indallah muteber değildir.

Şu tadad olunan dört şey hasıl olunca imanın tekemmül edeceğine ve ecr-i azîme nail olacaklarına işaret için şu evsafı câmi' olanların müminlerle beraber bulunacaklarını ve müminlerin ecr-i azîme nâil olacaklarını beyan buyurmuştur. Yani, «Evvelce münafıkken ıslah-ı nefsederek şu beyan olunan dört teklifi yerine getirirse mümin olur ve bu suretle müminlerin nail olacakları ecre o da nail olur» demektir.

Hulâsa; münafıkların Cehennem'in alt tabakasında olacakları ve onları azaptan kurtaracak bir yardımcı bulunmayacağı ve ancak münafıklardan tevbe edip ıslah-ı hâl ederek şeriata yapışıp dininde ihlâs üzere ibadet edenlerin müminlerle beraber olacakları ve Allah'ın müminlere ecr-i azîm vereceği ve bu ecr-i azîmden, evvel münafıkken bilâhare tevbe edenlerin de müstefid olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların makarrı Cehennem'in alt tabakası olduğunu ve tevbe edip amellerini ıslah edenlerin müstesna bulunduğunu beyanettiği gibi şükredenlere ve iman edenlere azap etmeyeceğini dahi beyanetmek üzere:

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ
وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلٖيمًا ﴿١٤٧﴾

buyuruyor.

[Eğer siz iman eder ve nimet-i ilâhiyeye şükrederseniz size azab etmekle Allahü Tealâ ne işleyecek?] Yani sizin azabınızla teşeffi-i sadır mı edecek veyahut celb-i menfaat ve def'-i mazarrat mı eyleyecek? Bunların hiçbirisi Vâcip Tealâ hakkında tasavvur olunmaz. Çünkü; Allahü Tealâ için teşeffi-i sadır ve celb-i menfaat ve def-i mazarrat muhaldir. Şu halde siz mümin oldukça azapta ne gibi fayda vardır ki, Allahü Tealâ onu işlesin. **[Allahü Tealâ şükreden kullarına sevap verici ve herkesin isrihkaakını bilici oldu.]**

Âyetten maksat; mükellefîni tâata terğib ve kabahattan ihtiraza sevketmektir. Şu halde «İnsan âmâl-i haseneyi işleyince Vâcip Tealâ'nın lûtuf ve keremi hasebiyle size azab etmesi lâyık olmaz» demektir.

Vâcip Tealâ'nın şâkir olması; kullarına sevap verip ve az amellerine mukaabil çok ecri ihsan etmesidir. Kâfirin küfür üzere ısrarı Beyzavi'nin beyanı veçhile hastalığa ve elem-i cismanî ve ruhanîye müeddî olan sû-u mizaç menzilesindedir. Tedavi ile sû-u mizacı izale eden kimse hastalığından halâs olduğu gibi imanla küfrü izale eden kimse de azab-ı küfürden halâs olur.

Bir kimse evvelemirde nimeti görüp şükreder, ondan sonra dikkat nazarıyla nazar edip o nimeti in'am eden mün'imi görüp iman ettiğinden, şükür iman üzerine takdim olunmuştur ki, nimete şükür; nimeti bilmeye ve nimeti bilmek de o nimeti veren mün'imini bilip vücudunu tasdika tevakkuf etmeye sebep olduğundan nimete şükür; imana sebeptir. Binaenaleyh; âyette şükür; iman üzerine takdim olunmuştur. Zira; sebepler müsebbep üzerine mukaddemdir.

Hulâsa; Vâcip Tealâ kâfire küfründen ve âsiye isyanından dolayı azabeder. Yoksa, onun azabından Cenab-ı Hakka ait birşey yoktur.

BEŞİNCİ CÜZ'ÜN SONU

ALTINCI CÜZ

بسم الله الرحمن الرحيم

Vâcip Tealâ münafıkların günahlarını beyanla esrarını izhar edip onları âleme rüsvâ edince keşf-i esrar etmek, rezil ve rüsva kılmak câiz olmayıp illâ zâlim ve mekrü hilesi çok olan kimseler hakkında câiz olduğunu beyanetmek üzere :

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوٓءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿١٤٨﴾

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ kötü işi izhar ve ifşa etmeye ve sözün çirkinini yüksek sesle söylemeye razı olmaz. Ancak zulmolunan kimse zâlimin ahval-i seyyiesini savt-ı bâlâ ile işaa ve izhar ederse onu sever ve mazlumun duasına derhal icabet eder. Allahü Tealâ kullarının münacatını işitir ve hallerini bilir oldu**] ki, herkesin istihkaakına göre amelinin cezasını verir.

Yani; Allahü Tealâ cehren söylenen çirkin sözü sevmez, illâ mazlum olan kimsenin zalimden gördüğü zulmü serd ve beyan için cehren söz söylemeye ve mazlum olan kimse sesini yükselterek zalimin aleyhine duaya müsaade vardır ve zalimin zulmünü nâs'a işâa ve ilân edebilir. Gerçi nâs'ın mestur olan ahvalini keşfetmek câiz değilse de zâlimin zulmünü — gasp veya sirkat etti veyahut bigayrıhakkın darb etti gibi zulmü her neye müteallik ise

ona ait sözlerle — işaa ve ifşa etmek câiz olduğuna âyet delâlet eder ki, nâs o zâlimin zulmünü bilsinler ve şerrinden hazer etsinler.

Resulullah'ın «Fâsıkı, fıskıyla zikredin ki; nâs o fâsıktan hazer etsinler» kavl-i şerifi de bu manâyı teyid eder.

Âyetin ahirinde «Vâcip Tealâ'nın işitici ve bilici olduğunu beyan etmek; «Taraf-ı ilâhiden mezun olduğu sözü cehren söylemekte zâlimden sudur etmeyen şeyleri söylemekten ve daha fazla itale-i lisan etmekten tahzir» etmektir. Yani, «Mazlum fazla italeden ve vaki olmayan şeyi hiddet ve gazapla söylemekten ittikaa etsin. Zira; söylerse Allahü Tealâ işitir ve bilir ve sözünün muktezasına göre mücazat eder» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet-i celile (Ebubekir) Hazretleri hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; Ebubekir (R.A.)'a Huzur-u Risalette bir kimse kiraren ve miraren itale-i lisanda bulundu. Ebubekir Hazretleri sükût etti. Tekrar o kimse itale-i lisan edince, Ebubekir Hazretleri reddetti. Resulullah'ın derhal kıyam eylemesi üzerine Hz. Ebubekir «Ya Resulallah! Bana defaatla itale-i lisan ettiği halde sükût buyurdun. Ben bir defa kelâmını reddedince kıyam ettin. Hikmet nedir?» dediğinde Resulullah «Sen sükût ederken bir melek tarafından cevap veriyordu. Sen reddedince melek gitti, şeytan geldi. Şeytan'ın geldiği yerde ben niçin oturayım» buyurunca âyetin nâzil olduğu mervidir.

Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet müsafir hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; bir kavme nâzil olan müsafire ikram ve it'am etmediklerinden dolayı müsafir şikâyet eyledi ve şikâyeti üzerine itab ettiler. Müsafirin mazlum olduğu miktar şikâyete hakkı olduğunu beyan hususunda âyetin nâzil olduğu mervidir. İmam-ı Mücahid «Bir müsafirin nâzil olduğu hane sahibi müsafirine riayet etmezse müsafirin hurmet olunmadığını beyan etmeye hakkı vardır» buyurmuştur.

İşte Cenab-ı Hak bu âyetle insanları kemâl-i edebe ve hüsn-ü terbiyeye ve nezaket-i lisaniyeye dâvet etmiştir. Binaenaleyh; insanlar her yerde ağzına gelen sözü söylemek ve fahiş sözleri velev lâtife tarzında olsun âdet etmemek ve daima lisanını nezaket üzere bulundurmak lâzım olduğu gibi mazlum olsa bile zalimin

zulmü miktarı söyleyip ziyade söylememek elzem olduğunu ve söylerse Cenab-ı Hakkın sevmediğini ve kulunun sözlerini işittiğini beyanetmiştir.

Hulâsa; bir kimsenin âhara fuzulî olarak itale-i lisanı ve âharın gizli esrarını fâşetmesi câiz olmayıp, ancak mazlum olursa zalimin zulmünden zulmü miktarı bahsetmek ve herkese ilân etmek câiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ cehren kötü sözle fuzulî olarak halkı acıtmak câiz olmadığını beyanettiği gibi halka ikram ve zarardan vikaaye etmek lâzım olduğunu dahi beyanetmek üzere :

إِن تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَن سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

buyuruyor.

[Eğer nâs'a hayrı izhar ve mele-i nâs'ta fukaraya ihsan ederseniz veyahut hayrınızı gizler, fukaraya gizli olarak ihsan ederseniz veyahut halkın size vaki olan hatalarını affederseniz sizin için elyak ve ahsen olduğu gibi ahlâk-ı ilâhiyeyle tahalluk etmiş olursunuz. Zira; Allahü Tealâ affedenlerin kusurlarını mübalağayla affedici ve sevap ihsan edip, ihsan ettiği sevabı sahibine isaline kaadir oldu.]

Yani; ibadet, tâat, hayrat ve hasenatı sizin için izhar ve ihfa ve size karşı kusur edenlerin kusurlarını affetmeniz câizdir. Zira; siz affederseniz Allahü Tealâ da sizin kusurunuzu affeder ve affetmeye kaadirdir.

Vâcip Tealâ zâlimden ahz-i intikaam etmeye âyet-i sabıkada müsaade ettikten sonra bu âyette mazlumu zalimden affetmeye terğib ve mekârim-i ahlâka teşvik etmiştir. Zira affedenleri affedeceğini beyanetmek; affa terğib etmektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *e n v a - ı h a y r a t iki şeyde içtima eder: B i r i n c i s i ; hakka karşı sadakat. İ k i n c i s i ; halka karşı ahlâk-ı hasene ve hüsn-ü muaşerettir.*

Halka taallûk eden dahi *iki kısımdır: B i r i n c i s i ; halka menfaat îsal eylemek; i k i n c i s i ; halktan zararı def'etmektir.* Hayrı izhar veya ihfa etmek; halka menfaat îsal etmeye ve affetmeyi beyan; halktan mazarratı def'e işarettir. Şu halde bu iki kelime enva-ı hayratı câmi'dir.

Allahü Tealâ erbab-ı cinayetten ahz-i intikaama kadir olduğu halde affettiğini beyanetmek; ibad üzerine lâzım olan evamir-i ilâhiyeye iktida etmek olduğunu beyanetmektir. Binaenaleyh; mazlum ahz-i intikaama kaadir olduğu halde intikaamını almak câizse de affetmesi evlâdır. Zira; intikaam almakta sevap yoktur, lâkin affetmekte sevap vardır. Şu halde mümin için sevap olan ciheti ihtiyar etmek elbette evlâdır.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların ahlâkını ve müminlere lâyık olan ef'ali beyanettiği gibi Yahûdilerin ahlâkını dahi beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ
وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَٰلِكَ
سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ'ya ve resullerine küfrederler ve küfretmekle beraber Allahü Tealâ ile resulleri beynini tefrik etmek isterler ve «Resullerin bazısına iman ve bazısına küfrederiz» derler ve imanla küfür arasında bir tarîk ittihaz etmek murad ederler. İşte şu evsafı haiz olanlar ancak küfr-ü hakikî ile kâfirlerdir ve küfürleri sâbit ve muhakkaktır. Zira; imanla küfür arasında bir tarîk yoktur. Çünkü Allahü Tealâ'ya iman; resullerine imanla beraber tamam olur. Ve resullerin taraf-ı ilâhîden tebliğ ettikleri ahkâmı icmalen ve tafsilen tasdik etmedikçe iman muteber olamayacağından resulleri ve getirdikleri ahkâmı tamamen tasdik lâzımdır. Binaenaleyh resullerin bazısına küfür

cemisine küfür gibidir ve Biz Azîmüşşan kâfirlere ihanet edici azabı hazırladık.]

Enbiyanın bazısına iman ve bazısına küfretmek; Yehûd ve Nasara'nın adât-ı batılalarındandır. Çünkü Yehûd; Hz. Musa'ya ve Tevrat'a iman eder ve Hz. İsa'ya ve İncil'e ve Hz. Muhammed (A.S.)'a ve Kur'ân'a küfrederler. Nasara ise Hz. İsa'ya ve İncil'e iman eder ve Hz. Muhammed (A.S.)'a ve Kur'ân'a küfrederler ve Allahü Tealâ'ya iman edip resullerinden bazılarına küfretmek suretiyle, Allahü Tealâ ile resulleri beynini tefrik etmek isterler. Binaenaleyh; küllisine imanla küllisine küfrün arasında bazısına iman ve bazısına küfür suretiyle bir tarîk ihdas ve ittihaz etmek isterler. Halbuki hakta ihtilâf olmaz ve taaddüd de etmez. Eğer onların arzusu gibi küllisine iman, hakikî iman olduğu gibi bazısına iman da iman olsa hakkın taaddüd etmesi lâzım gelir, bu ise bâtıldır. Binaenaleyh; enbiyanın cemisine iman etmek lâzımdır.

Vâcip Tealâ bazı enbiyaya küfredenlerin küfr-ü kâmil ve küfre lâyıkı veçhile kâfir olduklarını beyan buyurdu ki, asla iman şaibesi olmadığını beyanetmektir. Çünkü; bazısına küfürle beraber diğerine iman asla muteber değildir.

Hulâsa; Allah'a ve resulüne küfredenlerin ve Allah'la resulleri beynini imanda tefrik eyleyenlerin ve «Enbiyadan bazısına iman ve bazısına küfrederiz» diyenlerin ve küfürle iman arasında bir tarîk ihdas etmek isteyenlerin cümlesi kâfir olup, onlar için azab-ı mühîn hazırlandığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin hallerini beyanettiği gibi müminlerin hâllerini ve nâil olacakları derecâtı dahi beyanetmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ'ya ve resullerine iman

ettiler ve resullerden hiçbirisinin beynini imanla ve küfürle tefrik etmediler. İşte Allah'a ve resullerinin beyinlerini tefrik etmeksizin resullerine iman edenlerin elbette yakında ecirlerini veririz. Allahü Tealâ'nın iman eden müminlere ecirlerini vereceğini uzak birşey addetmeyin. Zira; onları hidayete muvaffak eden Allahü Tealâ, tarîk-ı haktan onları uzak kılan günahlarını mağfiret edici ve onlara enva-ı nimetini ihsan etmekle merhamet buyurucudur.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile *istikbale* delâlet eden *muzari'* sıygasını (سوف) kelimesiyle tekid etmek; vaadi takviye ve tekid içindir. Zira; vaad-i ilâhi «şüphesiz vücut bulacak» demektir.

Bu âyet-i celile; Yehûd ve Nasara'dan ehl-i kitabı, âhir zaman peygamberi Muhammed (S.A.)'e imana teşvik için sevkolunmuştur. Zira imanda mutèber olan; cümle enbiyaya iman edip asla beyinlerini tefrik etmemek olduğunu beyan; Yehûd ve Nasara'nın imanları sahih olmadığını ve iman-ı sahih Muhammed (A.S.)'a iman etmekle olacağını beyan etmektir.

Bu âyet; mürtekib-i kebirenin Cehennem'de ebedî kalmayıp akıbet Cennet'e gireceğine delâlet etmekle mutezilenin «Mürtekib-i kebîre ebedî nârda kalacakları» suretindeki kelâmlarını reddetmiştir. Çünkü; Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile Allah'a ve resullerine bilâ tefrik iman edenlerin ecirlerini vereceğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurunca mürtekib-i kebîre de her nekadar fıskı olsa dahi mümin-i mu'tekid olduğundan âyetin mazmununda dahildir. Binaenaleyh; Cennet'e dahil olacak ve Cehennem'e girse dahî ebedî Cehennem'de kalmayacaktır.

Hulâsa; Allah'a ve resullerinin cümlesine bilâ tefrik iman edenlerin yakında ecirlerinin muhakkak olarak verileceği ve herkesin velev fâsık olsun imanının faydasını göreceği ve Allahü Tealâ'nın gafur ve rahîm olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Yehûd'un rusul-ü kiramı tefrik ile bazısına iman edip, bazısına iman etmedikleri cihetle imanlarının sahih olmadığını ve hakkaa kâfir olduklarını ve azab-ı mühîn kendileri için ha-

zırlandığını, Allah'a ve resullerine iman edenlerin ecirleri elbette verileceğini beyanettiği gibi Yehûd'un cinayetlerinden nev-i âhari dahi beyanetmek üzere :

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَقَدْ سَاَلُوا مُوسٰٓى اَكْبَرَ
مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُٓوا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ
مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾

buyuruyor.

[Ey Ekrem-er Rusûl! Ehl-i kitap kemâl-i cehalet, fart-ı gabavet ve şiddet-i inatlarından nâşi üzerlerine semadan kitap nazil olmasını senden isterler ve semadan üzerlerine kitap nâzil olması hava ve heveslerinin arzusu olduğundan ona ittiba eder ve «Bize semadan kitap nâzil olsun» derler. Habibim! Onlardan sen bunun emsali suali çok görme. Zira; onlar Musa (A.S.)'dan, senden istediklerinden daha büyüğünü, muhal ve mümteni olmakta daha ziyadesini istediler ve «Açıktan Allahü Tealâ'yı bize göster ve sair mevcudat gibi biz Allahü Tealâ'yı görelim» dediler. Ve Allahü Tealâ'nın hakkını takdir edemediler ve Vâcip Tealâ hakkında dünyada mümkün olmayan şeyi istemeye kadar cür'et ettiler. Onlar bu misilli lâyık olmadık cürette bulununca nefislerine zulümleri sebebiyle onları semadan nâzil olan yıldırım ahzetti, helâk oldular ve kendilerine vahdaniyete delâlet eden mucizat-ı bahire ve delâil-i zâhire geldikten sonra Samirî'nin icadettiği buzağı suretine taptılar ve ülûhiyetini itikad ederek kendilerine mabud ittihaz ettiler. Bâdehu bize tevbeyle rücu' ve nedamet-i kâmileyle nedamet ettikten sonra biz onların bu hatalarını dahî affettik ve Biz Azîmüşşan Musa (A.S.)'a açık mu'cize verdik ki, o mu'cize onları imana mecbur etti.]

⁂

Vâcip Tealâ Hz. Musa'ya i'tâ olunan sultan-ı mübîni beyanetmek üzere :

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾

buyuruyor.

[Onlardan kuvvetli bir ahdalmak ve lâyıkıyla imana onları muztar etmek üzere Biz Azîmüşşan onların üzerine Tur Dağı'nı kaldırdık ve «Eğer iman ederseniz dağı üzerinizden gidereceğiz ve eğer imandan imtina ederseniz Tur Dağı'nı üzerinize dökeceğiz» demekle tehdid ettik ve onlara «Beyt-i Mukaddes'in kapısında secde edici olduğunuz halde dahil olun ve alnınızı ve yüzünüzü türab-ı mezellete sürün ve kemâl-i tevazu ve itaat üzere devam edin» demekle onları daire-i itaata davet ettik. Onlarsa nakz-ı ahdedip enva-ı isyanı irtikâb ettiler ve onlara lisan-ı Davud (A.S.) üzerine alâ tarik-il ahdi velmîsak Cumartesi gününe riayet edin ve tecavüzde bulunmayın ve bizim size beyan ve emrettiğimiz hududumuzdan harice çıkmayın, Cumartesi günü balık avlamayın» demekle onlardan kiraren ve miraren ağır ahid ve misak aldık ki, edna aklı olan, bizim onlardan aldığımız ahdi nakza cüret etmez. Lâkin onlar her defasında nakz-ı ahdederek emrimize muhalefet ettiler.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Yahûdiler Resulullah'a «Eğer sen dava ettiğin veçhile nebi isen Hz. Musa'ya müçtemian Tevrat'ın geldiği gibi sana da bir kitap gelsin. Biz gözlerimizle muayene ve müşahede edelim ve sözüne inanalım ve filân ve filân kimselere de senin resul olduğunu beyaneder kitap gelsin ki, dava-yı nübüvvette sadık olduğunu bilelim» dediler. Bundan maksatları; taannüd, tekebbür ve telbisât idi. Zira; Resulullah'ın mucizesi dâvâsını ispata kâfi olduğu halde ziyadesini taleb etmek elbette inattan ibaretti.

Hz. Musa'dan cehreten Vâcip Tealâ'yı görmesini taleb edenler gerçi bunların âbâ ve ecdatlarıysa da zaman-ı saadette bulunan Yahûdiler onların evlâdından olup ecdatlarından sadır olan suale razı ve onların mezhebinde bulundukları gibi inat ve istikbarda on-

lara müşabih olduklarından Hz. Musa'dan ecdatlarının suali, evlâda isnad olunmuştur.

Âyetten maksûd; Yehûd'un tıynetlerini ve halk olundukları cibilliyetlerini ve tabiatlarında olan taannüdü beyandır. Çünkü; onların istediği veçhile Musa (A.S.)'a semadan kitap nâzil olmuşken onunla iktifa etmeyip alâ sebil-il muayene Cenab-ı Hakkı görmek talebine cüret ettiklerini beyanla arzuları veçhile semadan kitap nâzil olsa dahi iman etmeyeceklerini beyan buyurmuştur.

Vâcip Tealâ zat-ı ülûhiyetini alenî görmek isteyip yıldırımla helâk olduktan sonra bakiyeleri ibret almayıp buzağı suretini mabud ittihazıyla şirke kıyam ettiklerini ve bu kıyamları Hz. Musa'nın mucizeleri geldikten sonra vuku bulduğunu beyan buyurmuştur ki, kemal-i cehalet ve inada münhemik bir kavim olduklarını beyan etmiştir.

B e y y i n â t la murad; *sâika* olmak ihtimali vardır. Çünkü sâika; her nekadar şey-i vahidse de Allah'ın kudretine, ilmine ve iradesine muhalif olduğuna delâlet ettiğinden mucizât-ı adîde mesabesindedir.

Yahut *b e y y i n a t* la murad; *sâika ve sâikadan sonra sâikayla helâk olanların ihya olunmasıdır.* Çünkü; onlar sâikayla vefat ettikten sonra Hz. Musa'nın duasıyla tekrar dirilmişlerdir.

Yahut *b e y y i n a t* la murad; *Musa (A.S.)'ın yedinde zuhur eden mucizattır.* Çünkü; onların dana suretini mabud ittihaz etmeleri enva-ı mucîzâtı müşahede ettikten sonra vuku bulmuştur. Asâ ve yed-i beyzâ ve Fir'avn'ın helâki hep Samirî'nin dana suretini ihdasından evvel Mısır'da vuku bulmuştu.

Cenab-ı Hak Musa (A.S.)'a kuvvet, kudret, şevket ve saltanat verdiğini beyanla Resulullah'ı tesliye buyurmuştur. Yani «Benî İsrail Musa (A.S.)'a ne kadar eza ve inat ettilerse biz ona nusret edip kuvvet verdiğimiz cihetle emrine asla zaaf târî olmadığı gibi senin zamanında bulunan gerek Yehûd ve gerek sair kâfirler her nekadar sana eza ve inat etseler dahî sana asla zaaf târî olmaz ve nusretimize ve senin emrini takviyemize hiçbir halel gelmez» demektir.

Yehûd, din-i Musa'yı kabulden veyahut kabul ettikten sonra irtidad kasdedip şeriat-ı Tevrat'a devamdan imtina ettiklerinden

Cenab-ı Hak Tur Dağı'ndan bir parçayı üzerlerine kaldırmakla tehdid ettiğini beyanla Yehûd'un dini kabulde şiddet-i inatlarını beyan buyurmuştur ve Tur Dağı'ndan bir parçanın kaldırılması fevkattabia harikulâde mucize kabilinden olduğu cihetle mümin olan kimse bu gibi harikulâdelere imanda tereddüd etmez.

Resulullah'tan kitap nâzil olmasını isteyenlerin Yehûd'dan (Kâb b. Eşref) ve (Fahhas b. Azura) olduğu Tefsir-i Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

Vâcip Tealâ'nın Benî İsrail'den ahzettiği *m i s a k - ı g a - l î z* ile murad; *emrettiği evamiriyle amel edeceklerini ve nehyettiği menâhiden kemâl-i ihtimamla imtina eyleyeceklerini tekid etmek ve şiddetli ahid almaktır.*

Hulâsa; ehl-i kitabın Resulullah'tan semadan müçtemian bir kitap nâzil olmasını istedikleri ve halbuki Hz. Musa'dan bundan daha büyüğünü isteyip «Allah'ı açıktan bize göster» dedikleri ve bu sualleri üzerine kendilerini zulümleri sebebiyle Allahü Tealâ'nın yıldırımla ihlâk eylediği ve onların kendilerine Hz. Musa tarafından mucizeler geldikten sonra Samirî'nin icad ettiği buzağı suretini mabud ittihaz ettikleri ve Allahü Tealâ'nın bu kusurlarını affile Hz. Musa'ya açık mucizeler verdiği ve Yahûdileri imana ve insafa dâvet için Tur Dağı'nı üzerlerine kaldırdığı ve onlardan «Kudüs'ün kapısından girerken secde edin» ve Cumartesinde balık avlamayın» diyerek ahd-i galîz aldığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'in ahdi nakzettiklerini beyanettiği gibi nakz-ı ahdetmek sebebiyle uğradıkları cezayı dahi beyanetmek üzere :

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾

buyuruyor.

[Yahûdilerin ahidlerini ve yeminlerini nakız ve Allah'ın âyetlerine küfür ve bigayrıhakkın enbiyayı katletmeleri ve resullerin onları imana davet ettiklerinde «Bizim kalplerimiz nur-u irfan ve maarif-i hikmetle dolu ilim çanağıdır» demeleri sebebiyle Biz Azîmüşşan onları enva-ı iptilâ ile müptelâ kıldık ve lânetle dergâh-ı ülûhiyetimizden tardettik ve mübah olan birçok şeyleri onlara haram kıldık. Halbuki onların kalplerinde, umur-u din ve marifete müteallik hiçbir şey yok, belki Allahü Tealâ onların küfürleri sebebiyle kalplerinin üzerini mühürledi. Şu halde onlar iman etmezler, illâ az kimseler iman ederler.]

Bu âyette beyan olunan cinayât gaayet büyük olduğundan onlar üzerine terettüb eden ukubât da azîmdir. Çünkü; ahdi nakzeylemekten ve Allah'ın âyetlerine küfür ve enbiyayı katil ve tekâlifi inkâr etmekten büyük cinayet olamaz. Binaenaleyh bu cinayet-i azîme üzerine terettüb eden ukubat; dergâh-ı ülûhiyetten tard ve teb'id gibi azîm ukubetlerdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ'nın *â y e t l e r* iyle murad; *mucizelerdir.* Enbiyadan birinin mucizâtını inkâr cemiinin mucizâtını inkâr gibi olduğundan âyât *cemi'* sıygasıyla varid olmuştur. Bu âyette (غلف) *ğılâfın cem'idir. G ı l â f ; birşeyin kabı ve kılıfı* demektir. Şu halde kâfirlerin «Bizim kalbimiz ğulf» demekten muradları; «Kalbimiz ilim kabıdır ve ilimle doludur. Bizim kalbimizde olan ilmin gayrı başka ilme ihtiyacımız yoktur. Eğer bizim bildiğimizden başka ulûm-u şer'iye olmuş olsaydı bizim kalbimizde olmak lâzımdı. Madem ki, bizim kalbimizde yoktur. Şu halde başka ilim yoktur» demekle enbiya-yı ızâmı tekzip etmektir. *Yahut* (قلوبنا غلف) demek; «Kalbimiz kılıf içinde örtülüdür, sizin dediğinizi anlamayız» demektir. Onların «Bizim kalplerimiz ilimle doludur» diyerek iddialarını Cenab-ı Hak tekzip ve kalpleri mühürlü olup asla ilme mahal olmadığını beyanla iddialarını red ve bu mühre sebep onların küfürleri olduğunu beyanetmiştir. Onlardan iman eden (Abdullah b. Selâm) ve onun etbaıdır. Diğer iman etmeyen Yahûdilere nispetle iman edenlerin adetleri gaayet az olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Yahut *k a l b* le murad; *imanlarının kılleti* ki, enbiyadan azıcık zevata iman ederler diğerlerine iman etmezler, şu halde imanları noksan olduğundan muteber değildir» demek olur.

***

Vâcip Tealâ Yehûd'un lânetine ve tard ve teb'îde istihkaklarından sebeb-i âhari beyanetmek üzere :

وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾

buyuruyor.

[Yehûd'un inat ve istikbar üzere küfürleri ve küdürat-ı beşeriyenin birçoklarından beri olan Meryem hakkında büyük bühtan olarak iftira ve azviyatları sebebiyle onlar lânet ve dergâh-ı ülûhiyetimizden tard ve teb'îd olundular.]

Yehûd taifesi babasız oğlan halk etmeye kudret-i ilâhiyeyi inkâra ve Hz. Meryem'e lâyık olmadık birtakım ef'al nispet etmeye cüret ettiler. Halbuki Meryem (R.A.)'ın enva-ı ceraim ve muharremattan beraeti ve bilhassa onların isnad ettikleri şeyden iffet ve tahareti meydanda olduğu halde öyle birşeyi nispet etmek bühtan-ı azîmdir. Çünkü *b ü h t a n ; bir kimsenin işlemediği bir cürümle onu itham etmek ve ona iftira eylemektir.*

Kudretullahı inkâr küfür olduğundan Cenab-ı Hak küfürleri ve Meryem'e bühtanları sebebiyle «Biz onları enva-ı belâyâ ile müptelâ kıldık» buyurmuştur. Fakat Hz. Meryem'e bühtan Yehûd'un küfrünü mucip olmuştur. Zira bühtanın sebebi; Hz. İsa'nın Meryem'den babasız vücuda gelmesi olduğundan Cenab-ı Hakkın babasız oğlan halk etmesine kaadir olduğunu inkâr ettikleri için kâfir olmuşlardır.

Hulâsa Yehûd'un bab-ı ilâhiden tard olunmalarına sebep *beştir: B i r i n c i s i ; nakz-ı ahdetmeleridir. İ k i n c i s i ; Allah'ın âyetlerine küfretmeleridir. Ü ç ü n c ü s ü ; enbiyayı*

katleylemeleridir. D ö r d ü n c ü s ü ; bizim kalbimiz ilimle dolu demeleridir. B e ş i n c i s i ; Hz. Meryem'e bühtan etmeleridir.

***

Vâcip Tealâ Yahûdilerin kabayihinden nev-i âhari beyanetmek üzere :

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ
وَلَٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ
إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾

buyuruyor.

[Yehûd taifesinin müptelâ olduğu belâyânın sebeplerinden birisi de onların «Meryem'in oğlu İsa (A.S.)'ı katlettik ki, o İsa'yı siz Resulullah zannediyorsunuz» demeleridir. Çünkü; bu sözü sıhhatı olmayarak işaa edip bir cinayet-i azîme olduğu halde mübahat ve iftihar tarikıyla söylediklerinden Cenab-ı Hakkın dergâhından ve kurb-u izzetinden tardolundular. Halbuki Yahûdiler İsa (A.S.)'ı katil ve salbetmediler. Zira; İsa (A.S.) ülülazîm peygamberan-ı zişandan himaye-i ilâhiye ve muhafaza-i sübhaniyeyle mahfuz ve âfâttan masundur ve lâkin onlara bir şahıs İsa (A.S.)'a benzetildi. Onlar İsa (A.S.)'ı zannederek o şahsı katlettiler. İsa zannıyla katlettiklerini İsa diyerek işaa ettiler ve İsa (A.S.)'ın katlinde ve salbinde ihtilâf edenler, İsa (A.S.)'ın katlinden şek ve tereddüd üzerinedirler. Zira; onlar için İsa (A.S.)'ın haline bir ilm-i yakîn yok, ancak zanna ittiba vardır. Hak olan; onlar İsa (A.S.)'ı yakînen katledemediler. Belki Allahü Tealâ, hıfz-ı ilâhisiyle taraf-ı semaya kaldırdı ve Allahü Tealâ İsa (A.S.)'ı yeryüzünden semâya ref'a kaadir ve İsa (A.S.)'ı bir şahsa benzetip katlettirmekte hakîmdir.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile eğer bu âyette (رسول الله) lâfzı Allahü Tealâ'nın kelâmı olup Yahûdilerin ke-

lâmından değilse, Yahûdiler Hz. İsa hakkında onların reva gördükleri ve istimal ettikleri kelimât-ı kabîha bedelinde Cenab-ı Hak onlara rağmen (رسول الله) kelime-i hasenesini istimal ve resulullah olduğunu beyan buyurmuştur.

Eğer bu kelime Yahûdilerin kelâmında dâhil ve onların sözünü hikâyeyse Yahûdiler Hz. İsa'ya son derece adâvet ve husumetlerinden dolayı istihza tarikiyle (رسول الله) demişlerdir *veyahut* Hz. İsa'nın kendi iddiasına göre Resulullah demişlerdir. Çünkü Yehûd Hz. İsa'nın risaletini itikad şöyle dursun, son derece ta'n ederlerdi. Binaenaleyh; resulullah demeleri alâ tarik-ilistihzadır.

Yahûdilerin İsa (A.S.)'ı katlettikleri yolundaki iddialarını Cenab-ı Hak bu âyetle red ve tekzip buyurmuş ve İsa (A.S.)'ı katlettik zanlarının sebebini beyanetmiştir. Zira; İsa (A.S.)'ı beklemek üzere gözetici koydukları şahsı Allahü Tealâ İsa (A.S.) suretine koydu. Yahûdiler o şahsı İsa (A.S.) zannıyla katlettiler ve fakat katlettik zannedenler şek ve şüpheye düştüler ve dediler ki: «Şu katlolunan İsa ise, bizim bekçi koyduğumuz kimse nerededir, eğer katlolunan bekçi ise İsa nerededir?» Bu suretle tereddüd ve evhamları artmıştır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onların İsa (A.S.)ın katli hakkında şek üzere olduğunu beyan etmiştir.

İsa (A.S.)'ın katline dair ilimleri olmayıp, zanna ittiba ettikleri sarahaten zikrolunmuştur. Zan ise insana hakikati bildirir birşey değildir.

Tefsir-i Taberi, (Veheb b. Münebbih)'ten nakil suretiyle İsa (A.S.)'ın katli hakkında Yehûd üzerine vaki' olan teşbihi şöyle beyan ediyor: İsa (A.S.) on veyahut on yedi ashabıyla bir hanede sohbet ederken Yahûdiler katletmek üzere hücum ettiklerinde Allahü Tealâ cümlesini Hz. İsa şekline koydu. Yahûdiler Hz. İsa hangisi olduğunu bilemeyince «Ey sâhirler! Bize sihrettiniz. Sizin cemiinizi katlederiz» dediler. İsa (A.S.) «Sizden Cennet mukaabilinde nefsini kim feda eder» buyurunca ashaptan birisi «Ben fedâ ederim» dedi ve Yahûdilere karşı çıkarak «Ben İsa'yım» demesi üzerine Yahûdiler onu katlettiler, salbettiler ve zannettiler ki, Hz. İsa'yı katil ve salbettik. Halbuki Allahü Tealâ İsa (A.S.)'ı semâva refi' buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran ekşer-i mütekellimin teşbihi şöyle beyan etmişlerdir : Yehûd, İsa (A.S.)'ı katletmek kasdedince Allahü Tealâ İsa (A.S.)'ı semaya refi' buyurdu. Rüesa-yı Yehûd avam-ı nâs beyninde peygamber olduğu tahakkuk edip, fitneye bâdi olacağından havf ettikleri için Hz. İsa diyerek bir kimseyi katil ve salb ettiler ve «İşte İsa budur» dediler. Çünkü; avam-ı nâs'la İsa (A.S.)'ın çok ihtilâtı olmadığından pek çokları İsa (A.S.)'ın şahsını tanımazlardı.

Yahut, Yehûd üzerine teşbih şöyle vaki olmuştur: Yehûd'un reisi (Yahûza) kendi adamlarından (Taytabus) isminde bir kimseyi Hz. İsa'yı katil için gönderdi. Allahü Tealâ İsa (A.S.)'ı semâya ref'etti ve (Taytabus)'u İsa (A.S.) suretinde gösterdi. Onu katlettiler ve salbedince şüpheye düştüler ve «Eğer bu asılan İsa ise (Taytabus) neredededir? Ve eğer (Taytabus) bu ise İsa neredededir?» diyerek şek ve hayret içinde kalmışlardır. Bu rivayetlerin içinde esah olan budur.

Hz. İsa (A.S.)'ın semâya ref'i bu âyetle sâbittir ve semâya ref'etmek kudret-i beşere nispetle müteazzirse de Allahü Tealâ'nın kudretine ve hikmetine nazaran asla taazzür olmadığını beyan için Cenab-ı Hak âyetin ahirinde aziz ve gaalip olduğuna ve kemal-i ilmine işaret için hakîm olduğunu ve İsa (A.S.)'ı semaya ref'e kudret ve hikmetinin kâfi bulunduğunu beyan buyurmuştur.

Hulâsa; «Yahûdilerin Hz. İsa'yı katlettik» dedikleri ve halbuki, katil ve salbedemedikleri ve lâkin İsa (A.S.)'a müşabih ve onun şeklinde bir kimseyi katlettikleri, Hz. İsa'yı katil hakkında ihtilâf edenlerin şek ve hayret içinde bulundukları ve katline dair ilm-i yakînleri olmayıp zanna ittiba ettikleri ve yakînen katledemedikleri ve Allahü Tealâ'nın Hz. İsa'yı semaya kaldırdığı, Cenab-ı Hakkın semaya ref'etmeye kaadir olup ref'i, hikmete muvafık olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd'un kabahat ve cinayetlerini beyanettiği gibi cümle ehl-i arzın İsa (A.S.)'a iman edeceklerini dahî beyanetmek üzere :

وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾

buyuruyor.

[Ehl-i kitaptan hiçbir kimse olmadı; illâ mevtinden evvel İsa (A.S.)'a elbette iman eder ve yevm-i kıyamette ehl-i kitaptan iman etmeyenlerin aleyhlerine adem-i imanlarına ve Yehûd aleyhine tekzib ettiklerini beyanla ve Nasara aleyhine «Allah'ın oğludur» diyerek dâvâ ettiklerine şehadet eder ve aleyhlerine şahit olur.]

E h l - i k i t a p la murad; *Yehûd ve Nasara'dır.* Bunların cümlesi vefat etmezden evvel velev ruhları çıkarken olsun iman edeceklerine âyet delâlet eder. Velâkin o vakitte imanları menfaat vermez. Buna nazaran Beyzavi'nin beyanı veçhile âyet; Yehûd ve Nasara'yı Hz. İsa Allah'ın kulu ve resulü olduğuna sekerât-ı mevtle imana muztar ve mecbur olmaksızın iman etmelerine terğib etmiştir. Çünkü; her şahıs kablelvefat meleklerin tazyikiyle İsa (A.S.)'a iman edeceklerine âyet delâlet eder. Şu halde o zaman gelmeksizin iman etmenin elbette enfa' olduğuna Cenab-ı Hak işaret buyurmuştur. Ehl-i İslâm enbiyanın cümlesine iman ettikleri için bu âyette ehl-i kitabın iman edecekleri beyanolunmuştur.

Kazi'nin ikinci bir tevcihine nazaran (بِهِ) ve (مَوْتِهِ) de bulunan *zamîrler* İsa (A.S.)'a râcidir. Buna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir: [Ehl-i kitaptan hiçbir kimse olmadı, illâ o kimse, İsa (A.S.)'ın vefatından evvel İsa (A.S.)'a elbette iman eder] demektir. Çünkü; İsa (A.S.) Deccal'in hurucunda semâdan nâzil olur, Deccal'i katleder. Bütün milletler İsa (A.S.)'a iman eder ve dünya yüzü millet-i İslâmiyeden ibaret olur. Zira; Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile din-i Muhammedî cemii edyan-ı hakkayı câmi' ve sair edyanı nâsih olduğundan İsa (A.S.) din-i Muhammedîyi takviye ve tervic için nâzil olur ve kırk sene yeryüzünde maişet eder. Aslanlar develerle, kaplanlar sığırlarla ve kurtlar koyunlarla gezer ve hiçbiri öbürüne zarar etmez. Yani

adalet-i tâmme icra ettiğinden yeryüzü emniyet ve bereket ve istirahatla dolar ve hiçbir hayvan diğerine zarar etmez. Hatta çocukların yılanlarla oynayacağı bile mervidir. Kırk seneden sonra vefat eder ve müslümanlar namazını kılarlar ve defnederler. Hz. İsa'nın kıyametin evvelinde semadan ineceğine ve Deccalı katledip âlemi adaletle dolduracağına ve bütün edyan erbabının kendine inkıyad edeceğine dair ahadis-i celile mevcut ve meşhurdur ve adalet-i tâmme olan yerde her türlü nimetin mevcut olacağında şüphe yoktur.

Hz. İsa'nın yevm-i kıyamette Yehûd'un aleyhine «Valideme kazif ve bana ta'nettiler ve benim dâvâmı tekzib ettiler» demekle aleyhlerine şehadet edeceği gibi Nasara aleyhine de şirkettiklerini ve Allah'ın oğlu dediklerini beyanla şehadet edeceği Fahr-i Razi ve Kazi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ Yahûdilerin enva-ı fezayihini beyandan sonra fazihaları mukaabilinde dünyada ve âhirette onlar üzerine azabını teşdid ettiğini beyanetmek üzere:

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَأَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾

buyuruyor.

[Yahûdilerden sudur eden zulüm ve nakz-ı ahd ve tâat-ı ilâhiyeden çıkmaları sebebiyle onlara helâl kılınan nimet-i tayyibelerini Biz Azîmüşşan onlar üzerine haram kıldık ve onların, nâstan çok kimseleri tarîk-ı ilâhi olan tarîk-ı tevhidden men' ettikleri ve ribâdan nehyolundukları halde ribâyı almaları ve nâs'ın emvalini ruhsat-ı şer'iye olmaksızın sirkat, gasp, ribâ, rüşvet ve hiyelü desais gibi batıl tarîklarla ekletmeleri sebebiyle onlara enva-ı azabımızı ihzar ettik ve kâfirlere acıtıcı azabı Biz Azîmüşşan hazırladık.]

Vâcip Tealâ şu tadad edilen ve bundan evvel beyan olunan kabayih ve cinayetleri sebebiyle Yehûd üzerine dünyada tekâlifini teşdid ettiğini ve helâl olan şeyleri onlara haram kıldığını ve âhirette azabını teşdidine de kâfirlere azab-ı elîmi ihzar ettiğini beyanla işaret buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *e n v a - ı g ü n a h ; ikiye münhasırdır: B i r i n c i s i ; halka zulüm; i k i n c i s i ; din-i hakdan irazdır.* Yahûdilerin halka zulümlerini, halkı tarîk-ı ilâhiden men'ettiklerini zikirle beyan buyurduğu gibi gaayet hırs ve tama'larını dahî ribâ'yı ekilden nehyolundukları halde ribâ'yı eklettiklerini ve nâs'ın emvalini batıl tarîklarla yediklerini zikirle beyan buyurmuştur.

Nimetullah Efendi rüşvet ve hiyel-i fukaha ve birtakım müftü taslaklarının halkı idlâl için ihdas ettikleri sahte mesaili; şer'-i şerife isnad ederek nâs'tan aldıkları şeylerle birtakım mürailerin kendilerini zühdü takva kisvesine bürüyerek halktan aldıkları şeyler dahî bu kabildendir, diyor.

«Ribâ'dan nehyolundukları halde ribâ'yı alırlar» demek; ribâ'nın haram olduğunu beyanetmektir. Şu halde nehiylerin hurmet için olduğuna âyette delâlet vardır.

***

Vâcip Tealâ Yehûd'u zemmettiği gibi Yehûd'dan iman edenleri de methetmek üzere :

لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُق۪يم۪ينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِؕ اُو۬لٰٓئِكَ سَنُؤْت۪يهِمْ اَجْراً عَظ۪يماً ﴿١٦٢﴾

buyuruyor.

[Lâkin Yehûd'dan ilimlerinde sabit ve rasih olanlar ve onlardan müminler sana inzal olunan Kur'ân'a ve senden evvel inzal olunan kitaplara asla tefrik etmeksizin iman ederler, kitaplara ve

kitapların sahipleri olan nebilerini asla ayırmaksızın iman ve tasdik ederler, onlardan ikaame-i salât edenlere ve fukaraya zekâtlarını verenlere ve Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman edenlere Biz Azîmüşşan elbette büyük ecirler veririz.]

İlimde rasih olanlar; usul-ü itikadiyede müstedil olup mukallid olmayanlardır. Çünkü; mukallidin ilmi bir müşikkin şekkiyle zâil olduğundan rasih olamaz. Amma müstedillin ilmi müşikkin şekkiyle zail olmadığından rasih ve sabittir. Yehûd'dan ilminde *r a s i h o l a n l a r* la murad; *(Abdullah b. Selâm) ve etbaı ve onlardan veyahut muhacirîn ve ensardan iman edenlerin* Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel nazil olan kitaplara iman etmeleridir.

(مقيمين) medih üzere mensuptur. Yani «İlminde rusuh olan ve bilcümle kitaplara iman edenlerle salâtı ikaame ve zekâtı i'tâ eden, Allah'a ve yevm-i âhirete iman edenleri murad ederim» demektir veyahut (مقيمين) (بِمَا أُنْزِلَ) üzerine matuftur. Şu halde *i n z a l o l u n a n ş e y* le murad; *kitaplar* ve *s a l â t ı i k a a m e e d e n l e r* le murad; *enbiya-yı kiramdır.* Çünkü; enbiyanın şeriatlarında namaz meşru olmadık hiçbir şeriat yoktur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [İlminde sebat ve rusuh olanlar ve müminler sana ve senden evvel inzal olunan kitaplara ve salâtı ikaame eden nebilere iman ederler] demektir. Çünkü; her nebinin şeriatında namaz vardır. Şu kadar ki, herbirinde namazın keyfiyeti, erkânı, suret-i edası ve vakti başka başkadır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *u l e m a üç kısımdır: B i r i n c i s i ; ahkâm-ı ilâhiyeye âlim olandır. İ k i n c i s i ; zatullah ve sıfâtullaha âlim olandır. Ü ç ü n c ü s ü ; ahkâm-ı ilâhiyeye ve zatullaha âlim olandır.* Kısm-ı evvele, kitaplara iman ettiklerini beyanla irşat buyurmuştur. Çünkü; ahkâm-ı ilâhiyenin me'hazi olan kitaplara iman eden onun ahkâmını bilir. Kısm-ı saniye, bu ahkâmla amel etmeleriyle beraber salâtı ikaame ve zekâtı i'tâ ettiklerini beyanla işaret etmiştir. Kısm-ı salise, Allah'a ve yevm-i âhirete iman ettiklerini beyanla işaret buyurulmuştur.

Hulâsa; velev ehl-i kitaptan olsun, ilminde sebat eden müminlerin Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel nazil olan kitaplara iman ve farzolan namazı ikaame ve zekâtı edâ, Vâcip Tealâ'ya ve yevm-i

âhirete iman ettikleri ve bu minval üzere iman ve ibadet edenlerin büyük ecre nail olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Yehûdun Resulullah'tan muayene edebilecekleri veçhile semadan kitap nâzil olmasını taleb ettiklerini ve kabayih-i sairesini beyandan sonra Yehûd'un semadan kitap nâzil olmasına dair şüphelerine cevap olmak üzere enbiya-yı saireye vahyin gelmesi Resulullah'a vahyin gelmesi gibi olduğunu beyanetmek üzere :

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا
إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ
وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Nuh ve Nuh'tan sonra birçok nebilere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Onlara tarîk-ı tevhid ve tenzihi beyan eden suhufları nasıl inzal ve vahyettikse, kütüb-ü sabıkanın kâffesinin ulûmunu câmi' olan Kur'ân'ı dahî sana o minval üzere inzal ve vahyettik. Vahy tarîkında asla farkı yoktur. İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub (A.S.)'a ve Yakub'un evlâdü ahfadına, Eyyub, Yunus, Harun ve Süleyman (A.S.)'a dahi bu minval üzere vahyettik ve Dâvud (A.S.)'a Zebur'u verdik.]

Enbiya-yı sairenin cümlesine bir siyak üzere vahyedince Yehûd taifesinin Peygamberimiz (S.A.) Efendimizden suret-i muayenede kitap nâzil olmasını sual etmeleri inat ve istikbardan başka birşey değildir ve Hz. Âdem ve şeriatından sonra Nuh (A.S.) beşer üzerine inzal olunan şeriatın ve şirkten nehyin evlâ olduğundan Cenab-ı Hak evvelâ Nuh (A.S.)'ı zikretmiştir. Kendine adem-i itaat ve davetine adem-i icabetlerinden dolayı evvelâ helâk olan kavim; Nuh (A.S.)'ın kavmidir ve Nuh (A.S.) Hz. Âdem gibi ebülbeşerdir. Çünkü; onun duasıyla bütün dünya halkı helâk

olmuş ve insanlar tekrar onun neslinden tekessür etmiştir. Enbiya içinde en ziyade ömrü uzun olan Nuh (A.S.)'dır. Zira; kuvveti zâil ve kendine kocalık ârız olmayarak bin sene muammer olmuş ve müddet-i ömründe kavminin ezasına sabretmiş ve enva-ı mihan ve meşakkata göğüs germiştir. Cenab-ı Hak bundan sonra nebilerin bir kısmını icmalen zikir ve bir kısmını şereflerine binaen isimlerini tasrih buyurmuştur.

Şu tadad olunan enbiyanın nübüvvetini Yehûd ikrar edip herbirine vahyi, müteferrik gelip def'aten kitap nâzil olmadığı halde onların nübüvvetine ta'netmeyip de yalnız Muhammed (A.S.)'ın nübüvvetine ta'netmek haset ve inattan başka birşey olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan ve ispat etmiştir.

Z e b u r ; Dâvud (A.S.)'a nazil olan kitaptır. Yüz elli sûre'yi havi olup onda hillü hurmet ve ahkâmdan bahis yoktur. Ancak tesbih, tehlil, tenzih, hamdü senâ ve vaazü nasihatten ibaret olduğu mervidir.

Dâvud (A.S.)'ın dağ eteklerine çıkıp Zebur'u tilâvet ettiğinde ulema-yı Benî İsrail etrafına halka ve onların etrafına nâs ve onların etrafına cinler ve onların etrafına şeyatîn ve onların etrafına da vuhuş ve tuyur ve hayvanat-ı saire halka olarak içtima edip istima' ettikleri mervidir.

Musa (A.S.) üzerine def'aten kitap nazil olduğu için bu âyette Musa (A.S.) zikrolunmamıştır. Zira maksat; cümleten kitap nâzil olmayanları beyanla Yahûdileri ilzam etmektir.

***

Vâcip Tealâ enbiyaya vahyi beyan sırasında bazılarının isimlerini zikredince ismi zikrolunmayan daha birçok nebiler olduğunu beyanetmek üzere :

وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾

buyuruyor.

[Zikrolunan resulleri gönderdiğimiz ve onlara vahyettiğimiz gibi birtakım resuller gönderdik ki, onları bugünden evvel biz sana hikâye ettik ve bir kısım resulleri de sana hikâye etmedik ve Allahü Tealâ Musa (A.S.)'a tekellüm buyurdu ki, o kelâmın keyfiyetini âhâd-ı ümmetten anlayan olmaz ve erbab-ı tâatı tebşir ve erbab-ı ma'siyeti korkutucu oldukları halde birçok resuller gönderdik ki, o resuller gönderildikten sonra nâs'ın Allahü Tealâ üzerine hüccetleri olmasın. Eğer resul gönderilmese yevm-i kıyamette Cenab-ı Hak nâs'ı muahaze ettiğinde onların, «Bize resul gönderip rızana muvafık tarîka irşad etmediler ki bizi muahaze edesin» demeye hakları olurdu. Binaenaleyh; resuller gönderildi ki, nâs'ın itiraza mecalleri kalmasın ve Allahü Tealâ cemii evamir ve nevahisinde cümleye gaalip ve bilumum tedbirlerinde hakîmdir.]

Vâcip Tealâ resulüne enbiyanın bazısını haber verip bazısını haber vermediğini beyandan sonra Musa (A.S.)'ın mümtaz olduğu sıfatıyla ismini zikir buyurmuştur. Çünkü; enbiyanın herbirinin ayrı ayrı mu'cizeleri ve mabihil imtiyazları vardır. *Musa (A.S.)'a Cenab-ı Hak vasıtasız hitap buyurduğu için* *k e l î m - i H u d â* denmiştir ve bizim Peygamberimize enbiya-yı saireye verilen mucizelerin cümlesi verilmiştir. Hatta bilâ vasıta hitab-ı ilâhi leyle-i miraçta bizim nebimize vaki olmuş ve Musa (A.S.)'ın şüphesiz kelâm-ı İlâhiyi işittiği gibi bizim nebimiz de şüphesiz kelâmı ilâhiyi işitmiştir.

Rusul-ü kiramın bi'setinden maksat; halkı mesalih ve menafiine irşad ve asileri inzar ve muti olanları niam-ı ilâhiyeyle tebşir etmektir. Bu maksat, kitabın cümleten nâzil olduğunda husule geldiği gibi müteferrik surette nâzil olduğunda daha ziyade hasıl olur. Zira; kitap nazil olmayan nâs birşey bilmez ve birşeyle mükellef olduğunu anlamazken cemi-i tekâlifi câmi' olan kitabın birden gelmesi nâs'ı yorar ve tekâlifi ağır görür ve nefret ederler.. Hz. Musa'nın Tevrat'ı def'aten nâzil olunca Benî İsrail'in kabulden imtina ettikleri diğer âyetlerde beyan olunmaktadır. Zira; ahkâmın cemiini birden kabul müşküldür. Amma müteferrik surette nâzil olunca halkta tedricen ülfet hasıl olduğundan irşad daha ziyade olacağı cihetle vakit vakit gelen ahkâmda nefret olmaya-

cağı şüphesizdir. Zira; bir vakitte tahaddüs eden hâdisenin ahkâmını beyan eden âyet gelince o hâdise hakkında müşkülâtı halleder ve nâs onu kabul ve amel ederler ve hazmı kolay olur ve diğer âyet gelinceye kadar nâs arasında o hüküm takarrür eder.

Rusul-ü kiram gelip nâs'ı irşad eylemese ve kitap inzal olunup ahkâmı beyan olunmasa, nâs'ın Allahü Tealâ üzerine hüccet olacağına ve «Bize irşad için resul gönderip ahkâmı beyan için kitap inzal etmedin» demeye hakları olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi rusul-ü kiramı göndermeksizin Cenab-ı Hakkın halka azab etmeyeceğine dahî âyette delâlet vardır.

Tefsir-i Hâzin'in beyanına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; bundan evvelki âyet nâzil olunca Yehûd, sair enbiyanın zikri sırasında Musa (A.S.)'ın zikrolunmadığından bahsetmesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; bizim nebimiz üzerine Vâcip Tealâ'nın hikâye ettiği birçok resuller olduğu gibi hikâye etmediği birçok resuller dahî olduğu ve Hz. Musa'ya Cenab-ı Hakkın tekellüm ettiği ve yevm-i kıyamette nâs'ın Cenab-ı Hakka itizara mecalleri kalmaması için nâs'ı tebşir ve inzar eder birçok resuller gönderdiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ sair enbiyaya vahyettiği gibi âhir zaman peygamberine dahi vahyettiğini beyanedince Yehûd'un «Biz senin üzerine semadan kitap nâzil olduğuna şehadet etmeyiz» demeleri üzerine :

لَكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَا اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾

buyuruyor.

[Lâkin Allahü Tealâ sana inzal ettiği Kur'ân'ı ilmine mukaarin olarak inzal ettiğine şehadet eder ve inzal ettiği kitabın beşeri âciz kılacak derecede kelimatının telifini ve nazmının yekdiğerine

irtibatını ve nâs'ın dünya ve âhiret mesalihine muvafık ahkâmını ve senin inzaline ehil olduğunu ve halkın haline lâyık ve fehmedecekleri surette tebliğini bilerek inzal etti ve bu minval üzere inzaline şehadet ettiği gibi senin üzerine Allah'ın Kur'ân'ı inzal ettiğine melekler de şehadet ederler ve şahit yönünden Allahü Teâlâ sana kâfi oldu.] Başka şahide hacet yoktur. Binaenaleyh; Yehûd'un şehadet etmediklerine mahzun olma.

(لكن) kelimesi *Yehûd'un inat ve istikbarlarından istidraktir.* Yani «Yehûd taifesi inat ve istikbar eder, senin nübüvvetine ve üzerine nâzil olan kitaba şehadet etmez, inkâr ederlerse de lâkin Allahü Tealâ sana inzal ettiği kitabı ilmine mukaarin ve mülâbis olarak inzal ettiğine bizzat şehadet eder. Allah'ın şehadeti sana kâfidir; ehl-i kitabın şehadetine hacet yoktur» demek olur.

Allah'ın şehadeti; mu'cize olarak Kur'ân'ı inzal buyurup herkesin muarazasından âciz olmasıdır. Çünkü; resulünün risalet davâsını tasdik için yedinde mu'cize halketmek ve herkesi muarazasından âciz kılmak gerek dâvâ-yı risaletin sıdkına ve gerek Kur'ân'ın semâdan inzaline ayn-ı şehadettir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet *ilm*in zatullah üzerine zaid bir sıfat olduğuna delâlet eder. Eğer mu'tezilenin dedikleri gibi *ilim,* Zat-ı İlâhinin aynı olsaydı ilmin zamîre izafetinde şey'in nefsine izafeti lâzım gelirdi, bu ise batıldır. Kur'ân-ı Azimüşşan ise batıl terkibinden münezzehtir.

Mucizenin zuhuruyla Allahü Tealâ'nın şehadeti malûm olunca meleklerin şehadetleri de malûmdur. Zira; Allah'ın şehadet ettiği mesaile melekler elbette şehadet eder.

Bu âyet Resulullah'ı tesliyedir. Yani «Ey habibim! Sen Yehûd'un seni tekzip ettiklerine mahzun olma ve mübalât etme. Zira; âlemlerin rabbi olan Allahü Tealâ ve cümle melekler seni tasdik ve senin nübüvvetine şehadet ederlerse, senin ehass-i nâs olan Yehûd'un tekzibine iltifat etmemen lâzım» demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Yahûdilerin Huzur-u Risalete gelerek «Ya Muhammed! Sen resul olduğunu ilân ediyorsun. Halbuki senin risaletine dair birşey bilmiyoruz» demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden

mervidir. Şu halde *manâ-yı nazım*: [Ey Yehûd taifesi! Siz resulün risaletine şehadet etmiyorsanız Allahü Tealâ ve melekler şehadet ederler ve yalnız Allahü Tealâ şahit yönünden kâfidir, başka şahide hacet yok] demektir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd'un evsaf-ı kabihasından diğer bazılarını zikretmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, kâfir oldular ve nâs'ı tarik-i ilâhi olan din-i İslâmdan men'ettiler. Onlar hudud-u ilâhiyenin dışına çıktılar ve muhakkak hakka rücu edecek bir halde haktan uzak oldular.]

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyette *k â f i r l e r* le murad; *Yahûdilerdir.* Çünkü; onlar Resulullah'a küfrettikleri gibi sair nâs'ı da tarîk-ı ilâhî olan din-i Muhammedîden birtakım şüpheler ilkaa etmekle men'ettiler ve «Eğer Muhammed (S.A.) kendi dâvâsı veçhile resul olmuş olsaydı Hz. Musa'ya def'aten semadan kitap geldiği gibi ona da gelirdi ve Allahü Tealâ Tevrat'ta Hz. Musa'nın şeriatı nesholunmayacağını ve ilâ yevmilkıyam bâkî olacağını beyan buyurdu ve enbiya ancak Harun ve Davud (A.S.) neslinden olur» gibi sözlerle halkı din-i Muhammedîye duhulden men'etmeye çalışmışlardır. Bunların dalâletten baîd olmasının hikmeti; bunlar hem dalâl, hem mudil oldukları halde kendilerini muhik görmeleridir. Çünkü; bir kimse hatasının hak olduğunu itikad ederse bir daha ondan rücu etmek ihtimali olmadığı gibi gayrıları o dalâle ithal etmekle hem dalâlette kendisine iştirak edenlerin âdetlerini teksir etmekten haz duyar, hem de bu suretle mal ve mansıp tahsilinden geri durmaz. İşte hali şu derece olan ve hatayı savap gören kimsenin dalâlı elbette haktan baîd olur. Dalâletlerine sebep de *ikidir: B i r i n c i s i ; kendilerinin küfürleri, i k i n c i s i ; başkalarını tarîk-ı ilâhiden men'etmeleridir.*

***

Vâcip Tealâ Yahûdilerin keyfiyet-i dalâletlerini beyanettiği gibi o dalâl üzere terettüb edecek azabı dahi beyan sadedinde :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾
إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ'ya küfrettiler ve Muhammed (A.S.)'ın sıfatını ketmetmekle ve sair nâs'a birtakım şüphe ilka edip din-i hakka dahil olmaktan men'etmekle zulmettiler. Küfür ve zulüm şanından olan kimseleri Allahü Tealâ mağfiret etmez ve kabayih-i â'mâlini setreylemez ve onları Cehennem'den necat verecek tarîk-ı İslâma hidayette kılmaz.] Zira; onlardan iman sudur etmeyeceğini bilir ve onları doğru yola hidayette kılmaz, ancak tarîk-ı Cehennem'e hidayette kılar. Binaenaleyh; **[Onlar Cehennem'de muhalled ve ebedî oldukları halde kalırlar. Onları Cehennem'de ibkaa edecek bir tarîka hidayette kılmak Allahü Tealâ üzerine gaayet kolay oldu.]**

Yani; zalim kâfirleri Allahü Tealâ mağfiret etmez ve onları bir tarîk-ı hidayette kılmaz, ancak tarîk-ı Cehennem'e hidayette kılar. Ebeden Cehennem'de kalırlar ve bu gibi kâfirlere ebeden azab etmek Allahü Tealâ üzerine gaayet kolaydır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *k ü f ü r l e* murad; *Resulullah'ın nübüvvetini inkâr etmek suretiyle olan küfürdür. Z u l ü m* le murad; *birtakım şüpheler ilkaasıyla avam-ı nâs'ı yoldan çıkarmaktır.* Şu halde bunlarda hem dalâl ve hem de gayrıları idlâl olduğundan dalâletlerinin bu'diyeti ayandır ve bundan dolayı hidayetten gaayet uzak düştükleri beyan buyurulmuştur. Bunlara mağfiret müyesser olamaması; tevbeye muvaffak olamayıp küfür üzere vefat ettiklerindendir ve işte bu sure-i şerifede küfür üzere vefat eden kimsenin mağfiret olunmayacağı tasrih olunmuştur.

Hulâsa; Allah'a ve resulüne küfür ve sair nâs'a zulmedenler tevbe etmeksizin, küfür üzere vefat ettiklerinden mağfiret olun-

mayacakları ve tarîk-ı Cehennem'den başka bir tarîka sülûk etmeye muvaffak olamayacakları ve bu küfür ve zulüm şanından olan kimselerin ebediyen Cehennem'de kalacakları ve onları ebeden Cehennem'de ibkaa ve onlara ilâ gayrın nihaye elem îsal etmek Allahü Tealâ üzerine kolay olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ resulünün hakkaa resul olduğunu ve muhalefet edenlerin azaba duçar olacaklarını beyanettiği gibi, umumi halk üzerine resulüne itaat ve imanetmek vâcip olduğunu tenbih ve tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ
وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

buyuruyor.

[Ey nâs! Size Rabbiniz tarafından hak olan Kur'ân'la muhakkak resul geldi. Şu halde sizin için hayırlı olan imanla iman edin ve eğer o resule küfrederseniz, Allahü Tealâ sizin küfrünüze ve imanınıza mübalât etmez. Zira; şemavat ve arzda bulunan mevcudâtın kâffesi Allahü Tealâ'ya mahsus ve Allah'ın mülkü ve kullarıdır ve Allahü Tealâ kullarının kaabiliyetlerini bilici, emrinde ve kullarına teklifte hakîmdir ki, onlara teklifi hikmetine muvafıktır.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette *r e s u l* - le murad; *Muhammed (S.A.) dir.* *H a k* la murad; *Kur'ân'dır.* Zira; Resulullah Kur'ân'la geldi. Kur'ân da haktır. Yahut *h a k* la murad; *Allah'ın ibadetine dâvettir.* Zira; Resulullah Allah'ın ibadetine davet etti ve ibadetin gayrıdan iraz etmelerini Allah'ın kullarına tenbih ve tavsiye buyurdu ki, bunun her cümlesi haktır.

Resul, hakla gelince o resule iman etmek, elbette hayır ve menfaat olacağından Cenab-ı Hak imanla emretti ve buyurdu ki, «İman edin, o iman hakkınızda hayırlıdır» veyahut «İman edin ve

emr-i hayrı getirin» demektir. Eğer iman etmez de küfrederseniz Allahü Tealâ sizden ganîdir, küfrünüzle mütazarrır olmadığı gibi imanınızla intifa da etmez. Zira; semavat ve arz ve onlarda bulunan mevcudatın kâffesi Allahü Tealâ'nın mahlûku ve mülküdür. Şu halde küfrederseniz Allahü Tealâ size semadan azap inzaline kaadirdir.

Allahü Tealâ üzerine mümin ve kâfir kullarından hiçbirinin hiçbir ameli hafî olmadığına işaret için zat-ı ülûhiyetinin âlim olduğuna ve müminle kâfir beynini müsavi kılmayacağına ve hiçbir kimsenin amelini zayi etmeyeceğine işaret için zat-ı ülûhiyetinin hakîm olduğunu beyan buyurmuştur.

Bu âyette Vâcip Tealâ resulüne *üç veçhile tazim* etmiştir: B i r i n c i s i ; *resul olması,* i k i n c i s i ; *hak ve hakikati beyan eden Kur'ân ve din-i İslâmla gelmesi,* ü ç ü n c ü s ü ; *muhatabı bulunan insanların Rabları tarafından gelmesidir.* Bu üç veçhile tazimden sonra imanla emretti ki, imanı kabul kolay olsun. Zira; iman edilecek zatın evsafını beyanetmek kulûb-ü nâs'ta tesirden hâlî kalmaz. (فآمنوا خيرا لكم) demek (فآمنوا وأتوا خيرا لكم) demektir. Yani «Şu evsafı beyan olunan resulė iman edin ve kendiniz için hayırlı olan amelleri getirin» demektir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd'un şüphelerini beyanettikten ve onlara cevap verdikten sonra Nasara'ya hitab ederek :

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ اِنَّمَا الْمَس۪يحُ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَٓا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُٓ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا ﴿١٧١﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap olan Nasara! Dininizde tecavüz edip ileri gitmeyin ve İsa (A.S.)'ın emrinde haddini tecavüz ederek ifrat edip ülûhiyetine kaail olmayın ve Allahü Tealâ üzerine hak ve Cenab-ı Akdesine lâyık olanı söyleyin, Allah'ın şanına lâyık olmayacak şeyi Allahü Tealâ'ya isnad etmeyin, ancak Mesîh (A.S.) ki Meryem (R.A.)'nın oğlu İsa (A.S.), Allah'ın resulü ve Meryem'e melek vasıtasıyla ilkaa ettiği kelimesidir ve sair ervah gibi Allah'ın halk ettiği kendi zat-ı ülûhiyetinden tecelli eden bir ruhtur, babasız (كن) kelime-i celilesiyle meydana gelmiştir. Şu halde Allahü Tealâ'ya lâyık olduğu veçhile zevce ve veletten tenzih ve resullerine Allah'ın kulları ve resulleri olduğunu itikad ederek iman edin ve Allahü Tealâ üçtür demeyin. Zira; Allahü Tealâ vahid-i hakikî ve ferd-i sameddir. Siz Allahü Tealâ üçtür demekten vazgeçin, müntehi olun ki, bu intiha sizin için hayır olsun. Ancak Allahü Tealâ mabud-u vahiddir. Kendi için veled olmaktan tenzih olunmakla tenzih olundu. Veled ve zevce ittihazından münezzehtir. Zira; veled ittihazına ihtiyacı dahi yoktur. Nasıl ihtiyacı olsun ki, semavat ve arzda bulunan mevcudâtın kâffesi Allahü Tealâ'ya mahsus ve onun mülkü ve herbirinde tasarruf Zat-ı Vacib-ül Vurud'a aittir. Allahü Tealâ kullarının umurunu ve cemii mahlûkaatını tedbir cihetinden kâfi oldu. Veled ve zevce gibi ağyare ihtiyacı yoktur. Cümle mahlûkaat zat-ı ülûhiyetine muhtaçtır.]

(انتهوا خيرا لكم) demek (انتهوا عن التثليث يكن خيرا لكم) demektir. Yani; «Teslisten vazgeçin, tevhidi itikad edin ki, sizin için hayır olsun» demektir.

Bu âyette *e h l - i k i t a p ; Yehûd ve Nasara'nın mecmuuna şâmil olduğundan* her ikisi de murad olunmak ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey Yehûd! İsa (A.S.)'ın hakkında lâyık olmadık şeyler isnad ederek hakkını tenkîs ve kadrini tenzil etmek suretiyle ve ey Nasara! İsa (A.S.)'a tazîmde ifrat ederek ülûhiyet mertebesine kadar ileri götürmek suretiyle dininizde haddi tecavüzle itikaad-ı batıl ittihaz etmeyin] demektir. Fakat âyetin Nasara'ya mahsus ve onlar hakkında nâzil olduğu mervidir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Nasara'nın *dört fırkası* vardır ve her fırkada Hz. İsa hakkında ifrat

ederler. Meselâ dört fırkadan *b i r i n c i s i ; Yakubiye, i k i n c i s i ; Melekâniyye*dir ki, bunlar doğrudan doğruya Hz. İsa'nın ülûhiyetine kaail olurlar. *Ü ç ü n c ü* fırka olan *Nasturiye* Hz. İsa'ya Allah'ın oğlu ve *d ö r d ü n c ü* fırka olan *Merkusiye* ise, üçün üçüncüsüdür derler ki, Hz. İsa cevher-i vâciptir, ekaanim-i selâseyi havidir, *e k a a n i m - i s e l â s e* ise *uknum-ül eb* — zat — *uknum-ül ibn* — İsa — ve *uknum ruhulkudüs*tür ki, Hz. İsa'ya hulûl eden hayattır. Nasara'ya bu itikaadı ilkaa eden (Paulos) isminde bir Yahûdidir. Nasara suretinde görünerek böyle bir mezhep ihdas ve işaa etti ve bununla Nasara'yı idlâl ederek ilâh üçtür demelerine sebep oldu. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ bu âyette «İsa (A.S.) Allah'ın resulü ve Meryem'e ilkaa ettiği kelimesi ve halkettiği ervahtan bir ruh» olduğunu beyandan sonra «Allahü Tealâ'ya üç» demeden nehyetti, ve «Üç demeyin» dedi ve «Üç demekten vazgeçerseniz sizin için hayırlı olur» buyurdu ve zat-ı ülûhiyetinin mabud-u vâhid olduğunu ve veled ittihazından münezzeh ve müberra bulunduğunu beyan ve veletten müstağni ve âhare ihtiyaçtan ganî ve semavat ve arzda bulunan mahlûkaatın cümlesi kendinin mahlûku ve mülkü olduğunu zikirle ispat etti.

R u h la murad; *Hz. Meryem'e Cibril'in üfürdüğü nefes olmak* ihtimali vardır. İsa (A:S.)'ın şanına tazîm ve teşrif için ve pedersiz emr-i ilâhiyle vücut bulduğundan Vâcip Tealâ zatına muzaf kılmıştır. Velet babanın cüz'ü ve emare-i hudûs olduğundan Vâcip Tealâ hakkında velet isnadı küfrü mahzdır. Zira; Cenab-ı Hak tecezziden ve emmare-i hudûstan münezzehtir.

İsa (A.S.) sair insanlar gibi babanın nutfesinden halk olunmayıp Allahü Tealâ'nın emri üzerine Cibril-i Emin'in nefhiyle halkolunup *kemal-i taharet ve nezafetine binaen* *r u h* denmiştir.

Yahut *din-i İsa'ya dahil olanların hayatlarına sebep olduğundan* *r u h* denmiştir. Zira; *hayata sebep olan şeye* *r u h* denmek âdettir. Hattâ Kur'ân, nâs'ın ervahına hayat verdiği için ruh ıtlak olunmuştur.

Yahut *İsa (A.S.) halka rahmet olduğu için* *r u h* tesmiye kılınmıştır. Çünkü enbiya-yı ızâm; ümmetlerinin ihtidalarına se-

bep ve hayat-ı ebediyelerine vesile olduklarından ümmetleri hakkında rahmettirler.

Vâcip Tealâ veletten müstağni olduğunu vekil yönünden kâfi olduğunu beyanla ispat etmiştir. Çünkü velede ihtiyaç; babasına vekil olsun ve bazı umurunu muhafaza eylesin içindir. Vâcip Tealâ cemi eşyanın hafızı ve cümle mahlûkunun tedbirine kuvveti ve kudreti kâfi olduğundan velede ihtiyaçtan beridir. Bu âyette on hüküm beyan olunmuştur ki, onlar da şunlardır :

Ehl-i kitabın dinlerinde olmayan şeye tecavüzatta bulunmaları caiz olmadığı, Allahü Tealâ hakkında ancak hak ve şanına lâyık olan şeyi söylemek câiz olduğu, Hz. İsa Allah'ın resulü ve validesi Meryem'e emanet ettiği bir kelimesi ve sair ervah gibi halk eylediği bir ruh olduğu, Allah'a ve resullerine imanın vâcip olduğu, teslisin câiz olmadığı, teslisten vazgeçmek hayırlı olduğu, mabudun ancak bir olduğu, Allahü Tealâ'nın veled ittihazından münezzeh bulunduğu, semavat ve arzda bulunan mevcudat Allah'ın mahlûku olduğu ve Allahü Tealâ kullarının umurunu tedbir yönünden kâfi olduğudur.

*
**

Vâcip Tealâ Hz. İsa hakkında Nasara'nın ülûhiyet derecesine kadar itikada cesaretle ifratları küfr-ü mahzolup caiz olmadığını ve Yahûdilerin hakk-ı İsa'da lâyık olmadık birtakım iftirada bulunarak tefritleri küfür olup câiz olmadığını beyandan sonra İsa (A.S.) için Allah'ın kulu ve abdi olmak âr olmadığını ve İsa (A.S.)'ın Allah'a kulluktan âr etmediğini beyanetmek üzere :

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ
عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾

buyuruyor.

[İsa (A.S.) Allahü Tealâ'ya kul olmaktan âr ve istikbar etmez ve Allahü Tealâ'nın mukarreb melekleri dahi Allahü Tealâ'ya kul olmaktan tekebbür ve tereffu' etmezler. Eğer bir kimse Al-

lah'ın ibadetinden taazzum ve tekebbür eder ve kendini büyük addederse yakında Allahü Tealâ kendi huzur-u mânevisine onların cemiini cem'eder.]

Yani; İsa (A.S.) ve melâike-i mukarrebîn Allahü Tealâ'ya kul olmaktan kendilerini elbette büyük addetmezler. Eğer bir kimse Allah'a ibadet etmekten nefsini büyük addederse yakında Allahü Tealâ onları huzuruna cem'eder ve amellerine göre ceza verir.

(لن يستنكف المسيح) *Mesih (A.S.) Allah'a kul olmaktan ârlanmaz* demektir. Çünkü *i s t i n k â f ; ârlanmak ve i'raz etmek* manâsınadır. *M e s i h ; İsa (A.S.)'ın lâkabıdır. M e l â i k e - i m u k a r r e b u n* la murad; *Arş-ı A'lâ'da bulunan melekler. Cibril, Mikâil, İsrafil ve Azrail gibi meleklerin efadıllarıdır.*

Gerek İsa (A.S.) ve gerek melâike-i kiram cümlesi Vâcip Tealâ'ya kul olmaktan kendilerini büyük addetmediklerini beyanla Cenab-ı Hak Nasara'yı red. ve itikadlarını iptal etmiştir. Çünkü; Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Necran)'dan gelen Nasara cemaati Resulullah'a «Sen bizim sahibimize, yani resulümüze âr ve ayıp nisbet ettin» dediler. Resulullah «Sahibiniz kimdir?» buyurdu. Onlar da «İsa (A.S.)'dır» dediler. Resulullah «Ben İsa (A.S.)'a ne gibi şey dedim ki, hakkında âr olacak?» buyurdu. Nasara «Sen İsa (A.S.) Allah'ın kulu ve resulü dedin» deyince bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Şu halde Allahü Tealâ'ya abid olmak insan için istinkâf şöyle dursun iftihar olunacak bir şeref olduğundan gerek insandan ve gerek melekten ne kadar şerefli mahlûk olursa olsun Allahü Tealâ'ya kul olmaktan âr etmeyeceklerini ve binaenaleyh; İsa (A.S.)'a Allah'ın kulu demenin hakkında ayıp olmayacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan ve Nasara'nın zu'm-u batıllarını reddetmiştir.

Melâike-i kiram için beşerden efdaldir diyenler bu âyetle istidlâl ederek «Allahü Tealâ, İsa (A.S.) Allah'a kulluktan imtina etmediği gibi melekler bile imtina etmez» diyerek İsa (A.S.)'dan meleklere irtika ettiğinden, âyet meleklerin beşerden efdal olmasına delâlet eder» demişlerse de «Vâcip Tealâ, İsa Allah'ın oğlu diyenlere İsa (A.S.) Allah'ın kulu olduğunu ve melekler Allah'ın

kızı diyenlere de melekler Allah'ın kulları olduklarını ve Allah'ın kulu olmaktan istinkâf ve imtina etmediklerini beyanla onları reddetmiştir. Yoksa maksad, terakki değildir» demekle cevap verilmiştir.

***

Vâcip Tealâ ibadetinden istinkâf edenleri canib-i manevisine haşredeceğini beyandan sonra haşrın neticesi olan herkesin amellerine göre cezayı beyan hususunda :

فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ
وَاَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ
لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ onları huzur-u ilâhisine cem'edince şol kimseler ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Allahü Tealâ onların amellerinin mükâfatını ve ecirlerini belğan ma belâğ verir ve fazlından onlara daha ziyade de verir. Amma şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ'ya ibadetten tekebbür ve taazzum ettiler ve kendilerini Allah'a ibadetten daha büyük addeylediler. Allahü Tealâ onları acıtıcı ve elem verici azapla azab eder. Onlar, kendileri için azaptan kurtaracak Allah'ın gayrı bir dost ve yardımcı bulamazlar.]

Kazi'nin beyanı veçhile bu âyet bundan evvelki âyette beyan olunan haşrin neticesi olan mücazatı tafsil etmiştir.

İcmalde müminler zikrolunmamışsa da ibadetten istinkâf edenlerin gam ve hasretleri tezayüd etmekle azapları ziyade olsun için tafsilde müminlerin ecri belğan ma belâğ ve daha ziyade bile verileceği beyan olunmuştur. Çünkü; Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile âsilerin isyanlarını zikir sırasında muti olanların amellerine hüsn-ü cezayı zikir, onların azaplarını ve gam ve hasretlerini tezyid onlara azapta dahildir. Keenne denilmiş oluyor ki,

Allah'ın ibadetinden istinkâf edenler ibadet edenlerin ecirlerini gördükleri zaman hasretle muazzeb olurlar. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âbidlerin ecirlerini gördükten sonra kendi azaplarını görünce hasretleri daha ziyade olur.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasara ve münafık cümlesinin hallerini ve ceza-yı sezalarını ve herbirinin şüphelerine cevabını beyanettiği gibi cemi-i nâs'ı Resul-ü Ekrem'in risaletini ikrara davet etmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾

buyuruyor.

[Ey nâs! Size Rabbinizden muhakkak tarîk-ı haka irşad eder bürhan geldi ve size Biz Azîmüşşan açık nur menzilinde olan Kur'ân'ı hidayetiniz için inzal ettik. Size bürhan ve Kur'ân gelince şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ'ya iman ettiler ve din-i ilâhiye yapıştılar ve Kur'ân'a temessük ettiler. Onları Allahü Tealâ kendi lutfundan rahmeti olan Cennet'e ve fazlu ihsanına yakında ithal eder ve Allahü Tealâ onları sırat-ı müstakîm olduğu halde sıratına ve fazlu keremine hidayette kılar.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *b ü r h a n* la murad; *Muhammed (S.A.)'dir.* Resulullah'ın sıfatı; hak üzerine burhan ikaame ve batılı burhanla red ve iptal etmek ve izhar ettiği mucizâtla keenne hak üzere hüccet-i katıa olduğundan Cenab-ı Hak resulünün burhan olduğunu beyan buyurmuştur ki, cemi-i nâs'ın itizarı Resulullah'la munkati' olmuştur. Zira; Resulullah'ın şeriatında gizli birşey olmadığından «Ben bilmedim, aklım ermedi» diyerek itizara kimse için mecal yoktur. Çünkü; her itizar edenlere karşı Resulullah ve şeriatı hüccet-i katıa ve delil-i mülzimdir

N u r - u m ü b î n le murad; *Kur'ân'dır.* Zira *n u r ; imanın kalpte lemeân edip parlamasına sebep olup* ahkâm-ı ilâhiye Kur'ân'la tebeyyün ettiğinden ve zaman-ı cehaletteki zulmeti izaleyle âlemi nurlandırdığından Kur'ân'a nur tesmiye olunmuştur. Çünkü; cihan zulmet içinde kalıp itikaad-ı hak tamamen zâyi' olduğu bir zamanda nur-u hidayet olan Kur'ân'ın zuhuru itikaad-ı hakkı beyanla âlemi ziyalandırmış ve herkese doğru ve eğri yolları göstermiş ve tarîk-ı hakkın neden ibaret olduğunu anlatmıştır. Allahü Tealâ'ya i'tisamın, şeytan'ın şerrinden muhafaza ve Cennet'e ithale sebep olacağı beyan buyurulmuştur. Zira; iman ve i'tisam edenlere bu âyette Vâcip Tealâ rahmetine ithal edeceğini vaad etti ki, *r a h m e t* le murad; *Cennettir. F a z l u i h s a n* la murad; *gözlerin görmediği ve kulakların duymadığı nimetlerdir.*

S ı r a t - ı m ü s t a k î m le murad; *din-i müstakîmdir* ki *din-i İslâmdır.* Allahü Tealâ razı olduğu din-i İslâma kullarını hidayette kılacağını beyan buyurmuştur. Vâcip Tealâ bu âyette resulüne tazîmin birçok envaını beyanla herkesi imana dâvet ve iman etmeyenleri zımnen tevbih etmiştir. Çünkü; o resulün Rableri tarafından burhanla vürudu yani; hakkı ikaame ve batılı iptal ederek nübüvvetini tasdik eder birtakım mu'cizelerle gelmesi imanı icabettirdiğinden iman etmeyenler elbette tekdire müstehaklardır ve resulün burhan olması şanına tazim olduğu gibi kendisine nâzil olan kitabın nur-u mübîn olması dahi şanına tazim ve nâs'ın imanını icab eden esbaptandır. Allahü Tealâ'ya imanla beraber o resulün kitabına yapışmak Cennet'te nimetlere nâil olmaya sebep olduğunu beyan etmek; imana terğib olduğu gibi küfürden tenfiri de müstelzimdir. Kur'ân'a temessükün sırat-ı müstakîme hidayete vesile olacağını beyan; Kur'ân'ı medih olduğu gibi Kur'ân'ın sahibi olan resulüne açık bir tazîmdir.

*
**

Vâcip Tealâ sûre'nin evvelinde ahval ve emvale müteallik mebahisi beyan buyurduğu gibi sûre'nin ahirinde de irse müteallik olan bazı mesaili beyanetmek üzere :

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ
فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ
فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ
الْأُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişan'ım! Evlâdı olmayan kimsenin irsinden sual ederler ve nasıl taksim olacağına dair senden fetva taleb ederler. Sen onlara cevapta «Oğlu ve kızı olmayan kelâle hakkında Allahü Tealâ size fetva verir ve ahkâmını beyan eder. Asla çocuğu olmayan bir kimse vefat eder ve onun bir hemşiresi olursa vefat eden meyyitin terkettiği emvalinin nısfı hemşiresinindir ve eğer hemşiresi vefat eder çocuğu olmazsa vefat eden hemşirenin emval-i metrukesinin mecmuu oğlan kardeşinindir ve eğer meyyitin hemşiresi iki olursa biraderlerinin emval-i metrukesinin üçte ikisi hemşirelerinindir ve eğer meyyitin arkasında kalan varisleri erkek ve dişi karışık hemşire ve biraderler olursa erkeğe iki sehim hemrireye bir sehimdir. Sizin dalâlette olmamaklığınız için Allahü Tealâ ahkâmını beyaneder. Allahü Tealâ herşeyi ve herkesin istihkaakını bilici ve her şahsın hissesini vericidir.]

Kelâle; varise ıtlak olunduğunda *vâlidle veledin başkası murad olunur* ve eğer mevrusa ıtlak olunursa *valideyninden ve evlâdından başka varisi bulunandır ki, valide ve pederi olmadığı gibi evlâdı da yok* demektir. Bu sûre'de kelâle hakkında iki âyet nâzil olmuştur ki, birisi sûre'nin evvelinde kış gününde ve diğeri sûre'nin âhirinde yaz gününde nâzil olduğu mervidir.

Buhari ve Müslim'den naklen Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Cabir b. Abdullah (R.A.), Efendimizin kelâle hakkında istifta etmesidir. Çünkü Cabir Hazretlerinin hastalığında Resulullah'la Hz. Ebubekir ziyaretine geldiklerinde Hz. Câbir «Ya Resulallah! Ben kelâleyim. Yani; çocu-

ğum, pederim ve validem yoktur. Malımı ne yapayım ve malımda nasıl hükmedeyim?» dediğinde bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Bazı rivayette «Ya Resulallah! Bana kelâleten varis olacak nimse bulunmadığından yani ebeveynim ve evlâdım olmadığından ebeveynimle evlâdımın gayrı varis olacak dokuz hemşirem var. Bunlara malımı nasıl taksim edeyim?» dediğinde bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile ahkâmı mübeyyin âyetlerden en sonra nâzil olanı bu âyettir. Tam olarak da en sonra nâzil olan sûre'nin «Sûre-i Tevbe» olduğu Buhari ve Müslim'in ittifaklarıyla Berra' b. A'zip (R.A.)'den mervidir.

SURE-İ MAİDE

Bu Sûre-i Şerife; Medine'de nâzil olan sûre'lerdendir. *Yüz yirmi* veyahut *yüz yirmi üç* âyeti havidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ

[Ey müminler! Beyninizde cereyan eden ukuudun ahkâmını ve hukukunu eda edin.]

Yani; ey müminler! Sizin umur-u dünya ve umur-u âhiretinizi muhafaza ve halinizi ıslaah için taraf-ı ilâhiden vaz'olunan kavanînin iktizası üzere beyninizde cereyan eden ukud ve muahedatın ahkâmını muhafaza ve icabatını ikaame etmeniz vâciptir. Binaenaleyh; ukudun muktezasını terkederseniz günahkâr olursunuz.

Fahr-i Razi ve Nisaburi'nin beyanları veçhile *i m a n ; Allah'ın zatını, sıfatını ve ef'alini bilmek ve tasdik etmek olup* cemi-i tekâlifini cami' olan emre imtisal ve nehyinden içtinapla Allahü Tealâ'ya inkıyadını izhar etmek ahkâm-ı ilâhiye cümlesinden olduğu cihetle şu akd-i imana riayet; Allah'a ve resulüne imanın muktezasını eda etmek icab eylediğinden Cenab-ı Hak ehl-i imana ukuudu ifa etmelerini emretmiştir. Çünkü; imanı kabul eden bir kimse iman-ı iltizamiyle imanın muktezayatından olan tekâlif-i ilâhiyenin cümlesini kabul ve iltizam etmiş olduğu gibi uhûd ve ukuuda müteallik olan şeylerin cümlesini dahi iltizam etmiş olduğundan Cenab-ı Hak müminlere ukuudun ahkâmını ifa etmelerini emretmiştir.

A k i d ; birşeyi diğer birşeye sağlam bağlamak ve raptetmek manâsına olup ukuudat-ı şer'iyede de *icabı kabule raptolduğundan a k i d* denmiştir. Bu âyette *u k u d ;* tekâlif-i ilâhiyenin kâffesine şâmil olduğu gibi insanların kendi aralarında akdettileri bey'ü şirâya, nikâhu talâka, nezir ve yemine, emanât ve hibeye, karz ve şirkete, akd-i münasarat yani yekdiğerine karşı muaveneti taahhüd etmeye ve muamelat-ı saireye ve devletler arasında mukaaveleye velhasıl uhûdatın cümlesine şâmil olduğundan ukuudu ifa ile emir; herbirinin muktezasını ifa etmekle emir olduğu cihetle insanın iltizam ettiği akdin levazımatını eda etmesi vâciptir. Binaenaleyh; imanı iltizam eden kimsenin imanın muktezayatından olan namaz, oruç, hac, zekât gibi furû-u a'mali edâ etmesi vâcip olduğundan terketmesiyle günahkâr ve azaba müstehak olduğu gibi nikâhı iltizam eden kimsenin de nikâhın muktezası olan hatunun mehrini, nafakasını ve kisvesini edâ etmesi vâciptir. Binaenaleyh; nikâhla iltizam etmiş olduğu levazımatı terkederse hatuna karşı zalim, Allah'a karşı âsim olduğu cihetle Allah'ın intikaamına müstehak olur.

U k û d a t ı i f a ile emir; fevrî, yani derhal muktezasını yerine getirmek olduğundan İmam-ı Azam indinde bir mecliste vaki olan akid derhal nâfiz olur, hıyar-ı meclis yoktur. Binaenaleyh; tarafeynden birisi o meclis dağılmaksızın akdi feshetmek istese feshine kaadir olamaz.

İşte beyan olunan tafsîlât-ı ânife veçhile Cenab-ı Hak şu bir cümleyle kullarının bütün vazifelerine işaretle gerek zat-ı ülûhiyetine karşı ubudiyette, gerek insanlar arasında cereyan edecek muamelâtta ve gerek insanın kendi nefsinde iltizam ettiği ukuudat ve uhûdda terk ve tekâsülün câiz olmadığını ve tamamıyla yerine getirmek lâzım olduğunu beyanla hıyanetin asla câiz olmadığına işaret etmiş ve kulları arasında muamelenin intizamını temin buyurmuştur.

Hulâsa; Allah'a ve resulüne iman eden müminlerin bilcümle ahkâm-ı şer'iyeyi lüzumunda ve zamanında ve mekânında ifa edip yerine getirmeleri ve kendi aralarında iltizam ettikleri ukuudatın levazım ve muktezayatını tamamıyla eda eylemeleri vâcip olduğu ve hillü hurmete ve nâs'la muamelâta müteallik ahkâmda hı-

yanet câiz olmadığı ve edâsı mümkün olan ahkâmı edâdan imtina eden kimselerin günahkâr olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tekâlif-i ilâhiyesinin cümlesine itaat olunup ve herbirini lâyıkı veçhüzere edâ olunmasını emredip icmalen insanların ukud ve uhûda ve muamelâta dair pazarlıklarını ve vermiş oldukları sözlerini yerine getirmek vâcip olduğunu kaide-i külliye makaamında beyandan sonra tekâlif-i ilâhiyeden bazılarını tafsilen beyanetmek üzere :

أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ

buyuruyor.

[**Ey müminler! Size hayvanatla intifa helâl kılındı. Ancak Kur'ân'da, haram olduğu sizin üzerinize tilâvet olunanlar ve bir de siz hac için ihramda olduğunuz halde avı helâl kılmanız müstesnadır.**] Yani; bunlar size helâl kılınmadı.

إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ①

[**Zira; Allahü Tealâ istediği ahkâmıyla hükmeder.**] Binaenaleyh; hayvanattan bazısını size helâl ve bazısını haram kılar. Hiç kimsenin itiraza salâhiyeti yoktur.

Yani; eti yenilen hayvanatın etini yemek ve sütünü içmek ve derisini giymek ve yününü kırkıp elbise yapmak suretleriyle intifa etmek size helâl kılındı. Ancak hac için ihramda olduğunuz halde av helâl olmadığı gibi Kur'ân'da haram olduğunu beyaneden âyetlerde sizin üzerinize tilâvet olunanlar dahi helâl olmadı, Zira; Allahü Tealâ zamana ve mekâna göre sizin ahvalinize muvafık haram ve helâlden dilediği ahkâmıyla hükmeder, hiç kimse karışamaz. Çünkü; her neyle hükmetse kendi mülkünde hükmolduğundan «Şu helâl oldu da bu neden haram oldu» demeye hiç kimsenin hakkı yoktur. Çünkü; insanlara menfaat olan şey-

lerle mazarrat olan şeyleri Allahü Tealâ bildiğinden menfaat olanları helâl ve mazarrat olanları haram kılmıştır. Binaenaleyh insan için vazife; Allahü Tealâ'nın helâl kıldığını helâl itikaad edip ondan suret-i meşruada intifa eylemek ve haram kıldığı şeyi haram itikaad edip ondan ihtiraz etmektir ki, haram olan şeyde insan için dünyevî ve uhrevî mazarrat muhakkaktır. Ve ahkâm-ı ilâhiyeyi vaz'dan maksat; kulların menfaat ve mazarratlarını beyan olduğu cihetle kulların itaat etmeleri vâciptir. Binaenaleyh; sarahat-ı nassla haram olduğu beyan olunan birşeyi helâl veyahut helâl olduğu beyan olunan birşeyi haram itikaad etmek nususa karşı bir itiraz ve Allah'ın hükm-ü katisine muhalefet olduğu cihetle küfürdür.

Fahr-i Razi, Taberi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *e n ' a m* la murad; *deve, koyun, keçi, sığır ve hayvanat-ı vahşiyeden bunlara müşabih olan geyik ve sairedir.*

Hillü hurmet insanların ef'aline isnad olunup zata isnad olunmadığından bu âyette (احلت) lâfzının mukadder (انتفاع) kelimesine isnad olunması zaruridir. Binaenaleyh; *âyetin manâsı:* [Kur'ân'da hurmeti sizin üzerinize tilâvet olunan ve ihramda avlanmış aydan maada en'amdan behimeyle intifa sizin için helâl kılındı] demektir. Zira; helâl olan ayn-ı koyun, deve ve emsali değildir. Belki helâl olan onlarla insanın intifaıdır. Binaenaleyh; «Behime sizin için helâl kılındı» demek «Behimeden intifa helâl kılındı» demektir.

Bu âyette Vâcip Tealâ en'amdan behimeyle intifaın helâl kılındığını beyandan sonra *iki cihetle istisna ilâve etmiştir. B i r i n c i s i ;* (الاماىتلى عليكم) *kavl-i şerifidir* ki, bundan murad; *bundan sonraki âyetlerde hurmeti beyan ve tilâvet olunan meyte ve hınzır eti gibi şeylerdir.* Ve bu istisnaya ihtiyaç, behimeyle intifaın helâl olduğu beyan olununca eceliyle ölen veya yüksek yerden düşmek ve süsüşmekle helâk olan hayvanatın eti de helâl olacağı fehmolunduğundan bunların haram olduğunu beyanla Cenab-ı Hak bu fehmi izale etmiştir.

İ k i n c i s i ; (غيرمحلى الصيدوانتم حرم) nazm-ı celilidir. Zira; behime iki olup biri *ehlî* diğeri *vahşi*dir. Vahşi olanların av-

lanması mübah olduğundan behimenin helâl kılındığı beyan olununca vahşi olanların da helâl olduğu beyan olunmuştur. Lâkin hal-i ihramda insan için av avlamak caiz olmadığından, hal-i ihramda hayvanat-ı vahşiyeyle intifa müstesna kılınmıştır ki, muhrem olan kimsenin av avlaması ve av etiyle intifa etmesi haram olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; insan ihramda bütün alâik-i dünyeviyeden kat-ı alâka ederek meyyite müşabih bir halde olduğu cihetle hayvanat-ı vahşiyeyi itlâftan men'olunmuştu.

İnsandan başka hayvanatta akıl ve temyiz olmadığından behime denirse de mütearef olan yırtıcı ve zarar edici hayvanattan maada hayvanlardır.

Hulâsa; koyun ve deve gibi hayvanat-ı ehliye ve bunların emsaliyle geyik ve saire gibi hayvanat-ı vahşiyeden intifaı mümkün olanlardan her suretle insanların intifaı helâl olduğu ve hurmetine dair Kur'ân'da tilâvet olunur âyetler olanların haram olduğu gibi ihramda av avlamak ve avlanan hayvandan intifa eylemek de haram olduğu ve hillü hurmette Allahü Tealâ'nın dilediği ahkâmıyla hükmettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ muhrim olan kimselere avın haram olduğunu ve bu suretle avlanan hayvanattan intifa eylemek de haram olduğunu beyan ettiği gibi tekâlif-i ilâhiyeye muhalefet edenleri muhalefetten nehyetmek üzere ;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ
وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا

buyuruyor.

[Ey müminler! Hac zamanında Allah'ın size haram kıldığı şeyleri kendinize helâl kılmayın ve şehr-i haramda Allah'ın haram kıldığı kıtâli ve sair haram olan ef'ali kendinize helâl saymayın ve huccac tarafından kurban olmak üzere Beyt-i Şerif cihetine gön-

derilen hediye ve Beytullah'a hediye olduğuna alâmet için boynuna veya hörgücüne eski takılan kurbanlara taarruzu nefsinize mübah kılmayın ve Beyt-i Şerif'i kasdeden ve Kâbe'ye hac için teveccüh eden müminlere taarruzu helâl addetmeyin. Zira; onlar Rablerinden rızasını ve lutfu ihsanını isterler.] Şu halde rıza-yı ilâhiyi taleb için yola çıkmış olan kimselerin taarruzdan masun olmaları lâzımdır. Binaenaleyh; bu misilli hak yolunu arayanlara taarruz edenler gazab-ı ilâhiden kurtulamazlar.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran (شعائر الله) ile murad; (حرمات الله)'dır. Yani; «*Allah'ın haram kıldığı şeyleri siz helâl kılmayın*» yahut «*Harem-i Şerif'in hurmetini kaldırmayı kendinize helâl kılmayın*» demektir ki, «*Harem-i Şerif'e lâyık olan hürmeti yerine getirin, hürmetsizlik etmeyin*» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran (شعائر الله) ile murad; *hal-i ihramda ve ihramın gayrında vaki bilumum tekâlif-i ilâhiye ve menasik-i hacdır*. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Teaâl'nın sizin üzerinize vâcip kıldığı tekâlifi ve maslahatınız için vaz'ettiği hududu helâl addederek hudud-u ilâhiyenin haricine çıkmayın ve hal-i ihramda haram olan şeyleri helâl addederek işlemeyin ve menasik-i haccı tağyir edip yerine başka menasik koymayın] demektir. (İbn-i Abbas) Hazretlerinden Fahr-i Razi'nin rivayetine nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü de bu manâyı teyid eder. Çünkü; müşrikler zaman-ı cahiliyede Beyt-i Şerif'e hacceder ve hediye gönderir ve menasik-i hacca tazîm eder ve kurban keserlerdi. Ufuk-u diyanetten İslâmiyet tulû' edince ehl-i İslâm'ın bazı menasik-i haccı âdet-i cahiliye diyerek tağyir etmek istemeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Bu rivayete nazaran *ş e a i r* le murad; *menasik-i hacdır*. Çünkü; Ebussuud Efendi şeâiri «Ef'al-i haccın herbirerleri ayrı ayrı birer alâmettir. Meselâ; haccın vakti ve Mina'da şeytan'a taş atılan mahal, tavaf, Safa ile Merve arasında sa'yetmek ve kurban kesmek ki, bunların herbiri birer alâmettir ve bunların cümlesine riayet lâzımdır» şeklinde tefsir etmiştir ve bu tefsirde menasik-i hac olmasına mebnidir.

Âyetin sebeb-i nüzûlünde ikinci rivayet de bu manâyı teyid etmektedir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran

Yemame'de sakin (Bekri) kabilesinden (Şureyh) isminde bir kimse Medine'nin dışında atını bırakır, Huzur-u Risalete gelir ve Resulullah'a «Sen nâs'ı nereye davet edersin?» der. Resulullah «Kelime-i tevhide davet ederim». deyince (Şureyh) «Benim yanımda birtakım ümera vardır, onlarla istişare edeyim. Memul ki, onlarla beraber İslâm olur gelirim» der ve çıkar gider. Resulullah «Kâfir yüzüyle girdi ve zâlim kafasıyla çıktı» buyurur. (Şureyh) Medine etrafında başıboş hayvanattan bazısını alır götürür. Medine'den arkasına düşerlerse de yetişemezler. Ertesi sene (Şüreyh) hacca gelir ve hediy gönderir. Ehl-i İslâm sene-i salifede yapmış olduğu cinayete mukaabil (Şüreyh)'e hücum etmek isterlerse de Resulullah «Hacca geldi, hediy gönderdi» diyerek müsaade etmez ve re'y-i Risaletpenahi üzere bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Şu halde menasik-i haccın tağyiri hiçbir veçhile caiz olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Ş e h r - i H a r â m 'la murad; *Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarıdır.* Çünkü; kavm-i Arap bu aylarda kıtâli haram addederek tazîm ederlerdi. Şu halde *manâ-yı nazım:* [Allah'ın kıtâli haram kıldığı şehr-i haramda siz kıtâli helâl kılmayın] demektir.

H e d i y ; huccac tarafından Kâ'be-i Muazzama'ya hediye ve kurban olmak üzere Harem-i Şerif haricinden Mekke'ye gönderilen deve ve sığır gibi eti yenen hayvanattır.

K a l â i d ; kılâdenin cem'idir. K ı l â d e ; kurban olmak üzere Mekke'ye gönderilen hayvanın hediy olduğuna alâmet olmak üzere boynuna takılan bir bez parçasıdır. Lâkin bu makamda *k a l â i d* le murad; *boynuna kılâde takılan kurbanlardır.* Bu kurbanlar her nekadar hediy'de dahil iseler de kılâdeli olan hedyin, kılâdesiz olandan efdal ve eşraf olduğuna işaret için hediy zikrolunduktan sonra kalâid ayrıca zikrolunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Huccac tarafından kurban olmak üzere Mekke'ye gönderilen hedye ve bilhassa kılâdeli olan hediylere taarruzu helâl kılmayın] demektir. Zira; Allah'ın rızasını arayan insanların

taarruzdan masun olmaları lâzım olduğu gibi rıza-yı Bari için gönderilen kurbanların dahi taarruzdan masun olmaları lâzımdır.

(وَلَآ آمّين) *hac veya umre için Beyt-i Şerif'i kasdeden kimselerdir:* Şu halde: *manâ-yı nazım:* [Beyt-i Şerif'i ziyaret etmek kasdeden kimselere taarruzu helâl kılmayın] demektir. Ziyaret kasdedenlerin taarruzdan masun olmalarının sebebini beyanda Vâcip Tealâ onların Allah'ın fazlını ve rızasını taleb ettiklerini beyan buyurmuştur. *F a z l* la murad; *Mübah olan ticaretle kesbolunan rızıktır. R ı d v a n* la murad; *sevaptır.* Şu halde meşru surette ticaretle kulların dünyada maişetlerinin temini için Allah'ın fazlını aramaları ve âhiretlerini ıslah için rıza-i ilâhi murad etmeleri taarruzdan masun olmalarına sebeptir. Yani «Bu misilli kimseleri Mekke'den men'etmeyin. Zira onların maksatları; maksad-ı hasendir. Binaenaleyh; taarruzdan salim olmaları lâzım» demektir.

Bu âyette şehr-i haramda kıtâlin haram olması kıtâl âyetiyle mensuhtur. Çünkü; kıtâl âyeti, icabında düşmanla her ayda muharebeyi meşru kılınca şehr-i haramda dahî kıtâl meşru olmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile huccac-ı müslimînin taleb ettikleri fazıl ve rıdvanın büyüklüğüne işaret için her ikisi de tazime delâlet eden tenvinle varid olmuş ve fazlu ihsanı ve Rablarından taleb ettiklerini beyanla şanlarına tazîm ve matluplarının husulüne işaret olunmuştur.

Hulâsa; ef'al-i haccın ve şeair-i İslâmiyenin hurmetini muhafaza edip hurumatı helâl addetmemek lâzım olduğu ve tekâlif-i ilâhiyeyi yerinde edâ edip, hududunu tecavüz etmek ve huccac tarafından alâmetli ve alâmetsiz Mekke'ye gönderilen kurbanlara taarruz ve huccaca eza eylemek caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ ihram içinde av avlamak haram olduğunu beyanettiği gibi ihramdan çıkan kimsenin av avlaması caiz olduğunu dahi beyanetmek üzere :

وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا

buyuruyor.

[Siz ihramdan çıktığınızda av avlayın.] Zira; avı size haram kılan ihram zail olunca av avlamanızda zarar yoktur.

Tefsir-i Hâzin ve Taberi'de beyan olunduğu veçhile bu makamda (فاصطادوا) emri ibahe içindir. Çünkü; birşey haram kılınıp işlenmesi memnu olduktan sonra bir emirle o şeyin işlenmesine izin, o şeyin mübah olduğuna delâlet etmesi kavaid-i usul iktizasındandır. Yani; hurmetten sonra varid olan emirler ibahe için denir. İşte bu âyette av avlamakla emir ibahe içindir. Çünkü; evvelce ihram içinde av haram kılınmışken bu âyette Cenab-ı Hak «İhramdan çıkınca av avlayın» buyuruyor ki, av avlamayı haram kıldıktan sonra emirdir. Şu halde bu emir; ibahe ifade eder. Yani «İhramdan çıktığınızda siz av avlayabilirsiniz. Zira; avlamanıza mani olan ihram zail olunca memnu olan av size mübah oldu» demektir. Yoksa «İhramdan çıkınca herhalde av avlamanız vâciptir. Av avlamazsanız günahkâr olursunuz» manâsına değildir.

***

Vâcip Tealâ ihramdan çıkan kimse için ihram içinde haram olan av avlamak mübah olduğunu beyanettiği gibi bir kavme adavetten dolayı tecavüzün câiz olmadığını dahi beyanetmek üzere :

وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا

buyuruyor.

[Ve sizi Mescid-i Haram'a ziyaretten men'ettikleri için bir kavme sizin adavetiniz onlara tecavüze, zulüm ve taaddiye çekip götürmesin ve onların sizi, Beytullah'ı ziyaretten men'etmelerine mukaabil siz de onları mèn'etmeye cüret etmeyin.]

Yani; evvelden vaki olmuş bir hâdiseden dolayı bir kavme buğuz ve adavetiniz sizi o kavme zulmetmeye sevk etmesin ve onlar sizi Mescid'e ziyaretten men'etmekle sizin de onları men'etmeniz doğru değildir.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile Mekke ahalisi Resulullah

ve ashabını Mekke'ye ziyaret ve umre etmekten men'ettiler ve (Hudeybiye)'de musalaha akdederek ashabıyla beraber Resulullah Medine'ye avdet etmişlerdi. Bu vak'a ehl-i İslâmın kalplerine pek fena tesir ettiğinden bittabi Mekke ahalisine daha ziyade buğz ve adavet tevlid etmişti. İşte bu âyette Cenab-ı Hak müslümanlara «Sizi (Hudeybiye) senesi Mescid-i Haram'ı ziyaretten men'etmelerine binaen ehl-i Mekke'ye buğz ve adavetiniz intikaam almaya sevketmesin ki, onların hukukuna tecavüz etmeyesiniz. Çünkü; onların sizi, Beyt'i ziyaretten men'etmeleri batıl olduğundan, sizin de onlar gibi o batılı işlemeniz lâzım gelmez» buyurmuştur.

Bu âyette «Buğz ve adavetiniz sizi gayrılara zulmetmeye sevk etmesin» demek; mutlaka zulümden nehyetmektir. Zira; birşeyin sebebinden nehyetmek o şeyin kendisinden nehyetmektir. Binaenaleyh; bu âyette buğz ve adavetten nehiy asıl zulümden nehiydir. Amma, o zulme sebep gerek buğz ve adavet olsun ve gerek başka bir sebep olsun ve gerekse hiçbir sebep olmayarak zulüm olsun. Şu halde her ne suretle olursa olsun zulüm haramdır ve menhidir.

***

Vâcip Tealâ bir kavme buğz ve adavetin o kavme zulme sebep olması câiz olmadığını beyandan sonra insanların iyilik üzere içtima etmeleri ve iyi işlerde yardımlaşmaları lâzım olup, kötü işlere muavenetin caiz olmadığını beyanetmek üzere:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ

buyuruyor.

[Siz iyilik ve takva olan şeylere muavenet edin, küfür ve zulüm gibi fena şeylere muavenet etmeyin.]

وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

[Siz fena işlere muavenet etmekte Allah'tan korkun. Zira; Allah'ın azabı şiddetlidir.]

Yani; insanlar için vazife, birbirine muavenet etmek ve yardımlaşmaktır. Fakat bu yardım her yerde değildir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak «Ey müminler! Siz iyilik ve enva-ı ibadet ve hayrat ve hasenat ve muharremattan içtinaptan ibaret olan takvâ üzere birbirinize muavenet edin. Ve lâkin küfür ve sair günahlar ve nâs'a zulüm ve tuğyanla haklarına tecavüz üzere muavenet etmeyin ve masiyete muavenet etmekte Allah'tan korkun. Zira; Allah'ın masiyete muavenet edenlere azabı şiddetlidir. Binaenaleyh günah ve zulüm üzere muavenetten nefsinizi vikaaye edin ki, azaptan halâs olasınız» buyurmuştur. Âyetin âhirinde ittikaa ile emir; masiyette muavenet edenleri tehdid içindir.

İşte Vâcip Tealâ bu âyetle ehl-i imanı ahlâk-ı hamîdeye ve muavenet-i içtimaiyeye teşvik ve ahlâk-ı zemime ve masiyet üzere içtimadan tenfir etmekle cemiyet-i beşeriyeye lâzım olan asayişin intizamını temin ve muavenet-i içtimaiyenin esasını tesis etmiştir. Çünkü; «İyilik üzere muavenet edin» demek «Birbirinizin ihtiyacını def'a çalışın ve eytam ve eramile muavenet edin ve yollarınızı yapıp, rahat yaşamanıza ve Allah'a ubudiyette, ve hayrat ve hasenatta, su olmayan yerde su yolları yapıp ebna-yı cinsinizin istirahatlarını temin etmeye, top, tüfek gibi esliha-i mühimme bulundurmakla düşmanınıza galebe etmek üzere birbirinize muavenet edin, yardımlaşın, hırsızlık, uğursuzluk ve gayra zulmetmek gibi cinayetlerde birbirinize muavenet etmeyin ki, âlemin rahatını selbetmeyesiniz» demektir.

Hulâsa; ihramdan çıkan kimsenin av avlaması mübah olduğu ve bir kavme buğz ve adavetten dolayı ve o kavme zulmetmek caiz olmadığı ve iyilik olan birr ve ihsandan ve muharremattan içtinaptan ibaret olan takva üzere muavenetin lâzım olduğu, günah ve zulüm üzere içtimaın caiz olmadığı ve insanlar için masiyete muavenette Allah'tan korkmak vâcip ve asiler üzerine Allah'ın azabı şiddetli olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ hayvanatla intifaın helâl olduğunu beyan sırasında bazı haram olanlara (الا ما يتلى عليكم) kavl-i şerifiyle işaret ettiği şeyleri tafsil etmek üzere :

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ

buyuruyor.

[Sizin üzerinize ölmüş hayvan leşi, akmış kan, hınzır eti, kesilirken Allah'ın gayrının ismi zikrolunan hayvan eti, boğulmak ve döğülmekle öldürülen hayvanın eti, yüksek yerden düşmek ve süsüşmekle helâk olan ve yırtıcı hayvanın bir miktarını yemekle öldürdüğü hayvanların leşlerini yemek haram kılındı. İllâ şu zikrolunan hayvanlardan telef olmaksızın bıçak ulaştırıp kestiğiniz sizin için helâldir ve kiliselerde putların rızası için putlar üzerine kesilen kurban etleri ve sizin ok atmakla kısmet taleb etmeniz de haram kılındı.]

ذَلِكُمْ فِسْقٌ

[İşte şu sayılan hayvanatın etini yemek, ok atarak kısmet aramak ve sizin için bunları irtikâb etmek fısk-ı azîm yani günahtır.]

M e y t e ; kesilmeksizin kendi eceliyle ölen hayvandır ki, onun leşini yemek insan için haram kılınmıştır. Çünkü; Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile eceliyle telef olan hayvanın kanı etlerinin arasına hapsolup damarlar arasında kalınca eti ifsad edip beden-i insana muzır birçok mikroplar hasıl olmakla, o eti yemek vücud-u insanı ifsad ettiğinden bu zarardan kullarını muhafaza için Cenab-ı Hak ölmüş hayvan lâşesinden yemeyi haram kılmıştır ki, insanlar maddeten mutazarrır olmasınlar. Amma hal-i zarurette ölümden kurtulmak için meyteyi yemek iki zararın ehvenini ihtiyar etmektir. Zira; açlık nihayete vardığı bir zamanda lâşeden yemese helâk olacağından helâke nispetle meyteden eklin zararı ehvendir. Binaenaleyh; «İki zarar cem' olsa ehveni ihtiyar olunur»

kaidesine tevfikan hal-i zarurette meyte ekline taraf-ı şeri'den müsaade olunmuştur.

Kezalik gerek kan ve gerek hınzır etinde muzır mikroplar ziyade olup vücud-u insana mazarrat ve maraz tevlid ettiğinden onların eklini Cenab-ı Hak şiddetle nehyetmiştir. Kesilirken Allah'tan gayrının ismi zikrolunan hayvanın etini Allahü Tealâ haram kıldı. Zira; Allah'ın ismi zikrolunmak lâzımken Allah'ın gayrı putların veyahut Şeytan'ın ismi zikrolununca Allahü Tealâ kullarına kahrolmak üzere haram kılmıştır.

M ü n h a n i k a ; boğulmakla ölmüş hayvandır. M e v k u z e ; döğülmekle öldürülen hayvandır. M ü t e r e d d i y e ; yüksek mahalden düşmekle ölen hayvandır. N a t i h a ; süsüşmekle ölen hayvandır. Bunların cümlesi eceliyle ölmüş hayvan gibi vücud-u insana muzır olduğundan cümlesi haram kılınmış ve eklinden insanlar men'olunmuştur.

Yırtıcı hayvanın bazı azasını yemekle helâk ettiği hayvandan bakiye kalanı zaman-ı cahiliyede yerlerdi. Cenab-ı Hak bu âyette bu misilli bekaayanın hurmetini de beyanla ehl-i imanı eklinden men'etmiştir. Şu âyette haram olduğu beyan olunan hayvanlardan hayat emmaresi olup kesilenlerin helâl olduğu (الاماذكيتم) istisnasıyla beyan buyurmuştur.

N u s u b ; putlar olmak ihtimali varsa da Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *putların yanına kurban kesmek için nasbolunup üzerinde müşriklerin kurban keserek, kurbanın kanıyla boyayıp putlara tazîmen kurbanların etlerini üzerine koydukları taşlardır.* Ashab-ı Kiram Resulullah'a «Ehl-i cahiliye Kâ'be'ye kanıyla tazîm ederler. Biz de onlar gibi tazîm edelim mi?» dediklerinde Resulullah'ın sükûtu üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Binaenaleyh; putlara karşı kurban kesmek ve tazîmle o taşlar üzerine kurbanların etini koymak ve o yolda kesilen kurbanların etini yemek haram kılınmıştır.

E z l â m ; hayrı ve şerri bilmek için atılan oklardır. E z l â m l a i s t i k s a m ; ok atmakla kısmet taleb etmek ve okta zuhur edecek hale göre hükmetmektir. Kaza ve kaderi bırakıp da bu misilli şeylerle bir işin hayır veya şer olduğuna hükmetmeyi

Cenab-ı Hak haram kılmıştır. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile zaman-ı cahiliyede Kâ'be'de (Hübel) denilen putun yanında üç veya yedi ok bulundururlar ve hususi memur tayin ederler, o memur da müracaat edenlere oku atmakla işini haber verirdi. O memura da yüz dirhem gümüş vermek şarttı. Okların adedi üç olduğuna nazaran birinde (أمرني ربي) yazılı ki, «Rabbim bana emretti», diğerinde (نهاني ربي) yazılı ki, yani «Rabbim beni nehyetti» ve üçüncüde de (غفل) kelimesi yazılıydı ki, «Gaflet etti» demektir. Zaman-ı cahiliyede nikâh, müsaferet, ticaret ve gazve gibi mühim işlerden birine başlayacakları zaman okları bir zarf içine korlar ve içinden birini alırlar, eğer (أمرني) yazılı çıkarsa o işi işler ve eğer (نهاني) çıkarsa o işi şer addeder terkederler ve eğer (غفل) yazılı ok çıkarsa emir veya nehiyden biri çıkıncaya kadar tekrar ederlerdi. İşte Cenab-ı Hak zaman-ı cahiliyedeki Arapların me'luf oldukları bu âdet-i kabihayı haram kılmıştır ki, bununla amel etmek ve ondan para almak cümlesi haramdır. Şu halde zamanımızda mevcut olan bakıcılık, cincilik, bakla atmak ve kum üzerine çizgi çizmek gibi falcılık ve bunların emsali şeylerle iştiğal etmek ve ondan para almak, hayır ve şerre hükmetmek haramdır, hurmetine bu âyet delildir. Zira; gaibe hükmetmek cihetiyle haram olduğu gibi doğru olduğunu itikaad etmek bile küfür olmuştur. Amma âyât-ı beyyinat ve ahadis-i nebeviyatla tefe'ül caizdir. Çünkü; bunlarla tefe'ülde istinad, Allahü Tealâ'ya olduğundan Allah'ın kendi kelâmı ve resulünün hadîsiyle kullarını irşad etmesi baîd değildir.

(ذلكم فسق) Şu tadad olunan muharrematı ekletmek hayırdan gaayet uzak olup, şerden pek yüksek mertebesi olduğuna işaret için bu'd-u meratibe mevzu olan (ذلكم) lâfzı varid olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

Vâcip Tealâ hayvanattan helâl olan ve olmayanları ve helâl olmayanlarla intifaın haram olduğunu beyanettiği gibi kâfirlerin din-i İslâmdan meyus olduklarını dahi beyanetmek üzere :

ٱلْيَوْمَ يَئِسَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِ

buyuruyor.

[Bugün kâfirler sizin dininizden meyus oldular. Binaenaleyh; kâfirlerden korkmayın. Ancak benden korkun.]

Yani; kâfirler evvelce din-i İslâmın fürceyab olarak âleme intişar edeceğine ümitleri olmadığından ehl-i İslâm, dinlerinden döner, İslâmiyet munkariz olur zu'munda bulunurlarken din-i İslâm âleme dağılmaya ve kökleşmeye başlayınca kâfirlerin din-i İslâmın inkirazından meyus olduklarını beyan ederek Vâcip Tealâ «Bugün müşrikler sizin dininizden dönüp onların dinine dahil olmanızdan meyus oldular» buyurmuştur. Zira; din-i İslâmın günbegün teâlî ve terakkisini ve etrafa intişar edip kökleşmesini ve hakkaa niyetle hükmün zuhürunu görmeleri ve dinin munkariz olmayacağını anlamaları üzerine meyus oldular. Binaenaleyh; «Dininiz üzerine kâfirlerin galebesinden korkmayın. Çünkü; dininiz cümle edyan üzerine gaalip olduğundan korkuya mahal yoktur. Şu halde ancak benden korkun. Zira; sizin her işinizi tedbir eden ve kâfirler üzerine sizi gaalip kılan Ben Azîmüşşan olduğum için korkunuzu bana hasretmeniz lâzım» demektir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile âyette *y e v m* le murad; *zaman-ı hâzırdır.* Yevm-i muayyen değildir. O günde haccet-ülveda'da arefe günü ki, Cumadır. Çünkü âyetin o gün ikindi namazından sonra nâzil olduğu mervidir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile din-i İslâmın inkırazını ve müminlerin irtidad etmelerini kâfirler ümid ederlerdi. Din-i İslâm kuvvet bularak her yere dağılıp ehl-i İslâm çoğalınca müminlerin irtidadlarından ümitleri munkatı olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. İşte âlemde her zaman din-i İslâmın aleyhine uğraşanlar ve inkırazına çalışanlar bulunmuş ve elyevm bulunmaktadır. Lâkin böyle bâtıl üzere uğraşanlar her zaman meyus olmuş ve emekleri dünyevî ve uhrevî hüsranla neticelenmiştir.

Hulâsa; din-i İslâmın tamamiyle zuhur ve galebesinden sonra kâfirlere müdahene ve mudârânın caiz olmadığı ve bihakkın din uğrunda çalıştıkça kâfirlerin dine galebe etmeleri endişesi kalmadığı ve din aleyhinde uğraşanların gaalip gibi görünürken mağlûp ve meyus oldukları ve insanların korkuları ancak Vâcip Tealâ'dan olması lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin meyus olduklarını beyandan sonra meyus olmalarının hikmeti din-i İslâmın tekemmülü olduğunu beyanetmek üzere :

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا .

buyuruyor.

[Bugün sizin dininizi sizin için ikmal ettim ve nimetimi sizin üzerinize itmam ettim ve din yönünden İslâm dinine sizin için razı oldum.]

Yani; size yardım etmek ve dininizi cemi-i edyan üzere gaalip kılmak suretiyle, kavaid-i itikaadiyeyi, usul-ü şeriatı ve kaanun-u içtihadı beyan ve tasrih etmekle sizin için dininizi ikmal ettim. Zira; bütün müşkülâtınızı halletmek için âyetler inzâl olunduğu gibi mesail istihrac etmek için tariklar da gösterildi. Binaenaleyh; dininizde bir noksan kalmamıştır. Bilâd-ı şirki size fethettirmek ve tevfik ve hidayet vermek suretiyle zahirî ve batınî nimetimi sizin üzerinize itmam ettim ve edyan-ı saire içinden din-i İslâma sizin için razı oldum. Binaenaleyh din-i İslâm dairesinde vaki olan amellerinize razı olurum. Ve ancak o dinin haricinde olan a'mâle razı olmam.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *d i n i i k m a l ; tekâlif-i ilâhîyeye müteallik mesailin cümlesine dair müşkülâtın hallolunması ve ilâ yevm-il kıyam havadise kâfi kavaidin vaz'edilmesi ve düşmanlara galebe vermesi ve düşmanlar tarafından korkuyu izale etmesiyle hasıl olmuştur.* Çünkü; bi'set-i nebeviyenin iptidasın-

dan bilitibar her zamanda mevcut olan ahkâm o zamana nispetle kâmildi. Fakat kıyamete kadar kâmil olması bütün Kur'ân'ın nâzil olup ahkâm-ı şeriat tekemmül edince hasıl olmuş ve noksan kalmamıştır.

Bu âyetin, hicret-i nebeviyenin onuncu senesi haccet-ül vedada arefe günü Arafat'ta Resul-ü Ekrem (S.A.) Efendimize devesinin üzerinde bulunduğu halde nazil olduğu ve vahyin ağırlığından devenin döşü yere döşendiği ve bu âyetin nüzûlünden sonra Resulullah'ın seksen iki gün kadar muammer olduğu ve bu âyetten sonra ahkâm-ı şeriatta ziyade veya noksan suretiyle tebeddül ve tağayyür vuku bulmadığı ve âyetin nüzûlü Resulullah'ın vefat edeceği haberini mutazammın olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Bu âyet nâzil olunca «Dinimiz tekemmül etti» diyerek Ashab-ı Resulullah memnun olup yalnız Ebubekir (R.A.)'ın ağladığı ve sair Ashab-ı Kiram müşarünileyhten ağladığının sebebini sual edince «Bu âyet Resulullah'ın vefatı yakın olduğuna delâlet ettiğini, zira; her kemâlin bir zevâle maruz olduğunu» beyanla cevap verdiği mervidir. Bu cevap, Sıddîk-i Azam'ın âyette sairlerinin vakıf olamadığı esrara vakıf olduğuna ve ilminin kemâline delâlet eder.

Din-i İslâmı ikmal ettiğini beyandan sonra Vâcip Tealâ'nın nimetini itmam ettiğini beyan etmesi; din-i İslâma temessük eden ümmet hakkında pek büyük nimet olduğunu bildirmektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bir Yahûdinin Hz. Ömer'e «Siz Kur'ân'da dininizin ikmaline ve nimetinizin itmamına dair bir âyet okursunuz, eğer o âyet bize nazil olsaydı biz onun nâzil olduğu günü bayram ittihaz ederdik» deyince Ömer (R.A.) «Ben o âyetin nâzil olduğu zamanı ve mekânı bilmem» demekle bu âyetin nâzil olduğu günün bayram olduğuna işaretle Yahûdiye tariz etmiştir. Çünkü; bu âyet mevsim-i hacda Arafat'ta Cuma gününe tesadüf eden arefe gününde nâzil olmuştur. Binaenaleyh; âyetin nâzil olduğu gün üç cihetle bayramdır. Zira; mevsim-i hac müminler için bayram olduğu gibi Cuma ve arefe günleri dahî bayramdır.

Hulâsa; din-i Muhammedî'nin tekemmül edip asla noksan kal-

madığı ve Allahü Tealâ'nın din babında ümmet-i Muhammed üzerine nimetini ikmal buyurduğu ve din-i İslâm indallah marzî olup ahkâm-ı İslâmiyenin gayrı, cümle ahkâmın rıza-yı ilâhiye muhalif ve ahkâm-ı İslâmiyeye muvafık amelden Cenab-ı Hakkın razı olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ muharrematı beyandan sonra kâfirlerin meyusiyetini ve din-i İslâmı ikmalini cümle-i muterize olarak beyanla beraber bu âyetten evvel beyan olunan muharremata merbut olarak hal-i zarurette teleften nefsini muhafaza edecek kadar muharremattan yemek câiz olduğunu beyanetmek üzere :

فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ③

buyuruyor.

[Halet-i mahmasada beyan olunan muharremattan yemeye mecbur olan kimse günaha meyletmeyerek yerse zararı yoktur. Zira; Allahü Tealâ zaruret zamanında vaki olan kusuru mağfiret eder ve zaruret zamanı size ruhsat vermekle merhamet buyurur.]

Yani; haram olduğu beyan olunan hayvanatın etini yemek her nekadar haramsa da hal-i zarurette bazan haram olan şeyi yemek helâl olur. Binenaleyh; bir kimse açlığın şiddetinden haram olan şeyi yemeye mecbur olursa, günaha meyletmeyerek nefsini teleften muhafaza için zaruret miktarı yerse zararı yoktur. Zira; Allahü Tealâ hâl-i zarurette vaki olan kusuru mağfiret eder ve o kusurdan dolayı muahaze etmemekle merhamet buyurur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ evvelâ muharrematı beyandan sonra o muharrematı beyanla habîs olan şeyleri yemekten kullarını men'etmesi marzî olan din-i ilâhinin ikmalinde dahil olduğuna işaret için arada dinini ikmal ettiğini beyan buyurmuştur. Badehu haram olan şeyleri ekle ruhsatını beyanda marzî olan dinde dahil olduğundan hal-i zarurette kulların haram olan şeyden yemeleri de din-i İslâmın ahkâm-ı marziyesinden olduğuna işaret vardır.

I z t ı r a r ; bir zarara işabet etmek ki, muharrematı yemeksizin o zarardan kurtulmak mümkün olamaz. M a h m a s a ; bir açlıktır ki, gıdadan karnı tamamen boş olmaktır. Helâl olarak gıda bulamaz ve haramdan yemek de helâk olacağı tahakkuk ederse ölmeyecek kadar o haramdan yemesine ruhsat-ı ilâhiye vardır. Binaenaleyh; o haramdan ölmeyecek kadar yemek vâciptir. Eğer yemez de ölürse günahkâr olur.

M ü t e c a n i f ; meyletmek ve birşeyi kasdetmektir. İ s m le murad; *ihtiyacı olmayarak haram yemek ve intifa kasdetmektir.* Şu halde *manâ-yı âyet:* [Şu haram olduğu beyan olunan eşyanın hurmeti din-i İslâmın ahkâmından ve nimet-i tâmmesinden olunca eğer bir kimse şiddetle açlığından dolayı ölmüş hayvan leşinden ve onun emsalinden yemeye ıztırar hasıl olursa hal-i zarurette günah kasdetmeyerek zaruretini def'edip telef-i nefisten kurtulacak kadar yemesinde zarar yoktur. Zira; Allahü Tealâ zaruretle işlenilen günahları mağfiret eder ve zaruret zamanı haram olan şeyleri ekle, müsaade etmekle merhamet buyurur] demektir..

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; muharrematı beyaneden âyete merbuttur ve bu iki âyetin arasındaki âyetler beyan olunan muharremattan içtinabı icabeden şeyleri beyan hakkında cümle-i muterizedir. Çünkü; bilâ zarure muharrematı ekletmek fıskolduğu gibi onların haram olması ahkâm-ı dinden ve nimet-i tâmmeden olduğunu beyan için arada dinin tekemmülünü ve nimetin itmamını beyan; bu ahkâm, nimetin itmamı cümlesinden olduğunu beyandır.

Hulâsa; telef-i nefse sebep olacak kadar açlığa müptelâ olan kimsenin teleften kendini vikaaye için leş ve cîfeden ekletmesi mübah ve telefini izale edecek miktardan ziyadesini ekletmesi haram olduğu ve hal-i zarurette zarurete binaen vaki olan kusurları Allahü Tealâ'nın affedeceği bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ hillü hurmetten bazılarını beyandan sonra tayyibatın helâl olduğunu beyanetmek üzere :

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْۜ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Müminler sana hangi şeyin kendilerine helâl olduğunu sual ederler.]

قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۙ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ

[Sen onlara cevapta tab'-ı salimin sevdiği tayyibat size helâl kılındı demekle müşkülâtlarını hallet ve cevaba şunu da ilâve et ve de ki, hayvanat-ı vahşiyeyi avlamakla bazı menafii kesbeden av hayvanlarını Allah'ın size talim ettiği ilim ve hünerinizden onları talim eder olduğunuz halde onların avladığı avın eti ve derisiyle intifa etmek size helâl kılındı.]

فَكُلُوا مِمَّٓا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِۖ

[Av hayvanlarının avladığı şey size helâl kılınınca av hayvanlarının sizin üzerinize tutup zaptettikleri hayvanlardan eti yenenleri siz yiyin. Zira; size onu yemek mübahtır ve av avlanmak için beslediğiniz hayvanı ava saldığınızda onun üzerine Allah'ın ismini zikredin ki, tuttuğu av size helâl olsun.]

وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾

[Av hayvanı üzerine Allah'ın ismini zikretmemekte ve haramı irtikâb etmekte Allah'tan korkun. Zira; Allah'ın azabı gaayet sür'atlidir.] Binaenaelyh; kullarının kusurunu derhal hesab eder ve cezasını verir. Şu halde Allah'ın azabından ve gazabından korkmalısınız.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *t a y y i b a t* la murad; *mezbuhat ve sair nimetlerden Allahü Teâlâ'nın ekline ve intifaına izin verip helâl olan ve tab-ı selimin leziz ad-*

dedip nefret etmediği şeylerdir. Çünkü; zaman-ı cahiliyede Araplar birtakım tayyib ve leziz olan şeyleri kendilerine haram kıldıklarından Cenab-ı Hak bu âyetle bilumum tayyibatı helâl kıldığını beyanla Arapların itikatlarını reddetmiş ve tayyibatın ekline müsaadeyle cümlesini helâl kılmıştır.

Cevarih; carihanın cemidir. Cariha; kesbedici hayvandır. Birtakım ef'ali kisbe âlet olduğundan insanın azalarına da âlet-i cariha denir ki, âlet-i kâsibe demektir. Şu halde insanların *av aldırmak için besledikleri köpek cinsinden tazı, zağar ve kuş nev'inden şahin ve doğan gibi hayvanlara* cevarih denilmiştir ki, cümlesi insan için nev'ine göre av kisbine hazır ve binaenaleyh; cariha denilmeye şayandırlar. Bu misilli talim ve terbiye olunmuş ve av avlaması öğretilmiş olan hayvanatın avladığı avların helâl ve hayvanatla av avlamanın cevazı hayvanın talim ve terbiyesine mütevakkıf olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; Vâcip Tealâ bu âyette tâlim olunan hayvanların avladıkları şeyin helâl olduğunu beyan buyurmuştur ki, talim görmeyen hayvanların avladığına itibar yok demektir.

Av hayvanatının malûm olması avın salındığında ön ve arkasından gitmek ve tuttuğu avı yememek ve sahibini beklemek ve sahibi çağırdığında icabet edip kaçmamak gibi hallerin üç defa vaki olmasıyla hasıl olur. Binaenaleyh; İmam-ı Azam indinde iki kere tecrübeyle muallem addolunur ve İmam-ı Ebu Yusuf'a göre üç kere tecrübeyle muallem addolunur ve fetva da Ebu Yusuf'un kavlinedir. Zira; tecrübede muteber olan üçtür. İmam-ı Şafii indinde adede itibar yoktur. Yalnız sahibinin muallem olduğuna kanaatı hasil olmak şarttır. Ancak kanaat; gerek bir tecrübeyle ve gerek iki veya üç tecrübeyle hasıl olsun. Şu halde Şafiîce muteber olan sahibinin kanaatıdır, tecrübede adet değildir.

Mükellibîn; talim, terbiye ve te'dip manâsına olduğu halde av için beslenen hayvanın talimine kemâl-i dikkat ve itina lâzım olduğuna işaret için Vâcip Tealâ «Allah'ın size talim ettiği ilim ve hünerinizden onlara talim edersiniz» buyurmakla ikinci merrede talimi istimrara delâlet eden muzari sıygasıyla tekrar zikretmiştir. Mükellip kelimesi tef'il babından teksire delâlet edip teksir ise lâekal üç defa ile sabit olacağından İmam-ı Ebu Yusuf

kavli bu âyetle sâbittir. Av hayvanının avladığı hayvana vurduğu yara insanın boğazlaması mesabesinde olduğundan Cenab-ı Hak av hayvanlarının tutup zaptettiklerini yemekle emretmiştir. Eğer onun yarası kesmek makaamında olmasaydı mutlakaa av hayvanının tuttuğunu yemekle emretmezdi. Hayvanın yaralamasının kesmek yerine geçmesi avladığı hayvan ölmüş olduğu surettedir. Eğer diri olarak ele geçerse bittabi boğazlanır, hatta diri olduğu surette tutan kelbin muallem olması bile şart değildir. Vâcip Teâlâ ahkâmına dikkat etmeyenleri tehdid etmek üzere âyetin ahirinde ittikaa ile emretmiş ve hesabının süratli olduğunu beyan buyurmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ittikaa lâzım olduğunun sebebini beyanda zamir mevkiinde lâfza-i celâli getirmek ahkâmı beyanda mahabeti tezyid, hafî ve celî cümle a'mal üzere hesab edip ceza vereceğine işaret içindir.

Hulâsa; tab-ı selimin seveceği ve kerih addetmeyeceği lezaizin helâl kılındığı ve talim olunan hayvanların avladığı avlarla intifaın helâl ve av için bazı hayvanı beslemek, talim ve terbiye etmek meşru olduğu ve av avlamak için salıverilen hayvanın üzerine Allah'ın ismini zikretmek lâzım ve ahkâm-ı ilâhiyeye muhalefetten ittikaa vâcip olduğu ve Allahü Tealâ'nın kullarının amellerini derhal hesab edip cezasını vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid çümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tayyibatın helâl olduğunu beyanettiği gibi tayyibatın ve ehl-i kitabın taamının, afife ve tahire olan hatunların ve lezzât-ı sairenin helâl olduğunu dahi beyanetmek üzere :

اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ

buyuruyor.

[Bugün sizin için bilumum tayyibat helâl kılındı.]

وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ

[Dahi şol kimselerin taamı size helâldir ki, onlara kitap verildi ve sizin taamınız da onlara helâldir.]

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ
إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ

[Dahi mümine olan kadınlardan hürre, afife ve zinadan tahire hatunların ve sizden evvel kendilerine kitap verilen ehl-i kitaptan afife ve zinadan tahire olan kadınların mehirlerini verdiğinizde açıkta ve gizli zina etmez ve zina için dost tutmaz olduğunuz halde onların nikâhları ve nikâhlarıyla intifaları size helâl kılındı.]

وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ۝

[Eğer bir kimse şeriat-ı İslâmiyeyi inkâr ederek iman edilmesi lâzım olan şeylere küfrederse muhakkak amelinin sevabı batıl olur. Halbuki o kimse âhirette zarar edenlerdendir.]

[Yani; bugün umur-u âhiretten olan dininiz ikmal olunduğu gibi umur-u dünyadan olan nimetleriniz dahi ikmal olundu. Zira; bilumum nefsinizin ve tabiatınızın seveceği ve istikrah etmeyeceği tayyibat size helâl kılındı ve kendilerine kitap verilen Yehûd ve Nasara'nın mezbuh ve gayrı mezbuh taamları size ve sizin bilcümle taamlarınız onlara helâldir. Binaenaleyh; yemekte ve sair suretle intifada bir mani olmayıp tarafeynden birinin öbürünün taamından intifa etmesi caizdir. Zira; muamelâtta ve ihtilâtta herhalde yemek ve içmek zarurî olduğu cihetle ey ehl-i iman! Sizin ehl-i kitabın taamından yemenizde ve kendi taamınızdan da onlara yedirmenizde zarar yoktur. Zira; ruhsat-ı şer'iye vardır ve sizden Allahü Tealâ'ya ve resulüne iman eden mümine kadınlar ve sizden evvel kendilerine kitap verilen ehl-i kitabın kadınlarından nefsini zinadan hıfzetmiş afife kadınlar size helâl kılındı. Binaenaleyh; onları nikâhlamakla menafiinizde istimal edebilirsiniz. Fakat onların mehirlerini tamamen vermek şarttır ve zahirde zinayı irtikâb etmemek ve batında dost ittihaz ederek gizli zina irtikâp

eylememek imanınızın mukteziyatından olduğu cihetle bu cihetlere dikkat edip fahiş fiilleri irtikâb etmemek lâzımdır ve eğer bir kimse şu beyan olunan ahkâma küfrederse muhakkak ameli mahvolur ve o küfreden âhirette pek açık zarar edenlerdendir.

Nisaburi'de beyan olunduğu veçhile *t a y y i b a t* la murad; *Kasabat ve Kura ahalisinden ashab-ı Yesar'ın leziz addettikleri şeylerdir* ki, haşerat-ı arz, sinek, arı ve onların emsali böcekler tayyibattan hariçtir ve ayn-ı necis olan şeyler tayyibattan hariç olduğu gibi tahir olup da sonradan necis olanlar da hariçtir.

E h l - i k i t a p la murad; *Yehûd ve Nasara'dır.* *T a a m - l a r* la murad; *zebiha ve gayrı zebiha mutlakaa taamdır.* Binaenaleyh; bunların taamlarını yemek ve kadınlarını nikâhlamak bizim için câiz ve bizim taamlarımız da onlara helâldir. Lâkin ehl-i imanın hatunlarının onlara nikâhı câiz olmadığını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Zira; biz onların kitaplarına ve resullerine iman ettiğimiz için onların kadınlarını nikâhla alabiliriz ve lâkin onlar bizim resulümüze iman etmediklerinden bizim kadınlarımızı alamazlar. Âyette mehirleri kendilerine vermek şart kılındığından *m u h s e n e o l a n h a t u n l a r* la murad; *hürre olan hatunlardır.* Zira; cariye olsa mehri kendine verilmez, belki cariyenin mevlâsına yani sahibine verilir. Muhsena yani hürre ve afife olan hatunun helâl olduğunu beyanetmek, cariyenin ve zaniye olan hatunun nikâhları caiz olmadığını beyanı müstelzim olmaz. Zira; muhsene olmak evlâ ve efdal olmasının şartıdır, yoksa muhsenenin gayrı caiz olmaz manâsına değildir. Çünkü; afife hatunda zevcin kalbi müsterih olup vesveseden hali olduğu için beyinlerinde ülfet ve muhabbet devam eder ve hüsn-ü imtizac ve muaşeret hasıl olmakla nikâhtan maksat olan tenasül ve aile teşkilâtı muntazam olur. Ehl-i kitabın hatunlarını bizim için nikâhlamak caizse de efdal olan mümine nikâh etmektir. Çünkü; kâfire dostluğu ve candan muhabbeti Allahü Tealâ nehyetmiştir. Beyinlerinde hasıl olan evlâdı kadının kendi dini veçh üzere terbiye ederek dinine ithal etmesi gibi birtakım zararlar da melhuzdur. Binaenaleyh; bu gibi muhtemel zararlardan insan nefsini vikaaye etmek lâzımdır.

Mecusi ve Müşrik gibi bir dine ve kitaba mensup olmayanla-

rın kestikleri yenmediği gibi kadınlarını nikâhlamak da câiz değildir. Zira; âyette Vâcip Tealâ müminlere ehl-i kitabın kadınlarının helâl olduğunu beyanla iktifa etmiştir. Halbuki makam; beyan makamı olduğundan onları beyandan sükût etmek nikâhın cevazı beyan olunan müminle ehl-i kitaba munhasır olduğunu beyanetmektir.

Hatunun mehri eşedd-i vücupla vâcip olduğuna işaret için Cenab-ı Hak nikâhlarının ve intifalarının helâl olduğunu mehirlerini vermeye talik etmiştir. Gerek alenî ve gerek hafî zinanın iki kısmı da haram olduğunu bu âyette Vâcip Tealâ beyan buyurduğu gibi kadınla intifa etmenin mübah olması; tezevvüç ve tahassun tarîkıyla olacağını dahi beyanetmiştir. Yoksa zina ile intifa caiz değildir.

Vâcip Tealâ âyetin ahirinde tekâlif-i ilâhiyeye küfreden kimsenin ameli mahvolup dünyada ve âhirette zarardide olacağını beyanla bundan evvel beyan olunan ahkâma dikkatla iman lâzım olduğunu tavsiye buyurmuştur.

Ehl-i kitabın kadınları dünyada İslâmla münakâha şerefine nail olurlarsa âhirette Cennet'te beraber bulunamayacaklarına âyet delâlet eder. Çünkü; küfredenlerin âhirette hasirînden olacakları beyan olunduğundan kitabî olan kadın her nekadar müslüman nikâhı altındaysa da imanı olmadığından elbette âhirette zarar gören ve ebeden Cehennem'de kalan zümredendir. Binaenaleyh; dünyada zevci olan müminle Cennette birleşemez.

Âyette amelin haptolması; amelin zayi olup batıl olmasından ve fayda görülmemesinden ibarettir. Şu halde mümin olan bir kimse birçok amelden sonra kat'i ahkâm-ı şer'iyeden birini inkâr gibi küfrü mucip bir işte veya sözde bulunsa ameli zayi olacağına bu âyet delâlet eder ve kütüb-ü fıkhiyede beyanolunan elfaz-ı küfrün hükm-ü şer'isi de bu âyetten istinbat olunmuştur.

Hulâsa; tayyibatın helâl kılındığı ve ehl-i imanın taamı ehl-i kitaba ve ehl-i kitabın taamı müminlere helâl olduğu ve müminlerin ve ehl-i kitabın muhsene ve afife olan hatunların mehirlerini vermek şartıyla müminlere helâl olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ sûrenin evvelinde ukuudat-ı şeriyeyi ifa etmekle emrettikten sonra ukudattan mat'umat ve menkûhata müteallik bazı ahkâmı dahi beyan buyurduğu gibi âhirete müteallik tekâlif-i ilâhiyeden namazın mukaddimesi olan taharetle emretmek üzere :

يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلوة فاغسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق وامسحوا برؤسكم وأرجلكم إلى الكعبين

buyuruyor.

[Ey müminler! Namaz kılmak murad edip ayağa kalktığınızda yüzlerinizi ve ellerinizi dirseklerinizle beraber ve ayaklarınızı topuklarınızla beraber yıkayın ve başınıza meshedin.]

Tefsir-i Hâzin ve Taberi'de beyan olunduğu veçhile âyetin zahiri, namaz kılmak murad eden her kimse velev abdesti bulunmuş olsa dahi abdest almak vâcip olduğuna delâlet ederse de abdestin vücubu taharetsiz olanlara mahsus olduğu icma-ı ümmetle sâbittir. Çünkü; Beyzavi'nin rivayetine nazaran Mekke'nin fetih günü Resulullah'ın bir abdestle beş vakit namaz kıldığı mervidir. Şu halde âyet (إذا قمتم وأنتم على غير طهر) demektir.

Yani; abdestsiz olduğunuz halde namaza kıyam ederseniz sizin için âyette beyan olunduğu veçhile abdest almanız vâcip demektir. Binaenaleyh; abdesti olmayan kimse için namaz caiz olamaz. Zira; abdest namazın şartındandır. Şu halde şart olan taharet bulunmayınca, meşrût olan namaz da bulunamaz. Amma her ne suretle olursa olsun abdestten aciz olursa abdestin halefi olan teyemmümle namaz kılacağı bu âyette beyan olunacaktır. Çünkü; namaz insanın cemi-i azasıyla Rabbisine teveccüh ettiği bir ibadet-i muazzama olduğu cihetle Huzur-u Bâri'ye münacatta nezafet-i kâmile üzere bulunmak vâciptir. Fakat nezafet-i kâmile bulunamadığında onun halefine intikaal olunmak lâzımdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bazı ulema tarafından «Taharetle emir, müstakil bir teklif değildir, belki namaza tebaiyetle bir

tekliftir. Binaenaleyh; namaz olmasa abdestle teklif olmazdı» demişlerse de esah olan taharet, din-i İslâmda maksudun bizzattır. Zira; Resulullah (بنى الدين على النظافة) yani «Din, nezafet üzere bina kılındı» buyurmuştur ve bu âyetin âhirinde (ولكن يريد ليطهركم) nazm-ı celiliyle bu Hadîs-i Şerîf taharetle teklifin müstakil olduğunu teyid eder. Hatta abdestin bazı günaha kefaret olduğuna dair varid olan ehadis-i celile dahi taharetin müstakil bir teklif olduğuna delâlet eder.

Hanefiye indinde abdestin sıhhati için niyet şart değildir. Zira; Cenab-ı Hak bu âyette abdest azalarının yıkanmasını ve başa mesholunmasını vâcip kıldı. Eğer niyet lâzım olsaydı onu da beyan ederdi. Halbuki âyette abdestin vücubları beyan olunduğu sırada niyetten bahis yoktur. Binaenaleyh; abdestte niyet vâcip değildir. Şu halde bir kimse hiç abdest hatırına gelmeksizin başka bir sebeple abdest azalarını yıkayıp sonra namaz kılmak lâzım gelse onunla namaz kılabilir. Şu kadar ki, niyet olmadığından o abdestin sevabı olmaz. Zira sevapta niyet şarttır ve abdestte niyet sünnettir. Lâkin Şafiî indinde abdeste niyet şarttır. Binaenaleyh; niyet olmaksızın abdest sahih olmaz. Zira; memurun bihtir. Her memurun bihte niyet lâzımdır.

İşte taharetin iyi birşey olduğunda cümle ümmetin ittifakı vardır. Şu kadar ki, tahareti ibadet niyetiyle işleyenler ecre nâil olur, mücerret temizliktir diye işleyenler âhirette ecirden mahrum olur. Arada fark niyet etmektir. Binaenaleyh; ehl-i iman her amelini niyetle işlerlerse ecir alırlar ve niyet olmazsa ameli sahih olur, fakat sevap olmaz.

***

Vâcip Tealâ abdestin farz olduğunu beyandan sonra guslün farz olduğunu da beyan etmek üzere :

وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا

buyuruyor.

[Eğer siz cünüp olursanız kemâl-i ehemmiyetle temizlenin.]

Yani; eğer namaz kılmak murad ettiğinizde size cenabet isabet etmiş bulunursa gusletmek suretiyle tatahhur etmeniz lâzımdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile cenabetin iki sebebi vardır: B i r i n c i s i ; *şehvetle meninin inmesidir.* İ k i n c i s i ; *erkekle kadının alet-i tenasülleri birbirine değmek ve erkeğin âletinin velev haşefe mevzii olsun kadının âletine girmesidir.* Bu surette meni nâzil olmasa dahi gusltemek vâciptir. Gusulde taharetle emir; mutlak olup azadan bir uzvu yıkamakla mukayyed olmadığından bedenin cemiisini yıkamak vâcip olduğuna âyet delâlet eder. Gusülde taharet, ancak yıkanmakla olabileceği âyât-ı saire ve ehadis-i celilelerle sabittir. İmam-ı Azam'a göre yıkarken vücudu ovalamak vâcip değildir. Zira; mutlakaa taharet lâzımdır. Bu da vücudu ovalamaksızın hasıl olur. Mazmaza, istinşak gusülde vâciptir. Zira; Cenab-ı Hak taharette mübalâğayla emretti. Taharette mübalâğa ise yıkanması mümkün olan azanın hepsini yıkamakla hasıl olacağından bedenin her cüzünü yıkamak vâciptir. Binaenaleyh; ağzı ve burnunu yıkamak da mümkün olduğundan gusülde onları da yıkamak vâcip olmuştur. Hatta zahir-i bedenden azıcık bir cüz' yıkanmasa gusül sahih olmaz. Zira; Resulullah «Gusülde vücudunuzun her kıllarını ıslayın ve derisini paklayın. Zira; vücudunuzdan her kılın altında cenabet var» buyurmuştur. Gusülde tertip vâcip değildir. Çünkü; âyette Cenab-ı Hak taharet-i mutlakayla emretmiştir. Taharet-i mutlaka; mücerret gusletmekle hasıl olduğundan tertip şart değildir.

Vâcip Tealâ'nın gusül emri, kulları hakkında bir lûtf-u ilâhidir. Zira; cenabetle vücuda arız olan zaaf, futur ve bedene tali olan keselânı taharetle kaza ve ikmal etmek üzere Vâcip Tealâ kullarına cenabetten gusletmekle izalesini emretmiş ve maddeten vücuda gelmesi muhtemel olan zarardan vikaayesini tavsiye buyurmuştur. Zira; su ile bedeni yıkamaktaki fayda ve bilhassa yorgun vücudu soğuk suyun dinlendirdiği malûm bir hakikattir. Şu halde bedenin her cüzünden infisal eden meninin her zerresinin ayrıldığı mahalde bırakmış olduğu noksan ve kuvvetine vermiş olduğu zaaf ve futur, mafsalların yekdiğerine karşı salâbetini kaybettirdiğinden şu salâbeti iade etmek üzere Cenab-ı Hak guslü farz kıl—

mıştır ki, bu vesileyle vücut kıvamını muhafaza etsin. Gerçi vücuttan çıkan meniden daha ziyade kaza-yı hacette bevl ve mevadı gaaita gibi birçok şeyler bedenden her zaman infisal etmekteyse de onlar vücudun eczasına karışmış cevher kabilinden olmadığı cihetle onların infisali vücuda noksan iras etmediği gibi bilâkis vücudun istirahatini temin ettiğinden telâfi-i mâfât için suyla yıkanmak icabetmez. Çünkü; vücutta zayi olmuş birşey yok ki suyla tedarike hacet messetsin. Amma meninin infisalinde yorgunluk muhakkak olduğundan onun izalesi vâcip olmuştur. Bu suretle zayiatı iade bizim için maddeten fayda olduğu gibi emr-i ilâhiye de imtisal olduğu cihetle ibadet olduğundan manen ecir ve sevap dahi vardır. Şu halde ehl-i imanın cenabetten kurtulmak için gusül emrine imtisalde hem dünya hem de âhirette menfaat vardır.

*
**

Vâcip Tealâ taharet-i suğra olan abdesti ve taharet-i kübra olan guslü beyanettiği gibi abdest veya gusül için su bulunmayacak olursa teyemmüm vâcip olduğunu dahi beyanetmek üzere:

وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰۤى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ
تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُ

buyuruyor.

[Eğer siz hasta olur, suyu istimal edemezseniz veyahut müsaferette bulunur suyu bulamazsanız veya sizden biriniz kaza-yı hacetten gelir yahut haremlerinizle muamele-i zevciyede bulunur da abdest alacak veya gusledecek kadar su bulamazsanız gaayet tahir ve necasetten temiz toprakla teyemmüm edin ve o topraktan yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin ki, suyu bulup istimal edinceye kadar kesb-i taharet etmiş olasınız.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *hastalık üç nevidir: B i r i n c i s i ; sudan telef olmak veya zarar görmek korkusudur.* Bu kısım hastalıkta teyemmüm lâzımdır. *İ k i n c i s i ; suyu isti-*

malde hastalığın ziyadelenmesinden korkar. Bu kısımda dahi teyemmüm eder. *Ü ç ü n c ü s ü ; hastalıkta zarardan ve telef-i nefisten korkmaz.* Bu kısımda teyemmüm câiz değildir. Teyemmümü mübah kılan; gerek kısa bir sefer olsun ki, köyler ve kasabanın haricinde bulunmak gibi ve gerek uzun bir sefer olsun ki, müddet-i sefer kadar ve ondan uzun mesafede olmak gibi her iki surette teyemmümün cevazına âyet delâlet eder. Çünkü; âyette mutlakaa seferde teyemmümün cevazı beyan olunduğundan uzun ve kısa seferin her ikisine de şâmildir. Zira; eğer seferler beyninde fark olsaydı Cenab-ı Hak beyanederdi. Halbuki âyette sefer, mutlak zikrolunmuş ve aralarında fark olduğu beyan olunmamıştır. Gusül ve abdest, necaset olmayıp tahir olduğu zannolunan her sudan câizdir. Binaenaleyh; Mecusi ve Müşriklerin hanelerinde ve kaplarında bulunan sudan taharet câizdir. Çünkü eşyada asıl olan; taharettir. Kezalik seccadelerinde namaz kılınır, taharet ve adem-i taharetinden sual lâzım değildir.

Teyemmümün manâ-yı aslisi; *kasd* olduğundan teyemmümde niyetin vâcip olduğuna âyet delâlet eder. Binaenaleyh; niyet etmeksizin teyemmüm sahih olmaz.

Hulâsa; hastalık ve müsaferet gibi bir arızadan dolayı suyu bulamaz veyahut bulur da istimalinden âciz olursa, temiz toprağa teyemmümün lâzım ve teyemmümde yüzüyle ellerini meshetmek vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ hastalık ve müsaferet gibi arızalar sebebiyle suyu bulamaz veyahut bulur da istimalinden âciz olursa, suyun halefi olan toprakla teyemmümün cevazına ruhsat-ı şer'iyenin sebep ve hikmetini beyanetmek üzere :

مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin üzerinize güçlük halk etmek murad etmez. Ve lâkin sizin şükretmeniz için sizi tathir etmek ve sizin üzerinize nimetini itmam etmek murad eder.]

Yani; size taharetle emretmekte Allahü Tealâ sizin üzerinize güçlük emretmedi. Zira; suyu bulamadığınız yerde suya bedel toprakla teyemmüme ruhsat verdi. Eğer size güçlük muradetmiş olsaydı behemehal her yerde suyla tathirinizi emrederdi ve suyu bulmak için birçok müşkülât çekerdiniz ve lâkin Allahü Tealâ zahirde vücudunuzda olan kirden ve bâtında günahlarınızdan sizi tathir etmek ve sizin şükretmeniz için üzerinize nimetini itmam etmek murad eder. Binaenaleyh; size abdest ve gusle muteallik maddeten ve mânen istifade edeceğiniz ahkâmını beyan buyurdu ki, siz o nimetlerin şükrünü edâ edesiniz.

Bu âyet-i celile Vâcip Tealâ'nın irade sıfatıyla muttasıf olduğuna delâlet eder ve irade-i ilâhiye; sıfat-ı kadîme ve zat-ı ülûhiyet üzerine zaid sıfât-ı sübutiyedendir. Bu âyette Allahü Tealâ'nın kullarına (حرج) yani güçlük murad etmediğini beyanetmesi zararın medfu' olmasına delâlet eder. Binaenaleyh; mazarratta asıl olan meşru olmamak olduğundan herşeyde zararın defi vâciptir.

Resulullah'ın (لاضرر ولاضرار في الاسلام) kavl-i şerifi de zararın def'i vâcip olduğuna delâlet eder. Yani; İslâmda bir taraftan diğerine ve iki taraftan birbirine zarar yoktur. Şu halde Fahr-i Kâinat Efendimiz ne bir taraftan âhare ve ne de iki taraftan birbirine zararın meşru olmadığını beyan buyurmuştur.

Taharetin meşru olmasındaki hikmet, hades sebkeden kimseye hükmen ariz olan necaset-i hükmiyeyi ve zahirde olan kirleri izale edip münacatında maddeten ve mânen tahir bulunmaktır. Çünkü; abdest alan ve gusleden kimsenin Allahü Tealâ'nın taharetle emrine inkıyadla ubudiyetini izhar edip Rabbinin azamet ve rububiyetini ikrarla kalbinde olan temerrüdü ve inadını terkle ahlâk-ı seyyiden tatahhur ettiği gibi taharet, günahlarının kefaret olmasına dahî sebep olacağına dair varid olan ehadis-i celile abdest ve guslün zahirde taharet olduğu gibi bâtında dahî taharet olduğuna delâlet eder. İnsanın, memur olduğu bir ibadeti kabul edip derhal Rabbinin emrine imtisal ederek işlerse Rabbi o za-

yıf kulunun günahını neden affetmesin? Çünkü; seve seve insan ubudiyetinin muktezasını işleyince lutf-u ihsan sahibi olan Allahü Tealâ da elbette rububiyetinin muktezası olan kerametini kulundan esirgemez.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın kullarına vaki olan tekâlif ve ahkâmında güçlük murad etmediği, abdest ve gusülle emri, zahir ve bâtın kullarını tathir etmek için olduğu ve ahkâm-ı ilâhiyenin cümlesi kullar hakkında nimet olduğundan bu nimetlerin şükrünü edâ kullar üzerine vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bazı tekâlif-i ilâhiyesini beyanettiği gibi tekâlifin kabulünü icabeden esbabı beyanetmek üzere :

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذ۪ي وَاثَقَكُمْ بِه۪ۙ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَاَطَعْنَاۘ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizin üzerinize varid olan Allah'ın nimetlerini ve sizinle muahede ettiği ahidlerini zikredin, o ahidler şol zamanda vaki oldu ki, o zamanda siz, «ya Rabbi! Emrini işittik ve itaat ettik» dediniz. Allahü Tealâ'ya ittikaa edin ve ahdini nakzetmekten nefsinizi vikaaye edin. Zira; Allahü Tealâ kalplerinizde olan esrarınızı bilir.]

Yani Allah'ın size sayılmaz ve tükenmez birçok nimetleri vardır. Bu nimetleri sizin daima hatırınızda tutup unutmamanız ve zikredip durmanız lâzım olduğu gibi Vâcip Tealâ'nın sizinle (الست بربكم) hitabında veyahut resulüne biat ettiğinizde vaki olan muahedesini de unutmamanız lâzımdır.

Zira; o muahedeyi siz, «Duyduk ve kabul ettik» diyerek ikrar ettiniz. Binaenaleyh; unutmamanız vâciptir. Unutursanız Allah'ın gazabından korkun. Zira, sizin o ahdi unutup nakzetmeniz ve nimetleri zikretmemeniz gazab-ı ilâhiyi muciptir. Şu halde gazaptan

kurtulmak için ahdi nakzetmemek ve nimetleri unutmamak vâciptir. Zira Allahü Tealâ hâyır ve şer kalbinizde olan esrarı bilir.

Beyzavi ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette *m i s a k* la murad; Hudeybiye'de 'ehl-i imanın Resulullah'a emrini işitmek ve itaat etmek üzere vaki olan ve Sûre-i Fetih'te tafsilâtıyla beyan olunan *biat-ı rıdvandır.* Her müminin kolay ve müşkül zamanlarında resullerinin sözünü işitip emrine itaat edeceklerini ikrar ve itiraf etmeleri Resulullah'la ahdolduğu gibi Allahü Tealâ ile de ahdolduğundan Allahü Tealâ o muahedeyi kendi nefsine muzaf kıldı ve unutmamalarını tavsiye etti. Yahut *m u a h e d e* yle murad; (الست بربكم) *hitabında vaki olan ikrar ve muahededir.*

Nimet-i ilâhiye pek çok olduğu halde bu âyetteki maksat nimeti saymak olmayıp cins-i nimeti hatırlamakla şükrünü edâ etmek olduğundan Cenab-ı Hak nimeti müfred sıygasıyla irad buyurduğu gibi nimeti nisyan etmekten ve resulüyle ümmeti ve kendisiyle kulları arasında vaki olan ahdi nakzetmekten tehdid için âyetin ahirinde ittikaa ile emir ve kalplerde olan esrarı bildiğini beyanla vuku bulan muahedatı muhafazaya dâvet etmiştir. Çünkü kalpte olan esrarı bildiğini beyanetmek; «Uhud ve mevasîkı nakzetmeyin ve nakzetmediğiniz gibi nakzetmeyi kalbinizle bile kasdetmeyin. Zira; eğer nakz-ı ahdetmek kalbinize gelir ve siz de kasdederseniz Allahü Tealâ onu bilir ve muktezasına göre ceza verir» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *a h i d* le murad; *ezelde* (الست) *hitabıyla vaki' olan ahd olduğuna nazaran* gerçi insanlar o ahdi tahattur edemezlerse de Allahü Tealâ kitabında o ahdin vukuunu suret-i katiyede haber verdiğinden, o ahdi muhafazayla emretmek câizdir.

Hulâsa; Allah'ın nimetlerini bilip şükrünü edâ etmek ve Allah'la ve resulü ile vâki olan muahedeyi muhafaza edip hukukunu ifa eylemek vâcip ve ahdi nakz ve nimeti inkârdan nefsini vikaaye eylemek lâzım olduğu ve Allah'ın azabından korkmak ve Allah'ın esrar-ı kalbiyeyi bildiğini bilmek ehem ve elzem bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ tekâlif-i ilâhiyesinden bazılarını beyanettiği gibi tekâlife inkıyadın da lüzumunu beyanetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَّا تَعْدِلُوا

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz Allahü Tealâ'nın emrine itaat edin ve ibadetine kaaim olun ve adaletle şehadet edin ve bir kavme buğzunuz sizi adalet etmemenize sevk etmesin.]

اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى

[Herşeyde ve herkes hakkında adalet edin. Zira; Adalet takvaya pek yakındır.]

وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

[Allah'tan korkun. Zira; Allahü Tealâ sizin amelinizi bilir.]

Yani; me'kûlâttan helâl ve haram olanlara ve beden için mühim vazife olan taharet-i suğra ve taharet-i kübraya müteallik olan ahkâmını size bildirince ey müminler! Sizin Allah'ın rızası için bütün tekâlifi yerine getirmeniz ve herbirini edâ etmek için kaaim olmanız ve lâzım olan yerde adaletle şehadet etmeniz vâciptir ve bir kavme buğz esbabından dolayı buğz ve adavetiniz onlar hakkında sizi adaletsizliğe çekmesin ve buğzunuz adaleti terkinize sebep olmasın. Binaenaleyh akrabanıza, ecanibe, dostunuza, düşmanınıza ve nefsinize adalet edin. Zira adalet; takvaya en yakın olan ibadâttandır. Binaenaleyh; düşmanınıza adavetiniz sebebiyle burnunu, kulağını kesmek veyahut kadınlarını ve çocuklarını öldürmek gibi helâl olmayan şeyleri irtikâbla adaletten çıkmayın ve bu gibi şeyleri irtikâb etmek ve adaletten çıkmakta Allah'tan korkun. Zira; Allahü Tealâ amelinizi bilir ve muktezasına göre ceza verir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet tekâlîf-i ilâhiyenin ruhunu câmidir. Zira; tekâlîfin esası *iki şeydir: B i r i n c i s i ; Allah'ın emrine itaatla tazîm ve rububiyetini itirafla vazife-i ubudiyette devamdır* ki, buna (كونوا قوامين) kavl-i şerifiyle işaret buyurmuştur. *İ k i n c i s i ; Allah'ın mahlûklarına şefkat ve merhamet ve ebna-yı cinsine mürüvvet etmektir* ki, bu kısma da (اعدلوا) emr-i celileyle işaret etmiştir. Binaenaleyh; bir kavme buğzla o kavim hakkında adaleti terketmek câiz olmadığını, her kavim ve her şahıs hakkında adlü insaf dairesinde muamele etmek vâcip olduğunu beyan buyurmuş ve adaletin masiyetlere nisbetle ittikaaya pek yakın olduğunu sarahaten zikretmiştir. Çünkü masiyetler; takvadan gaayet uzaktır.

Âyette mutlakaa adaletle emir; Allah'ın düşmanı olan kâfirlere de şâmildir. Zira, adalet; cümlei hakkında müsavattır. Binaenaleyh; mümin ve kâfirin cümlesinin müstefid olması lâzımdır. İşte bu esasa binaen âyetin âhirinde adaletten çıkanları tehdid için ittikaa ile emrettiği gibi herkesin amelini bildiğini dahi beyan etmiştir ki, herkes adalete dikkat etsin, hiçbir sebep ve bahaneyle adaletten ayrılmasın. Hatta bir kavme veya bir şahsa buğz ve adaveti olsa bile düşman olan o kavim veya şahıs hakkında adalet ve insafı terketmek câiz olmadığını beyanla adaletin behemehal lüzumunu tekid etmiştir. Çünkü adalet; cemiyet-i beşeriyenin hukukunu muhafaza ve istirahatlarını temin ve âharin hukukuna tecavüzden men'ettiği için bütün âlemin mihverinde cereyanına ve herkesin arzusu veçhile intizamın devamına yegâne hâdim adalet olduğundan Cenab-ı Hak insanlar için kendi şahıslarında, akraba ve ahibbasında ve sair eşhas ve akvamda adaleti tatbik vâcip olduğu gibi düşmanlarından bile adaleti esirgemek câiz olmadığını beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ adaletin lüzumunu ve takvaya yakın olduğunu ve ittikaanın vücubunu ve kullarının cümle a'malinden habîr olduğunu beyanettiği gibi şu ahkâma riayet eden ehl-i imana vaadini beyanetmek üzere :

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظٖيمٌ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol kimselere sevabını vaadetti ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Zira; onlar için günahlarına mağfiret ve amellerine ecr-i azîm vardır.]

Yani; imana ve amel-i salihe muvaffak olan mümin-i salihe Allah'ın vaadi, günahını setretmek ve ameline büyük ecir vermektir. Çünkü mağfireti ve, ecri azîmi beyan; vaad-i ilâhiyi beyandan neşet eden bir suale cevaptır. Zira; âmil olan müminlere Allahü Tealâ'nın vaadini beyan edince vaad-i ilâhinin neden ibaret olduğunu beyan hakkında varid olan bir suale cevap olarak vaad-i ilâhi onların günahlarını mağfiret ve amellerine mükâfat olarak büyük ecir olduğu beyan olunmuştur. Vaad-i ilâhide hulf olmayacağına işaret için *cemi-i sıfât-ı kemaliyeyi cami' olduğunu* müş'ir olan *lâfza-i celâl* varid olmuştur. Çünkü; (الله) ism-i şerifi cemi-i makdurata kaadir ve cemi-i malûmata âlim ve herkesten ganî ve her ihtiyaçtan berî olduğuna delâlet ettiğinden vaad-i ilâhîde asla hulf olmayacağına dahî delâlet eder. Çünkü vaadde hulf; ya cehil veya vaadini vefaya kaadir olamayıp âciz veyahut vaadini vefaya mâni bahîl olmaktan veyahut kendinin ihtiyacına binaen vermek istemediği cihetle olacağından işte bunların cümlesinden münezzeh olduğunu müş'ir olan lâfza-i celâl ile vaadini beyan buyurmuştur ki, vaadin kat'i olup asla hulfolmadığını beyandır. Çünkü; vaadine mâni olacak cehil, aciz, buhul ve ihtiyaç gibi sebeplerden hiçbir sebep yoktur. Binaenaleyh; bu âyet; insanın sebeb-i necatını câmidir. Çünkü; *insan için sebeb-i necat ikidir: B i r i n c i - s i ; korktuğu azaptan kurtulması ve azaba sebep olacak günahlarının örtülmesidir. İ k i n c i s i ; ümit ettiği sevaba nâil olmasıdır.* Bu âyetteyse Vâcip Tealâ korktuklarından kurtulacaklarına mağfiretle ve umduklarına nâil olacaklarına ecr-i azîmi beyanla işaret buyurmuştur ve bu işarette ehl-i imana beşaret vardır. Mağfiret ve ecr-i azîmi Cenab-ı Hak imana ve amel-i saliha

talik ettiğinden imanı ve amel-i salihi olmayan kimseler için mağfiret olmayacağı gibi ecr-i azîme dahî nâil olmayacaklarına işaret etmiştir. Binaenaleyh günahın affına ve sevaba vusule sebep; iman ve amel-i salihtir. Şu halde insan için a'mâ-li salihaya sa'yetmek lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ mümînlere vaadini beyanettiği gibi kâfirlere vaadini dahi beyanetmek üzere:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'a ve resulüne küfrettiler ve bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimizi tekzib ettiler. Şu küfrü irtikâp ve âyetleri tekzib eden kâfirler Cehennem'in ashabı ve yaranlarıdır.] Binaenaleyh; onlar küfür üzere vefat ettiklerinde Cehennem'den asla ayrılmazlar. Zira; ebeden Cehennem'de kalmayı mucip olan küfrü irtikâb ettiklerinden onlar için Cehennem'den kurtulmak yoktur.

Beyzavî'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ mümînlere vaadini beyandan sonra kâfirlerin ehl-i nâr olduklarını beyanetmek; müminlerin kalplerini tatyibetmekle hakka dâvetin usulüne riayet olunmuştur. Çünkü; hakka davette emre imtisal edenlerin akıbet-i haseneleriyle, emre imtisal etmeyenlerin akıbet-i seyyielerini beyanetmekte hüsn-ü tesir ziyade olduğundan Cenab-ı Hak Kur'ân'da daima fırka-i naciyenin halini beyandan sonra fırka-i halike ve dâllenin hâlini veyahut fırka-i dâllenin halini beyandan sonra fırka-i naciyenin halini beyan buyuruyor ki, emr-i dâvette noksan olmasın.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet Cehennem'de ebedî kalmak kâfirlere mahsus olduğuna delâlet eder. Zira; (اولئك اصحاب الجحيم) cümle-i celilesi *hasra* delâlet ettiğinden ancak Cehennem'de muhalled kalmak kâfirlere mahsus olduğuna de-

lâlet eder. Çünkü; müştak olan (كفروا وكذبوا) cümlelerine Cehennem'in ashabı olmak hükmünün tâlik olunması o cümlelerin me'hazi olan küfür ve tekzibin hükm-ü mezkûra illet ve sebep olmalarını müş'irdir. Binaenaleyh; Cehennem'de muhalled kalmanın sebebi, küfür ve âyetleri tekzib olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ehl-i Cehennem olduğunu beyanettiği gibi müminlere ihsan ettiği nimetlerden bazılarını beyanla zâtını zikretmelerini emretmek üzere :

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizin üzerinize Allah'ın vermiş olduğu nimetleri zikredin. O nimetler şol zamanda vâki' oldu ki, o zamanda düşmanınızdan bir kavim ellerini size uzatmak istedi. Allahü Tealâ sizden onların ellerini men'etmekle şerlerini def'etti. Binaenaleyh; Allah'ın emir ve nehyinde muhalefet etmekte Allah'tan korkun ve muhalefetten nefsinizi vikaaye edin.]

وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

[Müminler ancak Allah'a mütevekkil olsunlar.] Ve her umurlarını esbabına tevessülle beraber Allah'a tefviz etsinler. Çünkü; kullar için Allah'tan gayrı işini ısmarlayacak bir kimse yoktur. Binaenaleyh; işin husulünü Allah'tan beklemek ve Allah'a itimad etmek vâciptir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette *ehl-i imana el uzatmak isteyenler*'le murad; *müşriklerdir.* Çünkü; (Asfan) veyahut (Batn-ı Nahil) denilen mevkide Resulullah ashabıyla beraber öğle namazını cemaatla edâ

ettiklerini gören müşrikler namazda baskın vermediklerine nedamet ederek ikindi namazında baskın vermeye karar verdiklerini Cenab-ı Hak resulüne haber verdi ve salât-ı havfe müteallik âyetini inzal etmekle hem cemaatla namazın edâsını hem de düşmandan muhafaza edeceğini beyan ettiğini bu âyette nimet sırasında zikrinde o vak'aya işaret etmiştir.

Yahut âyetin sebeb-i nüzûlü; Yehûdun Resulullah'a suikasd etmeleridir. Çünkü; Medarik'te beyan olunduğuna nazaran Resulullah (Ebubekir), (Ömer) ve damadı (Osman) ve (Ali) (R.A.) Hazaratıyla beraber (Beni Nadıyr) kabilesinden (Kâ'b b. Eşref)'e müsafir oldular ve Yahûdiler «Ya Muhammed (S.A.)! Sen otur, biz sana taam hazırlayalım» deyip dışarı çıkarak damdan Resulullah üzerine cesim bir taş atarak katletmeye karar verdiler ve taşı hazırlamaktalarken Cenab-ı Hak vahyile resulüne Yahûdilerin suikastlarını haber verdi. Resulullah derhal Medine'ye avdet buyurdu. İşte bu vak'ada Yahûdilerin şerrinden resulünü maiyetiyle beraber muhafaza ettiğini ve Yahûdilerin tasavvurlarını akîm bıraktığını beyan için bu âyeti inzal buyurmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; din-i İslâm gibi bir nimetle şerefyab olanların o nimeti unutmayıp zikretmelerini Vâcip Tealâ emrettikten sonra düşmanlarının şerrinden kurtulmak gibi bir nimeti kendilerine müyesser ettiğini hatırlarından çıkarmayıp tezekkür etmelerini dahî emretmiştir. Kâfirlerin şerrinin def'i evvelki rivayete nazaran Resulullah'ın yedinci gazasında vâki' olduğu mervidir.

Hulâsa; gerek dünyaca nâil olduğu nimetler olsun ve gerek düşman şerrinden muhafaza olsun Allah'ın verdiği bilumum nimetlere şükretmek ve ubudiyetin vazifesini edâ eylemek lâzım olduğu ve ehl-i imana elini uzatmak isteyen bir kavmin ellerini ehl-i imandan Cenab-ı Hakkın men'ettiği ve emir ve nehyinde Allah'a muhalefetten korkmak vâcip olduğu ve mü'minlerin ancak Cenab-ı Hakka mütevekkil olmaları lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Teâlâ kullarına verdiği nimetlere şükretmek lâzım olduğunu beyanettiği gibi ehl-i imanın imanlarında devam etmelerini tavsiye makaamında Beni İsraîl'in imandan nükûl ettiklerini beyanla zemmetmek üzere :

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنِي اِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, Allahü Teâlâ muhakkak Benî İsrailden ahdü mîsak aldı ve Biz Azîmüşşan onlardan on iki kefil ve şahit gönderdik] ve onları kefil aldık ki, ahidlerinden dönmesinler ve Benî İsrail on iki kabile olduğundan her kabile verdiği ahdüzerine kendilerinin eşrafından birer şahit aldık ki, onlar ahdlerini inkâr ederlerse şahitler onların ahid verdiklerine şehadet etsinler.

وَقَالَ اللّٰهُ اِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ

[Ve Allahü Teâlâ onlardan ahdaldığında dedi ki «Ben sizinle beraberim. Binaenaleyh; size kuvvet ve kudret vermekle düşmanlarınıza gaalip kılarım ve izzetim hakkı için eğer siz emrolunduğunuz namazı ikaame eder ve malınızın zekâtını verir ve benim suallerime iman ederek onlara tazîm ve emirlerine itaatla yardım eder ve fisebilillâh malınızı infakla Allah'a karz-ı hasen verirseniz elbette ben sizin günahlarınızı kefaret eder ve altından nehirler cereyan eden cennetlere sizi ithal ederim.]

***

Vâcip Teâlâ bu âyette ahdü mîsak aldığını ve onların nakz-ı ahdedip ahidlerinin muktezasını edâ etmediklerini beyanetmekle ehl-i imana siz de onlar gibi nakz-ı ahdedenlerden olmayın demek üzere :

فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Eğer sizden bir kimse bu kadar vaazu nasihattan sonra küfreder ve verdiği ahidden dönerse muhakkak o kimse doğru yoldan çıktı ve dalâlet yolunu tuttu.]

Vâcip Tealâ ahdü misak almak ehl-i İslâma mahsus bir hâl olmayıp geçmiş ümmetlerden de ahdaldığını beyanla ehl-i imanı verdikleri ahdin muktezasını ifaya terğib ve hilâfından tehdid etmiştir.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu üzere *n a k i p* le murad; *kefil. şahit, kavmin ileri gelen eşraf ve a'yânı ve söz kesenidir.* Benî İsrail on iki sıbıt, yani kabile olduğundan her kabileden birer nakip intihabını ve bunlardan herbiri kendi kabilelerinden askerin reisi ve başbuğu tayin olunmalarını Cenab-ı Hak Hz. Musa'ya emretti. Çünkü; Nimetullah Efendi'nin ve Beyzavi'nin beyanları veçhile Fir'avn garkolup hükûmeti munkariz olunca Benî İsrail Mısır arazisinin bir kısmında karar ettikten sonra Vâcip Tealâ (Ken'an) kabilesinin cebabiresine mesken olan (Eriha) şehrine ve Şam cihetine seferle onlarla mukaatele ve arazi-i mübarekeden cebabireyi tardetmelerini emretti. Musa (A.S.) emr-i ilâhi üzerine onlardan ahd ve ahidlerini ifa edeceklerine de her kabilenin reisini kefil aldı ve cebabire üzerine sefere başladıklarında Hz. Musa nakipleri casus olarak düşmanın ahvalini teftiş için gönderdi. Düşmanın kuvvet ve şevketini Benî İsrail'e haber vermemelerini kendilerine sıkı sıkı tenbih ettiği halde onlar esna-yı teftişte düşmanda gördükleri kuvvet ve şevketi Hz. Musa'nın tenbihi hilâfına Benî İsrail'e haber vermekle kavmin azimetine futur verdiler. Binaenaleyh; Benî İsrail'in çokları nakz-ı ahdettiler. Nakipler içinden yalnız (Yehuza) neslinden (Kâlip) ve Hz. Yunus neslinden (Yuşa') gördükleri hali Benî İsrail'e haber vermemekle emr-i Musa'ya riayet ve tenbihine dikkat etmişlerdi. Halbuki Vâcip Tealâ Benî İsrail'e ahdü mîsak zamanında «Nusretim sizinle beraberdir»

demekle cebabireye gaalip olacaklarını vaadetmişti. Lâkin bu vaad-i ilâhiden gaflet ederek nakz-ı ahidle hamakatlarını izhar ettiler. İşte bu gibi ahidlerini ifadan nükûl ettikleri için Cenab-ı Hak onları sefalete dûçar etmiştir. Zira; nakz-ı ahdetmek her zaman zilleti muciptir.

İşte ruesa-yı askeriyeye lâzım olan, düşmanın kuvvetine göre tedarikâtta bulunmakla beraber kendi askerine daima düşmanın zaafından bahsetmekle askerin metanetini ve kuvve-i maneviyesini yükseltmek lâzım olduğu gibi düşmanın kuvvetinden bahsetmemek dahî lâzımdır. Zira; düşmanın kuvvetinden bahsetmek askerin kuvve-i maneviyesini kırar ve zaafa duçar eder.

Vâcip Tealâ Benî İsrail'le muahedede namazı edâ eylemek ve zekâtı vermek ve rusul-ü kirama iman ve tazîm ve fisebilillâh infak etmek ve askerin erzakını, cihazını tedarike sa'yile karz-ı hasene dikkat eden kimselerin azaplarını kaldıracağını ve günahlarını kefaret edeceğini beyanla Cennet'e ithal edeceğini vaad buyurdu ki, ehl-i iman bu gibi zaferleri kazanmak ve âhirette selâmete nail olmak için sa'yetsinler ve rusul-ü kiramdan bazılarını tekzib etmesinler. Yahûdiler rusul-ü kiramdan bazılarını tekzib ettiklerinden Cenab-ı Hak cümlesine imanı tavsiye etmiştir.

Z e k â t la murad; *vâcip olan sadaka* ve *k a r z* la murad; *nafile* olduğundan zekâttan sonra karz-ı haseni zikir tekrar denilemez. Çünkü; zekât başka, karz-ı hasen başkadır.

(فقدضل سواء السبيل) cümle-i şerifesindeki (سواء السبيل) ile murad; *Allahü Tealâ'nın bize ittiba ile emrettiği şeriat-i İslâmiyedir.* Yani; delâilin zuhurundan sonra küfreden kimse; şeriat-i İslâmiyeden çıkmış demektir. Gerçi delâilin zuhurundan evvel küfredenler de dalâlette kalıp özürleri kabul olunmazsa da mazeret tevehhümü vardır. Ancak delâilin zuhurundan sonra küfredenlerin dalâletlerinde mazeret olmadığı gibi mazeret tevehhümü de yoktur. Binaenaleyh; delâilin zuhurundan sonra küfredenlerin dalâletleri zikrolunmuştur.

İşte bu gibi ümem-i salifenin hallerini Kur'ân'da zikretmek; ümmet-i Muhammed'e derstir. Zira; Kur'ân'da hikâye olunan şeyler bizim için ayn-ı şeriattır.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın Benî İsrail'den ahdü mîsak aldığı ve onların ahidden dönmemeleri için on iki kabileden on iki kefil aldığı ve onlar salâtı edâ eder ve zekâtı verir ve resullere imanla beraber tazîm eder ve karz-ı hasen verirlerse seyyiatlarını kefaret edeceğini ve Cennet'e ithal eyleyeceğini vaad ettiği ve şu âyette beyan olunan şeylere dikkat ettikleri surette nusret-i ilâhiyenin onlarla beraber olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'in nakz-ı ahdettiklerini beyanetmek üzere:

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ

buyuruyor.

[Musa (A.S.) vasıtasıyla Benî İsrail'den biz kat'i surette ahdü mîsak alınca onların vermiş oldukları ahdi nakzetmeleri sebebiyle biz onlara lânet etmekle dergâh-ı ülûhiyetimizden tardettik ve kalplerini katı kıldık ki, onlara hiçbir nasihat tesir etmez ve söz dinlemez bir hâle geldiler. Zira; onlar kelime-i ilâhiyeyi mevzilerinden tağyir ederler ve maksud olan manânın gayrı kendi arzularına muvafık manâlarda istimal ederler ve kendilerine zikrolunup vaaz olundukları Tevrat'ın âyetlerinden nasiplerini unutmuşlardı.]

وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

[Habibim! Sen onlardan hıyanet üzere muttali olursun, illâ onlardan az bir kimseler hıyanet etmezler. Çünkü; o az kimseler sana iman ettiler. Binaenaleyh; onlar insaf üzere hareket ederek Tevrat'ta senin hakkındaki âyetleri nâs'a ilân ve yerinde istimal

ettiler ve mevzi-i aslisinden çıkarmadılar. Şu halde sen onlardan evvelce sudur eden günahlarını affet ve onlara intikamdan vazgeç ve intikaamını ihsana tebdilet. Zira; ihsan eden kullarını Allahü Tealâ sever ve onlardan razı olur.]

Yani; Benî İsrail verdikleri ahidlerini nakzetmeleri sebebiyle biz onlara lânet etmek ve kalplerini kasavet sahibi kılmakla mücazat ettik ve nakz-ı ahdetmeleri rahmet-i ilâhiyeden uzak olmalarına sebep olmuştur. Zira; onlar Tevrat'ta âhir zaman nebisine iman edeceklerine ahdetmişken ona müteallik âyetleri mevzi-i aslisinden tağyir ve Tevrat'ta kendilerine zikrolunan nasibi terkettiler ve emrolundukları şeyleri işlemediler. Habibim! Sen onların kemâl-i kasavetleri sebebiyle daima sana ve ashabına hıyanetlerini görürsün ve ardı arası kesilmez müslümanlar aleyhine hıyanet etmekle meşgul olurlar. İllâ onlardan az kimseler hıyanet etmezler. Şu halde sen de onların kusurlarını affet ve onlara ihsanla muamele yap. Zira; erbab-ı ihsanı Allahü Tealâ sever.

Bu âyette *n a k z - ı a h i d* le murad; *rusul-ü kiramı tekzib etmeleridir.* Ve bilhassa *bizim nebimizin zuhurunda iman edip dinine yardım edeceklerine ahdetmişken din-i-İslâmın zuhurunda Resulullah'a ve dinine ihanet etmeleridir.* «Bu ahdi nakızları sebebiyle lânet ettik» demek; «Rahmetimizden uzak kıldık ve dünyada ve âhirette zelil oldular» demektir.

K a l p l e r i n i n k a s â v e t i yle murad; *hakkı kabulden uzak olup delâile nazar ve âyât-ı ilâhiyeye inkıyad etmez mütemerrid bir halde olmaktır. K e l i m a t - ı i l â h i y e y i m a h a l l i n d e n t a ğ y i r* le murad; *kelimatı kaldırmak ve yerine başka kelime koymak ve kelime-i tevhidi değiştirmeksizin tevilât-ı fasideyle te'vil etmektir.* Çünkü, Yehûd'da bu hallerin cümlesi vaki olduğunu Cenab-ı Hak Kur'ân'ın müteaddid mevzilerinde beyanetmiştir. Kitaplarında vaaz olundukları hüküm; Resulullah'a iman edip dinine yardım etmekti. Resulullah zuhur edince Tevrat'ın ahkâmını unutuverdiler. Çünkü; işlerine gelmedi. Yehûd'un din-i İslâma hıyanet edip, arkası kesilmediğine ve mütemadiyen devam ettiğine işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygası varid olmuştur. Onlardan *h ı y a n e t e t m e y e n l e r* le murad;

iman edenler veyahut *iman etmemişlerse de hıyanet etmeyip cizye kabul ederek hükümet-i İslâmiyeye inkıyad edenlerdir.*

Bu âyette *afla emir;* Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile mensuh olmak ihtimali varsa da iman edenlerin imandan evvel vaki olan kusurlarını afla emirdir. *Yahut* iman etmemişlerse de inkıyad üzere bulunup hıyanet etmeyenlerin ufacık günahlarını affetmekle emirdir. Binaenaleyh; mensuh değildir. Kusur sahiplerinin kusurlarını affetmek rıza-yı ilâhiye vesile olacağına ve affın ihsan kabilinden olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Beyzavi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ afla emrettikten sonra affın sebebini ve erbab-ı ihsana muhabbet ettiğini zikirle affın ihsan cümlesinden muhabbete vesile olacağına işaret etmiş ve bu vesileyle kullarını ihsan etmeye terğib ettiği gibi muti' olan kâfirlerin bazı kusurlarını affetmek dahi ihsan olduğunu tenbih eylemiştir.

Allah'la kendi beyninde vaki olan ahdi nakzedip kabul ettiği ahkâmı edâ etmekten istinkâf eden kimselerin cümlesinin lânete müstehak olduklarına bu âyet delâlet eder.

Şu halde ehl-i İslâm bu ahkâmın cümlesine riayet etmeli ki, Benî İsrail gibi lânete ve kasvet-i kalbe müptelâ olmasınlar. Zira; Allah'ın emrine itaat etmedikçe Benî İsrail'le diğer milletler beyninde fark yoktur ve bab-ı ilâhide cümlesi müsavidir. Yalnız fark, emr-i ilâhiye imtisal edip etmemektedir. Şu halde insanların birbirinden imtiyazı Allah'a itaat ve ubudiyet vazifesini lâyıkıyla edâ eylemektedir.

Hulâsa; Benî İsrail'in nakz-ı ahid sebebiyle lânete müstehak ve kasâvet-i kalbe müptelâ oldukları ve kasavet-i kalp sebebiyle kelimat-ı ilâhîyeyi mahallinden ve manâsından tebdil ve tağyir ettikleri ve vaaz oldukları Tevrat'tan nasiplerini unuttukları ve onlardan az kimseler müstesna olarak diğerleri daima Resulullah'a ve ehl-i İslâma hıyanet ettikleri ve onlardan hıyanet etmeyip inkıyad edenlerin kusurlarını affetmek ve intikamdan vazgeçmek lâzım olduğu ve sahib-i kusurun kusurunu affetmek ihsan cümlesinden bulunduğu ve Allahü Tealâ'nın bu misilli ihsan edenlere muhabbet ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Benî İsrail'in nakz-ı ahdettikleri gibi Nasara'nın da nakz-ı ahdettiklerini beyanetmek üzere .

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ

buyuruyor.

[Biz Nasara'yız diyerek Nasraniyet iddia edenlerden din-i İslâma yardım edeceklerine dair biz ahdü mîsak aldık. Bu ahid üzerine onlar vaaz olundukları ahkâmdan nasiplerini unuttular ve kendilerine nazil olan İncil'in ahkâmını terkettiler. Binaenaleyh; oların nakz-ı ahdetmelerine ceza olarak onların aralarına yevm-i kıyamete kadar devam eder bir buğz ve adavet koyduk ve birbirlerine buğz ve adaveti Biz Azîmüşşan lâzım kıldık ve âdeta kalplerine yapışmış gibi buğz ve adavet bunların arasından çıkmaz bir haldedir. Binaenaleyh; onlar fırka fırka oldular. Hattâ iki fırkanın bir araya gelmeleri imkânı kalmamıştır.]

وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

[Ve onların din-i İslâma ihanet etmeleri gibi işledikleri fena fiillerini Allahü Tealâ yakında onlara haber verir.]

Yani; Yehûd'un meslekleri verdikleri ikrardan dönmek olduğu gibi, Nasara'nın meslekleri dahi verdikleri ikrardan dönmek ve nakz-ı ahdetmektir. Zira; Nasara'dan din-i ilâhiye nusret ettiklerini ve kendilerinin Nasara olduğunu iddia edenlerden ahdü mîsak aldık ve İncil'in ahkâmıyla amel edeceklerine ikrar verdikleri halde kitaplarının ahkâmını Yahûdiler gibi onlar da terkettiler: Biz de onların arasına buğz ve adavet koyduk ki ilâ yevm-il kıyam o adavet aralarında devam eder. Onlar her nekadar din-i İslâma nusret iddia ederlerse de yakında Allahü Tealâ onların fena işlerini kendilerine haber verir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Nasara ismi memduhtur. Fakat kendileri «Biz Nasara'yız» diyerek iddia ettiklerini

beyan taraf-ı ilâhiden onlara verilmiş bir isim olmadığını beyandır. Yani onlar her nekadar Nasraniyet iddia ediyorlarsa da filhakika Nasraniyet sıfatıyla muttasıf değillerdir.

Zira İncil'de Resulullah'a dair olan ahkâmı kabul ettikleri halde o ahkâmı terkle ikrarlarını unuttular ve onların nasipleri Resulullah'a iman etmekken o nasiplerini unutmuş gibi arkaya atıverdiler ve buna ceza olarak kendi beyinlerinde adavet ve buğza müptelâ olmuşlardır ki, kıyamete kadar birbirleriyle uğraşacaklarını beyandır. Ve bu âyetin sırrı da her vakit âyândır. Zira Nasara iddiasında bulunan fırkalar daima yekdiğerini tekfir ettiklerinden itikaadiyatta birleşemedikleri gibi hatta siyasette dahî birleşemezler. Binaenaleyh; daima yekdiğeri aleyhine diğerini teşvikatta bulunmak ve icabında silâha sarılmaktan hali kalmadıkları meydanda bir hakikattır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Nasara'nın daima işlemekte oldukları ef'al-i kabîhayı haber vereceğini Vâcip Tealâ'nın beyan buyurması azab-ı şedidle azab edeceğine işaretle Nasara'yı tehdid etmektir. Çirkin amelleri; nakz-ı ahd etmek ve İncil'den nasiplerini unutmaktır. (وسوف) kelimesi *haber vereceğini tekid* ve lâfza-i celâl *azabın şiddetini beyan ve mahabeti tezyid içindir* ki, muhatapların kalplerine korku vermektir. Nasara'nın çirkin fiilleri işlemekte rusûh bulduklarına işaret için (يعملون) bedelinde (يصنعون) varid olmuştur.

Hulâsa; Nasraniyet iddia edenlerden Hz. İsa'ya ve İncil'e imanları sebebiyle Hz. Muhammed'e iman edeceklerine dair ahdü mîsak alındığı ve İncil'den nasiplerini unuttukları sebebiyle ilâ yevm-il kıyam aralarına buğz ve adavet girdiği ve kıyamette Allahü Tealâ'nın onlara amellerini haber vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasara'dan herbirerlerinin nakz-ı ahd ettiklerini beyandan sonra cümlesini imana davet etmek üzere :

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! Size bizim resulümüz geldi ve sizin kendi kitabınızdan sakladığınız birçok ahkâmı resulümüz size beyan eder, haber verir ve çok kusurlarınızı affeder ve muhakkak Allah'tan nura benzeyen Kur'ân ve ahkâmı açık beyaneden kitap geldi.] Şu halde sizin için resulümüze ve getirdiği kitabına iman etmeniz lâzımken niçin iman etmezsiniz?

Bu âyette *e h l - i k i t a p* la murad; *Yehûd ve Nasara*'dır. *R e s u l* ile murad; *bizim peygamberimizdir*. Kitap ism-i cins olduğundan Tevrat'a ve İncil'e şâmildir. *S a k l a d ı k l a r ı m e s e l e y* le murad; *ahir zaman peygamberinin evsafına müteallik âyetler ve recim âyetidir*. Çünkü; onlar saklamak istediler, fakat Resulullah bunları Tevrat'tan bulmuştur. Resulullah okuyup yazmadığı halde onların sakladıkları âyetleri haber vermesi gaipten haber olduğu cihetle mu'cizat-ı Resulullah cümlesindendir. Sakladıkları mesailin cümlesini bilip, bazısını haber verip bazısını haber vermediğine işaret için âyette Resulullah'ın çok kusurlarını affettiği beyan olunmuştur. Çünkü; sakladıkları şeyin izharında bir fayda olmadığı cihetle umur-u dine taallûku olmayan şeylerde Resulullah onları mahcup etmemek için izhar etmezdi. Binaenaleyh; o babda vâki' olan kusurlarını affettiği beyan olunmuştur.

N u r la murad; *Kur'ân ve Kur'ân'ın ahkâmı olan din-i İslâmdır*. *K i t a p* la murad; *herhalde Kur'ân'dır*. Çünkü; nurla insanın gözü kuvvet bulup eşya-yı zahiriyeyi gördüğü gibi Kur'ân'la hak ve hakikat ve ahkâmı din görüldüğünden *Kur'ân'a* nur ıtlakı sezadır. Kezalik *Resulullah'a* dahi nur denir. Çünkü; Resulullah insanların mazarrat ve menfaatlarını beyan edip şeriatında gösterdiği cihetle güneşin zıyası âlemi ihata edip o zıya vasıtasıyla bütün

dünyayı insanın gördüğü gibi insanlar da bilmedikleri hakikatları Resulullah vasıtasıyla bildiklerinden Resulullah *nur-u âlem* unvanına sezâ ve lâyık olmuştur. Kezâlik din-i İslâma dahî nur denir. Çünkü; din-i İslâm zaman-ı cahiliyede olan küfür ve cehalet zulmetlerini kaldırıp âleme ilim ve irfanı ve nur-u hidayeti dağıttığı için *nur* denmeye lâyıktır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette ehl-i kitabı tekdir ve tevbih vardır. Çünkü; Cenab-ı Hakkın (رسولنا) lâfzında resulü, Zatına muzaf kılarak «Bizim resulümüz» demesi Resulullah'ın şanına tazîm olduğu gibi kullarını da ittibaa davettir. Ehl-i kitap ise kitaplarının muktezası olan bu gibi hakaayıkı bilmek ve onunla ameletmek icabederken bilâkis kitaplarının ahkâmını tağyire cüret edip Allah'ın resulüne iman etmemeleri elbette tekdire istihkaklarını icab eder. Resulullah'ın beyanı, def'aten olmayıp zaman zaman teceddüd ederek devam üzere cereyan ettiğine işaret için (يبين) teceddüde delâlet eden muzari' sıygasıyla varid olmuştur.

***

Vâcip Teâlâ kitabın ve resulünün geldiğini beyandan sonra kitabın bazı evsafını beyanetmek üzere:

يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ o kitapla rızasına ve tarîk-ı selâmet olan din-i İslâma ittiba eden kimseyi tarîk-ı selâmet olan tarîk-ı tevhide isal eder ve razı olduğu ahkâma ittiba eden kimseleri kendi izniyle küfür karanlıklarından nur-u iman aydınlıklarına çıkarır ve onları doğru yola hidayette kılar.]

R ı d v a n la murad; *din-i İslâmdır*. Çünkü; Allahü Teâlâ din-i İslâmı tebliğ için resul gönderip din-i İslâma razı olduğunu beyanettiğinden bu makamda *r ı d v a n* la murad; *din-i İslâm-*

dır. (سبل السلام) ile murad; *tarîk-ı ilâhi olan tarîk-ı tevhiddir.* Çünkü *S e l â m ; esma-i hüsnadan*dır. Şu halde (سبل السلام) demek; «Allah'ın tarîkı» demektir. Allah'ın tarîkı da tarîk-ı tevhiddir. *Yahut* tarîk-ı selâmet olan; tarîk-ı Cennettir. Çünkü; tarîk-ı Cennet, azaptan selâmet olduğu için tarîk-ı selâmet denmeye lâyıktır. *Z u l ü m a t* la murad; *küfür ve cehalettir. N u r* la murad; *nur-u İslâm ve imandır. S ı r a t - ı m ü s t a k i m* le murad; *din-i haktır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ'nın rızasına muvafık olan din-i İslâma ve tarîk-ı hak olan tarîk-ı tevhide ittiba eden kimseyi Allahü Tealâ doğru yola hidayette kılar ve o kimseleri kendi tevfiki ve iradesiyle zulümat-ı küfürden nur-u imana çıkarır ve tarîk-ı hakka hidayette kılar] demektir. Vâcip Tealâ razı olduğu dine ittiba eden kimselere bu âyette üç şey vaadetmiştir: *B i r i n c i s i; tarîk-ı selâmete îsal etmektir. İ k i n c i s i ; zulümat-ı küfürden nur-u imana çıkarmaktır. Ü ç ü n c ü s ü ; tarîk-ı müstakim olan din-i hakka hidayette kılmaktır.* Şu sayılan vaad-i ilâhinin her cümlesi insan için sebeb-i necattır ve bunlara nail olmak da ancak Cenab-ı Hakkın, ittibaıyla emrettiği şeriata yapışmakla olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; aklı olan bir kimse için herhalde Rabbinin rızasını aramak ve rızasına muvafık ameller işlemek ve bu vesileyle vaad-i ilâhi olan tarîk-ı selâmeti bulmaya çalışmak lâzımdır.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın umumuna din-i İslâma dahil olmalarını tavsiye edip tebaiyet edenlere vaadini beyandan sonra bazı Nasara'nın fâsid itikadlarını beyanetmek üzere :

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim, muhakkak kâfir oldu şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ, ancak Hz. Meryem'in oğlu Mesih'tir dediler.]

قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَس۪يحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا

[Habibim! Sen onlara cevapta ilzam suretiyle de ki, eğer Allahü Tealâ Mesih (A.S.)'ı ve validesini ve yeryüzünde olan sair insanların cemisini ihlâk etmek murad ederse Allah'ın murad ettiği şeyden Allahü Tealâ'yı men'etmeye kim malik olabilir? Elbette hiç kimse mâlik olamaz. Şu halde Allah'ın ihlâkinden kurtulamayan Mesih'in ülûhiyetini nasıl itikaad edersiniz?]

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ

[Zira; semavat ve arzın ve onların arasında olan mevcudatın mülkü Allah'ındır ve Allah'ın gayrı bir malik yoktur.]

يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ (١٧)

[Allahü Tealâ dilediğini halk eder. Zira; Allahü Tealâ herşeye kaadirdir.]

Yani; mabudun bilhak Allahü Tealâ'dır ve tarîk-ı müstakim de tarîk-ı tevhiddir. Binaenaleyh; zat-ı ulûhiyetime kasem ederim muhakkak kâfir oldu şol kimseler ki, onlar Nasara'dan Yakubiye ve Melekâniye fırkaları «Allahü Tealâ ancak Meryem'in oğlu Mesih'tir» dediler. Zira onlar; «Ülûhiyet, beden-i İsa'ya hulûl etti ve ülûhiyet, İsa (A.S.)'da temessül eyledi» dediler ve bunu itikaad edince Allahü Tealâ onların küfürleriyle hükmetti. Ey Resul-ü Ekrem! Sen onları iskât için cevapta de ki: «Eğer Allahü Tealâ sizin ülûhiyetini itikaad ettiğiniz Mesih'i ve validesini ve yeryüzünde olan mevcudatı ihlâk etmek murad ederse Allahü Tealâ'yı bu iradesinden men'e kim kaadir olabilir? Eğer sizin dediğiniz gibi Mesih ilâh olsa Allah'ın iradesini def'e kaadir olurdu. Halbuki kaadir olamıyor, şu halde ilâh değildir. Semavat ve arzın ve onla-

rın arasında olan mahlûkaatın mülkü Allah'ındır. Semavat ve arzın ehli Allah'ın kullarıdır. Hz. İsa ve validesi de Allah'ın kulları zümresindendir. Kulun ilâh olma ihtimali var mıdır ki siz Hz. İsa'nın ilâh olduğunu itikaad edersiniz? Allahü Teâlâ dilediğini dilediği veçh üzere halkeder, hiç kimse itiraz edemez. Zira; mülkünde istediği gibi tasarruf eder. Binaenaleyh; Hz. Âdem'i babasız ve anasız halkettiği gibi Hz. İsa'yı da babasız halketmiştir. Eğer babasız halkolunmak ülûhiyeti icab etseydi Hz. Âdem'in de ilâh olması lâzım gelirdi. Halbuki Hz. Âdem'in ilâh olduğunu itikaad etmiyorsunuz da Hz. İsa'nın ülûhiyetini neden itikaad ediyorsunuz? Allahü Teâlâ herşeye kaadirdir. Halbuki sizin ülûhiyetini itikaad ettiğiniz Mesih herşeye kaadir midir? Elbette kaadir değildir. Şu halde nasıl oluyor ki, herşeye kaadir olamayan zata ilâh diyorsunuz?

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanlarına nazaran Nasara doğrudan doğruya İsa (A.S.)'a Allah'tır demezlerse de itikadlarına nazaran bu sözün lüzumu anlaşılır. Binaenaleyh; Vâcip Teâlâ sözlerinin lâzımını beyan buyurmuştur. Çünkü; onlar «Ülûhiyet, beden-i İsa'ya hulûletti ve uknum kelimesi ki zatullahtır, İsa ile birleşti» derler İşte bu sözlerine nazaran İsa (A.S.) Allah'tır demek lâzım geldiğinden Cenab-ı Hak, sözlerine binaen lâzım gelen itikaad-ı fasidlerini beyanetmiştir. Bu itikadlarının butlanını İsa'yı ve cümle mahlûkaatı Allahü Teâlâ ihlâk etmek murad etse buna mani olacak başka kimse olamadığı gibi Hz. İsa'nın da mâni olamayacağını beyanla ispat etmiştir. Şu halde ülûhiyetle İsa (A.S.) arasında münasebet olmadığı sabit olmuştur. Çünkü; semavat, arz ve bütün mevcudat Allah'ın mahlûku olunca İsa (A.S.) ve validesi dahi mahlûktur. Mahlûkla hâlik arasında münasebet ve müşabehet olamayacağı tabiidir. Çünkü; İsa (A.S.)'ın cisim ve hâdis olmakta ve terkip ve tağayyür kabul etmekte mahlûkaat-ı saireden farkı yoktur. Şu halde mahlûkaat-ı saire Allah olmayınca Hz. İsa da Allah olamaz ve babasız halk olunmasından dolayı ülûhiyetin hulûl veya ittihad etmesi de lâzım gelmez. Zira, ülûhiyet; hulûlden ve ittihaddan münezzehtir.

Vâcip Teâlâ bu âyette *Nasara'nın itikaadını dört surette reddetmiştir: Birincisi; Allahü Teâlâ mah-*

lûkaatı ve bilhassa İsa (A.S.)'ı ihlâk murad etse Hz. İsa'nın ihlâki, nefsinden def'e kaadir olamamasıdır. Nefsinden ihlâki def'e kaadir olamayan elbette ilâh olamaz. *İ k i n c i s i ; Allahü Tealâ'nın semavat ve arza malik olmasıdır.* Çünkü; ilâh olan, semavat ve arza mâlik olmak lâzım gelince semavat ve arzdan hiçbir şeye mâlik olamayan Hz. İsa'nın ilâh olamayacağı aşikârdır. *Ü ç ü n c ü s ü ; ilâh olan zatın istediğini halk etmesidir.* Hz. İsa ise hiçbir şeyi halka kaadir olamadığından ilâh olamaz. *D ö r d ü n c ü s ü ; ilâh olan zatın herşeye kaadir olmasıdır.* Hz. İsa ise, Allah'ın izni olmadıkça hiçbir şeye kaadir olamadığından ilâh olamaz.

Hulâsa; İsa (A.S.)'ın mahlûk olup sair mümkünat gibi fâni olduğu ve fâni olması kaabil olan kimsenin ülûhiyetle münasebeti olmadığı ve Allahü Tealâ'nın semavat ve arz gibi cesim mahlûkaatı ve bir maddeye müstenid olarak insanların ve yerle gök arasında bulunan sair mahlûkaatı halk ettiği gibi bir maddeye müstenid olmaksızın dahi eşyayı halka kaadir olduğu ve Hz. Âdem'i topraktan halkedip cinsinin gayrıdan birşeyi de halka kaadir olduğu ve mücanisi olan erkeğin bazı eczasından Havva'yı ve yalnız kadından Hz. İsa'yı ve erkek ve dişi mecmuundan sair nâs'ı halkettiği gibi acîb ve garîb surette istediğini halka kaadir olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ yalnız Nasara'nın bazı itikadlarının butlanını ispattan sonra Yehûd ve Nasara'nın bazı bâtıl itikatlarını dahî beyan ve iptal etmek üzere:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهُ

buyuruyor.

[Yehûd ve Nasara, «Biz Allah'ın oğulları ve ahbaplarıyız» dediler.]

قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ

[Habibim! Sen onlara cevapta de ki: Sizin günahlarınız sebebiyle Allahü Tealâ size niçin azab ediyor?] Eğer sizin dediğiniz gibi Allah'ın oğlu ve ahbabı olsanız size azab etmezdi. Çünkü: hiçbir kimse oğluna ve ahbabına azab etmez ki Allahü Tealâ azab etsin. Halbuki Allahü Tealâ size dünyada katil ve esaretle, zil ve meskenetle, memleketinizden tardetmekle ve düşmanlarınızın ayakları altında ezilmekle azab ettiği gibi âhirette Cehennem'ine koymak ve enva-ı azapla azab etmek suretiyle de sizi ta'zîb edeceğini kitabında beyanetmiştir. Şu halde siz «Allah'ın oğlu ve ahbabıyız» diyerek yalan söylememelisiniz ve bu gibi iftiraya cesareti nereden aldınız?

بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ

[Belki siz Allah'ın halk ettiği kimselerden beşersiniz.] Beşerin Allah'ın oğlu olmak ihtimali var mıdır ki, Allah'ın oğlu olduğunuzu iddia edersiniz?

يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ

[Allahü Tealâ dilediği kulunu mağfiret eder ve günahlarını örter, azab etmez ve dilediği kulunu günahı icabı ta'zîb eder, hiç kimse karışamaz.] Siz de Allah'ın kullarısınız. İsterse mağfiret eder. İsterse azab eder. Eğer sizin dâvânız doğru olsa azab olunmazdınız. Halbuki bu itikad üzere oldukça azab edeceğine şüphe yoktur. Zira; bu itikaadınız mağfiretinize de mânidir.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

[Ve semavat ve arzın ve onların arasında olan mevcudatın mülkü Allah'ındır ve ancak herkesin mercii olan huzurudur.]

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyanolunduğuna nazaran Yehûd'dan bazı kimseler Huzur-u Risalete geldikleri zaman Resulullah onları kelime-i hakka davet edip icabet etmedikleri surette Allah'ın azab edeceğini beyanedince «Biz Allah'ın oğulları ve ahbaplarıyız» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yehûd ve Nasara'nın Allah'ın oğulları olduklarını iddiaları; Üzeyr ve İsa (A.S.)'ın Allah'ın oğulları olduklarını iddia eylemelerinden ileri gelmektedir. Zira bu nebiler; Yehûd ve Nasara'nın kendi cinslerinden oldukları cihetle bunlar kendi itikatlarınca Allah'ın oğulları olunca kendilerinin de Allah'ın oğulları cinsinden olduklarını iddia etmektir. Veyahut nazmı âyette (رسول) lâfzı mukadderdir. Yani; (نحن ابناء الله) demek; (نحن ابناء رسول الله) «Allah'ın resullerinin oğullarıyız» demektir ki, «Bir babanın oğluna şefkatı ve inayeti nasılsa, Allah'ın da bize inayeti öylecedir» demek istemişlerdir. Gerçi bu ihtimaller varid-i hatır olabilirse de sebeb-i nüzûlde beyan olunduğu veçhile Yahûdiler aynı iddiada bulundukları gibi Nasara'dan bazıları da bu iddiada bulundular ve tekebbür ve taazzumda o kadar ileri gittiler ki, «Biz Allah'ın oğulları ve ahbaplarıyız. Binaenaleyh; biz azap görmeyiz» dediler. Cenab-ı Hak da, bu iddialarını beş veçhile reddetmiştir. *B i r i n c i s i ; günakları sebebiyle azab olunmalarıdır.* Çünkü; kendi iddiaları (hâşâ) doğru olsa azab olunmamaları lâzım gelirdi. Halbuki günahlarıyla muazzeb olacakları beyan olunmuştur. *İ k i n c i s i ; Allah'ın halkettiği kimselerden beşer olmalarıdır.* Çünkü; kendi iddiaları gibi Allah'ın oğlu olsalar beşer olmazlardı. Halbuki beşer olduklarından kendilerinin de şüpheleri yoktur. Zira; bedihi bir hakikattir. *Ü ç ü n c ü s ü ; Allahü Tealâ'nın dilediği kulunu mağfiret ve dilediğine azab edip bunların da o kullardan olmalarıdır.* Eğer Allah'ın oğlu olsalar kulları arasında olmamaları lâzım gelirdi. Halbuki kulları arasında sair kullar gibi mağfiret ve azaba muntazır oldukları meydandadır. *D ö r d ü n c ü s ü ; semavat ve arz arasında olan mahlûkaatın Allah'ın mülkü olup bunların da o memlükler içinde bulunmalarıdır.* Halbuki, kendi iddiaları gibi Allah'ın oğulları olsalardı memlük olmazlardı. *B e -*

ş i n c i s i ; herkesin muhakemesi görülmek ve ameline göre ceza almak üzere varacak mahalleri huzur-u mânevi-i ilâhi olduğu gibi bunların da varacak mahalleri orasıdır. Eğer kendi iddiaları gibi Allah'ın oğlu olsalardı sairlerinden mümtaz olmaları lâzım gelirdi. Halbuki mümtaz değillerdir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak Yehûd ve Nasara'nın dâvâlarını şu suretle iptalini resulüne emretmiştir. Çünkü; Vâcip Teâlâ'ya mevcudatın intisabı ancak memlûkiyet ve ubudiyet cihetinden olup başka cihetten olamaz ve bu cihet ispat için Vâcip Teâlâ semavat ve arzın ve onların arasında olan mevcudatın kendi mahlûku ve memlûkü olduğunu beyanetmiştir ki, Yehûd ve Nasara'nın da memlûk kabilinden oldukları sabit olmuşur.

***

Vâcip Teâlâ, Yehûd ve Nasara'nın batıl itikadlarını beyan ve birçok delillerle iptal ettiği gibi resulünün kendilerine geldiğini zikirle itizara mecalleri kalmadığını dahi beyanetmek üzere :

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَىٰ فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! Kendi dininize iftira etmeyin. Zira; sizin kitabınızda geleceği beyan olunan resulümüz resullerden fetret ve vahyin kesildiği zamanda size geldi. Size dünyada ve âhirette menfaatınızı ve ahkâm-ı dininizi ve sebeb-i necatınızı beyaneder. Resulümüzün size gelmesi, sizin, sevapla tebşir eder ve azapla korkutur hiçbir kimse bize gelmedi demeniz kerih olduğu içindir. İşte bu misilli itizara mecal kalmaması için biz size resul gönderdik. Binaenaleyh; Cennet'le sizi tebşir eder ve Cehennem'le korkutur resul size muhakkak geldi ve Allahü Teâlâ herşeye ve bilhassa fetret zamanı resul göndermeye ve size itizar kapısı bırakmamaya ve emri hilâfında hareket edenlere amellerinin muktezası ceza vermeye kaadir ve kudret-i tâmme sahibidir.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran ashaptan (Muaz b. Cebel) ve sair zevat, Yahûdilerin meclisine gidip «Allah'tan korkun. Resulullah ba's olunmazdan evvel siz bize evsafını haber verip hakkaa nebi olduğunu ikrar etmediniz mi? Şimdi niçin inkâr ediyorsunuz? dediklerinde Yahûdiler «Biz size bu hususa dair birşey söylemedik ve Hz. Musa'dan sonra resul yoktur» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde bu âyette *r e s u l* ile murad; *âhir zaman nebisidir*. Ve ahkâm-ı şeriatı ümmetine beyan için gelmiştir. Ancak kabul edenler etti ve kabul etmeyenler küfür üzere gitti.

F e t r e t ; iki resul arasında evvelki resulün rıhletiyle vahyin munkati' olmasıdır. Çünkü; bir resul âhirete rıhlet edip diğer resul gelerek ümmeti hakka davet edinceye kadar evvelki şeriatla amel edenler azalıp, amel kısalıp erbabına yorgunluk geldiği için o zamana *zaman-ı fetret* denmiştir. Meselâ bizim nebimizle Hz. İsa arasında altı yüz küsür senelik bir zaman vardır. Bu zamanda asla vahiy gelmemiştir. İşte o zamana zaman-ı fetret denmiştir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bizim nebimizle Hz. İsa arasında üçü Benî İsrail'den birisi Arap'tan dört nebi geldiğine dair bazı rivayet varsa da zayıftır ve kat'i bir malûmat yoktur.

Zaman-ı fetrette şeriat-ı sabikaya tağyir ve tahrif karışıp hakkı batıldan ve yalanı doğrudan ayırmak müşkül olduğundan halkın ameli güç olduğu cihetle birtakım itizar kapıları açılmıştı. Meselâ; o zamanın insanları arasında «Allah'a ibadet vâciptir, lâkin ibadetin keyfiyeti nasıl olacağını bilmiyoruz» demek âdet olmuştu. İşte bu gibi itizarlara meydan verilmemek ve nâs'ın ahvalini ıslah etmek ve ilâ yevm-ilkıyam menfaat ve mazarratlarını ve ibadetin keyfiyetini nâs'a öğretmek için Fahr-i Âlem matla-ı nübüvetten tulû' etmiştir.

Beyzavi'nin beyanına nazaran Musa (A.S.)'la İsa (A.S.) arasında bin yedi yüz sene geçtiği ve o müddet zarfında bin nebinin ba'solunduğu mervidir. Âsâr-ı vahyin sönüp halkın irşada son derecede muhtaç olduğu bir zamanda resulümüzün gelmesi ümit hakkında pek büyük nimet olduğundan Cenab-ı Hak resul gönderdiğini nimet sırasında beyan buyurmuştur. Çünkü; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile dünyada cehalet tekessür edip âsâr-ı

vahiy kalmadığı ve her yerde enva-ı mezalimin meydan aldığı ve putperestlik şâyi olup mecusi ateşleri eflâke ser çektiği ve halkın ne yapacağını şaşırıp hayrette kaldığı bir zamanda bir mürşid-i kâmilin zuhur etmesi elbette büyük bir nimettir. Zira ihtiyacı def'eden nimet; ihtiyacın şiddetiyle takdir olunduğundan bizim nebimizin zuhuru, zamanına nispetle pek büyük ve gaayet kıymettar bir nimettir.

***

Vâcip Tealâ rusul-ü kiramdan fetret zamanı ahkâmını beyan için resulünü göndermesiyle itizara mecal kalmadığını beyanettiği gibi ehl-i kitaba Musa (A.S.)'ın bazı nesayihini beyanetmek üzere :

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَاٰتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Zikret şol zamanı ki, o zamanda Musa (A.S.) kendi kavmine dedi ki: Ey benim kavmim! Sizin üzerinize nâzil olan Allah'ın nimetlerini zikredin ve şükrünü edâ edin. Zira; Allahü Tealâ içinizden ve kendi dininizden nebiler halk etti ve onlar size doğru yolu gösterdiler ve Allahü Tealâ sizi etraf-ı âlemde tasarruf ve hükmeder padişahlar kıldı ve kendi zamanınız âleminden hiç kimseye vermediği nimetleri size verdi.] Şu halde bu nimetlerin şükrünü edâ etmek ve kadrini bilmek sizin üzerinize vâciptir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette Benî İsrail'e verdiği nimetlerin üçünü Hz. Musa'nın zikirle kavmini intibaha davet ettiğini beyanetmiştir. *Birincisi; Benî İsrail'den nebi halketmesidir.* Çünkü; Vâcip Tealâ Benî İsrail kadar hiçbir millette çok nebi halketmemiştir. *İkincisi; Benî İsrail'in mülûk olmasıdır.* Çünkü; Benî İsrail evvelce Mısır'da kıptîler elinde esir ve köle makaamında istihdam olunurlarken Allahü Tealâ onları Hz. Musa vasıtasıyla halâs etti. Binaenaleyh; kendi

nefislerine kendileri malik olup hürriyetleri ellerine geçtiği gibi aralarında birçok melikler halk olundu ve hükümleri etrafa nafiz oldu ve etraf-ı âlemde birçok yerlere mütasarrıf oldular ve içlerinde nebiler bulunup tarîk-ı hakka irşad ettiklerinden ve melikleri bulunup etrafa sözleri nâfiz olduğundan o zamanda dünyada mevcut milletlerin ve hükûmetlerin birinci sırasına geçmişlerdi. Benî İsrail'e verilen nimetlerin *ü ç ü n c ü s ü* de *âlemde kimseye verilmeyen nimetlerin onlara verilmesidir.* Çünkü; denizin onlar hakkında yol olması ve o yolu takib eden düşmanın gark olması ve düşmanlarının mallarına varis olmaları ve Sahra-yı Tih'te men ve selvan'ın onlara emeksiz rızık olması, dünyada ve o zamanda Benî İsrail'in gayrı hiçbir millete verilmeyen nimetlerdendir. Hz. Musa bu nimetlere nâil olduklarını beyanla nimetin şükrünü ifaya dâvet eylemiş ve bu nesayihi beyanla Cenab-ı Hak resulünü tesliye ve ümmetine de ibret olmak üzere Kur'ân'da zikretmiştir.

Hulâsa; Hz. Musa'nın kavmine nimet-i ilâhiyeyi zikredip hatırdan çıkarmamalarını emretmek suretiyle şükrünü edâ etmek lâzım olduğunu beyanederek kavmine nasihatta bulunmasını Cenab-ı Hakkın Kur'ân'da bize zikretmesi her kavim üzere varid olan Allah'ın nimetlerini zikretmekle şükrünü edâ vâcip olduğuna işaret olduğu bu âyetten müstefâd olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.)'ın kavmine vâki' olan nasihatlarından diğer kısmını beyanetmek üzere:

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّت۪ي كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلٰٓى اَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِر۪ينَ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Ey benim kavmim! Sizin mesken ittihaz etmeniz için Allahü Tealâ'nın yazdığı ve takdir ettiği arz-ı mukaddese girin ve orada ikaamet eden Cebabireden korkarak arkanıza dönmeyin ki, büyük zararla dünyadan âhirete gitmeyesiniz.]

Yani; Musa (A.S.) kavmine nasihat tarikıyla dedi ki: «Ey kavmim! Şaibe-i fitneden tahire olan ve enbiyanın makarrı bulunan arz-ı mukaddese muharebeyle girin ve arz-ı mukaddese hâkim olan Cebabire'den korkmayın. Zira; Allahü Tealâ Arz-ı Mukaddes'te karar etmenizi sizin için yazdı. Binaenaleyh; sizin oraya girmenize irade-i ilâhiye taalluk etti. Şu halde siz oraya herhalde gireceksiniz. Cebabire'den çekinmeyin. Hemen Cebabire elinden istirdada koşun ki, enbiyanın makarrı olan mahall-i mübarekten o mahalle lâyık olmayan kavmi çıkarmanız vâciptir. Cebabire'den korkarak arkanıza dönmeyin. Eğer dönerseniz hâib ve hâsir ve rezil olarak dönersiniz» demekle kavmini harbe teşvik ve kavmi için Arz-ı Mukaddes'e girmek mukadder olduğunu beyanla teşci' etmiştir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile Benî İsrail Mısır'dan çıkarken Arz-ı Mukaddes'te onları iskân edeceğini vaad etmişti. Bundan evvel beyan olunduğu veçhile Musa (A.S.) on iki kabileye on iki reis intihab etti. Onlar casus olarak gittiler. Avdetlerinde düşmanın kuvvetinden bahisle Benî İsrail'e fütur verdiler. Binaenaleyh; düşmandan korktular. Hattâ «Ne olaydı Mısır'da öleydik. Zira; Mısır'da ölmek bizim için başka yerde yaşamaktan daha iyidir» dediler ve Mısır'a avdet etmeyi düşündüler. İşte o zaman Musa (A.S.) onlara nasihata lüzum gördü. Âyette beyan olunan nasihatı verdi ve dönerlerse zarar-ı mahız görüp saadetten mahrum olacaklarını kendilerine söyledi.

*Arz-ı Mukaddes*le murad; Taberi'de beyan olunduğu veçhile *Arz-ı Şam, Filistin, Kudüs. Ürdün, Eriha ve Tur'un etrafıdır.* Benî İsrail'e *Arz-ı Mukaddes'i Cenab-ı Hakkın yazması*yla murad; *onlara hibe edip, onlar isyan edinceye kadar nimetini mübah kılmasıdır.* Binaenaleyh; onlar isyan edip temerrüd edince Arz-ı Mukaddes'ten ve nimetinden mahrum etmiştir. Çünkü; Arz-ı Mukaddes'te onların kararının yazılması ibadet ve itaat şartıylaydı. Sonra onlar itaattan çıkınca karar edemediler.

Hulâsa; Vâcip Tealâ Benî İsrail'e yardım edeceğini ve Cebabire her ne kadar kuvvetli olsa dahî korkmak lâzım gelmediğini, zira; Benî İsrail'in Arz-ı Mukaddes'e girmeleri ve Cebabire'yi

tardetmeleri mukadder ve binaenaleyh; her suretle Benî İsrail'in muharebeye gitmeleri lâzım olduğunu ve Hz. Musa vasıtasıyla bunların cümlesi tebliğ olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.)'ın nasihatı üzerine Benî İsrail'in cevaplarını beyanetmek üzere :

قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَاِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.)'ın nasihatına cevap olarak kavmi dediler ki: «Ya Musa! Arz-ı Mukaddes'te Cebabire'den bir kavim vardır ve o kavmin şevketleri bizden ziyadedir. Onlar Arz-ı Mukaddes'ten çıkıncaya kadar biz Arz-ı Mukaddes'e elbette giremeyiz. Eğer onlar Arz-ı Mukaddes'ten çıkarlarsa biz de gireriz» demekle muharebeye gitmeyeceklerini beyan ve Musa (A.S.)'a ve Allah'ın emrine muhalefetle temerrüdlerini izhar ettiler.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *c e b b â r ; nâs'a emrini infaz ve icbara muktedir ve herkesten yüksek, mukaabilinde mukaavemet mümkün olmayan kimsedir.* Kudüs'te bulunan ahalinin kuvvet, şiddet ve cesametleri ziyade ve mehabetleri diğer akvamdan fazla ve görenlere korku verir ve ahaliye zulümleri ziyade olduğundan onlara Kavm-i Cebabire denmiştir ve bunların, Kavm-i Âd bakiyesi Amalika Kavmi olduğu mervidir.

Hz. Musa tarafından bunların ahvalini teftiş için gönderilen on iki nakip Hz. Musa'ya verdikleri raporlarında Cebabire'nin şiddetinden bahsetmelerine binaen Hz. Musa esrarı izhar etmemelerini tavsiye etmişken, ikisi müstesna olarak diğerleri esrarı ifşa ettiler. Binaenaleyh; Benî İsrail ordusu içine korku girdi ve ordunun hâli müşevveş olup maneviyatına zaaf geldi ve salâbeti, rabıtası çözüldü ve ahval değişti.

***

Vâcip Tealâ bu on ikiden Hz. Musa'nın emri üzere hareket eden iki zatın sözlerini nakil ve hikâye etmek üzere :

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ

فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'dan korkup ittikaa eden iki recül ki, onlar üzerine Allahü Tealâ in'am etmişti. O iki kişi Benî İsrail'e hitab ederek dediler ki: Siz Cebabire üzerine kale kapısına girin; yani onların kalelerinin kapısına yaklaşın ki, onları tazyik edin ve muztar kılın ve onları muztar kılmak suretiyle kale kapısına girdiğinizde muhakkak gaalipsiniz, korkmayın. Zira; Allahü Tealâ size yardım edeceğini vaadetti ve ancak eğer müminseniz Allah'a mütevekkil olun] demekle kabilelerine nasihatta bulundular ve nasihatları esnasında muharebenin ne yolda kazanılacağını, kale kapısına cesaret edip varmakla ve nusretin kendilerine nasıl celb olunacağını da Allah'a itimad ve tevekkülle olacağını beyan etmekle harbin plânını tarif ve nâs'ı harbe teşvik ettiler ve harbi kazanacaklarına ümit verdiler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu iki recül (Yuşa b. Nun) ile (Kâleb b. Yufta)'dır. Bunlara *A l l a h' ı n i n ' a m ı* yla murad; *Allahü Tealâ'nın bunlara hidayet vererek umur-u hayra muvaffak kılıp inayet-i ilâhiyeye itimadlarını halketmesidir.* Çünkü; Allah'a itimad ederek tevekkül-ü tâm ile umur-u hayra mübaşerete muvaffak olmak lûtf-u ilâhidir. *B a b* ile murad; *memleketin kale kapısıdır.* Yani; «Her ne zaman kale kapısından girdiniz mi siz gaalip olursunuz, onlar mağlûp olurlar» demektir.

Bu iki kişinin Hz. Musa'ya imanları kavî ve itimadları tam olduğundan Hz. Musa'nın vahyile haber verdiği nusretin vücut bulacağını kendi kabilelerine suret-i katiyede haber verdiler. Nasihatlarında Allahü Tealâ'ya tevekkül-ü tâmla beraber esbabına tevessül olununca maksada vâsıl olunacağını beyan için «İmanınız varsa mütevekkil olun» demekle sözlerine hitam verdiler.

Hulâsa; umur-u harbde askerin reisi ve zâbiti tarafından, şevket ve kuvvet verecek ve şevk ve şecaatlarını tezyid edecek hutbeler söylemek ve asla düşmanın kuvvetinden bahsetmeyip belki düşmanın zayıf noktalarından bahsetmekle askerin kalplerini takviye ve metanet-i kalplerini ve salâbet-i diniyelerini muhafaza ve hatt-ı hareketlerini tayin etmek ve müminler için ancak Allahü Tealâ'ya mütevekkil olmak ve itimad eylemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ in'am ettiği iki kimsenin sözlerini hikâye ettiği gibi Benî İsrail'in sözlerini dahî hikâye etmek üzere:

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا

buyuruyor.

[Benî İsrail dediler ki, Cebabire Arz-ı Mukaddes'te bulundukça elbette biz Arz-ı Mukaddes'e dahil olmayız.]

فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾

[Binaenaleyh; sen ve Rabbin Tealâ beraber gidin onlarla mukaatele edin, biz de burada oturalım] demekle açıktan ilân-ı isyan ve emr-i ilâhiye muhalefet ettiler.

Yani; Benî İsrail'e Hz. Musa harp emrini verip düşman üzerine yürümek lâzım geldiğinde onlar isyan ettiler, «Ya Musa! Biz Arz-ı Mukaddes'e, Cebabire orada ikaamet eder bulundukça ebeden girmeyiz. Şu halde sen ve senin Rabbin beraber gidin Cebabireyle muharebe edin ve onları Arz-ı Mukaddes'ten çıkarın; biz burada oturalım» demekle Cebabire üzerine gitmeyeceklerini söylediler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu sözü söyleyenlerin itikatları mücessemenin itikaadıdır. Zira; bunlar Cenab-ı Hak için gitmek ve gelmek gibi cismin avarızından olan şeyleri tecviz ettiklerinden «sen ve Rabbin gidin ve mukaatele edin» demişler-

dir. *Yahut* «Sen ve Rabbin gidin» demek; «Sen git, Rabbin de sana yardım etsin» demektir. Şu halde «Sen Rabbin Tealâ'nın ianesiyle beraber git» demek istediler. *Yahut* *R a b b* ile muradları; seyyid ve büyük manâsına olan Hz. Musa'nın biraderi Harun (A.S.)'dır ki, «Sen ve büyük biraderin Harun, beraber gidin muharebe edin, biz bu makamda kalalım» demek istemişlerdir. Hangi manâ murad olunursa olunsun Yehûd'un enbiya'yı ızâmla münazaaları muhakkaktır.

Eğer mücessemeden olup Vâcip Tealâ hakkında bir mekândan diğer mekâna nakil murad ettilerse ve sözleriyle kâfir ve eğer mücessemeden değil de temerrüd üzere söyledilerse fâsık olmuşlardır.

Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran Yehûd'un maksatları; kalplerinde olan nifakı ve Allahü Tealâ'ya ve Hz. Musa'ya adem-i itimadlarını izharla istihza etmekti ve bu vesileyle evvelce vermiş oldukları ahdi nakzetmek ve muharebe sözünden vazgeçmek ve Mısır'a gidip herşeyden vareste ve tenha kalıp istirahat etmek ve tenbel tenbel oturmaktır. Halbuki Fir'avn'ın esaretinden yeni kurtulmuş olan bir kavim Fir'avn'ı ve istibdadını unutmamaları lâzımken pek çabuk unuttular ve Musa (A.S.)'a birçok gönül endişesi yaptılar ve Mısır'a gittiklerinde Allahü Tealâ'nın bir Fir'avn daha halk ederek kendilerini terbiyeye kaadir olduğunu düşünemediler. Maahaza safa ve cefayı pek çabuk unutmak bilcümle insanlarda âdettir.

⁂

Vâcip Tealâ onların şu temerrüd ve isyanlarına karşı Musa (A.S.)'ın son tedbirini beyanetmek üzere :

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لَٓا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْس۪ي وَاَخ۪ي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Benî İsrail açıktan emr-i ilâhiye muhalefet edince Musa (A.S.): «Ey benim Rabbim! Emrine imtisalde benim nefsim ve biraderim Harun'dan başkasına mâlik değilim. Zira; başkalarına iti-

mad edemem, ancak itimadım nefsime ve biraderim Harun'adır. Şu halde bizimle fasık olan kavim beynini tefrik et, demekle Rabbine tazarruda bulundu.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Hz. Harun yaşça Musa (A.S.) dan büyükse de umur-u-dinde ve mühimmat-ı sâirede Hz. Musa'ya muti' olduğuna işaret için, nefsime ve biraderime mâlikim demiştir. Gerçi bu hususta Musa (A.S.)'a itaat eden yalnız Harun değil, Yuşa ve Kâleb ve onlara ittiba edenler varsa da biraderine itimadı herkesten ziyade olduğundan yalnız biraderine mâlik olduğunu beyanetmiştir. *Yahut* *b i r a d e r* le muradı; dinde kardeş olanlardır. Buna nazaran kendine tâbi' olanların cümlesi birader lâfzında dahildir. Kavm-i fâsıkla kendi beyinlerinin tefrikini duâ «Bizim ve onların istihkaakımızı ver ya Rabbi!» demektir. Musa (A.S.)'ın bu duâsı, Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kavminden şikâyeti mutazammındır ve fasıklarla hemhâl olmak ve sohbet etmek câiz olmadığına dahi işaret vardır. *K a v m - i f â s ı k* la murad; *taattan çıkmalarıdır.* Ve kavmine *fasıklar*la tâbir etmesi onların itaatsızlıkları; küfürlerini icab etmediğine işarettir ve onlardan ayrılmasına duâsı; söz dinlemez bir hale geldiklerine delâlet eder. Çünkü; nasihat kabul etmek imkânı olsaydı Hz. Musa son tedbir olan tefrikle duâ etmezdi.

***

Vâcip Teâlâ Hz. Musa'nın duâsını kabul edip Benî İsrail'i tecziye ettiğini beyanetmek üzere :

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.)'ın duâsı üzerine Allahü Teâlâ Arz-ı Mukaddes'i onlar üzerine kırk sene haramdır dedi ve kırk sene müddetle onların Arz-ı Mukaddes'e giremeyeceklerini ve arazisine mâlik olamayacaklarını beyan etti.] Binaenaleyh; Şam arazisinden Mısır'a

döndüklerinde onlar Arz-ı Tih'te azıcık bir mesafede hayrette ve şaşkın bir halde kırk sene kalmışlardır. Çünkü; Mısır'a gidecekler, gidemezler; Şam'a gidecekler, gidemezler. Şu halde onlara Arz-ı Mukaddes haram olup Arz-ı Tih'te mahpus kalınca onlar fasıklardır. [**Ya Musa! Kavm-i fâsık üzerine sen mahzun olma.**] Zira; onlar kendi günahları sebebiyle necattan mahrum olmuşlardır. Binaenaleyh; kendi kusurunun cezasını çekenlere esef olmaz demekle Vâcip Tealâ Hz. Musa'yı tesliye etmiştir.

Tefsir-i Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette *h u r m e' t ; men'* manâsınadır. Yani; «Benî İsrail'i Arz-ı Mukaddes'e girmekten Cenab-ı Hak men'etti. Binaenaleyh; kırk sene Arz-ı Tih'te mahpus kaldılar» demektir ve bu kırk sene zarfında girmek istemişlerse de giremediler ve günahlarına ceza olarak kırk sene dünyada muazzeb oldular ve kırk seneden sonra Allahü Tealâ Arz-ı Mukaddes'i onlara fethettirdi ve onlar da Arz-ı Mukaddes'e dahil oldular. Fakat Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile «Arz-ı Mukaddes'te Cebabire var, biz gidemeyiz» diyenler tamamen helâk olup ancak onların evlâtları girmiştir.

Beyzavi, Fahr-i Razi ve Medarikte beyan olunduğuna nazaran onlar Arz-ı Tih'te altı fersah mesafede kırk sene kaldılar. Çünkü; sabahtan akşama kadar sür'atle seyrü sefer ederler, akşam üzeri görürler ki, sabahtan gittikleri mahalle gelmişler. Gündüz şemsin hararetinden onları Hz. Musa'nın duâsıyla bulut gölgeler ve su ihtiyaçlarını ise diğer âyette beyan olunduğu veçhile yanlarında gezdirip suya muhtaç oldukları zaman yere koydukları taştan akan suyla temin ederlerdi.

Bir rivayette nazaran Benî İsrail Arz-ı Tih'te hapsolununca Hz. Musa ve biraderi ve onlara ittiba' edenlerle beraber Arz-ı Mukaddes'e gittiler. (Eriha) şehrini fethettiler. Zira; Musa (A.S.) kendi ile kavmi beyninin tefrik olunmasına duâ etti. Allahü Tealâ duâsını kabul eyledi ve bu cihetle beyinleri tefrik olundu. Arz-ı Tih, Benî İsrail hakkında mahall-i azab olduğundan enbiya-yı kirâm o azab içinde bulunmadılar.

Diğer bir rivayette Musa ve Harun (A.S.) Benî İsrail'le beraber Arz-ı Tih'te bulundular, lâkin İbrahim (A.S.) hakkında nâr-ı Nemrud gülistan olduğu gibi Arz-ı Tih de onlar hakkında

tenezzüh mahalli oldu. Binaenaleyh; onlar enva-ı lezaiz içinde vakit geçirdiler. Zira; nimetten mahrumiyete sebep olacak isyanları ve emr-i ilâhiye muhalefetleri yoktu. Amma Benî İsrail, emr-i ilâhiye muhalefet ettiklerinden isyanları sebebiyle muazzeb oldular. Bu da istib'ad olunur bir hâl değildir. Zira; bir şahıs hakkında azab olan birşeyin, diğer şahıs hakkında ayn-ı nimet olduğu bu âlemde her zaman görülen şeylerdendir.

Arz-ı Tih'te Harun (A.S.)'ın vefatından bir sene sonra Musa (A.S.)'ın vefatı mervidir. Musa (A.S.)'ın vefatı takarrub edince hemşirezadesi Yuşa'nın Benî İsrail'e nebi ba'solunduğunu ve kendinin vasisi Yuşa olduğunu haber verdi ve Yuşa'ya Arz-ı Mukaddes'i fethetmesini vasiyet eyledi ve cezalarının müddeti olan kırk sene bitince Yuşa (A.S.) Benî İsrail ile Arz-ı Mukaddes'i fethetti. Bütün Şam arazisi Benî İsrail eline geçti. Arz-ı Tih'te hayret içinde mahpus kalan Benî İsrail'den muharebeye yarar altı yüz bin bahadır olduğu mervidir. Bu kadar az bir mesafe içinde kalabalık bir nüfusun kırk sene hapsolunup kalması harikulâde ve gazab-ı ilâhi olduğu için baîd addolunamaz. Bu misilli ahval kış günlerinde kar tipisine tutulan bir kaafilenin sabahleyin hareketle gittiği yeri bilmeksizin akşama kadar yürüdüğü halde, akşam üzeri sabahtan gittiği yere gelmesi gibidir. İşte Arz-ı Tih'te Benî İsrail'in hâli bu minval üzere cereyan etmiştir. Çünkü; onlar Hz. Musa'ya «Sen Rabbinle beraber gidin, Cebabireyle muharebe edin, biz burada oturalım» demekle Arz-ı Tih'te ikaameti ihtiyar ettiklerinden (الجزاء من جنس العمل) kabilinden Cenab-ı Hak onları şu sözlerinin cezası olarak kırk sene hapsetmiştir.

Kırk seneyi tahsisin hikmeti; «Biz muharebeye gidemeyiz» diyen korkak neslin arkası kırk senede kesilebilip harbe yarayanların kırk senede meydana gelecek olmasıdır.

Yahut Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile iman kırk senede tekemmül edeceği cihetle o kadar sene tahsis olunmuştur. Çünkü; onlar emr-i ilâhiye muhalefetle iman etmezden evvelki hallerine avdet ettiklerinden imanın tekemmülü ve metanet-i kalbiye ve şecaat-ı tabiiye kırk senede tekemmül edeceğinden bu müddet zarfında Arz-ı Tih'te hapsolunmuşlardır. Zira; bu kırk sene zarfında cebanet tab'-ı hassasından olan medeniyetten, şecaat ve

salâbete cevlângâh olan bedeviyete intikaal ettiler ve «Biz muharebeye gidemeyiz» diyenler helâk oldular ve tıynet-i bedeviyetle meydana gelen nesl-i cedit yetişti. Bedeviyette derkâr olan şecaatlarıyla Arz-ı Mukaddesi fethettiler, Kudüs'e girdiler ve Allah'ın takdiri de yerini buldu.

Hz. Musa kavminin ıztırabını görünce tekrar halâslarını duâ etmek murad ettiğinde, Cenab-ı Hak «Ya Musa! Sen kavm-i fâsık üzere mahzun olma» buyurmakla Hz. Musa'nın tekrar duâsına müsaade etmediğine ve bu cezaya istihkaklarına sebep; fasıkları yani tâat-ı ilâhiyeden çıkmaları olduğuna ve fâsık olan kavmin fıskından dolayı müptelâ oldukları cezaya zarurî olarak insana rikkat-ı kalp ârız olursa da ihtiyarî olarak esef etmek câiz olmadığına işaret etmiştir. Zira; Cenab-ı Hak Musa (A.S.)'ı kavm-i fâsık üzere eseften nehyetmiştir. Hz. Musa'yı nehiy; bize de nehiydir. Şu halde Hz. Musa'yı nehyettiğini bize beyanetmek bizi dahî nehyetmektir ki, fâsık olan bir kimsenin fıskından dolayı gördüğü cezaya müstehak olduğundan sair kimselerin ona acımak suretiyle esef etmeleri lâzım gelmez. Çünkü; cezayı Allahü Tealâ tertib ettiği için aynı âdalettir. Adalet ise esefe sebep değil, belki meserrete sebeptir. Binaenaleyh; mazlûmların onun zulmünden kurtulduğundan dolayı mesrur olmaları lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'in Hz. Musa ile olan münazaalarını beyanettiği gibi evlâd-ı Âdem'in hased neticesi yekdiğerine karşı vâki' olan mukaatelelerini dahî beyanetmek üzere:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ

buyuruyor.

[Habibim! Müminler üzerine Hz. Âdem'in iki oğlunun haberlerini hakka mukaarin olarak tilâvet et ve zikret şol zamanı ki, o zamanda onlar kurban yaptılar. Birinin kurbanı kabul olundu, diğerinin kurbanı kabul olunmadı.]

قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ

[Kurbanı kabul olunmayan, kurbanı kabul olunan kardeşine, elbette ben seni katlederim dedi.]

قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٢٧﴾

[Kurbanı kabul olunan biraderinin katlederim sözüne cevap olarak; Allahü Tealâ ibadeti ancak müttekilerden kabul eder. Binaenaleyh; benim kurbanımın kabul olunması ancak ittikam sebebiyledir, dedi.] Ve bu sözüyle biraderini ittikaya ve insafa davet etti.

Yani; «Ben ittikaa ettim. Kurbanım kabul olundu. Sen de ittikaa et ki, senin de kurbanın kabul olsunsun» demek istedi.

لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَن۪ي مَٓا اَنَا۬ بِبَاسِطٍ يَدِيَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَۚ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٨﴾

[Eğer sen beni katletmek için elini bana uzatırsan ben seni katletmek için elimi sana uzatmam. Zira; âlemlerin rabbi olan Allahü Tealâ'dan ben muhakkak korkarım, dedi.] Ve biraderine Allah'tan korkmasını tavsiye etti.

Yani; «Ben Allah'tan korktuğum için sana elimi uzatmadığım gibi sen de Allah'tan kork da elini fenalık suretiyle bana uzatma» demek istedi.

Taberi, Kazi, Fahr-i Razi, Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette *H z. Â d e m ' i n o ğ u l l a r ı* yla murad; *sulben oğlu Kaabil ve Haabil'dir*. Çünkü; Hz. Âdem'in her batında ikiz olarak biri oğlan diğeri kız iki çocuğu doğardı. Bu sene doğan kız, geçen sene doğan oğlana ve o senede doğan kız bu senede doğan oğlana nikâh olunmak suretiyle neslin çoğalmasına ihtimam olunmaktayken Kaabil'le doğan hemşiresi güzel olduğu cihetle Haabil'e vermek istemedi. Pederleri Âdem (A.S.) tarafın-

dan lâzım olan nasihat icra edilmişse de Kaabil'e asla tesir etmeyince emr-i ilâhi üzere her ikisinin de kurbanla Cenab-ı Hakka takarrub etmelerini ve hangisinin kurbanı kabul olunursa o kızı onun alacağını beyanetmesi üzerine Haabil koyun güdüp Âdem (A.S.)'ın koyun işlerine nezaret ettiğinden koyunun en alâsını seçerek birini kurban kesti ve Kaabil de ziraat sahibi olup, pederinin ziraat umuruna nezaret ettiğinden ekinin en kötüsünü kurban mevkine getirdi. Semâdan nazil olan ateş Haabil'in kurbanını yaktı, Kaabil'in kurbanını yakmadı ki, o zamanın şeriatına göre kabul olunmadığına alâmetti. Bunun üzerine Kaabil, Haabil'e hased etti ve beyinlerinde münazaa ilerledi. Kaabil, Haabil'i âyette beyan olunduğu veçhile kıtâl ile tehdid etti. Haabil, kaza-yı ilâhiye razı olduğunu ve biraderinin kendine tecavüzü takdirinde mukaabele etmeyeceğini, zira; Allah'tan korktuğunu ve Allah'tan korkmanın bu gibi cinayetleri irtikâba mâni olduğunu beyanetti.

Kurbanın kabulünde ittikaa şart olduğundan mütteki olan Haabil'in kurbanı kabul olundu. Kaabil'in ittikaa ve ihlâsı olmadığından kurbanı kabul olunmadığı gibi şekaavetini tezyid etti. Akıbet biraderini katle kadar cesaret eyledi, dünya ve âhiret saadetinden mahrum oldu. Çünkü; kurbanın kabul ve adem-i kabulünde Haabil'in dahlü tesiri olmadığından Haabil'e tecavüzü haksız ve Cenab-ı Hakkın takdirine karşı şiddetli bir itiraz idi. Kaatili nefsinden def'etmek vâcipken Haabil'in kardeşine «Sen katliçin bana elini uzatırsan ben sana elimi uzatmam» demesi nasihat suretiyle olduğu gibi katil kasdıyla uzatmam. Zira; Allah'tan korkarım, ama nefsimden def'etmek suretiyle uzatırım» demek ihtimaline binaen Haabil vâcibi terketmiş olmaz. *Yahut* Hz. Âdem şeriatında defi' suretiyle dahi el uzatmak vâcip olmamak ihtimali olduğu İmam-ı Mücahid'den naklen Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Haabil'in «Ben seni katl için el uzatmam, Allah'tan korkarım» demesiyle Kaabil'i irşada ve Allah'ın âlemlerin rabbi olduğunu beyanla ihafeyi tezyid ve te'kide çalışmışsa da Allah'ı idlâl ettiğini kimse hidayette kılamaz fahvasınca fayda etmemiştir.

***

Vâcip Tealâ Haabil'in diğer kelâmını beyanetmek üzere :

إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[**Haabil, Kaabil'e ey biraderim! Senin beni katlin sebebiyle benim günahım ve senin kendi günahınla huzur-u Bari'ye rücu' etmeni murad ederim. Yoksa sana mukaabele etmekle kaatil olmak istemem. Eğer, sen beni katlederek dünyadan âhirete dönersen ashab-ı nârdan olursun. İşte şu Cehennem ashabından olmak zâlimlerin cezasıdır.**] Zira; sen beni bigayrıhakkın katledersen zâlimlerden olacağın şüphesizdir ve zalimlerin cezası da Cehennem'-dir, demekle kardeşine nasihat etti.

Yani; «Sen katil fikrinden dönmez, behemehal fiile çıkarırsan ben sana mukaabele etmem. Zira; benim maksadım beni katlinden hasıl olan günah ve kendi günahınla huzur-u Bari'ye rücu' edip ashab-ı Cehennem'den olmaktır. Çünkü; zâlimsin, zâlimlerin cezası da Cehennem'dir» demekle kardeşinin rikkatini celbe çalıştı ve tasavvur ettiği katlin cezası Cehennem olduğunu beyanla tehdid etmek istedi, fakat fayda etmedi. *Yahut* «Sen beni katle başlarsan benim için seni katletmek mübah olduğundan seni katledersem benim günahım ve eğer sen benden çevik davranarak beni katledersen senin günahın, hulâsa her iki surette günah sana ait olduğundan huzur-u Bari'ye her surette günahkâr olarak rücu' edecek sensin. Zira; (البادئ اظلم) «Bir günaha mübaşeretle diğerinin günahına sebep olan ziyade zâlimdir» demek istedi ve şu suretlerin cümlesinde Haabil Kaabil'in muazzeb olmasını istemiştir. Çünkü; mazlûm olan kimse için zâlimin azabını istemek câizdir.

Yahut «Sen beni katledersen zalim olduğundan yevm-i kıyamette benim hakkımı ödeyecek birşey bulamayinca benim güna-

hımdan zulmün miktarı sana yüklenilmesini isterim» demektir. Çünkü; yevm'i kıyamette zâlimin zulmü miktarı, zalimin sevabından mazlûma verileceği ve eğer zalimin sevabı bulunmazsa mazlûmun günahından zulmü miktarı, zâlime yükleneceği mervidir. Buna nazaran Haabil biraderinin günahkâr olmasını nasıl ister? Âharin günahına rıza günah değil mi şeklinde varid olan sual mündefidir. Çünkü; biraderinin günahkâr olmasını istemedi, belki biraderinin tasavvur ettiği günahı fiile çıkarırsa zalim olacağından zalim cezasıyla mücazat olunmasını istedi.

***

Vâcip Tealâ Haabil'in biraderine nasihatını ve rikkat verecek sözlerini dinlemeyip biraderini tasavvuru veçhile katlettiğini beyanetmek üzere :

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Kaabil'in nefsi, biraderinin katlini kendine tezyin ve teshil etti ve emr-i katli kolaylaştıracak derecede nefsi, katli güzel gösterdi ve katline razı olarak hasedi nefsini tahrik etti. Binaenaleyh; Kaabil, Haabil'i katletti. Sabah vakti hasirîn zümesinden oldu.] Dünya ve âhiret zarar ederek bütün saadetten mahrum kaldı.

Beyzavi'nin beyanına nazaran Kaabil, Haabil'i katlettiği zaman yirmi yaşında olup (Basra)'da veyahut (Cebel-i Hira) yokuşunda katlettiği mervidir. Katlin keyfiyeti, şeytan'ın talimiyle uyku halinde başına taş vurmak suretiyle olduğu mervidir. Katledince yüzü beyazken siyaha inkılâb etti ve Hz. Âdem vakayı bu suretle hissedip Haabil'i Kaabil'den sordu ve Kaabil «Ben Haabil'in kefili ve çobanı değilim» diyerek soğuk bir cevab verdi. Pederi «Haabil'i sen katlettin ki, yüzün siyah oldu» deyince Kaabil, pederinin nezdinden firar ve Yemen'in Aden denilen mahallinde karar etti. Şeytan Kaabil'i «Biraderinin kurbanının kabulü ve ateşin yakması Haabil'in ateşe ibadet ettiğindendir» demekle idlâl etti.

Binaenaleyh; Kaabil şeytan'ın sözüne aldanarak Aden'de bir ateşgede yapıp ateşe ibadete başladığı ve dünyada en evvel ateşe ibadet eden Kaabil olduğu gibi ateşe ilk evvel ibadet olunan beldenin de Aden beldesi olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ Haabil'i katlettikten sonra Haabil'in cesedine ne muamele edileceğini bilemeyip karganın cenaze defnetmesini Kaabil'e işaret ettiğini beyanetmek üzere :

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ Kaabil'e biraderinin cesedini nasıl setredeceğini göstermek için bir karga gönderdi ki, o karga ağzıyla ve ayaklarıyla yeri deşer ve çukur yapar.]

قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَٰذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْءَةَ أَخِي
فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Kaabil karganın bu muamelesini görünce dedi ki: «Ey benim helâkim gel bana. Zira; senin gelmek zamanın geldi. Sen hazır ol. Çünkü; ben şu karganın misli muamele bilmekten âciz oldum. Binaenaleyh; kardeşimin cesedini örtmeye kaadir olamazdım.» Yani; karga gibi olamadım ki, kardeşimin cenazesini örtebileyim demekle nedametini izhar etti ve sabah vakti yaptığı işe nedamet edenlerden oldu.]

Fahr-i Razi ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran Kaabil, Haabil'i katledince cesedini ne yapacağını şaşırdı. Çünkü; o zamana kadar evlâd-ı Âdem'den henüz vefat eden olmamıştı. Binaenaleyh; cenaze defnine dair bir muamele geçmediğinden cenazeyi ne yapacağını bilemedi. İşte o zaman Cenab-ı Hak Kaabil'i

cenaze defnine irşat için bir karga gönderdiğini bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; iki karga birbiriyle kavga edip biri diğerini öldürür. Öldüren karga bir çukur kazarak ölen kargayı gömer. Kaabil bunu seyrü temaşa edince cenazenin toprağa defnolunacağını anlar ve o yolda muamele yapar. Badehu kemal-i hasret ve nedametini izhar ederek «Şu karga kadar olamadım. Kardeşimin cesedini yere gömmesini bilemedim. Benim helâkim bana gelsin» gibi birtakım nedametamiz kelimeler söylediğini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; Kaabil, kendinin bir karga kadar ilmi olmadığını görünce kardeşinin katline cesareti de cehaletinden neşet ettiğini bildiği cihetle esefi tezayüt etmiştir. Binaenaleyh; bilcümle cinâyâta ve bilhassa katle cür'et edenler akıbet nedamet ederler, fakat nedamet; vaki olan cinayeti ödeyemez. Çünkü giden geri gelmez ve ölen kimse dirilmez.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (یاویلتی) kelimesi insanın büyük bir belâya maruz kaldığında istimal ettiği bir lâfız olduğundan Kaabil'in irtikâb ettiği cinayet ve icra eylediği katil üzerine azab-ı ilâhiye müstehak olduğunu ikrar ettiğine delâlet ederse de hasıl olan bu nedameti, cesedi defnin usulünü bilemeyip bir karganın irşadına muhtaç ve peder ve validesi ve diğer kardeşleri nezdinde müttehem olduğuna ve âlemde henüz emsali sebketmedik bir vukuat işlediğine olup kendinin cesaret ettiği fiilin günah olduğundan dolayı tevbe kabilinden olmadığı cihetle necatına sebep olamamıştır. Binaenaleyh; ilâyevmilkıyam elsine-i nâsta mezmum olduğu gibi âhirette de ebedî muazzeptir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile katil hâdisesinden sonra Hz. Âdem'in yüz sene daha muammer olduğu halde bir defa olsun gülmediği ve daima böyle çirkin bir vakanın evlâdı arasında vukuuna izhar-ı eseften hali kalmadığı mervidir.

*
**

Vâcip Tealâ kıtalde olan birçok mefsedete binaen Benî İsrail'e kısâsı farz kıldığını beyanetmek üzere :

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِى الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمٖيعًاۜ

buyuruyor.

[İşte şu feci kıtalin benî Âdem beyninde vukuna binaen Benî İsrail üzerine yazdık ve hükmettik; dedik ki: Halü şan eğer bir kimse, telef olmuş bir nefis bedelinde kısas olmayarak bigayrı hakkın bir nefsi veyahut yeryüzünde fesad etmedik bir nefsi katlederse keenne o kaatil nâs'ın cemisini katletmiş gibidir.]

وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ جَمٖيعًاۜ

[Eğer bir kimse bir nefsi mehlekeden kurtarmak suretiyle ihya eder, teleften kurtarırsa o kimse keenne cemi-i nâs'ı ihya etmiş gibidir.] Zira; insanın her ferdi insanın cemi-i kemâlâtını câmi' olduğundan bir şahsı bigayrı hakkın itlâf etmek cemi' insanı itlâf etmek ve bir şahsı helâkten kurtarmak cemi' insanı kurtarmak kadar büyüktür.

Yani; kıtalin fesadı büyük olduğu için Benî İsrail üzerine yazdık ve Tevrat'a dercettik, dedi ki, bir kimse bigayrı hakkın bir nefsi katlederse nâs'ın cemisini katletmiş gibidir ve eğer bir şahsı katilden kurtarır ve onun katlinden elini çekerse keenne cemi-i nâs'ın katlinden elini çekmiş gibi olur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile cemi-i edyanda kısas vâcip olduğu halde Benî İsrail üzerine yazdığını beyanla tahsisin sebebi; Benî İsrail'e kıtâlin fesadı bu kadar büyük ve çok olduğu beyan olunduğu ve hatta bir kimseyi katil cemi-i nâs'ı katil gibi denilmekle teşdid edildiği halde Benî İsrail âhâd-ı nâs şöyle dursun enbiya-yı ızâmı bile katle cüret ettiler. Binaenaleyh; onları zemde mübalağa olsun için onlar üzerine kısasla hükmedildiği ve hükümde mübalağa olunduğu beyan olunmuştur, yoksa kısasın meşruiyeti Benî İsrail'e mahsus demek değildir. Zira; cemi-i edyanda insanın

fuzulî ziya'dan muhafazasına itina olunmuş ve demi heder kılınmamış ve kısâs meşru olmuştur. Fakat Benî İsrail her milletten ziyade kıtâle harîs olduklarından bu âyette Benî İsrail üzerine yazıldığı beyan olunmuştur. Hatta yukarıda beyan olunduğu veçhile Resulullah'ı bile taşla öldürmek kasdedenler Benî İsrail bakiyesi Yahûdiler değil miydi?

Kısâsın vâcip olduğunun hikmeti; bu âyette Kaabil'in Haabil'i katli sebebiyle hasıl olan nedamet ve hüsranı ve katle nedameti neticesi söylemiş olduğu kelimât-ı mütehassire ve daha kıtal üzere terettüb eden fesadât olduğu beyan olunmuşsa da bu hususa dair tafsilât (ولكم في القصاص حيوة يا اولى الالباب) âyetinde beyan olunmuştur.

İnsanın katlini mübah kılan şeyler şunlardır: *Bigayrı hakkın bir kimseyi katletmek, imandan sonra irtidad eylemek, yol kesmek, halife üzerine huruc ve isyan etmek. harbî kâfir olmak ve yer yüzünü ifsad etmektir.* Bu âyette şu beyan olunan esbaptan bir sebeple katli mübah olmadık bir şahsı katlederse kısâs olunacağını beyan sadedinde bir şahıs bedelinde kısâs veya âlemi ifsad ettiğinden dolayı katli mübah olmadık bir kimseyi katlederse kısâs lâzım geleceği beyan olunmuştur. Amma bir kimseyi bigayrı hakkın öldürülmüşse kısâs suretiyle katli mübah olduğu gibi âlemi ifsad eder bir kimse olursa âlemi fesadından kurtarmak ve intizam-ı âlemi temin etmek için katlolunur, yoksa insanın kanı gaayet kıymetlidir, heder olmaz. Hatta bu âyette o kadar ihtimam olunmuştur ki, bir şahsı katil cemi-i nâsı katil ve bir şahsı ihya cemi-i nâsı ihya mesabesinde olduğu beyan olunmuştur. Şu halde cemi-i nâsı katletmek herkes nazarında ne kadar muazzam ve mühim bir iş ise şahs-ı vahidi katlin de o kadar büyük ve o kadar mühim olması vâcip demektir. Çünkü; bir kaatilin, maktulü katlinin sebebi maksadına mâni veyahut bir menfaatının fevtine sebep olduğundandır. Şu halde âlemde her şahıstan o menfaatına haylûlet vukû bulsa hepsini katletmeye azmetmiş olduğundan o bir şahsı katle cüret eden cemi-i eşhası katle cüret eder demektir. Çünkü; menfaatına dokunan bir şahıs nasılsa, o menfaata dokunan birçok kimseler onun nazarında aynı haldedir. «Bir kimseyi ihya ederse cemi-i

nâs'ı ihya etmiş gibi olur» demek «Bir şahsı yangından, suya gark olmaktan, açlıktan, soğuktan, şiddet-i hararetten ve sair mühlik olan şeylerden kurtarırsa cemi-i nâs'ı kurtarmış gibi olur» demektir. Çünkü; ihyanın mânâ-yı hakikisi beşer için mümkün olmadığından helâkten kurtarmasına ihya denilmiştir. Beyzavi'nin beyanı veçhile âyetten maksat; insanı katletmek indallah pek büyük cinayet olup kaatilin cezası ağır ve herkesi taarruzdan emin kılmak ve katlolunmaktan muhafaza etmek kulûb-ü nâs'ta pek ehemmiyetli olduğunu beyanla beşeriyeti himayeye herkesi teşvik etmektir.

Hulâsa; bigayrı hakkın bir kimseyi katletmek cemi-i nâs'ı katletmiş gibi mezmum olduğu ve bir kimseyi tehlikeden kurtarmak ve hayatına hizmet etmek cemi-i nâs'ın hayatına sebep olmuş gibi memduh olup büyük sevaba nail olacağı, şu halde herkesin ebnâ-yı cinsinin hayatına hizmet etmesi ve bir kimsenin bigayrı hakkın katlinden hazer eylemesi vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail üzerine emr-i kıtâli teşdid ve ehemmiyetini beyanettiği gibi onların kıtâle cüretden vazgeçmediklerini beyanetmek üzere:

وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَٰلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, Benî İsrail'e dâvâlarının sıdkına delâlet eder mucizelerle bizim resullerimiz muhakkak geldi. Resullerimiz geldikten sonra Benî İsrail'den pek çokları yer yüzünde kıtal ve nifakla insanların kanını dökmekte israf etmişlerdir.]

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile rusul-ü kiramın getirdikleri *b e y y i n e l e r* le murad; *nübüvvet dâvâlarını ispat için getirdikleri mu'cizeleri, cinayet ve katlin hurmetine dair*

serdeyledikleri delilleri ve ahkâm-ı şeriatı beyan için vazettikleri kaideleridir. Benî İsrail'e resuller geldikten sonra *i s r a f l a-r ı* yla murad; *gerek kıtalde ve gerek ahkâm-ı sairede haddini tecavüz etmeleridir.* Binaenaleyh; rusul-ü kiramın şeriatlarına ehemmiyet vermeksizin cinayete devam ve katli ihtiyar etmekle nefislerini israf ve yeryüzünü ifsad ettiklerini beyanla Yehûd'u zemmetmek suretiyle Cenab-ı Hak resulünü tesliye buyurmuştur. Çünkü! her resulün ümmetinin cinayetten feragat etmediğini beyanetmek; ümmetler arasında evvelden beri câri olan âdetleri beyan olduğu cihetle Resulullah'ın ümmetinde de bu gibi şeyler câri olduğunda esef lâzım olmadığını beyanı müstelzimdir. Binaenaleyh şu beyan; Resulullah'ı tesliyedir. Zira; (البلية اذا طمت طابت) yani «Belâ umumî olursa nefsüzerine tayyib olur ki, nefis o kadar muztarib olmaz» demektir.

***

Vâcip Tealâ yeryüzünü ifsad eden kimsenin katlolunması câiz olduğunu beyanettikten sonra insanın kanını mübah kılan fesadın ne gibi fesad olduğunu beyanetmek üzere :

إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ
فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُوا اَوْ يُصَلَّبُوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ
خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'ın emrine muhalefet ve resulünü tekziple Allah'a ve resulüne muharebe ve yeryüzünde fesada sa'yederler. Onların cezaları ancak katil veyahut salbolmak veyahut muhalif cihetten elleri, ayakları kesilmek veyahut kendi beldelerinden diyar-ı âhare nefyolunmaktır.]

ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾

[İşte şu beyan olunan cezâ dünyada onlar için rüsvâlıktır ve âhirette de onlara büyük azap vardır.]

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٤﴾

[Şu Allahü Tealâ ve resulüyle muharebe edenlerin cezaları katil, salb ve nefyolunmaktır. İllâ şol kimseler ki, onlar bu cinayetleri işledikten sonra siz onlar üzerine kaadir olup, onları tutmaksızın tevbe ederlerse, onların günahları mağfiret olunur. Binaenaleyh iyi bilin ki, Allahü Tealâ onlardan vâki' olan günahları tevbeleriyle mağfiret eder ve tevbelerinin kabulüyle merhamet buyurur.]

Fahr-i Razi'nin beyânı veçhile Allahü Tealâ ile muharebe mümkün olmadığından bu âyette *m u h a r e b e* yle murad; *Allah'ın evliyasıyla muharebe etmeleridir.* Yahut *Allah'ın ve resulünün emrine muhalefettir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allah'ın evliyasıyla muharebe edenlerin ve Allah'ın ve resulünün emrine muhalefet eyleyenlerin ve yeryüzünü ifsada sa'yedenlerin cezaları katlolunup salb olunmak veyahut elleri ayakları muhalif cihetten kesilmek veyahut nefyolunmak] demektir.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlünde birkaç rivayet varsa da (Said b. Cübeyr) ve (Enes b. Malik)'ten Buhari ve Müslim'in ittifaklarıyla rivayete nazaran (Ureniyyin) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Ureniyye) kabilesinden birkaç kimse Medine'ye geldiler ve Huzur-u Risalette iman ettiler, sonra verem hastalığına tutuldular. Resulullah onlara sadaka develerinin üzerine binip yurtlarına gitmek ve orada saf hava almak ve develerinin südünü ve sidiğini içmek suretiyle tedavilerini emretti. Onlar bu emir üzerine gittiler. Bir müddet eğlenip kesb-i âfiyet edince irtidad ederek çobanları öldürüp, develeri alıp kaçtılar. Resulullah arkalarından adam gönderip tutturdu, sağ elleriyle sol ayaklarını kestirdi. İşte bu âyet onlar hakkında nâzil olmuştur. Bu rivayete nazaran «Âyetin hükmü mürtedlere mahsustur» diyenler varsa da esah olan Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran «Ehl-i İslâmın fasıkları ve yol kesen eşkiya ve suver-i saireyle yeryüzünü ifsad eden ve ehl-i imanı rahatsız eden bilcümle müfsidlere» şamildir. Çünkü; itibar lâfzın umumuna olup sebeb-i nüzûle değildir.

Ceza cihetine gelince: İmam-ül müminîn İmam-ı Azam indinde muhayyerdir. Bu gibi müfsidleri isterse katil veya salbeder, isterse ellerini ve ayaklarını muhalif suretle keser, isterse nefyile iktifa eder. Şu halde imam, maslahatı hangi surette görürse onunla amel eder. Bazıları da «İmam muhayyer değildir. Binaenaleyh; yol kesen kimseler yolunu kestikleri kimseyi katleder malını almazlarsa, imam kısâs suretiyle onları katleder ve eğer hem katletmiş hem de malını almışlarsa imam onları katletmekle beraber teşhir için salbeder ve eğer yolunu kestikleri kimsenin malını almışlar da katletmemişlerse imam sağ ellerini ve sol ayaklarını kesmekle iktifa eder ve eğer yalnız yolcuları korkutmakla iktifa ederlerse imam nefyetmekle iktifa eder» dediler.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette istisna Allah'ın hakkına mahsustur. Yani; kutta-ı tarik hükümet tarafından tutulmaksızın tevbeyle nefsini ıslah ederse onları katletmek vâcip olmaz. Zira; tevbeleri katlin vücubunu iskaat eder. Şu kadar ki tevbenin hukuuk-u abde tesiri olmadığından maktulün evliyası tarafından kısasını dâvâ ederlerse onların talepleri üzerine kısas olunur ve mal almışlarsa sahiplerine iade edilir. Zira tevbe; gayrın hukuukunu iskaat edemez. Tevbenin hakkullahı iskatta tesiri, hükümet tarafından tutulmazdan evveldir. Amma tutulduktan sonra tevbe ederse faydası âhirettedir. Dünya hukukunu iskaat edemez. Binaenaleyh; tevbe etmeksizin tutulup sonra tevbe etmiş olsa imam tevbesine bakmaz, katleder. Çünkü; tutulduktan sonra hal-i yeisteki iman gibi mecburî olup ihlâs olmadığından hadd-i şer'inin icrasını iskaat edemez.

Vâcip Tealâ bu âyette siyaset-i memleket usulünü tamamıyla tanzim etmiştir. Zira; bir milletin dahilî intizamı, ahalinin birbirinden emîn olup yekdiğerini mazarrattan himaye ederek yollarda ve beldelerde yolcuların salimen gidip gelmelerine ve bilâd-ı islâmın yekdiğerine ihtiyacını tatmin ve def'edecek münakalâtı taarruzdan temin etmeye muhtac olduğundan Cenab-ı Hak bu âyetle dahil-i beldede asayişin lüzum ve muhafazasını ve muhafazanın çaresini tamamiyle beyanetmiştir. Çünkü; eşkıya güruhunun ve dahil-i kasabada ahaliyi rahatsız eden ve şunun bunun malını sirkat eden evbaş takımının lâyıkıyla terbiyeleri, sairlerine ibret ola-

rak memleketin sükûnetine ve ahalinin rahatına ve emniyetine sebep olacağından Cenab-ı Hak bu gibi erbab-ı fesadın katlolunmak, salbedilmek, elleri, ayakları kesilmek ve nefyolunmak gibi en ağır ceza ile mücazat etmek vâcip olduğunu beyan etmiştir ki, bu sayede âlemde ve bilhassa bir hükûmet dahilinde tam manâsıyla intizamı ve ahalinin rahatı temin edilmiş olsun. Çünkü; cinayete göre ceza ne kadar ağır olur ve cürümle ceza beyninde nispet-i âdile ne kadar gözetilirse, cinayet o kadar az olur. Binaenaleyh; lâyıkıyla ceza tertib olunmak hem zalime hem mazlûma riayettir. Çünkü; cezanın ağır olacağını bilen bir câni cinayete cesaret edemez ve bu sayede câni, cinayetten ve mazlûm olacak kimse de zulümden kurtulur. Dahilî intizam, hükümeti ahaliye ve ahaliyi hükümete raptedip yekdiğerine karşı emniyete sebep olduğundan milletin ve hükümetin kuvvetini haricî düşmanlara karşı tezyid edip sözünü dinletmeye vesile olduğu cihetle, dahilde intizamı ve harice karşı da hükümetin haysiyetini ve şevketini muhafaza eder. Şu halde bu âyet-i celile; âsâyiş-i memleketi, intizam-ı beldeyi ve rahat-ı reâyâyı temin eylemiş, dahilî ve haricî intizamı muhafazayı ve ahalinin yekdiğeriyle ihtilâtını ve tüccarın seyrü sefer ve münakalâtını ve ticaretin tevsiini ve servetin tezyidini ve def-i ihtiyacın teshilini nazar-ı itibare almış ve bunların cümlesinin ruhunun ise, dahilî intizam olduğuna işaret etmiştir. Bundan sonra taib-i müstağfir olan cânilerin tevbelerinin kabul ve günahlarının mağfiret olunacağını beyanla mukteza-yı beşeriyet yoldan çıkanların yola girmelerine ve hüsn-ü hâl kisbine ve ıslah-ı nefsetmelerine dâvet etmiştir. Çünkü; birçok âsi ve tâğilerin tevbe ve istiğfarla ıslah-ı hâl edenlerin ebna-yı cinsine pek çok hizmetleri görülmektedir. Binaenaleyh; ıslah-ı nefisle tevbe edenlerin tevbelerinin kabulünde birçok hikmet ve maslahat vardır.

Maatteessüf birçok zamandan beri bu âyetin hükmüyle amel azaldığından cinayât çoğalmış ve hapishaneler erbab-ı cinayetle dolmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ Yehûd'un inatlarını ve rusul-ü kirama taarruzlarını ve tâğî ve bâğî olan eşkiya güruhunun cezalarını beyanettiği

gibi ehl-i imana lâzım olan, kendi amellerini nazar-ı dikkate almak olduğunu dahî beyanetmek üzere :

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Allah'ın haram kıldığı şeylerden nefsinizi sakınmakla Allahü Tealâ'nın azabından korkun ve rıza-yı ilâhiye sizi yaklaştıracak vesile arayın ki, niam-ı ilâhiyesinden müstefid olasınız, dünya ve âhirette felâh bulmanız için mücahede edin.]

Yani; müminlerin korktuklarından kurtulmak ve umduklarına nail olmak için üç şeye ihtimam etmeleri lâzımdır ki, onlar da: *Allah'a ittikaa, rızasına yol aramak ve fisebilillâh mücahede etmektir.*

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ bu âyette tekâlif-i ilâhiyenin hulâsasına işaret etmiştir.. Çünkü; tekâlifin hulâsası *ikidir: B i r i n c i s i ; tamamiyle menhiyatı terketmektir* ki, ittikaa ile emir; menhiyatı terkle emirdir. *İ k i n c i s i ; ibadetle Cenab-ı Hakka kurbiyettir* ki, vesile talebiyle emir; rızasına muvafık ibadetle emirdir. Fisebilillâh mücahede; *menhiyatı terke ve memuratı işlemeye şâmildir.* Zira; mücahede, *zahirde düşman olan kâfirlerle mücahedeye şamil* olduğu gibi *bâtında düşman olan nefs-i emmâreyle şeytan'la ve sû-u akranla mücahedeye şâmildir.* Şu halde (وجاهدوا في سبيل الله) demek; *muharremattan içtinap ve bilûmum memuratı edâ etmek suretiyle nefs-i emmârenizle ve şeytan'la mücahede edin ve Allah yoluna i'lâ-yı kelimatullah için kâfirlerle muharebeye sa'y ve ikdamla mücahede edin ki, bilûmum korktuklarınızdan kurtulun ve umduğunuza nail olun* demektir. Menhiyatı terketmek memuratı işlemekten mukaddem olduğuna işaret için menhiyatı terkle emirden ibaret olan ittikaa ile emri memuratı işlemeye işaret olan vesile talebiyle emir üzerine takdim olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyetle Vâcip Tealâ âbid için

matlûb olan mertebeye işaret etmiştir. Çünkü; ibadet eden kimse için *iki mertebe* vardır: *B i r i n c i s i ; Allah'a ibadette hiçbir garaza mebni olmayıp yalnız Allah'ın rızasını talep maksadıyla vazife-i ubudiyetini yerine getirmektir.* Bu mertebe; insan için en âlî mertebedir. Bu kısma (وابتغوا) emriyle işaret etmiştir. *İ k i n c i s i ; ibadetten maksadı azaptan kurtulmak ve niam-ı ilâhiyeye nail olmaktır. İşte bu garazla ibadet* edenlere (لعلكم تفلحون) kavliyle işaret etmiştir.

Hulâsa; bu âyette üç cümleden ittikaa ile emir; günahları terkin lüzumuna, vesile aramakla emir; bütün rıza-yı ilâhiye muvafık olan memuratı işlemeye, ve cihatla emir; masiyeti terkte ve memuratı işlemekte görülecek meşakkatlara karşı nefisle mücahedeye ve nefsin hilâfına harekete işaret olduğu ve zahirî ve batınî düşmanlarla mücahede insanın felâhına sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müminlere enva-ı ibadetle emirden sonra kâfirlerin hallerini beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar kâfir oldular. Onlar için yeryüzünde olan mevcudatın cemisi ve o mevcudatla beraber bir misli daha onların mülkü olsa ve tasarrufu onlara ait bulunsa da yevmi kıyametin azabından kurtulmak için o mâlik oldukları malların kâffesini fedâ etmiş olsalar onlardan fedâları kabul olunmaz ve azaplarının bir zerresi bile tahfif olunmaz. Zira; onlar için elem verici azap vardır.] Onlar bütün dünya kendilerinin olsa azaptan kurtulmak için fedâ etmek isterler. Lâkin dünya ve dünyanın bir misli daha olsa da beraber fedâ etseler yine azaptan kurtulamazlar

ve onlar için devamlı azap vardır. Çünkü; azap teceddüd eder ve azap renkten renge girip ve enva-ı muhtelife ile muhtelif olduğundan âdet hükmüne girmez. Binaenaleyh; her zaman muazzep olurlar.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet kâfirlerin azaptan kurtulamayacaklarını temsildir. Çünkü; «Bütün dünyaya ve bir misline daha malik olsalar ve o mallarını yevm-i kıyametin azabından kurtulmak mukaabili fedâ edecek olsalar bu fedâları onlardan kabul olunmaz» demek; «Herhangi esbaba tevessül etseler onlar azaptan kurtulamazlar» demektir.

Hulâsa; kâfirler için verilmesi mümkün olan herşeye malik olsa da azaptan kurtulmak için verecek olsalar kabul olunmayacağı ve azaptan kurtulamayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bütün dünyaya ve bir misline mâlik olsalar da o mallarını fedâ etseler yevm-i kıyametin azabından kurtulamayacaklarını beyanettiği gibi Cehennem'den çıkmak istedikleri halde çıkamayacaklarını dahi beyanetmek üzere :

يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Kâfirler Cehennem'den çıkmak isteseler, lâkin onlar Cehennem'den çıkar olmadılar. Habluki onlar için devamlı azap vardır.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Cehennem'in alevi onları bir taraftan bir tarafa attığında onlar Cehennem'den çıkmak isterlerse de çıkamazlar. Zira; ateş onları Cehennem'in yüzüne çıkardığı gibi Cehennem'in dibine de indirir. Şu halde gerek kalpleri ve gerek kalıplarıyla çıkmak isterlerse de onlar asla çıkamazlar. Zira; azapları ebedîdir, hiçbir vecih ve sebeple kurtuluş yoktur. Bu âyet; ehl-i imanın Cehennem'den çıkacaklarına delâlet eder. Çünkü; Cehennem'den çıkmamak kâfirlere mahsus olun-

ca müminlerin çıkacaklarına delâlet vardır. (مقيم) *A z a b - ı m u k î m* le murad; *devamlı, arkası kesilmez ve onlardan başkasına intikaal etmez, ebeden o azap onlarda bakî kalır* demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet, âyet-i sabıkadaki üç emri te'kid ve müminleri rıza-yı ilâhiye muvafık a'mal tahsiline terğib için sevkolunmuştur. Çünkü; «Kâfirlerin yevm-i kıyamette bütün dünyaya mâlik olup onu azapları mukaabilinde feda edecek olsalar kabul olunmayacağını» beyanetmek; «Vakit fevtetmeksizin azaptan kurtulmak ve niam-ı ilâhiyeye nâil olmak için ittikaaya ve rızaya muvafık amele ve fisebilillâh mücahedeye dikkat edin» demektir.

***

Vâcip Tealâ kendisine ve resulüne muhalefetle yeryüzünü ifsada sa'yedip insanları rahatsız edenlerin cezalarını tertip ve o misilli ahvale cüret etmemelerini müminlere tavsiye ve kâfirlerin ebeden Cehennem'de kalacaklarını beyanla müminleri mucib-i azap olan şeylerden tehdid ettiği gibi sirkat edenlerin cezalarını dahi beyanetmek üzere:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Taraf-ı ilâhiden azab olarak kesbettikleri sirkata ceza için sârık olan erkek ve sârıka olan kadının ellerini kesin ve kemâl-i istilâ ve istiklâl üzere mülkünde mutasarrıf olan Allahü Tealâ cümleye gaalip ve cümleden kavî bir büyüktür ki, enva-ı intikaamını almaya kaadirdir ve her cürüm sahibinin cezasını tertibi hikmete muvafık bir hakîmdir.]

Âyet-i celile el kesmeyi icab eden sirkatın miktarına ve kesilecek elin sağ veya sol olmasına ve elden ne miktar kesileceğine delâlet etmediği cihetle mücmeldir. Ancak fiil-i Resulullah'la bu icmal tafsil olunmuştur. Çünkü; evvelâ sağ el mukaddem olduğu ci-

hetle sağ elin bilekten kesilmesi sünnetle sâbittir. Lâkin fukaha indinde sârıkın eli kesilmesinin iki şartı vardır. *B i r i n c i s i ; sirkat, mal-i mahfuzu çalmaktır. İ k i n c i s i ; el kesilmesini icab eden mal-i mesruk İmam-ı Azam indinde on dirhemden az olmamaktır.* İlk sirkatında sağ eli bilekten ikinci sirkatında sol ayağı topuktan kesilir, üçüncü veya dördüncü sirkatında İmam-ı Azam'a göre kesilmek yoktur. İmam-ı Şafiî'ye göre üçüncüde sol eli, dördüncüde sağ ayağı kesilir. İmam-ı Azam indinde eli kesilirse, çaldığı malı ödemez. Binaenaleyh; eli kesilirse malı ödemez, malı öderse eli kesilmez.

Bu âyet-i celile müminler için bir sahib-i hükmün lâzım olduğuna delâlet eder. Zira; sârık üzerine hadd-i şer'i icrası vâcip olduğuna delâlet edince hadd-i şer'inin icrası âhâd-ı ümmet için münazaa ve fitneye sebep olacağı cihetle âhâd tarafından hadd-i şer'inin icrası mümkün olamaz. Binaenaleyh; haddi icra edecek, cümlenin inkıyad edeceği ve emrinin herkese nâfiz olacağı ve emrini infaza kaadir bir zatın vücudunun lüzumuna delâlet eder ki, işte o da reis-i hükümettir. O halde bu âyet şu teklifi ve hadd-i şer'iyi ikaame edecek ve müminler üzerinden vücubu kaldıracak bir zatın vücudunun lâzım olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; müminler için bir imam nasbetmek vâciptir.

Âyet-i celilenin (Tu'me b. Übeyrak) hakkında nazil olduğu mervidir. Eli kesilecek sârıkın âkil ve bâliğ olması şarttır. Binaenaleyh; mecnunla sabi sirkat ederlerse kat-ı yed lâzım gelmez.

Vâcip Teâlâ kısâs âyetiyle insanların vücutlarını taarruzdan muhafaza ettiği gibi sirkat âyetiyle de mallarını aharin tecavüzünden muhafaza etmiştir. Çünkü; sârıkın sirkatı şer'an sabit olunca elini kesmek âlemin malını taarruzdan himaye etmektir. Zira; bir kimse fiil-i sirkatı irtikâb ettiği zaman eli kesileceğini bilince elbette sirkata cesaret edemez ve cesaret eden pek az olur. Binaenaleyh; herkes sirkat endişesinden bir derece kurtulur.

Şu halde bir vilâyette senede bir defa fiil-i sirkatı irtikâb eden kimsenin eli kesilecek olursa o vilâyet ahalisinden sirkat kasdedenleri ıslah eyleyeceği ve insafa getireceği cihetle ahalinin malları birçok külfete ve zahmete hacet kalmaksızın hadd-i şer'inin telkîn eylemiş olduğu mehabet sayesinde taht-ı emniyete alınmış

olur. Zira; bir kimsenin eli kesilmek diğerlerine ibret-i müessire-dir. Zamanımızda hırsıza acımak suretiyle onun elininin kesilmesi merhamete münafî görülerek «Bir kusurdan dolayı o şahsı rüsva etmek ömrünün âhirine kadar herkese karşı onu mahcup eylemek muvafık-ı insaniyet değildir» gibi şer'a muhalif sözleri söyleyenleri gördük. Bunu söyleyenler de akıllı ve münevver görünenlerdir. Halbuki zalimlere acımak ve iyilik etmek mazlûmlara ihanet ve hakaarettir. Şurası acîptir ki, sârıka acıyanlar, onun âlemi rahatsız ettiğini ve mal sahibinin hukuukunu paymal eylediğini ve herkesi endişede bıraktığını ve emniyet-i âmmeyi selbedip yeryüzünü ifsad ettiğini ve malın ise nefs-i insan kadar mahfuz ve taarruzdan salim olması lâzım olduğunu ve âmmenin rahatının selbolunduğunu düşünmezler. Halbuki, bir haydudun hukuukunu aramak ve ona acımak kadar gülünç birşey tasavvur olunur mu?

Fiil-i sirkat, kadınlardan ziyade erkeklerden sadır olduğu için bu âyette sirkat eden erkek, kadın üzerine takdim olunmuş ve sirkat alelekser elle olduğundan evvelâ ellerinin kesileceği zikrolunmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile sirkatın fezahatına ihtimam, kadınlardan da vaki olduğundan kadınların hükmü de sarahaten zikrolunmuştur. Halbuki Kur'ân'da âdet-i ilâhiye alelekser erkeklerin ahkâmını beyanla iktifa etmektir. Çünkü; kadınlar ekseri ahkâmda ricale tâbi olduklarından ayrıca kadınları zikre hacet görülmediği halde bu âyette ayrıca hatunların zikrolunması sirkatın ehemmiyetine mebnidir. Çünkü; emvalin nüfus-ü beşer kadar itibarı olup muhafazası lâzımdır. Zira; hayat-ı beşer malla kaaimdir. Binaenaleyh; her insan için hayatını idame edecek kadar mal kazanmaya sa'yeylemek ve elinde bulunan malını muhafaza etmek vâciptir.

***

Vâcip Tealâ sirkat edenlerin cezalarını beyandan sonra sirkattan tevbe edenlerin tevbelerinin kabulünü beyanetmek üzere :

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Bir kimse sirkatla nefsine ve mal sahibine zulmettikten sonra tevbe eder ve nefsinde ifsad ettiğini ıslah ederse Allahü Tealâ onun tevbesini kabul eder. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurunu setredici ve tevbelerini kabulle merhamet buyurucudur.]

Yani; mahfuz bir mahalden lâakal on dirhem gümüş kıymetinde bir kimsenin malını çalan hırsızın cezası elini kesmek olduğunu bilince bir şahıs sirkattan tevbeyle nefsini ıslah ederse onun tevbesi kabul olunur. Zira; Allahü Tealâ tevbe edenlerin tevbelerini kabul eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile şu tevbe kat-ı yedi iskaat eder mi etmez mi muhtelefün fihtir. Bazıları «Allah'a karşı kusuruna tevbe etmesinin kullara karşı yapılacak ibret-i müessire olan hadd-i şer'inin icrasını iskaat edemez» ve bazıları da «İskaat eder» dediler. Esah olan iskaat edemez. *I s l a h* la murad; *nefsini terbiyeyle beraber bir daha sirkat etmemeye hulûs-u niyetle azmetmektir.*

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran sirkat eden bir hatunun elini Resulullah kestiğinde hatun «Ya Resulallah! Benim için tevbe var mıdır?» deyince bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet, tevbenin hadd-i şer'iyi iskaat etmeyeceğine delâlet eder. Çünkü; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile sirkatta el kesilmek malı sirkat olunan kimsenin hakkıdır. Tevbe ise Vâcip Tealâ'ya karşı vaki' olan kusurunun affını istemektir. Binaenaleyh; tevbe ile hadd-i şer'inin mercileri başka başka olduğundan tevbe hadd-i şer'iyi iskaat edemez.

***

Vâcip Tealâ sirkatin cezasını ve tevbe ederse tevbesinin kabulünü beyandan sonra tevbenin kabulüne sebebi beyanetmek üzere :

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Samavat ve arzın mülkü Allahü Tealâ'nın olduğunu bilmedin mi? Şu mevcudatın cümlesi Allah'ın olduğunu bildin. Yer ve gökler Allah'ın olunca dilediği kimseyi kusuru miktarı muazzep kılar ve dilediğinin kusurunu mağfiret eder. Zira; Allahü Tealâ herşeye ve bilhassa istediği kuluna azap ve istediğini affetmeye kaadirdir.] Binaenaleyh; Allah'ın kudretine ve iradesine karşı mukaabele edecek bir kimse yoktur.

Yani; Allahü Tealâ, sirkat eden kimse tevbe ederse tevbesini kabul eder. Zira; cümle mahlûkaat onun mülkü ve mahlûkudur. Şu halde istediğinin tevbesini kabul eder ve mağfiretle kusurunu affeder ve istediği kulunun kusuruna ceza olarak azab eder. Zira; kul, onun kulu ve mülk, onun mülküdür. Hiç kimsenin itiraza iktidarı yoktur. Çünkü; herşeye kudreti vâsidir. Şu halde Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âsiye azap ve tevbe edene mağfiret etmek Allahü Tealâ üzerine vâcip değildir. Binaenaleyh; firak-ı dâlleden mutezilenin «Tevbeyi kabul ve muti olan kimseye merhamet ve günah işleyen kimseye azap etmek Allahü Tealâ üzerine vâciptir» sözleri bu âyetle batıl ve merduttur. Çünkü; âyette Allahü Tealâ mülk kendinin olduğu cihetle gerek asiye azabı ve gerek tâibe mağfireti kendi irade ve meşiyetine tâlik etmiştir. Zira; herşey kendinin olunca adaleti icabı istediğine azab ve lütfu icabı istediğini mağfiret eder ve herkes kendi mülkünde keyfe ma yeşâ' tasarruf eder, kimse karışamaz.

Feth-ül Beyân ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyette istifham, inkâr için olup ve (أَلَمْ) nefyi inkârda nefiy olduğundan nefyi nefyetmek ispat olduğu cihetle (أَلَمْ) demek «Sen bilmedin mi? Elbette bildin» demektir.

Hitap; zahirde Resulullah'a ise de hakikatte ferden ferda

cümle insanlaradır. Yani «Her ferd-i insan, yerin ve göklerin mülkü Allah'ın olduğunu ve Allah'ın istediğine azap ve istediğini mağfirete kaadir olduğunu sen bilmedin mi? Elbette bildin demektir.

***

Vâcip Tealâ sirkatın ahkâmını ve istediğine azaba kaadir olduğunu beyanettiği gibi küfre ısrar edenler üzerine mahzun olmasın için resulünü tesliye etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Muazzam! Kalpleri iman etmeyip yalnız lisanlarıyla iman ettik diyenlerden küfre şiddetle sür'at edenler sana hüzün vermesinler.]

وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ

[Dahî şol kimseler sana hüzün vermesinler ki, onlar Yahûdilerdendir. Onlar kendi hahamlarının yalan sözlerini kemâl-i arzu ile işitir ve sana gelmeyen âhar kavmin sözünü de kemâl-i şevk ve şetaretle dinlerler. Bunların cümlesinin ahvali sana hüzün vermesin.]

Yani; Ey Resul-ü Mükerrem! Seni mahzun etmesin şol kimseler ki, onlar küfre müsaraat ederler. Fırsat düştükçe küfrü iltizam edenler şol kimselerdendir ki, onlar lisanlarıyla «Biz iman ettik» derler, halbuki kalpleri iman etmedi. Zira; münafıklardır ve Yahûdilerden dahî küfre sür'at edenler sana hüzün vermesin ve onların ahvaline ehemmiyet verme. Çünkü onlar; gerek âlimlerinden, gerek reislerinden yalan dinledikleri gibi kibir ve gururlarından nâşi Huzur-u Risaletine gelmeyen kavim için dahî senin

sözünü işitirler. Çünkü; onlar sana gelmeyen kavm-i âhar tarafından casuslardır. Binaenaleyh; senin sözünü kemâl-i şiddetle dinlerler ki, bazan ziyade veya noksan ile kavm-i âhare hikâye edecekler ve aralarında senin ve ashabın hakkında bazı hileler düşünecekler dir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Huzur-u Risalete gelmeyen *k a v m - i â h a r* le murad; *Hayber Yahûdileridir*. Çünkü; Yahûdiler Tevrat'ta recim âyetinin hükmünü fukaraya icra ederler ve ağniya ile eşraftan zinâ edenlere icra etmezlerdi. Hayber'de iki Yahûdi zinâ ettiler. Onların üzerlerinden nikâh sebkettiği için recim lâzım gelirse de icra etmek istemediklerinden bir cemaatla Medine'de sakin Yahûdilere gönderdiler ve meseleyi Resulullah'tan sual ederek recmin gayrı bir hüküm verirse razı olup recimle hükmederse razı olmamalarını tavsiye ettiler. Hayberliler Medine'de (Beni Kurayza)'ya müsafir oldular ve meseleyi anlattılar. (Beni Kurayza) Resulullah'ın recimle hükmedeceğini söylediler ve Hayber Yahûdileriyle beraber Huzur-u Risalete geldiler ve meseleyi Cenab-ı Fahr-i Kâinat Efendimize arzettiler. Resulullah (S.A.) onlardan Tevrat'ın ahkâmını sordu, onlar da recmi inkâr ettiler. Resulullah Yehûd ulemasından birinin gelmesini emretti. Ulema-i Yehûd'dan (İbn-i Sürya) geldi. Resulullah ona yemin verdi. O da doğruyu söyledi. Hz. Peygamber Mescid-i Şerif'in kapısı önünde zânileri recmettirdi. Fakat Hayber'den gelen Yahûdiler avdetlerinde Resulullah'a iftira edip birtakım yalan söyleyeceklerine azmetmişlerdi. Cenab-ı Hak Cibril-i Emin'le onların hallerini beyan ve resul unvanıyla zikrederek onlara karşı resulüne tazîm ve bu vesileyle Yahûdileri tahkîr etmiştir. Çünkü; iftira edecekleri yüzlerine vurulmuştur. İşte şu sebeb-i nüzûle nazaran *H u z u r - u R i s a l e t ' e g e l m e y e n l e r* le murad; *Hayber'den gelmeyen Yahûdilerdir.*

(سماعون); Bu âyette (سماعون) *iki manâya muhtemeldir. B i r i n c i s i ; kabul* manâsınadır ki, buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Kavmin büyüklerinin ve ulemasının yalanlarını kemâl-i arzu ile kabul ederler ve kabulleri kavm-i âhare hikâye etmek içindir. Zira; hahamları Tevrat'a yanlış manâ verirler ve

recim âyetini tağyir ve evsaf-ı Resulullah'a müteallik âyetleri tevilât-ı fasideyle tevil ederler. Onu kabul eden avam tabakası bunları dinledikleri gibi kabul eder ve dinlemeyenlere götürüp hikâye ederler.» *İ k i n c i s i ; işitmektir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Habibim! Senin kelâmını senin hakkında yalan söylemek ve iftira etmek ve huzuruna gelmeyen kavm-i âhare ziyade ve noksan ilâve ederek hikâye etmek için işitirler ve kemâl-i arzu ile dinlerler. Fakat maksatları senin hakkında yalan söylemektir.]

Âyetin bundan sonra gelecek fıkraları (سماعون) lâfzının *i ş i t m e k* manâsına geldiğini ve Huzur-u Risalete gelmeyenlerle murad; *Hayber Yahûdileri* olmasını ve Huzur-u Risalete gelenlerin casuslukla geldiklerini teyid etmektedir.

Hulâsa; Feth-ül Beyan ve Taberi'de zikrolunduğu veçhile Yahûdilerin *iki sıfatları* beyan olunmuştur. *B i r i n c i s i ; hahamlardan yalan işitmek ve avam tabakasına götürüp haber vermek ve onlara yalanı doğru gibi kabul ettirmektir. İ k i n c i s i ; Huzur-u Risalete gelerek hak sözleri işitmek ve hahamlarına götürüp haber vermek ve hahamlar o doğru sözleri tahrif ve tağyir etmek ve yanlış tevilâtla ahaliyi iğfal etmektir.*

*
* *

Vâcip Tealâ Yahûdilerin yalan dinlediklerini beyandan sonra dinledikleri yalanların esasları hahamlarının kütüb-ü semaviyeyi tahrifleri olduğunu beyanetmek üzere :

يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ اِنْ اُوتِيتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ
وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا

buyuruyor.

[O Yahûdiler Allah'ın kelimelerini Allah'ın vazettiği mevzilerinden tağyir ederler. Bináenaleyh; Tevrat'ta recme ve senin evsafına müteallik âyetlerin lâfızlarını değiştirirler ve evvelce konulmuş olan mahallini tebdil ederek mahallinin gayrıda istimal

ederler ve recme müteallik meseleyi senden istifta etmek üzere gönderdikleri kimselere tenbih ederler, derler ki: «Eğer recim hakkındaki sualinize zânîye değnek vurulmak ve yüzünü karalamakla cevap verilirse o cevabı siz alın ve onunla amel edin ve eğer arzunuza muvafık cevap verilmezse recimle verilen cevabı kabulden ihtiraz edin ve cevapla amel etmeyin» demekle gönderdikleri kimselere vesâyâda bulundular.]

وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا

[Ve eğer bir kimsenin Allahü Teâlâ fitnesini murad ederse o kimse için Allah'ın azabını def'etmekte elbette habibim! Sen hiçbir şeye malik olamazsın.] Zira; Allahü Teâlâ dalâletini murad ettiği kimseyi elbette idlâl eder, sen onun dalâlini def etmeye muktedir olamazsın. Çünkü; sen muhabbet ettiğin kimseyi hidayette kılamazsın.

اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ

[İşte şu ahkâm-ı ilâhiyeye razı olmayan kâfirler şol kimseler ki, onların kalplerini küfür ve nifaktan Allahü Teâlâ tathir etmek murad etmedi.] Zira; kendileri iradelerini taharete sarfetmezler ki, Allahü Teâlâ onların kalplerinde taharet halketsin.

لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿٤١﴾

[Çünkü; onlar için dünyada rüsvâlık ve âhirette büyük azap vardır.]

Tefsir-i Hâzin ve Taberi'de beyan olunduğu veçhile Allahü Teâlâ Tevrat'ta farzını farz, helâlini helâl ve haramını haram kılıp herbirine müteallik âyeti yerine koyarak Yehûd'a amel etmelerini emrettiği halde Yahûdilerin vaz'-ı ilâhiye razı olmayarak tahrif ve tağyir ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Meselâ Tevrat'ta hadd-i zinâ recim iken eşraf hakkında

recmi değneğe ve yüzünü karalayıp eşeğe ters bindirmeye tebdil ettiler ve Resulullah'a suale gelenlere arzularına muvafık cevap zuhur ederse kabul etmek, arzularının hilâfı zuhur ederse kabul etmemek cihetlerini tenbih ettiler ve yine kendi âlimleri (İbn-i Surya)'nın doğru cevap vermesiyle rezil ve rüsvâ oldular.

Âyette *f i t n e* yle murad; *âhirette azap, dünyada rüsvâlıktır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Allahü Tealâ bir kimsenin kendi sûu ihtiyarı neticesi azabını, rüsvâlığını, küfür ve dalâletini murad ederse o kimseyi Allah'ın gazabından kurtarmak için habibim! Elbette sen hiçbir şeye malik olamaz ve azaptan kurtaramazsın] demektir. Çünkü; Allah'ın muradı kat'idir. Binaenaleyh; murad-ı ilâhiye hiç kimse mani olamaz, elbette vücut bulur.

Münafıklar hakkında dünyada *h i z y* ile murad; *esrarlarının ve nifaklarının meydana çıkıp Resulullah'ın muttali olmasıyla âlem indinde rüsvâ olmalarıdır.* Yahûdiler hakkında *h i z y* ile murad; *katil, esaret, cizye, haraç vermek, Arz-ı Hicaz'dan nefyolmak ve âhirette azab-ı azîm ve ebedî Cehennem'de kalmalarıdır.* Binaenaleyh; âyetin sırrı dünyada ayniyle zuhur ettiği gibi âhirette dahî azab-ı azîme duçar olacaklarında şüphe yoktur. Zira; Allahü Tealâ azab olunacaklarını suret-i katiyede beyan buyurmuştur.

Hulâsa; Yehûd'un halleri kitab-ı ilâhiyi tahrif olup arzularına muvafık olan hükmü kabul etmek ve muvafık olmayanı kabul etmemek olduğu ve Hayber'den Resulullah'a istifta için gönderdikleri kimselere de bu minval üzere tenbihat icra ettikleri ve Allah'ın dalâletini murad ettiği kimseyi Allah'ın azabından kurtarmaya hiç kimsenin kaadir olamadığı ve bu sıfatta olanların kalplerini Allahü Tealâ'nın tathir murad etmediği ve onlar için dünyada rüsvâlık ve âhirette azab-ı azîm olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Yahûdilerin ef'al-i zemimelerini beyanettiği gibi hakimlerinin sıfatlarını beyanetmek ve onlar hakkında Resulullah'ı hükümde muhayyer kılmak üzere :

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا

buyuruyor.

[Yehûd kavmi; reislerinden yalan dinler ve kabul ederler ve o yalanın doğru olduğunu itikaad ederler ve onunla zuafa-yı nâs'ı kandırmak isterler ve Tevrat'ı tahrifle rüşvet alır, şiddetle haram yerler. Ey Resul-ü Ekrem! Eğer Yehûd kavmi mühimmât-ı umurda sana müracaat eder ve muhakeme için sana gelirlerse sen onların beyninde hükmet veyahut hükümden i'râz et, onları muhakeme etmekle etmemekte muhayyersin ve eğer sen onların hükmünden i'raz edersen onlar sana hiçbir suretle zarar edemezler.] Zira; Allahü Tealâ nâs'ın şerrinden seni hıfzettiği cihetle onların adavetinden sana zarar gelmez.

وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾

[Ve eğer sen hükmedersen onların beyninde Allah'ın emri ve Kur'ân'ın beyanı veçh üzere adaletle hükmet. Zira; Allahü Tealâ adaletle hükmedenleri sever ve onlardan razı olur.]

Medarik'te beyan olunduğu veçhile (سماعون للكذب) Yehûd'u zemde mübalağa ve te'kid için tekrar olunmuştur ve bundan sonra gelecek hükme mukaddimedir. *S u h t* ; haram olup burada *Yehûd hakimlerinin ahkâm-ı Tevrat'ı tağyir ile aldıkları rüşvettir. Ve bilkülliye bereketi zail olduğu için* suht denilmiştir. *S u h t ; rüşvet, şarap ve kumardan alınan ve zımnında ayıp ve âr olan paralardır.* Binaenaleyh; hurmetiyle beraber irtikâb edenlerin ârlanmasını icab eden haramdır. Yehûd hakimleri rüşvetle gelen haksızların dâvâlarını dinleyip verdikleri rüşveti alıp yedikleri ve haklı olanların sözlerini dinlemediklerinden Vâcip Tealâ bu âyette onları yalan dinlemekle ve haram yemekle zemmetmiş ve âleme rüsvâ kılmıştır. Her ne kadar Cenab-ı Hak bu âyet-i

kerimeyi Yahûdileri zem hakkında inzal etmişse de bilûmum rüşvetle hükmeden hakimler bu zemde dahillerdir.

Resulullah'ın muhayyer olduğu *h ü k ü m ;* bundan evvelki âyette beyan olunan *recim meselesi* veyahut *Beni Kurayza ile Beni Nadiyr beyninde vaki olan bir kıtâl meselesidir.* Fakat itibar lâfzın umumunadır, sebeb-i nüzûlün hususuna değildir. Binaenaleyh; Resulullah'ın muhayyer olması umum kâfirler hakkındadır.

Bu âyetin hükmü mensuh veya muhkem olmasında ihtilâf vardır. İmam Şafiî indinde âyetin hükmü bâkîdir. Binaenaleyh; İslâm hâkimleri muhakeme için müracaat eden kâfirleri muhakeme etmek ve etmemek beyninde muhayyerdir. Amma İmam-ı Azam indinde âyetin hükmü mensuhtur. Binaenaleyh; gerek ehl-i zimmetten ve gerek ehl-i zimmet olmayan kâfirlerden muhakeme için müracaat edenlerin muhakemèlerine bakmak ve ahkâm-ı şer'iye dairesinde hükmetmek hâkim üzerine vâciptir. Beyzavi'nin beyanı veçhile esah olan da budur. Çünkü; Resulullah bilûmum nâs'a meb'us olup ahkâm-ı şeriata razı olarak bab-ı şeriatta muhakeme isteyenler kimler olursa olsun reddolunmaz ve bilhassa müracaat edenlerin ikisi de zimmî veyahut birisi zimmî olursa hiç reddolunmaz. Zira; bize zimmetle biz onun hukukunu muhafazayı ve onlardan zulmü kaldırmayı taahhüd ettiğimizden dâvâlarına bakmamak zimmetin zımnında vaki olan taahhüde münafidir. Binaenaleyh; onların muhakemelerine bakmak hâkim üzerine vâciptir.

Hulâsa; Yehûd hâkimlerinin yalanı dinleyip, doğru sözü dinlemedikleri ve yalan dâvâyı dinleyerek aldıkları rüşveti kemâl-i hırsla yedikleri ve Yahûdilerin Resulullah'a müracaatlarında muhakemelerine bakıp bakmamakta muhayyer olduğu ve Resulullah hükümden i'râz ederse Yahûdilerin Resulullah'a bir zarar iras edemeyecekleri ve eğer hükmederse adaletle etmesi vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Yahûdilerin Resulullah'ı hakem tayin ettiklerini ve arzularına muvafık hükmederse kabul edip, arzularına muva-

fık olmazsa kabul etmeyecekler ini mukaavele ettiklerini beyan ettiği gibi Resulullah'a iman etmedikleri halde hakem tayin etmeleri taaccübe şayan bir hâl olduğunu dahi beyanetmek üzere :

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَا أُولٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Yahûdiler indinde Allah'ın hükmünü câmi' Tevrat mevcutken seni nasıl hakem tayin ederler? Tevrat ellerinde bulunduğu ve hâdisenin hükmü de orada mevcut olduğu halde seni hakem tayin etmeleri, insanların taaccüb edeceği ve ukalânın hayrette kalacağı garib birşeydir ki, kendi nebilerinin kitabını bırakıp da sana ve kitabına iman etmedikleri halde hükmüne müracaat etmeleri taaccübe şayandır ve seni hakem tayin ettikten sonra senin hükmünden i'raz eder, kabul etmezler. Çünkü; arzularına muvafık hükmetmedin. Halbuki onlar iman eder olmadılar.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette (كيف) kelimesi istifham ve taaccüb içindir. Vâcib Tealâ'dan taaccüp muhal olduğundan resulünü Yahûdilerin hallerinden taaccübe sevkediyor. Şu halde *taaccüp; Resulullah'a ve ümmetine aittir.* Çünkü; Yahûdiler hak olduğunu itikaad ettikleri kitabın ahkâmını terkedip de birtakım batıl ruhsat aramaları hakikatte taaccübe şayan olduğu gibi Resulullah'ın risaletini tasdik ve kitabının hak olduğunu itikaad etmedikleri halde Resulullah'ın hükmüne müracaat etmeleri de elbette taaccüb olunacak birşeydir. Resulullah'a müracaat ettikleri halde şehevat-ı nefsaniyelerine muvafık hüküm zuhur etmeyince o hükümden dönmeleri ikinci derecede taaccübe şayan ve hamakatlarının nihayet derecede olduğuna delâlet eder.

Müracaat ettikleri recim veya katil maddelerinin hükmü Tevrat'ta mevcut olduğundan müracaata ihtiyaç olmadığına işaret için Tevrat'ta hükmün mevcut olduğu beyan olunmuştur.

Yehûd'un bu hakem tayininden maksatları hakkı aramak olmayıp ancak kendi haklarında ehven birşey aradıklarına işaret için arzularına muvafık olmadığında hükümden i'raz ettiklerini beyanla beraber Rasulullah'a iman etmedikleri sarahaten zikrolunmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin evsaf-ı mezmumelerini hatırda tutmak ve ef'al-i kabihalarının adem-i imanlarına sebep olduğunu bilmek ve bu evsafla kâfirlerin müminlerden temeyyüz ettiklerine ve inatlarına işaret olmak ve hamakat ve temerrüdleri tavr-ı akıldan hariç ve uzak bir mertebede olduğunu ilân etmek üzere bu'd-ü meratibe mevzu olan (اولئك) lâfzı varid olmuştur.

Hulâsa; hükm-ü ilâhiyi câmi' olan Tevrat kendilerinde olduğu halde Resulullah'ı hakem tayin etmeleri ve hakem tayin ettikten sonra hükmüne razı olmamaları taaccübe şayan bir hâl olduğu ve Resulullah'ı hakem tayin etseler de iman etmedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yahûdilerin Tevrat'ın ahkâmından i'râz ettiklerini beyan ettiği gibi recim hakkındaki Tevrat'ın hükmüne rıza vâcip olduğunu dahî beyanetmek üzere :

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا

buyuruyor.

[Biz Azimüşşan Tevrat'ı inzal ettik ki, o Tevrat'ta hakka îsal eder hükmü havi hidayet ve şüphe olunan meseleyi izah eder nur vardır, o hidayet ve nur olan Tevrat'la Allah'a ve şeriatına inkıyad eden nebiler hükmederler. Şol kimseler için hükmederler ki,

Onlar Yahûdi oldular ve Rabbi Tealâ'ya mensub olan mümin-i muhlisler ve fakîh olan ulema zümresi kitabullahtan hıfzettikleri ahkâmla hükmederler ve onlar hıfzettikleri ahkâma şehadet ve murakabe eder oldular. Hal böyle olunca ey hâkimler! Nâs'tan korkmayın; ancak benden korkun ve benim âyetlerimle azıcık bir para irtikâb ederek batılı satın almayın.]

وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

[Allahü Tealâ'nın inzal ettiği ahkâmla hükmetmeyen kimseler ancak kâfirlerdir.]

Bu âyette Tevrat'ın beyanolunan h i d a y e t i yle murad; *ahkâm-ı şeriatı ve tekâlif-i ilâhiyeyi beyaneden âyetleridir. Ve bu ahkâma temessük edenlerin matluba vasıl olacaklarına işaret için* hidayet denilmiştir. N u r la murad; *Tevrat'ta usul-ü itikaadiyeyi beyaneden mesaildir.* Enbiyanın İ s l â m o l m a l a r ı yla murad; *Tevrat'ın hükmüne razı olup ahkâm-ı ilâhiyeyi nâs'a izhar ve tekâlife inkıyad etmeleridir.* İslâm oldukları beyan olunan e n b i y a ' y ı k i r a m la murad; *Hz. Musa'dan sonra gelen ve Tevrat'ın ahkâmını muhafaza edip halka tebliğle meşgul olan zevat-ı şerifedir.* Çünkü; Tevrat'ın ahkâmı, Hz. İsa'nın bi'seti ve İncil'in nüzûlüne kadar bâkî olduğundan Musa (A.S.)'la İsa (A.S.) aralarında meb'us olan nebiler Tevrat'ın ahkâmıyla amel ve ona inkıyadla memur oldukları gibi bihakkın da inkıyad ettiklerinden Cenab-ı Hak bu âyette inkıyad ve teslimiyet manâsına İslâm olduklarını beyan buyurmuştur ki, o enbiya, Hz. İsa zamanına gelinceye kadar Yehûd kavminin dünyevî ve uhrevî beyinlerinde vâki' olan münazaalarını hallü fasletmişlerdir.

R a b b a n i y y û n ; *halis mümin, fakîh ve müçtehid olanlardır.* Zira; onlar da Tevrat'la hükmetmişlerdir. A h b a r ; *müçtehidînin içtihatlarıyla amel ve hükmeden avam-ı ulemadır.* Şu halde enbiya ve müçtehitlerle beraber müçtehitlerin mezhepleriyle amel eden ulemanın kâffesi Tevrat'la hükmettikleri halde zaman-ı saadette bulunan Yahûdilerin Resulullah'a iman etmedikleri gibi ellerinde bulunan ve şu kadar zevatın ahkâmıyla hükmet-

tikleri Tevrat'ın ahkâmına razı olmadıklarını beyanla zemmolunmuş ve rüsvâ kılınmışlardır. Çünkü; ehl-i Tevrat olduklarını iddia ettikleri halde Tevrat'ın açık hükmüne razı olmamak kadar gülünç birşey olamaz. Meselâ «Ben Müslümanım» deyip de Müslümanlıktan hiç haberi olmamak ne kadar gülünç ve çirkin birşeyse Yehûd'un da kendi kitaplarına itimat etmemeleri aynı haldir.

Kitabullahı *h ı f z e t m e k* le murad; *ahkâmını muhafaza etmek ve hududatını zâyi' etmemektir.* Gerek enbiya, rabbaniyyun ve gerek ahbarın cümlesi Tevrat'ın ahkâmının hak olduğuna şahit olduklarını ve Yahûdilerin gittikleri tarîkların ve tuttukları mesleklerin batıl olduğunu beyanla bir kat daha terzil olunmuşlardır. Çünkü; şu ta'dâd olunan zümre'i âliye Tevrat'ın ahkâmıyla hükmedip zıya'dan muhafaza ve hak olduğuna şehadet edince bunların o ahkâmı terkedivermeleri elbette mezmum olduğu gibi o ahkâmı tağyir etmek de batıldır. Böyle batıl mesleğe sülûketmek iki sebebe mebni olur: *B i r i n c i s i ; korkudur. İ k i n c i s i ; birşeye tama'edip ümid etmektir.* Korku, ümit üzere mukaddem olduğundan Vâcip Tealâ evvelâ ulema ve hâkimlere hitaben «Nâs'tan korkmayın ve korkunuza binaen kitabınızın ahkâmına muhalif hüküm vermeyin ve benden korkun. Zira; ahkâmı tağyir ederseniz benim gazabım daha şiddetlidir. Binaenaleyh; eşraf ve a'yândan ve sair zalemeden korkunuza binaen ahkâmı tağyir etmeyin ki, gazabıma müstehak olmayasınız» ve sâniyen «Birşey ümid ederek tamaa düşüp azıcık bir para için ahkâmı tağyire cesaret etmeyin ve rüşvet almak için yanlış hüküm vermeyin» diye emrederek alınan mal ne kadar çok olsa zâyi' edilen hükmü şer'iye nispetle gaayet az olduğuna işaret için Vâcip Tealâ «Âyetlerim mukaabilinde az bir para satın almayın» buyurmuştur.

Yalnız havfa ve yalnız tamaa binaen hükmü tağyir memnu olduğu gibi mecmuuna binaen dahi tağyir memnudur. Çünkü; eşraftan havfetmek ve avamdan rüşvet almak ikisi de bir hâkimde içtima etmesi mümkün olduğundan her iki cihetten ayrı ayrı nehiy olduğu gibi mecmuundan da nehiy vakidir.

Âyetin «Âhirinde hükm-ü ilâhiye razı olmayanların kâfir olduklarını» beyan; «Zâniler hakkında sarih hükmü tağyir eden Ya-

hûdilerin kâfir olduklarını» beyanetmektir. Zira; sarih ve açık nâs'sı ve ahkâmını inkâr, cemi-i enbiyanın şeriatlarında da küfürdür. Binaenaleyh; Allah'ın inzal ettiği ahkâmıyla hükmetmeyip tağyir edenlerin imân ismine lâyık ve müstehak olmadıklarını beyanla ahkâmı tağyirin cezası pek ağır olduğuna işaret olunmuştur. Bu âyetin zahirine nazaran fasıkın kâfir olması lâzım gelir. Zira; «Fâsık irtikâb ettiği fıskta ahkâm-ı ilâhiyenin hilâfına ihtiyar etmiştir» demekle havariç taifesi fasıkın küfrüne bu âyetle istidlâl etmişlerse de Fahr-i Razi'nin beyanı vechile onlara şöylece cevap verilmiştir: «Gerçi fâsık fıskıyla Allah'ın ahkâmının hilâfını irtikâb etmişse de bu, lisanında ve zahirde olup kalbiyle o ahkâmın hakkaaniyetini tasdik ve işlediği fıskın günah olduğunu itikaad ettiğinden kâfir olmaz. Çünkü, *küfür; hak olan ahkâmı kalbiyle inkâr ve lisanıyla reddetmektir*. Fâsık kalbiyle tasdik ettiği için mümindir, fakat imanla beraber ahkâm-ı şeriatın hilâfıyla hükmetmek sair günahları işlemek kabilindendir. Şu halde âyet-i celilenin hükmü «Bilkülliye inkâr ve hükm-ü ilâhî olduğunu redle beraber hilâfıyla hükmederse kâfir olur» demektir.

Bu âyette birçok tevcihat varsa da esah olan tevcih budur. Eğer âyetten maksat bu olmasa Kur'ân'ın hilâfında birşey irtikâb edenlerin kâfir olmaları lâzım gelirdi. Halbuki; hak olduğuna imanla beraber hilâfını irtikâp küfür değildir ve olamaz. Çünkü; bilûmum günahlar Kur'ân'ın hilâfıdır. Günahtan hâlî bir fert tasavvur olunamaz. Eğer her günahı irtikâb eden kâfir olsa âlemde mümin bulunmamak lâzım gelir, bu ise bâtıldır. Binaenaleyh; Ebussuud Efendi'nin tefsiriyle Feth-ül Beyan'da Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetmemek istihfaf veya istihlâl veya inkâr tariklarıyla hilâfında hükmün küfür olacağı ve hak olduğunu tasdik ve ikrarla beraber hilâfında hükmün küfür olmadığı beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Tevrat'ta zaninin hükmü recim olup Yehûd'un tağyir ettiklerini beyanettiği gibi Tevrat'ta kısâs mevcutken onu dahî tağyir ettiklerini beyanetmek üzere :

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ

buyuruyor.

[Biz Azimüşşan Tevrat'ta Yahûdiler üzerine yazdık ve dedik ki: «Kaatil, maktul bedelinde katlolunur ve bir kimsenin gözünü kör eden kimsenin gözü onun bedelinde kör edilir ve bir kimsenin burnunu kesen kimsenin burnu, kestiği burun bedelinde kesilir ve bir kimsenin kulağını kesen kimsenin kulağı, kestiği kulak bedelinde kesilir ve bir kimsenin dişini çıkaran kimsenin dişi, çıkardığı diş bedelinde çıkarılır ve bedenin sair cihetinde yaralar da kısâs olunur.]

فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ

[Tarafeynden müsavat üzere kısâs vâcip olduğu halde bir kimse kısâsı afla cinayet eden kimseye bedenini tasadduk ederse tasadduk, o kimsenin günahlarına kefaret olur.]

وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾

[Ve eğer bir kimse kısâs hakkında Allah'ın inzal ettiği ahkâmıyla hükmetmezse işte onlar taat-ı ilâhiyeden çıkmış ve ahkâm-ı ilâhiyeyi mevziinden çıkarmış birtakım zalimlerdir.]

Yani; Tevrat'ta Allahü Tealâ zânilere recmi vâcip kıldığı halde Yahûdiler recmi fukara güruhuna icra edip zenginlere göz yummakla Tevrat'ın ahkâmını tağyir ettikleri gibi Tevrat'ta kısâsa müteallik hükmü dahi tağyir etmişlerdir. Halbuki Tevrat'ta biz bir şahıs mukaabilinde şahıs ve göz mukaabilinde göz ve burun mukaabilinde burun ve kulak mukaabilinde kulak ve diş mukaabilinde dişin ve sair bedende yaralar mukaabilinde yaranın kısâs olunacağını yazdık ve herkesin müsavat-ı tâmme üzerine hu-

kuukunu istifa etmesini vâcip kıldık. Binaenaleyh; zengin ve fakir şerif ve hasis cümlesi hakkında kısâsın icrasını emrettik ve bu vesileyle insanların nefislerini ve azalarını gayrın tecavüzünden masun kıldık. Amma bir kimsenin kısâs hakkı olduğu halde o hakkını istifadan feragat ve kendine cinayet eden kimsenin kusurunu af ve kısâs hakkını tasadduk ederse bu sadaka onun hakkında kefarettir ve hakkında tasarrufta mezundur. Zira; herkesin tasarrufu serbesttir. Şu ahkâm böylece sarih beyan olununca eğer bir kimse Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetmezse o kimse zâlimdir.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; Beni Kurayza'nın dâvâlarıdır. Çünkü; zaman-ı cahiliyede Medine'de bulunan Yahûdilerden (Beni Nadiyr) kabilesi gaalip ve (Benî Kurayza) mağlûp olduğundan kısâsta ve diyette müsavata riayet etmezlerdi. Binaenaleyh; (Benî Nadiyr)'den maktülün diyet-i kâmil ve (Kurayza)'dan maktülün diyeti nısıf ve sair azada (Benî Nadiyr)'den bir göze (Kurayza)'dan iki göz ve (Benî Nadiyr)'den bir kulağa (Kurayza)'dan iki kulak kısâs olunmakla (Benî Nadiyr) kendilerini âlî addederlerdi. İşte Benî Nadiyr kendi kavminden biri bedelinde (Kurayza)'dan iki almakla ahkâm-ı Tevrat'ı ihlâl etmişlerdi. Vakta ki, Resulullah Medine'yi teşrif buyurup şeriatı neşrederek müsavat esasını kurunca (Benî Kurayza)'nın (Benî Nadiyr)'den şikâyetleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Yani; Tevrat'ta müsavat esası cari olduğu cihetle (Benî Nadiyr)'ın yapmış oldukları muamele kendi şeriatlarının hilâfı olduğu beyan olunmuştur.

Bizim nebimizden evvel geçen enbiyanın şeriatlarından Allahü Tealâ'nın Kur'ân'da bize hikâye ettiği ahkâm aynıyla bize şeriat olduğundan bu âyette beyan olunan kısâs usulü Tevrat'tan hikâye olunmuşsa da bize de ayn-ı şeriattır. Binaenaleyh; şeriat-ı Muhammediyede kıtalde kısâs olduğu gibi azanın itlâfında ve vücuda başkasının yapmış olduğu yarada da kısas vardır. Eğer kısâs mümkün olur ve tehlikeye bâdî olmazsa... Amma tehlike ihtimali olursa o yara mukaabilinde yaralayan kimse yaralanan kimseye

yaranın bedelini verir, bu hususta tafsilât kütüb-ü fıkhiyemizde mezkûrdur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak müsavat mümkün olan azaları beyandan sonra yaralarda kısâs olduğunu beyan buyurmuştur. Fakat bu, müsavat mümkün olan yerlerdedir. Meselâ kemik kırılmak ve içeride âlet sakatlanmak ve et kesilmek gibi müsavat müteazzir olan yaralarda hüküm, bedele intikaal eder. Çünkü; asıl müteazzir olunca bedele intikaal kavaid-i usuliyemiz iktizasındandır.

Amma bir kimse kısâs hakkını affederse günahına kefaret olacağını beyanla Cenab-ı Hak kullarını af cihetine terğib etmiştir. Binaenaleyh; Resulullah'a, kısâs icab eder bir cinayetten şikâyet olunduğunda Resulullah'ın af cihetine terğib ettiği (Enes) Hazretlerinden mervidir. Şu halde şer'an sâbit olan bir cinayet hakkında hükmünü icra etmeksizin hakim-üşşeri' tarafından bir kere af teklifi meşrûdur. Şu tafsilât (كَفَّارَةٌ لَهُ)'de bulunan zamir cinayet icra olunup hak sahibi olan kimseye râci' olursa... Amma zamir câniye râci' olursa «Hak sahibinin affıyla cânînin cinayetine kefaret olur» demektir ki, âhirette muahaze olunmayacağına delâlet eder. Çünkü; hak sahibi hakkını affedince mutalebe kalmaz denilmiş ise de Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile eğer cinayet katil olursa kaatile üç hak teveccüh eder : *Birincisi; haram olan şeyi irtikâbına binaen hakkullahtır. İkincisi; maktülün, üçüncüsü; veresenin haklarıdır.*

Kaatil fiilinden nedametle tevbe ve istiğfarla varislere nefsini teslim ve varisler de affederlerse hakkullah, tevbeyle, veresenin hakkı da afla sakıt olur. Lâkin maktulün hakkı kıyamete kalırsa da Cenab-ı Hakkın kıyamette beyinlerini telif etmek ihtimaline binaen dünyada varislerin affı cânînin tevbesiyle beraber kefaret olacağı beyan olunmuştur. Amma cinayet kıtalden başka olduğunda hak sahibi berhayat olup hakkını affeder ve hakkullah da tevbeyle sakıt olunca âhirette muahaze kalmaz. İşte âyette ikinci manâ bu tevcihe nazaran sahih olur. Fakat hak sahibinin affıyla kendi günahlarına kefaret olmak esahtır. Çünkü; (لَهُ) zamirinin hak sahibine râci' olması zâhirdir. Zira; cânînin ismi sarahaten sebketmediği için o zamiri câniye irca' etmek hilâf-ı asıldır.

Birinci âyette Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetmeyenlerin haliklarına karşı kusurlarına binaen kâfir oldukları ve bu âyette Allah'ın ahkâmıyla hükmetmeyenlerin nefislerine zulmettikleri için zâlim oldukları beyan olunmuştur.

Hulâsa; bütün azada ve nefiste kısasın farzolduğu Vâcip Tealâ'nın Tevrat'ta Benî İsrail üzerine yazdığı ve hak sahibi hakkını affederse günahlarına kefaret olacağı ve Allah'ın ahkâmıyla hükmetmeyenlerin zâlim oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.)'ın ve ondan sonra gelen enbiyanın Tevrat'la hükmettiklerini ve Tevrat'ın recim ve kısâs gibi bazı ahkâmını Benî İsrail'in tağyir ettiklerini beyanettiği gibi Hz. İsa'nın bi'setini de beyanetmek üzere :

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ

buyuruyor.

[Tevrat'la hükmeden enbiyanın zamanları munkariz olunca Biz Azimüşşan onların arkalarına Meryem'in oğlu İsa (A.S.)'ı kendinden evvel geçen Tevrat'ın ahkâmını tasdik eder olduğu halde tâbi kıldık.] Ve enbiyanın irtihallerinden sonra İsa'yı icad ettik ve onların eserlerine tâbi kıldık.

وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ
وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

[Biz İsa (A.S.)'a İncil'i verdik ki, o İncil'de saadet-i dareyne îsal eder hidayet ve hakaayik izah eder nura benzeyen ahkâm vardır ve İsa (A.S.) Tevrat'ın ahkâmını tasdik ettiği gibi İncil de kendinden evvel geçen Tevrat'ın ahkâmını tasdik eder ve müttekilere mev'ize ve matluplarına îsal eder hidayet olduğu halde Biz İncil'i İsa (A.S.)'a verdik.]

وَلْيَحْكُمْ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

[Allah'ın İncil'de inzal ettiği ahkâmla ehl-i İncil hükmetsinler. Eğer bir kimse Allahın inzal ettiği ahkâmla hükmetmezse işte onlâr ancak tâat-ı ilâhiyeden çıkmış fasıklardır.]

Fahr-i Razi'niñ beyanı veçhile Hz. İsa'nın Tevrat'ı tasdiki; Tevrat'ın taraf-ı ilâhiden nâzil ve hak olup zamanında onunla amel vâcip ve nesih ârız olmayan ahkâmını tasdik olduğu cihetle Hz. İsa'nın şeriat-ı müstakille sahibi olmasına mâni değildir. Âyette evvelki tasdik; İsa (A.S.) tarafından olup ikinci tasdik; İncil tarafından olduğu cihetle tekrar yoktur. Bu âyette Vâcip Tealâ İncil'i *beş sıfatla* tavsif etmiştir. *Birincisi; hidayet olmasıdır.* Çünkü; İncil'de *akaaid-i hakkaya delâlet eder âyetler olduğu cihetle* İncil insanlar için o zamanda ayn-ı hidayetti. *İkincisi; nur olmasıdır.* Çünkü; İncil, *insanların sebeb-i saadetleri olan ahkâm-ı şeriatı beyan ettiği cihetle* nur ismine seza ve lâyık olduğundan nur denmiştir. *Üçüncüsü; Tevrat'ı musaddık olmasıdır.* Çünkü; İncil *kendinden evvel nazil olan Tevrat'ın kütüb-ü semaviyeden bir kitap olup zamanında amel vâcip olduğunu tasdik ettiğinden* İncil'e musaddık unvanı verilmiştir. *Dördüncüsü; İncil'in cihet-i uhradan hidayet olmasıdır.* Çünkü İncil; *ahkâm-ı şeriatı beyan ettiği cihetle* hidayet olduğu gibi *Hz. Muhammed'in bi'setini tebşir ve evsafını beyan ettiği cihetle dahî nâs'ı doğru yola sevk ettiğinden* ikinci merrede tekrar hidayet unvanıyla tavsif olunmuştur. *Beşincisi; İncil'in müttekilere mev'ize olmasıdır.* Çünkü İncil; *nesayih ve mevaiz üzerine müştemil olduğundan* İncil'in mev'ize olduğu beyan olunmuştur.

Ehl-i İncil'e «İncil'in mazmunuyla hükmedin» demek; «Muhammed (A.S.)'ın nübüvvetine müteallik âyetlerle ve nesih târî olmayan ahkâmıyla hükmedin, ahkâmını tağyir etmeyin» demektir. Şu halde *ehl-i İncil*'le murad; *zaman-ı saadette bu-*

lunan Nasara'dır. Ve onları Resulullah'ın nübüvvetine müteallik olan âyetlerinde haktan ayrılmamalarıyla emir, tavsiye ve insafa dâvet etmektir.

Bu âyet; zaman-ı sâbıki hikâye ettiğine nazaran âyette (لنا) kelimesi mukadderdir. Şu halde *manâ-yı âyet şöyledir:* [Biz enbiya-yı sabıkanın âsârına İsa (A.S.)'ı, Tevrat'ı, tasdik eder olduğu halde tâbi kıldık ve mahza hidayet olan ve mesaili izah ve beyanda yegâne sebep olmakta nura benzeyen ve Tevrat'ı tasdik eden ve nübüvvet-i Muhammediyeyi tebşir ettiği cihetle halkın ihtisasına sebep ve müttekilere mev'ize olan İncil'i İsa (A.S.)'a verdik ve dedik ki: Ehl-i İncil, İncil'de Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetsinler. Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetmeyenler ancak fasıklardır.]

Bu sûrede Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetmeyenlere *üç veçhile hüküm lâhik oldu. Birincisi; kâfir, ikincisi; zâlim, üçüncüsü; fasık olmalarıdır.* Bazıları «Evvelki âyet hükm-ü ilâhiyi inkâr ederek hilâfına hükmedenler, ikinci âyet Yahûdiler, üçüncü âyet Nasara hakkındadır» demişlerse de esah olan umumidir. Çünkü; itibar lâfzın umumunadır.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile âyetin üçünün de inkâra mahmul olması câizdir. Zira; ankasdin inkâr ve Allah'ın inzal ettiği ahkâmın hilâfıyla hükmeden kimse kâfir, zalim ve fasık olur. Çünkü; bir şahısta şu evsafın üçü de cem'olmasında bir mâni yoktur ki, bir şahıs, kâfir olduğu gibi zâlim ve fasık da olabilir. Binaenaleyh; *manâ-yı nazım:* [Allah'ın hükmünü terkeden kimse Allah'ın nimetine kâfir, hükmünde zalim ve fiilinde fasık» demek olur.

Hulâsa; Hz. İsa'nın Musa (A.S.) ve ondan sonra gelen enbiyanın eserlerine tâbi olarak icad olunduğu ve kendinden evvel nâzil olan Tevrat'ın ahkâmını tasdik ettiği ve nur-u hidayet olan ve Tevrat'ı tasdik eden ve müttekilere mev'ize olan İncil'in Hz. İsa'ya verildiği ve ehl-i İncil'in, İncil'in ahkâmıyla hükmetmeleri vâcip olduğu ve Allah'ın inzal ettiği ahkâmıyla hükmetmeyenlerin ancak fasık oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ İsa (A.S.)a İncil'i verdiği gibi bizim nebimize de Kur'ân'ı inzal ettiğini beyanetmek üzere :

وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ

buyuruyor.

[Habibim! Hakka mukaarin ve kendinden evvel nâzil olan kitabı tasdik eder ve tahrif ve tağyirden muhafaza ve murakabe edici olduğu halde Biz Azimüşşan sana Kur'ân'ı inzâl ettik. Şu halde ehl-i kitap sana muhakeme için müracaat ederlerse sen onlar arasında Allah'ın inzal ettiği ahkâmıyla hükmet ve haktan sana gelen Kur'ân'ın haricine çıkma ve onların arzularına ittiba etme.]

لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا

[Sizden herbiriniz için biz şeriat ve açık yol kıldık.]

Yani; biz Musa'ya Tevrat'ı ve İsa'ya İncil'i verdiğimiz gibi Habibim! Sana da hakka mukaarin olan Kur'ân'ı inzal ettik ki, o Kur'ân, kendinden evvel nazil olan kitapların taraf-ı ilâhiden hak olarak nâzil olduklarını tasdik ve kendinden evvel nâzil olan kitapların kütüb-ü semâviye olduğuna şehadet ve onların hak olduğunu halka beyan eder. Hâl böyle olunca Habibim! Sen ehl-i kitabın beyinlerinde Allah'ın inzal ettiği ahkâmıyla hükmet ve hak olarak sana gelen ahkâmdan meyledip onların arzularına ittiba etme. Sizden herbiriniz için müddet-i muayyenede şeriat ve açık tarikatlar halkettik ve herkesin o müddet zarfında o tarika sülûk etmesini vâcip kıldık. Binaenaleyh; Benî İsrail için Tevrat'ın şeriatını İncil nazil oluncaya kadar tarîkat-ı vâzıha kıldık. İncil'in inzaliyle o tarîkat hitam buldu ve onun makaamına İncil'in şeriatı kaaim oldu ve nâs için Kur'ân'ın nüzûlüne kadar o tarîkata sülûkü biz vâcip kıldık. Kur'ân'ın şeriatı kaaim oldu. Kıyamete kadar Kur'ân'ın tarikatına sülûkü nâs üzerine vâcip kıldık. Şu

halde gerek Yahûdi ve gerek Nasara ve gerek İslâm herbirerleri için ayrı ayrı zamanlarında şeriatları vardır.

Fahr-i Razinin beyanı veçhile bu âyette *h i t a p ; Resulullah'adır.* İnzal olunan *k i t a p* la murad; *Kur'ân'dır.* Kur'ân'ın azametine işaret için *kitap* lâfzı tazîme delâlet eden *elif lâm* ile varid olmuştur. Kur'ân'ın tasdik ettiği *k i t a p l a r* la murad; *Kur'ân'dan evvel nâzil olan kütüb-ü semaviyedir.*

Kütüb-ü semaviyeden, sonra gelen kitap, evvel gelenin hukukunu muhafaza ve taraf-ı ilâhiden hak olarak geldiğine şehadet etmek âdet olduğundan Kur'ân dahî kendinden evvel nazil olan kitapların hak olduğuna şehadet ederek haklarını muhafaza etmiştir. Binaenaleyh; onlardan nesholunmayan ahkâmın bakî olduğuna Kur'ân şehadet edince amel vâcip ve Kur'ân'da zikrolduğu için onlar da şeriat-ı Muhammediye ahkâmı cümlesinden olur. Meselâ; Tevrat'ın recim ve kısâs hükümlerini Kur'ân aynıyla ibkaa ettiği için amel vâciptir, lâkin bu amel, şeriat-ı Musa'dan olmak üzere değil, belki şeriat-ı Muhammediye ahkâmından olmak üzere vâciptir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Kur'ân nesihten ve tağayyürden mahfuz olduğu için diğer kitaplara rakip olduğu ve muhafaza ettiği beyan olunmuştur. Çünkü; Kur'ân bunların hak olduğuna şehadet edince bunların kütüb-ü ilâhiyeden olduklarına itikad bâkî kalır. Çünkü; Kur'ân'ın hükmüne nesih yoktur. Binaenaleyh; Kur'ân'ın şehadeti halelden ve taarruzdan sâlimdir. Şu halde bu şehadetle sabit olan dâvâ ebeden sabit kalır.

Ehl-i kitabın havâ ve heveslerine ittibadan zahirde nehiy; Resulullah'a ise de hakikatte ümmetinedir. Zira; Resulullah'ın onların havâlarına ittibaı nefsinde mümkünse de ilm-i ilâhiye nazaran muhaldir. Binaenaleyh; Resulullah'ı nehiy; ümmetini nehyetmektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *ş i r ' a* ve *ş e r i a t ; suya giden yol* manâsına olup su; hayat-ı beşere hâdim olan hayat-ı faniyeye hâdim olduğu gibi din de hayat-ı ebediyeye hâdim olduğundan dine şeriat denmiştir. Şeriat-ı sabıka ahkâmından Kur'ân'ın hikâye edip nesholunmayanlarla bizim amelimiz, kendi

şeriatımız olmak itibarıyladır, yoksa şeriat-ı sabıka ahkâmından olmak itibarıyla değildir. *M i n h a c ; din için açık yoldur.*

***

Vâcip Tealâ her ümmete bir şeriat ihsan ettiğini beyanettiği gibi bütün milletleri bir ümmet kılmayı murad etseydi cümle insanların bir ümmet olacağını beyanetmek üzere :

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ ف۪ي مَٓا اٰتٰيكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ

[Eğer Allahü Tealâ dilese sizi bir ümmet kılardı ve lâkin Allahü Tealâ size verdiği şeriatlarda sizi imtihan için muhtelif kıldı. Hâl böyle olunca hayrata sür'at edin.]

اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾

[Ancak cemiinizin varacağınız yeriniz huzur-u ilâhidir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ ihtilâf ettiğiniz meseleleri size orada haber verir.]

Yani; eğer Allahü Tealâ sizin cemaat-ı vahide olmanızı ve din-i vâhid üzere ittifakınızı murad etmiş olsaydı sizi bir din üzere ittifak etmiş ve bir şeriat üzerine toplanmış millet-i vahide kılardı. Lâkin Allahü Tealâ sizin herbirinize ihsan ettiği dinde sizi imtihan etmek ve o dinin ahkâmıyla müptelâ kılmak için sizin ümmet-i vâhide olmanızı murad etmedi. Belki adedinizi çoğalttı, milel-i muhtelife kıldı. Şu halde Cenab-ı Hak imtihan için muhtelif kılınca sizler ibadat ve tâât ve hayrat ve hasenata müsabaka edin. Ve her milletin kendi şeriatı dairesinde ibadete sür'at etmesi lâzımdır. Zira; sizin merciiniz ancak huzur-u Bâridir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ sizin ihtilâf ettiğiniz mesaili ve onda hak olan ve olmayanı size haber verir. Şu halde — muteber olduğu zamanda — kendi dininizin muktazasından olan hayrata sa'yedin ki,

fırsattan müsefid ve ibadatta gayrılara takaddüm şerefiyle müşerref olasınız.

Vâcip Tealâ, insanları ümmet-i vahide kılmadığının hikmeti herkesi kendi dininde imtihan etmek olduğunu ve herkesin amelini kendine haber vereceğini beyanetmiştir ki, ihtilâf bu dünyadadır. Huzur-u ilâhide şekler zâil olur, hakikat meydana çıkar, muhikla muptil bilinir ve herkesin cezası tertib olunup taraf-ı ilâhiden haber verilince hiçbir şeyde kimsenin tereddüdü kalmaz.

Allahü Tealâ kullarını imtihan için ümmet-i vâhide kılmayıp ayrı ayrı şeriatlara tâbi kılınca ümmetler için herkesin kendi dininin ahkâmından olan itikaad-ı hakka ve a'mâl-i salihaya müsaraat ve saadet-i dareyni ihraz için gayret etmek vâcip olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ resulüne inzal buyurduğu kitabın bazı ahkâmını beyandan sonra bazı âhari beyanetmek üzere:

وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ

buyuruyor.

[İnzal ettiğimiz kitapta Habibim! Sana emrettik ve dedik ki: ehl-i kitap ve sair nâs beyninde Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'la hükmet ve onların arzularına ittiba etme. Allah'ın sana inzal ettiği ahkâmın bazısından seni çevirip başka tarafa meyletmekle seni fitneye düşürmek isterler. Onların bu gibi teşebbüslerinden ihtiraz et.] İşte böyle demekle sana tenbih ettik.

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾

[Eğer onlar senin hükmünden döner, kabul etmezlerse habi-

bim! Sen bil ki, Allahü Tealâ onların bazı günahlarını onlara isabet ettirmek murad eder. Halbuki nâs'tan çokları tâat-ı ilâhiyeden çıkmış fâsıklardır.]

Yani; habibim! Biz Kur'ân'ı sana hakka mukaarin olarak inzal ettiğimiz gibi ehl-i kitap ve cümle milletler arasında senin, Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmedip ehl-i kitabın arzularına ittiba etmemenle dahî inzal ettik ve dedik ki, Allah'ın ahkâmıyla hükmet ve onların istediklerine bakma ve onların, sana inzal olunan bazı ahkâmda hile yaparak seni fitneye düşürmesinden hazer et. Binaenaleyh; senin adaletle hükmünden onlar iraz ederlerse iyi bil ki Allahü Tealâ, onları bazı günahlarıyla muaheze edip, günahlarının cezasını onlara isabet ettirmek ister. Ve şunu da bil ki, nâs'ın çokları fâsıktır. Binaenaleyh; sözlerine iltifat etme.

Beyzavi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; Yehûd ulemasının Resulullah'a hilâfı vâki teklifleridir. Çünkü Medine'de ve civarında bulunan Yehûd hahamları bilistişare «Gelin Muhammed (S.A.)'a gidelim. Biz Yehûd'un uleması ve eşrafıyız. Biz iman edersek Yahûdiler iman eder. Fakat şu şartla ki, bazı muhakemede bizim lehimize diğer Yahûdilerin aleyhine hükmetmelisin diyelim. Memul ki bu hile ve fesatla onu dininden döndürür, sözümüze uydurur ve istediğimizi yaptırırız» dediler ve Huzur-u Risalete gelerek kararlarını söylediler. Resulullah'ın onları reddetmesi üzerine âyetin nâzil olduğu mervidir.

Vâcip Tealâ kitabı inzal ettiğini beyandan sonra kitabın bazı ahkâmını bu âyetle beyan buyurmuştur. *F i t n e y* le murad; *Resulullah'ı iğfal etmek üzere Yahûdiler tarafından söylenen süslü sözlerdir.* Hükm-ü Resulullah'tan iraz edenleri bazı günahlarıyla muahaze edeceğini beyanla erbab-ı masiyeti ve bilhassa ahkâm-ı şeriyeyi bozmak ve bozdurmak isteyenleri Vâcip Tealâ tehdid etmiştir. Günahlarının bazısının cezası helâklerine kâfi olduğuna işaret için bazı günahlarıyla mücazat edeceğini beyan buyurmuştur ki, diğer günahlarıyla mücazat yok manâsına değildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile evvelki âyet Yahûdilerin arzuları recmi celde tahvil edip recim lâzım gelen yerde celdle iktifa etmek olduğundan Cenab-ı Hak zâninin cezasını tertip hakkında Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'la hükmedip onların

arzularına tâbi olunmamasını tavsiye buyurmuştur. İkinci âyette sebeb-i nüzûlde beyan olunduğu veçhile mutlakaa ahkâmda veyahut katil meselesinde kendi arzularına göre hükmolunmasını istemeleri üzerine onların arzularına ittiba olunmamasını tavsiye buyurmuştur. Binaenaleyh; âyetlerde tekrar yoktur. Çünkü; evvelki hüküm recme ve ikinci hüküm kıtâle ve saireye müteallik olduğundan havânın mercileri başka olduğu cihetle nehiylerin mercileri de başkadır. Binaenaleyh; tekrar yoktur.

Feth-ül Beyan, Hâzin ve Kazi'nin beyanları veçhile bu âyette *b a z ı z ü n û p* la murad; *Resulullah'ın hükmünden i'râz etmeleridir.* İ'râz; büyük bir cinayet olup Yehûd'un katillerine, esaretlerine ve memleketlerinden tardolunmalarına kâfi olduğuna işaret edilmiş ve Yehûd'un küfür üzere ısrar ve inat ve hakkı kabul etmemekte temerrüd edip insaftan büsbütün tecerrüd ettiklerine işaret için âyetin âhirinde nâs'ın çoklarının fâsık olduğu beyan olunmuştur.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın inzal ettiği ahkâmla hükmetmek ve kâfirlerin arzularına ittiba eylememek ve batılı hak suretinde tezyin etmekle hakkın hilâfına sevkederek fitne ilkaa etmelerinden hazer etmek vâcip olduğu ve Allah'ın inzal ettiği ahkâmdan i'râz edenlerin bazı günahlarıyla ihlâk olunacakları ve nâs'tan çoklarının fâsık oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulüne inzal ettiği ahkâmıyla hükmetmesini emrettikten sonra Allah'ın ahkâmının gayrıyla hüküm, hükm-ü cahiliye olduğunu beyanetmek üzere :

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Onlar senin hükmünden i'râz ederler de zaman-ı cahiliye hükmünü mü isterler. Allah'ın vahdaniyetini bilen kavmiçin hüküm cihetinden Allah'tan daha güzel kim olabilir?]

Yani; vahy-i ilâhimize müstenid olan senin hükmünü kabul etmezler de zaman-ı cahiliyenin, aklın ve mantığın hilâfı olan hükümlerini mi isterler? Halbuki aklı ve iz'anı olan kavmiçin Allah'ın hükmünden daha güzel hükmü kim yapabilir? Elbette kimse yapamaz. Binaenaleyh; Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hüküm, elbette güzeldir. Şu halde onun haricinde hüküm isteyenlerde akıl yoktur.

Bu âyetle Vâcip Tealâ Yahûdilerde akıl ve iz'an olmadığına tariz etmiş ve ehl-i kitap oldukları halde cahiliye hükmünü istemeleriyle tezyif buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; yukarıda beyan olunan Yahûdilerden (Benî Nadiyr) kabilesinin (Kurayza) kabilesi üzerine kısâsta, diyette ve sair hususatta iki misil fazilet dâvâsında bulunarak (Benî Nadiyr)'den bire bedel (Kurayza)'dan iki olması üzerine icra-yı ahkâm ettiklerinden (Kurayza)'nın şikâyetlerine binaen Resulullah'ın müsavatlarıyla hükmüne razı olmamaları üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Yahûdiler erbab-ı ilm ve iz'an ve kitap sahibi oldukları halde millet-i cahiliyenin hükmünü istemeleri taaccübe şayan olduğuna işaret için *istifham-ı inkâriye ve taaccübe* delâlet eden *hemze*yle varid olduğu gibi inkâr ve taaccübü te'kid için hükm-ü cahiliye, talep manâsına olan (يبغون) üzerine takdim olunmuştur. Şu halde taaccübe şayan; *iki halleri vardır: B i r i n c i s i ; Resulullah'ın hükmünden irazları, d i ğ e r i* de; *kitabî oldukları halde cahiliye hükmünü istemeleridir.*

***

Vâcip Tealâ Yehûd'un bazı kötü ahlâklarını beyanettiği gibi dost ittihazına şayan olmadıklarını dahi beyanetmek üzere :

يَاۤ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى اَوْلِيَاۤءَ

buyuruyor.

[Ey müminler! Yehûd ve Nasara'yı dost ittihaz etmeyin.]

بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ

[Zira; onların bazısı bazısının dostudur.]

وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ

[Ve eğer sizden bir kimse onları dost ittihaz ederse o kimse onların zümresinden ve Allah'ın sevmediği kullarından olur.]

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾

[Zira; Allahü Tealâ zâlim olan kavmi doğru yola îsal etmez.]

Yani; ey müminler! Yehûd ve Nasara'ya yardım eylemeyin ve onlardan yardım beklercesine hakikî dost ittihaz ve onları kendinize kardeş addetmeyin. Zira; Yehûd'un bazısı bazısına ve Nasara'nın da bazısı bazısına dosttur. Binaenaleyh; onlar size dost olmazlar ki, siz onlara dost olasınız. Şu halde size dost olmayanlara siz hakikî dost olup müminlerin esrarını onlara vermeyin. Eğer sizden bir kimse müminleri bırakır da onlarla hakikî dost olur ve müminlerin aleyhine onlara yardım ederse o kimse onların milletlerinden madûd olur. Çünkü; müslimim dese de kalbi onlarla beraber olduğundan onlardan madûddur. Zira; Allahü Tealâ zâlimleri hidayette kılmaz. Çünkü; iradelerini dalâlete sarf ettiklerinden hidayete müstehak değillerdir.

Vâcip Tealâ, Yehûd ve Nasara'nın dost ittihazına şayan olmadıklarından onlara itimad eylemek câiz olmadığını ve onlara yardım edip karşılığında yardım beklemek ve onlara samimiyetle muaşeret ve emniyet-i tâmme ile emniyet etmek müminlere lâyık olmadığını beyanla müminlere, düşmanlarına karşı gaayet uyanık bulunmalarını ve izhar ettikleri dostluğa aldanmamalarını tavsiye etmiştir.

«Yehûd ve Nasara'nın bazısı bazısının dostudur» demek, «Ye-

hûd'un bazısı bazısının dostu ve Nasara'nın da bazısı bazısının dostu» demektir. Yoksa «Yehûd, Nasara'nın ve Nasara da Yehûd'un dostu» demek değildir. Çünkü; bu iki millet arasında şiddetli adavet olduğundan birbirine dost olamazlar. Ve bu adavet kıyamete kadar bâkîdir.

Yehûd ve Nasara'nın dostluklarından gaayet uzak olmak ve onların dostluklarına emniyet etmemek lâzım olduğuna işaret için onlarla dost olan kimsenin onların milletinden ve onların misli olduğunu beyan buyurmuştur ki, ehl-i iman gayet basiret üzere bulunsunlar.

Yehûd'la Nasara İslâm aleyhine müttefik olup fırsat düştükçe mazarrattan geri durmayacaklarına işaret için Vâcip Tealâ bazısı bazısının dostu olup İslâmla dost olmadıklarını beyan buyurmuştur. Yehûd ve Nasara'yı dost ittihaz edenlerin gerek kendi nefislerine ve gerek ihvan-ı dinlerine zulmettiklerine işaret için Vâcip Tealâ zâlim olanları hidayette kılmayacağını beyanetmiştir. Binaenaleyh; bir millet kendi ihtiyacını kendi milleti efradından yetiştirmesi ve umurunda onları istihdam etmesi elzemdir. Ve Hz. Ömer'in düsturu da buna şahittir. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Ebu Musel Eş'arî) Hazretleri Basra valisiyken «Bir Nasranî kâtibim var» diye hikâye ettiğinde Hz. Ömer (Ebu Musel Eş'arî)'ye itab eder ve der ki «Sen bu âyeti görmedin mi?» Bu itab üzerine Ebu Musa da «Dini kendine, kitabeti bana» diye cevap verince Hz. Ömer (R.A.) Efendimiz Allah'ın ihanet ettiğine ben ikram etmem» buyurur. Ebu Mûsâ Hazretleri «Nasrani kâtip olmadıkça Basra'nın işi tedvir olunmaz» demesi üzerine Hz. Ömer (مات النصرانى والسلام) = «Nasranî vefat ederse ne yapacaksın?» Yani; «Vefatından sonra ne yapacak isen şimdiden yap ki, sağlığında onun vücudundan müstağni olasın» demek istemiştir.

İşte bu âyet-i celilenin mazmununa riayet olunmadığındandır ki, Millet-i İslâmiye çok felâket görmüştür. Hatta Devlet-i Osmaniyede Divan Efendiliği yani Hariciye Nezareti vazifesi bir zamanlar İslâmın gayrı milletlere teslim olunduğundan onların zaman-ı nezaretlerinde birçok bilâd-ı İslâmiyenin elden çıktığı ta-

rihlerde mezkûrdur. Balkan Harbi fecîa-i ahîresinde zimmî addettiğimiz Nasranilerden Millet-i İslâmiyenin ne kadar mutazarrır olduğu ve onlardan alınan askerin taburlarda ne kadar hainlik ettikleri görülmüştür. Bu muharebelerde beş altı vilâyetin elden çıkmasına birçok sebepler varsa da o sebeplerden birisi de teb'amızdan olan Nasranilerin hıyanetlikleri olduğu malûmdur. Şu halde Hükümet-i İslâmiyenin, kendi dininden her umurda istihdama elverişli sanatkâr yetiştirip gayra muhtaç olmamanın çaresini düşünmesi lâzım olduğu gibi mümkün olduğu kadar gayrı müslimleri de mühim işlerden uzaklaştırmak lâzımdır. Binaenaleyh; eğer Millet-i İslâmiye bu âyetin muktezasına göre hareket etmiş olsa hiçbir zaman metanet-i İslâmiyeye halel gelmeyeceği şüphesizdir. Şu halde onları mühim işlerde istihdam etmek ve her iyiliği onlarda görmek ve onların ehl-i İslâmdan daha cesur ve gayûr olduklarından bahseylemek ve bilumum mahafilde bu gibi sözleri söylemek; onların şecaat, gayret ve heveslerini arttırarak ehl-i İslâmın hevesini kırmaktan ibaret olduğu cihetle ne kadar çirkin bir manzara ve yanlış bir hareket olduğu erbab-ı vicdanın malûmudur ve bu gibi halât bir zamandan beri ehl-i İslâmın müptelâ olduğu bir hastalıktır ki, ırkına tamamen zaaf iras etmiş ve yerinden kalkamayacak bir hâle getirmiştir. Hemen Cenab-ı Hak milleti bu müzmin hastalıktan kurtarsın. (Âmin.)

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette *h i t a p ; umum müminleredir.* Nehyolundukları dostluktan suret-i seriada vazgeçmelerini tenbih için Vâcib Tealâ evvelâ imanla tavsif etmiştir. Çünkü imanın muktezası; *suret-i seriada menhiyattan içtinab etmektir.* Yehûd ve Nasara'yı dost ittihaz etmekten nehyin illeti; onların birbirlerine dost olmalarıdır. Çünkü; onlar daima müminlere bir gaaile çıkarmak ve kötülük etmekten başka birşey düşünmezler. Şu halde müminlerin onları ahbap ittihaz etmeleri lâyık değildir.

Hulâsa; müminlerin Yehûd ve Nasara'yı İslâm üzerine tercih eder derecede samimi dost ittihaz etmeleri câiz olmadığı ve onların bazıları bazılarının dostu olup ehl-i İslâma dost olmadıkları ve eğer müminlerden bir kimse onları dost ittihaz ederse zalim ve şiddetli cezaya müstehak olacağı ve Allahü Tealâ'nın bunları dost

ittihaz eden zalimleri hidayette kılmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd'la Nasara'yı dost ittihaz etmek münasip olmadığını beyanettiği gibi onların dostluğundan feragat etmeyenlerin hallerini de beyanetmek üzere :

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ

buyuruyor.

[Yehûd ve Nasara'yı dost ittihaz etmemek lâzımken, Habibim! Sen şol kimseleri görürsün ki, onların kalplerinde küfür ve nifak marazı vardır. İşte onlar Yehûd ve Nasara'nın dostluklarına sür'at ederler ve derler ki: Bize devrin devairinden bir musibet isabet etmesinden, kuvvet ve şevketin onlara teveccüh eylemesinden korkarız.] Binaenaleyh; onlara müdarat etmekten ve dostluktan vazgeçemeyiz.

فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَى مَا أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾

[Memul ki, Allahü Tealâ'nın emri yakında resulüne fetih ve zaferle veyahut onların küfür ve nifaklarının meunetine kâfi ind-i ülûhiyetinden gelir ki, onlardan tevellüd edecek zararı def'eder. Binaenaleyh; onlar nefislerinde Resulullah'a ve Müslümanlara gizledikleri buğz ve adavet üzerine sabah vakti nâdim olurlar.]

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile bu âyette *h i t a p ; Resulullah'a veyahut görmek şanından olan her şahsadır.* Kalplerinde *m a r a z o l a n k i m s e l e r* le murad; *münafıklardır* ki, onların kalplerinde Resulullah'ın risaletine şek ve nifak hastalığı vardır. *D a i r e* yle murad; *zamanın ve devrin döndüreceği iyilik ve kötülüktür.* Bu makamda *d a i r e* yle muradları; *Resulullah'ın işi tamam olmayıp muharebede hezimet vuku bulmak, devlet Yahûdilere dönmek, kahtu galâ sebebiyle Yahûdile-*

rin servetine muhtaç olmak velhasıl işin aksi zuhur edip memulün hilâfı olmaktır.

Âyet-i celile (Abdullah b. Übey) ve onun a'vânı haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi, Beyzavi, Hâzin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (Ubade b. Samit) «Benim Yehûd'dan birçok dostlarım vardır. Allahü Tealâ onların dostluğundan nehyetti. Ben de onlardan vazgeçtim, Allah'a ve resulüne müracaat ettim» deyince o mecliste bulunan (Abdullah b. Übey) ve onun a'vânı «Biz dünyanın dönmesinden korkarız, ileride ne olacağını bilmeyiz. Yehûd'un serveti vardır. Binaenaleyh; onların dostluğundan vazgeçemeyiz ve onlarla dostluğa ve ihtilâta mecburuz. Zira; sizin devletiniz munkariz olup devlet ve kuvvet onların ellerine geçmek ihtimali vardır» demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Halbuki (عسى) kelimesi Cenab-ı Hak'tan sâdır olduğu için *vaad-i kavî* manâsına olduğu cihetle Cenab-ı Hak habibine yakında fütuhat ve nusret vereceğini veyahut taraf-ı ilâhisinden düşmanlarına bir emir gelip helâk olacaklarını beyan buyurmuş ve münafıkların «Devlet Yehûd'un ellerine geçmek ihtimali vardır» dediklerine cevap vermiştir ki, akıbet vaad-i ilâhi zuhur edip Yehûd'dan bir kısmı kılıçtan geçtiği gibi diğer bir kısmı da Medine ve civarından tardolunmakla enva-ı zül ve meskenete duçar oldular.

Hulâsa; kalplerinde maraz-ı nifak olan kimselerin ehl-i küfrün dostluğundan vazgeçmeyecekleri ve akıbet-i emirden havf ve endişe ettikleri ve Cenab-ı Hakkın resulüne fütuhat vaad ettiği ve akıbet vaad-i ilâhinin yerini bulup onların nâdim oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini beyanettiği gibi mümin, Yahûdi ve münafıkların muhaverelerini dahî beyanetmek üzere:

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا اَهٰؤُلَاءِ الَّذِينَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خَاسِرِينَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Müminler münafıklara işaret eder, derler ki: Şu kimseler mi idi? Şol kimseler ki, onlar Allah'a yemin ettiler ve şiddetle yeminlerinde «Bizler sizinle beraberiz ve i'lâ-yı kelimetullahta ve dinin intişarında size müzaheret ve muavenette bulunacağız» dediler ve ehl-i imana teminat verdiler. Halbuki onların kalpleri lisanlarına muvafık olmadığından amelleri batıl oldu. Binaenaleyh; kendileri zarar ettiler ve sabah vakti hasirîn zümresinden oldular.] Çünkü; yeminlerinin hilâfına Yahûdilerle dostluklarına devam ettiler.

Yani; müminlere Cenab-ı Hak nusret ve fütuhat verip münafıkların muhalefetleri meydana çıkınca müminlerin bazıları bazılarına, münafıkları istihza tarîkıyla dediler ki: «Şu münafıklar mıdır? Şol kimseler ki, onlar şiddetle bize yardım edeceklerine yemin ettiler ve dediler ki: Biz de sizinle beraberiz.» Halbuki onların nifakları sebebiyle amelleri zayi oldu ve hasirînden oldular.

C e h d - i e y m a n la murad; *yeminde şiddet ve gılzattır.* Yeminlerindeyse «Biz de sizinle beraberiz »demişlerdi. *B â t ı l o l a n a m e l l e r i* yle murad; *bilumum amellerinin nifakları sebebiyle bâtıl olmasıdır.* *H ü s r a n l a r ı* yla murad; *dünyada lânete ve âhirette azab-ı ebedîye müstehak olmalarıdır.*

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyette *i s t i f h a m ; taaccüp manâsınadır.* Yani; «Münafıklar ehl-i imana yeminle ikrar vermiş ve îmanlarını izhar etmişken Yehûd'un dostluğundan vaz geçemeyiz demeleri taaccübü mucip ahvalden olduğu cihetle «Nasıl oluyor ki, müminiz, biz de beraberiz, diyerek şiddetle yemin ettikleri halde bizim düşmanlarımıza dost olduklarını söylüyorlar ve şunlar mıdır o yemin edenler?» demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran bu muhavere müminlerle Yahûdiler arasında olmuş ve müminler bazı Yahûdilere hitap ve münafıklara işaret ederek «Şu münafıklar mı idi şiddetle yemin edenler?» dediler. Müminlerin Yahûdilerle muhavereden maksatları münafıkları zemle beraber Yahûdilere târîz etmektir.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların sözlerinden nükül ederek Yehûd'un

dostluğundan vazgeçmeyeceklerini beyanettiği gibi dininden irtidad edenlerin hallerini dahî beyanetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ

buyuruyor.

[Ey müminler! Eğer sizden bir kimse dininden dönerse onun dininden dönmesinden siz mahzun olmayın. Zira; Allahü Teâlâ bir kavim halkeder ve getirir ki, o kavme Allahü Teâlâ muhabbet eder ve o kavim de istidadı miktarı Allah'a muhabbet ederler ve o kavim müminler üzerine zelil ve mütevazi ve rikkat sàhibi ve kâfirler üzerine şiddet ve savlet edici olur.]

يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ۝

[Allahü Teâlâ'nın irtidad eden kavmin yerine getirdiği kavim, i'lâ-yı kelimetullah için Allah yoluna mücahede ederler ve levm edenlerin zemminden ve levminden korkmazlar. İşte onlar için şu evsafı haiz olmak Allah'ın lûtfu ihsanıdır. Dilediği kuluna verir. Zira; Allahü Teâlâ'nın ihsanı vâsi' ve ilmi tâmdır.]

Yani; ey müminler! Siz dininden dönen kimsenin ef'aline mahzun olmayın. Zira; Allahü Teâlâ o dinden dönenlerin bedeline bir kavim halkeder ki, Allahü Teâlâ o kavme ve o kavim de Allahü Teâlâ'ya muhabbet ederler. Binaenaleyh; tarafeyn birbirinden razı ve hoşnut olurlar. O kavmin evsaf-ı âliyesinden birisi de kendi din kardeşlerine gaayet yumuşak ve mülâyim ve husumetleri meydanda olan kâfirlere gaayet şiddetli bulunmak ve onlara şiddet göstermektir. Yalnız müminlere mütevazi ve kâfirlere şiddetli bulunmakla dahî iktifa etmezler, belki fisebilillâh mücahede eder ve rıza-yı Bâri için her zaman canını fedâya hazır olur ve Allah'a ibadette zemmedenlerin zemminden korkmazlar. İşte şu beyan

olunan sıfatların cümlesi Allah'ın ihsanıdır. Binaenaleyh; istediği kuluna verir. Zirâ; Allah'ın lutfu bol ve herkesin istihkaakını bilir ve istihkaakına göre verir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Resulullah zamanında *irtidad eden fırka; üçtür: Birincisi; Yemen'de nübüvvet iddiasında bulunan kâhin (Esvedi Ansî) ve onun etbaıdır.* Resulullah'ın âhir ömründe Esved'in katlolunduğuna dair haber geldi, bir gün sonra Resulullah irtihal etti. *İkincisi; (Müseylemet' ül Kezzab) ve onun etbaıdır.* Hz. Hamza'nın kaatili olan Vahşi Hazretleri tarafından katlolunmuş ve «Zaman-ı cahiliyetimde nâs'ın hayırlısı olan Hamza'yı ve zaman-ı İslâmiyetimde nâs'ın şerlisi olan Müseylemeyi katlettim» demiştir. *Üçüncüsü; (Tuleyha) ve onun kavmidir.* Kavmi münhezim olunca (Tuleyha) Şam'a firar etti ve sonra İslâm oldu. Bunlardan başka yedi kabile de Hz. Ebubekir'in hilâfeti zamanında irtidad etti. Ebubekir Hazretleri onları te'dib ve terbiye eyledi. Bir tane de Hz. Ömer zamanında irtidad ederek o zamanda Bizanslıların karargâhı olan İstanbul'a firar etti ve orada irtidad üzere kaldı.

İrtidad edecekler bedelinde Allah'ın getireceği *kavim*'le murad; *her zamanda bulunan mürtedlerin karşısında din-i İslâm'a yardım eden ve şu âyette beyan olunan evsafı haiz ve emribilma'rufla meşgul olan bir kitle-i İslâmiyedir ki,* âyetin sırrı her zaman zuhur etmektedir. Çünkü; her ne zaman birtakım mürtedler zuhur ederse karşısında bir kitle-i İslâmiye bulunmaktadır.

Hulâsa; dininden irtidad edenlere müminlerin ehemmiyet vermemeleri lâzım olduğu ve Allahü Tealâ'nın irtidad edenlerin bedelinde kendi sevdiği bir kavim getirip dinine yardım ettireceği ve o kavmin müminlere mütevazi ve kâfirlere aziz ve kavî olacakları ve o kavmin fisebilillâh a'dâ-yı dinle mücahede edip zemmedenlerin zemminden havfetmedikleri ve şu beyan olunan evsafın fazl-ı ilâhî olup dilediği kuluna verdiği ve Allahü Tealâ'nın ilmi vâsi' olup herkesin istidad ve istihkaakını bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyettikten sonra müminlerin velilerini beyanetmek üzere :

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

buyuruyor.

[Ey müminler Sizin yardımcınız ve halis dostunuz ancak Allahü Tealâ ve Allah'ın resulü ve şol kimseler ki, onlar iman ettiler ve yalnız imanla da iktifa etmediler. Zira; onlar şol zevattır ki, ikaame-i salât eder, zekâtlarını verirler. Halbuki onlar kemal-i tevazu ile Rablarına rükû' ederler.]

Yani; kâfirlere dostluk etmek müminlere lâyık olmaz. Zira; müminlerin velisi ve dostu ancak Allahü Tealâ ve resulü ve namazlarını kılan ve zekâtlarını veren müminlerdir. Zira; bir müminin cemi-î müminlerin velisi olduğu gibi cümle müminler de onun velisidir.

Müminlerin namaz ve zekâtlarını zikir; münafıklardan tefrik içindir. Çünkü; münafıkların lisanlarında iman olsa da kalpleri küfürle dolu olduğundan namaza ve zekâta devamları olmaz. Amma halis müminlerin salâta ve zekâta devamları olduğuna işaret için istimrara delâlet eden muzari sıygasıyla varid olmuştur.

Bil'esale velâyet, Allahü Tealâ'ya mahsus olup Resulullah'ın ve müminlerin velâyetleri bittebi' olduğuna işaret için veli lâfzı *müfred* olarak varid olmuştur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet Hz. Ali (K.V.) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Mescid-i Resulullah'ta namaz kılarken bir sail sadaka ister. Saile birşey vermekle memnun eden bulunmayınca Hz. Ali'nin rükûda olduğu halde parmağındaki yüzüğü saile vermesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu rivayete nazaran namaz içinde azıcık amelin namazı ifsad etmeyeceğine ve nafile sadakaya zekât denilmek sahih olduğuna delâlet eder.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile müminlerin dostu, ancak bu âyette üçtür: Bu üçten Allah'la Resulullah'ın dostlukları ve dostluğa lâyık oldukları malûmdur. Amma müminlerden dost ittihazına şayan olanlar yalnız imanla iktifa edenler değil belki na-

maz kılan, zekât veren ve Rabbine tezellül için rükû eden mümin-lerdir.

*
* *

Vâcip Tealâ veli ittihazına şayan olanları beyandan sonra Al-lah'ı, resulünü ve müminleri veli ittihaz edenlerin düşmanlarına gaalip olacaklarını beyanetmek üzere :

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse Allahü Tealâ'yı muîn ittihaz ederek her umurunu Allah'a tefviz, resulünü ve müminleri dost ittihaz ederse onun için düşmanı üzerine galebe vardır. Zira; Allah'ın diniyle tedeyyün eden cemaat ancak düşmanları üzerine gaaliplerdir.]

Yani; bir kimse Allah'a itimad ve ancak muhabbetini Rabbi-sine hasreder ve dinine yardım ve resulünü dost ittihaz ve onun sünnetini ihya eder ve müminleri dost edinerek umur ve hususla-rında onlara muavenet eyler ve hüsn-ü muaşeretle vazife-i uhuv-veti yerine getirirse o kimseler her zaman düşmanlarına gaaliptir. Zira; o kimseler din-i ilâhinin ahkâmına riayetle hizb-i ilâhiden olmuşlardır. Hizb-i ilâhi de düşmanlarına her zaman gaaliplerdir, fakat dininin ahkâmına riayetle hizb-i ilâhiden olmak şarttır. Ya-ni; Allah'ı ve resulünü ve müminleri veli ittihaz edenler hizbul-lah olurlar, hizbullah olanlar da düşmanlarına gaalip olurlar. Al-lah'ı ve Rasulünü dost ittihaz edenler düşmanlarına gaalip olur-lar» demektir.

Allah'ı ve resulünü ve müminleri dost ittihaz edenlerin şere-fine işaret için bu mertebe-i âliyeye nâil olan ehl-i imanın hizbul-lah oldukları sarahaten beyan olunmuştur. Çünkü *h i z b ; bir iş üzere toplanan cemaattır.* Şu halde hizbin Allah'a izafeti teşrif içindir. Allah'ın dini üzere içtima ve emrine itaat ederek tarîk-ı ilâhide toplandıkları için cemaat-ı ilâhiye unvanını almışlar ve bu unvana bihakkın seza olmuşlardır.

Bu âyette Allah'ı, resulünü ve müminleri dost ittihaz etme-

yerlere tariz vardır ki, onların hizb-i ilâhiden olmamaları lâzım gelir ve hizb-i ilâhinin, hizb-i ilâhi oldukça gaalip ve hizb-i ilâhiden olmayanların daima mağlûp olacaklarını beyanla hizb-i ilâhiden olmaya Vâcip Tealâ kullarını terğib etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kendi zatını ve resulünü ve müminleri veli ittihaz edenlerin gaalip olacaklarını beyanettiği gibi bilûmum kâfirleri veli ittihaz etmekten ehl-i imanı nehyetmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Şol kimseleri dost ittihaz etmeyin ki, onlar sizden evvel kendilerine kitap verilen ehl-i kitaptan oldukları halde sizin dininizi oyuncak ittihaz ederek mahall-i istihza addettiler ve istihfaf ederek ihanet suretiyle istihza ederler. Binaenaleyh; bu misilli ehl-i kitabı ve müşrik olan kâfirleri dost ittihaz etmeyin ve eğer müminseniz bunları dost ittihaz etmekte Allah'tan korkun.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet müşriklerle ehl-i kitap beyninde fark olduğuna delâlet eder. Zira; ehl-i kitabı zikirden sonra küffarı ayrıca zikretmek beyinlerinde fark olduğunda açık bir delildir. Çünkü; bu âyette *ķ ü f f a r* la murad; *müşriklerdir.* Müşriklerin küfrü ehl-i kitaptan eşna' olduğu için ehl-i kitaptan sonra küffar ayrıca zikrolunmuştur.

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyette Yehûd ve Nasara'yı dost ittihaz etmekten nehyetmişti. Bu âyette ise ehl-i kitap olsun ve ehl-i kitabın gayrı olsun, bilûmum kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyetmiştir. Çünkü; ehl-i imana bilûmum kâfirlerin adaveti zahirdir.

İmanı, itikadı olanların Allah'tan korkmak ve menhiyatı ter-

ketmekle nefislerini azaptan vikaaye etmeleri lâzım olduğunu beyan için âyetin âhirinde «Eğer müminseniz Allah'a ittikaa edin» buyurmuştur.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanlarına nazaran âyet (Rufaa b. Zeyd) ve (Süveyd b. Haris) denilen kimseler haklarında nâzil olmuştur. Çünkü; onlar küfür üzere ısrar ettikleri halde Müslümanlara karşı Müslüman göründükleri için Cenab-ı Hak din-i İslâmı oyuncak ittihaz eden sahtekâr münafıkları ve açık kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyetmiştir. Bilûmum münafıklar ve sahtekârlar bu âyetin mazmununda dahiller ve müminlerin dostluğuna lâyık değillerdir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i kitap ve gayrıdan din-i İslâmı oyuncak ittihaz edenleri dost ittihaz etmekten nehyettiği gibi din-i İslâmın ne gibi ahkâmını oyuncak ittihaz ettiklerini dahi beyanetmek üzere :

وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[**Siz namaz için halkı çağırıp ezan okuduğunuzda onlar salâtı istihza ve oyun ittihaz ederlerdi. Şu istihzalarının sebebi; onlar bir kavimdir ki, cahiller ve idrakten ârî akılları yoktur.**] Yani; akılları varsa da akıldan matlûb olan intifaı yapamadıklarından akılları yok mesabesinde tenzil olunmuştur. Zira; vücudundan intifa olunmayan herşey yok hükmündedir.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile bu âyet, ezanın Kur'ân'la meşru ve sabit olduğuna delâlet eder. Çünkü; namaz için nidanın namaza dâvet için nidadan başka bir manâsı yoktur ve ezanın âyetle sâbit olması rüya ile sâbit olmasına münafi değildir. Çünkü; rüya ile sabit olduğunu beyaneden hadîsler ezanın keyfiyetini ve âyetse asıl ezanı ve nidayı beyanettiği cihetle beyinlerinde münafat yoktur. Şu halde salâta dâvette nidanın lüzumu bu âyetle sabit olup nidanın keyfiyeti de hadîsle sâbittir.

Binaenaleyh; din-i Muhammedide ezan okumak sünnettir ki, ta zaman-ı saadetten ilâ yevminâ hâzâ ümmetin ittifak ettikleri bir ibadet-i mesnunedir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile münafıklar ve sair kâfirler ezana hased edip Huzur-u Risalete gelerek «Ya Muhammed (S.A.)! Sen birşey icad ettin ki, misli sebketmedi, nübüvvet dâvâsında bulunuyorsun, Enbiya-yı sabıkada görülmeyen birşey icad ediyorsun, halbuki enbiya-yı sabıka, böyle birşey iyi olsaydı onlar da ihtiyar ederlerdi, halbuki ihtiyar etmediler. Şu halde sen bu bağırmayı nereden buldun ve bu çirkin âdeti neden icad ettin?» demeleri üzerine (ومن احسن قولا ممن دعا الى الله) âyetiyle bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Bir gün Medine'de müezzin (اشهد ان لا اله الا الله) deyince bir Nasranî yalancı yansın dediği ve gece hizmetçisi hanede ateşle iş görürken ateş çıkarak Nasranî'nin evlâdü ıyalı ve hanesiyle yandığı mervidir. Çünkü; ezan ve namaz Cenab-ı Hakka tazîm ve Rabbi Tealâ'nın emrine imtisalle hâlikın azametine karşı ubudiyette olan zilleti izhar için meşru olduğundan bu gibi mühim ibadetleri istihza edenlerin aklı olmadığına ve akılları varsa da intifa etmediklerinden yok mesabesine tenzil olunduğuna işaret için bu istihzalarına sebep olarak akılları olmadığı beyan olunmuştur.

Hulâsa; ehl-i imanı namaza dâvet için ezanla nidâ olunduğunda münafıklar ve kâfir mücahirler istihza ettikleri ve bunun sebebiyse idrakten âciz bir kavm-i câhil oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin namazı istihza ettiklerini beyandan sonra din-i İslâmda istihza olunacak birşey olmadığını dahî beyanetmek üzere :

قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا اِلَّا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen ehl-i kitabı ilzam suretiyle de ki: Ey ehl-i kitap! Siz bizden intikam almaz ve bizim üzerimize birşey inkâr etmez, ancak biz Allah'a ve bize inzal olunan Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel inzal olunan kütüb-ü ilâhiyeye iman ettik dediğimizden dolayı intikaama cüret eder ve dinimizi inkâra tasaddî edersiniz. Bu intikam ve inkârınızın sebebi; sizin ekseriniz fâsıktır.] Çünkü; fâsıkın şânı daima ehl-i hakka buğzetmektir. Binaenaleyh; siz de fıskınız sebebiyle buğzediyorsunuz. Yoksa bizim size karşı bir kusurumuz yoktur, ancak kusurumuz Allah'a ve kitaplarına imanımızdır.

(هل تنقمون مناالا ان آمنا) Yani; «Siz bizden ayıplamaz ve kerih görmezsiniz, ancak imanımızı kerih görürsünüz. Zira; din-i İslâmda kerih görecek birşey yoktur. Çünkü; bütün ahkâmı akla ve hikmete muvafıktır. Binaenaleyh; imanımız bize muhabbete sebep olacakken siz adavete sebep kılıyorsunuz, bu da sizin fasık olmanızdan neşet etmiştir.

Yehûd'un ve sair ehl-i küfrün hepsi fasık oldukları halde fıskı ekserisine nispetin sebebi; kendi dinlerinden fâsık olanları beyandır. Çünkü; ehl-i küfürde kendi dinleri icabı amel fevtetmiyenler olduğu gibi kendi dini muktezasıyla amel etmeyip fasık olanları olduğundan «Ekseriniz fasık» denmiştir. Çünkü; Yehûd'un alelekser söyledikleri ve işledikleri, riyaset ve mansıp sevdası, rüşvet almak ve hükümdarlara takarrub etmek için olduğundan ve bu sıfat-ı zemîme hepsinde bulunmayıp ekserisinde bulunduğundan çoğunun fasık olduğu beyan olunmuştur. Ehl-i kitab, imanın neden ibaret olduğunu bildiklerinden imana muhabbet etmeleri lâzımken aksini iltizam etmek taaccübe şayan olduğuna işaret için (هل تنقمون) taaccüp manâsına istifhamla varid olmuş ve ehl-i kitabı insafa davet etmiştir.

Fahr-i Razi ve Beyzavi'nin beyanları veçhile bu âyet Yehûd hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Yehûd'dan bir cemaat Huzur-u Risalete gelip enbiyadan kimlere iman ettiğini sual etmeleri üzerine Resulullah «Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel nâzil olan kitaplara ve bilûmum enbiyayı sabıkaya iman ederim» buyurunca İsa (A.S.)'ın ismini sarahaten işittiklerine binaen «Dünyada ve âhi-

rette sizin dininizden şer ve nasibi az bir din bilmeyiz» dediler. Çünkü; Yehûd'un İsa (A.S.)'a buğzları enbiyanın cümlesinden ziyade olduğundan ona iman edenleri sevmezlerdi. İşte şu sözleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; ehl-i kitabın ve münafıkların ehl-i imana buğzları imanlarından dolayı olduğu ve müminlerin imanlarını intikamlarına vesile kıldıkları, halbuki iman muhabbete vesile olacakken adavete sebep addetmeleri taaccübe şayan bir hâl olduğu ve ekseri ehl-i kitabın kendi dinlerinde dahî fasık oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Yehûd'un din-i Muhammedîye şer dediklerine cevap olmak üzere:

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ
وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Sen Yahûdilere ilzam tarîkıyla de ki: Sizin bizim imanımızı şer addettiğinizden daha ziyade şerrini ben size haber vereyim mi? O şer; indallah sizin amelinizin cezasıdır ki, o şer Allah'ın lânet ettiği ve üzerlerine gazap ettiği kimselerin amelleri ve tahrif ederek ihtiyar ettikleri dinleri ve âdetleridir. Ve nasıl şer olmasın ki, Allahü Tealâ onlardan bazılarının suratlarını maymun ve bazılarını hınzır kıldı ve onlar şeytan'a ibadet ettiler. İşte şer olan Tâğut'a ibadet olan dindir, yoksa Allah'a ve kitaplarına iman etmek şer değildir. İşte şu evsafı câmi' olan Yahûdiler mekân yönünden ziyade şerdir ve doğru yoldan ziyade çıkmışlardır.]

Yani; bizim dinimiz ve imanımızda şer yoktur. Lâkin sizin itikaadınız üzerine Allah'ın size cezasi, lâneti ve gazabı size daha ziyade şerdir. Hatta şer olduğundandır ki, onlardan bazılarının

suratı maymun ve bazılarının suratı hınzır olmuştur ve şer olan; şeytan'a ibadettir. İşte mekân cihetinden ziyade ve doğru yoldan çıkmış bunlardır, biz değiliz demekle cevap ver Habibim! Demektir. «Bundan daha ziyade şer olanı ben size haber vereyim mi?» deyinde «Bundan daha ziyade şer nedir?» şeklinde varit olan suale cevap olarak Allah'ın lânet ve gazab eylediği ve suratlarını maymun ve hınzır suretine tebdil ettiği kimselerin amelleri daha ziyade şer olduğu beyan olunmuştur. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ bu âyette Yehûd'un dört sıfat-ı zemîmesini beyan buyurmuştur: *Birincisi; lânet, ikincisi; gazab olunmaları, üçüncüsü; hınzır ve maymun suretine tebeddül etmeleri, dördüncüsü; şeytan'a ibadet eylemeleridir* ki, bunların cümlesinin şer olduğunda kimsenin şüphesi yoktur.

Maymun suretine tebeddül edenler; *Ashab-ı Sebittir.* Yani; Cumartesi günü işten nehyolundukları halde riayet etmeyip tecavüz edenlerdir. Hınzır suretine tebeddül edenler; *Hz. İsa'nın maidesini gördükleri halde iman etmeyenlerdir. Tâğut; şer olan herşeye* denirse de burada *şeytan* veya *Samirî'nin yapmış olduğu dana suretidir.* Çünkü; *Allahü Tealâ'ya ibadetten halkı iğfal eden herşey* tâğuttur. Binaenaleyh; papazlara da *tâğut* denilebilir. Zira; onlar da halkı idlâl etmekten hâlî değillerdir. Bu evsafı haiz olanların mekânları Cehennem olduğuna işaret için şu evsafı hâiz olanların mekânlarından daha ziyade şer olmadığını beyan buyurmuştur. Şu halde şer olan mekânda bulunacak kimselerin amelleri şer olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; bunların doğru tarik olan din-i İslâmdan uzak olduklarına işaret için seva-i tarîktan dalâlette oldukları beyan olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyetin nüzûlünden sonra müminlerin Yahûdileri ta'yib edip «Ey maymun ve hınzır kardeşleri» dedikleri ve Yahûdilerin de cevaba muktedir olamayıp boyunlarını eğdikleri mervidir.

Hulâsa; din-i Muhammedînin şer olmadığı, ancak şer olan Allah'ın lânet ve gazab ettiği kimselerin itikad ve amelleri olduğu ve şu ceza onlara taraf-ı ilâhiden amellerinin cezası olduğu ve mekân cihetinden Yehûd ve küfredenlerden daha ziyade bir kim-

se olmadığı ve bunların doğru yoldan gaayet uzak oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Yahûdilerin evsaf-ı zemîmelerinden bazı âhari beyanetmek üzere:

وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Yahûdiler size geldiklerinde biz iman ettik derler. Halbuki onlar küfürle girdiler ve küfürle çıktılar. Allahü Tealâ onların sakladıkları küfriyatı bilir.]

Yani; Yahûdiler size geldiklerinde onlar size karşı imanlarını izhar eder ve biz iman ettik derler. Halbuki onlar sizin huzurunuza dahil olduklarında kâfir olarak girdiler. Kâfir olarak girdikleri gibi kalplerine hiç iman girmeyerek muhakkak huzurunuzdan kâfir oldukları halde çıktılar. Halbuki Allahü Tealâ onların sizden sakladıkları nifaklarını iyi bilir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile gerek girdiklerinde ve gerek çıktıklarında küfrün onlardan ayrılmadığına ve kalplerine yapışmış bir halde olduğuna işaret için ittisal manâsına delâlet eden (بِ) ile (بِالْكُفْرِ) varid olmuştur. Yani; «Huzur-u Risalete nasıl ki, küfürle girdilerse hiç tebeddül vuku' bulmaksızın aynı küfürle çıkıp gittiler» demektir. Kalplerinde müminlere gadr ve zulmetmek ve hile ve desiseyle aldatmak saklı olduğundan onlardan bu fikrin çıkmadığına işaret için Vâcip Tealâ kalplerinde sakladıkları şeyleri herkesten ziyade bildiğini beyanla tehdid etmiştir.

Tefsir-i Hâzin ve Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet Yehûd'dan bir cemaat hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar Huzur-u Risalete gelip «Biz iman ettik» demişlerse de imandan bir eser olmadığı gibi Huzur-u Risalete girmeleriyle çıkmaları beyninde fark olmadığını beyan için Yahûdileri tekzib sade-

dinde bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Lâkin âyet; gerek Yehûd ve gerek Yehûd'un gayrı bilcümle münafıklara şâmildir. Şu halde her asırda mümin suretinde görünen münafıkların halleri dahî böyledir. Binaenaleyh; «Biz müminiz ve Müslümanız» dedikleri halde Müslümanlıktan hiçbir şey kabul etmeyen münafıklar da aynı hükme tâbilerdir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd'un evsaf-ı zemîmelerinden bazı âhari dahî beyanetmek üzere :

وَتَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Habibim! Yehûd ve Nasara'dan sen çoklarını görürsün ki, onlar günaha ve ebna-yı cinsine zulme ve haram yemeye sür'at ederler. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, onların amelleri ne kötü oldu.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *i s m ; mutlakaa günahtır. U d v a n ; gayra zulmetmek ve kitaptan yanlış meseleler neşriyle halkı idlâl etmektir.* Bâtıl işlere hayra sa'yeder gibi sa'yettiklerine işaret için şerre sa'ylerinden müsaraatla tâbir olunmuştur. *S u h t* ile murad; *rüesanın avam güruhundan aldıkları rüşvettir.*

Günaha ve zulme bazılarının sa'yetmediklerine işaret için çoklarının sa'yleri beyan olunmuştur. İsmde yani mutlakaa günahta zulmetmek ve haram yemek dahî dahil olduğu halde bunların azam-ı ceraimden olduğuna işaret için ayrıca zikrolunmuşlardır. Çünkü; umumî zikirde dahil olan birşeyi hususî olarak tekrar zikretmek onun şânına ihtimam içindir.

Bu âyette beyan olunan günaha sür'at ve zulmetmek ve haram yemek cemi-i edyanda haram olduğu gibi bizim dinimizde dahî haram kılınmıştır.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasara'dan birçoklarının günaha, ebnâ-yı cinsine zulme ve haram yemeye müsaraat ettiklerini beyanettiği gibi onları münkirattan nehyetmeyen rüesa ve ulemanın sanatlarının kötü olduğunu dahî beyanetmek üzere :

لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[Keşke Rabbi Tealâ'ya mensup olan halis kullar ve ulema onları günah ve sözlerinden ve haram yemekten menetmiş olsalardı, elbette haklarında iyi olurdu. Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, işledikleri işleri ne acîp fena oldu.]

Yani; avam-ı nâs'ı günahtan nehyetmeyen rüesa ve ulemanın nehyetmemeleri ne fena oldu demektir. Herhalde ulemanın, avamı menhiyattan nehyetmeleri lâzımdır. Binaenaleyh; ehl-i kitabın uleması avamı men'etmedikleri için günahtan kurtulamazlar. Kezalik her milletin nasihat etmeyen uleması da bu zemde dahillerdir. Çünkü; ulemanın vazifesi avam-ı nâs'a günah olan şeyleri ve o günah üzere terettüb edecek azabı beyanla nasihat etmektir. Şu halde lâzım gelen nasihatı terketmek elbette hatadır. Günahtan nehye muktedir oldukları halde nehyetmeyenler o günahı mürtekib olanlarla beraber olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü; Vâcip Tealâ âyet-i sabıkada münkiratı işleyenlerin hakkında amellerinin kötü olduğunu beyanettiği gibi bu âyette de münkirattan nehyetmeyenlerin sanatlarının kötü olduğu beyan olunmuş ve sanat, amelden daha kuvvetli olduğu cihetle münkirattan nehyetmeyenlerin günahları daha ziyade olduğuna işaret olunmuştur. Zira Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *a m e l ; bir defa işlenen şeye* ıtlak olunur, amma *s a n a t ; ta'lim ve taallümle alışılıp maharet-i kâmileyle işlenilen şeye* ıtlak olunduğundan sanat amelden daha kuvvetlidir. Binaenaleyh; avam-ı nâs'ı muktedir olduğu halde maasîden nehyetmeyen ulemanın nasihatı terklerinden dolayı zemlerinde mübalâğa olunmuştur. Çünkü; emribilmaruf hu-

susunda müdahene haram olduğu gibi mümkün olan yerde nasihattan sükût etmek de câiz değildir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd'un ahval-i zemîmelerinden bazı âhari beyanetmek üzere :

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ

buyuruyor.

Yehûd; «Allah'ın eli bağlıdır, kullarına rızkı kısa veriyor» dediler. Halbuki Yehûd'un elleri amel-i salih işlemekten bağlandı. Ve onlar kendi sözleriyle lânet olundular.] Zira; Allahü Tealâ'ya (hâşâ) eli bağlı, rızkımızı az veriyor demeleri iftiradır ve hakk-ı ülûhiyete lâyık olmayan şeyi söylediklerinden lânete müstehak olmuşlardır. **[Belki Allahü Tealâ'nın yed-i kudret-i ilâhiyesi açıktır. Nasıl isterse kullarını istediği veçhile infak eder, hiç kimse karışamaz.]** Ve her kuluna nasibi veçhile Allah'ın ihsanı boldur. Binaenaleyh; Yehûd'un sözleri şan-ı ülûhiyete lâyık olmadık bir iftiradır. Zira; Allah'ın kudreti hiçbir şeyle mukayyed olmadığı halde Allahü Tealâ'ya aciz nispet etmişlerdir. Çünkü; «Eli bağlı» demek; (hâşâ) «Bahîl» demektir ki, eser-i acizdir. Binaenaleyh; bu sözlerinden küfür lâzım gelmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Yahûdiler servet sahibi maldâr kimselerken Resulullah ba's olunup din-i İslâma dâvet edince tekziple Allah'a ve resulüne isyan ettiklerinden Allahü Tealâ rızıklarını az verdi. Binaenaleyh; kesretleri kıllete, bollukları darlığa ve rahatları meşakkata yüz tutunca hiddet ederek bu sözü söylemişler ve Cenab-ı Hak da bu âyette onların bu sözlerini hikâye buyurmuştur. (غلت ايديهم) *Yehûd'un aleyhine bir duâdır.* Yani; «Kudretleri kesilsin, elleri bağlansın, hiçbir şeye kaadir olamasınlar» demektir.

Şu halde bu âyet; Yehûd aleyhine bu minval üzere dua etmemize taraf-ı ilâhiden ta'limdir. Binaenaleyh; (تبت يدا) ile Ebi

Leheb'e ve (فزادهم الله مرضا) ile münafıklara duayı ta'lim buyurduğu gibi Cenab-ı Hak bu âyetle de Yehûd aleyhine duayı ta'lim buyurmuştur. Binaenaleyh; din-i Muhammediye iman etmeyenler aleyhlerine bizim için dua etmek caiz olduğuna bu misilli âyât-ı beyyinat delâlet etmektedir. Bu cümle; Yehûd aleyhine duayı ta'lim olmakla beraber Yehûd'un elleri hayrattan bağlı olduğunu dahî müş'irdir. *Y e d u l l a h* la murad; *Allah'ın kuvvet ve kudretidir.* Çünkü; *âlet-i câriha* manâsına yed, Vâcip Tealâ hakkında muhaldir. *Y e d; nimet* manâsına olunca «Allah'ın yed-i mebsut» demek, «Allah'ın nimeti bol» demektir. Yani; «Nimet-i dünya, nimet-i âhiret, nimet-i zâhire, nimet-i bâtına, nimet-i nef'i' ve defi' ve nimet-i rahat gibi velhasıl nimetlerin cümlesine şâmil ve cümlesinin bol olup istediğine verir» demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ dünya ve âhiret işlerinin cümlesinin hikmeti icabı irade-i ilâhiyesine bağlı olduğunu beyan için dilediği kimseye infak ettiğini beyanetmiştir. Şu halde Yehûd üzerine arız olan kahtu galâ ve maişet darlığı ve sair duçar oldukları felâket Cenab-ı Hakkın (hâşâ) imsakinden değil, belki onların günahlarının şeâmeti sebebiyle hikmet-i ilâhiye, onların terbiyesini icabettiğinden Cenab-ı Hak onları terbiye etmiştir.

Hulâsa; maişetlerinin daralmasından hiddet ederek Yahûdilerin (hâşâ) Allahü Tealâ'ya buhul isnad ettikleri, Allahü Tealâ'nın buhulden münezzeh olup nimetinin mebzul olduğu ve dilediği kulunu dilediği gibi infak ettiği ve bu sözleriyle Yahûdilerin lânete müstehak oldukları ve Yehûd ve sair ehl-i küfür aleyhine bizim için bedduanın câiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i küfrün evsaf-ı zemîmelerinden bazı âhari beyanetmek üzere :

وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, Rabbin tarafından sana inzâl olunan Kur'ân onlardan pek çoklarının küfür ve tuğyanlarını elbette ziyade eder.]

وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

[Biz Azimüşşan onların aralarına ilâ yevm-ilkıyam buğz ve adavet koyduk.]

كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا

[Her ne zaman onlar harb için ateş yakarlar ve fitne-i harbi alevlendirmek isterlerse Allahü Tealâ onların yaktıkları ateşi söndürür. Halbuki onların âdetleri her zaman arz üzerinde fesada sa'yetmektir.]

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾

[Ve Allahü Tealâ müfsitleri sevmez.]

Yani; kâfirlerin birçok âdet-i kabihaları vardır. Bunlardan birisi de Habibim! Rabbin Tealâ tarafından sana inzal olunan Kur'ân'ın onlardan çoklarının küfrünü elbette ziyade etmesidir. Çünkü; Kur'ân'da her âyet ve sûre nazil oldukça onların buğz ve adavetleri artar ve Allahü Tealâ'ya hiddetleri iktizası iftiraya cesaretle tuğyanları da tezayüd eder. Onların hakkı kabul etmeyip küfür üzere ısrarlarına mukaabil biz ilâ yevm-ilkıyam beyinlerinde adavet koyduk ki, onlar hiçbir zaman adavetleri icabı yekdiğerinden emin olamazlar. Binaenaleyh; küfürleri onları daima ıztırab içinde bırakır. Onlar her ne zaman ateş-i harbı yakmak ve alevlendirmek isterlerse Allahü Tealâ söndürür. Zira; hakka karşı ilân-ı harbeden daima sönmeye mahkûmdur. Onların âdetlerinden birisi de fesada sa'yetmektir. Binaenaleyh; arz üzerinde fesada sa'yederler, din-i Muhammedinin mahvına ve zikr-i Muhammedinin ortadan kalkmasına çalışırlar ve ehl-i İslâm arasına fitne

koymaya uğraşırlar. Halbuki Allahü Tealâ müfsidleri sevmez. Binaenaleyh; Yehûd kavmi her nerede görülse gazab-ı ilâhinin eseri olarak zelîl ve hakîr görülürler ve nâs'ın içinde zengin olsalar dahî halleri fakru mezellettir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette ehl-i kitaptan *k e s i r o l a n l a r* la murad; *Yehûd ulemasıdır*. Çünkü; Resulullah'a Kur'ân nâzil oldukça herkesten ziyade . Yehûd ulemasının buğz ve adavetleri tezayüd ve din-i İslâm aleyhine itirazları teşeddüd etmiş ve din-i İslâmın hakkaniyetine delil geldikçe onların küfrü idameye sa'yları küfürlerinden ziyade olmuştur. Zira; din-i İslâmın hakkaniyetine delili gördükçe iman etmeleri lâzımken onların küfre ısrar edip idamesine çalışmaları küfürlerinin ziyade olmasını icab eder. Beyinlerine *a d a v e t k o n u l a n f ı r k a l a r* la murad; *Yehûd ve Nasara'nın fırkalarıdır*. Binaenaleyh; ilâ yevm-il kıyam Yehûd ve Nasara'yı ve Nasara Yehûd'u tekfir ederler. Kezalik Yahûdilerin fırkaları arasında da adavet mevcuttur. Zira; onlardan bazıları cebriye, bazıları kaderiye ve bazıları müşebbehedir. Bunların arasında daima itikaadiyatta münazaa eksik olmadığından bir araya toplanmalarına imkân yoktur. Çünkü; herkes kendi mezhebini tervic ve diğerinin mezhebini tezyif ettiğinden kıyamete kadar beyinlerinde husumet devam eder. Nasara da aynı haldedir.

Yahûdiler her ne zaman bir umur-u mühimmeye başlasalar hâib ve hâsir olurlar. Gerçi kendi sa'yları sebebiyle servet sahibi olurlarsa da, kuvvet sahibi olamazlar, belki zillet ve meskenet sahibi olurlar ve daima yeryüzünde fesada sa'yeder ve zayıf akıllı olanları iğfale çalışır ve İslâm aleyhine gizli hileler düşünürler. Tevrat'ın ahkâmına muhalefet ettiklerinden Cenab-ı Hak onlara (Buht-ün Nasr)'ı musallat kıldı ve ifsadlarının mukaabilinde hükûmetleri munkariz oldu. Sonra kendilerini topladılar ve tekrar ifsadata başladılar. Bunun üzerine Cenab-ı Hak Rum meliklerinden (Batris)'i musallat kıldı. Bundan sonra yine ifsadlarına mukaabil Allahü Tealâ Müslümanları musallat kılmıştır. Binaenaleyh; ilâ yevm-ilkıyam mezelletten kurtulamayacaklardır. Nasara fırkaları ve devletleri arasında dahî buğz ve adavet ilâ yevm-il-

kıyam bâkîdir ve onlardan herbiri âharin endişesinden kurtulamadıkları meydandadır.

Kur'ân'da bu ve bunun emsali âyetler Yehûd ve Nasara'nın bu gibi fırkalara inkısamını ve bir din erbabı arasında bu gibi buğz ve adavetin meşru olmayıp menfur olduğunu ve bu misilli menfur âdetlere müptelâ olduklarını beyanla onları zem ve ta'yib etmek ümmet-i Muhammed'e bir ders-i ibrettir ki, «Siz de onlar gibi olmayın» demektir. Zira; Kur'ân'ın nazil olduğu zaman ümmet-i Muhammed arasında henüz itikaadiyâtta fırkalar zuhur etmemiş olup ehl-i İslâm bir kitle-i vâhide ve fırka-i nâciye halindeydi. Binaenaleyh; ehl-i İslâm arasında sonradan zuhur eden fırkalarla bu âyete sual ve itiraz varid olmaz. Çünkü; âyet Yehûd ve Nasara'nın fırkalara teferruk etmeleriyle zemmolunmalarından ehl-i İslâm arasında bu gibi fırkalar olmaz demek olmayacağını beyan lâzım gelmez ki, itiraz edilsin. Binaenaleyh; ehl-i İslâm arasında dahi diğer milletler gibi maatteessüf fırkalar zuhur etti ve aralarında itikaadiyât hususunda ilâ yevm-ilkıyam husumet devam edecektir. Halbuki bir millet arasında tefrika o milletin âsâbına zaaf iras ederek sözleri bir araya gelemediği için inkırazına sebep olduğunda şüphe yoktur. İşte Cenab-ı Hak bu esasa mebni Yehûd ve Nasara'nın fırkaları; aralarında tefrika, adavet ve husumete sebep olduğunu beyanla ehl-i İslâma bu gibi tefrikalardan ihtiraz etmelerini tenbih etmiştir. Siyasi fırkalar da aynı haldedir. Binaenaleyh; fırkalar arasında ihtilâfat millet arasında sözü dağıttığı için her neye başlansa neticesiz kaldığı meydandadır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kitabî olan bir milletin kitaplarına muhalefeti o milletin inkırazına bâdî olacağına âyet delâlet eder. Zira; Yehûd kitaplarına muhalefetleri sebebiyle makhur ve münhezim olmuşlardır.

Hulâsa; Kur'ân'ın nüzûlü, iman etmeyen kâfirlerin küfürlerini arttırdığı ve küfürlerine devam ettiklerinden dolayı ilâ yevmilkıyam beyinlerinde adavetin eksik olmayacağı ve her ne zaman kâfirler ehl-i İslâm aleyhine fitne-i harbi alevlendirmek ve İslâmı mahvetmek isterlerse Allahü Tealâ'nın o alevi söndüreceği ve onların daima İslâm aleyhine fesada çalıştıkları ve Allahü Tealâ'nın

müfsitleri sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i kitabı zemmettikten sonra imana davet etmek üzere :

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَاَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعٖيمِ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Eğer ehl-i kitap iman etmiş ve sair günahlardan ihtirazla nefislerini azaptan vikaaye eylemiş olsalardı Biz Azîmüşşan onların günahlarını kefaret ve nimet sahibi olan cennetlere elbette ithal ederdik.]

Yani; ehl-i kitabın sebeb-i necatları *iki şeydir ki, iman ve ittikaadır.* Binaenaleyh; iman ve ittikaa etseler günahları kefaret olunmakla korktuklarından kurtulurlar ve Cennet'e girmekle umduklarına nail olurlar.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; saadet-i âhireti câmidir. Çünkü *saadet-i âhiret; iki şeyle hâsıl olur: Birincisi ; azabın def'iyle olur* ki, buna seyyiatı kefaret edeceğini beyanıyla işaret etmiştir. *İkincisi ; amelinin sevabına nail olmakla olur* ki, buna da iman ve ittikaa edenleri cennetlere ithal edeceğini beyanla işaret buyurmuştur.

İman, günahların kefaretine sebeb-i müstakil olduğu halde imanda makbul olan ibadet ve ittikaaya mukaarin olan iman olduğundan Cenab-ı Hak bu âyette imana ittikaayı zammetmiştir ki, iman-ı kâmil, ittikaaya mukaarin olan iman olduğuna işaret olunmuştur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile âyette ehl-i kitabın günahları her sınıfın günahından daha büyük olduğuna işaret vardır. Çünkü; Resulullah'ın evsafını ve nübüvvetini kitapları beyanedip kendileri de bildikleri halde hased, riyaset, emval-i dünya ve rüşvet

gibi âdî ve kıymetsiz şeylere tebaiyet sebebiyle küfrü terketmeyip devam etmeleri cinayetlerinin pek büyük olduğuna delâlet eder. Zira; bilerek günahın cezası, bilmeyerek günahın cezasından elbette büyüktür. İmanı kabul edince küfür halinde işlemiş olduğu günahların kâffesine imanın kefaret olacağına âyet delâlet ettiği gibi ehl-i kitabın âhir zaman nebisine iman etmedikçe Cennet'e dahil olamayacaklarına dahi delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın iman ettikleri takdirde saadet-i âhirete nail olacaklarını beyanettiği gibi saadet-i dünyaya da nail olacaklarını beyanetmek üzere :

وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ

buyuruyor.

[Eğer ehl-i kitaptan Yehûd Tevrat'ın ve Nasara İncil'in ve Rablarından onlara inzal olunan kütüb-ü semaviyenin ahkâmına riayet ederek ikaame etmiş olsalardı, başlarının üzerinden ve ayaklarının altından yerlerdi.]

Yani; rızkları bol olup semâdan bereket yağar ve yerden türlü türlü nimetler biter ve her taraftan rızkları gelir, asla muzayaka görmezlerdi.

مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ

[Ehl-i kitaptan bazıları ümmet-i âdiledir ki, onlar amellerinde ifrat ve tefrit etmezler. Binaenaleyh; kütüb-ü semaviyenin ve rusul-ü kiramın cümlesine iman eder ümmet-i mümine olurlar.]

وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

[Ve ehl-i kitaptan çoklarının amelleri gaayet kötü oldu ve onlardan sadır olan günahların şeâmeti onları ihata etti. Binaenaleyh; onların amelleri ne fena ameldir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette Tevrat'ın ve İncil'in a h k â m ı n ı i k a a m e y le murad; *bilûmum ahidlerini ifa ve hukuukuna riayet ve manâsıyla amel ve Resulullah'a müteallik olan âyetlerini tasdik ve hîn-i bi'setinde imanla beraber yardım etmektir.* Rablarından onlara i n z a l o l u n a n k i t a p l a r la murad; *enbiya-yı kirâma nâzil olan kitaplar ve Kur'ân-ı Azîmüşşan'dır.* Başkalarının üzerinden ve ayaklarının altından e k l e t m e l e r i yle murad; *rızıklarının bol olmasıdır.* Çünkü; Yahûdiler Resulullah'ın nübüvvetini inkâr ettiklerinden kahtu galâya, fakru fâkaya müptelâ oldular. Binaenaleyh; rahatları mihnete ve izzetleri zillü meskenete tebeddül etti. Şu halde Cenab-ı Hak kitaplarının ahkâmını icra etselerdi dünyada saadete nail olacaklarını beyanetmekle onları imana dâvet ve terğib etmiştir. Yani eğer bilûmum kütüb-ü semaviyenin ahkâmına riayetle Kur'ân'a ve âhir zaman nebisine iman etmiş olsalardı semâdan ve yerden rızk-ı ilâhi feyezan eder, ağaçların meyvası ve ekinlerin nemâsı artar ve üst taraftan meyvaları elleriyle toplarlar ve alt taraftan ekinleri biçerler ve dünyanın her türlü nimetlerine müstağrak olurlardı. Lâkin iman etmediklerinden darlığa müptelâ olmuşlardır. Binaenaleyh; bu âyet-i celile kütüb-ü semaviyenin ahkâmını tamamiyle icra edip şeriata lâyıkıyla yapışan kavmin saadet-i âhirete nail olacakları gibi saadet-i dünyaya dahî nail olacaklarına Allah'ın emri veçh üzere hareket edenlerin rızıklarına vüs'at geleceğine delâlet eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ ehl-i kitaptan iman eden (Abdullah b. Selâm) ve etbaı ve Habeş meliki (Necaşi) ve etbaı ve onların emsalini senâ buyurmuştur. Çünkü; onların ümmet-i mukteside olduklarını beyan; onları senâdır. m u k t e s i d ; *işinde ifrat ve tefritten mücanebet edip ef'alinde adalet üzere hareket eden kimsedir* ki, amelinden maksadını tayin ve kasdettiği hedefe doğru gidip cadde-i tevhid üzere hareket ederek iki tarafa temayül etmeksizin ıztırapsız matluba vasıl olduğu

için muktesid denilmiştir. Vâcip Tealâ ehl-i kitaptan iman edenleri senâ ettiği gibi etmeyenlerin amelleri kötü olduğunu beyanla zemmetmiştir.

Hulâsa; ehl-i kitabın kütüb-ü semaviyenin ahkâmını icra etseler gaayet bol rızka nail olacakları ve her cihetten üzerlerine rızkın feyezan edeceği ve onların bazısı adalet üzere hareket eder bir cemaat olup ekserisinin ameli kötü olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitaptan muktesid olanların az ve fasık olanların çok olduğunu beyanettiği gibi resulüne tebliği emredip tebliğ esnasında nâs'tan korkmamasını dahî tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! **Rabbin Tealâ tarafından sana inzal olunan ahkâmı nâs'a tebliğ et ve emr-i tebliğde hiç kimseden endişe etme ve eğer sen emrolunduğun ahkâmdan velev azıcığını olsun tebliğ etmezsen Rabbın Tealâ'nın risaletini tebliğ etmemiş olursun.**]

وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ

[**Halbuki Allahü Tealâ nâs'ın şerrinden seni hıfzeder.**] Binaenaleyh; nâs'tan sana bir zarar gelmez.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

[**Zira; Allahü Tealâ kâfir olan kavmi hidayette kılmaz.**] Binaenaleyh; sana zarar etmek üzere olan bütün teşebbüsleri akîm kalır.

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Rabbın Tealâ tarafından sana inzal olunan ahkâmı sen tamamiyle nâs'a tebliğ et ve herbir hükmü onlara îsalden çekinme ve yüksek sesle din-i hakka dâvet et, hiçbir şeyi saklama ve eğer sen emrolunduğun ahkâmı tebliğ etmezsen vazife-i risaleti edâ etmemiş olursun. Zira; tebliğle memur olduğun ahkâmdan bir cüz'ünü tebliğ etmezsen keenne cemisini edâ etmemiş gibi olursun. Çünkü; ahkâm-ı şer'iyenin cümlesi imanda şey-i vahid menzilesindedir. Binaenaleyh; cümlesine iman lâzım olduğu gibi cümlesini tebliğ de lâzımdır. Halbuki Allahü Tealâ nâs'ın şerrinden seni hıfzeder ve nâs seni katledemezler. Zira; Allahü Tealâ kâfir olan kavmi matlubuna îsal etmez. Çünkü; küfürleri matlub olan vuslata mânidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; adalete riayet edenlerin azlığına ve fasıkların çokluğuna bakılmayıp emri tebliğe devam olunmasına delâlet ettiğinden fasıkların çokluğuna ehemmiyet vermemek lâzım olduğu gibi onların fenalığını ve kabayih-i ef'allerini beyan hakkında inzal olunan âyât-ı beyyinâtı tebliğde onların şerlerini nazar-ı itibara almamak lâzım olduğunu resulüne beyanla Vâcip Tealâ resulünün şecaatını tezyid etmiş ve fasıkların kuvve-i maneviyelerini kırmıştır. *N â s* 'la murad; bu makamda *kâfirlerdir.* Çünkü; Resulullah'a şer kasdedenler mümin olmaz, elbette kâfir olur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak resulünü kâfirlerin şerrinden muhafaza buyurmuştur. Gerçi (Uhud) gazasında Resulullah'ın veçh-i şerifi yaralanmış ve mübarek dişleri çıkmışsa da vücud-u nebevîleri helâkten mahfuz kalmıştır. Şu halde bu âyette maksud olan muhafaza; helâkten muhafazadır. Bazı azaya isabet eden ve terfi-i derecâta sebep olan ufacık arızalarla bu âyete suâl varid olamaz. Zira; âyetin manâsı helâkten muhafazadır, yoksa bilûmum avarızdan muhafaza manâsına değildir.

«Allahü Tealâ kavm-i kâfiri hidayette kılmaz» demek; «Kâfirlerin Resulullah aleyhine murad ettikleri şerre kudret vermez» demektir. Bu âyet nâzil oluncaya kadar geceleri Sa'd ve Huzeyfe (R.A.) Resulullah'ı beklerlerdi. Bu âyet nâzil olunca Resulullah'ın «Ey nâs! Dağılın, beni beklemeyin. Zira; benim Rabbim nâs'ın şerrinden beni muhafaza etmiştir» buyurduğu mervidir.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet, Yahûdile-

rin ayıbını beyan hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; Resulullah onları İslâma davet ettiğinde onlar, alâ tarik-ıl istihza «Biz İslâm olduk, lâkin Nasara'nın İsa (A.S.)'ı rahmet ittihaz ettikleri gibi biz de seni rahmet ittihaz etmek isteriz» demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile emr-i risalete herhalde itaat lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak habibine *risalet* unvanıyla hitap buyurmuştur. İnzal olunan ahkâmın cemiisini tebliğle emir; hiçbir şeyin terki câiz olmadığına işarettir. Çünkü; tebliği lâzım olan ahkâmın bazısını terketmek, namazın bazı erkânını terketmek gibidir.

***

Vâcip Tealâ vahyolunan ahkâm, nâs'ın arzusuna muvafık olsun veya olmasın herhalde cümlesini tebliğ etmesini resulüne emrettiği gibi ehl-i kitabın tarîklarının makbul olmadığını kendilerine tebliğ etmesini dahi resulüne emretmek üzere :

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُق۪يمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ

buyuruyor.

[Habibim! Sen ehl-i kitaba de ki: Ey ehl-i kitap! Siz Tevrat'ın ve İncil'in ve Rabbınızdan inzâl olunan kitabın ahkâmını ikaame edip âhir zaman nebisine iman edinceye kadar muteber bir meslek üzere olmadınız.] Zira bulunduğunuz din; Kur'ân'la mensuh olduğu cihetle mezhebiniz bâtıldır. Binaenaleyh; mezhebiniz makbul değildir.

وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, Rabbın Tealâ tarafından sana inzâl olunan Kur'ân, ehl-i kitaptan çoklarının küfür ve tuğyanlarını elbette ziyade eder.]

فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

[Kur'ân, onların küfürlerini tezyid edince sen kavm-i kâfir üzere mahzun ve meyus olma.] Zira; onların iman etmemelerinden tevellüd eden zarar kendilerine ait olup sana değildir. Binaenaleyh; onların küfürlerine senin meyus olman lâzım gelmez.

Beyzavi'nin beyanı veçhile Tevrat ve İncil'in ahkâmını *i k a - a m e* yle murad; *Resulullah'a müteallik olan ahkâmını ikaamedir.* Zira; Kur'ân'ın nüzûlünden sonra ahkâm-ı sairenin hükmü kalmadığından ahkâm-ı saireyi ikaameyle emrin manâsı yoktur. Çünkü; kütüb-ü semaviyenin kâffesi Resulullah'ın ahir zamanda ba's olunacağını beyanettikleri gibi o nebinin zamanını idrak eden bilûmum nâs'ın ona iman etmeleri vâcip olduğunu dahî haber verdiklerinden Resulullah'ın bi'setinden sonra Tevrat'ın ve İncil'in ikaame olunacak ahkâmı ancak Resulullah'a müteallik olan ahkâmdır.

«Kavm-i kâfir üzere meyus olma» demek; «Onların küfür ve tuğyanlarının ziyadelenmesine ve küfürleri sebebiyle üzerlerine nâzil olacak lânet ve memleketlerinden tard ve teb'id gibi dünyada müptelâ olacakları belâya mahzun olma. Zira; kendi istihkakları ve kesbiyetleri» demektir. Binaenaleyh; âyette ehl-i kitabı tahkîr vardır. Zira; «Siz muteber bir din üzere olmadınız» demek; onların sülûk ettikleri dinin din-i Muhammedi'nin zuhurundan sonra indallah asla hükmü ve kadri olmadığını ve onların doğru bir tarîk erbabından olmadıklarını âleme ilân olduğu cihetle tahkîr olunmuşlardır. Çünkü sülûk ettikleri mesleği tezyif; kendilerini tezyif etmektir.

Hulâsa; ehl-i kitabın, Tevrat ve İncil'in ve Rablarından inzâl olunan Kur'ân'ın ahkâmını ikaame etmedikçe bir tarîk-i sevap üzerinde olmadıkları ve Kur'ân'ın inzali onların çoklarının küfür ve tuğyanlarını tezyid ettiği ve kavm-i kâfir üzerine gelecek belâya mahzun olmak lâzım gelmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahkâmını beyanettiği gibi ehl-i imanın ahvalini dahî beyanetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar iman ettiler ve şol kimseler ki, onlar Yahûdi ve Nasara ve yıldızla matluplarına istidlâl eden Sâbie taifesinden oldular. Onlardan Allah'a ve yevm-i âhirete iman edip amel-i salih işleyenler üzerine korku yok ve mahzun da olmazlar.] Çünkü; onların imanları geçmiş günahlarına kefaret olmuştur.

Yani; müminler ve Yahûdiler ve Nasara ve yıldıza ibadet eden müşriklerden Allah'ın vücuduna ve vahdaniyetine ve yevm-i âhirete ve âhirette olacak ahvale iman edip amel-i salih işleyenlerin üzerlerine ileride korku olmadığı gibi dünyada fevtettikleri lezaiz üzerine hüzün de yoktur. Çünkü; âhirette daha a'lâsına nâil olacaklarından geçmişe esef etmezler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ ehl-i kitabın Kur'ân'a iman etmedikçe bir din-i sahih üzere olmadıklarını beyan eylemesi üzerine bu hükmün ehl-i kitaba mahsus olmayıp her millet hakkında cari olduğunu ve Kur'ân'a iman etmedikçe hiçbir milletin doğru bir din üzere bulunamayacaklarını bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; herkes için fazilet ancak Allahü Tealâya ve yevm-i âhirete iman ve amel-i salih işlemekle olur. Zira; insanın kemali; *iki şeyle hasıl olur : B i r i n c i s i ; kuvve-i nazariyeden ibaret olan usul-ü 'itikaadiyeye kemâliyle vukuf ve Cenab-ı Hakkı lâyık olduğu evsafıyla bilmek ve iman edip âhireti ikrar etmektir. İ k i n c i s i ; kuvve-i ameliyedir ki, mabuda tazîmden ibaret olan ibadete devam edip âhiret için tedarikâtta bulunmak ve Allah'ın kullarına menfaat îsal etmek ve bilhassa ebnâ-yı cinsine merhamet eylemektir.* Binaenaleyh; insanın kemâli bu ikiye bağlı olduğundan Vâcip Tealâ bu âyette iman eden ve

amel-i salih işleyenler için âkıbet korkusu ve geçmişe esefleri olmayacağını beyan buyurmuştur.

H a v f ; ileriye ve *h ü z ü n ; geçmişe* ait olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allah'a ve âhirete iman edip amel-i salih işleyenlerin geçmişe esefleri ve geleceğe korkuları yok] demektir. Çünkü; amel-i salih işlemek; günahları terk ve memurâta devamla olacağından elbette âmillerin âhirette korkuları olmaz.

İmanın şereflisi Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman olduğuna işaret için Vâcip Tealâ mutlakaa imanı zikirden sonra Allah-ü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete imanı tekrar zikretmiştir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile (ان الذين آمنوا) ile murad; zâhirde lisanlarıyla mümin ve kalpleriyle münafık olanlar olursa âyetten murad; «Münafıklar, Yahûdiler, Nasara ve yıldıza tapan Sabia, Allah'a ve yevm-i âhirete ihlâs üzere iman ederlerse onlar için korku yok» demektir.

Hulâsa; zahirde mümin olup hakikatte imanları olmayan münafıklar Yahûdi ve Nasara ve Sabia'dan ve bilcümle kâfirlerden küfriyât-ı sabıkalarına nedametle tevbe ve istiğfar edip Allah'a ve yevm-i âhirete iman eden kimselerin imanlarını günahlarına kefaret olduğu cihetle onlar için âhirette korku ve hüzün olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ âhir zaman nebisine iman etmedikçe hiçbir milletin mezheb-i sahih üzere olamayacaklarını ve iman-ı halisle iman edenlerin havf ve endişeleri olmayacağını beyanettiği gibi ehl-i kitaptan Yahûdilerin inat ve temerrüdleri her milletten ziyade olduğunu dahî beyanetmek üzere :

لَقَدْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي اِسْرَٓائِيلَ وَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ رُسُلًاۜ كُلَّمَا جَٓاءَهُمْ
رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْۙ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, Benî İsrail'den biz mu-

hakkak ahdü misak aldık ve onları irşad için resuller gönderdik. Her ne zaman onlara nefislerinin arzu etmediği ahkâmla resul gelirse onlardan bir fırka gelen resulün ve o resulün getirdiği ahkâmı tekzip ve resulün risalet dâvâsını reddettiler ve onlardan diğer bir fırka yalnız tekziple de iktifa etmeyerek enbiya-yı kiramı katlettiler.] Çünkü; gaayet mütekebbir ve anûd olduklarından zulüm ve tuğyandan çekinmeyerek, enbiyayı katle bile cüret etmişlerdir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile enbiyayı tekzip ve katletmek defaâtla Benî İsrail'in vâki' olmuş âdet-i kabihalarından olduğuna işaret için muzari sıygasıyla (يقتلون) varid olmuştur.

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile Benî İsrail'den alınan a h d ; *Allahü Tealâ'ya şirketmemek ve enbiyanın cümlesine iman edip husumet eylememek ve Tevrat'ın ahkâmına tamamıyla riayet etmektir.* Onların havâları yani arzuları hilâfına olan ş e y le murad; *tekâlif-i ilâhiye veçh üzere amel etmek ve ibadetin meşakkatını çekmektir.* K a t l e t t i k l e r i e n b i y a ile murad; *Zekeriya ve Yahya (A.S.) ve daha ismini bilmediğimiz bazı zevattır.* Gerçi Hz. İsa'nın katline teşebbüs etmişlerse de muvaffak olamamışlardır. Hatta bizim nebimizin katline de teşebbüs eyledikleri halde muvaffak olamadıkları yukarıda beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'in ahdi nakz ettiklerini beyanetmek üzere :

وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا
وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Benî İsrail kemâl-i hamakatlarına binaen zannettiler ki, enbiyayı kirâmı tekzipten kendilerine fitne ve belâ isabet etmez. Binaenaleyh; dinin alâmetlerini gözleri görmedi ve tevhidin delillerini kulakları işitmedi. Sonra günahlarına tevbe ettiler. Allahü

Tealâ tevbelerini kabul etti. Bundan sonra tekrar delâil-i kat'iyeden i'râz ettiler. Binaenaleyh; onlardan çoklarının kulakları hakkı duymaz ve gözleri görmez oldu. Halbuki Allahü Tealâ onların amellerini görür ve cezalarını verir.]

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile Benî İsrail enbiyayı katil ve tekzipten kendilerine bir belâ isabet etmeyeceğini zannetmişlerse de katil ve tekzib sebebiyle onlara kaht, veba, tâûn, katil ve esaret ve aralarında buğz ve adavet gibi enva-ı belâyaya müptelâ olmuşlardır. Binaenaleyh; ikballeri idbara dönmüş ve üzerlerine nuhuset ve mezellet nazil olmuştur. Dünyaca bu belâlara müptelâ oldukları gibi âhiretçe azab-ı ilâhiye müstehak oldukları da diğer âyetlerle beyanolunmuştur.

Benî İsrail'in bu zanlarının sebebi; onlar Tevrat'ın ahkâmının nesholunmasını ve yeni bir şeriat gelmesini inkâr ederlerdi. Çünkü ulema-yı Yehûd avam-ı nâs'ı o yola iğfal etmişlerdi. Enbiya-yı kirâmın bazılarına imandan sonra bazı âharin zuhuruyla ona küfrettiler, badehu tevbe ve sonra Hz. İsa'ya tekrar küfrettiler. *G ö z l e r i n i n k ö r , k u l a k l a r ı n ı n s a ğ ı r o l m a s ı y* la murad; *cahilleri ve küfürleri sebebiyle hakka delâlet eden delilleri nazar-i itibara almamalarıdır.* Binaenaleyh; bu âyette *a m y* le murad; *kalp körlüğü olup göz körlüğü değildir.* Yani; basiretleri kapanmıştır. Kezalik *s u m m* la murad; *kalplerine hak olan şeyin nüfuz edememesinden kinayedir.* Bunların cümlesinin sebebi; cehillerinin şiddeti ve küfürlerinin kuvvetidir.

Hulâsa; Yahûdilerin küfürlerinin kendi haklarında fitne olmayacağını zannetmeleri ve bu zanları sebebiyle gözleri hakkı görmediği ve kulakları hakkı duymadığı ve tevbelerini Allah'ın kabul edip badehu tekrar masiyete ric'at ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'in hatalarını beyanettiği gibi Nasara'nın hatalarını da beyanetmek üzere :

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim, şol kimseler muhakkak kâfir oldular ki, onlar Allahü Tealâ ancak Meryem oğlu Mesih'tir dediler.]

وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ط

[Ve Mesih onlardan bu sözü işitince ey Benî İsrail! Benim ve sizin Rabbınız olan Allahü Tealâ'ya ibadet edin, dedi.]

إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوٰيهُ النَّارُ ط

[Zira; halü şân sizin dediğiniz gibi değildir. Çünkü; kendi zatına şirkeden bir kimse üzerine muhakkak Allahü Tealâ Cennet'i haram kıldı ve şirkeden kimsenin makaamı Cehennem ateşidir.]

وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

[Halbuki şirkle nefsine zulmeden zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.]

Yani; Yahûdiler ahd-ı ilâhiyi nakızla kâfir oldukları gibi zat-ı ülûhiyetime yemin ederim, şol kimseler de kâfir oldular ki, onlar «Ancak ilâh Hz. Meryem'in oğlu Mesih'tir» dediler. Çünkü; onlar Nasara'dan Yakuubiye ve Melkâniye fırkaları «Hz. Meryem'in oğlu İsa'ya hulûl ederek beden-i İsa'da temessül etti. Binaenaleyh; «Allah budur» demekle Cenab-ı Hakka şirkettiler ve bunların itikadlarını tashih ve tarîk-i hakka irşad etmek üzere Mesih (A.S.) «Ey Benî İsrail! Benim ve sizin Rabbimiz olan Allahü Tealâ'ya ibadet edin. Benim ülûhiyetimi itikaad etmeyin. Zira; ülûhiyetle benim münasebetim yoktur. Çünkü; ben de sizin gibi beşerim. Binanealeyh; Allahü Tealâ sizin nasıl Rabbınız ise benim de Rabbımdır. Ben de onun kuluyum. Şu halde bu yanlış itikaddan vazgeçin, şirketmeyin. Zira; Allah'a şirkeden kimse üzerine Allahü Tealâ muhakkak Cennet'i haram kıldı ve müşrik olan kimsenin makaa-

mı Cehennem ateşidir.» demekle onlara itikad-ı hakkı tarif etti. Halbuki gerek şirkle ve gerek esbab-ı saireyle nefsin ve gayra zulmeden zalimlere asla yardımcı yoktur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile şu sözü söyleyen Nasara'dan Yakuubiye fırkasıdır. Çünkü; onlar hulûl ve ittihada kaail olduklarından «Hz. Meryem İsa (A.S.)'ı ilâh olarak doğurdu» dediler ve ülûhiyetin (hâşâ) İsa (A.S.)'da ittihat ettiğini itikaad ettiler. Cenab-ı Hak hulûl ve ittihad gibi nekaaisten münezzeh olduğu cihetle bu sözü söyleyen ve bu itikaadı taşıyan kimselerin muhakkak kâfir olduklarını beyan buyurmuş ve Hz. İsa'nın onlara cevap olarak «Kendi Allah'ın kulu olduğunu» ikrar ve «Enva-ı keremiyle Cenab-ı Hakkın terbiye ettiğini» beyanla kavmini irşada çalıştığını dahi Vâcip Tealâ beyanetmiştir ki, Nasara'nın itikadlarının batıl olduğunu meydana koymakla beraber bu gibi itikaadın zulüm olduğuna dahi işaret etmiştir. Çünkü; âyetin âhirinde «Zalimler için yardımcı» olmadığını beyanetmek; «Bu itikadda bulunanların zalim olduklarını ve onlar için yardımcı» olmadığını beyanetmektir. İsa (A.S.) hâdis ve mahlûk olmakta kendisinin sair efrad-ı beşerden farklı olmadığını beyanla Nasara'nın hamakatlarına işaret etmiştir.

Bu âyette Vâcip Tealâ şirkedenlerin cezalarını; *üç veçhile tertib etmiştir: B i r i n c i s i ; Cennet'in haram olması, i k i n c i s i ; şirkedenlerin makamlarının Cehennem ateşi olması, ü ç ü n c ü s ü ; o gibi zalimlerin yardımcıları olmamasıdır.*

Beyzavi'nin beyanı veçhile şefaat edecek yardımcıya malik olamamalarının sebebi; müşriklerin şirkleri sebebiyle zulümleri olduğundan zalim olduklarını tescil ve âleme ilânla zemmetmek için zamir mevziinde ism-i zahir varid olmuştur. Çünkü; (وماللظالمين من انصار) yerinde (ومالهم من انصار) denilebilirdi. Ve lâkin zâlim oldukları beyan olunmazdı.

Hulâsa; Hz. İsa'ya ilâhtır diyen kimselerin muhakkak kâfir oldukları ve İsa (A.S.)'ın kavmine «Benim ve sizin Rabbınız olan Allahü Tealâ'ya ibadet edin» diyerek vesâyâda bulunduğu ve bu

vesâyâsında kendisiyle onlar beyninde ubudiyet mertebesinde bir farkları olmadığına işaretle kavmini irşada çalıştığı ve şirkeden kimseye Cennet'in haram olup onun bedelinde müşriklerin makamları Cehennem ateşi olduğu ve bu misilli bâtıl itikaadı irtikâp edenler zalim olup zalimlerin azaptan kurtaracak yardımcıları olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Nasara'dan bir fırkanın ahvalini beyandan sonra diğer fırkanın ahvalini beyanetmek üzere :

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim, şol kimseler muhakkak kâfir oldular ki, onlar Allahü Tealâ üçün üçüncüsüdür dediler.]

وَمَا مِنْ إِلٰهٍ إِلَّا إِلٰهٌ وَاحِدٌ

[Halbuki mabudun bilhak olmadı, ancak bir ilâh oldu.]

وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

[Ve eğer onlar dedikleri sözlerinden vazgeçmezler, ısrar ederlerse, onlardan kâfir olanları elbette azab-ı elîm messeder.]

Yani; Nasara'dan bazıları Hz. İsa'ya (hâşâ) «Allah'tır» dedikleri ve onlar bu sözleriyle kâfir oldukları gibi onlardan bazıları da «Allahü Tealâ üçün üçüncüsüdür» dediler ve bu sözleriyle onlar da kâfir oldular. Halbuki vücutta ve sıfatta bihakkın mabud olmadı, illâ Allahü Tealâ oldu ve vahdaniyetle muttasıf ancak odur. Onun gayrı mabudun bilhak yoktur. Ve eğer «Allahü Tealâ üçün üçüncüsüdür» diyenler bu sözlerinden dönmez ve bu itikaddan

vazgeçmezlerse onlardan kâfir olanlara elbette azab-ı elîm dokunur ve azaptan kurtulamazlar.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Nasara'dan bu sözü söyleyenler *Merküsiye* ve *Nasturiye* fırkalarıdır.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu sözden maksatları iki veçhile tevcih olunur: *B i r i n c i s i ; Allah üçtür. Zira; Allahü Teâlâ ile Hz. İsa ve validesi üçü de ilâhtır. Allahü Tealâ onlardan üçüncüsüdür, demekle şirk etmektir. İ k i n c i s i ; Allahü Teâlâ cevher-i vahiddir.* O ceyherin de üç esası vardır. *E b* ki, *zattır. İ b n* ki, *kelimedir. R u h - u l K u d ü s* ki, *hayattır.* Kelime cesed-i İsa ile karıştı. Şu halde *(eb ilâh, ibn ilâh, ruh ilâh)* bunun üçü şey-i vâhiddir demekle şirk etmişlerdir. Halbuki, bu mezheb bedahet-i akılla bâtıldır. Zira; hâdis olan İsa (A.S.) ve validesi ilâh olamadıkları gibi üç şeyin bir şey olması dahî olamaz. Binaenaleyh; bunların cümlesi bâtıl ve iftirâ alâlahtır. Bu itikadlarını Vâcip Tealâ vücutta ve zât ve sıfatta ancak ilâhın bir olduğunu beyanla iptal etmiş ve bu sözlerinden dönmezlerse onlara elbette azab-ı elîm isabet edeceğini beyanla Nasara'yı aklın ve mantıkın iktizasına dâvet etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Nasara'dan bazı fırkaların batıl itikadlarını beyan ettiği gibi vahdaniyet zahir olduğu halde tâib ve müstağfir olarak tevhidi kabul etmediklerinden dolayı tekdire müstehak olduklarını beyanetmek üzere :

أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Nasara şu açık küfür ve dalâlet üzere ısrar ederler de, isyanlarının affı hususunda Allah'a rücu'la tevbe etmez ve mağfiret istemezler mi? Halbuki Allahü Tealâ istiğfar edenleri mağfiret eder ve tevbe edenlere merhamet buyurur.]

Yani; her kulun Rabbine karşı kusuruna nedametle tevbe et-

mesi lâzım olduğu gibi bilhassa Nasara gibi şu açık küfrü irtikâb edenlerin daha ziyade nedamet ve istiğfar etmeleri lâzımdır. Şu halde onlar irtikâb ettikleri şirke nedamet-i tâmmeyle nedamet ve tevbe etmezler mi? Ve şerik ve nazîrden münezzeh olan Vâcip Tealâ'nın şanına lâyık olmadık iftiralarda bulunurlar da istiğfar etmezler mi? Halbuki kusurunu itiraf ederek tevbe eden kimselere Allahü Tealâ merhamet eder ve istiğfar edenlerin günahlarını afla mağfiret buyurur. Binaenaleyh; affettiği kullarını günahlarıyla muahaze etmez, belki lutfu ihsanıyla muamele eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet, istifham suretinde emir ve tevbe etmediklerinden dolayı Nasara'yı *tevbih-tir*. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Halü şânı küfür olanlar tevbe ve istiğfar etsinler ve müsalaha etmesinler] demektir. Tevbelerinin kabul olunacağına işaret için Vâcip Tealâ *gafûr* ve *rahîm* olduğunu tasrih etmiştir. Tevbe icab eden günahları işleyen kimselerden tevbe etmeyenlerin halleri taaccübe şayan olduğuna işaret için taaccüb ve inkâra delâlet eden *hemze-i istifham* varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Nasara'dan bazı fırkaların itikaad-ı batıllarını beyandan sonra itikadlarının butlanını ispat etmek üzere :

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ
وَاُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ

buyuruyor.

[Meryem'in oğlu Mesih ilâh olmadı, ancak taraf-ı ilâhiden gönderilmiş resuldür. Zira; kendinden evvel birçok resuller geçti. Mesih (A.S.) da onlar gibi resuldür. Ve validesi sözünde sadık indallah makbul bir kuldur. İsa (A.S.) ve validesi her ikisi de sair insanlar gibi yemek yerler.]

اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

[Habibim! Sen nazar et, gör ki, biz vahdaniyetimize delâlet eden âyetleri nasıl beyanederiz, sonra nazar et gör ki, nasıl iftira ediyorlar?]

Yani; İsa (A.S.) sair resuller gibi Allah'ın bir resulüdür. Binaenaleyh; sair rusul-ü kiramı Allahü Tealâ bir takım mu'cizâtla âhad-i nâs'tan mümtaz ve kendi tarafından müeyyed kıldığı gibi İsa (A.S.)'ı da mümtaz ve müeyyed kılmıştır. Şu halde sair enbiya (A.S.)'a mümtaz olduklarından dolayı ilâh denilemediği gibi İsa (A.S.)'a dahî ilâh denilemez. Çünkü; hepsi bir cins ve neviden oldukları cihetle biri hakkında câiz olmayan şey diğeri hakkında dahî caiz olamaz.

İsa (A.S.)'dan evvel nübüvvet dâvâlarını ispat ederek birçok resuller geçti ve İsa (A.S.)'ın validesi sözünde sadıka sair kadınlar gibi bir kadındır. Her ikisi yani oğlu ve validesi sair insanlar gibi yemek yer, su içer ve sair ihtiyacât-ı beşeriyeye muhtaçlardır. Ey Nasara! Eğer sizin dediğiniz gibi (hâşâ) ilâh olsalardı bu gibi şeylere muhtaç olmazlardı. Çünkü; ülûhiyet yiyip içmekten übüvvet ve bünüvvetten ve sair ihtiyaç emmaresi olan şeylerden münezzehtir. Ey Resul-ü Ekrem! Sen nazar et bak ki, İsa (A.S.)'la validesinin ülûhiyete liyakatları olmadığına ve bizim vahdaniyetimize delâlet eden delilleri biz onlara nasıl beyanederiz ve sonra tekrar bak ve nazarını ve taaccübünü tezyid et tekrar bak ki, Nasara Hz. İsa'ya ilâh demekle nasıl iftira ve ülûhiyete lâyık olmadık şeyleri isnada nasıl cüret ve tarîk-ı haktan bâtıla nasıl sarf-ı akledERLER. Halbuki Hz. İsa'nın yedinde vefat etmiş kimse dirilmişse Hz. Mûsâ'nın yedinde de kurumuş asâ dirildi ve yılan oldu. Kezalik Hz. İsa babasız doğmuşsa Hz. Âdem de hem babasız hem de anasız halkolundu. Binaenaleyh; Hz. İsa'nın hâli beşeriyette emsali sebketmemiş birşey olmadığından ülûhiyetini itikaad edecek kadar hayret ve tereddüd edecek bir hali yoktur. Şu halde Nasara'yı şüpheye düşürecek birşey olmadığından kabule şayan bir özürleri de yoktur.

Hz. Meryem'in günahlardan kemaliyle içtinab ettiğine ve merasim-i ubudiyeti edâ etmekte sa'yü gayretine işaret için *sıddîka* unvanıyla tavsif olunmuştur.

Vâcip Tealâ bu âyette nasaranın mezheplerini *üç veçhile iptal etmiştir. B i r i n c i s i; Hz. İsa'nın validesi olmasıdır.* Çünkü; validesi olan zat hâdis olur ve hâdis olan elbette ilâh olamaz. *İ k i n c i s i ; sair efrad-ı beşer gibi taama ve o taamı hazma muhtaç olmasıdır. Taama ihtiyaç ülûhiyete münafidir. Ü ç ü n c ü s ü ; sair resuller gibi taraf-ı ilâhiden resul olarak gönderilmesidir.* Çünkü; taraf-ı ilâhiden kullarını irşad için resul olarak gönderilen elbette ilâh olamaz. Binaenaleyh; İsa (A.S.)'la validesinin taama muhtaç ve sair beşeriyetin muttasıf oldukları hallerle muttasıf olduklarını beyanla Nasara'nın hamakatlarına işaret olunmuştur. Nasara'nın bu gibi akide sahiplerinin mezhepleri ukalâ nazarında hayret ve taaccübü mucip olduğundan Nasara'nın mezheplerini işitenleri taaccübe sevketmek için iki defa (انظر كيف) ve (انظر انى) cümleleriyle nazar-ı dikkatı celb ve taaccübe şayan bir akide olduğuna işaret etmiştir.

Hulâsa; Hz. İsa'nın kendinden evvel geçen resuller gibi bir resul olup ülûhiyet sıfatıyla muttasıf olmadığı ve validesinin akidesi ve ibadeti tam, sıddîka bir kadın olduğu ve onların sair efrad-ı beşer gibi taam edip ve taama muhtaç oldukları ve Cenab-ı Hakkın bu hususa dair delilleri beyanettiği ve Nasara'nın taaccüp ve hayreti mucip ifk ve iftirada bulundukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Nasara'nın mezheplerinin bâtıl olduğuna dair delil-i âhari beyanetmek üzere :

قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللّٰهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen Nasara'ya karşı de ki, sizin için menfaat ve mazarrata malik olmayan Allah'ın gayrı putlara ve saireye ibadet eder misiniz? Ve ibadet edenlere menfaat celbine ve mazarrat

def'ine kaadir olamayan putlara ibadet etmek hamakat değil midir? Halbuki, Allahü Tealâ sizin sözünüzü işitir ve işinizi bilir.] Binaenaleyh; mülkünde müstakil ve melekûtunda hiç kimsenin iştiraki yoktur ve herkesin ibadetine lâyık ve müstehak odur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile Nasara'dan bazıları Hz. İsa'nın ülûhiyetini itikaad ederek ibadet ettiklerinden (مالا يملك) da bulunan (ما) lâfzı bilûmum mabudât-ı bâtılaya şamil olduğu gibi Hz. İsa'ya da şâmildir. Çünkü; Hz. İsa mabud olmadığı gibi bizzat menfaat veya mazarrat îkaaına dahî kaadir değildir. Ve ancak herşeyin hâlikı Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh Nasara'nın bu cihetle dahi mezhepleri batıldır. Yani; «İsa (A.S.) mabud değildir. Zira; nefi' ve dârra malik olamaz. Ve nef'ü dârra malik olamayan mabud olamaz. Binaenaleyh; İsa (A.S.) da mabud olamaz» demektir. Şu halde İsa (A.S.) Vâcip Tealâ'nın ihsanıyla bazı harikulâdeye mucize olarak malikse de binefsihi bir kimsenin menfaat ve mazarratına malik olmadığına işaret için Hz. İsa'nın zatından (ما)lâfzıyla tâbir olunmuştur.

Mazarratı def'etmek menfaatı celbetmekten evlâ olduğuna işaret için âyette mazarrat menfaat üzerine takdim olunmuştur. Fenâ itikad sahiplerini tehdid için Cenab-ı Hak âyetin âhirinde herkesin sözünü işitip itikaadını bildiğini beyanetmiştir.

Hulâsa; mabudun nef'ü dârra kaadir olmak şanından olduğu ve nef'ü dârra malik olmayan şeye ibadetin batıl olup ibadet edenlerin tevbihe müstehak oldukları ve Allah'ın herkesin sözünü işitip kime ibadet ettiğini bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasara'nın akidelerini beyanettiği gibi her iki fırkaya hakkın gayrı ahkâmı irtikâb etmemelerini tavsiye etmek üzere :

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُٓوا اَهْوَٓاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَث۪يرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَٓاءِ السَّب۪يلِ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen ehl-i kitaba de ki: Ey ehl-i kitap! Hakkın gayrı bâtılı irtikâpla dininizde hak olan ahkâmın gayrıya tecavüz etmeyin ve bu hususta dalâlette kalmış ve tarîk-ı haktan çıkmış ve nâs'tan çoklarını idlâl etmiş ve doğru yoldan çıkarak akidesini şaşırmış olan kimselerin ve şu sıfatla muttasıf olan kavmin arzularına ittiba etmeyin ki, siz de dalâlette olmayasınız.]

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile *g u l ü v ; birşeyde ifrat ve tefrit edip haddini tecavüz etmektir.* Meselâ *Hz. İsa hakkında* Nasara'nın gulüvvü; *kadrinin fevkina takdiriyle ülûhiyetini itikaad ederek ifrat etmeleridir.* Yehûd'un gulüvvü; *kadrini tenzil edip şân-ı nebevîlerine nakîse verecek şeyler isnadıyla hakk-ı nebevîlerinde tefrit etmeleridir.* Binaenaleyh; her iki millet İsa (A.S.) hakkında haddini tecavüz etmişlerdir. Çünkü; birisi medihte ifrat, diğeri zemde tefrit etmiştir.

Yahut Nasara'nın dinlerinde gulüvleri; *Hz. İsa'ya Allah'ın oğludur veya ma'bûddur demeleri,* Yahûdilerin dinlerinde gulüvleri; *Üzeyr (A.S.)'a Allah'ın oğludur demeleridir.* Binaenaleyh; her iki fırka da nebileri hakkında haddini tecavüz ederek haklarında lâyık olmadık şeyleri isnadla itikaad-ı bâtılı irtikâb etmişlerdir. Amma dini nâs arasında kararlaştırıp yerleştirmek için fazlaca gayretle gulüv; hak olduğundan Cenab-ı Hak, hakkın gayrı olan bir gulüvden nehyetmiştir.

Çünkü; hakkın gayrı olan gulüv, dine şüphe idhal etmek ve delâili saklamak ve dinin harici olan şeyleri dinden addeylemek ve birtakım ebatılın tervicine sa'yetmek ve masum zevat-ı kirâma iftirada bulunmak suretiyle olduğundan Cenab-ı Hak bunların cümlesinden nehyetmiştir. Âyet her ne kadar ehl-i kitaba hitap

olarak varid olmuşsa da bilûmum insanları emr-i dinde haddini tecavüzden nehyetmektir. Çünkü; itikaadiyâtta ifrat ve tefrit suretleriyle haddini tecavüz haramdır.

Vâcip Tealâ bu âyette dâll olan kavmin arzularına ittibadan nehyetmiştir. Çünkü *h a v â ; delilsiz şehevât-ı nefsaniyeye ittiba etmektir.* Binaenaleyh; delil-i şer'iye müstenid olmaksızın insanların arzularına muvafık ihdas ettikleri mezheplerin cümlesi bâtıldır. İşte şu esasa binaen Kur'ân'ın hangi âyetinde havâ lâfzı zikrolunursa makaam-ı zemde tekdir ve tevbihi müş'irdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçh-ile havâlarına ittibadan nehyolunan kavmi; *Vâcip Tealâ üç sıfatla zemmetmiştir: B i r i n c i s i ; dâll olmaları, i k i n c i s i ; kendilerinin dalâletleriyle iktifa etmeyip gayrıları da idlâl ederek yoldan çıkarmaları, ü ç ü n c ü s ü ; dalâlet üzerine ısrar edip dalâletlerini terk etmemeleridir* ki, kendi tarîklarını sevap görüp ihtida cihetine asla meyletmezler demektir. Bu hâl, rahmet-i ilâhiyeden uzak ve azaba yakın bir tarîk olduğundan ittibadan nehye illet olarak Vâcip Tealâ dalâletlerini beyan etmiştir. İki dalâletten birincisi *dinden* ikincisi *Cennet'in tarîkından çıkmak* olduğundan dalâletlerini zikirde tekrar yoktur.

Hulâsa; emr-i dinde hak olmayan birşeyi dinden addetmek suretiyle haddini tecavüz etmek ve tarîk-ı haktan çıkmış bir kavmin arzusuna ittiba eylemek caiz olmadığı ve o kavme ittiba etmek tarîk-ı haktan çıkmak olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

* * *

Vâcip Tealâ dinde gulüv etmekten nehyettiği gibi Benî İsrail'den Hz. Dâvûd zamanında lânet olunanları dahî beyanetmek üzere:

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ
وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Benî İsrail'den kâfir olanlar Hz. Dâvûd ve Meryem'in oğlu İsa (A.S.)'ın lisanları üzerine lânet oldular ve bu lânetin sebebi onların isyan edip haddini tecavüz etmeleridir.]

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾

[Zira; onlar şer'a muhalif olarak işledikleri günahlardan vazgeçmediler. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, onların günaha ısrar edip enva-ı azabı calib olan münkirâtı işlemeleri ne kadar çirkin oldu ve çirkin olan şeyse onların günahlarıdır.]

Yani; Benî İsrail'den küfrü irtikâb edenler, Hz. Dâvûd'un ve İsa (A.S.) ki, Meryem (R.A.)'ın oğludur, onların lisanları üzerine dergâh-ı ülûhiyetten tardolundular. İşte şu lânetin sebebi; onların mütemadiyen isyan edip dinlerinde haddini tecavüzle dinden olmayan şeyleri diyanetten addederek birtakım batıl şeyleri irtikâpla işlemiş oldukları günahlardan vazgeçmeyip devam üzere işlemeleridir. Ve ne kadar fena oldu onların işlemiş oldukları kabahatları. Zira; dünyada lânetlerine ve âhirette azaplarına sebep olmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *a s h a b - ı l â n e t ; ikidir: B i r i n c i s i ; ashab-ı sebittir* ki, (İyle) karyesi ahalisidir. Hz. Dâvûd zamanında onların bazı günahına binaen Vâcip Tealâ Cumartesi günü balık avlamaktan nehyetti. Dâvûd (A.S.) onlara tebliğ ve nasihat etmişse de söz dinlemediler. Allahü Tealâ onların suratlarını maymun suratına tebdil etti. Bunların ahvaline dair tafsîlât (Sûre-i A'raf)'ta geleceğinden bu makamda bu kadarla iktifa olunmuştur.

Ashab-ı lânetten *i k i n c i s i ; ashab-ı mâide*dir ki, İsa (A.S.) zamanında mucize suretiyle semadan nazil olan mâideden yediler, sonra iman etmediler. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onların suratlarını hınzır suratına tahvil etmiştir. *L i s a n - ı D â v û d* ve *İ s a* (A.S.)'larla murad; *onların kitapları ve şeriatlarıdır.* Yehûd kavmi enbiya neslinden olmakla iftihar etmelerine bedel Cenab-ı Hak enbiya lisanıyla lânet olunduklarını beyan etmiştir ki, enbiya-yı ızâm neslinden olmakta fayda olmadığını bilsinler ve

babalarının şerefinden kendilerine bir menfaat olmadığını anlasınlar.

(لايتناهون) Onları bazıları bazılarına münkerâtla emir ve günahlarından vazgeçirmemeyi birbirlerine tavsiye ettiklerine işaret için iki kimse arasında iştirake delâlet eden tefâul babından varid olmuştur. Yani; «onlar günahlarını terketmemeyi birbirine tavsiye eder ve günahtan vazgeçmezler» demektir.

Hulâsa; Benî İsrail'den kâfir olanların gerek Hz. Dâvûd ve gerek Hz. İsa'nın kitaplarında lânet olundukları ve bu lânetin sebebi onların isyanları ve dinlerinde haddini tecavüzleri olduğu ve tecavüzâttan vazgeçmedikleri ve masiyette devam etmek ve tecavüzatta bulunmak gibi ef'allerinin gaayet çirkin olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ geçmiş olan Yahûdileri zemmettikten sonra zaman-ı saadette bulunanların müşrikleri dost ittihaz etmeleriyle zemmetmek üzere :

تَرٰى كَث۪يراً مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُواۜ لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ اَنْفُسُهُمْ
اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen Yehûd'dan çoklarını görürsün ki, onlar müşrikleri dost ittihaz ederler. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, onların kendileri için nefislerinin yevm-i kıyamette tesadüf etmek üzere takdim ettikleri amelleri pek çirkin oldu ve çirkin olan şey; Allah'ın onlar üzerine gazab etmesidir. Halbuki onlar azab-ı ilâhide ebedî kalırlar.]

Bu âyette *k â f i r l e r* le murad; *müşrikler ve müşrikleri dost ittihaz eden Yahûdilerdir.* Çünkü; Yahûdiler Resulullah'a adavet için müşrikleri dost tutar ve Resulullah ve Müslümanlar aleyhine teşrik-i mesâî ederlerdi. Cenab-ı Hak onların amellerinin

neticesi gazab-ı ilâhî olup neticesi gazab olan amellerinin gaayet fena olduğunu beyan buyurmuştur. Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Medine Yahûdileri Resulullah'la muharebeye ittifak etmek üzere Mekke'ye elçiler gönderdikleri ve müşriklerle akd-i ittifak ettikleri ve (Hendek) gazasında müşriklerle beraber ehl-i İslâm aleyhine muharebeye çıktıkları tarihen malûm bir hakikattır.

Hulâsa; ehl-i kitaptan çoklarının müşriklerden dost ittihaz ettikleri ve âhirette nefisleri için takdim eyledikleri amellerinin neticesi gazab-ı ilâhî olduğu ve kâfirleri dost ittihaz etmek gazab-ı ilâhiyi mucip bulunduğu ve onların azab-ı ilâhide muhalled olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Yahûdilerin müşrikleri dost ittihaz etmelerinin sebebi onların adem-i imanları olduğunu beyanetmek üzere :

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ
اَوْلِيَاءَ وَلٰكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Eğer Yahûdiler Allahü Tealâ'ya, resullerine ve resullerine inzal olunan Tevrat'a iman etmiş olsalardı, müşrikleri dost ittihaz etmezlerdi. Ve lâkin onlardan çokları taattan çıkmış fasıklardır.] Binaenaleyh; müşrikleri dost ittihaz etmişlerdir. Zira fasıkın şanı; fasıkı dost ittihaz etmektir.

Tevrat-ı Şerif'te müşrikleri dost ittihaz etmekten şiddetle nehyolduğu halde Yahûdilerin müşrikleri dost ittihaz etmeleri Tevrat'ın ahkâmına riayetleri olmadığına ve Resulullah'a muhalefetten maksatları din-i Mûsâ'yı takrir olmayıp ancak avam-ı nâs'a karşı riyasetlerini muhafaza olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; onların rüesasının mansıplarını muhafaza için ma'kul ve gayrı ma'kul her tarîka teşebbüs ettiklerine ve türlü fenalığı irtikâb etmekten çekinmediklerine ve tarîk-ı müstakîmden bilkülliye çıktıklarına işaret için Cenab-ı Hak onları *fısk* lâfzıyla tavsif buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyette ikinci bir tevcih daha vardır. Yani «Eğer Yahûdilerin dost ittihaz ettikleri müşrikler Allah'a ve resulüne iman etmiş olsalardı Yahûdiler diğer Müslümanlar gibi onları da dost ittihaz etmezlerdi» demektir ki, bu tevcihte Yahûdileri zem, daha ziyadedir. Çünkü; bu tevcihe nazaran «Müşriklere muhabbetleri şirklerine binaen» demektir. Şu halde, müşrikleri şirklerinden dolayı dost ittihaz etmek aklın ve mantığın harici olduğundan, hamakat ve cehaletleri daha ziyade meydana konmuştur.

Hulâsa; ehl-i kitabın müşrikleri dost ittihaz etmeleri onların Allah'a ve resulüne iman etmediklerinden olduğu ve imanları olsa dost ittihaz etmeyecekleri ve ehl-i kitabın çoklarının fâsık oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yahûdilerin ahval-i seyyielerini beyandan sonra ehl-i imana buğz ve adavetleri her milletin adavetinden ziyade olduğunu beyan etmek üzere :

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, «Habibim! Adavet cihetinden nâs'ın müminlere şiddetlisini elbette sen Yahûdileri ve müşrikleri bulursun.]

وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ

[Ve müminlere muhabbet cihetinden daha ziyade yakın olanlarını sen elbette şol kimseleri bulursun ki, onlar biz Nasara'yız dediler.]

ذَٰلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾

[Ve Nasara'nın size muhabbetlerinin sebebi onlardan bazıları

şeriatın neticesi olan ilm-i ledünnîyi ta'lip kıssîslerdir. Ve bazıları da tekkelerde âbidlerdir ve onların müminlere muhabbetlerinin sebeplerinden birisi de kibretmemeleridir.]

Yani; Habibim; ehl-i imana adavet cihetinden nâs'ın en ziyade şiddetlisini sen Yahûdilerle müşrikleri bulursun ve Yahûdiler adavette putperest müşriklerle beraberlerdir ve nâs'ın müminlere muhabbet cihetinden en yakınını sen elbette Nasara'yı bulursun ve bu muhabbetin sebebi de onların bazıları ulema zümresinden kıssîstir ve bazıları da dervişan zümresinden manastırlarda ibadet eder ruhban olmalarıdır. Zira; Nasara kibretmezler. Binaenaleyh; onların ilimleri ve ibadetleri ve ebna-yı cinsine kibretmemeleri ehl-i hakka muhabbetlerine sebep olmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ehl-i imana adavette ziyade olan Yahûdiler ve müşrikler bulunduğunu ve Yahûdilerin adaveti müşriklerden daha ziyade olduğunu Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; adaveti beyanda Yahûdileri müşrikler üzerine takdim etmek adavetlerinin ziyade olduğunu beyan etmektir.

Yehûd'la Nasara beyinlerinde fark; Yehûd'un mezheplerinde, kendi dinlerine muhalif olan kimseye herhangi sebeple olursa olsun bir zarar etmeye çalışmak vâciptir. Binaenaleyh; muktedir olursa öldürmek, eğer öldürmeye muktedir olamazsa malını gasbetmek ve çalmak suretleriyle izrar etmek, hile ve desiseyle aldatmak ve her türlü fırsattan istifadeye sa'yetmektir. Amma Nasara'nın mezheplerinde âhar kimseye eza etmek haram olduğundan gayrın ızrarını kasd etmezler. Binaenaleyh; Yehûd'un temerrüd ve inadı ve kibrü gururu Nasara'dan daha ziyade olduğu bu âyetle sabit olmuştur. Zira; Nasara'nın âlimleri ve âbidleri bulunduğu cihetle Nasara'nın insafı Yahûdilerden daha ziyade olduğuna dahi bu âyet delâlet etmiştir. Çünkü; Yehûd'un dünyaya meyl ve rağbeti ve mal ve mansıp gibi şeylere tama'ları her milletten ziyade olduğu cihetle dinlerini dünyaya değişmek ve haram olan şeylere cesaret ve dünya için her nevi fenalığı irtikâb etmek onlarda âdet ve mübah gibidir. İşte müminlere adavetleri de o nispette çok olduğu beyan olunmuştur. Amma Nasara'nın dünyadan i'raz edip âhirete ikbal eden âlimleri ve rahipleri çok olduğundan

ıarın hasedleri az, hırs ve emelleri o kadar yoktur. Binaenaleyh; .ra ezadan ve husumetten içtinab ederler ve suhuletle hakka ıt eder, temerrüd göstermezler. İşte Nasara'nın bu gibi hüsn-ü leri müminlere Yahûdilerden daha yakın olmalarına sebep ol-ıştur.

K ı s s î s ; âlim ve *r u h b a n ; âbid* manâsınadır. Bina-.leyh; *Nasara'nın umur-u dinlerini temşiyet eden papazlarına* *s s î s ve manastırlarda ibadet eden âbidlerine ve dünya umu-a karışmayanlarına r u h b a n* denmiştir. Bu âyette ruh-, Yahûdileri zemme mukaabil zikrolunduğundan ruhbaniyeti ve bid'at olduğunu beyaneden âyetler bu âyete münafi değil-. Zira; bu âyette Yehûd'un hallerine mukaabil metholunması sinde ruhbaniyetin mezmum olmasına mâni' değildir. Çünkü; ıûd'un temerrüdüne nispetle Nasara'nın ruhbaniyeti elbette .ir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet Habeş Me-(Necaşî) ve onun emsali Müslüman olan Nasara haklarında il olmuştur. Çünkü; bidayet-i İslâmda Mekke'de her kabileden .lüman olanları müşrikler tazyik ederek enva-ı işkenceyi revâ ıp halbuki o zaman İslâmın zaafına binaen henüz Resulullah ıarebeyle emrolunmadığından ehl-i İslâmdan arzu edenlerin ıeş'e hicretlerine müsaade-i risaletpenâhî taalluk etmekle As--ı Kiramın ulularından Hz. Osman başta olduğu halde on erkek kadın Habeş'e hicret etmişlerdi. Bu hicret; Resulullah'ın bi'-ıin beşinci senesi Receb'inde vukua gelmişti. Bundan sonra et edenler çoğaldı. Hattâ sıbyan ve kadından başka seksen er- bâliğ oldu. Mekkeliler Habeş'e hicret edenlerin bu suretle lmasından hoşlanmadıkları için Habeş Melikine bir cemaatı olarak gönderdiler. Habeş Meliki elçilerle muhacirîni topladı. ulullah'ın ahvalinden sual eyledi ve Hz. Ca'fer'e Kur'ân okut-Huzurunda bulunan Nasara uleması ve âbidlerinin gözlerinden geldi. İşte şu vukuat üzerine resulünü tesliye ve Necaşi ve em-Nasara'nın ehl-i İslâma muhabbetlerini ve onlar da ulema .bidler bulunduğunu beyan için bu âyetin nâzil olduğu mer-. Habeş Meliki muhacirîne fevkalâde iltifat gösterip, el-

çilere yüz vermeyince, elçiler meyus olarak nadimen avdet eylediler. Çünkü; Mekkelilerin maksatları giden muhacirleri geri getirmek ve bir daha muhacir kabul etmemek üzere Habeş'le mukaavele akdetmekti. Bu emele nâil olamayınca bittabi meyus oldular.

ALTINCI CÜZ VE ÜÇÜNCÜ CİLDİN SONU

خلاصة البيان في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN FÎ TEFSÎR'İL KUR'ÂN

Mehmet Vehbi

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/4

(Âyet metinleri, Mushafları Tetkik Heyeti Reisi
H. Fikri Aksoy tarafından tetkik edilmiştir.)

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul ——— 1967

DÖRDÜNCÜ CİLDİN FİHRİSTİ

YEDİNCİ CÜZ

SURE-İ EN'AM

Sayfa

Sayfa

SEKİZİNCİ CÜZ

Sayfa

SURE-İ Â'RAF

Sayfa

YEDİNCİ CÜZ

بسم الله الرحمن الرحيم

Vâcip Tealâ Nasara içinde âlimler ve âbidler olduğunu ve İslâma yakın olduklarını beyan ettiği gibi onların Kur'ân'ı işittiklerinde vâki' olan teessürlerini dahî beyanetmek üzere :

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا
مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor :

[Nasara, Resulullah'a inzal olunan Kur'ân'ı işittiklerinde hak olarak bildikleri şeyden neş'et ederek gözlerinden yaşlar akar görürsün. Halbuki onlar «Ey bizim Rabbımız! Biz iman ettik. Binaenaleyh; sen bizi hakka şehadet eden müminler zümresinden kıl» demekle imanlarını izhar ve Cenab-ı Hakka tazarru ettiler.]

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *r e s u l* ile murad; *âhir zaman peygamberidir. İ n z a l o l u n a n ş e y l e* murad; *Kur'ân'dır.* İşitmekle *g ö z l e r i n d e n y a ş l a r ı a k a n l a r* la murad; *Nasara'nın âlimleri ve âbidleridir.* Âyet-i

kerime, Hz. *C a ' f e r* tarafından Sûre-i Meryem'den Necaşi huzurunda okunan Kur'ân'dan teessürleri neticesi gözlerinden akan yaşları tasvir etmiştir. Çünkü; *C a ' f e r* Hazretleri Sûre-i Meryem'i okuyup bitirinceye kadar Necaşi ve ashabının gözyaşı döktükleri mervidir. Hatta ağlamakta ileri gidip şiddetle gözlerinden yaşların aktığına işaret için feyezan; *nefsi gözlere isnad olunmuştur.* Ağlamalarına Kur'ân'ın hak olduğunu bilmeleri sebeb olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; Kur'ân'ın hak olduğunu bilmeseler teessür etmezlerdi. İşittikleri Kur'ân'a iman etmekle beraber hak olduğuna şehadet için kendilerinin hakka şehadet eden ve makbul-üşşehade olan kullardan olmalarını Cenab-ı Hak'tan istirham ettiler.

Ş a h i t l e r le murad; *ümmet-i Muhammed'dir.* Zira; ümmet-i Muhammedin ümmet-i adil olduğundan yevm-i kıyamette sair ümmetler aleyhlerine şehadet edecekleri beyan olunmuştu.

Bazı rivayette Necaşi huzurunda Hz. *C a ' f e r* 'in «Sûre-i Meryem» ve «Sûre-i Tâhâ»'nın bazı âyetlerini okuduğunda Necaşi'nin vüzera ve vükelâsından ve sair saray halkından yetmiş kişi kadar mevcut olduğu ve hepsine rikkat-ı kalp geldiği mervidir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak Necaşi ve etbaını rikkat-ı kalp ve havf u haşyetle ve hakkı bildiklerini ve kabul ettiklerini beyanla senâ etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ Nasara'nın evsaf-ı memduhalarından bazı âharı dahî beyanetmek üzere :

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾

buyuruyor :

[Ve Nasara'nın âlim olup ilminden istifade edenleri derler ki: «Bize ne gibi şey ârız oldu ki, biz Allah'a ve hakka delâlet eden delillerden bize gelen şeylere iman etmeyelim? Elbette iman ede-

riz. Zira; bizim için imandan bir mani yoktur ve bizi Rabbımızın kavm-i sâlihle Cennet'e ithal etmesini ümid ederiz.]

Yani; Nasara'dan âlim ve âbidler Kur'ân'ı işitince gözlerinden yaşlar akıtarak «Ya Rabbi! Bizi şahitlerle yaz» dedikleri gibi ikinci sözleri de «Bize ne oluyor ve ne gibi mâni var ki, biz Allah'a ve bize haktan gelen ahkâma iman etmeyelim; maahaza amel-i saliha muvaffak olan kavimle beraber Rabbımızın bizi Cennetine ithal edeceğini ümid ederiz. İşte bu ümide binaen iman etmemiz vâciptir» dediler ve bunun üzerine Necaşi ve onun emsali Nasara iman ettiler.

Beyzavi'nin beyanı veçhile (ومالنا)'daki (ما) lâfzı istifham-ı inkâridir. Yani; iman etmeye sebep ve dâî varken iman etmemeyi inkâr içindir. Çünkü; kavm-i sâlihle Cennet'e girmeyi ümid etmek imana sebebi kavîdir. Böyle, sebeb-i kavî varken iman etmemek emr-i münker ve müsteb'ad demektir. Binaenaleyh; birşeyin sebeb-i kavîsi oldukça hilâfını irtikâb etmek elbette emri münkerdir.

***

Vâcip Tealâ Nasara'dan iman edenlere sevap verdiğini beyan etmek üzere :

فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾

buyuruyor :

[Nasara'dan iman edenler Cennet'e girmelerini istirham edince Allahü Tealâ onların söyledikleri sözleri sebebiyle altından ırmaklar akar cennetlerine ithal etmekle onlara sevap verdi ve Cennet'te ebedî kalıcı oldukları halde Cennet'e gireceklerdir. Şu Cennet'e girmek fazl-ı azîm ve fevz-i kebir ve ihsan üzere ibadet edenlerin cezasıdır.]

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٨٦﴾

[Şol kimseler ki, onlar kâfir oldular ve âyetlerimizi tekzib ettiler. İşte onlar Cehennem'in yârânları ve mülâzımlarıdır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet, mücerret kelime-i tevhidi okumakla sevaba müstehak olduklarına delâlet ederse de bundan evvelki âyette beyan olunan evsaf-ı memduhaları kalplerinde olan ihlâslarına delâlet ettiği cihetle bu âyet, kelime-i tevhidi ikrara ve evvelki âyet de kalbe ihlâsa ve tasdika delâlet ettiğinden *i m a n d a ; ikrar-ı lisanî ve tasdik-i kalbî* lâzım olduğuna delâlet ettiği gibi sevabın husulü dahî imanın tekemmülüyle olacağına delâlet eder. *İ m a n ı n t e k e m m ü l ü* ise *kalple lisanın nokta-i tevhidde ittifak etmeleriyle hâsıldır.*

Vâcip Tealâ Cennet'in nimetleri erbab-ı ihsanın cezası olduğunu beyanla, fâsıkın Cennet'e girip Cehennem'de muhalled kalmayacağına işaret etmiştir. Çünkü ibadette ihsan; tasdik-i kalbî ve ikrar-ı lisanîdir. Tasdik-i kalbî ve ikrar-ı lisanî fâsıklarda da mevcut olduğundan onlar da erbab-ı ihsandandır. Binaenaleyh; Cennet'e gireceklerdir. Gerçi fâsıklar aff-ı ilâhi taalluk etmedikçe günahları kadar Cehennem'de yanacaklarsa da akıbet imanlarının mükâfatını görmek için Cennet'e gireceklerdir. Fakat sevap; iman üzere terettüb ettiğinden imanı olmayanlar sevaptan ve Cennet'ten mahrumlardır.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu dört âyetin Necaşi ve ashabı haklarında nâzil olduğu ve çünkü; bundan evvel beyan olunduğu veçhile Hz. *C a ' f e r* 'in okuduğu Kur'ân'a ağlaşıp iman ettiklerini Cenab-ı Hak resulüne beyan ve onların hallerini tasvir için bu dört âyeti inzal buyurduğu mervidir.

Hulâsa; Nasara'dan bir cemaatın ihlâs üzere iman ve imanlarının kabulünü Rablarından istirham ve Cennet'e duhullerini ümid ettikleri ve Cennet'e girmek talebiyle söyledikleri sözleri sebebiyle müsâb ve diğer cemaatın küfür üzere ısrar edip ashab-ı cahîmden oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasara'nın bazı hallerini beyan ettiği gibi ehl-i imana vesâyâ suretiyle ahkâm-ı ilâhiyeden bazılarını dahî beyanetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا
إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

buyuruyor :

[Ey müminler! Allah'ın size helâl kıldığı güzel nimetleri nefsinize haram kılmayın ve ahkâm-ı ilâhiyeyi tecavüz etmeyin. Zira; ahkâmını tecavüz edenleri Allahü Tealâ sevmez ve onlardan razı olmaz.]

Yani; ey müminler! Ahkâm-ı ilâhiyeye tecavüz ederek kendi kendinize helâlı haram kılmayın. Zira helâlı haram kılmak suretiyle ahkâmına tecavüz edenlere Allahü Tealâ muhabbet etmez.

Vâcip Tealâ bundan evvel Nasara'nın dünyadan i'raz eden ruhbanlarının Yahûdilerin ahvaline nazaran halleri daha iyi olduğunu beyanla sena etmekle huzuzât-ı nefsaniyeyi kırmak lâzım olduğuna zımnen işaret edince bütün bütün dünyadan i'raz ederek zühd ve takvada ifratın câiz olmadığını beyan etmek ve nefsi mizac-ı itidâlîsinden çıkarmak ve yemekten, içmekten kesilmek bünye-i insaniyeyi tahribe bâdi olduğundan helâlı nefsine haram kılmakla perhiz etmekten Cénab-ı Hak kullarını nehyetmemiştir. Zira; Cenab-ı Hak insanlarda ve bilcümle hayvanatta emzice halketti ve sanayi-i garibe ve bedâyi-i acîbe icad buyurdu ki, ilim, kudret, irade ve sair evsaf-ı ilâhiyeye istidlâl etsin ve ihsan etmiş olduğu nimetlerinden helâl olarak yeyip içmek suretiyle hayatını idame ederek bünyesini helâkten muhafaza ile Rabbine şükretsin. Çünkü hilkat-ı ilâhiyeden maksad-ı aslî; mizacını muhafazayla ibadete devam ve ubudiyetin vazifesini edâ etmektir. Binaenaleyh; bilkülliye riyazatla enva-ı lezâizden nefsini mahrum etmek, mizacı itidalden çıkarmak ve maksadı fevtetmek olup bu ise câiz olmadığından Vâcip Tealâ Allah'ın helâl kıldığını haram kılmaktan nehyetmiştir. Buna binaen şiddetle ruhbaniyet; kalbe ve dimağa zaaf iras ettiğinden fikri muhtel ve aklı müşevveş kılmakla saadet-i insaniyenin en büyüğü olan marifet-i ilâhiye ve tâât-ı sünhabiyeyi haleldar eder, bu ise maksadı hilkata münafidir. Halbuki ruhbani-

yet, dünyanın harabiyetine sebep olduğundan ve insanları sa'y ü amelden muattal kıldığından şeriat-ı islâmiyede ruhbaniyet yoktur. Zira şeriat-ı islâmiye; şeriatın beyanı dairesinde vazife-i ubudiyeti edâ ile beraber sa'y ü amel üzere müesses bir şeriat olduğundan ruhbaniyeti külliyen menetmiştir. Zira; ibadeti eda etmekle beraber umur-u dünyaya çalışmak hem dünya hem de âhiret saadetine sa'y olduğundan insanın en büyük saadetidir.

«Allah'ın helâl kıldığını haram kılmayın» demek, «Riyazatla, nezir ve yeminle helâl olan şeyin hurmetini iltizam etmeyin ve kalbinizle itikad ve lisanınızla ikrar dahî eylemeyin» demektir. Yahut «Mal-i mağsubu memlûke ve necis olanı tâhire karıştırıp helâl olan malınızı haram kılmayın ve helâlı beyan olunan şu suretlerden birisiyle haram kılıp hudud-u ilâhiyeyi tecavüz etmeyin» demektir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü; Ashab-ı Resulullah'tan birçok kimselerin dünyadan bilkülliye i'raz etmek niyetinde bulunmalarıdır. Çünkü; Resulullah birgün ashabına kıyametin şiddetinden bahsedince ashaptan birçok kimseler (Osman b. Maz'un)'un evinde toplanarak daimî oruç tutmak ve döşek üzerinde yatmamak ve nisvana yakın olmamak ve sair huzuzât-ı dünyeviyeden nefislerini menetmek üzere ittifak ederler. Bu azimleri sem-i Resulullah'a vasıl olunca Resulullah «Ben onlara böyle emretmedim. Zira; nefsin insan üzerinde hakkı vardır. Binaenaleyh; oruç tutun, yiyin, için, yatın, uyuyun, kalkın, namaz kılın. Ben de yerim, yatarım, uyurum, kalkarım, namaz kılarım, nisvana yakın olurum. Benim sünnetimden i'raz edenler benden değildir» buyurunca bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; Allah'ın insanlar için halkettiği nimetleri riyazat ve ruhbaniyetle veyahut yeminle ve nezirle insanların nefislerine haram kılmaları ve nimet-i dünyadan nefsini mahrum etmekle helâlı haram gibi itikaad ederek haddini tecavüz etmeleri caiz olmadığı ve haddini tecavüz edenleri Allah'ın sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ helâli haram kılmaktan nehyettiği gibi helâli yemekle emretmek üzere :

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

buyuruyor :

[Allahü Tealâ'nın sizi merzuk ettiği nimetlerinden helâl ve tıyb olarak yiyin ve şol Allahü Tealâ'dan korkun ki, o Allahü Tealâ'ya siz iman ettiniz.]

Yani; Allah'ın rızıklarını nefsinize haram kılmayın. Belki, helâl ve tıyb olanları yiyin ve kendisine iman ettiğiniz Allahü Tealâ'dan korkun ve nefsinizi Allah'ın azabından vikaaye edin. Binaenaleyh; helâlı haram kılmakla nefsinizi azaba müstehak kılmayın.

Emirde asıl olan *vücup ifade* etmekse de bu âyette emir ibâha içindir. Helâl olan rızıktan her türlü intifa caizse de intifadan en ziyade mühim olan yemek olduğundan Cenab-ı Hak «Helâlden ekledin» demiştir. Binaenaleyh; yemekle emir; başka cihetle intifaa mânî değildir. Helâli, tıyb'le kaydetmek eklinde şer'an mahzur olmayıp helâl olduğu gibi tab'an istikrah olunacak birşey de olmayıp tıyb olarak, yani tabiatınız seve seve yiyin demektir. Binaenaleyh; helâl olan şeyin kendi helâl olunca onun ekli dahi helâldir.

Vâcip Tealâ bu âyette israfı terke irşad ve rızkın bazısını tasadduka terğib için rızkın bazısını ekle delâlet eden (من) lâfzıyla (مما رزقكم) irad buyurmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (من) ba'z manâsına delâlet ettiğinden âyet; rızkın bazısını ekle delildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile, insanların bütün sa'ylerinin hulâsası yemek olduğundan ittikaa ile emir, helâlden ekil ile emri te'kid içindir. Çünkü; herşeyde ittikaa lâzımsa da ekilde daha ziyade lâzımdır. Zira; her türlü sa'yin hulâsası ekil olduğundan ekilde muharrematı irtikâb etmek ihtimali ziyade olduğu cihetle Cenab-ı Hak helâldan ekletmekle emrini ittikaa emriyle te'yid etmiştir.

İmanın muktezası ittikaa olduğuna işaret için «İman ettiğiniz Allah'a ittikaa edin» buyurmuştur. «Helâl ve tıyb ekledin» demek; «Necaset olan şeyler gibi tab-ı beşerin sevmeyeceği ve toprak gibi vücuda mazarrat verecek şeyleri ekletmeyin» demektir. Hulâsa; helâl olan rızktan eklin helâl ve Allahü Tealâ'ya ittikaanın vâcip ve rızık hususunda muharremattan ihtiraz etmek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ helâl olan şeyleri yeminle ve nezirle haram kılmaktan nehyettikten sonra yeminin ahkâmını beyanetmek üzere :

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

buyuruyor :

[Allahü Tealâ yeminlerinizde lâğıvla sizi muahaze etmez. Velâkin sizin akdettiğiniz yeminlerinizle muahaze eder ve yemininizin kefareti; kendi ehlinize ve evlâdınıza it'am ettiğiniz taamın evsatından on fakire taam yedirmek veya on fakire elbise vermek veyahut bir köle azad etmektir.]

Yani; yemininizden hükm-ü şer'i taalluk etmeyen lâğıvla sizi muahaze edip mesuliyet altına almaz. Lâkin ankasdin akdedip hilâfını irtikâb ettiğiniz yeminlerinizle muahaze eder ve mesuliyet altına alır. Binaenaleyh; akdedip de hilâfını irtikâpla hânis olduğunuz yemininizin kefareti orta halli evlât ve ehlinize yedirdiğiniz taamdan on kişinin karnını doyurmak veya on fakire elbise giydirmek veyahut bir köle âzâd etmektir.

Yemin-i lağıv; zan üzere yemin edip zannın hilâfı zuhur etmektir. Yemin-i lağva dair tafsilât Sûre-i Bakara'da geçtiği için burada tafsilâttan sarfınazar olunmuştur [*]. *Yemin-i*

[*] Cilt: I, Sayfa: 397.

a k i d ; bir işi işleyeceğine veyahut işlemeyeceğine yemin etmektir. Eğer yemininde sebat ederse dünyada ve âhirette birşey lâzım gelmez ve eğer yemininin hilâfını irtikâb etmekle hânis olursa kefaret lâzım gelir. Kefaret de üç suretle olur ki, metn-i âyette tafsîlen beyan olunmuştur. Çünkü; akdettiği yemini bozmak insan için bir hata olduğundan o hatayı tamir için kefaret vâcip olur ve kefaretle hatası setrolunur. Şu kadar ki, kefarette; yemininde hânis olan kimse muhayyerdir. İsterse on fakire yemek yedirir. İsterse elbise giydirir. İsterse köle âzâd eder ve eğer bunlardan aciz olursa üç gün oruç tutar.

Bunlardan hangisini edâ ederse üzerine vâcip olan şeyi edâ ettiğinden mesuliyetten kurtulur. Taam hususunda a'lâ ve edna olduğu gibi gaayet az ve gaayet çok yiyenler bulunduğundan Cenab-ı Hak kullarına kolaylık olsun için her hususta orta hali vâcip kılmıştır. Kefaret verecek kimse fukaranın ihtiyacını def etmeyecek surette pek âdî bir miktarla baştan savmak cihetini ihtiyar etmek veyahut fakir olan kimse en a'lâsını istemek ihtimallerine binaen her iki tarafın hukukunu muhafaza için Cenab-ı Hak kefaret verecek kimsenin evlâd ü iyaline yedirdiği taamın evsatını vâcip kılmıştır ki, borçlu ve alacaklı hukukuna razı olsun ve müşkülât çekmesinler. Taamı aynen vermek caiz olduğu gibi bir bedelini vermek de câizdir. Veya on fakiri bir günde it'am etmesi câiz olduğu gibi, bir fakiri on günde it'am etmesi de caizdir. *K i s v e* ile murad; *her tarafını ihata edecek bir libastır.* Birkaç kat olmak lâzım değildir. İbadullah üzerine tekâlifte teshilât matlub olduğundan kefaret için verilecek şeylerden ehven olan taam takdim olunmuştur.

Hulâsa; kasid olmayarak veyahut zan üzere vâki' olan yeminin hilâfı zuhur ettiğinden lâğvolduğu cihetle muahaze olunmayacağı ve kefaret lâzım gelmeyeceği ve akdolunan yeminin hilâfını işlediğinden kefaret lâzım geleceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ yemininde hânis olan kimse için üç şey ile kefa-

retin cevazını beyandan sonra bu üçten birini edadan âciz olanların kefaretini beyanetmek üzere :

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ

buyuruyor :

[Eğer kefaret lâzım gelen kimse şu beyan olunan taam, kisve ve köle âzâd etmekten birini bulamaz, yani muktedir olamazsa onun kefareti üç gün oruç tutmaktır.] Ve o üç gün ise birbiri akabinde olup arada fasıla olmamak lâzımdır.

ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا اَيْمَانَكُمْ

[İşte şu beyan olunan dört suret, yemin edip hânis olduğunuzda yeminlerinizin kefaretidir ve yeminlerinizi hıfzedin. Hânis olmamak cihetine ikdam edin.]

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

[İşte şu tafsilât üzere ahkâmını beyan ettiği gibi Allahü Tealâ âyetlerini sizin şükretmeniz için beyan eder.]

Yani; eğer yemininde hânis olan kimse it'am-ı taam ve kisve ve köle âzâd etmekle yemininin kefaretini edâya muktedir olamazsa onun kefareti arası fasılasız üç gün oruç tutmaktır. İşte şu âyette beyan olunan dört suret; hânis olduğunuz yemininizin kefaretidir. Yemininizi hânis olmaktan muhafaza edin ki, kefarete muhtaç olmayasınız. Vâcip Tealâ şu âyetlerde ahkâmını beyan ettiği gibi ahkâmına delâlet eden âyetlerini sizin şükretmeniz için beyan eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile kefaret; hânis olduktan sonra vâcip olur. Binaenaleyh; hânis olmazdan evvel kefaret verse sonra hânis olsa hanefiye indinde caiz olmaz, tekrar kefaret vermesi vâciptir. Çünkü yeminini bozmaksızın verdiği kefaret; kefaret değildir.

Yeminleri hıfzile emir; yemini az yapmak ve yemin ederse hânis olmamak yani yemini bozmaktan muhafaza eylemek ve hânis olduktan sonra da kefaretle muhafaza etmektir. Şafiî indinde kefareti mümine vermek lâzımsa da hanefiye indinde fakir zimmîye dahî vermek caizdir. Vâcip Tealâ bu misilli havadis-i beşerin ahkâmını beyan etmesi kullarını maslahatlarına irşad olup haklarında menfaat olan şeyleri tayin etmek ibadın işlerini teshil olduğu cihetle ni'net-i uzmâ olduğundan bu ni'metin şükrünü edâ etmeleri için âyetlerini beyan ettiğini zikretmiştir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyetin sebeb-i nüzûlü; bundan evvelki âyetlerde zikrolunduğu veçhüzere Ashab-ı Resulullah'tan birçok kimselerin dünya lezzetlerinden alâkayı kesmek üzere yemin edince Vâcip Tealâ helâlinden merzuk oldukları rızıktan yemelerini emretmesi üzerine yemin edenler «Ya Resulallah! Bizim yeminlerimiz ne olacak?» demelerine binaen yeminlerin ahkâmını beyan için bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Eğer bir emr-i hayrı terk etmek üzere yemin olmazsa yemininde sebat etmek lâzımdır. Amma bir emr-i hayrı terk etmek üzere yemin ederse o emr-i hayrı işlemekle yeminini bozup kefaretini vermesi vâciptir. Meselâ «Namaz kılmayacağım veya pederime söylemeyeceğim» diyerek yemin eden kimsenin yeminini bozup kefaretini verip namazını kılması veya pederine söylemesi vâciptir.

***

Vâcip Tealâ tayyibâtın helâl ve tayyibâttan yemek mübah olduğunu beyan edince zaman-ı cahiliyede tayyibâttan ma'dud olan şarap ve kumarın helâl olan tayyibâttan hariç olduğunu beyanetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ
فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

buyuruyor :

[Ey müminler! **Şarap, kumar ve insanları idlâl etmek için**

nasbolunan putlar ve üzerinde hayır veya şer yazılı bir iş tutacaklarında kur'a çekip hangisi çıkarsa onunla amel etmek üzere ittihaz olunan ağaç ve taş parçaları ancak şeytan'ın amelinden necasettir. Binaenaleyh; bu misilli şeytan'ın amelinden felâhyâb olmanız için içtinab edin. ki, rıza-yı ilâhiye nail olasınız.]

Bu âyette *h a m i r* le murad; *sekir veren şeylerdir.* Binaenaleyh; her neden ittihaz olunursa olunsun haramdır. Ve *m e y - s i r* le murad; *kumar*dır. Herhangi şeyle oynansa ve hangi nev'inden olsa haramdır. *E n s a b* la murad; *ibadet etmek için vaz'ettikleri putlardır. E z l â m* la murad; *bir iş tutacak olduklarında hayır ve şer olduğunu bilmek için üzerine hayır ve şer yazarak bir kese içinde hıfzedip icabında kur'a çektikleri taş ve ağaç parçalarıdır.* Bu âyette beyan olunan dört şeyin şeytan'ın amelinden olup insaları idlâl için istimal ettiğini ve necaset olduğunu beyanla Vâcip Tealâ ehl-i imanı bu gibi a'mâl-i habiseyi irtikâpla şeytan'ın tuzağına tutulmaktan kullarını nehyetmiş, ve bu a'mâlden kullarını iki cihetle tenfir etmiştir *B i r i n c i s i ; Şeytan'ın amelinden bulunması, i k i n c i s i ; necaset olmasıdır.* Zira; bunun ikisi de nefreti muciptir. Çünkü; şeytan habis olduğundan ameli de habis olduğu cihetle şeytan'a nispet olunan herşeyin habis olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; bu gibi habis olan şeylerden içtinab etmek vâcip olduğunu ve bunlardan içtinab etmek insanın necatına ve felâhına sebep olacağını beyanla behemehal içtinap lâzım olduğunu te'kid için (إنما)'yı meselenin kuvvetine delâlet eden *cümle-i ismiye* ile irad buyurmuştur ki, bunlarla vakit zayi etmenin akıl ve hikmete muhalif olduğunu beyan etmiştir.

Hulâsa; şarap içmek ve kumar oynamak gibi şer'in takbih ettiği şeylerden insanların içtinab etmeleri vâcip olup bunlardan içtinab eylemenin sebeb-i necat ve felâh olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ şu dört şeyden müminler için kaçınmak vâcip olduğunu beyan ettiği gibi bunların mucip olduğu mefâsidi dahi beyanetmek üzere :

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ
عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾

buyuruyor.

[Şeytan, gerek şarapta ve gerek kumarda sizin beyninize adavet ve buğz koymak ve zikrullahtan ve namazdan menetmek ister ve şeytan'ın muradı bu olunca siz bu gibi fena şeylerden vazgeçer misiniz, yoksa bunları irtikâpla helâk olur gider misiniz?]

Yani; şarap, kumar ve putlar şeytan'ın ameli olunca bunlar sebebiyle şeytan sizin beyninize adavet koymak murad eder ki, bu adavet sizi evvelâ münazaaya sonra mukaateleye kadar götürür ve birbirinizi bigayrihakkın izrara sebep olur ve bunlarla da iktifa etmeyerek içkiyle ve kumarla sizi Allah'ın zikrinden ve dinin direği olan namazdan menetmek ister. Şeytan'ın hâli böyle olduğu size beyan olununca, bundan müteessir olarak bunlardan vazgeçer misiniz? Vazgeçin. Zira; bunları terketmek üzerinize vâciptir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile içki içen kimsenin maksadı ahbap ve yaranıyla ülfet edip onların muhabbetleriyle telezzüz etmekken, bilâkis çok kere bu maksat, hilâfına inkılâb eder. Zira; şarap aklı izale ve şehveti ve gazabı tezyid ettiği cihetle pek sevgili ahbap arasında münazaa ve mukaateleye sebep olduğundan şeytan da maksadına nail olur. Kumarda dahi hâl böyledir. Çünkü; aldanan kimse aldatırım ümidine binaen devam ettikçe mağlûp olur. Hatta hiçbir malı kalmayıncaya kadar devam eder; âkıbet fakir düşer, miskin olur ve bu cihetle adavet tezayüd eder. Binaenaleyh; şeytan, şarap ve kumar vasıtasıyla insanlar arasında adavet ve fitne ateşlerini alevlendirir ve fitne ateşleri gittikçe artar ve binnetice hanümanlar harap ve nizam-ı âlem muhtel olur.

Bu işte bu misilli ahval-i redie, umur-u dünyayı ihlâl ettiği gibi umur-u âhireti dahî ihlâl ettiğini beyan için Vâcip Tealâ şeytan'ın bunlar vasıtasıyla zikrullahtan ve namazdan menettiğini beyan etmiştir. Çünkü; içki içen kimsenin aklı, içkiden hasıl olan

sürur ve lezzet-i cismaniye ve şehevat-ı nefsaniyeyle meşgul olduğundan ibadetten bilkülliye gaflet eder, zikrullahı ve namazı tamamiyle unutur. Binaenaleyh; âyetin âhirinde umur-u dünya ve umur-u âhireti ihlâl eden şarap ve kumardan vazgeçmelerini Cenab-ı Hak emretmiştir. Çünkü; (فهل انتم منتهون) zâhirde sual ve istifham ise de, hakikatta bunlardan vazgeçmeyi emirdir. Yani «Siz bunlardan vazgeçmez misiniz? Geçmemeniz emr-i münkerdir. Binaenaleyh; vazgeçin» demektir.

Şarap ve kumar ibadâtın cümlesinden gaflete sebep olduğu halde salâttan menetmek bütün ibadetten men'e sebeb olacağına binaen salâttan men'i tahsis buyurmuştur. Binaenaleyh; ibadât içinden salâtın imad-ı din olmasına kıyam, kıraat, rükû', sücud, tesbih ve tehlil gibi enva-ı ibadâtı câmi' olduğundan salâttan menetmek bu ibadâtın cümlesinden menetmek olduğuna işaret etmiştir. Şarabın ve kumarın mefsedetlerini beyandan sonra bunlar hakkında varid olan emr ü nehyin şiddetleri nihayete bâliğ olduğuna ve müptelâ olanların i'tizara mecalleri kalmadığına ve i'tizar etseler dahî i'tizarlarının kabul olunmayacağına işaret için Cenab-ı Hak âyetin âhirinde (فهل انتم منتهون) buyurmuştur. Çünkü; muhaverâtımızda dahî kelâmın âhirinde bu meâlde söylenen söz te'kid içindir. Meselâ bir kimseye tutacağı bir işten vazgeçirmek için birçok nasihat edip o işin mazarratını beyandan sonra «Sözüm tesir etti mi vazgeçtin mi, hakikatı anladın mı? Yoksa halâ eski inadında ısrar eder misin?» denilir.

Hulâsa; şarap ve kumar sebebiyle şeytan'ın insanlar arasına buğz ve adavet koyduğu ve bunlardan herbiri vasıtasıyla şeytan insanları zikrullah ve namaz gibi ibadât-ı mühimmeden menettiği ve bu misilli şeylerden vazgeçip şeytan'a fırsat vermemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ şarap ve kumar gibi bünye-i beşeri tahribe ve idame-i hayatına hadim olan mal gibi kıymettar olan şeyi izaaya sebep olan fena şeylerden nehyettiği gibi kendi emrine ve resulünün emrine itaatın lüzumunu beyanetmek üzere :

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا

buyuruyor.

[Ey müminler! Allah'a ve resulüne itaat edin ve Allah'ın haram kıldığı şeylerden hazer edin.]

فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٩٢﴾

[İtaat vâcip olunca eğer îraz ederseniz iyi bilin ki, bizim resulümüz üzerine vâcip olan şey ancak açıktan tebliğat icra etmektir. Resulümüz vazife-i tebliği edâ edince her vebal size aittir.]

Yani; şeytan'ın sözüne aldanmayın, ancak; her umurunuzu tedbir eden Allah'a ve sizi saadetinize irşad eden resulüne itaat edin, onların emirlerini tutun ve şarap, kumar gibi haram kıldığı şeylerden hazer edin; onların semtine uğramayın. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakka ve resulüne itaatın vücubuna dair deliller geldikten sonra eğer siz delâilden îraz eder ve itaattan çıkarsanız iyi bilin ki bütün günah size aittir. Çünkü bizim resulümüzün üzerine vâcip olan; ancak tebliğdir, yoksa size kabul ettirmek değildir. Allah'a ve resulüne itaatla murad; *evamir ve nevahinin kâffesinde itaattır.* H a z e r le murad; *bilûmum menhiyattan ve bilhassa âyet-i sabıkada beyan olunan içki ve kumardan kaçınmaktır.* Binaenaleyh; âyette menhiyâtı irtikâb edenleri tehdid vardır. Yani «Siz şu beyan olunan tekâliften yüz döndürürseniz sizin üzerinize delil kaaim oldu ve resulümüz tebliğ borcundan kurtuldu. Zira resul; üzerine borc olan tebliği edâ etti. Binaenaleyh; her vebal size teveccüh etti, hiç kimseye bir diyeceğiniz kalmadı» demektir.

***

Vâcip Tealâ şarabın haram ve şarap hakkında Allah'ın ve resulünün emrine itaat vâcip olduğunu beyan ettiği gibi, şarap haram olmazdan evvel istimâl edenlere zarar olmadığını beyanetmek üzere :

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler üzerine şarap haram olmazdan evvel şaraptan tattıklarında günah yoktur ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Onlar şarabın hurmetine delil varid olduktan sonra şaraptan ittikaa ettiklerinde evvelce içtikleri şaraptan dolayı onlar üzerine günah yoktur ve şaraptan nefislerini vikaaye ettikleri gibi hurmetine iman ettiler ve amel-i salih işlediler, sonra ittikaada sebat ettiler ve iman ettiklerinden sonra ruhsat-ı şer'iyeyle dahi amelden ittikaa ettiler ve azimetle amele sa'yettiler ve ittikaalarında sebatla a'mâl-i cemile taharrisinde ihsan ettiler. Halbuki, Allahü Tealâ ihsan edenlere muhabbet eder.]

Yani; iman edenler ve amel-i salih işleyenler üzerine şarabın hurmetine delil varid olmazdan evvel içtikleri şaraptan günah yoktur. Eğer hurmetine delil geldikten sonra ittikaa eder ve hurmetine imanla beraber amel-i salih işlerlerse.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (طعموا) (شربوا) manâsına olduğundan «Haram olmazdan evvel içtikleri şarapta günah yok» demektir. Gerçi bu âyette ittikaa emri tekerrür etmişse de hakikatta tekerrür yoktur. Zira; herbiri ayrı ayrı manâya delâlet eder. Çünkü *birinci ittikaa; şarap ve şarabın emsali muharremattan içtinab etmektir. İkinci ittikaa; günahtan kaçınmakta devam ve sebat etmek* manâsınadır. *Üçüncü ittikaa; Allah'ın kullarına zulümden ittikaadır.* Binaenaleyh; âyette tekrar yoktur. Yani; «Günahtan sakının ve günahtan sakınmakta sebat edin ve zulümden korkun» demektir. Yahut *birinci ittikaa; bu âyet nâzil olmazdan evvel bilûmum günahlardan ittikaadır. İkinci ittikaa; bu âyet nâzil olduktan sonra şarap, kumar ve onların emsalinden ittikaadır. Üçüncü ittikaa; bu âyetin nüzûlünden sonra hadîs olan*

muharremattan ittikaadır. Yahut *küfürden ittikaa,* sonra *kebairden ittikaa,* daha sonra 'da *sağairden ittikaadır.* Herhangi manâya hamlolunsa iman ve, takvaya terğipte mübalağa vardır. Çünkü takva; insanın kendi nefsinde tatbiki lâzım olduğu gibi nas'la kendi arasında ve kendiyle Allah'ın ahkâmı arasında tatbiki lâzım olduğundan ehemmiyet-i fevkalâdesi vardır.

Vâcip Tealâ günah işlememekte ihsanın şart olduğunu beyandan sonra ihsanın tesiri yalnız günahı işlememekte değil belki muhabbet-i ilâhiyeyi celbe dahi vesile olduğunu beyan etmiştir. Binaenaleyh, ihsanın derecesi; insanın ihraz edeceği derecelerin efdalidir. Zira; meratibin en yükseği olan ihsan; marzî-i ilâhiyeyi câliptir.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyetin sebeb-i nüzûlü; şarabın hurmetine delil nazil olunca, ashaptan bazıları «Ya Resulallah! Şarap içip vefat eden ihvanımızın hali nasıl olur?» deyince, şarabın hurmetine delil varid olmazdan evvel içtiklerinin zararı olmadığını beyan hakkında bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Beyzavi, bu âyette tekerrür eden ittikaaları şöyle tevcih ediyor : İnsanın azab-ı ilâhiden kurtulmak için haram olan ve haramda vaki olmamak için şüpheli olan şeylerden ve nefsini hisset ve denâetten vikaaye için bazı mübahattan ittikaa ve ihtiraz etmesi lâzımdır.

Tefsir-i Taberi'de manâ-yı âyet şöyledir :

ليس على الذين امنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا

[Şol kimseler üzerine günah yoktur ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler ve şarap haram olmazdan evvel şarap içtiler ve şarabın hurmetine dair âyet gelmeksizin vefat ettiler. Binaenaleyh; onların içtikleri şaraptan dolayı günah yoktur. Çünkü hurmetine delil yoktu.]

اذا ما اتقوا وامنوا وعملوا الصالحات

[Onlardan hal-i hayatta bulunanlar; haram olan şeylerde Allahü Tealâ'ya ittikaa ettiler ve haramı irtikâpta Allah'tan korktular, Allah'ın ve resulünün emrettikleri şeylerde onları tasdikle iman ve itaat ettiler, Rablerinin teklif ettiği a'mali kisbe sa'yettiler ve

rızasını tahsile çalıştılar. Onlar üzerine hurmetine delil gelmezden evvel içtikleri şarapta günah yoktur.] (ثُمَّ اتَّقوا وآمنوا) [Şarabın hurmetiyle tekliften sonra, onlar şarap içmekten korktular, hurmetine iman ettiler ve Allah'tan korktular ve ittikaa ve imanda sebat ettiler, iman ve ittikaalarını tebdil ve tağyir etmediler. Onlar üzerine de evvel içtikleri şarap için günah yoktur.] (ثُمَّ اتَّقوا واحسنوا) [Bundan sonra onlar Allah'tan korktular. Onların korkuları onları nafile ibadetleriyle ihsana sevketti. Binaenaleyh; rızay-ı ilâhiyi tahsil için feraizi edadan sonra nevafili edâ ile Rablerine takarruba çalıştılar.] (والله يحب المحسنين) [Allahü Tealâ nevafili edâ ile takarruba çalışanları sever ve muhabbet eder.]

*
* *

Vâcip Tealâ şarabın ve kumarın haram olduğunu beyan ettiği gibi bazı avın haram olduğunu dahi beyanetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ

buyuruyor.

[Ey müminler! Avdan ellerinizin ve süngülerinizin isabet ettiği şeyle Allahü Tealâ sizi elbette imtihan eder ki, anilgıyab azabından korkan kimseyi bilsin ve ihram halinde ihramın hukukunu muhafaza edip avdan içtinab edenlerle içtinab etmeyip ihramın hukukunu pâyimal edenleri tefrik etsin.]

فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٤﴾

[Eğer bir kimse avın ahkâmı beyan olunduktan sonra şu ahkâmı tecavüz ederek ihramda av avlarsa o kimse için azab-ı elîm vardır.]

Yani; ey müminler! Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, Al-

lahü Teâlâ avdan sizin elinizin ve silâhınızın isabet ettiği şeyle elbette size imtihan muamelesi yapar ki, muti' olanlarla âsî olanlar beyni tefrik olunsun ve anilgıyab intikaam-ı ilâhiden korkanlar bilinsin. Eğer bir kimse şu ahkâmı beyandan sonra ahkâmı tecavüz ederse o kimse için âhirette acıtıcı azap vardır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (Hudeybiye) senesinde hayvanât-ı vahşiye Ashab-ı Resulullah'ın huruçları ve râhileleri arasında gezer, hatta elleriyle tutmak ve firar edenleri süngüleri ve kargılarıyla avlamak mümkün olduğundan Ashab-ı Kiram avlamaya meyletmeleri üzerine Cenab-ı Hakkın bu âyetle onları nehyettiği mervidir. Bu gibi şeyler Cenab-ı Hakkın kullarını imtihanı ve iptilâsıdır. İhram içinde av haram olup; mutlak olarak av haram değildir.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile *e l l e r i n i n t e n a v ü l ü* yani ahzettiğiyle murad; *avın yavruları ve zayıf olanlarıdır. R i m a h* yani süngüleri ve kargılarının isabet edip nail olduğu ile murad; *avın firar eden ve kaçanlarıdır.* Vâcip Tealâ Benî İsrail'i denizde balık avlamaktan nehyile müptelâ kıldığı gibi ümmet-i Muhammed'i de ihramdayken karada av avlamaktan nehyile müptelâ kılmıştır. «Görmediği halde anilgıyab Allah'tan korkan kimler olduğunu bilmek için müptelâ kıldı» demek; «Allah'ın dostları ve âsî olanları bilinsin için müptelâ kıldı» demektir. Çünkü; Allah'ın ilmi ezelî olduğundan imtihana ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh; kullarını müptelâ kılar ki, iyilerini kötülerine bildirmek için imtihan eder. Şu halde kullarını imtihan; kulların kendi hallerini kendilerine bildirmek içindir.

Şu ahkâmı beyandan sonra bu ahkâmı tecavüz eden kimse için *a z a p* la murad; *azab-ı dünyevî olursa* (İbn-i Abbas) Hazretlerine nazaran *değnekle darbetmektir.* Ve *azab-ı âhiret ise azab-ı cehennemdir.*

Hulâsa; ihram içinde ehl-i imanı imtihan için av avlamayı haram kıldığı ve bu hurmetin sebebi anilgıyab Allah'ın azabından korkanları kullarına bildirmek olduğu ve bu ahkâmı beyandan sonra hudud-u ilâhiyeyi tecavüz eden kimse için azab-ı elîm olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ av avlamaktan nehyile müptelâ kıldığına işaretten sonra sarahat suretiyle ihram içinde av avlamaktan nehyetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَٰلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ

buyuruyor.

[Ey müminler! İhramda olduğunuz halde av öldürmeyin. Eğer sizden bir kimse ihram içinde kasdî olarak avı katlederse, katlettiği hayvanın misli hayvanat-ı ehliyeden birini ceza olarak kurban etmek vâcip olur ve katlettiği hayvan-ı vahşi ile ceza vereceği hayvan-ı ehlî beyninde mümaselete sizden adalet sahibi iki kimse hükmederler ve onların mümaseletle hükmettikleri hayvanı Kâbe'ye hediye olarak gönderir, kurban eder ve Kâbe'de bulunan fukara onunla ihtiyaçlarını temin ederler veyahut katlettiği hayvanın bedelini miskinlere taam olarak verir. Cezası kefaret olur veyahut günahın cezasını tatmak için kefaretin misli oruç tutar.]

Fahr-i Razi'nin beyani veçhile bu âyette *s a y d* la murad; *ikiden halî olamaz.* Av eti ya yenmeyen hayvandan olur veyahut eti yenen hayvandan olur. Eğer *eti yenmeyenden olursa İmam-ı A'zam indinde öldürdüğü hayvanın kıymetini fukaraya verir.* Fakat ne kadar büyük olsa bir koyun kıymetini tecavüz etmez. *Eti yenen hayvandan olursa mislini kurban eder.* Av haram olan ihramın; hac veya umre için olması müsavidir. Binaenaleyh; muhrim olan kimsenin kendi avlaması caiz olmadığı gibi başkasına delâlet edip göstermesi dahi caiz olmaz. Kezalik silâhla avlamakla kelb ve kuş gibi şeylerle avlamak beyninde fark yoktur. İhram içinde harem dahilinin avı haram olduğu gibi, harem haricinin avı dahi haramdır ve avladığı avın mislini Kâbe'ye hediye olarak göndermek bizzat Kâbe'ye vasıl olmak manâsına değildir, belki ha-

rem dahiline girmek matluptur. Zira; bu makamda *K â b e* 'yle murad; *harem dahilidir.* Aynen katletmiş olduğu hayvana muadil bir hayvan kurban etmek caiz olduğu gibi o hayvanın kıymetini her fakire bir fitre bedeli vermek suretiyle fukaraya tasadduk etmek dahi caizdir. *Yahut* her fitre bedelinde bir oruç tutar.

Avladığı hayvanın cezasını vermek ve kefaretini edâ etmek tabiat-ı insana ağır olduğu için *ağır ve sakîl* manâsına olan *v e - b a l* ile tâbir olunmuştur. Zira; kefarette sıklet bedihidir. Çünkü; gerek kurban ve gerek fukaraya it'am suretiyle olsun insan için kıymetli olan malı tenkis ettiği cihetle tabiat-ı beşer üzerine ağır olduğu gibi oruç da bedene zaaf iras ettiği cihetle o dahi tabiat üzere ağırdır. Binaenaleyh; her suretle kefarette tabiat-ı beşer üzerine bir sıklet vardır. Hal-i ihramda nehy-i ilâhiye muhalefet ederek av avlayan kimsenin ihramın hurmetini ihlâl ettiğinden Vâcip Tealâ o kimseyi tedib için bu âyette beyan olunan üç suretten biriyle kefareti vâcip kılmıştır.

***

Vâcip Tealâ ihram içinde av avlayan kimsenin cezasını beyandan sonra zaman-ı cahiliyede vaki olan kusurun affolunduğunu ve tekrar cahiliye adetine avdet edenlerden intikaam alacağını beyanetmek üzere :

عفا الله عما سلف ومن عاد فينتقم الله منه والله عزيز ذو انتقام ﴿٩٥﴾

buyuruyor.

[**İhram içinde av avlamaktan nehiy varid olmazdan evvel vukubulan günahı Allahü Tealâ affetti ve amel defterinizden sildi ve avdan nehyolunup hurmetine tenbih geldikten sonra tekrar avdet ederse Allahü Tealâ ondan intikaamını alır. Zira; Allahü Tealâ intikam sahibidir ve intikam almaya kuvvet ve kudreti kâfi bir uludur ve cümleye gaaliptir.**] Bu manâ; şeriat-ı Muhammediyenin zuhurundan evvel zaman-ı cahiliyede vaki olan hatanın affına hamlolunduğuna nazarandır. Amma bir kere cinayete kefaret

verdikten sonra avdet edenlerin cezası kefaretle sakıt olmaz diyenlere nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir : [İhram içinde bir kere av avlayanların hataları kefaretle sakıt olduktan sonra tekrar o cinayete avdet ederlerse ikinci cinayetin cezası kefaretle sakıt olmaz; belki, Allahü Tealâ ondan intikaamını alır. Zira; Allahü Tealâ intikam sahibi bir kaviy-yi gaaliptir.] Binaenaleyh; cinayet sahiplerini cezasız bırakmaz.

***

Vâcip Tealâ karada olan hayvanatın ihram içinde avlanması haram olduğunu beyandan sonra, deniz hayvanatını avlamak helâl olduğunu beyanetmek üzere :

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[**Ey ihramda olan müminler! Size ve ticaret için gelip giden yolculara denizin avı ve taamı menfaat olarak helâl kılındı. Binaenaleyh; onunla intifa edersiniz ve siz ihramda devam ettikçe karanın avı sizin üzerinize haram kılındı ve ancak amelinizin cezasını görmek üzere canib-i manevîsine cem' olunacağınız Allahü Tealâ'nın azabından nefsinizi vikaaye edin ve Allah'tan korkun.**] Haram olan avı avlamaktan ve Allahü Tealâ'dan ruhsatsız mahlûkaatına tecavüzden nefsinizi muhafaza edin ki, azab-ı ilâhiye müstehak olmayın ve bilhassa hac için ihrama girdiğinizde tecavüz ve taarruzdan kendinizi sakının. Çünkü; ihramda mevt-i iradî ile nefsinizi vefat etmiş farz ederek kusurunuzun affını istirham etmek ve sûrî bir kefen içinde herşeyden kat'-ı alâka eylemek suretiyle bir meyyit-i müteharrik olarak dergâh-ı ülûhiyetten enva-ı atıfet beklediğiniz bir sırada hayvanata taarruz etmek ihramdan maksadın hilâfına hareket etmek olduğundan taarruz eden kimse cezasız kalamaz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile deryada *a v ; üç nevidir: B i r i n c i s i ; balıktır* ki, cemi-i envaı helâldır.

İ k i n c i s i ; kurbağa ve haşerât-ı sairedir ki, cemi-i envâı haramdır. *Ü ç ü n c ü s ü ; bunlardan maada denizde bulunan hayvanât-ı sairedir.* İmam-ı A'zam indinde bunlar da haram olup ekseri fukaha indinde helâldır. Ve *d e n i z* le murad; *tatlı ve acı mutlaka sudur.* Binaenaleyh; göller ve nehirler ve büyük denizlerin cümlesi ahkâmda müsavi ve hepsi deniz hükmündedir. Denizde av yalnız yemek için olmayıp kemiğinden ve dişinden veyahut inci gibi şeyleri çıkararak intifa için avlamak helâl olduğunu Vâcip Teala bu âyetle beyan buyurmuştur. *S a y d - i. b a h i r* le murad; *daima suda yaşayan hayvandır.* Binaenaleyh; bazan suda ve bazan karada yaşayan hayvanat da sayd-ı bahirden ma'duddur.

Hulâsa; ihram içinde olan kimseler için deniz avının helâl kılındığı ve ihramda oldukça karada avlamak huzur-u manevisîne haşrolunacağınız Allahü Tealâ'dan korkmak vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ihramda olan kimse için av avlâmak haram olduğunu beyan ettiği gibi, harem dahilinde tuyur, vuhuş taarruzdan masun ve insanlar korkulacak âfâttan emin olup saadet-i dareynin husulüne Harem-i Şerif sebep olduğunu ve nazar-ı ilâhinin Harem dahiline her yerden ziyade bulunduğunu dahi beyanetmek üzere :

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ Kâbe'yi, Beyt-i Haram kıldı ki, o mevki-i mübarek nâs'ın ibadet için kıyam mahalli olsun ve şehr-i haram olan Zilhicce ayını ve hac edecek kimsenin kurban için Mekke'ye gönderdiği hediye ve alâmetli olan kurbanları nâs'ın menasik-i haccı edâlarının kıvamı kıldı.] Zira; bunlar ef'al-i haccı edânın mahalli, zamanı ve sair âdâbıdır.

ذلك لتعلموا ان الله يعلم ما في السموات وما في الارض وان الله بكل شيء عليم ﴿٩٧﴾

[İşte şu Harem-i Şerif'i cümle enama merci, nâs'ın ibadetine, ziyaretine, tavafına mahal ve şehr-i haramı ef'al-i haccın zamanı ve alâmetli, alâmetsiz kurbanları haccın âdâbından kılmak Allahü Tealâ'nın semavât ve arzda olan mevcudatı bildiğini ve Allahü Tealâ'nın herşeye âlim olduğunu ey insanlar! Sizin bilmeniz içindir. Çünkü; Cenab-ı Hak Harem-i Şerif'e hurmet ve ta'zim etmeyi nâs'a emrettiği gibi nâs'ın kalbinde ta'zimi icab eder sebepler halketti ve ilminin vüsatına ve kudretinin kemâline delâlet eder alâmetler dahî halk etti ki, o alâmetler sebebiyle herkes Allahü Tealâ'nın herşeye âlim olduğunu bilirler.]

Yani; Mekke Vâdîsi ottan, sudan ve ziraattan hâlî ve her nimetten ârî bir mahal olduğu halde Allahü Tealâ'nın Kâbe'yi bütün dünya halkının kalplerinde bir meyl halk edip etraf-ı âlemden yüzbinlerce kimseye ziyaret mahalli kılmasıyla Beyt-i Haram ve nâs'ın ibadetlerine kıyam mahalli ve şehr-i haramı haccın zamanı ve alâmetli, alâmetsiz kurbanları haccın âdâbından kılmıştır ki, sizler Allahü Tealâ'nın yerde ve gökte bulunan mevcudâtın cümlesini ve herşeyi bildiğini bilesiniz.

Harem-i Şerif'i bütün ehl-i İslâma ziyaretgâh kılmakla Mekke ahalisini her yerden ziyade nimet sahibi ve dünyaca etraftan her türlü nimetleri göndermekle mebzûl ve ahaliyi refah ve saadetle yaşatması kudret-i kaahire ve irade-i bahire sahibi olduğuna pek büyük delildir. Harem-i Şerif'te erkân-ı islâmiyeden olan haccın edâsını şart kılmakla ibadat-ı azîmeyi edâya mahal kılmak ve o ibadâtı hataların mahvına ve derecâtın ref'ine sebep kılmakla Vâcip Tealâ o mahalle şeref vermiş ve o mahalde meskûn olan ahaliyi o şerefle müşerref kılmıştır. Çünkü; Mekke'de menafi-i âhiretin ve cemi' âfâttan emniyetin husulü ve mazarratın def'i ve din-i mübînin kıvamı her yerden ziyade hasıl olduğundan enva-ı ta'zim ve şerefe mazhar olmuştur.

Mekke-i Mükerreme; nâs'ın ibadetini edânın bazısından kıyam olmuştur. Zira; umur-u dinde kıyama vesile olarak bu âyette zikrolunan *dört şeydir :*

B i r i n c i s i ; *Kâbe-i Muazzamadır* ki, erkân-ı haccın edâsına sebep olduğu için nâs'ın ibadeti edâsına mahall-i kıyam olmuştur.

İ k i n c i s i ; *şehr-i haramdır.* Zira; Arablar ceng ü cidal, nehb ü gaarât gibi âdât-ı kabihalarını şehr-i haramda terkettikleri için şehri haram ibadet için kıyamın zamanı olmuştur. Çünkü; şehr-i haram gelince Araplar ceng ü cidali terkeder ve herkes malından ve canından emin olur, ticaret için seyr ü sefer yolları açılır ve birbirlerinden korku ve endişe zail olur ve bir senelik maişetlerini kazanırlar. Eğer şehr-i haram olmasa maişet için müşkülât çekerlerdi. Şu halde şehr-i haram dünyada emniyet ve kesbi maişetlerine sebep olduğu gibi, âhirette sevab-ı azîme nail olmaya dahi sebep olduğundan, şehr-i haram nâs'ın ibadet için kıyamına sebep kılınmıştır.

Ü ç ü n c ü s ü ; *nâs'a kıyam olan hediydir.* Çünkü *h e d i y ; bir kimse tarafından Mekke fukarasına hediye olarak gönderilen kurbandır.* Gönderen kimsenin çok sevaba nail olmasına ve Mekke fukarasının maişetine sebep olmakla hediy; nâs'ın ibadetlerinden bir kısmını ikaameye sebep olduğundan nâs'a kıyam olduğu beyan olunmuştur.

D ö r d ü n c ü s ü ; *kalâiddir.* Çünkü *k a l â i d ;* bu sûre-i şerifenin bidayetinde tafsil olunduğu üzere *alâmetle sevk olunan kurbandır.* Zira; asıl hediy nâs'a kıyam olduğu gibi kılâdeli olan hediynin sevabı çok olduğundan kalâid nâs'ın umur-u dinlerini edâya ve kıyama ayrıca vesile olmuştur.

Arap kavminin ceng ü cidal, nehb ü gaarât üzere hırsları şiddetli olduğunu ve bu halin senenin on iki ayında devamı ise onların büsbütün helâklerine bâdî olacağını Cenab-ı Hak bildiğinden Beyt-i Şerif'e ve şehr-i harama ta'zim hususunu kalplerine ilhamla şehr-i haramda emniyet hasıl olarak maişetlerini te'min ettiklerinden şehr-i haramın bir mevki-i muallâsı bulunduğunu ve bu tedbir-i latifinin ilm-i kâmile müstenid olduğunu beyan etmiştir. Semavât ve arzda mevcud olan mahlûkaatı bildiğini beyandan son-

ra ilm-i ilâhinin mevcudatın bazısına şâmil olup, bazı âhare şâmil olmamak vehmini def için umum üzere herşeyi bildiğini beyan etmiştir.

Hulâsa nâs'ın dininin bazısını ikaameye Kâbe'yi ve şehr-i haramı ve hedyi ve kılâdeli olan kurbanları vesile kıldığı ve bu suretle de insanların — Allahü Tealâ'nın yerde ve gökte olan mevcudâtı ve herbirinin istidad ve istihkaklarını bildiğini ve herşeye ilminin lâhik olduğunu — bilmeleri lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kâbe ve Harem-i Şerif ve şehr-i haram ve huccac tarafından gönderilen kurbanlar vesilesiyle kullarına vaki olan in'amını beyan ettiği gibi azabının şiddetini dahi beyanetmek üzere :

اِعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[Ey mükellef olan insanlar! İyi bilin ki, Allah'ın âsî kullarına azabı şiddetlidir ve ibadatta tekâsül edip Kâbe'ye ve şehr-i harama hürmetsizlik edenlere intikaamı dehşetlidir. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ'nın size mühlet vermesine mağrur olmayın, belki daima satvet-i kahrından hazer edin ki, gazabından kurtulasınız ve şunu da bilin ki, Allahü Teala istiğfar edenleri mağfiret eder ve dergâhına rücu edenlere merhamet buyurur.] Şu halde sizin korkuyla ümid arasında yaşamanız icab eder. Zira; azabı şiddetli olduğundan korkmak ve mağfireti bol olduğundan ümid etmek lâzımdır. Binaenaleyh; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran Resulullah'ın «Müminin havfı ve ricası tartılmış olsa ikisi müsavi olması lâzımdır» buyurduğu mervidir.

Vâcip Teala'nın lutfu fahri üzerine gaalip olduğuna işaret için âyette mağfiret ve rahmet sahibi olduğunu beyanla hitam vermiştir. Çünkü; bu âyetten evvel birçok âyetlerde rahmetinden bah-

setmişken arada azabının şiddetinden ba'dehu rahmetinden bahsetmesi «İki rahmet arasında bir azab var» demektir. Binaenaleyh; âyet âsîlere nazaran tehdidi ve itaat edenlere nazaran terğibi mutazammındır.

Hulâsa; kullarda mevcut olan iki hâl ki, *isyan ve itaattır.* Bu iki hâl mukaabilinde Allah'ın iki sıfatı beyan olunmuştur ki, *b i r i n c i s i ; azabının şiddeti, i k i n c i s i ; mağfiret ve rahmetinin vüs'atıdır.* Binaenaleyh; âsî olanlara azabı ve muti' olanlara rahmeti hazır olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulünün tekâlifi tebliğ ettikten sonra mes'uliyetten kurtulduğunu ve mesuliyet ancak ümmet üzerinde kaldığını beyanetmek üzere :

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾

buyuruyor.

[Resul üzerine vâcip olmadı, ancak ümmetine ahkâmını tebliğ etmek vâcip oldu ve Allahü Tealâ sizin izhar ettiğiniz iman ve itaatınızı ve gizlediğiniz küfür ve dalâletinizi bilir. Binaenaleyh; hiçbir ameliniz Cenab-ı Hakka gizli değildir.]

Yani; resul üzerine vâcip olan ümmetine ahkâm-ı ilâhiyi tebliğdir. Resul, tebliğ vazifesini edâ ettikten sonra uhdesine terettüb eden vazifesini bitirdiğinden mesuliyetten kurtulur. Şu halde mesuliyet tamamen ümmet üzerinde kalır. Allahü Tealâ gizli ve aşikâr herşeyinizi bilir. Binaenaleyh; davete icabet edip etmediğinizi, itaat ve isyanınızı bilir ve cümlenin muktezasını verir.

***

Vâcip Tealâ kullarını tâata terğib ve masiyetten tenfir etmek üzere :

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ

buyuruyor.

[Habibim! Sen nasihat tarikıyla de ki, muti' ile âsî ve kâfirle mümin müsavi olmaz; velevse habisin çokluğu sana taaccüp versin.]

فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

[Habis ile tayyib müsavi olamayınca, ey akıl sahipleri! Felâhyâb olmanız için Allah'ın azabından korkun ve nefsinizi habasetten vikaaye edin.] Zira; iyi ve kötü mertebede müsavi olamayınca akıl sahibinin iyiliğe çalışması lâzımdır ki, mertebesi âlî olsun.

Beyzavi'nin beyanı veçhile gerek eşhas, gerek a'mal, gerek ecsam ve gerek emval hususunda iyi ile kötü müsavi olmadığına bu âyet kaaide-i külliyedir. *Eşhasta habaset; küfür, cehil ve masiyetledir. A'malde habaset; zulüm, fısk u fücur olmakladır. Ecsamda habaset; zatında necaset olmak* yahut *hariçten necasetle mülevves olmakladır. Emvalde habaset; haram olmak ve zulümle ve yalanla kesbolunmakladır. Ruhta habaset; cehl-i alâllah iledir.* Tayyib ise cümlesinde bunların aksiyledir. Şu halde âlem-i cismaniyette habis ile tayyib müsavi olmadığı gibi âlem-i ruhaniyette dahi müsavi olamaz. Zira; marifet-i ilâhiye ve tâat-ı sübhaniyeyle müzeyyen olan ruh-u tayyib küfür ve masiyetle mülevves olan ruh-u habise müsavi olmaz. Binaenaleyh; habis, tayyibe hiçbir zaman ve hiçbir şeyde müsavi olamaz. Velevse o habisin çokluğu insanlara hayret versin ve taaccübe sevk eylesin ve cismaniyatta lezzeti çok olsun. Çünkü; Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile habasetle beraber kesret; yok hükmündedir. Zira; habaset o şeyin faydasını iptal ve bereketini izale eder. Şu halde zahirde çok gibi görülse de hakikatta yok menzilindedir. Binaenaleyh; zulümle toplanan ser-

vetler ve haramdan kesbolunmuş emval, nâs'ın gözüne çok görülüp az zaman içinde de mahv ü münkarız olduğu her zaman ve herkesin gördüğü malûm bir hakikattır. İşte bu esasa binaen Cenab-ı Hak habisin tayyibe müsavi olmadığını beyandan sonra akıl sahiplerine habisi irtikâptan ittikaa etmelerini tavsiye etmiş ve habisten ittikaa velev az olsa bile tayyibi ihtiyar etmelerini beyanla tayyibi ihtiyarın fevz ü felâha sebep olacağına tenbih buyurmuştur.

Hz. Cabir'den rivayeten Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bir kimse Huzur-u Risalete gelerek «Ya Resulallah! Benim ticaretim şarap satmaktır; malım ondandır. Bu malın bana menfaatı olur mu?» deyince Resulullah «Allahü Teala tayyibdir, tayyibi kabul eder» buyurması üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; herhangi nevi'den olsa hasibin tayyibe müsavi olamayacağı ve habis her ne kadar çok olsa onun çokluğuna itibar olmadığı ve felâhyab olmak isteyenlerin habasetten ittikaaları vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulü üzerine vâcip olan şeyin ancak tebliğ olduğunu beyan ettiği gibi, tebliğ ettiği ahkâmı kabul edip itaat vâcip olduğunu ve tebliğ etmediği şeyi sual etmek caiz olmadığını dahî beyanetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler! Eğer hakikatı zuhur ederse sizi mahzun edecek şeylerden sual etmeyin. Eğer Kur'ân'ın nâzil olduğu ve vahyin geldiği zamanda o eşyadan sual ederseniz sizin için hakikat zahir olur ve lâkin siz memnun olmazsınız.]

عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا

[Bu misilli sualden nehiy varid olmazdan evvel vaki olan suali ve ondan neşet ederek kesbettiğiniz seyyiatınızı Allahü Tealâ affetti.]

وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

[Halbuki Allahü Tealâ kullarının seyyiatını mağfiret edici ve hataları üzerine azabı ta'cil etmeyerek hilimle muamele buyurucudur.]

Yani; insanların Huzur-u Risalette ahkâm beyan olunup ve kullarının ihtiyacına göre ahkâm nâzil olup dururken, hakkında henüz ahkâmı beyan olunmayan şeyi sual etmek doğru birşey değildir. Çünkü; vahiy zamanında lüzumu olan birşey beyan olunacağından, beyan olunmadığı bir zamanda suale, bir cevabın ağır bir surette zuhur edip pek suûbetli olan birşeye sebep olmak ihtimaline binaen Cenab-ı Hak bu misilli suali nehyetmiştir. Amma vahiy münkatı' olup şeriat tekemmül ettikten ve Resulullah'ın irtihalinden sonra insanların bilmedikleri şeyleri erbabından sual etmeleri câizdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile «Mecliste zikrolunmayan şeyden sual etmek» bazı gizli esrarın zuhurunu ve o ahvalin zuhuru ise hüznü icab edeceğine binaen Cenab-ı Hak teklif olunmayan şeyden suali nehyetmiş ve kezalik bazı sual üzerine tekâlif-i şâkka meydana gelip halkın meşakkatını mucip olacağından insanlar için mükellef olmadıkları şeyi zikretmek muvafık olmadığını Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; âkil olan kimse için teklif olunmayan şeyden sükût etmek lâzımdır.

Hatta Resulullah'ın «Müslimlerin diğer müslimler üzerine cinayetleri büyük olan şol kimselerdir ki, onlar helâl olan birşeyin haram olmasına sebep olurlar» buyurduğu mervidir. Bu Hadîs-i Şerîf; teklif olunmayan şeyi sual etmek iyi birşey olmadığına delâlet eder.

Âyetin evvelinde nehyolunan sual; kitapta ve sünnette zikri

geçmeyen şeyden sualdir. Âyetin âhirinde sual; Kur'ân nâzil olup da işiten bir kimse manâsını anlayamadığında sual ederse, anlayacağı derecede vahyin geleceği veyahut suret-i uhrâ ile hüküm beyan olunup zuhur edeceği zikrolunmuştur. Şu tevcihe nazaran âyetin evveliyle âhiri beyninde münafât yoktur. Yahut *âyetin tevcihi şöyledir:* «Eğer vahiy zamanında bazı eşyadan sual ederseniz, sual ettiğiniz şey sizin için zuhur eder ve lâkin zuhur eden şey kötülük verir ve sizin sevmeyeceğiniz şey zuhur eder ki, sualinizden nedamet edersiniz.»

Ashabının bazı sualinden Resulullah gazab edip sevmediği cihetle hatalarının affolunduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Yani «Sizin için lüzumu olmayan şeyi sual ettiniz ve peygamberinizi gazaplandırdınız. Bundan sonra bu misilli suale cüret etmeyin» diyerek evvelki sualden vaki olan hatanın affolunduğunu beyan etti. Zira; evvelki sual nehiy gelmezden evvel olduğu cihetle günah değilse de Resulullah'ın gazabına sebep olduğundan affolunduğu beyan olunmuştur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; bazı ashabın Resulullah'tan lüzumsuz şeyi sual etmeleri olmuştur. Çünkü; Resulullah minberde hutbe okurken ashabı tarafından birçok sual irad edilince Resulullah gazab ederek «Bugün sorun ne soracaksanız, hepsine cevap vereceğim» dedi. Bu söz üzerine öteden beri nesebine ta'nettikleri (Abdullah b. Huzafe) ayağa kalktı ve «Benim babam kimdir ya Resulallah?» dedi. Resulullah «Huzafe'dir» buyurdu. Pederi vefat etmiş diğer bir kimse kalktı «Benim babam neredeđir?» dedi. Resulullah «Cehennem ateşindedir» dedi. Diğer birisi «Haccın her sene farz olup olmadığından» sual etti. Resulullah sükût buyurdu. Birkaç kere tekrar edince Resulullah «Ben size her sene hac farz oldu demiş olsaydım her sene farz olurdu, lâkin siz her sene edâsına muktedir olamaz, terk eder âsî olursanız, helâkinize sebep olurdu. Ben sizi terk ettiğim ahkâmla iktifa edin ve beni terkedin. Sizden evvel geçen milletler çok sual etmekle helâk oldular, binaenaleyh; ben size emrettiğim şeyi muktedir olduğunuz kadar yerine getirin ve nehyettiğim şeyden içtinab edin» deyince Hz. Ömer ayağa kalkarak «Rab yönünden Allahü Teâlâ'ya ve din yönünden din-i İs-

lâma ve nebi yönünden Muhammed (A.S.)'e razı olduk» demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. İşte şu sebeb-i nüzûle nazaran insanların lüzumu olmadık şeyden sual etmesi memnudur. Bilhassa cevap fena olması muhtemel olan şeyden hiç sual etmemek lâzımdır. Meselâ babasının nerede olduğunu sualde cevabın Cennet'te olmasıyla zuhuru muhtemel olduğu gibi Cehennem'de olmasıyla cevap da muhtemel iken sual etmemesi daha evlâ idi. Çünkü «Cehennem'dedir» cevabını alınca bittabi müteellim oldu. Sormasaydı pederinin ahvali meçhul olduğu için kalbi müsterih idi ve sair hususatta dahi hâl böyle olduğundan, insanın rahatı şeriata teslimiyettedir. Zira; teslimiyeti terkte kalbi ıztıraptan halî olmadığı gibi ne yaptığını dahi bilmez.

***

Vâcip Tealâ resulün, mevcud vahyin nüzûlü zamanında insanların hikmetini bilmedikleri şeylerden sual etmeleri ağır bir teklife sebep olmak ihtimaline binaen iyi birşey olmadığını ve ümem-i salifeden sual edenlerin zarar gördüklerini beyanla ispat etmek üzere :

قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[Sizden evvel geçen kavim bazı şeyden muhakkak sual ettiler, sonra sual ettikleri şeylere kâfir oldular, iman etmediler.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile Salih (A.S.)'ın kavmi taştan deve çıkmasını istediler ve deve çıkarsa iman edeceklerine söz verdiler. İstedikleri veçhile mucize olarak fevkattabia taştan deve çıktı. İman etmedikleri gibi deveyi itlâf ettiler ve kendileri de ihlâk olundular. Kezalik Hz. Mûsâ'nın kavmi «Ya Mûsâ! Allah'ı bize alenen göster» dediler ve bu sözleri kendilerine azap oldu. Sûre-i Bakara'da beyan olunduğu veçhile Benî İsrail peygamberlerine, «bize bir melik tayin et, bizi başına toplasın, biz mukaatele edeceğiz» dediler. O nebi, Talût'un padişah tayin olun-

duğunu beyan edince sözlerinden döndüler. Mukaatele etmemek istediler. Hz. İsa'nın kavmi semadan mâide gelirse iman edeceklerini beyan ettiler, mâide nâzil olunca iman etmediler. Binaenaleyh; istediklerine iman etmediklerinden bunların cümlesinin kendi sualleri kendilerine azab oldu. İşte Vâcip Tealâ lüzumsuz şeylerden suali nehyettikten sonra, lüzumsuz şeyden sual etmek geçmiş ümmetlerin âdetleri olduğunu ve ümmet-i Muhammed'in de lüzumsuz şeyden sual etmekte eski milletlere benzediklerini ve ümem-i salifenin sual sebebiyle helâk olduklarını beyanla bu ümmet de sualde ısrar ederlerse helâk olacaklarına işaretle tehdid ve nehyini te'kid etmiştir. Binaenaleyh; vazifesi olmayan şeyden insanın hazer etmesi lâzımdır. Zira; sualinin cevabı sevmediği birşey zuhur etmesi muhtemel olduğundan kendi sualinin kendine zararı olması gaalip olduğu cihetle lüzum olmadık şeyden bahsetmek tehlikeden salim değildir.

*
**

Vâcip Tealâ insanları teklif olunmadıkları ahkâmdan sual etmekten menettiği gibi teklif olunmadıkları ahkâmı iltizam etmekten dahi menetmek üzere:

مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَٓائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍۙ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَۜ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ beşinci boduğu erkek olan deveyi bahîre kılmadı ve bahîreye riayeti de meşru kılmadı ve nezirle saibeyi de meşru kılmadı, intifaından sizi menetmedi ve ikiz kuzu kuzulayıp biri erkek diğeri dişi olan iki kuzuyu ki, vasîleyi kurban kesmeyi size meşru kılmadı ve on baduk bodlayan deveyi ki, hamdır. Onu intifa'dan âzâd etmeyi size meşru kılmadı. Ve lâkin kâfirler Allahü Tealâ üzerine yalanı iftira ve bu misilli iftiraları Allah'a isnad ederler ve kâfirlerin ekserisinin akılları yoktur, Allah'ın kadrini takdir edemezler, şuur ve idrakten hâlî birtakım cahillerdir.]

Nimetullah Efendi ve Kazi'nin beyanları veçhile *b a h î r e ; şol deveye denir ki, beş boduk bodlamış beşinci erkek olursa o devenin kulağını yararlar. Hali mahalle sürerler, binmezler ve yük yükletmezler ve asla sütünü sağmazlar* ve ona bahîre derler ve bu misilli müzahrefâtı ibadet addederlerdi. Binaenaleyh Allahü Tealâ bahîrenin ibadet olmadığını bu âyetle reddetmiştir.

S a i b e ; zaman-ı cahiliyede; hastalığımdan şifa bulursam veyahut şu işim şöyle hasıl olursa devem saibedir diyerek nezir ve o deveyi bilkülliye intifadan âzâd ederler ve o nezrettiği deveye s a i b e dedikleri gibi intifadan âzâd etmeyi dahi ibadet addederlerdi. Cenab-ı Hak İslâmiyette saibe caiz olmadığını bu âyette beyan buyurmuştur.

V e s î l e ; zaman-ı cahiliyede bir koyun dişi kuzularsa kendilerine ve erkek kuzularsa putlara tahsis ederler ve bir batından erkek ve dişi iki kuzu gelirse erkeği önde ve dişiyi arkada kurban keserler ve buna vesîle derler ve bu hali ibadet itikad ederlerdi. Cenab-ı Hak İslâmiyette bunu da reddetmiştir.

H a m ; on boduk [*] *meydana getiren deveye h a m derlerdi.* O deveden bilkülliye intifaı terkederler ve deveyi başıboş salarlar ve hiçbir şeyden menetmezler. İstediği yerden otlar ve dilediği sudan içer, yükten ve sair meşakkattan himaye ettikleri için *hâm* derler ve intifaı terketmeleri ibadet addederlerdi. Cenab-ı Hak zaman-ı cahiliyede ve bu gibi isimlerle develere tesmiye etmediğini ve bu isimlerin cahiliye ismi olduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur ki, İslâmiyette Cenab-ı Hakkın kullarına intifaı için halketmiş olduğu şeylerden insanların o intifadan nefsini mahrum etmesi caiz olmadığına bu âyet delâlet eder.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *k â f i r l e r* le murad; (Amr b. Hayy) ve onun etbaıdır. Çünkü; (Amr b. Hayy) Mekke'ye malik olduğu zamanda Hz. İsmail'in dinini tağyir edip, putları ma'bud ittihaz ederek Kâbe'nin etrafına put nasbeylemiş ve develere bahîre, sâibe, ve hâm ve koyunlara vesîle isimlerini vermiş ve onları meşru addeylemiş ve Allahü Tealâ'ya bu gibi if-

---

[*] Boduk; bodlamaktan gelir. Devenin doğurmasına (bodlamak) ve yavrusuna (boduk) derler.

tiraları icad etmiştir. Bu gibiler; helâlı haramdan, meşrûu gayrı meşrûdan farketmediklerinden Cenab-ı Hak akılları olmadığını beyanla cahil olduklarına işaret etmiştir.

Hulâsa; vazifesi olmadık şeyden sual etmek caiz olmadığı gibi şeriatta beyan olunmayan şeyleri irtikâpla «Allah'ın emridir» diyerek Allah'a iftira etmek ukalâ şanından olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ekserisinin aklı olmadığını ispat etmek üzere :

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ
آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

buyuruyor.

[Kâfirlere Allah'ın inzâl ettiği ahkâmına ve sizi irşad için gönderilen resulün hükmüne ve şeriatına gelin denildiğinde onlar «Bizim babalarımızı, üzerine sülûk etmiş bulduğumuz dini terketmeyiz, bize onların dini kâfidir» derler. Onlar, babaları cahil olsa ve doğru yola vasıl olmasalar dahi babalarının mesleğini terk etmezler mi ve babaları cahil ve doğru yolu bilmedikleri halde dahi taklide devam ederler mi?]

Yani kâfirlere «Gelin Allah'ın inzâl ettiği kitabına ve resulünün şeriatına! Onunla amel ve iman edin» diyerek nasihat olunduğunda onlar cevapta «Bize babalarımızın dini kâfidir. Binaenaleyh babalarımızı ne ile amel eder bulduksa o bize yeter, biz onu terkedemeyiz» derler. Onların babaları birşey bilmez ve doğru yola ihtida etmez olsa dahi babalarının mezhepleri kâfi olduğunu iddia ederler mi?

Bu âyet ehl-i taklidi zem ve mesleklerini takbihi mutazammındır. Çünkü; usul-ü itikaadiyede taklit caiz değildir. Zira; mesail-i itikaadiyenin delile müstenid olması lâzımdır. Amma furu-u

a'malde sarih nâs olmayan mesailde avam-ı nâs'ın âlim ve müçtehidi taklid etmeleri caizse de Allah'ın kitabının ve resulünün şeriatının hilâfına taklit caiz değildir.

Kâfirlerin inatları taaccüp ve inkârı mucip olduğuna işaret için inkâra ve taaccübe delâlet eden *hemze*nin varid olduğu ve dalâlette olan cehelenin mesleklerine sülûk ederek gittikleri tarika iktida etmek velevse insanın babası olsa dahi sahih olmadığı Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyânâtındandır.

Zamanımızda şeriatın ahkâmını bir tarafa bırakarak ecanibin bir takım menfur mesleklerini kabul etmek isteyenlerin halleri ne gariptir? Çünkü; insanın ruhunu ve cismini dinlendiren ve intizam-ı âleme hâdim ve âmmenin hukukunu taht-ı te'mine alan ve insanlara hürriyet-i tâmme veren ahkâmı bırakıp da enva-ı ıztırap ve halecanı mucip olan ve âlemin intizamsızlığına meydan veren birtakım külfetli şeyleri irtikâb etmekten daha garip birşey olur mu? Elbette olamaz.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri, babalarını taklid etmeleriyle zemmettikten sonra müminlere ilm-i yakîn ve ilm-i istidlâlî tahsilini tavsiye eylemek ve tekâlif-i ilâhiyeye inkıyad etmeyen kâfirlere mübalât etmemelerini müminlere emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizin üzerinize nefsinizi muhafaza etmeniz vâciptir. Binaenaleyh; Cehennem azabından nefsinizi vikaaye edin. Zira; siz ihtida ettiğinizde yoldan çıkıp delâleti irtikâb edenler size zarar etmez ve edemez.]

إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

[Ancak cümlenizin merciiniz Allahü Tealâ'nın huzur-u manevîsidir. Allah'ın huzuruna rücu edince, Allahü Tealâ sizin amelinizi size haber ve muktezasına göre cezasını verir.]

Yani; ey müminler; size herşeyden evvel nefsinizin ıslahı lâzımdır. Binaenaleyh; nefsinizi ıslah edin ve azab-ı Cehennem'den kurtulmanın çaresini düşünün. Çünkü; siz tarîk-ı savaba ihtida edip nefsinizi azaptan kurtarınca, doğru yoldan çıkıp dalâleti irtikâb edenlerin dalâleti size zarar vermez. Cümlenizin mercii ancak huzur-u ilâhidir. Huzura varınca Allahü Tealâ sizin hidayetinizi ve hidayetiniz neticesi olan a'malinizi ve dalâlette olanların dalâletlerini birer birer haber verir.

Vâcip Tealâ bu âyette herkes kendi amelinden mesul olup âharın maşiyetinden mutazarrır olmayacağını ve âsînin isyanından ve kâfirin küfründen zarar ancak kendine ait olacağını beyan buyurmuş ve müminlerin ancak kendi nefislerini ıslaha çalışması ve âsîlerin ahvaline ehemmiyet vermemesi lâzım olduğunu tavsiye etmiştir.

Bu âyet-i celile, emribilmarufun terkine delâlet etmez. Zira; emribilma'ruf ve nehyianilmünkerin vücubu kitap ve sünnetle sabittir. Resulullah «Bir kimse münkerattan birşey gördüğünde o münkerâtı eliyle tağyir etsin, eğer eliyle tağyire kaadir olamazsa diliyle tağyir etsin ve eğer diliyle de tağyire kaadir olamazsa kalbiyle buğz etsin» buyurmuştur. Hatta Sıddîk-ı A'zam (R.A.) Efendimiz Hazretleri «Ey nâs! Siz bu âyeti okursunuz ve lâkin mevzi-i lâyıkına vaz' etmez ve maksadın neden ibaret olduğunu anlamazsınız. Ben Resulullah'tan işittim. Eğer bir kimse zâlimi görür de onu zulümden menetmezse Allahü Tealâ o zalimin zulmü sebebiyle azabını umuma ta'mim eder» buyurmuştur. Sûre-i Âl-i İmran'da bu ümmetin hayır ümmet olduğunu Cenab-ı Hak emribilma'ruf nehyianilmünkerle meşgul olmasıyla beyanetmiştir. Binaenaleyh; emribilmaruf ihmal olunacak mesailden değildir.

İşte bu esasa binaen Beyzavi bu âyetin emribilma'ruf ve nehyianilmünkere şamil olduğunu beyan etmiştir. Buna nazaran *ma-nâ-yı nazım:* [Ey müminler! Nefsinize mülâzemet ve isyandan muhafaza edin ve nefsinizi ıslah edip emribilma'ruf ve nehyianilmünker edince nasihatınızı dinlemeyerek dalâleti irtikâb ve ısrar eden kimselerin dalâleti size zarar vermez] demektir. Şu halde âsîlerin isyanının zarar vermemesi emribilma'ruf ve nehyianilmünker etmek şartıyla meşruttur. Binaenaleyh; emribilmaruf ol-

madığı surette âsîlerin şerri muti' olanlara isabet edeceğine şüphe yoktur ve âlemde her zaman vukuat buna şahittir. Çünkü; âsîlerin isyanına ve zalimlerin zulmüne âmmenin sükûtu zımnen rızayı müstelzim olduğundan *belâ* cümlesine şamil olur. Zira; günahı işleyen kimseyle işlemeyip men'ine çalışmayarak sükût eden kimse dünya azabında müsavî ve müşterektir.

(Abdullah b. Mübarek) Kur'ân'ın emribilma'ruf hakkında en kuvvetli âyeti bu olduğunu beyan etmiş ve demiştir ki, «Bu âyette *e n f ü s* le murad; *cümle müminlerdir*. Zira; bir dine mensup olan cümle nâs şahs-ı vahid menzilesindedir». Binaenaleyh; buna nazaran *manâ-yı âyet*: [Ey müminler! Siz kendi dininiz erbabına ve dindaşlarınıza mülâzemet edin ve onları vaaz u nasihatla ıslah edin ve emribilma'ruf ve nehyianilmünkerle ihvan-ı dininizi doğru yola sevk edip ihtida edince ehl-i dalâlin dalâleti size zarar vermez] demektir. Bu manâya nazaran âyet; emribilma'rufu şiddetle âmirdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Abdullah b. Mes'ud) ve İbn-i Ömer (R.A.) Hazretleri bu âyetin tevilinin âhir zamanda zuhur edeceğini beyan etmişler ve âhir zamanda siz fırkalara ayrılıp bazınız bazınıza zarar edip birbirinizin acınızı tatmadıkça emribilma'ruf ve nehyianilmünker edin. Yalnız kendi nefsinizi ıslaha hasr-ı himmet etmeyin. Amma âhir zamanda fırkalar zuhur edip, kalpler müteferrik olup, sözleriniz biraraya gelmediğinde ve herkes birbirini tanımaz olduğunda bu âyetin sırrı zuhur eder, herkes kendi nefsine sahip olup âhara emir ve nehiy edemezler» demişlerdir. Gerçi âyette hitap umuma ve her zamana şamil olduğundan Fahr-i Razi âhir zamana tahsisini zayıf addediyorsa da şu tevcih zamanımıza pek muvafıktır. Çünkü; zamanımızda söz dinlemek ve dinletmek ve büyüklerin nasihatına kulak vermek ve birbirinden utanmak geçmiştir. Zira; herkes kendinden büyük kimseyi görmüyor ve tanımıyor. Binaenaleyh; emribilma'ruf menfaat yerine zarar verdiğinden köşe-i vahdette erbab-ı isyana buğz-u fillâhtan başka çare kalmamıştır. Çünkü; emribilma'rufta nefsine, malına ve ırzına zarar muhtemel olursa vâcip olan buğz-u fillâhtır. Ancak kendi nefsine sahip olur. İşte o vakitte erbab-ı salâ-

ha âsîlerin isyanının zararı olmaz. Çünkü; sükût zarûrîdir. Tefsir-i Taberi'de bu tevcihi te'yid etmektedir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; müminlerin kâfirler üzerine küfürlerinden dolayı mahzun olmaları ve bilhassa kendi aşiretleri, kabileleri ve akrabalarının küfürde ısrar etmelerine son derece keder etmeleri üzerine âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; insanların kendi nefislerini ıslah edip azaptan vikaaye etmeleri vâcip olduğu ve emribilma'ruf yaptıkça erbab-ı tâata ehl-i isyanın isyanlarının zararı olmayacağı ve herkesin mercii huzur-u ilâhi olduğu ve Allahü Tealâ'nın her şahsa amelini haber vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nefsi muhafazayla emrettiği gibi malı muhafazayla da emretmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ
ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizin üzerinize vâcip olan umurdan birisi de sizden birinize mevt hazır olduğunda emvalinize ve evlâdınıza müteallik vasiyet ettiğiniz zaman sizden ve akrabanızdan adalet sahibi iki kimsenin şehadetini muhafaza etmenizdir. Binaenaleyh; hîn-i vasiyetinizde kendinizden iki kimse veyahut akrabanızın gayrı ecanipten iki kimseyi vasiyetinize şahit tayin ve şehadete dikkat ve itina edin ki vasiyetiniz ve vasiyete şehadetiniz zayi olmasın. Eğer siz arz üzerinde müsaferet eder de size ölüm emmareleri isabet ederse sizin; velev akrabanızın gayrıdan olsun iki şahit tayin etmeniz üzerinize vâciptir.]

Yani; size kendi beldenizde ölüm hazır olup vasiyet ettiğiniz zamanda kendinizden adalet sahibi iki kimsenin vasiyetinize şehadeti lâzımdır. Eğer ölüm emmaresi hal-i seferde isabet ederse şahitler kendi cinsinizin gayrı ecanipten de olabilir.

Vasiyet hususunda verese ve sair nâs arasında mücadele ve münazaa vukuunda kat'-ı niza' için vasiyet zamanı iki şahidin lüzumuna bu âyet delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak «Beyninizde şehadeti muhafaza edin» buyurmuştur. *Mevtin huzuru*yla murad; *ölüm emmarelerinin huzurudur.* Çünkü; vasiyetin imkânı mevtten evvel olur, mevt emmaresi insanın kendi memleketinde olduğu gibi hal-i seferde dahi olmak ihtimaline binaen Cenab-ı Hak şahidi ikiye taksim buyurmuş ve «Hal-i hazarda olursa kendinizden iki şahit, hal-i seferde olursa kendinizin gayrı ecanipten olsun iki şahidi bulundurun» buyurmuştur. Ulema, vasiyet eden kimsenin kendinden olan şahitlerle gayrıdan olanların kimler olduğunda ihtilâf etmişlerse de Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran *kendinden olan şahit*le murad; *müminler* ve *ecnebiden olanlar*la murad; *müminlerin gayrıdır.* Çünkü; âyette hitap müminlere olduğundan *ağyar* la murad; *müminin gayrı* olmak lâzımdır. Zira; müminlere sizden ve sizin gayrıdan deyince o gayrıyla murad; *müminin gayrı olmak zarûrîdir.* Şu halde müsaferette vasiyete şehadet edecek mümin bulunmazsa ehl-i zimmetin şehadeti kabul olunacağına işaret buyurulmuştur. Binaenaleyh mümin; hal-i hazer ve hal-i seferde şahit olur. Amma kâfirin şehadeti; hal-i seferde müminin bulunmadığı yerde olur.

Ekser-i fukahanın beyanları veçhile *kendinizden olanlar*la murad; *vasiyet edecek kimsenin akrabasıdır.* Hal-i seferde *gayr* la murad; *akrabasının gayrı müminlerdir.* Şu halde akraba, vasiyet edecek kimsenin ve veresesinin hallerini iyi bildiklerinden gerek sefer ve gerek hazarda akrabanın şahit olması evlâdır. Amma akraba bulunmayan yerde akrabanın gayrı müslümanlardan da olabilir. Binaenaleyh; şehadete kaabiliyetli akraba varken akrabayı takdim etmek lâzım olduğuna işaret olunmuştur. Çünkü; insanın kendi memleketinde alelekser akrabası mevcut olup akraba ise dahilî ve haricî meyyitin ahvaline muttali olduğu gibi verese tarafından vaki olacak itirazı akrabanın, başkalarından ziyade ıslâh edeceği cihetle akrabanın vasiyete şehadetleri elbette evlâdır.

***

Vâcip Tealâ hal-i seferde ecnebî şahit tayin eden kimsenin veresesi şahitlerden şüphe ederlerse şahitlere yemin teklif etmeleri caiz olduğunu ve yeminin keyfiyetini ve suret-i edâsını beyan etmek üzere :

تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرٖي بِهٖ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۙ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ اِنَّا اِذًا لَمِنَ الْاٰثِمٖينَ ﴿١٠٦﴾

buyuruyor.

[Eğer siz şahitlerin hiyanetinden şüphe ederseniz cemaatla namaz kılındıktan sonra mescidin önünde şahitleri durdurur, onlara yemin teklif edersiniz. Onlar yeminlerinde «Allahü Tealâ'ya yemin ederiz. Biz şu şehadetimizle, velevse lehine şehadet ettiğimiz kimse akrabamız olsa dahi gaayet az bir para ile iştira teklif etmedik ve menfaat-ı dünya mukaabilinde şehadetimizde yalan söylemedik ve emanetullah olan şehadeti saklamadık ve saklamayız. Eğer şehadetimizde bir habbe ve bir zerre miktarı şey irtikâb eder ve emanetullah olan şehadeti saklarsak bu surette elbette biz günahkârlardan oluruz» demekle mescid önünde cemaat içinde yemin ederler ve eğer yeminden nükûl ederlerse veresenin iddiası sabit olur.]

Bu âyette *h a p i s* le murad; *şahitleri mescidin önünde durdurmaktır. S 'a l â t* la murad; *ikindi namazı* veyahut *mutlaka cemaatla edâ olunan namazdır.* Namaz vakti huzur vakti olup, her millet bir derece yalandan ihtiraz ettikleri için Cenab-ı Hak şahitlere yemin teklifini namazdan sonraya tahsis buyurmuştur. Akrabaya insanın meyli ziyade olduğundan, akraba hatırı için yalan irtikâb etmek ihtimali gaalip olmasına binaen yeminin suretinde akraba zikrolunmuştur. «Allah'ın şehadeti» demek; «Allah'ın bize emanet ettiği şehadeti velev akrabamız hakkında olsa bile saklamayız, eğer saklarsak günah işlemişlerden oluruz» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü;

(Temim Darî) ile biraderi (Adî)'dir. Çünkü; bu iki birader (Amr b. Âs)'ın âzâdlısı (Büdeyl) Hazretleriyle ticaret için Şam cihetine müsaferet ettiler. (Temim Darî) ile biraderi henüz şeref-i imanla müşerref olmamış, Nasraniyet üzereydiler. Şam'a geldiklerinde Büdeyl (R.A.) hastalandı. Malının kâffesini bir pusulaya yazdı. Hurcunun içine koydu, badehu vasiyet eyledi ve eşyasını veresesine vermelerini emretti. (Temim Darî) ile biraderi şahit oldular. (Büdeyl) biemrillâh vefat etti. (Temim) ve biraderi vereseye vermek üzere (Büdeyl)'in eşyasını aldılar. Fakat eşyanın içinden gaayet ağır nakışlı üç yüz miskal sıkletinde bir gümüş kâseyi sakladılar. Medine'de kâseden başka eşyayı vereseye verdiler. Verese eşyayı teftiş edip, eşyanın adedini beyan eden pusula meydana çıkınca, şahitlerden pusula mucibince eşyanın içinde kâsenin mevcut olmadığını sorarlar. Onlar da «Bize teslim ettiği eşyayı biz size verdik. Başka bildiğimiz yoktur» derler. Verese Resulullah'a şikâyet edince bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Bu âyet nâzil olunca Resulullah ikindi namazından sonra Mescid-i Şerif'te minder yanında (Temim Darî) ile biraderini çağırır ve yemin teklif eder. Tefsir-i Taberi'de (İmam-ı Şuayb)'dan naklen beyan olunduğuna nazaran ashaptan (Ebu Mûsel Eş'arî) Kûfe'de vali iken bu âyetin ahkâmını Resulullah'tan sonra bir daha icra etmiştir. Çünkü; bir mümin hal-i seferde hastalanıp vasiyete mümin olarak şahit bulamayınca ehl-i kitaptan iki kimseyi şahit tayin eder ve orada vefat eyler. Şahitler Kûfe'de (Ebu Mûsâ)'nın huzuruna gelir, vasiyete şehadet ve malını teslim ederler. (Ebu Mûsâ) Hazretleri «Bu emir, Resulullah'tan sonra vaki olmamıştır» deyip Kûfe'nin mescidinde namazdan sonra cemaat içinde yalan söylemediklerine ve şehadeti saklamadıklarına ve malı tebdil ve tağyir etmediklerine ve meyyitin malı bundan ibaret olup başka malı olmadığına yemin teklif ettiği ve yeminleriyle şehadetlerini kabul ettiği menkuldür.

Hulâsa; insan için vasiyet lâzım olup, vasiyet ettiği zaman akrabası varsa akrabasından, eğer akrabasından bulunmazsa ecanipten iki şahit bulundurmak lâzım, hattâ hal-i seferde olursa zımmîleri dahi şahit tayin etmek câiz olduğu ve eğer verese şahitlerden şüphe ederlerse, şehadette ve vasiyette yalan söylemedikleri-

ne ve mala hiyanet etmediklerine yemin teklif etmek hakları olup, yeminin namazdan sonra bir mescid önünde, cemaat içinde olması lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ; verese, şahitlerden şüphe ederlerse bir mescit önünde namazdan sonra cemaat içinde yemin teklif etmek hakları olduğunu ve yeminin keyfiyetini beyan ettikten sonra şahitlerin hiyanetleri zuhur ederse, yeminin vereseye avdet edeceğini beyan etmek üzere :

فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰٓ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّآ إِثْمًا فَـَٔاخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ
الْأَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَآ أَحَقُّ مِن شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَآ إِنَّآ إِذًا لَّمِنَ الظَّالِمِينَ

buyuruyor.

[Eğer şahitlerin yeminlerinde yalan ve meyyitin emvalinde hiyanetleri sebebiyle günaha müstehak olduklarına muttali olunursa, müstehakkunaleyhim olan vereseden meyyite en yakın olan iki kimse o şahitler makaamına kaaim olurlar ve yemin ederler ve yeminlerinde «Allahü Tealâ'ya yemin ederiz ki, elbette bizim şehadetimiz o şahitlerin şehadetlerinden elyak ve kabule şayandır ve biz şu şehadetimizde şahitlerin hukuukuna tecavüz etmedik. Eğer tecavüz etmiş olsak tecavüz suretinde biz zalimlerden oluruz» demekle şahitlerin hiyanetlerini izhar ederler.]

Yani; eğer şahitlerin hiyanet ettikleri anlaşılırsa, verese tekrar dava eder ve yeminle hiyanetlerini meydana korlar ve derler ki: «Meyyitin bu malı şahitlere satmadığına yemin ederiz. Bizim şehadetimiz, vasiyete şahitlerin şehadetlerinden evlâdır ve bu yemin ve şehadetimizle biz evvelki şahitlerin haklarına tecavüz etmedik, eğer tecavüz etmişsek zalimler zümresinden oluruz.»

Âyette *e v l e y a n* la murad; *meyyitin en yakın veresesidir.* Çünkü; vasiyete şahit olanlar ellerinde zuhur eden meyyitin malını meyyitten satın aldıklarını iddia edip satın aldıklarını is-

battan izhar-ı aczederlerse, verese inkâr edince yemin verese-
lâzım geldiği cihetle veresenin yemine şahitlerden evlâ olduğu be
yan olunmuştur. Binaenaleyh; verese meyyitin o malı satmadığı
na ve şahitlerin satın almadıklarına yemin eder ve şahitlerin el
lerinden mallarını alırlar. *Veresenin şehadetleriy* le
murad; *evvelki şahitlerin hiyanet* ettiklerine şehadetleridir. Çün
kü; verese «Bunlar hiyanet ettiler ve buna şehadet ederler ve bi
zim şehadetimiz onların şehadetinden evlâdır» derler ve onlar hi
yanet etmeyip satın aldıklarını iddia edince, bunlar satın almadık
larına yemin eder ve yeminleriyle şehadetlerini takviye ederler.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; bu
dan evvelki âyet nazil olup, Resulullah (Temim Darî) ve birade
rine mescitte yemin teklif edip onlar da yemin edince, halleri
bırakmışlardı. Bir müddet sonra kâseyi Mekke'ye bin dirhem gü
müşe sattıkları anlaşılır. (Büdeyl)'in veresesi tekrar kâseyi iste
ler. (Temim Darî) ve biraderi «Biz bu kâseyi Büdeyl'den sat
aldık» derler. Halbuki verese (Temim Darî)'den «Evvelce si
birşey sattı mı?» diye sormuşlar, onlar da satmadığını beyan e
mişlerken, şimdi satın aldığını iddia edince verese; «Size birş
satmadı mı dediğimiz zaman siz, satmadı demiş ve yemininiz
satın almadığınızı da derc etmiştiniz» demeleri üzerine (Temim
ve biraderi «Biz satın aldığımıza şahidimiz olmadığından isp
edemeyeceğimizi bildiğimizden sakladık» derler ve bu mes
Huzur-u Risalete aksedip bu âyetin nâzil olduğu ve ikindi nam
zından sonra mescidde verese (Temim Darî) ile biraderinin hiy
net ettiklerine ve kâsenin onlarda olduğuna» şehadet ederler. «
bizim şehadetimiz onların şehadetinden evlâdır» derler ve kâs
Temim'in, satın almadıklarına yemin ederler. Binaenaleyh; kâs
Resulullah'ın alıp vereseye teslim ettiği mervidir. (Temim Da
Hazretleri iman ettikten sonra «Allahü Tealâ ve resulü sâdık
Ben kâseyi saklamıştım, Allah'a tevbe ederim» dediği mervi
İşte lisanımızda «Er geç hak sahibini bulur» darbımeselinin
doğru bir söz olduğu bu vaka ve âyetle sabittir.

Âyette (من الذين استحق عليهم) ile murad; *meyyitin ve*
sesidir. Çünkü; (استحق عليهم) demek; (جنى عليهم) d

«Kendi üzerlerine hiyanet olunanlar» demektir. Vasiyete şahitler tarafından kendi üzerlerine cinayet olunan ve malları saklanan meyyitin veresesidir. Ve onlar şahitlerin hiyanetlerini dâvâ edince hiyanetlerine şehadet ve satın almadıklarına yemin bunlara intikaal ettiğinden bunlar evvelki şahitler makaamina kaaim ve onların şehadetleri ve şehadetlerini yeminleriyle takviye ettikleri gibi bunlar da aynı muameleye tâbi olmuşlardır.

Hulâsa; şahitlerin hıyanetleri verese indinde zahir olup, verese hiyanetlerini dava ederlerse, şehadet ve yemin vereseye intikaal edeceği ve veresenin şehadetleri evvelki şahitlerin şehadetlerinden elyak olduğuna yemin edecekleri ve yeminlerinde: biz şehadetimizle şahitlerin hukukuna tecavüz etmedik. Eğer tecavüz edersek zalimlerden oluruz demeleri lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vasi veya şahitlerin hiyanetleri zuhur ederse şehadet ve yeminin vereseye intikaal edip tekrar davanın mesmu' olması vasiler ve şahitlerin doğru şehadet etmelerine sebep olduğunu beyanetmek üzere :

ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَى وَجْهِهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ

buyuruyor.

[Şu zikrolunan hüküm ve meşru kılınan tarîk; hâdiseye olduğu gibi şehadeti edâya veyahut olduğu veçhüzere şehadet etmezlerse onların yeminlerinden sonra yeminin vereseye reddolunmasıyla kendilerinin yalanları zuhur edip rüsvây-ı âlem olmalarından korkmalarına en yakın bir tarîktır. Binaenaleyh; bu usul doğru şehadet edip hiyanet etmemelerine sebeptir.]

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا

[Emanete hiyanet etmekten nefsinizi vikaaye edin ve yalan yere şehadet etmekten Allah'tan korkun ve bu gibi ahkâmda Allah'ın âyetlerini işitin ve mev'ize ve nasihatlarıyla amel edin.]

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

[Halbuki Allahü Tealâ fasık olan kavmi sevmez ve hidayette kılmaz.] Binaenaleyh; emanete hiyanet edip yalan şehadet etmeyin ki, fasık olmayasınız ve doğru yola vasıl olasınız.

Bu âyette (ذٰلِكَ) lâfzı; müsaferette vasiyet edilmesine ve vasiyete şahitler bulundurmasına ve şahitlerin keyfiyet-i şehadetlerine ve eğer verese şüphe ederlerse şahitlerin yemin etmelerine ve yemin ettikten sonra hiyanetleri zuhur ederse, yeminin vereseye intikaal etmesinden ibaret olarak zikrolunan ahkâmın kâffesine işarettir. Ahkâmın bu minval üzere cereyan etmesinde iki fayda olup *b i r i n c i s i ; şahitlerin doğru şehadet etmelerine sebep olacağı, i k i n c i s i ; doğru şehadet etmediklerinde yeminin vereseye intikaal etmesiyle rüsvâ-yı âlem olmalarından korkmalarıdır.* Binaenaleyh; bu âyetin ahkâmına muhalefet edenlerin fasık olacaklarını ve fasık olanları tarîk-i müstakime muvaffak kılmayacağını âyetin âhirinde beyanla Cenab-ı Hak ahkâmına riayet etmeyenleri tehdid etmiştir. Çünkü; *f ı s k* la murad; *şehadette hiyanet etmek,* ve *vasiyette yalan söylemek ve eşyadan birşey saklamak gibi şeylerdir.* Gerçi lâfzın umumuna nazaran masiyetin kâffesine şamilse de makam itibariyle *f a s ı k , ahkâm sabıkaya riayet etmeyenlerle tefsir olunmuştur.*

Bu âyet-i celile *beş hüküm üzerine müştemildir : B i r i n c i s i ; şehadeti olduğu gibi edâ edip yalan karıştırmamak lâzım olduğu, i k i n c i s i ; şehadete yalan karıştırırlarsa yalanları meydana çıkıp rüsvâ-yı âlem olmalarından korkmaları, ü ç ü n c ü s ü ; emanete hiyanet etmekten nefislerini vikaaye etmeleri vâcip olduğu, d ö r d ü n c ü s ü ; Allah'ın emrini işitmek ve dinlemek elzem olduğu, b e ş i n c i s i ; yalan yere yemin ve şehadet eden kimselerin fasık oldukları ve fasıkları Allah'ın hidayette kılmayacağıdır.*

***

Vâcip Tealâ bazı tekâlifi beyan ettiği gibi tekâlife itaata daveti dahi beyanetmek üzere :

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

buyuruyor.

[Şol günde fasık olan kavmi Allahü Tealâ hidayette kılmaz ki, o günde Allahü Tealâ rusül-ü kiramı cem' eder ve «Hangi icabetle ümmetleriniz tarafından icabet olundunuz? Yoksa ümmetleriniz tarafından inkâr mı olundunuz? Veyahut davetinize icabet olundunuz mu?» demekle Allahü Tealâ Rasullerinden sual eder. Rusül-ü kiram bu suale cevapta bizim için ilm-i kâmil yoktur. Zira; gaaip olan şeyleri herkesten ziyade zat-ı ülûhiyetin bilir dediler.] Ve cevaplarında ilmi, Allah'a tefviz ederler ki, nasıl icabet olunduklarını bildikleri halde Cenab-ı Hakka karşı acizlerini izharla tevazu ederler ve bu sualden maksat icabet etmeyen ümmetleri tekdir ve âleme karşı mahcup etmektir.

Enbiyanın nasıl icabet olunduklarını bildikleri halde «Bizim için ilim yok» demeleri «Ya Rabbi! Sen bizden daha iyi bildiğin halde bu sualden hikmetine ilmimiz yok» demek olup hakikat-i ilmi inkâr olmadığından enbiyanın bu cevapları hilâfı vakidir denilemez. Enbiyanın ilimleri Vâcip Tealâ'ya nispetle yok mesabesinde olduğundan «Bizim ilmimiz senin ilmine nispetle yoktur, iyisini sen bilirsin» demektir. *Yahut* ümmetlerinin halinden enbiyaya hasıl olan zan olup ilm-i kat'î olmadığından «Bizim ilm-i kat'îmiz yoktur, ancak ilm-i kat'î ile sen bilirsin» demişlerdir.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın yevm-i kıyamette rusül-ü kiramı cem' edip ümmetlerinin icabetleri ne yolda olduğunu sual edeceği ve resullerin ümmetlerinin icabet edip etmediklerine dair ilmi, Cenab-ı Hakka tefviz etmekle tevazularını izhar edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ rusül-ü kirama ümmetlerinin icabetlerinden nasıl icabet olunduklarını sual edeceğini beyan ettiği gibi rusül-ü

kiram içinden İsa (A.S.)'ın ahval-i hususiyesinden ve ümmetiyle vaki olan ahval-i umumiyesinden haber vermek üzere :

اذ قال الله يا عيسى ابن مريم اذكر نعمتي عليك وعلى والدتك اذ ايدتك بروح القدس تكلم الناس في المهد وكهلا

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda Allahü Tealâ Meryem oğlu İsa (A.S.)'a «Ya İsa! Sana ve validen üzerine benim nimetimi zikret ve unutma hatırında tut şol zamanda ki, o zamanda biz seni Ruh-u Kudüs'le takviye ve emr-i nübüvvetini te'yid ettik. Halbuki sen beşikte çocukken ve hal-i kühûliyette nâs'a söz söylerdin ve söylediğin söz her iki halinde müsavi idi. Binaenaleyh; hal-i sabavetinle hal-i büluğundaki sözlerin arasında fark yoktur. Aklın ve fikrin ve söylediğin sözün ma'kul olması müsavi idi» dedi.]

واذ علمتك الكتاب والحكمة والتورية والانجيل

[Ve şol zamanda dahî biz seni takviye ve nübüvvetini te'yid ettik ki, o zamanda zahir-i şeriatını tedbir ve takviye etmek üzere biz sana kitabı ve esrar-ı şeriattan ibaret olan hikmeti ve bütün ahkâmı câmi' olan Tevrat'ı ve İncil'i talim ettik ki, beynennâs şeriatın takarrur etsin.]

واذ تخلق من الطين كهيئة الطير باذني فتنفخ فيها فتكون طيرا باذني

[Ya İsa! Zikret nimetimi şol zamanda ki, sen çamurdan benim iznimle kuş sureti gibi bir suret yaptın ve tasvir ettin, badehu o surete sen nefesinle üfürdün ve sen üfürünce o suret benim iznimle bir kuş oldu. Bununla sen nübüvvet dâvânı ispat ettin.]

وتبرئ الاكمه والابرص باذني

[Sen anadan gözsüz olarak doğan a'mâların gözlerini açtın ve körlüklerini giderdin ve benim iznimle tenleri ala olan kimselerin dertlerine şifaya sebep oldun.]

وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْن۪ي

[Ve şol üzerine vaki olan nimetlerimi unutma zikret ki, o zamanda evvelce vefat etmiş olan ölüleri benim iznim ve muavenetimle diri olarak sen kabirlerinden çıkardın.]

وَاِذْ كَفَفْتُ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ

[Ve şol zamanı zikret ki, o zamanda sen Benî İsrail'e nübüvvet dâvânı ispata kâfi mucizelerle geldiğinde onların şerlerini ben senden def' ettim ve onların hücumuna karşı seni hıfzettim.]

فَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿١١٠﴾

[Senin mucizelerine karşı Benî İsrail'den kâfir olanlar şu mucizeler olmadı, illâ açık ve meydanda bir sihir oldu, dediler ve mucizene sihir demekle itiraz ettiler, iman etmediler.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bundan evvelki âyette Vâcip Tealâ rusül-ü kirama ümmetleri tarafından nasıl icabet olunduklarını sual edeceğini beyan etmişti. Ve bu sualden maksad rusül-ü kirama karşı temerrüd eden ümmetleri tekdir olup ümmetler içinde tekdire ziyadece şayan olan Nasara olduğunu beyan için bu âyette Hz. İsa'nın mucizelerini ve o mucizeye karşı temerrüd edenleri beyan etmiştir. Zira; sair ümmetler rusül-ü kiramın şanlarına taarruz etmişler, Nasara ise celâlet-i ilâhiye ve azamet-i sübhaniyeye taarruz ettiklerinden Nasara'yı tevbih için Hz. İsa'nın mucizelerini ta'dad buyurmuştur. Çünkü; şu sayılan nimetlerin cümlesi Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve resulü olduğunu ve ma'bud olmadığını ispat etmiştir ki, ülûhiyetini itikaad edenleri reddetmiştir. *R u h - u K u d ü s* 'le murad; *Cibril-i Emin* olduğuna nazaran

Cenab-ı Hak, Hz. İsa'yı Cibril-i Emin'le te'yid ettiğini beyan etmiştir.

Hz. İsa'nın mümtaz olduğu mucizelerden ekserisi bu âyette zikrolunmuştur. Hal-i sabevetindeki sözünün hal-i büluğunda olan sözünün aynı olması İsa (A.S.)'ın hassasıdır ve duasıyla hastaların şifa bulması ve çamurdan tasvir ettiği kuş suretinin biiznillâh-i telâ kuş olup uçması ve kabirlerinden ölülerin diri olarak kalkıp tekrar yerlerine iade olunması, anadan doğma körlerin gözlerini açması Hz. İsa'nın mümtaz olduğu mucizelerdendir.

İsa (A.S.)'a verilen *k i t a p* la murad; *hüsn-ü hat* olmak ihtimali varsa da esah olan *kütüb-ü semaviyedir. H i k m e t* le murad; *usul-ü itikaadiye ve ameliyeye müteallik ilimdir.* Kitabı zikirden sonra Tevrat'la İncil'i zikretmek şanlarına tazim içindir. Hz. İsa'nın mucize ve nimetleri pek büyük olduğundan Yahûdilerin hased ederek küfredip katline cüret ettikleri beyan olunmuştur ve kuş suretinin yarasa kuşu olduğu (Sûre-i Âl-i İmran).da beyan olunmuştu [*].

Hulâsa; Hz. İsa'nın Ruh-u Kudüs'le te'yid olunduğu ve hal-i sabavet ve hal-i büluğunda nâs'a tekellüm ettiği, kitap, hikmet, tevrat ve İncil'in kendisine talim olunduğu ve çamurdan yapmış olduğu kuş suretinin biiznillâh kuş olduğu ve anadan gözsüzleri gözlendirdiği ve ebrasların biiznillâh illetlerini izale ettiği ve ölüleri biiznillâh kabirlerinden diri olarak çıkardığı ve Benî İsrail'in şerrinden muhafaza ettiği ve Benî İsrail'den kâfir olanların işbu mucizelere sihir dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ İsa (A.S.)'ın mucizelerini nimet olarak beyan ettiği gibi Hz. İsa'ya iman eden ashabını ve onların menakıbını beyanetmek üzere :

وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[*] Cilt : II, Sahife : 604.

[Ya İsa! Zikret nimetlerimi şol zamanda ki, o zamanda ben havariyyîne ilham ettim; dedim ki: «Bana ve benim resulüme iman edin. Zira; iman etmek üzerinize vâciptir» ve onlar: «Biz iman ettik ya Rabbi! Sen şahid ol. Biz sana ve resulüne muti' olan müslimleriz» demeleriyle imanlarını izhar ettiler.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *H a v a r i y y û n ; Hz. İsa'nın ashabı ve ona evvel iman edenlerdir.* Bu makamda *v a h i y ;* Taberi'de beyan olunduğu veçhile *ilham ve kalbe koymak* manâsınadır. Yahut Beyzavi'nin beyanı veçhile *resul vasıtasıyl'a iman etmelerini emretmektir.* Havariyyûnun kimler olduğu ve sanatlarının neden ibaret bulunduğu Sûre-i Âl-i İmran'da mufassalan geçtiği için burada tekrarına lüzum görülmemiştir [*].

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile *i m a n ; a'mal-ı kalpten olup İ s l â m ; inkıyad-ı zahirî* manâsını müş'ir olduğundan havariyyûn imanı takdim etmişlerdir. Zira; a'mal-i kalbe, dikkat ziyadedir. Çünkü; havariyyûn evvelâ Hz. İsa'nın nübüvvetini kalpleriyle tasdik ve kalplerinde olan imanlarını zahirde itaat ve inkıyadlarıyla ilân ettiler ve itaatlarının muhakkak olduğunu beyan için sözlerini *edât-ı te'kidle* irad eylediler. Binaenaleyh; diyanet-i İslâmiyede bir kimseye (Müslüman mısın?) denildiğinde kat'iyet ifade eder cümle ile (Müslümanım elhamdülillâh) demek vâciptir. Şek ve tereddüd ifade eden cümleyle cevap vermek caiz değildir.

***

Vâcip Tealâ havariyyûnun imanlarını beyandan sonra onların Hz. İsa'dan bazı tahkikatlarını beyanetmek üzere:

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

buyuruyor.

[Yâ İsa! Zikret şol zamanı ki, o zamanda Havariyyûn «Ey

[*] Cilt : II, Sahife : 610.

Meryem oğlu İsa! Senin Rabbin bizim üzerimize semadan içi nimet dolu bir maide, yani sofra inzâl etmeye kaadir olur mu?» dediler. İsa (A.S.) cevapta «Eğer hakîkî iman ettinizse Allah'tan korkun ve bu gibi suâli irad etmeyin. Nasıl oluyor ki, siz Allah'ın kudretinde şekkeder ve maide inzâline kaadir olur mu diyerek suâle cesaret edersiniz?» demekle böyle suâlin münasip olmadığını onlara anlattı.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Havariyyûn iman etmişlerse de henüz imanları içmâlî olup, akaaidî yoluyla tetkik etmediklerinden bu suâli irad etmişlerdi. Bundan sonraki âyette beyan olunacağı veçhile bu talepleri kalpleri mutmain olsun içindi. Yoksa şekkettikleri için değildi. Binaenaleyh; suâlleri tetkik içindir, tereddüt için değildir.

İnsanın takvası umur-u mühimmenin husulüne vesile olduğundan istedikleri matlûplarının husulüne mukaddeme olmak üzere Havariyyûna ittikaayla emretmiştir.

Hulâsa; Havariyyûnun Hz. İsa'dan Rabbinin semâdan içi taamla dolu bir maide inzâline kaadir olup olmadığını suâl ettikleri ve onların suâline Hz. İsa cevapta hakîkî mümin oldukları takdirde Allah'tan korkmak ve nefislerini bu gibi suâlden vikaaye etmek vâcip olduğu ve bu gibi suâlin hata olduğunu işaret tarikıyla kendilerine tefhim ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. İsa'nın Havariyyûna ittikaa ile emrinden sonra Havariyyûnun cevabını beyanetmek üzere :

قَالُوا نُرِيدُ اَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾

buyuruyor.

[İsa (A.S.)'ın ittikaa ile emrine havariyyûn dediler ki : «Biz o mâideden yemek ve kalbimiz lâyıkıyla mutmain olmak ve senin

bize doğru söylediğini bilmek ve mâide üzerine şahid olmak murad ederiz ve mâide istemekten maksadımız lûtf-u ilâhiye nail olmak ve imanımız kuvvet bulmak içindir, yoksa bir garaz-ı fasidimiz yoktur.] demekle mâide istemekten maksatlarını beyan ettiler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile İsa (A.S.)'ın mucizelerinden sonra mucize istemeleri muvafık olmadığını beyan zımnında Havariyyûna ittikaa ile emredince Havariyyûnun mâide istemeleri, gördükleri mucizeye kanaatsızlık olmayıp, belki kendilerinin müptelâ oldukları açlığı izale etmek ve re'y-ül ayn mâidenin nüzûlünü görmekle kalpleri mutmain olmak ve yakînleri kuvvet bulmak ve evvelce gördükleri mucize, mucizât-ı arziyeden olup bir de mucizât-ı semaviyeyi müşahede etmek istedikleri ve mucizâtı müşahedeyle o mecliste bulunmayanlara şehadet edeceklerini beyanla garazlarının garaz-ı sahih olup mâide istemekten niyetlerinde fesad olmadığını beyan etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ Havariyyûnun serd ettikleri şu makaalelerinden İsa (A.S.) maksadlarının sahih olup fasid olmadığını bilince taleplerinin is'âfını Cenab-ı Hak'tan istirham etmek üzere irad eylediği duayı beyan zımnında :

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾

buyuruyor.

[Havariyyûnun itizarlarına ve garazlarının sıhhatına karşı Meryem oğlu İsa (A.S.) Cenab-ı Hakka niyaz tarîkıyla dedi ki : «Ey bizim Rabbimiz! Bizim üzerimize semadan mâide indir ki, o mâide bizim evvelimize ve âhirimize bayram ve senin kudretine, benim nübüvvetime alâmet olsun ve bizi hayırlı rızıkla merzuk et. Halbuki rızkı verenlerin hayırlısısın» demekle mâidenin nüzûlünü Rabbinden istirham etti.]

M â i d e ; üzerinde taam olan sofradır. «Mâide bizim için bayram olsun» demek; «Mâidenin nâzil olduğu günü bayram ittihaz edelim» demektir. Bayram insanlara sürur verecek bir gün olduğundan *i y d* denilmiştir. Binaenaleyh; mâide nâzil olduğu gün sürur bahşettiğinden İsa (A.S.) o günde bulunanlara ve ondan sonra geleceklere o günün bayram olmasını kelâmına ilâve ve duasına dercetmiştir. Mâide pazar günü nâzil olduğundan Nasara'nın pazar günü bayram ittihaz ederek ta'zîm ettikleri Beyzavi'nin cümle-i beyanatındandır. Gerçi pazar gününe ta'zîm, şeriat-ı Muhammediyede nesholunmuşsa da Nasara ta'zîmi terketmemişlerdir.

Havariyyûn, mâide istemekten maksatlarını beyan sırasında garaz-ı dünyevî olan ekli takdim etmişlerse de İsa (A.S.) garaz-ı uhrevîyi takdim buyurmuş ve âhiret umurunun takdime şayan olduğuna işaret etmiştir. Duanın keyfiyeti : Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran Hz. İsa evvelâ gusleder ve yünden aba giyer ve başını eğer, ağlar ve iki rekât namaz kılar ve dua eder. Cenab-ı Hak duasını kabul eder ve mâide nâzil olur. Binaenaleyh; insan mühim bir iş için dua etmek isterse kemal-i taharetle tetahhur etmek ve namaz kılmak ve kemal-i tevazula dua etmek müstehabdır ki, bu şeraite riayet, duanın kabulüne sebeptir.

İsa (A.S.) Vâcip Tealâ'ya iki kere nidâ etmiştir. Çünkü; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bir kere *cemi' sıfât-ı kemaliyeyi câmi olan ülûhiyet vasfıyla* (اللهم) demiştir. *İ k i n c i d e envâ'-ı nimetle terbiyeyi müş'ir olan rububiyet vasfıyla* (ربنا) diyerek nidâ etmiştir ki, kemalile tevazu ve tazarruunu izharla duasının kabulünü rica eylemiştir. Binaenaleyh; Rabbisi istirhamını kabul buyurmuş ve mâide gibi mühim bir mucizeyle Hz. İsa'yı taltif ve Havariyyûnu mesrur kılmıştır.

***

Vâcip Tealâ Hz. İsa'nın duasını kabul etmekle Havariyyûnun mes'ûlünü isâf ettiğini beyanetmek üzere :

قَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْۚ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنّ۪ٓي اُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَٓا اُعَذِّبُهُ۬ٓ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿١١٥﴾

buyuruyor.

[İsa (A.S.)'ın duası üzerine Allahü Teâlâ «Ben muhakkak sizin üzerinize mâideyi inzâl ederim. Eğer mâidenin inzâlinden sonra sizden bir kimse küfrederse ben o küfreden kimseye bir azapla azab ederim ki, âlem efradından hiçbir ferde o azapla azab etmem» dedi.]

Yani; Ya İsa! Ben istediğiniz mâideyi istedikleri veçhile semadan indiririm. Lâkin mâide geldikten sonra küfreden olursa o kâfire öyle bir azab ederim ki, âlemden hiçbir kimseye o azabın emsali sebketmemiştir.

Âyette, Vâcip Teâlâ mâideyi inzâl edeceğini beyanla beraber mâidenin şükrünü edâ etmeyip küfredenlere azab edeceğini dahî beyan etmesi duanın kabulüne delâlet eder. Binaenaleyh; küfredenler suratlarını hınzır suratına tebdil etmiştir.

Beyzavi ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile mâidenin keyfiyet-i nüzûlü şöyledir: İki bulut arasında bir kırmızı sofra olup, sofrada bulunan taam ise kılçıksız ve pulsuz kendi yağıyla kızarmış kebap olmuş balık ve balığın baş tarafında tuz ve kuyruk tarafında bir kâse içinde sirke ve etrafında envâ-ı sebze ve beş adet çörek ve onlardan birincinin üzerinde zeytin, ikincinin üzerinde bal, üçüncünün üzerinde yağ, dördüncünün üzerinde peynir, beşincinin üzerinde kurumuş et mevcut olduğu halde ahalinin önüne nâzil olduğu ve İsa (A.S.)'ın dua edip «Ya Rabbi! Bize nimet kıl, nikmet kılma» diyerek (بسم الله خير الرازقين) ismiyle sofrayı açtığı ve Havariyyûnun reisi «Ya Ruhallah! Bu taam dünyadan mı, âhiretten mi?» dediğinde Hz. İsa'nın «İkisinden de değil, Allah'ın kudretiyle icad ettiği taamdır, istediğinizi yiyin ve Allah'ın nimetine şükredin» dediği ve sofradan fukara, ağniya, hasta, sağ, kör ve topal hep yedikleri mervidir.

Binlerce halk sofradan yedikleri halde asla noksan târî olmamıştır. Nâs'tan birçokları iman ettikleri gibi küfredenler de olduğu ve küfredenler, iman edenlerin itikadlarını ifsada çalıştıkları ve onların suretlerini Cenab-ı Hakkın hınzır suretine tahvil ettiği mervidir. Bu rivayete nazaran *a z a p* la murad; *azab-ı dünyevî* olmak lâzımdır. Hınzır suretine tahavvül edenlerin de üç gün yaşadıkları mervidir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran mâidenin nüzûlünde hıyanet etmemek ve yarınki gün için idhar olunmamak şart iken idharla hiyanet edenlerin suretleri tebdil olunduğu mervidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile İsa (A.S.)'ın duasını *inzâl* kelimesiyle yaptığı halde Vâcip Tealâ lûtfunun çokluğuna işaret için çokluğa delâlet eden tef'il babından (منزل) lâfzıyla beyan ettiği gibi vaadinin kat'i olduğuna işaret için de tahkika delâlet eden (ان) lâfzıyla irad buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Nasara'nın Hz. İsa'ya iftiraları üzerine İsa (A.S.)' hitabını beyanetmek üzere :

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِى وَاُمِّىَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda Allahü Tealâ İsa (A.S.)'a hitaben «Ey Meryem oğlu İsa! Sen nâs'a beni ve validemi Allah'ın gayrı ma'bud ittihaz edin» dedin mi? buyurdu.]

قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِى اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِى بِحَقٍّ

[Bu suale cevap olarak İsa (A.S.) «Ya Rabbi! Seni cemi' nekaaisten tenzih ederim. Benim için hak olmayan birşeyi söyleme ve iddia etmek sahih olmaz. Böyle bana lâyık olmayan şeyi söylemek nasıl sahih olur ve ben nasıl söyleyebilirim?» dedi.]

إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ

[Eğer ben böyle birşey söyledimse muhakkak söylediğimi sen bilirsin. Zira; ilmin herşeyi muhittir.] Binaenaleyh :

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ

[Ya Rabbi! Sen benim nefsimde olanı bilirsin. Halbuki ben senin zatında olan şeyi bilmem.]

إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾

[Zira sen gaaibi bilirsin, biz gaaibi bilmeyiz.] Demekle Cenab-ı Hakkın sualine cevap verdi.

Vâcip Tealâ'nın bu suali Nasara'yı ilzam ve itikadlarının batıl olduğunu meydana koymak için olduğu cihetle Hz. İsa'nın böyle bir şey söylemediğini bildiği halde Allahü Tealâ neden sual etti denilemez. Zira; sual haşa bilmediği birşeyi öğrenmek için değil, belki Nasara'ya hakikatı bildirmek içindir. Hz. İsa cevabında Cenab-ı Hakkı evvelâ beşere hulûl etmek ve şeriki olmak gibi nekaaisten tenzih ilē beraber böyle bir sözü söylemeye hakkı olmadığını beyanla hakikat-ı hâlin ilmini Allah'a tefviz etmiştir ki, huzur-u ilâhide kemâl-i edeb ve ta'zîmle teslimiyetini meydana koymuş ve kul için vazife-i ubûdiyetin neden ibaret olduğunu göstermiştir.

Bu âyette *n e f i s ;* *zat* manâsınadır. Vâcip Tealâ, hakkında nefis lâfzını zikretmesi Hz. İsa'nın kendi hakkında zikrettiği lâfza mutabakat tarîkıyladır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile (سبحان) lâfzı tef'il babından *tesbihin ismidir.* Binaenaleyh; Vâcip Tealâ'nın cemi' nekaaisten ve bilhassa şerikten münezzeh olduğunu beyanda mubalâğa için teksire delâlet eden tef'il babından irad olunmuştur.

Nasara'nın iftira ettikleri sözü söylemekte hakkı olmadığını beyanda istimrara delâlet eden (ليس) kelimesi ve nefyi te'kidde mübalâğa için haberinde (با) lâfzıyla (بحق) varit olmuştur ki, «Hiçbir veçhile hakkım yok» demektir ve bu misilli sözleri söylemeye hakkı olmadığını delil-i burhanıyla irad etmiştir. «Çünkü; ben söylemiş olsam, sen bilirdin, halbuki benim söylediğime ilmin taalluk etmedi. Senin ilmin taalluk etmemesi benim söylemediğime delildir. Çünkü; söylesem elbette bilirdin» demek olur.

***

Vâcip Tealâ İsa (A.S.)'ın sözünün bakiyesini hikâye etmek üzere :

مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَٓا اَمَرْتَن۪ي بِه۪ٓ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبَّكُمْۚ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَه۪يداً مَا دُمْتُ ف۪يهِمْۚ

buyuruyor.

[İsa (A.S.) sözüne devam ederek «Ya Rabbi! Ben nâs'a söylemedim. Ancak senin bana emrettiğin sözü söyledim ve dedim ki: «Benim ve sizin de Rabbimiz olan Allahü Tealâ'ya ibadet edin. Zira; Allahü Tealâ cümlemizi her türlü nimetleriyle terbiye eden rabbimizdir. Binaenaleyh; ibadetinizi ona hasredin» ve «Ben nâs içinde bulunduğum müddet onlar üzerine hazır olur ve onların hallerini muhafaza eder ve onların hallerini bilir ve şehadet ederim.]

فَلَمَّا تَوَفَّيْتَن۪ي كُنْتَ اَنْتَ الرَّق۪يبَ عَلَيْهِمْۜ

[Vakta ki, sen beni vefat ettirip irtihal ettirince, sen ancak onlar üzerine gözetici ve onların hallerini bilirsin.]

وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ ﴿١١٧﴾

[Halbuki ya Rabbi! Sen herşey üzerine hazır ve mekândan münezzeh olduğun halde herşeyi bilirsin.] Binaenaleyh; cümlenin a'mali indinde hazırdır.

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ

[Ya Rabbi! Eğer onların iftiraları ve günahları üzerine sen onlara azab edersen, mülkünde tasarruf edersin.] Zira; onlar senin kullarındır ve onlar hakkında tasarruf; mülk-ü hakikiyende tasarruftur. Binaenaleyh; kimsenin bir diyeceği yoktur.

وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

[Ve eğer sen onların kusurlarını afla onları mağfiret edersen, sen herkes üzerine gaalip bir ulusun ve ef'alin hikmeti mutazammın bir hakîm-i mutlak ve cümleye hükmü nâfiz bir gâlibi kâhirsin demekle Cenab-ı Hakka tefviz-i umur etmiştir.]

M a ğ f i r e t ; tevbe edenlere olacağına binaen küfrüzere vefat edenlere şümulü yoktur. Yani «Eğer onların kusurları üzerine azab edersen senin kullarındır. Dilediğini işlersin ve eğer tevbe ederler de sen de mağfiret edersen, azabın hikmete muvafık olduğu gibi mağfiretin de hikmetine muvafıktır.» demektir.

Bu âyette *t e v e f f î* ile murad; *hakikaten vefat olmak* ihtimali olduğu gibi *semaya ref'olunmak* ihtimali daha ziyade gaaliptir. Zira; İsa (A.S.) semaya ref'olunmuş ve vefat etmemiştir. Semaya ref'olunmasına vefat denmiştir. Zira; bu dünyadan müddet-i muvakkatada irtihal ve intikaal manâsına vefat denmek de câizdir ve bu muhaverenin dünyada ve âhirette olması muhtemeldir. Çünkü; bir mâni yoktur. Cenab-ı Hak Nasara'yı ilzam için dünyada sual ettiği gibi arsa-i mahşerde dahi sual edebilir.

***

Vâcip Tealâ İsa (A.S.)'ın sözlerini hikâye ettiği gibi sadıkları razı olduğunu ve yevm-i kıyamette sıdıklarından dolayı menfaat olacağını beyanetmek üzere :

قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ «Şu yevm-i kıyamet ol bir gündür ki, o günde sadıklara sıdıkları menfaat verir ve sadıklar için ebeden içinde kalıcı oldukları halde altından nehirler cereyan eder cennetler vardır» dedi.]

رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

[Allahü Teâlâ sadıklardan razı oldu ve sadıklar da Allah'tan razı oldular.]

ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١٩﴾

[İşte Cennet'te ebeden kalmak ve Allah'ın onların a'malinden razı olması ve onların da Allah'ın lûtfundan razı olması onlar için büyük bir necat ve fevz ü felâhtır.]

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile s a d ı k î n ile murad; *enbiya ve müminlerdir.* Onların s ı d ı k l a r ıyla murad *tevhidleri ve imanlarıdır.* Şu halde *manâ-yı âyet:* [Yevm-i kıyamet ol bir gündür ki, ehl-i tevhidin tevhidleri kendilerine o günde menfaat verir, amma kâfirlerin küfrü ve müşriklerin şirki ve yalancıların yalanı menfaat vermediği gibi haklarında ayn-ı mazarrattır. Zira; ebeden Cehennem'de kalmalarına sebeptir.] denmiştir. Allah'ın sadıklardan rızası; *onların imanlarına ve amellerine rızadır.* Onların Allahü Teâlâ'dan rızaları; *Allah'ın onlara verdiği olduğu nimetlerden razı ve hatırlarına gelmeyen eltâf-ı sübhaniyeden memnun olmalarıdır.*

Allahü Teâlâ'nın rızasını tahsilden daha büyük bir mertebe olmadığından *rızay-ı ilâhinin husulüne* fevz-i azîm denmiştir.

«Doğru sözlü ehl-i imanın, Allah'ın rızasına nail ve Allah'ın nimetlerinden de onların razı olacaklarını» beyan etmek; «Ehl-i imanın âhirette kemal-i emniyet ve rahata nail olacaklarını» beyan etmektir. Çünkü; tarafeynin birbirinden razı olmaları kulların istirahat-i tâmmelerini müstelzimdir.

Hulâsa; ehl-i imanın imanları ve doğru söyleyenlerin doğru sözlerinin yevm-i kıyamette kendilerine menfaat vereceği ve menfaat cümlesinden olarak ebeden onların Cennet'te kalacakları ve Allahü Tealâ'nın onların imanlarından ve onlar da Allah'ın lutfundan razı olacakları ve Allah'ın rızasının onlar için pek büyük kurtulmak olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imana «fevz-i azîmi veren kimdir?» sualine cevap olmak üzere:

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٢٠﴾

buyuruyor.

[Semavât ve arzın ve onların derununda olan mevcudâtın mülkü Allah'ındır ve Allahü Tealâ herşeye kaadirdir.] Binaenaleyh; dilediğini işler ve bilûmum mülkünde keyfe mâyeşâ' tasarruf eder ve istediğini icad ve istediğini i'dam eder, hiç kimsenin itiraza hakkı ve salâhiyeti yoktur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyet Hz. İsa hakkında Nasara'nın dâvâlarının fesadına delâlet eder ve ukalânın gayrısını ukalâ üzerine tağlib için (وما فيهن)'de gayrı ukalâda istimali gaalip olan (ما) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; âyet-i celile Nasara'nın dâvâlarını red ve Hz. İsa'nın kulu ve memlûkü olduğunu beyan için varid olup Nasara'nın itikaadı ise aklın harici ve mantığın hilâfı olduğundan onları gayrı ukalâ menziline tenzil etmiştir.

Sûrenin âhiri birtakım esrarı mutazammındır. Zira herşey Allah'ın mülkü olmak; mahlûkaatın küllisi mümkün ve Vâcip Te-

alâ'nın icadıyla mevcud olup Cenab-ı Hak cemi'i mümkünât ve kâinâta malik, ervah ve ecsadın kâffesini mucid ve her cümlesinde emr ü nehyi icad ve i'damı nâfiz, sevap vermek ve azab etmek suretiyle tasarruf, Allah'a mahsus olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; dilediği gibi teklif ederek kullarını ibadetine davet eder ve herşeye malik olması ve şeriat-ı Mûsâ'yı neshederek şeriat-ı İsa'yı onun makaamına ikaame ve badehu şeriat-ı İsa'yı neshederek şeriat-ı Muhammediyeyi onun makaamına ikaame etmesi mülkünde tasarruf kabilindendir. Hz. İsa'yı babasız halka da kaadirdir. Binaenaleyh; Nasara'nın Hz. İsa hakkındaki iddiaları batıldır. Zira; Allah'ın kulunun ülûhiyetle münasebeti yoktur ve olamaz.

*
**

SURE-İ EN'AM

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Yüz altmış beş* âyeti havidir. Yalnız *üç* veyahut *altı* âyeti Medine-i Münevvere'de nâzil olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

[İtâat ve inkıyadı müş'ir olan hamd ü sena ülûhiyette müstakil ve rububiyette münferid olan Allahü Tealâ'ya mahsustur ki, o Allahü Tealâ, semavât ve arzı ve zulümât ve nûru takdir buyurdu ve bunların cümlesini icad etti ve bu âlem-i mükevvenâtın vahdaniyete delâletiyle zuhurundan sonra Rablerine küfreden kâfirler tarîk-ı haktan udûl ve tarîk-ı batıla meylederler.]

Hamdin umumu ve devamı matlup olduğundan Cenab-ı Hakkı senâ ifade eden elfaz; umuma ve devama delâlet eden *cümle-i ismiye* ile varid olmuştur. Bu âyette *h a m d* fıkrası *lâfızda ihbar ise de* kullarına hamdi talim olduğu cihetle *manâda hamd etmekle emirdir.* Yani; «Hamdedin Allahü Tealâ'ya» demektir. Zira *h a m d ; Allah'ın nimetleri mukaabilinde şükür* manâsına olduğu cihetle her şahıs üzerine Allahü Tealâ'ya hamd etmek vâciptir. Çünkü; her şahıs nimet-i ilâhiyeye müstağrak olduğundan şükrünü edâ vâciptir. Hamde lâyık ancak Vâcip Tealâ olduğuna işaret ve Allah'ın gayrıya ibadet eden müşrikleri red için hususiyete delâlet eden *l â m ; ihtisasla* varid olmuştur. Binaenaleyh; hamd eden olsun veya olmasın herhalde hamd; Allahü Tealâ'ya

mahsus olup, Allahü Tealâ zatında mahmud olduğuna işaret için şu niam-ı cesîmeyi halk ettiği cihetle hamde istihkaakını dahi beyan buyurmuştur.

Semavât gibi arz dahî birtakım tabakatı muhtevî olduğu halde semavâtın tabakaları ve hareketleri birbirine muhtelif olduğunda semavât; *cemi'* ve arz; *müfred* olarak varid olmuştur. Çünkü; arzın tabakalarında semâvât kadar ihtilâf yoktur. Semavâtın ülüvvü mekân ve şerefine binaen arz üzerine takdim olunmuştur. Cemi'i mahlûkaatın halikı Allahü Tealâ olduğu halde mahlûkaatın büyükleri semavât ve arz olduğundan bu makamda bu ikisi zikirle iktifa olunmuştur. Zulümatın esbabı müteaddid olup nûrun sebebi bir olduğundan zulümat; *cemi'* ve nûr; *müfred* sıyğasıyla varid olmuştur.

Zulümâtla nûr bizatihi kaaim olamayıp semavât ve arzın zımnında kaaim olduklarından *tazmîn* manâsını müfid olan (جعل) kelimesiyle ve ancak semavât ve arz kıyamda başka mahlûkaata muhtaç olmadıklarından (خلق) kelimesiyle varid olmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *z u l ü m â t* la murad; *gecenin karanlığı* ve *n û r* la murad; *gündüzün ziyasıdır.* Yahut *z u l ü m â t* la murad; *küfür ve cehildir,* *n û r* la murad; *iman ve ameldir.* Semâvâtın halkı arzdan, zulümatın halkı nûrdan ve Cennet'in halkı Cehennem'den mukaddem olduğu İmam-ı Katade'den mervi olup, semâvatı arz ve zulümâtı nûr üzerine takdim de bu rivayeti te'yid etmektedir.

Bu niam-ı cesîmenin halikı Allahü Tealâ olduğunu beyandan sonra kâfirlerin küfrü ve müşriklerin şirki taaccübe şayan olduğuna işaret için *taaccüp manâsını müfid olan* (ثُمَّ) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü müşrikler; semâvat ve arzın halikı Allahü Tealâ olduğunu ikrar ederken semavât ve arzın eczasından olan yıldız, ay, güneş, hacer ve şecer kabilinden olan birtakım âciz mahlûkları Allahü Tealâ'ya muadil ve şerik addederek ibadet etmeleri hakikatta taaccübe şayan ve istiğrab olunacak halâttan olduğu için bu âyetle Allahü Tealâ ehl-i imanı bunların hallerinden taaccüb etmeye sevketmiş ve kâfirlerin küfrünü beyana (ثُمَّ) ile başlamıştır.

«Tilmizin üstaza ve sahib-i hükmün adaleti üzerine reayânın metbûûna şükrile muhsinin ihsanı üzerine şükür vâcip olduğundan hamd ü sena Allahü Tealâ'ya mahsus olmamak lâzım gelir» yollu varit olan sual merduddur. Zira, mün'imi ihsana ve üstazı talime ve reis-i hükümeti adalete kaadir kılan Allahü Tealâ olduğundan bunların cümlesine şükretmek; Allahü Tealâ'ya şükretmektir. Çünkü herşeyin esasını halk eden Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; insan her kimi senâ ederse onun senâsı Allahü Tealâ'yı senâ olduğuna dair tafsîlât Sûre-i Fatiha'da beyan olunmuştur [*].

*
**

Vâcip Tealâ semâvât ve arzı ve zulümât ve nûru halk ettiğini beyanla saniin vücuduna istidlâlden sonra insanın hilkatını beyanla istidlâl etmek üzere :

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ②

buyuruyor.

[Semâvât ve arzı halk eden Allahü Tealâ sizi çamurdan halk etti ve siz halk olunduktan sonra dünyada hayatınız için bir ecelle hükmetti ve âhiretiniz için ind-i ilâhide ecel-i muâyyeniniz vardır. Çamurdan hilkatınızı ve ecel-i muayyeninizi bildikten sonra âhiretin vücudunda şek edersiniz.]

Yani; Allahü Tealâ şol zat-ı ecel ve a'lâdır ki, sizin pederiniz Âdem (A.S.)'ı çamurdan halk etmek vasıtasıyla sizi çamurdan halk etti ve halk edip vücuda getirdikten sonra müddet-i hayatınızın nihayeti için mevtinize bir vakitle hükmetti ve kıyamet için ind-i ilâhide bir vakt-i muayyen mevcuttur. Evvelâ halk edip sonra ecelinizi tayine kaadir olan Allahü Tealâ'nın sizi ba's edip amelinizle mücâzâta kaadir olacağı evleviyetle sabit iken siz âhirette şek edersiniz.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran insanın esası olan Âdem (A.S.) çamurdan halk olunduğuna binaen insan-

---

[*] Cilt : I, Sahife : 18.

ların cümlesi bilvasıta çamurdan halk olunmuştur. *Yahut* insanın maddesi olan nutfe gıdadan, gıdanın cümlesinin esası topraktan olduğu cihetle cümle insan topraktan halk olunduğuna binaen Cenab-ı Hak bu âyette insanları topraktan halk ettiğini beyan buyurmuştur. Madde-i asliye olan nutfeden muhtelif azaların müteaddid surette şekillerle meydana gelmesi Sâniin vücuduna ve fail-i muhtar olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Çünkü, tabiat vasıtasıyla vücut bulmuş olsaydı maddenin tabiatı bir olduğu cihetle o maddenin tabiatı iktizası üzere insanlar bir suret ve renkle uzv-u vahid olmak lâzım gelirdi. Zira; tabiat-ı vahidenin fiili müteaddid olamaz. Halbuki bir nutfeden hasıl olan uzuvlar birbirine benzemedikleri gibi onların vazifeleri ve eserleri de muhteliftir. Şu halde madde-i vahideden muhtelif surette şekiller ve azalar fail-i muhtarın ihtiyarı ve tercihiyle hasıl olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh; tabiat vasıtasıyla değildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile insanların esası topraktan halk olunduğu cihetle renkleri toprakta olan renkler üzere halk olunmuştur. Zira; toprakta kırmızı, beyaz ve siyah olduğu gibi insanlar da kırmızı, beyaz ve siyah suretlerde zuhur eder. Kezalik toprakta tayyib ve habis, rehavet ve şiddet olduğu gibi insanlar da tayyib ve habis, rehavet ve şiddet üzere bulunuyor.

Beyzavi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın insanları ve maddelerini halik olup mevtlerine kadar ihyaya kaadir olduğu sabit olduktan sonra kâfirlerin âhireti inkâr etmeleri gaayet istib'âd olunan şeylerden olduğuna işaret için *istib'âda delâlet eden* (ثُمَّ) kelimesiyle varid olmuştur. Çünkü; bu kadar delâil-i vâzıhadan sonra şek etmek elbette emr-i baid ve taaccübe şayandır.

***

Vâcip Tealâ Sani-i Kadîrin vücuduna delâlet eden delilleri beyandan sonra cemi' malûmâta âlim olduğunu beyanetmek üzere

وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ③

buyuruyor.

[Sizin halikınız semâvât ve arzda ibadete müstehak ve ülûhiyette müstakil olan Allahü Tealâ'dır. Sizin kalbinizde gizlediğiniz esrarınızı ve zahirde âzâ-yı cevarihinizle işlediğiniz amellerinizi ve kesbettiğiniz hayır ve şer, menfaat ve mazarrat cümle ef'alinizi bilir ve ilm-i ilâhide gizli birşeyiniz olmaz.] Çünkü; ilmi herşeyi muhîttir. Binaenaleyh; ilminden hariç birşey olamaz.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ef'al-i cevarihin sebebi ve dâîsi, kalpte gizli olan esrar ve kalbin meylânı olduğu için sır, cehr üzerine takdim olunmuştur. K i s b ile murad; *mükteseb* olup sır ve c e h r ile murad; *nefs-i fiil* olduğu cihetle kisbin sır ve cehr üzere atfolunması, şeyi nefis üzerine atıf kabilinden değildir. Çünkü sır ile cehr; nefs-i fiili mükteseb olup, iktibas ise o fiili üzere terettüb eden eser olduğundan beyinlerinde mugaayeret vardır. Zira; nefs-i fiil başka ve o fiili kesbetmek de başkadır.

Âyet-i celile her insanın kendi fiilini kesbettiğine delâlet eder. Şu halde abdin fiilini halkeden, Allahü Tealâ olup, abid ise kâsibdir. Zira; menfaat ve mazarrat kisb üzere terettüb ettiğinden kâsib ancak abiddir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'ya kâsib ıtlakı caiz değildir. Zira; Allahü Tealâ menfaat ve mazarrat kesbetmekten münezzehtir. Çünkü; ef'alde menfaat ve mazarrat kullara aittir.

***

Vâcip Tealâ tevhide ve âhirete müteallik delâili beyandan sonra nübüvveti takrir ve kâfirlerin haktan i'razlarını beyanetmek üzere :

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا
جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٥﴾

buyuruyor.

[Kâfirlere Rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmez, illâ onlar o âyetten i'raz ettiler. Binaenaleyh; her ne zaman hak olan âyet kendilerine geldiğinde muhakkak onlar tekzib ettiler. Şu halde is-

tihza ve iftira ettikleri şeylerin haberleri yakında onlara elbette gelir ve onlar da bilirler.]

Yani; kâfirlerin küfür ve iftiralarının cümle-i emârâtından birisi de tevhid ve kudret-i Bârî'ye delâlet eden âyetlerden birisi onlara resullerinin lisanı ve tebliğaatıyla gelmez, illâ onlar o âyetten kaçarlar, asla kabule meyletmezler! Çünkü; kemal-i inad ve istikbarları kabule manidir. Hatta tarik-ı rüşd ve savaptan kaçtıkları için vakıa mutabık hak olan Kur'ân resulü vasıtasıyla taraf-ı ilâhiden kendilerine geldiğinde muhakkak tekzib ettiler ve istihza ettiler. Binaenaleyh; istihza ettikleri şeyin haberleri elbette yakında onlara gelir ve cezâ-yı sezâsını görürler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette kâfirlerin ahvalini *üç kısım üzere tertip buyurmuştur: B i r i n c i s i ; âyetten i'raz; i k i n c i s i ; i'razla iktifa etmeyip hak olan şeyi alenen tekzibe cüret, ü ç ü n c ü s ü ; alenen tekziple dahi iktifa etmeyip istihzaya ictisar etmeleridir.* H a k la murad; *Kur'ân ve Muhammed (A.S.)'ın getirmiş olduğu hakla batıl beynini tefrik eden ahkâm-ı şer'iye ve âdâb-ı diniye ve mucizât-ı nebeviyedir.* Bunların cümlesini tekzib etmekle küfür gibi bir büyük cinayeti irtikâb etmişlerdir. Binaenaleyh; kâfirlerin âyât-ı ilâhiye ve mucizât-ı nebeviyeden şiddet-i i'razlarına işaret için (مِنْ آيَةٍ) *min-i istiğrakıye* ile varid olmuş ve enbiya-yı ızamın. mucizâtı ayât-ı ilâhiyeden ba'z olduğuna işaret için (مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ) *min teb'iziye* ile vürud etmiştir. Yani; «Onlara alâmet-i ilâhiyeden ba' olan mucizeler geldiğinde onlardan i'raz ederler» demektir.

İstihza ettikleri şeylerin istihzaya mahal olmadığını dünyada helâklerine ve âhirette muazzep olmalarına dair azabın nüzûlü zamanında bilirler ve haberlerine o vakitte muttali olurlar.

Hulâsa; kâfirlere mucizeler geldiğinde o mucizelerden i'raz ettikleri ve her ne zaman onlara hak geldiğinde işleri hakkı tekzib etmek olduğu ve elbette âhirette istihzalarının haberi kendilerine geleceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ âyetlerden i'raz ve tekzip ve istihzadan men

tikten sonra mev'ize mecrâsına cârî olan ümem-i maziyenin hallerini beyanetmek üzere :

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Kâfirler azabın nüzûlünde şek ve tereddüd ederler ve Âd ve Semûd gibi kurûn-u maziyeden bazı kabileyi görmediler mi? Onlardan evvel ihlâk ettik ki, o kabileyi biz arz üzerinde kararlaştırdık ve iskân ettik ve onları umur-u azîme ve âsâr-ı cesîmeye muktedir kıldık. Halbuki onlara verdiğimiz kudreti ve uzun ömrü ve ecsamda tasarrufa iktidarı ve erzakta vüs'atı ey Mekke ahalisi! Size vermedik. Bununla beraber onları ihlâk ettik. Binaenaleyh; sizi de ihlâk edeceğimiz evleviyetle sabit olur. Zira; siz onlardan daha zayıfsınız ve onlar üzerine şiddetli yağmurları gönderdik. İstedikleri kadar otları ve ekinlerini bitirdik ve rızklarını verdik ve onların köşkleri ve sarayları altından nehirler cereyan eder kıldık. Biz onları bu kadar nimetlere gârk ettikten sonra onlar şu nimetlerin şükrünü edâ edecekken bilâkis küfran-ı nimet ettiklerinden onlardan sudur eden günahları sebebiyle biz onları kahrımızla ihlâk ve yerlerine onlardan sonra âhar kabileler icad ettik.] Şu halde küfürde ısrar ederseniz sizin de onlar gibi helâk olacağınızda şüphe yoktur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *k a r n ; bir asır cemaatı* veyahut *bir nebi ümmeti* ve *bir zaman ahalisidir.* Karnın müddeti yüz yirmi veya seksen veya altmış sene olmasında ihtilâf varsa da sahih rivayet yüz senenin bir karn olmasıdır.

T e m k î n ; arz üzerinde kararlaştırmak ve bir mekânda iskânla beraber birçok umura ve o arzda tasarrufa kudret vermektir.

S e m â ile murad; zikr-i mahal ve irade-i hâl kabilinden

*yağmur*dur. Veyahut *kendinden yağmur zuhur eden buluttur* ki, «Onların nehirleri sebebiyle bağlarını ve bostanlarını çok kıldığımızdan refah ve saadet ve bolluk içinde yaşarlardı» demektir.

Hulâsa; âyetten maksad; ümem-i maziyeden helâk olanların halleri ve cisimleri ve kuvvet ve kudretleri ve müddet-i ömürleri ve vüs'at-ı rızkları ehl-i Mekke'den daha ziyade olduğu halde iman etmediklerinden dolayı, bunların hiçbirisi fayda etmeyip ihlâk olununca, zayıf olanların ihlâk olunacağında şüphe olmadığını beyanla âsîleri intibaha davet etmektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resul-ü Ekrem'in nübüvvetine iman etmemekte temerrüdlerinin bazı derecesini beyanetmek üzere :

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Eğer habibim! Biz senin üzerine kâğıtta yazılı kitap indirmiş olsak da, o kâfirler elleriyle hîn-i nüzûlünde yapışmış olsalar habaset-i tıynetleri icabı o kâfirler, şu gönderilen kitap olmadı ancak meydanda bir sihirdir demekle inatlarında devam ederlerdi.]

Yani; ey Resul-ü Ekrem'im! Eğer kâfirler senin üzerine def'aten kitap nâzil olduğunu müşahede etseler yine iman etmezler. Belki sihir olmasına hamlederlerdi. Nasıl hamletmesinler ki, onlar haktan batıla meylederek putlara ibadet ve iman yerine şirki ikaame ettiler.

Bu âyette Vâcip Tealâ kâfirlerin şiddet-i inad ve küfrüzere ısrarda kemâl-i temerrüdlerini ve ne kadar mucize müşahede etseler iman etmeyeceklerini beyan buyurmuştur. Havâss-ı hamse içinde lemsin idraki şüpheden salim olduğu için lems varid olmuştur. Yani; şüpheden vâreste olarak mucize gördükleri gibi kitap-

ların nüzûlünü müşahede etseler dahi küfürlerinde inaddan vazgeçmezler» demektir. Kâfirlerin mahsusâtta halleri böyle olunca ma'kulâtta halleri elbette daha şiddetlidir. Ebussuud ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet; (Nadr b. Hâris) ve rufekası haklarında nâzil olmuştur. Çünkü; onlar «Ya Muhammed (S.A.)! Eğer sen semâdan bize kitap getirsen ve o kitabın maiyetinde dört melek taraf-ı ilâhiden olduğuna ve senin Resulullah bulunduğuna şehadet ederlerse iman ederiz. Yoksa gökten kitap gelmez ve melekler şehadet etmezlerse biz sana iman etmeyiz» demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; zamanımız dinsizlerinde müşahede olunduğu gibi asr-ı saadette de kâfirlerin istedikleri veçhüzere mucize nâzil olsa dahi iman etmeyip «bu mucize değil sihirdir» diyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin emr-i risalette şüphelerinden bazı âhari beyanetmek üzere :

وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Kâfirler şiddet-i şikak ve kesret-i nifaklarına binaen dediler ki: Keşke nübüvvet dâvâsında bulunan zat üzerine melek nâzil olsa ve nübüvvetine şehadet etse de biz de tasdik etseydik. Nebinin maiyetinde melek olmadığından nübüvvetinde şüphelerini izhar ettiler. Habib-i Zişanım! Bizim tarafımızdan niyabet tarîkıyla onlara tebliğ et : Eğer biz seninle beraber melek inzâl etmiş olsak, onların helâkine dair olan emir kaza olunur, derhal helâk olurlardı ve helâklerine hüküm vaki olduktan sonra asla onlara mühlet de verilmezdi. Zira; onların istedikleri veçhüzere melek nâzil olsa ve onlar müşahede etseler iman etmedikleri cihetle helâk olurlardı. Çünkü; ümem-i salife hakkında âdet-i ilâhiyemiz bu

minval üzere cereyan ettiğinden bunlar hakkında dahi o âdetimizi icra ederdik ve eğer onlara gönderdiğimiz resulü melek göndermiş olsaydık o meleği bir recül suretinde gönderirdik. Zira; kuvve-i beşeriyenin meleği, melek suretinde görmeye tahammülü yoktur. Binaenaleyh; gönderilen resulü biz melek kılsak dahi, beşerden bir recül suretinde kılacağımızdan, onların şüphelerini biz kendi nefislerine iade ederdik.] Çünkü; melek beşer suretinde resul olarak gelince aynı şüphe avdet ettiği gibi aynı sual dahi avdet eder ve «Biz bu şahsın risaletine inanmıyoruz, bu da, bizim gibi bir şahıstır» demekle itiraz ederlerdi. Zira; onlar, o meleği dahi beşer suretinde gördüklerinden melek olduğunu bilmezlerdi ki, şüpheleri zail olsun, halbuki şüpheleri zail olamaz. Çünkü; meleği kendi suretlerinde bir recül görünce aynı itirazı yine dermeyan edeceklerdir.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile âyet-i celile; kâfirlerin taleplerinin husulüne mani olan şeyi beyandır. Çünkü; onların dediği gibi melek nâzil olduğunda iman etmedikleri cihetle derhâl helâk olacaklarına binaen azab-ı dünyevî ile helâk olmasınlar için melek nâzil olmamıştır. Eğer melek nâzil olsa, ya suret-i asliyesi üzere veya beşer suretinde nâzil olur. Halbuki suret-i asliyesi üzere meleği beşerin müşahedeye iktidarı yoktur. Hatta Cibril-i Emin enbiya-yı kirama geldiğinde beşer suretinde gelirdi. Resulullah'a (Dihyet-ül Kelbî) suretinde geldiğine dair birçok ahâdis-i celile mervidir. Şu halde heyet-i asliyesi üzere meleği talep; kudretlerinin fevkinde olan birşeyi taleptir. Binaenaleyh imanlarını, muhale talik etmekten ibarettir. Zira; meleği suret-i asliyesi üzere onların görmeleri muhaldir. Eğer melek beşer suretinde gelecek olsa onlar melek olduğunu bilmediklerinden aynı sual ve aynı şüphe avdet ederdi. Şu halde resulün melekten olmasıyla beşerden olması beyninde onlar için fark olmaz. Zira; melek midir veya beşer midir bilmezler. Hatta İbrahim, Lût ve Dâvûd (A.S.)'a misafir olarak beşer suretinde gelen meleklerin melek olduğunu bilmedikleri âyetle sabittir. Şu halde enbiya-yı izâm beşer suretinde kendilerine gelen meleklerin melek olduğunu bilemeyince âhâd-ı nâs hiç bilemezler.

Eğer meleği müşahedeye kudret ve melek de heyet-i asliyesi

üzerine gelse teklif-i icbârî ve ikrâhî olduğundan teklifte bir manâ olmazdı. Zira teklifin; ihtiyarî olması lâzımdır. Çünkü icbar üzere iman muteber değildir. Binaenaleyh; sekerât-ı mevtin acısını duyunca ve âhiretten bir nebze azabı görünce iman etmedik kimse kalmaz, fakat muteber değildir.

(اللبس) *L e b i s ; şüphe vermek ve birşeyi müşkül kılmaktır.* Çünkü; lebsin manâ-yı aslisi; *birşeyi örtmektir.* Binaenaleyh elbise insanın vücudunu setrettiği için libas denmiştir. Şu halde *manâ-yı nâzım :* [Biz melekten resul göndersek beşer suretinde göndermekle onlar üzerine melek olduğunu setrederdik. Binaenaleyh; resulün beşer olduğunda onların şüpheleri ve sualleri avdet eder hiçbir fayda olmazdı. Zira; zannederler ki, beşerdir; halbuki beşer değil.] demektir.

Hulâsa; müşriklerin keşke resul üzerine melek nâzil olsa dedikleri, halbuki melek nâzil olsa iman etmeyeceklerinden helâklerine dair hükm-ü ilâhinin vaki olacağı ve bilfarz melek gelse beşer suretinde bir recül gelip şüpheleri aynıyla avdet edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin istihzalarından resulünün mahzun olan kalb-i nebevîlerini tesliye etmek üzere :

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, habibim! Senden evvel çok resuller muhakkak istihza olundular. Binaenaleyh; kâfirlerden istihza edenleri istihza ettikleri şeylerin azabı ihata etti.]

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Sen kâfirlerin ezâ ve istihzalarına

mahzun ve muztarib olma ve ezâlarına sabret. Zira; onlar helâk olacak ve sen onların ezâlarından selâmet bulacaksın. Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak senden evvel birçok resuller ümmetleri tarafından istihza olundular ve onlar da sabır ve tahammül ettiler. Binaenaleyh; kâfirlerden istihza edenlerin istihzalarının vebali ve şiddet-i azabı onların her taraflarını ihata etti. Asla debrenecek yerleri kalmadı. Hemen helâk oldular. Şu halde sana ezâ edenler de helâk olacaklardır. Binaenaleyh; kavmin tarafından sana vaki olan terbiyesizlikler sana mahsus bir hâl olmayıp enbiya-yı sabıkanın ümmetlerinde dahi vaki olmuş ahvalden olduğu cihetle senin müteselli olup hüznetmemen lâzımdır. Zira; kâfirlerin istihza ettikleri şey; *Resulullah (S.A.) ile Kur'ân-ı Kerîm ve ahkâm-ı şer'iyedir.* Ve bunların cümlesi hakkında müşrikler tarafından istihza vaki olmuştur. Çünkü; her zaman ayrı ayrı makamlarda itale-i lisan etmekten çekinmediler ve bu gibi mukaddesâtı istihza edenler her vakit hâib ve hâsir olmuşlardır. Yahut istihza ettikleri şey; *Resulullahın onlara vaad ettiği azaptır.* Yani; Resulullah «Onlara iman edin. Eğer iman etmezseniz azap nâzil olur, sizi helâk eder» dediğinde azabı istihza ederlerdi. Bu istihza ettikleri azap; aynıyla onları ihata etmiştir. Cenab-ı Hak bu âyetle resulünü tesliye buyurduğu gibi kâfirleri de tehdid etmiştir. Çünkü; resullerini istihza eden ümmetlerin helâk olduklarını beyan; onların da ümem-i salife gibi helâk olacaklarını beyanı mutazammin olduğu cihetle tehdiddir.

Hulâsa; rusül-ü kiramı istihza eden kavmin istihzaları kendilerine ayn-ı azap olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ resulünü tesliye ve kâfirleri zımnen tehdid ettikten sonra, kâfirleri sarahat suretiyle tehdid etmek üzere :

قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Muazzam! Seni ve şeriatını istihza eden kâfirlere sen de ki : «Seyredin yeryüzünde yürüyün Fir'avnların makarrını ve Acem meliklerinin konaklarını ve Kayserlerin menzillerini ve ahali beyninde muteber olan reislerin makamlarını temâşâ ve nazar edin görün ki, resullerini tekzib edenlerin halleri ne oldu ve nasıl helâk oldular?]

Yani; habibim! Sen kâfirlere hitaben «Ey kâfirler! Dünyada nail olduğunuz emval ve evlâdınıza ve servet ü sâmânınıza mağrur olmayın ve şehevât-ı nefsaniyenize aldanmayın. Yeryüzünde yürüyün görün ki, sizden daha zengin ve kuvvetli olan Fir'avn, Kisrâ ve Kayser'lerin hânümanları ne oldu? Onlar da sizin gibi nebilerini tekzib ettiler ve akıbet helâk oldular. Siz de nebinizi tekzib etmekte devam ederseniz akıbetiniz helâktir» demekle onları tehdid et.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyette ticaret ve menafi-i saire için seyr ü sefer etmek mübah olup esnâ-yı seyirde ve sair zamanda Hâlikın vücuduna ve kudretine delâlet eden delâile nazar-ı ibretle bakmak vâcip olduğuna işaret ve ibahe ile vücub beynini tefrik için (ثُمَّ) kelimesi varid olmuştur. Zira; itikaad-ı hâkka nazar-ı sahihle iktisab olunduğundan nazar vâciptir ki, muhlûkaatın vücudundan Hâlikın vücuduna istidlâl etmek her ferd için farz-ı ayndır. Binaenaleyh; yeryüzünde sefer mübahtır, lâkin ibretle nazar etmek vâciptir.

***

Vâcip Tealâ nübüvvete itiraz edenlerin şüphelerini beyan ve tehdid ettikten sonra Sâniin vücudunu ve âhiretin vukuunu ispat etmek üzere :

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Haktan udûl edip iman etmeyen kâfirlere hitaben de ki: «Semâvât ve arzda olan mevcudâtın tasarruf ve temellükü ve onların icadı ve ızharı, i'damı ve ifnâsı kimindir.» Onları ilzam ve iskât ettikten sonra tekrar de ki «Yerde ve gökte olan mevcudâtın maliki ve halikı Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; onların cümlesinde tasarruf Allahü Tealâ'nındır. Allahü Tealâ kullarına rahmetini vaad buyurdu ve Cenab-ı Hak kendinin kullarına rahîm olduğunu yazdı ve kullarına merhametle hükmetti ve vaadinde asla hulf olmaz, elbette vaadini incaz eder. Şu halde kullarına umum üzere rahmetini vaad buyurunca dünyada ihsan-ı ilâhisi umuma şâmil olduğundan âsîlerin azabını ta'cil buyurmaz ki, tevbe ederlerse tevbelerini kabul buyurur.» Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, elbette Allahü Tealâ kendisinde asla şüphe ol mayan yevm-i kıyamette sizi cem' eder ve amelinize göre müca zât buyurur. Binaenaleyh; asla ameliniz cezasız kalmaz. Elbett herkes işlediği amelin cezasını görecek. İşte ey müşrikler! Siz d ettiğinizi bulacaksınız. Zira; şol kimselersiniz ki, onlar nefislerin zarar ettiler. Binaenaleyh; onlar iman etmezler.] Çünkü; bu âlem-mükevvenâtta mevcud olan delâile nazar etmediklerinden nefisl rini gazab-ı ilâhiye arzettiler. Zira; imana iradelerini sarfetmezl ki, mümin olsunlar. Onlar vehme ittiba ederek akıllarını iptal babalarını taklide inhimakla küfre ısrar ve imandan imtina ettile

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; Saniin vücudunu âhireti ispat için sevk olunmuştur. Çünkü; bu âlem-i mükevver tın cümlesi muttasıf oldukları sıfatın zıddı âhâr bir sıfatla ve b lundukları mekândan başka bir mekânda bulunmak mümkün ik aynı mekân ve aynı sıfatta bulunmaları Sâniin vücuduna ve fa muhtar ve kaadir-ü kayyum olmasına delâlet ettiği gibi bu âler mükevvenâtı icada kaadir olunca insanları vefat ettikten so dahi ihyaya kaadir olacağı evleviyetle sabittir.

Bu âyette vaki olan suale cevap gaayet vâzıh olduğundan cip Tealâ evvelâ resulüne «Yerde ve gökte olan mevcudât kim dir?» sualini irad etmesini ve saniyen de «Allah'ındır» ceval emir buyurmuştur.

Mahlûkaatın kâffesi Allah'ın memlûkü ve mahlûku olduğ beyandan sonra nefsi üzerine kullarına in'am ve ihsan edece

yazdı. Çünkü; *r a h m e t* le murad; Beyzavi'nin beyanı veçhile *dünyaya ve âhirete şamil* olduğu gibi *dünyada delâil nasbetmekle kullarını hidayette kılmak ve kitaplar inzâl etmek ve rusül-ü kiram göndermek ve âsîlerin azaplarını tehir buyurmak* dahi rahmet-i ilâhiyede dahildir. Nefislerine zarar edenlerin iman edemeyeceklerini Vâcip Tealâ beyan buyurmuştur. Zira nefislerine zarar; fıtrat-ı asliyelerinde olan imanı zayi etmek ve akl-ı selimi suiistimal edip mahulika lehinin gayra sarfetmek ve şehevât-ı nefsaniyeye tebaiyetle taklide münhemik olmak ve aklı iptal ederek nazardan gaflet ve küfrüzere ısrar ve imandan imtina etmektir. İşte şu evsafın cümlesi iman etmemelerine sebep olmuştur. Binaenaleyh adem-i imanlarına sebep; nefislerine hüsran etmeleri olduğuna işaret için neticeye ve tefria delâlet eden (ف) lâfzıyla varid olmuştur ve *takrir-i kıyas* şöyledir: «Kâfirler iman etmezler. Zira; onlar akıllarını heder ve nefislerine zarar ettiler. Şol kimseler ki, nefislerine zarar ettiler, onlar iman etmezler. Binaenaleyh; kâfirler de iman etmezler. Çünkü; iradelerini imana sarfetmezler ki, iman etsinler.

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣﴾

[Semâvât ve arzda olan mevcudâtın cümlesi Allahü Tealâ'ya mahsus olduğu gibi leyl ü nehârda sakin olan mevcudâtın kâffesi Allahü Tealâ'ya mahsustur. Ve Allahü Tealâ kullarının kelâmını işitir ve hallerini bilir.]

Yani; üzerine güneş doğup inen ve yeryüzünde bulunan berrî ve bahrî hayvanâtın cümlesi Allahü Tealâ'ya mahsustur. Zira; Allah'ın gayrı hiçbir şeye malik yoktur. Halbuki Allahü Tealâ onların cümlesinin seslerini ve sözlerini işitici ve cümle esrarlarını bilicidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile evvelki âyette semâvât ve arz zikrolundu. Zira; semavât ve arzdan başka mekân yoktur. Bu âyette leyl ü nehar zikrolundu. Zira; bu ikinin haricinde zaman yoktur. Şu halde bu iki âyette Vâcip Tealâ mekâna ve mekânîyata, zamana ve zamaniyata malik olup, başka bir kimsenin malik olamadığını

beyan buyurmuştur ki, bilûmum akıl sahiplerini iman ve insafa davet etmiştir. Zira; azıcık aklı ve iz'anı olan kimsenin; cümle eşyanın Allah'ın kulu ve memlûkü olduğunu ve kendinin dahi Allah'ın kulu olduğunu bilip iman etmesi lâzımdır. Binaenaleyh; iman etmeyenin zararı kendine aittir.

***

Vâcip Tealâ yerlere ve göklere ve bütün mahlûkaata malik olduğunu ve ülûhiyetini beyandan sonra Allah'ın gayrı dost ittihaz edenlerin hallerini inkâr etmek üzere :

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٤﴾ قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Habibim! Vahdaniyeti inkâr eden kâfirlere sen de ki, Allah'ın gayrı bir kimseyi mi veli ittihaz edeyim? Halbuki Allahü Tealâ yerin ve göklerin hâlıkıdır. Kullarına yedirir ve kendi yemez ve bir kimse tarafından it'am olunmaz.] Me'külât ve meşrubata ihtiyacı yoktur. Yerin ve göklerin hâlikı olan Allah'ın gayrıyı velî ittihaz etmek münasip olur mu? **[Sen itaat ve inkıyadın lüzumunu beyan hakkında de ki, itaat ve inkıyad edenlerin evveli ben olmamla emrolundum. Şirkten nehyolundum.]** Çünkü; Vâcip Tealâ hakkımda te'kid ve mübalâğa suretiyle (ولاتكونن من المشركين) buyurmuştur ki, «Sen elbette müşrikler zümresinden olma» demektir. Şu halde nasıl olur ki, ey müşrikler! Allah'ın gayrıyı velî ittihaz ederek ben sizin zümrenize dahil olurum demekle müşriklerin ümitlerini kat'ettikten sonra **[De ki, eğer ben Rabbime âsî olursam, yevm-i azîm olan kıyametin azabından korkarım.]**

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Sen kâfirlere hitaben «Allah'ın gayrıyı muîn ve ma'bûd ittihaz etmem. Çünkü velî ve ma'bûd ittihazına şayan; ancak Allahü Tealâ'dır. Zira; Allahü Tealâ âlem-i ul-

vî ve âlem-i süflînin halikı olup muhtaç olanlara it'am eder, rızık verir ve kendinin taama ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh; bir kimse tarafından it'am olunmaz ve ümmet-i İslâmiyenin inkıyad edenlerin evveli ben olmakla emrolundum ve şirk etmekten şiddetle nehyolundum ve ben büyük gün olan yevm-i kıyametin azabından korkarım. Eğer Rabbime isyan edersem azap muhakkaktır» demekle vahdaniyeti inkâr eden kâfirleri red ve tekliflerini inkâr et.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet-i celilenin sebeb-i nüzûlü: Kâfirlerin Resulullah'ı kendi dinlerine davet etmeleridir. Çünkü; müşrikler, Resulullah'ı âbâ' ve ecdadının dinini terkettiğinden dolayı levmettikleri gibi kendi dinlerine Resulullah'ın ric'at etmesini teklif etmeleri üzerine onları red için bu âyetin nâzil olduğu mervidir. *Hulâsa-i meâli:* [Ma'bûdun bilhak ancak Vâcib-ül Vücuttur. Zira; yerin ve göklerin halikı ve kullarının razzakı ve zâtında ve sıfâtında ganîdir, kimseye ihtiyacı yoktur. Herkes kendisine muhtaç ve kendi hiçbir kimseye muhtaç değildir ve ben evvel inkıyad etmekle emrolunduğum gibi şirkten dahi nehyolundum. Binaenaleyh; emre muhalefet ve nehyi irtikâb etmek suretiyle isyan edersem, yevm-i kıyametin azabından korkarım] demektir.

Hulâsa; yerin ve göklerin hâlıkı olan Allah'ın gayrıyı dost ittihaz etmek emr-i münker olduğu ve Allahü Tealâ'nın kullarına taam yedirdiği ve kendi yemekten münezzeh olduğu ve Resulullah'ın iptida İslâm olanlardan olmakla emrolunduğu ve müşrikler zümresinden olmak kat'iyen caiz olmadığı ve yevm-i kıyametin azabından korkmak lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ semâvât ve arzın hâlikı olan kendisinden başkasını dost ittihaz etmenin emr-i münker olduğunu beyandan sonra yevm-i kıyamette bazı kimseleri azaptan kurtarıp rahmet edeceğini beyanetmek üzere:

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Bir kimse ki, yevm-i kıyamette azap kendisinden sarf olunursa muhakkak o kimseye Allahü Tealâ rahmet etmiştir. İşte o günde rahmet-i ilâhiyeye nail olmak açlıktan bir halâs ve necattır.]

Yani; bir kimse ki, Allahü Tealâ tarafından yevm-i kıyamette azabı men olundu. Binaenaleyh; azaptan kurtarmakla Allahü Tealâ ona lûtf u ihsan etmiştir ve şu azaptan halâs olmak felâh-ı zahirdir.

Taatın sevap ve masiyetin azap icab etmediğine âyet delâlet eder. Zira; azabın sarfının Vâcip Tealâ lûtf u ihsan olduğunu beyan buyurmuştur. Eğer vâcip olsaydı lûtf u ihsan kabilinden olmazdı. Çünkü vâcip olan şeyi edâ, borcu edâ etmek olduğundan ihsan olmaz. Binaenaleyh ibadete sevap; Allah'ın lûtfu olduğu gibi günah üzerine azap; adalet-i ilâhiye icabıdır.

وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَۜ وَاِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾

[Eğer Allahü Tealâ seni zararla mes ederse, o zararı izale edecek bir kimse yok; ancak kendi vardır ve eğer seni Allahü Tealâ hayırla mes ederse herşeye kaadirdir.]

Yani; eğer seni Allahü Tealâ bir beliye ve meşakkat ve hastalık ve fakr u fâka gibi mazarratla muahaze eder ve o mazarrat sana dokunursa onu senden kaldıracak bir kimse yoktur; ancak Vâcib-ül Vücud vardır. Şu halde herkesin mazarratın def'ini Allah'tan taleb etmesi lâzımdır. Eğer âfiyet ve servet ve refah-ı hâl gibi hayırla mükâfat eder ve o hayır sana dokunursa, o hayrı senden menedecek kimse yoktur. Zira; Allahü Tealâ herşeye kaadirdir ve kudretine hail birşey olmadığından, sana verdiği hayrı senden almak hiç kimsenin haddi değildir.

Her zararın akabinde elbette bir hayır isabet edeceğine işaret için Vâcip Tealâ zarar akabinde hayrı zikir buyurmuştur. Çünkü; insana bir zarar isabet etmez, illâ onun arkasında bir hayır ve selâmet vardır. Allahü Tealâ'nın hayrı iradesi, şerri iradesi üzerine

gaalip olduğuna işaret için hayrı zikirden sonra herşey üzerine kaadir olduğunu beyan buyurmuştur.

Hulâsa; insana bir zarar isabet ederse, o zararı Allah'tan başka def' edecek bir kimse olmadığı ve bir hayır isabet ederse o hayra mani olacak bir kimsenin bulunmadığı, zira; Allahü Tealâ'nın herşeye kaadir olduğu gibi o hayrı hıfza ve idameye dahi kaadir olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ herşeye kaadir olduğunu beyandan sonra kudretini beyanetmek üzere :

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ herşey üzere kaadirdir. Zira; kullarının fevkinde kaahir ve gaaliptir. İstediği gibi onlarda tasarruf eder. Çünkü; cemi' tedbirâtında âlimdir ve kullarının her ihtiyacını bilir ve onlara lâyık olan şeyleri verir ve onlardan zarar olan şeyleri hikmeti icabı meneder.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ sıfât-ı kemâliyenin esası olan ilimle kudretini cem'etmiştir. Zira; *k a a h i r* lâfzıyla *kudretini* ve *h a k î m* lâfzıyla *ilmini* beyan etmiştir. Çünkü; bu âyette *f e v k ; kuvvet ve kudretin umum şümulünden kinayedir,* yoksa fevk bu makamda *cihet ve mekân manâsına değildir.* Zira; Vâcip Tealâ mekândan münezzehtir. Zira; mekâna ihtiyaç hudus icab eder, Cenab-ı Hak ise kadîm ve herşeyden müstağnidir. Kaahir olan zât her zaman makhurun fevkinde âlî olduğunu beyan zımnında (فوق) lâfzı varid olmuştur ki, mertebe-i ulûhiyetin cümle-i meratibin fevkinde olup âmir ve emri nafiz bir hakîm olduğu beyan olunmuştur. Binaenaleyh; ibâda meşakkat ve sıklet, gam ve keder verecek şeyleri ve mevti, hayatı, fakr u zarureti halk etmek kahrında dahildir. Zira; bunların cümlesini abid-

de Allahü Teâlâ halkettiğinden Allah'tan def'edecek bir kimse yoktur. Binaenaleyh; Allah'ın tedvirini reddedecek ve iradesine karşı koyacak bir şahıs olamaz. Şu halde cümle mahlûkat Allah'ın taht-ı te'sirinde makhurdur ve lâyıkı veçhüzere kahretmek Allahü Teâlâ'ya münhasır olduğuna işaret için hasra delâlet eden *cümle-i ismiye* ile irad buyurmuştur. Zira; (القاهر) haberinin *muarrafün billâm* olması hasra delâlet eder. Şu halde *manâ-yı nazım* [Cümle kulların fevkında kaahir ancak Allahü Teâlâdır, onun gayrı kaahir-i hakîkî yok] demektir.

Bu âyet-i celileyle bundan evvelki iki âyet; Vâcip Teâlâ'nın velî ittihaz olunmaya lâyık olduğuna delil makaamındadır. Yani «Velî ittihaz etmeye şayan Allahü Teâlâ'dır. Zira; Allahü Teâlâ kullarına yedirir, kendi yemez ve azaplarını def'le merhamet eder ve kullarına isabet eden zararı ancak o def'eder ve hayır isabet ederse o hayrı muhafazaya kaadirdir. Her kimse ki, bu evsafı haiz ola; veli ittihaz etmeye şayandır. Binaenaleyh; Allahü Teâlâ veli ittihazına şayan» demektir.

*
* *

Vâcip Teâlâ kudret-i kaahiresini beyandan sonra resulünün risaletine şahid olduğunu beyanetmek üzere:

قُلْ اَىُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ شَه۪يدٌ بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ وَاُوحِيَ اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِه۪ وَمَنْ بَلَغَ

buyuruyor.

[Habibim! Eğer kâfirler seninle mücadele eder ve nübüvvetine şehadet isterlerse sen onlara sor, de ki : «Benim nübüvvetime şehadet yönünden hangi şey ziyade büyüktür?» Bu sualine onlar lâyıkıyla cevap verirlerse ne âlâ bir nimettir ve eğer cevap vermezlerse sen cevabını beyan sadedinde de ki : «Allahü Teâlâ sizinle benim beynimizde nübüvvetime şahittir. Zira; benim nübüvvetime şehadet olarak şu Kur'ân bana vahyolundu ki, o Kur'ân

sizi ve sizin gayrı Kur'ân'ın bâliğ olduğu kimseleri ben inzar edeyim. Şu halde bu Kur'ân benim sıdk-ı devâma şehadet yönünden kâfidir.] Binaenaleyh; Kur'ân'dan başka şahid istemek inattan ibarettir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile şehadetin en büyüğü Allahü Tealâ'nın şehadeti olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi, Allahü Tealâ'nın Resulullah'ın nübüvvetine dahi şehadet ettiğine delâlet eder. Çünkü âyet-i celilenin sebeb-i nüzûlü; ehl-i Mekke Resulullah'a «Ya Muhammed (S.A.) Biz Yehûd ve Nasara'ya senin halinden sual ettik. Onlar senin resul olmadığını haber verdiler. Senin risaletine kim şehadet edecek. Şahitsiz dâvâ kabul olunmaz, elbette bir şahit lâzımdır» demeleri üzerine resulünün risaletine Allahü Tealâ'nın şahit olduğunu beyan zımnında bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Binaenaleyh; resulünün risaletine en büyük şahit Allahü Tealâ'dır. Allahü Tealâ'ya *şey* ıtlakı caiz olduğuna dahi bu âyet delâlet eder. Zira cevap; sualde dahildir ve şey; *mutlak mevcud* manâsına olduğundan, şey ıtlakı Vâcip Tealâ'ya bir noksan iyham etmediğinden Allahü Tealâ'ya şey demekte bir fesad yoktur. Binaenaleyh Allah; şey yani mevcut demek cazidir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile Allahü Tealâ'nın resulünün risaletine şehadeti; yedinde dâvâsını te'yit eder mucize izhar ve halk etmesidir. Çünkü; şehadet kavlen olduğu gibi fiilen dahi olur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette *m u h a t a p l a r* la murad; *ehl-i Mekke* (ومن بلغ) ile murad; *Kur'ân'ın vâsıl olduğu bilûmum Arap, Acem ve ins ü cinnin cemisidir.* Şu halde gerek Resulullah'ın hayatında ve gerek vefatından sonra Kur'ân'ın vasıl olduğu cümle insanlara şamildir. Binaenaleyh; Resulullah yevm-i kıyamete kadar Kur'ân'la nâs'ı inzar edicidir ve Kurân kendine vâsıl olan kimsenin Resulullah'ı görmüş gibi Kur'ân'a iman ve ahkâmıyla amel etmesi vâcip olur. Çünkü Kur'ân'ın ahkâmı; nüzûlü zamanında mevcut olanlara şâmil olduğu gibi zaman-ı vahiyden sonra kıyamete kadar mevcut olacaklara da şâmildir.

Feth-ül Beyan'da ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet

nâzil olunca Resulullah'ın Kisrâ'ya, Kayser'e ve Habeş Melikine nameler yazıp imana dâvet ettiği mervidir ve nâmelerin herbiri mahallinde beyan olunacaktır. Resulullah'ın «Benden işittiğinizi nâs'a tebliğ edin, velev bir âyet olsun» buyurduğu (Abdullah b. Amr b. Âs) Hazretlerinden mervidir. Şu halde inzar, zaman-ı saadete münhasır değildir.

Kur'ân'ın bâliğ olması yla murad; *Kur'ân'dan maksadı fehmedip taakkul etmesi olduğu* Feth-ül Beyan sahibinin cümle-i beyanâtındandır. Nisaburi'nin beyanına nazaran (ومن بلغ) demek; «Kur'ân'ın vâsıl olduğu ve sinn-i bülûğa ulaşıp mükellef olan kimseler» demektir. Şu halde sıyt-ı Kur'ân kendisine bâliğ olmayan bir kimsenin Kur'ân'a adem-i imanından dolayı mes'ul değildir. Kur'ân'ın inzâlinden maksad; azapla inzar olduğu gibi sevapla tebşir varsa da inzar mukaddem olduğu için bu âyette inzarla iktifa olunmuştur. Çünkü; hitap kâfirlere olduğundan onları ancak inzar etmek lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ Kur'ân'ı Resulullah'ın nâs'ı inzar etmesi için inzâl buyurduğunu beyandan sonra müşrikleri tevbih etmek üzere:

أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللّٰهِ آلِهَةً أُخْرٰى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

«Ey müşrikler! Vahdaniyet-i ilâhiyeye kat'i ve açık delâlet ederken Allahü Tealâ ile beraber âhar ma'budların vücutlarına siz şehadet eder misiniz? Vahdaniyyet-i ilâhiye zahir ve bahirken nasıl oluyor ki, ibadet ettiğiniz putların Allahü Tealâ'ya şerik olduklarını itikad edersiniz, böyle şirke şehadet sizin için sahih olur mu? Elbette olamaz. Zira; ma'budun bilhak vâhiddir, asla taaddüd yoktur demekle müşrikleri tevbih ve tekdir ettiğin gibi sen onlara hitaben «Ben mabudun taaddüdüne şehadet edemem, belki

taaddüdünü inkâr ederim. Zira; sizin şehadetiniz batıl ve sözünüz iftiradır» dedikten sonra habibim! Sen sarahaten vahdaniyeti beyan ederek de ki : «Ancak ma'bud birdir, ülûhiyette müstakildir, şeriki ve naziri yoktur. Binaenaleyh; ben sizin şirk ettiğiniz şeylerin cümlesinden beriyim.»] Zira; Allah'ın gayrı ma'bud yoktur, demekle şirkin batıl olduğunu beyan et.

Şu halde vahdaniyeti ispat ve şirki iptal etmek ve her mümin için kelime-i şehadete devam eylemek ve din-i İslâma muhalif her dinden teberrî ve Allahü Tealâ'dan şeriki alenen nefyetmek ehem ve elzem olduğuna bu âyet-i celile delâlet eder. Çünkü; üç cihetle âyette tevhidin vücubunu tasrih vardır : *B i r i n c i s i ;* (لااشهد) *yani «Sizin şehadet ettiğiniz şirke ben şehadet etmem»* demektir. *İ k i n c i s i ;* edât-ı hasr olan (انما) lâfzıyla *Allah'ın bir olduğunu beyan vardır. Ü ç ü n c ü s ü ; kâfirlerin ispat ettikleri şürekâyı ispattan beraet vardır.* Şu halde âyetin mazmunu tamamiyle tevhiddir. Çünkü; gerek şirke şehadet etmemek, gerek Allah'ın vâhid olduğunu beyan eylemek ve gerek şirki ispattan beraet, cümlesini ayn-ı tevhid ve kelime-i tevhidi tekellüm makamındadır.

***

Vâcip Tealâ Mekke ahalisinden Resulullah'ın evsafını ketmeden Yehûd ve Nasara'nın hallerini beyanetmek üzere :

اَلَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlara biz kitap verdik. Onlar Muhammed (A.S.)'ı oğullarını bildikleri gibi şekten ve şüpheden ârî olarak bilirler. Zira; kitaplarında evsaf-ı nebeviyeleri tamamiyle mezkûrdur. Onlar şol kimseler ki, şirkle veyahut evsaf-ı Resulullah'ı tağyirle nefislerine zarar ettiler. Binaenaleyh; onlar iman etmezler.]

Yehûd ve Nasara'yı âyet-i celile tehdid etmiştir. Çünkü; onlar Resulullah'ın âhir zaman nebisi olduğunu kendi evlâtlarını bildikleri gibi bildikleri halde inkâr etmişlerdir. Hatta Resulullah (S.A.) Medine'yi teşrif buyurduğunda (Hz. Ömer), (Abdullah b. Selâm)'a şu âyette Cenab-ı Hakkın beyan ettiği marifetin keyfiyetinden sual ettiğinde (Abdullah b. Selâm) «Ya Ömer! Sizin içinizde Resulullah'ı oğlumu bilir gibi belki oğlumdan daha ziyade bildim» dediği mervidir. Çünkü; (Abdullah b. Selâm) Hazretleri ulemâ-yı Yehûd'dan Tevrat'ın ahkâmını ve Resulullah'ın Tevrat'ta beyan olunan evsafını tamamiyle bildiğinden Resulullah'ı görünce bildi ve iman etti. Ama diğer Yehûd ulemasından Resulullah'ı bilenler, gerek kendi kavimlerinden ve gerek Mekke ahalisinden evsaf-ı Resulullah'ı bildikleri halde sakladılar.

N e f i s l e r i n e h ü s r a n la yani zararla murad; *dünyada helâk ve âhirette ebedî nar-ı Cehennem'de kalmaktır.* Çünkü; nübüvvet-i Muhammediyeyi inkârları sebebiyle haktan uzak oldukları gibi Resulullah hakkında bildikleri ilimleriyle amel etmediler. Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran bu âyette *h ü s r a n* la murad; *müşriklerin Cennet'te olan menzillerini terketmek ve makamlarından mahrum olmaktır.* Çünkü; müminlerin Cehennem'de makamları olduğu gibi kâfirlerin de Cennet'te makamları vardır. Kâfirlerin Cennet'te olan makamlarını müminlere terkedip, müminlerin Cehennem'de olan mahallerini almak menfaatı mazarrata tebdil olduğu cihetle zarar-ı mahz-ı irtikâb etmişlerdir.

Bunların adem-i imanlarına sebep; havâssa ve vehme tâbi olmakla ve taklide inhimakle beraber nazar-ı ibretten gaflet etmeleri küfrüzere ısrar ve imandan imtina etmeye müeddî olduğuna işaret için adem-i imanlarını beyan zımnında (فَ) lâfzıyla varid olmuştur. Yani «Bildikleri halde evsaf-ı Resulullah'ı ketmedip menfaat karşılığı mazarratı ihtiyar etmekle fıtratlarını zayi edince iman etmezler. Çünkü; imanın kisbine sebeb-i müstakil olan aklı istidlâl cihetine sarfetmemekle zayi ettiklerinden imandan mahrum olurlar» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hüsranlarını beyandan sonra hüsranlarının sebebini beyanetmek üzere :

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا اَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ üzerine yalan olarak iftira veyahut âyetlerini tekzib eden kimseden daha ziyade zalim kim olur? Elbette kimse olamaz. Zira; batıl olan şeyi Allahü Tealâ'ya isnad ederek iftira ve delâil-i kat'iyeyle sabit olan âyeti tekzip gibi âkil indinde tecviz olunmayan şeyi cem'ettiğinden dolayı elbette iki cihetle zulmü ihtiyar etmiştir. Binaenaleyh; necattan mahrumdur. Çünkü; zalimler dünyada ve âhirette felâh bulmazlar. Zira zulüm; insanın felâhına mânidir. Zikret habibim! Şol günü ki, o günde biz onları cemian cem'eder, sonra şirkeden müşriklere hitaben deriz ki : «Neredediг sizin şerikleriniz ki, onların bana şerik ve size ma'bud olduklarını itikaad eder ve size şefaat edip azaptan kurtaracaklarına kanaat ediyordunuz? Getirin onları kurtarsınlar sizi, bizim azabımızdan» demekle onları terzil ve tahkîr ederiz.]

Beyzavi, Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran müşriklerden Allahü Tealâ'ya iftira *putları mâbud ittihaz etmekle ülûhiyette alâkası olmayan birtakım âcizleri ülûhiyete şerik kılmak ve Allahü Tealâ'ya veled isnad etmek ve melekler Allah'ın kızlarıdır* demek gibi bühtanda bulunmaktır. Yehûd ve Nasara'dan *i f t i - r a ; Âyetleri tekzib ile Tevrat ve İncil'de bulunan evsaf-ı Rasulullah'ı tahrif etmek, İsa ve Üzeyr (A.S.)'a Allah'ın oğlu demek* gibi aklın harici olan şeyleri isnada cür'et etmektir. Zira; şu ta'dad olunan şeylerin cümlesi Allahü Tealâ'ya iftira ve aklın harici birtakım isnadâttan ibarettir, binaenaleyh zulümdür.

Yehûd'un «Biz Allah'ın evlâtları ve ahbaplarıyız. Binaenaleyh; bizi ateş mes etmez, ancak birkaç gün mes eder» demekleri dahi bu kabil iftiradandır. Çünkü; Allahü Tealâ evlâd ittihazından münezzeh olduğu halde veled isnad etmek iftira ve zulüm olduğunda

şüphe yoktur. Şu misilli ebatîlin kâffesini Allahü Tealâ'ya isnad etmek iftira ve zulm-ü mahzolduğundan hüsranlarına sebep olduğu gibi Kur'ân gibi mucizât-ı peygamberîyi tekzib etmeleri dahî hüsranlarına sebeb-i âhar olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Hulâsa; Allah'a iftira ve âyetlerini tekziple kâfirlerin dünyada zalim oldukları ve zalimlerin felâhyab olamayacakları ve yevm-i kıyamette Allahü Tealâ'nın, cümlesini cem' edip «Getirin şirkettiğiniz putlarınızı, size şehadet ve şefaat etsinler» diyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin iftira ve şirklerini beyandan sonra yevm-i kıyamette şirklerini inkâr edeceklerini beyanetmek üzere:

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِك۪ينَ ﴿٢٣﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Kâfirler yevm-i kıyamette Allahü Tealâ'dan işittikleri sözleri işittikten sonra onların azaptan halâsa, hileleri ve mazeretleri olmadı, ancak rabbimiz olan Allahü Tealâ'ya yemin ederiz ki, biz şirk edicilerden olmadık demelerinden ibaret olur. Nazar et habibim! Gör ki, nefislerine nasıl yalan söylerler ve nazar et gör ki, iftira ettikleri ve Allahü Tealâ'ya şerik itikaad ettikleri ma'budları onlardan nasıl kayboldular ve ümid ettikleri intifadan nasıl mahrum oldular.] Çünkü; putlardan şefaat bekledikleri bir zamanda putlar onlardan kaybolduğu cihetle göremeyeceklerdir. *Yahut* kaybolmazlarsa da ümid ettikleri menfaatı göremeyeceklerinden keenne yok gibi demektir.

Bunlar putlara muhabbetleri sebebiyle fitneye duçar olmuşlar ve yevm-i kıyamette kalplerinde olan şeyi izharla tecrübe ettikleri için *i'tizar olarak serdettikleri kelâmlarına* f i t n e denilmiş-

tir. Çünkü; yevm-i kıyamette Vâcip Tealâ'nın ehl-i tevhidi mağfiret ettiğini görünce onlar da seyyiatlarını setirle mağfiret olunmak ümidine düşerek şirklerini inkâr edeceklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Şu halde (İbn-i Abbas) Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran âyette muzaf mahzuftur. *Takdir-i kelâm* (ثم لم تكن عاقبة فتنتهم الا ان قالوا) demektir. Yani «Dünyada putlarına muhabbetlerinden naşi fitnelerinin akıbeti olmadı; illâ biz yemin ederiz ki, şirketmedik demekten ibaret oldu. Azabı görünce dünyadaki hatalarının neticesi hatalarından tebrieye sa'y etmekten başka birşey olmadı» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile; kâfirlerin kıyamette yalan söylemeye ve yalan yere yemin etmeye cür'et edeceklerine delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Medârik'te beyan olunduğuna nazaran onlar bu yalanı irtikâb edince Cenab-ı Hak lisanlarını bağlar, fakat bu def'a âzâ-yı cevarihleri şehadet edeceğine diğer âyât-ı celile delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin âhirette hallerinden bazılarını beyandan sonra dünyada sû-u ihtiyarları neticesi imanlarından yeis icab eden şeyleri beyanetmek üzere :

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫كَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette yalana cür'etle şirklerini i'tizar eden kâfirlerden bazıları Kur'ân'ı tilâvet ettiğinde sözünü dinler ve sana kulak tutarlar. Kur'ân'ın manâsını fehmetmezlerse de dinlerler. Onların fikri, kabul etmek olmayıp belki inaden ve istikbaren is-

tihza etmek olduğundan biz onların Kur'ân'ı fehimlerine mani olacak kalpleri üzerine perde halk ederiz. Zira; Kur'ân'ı anlayıp kabul etmeye meyletmezler ve kulaklarına ağırlık halk ederiz ki, kabule şayan işitmekle işitmezler ve eğer onlar bilfarz vettakdir her âyeti görseler o âyetlere iman etmezler. Zira; imana rağbetleri yoktur. Hatta imana meyilleri ve rağbetleri olmadığından onlar sana geldiklerinde kemâl-i inat ve istikbarlarından seninle mücadele ederler ve kâfirler derler ki: «Şu senin getirdiğin ve taraf-ı ilâhiden nâzil olduğunu iddia ettiğin kitap evvel geçenlerin satırlarına yazdıkları yalanlardır ve zuafâ-yı avâmın zihinlerini iğfal için cem' ettikleri şeylerdir» demekle mukaabele ederler.]

Vâcip Tealâ bu âyet-i celilede kâfirlere ihsan ettiği kulak ve kalp gibi nimetlerden istifade etmediklerini beyanla kâfirleri zemmetmiş ve kemâl-i inat ve istikbarlarını meydana koymuştur. Çünkü; Cenab-ı Hak kâfirler küfre ısrar ve imana meyletmediklerinden her ne kadar işitir ve duyarlarsa da kalpleriyle tefekkür ve kulaklarıyla lâyıkıyla dinlemediklerinden keenne kalplerinde perde ve kulaklarında ağırlık var gibi istifadeden mahrum olduklarını beyan buyurmuştur. Yoksa hakikatta işitirler ve kalpleriyle de bir derece manâsını fehmederlerdi. Lâkin işitmek ve fehmetmek tesir etmediğinden işitmemiş ve fehmetmemiş gibidirler, hatta temerrüdleri bir dereceye gelmiştir ki, bilûmum delâili görseler keenne görmemiş gibi iman etmezler demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *e s â t î r* le muradları; *İsfendiyar ve Rüstem hikâyeleri gibi evvel geçenlerin türrehatı ve yalanları* demektir ki, şu halde Kur'ân'ın mu'ciz olduğunu inkâr etmektir.

Bu âyetin; (Ebu Süfyan), (Nadr b. Hâris), (Atabe) ve (Ebu Cehil) ve saire gibi müşrikler hakkında nâzil olduğu mervidir. Çünkü; Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran onlar, bir gece Resulullah Kur'ân tilâvet ederken dinlediler ve (Nadr)'dan sual ettiler. (Nadr) hikâyât-ı maziyeyi bilip onlara hikâye ettiğinde «Benim size hikâye ettiğim ümem-i maziyenin yazılmış yalanlarını kıraet ediyor» demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Hulâsa; kâfirlerin Resulullah'ın sözünü işittikleri ve lâkin kabule meyletmediklerinden, kalpleri ve kulakları kapalı gibi oldukları, hatta Huzur-u Risalete geldiklerinde mücadele edip bu senin okuduğun evvel geçenlerin yazdıkları şeylerdir dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'ân'a «Evvel geçenlerin yazdığı şeylerden ibarettir» demekle ta'n ettiklerini beyan ettiği gibi onların nâs'ı Kur'ân'a imandan menettiklerini dahi beyanetmek üzere :

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Kâfirler nâs'ı Kur'ân'a imandan menederler ve kendileri Kur'ân'ı kabulden uzak olurlar. Onlar şu dalâl ve idlâlleriyle ihlâk etmezler, ancak kendi nefislerini ihlâk ederler. Halbuki idlâlin zararı ancak kendilerine olduğunu bilmezler.]

Yani; müşriklerin kemal-i gayz ve adavet ve şiddet-i ta'nları neticesi nâs'ı ve etraf ve eknaftan gelen aşair ve kabaili Kur'ân'a imanla Resulullah'a tebaiyetten nehyederler ve nâs'ın zihnini Kur'ân'a ve Resulullah'a ta'netmekle teşviş ederler ve kendileri de Kur'ân'a imandan uzak olurlar. Şu halde hem dâl hem de muzil her iki sıfat-ı keriheyi câmidirler ve onlar nâs'ı idlâl ettikleri ve kendileri dâl olduklarıyla ihlâk etmezler, ancak kendi nefislerini ihlâk ederler. Lâkin zararın ancak kendilerine ait olduğunu bilmezler. Halbuki gerek dalâletin ve gerek gayrın zihnini fesad ve idlâlin vebali kendilerine aittir; âhara tecavüz etmez.

Bu âyet-i celile umum müşriklerin meslek ve tarikatlarını ..m ve akıbet-i mesleklerinin helâk olduğunu beyan için nâzil olduğu mervidir. Fahr-i Razi, Hâzin ve Kazi'nin beyanı veçhile *y e t* le murad; *yalnız Resulullah'ın akraba ve taallûkaatı ve bilhassa Ebi Talip olmak ihtimali vardır.* Çünkü; akraba-yı Resulul-

lah hariçte müşrikleri Resulullah'a ezâ etmekten menederler. Dahilde ve kendi aralarında herkesten ziyade buğzederler, asla imana meyletmezlèrdi, buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Resulullah'ın amcaları ve sair akrabaları Resulullah'a ezâ etmekten ahaliyi menederler ve kendileri Resulullah'a iman etmekten gaayet uzak olurlar, iman etmediklerinden ancak kendi nefislerini helâk ederler ve lâkin bilmezler] demektir.

Bu âyet-i celilede gerçi bu ihtimal beyan olunmaktaysa da ihtimal-i evvel — yani umum manâsı murad olunmak ve akraba-yı Resulullah'tan olan müşriklere tahsis olunmamak — racihtir. Çünkü; âyetin sabıkı umum müşrikleri zem hakkında olduğu gibi lâzın dahî umuma şümulü sarihtir. Binaenaleyh; tahsise ihtiyaç yoktur. Çünkü; umum içinde akraba-yı Resulullah da dahildir.

Şu halde halkı Din-i İslâma duhulden meneden veyahut Din-i İslâm'a ta'nla ehl-i İslâmın zihnini teşviş edip ıdlâle çalışan erbab-ı ifsadın cümlesi âyette dahildir ve bu misilli müfsidler de her zaman bulunmaktadır. Zira; zaman-ı saadette müşriklerin söyledikleri sözleri şu zamanda Müslüman kisvesi altında olanlarda söyleyenler ve itiraz edenler de mevcuttur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin helâk olacağını beyandan sonra hallerinin keyfiyetini beyanetmek üzere :

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Sen görmüş olsan şol zamanı ki, o zamanda kâfirler Cehennem'e atılmak üzere arz olunurlar. İşte o zamanda emr-i görürsün ve Cehennem'e girmek üzere kenarına gelince onlar ler ki : «Ah ne olaydı biz dünyaya bir dahî reddolunaydık ve bimizin âyetlerini tekzib etmeyerek müminlerden olaydık mekle hasret ve nedametlerini izhar ederler.] Ve lâkin bu

met onlara hiçbir fayda vermez. Zira; zamanı geçmiştir. Çünkü; tevbenin zamanı ve mekânı dünyadır, âhiret değildir. Binaenaleyh; âhirette tevbe kabul olunmaz.

Yani; Kur'ân'a iman etmeyen ve nâs'ı imandan meneden kâfirlerin Cehennem'e ithal olunmak üzere Cehennem'in kenarında hapsolundukları zamanı görmüş olsaydın bir acîp manzara ve garîb bir halât görürdün ki, onların vâveylâları ve âh ü figanları ve Cehennemin alevleri arasında gayet feci bir halete tesadüf ederdin ve o zamanda onlar; nedametlerini ızhar ve hüzn ü eseflerini meydana koyarak «Keşke biz dünyaya bir daha dönseydik ve Rabbimiz bizi irşad için gönderdiği âyetlerini tekzib etmeyeydik ve resulüne ve kitabına iman eden müminlerden olaydık ve Cehennem azabını görmeyeydik» demekle temenniyâtta bulunurlar.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile kâfirlerin bu hâlleri her ne kadar kıyamette görülecekse de elbette vaki olacağına binaen zaman-ı maziye delâlet eden (لو) kelimesiyle varid olmuştur. Hitap; *Resulullah'a* veyahut *görmek şanından olan her şahsadır.* Çünkü; kıyamette iyiler kötülerin ve kötüler de iyilerin hallerini göreceklerdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile görülecek halin şiddetine ve envâ'-ı mihnet ve azabın vaki olacağına işaret olmak üzere (لو) kelimesinin cevabı hazfolunmuştur. Çünkü; zikrolunsa azaptan bir nevi zikrolunurdu, halbuki hazfolunduğunda işiten kimsenin hatırına gelen her türlü fenalığı mülâhaza etmekle tehdid daha ziyade olduğunda şüphe yoktur. Yani; «Kâfirler Cehennem'in kenarına geldiklerinde sen onların hâllerini görsen hatır ve hayale gelmedik feci manzaralar görürsün» demektir.

Kâfirlerin nârı Cehennem üzerine vakfolunmalarında üç ihtimal vardır: *B i r i n c i s i ; Cehennem'in kenarına varmak dehşetini müşahede edip bu kelâmı söylemektir. İ k i n c i s i ; sırat üzerinde durup Cehennem'e düşmek üzereyken bu kelâmı söylemektir. Ü ç ü n c ü s ü ; Cehennem'e dahil olduktan sonra söylemektir.* Kâfirler her ne kadar dünyaya dönmeyeceklerini bilirlerse de muhal olarak temenni ederler. Zira; muhali temenni caizdir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyaya dönmelerini ve tekzib etmemelerini ve ehl-i imandan olmalarını yevm-i kıyamette temenni edeceklerini beyan ettiği gibi bu temenniyâtları veçhüzere dünyaya dönseler bile iman etmeyeceklerini dahi beyanla kelâmlarını reddetmek üzere :

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Belki onlar için dünyada gizledikleri kabayih-i ef'alleri zahir oldu. Eğer onlar istedikleri veçhüzere dünyaya dönselerdi nehyolundukları küfriyâta tekrar avdet ederlerdi. Halbuki onlar sözlerinde yalancılardır.]

Yani; onların halleri dedikleri gibi değildir, belki onların bu kelâmı iradlarının sebebi; bundan evvel dünyada gizledikleri küfrü maâsî, şikak ve nifaklarının onlar için zahir olup Cehennem azabını müşahede etmeleridir, yoksa temenniyatları imana ve ibadete rağbetlerinden değildir. Binaenaleyh; onlar istedikleri gibi dünyaya dönderilmiş olsalar nehyolundukları küfür ve envâ-ı maâsîye avdet ederlerdi. Zira; onlar şu temenniyâtlarında yalancılardır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette (بل) kelimesi onların kelâmlarını red içindir. Zira onların temenniyâtları; rızâ-yı Bârî'yi tahsil ve iman ve itaata rağbet ettiklerinden değil, belki gördükleri azabın dehşetinden korktukları içindir. Binaenaleyh; temenniyâtlarında yalancılardır.

Bunlar için zuhur eden şey; *küfürleri ve maâsîleri veyahut dünyada gizledikleri kabayih-i ef'alleri* veyahut *münafıkların gizledikleri nifakları* veyahut *rüesanın avâm-ı nâs'tan gizledikleri hakaayık* veyahut *ehl-i kitab ulemasının âhad-i nâs'tan gizledikleri evsaf-ı nebeviye* olmasında ulemanın ihtilâfı varsa da şu maânînin cümlesi murad olunmakta bir mâni olmadığı gibi hepsinden maksad kâfirlerin kabayihleri ve fezâhat ve rüsvâlıklarının zuhur etmesidir. Çünkü; bu dünyada sakladıkları kabahatlarını âhirette saklamak ihtimali olmadığından hepsi meydana çıkacaktır.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabı müşahede zamanında tahassürlerini izhar edip dünyaya tekrar dönseler küfrüzere ısrardan feragat etmeyeceklerini beyandan sonra dünyada irad ettikleri kelâmlarını beyanetmek üzere :

وَقَالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Bizim hayatımız ancak hayat-ı dünyadır. Zira; biz öldükten sonra dirilmeyiz dediler.]

Yani; onların resulleri onları imana davet edip, iman etmedikleri surette âhirette muazzep olacaklarını beyan ettiğinde, onlar dâvete icabetten imtina ederek dediler ki : «Bizim için hayatı dünyadan başka hayat olmadı. Zira; biz öldükten sonra ba's olunmayız. Binaenaleyh; bizim göreceğimiz hayat ve duyacağımız lezzet işte bundan ibarettir. Bu hayatın verâsında biz bir hayat bilemeyiz ve âhirete ve öldükten sonra dirilmeye inanmayız» demekle resullerinin davetini reddetmişlerdi. Âyet-i celiledeki şu manâ ba'zı inkâr edenlerin hallerini beyan olduğuna nazarandır. Amma kıyamette dünyaya dönmelerini taleb edenlerin hallerini beyan olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Cehennem'e atılmak üzere Cehennem'in üzerinde tevkif olunup dünyaya dönmek isteyen kâfirler bilfarz vettakdir dünyaya dönseler nehyolundukları küfriyâta avdet ederler ve «Bizim için hayat ancak hayat-ı dünyadır. Biz vefatımızdan sonra ba's olunup kabrimizden kalkıcı değiliz» demekle küfrüzere inad ve ısrarlarında devam ederler] demektir.

Şu halde âyet-i celile kâfirlerin küfründen vazgeçmeyeceklerini ve inad ve istikbarda ifratlarını ve hakka davete icabet etmek ihtimalleri olmadığını beyandan ibarettir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin haşri inkârlarını beyan ettiği gibi kıyamette huzur-u manevî-i ilâhide cereyan edecek ahvali dahî beyanetmek üzere :

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Kâfirler muhasebe ve amelleriyle mücâzât olunmak üzere huzur-u ilâhide safbeste durduruldukları zamanı sen görmüş olsaydın; onları, bîhûş, muztarip ve muztar olarak görürdün. O zamanda Rableri onlara «Şu gördüğünüz, dünyada inkâr ettiğiniz haşrü neşr ve muhasebe ve mücazât için içtimaınız, hak ve vakıa mutabık olmadı mı?» demekle sual eder. Rablerinin bu sualine cevapta onlar «Rabbimize yemin ederiz ki, gördüğümüz haşr ü neşir haktır, biz iman ettik, şüphemiz kalmadı» derler. Rableri onların bu ikrarlarını reddetmek üzere «Küfrünüz sebebiyle tadın Cehennem azabını. Zira; yevm-i kıyamette re'yülayn azabı müşahede ettiğiniz için imanınız fayda etmez. Çünkü; fayda verecek iman dünyada olmak lâzımdı. Siz onu fevtettiğiniz için imanın sevabından mahrumsunuz» demekle kâfirlerin azaba istihkaklarının küfür sebebiyle olduğunu beyan eder.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile dünyadaki inkârları âhirette ikrara müncer olacağına âyet-i celile delâlet eder.

Bu âyette Vâcip Tealâ'nın kâfirlere kelâmı şiddetle tevbih ve tekdir için olup azabı mûcip olduğundan bazı âyette Vâcip Tealâ'nın onlara yevm-i kıyamette tekellüm etmeyeceğini beyana münafi değildir. Zira; Cenab-ı Hakkın onlara tekellüm etmeyeceğini beyan hakkında olan âyetin manâsı «Onlara taltîf üzere kelâm etmez» demektir. Bu âyette ise Vâcip Tealâ'nın onlara hitabı; terzil ve tahkir için olup taltif için değildir. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur. Yani «Cenab-ı Hak kâfirlere alâtarikililtifat söz söylemez, lâkin alâtarikittahkir söyler» demektir.

***

Vâcip Tealâ haşri inkâr eden kâfirlerin mezhepleri merdud

olduğunu beyan ettiği gibi haşri inkâr sebebiyle dûçâr oldukları zararı dahi beyanetmek üzere :

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ حَتّٰى إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyameti ve Allahü Tealâ'ya mülâkaatı tekzib eden kimseler muhakkak hâib ve hâsir ve ebeden zarar görücü oldular. Çünkü; âyât-ı beyyinatın nüzûlü ve enbiya-yı ızamın irşadı ve kütüb-ü münzelenin âhiretin vuku bulacağına delâletinden sonra âhireti inkâr; elbette zarar-ı azîme bâdî olur. Hatta onlara füc'eten kıyamet günü geldiğinde onlar kemal-i hüzün ve esefle dar-ı dünyada bizim kusurlarımız üzerine «Ey bizim hasretimiz! Gel bize. Senin zamanın geldi, refik olalım. Akşam ve sabah musahabet edelim, ayrılma bizden» demekle izhar-ı nedamet ederler. Halbuki bu kelâmı söylediklerinde onlar arkalarında masiyetlerinin vebalini götürüyorlar. Âgâh olun ve uyanık bulunun ki, ne çirkin oldu onların götürdükleri vizr ü veballeri.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile tekziblerinin kıyamette nihayet bulacağına işaret için nihayete delâlet eden (حتى) kelimesiyle varid olmuştur. Çünkü; (حتى) kelimesi tekziblerinin nihayetine delildir. Zira hüsranlarının nihayetine delil; hüsranları ebedî olup nihayeti olmadığından, hüsranlarının nihayetine delâlet etmez. *T e f r i t ; dünyada imanı zayi etmektir.*

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ insana saadât-ı ebediyeyi tahsil için nefs-i natıka ve âlât-ı cismaniye, akıl ve tefekkür gibi edevât-ı ruhaniyeyi i'ta ettiği halde insan bu nimetleri matlub olan saadete sarfetmeyip saadet-i dünyaya sarf ve âhireti inkâr edince âhiret zuhur ettiği günde re'sülmal olan âlât ve edevât zayi olduğu gibi onlarla tahsil ettiği saadet-i dünya da zayi olduğundan iki cihetle zarar etmiş olur ki, hem sermaye hem de sermayeden hasıl olacak ticareti zayi etmiştir.

Âhiret için asla hazırlığı olmadığından halâık beyninde yiyecek ve giyecekten ve sarfedecek paradan mahrum ve perişan ve bütün mamelekini faydasız mahalle sarfetmiş aç ve çıplak kalmış bir kimse gibi olur ve tekrar tahsili ve tedariki mümkün olmadığından ebedî nedamet ve hasret-i azîme içinde kaldığı cihetle hasretine nidâ eder ve fevtettiği saadâta karşı kederi hiçbir zaman zail olmaz. Çünkü; ebeden azap içinde olan kimsenin ebeden hasret ve nedamet içinde olacağında şüphe yoktur. Yalnız hasret ve nedametle de kalmaz, belki işlediği maâsînin vizr ü vebali arkasına yükleneceğini ve bu vizr ü vebalin gaayet çirkin olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Şu halde âhireti inkâr edenlerin zararı; *ikidir :* *B i r i n c i s i ;* *menfaat-i ibadeti fevtetmek,* *i k i n c i s i ;* *mazarrat ve masiyete müptelâ olmaktır.*

Gerek hüsran ve gerek zarar-ı azîmin zuhuru kıyamette görüleceği için Cenab-ı Hak kıyamette zarar edeceklerini beyan buyurmuştur. Kıyamet-i kübrâ gelmezden evvel her şahsın kıyameti hîn-i vefatında kaaim olacağı (من مات فقد قامت قيامته) Hadîs-i Şerîf'iyle sabit olduğundan eşhasın kıyameti vefatıyla kaaimdir. Çünkü vefat; dünyanın nihayeti ve âhiretin bidayesi olduğundan herkes amelinin mücâzâtını o günden itibaren görmeye başlar, amma umumî kıyamet zuhurunda herkes kabrinden kalkar ve sureti aleniyede muhasebe görülüp âsîlere mücâzât ve âbidlere mükâfat verilir. Fakat hasret ve nedamet veyahut ferah ve sürur mevtle başlar. Çünkü; herkesin ameli kendisiyle beraber olduğundan vefat ettiği günden amelinin muktezasını görmeye başladığı cihetle onun kıyameti mevtiyle başlayacak demektir. *E v z a r ;* *günahlar* manâsınadır.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *evzarı götürmenin keyfiyeti;* evzarı görünce insanda hasıl olan sıklet ve hüzn ü keder, ağır yük götüren kimsede hasıl olan sıkıntı gibi sıkıntının hasıl olmasından kinayedir : *Yahut* hakikatta herkesin kendi masiyetini çirkin bir şahıs suretinde arkasında götürmesidir. Çünkü; bazı ulemanın beyanına nazaran herkes kabrinden kalktığında mümin-i salihin karşısına güzel bir şahıs suretinde ameli zuhur eder. O şahsı üzerine bindirir mahşere götürür ki, bu manâyı

(يوم نحشر المتقين الى الرحمن وفدا) âyet-i celilesi beyan etmiştir. Kâfir olan kimsenin küfrü ve sair kabayihi; çirkin bir şahs-ı sakîl suretinde zuhur eder ve o kâfirin arkasına biner mahşere şahs-ı sakîl suretinde amelini alır götürür ki, bu manâyı da Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Hulâsa; âhireti ve Allahü Tealâ'ya mülâkaatı tekzib edenlere ansızın kıyamet günü geldiğinde nedametlerini izhar edip hasretlerine feryad edecekleri ve günahkârların günâhlarını arkalarında götürecekleri ve götürecekleri günahlarının gaayet çirkin olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ «bizim için hayat; hayat-ı dünyadır, hayat-ı âhiret yoktur» diyenlerin hüsranlarını beyandan sonra onların mağrur oldukları hayat-ı dünyanın asla ehemmiyyeti olmadığını beyanetmek üzere :

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Hayat-ı dünya olmadı; ancak oyuncak ve faydasız meşguliyetten ibaret oldu ve dar-ı âhiret muharremattan içtinab eden kimseler için hayırlıdır. Ey kâfirler! Hayat-ı dünyaya aldanır da taakkul etmez misiniz?]

Yani; kâfirlerin bütün emellerini hasrettikleri hayat-ı dünya; ancak gururu batıl ve süruru zâildir. Zira; insanın hayat-ı hakîkîye olan hayat-ı âhiretten mahrumiyetine sebep olur, oyuncaktan ibarettir. Ama, dar-ı âhiret; menafii sâfî ve lezzâtı kederden salim ve ferah ve süruru dâim olduğundan muharremât ve menhiyâttan içtinab eden müttekiler için hayırlıdır. Kâfirler gaflet ederler de, hayırlı olan hangisi olduğunu düşünmezler mi? Ey kâfirler! Aklınızla tefekkür etmez misiniz?

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hayat-ı dünya nefsinde mez-

mum değildir. Zira; saadet-i uhreviye ancak hayat-ı dünya ile hasıl olduğundan hayat-ı dünya bu cihetle memduhtur. Binaenaleyh; bu ve bunun emsali âyetlerde zemmolunan hayat-ı dünya kâfirlerin ve âsîlerin hayatıdır. Zira; kâfir iman etmediği cihetle dünyada hayatının her dakikası aleyhine vizr ü vebal olduğundan onun hakkında hayatı ayn-ı azap olduğu cihetle mezmumdur. Amma, müminin imanı ve ameli sebebiyle hayatının her dakikası, hakkında ayn-ı saadettir. Onun için hayat-ı mümin; memduhtur. Zira; hayatının semeresini topluyor. Binaenaleyh; hayat; onun için ayn-ı menfaattır.

Şu halde hayat-ı dünya insan için bir cevher-i nefîstir ki, zemme ve methe kabiliyeti vardır. İnsan hangi cihete sarf ederse o cihetten sual olunur.

Yahut *h a y a t - ı d ü n y a* ile murad; *dünyanın mutlakaa lezzât ve tayyibâtıdır.* Zira; *lezzât-ı dünyanın bekaası olmadığı cihetle vâhi iştigal ve kuru oyuncağa benzediğinden l e h i v* ve *l a i b* ile tâbir olunmuştur. Çünkü; oyun oynayan kimsenin lezzeti oyun zamanına münhasır olduğu gibi dünyanın lezzeti dahi hemen dünyaya münhasır olup âhirette bekaası olmadığından oyuncaktan ibarettir ve umur-u dünya oyun gibi zahiri ahvale müpteni olduğundan ayn-ı oyuncaktır.

Oyunların akıbetinde bir menfaat ve hüsn-ü netice olmadığı gibi dünyanın akıbetinde dahî bir hüsn-ü netice olmadığından hayat-ı dünya oyuna benzetilmiştir. Zira; lezâizin en âlâsı olan ekl ü şürb ve cima'da hayvanat-ı saireden insanın farkı yoktur. Çünkü; hayvanatın cümlesi bu ahvalde müştereklerdir. Binaenaleyh; dünyanın lezzetinde insan için hayvanât-ı saireden ziyade bir imtiyaz yoktur. Çünkü; her hayvan nev'ine göre hayat-ı dünyadan intifa ve telezzüz eder. Şu halde insanın aklı ve tefekkürü ve şuur ve idrakinin muktezası olan iman ve amel-i salihle hayatını imrar etmesiyle temeyyüz eder ve makbul olan hayat da bu minval üzere geçmiş olan hayattır.

Hulâsa; hayat-ı dünyanın oyuncağa benzediği ve dar-ı âhiretin müttekilere hayırlı olduğu ve kâfirler için âhirette hayır olma-

dığı ve aklı olan kimselerin bu misilli hakaayıkı düşünmeleri lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulullah'a ta'nları hakkında şan-ı nebevîye lâyık olmadık şeyler isnad etmekle kalb-i nebevîlerini mahzun ettiklerini beyanetmek üzere :

قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذٖى يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمٖينَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Çok kere biz biliriz ki, hal ü şan onlar sana hüzün verecek sözleri söylerler. Sen onların sâhirdir veya kâhindir veyahut mecnundur gibi şan-ı nebevîne lâyık olmadık kelâmlarına mübalât etme. Zira; tahkık onlar seni nefselemirde tekzib etmezler. Belki, kalpleriyle tasdik ederler ve lâkin hududu ilâhiyeden çıkmış olan zalimler zahirde Allah'ın âyetlerini inkâr ederler.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet-i celile Resulullah'ı tesliye için sevkolunmuştur. Çünkü; kâfirler Resulullah'a lâyık olmadık şeyleri isnadla mahzun ederlerdi. Cenab-ı Hak bu âyetle Resulünü tesliye ve hüznünü izale buyurmuştur. Kazi ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile bu âyette (قد) kelimesi *kesrete delâlet içindir.* Kâfirler zâhirde tekzib ederlerse de kalpleriyle Resulullah'ı tasdik ettiklerine işaret için Vâcip Tealâ tekzib etmediklerini beyan buyurmuş ve zahirde âyetleri inkâr ve tekzipleri zulüm olduğunu sarahaten beyan etmiştir. Şu halde âyetin evvelinde tekzib etmediklerini ve âhirinde âyetleri inkâr ettiklerini beyan, birbirine münafi ve mütenakız değildir. Çünkü; kalpleriyle tekzip ve inkâr ettikleri beyan olunduğundan âyetin evveliyle âhiri beyninde tenakuz yoktur. Tâbir-i âharla «Zahirde tekzib edenlerse de batında tekzib etmezler» demektir. Binaenaleyh; adem-i tekzipleri kalplerine ve tekzipleri lisanlarına râci'dir. Binaenaleyh; tenakuz yoktur.

Âyet-i celilenin sebeb-i nüzûlü de bu manâyı te'yid eder. Çünkü; Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Ahnes) Ebucehl'e «Muhammed (S.A.) hakkında ne dersin, sadık mıdır, kâzib midir? Şurada benden gayrı kelâmını işitecek kimse yoktur, doğrusunu bana haber ver» dediğinde Ebucehl'in «Muhammed (S.A.) sadıktır, asla yalan söylememiştir, lâkin (Benî Kusayy) bu şerefi ihraz edip, sancağı ve Beyt-i Şerif'in hizmetlerini alırlarsa sair Kureyş'e ne kalacak» demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. *Yahut* Kazi'nin beyanı veçhile Ebucehl'in Resulullah'a «Biz seni itham ve tekzib etmeyiz. Lâkin getirdiğin âyetleri tekzib ederiz» demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. İşte insanlar hakka karşı şaşırınca ne diyeceğini bilemediğinden Ebucehil de «Seni tekzib etmeyiz, amma kitabını tekzib ederiz» demiştir. Halbuki kitabını tekzib, hakikatta Resulullah'ı tekziptir.

Hulâsa; Kureyş kabilesi zahirde hasetlerinden nâşi Resulullah'ı tekzib ederlerse de kalpleriyle tasdik ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulünün hüznünü izale zımnında kâfirlerin tekzipleri Resulullah'a ait olmayıp Allah'ın âyetlerine râci olduğunu beyanla tesliye ettiği gibi bu muamelenin ümem-i sairede dahi cereyan ettiğini beyanla ikinci bir defa tesliye etmek üzere :

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّى أَتَيٰهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِي الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime kasem ederim ki, Habib-i Zişanım! Muhakkak senden evvel birçok resuller ümmetleri tarafından tekzib olundular ve kavimlerinin tekziplerine ve ezâlarına bizim nusretimiz onlara gelinceye kadar sabrettiler. Allahü Teâlâ'nın enbiyasına nusreti vaadine dair olan kelimeler asla tebdil ve tağyir kabul etmez. Kaza-i ilâhi nasıl sebketmişse o minval üzere cereyan eder,

asla tağyir vuku bulmaz. Zat-ı Ulûhiyetim hakkı için muhakkak sana rusül-ü kiramın haberleri geldi.] Binaenaleyh; me'yus olma, nusret-i ilâhiyemiz nasıl ki, diğer enbiya biraderlerine gelerek düşmanlarından intikamlarını aldıksa sana da, onlar gibi nusretimiz gelir, düşmanlarından intikaamını alırız.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette sabredenlere Cenab-ı Hakkın nusretini vaad ettiğine işaret vardır. Çünkü; rusül-ü kirama sabırları üzerine nusret ettiği gibi rusül-ü kirama tâbi olan ümmetlerine dahi sabırları üzerine nusret edeceğinde şüphe yoktur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet Resulullahı tesliye ve sabrı tavsiye için sevk olunmuştur. Yani; enbiya-yı sabıkanın ümmetleri de senin ümmetin gibi onları tekzip ve ezâ ettiler. Fakat enbiya-yı kiram ümmetlerinin ezâlarına sabrettiler, zafer buldular. Sen de sabret ki, zaferyâb olasın. Bu sabır mesleğini ittihaz etmek senin haline daha muvafıktır. Zira; senin risaletin umum ins ü cinne olduğundan eamdır. Binaenaleyh; sabır ve tahammülün daha ziyade olmasını iktiza eder. Çünkü meşakkat; me'muriyetin vüs'atına göredir. Zira; emr-i risaleti tebliğin sahası ne kadar vâsi ise zahmeti dahî o kadar çoktur. İşte Türkçe'de «Kar dağına göre yağar» dedikleri darbımeseli de bu manâyı te'yid eder.

***

Vâcip Tealâ rusül-ü kiramın ümmetleri tarafından tekzib olunup sabrettiklerini beyanettiği gibi resulüne sabretmek lâzım olduğunu dahî tavsiye etmek üzere:

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Eğer onların imandan i'razları ve sana adem-i inkıyadları habibim! Senin üzerine meşakkatlı olur ve kalbine darlık verirse sen tefekkür et. Eğer yerde bir menfez taleb edip o menfezden bir

mahlâs bulmaya kaadirsen veyahut semaya merdiven kurup onları imana icbar edecek bir âyet getirebilirsen, getir ve kudretin muktezasını işle ve illâ emr-i ilâhi gelinceye kadar sabret. Zira her umur; vakt-i merhununa muallâktır, vaktinden evvel olmaz. Binaenaleyh; senin için ancak tebliğ vardır, tebliğden başka birşey yoktur. Eğer Allahü Tealâ murad etmiş olsaydı kâfirlerin cemiisini hidayet ve tarîk-i hak üzere cem'ederdi. Şu halde ey Resul-ü Ekrem! Sen cahillerden olma.] Zira; herşey Allah'ın iradesi ve ihtiyarıyla olduğundan, senin onların imanlarına hırs etmende bir fayda yoktur. Kudretin tahtında olmayan şeye sa'yetmekle kendini meşakkata dûçâr etme. Binaenaleyh; tebliğ vazifesini edâ ettikten sonra ihtida etmediklerine teessüf eyleme.

Fahr-i Razi'nin beyanına ve (İbn-i Abbas) Hazretlerinin rivayetine nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; (Hâris b. Âmir) Kureyş'-ten bazı kimselerle Huzur-u Risalete geldi ve dedi ki: «Ya Muhammed! (S.A.) Sair enbiyanın getirdikleri gibi, sen de bize taraf-ı ilâhiden bir alâmet getir ki, seni tasdik ve resul olduğuna iman edelim.» Vâcip Tealâ istedikleri âyet gelse de iman etmeyeceklerini bildiği için istedikleri âyeti halketmedi. Resulullah üzerine istedikleri mucizeyi getiremediği için gaayet güç oldu, kalb-i nebevîleri o kadar muztarib oldu ki, yerden bir menfez açılsa oraya girse de bu sualden kurtulsa ve ıztırabı gitse veyahut semaya merdiven kurulsa çıksa da semâdan bir âyet getirse şu ıztırab-ı azîmini izale etse. Yani bu kadar muztarib olunca Cenab-ı Hak «Kâfirlerin sana imandan i'razları pek ağır geldiyse eğer muktedir olursan ya yerden bir menfaz ara, veyahut semaya merdiven kur kâfirlerin istedikleri âyeti getir. Bunlara muktedir olamayınca ne için bu kadar muztarib oluyorsun» buyurmuştur. Âyetten maksad; Resulullah'ın kavminin imanına kesret-i tama'ına işarettir ve o kadar arzu ederdi ki, mümkün olsa ya yer altından bir mucize çıkarmak veyahut semâdan merdivenle çıkıp mucize indirmeye derhal mübaşeret edecek kadar tama' ederdi. Zira; imanlarını son derece arzu ediyordu. Halbuki Allahü Tealâ, «İmanlarını murad buyursa onları imana muvaffak kılardı, lâkin onlar iradelerini küfre sarfedince imanlarına meşiyet-i ilâhiye taalluk etmedi. Binaenaleyh; onların imandan i'razlarına hüznetme. Zira; hüznetmekte

fayda yoktur. Çünkü; sen sevdiğini hidayette kılamazsın, demekle Cenab-ı Hak resulünü tesliye etmiştir.

Feth-ül Beyan ve Beyzavi'nin beyanları veçhile olmayacak şeye hırsetmek ve sabredecek yerde âh ü enin eylemek cühelâ âdâtından olduğu cihetle Cenab-ı Hak habib-i edibini âdat-ı cühelâyı ihtiyar etmekten nehyetmiştir. Fakat Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Resulullah'ın nehyolunması âdât-ı cühelâya ikdam etmiş olmasını iktiza etmez. Çünkü nehiyden maksad; kâfirlerin tekziplerine iktiza etmez. Çünkü nehiyden maksad; kâfirlerin tekziplerine tahassürünün şiddetini izale ve onların küfürleri üzerine cez'u ve fez'in câiz olmadığını beyandır. Şu halde Resulullah'ı nehyetmek; ümmetini nehyetmektir. Zira; Resulullah'ın âdât-ı cühelâyı taklid etmeyeceği tabiîdir. Yani; «Onlar iradelerini sarfetmiş olsalardı Allahü Tealâ hidayetlerini irade eder, onlar da hidayete muvaffak olurlardı. Lâkin onlar iradelerini sarfetmediklerinden Cenab-ı Hak hidayete muvaffak kılmadı. Şu halde onların adem-i ihtidalarına muztarip ve rahatsız olmakta fayda yok» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin iman etmediklerinin sebebini beyanetmek üzere :

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Ancak davete şol kimseler icabet ederler ki, onlar bittavi' verrıza daveti işitirler ve işittiklerini can kulağıyla dinlerler ve manâsını anlarlar ve kendileri hayat-ı hakîkîye-i ebediyeyi isterler. Kâfirler ise hayat-ı hakîkîyeyi istemezler. Zira; diri suretinde ölülerdir. Ölmüşleri Allahü Tealâ kabirlerinden kaldırır ve kıyamette cem'eder ki, onlar dünyada fevtettikleri saadeti bilsinler. Allahü Tealâ onları ihya ettikten sonra amellerinin cezasını görmek üzere huzur-u manevî-i ilâhiye irca' olunurlar.] Dünyadaki küfürlerinin ve âyetleri ve resullerini tekziplerinin cezasını görürler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *d a v e t i i ş i - t e n v e i c a b e t e d e n l e r* le murad; *müminlerdir* ve *m e v t â* ile murad; *hakkı işitmek şanından olmayan kâfirlerdir.* Yani; «Habibim! Bunların davetine icabet etmediklerinden mahzun olma. Zira; bunlar davetine icabet etmezler. Çünkü; bunlar işitmezler ki, icabet etsinler» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet Vâcip Tealâ'nın kudretini temsildir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ kıyamette mevtâyı ihya edip onları herşeye muttali kılmaya kaadir olduğu gibi dünyada kâfirlerin ölmüş kalplerini ihya edip iman ettirmeye dahi kaadirdir. Habibim! Sen onları ihyaya kaadir değilsin. Binaenaleyh; onların imandan i'razlarına mahzun olma] demektir. Yahut manâ-yı âyet; [İşitmek; hal-i hayatta olanların şanıdır. Bunlar mevtâ menzilesindedirler. Mevtânın şanı işitmemek olduğundan bunlar işitmezler] demektir. Çünkü, marifet-i ilâhiye; aklın ruhu, akıl da ruhun ruhu ve ruh da cesedin ruhudur. Şu halde ruhtan hâlî olan cesed taaffün edip toprağa defnolunduğu gibi akıldan hâlî olan ruhun sahibi de mecnun ve kezalik marifet-i ilâhiyeden hâlî olan akıl da zayi ve batıl olur. Zira; ruh mesabesinde olan marifet-i ilâhiye müşriklerde olmadığından keenne ruhsuz cesed gibi muattaldırlar.

Hulâsa; davete icabet ancak dâveti işitenlerden olup, müşrikler ise ölü menzilinde daveti hakikatta işitmez bir halde oldukları ve ölüleri Allahü Tealâ'nın kabirlerinden çıkarıp arsa-i mahşere cem' edeceği ve herkes amelinin cezasını görmek için Huzur-u Bârî'ye rücu' edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin nübüvvetteki şüphelerinin bazılarını beyanetmek üzere :

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ ۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Kâfirler : «Keşke Muhammed (S.A.) üzerine Rabbisinden bizi imana icbar edecek bir âyet indirilseydi» dediler. Ey Resul-ü Ekrem! Sen onlara cevapta de ki : «Allahü Tealâ istediğiniz âyeti indirmeye kaadirdir ve lâkin nâs'ın ekserisi âyetin inzâl olunmadığındaki hikmeti bilmezler.]

Yani; kâfirler, kemâl-i buğz ve adavetlerinden nâşi bazıları bazılarına «Eğer davâsı gibi Muhammed (S.A.) nebi ise keşke Rabbisinden onun üzerine bizim istediğimiz âyet nâzil olsa ve melek gelse nübüvvetine şehadet etse de biz de iman etseydik» veyahut «Kendi davâsı gibi bizi def'aten ihlâk edecek azap gelse bizi ihlâk etseydi de, biz de nebi olduğunu bilseydik» demeleriyle nübüvveti inkâr ettiler. Habibim! Sen onlara cevap olarak de ki : «Allahü Tealâ dilediği zaman istediğiniz âyeti inzâl etmeye kaadirdir ve lâkin nâs'ın ekserisi, Cenab-ı Hakkın istediğini ve ne işleyeceğini bilmezler. Halbuki Allahü Tealâ istedikleri âyeti inzâl buyursa iman etmedikleri surette akibinde elbette bir belâ inzâliyle onları ihlâk eder. İşte bunlar istedikleri inzâl olunca iman etmeyip helâk olacaklarını bilmediklerinden âyet nâzil olmasını isterler.»

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *Kur'ân; âyet-i kaahire ve mucize-i bâhire olup* başka âyete ihtiyaç olmadığından istedikleri âyet inzâl olunmamıştır. Zira Kur'ân; muârazasından herkesi âciz kıldığı cihetle Kur'ân'a iman etmeyen hiçbir mucizeye iman etmez. Binaenaleyh; kâfirlerin Kur'ân'dan başka âyet istemeleri mücerret inat ve istikbar içindir, yoksa hakîkî bir âyet istemek değildir. Cenab-ı Hakkın ef'ali; hikmetten hâlî olmaz. Binaenaleyh; ef'al-i ilâhiye hikmete tâbidir, nâs'ın mutâlebâtına tâbi değildir. İsterse ve hikmete muvafık olursa nâs'ın istediğini halkeder, istemezse halketmez, kimsenin müdahaleye hakkı yoktur. Şu halde kâfirlerin Kur'ân'dan başka âyet talepleri haksız bir talepten ibaret olduğundan Cenab-ı Hak onların istediğini inzâl etmemiştir. Çünkü; inzâl etse dahi iman etmeyeceklerini bilir.

Resulullah'ın davâsını ispata kâfi mucize nâzil olduktan sonra istediklerini tekrar be tekrar inzâl etmiş olsa, talepleri ilâ gayrinnihaye imtidad edeceğinden davâsını ispat edecek delilde karar

olmayacağı gibi davâ-yı nübüvvet üzere hüccet de tamam olmaz. Binaenaleyh; davâ-yı nübüvveti ispata kâfi mucizeyle iktifa edip sual kapısını kapamak lâzım olduğundan Vâcip Tealâ tekrar taleplerini reddetmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin haşrolunacaklarını beyan ettiği gibi hayvanât-ı sairenin dahi haşrolunacaklarını beyanetmek üzere :

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطٖيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ۝٣٨

buyuruyor.

[Allahü Tealâ umum murâdâtına kaadirdir. Nasıl kaadir olmasın? Elbette kaadir olur. Zira; yeryüzünde hareket eder bir hayvan ve gökyüzünde kanatlarıyla uçar bir kuş olmadı, illâ onlar da sizin emsaliniz ümmetleridir. Herbir sınıf ve nev'i ayrı ayrı kabiledir. Onların kendi nevilerine mahsus maişetleri ve tarz-ı hayatları ve herbirinin ayrı isimleri vardır ve her cümlesinin ahvali, erzakı ve ecelleri Allahü Tealâ indinde mahfuz, hiçbir sınıfın havayicinden birşey mühmel bırakılmaz, belki cümlesi levh-i mahfuzda sabit ve yazılıdır. Zira, Biz Azimüşşan kitapta onların ahvalinden hiçbir şey terketmedik her cüzünü, yazdık. Onlar rızıklarını ve ecellerini istifa edip helâk olduktan sonra ancak Rablerinin huzur-u mânevisine hâşrolunurlar.]

Fahr-i Razi, Beyzavi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet. Allahü Tealâ'nın müşriklerin istedikleri âyeti inzale kaadir olduğuna delil makaamında irad olunmuş ve hayvanâtın cemi' enva'ını ve efradını Vâcip Tealâ bu âyette cem'etmiştir. Zira; hayvan iki kısımdan hâlî değildir, ya yerde yürür yahut havada uçar. Bu iki kısmın haricinde hayvan mevcut olmadığından Cenab-ı Hak bu âyette her ikisini de cem'etmiştir. İnsanların müşahede ettikleri mahlûkatla istidlâl evlâ olduğundan semada olan mahlûkat zikrolunmamıştır. Çünkü ahval-i semaya ve mahlûkaatına insanlar mut-

tali değildir. Tayerân bazı kere süratten kinaye olarak varid olduğundan bu âyette manâ-yı hakîkîsi murad olduğuna işaret için kanatlarıyla uçar oldukları zikrolunmuştur. Balıkların su içinde hareketleri yeryüzünde yürümek mesâbesinde olduğundan onlar da dâbbede dahildir. Binaenaleyh; balıkları ayrıca zikre hacet olmadığından zikrolunmamıştır. Vâcip Tealâ hayvanatın cümle insanın emsali ümmetler olduğunu beyan buyurmuştur. Şu halde hayvanatın insana müşabeheti Allahü Tealâ'ya marifet ve tesbih etmelerinde ve bazıları bazılarıyla ünsiyet edip tevalüd ve tenasül husul bulmasındadır.

Allahü Tealâ beşerin ahvalini ve erzakını ve ecellerini kitabında yazdığı gibi hayvanât-ı sairede dahi bu ahval cârî olduğunu beyan buyurmuştur. İns ü cin yevm-i kıyamette haşrolunacağı gibi hayvanât-ı sairenin de haşrolunacağı bu âyetle sabittir. Haşrin faydası; yekdiğerinden hukuklarını istifa edecekleri ehâdis-i celile ile sabittir. Hatta Resulullah (S.A.) (يقتص للجماء من القرناء) buyurmuştur ki : «Boynuzsuz olan hayvan için boynuzludan kısas olunur» demektir.

Bu âyette *k i t a p* la murad; *levh-i mahfuzdur*. Zira; levh-i mahfuzda ahval-i âlem tamamen yazılıdır. Yahut *k i t a p* la murad; *Kur'ân-ı Azîmüşşan'dır*. Çünkü; Kur'ân'da tafsîl ve icmal tarikıyla ahval-i âlem mezkûr ve cümlesi Kur'ân'da mündemiçtir. Şu kadar ki, bazıları icmal ve işaret tarikıyla olduğundan herkes tafsîline kaadir olamaz. Resulullah'a ittibaın ve kelâm-ı nebevîlerine iktidanın vücubunu Kur'ân beyan ettiğinden ehâdis-i celileyle beyan olunan ahkâma ve hulefâ-yı râşidînin vaz' ve tesis ettikleri ve icma-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha ile sabit olan ahkâmın cümlesi üzerine Kur'ân müştemildir. Binaenaleyh; Kur'ân'ın ahkâmını beyan etmediği havâdis-i âlemden hiçbir hâdise yoktur.

Hatta İmam-ı Şafiî Hazretleri Harem-i Şerif'te «Bugün bana her ne sorarsanız Kur'ân'la cevap vereceğim» buyurduğunda bir kimse «Arıyı öldüren bir muhrim hakkında ne dersin?» deyince Şafiî (R.A.) (وما آتيكم الرسول فخذوه ومانهيكم عنه فانتهوا) âyetini okumuştur. Yani «Resulünüz size her ne getirir ve emrederse ahzedin ve resulünüz her ne ki, şeyden nehyederse ondan içtinab edin»

demektir. Resulullah da Hadîs-i Şerîf'inde «Muhrim olan kimse arı öldürmüş olsa hükm-ü şer'isini beyan buyurduğundan bu âyette o hüküm dahildir» demek istemişlerdir.

Hulâsa; bu âyet *üç hükmü hâvîdir : B i r i n c i s i ; yerde yürüyen ve gökte uçan hayvanâtın cümlesi insanın emsali birer ümmet menzilinde olmalarıdır. İ k i n c i s i ; ahval-i âlemden levh-i mahfuzda yazılmadık birşey terk olunmamasıdır, ü ç ü n - c ü s ü ; cümlesinin huzur-u ilâhiye haşrolunacaklarıdır.*

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin mevtâ mesabesinde işitmek şanlarından olmadığını beyandan sonra mevtâ mesâbesinde olduklarını te'kid etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ
عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar bizim kudretimize delâlet eden âyetlerimizi tekzib ettiler. Onların kulakları sağır, hakkı duymazlar ve lisanları tat olup, hakkı söylemezler. Zira; onlar zulümat içindedirler. Bir kimsenin Allahü Tealâ idlâlini murad ederse, idlâl eder ve eğer dilerse bir kimseyi tarik-i müstakîme sevk eder.]

Yani; şol kâfirler ki, onlar bizim vücudumuza ve vahdaniyetimize ve kemal-i kudretimize delâlet eden âyetlerimizi tekzib ettiler. Onların kulakları hakkı işitmez ve lisanları doğru söylemez. Cehl ü inad ve küfr ü licac-ı zulümât içindedirler. Eğer Allahü Tealâ bir kimsenin idlâlini murad ederse idlâl eder ve eğer dilerse tarik-ı müstakîm olan imana muvaffak kılar ve tarik-ı sevâba irşad eder. Çünkü; abid iradesini doğru yola sarfettiğinde Allah da doğru yola irşad eder.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ'nın idlâlini murad ettiği kimsenin iradesini dalâle sarfetmesi üzerine Allahü

Tealâ idlâl eder, yoksa iptida Allahü Tealâ idlâlini irade eder de abid dalâli bilmecburiye ihtiyar eder manâsına değildir. Çünkü; abdin fiil-i ihtiyarîsinde Allah'ın iradesi abdin iradesine tâbidir. Abdin dalâli iradesi üzerine Allahü Tealâ idlâl ettiğinden abid dalâli ihtiyarda mecbur değildir. Yani «Abid; kendi dalâli irtikâb eder. Allahü Tealâ da onun iradesi üzerine halk eder» demektir. Hâdi-i hakîkî ve mudill-i hakîkî Allahü Tealâ olduğuna bu âyet delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile her ne kadar kâfirler duyar ve söz söylerlerse de hakkı duymamak ve söylememekte sağır ve dilsiz kimselere teşbih olunmuştur. Binaenaleyh; kâfirlerin mevtâya teşbih olunması kaaide-i muttaridedir.

Hulâsa; Allah'ın vahdaniyetine delâlet eden âyetleri tekzib eden kâfirlerin zulümât içinde kalmış sağırlar ve dilsizler mesâbesinde ve hakkı görüp işitmekten mahrum oldukları ve iradesini dalâle sarfeden kimseyi Allahü Tealâ'nın idlâl edeceği ve dilerse Allahü Tealâ'nın bir kimseyi doğru tarik üzerinde berkarar kılacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin kemal-i cehaletlerini beyandan sonra bir beliye nâzil olduğunda küfürleriyle beraber Cenab-ı Hakka iltica ettiklerini beyanetmek üzere:

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Sen kâfirlere hitaben nasihat tarıkıyla de ki : «Haber verin bana, eğer size Allah'ın azabı veyahut vaad olunan kıyamet günü gelirse, Allah'ın gayrı ma'budlarınızı mı çağırırsınız? Ve sizi Allah'ın azabından veyahut kıyametin dehşetinden

ma'budlarınız mı halâs eder ve onlara mı iltica edersiniz? Yoksa, Allahü Tealâ'ya mı iltica edersiniz? Eğer sözünüzde sadıksanız hakikat-ı hali beyan edin, belki ancak Allahü Tealâ'ya iltica edersiniz. Çünkü; Allah'tan maada bir merci ve melce' yoktur. Allahü Tealâ'ya iltica edince halâsınıza irade-i ilâhiye taalluk ederse sizin iltica ettiğiniz Rabbınız o belâyı ve azabı sizden keşf ve izale eder. O vakitte şüphe yok ki, şirkettiğiniz ma'budlarınızı unutursunuz.] Zira; onlardan fayda göremeyince unutmak zaruridir. Mâdem ki haliniz böyledir. Her zaman Cenab-ı Hakka iltica ve ibadetinizi ona hasretmeniz lâzımdır. Şu halde niçin zaruret zamanında iltica ettiğiniz Rabbinize ibadet etmezsiniz de faydasız putlara ibadet edersiniz.

Bu âyet-i celile müşrikleri ilzam için sevk olunmuştur. Zira; sia-i hallerinde ibadetlerini Allahü Tealâ'ya şerik itikaad ettikleri putlara sarf ettikleri halde zaruret mes edip kendilerine bir belâ geldiğinde hemen Cenab-ı Hakka ilticaya müsaraat ve şirkettikleri putlarını derhal nisyan ettiklerini her zaman kendileri müşahede ederler. Şu halde hamakatlarını âyet kendilerine beyan etmiştir.

Allah'ın azabı yla murad; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *ümem-i salifeye nâzil olan belâlardır* ki, *gark olmak, yere batmak, suratları tebdil olmak, yıldırım nazil olmak, fakr u fâkaya ve hastalığa müptelâ olmak* gibi mesâibdir. Bu gibi belâlara müptelâ olanların Cenab-ı Hakka iltica etmeleri âdettir. Fakat mesâibden kurtulunca derhal eski hallerine avdet ederler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ dilerse duayı kabul buyuracağına ve dilerse kabul etmeyip reddedeceğine âyet-i celile delâlet eder ve belâyânın keşfi dua üzerine terettüb ettiğini beyanla herhalde belâyâya müptelâ olan kimsenin Cenab-ı Hakka ilticası lâzım olduğuna işaret için belâyânın keşif ve izalesini dua üzerine tefri' buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ belâyâ indinde kâfirlerin Allahü Tealâ'ya iltica ettiklerini beyandan sonra bazı belâyâda iltica etmeyip küfrüzere ısrar ettiklerini beyanetmek üzere :

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَاْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾ فَلَوْلَٓا اِذْ جَٓاءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak lutf u keremimizle senden evvel biz ümem-i maziyeye resuller gönderdik ve onların herbirini gûnâgûn mucizelerle te'yid ve davâlarını ispat ettik. Onlar resullerini tekzib ettiler. Biz Azimüşşan, onlar tazarru ve bize iltica etsinler için onları fakr u fâka, şiddet-i ihtiyaç, emrâz, evca' ve ilel-i saire gibi zararlarla muahaze ve davetimize icabet etmelerini tenbih ettik. Onlarsa bize iltica, tezellül ve tevazuda bulunmadılar. Keşke onlara bizim şiddetimiz geldiğinde bize iltica ve tazarru etmiş olsalardı o şiddetten halâs olurlardı. Lâkin kalpleri şiddet ve gılzat peydâ ettiğinden asla mütenebbih ve müteessir olmadılar ve şeytan onların amellerini tezyin etmiş ve kendilerine amel ettikleri kabayihlerini gaayet güzel göstermiştir.] Binaenaleyh; küfrüzere inat ve israrḍan dönemediler. Şeytan'ın iğfalâtına kapılan her sefihte batıla ısrar; her zaman görülmektedir.

Âyet-i celile Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Resulullah'ı tesliyedir. Bu kâfirlerin belâyâda Allahü Tealâ'ya rücu' ve bazı âharda rücu' etmediklerinden evvelki âyette rücularını ve bu âyette adem-i rücu'larını beyan etmiştir. *Yahut* rücu' ve adem-i rücu' kabilelere nispetledir. Yani «Kâfirlerden bazı kavme bir belâ geldiğinde Allahü Tealâ'ya rücu eder ve diğerine belâ geldiğinde Allahü Tealâ'ya rücu' etmezler» demektir. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur.

Kâfirlerin küfrüzere temerrüdlerinin illeti iki şey olduğu beyan olundu: *Birincisi; kalplerinin kasaveti, ikincisi de şeytan'ın amellerini tezyin etmesidir. Şeytan'ın tezyiniy* le murad; *iğvâ ve iğfal etmekle masiyetin lezzetini tezyid*

etmektir. Şu halde imanı terketmekte özürleri, kalplerinin kasavetine ve amellerine taaccüb etmektir.

***

Vâcip Tealâ tenbih olsun için *be'sâ* ve *darrâ* ile ahzettiğini beyandan sonra onlar üzerine ebvâb-ı rızkı fethettiğini beyanetmek üzere :

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Vakta ki, kâfirler tezkir olundukları vaaz u nasihatlarını unuttularsa Biz Azimüşşan onlar üzerine her nimetin kapılarını açtık, hatta kendilerine verilen nimetlere ferahlandıklarında biz onları azap ve kahrımızla ihlâk ederek ansızın ahzettik. Bir de görülür ki, onlar bu hallerden ümitsizlerdir.]

Yani; Vâcip Tealâ kâfirlere intibah ve vaaz ve nasihat olsun için bazı kere fakr u fâka ve şiddet-i ihtiyaç ve derd ü elemle müptelâ kıldı. Asla bu iptilâdan mütenebbih olup intifa etmediler ve bazı kere şiddet-i ihtiyaçlarını vüs'ata ve kıtlığı ucuzluğa ve marazı, sıhhat ve âfiyete tahvil etti. Kapalı olan her kapıları açtı, bol bol nimetler verdi. Refah-ı hâl ve saadete nail oldular, hatta verilen nimetlerle ferahlandılar ve kendi istihkakları zannederek gurur ve sürura daldılar. Nimeti veren mün'imin azametine ubudiyeti nisyan ettiler, asla tâib ve müstağfir olmadılar. Lâyık olan mütenebbih olmaktır. Çünkü; Vâcip Tealâ insanları musibetle imtihan ettiği gibi bolluk ve rahatla dahi imtihan eder ve birçok insanları, nimetin vüs'atı tuğyana sêvk ettiği görülür ve kendilerine verilen nimeti hazmedemediğinden akıbet helâklerine sebep olur. Halbuki lâyık olan; hallerinin şiddetinden vüs'ata ve marazdan sıhhata inkılâb ettiği gibi amellerinde de mâsiyetten ibadete bir tebeddül görülmeliydi. Asla tebeddül görülmeyince biz onları aza-

bımızla füc'eten tuttuk. Binaenaleyh; ansızın onlar envâ'-ı hayrâttan ümitsiz oldular ve azaptan kurtulacaklarına ümitleri kalmadı.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile masiyete devam eden kimsenin nimeti tezayüd ettikçe masiyette ısrar ve inad ederse nimeti istidrac olup, hakkında lûtf-u ilâhi olmadığına bu âyet delâlet eder. Hasretleri ve hüzn ü kederleri ziyade olsun için nimete müstağrak oldukları zamanda muahaze olundukları beyan olunmuştur. Çünkü; felâket ve mesâib içinde bulunduğunda insan mevtine müştâk olduğundan mesâibe müptelâ iken helâk olmak nüfus-u beşerde o kadar ziyade te'sir etmez, amma refah, saadet, âfiyet ve sıhhat-ı bedenle ferah ve sürur içinde insan hayatına muhabbet ettiğinden helâkinde elbette te'siri ziyade olduğu cihetle helâke müstehak olan kabileleri Vâcip Tealâ envâ'-ı nimete müstağrak oldukları zaman helâk ettiğini beyan buyurmuştur.

(مبلسون); *necat ümitleri kesilmiş ve envâ'-ı hayrâttan me'yus olarak hayret ve hasret içindeler* demektir.

Hulâsa; evvelâ insanlara tenbih için nasihat olunduğu ve nasihattan müteessir olmayıp, nasihatı unuttukları zaman onları imtihan için rızık kapılarının açıldığı ve kendilerine verilen nimetlerle tam ferahlandıkları bir zamanda azapla muahaze olundukları ve azap gelince herşeyden ümitsiz olarak hayrette kaldıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirler üzerine ebvâb-ı rızkı fethettiği gibi zulmeden kavmin arkasının kesildiğini beyanetmek üzere :

فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Zulmeden kavmin arkası kesildi. Hamd ü senâ âlemlerin rabbi olan Allahü Tealâ'ya mahsustur.]

Yani; kâfirlerin nimetleri tezayüd ve küfr ü maâsîleri teşeddüd edince rusül-ü kiramı tekzib ve envâ'-ı maâsîyi irtikâpla küf-

riyâtta ısrar eden zâlimlerin füc'eten muahaze olunup helâk olmalarıyla arkası kesildi. Bilûmum helâk oldular, ferd-i vâhid kalmadı. Hamd ü senâ ve medih şol Allahü Tealâ'ya mahsustur ki, o Allahü Tealâ; âlem-i ulvî olan semâvâtı ve âlem-i süflî olan arzı ve bunlarda olan zîruh ve gayrı zîruh mevcûdâtı ve âlemin ednâ ve a'lâ her cüzünü haline lâyık olduğu veçhüzere kemaline îsâl eder mürebbîsidir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ evvelâ kullarını şiddet ve darlıkla ve sâniyen bollukla imtihan edip isyandan vazgeçmeyenleri def'aten muahaze edince, zulümleri sebebiyle helâk olmaları itaat eden kulları hakkında onların zulmünden kurtulmaları ve bilhassa resullerinin onları tekziplerinden halâs olmaları ehl-i arz üzerine pek büyük nimet olduğundan hamd ü senâ etmiştir.

Fahr-i Razi'nin ve Hâzin'in beyanları veçhile rusül-ü kirama ezâ eden ve davetlerinden imtina edip envâ'-ı iftirayı reva gören zâlimlerin kahr ü tedmiri ve ırklarından eser kalmayarak helâkleri nimet-i uzmâ olduğuna işaret için Vâcip Tealâ kendi zatına hamdetmekle nimet mukaabilinde hamdin lüzumunu alâtarikitta'lim kullarına beyan buyurmuştur. Binaenaleyh her şahsın; nail olduğu nimet mukaabilinde o nimeti halk eden hallâka hamd ü senâ etmesi vâciptir.

***

Vâcip Tealâ ümem-i maziyeden zalimleri ihlâk ettiğini beyandan sonra vücuduna ve kudretine delâlet eden delâilden bazısını zikirle ümmet-i Muhammedden âsî olanları intibaha davet etmek üzere :

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen kâfirlere nasihat olmak üzere de ki : «Haber verin bana ey kâfirler! Eğer Allahü Tealâ kuvve-i sâmianıza mahal olan kulağınızı ve mevcûdâtı görmeye âlet olan gözlerinizi alır

ve hayatınıza ve akl ü irfanınıza mahal olan kalbiniz üzerine mühür basmakla üzerini setreder, idrak etmez bir hale getirirse Allah'ın gayrı ma'budunuz kimdir ki? Allah'ın sizden aldığı azalarınızı size kim verir ve hâlet-i asliyesine kim iade eder?» Nazar et habibim! Biz onlara tenbih ve vaazu nasihatta asla noksan olmasın için âyetlerimizi nasıl tekrar ederiz. Bazan delâil-i akliye ve bazan vaaz u nasihat ve bazan da durub-u emsalle onları nasıl insafa ve imana davet ederiz. Bizim bu kadar müteaddid âyetlerimizi inzâlle irşada davetten sonra gör ki, onlar âyetlerimizden nasıl i'raz ve kabulden nasıl istinkâf ederler.]

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran kalplerini hatm'in manâsı «Kalplerinde hasıl olan kasavet sebebiyle hidayeti idrak etmezler» *yahut* «Akılları zail olur, menâfii idrakten âciz olurlar» *veyahut* «Kalpleri ölür, hayat eseri kalmaz» demektir. *Â y â t ı t a s r i f* le murad; *vücuh-u muhtelife üzere irad ve yekdiğerine kuvvet verir derecede ukul-ü mütefavîteye riayet etmek ve her şahıs için i'tizara mecal kalmamaktır.* Vâcip Tealâ herkesin anlayabileceği bir raddede delâil sevk ettiği halde müşriklerin tıynetlerinde olan huşûnet neticesi i'raz ettiklerini beyanla umur-u dinde kemal-i hamakatlarını meydana koymuştur. Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile «Bu âzâları Allahü Tealâ alırsa» demek; «Menafiini ta'til ederse» demektir. Yani; «Allahü Tealâ kulağınızı sağır, gözünüzü kör eder ve aklınızı giderirse, bunları size kim verebilir?» Bu gibi âfetleri sizden def'eden Allahü Tealâ olunca, ma'budunuzun da Allahü Tealâ olması lâzım» demektir.

Bu âyette beyan olunan a'zâ; eşref-i a'zâ olup, bunların zevaliyle insanın gerek umur-u din ve gerek umur-u dünyada nizamı muhtel olduğundan Çenab-ı Hak bunların zevaliyle tehdid etmiştir ve eğer bunları Allahü Tealâ izale ederse Allah'tan başka iade edecek kimse olmadığını beyanla Allah'ın kudretini ve kâfirlerin ma'bud tanıdıkları putların acizlerini ispat eylemiştir.

***

Vâcip Tealâ insanın eşref-i azâsını izale ederse, yerine getirecek Allahü Tealâ'dan başka bir kimse olmadığını beyandan sonra,

envâ'-ı azap nâzil olsa, Allah'tan gayrı def'edecek bulunmadığını beyanla imana dâvet etmek üzere :

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Sen kâfirlere hitaben de ki : «Haber verin bana ey müşrikler! Eğer Allah'ın azabı size bir emmâre ve alâmet sebketmeksizin füc'eten gelir veyahut emmâre ve alâmat sebkederek suret-i alâniyede gelirse, helâk olacak kimdir? Bu misilli azapta helâk olmaz, ancak hudud-u ilâhiyeden çıkmış ve rusül-ü kirama isyan etmiş olan kavm-i zâlimler helâk olur.] Zira; ümem-i sâlifede cereyan eden âdet-i ilâhiye bu minval üzere olduğundan sizde dahi carî olacak ahvalin bu minval üzere olacağında şüphe etmeyin. Binaenaleyh; Allah'ın azabından havf ve endişe ederek zulmü terkedip davet-i ilâhiyeye icabet ve rusül-ü kirama ve şeriatlarına itaat etmek suretiyle helâkten kurtulmak çaresini arayın. Zira; helâke sebep olan günahlardan kaçmak ve helâkten kurtulmak çaresini düşünmek her âkil için bir vazife-i diniyedir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran *azabın bağteten gelmesi* yle murad; *gece gelmesi*, *cehreten gelmesi* yle murad; *gündüz gelmesi olduğu* İmam-ı Hasan'dan rivayet olunmuşsa da esah olan emmâre sebketmeksizin gelenden ihtiraz mümkün olmadığından (بغتة) ve emmâre sebkedip mukaddemâtıyla tenbih olarak gelenden ihtiraz mümkün olduğundan (جهرة) denilmiştir.

Umum üzere gelen azaplarda, hayırlı ve hayırsız ve âbidle fâsık beyni fark ve temyiz olunmaksızın cümlesi helâk olursa da hakikatta helâk zalimlere olduğundan hasırla «Ancak zalimler helâk olur» denmiştir. Çünkü helâkten maksad-ı aslî; zalimlerdir. Muti' ve münkad olanların helâkleri tufeylî ve ârızîdir, bizzat ve

bilasıl değildir. Binaenaleyh; âsîler içinde helâk olan âbidlere onlarla helâklerinden dolayı ecr-i azîm ve derecât-ı refia olduğundan her ne kadar zahirde helâk gibi görülürse de batında helâki saadet-i uzmâdır. Amma zalimler azapla helâk olduklarında dünyada ve âhirette hâib ve hâsir olduklarından zahirî ve bâtınî helâk ve azaptır. İşte şu esasa binaen helâkin zalimlere münhasır olduğunu Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü; Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile filhakika helâk; ta'zip ve gazap suretiyle helâk olduğundan zalimler içinde helâk olan âbidler gazap suretiyle helâk olmadıklarından ecr ü mesûbâtına nail olurlar. Binaenaleyh; âbidler için o misilli helâk zahirde belâ ise de hakikatta (آلاء) yani nimettir.

* * *

Vâcip Tealâ enbiya-yı ızâma itiraz eden kâfirlerin ahvalini beyanettiği gibi rusül-ü kiramın vazifelerini dahî beyanetmek üzere :

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşan resulleri göndermedik, ancak müminleri bizim rızamız ve sevap ve neticede Cennet'le tebşir edici ve kâfirleri bizim gazabımız ve azap ve neticede Cehennem'le korkutucu oldukları halde gönderdik. Şu halde resullerimize iman ve itaat edip ıslah-ı nefsedenler üzerine korku yok ve onlar mahzun da olmazlar. Zira; hüzün ve havfi icab edecek maâsîde bulunmadıklarından âhirette onlar için telâş olmaz. Amma şol kimseler ki, onlar bizim âyetlerimizi tekzib ettiler. Onların fısk ve fücurlarının şeâmeti ve evâmir ve nevâhîye itaat etmemelerinin neticesi olarak onları azab-ı azîm messeder.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile enbiya-yı ızâmın vazifeleri müminlerin taatları üzerine sevabı beyanla tebşir

ve âsîlerin isyanları üzerine ikaabı beyanla korkutmak olup, nâs'ın her yoruldukları yere bir han yaptırmak kabilinden, her istedik-lerini getirmeye memur olmadıklarını beyan etmiştir. Şu halde âyet; Resulullah'ın mucizesine kanaat etmeyip başka âyet ve mu-cize isteyenlere cevaptır. Yani; «Rusül-ü kiramın vazifeleri tebşir ve inzardır, yoksa sizin her istediğinizi icada memur değillerdir. Zira; herşeyi halketmek Allahü Tealâ'nın meşiyetine mufavvaz-dır. Dilerse halk eder, dilerse reddeder. Kimse karışamaz» demek-tir. Şu halde enbiya-yı ızâm hazarâtı nübüvvetlerini ispata kâfi mucizelerini izhar ettikten sonra ümmetleri tarafından tekrar be tekrar istenilen şeyleri getirmediklerinde nübüvvetlerine bir halel gelmez ve vazifelerini ihlâl etmiş olmazlar.

***

Vâcip Tealâ bu cevabın bakiyesini beyanetmek üzere :

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Senden Kur'ân'dan başka mucize talebinde bulu-nanlara hitab ederek kalplerini yumuşatmak üzere de ki : «Ben size Allah'ın hazineleri benim indimde mahfuzdur; istediğimi ya-parım ve herşeye muktedirim demedim ki, sizin rızkınızı tevsi edeyim ve gaaip bilirim demedim ki, sizin gelecekte olacak menâfi ve mazarratınızı size haber vereyim ve ben size meleğim demedim ki, yemek ve içmek ve çarşıda gezmek ve tâife-i nisvanla nikâhla-mak ve ünsiyet etmemle beni itham edesiniz. Zira; ben de sizin gibi beşerim. Binaenaleyh; beşerin zarurî muhtaç olduğu şeylere sizin gibi ben de muhtacım. Şu halde bende olan beşeriyetin levâ-zımıyla beni niçin levmeder ve risaletimi inkâra kıyam edersiniz? Ben size tâbi olmam, ancak bana vahyolunan ahkâma tâbi olur, onu size haber verir ve tebliğ ederim dedim. Zira risaletimde maksad; muti' olanlara tebşir ve âsîleri azapla inzar etmektir. Ş

onlara ilzam tarîkıyla de ki, «Acâib-i mahlûkaatı görüp mütalaa ve tefekkür edenlerle göremeyip tefekkür edemeyen a'mâlar müsavi olurlar mı? Kör mesâbesinde olan cahillerle gözü gören basiret sahiplerinin beyinlerinde olan tefavütte şekkeder de düşünmez misiniz? Bu gibi şeyleri düşünmek vazife-i insaniye değil mi?] demekle nübüvvetine itiraz edenleri ilzam et.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet-i celile üç cihetle kâfirlere cevaptır. Çünkü; kâfirler Resulullah'a «Biz seni resul tanımıyoruz. Eğer sen hakikatta resul isen taleb et Rabbinden bizim rızkımızı tevsi' etsin ve menâfi-i dünya ve hayrât ve saadet kapılarını bizim üzerimize açsın. Biz de senin nebi olduğunu bilelim.» demelerine cevap olarak Vâcip Tealâ resulüne sen kâfirlerin şu taleplerine cevapta «Ben size Allah'ın hazineleri benim indimdedir, sarfına ben memurum, demedim ki, benden rızkınızın tevsiini isteyesiniz» demesi için emir buyurdu.

İkinci talepleri ileride olacak menfaat ve mazarratı haber vermesidir. Resulullah bu taleplerine de gaaibi bilmediğini beyanla cevap vermiştir.

Üçüncü talepleri ise kâfirler «Risalet dâvasında bulunan zat yemek yer, çarşıda gezer, nâs'la ülfet ve ihtilât eder mi» demişlerdi. Bu itirazlarına Resulullah «Ben size meleğim demedim» buyurmakla cevap vermiştir. Yani müşrikler «Nebi olan yemez ve içmez» demekle nübüvvetle yemek ve içmek arasında mübayenet görmüşlerdi. Binaenaleyh; birinci cevabıyla Resulullah nefsinden tevazuu izhar ve ubuduyetini itirafla Nasara'nın İsa (A.S.) hakkında itikadlarının batıl olduğuna işaret ve kendi zat-ı nebeviyeleri hakkında Nasara'nın itikadları gibi bir itikad câiz olmadığını beyan buyurmuştur. İkinci cevabıyla enbiyanın gaaibi bilmediğini ve gaaibi Allahü Tealâ bilip dilerse enbiyaya dahi bildirdiğini beyanla ülûhiyet dâvâsında bulunmadığını ve mucizeyi istediği zaman halk etmeye kaadir olmayıp ancak Allahü Tealâ halk ederse izhar edeceğini beyanla kâfirlerin taleb ettikleri şeylerin vazifelerinin harici olduğuna tenbih ve üçüncü cevabıyla da melekiyet dâvasında bulunmadığını beyan etmiştir. Resulullah'ın ancak vah-

yile amel ettiğine bu âyet delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Zira; vahye tebaiyeti; hasır ve kasırla beyan olunmuştur. Gerçi Usuliyyûn indinde Resulullah'ın içtihadla dahî ameli caizse de içtihadı üzere Cenab-ı Hakkın takrir buyurması vahiy kabilinden olduğu cihetle Resulullah'ın cümle a'mali ve akvali vahiyledir.

Bu âyette *a ' m â* ile murad; *kâfir* ve *b a s î r* le murad; *mümindir.* Yahut *dâll* ile *hâdîdir.* Yahut *câhil* ile *âlimdir.* Herhangi manâ murad olunursa olunsun iki sınıf birbirine elbette müsavî olamaz.

***

Vâcip Tealâ resullerin vazifelerinden birisi de, ümmetlerini inzar etmek olduğunu beyan ettiği gibi bu âyette resulüne inzarla emretmek üzere :

وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُوا اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sana vahyolunan Kur'ân'la, sen şol kimseleri korkut ki, onlar Rablerinin huzuruna haşrolunmaktan korkarlar. Zira; onlar Allah'ın dûnunda umurlarına bir mütevellî olmadığını ve azab-ı ilâhiden halâs edecek bir şefi' de bulunmadığını itikaad ederler ve muharremâttan içtinabla nefislerini azaptan vikaaye etsinler için sen onları inzara devam et ki, onlar senin nur-u nübüvvetinden müstefid olsunlar.]

İ n z a r ; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *korkutmakla beraber bir hükmü bildirmektir.* Şu halde inzârın manâsı; taraf-ı ilâhiden gönderilen resulüne Allah'tan korkan kimselere Kur'ân'ın ahkâmını tehdidle beraber tebliğ ve ilân etmesiyle emirdir.

*R a b l e r i n e h a ş r o l u n m a k t a n k o r k a n l a r*la murad; *müminlerdir.* Zira; âhireti mukırr ve mu'terif oldukları için müminler kıyametin dehşetinden havf ve endişe ederler ki, Kur'ân'dan istifade edenler onlardır. Zira; âhiretten korkmayan-

lar Kur'ân'a iman etmezler ki, istifade etsinler. Yahut *kâfirlerdir.* Zira; onlar, haşrı mu'tekid olmadıkları cihetle Resulullah'ın beyanıyla havfederlerdi. Binaenaleyh; inzar devam ettikçe havfleri tezayüd etmek suretiyle akıbet küfürden ittikaa ederek imanı kabul ederler. Nitekim çok kimselerde de bu suretle vuku buldu. Yahut mümin ve kâfir cümlesi muraddır. Çünkü; inzar mecmuuna ait olup yalnız bir sınıfa mahsus değildir. Müminler murad olunduğunda, müminlerin şefi'leri vardır ki, Resulullah, evliya ve ulemadır. Şu halde bu âyette «Şafiin olmamasını beyana münâfidir» yollu irad olunan sual merduddur. Zira; her şefiin şefaatı Allah'ın izniyle olacağına binaen «Allah'ın gayrı şefi'leri yok» denmiştir, yoksa bilkülliye şefaat nefyolunmamıştır ki, şu sual varid olsun. Çünkü; Allah'ın gayrı şefi' yok demek, «Allah'ın izni olmadıkça şefi'leri yok» demektir.

İnzâra ittikaa etmeleri illet kılınmıştır. Yani «Sen onları inzar et ki, onlar Allah'tan korksunlar ve maâsîden vazgeçsinler» demektir.

***

Vâcip Tealâ resulüne ümmetini inzar etmekle emrettiği gibi müminleri huzur-u nebevîlerinden tardetmek caiz olmadığını dahi beyan zımnında :

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Şol kimseleri huzurundan tard etme. Onlar öyle bir kimselerdir ki, gündüzün ve gecenin cemiisinde Rablerine tazarru ve niyaz ederler ve cemi' evkatta teveccühleriyle Rablerinin rızasını murad ederler. Onların hesabından senin üzerine birşey ve senin hesabından onların üzerine birşey vâcip değil ki, sen onları huzurundan tardedesin. Eğer tardedersen zalimlerden olursun.]

Yani; Ey Resul-ü Zişan! Allah'ın rızasını murad ve nûr-u ilâhiyi müşahede ve cemâl-i bâkemâliyle müşerref olmak arzu eder oldukları halde, leyl ü nehar Rablerine ubudiyet ve tazarru ve niyazla evkatgüzâr olan fukarâ-yı müslimîni ehl-i bid'at ve dalâlet olan müşriklerin imanlarına tama' ederek huzurundan tardetme. Zira; onların hesaplarından ve imanlarından senin üzerine menfaat ve mazarrat gibi birşey yoktur, kezalik senin hesabından onların üzerine de birşey yoktur ki, sen onları tardedesin. Eğer tard edersen zalimler zümresinden olursun. Zira; onlara iltifat lâzımken iltifatın hilâfı tardetmek elbette zulüm olduğundan ehl-i imanı tardetmek sana lâyık olmaz.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyette *d u a* ile murad; *n a m a z d ı r*. *G a d a t* ve *a ş i y* le murad; *nehârın iki taraflarıdır.* Şu halde «Evkaat-ı hamsede salât-ı mefruzeyi edâ etmekle ubudiyette devam ederler» demektir. Yahut *d u a* ile murad; *zikrullahtır.* Yani «Cemi' evkatta Allah'ı zikrederler» demektir. *V e c i h* le murad; *Zat-ı İlâhidir.* Zira; Vâcip Tealâ âlet-i câriha manâsına olan vecihten münezzehtir. Fakat bir kimse muhabbet ettiği kimsenin vechini görmek âdet olduğundan Zat-ı Ulûhiyetini görmeye muhabbetlerinden kinaye olarak vecih zikrolunmuştur.

(من حسابهم) de bulunan zamir; *müminlere râcidir.* Çünkü; müşrikler ta'nettiler, dediler ki : «Ya Muhammed! (S.A.) Sen bu fukarânın imanlarına emin olma. Zira; onlar senin indinde yemek ve içmek ve giyip kuşanmak için iman etmişlerdir. Eğer me'kûlât ve meşrûbât ümidi olmasa iman etmezlerdi» demeleri üzerine Cenab-ı Hak resulüne «Ey Resul-ü Ekrem! Sen müşriklerin sözlerine iltifat etme. Eğer hakikat-ı hâl onların dedikleri gibi olsa bile sen onların zahir-i hallerine itibar edeceksin. Çünkü; Allah'ın marzîsine muhalif birşey varsa onun hesabı Allahü Tealâ'ya aittir. Onların hesabından ve imanlarından senin üzerine mazarrat veya menfaat gibi birşey yok ki onları tard edesin» buyurmakla ehl-i imanı daima nazar-ı inayetinde bulundurmak lâzım olduğunu tavsiye etmiş ve demiştir ki : «Sen vazifeni edâ ettikten sonra onların hesabından sana birşey ait değildir. Nitekim senin hesabından onlara birşey ait olmadığı gibi. Sen onların rızkından mesul değilsin

ki, onları tardedesin ve onlar da senin rızkından mesul değillerdir. Çünkü; cümlenin râzıkı Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; ehl-i imanı hâlleri üzere terket ve maiyetinde bulunsunlar, onları tardetme» demektir.

Bu âyette zamirin; *müşriklere râci olması* ihtimaline nazaran *manâ-yı nazım*: [Habibim! Senin üzerine müşriklerin hesabından birşey ve senin hesabından müşrikler üzerine birşey yoktur ki, sen onları tardedesin. Ancak abdin umuru Allahü Tealâ'ya müfevvazdır. Şu halde kâfirlerin ehl-i imana ta'n etmelerine iltifat etme.] Bu kelâmın gaayesi; Resulullah'ın kâfirlerin imanlarına tama' etmesidir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak resulüne «Sen, kâfirler iman etmiş veya etmemiş asla mübâlât etme. Zira; kulunu hidayette kılacak Allahü Tealâ'dır. Senin için telâş yok» buyurmuştur. «Eğer tardedersen zalimlerden olursun» demek; «Hem kendi nefsine hem de tard ettiğin müminlere zulmetmiş olursun» demektir.

Fahr-i Razi, Hâzin ve Kazi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; müşriklerin Resulullah'a fukara-yı müslimîni maiyetinden tard etmesini teklif etmeleridir. Çünkü; Resulullah Cenab-ı Ammar, Suheyb ve Selmân gibi fukara-yı ashapla musahabet esnâsında Kureyş'in zenginleri geldiler, «Ya Muhammed! (S.A.) Bunlarla nasıl sohbet edersin. Biz sana iman edersek bunlara mı tâbi olacağız? Tardet bunları yanından, tâbi olalım sana.» dediler. Resulullah «Ben müminleri tard edici değilim» buyurunca «Biz geldiğimizde huzurundan kalksınlar. Biz gittiğimizde onlar gelsinler» dediler. Hz. Ömer (R.A.) «Ya Resulallah! Sözlerine muvafakat et, bakalım ne yapacaklar. Sözlerinde sebat edecekler mi yoksa küfürlerinde ısrar mı edecekler?» dedi. Ve Resulullah da imanlarına tamaan muvafakat edince kâfirler bu minval üzere bir muâhedenâme yazılmasını isteyip Resulullah da Hz. Ali'ye muâhedenâmeyi yazmasını emretmesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

Resulullah'ın hatırına gelen şey; evlâyı terk kabilinden ve sairlerine ta'rizdir, yoksa Resulullah'tan tard vuku bulmak ihtimali yoktur. Rüesâ-yı müşrikînin imanlarına tama'la ehemmi mühim üzerine takdim kabilindendir. Çünkü; iman edeceklerini vaad eden rüesa huzur-u Resulullah'a geldiklerinde bir müddet-i mu-

vakkata ashabın huzur-u nebevîden çekilmeleri mühimse de diğerlerinin imanlarıyla İslâmın şevket bulması noktasından Resulullah'ın nazarında ehem olduğu cihetle bu sureti tercih etmek istemiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin fukarâ-yı ashabın Resulullah'ın huzurunda bulunmasına razı olmadıklarını beyandan sonra fukarâ-yı müslimîne hasedlerini beyanetmek üzere :

وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا اَهٰؤُلَاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَاۜ
اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Umur-u dünyada fakr ve gınâ, şeref ü denâette nâs'ın bazısı bazısıyla müptelâ olduğu gibi umur-u dinde dahî bazısı bazısıyla müptelâ olur. Binaenaleyh; Biz Azimüşşan onların bazısını bazısıyla müptelâ kıldık ki, onlar «Şu fukara ve zuafâ güruhu mudur bizim beynimizde Allah'ın kendilerine in'am ve ihsan ettiği kimseler?» desinler. Onların fukarâ-yı ashabı tahkîr etmeleri üzerine Vâcip Tealâ tekdir ve tevbih tarikıyla Allahü Tealâ nimetine şükredici şâkirlerin hallerini daha ziyade bilir olmadı mı ve halk ettiği kullarından mümin-i mutiyle kâfirlerin beyinlerini tefrik etmez mi ve fukaranın belâyâya sabrı ve niam-ı ilâhiyeye şükrünü bilmez mi ve şükürlerine mukaabil onlara daha ziyade ihsan etmez mi?] buyurmuştur.

Allahü Tealâ ashaptan fukarâ olanlarını imanla takdim ve şeref-i İslâmla müşerref olmakta Kureyş'in zengin ve hatırlılarını müptelâ kıldı. Çünkü; onlar müminlerde fakrı hâli ayıp ve noksan addederek dediler ki : «Bunlar birtakım miskin âcizler ve esâfil güruhundan oldukları halde bizden evvel imana muvaffak ve rüşd ü salâha vasıl ve resule tebaiyetle kesb-i şeref etsinler de biz kavmin ukalâsı, ekâbir ve rüesâsı olduğumuz halde geride kalalım; sonra da iman etmekle onlara tâbi olalım. Böyle şey olmaz» de-

mekle kendilerinde gördükleri azamet ve fukarâ-yı ashapta gördükleri fakr u fâka ve fukarânın imanda takaddümleri rüesâ-yı Kureyş'in kibirlerine muvafık olmadığından imandan i'razlarına vesile olduğu cihetle fukarâ ile onlar müptelâ ve fukarâ onlar hakkında imtihan oldu. Kezâlik ağniyanın gınâsı bazı fukarânın hasedine ve sabr ü sebatını kaybetmesine vesile olduğundan ağniyanın da fukarâ hakkında imtihan ve fitne olduğunu Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuş olup her zaman âyetin sırrı görülmektedir. Çünkü; insanlar yekdiğeriyle daima müptelâdırlar.

Ağniyanın fukarayı tahkîr ederek «Şunlár mı bizim beynimizde Allah'ın kendilerine ihsan ettiği kimseler?» demekle Allah'ın fukarâya imanı tevfik ettiğine itiraz etmiş olduklarından Allahü Tealâ onları reddetti ve buyurdu ki : «Allahü Tealâ şükredenleri bilmez mi? Elbette kullarından nimete şükredenlerle etmeyenleri bilir. Şu halde Allah'ın fiiline itiraza hakkınız yoktur.»

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile insanlarda sıfât-ı kemâl mütefâvittir. Binaenaleyh; bazısı şerîf, bazısı hasîs, bazısı zekî, bazısı gabî, bazısı zengin, bazısı fakir olup sıfât-ı kemâlin cümlesi şahs-ı vâhidde cem' olamadığından, insanlar hasedden vâreste olamadığı cihetle herkesin, âhar hakkında fitne olacağı beyan olunmuştur.

Ancak sâf kalbe mâlik olan kimse kazâ ve kadere ve Allah'ın sırrına iman ve Allah'ın verdiği nimete ve taksimde nasibine râzı olduğundan halkın nimetine itirazdan sükût eder. Binaenaleyh; dünyada ve âhirette rahat yaşar ve mesud olur.

***

Vâcip Tealâ resulüne kâfirlerin müminleri tardet huzurundan dediklerini redle tardın caiz olmadığını ve nâs'ın bazısı bazısıyla müptelâ olduğunu beyan ettiği gibi ehl-i imana iltifat ve hüsn-ü muaşeretle taltîf etmesini dahî tavsiye zımnında :

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٤﴾

buyuruyor.

[Habibim! Bizim âyetlerimize iman ve ahkâmıyla amel eden müminler sana geldiklerinde, sen onlara taltif ve selâmetle dua olmak üzere «Dünyada ve âhirette selâmet sizin üzerinize nâzildir. Ey indallah makbul olan müminler! Dünya ve âhirette azab-ı ilâhiden selâmettesiniz» dedikten sonra onları rahmet-i ilâhiyeyle tebşir et, de ki : «Allahü Tealâ nefsi üzerine kullarına rahmetle hükmetti, yazdı ve buyurdu ki, cehaletle sizden bir kimse kötü bir ameli işler ve o amelden sonra tevbe eder ve ıslah-ı nefse ihlâs üzere sa'y ederse, Cenab-ı Hak tevbesini kabul buyurur. Zira; Allahü Tealâ o kötülüğü ondan setredici ve tevbe edenlerin tevbesini kabul buyurucudur.]

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Her ne kadar kâfirler sana müminleri huzurundan tard etmeyi teklif ediyorlarsa da onlara rağmen bizim inzâl ettiğimiz âyetlerimize iman eden müminler sana geldiklerinde selâmla onları taltif ve şanlarına ta'zîm et ve huzurundan teb'id etme, bilâkis yanına yakın oturtmakla onları i'zâz, dünya ve âhirette rahmet-i ilâhiyemizden hissemend olacaklarını kendilerine tebşir et ki, kâfirlerin tahkîrlerine mukaabil tevkîr olunsunlar. Zira hal ü şan şöyledir : Sizden bir kimse cehaletle bir günah işler ve sonra ihlâs üzere o günahtan tevbe ve amelini ıslâh ederse, Allahü Tealâ günahını mağfiret eder. Zira; Vâcip Tealâ kullarını mağfiret ve tevbelerini kabul etmekle merhamet buyurucudur.

Bu âyette *m ü m i n l e r* le murad; *ashaptan bazı zevat olmak* ihtimali varsa da lâfzın umumuna binaen Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile esah olan *bilûmum müminler* şu teşrifte dahillerdir. Selâm; Taraf-ı ilâhiden müminlere hediye olduğu gibi taraf-ı risaletten dahi taltiftir. Zira; bundan evvelki âyetlerde leyl ü nehar ibadete devamları ve bu âyette hücec-i akliye ve nakliyeye imanlarını beyanla ehl-i iman; fazilet-i ilim ve fazilet-i ameli cami olduklarından huzur-u Risaletten tard ü teb'ide müstehak olmayıp, bilâkis ta'zîm ve tekrime müstehak olduklarını beyan buyurmuştur.

Allahü Tealâ'dan mâada cümle mevcûdât Allah'ın vücuduna delil ve alâmet olup, herbirini tetkik etmek beşer için mümkün olmadığından, tafsîl üzere tetkiki mümkün olanlara, tafsîl üzere

iman ve bâkîlere icmalen imanla cümle âyetlere ve bilhassa Kur'-ân'a imanla umumuna iman hasıl olduğundan her mümin icmalen ve tafsîlen her âyete iman etmiştir.

Bu makamda *k i t a b e t ; vücub* manâsına olduğu gibi (على) lâfzı da vücub ifade edip, Allâhü Tealâ üzerine ise birşey vâcip olmadığından fazl u ihsan olarak elbette merhamet buyurup hilâf ihtimali olmadığı cihetle vâcip menzilesinde olduğuna (كتب على نفسه الرحمة) cümlesiyle işaret buyurmuştur. Bu âyet-i celile; Vâcip Tealâ'ya *z a t* ve *h a k i k a t* manâsına *nefis* itlâkı caiz olduğuna delâlet eder. Amma cisim manâsına nefis ıtlâkı caiz değildir. Zira; cisim olan şey; mürekkep ve eczâya muhtaç olduğundan Cenab-ı Hak cisimden münezzeh ve müberrâdır. Binaenaleyh; (كتب على نفسه الرحمة) demek (على ذاته الرحمة) «Allahü Tealâ kullarına rahmet etmeyi zat-ı celili üzerine yazdı» demektir. Bazı ulema ehl-i imana tebşir olunan selâmet; dünyaya ve rahmet; âhirete mahsus demişlerse de esah olan hem dünya hem de âhirete şamil olmasıdır.

Bu âyette *c e h a l e t ; hatâ ve galât manâsına değildir.* Zira *h a t â ; tevbeye muhtaç olmaz,* belki cehalet; *bilerek işlenen günahtır.* Zira günahı işleyen kimse o günahı sebebiyle fevtettiği sevabı ve müstehak olacağı azabın miktarını bilmediğinden cehalet denildiği gibi şehevât-ı nefsâniyesine tebaiyetle azıcık bir lezzeti hayr-ı kesîr olan derecât-ı âhirete tercih ettiğinden cehalet denilmiştir. Çünkü kalîli kesîre tercihle bir takım mazarrat ve mefâsidi icab eden masiyeti irtikâb etmek; süfehâ ve cühelâ şanı olduğu cihetle, masiyeti ihtiyar edenlere velev âlim olsa dahi, cahil demek sezâ ve lâyık olduğuna işaret olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyet-i celile; kâfirlerin Resulullah'a huzurundan tardını teklif ettikleri ashab-ı soffa *veyahut* Hz. Ömer (R.A.) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; ânifen beyan olunduğu veçhile Hz. Ömer, Resulullah'a kâfirlerin teklifinin kabul olunmasını rica etmiştir. Bu ricasının cehalet üzere bir günah olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur ve âyet nâzil olduktan

sonra Hz. Ömer'in huzur-u Risalete gelip «Maksadım hayır idi yâ Resulallah! Mefsedet değildir» diyerek i'tizar ettiği mervidir.

***

Vâcip Tealâ tevhide dair delâili tafsîl ettiğini beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَب۪ينَ سَب۪يلُ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[Bizim tevhide ve nübüvvete ve âhirete müteallik delâili şu sûre'de tafsîl ettiğimiz gibi habibim! Senin için hak zahir olsun, mücrimlerin tarîkları ve mezhepleri tebeyyün etsin için biz Kur'ân'ın âyetlerini tafsîl eder müminlerin ve mücrimlerin sıfatlarını beyan ederiz, herbirinin mezhepleri ve akıbet-i emirleri neye müncer olacağını haber veririz ki, hiç kimsenin i'tizara mecali olmasın ve kalpleri kasavetli, gözleri ve kulakları perdeli olan kimselerin halleri bilinsin.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile mücrimlerin tarîklarını zikretmek; müminlerin tarîklarını zikre delâlet ettiğinden mücrimlerin tarîklarını zikirle iktifa olunmuştur. Çünkü; hakla batıl arasında vasıta olmadığından ahadühümanın beyanıyla âharin beyan olunacağında şüphe yoktur. Zira herşey; zıddıyla münkeşif olur.

***

Vâcip Tealâ mücrimlerin tarîkları beyan olunsun için âyetleri tafsîl ettiğini beyan ettiği gibi mücrimlerin tarîklarına ittibadan nehyettiğini dahi beyanetmek üzere :

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Habibim! Sen müşriklere «Ey müşrikler! Allah'ın gayrı si-

zin ibadet ettiğiniz şeylere ibadet etmekten ben nehyolundum» de.]

قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾

[Ey Resul-ü Ekrem! Sen müşriklere «Ben sizin arzunuza ittiba etmem. Eğer arzunuza ittiba edersem muhakkak dalâleti ihtiyar etmiş olurum. Halbuki havânıza ittiba edince, ihtidâ edenlerden de olmam» de.]

Yani; Habib-i Zişan'ım! Seni kendi arzularına ittiba ettirmek isteyen müşriklerin ümitlerini kesmek ve doğru yolu göstermek için sen de ki «Allah'ın gayrı sizin ibadet ettiğiniz putlara ibadet etmekten ben nehyolundum. Zira; vahdâniyete delâlet eden edille-i kaatıa putlara ibadetten insanları menetti. Vâhid-i hakîkî ve kaadir ü kayyum olan Allahü Tealâ'nın gayrı birtakım âciz mahlûklar nasıl ma'bud ittihaz olunur? Bunları ma'bud ittihaz etmek; hevâya ve arzu-yu nefsâniyete tebaiyetten başka birşey değildir. Binaenaleyh; ben sizin efkâr-ı fâsidenize ve havâ-yı âtılanıza tâbi olamam, eğer sizin gibi hevâya tâbi olursam, bu suretle muhakkak ben de sizin gibi dalâleti ihtiyar etmiş olurum ve dalâleti ihtiyardan sonra ben tarik-i hakka vasıl olan mühtedîlerden olamam. Binaenaleyh; sizin ibadet ettiğiniz putlara ibadet edemem. Zira; onlar ibadete ehil değillerdir.»

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ kâfirlerin esnâma ibadetleri mücerret havâlarına ittiba ve taklide müptenî olup, bir delile müstenid olmadığını beyan buyurmuştur. Çünkü ibadet ettikleri şeyler; taş ve ağaç kabilinden kendi elleriyle yonttukları birtakım hasîs ve âciz mahlûklar olup, ibadet edenlerse ma'budlarından daha a'lâ ve daha şeriflerdir. Şu halde şerîf olan insanların, hasîs ve cemâdât kabilinden taş ve tahtadan ma'mul olan putlara ibadet etmesi hamakattan başka birşey değildir.

***

Vâcip Tealâ havâya ittiba caiz olmadığını beyandan sonra ittiba vâcip olan şeyi beyanetmek üzere :

قُلْ اِنّ۪ي عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَكَذَّبْتُمْ بِه۪

buyuruyor.

[Habibim! Sen müşriklere de ki: ben Rabbimden ibadeti yakin üzereyim, siz o beyanı tekzib ettiniz.]

مَا عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِه۪

[Benim indimde sizin acele gelmesini istediğiniz azap yoktur.

اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ

[Zira; hüküm ancak Allah'ındır. İsterse size azabını gönderir.]

يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِل۪ينَ ﴿٥٧﴾

[Allahü Tealâ hak söyler. Zira; hakla batıl beynini tefrik edenlerin hayırlısıdır.]

Yani; ey Resul-ü Muhterem! Sen havâlarına tebaiyeti teklif eden kâfirlere de ki, «Ben Rabbim tarafından vahdaniyetine beyyine-i kat'iye üzerineyim ki, o beyyine-i kat'iye hakla batıl beynini tefrik eder. Binaenaleyh; ona ittiba etmek vâciptir. Siz Rabbimi ve âyetlerini tekzip ve mahlûkları hâlika şerik itikaad ettiniz ve bu kadarla da iktifa etmediniz, azabı isti'câl ile beni istihzâ ettiniz. Benim indimde ise sizin isti'cal ettiğiniz azap yoktur. Zira hüküm; Allah'a mahsus ve herşey onun kabza-i kudretindedir. İsterse derhal size istihzâ ettiğiniz azabı gönderir, isterse göndermez. Daima hakkı haber verir, kelâmında hulfolmaz. Hakla batıl beynini tefrikle hükmeder. Zira; umum vakaayide hakimlerin hayırlısıdır. Binaenaleyh; onun hükmünün harici birşey olamaz. Şu halde ona ibadetle hükmüne razı olup, kazasına rızadan başka çare yoktur.»

Beyzavi'nin beyanı veçhile *b e y y i n e* yle murad; *hakla batıl beynini tefrik eder, delâlet-i vâzıhayla tevhide delâlet eden delâil-i akliye ve nakliyedir.* Binaenaleyh; bu âyet delâile ittiba vâcip olup, havâya ittiba caiz olmadığına dahi delâlet eder. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Ben Rabbimin vahdaniyetine basîret ve ilm-i yakîn üzerineyim, yoksa sizin gibi şek ve tereddüd üzerine değilim] demektir. *T e k z i b e t t i k l e r i ş e y* le murad; *Kur'ân ve mucizât-ı bâhire ve berâhin-i vâzıhadır.*

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; Resulullah'ın müşriklere, iman etmezlerse azap geleceğini beyan edip, onların da istihzâ etmeleridir. Çünkü; Rasulullah kâfirlerin küfrüzere ısrar ettikleri surette azap nâzil olacağını beyanla tehdidini istihzâ ile karşılayarak azabı isti'câl etmelerine cevapta Cenab-ı Hak resulüne şöyle demesini emretmiştir. «Sizin isti'câl ettiğiniz azap benim indimde değildir, belki Allahü Tealâ'nın yed-i kudretindedir, istediği zaman inzâl eder, ben onu zamanından evvel takdim edip getirmeye kaadir değilim. Zira; herşeyde hüküm; Allahü Tealâ'ya mahsus olduğu gibi sizin azabınızın takdîmi ve te'hiriyle dahi hüküm; Allahü Tealâ'ya mahsustur, hakkı haber verip ve hakla hükmeder. Çünkü; hâkimlerin hayırlısıdır» buyurmakla, azabın taraf-ı ilâhiden her zaman gelmesi me'mûl olduğuna işaret etmiştir.

***

Vâcip Tealâ isti'câl ettikleri azabın, resulûnün indinde olmadığını beyanın bakiyesini zikretmek üzere :

قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْدٖى مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهٖ لَقُضِىَ الْاَمْرُ بَيْنٖى وَبَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمٖينَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Azabın nüzûlünü isti'câl eden kâfirlere sen de ki, eğer sizin isti'câl ettiğiniz azap benim indimde olmuş olsaydı ve ben istediğim zaman inzale kaadir olsaydım derhal sizi

ihlâk ve nizaı kat'etmek suretiyle sizinle benim beynimde olan münazaa hallolur, bir an evvel şerrinizden halâs olurdum. Halbuki resullerine isyanla nefislerine zulmeden zalimleri ve onların müstehak oldukları azabın vaktini Allah iyi bilir.] İradesi taalluk ettiği zaman derhal muahaze eder, te'hir etmez. Şu halde her zaman sizin azab-ı ilâhiden havf ve endişe etmeniz lâzımdır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *i s t i ' c â l ; birşeyi vaktinden evvel istemektir. Kâfirler azabı vakt-i merhûnundan evvel istedikleri için* isti'câl denmiştir. *S ü r ' a t ; birşeyi vaktinde takdim etmektir.* Binaenaleyh; isti'câl mezmûm, sür'at memduhtur.

***

Vâcip Tealâ zalimlerin ahvalini bildiğini ve ta'cili lâzım olanı ta'cil ve te'hiri lâzım olanı te'hîr eylediğini beyan ettiği gibi ilmi zâlimlerin ahvaline münhasır olmayıp, herşeyi muhît olduğunu dahi beyanetmek üzere :

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Gaybın anahtarları ancak Allah'ın indindedir. Mefâtih-i gaybı hiç kimse bilmez, ancak o bilir. Karada ve deryada olan herşeyi bilir ve ağaçtan bir yaprak düşmez, ancak yaprağın düştüğünü ve zamanını bilir ve arzın zulümatına bir tane düşmez, ancak onu ve onun düştüğü mahalli bilir. Velhâsıl yaş ve kuru hiç birşey olmadı, illâ cümlesi levh-i mahfuzda yazılıdır.]

Yani; Allahü Tealâ zâlimlerin halini ve serâir-i umuru nasıl bilmesin? Elbette bilir. Zira; umum serâir ve hafâyânın hazineleri ve anahtarları Allahü Tealâ'nın indinde mahfuzdur. Gizli esrârın meydana çıktığı zamanı, olmuş ve olacağı, ezelen ve ebeden

cârî olan ahvalin cümlesini bilir. Allah'tan mâadâ gaybı bilen yoktur, ancak Allahü Tealâ bilir. Allahü Tealâ karada ve denizde mevcut, sabit ve fasid cümlesini ve bir ağacın dalından yere düşen yaprağın miktarını ve düştüğü zamanı ve mekânı ve hangi sebepten düştüğünü ve toprağın içinde karanlık mahallinde olan bir taneyi bilir ve bilcümle kuru, yaş, biter ve bitmez, ölü ve diri, olmuş ve olacak, geçmiş ve geçecek herşeyi levh-i mahfuzda mezkûrdur ve onun haricinde birşey yoktur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *h a z â i n ; gayb* manâsınadır. Şu halde Allah'ın ilmi ve *m e f â t i h - i g a y b ; herkesin eceline, rızkına, sevâbına, azabına, saadet ve şekaavetine, a'mâlinin hâtimesine, geçmiş ve gelecek kâinât ve fâsidâtın cümlesine şâmildir.* Zira; Allahü Tealâ'nın ilmi; her cümlesini ve her zerresini muhîttir. Binaenaleyh; ilminden hariç birşey yoktur. Şu halde herşeyi bildiği gibi zâlimlerin zulmünü dahi bilir.

İmam-ı Mücahid'den naklen Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *b e r r* ile murad; *boş ovalar, ıssız dağlar* ve *b a h i r* le murad; *kurâ ve kasabattır.* Bunlarda hâdis olan herşeyin cümlesini Vâcip Tealâ bilir demişse de cumhur-u müfessirînin beyanları veçhile *b e r r* ile murad; *kara* ve *b a h i r* le murad; *deryâdır.* Zira; manâ-yı zâhirîsini murad etmek mümkünken başka manâ ile te'vîle hacet yoktur. Karada ve deryâda Allah'ın azametine ve kudretine delâlet eden nice yüzbinlerce acâib ve garâib mevcut ve onların herbirini ilm-i ilâhi muhîttir. Binaenaleyh berr ve bahirle ma'ruf manâları murad; *zâhirdir.*

Vâcip Tealâ mugayyebâtın cemisine ilmi lâhik olduğunu icmâlen beyandan sonra mevcudaatın kâffesine ilminin şümulünü tafsîl sırasında berri bahre takdim buyurmuştur. Zira; deryâda acâip ve garâip pek çok şeyler olduğu gibi karada da hayvânâtın envâ'ı, nebâtât, maâdin, kurâ, kasabalar ve herbirinde lâyüad ve lâyuhsâ mahlûkat olduğundan kara; deryâ üzerine takdime şayandır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette berri bahr üzerine takdim buyurmuştur. Bundan sonra herkesin gözü önünde olan yaprak ve habbeyi zikir buyurmuştur ki, bu misilli ufacık şeyleri bilince büyüklerini bileceği evleviyetle sâbit olur.

Badehu mevcûdâtın kâffesinin; ilm-i ilâhide veyahut levh-i

mahfuzda münderiç ve mazbut olduğunu beyanla ibadın amellerinden hiçbir şey fevt olmayıp, cümlesi ilmi ilâhide münderiç olduğuna tenbih buyurmuştur ki, herkes hesabını düşünsün ve amelini ona göre tanzîm etsin ve hiçbir kimseye bir diyeceği kalmasın.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile müneccim, kâhin ve remmâl gibi birtakım yalanlarla halkı aldatmak isteyenlerin davalarını bu âyet-i celile iptal etmiştir. Zira; Fahr-i Kâinat'a verilmeyen gayba ilim, âhad-i nâs'tan fâsıklara nasıl verilir? Binaenaleyh; iddiaları bazan tesadüf ederse de istidraç kabilindendir, sıhhat üzere bildiklerinden değildir. Şu halde bu misilli yalancıların kelâmlarına inanmak nazar-ı şeri'de caiz olmayıp belki tasdik etmek küfürdür.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet Allahü Tealâ'nın şeriki ve nazîri olmadığına delâlet eder. Çünkü; Vâcip Tealâ mefâtih-i gaybın ancak kendi indinde olduğunu hasırla beyan buyurmuştur. Eğer Allah'ın gayrı Vacib-ül Vücud olmuş olsaydı, onun indinde dahi mefâtih-i gayb olur da ilm-i gayb Allahü Tealâ'ya münhasır olmazdı. Halbuki zatına münhasır olduğunu beyan buyurmuştur ki, vahdaniyetini ispattır.

***

Vâcip Tealâ ilminin vüs'atını beyan ettiği gibi kudret-i kâmilesini dahi beyanetmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ مُسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, sizin gece ruhlarınızı kabzeder ve gündüz kesbettiğiniz a'malinizi bilir ve ecel-i muayyeniniz olan mevtinize kadar ömrünüzün kaza olması için gündüz sizi ihya eder ve uykunuzdan uyandırır. Ecel-i muayyeniniz kaza olunduktan sonra vefat eder ve kıyamette ancak kendisine rücu' edersiniz. Huzur-u ilâhiye rücuunuzdan sonra amel ettiğiniz şeyi

size haber verir.] Çünkü; her ameliniz yerli yerinde defter-i a'malinizde yazılıdır.

Yani; Allahü Tealâ gecede sizi uyutur, temyiz ve tefrika âlet olan nüfusunuzu kabzeder, idrakten salim olarak uykuya varırsınız ve a'zâ-yı cevarihinizle gündüz kesbettiğiniz hayır ve şer cümle a'mâlinizi bilir. Gece uykusunu bitirdikten sonra sizi uyandırır ki, ind-i ilâhide mukadder olan ecelinizi kaza ve ömrünüzün müddetini ikmal edesiniz ve öldükten sonra merciiniz ancak huzur-u manevî-i ilâhidir, onun gayrı merci yoktur. Huzur-u manevîye rücudan sonra sizin amelinizi birer birer, miktarını ve işlediğiniz zamanı, mekânı, sebebini size haber verir.

T e v e f f î ; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile birşeyi tamamıyla kabzetmektir. Bu makamda *insanın idrakine medar olan ruhunun kabzıyla idrakten tecerrüd etmesidir ki, uyku demektir.* Çünkü; uyku sebebiyle ervahta tasarruf kalmadığından uyku yarı mevt mesâbesindedir. Zira ruh; uyku halinde zâhirden bâtına tesettür ettiğinden a'zâ-yı zâhire ve havâss-ı hamse muattal olup mevtle cümle beden muattal olduğundan, uyku mevtin yarısı gibidir. Binaenaleyh; mevtle uyku beyninde müşabehet vardır. Şu halde mevte *v e f a t* denildiği gibi uykuya dahi vefat denilmiştir. Bu âyette vefat; *uyku* manâsına olunca *b a ' s* da *uyanmak* manâsınadır.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın insanları, geceyle uyutup gündüzle kesbettikleri şeyleri bildiği ve ecel-i muayyenleri olan mevte kadar ömürlerini kaza etmek için uykularından uyandırdığı ve sonra vefat etmek suretiyle, mercileri ancak huzur-u Bârî olup, amellerini haber vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kudret-i ilâhiyeye delâlet eden delâilden bazı âhari beyanetmek üzere :

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kullarının üzerinde kudretiyle gaalip ve âlîdir ve sizin üzerinize hayır ve şer a'mâlinizi hıfzeder melekler gönderir. Hatta sizden birinize mevt geldiğinde takdim ve te'hir'le asla kusur etmez oldukları halde mevt kendisine gelen kimsenin, bizim mevte müvekkel olan resullerimiz ruhunu kabzederler ve ruhları kabzolunduktan sonra hak ve sabit ve daim mevlâları olan Allahü Tealâ'nın huzuruna reddolunurlar ki, amellerinin cezasını görsünler. Âgâh olun ve uyanık bulunun ki, hüküm ve emir ve a'male ceza vermek ancak Allahü Tealâ'ya mahsustur. Allah'ın gayrıda hüküm yoktur. Halbuki Allahü Tealâ hesap görücülerin gaayet sür'atlisidir.] Çünkü; ibadının her halini ve amellerinin her cüz'ünü bilir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ için hesapta külfet yoktur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *f e v k; cihet ve mekân manâsına değildir.* Ancak *kahır ve galebe ve kudretiyle istediği gibi kullarında tasarruf etmek ve emri nâfiz olmak* manâsınadır. Çünkü; Vâcip Tealâ mekândan ve cihetten münezzeh olduğu gibi Allah'ın kahrı ve galebesi bir mekâna mahsus olmayıp umum emkinede ve mevcûdâtın kâffesinde caridir. Zira; Cenab-ı Hak ma'dumu icad ve mevcûdu i'dam, nûru zulmete ve zulmeti de nûra kalp ve geceyi gündüzle, gündüzü geceyle kahreder. Çünkü; birşey makhur ve muzmahil olmayınca diğer zıddı yerine gelmez. Şu halde birini kahırla ifna eder, yerine diğerini getirir ve bunlar hep kudretinin eseridir. Vücud-u beşer, birbirine zıd ve münâfî olan anâsır-ı erbaadan terekküb edip yeğdiğeriyle imtizac etmek yekdiğerine kahır ve Cenab-ı Hakkın icbarıyla husul bulacağından Allah'ın kaahir olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Kezalik kesif zulümâtı olan cesedin lâtif nûrânî olan ruhla imtizacı Allahü Tealâ'nın kahrıdır.

Vâcip Tealâ'nın cümle-i kahrından birisi de kullarının a'malini muhafaza ve murakabe etmek üzere hafaza melekleri gönderir ki, o melekler kullardan sudur eden ef'âl ve akvâlin, hayır ve şerrin cümlesini yazarlar. Binaenaleyh; hiçbir kimsenin defter-i a'mâlinden tek bir ameli bile hariç kalmaz. Meleklerin yazmasında fayda; insanları maâsîden nehyiçindir. Zira insan; a'malinin her cüz'ünün yazıldığını ve yevm-i kıyamette ehl-i mahşer indinde kıraet olunup herkesin muttali olacağını bilince elbette kabayihten ihtiraz eder. *Yahut* sahâif-i a'malin mizanda tartılmak için yazılmak ihtimali de baid değildir.

A'mâli muhafazaya me'mur olan melekler; mevte müvekkel olan meleklerin başkasıdır. Melek-ül mevt nazarında yeryüzü bir tas mesâbesinde olup herkes gözünün önünde olduğu mervidir ve bir dakika içinde kürre-i arz üzerinde binlerce nüfusun vefat etmesi de bu rivayeti te'yid etmektedir.

Ervâhın ebdandan evvel mevcud olduğuna da bu âyet delâlet eder. Zira; vefatından sonra reddolunan ruhtur, ceset değildir. Ruhtan halî cesedin reddolunmak ihtimali olmadığından reddolunan ruh olduğu taayyün eder. Cesetten sonra âlem-i ervâha reddolunması cesedden evvel mahlûk olduğuna delâlet eder ve bu manâyı Resulullah'ın «Allahü Tealâ ervâhı ecsaddan çok sene evvel halk etti» hadîsi şerîfi de te'yid etmektedir.

Vâcip Tealâ'nın kullarına kurbiyet-i maneviyeyle karib olduğuna ve bir kimsenin vefatından sonra dahi ancak Mevlânın tasarrufuna dahil olacağına bu âyet delâlet eder. Çünkü insan; dünyada nefis, şeytan ve kuvve-i şehevâniye ve gazabiye gibi bir takım şeylerin tasarrufâtı tahtında esir olur ve lâkin vefatından sonra onların hiçbirinin alâkası kalmadığından, ancak Mevlâ'nın tasarrufuna mahsus kalır. Mevlâ'nın ibada izafeti merhametini izhar içindir.

Taâtın sevabı ve masiyetin azabı icab etmediğine âyet delâlet eder. Çünkü; eğer taat sevabı ve masiyet azabı mucip olsa mutiin Allahü Tealâ üzerine sevabını almak hükmü olur. Halbuki cümle hüküm; Allahü Tealâ'ya mahsus olup, Allah'ın gayrı bir hüküm sahibi olmadığını Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuş-

tur. Binaenaleyh; ameline sevap vermek Allah'ın kuluna fazl u keremi ve masiyet üzere azab etmekte adaletidir.

***

Vâcip Tealâ vücuduna ve kudretine delâlet eden delâilden bazı âhari beyanetmek üzere :

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجٰينَا مِنْ هٰذِهِ
لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللّٰهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Müşriklere hitaben sen de ki : «Karanın şedaidinden zulmet ihata ederek yol şaşırıp dağ başlarında kaldığınızda ve deryada gemiye binip fırtınaya tutulduğunuzda ve gecenin karanlığı etrafınızı ihata ettiğinde gerek karanın ve gerek denizin karanlıklarından sizi kurtaran kimdir? Halbuki siz Allahü Tealâ'ya aşikâr tazarru ve niyaz eder ve gizlice yalvarır olduğunuz halde yemin eder ve «eğer Allahü Tealâ şu zulümât ve meşakkattan bizi kurtarırsa elbette biz nimet-i halâsa şükredicilerden oluruz» demekle ahd ü misak edersiniz. Habibim! Eğer onlar şu sualine cevaptan sükût ederlerse sen onlara cevabında de ki, «Allahü Tealâ o zulümâttan ve her gam ve eseften size necat verir ve zulümâttan halâs olduktan sonra siz şirkedersiniz. Çünkü, derhal nimeti unutmak sizin âdetinizdir.»]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *k a r a n ı n z u l m e t i ; gecenin karanlığı, bulutun kesâfeti ve a'dânın hücumundan havf ve endişe ve yol şaşırıp maksud olan tarika ihtida edememek korkusudur. D e r y a n ı n z u l m e t i ; gecenin karanlığı ve şiddetli fırtına, bulutun ve şiddetli rüzgârın kesâfeti ve geminin gark olmak ihtimalinden hasıl olan havf ve endişedir.* Bunların cümlesi mevcud olduğuna işaret için zulümât; *cemi'* sıygasıyla varid olmuştur. İşte bu gibi şiddetlere maruz kaldığında insanlar hafî ve celî Allah'a yalvarır ve kurtulursa şükredeceğine

ahd ü peyman eder de o şiddetten kurtulunca hepsini unutmak ve eski haline avdet etmek âdet hükmündedir. Şu beyan olunan ahvalin cümlesinde insanın Cenab-ı Hakka iltica ederek duâ ve Allah'ın gayrısından kat'-ı ümid edeceğini Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmakla insan için her zaman ve herhalde bu ihlâsın devamı lâzım ve vâcip olduğuna işaret etmiştir.

Şu zulümât ve şedâid gibi belâyâya müptelâ olduğunda insanın dört şeyle meşgul olduğuna âyet delâlet eder : *B i r i n c i s i ; duâ etmek, i k i n c i s i ; tazarru ve niyaz edip Cenab-ı Hak'tan halâsını rica eylemek, ü ç ü n c ü s ü ; kalbiyle Cenab-ı Hakka teveccüh edip duâsında ihlâs etmek, d ö r d ü n c ü s ü ; halâs olursa şükretmesini taahhüd etmektir.* Lâkin bu şedaidin zevaliyle beraber hal-i aslîsine rücu ederek şirkettiklerini Vâcip Tealâ beyan buyurmuştur.

Hulâsa; karada ve denizde insanlara arız olan şedâid ve mihnetten ancak Allahü Tealâ kurtarıp, başka kurtaran olmadığı ve bu misilli belâyâya müptelâ olduklarında eğer belâdan halâs olurlarsa Cenab-ı Hakka şükredip şâkirler zümresinden olacaklarına yemin etmek âdetleri olduğu halde bu taahhütlerinden nükûl ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delilleri beyandan sonra tevhide rücu etmedikleri surette azab etmeye kaadir olduğunu beyanla tehdit etmek üzere :

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذٖيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-el Enbiyâ! Sen müşriklere hitaben tehdid tarikıyla de ki, «Eğer siz iman etmezseniz Allahü Tealâ her cihetinizden size azab eder. Zira; Allahü Tealâ sizin, üzerinizden şiddetli sayha

ve taş yağdırmak ve tûfân gibi veyahut ayağınızın altından zelzele ve yere batırmak suretiyle veyahut muhalif fırkaları size mülâbis ve musallat kılıp, bazınızın şiddetini bazınıza tattırıp birbirinizi katil ve itlâf ettirmek suretiyle azap göndermeye kaadirdir.» Nazar et ki, onlar vahdaniyeti fehmetmeleri için biz âyetlerimizi nasıl beyan eder ve birbirini müteakip ukul-ü mütefâviteye göre nasıl getiririz ve onlara hakikatı nasıl beyan ederiz.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet azabın her taraftan geleceğini beyan etmiştir. Çünkü azap; Nuh (A.S.)'ın kavmine ve sair akvama semâdan nâzil olduğu gibi fevk cihetinden geleceğini ve Kaarun gibi veyahut kıtlık gibi nebâtât ve hubûbât bitmemekle alt cihetten dahi geleceği beyan olunmuştur. Millet-i vâhide beyninde ihtilâfın azab-ı azîm olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü; (شيعا) *şî'anın cem'idir. Ş î ' a ; fırka manâsınadır.* Binaenaleyh; (اويلبسكم شيعا) demek; «Sizin işinizi birbirine karıştırır ve ıztırap içinde bırakırız ki, umurunuz muhtel ve müşevveş olur, sözünüz bir araya gelmez, efkârınız müteferrik olduğundan kendiniz de fırka fırka olursunuz. Hatta bu fırka ileri gittikçe beyninizde mudarabe ve mukaatele olur. Binaenaleyh; bazınız bazınızı katleder; birbirinizin şiddetini tadarsınız» demektir. Allah'ın ahkâmıyla amel etmeyen milletler hep böyle helâk olmuşlardır. Binaenaleyh; âyetin sırrı âlemde çok kere zuhur etmiştir.

Bu âyet nâzil olunca Resulullah üzerine meşakkat verip Cibril'i Emin'e «Eğer benim ümmetim bununla muamele olunursa bekaa bulamaz» demesi üzerine Cibril-i Emin «Ya Resulallah! Ben de senin gibi bir kulum. Rabbine duâ et, ümmetini fırka kılmasın» buyurmuştur. Bunun üzerine Resulullah ümmeti beyninde tefrika olmamasını ve sair azaptan masun kalmalarını Cenab-ı Hak'tan istirham buyurur. Cibril tekrar gelir ve der ki, «Ya Resulallah! Allahü Teâlâ ümmetinden kavm-i Nuh gibi semâdan azap nâzil olmasını ve Karun gibi ayak altında helâk olmalarını menetmiştir. Lâkin efkârlarının ihtilâfı sebebiyle teferrikayı ve bazıları bazılarının kılıcıyla şiddetini tatmasını ve yekdiğeriyle mukaate-

leyi menetmemiştir» dediği Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir.

(Müslim) Hazretlerinin beyanı ve (Sa'd b. Ebî Vakkas) (R.A.) ın rivayetiyle varid olan bir Hadîs'te birgün Resulullah Beni Muâviye mescidini teşrifle, iki rekât namaz kılıp, uzun duâ ettikten sonra ashabına hitaben «Ben Rabbimden üç şey istedim; birini reddetti, ikisini verdi. Ümmetim kıtlıktan helâk olmamasını istedim, verdi. Garkla helâk olmamasını istedim, onu da verdi. Beyinlerinde mukaatele ve ihtilâf-ı efkâr olmamasını istedim, bunu menetti, vermedi» buyurdukları Tefsir-i Hâzin'de mezkûrdur.

Ümmet-i Muhammediye beyninde bu misilli fitne hicret-i nebeviyenin yirmi beşinci senesi Hz. Osman (R.A.)'ın katil vak'asından bilitibar başladı ve Hz. Ali ve Muâviye (R.A.) vak'aları onu takib etti. Ve ilâ yevminâ hâzâ İslâm beyninde ihtilâf-ı efkâr devam etmektedir.

Hulâsa; ümmet beyninde ihtilâf-ı efkâr, ümmet hakkında tedâvîsi kaabil olmadık bir musibet olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Cenab-ı Hak ümmet-i Muhammediyeyi mazarrat-ı tefrikalardan muhafaza buyursun. *Âmîn yâ Muîn.*

***

Vâcip Tealâ her cihetten azabı halketmekle âsîleri ihlâke kaadir olduğunu beyandan sonra Kur'ân'ı tekzib edenleri tehdid etmek üzere :

وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾ لِكُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Kavmin Kur'ân'ı hak olduğu halde tekzib etti. Sen onlara de ki, «Ben sizin hâfızınız ve vekiliniz değilim ki, tekzibiniz üzerine sizi mücâzât etsem. Ben korkutucuyum, Allahü Tealâ mücâzât edicidir. Kur'ân'ın her haberi için bir hakikat vardır. O haber o hakikata müntehî olur ve orada karar eder. Amma bazısı dünyada vücut bulur, bazısı da âhirette vücut bulur.

Bu haberlerin sıhhatını siz dünyada veyahut âhirette elbette bilirsiniz.]

Şu manâ (ه) zamiri *Kur'ân'a râci olduğuna nazarandır.* Amma Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (ه) zamiri *azaba veyahut tasrîfe* râci olduğu surette *manâ-yı nazım :* [Habibim! Senin kavmin hak olan azabı veyahut bizim âyetleri tasrîfimizi tekzib etti. Sen onlara, ben sizin üzerinize vekil ve sizi hıfzedici değilim, ancak geleceği size haber verir ve inzar ederim. Benim sözümü dinleyip nefsinizi muhafaza edecek sizsiniz. Kur'ân'da zikrolunan her haberin bir mahall-i kararı vardır ki, muhakkak vücut bulacaktır. Hilâfı yoktur. Elbette siz yakında bilirsiniz] demektir.

***

Vâcip Tealâ Kur'ân'ı tekzib edenlere resulünün hâfız ve vekil olmadığını ve Kur'ân'ın her haberinin bir müntehâsı olup elbette o müntehâda nihayet bulacağını beyan ettiği gibi Kur'ân'a itiraz ve dine ta'nedenlerden ihtiraz lâzım olduğunu dahi beyanetmek üzere :

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذٖينَ يَخُوضُونَ فٖٓي اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فٖي حَدٖيثٍ غَيْرِهٖۜ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen şol kimseleri gördüğünde onlardan i'raz et ki, onlar bizim âyetlerimiz hakkında batıl söze başlarlar. Onlar bizim âyetlerimizin gayrı başka bir söze dalıncaya kadar onlarla oturma. Eğer sen şeytan'ın unutturmasıyla oturmuş bulunursan, hatırına geldiğinde derhal meclislerinden kalk, kavm-i zâlimle oturma.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Sen şol kimseleri gördüğünde ki, onlar bizim sana inzâl ettiğimiz âyetlerimize istihzâ tarikıyla dalıp ve oyuncak suretiyle Kur'ân'dan bahse başlarlar. Onlar bu suretle söze başladıklarında sen onlardan i'raz ve onların sohbetini terket

ve onlar Kur'ân'ın gayrı başka bir söze başlayıncaya kadar yanlarında oturma. Eğer şeytan sana unutturup da sen oturacak olursan, hatırına geldikten sonra derhal kalk, onları terket, zâlim olan kavimle beraber oturma. Zira; onlar Kur'ân'ı tasdik edecek yerde tekzib ettiklerinden zulmetmişlerdir. Zâlimlerle senin musahabetin münasip değildir. Binaenaleyh; onlarla sohbet etme ki, senin sohbetin onların istihzâsına sebep olmasın.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hitap; *Resulullah'a olduğuna nazaran* murad; *gayrılarıdır.* Zira; ehl-i imanın bu misilli zâlimlerle sohbeti muvafık-ı maslahat değildir. Veyahut hitap; *rü'yet şanından olan her insanadır.* Çünkü; müşrikler müminlerle bir mecliste bulunduklarında Resulullah'a ve Kur'ân'a fena sözler söyler ve itiraz ederlerdi. Cenab-ı Hak zâlimlerle oturmaktan ehl-i imanı nehyetmiştir. Binaenaleyh; Kur'ân'a ve şeriatına ta'neden zâlimlerle bulunmaktan bulunmamak daha hayırlıdır. Resulullah'ın kıyamında havf olsa dahi kıyamı vâciptir, terki caiz değildir. Amma âhad-i ümmetin onlardan i'razında havf olursa i'razı terk etmek caizdir. Zira; âhad-i ümmet için havfından naşi farzı terk etmek caiz olabilir.

Resulullah için umur-u dünyada nisyan caiz olup ancak umur-u vahiyde nisyan bilittifak caiz değildir. Vahyin mâadasındaki umur-u dinde nisyan caiz olduğuna bu âyet delâlet eder.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile hava ve bid'atı irtikâpla Kur'ân'ı kendi arzularına uydurmak isteyen fasıklarla oturanlar için bu âyette men' vardır. Zira; onların meclisinde bulunmak emellerinin tervicini müş'ir olduğundan Cenab-ı Hak o meclisten derhal i'raz olunmak lâzım olduğunu tavsiye buyurmuştur. Çünkü her insan için lâzım olan; muktedir olduğu kadar bu misilli münkerâtı nehy ü tağyir etmektir. Tağyir etmeye muktedir olamayınca, kalkıp gitmesinde bir mani olmadığı surette hemen kalkmak lâzımdır.

Hususiyle Kitabullah'a ve sünnet-i Resulullah'a âlim olmayan kimsenin, onların sohbetinden itikaadına bir halel târî olmak korkusu olduğu cihetle o misilli insanlar için ehl-i bid'atla asla sohbet caiz değildir.

Hulâsa; Kur'ân'a ve Hadîs'e ve bilcümle ahkâm-ı şer'iyeye

ta'n eden zâlimlerle sohbet caiz olmadığı ve hatta şeytan unutturacak olsa bile, hatırına gelince derhal kalkmak vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindedir.

***

Vâcip Tealâ Kur'ân'a ve din-i Muhammediye ta'nedenlerden i'raz lâzım olduğunu beyan ettiği gibi hasbel'icab bir yerde bulunduğunda herkesin kendi amelinden mesul olacağını dahi beyanetmek üzere :

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Maharimden ittikaa eden müminler üzerine müşriklerin hesabından birşey terettüb etmez. Ve lâkin kâfirlerin ittikaa etmeleri için vaaz u nasihat etmek müminler üzerine lâzımdır.]

Yani; müminlerle kâfirler bir mecliste bulunurlarsa şirk, kebâir ve fevâhiş ve sair günahlardan ittikaa eden müminler üzerine dini istihza eden kâfirlerin hesabından birşey lâzım gelmez, lâkin bir mecliste bulunduklarında kâfirlerin müptelâ oldukları istihzâdan içtinab etmeleri için onlara nasihat etmek lâzımdır.

Said b. Müseyyeb'den bu âyetin mensuh olduğu mervi ise de cumhur-u müfessirîn âyetin mensuh olmadığını ve kâfirlere nasihat etmek şartıyla müminlerin kâfirlerle beraber bulunmasına müsaade olunduğunu beyan etmişlerdir. Ancak nasihata muktedir olmaz veya nasihat te'sir etmezse herhalde o meclisten kalkmak vâcip olduğu bundan evvelki âyette beyan olunmuştur.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; bundan evvelki âyet nâzil olunca ashab-ı kiram «Biz Beyt-i Şerif'i nasıl tavaf edelim? Müşrikler daima Beyt-i Şerif'te bulunur ve ta'n ederler» demeleri üzerine nâzil olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir. Şu halde bu âyet-i celile evvelki âyetin hükmünü takyid etmiştir. Yani evvelki âyette i'razla emr-i ilâhi; i'razdan bir mani-i şer'i olmamak kaydıyla mukayyeddir, mutlakaa i'raz değildir. Binaenaleyh «Bir ibadet

mahallinde kâfir veya fasık vardır, dine ta'n ve ibadeti istihzâ eder» diyerek o mahalle ve o zamanda ibadeti terketmek caiz değildir.

Hulâsa; Kur'ân'a ta'neden mülhidler ve açıktan kâfirlerle bir mecliste bulunmamalı. Şayet bulunacak olurlarsa meclisin hakkı müminlerin onlara nasihat etmesidir. Nasihatın te'siriyle onların da ittikaa etmeleri me'muldür. Ancak nasihat te'sir etmezse müminler vazifelerini ifa ettikleri için onlara mesuliyet yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ dinlerini oyuncak ittihaz edenleri terketmek lâzım olduğunu ve onlarla ülfet caiz olmadığını beyanetmek üzere:

وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِهِ اَنْ تُبْسَلَ
نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Terket şol kimseleri ki, onlar dinlerini oyuncak ve lehviyât ittihaz ettiler. Allah'tan korkup kuldan utanmadılar ve onları hayat-ı dünya mağrur kıldı. Metâ'-ı dünyaya aldandılar, âhiret cihetine asla meyletmediler. Bırak onları halleri üzere oynasınlar ve Kur'ân'la onlara vaazet ki, kesbettiği masiyetle nefsi helâk olmasın. Zira; o nefis için Allah'ın gayrı bir yardımcı ve şefaat edici yoktur.]

Yani, terket Habibim! Şol kimseleri ki, onlar emr-i dinlerini nefislerinin arzusu üzerine bina ettiler. Dünyada ve âhirette kendilerine menfaat ait olmayacak putlara ibadet gibi şeylerle tedeyyün ve dinlerini istihzâ ve maskara etmekle oyuncak ittihaz ettiler. Binaenaleyh; i'razet onlardan. Sözlerine ve ef'âl-i kabihalarına da iltifat etme. Zira; onları hayat-ı dünya ve lezâiz-i fâniye mağrur ettiğinden inat ve istikbar ettiler, hakkı kabule meyil ve rağbetleri yoktur ve Kur'ân'la onlara vaazet ki, Allah'ın gayrı azaptan kurtaracak ve umuruna mütevellî olacak bir yardımcısı ve şe-

faat edicisi olmayan nefis, iktisab ettiği kabâyih ve cinayâtla ihlâk olunup ebedî Cehennem'de kalmasın ve âhiretçe bilkülliye sevaptan mahrum olmasın.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile iki sıfatla muttasıf olanları terketmek lâzım olduğunu beyan zımnında Vâcip Tealâ bu âyette resulüne emretti: *B i r i n c i s i ; dinlerini oyuncak ittihaz etmek, i k i n c i s i ; hayat-ı dünyaya mağrur olup dünyanın muhabbetini âhirete tercih etmektir.* Binaenaleyh; bu iki sıfat-ı zemîme kendisinde bulunan kimselerle mümkün olduğu kadar ülfeti terketmek vâciptir.

Dini laîb ve lehiv ittihaz etmekte beş ihtimal vardır. *B i r i n c i i h t i m a l :* Dinle murad; *Din-i İslâmdır.* Zira; Din-i İslâmı istihza edenler o dinle oynamışlardır. *İ k i n c i i h t i m â l :* Dinle murad; *putlara ibadet ve Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram ve haram kıldığı şeyleri helâl kılmak* gibi birtakım menfaat olmadık şeylerle meşgul olmak faydasız oyun kabilinden olduğu için oyun ittihaz ettiler denmiştir. *Ü ç ü n c ü i h t i m â l :* Dinle murad; *kâfirlerin âdât-ı keriheleridir.* Zira; onlar emr-i dinde mücerret taklide itimad ederek bir takım vâhî ve faydasız oyun kabilinden olan şeyleri din ittihaz etmişlerdir. *D ö r d ü n c ü i h t i m â l ;* Dinle murad; *bayramlarıdır.* Çünkü; kâfirler bayramlarını mücerret oyuncak ittihaz edip asla ibadetle meşgul olmazlar, amma müminlerin bayramı; namaz kılmak, tekbir almak, fitre vermek ve kurban kesmek gibi ibadetten ibarettir. Binaenaleyh ehl-i iman için bayram; bir ibadetle meşru olan bayramdır. *B e ş i n c i i h t i m â l :* Dinle murad; *Din-i İslâma nusret eden şeylerdir.* Dine yardım ve dini ikaame için menâsıb almak ve riyâsete nail olmak ve hasma galebe eylemek ve emvâl cem'etmek gibi umur-u dünyaya vesile kılarak dini oyuncak ittihaz etmek ve dini havâ-yı nefsine tâbi kılmak ve dini maskara etmektir. *B e ş i n c i i h t i m a l e* nazaran âyetle murad; *bu misilli dini dünyasına vesile ittihaz eden ulema kıyafetinde olan süfehâdır.* Çünkü; bu hâl Yehûd ve Nasara'nın ulemasında olduğu gibi ümmet-i Muhammedin ulema suretinde olan birtakım kimselerinde dahi cârîdir.

(ان تبسل) *B e s i l ; tahrim ve menetmektir.* Buna na-

zaran *manâ-yı nazım :* [Sen Kur'ân'la onlara vaazet ki, nefis kesbettiği cinayet sebebiyle sevaptan ve Cennetten mahrum ve memnu' kılınmasın] demektir. Yahut *b e s i l ; helâk ve hapsolmak manâsınadır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Onların nefsi kesbettiği kabayih-i ef'âl, cinâyet ve küfür sebebiyle ebedî Cehennem'de hapis ve ihlâk olunmak korkusuna binaen Kur'ân'la onlara vaazet] demektir. Yahut *b e s i l ; fezâhat ve rezîl ve rüsvâ olmak manâsınadır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Onların nefisleri irtikâb ettiği cinâyat sebebiyle yevm-i kıyamette rezîl ve rüsvâ olunmak korkusuna binaen onlara Kur'ân'la ve Din-i İslâmla nasihat et ki, fezâhat ve rüsvâlıktan kurtulsunlar] demektir. Zira; dinden maksad; nefsi mehlekeden kurtarmaktır.

وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ اُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُواۚ لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَم۪يمٍ وَعَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

[Eğer sen o nefs-i âsîye için bilkülliye dünya metâını fedâ etmekle azaptan kurtarmak arzu etsen nefs-i âsîye mukaabilinde fidye alınmaz ve kabul olmaz ki, azaptan halâs olunsa. İşte şu dinlerini maskara ittihaz edenler kesbettikleri cinâyetleri sebebiyle Cehennem'e teslim olunup helâk olanlardır. Onlar için sıcak sudan şarap ve küfürleri sebebiyle azab-ı elîm vardır.]

Yani; dinini maskara ittihaz eden kimse, nefsini azaptan kurtarmak için bütün dünyayı fedâ etse kabul olunmaz. Binaenaleyh; o nefs-i âsîye için azaptan halâs olmak ihtimali yoktur. Zira; umuruna mütevellî ve azaptan necatına sa'yedecek bir velîsi veyahut şefaat edecek bir şefii olmadığı gibi azap mukaabilinde fidye de kabul olunmaz ki, fidye versin de azaptan kurtulsun. İşte bu misilli nüfus-u âsiye kesbettikleri cinâyetleri sebebiyle ihlâk olunup Cehennem'e teslim olanlardır. Onlar için Cehennem'de karınlarını yakıcı sıcak sudan şarap ve elem verip acıtıcı azap vardır. Zira; küfrettiklerinden küfrün cezasını göreceklerdir.

(وان تعدل كل عدل) (وان تفد كل فدية) demektir ki, «Azaptan kur-

tarmak için her türlü fidye versen o fidye ondan kabul olunmaz» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ dinlerini maskara ittihaz eden kâfirlerin Cehennem'de hapsolunacaklarını beyandan sonra din olarak ittihaz ettikleri putperestliği red ve iptal etmek üzere :

قُلْ أَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ
هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى الْأَرْضِ حَيْرَانَ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen putlara ibadete davet eden müşriklere hitaben de ki, «Biz Allah'ın gayrı bize menfaat ve mazarrata muktedir olmayan putlara ibadet mi edelim? İbadet olunacak ma'bud ibadet eden kimseye menfaata ve ibadeti terkeden kimseye mazarrata muktedir olmalı değil mi? Biz birtakım âcizlere ibadêt edelim de Allahü Tealâ bizi tevhidine hidayette kılıp tarîk-ı savâba irşad ettikten sonra, arkasın arkaya ökçelerimizin üzerine şirke mi dönelim? Eğer sizin davetinize icabet eder imandan küfre avdet edersek şol kimse gibi oluruz ki, o kimseyi şeytanlar iğfal eder, alır götürür, arzın bir tenhâ mahalline hayran ve mütereddid olduğu halde atıverir. Ne yapacağını bilmez, şek içinde dünya ve âhiret hasretinde helâk olur gider.] Bizim de onun gibi mütereddid bir halde şaşkın ve perişan olmaklığımızı mı istersiniz ve a'lâ olan imandan ednâ olan şirke mi inelim ve sevaptan hatâya mı gidelim?» demekle mezheplerinin mezheb-i şeyâtîn olduğunu kendilerine tebliğ et ki, mezheplerinin bâtıl olduğunu bilsinler ve ehl-i hidayeti dalâlete davet etmekten vazgeçsinler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile insanda asıl olan cehildir. Marifet-i ilâhiye ve evsaf-ı celileyle muttasıf olup, ilim ve irfan sahibi olduktan sonra cehalete rücu etmek insan için mertebe-i ulyâdan mertebe-i süflâya tedennî demektir. Bu ise zevilukulün şânı değildir.

Böyle denâeti irtikâb eden kimsenin şeytan'ın berr ü beyâbâna atıverip de hayran olarak mütereddid kalan ve ne yapacağını bilmeyen kimse gibi olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Dininden irtidad edenler; *hidayetten sonra cehalet ve dalâlete rücu' edip şek içinde kaldıkları için m ü r t e d* denmiştir. (استهوته الشياطين) (ذهبت به الشياطين) manâsınadır ki, «Şeytan o kimseyi aldı götürdü. Şenlikleri ve yüksek bir mahalden ıssız ve engin bir mahalle attı, o kimse de hayrette kaldı, ne yapacağını şaştı» demektir.

لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾ وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾

[Şeytan'ın iğvâ ve idlâl ettiği cihetle mütahayyir olan kimse için musahabet eder ahbabı ve yârânı vardır. Onu rüşd ve hidayete dâvet eder ve derler ki «Gel bize sözümüzü dinle. Zira; biz tarik-i müstakîm ve cadde-i savab üzerindeyiz. Bize tebaiyet edersen selâmet bulacaksın.» Halbuki onların bu rüşd ve salâha dâvetlerini asla kabul etmez, belki şeytan'ın arkasına gider, hayrette kalır. Şu halde habibim! Sen de ki, «Ancak hidayet; Allah'ın hidayetidir. Çünkü; hâdî-i hakîkî Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; Allah'ın hidayetinin gayrı hidayetin tesiri olamaz ve hidayet-i ilâhiye eseri olarak âlemlerin Rabbisine tefviz-i umur etmek, muti' ve münkad olmak ve salât-ı mefruzayı ikaame etmek ve muharremâttan içtinapla Allah'a ittikaa eylemekle emrolunduk. Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, ancak onun cânib-i manevîsine siz haşrolunursunuz» demekle hakikati beyan et.]

Yani : Şeytan'ın iğfâliyle dalâleti ihtiyar eden kimseyi hidayete dâvet eden ahbapları bulunursa da, sözlerini dinlemez ve dalâlden vazgeçmez. O halde habibim! Sen bu gibi adamlara de ki, «Hidayet; ancak Allah'ın resulü üzerine inzâl buyurduğu din-i İs-

lâm'dır ve bizler âlemlerin Rabbine itaat, namazı ikaame ve Allah'tan korkmakla me'muruz. Zira; sizin haşrolunacağınız ancak Allah'ın huzur-u manevîsidir, başka melceniz yoktur. Şu halde huzur-u ilâhiye varacağınızı düşünün ve ona göre tedârikte bulunun» demekle doğru yolu göster.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette *evvelâ;* hidayetin ancak hidayet-i ilâhiye ve insana nafi' olan din-i İslâm ve iman olduğunu beyanla imana terğib etti. *Saniyen;* din-i İslâmın erkân-ı mühimmesi ve ibâdât-ı bedeniyenin reisi olan salâtla emir buyurdu. *Sâlisen;* ittikaayı emirle menhiyâtın kâffesini terkin lüzumuna işaret etti. Çünkü; menhiyâtı tamamen terketmeyince ittikaa hasıl olamaz. *Râbian;* bu ibadetin ecr ü mesûbâtını iktitâfa işaret için haşrı beyan buyurmuştur ki, haşrolmasa ibadâtın ve menhiyâtı terkin faydası olamaz. Çünkü; herkes ibadetinin sevâbını ve kabahatının azabını haşrile görebilecektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile emr-i ilâhiye şiddetle imtisalin lüzumuna işaret için Vâcip Tealâ bu âyette âlemlerin Rabbisi olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü âmir; âlemlerin Rabbisi olunca me'mur olan kimselerin de Rabbisi olduğundan herkesin Rabbisinin emrine elbette imtisal etmesi lâzımdır. Çünkü; abdiçin Rabbi Tealâ'nın emrine imtisalden başka çare yoktur.

***

Vâcip Tealâ abede-i esnâmın tarikatlarının butlanını beyan ettiği gibi vahdaniyetin delillerini dahi beyanetmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Nasıl ittikaa olunmasın, elbette ittikaa ve itaat lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, semâvât ve arzı hakka

mukaarin, hikmet ve maslahata muvafık muhkem olarak icad etti ve irade-i ilâhiyesi taalluk edip âlemi halkı murad buyurduğu şol günde vuku buldu ki, o günde semâvât ve arza ol dedi, onlardan herbiri vücut buldu. Emr-i ilâhiden vücutları asla taahhur etmedi. Zira; emri haktır. Tahallüf mümkün değildir. Emrine muhalefet asla tasavvur olunmaz. Yeri ve göğü halk etmek hususunda kavli haktır. Zira; semâvât ve arzın mülkü ancak onundur. İcad ve tasarrufu ona aittir. Onun gayrı bir mülk sahibi yoktur. Sûr, İsrâfîl tarafından üfürüldüğü günde mülk onundur. Çünkü; gaaibe ve hâzıra âlimdir. Olmuş ve olacak, gelmiş ve gelecek cümlesini bilir. Zira; Allahü Teâlâ ef'âlini itkan üzere icad eder hakîm ve herşeyi bilici habîrdir.]

Yani hidayet; ancak Allah'ın hidayetidir. Zira; o Allahü Teâlâ semâvât ve arzı hak olarak halketti ve bu âlemlere ol dediği günde derhal oldu ve herşeye emri ve sözü daima haktır. Çünkü; emri hilâfında birşey olmak ihtimali yoktur. Ve sûra üfürüldüğü gün cümle mevcûdâtın mülkü onundur. Zira; hâzırı ve gaibi bilir bir hakîm ve habîrdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hallâk-ı âlem; semâvât ve arzın ve cümle kâinat ve mevcûdâtın maliki olduğu cihetle halkı hakka mukaarindir. Zira; mülkünde sahib-i tasarruftur ve her ne yapsa kendi hakkında tasarruf olduğundan vakıa mutabıktır. Binaenaleyh; abes ve bâtıl değildir.

Yevm-i kıyamette bir muârız ve müdâfi bulunamayacağına işaret için yevm-i kıyamette mülk kendine mahsus olduğunu beyan buyurmuştur.

Vâcip Teâlâ kudret-i kâmilesini ve cemi' ma'lûmâta âlim olduğunu beyanla muti' ile âsî beynini tefrik edeceğine ve mutia sevap ve âsiye ikab eyleyeceğine işaret buyurmuştur. Çünkü; cemi' cüz'iyâta âlim olmasa muti' ile âsî beynini tefrik etmezdi. Binaenaleyh; a'malin cezasını tertipte hatâ olurdu. Vâcip Teâlâ ilmini ve kudretini beyan buyurdu ki kavli hak ve hükmü sadık ve sevap ve azabının tevzii adalet üzere olup zulüm ve abesten beri olacağını beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delillerini beyan ettiği gibi İbrahim (A.S.)'ın pederine vaki olan müdafaasını beyanla müşriklerin kelâmlarını red ve mezheplerini dahi iptal etmek üzere :

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ لِاَبٖيهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً اِنّٖٓي اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Zikret yâ Ekrem-er Rusül! Şol zamanı ki, o zamanda İbrahim (A.S.) pederi Âzer'e dedi ki, sen putları ma'budlar mı ittihaz edersin? Ben seni ve kavmini açık bir dalâl içinde görüyorum.] Zira; kaadir-ü kayyûm olan Allahü Tealâ'ya ibadeti terkle birtakım âciz ve hasîs olan eşyâ-yı deniyeye ibadet ediyorsun. Bu ise dalâlden başka birşey değildir, demekle pederini imana davet etti.

İbrahim (A.S.)'ın pederinin ismi (Târah) olmasına dair bazı rivayet varsa da bu âyet pederinin isminin (Âzer) olduğunu beyan etmiştir. (Âzer) puta taptığından, İbrahim (A.S.) pederine muâraza ederek «Seni ve kavmini tarîk-ı haktan çıkmış meydanda bir dalâl içinde görüyorum» demiştir ki, mezheplerinin batıl olduğunu beyanla tarîk-ı hakka ircâa çalışmıştır. Fakat (Âzer) kendi iradesini hidayete sarf etmediği için, oğlunun sa'yi faydasız kalmıştır. Zira; hidayeti tevfik edecek Allah'tır. (Âzer)'in Kûfe civarında (Kevsâ) namında bir karyeden olduğu mervidir. İbrahim (A.S.) Araplar indinde muhterem ve fazlü kemali müsellem ve kendilerini neseb cihetinden İsmail (A.S.)'a nispet ettiklerinden her cihetle sünnetine ve âdetine riayet etmek istediklerine binaen Cenab-ı Hak müşriklere onun kelâmıyla ihticac buyurmuştur ki, «Şirki terk ve ma'budun bilhakka İbrahim (A.S.) gibi ibadet etsinler, yoksa pederi Âzer gibi olmasınlar» demektir.

İbrahim (A.S.) Vâcip Tealâ'ya olan ahdini tamamiyle ifa ettiğinden Vâcip Tealâ onun kadrini bilûmum milletler beyninde terfi buyurmuştur. Binaenaleyh; cemi' milel İbrahim (A.S.)'a ihtiram ederler ve sünnetini ihya etmek isterler, lâkin ihyanın tarikını bilmezler. Zira; mürur-u zamanla din-i İbrahim'in ahkâmı

kaybolmuş ve erbabı kalmamış ve bu cihetle küfür ve dalâlet yolları açılmış ve bilhassa putperestlik Araplar arasında meydan almıştır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile putperestlik eski bir mezheptir. Hatta Nuh (A.S.)'dan evvel mevcut olduğundan Nuh (A.S.) da halka tevhidi tebliğ için ba's olunmuştur. Zira; putperestlik batıl ve şirk-i mahz olduğu cihetle Cenab-ı Hak Hz. Nuh'u tarîk'i hak olan tevhide dâvet için göndermiş ve o da dâvet etmiştir. Hz. Nuh'un tarîk-ı tevhide davet etmesi üzerine nâs iki kısma ayrılıp, bir kısmı muvahhid, diğer kısmı müşrik olmuştur. Müşrikler de iki kısımdır : Bir kısmı yıldızlara, diğer kısmı da putlara ibadet ederlerdi. Binaenaleyh; Nuh (A.S.)'ın davetine icabet edenler gazab-ı ilâhiden kurtuldu. İcabet etmeyenler mahallinde beyan olunacağı veçhile gazab-ı ilâhiye mazhar olarak tûfânla gark oldu gitti.

Yıldızlara ibadetin sebebi; âlem-i süflîde olan havâdisin yıldızlara merbut olduğunu gördüklerinden, yıldızların vâcib-ül vücud olduğuna kaani oldular. Zira; şemsin kurbiyeti ve bu'diyeti sebebiyle fusûl-ü erbaa hasıl olur ve fusûl-ü erbaada ayrı ayrı ahhâmlar cârî olduğundan eflâki ve eflâkte olan yıldızları bu âlem-i mükevvenâtın müdebbiri addererek ma'bud itikaadına kadar ileri gittiler ve yıldızların aralık aralık kaybolmasından onların suretlerini yaparak putlar icad ettiler.

İnsanların bir kısmı da âlemin müdebbiri melekler diyerek, meleklere ve meleklerin suretlerine ibadet ederler ve âlemde cârî olan rızk, ecel, yağmur, hastalık ve âfiyet gibi mühim meselelerin herbirine bir melek müdebbir olduğunu itikad ettiklerinden, herbirinin suretinde farzettikleri putlardan o surette olan meleğin vazifesini kendi itikadlarınca melek suretinde yaptıkları ve taptıkları putlardan isterler ve onlardan istimdad ederlerdi.

Bazı insanlar ve kavimler de büyük addettikleri ve pek ziyade sevdikleri kimselerin unutmamak üzere suretini yapıp, ara sıra ona ta'zîm ederlerken, fart-ı muhabbetlerini ibadete kadar ileri götürmüşler ve sonra gelenler, evvel geçenleri taklide devam ederken putperestlik âlemde intişar etmiş ve ekser-i akvam gûnâgûn te'villerle müptelâ olmuşlar ve her kavme nebiler gelerek bu ha-

lin menine çalışmışlarsa da rüşd ve hidayeti kabul eden az bulunmuştur. Bu hâl bizim peygamberimiz (A.S.) efendimizin zamanında dahi cârî olduğu gibi ilâ yevmil kıyam imtidad edip gitmektedir. Gerçi bu zamanda putların hakîkî ma'bud olduklarını itikad edenler âlemde pek az kalmışsa da yine birtakım te'vilâtla putlara ibadet edercesine uğraşanlar çoktur. Hususan şu zamanda ehl-i İslâmın hâneleri âdeta Nasara haneleri gibi resimlerle dolu ve herbiri bir gûnâ te'vil ile müptelâdır. Her ne kadar bu gibi resimlere ibadet kasdıyla tazim yoksa da ihtiramkrâne herbirini bir mevki-i muallâda bulundurdukları da münker değil ve her zaman ve mekânda görülen ahvaldendir. Gerçi ehl-i İslâm onları ma'bud tanımazlarsa da tazim de bir hatadır. Çünkü; faydasız ve abesle iştiğal olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh; terketmek lâzımdır. Zira; fotoğraf bulundurmak ve tazim etmekte Nasârâ'ya teşebbüh vardır. Çünkü; bir şahsın suretini hânesinde bulunduran bir kimseye dünyada zerre kadar bir faydası olmadığı gibi âhirette ise birçok zararı bulunduğu hadîs-i nebevî ile müspettir. Binaenaleyh; mümin olan kimse için bu misilli âdât-ı kefereden ihtiraz etmek lâzımdır. Zira şer'-i şerifin kabih addettiği şey her zaman kabîhtir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın pederini din-i hakka davet edip putlara ta'nettiğini beyan ettiği gibi, İbrahim (A.S.) a semâvât ve arzın garâibini gösterdiğini beyanetmek üzere :

وَكَذٰلِكَ نُرِىٓ اِبْرٰهٖيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنٖينَ ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[Biz İbrahim (A.S.) a putlara ibadetin kabih olduğunu gösterdiğimiz gibi semâvât ve arzın mülkünü ve acâyip ve garâibini dahi gösterdik ki, o melekûtla akaaid-i hakka istidlâl eylesin ve akaaid-i hakkı yakînen bilenlerden olsun.]

Yani; Biz Azîmüşşan İbrahim (A.S.) a putlara ibadetin çirkin olup, akla ve nakle muhalif olduğunu lutûf ve keremimizle gös-

terdiğimiz gibi, yerde ve göklerde olan mülk-ü tâmmımızı ve acâib ve garâib-i sanatlarımızı gösterdik ki, vahdaniyetimize istidlâl eylesin ve erbab-ı iykandan asla kalplerine şek târî olmayan zümreden olmakla kalb-i nebevîleri mutmain olsun.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile *m e l e k û t ; mülk-ü azîm* manâsına mübalâğa içindir. Şu halde *manâ-yı nazım:* [Bu makamda semâvât ve arzın acâibini ve bedayi-i sanâyiini ve onlarda mevcud olan bilûmum mahlûkaatı gösterdik] demektir.

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) a semânın kapılarını açıp, semâda olan melekleri, sair mevcûdâtı, Arş-ı Â'lâ'yı, Kürsi'yi ve sair sanâyi-i garibeyi ve hatta Cennet-i A'lâ'da makaamını ve arzın kapılarını açıp arzda olan mevcûdâtı, acâib ve garâibi gözleriyle gösterdiği mervidir. Bunların cümlesini göstermekten maksat; azamet-i ilâhiyeye ve ceberût-u sübhâniyeye istidlâl ile kendisi herşeyi görüp, Allah'ın kudret ve vahdaniyetini yakîn üzere bilenlerden olmasıdır. Melekût-u ilâhiyeyle vahdaniyete istidlâlin nihayeti olmadığına ve âlemin her cüz'üyle ilelebed istidlâl mümkün olduğuna ve düşündükçe istidlâlin teceddüd edip, birbiri akabinde zuhur ederek her defasında bir devre-i uhrâya gireceğine ve aynı cüzle evvelki istidlâlin gayrı istidlâl hasıl olacağına işaret için (نُرِى) teceddüd ve istimrâra delâlet eden *müzari sıyğasıyla* varid olmuştur. Meselâ; Suyun vücuduyla Vâcip Tealâ'nın kudretine istidlâl ederken, suda bir de kuvve-i elektrikiyenin zuhuru ve keşfi, istidlâl için ikinci bir devre dahi küşad etmiştir.

Y a k î n ; teemmül ve tefekkürle hasıl olan ilimdir. Çünkü; insan iptidâ-yı halinde şek ve şüpheden hâlî olamaz, matlûp üzere delâil tekessür ve delâilde teemmül ettikçe şüphe zail olur ve kalpte itmi'nan ve istirahat hasıl olur. Matlûbun hak olduğunda şekki kalmaz. İtikaadiyâtta muteber olan da bu manâca itmi'nânın husulüdür. Binaenaleyh itikadda taklid; muteber değildir.

İbrahim (A.S.) a Vâcip Tealâ melekûtu gösterdiğinden şecâati ve celâdeti tezâyüd edip asla nâstan pervâ etmez ve emr-i dini tebliğde kimseden çekinmez bir halde kalbi metîn olduğundan, Nemrud gibi zâlim ve gaddar bir melike karşı, melikin dinini zemmedip kendine ta'netmekten korkmamıştır. Binaenaleyh; Allah'ın

inayetine istinad edenler her zaman şecaat ve salâbet sahipleridir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile İbrahim (A.S.) Nemrud isminde bir melik-i zâlimin zamanında dünyaya gizli olarak tulû' etmiştir. Çünkü; o zamanın kâhin ve müneccimleri o sene içinde bir çocuk meydana gelip, Nemrud'un dinini tağyir edip, mülkünü tahrip edeceğini haber vermeleri üzerine, Nemrud erkekleri hatunlara yakın olmaktan menetti, tarassut ve nezâret için on hâne başına gözcüler koydu ve taze doğan oğlan çocuklarının katlolunmasına emir verdi. Fakat irade-i ilâhiyeye birşey hail olamadığından vakt-i merhûnu gelince (Âzer)'e bir fırsat vermekle (Âzer) haremine yakın oldu. İbrahim (A.S.) validesinin rahmine düştü, velâdet zamanı geldi. Ufk-u saâdetten İbrahim (A.S.) tulû' etti. Validesi götürdü, bir mağaraya emânet-i ilâhiye olarak tevdi eyledi ve fırsat buldukça gider emzirirdi. Bu minval üzere İbrahim (A.S.) kudret-i ilâhiyeyle az zaman içinde büyüdü ve vahdaniyeti istidlâle iktidar geldi meydana çıktı ve din-i Nemrud'u iptal ve mülkünü tahrib eyledi. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) hükümet-i Nemrudiyenin inkırazına sebep olmuş ve bu suretle irade-i ilâhiye yerini bulmuştur.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyeti istidlâlinin keyfiyetini beyanetmek üzere :

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِل۪ينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِن۪ي رَبّ۪ي لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Vakta ki gecenin karanlığı İbrahim (A.S.) üzerine setrettiyse, İbrahim (A.S.) Zühre veyahut Müşteri yıldızını parlayıp çıkar gördü ve kavmi yıldıza ibadet ettiklerinden onları ilzam ve iskât için «İşte şu yıldız benim rabbimdir» dedi ki, kavminin zu'm-u bâtıllarına zâhirde mümâşâtla onları kelâmını dinlemeye meylet-

tirdi. Bundan sonra mezkûr yıldız kaybolunca dedi ki, «Ben kaybolup giden şeylere muhabbet etmem. Zira; devamı yoktur. Devamı olmayan şey; rab ittihaz olunmaz. Çünkü; sebatı olmayınca ibadet edenlere menfaat ve ibadet etmeyenlere mazarrat etmek elinden gelmediğinden ma'bud ittihazına şayan değildir». Vakta ki, kameri tulû' edici olduğu halde görünce İbrahim (A.S.) dedi ki: «İşte şu benim rabbimdir». Vakta ki, ay gurub edip indiyse dedi ki, «Eğer benim rabbim bana hidayet verip tarik-i müstakîme beni irşad etmezse, elbette ben dalâleti ihtiyar eden kavimden olurum.»] Bu sözüyle kavminin dalâleti irtikâb ettiklerine işaret etti ve kavminin mezheplerinin batıl olduğunu meydana koydu.

فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّي هٰذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾ إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٧٩﴾

[Vakta ki, İbrahim (A.S.) güneş tulû' ederek sair kevâkibe galebe eder ve ziyâsı cümlesini ihata eder olduğu halde görünce dedi ki, «İşte şu parlayıp çıkan benim rabbimdir. Zira; büyüktür». Güneş batınca dedi ki, «Ey kavmim! Sizin şirkettiğiniz şeylerin cümlesinden beriyim. Zira; ben kalbimin veçhini semâvât ve arzın halikına rabıtla edyân-ı batılanın cümlesini terk ve hakka meyledici olduğum halde tevcih ettim, çevirdim, ben müşriklerden değilim.] İbrahim (A.S.) bu sözleriyle onların dinlerinden külliyen teberrî etti ve dinlerinin butlanını beyanla onların akide-i fâsidelerini meydana koydu.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile İbrahim (A.S.) ın yıldızlara rabbim dediği sözü cezmüzere kavmine ihbar tarikıyla değildir. Zira cezmen yıldıza rabbim demek küfürdür. Enbiyadan küfrün suduru; bilittifak mümtenidir. Çünkü; küfürden ismet-i ilâhiyeyle masumlar ve sûn-u samedânî ile masunlardır. İbrahim (A.S.) ın bu kelâmı pederini hakka davet ve putperestliğin kabih olduğunu beyan ve kavminin mezheplerinin butlanını zikrettikten sonra vaki olması dahi delâlet eder ki, bu sözü kat'i surette haber ver-

mek üzere değildir. Belki İbrahim (A.S.) ın münazara ettiği kavmi yıldıza ibadet edip yıldızlara «Bizim rabbimiz» dediklerinden aynıyla onların kelâmını iade kabilindendir. Zira; münazarada hasmın kelâmını aynıyla iade edip, sonra iptal etmek âdettir. İbrahim (A.S.) da münazarada bu mesleği ittihaz etmiştir. Yoksa yıldızın rububiyetini haber vermedi, belki hasmın kelâmını hikâyeyle badehu iptal etti. Binaenaleyh; (هذا ربى فى اعتقادكم) demektir ki, «Sizin itikaadınıza nazaran bu benim rabbim» demiştir. *Yahut* kelâmda istifhâm-ı inkârî mukadderdir. Yani; «Şu görülen yıldızlar benim rabbim mi? Nasıl oluyor ki, gurub edip biten şey benim rabbim olur ve siz bunların rab olduğunu nasıl itikad edersiniz?» demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *u f û l ; ziyalı olan birşeyin kaybolup batmasıdır.* Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) yıldızların batmasıyla hâdis olup, rab olmadıklarını ispat etmiştir. *Yahut;* Maksadı onların rububiyetini itikad ettikleri şeylerle kavmini istihzâ ve onların itikadlarına muvafakat eder gibi görünmekle sözünü dinlemeye onları meylettirmektir. Zira; vehle-i ûlâda tevhide davet etse, nefret edeceklerini ve sözünü dinlemeyeceklerini bildiği için, onlara mümâşât göstermiş ve bu sureti onların mezheplerini iptale vesile ittihâz etmiştir. Ufûl edip biten şeyde hareket olup, harekette emmâre-i hudûs olduğundan, yıldızların ma'bud olmaya salâhiyeti olmadığını ufûl yani gurub etmeleriyle ispat etmiştir. Birşeye teveccüh etmek cihet iktiza ettiği cihetle, bu âyette teveccüh manâ-yı hakîkîsine hamlolunsa Cenab-ı Hakka cihet ispat etmek lâzım geldiğinden, bu âyette *t e v c i h l e* murad; *ibadet ve taatımı tevcih ve kalbimi raptettim* yahut *kalbimin veçhini tevcih ettim* demektir ki, «Ben kalbimi yeri ve gökleri halk eden hallâka raptettim» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın delillerini beyandan sonra mezhebinin sıhhatına işaret ve kavminin istidlâlleri üzerine İbrahim (A.S.) ın irad ettiği kelâmını beyanetmek üzere :

وَحَٓاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَٓاجُّٓونّ۪ي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰىنِۜ وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ رَبّ۪ي شَيْـٔاًۜ وَسِعَ رَبّ۪ي كُلَّ شَيْءٍ عِلْماًۜ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ın tevhide davet etmesi üzerine kavmi muhasame ve muâraza ettiler. Mezheplerinin sıhhatına delilller iradıyla İbrahim (A.S.) ı dinlerine davet ve putlarıyla tehdid etmeleri üzerine İbrahim (A.S.) dedi ki, «Siz muhakkak beni hidayette kılıp matlûba irşad ettiği halde vâhid-i hakîkî ve Kaadir ü kayyûm olan Allahü Teâlâ hakkında benimle muhasame mi ediyorsunuz? Ben sizin şirkettiğiniz putlardan hiçbir vakitte korkmam. İllâ. Allahü Teâlâ bana bir mazarrat murad etmek vakti müstesnâdır. Zira; menfaat ve mazarrat onun yed-i kudretindedir. Bana mekrûh isabet etmesini dilerse isabet eder. Yoksa sizin ma'budlarınızın menfaat ve mazarrata iktidarları olmadığından, benim için onlardan çekinmek yoktur. Ancak rabbimden korkarım. Zira; rabbimin ilmi herşeye vâsidir. Putları ma'bud ittihaz eder de, âciz olduklarını düşünmez misiniz ve teemmül ve tezekkür edip de hakla bâtıl ve kaadirle âciz beynini tefrik ve temyiz etmez misiniz? Ne kadar ahmak kişilersiniz ki kaadir olan Allah'ı terk eder de, birtakım âcizleri ma'bud ittihaz edersiniz. Asla düşünceniz yoktur.] demekle kavmini red ve mesleklerini iptal etti.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile İbrahim (A.S.) ın kavmi iki cihetle mücadele ettiler: *Birincisi;* «Biz âbâ' ve ecdadımızı bu din üzerine bulduk, O dini terkedemeyiz. Zira; biz onun hakkaaniyetini itikad ettik, ondan vazgeçemeyiz. Çünkü; babalarımız ukalâdandır. Onların dini elbette ma'kuldür» dediler ve şirk üzerine ısrarla tevhidi inkâr ettiler. İbrahim (A.S.) «Beni hidayette kılan Allahü Teâlâ hakkında mı bana ihticac edersiniz?» demekle cevap vermiştir. *İkincisi;* «Sen bizim ma'budlarımıza ta'nedersen elbette onlardan sana bir mazarrat isabet eder, korkarız senden, yazık ediyorsun kendine» dediler. İbrahim (A.S.) «Ben sizin şirk ettiğiniz ma'budlarınızdan korkmam. Zira; onların

elinden menfaat ve mazarrat gelmez, âcizlerdir» demekle cevap vermiştir.

Fakat ömründe insana bazı ârıza isabet etmek ihtimaline binaen İbrahim (A.S.) «Bana bir mazarrat gelirse Rabbimden gelir» demiştir ki, öyle ârızaya tesadüf ederse putlarına isnad etmesinler için o ârızanın Allah'tan geleceğini beyan etmek üzere «İllâ Rabbimin bana birşey isabetini murad etmek vakti müstesnâ» demiştir. Çünkü; herşeyde müessir-i hakîkî Allahü Teâlâ olduğundan insanlara isabet eden bilcümle mesâib ve hasenât Allahü Teâlâ'nın iradesi ve halkıyladır. Çünkü; Allah'ın iradesi haricinde hiçbir şey vücut bulmaz. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) hak olan itikaadın bu olduğunu kavmine tebliğ etmiştir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın cevabının bakiyesini alâtarikil hikâye beyanetmek üzere :

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ
عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Ben sizin şirkettiğiniz putlarınızdan nasıl korkarım? Zira; onların menfaat ve mazarrata iktidarları olmadığı cihetle korkmaya şayan değillerdir. Halbuki siz kaadir ü kayyûm olan Allahü Tealâ'ya muhakkak şirkettiniz, korkmuyorsunuz. Ve Allahü Tealâ'ya şirkinizin sıhhatına dair üzerinize hasma galebe edecek bir delil nazil olmadı. Bir delil-i aklî veya naklîye müstenid olmaksızın herşeye kaadir olan Allahü Tealâ'ya şirkettiğinizden dolayı korkmazsınız da sizin âciz ma'budlarınıza ta'netiğimden dolayı ben mi korkacağım. Elbette korkmam. Lâkin siz korkmalısınız. Zira; benim ma'budum kaadir, sizin ma'budlarınız âciz olunca korkmaya şayan ve emniyete elyak olan şu fırkalardan hangisidir. Eğer bilirseniz emniyete şayan ve müstehak olan fırkayı bana haber verin.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *s u l t a n* la murad; *delâil ve berâhindir* ki; Onların şirkleri bir delile müstenid olmadığını beyandan ibarettir. Yani «Benim sizi davet ettiğim tevhidin hakkaaniyetine delâil-i kat'iye mevcutken siz tevhidden imtinadan korkmuyorsunuz da, ben sizin mücerret taklidiniz ve zu'm-u fâsidinizden ibaret olan şirklerinizden imtina ettiğim için neden korkarım?»

F ı r k a l a r la murad; *müşrikler ve muvahhidlerdir*. İbrahim (A.S.) tezkiye-i nefisten ihtiraz için «Fırkalardan hangisi azaptan emin olmaya elyaktır» dedi, yoksa mütekellim sıyğasıyla «Hangimiz elyaktır» demedi.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın cevabından bakiyesini beyan etmek üzere :

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette azaptan emin olanlar şol kimseler ki, onlar Allah'ın vahdaniyetine iman ettiler de imanlarını zulm-ü mahızdan ibaret olan şirkle karıştırmadılar. İşte şu evsafı haiz olanlar için yevm-i kıyamette azaptan emniyet vardır ve onlar tarik-i savâba vâsıllardır.]

Yani; yevm-i kıyamette azaptan emin olan kimseler iki sıfatı câmi olanlardır. İki sıfattan *b i r i n c i s i ; imandır* ki, kuvve-i nazariyenin kemâli ve neticesidir. Zira delâili tetkikin neticesi; Allahü Tealâ'nın vücudunu, kudretini ve vahdaniyetini tasdikle iman etmektir. Emniyete vesile olan *i k i n c i s ı f a t ; imanı zulümle karıştırmamaktır*. Zira kuvve-i ameliyenin neticesi; bütün a'mali zulümden berî olmaktır. Zulümle karışmış olan amel sâfî olamaz ki, indallah makbul olmakla emniyete sebep olsun. Fâsık olan bir kimsenin fıskıyla beraber mümin olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; bu âyette Vâcip Tealâ zulmü terketmeyi emniyeti

mucip olan imanın şartından kıldı. Eğer fıskı ve zulmü terketmek nefs-i imanda dahil olsa, zulüm lâfzının zikri abes olurdu.

Bu âyette *z u l ü m ; şirk* manâsınadır. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (Buhârî) ve (Müslim) Hazretlerinin beyanlarıyla İbn-i Mes'ud (R.A.) dan rivayet olunduğuna nazaran bu âyet nazil olunca, ashab-ı kiram mê'yus olurlar ve derler ki, «İman etmekle beraber nefsine zulmetmeyen kimdir? Hangimiz zulmetmeyiz ve herbirimiz az ve çok nefsimize zulüm ve ibadette kusur ederiz. Şu halde bizim için emniyet yoktur» dediler. Resulullah (S.A.) «Emniyete mani olan sizin hatırınıza gelen gibi amelde kusur olan zulüm değildir, belki emniyete mani olan zulüm; şirktir. Lokmanın' oğluna. nasihatında (ان الشرك لظلم عظيم) dediğini işitmediniz mi?», buyurmuştur. Şu halde bu Hadîs-i şerife nazaran bu âyette *z u l ü m* le murad; şirk olduğuna delâlet eder. Bu âyet İbrahim (A.S.) ın kelâmından bakiye olmak ihtimali olduğu gibi İbrahim (A.S.) la kavmi beynini fasl için taraf-ı ilâhiden İbrahim (A.S.) ın sualine cevap olmak ihtimali de vardır. Her iki ihtimale nazaran, âyetten maksad; «Hangi fırka emniyete elyaktır?» sualine cevaptır. Binaenaleyh; emniyete elyak olan fırka, Allahü Tealâ'ya iman edip şirkten berî olan fırka olmasını beyanla cevap verilmiştir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın kavmini ilzam için sevketmiş olduğu delâili beyan ettiği gibi, o deliller sebebiyle İbrahim (A.S.) ın derecâtını terfi buyurduğunu dahi beyanetmek üzere :

وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ اٰتَيْنَاهَآ اِبْرٰهِيمَ عَلٰى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَآءُ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Şu beyan olunan delâil bizim vahdaniyetimiz üzere delâlet eder hüccetlerimizdir ki, o hüccetleri kavmine galebe ve ilzam suretiyle iskât etsin için biz İbrahim (A.S.) a verdik. Dilediğimiz

kullarımızın derecelerini biz yukarı kaldırır, ilim, hikmet, kuvvet ve kudret veririz ki, umur-ü dinde sairlerine tefevvük etsin. Zira; senin Rabbin Tealâ bazı kullarının derecelerini ref' etmekte hakîmdir ve herkesin isti'dad ve kaabiliyetini bilir] ve kaabiliyetine göre derecesini lûtfeder.

Vahdaniyete ve sair itikad-ı hak üzere delâil serdetmek ve tevhidin gayrı itikaadiyâttan nâsı meneylemek merâtibin a'lâsı ve derecâtın rif'atına sebeb-i kavî olduğuna bu âyet delâlet eder. Şu halde tetkik-i delâille meşgul olmak ve halkı tarik-ı müstakîme sevketmek nübüvvetten sonra insan için ihraz olunacak merâtib ve mezâyânın en bâlâsıdır. Binaenaleyh; emribilmaruf ve nehyi-anilmünkerle meşgul olan zümrenin derecesi her zaman yüksektir. Şu halde *d e r e c â t* la murad; *Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran dünyada ilm ü irfan ve a'mâl-i sâliha, âhirette Cennet ve sevâptır* ki, hulâsası rıza-yı ilâhiye nail ve cemâl-i bâkemâlini müşahedeyle müşerref olmaktır ve insan için bundan daha büyük bir mertebe olamaz.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın derecelerini terfi ettiğine işaretten sonra İbrahim (A.S.) a vermiş olduğu nimetlerinden bazılarını ta'dâd etmek üzere:

وَوَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ
دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى وَهٰرُونَ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan İbrahim'e lutf u kerem ve fazl u ihsanımızdan İshak'ı ve Yakub'u verdik. Onlardan herbirini tevhidimize îsâl ettik ve İbrahim (A.S.) dan evvel cedd-i a'lâsı olan Nuh (A.S.) ı dahi hidayette kıldık ve tarik-i tevhide îsâl ettik ve İbrahim (A.S.) ın zürriyetinden Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, Yusuf, Mûsâ ve Hârûn (A.S.) ı hidayette kıldık. Şu isimleri ta'dad olunan enbiyayı hidayette kıldığımız gibi erbâb-ı ihsanı hüsn-ü ceza ile cezalandırırız.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın İbrahim (A.S.) a vermiş olduğu nimetlerin pek büyük olduğuna işaret için azamete delâlet eden *mütekellim maalgayr* sıyğasıyla irad buyurmuştur. İbrahim (A.S.) ın nimetleri çoktur. Çünkü; Cenab-ı Hak kendini enbiya neslinden halkettiği gibi ilâ yevm-il kıyam şeref-i nübüvveti neslinde ibkaa ettiği cihetle nâsın eşrefi kıldı. Zira; insan için bundan büyük sürur ve şeref olamaz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile babanın şerefi evlâdına şeref olduğuna işaret için Nuh (A.S.) ı hidayette kıldığını Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın nimetlerinden ma'dud kıldı. Zira; İbrahim (A.S.) Nuh (A.S.) neslindendir. Binaenaleyh; insanın büyük bir zata mensup olup da o zatın şerefini kendinde muhafaza etmesi insan için meziyet-i âliyedendir. İshak (A.S.) İbrahim (A.S.) ın sulben oğlu ve Yakub (A.S.) oğlunun oğlu yani İshak (A.S.) ın oğludur. Bu makamda maksud; Benî İsrail'in nebilerini zikretmek olduğundan İbrahim (A.S.) ın sulben diğer oğlu İsmail (A.S.) zikrolunmamıştır. Çünkü; İsmail (A.S.) ın neslinden bizim peygamberimiz Muhammed (S.A.) i nebi ba's etmiştir. Bu makamda Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bizim nebimizi zikretmek makaama muvafık değildir. Zira; Allahü Tealâ resulüne emir buyurdu ki, İbrahim (A.S.)'a şirki terk ve tevhide devam ve ısrarı sebebiyle niam-ı cesîme verdiğini ve cümle-i nimetlerinden pek büyüğü, neslinden enbiyâ-yı kiramın ba's olunduklarını beyanla Arap üzerine ihticac etsin ve bu ihticâcı sebebiyle Arap'tan şirki izale eylesin. Çünkü Arap; İbrahim (A.S.) ı teslim ettiklerinden menâkıbını beyanla tevhide davet etmek kalplerine mülâyim olduğu cihetle Cenab-ı Hak bu mesleği resulüne irâe buyurmuştur. Müşriklere İbrahim (A.S.) ın menâkıbını beyan sırasında Resulullah kendini dahî İbrahim (A.S.) ın menâkıbı cümlesinden addetmek, Arapların huşûnet ve şiddetlerini arttıracağından o meyanda nefs-i nebevîleri zikrolunmamıştır.

H i d a y e t le murad; *dîn-i hakka ve marifet-i ilâhiyeye ve onun teferruâtına hidayettir.* Enbiyâ-yı ızâm tarik-i hakka vâsıl olmak için sa'y-i beliğle sa'ylarıyla kendi nefislerine ve nâsı irşadla halka ihsan ettiklerinden Cenab-ı Hak muhsinlerin cezasıyla

cezalandırdığını beyan buyurmuştur ki, herkes kendinin gerek nefsine ve gerek gayra ihsan eden zümreden olmasına sa'y etsin.

وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَعِيسٰى وَاِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٥﴾

[Âzen b. Berkiyân'ın oğlu (Zekeriyâ) ve Zekeriyâ'nın oğlu (Yahyâ) ve Meryem'in oğlu (İsa) ve Sinan'ın oğlu (İlyas) şu zikrolunan enbiya (A.S.) dan herbiri salihler zümresindendir.] Zira; bunların herbiri dünyadan i'raz etmiş, zühd ü takvâ ile meşgul olmuş, sıfat-ı insaniyete lâyık olan şeyi işlemiş ve lâyık olmayan şeyleri terketmiş olduklarından salâhla muttasıf olmuşlardır.

Hz. Hasan ve Hüseyn (R.A.) nın Resulullah'ın zürriyetinden olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak İsa (A.S.) ın validesi cihetinden İbrahim (A.S.) ın zürriyetinden olduğunu beyan buyurunca Hasan ve Hüseyin (R.A.) nın da valideleri cihetinden Resulullah'ın zürriyetinden oldukları sabit olur. Çünkü; valide cihetine zürriyet ıtlakına âyet-i celile delâlet etmiştir. Binaenaleyh; Hz. Hasan ve Hüseyin zürriyet-i nebeviyedendir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran (Haccac-ı Zâlim) «Hasan ve Hüseyin Resulullah'ın zürriyetinden değillerdir. Zira zürriyet; baba cihetinden sabit olur, ana cihetinden zürriyet sabit olmaz» deyince (Ebu Ca'fer Bâkır) bu âyetle Hz. Hasan ve Hüseyin (R.A.) nın Resulullah'ın zürriyetinden olduklarını ve ana tarafından da zürriyet sabit olduğunu ispat etmiş ve Haccac da teslim etmiştir. Zürriyetin kız evlâdının nesline de şamil olduğu Beyzavi'nin cümle-i beyânâtındandır.

وَاِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٦﴾

[İbrahim (A.S.) ın oğlu İsmail ve Ahtub'un oğlu Elyesâ ve Meta'nın oğlu Yunus ve İbrahim (A.S.) ın biraderi Hârâ'nın oğlu Lût şu ta'dâd olunan enbiya (A.S.) dan herbirerlerini Biz Azîmüşşan zamanları âleminin cümlesi üzerine tafdil ettik.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet-i celile enbiyâ-yı ızamın melâike üzerine tafdil olunduklarına delâlet eder.

Zira; âlem Allahü Tealâ'dan maada mevcûdâtın kâffesine şâmil olup, mevcûdat içinde melekler de dahil olduğundan enbiyânın melekten efdal olmasına delâleti sarihtir.

وَمِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾

[İsimleri zikrolunan enbiyanın babaları ve zürriyetleri ve kardeşlerinden bazılarını envâ-ı nimetlerimizle tafdil ve onları lûtf u keremimizle ihtiyar ve doğru yola hidayette kılıp tarık-ı savaba irşad ettik.]

Bu âyette enbiyâ-yı izamın bazılarının pederlerinde ve bazılarının zürriyetlerinde mümin olmayanlar bulunduğuna işaret için *ba'za delâlet eden* (مِن) lâfzıyla varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ enbiyâ-yı ızamdan zikrolunanların mezhepleri ve meslekleri ve dinlerinin esası tevhid olduğunu beyandan sonra ancak iktidaya şayan bu meslek olduğuna işaret etmek üzere :

ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدٖي بِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَلَوْ اَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾

buyuruyor.

[İşte enbiyanın takarrubuna sebep olan din ve tevhid; Allah'ın hidayetidir. Bu hidayetle kullarından dilediğini Allahü Tealâ hidayette kılar, matlubuna îsâl eder. Hidayet-i ilâhiyenin gayrıda matluba vuslat yoktur. Şu hidayette kıldığımız zevat bilfarzı vettakdir tevhidi bırakıp da şirketmiş olsalardı, müddet-i ömürlerinde işledikleri amellerinin sevabı onlardan zayi' ve batıl olur, asla faydasını görmezlerdi.]

Bu âyet-i celileden maksad; müşrikleri tehdidle şirkten menetmektir. Zira; indallah derecât-ı âliyeye vasıl ve mertebe-i nü-

büvvete nail olmuş olan enbiyadan şirk sudur etmiş olsa, envâ'-ı hayrâtlarını iptal edince âhad-ı nâstan şirk sudur ederse, daha fena olacağı bedâhettedir.

Hulâsa; hidayet ve doğru yol ancak tevhid ve iman-ı sadık olduğu ve kullarından iradesini hidayete sarfedenlerin Allahü Teâlâ'nın hidayette kılacağı ve hidayetten sonra şirkedenlerin amelleri bilkülliye batıl olup, faydasını göremeyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ enbiyâ-yı ızamdan isimleri zikrolunan zevât-ı kirama ihsan etmiş olduğu nimetlerden bâzılarını beyanetmek üzere:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَٰؤُلَاءِ فَقَدْ
وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[İşte şu evsaf-ı cemileleri zikrolunan zevat şol kimselerdir ki, biz onlara zahir ve batını tehzib ve ahkâm-ı şer'iyeyi beyan eder kitap ve hakla batıl beynini tefrik eder hüküm ve erbab-ı şek ve dalâli irşad edecek nübüvvet verdik. Eğer şu kâfirler enbiyâ-yı kiramın nübüvvet, kitap ve hükümlerine küfrederlerse biz muhakkak o ahkâma riayeti bir kavme tevdi ve o kavmi ahkâmı muhafazaya tevkil ettik ki, o kavim enbiyaya asla küfredici olmadılar.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *k i t a p* la murad; *ilm-i kesîr* *h ü k ü m* le murad; *enbiyanın nâs üzerine hükkâm olmalarıdır.* Çünkü; nâs üzerine hâkim; *üçtür: B i r i n c i s i ; ulemadır.* Zira ulema; nâsın bâtınlarına ve ruhlarına hükmederler. *İ k i n c i s i ; rüesâ-yı hükümettir* ki, nâsın zahirine kahr u galebeyle hükmederler. *Ü ç ü n c ü s ü ; enbiyâ-yı kiram hazarâtıdır* ki,

Allahü Tealâ onlara bâtınlarında tasarrufa kâfi ilim, irfan ve kuvve-i kudsiye verdiği gibi zahirlerinde de tasarrufa kâfi kudret ve müknet vermiştir. Binaenaleyh; bu âyette Vâcip Tealâ enbiyâ-yı ızâma kitap ve hüküm verdiğini beyan buyurmuştur ki, hem batına hem de zahire hâkim olan ancak enbiyâ-yı ızam hazarâtıdır. Çünkü; diğer iki sınıftan ulema yalnız batına ve rüesa ise yalnız zahire hükmederler.

Kitaba ve enbiyaya küfretmeyen kavim le murad; *ehl-i Medine'dir,* yahut *ashab-ı kiramdır* diyenler varsa da esah olan *ehl-i imanın kâffesi dahildir* ve her nebinin ümmetinde dahi ahval böyle cereyan etmiştir.

Bu âyette Vâcip Tealâ resulüne nusretini ve Kureyş'i kahır ve tedmir edeceğini vaadla resulünü tesliye ve Kureyş'i tehdid etmiştir. Çünkü; «Onlar küfrederse yerlerine küfretmedik bir kavim getirir kitabın ahkâmına riayeti onlara tevdi ederiz» demek; «Onların mahv ü munkariz kılınacağını haber» vermektir ki, akıbet haberin mazmunu aynıyla zuhur ettiğinden Resulullah için mucizedir. Kureyş'in bir kısmı iman etmekle himaye-i Resulullah'ta kaldılar, kitaba ve enbiyaya küfretmeyen kavim zümresinden oldular; diğer bir kısmı da şirke ısrar ettiler ve kılıçtan geçmekle mahv ü münkariz oldular.

***

Vâcip Tealâ enbiya-yı kirama kitap, hüküm ve nübüvvet verdiğini beyan ettiği gibi onların meslek ve hidayetlerine iktida ile Resulullah'a emretmek üzere :

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٠﴾

buyuruyor.

[İşte şu müşarünileyhim olan enbiya-yı sabıka şol kimselerdir ki, Allahü Tealâ onları hidayette kıldı. Binaenaleyh; habibim! Ancak emr-i tevhidde onların hidayet ve mesleklerine iktida et.

Zira; ehl-i tevhidin cümlesinin maksadı birdir. İtikaadiyâtta cümle enbiyanın şeriatı müsavîdir. Şu halde habibim! Sen onlara «Ben tarik-i tevhidî beyan ve hakkı tebliğde sizden ücret taleb etmem. Binaenaleyh; malınıza tamaım yoktur. Zira; tebliğimden maksad olmadı, illâ âlemlere vaaz ve nasihat oldu. Şu halde dinleyin sözümü, kabul edin tevhidi» demekle maksadın mücerret onların salâh-ı halleri olduğunu kendilerine beyan et.]

Fahr-i Razi ve Beyzavi'nin beyanları veçhile bu âyette iktidasıyla Resulullah'ın memur olduğu *h i d a y e t* le murad; *enbiyanın şeriatlarında ihtilâf etmeyen usul-ü itikaadiye ve emr-i tevhiddir.* Yoksa ihtilâfı caiz olan furu-u a'mâlde iktida ile emir değildir. Ahlâk-ı hamidede ve süfehânın emr-i tebliğde ezalarına sabır ve kusurlarını affetmek ve şirki iptale sa'yeylemek gibi umur-u esasiyenin hepsi iktidada lâzım olan şeyler cümlesindendir.

Bu âyet-i celile bizim peygamberimizin cümle peygamberlerden efdal olduğuna delâlet eder. Zira; enbiya-yı kiramdan herbiri bir hasletle mümtazdır. Meselâ; Dâvûd ve Süleyman (A.S.) nimet üzere şükürle meşgul olanlardandır. Eyyûb (A.S.) belâya sabırla meşgul ve Yusuf (A.S.) her ikisini cem' edenlerdendi. Mûsâ (A.S.) mucizât-ı kaahire sahibi ve Zekeriyâ ile Yahya ve İsa (A.S.) zühd ü takva sahipleridir. Cenab-ı Hakkın resulüne bunların cümlesinin hidayetlerine iktida ile emri her cümlesinin hasletlerini cem' etmekle emir olduğundan cemisinde mevcûd olan fezailin Resulullah'da cem' olmasını iş'âr ettiği cihetle cümlesinden efdal olduğuna işaret etmiştir. Zira; herbiri bir hasletle mümtaz olduğu halde Resulullah'ın cümle enbiyanın hasletleriyle muttasıf olması cümlesinden mümtaz ve efdal olmasına delâlet eder. Şu halde ümmetinin de efdal-i ümem olması lâzım gelir.

*
**

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın serdettiği delâili beyanla vahdaniyete müteallik mesâili beyan ettiği gibi nübüvvete müteallik mesâili dahi beyan zımnında :

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖٓ اِذْ قَالُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍؕ قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذ۪ي جَٓاءَ بِه۪ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يرًاۚ وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُٓوا اَنْتُمْ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬كُمْۜ قُلِ اللّٰهُۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾

buyuruyor.

[Kâfirler Allahü Tealâ'yı hakkaa sıfatıyla tavsif edemediler veyahut hakkaa azametiyle tazîm edemediler veyahut hakkaa marifetiyle marifet edemediler. Şol zamanda ki, o zamanda onlar «Allahü Tealâ beşer üzerine birşey inzal etmedi» dediler. Zira; onlar vahyi ve rusül-ü kiramın bi'setlerini inkâr ettiklerinde şu inkârlarına karşı Allahü Tealâ'nın sıfat-ı gazabını ve kahrını bilemedikleri halde Cenab-ı Hak onlara merhamet buyurdu. Binaenaleyh; ihlâk etmedi. Merhamet sıfatını dahi bilip lâyıkıyla takdir edemediler. Nübüvveti inkâra cesaretlerinden dolayı Allah'ın şiddetle muahazesinden korkmadılar. Habibim! Senin risaletini inkâr eden Yehûd taifesine de ki, «Zulmet-i dalâletten nâsa ziya verici nûr ve hakla batıl beynini tefrik eder hidayet olduğu halde nâsı indallah marzî olan ahkâma îsâl edici olarak Mûsâ (A.S.) ın getirdiği kitabı kim inzal etti? Siz o kitabı kâğıt parçalarına yazar, tab'ınıza mülâyim kısımlarını izhar eder ve reyinize muvafık olmayan kısımlarından çoklarını gizlersiniz. Siz ve babalarınızın bilmediğiniz çok şeyleri bildiniz ve öğrenmediğinizi öğrendiniz. Cevap verin, bu kadar ahkâmı câmi olan Tevrat'ı Mûsâ'yı inzal eden kimdir?». Eğer bu sualine cevaptan sükût ederlerse habibim! Sen de ki «Kitabı inzal eden Allahü Tealâ'dır». Çünkü; cevap meydandadır, inkâra mecâl yoktur. Cevabı beyandan sonra oynar ve mütereddid oldukları halde irtikâb ettikleri yalanları ve butlanlarıyla beraber terket onları, istedikleri gibi meşgul olsunlar.] Zira; âkıbet-i umurları zayi ve helâk olduğunu bilirler, fakat fayda etmez.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ, bu âyette sıfât-ı ilâhiyesini lâyıkıyla bilemediklerinin sebebi olarak rusül-ü kiramın bi'setini inkâr etmeleri olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü;

rusül-ü kiramın bi'setini inkâr eden kimsenin hali; ikiden hâlî değildir: *Ya tekâlifin küllişini inkâr eder,* tekâlifi inkâr ise bilküliye batıldır. Zira; münkerât ve kabâyihin kâffesi mübah olmak lâzım gelir. Halbuki zulüm ve iyiliğe kötülükle mukaabele gibi aklın kabih olmasıyla hükmettiği birçok şeylerin dahi mübah olmasını müstelzim olduğu cihetle butlanı meydandadır. Yahut *tekâlifi kabul eder.* Bu suretle rusül-ü kiramın bi'setlerini zarûrî olarak ikrar etmek lâzımdır. Zira; rusül-ü kiramın bisetlerini ikrar etmese taraf-ı ilâhiden tekâlifi tebliğ eden bulunmaz. Şu halde rusül-ü kiramın bi'setini elbette ikrar etmek lâzımdır. Binaenaleyh; bi'seti inkâr eden hikmet-i ilâhiyeyi inkâr ettiğinden Cenab-ı Hakkın sıfatını inkâr etmiş ve hakkaa marifetiyle marifet edememiştir.

Âlemin hudûsu Vâcip Tealâ'nın halik ve cümle kullarına malik ve kendisinin emr ü nehyine itaat olunur bir ma'bud-u muazzam olmasını iktiza eder. Emrine itaat olunan ma'budun emr ü nehyi ve kullarına teklifi ve ibadet edenlere vaadi ve isyan edenlere vaîdi olmak elbette lâzımdır. Bunların cümlesini kullarına tebliğ ancak rusül-ü kiram vasıtasıyla olacağından rusül-ü kiramın bi'setini inkâr eden Cenab-ı Hakkın azametini lâyıkıyla takdir edememiştir.

Tevrat nâsa hakkı gösterip ve hakla batıl beynini tefrik ederek halkı matluba îsâl eder tarika sevkettiğinden Vâcip Tealâ Tevrat'ı nûr-u hidayet olmasıyla tavsif buyurmuştur. Şu halde *halkı zulümât-ı cehilden nûr-u ilme ihrac ettiği için* teşbih tarikıyla *Tevrat'a n û r* denmiştir.

Yahûd taifesi Tevrat'ı levhalardan kâğıtlar üzerine aldıklarından Cenab-ı Hak kâğıtlara yazdıklarını ve Tevrat'ın âyetlerinden işlerine yarayanı izhar edip yaramayanlarını ihfâ etmek ve Tevrat'ın maânîsini arzularına muvafık tevcîhâtla tevcih etmek gibi hiyanetliğe cür'et ettiklerini beyan buyurmuştur.

Tevrat'ın birçok âyetlerinin manâlarına zaman-ı saâdete kadar Tevrat'ı kıraat etseler de fehmetmediklerini beyan için «Sizin ve babalarınızın bilmediği şeyleri bildiniz» buyurmuştur. Çünkü; Yehûddan ekserisi Resulullah'ın evsâfına müteallik olan âyetlerin ne demek olduğunu anlamazlardı. Vakta ki, Resulullah ufk-u risalet-

ten tulû' etti, bildiler ki, âyetlerden maksad Resulullah'ın bi'setidir. Şu evsafı câmi olan Tevrat'ı inzal eden Allahü Tealâ olunca elbette Kur'ân'ı inzal eden dahi Allahü Tealâ'dır.

Fahr-i Razi, Hâzin ve Beyzavi'nin beyanları veçhile bu âyet; Yehûd'dan (Mâlik b. Essayf) isminde bir haham hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Mâlik) birgün huzur-u Risalete geldi. Resulullah'la muhasame ve mücadele etti. Resulullah «Ey Mâlik! Senden sual ederim Tevrat'ta şişman ve semiz hahama Allah'ın buğzedeceğine dair âyet var mıdır?» buyurunca haham «Evet! Vardır» dedi. Resulullah (S.A.) «İşte Allah'ın buğzettiği şişman haham sensin» buyurdu. Çünkü Mâlik; gaayet şişman bir cehennem kütüğü idi. Haham, Resulullah'ın bu kelâmından gazab ederek Allahü Tealâ beşer üzerine birşey inzal etmedi» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yehûd bu âyetin nüzûlüne sebep olduğundan dolayı Malik'i hahamlıktan azlile yerine (Kâ'b b. Eşref)'i haham tayin ettiler, ve bu suretle Mâlik dünyada ve âhirette hüsrân-ı ebedî ile hâib ve hâsir oldu. Zira; Resulullah'a karşı mabhût olup açık bir yalanı irtikâb etmesine binaen, dünyada mansıbından azlolunduğu gibi itikaad-ı batıl üzere ısrar ettiğinden âhirette ebediyen muazzep olacaktır. Şu rivayete nazaran bu sûre Mekke'de nazil olmuşsa da bu âyetin Medine'de nazil olduğu mervidir. Çünkü Mekke'de nazil olan sûrelerde Medine'de nazil olan âyet bulunduğu vardır. İşte birisi de bu âyettir.

Bazı rivayette âyetin sebeb-i nüzûlü; beşer üzerine birşey nazil olmadığını iddia eden Kureyş kabilesidir. Kureyş'in Yehûd'la ihtilâtları olup Tevrat'ın Mûsâ (A.S.) üzerine nazil olduğunu Yehûd'dan işitip Yehûd kelâmına itimad ettiklerinden Cenab-ı Hak Tevrat'ın nüzûlüyle onları ilzam etmiştir. Yani «Beşere kitap inzal olmaz dersiniz. Halbuki Mûsâ (A.S.) beşer olduğu halde ona kitap inzal olunduğuna inanıyorsunuz» demektir.

Fakat ekser-i müfesirînin beyanları veçhile esah olan Yehûd hakkında nazil olmuştur ve âyetin mazmunu da bu ciheti teyid etmektedir. Çünkü kâğıtlara yazdıklarını ve ahkâmını ihfâ ve izhar ettiklerini beyan; Yehûd hakkında nazil olduğunu te'yid etmektedir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin beşer üzerine birşey nazil olmadı dediklerini iptal ettikten sonra Kur'ân'ı inzal ettiğini beyanetmek üzere :

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

buyuruyor.

[İşte şu Kur'ân bir kitap ki, biz onu resulümüz üzerine inzal ettik. O kitab-ı mübarek hayrı çok, bereketi daim ve menfaatı büyüktür. Zira; ibadet edenleri sevap ve mağfiretle tebşir ve isyan edenleri azapla tehdid eder ve kütüb-ü sabıkada olan envâ'-ı fevaidi maa ziyadetin câmidir. Bundan evvel inzal olunan Tevrat'ı ve İncil'i tasdik edici ve taraf-ı ilâhiden nazil olduklarını bildiricidir ve ümmülkurâ olan Mekke ahalisini ve Mekke'nin etrafını ve aktâr-ı arzın her tarafında meskûn ahaliyi ya habibim! Sen inzar etmen için biz bu kitabı sana inzal ettik ve şol kimseler ki, onlar âhirete ve Kur'ân'a dahi iman eder ve onlar salât-ı mefruzelerine devam ederler. Çünkü; Kur'ân'a imanın muktezası ibâdât-ı mefruzeye devam etmektir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kütüb-ü sabıkadaki usul-ü itikaadiye Kur'ân'a muvafık olduğundan, Kur'ân kütüb-ü sabıkada beyan olunan akaidi tamamiyle tasdik ve furu-u a'mâlde onlarda mezkûr olan ahkâmın bekaası Kur'ân'ın nüzûlüne kadar olup, Kurân nazil olduktan sonra mensuh olacağını beyan ettikleri cihetle furu-u a'mâlde dahi bu cihetle Kur'ân kütüb-ü sabıkayı tasdik ettiğinden Kur'ân'ın kütüb-ü sabıkayı musaddik olduğunu Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur.

Ü m m ü l k u r â ile murad; *Mekke*'dir. *İ n z a r o l u n a c a k l a r* la murad; *Mekke'nin ahalisidir.* Mekke; ehl-i arzın kıblesi olup, usul-ü diniyeden férâiz-i haccı edâ, o beldede hasıl olduğu cihetle bütün aktâr-ı arzdan evlâdın anaya içtimaı gibi bilâd-ı sâire ahalisi o beldeye içtima ettiğinden Mekke'ye ümmülkurâ denmiştir. Hac için cemaât-ı kesîre bulunduğundan sâir bi-

lâdda hasıl olmayan ticaret ve menâfi' o beldede hâsıl olmakla Mekke asıl olduğundan sâir bilâd da tâbi kabilindendir. Ve sâir bilâdın kâffesi Mekke'nin havlinde dahildir. Şu halde Kur'ân'ı inzal ve Kur'ân'la inzar bilûmum dünya ahalisine şâmildir. Çünkü; Mekke ortada, bütün dünya beldeleri onun etrafındadır.

Âhirete iman; enbiyaya imanı müstelzim olduğundan, âhirete iman edenin din-i Muhammedîye iman edeceği ve âhirete iman edenlerin salâtı muhafaza edecekleri bu âyette beyan olunmuştur. Çünkü; âhirete iman eden kimsenin sevâba, azâba, Cennet'e ve Cehennem'e imanı olduğundan taâta rağbeti ve mâsiyetten havf ü haşyeti muhakkaktır. Şu halde âhirete iman din-i Muhammedîye elbette imanı müstelzimdir. Din-i Muhammedîye iman ise salât-ı muhafazayı müstelzimdir. Çünkü; salât o dinin erkân-ı mühimmesindendir. Binaenaleyh; namazı terketmekte devam eden kimse ta'zir-i şer'iye müstehak olur.

***

Vâcip Tealâ Kur'ân'ın taraf-ı ilâhisinden münzel bir kitap olduğunu ve evvel geçen kitapları tasdik ettiğini beyan buyurduğu gibi yalan olarak nübüvvet iddiasında bulunanların hallerini dahi beyanetmek üzere :

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya yalan olarak iftira eden kimseden daha ziyade zâlim kim olur? Veyahut Allahü Tealâ beni gönderdi demekle nübüvvet iddiasında bulunan, halbuki nebi olmayan kimseden daha ziyade zâlim olabilir mi? Veyahut bana vahyolundu diyen, halbuki kendisine hiçbir şey vahyolunmayan böyle vâhî iddiada bulunandan ziyade zâlim olur mu? Ve Allah'ın inzal ettiğinin mislini ben de inzal ederim diyen kimseden ziyade zâlim kim olabilir? Elbette kimse olamaz.] Çünkü; gerek yalan olarak «Ben nebiyim»

demek ve gerek hiç birşey vahyolunmadığı halde bana vahyolundu demek ve gerek «Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'ın mislini yakın zamanda ben de inzal ederim» demek Allah'a karşı pek büyük cinayet olduğu için bu cinayâtı irtikâb edenden daha ziyade bir zâlim olamaz. Çünkü; bunların cümlesi Allahü Tealâ'ya iftiradır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet Yemâme'de nübüvvet davâsında bulunan (Müseyleme-tül Kezzâb) ile [1] San'a'da nübüvvet davâsında bulunan (Esved-ül Ansî) [2] haklarında nazil olduğunu beyan edenler varsa da esah olan Allahü Tealâ'nın gerek zatında ve gerek sıfatında berî olduğu şeyi isnad eden kimselerin cümlesi âyetin mazmununda dahillerdir. Çünkü; itibar lâfzın umumunadır, sebeb-i nüzûlün hususuna değildir. Binaenaleyh; her ne sebeple olursa olsun Allah'a iftirâ edenden daha ziyade zâlim bir kimse olamaz.

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾

[Ey Resul-ü Ekrem! Zâlimleri sekerât-ı mevt içinde oldukları zaman sen görmüş olsan, emr-i acîb görürsün. Onların her taraflarını mevtin şiddeti ihata ettiğinde melekler «Çıkarın cesedinizden ruhlarınızı, ey zâlimler!» diyerek canlarını almak üzere ellerini uzatırlar ve derler ki, «Allahü Tealâ üzerine hak ve vaki ol-

---

[1] (Müseyleme) Yemâme'de nübüvvet davâsında bulundu. Hz. Ebubekir (R.A.) ın hilâfetinde Hz. Hamza'nın kaatili (Vahşi) tarafından katlolundu. Vahşinin «Nâsın hayırlısı olan Hamza'yı ve nâsın şerlisi olan Müseyleme'yi ben katlettim» demekle min cihetin esef ve min cihetin ferah izhar ettiği mervidir.

[2] (Esved Ansî) San'a'da nübüvvet davâsında bulundu. (Firazu Deylemî tarafından katlolundu. Resulullah'ın vefatından iki gün evvel ashab-ı kiram tarafından katli haber verildiğinde Cenab-ı Peygamberin (Fâze Fîruz) buyurduğu mervidir ki, «Esved Ansî'yi katli sebebiyle Fîruz fevz ü necat buldu» demektir. Görmediği halde yalan hikâye edenlerde, iftirâ alâllah edenlerde dahil ve zâlimlerdir.

mayan şeyi iftirâ edip, söylediğiniz sözleriniz sebebiyle hakaret ve rezalet azabıyla bugün cezalanırsınız, halbuki siz Allah'ın âyetlerini kabulden kendinizi büyük addedip kibrediyordunuz. Bugün kurtarın nefsinizi azaptan» demekle, azaplarını tezyid ederler.] Çünkü; onlar hakkı kabulden istinkâf ederek ne kadar tekebbür ettilerse, onun mukaabili rezil ve hakîr olarak can vereceklerdir.

Âyetin evvelinde herkesten ziyade zalim olduklarını beyanla icmalen vaki olan tehdidi, âyetin âhiri tafsîl etmiştir. Çünkü; âyetin mazmununda bu makuule kimselerin ölümlerinin şiddeti gaayet fazî' olacağı ve meleklerin şiddetle ruhlarını kabzedecekleri ve Allahü Tealâ'ya iftiralarından ve âyetleri kabulden istikbarlarından dolayı zelîl ve hakîr olarak azab olunacakları beyan olunmuştur. Vefat edecek olan kâfirlerin ruhlarını çıkarmaya kudretleri olmadığı halde, meleklerin ruhlarını ihraçla kâfirlere emirleri azaplarını teşdid içindir. Binaenaleyh bu emir; hakikatta emir değildir, belki onları tahkîr ve azab üzere azab olsun içindir. Çünkü; hiçbir kimsenin kendi ruhunu almaya kudreti olmadığı halde bunlara «Siz nefsinizi çıkarın» diyerek emretmek onları ta'ciz içindir. Şu azabın sebebi *ikidir. B i r i n c i s i ; iftirâ alâllah, i k i n c i s i ; âyât-ı ilâhiyeyi kabulden istikbardır.*

Hulâsa; zâlimlerin sekerât-ı mevtleri gaayet şiddetli olduğu ve melâike-i kiram onların ruhlarını kabziçin ellerini uzattıklarında «Çıkarın ruhunuzu, cezalanın Allah'a iftiralarınızın cezasıyla» dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

* * *

Vâcip Teâlâ iftirâ alâllah edenlerin azlem-i nâs olduklarını ve mevtlerinde şiddet-i azâba tesâdüf edeceklerini beyandan sonra alâtarikittevbih onlara vârid olacak hitabı beyanetmek üzere:

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, biz sizi dünyada yalnız olarak halk ettiğimiz gibi âhirette bizim huzurumuzu muhakkak

yalnız olarak geldiğiniz ve bizim size verdiğimiz emvâl ve evlâdınızı dünyada terkettiniz.]

وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ ف۪يكُمْ شُرَكٰٓؤُا

[Halbuki biz sizinle beraber sizin itikaadınıza şefaat edecek ve bize şerik addettiğiniz ma'budlarınızı görmüyoruz.]

لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

[Muhakkak ma'budlarınızla sizin aranız faslolundu veya yalan olarak ma'bud ittihaz ettiğiniz putlarınız sizden kayboldu. Binaenaleyh; faydasını görmediniz.]

Yani; zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak yevm-i kıyamette bizim dünyada sizi evvelemirde uryân, evlâd ü ahfâddan ve a'vân ü etbâ'dan hâlî olarak halk ettiğimiz gibi siz hesap ve ceza için yevm-i kıyâmette bizim huzurumuza evlâddan, etbâ'dan, maldan ve servetten ârî olarak yalnız olduğunuz halde geleceksiniz ve size bizim verdiğimiz malınızı ve sâir evlâd ve etbâınızı dünyada ve arkanızda terkettiniz ve biz sizin yanınızda şefaat edecek şol şeyleri görmüyoruz ki, siz onları kendi hakkınızda bizimle şerikler sanıyordunuz ve birtakım ma'budlara ibadet eder ve onların şefaat edip azaptan kurtaracağını itikaad ederdiniz. Nerede kaldı onlar ki, sizin maiyetinizde görünmüyorlar? Muhakkak sizinle onların beyinleri faslolundu, birbirinizi göremediniz. Size şefaat edecek itikaad ettiğiniz putlarınız sizden gaaip ve emekleriniz zayi oldu.

Bu âyet-i celile yevm-i kıyâmette taraf-ı ilâhiden Vâcip Teâlâ'nın kâfirlere tevbih ve tekdir tarıkıyla irad edeceği kelâmını haber vermek ihtimali olduğu gibi hîn-i vefatlarında ruhlarını kabzeden melekler tarafından veyahut yevm-i kıyâmette Cenab-ı Hakkın kelâmını hikâye tarikıylâ meleklerin âsîlere irad edecekleri kelâmlarını hikâye ve haber olmak ihtimali dahi vardır.

Her kimin kelâmı olduğu farz olunursa olunsun insanların yevm-i kıyâmette veyahut hîn-i vefatlarında etbâ' ve a'vândan,

ahbâb ü yârândan, evlâd ve emvâlden tecerrüd ederek meydana çıkacaklarını âyet-i celile beyan etmiştir. Hîn-i mevtinde tabut üzerinde uryân olduğu gibi uryân olarak haşrolunacaklarına dahi âyette işaret vardır. Binaenaleyh; uryân olarak haşrolunacağına ve herkesin kendi meşguliyetinden kimseyi göremeyeceğine dair birçok ehâdis-i celile de mevcuttur.

Hulâsa; yevm-i kıyâmette kâfirlere taraf-ı ilâhiden tekdir tarikıyla dünyada yalnız olarak halk ettiğimiz gibi şimdi de huzurumuza yalnız olarak geldiniz. Etbâ' ve a'vânınızdan yanınızda kimse yoktur ve size verdiğimiz nimetleri arkanızda terk ettiniz ve şefaat edecek zannettiğiniz ma'budlarınız yanınızda görülmüyor, onlar ile sizin beyniniz tefrik olundu. Binaenaleyh; zu'munuz boşa çıktı denileceği ve bu minval üzere rezîl ve rüsvâ olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tevhide ve nübüvvete müteallik mesâili beyan ettiği gibi Sâniin vücuduna ve kudretine delâlet eden delillerin bazılarını dahi beyanetmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾

buyuruyor.

[Muhakkak Allahü Tealâ taneyi ve çekirdeği yarıcı ve onlardan otları ve ağaçları bitiricidir ve diriyi ölüden ve ölüyü diriden çıkarıcıdır. İşte şu ölüyü diriden ve diriyi ölüden çıkaran; ülûhiyete ve rububiyete müstehak olan Allahü Tealâ'dır. Kuru taneden yaş nebâtâtı ve kuru çekirdekten büyük ağaçları ve ölüden diriyi ve diriden ölüyü icad eden Allahü Tealâ olduğu halde ne acâib ifk ü iftirâda bulunur ve ibadetinizi Allah'ın gayrıya sarfla ifk ü iftirâ ediyorsunuz?]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bir tane; altından yarılır, kök-

leri yerin içine gider, üstünden yarılır, dalları yerin üzerine gider bu hal-ı acîb, Sâniin vücuduna ve fâil-i muhtar olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Eğer dehriyyûnun dedikleri gibi tabiat vasıtasıyla olmuş olsaydı tabiatın iktizası aşağı gitmekse daima aşağı gider, yukarı gitmez ve eğer yukarı gitmekse daima yukarı gider, aşağı gitmez. Çünkü; birşeyin tabiatı bir olduğundan iktizası da birdir. Hem yerin içine hem de dışına gitmesi fail-i muhtarın vücuduna pek büyük bir delildir. Arzın iğne geçmez gayet sertliğiyle, beraber ipek gibi yumuşak köklerin o sert yerlere arşınlar miktarı geçip gitmesi kudret-i hallâka delil-i sarihtir.

Kezâlik bir çekirdekten hâsıl olan ağaçta tabayi-i muhtelife mevcuttur ki, kabuğu ve altında ağacın gövdesi, içinde özü, ağacın yaprakları, meyva için çiçekleri, meyvanın dışı ve içi, meyvanın içinde aynı çekirdeğin husûlü hiçbiri birbirine benzemez acîb şekiller ve suretler vücud-u Bârî'ye elbette delâlet eder. Zira; şu ahvalin cümlesi tabiat-ı vâhide sahibi olan bir çekirdekten zuhur ediyor. Eğer bunlarda müessir, tabiat olsaydı bir şekil ve bir renk üzere olması lâzım gelirdi. Halbuki birisinin diğerine benzememesi fâil-i muhtarın eseri olduğunda şüphe bırakmaz. Kezâlik nebâtâttan ve meyvalardan bir tanesinin bir hayvana gıda, diğerine zehir olduğu dahi görülmektedir. Tabiat-ı vâhide sahibi bir meyvanın bazan zehir ve bazan da gıda halinde zuhuru, Cenab-ı Hakkın ilminin kemâline ve kudretinin vüs'atına delâlet-i sarihayla delâleti meydandadır.

Kezâlik ağaçların yaprağından bir tanesi nazar-ı itibare alındığında o yaprağın hatt-ı vasatından bir hatt-ı müstakîm ve hatt-ı müstakîmin etrafına hutut-u münhaniye ve o hututtan tekrar hututların çıkması âlât-ı hendesiye ile ölçülmüş olsa o kadar mevzun olamaz bir haldedir. Vücud-u insanda damarların herbiri bir vazife başında devam ettiği gibi mezkûr yaprakta o hatların herbiri esas ağacın yerden aldığı gıdadan hissesine isabet eden miktar, kuvve-i câzibesiyle cezbedip, şubelerine taksim vazifesiyle herbiri meşgul olmak tabiat vasıtasıyla olmayıp hemen hallâk-ı âlemin kudretiyle olduğuna delil-i zahirdir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran *h a y y* ile murad; *beşerdir*. *M e y y i t* ile murad; *nutfedir*. Beşeri nutfeden ve nut-

feyi beşerden Cenab-ı Hak çıkarıyor. Hayy ile meyyit birbirine zıd olduğu halde herbirini yekdiğerinden ihrac etmek fâil-i muhtarın ihtiyarıyladır, tabiatla değildir. Çünkü; tabiat-ı vâhide iki zıddı birbirinden ihrac edemez. *H a y y* veyahut *m e y y i t* le murad; *kuru taneden yaş otu, yaş ottan kuru taneyi, müminden kâfiri, kâfirden mümini, âsîden mutii, muti'den âsîyi, cahilden âlimi ve âlimden cahili çıkarır* manâsına mecazdır.

***

Vâcip Teâlâ Sâniin vücudune delil-i âharı beyanetmek üzere:

فَالِقُ الْاِصْبَاحِ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ gecenin zulmetinden sabahı yarıp meydana çıkarıcıdır ve geceyi nâsın rahatı için mahall-i sükûnet kılıcıdır ve şemsle kamerin harekesini; günler, haftalar, aylar ve seneler için hesaba âlet kılıcıdır.] Zira; şemsle kamerin harekelerinden muhtelif devreler ve mütefâvit vaziyetlerle kış, yaz, bahar ve güz mevsimleri meydana gelmekle ticaret ve ziraata müteallik hesâbâtın ve vaktın husûlüyle insanlar erzâkını ve kuut-u yevmiyelerini tahsil ederler. **[İşte şu minval üzere gecenin zulmetini şakkile sabahı ihrac ve geceyi mahall-i rahat ve sükûnet ve şemsle kameri hesâba âlet kılmak azîz ve hakîm olan Allah'ın takdiridir.]**

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bundan evvelki âyette otların ahvaliyle Saniin vücuduna istidlâl olunduğu gibi bu âyette dahi ahval-i felekiyeyle Sâniin vücuduna istidlâlde terakki vardır: Zira ahval-i felekiyeyle istidlâl; ahval-i arziyeyle istidlâlden büyüktür.

Sabahın ziyası şemsin ziyasıyla olması Vâcip Teâlâ'nın vücuduna delâlet eder. Çünkü; ecsam cümleten mütesâviye olduğu halde bazısının ziya verici olup, bazı âharın ziya vermemesi ancak Halik Teâlâ'nın halkıyla olmasına delildir. Eğer tabiat yasıta-

sıyla olmuş olsaydı cismin hepsinin müsavi olması lâzım gelirdi. Çünkü; cümle ecsamda tabiat müsavîdir.

Gecenin karanlığı insan için nimet-i uzmâdır. Zira; insan gündüz maişetini kesb için hâsıl olan yorgunluğunu istirahatla izaleye muhtaç olduğundan Cenab-ı Hak zulmet-i leyli halkedince cümlenin istirahat zamanı olup, vahşet de arız olduğundan hemen herkes olduğu mahalde sükûnete ve uykuya başlar, hareketi durur ve te'sirat tatil olur. Bu hal sabaha kadar devam eder. Sabahın zuhuruyla sûr üfürülüp kabirden kalkılıyor gibi sükûtun harekâta inkılâbıyla ahval tebeddül eder, atâlet gider, faaliyet başlar ve herkes maişetini tahsile sür'at ettiğinden sabahın zuhuru da insanlar için gecenin zulmetinden daha ziyade bir nimet-i uzmâdır. Çünkü; hayatın bekaasını te'min eden maişet ekseriyetle gündüzde kesbolunduğundan gündüzün hizmeti geceden daha ziyadedir.

***

Vâcip Tealâ kemal-i kudrete delâlet eden delâilden bu makamda üçüncü bir nev'ini beyanetmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, karanın ve deryanın karanlıklarında ihtidâ edip yollarınıza vâsıl olmanız için sizin menfaatınıza yıldızları halk etti. Erbab-ı ilim olan kavim için tevhide delâlet eden âyetleri biz tafsîl ettik.]

Yıldızların halk olunmasında ibad için menâfi-i kesîre vardır: *B i r i n c i s i ;* Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyette zikrolunduğu veçhile *nâsın karada ve deryada gidecekleri semte ihtidâ ederek yollarının doğru olup olmadığını yıldızlarla istidlâl etmeleridir. İ k i n c i s i ; gündüz şemsle ve gece yıldızlarla kıbleyi tayin etmektir. Ü ç ü n c ü s ü ; yıldızlar semâdan şeyâtîni tard*

etmeye âlet oldukları gibi semâya ziynet olup vahdâniyete de delâlet etmeleridir.

Yıldızlar Sâniin vücuduna ve kudretine ve mahlûkatta tasarrufu müstakil olduğuna delâlet ettiklerinden Cenab-ı Hak âyetin âhirinde âyetleri tafsil ettiğini beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Sâniin kudretine delâlet eden delâilden vücud-u insanla dahi istidlâl etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, sizi şahs-ı vâhidden icad etti. Sizin için babalarınızın aslâbı gibi mahall-i karar ve analarınızın erhâmı gibi mahall-i mevduunuz vardır. Muhakkak fehim şanından olan kavim için biz âyetleri tafsîl ettik.]

Yani; Allahü Tealâ kaadir ü kayûm ve vâhid-i hakîkîdir. Zira; Allahü Tealâ sizi şahs-ı vâhid olan Âdem (A.S.) dan icad ve efrâdınızı çoğalttı. Binaenaleyh; sizin için babalarınızın sulbünde ve yeryüzünde karar etmek ve analarınızın rahminde ve kabrinizde emânet olmak vardır. Şahs-ı vâhidden bu kadar milyonlara bâliğ olan efrâdı icad etmek ilm-i tâmmeye ve kudret-i kâmileye delâlet eder. Binaenaleyh, esrârı ve dekaayık-ı hafiyeyi anlamak şanından olan kavim için bu minval üzere biz vahdaniyete delâlet eden âyetlerimizi muhakkak tafsîl ettik.

Fahr-i Razi ve Kaazî'nin beyanları veçhile *n e f s - i v â h i d* le murad; *Hz. Âdem'dir.* Zira; Havvâ (R.A.) Hz. Âdem'in vücudundan halk olunduğu cihetle cümle nâs Âdem (A.S.) dandır. İnsanlar iptidâ-yı emirde babalarının sulbünde nutfe olup karar ettikleri için mahall-i kararları pederlerinin sulpleridir. Pederlerinin sulbünde karar ettikten sonra vakt-ı merhûnu gelip halk

olunmasına irâde-i ilâhiye taalluk edince aslâb-ı âbâ'dan erhâm-ı ümmehâta emânet olarak vaz'olunduklarından analarının rahmi insanlar için mahall-i emânettir, şu halde insanların mahall-i kararları; babalarının sulbü ve mahall-i emânetleri ise; analarının rahmidir. Binaenaleyh; insanlar için bir mahall-i karar ve bir de mahall-i vedîa olduğu bu âyette beyan olunmuştur, yahut insanlar için mahall-i karar; *yeryüzü* ve mahall-i emânet; *kabirdir*. Binaenaleyh; *m ü s t a k a r* la murad; *arz üzeri* ve *m ü s t e v d a* 'la murad; *kabirdir*. Çünkü; insanlar dünyada bir müddet karar ettikten sonra kabre emânet edilirler ve haşre kadar orada kalırlar. Binaenaleyh; kabirde insanlar toprağa emânetullahtır.

Vâcip Tealâ; yıldızların hali zâhir olup herkes tarikına ve gideceği semtine onunla istidlâl edebileceğinden yıldızlarla istidlâlin âhirinde (لقوم يعلمون) buyurmuştur. Amma insanın ahval-i muhtelife ve evzâ-ı mütefâvite üzere nefs-i vâhidden halk olunup babalarının sulbü ve analarının rahminde cereyan eden ahval herkesçe malûm olamayıp gaayet dakik ve birçok esrârı mutazammın olduğu cihetle ziyade dikkat ve fitnete muhtac olduğundan ahval-i insanla vahdaniyete istidlâlde (لقوم يفقهون) buyurmuştur ki, ilimle fekaahet beyninde fark-ı azîm olduğuna işarettir. Çünkü; her âlim olan kimse fakîh olamaz amma her fakîh olan kimse âlim olur. Çünkü; fekaahet ilimle beraber kemal-i dikkat ve itinaya muhtaçtır.

*
**

Vâcip Tealâ; vahdaniyete delil-i âhari beyanetmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, semâ cânibinden yağmur sularını inzal etti. Binaenaleyh; Biz Azîmüşşan yağmur suları sebebiyle envâ-ı nebâtâttan her nevi nebatı ihrac ettik, o

nebâtâttan yeşil onları çıkardık ve o yeşil nebâtâttan taneleri ka-mil kelleleri çıkarırız ki, o kellelerde taneler birbiri üzerine top-lanmış ve terâküm etmiş olduğu halde zuhur eder.] Binaenaley basîret sahiplerinin nazar-ı ibretlerine arz-ı endâm eder.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetin zahiri yağmurun sem-dan nazil olduğuna delâlet eder. Bazı ulemâ « *S e m â* ile m-rad; *bulutlardır.* Zira; Arap indinde yüksek olan herşeye sem ıtlakı caiz olduğundan bu âyette semâ ile bulut murad olunma caizdir» demişlerdir. Şu halde «Yağmuru buluttan inzal etti» d-mektir. Rahmet; iptidâ semâdan buluta ve buluttan yere mi vey hut bidayeten buluttan halk olunup ondan yere mi iner? Bu h-susta ihtilâf vardır. Lâkin hukemânın beyanlarına nazaran b-lutta halk olunup oradan yağmasıdır. Beyan olunduğu veçhil âyet-i celile de buna müsaiddir. Bu hususa dair olan âyât-ı bey-nâtın zâhiri yağmurun mahalli semâ olduğuna ve semâdan bulu-lara ve buluttan da yeryüzüne nüzûl ettiğine delâlet etmekteyse de hakikatta semâyı bulutla te'vil etmek lisan-ı Arap'ta cârîdi. Binaenaleyh; bulut murad olunmakta bir mani-i şer'i yoktur v herhangi suretle olursa olsun Allah'ın kudretine delâleti zâhir v bâhirdir.

***

Vâcip Tealâ nebâtâtın taneden bitip meydana gelenlerini be-yandan sonra çekirdekten meydana gelenlerini beyanetmek üzere:

وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا
وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan kudret-i kaahire ve âyât-ı acîbemizle hurma ağacından hurmalar çıkardık ki, onun evvel zuhur eden dallarında insanın ulaşıp eliyle alabileceği kadar yakın salkımları vardır ve o yağmur suları sebebiyle biz üzüm bağları ve bostanları, zeytin ve nar ağaçları birbirine benzer ve benzemez oldukları halde

halk ettik ki, meyvayı verdiği ve meyvası kemalini bulup erdiği vakıt onlardan herbirinin meyvalarına nazar edin bakın ki, ne acîb ve garîb hallere tesâdüf edersiniz. İşte şu ağaçların ve meyvaların yaratılışında imanı olan kavim için kudret-i hallâka delâlet eder alâmetler vardır.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile Vâcip Teâlâ bu âyette insanın menâfiine elverişli nebâtât ve eşcardan beş nev'ini zikretti ki, onlar da *ekin, hurma, üzüm, zeytin ve nardır.* Bunlardan hububat insana gıda olup, hayat-ı insan onlarla kaaim olduğundan Cenab-ı Hak hububâtın şan ve şerefine işaret için bundan evvelki âyette hububâtı takdim buyurmuştur. Bundan sonra hurma Arap indinde gıda olup, birçok menafi' ve havâssı câmi' ve vücud-u insana gaayet yarayışlı ve insanın tarz-ı maişetine elverişli olduğu gibi birçok hâssalarda insana müşabih olduğundan hurmayı sâir meyvalar üzerine takdim buyurmuştur. Hurmanın, kadd ü kaametinde ve erkeğiyle aşılanmaksızın meyva vermemekte insana müşabehetini Resulullah (اكرموا عمتكم النخلية فانها خلقت من بقية الطينة آدم) Hadîs-i şerifiyle te'yid buyurmuştur ki, «Ammeteniz olan nahle ikram edin. Zira; nahil Hz. Âdem'in çumurunun bakiyesinden halk olundu» demektir. Yani; «Hurma ağacına hürmet edin. Çünkü; hurma sizin pederiniz olan Âdem'in çamurunun bakiyesinden halk olunduğu için sizin ammetenizdir.»

Hurmadan sonra üzüm, meyvaların eşrefi olduğuna işaret için üçüncü mertebede üzümü zikretmiştir. Zira üzüm; bidaye-i zuhurundan sene nihayetine kadar intifa olunur ve üzümden envâ'-ı at'ime hâsıl olur ve her biri vücud-u insana nâfi ve bir takım ilel ve emrâza şifâdır. Bundan sonra zeytinin bereketi çok ve yağında ve tanesinde insan için menâfi-i adîde olduğu gibi tarz-ı maîşete ve usul-ü ticarete de hâdimdir. Binaenaleyh; dördüncü merrede zeytin zikrolunmuştur. Amma narın hali daha acîptir. Zira; min veçhin gıda ve min veçhin devâdır.

Allah'ın halk ettiği nebâtat ve meyvaların ve menfaatlarının ta'dâdı mümkün olmadığından Cenab-ı Hak bu âyette şu beşini zikirle iktifa buyurmuştur. Kudretullaha delâlette cümlesi müsavîdir. Bu meyvalardan bazıları bazılarına şekilde ve renkte ben-

zer, fakat lezzette müşâbih değillerdir. Bazılarının yapraklarında müşâbehet vardır, bazılarında asla müşâbehet yoktur. Bazılarının ağaçları birbirine müşâbih olur, meyvalar müşâbih olmaz. İşte buna işaret için Vâcip Tealâ müşâbih ve gayrı müşâbih olduğunu beyan buyurmuştur.

Vâcip Tealâ meyvanın bidayet-i zuhurundan âhirine velhâsıl cemi' hâlâtına nazar etmeyi emretti. Zira; *n a z a r* la murad; *kudretullaha istidlâl olup* istidlâle başlıca medâr olan meyvanın cemi' halâtı olduğu için cemi' hâlâtına nazarla emretmiştir. Zira; meyvanın iptidâ-yı hâlinde rengi, şekli, cesâmeti ve taamıyla âhir halindeki rengine, şekline, cesâmetine ve taamına muhalif olması tabiat, yıldız, eflâk ve fusûl ile olmayıp ancak Fâil-i Muhtâr'ın kudret ve icadıyla olduğuna delâlet eder. Çünkü; tabiat ve yıldızlar vasıtasıyla olmuş olsa tabiatın ve yıldızların her zamana ve hâle nispeti müsâvî olduğundan eşkâl, renk, taam ve cesâmet değişmemek lâzım gelirdi, halbuki değişiyor. Şu halde kudret-i hallâkla olup tabiat ve yıldızlar ve eflâkin te'sirleriyle değildir. Zira; bunlar vasıtasıyla olsaydı herhalde müsâvî olurlardı. Halbuki müsâvî değillerdir. Şu halde Fâil-i Muhtâr'ın ihtiyarıyladır. Tabiat ve yıldızların bunları icadda' te'sirleri yoktur ve herşeyde müessir-i hakîkî Allahü Tealâ'dır.

***

Vâcip Tealâ âlem-i ulvî ve âlem-i süflîden vahdaniyete delâlet eden delilleri beyandan sonra zat-ı ülûhiyetine şirkedenlerin hallerini beyanetmek üzere :

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ ۝

buyuruyor.

[Sâni-i Kadîmin vahdaniyetine delâlet eden acâib ve garâible beraber müşrikler gaayet cehalet ve hamâkatlarından nâşî Allahü Tealâ'ya tâife-i cinni şerikler itikaad ettiler. Halbuki cinni Allahü

Tealâ halk etti. Allah'ın mahlûku Allahü Tealâ'ya nasıl şerik olabilir? Ve onlar Allahü Tealâ hakkında ilimleri taalluk etmediği şeylere cüret ve âdetin hilâfı hârikulâde olarak Allahü Tealâ'ya oğlan ve kız evlâdı isnad ve iftirâ ettiler. Allahü Tealâ onların isnad ettikleri evlâd ittihazından münezzeh ve müberrâdır ve tavsif ettikleri nâlâyık şeylerden Vâcip Tealâ yüce oldu.] Çünkü; bilcümle nekaaisten Vâcip Tealâ münezzehtir.

Fahr-i Razî'nin beyanı veçhile müşrikler *üç tâifedir: Birinci tâife; putlàra ibadet etmekle beraber putların halka ve icada kudretleri olmadığını itiraf ederler. İkinci tâife; yıldızlara ibadet ederler* ve derler ki, yıldızlar bu âlem-i mükevvenâtın müdebbirleridir. Bunlar da *iki kısımdır:* Bir kısmı *yıldızların vacib-ül vücud olduğunu itikaad eder,* diğer kısmı, *hâdis olduklarını itikadla beraber Allahü Tealâ'nın âlem-i mükevvenâtın tedbirini onlara havale ettiğini itikad ederler.* Halbuki yıldızlar mahlûk olduklarından hâlika şerik olamayacakları âşikârdır. *Üçüncü tâife; bu âlemin hâlikı ve ma'budu ikidir, birisi* hayrı halk eder ki, *Allahü Tealâ'dır,* diğeri şerri halk eder ki, *İblis'tir* derler. Âyet-i celilenin evveli bu mezhep sahiplerinin itikadlarını ve âhiri ise Arap müşriklerinin, Nasârâ ve Yehûd'un mezheplerini beyandır. Çünkü Arab'ın müşrikleri; melekler Allah'ın kızları ve Yahûdilerden bazıları (Üzeyr) Allah'ın oğlu ve Nasârâ'dan bazıları da İsâ (A.S.) Allah'ın oğlu olduğunu itikad ve iddia ederler. Bu iddiaları batıldır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakka benîn ve benât isnadlarının bir ilme müstenid olmadığı beyan buyurulmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ veletten müstağnidir. Zira velet; fânî olan kimsenin neşli munkatî olmaması için veya muhtac olan kimsenin hîn-i ihtiyacında muavenet etmesi için lâzımdır. Gerek fânî olmak korkusundan ve gerek ihtiyaçtan Cenab-ı Hak münezzeh bulunduğu için velet ittihazından dahi münezzehtir. Kezâlik velet; validenin bazı cüz'ünden infisâl edeceğine binaen Cenab-ı Hakka veled isnadı eczâdan mürekkeb olmasını icab eder. Mürekkep olmak ise ferd-i vâhid olan Vâcib-ül Vücud hakkında muhal olduğu cihetle velet ittihazı da muhaldir. Şu hakaayıkı tetkik etmeksizin Allahü Tealâ'ya velet isnad etmek ancehlin olup bir delile ve ilme müstenid olmadığını âyette Vâcip

Tealâ tasrih buyurmuş ve itikaadât-ı bâtılanın kâffesinden münezzeh olduğu da âyetin âhirinde beyan olunmuştur.

Vâcip Tealâ zâtında mukaddes olduğuna binaen (سبحانه) kelime-i tayyibesi tenzih edenlerin tesbihlerine işarettir ki, «İnsanlar için Rablerini fena şeylerden ve noksan sıfatlardan daima tenzih etmek lâzım olduğunu» beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin itikadlarının fesadını beyanettiği gibi velet isnadının butlanını dahi beyanetmek üzere :

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌۜ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿١٠١﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ semâvât ve arzın mübdii ve mucididir. Allahü Tealâ için velet nasıl tasavvur olunur? Halbuki Allah'ın zevcesi yok ki, veledi olsun o herşeyi halk etti. Mahlûk halikın veledi olur mu? Allahü Tealâ herşeyi bilir, ilminden hariç birşey yoktur.] Binaenaleyh; velet isnad edenlerin itikadlarını bilir ve intikaamını alır.

Allahü Tealâ semavât ve arzın mucidi olunca semâvât ve arz Vâcip Tealâ'nın veledi olamaz. Semâvât ve arz mahlûk oldukları cihetle Allahü Tealâ'nın veledi olmayınca meleklerle, İsa ve Üzeyr (A.S.) ın dahi velet olamayacakları evleviyetle sâbittir. Velet, vâlidin cinsinden zükür veya inas olmak icab eder. Cenab-ı Hakkın mahlûku cinsinden zükür ve inâs nev'inden olması muhâldir. Velet; kendi cinsinden zevce ve o zevceye şehvetle vâlidden infisâl eden cüz'ün bir müddet-i muvakkatada zevcede hapsolunup istidâd-ı tâm geldikten sonra zevceden dahi infisâl etmesiyle olup bu ahval ise içtima, iftirak, hareket, sükûn ve hadd-i nihâye, şehvet ve lezzet gibi avârızın cereyânı kendi üzerine sahih olan cisimde olduğundan Allahü Tealâ üzerine bu ahvalin ce-

reyanı muhâldir. Binaenaleyh; velet ittihazı dahi muhâldir. Eğer veledi olsa Vâcip Tealâ'ya müşâbih ve küfüv olmak lâzım gelirdi. Zira; veled vâlideyne elbette küfüv olur. Vâcip Tealâ küfüv, mesîl ve nazîrden münezzehtir. Binaenaleyh; veletten de münezzehtir. Vâcip Tealâ malûmâtın küllisine lizatihi âlimdir. Allah'ın gayrı malûmâtın küllisine âlim yoktur. Şû halde Allah'ın veledi de yoktur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin ve velet isnad edenlerin itikad ve mezheplerini iptâl ile ferd-i vâhid-i hakîkî olmasını zımnen ispat ettikten sonra vâhid-i hakîkî olduğunu tasrih etmek üzere :

ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[**İşte şu şerik ve nazîrden münezzeh, velet ve zevceden müstağnî, semâvât ve arzın mûcidi olan Allahü Tealâ sizin mürebbî ve mûcidinizdir. Evsâf-ı celâl ve sıfât-ı kemâl ile mevsûf olan Allahü Tealâ'dan maada ma'bud-u bilhak yoktur, ancak şu sıfatlarla muttasıf olan zât-ı ülûhiyet vardır ki, ibadetinizi ona hasretmeniz lâzımdır. Allahü Tealâ herşeyi hâliktır. Şerik, velet ve zevce gibi emârât-ı hudustan berî, rububiyet sıfatıyla muttasıf, ma'budun bilhak ve herşeyin hâlikı olunca Allahü Tealâ'ya ibadet edin ve Allah'ın gayrıya ibadet etmeyin. Zira ibadete müstehak olan; şu beyan olunan evsâfla muttasıf olandır. Şu halde cümle umurunuzu o zât-ı ahade tefviz edin. Nasıl tefviz ve itimad etmezsiniz? Elbette tefviz ve itimad etmeniz lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ herşeye vekil ve sizi hıfzedici ve a'mâlinizi gözetici ve amelinize göre ceza vericidir.**] Şu halde ancak Rabbinize ibadetle umurunuzun husûlüne ve azaptan halâsınıza tevessül edin.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile tarîk-ı tevhide davette bu âyetten daha vâzıh bir tarîk olamaz. Zira; Allahü Tealâ şerik ve nazîrden münezzeh olduğunu beyandan sonra mükellef olan insanların rabbisi olduğunu ve ondan gayrı ma'budun bilhak olmadığını

ve herşeyin mûcidi, herşeye vekil ve umurun cümlesine mütevelli olduğunu beyanla ibadete davetten daha ziyade bir davet olamaz. Zira; selâmet akılla tefekkür eden kimse bilir ki, şu beyan olunan evsâfın cümlesi Vâcip Tealâ'nın ibadete müstehak olduğunu ve ondan gayrı ibadete lâyık kimse bulunmadığını suret-i kat'iyede bildirir.

İbadın ef'âli, Allah'ın mahlûku olduğuna bu âyet-i celile sarahatla delâlet eder. Zira Allahü Tealâ; herşeyin hâlikı olunca ibadın ef'âlini de hâliktır. Çünkü; herşeyde ef'âl-i ibad dahi dahildir. Şu halde Mu'tezile'nin «Kul fiilini hâliktır» dedikleri kelâmları bu âyetle merduddur. İnsanların her umurunda Vâcip Tealâ'ya müracaat etmesi vâcip olduğuna işaret için Vâcip Tealâ her şeye vekli ve mütevelli olduğunu beyan buyurmuştur.

Bundan evvelki âyette Vâcip Tealâ mâzî sıyğasıyla da her şeyi hâlik olduğunu beyanla «Zaman-ı mâzîde herşeyi hâlik olduğuna» ve bu âyette ism-i fâil sıyğasıyla hâlik olduğunu beyanla «Her zaman hâlik olduğuna» işaret etmiştir. Evvelki âyette herşeyi hâlik olduğunu beyan evlâd ve zevceyi nefyetmeye mukaddimedir. Bu âyette herşeyi hâlik olduğunu beyan; zat-ı ülûhiyetinden gayrı ma'bud olmadığına mukaddime olduğundan Allahü Tealâ'nın hâlikıyetini beyanda asla tekrar şâibesi yoktur. Çünkü; beyan olunduğu veçhile evveki âyette beyan olunan hüküm başka; ikinci âyette beyan olunan hüküm yine başkadır.

***

Vâcip Tealâ ma'budun bilhak olup kendisinden gayrı ibadete müstehak kimse olmadığını beyanetmek üzere :

لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'yı kulların gözleri idrak etmez. Halbuki Allahü Tealâ'nın gözleri görür ve mücâzât ve mukaabeleden münezzeh latîf ve herşeyi bilici habîrdir.]

Yani; Allahü Tealâ'nın künhünü insanların gözleri ihata edemez. Zira; Cenab-ı Hakkın künhü ve hakikatı bir hudud dahilinde olmadığından gözlerin ihatası mümkün değildir. Halbuki Allahü Tealâ gözleri ihata eder. Zira; Allahü Tealâ hakaayık-ı umuru bilir, latiftir. Gizli ve âşikâr cümle eşyayı bilir, habîrdir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *i d r a k ; i h a t a* ve *l â t î f ; evliyâsına lutfedici* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ'yı kulların gözleri ihata edemez. Zira; künh ve hakikatını ihatadan gözler yorulur ve âciz kalır. Amma Allahü Tealâ ibâdının gözlerini tamamıyla ihata eder. Allahü Tealâ kullarına lutf u in'âm edici ve her hallerini bilicidir] demek olur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu dünyada Cenab-ı Hakkı ruyet mümkündür, lâkin bizim peygamberimizden maadaya vaki değildir. Ancak leyle-i Mi'racda Vâcip Tealâ'yı ruyet bizim nebimize müyesser olmuştur, amma âhirette Cenab-ı Hakkı mekândan münezzeh olduğu halde ehl-i imanın görecekleri âyât-ı celile ve ahâdis-i nebeviye ve icmâ-ı sahabeyle sâbittir. Ehl-i sünnet velcemaat mezhebi de budur. Zira ruyet; aklen mümkün olduğu gibi naklen ruyeti itikaad etmek vâciptir.

Mu'tezile; Allahü Tealâ'nın ruyet olunmayacağını bu âyetle istidlâl ediyorlarsa da istidlâlleri merdûddur. Zira, âyet-i celilede Vâcip Tealâ'nın künhünü idrak nefyolunuyorsa da cemi' evkatta nefye delâlet yoktur. Bu dünyada idrak olunmamaktan âhirette dahi ruyet olunmamak lâzım gelmez. Bazı evkat ve hâlâtta caiz olmayan şey; diğer evkat ve hâlâtta caiz olabilir. Cemi' eşhasın göremeyeceğine delâlet de yoktur. Caiz ki, âyet-i celile bazı eşhas hakkındadır. Şu halde bazı eşhasın gözü Vâcip Tealâ'yı idrak etmemekten her şahsın gözünün idrak etmemesi lâzım gelmez. Binaenaleyh; bizim nebimizin görmesi bu âyete münâfî değildir.

L â t î f ; ince manâsına olduğu için manâ-yı lugavîyi murad Cenab-ı Bârî hakkında muhâl olduğundan te'vili vâciptir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *l â t î f ; dört vechile bu âyette te'vil olunmuştur : B i r i n c i s i ; hayvânâtı ve sâir ecsâmı birbirine benzemeyen zerre misali eczâdan terkibinde Vâcip Tealâ'nın san'atı lâtîf* demektir. *İ k i n c i s i ; Vâcip Tealâ'-*

nın kullarına in'âm ve ihsanı ve atûfet ve merhameti latîf demektir. *Ü ç ü n c ü s ü ; Allahü Tealâ kullarının tââtı üzerine senâ ve sevap vermek ve ma'siyetlerine tevbeyle emretmek muti' olsun, âsî olsun, kullarından merhametini kat' etmediği cihetle latîf* demektir. *D ö r d ü n c ü s ü ; istihkaklarının fevkinde in'âm etmek ve kudretlerinin fevkinde teklif etmemekle lutfedici* demektir.

***

Vâcip Tealâ Şâniin vücuduna, kudretine, vahdaniyetine delillerini beyan ettiği gibi rusül-ü kiramın davetine icabetin vâcip olduğunu dahî beyanetmek üzere :

قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾

buyuruyor.

[Muhakkak size Rabbiniz tarafından hakka delâlet eden deliller geldi. Hakikat meydana çıktı. Şu halde o delâil ile hakikatı görüp istidlâl eden kimsenin menfaatı kendi nefsine aittir ve o delâille istidlâl etmeyip hakikatı keşfetmeyen kimsenin mazarratı kendi aleyhinedir. Ben sizin üzerinize her halinizi hıfzedici değilim. Ancak size doğru yolu gösterir ve azâb-ı ilâhi ile sizi inzar ediciyim.]

Yani; ey müşrikler! İ'tizara mecâliniz kalmadı. Zira; Rabbinizden size hakkı görüp idrak edeceğiniz deliller geldi. Hakkı görür tebaiyet ederseniz, menfaatı kendinize râcidir. Eğer görmez kör kalırsanız mazarratı size aittir. Sülûk etmeye şâyân olan ve olmayan tarikler tamamıyla inkişaf etti, i'tizar kapıları kapandı. Ben sizi doğru yola duhûlünüze cebre vekil ve kefil değilim demekle kâfirlere hakikat-ı hali beyan et. Çünkü; resül üzerine vâcip olan din-i hakka davet ve âyât-ı beyyinâtı tebliğdir. Ümmet üzerine vâcip olan da dâvete icâbet ve teklif ettiği dini kabul etmektir.

Bu âyette *e b s â r* la murad; *ilim* ve *a m y i* le murad; *cehildir.* Şu halde abdin iki cihetten birini ihtiyara muktedir olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü iki cihetten hangisini ihtiyar ederse ona göre cezaya nail olacağı beyan olunmuştur. Binaenaleyh; istediği ciheti ihtiyar etmek abdin vazifesidir. İstediğini ihtiyar eder ve ihtiyarına göre ceza görür.

*
* *

Vâcip Tealâ ilâhiyâta müteallik mebâhisi beyan ettiği gibi nübüvveti ispâta mütallik olan mebâhisi dahi beyanetmek üzere :

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾

buyuruyor.

[Şu zikrolunan âyâtı bizim beyan ettiğimiz gibi biz vahdaniyetimize delâlet eden âyetleri birbiri akibinde beyan ve tekrar ederiz. Nübüvveti inkâr edenlere hüccet lâzım gelsin ve desinler ki, «Yâ Muhammed (S.A.)! Sen Kur'ân'ı bir üstazdan okudun ve ehl-i kitaptan taallüm ettin» demekle nübüvveti inkâr etsinler ve biz Kur'ân'ı ilim ve irfan şanından olan kavme beyan etmekliğimiz için âyetlerimizi ve delailimizi bir halden hal-i uhrâya naklederek tekrar be tekrar envâ'ını beyan ederiz.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Cenab-ı Hakkın âyetleri beyan buyurması bazı kavmin şekaavetine sebep oldu ve Resulullah'a «Sen bunu başkasından öğrendin, bize kelâmullah diyerek dinletmek istersin» demekle mukaabele ettiler. Bazı kavmin saâdetine sebep olup iman ettiklerine işaret için Vâcip Tealâ âlim olan kavm için Kur'ân'ı beyan ettiğini zikir buyurmuştur.

Bu kelâmı irad eden ehl-i Mekke olduğu ve bu kelâmı söylemelerine sebep ise Mekke'de Rum milletinden esir (Yesâr) ve (Hayr) isminde iki köle mevcut olduğundan Resulullahın esâtîri evvelîni onlardan taallümle lisan-ı Arabiye tahvil edip kendilerine tebliğ ettiği yollu iftirâda bulunmak istedikleri (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulullah'a iftirâlarını beyan ettiği gibi kâfirlerin iftiralarından futûr etmeyip vahyolunan Kur'ân'a ittiba lâzım olduğunu dahi beyanetmek üzere :

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٦﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Rabbin Tealâ tarafından sana vahyolunan ahkâmın kâffesine ittiba et. Zira; Rabbin Tealâ'dan maada ma'budun bilhak yok, ancak ibadete müstehak Allahü Tealâ vardır. Binaenaleyh; vahyine ittiba lâzımdır. Sen müşriklerden şimdilik kıtâl âyeti gelinceye kadar i'raz et.] Kıtâl âyeti gelince onlarla mukaatele eder, kılıçla imana davet edersin. İman ederlerse o zaman nefislerini muhafaza etmiş olurlar. Eğer iman etmezlerse Allah'ın nusreti sizinle beraberdir. Binaenaleyh; şimdilik onların fenâ sözlerine ve iftirâlarına mübâlât etme, terket onları şirkleriyle beraber. Çünkü; cezası onlara aittir. (واعرض عن المشركين) cümlesi ehl-i şirki tehdid etmektir. Yani «Habibim! Onlar söz dinlemeyince terket onları hallerine bakalım ne yapacaklar?» demektir. Yoksa «Tebliğden vazgeç» demek değildir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetten maksad; Resulullah'ın kalbini takviye ve hüznünü izale ve emr-i tebliğine bütün zahmetlere rağmen devamının lüzumunu iş'ârdır. Müşriklerden i'raz etmesini emir; o zamana mahsus olduğundan daima i'râzını iş'ar etmediği gibi âyetin kıtâl âyetiyle mensuh olmasını dahi icab etmez. Çünkü; âyetin nâzil olduğu zaman i'raz etmekten her zaman i'raz etmek lâzım gelmez. Binaenaleyh; Resulullah onları davetten hiçbir zaman hâlî kalmamıştır. Ma'budun bilhak olmayıp ancak zat-ı ülûhiyeti olduğunu beyan etmek; emrine itaatın vücubunu ve tekâliften i'razın caiz olmadığını iş'âr etmektir.

* * *

Vâcip Tealâ Resulullah'ı tesliye etmek üzere :

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ onların şirketmemelerini murad etmiş olsaydı onlar şirketmezlerdi. Habibim! Biz Azîmüşşan seni onlar üzerine hıfzedici kılmadık ve sen onlar üzerine her zaman gözetici değilsin ki, onlardan bütün lâyık olmadık şeyleri sarf ve tağyir edesin. Halbuki sen onlar üzerine vekil ve kefil değilsin ki, onların umurlarına mütevelli olasın ve onların salâhları için nefsini meşakkata düçâr edesin.] Zira; senin vazifen doğru yolu onlara bildirmektir. Eğer kabul ederlerse menfaatı ve kabul etmezlerse mazarratı onlara aittir. Binaenaleyh; kabul etmediklerine senin için esef etmek lâzım değildir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile; kâfirlerin Resulullah'a «Sen Kur'ân'ı nâstan tederrüs ve müzâkere ettin ve onun neticesini taraf-ı ilâhiden geldi diyeerk bize tebliğ edip kandırmak istiyorsun» demelerine cevâb-ı âhardır. Yani «Ey Resul-ü Ekrem! Sen şu kâfirlerin sefâhatlarına iltifat etme ve onların küfürleri sana sıklet vermesin. Eğer biz onlardan küfrü izâle etmek murad etseydik izâle ederdik. Lâkin onları halleri üzere terk ettik. Binaenaleyh; onların kelimeleri ve senin hakkında lâyık olmadık şeyleri isnadlarıyla kalbin meşgul olmasın. Zira; sen onların vekili ve kefili değilsin, belki senin vazifen; onlara doğru yolu göstermektir. Onlar kabul ederlerse menfaatı kendilerine aittir. Eğer kabul etmezlerse mazarratı yine kendilerine aittir. Binaenaleyh; tebliğ vazifesini ifa ettikten sonra senin için keder yoktur.

Hulâsa bu âyet; *üç hükmü* hâvîdir: *B i r i n c i s i ;* Allahü Tealâ onların şirketmemelerini murad etmiş olsaydı, onların şirketmeyecekleridir. Lâkin onlar iradelerini şirke sarfettiklerinden Allahü Tealâ şirklerini halk etmiştir. *İ k i n c i s i ;* Resulullah'ın onları her hususta hıfzedici olmamasıdır. *Ü ç ü n c ü s ü ;* Resulullah'ın onlar üzerine musallat olmamasıdır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulullah'a «Sen Kur'ân'ı tederrüs ettin. Taraf-ı ilâhiden gelmiş bir kelâm değildir» demeleri üzerine Resulullah'a onların nâlâyık kelâmlarına mahzun olmamasını tavsiye ettikten sonra onların kelâmlarına hiddet ederek ma'budları-

na sövüp Cenab-ı Hakka sövmelerine sebep olmamasını tavsiye etmek üzere :

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

buyuruyor.

[Sebbetmeyin şol putlara ki, müşrikler Allah'ı dûnunda o putlara ibadet ederler. Eğer siz onların ma'budlarına sebbederseniz onlar da bilmedikleri halde hadlerini tecavüz ve zulmederek Allahü Tealâ'ya sebbederler. Siz sebbetmeyin ki, onlar da sebbetmesinler. Bizim size dininizi tezyin ettiğimiz gibi her kavme amellerini tezyin ederiz. Çünkü; herkes kendi amelleriyle ferahlanır. Amellerini tezyinden sonra onların mercileri ancak Rableridir. Rablerinin gayrı mercileri yoktur. Binaenaleyh; onlara Allahü Tealâ amel ettikleri şeyleri haber verir ve amellerine göre mücâzât eder.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetin zâhiri putlara sebbetmekten nehyise de hakikatta Allahü Tealâ'ya sebbetmekten nehiydir. Zira putlara sebbetmek; kâfirlerin Allahü Tealâ'ya sebbetmesine sebep olur. Birşeyin sebebinden menetmek hakikatta müsebbibinden nehyetmektir. Binaenaleyh; «Putlara sebbile Allahü Tealâ'ya sebbe sebep olmayın» demektir. Putları zemmetmek usulü ibadettense de bu ibadete sa'yetmek Cenab-ı Hakka sebbetmek gibi hatar-ı azîme sebep olduğundan zararan cem'i olsa ahaffını ihtiyâr etmek kaaidesine tevfikan putlara sebbetmekten nehyolunmuştur ki, mefâsidi def'etmek menâfii celbetmekten evlâdır. Müşrikler her ne kadar şirketseler de Allahü Tealâ'nın vücudunu ikrar ettikleri halde sebbetmeleri; bilmukabele hiddet üzere bu sefâheti irtikâb ederler yahut ashab-ı kiram putlara sebbedince onlar da bilmukaabele Resulullah'a sebbederlerdi ki, Resulullah'a sebbetmek Allahü Tealâ'ya sebbetmekten addolunmuştur. *Yahut* cühelâ-yı Arap Resulullah'ı risalet iddiasına sevk eden şeyin şeytan olduğunu itikad ettiklerinden, şeytan'a haşa Resulullah'ın

Allah'ı derler ve ona sebbederlerdi. Bir kimsenin hasmı her ne kadar elfâz-ı galîza ve şütûme istimâl ederse, onun kelâmı mecrâsına cârî olan elfâzı istimâl lâyık olmadığını yani fena elfâzla mukaabele etmek ve bu misilli sefâheti irtikâba sebep olmak câiz olmadığına âyette tenbih vardır ve lisanımızda «Söyleme, söyletme» ve «Taş atma necasete, sıçramasın sana» denir.

Emribilmaruf; bazı münkerâtı irtikâba müeddî ve kezâlik münkerâttan nehyetmek daha şedîd münkerâta sebep olursa, her ikisini de terketmek lâzım olduğuna âyet-i celile delâlet eder. Zira; putlara sebbetmek kâfirleri münkerâttan nehyolduğu halde onların mukaddessâta sebbetmelerine sebep olursa Cenab-ı Hak, sebbetmekten menetmiştir. Âyette her ümmete a'malini tezeyyünün manâsı; *işlemeye mühlet verip müsaade etmek ve şeytan'ın onların sû-u a'malini tezyin etmesine müsaade eylemek ve herkes işlediği amelini beğenmektir.* Çünkü; beğenmese hiç kimse beğenmediği şeyi birrıza işlemez. Her kim ki, birrıza her ne işlerse onun itikaadında o amel güzeldir. Binaenaleyh; çirkin amelleri işleyen kimselere şeytan o ameli güzel gösterir ve o da seve seve işler.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; müminlerin putlara sebbedip, müşriklerin de Cenab-ı Hakka sebbetmekle mukaabele etmeleridir; *Yahut* Ebû Tâlib'in maraz-ı mevtinde Kureyş'in rüesâsının Ebû Tâlib'e Resulullah'ın putlarına sebbetmemesini tavsiye etmesini. Ebû Tâlip'ten rica etmeleri üzerine, Ebû Tâlip Resulullah'a putlara sebbetmemesini söylediğinde, Resulullah'ın onları tevhide davet etmesi üzerine Kureyş'in hiddetle fena sözlerde bulunmaları sebep olduğu mervidir.

Hulâsa; müşriklerin putlarına sebbetmek, onların Allah'a sebbetmelerine sebep olduğuna binaen sebbolacak yerde puta sebbetmek caiz olmadığı ve her ümmete şayan vasıtasıyla amellerinin tezyin olunduğu ve her ümmetin mercii Rabbi Tealâ'nın huzuru olduğu ve Allahü Tealâ'nın onlara amellerini haber vereceği ve fenalığa sebep olacak işi işlemek caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bazı şüphelerini beyan edip cevap ver-

dikten sonra, diğer şüphelerini beyanla cevap vermek üzere :

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾

buyuruyor.

[Kâfirler yeminlerinin son derecesiyle Allahü Tealâ'ya yemin ettiler ve dediler ki, «Eğer kendilerine istedikleri mucize gelirse elbette o mucizeye iman edecekler». Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onlara cevapta de ki, «Âyetler ancak Allahü Tealâ indinde mahfuzdur. İsterse halk eder, istemezse halk etmez. Âyâtı icad etmek benim kudretim ve iradem tahtında değildir». Ne gibi şey size iş'âr etti ve bildirdi ki, âyetler gelse dahi onlar iman etmezler.]

Yani; her ne kadar âyet gelse, iman edeceklerine dair yemin etseler de onlar iman etmezler. Size ne gibi sebep bildirdi onların iman edeceklerini de, imanlarını ümid edersiniz. Ben bilirim ki, onlar âyet gelse de iman etmezler ve lâkin siz bilmezsiniz. Zira; onlar adem-i imana iradelerini sarfedeceklerine bizim ilmimiz taallûk etti. Binaenaleyh; istedikleri mucize gelse dahi iman etmezler.

(جهد أيمانهم) *şiddet ve envâ'-ı te'kid ile yemin etmektir.* Çünkü; Kureyş kabilesi Kur'ân'ın mucize olduğuna kanaat etmeyerek, Kur'ân'ın haricinde birtakım mucizeler taleb ettiler ve âyette beyan olunduğu veçhile «Eğer bizim istediğimiz mucize gelirse Muhammed (S.A.) in nebi olduğunu bilir ve mucizesine iman ederiz» dediler ve şiddetle yemin ettiler. Lâkin yeminlerinin sahte olduğunu beyan için bu âyet nazil olmuştur. Fakat her ne kadar yemin etseler de Vâcip Tealâ iman etmeyeceklerini bildiği için onların istedikleri mucizeyi halketmedi ve resulüne «Mucize; Allah'ın yed-i kudretinde olduğunu ve mucize halketmek Allahü Tealâ'ya mahsus olup, kendi kudreti tahtında olmadığı»nı beyan buyurmasını emretti, ve Resulullah da emri ilâhi veçhüzere beyan buyurmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ onlara mucize gelse dahi iman etmeyeceklerini sarahaten beyan etmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (وما يشعركم) cümlesinde bulunan (ما) lâfzı *istifhâm-ı inkârîdir* ve (انها)'da bulunan (ان) lâfzı kesirle kıraat olunduğuna nazaran iptidâ-yı kelâmdır ve hitap; *müminleredir*. Çünkü; kâfirler «Âyet gelse iman ederiz» diyerek yemin ettiklerinden ehl-i iman müşriklerin imanına tama' ederek Resulullah'a «Yâ Resulallah! Rabbimize duâ etsen de âyet gelse, bunlar da iman etseler, şevket-i islâmiye tezayüd eder» demişlerdi. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey müminler! Size ne gibi şey bildirdi ki, âyet gelse onlar iman eyleyecekler ve neden istidlâl ediyorsunuz ki, bunlar yeminlerinde sebat edecekler? Halbuki âyetler onlara geldiğinde muhakkak iman etmezler. Binaenaleyh; yeminlerine aldanmayın] demektir.

(ان) lâfzı fetha ile kıraat olunduğunda kelâmda mukadder vardır ki (انها اذا جائتهم يؤمنون اولا يؤمنون) takdirindedir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey müminler! Size ne gibi şey bildirdi ki, müşriklere istedikleri mucize geldiğinde iman edeceklerini veyahut iman etmeyeceklerini ve neden cezmettiğiniz âyet gelirse iman edeceklerini] demektir.

Yahut (لايؤمنون)'de bulunan (لا) lâfzı manâ-yı nefyi müfîd değildir. Şu halde kelâm nefiy suretinde ispâttır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey müminler! Âyetler gelirse onların iman edeceklerini ne gibi şey size bildirdi?] demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin âyet gelse dahi iman etmeyeceklerini beyan ettiği gibi imana salih kalpleri ve âsârı müşâhedeye sâlih gözleri olmadığını dahi beyanetmek üzere :

وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

buyuruyor.

[Biz kâfirlerin kalplerini hakka meyletmekten ve gözlerini hakkı müşâhede etmekten döndürürüz. Evvelâ davet olunduklarında iman etmedikleri gibi iman etmezler, mütehayyir ve mütereddid oldukları halde tuğyan ve isyanlarında onları terkederiz.]

Yani; kâfirler iman etmezler. Zira; onlar taklide ve imandan i'raza münhemik olup irade-i cüz'iyelerini küfre sarfettiklerinden dolayı kalplerini hakkı kabulden ve gözlerini hakka delâlet eden âyetleri müşâhede etmekten tağyir ederiz. Binaenaleyh; evvelki âyetleri gördüklerinde iman etmedikleri gibi ikinci bir âyet gelse dahi iman etmezler ve biz onları isyanlarında mütehayyir oldukları halde terkederiz. Çünkü; temerrüd ve inatlarından vazgeçmezler ve iman cihetine meyletmezler. Binaenaleyh; onlar nazar-ı ibret ve istidlâlle âyetleri düşünmezler ki, kalbleri hakkı idrak etsin ve gözleri görsün.

YEDİNCİ CÜZ'ÜN SONU

SEKİZİNCİ CÜZ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ kâfirlerin iman etmeyeceklerini icmâlen beyandan sonra adem-i imanlarını tafsîl etmek üzere :

وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا
مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[Eğer biz onlara melekleri inzal etsek ve ölüler konuşsalar ve herşeyi muvâceheten ve suret-i alâniyede onlar üzerine cem'etsek iman eder olmadılar. İllâ imanlarına meşiyet-i ilâhiye taalluk etmek müstesnâdır ve lâkin onların ekserisi cahillerdir.]

Yani; kâfirlere istedikleri veçhüzre biz semâdan melekleri indirsek, senin nübüvvetine melekler şehâdet etseler ve arzuları üzerine ölüleri diriltsek mevtâlar onlara tekellüm etseler ve senin hakkaa nebi olduğunu tasdik ve herşeyi onlar üzerine kefil ve onları irşada taahhüd eder oldukları halde cem'etsek onlar da seninle beraber irşada çalışsalar, küfrüzre ışrar eden kâfirler seni tasdik ve iman eder olmadılar. Hiç bir vakitte iman etmezler, illâ imanlarına meşiyet-i ilâhiye taallûk ettiği zaman iman ederler ve lâkin nâsın ekserisi Allah'ın kazâ ve kaderini bilmez cahillerdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet-i celile kâfirlerin «Resulul-

lah üzerine ikinci bir mucize gelse iman ederiz» dediklerine cevap olduğu gibi kâfirleri tekzip ve istedikleri âyet gelse dahi iman etmeyeceklerinden âyetin gelmesinde fayda olmadığını beyan etmiştir. Çünkü; imana meyledenlere mucize-i vâhide kâfidir. Evvelki mucizeyi kâfi görmeyenlere, ikinci bir mucize gelse dahi kâfi görmezler, üçüncü ve dördüncüsünü de talepten hâli kalmazlar ve bu hâl ilâgayrınnihaye devam edeceğinden nübüvvet kapısı kapanmak icab eder.

(قُبُلًا) *suret-i alâniyede herşeyi cem' etsek* demektir. Yahut kefâlet manâsına olan *kabîlin cem'idir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Biz söz söyleyen ve söylemeyen herşeyi cem' etsek de onlar senin nübüvvetini tasdik ve söylediğin sözlerin hakkaaniyetine şehadet ederek kâfirleri irşada kefâlet etseler yine iman etmezler] demektir. Çünkü; imana meyledip iradelerini sarfetmek yok ki, onlara mucize gelmek ve söz söylemek ve şehadet etmek te'sir etsin.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile küfür ve imanın cümlesinin meşiyet-i ilâhiyeyle olduğuna âyet delâlet eder. Zira; irade-i ilâhiyeden hariç birşey yoktur. Şu kadar ki, abid iradesini küfre sarfeder, Allahü Tealâ da murad buyurur ve kezâlik imana sarfeder, Allahü Tealâ da imanını irade eder. Binaenaleyh; imana muvaffak olur.

Âyet-i celile ehl-i Mekke'den Kur'ân'ı ve Resulullah'ı istihzâ edenler haklarında nazil olduğu Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları cümlesindendir. Çünkü; Kureyş'in süfehâsı Resulullah'a alâtarikil'istihzâ «Melekler gelse nübüvvetine şehadet etseler de biz de iman etsek» veyahut «Babalarımızı ihya etsen de söylediğin sözlerin hak veya batıl olduğunu onlardan sual etsek» demeleri üzerine âyetin nâzil olduğu mervidir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile «Ekserisi cahillerdir» demek; «Onlara her istedikleri âyetler gelmiş olsa iman etmeyeceklerini bilmezler. Binaenaleyh; iman edeceklerine yemin ederler» demektir. Yahut «Müminlerden ekserisi onların iman etmeyeceklerini bilmediklerinden kâfirlerin imanlarına tama' ederler» demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın kavminin ahvalini beyan ettiği gibi her nebi için bir takım düşmanlar bulunduğunu dahi beyanla habibini tesliye etmek üzere:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişan'ım! Sana birtakım adavet eder düşmanlar halk ettiğimiz gibi her nebi için ins ü cinnin şeytanlarını biz düşman kıldık ki, bazısı bazısına sözün batıl ve yalan olanlarını söylerler, aldatmak ve mağrur etmek için vesvese edip birbirlerini enbiyaya ve şeriatlarına iftirâ ve adavet etmeye teşvik ederler ve eğer Rabbin Tealâ onların imanlarını murad etmiş olsaydı bu gururu ve erâcifi işaa etmezlerdi. Halleri böyle olunca onları iftirâlarıyla beraber terket.]

Bu âyet-i celile Resulullah'ı tesliyedir. Yani «Seni birtakım düşmanlarla müptelâ kıldığımız gibi, senden evvel geçen enbiya biraderlerini dahi ins ü cinnin mütemerrid ve âsîleriyle müptelâ kıldık. Şu halde düşmanla müptelâ olmak sana mahsus bir hâl değildir. Binaenaleyh; mahzun olma» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kâfirlerin enbiyaya adavetleri Allah'ın halketmesiyledir. İns ü cinnin şeytanlarıyla murad; *âsîleri ve mütemerridleridir.* Şeytan'ın habîs olanları insanın habîs olanlarına vesvese eder ve ehl-i imana kendi musallat olduğu gibi insanın mütemerrid olanlarını dahi musallat kılar ve insanın şeytan'ı cinnin şeytan'ından daha eşed olduğu Resulullahtan mervidir. Çünkü; insanın mütemerrid olanları diğer insanlarla açıktan ülfet ve ünsiyet ettiğinden şeytan'dan daha ziyade iğfâle müsâittir. Binaenaleyh; her zaman fena fikirde ve din aleyhinde olanların birtakım sâdedil kimseleri idlâl ettikleri görülmektedir ve bu misilli kimselerin efâli şeytan'ın ef'âline müşâbih olduğundan onlara da şeytan denilmiştir.

Yahut *ş e y â t î n* le murad; *İblis'in evlâdıdır.* Fakat İblis'-

in evlâtları iki kısım olup bir kısmı insanları, diğer kısmı da cinleri iğfâle me'mur olduklarından âyette ins ü cinnin şeytanları denmiştir. Şu ihtimale nazaran şeytan; cinne mugaayir bir nevidir. İnsanları iğfâle sa'yettiği gibi cinleri iğfâle dahi sa'yederler.

Bu âyette *v a h y* le murad; *vesvese ve sür'atla te'sir eden ima ve işarettir. Z u h r u f ; dış yüzü güzel, iç yüzü çirkin ve batıl* manâsınadır. *G u r u r ; aldatmaktır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şeytanların bazısı bazısını ve zuafâ-yı nâsı aldatmak için dışı güzel, içi batıl sözlerle vesvese ve sür'atla haktan batıla meyletmesini iş'âr ederler] demektir. Binaenaleyh, şeytan'ın iğfâliyle insan ânî olarak bir fenalık yapar ki, ölünceye kadar nedamet eder, fakat nedamet fayda etmez.

***

Vâcip Tealâ şeytan'ın iğfâlinin hikmetini beyanetmek üzere :

وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٔدَةُ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾

buyuruyor.

[Âhirete iman etmeyenlerin kalpleri bâtıla ve o zâhiri ziynetli ve bâtını yalan olan sözlere meyletsinler, bâtıl ve muzahraf olan söze razı olsunlar ve o kâfirler kesbedici oldukları ef'âl-i kabâyihi kesbetsinler için şeytanların bazısı bazısına vahyeder ve biz onlara kudret veririz.]

Yani; biz her nebiye düşman halkettik ve insanları iğfal için ins ü cinnin şeytanlarına kudret verdik ki, âhirete iman etmeyen kâfirlerin kalpleri şeytanların gurur ve iftirâlarına meyletsinler ve dışı yaldızlı içi ağulu olan sözlere kendi nefisleri için razı olsunlar ve kesbetmekte oldukları akaaid-i bâtıla ve a'mâl-ı fâsideleri kesbetsinler ki, sû'-u ihtiyarları sebebiyle cezalarını görsünler de şeytan'ın vesvesesine aldananlarla aldanmayanların beyinleri fark ve temyiz olunsun ve aldananlar azap görsünler ve aldanmayanlar ecr ü mesûbât alsınlar.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âhirete iman; envâ'-ı hayrâta bâdî ve sebep olduğuna ve âhirete adem-i iman; bâtıl sözleri kabul ve şehevât-ı nefsâniyeye tebaiyeti icab ettiğine işaret için iman vâcip olan şeylerden yalnız âhirete iman etmedikleri tasrih buyurulmuştur. Çünkü; âhirete iman etmeyen kimsenin himmeti hemen dünyaya ve şehevâtına meyletmek olduğundan ef'âl-i habîsenin hiçbirisinden çekinmez ve aklına ne gelirse işler. Zira âhiret korkusu yoktur. Ahvâl-i bâtılayı dinlemeye razı oldukları için kemâl-i arzu ve iştihâ ile işler ve kabâyihi mezâyâ-yı insaniyeden addetmekten çekinmediği gibi irtikâb ettiği cinâyâtı makaa-mı iftihârda serd ü beyan eder hiç kimseden pervâ etmez. Amma âhirete iman eden kimse akıbet umuru ve âhirette olacak ahvâli bildiği için akvâl-i batılaya asla meyletmez. Çünkü; cezasından korkar.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; âlim olan bünye-i insaniye olmayıp, ilim kendisiyle kaaim olan eczâsından bir cüz' olduğuna delâlet eder. Zira; insanın eczâsından bâtıl söze meyleden yalnız ilim, kendisiyle kaaim olan kalp olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü *e f ' i d e ; fuâdın cem'idir. F u â d* ise; *kalp* manâsına olduğundan bâtılı dinleyecek ve bâtıla meyledecek kalp olduğu beyan olunmuştur ve dimağ da kalbin âlâtındandır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin istedikleri mucizenin maaziyâdetin hâsıl olduğunu beyanetmek üzere :

أفغير الله أبتغي حكما وهو الذي أنزل إليكم الكتاب مفصلا والذين آتيناهم الكتاب يعلمون أنه منزل من ربك بالحق فلا تكونن من الممترين (١١٤)

buyuruyor.

[Allah'ın başkasını hakem taleb edeyim mi? O Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, size ahkâmı tafsîl eder kitap inzal etti ve şol kimseler ki, biz onlara kitap verdik, onlar bilirler ki, Kur'ân hak olarak Rabbin Tealâ tarafından nazil olmuştur. Binaenaleyh; sen şekkedicilerden olma.]

Yani; şeytan'ın müzahrefâtına meyledeyim de beynimizde hükmedecek Allah'ın gayrı bir hakem mi arayayım? Halbuki Allahü Tealâ ahkâmı tamamıyla beyan eder mufassal olarak size Kur'ân-ı Azîmüşşan gibi hakla bâtıl beynini tefrik eder kitabı inzal buyurdu. Şol kimseler ki, biz onlara Tevrat ve İncil gibi kitap verdik. Onlar Kur'ân'ın hakka mukaarin olarak Rabbin Tealâ tarafından nazil olduğunu bilirler. Hâl böyle olunca onların Kur'ân'ın hak olduğunu bildiklerinde asla şek ve tereddüd edenlerden olma. Zira; biz sana onların bildiklerini beyan ettik ki, sen tereddüd etmeyesin.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette *h a k e m hâkim manâsına* olup belki hakem; hâkimden daha kuvvetli manâya delâlet eder.

Bu âyette Vâcip Tealâ resulünün risaletini *iki cihetle ispât etmiştir: B i r i n c i s i ; Kur'ân gibi evvelîn ve âhirînin ulûmunu câmi' bir kitapla mümtâz olmasıdır. İ k i n c i s i ; Tevrat ve İncil gibi kütüb-ü sâbıkanın risalet-i nebevîyeye delâletleri vasıtasıyla ehl-i kitabın risalet-i nebevîyeye vakıf olmalarıdır.* Şu halde onların hasedlerinden nâşî inkârları bilmediklerinden değildir. Çünkü; bildiği şeyi taassubundan ve hasedinden nâşî inkâr etmek, ekseri insanlarda her zaman müşâhede olunmaktadır ve ehl-i kitabın inkârları da bu kabildendir.

(فلاتكونن) hitabı zâhirde Resulullah'a ise de hakikatta ümmetinedir. *Yahut* ümmetin her ferdinedir. *Yahut* «Ehl-i kitabın Rabbin Tealâ tarafından nazil olduğunu bildiklerinde şekketme» demektir.

Cenab-ı Hak Resulullah üzerine Kur'ân'ı inzâl etmekle nübüvvetin sıhhatına hükm-ü kat'î ile hükmettiğinden nübüvvetin sıhhatını ispat için diğer mucizeye ihtiyaç yoktur. Çünkü; Resulullah'ın nübüvvetini ispatta Kur'ân kâfi ve vâfidir. Binaenaleyh; Kur'ân'a kanaat etmeyen hiçbir mucizeye kanaat etmez ki, Kur'ân'dan başka mucize gelsin.

***

Vâcip Tealâ Kur'ân'ın sıdk-ı nübüvvete delâlet eder mucize

yönünden kâfi olduğunu beyanettiği gibi Resulullah'ın mucizesini nübüvvetini ispâta kâfi olüp, noksan olmadığını dahi beyanetmek üzere :

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Rabbin Tealâ'nın kelimesinden ibaret olan Kur'ân vaadinde sıdık ve hükmünde adalet yönünden tamam oldu. Asla noksan kalmadı. Çünkü; ihbârında yalan ve ahkâmında asla zulüm yoktur. Gerek ümem-i mâziye hakkında, gerek ilâyevmilkıyam zuhur edecek havadiste haberleri vâkıa mutabıktır, asla hulf yoktur. Emir ve nehiy, haram ve helâl gibi bütün ahkâmı adalete muvafıktır. Rabbin Tealâ'nın kelimâtını tebdil ve tahrif ve ilâyevmilkıyam ahkâmını tağyir edici yoktur. Zira; senin bi'setinle emr-i nübüvvet ve risalet tamam ve bâb-ı vahiy münsed oldu. Binaenaleyh; sen enbiyânın hâtemi ve rusül-ü kirâmın seyyidi oldun. Allahü Tealâ kullarının sözlerini duyar ve işlerini bilir.] Şu halde kâfirlerin nübüvvetini inkârlarından dolayı senin için esef yoktur. Zira; Cenab-ı Hak senin halini ve onların hallerini bilir ve herkesin haline göre muamele eder.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile k e l i m e yle murad; *Kur'ân'dır.* Zira Kur'ân; hak ve sâdık ve muciz olmakta kelime-i vâhidedir. *T a m a m o l m a s ı* yla murad; *Resulullah'ın nübüvvetinin sıdkına delâlet yönünden kâfi ve ilâyevmilkıyam mükellefînin muhtaç olduğu itikad ve amele müteallik mesâilin cümlesi üzerine müştemil olmasıdır.* Kelimât-ı ilâhiyede yalan olmadığı cihetle de tamamdır. Zira kelâmda yalan; noksandır. *A d i l* le murad; *ahkâmında zulüm olmamak ve haberinde vukuâta mutâbık olmaktır.* Çünkü; Kur'ân'da hâsıl olan şey; ikidir : *B i r i n c i s i ; haber, i k i n c i s i ; tekâlife müteallik emr ü nehiydir.* Amma mükellef ister melek olsun, ister insan ve cin olsun, her sınıf hakkında varid olan emr ü nehyin cümlesi adalettir, hiçbir ferde zulüm yoktur. Haberler gerek zâtullah ve sıfâtullaha müte-

allik olsun, gerek ef'âl-i ilâhiye ve ahvâl-i âhirete müteallik olsun cümlesi sâdıktır, hiç birinde yalan yoktur.

Kâfirlerin Kur'ân hakkında şek ve şüpheleri Kur'ân'ın hakkaniyetine asla halel getirmez. Zira; kâfirlerin fena sözlerinin sıdkı nübüvvete delâlet eden delâilin esasında asla tesiri olamaz. Zira; kelime-i ilâhiye tebdil ve tağyir kabul etmez, kıyâmete kadar tağyirden masundur.

***

Vâcip Tealâ delâil-i kat'iye ve kelime-i ilâhiye olan Kur'ân'la nübüvvetin sıhhatı sâbit olduktan sonra keferenin sözlerine iltifat lâyık ve münâsip olmadığını beyanetmek üzere :

وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١١٧﴾

buyuruyor.

[Eğer sen yeryüzünde olan kimselerin ekserisinin sözüne itaat edersen, seni tarik-ı ilâhiden çıkarırlar ve tarik-ı dalâlete sevkederler. Zira; onlar delâile ittiba etmezler, ancak kendi zan ve tahminlerine ittiba ederler ve onlar söylemez, ancak yalan söylerler. Senin Rabbin Tealâ kendi tarîkından çıkan kimseyi iyi bilir. Halbuki Vâcip Tealâ tarîk-ı hakka vâsıl olanları herkesten ziyade bilir.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Eğer sen yeryüzünde olan kimselerin ekseriyetini teşkil eden câhil ve havâ-yı nefsine tebaiyet eden kâfirlerin zâtullah ve sıfâtullah ve ahkâm-ı sâire hakkında söyledikleri hezeyâna ittiba ve itaat edersen onlar seni tarîk-ı hak olan tarîk-ı ilâhiden idlâl ederler. Zira; dâll olan kimse ancak dalâletle emreder. Çünkü; onlar ancak zanlarına tebaiyet ederler ve taklid ettikleri pederlerini hak üzre zannettiklerinden cehâletleri sebebiyle pederlerinin siyretine kanaat, zan ve tahminlerine ahkâmı

binâ ederler ve ancak yalan söylerler. Zira; Allahü Tealâ'ya velet isnadı ve putları şerik ve itikad ve meyteyi helâl addetmeleri gibi birtakım evhâmâta ittiba ederler ve iftirâ alâllahtan çekinmezler ve senin Rabbin Tealâ tarîk-ı ilâhiden çıkanları ve tarîk-ı ilâhiye girmekle ihtida ederek kat'-ı mesâfe edenleri herkesten ziyâde bilir ve bu iki fırkanın hallerine göre ceza verir.

Fahr-i Razi'nin beyânı veçhile bu âyette idlâlin taallûku; *üçtür: B i r i n c i s i ; zâtullah ve sıfâtullahta i k i n c i s i ; nübüvvet ve ahvâl-i âhirete müteallik usul-ü itikaadiyede, ü ç ü n - c ü s ü ; hill ü hürmete müteallik ahkâm-ı ilâhiyede olur.* Zira kâfirler Resulullah'a ve müminlere mücadele ettiler ve «Size ne oluyor ki, kendinizin kestiğiniz ve öldürdüğünüz hayvânâtı ekleder de Allah'ın öldürdüğü meyteyi ekletmezsiniz?» diyerek ahkâm-ı ilâhiyeye müdahaleleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Zira; havâ-yı nefse ittiba ve cehâlet sâikasıyla hakka bâtıl ve bâtıla hak demekten çekinmedikleri için Cenab-ı Hak onların sözlerine ittibadan nehyetmiştir. (ان يتبعون الا الظن); *onlar hill ü hürmette ve pederlerini taklidde ittiba etmez, ancak zanna ittiba ederler.* (وان هم الا يخرصون); *onlar söylemez, ancak Allahü Tealâ şunu helâl kıldı diğerini haram kıldı diyerek yalan söylerler* demektir. Çünkü; (خرص) *zan ve tahmin üzere yalan söylemektir.* «Bunların ittiba ettikleri mezhepleri zan üzerine müesses ve seleflerini taklidden ibarettir. Binaenaleyh; itikadlarının kat'iyetini iddialarında yalan söylerler» buyurmuştur. Hak zâhir olup bâtıl beyan olunduktan sonra onların umurunu hâlika tefviz etmek lâzım olduğuna işaret için Vâcip Tealâ dâll olanla mühtedî olanları bildiğini beyan etmiştir.

Âyet-i celilede hitap; zâhirde Resulullah'a ise de hakikatta ehl-i İslâmadır. Şu halde insanlara lâzım olan daima havâ-yı hevesine ittiba eden fâsıklardan içtinab etmek olduğunu Cenab-ı Hak tavsiye buyurmuştur. Çünkü; havâya ittiba etmek her zaman insanı helâke götürür ve fenâyı intac eder. Binaenaleyh; insan için gerek kendi havâsına ve gerek gayrın havâsına ittibadan hazer etmek ehem ve elzemdir.

***

Vâcip Tealâ ahkâmda ehl-i havânın re'yine ve sözüne ittiba etmemek lâzım olduğunu beyandan sonra, ittiba etmeye şâyân olan şeyi emretmek üzere :

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِهٖ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerin sözüne ittiba etmeyince eğer Allah'ın âyetlerine iman ve resulünü tasdik edici iseniz, üzerine Allah'ın ismi zikrolunan şeyi ekledin.]

Yani; Allahü Tealâ'nın size mubah kıldığı hayvânat-ı ehliye ve vahşiye ve kuşlardan yemek murad ettiğinizde eğer ahkâm-ı ilâhiyeye mümin iseniz onları zebhederken Allah'ın ismi zikrolunanları yiyin, yoksa Allah'ın gayrının ismi zikrolunarak kesilen şeyleri yemeyin.

Bu âyette *e k l i l e e m i r ; ibâhe içindir,* vücub için değildir. Hîn-i zebhinde besmele zikrolunan şeyi ekletmek mubahtır. Amma Allah'ın gayrının ismi zikrolunan veyahut kendi kendine helâk olan hayvanın etini ekletmek caiz olmadığına işarettir. Zira birşeyle emir; o şeyin zıddından nehyi mutazammındır. Binaenaleyh; Allah'ın ismi zikrolunan şeyi yiyin demek; «Allah'ın ismi zikrolunmayan şeyi yemeyin» demektir. Binaenaleyh; müşriklerin kestikleri hayvânâtı yemek haramdır. Zira; onlar ibadet ettikleri putlarının isimlerini zikirle kestiklerinden haram kılınmıştır.

***

Vâcip Tealâ ismullah zikrolunanların ekli mübah olduğunu beyandan sonra ekletmeyenleri tevbih etmek üzere :

وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ وَاِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ﴿١١٩﴾

buyuruyor.

[Size ne gibi şey ârız oldu ki, Allahü Tealâ'nın ismi zikrolunan şeyi ekletmez, haram addedersiniz ve ne gibi şey onu ekletmekten sizi menetmiştir. Halbuki kitabınızda resulünüz lisanıyla sizin üzerinize haram olup illâ ekline muztar olduğunuz şeyi Allahü Tealâ size lâyıkı veçhüzere tafsîl etti. Nâstan çokları havâ-yı nefisleriyle kendilerini ve gayrıları bilmeyerek elbette idlâl ederler. İnd-i ilâhide helâl ve haram olan şeyi bilmezler. Binaenaleyh; onların sözüne iltifat etmeyin. Zira; Rabbin Tealâ hudud-u ilâhiyeyi tecavüz edip, Allah'ın helâl kıldığını haram ve haram kıldığını halâl itikad edenleri bilir ve onların cezâ-yı sezâlarını verir.]

Vâcip Tealâ haram olan şeyleri diğer âyetlerde tafsîl ettiğini ve haramın ekline zarûret messederse zarûret mündefi' olacak kadar ekletmek mübah olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü zarûret; haram olan şeyleri mubah kılar. Binaenaleyh; zarûretin her meselede istisnâ teşkil eder ayrı bir mevkii vardır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile mücerret taklitle umur-u dinde havâ-yı nefis üzre söz söylemenin haram olduğuna âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ muharremâtı tafsîl ettiğini beyandan sonra bilkülliye terki lâzım olan şeyi beyanetmek üzere :

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ اِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Âzâ-yı cevârihle olan günah-ı zâhirîyi ve kalple olan günah-ı bâtınîyi terkedin. Zira; şol kimseler ki, onlar günahı kesbettiler, kesbettikleri günahlarla yakında cezalanırlar.]

Yani; zâhirî ve bâtınî günahları terketmek vâciptir. Zira; günah işleyecek kimseler işledikleri günahla cezâlanacaklarından âkil olan kimsenin cezâ icab eden şeyi terketmesi elbette ehem ve elzemdir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *g ü n a h - ı z â h i r* le murad; *âzâ-yı cevârihten sudur eden günahtır.* *B â t ı n* la murad; *kalple olan günahtır.* Binaenaleyh; zâhir ve bâtın, hafî ve celî günahları terkle emir; bilumum günahları terkle emirdir.

Yahut *z â h i r* le murad; *suret-i alâniyede vuku bulan zina, bâtınla murad; suret-i hafiyede vuku bulan zinadır,* diyenler varsa da Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile esah olan umum-u muharremâta şâmildir. Zira; lâfzın umumu maâsînin envâ'ına şümûlünü icab ettiğinden bazı muharremâta tahsisi iktizâ eder bir sebep olmadığından bazı günaha tahsis etmekte bir fayda yoktur. Zira; (يقترفون) (يكسبون) manâsına olduğu cihetle *lâfz-ı âyet;* insanların kesbettikleri her günaha ceza olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; kalbe hutûr edip işlemesine azm ü cezim tasmim ve tasavvur etmiş ve fiile çıkarmak için esbâba tevessül eylemiş ve lâkin fırsat bulamamış olduğu günahlardan mesûl olacağına âyet delâlet eder. Amma kalbe hutûr etmiş de işlemesine meyletmemiş ve esbâbına tevessül de etmemiş olduğu hâtırattan mes'ûl değildir. Zira; kalbe hutûr eden hâtırât, zarûrî olup, ihtiyârî değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ besmeleyle kesilen hayvanın eti helâl olduğunu beyandan sonra, besmele zikrolunmayanın haram olduğunu beyanetmek üzere :

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

buyuruyor.

[Hîn-i zebhinde Allah'ın ismi kendi üzerine zikrolunmayan hayvanın etini yemeyin. Besmelesiz kesilen hayvanın etini yemek taat-ı ilâhiyeden çıkmaktır. Müşriklerin size mücadele ve muhasama etmeleri için şeytanlar dostlarına vesvese ve mücadeleye

teşvik ederler. Eğer siz müşriklere itaat eder de Allah'ın helâl kıldığını haram ve haramı kıldığını helâl itikad ederseniz, siz de elbette müşriklerdensiniz. Zira; Allah'ın gayrıya itaat edenin Allah'a şirketmiş olacağında şüphe yoktur.]

Yani; hayvânâtı keseceğiniz zaman Allah'ın ismini zikredin. Kesildiğinde Allah'ın ismi zikrolunmayanı ekletmeyin. Zira Allah'ın ismi zikrolunmayıp, Allah'ın gayrı putların ve sâirenin ismi zikrolunan şeyi ekletmek, muhakkak Allah'ın taatından çıkmaktır. Şeytanlar taât-ı ilâhiyeden huruc eden fâsık dostlarına vesvese ederler ki, o dostları sizinle mücadele etsinler. Eğer siz onlara itaat eder, sözlerini dinlerseniz müşrik olursunuz. Zira; müşrikin itikadına dair olan sözüne inanan ve ittiba eden kimse elbette müşrik olur.

Fahr-i Razi ve Nisâbûrî'de (İmam Atâ)'dan naklen beyan olunduğuna nazaran ismullah zikrolunmayan me'kûlât ve meşrûbâtın kâffesi haramdır. Zira; âyetin umumu cümlesine şâmildir. Sair fukaha «Âyet-i celile, zebholunan hayvana mahsustur. İsmullah zikrolunmaksızın kesilen hayvanın eti haramdır. Besmeleyi terki gerek amden ve gerek nisyanen olsun müsâvîdir» demişlerdir. (İbn-i Sîrîn) ile mütekellimînden bir taifenin ve İmam-ı Malik'in mezhepleri budur. Amma İmam-ı A'zam indinde eğer besmele amden terkolunursa haramdır. Nisyanen terkolunursa halâldır. Zira nisyan; indallah ma'füvdür. İmam-ı Şafiî indinde bu âyet-i celile, Allah'ın gayrı putların isimleri zikrolunarak zebholunanlara mahsus olduğundan Allah'ın gayrının ismi zikrolunmayıp ismullah da zikrolunmamış olsa helâldir. İsmullahı terk; gerek amden ve gerek sehven olsun zararı yoktur. Yani müminin kestiği hayvanın eti mutlakaa Şafiî indinde helâldir.

K â f i r l e r i n m ü c a d e l e s i yle murad; *âyetteki kelâmlarıdır.* Zira onlar; ehl-i imana ta'nettiler ve dediler ki, «*Siz kendi öldürdüğünüzü ekledersiniz de Allah'ın öldürdüğünü ekletmezsiniz, bu ise aklın hilâfınadır. Halbuki kelbin ve kuşların öldürdüklerini ekledersiniz*» demeleridir.

Ş e y â t î n le murad; *İblis ve İblis'in askerleridir.* Çünkü; onlar müşrikleri idlâl ve iğfâl için vesvese ve ahkâm-ı şer'iyeye iti-

raza teşvik ederlerdi. Yahut Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile *ş e y a t î n* le murad; *Fâris mecûsîleridir.* Çünkü; (İkrime)'den naklolunduğuna nazaran meytenin hürmetine dair âyet nazil olunca Fâris mecûsîleri ehl-i Mekke'ye mektup yazarak «Muhammed (S.A.) ve ashabı, Allah'ın öldürdüğünü yemezler de kendi öldürdüklerini ve av için besledikleri kelbin ve kuşların öldürdüklerini nasıl yerler?» demişlerdi. Ehl-i Mekke de onların mektubu üzerine Resulullah'a ve ashabına itiraz ettiler. Zira; ehl-i Mekke'nin Fâris ahalisiyle müşrik olmakta münâsebetleri olduğundan muhabere ve beyinlerinde mükâtebe cereyan eder ve mecûsîlerin sözlerine itimad ederlerdi. Çünkü; (الجنس يميل الى الجنس). Binaenaleyh; müşrikler bu mektup üzerine derhal itiraza sür'at ettiler, mücadele ve muhasamaya koyuldular. Allah'ın haram kıldığını halâl ve halâl kıldığını haram kılan kimse Allah'ın gayrı bir hâkim ispât etmiş olduğundan müşrik olacağını beyan için Vâcip Tealâ «Eğer müşriklerin sözüne itaat eder de halâle haram ve harama halâl derseniz muhakkak müşrik olursunuz» buyurmuştur.

Bu âyet *dört hükmü hâvîdir : B i r i n c i s i ; Allah'ın ismi amden terkolunarak kesilen hayvanın etinin haram olmasıdır. İ k i n c i s i ; besmelesiz kesilen hayvanın etini yemek fısk olmasıdır. Ü ç ü n c ü s ü ; ehl-i imanla mücadele etmek için şeytanların dostlarına fitne, fesad ve vesvese etmeleridir. D ö r d ü n c ü s ü ; eğer an i'tikaadin bir kimse müşriklere itaat eder ve inanırsa müşrik olmasıdır.*

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin din-i ilâhide müminlere mücadele ettiklerini beyandan sonra müminle kâfirin hallerini izah eder birer misal irad etmek üzere :

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

buyuruyor.

[Siz müsâvî olur zanneder misiniz şol kimseye itaat ki, o kimse meyyit mesâbesinde câhil ve kâfirdi. Badehu biz onu hayat mesâbesinde olan nur-u iman ve İslâmla ihyâ ettik ve onun için nur-u imanı halkettik ki, o nûr-u imanla nâs beyninde tarîk-i müstakîma doğru yürür ve ahkâm-ı din ve şeriat-ı Muhammediyeyle amel eder. Hâl ü şanı şu minval üzere rüşd ü hidayet olan kimse şol kimse gibi olur ve ona müsâvî olur mu ki, o kimsenin sıfatı ve hâl ü şanı gecenin karanlığına benzeyen zulümât-ı cehil ve küfriçinde kalmış, asla o zulümâttan çıkıcı olmadı? Zira; tarîk-i bâtıldan tarîk-ı hakka meyletmez ve iradesini imana sarfetmediğinden nûr-u iman ve İslâmla ihtidâ edememiş. Elbette nûr-u imanla ihtidâ eden kimseye itaat etmek nûr-u imanla ihtidâ edemeyen kimseye itaat gibi olamaz. Şu halde insan için tarîk-i savâba ihtidâ edenlere itaat etmek vâciptir. Yâ Ekrem-er Rusül! Biz müminlere imanı tezyin ettiğimiz gibi kâfirlerin amel ve itikad ettikleri küfriyâtını dahi kendilerine tezyin ederiz.] Zira; iradelerini küfre sarfla irtikâb edince biz de onlara tezyin ederiz.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âyet-i celile kâfirlere itaattan müminleri tenfîr için sevkolunmuştur. Çünkü kâfirler; zulümât-ı cehil ve küfriçinde mütehayyir ve mütereddid gidecekleri tarîkı bilmiyorlar, müminlerse nûr-u İslâmla münevver ve vahy-i ilâhîden müstefîd olduklarından gidecekleri tarîkı biliyorlar. Elbette zulümât içinde olanlara iktida etmekten nûr-u imanla münevver olanlara iktidâ etmek evlâ ve ma'kuldür.

Bu âyet-i celilenin (Ebucehil) ile Hz. (Hamza) hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; (Ebucehil)'in Resulullah'a bazı nâlâyık sözlerde bulunduğunu Hz. Hamza işitmiş ve henüz İslâm olmadığı halde Ebucehil'i dövmüş. Ebucehil «Görmedin mi Muhammed'in bizim ma'budlarımıza sebbettiğini?» deyince Hz. Hamza «Sizin ma'budlarınız sebbe lâyıktır» deyip İslâm olması üzerine, bu âyetin nazil olduğu mervidir. Fakat Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyette temsil; bilûmum mümin ve kâfirlere şâmildir. Zira; lâfzın umumunu bazı eşhâsa tahsise hâcet olmadığı gibi tahsisini icabeder bir mucip dahi yoktur. Binaenaleyh; umuma şâmildir.

***

Vâcip Tealâ müminle kâfirin hallerini birer misâlle izah ettikten sonra her karyede kâfir ve zâlim olanlar karyenin büyükleri olduğunu beyanetmek üzere :

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾

buyuruyor.

[Mekke karyesi gibi her karyenin büyüklerini o karyenin günahkârları ve kâfirleri kıldık ki, o büyükler karyede hile ve hud'a etsinler ve zuafâ-yı nâsı iğfâle çalışsınlar. Halbuki onlar hile etmezler, ancak kendi nefislerine hile ederler. Zira; hilelerinin vizr ü vebâli kendi nefislerine aittir, lâkin bilmezler ve zannederler ki, ehl-i taata hile ettik.] Halbuki er ve geç kazdıkları kuyuya kendileri düşerler.

Ekâbir kendi riyâsetlerini muhâfaza için her nebinin zamanında küfrüzre ısrar ettikleri ve gadr ü mekre iktidarlarından dolayı nâsı iğfâl ettikleri bu âyetle sâbittir. Ebâtılı tervice sa'y ve ahlâh-ı zemîmeyi irtikâb edenlerin ekseriyetle maldar olanlar olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyânâtındandır. Çünkü; mal bazı kimse hakkında nimet olursa da ekseri kimseler hakkında nikmet ve semmi katildir. Zira; malını maâsîye sarfetmesiyle onun malı kendi hakkında mühliktir.

Kureyş'in mekr ü hilesi; Mekke'nin etrafından gelen dört yol üzerine dört kimse oturturlar, onlar hariçten gelenlere Resulullah'ı zemmeder hâşâ «Sâhirdir, kezzâbdır, kâhindir» demekle halkı Resulullah'a imandan menetmek isterlerdi. Lâkin bu sa'yları semeredâr oldu mu? Hayır! Belki bilâkis halkın Resulullah'a muhabbetlerini tezyid ettiğinden aleyhlerine zuhur edecek neticelerin mukaddematı oldu ve âkıbet hileleri kendi ayaklarına dolaştı. Binaenaleyh; âlemde her hilekârın hilesinin neticesi böyle zuhur ettiğine âyet delâlet eder.

***

Vâcip Teâlâ kâfirlerin mekrini beyandan sonra kemâl-i hased ve nifaklarını beyanetmek üzere :

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّىٰ نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ ۘ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ ۗ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

buyuruyor.

[Karyenin ekâbirine resulleri tarafından mucize geldiğinde onlar «Resullere verilen mertebe-i nübüvvetin misli bize i'tâ olununcaya kadar elbette biz iman etmeyiz» derler. Allahü Teâlâ risaletini vaz' edeceği mahalli bilir. Haseb, neseb, servet ü sâmân, evlât, a'vân ve mansıb gibi itibar-ı zâhirîye iltifat etmez. Zira; herkesin istidâdını bilir ve ihsan edeceği kimseye atiyesini ihsan eder, kimsenin karışmak haddi değildir. Şol kimseler ki, onlar cürüm ve cinayet irtikâb ile kesbettiler. Onlar mal, câh, evlâd ü a'vân gibi birtakım müzahrefât-ı dünyeviyeye mağrur olarak kibir ve azamet ettiklerinden indallah onlara zill ü hakaaret ve âhirette hile ettikleri şeyler sebebiyle şiddetli azap yakında isâbet eder.]

Yani; rusül-ü kiram tarafından kâfirlere bir mucize geldiğinde «Bize bu mucizenin misli gelmeyince iman etmeyiz» demekle kendilerinde nübüvvete lâyık bir mertebe gördüklerini beyan ederler. Halbuki Allahü Teâlâ risaleti vaz'edeceği ve resul kılacağı kimseyi onlardan daha iyi bilir. Şu halde rusül-ü kiramla kendilerinde müsâvât iddiasına kalkışan mücrimlere yakında dünyada zill ü hakaaret ve âhirette hileleri sebebiyle azab-ı şedîd isâbet eder.

Bu âyet-i celile; her nebinin karyesinde bulunan mücrimlerin resullerine kemâl-i hased ve nifaklarını beyan eder. Hatta âyette beyan olunduğu veçhile Mekke ahalisinden bir kısmı risalet ve nübüvvet talebine kalkıştılar. Çünkü; (Velid b. Muğiyre) Resulullah'a «Eğer nübüvvet hak olsaydı bana gelirdi. Zira ben;

yaşta senden büyüğüm ve malım da seninkinden çoktur ve etbâ' ü a'vânım ziyade olduğundan nübüvvete elyakım» demesi üzerine âyetin nâzil olduğu mervidir.

Ekseri Kureyş kendilerinde gördükleri azamet ve gurur saikasıyla risaleti kendilerine lâyık görerek «Biz beşeriyyette Muhammed (S.A.) e müsâvîyiz ve mal ü câh, mansıb ve itibar-ı hariciyede ondan ziyadeyiz. Binaenaleyh; eğer onun dediği gibi beşere risalet gelse bize gelmek lâzımdı. Mâdem ki, bize gelmedi, risaletin aslı yok ve davâsı yalandır. Şu halde resullere verilen mansıb bize de verilirse iman ederiz, verilmezse iman etmeyiz» dediler. Cenab-ı Hak bu davâlarını reddetti ve buyurdu ki, «Allahü Tealâ risaleti i'tâ edeceği mahalli ve risâlete ehil ve elyak olan kimseyi bilir ve risâlete kendilerini ehil addederek azametfürûşluk edenlere yakında azametlerine ceza olarak zill ü hakaaret ve sâir cinâyetlerine mukaabil azab-ı şedîd isâbet eder».

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile nüfus-u beşeriye mahiyette müsâvî olduğu halde bazısına mertebe-i nübüvvetin bahşolunması mücerret ihsan-ı ilâhidir, nefsin kisbiylè değildir. Maahâzâ mertebe-i nübüvvete nail olan zat-ı şerifin, hile, gadir, zulüm ve hased gibi ahlâk-ı zemîmeden beri olması lâzım olduğuna işaret için Vâcip Tealâ risâlete ehil olanları bildiğini beyan buyurmakla kendilerinde ehliyet gören kâfirlerin risâlete ehil olmadıklarını beyan etmiştir.

Sevap; ta'zîm ve menfaatla hâsıl olduğu gibi azabın da ihânet ve zararla hâsıl olacağını beyan zımnında şu ahlâk-ı zemîmeyle muttasıf, cürüm ve cinâyeti mürtekip olanlara evvelâ ihânet ve sâniyen azab-ı şedîd olan zarar-ı azîm isâbet edeceğini beyan buyurmuştur. Çünkü azap; ayn-ı zarar olduğu gibi zill ü hakaret ve ihâneti dahi müstelzimdir. Binaenaleyh insan; kendinin lâyık olduğu mertebenin fevkinde bir mertebe talebinde bulunması hadsizlik ve Cenab-ı Hakkın kendine vermiş olduğu nimete razı olmadığını iş'âr ettiğinden taraf-ı ilâhiden her zaman zill ü hakaarete maruz olduğu görülmektedir.

***

Vâcip Tealâ günahkâr olanların zill ü hakaarete dûçâr olacak-

larını beyandan sonra hidayetini emrettiği kimsenin kalbine inşirah verdiğini ve idlâlini murad ettiği kimsenin kalbini tazyik ettiğini beyanetmek üzere :

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَٓاءِۜ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ bir kimsenin hidayetini murad ederse nûr-u İslâm için kalbini açar ve lutf-u ilâhisiyle göğsünü ve kalbini genişlendirir. Binaenaleyh; o kimsenin kalbine iman girmesiyle kalbi ferahnâk ve müsterih olur ve eğer bir kimsenin kendi sû'-u iradesi sebebiyle Allahü Tealâ idlâlini murad ederse kalbini daraltır, meşakkata dûçâr eder. İslâmı o kadar soğuk ve güç görür ve muztarib olur ki, keenne semâya çıkıyor gibi ruhuna sıkıntı ârız olur, elem-i rûhânî her tarafını ihata eder. İşte şu ıztırabından dolayı semâya çıkıp kurtulmasını arzu eden kimse gibi iman etmeyen kimseler üzerine Allahü Tealâ şeytan'ı musallat kılar veyahut iman etmeyenler üzerine Allahü Tealâ dünyada lâneti ve âhirette azabı musallat kılar.]

Yani; hidayet ve dalâlet abdin iradesini sarfı ve Allah'ın halketmesiyledir. Binaenaleyh; bir kimseyi Allahü Tealâ tevhidine îsâl ve Cennetine ithalini murad ederse o kimsenin kaalbini iman ve İslâm için tevsi' ve hakkı kabule hâzır ve imanın duhûlüne mevânidden sâlim kılar ki, o kimse imanı kabul etmekte asla güçlük çekmez. Amma bir kimse ki, Allahü Tealâ onun idlâlini murad ederse kalbini daraltır, hakkı kabul edecek kapıları kapatır, imanı kabul onun için müşkül olur. Keenne semâya çıkacak gibi ıztırab içinde kalır. Yani; kudretinin haricinde olan bir şeyi vücuda getirmek için çalışır gibi bir muzâyaka içinde kalır. İşte şu kimsenin kalbi daralıp hakkı kabulden uzak olduğu gibi iman etmeyen kimseler üzerine Allahü Tealâ şeytan gibi şerr-i mahız olan ve asla

hayrı olmayan şeyleri musallat kılar ki, dünyada beyhûde birtakım sıkıntılar ve âhirette şiddetli azap içinde kaldığından dünyada ve âhirette rezîl ve rüsvâ olur ve hayatından fayda görmek şöyle dursun zarar-ı mahza dûçâr olur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette İslâm için *k a l b i n i n ş i r a h ı y* la murad; *rağbet-i tâmme hâsıl olmaktır.* Çünkü; birşeyin âkıbetinden menfaatı çok ve hayrı zâid ve ticâreti zâhir olursa, insan ona şiddetle meyleder, rağbet ve arzusu kuvvet bulur ve kalbi mutmain olur, rahat eder. Allahü Tealâ'nın hidayetini murad ettiği kimsenin *k a l b i n i t e v s i '* etmesiyle murad; *tarîk-i hakkı teshil ve imanı müyesser kılmasıyla kalbinin nûrlanmasıdır.* *R i c i s* le murad; *Şeytan'dır.* Çünkü; iman etmeyenler üzerine şeytan musallattır. Yahut *r i c i s* le murad; *asla hayır olmayan şeydir.* Çünkü; iman etmeyenler hayırsız şeylere müptelâ olurlar. Yahut *r i c i s* le murad; *dünyada lânet ve âhirette azaptır.* Binaenaleyh; iman etmeyenler dünyada zelil ve âhirette muazzep olurlar.

Bu âyet nâzil olduğunda Resulullah'tan kalbin şerholunmasından sual olunmuş. Cevaben «İman bir nûrdur. Müminin kalbine Allahü Tealâ vaz' eder, kalbi genişler ve münşerih olur» buyurunca ashabı tarafından «Buna alâmet var mıdır?» denilince Resulullah «Evet! Dâr-ı âhirete intisâb etmek ve dâr-ı dünyadan uzak olmak» yani «Her ümidini dünyaya bağlamamak ve ölüm gelmezden evvel ölüme istidad tahsil etmek de buna alâmettir» buyurduğu (İbn-i Mes'ud) Hazretlerinden mervidir.

Kâfirin, imanı kabulünde çekmiş olduğu güçlük, keenne semâya çıkacak gibi suûbetli olduğu beyan olundu ki, kâfire imanın kabulünü teklif; semâya çıkmasını teklif gibi demektir. Binaenaleyh; şer'-i şerife rapt-ı kalbetmeyenlerin ahkâm-ı şer'iye ile amel etmek ne kadar güçlerine geldiği ve bir hükm-ü şer'iyi kabul onlar için dünyada en zor bir iş olduğu görülmekle her zaman âyetin sırrı zuhur etmektedir.

***

Vâcip Tealâ İslâm'ın tarîk-ı vâsi' olduğunu beyan ettiği gibi tarîk-ı müstakîm olduğunu dahi beyanetmek üzere :

وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًاۜ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

buyuruyor.

[Şu beyan olunan tarîk-ı İslâm ve tarîk-ı Kur'ân doğru bir yol olduğu halde, Rabbin Tealâ'nın kullarına ihsan ve ittiba etmelerini emrettiği tariktır. Tezekkür şanından olup Kur'ân'ın vaazıyla muttaız olarak evâmir ve nevâhîsini kabul etmek şanından olan kavmiçin biz muhakkak hakkı kabul edenlere vahdaniyete ve hakkaaniyete delâlet eden âyetleri tafsil ettik. Asla noksan bırakmadık. Vaad ü vaîd, sevap ve azap, emr ü nehiy, helâl ve haram tariklarını tamamen beyan ettik ki, kimsenin i'tizara ve itiraza mecali kalmasın. Kur'ân'a temessük eden kavmiçin (Darüsselâm) isminde Rableri indinde cenneti a'lâ vardır. Allahü Tealâ onların cemi' a'mâl ve harekât ve sekenâtlarında onların velisi ve umurlarına mütevellidir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetleri tafsîl etmek; bahisleri birbiri akabinde getirmek ve mesâili gerek itikaadiyât ve gerek ameliyâtı tamamıyla tafsîl etmektir ki, hiç kimsenin şüphesi kalmasın ve herkes nazar-ı insafla nazar edince hakkı görsün ve bihakkın ayn-ı irfanla tetkik edince müşkülâtı hallolunsun.

Vâcip Tealâ Din-i İslâm'ın ve ahkâm-ı Kur'ân'ın sırat-ı müstakîm olduğunu beyandan sonra Kur'ân'a temessük edenlerin ecr-i azîmlerini bildirmek için onlara (Dârüsselâm) hazırlandığını beyan etmiştir. Binaenaleyh; bu âyette ehl-i imana vücûh-u adîdeyle teşrif ve ta'zîm vardır; *B i r i n c i s i ; darüsselâm olan cennetin onlara mahsus olmasıdır. İ k i n c i s i ; selâmet onlar için Rableri indinde mahfuz olmasıdır. Ü ç ü n c ü s ü ; Rablerinin onların velîsi olmasıdır.* Zira; Cenab-ı Hakkın velâyeti onların indallah mukarreb olmalarını müş'irdir ve abdiçin ind-i ilâhide kurbiyet kazanıp ulüvvü mertebeye nail olmaktan ziyade bir derece olamaz. Çünkü; her müminin gaye ve emeli takarrub ilâllahtır. Takarrub ilâllah da Kur'ân'la amel etmekle mümkün oldu-

ğundan Kur'ân'la âmil olan kimsenin umur-u din ve umur-u dünyada cemi' mesâlihine mütekeffil olduğunu ve hıfız, harâseti maûnet, nusret ve envâ'-ı hayrâtı îsâle, cemi' âfât ve beliyyâtı def'e kefil olduğunu Vâcip Tealâ bu âyetle ihbar buyurmuştur.

Allahü Tealâ'nın kullarına velâyeti kullarının amel ve itaatlarının devamı nispetinde olduğuna işaret için velâyeti; amelleri sebebiyle olduğunu beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; abdiçin Cenab-ı Hakka ne kadar kurbiyet peydâ etse ibadetini terketmek asla caiz olamaz. Çünkü; insanın tekâliften kurtulması *ü ç ş e y* le olur : *Sabâvet, cinnet ve mevttir.* Bu üçten başka hiçbir sebeple insan tekâlif-i ilâhiyeden kurtulamaz, velevki, nebi olsun. (Dârüsselâm), *S e l â m ; Allah'ın ismidir.* Dâr'ın selâm'a izâfeti teşrif içindir. *Cennet-i A'lâ; Allah'ın dârı* demektir. *Cemi' âfât, beliyât, mihnet ve meşakkattan selâmet olduğuna işaret için Cennet'e D â r ü s s e l â m* denmiştir.

Hulâsa; Din-i İslâm tarîk-ı müstakîm olduğu halde tarîk-ı ilâhî olduğu ve düşünmek şanından olan kavmiçin Cenab-ı Hakkın ahkam-ı şer'iyeye delâlet eden âyetlerini tafsil ettiği ve şeriatla amel edenler için (Dârüsselâm) isminde cennetin hazır ve herkesin ameline göre Allahü Tealâ onların velisi olduğu bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ sırat-ı müstakîme temessük edenlerin nail olacakları derecâtı beyandan sonra temessük etmeyenlerin hallerini beyanetmek üzere :

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ وَقَالَ اَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا الَّذِي اَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾

buyuruyor.

[Biz ins ü cinni topladığımız gün «Ey cemaat-ı cin! İnsanları

idlâl etmekle siz çoğalmıştınız» deriz. Ve cinlerin insandan dostları «Ya Rabbi! Bizim bazımız bazımızla intifa' ettik ve bizim için tayin ettiğin vakt-i muayyene geldik» derler. Allahü Tealâ onlara «Ebeden içinde kalıcı olduğunuz halde Cehennem ateşi sizin yerinizdir» der. Ancak Cehennem'den çıkmasını murad ettiği kimseler ebeden Cehennem'de kalmazlar. Zira; Rabbin Tealâ hakîm ve alîmdir.]

Yani; zikret habibim! Şol günü ki, o günde biz müşrik ve âsîlerin cemisini haşrederiz ve onlara deriz ki, «Ey cemaat-ı cin! İnsandan etbaı çoğalttınız. Zira; pek çoklarını idlâl, fitne mevkilerinde ikaa-ı maâsî, mehalike teşvik, evâmir ve nevâhînin ahkâmından ihraç ve şehevât-ı nefsaniyelerine terğib ettiniz. Onlar da kabul ettiler ve size ittiba ederek sözünüze aldandılar». Biz cinlere böyle deyince insandan onların dostları hallerinden bahsederek derler ki, «Ey bizim Rabbimiz! Bizim bazımız bazımızdan intifa etti. Zira; cinler iğfal etmek ve envâ'-ı maâsîyi teshil ve müştehiyâtı tezyin eylemek ve insanlara sürur ve fitne ikaa eylemekle intifa ettikleri gibi insanların mütabaat ve müvalâtıyla intifaları hâsıl olmuştur. Çünkü; dünyada tarîk-ı şerri teshil etmek âsîler için menfaattan ma'dud idi. Zira; azıcık bir lezzete aldanıyor ve âkıbette göreceği azabı düşünmüyordu. Hemen gün bu gün, yarın ne olursa olsun demekle vakit geçiriyordu. Senin bizim için tayin buyurduğun ecel-i muayyen olan yevm-i hesaba biz bâliğ olduk ve geleceğimiz mahalle geldik, herşey meydana çıktı. Bizim sürur ve gururumuz gitti, hasret ve nedâmetimiz geldi». Onların bu kelâmlarına karşı Vâcip Tealâ «Ebedî kalıcı olduğunuz halde Cehennem sizin makaamınızdır, illâ Allahü Tealâ'nın sizi bir azaptan diğer bir azaba naklettiği zaman müstesnâdır. Zira; Rabbin Tealâ hakîm ve alîmdir. Ef'âli hikmete muvâfık ve ilmi herşeyi muhîttir. Binaenaleyh; sizin istihkaakınızın Cehennem olduğunu bilir ve sizi cinâyetiniz mukaabilinde Cehennem'e koymak ayn-ı adalet ve hikmete mutâbıktır» buyurur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile haşrolunan; *insle cinnin mecmûudur.* Cinne hitap; tevbih içindir. Zira; dünyada temerrüd ve isyan etmişlerse de âhirette halleri itaat ve inkıyâda müntehî ola-

cağını ve bu minval üzre tevbih ve tekdir olunacakları beyan buyurulmuştur.

İ s t i k s a r la murad; *şerre davet ve bu daveti kabul ve icâbetle insanların şeytanlara ittiba etmekle kesretin husûlüdür.* Çünkü; şeytan'dan davet ve insandan kabul ilâyevmilkıyâm vuku bulmaktadır. Şeyâtînin dâvetine icâbet edenlerin de yevmen feyevmen tekessür ve tezâyüd etmekte olduğu gün gibi âşikârdır. Cinlerin insanlardan intifâ'ları; davetlerine icâbetle cinleri metbû' tanımak ve cinlerin onlara reis olmalarıdır. İnsanların cinlerden intifâ'ları; cinlerin onları envâ'-ı şehevât ve lezzâta dâvet ve envâ'-ı maâsînin yollarını teshîl etmekle dünyaca nefislerinin arzu ettiği şehevâta nail olmaları ve bu halin ecel-i muayyen olan mevte kadar devam etmesidir. *E c e l* le murad; *mevttir.* Yahut *kıyâmettir,* yahut *muhâsebe zamanıdır.*

Cenab-ı Hak onların ebeden Cehennem'de kalacaklarını beyan buyurmuştur. İllâ müstesnâ olan vakit; ebediyetten hariçtir. Müstesnâ olan vakitle murad; *muhâsebe zamanıdır.* Çünkü; muhâsebe zamanı henüz Cehennem'e girmediklerinden ebediyetten hariçtir. Yahut müstesnâ olan vakit; *Cehennem'de bir azaptan azab-ı âhara nakli zamanıdır.* Çünkü; ehl-i Cehennem tabakaat-ı nârdan tabakaat-ı zemherîre veyahut aksi surette naklolundukları gibi azab-ı ahaftan azab-ı eşedde naklolunmaktan hâlî kalmayacakları nusus-u sâireyle sâbittir.

***

Vâcip Tealâ cinle insanın bazısı bazısına mütevelli olduğunu beyandan sonra bu tevellinin hükm-ü ilâhiyle olduğunu beyanetmek üzere :

وَكَذٰلِكَ نُوَلّ۪ي بَعْضَ الظَّالِم۪ينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾

buyuruyor.

[İnsle cinnin birbirlerine mütevelli olup intifâ'larını beyan ettikleri gibi biz kesbettikleri seyyiât sebebiyle zâlimlerden bazısını bazısına mütevelli kılarız.]

Yani; insle cin üzerine azabı inzal ettiğimiz gibi insle cinden zâlimlerin bazısını bazısına musallat kılar ve umurlarını birbirine tefviz ederiz. Kesbettikleri seyyiâtları sebebiyle bazısı bazısına veli ve karîn olur. Dünyada birbirine dost oldukları gibi Cehennem'de de beraber bulunurlar.

Tefsir-i Hâzin'in beyanına nazaran zâlim; zâlim eliyle muâhaze olunur. Çünkü; zâlime iane eden üzerine Allahü Tealâ dünyada o zâlimi musallat kılar. Mümin müminin velisi olduğu gibi zâlim de zâlimin velisi olur. Kezâlik insin zâlimleri cinnin zâlimlerinin velisi ve cinnin zâlimleri insin zâlimlerinin velisi olur ki, herbiri yekdiğerini dost bilir ve şerre âlet olmakta birbirlerine muâvenet eder, iğfâl ve idlâlda yardımcı olurlar.

(İbn-i Abbas) Hazretlerinden bu âyetin manâsı şöyle rivayet olunmuştur: Allahü Tealâ bir kavme hayır murad ederse kavmin hayırlısını onlara veli kılar ve eğer bir kavme şer murad ederse o kavim üzerine şerrârını veli kılar. Şu halde reâyâ her ne zaman ki, zâlim olurlarsa Allahü Tealâ onlar üzerine zâlimleri musallat kılar. Binaenaleyh zâlimin zulmünden halâs olmak isteyen kavim için zulmü terketmek lâzımdır. Çünkü; kesbettikleri seyyiâtları zâlimin zulmüne istihkaklarını mucip olduğu bu âyette sarahatla beyan olunmuştur. Binaenaleyh; zulümden kurtulmak isteyen nefsine ve nefsinin başkasına zulmü terketsin. Nefsine zulüm; *tekâlif-i ilâhiyede tekâsüldür.* Şu tekâlif-i ilâhiyeyi terkederek nefislerine zulmedenlerin zâlimin zulmü altında ezilecekleri bu âyetle sâbittir. Çünkü; nâs için elbette bir emir lâzım olduğu ve emir de nâsın haline muvâfık olup eğer nâsın hali zulüm icap ederse emirin zâlim olacağı ve eğer nâsın hali adalet icab ederse emirin âdil olacağı Hz. Ali'den mervidir.

Hulâsa; nâsın gerek kendi nefislerine ve gerek âhara zulüm ve sâir maâsîyi kesbetmeleri sebebiyle zulme müstehak olduklarında üzerlerine mütevellinin zâlim olacağı bu âyetten müstefad olan favâid cümlesindendir. Binaenaleyh zulümden halâs olmak isteyen kimsenin zulmü terketmesi lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyâmette kâfirleri tevbih edeceğini beyan ettiği gibi kâfirlerin kıyâmette cürümlerini inkâra mecâlleri olmadığını dahi beyanetmek üzere :

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰى أَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلٰى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿١٣٠﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyâmette taraf-ı ilâhiden kâfirlere hitaben denilir ki, «Ey cin ve insin cemaatı! Benim âyetlerimi size beyan ve şu gününüze mülâki olacağınızla sizi inzar eder, yani korkutur kendi cinsinizden size resuller gelmedi mi? Elbette geldiler, sizi tarîk-ı hakka dâvet ve yevm-i kıyâmeti beyanla sizi inzar ettiler, zatımıza ve sıfâtımıza delâlet eden âyetlerimizi ve ahkâm-ı şer'iyemizi size beyan eylediler. Fakat siz onların dâvetlerine icâbetten imtinâ' ettiniz» deyince onlar, muztar ve muztarip oldukları halde «Evet yâ Rabbi! Bize resuller geldi. Hayır ve şerri bize haber verdiler, lâkin biz envâ'-ı cerâim ve günahları irtikâpla nefsimize zulmettiğimize şehâdet ederiz» demekle kusurlarını itiraf ederler ve onları hayat-ı dünya mağrur ettiğinden, onların ıslahı için Rablerinden gelen âyetlere mubalât etmediler, belki tekzip ve istihzâ ettiler ve âkıbet-i emirleri dünyada kâfir olduklarını ikrarla nefisleri aleyhine şehadete müncer oldu.] Binaenaleyh; kendilerinin kâfir olduklarına şehadet ettiler ve hariçten şehadete hacet kalmadı. Şu muhavere ve şehadet yevm-i kıyâmette, olacak ve binaenaleyh âyet; o günde cereyan edecek muhâverâtı tasvir ediyorsa da vukuu muhakkak olduğuna binaen mâzî sıyğasıyla tabir olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *m a ' ş e r ; bir emirde içtima etmiş beyinlerinde ihtilât ve muâşeret olan cemaattır.* Cinden resulün olduğuna bu âyetin delâlet ettiği (İmam-ı Dahhâk)'ten mervidir. Çünkü; resulün ümmetiyle ünsiyet etmesi lâzım olduğu cihetle cinden cinne resul olması hikmet-i risâlete muvâfıktır ve

ekseri müfessirîn ise cinden resul olmayıp cinne resul, insandan olduğuna zahip olmuşlardır. (والعلم عند الله)

Yevm-i kıyâmetin şiddetinden ıztırap ve havf ü haşyet ziyâde olduğundan, kâfirlerin kelâmları müteferriktir. Binaenaleyh; bazı makamda küfürlerini ikrar ve baazı makamda şaştıklarından küfürlerini inkâr ettikleri cihetle âyetlerin bazısı ikrarlarını ve bazısı inkârlarını beyan eder. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenâkuz yoktur. Çünkü; onlardan vaki olan ikrarı ve inkârı haber vermek ve beyan etmektir, inkâr ve ikrarlarının zamanları başka olduğundan tenâkuz yoktur. Yevm-i kıyâmette ikrara mecbur olduğunu beyandan maksat; dünyada küfürden men' ve zecretmektir. Rusül-ü kiramın gelmesiyle kâfirleri tevbih etmek; tekâlifin vücubu şeriat geldikten sonra olup, şeriat gelmeden vücub tahakkuk etmediğine delildir. Çünkü; şer'-i şerif gelmeden hiçbir kimse furu-u a'mâl ile mükellef olmaz. Zira; furu-u a'mâli beyan eden şeriattır. Şeriat olmayınca tekâlif olmaz ki, mükellef olsun. Amma marifet-i ilâhiye sırf akılla idrak olunduğundan şeriat gelmese dahi herkes marifet-i ilâhiyeyle mükelleftir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabı enbiya ba's olunduktan sonra olduğunu beyanla adalete muvafık olduğunu beyan zımnında :

ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿١٣١﴾

buyuruyor.

[Şol rusül-ü kiramı irsal; karye ahalileri gaafil oldukları halde Rabbin Tealâ karyeleri ihlâk edici olmadığı içindir.]

Yani; hal ü şan ve adalete muvafık olan resul göndermek ve resulün gelip ahkâmı ve tarîk-ı hakkı beyandan sonra azabetmektir. Zira; yâ Ekrem-er Rusül! Rabbin karyeleri ehl-i karye gaafil olduğu halde zulümle ihlâk edici olmadı. Binaenaleyh; resul gelip tebliğatta bulunmadıkça hiçbir karye ahalisini ihlâk etmemiştir.

Z u l ü m le murad; *ehl-i karyenin zulmüdür.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Rabbin Tealâ karye ahalisine nebi gönderip tarîk-ı hakkı beyan etmedikçe, onların zulümleri sebebiyle ihlâk edici olmadı] demektir. Yahut [Allahü Tealâ resul göndermeksizin onları zulmen ihlâk edici olmadı] demektir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın bir karye ahalisini zulmün zulüm olduğunu bilmedikleri halde ihlâk etmeyeceği ve ancak zulmün zulüm olduğunu resuller vasıtasıyla bildirip, zulmü terketmelerini emrettikten sonra, zulme ısrar ettikleri surette ihlâk edeceği bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i taat ve ehl-i mâsiyetten herbirerlerinin hallerini beyandan sonra cümlesine şâmil bir kelâm-ı küllîyi ve hükm-ü mücmeli beyan zımnında :

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾

buyuruyor.

[Mükelefînden herbir ferd için amellerinin mukaabilinde dereceler vardır. Rabbin Tealâ onların amellerinin hiçbir cüz'ünden gaafil olmadı.]

Yani; herkes işlediği amelin cezasını görecektir. Zira; ehl-i taat ve ehl-i ma'siyetten her şahıs için ameller mukaabilinde menziller vardır. Allahü Tealâ her ferdi ameliyle kesbettiği menziline îsâl eder. Eğer ameli hayırsâ menzil de hayır ve eğer şerse menzil de şerdir. Rabbin Tealâ onların amellerinden gaafil olmadı. Çünkü; ilminden amellerinin hiçbir cüz'ü hariç değildir. Her cüz'ünü bilir ve ona göre ceza verir.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyet-i celile, muti' ve âsî cümleye şâmildir. Herkesin ameli mukaabilinde göreceği sevap veya ikaaba derece denildi. Zira; irtifâ' veya inhitatta yekdiğerine tefâdul ettiğinden merâtibe müşâbihtir. Binaenaleyh; sevâp ve ikab her iki cihete derece denmiştir.

Tefsir-i Medârik'te beyan olunduğu veçhile âyet-i celile ins ü cinnin bazı ahvalini beyandan sonra zikrolduğu için cinlerin de ibadetlerinin sevabı olduğuna ve Cennet'e girip derecâtına nail olacaklarına İmam-ı Ebu Yusuf ve İmam-ı Muhammed (R.A.) bu âyetle istidlâl etmişlerdir. Âyet-i celilede ehl-i tâatı tâata teşvik olduğu gibi ehl-i ma'siyeti tehdid ve ma'siyetten tenfir dahi vardır.

⁂

Vâcip Tealâ ehl-i taatın sevabını ve ehl-i ma'siyetin ikaabını ve herbiri için derece olduğunu beyandan sonra günahkârlara azabı ve ehl-i taata sevabı tahsis etmek Vâcip Tealâ'nın ihtiyacından olmadığını beyanetmek üzere :

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا اَنْشَاَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ اٰخَرِينَ ﴿١٣٣﴾ اِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَاٰتٍ وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ ganî ve kullarına merhamet sahibidir. İsterse sizi giderir, sizden sonra yerinize istediğini getirir. Nasıl ki, sizi başka bir kavmin neslinden icad etti, ancak ileride gelecek yevm-i kıyâmet için vaad olunursunuz. Halbuki siz Allah'ı âciz kılamazsınız.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Kullarına emr ü nehyeden ve tâata sevap veren ve ma'siyete ikabeden Rabbin Tealâ kullarından ve amellerinden ganîdir, asla ihtiyacı yoktur. Kullar daima Allahü Tealâ'ya muhtaçtır. Zira; hayatları, memâtları, rızıkları, kuut-u yevmiyeleri, menfaat ve mazarratları Allah'ın yed-i kudretindedir ve Rabbin Tealâ kullarına rahmet-i kâmile sahibidir. Teklif muktezâsıyla amel edenlere sevap verdiği gibi âsîlerin azaplarını te'hir eder ve onların noksanlarını ikmal için ahkâmını teklifi mücerret Vâcip Tealâ'nın rahmeti ve kullarına lûtuf ve ihsanıdır. İsterse

Allahü Tealâ sizi ihlâk ve ifnâ etmekle giderir, yerinize sizden sonra dilediği bir kavmi getirir. Nitekim sizi âhar bir kavim ki, sizden evvel geçmişlerdi. Onların zürriyetinden halk ettiği gibi sizi de giderip yerinize başka bir kavim getirmeye kaadirdir. Şu halde sizi halkı ve dünyada müddet-i hayatınızda ibkaası ihtiyacından değil, belki lûtuf ve ihsanındandır. Zira; sizleri karnen ba'de karnin ve batnen ba'de batnin babalarınız ve dedelerinizden halk ile neslinizi ibkaa buyurdu. Ey mükellef olan insanlar! Lisan-ı resul üzre taraf-ı ilâhiden size vaad olunan haşr ü neşir ve ceza elbette gelicidir, şüphe yoktur. Halbuki siz beni âciz kılıcı olmadınız. Her nerede bulunsanız ölüm size ulaşır. Elbette kıyâmet gelir, hesap görürsünüz ve göz kamaştırmakla geçiştiremezsiniz.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ zatında, sıfâtında, ef'âl ve ahkâmında ganîdir. Asla gayra ihtiyacı yoktur. Eğer ihtiyacı olsa mümkün olur, vâcib-ül vücud olmazdı. Buysa Vâcip Tealâ hakkında muhaldir. Zira; Allahü Tealâ vâcip lizâtihidir, mümkün değildir. Binaenaleyh; ihtiyaçtan beridir. Âlemde mevcut olan rahat, saâdât, kerâmât ve envâ'-ı hayrât Allah'ın rahmetidir ve rahmet-i ilâhiye gazabı üzerine gaaliptir. Zira; hasta olanlar ne kadar çok olsa âfiyette olanlar daha çok ve açlığa müptelâ olanlar ne kadar çok olsa, tok olanlar daha çok ve a'mâ ne kadar çok olsa, olmayanlar daha çoktur. Şu halde rahmet ve hayır her zaman ve herşeyde gazap ve şer üzerine gaaliptir. Gınâ ancak Allahü Tealâ'ya mahsus olup, sairlerin gınâsı ârızî ve ihtiyaçtan hâlî olmadığı gibi rahmet dahi ancak Allahü Tealâ'ya mahsustur. Gerçi insanların ve hayvânât-ı sâirenin nevi'lerine göre merhametleri varsa da cümlesi Allah'ın halkıyla olduğundan rahmet ve lutf u ihsan ancak Allahü Tealâ'ya münhasırdır. Zira; Allah'ın gayrısının rahmeti elbette bir ıvaz mukaabilinde olur. Meselâ vâlideynin evlâdına merhameti, ileride evlâttan ümid ettikleri bir menfaat mukaabilindedir ve sair hususatta da ya dünyada meth ü senâ veyahut âhirette sevâp ümmidine binaendir. Halbuki Allahü Tealâ'nın ihsanı asla bir ıvaz mukaabilinde değildir. Şu halde kullarına her ne verirse, ihsandır.

Cenab-ı Hakk'ın rahmetinin ve kudretinin şu âlemde mevcut olanlara münhasır olmayıp, isterse bu mevcûdâtı ihlâk ve yerine

mevcûd-u âharı halkedip rahmetini onlara vaz'etmeye kaadir olduğunu beyan buyurmuştur ki, bu ins ü cinni ıhlâk ve yerlerine onların emsâli ve onlardan daha muti' ahali getirmeye veyahut onların gayrı başka mahlûku halka ve kudretinin şümûlüne işaret buyurmuştur.

***

Vâcip Teâlâ vaad olunan şeylerin elbette geleceğini beyandan sonra, âhireti inkâr edenleri tehdid etmesini resulüne emir zımnında :

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿١٣٥﴾

buyuruyor.

[Habbim! Sen haşrı inkâr eden kavmine hitaben de ki, «Ey kavmim! Kudretiniz ve miktar-ı istitaatınız üzerine amel edin. Zira; ben kudretim üzerine amel ederim. Hâlet-i asliyeniz üzerine amel edince, âkıbet-i hasene ve mesûbet-i ulyâ kimler için olduğunu siz yakında bilirsiniz. Zira; hakikat-ı hâl münkeşif olur. Aradan perde kalkar ve herşey meydana çıkar. O zaman tuttuğunuz mesleğin sekametini bilirsiniz, lâkin fayda etmez. Çünkü; zâlimler azaptan felâhyâb olup halâs olamazlar.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyet-i celileden maksat; kâfirleri küfürden menetmektir, küfrüzere bekaalarıyla emir değildir. Yani «Siz küfrünüzü tahsin ve mesleğinizi tasvib ediyorsunuz. Şu halde devam edin mübtelâ olduğunuz küfrünüz ve adavetiniz üzerine. Ben de sebat ederim Din-i İslâm üzere ve sizin ezalarınıza sabretmek üzere. Bakalım âkıbet kimindir? Elbette bilir ve nedamet edersiniz» demektir. Bu âyette *m e k â n e t ;* *kudret, hâlet* ve *imkân* manâlarınadır. Binaenaleyh; (اعملوا على مكانتكم) «Bulunduğunuz hâletiniz üzerine ve imkânın mü-

saadesiyle kudretiniz nispetinde istediğinizi işleyin. Bakalım yakında amalinizin fenalığını elbette bilirsiniz. Zira; zâlimler azaptan kurtulamaz. Mâdem ki, nefsiniz için azab-ı ebedîye razısınız. Bildiğinizi işleyin, kıyâmette azap nazil olunca Cennet kimlerindir ve hakkı iltizam edenler kimlerdir. Hepsi bilinir, gizli birşey kalmaz» demekle kâfirleri tehdid buyurmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu kelâmda kâfirleri korkutmakla beraber hüsn-ü edebe riâyetle insâfa davet ve muhik olduğuna tenbih vardır. Çünkü; Resulullah âkıbet kendinin olduğunu bildiği halde iddia etmedi ve hasmına müsaadekârâne bulundu ki, nefislerine merhamet etsinler. Zira; Resulullah «Âkıbet benimdir» demiş olsaydı müşriklerin hiddetini celb ve nasihatın te'sirini kaybederdi. Lâkin Resulullah «Siz bildiğinizi işleyin, ben de bildiğimi işlerim» demesiyle onların hiddetini kesretmiş ve âkıbet emriyle tehdid buyurmuştur. *Zulüm;* küfre ve sâir maâsîye şâmil olduğundan (ظالمون) yerinde (كافرون) varid olmuş ve kâfirlerin ebeden azaptan halâs olamayacaklarına dahi işaret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin tarîkatlarının ve mezheplerinin butlanını beyan ettiği gibi cehaletlerini ve sözlerinin rekâkeketini ve akıllarının sehâfetini dahi beyanetmek üzere :

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَص۪يبًا فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ وَهٰذَا لِشُرَكَٓائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَٓائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَٓائِهِمْ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

buyuruyor.

[Kâfirler kemâl-ı cehâlet ve hamâkatlarından nâşi Allah'ın halkettiği ekinlerinden ve bahçelerinden, deve ve koyun gibi hayvanlarından Allahü Tealâ için bir miktar nasip ayırdılar ve yalanlarına mukaarin olarak şu nasip Allahü Tealâ'ya mahsustur ve şu

kısım da bizim Allah'a şerik olduklarını itikad ettiğimiz putlara mahsustur, demekle bir taksim yaptılar ve şeriklerine ayırdıkları Allahü Tealâ'ya vâsıl olmaz. Yani; o kısmı Allahü Tealâ yoluna sarfetmezler ama Allahü Tealâ'ya ayırdıkları şeriklerine vâsıl olur, yani icab ederse bu kısmı şerikler yoluna sarfederler. Şu halde hükmettikleri şey ne kadar çirkin oldu?]

Herşey Allahü Tealâ'nın mülkü ve mahlûku ise de Allahü Tealâ ile beraber eşyanın bazısını putlara tahsis ettikleri için yalan söyledikleri beyan olunmuştur. «Allahü Tealâ için tahsis ettiklerini şeriklerine îsâl ederler ve şeriklerine tahsis ettiklerini Allahü Tealâ'ya îsâl etmezler» demek; Fahr-i Razi, Hâzin ve Kazi'nin beyanları veçhile şöyle tevcih olunmuştur: Zaman-ı cahiliyede müşriklerin âdetleri; mezrûât ve hayvanâttan bir miktarını Allahü Tealâ'ya ve bir miktarını putlarına tahsis ve tayin ederler. Allahü Tealâ'ya tayin ettiklerini müsafire ve fukaraya infak ederler ve putlara tahsis ettiklerini, putların hizmetçilerine ve puthanenin bekçilerine verirlerdi. Allahü Tealâ için tayin ettikleri mezrûât ve hayvânâtın nemâsını putlarına tahsis ettiklerinden ziyade görürlerse değiştirirler veyahut ziyadesini putlara verirler ki, Allahü Tealâ için tahsis ettikleri putlarına vâsıl olur. Lâkin putlara tahsis ettikleri mezrûât ve hayvânât Allahü Tealâ için tahsis ettiklerinden daha ziyade nemâlı olsa onu putlarına terkederler, Allahü Tealâ için tayin ettiklerinin mahall-i sarfı olan müsâfire ve fukarâya birşey vermezler ki, putlar için tayin ettikleri şey Allahü Tealâ'ya vâsıl olsun. Halbuki elbette vâsıl olmaz. Velhâsıl putlara tayin olunan fazla olsa fukaraya vermezler. Amma Allahü Tealâ'ya tayin olunan fazla olursa, putların hizmetçilerine verirler ve «Putların ihtiyacı var, Allah'ın ihtiyacı yoktur» demekle putlarının ihtiyacından Allah'ın gınâsından bahsettikleri halde, putların hukukunu muhafaza ve riayeti hukukullaha riayet üzere tercih ederlerdi. Putlar için tayin ettikleri zâyi olsa ve âfete uğrasa tazmin ederler de Allahü Tealâ için tayin ettikleri zâyi olsa aldırmazlardı. Binaenaleyh; putlarını Allah'tan ziyade sever ve tercih ederlerdi.

Kaht u galâ gibi bir muzayakaya dûçâr olduklarında Allahü Tealâ'ya tahsis ettiklerini sarfeder, yerler ve putlarına tahsis ettiklerini hıfzederler, asla ellerini sürmezlerdi. Cenab-ı Hak mez-

heplerinin butlanını beyandan sonra şu aklın ve mantığın hilâfı olan âdât-ı kabîha ve kelimât-ı sahîfelerini beyanla zemmettiği gibi bu minval üzere taksimle hükümlerinin kötü olduğunu dahi sarahaten beyan buyurmuştur. Çünkü; eşyanın cümlesinin hâlikı Allahü Tealâ olduğu halde, bazısını Allah'ın nasibi ve bazısını da putların nasibi olmasıyla hükümleri sefihtir. Bu hükümleri mücerret kendi icatları ve havâ-yı hevesleri iktizâsı olup, sıhhatına akıl ve nakil şehadet etmediği cihetle dahi sefihtir.

Kezâlik putlar için ifrâz ettikleri nasipten putların intifâ' etmek ihtimali olmadığından onlar için nasip ifrâzı abestir.

Bunların şu itikaadât-ı fâsidelerini hikâyeden maksat; akıllarının kılletini ve hamâkatlarını meydana koymakla erbab-ı ukûl nazarından onları ıskaat eylemek ve kelâmlarına iltifattan nâsı tenfir etmektir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin mezâhib-i bâtılalarından bazı âharı beyanetmek üzere :

وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾

buyuruyor.

[İbadet ve sadakalarını Allah'a ve putlarına taksim ettikleri gibi müşriklerden çoklarına kendi şerikleri kız çocuklarını katletmelerini tezyin ettiler ki, şeytanlar onları ihlâk etsinler ve onların üzerlerine dinlerini karıştırsınlar. Eğer Allahü Tealâ onların hidayetlerini murad etseydi, onlar şeytanların sözlerine itaatla çocuklarını katletmezlerdi. Şu halde Allahü Tealâ hidayetlerini murad etmeyince yâ Ekrem-er Rusül! Terk et onları, iftirâlarıyla beraber. Biz onlardan intikaamımızı alırız, sen mübâlât etme.]

Yani; müşrikler cehâlet ve hamâkat neticesi mezrûât ve hay-

vânâttan bir miktarını Allahü Tealâ'ya ve putlara taksim ettikleri gibi onların şerikleri şeytanlar fakr u fâka ve ihtiyaç korkusuna binaen çocuklarını katletmelerini onlara tezyin ederler, güzel gösterirler ve emrederlerdi. Onlar da şeytanların emrine imtisâlen diri olduğu halde kız evlâtlarını toprağa gömerler ve erkek evlâtlarını putlarına kurban nezreder, keserlerdi. Şeytanların tezyînâtı onları iğvâ ve iğfâl eylemekle ihlâk etmek ve tedeyyün etmesi üzerine vâcip olan din-i hakkı bâtıla karıştırmak ve bâtılı hak üzerine tercih ettirmek içindir. Eğer Allahü Tealâ onların muhafazasını murad etmiş olsaydı, onlar işledikleri ef'âl-i kabîhayı işlemezlerdi. Şu halde habibim! Terket onları iftirâ ettikleri yalanlarıyla beraber. Zira; iradelerini daima şerre sarfettiklerinden istihkakları budur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *ş ü r e k â* ile murad; *şeytanlardır*. Şeytanların emirlerine itaat edip, bâtıl sözleriyle çocuklarını katletmeyi ihtiyar etmek cehlin nihâyesidir ve emrine itaatın vücubunda şeytanları Allahü Tealâ'ya şerik kıldılar ve Allah'ın dûnunda onları *erbab* tanıdılar. Binaenaleyh; onların sözlerine aldanarak birçok cinayet ikaa ve kendi çocuklarını kendi elleriyle itlâfa kadar cür'et ederler.

Yahut *ş ü r e k â* ile murad; *putların bekçileri ve hizmetçileridir*. Çünkü; onlar çocuklarını putlara kurban kesmeyi ahaliye telkin ve tezyin ederler ve ahali onların sözlerini dinlerlerdi. Hatta cedd-i Resulullah Abdülmuttalib, oğlu (Abdullah)'ı — Resulullah'ın pederidir — kurban etmeyi nezretmişti. Cenab-ı Hak bu âdet-i kabîhayı onlara şeytan'ın ta'lîm ettiğini beyanla müşrikleri ve âdetlerini zemmetmiş ve diyânet-i islâmiye; masum çocukları pederlerinin zulmünden kurtarmıştır. «Evlâdı itlâf etmeyi Allahü Tealâ emretti» diyerek Vâcip Tealâ'ya iftirâ ettikleri için Cenab-ı Hak iftirâlarıyla beraber terketmesini resulüne emir buyurmuştur.

Zaman-ı câhiliyede infak korkusu için ve kız evlâdını âhara tezvic etmesini ar addettikleri için kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek ve oğlanı nezredip puta kurban kesmek âdetti. İşte bu âdetleri şeytan'ın tezyinâtı olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin âdât-ı fâsidelerinden bazı âharı beyanetmek üzere :

وَقَالُوا هٰذِهِ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا اِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾

buyuruyor.

[Müşriklerin kendi nefislerinden icad edip Allahü Tealâ'ya ve kitabına isnad ve iftirâ ettikleri şeylerden birisi de, onlar dediler ki, «Şu bizim ayırmış olduğumuz hayvanât ve mezrûât haram ve ekli memnû'dur. Onları hiç bir kimse ekledemez, illâ bizim ekletmesini murad ettiğimiz kimse ekleder ki, o kimseler putlarımızın bekçisi ve ricâlden putların hizmetçileridir. Zira; bizim tayin ettiğimiz hayvânât ve hubûbât ancak bunlara helâl olur, başkalarına helâl olmaz.» Bu sözleri ancak kendi zu'm-u fâsidleri ve rey-i kâsidleri icabıdır. Zira; delil-i aklî ve naklîye müstenid değildir. Birtakım hayvânâtı yükten âzâd ederler ve «İşte şu hayvanların arkalarına yük yükletmek haram kılındı» demekle o hayvanâtla intifâ'ı haram kılarlardı ve birtakım hayvânât üzerine kestiklerinde Allah'ın ismini zikretmezler, putların ismini zikrederler ve bunu bize Allahü Tealâ emretti diyerek, Allahü Tealâ üzerine iftirâ eder, yalan söylerlerdi. İftirâ ettikleri şeylerle yakında Allahü Tealâ onları cezalandırır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile müşrikler zaman-ı câhiliyede hayvanlarını üçe taksim ederlerdi. *B i r i n c i s i ; ma'budlarına nezrettikleri hayvânat ve hubûbatın ricâle helâl olup nisvâna haram olduğunu itikad etmeleridir. İ k i n c i s i ; üzerine binmek ve yük yükletmekten âzâd ettikleri develerle intifâ'ı haram eylemeleridir. Ü ç ü n c ü s ü ; kestikleri hayvânâta Allah'ın ismini zikretmemeleridir.* Bunların herbiri Allahü Tealâ'ya iftirâ olduğu cihetle sû-u cezasını göreceklerini beyanla bu misilli âdât-ı keriheden Cenab-ı Hak ehl-i imanı menetmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin kendi zu'mlarınca irtikâb ettikleri ahkâmdan bazılarını beyandan sonra ahkâm-ı fâsidelerinden diğerini beyanetmek üzere :

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلٰٓى اَزْوَاجِنَا وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَٓاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾

buyuruyor.

[Zaman-ı câhiliyede müşriklerin müftereyâtından birisi de; onlar dediler ki, «Onlar şu hayvânâtın karınlarında olan çocukları diri doğarsa erkeklerimize mahsus karılarımıza haramdır. Ve eğer hayvânâtın karınlarında olan çocukları ölü olursa erkek ve dişi cümle benî âdem onda ortaklar, hepsine helâldır» demekle hükmettiler. Yakında Allahü Tealâ onların kendi arzuları üzere hayvânâtın çocuklarını bazı kimselere helâl ve bazı âhara haram diyerek tafsîl ve tavsîf etmeleriyle onları eşedd-i ceza ile cezalandırır. Zira; Allahü Tealâ iftirâ edenlere ceza vermekte hikmetini bilici ve vermiş olduğu cezayı lâyıkı ve istihkaakı veçhüzre vericidir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile zaman-ı câhiliyede yükten âzâd ettikleri develerin yavrusunu ikiye taksim ederler ve hayvânâtın yavruları eğer diri olursa ricâle helâl nisvâna haram ve eğer ölü olursa erkek ve dişi cümlesine helâl itikad ederler ve bu minval üzere amel ederlerdi. Ve Allahü Tealâ böyle emretti diyerek Allahü Tealâ'ya iftirâ eder ve yalan söylerlerdi. Allahü Tealâ onların yalan ve iftirâ ile tavsiflerinin cezasıyla onlara mücâzât eder. Zira; Allahü Tealâ'nın vermiş olduğu ceza hikmete muvafıktır. Çünkü; hakîmdir. Cezanın miktarını ve keyfiyetini bilir. Çünkü; alîmdir.

Hulâsa; zaman-ı câhiliyede müşriklerden çoklarının üzerine dinlerini karıştırmak ve helâk etmek için şeytanların onlara çocuklarını katletmelerini tezyin ettikleri ve onlar hayvânâttan bir

kısmını bazı insanlara haram ve bazılarına helâl ve bazı develerin arkalarına yük yükletmeyi haram kıldıkları ve bazılarında Allah'ın ismini zikretmeyerek kestikleri ve bunları bize Allahü Teâlâ emretti diyerek iftirâ ettikleri ve bu iftirâlarının cezasını görecekleri ve hayvanın karnında olan yavrusu diri doğarsa erkeklere mahsus ve ölü doğarsa umuma helâl dedikleri ve bu gibi bâtıl itikadlarının cezasını görecekleri bu âyetlerden müstefad olan fevâid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin evlâdını katletmek ve Allah'ın mübah kıldığı rızkın bazısını haram itikad eylemek gibi ef'âl-i kabîhalarını beyan ettiği gibi ef'âl-i kabiha ve akvâl-i fâsideleri üzerine lâzım gelen cezayı dahi beyanetmek üzere :

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ
افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

buyuruyor.

Muhakkak zarar etti şol kimseler ki, onlar delil-i aklî ve naklî gibi bir ilme müstenid olmaksızın sefih olarak çocuklarını katlettiler ve Allahü Tealâ'ya iftira ederek Allah'ın onlara ihsan ettiği rızkın bazısını haram kıldılar. Şu âdet-i kabîhayı irtikâpla muhakkak onlar tarîk-ı haktan çıktılar ve tarîk-ı müstakîme vâsıl olmadılar.]

Tefsir-i Hâzin ve Kazi'de beyan olunduğu veçhile âyet-i celilede; *zaman-ı câhiliyede nafaka ve esâret korkusundan dolayı çocuklarını katleden ve rızkın bazısını haram kılan kimselerle* murad; *A r a p l a r* dır ve onlar taraf-ı ilâhiden kendilerine nimet-i uzmâ olarak verilen evlâdı katlederek, o nimeti sebeb-i şer'î ve aklî olmaksızın elden çıkardıklarından ve mübah olan rızıktan kendilerini mahrum kıldıklarından dolayı dünyada zarar ettikleri gibi âhirette dahi ebedî azâba müstehak olduklarından zarar-ı azîme dûçâr oldular. Zira; onlar dünyada çocuklarını katletmekle adet-

lerinin kılletine ve bazı helâl olan şeyi haram kılmakla rızıklarının fevtine sa'y ettiler ve bu sa'yları cehâlet ve kıllet-i akıl ve hıffet-i fikre müstenid olduğundan Cenab-ı Hak bu gibi ef'âlin sefih olduğunu beyan buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette zaman-ı cahiliye ahalisini *yedi cihetten zemmetmiştir: Hüsran. sefâhet. cehâlet, helâl olan şeyi haram kılmak, iftirâ alâllah etmek, mesâlih-i din ve menâfi-i dünyadan dalâl üzre olmak ve tarîk-ı hakka vâsıl olamayacaklarını beyan etmektir.* Bunların hepsi nefsin arzusuna ittiba etmek ve hakikatı düşünmemekten ileri geldiğinden insan için nefse uymamak ve herşeyin hakikatını iyi düşünüp hüküm vermek vazife-i diniyedendir. Binaenaleyh; bazı gaflet icabı insanlar tarîk-ı haktan çıkar, ancak sonradan tefekkür ve bazı delâili mütalâayla ihtida etmek lâzımdır. İşte Cenab-ı Hak delâili tetkikle hakikatı aramadıklarını ve iradelerini hayra sarfedip doğru yolu bulamadıklarını beyanla bunların cehâlet ve sefâhetleri ihtidâlarına mâni olduğundan asla ihtidâ edemeyeceklerini beyan buyurmuştur. Çünkü; sefîh ne yaptığını bilmez ve ihtidâ esbâbına tevessül etmez ki, ihtidâ etsin.

***

Vâcip Tealâ âdet-i câhiliyenin kabîh olduğunu ve bu kabahat üzere lâzım gelen cezayı beyanettiği gibi maksad-ı aslî olan tevhidin delâilinden bazılarını dahi beyanetmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا
أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا
أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, dar-ı dünyada sizin için yerden yüksek bostanlar ve yere ağaçları döşenmiş bağlar ve bahçeler icad etti ve meyvaları birbirine benzemez muhtelif hurma

ağaçları ve hubûbata müteallik ekinler halketti. Meyvaları birbirine benzer ve benzemez ve cüsseleri benzer ta'mları benzemez zeytin ve nar ağaçlarını sizin maişetiniz için halk eyledi. Şu zikrolunan nimetten herbirinin meyvalarından ekledin. Meyva verdiklerinde devşirip hânenize götüreceğiniz veyahut satacağınız günde Allah'ın tayin ettiği hakk-ı mefruz ve meşruunu verin ve israf da etmeyin. Zira; Allahü Tealâ müsrifleri sevmez.]

Yani; nasıl oluyor ki, Allahü Tealâ'nın salâhınız için tayin ettiği tarîk-ı haktan huruc edersiniz? Halbuki Allahü Tealâ'nın sizin için mürtefi' ve gayrı mürtefi' bağlar, bahçeler ve meyvaları birbirine benzemez ekli muhtelif hurma ve hubûbâtları ve levnde ve cirimde ve ta'm ü lezzette birbirine benzer ve benzemez zeytin ve narları icad etti. Şu ta'dad olunan ağaçlardan hangisi meyva verirse meyvalarından yiyin. Zira; sizin için ekli mübahtır ve meyvasını ağacından kat' edip devşirdiğinizde Allah'ın kitabında tayin ettiği hakk-ı meşruunu fukarâya verin ve mübah olarak eklettiğinizde kalbinize kasâvet ve zekâvetinize kesafet, şuur ve idrakinize halel verecek derecede israf etmeyin. Zira; me'külât ve meşrûbâtında ve sarfiyâtında israf edip lüzumundan ziyade sarfedenleri Allahü Tealâ sevmez.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette beyan olunan nimetler bu sûre'de bundan evvel aynıyla zikrolundu. Fakat evvelki âyette Cenab-ı Hak vahdaniyete bunlarla istidlâl olunmasını tenbih ve tavsiye ve bu âyette şu ta'dâd olunan nimetlerle intifâ'ın mübah olduğunu beyanla intifâ'a izin vermiş ve yalnız mal sahipleri kendi intif'larıyla iktifâ etmeyip hâsıl olan nimetten bir miktarını fukaraya sarf etmelerini dahi emir buyurmuştur. Şu kadar ki, evvelki âyette delâili tetkikle Sâni'in vücuduna istidlâl ederek ma'rifet tahsilini emreylediğini ve Sâni'in vücuduna istidlâl ise saâdet-i rûhâniye olup, bu nimetlerle intifâ' ise saâdet-i cismâniye ve serîüzzevâl olduğu cihetle saâdet-i rûhâniye mukaddem olduğundan Cenab-ı Hak istidlâli takdim ederek evvelâ istidlâlin, saniyet intifâ'ın lüzumuna tenbih buyurmuştur.

Ma'rûşât; hurma ve zeytin gibi yerden yukarı kalkanlar ve gayrı ma'rûşât; üzüm çubukları, kabak ve sâir

sebze gibi yerde döşeli olanlardır. Vâcip Tealâ bu nimetlerin zekâtını vermeksizin eklin mubah olduğuna işaret için ekletmekle emrí, zekâtını vermekle emir üzerine takdim buyurduğu gibi bunların hilkatından maksat, insanların intifâ'ı olduğunu dahi beyan buyurmuş ve nefsin hukukuna riayet, gayrın hukukuna riayet üzerine mukaddem olduğundan evvelâ ekil sâniyen tasaddukla emretmiştir.

İmam-ı Azam indinde yerden hâsıl olan hâsılatın azından ve çoğundan zekât lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; öşr-ü şer'î Hanefiye indinde hâsılatın her cüz'ünden alınır.

İ s r a f ; malı sarfetmekte şeri'den tayin olunan haddi tecavüz etmek ve menfaat olmadık mahalle malı sarf edip zâyi etmektir. Ma'siyete sarfolunan kalîl ve kesîr israf olduğu cihetle ma'siyet haram olduğu gibi o ma'siyete malı sarfetmek de haramdır.

Bir kimsenin malının küllisini sadaka etmesi israfta dahildir. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Sâbit b. Kays) Hazretleri beş yüz hurma ağacının hurmasını bir günde devşirip evlâd ü ıyâline birşey terketmeksizin sadaka etmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Bu âyette *h a k k u l l a h* ile murad; *öşr-ü şer'î ve zekât-ı mefrûze* olduğuna nazaran âyet muhkemdir, zekât âyetiyle mensuh değildir. Kezâlik *nâfile sadaka* murad olduğunda dahi âyet yine muhkemdir, mensuh değildir. Buna nazaran *h a k k u l l a h* ile murad; *o günde hazır bulunan fukarâya tasadduk ve yerinde kalanları kuşlara ve başak arayıcılara terketmektir.*

Hulâsa; bağ, bahçe ve hubûbât gibi Allah'ın verdiği nimetlerden ekletmek mübah ve bunların devşirildiği günde fukarânın hakkını unutmamak lâzım olduğu ve mahall-i sarfına lâyıkı veçhüzere sarfedip israf etmek caiz olmadığı, zira; Allahü Tealâ'nın müsrifleri sevmediği ve bu nimetlerden telezzüz etmek nimetlerin husûlüne mütevakkıf bulunduğu cihetle bu nimetleri kesbetmeye sa'yin lüzumuna işaret olunduğu bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nebâtâta müteallik olan in'âmını beyandan sonra hayvânâta müteallik olan in'âmını dahi beyanetmek üzere :

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾

buyuruyor.

[Hayvânât içinden yükünüzü götürecek yük develeri gibi hamûleler ve yüke tahammül etmeyen yavruları vardır. Allah'ın size verdiği rızıktan ekledin. Zira; sizin menâfiiniz için halk olunduğundan size mübahtır. Binaenaleyh; ihtiyacınız miktarı ekledin ve şeytan'ın hile ve desiselerine tebaiyet etmeyin ki, helâl olan şeyi nefsinize haram kılmayasınız. Zira şeytan; size adaveti meydanda bir düşmandır.] Binaenaleyh; daima hileyle Allah'ın nimetlerinden sizi mahrum etmek üzere çalışır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *h a m û l e ; deve, at, ester ve merkep gibi yük götürmeye tahammülü olan hayvânâttır.* *F e r ş* le murad; *koyun ve keçi gibi yüke tahammülü olmayıp zebholunmak için yere döşenen küçük hayvanlardır.* *Ş e y t a n ' ı n h u t u v â t ı* yla murad; *insanları iğfâl için tezyin ettiği tarîk-ı bâtıldır.* Şu halde *manâ-yı nazım :* [Allah'ın helâl kıldığı rızıktan yiyin, şeytan'ın tezyin ettiği muharremât tarîklarına sülûk etmeyin] demektir.

ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ
حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿١٤٣﴾

[Allahü Tealâ kullarının rahatı ve taayyüşü için hayvânâttan sekiz nevi icad etti. Koyundan iki zevc halk etti ki, biri erkek diğeri dişi ve keçiden iki halk etti ki, erkek dişi. Habibim! Hayvânâtın haram olduğunu iddia edenlerden suâl et, de ki, «Koyunla keçi-

nin erkekleri mi haramdır, yoksa dişileri mi haramdır veyahut bunlardan dişilerinin karınlarında olan erkek veya dişi her ne olursa olsun bütün yavru mu haramdır?] Çünkü; Medârik'te beyan olunduğu veçhile müşrikler bazan bu hayvanların erkeğini ve bazan dişisini haram kıldıkları gibi yavrularını arzularına göre haram kılarlar ve Allahü Tealâ haram kıldı diyerek iftirâ da ederlerdi. Cenab-ı Hak bunu inkâr etmesini resulüne emretti. Zira; (آلذكرين)'deki hemze inkâr içindir. Yani; **[Eğer bunlar haramda dediğiniz gibi davanızda sâdıksanız ve sözünüz doğruysa ilme ve sağlam habere müstenid olarak haber verin bana. Allahü Tealâ bunların hangisini haram kıldı?]** Yavrularını mı, analarını mı veyahut erkeklerini mi? Eğer bildiğiniz varsa doğrusunu söyleyin. Halbuki siz nübüvveti inkâr eder ve şeriatı kabul etmezsiniz. Nasıl oluyor ki, eşyanın bazısının helâl ve bazısının haram olduğunu iddia edersiniz ve bu hill ü hurmetle hükmü nereden aldınız?

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile d a ' n ; *yünü* ve m a ' z ; *kılı olan davar cinsidir. Yünlü olan nev'in erkeğine* k o ç ve *kıllı olanın erkeğine* t e k e denir ki, şeriat-ı islâmiyede bu sınıfların erkeği, dişisi ve yavruları cümlesi helâldir.

وَمِنَ الْاِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِ اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ وَصّٰيكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَا فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٤﴾

[Ve Allahü Tealâ deveden ve sığırdan ikişer nevi erkek ve dişi halk etti. Bunlardan bazılarının haram olduğunu iddia eden müşriklere ey Ekrem-er Rusül! Sen de ki, deveyle sığırdan erkekleri mi haram, yoksa dişileri mi haramdır veyahut dişilerinin karınlarında olan yavruları mı haramdır? Veyahut Allahü Tealâ bunların haram olmasıyla vasiyet ettiğinde siz hazır mıydınız?]

Çünkü; bir nebi haber vermedi ve bunların hürmeti hakkında da

bir kitap gelmedi. Şu halde bunların hurmetlerini Allahü Tea haram kıldığında biz hazırdık demekten başka bir çâreniz yoktu. Halbuki izzet-i huzurdan merdud ve matrutsunuz. Binaenaleyh hill ü hurmet hakkında iddianız nefsinizin arzusu ve şeytanlarınızın tezyinâtıyla sırf iftirâdan ibarettir. Çünkü; hurmetine delil olmayan birşeye «Allahü Tealâ bunu haram kıldı» demek iftirâdan başka birşey değildir ve ahkâm-ı şer'iyeden olmayan birşey şeriattandır demek bu kabilden iftiradır. Bu gibi ahkâm vaz'ın cesâret edenleri Cenab-ı Hak bu âyetle tevbih etmiştir. Zira; (ام كنتم شهداء اذ وصيكم الله بهذا) demek; «Yoksa Allahü Tealâ bunun helâl veya haram olduğunu beyanla hükmedip, size vasiyet ettiğinde yanında hazır mıydınız?» demektir ki, hazır olmayanlara «Hazır mıydınız?» demek elbette şiddetle tekdir etmeye ve cezasının ağır olduğuna işarettir. Şu halde; [**İddianız sırf iftirâ etmekten ibaret olunca ilmi olmaksızın nâsı idlâl için yalan olarak Allahü Tealâ'ya iftirâ edenden daha zâlim kim olabilir?**] Elbette Allahü Tealâ'nın haram kılmadığını, haram kıldı demek Allah'a yalan olarak iftirâ ve nâsa bilmeyerek mübah olan şeyi haram itikad ettirmekle idlâl etmekten ziyade bir zulüm olmaz ve böyle iftirâ edenler tarîk-ı sevâbı bulamazlar. [**Zira; Allahü Tealâ zâlim olan kavmi tarîk-ı hakka îsâl etmez ve onları hidayette kılmaz.**]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile kâfirlerin mübah olan bazı hayvânâtın haram olduğu yolundaki iddialarını Cenab-ı Hak bu iki âyetle iptâl ve istifhâm-ı inkârî ile tevbih ve zâlim olduklarını beyanla zulümlerinden dolayı hidayete muvaffak olamayacaklarını tasrih buyurmuştur ki, zulüm; zâlim olan kimsenin hidâyetine mâni olduğunu beyanla insanları zulümden tenfîr etmiştir.

Çünkü; eğer hurmetin illeti zükûret ise, zükûr olanların kâffesi ve ünûset ise dişi olanların kâffesi haram olmak icab ederdi. Halbuki müşrikler istediklerine helâl ve istemediklerine haram derler ve neden helâl veyahut neden haram onu bilmezler. Ancak ağızlarına ne gelirse onu söylerlerdi.

Kezâlik hurmetin sebebi rahmin müştemilâtından olmaksa erkek ve dişi cümlesi rahmin müştemilâtındandır. Binaenaleyh;

cümlesinin haram olması lâzım gelirdi. Şu halde bazısının haram olduğunu iddia delilsiz ve sebepsiz bir iddia olduğundan bu iddiaları reddolunmuştur. Çünkü; «Allahü Tealâ bize böyle emretti» derler. Halbuki Allahü Tealâ onların dedikleri gibi emretmedi. Binaenaleyh; iftirâ ettiler.

Allahü Tealâ'nın dininde olmayan şeyi dine ithal eden müptedi'lerin cümlesi bu âyetin ahkâmında dahildir. Binaenaleyh; (اظلم خلق الله) olanlar sırasında azap göreceklerinde şüphe yoktur.

Hulâsa; deve ve sığır gibi helâl olan hayvânâttan bazılarının haram olduğunu itikaad edenleri Cenab-ı Hak bu âyette tevbih ettiği ve bu misilli helâl olan şeyleri bir ilme ve delile müstenid olmaksızın haram demek iftirâ alâllah olduğu ve iftirâ alâllaha cüret eden kimseden ziyade zâlim bir kimse olmadığı ve zâlim olan kavmi Cenab-ı Hakkın hidâyette kılmayacağı bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i câhiliyenin bazı eşyaya haram ve bazı eşyaya helâl demeleri sırf kendi havâ ve heveslerine ittiba olup, bir delile ve ilme müstenid olmadığını beyan ettiği gibi hillü hurmette sahih olan hüküm; vahy-i semâvî ve şer'-i nebevî ile olacağını dahi beyanetmek üzere :

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (145)

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-re Rusül! Şu kendi havalarıyla hill ü hurmet iddia edenlere sen de ki, bana vahyolunan ve evvelîn ve âhirînin ulûmunu câmi' olan Kur'ân'da ekleden ve taam yiyen bir kimse üzerine Allah'ın haram kıldığı birşeyi ben bulamıyorum; belki taamın küllisini ben helâl buluyorum. Zira eşyada asıl olan; helâl

olmaktır. Ancak ölmüş hayvan leşi veya akmış kan yahut hınzır eti olursa onlar haramdır. Zira; bunlardan herbiri nefsinde necistir, tahâret kabul etmez veyahut Allah'ın gayrının ismi zikrolunmuş veyahut hîn-i zebhinde Allah'ın ismi amden terkolunan şeyler fısk olduğundan haramdır.] Şu zikrolunanların hurmetini Allahü Tealâ vahyettiği için haramdır. Bunlardan maadâsı helâldir. Zira; hurmetine delil olmayan birşeyi haram olmaz. **[Şu zikrolunan şeylerden birini Din-i İslâm'dan çıkmayarak ve haddini tecavüz etmeyerek bunlardan birine muhtaç olup ekletmeye muztar olan kimse açlıktan ölmemek için, hayatını ibkaa edecek kadar bir miktarını ekledebilir. Zira; Rabbin Tealâ zarûret sâikasıyla bunları ekleden kimsenin bu husustan dolayı vaki olan günahını mağfiret edici ve zarûret messedince ekline müsaade etmekle merhamet buyurucudur.]** Şu halde bunları zaruret vaktinde ekletmeye Allahü Tealâ izin vermişken ekletmez helâk olursa, âsî ve günahkâr olur. Zira; nefsini fuzûlî olarak tahrib etmiştir. İki zarar cem' olsa ehvenini ihtiyar etmek kaaide-i külliyesine tevfikan nefsin telef olmasıyla o nefsi telef etmemek için haramı yemek karşılaştığında elbette haramı yeyip nefsi muhafaza etmek, yemeyip de nefsin telefinden ehvendir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyette hurmeti beyan olunan dörtten mâada Resulullah'ın haram kıldığı himâr-ı ehlî kelb ve kedi gibi azı dişe sahip olanlarla, kuşlardan pençe sahibi olanlar dahi haramdır. Zira; Resulullahın azı sahibi yırtıcı hayvânâtın ve pençe sahibi kuşların küllisinden nehyettiği (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir. Himâr-ı ehlîden Hayber günü nehyettiği dahi (Ebu Hüreyre) Hazretlerinden mervi ve Sahhah'ta mezkûrdur. Kediyi ekletmek ve satıp parasını almaktan Resulullah'ın nehyettiği (Câbir) Hazretlerinden mervidir. Şu halde Din-i İslâm'da hayvânattan haram olan y e d i d i r . *Meyte, akmış kan, hınzır, Allah'ın gayrının ismi zikrolunarak kesilen hayvanın eti, himâr-ı ehlî, azı sahibi, yırtıcı hayvânât-ı vahşiye, pençe sahibi kuşlardır.* Ve bunların teferruâtı bittabi bunlarda dahildir. Bu âyette zikrolunan meyteden *balık* ile *çekirge* ve kandan da *karaciğerle akciğer* müstesnâdır. Gerçi çekirgeler dahi kansa da akmayıp etle kan arasında katı olduğu için helâl kılınmıştır. Etle karış-

mış ve seyelân etmeyerek damarlarda kalmış olan kanın da helâl olduğu mervidir. Zira hurmeti beyan olunan kan; akmış olan kan olduğundan, akmaksızın damarda kalan kan haram değildir. Çünkü; o gibi kandan eti temizlemek müşkül ve güçtür. Din-i İslâmda ise güçlük yoktur.

Vâcip Tealâ bu âyette haram olan şeylerin hurmetlerine illet ve sebep olarak necis olduğunu beyan buyurması, necis olan şeylerin cümlesinin haram olduğuna delâlet eder ki, (كل نجس حرام = Necaset olan herşey haramdır) kaaide-i külliyesi de buradan me'hûzdur.

Hulâsa; hill ü hurmet vahy-i ilâhiyle bilinip, vahyin gayrı bir sebeple bilinemediği vahy-i ilâhide ise lâşe, akmış kan, hınzır eti ve Allah'ın gayrının isimleri zikrolunarak kesilen hayvânâtın ekli haram olduğu beyan olunup, kâfirlerin haram olduğunu iddia ettikleri şeylerin hurmeti beyan olunmadığı ve şu haram olduğu beyan olunan şeylerin ekline zarûret messederse helâk olmayacak kadar ekletmeye müsaade-i şer'iye olduğu ve bu müsaade üzerine eklolunan muharremattan hâsıl olacak seyyiâtı Cenab-ı Hakkın mağfiret buyuracağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ şeriat-ı Muhammediyede haram olanların bazılarını beyan ettiği gibi Yehûd üzerine haram olan reyleri dahi beyanetmek üzere :

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا
عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ
ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾

buyuruyor.

[Yehûd dinine mensub olanlar üzerine tırnak sahibi olan her

hayvanı ve sığırla koyundan iç yağlarını onlar üzerine haram kıldık. İllâ koyunla sığırın arkalarında olan yağları veyahut karnına ve barsaklarına ve kemiklerine muttasıl olan yağları haram kılmadık. İşte şu eşyayı onlar üzerine haram kılıp, onların zulümleri sebebiyle biz onları cezalandırdık. Vahyettiğimiz ahkâmın cümlesine elbette biz sâdıkız.] Binaenaleyh; helâl olduğunu beyan ettiğimiz elbette helâl ve haram olduğunu beyan ettiğimiz elbette haramdır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *t ı r n a k s a h i b i* yle murad; *parmağı veya parmağında tırnağı olanlardır.* Yahut *kuşlardan pençesi olan ve hayvânât-ı sâireden de at ve merkep gibi değirmi tırnağı olanlardır.* *Ş u h û m* ile murad; *iç ve böbrek yağlarıdır.* (الحوايا) *h â v i y e* nin cem'idir ki, *karın ve barsaklardır.* Binaenaleyh; Yehûd üzerine içyağı haramsa da hayvanın karnına ve barsaklarına muttasıl olan yağlar ve kemiğe muttasıl olan kuyruk yağları helâl olduğuna âyet delâlet eder. İşte şu hurmet; Yehûd'un enbiyayı katletmeleri ve ribâ ekletmeleri ve nâsın malını zulmen almaları gibi birtakım şer'in harici şeyleri âdet etmelerinden neş'et ettiğini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; daire-i şeriattan çıkanları Cenab-ı Hakkın dâire-i şeriata duhulleri için envâ'-ı belâya ile müptelâ kıldığı ve onların ahkâm-ı şeriatı yerine getirinceye kadar birtakım müzayakaya dûçâr olacakları nusus-u müteaddideyle beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ haber verdiği şeylerin cümlesi sâdık olduğunu beyan ettiği gibi Yehûd'un tekzibine karşı cevabı dahi beyanetmek üzere :

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾

buyuruyor.

[Eğer şu vahyolunan şeylerde Yehûd kavmi, habibim! Seni tekzib ederlerse sen onlara hitaben de ki, sizin Rabbiniz bol rah-

met sahibidir ve Allahü Tealâ'nın azabı cürüm sahibi günahkâr olan kavimden reddolunmaz.]

Yani; habibim; Senin Rabbin rahmet ve azap sahibidir. Binaenaleyh; eğer müşrikler seni tekzib ederlerse sen onlara de ki, «Sizin Rabbinizin rahmeti kullarına boldur ve lâkin azabı da şiddetlidir. Zira; günahkâr olan kavimden azabı reddolunmaz. Binaenaleyh; size mühlet verir, müsaade eder. Siz Allah'ın verdiği müsaadeye mağrur olmayın. Zira; azabın vakti gelince Allahü Tealâ'nın azabını, ashab-ı cinayet ve cürmolan kavimden kimse reddedemediği için asla reddolunmaz, derhâl azabı gelir, âsîleri terbiye eder. Hiç kimse karşı koyamaz».

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Yahûdiler ve Resulullah'ı tekzib edenler üzerine azab-ı şedîdin nazil olacağına âyette tenbih vardır. Çünkü *y e i s ; şiddet* manâsınadır. Şu halde *ma'nâ-yı nazım :* [Allah'ın azabının şiddetini mücrimlerden reddedip o azaptan ve azabın şiddetinden onları kurtaran olmaz. Zira; cürümleri sebebiyle cezaya müstehaklardır] demek olur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mezheplerinin butlanını beyan ettiği gibi ileride serdedecekleri i'tizarlarını dahi beyanetmek üzere :

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ
كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ
فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾

buyuruyor.

[Şirk eden müşrikler ileride derler ki, «Eğer Allahü Tealâ senin dediğini murad etmiş olsaydı biz ve babalarımız şirketmez ve biz birşeyi haram kılmazdık.» Yehûd'un ve müşriklerin seni tekzipleri gibi bunlardan evvel geçenler dahi bizim azabımızı tadıncaya kadar resullerini tekzib ettiler. Bunlar da onların meslek-

lerine tâbi olmuş ve onların yollarını tutmuşlardır. Binaenaleyh; bunlar da onların tattıkları azabı tadacaklardır. Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onlara sual tarîkıyla de ki, «Sizin indinizde taraf-ı ilâhiden gelmiş bir ilim var mıdır? Eğer varsa o ilmi bize çıkarır, beyan eder misiniz? Bir nakl-i sarih veyahut hüccet-i kat'iye gibi birşeyiniz varsa izhar edin görelim. Siz tâbi olmaz, illâ zannınıza tâbi olursunuz ve siz olmadınız, ancak yalan söylersiniz.]

Yani; kâfirlerin makam-ı i'tizarda «Allahü Tealâ bizim bulunduğumuz hale razıdır. Eğer razı olmasa bizim halimizi kendinin rızasına muvafık bir hale tahvil ederdi ve biz de razı olmadığı şeyi işlemezdik» demekle mezheplerinin hak olduğunu iddia ederlerdi.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ kâfirlerin azaba müstehak olduğunu ve sülûk ettikleri mezhebin cehalet üzere müpteni bulunduğunu ve bu mezhebe temessük edenlerin ilmi olmadığını ve ancak zanna ittibâ' ve kizbin pek eşna'ını ihtiyar ettiklerini beyanla zem ve ef'âllerini takbih buyurmuştur.

Bunların yalan söyledikleri şey «Allahü Tealâ bize böyle emretti» demeleridir. Beyzâvî'nin beyanına nazaran usul-ü itikadda zanna ittibâ' caiz olmadığına âyette tenbih vardır. Çünkü; zanna ittibâ' edenleri Cenab-ı Hak zemmetmiştir.

Hulâsa; müşriklerin, Allahü Tealâ bizim tevhidimizi dileseydi biz ve babalarımız şirketmez ve biz birşeyi haram kılmazdık diyecekleri ve bunlardan evvel geçen milletlerin de resullerini tekzib ettikleri ve Resulullah tarafından bunlara, eğer davanız bir ilme müstenidse çıkarın o ilmi görelim denildiği ve müşriklerin ancak zanna tâbi olarak söyledikleri bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mezhepleri ilme ve hüccete müstenid olmayıp mücerret kendi re'y-i fâsidleri üzere müptenî olduğunu beyan ettiği gibi Allahü Tealâ için kulları üzerine hüccet-i kat'iye olduğunu dahi beyanetmek üzere :

قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿١٤٩﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Kendi reylerine ve havâ ve heveslerine muvafık olarak mezhep ihdâs eden müşriklere hitaben sen de ki, «Siz mezhebiniz üzere ilim ve hüccet izhar edemeyince, Allahü Tealâ için kulları üzerine metânet ve kuvvette nihâyete bâliğ olmuş hüccet vardır.] Çünkü; Allahü Teâlâ resul göndermek ve kitap inzâl etmek ve doğru yolu göstermek suretiyle kullarına delâil-i vâzıhayı beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; kulların Allahü Tealâ'ya karşı «Biz doğru yolu bilemedik. Bize bir mürşid göndermedin» gibi itizarlarına meydan kalmamıştır. **[Allahü Tealâ için metin ve vâzıh hüccet olunca, eğer Allahü Tealâ sizin hidayetinizi murad etmiş olsaydı, sizin cemiinizi imana muvaffak kılmakla hidayette kılardı.]** Ve lâkin siz iradenizi hidayete sarfetmediniz ki, Allahü Tealâ hidâyetinizi irade buyursun. Eğer sizin cemiiniz iradenizi imana sarfetmiş olsaydınız, Allahü Tealâ cemiinizi hidâyette kılardı. Ancak iradenizi imana ve hidâyete sarfetmediğiniz için Allahü Tealâ iman ve hidâyetinizi murad buyurmadı. Çünkü; abdin ef'âl-i ihtiyariyesinde Allah'ın halkı abdin iradesini sarfa tâbidir. Binaenaleyh; abid iradesini sarfetmeyince Allahü Tealâ halketmez.

Hulâsa; Allah'ın kullarını ilzam edecek hüccetleri bulunduğu ve murad-ı ilâhi olsa, cümle insanları hidâyette kılacağı bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin delillerini ve mezheplerini iptâl ettikten sonra davâlarına şâhitleri olmadığını beyanetmek üzere :

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَٰذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

buyuruyor.

[Allah'ın helâl kıldığı nimetleri haram kılan müşriklere hita-

ben habibim! Sen de ki, «Getirin ey müşrikler! Şol ulemâ ve ahbârınızı ki, onlar şehâdeteder ve derler ki, «Allahü Tealâ şu nimeti haram kıldı». Onlar huzur-u nebeviyende hazır olurlar ve Allahü Tealâ'ya iftirâ ederek şehâdet ederlerse, sen onları tasdik etme. Zira onları tasdik; onların şehâdet-i bâtılalarına iştirâk etmek olduğundan, senin için câiz değildir. Binaenaleyh; onlarla beraber şehâdet etme, belki onların şehâdetlerini reddet ki, davâlarının butlanını ve şâhitlerinin yalancı olduklarını bilsinler ve şol kimselerin hava ve re'y ü arzularına muvâfakat etme ki, onlar bizim hakka ve tarîk-ı müstakîme delâlet eden âyetlerimizi tekzib eder ve âhirete iman etmezler. Halbuki onlar Rablerine şirk eder ve bir takım âciz mahlûkları Rablerine muâdil şerik ve nazîr itikad ederler.] Şu halde onlardan i'raz et, mükâleme ve mücâleselerinden ihtiraz üzere bulun ki, itikadlarının fesâdını bilsinler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ kâfirlerden davâlarına şâhit istemesini resulüne emir buyurdu ki, herkes indinde mezheplerinin şâhidi ve delili olmadığı zâhir olsun ve Resulullah'ı onların şehâdetine iştirakten nehyetti ki, onların şâhitlerinin yalancı olduklarını avâm-ı nâs anlasınlar da onlara ittibâ' etmesinler. Çünkü; Resulullah onlara mümâşât etse, onların yalanları meydana çıkmaz ve herkes onların mezhebini doğru telâkki eder, buysa Din-i İslâm'ın teessüsüne mânidir.

Medârik'te beyan olunduğu veçhile zamir mevkiinde (الذين كذبوا) varid oldu ki, âyetleri tekzib eden ve âhirete iman etmeyenlerin, havaya ittibâ' edenler olduğu bilinsin. Çünkü; âyetleri tasdik ve âhirete iman edenler delile ittibâ' eder, havâ ve hevesine ittibâ' etmezler.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin kendi nefislerine haram kıldıkları şeyler; ancak kendi arzuları icabı olup, bir delile müstenid olmadığını beyan ettiği gibi delile müstenid olarak haram olan şeyleri beyanetmek üzere :

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا
الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ ذٰلِكُمْ
وَصّٰيكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾

buyuruyor.

[**Habibi Zişânım! Alâtarikışşefka sen müşriklere hitaben de ki, «Gelin huzuruma toplanın, mukteză-yı nübüvvet ve şefkat Rabbinizin sizin üzerinize haram kıldığı şeyleri ben tilâvetle Rabbinizin vahyettiği veçhüzere beyan edeyim.»**] Haram olan şeylerden birincisi, Allahü Tealâ'ya şirketmektir. Binaenaleyh; [**Allahü Tealâ'ya mahlûkaatından hiçbir şeyi şirketmeyin.**]. Zira; Allahü Tealâ; ferd-i vâhiddir, şeriki ve nazîri yoktur. [**Ve vâlideyninize ezayı haram kıldı. Binaenaleyh; size valideyninize ihsan etmenizle emretti.**] Çünkü valideyniniz, hakk-ı terbiyesi ve hal-i sabavetinizde sizi muhafazaları ve besleyip büyütmek gibi zahmetleri ihtiyar ettiklerinden dolayı sizin tarafınızdan ihsana müstehaklardır. Şu halde onlara ihsan etmek sizin üzerinize vâciptir. İhsanı terketmek haramdır. [**Nafaka korkusundan dolayı evlâdınızı katletmeyin. Zira; sizi ve onları Biz Azîmüşşan merzuk ederiz.**] Binaenaleyh; rızıklarından korkarak ciğerpârelerinizi öldürmeyin. Eğer öldürürseniz hurmet-i azîmede vaki olursunuz. [**Ve zinâ gibi fâhişeden gerek suret-i aleniyede olsun, gerek suret-i hafiyede olsun ihtiraz lâzımdır. Binaenaleyh; zinâ ve sâir maâsî ve menhiyâta karib olmayın.**] Amma o ma'siyet gerek âşikâr olsun ve gerek gizli olsun cümlesi haramdır. [**Ve Allah'ın haram kıldığı nefsi katletmeyin. İllâ hakka mukaarin olarak şer'an katli lâzım olanları katledin. Şu evâmir ve nevâhîde olan fevâidi ve menâfii sizin taakkul edip düşünmeniz için beyan olunan ahkâmı Cenab-ı Hak size vasiyet etti ve mucibiyle ameli üzerinize vâcip kıldı.**] Binaenaleyh; bu ahkâmın hukukuna riayet vâciptir. Eğer riayet etmezseniz azaba müstehak olursunuz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile vâlideyn; insan hakkında nimetlerin en büyüğü olduğuna işaret için Vâcip Tealâ şirkten nehyettikten sonra vâlideyne ihsanla emir buyurmuştur. Zira; insanın vücut bulmasında sebeb-i hakîkî Allahü Tealâ ve sebeb-i zâhirî ebeveyndir. Binaenaleyh; hukuk-u ilâhiye riayetten sonra hukuk-u ibâddan evvel beevvel hukuk-u ebeveyne riayetin vücubunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü; vâlide ve pederin evlâdında terbiye ve şefkat ve it'âm-ı taam ve hal-i sabavetinde helâktan muhafaza hakları vardır. Hukuk-u ibâddan ebeveynin hukukuna riayetin vücubunu beyandan sonra evlâdın hukukuna riayetin lüzumuna işaret buyurmuştur. Çünkü; zaman-ı cahiliyede bazıları kız evlâdını âhara tezvic etmekten âr ettiklerinden ve bazıları da fakr ü fâka ve rızık korkusundan katlü itlaf ederlerdi. Cenab-ı Hak bu hal-i şenâattan onları nehyettiği gibi rızık için korkmamalarını tavsiye buyurmuştur. Zira; ebeveynin rızkını tekeffül buyurduğu gibi evlâdın rızkını dahi tekeffül buyurduğunu ve evlâdın hayatlarını muhafaza etmeleri lâzım olduğun beyan etmiştir.

Cenab-ı Hak bu âyette insan için usulünün ve furuunun hukukuna riayetin vücubunu beyandan sonra bilkülliye muharremâta ve bilhassa zinâya açık ve gizli olarak yakın olmamalarını tavsiye buyurmuştur. Çünkü; zaman-ı cahiliyede suret-i aleniyede zinâyı kerih görürlerse de suret-i hafiyede zarar yok addederlerdi. Cenab-ı Hak her iki suretin de haram olduğunu beyan buyurmuştur. Zira zinâ; neslin inkıtâına bâdî olup, âlemin intizâmını haleldâr ettiğinden, Cenab-ı Hak zinâ etmek şöyle dursun, zinâya yakın olmak bile câiz olmadığını beyan etmekle zinâdan nehiyde mübâlâğa izhâr etmiştir. Zira zinâ; âlemin inkırâzına bâdî olduğundan her halde ihtiraz etmek lâzımdır.

Vâcip Tealâ nüfûs-u beşeriyenin katlolunmaktan muhafazası lâzım olduğunu beyanla beraber katli icab eden — irtidad, zinâ ve bigayrıhakkın bir kimseyi katletmek gibi — bir fiil sudur ederse katlin cevazına işaret etmiştir. Çünkü; bir kimse iman ettikten sonra irtidad ederse veyahut teehhül ettikten sonra zinâ eder ve şer'an zinâsı sâbit olursa ve bigayrıhakkın bir kimseyi öldürür kısas lâzım gelirse ve tâbi bulunduğu devletine karşı huruc eder

yeryüzünü ifsâd ederse katli meşrudur ve bu misilli kimselerin vücutlarını ifnâ suretiyle fesâtlarını izaleyle âlemin rahatını temin eylemek hukûmet üzerine vâciptir.

*
* *

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyette riayet lâzım olan ahkâmdan beşini beyandan sonra hikmet ve menâfiinde teemmüle muhtaç olan bazı ahkâmı beyanetmek üzere :

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوا ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾

buyuruyor.

[Yetimin malına yakın olmayın. İllâ ticâretle tezyid ve ziyadan muhafaza etmek gibi gaayet güzel ve yetime menfaatlı olan tarîkla yakın olun. Yetim rüşdüne vâsıl olup malını muhafazaya akl ü dirâyeti, fikr ü ferâseti kâfi oluncaya kadar malını muhafaza edin. Rüşdüne bâliğ olup, malını muhafazaya muktedir olduğuna kanaat gelince malını kendine teslim edin. Kileyi ve terâziyi adaletle ifa edin. Noksan vermekle hukuk-u nâsa tecavüz etmeyin. Biz nüfûs-u beşeriyeden hiçbir nefse teklif etmeyiz. Ancak o nefsin vüs'u ve takatı miktarı teklif ederiz. Zira; hukuk-u nâsa riayet müşküldür. Kudretiniz miktarı adaletle teklif ederiz. Binaenaleyh; kudretinizin haricinde olan şey affolunur. Ve bir söz söylediğinizde ve bilhassa hâkim olup hükmettiğinizde adalet edin velevse hükmettiğiniz kimse akraba ve taalukaatınızdan olsun. Sözünüzde ve hükmünüzde adalet ve ihtiyat edin ki, sözünüz ve hükmünüzle hukuk zâyi etmeyesiniz ve ancak Allah'ın ahdini ifa edin ve yerine getirin ki, Allah'ın emrinin haricinde bir söz ve hükmünün haricinde bir hüküm vermeyesiniz. İşte sizin tezekkür etmeniz ve fevâidini düşünmeniz için şu beyan olunan ahkâmla Allahü Tealâ size tavsiye buyurdu ve muktazâsınca ameli üzerinize vâcip kıldı.]

Ki, bu ahkâmın haricine çıkmayasınız. Eğer bu ahkâmın haricine çıkarsanız azaba müstehak olursunuz.

(اشده) Âyette *e ş ü d* le murad, Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *ihtilâm olmak ve aklı kemâline vâsıl olmaktır. K i l e v e v e z n i i f a* ile murad; *tam olarak ölçmek ve tartmaktır. K ı s t* la murad; adaletle olduğu gibi *satan kimsenin noksan vermekle müşterinin hukukuna tecavüz etmemesine, müşteri dahi ziyade istemekle bâyiin hukukuna tecavüz eylememesine ve iki tarafın da yekdiğerinin hukukuna riayetin vücubuna işarettir.* Çünkü; âlemin intizâmı; muâmelâtın hüsn-ü cereyânına bağlıdır. Eğer muâmelâtın cereyânı adalete mukaarin olmazsa hukuk zâyi olmakla münazaat zuhur eder ve tarafeyn perişân olur.

Bu riayetin gaayet müşkül olduğuna işaret için teklifin; mümkün miktarı kudretle mukayyed olduğuna işaret etmiş ve kudret miktarı teklif buyurduğunu Vâcip Tealâ beyan buyurmuştur ki, kudretin fevkında teklif olmaz.

Vâcip Tealâ her sözde ve edâ-yı şehâdette ve emri bilmaruf ve nehyianilmünkerde, hâkimin hükmünde ve sâir hususâtta adalete riayetin vücubunu beyan buyurmuştur.

Hulâsa; yetim bâliğ oluncaya kadar suret-i gayrı meşruada yetimin malına karib olmak caiz olmadığı, kilo ve terâzide adalet lâzım, velev akraba hakkında olsun adalet üzere söylemek vâcip ve Allah'la kendi beyninde vâki olan ahdi insanlar ifa etmekle memur olduğu ve insanların tezekkür edip düşünmesi için şu ahkâmı Cenab-ı Hakkın tavsiye buyurduğu bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bazı ahkâmını tafsilden sonra icmalen beyan olunan ahkâma ittibâ'ın lüzumunu tavsiye etmek üzere :

وَأَنَّ هَٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ
ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman! Bilin ki, Kur'ân'da ve bilhassa şu sûre'de zikrolunan evâmir ve nevâhî, me'mûrât, menhiyât, muharremat, ahkâm, işârât, âdâp ve muâmelât benim doğru ve i'vicacdan sâlim tevhide îsâl eder tarîkımdır. Bu turuk, müstakîm olunca tarîk-ı tevhide tebaiyet edin ki, fevz ü felâh bulasınız ve turuk-u muhtelife olan edyân-ı sâireye ve havâya tâbi olan müteferrik yollara tebaiyet etmeyin ki, o yollar sizi dağıtmasın. Eğer ârâ-yı muhtelifeye ittiba ederseniz, o ârâ-yı muhtelife sizi tarîk-ı ilâhiden ayırır, fırka fırka kılar.] Zira; delilin hükmü ve muktezâsı birdir, lâkin havâ ve hevesin muktezâsı müteaddiddir. Çünkü; tebâyi' ve âdât muhtelif olduğundan herkes kendi tabiatına göre re'yeder ve kendi arzusuna göre hüküm verilmesini ister. **[İşte şu beyan olunan tarik ve o tarika ittibâ'; turuk-u muhtelifeye sizin ittibâ'dan nefsinizi vikaaye etmeniz için Allah'ın size vasiyet ettiği tariktir.]**

Vâcip Tealâ bu âyette kullarını umur-u dinde tefrikadan nehyetmiştir. Zira tefrika; her milletin inkırazına bâdî ve izmihlâline sebeb olmuştur. Çünkü tefrikanın; içtimada olan kuvveti izâle ettiğinde şüphe yoktur. Kuvvet zâil olunca a'dânın fırsat bulacağında kim tereddüd eder? Binaenaleyh; Allah'ın Kur'ân'da beyan ettiği tarika ittibâ' etmek vâciptir. Resulullah'ın beyan ettiği ahkâmın cümlesi de vahyile olduğundan bu âyette beyan olunan ve ittibâ' vâcip olan tarîk da dahildir. Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Resulullah bir çizgi çizip «İşte şu tarîk; tarîk-ı savâptır». Sonra sağına ve soluna çizgiler çizip «İşte şu tarikların herbiri üzerinde bir şeytan var; insanları davet eder» buyurduğu (İbn-i Mes'ud) Hazretlerinden mervidir.

(İbn-i Abbas) Hazretleri «Şu âyetler muhkem ve cemi' şerâyi'de mazbuttur, asla nesholunmamıştır. Eğer bir kimse amel ederse Cennet'e dahil olur ve eğer ameli terkederse nara dahil olur» buyurmuşlardır.

Bu âyet-i celile hak olan şeyin her vakit bir olup müteaddid olmadığına delâlet eder. Zira hak; taaddüd etmez.

***

Vâcip Tealâ; şu iki âyette beyan olunan dokuz meselenin şe-

râyiin cümlesinde riayeti vâcip olup, terki caiz olmadığına işaret için ahkâmı beyan ve haberden sonra Mûsâ (A.S.) a bu ahkâmı ve sâir ahkâmı câmi' olan kitabı verdiğini ve Kur'ân'ın hayr-ı kesîri mutazammın olduğunu beyanetmek üzere :

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾ وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٥٥﴾.

buyuruyor.

[Şu beyan olunan ahkâmı bildikten sonra şurasını da bilin ki, Biz Azîmüşşan Mûsâ (A.S.) a nimetimizi ve kerâmetimizi tamam etmek için Mûsâ (A.S.) ın ihsanı ve hukukuna riayet edeceği ve kitaba lâyık olur bir veçhüzere Tevrat kitabını verdik ve bu Tevrat'ta dünya ve âhirete müteallik olan herşeyi biz açık surette beyan ve tafsîl ettik. Tevrat'ın ahkâmıyla mükellef olanlar dâr-ı âhirete ve Rablerine mülâkaata iman etsinler için Tevrat'ı kullarımıza rahmet, ihsan ve tarîk-ı hakka îsâl eder hidâyette kıldık ve şu Kur'ân hayr-ı kesîri ve menâfii çok bir kitab-ı mübarektir ki, biz onu inzal ettik ve bu kitabın menfaatı çok, kendi mübarek ve cemi' evamir ve nevâhîsine riayetle ittibâ edin. Zira; ittibâ etmek üzerinize vâciptir ve merhamet olunmanız için o kitaba muhâlefetten içtinab etmekle nefsinizi vikaaye edin ki, azaptan kurtulasınız.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *t a m a m* ile murad; *nimetin ve kerâmetin tamamıdır.* (الذى احسن) ile murad; *muhsin ve muti olan kimse, yahut Mûsâ (A.S.)ın ilim ve şerâyiden ihsanı,* yahut *kitabın siyak ve sibâkı; güzel bir kitaba lâyık olan intizam üzere* demektir. Şu beyana nazaran *manâ-yı âyet :* [Bizim şu ahkâmımızı bildikten sonra şunu dahi size haber vereceğiz bilin ki, biz nimetimizi ve kerametimizi muti ve muhsin ve ulûm-ü şerâyide güzel olan Mûsâ (A.S.) üzerine itmam ve ikmâl için kitap verdik ki, o kitapta dünya ve âhirette ibâdın muhtaç olduğu me-

sâilin kaffesini tafsil ettik ve ibadın yevm-i âhirette Rablerine mülâkaata iman etmesi için biz Tevrat'ı rahmet ve hidayet kıldık] demektir.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'ân'ın hikmet-i inzâlinden bazısını beyanetmek üzere :

أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ ﴿١٥٦﴾ أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَى مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ

buyuruyor.

[Sizin, «Bizden evvel iki tâife ki, Yehûd'le Nasârâ'ya kitab inzal olundu. Halbuki, biz onların derslerinden ve kitaplarını kıraatlarından elbette gaafilleriz» demenizi kerih gördüğümüz için size Kur'ân'ı inzâl ettik, yahut «Bizim üzerimize kitap nazil olmuş olsaydı, biz onlardan daha ziyade hidayette olurduk» demenizi çirkin gördüğümüzden böyle dememeniz için biz Kur'ân'ı inzal ettik. Binaenaleyh; sizin Rabbiniz tarafından tarik-ı tevhidi size beyan eder delâil-i kat'iye ve sizi tarîk-ı tevhide irşad eder hidâyet ve rahmet olarak hakkınızda lutf u ihsan geldi. Şu halde itiraz edecek bir cihetiniz kalmadı.]

Yani; yevm-i kıyâmette ehl-i Mekke ve sâir kabail «Bizden evvel Yehûd ve Nasârâ'ya Tevrat ve İncil nazil oldu. Onların lûgatlarını bilmediğimiz için biz derslerinden ve ahkâmından gaafildik. Eğer bize de onlar gibi kitap nazil olmuş olsaydı, biz onlardan daha ziyade rüşd ü salâhı kabul ederdik» demesinler için Kur'ân'ı inzal ettik. Binaenaleyh; i'tizara ve itiraza mecalleri kalmadı. Çünkü; herşeyi beyan eder açık deliller geldi, rahmet ve rüşd ü salâhı gösterir kitap nazil olunca i'tizarın faydası olmaz. Şu halde ancak o kitapla amel etmek vâciptir, başka tarîk-ı salâh yoktur.

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَاۜ سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا
سُٓوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

[Allah'ın âyetlerini tekzib eden ve âyetlerden i'raz eden kimselerden ziyade zâlim kim olabilir? Bizim âyetlerimizden i'raz edenleri i'razları sebebiyle biz yakında kötü ve çirkin azapla cezalandırırız.]

Yani; size kitabınız geldi, âyetlerini tekzib ettiniz. Şu halde sizden ziyade zâlim kim olabilir? Zira; Allah'ın âyetlerini tekzib ve kabulden i'raz edenlerden ziyade zâlim hiçbir kimse olamaz. Binaenaleyh; biz âyetlerimizden i'raz edenleri i'razları sebebiyle eşedd-i ceza ile cezalandırır ve çirkin azapla muazzap kılarız.

Bu âyet-i celilede (فا) lâfz-ı mâkabline müteferridir. Yani; hidayet ve rahmet olan Kur'ân'ın âyetleri nazil olunca âyât-ı ilâhiyeyi tekzib eden kimseden daha ziyade zâlim kim olabilir? Elbette kimse olamaz. Şu halde herkesten ziyade zâlim olan elbette sû-u ceza ile mücâzât olunacaktır. Zira; âyetlerden i'razı onun azabına sebeptir.

(يصدفون) *S a d e f ; birşeyden kaçınmak, yüz döndürmek ve i'raz etmektir.* Binaenaleyh; âyât-ı ilâhiyeyi kabulden kaçınan kimseleri şiddetle cezalandıracağını Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiş ve cezaya sebep de âyetlerinden i'raz etmek olduğunu beyanla âyetten yüz döndürenleri âyetleri kabule davet etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin kadrini izâle için kitap inzal ettiğini ve iman etmeyeceklerini beyandan sonra imandan me'yus olacak bazı ahvallerini beyanetmek üzere :

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Mekke gözetmezler, illâ azap meleklerinin azapla gelmelerini gözetirler. Ümem-i mâziyeye iman etmedikleri zamanda azap melekleri geldiği gibi bunlara da gelmesine intizâr ederler veyahut Rabbin Tealâ suret-i aleniyede gelip de iman edin demesini gözetirler veyahut Rabbin Tealâ'nın bazı âyetlerinin gelmesini gözetirler. Maahâzâ Rabbin Tealâ'nın bazı âyetleri geldiği kıyâmet gününde bundan evvel iman etmemiş veyahut imanında hayır kesbetmemiş olan nefse imanı menfaat vermez. Çünkü; zaman geçmiştir. Habib-i Zişanım! Sen onlara de ki, siz tevehhümatınızı gözleyin. Biz de size lâhik olacak azabı gözleriz.] Bakalım kimin sözü doğrudur.

Yani; kâfirler iman etmezler, ancak umur-u selâseden birinin gelmesiyle iman ederler. Onlardan *b i r i n c i s i ; melâikenin gelmesidir. M e l â i k e* yle murad; *kabz-ı ervah için gelen meleklerdir.* Çünkü; ervahı kabz için melekler geldiğinde hakikat meydana çıkar. Her kâfir sekerât-ı mevtinde iman eder, fakat imanı fayda etmez. Zira; hal-i ye'istir. Yahut *m e l e k l e r* le murad; *ümem-i mâziye ve âsiyeye azapla gelen meleklerdir. İ k i n c i s i ; Vâcip Tealâ'nın gelmesidir.* Vâcip Tealâ'nın gelmesi ise muhâldir. Ancak âyet-i celile kâfirlerin cehâlet ve arzularını beyan üzere varid olmuştur. *Ü ç ü n c ü s ü ; bazı âyâtın gelmesidir. B a z ı â y â t ı n g e l m e s i* yle murad; *kıyâmetin evvelinde olacak alâmât-ı kübrâdır.* Çünkü; alâmât-ı kübrânın zuhurunda teklif zamanı geçtiğinden imanın kabul olunmayacağına dair Müslim ve Buhârî'nin ittifaklarıyla birçok ehâdis-i celile mevcut ve mervidir. Şu halde ehâdis-i celile bu âyet-i celileyi tefsir ve tafsildir. Çünkü; geldiğinde iman kabul olunmayacak âyetler kıyâmetin evvelinde

olacaktır ve bu âyetlerle murad; *alâmât-ı kıyâmetten olan âyetler olması muvafık-ı akl ü hikmettir.* Zira; mucize manâsına olan âyetlerin gelmesi imanın kabulüne mâni olmadığından bu makamda o manâca âyet murad olunmak muvâfık değildir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanı tefrikadan menedip insanlara ahkâmı nâfi olan kitaplar inzal ettiğini ve o kitaplara ittibâ' lâzım olduğunu ve kitapları tekzib edenlerden ziyade zâlim kimse olmadığını beyandan sonra tefrikayı zemmetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar tevhide îsâl eden dinlerinde fırka fırka oldukları gibi cemaat cemaat oldular ve hiçbir şeyde sen onların fırkalarından değilsin. Ancak onların emirleri Allahü Tealâ'ya mufavvazdır. Allahü Tealâ'ya arzolunduklarında intikaamını alır, badehû onların işledikleri ef'âl-i kabihalarını onlara haber verir.]

Dinlerinde teferruk edenlerle murad; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *müşriklerdir.* Zira; onların bazıları melekler Allah'ın kızlarıdır derler ve bazıları da putları indallah şefaat edecek itikaad ederlerdi. Yahut dinlerinde teferruk edenlerle murad; *Yehûd ve Nasârâ'dır.* Çünkü; onlardan herbirerleri bir kitap sahibi oldukları halde Yehûd yetmiş bir fırka Nasârâ ise yetmiş iki fırka oldular hatta tefrikayı o kadar ileri götürdüler ki, bazıları bazılarını tekfir ederler. Yahut (İmam-ı Mücahit)'ten naklolunduğu veçhile dinlerinde teferruk edenler; *ümmet-i Muhammed'den ehl-i bid'at ve şübehâttır.* Zira; Resulullah «Benim ümmetim yetmiş üç fırka olur, küllisi nardadır. İllâ bir fırka Cehennem'den necat bulur» buyurmuştur. Dinin esasında tefrika; milletin eczâsını tefrikaya düşürdüğünden elbette mezmumdur.

Şu halde âyet-i celilede tefrikayı zem ve ittihâdın lüzumuna işaret olduğu gibi ehl-i İslâmın kelimesi vâhid olmak lâzım olmazsa terğib ve tefrikadan tenfir dahi vardır. Zira; bir milletin tefrikasız kitle-i vâhide olarak bulunması o millet hakkında saâdet-i uzmâdır. Binaenaleyh; millet hakkında her zaman iyi netice veren ittifak ve ittihaddır, fenâ netice ve zararları tevlid eden de tefrikadır.

Resulullah'ın onlardan olmadığını beyan; sözlerinden ve mezheplerinden uzak olduğunu beyandır. Şu halde onların mezhepleri üzerine lâzım gelecek azap onlara münhasır demektir.

İşte Cenab-ı Hak fırkalara ayrılan milletleri bu âyetle zemmetmiştir. Zira; gerek itikadda ve gerek siyâsette bir milletin fırkalara ayrılması, o millet arasında ârâ ve efkârın dağılmasına ve sözün bir araya gelmemesine ve fırkaların kendi emellerini tervice çalışıp umumun menfaatının arada zâyi olmasına sebep olduğu cihetle milletin yekdiğerine olan irtibâtı çözüldüğünden neticesi inkıraza bâdî olacağı şüphesizdir. Zira; çok defa vuku bulan hâdiseler bu gibi davâları ispata kâfidir. Binaenaleyh; mümkün olduğu kadar yaşamak isteyen milletlerin toplu bulunması lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ tefrikayı zemmettikten sonra haseneyle seyyieye mukaabil verilen cezayı beyanetmek üzere :

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (160)

buyuruyor.

[Bir kimse hasene işlerse o kimse için dar-ı âhirette o hasenenin on misli vardır ve bir kimse seyyie işlerse o kimse cezalanmaz, ancak seyyienin misliyle cezalanır. Seyyie işleyenler asla zulmolunmazlar.]

Yani; daridünyada ehl-i imandan bir kimse bir hasene işler ve hayyizi vücuda getirir, ihlâsa mukaarin ve rızaya muvafık olur-

sa o kimse için dar-ı âhirette o bir hasenenin on misli vardır. Çünkü; lütûf ve ihsan olarak Allahü Tealâ bir ameline on amel sevâbı verir. Ve eğer bir kimse dar-ı dünyada bir günah işlerse, o kimse ancak onun misliyle cezalanır. Zira; günahlarından ziyade ceza görmekle zulmolunmazlar.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın vaad ettiği ihsanın bu âyette ednâ mertebesi beyan olunmuştur. Zira; bir amel mukaabiline yetmişten yedi yüze kadar sevap vereceğini vaad buyurduğu gibi hesapsız ecir vereceğini dahi vaad buyurduğundan bir amele on sevap vereceğini beyan etmek; vaadin ednâ mertebesidir. Bazı ulema «Bu âyette aşere, kesretten kinayedir. Miktarı tayin için değildir» dediler. Şu halde *manâ-yı nazım:* [Bir kimse bir hasene işlerse onun için mukaabilinde birçok sevap var] demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *h a s e n e* yle murad; *kelime-i tevhiddir* diyenler varsa da esah olan *bilûmum hasenâta şâmildir.* Zira; lâfzın umumuyla amel mümkünken umum içinden birşeye tahsis sebepsiz tercihtir. Az amel mukaabilinde çok sevap vermek lutuf olduğu cihetle memduhtur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın kullarının azıcık amellerine birçok sevap vermekle lutf u ihsan buyurması şân-ı ülûhiyete yakışır bir sıfattır. Amma bir günaha birçok azab etmek zulüm olup, Allahü Tealâ ise zulümden münezzeh olduğu cihetle günah işleyen kimsenin günahının misli azap göreceği beyan olunmuştur. Zira; cürmünden ziyade ceza vermek adalete münâfîdir ve şân-ı ülûhiyete lâyık olamaz.

***

Vâcip Tealâ tevhidin delâilini beyan ve müşriklerin mezheplerini iptâl ettikten sonra tarîk-ı tevhidin sırat-ı müstakîm olduğunu ve millet-i İbrahim'e muvâfık bulunduğunu beyanetmek üzere :

قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٦١﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen müşriklere hitaben de ki, «Benim Rabbim lutûf ve ihsanıyla doğru ve tarîk-ı tevhide îsâl eder bir din olduğu halde beni sırat-ı müstakîma îsâl etmekle hidayette kıldı. O sırat-ı müstakîm doğru ve hakkı iltizam eder olduğu halde İbrahim (A.S.) ın milletidir. Ey müşrikler! Siz İbrahim (A.S.) ın şeriatı üzere millet-i İbrahim'den olduğunuzu iddia etmekle beraber şirkedersiniz. Halbuki İbrahim (A.S.) müşriklerden olmadı.] Siz nasıl oluyor ki, müşrik olduğunuz halde İbrahim (A.S.) a nispet iddiasında bulunuyorsunuz?

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Allahü Teâlâ resulüne bu âyette üzerinde bulunduğu din-i hakkı beyan ve müşrikleri reddetmesini emir buyurdu. Çünkü; müşrikler din-i İbrahim üzerine olduklarını iddia ederler, halbuki din-i İbrahim'den bilkülliye müfârakat etmişlerdir. Zira; din-i İbrahim'de şirk yoktur ve din-i İbrahim, tevhid üzere müesses bir din olduğundan doğru bir dindir ki, asla eğrilik yoktur.

***

Vâcip Tealâ din-i kayyimin sırat-ı müstakîm olduğunu beyandan sonra o din-i kayyimle amelin keyfiyetini beyanetmek üzere :

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Sen müşriklere hitaben de ki : Ey müşrikler! Benim namazım ve cemi' a'zâmla cânib-i hakka teveccühüm ve takarrubuma vesile olan cemi' ibâdâtım, hayatım, ve memâtım cümlesi âlemlerin mürebbisi ve şey'en ba'de şey'in âlemin her cüz'ünü kemâline îsâl eden Allahü Tealâ'ya mahsustur. Her ne işlersem hâlisan liveçhillâh işlerim. Zira; Allah'ın şeriki ve nazîri yoktur. Mülkünde tasarrufu müstakildir. Kimsenin müdahaleye hakkı yoktur. Ancak, ihlâs üzere amel etmekle emrolundum. Halbuki, ben Allah'a itaat ve inkıyad eden müslimlerin evveliyim.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ibâdâtın kâffesinin ihlâsa mukaarin olması şart olup, ihlâsa mukaarin olmayan amelde ecir olmadığına bu âyet delâlet eder.

N ü s ü k ; gaalip zamanda kurban kesmeye ıtlak olunursa da, bu makamda *Allahü Tealâ'ya takarruba vesile olan ibadâtın kâffesi murad olunmak ihtimali gaaliptir.*

Hayatla mematın Allahü Tealâ'ya mahsus olması; hayat ve memâtı Allahü Tealâ hâlik olduğu gibi insanın hayatında olan iman ve sâir ibâdât, taât ve memâtına muzaf olan vasiyet ve sâire gibi envâ'-ı hayatın hâlikı da Allahü Tealâ olmasıdır ki, bunların cümlesi Allahü Tealâ'nın rızasını tahsil için işlenilen ameldir. Zira; abdin vazifesi daima Rabbisine karşı ubudiyetini izhar etmektir ve bu da tamamıyla Rabbisine teslim olmak ve amelini tamam etmek ve halisan liveçhillâh işlemekle hâsıl olur.

(وانا اول المسلمين) demek; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile «Bu ümmetten Allah'a inkıyad edenlerin evveliyim» veyahut «Kaza ve kadere evvel inkıyad eden benim» demektir.

***

Vâcip Tealâ tevhid-i mahızla emredince tevhidin delâilini zikirle emretmek üzere :

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغ۪ي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ
وِزْرَ اُخْرٰى ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Şirkeden kâfirleri tevbih ve tekdir olmak üzere sen de ki, «Allahü Tealâ herşeyin Rabbisi olduğu halde Allah'ın gayrı bir Rab mı arayayım? Herşeyin hâlikı ve rabbisi Allahü Tealâ mevcut olduğu halde nasıl olur ki, başka mahlûkat rab ittihaz olunur? Mahlûk hâlika şerik olur mu? Ve her nefis; maâsî ve cerâimi kesbetmez, ancak kendi mazarratına ve aleyhine kesbeder ve âsî olan hiçbir nefis, âharın isyanını götürmez. Zira

her nefis, kendi ameliyle haşrolunur. Dünyada herkes amelini kesbedip ömr-ü dünya tükendikten sonra ancak Rabbinizin huzur-u manevîsine rücu edersiniz. Binaenaleyh; Rabbiniz sizin ihtilâf ettiğiniz mesâili size haber verir ve hakla batıl beynini tefrik ve temyiz eder ve herkesin ameline göre ceza verir.]

Hulâsa; Allahü Tealâ herşeyin rabbisi olduğu halde Allah'ın gayrı rabb taleb etmek aklen münker ve şer'an caiz olmadığı ve her nefsin ma'siyeti kendi aleyhine olup, gayra tecavüz etmeyeceği ve bir nefis, âharın vizrini götürmeyeceği ve dünyanın inkırazından sonra herkesin mercii Rabbi Tealâ olacağı ve Allahü Tealâ'nın dünyada ihtilâf olan mesâili birer birer haber vereceği bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ herşeyin rabbisi olduğunu beyandan sonra rububiyetini ispat makaamında :

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ
فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, sizi yeryüzünde halifeler kıldı ve tasarrufa kaabiliyet ve isti'dâd verdi ve ihsan etmiş olduğu nimetler hakkında şükredip etmediğinizi imtihan muamelesi yapmak ve sizi müptelâ kılmak için şerefte, akılda, mal ü mansıbda ve rızk hususunda bazınızın derecesini bazınızın fevkına çıkardı. Rabbin Tealâ'nın insanları muhtelif surette halk etmesi haşa aczinden veya buhlünden değildir. Ancak bu tefâvüt sizi müptelâ kılmak içindir. Zira; Rabbin Tealâ'nın âsîler üzerine ikaabı sür'atlidir ve Rabbin Tealâ istiğfar edenlere mağfiret ve tevbe edenlere merhamet buyurucudur.]

Tefsir-i Medârik'te beyan olunduğu veçhile, Allahü Tealâ kulların bazısını zengin, bazısını fakir, bazısını zekî ve şerif, bazısını

gabî ve hasis kıldı ki, verdiği nimetlerde kullarının şükredip etmediğini imtihan etsin ve şerifin hasise ve zenginin fakire ve mâlikin memlûküne nasıl muâmele ettiği bilinsin.

Vâcip Tealâ ümmet-i Muhammed'in sair ümmetler üzerine halife olup, onlardan sonra geldiklerine işaret için ümmet-i Muhammedi yeryüzünde halife kıldığını beyan buyurmuştur. Zira; Resulullah hâtemülenbiya olduğu gibi ümmeti de hâtemülümemdir. Binaenaleyh; diğer ümmetlerin inkırazından sonra dünyanın imarını Cenab-ı Hak bu ümmete havale etmiştir. *Ü m m e t* le murad; *ümmet-i davet ve ümmet-i icabete şâmildir.* Çünkü; Fahr-i Kâinatın vücudundan sonra şerâyi-i sâbıka nesholunduğundan bütün dünya halkı ümmet-i Muhammediyedir. Amma dâvetine icabet edenler daire-i şeriatına dahil olmuş icabet etmeyenler şeriatı haricinde kalmışlardır.

*
**

SÛRE-İ A'RAF

Bu sûre-i şerife; Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. Yalnız sekiz âyetinin Medine-i Münevvere'de nazil olduğu mervidir. *İki yüz altı* âyeti hâvîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓصٓ

Eslâf-ı kiram, müteşâbihâtın ve bilhassa süver-i Kur'âniye evvelinde bulunan bu misilli hurufâtın manâsını «Allahü Tealâ bilir, binanealeyh; bizim için te'viliyle iştigal lâzım değildir» demişlerse de ancak ahlâf indinde ehl-i dalâlin arzularına muvafık te'villerine meydan verilmemek üzere te'vili caiz olduğuna nazaran (الف) harfi; *insan-ı kâmil olan Resûlullah'a,* (لام) **harfi;** *liyakatına,* (ميم) harfi; *müeyyed min indillâh olduğuna* (صاد) harfi de *sâdık ve sâfî olduğuna* işarettir. Buna nazaran Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile *manâ-yı şerifi:* **[Ey halâikın ahlâkını ikmâl etmeye lâyık ve ind-i ilâhiden müeyyed, sözünde sâdık ve insan-ı kâmil olan nebi'yyi zişan! Sana nidâ ederim şu Kur'ân bir kitaptır ki, taraf-ı İlâhimizden sana inzal olundu]** demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (الص) *esmâ-ı ilâhiyeden bir isimdir ve kasemdir.* Cevabı; (كتاب انزل اليك)'dir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* (الص) ismine kasem ederim şu Kur'ân bir kitaptır ki, taraf-ı ilâhimizden habibim sana inzal olun-

du.] demektir. Yahut *esmâ-i Kur'ân'dan bir isimdir*, yahut *bu sûrenin ismidir ve müptedâdır*. Haberi (كتاب) lâfz-ı şerifidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [(المص) sûresi bir kitaptır ki, taraf-ı İlâhiden sana inzal olundu] demektir.

Tefsir-i Taberi'de İbn-i Abbas'tan naklolunduğuna nazaran meâl-i münifi (انااللهافصل) «Ben Allahü Tealâ, ahkâmı kullarıma tafsil ederim» demektir.

كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ۝

[Kur'ân bir kitaptır ki, sabıkta inzal olunan kitapların cemi' fevaidini ve ulûm-u dünya ve ulûm-u âhireti câmi olarak taraf-ı ilâhiden kullarını irşad ve risaletini te'yid için habibim sana inzal olundu. Binaenaleyh; bu kitabın ahkâmını tebliğ ve nâs beyninde neşretmekten senin kalbinde darlık olmasın. Zira; biz bu kitabı sana kalbin daralsın için inzal etmedik, belki o kitabı, senin nâsı inzâr etmek ve müminlere vaaz ve nasihat olmak için inzâl ettik.]

Yani; şu âyet nazil olduğu vakitte ne kadar Kur'ân nazil olmuşsa, o Kur'ân insanların menâfi-i diniyye ve dünyeviyelerini câmi bir kitaptır ki, o kitapla nâsı inzar ve müminlere vaaz etmen için taraf-ı ilâhiden sana inzal olundu. Şu halde o kitabın ahkâmını tebliğde nâsın kabul etmemelerinden ve sana eza eylemelerinden kalbine darlık gelmesin. Zira; Cenab-ı Hak tarafından inzal olunan kitabı kullarına tebliğinde Allahü Tealâ senin muîn ve nâsırındır ve düşmanların şerrinden seni hıfzedicidir. Binaenaleyh; kalb-i nebevîni tazyik etmekte bir fayda yoktur.

Tefsir-i Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile (لتنذر)'de bulunan (لام) *nehye taallûk eder.* Buna nazaran *manâ-yı âyet ;* [Yâ Ekrem-er Rusül! Kur'ân'da taraf-ı ilâhiden inzal olunduğunda kalbinde şek olmasın ki, nâsı Kur'ân'la inzara kaadir olasın] demektir. Zira; taraf-ı ilâhiden olduğunu yakîn üzere bilen bir kimse Kur'ân'dan maksad-ı aslî olan kâfirleri inzar ve tehdid etmekte şeci' olduğu gibi Rabbisine itimadı ve tevekkülü ziyade ol-

duğundan Kur'ân'la inzarda hiç kimseden pervâ etmez. Yahut (لتنذر) kavl-i lâtifinde bulunan (لام) (أنزل) lâfzına mütealliktir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Senin Kur'ân'la nâsı inzar etmen için Allahü Tealâ senin üzerine Kur'ân'ı inzal buyurdu. Allah'ın inzal ettiğini bilince iyi bil ki, inayet-i ilâhiye seninledir ve inayet-i ilâhiye seninle olunca kalbinde muzâyaka olmasın. Zira bir kimse; hâfızı ve yardımcısı Allahü Tealâ olduğunu bildikten sonra hiç kimseden korkmaz. Kalbinde korku zâil olunca serbest olarak inzar ve ahkâm-ı Kur'ân-ı tebliğle iştiğal et, ehl-i dalâl ve fesada mübâlât etme] demektir.

***

Vâcip Tealâ resulüne kalb-i kavî ve cidd-i sahih ile tebliğ etmesini emrettikten sonra ümmetine de azîmet-i sâdıkayla ittibâ etmelerini emir zımnında:

اِتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Rabbinizden size inzal olunan Kur'ân'a ittibâ' edin, Allah'ın gayrı ins ü cinden umurunuza müteyelli ve yardımcı dostlara tebaiyet etmeyin. Zira; ins ü cinnin şeytanlarını dost ittihaz ederseniz sizin taât-ı ilâhiyeden hurucunuza sebep olurlar. Az bir zamanda sizden azıcık bir cemaat tezekkür eder ve Kur'ân'la mütteız olursunuz.] Çünkü; ekseriniz Kur'ân'a tâbi olmaz havâ ve hevesinize ve ins ü cinnin şeytanlarına tâbi olursunuz.

Yani; sizi envâ'-ı nimetleriyle terbiye eden Rabbinizden inzal olunup resulünüzün size tebliğ ettiği Kur'ân'a ve sünnet-i nebeviyeye ittiba edin ve Allah'ın gayrı sizi küfre ve şirke davet eden dostlarınıza ittibâ etmeyin ki, sizi idlâl etmesinler. Siz, mütteız olmaz, illâ azıcık kimseler mütteız olursunuz. Çünkü; havânıza ittibâ'ınız gaaliptir. Binanealeyh; din-i ilâhiyi terkeder edyân-ı batılaya ittibâ' edersiniz ve Allah'ın gayrıya ittibâ'ınız sebebiyle hâib ve hâsir olursunuz.

Âyet-i celile; Kur'ân'a ve ehâdise ittibâ'ın vücubunu ifade ettiği gibi Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile Kur'ân'ın maânîsini taallümün vücubuna dahi delâlet eder. Çünkü; Kur'ân'a ittibâ'; ahkâmını bilmekle olur. Ahkâmını bilmezse ittibâ' mümkün olamaz. Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette (ما) *lâfzı Kur'ân'a ve hadîse şâmildir.* Çünkü; hadîs-i peygamberînin vahy-i ilâhî olduğunu sarahat-ı Kur'ân nâtıktır. Zira; Vâcip Tealâ Resulullah hakkında : (وما ينطق عن الهوى ان هو الا وحى يوحى) buyurmuştur. Yani «Resulullah (S.A.) havâ ve arzusu üzere aklına gelen şeyi söylemez, belki nutk-u nebevîleri taraf-ı ilâhîden ilham olunur vahy-i rabbânî» demektir. Çünkü; Mir'âtta beyan olunduğu veçhile vahyin *üç kısmı* vardır : *B i r i n c i s i ; Cibril i Emin'in lisanıyla taraf-ı ilâhiden Resulullah'a kıraat ve tebliğ olunur.* Kur'ân gibi. *İ k i n c i s i ; kıraat etmeksizin işârâtı melekle Resulullah'a zâhir olur. Ü ç ü n c ü s ü ; kalb-i nebevîye lemeân eden nûr-u ilâhiyle ilham olunur.* Ehâdis-i nebeviye bu iki kısımdandır.

***

Vâcip Tealâ resulüne nâsı inzar etmesini ve ümmetine de ittibâ' eylemelerini emrettikten sonra, Kur'ân'a ittiba etmeyenleri tehdid etmek üzere :

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا

buyuruyor.

[Çok karyelerin ahalisini biz ihlâk ettik.]

فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ ④

[Binaenaleyh; onlara şiddetle azabımız geceyle evlerinde istirahat ederken veyahut kuşluk vakti uykuda oldukları halde geldi.]

فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ⑤

[Onlara bizim azabımız geldiğinde duâları olmadı, illâ; «Biz nefsine zulmeden zâlimlerden olduk» demeleri oldu.]

Yani; karyelerden çok karye ahalisini küfürleri ve isyanları sebebiyle helâke müstehak olduklarında biz ihlâk ettik. Bizim ihlâkle hükmümüz üzerine gece hânelerinde beytûtet eder veyahut kuşluk vakti kaylûle ve istirahat eder oldukları halde bizim azabımız ve kahr u gazabımız o karye ahalisine geldi. Onlara bizim azabımız geldiğinde duaları, tazarru ve niyazları «Ancak biz zâlim olmuştuk» demeleri oldu. Yani; çok karyelerin azaba istihkakları sebebiyle gece uykuda veyahut gündüz istirahat ettikleri zamanda onlara bizim azabımız geldi, ihlâk ettik. Bizim azabımız geldiğinde onların hal ü şanları hemen zâlim olduklarını itiraf etmekten ibaret oldu ki, azabı def'a kaadir olamadılar.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyetten maksud; azabın füc'eten geldiğini ve esbab-ı emniyet ve rahata mağrur olmamak lâzım olduğunu beyandır. Yani; «İnsan kusuruna karşı Cenab-ı Hakkın müsaadesine mağrur olmamalı ve her vakit azab-ı ilâhinin gelmesinden korku ve endişe üzre bulunmalı» demektir. Çünkü azabın gece yatakta ve gündüz kuşluk vakti geldiğini beyan etmek; her vakit gelmek ihtimali olduğunu beyanla insanların daima endişe üzere olmalarını müstelzimdir. Binaenaleyh Beyzâvî'nin beyanı veçhile âsîlere azap; şenâatta ve fezâhatta ziyade olsun için vakt-ı rahat ve emniyette geldiğini beyan etmek üzere gecede beytutet ve gündüzde kaylûle zamanı zikrolunmuştur. *K a y l û l e ; kuşluk vakti uykuyla veya uykusuz istirahat etmektir.* Kuşluk vakti bir miktar istirahat ederek yatmak sünnet-i Resulullah'tandır. Her ne kadar azap geldiğinde cürümlerini itiraf ederlerse de azabı muâyene zamanı itirafın faydası olmadığına âyet delâlet eder. Çünkü; azap gelmeksizin itiraf-ı cürmederek dergâh-ı ülûhiyete iltica etmek lâzımdır ve o zaman tevbe kabul olur. Amma azap geldikten sonra tevbe kabul olunmaz. Çünkü; zaman-ı yeiste iman bile makbul değildir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran bu âyette (أو) kelimesi *tafsil* içindir, şekk için değildir. Buna nazaran *manâyı âyet :* [Bizim azabımız âsîler üzerine bazı kere gece gelir, kavm-i Lût gibi, bazı kere kuşluk vakti gelir, kavm-i Şuayb gibi. Azabımızın nüzûlünde geceyle gündüzün farkı yok] demektir.

Âsîlerin helâklerinden sonra duâya iktidarları olamayacağı bedihi olduğundan bu makamda azabın gelmesiyle duâdan murad; *azabın emmareleri geldiğinde duâdır.* Yoksa ayn-ı azap gelip helâk olduklarında duâ ve tazarru manâsına değildir. Çünkü; helâkten sonra duâ mümkün olamaz. İşte bu gibi helâki Kur'ân'da beyan etmek; ümmet-i Muhammed'i intibâha davet etmektir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlere azap gelince zulümlerini itiraf ettiklerini beyan ettiği gibi mücerret itirafları kâfi olmayıp elbette herkesin a'malinden sual olunacaklarını dahi beyanetmek üzere :

فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذِينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦﴾ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَٓائِبِينَ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan kendilerine resuller irsal olunan ümmetlere dar-ı âhirette dünyadaki hallerinden ve resullerimizin dâvetlerine icabet edip etmediklerinden elbette sual ederiz ve onlara irsal ettiğimiz resullerden de ümmetlerine şeriatlarını tebliğ edip etmediklerinden sual ederiz. Ve resullerine ve ümmetlerine elbette ilm-i yakîn üzere biz amellerini haber veriyoruz. Zira; biz ahvalden hiç bir hâl üzere onların amellerinden kaybolmadık. Çünkü; ilmimiz her zaman onların hâllerine lâhiktır.]

Yani; zâlimlerin helâkleri zamanında cinayetlerini ikrarları kâfi değildir. Elbette biz resullerimizi gönderdiğimiz ümmetlere resullerimizin dâvetine icâbet edip etmediklerini ve icabet ettiklerinde ne gibi amel işlediklerini, resullerini resullerden risaletlerinin tebliğini, ümmetlerini davetlerinin keyfiyetini sual eder ve onlara ilm-i yakîn üzere cümlesinin amellerini haber veririz. Zira; biz onların a'malinden kaybolmadık.

Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran kâfirlerin zulümlerini ve sair cinayetlerini ikrardan sonra sualin faydası; âsîleri tevbih ve tekdir etmek, zulmün ve taksîratın sebebinden sualdir, yoksa sual; istilâm için değildir. Zira; Allahü Tealâ herkesin a'mâlini ve ahvalini bildiğinden istilâma hacet yoktur.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile enbiyâ-yı ızamdan kusur sadır olmayıp risaletlerini lâyıkı veçhüzere edâ ettikleri malûm olduğu halde sualin faydası; kâfirleri tahkir ve tevbih, enbiyâ'yı ızâmın beraetlerini ehl-i mahşere izhar etmektir. Çünkü; kâfirler resullerinin tebliğini inkâr ederler. Enbiyanın tebliğleri sâbit olunca kâfirlerin zilleti, enbiyanın izzeti artar ve hakikat-ı hâl herkese malûm olur. Binaenaleyh; hiçbir itham altında kalmazlar.

Bu âyette beyan olunan sual (ولا يسئل عن ذنوبهم المجرمون) âyetinde nefyolunan suale münâfî değildir. Zira suali beyan; mahşerin bazı mevkiine ve sual olunmayacaklarını beyan; mevki-i âhara ait olduğundan âyetler beyninde münâfât olmadığı Beyzâvî'nin cümlei beyânâtındandır. Çünkü; mahşerin birçok mevkıfleri bulunduğundan bazı mevkıfte sual vaki olur ve bazı mevkifte sual olunmaz. Binaenaleyh; bazı âyette sual olunacakları ve bazı âharda da sual olunmayacakları beyan olunmuştur ki, mevkıflerin tebeddülüne işarettir.

***

Vâcip Tealâ kıyâmetin ahvâlinden, sual ve hesaba işâretten sonra kıyâmetin ahvâlinden birisi de a'mâlin veznolunacağını beyanetmek üzere :

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[A'mâl-i ibâdı tartmak yevm-i kıyâmette sâbit ve vâkidir. A'mâl veznolununca şol kimse ki, hasenâtı ağır oldu, işte şu mizanı ağır olanlar ancak felâha dahil olup necat bulanlardır ve şol kimse ki, ibadetinin azlığı ve günahının çokluğu sebebiyle mizanı hafif oldu. İşte şu mizanı hafif olanlar şol kimselerdir ki, onlar bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimizi tekzibleri ve nefislerine zulümleri sebebiyle zarar ettiler ki, hasenâtı ağır olan kimselerin nail oldukları ihsan-ı ilâhiden mahrumlardır.]

Fahr-i Razi, Hâzin ve Kazi'nin beyanlarına nazaran *v e - z i n ; adaletle hükmetmek* manâsına diyenler varsa da, esah olan *a'mâli tartmak* manâsınadır. A'mâli tartmanın keyfiyeti; amel defterleri Cibril-i Emin'in nezâreti altında olarak hakîkî bir mizanda bir gözüne hasenat defterleri diğer gözüne seyyiat defterleri vaz'olunmak suretiyle tartılır. Şu halde tartılacak amel değil, belki amelin defterleridir. Çünkü amel; a'raz kabilinden olduğu cihetle tartılmak mümkün değildir.

Yahut (İbn-i Abbas) Hazretlerinden naklolunduğu veçhile hasenât bir cism-i nurânî ve seyyiât bir cism-i zulmânî suretinde tartılır.

Yahut a'malin sahibi bir kere sevabıyla tartılır ve bir kere de günahıyla tartılır, her hangisiyle ağır gelirse ona itibar edilir ve ona göre mükâfât veya mücâzât görür. Binaenaleyh; insan için Cenab-ı Hakkın mükâfatına nail olmaya sa'yetmesi lâzımdır. Allahü Tealâ kullarının a'mâlini bildiği halde adaletini izhar ve kimseye zulmolunmayacağını ilân ve herkesin amelini tartmakla hayr-ı kesîr olanların ferah ve sürurlarını ve şerr-i kesîr olanların gumum ve humumlarını tezyid ve ehl-i cinâyetin i'tizarlarını kat'etmek için kullarının a'malini vezneder ki, gizli birşey kalmasın ve herkes kendinin ve diğerlerinin hallerini açıktan bilsin ve erbâb-ı saâdet ve şekaavet herkes indinde malûm olsun, kimsenin şekki ve şüphesi kalmasın ve herkes adalet-i ilâhiyeden emin olarak yerlerine gitsin ve hiçbir kimse kendine zulmolunduğunu zannetmesin.

Fahr-i Razi ve Hâzin ve Feth-ül Beyan sahibinin beyanları veçhile *m e v â z î n ; mîzanın cem'i* olduğuna nazaran her şahsın bir mîzanı olacağına veyahut mîzanın iki gözü ve dili olduğuna işaret için cemi' sıyğasıyla varid olmuştur.

M î z â n ; mevzûnun cem'i olduğuna nazaran insanların kalpleri, azaları ve lisanlarının amelleri için ayrı ayrı mizan olacağına işaret olmak üzere cemi' lâfzıyla varid olmuştur. Şu halde *m î z â n ı n a ğ ı r l ı ğ ı* yla murad; *hasenatın ağırlığı* ve *m î - z â n ı n h a f i f l i ğ i* yle murad; *hasenâtın hafifliğidir*. Tefsir-i Taberî ve Hazin'de beyan olunduğuna nazaran mîzânın sahibi Cibril-i Emin'dir. Çünkü; Huzeyfe (R.A.)'den rivayet olunan bir

hadîste Allahü Tealâ Cibril'e emreder ve buyurur ki, «Kullarımın beyinlerinde amellerini tart, bazılarının amellerini borçları mukaabili alacak sahiplerine ver. A'mâlin tartıldığı yevm-i kıyâmette altın ve gümüş yoktur. Zâlimin hasenesi varsa hasenesini mazlûma ver, hasenesi yoksa mazlûmun seyyiesini zâlime ver» buyuracağı mervidir. Şu halde hiçbir kimsenin ettiği yanına kalmayıp her halde herkes amelinin cezasını alacak ve hak yerini bulacaktır. Binaenaleyh; zâlim, zulmü miktarı sevabını mazlûma vereceği gibi sevabı yoksa mazlûmun günahını zulmü miktarı almak suretiyle ödeşecektir. O halde Cibril-i Emin emr-i ilâhi üzere icrâ-yı adalet eder, mazlûmlar zâlimlerden haklarını alırlar ve zâlimlerin sevapları yaptıkları zulümleri mukaabilinde mazlûmlara verilir. Sevapları borçlarını ödemezse mazlûmların günahları zâlimlere verilir.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın rusül-ü kirama ve ümmetlerine amellerinden suâl ettiğinde herkesin a'mâli adalet üzere tartılacağı ve hasenâtı ağır gelenin fevz ü felâh bulacağı ve seyyiâtı ağır gelenin hâib ve hâsir olacağı ve âyât-ı ilâhiyeyi inkârları sebebiyle azab-ı ilâhiye dûçâr olacakları bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulüne ahkâmı tebliğ ve ümmetine ittibâ'ı emredip ittibâ' etmeyenleri dünyada ihlâk ve âhirette suâl ve amellerinin tartılacağını beyanla tehdid ettikten sonra nimetin kesretini ve nimetin kesretine mukaabil şükürlerinin kılletiyle tevbih edeceğini beyanetmek üzere :

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, muhakkak Biz sizi yeryüzüne mâlik ve arzı sizin karargâhınız kıldık ve istediğiniz gibi tasarruf etmeniz için size kudret verdik ve size yeryüzünde envâ'-ı menâfiinizi halkettik ki, eyyâm-ı hayatınızda yer, içer, giyer, kuşanır ve istediğiniz gibi taayyüş eder ve şu nimetlerimize karşı siz

gaayet az şükreylersiniz. Halbuki size lâyık olan nimetlerimizle telezzüz ettikçe nimetin kadrini bilmek ve mün'iminiz olan Allahü Tealâ'ya şükretmektir.]

Yani; biz muhakkak arzı size mekân kıldık ve arzda tasarrufa iktidar verdik ve arzı size temlik ettik ki, istediğiniz gibi tasarruf edesiniz ve arzda sizin için esbab-ı maişeti hazırladık. Siz ise gaayet az şükrediyorsunuz.

M a â y i ş ; maişetin cem'idir. M a i ş e t ; Feth-ül Beyan ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *ekmek, dikmek ve sâir esbaptan, maişet kendiyle hâsıl olan şeylerdir.* Şu halde *manâ-yı nazım :* [Biz size arzda tasarrufa kudret verdik. Hubûbât, meyva, mat'ûmât ve meşrûbât gibi vücûh-u menâfiinizi arzda halkettik. Bu kadar nimetlerimize nail olmuşken şükrünü ifa etmiyorsunuz] demektir. Halbuki bu kadar nimetleri size veren Vâcip Tealâ'ya gecede ve gündüzde nimetin şükrünü eda etmekle ubûdiyetinizi daima izhar etmeniz lâzımdır.

Esbâb-ı maişet; *ikidir :. B i r i n c i s i ; Allahü Tealâ'nın halk ettiği nimetlerdir. İ k i n c i s i ; ticaret, sınaat ve sair esbabı kisible hâsıl olan nimetlerdir.* Bunların cümlesini abde ihsan eden Allahü Tealâ olduğu için envâ-ı maişeti ve vücuh-u menâfii halk ettiğini beyan buyurmuş ve az şükrettiklerini beyanla kullarını tevbih ve insâfa davet etmiştir.

***

Vâcip Tealâ insanı arz üzerinde tasarrufa mâlik kıldığını ve envâ'-ı maişetini halkettiğini beyandan sonra arza mâlik kıldığını şerh u tafsîl etmek üzere :

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّآ اِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Zât-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, muhakkak Biz sizi icad ettik. Sonra validelerinizin rahminde sizin suretinizi halkla tasvir

ve havâss-ı hamsenizi vücudunuz üzerinde şak ve envâ'-ı ziynetlerle sizi tezyin ettik. Şu tasvir ve tezyinden sonra Biz meleklere hitaben «Siz Âdem'e secde edin» dedik. Emrimize imtisâlen melekler derhal secde ettiler, illâ İblis secde edenlerden olmadı.]

Hz. Âdem ebülbeşer olmak itibarıyla şanına tazim için (صوّرنا) *cemi'* sıyğasıyla tâbir olunmuştur. Çünkü Kazî, Fahr-i Razi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette halk ve tasvir olunanla murad; *Âdem (A.S.)'dır.* Zira; meleklerin secdesine kıble olan Âdem (A.S.)'dır, zürriyeti değildir. Fakat ebülbeşer olduğu cihetle Âdem'i halk; cümle zürriyetini halk ve Âdem'i tasvir; cümlesini tasvir menzilesinde kılındığı için hitap cemisine varid olmuştur. Yahut *h a l k* ile murad; *Âdem'i halk etmek* ve *t a s - v i r* le murad; *Âdem'in zahrında zürriyetini tasvir etmektir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Muhakkak sizin babanız olan Âdem'i halkettikten sonra onun zahrında sizi tasvir ettik. Badehu meleklere Âdem'e secde edin emrini verdik. Onlar da emrimize imtisâlen derhal secde ettiler, illâ nüfûs-u habîsenin reisi olan İblis secde edenlerden olmadı. Halbuki secdeyle emrettiğimiz zaman meleklerin içinde bulunduğundan onların idâdından ma'dud ve secdeyle emirde dahildi. Lâkin tab'ında olan kibir; secdesine mâni oldu] demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran secdede üç ihtimâl vardır : *B i r i n c i s i ;* secdeyle murad; *Âdem (A.S.)'a mücerret tazimdir. Nefs-i secde değildir. İ k i n c i s i ; secde Allahü Tealâ'yadır, fakat Hz. Âdem secdeye kıbledir. Ü ç ü n c ü s ü ; secde Âdem'edir.* İblis'in meleklerle beraber secdeyle emrolunmasından istidlâl ederek bazıları melektendir demişlerse de esah olan İblis cindendir, meleklerden değildir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran secde; Cennet'e girmezden evvel Cuma günü zevâlle ikindi arasında vaki olmuştur. *E v v e l* Cibril-i Emin *i k i n c i d e* Mikâil, *ü ç ü n c ü d e* İsrafil, *d ö r d ü n c ü d e* Azrail (A.S.) ve sonra sair melekler secde etmişlerdir.

Secdeyle emrolunan meleklerin küllisi midir, yoksa bazısı mıdır? İhtilâf varsa da esah olan küllisidir, bazısı değildir. Zira; âyet-i uhrâda küllisinin secde ettğiine sarahat vardır.

***

Vâcip Tealâ meleklere secdeyle emredip İblis'in muhalefet ettiğini beyanden sonra İblis'e muhalefetinin sebebini sual ettiğini beyanetmek üzere :

قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَ

buyuruyor.

[İblis secde etmeyince Cenab-ı Hak «Ey İblis! Ben sana secdeyle emrettiğim zaman seni secde etmekten hangi sebep menetti» dedi.]

قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَن۪ي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ ط۪ينٍ ﴿١٢﴾

[İblis cevabında «Ben Âdem'den hayırlıyım. Zira; beni ateşten halkettin ve Âdem'i çamurdan halkettin. Ateş ise çamurdan hayırlıdır» dedi.]

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ ف۪يهَا

[İblis'in şu cevabına karşı Cenab-ı Hak «Ey İblis! İn Cennetten. Zira; senin için Cennet'te tekebbür etmek caiz olmaz» dedi.]

فَاخْرُجْ اِنَّكَ مِنَ الصَّاغِر۪ينَ ﴿١٣﴾

[Binaenaleyh çık Cennet'ten. Zira; sen muhakkak zelîller zümresindensin» demekle İblis'i Cennet'ten tard etti.] Çünkü; İblis tekebbür etti. Cenab-ı Hak da onu zelîl ve hakîr kıldı. Zira tekebbürün cezası; neticede zillettir.

Yani; Vâcip Teâlâ İblis'in tıynet-i habisesi olarak ilm-i ilâhisinde mevcut ve mahfuz olan şeyi tahkik ve izhar etmek üzere İblis'e hitaben buyurdu ki «Biz sana secdeyle emrettiğimizde seni secdeden ne gibi şey menetti ve seni secde etmemeye sevkeden dâî ve sebep nedir?» Şu sualin cevabında İblis «Ben Âdem'den hayırlıyım. Zira; beni nûr ve ziya verici ateşten ve Âdem'i zulmânî ve kesif olan topraktan halkettin. Efdalin mefdula tezellülü lâyık olmaz. Binaenaleyh; benim Âdem'e secde suretiyle tevâzuum ve tezellülüm lâyık değildir» demekle kendinin hasebi itibarıyla Âdem'den daha hayırlı olduğundan bahsetti. İblis Cenab-ı Hakka karşı tekebbürünü izhar edince Vâcip Teâlâ huzur-u izzetinden tardetmek tarîkıyla buyurdu ki, «Yâ İblis! Sen Âdem'den efdal olduğundan bahisle emrimize muhalefet edince kemâl-i zül ve hakaaretle Cennet'ten veyahut semâdan yeryüzüne in. Zira; senin için Cennet'te tekebbür etmek ve taatımdan çıkmakla beraber zevk u sefâ mahalli olan Cennet'te karar etmek sahih ve caiz olamaz. Binaenaleyh; matrud ve merzûl olduğun halde çık Cennet'ten. Zira; sen zelîl ve mahrûmlardansın» demekle tardetti.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyette (لا) lâfzı zâiddir. *manâ-yı nazım*: [Seni secde etmekten ne gibi şey menetti?] demektir; diyenler varsa da, esah olan (لا) zâid değildir, *nefiy* mânâsını mufiddir. O halde *mânâ-yı nazım*: [Senin secde etmemene dâî ve secdeyi terkine sebep olan nedir?] demek olur.

Emrin fevren vücub ifade ettiğine âyet delâlet eder. Zira; Vâcip Teâlâ İblis'i derhâl muhâlefetinden dolayı zemmetmiştir. Eğer emr-i ilâhî aceleten vücub için olmasaydı derhâl secdeyi terki zemmi mucip olmazdı.

İblis'in kelâmında üç cihetle *ma'siyet* vardır : *B i r i n c i s i ; emr-i ilâhiye muhâlefet, i k i n c i s i ; cemaattan ayrılmak ve mukarreb olan meleklerin intizâmından çıkmak, ü ç ü n c ü s ü ; Âdem (A.S.)'ı tahkîr etmektir.*

İblis; madde-i asliyesinin efdal olup, efdalden halk olunan kimsenin de efdal olacağından kendinin efdal olduğu cihetle secdeyi terkettiğini beyan etti. Halbuki fazilet; atiye-i ilâhiyedir. Maddesinin efdal olmasından o maddeden halk olunan kimsenin

efdal olması lâzım gelmeyeceğini idrak edemedi. Halbuki fazilet; emr-i ilâhi'ye imtisâl ve mucibiyle amel etmekte ve Allah'ın halketmesiyledir, haseb ve nesebe itibar yoktur. Binaenaleyh; haseb ve neseb sahibi olan bir fâsık hiçbir zamanda haseb ve neseb sahibi olmayan bir âbide müsâvî olamaz. Zira; âbidin mertebesi daha a'lâdır.

Vâcip Tealâ'nın İblis'le tekellümü ihanet tarikıyla olduğu için İblis'in zillet ve hakaaretini icab etmiştir, yoksa enbiyadan bazısına tekellümü gibi şerefini icab etmemiştir. Çünkü enbiyaya tekellümü; alâveçhittazim vetteşrif olduğundan Vâcip Tealâ'nın onlara tekellümü şereflerini icab etmiştir. Şu halde İblis'e tekellümü enbiyâya tekellümüne kıyas olunamaz. Çünkü; izzet-i huzurdan makam-ı zillete tardettiği cihetle İblis'in hakaaret ve zilletini mucip olmuştur. İblis tekebbürünü izhâr edince Allahü Tealâ zilletle müptelâ kıldığını beyanla mütekebbir olanların âkıbetleri zillet ve meskenet olacağına işaret buyurmuştur. Binaenaleyh; kibir ve azamet sahiplerinin âkıbetleri her zaman zill ü meskenet olduğu görülmektedir. Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile umur-u dinde kendi re'yiyle evvel kıyas takrir eden İblis'tir. Emr-i dinde kendi re'yiyle kıyas beyan eden ve tarîk-ı haktan çıkan kimseyi Allahü Tealâ'nın yevm-i kıyâmette İblis'e mukaarin kılacağı (Ca'fer) Hazretlerinden mervidir. Çünkü; bu bid'at-ı seyyieyi evvel meydana koyan İblis olduğundan, onun bid'atına ittibâ' edenlerin bayrağı altında bulunacaklarında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ; İblis'i dergâh-ı ülûhiyetinden tardedince zat-ı ülûhiyetinden mühlet talebetmesi üzerine mühlet verdiğini beyanetmek üzere :

قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿١٥﴾ قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Cenab-ı Hak İblis'i tardedince İblis «Yâ Rabbi! Onların ba's olunacakları yevm-i kıyâmete kadar bana mühlet ver ki, ben onları idlâl ve iğvâ edeyim» demekle tazarruda bulundu. Cenab-ı Hak mühlet verdiğini beyan etmek üzere «Ey İblis! Sen mühlet verilenlerdensin» buyurunca İblis dedi ki, «Yâ Rabbi! Onlar için beni iğvâ etmen sebebiyle elbette onlardan ahz-ı intikaam etmek ve onları idlal eylemek için ben din-i müstakîm olan Din-i İslâm ve din-i hak üzerine oturur onların yollarını şaşırtırım.»] İşte İblis böyle demekle evlâd-ı Âdem üzerine musallat olacağına ahd ü peymân etti.

Yani; İblis nâsın kabirlerinden kalkacakları güne kadar mühlet istedi ki, ölümün acısını tatmasın. Halbuki dünyada kimsenin bekaası yoktur, elbette kendi de fenâya gidecektir. Vâcip Tealâ mühlet verdi, lâkin onun istediği gibi vakt-ı ba'sa kadar mühlet vermedi. Belki mutlak olarak munzarînden yani uzun müddet muâmmer olmak üzere müsaade verdiğini beyan etmiştir.

(فبما أغويتني) lâfzı *sebebiyye* ve (با)'de bulunan (ما) *mâ-i masdariyyedir*. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Yâ Rabbi! Senin beni iğvâ etmen sebebiyle beraber elbette ben de sırat-ı müstakîm olan dinin üzerine onları idlâl için oturur nefsimi onları idlâle hasrederim ve sana vuslat için yürüdükleri yollarını keserim ve takarrublarına mâni olurum] dedi. Yahut (با) *mâ-i kasemdir* ve (لاقعدن)'deki lâm kaseme cevaptır. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Yâ Rabbi! Beni senin iğvâyla helâk etmene kasem ederim ki, elbette din-i haktan onları idlâle sa'y-i beliğle sa'yederim] demektir. Yahut (ما); *mâi istifhamdır*. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Sen beni esbâbtan hangi sebeple iğvâ ve ihlâk ettinse ben de onları sırat-ı müstakîmdan iğvâya sa'yederim] demektir. Yahut (با); (مع) manâsınadır. Buna nazaran: *manâ-yı nazım:* [Senin beni iğvânla beraber ben de onları iğvâya sa'yederim] demektir. Sırat-ı müstakîm üzerine oturmaktan maksadı; ifsad üzre devam edeceğini beyan etmektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile İblis'in küfrü; küfr-ü inâdîdir, küfr-ü cehlî değildir. Zira; mezhebinin tarîk-ı gavâyet, dalâlet ve

tarîk-ı ilâhinin tarîk-ı müstakîm olduğunu ikrar ve itiraf etmiştir. Binaenaleyh; Şeytan'ın küfrü cehlinden neş'et etmedi, belki sırf inadından ileri gelmiştir. İnsanlarda dahi küfr-ü inâdî olduğu gibi bilerek inad için kendi zararını kasdedenler dahi vardır.

Allahü Tealâ üzerine ibâdın mesalihine riayet vâcip olmadığına âyet delâlet eder. Çünkü; eğer Mu'tezile'nin dedikleri gibi mesâlih-i ibâda riâyet lâzım olsaydı İblis'i halketmezdi ve halkettiğinde nâsı ifsad ve kalplerine vesvese ilkaası için uzun müddet müsaade edip muammer kılmazdı. Çünkü; bunların cümlesi ibâdın mesâlihinin hilâfınadır. Gerçi ef'âl-i ilâhiye maslahattan hâlî olmaz, elbette maslahatı mutazammın olur. Lâkin o maslahat abdin menfaatına olmak lâzım olmadığı gibi Allahü Tealâ üzerine vâcip de değildir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile İblis'in kutta'-ı tarîk gibi her taraftan beni Âdem'in yollarını keseceğine işaret için herkesin gittiği yolu gözetmek üzere yol üzerinde oturacağını açıktan beyan etmiştir. Binaenaleyh; bazı kimsenin imandan yolunu keser, küfre ve bazı kimsenin ibadetten yolunu keser, fıska ve bazı kimsenin adaletten yolunu keser, zulme ve bazısını ibadette riyâya sevk eder. Velhâsıl herbirisini birer belâ ile müptelâ kılacağı gibi herkesin istidâdına göre ayrı ayrı iğfâlâtta bulunur. Binaenaleyh; İblis insanları aldatmak hususunda asla fırsatı fevtetmez. Şu halde insanlar da buna karşı silâh isti'mâl etmek üzere açıkgöz bulunmak ve Allah'ın emrine itaata dikkat etmek ve şeytan'ın iğfalâtına aldanmamak çarelerini düşünmek lâzımdır. Çünkü; mâdem ki bir düşman ilân-ı harbe ve husumete karar veriyor. İnsanın da hasmına karşı silâh isti'mâl etmesi ve uyanık bulunması meşru' bir vaazife-i diniyesidir.

Hulâsa; pederimiz Âdem'e secde etmediğinden dolayı şeytan matrud olduğu için evlâdından ahz-ı intikaam etmek üzere Vâcip Tealâ'dan ömür istediği ve Vâcip Tealâ'nın da uzun ömre müsaade ettiği ve şeytan'ın insanları idlâle sa'yedeceğine ahd ü peymân eylediği bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ İblis'in kutta'-ı tarîk gibi beni âdem'in yolları üzerine oturup gözeteceğini beyandan sonra beni âdem'i her taraflarından ihata edeceğine ahdettiğini beyanetmek üzere İblis'ten hikâye tarikiyle :

ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Beni âdem'in yolları üzerine oturup tarassud ettikten sonra ben onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından elbette gelir her taraftan iğfâl ederim. Binaenaleyh; sen onların ekserisini şükredici bulmazsın.]

Yani; ben onları iğfâl etmek için tarîk-ı müstakîm üzerine oturduktan sonra elbette onlara her cihetlerinden gelirim. Binaenaleyh; onların ön taraflarından gelir âhirete şekkettirir, arka taraflarından gelir dünyaya terğib eder, sağ taraflarından gelir emr-i dinlerinde şüphe verir ve sol taraflarından gelir maâsîyi tezyin ederim. Hatta onları bir dereceye getiririm ki, yâ Rabbi! Sen ekserisini nimetlere şükr'edici bulmazsın ve küfrân-ı nimet ederler bulursun.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile şu manâda âhirete doğru gittikleri için âhiret önlerinde ve dünyayı terkettikleri için dünya arkalarında kalacağına binaen *e y d î l e r i* yle murad; *âhiret* ve *h a l f* leriyle murad; *dünya* denilmiştir. (İbn-i Abbas)'tan naklen bir rivâyette *e y d î* ile murad; *dünyadır.* Çünkü; insan dünyaya sa'yedip huzurunda olduğu için dünyaya *e y d î* ve âhiret kaybolduğu için *âhirete* *h a l f* denilmiştir. Yani; «Onların önlerinden gelir dünyayı tezyin ve arkalarından gelir âhiretten tenfir ederim» demiştir. Yahut *e y d î* ile murad; *ömürlerinden bâkî kalanda taattan menederim* ve *h a l f* ile murad; *ömürlerinden geçmişte vaki olan seyyiâtlarına tevbeden menederim* demektir. Herhangi manâ murad olunursa olunsun, insanın

etrâf-ı erbaasını şeytan'ın ihata edeceğini vaad ettiğini âyet-i celile beyan etmiştir.

Üst tarafından nazil olan rahmet-i ilâhiyeye hâil olmayacağına işaret için *fevk* ciheti ve alt tarafından gelmediğine işaret için *taht* ciheti zikrolunmamıştır. Zira; mütekebbir olduğundan alt cihetinden gelmeyi zikretmemiştir.

İnsanda alet-i şer müteaddid ve alet-i hayır vâhid olduğunu gördüğü için zan ve tahmin üzere insanların ekserisinin şâkir olmayacağını beyan etmekle idlâle muvaffak olacağını iş'âr etmiştir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran insanın sağında ve solunda melekler olup, şeytan'ın da meleklerden nefret ettiği cihetle kuvvetli gelmeyeceğine işaret için *tecavüze* delâlet eden (عن) lâfzıyla varid olmuştur. Sağ ve sol cihetlerinden iğfâle çalışmaktan geri durmayacağını beyanla beraber meleklerden fırsat bulamazsa o cihetlerden sarf-ı nazarla geçivereceğine işaret etmiştir.

Hulâsa; gerek dünya, gerek âhiret, gerek gınâ gerek fakr, gerek hasenât ve gerek seyyiât cihetinden şeytan'ın insanı ifsâda sa'y ve bu sa'yiyle ekserisini ifsad edeceği bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ şeytan'ın her cihetten ifsâda sa'y edeceğini beyandan sonra şeytanı kemâl-i zill ü hakaaretle tardettiğini beyanetmek üzere :

قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْؤُماً مَدْحُوراً لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[İblis'in beyan ettiği serkeşlik üzerine Vâcip Tealâ dedi ki, «Sen mezmum ve matrud olduğun halde Cennet'ten çık. Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, beni âdem'den sana tâbi olan kimselerle beraber sizin ceminizden Cehennem'i elbette doldururum.]
Şu halde beni âdem'e lâyık olan, şeytan'a ittibâ' etmeyip şerrinden istiâze ve ihtiraz etmektir.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran (مذؤما مدحورا) (لعينا ومنفيا وحقيرا) manâsınadır. (منها) zamiri *Cennet'e* yahut *semâya* yahut *melâikeye* râci'dir. Buna nazaran *manâ-yı şerifi:* [Yâ İblis! Mel'un, menfî ve hakîr olduğun halde Cennet'ten veyahut semâdan veyahut meleklerin arasından çık.] demektir.

Hulâsa; kemâli hakaaretle şeytan'ın tardolunduğu ve şeytan'a tâbi olanların onunla beraber Cehennem'e girecekleri bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ şeytan'ı tardettikten sonra Hz. Âdem'e Cennet'te sâkin olmasını emrettiğini beyanetmek üzere:

وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Ey Âdem! Sen ve zevcen Cennet'te sâkin olun, istediğiniz yerden ve nimetten ekledin ve şu ağaca yakın olmayın ki, zâlimlerden olmayasınız.]

Yani; şeytan'ı tard u teb'îd ettikten sonra Vâcip Tealâ Hz. Âdem'e tavsiye etmek ve mertebesini muhafazayı emir olmak üzere tafahhum tarîkıyla nidâ ederek dedi ki, «Yâ Âdem! Sen ve zevcen Havvâ ehl-i tevhidin makarrı ve makaamı olan Cennet'te sâkin olun ve istediğiniz meyvalardan, istediğiniz mahalden ekledin ve şu ağaca yakın olup meyvasından ekletmeyin. Eğer eklederseniz zâlimlerden olursunuz.» Hz. Âdem hitapta asıl olduğuna işaret için ismini zikretmiş ve Hz. Havvâ tâbi olduğu için ismi zikrolunmamıştır.

Tefsir-i Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile Cennet'te sâkin olmalarıyla emir; emr-i taabbüdî veyahut emr-i ibâhe olup, emr-i teklifî değildir ve Hz. Âdem'in zevci Havvâ (R.A.)'dır. *C e n* -

n e t le murad;*Cennet-i Huld'dur.* Ve ekletmekle emir; *ibâhe için-dir.* Binaenaleyh; Cennet meyvalarından ekletmek onlar için vâcip değildir.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın Hz. Âdem'le zevcesine Cennet'te ikametlerini ve istedikleri mahalde istedikleri meyvalardan ekletmelerini emrettiği ve Cennet'te bulunan ağaçlardan bir nevi ağacın meyvasından ekletmeleri memnu' olduğu ve eğer ekledeterlerse nefislerine zulmedecekleri cihetle zâlimler zümresinden olacakları bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Âdem (A.S.) a iskânla emirden sonra şeytan'ın iğfâl ettiğini beyanetmek üzere :

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا

buyuruyor.

[Bizim Cennet'te iskânla emrimiz ve mezkûr ağaca yaklaşmaktan nehyimiz üzerine şeytan Âdem'le Havvâ'ya örtülü olan avret mahallerini kendilerine izhâr etmek için onları iğfâl etti.]

وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾

[Ve dedi ki, «Şu ağaçtan Rabbiniz sizi menetmedi. İllâ o ağaçtan yediğiniz surette melek olmanızı veyahut muhalled Cennet'te kalanlardan olmanızı sevmediğinden menetti. Şu halde men olunduğunuz ağaçtan yerseniz ya melek olacaksınız veyahut ebeden Cennet'te kalacaksınız.] Şeytan böyle demekle hilesine devam etti.

وَقَاسَمَهُمَا اِنّ۪ي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِح۪ينَ ﴿٢١﴾

[Şeytan böyle demekle de iktifa etmedi, yemin etti ve dedi ki, «Sözümü iyi dinleyin. Zira ben; size elbette nasihat edenlerden ve hayır öğüt verenlerdenim.]

فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍ

[Binaenaleyh; şeytan onları azıcık birşeyle aldatmaya delâlet etti ve çalıştı.]

Yani; Şeytan Âdem'le Havvâ'ya vesvese ilkaa etti ki, onları mestur olan avret mahallerini onlara izhar ettirsin ve kendinin rüsvâ olduğu gibi Âdem'le Havva'yı ehl-i Cennet arasında mahcup etsin. Binaenaleyh; Şeytan vesvesesinde «Sizin Rabbiniz şu ağaçtan ekletmenizden nehyetmedi, illâ sizi melek veyahut Cennet'te muhalled kalanlardan olmanızı kerih gördüğü için nehyetti» demekle iğfâle sa'yetti ve sözünü tervic için yemin etti ve dedi ki, «Ben muhakkak size nasihat edicilerdenim». Binaenaleyh; onlara birtakım gururla hile etti ve mertebe-i izzetten iskaata çalıştı.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile *v e s v e s e ; mükerreren gizli söylemektir.* Şeytan Hz. Âdem'in ve Havvâ'nın kalplerine şecereden ekletmeyi ilkaa etti. Binaenaleyh; eklettiler. Ve âkıbet Cennet'ten çıktılar.

Vesvesenin keyfiyetinde ihtilâf varsa da Hz. Âdem ve Havvâ Cennet'in kapısının iç tarafına gelirler ve şeytan da kapının dışına gelip kapının dışından hafî surette söz söylemek suretiyle vesvese ettiği ekser-i müfessirînin kelâmlarından müstebandır. *Yahut Şeytan* Cennet'e duhulden menolunmuşsa da bir hayvan suretine temessül ederek girdiğinden hazene-i Cennet bilemediler. *Yahut* tekrim suretiyle girmekten memnu' ise de zillet ve meskenet suretiyle girmekten memnu olmadığından Hz. Âdem'e iptilâ için zillet ve meskenetle gitmiş ve mefsedetini ikaa etmiştir.

Âdem (A.S.) şeytan'ın secdeden imtinâ'ını ve ilâyevmilkıyâm adavetini bilirse de kirâren ve mirâren şecereden eklini söyleyip ve ekletmekte menfaat olduğuna dair yemin ettiğinden sözüne inanmıştır. Çünkü; düşmandan hârikulâde olarak nasihat sudur etmesi baid olmadığından ve defaatla ısrar ve ilhah ettiğinden kelâmını doğru zannetmiştir. Beyzâvî'nin beyanı veçhile ihtiyaç olmaksızın halvette avret mahallini açmak hatta zevcesi yanında bile bilâzarure açmak kerahet olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü;

örtülü mahallin açılmasına *sev'e* tâbir olunmuştur. *S e v ' e* ise *fena ve kötü manâsınadır.* Binaenaleyh; örtülü mahalli lüzumsuz açmak fena ve kötü diye menolunmuştur.

Şeytan'ın vesveseden garazı; Âdem (A.S.)'ın hurmetini iskaat ve mansıbını zayi etmek olduğuna işaret için *garaza* delâlet eden (لام) ile varid olmuştur.

Şeytan'ın vesvesesinde «Rabbinizin nehyi; sizin melek veyahut muhalled olmamanız içindir» demesi melek olmak veyahut muhalled kalmaya ümitlendirmektir. Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hz. Âdem'in tamaı; meleklerde olan kemâlât-ı fıtriyeye ve yemek, içmek gibi ahval-i beşeriyeden kurtulmak cihetineydi. Binaenaleyh Hz. Âdem'in tamaı meleklerin enbiyadan efdal olmalarına delâlet etmez ve Âdem (A.S.) ın şu talebi nübüvvetini izhar etmezden evvel olduğu mervidir. (فدلهما بغرور) «Şecereden eklettirmekle mertebe-i âliyeden derece-i süflâya tenzil etti ve onları birtakım evhâmâtla mağrur kıldı» demektir. Çünkü *t e d l i y e ;* Beyzâvî'nin beyanı veçhile *birşeyi yukarıdan aşağıya irsâl etmektir. G u r u r ; dünya metaından ehemmiyeti ve değeri olmadık bir şeye hud'ayla aldatmaktır.* İblis; Âdem'le Havvâ'nın Cennet'teki rahatlarına ve nail oldukları nimetlere nispetle hiç değeri olmayan belki ayn-ı mazarat olan şecereden eklettirmekle aldattığını Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

Hulâsa âyet; *üç hükmü hâvîdir : B i r i n c i s i ; açılması kerih olan mahalleri açılıp mahcub etmek için şeytan'ın Âdem'le haremi Havvâ'yı aldattığı; i k i n c i s i ; vesvesesinin hulâsası «Cenab-ı Hak sizin melek veya muhalled olmanızı istemediği için sizi nehyetti» demesi olduğu, ü ç ü n c ü s ü ; sözüne revaç vermek için «Ben size nasihat ederim» diyerek yemin etmesidir.*

***

Vâcip Tealâ şeytan'ın hilesi üzerine şecere-i mezkûreden eklettiklerini ve ekledince zuhur eden hâlâtı beyanetmek üzere :

فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَا اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَكُمَا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Şeytan'ın iğvâsı üzerine Âdem ve Havvâ menhî olan ağacın meyvasından azıcık tattılarsa menhî olan şeyi irtikâb ettiklerinden dolayı söylenmeyecek mahalleri kendilerine zuhur etti. Kemâl-i hayâlarından ve o mahallerinin açılmasının kabih olduğunu bildiklerinden Cennet'in ağaç yaprağından üzerlerini setrettiler. Âdem'le Havvâ'ya Rableri nidâ etti ve dedi ki «Ben sizi şu şecerenin eklinden nehyetmedim mi ve size şeytan adaveti meydanda bir düşmandır demedim mi?»]

Yani; Âdem'le Havvâ ekli memnu' olan ağaçtan ekletmek üzere ta'mını tattılarsa ma'siyetin şeâmeti sebebiyle derhâl ukubet-i ilâhiye kendilerini yakaladı. Üzerlerinde olan kisveleri soyuldu. Birbirlerinden görülmeyecek mahalleri zuhur etti. Aklen o mahallerin açılması çirkin olduğu için filhâl Cennet ağaçlarının yapraklarından üzerlerini setretmeye müsaraat ettiler ve Rableri de itab tarikıyla nidâ etti ve dedi ki, «Ben sizi şu ağacın eklinden nehyetmedim mi ve şeytan size düşmandır demedim mi; memnu' olan şeye niçin cüret ettiniz?» suretiyle hitab-ı ilâhi zuhur etti.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile gaayet az eklettiklerine işaret için mezkûr ağaçtan tattıkları beyan olunmuştur. Çünkü *z e v k ; birşeyin ta'mını bilmek için azıcık birşeyi yutmaktan ibarettir.* Nehyolundukları ağacın buğday veya bağ çubuğu ve sâire olduğuna ve nehyin hikmetine dair tefsîlât Sûre-i Bakara'da geçmiştir [1]. Avret mahallini keşfetmek zaman-ı Âdem'de dahi kabîh olduğuna âyet delâlet eder. Zira; Âdem ve Havvâ'nın açılan mahallerini derhâl setretmeye sa'yettiklerini âyet nâtıktır. Bazı rivâyete nazaran incir ağacının yaprağıyla setretmişler ve yaprağı yaprak üzerine sıvamak istemişlerdir.

---

[1] Cilt : I, Sayfa : 100.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Cennet'te Âdem (A.S.) la Havvâ (R.A.) nın libasları nurdan olup yekdiğerinin vücutlarını görmezlerdi. Mahut şecereden ekledince derhâl nur üzerlerinden zâil olmuş ve açığa çıkmışlardır. *Yahut* libasları tırnak şeklindeymiş. Menhî olan ekil vuku bulunca hemen o libas üzerlerinden zâil olmuş, şu kadar ki, hatıra olmak üzere ellerinde ve ayaklarında tırnak mahalleri bâkî kalmıştır.

***

Vâcip Tealâ Âdem (A.S.) ın ve Havvâ (R.A.) nın menhî olan şecereden eklettiklerini beyandan sonra şecereden ekledince vaki olan nedâmetlerini beyanetmek üzere :

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Menhî olan şereceden şeytan'ın iğvâsıyla ekledip üzerlerinde olan kisvenin zâil olmasıyla hata ettikleri tezâhür edince Âdem ve Havvâ tazarru ve niyaz tarikıyla dediler ki, «Ey bizi envâ'-ı nimetleriyle terbiye eden Rabbimiz! Biz ma'siyetle nefsimize zulmettik ve Cennet'ten ihrac olunmaya müstahak kılmakla nefsimizi ızrar ettik. Eğer sen bizim kusurumuzu afla mağfiret etmez ve tevbemizi kabulle merhamet buyurmazsan elbette biz helâk oluculardan oluruz» demekle dergâh-ı ülûhiyete iltica ettiler.]

Beyzâvî'nin beyanına nazaran mağfiret olunmadığı takdirde günah-ı sağire üzerine azap terettüb edeceğine âyet delâlet eder. Zira; Âdem (A.S.) la Havvâ (R.A.)'nın hatîeleri günah-ı sağire kabilinden olduğu halde «Eğer ya Rabbi! Sen bizi mağfiret etmezsen biz helâk oluruz» dediler.

***

Vâcip Tealâ şeytan'ın iğfali üzerine vaki olan zellelerine binaen Âdem (A.S.) la Havvâ (R.A.) nın istiğfarlarını beyandan sonra Cennetten yeryüzüne inmelerini beyanetmek üzere :

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ dedi ki, «Bazınız bazınıza düşman olduğunuz halde inin Cennet'ten, durmayın. Sizin için yeryüzünde mahall-i karar ve vakt-i merhûnuna kadar nimetlerinden tena'um ve telezzüz vardır ve arz üzerinde hayat bulur ve yeryüzünde ölür ve yevm-i kıyâmette yerden çıkarsınız» demekle hatt-ı hareketlerini tayin buyurmuştur.]

Yani; İblis iğfâl edince vaki olan hataları üzerine istiğfar ve kusurlarını itiraf ettikten sonra Vâcip Tealâ Âdem (A.S.) a ve Havvâ (R.A.) ya ve zürriyetlerine hitaben veyahut Âdem, Havvâ ve İblise hitaben dedi ki, «Sizin bazınız bazınıza şiddetle adavet edici olduğunuz halde inin Cennet'ten yeryüzüne. Şizin için yeryüzünde mahall-i kararınız ve yevm-i kıyâmete kadar metâ'-ı dünya ile telezzüz ve taayyüş etmek vardır» demekle karargâhlarını tayin ettikten sonra «Siz dünyada ve arz üzerinde hayat bulur ve hayatınızın hitamında arz üzerinde ölür ve haşir günü arzdan ihya olunur ve huruc edersiniz» demekle hayatlarının ve memâtlarının ve kıyâmette huruşlarının hepsi arzda vaki olacağını beyan buyurmuştur.

Bu âyette hubutla emir; Âdem'le Havvâ'ya ve zürriyetine olmak ihtimali varsa da Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile esah olan Âdem (A.S.) a ve Havvâ (R.A.) ya ve İblis'e emirdir. Binaenaleyh, Âdem'le İblis'in zürriyetleri beyninde ilâyevmilkıyâm adavetin bekaasına âyet-i celile delâlet eder ve şeytan ilâyevmilkıyâm beni âdeme düşman olup fırsat düştükçe idlâl etmekten hâlî kalmaz.

***

Vâcip Tealâ yeryüzüne inmelerini emredip ve yeryüzü karargâhları olduğunu beyandan sonra yeryüzünde muhtaç oldukları herşeyi inzal ettiğini beyanetmek üzere :

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ
ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Ey âdem oğulları! Sizin avret mahallinizi setrettiğiniz libası ve tezeyyün eylediğiniz ziynetlerinizi, üzerinize Biz Azîmüşşan muhakkak inzâl ettik. Mahârim-i ilâhiyeden ittikaadan ibaret olan libas-ı takvâ size libas-ı cemalden hayırlıdır. İşte şu inzâl olunan libas; kudret-i ilâhiyeye delâlet eden alâmât-ı ilâhiyedendir. Me'mul ki, beni âdem ta'dâd olunan nimetleri tezekkür eder düşünürler ve mün'imin hukukunu edâ etmek üzere nimetlerin şükrünü ifâ ederler.]

Vâcip Tealâ Âdem'le Havva'yı yeryüzüne indirince dinde ve dünyada muhtaç oldukları libası halk buyurduğunu beyanla libasın nimet-i uzmâ olduğunu tasrih buyurmuştur. Zira; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile namazda setr-i avret lâzım olduğu cihetten libasa umur-u dinde ihtiyaç olduğu gibi sıcaktan ve soğuktan muhafaza hususuna dair umur-u dünyada dahi libasa şiddetle ihtiyaç vardır. Binaenaleyh; libas insanlar üzerine şükretmesi vâcip olan nimetlerdendir. Pamuk, keten ve sâire gibi libasa esas olan nebâtâtın husûlüne sebep olan yağmurun semâdan nâzil olduğu cihetle Vâcip Tealâ libası «İnzâl ettik» buyurmuştur ki, müsebbib olan libas zikrolunmuşsa da sebeb olan yağmur murad olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır. *Yahut* arzda bulunan cümle berekâtın esası semâdan nâzil olduğu cihetle libasın esası da semâdandır. Binaenaleyh; «Sizin avret mahallinizi setredecek libası sizin üzerinize inzâl ettik» buyurmuştur. *Yahut* (أنزلنا) (خلقنا) ve (رزقنا) manâsınadır. Yani «Biz Azîmüşşan sizin dinde ve dünyada muhtaç olduğunuz ve açılması ayıp olan mahallinizi setrettiğiniz libasınızı halketmekle sizi merzuk ettik ki, üzerinizi setreder, huzur-u ilâhide kemâl-i edeble bulunur ve hararet ve burudetten nefsinizi vikaaye edersiniz» demek olur.

(ريشا) *mutlaka mal* manâsına olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir. Yahut *insanın taayyüş ettiği herşeye ıtlak olunur.* Yahut *insanın gerek üzerine giymekle ve gerek altında döşenmekle ziynet ve tecemmül için ittihaz ettiği melbûsât ve mefrûşâttır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ey beni âdem! Biz Azîmüşşan sizin üzerinize iki nevi libas inzâl ettik. *B i r i n c i s i ;* bir libas ki, onunla avret mahallinizi setredersiniz. *İ k i n c i s i ;* bir libas ki, onunla tezeyyün eder ve güzel görünürsünüz.]

(ولباس التقوى) ile murad; *avret mahallini setreden libastır.* Ve şanına ihtımam için tekrar zikrolunmuştur. Yahut *harpte isti'mâl olunan zırh ve kalkan gibi âlât-ı harptir.* Yahut *edâ-yı salât için isti'mâl olunan libastır.*

Şu manâların kâffesine nazaran *libas* lâfzı manâ-yı hakîkîsinde müsta'meldir. Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *l i b a s - ı t a k v â* ile murad; *imandır.* Zira; *imanla, mümin nefsini Cehennem'den vikaaye ettiği için* imana *libas-ı takva denmiştir.* Yahut *amel-i salihtir.* Yahut *havfullahtır.* Yahut *hayâdır.* Yahut *iffet ve nâmusu muhafazadır.* Şu imanların hangisi murad olunursa olunsun, libas lâfzı bu manâlarda *mecazdır.* Binaenaleyh; libası bu manâlarda isti'mâl; imanı, ameli salihi, havfullahı, hayâyı ve iffeti, hakiki bir libasa teşbih tarîkıyla istimaldir. Şu halde *manâ-yı nazım* şöyledir: [Yâ beni âdem! Biz Azîmüşşan sizin için muhakkak bir libas inzal ettik ki; onunla avret mahallinizi setredersiniz ve diğer bir libas inzal ettik ki, o libasla tecemmül ve tezeyyün eder, nimet-i ilâhiyenin eserini üzerinizde izhar edersiniz ve avret mahallinizi setir ve muharebede kendinizi vikaaye ve namazınızda isti'mâl ettiğiniz libas-ı takva sizin için uryân olup, avret mahalliniz görünmekten ve harpte düşmana mağlûp olmaktan hayırlıdır.] Yahut [Envâ'-ı mazarrattan sizi vikaaye etmekte hakîkî libasa benzeyen imanınız, ameliniz, Allah'tan korkunuz, iffet ve namusunuz dünyada ve âhirette sizi envâ'-ı mazarrattan vikaaye eden şu libas-ı takva için imanın zıddı olan küfürden ve amel-i salihin zıddı ola fısk u fücurdan elbette hayırlıdır. Bi-

naenaleyh; libas-ı takvaya mülazemet etmeniz lâzımdır. Zira; sizi her türlü nedamet ve mazarrattan vâreste kılar] demektir.

Nisâbûrî'nin beyanına nazaran bir rivayette bu âyette *l i - b a s - ı t a k v â* ile murad; *insan üzerinde zahir olan sekinet, vakar, tâat ve amel-i salihtir.* Zira; şu beyan olunan âdâb-ı şer'iyeye riâyet olunduğu surette bu ahkâm insanı her türlü mehlekeden vikaaye ettiği için libas-ı takvâ denmiştir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; zaman-ı cahiliyede Araplar, Beyt-i Şerif'i uryân olarak tavaf ederler ve «Biz isyan ettiğimiz elbisemizle huzur-u Beyt'e gelip tavaf etmekte Allah'tan korkarız. Şu halde uryân olarak tavaf etmek lâzımdır» demeleri üzerine onları menetmek için âyetin nazil olduğu mervidir.

Şu rivayete nazaran *l i b â s - ı t e k v â* ile murad; *hakîkî libastır,* mecaz değildir. Binaenaleyh; keşf-i avretin şer'an mezmum olup setretmek ittikaadan ma'dud olduğuna âyet delâlet eder.

Âdem (A.S.) ın kıssasını zikretmek libasın nimet olduğunu zikre bir mukaddimedir ki, insana şeytan'ın iğvâsıyla evvel isâbet eden kötülük keşf-i avret olduğu bilinsin. Şeytan; babamız olan Âdem (A.S.) ı iğva edip keşf-i avret vuku bulmakla huzur-u ilâhide mahcup ettiği gibi evlâd-ı Âdem'i bu yolda daima mahcup etmeye sa'y eder ki, işlenilen günahlarla insanların rüsvalığına mesrur olur. Zira; bu cihetle yemini yerini bulur ve hazzını alır.

⁂

Vâcip Tealâ şeytan'ın Âdem (A.S.) ı iğvâ ettiğini ve cümlesinin yeryüzüne indiklerini beyandan sonra şeytan'a aldanılmamasını evlâd-ı Âdem'e tavsiye etmek üzere :

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا

buyuruyor.

[Ey beni Âdem! Peder ve validenizi Cennet'ten çıkarıp avret mahallerini göstermek için onlardan libaslarını soyduğu gibi şeytan sizi aldatmakla fitne yapıp ifsad etmesin ve idlâl edip Cennet'ten mahrum eylemesin.]

إِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ

[Zira; şeytan ve zürriyeti sizin onları görmediğiniz mekânda onlar sizi görürler, binaenaleyh; görmediğiniz düşmanın şerrinden fazlaca içtinab etmek lâzımdır.]

إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

[Çünkü; biz şeytanları iman etmeyen kâfirlerin dostları kıldık. Şu halde müminlerin onların şerrinden istiâze etmeleri vâciptir.]

Yani; ey beni âdem! Valideniz ve pederiniz olan Âdem'le Havvâ'yı Cennet'ten çıkardığı gibi şeytan size fitne ve fesad ilkaasıyla dalâlette kılıp Cennet'e duhülden mahrum etmesin. Zira; valide ve pederinizi dar-ı sürur ve mahall-i huzur olan Cennet'ten mahall-i sürur olan arza inzâline sebep oldu ve bir derece adavet etti ki, onlara görülmeyecek mahallerini göstermek için elbiselerinin onlardan soyulup mahcup olmalarına sebep olmakla intikamını aldı. Şu halde ey evlâd-ı âdem! Şeytan'ın hilelerinden içtinab edip Cenab-ı Hakka iltica etmeniz lâzımdır. Zira; sizin onları görmediğiniz cihetten şeytan ve etba' ve a'vânı sizi görürler. Binaenaleyh; sizin pederiniz Âdem'in kıssasından ibret alıp şeytan'ın şerrinden himaye-i ilâhiyeye iltica etmeniz ehemm-i umurunuzdandır. Çünkü; biz şeytanlari iman etmeyen kimselere dost ve onlara musallat kıldık! Binaenaleyh; şeytan sizi gururuyla aldatmasın ve maâsîyi size tezyin etmekle idlâl edip yoldan çıkarmasın. Pederinize yapmış olduğu hileyi unutmayın, daima hatırınızda tutun. Zira; ebeveyninizin görülmeyecek mahallini yekdiğerine göstermek için onların libaslarının soyulmasına sebep olmuştur. Bu vak'a size ibret yönünden kâfidir. Zira; Allahü Tealâ onların gözlerinde sizi göre-

cek bir cevher halk etti. Lâkin sizin gözünüzde onları görecek cevher halk etmedi, onlar sizi görür, siz onları göremezsiniz. Şu halde onlar sizin her halinize muttali oldukları için sizi idlâle iktidarları vardır. Sizin, onları redde iktidarınız olmadığından Vâcip Tealâ'nın muhafazasına sığınmanız lâzımdır. Zira; biz şeytanları kâfirlere dost kıldık. Binaenaleyh ehl-i iman şeytan'ın dostluğundan sakınmalıdır.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ beni âdem'e şeytan'ın şerrinden ihtiraz etmelerini *iki cihetle te'kid buyurmuştur: B i r i n c i s i ; Hz. Âdem'i iğvâ edip Cennet'ten çıkarmasıdır.* Çünkü; Hz. Âdem'e secdeye muhâlefet etmekle adaveti meydanda olup Hz. Âdem'in ulüvvü kadriyle beraber ona vesvese ikaa edince âhad-i nâstan olan evlâd-ı âdem'e vesvese ilkaa edeceği evleviyetle sabittir. *İ k i n c i s i ; şeytan'ın ve cemaatının beni âdem'i görüp beni âdem'in onları görmemesidir.* Çünkü; görünmeyen düşmanın şerrinden ihtiraz gaayet güçtür. Binaenaleyh; insanlar arasında şeytan'ın şerrinden kurtulanlar pek azdır. Çünkü; herbirini bir hava ile aldatmıştır. Bazı ulemâ şeytan'ın beşer suretine temessül edemeyeceğini bu âyetle istidlâl etmiştir. Zira; beşer suretine girmiş olsa insanların görmesi lâzım geldiği gibi insanların yekdiğerini temyiz ve tefrikları haleldâr olurdu. Çünkü; dün gördüğü bir şahsı bir gün sonra gördüğünde acaba o şahıs mıdır, yoksa şeytan o şahsın suretine temessül etti de şu gördüğüm şahıs şeytan mıdır, değil midir? diyerek elbette bir şüphe gelirdi. Halbuki böyle bir şüphe gelmiyor. İşte insanların göremeyeceğini bu âyet nâtıktır. Şu halde şeytan'ın beşer suretine temessülü bâtıldır demişlerde de Beyzâvî'nin beyanına nazaran bizim onları göremediğimiz ekser-i evkatta ve vesvese zamanındadır. Bazı zamanda beşer suretine temessül edip bizim görmemizin cevazına bir mâni yoktur.

Feth-ül Beyan, Fahr-i Razi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile nez'olunan libasta *dört ihtimal vardır: B i r i n c i i h t i m a l ; tırnaktır.* Çünkü; (İbn-i Abbas) Hazretlerinin «Cennet'te Âdem'le Havvâ'nın libası tırnaktı. Hatiede vaki olunca soyuldu. Hatıra, ziynet ve bazı menâfie hizmet için ellerinde ve ayaklarında tırnak kalmıştır» buyurduğu mervidir. *İ k i n c i i h t i m â l ;*

ıasları nurdandı. *Ü ç ü n c ü i h t i m a l ; takva ve muharɘmâttan içtinab etmekti.* *D ö r d ü n c ü i h t i m a l ; esvab-ı* *:ennetten bir sevb idi.* Lâfz-ı âyete muvafık olan dördüncü ihti-aldir. Zira; ilbas lâfzından müstefâd olan hakîkî manâ *sevbdir.* ıanâ-yı hakîkî mümkün olan yerde mecaza intikalde bir fayda ve ıtiyaç yoktur. *Nez*'in *soymak* manâsına olması dahî *hakîkî sevb* ıduğuna delâlet eder. Çünkü; soyunmak giyindikten sonra olur. Mâdem ki âyette soyuldu, deniyor, herhalde giyinilmiş bir libas ılması icab eder.

***

Vâcip Tealâ şeytan'a ittibâ' eden dostlarının hallerini beyan etmek üzere :

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا

buyuruyor.

[Şeytanların dostları bir günah işlediklerinde «Biz babalarımızı böyle bulduk ve fahişeyle Allahü Tealâ bize emretti. Binaenaleyh; Allahın emrini işleriz» derler.]

قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ

[Habibim! Sen onlara «Allahü Tealâ çirkin ve günah olan şeylerle emretmez» demekle sözlerini reddet.]

أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

[«Siz bilmediniz mi Allahü Tealâ üzerine söyler ve iftirâ edersiniz ve hangi şeriatta ve kitapta Allahü Tealâ size fahşâ ile emretti ve bilmediğiniz şeyi nasıl Allah'a isnad edersiniz?» demekle mezheplerinin batıl olduğunu kendilerine söyle.]

Yani; hudud-u ilâhiden huruc edip şeytanları dost ittihaz eden kâfirler Allah'ın nehyettiği maâsîyi işlediklerinde «Biz babalarımızı o fiil üzerine bulduk ve Allahü Tealâ bize fahişeyle emretti.

Zira, emretmese babalarımız işlemezdi» derler. Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onların şu kelâmlarına cevap olarak de ki, «Allahü Tealâ fahşâ ile emretmez ve Allahü Tealâ üzerine bilmediğiniz şeyi söyler ve Allah'a lâyık olmayan şeyi mi isnâd edersiniz? *F â h i ş e* yle murad; *ricâl ve nisvânın uryân olarak tavaf etmeleridir* diyen varsa da esah olan Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile *kebire olan her ma'siyete* fahişe ıtlak olunur. Şu halde fâhişe lâfzı *şirke ve sâir envâ'-ı küfre ve maâsîye şâmildir.* Kâfirlerin maâsîye fâhişe diyerek işlemeyip belki ibadet kasdıyla işlediklerinin bu âyette Cenab-ı Hak iki delilini beyan buyurmuştur : *B i r i n c i s i ; âbâ' ve ecdatlarını taklid, i k i n c i s i ; Allah'ın emri olduğunu itikad etmektir.* Şu delillerin her ikisinde ibadet maksadıyla işlediklerine sarahat vardır. Halbuki, umur-u itikaadiyede âbâ' ve ecdadı taklid bâtıl olduğundan bu cihete cevap vermeksizin Allahü Tealâ ikinciye cevap vermesini resulüne emir buyurmuştur. Çünkü; onlar irtikâb ettikleri fahşâyı Allahü Tealâ'nın emrettiğini ve emr-i ilâhiye istinaden işlediklerini beyan edince Allahü Tealâ bu davâlarını reddetmiştir. Zira; Allahü Tealâ'nın âdet-i kadımesi; mahasin-i ef'âl ve mekârim-i ahlâk ile emretmektir. Yoksa tab'-ı selim ve akl-ı kâmilin nefret edeceği fahşâyı emretmediği ve etmeyeceği ednâ aklı olan kimse için malûmdur. Binaenaleyh; (اَتَقُولُونَ) nazmında bulunan hemze *istifhâm-ı inkârî ve tevbih içindir.* Yani; «Fahşâ ile Allah'ın emrettiğini bizzat Vâcip Tealâ'dan işittiğinizi iddia edemezsiniz? Zira; sizin için kelâm-ı ilâhiyi işitmek mümkün değildir. Ve Allah'la kulları beyninde vasıta olan enbiya-yı kiramdan dahi işitmediniz. Çünkü; nübüvveti inkâr ediyorsunuz. Şu halde nasıl cesaret edip de bilmediğiniz şeyi Allahü Tealâ'ya isnad ediyorsunuz?» demektir. Binaenaleyh; âyette kâfirleri tekdir olduğu gibi cehille zem ve takbih de vardır.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile insanlar için taklidden ziyade muzır ve itikadı ifsâd eder birşey yoktur. Zira Yehûd'un Yehûdiyet üzere ve Nasarâ'nın Nasraniyet üzere ve ehl-i bid'atın bid'at üzere bekaası; ancak taklid ve babalarına hüsn-ü zann edip delâili tetkikten sarfınazar ederek lâyık olduğu veçhile hakkı talep etmemektir. Eğer hakkı arayıcı olsalar delilleri tetkik ederek ha-

ata vâsıl olur, taklidden kurtulurlardı. Amma umur-u dinde
hik olduğu malûm olan enbiyaya ve furu-u a'mâlde müçtehidîne
ıbâ'; taklid değildir. Belki Allah'ın inzâl ettiği şeriata ittibâ'dır.
nkü; bu suretle taklid mezmum değildir. Zira; beşer için doğru
lu bulmak enbiya-yı izam vasıtasıyla olabileceğinden enbiyaya
ibâ'; hakka ittibadır.

***

Vâcip Tealâ fahşâ ile emretmediğini beyandan sonra adaletle
nrettiğini beyanetmek üzere:

قُلْ اَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ

buyuruyor.

[Habibim! «Rabbim bana adaletle emretti» demekle «Bize fahşâ ile Allahü Tealâ emretti» diyenlere cevap ver.]

وَاَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ

[Ve her secde mahallinde ve namaz zamanında yüzlerinizi Kâbe'ye dönmekle namazınızı ikaame ve doğrulukla ibadetinizi eda edin.]

وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

[Allah'a taatınızı ihlâs edici olduğunuz halde ibadet edin ve duânızı ihlâs üzere yapın ki, Allah'ın gayrıya ibadet ve duâ etmeyesiniz.]

كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَ ﴿٢٩﴾

[Çünkü; Allahü Tealâ iptidâen nasıl halk ettiyse öylece iâde eder ve siz de icad olunduğunuz gibi iâde olunur ve cezâ görürsünüz.] Binaenaleyh; ibadetinizi ihlâs üzere edâ edin ki, hüsn-ü ceza göresiniz.

فَرِيقًا هَدٰى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ

[Sizden bir fırka irâdesini imana sarfla hidayette oldu ve imana muvaffak olmakla doğru yolu buldu ve diğer bir fırka iradesini küfre sarfla onun üzerine dalâlet vacip oldu.] Binaenaleyh; kıyâmette böylece iki fırka olarak iâde olunursunuz.

اِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

[Zira; fırka-ı dâlle; şeytanları Allahın dûnunda dost ittihaz ettiler ve kendilerini ihtida etmiş ve doğru yolu bulmuş zannederler.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! «Allahü Teâlâ bize fahşâ ile emretti» diyen kâfirlere sen de ki, «Benim Rabbim bana ve umum kullarına adaletle emretti. Zira; evâmir ve nevâhîsînin cemisi adaletle emir ve nehiydir. İfrat ve tefrit cihetlerine asla meyil yoktur. Benim Rabbim adaletle emrinde dedi ki, her mescit ve ibadethanenizde cânib-i manevi-i ülûhiyetime teveccühünüzü doğrultun, iki tarafa meyil ve inhiraf etmeyin, itaat ve inkıyadınızda müstakîm ve dininizi Allahü Tealâ'ya mahsus kılıcı ve ibâdât ve taâtınıza riyâ ve sum'adan hâlî ihlâs edici olduğunuz halde Allah'a tazarru ve niyazla taat edin. Zira; iptidâen Vâcip Tealâ sizi nasıl halk ve icad ettiyse yevm-i kıyâmette dahi o minval üzere sizi iâde eder ve siz de avdet edersiniz. Binaenaleyh, sizden bir kısmı Allah'ın tevfikiyle mebdeinden maâdına istidlâl ederek âhireti itikadla hidayette olur ve sizden diğer bir kısım tevfikten mahrum olarak dalâleti ihtiyarla üzerlerine şekaavet sabit olur. Zira; onlar Allah'ın gayrı şeytanları veli ve ma'bud ittihaz ettiler. Binaenaleyh; küfür ve maâsîden şeytanlar her neyle emrettiyse ona ittibâ' ettikleri gibi zannettiler ki, onlar kendileri mühtedîlerdir ve gittikleri yolları doğrudur. Halbuki bu zanları fâsiddir. Zira; itikâadiyâtta zanna itibar yoktur.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in (İbn-i Abbas) Hazretlerinden naklen beyanlarına nazaran bu âyette *kıst* ile murad; *kelime-i tevhid*dir.

Kelime-i tevhidle emretmek; zatı ve sıfâtı ve ef'âli itibarıyla Vâcip Tealâ'yı ma'rifetle emri mutazammındır. Şu halde Vâcip Tealâ bu âyette *üç şeye emretti: B i r i n c i s i ; usul-ü itikaadiyedir, İ k i n c i s i ; her mescid indinde* yani *namaz vaktinde kıbleye müteveccihen ibadet ve eda-yı salatla* ve ibadetin kabulünde ihlâs şart olduğundan *ihlâs üzere ibadet etmekle emretti. Ü ç ü n c ü - s ü ; âhireti itikad lâzım olduğuna işaret buyurdu.* Zira; «İptidâen icad olunduğunuz gibi avdet eder, kabrinizden kalkarsınız» buyurmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ kabirden kalkıp iâde olunmak imkânını takrir için iptidâen icada teşbih tarîkıyla beyan buyurmuştur. *Yahut* «Topraktan halk olunduğunuz gibi toprağa iâde olunursunuz» demektir. *Yahut* «İptidâen uryân olarak icad olunduğunuz gibi uryân olarak kabrinizden kalkarsınız» demektir. *Yahut* «İptidâen dünyada mümin ve kâfir olarak iki sınıf bulunduğunuz gibi kabirden kalktığınızda dahi iki fırka olarak kalkarsınız. Bir fırka tarîk-ı müstakîme temessükle hidâyette ve diğer fırka küfrü irtikâpla üzerine dalâl vâcip oldu» demektir.

(وأقيموا وجوهكم عند كل مسجد) yani «Her mescid yanında yüzlerinizi kıbleye döndürün» demektir. Şu halde «Her mescid indinde yüzlerinizi ikaame edin» demek «Secde vaktinde ve secde zamanı geldiğinde herhangi mescid olursa olsun hemen o mescidde edâ-yı salât edin, kendi mescidinize avdet için namazı te'hir etmeyin» demektir. Çünkü; ümmet-i Muhammed'in namazı için her yer mescid olduğundan namaz için bir mahall-i muayyen aramak lâzım değildir.

Vâcip Tealâ tevhid ve ihlâs üzere ibadetle emrettikten sonra ahvâl-i âhireti beyan buyurdu ki, me'mur oldukları ibâdâtı edâ edenlerin sevabı ve edâ etmeyenlerin azabı âhirette olacağına işaret etmiştir.

Fahr-i Razi, Kaazi ve Feth-ül Beyan sahibinin beyanlarına nazaran mücerret zannın umur-u dinde kâfi olmadığına âyet delâlet ettiği gibi kâfirin sülûk ettiği dinde kendinin hak üzere bulunduğunu ve mezhebinin sahih olduğunu zannetmek fayda vermez. Şu halde batılı irtikâb eden şahıs gerek kendinin hak üzerine oldu-

ğunu zannetsin ve gerek zannetmesin her halde mezmum ve zemme müstehaktır. Eğri yolu doğru zannıyla irtikâb eden kimsenin zemden halâs olması lâzım gelmez. (وادعوه مخلصين له الدين) *«İbadetinizde Allaha ihlâs üzere duâ edin, amelinize riya karıştırmayın»* demektir.

Hulâsa; namaz vakti nerede ve hangi mescit huzurunda bulunursa kıbleye müteveccihen edâ-yı salât etmek vâcip ve Allah'a ibadette ihlâsın lâzım olduğu ve iptidâen icad olunduğumuz gibi iâde olunacağımız icabedeceği ve insanlar dünyada ehl-i hidayet olarak mümin ve ehl-i dalâlet olarak kâfir olduğu gibi kabirden dahi iki fırka olarak haşrolunacakları ve ehl-i dalâlin şeytanları dost ittihaz ettikleri ve bâtıl tarîka sülûk eyledikleri halde kendilerinin hidâyette olduklarını zannetmeleri ve bu zanlarının faydası olmadığı bu âyetten müstefâd olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ adalet, kelime-i tevhid ve usul-ü itikaadiyeyle emrettiği gibi adalette dahil olan melbûsât, me'kûlât ve meşrûbâtla dahi emretmek üzere :

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Ey Âdem evlâtları! Avret mahallinizi setriçin her mescid yanında ziynetiniz olan libasınızı takının ve Allah'ın verdiği nimetlerden yiyin, için ve israf etmeyin. Zira Allahü Tealâ müsrifleri sevmez.]

Yani; ey Beni Âdem! Gerek tavaf için Kâbe'ye ve gerek edâ-yı salât için her mescide geldiğinizde zinetiniz olan libasınızı giyinmekle avret mahallinizi setredin. Helâl ve mübah olan nimetlerden yiyin ve için, harama tecavüz ve helâli haddinden ziyade sarfetmekle israf etmeyin. Zira; Allahü Tealâ müsrifleri sevmez ve muhabbet etmez.

Beyzavi ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile *ziynet*le murad, libastır. Ahz-i ziynetle emir; *vücub* ifade ettiğinden avret mahallini setredecek kadar elbise giymek vâciptir ve terki haramdır. Binaenaleyh; salâtın sıhhatının şartı; avret mahallini setretmek olduğu için Cenab-ı Hak ziyneti ahizle emir buyurmuştur ki, setr-i avrete işârettir. Zira; avret mahallini keşfetmek haram olduğu gibi mekşuf-ül avre olarak namaz dà caiz olmaz. Cuma ve bayram namazlarında ve cemaatla kılınan namazlarda rical için elbisenin güzelini giyinmek sünnettir.

Avret mahallini setredecek elbise giymek vâcip olduğu gibi ölmeyecek kadar yemek ve içmek dahi vâciptir. Eğer bilkülliye ekli terkederek vefat ederse nefsinin kaatili ve ehl-i nârdan olur. Namaza ve sâir ibadâta kıyamdan âciz olacak kadar ekli ve şürbü terk ederek zayıf düşmek haramdır. Kezâlik lüzumundan ziyade veya tok karına yemek israf olduğu cihetle yine haramdır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak israftan nehyetmiştir.

Beyzavi ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile (Ali b. Vâkıdî)'nin «Allahü Tealâ ilm-i tıbbı bir âyetin nısfında cem'etti. O âyet de (وكلوا واشربوا ولا تسرفوا) nazm-ı celildir» dediği menkuldür. Çünkü; Tefsir-i Nisâbûrî'de beyan olunduğuna nazaran bir tabib-i Nasranî (Ali b. Vâkıdî)'ye «Sizin kitabınızda tıbba dair birşey yoktur. Halbuki ilim; ikidir: Birisi; ilm-i tıb'ki, ilm-i ebdandır, diğeri; ilm-i fıkıh ki, ilm-i edyandır» demiş. (Ali b. Vâkidî) de «İlm-i tıbbın cemi' mesâilini bizim kitabımız nısf-ı âyette cemetti» buyurmuş ve bu cümleleri okumuş. Tabib-i Nasrânî «Sizin resulünüzden tıbba dair birşey varid olmadı» dediğinde (Ali b. Vâkidî) «Bizim resulümüz ilm-i tıbbın cemi' mesâilini birkaç kelimede cemetti» demiş ve şu hadisi okumuştur : (المعدة بيت الداء والحمية رأس كل الدواء واعط كل بدن ماعودته)«Mide, maraz evidir. Himye yani az yemek her dermanın başıdır. Her bedene âdet ettiği şeyi ver, âdetinin hilâfını verme» demektir. Bunun üzerine tabib-i Nasrânî'nin «Sizin kitabınız ve resulünüz ilm-i tıbdan Calinosa birşey bırakmamış» dediği naklolunmaktadır. Çünkü; insana alelekser hastalık mideden gelir. Zira mide; vücudun yarar bir motoru menzilindedir. Motor lüzumundan ziyâde yanarsa patlar ve eğer lüzumundan az

yanarsa yol vermez. Şu halde onun kıvamını bulmak ve itidal üzere islim vermek lâzım olduğu gibi yemek ve içmekte de midenin itidâlini vermek lâzımdır.

Fahr-i Razi, Taberi ve Hâzin'in (İbn-i Abbas) Hazretlerinden rivayeten beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; zaman-ı cahiliyede erkek ve kadın Beyt-i Şerif'i uryan olarak tavaf ederler hac mevsiminde kestikleri kurbanların etini ve yağını yemezlerdi. Allahü Tealâ onların bu âdet-i kerihelerini reddetmek üzere bu âyeti inzâl buyurduğu mervidir.

Hulâsa; her mescidde edâ-yı salât esnasında güzel libas giyinmek lâzım, yemek ve içmek mübah olup ancak yemekte ve içmekte israfın haram olduğu ve her türlü israf edenleri Cenabı Hakkın sevmediği bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ setr-i avret miktarı libasın vâcip olduğunu ve helâlinden ekl ü şürbün cevazını ve israfın marzî-i ilâhiyeye muvafık olmadığını beyandan sonra Allah'ın helâl kıldığı şeyi haram kılmak caiz olmadığını beyanetmek üzere :

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِىٓ اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen müşriklere de ki, «Allah'ın kullarının menfaatına yerden çıkardığı ziyneti ve rızıktan güzel olan şeyleri kim haram kılabilir?» Ve Allah'ın kulları için halk ettiği tayyibât dünyada bilesâle müminlere ve bittebi' müşriklere şâmildir ve lâkin yevm-i kıyâmette tayyibât müminlere mahsus olup, müşriklerin nasipleri olmadığını beyan et. İşte biz böylece Allah'ın vahdaniyetini bilen kavmiçin hill ü hurmete delâlet eden âyetlerimizi tafsil ederiz.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Helâl olan şeyi nefsine haram addeden kâfirlere sen de ki «Allah'ın kullarının menfaatı için ihrac edip halkettiği kisveleri ve rızıktan tayyib olan nimetleri kim ha-

ram kılabilir?» Kimsenin helâl olan şeyi haram kılmak vazifesi değildir. Binaenaleyh; habibim! Sen de ki «Allah'ın kullarına ihrac ettiği ziynetler ve rızıktan tayyibât; hayat-ı dünyada bil'esâle müminler ve bittebi' müşrikler ve yevm-i kıyâmette hâssaten müminler içindir.» Biz şu hükmü tafsil ettiğimiz gibi ahkâmımıza delâlet eden âyetlerimizi kullarımıza tafsil ederiz.

Beyzavi'nin beyanına nazaran z i y n e t ; *pamuktan, keténden, ipekten, yünden ve maâdinden hâsıl olan libasın kâffesine şâmil* olduğu gibi insanın tecemmül ettiği *at ve sair hayvanat ve hatta bedeninin tanzifâtına ve tanzîfâta âlet olan tarak ve makas gibi şeylerin cümlesine dahî şâmildir.* Kezâlik t a y y i b â t ; *me'kûlât, meşrûbât, menkûhat ve sâir lezzet verecek şeylerin cümlesine şâmildir.* Şu halde âyet-i celile; me'kûlâtta, melbûsâtta, meşrûbâtta vesâir tecemmülâtta velhâsıl insanın menâfii için halk olunan herşeyde asıl olan mübah olduğuna delâlet eder. Ancak hurmetine delâlet eden delil-i şer'i olanlar müstesnadır. Çünkü insanın menâfii için hâsıl olan şeylerin helâl olması; umum şeriatlar da muteber ve düstur ittihaz olunan usuldendir.

Cenab-ı Hakkın kullarına mübah ve halâl kıldığı şeyi haram addetmek emr-i münker olduğuna işaret için inkâra delâlet eden ve istifham için olan (من) varid olmuştur. Yani «Allah'ın kulları için ihraz ettiği şeyi kim haram kılar ve hangi şahıs hurmetiyle hükmedebilir?» demektir. Dünyada nimetlerini Allahü Tealâ dostları olan müminler için halketmişse de âdet-i ilâhiye dünyada nimetini kâfirlerden diriğ etmediğinden kâfirler de, bu nimette müşterektirler. Amma âhirette kâfirlerin gerek libas ve gerek sâir lezâizden mahrum olduklarına işaret için âhiret nimetlerinin müminlere mahsus olduğunu tasrih buyurmuştur. Dünya nimetleri gumum, humum ve kederden sâfî olmayıp, âhiret nimetleri kederden sâfî olduğuna dahi işaret için âhirette nimetin hâlis olduğu beyan olunmuştur.

Fahr-i Razi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran bu âyette ziynet ve rızıktan tayyibât; envâ'ı me'kûlât, meşrûbât ve nisvanla telezzüz ve sâir müstelezât ve ziynetlere şâmil olduğuna Resulullah'ın (Osman b. Maz'un)'dan rivâyet olunan bir hadis-i şerifi delâlet eder. Çünkü; (Osman b. Maz'un) birgün Resulullah'a «Ya

Resulallah! Ben husyelerimi çektirip lezzet-i cima'dan feragat etmek isterim» dediğinde Resulullah «Benim ümmetimin orucu lezzet-i cima'dan feragata kâfidir» buyurmuş. (Osman b. Maz'un) «Bir mağaraya çekilip ruhban olmak isterim» demesi üzerine Resulullah «Benim ümmetimin ruhbaniyeti; namaz için mescidde intizar etmektir» buyurmuş. (Osman) «Seyahat etmek isterim» deyince, Resulullah «Benim ümmetimin seyahatı; gazâ, hac ve ümredir» buyurmuş. (Osman) «Elimde bulunan malımı terketmek isterim» dediğinde Resulullah, «Nefsine ve ıyâline infak ettikten sonra fazla olursa fukaraya ver» buyurmuş. (Osman) Nisvana karib olmamak isterim» deyince, Resulullah «Bir müslim ehline veya cariyesine karib olur veled hâsıl olursa dünyada ferah ve sürur ve yevm-i kıyâmette refik u şefi' olur» buyurmuş. (Osman) «Et yememek isterim» deyince Resulullah «Cibril vasıtasıyla Cenab-ı Hak bana tayyibatı ekille emretti» buyurduğu mervidir.

İşte şu ahadis-i şerife insan için envâ'-ı ziynetin mübah ve taraf-ı ilâhiden ve taraf-ı risâletten me'zun olduğuna delâlet eder. Ancak hurmetine delil-i şer'î olan şeyler müstesnâdır. Çünkü; onların hurmetine delil olunca ibâhesi mensuhtur ve mensuh olan delille amel etmek caiz değildir.

*
* *

Vâcip Teâlâ insanların libasları ve me'kûlât ve meşrûbata müteallik lezâizin mübah olduğunu beyandan sonra muharremâttan bazılarını beyanetmek üzere :

قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Uryân olarak tavaf eden ve Allah'ın helâl kıldığı tayyibâtı haram kılan müşriklere sen de ki, «Sizin haram kıldığınız şeyleri Allahü Teâlâ haram kılmadı, belki kullarına helâl kıldı. Ancak ef'âl ve akvâlden fâhişe ve fena olan şeylerden

âşikâr olup eseri gayra sirâyet eden zulüm ve yalan yere şehadet ve itâle-i lisan ve gıybet gibi nüfus-u habiseden sudur eden kabayihi, zinâ ve saire gibi gizli olan günahları Allahü Tealâ haram kıldı.] Mutlaka sağîre ve kebîre günahları, hükümete isyan etmeyi, gayrın hukukuna tecavüz eylemeyi, hakkı olmayan bir şeyi taleb etmeyi ve bigayrıhakkın zulm ü taaddiyi haram kıldığı gibi **[Birşeyi Allahü Tealâ'ya şerik itikad etmenizi dahi haram kıldı ki, o şeyin şerik olduğuna bir delil inzâl olunmadı, ve aklen ve naklen Allahü Tealâ'ya sübutunu bilmediğiniz şeyi Allahü Tealâ üzerine isnad etmenizi haram kıldı ki, bunlardan içtinab etmeniz lâzımdır.]** Zira; bunların hurmeti kat'idir.

Yani; habibim! Müşriklere söyle ki, «Benim Rabbim küfür gibi zâhir ve nifak gibi gizli fahşâyı kebîre ve sağîre günahları, bigayrihakkın gayrın hukukuna tecavüzü ve asla şirke dair hüccet nâzil olmadığı halde Allahü Tealâ'ya şirketmenizi ve haram olduğunu bilmediğiniz şeyi Allahü Tealâ haram kıldı demek gibi iftirâ etmenizi Cenab-ı Hak haram kıldı. Yoksa mübah olan şeyleri sizin haram demenizle haram kılmadı».

Bu âyet-i celile; muharremâtın küllisini câmi' olduğuna işaret için *hasra* delâlet eden (انما) lâfzıyla varid olmuştur. Zira; günahların küllisi; fahşâ ile ism ve bigayrıhakkın gayrın hukukuna tecavüzde dahil olduğundan bu âyet envâ'-ı muharremâta şâmildir. Kezâlik usul-ü itikadiyeden tevhidle emirdir. Çünkü şirkten nehiy; tevhidle emri mutazammındır ve, Allah'a iftirânın hurmetini beyanettiği cihetle gerek usul-ü itikadiyyede ve gerek furu-u a'mâlde günahın cümlesi zikrolunmuştur. Çünkü insandan sudur eden cinâyâtın esası; *beştir :* *B i r i n c i s i ; zinâ ile neseb üzerine cinâyet olur.* Bunun hurmetine fevâhiş ile işaret olundu. *İ k i n c i ; ukûl üzere cinâyet olur,* şürb-ü hamir gibi. Bunun hurmetine ism lâfzıyla işaret olundu. *Ü ç ü n c ü s ü ; namus, ırz, nüfus ve emvâl üzere cinâyet olur.* Bunların hurmetine bağyile işaret olundu. *D ö r d ü n c ü s ü ; tevhid-i ilâhiye ta'nüzere cinâyet olur.* Bunun hurmetine ve ekber-i kebâirden olduğuna (وان تشركوا بالله) kavl-i şerifiyle işaret olundu. *B e ş i n c i s i ;*

din-i ilâhiye itirazla cinayet olur. Bunun hurmetine (وان تقولوا على الله ما لا تعلمون) kavl-i lâtîfiyle işaret olundu. Şu muharrematın esası olan beş şey bu âyette zikrolununca furûatı dahi usülün zımnında zikrolunduğundan bu âyet kâffe-i muharremâtı câmidir. Binaenaleyh; *hasra* delâlet eden (انما) lâfzıyla varid olmuştur ki, cümle muharrematın bu âyetin ahkâmında dahil olduğuna işaret olsun.

Fahr-i Razi, Feth-ül Beyan ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *f â h i ş e ; günah-ı kebire* ve *i s m ; günah-ı sağire*dir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Rabbim, sağire ve kebire cümle günahları haram kıldı] demek olur ve muharremâtın kâffesi bu iki kelimede dahildir. Bundan sonra zikrolunanlar şanlarına ihtimam ve şenaatlarını tasrih için zikrolunmuştur. Çünkü şirkle zulüm; cinayâtın en büyüklerindendir. Yahut *f â h i ş e ; hadd-i şer'î vâcip olmayan günah* ki, yalan, gıybet, bühtan ve sâire gibi. *İ s m ; hadd-i şer'î vâcip olan günahtır* ki zinâ, kazif, sirkat v.s. gibi. Yahut *bilâkistir.* Yahut *f â h i ş e ; günah-ı kebiredir. İ s m ; mutlaka günahtır.* Şu halde hassaten kebîre zikrolunduktan sonra mutlaka günahların haram olduğunu zikir buyurdu ki, hurmet yalnız kebireye munhasır zannolunmasın.

***

Vâcip Teâlâ helâli ve haramı beyandan sonra her kavmin ve her şahsın eceli olduğunu ve ecelinden takaddüm ve taahhur caiz olmadığını beyanla tekâlife terğib etmek üzere :

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Her ümmet ve kavmiçin indallah muayyen bir ecel vardır. Binaenaleyh; ecelleri gelince azıcık bir saat ecellerinden takaddüm ve taahhur olunmaz ki, onlar için ecellerini takdim ve te'hir mümkün olamaz ve talep de edemezler. Binaenaleyh; her millet mukad-

der olan vakt-i muayyende munkariz olduğu gibi her şahıs da mukadder olan vakt-i muayyende vefat eder.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ecelin *iki ihtimali vardır:* *B i r i n c i i h t i m a l ; resullerini tekzib eden her kavmin helâklerine ve azaba istihkaklarına bir vakt-ı muayyen vardır.* O vakt-i mukadder gelmedikçe helâk olmazlar, vakt-i mukadder geldiğinde azaplarının velev az bir zaman olsun te'hir ihtimali yoktur demektir. Şu manâya nazaran âyet-i celile; ehl-i Mekke'yi tehdid etmiştir. Yani «Resulünüzü tekzibinizden dolayı azabın te'hirine mağrur olmayın. Elbette helâk olacaksınız. Fakat vakt-i merhûnunda olacak» demektir. *İ k i n c i i h t i m â l ; her şahsın ecel-i muayyeni olduğunu beyandır.* Buna nazaran maktul olan kimsenin kendi eceliyle vefat ettiğine âyet-i celile delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ tekâlifin ahvalini ve her millet için bir eceli muayyen olduğunu beyandan sonra tekâlife riâyet edenlerin âhirette korkuları olmayacağını ve tekâlife riâyet etmeyip rusül-ü kiramı tekzib edenlerin ehl-i nar olacaklarını beyanetmek üzere:

يَا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي

buyuruyor.

[Ey Âdem oğulları! Kendinizden size resuller gelir ve sizin üzerinize âyetlerimizi hikâye ederlerse derhal kabul ve iman edin ve kabul etmemekten ve ifsad cihetine gitmekten sakının.]

فَمَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾

[Zira; küfürden ve resulleri tekzipten ittikaa ve resullere itaatla ıslah-ı nefseden kimseler üzerine korku olmadığı gibi onlar mahzun da olmazlar.] Binaenaleyh; ey âdem evlâdı! İttikaa ve ıslah-ı nefsedin ki, korkudan ve hüzünden kurtulmuş olasınız.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

[Şol kimseler ki, onlar resullerin hikâye edip haber verdikleri âyetlerimizi tekzip ve âyetlerin ahkâmını kabulden kendilerini büyük addettiler. İşte onlar ebeden Cehennem'de kaldıkları halde Cehennem'in yârânlarıdırlar.]

Yani; ey beni âdem! Eğer size, sizin kendi cinsinizden resuller gelir ve benim vahdaniyetime delâlet eden âyetlerimi üzerinize tilâvet ve maânîsini hikâye ederlerse muharremâttan içtinapla ittikaa ve a'mâlini ıslah eden kimseler üzerine dünyada ve âhirette korku yoktur. Zira; vazife-i ubûdiyeti edâ ettikleri için rıza-yı ilâhiye nail olmuşlardır ve onlar herkesin mahzun olduğu zamanda asla mahzun olmazlar. Amma şol kimseler ki, onlar bizim âyetlerimizi tekzip ve o âyetleri kabulden istikbar ve iman etmekten imtinâ ettiler. İşte âyetleri ve resulleri tekzib ve imandan kendilerini büyük addedenler Cehennem ateşinin yârânları olduklarından ebeden Cehennem'de kalıcılardır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *cümle-i şartiye* harf-i şek suretinde (إما) ile iradolundu ki, rusül-ü kiramın irsâli caiz olup vâcip olmadığına işaret olsun. Resulullah hâtem-ül enbiyâ olup ve ümmetlerin ıslahı için âdet-i ilâhiye de bu minval üzere resul göndermek olduğundan vâhid-i muazzamdan cem'le tâbir olunmuştur. Resulün beşerden olması insanlar hakkında nimet-i uzmâ olduğu için Cenab-ı Hak muhataplara «Sizden resul gönderdim» buyurmuştur ki, icabetleri suhûletle olsun. Çünkü; hem cinsiyle ülfet kolay olduğundan icâbetin de kolay olacağı şüphesizdir.

İ t t i k a a ; mahârim ve menâhîden ve rusül-i kirama muhalefetten kaçınmaktır. İ s l â h la murad; *me'murun bih olan şeyleri işlemektir.* Şu halde ittikaa ve ıslah-i amel edenler için gelecek ahvâlden korkusu olmadığı gibi geçmiş amellere esefleri dahi olmaz. *Â y e t l e r* le murad; *Kur'ân ve hak üzere delâlet eden berâhin ve hüccetlerdir.* Kur'ân-ı tekzib edenlerin ehl-i Cehennem olduğuna âyet delâlet eder.

Hulâsa; insanlar iki kısım olup muti' ve münkaad olanlar üze-

rine asla havf ve hüzün olmayacağı ve âsî ve mütemerrid olanların havf ü haşyetle azab-ı Cehennem'e dûçâr olacakları bu âyetlerden müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âyât-ı ilâhiyeyi tekzib edenlerin ehl-i nâr olacaklarını beyandan sonra Allah'a iftirâ ve âyetleri tekzib edenlerin hallerini beyanetmek üzere :

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ

buyuruyor.

[**Allah'a iftirâ veyahut âyetlerini tekzib eden kimseden daha ziyâde zâlim kim olabilir?**] Elbette demediğini, dedi demekle iftirâ eden ve dediğini tekzib eden kimseden ziyade zâlim kimse olamaz.

أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ

[**İşte o zâlim kimselere erzak ve ecelleri gibi kitapta yazılı olan nasipleri kendilerine vâsıl olur ve iftirâlarının cezası olarak yüzlerinin karası ve tekziplerinin cezası olarak şiddetli azap onları bulur.**]

حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ

[**Hatta onlara bizim ervâhı kabza memur olan meleklerimiz gelip ruhlarını kabzettiklerinde derler ki, «nerededir sizin Allahın gayrı ibadet ettiğiniz ma'budlarınız? Çağırın onları gelsin sizi kurtarsınlar.»**]

قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

[**O kâfirler meleklerin şu suallerine cevapta derler ki, «Mu-**

hakkak bizim ma'budlarımız bizden kayboldular. Zira; biz onları göremiyoruz» ve kendi nefisleri üzerine kâfir olduklarını beyanla şehadet ve küfürlerini ikrar ederler.]

Yani; Allahü Tealâ'ya şerik ve velet gibi münezzeh olduğu şeyleri isnad ve Allah'ın demediği şeyi dedi demekle yalan olarak iftirâ edenlerden veyahut vahdaniyete delâlet eden delilleri ve Kur'ân'ı inkâr etmekle tekzib eden kimselerden daha ziyâde zâlim ve kâfir kimdir ve kim olabilir? İşte şu iftirâ alâllah eden veyahut âyetleri tekzible muttasıf olan zâlimler levh-i mahfuzda yazılı olan azaptan nasiplerine nail ve vâsıl olurlar. Hatta onların ervâhını kabza müvekkel olan meleklerimiz ruhlarını kabz için geldiklerinde onlardan suâl ederler, tevbih ve tekdir tarîkıyla derler ki, «Nerededir Allah'ın dûnunda sizin ibadet ettiğiniz ma'budlarınız? Çağırın onları sizi nâzil olan azaptan kurtarsınlar ve sizin müptelâ olduğunuz musibetinizi def'etsinler.» Meleklerin şu sual ve tevbihlerine karşı kâfirler «Bizi tarîk-ı haktan idlâl ettikten sonra o ma'budlar bizden kayboldular. Biz onları görmez olduk dedikten sonra kendi nefislerinin aleyhine şehâdet etmekle kendilerinin kâfir olduklarını ikrar ve itiraf ederler.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ'ya şerik itikaad etmek; gerek putlar olsun gerek yıldızlar olsun, gerek veled isnadı olsun ve gerek indî ahkâm-ı bâtılayı isnad etmek olsun cümlesi iftirâ alallahta dahil olduğu gibi Kur'ân'ı ve sair âyâtı ve nübüvveti Muhammediyeyi tekzip etmek de tekzipte dahildir.

K i t a p ile murad; *levh-i mahfuzdur.* Kâfirlere isâbet edecek *n a s i p* le murad; *yüzlerinin siyahlanması, gözlerinin güvermesi, boyunlarının zincirlenmesi, Cehennem'e hakîr ve zelil olarak dahil olmalarıdır.* Yahut *n a s i p* le murad; *ömürleri ve rızıklarıdır.* Çünkü küfür; rızka mâni değildir. Şu halde «Onlar her ne kadar iftirâ ederler ve âyetleri tekzib eylerlerse de onların levh-i mahfuzda yazılı olan amelleri, ömürleri ve rızıkları onlara isâbet eder küfürleri nasiplerine mani değil» demektir. (يتوفونهم) karinesiyle bu âyette *r u s ü l* le murad; *ervahı kabza müvekkel olan meleklerdir.* Vefat ettirmek onların vazifesidir. Meleklerin sualden maksatları kâfirleri tekdir ve tevbihtir, yoksa sual istilâm

için değildir. Çünkü melekler; onların, Allah'ın gayrıya ibadet edip çağırdıkları şeylerin putlar olduğunu bilirler. Binaenaleyh; bu cihetten suale ihtiyaç yoktur. Şu halde sual; ancak onları tahkir içindir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin iftira alallah ettiklerinden azlem-i halkillâh olduklarını ve levh-i mahfuzda yazılı olan azaptan nasiplerine nail olacaklarını ve azabı muâyene edince kendilerinin kâfir olduklarına şehâdet edeceklerini beyandan sonra bakiye-i ahvallerini beyanetmek üzere:

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ

buyuruyor.

[Vâcip Tealâ kâfirlere «Sizden evvel ins ü cinden geçmiş olan ümmetler içinde siz de Cehennem ateşine dahil olun» der.]

كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا

[Her ne zaman Cehennem'e bir cemaat girerse kendi dini ve milletinden olan diğer cemaata lânet eder.]

حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَيهُمْ لِأُولَيهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ

[Hatta Cehennem'de içtima edinceye kadar lânete devam ederler. İçtima edince onlardan sonra gelenler evvel gelenlere işaret ederek derler ki, «ey bizim Rabbimiz! Şunlar bizi idlâl ettiler, yoldan çıkardılar. Binaenaleyh; onlara Cehennem ateşinden iki kat azap ver ki, biri; bizi idlâl etmelerinin cezası, diğeri de kendi küfürlerinin cezası olsun.»]

قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

[Allahü Tealâ «Her cümlenize azap iki kattır ve lâkin siz bilmezsiniz» demekle cevap verecektir.]

Yani; yevm-i kıyâmette Allahü Tealâ'ya iftirâ ve âyetlerini tekzib eden kâfirlere hitaben Vâcip Tealâ «Ey kâfirler! İns ü cinden sizden evvel geçen ümmètlerle beraber Cehennem ateşine dahil olun» buyurur. Her ne zaman bir cemaat ateşe dahil olursa kendi dininde kardeşine ve onunla beraber o dinde bulunan cemaata lânet eder. Hatta kâffesi nârda içtima edip ve birbirlerine lâhik olup toparlanıncaya kadar lânetleri devam eder. Bazısı bazısını idrak edip içtima edince tâbi olup Cehenneme arkadan giren cemaat metbû' olup önden gidenlere işaret ederek derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Şu kavmin reisleri ve uluları bizi idlâl ettiler.» «Ya Rabbi! Sen onlara Cehennem ateşinden iki kat azap ver ki, bizi idlâl ettiklerinin acısını görsünler.» Onların şu tazarrularına karşı Hak Sübhânehu ve Tealâ buyurur ki, «Tâbi ve metbû' her cümlesi için azap ikidir ve lâkin siz bilmezsiniz.» Zira; rüesâ kendi dâll oldukları ve gayrıları idlâl ettikleri için iki kat azaba müstehaklardır ve tâbiler de kendi nefislerinde dâll oldukları ve şu tâğî olan kâfirleri taklid edip enbiyayı taklid etmedikleri için iki kat azaba müstehaklardır.

*
* *

Vâcip Tealâ tâbi olanların şu kelâmlarına cevap olarak reislerinin kelâmını beyanetmek üzere :

وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Rüesâ tâbilerine derler ki, «Bizim için sizin üzerinize bir fazilet ve meziyet olmadı. Zira; dalâl ve azaba istihkakta cümlemiz müsâvîyiz, beynimizde fark yoktur. Şu halde kesbettiğiniz günahlarınız sebebiyle tadın Cehennem azabını» demekle kelâmlarını reddederler.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celilenin bidâyesindeki kavil; Allahü Tealâ'nın izniyle bir melek tarafından mıdır

veyahut bizzat Allahü Tealâ'nın kelâmı mıdır? İhtilâf varsa da esah olan *Allahü Tealâ'nındır.* Allahü Tealâ, şirkle iftirâ ve âyetlerini ve resullerini tekziple küfredenlere hitaben «Sizden evvel geçen ins ü cinnin kâfirleriyle beraber girin Cehennem'e» buyurur. (فى امم)'deki (فى) lâfzı (مع) manâsınadır. Kâfirlerin Cehennem'e duhülleri def'aten olmayıp fevc fevc ve cemaat cemaat olduğuna âyet delâlet eder. Sonra gelenler evvel gelenleri müşahede eder ve lânetle yâd ederler. «Her gelen cemaat kardeşine lânet eder» demek; «Ehl-i nârın bazısı bazısına lânet eder ve herkes nefsini kusursuz diğerini kusurlu görmek ister. Binaenaleyh yekdiğerine atf-ı cürmetmekten hâlî kalmazlar» demektir. Şu halde herkes kendi mensup olduğu mezheptaşlarına lânet eder. Meselâ; müşrik kendi gibi müşrikleri ve Yehûd kendi gibi Yahûdileri, Nasrânî kendi gibi Nasrânîleri, Mecusî kendi gibi Mecûsîleri zemmeder ve bu hâl devam eder. Hattâ sonra gelenler evvel gelenlere idrak edip hepsi içtima edinceye kadar fırkalar gelerek Cehennem'e dolup Cehennem'e girenlerin arkası kesildiği zaman sonra gelenler evvel gelenlere işaret ederek onlardan Cenab-ı Hakka iştikâ ederler ve azaplarının iki kat olmasını isterlerse de Cenab-ı Hak cümlesinin azaplarının iki kat olacağını beyanla onları reddeder.

F ı r k a - i u h r â y la murad; *Cehennem'e muahhar girenlerse* *û l â* ile murad; *Cehennem'e evvel girenlerdir.* Yahut *ü l â* ile murad; *dünyada kavmin ileri gelenleri ve reis olanlarıysa* *u h r â* ile murad; *onlara tâbi olan avam, âhâd-ı nâs ve esâfil güruhudur.* Çünkü; her zaman kavmin reisleri esâfilîni idlâl ettiklerinden onlara ittibâ' eden edânî «Bizi bunlar idlâl ettiler, bunların azabı iki kat olsun» demekle Cenab-ı Hakka tazarruda bulunurlar. Yahut *ü l â* ile murad; *dünyada o din üzere evvel geçenler* ve *u h r â* ile murad; *sonradan gelip onları taklidle ittiba edenlerdir.* Şu halde «Evlât babalarından şikâyet ederler» demektir. Zira; ekseriyetle dinde evlât babanın isrine ittibâ' ettiklerinden yevm-i kıyâmette azabı muâyene edip sülûk ettikleri dinin butlanı zuhur edince evlât âbâya atf-ı cürüm ve lânet etmeye kalkışırlar ve «Bunlar bizi idlâl etti» demekle babalarının aza-

bının iki kat olmasını isterler. Onların idlâline gelince *iki cihetle olur. B i r i n c i s i ; rüesâ etbâ'ını ve pederler evlâdını din-i bâtıla dâvet ve bâtılı tezyin etmek suretiyle kendi dinlerine ve mezheplerine ithal ederler, i k i n c i s i ; esâfil-i nâsın ekseriyetle âdetleri büyüklerini muazzam ve mufahham tanıyarak taklid etmek olduğundan rüesâ davet etmeksizin onların mezheplerine sülûk etmekle olur.* Herhangi suretle olursa olsun dinin butlanı ve azabın şiddeti zuhur edince esâfil, eşrafı lânete müstehak gördüklerinden lânet ederler ve her iki cihetle muktedâbih tanıdıklarını zemle azaplarının iki kat olmasını Cenab-ı Hak'tan istirham etmekle ahz-ı intikam ve teşeffi-i sadretmek isterler.

Allahü Tealâ gerek tâbi ve gerek metbû' cümleşinin azabının iki kat veya daha fazla olacağını beyan buyurmuştur. Zira; metbû'da dalâlet ve ıdlâl gibi azabı icabeden iki sıfat olduğu gibi tâbi'de dahi dalâlet ve kâfirleri taklid gibi azabı icab eden iki sıfat olduğundan her cümlesinin azabı iki kat olacağı beyan olunmuştur.

Bu âyet-i celile; ehl-i küfrü tehdid ve ehl-i ma'siyeti ma'siyetten zecr ü men' için sevk olunmuştur. Çünkü rüesanın etbâ'ına ve etbâ'ın rüesâya atfı cürmederek lânet edip birbirlerinden teberrî etmeleri, elbette şiddetle muzâyaka neticesidir. Kalpte ıztırab olmasa yekdiğerine lânet edinceye kadar uğraşmazlar. Çünkü; bu hâl dünyada insanlarda dahi câridir. Tutulan bir işte netice fena gelirse herkes o işten teberrî ve yekdiğerine kusuru tahmil etmek ister ve «Senden oldu, benden olmadı» yollu münâzaa kapıları açıldığı gibi fenâlık daha ilerledikçe münâzaa da ilerler ve yekdiğerine sebbetmeye ve daha sonra iş mudâraba ve mukaateleye kadar dayanır. Âhirette azabı müşahede ettiklerinde dahî hâl böyle olacağını âyet-i celile beyan etmektedir. İşte âhirette dahi mezheplerin butlanı zuhur edince sebep olanlara lânet ve müsebbepleri de reddederler. Tarafeyn arasında bu suretle münazaa ve mübahasenin cereyan edeceğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Hulâsa; kötü iş dünyada sahibini rezil ve rüsvâ kıldığı gibi bâtıl itikad ve kötü amel dahi âhirette sahibini rezil ve rüsvâ edeceği ve hatta beyinlerinde münâzaa olup yekdiğerine atf-ı cürme-

lecekleri bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahvâlinden bazılarını beyandan sonra tehdidini itmam ve vaîdini ikmâl etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ۝ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar bizim âyetlerimizi ve vahdaniyetimize delâlet eden delillerimizi tekzib ettiler ve âyetlerimize ve bilhassa Kur'ân'a iman etmekten istikbar ettiler. Onlar için ruhları kabzolunduğunda semânın kapıları açılmaz. Binaenaleyh; ruhları a'lâ-yı illiyyîne gidemez ve onlar devenin deve olduğu halde iğnenin deliğinden girinceye kadar Cennet'e girmezler. Şu bizim beyan ettiğimiz ceza-yı şedîd gibi biz kâfirleri cezalandırırız. Zira, onlar için Cehennem ateşinden altlarına döşek ve üstlerine yorgan vardır. Şu halde altarından ve üstlerinden her tarafına ateş ihata eder. İşte şu altlarını ve üstlerini ateşin ihatası gibi ibadeti mevzi-i lâyıkının gayrıya vaz eden müşrikleri cezalandırır ve onların irtikâb ettikleri cinayetin ukubetiyle onları muazzep kılarız.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet kâfirlerin envâ'ına şâmildir. Çünkü kâfirlerden dehriyyûn Vâcip Tealâ'nın zatına ve sıfâtına delâlet eden delillerini ve müşrikler; vahdaniyete delâlet eden delillerini ve nübüvveti inkâr edenler; nübüvvetin delâilini ve âhireti inkâr edenler; âhiretin delillerini inkâr ve tekzib ettiklerinden bu âyette cümlesi dahildir. *İ s t i k b a r ; hakkı kabulden imtinâ' ve bâtıl olan şeyi ihtiyarla tereffu etmektir.* Kâfirler âyetlere imandan kendilerini büyük addettikleri için haklarında «İstikbar ettiler» denilmiştir. Yani «Kendilerini büyük ad-

dettiler» demektir. Âyetleri tekzib eden kâfirlerin küfrü hallerinde amellerinin kabul olunmayacağına ve ruhlarının a'lâ-yı illiyyîne yol bulamayacağına ve semâdan üzerlerine bereket-i ilâhiye nâzil olmayacağına işaret için bu âyette Vâcip Tealâ onlara semânın kapıları açılmayacağını beyan buyurmuştur. Çünkü küfür; feyz-i ilâhinin feyezanına dünyada ve âhirette mânidir. Binaenaleyh; semâya amellerinin suûduna ve semâdan bereketin nüzûlüne mâni olduğu bu âyetle beyan olunduğundan âyet kâfirleri tehdid ve küfürden men için sevk olunmuştur.

H ı y a t; *iğne*, *s e m m* ; *iğnenin deliği*, *c e m e l* ; *deve* ki, hayvanât-ı ehliyenin en büyüğüdür. Yani; Hayvânât-ı ehliyenin en büyüğü olan deve en küçük menfez olan iğnenin deliğinden geçmedikçe kâfirler Cennet'e giremezler» demektir. Binaenaleyh; devenin cesâmetiyle beraber iğnenin deliğinden geçmesi muhâl olduğundan onların Cennet'e girmesi de muhaldir. Çünkü; muhâle muallâk olan şey de muhâldir. Şu halde «Küfrüzere vefat eden kimsenin Cennet'e girmesi muhâl» demektir.

Vâcip Tealâ Cennet'e dahil olmayacaklarını beyandan sonra Cehennem'e dahil olup Cehennem ateşi her taraflarını ihata edeceğini beyan etmiştir. Zira âhirette mekân; *ikidir: Cennet* veya *Cehennem.* Bu iki mahalden başka bir mahal olmadığından elbette her şahıs ikiden birine girecektir. *M i h a d* ; *beşik* manâsınaysa da burada *Cehennem ateşinden döşek var* demektir. *G a v a ş* ; *gaaşiyenin cem'idir.* *G a a ş i y e* ; *örtü* manâsınaysa da burada *yorgan* manâsınadır. Yani «Kâfirler için Cehennem'de altlarına ateşten döşek, üstlerine yorgan var» demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyetleri tekzib ve âyetlere imandan istikbar; a'zam-ı cinâyet olduğuna ve zemmi icab eder evsâf-ı zemîmeden bulunduğuna işaret için Vâcip Tealâ onları tekzib edenlerin bazı kere *mücrim* ve bazı kere *zâlim* olduklarını beyan buyurmuştur.

Zulmün cürümden daha eşna' olduğuna işaret için cürüm; Cennet'ten mahrumiyete ve zulüm; Cehennem'e duhule ve narla muazzeb olmaya sebep olarak zikrolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahvâlini beyandan sonra müminlerin ahvâlini beyanetmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ۝ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ -

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, Allah'ın vahdaniyetine ve resulünün risaletine iman ve Allah'ın ve resulünün emrettiğini işlemek ve nehyinden içtinab etmekle amel-i sâlih işlediler ve kudretleri miktarı ferâizi ve vâcibâtı yerine getirdiler. Maahaza biz her nefse teklif etmeyiz, illâ vüs'u miktarı teklif ederiz. İşte şu iman edip imanlarının muktezâsı olan amel-i sâlih işleyenler; erbâb-ı saâdet için hazırlanan Cennet'e mülâzımlardır. Onlar ancak ebedî Cennet'te kalıcılardır ve Biz Azîmüşşan ehl-i Cennet'in dünyada kalplerinde olan hıkd, buğz ve adavet gibi ahlâk-ı zemîmeyi soyar çıkarırız ki, onlar yekdiğerine muhabbet üzerine istirahat ve ülfet etsinler ve dahil oldukları cennetlerde onların altlarından nehirler cereyan eder ki, sürur ve felâhları mükemmel olsun.]

(لانكلف نفساً الاّ وسعها) müptedâ ile haber beyninde kudreti nispetinde sühûletle Cennet'i kisbe terğib için *cümle-i mu'terize* olduğu Beyzâvî'nin cümle-i beyânâtındandır. *v ü s ' ; hal-i vüs'atta insanın kolaylıkla kaadir olduğu şeydir.* Binaenaleyh; Cenab-ı Hak her nefse kudreti miktarı teklif edip kudretinin fevkinde teklif etmeyeceğini beyan etmiştir. Binaenaleyh Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet-i celile; insanın kendi fiilini kisbe kaadir olduğuna delâlet eder. Çünkü vüs'uyla kudreti miktarı teklif etmek; abdin fiilini kisbe kaadir olduğunu ve kendi kesbettiğini beyan etmektir. Eğer Cebriyenin dedikleri gibi abdin fiilinde methali olmasaydı abdin vüs'u miktarı teklifte bir manâ ve fayda olmazdı. Çünkü vüs'u miktarı teklif demek; abdin kendi ihtiyarı ve kudretiyle yapabileceği işi teklif demek olduğundan bu âyet abdin kisbe iktidarını beyan etmiştir.

İnsanların dünyada birbirlerine olan adavet, buğz ve vesvesenin âhirette olmayacağına işaret için kalplerinden evvelâ kini ve buğz u adaveti izâle edeceğini Vâcip Tealâ bu âyette beyan ve şeytan azapta olduğu cihetle âhirette vesvese dahi olmadığından kalpleri bütün müzahrefât ve kasavetten sâfî ve mutahhar ve mücellâ olacağına işaret buyurmuştur. Binaenaleyh; âhirette hased dahi yoktur. Şu halde ednâ derecede olanlar a'lâ derecede olanlara asla hased etmezler.

Tefsir-i Hâzin'de İmam-ı Südî'den naklen beyan olunduğu veçhile Cennet'in kapısı önünde bir ağaç ve ağacın kökünde iki pınar cereyan eder. Ehl-i Cennet ağacın altına geldiklerinde pınarın birinden içerler, kalplerinde olan hased ve gıll ü gış ve dünyada beyinlerinde olan adavet bilkülliye zâil olur. Zira; pınarın suyu mâ-i tahûrdur. İkinci pınardan guslederler. Üzerlerinde olan uygunsuzluklar zâil olur, nazîf ve tâhir olarak Cennet'e girerler ki, bir daha vücutlarına asla yaramaz birşey dokunmaz. Çünkü; Cennet'te toz ve toprak gibi insana ezâ verecek şeyler yoktur. Buhârî'den naklolunan bir hadis-i şerifte Resulullah «Ehl-i Cennet nârdan halâs olunca Cennet'le Cehennem arasında bir köprü üzerinde tevkif olunurlar. Beyinlerinde olan hukuktan helâllaşıp temiz ve tâhir olduktan sonra Allahü Tealâ Cennet'e duhüle izin verir» buyurmuştur. Zira Cennet; mahall-i tahâret olduğundan her türlü kötülükten tahâret kesbetmeyen kimse oraya giremez.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in Cennet'e girdikten sonra Allahü Tealâ'ya hamd ü senâ ettiklerini beyanetmek üzere :

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدٰينَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَقَدْ جَاءَتْ
رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Ehli Cennet, Cennet'e girince Allah'ın nimetlerine şükretmek üzere derler ki, «Hamd ü senâ şol Allahü Tealâ'ya mahsustur

ki, o Allahü Tealâ bizi şu nimetlere îsâl etti. Halbuki Allahü Tealâ bizi bu nimetlere îsâl etmemiş olsaydı biz kendi halimizle vâsıl olamazdık. Allahü Tealâ'ya yemin ederiz ki, bizim Rabbimizin resulleri hakka mukaarin olarak muhakkak bize geldiler» demekle resullerin geldiklerini ikrar ederler ve taraf-ı ilâhiden onlara nidâ olunurlar ve denilir ki, «Ey ehl-i Cennet! Şu gördüğünüz Cennet'tir, ameliniz sebebiyle vâris kılındınız. Binanealeyh; size ihsan olarak verildi.»] İşte ehl-i Cennet'e taraf-ı ilâhiden böyle denilmekle taltif olunurlar.

Yani; müminler Cennet'e girip nimet-i ilâhiyeyi görünce Cenab-ı Hakkı senâ etmek üzere derler ki, «Hamd ü senâ şol Allahü Tealâ'ya mahsustur ki, o Allahü Tealâ sevab ve derecâtı bize verdi ve şu Cennet'e sebep olan amele bizi muvaffak kıldı, kitapları ve resulleri vasıtasıyla bizi irşad etti, lutuf ve ihsan olarak Cehennem azabını bizden def'etti. Eğer Allahın bizi irşadı ve tevfiki olmasaydı biz şu sevabı ve derecâtı muktezî olan amele kendi başımıza vâsıl olamazdık ve o ameli arayıp bulamazdık. Zira; Allahın hidâyette kılmadığı kimse mühtedî olamaz. Biz Allahü Tealâ'ya yemin ederiz ki, muhakkak bize Allah'ın resulleri geldi. Bizi saâdet ve selâmetimize irşad ettiler ve irşadları hakka mukaarin ve vâkıa mukabıktır ki, bugün eserini gördük» demekle Allah'a hamd ü senâ ederler.

Ehli Cennet bu minval üzere hamd ü senâ ettikten sonra taraf-ı ilâhiden ehl-i Cennet'e nida olunurlar ve denilir ki, «Şu gördüğünüz Cennet'e siz ameliniz sebebiyle vâris kılındınız.»

Nida eden; *Allahü Tealâ veyahut Allahü Tealâ'nın izniyle bir melektir*. Tefsir-i Hâzin'in Ebu Hüreyre, Ebu Saîd-ül Huderî (R.A.) nın rivayetleriyle (Müslim) Hazretlerinden naklettiği bir hadis-i şerifte Resulullah «Ehl-i Cennet, Cennet'e girdiklerinde bir münâdî nidâ eder ve der ki, ey ehl-i Cennet! Sizin için hayat var memat yok, sıhhat var, hastalık yok, gençlik var, kocalık yok, nimet var, nikmet ve me'yûsiyet yoktur». İşte bu hadis-i şerifinde bu âyetteki nidâyı tefsir olduğu mervidir.

Ebu Hüreyre (R.A.) ın rivayetiyle her şahsın Cennet'te ve Cehennem'de mekânı olup mümin Cennet'e girince, kâfirlerin Cen-

net'teki mekânına vâris olacağını ve kâfirin de müminin Cehennem'deki makaamına vâris olacağını Resulullah'ın beyan buyurduğu ve şu beyan-ı nebevîleri bu âyette zikrolunan verâsetin manâsı olduğunu huzzâra tefhim buyurduğu Tefsir-i Hâzin'de mezkûrdur. Çünkü kâfir; meyyit mesâbesinde olup mümin; hayy olduğu cihetle hayatta olan vefat edenin malına vâris olduğu gibi vefat etmiş menzilinde olan kâfirlerin Cennet'teki menzillerine müminlerin vâris olacağını Fahr-i Kâinât sarahat suretiyle beyan buyurdukları gibi âyette de işaret tarîkıyla beyan buyurulmuştur.

Bu âyette Cennet'e verâset amel sebebiyle olduğunu beyana Resulullah'ın «Cennet'e hiç kimse ameliyle dahil olmaz, ancak Cennet'e duhül; ihsan-ı ilâhi ve fazl-ı sübhânîdir» hadis-i şerifi münâfî değildir. Zira; Cennet'e duhul; fazl-ı ilâhiyledir, lâkin Cennet'te derecât ve menâzili taksim; a'mâl sebebiyle olduğundan verâset de amel sebebiyledir. Binaenaleyh; âyetle hadis beyninde münâfât yoktur, çünkü; ikisinin meâli de vâkıa mutabıktır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in Cennet'e ve ehl-i nârın Cehennem'e duhüllerini beyandan sonra tarafeyn beyninde cereyan edecek muhâverâtı beyanetmek üzere :

وَنَادَىٰٓ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ
مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا

buyuruyor.

[**Ashab-ı Cennet ashab-ı Cehennem'e nidâ eder ve derler ki, «Bize Rabbimizin vaad ettiği sevâbı hak bulduk. Siz de Rabbinizin size vaad ettiği azabı hak buldunuz mu?**] Ehl-i Cennet'in bu sualine cevapta :

قَالُوا نَعَمْ

[**Onlar da «Evet hak bulduk» derler.**]

فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ۝ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا

[Şu sual ve cevap üzerine onların arasından bir müezzin ilân eder ve der ki, «Allahın lâneti şol zâlimler üzerinedir ki, onlar Allah'ın dininden ve tarîkından kullarını men'eder ve din-i ilâhide eğrilik ararlar.] Binaenaleyh; lânete müstehaklardır.»

وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ ۝

[«Zira; onlar âhirete kâfirlerdir ve küfrün icabı lânettir» demekle kâfirleri ehl-i âhirete ilân ederler.]

Yani; ehl-i Cennet, Cennet'te ve ehl-i nâr, narda takarrur ettikten sonra ehl-i Cennet ehl-i nâra derler ki, «Ey ehl-i Cehennem! Biz Rabbimizin vaad etmiş olduğu sevabı ve Cennet'i hak ve vâkıa mutâbık olarak bulduk. Dünyada rusül-ü kiramın davetlerine inanmış ve yakînen tasdik etmiştik. Rusül-ü kiramın lisanı üzere şeriatta beyan olunan nimetleri aynıyla bulduk, asla hilâf görmedik. Sizin küfrünüz üzerine Rabbinizin vaad ettiği azabı siz de hakka ve vâkıa mutâbık buldunuz mu?» Ehl-i Cennet'in şu suâline cevap olarak ehl-i Cehennem «Evet! Rabbimizin bize resulleri vâsıtasıyla vaad ettiği azabı vâkıa mutabık bulduk» derler. Şu mükâlemenin cereyanı üzerine bir münâdî nidâ ve beyinlerinde ilân eder ve der ki, «Allah'ın lâneti şol zâlimler üzerine sâbit ve nâzildir ki, o zâlimler tarîkı ilâhiden nâsı men' ve tarîk-i ilâhi olan Din-i İslâmda eğrilik taleb ederler. Binaenaleyh; ahkâm-ı dini tebdil ve tağyir etmek isterler. Halbuki o zâlimler âhireti münkirlerdir».

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran şu nidâ; Cennet'e duhülden sonradır. Ehl-i Cennetin nidâdan maksadları; ehl-i nârın hüzünlerini arttırmak ve kendilerinin saadet-i ebediyeye nail olduklarını beyan etmektir.

Şu nidânın ehl-i Cennet'in hepsinden vâki olacağına âyet de-

lâlet eder. Zira; lâfız eamdır, bazı efrâdın murad olduğuna bir karine de yoktur. Fakat, «Cemi' cem'e mukaabil olunca ferd ferde taksim olunur» kaaidesine tevfiken ehl-i Cennet'ten ferd ehl-i nârdan dünyada bildiği ve tanıdığı kimselere nidâ eder ve onunla mükâleme eder. Diğerlerinde dahi hâl böyledir.

Cennet; a'lâ-yı illiyyînde ve Cehennem esfel-i sâfilînde olduğu halde Cenab-ı Hak için aradaki perdeyi kaldırmakla uzağı yakın kılarak birbirine gösterip söyleştirmekte bir mâni yoktur. Çünkü; ehl-i sünnet indinde bu'd-u mesâfe görmeye ve işitmeye mâni değildir. İlm-i kelâmda beyan olunduğu veçhile Hz. Ömer.in Medine-i Münevvere'de hutbe okurken bir aylık mesâfesi olan mahaldeki seraskerine sadâsını işittirdiği tevâtüren naklolunmaktadır.

Bu âyette *m ü e z z i n* le murad; *melâikeden bir melek* veyahut *İsrafil'dir.* «Beyinlerinde ilân etti» demek; «Cümlesine işittirdi» demektir. Müezzin lânetin; *kendisinde dört sıfat bulunan kimseler üzerine* nâzil olacağını beyanetmiştir. *B i r i n c i s i ; zâlim olmaktır. z u l ü m* le murad; *küfürdür. İ k i n c i s i ; nâsı din-i hakka duhülden men'etmektir.* Amma men etmeleri Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile gerek kahır ve galebe tarîkıyla olsun, gerekse hiyel ve desâis tarîkıyla olsun halkı, din-i ilâhiden menetmiş olduklarından lânete müstehaklardır. *Ü ç ü n c ü s ü ; din-i ilâhinin hakkaaniyetine delâlet eden delillere şek ilkaa etmek ve din-i ilâhinin ahkâmını tağyire yol aramak ve tebdile çare düşünmektir. D ö r d ü n c ü s ü ; âhireti inkâr etmektir.*

Hulâsa; ehl-i Cennet'in ehl-i Cehennem'e «Rabbimizin bize va'd ettiği nimetleri hak olarak bulduk. Siz de vaad ettiği azabı hak olarak buldunuz mu?» diyerek nidâ edecekleri ve onların da «Evet! Hak olarak bulduk» diyecekleri ve beyinlerinde bir münâdînin «Allahın lâneti, din-i haktan nâsı menedenler ve dinde ayıp arayanlar ve âhireti inkâr edenler üzerine nâzil olsun» diyerek nidâ edeceği, bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in ehl-i nâra nidâlarını beyandan

sonra Cennet'le Cehennem arasında hicab olduğunu ve ehl-i A'raf'ı beyan etmek üzere :

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ

buyuruyor.

[Cennet'le Cehennem arasında bir perde vardır ki, ehl-i Cennet ve ehl-i Cehennem birbirini görmesinler ve A'raf denilen yüksek mahalde birtakım recüller vardır ki, onlar ehl-i Cennet'ten ve ehl-i Cehennem'den herbirini kıyafetleriyle bilirler.]

وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ

[Ve ehl-i A'raf ehl-i Cennet'e nidâ ederler ve «Her belâdan selâmet sizin üzerinize nâzil olsun» diye selâm hediye ederek iltifat ederler.]

لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾

[Ehl-i A'raf ehl-i Cennet'i selâmladıkları zaman henüz Cennet'e girmediler. Halbuki Cennet'e gireceklerini ümid ederler.]

وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

[Ehl-i A'raf'ın ehl-i nâr tarafına döndürülüp, gözleri Cehennem ashabına çevriltilince onlar «Ey bizim Rabbimiz! Bizi zâlim olan kavimle beraber kılma ve bizi Cehennem'e koyma» demekle Cenab-ı Hakka istirhamda bulunurlar.]

Yani; Cennet'le Cehennem beyninde perde vardır ki, birbirlerinin eseri âhara vâsıl olmasın. A'raf üzerinde birtakım recüller vardır ki, onlar ehl-i Cennet ve ehl-i Cehennem'den herbirini simâlarıyla bilirler. Ehl-i A'raf ehl-i Cennet'e nidâ ederler ve der-

ler ki, «Mekârihten ve cemi' âfâttan emin ve sâlim olmak ey ehl-i Cennet! Sizin üzerinize varid olsun.» Bu sözü söylediklerinde ehl-i A'raf'ın gözleri ehl-i Cehennem tarafına sarfolunduğunda «Yâ Rabbenâ! Bizi zâlim olan kavimle beraber kılma» demekle Cenab-ı Hakka tazarru ederler.

Cennet'le Cehennem beyninde *h i c a b* la murad; *Cennet'le Cehennem arasında bir duvardır.* Cennet tarafı nur, Cehennem tarafı ateştir. Aralarında bu'd-u mesâfe olması birbirlerinin eseri âhara vâsıl olması için hicap bulunmasına mâni olmaz.

A ' r a f ; urfun cem'idir. U r'f ; Fahr-i Razi, Hâzin ve Kaazi'nin beyanlarına nazaran *herşeyin mürtefi' olan mahallidir.* Bu âyette *A ' r a f* 'la murad; *Cennet'le Cehennem arasında olan duvarın yüksek mahallidir. Yüksek olmakla herkesçe maruf olup görüldüğü için A'raf denmiştir.* Yahut *ehl-i A'raf yüksek mahalde olup herkesi görüp bildikleri için* A'raf denmiştir. (İbn-i Abbas) Hazretlerinden bir rivayette A'raf; *Cennet'le Cehennem arasında yüksek ve iki tarafa nazar etmeye kaabiliyetli bir dağdır.* Herhangi manâ murad olunursa olunsun A'raf'ın Cennet'le *Cehennem arasında bir mekân* olduğunda şüphe yoktur.

Cenab-ı Hak bu âyette A'raf'ta bir taife-i rical bulunacağını beyan buyuruyor. Fakat bulunacak recüllerin kimler olduğunda ulemanın ihtilâfı vardır. (Huzeyfe) Hazretlerinin rivayetine nazaran *e h l - i A ' r a f ; hasenât ve seyyiâtı müsâvî olanlardır.* Çünkü; hasenâtı ziyâde olan Cennet'e ve seyyiâtı ziyâde olan Cehennem'e giderler. İki tarafı müsâvî olanlar Cennet'le Cehennem arasında bir müddet kalırlar. Cennet'e nazar ederler, ehl-i Cennet'i görürler, selâm ihdâ ederler ve Cehennem'e nazar ederler, ehl-i Cehennem'i görürler ve «Yâ Rabbenâ! Bizi kavm-i zâlimle beraber kılma» diyerek Cenab-ı Hakka iltica ve fazl-ı ilâhiden Cennet'e duhullerini rica ve ümid ederler. Cenab-ı Hak ümitleri üzerine meşiyet-i ilâhiyesi taalluk ettiği zaman Cennet'e ithal eder. Çünkü âhirette mekân; Cennet veyahut Cehennem olmak üzere ikidir. Bu ikinin haricinde karargâh yoktur.

Yahut *e h l - i A ' r a f ; ehl-i imandan amelde kusur edenlerdir.* Amelde kusurları sebebiyle Allahü Teâlâ onları bir müddet A'raf'ta hapsettikten sonra Cennet'e ithal eder.

Yahut *e h l - i A ' r a f ; ebeveyne isyan edenler, zaman-ı fetrette tevhid üzere geçenler ve etfâl-i müşrikîndir.* Bir müddet A'raf'ta mevkuf olduktan sonra Cennet'e girerler.

Yahut *e h l - i A ' r a f ; enbiyâ-yı ızam, evliyâ-yı kiram, ulemâ ve şühedâ gibi ehl-i Cennet'in eşrafıdır.* Allahü Tealâ bu zevatın şereflerine ve ulüvvü mertebelerine binaen sâir nâstan temyiz için A'raf'ta oturtur ki, onlar ehl-i Cennet ve ehl-i Cehennem'in ahvâlini seyr ü temâşâ etsinler, ferah ve sürurları tezayüd etsin ve kıyamette herkesten mümtaz bir mevki-i âlîde bulunsunlar. Şu halde enbiyâ ve sâir sulehânın bu mevkide bulunmaları şanlarına tazim için olduğu cihetle o makamda âlemin halini seyr ü temâşâ ile istirahat edip ehl-i Cennet Cennet'e ve ehl-i Cehennem Cehennem'e dahil olduktan sonra kemâl-i debdebe ve dârâtla Cennet'te olan makaam-ı âlîlerine nakletmek onları herkesten ziyade taltif olmakla şereflerine münâfî olmak şöyle dursun daha ziyade şereflerini tezyid eder.

Ehl-i A'raf'ın eşref-i kavim olması enbiyanın ve ulemânın Cennet'e evvel dahil olacaklarını beyan hakkında vürud eden ahâdis-i celileye münâfî olduğundan ekser-i müfessirîn *e h l - i A ' r a f* 'ın *hasenâtı seyyiatına müsâvî olanlar ve amelde kusur edenler olması cihetini tercih etmektedirler.*

Ehl-i A'raf; ehl-i Cennet'i yüzlerinin beyazlığıyla ve ehl-i nârı yüzlerinin siyahlığıyla bilirler. Binaenaleyh; yüzlerinin beyazlığı Cennet'e dahil olacaklarına ve siyahlığı Cehennem'e dahil olacaklarına alâmettir. Bu alâmetle ehl-i A'rafın iki fırkayı bileceklerini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı A'raf'ın ehl-i Cennet ve ehl-i Cehennem'i göreceklerini beyandan sonra ehl-i nâra hitab edeceklerini beyan etmek üzere :

وَنَادَىٰٓ أَصْحَٰبُ ٱلْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُم بِسِيمَىٰهُمْ

buyuruyor.

[Ehl-i A'raf ehl-i Cennet'e nidâ ettikleri gibi simalarıyla bildikleri birtakım ehl-i nârdan recüllere dahi nidâ ederler.]

قَالُوا مَٓا اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾

[Derler ki, «Dünyada cem' ettiğiniz malınız ve imandan olan istikbarınız sizden Allah'ın azabını def'edemedi ve sizi hiçbir ihtiyacınızdan muğnî kılamadı.]

اَهٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذ۪ينَ اَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍۜ

[«İşte şunlar, yani; ehl-i Cennet şol kimseler ki, dünyada siz yemin ettiniz ve dedinizdi ki, "Allahü Tealâ bunları rahmetine nail kılmaz." Şimdi gördünüz mü Allahü Tealâ rahmetini onlara nasıl îsâl etti?»] İşte ehl-i A'raf böyle demekle ehl-i Cehennem'le istihzâ ederler ve dünyadaki gururlarının ve sözlerinin esası olmadığını hatırlatırlar ki, azap üzerine azap olsun.

Yani; ashab-ı A'raf tekdir ve tevbih tarîkıyla ehl-i nârın büyüklerinden dünyada tanıdıkları ve Arasat'ta birtakım simalarıyla bildikleri ricale tahakküm tarîkıyla derler ki, «Sizin cem'ettiğiniz malınız, câh, mansıbınız, evlâd ü etbâ'dan cem'iyetiniz sizden azab-ı ilahiyi def'edemedi ve imandan tekebbürünüz dahi sizden birşeyi muğnî kılamadı. Allah'ın kulları üzerine tekebbürünüz ve hakkı kabulden imtinaınız size hiç bir faydayı müfid olmadı» dedikten sonra ehl-i A'raf ehl-i nâra derler ki, «Ey ahmak kişiler! Şu Cennet-i A'lâ'da bol nimetler içinde rahatla yaşayanlar mıdır şol kimseler ki, dünyada onları tahkir ettiğinizden dolayı yemin ettiniz ve dediniz ki, (Bu miskinleri Allahü Tealâ cennetine ithal etmez. Dünyada nasıl hakir ve zelillerse âhirette dahi Allahü Tealâ onlara rahmetini îsâl etmez. Binaenaleyh; âhirette hakir ve zelil olurlar) demediniz mi? Nazar edin bakın ki, Allahü Tealâ onları Cennet'ine nasıl ithal etti ve ne gibi lutf-u ilâhiye nail oldular. Şimdi hak kimin yedinde olduğunu bildiniz mi?» demekle onları tekdir ederler.

Bu âyet-i celilede hitap; ehl-i nara olduğu malûm bulunduğu

için ehl-i nar tasrih olunmamıştır. Ehl-i A'raf'ın nidâ ettikleri rical; dünyada bildikleri kâfirlerin mal, câh, servet ü sâmânlarına ve etbâ' u a'vanlarına mağrur olup fukara-yı müminîni hakir addedip istihzâ ve tekebbür edip halkı iz'aç edenlerdir.

Ehl-i A'raf'ın bu sualleri onları tekdir ve azaplarını tezyid içindir. Çünkü; onlar kendilerinin hakir ve zelil olduklarını ve dünyada hakir addettikleri müminlerin azamet ve izzetlerini, saadet-i hallerini gördükleri için hasret ve nedametleri nihayete geldiği bir zamanda ehl-i A'raf'ın «Gördünüz mü, sizin rahmet-i ilâhiyeden hissedar olmazlar diyerek yemin ettiğiniz zuafâ-yı müslimîni? Allahü Tealâ nimetlerine nasıl müstağrak kıldı» demek; yaraları üzerine tuz ekmek kabilindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i A'raf'ın kâfirleri tevbih ettikten sonra kâfirlere ta'riz ve rağmolmak suretiyle ehl-i Cennet'e iltifatlarını beyan etmek üzere:

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[«Girin Cennet'e ey ehl-i Cennet! - Cennet'e girdikten sonra sizin üzerinize asla havf yok ve siz hüzneder olmadınız. Zira; her nimete nail ve her şerefe vâsıl oldunuz. Binaenaleyh; sizin için hüzün ve esef yoktur» derler.]

Yani; ehl-i A'raf kâfirlere hitab ettikten sonra ehl-i Cennet'e ve kâfirlerin dünyada hakir addettikleri zuafâya iltifat ederler ve «Sizin üzerinize hüzün ve havf olmadığı halde girin Cennet'e, rahat edin» demekle ehl-i nâra ta'riz ederler. Çünkü, dünyada kibir ve azamet sahibi olan kâfirlerde hüzün ve havf mevcud olduğu halde onların sevmedikleri fukaranın âhirette hüznü ve havfı olmadığını beyan etmek; kâfirleri ta'zib üzere ta'zib etmektir. Şu manâ, bu kelâm; ehl-i A'raf'ın kelâmı olduğuna nazarandır. Amma şu kelâm; Vâcip Tealânın veya onun emriyle bir meleğin kelâmı

olup ehl-i A'raf'a hitab olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ehl-i A'raf, ehl-i Cennet'in ve ehl-i Cehennem'in halini ve herkesin derekât ve derecâtını müşahede ettikten sonra taraf-ı ilâhiden onlara hitaben denilir ki, «Ey ehl-i A'raf! Tarafeynin hallerini müşahede ettiniz ve Cennet'e duhulünüzün vakt-i merhûnu geldi. Havf ve hüzünden ârî ve kemâl-i emn ü sürurla Cennet'e dahil olun»] demektir ki, bu cihetle ehl-i A'raf taltif-i ilâhiye mazhar olurlar demektir.

⁂

Vâcip Tealâ ashab-ı Cennet'in ve ashab-ı A'raf'ın ehl-i nâra hitaplarını beyandan sonra ehl-i narın ehl-i Cennet'e hitaplarını beyanetmek üzere :

وَنَادَىٰ أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ

buyuruyor.

[Ashab-ı Cehennem ashab-ı Cennet'e nidâ eder ve derler ki, «Ey ehl-i Cennet Cennet'in soğuk suyundan veyahut Allah'ın size verdiği rızıktan bizim üzerimize bir miktarını dökün.»] İşte ehl-i nâr böyle demekle ehl-i Cennet'e yalvarırlar. Bu suale cevapta :

قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ ۝ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا

[Ehl-i Cennet derler ki, «Gerek suyu ve gerek sâir rızkı Allahü Tealâ şol kâfirlerden menetti ki, onlar dinlerini oyuncak ittihaz ettiler ve hayat-ı dünya onları mağrur etti, aldattı.] Binaenaleyh; dünya nimetlerine aldanıp âhiret amelini terkettiklerinden âhiret nimetlerinden mahrum olduklarını beyanla cevap verirler.

فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَٰذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ۝

[Onlar hayat-ı dünyaya mağrur olunca bugün biz onları azap içinde terkederiz, onların bu güne mülâkaat için ameli terkedip âyetlerimizi inkâr ettikleri gibi.]

Yani; ehl-i nâr ehl-i Cennet'e kemâl-i tazarru ve tezellülle nidâ ederler, yalvarırlar ve «Ey ehl-i Cennet! Beynimizde olan ülfet ve ünsiyeti unuttunuz mu? Harâretten ciğerimiz yandı. Bizim üzerimize Cennet'in soğuk suyundan veyahut Allahın sizi merzuk ettiği nimetlerden lutfedin, dökün ve inayet buyurun açlık ve susuzluğumuza bir çare görün. Her iki cihete şiddeti ihtiyacımız var» dediklerinde ehl-i Cennet cevap verirler ve derler ki, «Gerek Cennet'in suyunu ve gerek bize Allah'ın verdiği rızkı Allahü Tealâ kâfirler üzerine haram kıl'dı ki, o kâfirler hayat-ı hakîkiyeye sebep olan dinlerini ferahlı ve ferahsız oyuncak ittihaz ettiler ve o kâfirleri lezzât-ı cismâniye ve şehevât-ı nefsâniyeden ibaret olan hayat-ı dünya aldattı ve mağrur etti. Binaenaleyh; onlar nimet-i Cennet'ten mahrum oldular. Şu'halde onların dünyada bu güne mülâkî olacaklarını nisyanla birtakım müzahrefât-ı nefsâniyeye aldandıkları gibi biz de bugün onlara unutmak muamelesi yapar unutulmuş şeyin terkolunduğu gibi onları terk ederiz» demekle istid'âlarını reddederler. Vâcip Tealâ, «Onların bizim âyetlerimizi inkâr edip imandan imtinâ' ettikleri gibi biz de onları nâr-ı cahîmde terkle azab-ı ebediye dûçâr ederiz» buyurmakla ehl-i Cehennem'i ebedî Cehennem'de kalacaklarını beyanla hüzün ve elem içinde bırakır.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran ehl-i A'raf Cennet'e dahil olunca ehl-i Cehennem'e bir ümit gelerek Cenab-ı Hakka «Yâ Rabbi! Ehl-i Cennet'ten bizim bildiğimiz ve karâbetimiz olanlar var. Müsaade buyur biz onlarla mükâleme edelim» derler. Cenab-ı Hak da müsaade buyurur. Ehl-i nâr ehl-i Cennet'in Cennet'te olan nimetlerini, Cennetin ziynetlerini, akrabalarını, ahbaplarını görürler ve kemâl-i harâretlerinden su ve şiddetli açlıklarından nâşî me'kûlât işlerler ve ehl-i Cennet de Cennet nimetlerinin kâfirlere haram olduğunu beyanla cevap verirler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette ehl-i nârın ehl-i Cennete «Üzerimize su dökün» demesi; Cennetin, Cehennem'in fevkinde olduğuna delâlet eder. Çünkü *i f a z a ; yukarıdan aşağı akıtmak ve birşeyi diğeri üzerine dökmektir.*

L e h i v ; insanı mühim ve lâyık olan şeyden meşgul eden faydasız bir oyuncaktır. L a î b ; taleb etmesi münasip olmayan

şeyle ferah taleb etmektir. Şu halde «Kâfirler dinlerini lehiv ittihaz ettiler» demek «Dinlerini terk ve faydasız şeylerle meşgul oldular» demektir. Ve «Laîb ittihaz ettiler» demek, «Dinlerini istihzâ ve nebilerini tekziple ferah, sürur ve dinini eğlence ittihaz ettiler» demektir.

Dinlerini lehiv ve laîb ittihazlarında *iki ihtimal vardır: Birinci ihtimal; dinleriyle oynadılar, imana dâvet olunduklarında dâvet eden resulü istihzâ ettiler* demektir. *İkinci ihtimal; lehvi ve laîbi kendilerine din ittihaz ettiler.* Meselâ Beyt-i Şerif'in etrafında ıslık çalmak ve helâl olan şeyi haram ve haram olan şeyi helâl kılmak gibi birtakım vâhî şeyleri din ittihaz ettiler demektir. «Hayat-ı dünya onları mağrur etti» demek «Dünyanın mal, câh, mansıb, servet, uzun ömür ve güzel maişet gibi müzahrefât onları aldattı» demektir. Çünkü; bunlara nail olan kimseler ekseriyetle tuğyan eder, âhiretini dünyaya değişir, bunlarla mağrur olmasıyla dinini terkettiğinden hayat-ı dünyaya aldanmak Cehennem'e istihkaaka sebep addolunmuştur. Bu makamda nisyan; Vâcip Tealâ'dan muhâl olduğu için nisyana lâzım olan *terk* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Kıyâmet gününde biz onların duâlarını kabul ve zaaf u zilletlerine merhamet etmeyiz. Binaenaleyh; dünyada onlar imanı ve ameli terkettikleri gibi biz de onları azab-ı Cehennem'de ebedî terkederiz. Çünkü; onlar bu güne mülâkaatı nisyanla amellerini terkettiklerinin cezası nar-ı cahîmde müebbed kalmaktır ki, bizim onları Cehennem'de terk etmemizdir] demek olur.

Vâcip Tealâ bu âyette Cennet nimetlerinden mahrumiyete bâdî olan sıfatlardan *beşini* beyan buyurmuştur ki, onlar da; *küfür, dini oyuncak ittihaz etmek veyahut oyuncak olan şeyleri din ittihaz eylemek, hayat-ı dünyaya mağrur olarak âhireti terketmek, yevm-i kıyâmeti unutmak, vahdaniyyete delâlet eden âyetleri inkâr edip iman etmemektir.* Binaenaleyh; şu ta'dad olunan beş şey her kimde bulunursa Cennet'e giremeyeceğine bu âyet delâlet eder.

Hulâsa, ehl-i Cehennem'in ehl-i Cennet'e «Bizim üzerimize soğuk su dökün ve merzuk olduğunuz nimetlerden bize de verin» diyerek çağıracakları ve ehl-i Cennet'in onlara cevap olarak «Hayat-ı dünyaya mağrur olanlara ve dinlerini oyuncak ittihaz eden-

lere Allahü Tealâ nimetlerini haram kıldı» diyerek cevap verecekleri ve yevm-i kıyâmete mülâkaat için ameli terk edip âyetleri inkârlarına mukaabil Cenab-ı Hakkın da Cehennem'de onları terk edeceği bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in, ehl-i nârın ve ehl-i A'rafın hallerini ve beyinlerinde cereyan eden mükâlemelerini beyanla kullarını taata tergib ve ma'siyetten tenfir ettikten sonra Kur'ân'ın şerefini ve insanlara menfaatını beyanetmek üzere :

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak biz onlara bir kitap getirdik ki, o kitabı biz kemâl-i ilmimizle tafsil ettik. Vaad ü vaîdini, akaaid ve ahkâmını, durub-u emsâlini ve ümem-i sâlifenin ahvalini ve vaaz u nasihatını tafsil ettik ki, o kitap kullarımızı hidayette kılsın ve mümin olan kavme rahmet-i ilâhiye olsun.] Binaenaleyh; iman etmeyenler için i'tizara mecal yoktur.

Beyzâvî'nin beyani veçhile bu âyet; Vâcip Tealâ'nın ilim sıfatı olduğuna delâlet eder. Zira; Kur'ân'ın maânîsini ve ahkâmını ilmiyle inzal ettiğini beyan buyurmuştur ki, şu beyan; ilim sıfatıyla muttasıf olduğunu tasrih etmektir.

İlim üzerine kitabı tafsil le murad; *Kur'ân'ın her faslında beyan olunan fevâid-i kesîre ve menâfi-i vefîrenin cümlesi ilm-i tâmla temyiz ve yekdiğerinden tefrik olundu* demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile (هم) zamîri mutlaka kâfirlere râci olursa kitab la murad; *cins-i kitaptır.* Şu halde kütüb-ü semâviyenin kâffesini medihdir. Eğer (هم) zamiri zaman-ı saadette bulunup Resulullah'a iman etmeyen kâfirelre raci olursa kitabla murad; *Kur'ân'dır.* O halde âyet-i celile; Kur'ân'ı methiçin sevkolunmuştur.

Allah'ın kitabıyla intifa edenlerin iman edenler olduğuna işaret için Kur'ân'ın *hidâyet ve rahmet* olması müminlere tahsis olunmuştur. Çünkü; kâfirler Kur'ân'a iman etmediklerinden onlar bu hidayetten mahrumlardır.

***

Vâcip Tealâ Kur'ân'ı tafsil üzere inzal buyurduğunu beyandan sonra kitaba iman etmeyenlerin hâllerini beyanetmek üzere :

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهُ

buyuruyor.

[Âyetleri inkâr eden kâfirler nazar etmezler, ancak vaad olundukları azabın gelmesine ve âyetin te'viline nazar eder ve onu beklerler.]

يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ

[Vaad olundukları azabın âkıbeti geldiğinde bundan evvel o vaad olunan azabı unutan kimseler «Bizim Rabbimizin resulleri hak olan din ve kitapla geldiler» demekle âhiretin hak olduğunu itiraf ederler.] Ve bu ikrarlarına şunu da ilâve ederler, derler ki :

فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ

[«Bizim için şefaatçılar var mıdır ki? Bize şefaat etseler veyahut bizim için dünyaya reddolunmak mümkün müdür ki, reddolunsak evvelki amelimizin gayrı güzel ameller işlesek de biz de Cennet nimetlerine nail olsak» demekle çare düşünürler.] Fakat fayda etmez. Zira :

قَدْ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ

[Onlar amel-i salihi terkle nefislerine zarar ettiler.]

وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

[Ve onların iftirâ ederek ibadet ettikleri putları onlardan kayboldu ve itikadlarının bâtıl olduğu meydana çıktı.]

Yani; kâfirler intizar etmezler, ancak işin âkıbetine ve vaad oldukları azabın gelmesine intizar ederler; isyanları üzerine terettüb eden azap geldiği gün şol kimseler derler ki; onlar bugünden evvel azabı unuttular arkalarına attılardı. «Bizim Rabbimizin resulleri hakka mukaarin ve vâkıa mutâbık ahkâmla geldiler. Bizim için şefi'ler yok mudur? Bize şefaat etseler de bu azaptan kurtarsalar veyahut biz dünyaya reddolunsak da evvel amel ettiğimiz küfrün ve ma'siyetin gayrı olarak iman ve amel-i salih işlesek» derler. Küfürle onlar nefislerine zarar ettiler ve şefaat edecek zannıyla ibadet ederek iftirâ ettikleri putları ve sâir ma'budları onlardan kayboldular. Binaenaleyh; onlar ibadetten fayda beklerken zarar gördüler.

T e ' v i l ; *Rücu'* manâsına olan *evl* kelimesinden me'huz olduğu cihetle *birşeyin âkıbet varacağı şey ve alacağı neticedir.* Rusül-ü kiram kâfirlere küfrüzere devam ettikleri surette azab-ı ilâhiyle helâk olacaklarını ve âhirette azap her taraflarını ihata edeceklerini vaad ettiklerinden kâfirler ona intizar ederler ki, bakalım dedikleri doğru mudur, değil midir? Yevm-i kıyâmette rusül-ü kiramın vaad ettikleri azap gelince azap gelmezden evvel işin âkibetine intizar eden ve azabı unutup rusül-ü kiramı tekzib eden kâfirler ikrar ve itiraf eder ve «Rusül-ü kiramın haşr ü neşr, iman ve tasdik, sevap ve ikab gibi bize getirdikleri ahkâmın cümlesi haktır. Rabbimizin resullerinin sözlerinde hilâf yoktur» demekle rusül-ü kiramın hak ve getirdikleri ahkâmın sıdık olduğunu ikrar ederler. Fakat o zamanda ikrarın faydası olmaz. Zira; zamanı geçmiştir. Çünkü; ikrarları azabı müşahede ve muayene üzerine olduğundan menfaat vermez. Zira imanda muteber olan; iman-ı gaybîdir, aynî değildir. Azabı görünce ikrar; iman-ı aynî olduğu cihetle makbul olmadığından ikrarlarının asla bir faydası olmaz. İkrarın faydası olmayınca iki şeyi talepte bulunurlar: Onlardan *b i r i ;* *bir şefiin şefaatıyla azaptan halâs olmak,* *d i ğ e r i ;*

dünyaya avdet edip amelleri olan küfrün yerine maâsînin gayrı olarak iman ve amel-i salih işleyip ehli iman olarak Cennet'e girmektir. Şu iki talepleri hâsıl olmayınca hüsranları tebeyyün eder ve muhakkak zarar ettiklerini bilirler.

Kendilerinin şefaat eder ümidiyle ibadet ettikleri putlar ve Allahü Tealâ'ya şerik olduğunu itikaad ettikleri şeyler gaib olur ki, onlardan bekledikleri menfaat bedelinde zarar zuhur eder.

***

Vâcip Tealâ âhirete müteallik olan ahvali beyan ettiği gibi vahdaniyetine, kudretine ve ilm-i kâmiline delâlet eden delâili dahi beyanetmek üzere :

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۜ يُغْشِي
الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَث۪يثًاۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِه۪ۜ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ
وَالْاَمْرُۜ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٥٤﴾

buyuruyor.

[Sizin malınızı ve umurunuzu ıslah ve hayratı size îsâl ve mekârihi sizden def'edip envâ'ı nimetiyle terbiye eden rabbiniz şol Allahü Tealâ'dır ki semâvât ve arzı altı gün miktarı bir müddette icad etti. Yeri ve gökleri halkettikten sonra Arş-ı a'lâ üzerine kahr u galebe etti. Gecenin gündüzü setredip örttüğü ve kemâl-i sür'atle talebeder olduğu halde ihata ettiği gibi gündüz de geceyi ihata eder ve Allahü Tealâ güneşi, ayı ve sair yıldızları emrine muti' ve münkad olarak halk buyurdu. Agâh ve mütenebbih olun ki, eşyayı icad, herkese ve herşeye emretmek ancak Allahü Tealâ'ya mahsustur ve Allahın gayrı bir emir sahibi yoktur. Âlemlerin rabbi olan Allahü Tealâ taazzum etti ve hayr-ı kesir, bereket-i tâmme sahibi oldu ki, hayr-ı kesîri ve in'am ü ihsanı cümle âlemi ihata etmiştir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile semâvât ve arzın *a l t ı g ü n d e h a l k o l u n m a s ı* yla murad; *miktar-ı muayyen üzere*

icad etmektir. Semâvât ve arzın cesâmetleri ve miktarları daha az ve yahut daha çok olmak ihtimali varken, bu miktar üzere icad olunması ve herbirinin eczalarının, mevzilerinin gayrı bir mevzide, meselâ dışında olanın iç tarafında, içinde olanın dış tarafında, altında olanın üstünde, üstünde olanın altında bulunması mümkünken her cüz'ünün mevzi-i muayyeninde bulunması ve eflâkin her tarafa harekesi mümkünken harekesinin bir tarafa tahsis olması ve ecsamın cümlesi tabiatta müsâvî olduğu halde bazısının semâ, bazısının arz olması tabiat vasıtasıyla olmayıp Fâil-i Muhtar olan Vâcib-ül Vücud'un tahsisiyle olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet ettiği gibi kudret-i tâmmına ve ilminin kemâline dahi delâlet eder. Çünkü ecsam tabiatta müsâvî olunca eğer tabiat vasıtasıyla olsa cümlesi bir siyak üzere olmak lâzım gelirdi. Halbuki, muhtelif suret ve şekilde zuhur etmiştir ve bu minval üzere zuhur etmesi Vâcip Tealâ'nın Fâil-i Muhtar olmasına ve ihtiyarıyla bu âlemi icad ettiğine delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Şemâvât ve arz halk olunmazdan evvel ay ve güneş olmadığı cihetle eyyâm mevcud olmadığından bu âyette *s i t t e - t i e y y â m* la murad; *altı gün miktarı bir müddette halk etti* demektir.

Cenab-ı Hak bu âyette kullarına nimetinin kesretine ve envâ'-ı hayrâtı îsâline işaret için kemâle îsâli ve envâ'-ı hayrâtı ifazasını müş'ir olan *rab* ism-i celilini muhatabîne izafetle ma'budun bilhak olup ibadete müstehak ancak kendi zat-ı ülûhiyeti olduğunu beyan buyurmuştur.

İ s t i v â nın ma'nâ-yı lûgavîsi; *istikrar* manâsına olduğundan *kahr ü galebe* manâsına isitilâ ile te'vil vâciptir. Çünkü; Allahü Tealâ'nın arş üzerinde istikrarı mekâna ihtiyacını ve mütenâhî olmasını müstelzim olur. Halbuki Allahü Tealâ mekândan ve ihtiyaçtan münezzeh ve müberrâdır. Binaenaleyh; ihtiyacını müş'ir olan elfâzın te'vili vâciptir. Şu halde «Arş üzerine istivâ etti» demek; «Arş üzerine kahr u galebe etti ve emri nâfiz oldu» demektir. Gerçi Cenab-ı Hak cümle mahlûkaatı üzerine müstevlî ve emri nâfizse de arş-ı a'lâ cümlesini muhit olduğundan arş üzerine galebe cümlesine galebeyi müstelzim olduğu cihetle istilâ; *arşa isnad olunmuştur. Arş; mülk ü saltanat* manâsına olduğuna nazaran «Mülkü üzerine kahr u galebe etti ve mahlûkaatın her cüz'ünde

emri nâfiz oldu» demekle saltanat-ı ilâhiyeyi beyandan ibarettir.

Gecenin gündüzü ve bilâkis gündüzün geceyi sür'atla talebini beyan; geceyle gündüzün husûlüne sebep olan eflâkin harekesinin sür'atını beyandır. Çünkü geceyle gündüzün husûlü; eflâkin harekesiyledir, şemsin harekesiyle değildir, *yahut* arzın harekesiyledir. Hukemâ-yı kadîme ve cedîdenin bu hususta ihtilâfları varsa da bazı nusûs-u celile eflâkin harekesine delâlet etmektedir.

(يطلبه حثيثا) «Gece gündüzü sür'atla taleb eder» demektir. Çünkü; (حثيثا) (سريعا) manâsınadır ve sür'atla talebin manâsı «Takib eder tahallüf etmez» demektir. (تبارك) *berekettendir. B e r e k e t ; bekaa ve sebat ve hayr-ı kesîr sahibi* olmak manâsına olduğundan Vâcip Tealâ'yı senâ için sevk olunmuş bir cümle-i lâtîfedir. Yani «Allahü Tealâ bâkî ve sâbittir fenâsı ve zevali yoktur, hayrât sahibidir ve kullarına feyz u ihsanı bol» demektir.

Bilcümle âlemlerin envâ'ını, efrâdını ve eczâsını kemâle îsâl edip herbirini gûnâ gûn nimetlerle terbiye ve her zerresinin istidad ve kabiliyetlerine göre hallerini ıslah ettiğine işaret için cümle âlemin rabbisi olduğunu zikir buyurmuştur.

Bu âyet-i celile Vâcip Tealâ'nın azamet, kudret, ilm ve hikmet, tedbir-i irâdât sahibi olduğunu beyanla kullarını imana ve ibadete dâvet için irad olunan delâil cümlesindendir. Binaenaleyh; hâlikın ve mucid ü müessirin vâhid-i hakîkî olan Allahü Tealâ olmasına delâlet ettiğinden âlem-i eflâkin, âlem-i anâsırda ve tabayiin eşyada te'siri olmadığına ve ef'âl-i ibâdı hâlik Allahü Tealâ olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Zira; (الاله الخلق والامر) nazm-ı celili halkın ve emrin kendi zatına münhasır olduğunu beyandır. Gerçi yıldızların arz üzerinde bazı te'sirâtı görülürse de bu misilli te'sirât Allah'ın halkıyla olduğundan müessir-i hakîkî ancak Allahü Tealâ'dır. Bu cümle, Allahü Tealâ üzerine hiçbir şeyin vâcip ve lâzım olmadığına delâlet eder. Binaenaleyh ibadet; sevap icab etmez. İbadet üzere sevap halk etmek Allah'ın iradesine ve ihtiyarına menuttur. İster halk eder, ister etmez, yoksa halk etmek vâcip değildir.. Eğer vâcip olsa Allahü Tealâ'nın kuluna borç-

lu olması lâzım gelir, buysa bâtıldır. Şemsle kamer ve sâir yıldızların *m ü s a h h a r o l m a l a r ı y* la murad; *emr-i ilâhiye karşı zelîl ve hakîr olarak itaat ve inkıyad etmeleridir. E m r - i i l â h i* yle murad; *kudret-i ilâhiyenin onlarda te'sir etmesidir.* Şemsle kamer, sâir yıldızlarda dahil oldukları halde şereflerine binaen ayrıca zikrolunmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ kemâl-i kudret, hikmet ve rahmetine delâlet eden delâili zikirle halka ulûm-u hakîkiye ve maârif-i nefsâniyeyi tahsille mükellef olduklarını tefhim ettikten sonra ulûm ve maârifin neticesi olan duâ ve tazarru ile ibadeti emretmek üzere :

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً

buyuruyor.

[Ey insanlar! Rabbinize tevâzu ve tezellül ederek gizlice duâ edin.]

إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾

[Zira; Allahü Tealâ tekebbür etmek ve bağırıp çağırmakla duâ ederek haddini tecâvüz edenleri sevmez.]

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا

[Ahkâm-ı şer'iyeyi inzâl ve erbabının infâzıyla arzı ıslah ve ahaliyi irşad ettikten sonra daire-i şeriattan çıkmakla ve birbirinize zulmetmekle ifsad etmeyin.]

وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا

[Siz Allah'ın azabından korkar ve rahmetinden ümid eder olduğunuz halde Allaha duâ edin.]

إِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ۝٥٦

[Zira; beynelhavf verricâ, âdâbına riâyetle duâ, Allah'a lâyıkı veçhile tazîm ve muhtaç olanlara muâvenet etmek suretiyle ihsan edenlere Allahın rahmeti yakındır.]

Yani; nefsinizde olan zill ü hakaareti, tezellül ve tevâzuu izhar edici olduğunuz halde gizli olarak Rabbinize duâ edin, muhtaç olduğunuz, mümkün olan şeyi isteyin ve mümkün olmayan şeyi taleb etmeyin. Zira; duâda haddini tecavüz ederek haline lâyık olmadık şeyi istemek yani sadâsını kaldırmak gibi haddini tecavüz edenleri Allahü Tealâ sevmez ve rusül-ü kiramı irsâl, kütüb-ü semâviyeyi inzâl ve şerayi'i ahkâmı vaz' u te'sis etmekle arzı ıslah ettikten sonra rusül-ü kirama muhalefetle arzı ifsad etmeyin ve Allah'ın lutfu, cemâlinden duânızın kabulünü rica, ümit ve kahr u celâlinden havf u haşyet eder olduğunuz halde Allahü Tealâ'ya iltica edin. Zira; Allah'ın rahmeti; Allah'ı görmüş gibi ibadet edenlere kariptir ve muztar olarak bir taraftan korkup, diğer taraftan rahmetini rica ve ümid edenlere ihsanı yakındır. Binaenaleyh; ihsan-ı ilâhiden müstefid olmak için sa'yedin.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile duânın manâsı; *Allah'tan hayır taleb etmek* olup, hayır talebiyse *ayn-ı ibadet* olduğu cihetle bu âyette *d u â* ile murad; *ibadettir* denilmişse de *d u â* yla murad; *hakîkaten duâ olmak ciheti râcihtir*. Zira; *d u â ; kişi muhtaç olduğu şeyi bilip onun tahsilinden âciz olmasına binâen Vâcip Tealâ'dan muhtaç olduğu şeyi istemektir*. Şu halde duâ; *ayn-ı ibâdettir*. Zira; kişi kendinin aczini ve Allah'ın kudretini bilerek Allah'a arz-ı ihiyac etmek ibâdetin hâlisidir. Binaenaleyh; hakîkî duâ manâsından ihrac ederek ayrıca ibâdet manâsına demekte bir fayda yoktur. *T a z a r r u ' ; zillet ve meskenet h u f y e ; gizli* demektir. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Rabbinize kemâl-i tevazu ve tezellülle gizlice duâ edin ve muhtaç olduğunuz şeyi isteyin] demektir. Duâda edebin gizli olmasına bu âyet delâlet eder. Zira; Allahü Tealâ duâyı gizli yapmakla bu âyette emir buyurduğu gibi duâda itidâ yani haddini tecavüz edenlere muhab-

bet etmediğini dahi beyan buyurmuştur. Duâda i'tidâ yani haddini tecavüz; *sesini yükseltmek, uzun sayha etmek, semâya çıkmak ve mertebe-i nübüvveti istemek gibi hâline lâyık olmadık şeyleri talep etmektir.*

Bu âyetin delâletiyle duâda ihfâ lâzım olduğu gibi nâfile ibâdâtın kâffesinin hafî olması, ferâiz ve vâcibâtın ise alenî olması efdaldir. Bazıları «Eğer riyâ korkusu olmaz, nefsine riyâdan emin olursa nevâfili dahi alenî edâ etmek efdaldir. Zira; başkalarının iktidâsına sebep olur» demişlerse de ekser-i ulemânın kavli gizli olmak efdal olmasıdır.

Vâcip Tealâ arzı ifsâd etmekten kullarını nehyetmekle katil, kat-ı a'zâ, sirkat, gasıp, hile ve desâisle gayrın emvâlini almak, küfürle edyânı ifsâd etmek, fıskla ahkâmını ihlâl ve zinâya ikdamla ensâbı zâyi ve şürb-ü hamirle aklı heder etmek gibi şeyler ifsadda dahil olduğundan bu âyette Cenab-ı Hak şu ta'dad olunan fesâdatın cümlesinden nehiy buyurmuştur. Tarafeynin rızalarıyla mün'akid olan akde riâyet etmemek ifsad kabilinden olduğu müfessirînin cümle-i beyânâtındandır. Binaenaleyh; akdin ahkâmına riâyet vâciptir. Âyet-i Ulâda duânın sıhhatının şartı beyan olunmuştur. Zira tazarru' ve ihlâs; duânın sıhhatının şartıdır. Âyet-i sâniyede duânın faydası beyan olunmuştur. Çünkü duâdan maksad; *ikidir: Birincisi; korktuğundan kurtulmak. İkincisi; umduğuna nail olmaktır.* Şu halde ma'tuf, ma'tufun aleyhe mugaayirdir. Gerçi her ikisi de duâyla emir ise de maksadlar başkadır. Çünkü; (ادعواربكم تضرعاً وخفية) demek; «Rabbinize tezellül eder olduğunuz halde gizlice duâ edin» demektir. (وادعوه خوفاً وطمعاً) demek; «Duânın reddolunmasından korkar ve icabet olunmasını ümid eder olduğunuz halde Rabbinize duâ edin» demektir. Şu halde duânın gizli olması alenî olmasından efdaldir. Duâdan maksad; kişi ubudiyette olan zilletini, acz ü meskenetini ve rububiyette olan kuvvet ve kudreti, izzet ve ceberûtu bilmek olduğundan abdin duâsı Hakkın takdirini tağyir edemez. Şu halde «Duâda fayda yoktur» diyenlerin bu itirazları merduddur. Zira;

cemi' ibâdâttan maksud ubudiyetteki zilleti ve rububiyetteki izzeti bilmek gibi faide-i mühimme duâda hâsıl olunca duâda fayda yok demek hatâ-yi azîmdir. Zira; faydası olmayan şeyle Allahü Tealâ emretmez. Halbuki duâyla emretmiştir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran duâya (آمين) diyenlerin (آمين) lâfzını gizli demeleri İmam-ı A'zam indinde efdaldir. Zira; (آمين) dahi duâdır. Duâda ihfânın efdal olduğuna bu âyet delâlet eder. *Yahut* :(آمين) esmâ-ı ilâhiyeden bir isimdir. (آمين) demek Allah'ı zikretmektir. Zikrullah da riyadan ârî olsun için hafî olması efdaldir buyurmuştur.

Muhabbetin; sıfat-ı ilâhiyeden bir sıfat olduğuna Kur'ân delâlet eder. Şu halde Allahü Tealâ'nın muhabbeti; nefsin arzusu ve tabiatın meyli sebebiyle birşeyden lezzet taleb etmek değildir, belki Allah'ın muhabbeti; «Kuluna sevab-ı hayır ve rahmet îsâl» etmektir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Siz Rabbinize tezellül ve kemâl-i ihlâsla hafî olarak duâ edin. Zira; Rabbiniz duâda tezellülü ve gizli duâyı sever, ancak gizli duâ etmeyi terkle tecâvüzâtta bulunanlara sevap ve hayır îsâl etmez. Binaenaleyh; tecâvüzâtla duâ eden arzusuna nail olamaz] demektir. Medârik'te beyan olunduğu veçhile Resulullah, «Ey ümmetim! Siz gayba duâ etmezsiniz, ancak duânızı işitir ve ilmi size yakın olan Allah'a duâ edersiniz. Zira; her nerede bulunsanız Allahü Tealâ'nın ilmi sizinle beraber» buyurmuştur. İmam-ı Hasan'ın «Gizli duâyla alenî duâ arasında yetmiş derece fark vardır» buyurduğu mervidir.

Bu âyette Allah'ın rahmeti yani inâm ve ihsanının erbabı ibadet ve ihsana karib olmasıyla murad; *insanın âhirete karib olmasıdır.* Çünkü; insan, her saat ve her dakikada dünyadan âhirete yaklaşır. Allah'ın sevabı kullarına âhirette vâsıl olacağına binaen saat be saat, dakika be dakika insan âhirete yaklaştıkça âhirette nail olacağı sevap da insana yaklaşmaktadır.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine ve kudretine delâlet eden delâili ulviyeyi beyandan sonra kudret-i kâmilesine delâlet eden âlem-i

süflînin bazı ahvalini ve emr-i âhiretin sıhhatına delâlet eden delâili beyanetmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[**Sizin rabbiniz şol Allahü Tealâ'dır ki, o Allahü Tealâ yağmurun önünde müjdeci oldukları halde rüzgârları gönderir. Hatta o rüzgârlar yağmur suyuyla ağırlaşmış bulutu buhârât-ı müterâkimeden cem'edip götürdüğünde suyla ağırlaşmış bulutu biz susuzluktan ölmüş cesed gibi kurumuş beldeye sevkeder, bulut vasıtasıyla o beldeye yağmur sularını inzâl ve o su sebebiyle envâ'-ı meyvaları arzdan ihrac ederiz. Şu rahmet suyuyla meyvaları, gûnâ gûn renkler ve râyihalarla arzdan ihraz ettiğimiz gibi kıyâmette biz mevtâyı dahi ihrac ederiz ki, siz teemmül ve tefekkür ederek bilesiniz.**] Kuru arzdan rahmet suyuyla yaş meyvaları halk etmeye kaadir olan Allahü Tealâ, mevtâyı ihyâ ve ihrac etmeye dahi kaadirdir.

Yani; Rabbinizin rahmeti ve sevâbı erbab-ı ihsan olan âbidlere yakındır. Nasıl yakın olmasın! Rabbiniz şol zat-ı ecellü a'lâdır ki, yağmurun evvelinde müjdeci oldukları halde latîf ve güzel rüzgârları gönderir. Çünkü; sabah rüzgârı bulutların hudûsuna sebep olur, şimâl rüzgârlari — poyraz — bulutları cem' eder ve kıble rüzgârı yağmur yağdırır. Binaenaleyh; rüzgâr rahmete alâmet olduğu cihetle insanlar için Allah'ın rahmetine müjdedir. Hatta bir hale gelir ki, rüzgârlar yağmur suyuyla ağırlaşmış bulutu götürür. Biz, ölmüş insan menzilinde olan kurumuş beldeye bulutu sevkeder, o bulut vasıtasıyla rahmeti inzâl eder ve rahmet vasıtasıyla envâ'-ı hubûbât ve meyvaları size rızık olmak üzere arzdan ihrac ederiz ve arzdan otları, meyvaları ihrac ettiğimiz gibi kıyâmette mevtâları hesap görmek, muhsin olanlara sevap vermek, Cennet'e

ithal eylemek ve âsî olanları azap için Cehennem'e ithal eylemek üzere arzdan ihrac ederiz ki, sizin teemmül ve tefekkürünüze sebep olsun ve bilesiniz ki, ölmüş arzdan envâ'-ı nebâtâtı ihraca kaadir olan Allahü Tealâ ölmüş insanları ihyâ ve kabirlerinden ihrac etmeye dahi kaadirdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile rüzgâr; müteharrik havadan ibarettir. Şu halde havanın harekesi zatından ve tabiatından neş'-et etmiş birşey değildir. Çünkü; harekesi zatının ve tabiatının iktizâsı olsa zatı bulundukça harekesi dahi bulunmak lâzım gelir ve herzaman bulunurdu. Halbuki çok zaman hareke ve rüzgârdan eser görülmediğinden biçare harmancılar aylarca beklerler ve rüzgâra hasret olurlar. Bu hal; havayı tahrikle rüzgârları halk eden hâlikın Fâil-i Muhtar olmasına delâlet eder.

Rüzgâr bulutların eczâlarını cem'etmek ve bulutları sağdan, soldan tahrikle hâmil olduğu rahmet sularını havada muhafaza eylemek ve bulutları ihtiyacı olan mahallere irade-i ilâhiyeyle alıp götürmek, hâsılatı ve meyvaları takviye ve neşv ü nemâsını ikmâl etmek ve vücud-u insana nafî bedenini kavî kılmak gibi fevâidi câmi' olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyânâtındandır. Sabahleyin şarktan esen rüzgâr daima nâfidir. Şimâlden gelen poyraz vücuda ve hâsılata nâfi ve bulutları toplayıcıdır. Kıble cihetinden gelen rüzgâr rahmete emmâredir ve rahmet yağdırır. Garp cihetinden gelen rüzgâr bulutları dağıtır ve rahmete mâni olur; Hâsılatı kurutur ve insanların vücutlarına ilel ve emraz îrâs ettiği cihetle mazarrattır.

Rüzgârın şu muhtelif suretlerde zuhuru Vâcip Tealâ'nın vücuduna ve Fâil-i Muhtar olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Zira; tabiat vasıtasıyla olsa nesak-ı vahid üzere olur ve her zaman bir taraftan eser, tabiatı menfaatsa daima menfaat ve mazarratsa daima mazarrat olması lâzım gelirdi. Halbuki muhtelif câniplerden estiği gibi üzerine muhtelif eserler terettüb ediyor. Çünkü; bazı kere menfaat ve bazı kere mazarrattır. Binaenaleyh; tabiatın te'siri yoktur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile mevtâyı ihyânın nebâtâtı ihraca teşbihinde *iki ihtimal* vardır: *B i r i n c i i h t i m a l ; nebâtâtı rahmetle ihrac ettiği gibi mevtâyı da rah-*

metle ihrac eder. Çünkü; Allahü Tealâ'nın kıyâmette hayvanın menîsi gibi kırk gün rahmet inzâl buyuracağına ve o rahmet vasıtasıyla kabirlerinden ecsâdın ot gibi bitip azaları tekemmül edince herkesin ruhu kendi bedenine geleceğine dair birçok ehâdis-i celile vardır. *İ k i n c i i h t i m â l ; Allahü Tealâ kış günlerinde kurumuş arzı, bahar günlerinde kudretiyle ihyâ buyurup otları bitirdiği gibi insanlar bilkülliye mahv u münkarız olup eserleri kalmadıktan sonra nebâtât gibi onları ihyâ eder* demektir. Zira; kuru topraktan yaş meyvayı ihraca kaadir olan Allahü Tealâ'nın ölmüş ve çürümüş insanları ihraç ve ihyâya dahi kaadir olacağı evleviyetle sâbit olur.

Hulâsa; yağmurun evvelinde rüzgârlar rahmete alâmet ve müjdeci olduğu ve rahmete ihtiyacı olan ma'mur ve gayrı ma'mur beldelere rüzgârların yağmur suyuyla dolu bulutları irâde-i ilâhiyeyle alıp götürdüğü ve rahmet suyu sebebiyle envâ'ı meyvaları arzdan ihraç buyurduğu gibi mevtâyı kabirlerinden ihrac edeceği ve insanlar için bunlara kaadir olan kudret-i ilâhiyeyi teemmül ve tezekkür etmeleri lâzım olduğu bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ rahmeti inzâlle nebâtâtı ihrac ettiğini beyandan sonra rahmetin inzâliyle beraber nebâtâtın da arzın kaabiliyetine göre biteceğini beyan etmek üzere :

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِاِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذ۪ي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ اِلَّا نَكِداًۜ كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Toprağı güzel olan ve terbiyeyi kabul eden beled-i tayyibin nebâtâtı Rabbisinin izniyle çıkar ve bereketi çok ve insanlara nâfi olur. Amma şol belde ki, tıyneti habistir, onun nebâtâtı bitmez, illâ az ve külfetle biter ve insanlara nâfi olmaz, belki mazarrat olur. Biz şu misali beyan ettiğimiz gibi vahdaniyetimize ve kudre-

timize delâlet eden âyetlerimizi nimetimize şükreden kavme beyan ve tafsil ederiz.]

Yani; rahmet, arzın kabiliyetine göre nebâtâtın hurucuna sebeb olur. Zira; toprağı güzel olan beldenin nebâtı Allah'ın meşiyeti ve irâdesiyle çok güzel ve insana nâfi surette biter ve gaayet kolaylıkla husûle gelir. Çünkü; arzın iyilik cihetine istidadı tamdır, buhletmez. Amma tıyneti habis, çorak ve kaabiliyeti kısa olan beldeye ne kadar yağmur yağsa kaabiliyeti olmadığından nebâtı bitmez, illâ az, güç ve muzır olarak biter ki, kimse intifâ etmez. Şu bizim beyanımız veçhile vahdaniyetimize delâlet eden âyetleri şükreden kavme birer birer tafsil ederiz ki, insanlar o âyetlerle imanın vücubuna ve tevhide istidlâl etsinler.

(الانكداً) (الاعسراً بمشقة) «Toprağı çorak olan arazinin nebâtâtı meşakkatlı ve güç biter» demektir. Çünkü; (نكداً) *meşakkat ve usret* manâsınadır. Halbuki arâzînin her ikisine nâzil olan rahmet birdir ve çorak olan arâzînin sahibinin emeği ve sa'y ü ameli belki daha çoktur, lâkin mahalde kaabiliyet olmayınca sa'y ve amel fayda etmez.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyetin müminle kâfirin hallerini temsil için sevk olunması ihtimali vardır. Bu ihtimale nazaran Kur'ân'ı yağmura ve mümini arz-ı tayyibe ve kâfiri arz-ı habîse teşbih tarîkıyla Vâcip Tealâ müminin kaabiliyetini ve kâfirin adem-i kaabiliyetini beyan buyurmuştur. Buna nazaran *manâyı nazım :* [Arz-ı tayyib üzerine rahmetin nüzûlüyle o arzda envâ'-ı nebâtât ve muhtelif meyvalar ve gûnâgûn renklerle çiçekler meydana geldiği gibi arz-ı tayyibe benzeyen mümin üzerine menfaatta yağmura benzeyen Kur'ân'ın âyet be âyet, cümle be cümle rahmet taneleri gibi nâzil oldukça müminde, iman ve envâ-ı ibâdât ve sevimli çiçeklere benzeyen ahlâk-ı hamide ve evsâf-ı cemile biter. Amma arz-ı habîse benzeyen kâfir üzerine Kur'ân nâzil oldukça kaabiliyeti olmadığından çorak tarla gibi birşey bitirmez, illâ az ve menfaattan hâlî birtakım ahlâk-ı rezîle sahibi olur. Çünkü; Kur'ân'ı inkâr ettikçe küfrünün teşeddüdü çorak tarlada biten acı ve zehirli otlar gibidir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delâili ve mebdei ve maâdı zikirden sonra resulünü tesliye için enbiyâ-yı sabıkanın ümmetleriyle vâki olan mübahaselerini beyanetmek üzere :

لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ

buyuruyor.

[Zatıma yemin ederim ki, muhakkak Biz Nuh (A.S.) ı kavmine resul olarak gönderdik.]

فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ

[Binaenaleyh Nuh (A.S.) kavmine hitaben dedi ki, «Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Zira; Allah'ın gayrı sizin için hiçbir ma'bud yoktur. Şu halde Allah'tan başkasına ibadet etmeyin.»]

اِنّٓى اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿٥٩﴾

[«Zira; Allah'ın gayrıya ibadet ettiğiniz takdirde ben sizin üzerinize büyük denmeye şâyân olan yevm-i kıyâmetin azabından korkarım.» dedi.]

قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِهٖٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٦٠﴾

[Nuh (A.S.) ın şu nasihatına karşı kavminin ileri gelen büyükleri «Yâ Nuh! Biz seni açık bir dalâl içinde görüyoruz» dediler ve iman etmeyeceklerini izhar ettiler.]

Yani; zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki; Biz, Nuh'u kavmine ıslah ve terîk-ı hakka davet için gönderdik. Çünkü; onlar cadde-i tevhidden çıkarak birtakım efkâr-ı fâsideye meylettiklerinden hakka davet edecek bir resule muhtaç olmuşlardı. Binaenaleyh; Biz Nuh'u gönderdik. Nuh (A.S.) onlara şefkat ve nasihat tarîkıyla dedi ki, «Ey kavmim! Siz Allahü Tealâ'ya ibadet edin. Zira; sizin için Allah'ın gayrı bir ma'bud yoktur. Şu halde ibâdetinizi ancak

Allahü Tealâ'ya hasredin. Eğer Allah'a ibadet etmez de, ibadetinizi Allah'ın gayrıya sarfederseniz Ben sizin üzerinize yevm-i kıyâmet olan büyük günün azabından korkarım. Siz o günde vâki olacak azab-ı azîme dûçâr olursunuz.» Hz. Nuh'un bu kelâmına karşı kavmin ululan ve memleketin eşraf ve a'yânı «Yâ Nuh! Biz seni muhakkak haktan çıkmış ve açıktan dalâleti ihtiyar etmiş görüyoruz» demekle Nuh (A.S.) ı hataya nispet ettiler. Çünkü; kavm-i Nuh'un, hâsılat bitmez çorak tarla gibi nasihat kabulüne istidadları yoktu.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Nuh (A.S.) bu âyette *üç davâ* dermeyan etti: *Birincisi; Allahü Tealâ'ya ibadetin vâcip* olduğunu beyanla tekâlif-i ilâhiyeyi kabulün vücubuna işaret etti. *İkincisi; Allah'ın gayrı ma'bud olmadığını beyanla tevhidi ikrarın lüzumunu ve şirkin butlanını tasrih eyledi. Üçüncüsü; yevm-i kıyâmette azab-ı azîmin vücudunu davâ etmekle âhirete itikad lâzım olduğunu beyan buyurdu.*

Nuh (A.S.) ın pederi (Lemek)'tir. Lemek'in pederi (Müteveşlih)tir. Müteveşlih'in pederi (Ahnuh) ki, İdris (A.S.) dır. İdris (A.S.) dan sonra evvel ba's olunan resul; Nuh (A.S.) dır. Nuh (A.S.) ın hîn-i bi'setinde kırk veyahut elli yaşında olduğu mervidir.

Bu kıssayı beyanın faydası; nebilerini tekzib etmek Muhammed (S.A.) in din-i hakka dâvet ettiği ümmete mahsus olmayıp sair ümmetlerde dahi bulunduğunu ve ümem-i sâlifeden nebilerini tekzib edenlerin helâk oldukları gibi ümmet-i Muhammed'den tekzib edenlerin de helâk olacaklarını ve her ne kadar mühlet veriliyorsa da behemehal Vâcip Tealâ'nın intikamını alacağını ve Resulullah'ın bir kitap mütalâa etmediği ve bir üstazdan taallüm eylemediği halde vâkıa mutabık olarak ümem-i sâlifenin hallerini beyan eylemesi vahiyle olacağı cihetle dâvet-i nebeviyesini ispat ettiğini beyanla Resulullah'ı tesliye ve kâfirleri tehdid etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Nuh (A.S.) ı hataya nispet etmelerine karşı Nuh (A.S.) ın müdafaasını beyanetmek üzere :

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦١﴾ أُبَلِّغُكُمْ
رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Onların Nuh (A.S.) ı hataya nispet etmelerine karşı Nuh (A.S.) muktezâ-yı nübüvvet mütenebbih ve mütenassıh olurlar ümidine binaen dedi ki, «Ey kavmim! Sizin zu'm-u fâsidiniz gibi bende dalâlet yoktur ve lâkin ben âlemlerin Rabbisinin resulüyüm. Onun tarafından sizi irşad ve doğru yola sevk etmek için geldim. Rabbimin risâletlerini ve ahkâmını size tebliğ ve mahza size nasihat ederim. Bundan başka sizden bir emelim yoktur ve sizin bilmediğiniz şeyi Allah'ın bildirmesiyle ben bilirim.] Binaenaleyh; sözümü dinleyin, nasihatımı kabul edin, davetime icabetle necâtınızın çaresini arayın. Zira; siz iman etmezseniz sizi dünyada tûfânla gark edip âhirette de azab-ı azîmle muazzeb kılacağını Allah'ın vahyiyle ben biliyorum.»

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Nuh (A.S.) kavmine mertebe-i ulyâsını beyan etmesi vâcip olduğundan taraf-ı ilâhiden resul olduğunu beyanla nefsini medih buyurmuştur. Zira; nefsini i'lâme ve methe hacet-i diniye icab ederse insan için nefsini methetmek caizdir ve Nuh (A.S.) nefsinde hata olmayıp daveti doğru olduğunu beyandan sonra risaletten maksadının ahkâmı tebliğ ve nasihatı takdir olduğunu dahi beyan buyurmuştur. Gerçi «Ben Allah'ın resulüyüm» demek nefsini senâ ise de, sözünün dinlenmesi ve davetine icabet vâcip olduğunu mutazammın olduğundan caizdir. *T e b l i ğ ; envâ'-ı tekâlifi ümmetine beyan, evamir ve nevâhînin aksamını tarif* olup *n a s i h a t ; ibâdâta terğib ve maâsîden tenfir* olduğu cihetle tebliğle nasihat beyninde fark vardır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile akaaid, a'mâl, mevâiz ve ahkâm gibi risaletin envâ'-ı kesîr olduğuna işaret için risalet *cemi'* sıyğasıyle varid olmuştur. Terğib ve tehdidi doğru ve vâkıa mutabık olduğunu takrir ve tesbit için «Sizin bilmediğinizi ben bilirim» buyurmuştur ki, «Söylediğim sözler haktır, iman etmezseniz he-

lâkiniz muhakkaktır» demekle tehdid etmiştir. Lâkin bu nasihat ve tehdid fayda etmedi, âkıbet olacak oldu.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kelâmından bakiyeyi beyanetmek üzere :

أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) kavmine hitaben «Ey kavmim! Siz beni tekzib eder de sizi inzar etmek ve sizin muharremâttan ittika etmeniz ve merhamet-i ilâhiyeye mazhar olmanız için kendi cinsinizden halini ve nesebini bildiğiniz bir recül üzerine Rabbiniz tarafından vahiy gelmesinden ve kitap nâzil olmasından taaccüp mü edersiniz?» demekle kavmini tevbih ve risaletine taaccüplerini inkâr etti.]

Yani; ey kavmim! Beni tekzip ve risaletimi inkâr eder de, Rabbinizden size mev'ize ve irşad için nasihat gelmesinden taaccüp mü edersiniz? O zikri hâvî olan mev'ize sizden bir recül üzerine nâzil olup o recül sizi inzar ederek umum-u maâsî ve küfürden men ve zecir ve onun zecri sebebiyle sizin mahârimden ittika etmenize sebep olsun. Böyle bir recül-ü muazzama üzerine bir kitabın gelmesinden niçin taaccüb edersiniz? O recülün inzarı ve tehdidi sebebiyle me'mul ki siz merhamet-i ilâhiyeye mazhar olur, me'mûrâtı eda ve menhiyâtı terkedersiniz.

Kâfirler «İbadetten ma'buda birşey ait olmadığından ibadetle teklife hacet yok, şu halde nübüvvete ihtiyaç yoktur. Eğer nübüvvete ihtiyaç olsa melekten resul olmak lâzımdır» dediklerine cevap olarak Cenab-ı Hak bu âyetle kâfirlerin şüphelerini izâle etmiş ve nübüvvetten maksud; inzar ve ittikaaya davet olduğuna işaret buyurmuştur.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran takva rahmeti mucip olmayıp rahmet mahza fazl-ı ilâhi eseri olduğundan mütteki olan kimseye lâyık olan takvâsına itimad etmemek ve azab-ı ilâhiden emin olmamak olduğuna tenbih için *ricâya* delâlet eden (لعل) kelimesi varid olmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı âyette tertip gaayet güzeldir. Çünkü, resul ba'setmekten maksud; ümmetini azab-ı ilâhiden inzar ve inzardan maksud; muharremâttan ittikaa ve ittikaadan maksud ise rahmet-i ilâhiyeye nail olmaktır. Nuh (A.S.) ın kelâmında şu tertibe riâyet ettiğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü; nasihatta kelâmın silsilesine ve tertibine riâyette te'sir ziyâdedir.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın nasihatı kavmine te'sir etmeyerek tekzipte ısrar edip âkıbet helâk olduklarını beyanetmek üzere:

فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) ın nasihatı te'sir etmedi. Binaenaleyh; tekzipte devam ve nübüvvetini inkârda ısrar ettiler ve ısrarları üzerine Biz Azîmüşşan Nuh'a ve Nuh'la beraber gemide bulunan kimselere necat verdik ve âyetlerimizi tekzipte ısrar eden kâfirleri tûfânla gark ve ihlâk ettik. Zira; hakka delâlet eden âyetlerimizi tekzib edenler hakkı görmekten kör bir kavim idiler. Kalpleri kasavetle dolu ve âyâtı idrakten gaafillerdi.] Binaenaleyh; gafletleri helâklerine bâdî olmuştur. Çünkü basîret; necata sebep olduğu gibi gafletin de helâke sebep olduğunda şüphe yoktur.

Kaazi ve Medarik'in beyanları veçhile Nuh (A.S.) la beraber gemide bulunanlardan mecmuu kırkı recül olmak üzere seksen kişidir. Veyahut dokuz kişidir ki, onlardan üçü Hz. Nuh'un oğulları Ham, Sam, Yafes ve altısı da sâir iman edenlerdir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran Nuh (A.S.) geminin ameliyatını iki senede bitirmiş ve Receb-i Şerif'in onunda gemiye binerek Muharrem'in onunda gemiden inmiştir. Binaenaleyh; gemide kararları altı ay imtidad etmiştir.

Hulâsa; kavm-i Nuh'un Nuh (A.S.) ı tekzib ettikleri ve Nuh (A.S.) la beraber gemide bulunan maiyetine tûfândan Vâcip Teâlâ'nın necat verdiği ve onların haktan iğmaz-ı ayneder bir kavim oldukları ve hakkı görmekten ve kabulden istinkâf eden kavmi, Cenab-ı Hakkın ihlâk edeceği bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavmiyle olan mübâhesâtını icmâlen beyandan sonra Hûd (A.S.) ın kıssasını beyanetmek üzere :

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Âd, tarîk-ı tevhidden çıkıp ıslaha muhtaç olduklarında biz onlara biraderleri Hûd'u irşad için resul olarak gönderdik. Hûd (A.S.) kemal-i şefkatını izhar ederek «Ey benim kavmim! Allahü Tealâ'ya ibadet edin. Zira; Allahü Tealâ sizi icad ve kemâlinize îsâl etti. Binaenaleyh; ibadetinizi Allahü Tealâ'ya hasredin. Çünkü; Allah'ın gayrı sizin için ma'bud yoktur. Binaenaleyh sizin üzerinize vâcip olan; iman ve Allah'ın şeriatıyla amel etmektir. Allah'ın vahdaniyetini inkâr eder de, Allah'ın gayrıya ibadet etmekten korkmaz mısınız? Nasıl oluyor ki vâhid-i hakîkî ve kâdir ü kayyûm olan Allah'a ibadeti terkedip de müteaddid birtakım âcizlere ibadet ediyorsunuz?» Hûd (A.S.) ın bu dâvetini ve nesâyihini dinledikten sonra Hûd (A.S.) ın kavminden kâfir olan eşrâf ve a'yânı dediler ki, «Yâ Hûd! Muhakkak biz seni sefâhet içinde gö-

rür ve yalancılardan zannederiz.»] İşte kavmin iman etmeyen uluları böyle demekle Hûd (A.S.) ın kelâmını reddetmişlerdir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hûd (A.S.) Nuh (A.S.) ın dokuzuncu batnındandır (1). Hûd (A.S.) Âd kabilesinden olduğu için biraderleri denilmiştir. Şu halde *u h u v v e t* le murad; *nesepte uhuvvettir,* dinde uhuvvet değildir. Zira; Hûd (A.S.) ın dinine dahil olmadılar ki, dinde kardeş olsunlar. *Yahut* Hûd (A.S.) Âd kabilesinden değilse de cins-i beşerden olup melekten ve cinden olmadığı cihetle kardeş denilmiştir. Zira; beşeriyette kardeştir. *Yahut* dâim olanlarla ihtilât ve musâhabet ettiğinden kardeşleri denmiştir. Çünkü; Arap indinde bir kimseye musâhib olan zata kardeş demek âdettir.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Âd kavmi *Yemen'de Umman'la Hadramut arasında Ahkaf denilen mahalde ikaamet ederlerdi.* Nuh (S.A.) ın dâvette ısrarı ve devamı ziyâde olup asla zaman fevtetmediğine işaret için kelâmını beyanda *ta'kîbe* delâlet eden (ف) lâfzıyla varid olmuştur. Amma Hûd (A.S.) ın ısrarı ve mübalâğası o kadar olmadığından kelâmını beyanda (ف) lâfzı varid olmamıştır. Çünkü; Nuh (A.S.) ın müddeti uzun olup Hûd (A.S.) ın müddeti o kadar uzun değildir. Nuh (A.S.) ın tûfânı gibi o zamana kadar âlemde bir vukuât olmadığından Nuh (A.S.) «Ben size büyük günün azabından korkarım» demiştir. Lâkin Hûd (A.S.) ın zamanında tûfân-ı Nuh herkesçe işitilmiş bir vak'a olduğundan «Siz Allah'tan korkmaz ve ittikaa etmez misiniz?» demekle Nuh kavminin helâki gibi bir helâke işaret etmiştir. Âkıbet tûfânın gayrı bir âfet ve gazapla helâk olmuşlardır. Hûd (A.S.) ın kavminin eşrafından iman edenler olduğuna işaret için kavminin eşrafından mukaabele edenlerin kâfir olanlar olduğu beyan olunmuş ve Nuh (A.S.) ın kavminin eşrafından iman eden olmadığı için onun kıssasında mutlakaa eşraf zikredilmiştir. Hûd (A.S.) kavmini Allah'ın gayrıya ibadetlerinden dolayı hamâ-

---

[1] Hûd'un pederi Abdullah, onun pederi Rebah, onun pederi Halûd, onun pederi Âd, onun pederi Avs, onun pederi İrem, onun pederi İrem, onun pederi Sam ve Sam'ın pederi de Nuh (A.S.) dır.

kat ve sefâhetle itham ettiğinden onlardan aynı kelâmla mukaabele ederek «Biz seni sefâhette görürüz» dediler, ama Nuh (A.S.) sudan eser olmadık bir çölde gemi yapmakla meşgul olup nefsine meşakkat ettiğinden «Biz seni dalâlette görürüz» demişlerdir.

Bu âyette *z a n* nın *yakın* manâsına olması ihtimali varsa da *şek* manâsına olmak ihtimâli gaaliptir. Şu halde Hûd (A.S.) ın kavminin küfr-ü zan üzere küfürdür. Binaenaleyh; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile usul-ü itikadda zan ve şek küfür icab eder. Çünkü itikaadın yakîn üzere olması lâzımdır, şek üzere itikad makbul değildir.

Hulâsa; Hz. Hûd'un Âd kavmine resul olarak geldiği ve Hûd (A.S.) ın kavmine «Allah'a ibadet edin. Zira; Allah'ın gayrı sizin için bir ma'bud yoktur. Allah'ın gayrıya ibadet eder de, Allah'tan korkmaz mısınız?» dediği ve kavminin büyükleri de «Yâ Hûd! Biz seni yalancı zannederiz» dedikleri bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

* * *

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın kavmine cevabını ve cevabın mutazammın olduğu nasihatı beyanetmek üzere :

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ ﴿٦٨﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ

buyuruyor.

[Hûd (A.S.) kavminin «Biz seni sefâhette görür, yalancı zannederiz» demelerine karşı cevabında dedi ki «Ey kavmim! Bende sefâhet olmadı velâkin ben âlemlerin Rabbisi tarafından sizi irşad için gönderilmiş resulüm. Ben Rabbimin risaletlerini tebliğ eder ve emin bir nasihat ediciyim. Ey kavmim! Beni tekzip ve risaletimi inkâr eder de, sizi inzar için sizden bir recül üzerine Rabbinizden zikir ve mev'ize gelmesinden taaccüp mü edersiniz? Benim

taraf-ı ilâhiden size meb'us ve resul olmam taaccüb icabeder birşey midir ki, taaccüb edersiniz?] Ben size nasihat ederim. Sizin üzerinize vâcip olan; nasihatımı kabul etmek ve vaazımla mütteız olmaktır. Zira; sizin menfaatınızı beyan ederim. Benim hasebimi ve nesebimi ve içinizden neş'et ettiğimden sıdk u emânetimi bilirsiniz. Şu halde taraf-ı ilâhiden bana ilham olmasını neden çok görürsünüz» demekle iman etmelerine sa'y ü gayret etti.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *e m i n ; emânet olunan şeyde itimâda şâyân olan kimselerdir.* Hûd (A.S.) kendinin emin olduğunu beyanla kavminin kizib isnadlarına ve emr-i risaletin medârı, emânet üzere müesses ve bundan evvel kavmi içinde emânetle maruf ve meşhur olduğuna işaretle kavmini ilzama sa'yetmiş ve davetten maksad-ı aslî inzar olduğunu beyan buyurmuştur. İnzardan maksad; ittikaa ve ittikaadan maksad; merhamet-i ilâhiyeye mazhar olmakta olduğu Nuh (A.S.) ın kelâmında beyan olunduğu için bu makamda iâde olunmamıştır. Gerek Nuh ve gerek Hûd (A.S.) ın kavimleri huşûnet izhar ederek, haklarında elfâz-ı galîza isti'mâl ettikleri halde sözlerine mukaabele etmeyip hamakat üzere irad ettikleri kelâmlarına mülâyemetle cevaba tasaddî ve isnad ettikleri müfteriyâttan iğmaz-ı aynederek hallerine münâsip olan nesâyiha devam etmek hüsn-ü edep ve hulk-u azîmdir.

Medârik'te beyan olunduğu veçhile Cenab-ı Hakkın bu minval üzere ihbar etmesi kullarına talim ve her nâsıhın haline münâsip olan nasihatta liynet ve mülâyemet olduğundan tenbih içindir. Çünkü nâsa husûmet; nâsın dalâlet ve sefâhetlerini arttırır. Binaenaleyh; nâsa nasihat edecek kimse gaayet mülâyemet ve liynetle nasihat ederse elbette te'siri ziyâde olacağında şüphe yoktur. Şu halde halka vaaz u nasihat edecek ulemânın bu uslûba dikkat ve riâyet etmeleri vâciptir.

***

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın kelâmından bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyanetmek üzere :

وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Hûd (A.S.) kavmine risaletini ve Allah'a ibadetin lüzûmunu ve vahdaniyetini beyandan sonra Allah'ın vermiş olduğu nimetleri ta'dadla nimetlerin şükrünü ifaya davet etti ve dedi ki, «Ey kavmim! Zikredin şol zamanı ki, o zamanda Allahü Tealâ Nuh kavminden sonra sizi halifeler kıldı. Zira; onların arzlarını, diyarlarını, sâir umurlarını size ihsan ve makamlarına sizi ikaame etti, dünyada en büyük mülk ü saltanatı size verdi, sizin hilkat ve cesametinizi, kuvvet ve kudretinizi ziyâde kıldı. Şu nimetleri Allahü Tealâ size verince Allah'ın nimetlerini zikredin. Me'mul ki, felâha dahil olursunuz.»]

Yani; Hûd (A.S.) kavmine hitaben «Siz Allah'ın nimetlerini zikredin ki, o nimetlere lâyık amel ve iman edesiniz ve asla menfaat ve mazarrat elinden gelmeyen putlara ibadeti terkedin. Zira; şu ta'dad olunan cesîm nimetleri size veren hâlikınıza ibadeti terkle birtakım âcizlere ibadet etmek ednâ aklı olan kimse indinde kabihtir. Binaenaleyh; bu çirkin âdeti terkedin ve hakîkî ma'budunuza ibadet edin ki saadete nail olasınız» demekle kavmini insafa davet etti.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kavm-i Âd'ın cesâmetleri, boylarının uzunluğu, kuvvet ve kudretleri o zamanda mevcut olan sair akvamdan çok ziyâde olduğuna âyet delâlet eder. Zira; onların cüsseleri ve kuvvetleri mu'tâdın fevkinde olmasa onlara nimet sırasında kuvvetlerini ta'dad ve tahsis etmekte bir fayda olmazdı. Halbuki, hilkatlarının cesâmetleri Âd kavmine mahsus olarak zikrolundu ki, onların cesâmetleri her kavimden ziyâde olduğuna burhan-ı kâfidir. Bünyenin kuvvetiyle ilel ve emrazdan salim olmak insanlar için bir nimet-i uzmâ olduğuna âyette işaret vardır. Gerçi âyette sâir nâstan ziyade bir kuvvet ve cesâmete mâlik oldukları beyan olunuyorsa da cesâmetlerinin ve kadd ü kaametle-

rinin miktarına dair âyette bir tayin olmadığından miktarı tayinine dair olan rivâyetler zayıftır.

Bazılarının beyanına nazaran Âd kavmi bir kabileden olup kuvvet ve şiddette müşterek, cümlesi birbirine muîn ve nâsır olup, muhabbet ederek ve yekdiğerine karşı adavet ve husûmetleri olmadığından akvam-ı sâire üzerine hücum ve kahr u galebeye muvaffak olduklarına binaen «Sizin kuvvetinizi Allahü Tealâ ziyade kıldı» denmiş ve şu beyan olunan menâkıb ve fezâili onlarda halk ettiği için Hûd (A.S.), nimet sırasında kavmine ta'dad etmiştir.

Kavm-i Âd, kuvvet ve şecaatta her kavme fâik olduklarından dünyada o zaman ma'mur olan bilâdın ve onlarda meskûn olan ahalinin ekserisine mâlik olup hükûmet eden bilhassa (Şeddad b. Âd) olduğu Beyzâvî'nin cümle-i beyânâtındandır. Çünkü; bazı tarihlerde beyan olunduğu veçhile bütün dünyanın ma'muresine mâlik olan padişahlardan birisi de kavm-i Âd'dan gelen (Şeddad b. Âd) dır.

***

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın kavmine nesâyihini beyandan sonra kavminin cevabını beyanetmek üzere :

قَالُوٓا اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Âd Hûd (A.S.)'a hitaben dediler ki, «Yâ Hûd! Yalnız olduğun halde Allahü Tealâ'ya bizim ibadet edip babalarımızın ibadet ettikleri ma'budları terketmemiz için mi geldin? Bizim eslâfımızdan bize mevrûs olan putlara ibadeti nasıl terkederiz. Binaenaleyh; biz sana iman edicilerden değiliz. Eğer sözünde sâdıksan bize vaad ettiğin azabı getir.»] İşte kavm-i Âd böyle demekle Hûd (A.S.) ın kelâmını bilkülliye reddettiler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bunlar ibadetin Allahü Tealâya hasrolunacağını istib'âd ettiler. Çünkü; şirkle me'lûf ve âbâ u ecdadlarını taklide münhemik olduklarından âdetleri olan küfrü terketmeyi gaayet garip ad ve Hz. Hûd'un vaadettiği azabı taleb eylediler. Zira; Hûd (A.S.) ı yalana nispet ettiklerinden azabın geleceğini ümid etmiyorlardı. Binaenaleyh; istihzâ ve tahakküm tarîkıyla «Eğer sâdıksan vaadettiğin azabı getir» demişlerdir. Bundan maksadları Hûd (A.S.) ı ilzam etmektir. Çünkü; vaad ettiği azap gelmezse kavmi nazarında kizbi tezâhur edeceğini ve sözüne kimsenin bakmayacağını ümid ettiklerinden «Getirebilirsen azabı getir» demişlerdir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Hûd'un kavminin imanından me'yus olunca irad ettiği kelâmını beyanetmek üzere :

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ اَتُجَادِلُونَنِي فِي اَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانْتَظِرُوا اِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Hûd (A.S.) kavmine dedi ki, «Rabbinizden sizin üzerinize azab-ı azîm vâki ve gazab-ı ilâhi nâzil oldu. İstediğiniz azap size gelecektir. Ey gazab-ı ilâhiye müstehak olan ahmak kişiler! Sizin ve babalarınızın kendi indinizden ilâh tesmiye ettiğiniz isimler hakkında benimle mücadele ve bana muhasama mı ediyorsunuz? Ben size ma'budun bilhak olan Allahü Tealâ'ya ibadet edin dedim. Siz de bana putların ma'bud olduğundan ve onları terkedemeyeceğinizden bahsediyorsunuz. Maahaza o isimler hakkında Allahü Tealâ bir hüccet inzâl etmedi ki bu bâtıl suretlere ibadeti o hüccetle istidlâl edesiniz.] Şu halde asla ülûhiyet şâibesi olmayan birtakım âciz mahlûklara ilâh demekle iftihar ediyorsunuz. Halbuki ibadete müstehak olan; herşeyi mucid ve herşeye in'âm eden Hâlik Tealâ'-

dır ve Hâlik Tealâ'nın ma'bud olduğuna dair delâil-i kat'iye lâyüad ve lâyuhsâdır. Amma sizin ma'bud ittihaz ettiğiniz şeylerin ülûhiyetine bir delil yoktur, ancak sizin kendi tesmiyeniz vardır. Delâil-i katiye-i akliye ve nakliye meydandayken kabul edip dâvete icabet etmeyince [**«Ey müsrifler! Gözleyin azabın nüzûlünü, ben de sizinle beraber azabın geleceğini gözleyicilerdenim» demekle tehdidatta bulundu.]**

Hûd (A.S.) ın şu kelâmı irad ettiğinde henüz azap vâki olmamışsa da Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ azabın vukuunu ihbar ettiği cihetle vukuu muhakkak olduğuna binaen âyette mâzî sıyğasıyla vukuunu haber vermiştir. Çünkü; azabın vukuuna irâde-i ilâhiye taallûk ettiğinden vâki olmuş gibidir ki, elbette vâki olacaktır, hilâfi ihtimali yoktur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile *r i c i s ; itikaâd-ı bâtıl* ve *ef'âl-i mezmûme* olduğuna nazaran *g a z a p* la murad; *azab-ı ilâhidir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Rabbinizden size itikaad-ı bâtıl ve o itikaad-i bâtıl üzerine azap vâki oldu] demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hûd (A.S.) kavminin kemâl-i hamâkatlarına ve mezheplerinin delilden ârî olduğuna işaret buyurmuştur. Çünkü; ma'budları kendilerinin tesmiye ettikleri şeyler olduğunu ve Allahü Tealâ tarafından inzâl olunmuş deliller olmadığını sarahatla beyan etmiştir ki, delilsiz davâya ısrar, hamâkattan başka birşey olamaz.

*
**

Vâcip Tealâ kavm-i Hûd'un mübâhaselerini ve iman etmediklerini beyandan sonra helâk olduklarını beyanetmek üzere :

فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[Hûd (A.S.) ın kavmi iman etmeyince biz Hûd'a ve Hûd'la beraber bulunan müminlere ihsan-ı ilâhiyemiz ve rahmet-i sübhâ-

niyemizle necat verdik, azaptan halâs ettik, bizim vahdaniyetimize ve kudretimize delâlet eden âyetlerimizi tekzib edenlerin kökünü kestik. Halbuki onlar mümin olmadılar.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet-i celile; Âd kavminin kâfirlerinden hiçbir ferdin azaptan halâs olmadığına delâlet eder. Zira *d â b i r ; birşeyin âhiri* olduğundan «Âhirini kat'ettik» demek; «Kökünü kestik» demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile helâk olanların helâklerine sebep; adem-i imanları olduğu gibi necat bulanların necatlarına sebep de imanları olduğuna işaret için kelâmın âhirinde Vâcip Tealâ iman etmediklerini beyan etmiştir.

Beyzâvî, Hâzin, Ebussuud ve Nimetullah Efendilerin beyanlarının hulâsası: kavm-i Hûd isyan, yeryüzünde tuğyan, akvâm-ı sâireye zulüm ve udvanla beraber putlara ibadet edince Allahü Tealâ onları ıslah için Hûd (A.S.) ı gönderdi. Onlar dâvete icabet etmedikleri cihetle azaba müstehak oldular. Allahü Tealâ üç sene rahmetlerini kesti, kaht-ı azîm oldu. O vakitler, mümin ve kâfir bir hâcet dilemek üzere Mekke'ye giderek Cenab-ı Hakka dua edip hacetlerini istemek âdet olduğundan kavmin eşrafından yetmiş kişiyi intihab ederler. Onlar da kahtın izalesi için dua etmek üzere Mekke'ye gelirler. O zamanda Mekke'nin sahibi Âmâlika kavmi olup reisleri (Muaviye b. Bekr) idi. Ve Mekke'nin haricinde bulunuyordu. Muâviye'nin validesi kavm-i Hûd'dan olduğu cihetle müsafir gelenler dayı ve Muâviye yeğen gibi olduğundan kavm-i Hûd'un eşrafı mûmâileyhe müsafir olurlar. Bir ay kadar onun nezdinde müsafir kaldıktan sonra Mekke'ye gelip müptelâ oldukları kaht-ı azîmden kurtulmaları için duâ etmeleri üzerine üç bulut zuhur eder. Beyaz, kırmızı ve siyah. Onlar siyahını ihtiyar ederler. Allahü Tealâ ihtiyar ettikleri siyah bulutu gönderir. Beldelerinin üzerine gelince onlar rahmet yağacak zanniyle ferah ve sürur izhar ederken Cenab-ı Hak o buluttan şiddetli bir rüzgâr halk eder ki, o rüzgâr cesîm olan Âd kavmini kavak ağacı devirir gibi yere devirir, kumlar altında kalırlar ve helâk olurlar. İşte şu helâkin sebebi; nebilerine adem-i iman ve adem-i itaatlarıdır. Hûd (A.S.) da ehl-i imanla beraber Mekke-i Mükerreme'ye gelip âhir ömrüne kadar Mekke'de karar eder.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran Nuh'la Hûd (A.S.) ın dünyaya tulûu arasında sekiz yüz sene olup, kendisinin de dört yüz altmış dört sene muammer olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın kavmiyle vâki olan mübâhaselerini ve âkıbet iman etmeyenlerin helâk olduklarını beyandan sonra Sâlih (A.S.) ın kavmiyle vâki olan mübâhasâtını ve encam-ı hallerini beyanetmek üzere :

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ

buyuruyor.

[Biz Semûd kavmine biraderleri Salih (A.S.) ı peygamber olarak gönderdik. Salih (A.S.) kavmini tevhide davet zımnında dedi ki, «Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Zira; sizin için Allahın gayrı hiçbir ma'bud yoktur.»]

قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ

[«Size muhakkak benim davamın sıdkına ve Allah'ın birliğine Rabbinizden hüccet ve şâhit geldi.»]

هٰذِهِ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً

[«İşte şu gördüğünüz deve size Allah'ı halk ettiği devedir ve benim nübüvvetime alâmet ve mucizedir.»]

فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي اَرْضِ اللّٰهِ

[«Deve Allah'ın size alâmeti ve benim nübüvvetime mucize olunca terkedin deveyi Allah'ın arzında istediği kadar ot yesin.»]

وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ

[«**Deveye kötülükle dokunmayın.**»]

فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

[«**Eğer deveye kötülükle dokunursanız sizi elem verici azap ahzeder» demekle kavmini irşada çalıştı.**]

Yani; biz Semûd kavmine biraderleri Salih (A.S.) ı resul olarak gönderdik. Salih (A.S.) onlara hitaben dedi ki, «Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Zira; Allah'ın gayrı sizin ma'budunuz yoktur. Benim davamın doğruluğuna delâlet eder Rabbinizden size beyyine ve şahit olarak mucize geldi. İşte şu deve benim dâvamın sıdkını te'yid için Allah'ın halk ettiği mucizedir ve sizin için beni tasdike bir alâmet-i azîmedir. Binaenaleyh; bana iman ve Allahü Tealâ'ya itaat edin» demekle kavmini tevhide davet etti. Badehu devenin şanına riayeti tavsiye zımnında dedi ki, «Hâl böyle olunca terkedin nâkayı, Allah'ın arzından istediği yerden yesin ve sizin tarafınızdan nâkaya bir kötülük isabet etmesin. Eğer isabet ederse sizi azab-ı elîm ahzeder ve helâk olursunuz» demekle vesâyâ-yı lâzımede bulundu. Fakat Semûd kavmi kelâm-i inad ve temerrüdlerinden Hz. Salih'in nasihatını dinlemekten imtina ettiler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Semûd kavmi; Hicaz'la Şam arasında ikaamet eder bir kavimdir. *(Semûd) isminde bir zatın evlâdından tecemmu' ve tekessür etmiş bir kavim olduğundan* kavm-i Semûd denmiştir. Yahut *sakin oldukları beldelerinde su az olduğu için* Semûd denilmiştir. Çünkü *S e m û d ; suyu az olan mahalle ıtlak olunur.*

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Âd kavminin helâkinden sonra onların makaamına Semûd kavmi kaaim olur. Nimetleri tekessür ettikçe isyanları tezayüd edip ıslaha muhtaç oldukları zaman Cenab-ı Hak Salih (A.S.) ı onlara resul olarak gönderdi. Salih (A.S.) kendi kabilelerinden olduğu için biraderleri denilmiştir. Bir bayram günü musallâda Salih (A.S.) putları terkederek Allaha iba-

deveye dâvet edince muayyen bir taştan istedikleri veçhüzere bir deve çıkarırsa iman edeceklerine ahd-i kavî verdiler. Salih (A.S.) duâ buyurdu. Tayin ettikleri taş yarıldı ve bir deve çıktı. Salih (A.S.) «İşte şu istediğiniz devedir. Terkedin onu kendi haline, istediği yerde yesin ve kötülükle nâkaya dokunmayın. Eğer dokunursanız helâk olursunuz» demekle deveye riayet lâzım olduğunu beyan buyurdu.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran anası ve babası olmaksızın harikulâde olarak deve taştan çıktığından ve bir gün su tamamen onun ve diğer gün kavmin ve hayvanlarının olup koca bir kabileye kâfi olan suyu bir devenin yalnız içmesi adetin hilâfı olduğu ve suyu içtiği gün kavmin kâffesine yetecek kadar süt sağılması ve nâkanın nöbeti olduğu gün gerek hayvanat ve gerek vuhuş cümlesinin suya gelmemesi gibi acâibât üzere müştemil olduğundan nâka, Salih (A.S.) dâvasını tasdik eder mucizesidir.

Deveye tazim ve teşrif için *nâka* Allahü Tealâ'ya muzaf kılınmıştır. Zira; sûrî ve manevî Allah'tan başka mâliki yoktur ve Salih (A.S.) ın nübüvvetine Allah'ın hücceti olduğu için Allahü Tealâ'ya nispet olunarak *Allah'ın devesi* denmiştir. Harikulâde olarak nâkanın zuhuru kudretullaha delâlet ve emr-i nübüvveti ispat cihetinden âleme delil ve alâmet olduğu halde Semûd kavmi re'yelayn müşahede ve kendi talepleri üzere zuhur ettiğinden Semûd'a alâmet olduğu beyan olunmuştur.

Salih (A.S.) «Deve Allah'ın, arz Allah'ın ve arz üzerindeki otlar da Allah'ındır. Terkedin Allah'ın devesini, ovasında istediği yerden yesin ve deveyi döğmek ve tardetmek gibi envâ'-ı ezadan birşeyle zararınız dokunmasın. Eğer dokunursanız azabı elîm sizi ahzeder, demekle devenin halini ve deveye karşı kavminin vazifesini beyan ve tayin etti.

*
**

Vâcip Tealâ Salih (A.S.) ın bakiye-i kelâmını hikâye etmek üzere :

وَاذْكُرُوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ

buyuruyor.

[«Ey kavmim! Zikredin şol zamanı ki, o zamanda Allahü Teâlâ sizi Âd kavminden sonra yeryüzünü imar için halifeler kıldı.»]

وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا

[«Ve Allahü Tealâ sizi yeryüzünde iskân etti. Binaenaleyh; siz ovalarda köşkler yapar ve dağlardan evler yonar, içinde rahat edersiniz.]

فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾

[«Allahü Tealâ sizi iskân edip halife kılınca Allah'ın nimetlerini zikredin ve ifsad eder olduğunuz halde fesada sa'y etmeyin» demekle Salih (A.S.) sözüne hitam verdi.]

Yani; ey kavmim! Zikredin şol zamanı ki, o zamanda Allahü Tealâ sizi Âd kavminden sonra halifeler kıldı ve yeryüzünde sizi iskân etti. Binaenaleyh; siz yeryüzünün sahillerinden yaz günleri için köşkler bina eder ve kış günleri için dağlardan evler yonar ve evlerde vücudunuzu, emvâl ve eşyanızı muhafaza etmekle istirahat edersiniz. Şu halde Allah'ın size birbirini müteakip verdiği nimetlerini zikir ve şükrünü eda edin ki, nimetiniz ziyade olsun, devam etsin, siz malınıza, evlâdınıza, emtianıza ve akaarınıza mağrur olarak arz üzerinde eşedd-i fesad ile müfsid olduğunuz halde yürümeyin, fesadı terkedin» dedi.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *s u h û l* ile murad; *ovalar ve ovalarda yaz günlerinde kasırlar yapıp, kış günlerinde dağlara çekilerek taşlardan evler yontmak ve oymak âdetleridir.* Yahut *s u h û l* le murad; *kolay mahallerden evler yaparsınız* demektir. Çünkü ev; kiremit ve kerpiçten yapılır. Gerek kiremit ve gerek kerpiç arzın kolay olan mahallinden ahzolunduğundan arzın suhûleti nimet sırasında ta'dad olunmuştur. Herhangi manâ murad olunursa olunsun Semûd kavminin refahına ve dünyaca saadetlerine ve nimetlerinin kemâline vasıl olduğuna delâlet eder. Çünkü; cesîm ebniyeler ve köşkler her zamanda sia-i hâl ve refah-ı bâl neticesidir. Fakir ve miskin bir kimse hiçbir

zamanda yazlık ve kışlık köşkler yapamaz ve yaptıramaz. Bunların yaptıklarını beyan etmek; vüs'at-ı hallerini beyan etmektir. Nimetin kesreti ekseriyetle fesada sebep olduğundan Cenab-ı Hak nimetlerini beyandan sonra fesâdâtı nehyetmiştir.

***

Vâcip Tealâ Salih (A.S.) ın şu nesâyihine karşı kavminin kelâmlarını beyanetmek üzere :

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا

buyuruyor.

[Salih (A.S.) ın kavminden kendilerini büyük addeden uluları zayıf addettikleri fukara güruhuna] ki;

لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ

[Kendilerinden iman eden kimselere.]

أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ

[«Siz bilir misiniz Salih (A.S.) Rabbisi tarafından gönderilmiş peygamber midir?» dedi.]

قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾

[Büyüklerinin bu sualine cevapta fukara güruhu «Biz Salih (A.S.) ın irsâl olunduğu ahkâma muhakkak iman ediyiciz ve imanımızda devam edeceğiz» dediler.]

Yani; kavm-i Salih'ten kendilerini büyük addeden uluları fakir ve zayıf olanlardan iman edenlere istihzâ tarîkıyla dediler ki, «Siz bilir misiniz Salih Rabbi tarafından gönderilmiş resulmüş?» Onların şu istihzâlarına karşı hâlis müminler taharet-i tıynet ve

saffeti- akaaidlerinden nâşi «Biz muhakkak Salih'in irsâl olunduğu dine ve o dinin ahkâmına iman ediciyiz demeleriyle kâfirlerin kelâmlarını reddettiler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak kâfirleri zem için müstekbir olduklarını beyan buyurdu. Ancak müminler, mütekebbirler tarafından zayıf ve hakîr addolundukları için onların hakîr ve zayıf olmaları lâzım gelmez ve gayrın hakîr addetmesi onların zemmini mucip olmaz.

İmandan imtinâ' eden mütekebbirlerin «Salih'in resul olduğunu bilir misiniz?» sualine, zuafanın «Biz Salih'in irsâl olunduğu ahkâma iman edicilerdeniz» demeleri cevap oldu. Çünkü; Medârik'te beyan olunduğu veçhile onların suâli «Salih'in risaletine ilminiz var mı?» demekti. Zuafânın cevaplarında «Biz iman ettik» demesi «Resul olduğunda şüphe yoktur. Zira; risaleti mucizesiyle sabit emr-i malûmdur. Ancak bahis iman vâcip olup olmadığındadır. Biz imanın vâcip olduğunu bildik ve iman da ettik. İmanımızı size haber veriyoruz» demekle kelâmlarını reddetmeleridir.

*
* *

Vâcip Tealâ zuafânın bu kelâmlarına karşı mütekebbirlerin kelâmını beyanetmek üzere :

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Salih (A.S.) a iman etmekten kendilerini büyük addedenler zuafâya hitaben «Biz sizin iman ettiğiniz şeye küfrediciyiz» demekle Salih (A.S.) ın risaletinin ma'lûm olduğunu reddettiler.]

Yani; tekebbür eden kâfirler müminlere hitaben «Sizin iman ettiğiniz Salih (A.S.) ve Salih'in getirdiği şeriata biz küfrediciyiz. Zira; bizim için risaleti tahakkuk etmediğinden bize iman vâcip değildir» dediler.

*
* *

Vâcip Tealâ; Kâfirlerin küfürlerini izhar edip iman etmeyeceklerini beyandan sonra mucize olan nâkaya tecavüzâtta bulunduklarını ve emr-i ilâhiden çıktıklarını ve âkıbet helâk olduklarını beyanetmek üzere :

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ

buyuruyor.

[Semûd kavmi deveyi öldürdüler ve Rablerinin emrine itaattan çıktılar.] Ve Salih (A.S.) ın (فذروها) yani «Terkedin deveyi hali üzere, yesin içsin» emrine muhalefetle tuğyan ettiler.

وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧٧﴾

[Kavm-i Salih dediler ki, «Yâ Salih! Eğer dâvâ ettiğin gibi mürselîndensen vaad ettiğin azabı bize getir.»] İşte Semûd kavmi böyle demekle temerrüdlerini izhar ettiler.

فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٧٨﴾

[Onlar «Eğer resulsen getir bize azabı» deyince onları zelzele ahzetti. Sabah vakti evlerinde herbiri ölü olarak bulundular.] Zira; onları şiddetli zelzele tuttu ve hepsini ihlâk etti.

Yani; kâfirler nâkayı itlâf ettiler ve Rablerinin emrinden çıktılar ve dediler ki, «Yâ Salih! Eğer resullerdensen vaad ettiğin azabı bize getir.» Binaenaleyh; büyük azapla onları zelzele ahzetti. Hanelerinde sabah vakti yüzleri üzerinde cemâdât gibi herkes bulunduğu yerde hareketsiz, meyyit olduğu halde görülmüştür.

Kaazi, Hâzin ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile Âd kavminin helâkinden sonra Semûd kavmi onlara halef oldu. Beldelerini imar ettiler. Semûd kavminin ömürleri uzun, dünyaya sa'yleri çok, yazlık, kışlık ebniyeleri ve konakları müteaddid olup daima ucuzluk, bolluk ve refah-ı hâl üzere geçinmekteyken isyana ve yeryüzünü ifsada ve putlara ibadete başladılar. Onların ıslahına hacet messetti. Binaenaleyh; kendi kabilelerinden ve eşrafından Salih (A.S.) ı Allahü Tealâ resul gönderdi. Salih (A.S.) onları in-

zar etti. Mucize istediler. Ânifen beyan olunduğu veçhile tayin ettikleri taştan mucize olarak deve zuhur etti ve derhal büyüklükte kendi gibi bir yavru bodladı. Salih (A.S.) bulundukları beldenin suyunu birgün ahalinin diğer gün devenin olmak üzere nöbete bağladı. Deve yavrusuyla beraber yaz günlerinde dağlarda yüksek mahallerde otlar ve ahalinin hayvanları derelerin içine sıcak mahallere firar eder. Kış günlerindeyse derelerin içinde sıcak mahallerde otlar, ahalinin hayvanları soğuk dağ başlarına firar eder. Halk bu hâle tahammül edemeyerek deveyi itlâfa karar verdiler ve cümlesinin rızasıyla (Kıdar) isminde bir kimse maiyetinde sekiz kişi daha olduğu halde deveyi öldürdüler ve etini taksim ettiler. Yavrusu kaçtı ve bir dağda kayboldu, bir türlü bulamadılar. Salih (A.S.) «Üç günü gözleyin; birinci günü yüzünüz sararır, ikinci günü kızarır, üçüncü günü siyahlanır, dördüncü gün azab-ı ilâhi gelir sizi ihlâk eder» dedi. Birinci gün azabın emmaresi olan yüzlerinin sararması zuhur edince Salih (A.S.) ı katletmek üzere aramışlarsa da bulamadılar. Dördüncü günü şiddetli sayhayla zelzele oldu, cümlesi helâk oldular.

Gerçi deveyi öldüren bazısıdır. Lâkin cümlesinin rızasıyla olduğu için deveyi itlâf mecmuuna isnad olundu ve cümlesi helâk oldular. Çünkü ma'siyete rıza; ayn-ı ma'siyettir. Deveyi öldürmeye cümlesi karar verdiklerinden hepsi helâk olmuşlardır.

Salih (A.S.), onlarda emmare-i azap müşahede olununca maiyetinde olan ehl-i imanla beraber Arz-ı Filistin'de (Remle) denilen mahalli teşrif ettiler ve orada ehl-i imanla beraber istirahat ettiler.

***

Vâcip Tealâ azabın emmâresi zuhur edince Salih (A.S.) ın kavminden i'razını beyanetmek üzere :

فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَٰكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Semûd üzerinde emmâre-i azap zuhur edince Salih (A.S.) onlardan i'raz etti ve dedi ki, «Ey kavmim! Allahü Tealâ hakkı için ben size Rabbimin risaletini muhakkak tebliğ ve sizin için nasihat ettim ve hayır öğüt verdim ve lâkin siz nasihat edenlere muhabbet etmezsiniz.] Halbuki sizin menfaatınızı size talim ettikleri için nâsıhlara muhabbetiniz lâzımdır.» İşte Hz. Salih böyle demekle esefini izhar etti.

Salih (A.S.) ın onlardan i'razı; emmâre-i azap zuhur edip helâk vaki olmazdan evvel olmak ihtimali olduğu gibi helâkin vukuundan sonra olmak ihtimali dahi vardır. Çünkü; insanın esefinden ve kemâl-i tahassüründen nâşî bazı mevtâya dahi hitab etmesi âdetidir. Hattâ (Bedir) vakasında Resulullah'ın (Kalip) ismindeki kuyuya atılan müşriklerin reislerine hitaben «Ey müşrikler! Biz Rabbimizin bize vaadini hak, sâbit ve vâkıa mutabık bulduk. Siz de Rabbinizin size vaadini hak buldunuz mu?» buyurduğu ve hazır olan ashab-ı kirama «Bunlar sizden ziyade işitirler, lâkin cevaba kaadir değillerdir» buyurduğu Beyzâvî'nin beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ Salih (A.S.) ın kavmiyle vaki olan mübahaselerini ve âkıbet kavminin helâkini beyan ettiği gibi Lût (A.S.) ın kavmiyle vaki olan mübâhasâtını dahi beyanetmek üzere :

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Biz Lût'u resul olarak kavmine irsâl ettik. Zikredin şol zamanı ki, o zamanda Lût, kavmine hitaben «Âlemlerden hiçbir kimsenin sizi sebkedip sizden evvel işlemediği fâhişeyi işlersiniz ve hiçbir kimsenin işlemediği bir fiil-i habisi nasıl işlemeye cür'et edersiniz ve siz telezzüz eder olduğunuz halde nisvanı terkedip

elbette ricâle mi kaza-yı şehvet eylersiniz? Bu size âr ve ayıp değil midir? Hiçbir kimsenin ihtiyar etmediği habâseti nasıl ihtiyar edersiniz? Belki siz bir kavm-i müsriflersiniz» dedi] ki, «Fesadda ve hudud-u ilâhiyenin haricine çıkmakta haddini tecavüz etmiş, hava ve hevese ittibâ' etmişlerin ileri gidenlerinden ve helâli bırakıp haramı tecavüz etmişlerdensiniz» demekle kavmini tevbih etti ve kavmi de tevbihe şâyândılar. Çünkü; Allahü Tealâ insanı halk ve şehveti tahmil etti ki, o şehvetle hikmet-i tenâsül husûl bulsun, âlem mamur olsun ve tenâsülün bekaasını te'min için emr-i nikâhı meşru kıldı ve nikâh vasıtasıyla nisvânla intifâ'ı helâl ve ricali nisvana, nisvanı ricale raptetti ve her iki sınıfın kazâ-yı şehvet hususundaki ihtiyaçlarını yekdiğerinden te'min etmelerini emir buyurdu. Allah'ın helâl kıldığı nisvânı terkle helâl olmayan ve tab'-ı selîmin kerih gördüğü ricâle kazâ-yı şehveti ihtiyar etmek zulüm ve israftır. Zira; masrafı mevzi-i lâyıkının gayra sarf ve haddini tecavüzdür.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ş e h v e t ten maksad; *neslin bekaasıdır.* Neslin bekaası; recülün nisvâna takarrubunda olup hilâfında olmadığından hilâfını ihtiyar maksad-ı aslî olan tenasülü iptal ve hikmetin hilâfını ihtiyar olduğundan hurmet-i kat'iyeyle haram kılınmıştır. Hatta her hayvanda şehvetin hikmeti nev'inin bekaası olduğundan hiçbir hayvan erkeğinden kazâ-yı şehvet etmez. Ancak erkeği dişisinden kazâ-yı şehvet eder ki, nev'inin vakt-i merhûnuna kadar bekaasına halel gelmesin ve o yolda tenâsül hâsıl olsun.

Ekseriyetle livâtada fâille mef'ul beyninde bir adavet-i azîme bâkî kalıp azîm mukaateleyi ve telef-i nefsi mucip olduğundan nüfus-u beşeriyenin bekaasına hizmet için halk olunan şehveti nüfusun ifnâsına sebep kılmak cinâyet-i azîme olduğu cihetle Cenab-ı Hak haram kılmıştır.

Kezâlik şehvet; ricâlle nisvan beyninde ülfet ve muhabbete vesile ve o ülfet sâyesinde büyük âileler ve mesâlih-i mühimmeler meydana getirmeye sebep kılınmışken şehveti ricâle sarfla fâille mef'ul beyninde adavet-i azîme ve nev'-i insan beyninde nefrete vesile kılmak şehvetin halk olunmasındaki hikmete muhâlif ve birtakım emrâz ve a'lâma sebep olduğundan dahi haram kılınmıştır.

Çünkü; erhâm-ı nisvanda menîyi cezbedecek bir kuvvet vardır ki ricâlin aletinden menîyi cezbeder. Menînin cereyan edeceği mahallerde bakiyesi kalmaz, yolları temizlenir. Binaenaleyh; maraza vesile olmaz. Amma ricâlde menîyi cezbedecek kuvve-i câzibe olmadığından livâtada menînin cereyan ettiği yerlerde bakiyesi kalıp marazı mucip olduğundan mazarrat-ı azîme vardır ve mecrâda kalan bakiye birçok hastalıklar tevlid eder ve yalnız hastalık fâile münhasır değildir. Zira; mef'ûlde menîyi sarfedecek mahal olmayıp kalan menî taaffün ettiğinden bittabi' mecrâları da ifsâd eder. Binaenaleyh; mef'ûlde de birçok hastalıklar tevlid eder. İnsanları bu gibi maddî ve manevî zararlardan vikaaye için Cenab-ı Hak livâta fiil-i kabîhini haram kılmıştır.

Ânifen beyan olunduğu veçhile maddî ve manevî birtakım fenalığa sebep ve hikmete muhalif olduğu cihetle Cenab-ı Hak nehyedip haram kıldıktan sonra menhi olan bu fiili ihtiyar edenlerin âhirette azab-ı azîme dûçâr olacaklarında şüphe olmaz. Zira muharremât; Allah'ın korusudur. İzni olmaksızın bir hükümdarın korusuna giren kimse onun gazabına uğrar ceza görür de Allah'ın korusunu bozan kimse neden ceza görmesin? Hükûmet marzîsine şiddetle muhâlefet eden kimseyi idam eder de Allahü Teâlâ marzîsinin hilâfına hareket edenleri neden ihlâk etmesin? Elbette ihlâk eder ve umumiyetle bu gibi cinâyetleri irtikâb eden milletlerin munkarız olduğu da her zaman görülmektedir.

***

Vâcip Teâlâ Lût (A.S.)'ın kavmine nasihatını ve onları tevbihini beyandan sonra kavminin cevabını beyanetmek üzere :

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٨٣﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

«Lût (A.S.) ın kavmi Lût (A.S.) dan işittikleri kelâmı işittikten sonra cevapları olmadı, illâ «Lût'u ve Lût'a iman edenleri karyenizden çıkarın. Zira; onlar birtakım kimselerdir ki habâsetten tatahhur ve fevâhişten içtinab davâsında bulunuyorlar. Bizimle beraber onların bir karyede bulunmaları münasip olamaz, çıksınlar karyemizden, bir arada geçinemeyeceğiz. Gitsinler başka karyeye» demeleri cevap oldu. Habâsetten feragat cihetine asla meyletmediler. Binaenaleyh; biz Lût'a ve Lût'la beraber iman eden müminlere ve ehline necat verdik ve azaptan kurtardık. Ancak Lût'un haremi küfrüzere bâkî kalıp karyelerinde helâk olanlardan oldu. Zira; Lût'un zevcesi küfre sa'yedip kavminin ef'âline razı olanlardandı ve biz onlar üzerine çamurla ufacık çakıllardan yapılmış taşlar yağdırdık. Nazar et ki, mücrimlerin âkıbetleri ne oldu!] Bu gibi kabayihi irtikâb edenlerin âkıbetleri helâktir.

Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (فانظر) emrindeki hitap *Resulullaha* ise de lâkin murad; *ümmetidir* ki «Baksınlar, görsünler. Fiil-i fâhişi ihtiyar edenlerin âkıbetleri ne olduğunu bilsinler ve ibret alsınlar da bu misilli ef'âlden içtinab etmelerine sebep olsun» demektir.

Lût'un haremi kâfire olduğundan kâfirlerle beraber kaldı ve helâk oldu. *E h l i* yle murad; *iman edenler ve sâir evlâd ü ıyâlidir.*

Keyfiyet-i helâklerini Sure-i Hıcr'de Cenab-ı Hak tefsîlen beyan buyurduğu için bu makamda helâklerinin keyfiyetine dair bahse lüzum görülmedi.

Lût (A.S.) ın pederi (Hârân) ki İbrahim (A.S.) ın biraderidir. Binaenaleyh; Lût (A.S.) Bâbil'den İbrahim (A.S.) la beraber hicret etti. İbrahim (A.S.) arz-ı Filistin'de ve Lût (A.S.) Ürdün'de ikaamet etti. *Karyesinin ismi* Sedüm'dür. Allahü Tealâ Sedüm ahalisini ıslah için Lût (A.S.) ı meb'us gönderdi. Fakat ıslah olmadıklarından âkıbet helâk oldular.

***

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ın kavmiyle olan hikâyesini beyan ettiği gibi Şuayb (A.S.) ın kavmiyle vâki olan mübâhasatını ve nesâyihini dahi beyanetmek üzere :

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا

.uyuruyor.

[Biz (Medyen) ahalisine biraderleri Şuayb (A.S.)'ı gönder-•ik.]

قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ

[Şuayb (A.S.) kavmine hitaben «Ey kavmim! Allahü Teâlâ'ya ibadet edin. Zira; Allah'ın gayrı sizin için bir ma'bud yoktur» dedi.] Ve nasihatına şunu da ilâve ederek dedi ki :

قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ

[«Muhakkak size Rabbinizden hakka delâlet eden deliller geldi ve benim mucizemi gördünüz, sözüme inanıp iman etmeniz lâzımdır.»]

فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ

[«Hâl böyle olunca size nasihatım: Kilenin ve terazinin hakkını verin ve noksan ölçüp tartmakla nâsın hukukunu almayın.»]

وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ

[«Ve nâsın hukukunu noksan vermeyin. Az ve çok nâsın hakkını tamam verin.»]

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا

[«Enbiya, şeriatlarıyla arzı ıslah ettikten sonra siz küfrünüz ve zulmünüzle yeryüzünü ifsad etmeyin.»]

ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾

[«Eğer müminseniz emir ve nehyolunduğunuz şeylerle amel sizin için hayırlıdır.»]

Yani; (Medyen) ahalisinin kilede ve terazide halkın hukukunu pâyimâl edip ileri gittikleri bir zamanda onları ıslah için biraderleri ve ammizâdeleri Şuayb (A.S.) ı biz onlara gönderdik. Şuayb (A.S.) onlara nasihat tarîkıyla dedi ki, «Ey kavmim! Allahü Tealâ'ya ibadet edin. Zira; Allah'ın gayrı sizin ma'budunuz yoktur. Ancak ma'budun bilhak Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; ibadetinizi Allah'a hasredin. Muhakkak benim nübüvvetimin sıdkına ve söylediğim sözün hak olduğuna sizi envâ'-ı lutûf ve keremiyle terbiye ve taltîf eden Rabbinizden beyyine ve şâhit geldi ve benim size resul olduğumu ispât etti. Şu halde sözümü dinleyin, dâvetime icâbet edin. Kilede ve terazide çalarak nâsın hukukunu noksan vermeyin. Allahü Tealâ'nın beni göndermek ve şeriatını te'sis etmekle arzı ıslah ettikten sonra siz ifsâd etmeyin. İşte şu Allah'a ibadet etmek, kileyi ve teraziyi tam ölçüp tartmak ve nâsın hukukuna tecâvüz etmemek ve arzı ıslahından sonra ifsâd eylememek eğer sözüme inanırsanız sizin için hayırlıdır» demekle kavmine nesayihte bulundu.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Medyen) kabilesinin ismidir. Pederleri (Medyen)'e mensuptur. *M e d y e n İbrahim (A.S.) ın oğlu* olduğu mervidir. (Medyen) o karyeyi bina ettiğinden onun ismiyle müsemmâdır. Şuayb (A.S.) onların kabilesinden olduğu cihetle biraderleri denmiştir. Şu halde uhuvvet; neseptedir, dinde değildir.

Şuayb (A.S.) kavmine iptidâ cemi' enbiyâ şeriatlarında muteber ve üss-ül esas olan ibadet ve tevhidle emretmiş ve şirk olmadığını beyan buyurmuştur. Çünkü; usul-ü itikadi tesis etmedikçe furu-u a'mâlde fayda yoktur. Binaenaleyh; evvelâ usul-ü itikaddan bahsetmiş, ikinci merrede taraf-ı ilâhiden mucize gelip

nübüvvetini beyyineyle ispât ettiğini beyan ederek davetine icâbetin vâcip olduğunu beyan buyurmuştur.

Davetine icabetin vücubunu beyandan sonra kavminin müptelâ oldukları terazi ve kilede hırsızlıktan nehiy ve gayrın hukukunu tam vermelerini emretmiştir. Çünkü; enbiyâ-yı kiram ümmetlerine itikaad-ı hakkı beyan ettikten sonra kavmi envâ'-ı mefâsidden hangisine ziyâde musır olmuşlarsa evvelemirde ondan nehyederler. Şuayb (A.S.) ın kavminin müptelâ oldukları mefâsidin en büyüğü terazi ve kile vasıtasıyla nâsın hukukunu sirkat ettikleri için usul-ü itikaadı beyandan sonra hukuk-u nâsı tam vermelerini emir ve nâsın hukukunu noksan vermekten nehyetmiştir. Şu nehiy; sirkat, gasıp, rüşvet, yol kesmek, ve hiyel ü desâisten herhangi nev'iyle olursa olsun gayrın malını almak hususunun cümlesine şâmildir. Zirâ; umum eşyada hukuka tecavüzden nehyetmiştir. Islahtan sonra arzı ifsaddan nehiy buyurdu ki, umur-u din ve umur-u dünya cümlesinde fesaddan nehyetmektir. *Şuayb (A.S.) ın tekliflerinin hulâsası;* iki şeydir : *B i r i n c i s i ; hukuk-u ilâhiyeye tazîm. İ k i n c i s i ; Allah'ın kullarına şefkat ve merhamettir.* Esasen tekâlifin kâffesinin mercii bu ikidir ki, hukuk-u ilâhiyeyi ve hukuk-u nâsı muhafazadır. Çünkü; cemi' nâsa hayır îsâli bir kimse için mümkün değildir. Amma cemi' nâsı şerden muhafaza etmek mümkün olduğundan Şuayb (A.S.) kavmine «Nâsa hayredemedikleri gibi şer ve zarar da etmemelerini» tavsiye buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kelâmından bakiyeyi zikretmek üzere hikâye tarikıyla :

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِهِ

buyuruyor.

[Şuayb (A.S.) nasihatına devam ederek «Siz Allah'a iman eden kimseleri korkutur ve tarîk-ı ilâhiden meneder olduğunuz halde şeytan gibi her doğru yol üzerine oturmayın ve kutta'-ı tarik gibi iman edeceklerin yollarını kesmeyin.»]

وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا

[«Ve siz tarîk-ı ilâhide eğrilik arar olduğunuz halde yollara oturup hariçten gelecek ve iman edecekleri iğfâl etmeyin ve din-i hakka itiraz ve bana iftirâ etmekle Allahın kullarını Allah'ın yolundan saptırmayın.»]

وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ

[«Zikredin şol zamanı ki, o zamanda siz azdınız. Allahü Tealâ sizi çoğalttı ve çoğalmanız sizin için büyük bir nimettir. Bu nimeti size ihsan eden Allahü Tealâ'ya ibadet ve dinine temessük edin.»]

وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ۝

[«Ve nazar edin, görün ki, müfsidlerin âkıbetleri ne oldu?] Zira; ifsadda devam ederseniz sizin de müfsidlerin âkıbetine uğrayacağınızda şüphe yoktur» demekle kavmini ıslaha ve doğru yola irşada çalıştı.

Yani; Şuayb (A.S.) kavmine nasihatta dedi ki, «Din ve dünya tarîklarından her tarîka ve din-i hakka iman etmek isteyen kimseyi tehdid ve tarîk-ı ilâhiden men' ve tarîk-ı ilâhiye eğrilik nispet eder olduğunuz halde oturup herkesin yolunu kesmeyin. Zikredin şol zamanı ki, sizin adediniz azdı. Allahü Tealâ çok evlât vermek ve fakr-ı hâlinizden sonra servet ve zilletinizden sonra izzet vermekle her cihetten sizi teksir etti. Şu halde kılletinizden sonra kesret verdi. Binaenaleyh; Allah'ın nimetlerine şükredin ve nazar edin, görün ki müfsidlerin âkıbeti ne oldu? Onlardan ibret alın, fesad etmeyin» demekle kavmine nasihatta bulundu.

Fahr-i Razi ve Kaazi'nin beyanlarına nazaran *s ı r a t* la murad; *tarîk-ı hak ve tarîk-ı dindir.* Çünkü; kavm-i Şuayb yol üzerine otururlar, gelip geçicileri veyahut Şuayb (A.S.)'ı ziyaretle iman etmek murad eden kimseleri iman etmekten ve müşarün-

ileyhin şerefiyle müşerref olmaktan tehdid ederler, korkuturlar ve tarîk-ı hakka sülûk edecekleri men'le, din-i hakkı kabul edeceklerin zihnine şüphe ilkaa ederlerdi. Şuayb (A.S.) bunların cümlesinden nehyetmek üzere « Şu umur-u selâsenin — halkı ızrar — la korkutmak, yahut iman edecekleri men' veya nâsın zihnine tarîk-ı hakka dair şüphe ve şek ilkaa etmek suretlerinden birisiyle meşgul olduğunuz halde tarîk üzerine oturup halkı idlâl ve ızrar etmeyin ve şeytan gibi ehl-i imanın yolunu kesmeyin ve nâsa (Bu sülûk edeceğiniz din eğri bir yoldur, bu yol sizi sâha-ı selâmete çıkaramaz) demekle halkın zihnini iğfâl etmeyin» buyurmuştur.

Bundan sonra Şuayb (A.S.) Allah'ın onlara vermiş olduğu nimetlere işaretle şükre dâvet etti. Çünkü; azken çoğalmak, evlâd, emvâl ve etbâ'la olup bunların cümlesi nimet kabilinden olduğundan Şuayb (A.S.) tekessür ettiklerini nimet sırasında ta'dad buyurmuştur. Zira; Medyen ahalisi tamamen cedd-i a'lâları Medyen'in neslindendirler. Medârik'te beyan olunduğuna nazaran İbrahim (A.S.)'ın oğlu Medyen, Lût (A.S.) ın kerimesini tezevvüc eder. Allahü Tealâ nesillerine bereket verir ve büyük bir kabile olur. Şu halde «Azken Allahü Tealâ sizi çoğalttı» demek; «Evlâd ve emsâlinize bereket verdi, hattâ bir ana ve bir babadan büyük kabile oldunuz» demektir. *Yahut* «Fakirken sizi zengin ve zayıfken kavî kıldı» demektir. *Yahut* «onların âdetleri, yol keserler ve gelip geçenleri soyarlardı. Şuayb (A.S.) «Yol üzerine oturmayın» buyurmakla kat'-ı tarik etmekten menetmek istedi.

Feth-ül Beyan'da zikr olunduğuna nazaran ehl-i Medyen öşürcü olup yol üzerinde emvâl-i nâstan öşürlerini zulüm ve taaddiyle cibâyet ederlerdi. Şuayb (A.S.) onları birtakım taaddiyle yol üzerinde cibâyetten nehyetmiştir. Şu manâlardan manâ-yı evvel karib ise de her cümlesine hamletmekte bir mâni yoktur. Zira; lâfzın cümlesini murad etmeğe müsaadesi vardır.

***

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın nesayihinden sonra kavmini tehdid ettiğini beyanetmek üzere alâtarîkilhikâye :

وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا
فَاصْبِرُوا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾

buyuruyor.

[Eğer sizden bir taife benim irsâl olunduğum dine ve şeriata iman eder ve diğer bir taife iman etmezlerse Allahü Tealâ bizim beynimizde hükmedinceye kadar sabredin. Halbuki Allahü Tealâ hâkimlerin hayırlısıdır.] Zira; hükmünde zulüm ve gadir, cevr ü cefâ olmaz. Binaenaleyh; mümin-i takiyyi derecât-ı âliyâta terfi ettirir ve kâfir-i şakiyi envâ'-ı ukuubâtla ta'zîb eder.

Yani; ey Medyen ahalisi! Siz benim risaletimde ihtilâf eder, iki fırka olsanız, bir fırka bana iman ve risaletimi tasdik ve diğer bir fırka tekzip ve risaletimi inkâr ederse Allahü Tealâ beynimizi fasledip hükmedinceye kadar sabredin. Zira; Allahü Tealâ hâkimlerin hayırlısıdır. Çünkü; hükmünde zulmolmaz ve adalet-i mahzolur. Binaenaleyh; müminleri nusretle azîz ve kâfirleri ihlâkle zelil kılar.

Allahü Tealâ'dan başka hakikatta hâkim yoksa da mecazen bazı eşhâsa hâkim denildiği için hâkimlerin hayırlısı denmiştir. Allahü Tealâ'nın *h ü k m ü* yle murad; *muhik olanlara nusret. müptıl olanlara zilletle hükümdür.*

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran bu âyet ehl-i imanı terğib ve ehl-i küfrü tehdiddir. Yoksa küfrüzere sabırla emir değildir. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Ey kâfirler! Madem ki küfürde ısrar edip âkıbetini düşünmüyorsunuz. Sabredin sizin göreceğiniz var, görürsünüz. Ey müminler! Siz de kâfirlerin ezâlarına sabredin, âkıbet selâmet sizindir] demek olur.

SEKİZİNCİ CÜZ'ÜN VE DÖRDÜNCÜ CİLDİN SONU

SAHİH-İ MÜSLİM

TERCEME VE ŞERHİ

Hazırlayan :

Ahmed Davudoğlu

Şirketimiz, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra dinimizin temel kaynağı olan «Kütübü Sitte» yi bastıracaktır.

***

Bu eserlerden ilki olan «SAHİH-İ MÜSLİM» in terceme ve şerhi El-Ezher mensubu Eski Nuvab Medresesi ve İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürü Ahmet Davudoğlu tarafından yapılmaktadır.

Eser :

1 — Tahminen 500 sayfalık 12 büyük cilt olacaktır.

2 — Her cildin hediyesi ciltli 20 lira, tamamı 240 lira olacaktır.

3 — Metinler eksiksiz, okunaklı, terceme ve şerh kısmı gözü yormayacak harflerle basılmaktadır.

4 — Eser «Hulâsat'ül Beyân» için kullanılan ikinci hamur kâğıda basılmaktadır.

5 — Üçdal Neşriyat Şirketinin dinî neşriyatta hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan memleketimizin ve İslâm âleminin her bakımdan itimadına lâyık olmuş âlimlerinin eserlerini istismar mevzuu yapmadan basmak şiarıdır.

6 — Neşriyat listemiz itimadınız için kâfidir. Bilhassa Müslimi Şerif'i görün ve hükmünüzü verin..

خلاصة البيان في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN FÎ TEFSÎR'İL KUR'AN

Mehmet Vehbi

خلاصة البيان
في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN
Fİ TEFSÎR'İL KUR'AN

BEŞİNCİ CİLD
Dördüncü Baskı

MÜELLİFİ
MEHMED VEHBİ
Merhûm Şer'iye ve Evkâf Vekili

ÜÇ DAL NEŞRİYAT 1966

MÜMİN ÇEVİK ve Ort. Koll. Şti.
Ankara Caddesi, No. 54, Kat: 3
Telefon : 22 83 18
İ S T A N B U L

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/5

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul — 1968

BEŞİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

DOKUZUNCU CÜZ

Sayfa

SURE-İ ENFÂL

Sayfa

ONUNCU CÜZ

Sayfa

SURE-İ TEVBE

Sayfa

DOKUZUNCU CÜZ

بسم الله الرحمن الرحيم

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kavmine irad ettiği nesâyihi ve nasihatını kabul etmedikleri surette tehdidâtını beyandan sonra kavminin kelâmlarını beyan etmek üzere:

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ
قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ ﴿٨٨﴾

buyuruyor.

[Şuayb (A.S.) ın kavminden nefislerini büyük addeden ulular Şuayb (A.S.) a hitaben «Yâ Şuayb! Biz seni ve seninle beraber bulunup sana iman edenleri elbette karyemizden çıkarırız veyahut siz bizim milletimize rücû' edersiniz. Bu ikiden birisi elbette olacaktır.» demeleri üzerine Şuayb (A.S.) «Biz sizin dininize avdeti kerih gördüğümüz halde dahi milletinize iade eder misiniz?» dedi.]

Yani; Şuayb (A.S.) ın davetine ve envâ'-ı nesâyih ve mevâızına karşı kavminin ileri gelenleri ve imandan istikbar eden eşrafı dediler ki, «Yâ Şuayb! Bizim için başka çare yoktur, illâ iki

çare vardır: *B i r i n c i s i ;* elbette biz seni ve sana iman edip seninle beraber bulunanları kerhen ve cebren karyemizden çıkarmak ve nefyetmektir. Zira; burada bulundukça rahat durmuyor ve bizim zihnimizi teşviş ve rahatımızı ihlâl ediyorsunuz. Köyümüzden sizi çıkarmalıyız ki, biz rahat edelim. *İ k i n c i* çare; elbette siz bizim milletimize avdet etmelisiniz. Velhasıl ya dinimize dönmeli veyahut bu karyeden gitmelisiniz» demekle Şuayb (A.S.) ve sair ehl-i iman hakkında besledikleri fikirlerini tamamen meydana koyunca Şuayb (A.S.) dedi ki «Biz sizin dininizi evvelden beri çok kereler gördüğümüz halde dahi milletinize iadeye sa'yeder misiniz? Biz sizin dininizi batıl addedenlerdeniz. Nasıl oluyor ki, bize dininize avdeti teklif edersiniz?» demekle avdet etmek ihtimali olmadığını beyan etmiştir.

Beyzâvi ve Hâzin'in beyanları veçhile Şuayb (A.S.) a iman edenler evvelce onların dininde olduklarından onlarla Şuayb (A.S.) ı birlikte addederek dinlerine avdet teklif etmişlerdir, yoksa Şuayb (A.S.) onların dininde bulunmamıştır. Çünkü; enbiyâdan hiçbir nebiden küfür sâdır olmamıştır. *Yahut* avdetin manâsı; *intikaldir.* Yani «Dinimize intikaal edersiniz» demektir. *Yahut* Şuayb (A.S.) nübüvvetini izhar etmezden evvel dinini onlardan ihfâ ettiğinden onlar Şuayb (A.S.) ı kendi dinlerinde zannettiklerine binaen «Dinimize avdet edersiniz» demişlerdir. *Yahut* Şuayb (A.S.) ın bunların dininde olmadığını bilirlerdi, lâkin rüesâ, avâm-ı nâsa Şuayb (A.S.) ın evvelden kendi dinlerinde olduğunu göstermek ve zihinlerini teşviş etmek için «Dinimize avdet edersiniz» demişlerdir.

Kâfirlerin maksad-ı aslileri; Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile dinlerine avdet etmektir. Karyelerinden ihrac ve nefyetmeyi zikirden maksatları; icbar ve ikrah suretini iltizamdır. Binaenaleyh; Şuayb (A.S.) bu cihetine cevap vermemiştir. Çünkü; maksad-ı asli olmadığından cevaptan müstağni addetmiştir.

İsm-i alemîsiyle nida ve tasrih; tehdidlerini ikaa muktedir olduklarını iş'âr ve Şuayb (A.S.) ı tahkir içindir. Şuayb (A.S.) kavmine *iki cihetle* cevap verdi *B i r i n c i s i ;* evvelden beri dinlerini kerih gördüklerini ve kerih gördükleri dine intikaal etmek ihtimali olmadığını ve kerhen müminleri dinlerine ithal et-

seler dahi kerhen duhulün faydası olmayacağını beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın ikinci cevabını beyan etmek üzere alâtarikilhikâye :

قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ اِذْ نَجّٰينَا اللّٰهُ مِنْهَا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin milletinizden bize necat verip kurtardıktan sonra eğer biz sizin milletinize avdet edersek Allahü Tealâ üzerine yalan olarak muhakkak iftira etmiş oluruz.]

وَمَا يَكُونُ لَنَا اَنْ نَعُودَ فِيهَا اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ رَبُّنَا

[Halbuki bizim için sizin milletinize avdet etmek sahih olmaz. İllâ rabbimiz olan Allahü Tealâ'nın milletinize avdetimizi murad etmek vakti müstesnâdır.] Zira; Allahü Tealâ bizi envâ'-ı lutfuyla terbiye eden rabbimiz olduğu cihetle onun iradesine tâbiiz, harice çıkamayız.

وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا

[Zira; Rabbimizin ilmi herşeye vâsi'dir.] Binaenaleyh; eğer sizin dininizde hayır olsaydı bize emrederdi, halbuki emretmedi. Şu halde dininizde hayır yoktur ki, biz avdet edelim.

عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا

[Biz ancak Allah'a itimad ederek cümle umurumuzu ona tefviz ettik.] Binaenaleyh; emrinden dışarı çıkamayız.

رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ ﴿٨٩﴾

[Ey bizim Rabbimiz! Bizimle kavmimiz beynini hakka mukaarin olarak sen fethet ki, haklı ve haksız meydana çıksın. Zira; sen fâtihlerin hayırlısısın.] demekle, Şuayb (A.S.) Cenab-ı Hakka niyaz etti.

Yani; Şuayb (A.S.) ın kavmi Şuayb (A.S.) ı ve müminleri kendi milletlerine avdet etmelerini teklif edince Şuayb (A.S.) onların avdet teklifini reddettikten sonra dedi ki, «Allahü Tealâ bize edyan-ı bâtıla ve bilhassa sizin milletinizden necat verip din-i hakkı bize ilham ettikten sonra eğer biz sizin milletinize avdet edersek Allah'a iftira ve kendi indimizden yalan söylemiş oluruz. Zira; sizin dininizin bâtıl olduğunu biz bildik. Bizim için sizin milletinize rücû' etmek ve dininize dahil olmak caiz olmaz. İllâ Allahü Tealâ duhulümüzü meşiyet eder ve helâkimizi murad buyurursa o zaman irade-i ilâhiyede hulf olmaz, biz dininize dahil ve helâk oluruz. Zira; Rabbimizdir, meşiyetine muti' ve münkaadız. İlmi herşeyi ihata etti, vâsi'dir. Binaenaleyh; cümle umurumuzu ona tefviz eder, emr-i ilâhisinden harice çıkmayız. Ey bizim Rabbimiz! Kavmimizle bizim beynimizi hakla fethet. Zira; sen fâtihlerin hayırlısısın.»

Şuayb (A.S.) kavminin milletinde ve dininde olmadığı halde kendine iman eden müminlerden ayrılmamak için «Sizin milletinizden bize necat verdi» buyurmuştur. Çünkü : iman eden müminler onların milletinden iken Allahü Tealâ onları hidayette kılıp necat verdiğinden kendini de müminlerle beraber addederek «Allahü Tealâ bize necat verdi» demekle müminlerin kalplerini tatyib etmiştir. *Yahut* Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile, kâfirler Şuayb (A.S.) ı evvelce kendi dinlerinde zannettiklerine binaen «Bize sizin dininizden necat verdi» demiştir ki «Sizin zu'm-u bâtılınıza nazaran» demektir. *Yahut* «Sizin dininizden necat verdi» demek «Bize sizin dininizin kubhunu ve fesadını bildirdi» demektir. Velhâsıl hangi manâ murad olunursa olunsun Şuayb (A.S.) ın onların dininde olmadığını beyan eder.

Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile (الا ان يشاء الله) kavlinde ulemanın ihtilâfı varsa da esah olan onların şeriatları, şeriat-ı Şuayb (A.S.) la mensuh gibi olduğundan «Bizim için sizin dininize dahil olmak sahih olmaz. Zira; bizim indimzde dininiz bâtıldır. Amma bazı ahkâmını Allahü Tealâ neshetmez de nesholunmayan ahkâmına bizim avdet etmemizi ve o ahkâmla amelimizi emreder ve irade buyurursa avdet eder onunla amel ederiz. Çünkü; neshetmek ve ibkaa eylemek Allah'ın elinde» demektir.

Şuayb (A.S.) kavminin inadını ve küfrüzere ısrarlarını görünce imanlarında me'yus olarak Cenab-ı Hak'tan tarafeynin hallerine muvafık hükmetmesini istirham etmiş ve Cenab-ı Hakkı fâtihlerin hayırlısı olduğunu izharla meth ü senâ buyurmuştur.

Bu duâdan maksadı; kâfirlere azabın nüzûlüyle muhikle mubtıl beyinleri tefrik olunmak ve zâlimlerin zulmüne nihâyet verilmektir. Çünkü zulme rıza; zulüm olduğundan zulmün ref'i her zaman vâciptir.

***

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın cevabını beyandan sonra kavminin temerrüdlerini ve müminlerin fukarasını tehdid ettiklerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾

buyuruyor.

[Şuayb (A.S.) ın kavminden büyükleri «Allah'a yemin ederiz ki, eğer siz Şuayb'a ittibâ' ederseniz elbette ittibâ' ettiğiniz takdirde zarar edenlerden olursunuz» dediler] ve bu sözleriyle avam tabakasını tehdid ettiler.

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩١﴾

[Küfürlerinde ısrar edince onları zelzele ahzetti. Derhal sabah vakti evlerinde ölü oldukları halde bulundular.] Zira; şiddetli sadâ ile zelzele onları ihlâk etti.

اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا

[Onlar şol kimseler ki, Şuayb (A.S.) ı tekzib ettiler. Keenne hanelerinde asla sâkin olmamış gibi mahvoldular.]

اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٢﴾

[Şuayb (A.S.) ı tekzib edenler dünyâ ve âhiret zarar edicilerden oldular.]

Yani; Şuayb (A.S.) ın kavminden kâfir olan ulu ve büyük tanıdıkları kimseler Şuayb (A.S.) a iman eden fukara-yı müslimîni tehdid etmek üzere dediler ki, «Allahü Tealâ'ya yemin ederiz ki eğer siz Şuayb'a ittibâ' eder ve sözünü dinlerseniz muâmelâtınızda ve umur-u din ve dünyanızda zarar görücülerden olursunuz. Çünkü; kilede ve terazide sirkat edeceğiniz şey zâyi olduğu gibi dolu ve tam verdiğinizde elinizdeki malınız dahi zayi olur, zarar edersiniz. Binaenaleyh; Şuayb'a tebaiyet etmeyin» demekle fukara-yı müminini din-i Şuayb'dan tenfir etmek istediler.

Küfürlerinde ısrar ve gayrı idlâl etmekten feragat etmeyince kahr-ı ilâhiye müstehak oldular. Binaenaleyh; onları büyük sadâ ile zelzele ahzetti. Sabah vakti herkes kendi dairelerinde ölü olarak bulundular. Şol kimseler ki Şuayb (A.S.) ı tekzib ettiler keenne onlar evlerinde, köylerinde asla sâkin olmamış ve zamandan hiçbir zamanda o karyeye müsafir bile olmamış gibi mahv ü münderis oldular, asla eserleri kalmadı. Belki Şuayb'ı tekzib edenler ancak zarar edici oldular ve zarar onlara münhasır oldu, yoksa «Zarar edersiniz» diyerek tehdid ettikleri müminlere asla zarar tecavüz etmedi.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet (Medyen) ahalisinin yalnız Şuayb (A.S.) a iman etmemekle hâsıl olan dalâlleriyle iktifa etmeyip belki gayrı idlâle tasaddi ettiklerine delâlet eder. Çünkü; Hz. Şuayb'a iman edenleri tehdid etmeleri gayrı idlâle sa'yettiklerini beyandır. Kavm-i Şuayb üzerine vâki olan azap;

Allahın vücuduna ve Fâil-i Muhtar olduğuna ve azap onun halkıyla olup tabiat veyahut ay ve güneş ve sair yıldızlar vasıtasıyla olmadığına delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Zira; tabiat veyahut ecram-ı felekiyeden bir cirimle olmuş olsaydı muhikle mubtıl beyni fark olmaz, hepsine birden nâzil olurdu. Halbuki bir karyede oldukları halde âsîlere nâzil oldu, müminler selâmette kaldı ki, Vâcip Tealâ muhikle mubtılı bilir. Binaenaleyh; elbette muhikka necat vermiş ve mubtılı helâk etmiştir.

Şuayb (A.S.) ı tekzib edenlerin mezelletlerinin azametine işaret için Şuayb (A.S.) ı tekzib edenler tekrar zikrolunmuştur. Çünkü fezâhatı ve şenaatı azîm olan şeyi tekrar tekrar zikretmek Arab indinde âdettir ki ibrete vesiledir. Meselâ; zâlim bir kimsenin mezâlimini beyan hususunda «Senin kardeşin bize zulmetti, senin kardeşin bizim malımızı aldı, senin kardeşin bizim namusumuza tecavüz etti» demek Arap muhaveresinde cârî olduğu gibi belki her lisanda da cârîdir. Binaenaleyh; Şuayb (A.S.) ı tekzipleri pek büyük cinâyet olduğundan bu âyette Şuayb (A.S.) ı tekzib edenler için «Keenne beldelerinde ikaamet etmemiş gibi munkariz oldular ve Şuayb (A.S.) ı tekzib edenler zarar edici oldular» denilmiştir.

Kâfirler «Şuayb (A.S.) a tâbi olanlar hâsirlerdir» demişlerdi. Cenab-ı Hak tâbi olmayanların hâsir olduklarını beyan buyurmuştur.

Şuayb (A.S.) ı tekzib iki türlü cezayı icab ettiğini beyan için tekzibin iki defa zikrolunduğu Feth-ül Beyan'ın beyanatındandır. Zira cezanın biri; helâk olmaları, diğeri ise zarar görmeleridir. Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin Şuayb (A.S.) a ve müminlere «Sizi elbette karyeden çıkarırız» dediklerine ceza olarak karyelerinde hiç sâkin olmamış gibi helâk oldular ve karyelerinden bir daha gelmez bir halde çıktılar. İkinci sözleri «Şuayb (A.S.) a iman edenler hâsir olur» demişlerdi. Bu sözlerine bedel olarak kendilerinin hâsir oldukları beyan olunmuştur.

Hulâsa; Hz. Şuayb'ın kavminin reisleri avam tabakasına «Eğer siz Şuayb'a tâbi olursanız zarar görürsünüz» dedikleri ve bu sözleri üzerine zelzeleyle helâk olup sabah vakti evlerinde ölmüş bulundukları ve Şuayb (A.S.) ı tekzib edenler de keenne hanelerin-

de hiç sâkin olmamışlar gibi eser-i hayat görülmediği ve onları, bütün zarar ettikleri bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Medyen ahalisinin helâkinden sonra Şuayb (A.S.) ın i'razını ve esefini beyan etmek üzere:

فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كَافِر۪ينَ

buyuruyor.

[Medyen ahalisi Şuayb (A.S.) ın nasihatını kabul etmeyip davetine icabet etmedikleri cihetle azab nâzil olunca Şuayb (A.S.) onlardan yüzünü döndü ve i'raz etti ve dedi ki «Ey kavmim! Muhakkak ben size Rabbimin ahkâmını mutazammın risaletlerini tebliğ ve sizin menfaatınızı mutazammın nasihat ettim, kabul etmediniz. Kâfir olan kavim üzerine ne acayip hüznediyorum!»] demekle kavminin söz dinlemeyip helâk olduklarına hüzn-ü şedidini izhar etti.

Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Şuayb (A.S.) ın bu kelâmı azabın nüzûlünden evvel azap emmâreleri göründüğünde olmak ihtimali olduğu gibi azabın nüzûlünden ve kavmin helâkinden sonra söylemek ihtimali de vardır. Her iki ihtimale nazaran bu kelâmı hüzün için irad etmiştir. (فَكَيْفَ) lâfzı *istifham-ı inkârî* olduğuna nazaran kelâmının evvelinde esefini izhar ve âhirinde esefini inkâr etmiştir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Şuayb (A.S.) azabın nüzûlüne emmâreler görününce kavminden iraz etti ve onlara dedi ki «Ey kavmim! Rabbimin risaletlerini size tebliğde ve nasihatta ben kusur etmedim ve lâkin siz dinlemediğiniz için başınıza bu haller geldi. Ben kâfir bir kavim üzerine nasıl esef ederim, elbette esef etmem. Zira; hüzne değmez. Küfürleri sebebiyle nâzil olan azaba müstehaklardır] demek olur. Şu halde Şuayb (A.S.) bu kelâmıyla nefsini ta'ziye etmiştir. Eğer

istifham manâ-yı hakîkîsinde ve taaccüp manâsını mutazammın olursa *manâ-yı nazım:* [Bunlar nasihat kabul etmediklerinden kâfirlerdir. Kâfir oldukları halde kâfirler üzerine ben ne acayip hüznederim!] demektir. Hüznettiği surette hüznünün sebebi kavmin kesreti ve aralarında birçoklarının Şuayb (A.S.) a karabetleri ve mücâveretle hasıl olan ülfet ve ünsiyetleridir.

Tefsir-i Taberi ve Nisaburî'de beyan olunduğu veçhile (آسى) *şiddetle hüznetmek* manâsınadır. Şu halde (فكيف آسى) demek «Sizin gibi nasihat dinlemeyen ve küfürde ısrar eden kavm-i kâfir üzerine ben ne acaip şiddetli hüznederim!» demektir.

***

Vâcip Tealâ enbiya-yı kiramın ve ümmetlerinin bazı ahvalini beyan buyurduysa da ümmetleri üzerine nâzil olan azap yalnız onlara mahsus olmayıp her zaman cârî olan âdet-i ilâhiyeden olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ

buyuruyor.

[Biz karyelerden bir karyeye enbiyadan bir nebi göndermedik, illâ o karye ahalisini nebiyi tekzib ettiklerinden dolayı kaht u galâ, fakr u fâka, ilel ü emrazla muahaze ettik ki, onlar bize tazarru ve niyaz etmekle emrimize inkıyad etsinler.]

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا

[Biz onları birtakım belâyâ ile müptelâ kıldıktan sonra onların mihnetlerini rahata ve marazlarını sıhhata tebdil ettik, hatta malları ve evlâtları çoğaldı.]

وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ

[Ve onlar darlıktan bolluğa çıkınca «Bizim babalarımıza da

menfaat ve mazarrat dokundu. Binaenaleyh; iyilik ve kötülük zamanın icâbâtından ve bu âlem-i mükevvenâtın âdâtındandır, bize mahsus bir azap değildir» dediler ve görmüş oldukları şiddeti unuttular.]

فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾

[Onlar ıslah-ı hâl etmeyip vukuattan ibret almayınca biz ansızın azapla muâhaze ettik. Halbuki onlar azabın geleceğini bilmiyorlar.]

Yani; helâk olan karyelerden hiçbir karyeye bir nebi göndermedik, illâ o karye ahalisini resule iman etmediklerine binaen biz fakr u fâka ve maraz gibi zarar ve elem verecek şeylerle onları ahzettik ki, tazarru ve niyaz etsinler ve emr-i ilâhiye imtisal etmelerine ve resullerine imana sebep olsun ve biz onları birtakım ihtiyaç ve sefalet ve sair mihan ve meşakkatla müptelâ kıldıktan sonra o mazarratı menfaata ve meserrete tebdil ettik. Hattâ malları ve nüfusça adetleri çoğaldı ve dediler ki, «Bizim babalarımıza da bu gibi şiddet ve mihnet, mazarrat ve meserret muhakkak isabet etmişti. Bu bize mahsus bir hâl değildir. Zira zamanın âdeti; bazan gınâ, bazan fakr, bazan sıhhat, bazan hastalık, bazan kıtlık ve bazan ucuzluk olarak deveran etmektir. İnsanlar üzerinde böyle şeyler eksik olmaz» demekle vukuâtı isyanlarına nispet etmediler, belki icâbât-ı zamandan addettiler. Şu minval üzere küfran-ı nimet edip tevbe ve istiğfar etmeyince biz onları bilmedikleri halde füc'eten azapla muâhaze ettik ki, onların haberleri olmadı. İşte kavm-i Şuayb gibi Mekke ahalisinde de evvel kıtlık, sonra ucuzluk cereyan etmişse de bunlar da mütenebbih olmamışlardır.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile «Mazarrat ve menfaat bizim babalarımızı messetmişti» demekten maksatları «Böyle şeyler zamanın âdetidir, taraf-ı ilâhiden bize ukuubet değildir» demek istediler ve Allahü Tealâ'nın onlara evvel şiddet ve sonra vüs'at tarikıyla yapmış olduğu tenbihten mütenebbih olmadılar ki, taraf-ı ilâhiden verilen müsaade ve mühletten istifade edemediler. Bu

gibi insanların taraf-ı ilâhiden verilen müsaadeden alelekser istifade etmedikleri görülmektedir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile : (حتى عفوا حتى كثرت مالهم واولادهم) **[Biz onların mazarratlarını menfaata tebdil ettik, hatta malları ve evlâtları çoğaldı]** demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile «Nebi gönderdiğimiz karyeyi şiddetle ahzettik» demek «Nebiyi tekzib eden karyeyi ve karye ahalisini ihlâk ettik» demektir. Şu halde bu âyette küffar-ı Kureyş'i tehdid vardır ve eğer Resulullah'a iman etmezlerse ahzolunacaklarına işarettir ve muahaze de olundular. Hatta küfrüzere ısrar ve Resulullah'a adavette devam edenlerin hepsi helâk oldular ve izzetleri zillete ve rahatları mihnete tahavvül etmiştir.

***

Vâcip Tealâ isyan ve temerrüd edenleri füc'eten ihlâk ettiğini beyandan sonra ihlâk olunan karyeler ahalisi iman etmiş olsalardı helâkten kurtuldukları gibi birçok hayra nâil olacaklarını dahi beyan etmek üzere :

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوا فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[Eğer helâk olan âsî karyeler ahalisi Allah'a ve kitaplarına ve rusül-ü kirama iman ve mahârimden ittikaa etmiş olsalardı onlar üzerine semâdan yağmurlar inzâl etmek ve yerden otlar bitirmekle bereket kapılarını açardık ve lâkin onlar rusül-ü kiramı tekzib ettiler. Biz de onları kesbettikleri ma'siyet sebebiyle ihlâk ettik.]

Yani; nebilerine iman etmediklerinden dolayı ihlâk ettiğimiz karyeler ahalisi gönderdiğimiz nebilere iman ve tebliğ ettikleri ahkâmı kabul ve bilumum Allah'ın nehyettiği şeylerden içtinab

etmiş olsalardı biz onlar üzerlerine semâdan rahmetler inzal etmek ve yerden otlar bitirmek suretiyle berekâtın kapılarını açardık. Lâkin onlardan maksud olan imanı yerine getirmediler, belki tekzib ettiler. Binaenaleyh; biz onların kesbettikleri günahları sebebiyle ahzettik.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *b e r e k â t - ı s e m â ; yağmur* ve *b e r e k â t - ı a r z ; otlar, meyvalar, hububat, yeryüzünde hâsıl olan envâ'-ı hayrat, hayvanat ve sair erzak ve emniyet ve selâmettir.* Çünkü; bunların cümlesi fazl-ı ilâhi ve ihsan-ı sübhanîdir. Dilediği kulları üzerine Allahü Tealâ ihsan eder ve âsî olan kavmi bu gibi bereketlerden ve bilhassa emniyet ve selâmet gibi rahat ve nimetlerden mahrum eder ki, mütenebbih olsunlar.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *b e r e k â t - ı f e t h* in manâsı; *ehl-i iman üzerine envâ'-ı hayratı tevsi' ve her taraftan menfaat îsâl etmektir.* Fakat bihakkın imanın muktezâsını yerine getirmek şarttır.

Hulâsa; iman ve ittikaa edenlerin bereket-i ilâhiyeye ve şerâit-i imana riâyet ettikleri surette refah ve saâdete, emniyet ve selâmete nâil olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ümem-i sâlifenin helâklerini ve üzerlerine nâzil olan azabı beyan ettiği gibi kâfirleri ve bilhassa küffar-ı Kureyş'i tehdid etmek üzere :

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرٰىٓ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَآئِمُونَ ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Birçok karyeler ahalisini ihlâk ettikten sonra mı elyevm mevcut olan karyeler ahalisi uyur oldukları halde gece vakti bizim azabımızın gelmesinden emin oldular.]

أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾

[Bu kadar vukuâtı duyduktan sonra mı o karyeler ahalisi oynar oldukları halde onlara bizim azabımızın kuşluk vakti gelmesinden emin oldular ve neden bildiler onlara kuşluk vakti azabın gelmeyeceğini?]

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ

[Onlar hâdisât-ı âlemi düşünmezler mi ki Allah'ın onlara istidrac olarak verdiği nimetlere emin oldular?]

فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

[Allah'ın mekrinden emin olmaz, illâ dünyevî ve uhrevî zarar eden kavim emin olur.]

Yani; ümem-i sâlifeden birçok karyeler ahalisini ahzedip ihlâk ettikten sonra uykuda oldukları halde bizim şiddetli azabımızın gelmesinden ehl-i kurâ emin mi oldular ki, nebilerinin nübüvvetini inkârla küfürlerinde ısrar ediyorlar, bizim intikaamımızdan korkmazlar mı? Ümem-i sâlifeyi ihlâkimizden sonra ehl-i kurâ oynar oldukları halde kuşluk vakti bizim azabımızın şiddetlisi onlara gelmesinden emin mi oldular? Ümem-i sâlifeye kuşluk vakti gelen azaplar hiç mi hatırlarına gelmedi? Neden emin olur ve neden bilirler ki ümem-i sâlifeye gelen azabın bir misli onlara gelmesin? Bunların halleri aynıyla ümem-i sâlifenin halleri gibi olduğu halde onlara azap gelir de bunlara neden gelmez? Ehl-i kurâ azabın gelmesinden korkup tevhidi ikrar edip azaptan halâs olmalı değil mi? Âsîlere azabın nüzûlünden sonra mı Allah'ın istidrac olarak verdiği metâ'-ı dünyaya emin oldular ve Allah'ın verdiği nimetlere mi güvendiler? Allah'ın mekrinden emin olmaz, ancak dünyada ve âhirette zarar görücü ve husran-ı ebedî ve şekaavet-i sermedîye müstehak olanlar emin olurlar. Fakat bu emniyetleri asla fayda vermez.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *i s t i f h a m ; inkârîdir.* Kâfirlerin, Allah'ın gecede ve gündüzde azabının gelmesinden emin olmuş ve her nevi' korkudan kurtulmuş gibi küfürlerinde ısrar etmelerini inkârdır. Şu halde *e h l - i k u r â* ile murad; *Mekke ve havalisidir.* Yahut *bilumum ahaliyi tehdid ve maâsîden zecretmektir* ki, insanlar için Allah'ın azabından gecede ve gündüzde ve hiçbir zamanda emin olmamak lâzım ve vâcip olduğuna tenbih ve tavsiyedir.

Vâcip Tealâ azabın insanın gaafil olduğu zamanda geleceğine işaret için gecede uyku ve istirahat hallerini ve gündüzde kuşluk vakti umur-u dünyayla meşgul ve oynar oldukları hallerini zikretmiştir. Umur-u dünya; lehviyât ve oyuncak olduğuna işaret için kuşluk vakti oynar olduklarını beyan buyurmuştur.

Beyzâvi, Feth-ül Beyan ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *m e k i r ; hile ve hud'a* manâsına olup Allahü Tealâ'nın hileye ihtiyacı olmadığından manâ-yı hakîkîsini Vâcip Tealâ'ya isnad câiz olmadığı cihetle te'vil vâciptir. Binaenaleyh; bu âyette *A l - l-a h ' ı n m e k r i* yle murad; *abde istidraç olarak nimetler ve mühletler verip zannetmediği bir zamanda ve hatırına gelmediği cihetten intikaamını almak* manâsınadır. Yani; «Kâfirler ellerinde olan mal ü menâl, evlâd ü ıyâl ve sıhhat-ı beden gibi şeylere mağrur olup isyanda devam etmesinler. Zira; bunların cümlesi onları aldansın için Allah'ın verdiği nimetlerdir. Bunları kendilerinin istihkakları zannetmesinler demektir. Yahut Medârik'te beyan olunduğu veçhile *m e k r* ile murad; *onlardan vâki olan kusur üzerine derhal muâkab etmeyip oldukları hal üzere biraz müddet terketmektir* ki hallerini bozmamak ve bir müddet ettikleri yanlarına kalmak suretiyle onları mağrur etmesi hileye benzediği cihetle mekir denmiştir. Yahut *A l l a h ı n m e k r i* yle murad; *Allah'ın azabıdır.* Çünkü; âsîlere azap zannetmedikleri cihetten gelip hileye müşâbih olduğundan *Allah'ın azabına* Allah'ın mekri denmiştir.

(قوم خاسرون) ile murad; *vahdâniyetin delillerinde nazar ve istidlâli terk ve küfrü ihtiyarla nefsine zulmeden kimselerdir.* Çünkü; onlar küfrüzerine münhemik ve basar u basiretleri bağlı

olduğundan azab-ı ilâhi hatırlarına gelmez. Binaenaleyh; emin olurlar ve emin oldukları zamanda ansızın azab-ı ilâhi onları tutar ve ihlâk eder.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin helâklerini beyandan maksat; cemi' mükellefînin din ve dünya hususlarında ibret alıp maslahatlarını tesviye etmekte onunla istidlâl etmeleri olduğunu beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ zikredip ümem-i sâlifenin hallerini beyan etmedi mi şol kimselere ki, onlar bir arzın ahalisi helâk olduktan sonra o arza vâris olurlar? Onlara beyan etmedik mi ki, hal ü şan şöyledir. Biz eğer murad etmiş olsak günahları sebebiyle onlara ikaab eder ve günahlarının cezasını onlara isâbet ettiririz ve eğer istersek onların kalplerini mühürleriz. Binaenaleyh; taraf-ı ilâhiden varid olan Kur'an'ı ve mev'izeyi ve resullerinin nasihatlarını işitmezler.]

Yani; bir beldenin ahalisi helâk olduktan sonra o beldeye vâris olanlara Allahü Tealâ beyan etmedi mi ki biz dilemiş olsak evvel geçenleri ve o beldenin sahiplerini muâhaze ettiğimiz gibi günahları sebebiyle onları dahî muâhaze eder ve intikaamımızı alırız ve onların kalplerini kapatırız ki, kendilerine gelen âyât-ı beyyinâtı işitmezler. Şu halde onlar evvel geçenlerden niçin ibret almazlar, vukuât insanlar için ibret değil midir?

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âyet-i celile; ehl-i Mekke'yi ve etrafını tehdid etmiştir. Fakat lâfzın umumu itibarıyla cemi'-i nâsı tehdid olmasında dahi bir mâni' yoktur.

*
* *

Vâcip Teâlâ bir kavmin yerine gelen diğer kavmin ibret almadıklarını beyanla tevbih ettikten sonra yukarıdan beri zikrolunanları icmalen beyanla Resulullah'ı tesliye etmek üzere :

تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓائِهَاۚ

buyuruyor.

[Şu beyan olunan karyelerin bazı haberlerini Habibim! Biz Kur'an'da senin üzerine hikâye ve beyan ederiz ki, ümmetin onlardan ibret alsın.]

وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِۚ

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, o karyelere bizim resullerimiz mucizelerle geldiler ve onlara doğru yolu gösterdiler.]

فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُۜ

[Onlar resuller gelmezden evvel küfürleri ve tekzipleri sebebiyle iman eder olmadılar.] Çünkü; irtikâb ettikleri küfrü terkedemediler.

كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾

[İşte şu geçmiş ümmetlerin kâfirlerinin kalplerini mühürlediği gibi Allahü Teâlâ cümle kâfirlerin kalplerini mühürler.]

Yani; işte şu beyan olunan karyelerin haberlerini ümmetine ibret olmak üzere yâ Ekrem-er Rusül! Biz Azîmüşşan Kur'an'da senin üzerine inzâlle haber verdik, ve beyan ettik. Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, ümem-i sâlifenin resulleri onlara mucizelerle ve dâvâlarını ispat için beyyinelerle geldiler. Onlar resuller gelmezden evvel tekzipleri sebebiple asla iman eder olmadılar, belki resuller gelmezden evvel bulundukları hal-i küfür üzere de-

vam ve ısrar ettiler ve rusül-ü kiramdan gelen ahkâmı asla kabul etmediler ve rusül-ü kiramın dâvetinden ve nesâyihinden müteessir olmadılar. Ümem-i mâziye kâfirlerinin kalpleri üzerine Allahü Teâlâ mühür tab'ettiği gibi cümle kâfirlerin kalpleri üzerine mühür vaz'eder. Çünkü; bilcümle kâfirler iradelerini imana sarfetmeyip ma'siyete devam ettikçe kalpleri öyle bir hâle gelir ki, keenne mühürlüdür. Binaenaleyh; mühürlü olan bir kese içine hariçten birşey girmediği gibi onların kalplerine de iman girmez» demektir.

Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette mezkûr olan *k u r â* ile murad; *Nuh, Hûd, Sâlih, Şuayb ve Lût (A.S.) ın karyeleridir.* Onların cümlesine resulleri geldiler ve envâ'-ı mucizeler izhar ettiler, fakat ümmetleri kabul etmediklerinden helâk olduklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurdu. Tekzipleri sebebiyle iman etmediklerinden helâk olduklarını beyanla resulünü ve müminleri tesliye ve kâfirleri tehdid etmiştir.

Vâcip Teâlâ enbiya-yı sabıkanın bazısının haberlerini ve o haberlerin ibret-i müessire olacaklarını beyan edip enbiyadan bazılarının hallerini beyan etmediğine işaret için *ba'za* delâlet eden (من) lâfzı varid olmuştur.

Vâcip Teâlâ ümem-i sâlifenin resulleri mucizelerle gelip iman etmediklerinin sebebini bundan evvel tekzib etmeleri olduğunu beyan buyurmuştur. Bundan evvel *t e k z i b* leriyle murad; yevm-i misakta Hz. Âdem'in zahrında huruc edip (الست بربكم) ile hitab olunduklarında kâfirler lisanlarıyla Allah'ın rububiyetini ikrar etmişlerse de kalplerinde tekzibi saklamışlardı. İşte bu âyetteki *t e k z i b* le murad; o *vakitteki tekzipleri* olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir. Yahut Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *mu'cizâtı görmezden evvel tekzipleri sebebiyle gördükten sonra dahi iman etmediler* demektir. Yahut *kâfirler öldükten sonra ihya olunsalar ölmezden evvel tekzipleri sebebiyle iman etmezler* demektir. Yahut *resul gelmezden evvel küfrüzere musır olup tekzipleri sebebiyle resulleri geldikten sonra iman et-*

mediler demektir. Zira; Allahü Teâlâ onların iradelerini küfre sarfettikleri için kalplerini kapadı. Ümem-i sâlife kâfirlerinin kalplerini mühürlediği gibi bilumum kâfirlerin kalplerini Allahü Teâlâ mühürlediğini bu âyetle beyan buyurmuştur. Allahü Teâlâ kalplerini kapatınca «Onlara vaaz u nasihat ve âyât-ı terğib ve terhib cümlesi te'sir etmez. Binaenaleyh; küfrüzere bâkî kalırlar ve iman etmezler» demektir.

*
**

Vâcip Teâlâ ümem-i sâlifenin iman etmediklerini beyan ettiği gibi iman etmediklerinin sebebi; ahde vefâ etmediklerinden neş'et ettiğini dahi beyan etmek üzere :

وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[Biz ümem-i sâlifenin ekserisini ahidlerini vefa eder bulmadık. Halbuki ekserisini tâatımızdan huruc etmiş fıskedici bulduk.]

Yani; ümem-i sâlifenin ahlâk-ı zemime ve evsaf-ı habiseleri; ahidlerini nakzetmektir. Zira; zahr-ı Âdem'den ihrac ettiğimizde onlarla beynimizde vâki olan ahidde ekserisini vefa eder bulmadık ve ekserisini ahdini nakzedici, tâatımızdan çıkmış fâsıklar bulduğumuz muhakkaktır. Çünkü onlar o ahd ü misak zamanı ikrar ettiler, badehu dünyaya huruc edince ikrarlarına muhalefetle taatımızdan çıktılar. Binaenaleyh; insanların ekserisi nakz-ı ahid sebebiyle küfürle meşguldürler.

*
**

Vâcip Teâlâ enbiyayı sabıkadan bazılarını zikrettiği gibi Hz. Mûsâ'nın Fir'avn'la vâki olan mübâhasâtını ve dâvetini ve Fir'avn'ın küfrünü ve âkıbet helâkini dahi beyan etmek üzere :

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَظَلَمُوا بِهَاۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدٖينَ ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[Beyan olunan ümmetlerin inkırazından sonra biz Mûsâ (A.S.) ı birçok mucizelerle Fir'avn ve Fir'avn'ın avenesine vüzera ve vükelâsına resul olarak gönderdik. Fir'avn ve cemaatı âyetlere zulmettiler. Çünkü; âyetlere iman edecekken küfrettiler ve ikrar yerine inkârı koydular. Nazar et gör habibim müfsidlerin âkıbetleri ne oldu!]

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Mûsâ (A.S.) ın mucizesi çok olduğuna ve her nebi için davâsını tasdike mucize lâzım bulunduğuna bu âyet delâlet eder. Hz. Mûsâ'nın mucizesinin evveli asâdır. Asâ ile Fir'avn'ın kapısını döğünce Fir'avn'ın derhal başının saçı ve sakalı beyazlanıp kara boyayla boyadığı ve ilk önce kara boyayla saç ve sakal boyayan Fir'avn olup binaenaleyh; sakalı siyahla boyamak Fir'avn'ın bid'atı olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir. Asânın geceyle çıra gibi ziya verdiği, taşa vurunca su çıktığı, yere vurunca nebâtât bittiği, hırsızdan ve uğursuzdan ve yırtıcı hayvanattan Mûsâ (A.S.) ı muhafaza ettiği ve icabında ip gibi uzayıp kuyudan su çektiği ve Kur'an'da ve bilhassa (Sure-i Tâhâ)'da sarahaten beyan olunanlar gibi birçok hünerleri olduğu mervidir. *Â y â t a z u l ü m ; iman etmemektir.* Çünkü *z u l ü m ; birşeyi mevzi-i lâyıkında isti'mâl etmemek* olduğundan lâyık olan; âyetlere iman etmek iken iman etmemek zulümdür.

Kaazî, Feth-ül Beyan ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Amâlika kavminden sonra Mısır'a melik olanların lakabı Fir'avn'dır. Acem meliklerinin lakabı Kisrâ, Rum meliklerinin lakabı Kayser ve Habeş meliklerinin lakabı Necâşî olduğu gibi Mısır'a melik olanların lakabı da Fir'avn'dır. Şu halde Fir'avn lâfzı; lakab ve unvandır, alem-i şahsî değildir. Mûsâ (A.S.) ın ba's olunduğu zaman Mısır'da hükûmet eden Firavn'ın ismi (Meneftah) dır.

*
**

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın Fir'avn'a resul gönderildiğini beyandan sonra Mûsâ (A.S.) ın Fir'avn'ı din-i hakka davetinin keyfiyetini beyan etmek üzere :

وَقَالَ مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٠٤﴾ حَق۪يقٌ عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ ﴿١٠٥﴾ قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١٠٦﴾

buyuruyor. .

[Mûsâ (A.S.) din-i hakka davet etmek üzere Fir'avn'a geldi ve ona hitaben «Ey Fir'avn! Ben muhakkak âlemlerin Rabbisi tarafından resulüm. Seni din-i hakka davet için geldim. Allahü Tealâ üzerine söylemeyip ancak hak olan ve Allah'a isnadı caiz olan şeyi söylemek bana lâyık ve münasiptir. Allahü Tealâ'ya isnadı caiz olmayan şeyi bizim için söylemek sahih olmaz. Ben size Rabbinizden mucizeyle geldim, ey Fir'avn! Beni İsrail'i benimle beraber gönder. Zira; Beni İsrail'e zulmün nihayete vardı. Onları esaretinden halâs et. Ben alayım, vatan-ı aslîleri olan Arz-ı Mukaddes'e götüreyim» dedi. Mûsâ (A.S.) ın bu kelâmına cevap olarak Fir'avn «Eğer mucizeyle geldin ve doğru söyleyenlerden oldunsa mucizeni getir» dedi.]

Yani; Hz. Mûsâ «Ey Fir'avn; Ben Rabb-il Âlemîn tarafından resulüm. Bana lâyık olan; Allahü Tealâ üzerine hak söylemektir. Zira; beni resul göndermese ben resulüm diyemem. Ben size rabbinizden dâvâmı tasdik eder mucizeyle geldim. Binaenaleyh; Beni İsrail'i benimle beraber memleketlerine gönder» dedi. Mûsâ (A.S.) ın şu dâveti üzerine Fir'avn «Yâ Mûsâ! Eğer âyetle geldin doğru söyleyenlerdensen getir âyetini görelim» demekle mukaabele etti.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Mûsâ (A.S.) Fir'avn'la iptida görüştüğünde âlemlerin Rabbisi tarafından resul olduğunu beyanla kelâmının isğaa ve istimâ' olunmaya lâyık olduğunu iş'âr ve âlemlerin hâlikı ve mürebbisi bir ilâh ve ma'budun bilhak olup

Fir'avn'ın iman etmesi lâzım olduğunu beyan etmiştir. Mûsâ (A.S.) risaletini tebliğ ve taraf-ı ilâhiyeden geldiğini beyandan sonra resul olan zata lâyık olan herşeyde doğru söylemek olup Vâcip Tealâ hakkında dahi lâyık olan şeyi söylemek vâcip olduğunu beyan buyurmuştur. Şu iki dâvâdan resul üzerine vâcip olan; Allah'ın muttasıf olduğu sıfâtı beyan etmek olup lâyık olmayan şeyi isnad etmek caiz olmadığı bedîhî olduğundan bu cihetin delilinden sarfınazar ederek risalet dâvâsını ispat lâzım olduğu cihetle risalet dâvâsını ispata mübaşeret buyurdu ve dâvâsını tasdik ve te'yid edecek delil ve mucizeyle geldiğini ve arzu ederlerse beyyineyle dâvâsını ispata hazır olduğunu iş'âr etmiştir.

Taraf-ı ilâhiden resul olup resule lâyık olan ise Allahü Tealâ'nın zatında ve sıfâtında hak olan itikaadı beyan etmek olduğunu ve risaletini ispata mucizesi bulunduğunu beyandan sonra risalet üzere terettüb eden ahkâmı beyana şürû' ederek Beni İsrail'e müsaade etmesi Fir'avn'ın üzerine vâcip olduğunu beyan etmiştir. Çünkü; Fahr-i Râzi, Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Yusuf (A.S.) ın vefatından sonra Mısır Hükümeti Beni İsrail'i rık ve abid olarak isti'mâl ve kerpiç kesmek, toprak çekmek, taş yontmak ve ebniye yapmak gibi ağır işlerde istihdamla hürriyetlerini selbetmiş ve vatan-ı aslîleri olan Arz-ı Mukaddes'e gitmek istedikleri zaman müsaade etmeyerek kemâl-i sefâletle Mısır'da karar ettirmiştir. Binaenaleyh; Mûsâ (A.S.) âlemlerin bir rabbisi olduğunu beyanla tevhidin lüzumunu ve kendisinin taraf-ı ilâhiden resul olduğu cihetle sözünü dinlemek vâcip olduğunu beyandan sonra ref'i vâcip olan zulmü izâleye sa'yetti. Çünkü mefâsidi def'etmek; menâfii celbetmekten evlâdır. Zira; itikaad-ı hakkı beyandan sonra menfaat olan ibadâtla emretmekten ziyade mazarrat veren muharremâtı def'e sa'yetmek evlâ olduğu cihetle Mûsâ (A.S.) diğer tekâlifi beyandan evvel zulmü izaleye atf-ı nazar buyurmuş ve âkıbet Beni İsrail'i Fir'avn'ın esaretinden tahlis etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ Fir'avn'ın mucize taleb etmesi üzerine Mûsâ

(A.S.) ın mucizesini izhar ve dâvâsını ispat ettiğini beyan etmek üzere :

فَأَلْقٰى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾
قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ
مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) asâsını yere attı. Derhal büyük bir yılan oldu ki, açık ve herkesçe yılan olduğu zahirdir ve elini koynundan çıkardı. Ansızın bakanlara yed-i Mûsâ beyaz ve gaayet parlak görüldü. Fir'avn'ın kavminden eşraf olanlar «şu gördüğümüz şahıs iyi bilici bir sâhirdir, sizi beldenizden çıkarmak ister. Ne gibi şey yapmak istersiniz ki onu yapalım ve buna da bir çare düşünelim» dediler.]

Yani; Fir'avn'ın mucize taleb etmesi üzerine ilham-ı ilâhi ve feyz-i şübhânî ile Mûsâ (A.S.) mucizesini izharla davâsını ispat maksadına binaen elinde bulunan asâsını Fir'avn'ın ve cemaatının huzurlarına koydu ve derhal görüldü ki, asâ-yı Mûsâ bir büyük yılandır ve yılan olduğu herkesçe zâhir oldu ve hiçbir kimsenin şüphesi kalmadı. Ve elini cebinden çıkardı, derhal görüldü ki, eli beyazdır. Eline bakanlar ve görenler gaayet parlayıcı görürler. Hatta güneşe galebe edecek bir raddede gözleri kamaştırır halde zuhur etti. Şu mucizâtı görünce Fir'avn'ın kavminden eşraf olanlar avam tabakasına hitaben «Mûsâ (A.S.) sihir ilminde mâhir bir sâhirdir. İlm-i sihirde nihâyete vardığından gayrıları âciz kılmak suretiyle risalet dâvâsında bulunuyor. Sizi Arz-ı Mısır'dan çıkarmak ister. Bunun hakkında ne dersiniz, emriniz nedir? Bunun önünü almak çaresini düşünmek erkân-ı hükûmete lâzım geldi» diyerek Fir'avn ve vükelâsı birbirine danışmak suretiyle müşavereye mübaşeret ettiler.

Asânın yılan olması; saharenin tezviratla mucize beynini temyiz ve tefrik eder bir halde yılan olduğunda şüphe olmayıp zâhir

olduğundan ve Mûsâ (A.S.) ın dâvâsında sıdkını ispat ve izhar ettiğinden *s û b â n ; mübin* ile tavsif olunmuştur.

Kaazî, Hâzin, Feth-ül Beyan ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran Mûsâ (A.S.) asâyı yere koyunca cüssesi gaayet büyük, yürüyüşü gaayet süratli, kıllı, ağzını açmış hulâsa cesim ve mahâbet-i azîmle bir yılan zuhur edince Fir'avn korkusundan ne yapacağını şaşırarak Mûsâ (A.S.) a yalvarmaya başlar. Bunun üzerine Mûsâ (A.S.) asâyı eline alır, asâ eski haline avdet eder.

S û b â n ; cüssesi gaayet büyük olan yılandır. C â n n ; gaayet hareketli ve küçük olan yılandır. Asâ-yı Mûsâ'nın bazı âyette *sûbân* ve bazı âyette *cânn* olduğu beyan olunuyor. *Cüssesinin cesâmetine nazaran* sûbân ve *yürüyüşünün hareketli olduğuna nazaran* cânn denildiğinden âyetler beyninde münâfât yoktur. *Yahut* Bazı kere cânn denilen küçük yılan suretinde ve bazı kere de sûbân denilen büyük yılan suretinde zuhur ettiğinden âyetler beyninde tenâkuz yoktur. Zira; sûbân olduğu zaman başka ve cânn olduğu zaman yine başkadır. Binaenaleyh; bazı âyette asâya sûbân ve bazı âyette cânn denmiştir ki, her iki suret dahi vâkidir.

Tabiiyyûn «Âdetin tahavvülâtı ezhânı teşviş edeceğinden derhal asânın yılana inkılâbı ve elinin âdetinden çıkarak beyaz olması ve sair hârikulâdeler gibi tahavvülât câiz olamaz» diyorlarsa da bu söze onları sevk eden; müessir-i hakîkî olan Fâil-i Muhtar'ı inkâr etmeleridir. Çünkü; Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Fâil'i Muhtar'ın vücudunu itikaad eden kimse derhal asâyı yılana kalp ve taştan su halk ve kameri şakketmek Fâil-i Muhtar'ın kudret ve ihtiyarına nispetle gaayet kolay bir şey olduğunu bilir ve derhal teslim eder ki, hakikat da budur.

Mûsâ (A.S.) ın zamanında sihir meşhur olduğundan mucizesini Fir'avn ve cemaatı derhal sihre hamlettiler. «Bu iyi bilici bir sâhirdir. Sizi memleketinizden çıkarmak ister. Bunun hakkında ne gibi tedbir etmek lâzımdır?» diyen evvelâ Fir'avn'dır. Buna nazaran muhâtap; vükelâsı ve havass-ı bendegânıdır. Vüzera ve vükelâsı Fir'avn'ın kelâmını avam-ı nâsa tebliğ ettiler. Buna nazaran muhatap; avam-ı nâstır. İşte şu esasa binaen Vâcip Tealâ

bazı âyette bu kelâmı Fir'avn'dan ve bazı âyette cemaatından hikâye buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ Fir'avn'la etbâ'ının Mûsâ (A.S.) ın mucizesini görünce kendilerine bir ıztırab ve dehşet gelip bunun önünü almak için istişareye mübaşeretlerini beyandan sonra istişarelerinin neticesini beyan etmek üzere :

قَالُوٓا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَاَرْسِلْ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[Fir'avn'ın vükelâsı Fir'avn'a «Mûsâ ve biraderinin işlerini te'hir et, acele etme ve taht-ı idarende bulunan kasabalara sâhirleri toplayıcı adamlar gönder» dediler.]

يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾

[«Onlar sana sihir ilminde mâhir olan her sâhiri getirsinler. Mûsâ (A.S.) la imtihan olsunlar. Göreceğimiz neticeye göre iş yapalım» dediler.]

وَجَٓاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ

[Fir'avn'ın gönderdiği memurlar sahareyi topladılar, getirdiler ve sâhirler de huzur-u Fir'avn'a geldiler.]

قَالُوٓا اِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٣﴾

[Sâhirler Fir'avn'a hitaben «Eğer biz gaalip olursak bizim için ücret var mıdır ve sen bize ikram edecek misin?» dediler, emeklerine ve hünerlerine mukaabil atiyeler istediler.]

قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾

[Fir'avn «Evet! Eğer gaalip olursanız siz muhakkak mukar-

rebîndensiniz. Binaenaleyh; umur ve hususumda müşâvirim olacak ve benimle beraber bulunacaksınız» dedi.]

Yani; Fir'avn'ın vükelâsı teemmül ve tefekkür edip müşâverelerinin hulâsasını Fir'avn'a arzetmek tarikıyla dediler ki, «Yâ Fir'avn! Mûsâ'yı ve biraderi Hârûnu sen te'hir et, muarazanın zamanını tayin eyle, aceleten mukaateleye mübaşeret etme. Zira aceleten mukaateleye mübaşeret etmek; rububiyette aczini iş'âr ettiğinden nâsa karşı hakkında sû-u zan tevlid eder. Kasabalara memur-u mahsuslar gönder. İyi bilen sâhirleri alıp sana getirsinler.» Onların bu sözleri üzerine Fir'avn muvafakat ederek memâliki dahilinde olan mâhir ve hâzık sâhirleri getirmek üzere adamlar gönderdi. Onlar memleketlerden sâhirleri aldılar, Mısır'a getirdiler ve sahare Fir'avn'ın huzurunda cem'olunca galebe edeceklerine mağrur olarak Fir'avn'dan atiye ve ivaz istemeye cüret ettiler ve dediler ki, «Eğer biz gaalip olursak bizim için ücret var mıdır?» Fir'avn cevap olarak «Evet! Galebe ederseniz sizin için ücret vardır. Maahaza galebe ettiğiniz surette bana mukarreplerden olup daimâ meclisimde bulunacak ve sohbetimle müşerref olacak ve umur-u memleket ve tedbir-i hükümette müsteşarım olacaksınız» demekle sâhirleri teşvik ve terğib etmiştir.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile bazıları (ارجه) lâfzına *hapset* manâsını vermişlerse de bu söz zayıftır. Zira; Fir'avn Mûsâ (A.S.) ı hapse muktedir değildi. Çünkü; asâdan gördüğü dehşet üzerine Fir'avn'ın her tarafını korku ihata etmişti. Binaenaleyh; (ارجه) *«Emirlerini biraz te'hir et ki, muaraza ve mukaabele edecek sâhirler tedârik edelim»* demektir.

Mütekellimînin beyanları veçhile her nebinin mucizesi; zamanlarında meşhur ve ma'ruf olan şeyin cinsinden olmasına binaen o zamanda sihrin şöhretine ve sâhirin kesretine bu âyet delâlet eder.

Sâhirlerin adedi hakkında yetmiş veyahut yedi bin veyahut on iki bin veya daha ziyade olması gibi ihtilâf varsa da âyette adede delâlet olmayıp ancak kesrete delâlet vardır. Zira her kasabaya adamlar göndermek; birçok sâhirlerin getirilmesine delâlet

eder. Binaenaleyh; pek çok sâhirin içtimâ' ettiği muhakkaktır. Amma adedi kaça bâliğ olduğuna dair sahih bir rivayet olmadığından aded hakkında kat'i birşey söylenemez ve adede hüküm de taalluk etmez.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Fir'avn atiyeyi vereceğini fakat mücerret atiyeyle iktifa etmeyip atiyeyle beraber tazim de edeceğini vaad etmiştir. Çünkü atiye; tazîmi müstelzim olmadığından atiyesinin tazîmle beraber olacağını beyan etmiştir. Zira sâhirlerin mukarrep olacaklarını beyan etmek, tazîm olunacaklarını tasrihtir.

*
* *

Vâcip Tealâ saharenin Fir'avn'den vaad-i kavî aldıktan sonra ameliyâtı icra edip hünerlerini meydana koyduklarını ve Mûsâ (A.S.) a tekliflerini beyan etmek üzere :

قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِمَّآ اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّآ اَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾ قَالَ اَلْقُوا فَلَمَّآ اَلْقَوْا
سَحَرُوٓا اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَٓاؤُ۫ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾

buyuruyor.

[Sâhirler Mûsâ (A.S.) a hitaben ve istihza tarîkıyla ve şan-ı nebevîlerine riayet etmeyerek ism-i şahsîsiyle nida ederek dediler ki «Ey Mûsâ! Ya sen ilkaa et asânı, göster hünerini veyahut biz ilkaa edelim, elimizde bulunan şeyleri atalım ortaya, gösterelim hünerimizi. Sen nasıl istersen öyle olsun. Bizim indimizde iki taraf da müsâvîdir. Mesele arzunuz veçhüzere olacaktır» demekle Mûsâ (A.S.) ı muhayyer kıldılar.] Çünkü; kendilerinin kesretlerine ve Fir'avn'ın şevket ve kuvvetine istinad ederek Mûsâ (A.S.) ı zu'm-u bâtıllarınca hiçe sayıyorlar ve nasıl olsa galebeyi kendilerine mal ediyorlardı. Binaenaleyh; «Nasıl olsa mağlupsun, istediğin gibi yap» demeleri üzerine Mûsâ (A.S.) emr-i ilâhiyle **[Ey sâhirler! Atın yere elinizde bulunan âletleri, nöbet sizindir. İzhar edin hünerlerinizi, gösterin nâsa ilminizi» dedi. Sâhirler ellerinde bulunan metâ'larını yere attılar ve nâsın gözlerini sihrettiler ki,**

nâs onların sihirlerini vâkıa mutabık görsünler. Sâhirler nâsı sihirleriyle korkuttular ve büyük dehşetli sihir getirdiler.] Çünkü; sahare, fenn-i sihirde mâhirlerdi. O zamanda sihrin nihâyet mertebesini icra ettiler.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran sâhirler ellerindeki ipleri ve asâları yere atınca bulundukları sahrâ-yı vâsi' yılanlarla dolduğu ve bazısı bazısının üzerine bindiği ve birbirine sarılarak envai türlü hareket eder bir halde görüldüğü cihetle halk bundan korktular.

Bunların iplerinin ve asâlarının harekesinin sebebi; iplerini ve asâlarını zeybakla cilaladıktan güneşi görünce herbiri cıva sebebiyle hareket etmişler ve nâsın gözlerine yılan gibi görünmüşlerdir. Sâhirler nâsın gözünde olan idrakin sıhhatını tağyir ettiler.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile mucizeyle sihir beyninde fark vardır. *S i h i r ; idraki tağyir etmek ve telbisâtla nâsın gözünde hayâlât göstermektir. M u c i z e ; Allahü Tealâ'nın birşeyin hakikatını âhar hakikata tebdil etmesidir.* Asâ-yı Mûsâ'yı yılana tebdil ettiği gibi. Zira; asâ-yı Mûsâ icabında hakîkî bir yılan olur, maksad hâsıl olduktan sonra halet-i asliyesine avdet ederdi.

Mûsâ (A.S.) «Sihirlerini izharla iptal etmelerini» emretmiştir, yoksa emri, hakîkî sihirle emir değildir. Çünkü; Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Mûsâ (A.S.) ın onların sihirlerini iptal etmesi onların sihirlerini meydana koymasıyla olacağından iptalin mukaddimesini emretmiştir.

Sâhirler sihirlerini ortaya koyunca dellâllar «Eyyühennâs! Hazer edin» diyerek nida ile nâsı korkutmak ve ortalığa bir endişe vermek istediklerini beyan için Vâcip Tealâ (واسترهبوهم) buyurmuştur. Yani «Sâhirler nâsı korkutmak istediler» demektir.

* *

Vâcip Tealâ sâhirlerin sihirlerini izhar ettikten sonra Mûsâ (A.S.) ın mucizesini beyan etmek üzere :

وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾ فَوَقَعَ الْحَقُّ
وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Mûsâ'ya vahyettik, dedik ki «Asânı koy yere». Emrimize imtisalen Mûsâ (A.S.) asâsını yere vaz'edince derhal görüldü ki asâ büyük ve mahâbetli bir yılan olarak sâhirlerin yılan olarak göstermiş oldukları sihirlerini birer birer yutuyor. Hak zâhir oldu, yerini buldu. Sâhirlerin emekleri ve Fir'avn'ın ümitleri bâtıl ve amelleri zayi oldu. Fir'avn ve cemaatı ve sâhirler o mekânda mağlûp oldular, mütekebbir ve müftehir olarak gittikleri halde zelil, hakir, mahzun ve rezil olarak Mısır'a avdet ettiler.]

Fahr-i Râzi, Hâzin ve Kaazi'nin beyanları veçhile Mûsâ (A.S.) asâyı yere vaz' edince derhal büyük bir ejderha olur ve sâhirlerin sihirlerini hep yutar, nâsa hücum eder. Ahali birbirine karışır, izdihamdan birçok kimseler ayak altında kalır ve ölürler. Fir'avn Mûsâ (A.S.) a yalvarır ve iman edeceğini vaad eder. Mûsâ (A.S.) asâyı eline alınca asâ eski haline avdet eder. Görürler ki, o kadar ipleri ve ağaç parçalarını yuttuğu halde asânın eski cüssesine asla halel gelmemiş, sâhirler bunun taraf-ı ilâhiden olup kudret-i beşerin haricinde olduğunu ilimleri sayesinde bildiler. Çünkü; sâhirlerin yere koydukları iplerini ve asâlarını Allahü Teâlâ yok edip ortadan kaldırdığı halde asâ-yı Mûsâ eski halinde duruyordu.

***

Vâcip Teâlâ bu halin kudret-i ilâhiyesi semeresi olup başka şeyle olmayacağını sâhirler bilip derhal iman ettiklerini beyan etmek üzere :

وَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿١٢٠﴾ قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٢﴾

buyuruyor.

[Sâhirler secde eder oldukları halde yere kapandılar ve «Biz âlemlerin Rabbisine iman ettik ki, âlemlerin Rabbisi Mûsâ ve Hârûn'un Rabbisidir» demeleriyle iman-ı ezelîlerini izhar ettiler.] Çünkü; bazı rivayete nazaran sâhirlerin ipleri ve asâları üç yüz deve yükü olup asâ-yı Mûsâ onları yuttuğu halde cismine hiçbir cesamet ârız olmayıp evvelki hâl üzere bulunduğundan sâhirler birbirlerine derhal istişare ve istidlâl ettiler ki, Hz. Mûsâ nebidir ve sâdıktır. Hemen kendilerini imandan geri alamadan mecmû'u birden secdeye kapandılar.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ hakkın zuhurunu ve erbab-ı ilmin kemâlini izhar ve din-i Mûsâ'nın kendi tarafından gönderilmiş bir din olduğunu ve Mûsâ (A.S.) ın davâsında sadık bulunduğunu nâsâ ilân için sâhirlere secdeyi ilham etmiştir ki, Hz. Mûsâ'nın nüfuzunu kesriçin Fir'avn'ın getirdiği kimselerle kendi nüfuzu kesrolunsun ve menfaat için serdettiği delâil aleyhine ve kendi mazarratına zuhur etmekle halk Fir'avn'ın sahteliğini bilsinler.

Âlemin Rabbisiyle sâhirlerin muradı; Fir'avn zannolunmamak için âlemlerin Rabbisi *Hârûn ve Mûsâ (A.S.) ın Rabbisi* olduğunu tasrih etmişlerdir.

Gerçi imanı izharı evvel getirmek ve herşey üzerine takdim etmek lâzımsa da Cenab-ı Hak imanı ilham ve tevfik edince şükrenlillâh secdeye kapandılar. Şu halde secdeleri bu vesileyle hidayetlerine secde-i şükür olduğu gibi fiilen imanlarını da izhardır.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile ilmin faziletine mütekellimîn bu âyetle istidlâl ettiler. Zira; sâhirler sabah vakti kâfir olarak meydan-ı muârazaya çıktılar. Öğle vakti cümlesi marifet-i ilâhiyeye nâil ve mümin oldular. Eğer ilm-i sihirde mahâretleri olmasa tarîk-ı hakka ihtida edemezler ve «Biz sihir biliriz amma Mûsâ (A.S.) bizden daha iyi bilir» diyerek şek içinde kalırlardı. Lâkin fenn-i sihirde kemâl-i maharetleri olup onun fevkinde sihir olmayacağını bildikleri için derhal Mûsâ (A.S.) ın mucizesinin kudret-i beşerle olamayacağını ve taraf-ı ilâhiden olduğunu bildiler ve ilimlerinin hüsnü semeresini iktitaf ettiler.

*
**

Vâcip Teâlâ sâhirlerin imanları üzerine Fir'avn'ın hiddetini ve tehdi'dini beyan etmek üzere :

قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهٖ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ

buyuruyor.

[Fir'avn sâhirlere hitaben dedi ki «Ben size izin vermezden evvel siz Mûsâ'ya iman ettiniz.»]

اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدٖينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا اَهْلَهَا

[«Şu sizin imanınız bu mevkie gelmezden evvel Mısır'da yaptığınız bir hiledir ve bu hileden maksadınız ehl-i Mısır'ı Mısır'dan çıkarmaktır ve Mûsâ (A.S.) la yaptığınız bir mukaavele neticesidir ve imanınız ihlâs üzere değildir.»]

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾

[«Binaenaleyh; siz bu hilenizin âkıbetinde başınıza geleceğini yakında bilirsiniz» dedi.] Ve sözüne şunu da ilâve etti :

لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿١٢٤﴾

[«Âlemin Rabbisine yemin ederim ki, elbette ben ellerinizi ve ayaklarınızı hilâfından keser sonra cümlenizi birden asarım» demekle sâhirleri tehdid etti.]

Yani; Fir'avn memûlünün hilâfı saharanın secde ettiklerini görünce kemâl-i gazap ve şiddetle dedi ki «Ben size izin vermezden evvel siz Mûsâ ve Hârûn'un Rabbisine iman ettiniz. Benimle müşavere ve bihakkın size galebe ettiğini bana beyan etmeksizin imanınız hakkınızda büyük cinâyettir. Zira; şu Mûsâ'nın izhar ettiği hârika ve sizin derhâl secdeniz ve imanınız bir hile-i azîmedir ki, o hile-i medîne yani Mısır ahalisini Mısır'dan çıkarmak

için Mısır'da yaptınız ve Mûsâ ile ittifak ettiniz ki bu hileyle Mısır ahalisini Mısır'dan tardedip Mısır arazisine mâlik olmak ve hükûmet etmek için tasnî' ettiğiniz bir desisedir. Bu hilenizin âkıbetini yakında bilirsiniz» demekle iman eden sâhirleri tehdid etti, fakat tehdidi asla fayda etmedi. «Allahü Tealâ'ya yemin ederim ki, sizin ellerinizi ve ayaklarınızı hilâfından keserim, sonra ceminizi elbette hurma dallarına asarım» dedi. «Hilâfından keserim» demek; «Sağ elinizi ve sol ayağınızı veyahut sol elinizi ve sağ ayağınızı keserim» demektir.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Fir'avn, sahare âlimlerinin imanını ve Mûsâ (A.S.) ın nübüvvetinin ikrarlarını görünce bilcümle nâsın iman etmelerinden havf ve endişe ederek derhâl nâsın zihnini iğfâl etmek için şüphe ilkaa etmeye mübaşeret etti ve «Ey sâhirler! Sizin imanınız hakîkî bir iman değildir, belki beyninizde mukaavele üzere ittifakınız neticesi dessaslık üzere bir imandır. Binaenaleyh; imanınız sahtedir, itibar yoktur. Ve sizin imandan maksadınız Mısır ahalisini Mısır'dan çıkarmaktır» demekle halkın Mûsâ (A.S.) ve sâhirler üzerine hiddetlerini celp ve kanlarını tahrik etmek istedi. Çünkü; nâsın kalben nefret edecekleri sahtekârlık, dessaslık, zahiren hiddet edecekleri, vatanlarından uzak olmaları, mülklerinden çıkarılmaları ve me'lûf oldukları şeyden ayrılmaları olduğundan nâsa «Gözünüzü açın! Bunlar sizi memleketinizden tard etmek isterler» demekle nâsı Mûsâ (A.S.) ve sahareden tenfir ve kendi tarafına meylettirmek istedi.

Fir'avn «Yakında bilirsiniz» diyerek tehdid-i icmâlîsini «Ellerini ve ayaklarını kesmek ve salb etmek» emr-i uzmâsıyla tafsil ve beyan etmiştir.

Fir'avn şu tehdidini ilkaa edip etmediğine dair Kur'an'da bir sarahat olmadığından ulemâ ihtilâf etmiş, bazıları tehdidini ikaa ettiğini ve bazıları da ikaa edemediğini beyan eylemişlerdir. (العلم عند الله) Fir'avn iman edenleri tehdidle sair iman etmeye meyli olanlara ibret göstermek ve bunlarla teb'asının kâffesini tehdid etmek istemiştir. Esasen Mısır ahalisi Fir'avn'ın şerrinden ve zulmünden havf ve endişe üzerine bulunduklarından bittabi Fir'avn'ın sözüne aldanarak imana meyletmemişlerdir.

*
**

Vâcip Tealâ Fir'avn'ın bu tehdidine karşı iman eden sâhirlerin vermiş oldukları cevabı beyan etmek üzere :

قَالُوٓا اِنَّآ اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنْقِمُ مِنَّآ اِلَّآ اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَآءَتْنَا رَبَّنَآ اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ ﴿١٢٦﴾

buyuruyor.

[Sâhirler Fir'avn'a hitaben dediler ki, «Sen bizi katledersen biz Rabbimizin huzur-u manevîsine ve lutf-u ilâhisine ve divan-ı âlîsine rücû' edeceğiz. Binaenaleyh; senin katlinden bizim için esef ve keder yoktur, belki ferah ve sürur vardır ve sen bizden intikam alamazsın ve bizim üzerimize gazap edemezsin, illâ biz Rabbimizin âyetlerine iman ettik dediğimiz için gazap edersin ve bizi kerih görmez, illâ imanımızı kerih görürsün ve bize ta'netmez, illâ imanımızdan dolayı ta'nedersin ve bizim senin azabını icab edecek sana karşı günahımız yok, illâ imanımız vardır. Bize Rabbimizin âyetleri geldiği zaman bizim iman etmemiz ey Fir'avn! Senin gazabını dâî oldu. Şu halde ne kadar zâlim ve gaddarsın ki, Allahü Tealâ'ya imanımızı kusurdan addediyorsun ve ne kadar fena adamsın ki, mezâyâ-yı âliye cümlesinden olan imanı muayyebattan addediyorsun» dedikten sonra dergâh-ı ülûhiyete müracaat ettiler ve dediler ki «Ey bizim Rabbimiz! Fir'avn'ın azabından bize sabır ver ve üzerimize sabır dök ki, o sabır sebebiyle biz cez' u fezi' etmeyelim ve imanımızda sebat edelim. Ve bizim müslim olduğumuz halde ruhumuzu kabzet. Yâ Rabbi! Senin dergâhına iltica ederiz.»] demekle Fir'avn'ın tehdidatına karşı Rablerine sadakat ve imanlarında sebat ve dinlerinde metanet gösterdiler ve Fir'avn'a asla iltifat etmediler ve kemâl-i neşat ve inşirah üzere cevap verdiler. Zira; imanları metanet-i kalplerine sebep olmuştur. Çünkü kavî iman sahibi; zâlime karşı her zaman şeci' olur ve herşeyi Allah'tan bilen kimse elbette zâlimden pervâ etmez.

*
* *

Vâcip Tealâ şu vukuâtın hitamında Fir'avn'ın Mûsâ (A.S.) a

suikasd edemediğinden dolayı vükelâsının ve a'yan-ı memleketin Fir'avn'ı tevbih ettiklerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَىٰ وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾

buyuruyor.

[Fir'avn'ın kavminden eşraf ve a'yân Fir'avn'a hitap ve itab tarîkıyla dediler ki «Sen Mûsâ'yı ve kavmini arzı ifsad etsinler için mi terk ettin ve halleri üzere bıraktın? Onlar sana ve senin vaz'ettiğin putlara ibadeti terkeder ve Mûsâ'nın sana ibadet etmediğini ve meydan-ı muârazada galebe ettiğini etraf-ı âleme neşir ve nâsı senin itaatından çıkarmaya sa'y ve nâsın ahlâkını ifsadla din-i Mûsâ'ya dâvet ve teşvik ederler ve memleketin arasında tebean beyninde fitneye bâdî olurlar. Binaenaleyh; bunları hali üzere terketmek muvafık-ı maslahat değildir.» A'yan ve eşrafın bu sözleri üzerine Fir'avn dedi ki, «Bundan sonra onları oldukları hâl üzere terketmeyiz ve şimdi def'aten ifnâ ve ihlâk etsek bizim aczimize hamledip zulme nispet ettiklerinden bu hâl halka karşı bizim hakkımızda sû-u zan tevlid eder. Şu halde muvafık-ı maslahat olan; onları tedricen zayıflatmaktır. Binaenaleyh; bundan böyle oğul evlâdını katil ve nisâlarını hal-i hayatta terkeder ve nisvanı biz tezevvüc ederiz. Oğlanlarını katille nesilleri munkariz olduğu gibi kızlarını terkedip kendi nesillerinden tezvic edecek oğlan bulamayınca onlara âr ve ayıp olduğu cihetle ta'zib ederiz. Bu minval üzere biraz zaman geçince bilkülliye munkariz olur, nesilleri âlemden kesilir ve yeryüzünde Beni İsrail namıyla kimse kalmaz. Halbuki biz onların fevkinde kahr u galebe sahibiyiz ve istediğimizi onlara icra ediciyiz» demekle kavmini iskâta ve kendinin siyasetini izhara çalıştı.] Fakat bu siyasetler bâtıl üzere müesses olduğundan âkıbet mahv ü muzmahil oldu gitti.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Fir'avn Hz. Mûsâ hakkında hapis, darb ve katletmek gibi şeylere cür'et edemez ancak âciz olduğunu halktan saklamak ve nâsa kendini kuvvetli göstermek ve korktuğunu bildirmemek için kavmine şu minval üzere cevapta bulunmuştur. Yoksa Mûsâ (A.S.) ın mucizesi Fir'avn'ın her türlü icrââtına mani oluyor ve elinden birşey de gelmiyordu. Avam-ı nâs bu hali idrak edemediklerinden Fir'avn'da eski kuvvet ve kudret var zannettikleri için Fir'avn'a «Niçin salıverdin Mûsâ'yı?» diyorlardı.

*Fir'avn'ın âliheleri*yle murad; Fir'avn kendi suretinde putlar yaparak halkı onlara ibadete icbar ettiği gibi kendisi sığıra ibadet ettiği cihetle güzel sığırlara da ibadete nâsı mecbur ederdi. Sâmiri'nin dana suretiyle Beni İsrail'i iğfâle çalıştığının sebebi de Mısır ahalisinin âdetlerini ihyâ etmek olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervi ise de esah olan Fir'avn Dehriyedendi ve Sâni'in vücudunu münkir olduğundan herkesi kendine ve suretine ibadete davet ve icbar ederdi. *Halkı ibadete sevkettiği kendi suretindeki putlar;* Fir'avn'ın âlihelerinden ma'duddur. *Yahut* Fir'avn'ın itikaadı; âlem-i süflîde müdebbir ve mutasarrıf yıldızlar olduğundan yıldızların suretlerini yaptırır, onlara kendi ibadet ettiği gibi nâsı da ibadete davet eder ve kendini yıldızların yeryüzünde halifesi addeylediğinden nâsa da «Ben sizin yeryüzünde Rabbinizim» derdi. Halk ise tav'an veya kerhen onun sözüne inanır ve kendine itaat eder ve bâtıl yola giderlerdi.

Mûsâ (A.S.) dünyaya tulû'undan sonra Fir'avn Beni İsrail'in oğlanlarını katletmeyi terketmişti. Hz. Mûsâ risaletle zuhur edince kâinlerin haber verdikleri oğlanın Mûsâ (A.S.) olduğunu ve mülkü onunla zâil olacağını bildi, fakat halka bildirmemek kasdıyla eski âdetine avdet ederek Beni İsrail'in oğlanlarını tekrar katletmeye başladı ve bir müddet daha devam etmişse de vakt-i merhunu geldi. Kendi ve askeri helâk ve tac ü tahtı harab olup âleme ibret olmak üzere vukuâtları Kur'an'da zikrolundu.

Vâcip Tealâ Fir'avn'ın bu kelâmını Beni İsrail işitince Mûsâ (A.S.) a şikâyet etmeleri üzerine Mûsâ (A.S.) ın Beni İsrail'e vâki olan nasihatını beyan etmek üzere :

قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ
مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٨﴾

buyuruyor.

[Fir'avn'ın sû-i kasdı ve Beni İsrail'in şikâyeti üzerine Mûsâ (A.S.) kavmine hitaben «Allah'tan muâvenet talebiyle sabredin. Zira; arz Allah'ındır. Kullarından dilediğini arza vâris kılar. Nusret ve zafer; âkıbet muharremâttan içtinab eden müttekilere mahsustur.»] Demekle kavmini tesliye ve Fir'avn'ın helâkine ve Beni İsrail'in Arz-ı Mısır'a mâlik olacaklarına işaret etti.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Mûsâ (A.S.) kavmine *iki şeyle* emretti: *B i r i n c i s i ; Allah'tan istiâne, İ k i n c i s i ; Belâyâyâ sabretmektir.* Zira Allah'ın vücudunu itirafla muâvenet talebinde bulunmak; ubudiyetin birinci vezâifinden olmak itibarıyla evvelâ Allah'tan istiânenin vücuduna ve sâniyen Allah'tan gelen mesâibe sabır ve tahammülün lüzumuna işaret etti ki, sabır olmayınca selâmet bulunamayacağını kavmine tavsiye etmiştir.

Mûsâ (A.S.) kavmini *iki şeyle* de tebşir etmiştir: *B i r i n c i s i ; Arz Allah'ındır, dilediği kulunu vâris kılar* demekle *Beni İsrail'in Fir'avn'ın helâkinden sonra memâlikine vâris olacaklarını beyan buyurmasıdır. İ k i n c i s i ; Âkıbet-i emir; müttekilere mahsus olmasını* beyanla *düşmanlarına zaferyâb olup âkıbet mansur olacaklarını beyan etmesidir.* Fakat haram olan şeylerden ittikaa etmek şarttır. Binaenaleyh; şu beyanda kavmini ittikaaya terğib ve ittikaa olmazsa âkıbet hayra nâil olamayacaklarını ve herhalde saâdet-i dünya ve saâdet-i âhiretin ittikaaya mevkuf olduğunu iş'âr buyurmuştur.

Hulâsa; Allahü Tealâ'ya ittikâa edip Allah'tan korkanlara dünyada ve âhirette Allah'ın muavenet buyuracağı bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) 'ın nasihatını işittikten sonra Beni İsrail'e Fir'avn'dan kemâl-i havf ve telâşlarına binaen Mûsâ (A.S.) a şikâyette devam ederek irad ettikleri kelâmı beyan etmek üzere :

قَالُوٓا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾

buyuruyor.

[Fir'avn'ın Beni İsrail hakkında revâ gördüğü mezâlimi görünce Beni İsrail Mûsâ (A.S.) a hitaben dediler ki «Yâ Mûsâ! Sen risâletle gelmezden evvel ve geldikten sonra biz ezâ olunuyoruz. Zira; gelmezden evvel nasıl ki, evlâdımızı katleder ve kendimizi hidemât-ı şâkkada istihdâm ederse sen risâletle geldikten sonra da aynı hal devam ediyor. Şu halde Fir'avn'ın elinden halâsımıza bir çare bul.» Mûsâ (A.S.) onlara cevap olarak «Umarım, me'muldür, Rabbiniz düşmanınızı ihlâk eder ve sizi de yeryüzünde onlara halife kılar ve nazar eder sizin halinize. Nasıl amel ederseniz amelinize göre mücâzât eder. Bakalım Allah'ın verdiği nimete şükreder nimetinizin bekaasını ve ziyâdesini taleb eder misiniz, yoksa küfran-ı nimet eder elinizde olan nimetleri zâyi mi edersiniz?» demekle kavmini düşmanlarının helâk olacağı ümidini beslemeye sevk ve Fir'avn'ın helâkinden sonra Fir'avn'a halef olacaklarına işaret etti.] [1]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile evvelki âyette olan icmali Mûsâ (A.S.) bu âyette tasrih buyurmuştur. Çünkü; evvelce «Arz Allahındır, kullarından dilediğini vâris kılar ve âkıbet-i hâl müttekilere mahsustur» demişse de Beni İsrail'in bununla müteselli olmadıklarını görünce sarahaten «Allahü Tealâ sizin düşmanlarınızı ihlâk ve sizi onlara halife kılar» buyurmakla tesliye ettiğini ve o devlete nâil olunca amellerini ıslah lâzım olduğunu tavsiye buyurmuştur ki, nimet-i devlete şükretmek lâzım olduğunu ve o nimetin şükürle pâyidar olacağını beyan etmiş ve bizzat halef olacaklar

bunlar mıdır, yoksa bunların evlâtları mıdır? Cezmi olmadığından *ricâya* delâlet eden (عسى) kelimesini irad buyurmuştur.

Bu âyette beyan olunan vaadin eseri; Dâvûd (A.S.) ın zamanında zuhur ettiği mervidir. Zira Mısır; Beni İsrail eline Dâvûd (A.S.) zamanında geçmiş ve Fir'âvn'ın helâki ve Beni İsrail'in necatı Mûsâ (A.S.) ın zamanında olmuştur ki, o zaman Beni İsrail henüz büyük bir hükûmet ve devlete mâlik olamamışlardı.

Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Beni İsrail'in bu kelâmdan maksatları; Mûsâ (A.S.) ın vaad ettiği nusretin alelacele olacağını zannedip halbuki nusretin zamanı uzadığından nusretin zamanını ve keyfiyetinin tahakkuku için tekrar müracaatla işin hakikatını anlamaktır. Çünkü; Mûsâ (A.S.) ın bi'setinden sonra Beni İsrail'e Fir'avn'ın zulmü tezâyüd etti ve tahammül olunmaz bir hale geldi. Binaenaleyh; tekrar müracaat edip istizah-ı keyfiyet etmek istemişlerdir, yoksa Mûsâ (A.S.) ın teşrifini kerih gördükleri için müracaat etmediler. Binâenaleyh; Beni İsrail'e bu sözlerinden küfür lâzım gelmez.

Bu âyette *n a z a r* la murad; *rü'yettir*. Çünkü; «*İlim ifade eder*» yahut «*Gözünün kapağını kaldırarak bakar*» yahut «*İntizar eder*» manâsına nazar; Allahü Tealâ hakkında muhâl olduğundan bu makamda nazar; *ru'yet* manâsınadır. Yani; «Düşmanınızı helâk eder ve sizi yerine halife kılar ve amelinizin keyfiyetini görür» demekle kavmini hüsn-ü amele tergib etmiştir. Zira; amellerini; Allahü Tealâ'nın göreceğini yakînen itikad eden bir kavim elbette amelini Allah'ın nazarına lâyık bir hâle ifrağ etmesine çalışır.

***

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) a Beni İsrail'e düşmanlarının helâk olacaklarını beyan ettikten sonra Fir'avn'a nazil olan bazı mesâibi beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, Biz muhakkak âl-i Fir'avn'ı kaht u galâ ve meyvalarda noksanla iptilâ ettik ki, onlar teemmül ve tefekkür etsinler ve eyyam-ı vüs'atlarını düşünmekle kaht u galânın sebebini taharri eylesinler ve mütenebbih olsunlar.]

Yani; Fir'avn ve cemaatı küfürde ısrar etmeleri sebebiyle helâke müstehak oldular. Binaenaleyh; zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, Biz Fir'avn'ı ve kavmini çok seneler kıtlık ve darlıkla muâhaze ve iptilâ ettik, tena'um ve telezzüz ettikleri nimetleri ve envâ'-ı fevâkihi âfetlerle itlâf ederek noksan verdik ki, müptelâ oldukları kahtın sebebini düşünsünler ve musır oldukları küfür ve maâsîden dönsünler ve vüs'at zamanlarını hatıra getirsinler ve o zamanlarını iâde için bize tazarru ve niyazda bulunsunlar.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile senenin kıtlık senelerde isti'mali gaaliptir. Zira; kıtlık senesi herkesin zihninde te'sir ettiğinden ve nâs beyninde zikri çok geçip tarih düşüldüğünden kıtlık senelerine *sinîn* ıtlakı beynelarap meşhurdur. Binaenaleyh; Fir'avn üzerine vâki olan kıtlık senelere *sinîn*le tabir olunmuştur.

Fir'avn'ın ve kavminin inkırazı; kaht u galâ ve lezâiz için halk olunan meyvaların noksanıyla başladığına âyet delâlet eder ve ekseri milletlerin inkırazları bu minval üzere başladığı tarihin ispat ettiği vakaayidendir. Kıtlık sebebiyle kalpler incelip insafa bâdî olduğuna işaret için kıtlıkla muâhazeye müttaiz ve mütenassıh olmalarını illet olarak beyan etmiştir. Halbuki bilâkis bunların kalplerinin kasaveti ziyadelendi. Binaenaleyh; asla mütenebbih olmadılar ve belâyâ devam ettikçe temerrüdleri arttı, inatlarından asla dönmediler.

***

Vâcip Tealâ'nın Fir'avn'ı ve kavmini kaht u galâ ile müptelâ kılmasından maksat; müptelâ oldukları mesâibin sebebini tezekkürle irtikâb ettikleri cinayet-i küfürden rücû' etmeleri olduğu halde bilâkis temerrüd ve inatlarının tezâyüd ettiğini beyan etmek üzere :

فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَٰذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾

buyuruyor.

[Fir'avn'a ve kavmine ucuzluk, bolluk, ferah ve sürur verecek hasene geldiğinde onlar «Bu hasene bizim istihkaakımız ve saâdet-i halimizdir. Zira; bizim hüsn-ü hâlimiz bu gibi haseneye ve emsaline muvaffakiyetimizi icab eder» derlerdi. Ve eğer onlara kıtlık ve nimetin noksanı gibi gumum, humum, hüzün ve keder verecek seyyie isâbet ederse Mûsâ (A.S.) ve Mûsâ'yla beraber bulunan müminlerle teşe'üm ederler ve derler ki, «Şu bizim üzerimize nâzil olan belâyâ Mûsâ ve Mûsâ'nın maiyetinin şeâmetidir. Onlar bizim içimizde olmasaydı bu belâyâ bize gelmezdi» demekle kemâl-i hamâkatlarını izhar ederlerdi. Ey müminler! Âgâh ve mütenebbih olun ve uyanık bulunun ki, onların teşe'ümleri indallah mahfuzdur. Zira; onlara isabet eden kıtlık ve açlık, mihan ve meşakkat cümlesi Allah'ın halk etmesiyledir ve lâkin nâsın ekserisi kazâ-yı ilâhi ve kader-i sübhânîyi bilmezler.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; Fir'avn ve kavminin kemal-i hamâkatlarına delâlet eder. Zira; mihan ve şedâid, kalpleri inceltip mevâiz ve nesâyih te'sir edecek iken bilâkis bunlar birtakım âyetleri re'yelayn müşahede ettikleri halde müteessir olmak şöyle dursun belki bunların küfür ve tuğyana inhimakleri tezâyüd etmiştir. Hasenenin vukuu muhakkak ve kesir olduğuna işaret için *tahkîka* delâlet eden (اذا) lâfzıyla varid olmuştur. Amma seyyienin vukuu nâdir ve nüzûlü bil'esâle olmayıp bittebi' olduğuna işaret için *edât-ı şek* olan (ان) lâfzıyla varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bazı havadisi mahlûkaata isnatla kemâl-i cehâletlerini izhar ettiklerini beyan ettiği gibi mucizeyle sihir beynini tefrik etmediklerini dahi beyan etmek üzere :

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾

buyuruyor.

[Fir'avn ve kavmi; asâyı, kaht u galâyı ve meyvaların noksanını görünce Mûsâ (A.S.) a hitaben dediler ki, «Her ne zaman sihretmek için sen bize bir âyet getirsen biz sana o âyetle iman edicilerden değiliz». Onların şu ısrar ve inatları üzerine Biz Azîmüşşan onlara tûfânı, çekirgeyi, biti, kurbağayı ve kanı mufassal alâmetler olduğu halde gönderdik. Onlar imanı kabulden istikbar ettiler ve kendileri ashab-ı cürüm ve cinâyetten oldular.]

Yani; Fir'avn ve cemaatı Mûsâ (A.S.) ın mucizelerini görünce istihzâ tarîkıyla Mûsâ (A.S.) a hitaben «Yâ Mûsâ! Her ne şeyi hangi zamanda Rabbin tarafından nübüvvetine alâmet ve dâvâ-yı nübüvvette sıdkına delâlet eder delil olarak bize o alâmetle sihredip elimizde olan mallarımızı almak üzere getirirsen biz sana o âyetle iman edici ve mucizene inanıcılardan değiliz. Bizim için boşuna yorulur ve sa'y edersin. Zira; ne kadar çalışsan bizden sana iman eden yoktur» deyince Biz Azîmüşşan Mûsâ'ya imdad etmek ve kâfirlerden intikaam almak üzere kâfirler üzerine tûfânı gönderdik. Mısır'ın her tarafını su ihata etti. Hatta evlerinin her tarafına girdi. Bundan mütenebbih olup iman etmeyince onlar üzerine çekirge gönderdik. Ekinlerini, meyvalarını ve bütün hâsılatı yedikten sonra tavan ağaçlarını [*] ve kapılarını bile yedi, ibret almadılar. Badehu çekirgeden daha küçük bit gönderdik ki, ufacık bir kurt çekirgenin giremediği menfezlere girdi ve çekirgenin bakiyelerini yediği gibi yemeklerinin ve elbiselerinin içlerine girdi, kanlarını emdi. Bununla dahi ibret almayınca biz onlar üzerine kurbağa gönderdik, hiçbir mekân hâlî olmayarak her taraf-

---

[*] Evlerin tavanlarına vaz'edilen ve kiriş ıtlak olunan ağaçlardır.

larını ihata ettiği gibi söz söylerken ağızlarına dahî girer oldu. Bundan da ibret alıp iman etmeyince biz onlara kan gönderdik ki, suların küllisi kıptîler hakkında kan oldu. Şu alâmâtın cümlesini kudretimize ve Mûsâ (A.S.) ın nübüvvetine delâlet eder mufassal âyetler oldukları halde gönderdik. Bu âyetleri kabulden istikbar ve i'raz ettiler ve kendileri azaba müstehak bir kavm-i mücrim oldular.

Fahr-i Râzi, Kaazî ve Hâzin'in beyanları veçhile tûfân için *tâûn veya çiçek illetidir* diyenler varsa da esah olan *t û f â n* la murad; *sudur.* Çünkü; Fir'avn ve kavmi Mûsâ (A.S.) ın asâsını, yed-i beyzâsını ve kıtlık gibi mucizelerini gördükleri halde «Sen Rabbin tarafından âyet olduğunu iddia ettiğin şeyleri her ne zaman bize getirirsen sihretmek için getirirsin. Binaenaleyh; biz sana iman etmeyiz» deyince Mûsâ (A.S.) ın duâsı üzerine Allahü Tealâ şiddetle yağmur inzâl etti. Mısır arazisi deniz haline geldi. Kıptîlerin hanelerine su hücum etti. Kıptîler ayakta kaldılar. Garibi şurasıdır ki, Beni İsrail'in haneleri kıptîlerle karışık olduğu halde Beni İsrail'in hanelerine bir katre su girmeyerek selâmet ve rahat üzere otururlardı. Bu hâl bir hafta kadar devam eder. Kıptîlerin tâkatları kesilince Fir'avn'ın ricası üzerine Mûsâ (A.S.) ın duâsıyla Cenab-ı Hak tûfanı izâle eder, fakat Fir'avn ve Kıptîler, yine iman etmezler. Cenab-ı Hak bu âyette beyan olunduğu veçhile alâmetleri birer birer gönderir. Cümlesi Kıptîlere zarar eder. Ancak İsrailîlere asla zararı olmaz. Hatta Nil'in suyu Kıptîler hakkında kan olur, Beni İsrail hakkında su olduğu halde kalır. Binaenaleyh; bir kâse suyu Kıptî eline alsa kan, İsrailli eline alsa su olur. Bunların herbirinin zuhurunda Fir'avn ve kavmi Mûsâ (A.S.) a iltica ve azabın izâlesinde iman edeceklerini vaad ederler. Azap zâil olunca ahidlerini nakızla vaadlerinden dönerler ve imandan istikbar ederler ve irtikâb ettikleri cürüm ve cinâyetlerden vazgeçmezlerdi.

*
**

Vâcip Tealâ her zaman azap gelince Mûsâ (A.S.) a iltica ettiklerini ve sonra ahidlerinden rücû' ettiklerini beyan etmek üzere :

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ

buyuruyor.

[Fir'avn'ın kavmi üzerine azap vâki olunca onlar dediler ki «Yâ Mûsâ! Rabbin Tealâ'nın senin indinde olan nübüvveti ve duânı kabul edeceğine dair sana verdiği ahid sebebiyle o ahdi vesile ederek sen bizim için Rabbine duâ et.»]

لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٣٤﴾

[Yâ Mûsâ! Biz Allah'a yemin ederiz ki, eğer bizden şu azabı kaldırırsan biz elbette sana iman eder ve seninle beraber Beni İsrail'i istediğin yere göndeririz, asla mâni olmayız. Zira; senin ümmetinden olacağız ve sana tebaiyet edeceğiz» demekle Mûsâ (A.S.) a te'minât verdiler.]

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾

[Vakta ki biz onlardan azabı kaldırdık ve onların bâliğ olacakları bir vakte kadar müsaade ettikse bir de görüldü ki, onlar ahidlerinden döner ve imandan imtinâ' ederler, verdikleri te'minâta asla riâyet etmezler.]

Yani; Onlar üzerine azap ve belâ vâki olunca kemâl-i hüzn ü esef, tazarru ve niyazla dediler ki, «Ey halkı Hakka davet eden Mûsâ (A.S.)! Senin indinde ma'ruf ve ma'lûm olan ilimle Rabbine bizim için duâ et. Zira; duânın icâbetini ve hâcetin kabulünü dâvâ ediyordun. Allah'a yemin ederiz ki, eğer bizden azabı izâle eder ve mesâibi üzerimizden kaldırır ve bizi açığa ve selâmete çıkarırsan elbette biz sana iman eder ve Beni İsrail'i seninle beraber Arz-ı Mukaddes'e göndeririz.» İşte Fir'avn'ın kavmi böyle demekle iman edeceklerine ahd ü peyman ve ahidlerini yeminleriyle te'kid ve takviye edince vakta ki, biz resulümüz Mûsâ'nın duâsıyla onların matlupları veçhüzere azabı ve üzerlerine nâzil

olan belâyı izâle edip iman edecekleri ve Beni İsrail'i irsâl etmek üzere ta'yin ettikleri vakt-ı muayyene kadar müsaade ettikse ansızın görülür ki onlar yeminlerinden dönerler.

Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *r i c i z* le murad; *beyan olunan mesâib olmak* ihtimali kavî ise de *tâûn* olmak ihtimali de baîd değildir. Çünkü; şu tafsîl olunan âyetlerden sonra Kıptîlere tâûn isabet ederek bir günde öğleden ikindiye kadar birçok kişilerin vefat ettiği ve defne muktedir olamadıkları mervidir.

Riczin *tâûn* manâsına olduğuna Buhârî ve Müslim'in beyanlarıyla (Üsâme b. Zeyd) Hazretlerinden rivayet olunan bir hadis-i şerif dahi delâlet eder. Çünkü; (Üsâme) Hazretleri Resulullah'ın Tâûn bir ricizdir ki, Allahü Tealâ Beni İsrail'den bir tâifeye veyahut Beni İsrail'den evvel bir tâifeye gönderdi. Bir arzda tâûn olduğunu işittiğinizde o arz üzerine gelmeyin ve sizin bulunduğunuz arzda vâki olursa tâûndan firaren o arzdan çıkmayın» buyurduğunu rivayet etmiştir. Bu hadis-i nebevî riczin tâûn manâsına olduğunu te'yid etmektedir. Fakat riczin mutlaka *azap* manâsına olup *tâûn ve cümle belâyâya şamil olması* evlâdır. Zira; her cümlesi murad olunmakta bir mâni yoktur. Bundan evvelki âyette Fir'avn'ın kavmine isâbet eden mesâib ta'dad olunup bu âyette her ne zaman onlar üzerine *riciz* vâki olursa Hz. Mûsâ'dan duâ etmesini rica etmelerini beyan da riczin *mutlaka mesâib* olduğunu te'yid eder. *A h i d* le murad; *Allah'ın Mûsâ (A.S.) a nübüvvet vasıtasıyla vermiş olduğu ilimdir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allah'ın sana vermiş olduğu ilimle bizim için Rabbine duâ et. Bu azabı bizden kaldırsın. Eğer azabı izâle edersen biz elbette sana iman ederiz] demektir. Yahut *a h i d* le murad; *Cenabı Hakkın Mûsâ (A.S.) a duâsının kabulünü vaadetmesidir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Rabbin Tealâ senin indinde mahfûz ve duânı kabul edeceğini vaadle bizim için sen duâ et, bu azabı bizden kaldır] demektir. Yahut, (بِمَا عَهِدَ) de bulunan (بِ) lâfzı *kasemdir.* «Allah'ın senin indinde olan ahdine yemin ederiz ki, eğer sen azabı izâle edersen elbette biz sana iman ederiz» demektir.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Kıptîlerin şu muâmelelerinde

hamakatlarının nihayetini gösterir ve akıllara hayret verir tenâkuzlar vardır. Zira; Hz. Mûsânın bir kere nübüvvetini inkâr ederler, sonra şedâidi görünce nübüvvetini ikrar ve itirafla iltica ve azapları zâil olursa iman edeceklerine ahd ü peyman ederler. Halbuki azaptan halâs olunca zaman geçmeksizin derhal ahidlerini nakzederler ve bu hâl senelerce devam ettiği halde bir kere olsun mütenebbih olmadılar. Halbuki Mûsâ (A.S.) ın zîr-i cenâhına sığınanların bu âfetlerin cümlesinden selâmet üzere bulunduklarını her zaman görürlerdi.

Onların bâliğ olacakları *e c e l l e r i* yle murad; *imanları için tayin ettikleri vakt-ı muayyendir.* Yahut *helâkleri için indallah tayin olunan zamandır.*

*
* *

Vâcip Tealâ Fir'avn ve kavminin âyetlerden mütenebbih olmayıp küfrüzere ısrar ettiklerini beyandan sonra ihlâk ettiğini beyan etmek üzere :

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾

buyuruyor.

[Fir'avn ve kavmi küfrüzere ısrar edince biz onlardan nimetlerini selb ve ukubetimizi inzâl etmekle intikaam almak murad ettik. Binaenaleyh; deryâda onları gark ettik. Zira; onlar âyetlerimizi tekzib ettiler ve âyetlerimizden gaafil oldular.]

Yani; Fir'avn ve kavmine kiraren ve miraren âyetlerimizi gösterdik ve resulümüz vasıtasıyla imana davet ettik. İman etmeyince azaplarının hulûl edeceği zaman geldi. Binaenaleyh; biz onlardan ahz-ı intikaam etmek üzere derin ve suyu çok deryada gark ettik. Zira; onlar bizim âyetlerimizden gaflet edici olmakla beraber tekzib ettiler. Âyetlerimizi tekziplerinden dolayı azab-ı elîme müstehak olduklarından biz onları ukubetle helâk ettik.

G a f l e t l e r i yle murad; *âyetlerden gaflet olmak* ihtimali olduğu gibi *ukubetin nüzûlünden evvel ukubetten gafletleri mu-*

rad olmak ihtimâli de vardır. Herhangi manâ murad olunursa olunsun âyet-i celilede gark olmalarına *iki sebep* beyan olunmuştur: *B i r i n c i s i ; âyetleri tekzip, i k i n c i s i ; âyetlerden* veyahut *ukubetten gaflettir.* Şu halde gerek tekzip, gerek gaflet her ikisi de insanın helâkine her zaman yegâne sebeptir. Bilâkis ayât-ı ilâhiyeyi tasdik ve rusül-ü kirama iman ve âkıbet-i umurdan basiret üzere olmak her zaman insanın saâdetine sebep, refah ve rahatını dâîdir. Çünkü basiret; alelekser insanı hatadan muhafaza ettiği için saâdete sebep olacağında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ lisan-ı Mûsâ üzere Beni İsrail'e düşmanlarını ihlâk edeceğini ve arazilerine ve memleketlerine vâris olacaklarını vaad buyurmuştu. İki kısımdan ibaret olan vaadinin kısm-ı evveli Fir'an'ın ihlâki olup bundan evvelki âyetle işbu ihlâkini beyandan sonra Arz-ı Mısır'a Beni İsrail'i vâris kıldığını beyandan ibaret olan kısm-ı sâniyi izah etmek üzere :

وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan envâ-ı nimetlerle bereket halk ettiğimiz Arz-ı Mukaddes'in meşrik ve mağrip cihetlerine şol kavmi vâris kıldık ki, o kavim, Fir'avn ve kavmi tarafından zayıf addolunmuşlar ve envâ'-ı meşakkatta istihdam olunup kullanılmışlardı.]

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا

[Habibim! Beni İsrail'in Fir'avn'ın ezalarına sabırları sebebiyle onlar üzerine Rabbin Tealâ'nın kelime-i hüsnâsı ve nusretle vaadi tamam oldu.] Çünkü; Beni İsrail'e vaad ettiği nusret husul buldu, Fir'avn ve kavmi helâk oldu ve Beni İsrail saha-i selâmete çıktı.

وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

[Biz Fir'avn ve kavminin işledikleri bağları, bahçeleri, yaptıkları köşkleri, sarayları ve sair mamureleri ihlâk ettik.]

Yani; biz kendisinde hayr-ı kesîr ve envâ'-ı nimeti çok halk ettiğimiz Arz-ı Mübarek'in meşrik ve mağrip cihetlerine şol kavmi vâris kıldık ki o kavim; Fir'avn ve cemaatı taraflarından zayıf addolunurlar ve taht-ı esarette kullanılırlardı. Hatta oğlanları katlolunur ve kızları ibkaa olunurdu. Yâ Mûsâ! Beni İsrail'in sabırları sebebiyle Rabbin Fir'avn'ı ihlâk ve Beni İsrail'e nusret ve arazi-yi Mısır'a mâlik kılmakla vaadini incaz buyurdu ve Beni İsrail'e vaade müteallik olan kelime-i hüsnası tamam oldu. Zira; Rabbinin vaadi düşmanlarını ihlâk etmek ve arazilerine onları vâris ve halife kılmaktı. Her iki cihetini ikmâl buyurdu ve Biz Azîmüşşan Fir'avn ve kavminin işledikleri amellerini ve yaptıkları ebniyelerini ve vâki olan imaretlerini ve yüksek kaldırdıkları köşklerini, saraylarını, bağlarını ve bahçelerini ihlâk ettik. Cümlesi âleme ibret olsun için mahv u münkariz oldu gitti.

Fir'avn tarafından zayıf addolunan kavim; Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile *Beni İsrail'dir.* Zira; Fir'avn onları hizmât-ı şâkkada ve süfliyede istihdam ettiği gibi oğlanlarını katil ve kızlarını ihyâ eder ve cizye alır ve Şam cihetlerine gitmelerine müsaade istedikleri zaman müsaade etmez, taht-ı esârette kahr u galebeyle hapsederdi. Fakat neticede Fir'avn, zulmünün cezasını gördü ve Beni İsrail de sabırlarının mükâfatını gördüler.

Arzın meşârıkı; Şam cihetidir. Çünkü arazi-i Şam Mısır'ın şark cihetindedir. *Mağarip* le murad; *Mısır'ın Said cihetidir. Mubarek olan arazi* yle murad; *arazi-i Şam'dır.* Çünkü; vüs'at-ı rızk ve gaayet bolluk ve ucuzluk arazi-i Şam'a münhasır gibidir. Garbın ve şarkın cemi' cihetleri itibarına binaen cemi' sıyğasıyla variddir.

Hz. Dâvûd ve Süleyman (A.S.) zamanlarında Beni İsrail Mısır'a ve Şam'a ve daha sair bir çok memâlike varis olarak icra-yı hükûmet ettiler. Binaenaleyh; Fir'avnların Amâlikalıların memâ-

likini tamamen zaptetmişlerdi. O zamanda Beni İsrail hükûmeti dünyanın en kuvvetli hükûmetlerindendi. Şu halde arz-ı Mısır'a vâris olanlar Hz. Mûsâ zamanında olan Beni İsrail'in evlâtlarıdır, kendileri değildir.

K e l i m e - i h ü s n â ile murad; *Vâcip Tealâ'nın Beni İsrail'e düşmanlarını ihlâk ve bunları onların yerlerine halife ve vâris kılacağına dair sebkeden vaad-i ilâhisidir. K e l i m e n i n t a m a m o l m a s ı*yla murad; *vaadin incaz olunmasıdır.* Vaad-i incazın husûlü; sabırları sebebiyle olduğunu Cenab-ı Hak tasrih buyurmuştur. Şu halde âyet-i celile, belâyâya sabırla mukaabele edenlere Allahü Tealâ'nın zafer vereceğini ve cez' u fezi'le mukaabele edenlere belâyâyı müvekkel kılacağını müş'irdir. Binaenaleyh; insanın daima sabırla zaferyâb olmak cihetini iltizam etmesi emr-i ehemdir.

Fir'avn'ın ve kavminin helâkleriyle beraber âsârı ve imârâtı ve kireçle yapılmış köşkleri, sarayları, bağları ve bahçeleri muzmahil ve munkariz olduğuna bu âyet sarahatla delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak cümlesini tedmir ettiğini beyan buyurmuştur.

* * *

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in düşmanlarını ihlâk ve onları düşmanlarının diyarlarına vâris kıldığını beyandan sonra Beni İsrail'e vermiş olduğu nimetleri ve o nimetlere karşı Beni İsrail'in nimeti nâşinaslığını beyan etmek üzere :

وَجَاوَزْنَا بِبَنِيٓ اِسْرَآئِيلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰٓى اَصْنَامٍ لَهُمْ

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Beni İsrail'i denizden geçirdik, onlar bir kavm üzerine geldi ki, o kavim kendilerine mahsus putlar üzerine devamla putların başında ikaamet ve itaat edip Allah'ın gayrı o putlara ibadet ediyorlar.]

قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَآ اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ

[Beni İsrail o kavmin putlara ibadet ettiklerini görünce «Yâ Mûsâ! O kavmin kendilerine mahsus mabudları olduğu gibi bizim için bir ma'bud yap ki, biz de ona ibadet edelim» dediler.]

قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾

[Mûsâ (A.S.) onlara «Siz bir kavim ve milletsiniz ki, Allahın azametini bilmiyorsunuz. Allah'ın gayrıya ibadet bâtıl olduğunu bilmiyorsunuz» dedi.] Ve sözüne şunu da ilâve etti :

اِنَّ هٰۤؤُلَٓاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾

[«Zira; şu putlara ibadet edenler ve onların, din ittihaz ederek içinde bulundukları şeyin cümlesi helâke maruzdur ve amelleri de bâtıldır» demekle kavmini tekdir etti.]

Yani; Biz Azîmüşşan Beni İsrail'i düşmanlarının helâk olduğu denizi sâlim ve emvâl-i ganimete mâlik oldukları halde geçirdik. Denizi arkalarında bırakınca onlar bir kavim üzerine geldiler ki, o kavim kendilerine mahsus olan putlar üzerine ibadet için ikamet ve devam ederler. Beni İsrail onların putlara ibadet ettiklerini görünce dediler ki «Yâ Mûsâ! Bizim için bir ma'bud yap. Onların müteaddid ma'budları olduğu gibi bizim de bir tane ma'budumuz bulunsun. Onlar ma'budlarına ibadet ettikleri gibi biz de ma'budûmuza ibadet edelim. Zira; Allahü Tealâ'yı görmeyiz. Görmediğimiz ve müşahede etmediğimiz bir ma'buda nasıl ibadet edelim ve neden korkalım?» deyince Mûsâ (A.S.) onların hallerinden müşahede ettiği cehâletlerine binaen «Siz bir kavm-i cahilsiniz ve cehâletiniz üzere ısrar ediyorsunuz ki, cibilletinizdeki cehilde devam ettiğinizden âyât-ı kübrâ ve berâhin-i uzmâ size te'sir etmiyor. Binaenaleyh putlara ibadet edenlere gıpta ediyorsunuz. Halbuki onların halleri gıpta olunacak birşey değildir. Zira; şu sizin gördüğünüz kimselerin bulundukları din iptâl olunmuş ve o dinle amel edenlerin amelleri zâyidir. Çünkü; Allah'ın gayrı birtakım mahlûkaata ibadet ettiklerinden dinleri bâtıl ve amelleri zâyidir» demekle sözlerini reddetti.

Beni İsrail'in denizi geçmelerinin keyfiyeti başka âyetlerde beyan olunduğu için burada tecâvüzlerinin keyfiyetinden bahis yoktur. *P u t a i b a d e t e d e n k a v i m* le murad; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *Amâlika'dan bakiye bir kavimdir.* Onlar sığır suretinde putlara ibadet ederlerdi. Beni İsrail'in onların altın ve gümüşle müzeyyen putlara ibadetlerini görünce kemâl-i cehâlet ve belâdetlerini izhar ederek Mûsâ (A.S.) a «Bize de ma'bud yap» demeye cür'et ettiler. Halbuki Fir'avn'ın helâkini ve denizden selâmetle geçtiklerini ve Mûsâ (A.S.) ın mucizelerini re'yel'ayn müşahede ettikleri için böyle bir kelâmın suduru onlara lâyık olmadığı gibi kat'â hatıra bile gelmezdi. Fakat insanlar düşünmeksizin bir söz söyler ki, o söze divaneler de hayret eder.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Beni İsrail'in bu kelâmdan maksadları; Hz. Mûsâ'nın kendi talepleri üzerine tayin edeceği puta ibadetle Allahü Tealâ'ya takarrub etmektir. Maahaza bu kelâmlarıyla irtidad ettiler, kâfir oldular. Zira ibadet; ta'zîmin nihayetidir. Ta'zîmin ve ikram ü in'âmın nihayeti kendisinden sudur eden Zât-ı Ecell ü A'lâ'ya mahsustur. Onun gayrıya, nihâyet-i ta'zîmden ibaret olan ibadet; bilcümle enbiyanın ittifaklarıyla küfürdür. Şu suâl; Beni İsrail'in bazısından sudur edip cemiinden sudur etmemiştir. Binaenaleyh; putlara ibadet edenlerin dinlerinin müstehlek ve amellerinin bâtıl olduğunu beyan buyurmuştur.

B â t ı l da *ikidir: B i r i n c i s i ; zatında yok olan şeydir. İ k i n c i s i ; zatında mevcut ve lâkin menfaatı olmayan şeydir.* Putperestlerin ibadetleri; butlanın ikinci kısmındandır. Zira; nefsinde amelleri vardır, lâkin asla menfaatı yoktur. Belki ayn-ı mazarrat olduğundan bâtıldır. Çünkü ibâdetten maksud; *ibadet üzere devamla o ibadetin kalpte zikrullahın takarruruna sebep ve ruhun saâdetine ve rızâ-yı ilahiye neyl-i vusûle vesile olmaktır.* Amma insan Allah'ın gayrıya ibadet ederse kalbi Allah'ın gayrıya merbut olmakla zikrullahtan i'raz ve saâdetten mahrum olmasına sebep olduğundan Allah'ın gayrıya ibadet bâtıl ve zâyidir ki, asla menfaatı olmadığı gibi ayn-ı mazarrattır.

Tefsir-i Hâzin ve Kaazî'de beyan olunduğuna nazaran Mûsâ

(A.S.) ın denizi tecâvüzü ve Fir'avn'ın helâki yevm-i Aşurâ'ya tesadüf etmiş ve o gün Mûsâ (A.S.) şükrenlillâh oruç tutmuştur. Kezâlik Nûh (A.S.) ın tûfândan halâs olup gemiden indiği gün de Muharrem'in onuna tesadüf etmiş, Nûh (A.S.) da şükrenlillâh oruç tutmuştur. Binaenaleyh; Muharrem'in onunda oruç tutan kimse Nuh ve Mûsâ (A.S.) ın sünnetini ihya etmiş olur.

***

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın kavmine cehâletle hitabını beyandan sonra tevbih ve tekdir ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ أَغَيْرَ اللّٰهِ أَبْغِيكُمْ إِلٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ۝

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) ın kavmi «Bize ma'bud yap, biz ona ibadet edelim» demeleri üzerine kavminin câhil olduklarını ve putperestlerin dinleri helâkten ibaret ve amellerinin bâtıl olduğunu beyandan sonra Mûsâ (A.S.) dedi ki «Size Allah'ın gayrı bir ma'bud mu taleb edeyim? Halbuki Allahü Tealâ sizi âlemler üzerine tafdîl etti.] Zira; düşmanınızı ihlâk etti ve sizi saha-i selâmete çıkardı. İçinizden nebi ba's etti. Şu halde hayâ etmez misiniz ki, Allah'ın bu nimetlerine karşı Allah'ın gayrı ma'bud taleb edersiniz. Ma'bud elle yapılır birşey mi? Bir abd-i âcizin eliyle yapmış olduğu şey nasıl ma'bud ittihaz olunabilir?» demekle suâllerini red ve kendilerini tevbih etmiştir.

Fahr-i Râzi'nin beyanına nazaran *â l e m* le murad; *o zamanın âlemi üzerine tafdîl* demektir. Veyahut *Hz. Mûsâ'ya verilen mu'cizât-ı bâhire ve kaahireyle tafdîldir.* O zamanda ve ondan evvel dahi böyle mu'cizât-ı bâhire kimseye ve hiçbir kavme verilmemiştir. Bu cihetten zamanlarının âlemi üzerine Beni İsrail mufaddal kılınmıştır. Amma başka cihetten de başka bir kavim efdal olabilir. Meselâ bir kimse bir fenni bilir, diğer bir şahıs da başka bir fenni bilir, herkes bildiği fen cihetinden âhar üzerine efdaldir. Şu halde bir kimse min cihetin efdal ve min cihetin mefdul ola-

bildiği gibi kezâlik bir kavim de diğer kavimden min cihetin efdal ve min cihetin mefdul olabilir.

***

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın kavminin Allah'tan başka bir ma'bud istediklerini ve Mûsâ (A.S.) ın kavmini tekdir ve tevbih ettiğini ve Allah'ın onları âlemler üzerine tafdîl eylediğini beyandan sonra tafdîl olundukları nimetlerden bazılarını beyan etmek üzere :

وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

buyuruyor.

[Zikredin şol zamanı ki, o zamanda Biz sizi Âl-i Fir'avn'ın azabından halâs ettik ve yed-i esâretlerinden kurtardık ki, Âl-i Fir'avn size eşedd-i azabı taleb ederler ve revâ görürlerdi. Hatta bir dereceye kadar zulüm ve taaddî ettiler ki, oğlanlarınızı katil ve şevketinizi kesrederek nüfusunuzu azaltmakla izzetinizi zillete kalp ve kızlarınızın hayatta kalmasını tâleb ederler ve onları katilden âzâd etmekle onların kesretiyle sizin namusunuzu hetketmek isterlerdi ve onların oğlanlarınızı katletmekte ve sair çirkin azapları hakkınızda revâ görmelerinde sizin için Rabbiniz tarafından imtihan-ı azîm vardı. Şu beyan olunan belâ ve mihnetten sizi kurtardık ki, nimetimizin kadrini bilip şükrünü edâ edesiniz.]

Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyetin tefsiri Sûre-i Bakara'da sebkat etti [1]. Lâkin burada zikirden maksat «Bizim size bu kadar nimetimizle beraber Allah'ın gayrıya nasıl ibadet edersiniz ve şu nimetleri ne kadar az bir zamanda unuttunuz, Hz. Mûsâ'ya bize ilâh yap demeniz lâyık mıdır?» demekten ibarettir.

***

[1] Cilt: I, S.: 121.

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın mikaatını beyan etmek üzere :

وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً
وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾

buyuruyor.

[Biz Mûsâ'ya otuz gece ibadet etmesini vaad ve otuza, on gece dahi ilâvesiyle itmam ve kırk güne iblâğ ettik. Mûsâ'nın Rabbisinin mikaatı kırk gece olarak tamam oldu ve Mûsâ (A.S.) tavsiye tarikıyla biraderi Harûn (A.S.) a dedi ki, «Benim kavmime tarafımdan halife ve yerime vekil ol. Beyinlerinde dünya ve âhirete müteallik olan umurlarını ıslah et ve müfsidlerin tarîkına ittibâ' etme.»]

Fahr-i Râzi, Kaazî, Hâzin ve Medârik'in beyanlarına nazaran Vâcip Tealâ Mısır'da Mûsâ (A.S.) a Fir'avn'ın helâkinden sonra mülk ü milletin hüsn-ü temşiyetine kâfi ve umur-u dünya, umur-u din ve ahval-i nâsın ahkâmını câmi bir kitap vereceğini vaad etmiş ve Mûsâ (A.S.) da kavmine vaad-i ilâhiyi beyan ve tebşir eylemişti. Fir'avn helâk olup Beni İsrail'in zilleti izzete idbarı ikbale ve tedennisi terakkiye tahavvül edince Mûsâ (A.S.) ın Cenab-ı Hak'tan vaadinin incazını talep ve istirham etmesi üzerine Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın Zilka'da ayında otuz gün oruç tutmasını emir buyurdu. Mûsâ (A.S.) emr-i ilâhiye imtisâlen otuz gün oruca devam etti. Otuz günü ikmâl edince Mûsâ (A.S.) ağzının râyihasını sevmediğinden harnup ağacından bir misvak ittihazıyla ağzını misvakla yıkaması üzerine vahy-i ilâhi geldi ve Cenab-ı Hak buyurdu ki «Yâ Mûsâ! Sen bilmedin mi? Oruç tutan kimsenin ağzının kokusu bana miskden daha güzeldir. Misvakla izâle ettiğin râyiha-i tayyibeyi telâfi ve tedârik etmek üzere on gün daha oruç tutman lâzımdır.» Bu âyette beyan olunduğu veçhile otuza on gün daha ilâve olundu. Mikat bu veçhile kırka bâliğ olmuş ve Cenab-ı Hak kırk günü tamam olunca Tevrat-ı Şerif'i inzâl buyurmuştur. *Yahut* otuz gün oruç olup bâkî kalan on günde

Tevrat nâzil olmuş ve mükâleme vuku bulmuştur. Yoksa misvakla ifsad ettiğini ıslah için on gün ilâve olunmuş değildir.

Mûsâ (A.S.) asıl olup Hârûn (A.S.) tâbi olduğu cihetle Mûsâ (A.S.) biraderini makamına halife tayin etmiş ve Beni İsrail'in umurundan ıslaha muhtaç olanları ve umur-u dünya ve umur-u âhireti tesviye ve ıslah etmesini tavsiye buyurmuştur. Hârûn (A.S.) nebi olduğu cihetle daima ıslah ve müfsidlerin tarikına tebaiyetten ihtiraz üzere bulunduğu halde ıslahla emir ve müfsidlerin tariklarına ittibadan nehyetmek te'kid ve devam içindir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın Hz. Mûsâ'ya otuz gün oruca on gün daha ilâveyle kırk güne iblâğ eylediği ve Mûsâ (A.S.) ın biraderi Hârûn'u yerine halife tayin ve kavmini ıslahla emredip müfsidlerin tarîkına tebaiyetten nehyettiği bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın vaktin hitamında tayin olunan mahalle gelip kelâm-ı ilâhiyle müşerref olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ

buyuruyor.

[Vakta ki, Mûsâ (A.S.) tayin ettiğimiz vakitte bize münâcât için geldi ve Rabbisi ona tekellüm ettiyse «Yâ Rabbi! Zatını bana göster, ben sana nazar edeyim, göreyim» dedi.]

قَالَ لَنْ تَرَانِي

[Rabbisi ona «Yâ Mûsâ! Bu dünyada elbette sen beni göremezsin» dedi.]

وَلَٰكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي

[Ve lâkin yâ Mûsâ! Sen karşında bulunan dağa bak. Eğer o

dağ olduğu mahalde karar eder hareket etmezse sen beni görürsün» demekle dünyada ruyet olunamayacağını beyan etti.]

فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا

[Vakta ki, Rabbisinin nuru o dağa zuhur ettiyse dağ azamet-i ilâhiye altında toz ve yerle beraber oldu ve ufacık bir tepe bile görülmedi ve Mûsâ (A.S.) da kudret-i ilâhiyenin eserinden lâya'-kil secdeye kapandı.]

فَلَمَّا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ۝

[Vakta ki Mûsâ (A.S.) hal-i istiğraktan ifâkat buldu, kendini topladı ve secdeden kalktıysa «Yâ Rabbi! Cemi' nekaaisten seni tenzih ve sana tevbe ederim. Halbuki senin vahdaniyetine ve azametine evvel iman edenlerdenim» dedi.]

Yani; vakta ki Mûsâ (A.S.) bizim tayin ettiğimiz vakitte mikaatımıza geldi ve Rabbisi, vasıtasız Mûsâ'ya tekelüm ettiyse Mûsâ (A.S.) «Ey benim Rabbim! Bu kadar in'âm ve ihsanına müstağrak oldum. Zatını bana göster, ben sana nazar edeyim, göreyim» dedi. Çünkü; Mûsâ (A.S.) Rabbisinden gördüğü lûtuf ve ihsanı ve inkişaf eden keşfiyâtı görüp ve cemi cevanip ve cihattan bilâvasıta kelâm-ı ilâhiyi işitince ferah ve sürurundan zat-ı ülûhiyeti ru'yete tama' ederek «Yâ Rabbi! Zatını göster, ben göreyim» dedi. Zira; huruf ve asvattan ârî ve terâkib-i kelimâttan berî ve mukaabele ve muhâzât olmaksızın kelâm-ı ilâhiyi işitmesinden derhal zat-ı ülûhiyeti rû'yete intikaal etti. Rabbisi Mûsâ (A.S.) ın şu talebine cevap olarak «Yâ Mûsâ! Sen hayat-ı dünyada bâkî oldukça beni elbette göremezsin, lâkin karşında bulunan ve sebat ve kararda insandan daha ziyade olan dağa nazar et, bak. Eğer ben o dağa tecelli ettiğimde dağ mekânında karar ederse sen de beni görürsün ve görmen mümkündür» dedi. Bundan sonra vakta ki, Rabbisi mezkûr dağa tecelli buyurdu ve inkişaf ettiyse, dağı ufalmış toz halinde kıldı ve ânî olarak dağ yok oldu, gitti. Keenne

evvelden yaratılmamış bir hale gelince Mûsâ (A.S.) kahr-ı ilâhinin azamet ve dehşetinden muztarib olarak yere kapandı, bir müddet sonra ıztırabı zâil olarak aklı başına gelip ifâkat bulduysa «Ya Rabbi! Seni cemi'-i nekaaisten tenzih ve vüs'-u tâkatımda olmayan şeyi senden suâl ettiğimden dolayı sana tevbe ve rucû' ederim. Halbuki senin azametine ve celâletine ben evvel iman edicilerdenim» demekle isti'zan etmeksizin suâl ettiğinden dolayı aff-ı ilâhiyi istirham etti.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet. Allah'ı ru'yetin cevazına ve imkânına delâlet eder.. Zira; Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) a «Ben görülmem ve görülmekliğim mümkün değildir» demedi, belki «Sen beni göremezsin» demekle rü'yeti Mûsâ (A.S.) dan nefiy tarikıyla cevap verdi.

Mûsâ (A.S.) ın görememesinden Vâcip Tealâ'nın görülmemesi lâzım gelmez ve görülmek muhâl olmuş olsaydı Mûsâ (A.S.) Vâcip Tealâ hakkında muhâl olan şeyi talepte bulunmazdı. Çünkü; Allahü Tealâ hakkında muhal olan şeyi bilmeyip taleb etmek enbiya-yi kiram için muhaldir. Şu halde Mûsâ (A.S.) ın Allahı ru'yeti taleb etmesi ru'yetin cevazına delil-i sarihtir.

Kezâlik Vâcip Tealâ rü'yeti, cebelin istikrarına talik buyurdu. Cebelin istikrarı emr-i mümkündür. Mümkün olan şeye muallâk olan şey de elbette mümkün olur. Binaenaleyh rü'yetin, cebelin istikrarına ta'liki, cevazına delâlet ettiği gibi Mûsâ (A.S.) kavminin «Bize Allah'ı açıktan göster» demelerine cevap olarak ru'yeti taleb etmiştir. Eğer ru'yet caiz olmasaydı kavmini başka cevapla iskât ve reddederdi.

Vâcip Tealânın Mûsâ (A.S.) a «Sen beni göremezsin» buyurması «Beni görmek birtakım esbaba mevkuftur, o sebepler ise henüz sende mevcut değil» demektir, yoksa asla görülmez manâ'sına değildir.

Fahr-i Râzi'nin beyanına nazaran Hz. Mûsâ'nın işittiği kelâm; Eş'arî indinde harftan ve savttan ârî kelâm-ı ezelîdir. Matüridiye indinde huruf ve asvattan şecere-i mezkûreden Vâcip Tealâ'nın halk ettiği kelâm-ı hâdisi işitmiştir, yoksa Mûsâ (A.S.) ın işittiği zat-ı ilâhiyeyle kaaim kelâm-ı ezelî değildir.

Mûsâ (A.S.) kelâm-ı ilâhiyyi yalnız mı işitti, yoksa maiye-

tinde bulunan yetmiş kişi de beraber mi işittiler? Burada ihtilâf vardır. Lâkin esah olan, yalnız işitmiştir. Zira; işitmek Hz. Mûsâ'ya tahsis olunmuştur.

C e b e l le murad; Beyzâvî'nin beyanına nazaran *(Cebel-i Zübeyr)* ve Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran *(Cebel-i Tûr)*'dur. *Cebelin dekkolmasıyla* murad; *ufanıp toz olmak ve yere dökülüp düz ova olmak ve cebelin namu nişanı kalmamaktır.* Cebel-i Tûr olduğuna nazaran elyevm Cebel-i Tûr'un mevcut olması bu âyete münâfî değildir. Zira; tecelli-i ilâhi cebelin her tarafına olmadı. Belki eczasından bazı cüzüne vâki olmuş ve mahv u münderis olan o cüzüdür, yoksa her tarafı mahv u münderis oldu manâsına değildir. (سبحانك تبت اليك) *Yâ Rabbi! Seni cemi' nekaaisten tenzih ve Sana tevbe ederim* demektir. Mûsâ (A.S.) ın tesbihi; *Allah'ın iznine müracaat etmeksizin suâlinden veyahut dünyada ru'yetten* veyahut *cemi' nekaaisten tenzih* manâsınadır.

Bu dünyada ru'yetin imkânına bu âyet ve sair âyât-ı beyyinât delâlet ettiği gibi edille-i akliyece de ru'yete bir mâni yoktur. Lâkin hayat-ı dünyada bizim peygamberimizden maada bir kimseye Cenab-ı Hakkı ru'yet vâki olmamıştır. Esahh-ı akval üzere ancak miraçta bizim peygamberimizin Bârî Tealâ'yı rü'yettettiği mervidir. Amma dar-ı âhirette ru'yetin vâki olacağına ahadis-i celilenin sarahatı ve âyât-ı beyyinâtın işareti delâlet etmekte olduğundan ehl-i iman için âhirette Cenab-ı Hakkı mekândan münezzeh olduğu halde ru'yet vâki olacağını itikad etmek vâciptir.

Hulâsa; Hz. Mûsâ mikaata gelip Rabbisi tekellüm edince «Yâ Rabbi! Zatını bana göster, ben göreyim» dediği ve Rabbi Tealâ'nın «Sen beni elbette göremezsin. Karşında bulunan dağa nazar et, eğer dağ yerinde durursa sen beni görürsün» buyurduğu vakta ki, Vâcip Tealâ müşarünileyh olan dağa tecelli edip dağ hurduhaş olunca Hz. Mûsâ yere kapanıp ifâkat bulur bulmaz tevbe ve tesbih ettiği bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ı düyada ru'yetten meneylemesi üzerine Mûsâ (A.S.) bilâisti'zan ru'yeti talebine nedamet ve mah-

zun olunca Mûsâ (A.S.) ın hüznünü izâle buyurduğunu beyan etmek üzere:

قَالَ يَا مُوسٰى اِنّ۪ي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتٖي وَبِكَلَامٖي فَخُذْ مَا اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرٖينَ ۝

buyuruyor.

[Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) a hitaben «Yâ Mûsâ! Ben seni risaletim ve kelâmımla nas üzerine ihtiyar ve ahkâmımı ve evamir ve nevâhîmi kullarıma tebliğe memur ettim. Binaenaleyh; sen benim sana ihsan ettiğim ahkâmı ve sair nimetlerimi ahzet. Kudretin tahtında olmayan şeyleri taleb etme ve nimetlerimize şükredicilerden ol» dedi.]

Fahr-i Râzi ve Kaazi'nin beyanları veçhile Vâcip Tealâ'nın Mûsâ (A.S.) ı ihtiyarı; o zamanda mevcut olan insanlar üzerine demektir. Zira; o zamanda Hârûn (A.S.) da nebi ise de ayrı şeriat sahibi olmayıp Mûsâ (A.S.) a tebaiyetle memur olduğundan zamanında Mûsâ (A.S.) dan efdal bir nebi yoktu. Şu halde o zamanda mevcut nâs üzerine Cenab-ı Hak Mûsâ (A.S.) ı risaletle ba's ve bilâvasıta tekellümle ihtiyar buyurmuştur. Yoksa bilumum nas üzerine ihtiyar ve tafdîl manâsına değildir. Zira; bizim nebimizin cemi' enbiyadan efdal olduğunda ittifak olup delâil-i akliye ve nakliye de buna delâlet etmektedir.

Hz. Mûsâ'nın ru'yetullahı talebi Zilhicce'nin Arefe günü ve Tevrat-ı Şerifin nüzûlü Kurban Bayramı ve Cuma günü sabahleyin vuku bulduğu Kaazî'nin cümle-i beyânâtındandır.

Cenab-ı Hak bu âyette Mûsâ (A.S.) a iki nimet tadad buyurdu. *Birincisi; risalet, ikincisi; bilâvasıta tekellümdür.* Ve bu nimetlere şükretmekle emir buyurdu ki, ilmen ve amelen nimetin hukukunu edâ ve levazımını ifâ etmekle emirdir. Binaenaleyh, nimete nâil olan her insan için o nimetin şükrünü edâ etmesi vâciptir. Zira şükrü edâ olunmayan nimet zevâle maruzdur.

*
* *

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ı risâletle tahsis ettiğini beyandan sonra risâletini tafsîl etmek üzere :

وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا

بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾

buyuruyor.

[Bizim Mûsâ (A.S.) ı ihtiyarımız cümlesinden olarak mev'ize ve hill ü hurmeti tafsilen Mûsâ için Tevrat, yazılı levhalarda Beni İsrail'in muhtaç olduğu herşeyi yazdık. Hâl böyle olunca yâ Mûsâ! Sen elvah-ı azimete, ciddiyet ve niyet-i sadıkayla ahzet. Kavmine emret ki, Tevrat'ta olan ahkâmın güzellerini ahzetsinler. Ey Beni İsrail! Fir'avn; Âd ve Semud gibi kâfirlerin beldelerini size gösteririm ki, onların köşkleri ve sarayları nasıl harap olmuşsa onları görüp ibret alasınız.] Veyahut **[Âhirette fâsıkların dârı olan dâr-ı Cehennem'i gösteririm.]**

Fahr-i Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile *e l v a h* la murad; *Tevrat'ın levhalarıdır.* Levhaların adedi yedi veyahut on olmasında ihtilâf olup levhanın madeni yeşil zebercedden veyahut zümrütten veyahut tahtadan olduğuna dair rivayetler varsa da âyette adedine ve madenine dair sarahat olmayıp ancak Tevrat'ın levhada nâzil olduğu kat'idir. Fakat levhanın adedi ve keyfiyeti malûm değildir. Kemmiyet ve keyfiyetine hüküm de talluk etmez. Maksat Tevrat'ın levha üzerinde nâzil olduğunu beyandır.

H e r ş e y le murad; *umur-u din ve umur-u dünyadan Beni İsrail'in muhtaç oldukları herşey* demektir. Çünkü; Tevrat'ta emr ü nehiy, helâl ü haram, hudud-u şer'iye, ahkâm-ı din, umur-u dünya ve teşkil-i hükümete müteallik herşeyin tafsili vardı. Binaenaleyh Cenab-ı Hak bu âyette herşeyin tafsilâtını yazdık» buyurmuştur.

Vâcip Tealâ Tevrat'ı ciddiyet ve azimet üzere ahzetmesini emretmiştir. Çünkü; insanın ümitsiz ve zayıf niyetle ahzettiği şeyde fütur ârız olur, neticesiz kalır. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ ciddiyet ve niyet-i sâdıkayla ahzetmesini emretmiştir.

Tevrat'ın ahkâmında ahsen ve hasen olan şeyler olduğuna âyette işaret vardır. Çünkü Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile *kısas ve zâlimin zulmünü affetmek gibi ameller;* ahsendir. *Kısasla ve zâlimin mezâlimini ahizle intikaam almak hasendir.* Allahü Teâlâ Mûsâ (A.S.) a «Kavmine emret ki, Tevrat'ta beyan olunan ahkamın hasen olanlarıyla amel etmek câizse de ahseniyle amelin efdal olduğunu beyan et» demiştir.

Yahut *a h s e n* le murad; *ferâiz ve vâcibât, h a s e n* le murad; *mendûbât ve nevâfildir.* Elbette vâcibâtla amel etmek ahsendir. Şu halde âyette efdal olan şeyle amele tergib vardır. Yahut *a h s e n* le murad; *azimettir, h a s e n* le murad; *ruhsatla ameldir.* Elbette azimetle amel ruhsatla amelden efdaldir. Fâsıkların memleketlerini ve harap olan hanelerini göstereceğini beyan etmek; emrine muhalefet edenlerin helâklerini göstermekle âsîleri tehdid ve insafa davet etmektir. Tevrat-ı Şerif gaayet büyük ve çok olduğundan Tevrat'ı ancak Mûsâ, Yûşâ, Üzeyr ve İsâ (A.S.) hıfzedip başka hıfzeden olmadığı Hâzin'in cümle-i beyânâtındandır. Yani; Tevrat'ı ezberden okumak bu dört zat-ı şerife müyesser olmuş, başka kimseye müyesser olmamıştır.

***

Vâcip Tealâ fâsıkların beldelerinin harabelerini göstereceğini vaadinden sonra fâsıklarla muâmelesini beyan etmek üzere :

سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

buyuruyor.

[Bigayrıhakkın yeryüzünde tekebbür eden kimseleri âfakı enfüste vahdaniyetimize delâlet eden âyetleri tasdik ve iman etmekten tağyir eder ve kalplerini döndürürüm ki, hakka inat ve bigayrıhakkın tekebbürlerinin cezasını görsünler ve ben Kur'ân'ın âyetlerini anlamaktan onları menederim ki, küfürlerinin azabını tatsınlar.]

وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۚ

[Ve eğer onlar her âyeti görseler iman etmezler.]

وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًاۚ

[Ve eğer onlar doğru yolu görseler kendilerine tarîk-i necat ittihaz etmezler.]

وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًاۜ

[Ve eğer onlar tarik-ı dalâleti görseler derhal kendilerine meslek ve tarîkat ittihaz ederler.]

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٤٦﴾

[Bunların şu tarik-ı dalâli meslek ittihaz etmelerinin sebebi; onlar bizim hakka delâlet eden âyetlerimizi tekzib ettiler ve o âyetlerimizden gaafil oldular.]

Yani; hakka mukaarin olmayan din-i bâtıllarıyla yeryüzünde bigayrıhakkın ibadullaha tekebbür ve tecebbür edip bizim vahdaniyetimize ve kudretimize delâlet için âfâk-ı enfüste nasbolunmuş âyetlerimizin ledünniyâtını tefekkür etmeyen kâfirleri, cebâbireyi âyetlerimi kabul edip iman ve fehmeyleyip tasdik etmekten ben menederim. Onlar âyetlerimizi fehmedemedikleri gibi iptâline sa'y ederlerse de ben onları iptâlinden menederim ki, emekleri zâyi olur, belki kendi amelleri kendi aleyhlerine döner. Bizim âyetlerimizin şanı i'lâ olunduğu gibi onların hileleri ve dinleri bâtıl ve kendileri helâk olur. Zira; onlar hakka inat edip kabulden imtinâ' ettikleri için hidayetten mahrum olmaya müstehak olduklarından hidayete vesile olan âyetlerden gaflet ederler. Ve eğer onlar taraf-ı ilâhimizden nâzil ve resulümüze mucize olan ve sıdk u savab üzerine delâlet eden her âyeti görseler kemâl-i inatlarından ve

havâ ve hevese âbâlarını taklide fart-ı inhimaklarından âyetlerimize asla iman etmezler. Çünkü; tıynetlerinde olan habâset ve fıtretlerinde olan cehâlet ve hamakat imanlarına mânidir. Ve eğer onlar tarîk-ı savab ve reşadeti görürlerse şeytanet kendilerine galebe ettiğinden o doğru yolu kendilerine tarîk-ı necat ve meslek-i savab ittihaz etmezler. Ve eğer onlar tarik-ı dalâli görürlerse derhal kendi nefisleri için tarik-i dalâli savab görüp ihtiyar ve meslek ittihaz ederler. İşte mütekebbirlerin tarîk-ı savabı terkederek tarîk-ı dalâli ihtiyar etmelerinin sebebi; onlar bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimizi tekzib ettiler ve onlar iman ve imtisâlden gaafil oldular ki; gafletleri ebedîdir, asla uyanmak ve mütenebbih olmak yoktur.

Bu âyet-i celilede bigayrıhakkın tekebbürün mezmum ve ukubete sebep olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile muhikkin mubtıl üzerine tekebbürü ve mütekebbir üzerine tekebür gibi bihakkın olursa tekebbürün memduh olduğuna işaret olunmuştur. Resulullah'ın «Mütekebbir üzerine tekebbür sadakadır» hadis-i şerifi dahi şu manâyı te'yid eder. Çünkü; bigayrıhakkın tekebbür deyince bihakkın tekebbür olduğuna ve bihakkın tekebbürün cevazına delâlet eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet; Allahü Tealâ'nın dilediği kulunu hidâyette ve dilediği kulunu dalâlette kıldığına delâlet eder. Binaenaleyh; Allahü Tealâ bazı kulunu su-u ihtiyarı neticesi âyetlerini kabulden meneder ve bazı kulunu da âyetlerde tefekküre ve hakkı kabule tevfik eder. Zira; dilediğini halk etmeye kaadir olduğu cihetle işlediğinden mes'ul değildir. Çünkü; mülk onundur, keyfe mâ yeşâ' tasarruf eder.

Allahü Tealâ hakkında tekebbür sıfatı medihtir. Çünkü; herşey Allah'ın halkıyla olduğundan bilumum kemâl, Allahü Tealâ'ya mahsustur. Amma kulların bigayrıhakkın tekebbürleri bâtıl ve haklarında sıfat-ı mezmumedir. Binaenaleyh; bigayrıhakkın tekebbür ukubeti mucip günah-ı kebiredendir.

***

Vâcip Tealâ âyetleri tekzip ve kabulden gaflet edenlerin âyet-

leri idrakten sarf olunduklarını beyandan sonra âyetleri tekzib edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar bizim âyetlerimizi ve dâr-ı âhirette bizim lutfumuza mülâkaatı tekzib ettiler. Onların amelleri haptolduğundan emekleri zâyi olduğu gibi amelleri bâtıl olmasından cezalanmazlar, ancak amellerinin muktezâsıyla cezalanırlar.]

Yani; âyetleri tekzip ve âhirete mülâkaatı inkâr eden kâfirlerin sıla-i rahim, infak, ihsan ve fukarâya sadaka gibi vücuh-u birre dair olan amelleri küfürleri sebebiyle zâyi olur, asla faydasını görmezler. Zira; amelle intifâ'ın şartı imandır. İman olmayınca hiçbir amel fayda etmez.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile herkesin cezası;, ameline göre olacağına bu âyet delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ âyetleri tekzip ve âhireti inkâr edenlerin amelleri bâtıl olduğunu beyandan sonra âyeti tekzibin envâ'ından bir nev'ini ve Beni İsrail'in hidayetten sonra dalâli ihtiyarlarını beyan etmek üzere :

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴿١٤٨﴾

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) mikaata gittikten sonra kavm-ı Mûsâ kendi hülliyatlarından bir dana suretini hayattan ârî cesed olarak ittihaz ettiler ki, o cesedin sığır sadası gibi sadası vardır. Onu kavm-i

Mûsâ Sâmiri'nin iğfâlâtı üzerine ma'bud ittihaz ettiler. Beni İsrail ziynetten yapılmış buzağı suretini ma'bud ittihaz ettiler de o suretin onlara tekellüm etmediğini ve onlara bir tarık-ı hayır gösteremediğini bilmediler ve görmediler mi ki, onu ma'bud ittihaz ettiler de nefislerine zulmedici zâlimlerden oldular.] Çünkü; söze muktedir olmayan ve tarik-ı savaba irşad edemeyen cansız bir cesedi ma'bud ittihaz ettiler. Halbuki ma'budun emir ve nehye muktedir ve doğru yola irşad eder ve menfaat ve mazarrat elinden gelir ve herşeye kaadir bir zat olması lâzım gelir. Bunların ibadet ettikleri suret ise hiçbir şeye muktedir değildir.

Tefsir-i Hâzin ve Medârik'te beyan olunduğu veçhile hulliyatı buzağı suretinde tasvir eden (Sâmiri) isminde Beni İsrail'den bir münafıktır. (Sâmiri) nifakını gizler, daima Mûsâ (A.S.) ın hafî surette noksanını arardı. Beni İsrail'in hatırı sayılılarından olduğu cihetle Mûsâ (A.S.) ın bulunmadığı bir zamanda Beni İsrail'in evvelce Mûsâ (A.S.) a «Bize bir ma'bud yap dediklerini fırsat addederek hemen zaman fevtetmeksizin idlâle sa'y etmiş ve muvaffak da olmuştur. Çünkü; Beni İsrail'in hamakatı Sâmiri'nin işine yaradı. Gerçi sureti yapan Sâmiri ise de Beni İsrail'in ekserisi razı olduklarından mecmûuna isnad olunmuştur. Çünkü; bir kavimden bazılarının işlediği efâle diğerleri razı olunca o fiilin cümlesine isnad olunması câizdir. Hulliyatı Kıptîlerden bayram günü için Beni İsrail âriyet suretiyle almışlarsa da Kıptîler helâk olunca mâlik olduklarından hulliyât Beni İsrail'e isnad olunmuştur.

Buzağıyı ma'bud ittihaz eden Hârûn (A.S.) dan maada Beni İsrail'in kâffesi midir veyahut bazısı mıdır? İhtilâf varsa da âyetin umumuna nazaran Hârûn (A.S.) dan maadasının danaya ibadetleri anlaşılmaktadır.

Sâmiri kuyumcu olduğundan buzağı suretini dökmüş ve Cibril-i Emin'in atının ayağının altından almış olduğu toprağı suretin içine vaz' edince sada vermiştir.

Sâmiri meselesine dair tafsilât (Sure-i Tâhâ) da dahi zikrolunduğundan burada bu kadarla iktifa olunmuştur. Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette Beni İsrail'i iki cihetle tevbih ettiğini ve buzağının ibadete istihkaakı olmadığını beyan

buyurmuştur. B i r i n c i s i ; *buzağı suretinin tekellüme iktidarı olmaması,* i k i n c i s i ; *tarik-ı hayra sevke iktidarı bulunmamasıdır.*

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in danaya ibadetlerini beyandan sonra nedâmetlerini ve istiğfarlarını beyan etmek üzere :

وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Beni İsrail'in nedâmetleri tezâyüd etti. Mertebe-i a'lâdan mertebe-i süflâya sukuut ettiler ve muhakkak kendilerinin dalâlette olduğunu görünce dediler ki «Allah'a yemin ederiz ki, eğer Rabbimiz bize merhamet buyurmaz ve vâki olan kusurumuzu af ve setretmezse elbette biz zarar edicilerden oluruz».]

Beyzâvî ve Fahr-i Râzi'nin beyanlarına nazaran *e l l e r i n e s u k u u t e d e n ş e y* le murad; *nedâmetlerinin müşted olğundan kinayedir.* Zira; birşeye şiddetle nedâmet eden kimsenin elini ağzıyla ısırıp sonra dizine vurması âdet olduğundan eli dizine sukuut etmiş olur. Binaenaleyh; Beni İsrail Sâmiri'nin idlâline aldandıklarını ve küfrettiklerini bilince hayıflarından ve kesret-i nedâmetlerinden ellerini ısırıp dizlerine vurdukları için nedâmetleri ellerine düşmüş oldu. Zira; Araplar birşeye şiddetle nedâmet eden kimse için (سقط في يده) derler. Şu halde bu kelâm; şiddetle nedâmette isti'mâl olunur bir darbımeseldir. Yahut *e y d i* yle murad; *nefisleridir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Nedâmet, nefislerine sukuut edip her taraflarını ihata etti] demektir ki, «Vücutlarının her cüz'ünü nedâmet kapladı, nedâmetten hâlî bir cüz' kalmadı» demek olur.

Beni İsrail hatalarını bilince nedâmetlerini izhar ve Cenab-ı Hak'tan kusurlarının affını istirham ve irtikâb ettikleri cinâyetin

pek büyük olduğunu ikrar ve cinâyetlerinin neticesi hüsrân olduğunu istiğfarlarına ilâve ettiler.

*
**

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın Beni İsrail'in cinâyetlerini işitince kemâl-i gazapla geldiğini ve biraderine itâb ettiğini ve biraderinin i'tizarını ve Hz. Mûsâ'nın duâsını beyan etmek üzere :

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِه۪ غَضْبَانَ اَسِفًاۙ قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُون۪ي مِنْ بَعْد۪يۚ

buyuruyor.

[Vakta ki, Mûsâ (A.S.) münâcâtından kavmine kemâl-i gazap ve esefle avdet ettiyse kavmine «Ben münâcâta gittikten sonra bana ne fena halef oldunuz» dedi.] Ve sözüne şunu da ilâve etti:

اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْۚ

[«Dana suretine ibadetle Rabbinizin gazabını mı ta'cil ettiniz?»]

وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ وَاَخَذَ بِرَأْسِ اَخ۪يهِ يَجُرُّهُٓ اِلَيْهِۜ

[Mûsâ (A.S.) hiddetinden Tevrat'ın levhalarını yere koydu ve biraderini kendine çeker olduğu halde başının saçından tuttu ve danaya ibadetten kavmini menetmedi zannıyla itâb etti.]

قَالَ ابْنَ اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُون۪ي وَكَادُوا يَقْتُلُونَن۪يۘ فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْاَعْدَٓاءَ
وَلَا تَجْعَلْن۪ي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٥٠﴾

[Mûsâ (A.S.) ın hiddetine karşı Hârûn (A.S.) «Ey anam oğlu! Bana hiddet etme. Zira; senin kavmin beni zayıf addettiler ve

beni katletmeye yaklaştılar, sözümü dinlemediler. Binaenaleyh; düşmanları bana gülüştürme ve beni zâlim kavimle beraber kılma» demekle biraderinin hiddetini teskine çalıştı.]

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٥١﴾

[Mûsâ (A.S.) biraderinden hakikat-ı hali dinleyince «Yâ Rabbi! Beni ve biraderimi mağfiret ve bizi rahmetine ithal et. Zira; sen erhamürrâhimînsin» demekle Rabbisine duâ etti.]

Yani; vakta ki, Mûsâ (A.S.) kavminin hatalarını işitince gazaplı ve mahzun olduğu halde kavmine rücû' ettiyse kavmine tekdir ve tevbih tarikıyla dedi ki, «Benden sonra ne çirkin şey icad ve ne kötü hilâfet ettiniz ki Sâmiri gibi bir münafıkın sözüne aldandınız? Ben salâhınızı ve ıslahınızı tezyid için gittim, siz dalâlinizi arttırdınız. Ey ahmak ve müsrif kişiler! Rabbinizin azabını ve ukuubetinize dair olan emrinin alelacele nâzil olmasını mı istediniz» dedi ve levhaları yere attı ve biraderinin başından tuttu ve kendi tarafına çekti ve başını salladı, «Neden bunları hıfzetmedin ve neden bunların kabahatlarını kendilerine beyan edip nehyetmedin?» demekle biraderine gazabını izhar etti. Hârûn (A.S.) biraderinin gazabına karşı «Ey anam oğlu! Bu ahali yani Beni İsrail beni zayıf addettiler ve katletmeye karib oldular. Bana itâb etmekle benimle düşmanları keyflendirme ve beni kavm-i zâlimle beraber kılma ve onlara gazabında beni şerik yapma» demekle Hârûn (A.S.) i'tizar edince Mûsâ (A.S.) Cenab-ı Hakka tazarru ve niyaz ederek «Yâ Rabbi! Beni ve biraderimi mağfiret buyur ve bizi rahmetine ithâl et. Zira; sen erhamürrâhimînsin» demekle Cenab-ı Hak'tan istirham etti.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile Mûsâ (A.S.) münâcâttayken Sâmiri'nin idlâlini, Beni İsrail'in dalâlini ve kavminin ne gibi hâl kesbettiğini Vâcip Tealâ haber vermesi üzerine Mûsâ (A.S.) şiddetle gazab ederek ve püresef olarak geldi.

Beni İsrail'den irtidad edenlere hitaben «Benden sonra icad ettiğiniz amelinizde ve danaya ibadetinizde ne çirkin şey işlediniz ve ne fena hilâfet ettiniz ki Sâmiri gibi bir münâfıkın sözüne al-

dandınız ve Allahü Tealâ'ya ibadeti terkeyleyerek az zaman içinde putperest oldunuz» dedi. *Yahut* bu hitap; Hârûn'la maiyetinde olan müminleredir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Bana hilâfette lâyıkı veçhüzere edâ-yi hizmet etmediniz. Binaenaleyh; hilâfette isâet ettiniz ve danaya ibadet edenleri menetmediniz. Halbuki vazifeniz bunların itikadlarını muhafaza etmekti. Vazifenizi lâyıkıyla ifa etmediniz ki, zuafâ-yı Beni İsrail itikad-ı hakkı ihlâl ettiler] demektir.

«Benden sonra hilâfette kötülük ettiniz» demek; «Benim münâcât için nezdinizden müfârakat edip gittikten sonra» demektir. *Yahut* «Benden bu kadar acaip ve garaip mu'cizâtı gördükten sonra kötülük ettiniz» demektir. «Bu kötülüğünüz, azab-ı ilâhinin nüzûlünü ta'cil ettiğinizden midir?» veyahut «Rabbimin bana vaad ettiği kırk günde mi acele ettiniz?» demektir.

Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *a c e l e ; birşeyi vaktinden evvel işlemek* olduğundan mezmumdur. Çünkü; birşeyi vaktinden evvel getirmek o şeyden mahrumiyeti mucip olur. Ancak *s ü r ' a t ; birşeyi vaktinin iptidasında işlemek*ten ibaret olduğu cihetle mezmum değildir.

Mûsâ (A.S.) kemâl-i gazabına ve Beni İsrail'in bu kadarcık az bir zamanda dalâletlerine hayretinden ve din-i mübine gayretinden elvâhı yere attı ve biraderini kendi tarafına çekti ki hakikat-ı hali istizah ve meselenin keyfiyetini tahkik eylesin ve şüpheli birşey kalmasın. Çünkü; hakikat meydana çıkınca çaresini düşünmek kolay olur.

Hârûn (A.S.) Mûsâ (A.S.) ın liebeveyn biraderi olduğu halde rikkatını celbetmek için vâlidesine nispet etmiştir. Çünkü; vâlide tarafından rikkat fazladır. Hârûn (A.S.) kavmini dalâletten menetmeye son derece çalıştığını ve bu hususta beyinlerinde birçok mübâhase olduğunu ve kavminin dinlemediğini ve Hârûn (A.S.) üzerine katletmeye karib bir hücumla hücum ettiklerini beyan sadedinde «Kavmim beni zayıf addettiler, hatta katletmeye yakın oldular. Benim onların fevkinde mukaabeleye kudretim yok» demekle Mûsâ (A.S.) a kavminin hareketlerini beyan buyurmuş ve «Düşmanları bana güldürme. Senin bana gazabını görüp

ferahlanmasınlar ve beni kusur etti zannıyla zâlimlerin idadından ma'dud kılma» demiştir.

Hârûn (A.S.)' dan hakikat-ı hali dinleyince Mûsâ (A.S.) kendine ve biraderine duâyla meşgul olmuş ve hiddetini teskin etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in dana suretine ibadet ettiklerini beyandan sonra ibadet edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾

buyuruyor.

[Tahkikan şol kimseler ki dana suretine ibadet ettiler. Onlara yakında Rablerinden gazap nâzil olur ve hayat-ı dünyada zillet isabet eder. Putperestlere gazap ve zillet isabet ettiği gibi biz müfterileri cezalandırırız.]

Yani; Allahın gayrı, mahlûkattan Sâmiri gibi bir habîsin eliyle yapmış olduğu hasis bir buzağı suretini ma'bud ittihaz ederek ibadet eden kimseler *iki belâ* ile müptelâ olurlar: *B i r i n c i s i ; Rablerinden gazap, i k i n c i s i ; hayat-ı dünyada zillet ve meskenet isabet eder* ve Allahü Tealâ'yı terkle iftira edenleri cezâ-yı sezâlarını biz böylece veririz.

Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette iki ihtimâl vardır: *B i r i n c i s i ;* buzağı suretini ma'bud ittihaz edenlerle murad; *Hz. Mûsâ zamanında bilfiil ibadete mübaşeret edenlerdir.* Gerçi bunlar tâib ve müstağfir olmuşlarsa da tevbelerinin kabulü katilleriyle olduğundan taraf-ı ilâhiden onlara nâzil olan gazap; katlolunmalarıdır. *Z i l l e t* le murad; *katlolunmak için kendi boyunlarını kendilerinin kılıç önüne uzatmalarıdır.* Şu halde gerek azap ve gerek gazap ve zillet her ikisi de dünyada vuku bulmuştur. Vâcip Tealâ bu haberi vukuundan evvel mikatta Mûsâ (A.S.) a beyan buyurduğundan haberin zamanına nisbetle gazabın vukuu muahhar olduğu cihetle gazabın nüzûlü *istikbâle*

delâlet eden (سين) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü katil ve zillet haber verildiğinden sonra vâki olmuştur.

Âyette beyan olunan iki ihtimâlden *i k i n c i s i ;* danayı ma'bud ittihaz edenlerle murad; *zaman-ı saâdette mevcud olan Yahûdilerdir.* Gerçi onlar bilfiil danaya ibadet etmemişlerse de Arap indinde âbâdan sudur eden cerâimin evlâda isnadı âdet olduğundan Yehûdun babalarından sudur eden cinâyet evlâtlarına isnad olunmuştur. Şu ihtimale nazaran *g a z a p* la murad; *iman etmedikleri surette âhirette azap* ve zilletle murad; *dünyada cizye ve katil ve memleketlerinden tard u teb'îd ve bir hükümete nail olamayarak herbiri bir yerde müteferrik ve perişan bir halde yaşamalarıdır* [1].

Din-i ilâhide iftira edenlerin cezası; dünyada gazab-ı ilâhi ve zillet olduğunu ve üzerinde zill ü meskenet bulunacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Gerçi âyette iki ihtimal beyan olunmuşsa da Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile ihtimâl-i evvel râcihtir. Çünkü; bilfiil şirkedenler murad olunmak mümkünken onların evlâdının murad olunması baîddir.

***

Vâcip Tealâ tevbe edenlerin tevbelerini kabul buyurduğunu beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٥٣﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar birçok günahlar işlediler ve seyyiâtı işledikten sonra tevbe ve nedamet, Allahü Tealâ'ya, meleklerine, resullerine ve kitaplarına iman ettiler. Allahü Teâlâ onların tev-

---

[1] Dörtbir yanı düşmanla çevrili, hususiyle bütün milletlerin düşmanlığını üzerinde toplamış bir kavmin geçici olarak devlet ve hükûmet kurmasının bekâsı olmayacaktır. Kur'an'ın bu ebedî hükmü bâkîdir.

Nâşir.

belerini kabul eder. Zira; Habibim! Rabbin Tealâ, tevbeden sonra onların günahlarını mağfiret edici ve tevbelerini kabulle merhamet buyurucudur.]

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile seyyiât; *sağire ve kebire cümle günahlara şamil* olduğu için bilumum günahlardan tevbenin kabulüne âyet delâlet eder. Binaenaleyh; bir kimse envâ'-ı seyyiâtı irtikâptan sonra nedamet-i külliyeyle nedamet edip hulûs-u kalp ve niyet-i sadıkayla dergâh-ı ülûhiyetten kusurunun affını istirham ederse Cenab-ı Hak tevbesini kabul buyuracağını bu âyetle vaad buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) dan gazap üzerine vâki olan hâlâtı beyandan sonra gazabın sükûnetinden sonra vâki olan ahvali beyan etmek üzere :

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ اَخَذَ الْاَلْوَاحَ وَفِى نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) ın gazabı ve öfkesi sükût ettiyse yere vaz' etmiş olduğu levhaları yerden aldı ve Tevrat'ın nüshalarında tevhid-i hakka ve saâdet-i dareyne îsâl eder evâmir ve nevâhîyi câmi', dünya ve âhirette selâmet-i ibadı kâfil, hidayet ve amel edenleri azab-ı Cehennem'den kurtarır rahmet vardır. Gerek hidayet ve gerek rahmet şol kimselere hasıl ve sabittir ki onlar Rablerinden havfederler ve korkuları ancak Allahü Tealâ'dandır, Allah'ın gayrıdan perVâları yoktur.]

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile gazap; insanın söylemesine sebep olup gazabın zevali ise sükûnete sebep olduğu cihetle bu makamda gazabın sükûtu sükûnetinden kinayedir. *Yahut* kelâmda kalp vardır ki «Mûsâ (A.S.) gazaptan sükût etti» demektir.

Mûsâ (A.S.) ın ahzettiği *e l v a h* la murad; Fahr-i Razi'nin

beyanı veçhile *bundan evvelki âyetlerde yere ilkaa ettiği beyan olunan elvahtır.* Zira; marife olarak zikrolunan birşeyin marife olarak iadesi evvelkinin aynı olmak icab eder. Binaenaleyh; elvah-ı şerifeyi yere nasıl vaz'ettiyse öylece ahzetmiştir. Şu halde elvahı yere vaz'ederken kırıldı, bazı âyetleri zâyi oldu ve zâyi olan âyetlerin tekrar nazil olduğuna dair olan rivayet zayıf olsa gerektir. Zira; levhaların kırıldığına dair âyette sarahat olmadığı gibi işaret dahi yoktur.

Tevrat-ı Şerif Levh-i Mahfuz'dan istinsah olunduğu için *n ü s h a* tabir olunmuştur.

Mûsâ (A.S.) ın gazabının sükûnetine sebep; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *iki şeydir: B i r i n c i s i ; Hârûn (A.S.) ın i'tizarı, i k i n c i s i ; kavm-i Mûsâ'nın tâib ü müstağfir olmalarıdır.*

*
**

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın mikaata yetmiş kişiyle gittiğini beyan etmek üzere :

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) kendi kavminden bizim mikaatımıza gelip dana suretine ibadetlerinden i'tizar etmek üzere yetmiş kişi intihab etti.]

فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ

[Vakta ki, onları zelzele ve ıztırap ahzettiyse Mûsâ (A.S.) «Ey benim Rabbim! Bundan evvel murad etseydin onları ve beni sen ihlâk ederdin. Halbuki merhamet ettin, ihlâk etmedin.»]

أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا

[«Ya Rabbi! Bizden birtakım sefihlerin işledikleri isyanla bizi ihlâk mi edeceksin?» demekle Cenab-ı Hakka tazarru etti.]

إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ

[«Yâ Rabbi! Bu fitne olmadı, illâ kullarını imtihan için senin iptilândır.»]

تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ

[«Yâ Rabbi! Bu gibi fitnelerle sen istediğin kimseyi idlâl eder ve istediğini hidayette kılarsın».]

أَنْتَ وَلِيُّنَا

[«Yâ Rabbi! Sen bizim velimiz ve işlerimizde yardımcımızsın ve cümle umurumuza hakimsin».]

فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ ﴿١٥٥﴾

[«Binaenaleyh; Bizim günahlarımızı mağfiret buyur ve tevbemizi kabulle merhamet et. Zira; mağfiret edicilerin hayırlısısın».]

Yani; Mûsâ (A.S.) bizim iznimizle kendi kavminden mikaatımıza gelmek üzere yetmiş kişi ihtiyar ve intihab etti. Mikaata gidenler ayanen Cenab-ı Hakkı görmek talebinde bulundukları için onları sâ'ika ahzedince Mûsâ (A.S.) «Yâ Rabbi! Eğer dilemiş olsaydın bundan evvel onları ve beni ihlâk ederdin. Yâ Rabbi süfehanın seyyiâtıyla bizi ihlâk mi edeceksin? Yâ Rabbi! Bu sâika; onların cehreten seni görmek talebinde bulunmaları yüzünden olmadı, ancak senin fitnen ve iptilâ kılmandır. Sen bu fitneyle dilediğin kulunu idlâl eder ve dilediğin kulunu hidayette kılarsın. Yâ Rabbi! Sen bizim velimizsin. Bizi mağfiret et ve bize merha-

met buyur. Zira; sen mağfiret edicilerin hayırlısısın, demekle Cenab-ı Hakka tazarruda bulunmuştur.

Fahr-i Râzi, Kaazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) a yetmiş kişi intihabıyla mikaata gelmesini emredince Mûsâ (A.S.) on iki esbattan altışar kişi intihab ettiğinden yetmiş iki kişi olup aded-i muayyenden ikisi ziyade oldu. Mûsâ (A.S.) lâalettayin ikisinin kalmasını emretti. Bu emir, aralarında birçok münazaaya bâdî oldu. Mûsâ (A.S.) kalanların ecri gidenlerden daha çok olacağını beyanla nizaın önünü aldı. (Yûşâ') ile (Kâleb) kaldılar.

Mikaata gidecek yetmiş kişi oruç tuttular, guslettiler ve güzel libaslar giyindiler, Tûr-u Sina'ya vardılar. Cebelin her tarafını bulut ihata etti. Mûsâ (A.S.) bulutun içine girdi ve rüfekasına da yakın gelmelerini emretti. Onlar da bulutun içine girdiler ve secdeye kapandılar. Secdede Vâcip Tealâ'nın Mûsâ (A.S.) a emr ü nehyini işittiler. Mükâleme tamam ve bulut zail oldu. Bunun üzerine yetmiş kişi Mûsâ (A.S.) a teveccüh ederek «Biz alenî Allah'ı görmeyince sana iman etmeyiz, göster bize Allah'ı» dediler. Binaenaleyh; derhal sâ'ika isabet ederek helâk oldular. Mûsâ (A.S.) «Yâ Rabbi! Murad etmiş olsaydın bundan evvel bunları ve beni ihlâk ederdin, halbuki ihlâk etmedin. Şimdi ihlâk edince Beni İsrail'e ben neyle rücû' edeyim ve onlara ne cevap vereyim» demekle ihya etmesini istirhamda bulundu ve Cenab-ı Hak tekrar onları ihya buyurdu.

Mûsâ (A.S.) ın bu yetmiş kişiyle Tûr'a gitmesi mükâleme için midir veyahut mükâlemeden sonra Beni İsrail'de vâki olan buzağıya ibadet etmek cinayetinden istiğfar ve tevbelerinin kabulünü istirham için midir? İhtilâf vardır. Çünkü; yetmiş kişiyle gidildiği muhakkaktır. Lâkin gidilmekteki maksadı beyan hakkında âyette sarahat yoktur. Ancak Sâmiri'nin idlâlinden sonra gidilmesi; tevbelerinin kabulünü istirham için gidilmek cihetini te'yid eder.

Bazı rivayette vâki olan *r e ç f e* ki *saikadır* ondan helâk olmadılar. Ve lâkin helâke karib olduklarından Mûsâ (A.S.) helâklerinden havfından nâşî helâk olmamalarını Cenab-ı Hak'tan istirham etmiştir. Bu yetmiş kişi Beni İsrail'in hayırlısı ve akıllıları ve Mûsâ (A.S.) ın muîn ve nâsırı olduklarından zâyi olma-

larından havf ve telâş ettiği gibi eğer helâk olsalar Beni İsrail'e söz duyurmak ve anlatmak da müşküldü. Binaenaleyh; ihlâk olmamaları temeniyâtında bulunmuştur. Mûsâ (A.S.) nefsine ve kavmine duâ etti ve mağfiret ve rahmet talebinde bulundu.

Allah'ın gayrılarının bir kimsenin kusurunu ve hatasını affetmesi; sevap taleb etmek *yahut* herkesin kendini senâ ve *yahut* bir zararı defetmesi gibi maksada müpteni olup Allah'ın kullarının hatasını affı böyle bir maksada müpteni olmadığından Mûsâ (A.S.) «Yâ Rabbi! Sen mağfiret edicilerin hayırlısısın» demiştir. Çünkü; gayrıların âharın kusurunu setri bir ivâz tahtındadır, Allah'ın setriyse lutf-u mahızdır. Bir ivaz karşısında olmadığına işaret için Cenab-ı Hakkın mağfiret edicilerin cümlesinden hayırlı olduğunu beyan etmiştir.

* * *

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın duâsının bakiyesini beyan etmek üzere :

وَاكْتُبْ لَنَا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ

[«Yâ Rabbi! Bu dünyada bize hasene ve âhirette Cennet yaz ve bizi haklarında sevap yazılan zümreden kıl» demekle Mûsâ (A.S.) dünyalarına ve âhiretlerine duâ etti.]

اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ

[«Ve biz Yâ Rabbi! Sana tevbe ettik ve kulların tarafından vâki olan kusurdan i'tizar etmeğe geldik» dedi.]

قَالَ عَذَابِي اُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ

[Cenab-ı Hak Mûsâ (A.S.) ın duâsına karşı «Benim azabımı ben istediğim kuluma isabet ettiririm, onun kusurunu affetmem» buyurdu.]

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

[«Halbuki benim rahmetim herşeye vâsidir. Binaenaleyh; mahlûkaatın her zerresinde âsârı görülmektedir».]

فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾

[«Ben rahmetimi şol kimselere yazarım ki, onlar menhiyâtı terkle ittika eder ve zekâtlarını verirler ve onlar şol kimseler ki, bizim âyetlerimize iman ederler».]

Yani; Mûsâ (A.S.) duâsında «Yâ Rabbi! Sen bizim için dünyada hüsn-ü maişeti ve taate tevfik ve a'mâl-i sâlihayı müyesser kılmak gibi haseneyi ve âhirette Cennet ve kerameti ve seyyiâtımızı mağfiret yaz ve haseneyle hükmet. Zira; biz tevbe ve kusurumuzu itirafla dergâhına müracaat ettik, affet kusurumuzu» demekle istirhamda bulundu. Mûsâ (A.S.) ın şu istirhamına cevap olarak Vâcip Tealâ dedi ki: «Ben azab etmek istediğim kimseye azabımı isabet ettiririm. Zira; mülkümdür, kimsenin itiraza salâhiyeti yoktur. Çünkü; halis mülkünde tasarruf eden kimseye hariçten itiraz varid olamaz ve itiraz olsa bile te'siri olmaz ve lâkin benim rahmetim herşeye vâsidir. Binaenaleyh; umum halkı ihata etmiştir. Ben rahmetimi ve haseneyi maharimden ittikaa ve zekâtlarını i'tâ ve bizim âyetlerimize iman edenlere hükmeder, yazarım. Yani; âhirette rahmetim mümin müttekilere ve sûrî ve manevî merzuk oldukları şeylerden verilmesi vâcip olan zekât verenlere ve vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimize iman eden müminlere mahsustur. Âhirette kâfirlere rahmet-i ilâhiyemizden nasip yoktur».

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Mûsâ (A.S.), Vâcip Tealâ kullarının velisi olduğunu beyandan sonra *v e l i d e n* muntazar olan *iki şey* olup *b i r i n c i s i ; def'-i mazarrat, i k i n c i s i ; celb-i menfaat* olduğundan def-i mazarratı takdim ederek mağfiret talebinde bulunduktan sonra celb-i menfaat hususuna atf-ı nazar eyleyerek dünyada ve âhirette hasene talebine müsaraat et-

ti. Çünkü; mefasidi defetmek menâfii celbetmekten evlâdır.

Vâcip Tealâ'dan hasene ve mağfiret talebine Mûsâ (A.S.) *iki sebep* beyan etti ki, *b i r i n c i s i ; Vâcip Tealâ'nın veli ve nâsır olmasıdır.* Çünkü; veli ve nâsır olamayan kimsenin iktidarı olmadığından birşey taleb etmekte fayda olmaz. *İ k i n c i s i ; abdin canib-i ilâhiye rucû'la tâib ve müstağfir olmasıdır.* Çünkü; abid Mevlâsına iltica etmez ve kusurunu itirafla tâib ve müstağfir olmazsa mevlâsından birşey talebine yüzü olmadığından Mûsâ (A.S.) şu iki şartın mevcut olduğunu beyanla matlûbunu talebe müsaraat etmiştir ki, icabete karin olsun. Zira rububiyetin izzetini ve ubudiyetin zilletini ikrar etmek; duânın kabulüne sebeb-i kavîdir.

Mûsâ (A.S.) ın şu talebine cevap olarak Vâcip Tealâ dilediği kuluna azap edip kimsenin itiraza hakkı olmadığını ve rahmetinin herşeye vâsi' olduğunu beyan ve rahmetini dar-i âhirette îsâl edeceği kimselerin evsafını beyanla rahmete nail olacaklarını tayin buyurmuştur. Çünkü cemi' tekâlifin ruhu; *ikidir: B i r i n c i s i ; terkolunması lâzım olan menhiyattan içtinaptır.* Buna *ittikayla* işaret olunmuştur. *İ k i n c i s i ; işlenmesi lâzım olan ibâdât* olup mala taalluk eden kısmına *zekât-ı i'ta ile* ve bedene taalluk eden kısmına da *imanla* işaret buyurmuştur. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ bu âyette cemi' tekâlifi icmalen cem'etmiştir. Çünkü cemi' tekâlifi kabul; emre imtisâl ve nevâhîden içtinaptır. Dünyada Vâcip Tealâ'nın rahmeti mümin ve kâfir, muti' ve fâsık ziruh ve gayrı ziruh cümlesine şamildir. Zira; herşeyin vücudu ademinden evlâ olduğu cihetle mevcudâtın kâffesi vücud nimetiyle mütena'imler ve zîruh olanların kâffesi envâ'-ı lezâizle mütelezzizlerdir, zira; her zîruhun kendine mahsus lezzet aldığı birşey vardır. Amma âhirette rahmet-i ilâhiye yalnız müminlere mahsustur, kâfirlere rahmet yoktur. Dar-ı âhiret; amele göre cezanın mahallidir. Binaenaleyh; kâfirlerde iman olmadığından rahmet-i ilâhiyeden mahrumlardır.

***

Vâcip Tealâ dünyada haseneye ehil olanların sıfatları ittikaa ve fukaraya i'tâ-yı zekât ve iman etmek olduğunu beyandan son-

ra cümle-i sıfatlarından birisi de nebiyy-i ümmî olan Muhammed (A.S.) a ittibâ' etmek olduğunu beyan etmek üzere :

اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ

buyuruyor.

[Kendilerine hasene yazılan şol kimseler ki; onlar, Kur'an kendine vahyolunan resule ve mucize sahibi olan nebiyy-i ümmî-ye ittibâ' eden kimselerdir ki, o nebiy-yi ümmînin sıfatını Tevrat'ta bulurlar ve Tevrat'tan sonra nazil olan İncil'de dahi bulurlar.]

يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ

[O nebiy-yi muazzam onlara imanla ve amel-i salihle emreder ve şirk ve sair günahlardan nehyeder.]

وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ

[Ve onlara güzel nimetleri helâl kılar.]

وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ

[Ve o resul-ü mükerrem onlara hınzır eti ve ölmüş hayvan lâşesi gibi habis olan şeyleri haram kılar.]

وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ

[Ve o resul-ü müfahham onlar üzerine ağır olan teklifleri ve meşakkatlı olan ahkâmı onlardan kaldırır.]

Yani; dünyada ve âhirette haseneye müstehak olan şol kim-

seler ki, onlar nebiy-yi ümmî olan Resul-ü Muazzam'a tâbi olurlar. O nebiyy-i ümmînin bi'setini, sıfatını, dinini ve ismini kendi yanlarında mevcut olan Tevrat ve İncil'de bulurlar. O nebinin şanı; ittibâ' edenlere aklın ve şer'in tahsin ettiği ma'rufâtla emir ve kabih olan münkirâttan nehyetmektir. O nebiyy-i ümmî onlara tayyibâtı helâl ve habâisi onlar üzerine haram ve onlardan ağırlıklarını ve boyunlarından bukağı menzilinde olan tekâlifi kaldırır. Çünkü dünyada ve âhirette haseneye lâyık ve müstehak olan kimselerin şanları; Allah'la kendileri beyninde vasıta olan ve Allah'ın ahkâmını kullarına haber veren ve bir kimseden okuyup yazmamış ümmî olan resule ittibâ' etmektir. Zira; o nebiyy-i ümmînin evsafını kendi iman ettikleri ve yanlarında bulunan Tevrat ve İncil'de bulurlar ve o nebinin şanı; ittibâ' edenlere emribilmaruf ve nehyianilmünker ettiği gibi onlara tayyibâtı helâl ve habîsi haram kılmak ve meşakkat veren tekâlifi üzerlerinden kaldırmaktır. Binaenaleyh; bu evsafı haiz olan zat-ı şerife ittibâ' etmek vâciptir.

Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *Resulullah'a tebaiyet edenler* le murad; *Beni İsrail'in Tevrat'ta Resulullah'ın evsafını ve Nasârâ'nın İncil'de Resulullah'ın şemailini görüp Resulullah'ın risaletini ve nübüvvetini tasdik edenlerdir.* Çünkü; Resulullah ba'solunmazdan evvel şeriatına ittibâ' mümkün değildir. Binaenaleyh; gerek Nasârâ'dan gerek Yehûd'dan Resulullah'ın evsafını İncil'in ve Tevrat'ın tarifi veçhüzere bilip ve iman edenlerdir ki, bu da resulullah'ın bi'setinden sonra mümkündür. Yahut *zaman-ı saâdette Yehûd ve Nasârâ'nın şeriat-ı Ahmediyeye iman edenlerdir.* Zira; onlar imanları sebebiyle dünyada ve âhirette haseneye müstehak olan ehl-i imandandırlar. Çünkü; Resulullah'a iman edenler hangi milletten olursa olsun müsavidir, beyinlerinde fark yoktur.

Yahut âyette *tâbi olanlar* la murad; *cemi' ümmete şâmildir.* Zira; Resulullah'ın evsafı İncil'de ve Tevrat'ta mezkûr olduğunu beyan etmek lâfz-ı âyetin cemi' ümmete şümulüne mani değildir.

Bu âyette *resul* le murad; *bizim peygamberimiz Muhammed (A.S.) dır.* Zira; *Allah'la kulları beyninde vasıta olarak risa-*

letini ve ahkâmını ümmetine tebliğ ettiği cihetle *r e s u l* *ve Allahü Tealâ'nın evsafını ve ahkâmını haber verdiği cihetle* *n e b i* unvanını ihraz buyurmuştur ve her ikisi de mertebelerin a'lâsı ve eşrefidir.

Resulullah okuyup yazmadığı için *ü m m î* denilmiştir. Ve ümmî olması Resulullah hakkında şeref-i nübüvvetine delâlet eder a'zam-ı mu'cizâtındandır. Çünkü; Resulullah okumak ve yazmaksızın evvelîn ve âhirînin ulûmunu câmi' Kur'an'ı getirmek ve akşam-sabah ziyade ve noksan olmaksızın, tağyir ve tebdil vuku bulmaksızın ümmeti üzerine kıraet etmek ve birçok mugayyebâttan haber vermek ve haber verilen şey aynıyla vâki olmak elbette nübüvvetini tasdik ve taraf-ı ilahiden meb'us resul olduğunu teyid ettiği için Resulullah'ın ümmî olması mucizelerinin büyüğüdür. Zira; ümmî olmasaydı Kur'an'ı başka kitaptan istinsah etti diyerek kavmi tarafından itham olunurdu. Fakat ümmî olduğu cihetle bu ithama meydan kalmamış ve itham etseler dahi hükmü olamamıştır.

Resulullah'ın evsafının, isminin, beldesinin ve şemail-i nebeviyyesinin Tevrat'ta ve İncil'de mezkûr olması; Resulullah'ın nübüvvetinin sıhhatına a'zam-i delâildendir.

Resulullah'ın mezâyâ-yı âliyesinden birisi de *emribilmaruf etmektir.* *M a r u f ;* *aklen ve şer'an müstahsen olan şeydir.* Allahü Tealâ'ya iman ve ta'zîm, mahlûkaata şefkat ve inayet, sıla-i rahim ve ebeveyne hurmet, hukuk-u ibada riayet ve mahlûkatın kâffesine nazar-ı ibretle bakmak ve herşeyde olan hikem-i hafiye ve esrar-ı acîbeyi düşünmek ma'rufâtta dahil olup Resulullah bunların da cümlesiyle emir buyurmuştur.

Resulullah'ın evsaf-ı celilesinden birisi de *nehyianilmünker* etmektir. *M ü n k e r* le murad; *şer'-i şerifte meşruiyeti malûm olmayan ve itikaadât-ı fâside ve ahlâk-ı kâside gibi fena şeylerdir.*

Resulullah'ın mezâyâ-yı âliyesinden birisi de *devenin eti ve içyağı gibi kendilerine haram kıldıkları şeylerden ibaret olan tayyibâtı helâl kıldığı gibi meyte ve hınzır eti ve kan ve tab'-ı selimin kazurat addettiği ve kerih gördüğü şeylerden ibaret olan habaisi haram kılmasıdır.* Zira; insana muzır olan şeyin cümlesi ha-

ramdır. Ancak bizim bildiğimiz bir menfaata mebni helâl olması-na delil olan şeyler helâldir. Çünkü helâl olmasına delil olan şey bizim için helâldir ve nâfidir.

Resulullah'ın mekârim-i celilesinden birisi de Nasârâ ve Yehûd şeriatlarından meşakkat veren ve ağır olan şeyleri ki, tevbenin katl-i nefisle olması, hata eden azanın kesilmesi, elbisenin tahareti, necaset bulaşan yerinin kesilmesiyle olması, katilde elbette kısasın muayyen olup diyetin caiz olmaması, Cumartesi günü asla amel caiz olmaması, namazlarının kilisenin gayrı mahalde caiz olmaması ve etin içinden damarlarını arayıp çıkarmak mecburiyetinde olmaları ve emvâl-i ganimeti yakmak ve günahları kapılarının üzerine yazılması gibi tekâlif-i şâkkayı kaldırmaktır. Tekâlif-i şâkka insanı harekeden menettiği için siklete ve ef'âlden menettiği için bukağıya teşbih olunduğundan tekâlif-i şâkkaya *ağırlık manâsına olan ı s r ve bukağı manâsına olan a ğ l â l* denilmiştir. Bizim peygamberimizin şeriatında bu misilli tekâlif-i şâkka ref' olunduğundan Resulullah (بعثت بالحنيفة السهلة السمحة = Ben bâtıldan hakka meyletmiş doğru, kolay ve vâsi bir dinle ba's olundum) buyurmuştur. Binaenaleyh; şeriat-ı Muhammediye edyan-ı saireye nispetle en kolay bir dindir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulullah'ta olan evsaf-ı âliyeyi beyandan sonra iman edenlerin felâha dahil olacaklarını beyan etmek üzere :

فَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِهٖ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذٖٓي اُنْزِلَ مَعَهُٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, şu beyan olunan evsaf-ı âliyeyi câmi olan peygamber-i zişanın hîn-i huzurunda iman ve kemâl-i ta'zîmle ta'zîm; dinine ve kendine nusret ettiler ve o peygamberle beraber inzâl olunan Kur'an-ı Kerim'e ittibâ' ve ahkâmıyla amel eylediler. İşte onlar dünya ve âhirette fevz ü felâh ve necat bulucular-dır.]

Yani; insanların şu nebinin bi'setinden sonra felâh bulmaları o nebiye iman, ta'zîm ve nusret etmelerine, nur-u mübîn olan Kur'an'a tâbi olmalarına münhasırdır. Bunun haricinde felâhyab olmak mümkün değildir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Kur'an'ın i'cazı sebebiyle taraf-ı ilâhiden olduğu zâhir bulunduğu cihetle nura benzediğinden ve ziyanın eşyayı gösterdiği gibi Kuran da hakaayıkı izhar edip keşfettiğinden *Kur'an'a* *n u r* denmiştir. Yahut «Resulullah'la beraber olan nura ittibâ' edin» demektir. Buna nazaran *n u r ;* *kitaba* şamil olduğu gibi *sünnet-i nebeviyeye* dahi şamildir. Şu halde âyette kitaba ve sünnete ittibâ'ın vücubuna delâlet vardır. *Yahut* Kur'an; kalb-i mü'mini nurlandırıp zulümât-ı şek ve cehaletten zıya-yı yakîne ve ilm ü irfana ihrac ettiği cihetle *nur* denilmiştir.

Vâcip Tealâ rahmet-i ilâhiyesinin mü'minlere vasıl olacağını ve o rahmetin husulü, resulüne ittibâ'a mevkuf olduğunu beyan ettiği gibi resulünün cemi-i nasa meb'us ve cümleye ittibâ' vâcip olduğunu dahi beyan etmek üzere :

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَم۪يعًا

buyuruyor.

[Habibim! Sen nasa «Ey nas! Ben sizin ceminize Allah'ın resulüyüm» demekle risaletini tebliğ et.]

اَلَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

[Ben şol Allahü Tealâ'nın resulüyüm ki semâvât ve arzın mülkü onundur.]

لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ي وَيُم۪يتُ

[Zira; o Allahü Tealâ'dan başka mabudun bilhak yoktur. An-

cak mabudun bilhak odur. Çünkü kullarını ihya eder ve ruhlarını verir, diriltir ve ruhlarını alır, öldürür.]

فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ

[Semâvât ve arzın mülkü kendinin olup ma'budun bilhak olunca o Allahü Tealâ'ya ve onun resulüne ki, o resul, nebiy-yi ümmîdir; ona iman edin. Zira; iman etmeniz vâciptir.]

الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِهِ

[Ve o şol zat-ı ekremdir ki o resul, Allah'a ve Allah'ın kelimâtından ibaret olan kitaplarına iman eder.]

وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

[İhtidâ etmeniz için o resule ittibâ' edin.] Zira; dünyanıza ve âhiretinize müteallik saâdetinize irşad ve doğru yolu size gösterdiği için ittibâ'la ihtidanız me'lûl olduğundan ittibâınız vâciptir.

Yani; ey kâffe-i mükellefîne meb'us olan Resul-ü Ekrem! Sen nasa hitaben de ki: «Yâ eyyühennas! Ben sizin ceminize, yerin ve göklerin mülkü kendine mahsus olup cümle mahlûkaatın mâliki ve mutasarrıfı olan Allah'ın resulüyüm. Sizi irşad için geldim. Tarafından meb'us olduğum Allah'ın gayrı bir ma'bud yoktur, ancak ma'budun bilhak odur. Binaenaleyh; herkes ibadetini ona hasretmelidir. Zira; dilediğini diriltir, dilediğini öldürür. Şu halde yer ve gökler Allah'ın mülkü ve ibadete müstehak ancak zat-ı ülûhiyeti olup ihya ve imataya kaadir olunca Allah'a ve resulüne iman edin ki o resulü taraf-ı ilâhiden sizi irşad için meb'us resuldür, ahval-i dünya ve âhireti size haber verir ve kimseden okuyup yazmamış nebiyy-i ümmîdir ki o nebiyy-i ümmî Allahü Tealâ'ya ve Allah'ın enbiyaya inzal ettiği bütün kelimâtına iman eder. Nebinin hâl ü şanı Allah'a ve kelimâtına iman etmek olunca siz o nebiye ittibâ' edin. Zira ittibâ' etmek; üzerinize vâciptir. Eğer itti-

ba' ederseniz bilumum maksudunuza vasıl olmanız me'mûldür ve o nebiyy-i ümmîye ittibâ' edin. Çünkü ihtidanız için ittibâ'ınız vâciptir, ihtidanız ittibâ'ınıza mevkuftur».

Kaazî ve Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile hitap; Resulullah'a olduğu cihetle bu âyet Resulullah'ın cemi' halâyıka meb'us olduğuna delildir. Zira; nas lâfzı umum halâyıka şamil olduğu gibi Resulullah da risaletini tebliğde «Ceminize meb'usum» buyurmuştur.

Allahü Tealâ'nın yerin ve göklerin mâliki, vahid-i hakîkî, ihyâ ve imateye kaadir olduğunu beyan; cemi-i nasa resul göndermeye kaadir olduğunu beyan etmektir. Resulullah cemi-i nasa meb'us olduğunu beyandan sonra Allah'a ve resulüne imanın vâcip olduğunu beyan buyurmuştur.

İhtida ve mutalebeye vuslatı, Cenab-ı Hak imana ve ittibâ'a ta'lik buyurmuştur. Çünkü; iman olsa da ahkâmına ittibâ' olmasa veyahut ahkâma ittibâ' olsa da iman olmasa dalâlden kurtulamaz. Binaenaleyh ihtidâ etmek; iman etmeye ve ahkâma ittibâ'a muhtaçtır. Şu halde resule iman ve ahkâma ittibâ' etmeyen kimsede ihtida olamaz.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Resulullah'ın cemi-i nasa taraf-ı ilâhiden meb'us Resul olduğu dâvâsının muhtaç olduğu *usul-ü selâsenin* kâffesi bu âyette beyan olunmuştur.

B i r i n c i s i ; âlemde hükmü nafiz bir Sâni'-i Kaadir ve Hâlik-ı Kayyum'un vücudunu ispat etmektir. Zira; hükmü nâfiz Sâniin vücudu olmasa resul kimin tarafından gelebilir ve «Resul geldim» dese kim dinler? Çünkü; resulü gönderecek yok demektir. Binaenaleyh; risalet dâvâsı kaadir ve fail-i muhtar bir Sâniin vücudunu ispata muhtaç olduğundan Cenab-ı Hak bu âyette zat-ı ülûhiyetinin yer ve göklere mâlik olduğunu beyanla vücudunu ve kudretini ispat etmiştir.

İ k i n c i s i ; resulü gönderen Fail-i Muhtar'ın Vahid-i Hakîkî olması lâzımdır. Çünkü; ilâh iki farzolunsa, birisinin gönderdiği resulün risaletini tebliğ ettiği insanlar, ilâhlardan hangisinin mahlûku olduğunu bilmez ki, o nebiyye ittibâ' ve nebinin emrine imtisâl etsin. Şu halde umur-u bi'set mümkün olamaz, ancak Allah'ın bir olmasıyla olur. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ, resulü gön-

deren halikın Vahid-i Hakîkî olduğunu beyan etmek üzere (لا اله الا هو) buyurmuştur ki, «Ma'budun bilhak ancak birdir, ondan başka ma'bud yok» demektir.

Ü ç ü n c ü s ü ; resulü gönderen mabudun, haşr ü neşre, ihya ve imataya kaadir olmasıdır. Çünkü; resulü irsal eden ilâh haşr ü neşre kaadir olmasa taatle emri nâfiz olmaz. Zira; haşrolmayınca ibadetle iştigalde ve ma'siyetten içtinapta bir fayda olmaz. Şu halde enbiyanın bi'setinden ve tebliğlerinden fayda olmadığından bi'set abes olduğu gibi insanların resule ittibâ'ı dahi abes olur. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ haşr ü neşre kaadir olduğunu ve haşr ü neşrin vâki olacağını beyan için (يحى ويميت) buyurmuştur. Şu usul-ü selâseyi ispat etmek üzere risalet dâvâsı sahih olunca resulüne iman ve ittibâ' etmek vâcip olduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ resulüne mutâbaatın vücubunu beyandan sonra Beni İsrail'den bir tâifenin ittibâ' ettiklerini beyan etmek üzere :

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰٓى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Mûsâ'dan bir cemaat, hakka vasıl olur ve ancak hakla hükmederler, haktan ayrılmazlar.] Binaenaleyh; âhir zaman nebisine iman ve Kur'an'ın ahkâmına ittibâ' ederler.

Bu âyette kavm-i Mûsâ (A.S.) dan *ü m m e t* le murad; *Zaman-ı saâdette Yahûdilerden Resulullaha iman eden (Abdullah b. Selâm) ve onun ashabıdır.* Bunların her ne kadar adetleri azsa da imanları ihlâs üzere olduğu cihetle *ümmet* unvanını ihraza şayan olduklarından Cenab-ı Hak ümmet lâfzıyla zikir buyurmuştur. Yahut *ü m m e t* le murad; *Kavm-i Mûsâdan din-i Mûsâ üzerine tahrif ve tağyirden salim olarak bâkî kalıp zaman-ı saâdete kadar dinlerini muhafaza eden bir kavimdir.* Onlar nası hidayete davet ve hakla hükümde adalet edip kimseye zulmetmeye-

rek zulümden tehâşî ettiklerinden Cenab-ı Hak medih buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın kavminden bir cemaatın ihtida ettiklerini beyan ettiği gibi o kavmin ahval-i umumiyesini dahi tafsil etmek üzere :

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan kavm-i Mûsâ'yı on iki kabile kıldık ve her kabile birer cemaat-ı kesiredir ve onlardan herbiri âharından temeyyüz eder bir kıt'a ve tâife oldu.]

وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ

[Mûsâ (A.S.) ın kavmi (Arz-ı Tih)'de su istedikleri zamanda biz Mûsâ'ya vahyettik ve dedik ki «Yâ Mûsâ! Asânı taşa vur».]

فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا

[Emrimiz üzerine Mûsâ (A.S.) asâsını taşa vurunca taştan on iki pınar kaynadı ve aktı; her kabileye bir pınar hasıl oldu.]

قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ

[Nâsın herbiri su içecek mahallini bildi, bir cemaat diğer cemaatın suyuna mudahale etmez ve herkes kendi cemaatı için tayin olunan pınardan suyunu alır diğer cemaatın suyuna tecavüz etmez oldu.] Binaenaleyh; arada niza' da olmazdı.

وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى

[Biz Azîmüşşan (Arz-ı Tih)'de kavm-i Mûsâ'nın üzerlerini

bulutla gölgeledik ve onlar üzerine kudret helvası ve kuşlar inzal ettik ki, onlar hararetten kurtuldukları gibi açlıklarını da tatlı ve tuzlu taamla defettiler.]

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ۚ

[Şu beyan olunan rızıkları onların üzerine inzal edince biz onlara «Verdiğimiz rızkın güzellerinden yiyin, sizin için helâldir» dedik]

وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾

[Biz onlara zulmetmediğimiz gibi onlar da bize zulmetmediler. Çünkü; her türlü ihtiyaçlarını te'min ettik ve lâkin onlar kendi nefislerine zulmettiler. Zira; verdiğimiz rızka kanaat etmeyip başka rızık istemekle tecavüzde bulundular.]

Yani; Beni İsrail'i biz muhtelif ümmetler olarak on iki kabile kıldık ve kavm-i Mûsâ, Mûsâ (A.S.) dan, (Arz-ı Tih)'te su istediklerinde biz lûtf u kerem ve cu'd ü ihsanımızdan Mûsâ (A.S.) a vahyettik, dedik ki «Yâ Mûsâ! Sen asânı taşa vur. Zira; sair umurunda teshilât için asânı isti'mâl ettiğin gibi bunda dahi isti'mâl et. Derhal taştan on iki pınar cereyan etsin, on iki kabileye adedince su çıkar. Onların beyinlerinde niza' kalmaz». Emr-i ilâhimize imtisalen Mûsâ (A.S.) asâyı taşa vurdu ve taştan oniki pınar cereyan etti. Her nas ve kabile su alacak mahallerini ve pınarlarını muhakkak bildiler ve kendilerine tahsis olunan mahalli öğrendiler ki beyinlerinde nizaa ve husumete mahal kalmadı ve Beni İsrail üzerini bir bulutla gölgeledik ki hararetin şiddetinden mutazarrır olmasınlar, istirahat etsinler ve Biz Azîmüşşan onlar üzerine kudret helvası denilen tatlı şerbeti ve semiz kuşları inzal ettik ki, şerbeti içsinler hararetleri bürûdete tahavvül etsin ve semiz kuşlarla tağaddî eylesinler, acıkmasınlar. Bu rızıkları inzal ettikten sonra biz onlara dedik ki, «Bizim sizin emzicenizin kıvamı ve bünyenizin takviyesi ve hayatınızın idamesi için vermiş olduğu-

muz rızıkların güzellerinden mübah olarak yiyin». Bizim böyle demekle müsaademize kanaat etmediklerinden hudud-u ilâhiyemizin haricine çıktılar. Zira; evâmir ve nevâhîmize muhalefet ettiler ve bu muhalefetleriyle bize zulmetmediler. Çünkü; onların ma'siyetinden bize zarar gelmez, ancak kesbettikleri maâsînin şeâmetiyle kendi nefislerine zulmettiler. Binaenaleyh; dünyada ve âhirette meâsîlerinin ukubetini görürler. Zira ma'siyetin zararı; ancak kendilerinedir.

Beni İsrail'in on iki kabile olması Ya'kub (A.S.) ın on iki oğlunun neslinde oldukları içindir. (Arz-ı Tih)'te şiddet-i hararetten ciğerleri yandığı zamanda Mûsâ (A.S.) dan su istediler. Cenab-ı Hak mucize olarak asâyı taşa vurmasıyla emretti. Asâyı taşa vurunca on iki kabileye on iki pınar çıktı. İkinci merrede harareti def' için bulutla gölgeledi. Üçüncü merrede açlık ve susuzluklarını defetmek için (من) ve (سلوى) inzal buyurdu. Her cihetten suhûletle ihtiyaçlarını defettikten sonra inzal buyurduğu rızıktan ekletmelerini emretti. Şu beyan olunan şeyler harikulâde ve fevkattabia olup Hz. Mûsâ'nın mucizeleridir. Bu gibi mucizelerin enbiya-yi izam yedlerinde zuhuru çok defa vuku bulmuştur. Binaenaleyh; kudretullahı tasdik eden kimse bunların vukuunda asla şüphe etmez.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile kavm-i Mûsâ iki şeyle emr-i ilâhiye muhalefet ettiler. *B i r i n c i s i ; Cenab-ı Hak, verdiği rızıktan idhar etmekten onları menettiği halde onlar idhar ettiler. İ k i n c i s i ; ekliçin tayin olunan vaktin gayrıda eklettiler.* Fakat bu muhalefetleriyle Vâcip Tealâ'ya zulmetmeyip kendi nefislerine zulmettiklerini bu âyette Allahü Tealâ beyan buyurmuştur. Çünkü; mükellefin irtikâb ettiği ma'siyetin mazarratı kendine aittir. Zira o ma'siyetten nehiy; mükellefin menfaatı içindir. Binaenaleyh; nehyolunan şeyi irtikâpla mükellef kendi menfaatını fevt ve mazarratını irtikâb etmiş olur. Nefislerine zulümde temâdî ettiklerine işaret için (يظلمون) *muzâri* sıyğasıyla varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in bazı ahvalini, vermiş olduğu nimet-

lerini ve onlar nimetin kadrini bilmeyip nefislerine zulmettiklerini beyan ettiği gibi onlara bazı vesâyâ ve evâmirini dahi beyan etmek üzere :

وَاِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ

buyuruyor.

[Zikret Habibim! Şol zamanı ki, o zamanda Beni İsrail'e siz «Şu karyede yani Beyt-i Mukaddes'te sakin olun» denildi.]

وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ

[«Ve o karyeden istediğiniz yerde nimetlerinden yiyin».]

وَقُولُوا حِطَّةٌ

[«Ve bizim günahlarımızı bizden tenzil et yâ Rabbi! deyin».]

وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيٓـَٔاتِكُمْ

[«Ve Beyt-i Mukaddes'in kapısından secde eder olduğunuz halde girin ki, biz sizin günahlarınızı mağfiret edelim. Zira; secde-i şükrü edâ etmeniz hatielerinizin mağfiret olunmasına sebeptir».]

سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾

[Biz erbab-ı ihsanın sevabını ve amellerine mükâfâtı elbette ziyade ederiz.] demekle onlara vesâyâda bulunduk ve kendileri hakkında menfaat olan ahkâmı beyan ettik.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِى قِيلَ لَهُمْ

[Onlardan zalim olanlar kendilerine söylenilen sözü söylen-

meyen söze tebdil ettiler.] Ve memur oldukları hıtta bedelinde (حنطة فى شعيرة) diyerek söylemesiyle memur oldukları kelimeyi memur olmadıkları kelimeye tebdil ettiklerinden zulüm irtikâb ettiler.

فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

[Binaenaleyh; biz onlar üzerine zulümleri sebebiyle semâdan azap gönderdik ve tâûnla onların çoklarını ihlâk ettik.]

Yani; zikret yâ Ekrem-er Rusül! . Şol zamanı ki, o zamanda taraf-ı ilâhiden vahiyle nebileri vasıtasıyla onlara denildi ki, «Beyt-i Mukaddes'te sâkin olun ve o karye-i mübareke olan Beyt-i Mukaddesin mebzul rızıklarından mümânaat ve müdafaa olmaksızın istediğiniz yerden ekledin ve bize tazarru ve niyaz edici olduğunuz halde (Yâ Rabbi! Bizim senden suâlimiz ve talebimizi bizden hasbelbeşer sudur eden seyyiâtımızı tenzil ve maâsimizin affıdır» demekle münâcâtta bulunun ve siz Beyt-i Mukaddes'in kapısından cephelerinizi türab-ı mezellete sürer, tevazu ve tezellülünüzü izhar eder olduğunuz halde secdeyle girin, biz de sizin hatiâtınızı mağfiret ve muhsin olanların sevabını ziyade edelim. Yani; cürüm sahiplerini af ve amel sahiplerinin sevaplarını ziyade edelim» demekle vesâyâda bulunduk. Bizim şu vesâyâ ve evâmirimiz üzerine nefsine zulmedenler bir söz söylediler ki, kendilerine söylemesiyle emrolunan kelimenin gayrıdır. Zira; onlara emrolunan kelime (حطة) iken onlar (حنطة فى شعيرة) dediler ve emrolundukları kelimeyi lâfzan ve ma'nen tağyir ettiler. Binaenaleyh; biz onlara zulmettikleri ma'siyetleri ve tahrif ve tağyir ettikleri hataları sebebiyle semâdan bir azap îsâl ettik.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Beni İsrail'e duhul ve iskânla emrolunan karye; *Beyt-i Mukaddes'tir.* O zamanda Beyt-i Mukaddes Âd kavminin bakiyesinden Amalika kabilesinin cebabiresi elindeydi. Vâcip Tealâ'nın iskân ve Beyt-i Mukaddes'e girmeleriyle emri fetholunduktan sonradır. Kapıdan girerken arz-ı halâsa ve arz-ı mukaddese duhule şükrolmak üzere secde etmekle

ve geçmiş kusurlarının affını istirham etmek üzere (حطة) demekle emrolunmuşlardı. Şu emrin hilâfını irtikâb ederek onlar kapıdan girerken secdeyi terkedip mak'adları üzerine sürünerek geçtikleri gibi (حطة) lâfzını (حنطة) lâfzına tebdil etmekle de emr-i ilâhiye muhalefet ve Mûsâ (A.S.) ı istihza ettiklerinden azab-ı ilâhiye müstehak olmuşlardır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak tâûn inzal buyurdu. Bu tâûn yüzünden bir saatte birçok kişinin vefat ettiği mervidir. Çünkü; emr-i ilâhiye bu kadar açıktan muhalefet etmeleri üzerine elbette gazab-ı ilâhinin zuhur edeceği şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in cinayetlerinden bazısını beyandan sonra bazı âhari beyan etmek üzere :

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ

buyuruyor.

[Habibim! Sen Yahûdilere suâl et şol karyede ki, o karye deniz kenarında hazır ve sahil-i bahirdeydi. Onlar ta'zîm etmeleri lâzım olan Cumartesi gününü tecavüz ettikleri zaman niçin tecavüz ettiler ve balık avlamakla ta'zîmini neye ihlâl ettiler?] Şu suâle onlar cevap versinler.

اِذْ تَاْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا

[Onlar şol zamanda tecavüz ettiler ki, o zamanda Cumartesi günü onların balıkları suyun yüzünde çokça aşikâr olarak geliyor ve onların tama'larını arttırıyor.]

وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَاْتِيهِمْ

[Ve Cumartesi olmadığı günde onlara balıklar gelmiyordu. Binaenaleyh; hiddetleri artıyordu.]

كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

[İşte böylece fıskları sebebiyle biz onları müptelâ kılarız.] Zira fısk; iptilâya sebeptir.

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Sen zamanında bulunan Yehûda tevbih ve tekdir tarîkıyla denizin kenarında mevcut ve hazır olan karyelerden suâl et şol zamanda ki, o zamanda onlar ta'zîm etmek ve av avlamamakla emrolundukları Cumartesi günlerinde balıklar birbiri arkasında suyun yüzünde zahir olarak geldiğinde onlar emr-i ilâhiye muhalefet ederek tecavüz etmişlerdi ve ta'zimi ihlâl edip menhî olan avı avladılar ve Cumartesi olmayan günlerinde balıklar onlara gelmezdi. Onların emr-i ilâhiyi ihlâl etmekle tâattan çıkıp fıskı itiyad etmeleri sebebiyle biz onlara imtihan muamelesi yaptık ki onlar mütenebbih olsunlar ve emrimize imtisal etsinler.

Fahr-i Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile bu âyette *s u â l* le murad; *tevbih ve tekdir ve Yehûd kavminin küfretmek eskiden âdetleri olduğunu beyanla zaman-ı saadette bulunan Yehûdleri tahkir ve terzil etmektir.* Yoksa sual istilâm için değildir. Çünkü; Resulullah o karyenin halini vahiyle bilmişti. Bu suâl Resulullah'a mucizedir. Zira; Resulullah ümmî olduğu ve evvel geçenlerin kitaplarından birşey kıraat etmediği halde şu kadar bin sene evvel geçmiş vak'ayı aynıyla nakl-i beyan etmesi vahy-i ilâhiyle olduğuna büyük bir delildir. Âyette (شُرَّعًا) (ظَاهِرَةً عَلَى وَجْهِ الْمَاءِ) demektir. Yani; «Balıklar onlara suyun yüzünde zahir oldukları halde geldiğinde onlar tecavüz ederler; Cumartesi gününe yapılacak ta'zîmi ihlâl eder ve emr-i ilâhiye karşı gelirlerdi» demek olur, *k a r y e* yle murad; *(Tûr-u Sina) ile (Medyen) arasında denizin kenarında bir karye,* yahut *(Eyle),* veya *(Taberiye)'dir.* Onlar Cumartesi'ye riayet edip balık avlamamakla emrolundukları halde Şeytan'ın onlara «Siz balığın avından nehyolunmadınız, eklinden nehyolundunuz» diyerek vesvese ilkaa etmesiyle Cumartesi'nin ta'zîmini ihlâl ve balık avlamakla nehy-i ilâhiye muhalefet ettiler.

Cumartesi'de balık gaayet çok gelip Cumartesi'nin gayrıda gelmemekle Cenab-ı Hak imtihan buyurduğunu beyan buyurmuştur ki, bu hâl onlar için bir iptilâydı. Binaenaleyh; emr-i ilâhiye imtisâlle bu iptilâdan kurtulmak lâzımken aksini irtikâpla gazab-ı ilâhiye mazhar olmuşlardır.

*
* *

Vâcip Tealâ yevm-i sebte riayet etmeyen karye ahalisinin bir kısmı isyan etmeyip isyan edenlere vaazettiklerini ve vaazı kabul etmeyenlerin helâk olduklarını beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا

buyuruyor.

[**Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda karyenin sulehasından bir cemaat vaaz edenlere dediler ki, «Niçin vaazedersiniz bir kavme ki, o kavmi Allahü Tealâ ihlâk veyahut şiddetli azapla azab edecek?»**] Zira; vaazınızın te'siri yoktur. Binaenaleyh; emeğiniz boşadır.

قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾

[Vaaz edenler cevapta dediler ki «Bizim vaazımız sizin Rabbinize bizim tarafımızdan özür olsun içindir. Ve üzerimize vâcip olan emribilma'ruf bilkülliye terkolunmuş olmasın ve me'mûl ki vaazımız onlara te'sir eder de onlar da Allah'tan korkarlar ve biz de Cenab-ı Hakka karşı vazifemizi edâ etmiş oluruz».]

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ
بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾

[Vakta ki, karye ahalisinden ma'siyeti irtikâb edenler vaaz olundukları ahkâmı terkle ma'siyeti irtikâpta devam ettilerse va-

azla ma'siyetten nehyedenleri biz azaptan kurtardık ve fıskları sebebiyle zulmedenleri şiddetli azapla muâhaze ettik.]

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿١٦٦﴾

[Vakta ki, âsîler isyanı terkten imtinâ' ettiler ve nehyolundukları ma'siyete musır oldularsa Biz Azîmüşşan onlara «Siz zelil ve hakir olduğunuz halde hayvanat içinden maymun olun ve suretiniz maymun sureti olsun» dedik.]

Yani; zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda karye ahalisinden bir tâife kendileri vaaz edenlere dediler ki «Niçin vaazedersiniz bir kavme ki o kavmi Allahü Tealâ ihlâk veyahut azab-ı şedidle azab edecek? Şu iki halden birine elbette müstehak olanlara vaazın te'siri olmaz. Binaenaleyh; vaazınızda fayda yoktur» demekle vaaz edenlere itab edince vaaz edenler «Şizin Rabbinize bizim tarafımızdan özür olmasın için vaaz ederiz ve vaazımızın te'sirinden me'yus değiliz. Me'mûl ki, bizim vaazımız te'sir eder de muharremâttan içtinab ederler» demekle cevap verdiler. Vakta ki âsîler vaaz olundukları nesâyihi unuttular. Asla iltifat etmeyip ve vâizlerin vaazını kabul etmedilerse biz kötülükten nehyeden vâizlere necat verdik ve nasihattan i'raz edip kabul etmeyenleri fısk ettikleri için, şiddetli azapla muâhaze ettik. Vakta ki, nehyolundukları şeyden tekebbür ve tecebbür ettiler ve irtikâp etmekten asla çekinmedilerse biz onlara hitaben, «Siz hakir ve zelil olarak maymun olun» dedik. Onların suratları kudret-i ilâhiye ve emr-i sübhâniyemizle maymun suratına tahavvül etti. Zira; emrimizin hilâfına hareket edenlerin âkıbetleri helâk ve azaptır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile karye ahalisi üç *fırka olup b i r i n c i f ı r k a menhiyâtı irtikâb eder.* Cumartesi günü balık avlarlar, yerler ve satarlar, hatta sahilin kenarına havuzlar yaparak Cumartesi günü balıklar içine dolar sonra ağzını kaparlar, Pazar günü o balıkları toplarlardı. Bu minval üzere nehyolundukları menhiyâta ısrar ederler ve bu suretle hilelerini setretmek isterlerdi. *İ k i n c i f ı r k a bunların bu haline sükût eder fakat menhiyâtı da irtikâb etmezlerdi. Ü ç ü n c ü*

f ı r k a ; menhiyâtı irtikâb etmedikleri gibi irtikâb edenlere vaaz u nasihatta devam ve menhiyattan menetmeye çalışırlardı. Vaazetmeyen fırka «Bunlara, helâk olacak veyahut azap görecek bir kavme niçin vaazeder ve abesle iştigal edersiniz? Emeğinize yazıktır» derlerdi. Nasihat edenler de «Cenab-ı Hak indinde ma'zur olmak için emribilmaruf ve nehyianilmünker ederiz» demekle cevap verirlerdi. Üçüncü fırka vazife-i şer'iyelerini edada kusur etmemişlerdi.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile vaazedenler bunların maâsîleri bir azap getireceğini idrak ettiklerinden âsîlerle kendi mahalleleri arasına bir duvar çekerek mahallelerini ayırıp bir kapıdan işlediler ve onlara karışmadılar. Birgün âsîlerden dışarı çıkan olmadığını görünce giderler bakarlar ki, hep maymun olmuşlar. Bunlar maymunlardan akrabalarını tanımazlar, lâkin maymunlar akrabalarını tanırlar ve yanlarına gelerek elbiselerini koklarlar ve ağlarlar. Vâizler de «Biz size menhiyâttan vazgeçin demedik mi?» dedikleri zaman onlar da yalnız başlarıyla tasdik ederler. Şu hal üç gün devam ettikten sonra bu suretle maymun olan âsîlerin helâk oldukları mervidir.

Âyet-i celile suretleri mesholmazdan evvel şiddetli bir azapla azab olunduklarına delâlet eder. Zira; Vâcip Tealâ fıskları sebebiyle azab-ı beîsle muahaze ve ondan sonra daha ziyade tuğyan edip suratlarının maymun suratına tahavvül ettiğini beyan buyurmuştur. Azab-ı beîsi tayine dair âyette sarahat yoksa da Fahr-i Râzi'nin beyanına nazaran *fakr u fâkayla müptelâ kılınmışlardır.* Onlar av avlamak menhî olan Cumartesinde balık avlayıp satmak ve intifâ' etmek hülyasıyla haramdan servet kesbetmek için sa'y ederlerse de bereket Allah'ındır. Allahü Tealâ onları tâattan huruc ettikleri için fakr u fâka ve şiddet-i ihtiyaçla müptelâ kıldı, fakat mütenebbih olmadıkları gibi belki daha ziyade tuğyan ettiler. Taaddî ve tecavüzleri ve emr-i ilâhiye muhalefetleri onları insan kıyafetinden çıkarmıştır. Bu vak'anın Dâvûd (A.S.) zamanında olup Dâvûd (A.S.) ın onlara lânetettiği mervidir. Beyzâvî'nin İmam-ı Mücahid'den naklen bir rivayetine göre bu fırkanın meshi kalplerinde olmuştur, bedenlerinde değildir. Yani maymun

suretine tebeddül eden kalpleridir, suretleri değildir. Fakat âyetin zâhiri bedenlerinin tebeddül ettiğine delâlet eder.

Fırka-i âsiye helâk oldu, fırka-i vâize necat buldu. Firka-i sâkitenin halinden bahis yoksa da Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile fırka-i sâkite de fırka-i vaize ve naciyede dahil olmuşlardır. Zira; fırka-i sâkite her ne kadar sükût etmişlerse de fırka-i âsiyenin helâk olacaklarını ve azap göreceklerini ve vaaz etmekte fayda olmadığını çünkü vaazı kabul etmediklerinden intifâ' edemeyeceklerini beyan etmeleri âsilerin hallerine kalpleriyle buğzettiklerinden onların da fırka-i naciyede dahil olduklarını müş'irdir. Kezâlik emribilmaruf ve nehyianilmünker farz-ı kifaye kabilinden olduğu cihetle bazılarının bu farzı eda etmeleriyle diğerlerinden sâkıt olduğundan emribilmaruf eden bulundukça onların sükûtu helâklerine bâdî olmaz. Zira helâke bâdî olan sükût; umumun sükûtudur. Bazılarının nasihatıyla diğerlerinden farz sâkıt olduğu cihetle onlar da fırka-i nâciye meyanına dahil olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in ahvalinden bazılarını beyandan sonra isyanları sebebiyle ilâyevmilkıyam müptelâ oldukları mezelleti beyan etmek üzere :

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِؕ اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِۚ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٦٧﴾

buyuruyor.

[Zikret yâ Ekrem-er Rusül! Şol zamanı ki, o zamanda Rabbin Tealâ ilân etti ve Yehûd taifesine bildirdi ki, onlar üzerine yevm-i kıyâmete kadar kötü azabı revâ görecek ve azabı tattıracak kimseyi elbette gönderecek ve ilâyevmilkıyam onlara ihanet edecek kimseyi mütevelli kılacağını beyan etmekle Yehûd taifesini istikamete dâvet etti. Zira; Rabbin Tealâ'nın âsîlere azabı seridir ve tevbe edenleri mağfiret buyurucu ve tevbelerini kabulle merhamet edicidir.]

Yani; zikredin şol zamanı ki, o zamanda Beni İsrail üzerine zill ü hakaareti ve envâ'-ı azabı lâyık görecek kimseleri gönderip ilâyevmilkıyam onlara azap etmeyi Rabbin Tealâ azmetti ve nefsi üzerine yazdı ve ilân etti. Zira; Rabbin Tealâ'nın âsîler üzerine azabı sür'atlı ve tâib ü müstağfir olanları mağfiret edici ve dergâhına rücû' edenlere merhamet buyurucudur.

Vâcip Tealâ'nın bir şeyin vukuunu ilânı *kasem manâsını müş'ir olduğundan* kaseme cevap olan (لام) ile irad olunmuştur. Âyette beyan olunan *f ı r k a* yla murad; *Yehûddur. S u - u a z a b* ile murad; *cizye ve zill ü hakarettir.* Bu azabın Yehûd milletinde ilâyevmilkıyam devam edeceğini âyet nâtıktır. Ve elyevm Yehûdun zill ü hakareti devam etmektedir.

Âyetin mazmunundan müstefad olan ve zill ü hakaretten ibaret bulunan su-u azab Yehûda Süleyman (A.S.) dan sonra başlamıştır. Çünkü; Süleyman (A.S.) zamanında Beni İsrail'in nimeti ezher cihet kemâline vasıl olmuştu. Süleyman (A.S.) ın vefatıyla Beni İsrail nimetin şükrünü edâ edip kadrini bilemediklerinden hükûmeti zâyi ettiler. Allahü Tealâ onlara (Buht-u Nasır) gibi bir Mecusiyi gönderdi. Memleketlerini tahrip, gençlerini katil, nisvanlarını ve sıbyanlarını esir ve bâkî kalanlara cizye vaz'etti. Bundan sonra felâketleri temâdî ederek Rum melikleri musallat oldu. Rum ve Mecuse cizye ve haraç vermeleri bizim peygamberimizin bi'setine kadar devam etti. Bizim nebimize iman etmediklerinden mülûk-ü İslâmiyeyi Allahü Tealâ musallat kıldı ve herbiri bir milletin ayağı altında kaldı. Binaenaleyh; milel-i sairenin irtikâb etmediği süfliyeti onlar irtikâb ederler. Bu hâlin ilâyevmilkıyam devam edeceğini Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur.

İnsanların yekdiğerine revâ göreceği azap ancak dünyada olacağından Cenab-ı Hak bu azabın yevm-i kıyâmete kadar imtidad edeceğini beyan buyurmuştur. Şu halde *a z a p* la murad; *ihanet, hakaaret, cizye, haraç ve zillettir.* Âhirette ise azaplarının daha şedid olacağında şüphe yoktur.

İmanla din-i İslâma dahil olanlar Yehûdiyetten çıktıkları için onlar bu hükümden müstesnâdırlar. Zira âyetin hükmü; Yehûdiyette devam edenlere mahsustur.

Bu âyet; Resulullah'a mucize kabilindendir. Zira; zaman-ı saâdette bu âyetle haber verilen hâl elyevm müşahede ettiğimiz veçhile cârî olup asla hilâf olmaması sıdk-ı nübüvvete delâlet yönünden kâfidir. Çünkü; gaipten haber aynıyla vâki olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in ilâyevmilkıyam mezellete müptelâ olacaklarını beyandan sonra mezelletin sebeplerinden bazılarını beyan etmek üzere :

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Beni İsrail'i yeryüzünde cemaât cemaât dağıttık. Fırka fırka herbiri bir tarafa gitti. Âlemin her tarafında elbette Yehûddan bir tâife bulunur.] Rub'-u meskûnun her tarafında bulunduklarına işaret için arz üzerine dağıldıklarını beyan buyurmuştur. **[Yehûdda salih olanlar mevcuttur ki, onlar iman etmiş ve İslâma dahil olmuşlardır; ve salâha dahil olanların gayrı Yehûdiyette devam edenler de vardır ki, onlar da Yehûdiyette devam ve küfrüzere inad edenlerdir. Onların küfürden rücû' etmeleri için onları ucuzluk, bolluk, âfiyet ve sair nimetlerden ibaret olan hasenatla ve kıtlık, darlık ve hastalık gibi seyyiâtla müptelâ kıldık ki, herbirinden bir ibret alarak mütenebbih olsunlar.]**

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Yehûdun, âlemin her tarafına perişan bir halde dağılmalarının hikmeti; şevket ve devlete nail olmamalarıdır. Çünkü; müçtemiân bir yerde bulunsalar teâvün ve tezahürle kuvvete mâlik olur, izzete meylederler. Amma müteferrik surette olunca gözleri bir araya gelemediği gibi yekdiğerine muâvenete dahi muktedir olamadıklarından sefâletleri devam eder.

Hasenât ve seyyiâttan herbiri insanı taâta terğib ettiğinden

Cenab-ı Hak her ikisiyle Beni İsrail'i müptelâ kıldığını beyan buyurmuştur. Çünkü hasenât; *nimet*le tefsir olunduğuna nazaran nimetin şükrünü edâ ile ibadete rağbet eder. Seyyiât da *nikmet*ten ibaret olunca âkıbetinden havfla taât-ı ilâhiyeye teveccühüne sebep olmak gaaliptir. Velhasıl *hasenâtla iptilâ; taâta terğib* ve *seyyiâtla iptilâ; ma'siyetten tenfir içindir.* Binaenaleyh; Cenab-ı Hak her milleti, belki her şahsı her iki cihetle imtihan eder. Şu halde insan için nimete şükür ve belâya sabretmekle ubudiyetini izhar etmek vazife-i diniyedendir.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in sonra gelenlerinin su-u hâllerini beyan etmek üzere :

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا
وَاِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ

buyuruyor.

[Yehûdun eslâfı munkariz olduktan sonra kötü ve şerre meyyâl nesilleri geldi. Âbâ' ve ecdadından onlara intikaal etmiş olan Tevrat'a varis oldular. Onlar Tevrat'ı kıraat ederler ve ahkâmına vâkıf olurlar. Maahaza şu gaayet yakın ve az bir zamandan ibaret olan dünyanın metâ'ını, ahkâm-ı Tevrat'ı tahrif ve tağyir bedelinde alırlar, irtikâp ve irtişâdan çekinmezler ve tesliye olmak üzere «Bizim Rabbimiz tarafından biz mağfiret olunuruz, bu kadar bir şeyle Allahü Tealâ bizi muahaze etmez affeder» derler. Halbuki evvel aldıkları gibi suret-i gayrı meşruada aldıklarının bir misli daha metâ'-ı dünya onlara gelse tekrar alırlar, hiç perva etmezler.]

Yani; bir taraftan mağfiret taleb ederler, diğer taraftan ma'siyete musır olurlar. Evvelki ma'siyetlerinin mislini işlemekten çekinmezler. Binaenaleyh; her zaman zilletten kurtulmazlar. Çünkü; tevbeyle ma'siyetlerine nihayet vermediklerinden dünyada ne kadar muammer olsalar ma'siyete devam edecekleri gibi ömürleri oldukça zilletten halâs olamazlar.

Tefsir-i Kebir ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ bu âyette Yehûdun dünyaya haris olduklarını ve dünya metâ'ı için ahkâm-ı Tevrat'ı tebdile cüret ettiklerini ve bu cüretlerini istihfaf ederek «Bu kadar şeyi Allahü Tealâ aramaz. Bizi mağfiret eder» dediklerini ve günahlardan feragat etmeyip musır olduklarını beyan buyurmuştur.

(يأخذون عرض هذا الأدنى) *cümle-i müste'nifedir.* Yani; «kitaba varis olunca ne muâmele ederler?» suâline cevap olarak «Şu dünya-yı deniyenin metâ'ı ellerine geçtiğinde kitabın ahkâmı hilâfına hükmetmekle dünya metâ'ını almaktan çekinmezler» demektir.

İbn-i Abbas Hazretlerinden bu âyetin meâli sual olunduğunda «Birtakım kimseler ki, dünyaya rağbet ederler, Kur'an'ın ruhsatlarıyla amel etmek isterler ve Allahü Tealâ bizi mağfiret eder derler. Dünyadan her ne ki ellerine geçerse alırlar, haram ve helâl noktasına lâyıkı veçhüzere dikkat etmezler. Bugün ellerine geçeni aldıkları gibi onun misli yarın gelse tekrar alırlar mübâlât etmezler» buyurduğu Feth-ül Beyan'da mezkûrdur. Bu rivayete nazaran âyetten maksad; Kur'an'ın ahkâmına riayet etmeyenlerin hallerini beyandır.

⁂

Vâcip Tealâ kitabın ahkâmına riayet etmeyenlere bazı vesâyâda bulunmak üzere :

أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ إِلَّا الْحَقَّ

buyuruyor.

[Onlar üzerine Tevrat kitabının misakı alınmadı mı ki, onlar Allahü Tealâ'nın üzerine söylemeyip ancak hak ve sadık olan şeyi söyleyecekler ve bu minval üzere ahid verdikleri halde niçin kitaplarını tahrif ettiler ve neden yanlış söylediler?]

وَدَرَسُوا مَا فِيهِ

[Halbuki kitapta olan ahkâmı onlar okudular.] Binaenaleyh; kitabın ahkâmını doğru söylemeleri vâcipti.

وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ

[Ve dar-ı âhiret, haramdan ve yalandan ittikaa edip nefsini sakınanlar için hayırlıdır.]

اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾

[Yalanı irtikâb eder de ondan lâzım gelen zararı taakkul edip düşünmez misiniz?]

وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ

[Ve şol kimseler ki, onlar kitaba temessük eder ve mucibiyle amel eder ve namazı vaktinde eda etmekle ikaame ederler.] Onların ecirleri zayi olmaz.

اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

[Zira; biz erbab-ı ıslah ve salâhın ecirlerini zâyi etmeyiz.]

Yani; Allahü Tealâ üzerine söylemeyip ancak hak söylemek vâcip olduğuna dair kitabın misakı onlar üzerine alınmadı mı ve onlar kitabı kıraat edip muallimlerinden ders almadılar mı? Elbette okudular, bildiler ve lâkin mucibiyle amel etmediler. Halbuki dar-ı âhiret, irtikâp ve irtişâ gibi muharremâttan nefsini sakınanlar içindir. Bunlar hıtam-ı dünyaya aldanırlar da âhiretin hayırlı olduğunu taakkul etmezler mi? Amma şol kimseler ki, onlar kitaplarına temessük ve mucibiyle amel ve namazı kitaplarında emrettiğimiz veçhüzere ikaamete müdavemet ederler. Onların ecrini vermek bizim üzerimizedir. Zira; biz muslih olanların ecirlerini zâyi etmeyiz.

Allahü Tealâ ehl-i kitaptan kitaplarıyla amel etmeyenleri tevbih buyuruyor. Zira; ehl-i kitabın kitaplarıyla amel edeceklerine ve Allahü Tealâ'ya lâyık olan şeyi söylemek ve hak olmayan şeyi

söylememek üzere ahd ü misak ettiler ve taraf-ı ilâhiden resulleri vasıtasıyla yemin üzere ahidleri alındı ve kitaplarında olan ahkâmı okudular; hakayıkına vakıf oldular. Halbuki dar-ı âhiret muharremâttan içtinapla ittikaa edenlere mahsus ve onlar için hayırlıdır; onlar bu ciheti taakkul etmediler ki, muharremâttan ellerini çekmedikleri gibi düşünmedikleri için Cenab-ı Hak tekdir buyurmuştur. Amma ehl-i kitaptan şol kimseler ki, onlar tamamıyla kitaplarına temessük ederler ve kitaplarının cümle-i ahkâmından olan salâtı ikaameye ve bu vesileyle cânib-i manevi-yi ilâhiye teveccühle devam ettiler. Onların ecirleri zayi olmayacağını beyan buyurdu. Zira; kitapla amel edenler muslihlerdir. Muslih olanların ecrini zayi etmeyeceğini kat'i surette bu âyetle Vâcip Tealâ beyan buyurmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile her ne kadar salât, kitaba temessükte dahilse de şanına ta'zîm ve kemâl-i dikkatle itina lâzım olduğuna işaret için salât, ayrıca zikrolunmuştur.

Kitabın misakı; *kitapta münderiç olan ahkâmdır.* Münderiç olan ahkâm içinde mühim olan zatullah ve sıfâtullaha müteallik ahkâm olduğuna işaret için Allahü Tealâ üzerine hak söylemek lâzım olduğunu tasrih buyurmuştur. Çünkü bir kitaba imanın manâsı; *o kitabın ahkâmını tamamıyla kabul ve mucibiyle amel edeceğine ahd ü peyman etmektir.* Binaenaleyh; Kur'an'a iman eden bir mü'min Kur'an'ın her ahkâmını ve mucibiyle ameli iltizam ve her hükmünü hüsn-ü telâkki etmek lâzım olduğundan hilâfında hareket dünya ve âhiret saâdetinden mahrumiyetini icab edeceğinde şüphe yoktur.

Hulâsa; bilumum ehl-i kitaptan kitaplarına iman etmeleriyle Allahü Tealâ üzerine haktan başka birşey söylemeyeceklerine ve helâlini helâl ve haramını haram itikad edeceklerine ahdalındığı ve kitaplarında olan ahkâmı okudukları, okumak ve anlamak lâzım olduğu gibi mucibiyle amel etmek de vâcip olduğu ve müttekiler için dar-ı âhiretin hayırlı ve herkes için bu ciheti düşünmek lâzım olup düşünmemek hata olduğu ve kitaba yapışıp amel ve namazı eda edenlerin ecri zâyi olmayacağı ve zira; muslih olanların ecrini

Cenab-ı Hakkın zayi etmeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in kitaplarının hilâfında hareket ettiklerini beyandan sonra sarahaten tehdidini beyan etmek üzere :

وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

buyuruyor.

[Zikret Habibim! Şol zamanı ki, o zamanda Biz Azîmüşşan Beni İsrail üzerine dağı kopardık. Keenne o dağı gölgelik gibi havaya kaldırdık. Bir dam veyahut şemsiye gibi üzerlerinde durdurduk ve onlar zannettiler ki, dağ üzerlerine düşecek. Bu zan üzere havf ve telâş içinde muztaripken bizim lûtfumuz yetişti onlara dedik ki «Bizim size vermiş olduğumuz kitabın ahkâmını kuvvet, ciddiyet ve azimet-i sadıka ve niyet-i halisayla tutun ve tevbeye müsaraatla kusurunuzun affını istirham edin. Kabayih-i a'mâliniz ve rezâil-i ahlâkınızdan içtinab ve ittikaa etmek için bizim size verdiğimiz kitapta olan ahkâmı zikredin, hatırınızdan çıkarmayın. Mevâiz ve zevacirini ve hüsn-ü ahlâka dair âyetlerini ve su-u ahlâkı men'e dair olan cümlelerini düşünün».] Böyle demekle onları hakka davet ettik. İşte Cebel-i Tûr'dan bir miktarının havaya kalkıp Beni İsrail üzerinde durması âdetin hilâfı tabiatın fevkinde Hz. Mûsâ'nın mucizesidir ve Tevrat'ı kabulden imtinâ' ettikleri için Cenab-ı Hak onları tehdid ve Tevrat'ın ahkâmını ciddiyetle kabul etmelerini emretmiş ve onlar da kabul etmekle dağın mahalline iâdesiyle helâktan kurtulmuşlardır.

Fâhr-i Râzi, Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *c e b e l* le murad; *cebel-i Tûrdur.* Havaya kalkan miktarı; Beni İsrail'i ihata edecek miktarıdır. Çünkü; Tevrat-ı Şerif nâzilolunca Beni İsrail ahkâmının sıkletine tahammül edemeyeceklerinden bahisle Tevrat'ı kabulden imtinâ' etmeleri üzerine Vâcip Tealâ Tûr dağının

Beni İsrail'i ihata edecek miktarını üzerlerine kaldırmasını Cibril-i Emin'e emreder. Emr-i ilâhi üzere Cibril-i Emin dağı kaldırınca Beni İsrail tamamen sol yüzlerinin üzerine secdeye kapanırlar ve sağ gözleriyle semâya nazar ederler ki dağ üzerlerine düşerse görecekler. Yehûd kavminin secdeleri elyevm sol yüzlerinin üzerinedir ve «Bu secde; bizi ukubetten kurtaran secdedir.» derler.

Dağın üzerinde bir adam boyundan yüksek ve uzun bir adam elini uzatsa ulaşacak raddede olduğu Feth-ül Beyan'da mezkûrdur.

***

Vâcip Tealâ Beni İsrail'in ahvalini tafsil ettiği gibi umum mükellefîni ilzam edecek hücceti dahi beyan etmek üzere :

وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْۚ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْۜ قَالُوا بَلٰىۚ شَهِدْنَاۚ اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِلٖينَۙ ﴿١٧٢﴾

buyuruyor.

[Zikret Habibim! Şol zamanı ki, o zamanda Rabbin Tealâ Beni Âdem'in arkalarından zürriyetlerini çıkardı ve kendilerini kendi nefisleri üzerine şahit kıldı. Bundan sonra «Ben sizin rabbiniz olmadım mı?» dedi. Beni Âdem de «Belâ» yani «Sen bizim rabbimizsin» dediler. Melekler tarafından yevm-i kıyâmette sizin «Biz bundan gaafil olduk demenize biz şehadet ederiz» denildi.] Şu manâ (بلى) üzerine vakfolunup evlâd-ı Âdem'in kelâmı (بلى) da hitam bulup (شهدنا) melekler tarafından söylenmiş iptidâ-yı kelâm olduğuna nazarandır.

Amma (بلى) lâfzında vakfolunmayıp (شهدنا) evlâd-ı Âdem'in kelâmı olup (ان تقولوا) de (لا) kelimesi mukadder ve (تقولوا) kıraat olunduğuna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir : [Zikret Habibim! Şol zamanı ki, Rabbin Tealâ o zamanda benî âdem'in zürriyetlerini arkalarından neslen ba'de neslin ihrac etti ve kendilerini kendi nefisleri üzerine şahit kıldı ve dedi ki : «Ben

sizin Rabbiniz ve Hâlikınız olmadım mı?» Onlar da cevabında dediler ki «Belâ yâ Rabbi! İkrar ve itiraf ettik, sen bizim Rabbimiz ve Hâlikımızsın. Şehadetettik ki, yevm-i kıyâmette «Biz bundan gaafil idik demeyelim».] Allahü Tealâ'nın onları işhaddan hikmeti; yevm-i kıyâmette onlar «Biz bundan gaafildik» demesinler ve böyle demeleri kerih olduğu için onları kendi nefislerine şahit kılmıştır.

Zürriyeti ihracın keyfiyeti; zerre misali evlâd-ı Âdem'in sulblerinden ilâyevmilkıyam vücut bulacak zürriyetlerini birer birer ihrac etti. Akıl ve hayat vermeksizin lisan-ı halle cevap vermek ihtimalleri varsa da esah olan; akıl, hayat ve nutuk verdi, hâlikıyetine ve rububiyetine delâlet edecek delilleri gösterdi ve Rableri olduğunu suâl etti. Onlar da suâli fehmedip akılları idrak ederek lisanlarıyla söylemek suretiyle cevap verdiler.

Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran suâl; Hz. Âdem Cennet'e girmezden evvel (Mina) ile (Arafat) arasında (Nu'man Erak) namında bir vadide vaki olmuştur. *Yahut* Cennet'ten arz-ı Hind'e nazil olduğunda *Serendip* civarında vaki olmuştur. *Yahut* Cennet-i A'lâ'ya girmeden Cennet'in kapısı önünde vaki olmuştur. Suâlin ve işhadın vukuu muhakkaktır. Mekân tayini bizim için lâzım değildir. Çünkü; suâlin ve cevabın mekânını bilmekte veya bilmemekte bir fayda ve zarar olmadığı için mekân tayinine dair bahis olmasa itikada ve amele bir zarar iras etmez. Ancak zürriyet-i Âdem'i ihraçla suâlin vukuu kat'idir. Binaenaleyh; bu ciheti inkâr caiz değildir.

أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾

[Veyahut Allahü Tealâ nefisleri üzerine işhad etti ki, siz «Bizden evvel babalarımız şirk ettiler ve biz onlardan sonra onların zürriyetiydik. Bizim muptıl olan pederlerimizin ef'âliyle bizi muahaze ve ihlâk mi edeceksin? Yâ Rabbi» demeyesiniz.] Eğer ahd ü misak olmamış olsaydı böyle demekle i'tizar ederlerdi. Cenab-ı

Hak ahd ü misak aldı ki herkes pederine atf-ı cürüm etmekle i'tizar etmesinler.

Yani; yevm-i kıyâmette kâfirlerin «Bizden evvel küfredenler ancak bizim babalarımızdır ve biz onların zürriyetleriydik. Onlar şirki ihdas etmiş ve bir din olarak kabul edip bizleri de o yolda terbiye ettiler. Bizim hadaset-i sinnimiz icabı bilmediğimizden onları taklid ettik. Şu halde bizim cürmümüz dahi babalarımıza aittir. Şirki icad edip bizi ülfet ettiren muptıllerin ef'âliyle bizi ihlâk mi edeceksin Yâ Rabbi! demekle i'tizar edemezler ve etseler özürleri kabul olunmaz. Çünkü; bâtılla özre itibar yoktur.

Beni Âdem'in kâffesi Âdem (A.S.) ın zürriyeti olduğu cümlenin ma'lûmu olduğu için Âdem (A.S.) zikrolunmamıştır. Yoksa evlâd-ı Âdem'in cemii Âdem (A.S.) dan zuhur etmiştir ve yevm-i misakta zuhur eden zürriyet tamam olmadıkça kıyâmetin kaaim olmayacağı ma'lumdur. Çünkü; Allahü Tealâ kıyâmete kadar meydana gelecek zürriyeti ihrac ettiğinden onların cümlesi bu âlemde ispat-ı vücud etmedikçe kıyâmet kaaim olmaz.

Yevm-i misakta zürriyet-i Âdem'in cümlesi iman ve Allahü Tealâ'nın rububiyetini ikrar ettiler ve lâkin mümin olanlar rıza ve ihtiyarlarıyla iman ettiklerinde dünyada iman-ı ezelîyi izhar etmeye muvaffak oldular ve kâfir olanlar yevm-i misakta kerhen ikrar ettikleri için dünyada iman-ı ezelîyi izhara muvaffak olamadılar ve olamazlar.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın zahr-ı Âdem'den zürriyetini ihrac ettiği ve rububiyetine delilleri gösterip herbiri vahdaniyetini ikrar ettikleri ve bu ikrarlarına kendilerini şahit kıldığı ve bu işhaddan maksad; yevm-i kıyâmette «Biz bundan gaafildik» veyahut «Bu hatayı ve şirki bizim pederlerimiz te'sis ettiğinden mesuliyeti onlara aittir» dememeleri için olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

[Ve şu tafsilâtımız gibi biz âyetleri ve hakka delâlet eden delâili tafsilederiz ki, beni Âdem delâilden istidlâl ederek hakka rücû' ve bâtıldan i'raz etsinler.] Zira; hakka ve kudret-i ilâhiyeye

delâlet eden delâili tafsil; aklı olanlar için taraf-ı ilâhiden lûtuf ve ihsan olduğundan Vâcip Tealâ tafsil ettiğini nimet sırasında beyan buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ zürriyet-i Âdem'den ahd ü misak aldığını beyandan sonra ihlâsa mukaarin olmayan imanın âkıbet küfre tahavvül ettiğini beyan etmek üzere :

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذ۪ٓي اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ
مِنَ الْغَاو۪ينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهُ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Yehûd üzerine şol kimsenin haberini tilâvet et ki, o kimseye biz kitaplarımızın âyetlerine ilim verdik. Âyetlerden i'raz ve küfretmekle âyetlerin ahkâmından tecerrüd etti, soyuldu. Binaenaleyh; Şeytan onu kendine tâbi' kıldı, şeytan havasına tâbi' kılınca dalâlete münhemik olup helâk olanlardan oldu. Eğer biz hidayetini istemiş olsaydık onu âyetlerimizle ref'eder ve mertebesini yüce kılardık ve lâkin o kimse ednâ ve erzel olan arza tenezzül ve dünyaya meyletti ve havasına tâbi' oldu ve dereke-i nârı irtikâb etti.]

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ
الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾

[Âyetlerden soyulan kimsenin misali; kelbin misali gibidir. Eğer üzerine yük yükletirsen dilini çıkarır solur veyahut yük yükletmez terkedersen yine solur. Zira; bu âdet-i kabiha tabiatında sabit olduğundan herhalde kelp gibi ağzını açar solur. İşte şu kelp gibi olmak bizim âyetlerimizi tekzib eden kavmin sıfatıdır: Habibim! Kıssa-i ma'hudeyi onlara hikâye et ki, onlar tefekkür etsin-

ler ve âyetten imtinâ'larını düşünsünler ve kendi ef'âllerinin kubhunu bilsinler.]

Fahr-i Râzi, Kaazî, Feth-ül Beyan ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette zikrolunan şahsın *(Bel'am b. Bâûrâ)* veyahut *(Ümeyye b. Salt)* veyahut Beni İsrail'den *(Besüs)* isminde bir kimse veyahut *ehl-i kitabın münafıkları* olduğuna dair rivayet muhteliftir. Bu rivayetlerden *b i r i n c i s i ; (Bel'âm b. Bâûrâ)* Ken'an'dan Cebabire'nin bulunduğu karyede kütüb-ü münzeleye âlim ve fazl u kemâliyle meşhur ve beynennas kerametiyle maruf ve ism-i a'zamı bilir müstecâbüddâve bir kimseydi. Mûsâ (A.S.) a Vâcip Tealâ emir buyurup Cebabire'yle muharebeye müheyya oldukları bir zamanda Cebabire'nin ricasına dayanamayarak ve verdikleri atiyeye tama' ederek Mûsâ (A.S.) ve askeri aleyhine duâya cüretle küfrü ihtiyar ve dünyayı âhiret üzerine tercihle şekaavetini izhar etti. Binaenaleyh; âyet-i celilede beyan olunduğu veçhile bildiği ilim ve âyetler nefsinden soyuldu ve şeytan'a tâbi' tâğîlerden oldu. *İ k i n c i* rivayete nazaran *(Ümeyye b. Salt)* Araptan olduğu gibi bazı kitapları mütalaaya muktedir bir kimseydi ve o zamanda Allah'ın bir resul göndereceğini bildiği için kendinin resul olmasını ümid ederken Cenab-ı Hak Resulullah'ı gönderince hasedinden iman etmeyip küfrü ihtiyar etti ve bilcümle ma'lumâtı kendinden selbolundu ve tâğîler zümresine iltihak etti. Halbuki eş'âr ve ebyâtında vahdaniyeti mukîr ve muterif olduğundan Resulullah «İbni Salt'ın beytleri yani [lisanı] iman ve kalbi küfretti» buyurduğu mervidir.

İlmiyle âmil olmayıp dünyaya meyleden âlim için âyet-i celilede tehdid-i azîm vardır. Zira; Cenab-ı Hak ilm ü fazlıyla ma'ruf olan kimsenin dünyaya meyli sebebiyle dünya ve âhiret hüsran-ı ebedîye dûçâr olduğunu beyan buyurmuştur.

Dünyayı ihtiyarla âhireti terkedenleri, hayvânât içinde en kötü olan kelbin en çirkin hali olan solumakla dilini çıkardığı haline teşbih etmekle ilminin mucibiyle amel etmeyerek küfrü ihtiyar edenleri zem ve takbih edip bu misilli halât-ı redieyi ihtiyar etmekten insanları menetmiştir. Çünkü; kelp yorgunluktan ve sıcaktan dilini çıkararak soluduğu zamanda menfaat ve mazarra-

tına kaadir olamadığı gibi âyât-ı ilâhiyeden i'raz eden kimse dahi nefi' ve zararına kaadir olamaz.

Kezâlik âyât-ı ilâhiyeyi tekzib edenlere resul gelse, tekâlifi tahmil etse ağızlarını açarlar ihtida etmezler ve resul gelmese terkolunsalar yine ihtidâ etmezler. Binaenaleyh; âyetleri tekzib edenler herhalde lisanını çıkarıp soluyan kelbe benzerler.

Bu kıssayı beyandan maksad; kavm-i Resulullah'ı tefekküre davet ve ibret almalarına terğib olduğuna işaret için Cenab-ı Hak resulüne kıssayı hikâye ve ümmetine beyan etmesini emirle tefekkür etmelerini tavsiye buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ âyetleri tekzib edenleri zemmetmekle küfürden men'ini te'kid etmek üzere :

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا

buyuruyor.

[Ne çirkin oldu şol kimselerin sıfatı ki, onlar bizim hakka ve ve tevhide delâlet eden âyetlerimizi tekzib ettiler.]

وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾

[Onlar ancak tekzipleri sebebiyle kendi nefislerine zulmettiler.]

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي

[Allah'ın hidayette kıldığı kimse doğru yolu bulmuş ve ihtida etmiştir.]

وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

[Ve eğer bir kimse ki, iradesini dalâle sarfla Allahü Tealâ

onları idlâl ederse işte Allah'ın idlâl ettiği kimseler ancak zarar edenlerdir.]

Yani; sıfat ve misil yüzünden ne çirkin oldu şol kimseler ki, onlar bizim âyetlerimizi tekzib ettikleri gibi bu tekzipleriyle ancak nefislerine zulmettiler. Zira; zulümlerinin zararı kendilerine aittir, başkalarına tecavüz yoktur ve bir kimse ki, Allahü Tealâ onu kelime-i hakkı işitmekle hidayette kılarsa o kimse tevhid-i ilâhiye vâsıl olur ve eğer bir kimseyi âyetleri inkâr etmekle idlâl ederse işte onlar hüsran-ı ebedîye mazhar olmuşlardır. Onların hidayetleri ve necatları me'mûl değildir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile kâfirler, âyetleri tekzip ve nefislerine zulmü cem'ettikleri için Cenab-ı Hak kötülüklerini sarahaten beyan buyurmuş ve ihtida edenlerin tarîkları bir olduğundan cümlesinin şahs-ı vâhid menzilinde olduğuna işaret için (المهتدى) *müfred* ve dalâlin envâ'-i müteaddidesi bulunduğundan (الخاسرون) *cemi'* sıygasıyla varid olmuştur.

İhtida; nefsinde kemâl-i cesim ve nef'-i azîm olup başka kemâlât olmasa fevz ü felâhı mucip ve niam-ı celileyi müstelzim olduğuna tenbih için Allah'ın hidayette kıldığı kimsenin mühtedi olmasını beyanla iktifa olunup sair nimetlere nail olacağı beyan olunmamıştır. Çünkü mühtedi olduğunu beyan; her şeye kâfidir. Zira ihtida; envâ'-ı ibâdâtı câmidir. *Hidayet; doğru yolu bulmaktır.* Doğru yol ise envâ'-ı ibâdâtı câmidir. Binaenaleyh; doğru yola sülûk eden kimseye o yolun muktezâsını işlemek lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ dalâlette olanların hüsranlarını beyandan sonra hüsranlarını tafsil etmek üzere :

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ .

buyuruyor.

[Zatıma yemin ederim ki, muhakkak Biz Azîmüşşan ins ü cinden Cehennem için birçok kimseler yarattık.]

لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا

[Onlar için kalpler vardır ve lâkin o kalplerle hakka müteallik birşey anlamazlar.]

وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا

[Onlar için gözler vardır ve lâkin o gözlerle hakkı görüp ibret almazlar.]

وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا

[Ve onlar için kulaklar vardır ve lâkin o kulaklarla hakkı duymazlar.]

أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ

[İşte Allah'ın verdiği şu a'zâlardan intifa' etmeyenler behâim gibidirler, belki behâimden daha ziyade dalâlettedirler.]

أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

[Zira behâim gibi olan ins ü cin; ancak gaafillerdir ve gaflet-i kâmile onlara münhasırdır.] Binaenaleyh; bu gafletleri sebebiyle onlar a'zâlarını mevzi-i lâyıkına sarfetmediklerinden Cehennem'e istihkak kesbetmiş ve ehl-i Cehennem olmuşlardır.

Yani; zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak Biz Cehennem için ins ü cinden çok kimseler halk ettik ki, onlar için menat-ı teklif ve muhâl-ı irfan ve iman olan kalpleri vardır. O kalpleriyle asla hakkı fehmetmezler ve âlem-i süflî ve ulviyetin âsârını müşâhedeye âlet olan gözleri vardır ve lâkin o gözlerle hakkı görmezler. Onlar için kelime-i hakkı işitmeye âlet olan ku-

lakları vardır ve lâkin o kulaklarla kemalâtı iktisaba vesile olan delâil-i hakkayı işitmezler ki, mertebe-i hakka terakki eylesinler. İşte şu evsafı haiz olanlar idrak ve şuurdan hâlî ve tenebbüh ve irfandan ârî olan ahmaklardır ki, onlar âdeta behâim gibidirler, belki istidat ve kaabiliyetlerini zayi ettiklerinden behâimden daha ziyade dalâlettedirler. Zira; onlar bütün kemâlâttan ve delâil-i hakkadan gafillerdir.

Bu âyette Vâcib-ül Vücud ins ü cinden ehl-i nar olarak birçok kimseler halk ettiğini beyan buyurdu. Zira; irade-i cüz'iyesini küfre sarfedeceklerini bildiği için ehl-i nar olarak halk olunmuşlardır. Onlar iradesini küfre sarfettiklerinden Allahü Tealâ onlarda küfür halkeder. Bu âyet; ef'âl-i ibadın hâlikı Allahü Tealâ olduğuna delil-i kâfidir.

Allahü Tealâ ehl-i narın evsafını beyan buyurdu ki Allahü Tealâ'nın menfaat ve istifade için halk ettiği azalardan intifâ' etmemek ve onlardan matlûb olan menâfii fevt etmektir. Zira kalpten maksad-ı aslî; âyât-ı ilâhiyeyi teemmül ve tefekkür etmek ve eserden müessire istidlâl kabilinden bu âlem-i mükevvenâttan vücud-u ilâhi'ye ve kudret-i kâmilesine istidlâl eylemek matlûpken, bilâkis bunlar asla tefekkür ve teemmül etmezler. Kezâlik gözden maksad; hakkı görmek ve kulaktan murad; hak sözü duymakken bilâkis bunlar hakkı görmez, duymaz, hava ve heveslerine tâbi' olduklarından ehl-i nardan oldular.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile kâfirlerin umur-u dünyaya müteallik mesalihini idrak edecek havâss-ı hamseleri mevcut olduğu halde bu havassın kâfirlerden nefyolunması; umur-u dine müteallik olan menâfi'lerini idrak edemediklerini beyan etmektir. Binaenaleyh; idrakleri mevcut olduğu halde idrakten intifâ' edemediklerini beyandan kinayedir ki, her ne kadar idrakleri varsa da maksada sarfolunmadığı için yok menziline tenzil olunmuştur. Bunun içindir ki, kuvve-i müdrikesinden intifâ' edemeyenleri Vâcip Tealâ behâime teşbih buyurmuştur. Zira; bu âyette beyan olunan a'zâlarda insan, hayvanât-ı saireyle müştereklerdir. İnsanın imtiyazı; bâtıldan hakkı ve şerden hayrı ve menfaattan mazarratı fark ve temyiz edecek ma'rifete müeddi olan

akıl ve fehimledir. Fehim ve idrak olmadığı surette insanın behâimden farkı olmayıp belki dalâlette daha ziyadedir. Zira behâim; bir derece menfaat ve mazarratını, dost ve düşmanını idrak edip halbuki kâfir idrak etmediğinden behâimden daha aşağıdır. Çünkü behâim; mazarratın geleceği yeri bilir ve ondan kaçar. Bununla beraber hayvanat tekâlif-i ilâhiyeyle de mükellef değillerdir. Zira; hayvanatta tekâlife medar olan akıl yoktur. Binaenaleyh; hayvanda menat-ı teklif olan akıl olmayıp insanda akıl olduğu halde hüsn-ü isti'mâl olmayınca elbette hayvandan daha kötüdür. Hayvan, Allah'a muti ve münkaddır, kâfirse itaattan çıkmıştır.

Kâfirlerin bu misilli durub-u emsâlden gaafil olduklarını ve gaflet kendilerine münhasır olup ehl-i imana gaflet tecavüz etmediğini beyan için *hasra* delâlet eden *zamir-i fasıl* ile irad buyurmuştur. Gerçi umur-u dünyada kâfirler gaafil değillerse de umur-u âhirette gaafillerdir. Binaenaleyh; bu âyette beyan olunan gafletleri âhirete ait gaflettir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile kâfirlerin behâim gibi himmetleri hemen esbab-ı taayyüşe münhasır olduğuna alâtarikitteşbih işaretle bütün ef'âllerini zem ve takbih buyurmuştur. Hayvanat menâfiini cezbe ve mazarratını def'a takatı miktarı sa'y ettiği halde kâfirler daima küfür gibi bir mazarrata ikdam ve ısrar ettikleri cihetle Cehennem'e kesb-i istihkak ettiklerinden behâimden daha kötüdürler.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet; ilmin mahalli *kalp* olduğuna delâlet eder. Zira; Vâcip Tealâ *ilim, fehim ve idrak* manâsına olan fıkhı, makam-ı zemde kâfirlerin kalblerinden nefyetmiştir. Eğer ilmin mahalli kalp olmasa kalpten nefyetmekte bir manâ olmazdı. Şu kadar ki kalbin idrakine havâss-ı zâhire âlet olduğu gibi dimağ dahi âlettir. Binaenaleyh; ekser-i etibbâ mahall-i idrakin dimağ olduğunu beyan ederlerse de dimağın, mahall-i idrak olan kalbe âlet olduğundan kinaye olsa gerektir. Yoksa hakikaten mahall-i idrakin dimağ olmasını iddia bu âyete muhalif bir iddiadır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in gaafil olduklarını beyandan

sonra insan için zâkir olmak lâzım olduğunu ve zâkir olmak esmâ-i hüsnayı bilmekle ve Allah'ın isimlerini zikretmekle olacağından Allah'ın esmâ-i hüsnası bulunduğunu ve esmâ-i hüsnâ ile duâ ve zikir lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا ۖ وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ ۚ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ için esmâ-i hüsna vardır. Maâni-i haseneye delâlet eder Allah'ın birçok isimleri olunca Allah'a o isimlerle duâ edin ve beyan olunan esmâ-i hüsnâ ile ismini zikredin ve terkedin şol kimseleri ki, onlar Allah'ın isimlerinde tarik-i sevaptan çıkarlar. Binaenaleyh; mezheplerini terk ve kendilerinden uzlet edin ve onlarla beraber sohbette bulunmayın. Zira; onlar yakında amellerinin muktezâsıyla cezalanırlar.]

Yani; Allahü Tealâ'ya mahsus esmâ-i hüsnâ vardır ki, o esmâ-i hüsnâ ile zatını tesmiyeye Vâcip Tealâ kendi veya resulü izin vermişse sahib-i şeriat tarafından me'zun olduğunuz isimlerle Allah'ı zikredin ve terkedin şol kimseleri ki, onlar tarik-i haktan huruc ederek Allah'ın ismini mahlûkata ve mahlûkaatın ismini Allahü Tealâ'ya ıtlak eden mülhidlerdir. Zira; onlar esmâ-i ilâhiyede ancehlin tasarruf ettiklerinden ittibâ'a şayan değillerdir. O mülhidler elbette yakında amellerinin cezasını görürler.

Medârik'te beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ'nın isimlerinden hakikatına delâlet edenler vardır: Herşeyden evvel olmasına delâlet eden *kadîm* ve herşeyden sonra ebedî olmasına delâlet eden *bâkî* isimleri gibi. Nüfus-u beşerin hazzedeceği isimleri vardır : *Gafur, rahim, şekûr ve halîm* gibi. İnsanın tahallûk edeceği isimleri vardır : *afüv gibi*. İnsanın nefsini murakabe etmesini icab eden isimleri vardır : *Semi', basîr, muktedir ve müntakim gibi*. Allah'a ta'zîm icab eden isimleri vardır : *Azîm, cebbar ve mü-*

tekebbir gibi. Binaenaleyh; bu isimleri okuyan kimsenin bunların manâlarını düşünmesi lâzımdır.

Bu âyet-i celilede Cehennem'i mucip olan, zikrullahtan gafletin ve Cehennem'den halâsa vesilenin zikrullah olduğuna tenbih vardır.

Esmâ-i ilâhiye; *maânî-i haseneye delâlet ettiğinden e s m â - i h ü s n â* denmiştir. Vâcip Tealâ hakkında maânî-i hasene sıfât-ı kemâl ve nuut-u celâle delâlet etmektir. Sıfat-ı celâl ve kemâl de *iki kısma münhasırdır : B i r i n c i s i ; Allahü Tealâ'nın asla gayra muhtaç olmaması, i k i n c i s i ; gayrıların Allahü Tealâ'ya muhtaç olmasıdır.* Yani; «Kendi âhara muhtaç olmaz, ancak âhar kendine muhtaç olmak manâsını müfid olması lâzım» demektir. Esmâ-i hüsnânın ancak Allahü Tealâ'ya mahsus olduğuna işaret için lâfza-i celâl mukaddem olarak varid olmuştur.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile *e s m â - i i l â h i y e ; zatullaha ve sıfâtullaha delâlet eden elfazdır.* Sıfatullah; *üçtür : B i r i n c i s i ; sıfât-ı zatiye ve subutiye gibi Allahü Tealâ'ya sübutu vâcip olan sıfatlardır. İ k i n c i s i ; Vâcip Tealâ hakkında caiz olan sıfatlardır. Ü ç ü n c ü s ü ; sıfat-ı selbiye gibi Allahü Tealâ hakkında muhâl olan sıfatlardır.* Bu sıfatların herbirine delâlet eden Vâcip Tealâ'nın isimleri vardır.

Bu âyet-i celile; isim müsemmâ'nın gayrı olduğuna delâlet eder. Zira; esmâ-i ilahiye çoktur. Halbuki Allahü Tealâ birdir. Eğer isim müsemmânın aynı olsaydı Allahü Tealâ'nın haşa müteaddid olmasını müstelzim olurdu. Halbuki Allahü Tealâ'nın müteaddid olması batıl olduğundan isim müsemmânın aynı olması da batıldır. Esmâ-i ilâhiye Allahü Tealâ'ya muzâf kılınıyor. Eğer isim müsemmânın aynı olsa muzaf kılınmazdı. Zira; muzâfın muzâfünileyhe mugaayir olması lâzımdır.

Fahr-i Râzi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet-i celile; esmâ-i ilâhiye, Allahü Tealâ'dan veya resulünden işitilmeye ve ıtlakına izin verilmeye mevkuf olup ıstılahı olmadığına delâlet eder. Zira; Vâcip Tealâ'nın zatını nekaaisten tenzih vâcip olduğu gibi isimlerini dahi nekaaisten tenzih vâciptir. Binaenaleyh; noksan îham eden ismi Vâcip Tealâ üzerine ıtlak sahih olmaz. Meselâ Vâcip Tealâ'ya (Yâ Cevyad!) denilir ve lâkin (Yâ Sahî!) denil-

mez. (Yâ âlim!) denilir ve lâkin (Yâ âkil) veyahut (Yâ ârif!) denilmez. Yâ Hakîm! denilir (Yâ Tabib!) denilmez.

Şu halde Vâcip Tealâ'yı zikretmek ancak taraf-ı şeri'den varid olan esmâ-i hüsnâ ile olur ve duâ edip Allahü Tealâ'ya yalvaracak kimsenin bu isimleri zikrederek Allahü Tealâ'ya duâ etmesi lâzımdır. Bunların gayrı bir isim zikrederek yapılan duânın caiz olmadığına âyet delâlet eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile duânın şartı; zikrettiği ismin manâsını ve kalbinde rububiyetin izzetini ve ubudiyetin zilletini bilmek ve azamet-i ilâhiyeyi gönlünde tutmak ve duâsında istediği şeyi vermeye Vâcip Tealâ'nın kudret-i kâmile sahibi olduğunu itikaad-ı tamla itikaad eylemek ve Cenab-ı Hakka ta'zîm ve nekaaisten tenzihle beraber niyet-i hâlisa sahibi olmak ve istediği şeyi azmeylemekle beraber Cenab-ı Hak'tan duânın kabulünü ümid etmektir. Şu şeraite riayet ederse duânın icabete karin olması ağleb-i ihtimâldir.

Vâcip Tealâ isminde ilhad edenleri terk etmemizi emir buyurdu. *İ l h â d ; haktan meyletmek ve istikaametten çıkmaktır.* Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *Vâcip Tealâ'nın isimlerinde* ilhad; *üç suretle olur : B i r i n c i s i ; Allah'ın ismini Allah'ın gayrıya ıtlak etmektir.* Meselâ müşriklerin putlarına *ilâh ve Allah* lâfz-ı şerifinden *Lât ve Aziz* lâfz-ı şerifinden *Uzzâ ve Menân* lâfz-ı şerifinden *Menat* lâfzını ahzederek putlarına bu suretle ıtlak etmeleri ve (Müseylemet-ül Kezzab) ın zat-ı kerihine rahman ıtlak eylemesi gibi Allah'ın isimlerini birtakım âciz mahlûklarda isti'mâl etmek suretiyle tarik-i sevaptan çıkmaktır. *İ k i n c i s i ; kitabullahta ve sünnet-i Resulullah'ta varid olmayan isimleri Allahü Tealâ'ya ıtlak etmek*tir. Zira; izn-i ilâhi ve izn-i resul varid olmayan ismi ıtlak etmek; tarîk-ı istikaametten huruc etmektir. *Ü ç ü n c ü s ü ; ism-i ilâhiyi zikirde hüsn-ü edebe riayet etmek lâzımken hüsn-ü edebi terketmek ve manâsını bilmediği ismi Allahü Tealâ'ya ıtlak etmektir.*

İlhad edenlerin amelleriyle cezalanacaklarını beyan etmek; mülhidleri ukubetin nüzûlüyle tehdid etmektir.

*
**

Vâcip Tealâ Cehennem için ins ü cinden ve mülhidlerden birçok kimseleri halk ettiğini beyandan sonra Cennet için de birçok kimseler halk ettiğini beyan etmek üzere :

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

buyuruyor.

[Bizim halk ettiğimiz kimselerden bir cemaat-ı azîme vardır ki onlar nası hakka delâlet eder ve hidayette kılar ve nas beyninde hakla adalet ederler.]

Yani; biz Cehennem için ins ü cinden ve mülhidlerden birçok kimseler halk ettiğimiz gibi Cennet için de birçok kimseler halk ettik. Zira; bizim halk ettiğimiz kimselerden bir cemaat-ı azîme vardır ki, onlar nası tarîk-ı hakka davetle tevhide îsâl ve ancak nas beyninde adaletle hükmederler.

Bu ayet-i celile; Fahr-i Râzi ve Beyzâvî'nin beyanlarına nazaran *icmâ'-ı ümmetin sıhhatına delâlet eder.* Zira âyetten murad; her batında ve her zamanda şu sıfatla muttasıf bir taife bulunacağını ve halkı hakka davet edeceklerini beyandır. (Muâviye) (R.A.) den Buhârî ve Müslim Hazretlerinin rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Resulullah'ın : لاتزال من امتى طائفة قائمة بامرالله حتى يأتى امرالله وهم على ذلك kavl-i lâtifi her zaman ümmet-i Muhammed'den hakla amel eder ve hakka halkı irşad etmeye sa'yeder bir cemaatın bulunacağına delâlet eder. Çünkü; hadis-i şerifin meâl-i münifi «Emr-i ilâhiyle kaaim ve mucibince amel eder kıyâmet kaaim olup emr-i ilâhî gelinceye kadar benim ümmetimden bir tâife sabit olur zeval bulmaz» demektir.

Tefsir-i Hâzin'de İbn-i Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran bu âyette *ü m m e t* le murad; *ümmet-i Muhammed'den muhâcirîn ve ensâr-ı kiram ve onlara tâbi' olan ulemâ ve sulehânın ve din-i İslâma halkı davet eden ve adaletle hükmedenlerin cümlesi dahildir.* Ve bu misilli erbab-ı fazl u adaletin her zamanda bulunmakta olduğu cümlenin ma'lûmudur. Çünkü; zaman-ı saâdetten şu içinde bulunduğumuz zamana kadar her asırda

din aleyhinde bulunmak isteyen fırkaya karşı bir fırka-i muhikka bulunmuş ve müdafaa etmiş ve hakkı beyandan çekinmemiştir. Zira âdet-i ilâhiye; her Fir'avn'a bir Mûsâ halketmektir ve tarih buna şahittir. Binaenaleyh; bu âyet ve şu hadisin sırrı her zaman zuhur etmekte olduğundan ehl-i iman me'yus olmamalıdır.

⁂

Vâcip Tealâ ümmet-i hâdiyenin halini beyandan sonra ümmet-i dâllenin halini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾ وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar bizim âyetlerimizi tekzib ettiler. Onların bilmedikleri cihetten azar azar biz onları helâke yaklaştırırız ve Ben Azîmüşşan onlara mühlet verir müsaade ederim. Zira; benim onları helâkle ahzım şiddetlidir.]

Yani; bizim âyetlerimizi kabulden imtinâ' edip tekziple iştigal edenleri biz derece derece mertebelerini helâke yaklaştırır ve bilmedikleri ve zannetmedikleri cihetten def'aten onları ahzederiz ve ben onlara mühlet veririm ki, onlar kibir, gurur, ferah ve sürurlarında devam ve gaflette ısrar etmekle azapları tezâyüd etsin ve ömürlerini uzatır ve mallarını teksir ederim ki, mağrur olsunlar. Çünkü; âsîleri ahzim ve ikaabım kuvvetli ve şiddetlidir.

İ s t i d r a ç ; Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile *derece derece yukarı çıkmak* veyahut *aşağı inmek ve azar azar mehlekeye yaklaşmaktır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Âyetlerimizi tekzib edenleri biz azar azar helâke yaklaştırır ve bilmedikleri cihetten azaplarını çoğaltırız. Çünkü; onlar ma'siyete ikdam ettikçe biz onlara nimet ve bereket ve hayır kapılarını açarız ki, nimetler geldikçe onların tuğyanları tezâyüd eder, kibir ve gururları artar. Binaenaleyh; derece derece maâsîye terakki ve mertebe-i saâdet-

ten tenezzül ederler ve bir derece azaba istihkak kesbederler ki, Cenab-ı Hak haberleri olmaksızın derhal ihlâk eder.]

Şu halde ma'siyetle beraber gelen nimet, gazab-ı ilâhiye hazırlık olduğundan Vâcib Tealâ'nın vermiş olduğu müsaadeye mağrur olmamak ve tâib ü müstağfir olmak insan için en büyük bir vazife olduğuna bu âyet delâlet eder.

Vâcip Tealâ'nın zâhirde müsaadesi ihsan gibi olup bâtını hızlân olduğu cihetle zâhirde müsaadenin, bâtında ukubetin tezâyüdü hileye müşabih olduğundan Allah'ın ahz-ı şedidinden *hile* manâsına *k e y d* le tabir olunmuştur. Bu âyette *k e y d ; şiddetli azapla muahaze etmektir.* Lâkin *insanın bilmediği bir cihetten geldiği için* keyd denmiştir. Çünkü keyd; *gizli hiledir.*

***

Vâcip Tealâ âyetlerini tekzib edenleri tehdid ettikten sonra resulüne lâyık olmadık şeyi isnad edenleri fikirsizlikle zemmetmek üzere :

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١٨٤﴾

buyuruyor.

[**Rüşd ü hidayette ve salâh-ı ahvalde cemi' ukalâ üzerine faik olan zat-ı şerife cinnet isnad etmekten Allah'tan korkup kuldan utanmazlar ve sahipleri olan Muhammed (A.S.) da cinnet olmadığını tefekkür edip düşünmezler mi ve hiffet-i akıl olmadığını görmezler mi ki cinnet isnadına cüret ederler? Muhammed (A.S.) ancak Allah'ın izni ve vahyiyle kullarını inzar edici ve açıktan korkutucudur.**] Ve lâyık olmadık bir sıfatla muttasıf olmadı. Zira; şan-ı azîm ve beyanı zahirdir, ahvalinde gizli birşey yoktur.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Resulullah Kureyş'in ef'âl ve âdetlerine muhalefetle dünyadan i'raz ve âhirete ikbal ve şirkten nehiy ve tarîk-ı hakka davet ettiğinden Kureyş, Resulullah'a cinnet nispet etmişlerdir. Cenab-ı Hak bu âyetle onları tekzip ve nispet ettikleri cinnetten resulünü tebrie buyurmuş ve Resulullah'ta

envâ-ı cinnetten hiçbir nevi olmadığına işaret için *istiğraka* delâlet eden (من) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü; (مابصاحبهم من جنة) demek; «Onlarla musahabet eden sahiplerinde cinnetten hiç eser yok» demektir:

Fahr-i Râzi, Kaazî, Ĥâzin ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebebi nüzulü Resulullahın bir gece (Safa) üzerinde Kureyş'i din-i İslâma davet buyurmasıdır. Çünkü; Resulullah'ın bir gece (Safa) üzerine çıkıp Kureyş'in her kabilesinin ismini zikrederek sabaha kadar davette devam ve sebat edince Kureyş'ten bazılarının «Sizin sahibiniz mecnundur» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

*
* *

Vâcip Tealâ emr-i nübüvvette kâfirlerin şüphelerini izale ettiği gibi tevhidin delâilini dahi beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسٰى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

buyuruyor.

[O kâfirler gaflet ederler de yerin ve göklerin mülk-ü azîmine nazar edip istidlâl etmediler mi? Yerde ve göklerde küçük ve büyük, ziruh ve gayrı ziruh ve envâ'-ı eczâ-yı mahlûkaata nazar edip onların her birerlerinde akıllara hayret ve fikirlere dehşet verir acaip ve garaibi görmediler mi? Bunların herbirinde olan tertip ve intizamı, göklerde mevcut yıldızları ve burçları, vakit ve zamanında harekât ve inkılâplarını, arz üzerinde olan dağları, ovaları, denizleri, nehirleri, bahçeleri ve gûnâ gûn çiçekleri ve sair mahlûkaatın her zerresinde yüz binlerce delâili görüp hâlikın vücuduna, vahdaniyetine ve kudret-i kâmilesine istidlâl etmediler mi? Bu kadar açık delâille istidlâl etmemek akıl şanı mıdır? Hal ü şan ecellerinin muhakkak karib olduğuna nazar etmediler mi? Lâyık olan; ecellerinin kurbiyetini tefekkür edip istidlâle ve vah-

daniyeti ikrara müsaraat etmektir. Çünkü insana lâyık olan; daima mevtin hulûlünden ve azabın nüzûlünden evvel sebeb-i necat ve halâsını aramaktır. Şu âlem-i mükevvenât; vahdaniyete ve resullerin risaletinin sıdkına delâlet edince Kur'an'dan sonra hangi kelâmâ iman ederler?] Yani; Kur'an'ın bu kadar vuzuhundan sonra daha ne beklerler? Eğer Kur'an'a iman etmezlerse Kur'an'dan sonra hangi kitaba iman ederler?

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile itikaadiyâtta taklidin caiz olmadığına âyet delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Zira; nazar-ı istidlâlle nazar etmeyenleri Cenab-ı Hak tevbih ve tekdir buyurmuştur. Eğer delâile nazarla istidlâl vâcip olmasaydı istidlâli terkedenleri zemmetmezdi.

Bu âyet-i celile; tevhidin delâilinin ve kâfirleri zem ve takbihin nihayesidir. Zira melekût-u semâvât ve arzı ve mahlûkaatın kâffesini icmalen zikretmek; delâilin kâffesini zikretmektir ve bu kadar delâile karşı iman etmemek mücerret temerrüd ve inattan başka birşey değildir. Binaenaleyh; iman etmediklerinden şiddetle tekdire müstehak olduklarına ve iman edemeyeceklerine de işaret olunmuştur. Çünkü; Kur'an'a iman etmeyenin Kur'an'dan sonra ne gibi şeye iman etmek ihtimali vardır ve âhir zaman peygamberine iman etmeyen kime iman eder? Zira; Kur'an'dan sonra bir kitap nazil olmayacağı gibi, bizim nebimizden sonra bir nebi dahi olamayacağından Kur'an'a ve bizim peygamberimiz (S.A.) e iman etmeyenlerin başka birşeye iman edemeyeceğine işaret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin imandan i'razlarının illetini beyan etmek üzere :

مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

buyuruyor.

[Bir kimseyi Allahü Tealâ idlâl ederse onu hidayette kılan bulunmaz. Allahü Tealâ idlâl ettiği kimseleri mütehayyir ve mü-

tereddid oldukları halde tuğyan ve isyanlarında münhemik olarak terkeder.]

Yani; bir kimseyi Allahü Teâlâ idlâl ederse onu hiçbir kimse tarîk-ı tevhide îsâl edemez ve Allahü Teâlâ onları haddini tecavüzde, isyan ve tuğyanda mütehayyir ve mütereddid olarak terk eder ki, onlar imana muvaffak olamazlar. Çünkü; Allahü Teâlâ onları irade-i cüz'iyelerini küfre sarfettiklerini ve küfürden dönmeyeceklerini bildiği için idlâl ettiğinden onlar için imanda tevfik olamaz. Zira; iradelerini imana sarf etmezler ki, imana muvaffak olsunlar.

***

Vâcip Teâlâ nübüvvete, tevhide, kaza ve kadere taallûk eden mesâile işaretten sonra âhirete müteallik mesâili beyan etmek üzere :

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪ي لَا يُجَلّ۪يهَا لِوَقْتِهَٓا اِلَّا هُوَ

ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا تَأْت۪يكُمْ اِلَّا بَغْتَةً

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Onlar kıyâmetten sana suâl ederler ve derler ki, «Kıyâmetin vukuu ne zamandır ve hangi vakitte kaaim olacaktır?» Onların bu suâline cevap olarak sen de ki, «Kıyâmetin vukuuna ve kıyâmete ilim, Rabbimin indinde mahfuzdur. Kendinden gayrı kıyâmetin vaktini kimse bilmez. Binaenaleyh; kıyametin vaktini Allahü Teâlâ kimseye izhar etmez. Ancak kendi zatına zahirdir ve kıyâmetin emri semâvât ve arzda ağır ve azîm oldu. Kıyâmet size gelmez, ancak füc'eten gelir ve geleceği vakitten haberiniz olmaz.] Zira; ilmi Allahü Teâlâ'ya münhasır olan mugayyebât-ı hamseden birisi de, kıyâmetin kaaim olacağı vakte ilimdir» demekle kâfirleri iskât et.

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Sen kâfirleri kıyâmetin vukuuyla inzar edince, onlar sana kıyâmetin vaktinden ve haberinden suâl ederler ve derler ki, «Kıyametin müntehâsı ezmineden hangi za-

manda olacak bize haber ver ki, vaktini bilelim». Onların bu suâllerine cevapta sen de ki, «Kıyâmetin vâki olacağı zamana ilim; ancak Rabbimin indinde mahfuzdur. İlmini kendi zatına ihtiyar etmiştir. Zira; vaktini hiçbir kimseye izhar etmez, illâ kendi zatına hasretmiş ve insanlar daima kıyâmetin vukuundan havf ve endişe üzerine olmaları için insanlardan ihfa buyurmuştur. Kıyâmetin emri semavat ve arzda bulunanlara gaayet ağır oldu. Kıyâmet size ancak füc'eten gelir, asla haberiniz olmaz». (ايان مرسيها) «Kıyâmetin kıyâmı ve müntehâsı ne zaman?» demektir ki vukuu zamanından suâldir.

يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

[Sana onlar kıyâmetin zamanından suâl ederler ki, keenne sen kıyâmetin vaktini bilirsin ve ilmini ihata ettin ve onlara şefkatından vaktini haber verirsin zannederler. Sen de ki, «Kıyâmetin vaktine ilim; Allahü Tealâ indinde mahfuzdur, ben zamanını bilemem. Zira; Allahü Tealâ bildirmedi ve bildirmez ve lâkin sizin gibi nasın ekserisi kıyâmetin ilmi Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu bilmezler. Binaenaleyh; suâl ederler».]

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ kıyâmetin haberini nastan gizledi ki, mükellefîn ibadete ve vâcibâtı edâya ve isyanlarından tevbeye müsaraat etsinler.

Suâl, kıyâmetin zatından olmayıp zamanından olduğuna işaret için *zamana* delâlet eden (ايان) lâfzıyla varid olmuştur.

Kıyâmetin semâvât üzerine sıkleti; *semâvâtın şakkolması ve dürülmesidir.* Arz üzerine sıkleti; *arzın dağları mahvolup başka bir arza tebeddül etmesidir.* Ehl-i sema ve ehl-i arz üzerine sıkleti; cümlesinin helâk olmasıdır.

Kıyâmetin zamanının hafi olmasını ve füc'eten gelmesinin keyfiyetini Resulullah bir hadis-i şerifinde tafsil buyurmuştur. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de Buhârî ve Müslim'in Ebu Hüreyre Hazretlerinden rivayeten beyanlarına nazaran Resulullah buyurmuş ki «Kıyâmet kaaim olur : İki recül elbiselerini sererler, pazarlık

etmeden ve bir recül süt kâsesini ağzına alır içmeden, diğer bir recül havzını sıvar içine su koymadan ve başka bir recül lokmasını eline alır ağzına götürmeden ve âhar bir şahıs teraziyi kaldırır tartmadan kaaim olur. Velhasıl umulmadık bir zamanda zuhur ediverir, kimse bilmez». Binaenaleyh; herkesin hemen her saatte kıyâmetin vukuuna intizar etmesi lâzımdır. *Kıyâmet bağteten zuhur edeceği için* *s a a t* denmiştir.

Suâl-i evvel; kıyâmetin vaktinden olup, suâl-i sânî, kıyâmetin şiddetinden ve mehâbetinden olduğu için suâllerde tekrar yoktur. Çünkü; ayrı ayrı şeylerden suâldir. İkisi bir şeyden suâl değildir ki, tekrar olsun. Suâl-i sânî şiddet ve mehâbetinden suâl olduğu için mehâbete delâlette ziyade olan *lâfza-i celâl*le cevap verilmiştir ki, evvelki cevapta (علمهاعندربى) varid olduğu halde ikincisinde (علمهاعندالله) varid olmuştur.

H a f î ; âlim manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Keenne sen kıyâmetin vaktini bilirsin zannıyla suâl ederler] demektir. Yahut *şefik* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Senden suâl ederler ki keenne seninle Kureyş beyninde karabet olduğundan şefkatına binaen cevap veresin ve başkalarına haber vermediğinden onları haberdar edesin] demektir. Sebeb-i nüzûl hakkındaki rivayet dahi bu manâyı te'yid eder. Çünkü; Fahr-i Râzi, Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Kureyş kabilesi «Yâ Resulallah! Seninle bizim beynimizde karabet vardır. Şu karabete binaen kıyâmetin kaaim olacağı zamanı bize haber ver» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın gaaibi bilmediğini beyan etmek üzere :

قُلْ لَآ اَمْلِكُ لِنَفْسٖى نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِىَ السُّٓوءُ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ وَبَشٖيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Sen kâfirlere de ki, «Ben, nefsim için menfaat ve mazarrata mâlik değilim, illâ meşiyet-i ilâhiye taallûk eden şey müstesnâdır. Eğer ben gaaib bilmiş olsaydım hayrı çok hazırlardım. O kötülük beni messetmez bir hale gelirdim. Ben olmadım, ancak âsîleri korkutucuyum ve âbidleri müjdeleyiciyim ve tebşiratım iman eden kavme mahsustur».] Çünkü; iman etmeyen kavim tebşirattan mahrumdur.

Yani; Habibim! Senden kıyâmeti suâl edenlere de ki, «Ben gaaibe ilim iddiasında bulunmuyorum. Binaenaleyh; nefsim için celb-i menfeat ve def'-i mazarrata mâlik değilim. Zira; Allah'ın kuluyum. Kulun ise bizatihi def'-i mazarrata ve celb-i menfaata iktidarı olmaz. Zira kudret-i kâmile ve ilm-i muhît; Allahü Tealâ'ya mahsustur. Ancak Allahü Tealâ benim bilmemi isterse vahiy ve ilhamla bana bildirdiği gaaipler, menâfi' ve medarı müstesnâdır. Zira; Allahü Tealâ bildirince ben de bilirim. Eğer ben gaaibi bilmiş olsaydım benim halim şimdi bulunduğum halin hilâfında olur, çok mal tedarik eder ve bilumum mazarrattan ve kötülükten içtinab ederdim. Asla zarardan bana birşey isabet etmezdi. Halbuki beşerim, beşerîyet noktasından bana da zarar isabet ediyor. Binaenaleyh; umur-u harpte bazan gaalip ve bazan dahi mağlûp oluyorum. Eğer gaaibi bilsem mağlûp olacağım cihete mübaşeret etmem. Ben, ancak âsîleri korkutmak ve mümin olan kavmi tebşir etmek için gönderilmiş bir resulden başka bir şey olmadım.

Resulullah'ın beşîr ve nezîr olması mümin ve kâfir cümle insanlara şamil olduğu halde tebşîr ve inzardan intifâ' edecekler müminler olduğu için bu âyette müminlerin sarahaten zikrolunduğu Nisâbûrî'nin cümle-i beyânatındandır.

H a y ı r la murad; *menâfi-i dünya, hayrat; sıhhat-ı beden, âfiyet, evlâd ve ahfaddır. Z a r a r* la murad; *dünyanın âfâtını defi', sürur ve fiten, kaht u gâlâ, ilel ve emrazdır.* Çünkü; bunların cümlesi insan için mazarrattır. Bu âyet-i celilede Resulullah'ın «Gaaibi bilmiş olsam hayra tasaddî eder ve şerden kaçardım ve lâkin bilmem» demesi, «Allahü Tealâ bildirmeyince bilmem» demektir, yoksa «Hiç gaaib bilmem» demek değildir. Zira; Allahü Tealâ birçok gaaipleri peygamberimize haber verdi ve mucize olarak peygamberimizin ümmetine beyan buyurduğu veçhile vukuat

meydana geldi ve nübüvvetinin sıhhatına da delâlet etti. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın bildirmediğini bilmez» demektir ve bazı mugayyebâtı bilmemesinden risaletine de bir halel gelmez.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile bu âyet-i celilede Resulullah'ın gaaibi bilmediği beyan olunması ilm-i nücum ve remil ve sair âlât ve edevât vasıtasıyla gaaibi bilirim iddiasında bulunanlar için de men' vardır ve bu âyet vaaz yönünden onlara kâfidir. Zira; efdal-ı mevcûdât olan fahr-i rusül «Ben gaaip bilmem buyurursa âhâd-i ümmetin gaip bilmeyeceği evleviyetle sabittir. Kütüb-ü fıkhiyede beyan olunduğu veçhile gaaibe ilim; Allahü Tealâ'ya mahsus olduğundan bu suretle gaaibe ilim iddiasında bulunan kimse tekfir olunur. Çünkü; zat-ı ülûhiyete mahsus olan bir şeyde iştirak davası doğru olamaz.

Bu âyette *g a y b* la murad; *müşrikler tarafından suâl olunan kıyâmetin zamanıdır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Eğer ben kıyâmetin zamanını bilmiş olsam amel-i salihe müsaraat eder ve mazarrat verecek şeylerden ihtiraz ederdim] demektir ki, ümmetini hayra teşviktir.

Yahut *g a y b* la murad; *Allah'ın irade ettiği şeydir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Eğer benim hakkımda Allah'ın murad ettiği şeyi bilmiş olsam murad olan şeyi işler ve murad olmayan şeyden içtinab ederdim] demektir. Nisâbûri'de beyan olunduğu veçhile «Eğer ben gaaibi bilsem hayrı çok yapardım» demek «Din-i hakka davetin te'sir edeceği kimseleri bilir onları davet eder ve ve te'sir etmeyeceği kimseleri bilir onları davet etmezdim» demektir.

Yahut *g a y b* le murad; *harpte nusrettir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Eğer harpte nusret benim olduğunu bilmiş olsaydım muharebe eder mağlûp olmazdım] demektir. Şu beyan olunan manâlar beyninde münâfât olmadığından cümlesi mânâ-yı evvelde dahildir. Çünkü hayır; bunların her cümlesine şamildir. Lâfzı umum üzere isti'mâl mümkün iken tahsiste tercih bilâ müreccah olduğundan umum üzere isti'mâli evlâdır. Şu halde hayır lâfzı cümlesine şamil olunca cümlesini murad etmek lâfz-ı âyete daha muvafıktır.

Tefsir-i Hâzin ve Fahr-i Râzi'de beyan olunduğu veçhile se-

beb-i nüzûle muvafık olan da umum üzere isti'mâldir. Çünkü; ehl-i Mekke'nin «Yâ Muhammed! Sen bize narhın ucuz olup âtîde pahalanacağı zamanı haber versen de biz mal alsak, içeri koysak. Kıtlık olacağını haber versen de ucuzluk olan mahallere gitsek, birçok ticaret etsek, darlık görmesek» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir.

***

Vâcip Tealâ emr-i nübüvveti takrirden sonra emr-i tevhidi takrir etmek üzere :

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı şeriftir ki, sizi nefs-i vâhid olan Adem'den ve o nefs-i vâhidden zevcesi Havvâ'yı halk etti ki, o nefs-i vâhid zevcesiyle ünsiyet etsin ve kalbi mutmain olsun.] Zira; insan cinsini görünce kalbi müsterih olur. **[Vakta ki, Âdem (A.S.) zevcesi Havva'ya karib olduysa Havva (R.A.) hafif yüklendi, o yükle biraz zaman geçti, vakta ki Havvânın yükü ağırlaştı, hamli zahir olduysa zevc ve zevce ikisi beraber mürebbi-i hakîkîleri olan Allahü Tealâ'ya duâ ettiler ve dediler ki, «Yâ Rabbi! Eğer sen bize salih bir çocuk verirsen elbette biz şükredicilerden oluruz».]**

Yani; Allahü Tealâ şol kaadir ü kayyûmdur ki, sizi şahs-ı vahid olan pederiniz Âdem'den icad ve efradınızı teksir etti ve o nefs-i vâhidden ülfet ve ünsiyet etsin ve nefsine zammetmekle kalbi müsterih olsun için zevcesi Havvâ'yı halk etti ki, yekdiğerine refakat etsinler. Zevcesi Havvâ'yı halk edip Âdem (A.S.) Havvâ üzerine vâki ve yakın olunca Havvâ nutfe-i Âdem'den hafif bir hamille hâmil oldu ve bu hamille biraz zaman geçti. Binaenaleyh;

çocuk karnında büyüdü, can geldi. Çocuk karnında harekete başlamakla hamli ağırlaşıp sıkletini görünce zevc ve zevce ikisi beraber dergâh-ı ülûhiyyete iltica, tazarru ve niyaz ederek Rableri olan Allahü Tealâ'ya duâ ettiler ve Rablerinden istirham ederek dediler ki, «Yâ Rabbi! Eğer lutfu kereminden bize bir veled-i salih ihsan edersen elbette nimetine şükredicilerden oluruz». Şu halde bir hatun hâmil olunca peder ve validesinin o çocuğun salih olmasına duâ etmeleri lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü Kur'an'da bunu beyan etmek; ehl-i imanı irşad içindir.

فَلَمَّا اٰتٰيهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اٰتٰيهُمَا فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

[Vakta ki, Allahü Tealâ onlara istedikleri veled-i salihi ihsan ettiyse evlâtları Allah'ın verdiği veletlerinde Allahü Tealâ'ya şerikler kıldılar. Allahü Tealâ onların şeriklerinden münezzeh, yüce, şerik ve nazîrden âlî oldu.]

Bu âyetin tevcihinde müfessirînin bir çok te'villeri vardır: *B i r i n c i s i ;* âyetin manâsında beyan olunduğu veçhile bu kıssa Hz. Âdem'le Havva hakkındadır. *A l l a h ü T e a l â ' y a ş i r k e d e n l e r* le murad; *evlâd-ı Âdem'dir.* Çünkü; Allahü Tealâ evlâd-ı Âdem'e velet verip teksir ve salih taliha tebeddül ve muti âsîye tahavvül ettikçe veletlerinin isminde (Abdul'uzzâ), (Abdulmenat) ve (Abdüllât) demekle Allah'a şirk ettiler. Allahü Tealâ onların şirkinden münezzehtir.

İ k i n c i s i ; müşrikler Hz. Âdem'e şirk nispet ettiler ve kendileri Hz. Âdem'in mesleğini taklid ettiklerinden bahsedince Allahü Tealâ Âdem (A.S.)'ın kıssasını ve halini hikâye etti ve buyurdu ki, «Âdem'le Havvâ'ya Allahü Tealâ veled-i salih verince Allah'ın verdiği velette Allahü Tealâ'ya şerik mi kıldılar?» demektir. Çünkü; (جعلا له شركاء) cümlesinde *hemze-i istifham, mukadder* ve *inkâr* içindir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ onlara velet verdi de Allahü Tealâ'ya şirk mi ettiler? Onlardan sizin zu'm ettiğiniz gibi şirk sadır olmadığı halde siz nasıl şirk isnad ediyorsunuz? Âdem'in halini benden daha iyi mi biliyorsunuz?] demektir.

Şu tevcihata ihtiyaç; âyet-i celilenin hakikatta Âdem'le Havva hakkında varid olduğuna nazarandır. Amma Fahr-i Râzi'nin İmam-ı Kaffal'den naklen beyanı veçhile âyet; darbımesel olup müşriklerin hallerini temsil olduğu surette *manâ-yı âyet* şöyledir : [Allahü Tealâ şol Vacib-ül Vücud'dur ki, sizin herbirinizi bir şahıstan halketti ve o şahs-ı vahid cinsinden herbirinize insaniyette müsavi olarak ünsiyet için zevcelerinizi icad buyurdu. Vaktaki zevc zevceye cimâ' ettiyse zevce zevcin nutfesinden hamil oldu. Zaman geçtikçe hamli ağırlaşıp velet harekete başlayınca zevc ve zevce Allahü Tealâ'ya duâ ederler ve derler ki, «Eğer Yâ Rabbi! Bize veled-i salih verirsen biz elbette sana şükredicilerden oluruz». Şu duâları üzerine Vâcip Tealâ veled-i salih verir. Onlar Allah'ın verdiği velet hakkında Allah'a şirk ederler. Zira; onlardan bazıları veledi tabiata ve bazıları yıldızlara ve bazıları putlara nispet etmekle şirkederler.] Şu halde âyet; insanların ekserisinde vâki olan halleri temsil kabilindendir. Binaenaleyh; Âdem (A.S.) la Havvâ (R.A.) haklarında değildir.

***

Vâcip Tealâ şirk edenlerin şirkinden zat-ı ülûhiyetinin münezzeh olduğunu beyandan sonra müşriklerin şirklerini red ve inkâr etmek üzere :

أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾

buyuruyor.

[Müşrikler hiçbirşeyi halk edemeyen putları mı Allahü Tealâ'ya şerik kılarlar? Halbuki putlar kendileri mahlûklardır ve putları ülûhiyette nasıl şerik itikaad ederler? Asla şerik koşmaya salâhiyetleri yoktur. Zira; putlar müşriklere nusret etmeye kaadir olamazlar, belki müşriklere nusret şöyle dursun kendi nefislerine bile nusret edemezler.] Zira; putları keserle yonttular ve bıçkıyla biçtiler ve bu suretle envâ'-ı hakaarete uğradıkları halde kendile-

rinden zill ü hakaareti def'e kaadir değillerdir. Şu halde nerede kaldı ki, ibadet eden müşriklere muâvenet ve nusrette bulunsunlar. Elbette bulunamazlar. Binaenaleyh; menfaat ve mazarrata kadir olamayan birtakım âciz mahlûklara ibadet edip onlardan menfaat beklemek kadar hamakat olur mu?

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (ما) kelimesi lâfzan müfred olduğundan (يخلق) müfred ve manâda cemi' olduğundan (وهم يخلقون) cemi' sıyğasıyla varid olmuştur. Putlar; her ne kadar zevilukulden değilse de müşriklerin onlara zevilukulden gibi muâmele ettiklerine binaen zevilukule mahsus olan cem'-i müzekker-i sâlim sıyğasıyla varid olmuştur.

Âyetten maksad, putların ibadete salâhiyetleri olmadığını ispat etmektir. Zira ibadet vâcip olan ma'budun, ibadet eden kimseye def'-i mazarrat ve celb-i menfaata kaadir olması lâzımdır ki, ibadet ederse menfaat ve ibadeti terkettiğinde mazarrat îsâline muktedir ve ibadete menfaat için rağbet ve ibadeti terkten mazarrat için nefret hasıl olsun. Putlarda bu emniyeden hiçbirisi olmadığından asla ibadete salâhiyetleri yoktur.

Bu âyet-i celile evvelki âyete manâda merbuttur. Çünkü; Beyzâvî'de beyan olunduğu veçhile evvelki âyette hitap; Araptan (Kusayy) in evlâdına olmak ihtimali vardır. Zira; Kureyş'ten (Kusayy) kabilesi Kusayy'in bir ana ve bir babadan evlâdıdır. (Kusayy)ın, kendi cinsi Kureyş'ten bir zevcesiyle beraber Allahü Tealâ'dan sahihül vücud bir velet taleb etmeleri üzerine Allahü Tealâ onlara dört oğlan verdi. Onları (Abd-i Menaf), (Abd-i Şems) ve (Abd-i Kusayy) ve (Abdüddar) isimleriyle tesmiye ettikleri cihetle şirk ettiler. Cenab-ı Hak Kureyş'e onların hallerini tasvir ve iktida edenleri şirk etmeleriyle tevbih ve tekdir buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin şirk üzerine inat ve ısrarlarını beyan etmek üzere :

وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizden herbiriniz müşrikleri din-i İslâma davet ederseniz onlar size ittibâ' etmezler. Sizin üzerinize onları davet etmeniz veyahut davet etmeyip sükût etmeniz müsâvîdir.] Çünkü; her iki surette iman etmedikleri cihetle davet ve adem-i davet müsâvîdir.

Şu manâ; hitap müminlere olduğuna nazarandır. Feth-ül Beyan ve Hâzin'de zikrolunduğu veçhile bu âyette hitap; müşriklere ve (هم) zamiri asnâma râci olmak ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir : [Ey müşrikler! Siz ibadet ettiğiniz putları eğer hidayete ve salâh-ı hale ve sizi irşad etmeye davet ederseniz o putlar size ittibâ' etmezler ve davetinize icabetten âcizlerdir. Şu halde onları sizin davet etmenizle davet etmeyip sükûtunuz müsâvîdir. Çünkü; davetinize cevaba muktedir değillerdir.]

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile müşrikler umur-u mühimmede ve belâyâ ve mesâibin nüzûlünde putlara müracaat eder, gecede ve gündüzde yalvarırlar. Halbuki putlardan sadâ gelmediği gibi imdat ve iane de olmadığından yalvarıp çağırmalarıyla sükût edip durmaları beyninde fark olmadığını beyanla Cenab-ı Hak putların aczini ve putlara ibadet eden müşriklerin hamakatlarını meydana koymuştur.

***

Vâcip Tealâ putların ülûhiyete salâhiyetleri olmadığını te'kid etmek üzere :

اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾

buyuruyor.

[Şol şeyler ki, Allah'ın dûnunda siz onlara ibadet edersiniz. Onlar sizin emsaliniz kullardır. Eğer sözünüzde sadıksanız çağırın onları size cevap versinler.]

Yani; ey müşrikler; Ülûhiyetle muttasıf ve cemi-i kemâlâtı câmi olan Allahü Tealâ'ya ibadeti terkle sizin ma'bud ittihaz ederek ibadet ettiğiniz ma'budlarınız sizin emsâliniz mahlûk ve âciz kullardır. Sizin üzerinize onların meziyet ve faziletleri yoktur. Şu halde niçin nefsinizi abîd ve onları ma'bud kılarsınız. Belki siz onlardan daha muktedirsiniz. Zira; sizde hayat, nutuk, şuur ve idrak var; onlarda ise yoktur. Sizin ellerinizde hakir ve zelil olup şuur ve idrakten hâlî olan cemâdâtı ma'bud ittihaz etmek hamakat değil midir? Onlarda «Kuvvet ve kudret var ve şafaat edecekler» dediniz. Eğer sözünüzde sadıksanız çağırın onları, cevap versinler size, görelim cevap verebilirler mi?

Feth-ül Beyan ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu kelâm müşrikleri istihza ve tehekküm tarikıyla varid olmuştur. Zira; putların cevaba muktedir olamadıkları cümlenin ma'lûmudur. Binaenaleyh onlara cevap vermeleriyle emir; ta'ciz içindir. Ve müşriklere davetle emir; onları iskât ve ilzam içindir.

***

Vâcip Tealâ putların kemâl-i acizlerini beyandan sonra ibadet eden müşriklerin ibadet ettikleri ma'budlarından kendileri daha muktedir olduklarını beyanla insafa dâvet etmek üzere :

أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا

buyuruyor.

[O ma'budlarınızın ayakları var da, o ayaklarla yürürler mi?]

أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا

[Yahut onların elleri var da, o ellerle birşeye yapışabilirler mi?]

أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا

[Yahut onların gözleri var da, o gözleriyle görürler mi?]

أَمْ لَهُمْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا

[Yahut onların kulakları var da, o kulaklarla işitirler mi?]

قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ

[Habibim! Sen onlara de ki, «Çağırın şeriklerinizi size yardım etsinler».]

ثُمَّ كِيدُونِ

[«Sonra bana hiyle yapın ve benim zararımı düşünün».]

فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

[«Bana mühlet vermeyin. Elinizden gelen bir şey varsa geri koymayın, hemen yapın» demekle onları ikaza sa'yet.]

Yani; ey kâfirler! Sizin ma'budlarınızın ayakları var da, o ayaklarıyla yürürler ve yerde te'sir hasıl ederler mi, yahut elleri var da o elleriyle yapışırlar da bir şey alıp vurup kırmaya veya kendilerine teveccüh eden zarardan korunmaya veyahut bir menfaatı elleriyle celbetmeye iktidarları mı var? Yahut gözleri var da, o gözleriyle görülmesi lâzım olan şeyi görürler mi? Yahut kulakları var da o kulaklarıyla işitilmesi lâzım olan kelâmı işitirler mi? Halbuki insanın iktidarı bu misilli âlât-ı cârihayla olduğundan insan daima bunlarla umurunda istiane ve istimdad eder. Sizin ibadet ettiğiniz putlardaysa istimdad olunacak azalardan hiçbirisi olmadığından bunların cümlesinden mahrumlardır. Binaenaleyh; sizde

olan iktidar onlarda yoktur. Nasıl oluyor ki, kendinizden daha âciz olan şeyleri ma'bud ittihaz edersiniz? Te'sirin ve harekenin şartı olan hayattan dahi mahrumlardır ve hiçbir veçhile ma'bud ittihazına istihkakları yoktur. Yâ Ekrem-er Rusül! Sen müşriklere hitaben «Çağırın Allahü Tealâ'ya müşareketlerini itikad ettiğiniz şeriklerinizi! Sonra onların muâvenet ve muzâheretleriyle bana hile yapın ve hilenizde bana asla müsaade ve mühlet vermeyin. Hemen elinizden geleni geri koymayın, bakın birşey yapabilir misiniz? Elbette birşey yapamazsınız. Zira; ben size ve sizin şeriklerinizin hilelerine mübâlât etmem. Siz bildiğinizi işler ve aklınız varsa aczinizi idrak edersiniz. Çünkü; beni Rabbim sizin şerrinizden muhafaza eder» demekle ehl-i şirki insafa davet et.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile âyetten maksad; insanın ezher cihet putlardan efdal olduğunu beyan etmektir. Çünkü; beyan olunduğu veçhile «İnsanın menfaatı istihsal edecek birtakım âlâtı ve a'zası olduğu halde putlar o a'zâlardan dahi mahrumdur. Binaenaleyh; nasıl oluyor ki, onları ma'bud tanıyorsunuz?» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ putların acizlerini beyanla ibadete istihkakları olmadığını beyandan sonra ibadete müstehak olan ancak zat-ı ülûhiyeti olduğunu beyan etmek üzere:

إِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴿١٩٦﴾

buyuruyor.

[Siz bana istediğiniz kadar mekir ve hile yapın, ben mübâlât etmem. Zira; benim hâfızım, muîn ve nâsırım, bilumum umuruma mütevelli beni te'yid ve devâmı tasdik edici olarak Kur'ân'ı tenzil eden Allahü Tealâ'dır. Halbuki Allahü Tealâ; salih kullarının mütevellisidir.] Binaenaleyh; düşmanlarından sulehâya zarar isabet etmez. Çünkü; sulehanın yardımcısı Allahü Tealâ olunca onlar hakkında düşmanlarının adaveti müsmir olamaz ki, düşmanlarının şerri onlara isabet etsin.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile (Ömer b. Abdülâziz) evlâdı

için mal iddihar etmediğinden bazıları tarafından «Evlâdına biraz mal tedarik etsen» denildiğinde cevaben «Benim veledim ya sulehadan olur veyahut mücrimlerden olur. Eğer sulehadan olursa onun velisi Allahü Tealâ'dır. Şu halde benim malıma ihtiyacı yoktur. Ve eğer mücrimlerden olursa Allahü Tealâ (فلن اكون ظهيرا للمجرمين) buyurdu. Yani; «Elbette ben günahkârlara arka ve yardımcı olmam» demektir. Şu halde Allah'ın reddettiği kimsenin mühimmâtıyla ben meşgul olamam» buyurmuşlardır. Binaenaleyh; evlâda nazar-ı ilâhi olursa birçok servete ve hayrata malik olur ve eğer nazar-ı ilâhi olmazsa pederi milyonlar terk etse az zamanda yok olur. Bunun emsali hariçte yüzlerce görülmektedir.

***

Vâcip Tealâ ibadet caiz olan zat-ı ülûhiyetle ibdet caiz olmayan putların beynini tefrik için :

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٧﴾
وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Şol şeyler ki, siz onlara Allah'ın dûnunda ibadet edersiniz. Onlar size yardım etmeye kaadir olamazlar ve kendi nefislerine dahi nusret edemezler. Eğer onları İslâma davet ederseniz onlar işitmezler ve davet edince onları sana nazar eder görürsün, halbuki onlar görmezler.]

Yani; ey müşrikler! Siz Allahü Tealâ'ya şirkedersiniz. Halbuki Allah'ın gayrı sizin ibadet ettiğiniz ma'budlarınız size nusrete muktedir olamadıkları gibi kendi nefislerine dahi nusrete kaadir olamazlar. Kendi nefsini belâyâdan halâsa muktedir olamayan şey, elbette sizi halâs edemez. Çünkü; nusrete istidad ve kaabiliyeti yoktur. Eğer siz müşrikleri hidayet-i mahzdan ibaret olan din-i İslâma davet ederseniz kabul etmezler. Zira; tıynet-i habiseleri icabı davetinizi işitmezler ve tabiatlarında merkûz olan cehâ-

letleri icabetlerine mânidir. Sen davet ederken onları sana nazar ederler görürsün, halbuki onlar, putlarının cemâdât olup hayır ve şer, nef' u zar ellerinden gelmediğini bilmezler ve görmezler. Yani; görürler ve lakin görmekten maksat mütenebbih olmakken bilâkis mütemerrid oldukları için görmemiş gibidirler. Binaenaleyh; âyette «Görmezler» denmiştir. Çünkü; birşeyden maksat fevt olunca o şey yok hükmündedir.

Bundan evvelki âyetlerde putların adem-i iktidarları ve müşriklerin İslâma dâvet olunsalar işitmeyecekleri tehdid ve tefri' tarikıyla zikrolunup bu âyette bu mesâil; ibadet caiz olanla olmayan beynini tefrik için zikrolunduğundan âyette tekrar yoktur. Çünkü; herbirinin mazmunu birse de zikirden maksat başka başka olduğu cihetle tekrarı mutazammın değildir.

***

Vâcip Tealâ salihlerin müteyellisi olduğunu ve resulünü düşmanlarının ızrar edemeyeceklerini beyan ettiği gibi nasla muâmelede menhec-i kavîm ve sırat-ı müstâkimi iltizamını dahi resulüne emretmek üzere :

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Nasla muâmelede tarîk-ı affı ve mülâyemeti iltizam et. Ma'ruf ve aklen müstahsen olan şeylerle emret. Delâili kabul etmeyen cahil mütemerridlerden i'raz et, mücadele etme.]

A f ; fazıl ve külfetsiz hasıl olan şeydir. *M a ' r u f ; Allah'ın vahyiyle hüsnünü beyan ve emrettiği şeydir.* C â h i l le murad; *söz dinlemez ve delâile kanaat etmez ve küfründe musır ve muannid kimsedir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Habibim! Nâsın ahlâkından kolay olanlarını ahzet. Onlar üzerine herşeylerini ta'mik edip işin içyüzünü karıştırma ki, sana isyan etmesinler. Eğer sen hallerini tetkik edersen adavet tevlid edeceğinden kusur-

larının affıyla muâmele et ve nasın a'mâlinden zahirini ahzet, tecessüs ve taharri etme ve Allah'ın vahyettiği şeylerle emret ki meşru' olan şeyleri ahzetsinler ve söz dinlemeyen ve küfrüzere musır olan cahillerden i'raz et ki, onlarla mücadele etmeyesin.]

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet; mekârim-i ahlâkı cem' etmesiyle Resulullah'a taraf-ı ilâhiden emirdir.

Bazılar «Afla emir; nasın malından fazla olandır. Buna nazaran zekâtın farziyetini beyan eden âyetle mensuhtur ve cahillerden i'razla emir; kıtâl âyetiyle mensuh olduğuna nazaran bu âyette vâki' olan üç cümleden evveli ve âhiri mensuh ve evsatta bulunan (وأمر بالعرف) cümlesi muhkemdir» demişlerse de, esah olan âyetin muhkem olmasıdır. Af; maldan fazla manâsına olmayıp mutlaka af manâsına olduğuna nazaran evveli ve evsatı muhkem ve âhiri mensuhtur. Zira; cahilleri yola getirmek için daima nasihat lâzımdır.

Tefsir-i Hâzin'de (Ca'fer-i Sâdık) Hazretlerinden naklen beyan olunduğuna nazaran Kur'an'da mekârim-i ahlâkı bundan ziyade câmi bir âyet yoktur. Çünkü bu âyette; hukuk-u maliyeye taallûk eden cihette şiddetin ve nasa karşı gılzatın ve fena sözün terkolunması ve hulk-u tayyible tahalluk etmesi ve şer'an emrolundukları feraiz ve nevafil ve sair mekârim-i ahlâkın cümlesi dahildir.

Fahr-i Râzi'nin beyanına nazaran bu âyet nazil olduğunda Resulullah Cibril-i Emin'den bu âyetin ahkâmını istizah buyurmuş ve Cibril-i Emîn de «Yâ Resulallah! Rabbin Tealâ senden sıla-i rahmi kat'edene sıla etmenle ve seni mahrum edene senin atîye vermenle ve sana kötülük edene senin iyilik etmenle emrediyor» demiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Hz. Aişe (R.A.) «Resulullah kötü söz söylemez, kötü söz dinlemez, çarşıda savt-ı bâlâyla bağırmaz ve kötülüğe kötülükle mukaabele etmez, belki iyilikle mukaabele ederdi» buyurmuştur.

Bu âyette cahillerden i'raz, kıtâl âyetiyle mensuh olduğuna nazaran «Küfürde ısrar eden cahillerle mukaatele et, onları küfrüzere terketme» demektir. Resulullah'a emir; bittebi' ümmetine

dahi emir olduğundan bilcümle ümmet mekârim-i ahlâkla memurlardır.

*
**

Vâcip Tealâ nasın kusurunu affetmekle emrettikten sonra gazap halinde şeytan'ın vesvesesini def'in ilâcını beyan etmek üzere:

وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Eğer sana şeytan'dan bir vesvese ârız olursa o vesveseyi def'etmek için Allahü Tealâ'ya iltica et. Zira; Allahü Tealâ senin duânı işitici ve halini bilicidir.]

Yani; Şeytan daima insanı iğfal için fırsata muntazırdır. Eğer gazap halinde sana şeytan tarafından bir vesvese ilkaa olunur ve zihnini teşvişe başlarsa şeytan'ın şerrinden nefsini muhafaza için derhal himaye-i ilâhiyeye iltica ve Allahü Tealâ'ya istiâze et ki, vesvesesi zail olsun. Zira; Allahü Tealâ iltica edenlerin duâsını işitir ve kullarının ahvalini bilir. Binaenaleyh iltica eden kimselerden şeytan'ın şerrini def' eder. *Şeytan'ın nez'i; vesvese ve fesad ilkaa etmek ve insanın zihnini teşviş edip endişeye düşürmektir.*

Fahr-i Râzi, Feth-ül Beyan ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (خذ العفو) âyeti nazil olunca Resulullah'ın «Gazabımızı ne yaparız, yâ Rabbi!» demesi üzerine gazap halinde şeytan'ın vesvese ve fitnesini izaleyi ta'lim etmek üzere bu âyetin inzal olunduğu mervidir. Şu halde bu âyet gazabı teskini ve şeytan'ın vesvesesini izalenin ilâcını beyandan ibarettir. Çünkü; herşey yed-i kudret-i ilâhiyede olduğundan şeytan'ın şerrini def' etmek de Allahü Tealâ'nın ianesiyle olacağı cihetle Allahü Tealâ, dergâhına iltica olunmak vâcip olduğunu beyan ve tavsiye buyurmuştur. Binaenaleyh; insan için nefsinde şeytan'ın vesvese ve fitnesini hissedince derhal istiâzeyle def'in çâresine tevessül etmek vâciptir. Zira; istiâze emri her ne kadar Resulullah (S.A.) e ise de bilumum üm-

metine ta'lim ve terbiyedir. Resulullah'a istiâzeyle emrolununca ümmetine de emrolunacağı evleviyetle sabittir. Çünkü; ümmetin istiâzeye ihtiyacı daha ziyade olduğunda şüphe yoktur.

Lisanla istiâze edildiğinde kalple istiâzenin manâsını düşünmek lâzım olduğuna işaret için *sem'i* zikirden sonra Vâcip Tealâ *alîm* olduğunu dahi beyan buyurmuştur. Yani «Lisanınızla söylediğinizi işitir ve kalbinizle niyetinizi bilir» demektir.

Fahr-i Râzi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile «Enbiyâ-yı ızâm ma'sum değildir» diyenler bu âyetle istidlâl ederler ve derler ki, «Eğer nebi ma'sum olsa şeytan'ın nebi üzerine vesvesesi olamayacağından nebi istiâzeye muhtaç olmazdı. Halbuki istiâzeye ihtiyacına bu âyet delâlet ediyor. Binaenaleyh ma'sum değildir» demişlerse de bu istidlâlleri; *üç cihetle merduddur : B i r i n c i s i ; Şeytan'ın nebiye vesvesesi edat-ı şart ve faraziyât tarikıyla varid olduğundan vesvesenin vukuuna delâlet etmez. İ k i n c i s i ; eğer Şeytan'ın vesvesesi vâki olacak olsa bile Resulullah'ın ma'sum ve şeytan'ın şerrinden sâlim olduğuna* İbn-i Mes'ud (R.A.) den Müslim Hazretlerinin rivayet buyurduğu hadis-i şerif *delâlet eder.* Çünkü; Resulullah'ın «Sizden hiçbir kimse olmaz, ancak cinden ve melekten birer karini vardır» buyurması üzerine hazır bulunan ashab-ı kiram tarafından «Senin de mi karinin var? Ya Resulallah!» denildiğinde «Evet» Benim de var ve lâkin Allahü Tealâ bana iâne buyurdu. Binanealeyh; ben şeytan'ın şerrinden sâlim oldum» buyurmuştur. *Ü ç ü n c ü s ü ; hitab Resulullah'a ise de maksat ümmetidir.* Şu halde şeytan'ın şerrinden Allahü Tealâ'ya ilticanın ümmet üzerine vâcip olduğunu beyandır.

***

Vâcip Tealâ şeytan'ın vesvesesinden istiâze vâcip olduğunu beyan ettiği gibi müttekilere şeytan'ın vesvesesi daha ziyade olduğunu dahi beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾

وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar ittikaa ve muharremâttan ihtiraz ettiler. Onları şeytan'dan kalplerinin etrafında tavaf edip vesvese messettiğinde tezekkür ederler ve emrolundukları me'muratı ve nehyolundukları menhiyatı düşünürler. Derhal görülür ki, hatalarını idrakle maâsîden ihtiraz ve şeytan'ın iğvâsından Allahü Teâlâ'ya iltica ederler. Amma şol kimseler ki, maharimden ihtiraz etmez ve menhiyyattan çekinmezler. Onlar şeytanların kardeşleridir. Binaenaleyh; şeytanlar onları dalâle çekerler. Tamamıyla dalâle münhemik olduktan sonra iğvâ ve ifsadlarında kusur etmezler. Hatta bir dereceye gelir ki, onlardan asla felâh me'mûl olmaz.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile muharremâttan içtinab ve ittikaaları sebebiyle müttekilere şeytan'ın vesvesesi te'sir etmeyip nafiz olamayacağına işaret için vesveseden *tâif*le tabir olundu. Zira *t a i f ; tavaf edici* yani *etrafında deveran edici* manâsınadır. Çünkü; müttekiler emir ve nehyi tezekkür ettikleri cihetle muharremâttan içtinab ederler. Şeytan'ın arzusuna muvafık işte bulunmadıklarından şeytan'ın vesvesesi onlara tesir edemez. Zira; onlar hatanın mevkiini idrak ve şeytan'ın hilelerini gördükleri için şeytan'a ittibâ' etmezler. Binaenaleyh; şeytan kalplerinin etrafında dolaşsa da bir te'sir yapamaz. Amma ittikaa etmeyenler şeytan'ın kardeşleri olduğu için kardeşlerini şeytanlar dalâle çeker götürürler. Zira; onlar muharremâttan ihtiraz etmediklerinden şeytan'ın her emeline hizmet ve her arzusuna tebaiyet ederler. Sonra bir dereceye gelirler ki, şeytan onları iğfalde kusur etmez, onlar da dalâlden feragat etmezler. Bu hâl ekseri fasıklarda görülür. Çünkü; şeytan bir kere yakasından tuttuktan sonra istediği yere alıp götürdüğü ve müptelâ olduğu ma'siyetten vaz geçemediği aşikârdır.

Ş e y t a n la murad; *İblis'in evlâdıysa* da *insanın müfsidlerine de şâmildir.* Zira; insanın müfsidleri birbirini azdırmakta şeyâtîn ve cinden daha eşeddir denilebilir.

*
**

Vâcip Tealâ şeytan'ın iğvasını beyan ettiği gibi iğvânın envâ'ından bazı nev'ini dahi beyan etmek üzere :

وَاِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِاٰيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ اِنَّمَٓا اَتَّبِعُ مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ مِنْ رَبّ۪ي هٰذَا بَصَٓائِرُ
مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen kâfirlere istedikleri âyeti getirmediğinde onlar istihza tarîkıyla derler ki, «Keşke icad edip kendi nefsinden söylediğin gibi istediğimiz âyeti dahi kendi nefsinden intihab ediverseydin veyahut Rabbinden taleb etseydin.»] İşte kâfirler böyle demekle şeytan'ın vesvesesini izharla aldandıklarını meydana korlar. **[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onlara cevap olarak de ki, «Ben ancak Rabbimden bana vahyolunan evâmir ve nevâhîye ittiba ederim. Çünkü; sizin zu'munuz gibi ben kendi indimden birşey icad etmedim. Her ne söyledimse beni resul gönderen Rabbimden geleni söyledim. İşte şu Kur'an sizin Rabbinizden kalplerinize basiret ve gözlerinize zıyadır. Zira; hakkı gösterir ve savabı size bildirir ve Kur'an sizin için matlubunuza îsâl eder hidayet ve nevm-i gafletten ikaz eder müminlere ihsandır.]**

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette Vâcip Teâlâ insan için mümkün olan meratib-i selâseye işaret buyurmuştur. Çünkü; derecât-ı ülûmda insanlar mütefâvittir. Zira; bir kısmı ilm-i tevhidde gaayete vasıl olur, hatta Vâcip Tealâ'yı müşahede etmiş gibi olur. Bu kısım hakkında Kur'an *besâir*dir. *Zira besâir; birşeyin delilidir* ki, o delile tamamıyla nazar edip tetkik eden kimse o delilden maksada intikaal eder. Binaenaleyh Kur'an'a tamamiyle dikkat eden kimse Kur'an'ın ahkâmını bihakkın gördüğünden Kur'an'a *besâir* denmiştir. Zira; Kur'an'a iman edip tetkik eden kimseye hakikat lâyıkıyla tezâhür eder. Şu halde Kur'an tevhidin ve nübüvvetin ve âhiretin delillerini tamamıyla izhar edip gösterdiğinden ve bu kısım insanlar tamamiyle delâili tetkik ettiklerinden bunlar hakkında Kur'an *besâir*dir ve bu kısım insanlara, ashab-ı tevhidin en yüksek tabakasında oldukları için *ashab-ı aynelyakîn* denilir.

İnsanların ikinci bir kısmı nazar-ı istidlâl mertebesini ihraz

edip ilm-i yakîn erbabından oldukları için onlar hakkında Kur'an *hidayettir.*

Üçüncü bir kısım muti ve münkad mertebe-i teslimiyeti ihraz edip hakkı yakîn ashabından oldukları için Kur'an onlar hakkında *rahmettir* ve âmmeten müminler bu kısımdandır. Binaenaleyh; bu âyette insanların dereceleri ve akılları mütefavit olduğuna işaret için Kur'an *üç sıfatla* tavsif olunmuştur. Zira; bir kısım insanlar hakkında Kur'an'ın *besâir* diğer bir kısım hakkında *hidayet* ve üçüncü bir kısım hakkında da *rahmet* olduğu beyan olunmuştur.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile kâfirlerin istedikleri mucizeyi Resulullah'ın getirmemesi emr-i nübüvveti ihlâl etmez. Zira; Kur'an'ın dava-yı nebevîye muvafık zuhur edip muâraza edenleri iskât ve âciz kılması nübüvveti ispata kâfi mucize-i bâhire olduğundan ziyadeyi talep inad ve istikbar kabilindendir. Binaenaleyh; ziyade taleplerini reddetmek ispat-ı davâya noksan iras etmez.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın azamet-i şanını beyandan sonra istimâ'la emretmek üzere :

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾

buyuruyor.

[Kur'an kıraat olunduğunda işitin ve merhamet olunmanız için kıraat zamanında sükût edin.]

Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile her ne zaman ve hangi vakitte Kur'an tilâvet olunduğunda maânîsini fehim ve mevâizini tedebbür etmek için sükûtla Kur'an'ı istimâ' vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira kıraat mutlaktır ve istimâ'la emir vücub içindir. Binaenaleyh; cehren Kur'an tilâvet olunduğunda işitenler velevse yoldan geçenler olsun veyahut muallim-i sıbyan bulunsun sükûtla istimâ'ı vâciptir.

Bu âyet; namazda imamın tilâvetini istimâ'ın vücubuna dahi delâlet eder. İmam-ı A'zam Hazretlerinin mezhebi de budur.

Bazı ulema âyetin «Namazda kelâmı nehyiçin» veyahut «Hutbe kıraatını istimâ' için» veyahut «Hitap kâfirlere olup kâfirlerin Kur'an'ı dinleyip fesahat ve belâgatını fehmetmeleri için emirdir demişlerse de elfazın umum üzere isti'mâli mümkünken tahsiste bir fayda yoktur ve umum üzere icra olunduğunda şu manâların kâffesi dahildir. Şu halde tahsise hacet yoktur. Binaenaleyh; her nerede ve her ne zaman olursa olsun Kur'an tilavet olunduğunda işitenler üzerine Kur'an'ı dinlemek vâcip olduğuna âyet-i celile sarahatle delâlet etmektedir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın cehren kıraat olunacağını ve işitenlerin sükûtu vâcip olduğunu beyandan sonra zikrin hafiyen olması efdal olduğunu beyan etmek üzere :

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ
وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Tazarru ve niyaz edici ve korkutucu olduğun halde nefsinde Rabbini zikret, akşamda ve sabahta gizli esrarla alenen sadâ beyninde bir tilâvetle tilâvet et ve cemi-i hâlâtında gaafillerden olma.]

Yani; Yâ Ekrem-er Rusül! Tevazu ve tezellül edici ve azamet-i ilâhiye ve mehâbet-i sübhaniyeden korkutucu ve sözünde cehrin mâdûnu ve sırrın mâfevki olarak akşam ve sabah cemi evkat ve halâtında Rabbini nefsinde zikret ve Rabbine yaklaştırıcı amellerden ve bilhassa zikr-i ilâhiden gaflet edicilerden olma.

Bu âyette emir her ne kadar zâhirde Resulullah'a ise de ümmeti de dahildir ve zikr-i ilâhide zikrolunan isimlerin manâlarını mülâhaza etmek lâzım olup kalpte tefekkür olmaksızın zikirde fayda olmadığına işaret için Cenab-ı Hak nefsinde zikretmeye emir buyurmuştur.

Zikrin şartı; tezellülle beraber gazab-ı ilâhiden

korku olmaktır ve uzun sadayla olmayıp cehirle hafâ beyninde olmak dahî lâzım olduğuna işaret için (ودونالجهر) buyurmuştur.

Bu âyette Vâcip Tealâ abdin kurbiyetine işaret buyurmuştur. Zira; *terbiye ve fazl u ihsanı müş'ir olan* Rab lâfzını zikirle kullarının mün'im ve muhsin olduğuna işaret ve abdin rahmet-i ilâhiyeyi ümid ederek zikretmesini beyan etmiştir.

Yalnız ümit ve rica kifayet etmeyip Allah'ın azabından da havf olunması lâzım olduğuna işaret için tazarru ve korkuyla beraber zikretmek lâzım olduğunu dahi beyan buyurmuştur. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile abdin kalbinde korku hasıl olunca imanı kavî olur. Binaenaleyh; müstehab olan abdin hal-i sıhhat ve kuvvetinde havfi ve hal-i maraz ve metine karib olduğu zamanlarında ümit ve ricası gaalip olmaktır.

Abdin a'mâli; nehârın bidâyesi ve nihâyesinde semâya suud edip dergâh-ı ülûhiyete arz olunduğundan amelinin evveli ve âhiri zikrolsun için sabah ve akşam zikretmesiyle emrolunmuştur. *Yahut* sabah vakti, ölümün misali ve kardeşi olan uykudan uyanıp akşam vakti uykuya yatacak olduğu için her iki vakitte zikretmesi tavsiye olunmuş ise de bilumum evkatında zikr-i ilâhiden gaflet etmemesiyle dahi emrolunmuştur. *Yahut* sabah ve ikindi namazlarından sonra nafile namaz meşru olmadığından bu iki vakitte zikirle meşgul olması tavsiye olunmuştur.

İnsanın Allahü Tealâ'dan havfı; *üç sebeple olup b i r i n c i s i ; ibadette kusuru, i k i n c i s i ; sû-u hâtime endişesi, ü ç ü n c ü s ü ; lâ yüad ve lâ yuhsâ olan niam-ı ilâhiyeye şükürle mukaabele edememesi* olduğu Fahr-i Râzi'nin cümle-i beyânâtındandır.

***

Vâcip Tealâ zikirle emirden sonra zikre rağbet verecek şeyi zikretmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

buyuruyor.

[Şol zevat-ı kiram ki, onlar Rabbin Tealâ indinde kurb-u dereceye malik oldular ve onlar Rabbin Tealâ'nın ibadetinden asla kibretmezler ve her zaman Cenab-ı Hakkı nekaaisten tenzih ve ancak onlar Rabbine secde ederler.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile tesbih ve secde; istikbar etmemekte dahilse de istikbar etmemek meleklerin tevazu, huşu' ve huzu'larını beyan olup ibadetleri tesbih ve secde olduğu ayrıca beyan olunmuştur.

İnsanın vücudu *ikiye münkasım olup* biri *kalp* diğeri *sair beden* olduğundan *a'mâl-i kalbe işaret için* tesbih ve *a'mal-i bedene işaret için* secde zikrolunmuştur.

Bu âyette zikrolunan secde Kur'an'ın azimetlerinden olduğundan bu âyeti okuyan ve dinleyen kimseye meleklere muvafakat için secde müstehabdır.

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette insanı secdeye ve tesbihe terğib vardır. Zira; meleklerin kemâl-i şeref ve tıynet-i taharetle beraber gazab u şehvetten, hased ü hıkıtten ârî oldukları halde ibadet edince insan zulümât-ı cismaniyeye ve şehevât-ı nefsaniyeye müptelâ olduğu halde daha ziyade ibadet etmesi lâzımdır.

Meleklerin ind-i ilâhide olmalarıyla murad; *şereflerini ve rahmet-i ilâhiyeye mazhar olduklarını beyandır.* İbadette asıl olan; *a'mâl-i kalp* olduğuna işaret için *usul-ü itikaadiyeden olan nekaaisten tenzih* manâsına tesbih evvelâ zikrolunup *furu-u a'malden ibaret olan* secde sonra zikrolunmuştur.

A'RAF SURESİNİN SONU

SURE-İ ENFAL

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *Altmış altı* âyeti hâvîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ

[Habibim! Ashabın emval-i ganaimin ahkâmından sana suâl eder. Sen onlara hitaben «Emval-i ganimetin umur ve hususu Allahü Tealâ'ya ve resulüne mahsustur» de ki, onlar emval-i ganimetin taksiminde kendi reylerinin methali olmadığını bilsinler.]

Yani; «Emval-i ganimeti Allah'ın emri veçhüzere resulü taksim eder, hariç kimsenin reyine müracaat etmez» demekle taksimin sana mahsus olduğunu beyan et ki, ashabın taksim hususuna karışmasınlar.

Cihadın meşruiyetinden maksad-ı aslî; i'lâ-yı kelimetullah olup emval-i ganimet maksad-ı aslî olmayıp din-i İslâmı muhafaza ve cemaat-i islâmiyeyi himaye üzerine zaid bir atiye-i ilâhiye olduğu cihetle *emval-i ganimete n e f i l* ıtlak olunmuştur. Çünkü nafile; *asıl maksat üzerine zaid olan şeye ıtlak olunur.* Emval-i ganimetten intifâ' ancak bu ümmete mahsus olduğundan ganimetle intifâ' bu ümmetin fezâilinden ma'duddur.

Fahri Râzi, Kaazî, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; (Bedir) gazasında ehl-i İslâmın iğtinam ettikleri emval-i ganimetin taksimi muhacirîne mi veyahut ensâra mı ait olduğunda ihtilâf etmeleridir.

Yahut sebeb-i nüzûl; Resulullah, harbe teşvik için a'dâya hücum edenlere emval-i ganimetten sehimlerinden ziyade birşey ve-

receğini vaad buyurması üzerine ashabın gençleri muharebeye müsaraatla a'dânın yetmişini katil ve diğer yetmişini esir aldılar ve ashabın ihtiyarları, vücuh ve a'yanları da İslâmın bayrağı altında ihtiyat sınıfında ve safında bulundular. Harp bitince gençler, Resulullah'tan vaad-i nebevîlerini ifa etmek üzere nefil istemişlerdi. Vücuh ve a'yan da «Bizim size kuvvet-üzzahr olmamız ve İslâm'ın bayrağını himaye etmemiz ve size ilticâgâh olmamız emval-i ganimette müsâvât üzere iştirakimizi icab eder. Binaenaleyh; sizin fazla istemeye hakkınız yoktur» diyerek müdafaaları üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

Yahut sebeb-i nüzûl; (Bedir) gazasında hazır bulunmayan sekiz kimse ki üçü muhacirînden, beşi ensardandır. Resulullah'ın emval-i ganimetten onlara sehim vermesi üzerine bazı ashabın, bulunmayanların ganimette hakları olmayacağını dermeyan etmeleri üzerine onların müdafaasını kat' ve Resulullah'ın taksimde isabetini beyan etmek üzere âyetin nazil olduğu mervidir. Çünkü; harbe hazır olmayan sekiz kimsenin her birerlerini Resulullah'ın o vakitte mühim birer hizmette istihdam etmesine binaen ganimette hissedar olmaları umur-u lâzımedendi. Binaenaleyh; bu sekiz kimseye verilecek ganimet müdafaa mahalli değildir. Hazır olmayan muhacirînden birisi Hz. Osman'dır. Resulullah o vakit hasta olan Hz. Osman'ın zevcesini — ki kerime-i afife-i Resulullahtır. — onun hizmetinde terketmiştir. Diğer ikisi de (Talha) ile (Said b. Zeyd)'dir. Resulullah bunları Şam'dan gelecek olan Kureyş'in kervanını taharri için Şam cihetine göndermiş ve ensardan (Ebu Lübabe)'yi de Medine'de halife olarak terketmiş ve diğerlerini de böyle mühim birer vazifeye tayin buyurmuşlardır. Binaenaleyh; onların ganimette müşterek olmaları haklı ve zaruriydi.

Bu âyet-i celilenin emval-i ganimetin humusu beytülmale ait olduğunu beyan eden âyetle mensuh olduğunu söyleyenler varsa da sahih olan; âyet muhkemdir, mensuh değildir. Çünkü; emval-i ganimetin beşte birinin beytülmale ait olduğunu beyan eden âyet emval-i ganimetin masrafını beyan eder. Bu âyet ise emval-i ganimeti masrafına sarfedecek ve masrafını tayin edecek, ancak Allahü Tealâ ve Resulullah olup başka kimsenin re'yi ve methali olmadığını beyan ettiğinden âyetlerin hükümleri başka başkadır. Şu

halde iki hükmü beyan lâzım olduğundan âyetin hükmü bâkîdir, mensuh değildir.

Hulâsa; ashab-ı kiramın emval-i ganimetin keyfiyet-i taksiminden suâl ettikleri ve taksim hususu Allahü Tealâ'ya ve resulüne ait olduğu ve Resulullah'a iktidaen emir-i harp ve imam-ül müslimîn olan zatın harbe teşvik için bazı kimselere emval-i ganimetten diğerlerinden fazla sehim vermesi caiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ emval-i ganimetin taksimi ve sair umur ve hususu kendinin emri üzerine resulüne ait olduğunu beyandan sonra emval-i ganimeti taksim, resulüne ait olunca ehl-i iman üzerine terettüb eden vazifeyi beyan etmek üzere :

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝١

buyuruyor.

[Sizler münazaadan korkun, Allahü Tealâ'ya ittikaa edin, beyninizde vâki olan fesadı ıslah edin, eğer mümini- kâmilseniz Allahü Tealâ'ya ve resulüne itaat edin.]

Yani; emval-i ganimetin taksimi ve tasarrufu ve emr-i muhafazası Allah'a ve resulüne ait olunca ey müminler! Sizin için vazife: ganaim hakkında münazaayı terk, Allah'a ve resulüne itaat edip muhalefetten bilkülliye içtinab etmekle Allah'tan korkmaktır. Binaenaleyh; ganaimde şeytan'ın iğvâsıyla yekdiğerinize karşı hasıl olan husumet ve iğbirarı terkle nefsinizi ve beyninizi ıslah edin ki, Resulullah'a muhalefeti terketmiş olasınız ve cümle evamir ve nevâhîde Allah'a ve resulüne itaat edin ki, ganaimde yekdiğerinizin hukukuna tecavüz etmeyesiniz ve bu suretle aranızda vaki olan iğbirar tamamen zail olsun. Kemal-i iman; Allahü Tealâ'ya ittikaa ve resulüne itaat ve ıslah-ı beyn ve cümle emir ve nehye inkıyad etmeyi icab ettirdiğinden Cenab-ı Hak bunların her üçünü imana ta'lik buyurmuş ve «Eğer müminseniz bunları işleyin» demiştir. Şu halde Allah'tan korkmayan ve ıslah-ı zatülbeyn eylemeyen, Allah'a ve resulüne itaat etmeyen kimse mümin-i kâ-

mil olamaz. Zira şu üç şey; envâ'-ı hayratın camiası olduğundan bunlara riayet etmek her mümin üzerine vaciptir.

Hulâsa; bir şeyin Allah'a ve resulüne mahsus olduğunu bilince müminler için o hususta münazaaya cüret etmemek ve vâki olan hatanın izalesiyle hallerini ıslah eylemek ve bilcümle umur ve hususta Allahü Tealâ'ya ve resulüne itaat etmek iman-ı kâmilin şeraitinden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Allah'a ve resulüne itaat, imanın iktizasından olduğunu beyan ettiği gibi mümin-i kâmil olanların sıfatlarını ve bazı hallerini dahi beyan etmek üzere :

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Ancak mümin-i kâmil şol kimseler ki, Allahü Tealâ zikrolunduğunda onların kalpleri korkar, onlar üzerine Allah'ın âyetleri tilâvet olunduğunda imanları tezayüd eder ve onlar ancak Rablerine tefviz-i umur ederler.]

Yani; Allah'a ve resulüne muhalefet edip emirlerine itaat etmeyen kimseler mümin-i kâmil olmadılar, belki mümin-i kâmil ancak şol kimseler ki, onların indinde Allahü Tealâ zikrolunduğunda Allah'ın azamet ve celâletini hatırlayarak kalpleri korkar ve vücutları ürperir. Binaenaleyh; Allah'ın ikaabından havf ve haşyet ettiklerinden, evamir-i ilâhiyeye dikkat ve imanın levazımından olan itaatı lâyıkı veçhüzre yerine getirirler ve onlar üzerine âyât-ı ilâhiye tilâvet olunduğunda o âyetler imanlarını ziyade eder. Şu evsafı haiz olan kimseler ancak Rablerine itimad eder ve Rablerinin gayrı hiçbir kimseye ve esbab-ı nakısa ve âdiye gibi bir takım vesaile itimad etmezler ve umurları gerek korkulu olsun ve gerekse ümid ettikleri şeyler olsun cümlesini mürebbileri olan Rablerine tefviz ederler ve husulünü ondan beklerler. Çünkü; onun gayrı o şeyi halk edecek bir hâlik yoktur.

Bu âyet-i celile; imanın ziyadeyi kabul edeceğine delâlet ederse de bu kabul zaman-ı saâdete mahsustur. Çünkü; zaman-ı saâdette vahiy gelip ahkâm yevmen feyevmen tezayüd ettiği cihetle ashab-ı kiramın imanları ahkâm tezayüd ettikçe tezayüd ederdi. Amma zaman-ı saâdetten sonra vahiy munkati' olup ahkâm tekemmül ettiği cihetle mü'menünbih takarrur ettiğinden imanın ziyadelenmesi mümkün değildir. Çünkü; dinin tekemmülü cihetiyle ahkâm tezayüd etmediğinden imanda tezayüd olamaz. Lâkin imanın tezâyüdü kuvvet ve zaaf cihetinden her zaman mümkün olup zaman-ı saâdete münhasır değildir. Çünkü; âyetlerin tilâvetiyle ve delâil ve hücec ü berahînin tezahürü sebebiyle insanın yakîni kuvvet bulur ve itmi'nanı ziyade olur. Binaenaleyh; kuvvet cihetinden iman tezayüd eder ve âyetteki ziyadenin bu manâca ziyade olması ihtimalden baid değildir.

Şu tevcihe ihtiyaç; imanın tasdik-i kalbî ve ikrar-ı lisânîden ibaret olduğuna veyahut tasdik-ı kalbîden ibaret olduğuna nazarandır. Amma iman; tasdik-i kalbî ve ikrar-ı lisânî ve cevarihle amelden ibaret olduğuna nazaran imanın her zaman ziyade ve noksanı kaabildir. Çünkü; amel imandan cüz olunca amel ne kadar ziyade olursa iman da o kadar ziyade, ve amel ne kadar noksan olursa iman da o kadar noksan olur. Şu mezhebe nazaran âyet-i celilenin hükmü zaman-ı saâdete münhasır olmaz. Lâkin ehl-i sünnet indinde amel, asl-ı imandan cüz' değildir, belki imanın kemâlinden cüzdür. Binaenaleyh; iman ziyadeyi ve noksanı kabul etmez.

*
* *

Vâcip Tealâ iman-ı kâmilin şartlarından kalbe müteallik olan ahvalin bazısını beyandan sonra a'mâl-ı zahireden bazılarını beyan etmek üzere :

ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ۝٣ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُمْ
دَرَجَٰتٌ عِندَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ۝٤

buyuruyor.

[Ehl-i imanın kâmilleri şol kimselerdir ki, onlar, üzerlerine

farz olan namazı eda ve merzuk oldukları rızklarından fukaraya infak ederler. İşte şu evsafı câmi olanlar hak ve sadık olarak müminlerdir. Onlar için Rableri indinde dereceleri vardır ki, hataları affolunur ve onlar için Cennet'te rızk vardır ki, o rızk onlar hakkında ayn-ı ikram ve ta'zîmdir.]

Yani; mümin-i kâmillerin haiz oldukları evsaf-ı âliyeden birisi de salât-ı mefruzeyi hudut, erkân ve şeraitine riayet ederek evkaatında te'hir etmeksizin edaya müsaraat etmeleridir ve bizim kendilerine verdiğimiz rızklarından şer'an infakı lâzım olan mahallere Allah'ın emri veçhüzere infak ettikleri gibi fukaraya nafile sadaka vermek ve zekâtlarını masrafına eda etmek ve mescid, mektep, medrese, köprü ve çeşme gibi hayrat ve müberrâta malik oldukları emvâlden bir miktarını sarfetmekten çekinmeyenlerdir. İşte kalplerinde itikaad-ı sahih ve a'zalarında amel-i salih olan ve mallarını fukaraya ve hayrata sarf eden ehl-i iman; mümin-i kâmillerdir ve imanları sabit ve sadıktır ki, imanlarında asla şek ve şüpheleri yoktur. Çünkü; imanlarının muktezasını lâyıkıyla işlemek, imanları yakin üzere olup şekküzere olmadığına delâlet eder. Ehl-i iman için Rableri indinde mahfuz dereceleri ve kendilerinden sudur eden hatalarının af ve mağfiret olunması ve onlar için hazırlanmış meşakkatsız rızkları vardır. Herkesin ameli işlemeye sa'yi, farklı olduğu gibi âhirette derecelerinin dahi farklı olacağına işaret için âyette (درجات) lâfzı *cemi'* sıyğasıyla varid olmuştur. Zira; Cennet'te derece amel mukabilinde olacağından herkesin derecesi ameline göre olacaktır ve Resulullah'ın (ان فى الجنة ماة درجة مابين كل درجتين ماة عام) hadis-i şerifi de Cennet'te derecelerin mütefavit olduğuna delâlet eder. Yani «Cennet'te yüz derece vardır. Her derecenin arası yüz senelik yol» demektir. Herkesin dereceleri beyninde fark olması aklen dahi lâzımdır. Çünkü; ameli az olan kimsenin derecesinin ameli çok olan kimseye müsavi olması adalete münafidir. Hatta emr-i dünyada bile ekseriyetle insanlar sa'yi miktarı mükâfât görürler. Binaenaleyh; sa'yi miktarı mükâfâtını vermeyen kimse zulümle itham olunur. Cennet'in rızklarında kesbetmek meşakkatı olmadığı gibi me'kûlât ve meşruba-

tında gam, gussa ve hazımsızlık gibi kederi mucip birşey dahi olmayıp sırf lutûftan ibaret olduğuna işaret için âyette rızık *kerem* sıfatıyla tavsif olunmuş ve ehl-i Cennet'in derecelerine ve mağfiretlerin ve rızıklarının kesretine ve azametine işaret için *kesrete ve azamete* delâlet eden *tenvinle* (ومغفرة ورزق كريم) varid olmuştur.

Fahr-i Râzi; Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile mümin olan kimsenin «Ben hakka müminim» demesi lâzım olduğuna İmam-ı A'zam Hazretleri bu âyetle istidlâl etmiştir. Zira; bu âyette Allahü Tealâ mümin olanların hakka mümin olmalarıyla hükmettiğinden bir müminin «Ben müminim inşaallah» demesi caiz olmaz. Çünkü; bu kelâm şekke delâlet edip imanda ise şek kat'iyen caiz olmadığından mümin olan kimsenin imanını beyan sadedinde şekke delâlet eden kelâmla ifade-i meram etmesi caiz olamaz.

İnfakın farz, vâcip, nafile ve vücuh-u birrin cümlesine şamil olduğuna işaret için âyette mutlak olarak varid olmuş ve muktedir olan kimseler için devam üzere infakın lüzumuna işaret olmak üzere (ينفقون) *istimrara ve devama* delâlet eden *muzari* sıyğasıyla inzal ve *Rab* lâfz-ı şerifinin ehl-i imana izafetiyle şereflerine ve kadirlerinin âlî olduğuna işaret olunduğu gibi derecât, Rableri indinde mahfuz olduğunu beyanla vaad olunan derecâtın ziyâdan emin ve husulü muhakkak olduğuna dahi işaret olunmuştur.

Bu âyet-i celilede beyan olunan ahkâm-ı hamse ki, *havfullah, imanın ziyade olması, tevekkül-ü tam, salâtı eda ve infaktır.* Bunlardan havfullahla tevekkül-ü tamda tekâlif-i ilâhiyenin cümlesi dahil olduğundan Cehennem azabından necat bulup derecât-ı aliyâta nail olmanın şu ahkâma hasrolunması tekâlif-i saireye devam etmemeyi icab etmez. Çünkü şu ahkâm-ı hamseye devam; ancak cemi-i tekalife devamla olabileceğinden ahkâm-ı saireden bazısını fevteden kimseye bu âyetin ahkâmına bihakkın riayet etti denilemez. Şu kadar ki, tekâlif-i ilâhiye içinden bu beşini zikir bunların şereflerine işaret içindir.

Hulâsa; bihakkın mümin olabilmek için Allah'ın âyetleri tilâvet olunduğunda Allah'tan korkmak ve kalbi ürpermek ve her

umurunu Allah'a tefviz etmek ve salât-ı mefruzayı eda ve zekâtı i'tâ eylemek icab ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ'nın Bedir gazasında ehl-i imana vermiş olduğu emval-i ganimeti taksim hususunda ashabın ihtilâf etmesi üzerine ganimetin taksimi Resulullah'a ait olduğu beyan olunup Resulullah da emr-i ilâhi üzerine alesseviye taksim edince bilfiil harbe hazır olanlar bu taksimi kerih görmüşler ve sevmemişlerdi. İşte şu taksimi kerih görmelerini Cenab-ı Hak harbe huruçlarını kerih görmelerine teşbih etmek üzere :

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ۝ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ۝

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! **Senin ashabının taksim zamanındaki halleri; Rabbin Tealâ'nın seni hakka mukaarin olarak Medine'de mevcut hanenden harb için çıkardığı zamandaki halleri gibidir. Halbuki müminlerden bir fırka harb için çıkmayı kerih görüp istemiyorlardı ve hak olan emr-i harpte hak tebeyyün ettikten sonra sana mücadele ediyorlardı. Keenne harbe sevk olundukları zaman gözleri görerek ölüme sevkolunuyorlar gibi korkmuşlardı.**] Yani harbi kerih görüp sonra beğendikleri gibi bu taksimi kerih görmüşlerse de sonra beğenirler. Çünkü; her iki ciheti Allahü Tealâ emrettiğinden her ne kadar bidayeten acı olursa da âkıbeti hikmetten hâlî olmadığı cihetle elbette tatlı olur.

Yahut *manâ-yı âyet :* [Yâ Ekrem-er Rusül! Sen Allah'ın emri üzere taksimde hareket et. Nitekim Rabbin Tealâ'nın Medine'deki evinden harb için seni çıkardığı zaman Allah'ın emri üzere hareket ettiğin gibi kerih görenlerin mücadelesine bakma, işine devam et] demektir.

Yahut bu âyet (لهم درجات) kavl-i şerifine merbuttur. Buna

nazaran *manâ-yı nazım*: [Allahü Tealâ'nın ehl-i imana derecâtı vaad buyurup bu vaadini incaz buyuracağı hali; seni Medine'deki hanenden çıkarıp da nusreti ve zaferyab olmanızı vaad buyurup bu vaadini incaz ettiği gibidir. Nasıl ki, dünyada vaadi yerine geldi, âhirette dahi böylece vaadi yerine gelecek] demektir.

Yahut bu âyet; (فَاتَّقُوا) emr-i celiline merbuttur. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Sizler ittikaa ve beyninizde olan ahvali ıslah edin. Zira; ittikaa ve ıslah sizin için her ne kadar meşakkatlıysa da hayırlıdır. Nitekim Rabbin Tealâ'nın seni Medine'de hanenden harbe ihracını kerih görenler olmuşsa da âkıbeti hayırlı olduğu gibi ittikaanız da hayırlıdır.]

Fahr-i Râzi, Kaazî, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile vak'anın tafsili şöyledir: Kureyş'in kırk kişi bulunduğu halde Şam'a gitmiş olan büyük ve emval-i azîmeyi hamil bir kervanının Şam'dan çıktığını ve Kureyş'in de bu kervanı muhafaza için çıkacaklarını ve binaenaleyh; gerek kervan ve gerekse Kureyş'ten hangi ciheti ihtiyar buyurursa o cihetten Allah'ın nusret vereceğini Cibril-i Emin'in haber vermesi üzerine Resulullah ashabıyla istişareye mübaşeret buyurdu. Ashab-ı kiramdan birçokları kervandaki malın kesretini ve ricalin kılletini ve asakir-i İslâmiyedeki mühimmât-ı harbiyenin nedretini nazar-ı itibare alarak kervanın kolaylıkla ele geçmesi me'mûl ve Kureyş'e mukaabele ise gaayet müşkül göründüğünden kervana karşı gitmek cihetini ihtiyar etmişlerdi. Resulullah'ın re'y-i nebevîleriyse düşmana karşı gidilip onun kuvvetini kesir ve şevket-i İslâmiyeyi i'lâ ve tezyid etmekti. Zira; düşmanın şevketi yerinde oldukça her zaman ehl-i İslâm muhataradan salim olamayacağı cihetle düşmanı zaafa dûçâr etmek kervanı elde etmekten daha evlâ olduğundan bu ciheti ihtiyar buyurdu. Bunun üzerine ashaptan (Ebubekir), (Ömer), (Sa'd b. Ubbade) ve (Miktad) ile ensardan (Sa'd b. Muaz) (R.A.) Hazaratı rey'-i Resulullah'a tebaiyetle diğer ashab-ı kiramı bu re'ye döndürdüler. Resulullah da bu iki taifeden birini Cenab-ı Hakkın vaad buyurduğunu tebşir etti, (Bedir) cihetine azimete karar verildi ve azimet de olundu. Kureyş'in haline gelince: Resulullah'ın kervana karşı gideceği haberi Mekke'de şayi olunca

(Ebucehil) Kâbe'nin damına çıkarak «Ey Kureyş! Arık ve semiz atlarınıza ve develerinize binerek kervanınızı kurtarmaya koşun. Zira; sizin bütün malınız bu kervandadır. Eğer bu kervan Muhammed (S.A.) in eline geçerse asla yerinize gelemezsiniz, necatınıza sa'y edin» demesi üzerine Mekke'den birçok kimselerle Ebucehil kurtarmak üzere çıktığında kervanın sahil tarîkıyla selâmeti bulduğu ve ashab-ı kiramın istilâsından halâs olduğu cihetle dönülmesini tavsiye edenler olmuşsa da (Ebucehil) Bedir'e kadar gideceğini ve orada develer kesilip yenileceğini ve envâ'-ı çalgılarla ahenk edileceğini söyleyip bu sözünde ısrar edince bilmecburiye Bedir'e kadar gelirler. Bunun üzerine Bedir vakası hasıl olur ve irade-i ilâhiye yerini bulur.

Ashab-ı Resulullah'tan ekserisinin kervana gitmek hususunda rey verip ve bu reylerinde bir müddet ısrar ettiklerini Cenab-ı Hak : (يجادلونك فى الحق بعد ما تبين كأنما يساقون الى الموت وهم ينظرون) nazm-ı celiliyle beyan buyurmuştur. Yani; «Habibim! Sen ashabına nusret beyanedip onlar için hak tebeyyün ettikten sonra hak olan cihada teveccüh etmemek üzere sana mücadele ederler ki, keenne onlar kıtale sevk olunup da katlin esbabından olan cellâda ve cellâdın elinde onları kesecek kılıca nazar ediyorlar gibi oldukları halde harp hazırlıkları olmamak ve harbe adem-i kudretlerinden bahisle mücadelede bulundular» demektir.

Şu tafsilâttan anlaşıldığı veçhile ashabın mücadelesi kemâl-i havf ve telâşlarından neşet ettiği ve bu korkuysa ihtiyari olmayıp zaruri olduğu cihetle bu mücadelede mazur olduklarından Resulullah'a muhalefet etmiş addolunmazlar. Binaenaleyh; muhalefetlerinden dolayı âhirette mücâzât da olunmazlar. Çünkü maksatları; ehl-i İslâm zayıf olduğu için bir tehlikeye düşmeyerek kervana gitmek istemişlerdir.

***

Vâcip Tealâ umur-u harpte ve harpten sonra emval-i ganimet hakkında ashabın ihtilâflarını ve reylerini ve reylerinde olan kusurlarını ve mücadelelerini beyandan sonra onların hallerine nazaran Cenab-ı Hakkın onlara vâki olan ihsanını beyan etmek üzere :

وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللّٰهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ ﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Zikredin şol zamanı ki, o zamanda Allahü Teâlâ iki taifeden birisi sizin olacağını vaad buyurdu. Halbuki siz şevket sahibi olmayan kervanın sizin olmasına muhabbet ediyordunuz. Allahü Tealâ ise hak olan din-i İslâmı kelimâtıyla izhar edip de kâfirlerin ırkını kesmek murad ediyordu. Allahü Tealâ'nın bu iradesindeki hikmetse hakkı hak, bâtılı da bâtıl olarak göstermekti. Her ne kadar kâfirler bu iradeyi kerih görürlerse de, Allah'ın muradı böyle olduğundan murad-ı ilâhi zuhur etti.]

Yani; ey müminler! Kendinizin kılletini düşmanınızın kesretini ve mühimmât-ı harbiyenizin nedretini nazar-ı itibare alarak harbi kerih görüp Allah'ü Tealâ'nın Kureyş taifesinden veyahut Kureyş'in Şam'dan gelen kervanından ibaret olan iki taifeden birinin elinize geçeceğini vaad ettiği zamanı ve o zamanda cereyan eden vakaayii hatırınızda tutun, unutmayın ve o vakitte siz kıtâle kudreti olmayan kervanın sizin olmasına muhabbet ediyordunuz. Çünkü; kervanda mal çok olup mukaatele edecek kadar kimse bulunmadığı cihetle meşakkatsiz birçok menafiine malik olacağınızı düşünerek kervana gitmek istemiştiniz. Halbuki o vakitte Allahü Tealâ vahyettiği kelimâtıyla hak olan İslâmı ve İslâmın esası olan kelime-i tevhidi izhar ve ispat etmek ve din-i İslâmı i'zazla müşriklerin ırkını kesmek murad ediyordu. İşte şu maksad-ı âlî; hakkı sabit kılmak ve bâtılı iptal etmek gaaye-i celiline binaendi. Velevse bu iradeyi küfürlerinde ısrar eden kâfirler sevmesinler. Onların sevmemesinden irade-i ilâhiye geri kalmaz, yerini bulur, nitekim de buldu.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette birinci *i h k a k - ı   h a k* la murad; *Cenab-ı Hakkın vaad ettiği nusret*

ve zaferi ispat olup ikinci *i h k a k - ı   h a k* la murad; *din-i İslâmı izhar ve menar-ı şeriatı i'lâ* olduğu cihetle âyette asla tekrar yoktur. Çünkü; hak lâfzının birisi *nusret* diğeri *İslâm* manâsınadır. İkisi bir manâya değil ki, tekrar olsun.

Bu âyette ihkak-ı hak ve iptal-ı batılla murad; *hakkın hak ve batılın batıl olduğunu delilleriyle izhar etmek* manâsına olduğundan hak zatında hak ve batıl da zatında batıl olduğu cihetle «Hakkı ihkak batılı iptal mümkün değildir» unvanında suâl varid olmaz. Çünkü ihkak-ı hakla murad; hakkı hak kılmak değil ki hasılı tahsil olsun. Belki hakkın hakkaniyetini izhar etmektir ve batılı iptalde dahi hâl böyledir. Binaenaleyh; bu suâl varid olamaz.

Müşriklerin şirklerinden sonra ihkak-ı hakkı ve iptal-i batılı kerih görmeleri ayrıca bir cürüm teşkil ettiğine işaret için kâfirlerden (مجرمون) lâfzıyla tabir olunmuş ve bu tabirle kafirleri tekdir ve tevbih hasıl olmuştur. Çünkü; mücrim oldukları sarahaten zikrolunmuş ve açıktan yüzlerine vurulmuş ve batılı iptal ve hakkı hak etmek gibi bir âlî maksadı kerih görüp sevmedikleri beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ iki taifeden hangisini ihtiyar ederlerse nusret edeceğini beyandan sonra harbi ihtiyar edince Vâcip Tealâdan yardım taleb ettiklerini ve o zamanda Allah'ın kendilerine olan lûtfunu beyan etmek üzere :

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Zikredin şol zamanı ki, o zamanda siz Rabbinizden yardım taleb ediyordunuz. Sizin bu talebiniz üzerine Rabbiniz birbirine tâbi melâikeden bin kişiyle size imdat edeceğini

beyanla duânızı müstecap kıldı ve bu duânızın kabulünü Allahü Tealâ ancak size müjde kıldı ki, duânızın kabulüyle mesrur olasınız ve bu tebşirat sebebiyle kalbiniz müsterih olsun ki düşmanınıza kemâl-i cesaret ve şecaatle müdafaa edesiniz. Halbuki nusret olmaz, illâ Allah'tan olur, Allah'ın gayrıdan nusret olamaz. Zira Allahü Tealâ; emrinde gaalip ve ef'âlinde hakîmdir.] Binaenaleyh; hiçbir fiili hikmetten hâlî olmaz, belki her fiilinde yüz binlerce hikmet mevcuttur.

Bu âyette (Bedir) gazasında hazır olan meleklerin ehl-i imana beşaret ve kalplerinin mutmain olması için gelip başka bir maksatla gelmedikleri beyan olunduğuna nazaran Bedir gazasında imdada gelen meleklerin kıtale iştirak etmedikleri anlaşılmaktadır. Şu halde meleklerin gelmesi; mücerret ehl-i imanın cem'iyetini teksir ve kalplerini takviye ve tesliye içindir ve eslaf-ı kiramın mezhebi de budur. Gerçi «Bedir gazasının gayrı gazalarda imdada gelen melekler harbe iştirak etmedi, ancak melekler Bedir gazasında harbe iştirak etti» diyenler varsa da bu mezhep zayıftır. Bu hususta varid olan rivayetler de zannî olup kat'î değildir. Çünkü; melâike-i kiramın vürudu kıtal için olsa Kureyş'in ihlâkine meleklerden bir tanesi kâfidir. Binaenaleyh; diğerlerinin gelmesine hacet messetmezdi. Halbuki bin tanesinin geldiği nass-ı Kur'an'la sabittir. Şu halde melâikenin gelmesi; müminleri tesliye ve kalplerini takviye ve cesaretlerini tezyid içindir.

Fahri Râzî, Kaazî ve Hâzin'in beyanları veçhile âyet-i celile; nusretin ancak Allahü Tealâ'dan olup askerin çokluğu ve mühimmatın ve sair âlât ve edevat-ı harbiyenin mükemmel olmasıyla muzaffer olmak lâzım gelmediğine ve esbab-ı zahire ancak insanları tesliye ettiğine delâlet-i sarihayla delâlet eder. Zira; Allahü Tealâ te'sir halk etmeyince esbabın cümlesi faydasız kalır, nitekim bazı vukuat da buna şahittir. Binaenaleyh; şu âyeti celilenin mazmununa âlemde binlerce vukuat şehadet etmektedir. Çünkü; çok zaman azıcık bir cemaatın bir kütle-i azîmeye gaalip geldiği ve esbab-ı zahiresi pek çok noksan olanların esbabı pek mükemmel olanlara galebe ettiği her zaman görülmektedir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ kime nusret verirse mensur odur. Fakat esbab-ı zahire insanlara medar-ı tesliye olduğundan insanların muattal kalma-

ması için Cenab-ı Hak kullarına esbaba teşebbüsle emreder, yoksa esbab-ı zahireye kat'i surette itimad olunamaz. Lâkin itibardan da külliyen iskat edilemez. Çünkü âdât-ı ilâhiye müsebbibi esbab üzere halk etmekle cârî olduğundan esbaba teşebbüsle beraber te'sirini ve neticeyi Allah'tan beklemek vâciptir. Zira; Allahü Tealâ herkese gaaliptir. Hiç kimsenin ona mukaabeleye cüret etmek haddi değildir ve her umurunda hakîmdir, her işi hikmeti ve maslahatı mutazammındır. Şu kadar ki, düşmana karşı hazırlanmak ve mühimmat-ı harbiyeyi hazırlamak ve mukaabele-i bilmisle riayet etmek ehl-i iman için bir vazife-i diniyedir ki ihmali caiz değildir.

Fahri Râzi, Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette beyan olunan *istiğase ve duâ* Resulullah'la ashab-ı kiramın mecmuundan vâki olduğuna işaret için (تستغيثون) lâfzı *cemi'* sıyğasıyla varid olmuştur. Çünkü; netice-i istişarede harbe karar verilince Resulullah ashab-ı kiramla beraber duâ ederek Allah'tan nusret taleb ettiler. *Yahut* Resulullah duâ etti, ashabı (آمين) dediler. Âmin demek de ayn-ı duâdır. Zira; (آمين)'in manâsı; «Duâmızı kabul et yâ Rabbi!» demektir.

Gerçi duânın yalnız Resulullah'tan vâki ve bu âyette cemi' sıyğası Resulullah'a ta'zîm için olduğuna dair rivayet varsa da bu rivayet ashabın duâ etmediğine delâlet etmez ve Resulullah duâ ederken ashab-ı kiramın bigâne durmasını akıl tecviz etmez. Çünkü ashabın âdetleri; ittibaı caiz olan herşeyde Resulullah'a ittibâ' etmekti. Binaenaleyh; duâda ittibâ' ettiklerinde tereddüt etmemek lâzımdır. Tefsir-i Hâzin'de ve Beyzâvî'de Hz. Ömer'den rivayet olunan bir hadise nazaran Resulullah'ın kıbleye müteveccih olarak duâya mübaşeret ettiği ve «Yâ Rabbi! Şu cemaatı ihlâk edersen arz üzerinde sana ibadet eden bulunmaz» dediği hatta bürde-i saâdeti yere düştüğü ve Ebubekr-is Sıddîk (R.A.) ın bürde-i saâdetlerini yerden kaldırıp Resulullah'ın mübarek omuzlarına koyduğu ve «Yâ Resulallah! Duânız kâfidir, umarım Cenab-ı Hak vaadini incaz buyurur» dediği mervidir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran (Bedir) gazasında imdada gelen meleklerin siması at üzerinde beyaz elbise

ve beyaz sarıklı ve sarıklarının arkasında taylasan olduğu mervidir. Bu rivayet sarığın merzi-i ilâhiye muvafık bir kisve-i İslâmiye olduğuna delâlet eder. Çünkü; İslâma imdada gelen melekleri Cenab-ı Hakkın sarık kisvesiyle göndermesi sarığın İslâmiyet için indallah müstehab bir kisve olduğuna delil-i kâfidir. Binaenaleyh; sarıkla kılınan namazın sarıksız kılınan namazdan efdal olduğu kütüb-ü şer'iyemizde mezkûrdur ve sarık mehabet-i İslâmiyeyi tezyid eden kisve-i diniyemiz olduğu cihetle muhafaza ve riayet olunması müslümanlar için emr-i lâzımdır. Çünkü sarığın gayrı olan kisve; her ne suretle olursa olsun millet-i İslâmiyenin başka bir milleti takliden alındığından elbette kisve-i asliye-i İslâmiye diğerine müreccah olur.

Hulâsa; umur-u mühimmede Cenab-ı Hakka ilticanın lâzım olduğu ve Bedir gazasında bin adet melâikeyle Cenab-ı Hakkın ehl-i İslâma imdad buyurduğu ve imdadın müminlere müjde ve tesliye ve kalplerini tatmin için olduğu ve nusreti halk eden ancak Allahü Tealâ olup Allah'ın gayrıdan nusret beklemek doğru olmadığı ve çünkü; herkes üzerine Allah'ın gaalip, kaahir ve hakîm-i mutlak olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

* * *

Vâcip Tealâ Bedir gazasında ehl-i İslâma vâki olan nimetlerden bazılarını beyandan sonra diğerini beyan etmek üzere :

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ
عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman! Zikredin şol zamanı ki, o zamanda Cenab-ı Hak'tan emn ü rahat olarak nazil olan uykunun sizi ihata ettiğini ve o zamanda sizi tathir etmek ve sizden şeytan'ın vesvesesini gidermek ve kalplerinizi birbirine raptetmek ve ayaklarınız yer tutmak için semadan yağmur inzal ettiğini düşünün ki Allah'ın nimetlerini bilerek şükrünü eda edesiniz.]

Yani; Allah'ın size olan eltaf-ı ilâhiyesini tezekkür vâcip olduğu gibi cümle-i niam-ı ilâhiyeden olarak (Bedir) vak'asında Allah'ın size emn ü rahat, düşmanınızdan, havf ve telâşenizden halâs olmak üzerinize nazil olan uykunun sizi ihatasıyla rahata vardığınız zamanı tezekkür edin ve o günde size ârız olan cenabet-i zahire ve hades-i asgar ve ekberden tathir etmek ve şeytan'ın susuzluk ve açlıkla ve düşmanınızın çok olmasıyla size ilkaa etmiş olduğu vesvesesini izale edip gidermek ve sizin kalplerinizi sabır ve metanetle birbirine rabıtla takviye etmek ve o metanet sebebiyle ayaklarınızın yer tutması için üzerinize yağmur inzal buyurduğu zamanı teemmül ediniz ve hatırınızdan çıkarmayın ki, Allah'ın lutfunu lâyıkıyla bilesiniz.

Fahri Râzi, Nisâbûrî, Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin tasvir ettiği vak'a şöyle zuhur etmiştir: Resulullah ashabıyla akşam vakti Bedir'e karib olup ayaklar yer tutmayacak şekilde kumluk ve kasvetengiz bir mahalle kondular. Düşmandan son derece havf ve telâşları olduğundan gece uyanık bulunmak istedikleri halde Allahü Teâlâ onlara gaayet tatlı ve hafif bir uyku ihsan etmesiyle cümlesi birden uyudular ve rahata vardılar. Uyku, vücutlarının her tarafını ihata ettiğinden ihtiyarsız cümlesi yere serildiler. Ve uyandılar ki, bir çoğu ihtilâm olmuş. Şeytan da insan suretine temessül ederek iğvaya başladı ve «Kendi itikaadınızca havass-ı ümmettensiniz ve taharetsiz bir işe başlamazsınız. Şimdiyse cünüp ve abdestsizsiniz. Halbuki su yok, binaenaleyh; taharetsiz namaz kılacak ve efdal-i ibadet addettiğiniz cihada başlayacaksınız. Bu halle mağlûp olup birçoğunuz helâk olacak ve birçoğunuz düşman elinde esir olacaksınız. Zira; düşmanınızın adedi çok olduğu gibi mühimmât-ı harbiyeleri mükemmel ve karınları da tok. Siz ise bunun aksinesiniz» demekle ehl-i imanın zihinlerini teşviş eder. İşte o zaman Allahü Teala rahmetini inzal buyurdu. Ashab-ı kiram abdest alıp guslettiler ve su cihetinden ihtiyaçlarını yağmur suyuyla def'eylediler. Çünkü; rahmet suyu derelerden aktı, bütün o havali su kesildi ve kumlar yatışarak ashab-ı kiramın ayağı yer tuttu. Yağmur yağmasıyla hava tebeddül etti: Gam yerine sürur, keder yerine ferah, korku yerine şecaat, kasavet yerine metanet, rehavet yerine salâbet ve nefret yerine

ülfet geldi. Binaenaleyh; a'dâya hücumla galebe ve zafer kazandılar.

Bu âyette zikrolunan nimetlerden *b i r i n c i s i ; uykudur.* Çünkü; uykuyla korkuları vücutlarında olan yorgunluk zail olduğu gibi bu korku esnasında bir cemmi gafirin birdenbire cümlesinin uykuya varması harikulâde olduğu cihetle mucize ve nimet-i uzmâdır. Şu uykunun gaayet hafif hatta a'dâ hücum edecek olsa haberleri olacak kadar hafif olduğuna işaret için Vâcip Tealâ bu uykudan *nuas*la tabir buyurdu. Çünkü *n u a s ; uykunun evveline ve hafif zamanına ıtlak olunur.* Bu âyette zikrolunan nimetlerden *i k i n c i s i ; rahmettir.* Çünkü; rahmet onların suya olan ihtiyaçlarını tamamen def'etti ve kendilerine ârız olan sıkleti, gumum, humum ve kasavetlerini refettiği cihetle nimet-i uzmâdır. *Ü ç ü n c ü* nimet; *Şeytan'ın insan suretine temessül ederek ilkaa etmiş olduğu fitne ve fesadın rahmetle zail olup gitmesidir. D ö r d ü n c ü* nimet; *korkunun, gumum ve humumun zevaliyle müminlerin kalplerinin birbirine merbut olmasıdır. B e ş i n c i* nimet; *rahmet yağmasıyla kumların yatışıp ehl-i imanın sabit olup her yere yürüyebilmeleri ve bilâkis müşriklerin tarafı toprak olup rahmetle çamur olduğundan bataklık içinde kalmalarıdır.*

***

Vâcip Tealâ Bedir gazasında olan nimetlerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ

buyuruyor.

[Habibim! Zikret şol zamanı ki, o zamanda Rabbin Tealâ meleklere vahyetti ve dedi ki, «Ehl-i İslâma yardımda ben de sizinle beraberim.»]

فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا

[«Ben de sizinle beraber yardım edince ey melekler iman eden kimseleri nusretle tebşir etmekle sabit kılın ki muharebeden yüz döndürmesinler ve İslâm arasına karışmakla cemaatlarını çoğaltın ki kendilerine fütur gelmesin.»]

سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ

[Ben kâfirlerin kalplerine elbette korku koyarım ki, onlar münhezim olurlar.]

فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ

[Hâl böyle olunca kâfirlerin boyunlarının üst tarafından vurun korkmayın.]

وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾

[Onlardan boyunlarını sakınmak için ellerini uzatan her parmağa vurun ellerini kesin ki, bir daha size uzatacak el bulamasınlar.]

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ

[İşte onların şu azaba istihkaklarının sebebi; onların Allah'a ve resulüne muhalefetleridir.]

وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾

[Zira; Allah'a ve resulüne muhalefet eden kimse muazzap olur. Çünkü; Allah'ın azabı şiddetlidir.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki, o zamanda Rabbin Tealâ meleklere «Benim kuvvetim sizinle beraber» diyerek vahiy buyurdu ve dedi ki, «Benim kuvvetim sizinle beraber olunca ey melekler! Ehl-i imanı düşmana karşı sebat ettirin. Elbette yakında ben kâfirlerin kalplerine korku ilkaa ederim. Hâl böyle olunca kâfirlerin boyunları üzerinden vurun. Eğer boyunlarını sakınmak için ellerini uzatırlarsa onların parmaklarının uçlarını darbedin. İşte şu cezaya onların istihkakları Allah'a ve resulüne muhalefet ettiklerindendir. Halbuki Allah'a ve resulüne muhalefet edenler envâ'-ı cezaya müstehak olurlar. Zira; Allahü Tealâ'nın düşmanlarına azabı şiddetlidir.»

Meleklerin ehl-i imanı sebat ettirmeleri; *kalplerine kuvvet ve şecaat ilham etmeleriyledir*. Ve bu sebat askerin metanetini muhafazayla İslâmın şevketine bâis ve inkırazdan halâsına sebep olacağına binaen Cenab-ı Hak ehl-i imanı tesbit etmekle meleklere emretmiştir. Yahut meleklerin tesbiti; *zafer ve nusretle tebşirdir*. İnsan suretinde bir meleğin İslâm safları önünde giderek «Ey müslümanlar! Korkmayın, nusret sizinledir» diyerek asakir-i İslâmiyeyi teşci' ettiğine dair varid olan rivayet de bu manâyı te'yid eder.

Vâcip Tealâ meleklere «Benim kuvvetim sizinle beraberdir» buyurduğu kelâm-ı icmâlîsini «Muâvenet-i ilâhiyenin kâfirlerin kalplerine korku ilkaa etmek» suretiyle olacağını beyanla tafsil buyurmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ kâfirlere korku ilkaa edince kâfirlerin havf ve herasla firar etmekten başka birşeye elleri değmediği mervidir. Muâvenet-i ilâhiye onların firarlarıyla zuhur edince boyunlarını vurmak zamanı geldiğinden Cenab-ı Hak boyunlarını vurmakla ve sakınmak için ellerini kaldırırlarsa ellerini ve bilhassa parmaklarını kesmekle emir buyurmuştur ki, boyunları vurulmadığı surette elleriyle silâh isti'mâline mecâlleri kalmasın.

(ذلك بانهم شاقوا الله ورسوله) Yani; *şu azaba istihkaklarının sebebi Allah'ın ve resulünün emrine muhalefet etmeleridir*. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile meşâkka; *muhalefet* manâsınadır.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette Vâcip

Tealâ'nın eşref-i a'zaları olan boyunlarıyla ehass-i a'zaları olan parmaklarını kesmekle emir buyurması; bunların mâbeyninde olan a'zânın herhangisi olursa olsun kesilmek lâzım olduğunu beyan ve emirdir. Şu halde bu emir; kâfirleri bilkülliye ifna etmekle emri mutazammındır.

Bu âyet-i celilede darpla emir; yalnız *meleklere* veyahut *müminlerle beraber melekleredir*. Her iki surete nazaran meleklerin kıtale iştiraklerine delâlet eder. Çünkü kâfirlerin başlarını veya parmaklarını darpla emretmek; kıtalle emretmektir. Amma Beyzâvî'nin beyanı veçhile (فاضربوا) emri melekler tarafından müminlere telkin suretiyle emir olursa darpla emir; meleklere emir olmaz. Çünkü; tevcihi şöyledir: Âyetin evvelinde Vâcip Tealâ'nın meleklere müminleri sebat ettirmeleriyle emretmişti. Gûyâ Vâcip Tealâ meleklere sebat ettirmelerinin keyfiyetini beyan sadedinde ehl-i imana «(فاضربوافوقالاعناق) deyin ve böyle demek suretiyle tespit edin» buyuruyor. Buna nazaran (فاضربوا) emri mukadder kavlin makuulü ve melekler tarafından müminlere kâfirlerin boyunlarını vurmakla emirdir. Şu halde meleklerin kıtâle iştiraklerine delâlet etmez. Bundan evvelki (وماجعلهالله الابشرى) âyetinde bulunan manâya muvafık olan da budur.

İşte bazı âyet meleklerin bilfiil kıtâle iştiraklerine ve bazı âyet de adem-i iştiraklerine alâveçhizzan delâlet ettiğinden bu bapta ulemânın sözleri muhteliftir. Çünkü; kat'î ve sarih suretle delâlet yoktur ve bu hususta varid olan hadis-i şerifler de zan ifade eder haber-i âhad kabilindendir. Binaenaleyh; meleklerin harp mevkiinde hazır oldukları kat'îdir ve lâkin bilfiil harbe iştirak edip etmedikleri muhtelefünfîhtir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin cüret ettikleri ma'siyetin kemâlini izhar ve isyan mukaabilinde cezanın illetini ve şiddetini beyan olmak üzere zamir mevziinde âyetin âhirinde *lâfza-i celâl* izhar olunmuştur. Çünkü; muhalefetleri envâ'-ı kemâlâtı câmi olan Allahü Tealâ'ya olunca elbette o muhalefetten neş'et eden azabın şiddetli olması lâzım gelir. Bu âyette kâfirlerin boyunlarına veyahut parmaklarına vurmakla kıtalin şanına ihtimam ve

darbın lüzumuna işaret için darple emir tekrar edilmiştir. Çünkü; şanına ihtimam olan şeyi te'kid ve teşdid için tekrar zikrolunmak kavaid-i Arabiye iktizasındandır.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri darpla emrettiğini ve onların darba istihkakları Allahü Tealâ'ya ve resulüne muhalefetlerinden neş'et ettiğini ve muhalefet edenlere azabının şiddetli olduğunu beyandan sonra azabın âhirette olacağı gibi dünyada dahi olacağını beyan etmek üzere :

ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَاَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Emr-i hal ü şan sizin müstehak olduğunuz azaptır. Azaba müstehak olunca dünyada katil ve esaret gibi müstehak olduğunuz azabı tadın. Maahaza kâfirler için âhirette hazırlanmış Cehennem azabı vardır ve muhakkaktır.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (ذلكم) lâfzında hitap; *kâfirleredir.* İşitenlere neşat vermek için kâfirlerden gaaiple tabir olunduktan sonra hitaba iltifat olunmuştur. Yani; «Şu azap sizin üzerinize vâki olacak» demektir. Dünyada azabın acele olduğuna işaret için bilâmühletin ta'kibe delâlet eden (فا) ile varid olduğu gibi dünyada azabın âhirete nispetle gaayet hafif olduğuna işaret için *zevk*le tabir olunmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin azaba istihkaklarının sebebi küfür olduğunu tasrih ve küfürlerini tescil etmek suretiyle zem ve takbih için zamir mevziinde (الكافرين) lâfzı, ism-i zahir olarak varid olmuştur. Çünkü müştak olan (الكافرين) lâfzı üzerine azab-ı nârın ta'lik olunması me'haz-ı iştikak olan küfrün o azaba illet olmasını iş'âr eder. Şu halde kâfirlerin azab-ı Cehennem'e giriftar olmalarının sebebi ancak küfürleridir, başka

birşey değildir. Çünkü; Allah'a iman etmeyip ubudiyetini bilmeyen kimselere Allah'ın azab edeceği şüphesizdir.

*
* *

Vâcip Tealâ Bedir gazasını tasvir ve o gazada ehl-i imana vâki olan nimetlerinden bazılarını beyan ettiği gibi bundan böyle ilâ-yevmilkıyâm vâki olacak vakaayiin cümlesine şâmil ve bilumum harplerde cârî olan hükm-ü küllî ile müminlere teklif etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِئَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz birbirinize sıkışa sıkışa düşmanınız olan kâfirlere mülâkî olduğunuzda arkanızı dönüp firar etmeyin. Eğer yevm-i harpte bir kimse kâfirlerden yüz döndürür ve arkasına ric'at ederse Allah'tan nazil olacak gazap ve azabıyla döner ve onun makamı Cehennem'dir ve ne kadar çirkindir onun varacak mahalli olan Cehennem. Ancak bunlardan daha ehem ve elzem bir taifeyle kıtâl için veyahut karşısında olan bir düşman fırkasına hile olmak veyahut başka İslâm fırkasına inzimam edip kuvvetini tezyid için dönerse zararı yoktur.]

(زحفا); *yavaş yavaş düşmana sezdirmeksizin yürümek* manâsınadır. Buna nazaran (زحفا) *müminlere sıfattır.* Ve *manâ-yı nazım* şöyledir : [Ey ehl-i iman! Düşmanınıza karşı az az ve usul usul yürüyerek mülâkî olduğunuzda onlardan arkanızı dönmeyin. Zira; sizin onlardan firarınız inhizamınızı mucip olacağından muharebeden maksad olan i'lâ-yı kelimatullah fevtolduğu gibi şevket-i İslâmiyenin kırılmasına sebep olur; düşmandan harp zamanında firar eden kimse Allah'ın gazabına mülâki ve makamı Cehennem olur.] Şu manâya nazaran âyet-i celile askerin muallem olup

usul-ü harbe vakıf olmaları lâzım olduğuna delâlet eder. Çünkü; (زحفا) *usul usul yürümek* manâsına olduğu gibi *oturağı üzerinde apallayarak yürümek* manâsında dahi müsta'meldir. Çünkü; görünmemek ve ayaklarının takırtısını duyurmamak için gizli yürümek mevkiine ve zamanına göre harbin icabatındandır. Elyevm ta'lim-i askerîde bu misilli kaideler cârîdir. Binaenaleyh bu âyet; ta'lim-i askeriyenin lüzumuna delâlet eden âyât-ı beyyinâttan birisidir.

Yahut (زحفا) *kesret sebebiyle birbirine sıkışkın oldukları halde yürümek* manâsınadır. Buna nazaran (زحفا) kâfirlerin hali ve sıfatlarıdır ve *manâ-yı nazım* da şöyledir : [Ey ehl-i iman! Kâfirler kesretlerinden naşi birbirine inzimam etmiş sıkışkın oldukları halde size karşı geldiklerini gördüğünüzde onlara arka dönüp firar etmeyin ki, münhezim olmayasınız.]

Bu âyet; harp zamanında düşmandan firar etmenin haram olduğuna delâlet eder. Ancak iki sebepten birine mebni firar ederse zararı yoktur. Birincisi; *karşı gelen fırkadan daha mühim bir fırkayla muharebe etmek* veyahut *o fırkaya hile yapmak üzere dönmektir.* Bu maksatla dönerse zararı yoktur.

Şu halde bu âyet-i celile umur-u harpte hile ve hud'anın cevazına delâlet eder. Zira; müfessirînden ekserisi bu âyeti düşmanı aldatmak ve ehl-i İslâmı zayıf göstermekle düşmandan arka dönerek kendi tarafına celbettikten sonra def'aten hücum edip düşmanı perişan etmesiyle tefsir etmişlerdir. Şu tefsire nazaran âyet; ayn-ı hud'ayı ehl-i imana ta'lim buyuruyor. Firarın cevazına delâlet eden ikinci sebep; *tehlikeye maruz olan diğer bir İslâm fırkasına imdad için düşmandan dönmektir.* Şu halde muharebede İslâm fırkalarının yekdiğerine imdadın lüzumuna bu âyet delil-i kâfidir. Çünkü diğer İslâm fırkasına inzimam edip imdad için düşmandan geri dönen kimsenin gazab-ı ilâhiden müstesna olması; fırkaların birbirine imdad ve istimdad etmelerine kıbel-i ilâhiden me'zun olduklarına delâlet eder.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile sebeb-i şer'î olmaksızın düşmandan firar eden kimse üzerine gazabın şiddetine işaret için *gazab* lâfzı *ta'zîme* delâlet eden *tenvin*le nekre olarak varid olmuş-

tur. Kezalik gazabın Vâcip Tealâ'ya nispeti dahi şiddetine delâlet eder. Çünkü; gazap kimden sudur ederse o gazap sudur eden zatın azameti nispetinde tasavvur olunmak lâzımdır. Şu halde Cenab-ı Hakkın gazabı; azameti nispetinde şiddetli olacağına şüphe yoktur.

Bu âyet-i celilenin hükmü; mutlaktır. Yani düşman az olsun veya çok olsun velevse İslâm askerinden katenderkat fazla olsun düşmandan firar etmek haramdır. Fakat bu sûrenin âhirinde (حرض المؤمنين على القتال) âyetiyle bu hüküm tahsis olunmuştur ki düşmanın adedi ehl-i İslâmın iki mislinden ziyade olursa firara müsaade olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ mutlaka a'dâ-yı dinle muharebenin lüzumunu beyandan sonra Bedir gazasındaki vekaayiden bazılarını dahi beyan etmek üzere :

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى
وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz kâfirleri surette katlettinizse de hakikatta katletmediniz ve lâkin onları hakikatta Allahü Tealâ katletti. Yâ Ekrem-er Rusül! Düşmana sen toprak ve çakıl atmakla emrolunduğun zaman zahirde atmışsan da hakikatta sen atmadın. Ve lâkin hakikatta Allahü Tealâ attı ve Allahü Tealâ müminleri nusret, zafer ve âyetleri müşahede gibi birtakım nimetleriyle ehl-i imanı mütena'im kılmak için onların gözlerini toprakla doldurmuştur. Zira Allahü Tealâ kullarının sözlerini işitir ve hallerini bilir.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette (فا) lâfzı, *şart-ı mahzufa cevaptır* ki, (ان افتخرتم بقتلكم فلم تقتلوهم) «Eğer kâfirleri katletmenizle iftihar ederseniz onları siz katletmediniz» demektir. «Ya kim katletti?» suâline cevap olarak (ولكن الله قتلهم) buyurmuştur. Yani «Onları siz katletmediniz ve lâkin size nusret ver-

mekle ve onların kalplerine korku ilkaa etmekle ve onların üzerine sizi musallat kılmakla Allahü Tealâ katletti. Zira; cümle umur ondan sadır olduğu gibi kâfirlerin katli dahi ondan sadır oldu» demektir.

Kezalik kâfirlerin gözlerine toprak atmak zahirde Resulullah'tan sudur etmişse de hakikatta Cenab-ı Hak'tan sudur ettiğini beyan buyurdu. Çünkü; Kaazî'nin beyanı veçhile Bedir'de Kureyş görününce Resulullah «İşte şu gelen Kureyş'tir. Kibir ve gururlarıyla geliyorlar ve resulünü tekzib ederler. Yâ Rabbi! Vaad buyurduğun nusreti isterim» demesi üzerine Cibril-i Emin geldi, yerden bir avuç toprak alıp kâfirlerin gözlerine atmasını Resulullah'a tarif etti. Asakir-i İslâmiye kâfirlere mülâkî olduğu zamanda Cibril-i emin'in tarifi veçhile Resulullah bir avuç toprak alıp kâfirlere karşı atınca o topraktan birer parça bilâ istisna her kâfirin gözüne isabet ettiğinden herkes kendi gözüyle meşgul olup âkıbet münhezim oldular. Eğer bu toprak hakikatta Allah'ın kudretiyle atılmamış olsaydı sair efrad-ı beşerin attığı gibi kâfirlerin bazısına isabet eder, bazısına etmezdi. Bir avuç toprağın bin kusür kimsenin hepsine isabet etmesi harikulâde ve mucize kabilinden olup mucizeyi halk eden Allahü Tealâ olduğu cihetle Cenab-ı Hak remyi kendi zatına nispet etmiştir ki, o toprağı onların gözüne isabet ettiren zat-ı ilâhidir.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Bedir gazasından fariğ olunca ashab-ı ızamdan herbiri esnâ-yı muharebede kendinin düşman katletmesinden ve şecaatinden bahisle iftihara başlayınca Cenab-ı Hak ehl-i imanı müfaharattan menetmiştir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Siz katlinizle iftihar edersiniz. Halbuki siz katletmediniz, Allahü Tealâ katletti» demektir. Resulullah'tan nefyolunan remiy; hakîkî olup ispat olunan remiy; sûrî olduğu cihetle âyette tenakuz yoktur. Çünkü tenakuzda nefyin ve icabın mahalli bir olmak lâzımdır. Buradaysa biri sûrî diğeri hakîkî olduğu cihetle mahalleri muhteliftir. Yani (ومارميت اذرميت) demek; «Sen toprağı attığın vakitte atmadın» demektir ki, surette tenakuz gibiyse de hakikatta tenakuz değildir.

Bu âyet-i celile; ibadın fiilini halk edenin Allahü Teâlâ olduğuna delâlet eder. Çünkü; surette katil müminlerden ve remiy Resulullah'tan sudur ettiği halde Cenab-ı Hak müminlerden katli ve Resulullah'tan remyi nefiy buyurması fiilin kemâlini nefiy olduğu gibi o fiilin onların halkıyla olmayıp ancak kendi halk ettiğini beyandır. Yani «Her ne kadar fiil-i katlin esbabına teşebbüsle kesbettinizse de lâkin halk edemediniz, ancak o fiili halkeden Allahü Teâlâ'dır» demek olur. Bazı rivayete nazaran Resulullah Bedir'de üç kabza toprak atmıştır. Bir kabzasını kâfirlerin sağına diğerini soluna ve öbür kabzasını ise ortalarına atmıştır. Binaenaleyh; toprak bu suretle kâfirlerin cümlesine isabet etmiştir.

ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرٖينَ ﴿١٨﴾

[Emr-i hal ü şan; katil ve remiy surette sizden sudur etmişse de hakikatte Allahü Tealâdan olması ve nusret ve zafer sizi güzel bir imtihanla imtihan etmesidir ve ey ehl-i iman! Şunu bilin ki, Allahü Teâlâ kâfirlerin size karşı hilelerini zayıflattırıcıdır.] Zira; kâfirlerin maksatları; sizi ihlâk ve dininizi iptal etmek olduğundan Allahü Teâlâ onların hilelerini akîm kılar ve iptal eder.

*
* *

Vâcip Teâlâ Bedir gazasında vâki olan in'âmından bazı âharı beyan ve tehekküm tarikıyla kâfirlere hitab etmek üzere :

اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَٓاءَكُمُ الْفَتْحُ وَاِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْ
وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i Mekke! Eğer Allah'tan fütuhat isterseniz katliniz ve esaretinizle size fütuhat geldi. Eğer hak üzere olan fırka-i Muhammediyeden elinizi çeker muharebeden vazgeçerseniz sizin için hayırlıdır ve eğer siz vazgeçmez de harbe avdet ederseniz kahrımızla biz de size avdet ederiz ve Muhammed (A.S.) ı musallat kılar

sizi ihlak ederiz. Sizin cemaatınız her ne kadar çok olsa dahi size nazil olacak belâyâdan hiçbir şeyi defetmez ve sizi Allahü Tealâ'nın ihsanından muğni kılamaz. Zira Allah'ın nusreti; müminlerle beraberdir.]

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile ehl-i Mekke; Bedir'e gidecekleri vakitte Kâbe'nin perdesine sarılarak «Yâ Rabbi! Şu iki fırkadan a'lâ olan fırkaya nusret ver ve cemaatın hayırlısına ikram et» demişlerdi. Buna nazaran *âyetin manâsı* şöyledir : [Ey kâfirler! Bedir'e yürüyeceğinizde Kâbe'nin örtüsüne yapışarak Allah'tan fırkaların a'lâsı hangisiyse o fırka için nusret ve fütuhat istemiştiniz. İşte istediğiniz veçhüzere fütuhat geldi.] demektir. Fırkanın a'lâsı ve indallah makbul olanı için fetih isteyip makbul olan da fırka-i Muhammediye olduğu cihetle Cenab-ı Hak onların istediği veçhile fütuhatı verdiğini beyanla kendi indinde fırka-i Muhammediye'nin a'lâ ve hayırlı olduğunu beyan buyurmuştur. [Ve eğer siz küfrünüzden vazgeçer Muhammed (A.S.) la kıtali terkederseniz dünyada sizin için hayırlı olur. Zira; katil ve esaretten kurtulursunuz ve âhirette dahi hayırlıdır. Çünkü; azab-ı ebedîden kurtulur ve necat-ı sermedîye nail olursunuz. Şu halde dünyada ve âhirette selâmet; ancak küfürden vazgeçmek ve Resulullaha ittibâ' etmektedir. Eğer siz küfürden vazgeçmez muharebeye avdet ederseniz biz de Habibimize nusrete avdet eder sizi makhur ve münhezim kılarız. Binaenaleyh sizin cemaatınızın çokluğu size fayda vermez ve sizden hiçbir belâyı defetmez. Zira Allah'ın avn ü inayeti müminlerle beraber] demektir. Şu beyan olunan manâ ehl-i Mekke'nin Bedir'e huruc edeceklerinde yapmış oldukları duânın âyetin sebeb-i nüzûlü olduğuna nazarandır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyette hitap; ehl-i imâna olmak ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım* : [Ey müminler! Siz Allah'tan nusret istediniz. İşte istediğiniz nusret size geldi. Binaenaleyh; düşmanınıza galebe ettiniz. Eğer siz kıtalde ve emr-i Resulullah'a imtisalde tekâsülü ve betaeti terkederseniz sizin için dünyada hayırlıdır ki, düşmanlarınıza galebe ve dininizi i'lâ ancak emr-i Resulullah'a imtisaldedir, yoksa tekâsül ve betaette değildir ve şu imtisal sizin için âhirette dahi hayırlıdır. Zira; saâdet-i ebediyeye bu vesileyle nail olacaksınız ve eğer siz emr-i Resulullah'a

imtisalde tekâsüle avdet ederseniz biz de size kâfirleri musallat kılmakla avdet ederiz ki, mağlup ve düşmanınızın kahrı altında makhur ve münhezim olursunuz ve dünyada şu perişanlık sebebiyle ibâdât-ı saireyi yoluyla edadan inhirafınıza bâdî olacağı cihetle âhirette dahi rezil ve rüsva olmanıza sebep olur. Velhasıl şevket-i İslâmiyeyi muhafaza kılıçla olacağından kılıcını düşmana karşı isti'mâlden istinkâf dünyada ve âhirette fezâhatı mucip olduğu gibi a'dâya karşı hüsn-ü isti'mâl dareynde selâmeti muktezîdir. Ve eğer siz kıtalde tekâsül ederseniz askeriniz ne kadar çok olsa size menfaat vermez ve a'dânızın tasallûtunu sizden defedemez. Zira Allah'ın nusret ve muâveneti; imanında kâmil olup emr-i Resulullah'a asla muhalefet etmeyen mümin-i kâmillerle beraberdir. Binaenaleyh; imanında kemâli olmayan fâsıklar nusret-i ilâhiyeye mazhar olamazlar.] Şu halde Vâcip Tealâ'nın müminlere nusreti vaadi, müminlerin tamamıyla şeriata temessük edip ibadete devamlarıyla meşruttur. Binaenaleyh; ahlâkı sukuut etmiş ve taat-ı ilâhiyeden çıkmış olan milletler her zaman inkıraza mahkûmdurlar.

Bu âyette hitabın tehekküm tarîkıyla kâfirlere olmasıyla müminlere olması beyninde ihtilâf deveran etmekteyse de esah olan hitabın ehl-i imana olmasıdır. Çünkü fetihle hitap; ehl-i imana olmak, lâyık olduğu gibi âyetin Bedir vakası akabinde nazil olması dahi müminlere hitap olmasını te'yid eder. Binaenaleyh; müminlere hitap olarak verilen manâ nazar-ı itibare alınmak lâzımdır.

*
* *

Vâcip Tealâ resulüne itaat edenlere muâvenet edip itaatı terkedenlere düşmanlarını musallat kılacağını beyandan sonra itaatla emretmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَ ۝٢٠ وَلَا
تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ۝٢١ اِنَّ شَرَّ الدَّوَٓابِّ
عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذ۪ينَ لَا يَعْقِلُونَ ۝٢٢

buyuruyor.

[Ey müminler! Allahü Teâlâ'ya ve resulüne itaat edin ve kelime-i hakkı ve bilcümle ahkâm-ı şer'iyeyi resulünden işitir olduğunuz halde Allah'ın ve resulünün emrinden i'raz etmeyin ki mertebe-i imandan sukuut etmeyesiniz ve şol münafıklar gibi olmayın ki, onlar Resulullah'ın muvâcehesinde «Sözünü işittik» derler, halbuki itaat eder ve teslim olurcasına işitmezler, belki hiç duymamış gibi bulunurlar. Siz de onlar gibi olmayın ki zahiriniz batınınıza muvafık olsun ve onların mesleğine sülûk etmeyin ki, ukalâ mertebesinden sâkıt olmayasınız. Zira; indallah hayvanatın en ziyade şerlisi hakkı işitmeyen ve söylemeyenlerdir. Çünkü; onlar her ne kadar ukalâ suretinde zuhur etmişlerse de hakikatta zümre-i ukalâdan ma'dud değillerdir.] Zira; akıllarını mahall-i lâyıkına sarfetmezler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Teâlâ'ya itaatın zikri resulüne itaatın mukaddimesidir ve Allahü Teâlâ'ya itaatın, resulüne itaatla hasıl olacağına tenbih içindir. Emr-i cihat; bezl-i mal ve itlâf-i nefisle husul bulacağından her insan için müşkül olduğu cihetle Vâcip Teâlâ cihat hususunda kullarının resulüne itaat etmelerini emredip muhalefetten şiddetle nehyetmiştir.

Vâcip Teâlâ akıllarından istifade etmeyen insanların behâimden daha fena olduklarını beyan buyurdu. Zira behâim; âhiretçe mes'ul değillerdir, lâkin insanlar mes'uldürler ve bu misilli insanlar hayvanat-ı saireden temeyyüz ettikleri halde akıllarını zayi ettikleri için behaim derekesinden de daha aşağı addolunmuşlardır.

Hulâsa; Vâcip Teâlâ bu âyette resulüne itaatı vücubunu vücuh-u adîdeyle te'kid buyurmuştur. Zira; resulüne itaatın kendine itaat olduğunu beyan buyurduğu gibi itaatlı emrin akibinde itaattan i'razını nehyetmek suretiyle te'kid ve zahirde «Yâ Resulallah! Sözünü işittik» deyip de hakikatta işitmeyen münafıklar gibi olmayın» demek ve resulüne itaat etmeyenleri behâim derekelerine tenzil ve belki behâim derekesinden de iskaat etmek suretiyle dahi itaatın vücubunu te'kid buyurmuştur.

***

Vâcip Teâlâ hakkı işitmeyen ve söylemeyenlerin behâimden

daha kötü olduklarını beyandan sonra behâim derekesinden daha aşağı olmalarının sebebini beyanla bir kat daha zemmetmek üzere:

وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ onlarda hayır olduğunu bilmiş olsaydı onlara hak sözü işittirirdi ve lâkin onlarda hayır olmadığını bildiğinden işittirmedi. Eğer hayır olmadığını bildiği halde onlara hak sözü işittirmiş olsaydı, onlar kalpleriyle haktan i'raz edici oldukları halde zahirde dahi işitmekten yüz döndürürlerdi.]

Yani; Allahü Tealâ onlarda hayır olduğunu bilmedi, çünkü; hayır yok ki bilinsin. Bu makamda nefyolunan hayırdır, yoksa ilm-i ilâhi değildir. Şu halde bu misilli kimselerin hakkı işitmemelerinin illeti onlarda hayır olmamaktır. Binaenaleyh; hayır olmadığı halde Allahü Tealâ işittirecek olsa bile onlar kalpleriyle reddedecekleri gibi yüzleriyle dahi i'raz edecekleri şüphesizdir ve i'razları daimidir. Çünkü; Allah'ın işittirdiği surette i'raz edince işittirmediği surette i'raz edecekleri evleviyetle sabittir. Binaenaleyh; işittirmekte fayda yoktur. Velhasıl hak sözü işitmek şanlarından değildir. Zira hayır yoktur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; kâfirlerin Resulullah'a «Sen bize cedd-i a'lâmız olan (Kusayy b. Kilâb)'ı ihya et. O bize senin hakkaa resul olduğuna şehadet etsin ki bilelim ve iman edelim» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Eğer emvatın kelâmıyla intifâ' edeceklerini Allahü Tealâ bilseydi onlara (Kusayy) ve (Kusayy)'ın emsali ölülerin kelâmlarını ve şehadetlerini işittirirdi ve lâkin intifâ etmeyeceklerini bildiği için onlara işittirmedi ve eğer intifâ' etmeyeceklerini bildiği halde ölülerin sözlerini işittirmiş olsaydı inatlarından dolayı onlar i'razda musır olurlardı] demektir. Zira âdetleri; daima haktan i'raz etmektir ve me'lûf oldukları küfrün icabı da budur.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin hakkı işitmeye kaabiliyetleri olmadığını beyan ettiği gibi ehl-i imana hakkı işitmeyi ta'lim ve tavsiyenin ve Allahü Tealâ'nın ve Resulünün emrine icabetin vücubunu dahi beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Allah'ın emrine imtisal ve nehyinden içtinap ve ahkâmına temessük ve Resulullah'ın sünnetini ihya ve âdâb ve ahlâkını kabul etmek suretiyle Allahü Tealâ'nın ve Resulünün davetlerine icabet edin ve bilhassa Resulullah sizi maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî menfaat verecek ve ihya edecek ulûm-u diniye ve maârif-i ilâhiyeye davet ettiğinde hemen vakit fevtetmeksizin icabetiniz vâciptir.] Çünkü; davet-i Resule icabet etmeyen kimse iman etmiş olmaz. **[Ve şurasını da iyi bilin ki, Allahü Tealâ kulunun kalbiyle kendi beynine hâil ve bütün esrara vakıf olur.]** Binaenaleyh; davete icabetin ihlâsa mukaarin olması lâzımdır. Zira; ihlâsa mukaarin olmayan icabete itibar yoktur. **[Ve ancak Cenab-ı Hakkın huzur-u manevîsine haşrolunursunuz.]** Şu halde ibadetinizi ve icabetinizi ihlâs ve teslimiyet üzere edâ edin ve marzî-i ilâhiye muvafık surette husul bulsun ki faydasını göresiniz. Çünkü; herkes ameline göre cezalanacaktır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet ehl-i riyayı ve davete icabet etmeyen âsîleri tehdid ve ehl-i imanı ihlâsa terğib etmiştir. Tehdid ise vâcibi terk üzerine terettüb ettiği cihetle dâvet-i Resule icabetle vâki olan emr-i İlâhinin vücub için olduğuna âyet delâlet eder.

Fahri Râzi, Nisâbûrî, Kaazî ve Hâzin'in beyanları veçhile (Ebu Hüreyre) Hazretlerinin rivayet ettiği bir hadis-i şerif dahi davet-i Resule icabetin vâcip olduğunu te'yid etmektedir. Şöyle ki : Birgün Resulullah (Übeyy b. Kâ'b) Hazretlerinin kapısı önünden geçerken müşarünileyhi çağırdı. Übeyy (R.A.) ise namazda

bulunduğundan derhal davet-i Resule icabet edemedi. Namazdan fariğ olunca huzur-u nebevîye geldi. Resulullah «Yâ Übeyy! Bana icabetten seni kim menetti?» diye suâl buyurması üzerine Hz. Übeyy «Yâ Resulallah! Namaz kılardım» dedi. Resulullah «Cenab-ı Hakkın (استجيبوالله والرسول) kavlini işitmedin mi», buyurdu. İşte şu kelâm-ı nebevî emrin vücub için olduğuna delâlet eder. Çünkü; derhal icabeti terk üzerine Resulullah'ın levmetmesi emrin vücub için olduğunu te'yid etmiştir. Zira; emir vücub için olmasa Resulüllah levmetmezdi. Resulullah'ın her emri bir davet hükmünde olduğundan icabetin vücubu umumîdir. Bazı ulema «Namazın ikaamesi emr-i ilâhi ve emr-i Resule icabet olduğu cihetle diğer bir emre icabetle namazı kat' etmek caiz değildir» demişlerse de Resulullah'ın daveti bir emr-i mühim için olmak ihtimaline binaen namaz kılan kimsenin davet-i Resule icabet için namazı kat'etmesi emr-i lâzımdır. Zira; Resulullah'ın her daveti insanların hayat-ı maddiye ve maneviyelerine bâdî olduğu cihetle Vâcip Tealâ (اذادعاكم لمايحييكم) buyurmuştur. Yani «Size hayat-ı ebediye verecek ahkâma davet ettiğinde davetine icabet edin» demektir.

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile davet-i Resulün ihya edeceği şeyle murad; *cihattır.* Ve bu makama münasip olan da budur. Çünkü; bu âyet cihada müteallik olan âyetler akibinde vürud ettiği gibi cihat, İslâmın bekasına ve kuvvetine sebep olup cihadı terk ise a'dânın galebesine ve dinin inkırazına bâdî olacağı cihetle bilumum ehl-i imanı ihya edecek cihattır. Buna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir : [Ey ehl-i iman! Allahü Tealâ ve resulü sizi ihya edecek cihada davet ettiklerinde derhal icabet edin, muharebeden çekinmeyin. Zira; Allahü Tealâ kalplerinizde olan korkularınızı şecaata tahvil ve azimetinizi tespit eder ve metanet verir. Binaenaleyh; korkmayın harbe cüret edin ve eğer harpten kaçar emr-i resule muhalefet ederseniz huzur-u ilâhiye haşrolunup ceza göreceğinizi düşünün] demektir. Bazı rivayete nazaran Allahü Tealâ'nın insanla kalbi beynine haylûletiyle murad; *ölümdür.* Buna nazaran *âyetin manâsı :* [Ey müminler! Allahü Tealâ ve Resulünün davetine icabet edin ve şunu bilin ki bir kimse vefat edince Al-

lahü Tealâ o kimsenin ameliyle kendi beynine hail olur. Çünkü; o insanda ibadete takat kalmaz. Şu halde her kimsenin vefat etmezden evvel amel-i salihe sa'y etmesi emr-i mühim] demektir.

Hulâsa; insanlara hayat verecek ahkâma Resulullah davet edince Allah'ın ve Resulünün davetlerine icabet etmek ehl-i iman üzerine vâcip olduğu ve Allahü Tealâ'nın kulunun kalbiyle kendi kalbi arasına ilmi hail olup kalbinde olan esrara vakıf olduğu ve binaenaleyh; kullarının amellerini ıslah etmek lâzım geldiği ve ancak huzur-u ilâhiye cem' olunup amellerinin cezasını görecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ahval-i kalbe muttali olduğunu beyan ettiği gibi umuma nazil olacak belâyâdan sakınmak lâzım olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ
شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Şol fitneden sakının ki o fitne yalnız sizden zulmedenlere isabetle iktifa etmez, belki umumunuza birden isabet eder ve şunu bilin ki Allah'ın azabı şiddetlidir.]

Yani; adaletinizi iskat ve mürüvvetinizi izale ve eseri umumunuza sirayet edecek musibeti icab eden maâsîden içtinab edin ki, o ma'siyetin eseri yalnız sizden zulmeden ve o ma'siyete cüret edenlere münhasır kalmayıp belki umumunuza isabet eder ve siz bilin ki, umuma zararı isabet edecek kimselere Allah'ın azabı dehşetlidir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette Vâcip Tealâ zararı umumi olan günahlardan sakınmakla emretti ki, in-

sanlar yekdiğerine mazarrat verecek cürümde bulunmasın ve mümkün olan intizamını âlem muhafaza etsin. Çünkü; zina ve livata gibi günahlar tâûn ve veba misilli umumi belâyâya sebep olacağı gibi, ölçek ve terazide noksan vermek ve ihtikâr etmek de kaht u galâya sebep olur. Haktan sükût ve emribilmaruf ve nehyianilmünkerde müdahene eylemek âsînin isyanına rızayı ve bid'atların zuhuru kelime-i İslâmiyenin dağılmasını ve sözlerin bir araya gelmemesini ve emr-i cihatta tekâsül; küffarın galebesini icab ettiğinden bunlardan ve bunların emsali umumi belâyânın isabetine sebep olacak günahlardan her müminin ihtiraz etmesi lâzım olduğunu Vâcip Tealâ tavsiye buyurmuştur.

Gerçi şu günahların faili hususi eşhas ise de beyan olunduğu veçhile bu günahların eseri dünyaca umuma sirayet ettiğinden umumun menetmesi umur-u lâzımeden olduğu halde menetmedikleri cihetle o günahın dünyaca azabında umum müşterek olurlar. Şu halde insan bazı günahı yalnız kendi işlerse de onun şeâmeti bütün dünyayı ihata eder. Binaenaleyh; bilumum ebnâ-yı cinsini mutazarrır kılar. Bu hali nazar-ı dikkata alarak her şahıs nefsine ve ebna-yı cinsine merhamet ve insaf edip de maâsîden herhalde tevakki etmesi lâzımdır ve şu lüzumu bu âyet-i celile ehl-i imana tavsiye ve tenbih ediyor.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette (لاتصيبن) sıyğa-i nehiy olduğuna nazaran fitne isabetinden nehyetmek; ukalâyı zulümden ve ehl-i imanı ma'siyete cüretten nehyetmektir. Çünkü fitne; akıl sahibi olmadığından nehyolunmaya şayan değildir. Şu halde «Fitneye sen isabet etme» demek «Sana cüret edecekler cüretedip de isabetine sebep olmasınlar» demektir. Zulüm, cümle ukalâya nispetle çirkinse de bilhassa ehl-i imana daha ziyade çirkin olduğuna işaret için zalimlerin ehl-i imandan olmasını Cenab-ı Hak (منكم) lâfzıyla takyid buyurmuştur. Çünkü ittikaa ile hitap; ehl-i imana olduğundan (منكم) ile hitap da ehl-i imanadır. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Resulullah'ın Allahü Tealâ bazı kimselerin ma'siyetiyle umuma azap etmez, ancak onlar aralarında bazı kimselerin ma'siyetlerini görüp de o ma'siyetten onları menet-

meye kaadir oldukları halde menetmezlerse işte o zaman Allahü Tealâ günahı işleyenlere günahlarından dolayı ve günah işlemeyenlere o günahtan men'e muktedirken menetmediklerinden dolayı cümlesine azab eder» buyurduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ resulüne itaatla emir ve ma'siyetten nehyettikten sonra emir ve nehyini te'kid ve vermiş olduğu nimetleri ta'dadla kullarını şükre davet etmek üzere :

وَاذْكُرُوٓا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْاَرْضِ تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَاٰوٰيكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهٖ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman! Zikredin şol zamanı ki o zamanda yeryüzünde siz gaayet az bir kimseler olduğunuzdan herkes sizi zayıf addediyor, gözüne kestiriyordu. Binaenaleyh; siz, nasın ve bilhassa Faris'le Rum ve Kureyş müşriklerinin lokma edip ayakları altında hakîr ve zelil olmanızdan korkuyordunuz. Çünkü; İslâmın haricinde olan bilcümle nas size düşmandı. Haliniz böyle olduğu halde Cenab-ı Hak sizi Medine'ye iskân etti, orasını size mesken, me'va ve melce' kıldı, nusretiyle sizi te'yid etti ve âleme gaalip kıldı. Binaenaleyh; cümle âlem sizi tanır ve sayar oldu ve herkese helâl kılmadığı emval-i ganimetin tayyibâtından sizi merzuk kıldı ki Allah'ın şu ta'dad olunan nimetlerinin şükrünü eda edesiniz.] Zira bu nimetlerin bekaası; şükrünü edaya bağlıdır, eğer şükrünü eda etmezseniz zevale ma'ruzdur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *a r z* la murad; *arz-ı Mekke'dir.* Buna nazaran ehl-i imanı zayıf addeden nasla murad; *Kureyş müşrikleridir,* yahut hitap *bilcümle Araplaradır.* Çünkü; o zamanda Araplar Acemlerle Rumlar elinde hakir ve zelillerdi. Ehl-i imanın kılleti biraz zaman devam ettiğine işaret için ehl-i imanın kılletini beyan hususunda *devama* delâlet eden *cümle-i ismiye* varid ol-

muştur. Yahut nasla murad; yalnız Kureyş değil belki *cemi-i nastır.* Çünkü; o zamanda İslâm'ın harici olan cümle nas ehl-i İslâmın zıddı ve düşmanı olup kâffesi ehl-i İslâmı ihlâk etmek isterlerdi ve ehl-i İslâmın devam üzere onlardan korktuklarına işaret için *istimrara* delâlet eden (تخافون) *muzari* sıyğasıyla varid olmuştur.

Cenab-ı Hakkın nusreti yle murad; *ensar-ı kiramın ehl-i İslâma muzahereti ve Bedir gazasında meleklerin imdada gelmesiyle hasıl olmuştur* veyahut *bilumum nusret-i ilâhiyeye şamildir.*

Hulâsa; iptida-yı İslâmda İslâm'ın kalil ve zayıf ve devam üzere nastan korkar oldukları halde sonra Cenab-ı Hakkın Medine'yi onlara me'men kılmasıyla düşmanlarının şerrinden bir derece emin olmaları ve yevm-i Bedir'de ve sair gazevâtta nusrete nail olmakla zilletlerinin izzete ve kılletlerinin kesrete ve zaaflarının kuvvete ve ümem-i saireye haram olan emval-i ganimetin onlara helâl olmasıyla fakırlarının gınâya tebeddül ettiği ve şiddetten sühûlete ve belâdan nimete îsâl etmekten maksat ehl-i imanın şükretmesi ve taatla meşgul olması olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Çünkü; nimete nail olmak hüner değildir. Belki hüner; o nimetin kadrini bilip şükrünü eda etmektir. Zira şükrü eda olunmayan nimet; her zaman zevale ma'ruz ve sahibi hâib ü hâsirdir.

***

Vâcip Tealâ emval-i ganimeti helâl kıldığını ve nusretiyle te'yid ettiğini ve bu nimetlere karşı kullar için şükretmek lâzım olduğunu beyan ettiği gibi Allahü Tealâ'ya ve resulüne hıyanetten dahi nehyetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾ وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Allahü Tealâ'ya ve Resulüne ve size âhar tarafından konmuş olan emanetlere hıyanet etmeyin. Halbuki siz hıyanetin kubhunu bilirsiniz ve siz iyi bilin ki mallarınız ve sevgili evlâdınız hakkınızda iptilâ ve fitnedir ve şunu da bilin ki hıyanet etmeyenlere Allahü Tealâ indinde mahfuz büyük ecir vardır.]

Fahri Râzi, Kaazî ve Hâzin'in beyanları veçhile Allahü Tealâ'ya ve Resulüne hıyanet; *feraizi, sünen ve âdâbı, kullarına ıslah için vaz'etmiş olduğu kavanîni, ahkâmı terk ve ihlâl etmek suretiyle olur.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Şu ahkâmı ve vâcibâtı terketmek suretiyle Allah'a ve resulüne hıyanet etmeyin] demektir. Çünkü; nefse gadirdir. Gadir ise daima mazarratı mucip olduğundan her âkılin hıyanetten ihtiraz etmesi lâzımdır.

Yahut *h ı y a n e t* le murad; *zahiri batınına uymamaktır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey müminler! Zahirde gösterdiğiniz a'mâlin hilâfına batınınızda birtakım fena ahlâkı gizlemekle Allah'a ve resulüne hıyanet etmeyin] demektir.

Yahut *h ı y a n e t* le murad; *emval-i ganimette hıyanettir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Emval-i ganimeti taksimden evvel nefsinize sarfla hıyanet etmeyin] demektir. Şu manâlardan herhangisi murad olunsa hıyanetin menhî ve haram olduğuna delâlet eder. İnsanların yekdiğerine ihtiyaçları cümlesinden olmak üzere birbirine emanet vaz'etmek icab ettiği cihetle vaz'olunan emaneti muhafaza lâzım olduğundan Cenab-ı Hak emanetlere hıyanetten dahi nehiy buyurmuştur. Emanetlere hıyanet; ekseriya evlâd ü ıyale sarfetmek ve onlara muhabbet sebebiyle olduğundan Cenab-ı Hak evlâdın ve emvalin fitne olduğunu beyan buyurmuştur.

Emanete hıyanetin başlıca sebebi; evlâd ü ıyal maişeti ve muhabbeti olduğuna bu âyetin sebeb-i nüzûlü delâlet eder. Çünkü; Resulullah Yehûddan (Beni Kureyza) kabilesini yirmi bir gün muhasara edince Yehûd, Şam'da (Eriha) denilen mahalle gitmek üzere müsaade ve musalaha taleb ettilerse de Resulullah müsaade etmedi. Ancak ashaptan (Sa'd b. Muaz)'ın hükmüne razı ve kani olmalarını emretti. Onlar da ashaptan (Ebu Lübabe)'yi lieclil'istişare kendilerine göndermesini istirham ettiler. Çünkü; (Ebu Lübabe)'nin malı ve evlâd ü ıyali onların yanında olduğundan

(Ebu Lübabe) malının ve evlâdının muhafazası ve muhabbeti için onlara hayırhah ve nâsıh idi. Binaenaleyh; (Ebu Lübabe)'ye emin oldukları için istişareye onun gönderilmesini istirham ettiler ve Resulullah da onu gönderdi. (Ebu Lübabe) Beni Kureyze'nin nezdine varınca «Sa'd'ın hükmüne razı olmanız boğazınızı kesmektir» demeye işaret için elini boğazına koydu. Onun bu hareketi üzerine derhal bu âyet-i kerime nazil oldu. (Ebu Lübabe) işbu hareketinden nedamet ederek mescitte kendini direğe bağladı ve tevbesinin kabulüne kadar böylece duracağını söyledi. Yedi gün sonra tevbesinin kabulünü Resulullah haber verdi ve direkten çözdü. (Ebu Lübabe)'nin Yahûdilere «Sad'ın hükmüne razı olmayın» diyerek işareti malına ve evlâdına muhabbetindendi, yoksa imanında halel olduğundan değildi. Binaenaleyh; furuâtta hata olduğu cihetle tevbesi kabul olunmuştur. Çünkü; müşarünileyh sahabe-i kiramın meşhurlarındandır. (Ebu Lübabe)'nin bu hatası malına ve evlâdına muhabbetinden olduğuna binaen Cenab-ı Hak «Malınız ve evlâdınız, hakkınızda fitnedir» buyurdu.

Hulâsa; Allah'ın ve resulünün evamir ve nevâhîsinde ve mutlakaa emanâtta hıyanetin hiçbir veçhile caiz olmadığı ve emval ve evlâdın insanlar hakkında mihnet ve meşakkat olduğu ve hıyanet etmeyenler için âhirette ecr-i azîm bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ emval ve evlâdın fitne olduğunu beyanla onlara fart-ı muhabbetin caiz olmadığına işaretten sonra ittikaanın lüzumunu ve ittikaanın insanların mağfiretlerine sebep olduğunu beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ
سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Allah'a ve Resulüne ve emanâta hıyanetten ve sair meharimi irtikâb etmekten ittikaa eder ve nefsinizi sakınırsanız Allahü Tealâ sizin için hakla batıl beynini tefrik edecek hidayet halkeder ve bu hidayet sebebiyle menfaat ve mazarratınızı tefrik eder, menfaat cihetini takib ederseniz şu minval üzere ittikaa ederseniz Allahü Tealâ günahlarınızı setreder ve bütün hatalarınızı mağfiret buyurur ve Allahü Tealâ ittikaa eden kullarına fazl u ihsan sahibidir.]

F u r k a n 'la murad; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *Hakla batıl beynini tefrik eden nusrettir.* Çünkü nusret; muhikle muptil beynini tefrik eder. Zira müminlerin ittikaası üzerine terettüp eden nusret; müminleri i'zaz, kâfirleri izlâl ettiğinden haklıyla haksız beynini tefrik eder.

Yahut *f u r k a n* la murad; *nur*dur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Eğer maâsîden nefsinizi sakınırsanız Allahü Tealâ kalbinizde bir nur ve inşirah halkeder ki, o nur sebebiyle hakkı batıldan ve hatâyı savaptan ve ilham-ı ilâhiyi iğvâ-yı şeytânîden tefrik edersiniz] demektir.

Yahut *f u r k a n* la murad; *marifet-i kalbiye*dir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Eğer ittikaa ederseniz Allahü Tealâ kalbinizde bir marifet halkeder ki, o marifet sayesinde kalplerinizde olan gıl ü gış, hıkd ü hased gibi ahlâk-ı rezile zail olur. Binaenaleyh; salâh-ı hâl kesbedersiniz] demektir.

Bu misilli makamda şartın vücudu cezanın vücudunu müstelzim olduğunu beyan için edat-ı şartla varid olduğundan «Vâcip Tealâ şekten münezzeh olduğu halde niçin şek ile irad etti?» denemez. Çünkü maksat; şart olan takvanın vücudu ceza olan furkanın halk ve seyyiatın kefaret ve mağfiret olunmasını beyan etmektir. Şu halde şek; ibada râci' olup Allahü Tealâ'ya râci' değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *s e y y i â t ı n k e f a r e t i* yle murad; *günahların dünyada setrolunması* ve *m a ğ f i r e t* le murad; *âhirette bilkülliye mahv ü izalesi* olduğundan âyette tekrar yoktur.

Vâcip Tealânın lûtuf ve ihsanı olan mal, meth ü sena ve elemi

defi' gibi şeyler bir ıvaz mukaabilinde olmayıp mücerret fazl-ı ilâhi olduğu cihetle *f a z ı l ; azametle* tavsif olunmuştur.

Hulâsa; Allah'a ittikaanın hariçte nusret ve kalpte hakla batıl beynini tefrik edecek bir nur halk olunmasına sebep olduğu ve günahların kefaret ve âhirette mağfiret olunmasına dahi sebep olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

* * *

Vâcip Tealâ müminlere vâki olan nimetlerini ta'dad ettiği gibi bilhassa Resulullah'a lûtfetmiş olduğu nimetlerden bazılarını dahi ta'dad etmek üzere :

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ
يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda kâfirler seni hapis veyahut katil veyahut Mekke'den çıkarmak suretlerini istişare ederek hile ve hud'a etmişlerdi. Onlar seni ihlâke dair olan müşaverelerinin neticesini saklarlar. Allahü Tealâ onlar için hazırladığı kahrını saklar. Zira Allahü Tealâ; saklayıcıların en hayırlısı ve kavîsidir.] Çünkü; Allahü Tealâ onların hilelerine karşı hile muâmelesini en güzel yapıcıdır.

Fahri Râzi, Nisâbûrî, Kaazî ve Hâzin'in beyanları veçhile âyet-i celile her ne kadar Medine'de nazil olmuşsa da Mekke müşriklerinin (Darünnedve)'de vâki olan istişareleri üzerine Resulullah'ın hicreti sebebiyle onların şerrinden halâs olduğuna dair Cenab-ı Hakkın in'âm buyurmuş olduğu nimetini bu âyetle beyan ve tasvir ediyor. Çünkü; ensar-ı kiramın Resulullah'a iman etmeleri üzerine Kureyş Resulullah'ın galebesinden havf ve endişe ederek (Darünnedve)'ye içtimâ' ettiklerinde İblis de (Şeyh Necdî) suretinde geldi. Müşavereye mübaşeret ettiler. (Ebulbuhteri) «Muhammed (S.A.) i hapsedelim vefat edinceye kadar çıkarmayalım»

dedi. Şeytan «Bu rey hatadır. Zira; Muhammed (S.A.) in kabilesi çok, size mukaabele ederler ve hapisten çıkarırlar. Beyninizde büyük mukaatele zuhur eder» deyince cümlesi İblis'in reyini tasvib ettiler. Bundan sonra (Hişam b. Amr) «Benim reyim : Muhammed (S.A.) i bir deveye irkâpla Mekke diyarından çıkarmalı, elinden kurtulmalıyız» dedi. İblis bu reyin de hata olduğunu beyan ederek «Muhammed (S.A.) in veçhi güzel, lisanı tatlı ve kuvve-i müdafaa ve cazibesi mükemmel. Her nereye gitse herkes kendine ittibâ' eder. O zaman birçok teb'asıyla gelir, sizinle harbeder. Başınız bütün dert içinde kalır» deyince cümlesi İblis'i tasdik ettiler. Badehu (Ebucehil) «Bu bapta benim reyim : Kureyş'in her kabilesinden birer delikanlı intihabıyla ellerine birer kılıç vermeliyiz. Cümlesi birden hücumla Muhammed (S.A.) i katletmeliler. Beni Haşim bütün Kureyş'le mukaatele edemezler. Binaenaleyh; diyete razı olurlar. Biz de diyetini vermekle halâs oluruz» dedi. İblis de beraber olduğu halde istişare meclisi bu reyi uygun görmekle meclise hitam verdiler. Şu istişarenin hulâsasını Cibril-i Emin Resulullah'a haber verip Medine-i Münevvere'ye hicret etmesine işaret etmesi üzerine hane-i saâdetinde Hz. Ali'yi bıraktı. Ebubekir Hazretleri maiyetinde olduğu halde meşhur gaar-ı şerifi bir müddet ikaametlerine me'men ittihaz ettiler. Sabah vakti Kureyş hazelesi Resulullah'ı ızrar kasdıyla geldikleri zaman makam-ı nebide emanetleri sahibine teslim etmek için Hz. Ali'yi buldular. Çünkü; Resulullah'ın sıdkına ve emaneti muhafazasına emin olduklarından bilcümle Kureyş kıymetli mallarını Resulullah'a emanet ettikleri cihetle mevcut emanetleri erbabına vermek üzere Hz. Ali'yi makamında bırakmıştı. Kureyş Hz. Ali'den Resulullah'ın teşriflerini haber alınca Resulullah'ın izini takib ederek gaar-ı şerife kadar geldiler. Fakat gaarın kapısında örümcek ağlarını ve güvercinleri ve yuvasını görünce Resulullah'ın orada bulunmadığını zannettiler. Bilmediler ki, cümle eşya ve zerrât-ı cihan hak-i pay-i nebiden istimdad eder ve emrine müheyyadır. Binaenaleyh; döndüler ve gittiler. Resulullah üç gün o makamda beytutet ve istirahat ettikten sonra Medine'ye azimet buyurdular. İşte âyet; bu vak'ayı tasvir eder. Çünkü; âyet (Darünnedve)'de vâki olan üç reyi beyan ediyor.

M e k i r ; hile ve hud'a manâsına olup Cenab-ı Hakkın iradesini icrada hile ve hud'aya ihtiyacı olmadığından bu makamda Allah'ın mekri; *onların mekr ü hilelerini kendi ayaklarına dolaştırmaktan ibarettir.* Çünkü; onlar katletmek üzere toplanmış oldukları halde gözleri önünden Resulullah'ın çıktığını Cenab-ı Hak onlara göstermedi ve şerlerinden muhafaza etti.

Yahut *A l l a h ' ı n m e k r i* yle murad; *onların hileleriyle kendilerine mücazat etmektir.* Çünkü; onlar Resulullah'ı Mekke'den ihraç veyahut katletmek üzere karar verdiler. Allahü Tealâ onları Mekke'den ihraç ve Bedir'de katletmek suretiyle kendi kararlarını kendilerinde icra buyurdu.

Yahut *A l l a h ' ı n m e k r i ; Bedir gazasında Allahü Tealâ ehl-i İslâmı onların gözlerine az göstermek suretiyle onlara hücuma cesaret verip kâfirler de hücum edince ehl-i İslâmın kılıçları altında helâk olmalarıyla onlar hakkında mekr-i ilâhi zuhur etmiştir.* Şu manâlardan hangisi murad olunursa olunsun *Allahü Tealâ'ya* mâkir ıtlakına izn-i şer'î varid olmuşsa da noksan iyhamından hâlî olmadığı cihetle ehl-i sünnet indinde te'vilsiz mâkir ıtlak olunmaz. Binaenaleyh; bu makamda mâkir ıtlakı mecaz olduğu gibi *kâfirlerin* mekrine müşakele suretiyle varid olmuştur.

Hulâsa; ehl-i Mekke'nin Resulullah'ı hapis veya katil veyahut Mekke'den ihraç etmek suretlerinden birini ihtiyar etmek üzere (Darünnedve) de istişare ettikleri ve onların bu hususta hilelerine karşı Cenab-ı Hakkın resulünü muhafaza etmek suretiyle onlara hiyle muamelesi yaptığı ve Allahü Tealâ mâkirlerin hayırlısı olduğu cihetle sevgili kullarını düşmanlarının şerrinden muhafaza edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kureyş'in Resulullah'a vâki olan mekirlerinde bazı nev'ini beyandan sonra nev'-i âharı beyan etmek üzere :

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا اِنْ هٰذَٓا

اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Kâfirler üzerine bizim âyetlerimiz tilâvet olunduğunda onlar «Biz onu çok işittik, istemiş olsaydık biz de bu kadarı söylerdik. Zira; Muhammed (S.A.) in söylediği olmadı, illâ evvel geçen ümmetlerin haber ve yalanlarıdır» derler.]

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ
عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾

[Yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki, o zamanda onlar dediler ki, «Ya Rabbi! Eğer Muhammed (S.A.) in söylediği sözler ve getirdiği din haksa kendi indinden bizim üzerimize semadan taş yağdır veyahut bize acıtıcı azap getir ki, biz muazzap olalım.»]

Yani; kâfirler üzerine bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimiz okunduğunda onlar kemâl-i cehalet ve fart-ı gafletlerinden ve Kur'an'ı tekzibe olan inhimaklerinden neş'et ederek dediler ki, «Eğer söylemek istemiş olsaydık Kur'an'ın emsalini biz de söylerdik. Zira; bu Kur'an hiçbir şey olmadı, ancak evvel geçen ümmetlerin kitaplarına yazdıkları yalanlardan ibarettir». İşte bu sözleriyle Kur'an'a ve Kur'an'ı getiren Resule itiraz ettiler. Zikret Ey habibim! Şol zamanı ki, o zamanda kâfirler «Yâ Rabbi! Eğer şu Muhammed'in getirdiği Kur'an senin indinde haksa semadan üzerimize taş yağdır veyahut bize elem verici azap getir» dediler.

Fahri Razi, Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet-i celile; (Nadr b. Hâris)'i zem için nâzil olmuştur. Çünkü; (Nadr) Rum ve Fâris ve sair bilâd-i Acemi seyr ü sefer eder ve (Rüstem) ve (İsfendiyar) kıssalarını bilir, Mekke ahalisine bazı zamanlar hikâye ederdi. Binaenaleyh; ahaliye malûmatfuruşluk taslar ve bu hususta ahalinin bilgisi olduğundan şu âyetin tasvir ettiği kelâmı söylemeye cüret etmişti. Şöyle ki : Resulullah Mekke'de Kur'an'ıyla ümem-i maziyenin ahvalini haber verince (Nadr) «İstersem bunun emsalini ben de söylerim» dedi. (Osman b. Maz'un) mukaabelede bulundu. (Nadr b. Hâris) gazab ederek «Yâ Rabbi! Şu gelen Kur'an haksa üzerimize semadan taş yağdır» veyahut

ümem-i salifeden bazılarını ihlâk ettiğin azabının bir nev'ini bize de gönder bizi ihlâk et» diyordu.

Mekke ahalisi muaraza için birçok sebeblere tevessül edip fusaha ve büleğası toplandıkları halde Kur'an'ın kısa bir sûresinin bile mislini getiremedikleri cihetle Kur'an'a muârazadan âciz olduklarını güneş gibi meydanda ve Kur'an'ın fesahatı savt-ı bâlâ ile kulaklarını hergün dövüp dururken hiçbir şeye kaadir olamadıkları halde «İstesek biz de mislini getirirdik» demeleri sırf inattan ileri gelme bir mükâbere ve gülünç bir münazaradır. Bu sözü söyleyen yalnız (Nadr) olduğu halde bu söze cümlesi razı olduklarına işaret için (قالوا) lâfzı *cemi'* sıyğasıyla varid olmuştur. Yahut kavmin reisi olmasına binaen cemi' sıyğasıyla varid olmuştur ki, reisin sözü etbaına da şâmildir ve (Nadr) da bu âyette istediği azabı Bedir gazasında buldu. Çünkü; (Nadr) Bedir'de katlolunan kâfirlerdendir. (سأل سائل) âyeti bunun hakkında nazil olduğu gibi Kur'an'da bunun hakkında nâzil olan âyet on adedi müteca-

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾

vizdir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin istedikleri azabın Resulullah içlerinde olduğu halde nazil olmayacağını beyan etmek üzere : buyuruyor.

[Habibim! Sen onların içinde mevcut olup onlar da istiğfar eder oldukça Allahü Tealâ onlara azab edici olmadı.]

Yani; kâfirler her ne kadar azabın eşeddine müstehaklarsa da yâ Ekrem-er Rusül! Sen onların diyarlarında mevcut olup içlerinde bulundukça Allahü Tealâ onlara azab eder olmadı. Çünkü; nebisi içlerinde bulunduğu halde bir kavme Allahü Tealâ'nın azab etmesi âdet-i ilâhiyede cereyan etmemiştir. Kezalik onlar istiğfara devam eder oldukları halde Allahü Tealâ azab edici olmadı.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *istiğfar eden-*

l e r le murad; *Resulullah'ın Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra Mekke'de kalan müslümanlar ve onların istiğfarlarıdır.* Zira; Resulullah'ın hicretinden sonra Mekke'de istiğfar eder birçok ehl-i iman kalmıştı. Çünkü; Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin iptidası Resulullah hakkında nazil oldu ve Resulullah Mekke'den çıktı. Bir müddet sonra âyetin âhırı Mekke'de istiğfar ederek bâkî kalanlar hakkında nazil olup onlar da Mekke'den çıkınca Allahü Tealâ Mekke'nin fethine izin verdi. Binaenaleyh; Mekke'nin fethi vukubulmasıyla azab-ı ilâhi nazil oldu. Zira; Mekke'nin fethinde ahalisi birçok felâketlere düçâr olmuştu.

Yahut *i s t i ğ f a r e d e n l e r* le murad; *müşriklerdir.* Çünkü; Mekke ahalisi «Eğer Muhammed (S.A.) in dediği hak ise üzerimize taş yağdır veya azap gönder» dedikten sonra bu sözlerine nedamet ederek (غفرانك اللهم) kelimesiyle vaki olan hatalarına istiğfar ettikleri mervidir. Onlar istiğfar edince Allahü Tealâ «Ehl-i Mekke istiğfar eder oldukları halde onlara Vâcip Tealâ azab edici olmadı» buyurmuştur.

Yahut istiğfarları *farazidir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Eğer onlar istiğfar etselerdi Allahü Tealâ onlara azab etmezdi. Lâkin istiğfar etmediler ve etmezler. Binaenaleyh; azaba müstehak oldular] demektir.

Herhangi manâya hamlolunursa olunsun istiğfarın insanların azaptan selâmetlerine yegâne sebep olduğuna bu âyet delâlet-i vâzıhayla delâlet eder ve (Ebu Musel'Eş'arî) Hazretlerinin rivayeti veçhile Resulullah'ın, «Cenab-ı Hak benim ümmetime iki necat verdi: *B i r i n c i s i ;* benim onların içinde bulunmamdır. *İ k i n c i s i ;* Onların hatalarına istiğfar etmeleridir» buyurduğu kelâm-ı nebevîleri de istiğfarın helâkten kurtulmaya çare-i müstakille olduğunu te'yid etmektedir. Resulullah'ın «Ben gidersem ilâyevmilkıyam onlara istiğfarı terkederim» buyurduğu dahi mervidir.

Yahut *i s t i ğ f a r* la murad; *kâfirlerin nesillerinden gelecek ehl-i imanın istiğfarıdır.* Şu halde «İlm-i ilâhide onların nesillerinden gelecek müminlerin şerefine ve onların istiğfarları sebebiyle bunlar azab-ı dünyeviyle azap olunmazlar» demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah mevcut oldukça azap etmeyeceğini beyandan sonra kâfirlerin azaba istihkaklarını beyan etmek üzere:

وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Ne gibi şey mani olabilir Allah'ın onlara azab etmesinden ki, Allahü Tealâ onlara azab etmesin. Halbuki onlar Mescid-i Haram'ı ziyaretten ehl-i imanı menediyorlar. Onlar, bu men'leri sebebiyle azaba müstehaklardır ve onlar Mescid'in velisi ve mütevellisi olmadılar, ancak Mescid-i Haram'ın mütevellisi, şirkten ve sair maâsîden ihtiraz eden müttekilerdir ve lâkin müşriklerin ekserisi Mescid'in mütevellisi müttekiler olduğunu bilmezler.]

Yani; kâfirlerin azab olunmasına mani olan şey Resulullah'ın onların içinde mevcut olmasıydı. Resulullah onlardan müfarakat edince onların muazzeb olmalarında bir mani yok ki, muazzeb olmasınlar, elbette muazzeb olacaklardır. Çünkü; mani gitti, memnu' avdet etti. Halbuki onlar ehl-i imanı Mescid-i Haram'dan menettiklerinden dolayı azab-ı ilâhiye ve gazab-ı sübhânîye şiddetle müstehaklardır. Zira; onlar Mescid'e mütevelli olduklarını iddia ederek müminleri menetmekte haksızlardır ve bu iddiaları da yanlıştır. Onlar necis ve şirk ve sair maâsiyle mülevves oldukları cihetle mescide mütevelli olmaya lâyık değillerdir. Şu kadar ki, onların ekserisi adem-i liyakatlarını bilmezler ve bilmediklerinden yanlış iddiada bulunurlar.

Beyzâvî ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile kâfirlerin bazıları adem-i liyakatlarını bildiklerine tenbih için Cenab-ı Hak ekserisinin bilmediğini beyan buyurmuştur. Kâfirlerin Resulullah'ı ve sair ehl-i imanı hicrete mecbur etmeleri ve (Hudeybiye) vak'asında ehl-i imanı Mekke'ye koymayıp bir muahedename akdederek döndürmeleri; Mescid-i Haram'dan menetmeleri cümlesindendir. İmkânını bulabilselerdi ehl-i imandan Mescid-i Haram'a bir fert koymayacaklardı. Lâkin bu hususa muvaffak olamadılar ve âkıbet

Mescid-i Haramdan kendileri tard olundular. Binaenaleyh; ehl-i iman üzerine tatbik etmek istedikleri plânları kendi ayaklarına dolaşmıştır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Mescid-i Haram'a tevliyete adem-i liyakatlarını beyandan sonra tevliyete lâyık olmadıklarının sebebini beyan etmek üzere :

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Onların Mescid yanında namazları olmadı, ancak ıslık çalmak ve el ele vurmaktan ibaret oldu. Hâl böyle olunca ey kâfirler! Kesbetmiş olduğunuz küfrünüz sebebiyle tadın azab-ı âhireti.]

Yani; o kâfirlerin Beyt-i Şerif'in velâyetini ihraz edemediklerinin sebebi; kemâl-i tezellül ve tevazu üzere Cenab-ı Hakka arz-ı ihtiyaç ederek ubudiyeti izhar etmek için bina kılınan Beyt-i Şerif'in huzurunda onların âdetleri ve duâları olmadı, ancak el şakırdatmak ve ıslık çalmak olup bu ise Beyt-i Şerif'te maksud olan ibadete münafi olmasıdır. Çünkü Kureyş'in rical ve nisvanının âdetleri; Beyt'i uryan olarak tavaf etmek, ıslık çalmak ve el ele vurmakla ses çıkarmaktı. Binaenaleyh; şu vesileyle Mescid-i Şerif'e vâki olan ihanet ve istihfaflarından dolayı Beyt-i Şerif'e tevliyet mertebesini ihraz edemediler.

Bu âyette *s a l â t* la murad; onların itikaadınca salât olduğundan, (مكاء وتصدية) salât lâfzından istisna olundu. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Beyt-i Şerif huzurunda onların itikaadınca salât olmadı, ancak ıslık çalmak ve el ele vurmak oldu] demektir. Bunlar tavaf ederken şu ef'âl-i nâbecayi işledikleri gibi Resulullah namaz kılarken sağına ve soluna gelirler, zihn-i Resulullah'ı teşviş ve Cenab-ı Peygamberle istihza için ellerini birbirine çarpar ve ıslık çalarlardı. Velhasıl Beyt-i Şerif'e lâzım olan ta'zime münafi

ef'alde bulunmaları Beyt'e mütevelli olmalarına mâni olduğundan Cenab-ı Hak onların tevliyete müstehak olmadıklarını beyan buyurmuştur.

Ebussuud Efendi'nin ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile Mescid-i Şerif'e hürmetsiz bulunarak şu ef'âl-i gayrı lâyıkaları azaplarına sebep olup ve azaplarının efâlleri üzerine terettüp ettiğine işaret için *azaba* delâlet eden fıkra, âyette *tertibe* delâlet eden (فا) lâfzıyla (فذوقوا) varid olmuştur.

Bu âyet (وما لهم) âyetine merbut olursa âyetten maksat; onların azaba istihkaklarının sebebini beyan olur ve *manâ-yı âyet* de şöyledir : [Kâfirler niçin azaba müstehak olmasınlar, elbette müstehaklardır. Zira onların âdetleri; Mescid huzurunda ıslık çalmak ve el ele vurmak olduğu cihetle onlar azaba müstehaklar] demektir. Eğer bu âyet (وهم يصدون) âyetine merbut olursa âyetten maksat; bunların Mescid'e mütevelli olamadıklarını beyan olur. Buna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir : [Bunlar Mescid-i Harama mütevelli olamazlar. Zira, onların Mescid-i Haram'da âdetleri; Mescid'e yakışmayan bir takım ef'âl-i nâlâyıkada bulunmalarıdır.]

Hulâsa; zamanımız ahalisinin Avrupa keferesini taklid ederek alkış unvanıyla konferanslarda ve sair mahafilde yaptıkları el şakırtılarının âdet-i cahiliyeden bulunduğu ve bu âdetin gazab-ı ilâhîye sebep ve bu misilli ef'âl-i gayr-ı lâyıkayı işlemek âdât-ı İslâmiyeye münafi ve ind-i ilâhide mezmum olduğu ve bunu işleyenlerin umur-u mühimmeye tevelliyet mertebesinden sakıt olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Çünkü; Mescid-i Haram'a mütevelli olmalarına mani olan şeyin bu âdet-i kabihaları olduğu beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kureyş kâfirlerinin ibadet-i bedeniyeleri ıslık çalmak ve el şakırdatmak gibi gülünç şeyler olduğunu beyanla zemmettikten sonra ibadet-i maliyelerini dahi beyanla zemmetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ
اللّٰهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ

buyuruyor.

[Şol kâfirler ki, onlar nası hak olan tarik-i ilâhiden ve din-i İslâmdan menetmek için mallarını infak ederler. Şu halde yakın bir zamanda infak eder ve infak ettikleri malları kendilerine hüzn olur ki, o hüzün ve keder onlar için pek şiddetli olur ve bu infaktan sonra kendileri mağlûp da olurlar.]

Yani; kâfirler din-i İslâm'ı iptal ve batılı i'lâ ve dalâleti hidayet üzerine tercih etmek için asakir-i İslâmiyeyle mukaateleye hazır olan askerlerine mallarını infak ederler. Fakat bu infaktan garezleri fasid olmasına binaen maksatlarına nail olamayınca infakları kendi üzerlerine ebedî hüzün olur. Çünkü; mallarını infaktan garezleri hasıl olmayınca mallarının bilâfaide zıyaını düşündükçe hasretleri ve kederleri gün be gün bir gûnâ tezayüd eder. Zira; mallarına ihtiyaçları messettikçe zayi ettikleri mallarını ve zıyaı da hiçbir maksatlarını te'min etmediğini görüp mağlûbiyetleri de zuhur edivermesi onlar için en büyük musibet ve dehşetli felâket olduğunda şüphe olamaz. Binaenaleyh; hasretleri daimidir.

Fahri Râzi, Hâzin, Kaazî ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran bu âyet (Bedir)'e giden müşrik askerini infak edenler hakkında nazil olmuştur. Onlar da Mekke eşrafından on iki kişilerdi. Hergün biri askerin ve umumun infakına kâfi develer keserler, yemek yedirirlerdi. Bu minval üzere çok mal sarfedip sonra infak ettiklerinin mağlup ve maktul olduklarını görünce tahassürleri günbegün tezayüd etti. Zira; mal gitti, fakat maksat da hasıl olmadı ve bütün emekleri ve emelleri tamamen boşa çıktı ve hüzün her taraflarını ihata etti.

Yahut âyet-i celile; Ebu Süfyan ve onun emsali haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Ebu Süfyan (Bedir) gazasından sonra

(Uhud) muharebesi için kırk okka gümüş sarfetmişse de emeline muvaffak olamamıştır.

Bu âyette evvelki infakla murad; *Bedir'de infak olup*, infak-ı sâniyle murad; *Uhud ve sair muharebelerde infak olduğundan* âyette tekrar yoktur. Yahut *i n f a k - ı e v v e l* den maksat; *infakın hangi garaza mebni olduğunu beyan olup* *i k i n c i i n f a k* tan maksat; *infakın âkıbetini beyandan ibaret olduğu cihetle* tekrar yoktur. Şu tevcihlere nazaran *manâ-yı âyet*: [Şol kâfirler ki, onlar ehl-i hakkı tarik-ı ilâhi olan din-i İslâmdan ve sebil-i hayır olan Beytullah'ı ziyaretten menetmek için mallarını sarf ve (Bedir) vak'asında derhal infak ederler ve bu vak'ada infakları bir faide-i müfid olmayınca yakında onlar mallarını (Uhud) ve saire gibi muharebelerde tekrar infak ederler velâkin bu infakları hasret ve nedametten başka birşeyi intac etmez] demektir.

Hulâsa; bir garaz-ı faside binaen mal sarfetmek hüzn-ü tavil ve keder-i daimiden başka birşeyi müfid olmadığı ve binaenaleyh; haksız dava için para sarf edenlerin elleri boşa çıktığı ve emekleri ve emelleri zayi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ dünyada kâfirlerin hallerini beyandan sonra âhirette vâki olacak hallerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar kâfir oldular. Onlar Cehennem'e cemolunur ki, Allahü Tealâ habis olan kâfiri tayyib olan müminden temyiz, tefrik ve habis olan kâfirlerden bazılarını bazı âhar üzerine vaz'etsin. Bazısı bazısının üzerine toplanınca cümlesini bir yer-

de cemetsin de Cehennem'e atsın. İşte şu habisler dünyada ve âhirette zarar edicilerdir.]

Yani; Allahü Tealâ habislerin mertebesini tayyib olanların mertebesinden temyiz ve tefrik etmek ve habislerin cümlesini birbiri üzerine toplayıp da Cehennem'e atmak için kâfirleri Cehennem'e sevkeder ve onlar da Cehennem'de haşrolunur toplanırlar. Zira; kâfirler sermaye-i ömürlerinden ziyan edicilerdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *h a b i s* le murad; *ehl-i şekaavet* ve *t a y y i b* le murad; *erbab-ı saâdettir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Allahü Tealâ ehl-i saâdetle ehl-i şekaavet beynini tefrik ve temyiz etmek için kâfirler Cehennem'e haşrolunurlar] demektir.

Yahut *h a b i s* le murad; *fesad* ve *t a y y i b* le murad; *salâhtır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Allahü Tealâ ehl-i fesadın amel-i fasidiyle ehl-i salâhın amel-i salihi beynini tefrik ve temyiz edip de ehl-i fesadın bazısını bazısı üzerine yığmak suretiyle cemederek Cehennem'e toptan atmak için kâfirler Cehennem'e sevk ve orada cemolunurlar] demektir. Yahut *h a b î s* le murad; *kâfirlerin Resulullah'a adavet için sarf ettikleri emval-i habîse* ve *t a t y i b* le murad; *müminlerin Resulullah'a muâvenet için sarfettikleri emval-i tayyibedir.*

(ليميز) kavlindeki (لام) (حسرة) lâfzına merbuttur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ habis olan infakı tayyib olan infaktan tefrik edip de habis olan infakın sahiplerini Cehennem'e ve tayyib olan infakın sahiplerini Cennet'e ithal eder. Binaenaleyh; habisi infak edenlerin infakından hiçbir şey hasıl olmayıp ayn-ı mazarrat olduğu için onlar üzerine infakları dünya ve âhirette nedamet ve hasret olur] demektir. Habislerin bu infaktan âhirette azab-ı şedid kazanacaklarına işaret için âyette Cehennem haşir üzerine takdim olunmuş ve şu vesileyle bu misilli infak-ı habisten men'-i külli hasıl olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahval-i dünyeviye ve ahval-i uhreviye-

lerinden bazılarını beyandan sonra onlara tarîk-ı hakkı tavsiye ve din-i İslâma irşad etmek üzere :

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ

سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen küfrüzere devam eden kâfirleri hakka teşvik etmek üzere onlara de ki, «Eğer onlar bulundukları itikaadât-ı batıla ve a'mâl-i habiseden bihakkın iman etmekle vazgeçerlerse onların geçmiş olan günahlarının cümlesi mağfiret olunur ve eğer onlar iman etmez muharebeye avdet ederlerse ümem-i salife hakkında âdet-i ilâhiye muhakkak geçti. Onlar hakkında cereyan eden âdet bunlar hakkında dahi cereyan edecektir.]

Yani; eğer kâfirler vâki olan kusurlarından nedamet ederlerse işledikleri günahları affolunur, anadan yeni doğmuş gibi olurlar. Binaenaleyh; hiçbirinden mes'ul olmazlar. Zira; İslâmiyetten evvelki günahlarını İslâmiyet mahv ü izale eder ve eğer onlar küfrüzere devam ve Resulullah'a adavete avdet ederlerse bunlardan evvel geçen ümmetlerin başına gelen helâk ve felâket meydandadır. Onlar hakkında vâki olan helâk bunlara da vâki olacaktır. Şu halde kâfirler isterlerse küfrüzere ısrar eylesinler gazab-ı ilâhiyi görsünler ve isterlerse iman etsinler lûtf-u ilâhiye mazhar olsunlar.

Âyet-i celile; İslâmiyetin, İslâmiyetten evvel geçen günahları izale edeceğine delâlet eder. Fakat «Hukuk-u ibadı da izale eder mi, etmez mi?» Burası ihtilâflıysa da esah olan İslâmiyet; hukuk-u ibadı dahi izale eder. Çünkü; âyette (يغفر) lâfzı (ماقد سلف) e taalluk edip (ماقد سلف) de elfaz-ı âmmeden *cümle günahlara şamil olduğu* cihetle mağfiret-i ilâhiyenin velevse hukuk-u ibad olsun cümlesine şamil olduğuna delâlet eder. Kâfirlerin küfür halinde furu-u a'mâlle mükellef olmaması dahi bu manâyı te'yid etmektedir. Kelime-i tevhidin en büyük cinayet olan küfrü izale

edince, küfrün mâdûnu olan hukuk-u ibadı da mahvedeceği evleviyetle sabittir. Amma hukuk-u ibadın sukutu Vâcip Tealâ'nın hak sahiplerine haklarına mukaabil başka başka lûtuf ve ihsan etmek suretiyle irzâ edeceğinden hak sahiplerinin hakları da zayi olmaz. İşte bu esasa binaen kâfirler küfür halinde geçmiş olan ibadât-ı bedeniye ve maliyeden İslâm olduktan sonra hiçbir şeyi kaza etmesi lâzım gelmez. Çünkü; küfür halinde mükellef değildir ki, kazası lâzım gelsin.

⁂

Vâcip Tealâ küfürden tevbe edenlerin mağfiret olunacaklarını beyandan sonra küfrüzere ısrar edenlerle mukaatelenin vâcip olduğunu beyan etmek üzere:

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Katledin kâfirleri ki, şirk olmasın ve dinin küllisi Allahü Tealâ'ya mahsus olsun. Eğer sizin kıtaliniz üzerine onlar küfürden vazgeçer, terkederlerse muahaze etmeyin. Zira; Allahü Tealâ onların amellerini görücü ve bilicidir ve eğer onlar evamir-i ilâhiyeyi kabulden i'raz ederlerse endişe etmeyin. Zira; Allahü Tealâ sizin muîninizdir. Allahü zülcelâl ne güzel mevlâ ve ne güzel muîn ve nâsırdır.]

Yani; ey müminler! Kâfirler nakz-ı ahdederek eski hallerine rücu' ettiklerinde onlarla mukaatele edin. Zira; üzerinize kâfirlerle mukaatele etmek vâciptir. Binaenaleyh; kıtale devam edin ki, onların küfürlerini tahsin etmelerinin neticesi olarak ehl-i İslâmdan zuafayı idlâl etmeleri ve ümmülhabais ve üssülmaasî olan şirk gibi fitne ve fesatları bulunmasın ve ehl-i İslâm şerlerinden emin ve rahat olsun da âlemde dinin küllisi din-i İslâm olarak hâlisanli-

veçhillah kalsın ve bu suretle edyan-ı batılanın küllisi muzmahil olsun. Eğer sizin mukaateleniz sebebiyle onlar küfürden vazgeçer bihakkın iman ederlerse Allahü Tealâ imanlarına göre onlara mücazât eder. Zira; menviyât-ı ibada muttali' olan Allahü Tealâ onların amellerini görücü ve bilicidir. Eğer onlar nesâyih dinlemez ve i'raz ederler de kendi kardeşleri olan süfehâ ve şeyâtînden yardım alarak mukaateleye devam ederlerse onlardan korkmayın. Zira; Allahü Tealâ umurunuzda velinizdir. O Allahü Tealâ ne güzel mevlâ ve ne güzel yardımcıdır.

Bu âyette kıtalin vücubuna illet ve sebep; kâfirlerin fitnelerini izale etmek olduğuna işaret için Vâcip Tealâ «Mukaatele edin ki, fitne olmasın» buyurmuştur. Çünkü; Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran müşrikler ehl-i İslâmı idlâl ve kalplerine şüphe ilkaa etmek için darb ve şetim ve sair suretle eza etmek gibi birtakım esbaba tevessül etmişler ve hatta bazı zuafâ-yı mü'minîni de idlâl etmişlerdi. Binaenaleyh; Resulullah Habeş'e hicret etmelerini ferman buyurmuştu. Ensar-ı kiramın Resulullah'a biatlarından sonra fitneleri daha ziyade teşeddüd etti. Resulullah'ın nesâyih-i beliğası onlara te'sir etmeyince şu misilli fitnelerini izale etmek ve âleme intizam vermek için kıtalle emrolundu. Onların fitnelerinin zevali vücutlarını bilkülliye ifna etmek suretiyle olacağına işaret için evvelâ kıtalle emir ve saniyen fitneleri kıtale sebep olarak varid olmuştur.

Bu âyette dinin küllisi din-i vâhid olarak Allahü Tealâ için olmasıyla murad; *arz-ı Hicaz'da dinin küllisi Allahü Tealâ için olmaktır.* Eğer murad-ı ilâhi; bütün âlemde dinin küllisi Allah için olmak lâzım gelseydi, bütün âlemde kıtalle beraber küfür zail olur ve din de ancak dini İslâm olurdu. Halbuki nefselemir bunun hilâfınadır. Şu halde murad; arz-ı Hicaz'da dinin küllisi Allah için olmaktır. Hz. Ömer zamanında arz-ı Hicaz küfürden tamamiyle tathir olunmakla âyetin sırrı tamamen zuhur etmiştir. Resulullah'ın (لايجتمع دينان في جزيرة العرب) kavl-i şerifi de bunu te'yid etmektedir. Yani; «Ceziret-ül Arap'ta iki din içtimâ' etmez» demektir ve olamadı ve ilâyevmilkıyam da olamayacaktır. Yahut *dinin küllisi bütün âlemde Allah için olmak* muraddır. Çünkü; kıtalle emir; fit-

nenin izalesi garazına binaen ehl-i imanın her yerde ve her zamanda kıtale sa'yetmeleriyle emretmektir. Yoksa kıtale sa'yin semeresi olan fitnenin zevâli her yerde bilfiil bulunmak manâsına değildir ki, «Hiçbir zamanda bütün âlemde din bir olmadı» diyerek itiraz varid olsun. Şu halde bu itiraz varid olamaz. Çünkü; «Sa'yin vücudu hiçbir zamanda maksadın husulünü icab etmez, lâkin bu maksadın husulü için ehl-i İslâmın sa'yi vâciptir. Binaenaleyh; sa'yetmedikleri surette ehl-i küfrün fitnesinden emin olamazlar» demektir. Nitekim öyle de olmuştur. Belki uhdelerine tevdi' olunan vezaif-i diniyeyi ehl-i iman terk ettikleri için gazab-ı ilâhiye mazhar olarak daima kâfirlerin fitneleriyle meftun ve belâlarıyla müptelâ olur ve zamanımızdaki — bin üç yüz yirmi sekiz senesinde Rumeli'de Balkan Harbinde — ehl-i İslâmın görmüş olduğu belâyâ da bunu ispat etmektedir.

Hulâsa; kâfirlerin fitnesini kaldırmak ve her yerde din-i İslâmı i'lâ etmek için ehl-i küfürle muharebenin vâcip olduğu ve kâfirler küfrü terkederlerse Allahü Tealâ'nın onların imanlarına göre mükâfat vereceği ve eğer küfre devam ederlerse ehl-i İslâmın onlardan çekinmemesi lâzım olduğu ve Allahü Tealâ'nın İslâmların nâsır ve muîni olduğu cihetle ehl-i İslâma nusretini vaad ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

DOKUZUNCU CÜZÜN SONU

ONUNCU CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ kıtalle emrettikten sonra kıtalden hasıl olacak emval-i ganimetin hükmünü beyan etmek üzere :

وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ
الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Bilin ki, muharebede kâfirlerden kahren almış olduğunuz emval-i ganimetin beşte bir sehmi Allah'ın emrettiği mahalle sarfolunmak üzere beytülmala konur ki, icabına göre lâzım gelen mahallere sarfolunsun ve bunun bir kısmı Resulullah'a diğer bâkî kalanı Beni Hâşim'den muhtaç olan akraba-yı Resulullah'a, yetim, miskin ve muhtaç olan yolculara verilir. Ey hâkimler! Allah'a ve abdimiz üzerine inzal ettiğimiz Kur'an'a iman etmiş müminlerseniz emval-i ganimet hususunda şu ahkâma riâyet edin ki, hakla batıl beynini tefrik eden gaza-yı Bedir günü İslâm askerinin saffıyla ehl-i küfrün saffı içtimâ' ettiği zamanda Allah'a ve resulüne iman ederseniz şu ahkâma riayetiniz lâzımdır ve Allahü Tealâ herşeye kaadirdir.]

Vâcip Tealâ emval-i ganimetin beşte bir sehminin masrafını bu âyette şu altı sınıfa hasretmişse de zat-ı ülûhiyetinin ismi teberrüken zikrolunmuştur. Çünkü; Allahü Teâlâ'nın ihtiyacı olmadığı gibi kendisi dünyada ve âhirette hakim-i mutlak olduğundan emval-i ganimeti taksim ancak kendi emri ve hükmüyle olup onun hükmü haricinde olamayacağına işaret için kendisini de sehimdarlar meyanında zikretmiştir. Şu halde emval-i ganimetin humsünde sehimdar olan Resulullah'ı ve Resulullah'ın akrabası Beni Haşim ve Abdulmuttalip sülâlesi ve ehl-i İslâmın muînsiz, anasız ve babasız kalmış yetimleri ve fakr u faka sebebiyle hal-i mezellet ve meskenette kalmış muhtaçları ve memleketlerinden uzak düşmüş yolculardır. İşte iki askerin içtimâ' ettiği Bedir gününde Cenab-ı Hakkın ehl-i imana ihsan ettiği nusrete, Kur'an'a ve bilhassa Kur'an'ın, ganimeti taksime müteallik olan âyetlerine imanetmiş olan müminlerin emval-i ganimeti taksimde beşte bir sehmini şu beş sınıfa ayırmak ve bunların haklarını muhafaza ve taksim hususunda dikkat etmek lâzım olduğuna işaret için Allahü Tealâ âyetin âhirinde bu taksimi imana raptetmiştir. Yani «İmanın muktezası böyle taksim etmektir. Binaenaleyh; bu minval üzere taksimden nükûl ederek sehimdarların hukukunu ihlâl edenler mümin-i kâmil olamazlar» demektir. Beşte birini beyan olunan kimselere ayırdıktan sonra bâkî kalan dört sehmi asakir-i İslâmiye beyinlerinde adalet üzere taksim ederler. Âyette beyan olunan ahkâma riayet vâcip olup bunun hilâfında hareket edenlerin azab-ı ilâhiye müstehak olduklarına ve onlardan intikamını alacağına işaret için Vâcip Tealâ âyetin âhirinde herşeye kaadir olduğunu beyan etmek suretiyle taksimin harici hukuka tecavüz edenleri korkutmuştur.

Vâcip Tealâ emval-i ganimet velevse iğne iplik gibi gaayet cüz'i ve hakir birşey olsa dahi zayi etmeyip riayet etmek lâzım olduğuna işaret için (شَىْ) lâfzı *tahkire* delâlet eden *tenvin*le varid olmuştur.

Resulullah'ın sehmi vefatıyla sâkıt olduğundan vefat-ı Resulullah'tan sonra humsun masrafı dört sınıf kalmıştır ki, *zevilkurbâ, yetimler, miskinler ve yolculardır.* Resulullah'ın akrabası beyninde taksim; erkeğe iki, kadınlara bir vermek suretiyledir.

(Ebül'Âliye) Hazretleri emval-i ganimetin beşte bir sehmi âyette zikrolunduğu cihetle altıya münkasimdir : Birisi Kâbe-i Muazzama'ya, diğer birisi hayatında Resulullah'a ve vefatında mesâlih-i müslimînden mühim olan yerlere ve bâkî dördü diğer sehimdarlara verilir» buyurmuştur. Bu âyet Bedir gazasında ehl-i imanın nail oldukları emval-i ganimetin ahkâmını beyan hakkında nazil olmuşsa da umum emval-i ganimete şâmildir. Ramazan-ı şerif'in on yedinci veyahut on dokuzuncu Cuma günü vâki olduğu rivayet olunan Bedir gazasında emval-i ganimet, bu minval üzere taksim olunmuştur ve ondan sonra ashab-ı Resulullah daima bu ahkâma riayet etmişlerdir. Maatteessüf çok zamandan beri bu ahkâma riayet olunmamaktadır.

***

Vâcip Tealâ ümmet-i Muhammed hakkında nimet-i uzmâ olan emval-i ganimetin taksimine, dair ahkâmını beyandan sonra Bedir'de vâki olan nimetini beyan hakkında :

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Zikredin şol zamanı ki, o zamanda (Bedir) denilen mevkide siz Medine'ye yakın bir vadide bulunuyordunuz ve kâfirler de Medine'ye uzak bir vadide bulunuyorlardı. Mekke ahalisinin Şam'dan gelen kervanı ise sizden daha aşağı sahil cihetinde bulunuyordu. Eğer siz onlarla muharebe için bir vakt-ı muayyen tayin etmiş ve o vakitte harbe hazır olacağınızı kararlaştırarak vaadleşmiş olsaydınız o vakt-i muayyende siz kendinizin azlığınıza bakarak muhalefet eder harbe hazır olmazdınız. Lâkin Allahü Teâlâ ind-i ülûhiyetinde mukadder olan bir emri kaza etmek için sizi a'dânın karşısında cemetti ve sebat verdi, nusret ve zaferini size müyesser kıldı ki, helâk olan açıktan helâk olsun, kimsenin

şüphesi kalmasın ve hayatta kalacak, yaşayacak olan kimse de açıktan yaşasın ki, herkes görsün. Zira; Allahü Tealâ müminlerin imanını, kâfirlerin küfrünü bilir ve herbirinin münâcâtını işitir ve herkesin ameline göre ceza verir.] Binaenaleyh; *ehl-i imanın niyetleri din-i ilâhiyi i'lâ etmek olduğundan* *n u s r e t e* *ve kâfirlerin niyetleri şirki i'lâ etmek olduğundan* *h e z i m e t e* mazhar oldular.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran ashab-ı Resulullah'ın bulunduğu mevki; ayakları kaybolur derecede kumluk ve susuz ve sair cihetle suûbetli olduğu ve kâfirlerin bulundukları mevki ise muharebeye elverişli, suyu bol ve sair cihetle sühûletli olduğu mervidir. Lâkin surenin evvelinde beyan olunduğu veçhile yağmurun yağması ve rüzgârın yetişmesi sebebiyle Cenab-ı Hak suûbeti sühûlete ve korkuyu emniyete tebdil buyurmakla nusret verdi. Çünkü Cenab-ı Hakkın muradı; İslâmın şevketini ve dinini i'lâ etmek olduğu cihetle esbab-ı zaferi hazırladı ve zafer de verdi.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *h e l â k* , *küfürde* ve *h a y a t* *imanda* mecaz olarak isti'mâl olunduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [İman eden kimsenin imanı açık bir beyyineyle ve küfredenin küfrü aşikâr bir hüccet üzere olsun kimsenin şüphesi kalmasın için Cenab-ı Hak Bedir gazasında ehli İslâmın gaayet azlığına ve ehl-i küfrün gaayet çokluğuna rağmen şu hatır ve hayale gelmeyen nusreti harikulâde olarak ihsan etti] demektir. Şu halde harikulâde olarak ümidin hilâfına meydana gelen nusreti gören bir mümin şükrünü tezyid ve imanını takviye edeceği gibi küfreden kâfirin de i'tizara mecali olamayacağı şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ Bedir'de vaki olan nimetlerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Zikret yâ Ekrem-er Rusül! Şol zamanı ki, o zamanda senin uyku halinde Allahü Teâlâ kâfirlerin fırkasını sana azıcık gösterdi ki, gördüğün veçhile ashabına haber veresin de askerin şecaatına halel gelmeye ve kuvve-i maneviyeleri yerinde ola ve eğer Allahü Teâlâ onları sana çok göstermiş olsaydı ashabına gördüğün veçhile haber verince onların çokluğuna ve kendinizin azlığına bakarak korkar ve emr-i harpte reyleriniz dağılarak münazaa ederdiniz. Binaenaleyh; işiniz müşkül olurdu. Lâkin Allahü Teâlâ size onları az göstermekle kalbinize ihsan ettiği metanet ve şecaat sayesinde münazaadan ve reylerinizin dağılmasından salim kıldı. Zira; Allahü Teâlâ kalbinizde sakladığınız esrarınızı bilici ve niyetinize göre mükâfat vericidir.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Resulullah rüyasında kâfirlerin bir fırkasını gördü ve gördüğü veçhile haber verdiğinden Resulullah haberinde sadıktır ve esnâ-yı muharebede Resulullah'ın ashabının gözüne Cenab-ı Hak kâfirleri az göstermekle resulünün rüyasını ashabına karşı tasdik buyurmuştur. Hatta (İbn-i Mes'ud) Hazretleri kâfirleri yetmiş adet nispetinde gördüğünden yanında bir zata «Kâfirleri yetmiş adet miktarında mı görüyorsun?» dediği ve o zatın da «Hayır, yüz adet miktarında görüyorum» dediği mervidir. Velhasıl Allahü Teâlâ zaferi murad ederse kuvve-i maddiyeye kuvve-i maneviyeyi raptederek zaferi halk edeceğine âyet delâlet eder.

***

Vâcip Teâlâ Bedir'de vâki olan garaipten bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ
لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ۝

buyuruyor.

[Zikredin ey ehl-i iman! Şol zamanı ki, o zamanda kâfirlere mülâkî olup muharebeye tutuşacağınızda kâfirleri sizin gözünüze

gaayet az gösterdi ki, şecaatınıza halel gelmesin ve onların gözlerinde sizi de gaayet az gösterdi ki size ehemmiyet verip de ziyade hazırlıkta bulunmasınlar ve ind-i ilâhide işlenmesi kat'i ve mukarrer olan bir emir yerini bulsun ve hükm-ü ilâhi hasıl olsun. Zira; yerde ve göklerde cereyan eden işlerin hepsi Allahü Tealâ'ya râcidir, ancak başka merci yoktur.] Binaenaleyh; ilm-i ilâhide işlenmesi mukarrer olan bir emrin geri kalması veyahut hükm-ü ilâhinin bozulması ihtimali yoktur.

Cenab-ı Hakkın (Bedir) gazasında ehl-i iman küffarın gözüne ve küffarı ehl-i imanın gözüne az göstermesi harikulâde olarak resulüne mucize kabilindendir. Çünkü; kuvve-i bâsiranın vakıa azı çok ve çoğu az gösmesi bazı kere vâki olursa da ancak uzaklık ve yakınlık gibi cemi-i şeraiti müsâvî olduğu halde bir mahalde bulunan kimselerin bazısını görüp bazı âharı görmemesi harikulâde olduğu gibi her iki taraf da çoğu az görmek suretiyle ayrı ayrı maksat husule getirmek ikinci bir harikulâdedir. Zira; müminlerin düşmanlarını az görmeleri şecaatlarını ve kuvve-i maneviyelerini arttırdı ve maksat da buydu. Ehl-i küfrün müslümanları az görmeleri ehemmiyet vermemek suretiyle asaplarına gevşeklik verdiği gibi tedariksiz bulunmalarını intac etti. Binaenaleyh; makhur ve münhezim oldular ve maksat da buydu. Şu halde her iki tarafın yekdiğerini az görmesi ehl-i iman hakkında lûtf-u ilâhi olduğu gibi ehl-i küfür hakkında da gazab-ı ilâhi olarak zuhur etmesi insanların hayret edeceği vukuât cümlesindendir. Kâfirler ehl-i imanı muharebeye başlamazdan evvel az gördükleri halde esnâ-yı muharebede kendilerinin iki üç misli gördükleri mervidir. Hatta (Ebu Cehil) «Ashab-ı Muhammed beş on kişiden ibarettir. Bunları öldürmeksizin tutun getirin de bildiğimiz gibi işkenceyle öldürelim» dediği halde esnâ-yı harpte gördükleri gibi zuhur etmeyip kendilerinden daha pek çok zuhur edince her taraflarını hayret ihata edip başlarından vurulmuş gibi ne yapacaklarını bilemeyip şaşkın kalmışlardır. Şu ahvalin cümlesi murad-ı ilâhi olan ehl-i imanın i'zazı ve kâfirlerin zelil ve hakir olmalarıydı. Ve bu da husul buldu.

(ليقضي الله امرا كان مفعولا) cümlesi bu âyette ve bundan evvelki âyette iki defa zikrolunmuşsa da tekrar yoktur. Çünkü; evvelki

âyette k a z a - y ı i l â h i-yle murad; *Cenab-ı Hakkın tarafeyni Bedir'de cemetmesi,* ikinci âyette k a z a - y ı i l â h i yle murad; *tarafeynin yekdiğerini az görmeleriyle muharebeye tutuşmak ve müminleri i'zaz ve kâfirleri izlâl olduğundan* maksat başka başkadır. Binaenaleyh; lafızda tekrar varsa hükümde ve maksatta tekrar yoktur.

* *

Vâcip Tealâ Bedir vak'asında ehl-i imana vâki olan bazı in'âmını beyandan sonra nusrete sebep ve ehl-i imana lâyık olan bazı ahvali tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz kâfirlerden bir cemaatla muharebe etmek üzere mülâkî olup karşılaştığınızda düşmanların karşısında sebat edin ve muztarip olarak düşmanınıza arkanızı dönmeyin ve sebatınızla beraber esnâ-yı harpte Allah'ı çok zikredin ki, Allahın inayetiyle mansur ve felâhyab olasınız.] Ve düşmanınıza galebeyle zafer ve emval-i ganimetle fevz ü necat bulasınız.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile ehl-i imanın harb için mülâkaat edeceği cemaat elbette kâfir olacağından (فئة) lâfzı küfürle tavsif olunmamıştır. Mevâki-i harpte mümine esbab-ı maddiyeden ziyade Cenab-ı Hakka iltica etmek lâzım olduğuna ve dergâh-ı ülûhiyete duâ etmekle Allahın nusretine intizar ederek esbab-ı maddiyeye tevessül etmek emr-i ehem bulunduğuna ve mümin için Allah'ı zikre devam vâcip olduğuna işaret için Vâcip Tealâ esnâ-yı harpte zikretmekle emir buyurmuş ve zikrullah'ın felâhın sebeb-i müstakilli olduğuna işaret için felâhyab olmayı zikrullaha ta'lik eylemiştir. Bu âyette z i k i r le murad; *zikr-i kalbîdir* veya *zikr-i lisanidir* veyahut *nusretle duâdır* yolunda müfessirîn beyninde ihtilâf varsa da her cümlesinin murad olunmasında bir

mâni yoktur. Binaenaleyh; harbe hazır olan bir mümin kalbini Allah'a raptederek nusretin ancak Cenab-ı Hak'tan olduğunu itikadla zikr-i kalbîde bulunmak ve lisanıyla (الله الله) lâfz-ı şerifini tekrarla zikr-i lisânî ve nusretle duâ etmek suretiyle her üç ihtimali cemetmek vâcip olduğuna âyet delâlet eder. Binaenaleyh; itikad-ı sahih ve zikrullahla meşgul olan ve duâ eden ordu mağlup olmaz.

***

Vâcip Tealâ zikrin vücubunu beyandan sonra itaatın lüzumunu beyan etmek üzere :

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ۝

buyuruyor.

[Cemi-i ahvalinizde ve bilcümle düşmanınıza mukaatele ve mukaabele zamanında Allah'ın ve resulünün bütün evamir ve nevâhîsine itaat edin de aranızda ihtilâf etmeyin ki, korkmayasınız, devletiniz ve kuvvetiniz zayi olmaya ve düşmanınıza karşı sabır ve sebat edin. Zira; Allahın muâveneti sabredenlerle beraberdir.]

Vâcip Tealâ bu âyette millet beyninde ihtilâf ve nizaın korkuya ve devletin zevaline sebep olacağını beyan buyurdu. Çünkü; gerek *korku* ve gerek *devlet* manâsına olan *(r î h)* in gitmesi ve zail olması millet beyninde münazaa üzerine tefri' olunmuş ve devletin zevali ümmet beyninde ihtilâf üzerine terettüb edeceği beyan edilmiştir ki, bu âyetin manâsı birçok akvamda zuhur edegelmiş ve elyevm zuhur etmektedir. Zira; inkıraz bulan bilumum hükümetlerin sebeb-i inkırazları hemen ricali beyninde ihtilâfla milletin ahlâksızlıklarından mütevellit bulunduğu inkârı gayr-ı kaabil bir hakikat olduğunu her zaman tarih ispat etmektedir ve bizim için Balkan hâdisesi bu davâyı ispata kâfi bir burhandır. Zira Balkan Harbinde vuku bulan inhizamın sebeb-i yegânesi; millet arasında mevcut olan ihtilâf-ı efkâr olduğu cümlenin ma'lû-

mudur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette devletin izmihlâline sebep olacak ihtilâf-ı efkârdan ve münazaadan kullarını nehyetmiştir. Her yerde ve her işte sabır ve sebat lâzım olup işe yaradığı gibi emr-i harpte daha ziyade işe yarayacağına ve belki yegâne sebeb-i zafer olduğuna işaret için Vâcip Tealâ sabırla emir buyurduğu gibi nusret-i ilâhiye ve muâvenet-i sübhaniyenin de sabra mülâzemet edicilere mukaarin olduğunu haber vermiştir ki, kulları ve bilhassa düşman karşısında bulunan asakir-i İslâmiye sabır ve sebata mülâzemet etsinler.

***

Vâcip Tealâ müminlere lâzım olan ahlâk-ı hamide ve âdâb-ı haseneden bazılarını emir ve ferman buyurduktan sonra riya ve kibir gibi ahlâk-ı zemimeden bazılarının çirkin olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾ .

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman! Siz şol kâfirler gibi olmayın ki onlar malları ve servetleriyle iftihar ve kibredici ve nasa amellerini gösterici ve din-i haktan nası menedici oldukları halde muharebe için memleketlerinden çıktılar. Halbuki onların bilcümle amellerini Allahü Tealâ bilicidir.]

Yani; ey i'lâ-yı kelimetullah için cihadı kasdeden ehl-i iman! Siz şol kâfirler gibi olmayın ki onlar memleketlerinden suiniyet üzere çıktılar. Onların nasa kibir ve riya eder oldukları halde muharebe için memleketlerinden çıkmaktan maksatları; nas onların şecaatlarını ve semahatlarını görsünler ve senâ ederek ta'zîm etsinler ve bunların başlıca emelleri; nası din-i haktan men' ve nasa karşı tuğyan etmektir. Halbuki; Allahü Tealâ onların emellerini ilmiyle ihata edici ve bilicidir ve ilminin muktezası üzere herkesin ameline göre mücâzât edicidir.

Fahri Râzi, Kaazî ve Hâzin'in beyanları vechile bu âyet; Mekke ahalisi hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Mekke ahalisi Şam'dan gelen kervanlarını kurtarmak üzere Mekke'den çıktılar ve (Cuhfe) denilen mevkie geldiklerinde kaafilenin reisi (Ebu Süfyan) kaafilenin selâmet üzere olduğunu beyanla Bedir'e kadar gitmeye lüzum kalmadığı cihetle geri dönmeleri lâzımdır diyerek bir adam göndermişti. (Ebu Cehil) ve a'vânı bu sözü dinlemeyerek «Biz Mekke'den çıktık geri dönmeyiz, Bedir'e kadar gider orada deveIer keser, gelen geçen kabilelere yediririz ve şiirler söyler, dinler ve şaraplar içer eğleniriz, ahali bizi görür, şecaatla, semahatla senâ ederler, namımız ve mahabetimiz halk nazarında bâkî kalır» dediler, kesretlerine ve servetlerine güvenerek (Bedir)'e kadar geldiler. Bunun üzerine Bedir vak'ası zuhur etti. Rüesâ-yı Kureyş'in başlıca maksatlarının, nası din-i ilâhiden menetmek olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; maksatları fasid olduğundan şarap kaseleri bedelinde ölüm kâselerini içtikleri gibi ebyat ve eş'ârları bedelinde mersiyelerle ölüleri üzerlerine matem edip ağlamak oldu. Şu halde hep emellerinin aksi zuhur etmekle helâk olanların canlarını Cehennem'e ısmarladılar ve kalanları da nas beyninde mezmum, meyus, hâib ü hâsir oldular.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ ehl-i imanı kâfirler gibi mağrur ve mütekebbir ve mürâî olmaktan nehyetmiştir ki, halka karşı tevazu ve amellerinde ihlâs sahibi olmalarıyla emretmektir. Çünkü bir şeyden nehyetmek; onun zıddıyla emir olduğu kavaid-i usuliye iktizasındandır. Şu halde kibirden nehiy; *tevazu ile emri* ve riyadan nehiy; *ihlâsla emri* ve ma'siyetten nehiy; *ittika ile emri* mutazammındır.

Vâcip Tealâ şu beyan olunan ahlâk-ı zemimeyle kâfirleri zemle bu misilli ahlâk-ı zemimeyi irtikâb etmekten ehl-i imanı nehiy buyurmuştur. Çünkü; şu beyan olunan ahlâkın cümlesi merzî-i ilâhiyeye muhalif olduğundan bunları ihtiyar eden kimselerin daima emellerinin aksi zuhur etmekle me'yus oldukları her zaman görülmektedir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kibir ve riya gibi ahlâk-ı zemime Mekke kâfirlerinin esas tabiatlarında mevcut olduğuna işaret için *kibir ve riya, isim lâfızlarıyla* ve din-i ilâhiden menetmeleri Resulullah'ın onları din-i hakka davetinden sonra olduğuna işaret için *zaman-ı hale* delâlet eden *muzari* sıyğasıyla varid olmuştur.

Bazı insanın zahirde ameli merzî-i ilâhiye muvafık gibi görünürse de batını zahirinin hilâfına ve aksine olduğuna işaret için Cenab-ı Hak âyetin âhirinde batın-ı ahvale muttali olduğunu beyan buyurmuş ve bu vesileyle ehl-i ma'siyeti tehdid etmiştir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imana her zaman ve bilhassa esnâ-yı harpte lâzım olan umur-u diniyeden bazılarını tavsiye ettiği gibi Bedir vak'asında müminlere in'âm buyurduğu nimetlerden bazı aharı dahi beyan etmek üzere :

وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ
وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ
إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Zikredin şol zamanı ki, o zamanda şeytan amellerini kâfirlere tezyin etti ve «Size gaalip olacak bugün nastan kimse yoktur ve elbette ben size yardımcıyım» dedi. Vakta ki İslâm ve kâfir askerleri birbirlerini görüp muharebeye tutuşacağı zaman şeytan arkasına döndü ve dedi ki, «Ben size refik olamam. Zira; sizden ve amelinizden berîyim ve ben sizin görmediğiniz şeyleri görüyorum. Binaenaleyh; sizinle teşrik-i mesai edemem. Çünkü; ben Allah'tan korkarım. Muhakkak Allah'ın azabı şiddetlidir.»]

Yani; ey müminler! Zikredin şol zamanı ki, o zamanda şeytan size adavet hususunda kâfirlere vesvese tarîkıyla amellerini tezyin ve husumetle muharebeye teşvik etmek üzere «Korkmayın müs-

lümanlardan, haydi kıtal edin. Zira; bugün nastan size galebe edecek kimse yoktur» dedi ve bu suretle mağlup olmayacaklarını birtakım hülyalarla kendilerine ilkaa etti ve onların çokluğuna ve hazırlıklarının ehemmiyetine nazar ederek kendilerine hiçbir kimsenin takat getiremeyeceğini hayallerine doldurdu ve Kureyş'e kendinin de muâvenet ve başkalarının şerrinden muhafaza edeceğini söyledi, hatta Bedir'e kadar geldi. Vakta ki, Bedir'de iki asker birbirini görüp muharebe başladığı zaman meleklerin ashab-ı kiramın imdadına geldiklerini görünce şeytan arkasın arkaya döndü ve dedi ki, «Ben size refakat edemem ve sizden beriyim. Zira; ben sizin görmediğiniz askerleri görüyorum. Sizinle beraber bulunmak benim işime elvermez. Zira; Allah'tan korkarım. Çünkü; Allah'ın azabı şiddetlidir. Binaenaleyh; âkıbetiniz helâktir ve gittiğiniz yol çıkmaz bir yoldur demekle sıvıştı gitti.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran şeytan'ın Mekke ahalisine vesvesesi şu suretle vâki olmuştur : Şeytan Kureyş'le evvelden beri beyinlerinde adavet ve husumet çereyan eden «Beni Bekir kabilesinin reisi olan (Süraka b. Mâlik)'in suretine girerek birtakım ilkaatta bulunur. Halbuki Beni Bekir'le Kureyş beyninde geçmiş olan muharebe ve arbedeler dolayısıyla Kureyş Bedir'e gideceklerinden (Beni Bekir) tarafından tecavüze ma'ruz olmaları ihtimalini dermeyan ederek endişe üzere bulundukları bir sırada şeytan'ın, onların reisi suretinde zuhur edip yardım edeceğini vaad etmesi Kureyş'in sürurunu mucip olup gururlarını arttırmıştı. Binaenaleyh kendilerine Beni Bekir kabilesinden taarruz vâki olmayacağına emin olarak itmi'nan-ı kalple Bedir'e kadar gelmişlerdi. Onlarla Bedir'e kadar gelip meleklerin asakir-i İslâmiyeye imdada geldiğini görünce nusretin İslâmla beraber olacağını bildiğinden şeytan geri dönüverdi. Kureyş'ten (Hâris b. Hişam) arkasından koştu ve «Bizi nereye koyup gidiyorsun?» diyerek elini tutunca Hâris'in göğsüne bir yumruk vurur ve der ki «Sizin işiniz çıkmaz bir yoldur ve âkıbetiniz berbat ve helâktir». Şeytan'ın bu sözü üzerine Kureyş me'yus olur, bozulur ve münhezim olurlar. Şu halde şeytan'ın onlara vermiş olduğu hülyalar sebeb-i helâkleri olduğu gibi evvelce vaad ettiği muâveneti de onlar hakkında ihanet olmuştur.

Kureyş bozulduktan sonra Beni Bekir reisi (Süraka)'ya «Bizim inhizamımıza sebep oldun» gibi kahırâmiz haberler gönderip (Süraka) da hiçbir şeyden haberi olmadığını ve yanlarında kat'iyen bulunmadığını beyan edince kendilerini teşvik eden kimsenin (Süraka) suretinde şeytan olduğunu bilmişlerdir. Lâkin iş işten geçti. Çünkü; şeytan semâdan melâikenin İslâm tarafına geldiğini görünce firarı kendi için muvafık buldu. Zira; kâfirler üzerine nazil olan musibet içinde bulunsa belki vakt-i mev'udu gelmiş olup kendi üzerine de bir belâ nazil olmasından korktu, firar etti ve firarı küffarın inhizamına bâdî oldu. Çünkü; muharebede bir kişinin firarı bir ordunun inhizamına sebep olduğu görüldüğünden muharebe saffından firar etmek diyanet-i İslâmiyede günah-ı kebireden olduğu cihetle esna-yı harpte firar eden kimsenin katli helâldir.

Şeytan'ın bu suretle iğfalâtı ehl-i imanın işine yaradı. Çünkü; Mekke ahalisinin her ne kadar kendilerinin çokluğuna ve kuvvetlerine mağrur olarak galip olacaklarına ümitleri varsa da Resulullah'ın ve devletinin günbegün tezayüdü ve Resulullah'ın haber verdiği herşeyin vukuu onları endişeden hâlî bırakmıyordu. Eğer iblis onları iğfal etmeseydi Bedir'e hazır olmamak ihtimali vardı. Şu halde şeytan'ın onlara vesvesesi; harbin vukuuna ve kâfirlerin inhizamına ve ehl-i İslâmın zaferine sebep olmuştur. İşte şu tafsilât şeytan'ın insan suretine girmesi lâzım olduğuna nazarandır. Amma, insan suretine girmesi caiz olmadığına nazaran mücerret gizli vesvese tarîkıyla Kureyş'i iğfal etmiştir.

Âyetin âhirinde Allah'ın ikaabının şiddetli olduğunu beyan şeytan'ın kelâmı cinsinden olmak ihtimali olduğu gibi günahkârları ve bilhassa kâfirleri tehdid için iptida-yı kelâm olmak ihtimali de vardır.

*
**

Vâcip Tealâ Bedir'de vâki olan nimetlerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı dahi beyan etmek üzere :

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَٰؤُلَاءِ دِينُهُمْ

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Zikredin ey müminler! Şol zamanı ki, o zamanda münafıklar ve kalplerinde imanları kararlaşmamış ve mertebe-i yakîne varmamış birtakım imanlarında şüphesi olan kimseler tarafından ehl-i imana işaret ederek «Şunları dinleri aldattı. Binaenaleyh; nefislerini tehlikeye atıyorlar» dediler. Bunların bu kelâmlarını reddetmek üzere Vâcip Tealâ'ya mütevekkil olup tefviz-i umur edenlere Cenab-ı Hak kifayet eder ve onların umurunu teshil buyurur başka bir kimsenin iânesine muhtaç olmaz. Zira; Allahü Tealâ cümle âlem üzerine gaalip ve kendinden istiâne edenlere muâvenet etmeye kadir ve bilumum ef'âlinde hikmet-i bâliğa sahibidir.] Binaenaleyh; her fiilinin zerresinde nice yüz binlerce hikmet olduğundan ef'âlinin her cüz'ünün mutazammın olduğu hikmetlerde ukalânın akılları hayrettedir. Bunun içindir ki, insan her işinde esbab-ı zahiriyeye tevessül etmekle beraber Cenab-ı Hakka tevekkülü bırakmaması lâzımdır.

Kâfirler bin kişiyi mütecaviz olup müminler ise üç yüz on üç kişiden ibaret olduğu halde «Bunları dinleri mağrur etti. Zira; bin kişiye karşı üç yüz küsür kişinin cüreti hamakattan ibarettir» diyen münafıklarla murad; Fahri Râzi, Hâzin, Nisâbûrî ve Taberi'nin beyanlarına nazaran *Medine'de Hazreç ve Evs kabilelerinin münafıklarıdır.* *K a l p l e r i n d e m a r a z o l a n l a r* la murad; *Mekke'de iman etmiş ve lâkin imanları henüz şüpheden vareste olamamış ve Kureyş müsaade etmediklerinden dolayı hicret edememiş olan zayıf imanlı müminlerdir.* Çünkü; Kureyş'le beraber Bedir'e geldiklerinde zayıf imanlı müminler bu sözü söylemişlerdir ve niyetleri Kureyş gaalip olursa Mekke'ye avdet etmek ve irtidad edip anlaşmak ve eğer Resulullah gaalip olursa ehl-i İslâm tarafına geçmek ve Medine'ye gitmekti. Lâkin bazı rivayete nazaran onların cümlesi helâk olup bir tane kalmamıştır. Çünkü; imanda tereddüd makbul değildir. Böyle zayıf imanlı olanlar her zaman tereddüt içinde yaşar ve işi iki taraflı tutmakla sağlam bir yol takib edemediğinden her zaman endişeden ve ıztırab-ı kalpten hâlî kalamaz ve âkıbet hilesi ayağına dolaşmakla helâk olur.

*
* *

Vâcip Tealâ katlolunan kâfirlerin gördükleri azabı beyan etmek üzere :

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْۚ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿٥٠﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِ ﴿٥١﴾

buyuruyor

[Ey görmek şanından olan kimse! Sen şol zamanı görmüş olsaydın akıllara hayret verecek emr-i acîbi görürdün ki, o zamanda melekler kâfirlerin yüzlerinden ve arkalarından döğerek ruhlarını kabzederler ve derler ki ,«Ey kâfirler! Tadın şu yakıcı azabı. Zira; bu azap sizin elleriniz ve bütün vücudunuzla kesbettiğiniz günahlarınız sebebiyledir. Çünkü Allahü Tealâ kullarına zulmedici olmadı.] Binaenaleyh; her kulun dünyada ve âhirette gördüğü ve göreceği kendi kusuru ve günahı sebebiyledir, asla zulüm şaibesi olmaz. Kâfirleri meleklerin her taraflarından döğeceklerine ve her taraftan dayak yiyeceklerine işaret için arkalarından ve önlerinden darbolunacakları beyan olunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *t e v e f f î ; kabz-ı ervah* manâsına olduğu cihetle mükellef olan insanın şu cesede mugaayir olan ruhtan ibaret olduğuna delâlet eder. Çünkü teveffî fiili; kâfirlerin zatlarından ibaret ve kinaye olan ism-i mevsule taallûk ettiğinden kabzolunan şeyin mücerret ruh olup cesedin kabza mahal olmadığı cihetle kabzolunan şeyin ruh olduğuna sarahaten delâlet eder. Kâfirlerin ruhlarını kabzeden meleklerin ellerinde demirden değnekler olup kâfirlere vurunca alevler zuhur ettiği mervidir ve bu rivayeti âyet-i celile te'yid etmektedir. Zira âyette meleklerin «Yakıcı azabı tadın» diyecekleri beyan olunması; ruhları kabzolunduğu zaman azaplarının ateşle olacağını beyan demektir.

Kâfirlere bu hitabın âhirette olmak ihtimali de vardır. Buna nazaran *a z a p* la murad; *azab-ı Cehennem'dir.* Bu âyette *m e l e k l e r* le murad; *imdada gelen melekler* olursa meleklerin bilfiil harbe iştirak edip esnâ-yı harpte darbettiklerini beyan var-

dır. Ancak surenin evvelinde beyan olunduğu veçhile meleklerin harbe iştirak etmeyip mücerret saff-ı İslâmı takviye için geldikleri sahihse bu âyette *m e l e k l e r* le murad; *kabz-ı ervaha müekkel olan meleklerdir.*

Bu âyette kâfirlerin azabına sebep; kendilerinin kesbettikleri günahları olduğu beyan olundu. Her ne kadar onların küfürleri kalplerindeyse de elleri kisbe mahall-i kudret olup ekseriya kalpte olan şeyin eseri elde zuhur ettiğinden kisb ellerine nispet olunmuştur. Şu halde bu âyette *y e d ; kudret* manâsınadır.

Kullar üzerine nazil olan bilcümle musibet ve ukubet kendi istihkaklarının muktezası olduğu cihetle Cenab-ı Hakkın kullarına asla zulmetmediği beyan olunmuştur. Çünkü; kulun istihkakı icabı nazil olan belâyâ ayn-ı adalettir. (بظلام) lâfzında olan *mübalağa* (العبيد) lâfzı *cemi'* olmak itibarıyla olduğundan mübalağadan müstefad olan *kesret,* efradın adedi ve kesreti nisbetiyledir. Şu halde «zulmün mübalağa ve ziyadesini nefyetmekten asıl zulmü nefyetmek lâzım gelmediğinden Allahü Tealâ'ya asıl zulmün nisbet olunması lâzım gelir» şeklinde varid olan suâl merduddur. Çünkü; (بظلام) den müstefad olan mübalağa (العبيد) lâfzının cemi' olmasından müstefad olan adede masruf olunca bilküllîye zulüm nefyolunduğundan Allahü Tealâ'ya asıl zulüm nisbet olunmuş olmaz. Şu halde «Allahü Tealâ'nın (ظلام) olmasını nefyetmekten ehl-i zulmü nefyetmek lâzım gelmez» suâli varid değildir. Çünkü; Allahü Zülcelâl (hâşâ) zulmetse kudreti nisbetinde zulmetmesi lâzım olup kudret-i ilâhiye ise her kudretin fevkinde olduğu cihetle zulmü de herkesin zulmünün fevkinde olacağından eğer Cenab-ı Hak'tan zulüm sadır olsa mübalağasıyla zulüm olacağı tabii olduğundan Allahü Tealâ'dan zulmün mübalağasını nefyetmek asıl zulmü nefyetmektir. Bazı müfessirinin beyanına nazaran (ظلام) lâfzı nisbet manâsını mutazammındır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* (لاينسب اليه ظلم اصلا) [Vâcip Tealâ'ya asla zulüm nisbet olunmaz] demektir.

***

Vâcip Tealâ Bedir'de ehl-i İslâma vâki' olan bazı in'âmını ve kâfirlere nazil olan kahır ve gazabını beyandan sonra âdet-i ilâhiyenin daima evliyasına in'âm, ihsan ve a'dâsına kahr u gazab etmek olduğunu beyan eylemek üzere :

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْؕ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْؕ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Müşriklerin âdetleri Fir'avn'ın ve kavminin ve Fir'avn'ın kavminden evvel geçen ve âyât-ı ilâhiyeye küfreden kâfirlerin âdetleri gibidir. Onların âdetleri böyle olunca Allahü Tealâ günahları sebebiyle onları azabıyla muahaze buyurdu. Zira; Allahü Tealâ kâfirlerden ahz-ı intikam etmeye kuvvet ve kudret sahibidir ve emrinden dışarı çıkanlara azabı şiddetlidir.]

Yani Kureyş kâfirlerinin âdetleri; Fir'avn ve Fir'avn'dan evvel geçen (Âd) ve (Semûd) kavimleri gibi birtakım kâfirlerin âdetlerine benzer. Çünkü onların âdetleri; kendilerine meb'us olan resullerinin taraf-ı ilâhiden getirdiği mu'cizâta, kitaplara ve ahkâmına küfretmek olduğu gibi bunların âdetleri de Resulullah'ın getirdiği Kur'an'a ve ahkâmına küfür ve Resulullah'a adavet etmektir. Binaenaleyh; Âl-i Fîr'avn'a ve emsaline küfürlerinden dolayı vaki olan kahr-ı ilâhi bunlara da vâki olacaktır. Onların ve bunların halleri küfür olduysa gayûr ve müntakim olan Vâcip Tealâ günahları sebebiyle cümlesini muahaze buyurdu. Zira; Allah'ın düşmanlarına azabı şiddetlidir ve ahz-ı intikaama dahi kaadirdir.

Vâcip Tealâ Kureyş müşriklerinin hallerini takbih ve halkı onlara ittibâ'dan tenfir için beynennas kabahat ve cinayetle meşhur olan Âl-i Fir'avn ve saire gibi helâk olan ümmetlere teşbih buyurdu ki, âkıbetlerinin hasar ve helâk olacağına işaretle tarik-ı hakkı kabule davet buyurmuş ve Kureyş'in âdetleri insanlar beyninde cârî olan âdetlerin en çirkini olduğunu beyan için cinayetin en büyüğü olan küfürlerini tasrih etmiştir. Çünkü; (كفروا) cümlesi onların âdet-i kabihalarını beyandır. Allah'ın azabı ve muaha-

zesi onların küfürleri üzerine terettüb ettiğine işaret için tertibe delâlet eden (ف) lâfzıyla varid olmuştur. Şu halde Allah'ın onları muahazesi; küfürlerinin neticesidir. Çünkü küfür denilen şey; sahibinin muahaze olunmasına sebeptir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin küfürleriyle beraber başka günahları olduğuna işaret ve sebebiyetini te'kid için *zünûb* lâfzı cemi' olarak (ب) sebebiyle varid olmuş ve muahaze lâfzından müstefad olan şiddet-i te'kid ve takrir için azabın şiddeti tasrih olunmuştur. Çünkü küfür; cinayetin en büyüğü olduğu cihetle azabın en şiddetlisini mucip olacağı tabiidir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlere nazil olacak azabı beyandan sonra Allahü Tealâ'nın bir kavme vermiş olduğu nimeti tağyir edici olmadığını beyan etmek üzere :

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Şu kâfirlere nazil olan azap Allahü Tealâ'nın bir kavme verdiği nimeti tağyir etmek âdeti olduğundan olmadı; belki o kavim kendilerine ihsan olunan nimetlerin şükründen feragatla hallerini tağyir ettiklerinden azap nazil olmuştur. Zira; Allahü Tealâ bir kavme verdiği ihsanı almaz, o kavim halini değiştirip de küfran-ı nimet etmedikçe nimeti devam eder, zeval bulmaz. Amma eğer o kavim halini tebdil ederse Allahü Tealâ onun nimetini nikmete ve rahatını zahmete tebdil eder ve Allahü Tealâ kâfirlerin Muhammed (A.S.) hakkında sûu kelâmlarını ve kalplerinde olan gizli esrarını ve cümle kullarının sözlerini işitir ve herkesin kalbinde ne gibi şeyler varsa onların cümlesini bilir ve muktezasına göre ceza verir.]

Yani; kâfirlerin küfrüzere devamları ve nebilerine ihanetleri ve sözünü dinlememekte âdetleri Fir'avn ve sair kâfirlerin âdetleri gibi olduğu cihetle peygamberin bi'setinden evvelki hallerinden daha kötü hallere teşebbüs ettiklerinden Allahü Tealâ onların hakkında imhalini ta'cile tahvil buyurmuştur. Binaenaleyh; ümem-i salifeden herbirerlerini esbab-ı helâkten birer sebeple ihlâk ettiği gibi Kureyş kavmini de Allahü Tealâ Resulünün kılıcıyla ihlâk etmiştir.

Cenab-ı Hak Kureyş'e akıl ve fikir verdiği ve tarik-ı hayra sülûku Resulü vasıtasıyla teshil buyurduğu halde onlar için lâzım olan şu nimetleri ibadete sarf edip şükürle meşgul olmak ve nimetlerinin tezayüdünü taleb etmek lâzımken bilâkis bu nimetleri küfre sarfedip maâsîde isti'mâl ederek Resulullah'ın bi'setinden sonra eskiden riayet edegeldikleri sıla-i rahmi terk ve âyât-ı ilâhiyeye itiraz etmek gibi seyyiâtı irtikâpla azab-ı ebedîye istihkak kesbettiklerinden ümem-i salifeyi ihlâk ettiği gibi Allahü Tealâ Kureyş'i de ihlâk eylemiştir.

Hulâsa; bir kavim veya bir şahıs nail olduğu nimetin kadrini bilip şükrünü eda etmezse nimetinin nikmete tebeddül ve halini tağyir ettiği surette Allahü Tealâ'nın nimetini izale edip mihnete tebdil edeceği ve şu halde herkeşin nail olduğu nimetin şükrünü eda etmek suretiyle devamını ve tezyidini taleb etmesi umur-u lâzımeden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kureyş kâfirlerini ümem-i salife kâfirlerine teşbih buyurduktan sonra evvelki teşbihi tafsil etmek üzere :

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِم۪ينَ ﴿٥٤﴾

buyuruyor.

[Şu kâfirlerin âdetleri; kavm-i Fir'av'ın ve ondan evvel geçip

de Rablerine âyetlerini tekzip eden kâfirlerin âdetleri gibidir. Onların halleri böyle olunca Biz Azîmüşşan günahları sebebiyle ihlâk ettik ve Âl-i Fir'avn'ı deryaya garkettik, evvel geçen kâfirlerden ve sonra gelenlerden her birerleri nefislerine ve sair nasa irtikâb ettikleri küfür ve maâsî-i saire sebebiyle zulmedicilerdir.] Çünkü; cümlesinin ma'siyetlerinin şeâmeti hem kendilerinin hem de gayrılarının helâkine bâdî olmuştur. Nasıl ki, evvel geçenlerin herbirerleri birer sebeple ihlâk olundularsa kezalik Kureyş de Resulullah'ın kılıcıyla sefil olarak ihlâk olundular.

Fahri Râzi, Kaazi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet, âyet-i sabıkayı tekrar gibi görünüyorsa da hakikatta tekrar yoktur. Çünkü; evvelki âyette günahları sebebiyle yalnız muahaze olundukları beyan olunup muahazenin keyfiyeti beyan olunmamıştır. İkinci âyetteyse Âl-i Fir'avn'ın gark olundukları beyan olunduğu cihetle bu âyet evvelki âyette beyan olunan muahazenin keyfiyetini tafsil etmiştir. Kezalik evvelki âyette yalnız âyât-ı ilâhiyeye küfrettikleri zikrolundu. İkinci âyetteyse Allahü Tealâ'nın mün'im ve muhsin olduğunu müş'ir olan rububiyeti zikir sebebiyle niam-ı ilâhiyeye küfran-ı nimet edip şükrünü eda etmedikleri zikrolunmuştur. Binaenaleyh; evvelkinde helâke istihkaklarının esbabından yalnız küfürleri, ikincideyse hem küfürleri hem de nimete küfran ettikleri zikrolunduğundan tekrar yoktur. Küfürleriyle beraber herbirinin zalim olduğunu tasrihle ayrıca zemmolunmuşlardır. Çünkü, zulüm; daima helâke sebeptir. Binaenaleyh; bir kavim içinde zulüm olur ve o zulmün izalesine çalışılmazsa o kavim her zaman muzmahil olmuştur.

***

Vâcip Tealâ helâk olan kâfirlerin hallerini beyandan sonra bâkîlerinin hallerini beyan etmek üzere:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ indinde hayvanatın ziyade şerlisi şol kimselerdir ki, onlar küfürlerinde inat ve israr ettiler de asla imana meyletmediler. Binaenaleyh; onlar iman etmezler ve küfürlerinde ısrar edenler şol kimselerdir ki, onlar yâ Ekrem-er Rusül! Seninle muahede ettiler. Badehu her defasında ahitlerini bozdular. Çünkü; onlar nakz-ı ahdetmek hususunda Allah'tan korkmaz ve günahtan çekinmezler.]

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile nakz-ı ahde cüret eden kâfirlerin mertebe-i insaniyetten sâkıt ve mücaneset-i beşeriyeden azlolunmuş behâim zümresine lâhik olduklarını ve belki behâimden daha aşağı bir mertebede bulunduklarını beyanla insanlar için mukaavelesini bozmak ve sözünden geri dönmek en çirkin birşey olduğu beyan olunmuştur. Zira; hayvanat-ı saireden insanın imtiyazı sözüyle olduğundan sözüne sahip olması ve sözünün kıymetini kaybetmemesi insan için bir meziyettir. Çünkü; gerek Allah'la ve gerek kullarıyla daima insanın muâmelesi sözüyledir. Binaenaleyh; sözüne dikkat etmesi lâzımdır.

Bunların küfürlerinde devamları sebebiyle küfür kendilerinde kararlaşmış bir tabiat olduğuna işaret için küfürleri üzerine iman etmeyecekleri dahi beyan olunmuş ve onların evsaf-ı zemimelerinden birisi de ahidlerini bozmak olduğu beyan olunduğu gibi ahidlerini bozmak onların devam üzere âdetleri olduğuna işaret için (ينقضون) *devam'a* delâlet eden *muzari* sıyğasıyla varid olmuştur. Muâhede iki taraftan olup yalnız bir tarafın kabulü kifayet etmeyeceğine işaret için (عاهدوا) *müşarekete* delâlet eden *müfaale* babından varid olduğu gibi kâfirlerden ahde girişen hepsi olmayıp bazıları olduğuna dahi işaret için (منهم) lâfzı *ba'za* delâlet eden (من) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü; muâhede kavmin eşraf ve a'yanıyla olup etba' muâhedeye karışmazlar. Binaenaleyh; (Beni Kureyze) Yahûdilerinden Resulullah'la İslâm aleyhine birşey yapmayacaklarına dair muahedeye girişenler (Kâ'b b. Eşref) ve saire gibi Yehûdun rüesasıydı. Onlar nakz-ı ahidden lâzım gelecek âr ve ayıptan çekinmediklerine ve ahdi bozmaktan tevellüd edecek fenalığın akıbetinden korkmayacaklarına işaret

için ittikaları olmadığı beyan olunmuştur. Halbuki aklen; âdeten ve dinen bütün milletler beyninde cârî olan usul, ahidde sebat etmektir. Çünkü; ahdinde sebat etmeyen şahsın ve cemaatın sözüne hiç kimse emniyet etmez. Binaenaleyh; herkes ahdinde sebatı kendi için mühim bir vazife ve meziyet bilirken ve nefselemir de böyleyken bunlar bu vazifeye hiç ehemmiyet vermediklerinden her defasında nakz-ı ahd etmişler ve âkıbet helâk olmuşlardır. Çünkü; Fahri Râzi, Beyzâvî, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Resulullah (Beni Kureyze) Yahûdileriyle İslâmla muharebe ve İslâm aleyhine başka kavme muâvenet etmeyeceklerine dair muâhede akdettiği halde (Bedir) vak'asında Yahûdiler müşriklere silâh vermekle nakz-ı ahdettiler. Sonra hata ettiklerini ve unuttuklarını beyanla tekrar mukaveleye giriştiler ve sonra (Hendek) vak'asında tekrar müşriklere muâvenet ettiler. Hatta reisleri (Kâ'b b. Eşref) Resulullah aleyhine muhalefet ederek Kureyş'le akd-i ittifak etmek için Mekke'ye kadar gitti. İşte Yehûdun hallerini bu âyetle Vâcip Tealâ tafsilen beyan etmek suretiyle cinayetlerini âleme ilân etmiştir.

Hulâsa; küfürle beraber nakz-ı ahd edenlerin behâimden daha aşağı bir mertebede oldukları ve onların Allah'tan korkmadıkları ve imana asla meyilleri olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nakz-ı ahd edenlerin ahvalini beyandan sonra ahdini bozanlarla muâmele usulünü beyan etmek üzere:

فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَ

اِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَاءٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Eğer sen ahidlerini bozanları harp mevkinde bulur ve onlar üzerine galip olursan onları ve onların arkasında yardımcı olacak kuvve-i muâvene ve imdadiye olan ce-

maatlarını şiddetle tefrik et ki, bir daha sana mukaabeleye mecalleri kalmasın. Memûl ki, senin bu tefrikin sebebiyle onlar tezekkür eder, düşünür, mütenebbih olur ve iman ederler ve senin ashabın zümresine dahil olurlar ve eğer bir kavmin nakz-ı ahdetmek suretiyle hıyanetinden korkar veya öyle nakz-ı ahdedeceklerini hissedersen adalet üzere onların ahidlerini kendilerine reddet ve ahidlerini nakzettiklerini kendilerine haber ver ki, gadirden salim olsun. Zira; Allahü Tealâ hıyanet edenleri sevmez.] Çünkü; ahidlerini reddetmeksizin harbe kıyam etmek hıyanet olur. Hıyaneti ise Cenab-ı Hak sevmediğinden hain olan âkıbet zarar görür.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile nakz-ı ahd edenlerin ahvalini beyandan sonra nakz-ı ahdin ahkâmını beyan için sevk olunmuş ve bu ahkâmın nakz-ı ahdedenlerin ahvali üzere terettüb ettiğine işaret için tertibe delâlet eden (فا) lâfzıyla varid olmuştur. Yani bunların halleri nakz-ı ahdolunca sen harpte onlara tesadüf edersen kâfirleri ve kâfirlerin arkasında sizinle harbetmeye hazırlanmış olan cemaatı tefrik et ve dağıt ki perişan ve muztarip olsunlar. Me'mûl ki senin bu tefrikin onlara ibret olarak onların arkasında olanlar ayılır ve uyanırlar. Binaenaleyh; nakz-ı ahidden korkarlar ve eğer sen bir kavmin nakz-ı ahdedeceğini bazı emmarelerle bilirsen derhal ahidlerini onlara redle aranızda olan ahid cihetinden münasebet kalmadığını alenen kendilerine bildir ki, haber vermeksizin nakz-ı ahidle onlara gadretmek gibi adaletin hilâfı şeylerin senden sudur etmesi hatırlarına gelmesin.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Beni Huzaa) kabilesi Resulullah'ın zimmeti altında olduğu halde Mekke ahalisi (Beni Huzaa) ile harbetmeleriyle Resulullah'a dahi nakz-ı ahd etmiş olduklarından Resulullah onlara doğrudan doğruya asker sevketmekle ahidlerini kendilerine reddetmiştir. Amma Yehûddan (Beni Kureyze) gerçi Ebu Süfyan'a ve emsaline muâvenet edeceklerini vaad etmişlerse de açıktan nakz-ı ahdettikleri görülmeyip lâkin nakz-ı ahid emmareleri görüldüğünden onların gadretmeleri ihtimaline binaen Resulullah onların ahidlerini on-

lara redle aralarındaki münasebâtın kat' olunduğunu ilân etmiştir. Zira; âyetin hükmü bundan ibarettir. Şu halde iki devlet arasında münasebetin devam ve adem-i devamını ilân etmek usul-u câriyesinin esasını bu âyet-i celile teşkil etmiştir.

(فاما تثقفنهم فى الحرب) «Eğer sen onları harpte bulur ve muzaffer olursan» (فشرد بهم من خلفهم) «Onları tefrik et ki, arkalarında harbe hazırlananlar da onlardan ibret alarak dağılsın» (اليهم على سواء فانبذ) «Ahidlerini kendilerine reddet ki beyninizde ahid kalmadığını onlar da sen de müsavat üzere bilin» demektir.

Hulâsa; alenî nakz-ı ahdedenlerle muharebeye kıyam ve onları darb ve tenkil etmek ve onların arkasında harbe hazırlananları dağıtmak ve onların kahr u tedmirine sa'y etmek imam-ül müslimîn üzerine vâcip olduğu ve açıkta nakz-ı ahdetmemiş ve lâkin nakz-ı ahid emmareleri zuhur edenler hakkında nakz-ı ahdedip onlara ilân etmek lâzım geldiği ve hıyanet edenleri Allahü Tealâ'nın sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Teâlâ nakz-ı ahdedenlere veyahut nakz-ı ahdetmek ihtimali olanlara ne gibi muamele olunacağını beyandan sonra dünyada ahz-ı intikam olunmaksızın vefat edenler hakkında âhirette ahz-ı intikam olunacağını beyanla Resulullah'ı tesliye etmek üzere :

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Zannetme sen yâ Ekrem-er Rusül! Şol kâfirleri ki, onlar vefat ettiklerinden dolayı ahz-ı intikam olunmazlar da, ettikleri yanlarına kalır, belki onlardan ahz-ı intikam kat'idir. Zira; bizi ahz-ı intikamdan âciz kılamazlar.]

Yani; Habibim! Vefat eden kâfirlerden ahz-ı intikam olunmaz zannetme. Elbette onlardan intikam alınacaktır.

Âyette (ولا يحسبن) kıraatına nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir : [Fevt olan kâfirler fevt olmak sebebiyle kendilerini herşeyden halâs olduk zannetmesinler. Zira; onlar bizi âciz kılamazlar. Çünkü; kudretimiz dünyada ve âhirette onlardan ahz-ı intikaama kâfidir. Binaenaleyh; onlar vefat etmekle nefislerini kurtardık zannetmesinler. Behemehal ahz-ı intikam edeceğiz. Çünkü; âhirette intikaâmımız daha şiddetlidir.] Şu halde küfür; dünyada ve âhirette intikaama sebeptir.

***

Vâcip Tealâ nakz-ı ahdedenlerin ahkâmını ve nakz-ı ahdetmesinden korkulanlara olunacak muâmeleyi beyandan sonra kâfirlerin her cümlesine karşı ehl-i imanın hazırlıkta bulunması vâcip olduğunu müminlere tavsiye etmek üzere :

وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَ
عَدُوَّكُمْ وَاٰخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ۝٦٠

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman! Kâfirlerle muharebede muhtaç olduğunuz esbap ve âlât-ı harbî ve bilhassa zamanın icabına göre muktedir olduğunuz kadar kuvvet ve silâhınızı hazırlayın ve mümkün olursa evinizde harbe gitmek için birer de at bağlayın ki, Allah'ın ve sizin açıktan düşmanlarınızı hazırlığınızla korkutasınız ve bu açık düşmanlarınızdan başka adavetini saklayan birtakım gizli düşmanlarınız da vardır ki onları siz bilmezsiniz, Allahü Tealâ bilir ve onlar etrafınızda size itaatlı gibi görünürlerse de daima size adavetlerini gizler münafıklardır. Şu ihzaratınızla onları da korkutursunuz.] Zira; onlar her ne kadar size dostluk izhar ederlerse de kalplerindeki arzuları, her zaman sizin helâk olmanızdır. Çünkü; onlar size dostluk izharıyla sadakat gösterirler ve sizi kandırırlar. Siz onların kalplerindeki esrarı bilmezsiniz ve lâkin ahvale

muttali olan Allahü Tealâ onların kalplerinde olan adavetlerini bilir. Şu halde icabında onların şerrini def'e kâfi ve onları korkutacak kadar âlât-ı harbî hazırlamanız ve uyanık bulunmanız sizin üzerinize vâçiptir. Aksi halde düşman elinde zebun olacaksınız. Binaenaleyh; [**Din-i ilâhiyi i'lâ ve resulüne nusret için rızâ-i Bârî uğrunda âlât-ı harp ve techiz-i asker hususunda vâki olan sarfiyâtınız ve harp için beslediğiniz ata yedirdiğiniz şeylerin sevabı size belâğan mâ belağ vasıl olur. Sizin sarfiyatınızın ecri asla noksan olmaz. Şu halde amelinizin zıyaıyla kat'iyen zulmolunmazsınız.**] Belki sizin razı olacağınız nimetlerle mükâfat olunacağınız gibi aklınıza gelmeyen birçok nimetlere dahi nail olacaksınız. Binaenaleyh; harp için sarfiyattan çekinmeyin ki, dünyada mesrur ve ma'mur ve âhirette memnun ve handan olasınız..

Bu âyet *altı hükmü* hâvîdir: *Birincisi; at ve silâh gibi kuvvetleri muktedir oldukları kadar düşman karşısında hazırlamak ehl-i iman üzerine vâcip olmasıdır.. İkincisi; o kuvvetle Allah'ın ve müminlerin açık ve gizli bilumum düşmanlarını korkutmaktır. Üçüncüsü; ehl-i imana dost görünür birçok gizli düşmanları Allah'ın bilip ehl-i imanın bilemedikleridir. Dördüncüsü; muharebe için sarfolunan emvalin ecri zâyi olmayacağıdır. Beşincisi; fisebilillâh harbe sarfolunan emvalin ecri çok verileceğidir. Altıncısı; hiç kimsenin ecri noksan verilmekle zulmolunmayacağıdır.*

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile a'dâ-yı dinle i'lâ-yı kelimetullah için muharebe etmek bilumum ehl-i iman üzerine terettüp eden vezaif-i diniye cümlesinden olup Resulullah'a mahsus hâlâttan olmadığı cihetle âlât-ı harbî hazırlamakla Vâcip Tealâ cümle ehl-i imana hitap buyurmuştur. Âlât-ı harbî hazırlamak bir vakitle mukayyed olmadığı cihetle *âlât-ı harp* le murad; *her zamanda cârî olan âlât ve esbaptır.* Binaenaleyh; şu içinde bulunduğumuz bin üç yüz kırk iki tarih-i hicrisinde âlât-ı harp : Top, tüfek, mitralyoz, otomobil, tayyare, tank ve zırhlıların envâ'ıyla muallem askerdir. Şu halde bu zamanda a'dâ-yı dinle harp için zikrolunan âlâtı hazırlamak ehl-i İslâm üzerine vâciptir.

Belki sür'atla düşman karşısına asker sevketmek için memleketin her tarafına yollar, köprüler ve demiryolları yapmak dahi elzemdir. Çünkü; bunların hepsi ecnebi düşmanlarımızda mevcuttur. Mukaabele-i bilmisle riayet etmek üzere onlarda mevcut olan bilcümle esbabı hazırlamak ve daha ziyadesini meydana getirmek ümmet-i Muhammed üzerine niçin vâcip olmasın? Elbette vâciptir.

Bu âyette *k u v v e t* le murad; *düşmana karşı silâh atmak ve atılacak silâh ve silâhın levazımı olduğu* Resulullah'ın bu âyeti tefsir makaamında minberde hutbesinde üç defa (الا ان القوة الرمی) buyurduğu hadis-i şerifiyle sabittir ki manâ-yı şerifi: «Kuvvet; düşmana silâh atmak» demektir. Şu halde *remiy* manâsına olan kuvveti hazırlamak; o kuvvetin levazımı olan silâhı ve o silâhı atacak askeri ve askerin talimini ve askerin yiyecek ve içeceğini hazırlamayı icab eder. Çünki; askersiz silâh işe yaramadığı gibi silâhın isti'mâlini bilmeyen asker de işe yaramaz. Binaenaleyh Cenab-ı Hakkın âyetteki kuvveti hazırlamakla emri; şu zikrolunan şeylerin cümlesini hazırlamakla emirdir. Silâh ve silâhı isti'mal edecek talimli asker ve sair esbap, kâfirlerin dar-ı İslâmı istilâ etmek ümitlerini kat'a ve cizyeye razı olmalarına ve imanı kabul etmelerine ve sair kâfirlere muâvenete cesaret etmemelerine ve İslâmın âlî olmasına ve dar-ı İslâmın ziynetine sebep olduğundan Vâcip Tealâ kuvveti hazırlamak ve o kuvvet sayesinde kâfirleri korkutmakla emir ve ferman buyurmuştur.

Bu âyette *â h a r î n* le murad; *müşrikler ve sair kefere* olmak ihtimali varsa da esah olan *münafıklardır.* Zira münafıkların âdetleri; daima ehl-i İslâmın inkırazına ve mağlubiyetine intizar etmekle nifakta inad etmek ve fırsat düştükçe ehl-i İslâma fesad ilkaa eylemek ve nifak tohumu saçmak ve ehl-i İslâm beynini tefrik etmek olduğundan İslâmın kuvveti, onları bu gibi fesad-ı ahlâktan men'e sebep olduğu cihetle onları da bu misilli kuvvetle korkutmayı Cenab-ı Hak emir buyurmuştur.

Bu âyette hazırlamakla emrolunduğumuz kuvvette askerin talimi dahil olduğuna Resulullah'ın (من تعلم الرمی ثم ترکه فلیس منا) kavl-i şerifi açıktan delâlet eder. Yani; «Bir kimse silâh isti'mâlini öğrenir de sonra unutursa o kimse bizim cemaatımızdan olmadı» de-

mektir. İşte şu hadis-i şerif bütün rical-i İslâmın silâh isti'mâlini öğrenmesi vâcip ve öğrendkiten sonra unutmamak lâzım olduğuna delâlet eder. İsti'mâl olunacak silâhı icad ve sanatını öğrenmek harp için hazırlanacak kuvvette dahildir. Zira; Resulullah :

ليدخلن بالسهم الواحد ثلاثة نفر الجنة صانعه يحتسب فى عمله الخير والرامى به والممد به

buyurmuştur. Yani; «Bir ok sebebiyle üç kimse elbette Cennet'e girer : *Birincisi;* amelinde hayır itikad ederek oku yapan kimsedir. *İkincisi;* düşmana karşı ok isti'mal eden kimsedir. *Üçüncüsü;* oku isti'mâl eden kimsenin eline ok vermek suretiyle imdad eden kimsedir.» İmdad; silâhı yapmak veya satmak veyahut mevki-i harpte yardım etmek suretlerinden herhangi suretle olursa olsun cümlesine şamildir. İşte şu hadis-i şerifte silâh icadı müslümanlara lâzım bir emr-i mühim olduğuna ve silâh isti'mâli ve isti'mâl edene muâvenet lâzım olduğuna açıktan delâlet vardır ve onun mükâfâtı da Cennet'tir. Binaenaleyh; her müminin bu cihetlere sa'y etmeleri vezaif-i diniyeleri cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imana âlât-ı harbî hazırlamakla emrettikten sonra eğer kâfirler suhla talip olurlar ve sulh da ehl-i İslâm hakkında maslahat olursa sulha meyletmek caiz olduğunu beyan etmek üzere;

وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Eğer kâfirler sizin kuvvetinizi keşfetmeleri ve sizden vuku bulan korkutma üzerine onların kalplerinde vâki olan havf ü haşyet üzerine sulha meyleder ve tâlip olur da sen de sulhta menfaat görürsen sulha sen de meylet. Zira; icabına göre akd-i sulh etmekte beis yoktur ve sulha meylettiğin surette Allah'a tefviz-i umur et. Zira; Allahü Tealâ onların beyinlerinde sizin hakkınızda cereyan eden kelâmlarını bilir ve işitir.]

Bu âyette Vâcip Tealâ hüsnüniyet üzere sulha rağbetin cevazını beyandan sonra tevekkülle emri; nusretini vaadi mutazammındır. Zira; «Sulh üzere Allah'a mütevekkil ol» demek «Onların sulhten sonra vâki olacak hilelerinden korkma. Zira; Allahü Tealâ'ya itimad edince Allahü Tealâ senin yardımcın» demektir.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran «Bu âyet kılıç âyetiyle mensuhtur» diyenler varsa da esah olan mensuh değildir. Çünkü; icabında sulh olmak diğer zamanda yine icabında i'lân-ı harbe münafi değildir. Şu kadar ki, ehl-i İslâm için sulhta menfaat olduğu cihetle sulholursa İslâmın kuvveti kâfi olduğu surette bir seneden ziyade sulh olmamak lâzımdır. Amma İslâmın kuvveti onlara kâfi gelmeyecek derecede zayıf olursa on seneye kadar sulhu uzatmak câizdir, on seneden ziyade sulh caiz değildir. Ancak onların kuvveti ve İslâmın zaafı on sene hitamında halâ bâkî olursa imam-ül müslimîn sulhu tecdid edebilir. Çünkü; sulhun temdidi ahaliyi muattal kıldığı gibi zabitan ve ümeraya keselân gelir ve fenn-i harp unutulur ve ehl-i İslâmın kuvvetine zaaf ârız olur. Bu ise ehl-i İslâm için tecviz olunur halâttan olmadığı cihetle sulhün müddetini uzatmak doğru değildir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin sulha talip oldukları surette sulhta menfaat görülürse sulhun cevazını beyandan sonra sulhun ahkâmından bazı âharı beyan etmek üzere :

وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[Eğer kâfirler sana hud'a etmek isterlerse telâş etme. Zira; Allahü Tealâ sana kâfidir. Çünkü; seni ve müminleri Allahü Tealâ yardım etmekle te'yid ve müminlerin kalplerini yekdiğerine

rabıtla te'lif etti. Eğer Habibim! Yeryüzünde olan cemi' emvali müminlerin kalplerini birbirine rabıt ve ülfet etmeleri için sarfetmiş olsaydın kalplerini yine birbirine bağlayamazdın ve lâkin Allahü Tealâ müminlerin kalplerini birbirine rabıtla te'lif etti. Zira; Allahü Tealâ umum muradâtı üzere gaalip ve cemi' ef'âli, hikmeti mutazammındır.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Eğer kâfirler sulhu istemekle sana hile yapmak isterlerse sen onların hilelerinden endişe etme. Çünkü musalahadan sonra hile etmek; hıyanet ve gadir olduğu cihetle neticesiz kalır. Cemi' ahvalinde seni hâfız ve cümle umurunda sana mütevelli olan Allahü Tealâ onların şerrini defetmekte sana kâfidir. Binaenaleyh; zahirde sulhu isterler ve sen de sulhte maslahat görürsen sulhu imza et. Kalplerinde gizli olan şeyi teftiş etme. Onların hilesi size karşı te'sir edemez. Çünkü; Allahü Tealâ seni nusretiyle te'yid buyurduğu gibi müminlerle de te'yid buyurmuştur. Müminlerin sana iman ve itaatları, mallarını ve canlarını feda ederek dininin ve milletinin terakkisine sa'yetmeleri ve her zaman emrine âmade bulunmalarıyla dahi Allahü Tealâ sana kuvvet verdi. Allahü Tealâ evvelden beri Araplar beyninde cârî olan ahvali ve hamiyet-i cahiliye ve asabiyet-i Arabiyeyi imanları sebebiyle beyinlerinden kaldırmakla onları te'lif etti. Binaenaleyh; sana itaatta cümlesi şahs-ı vâhid gibi oldular. Eğer sen ashabın beyinlerini te'lif için yeryüzünde olan emvalin cümlesini sarfetmiş olsaydın te'lif edemezdin. Çünkü; asabiyet-i kavmiye ve Arap akvamı beyninde cârî buğz u adavet son dereceye varmıştı. Allahü Tealâ onların su-u hallerini hüsn-ü hale tebdil etti. Zira; Allahü Tealâ herşey üzerine gaalip ve her işi bir çok hikmet üzerine şâmildir.

Tarihlerde ve kütüb-ü siyerde beyan olunduğu veçhile Araplarda hamiyet gaayet şiddetli, nefisleri kuvvetli, kalpleri katı, hasedleri nihayetsiz olup cüz'î bir bahane ve azıcık bir şey için düşmanlığın nihayetine kadar giderler ve kinleri arttıkça artar hatta bir kabileden birisi öbür kabileden birisine bir tokat vurursa bütün kabile o bir yumruğun intikaamını almak için kıyam ederler senelerce beyinlerinde o bir yumruğun kavgası devam eder, âdeta

yırtıcı, vahşi hayvanlar gibi yekdiğerinin etini dağ başlarında parça parça sermekle müteselli olurlar ve bigayrıhakkın ebnâ-yı cinslerini parçalamakla izale-i enfası kendileri için büyük bir meziyet bilirler ve ekseriya taayyüşleri yekdiğerinin malını yağma ve nehb ü gaarât etmekle uğraşmaktır. İşte şu ahval üzere cümlesi birbirlerine kemâl-i nefret ve adavet üzereyken burc-u şeriattan diyanet-i İslâmiye zuhur edince bütün adavetleri dostluğa ve nefretleri muhabbet ve ülfete tebeddül etti ve şeriat-ı İslâmiye onları o kadar terbiye altına aldı ki, cümle aileler tek aile ve cümle şahıslar tek şahıs gibi oldular. İşte azıcık bir zaman içinde hallerinde bu kadar büyük bir tebeddülün vukuu, Allah'ın halkıyla olup kulların yapabileceği birşey olmadığından Allahü Tealâ Resulüne bu tebeddülü nimet sırasında ta'dad buyurmuştur ve az zaman içinde bu kadar intizam ve ülfetin vücut bulması âleme hayret veren mu'cizât-ı nebeviyedendir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet (Evs) kabilesiyle (Hazreç) kabilesi hakkında nazil olmuştur. Çünkü; bunlar Araptan iki büyük kabile olup evvelden beri beyinlerinde muharebe cereyan ettiği ve adavetleri son dereceye vardığı halde İslâmiyetin zuhuruyla geçmiş olan vakayiin cümlesini unutuverdiler. Hatta cümlesi yekdiğerine karşı ızhar-ı uhuvvetle düşman karşısında şahs-ı vahid gibi birbirlerine yardımcı oldular. Zira; İslâmiyet her kötülüğü izale edicidir ve bütün ahkâmı insanlar için menfaattan başka birşey değildir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hud'ası zamanında Resulüne nusretini vaad buyurduğu gibi cemi-i zamanda nusretini vaad etmek üzere:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiy-yi Muazzam! Sana Allahü Tealâ ve müminlerden tebaiyet edenler kâfidir.]

Yani; Vâcip Tealâ tarafından nusret olunmayı vaad olunan Nebiy-yi Zişan! Cümle umurunda yardım eden Allahü Tealâ ve müminler sana kâfidir. Binaenaleyh; düşmanlarından korkma. Zira; yardımcın Allahü Tealâ'dır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âyetin manâsına dikkat etmek lâzım olduğuna işaret için *tenbihe* delâlet eden *harf-i nidâ* ile varid olmuş ve Cenab-ı Hakkın resulüne kâfi olmasına vesile; Resulullah'ın mertebe-i nübüvveti olduğuna işaret için âyetin bidayesinde Resulullah nübüvvet sıfatıyla tavsif olunmuştur. Çünkü; kullarını ıslah için gönderdiği bir nebiye Allahü Tealâ'nın yardım edeceği şüphesizdir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet (Bedir) günü muharebeden evvel (Beydâ) denilen mahalde nazil olmuştur. Şu halde *Resulullah'a ittibâ eden müminler* le murad; *Bedir günü muharebeye hazır olan ashaptır. Veyahut muhacirîn ve ensarın cümlesidir.* Bazı rivayette âyet-i celile, Hz. Ömer'in İslâm olması üzerine nazil olmuştur. Çünkü; Beyzâvî ve Fahri Râzi'nin beyanlarına nazaran otuz üç kimse erkekten ve altı kimse kadından olmak üzere mecmuu otuz dokuz kimse iman etmişlerse de henüz gizli ibadet edilip suret-i aleniyede ibadete başlanmamıştı. Vakta ki, tevfik-i Rabbanî Hz. Ömer hakkında zuhur edip imanı kabul edince bu âyet nazil olmuş ve aşikâr olarak ibadete başlanmıştır. Şu halde âyet Mekke'de nazil olmuşsa da emr-i Resulullah ile Medine'de nazil olan şu sûrenin âyetleri içine yazılmıştır.

Hulâsa; Allah'ın ve Resulüne tâbi' olan Hz. Ömer'in ve sair müminlerin, Resulünün düşmanlarına kâfi oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Resulüne ve müminlere imdad edeceğini vaad buyurduktan sonra imdadın mukaddimesiyle emretmek üzere:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِن۪ينَ عَلَى الْقِتَالِۜ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفاً مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiy-yi Zişan! Müminleri düşmanlarınla muharebeye terğib et. Eğer sizden sabırlı ve metanetli yirmi kişi olursa kâfirlerden iki yüz kişiye gaalip olurlar ve eğer sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye gaalip olurlar. Şu galebenin sebebi; o kâfirlerin cahil söz anlamaz ve birşey bilmez ilim ve irfandan ârî olmalarıdır.] Zira; ilmi ve hüneri olmayan kavim herşeyde zebun ve mağlup olduğu gibi muharebede dahi mağluptur.

Cenab-ı Hak bu âyette Resulüne müminleri harbe teşvik etmesiyle emir buyurdu ki müminler şecaatlarını muhafazayla düşmanlarından korkmasınlar. Binaenaleyh; ehl-i imandan yirmi bahadır iki yüz kâfire mukaabeleye cesaret edecek bir hale gelsin ki, gaalip olsunlar. Kezalik yüz mümin bin kâfire galebe edecek kadar metanete malik olsunlar. Yani; kuvve-i maneviyeleri mükemmel olsun. Müşrikler zaman-ı cahiliyede idrakten hâlî behâim mesabesinde oldukları cihetle kuvve-i maneviyeleri olmadığı gibi Allah'a ve âhirete imanları bulunmadığı cihetle muharebeden sevap itikaad etmediklerinden onların harpte sebatları olmaz. Onun için mağlûp olurlar. Çünkü; hayatlarını daha ziyade severler. Onların âhiret ümidi olmadığından bütün emelleri dünyaya münhasırdır. Onlar indinde saâdet; ancak dünyada yaşamak ve lezaiz-i dünyevîye ile mütelezziz olmaktan ibaret olduğu cihetle pek ziyade sevdikleri dünyayı fedâ etmek istemezler. Binaenaleyh; ölümden korktukları için harpte sebat edemezler.

Amma ehl-i iman âhireti ve âhirette sevap itikad ettikleri cihetle hayat-ı dünyayı hakir addederek harbe sarıldıkları için harpten firar etmek gibi denaeti irtikâb etmez ve metanetle düşman karşısında sebat ettikleri için bir müminin on kâfire gaalip

olacağını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Şu kelâm; itikaad-ı sahih sahibi olan müslümanlar hakkındadır. Ancak bir zamandan beri müslümanların itikaadına zaaf ârız olduğundan ve bilhassa baş tutanların hali eski müslümanların hallerine pek muhalif olup rahatı meşakkat üzerine tercih etmek kendilerince mültezem bulunduğu cihetle ekseriya muharebelerde bozgunluk hasıl olmuş ve gittikçe a'dâ galebe etmiştir. Bâhusus şu geçirdiğimiz harb-ı umumide ekseri zabıtânın maneviyâta itimadları ve mübâlâtları olmadığından efradı da o yolda alıştırmaya çalışmaları gerek efradın ve gerek ahalinin nefretlerini mucip olduğu cihetle milletin rabıtası çözülmüş ve yekdiğerine hasım gibi bulunmak taammüm etmiştir. Binaenaleyh; her tarafta düşmanlar gaalip biz mağlûp olup memleketlerimiz elden gitti ve efrad mahvoldu da halâ esbabını keşfedemediler. Sebebi; müslümanların yekdiğerine karşı itimadı olmayıp rabıta-i İslâmiyenin çözülmesidir. Çünkü; diyaneti ehemmiyetten iskaat ettiler. Halbuki; milletlerin efradını birbirine rapteden ancak diyanettir. Binaenaleyh; diyanetten daha kavî bir rabıta olamadığından diyanetin hiçbir sebeple ihmali caiz olamaz.

Resulullah'ın terğibinden müminler i'raz ederlerse helâk olacaklarına işaret için Vâcip Tealâ *terğib* makamında *t a h r i z* kelimesini irade buyurmuştur. Çünkü *t a h r i z ; harazdan müştaktır. H a r a z* ise *helâk* manâsınadır. Gerçi tef'il babından *t a h r i z tergib* manâsınaysa da o baptan matlûp olan manâ husule gelmezse sülâsi manâsı olan *helâk* bâkî kalır. Şu halde terğib manâsına olan tahrize imtisal olunmazsa tef'il babından ârî helâk manâsı bâkî kalır ve «tergibe rağbet etmezseniz helâk olacaksınız» manâsını müş'irdir. Binaenaleyh; âyet-i celile ehl-i imanı min veçhin teşvik ve min veçhin hilâfını irtikâb etmekten nehiy ve irtikâb edenleri tehdid etmiştir. Zira; düşmanla harbe rağbet etmemek ve harpten kaçınmak her zaman zill ü meskeneti mucip olduğundan âkıbet düşmanın ayakları altında helâk olmaya sebep olur.

Bu âyette Vâcip Tealâ müşriklerin mağlûbiyetine sebep; onların cahil ve fehm ü idrakten ârî olmalarını beyan ve onlar Allah'a ve âhirete iman etmedikleri cihetle gazab-ı ilâhiyeye mazhar ola-

caklarına işaret buyurmuştur. Zira; onlar herşeyi esbab-ı âdiyeden bekleyip Cenab-ı Hakka iltica etmezler. Amma müminler ise herşeyin hâlikı Allahü Tealâ olduğunu bildiklerinden esbab-ı zahiriyeye teşebbüsle beraber esbabta te'sir, Allah'ın halkıyla olduğunu itikaad ettikleri için daima Vâcip Tealâ'dan istimdad, tazarru ve niyazla işe giriştiklerinden nusret-i ilâhiyeye mazhar olacaklarını işaret buyurmuştur. Binaenaleyh; sadakatla Allah'a yalvarıp ve esbab-ı âdiyeye teşebbüs eden eh-li imanın her zaman muvaffak oldukları görülmüştür. Tarih de bu davayı ispata şahid-i âdildir.

Ehl-i küfrün *m a ' r i f e t t e n   â r î   o l m a l a r ı* yla murad; *umur-u diyaneti idrakleri olmamasıdır.* Yoksa umur-u dünyaya idrakleri vardır, lâkin dünyayı bilmelerinin şecaat ve besalette matlûp olduğu veçhüzere methali yoktur. Zira; metanet-i kalple şecaat başka, dünya umurunu bilmek yine başkadır.

Hulâsa; iman-ı kâmil ve kalb-i kavî olan bir müminin kâfirlerden on kişiye mukaavemet edebileceği ve ehl-i imanı harbe teşvik etmekle şecaat ve cesaretlerini takviye etmek umur-u lâzımeden olduğu ve kâfirlerin umur-u diyaneti idrak edemedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ İslâmın az olduğu zamanda bir müminin on kâfire müdafaası lâzım olup firarı caiz olmadığını beyandan sonra İslâmın çokluğu zamanında bir müminin iki kâfire müdafaası lâzım olup firar etmesi caiz olmadığını ve bidayet-i İslâma nazaran emr-i harpte teklifini tahfif ettiğini beyan etmek üzere :

اَلْاٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فٖيكُمْ ضَعْفًا فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا
مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرٖينَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Cemi-i umurunuzu teshil eden Allahü Tealâ

sizden umur-u harbi hafifletti ve ağırlığa tahammül edemeyecek derecede sizde zaaf olduğunu bildi. Binaenaleyh; eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa kâfirlerden iki yüz kişiye gaalip olur ve eğer bin kişi olursa Allah'ın izniyle iki bine gaalip olur ve Allahü Teâlâ'nın inayeti sabredicilerle beraberdir.]

Yani; efradınızın azlığı ve mühimmat-ı harbiyenizin kısalığı zamanında Allahü Tealâ size bir kişinin on kişiye mukaabelesini emretmişse de şimdi sizden o külfeti tahfif buyurdu. Zira; efradınızın kesretinden ve mühimmât-ı harbiyenizin çoğaldığından metanetiniz kısaldı. Binaenaleyh; bir kişinin iki kişiye mukaabelesi caiz olduğunu beyan buyurmuştur. Zira; Allahü Tealâ sizde birçok mihan ve meşâkka tahammül edemeyecek derecede zaaf olduğunu bildi. Fakat herhalde sabrın lüzumunu beyan buyurmuştur ki, Allahü Tealâ'nın avn ü inayeti sabredenlerle beraber olduğunu beyanla ümmet-i muhammediyeyi sabır ve metanete teşvik buyurmuştur.

Bazı rivayete nazaran Resulullah Hz. Hamzayla on kişiyi Ebu Cehille beraber bulunan üç yüz kişiye karşı göndermişti. Hz. Hamza'nın askeri mağlûp olması üzerine ehl-i İslâm gaayet me'yus oldular, Cenab-ı Hakka tazarru ve niyaz ettiler ve Cenab-ı Hak da âyet-i ûlâyı nâsih olarak bu âyeti inzal buyurmuştur.

Yahut Hâzin'in beyanına nazaran Hz. Hamza vak'ası olmaksızın evvelki âyet nazil olunca ehl-i İslâm ve bilhassa muhacirîn-i kiram «Yâ Rabbi! Biz gurbetteyiz, düşmanlarımız memleketlerindedir ve biz mallarımızdan uzak olduk. Bize lûtuf ve inayet buyur» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Her iki rivayete nazaran bu âyet evvelki âyeti nasihtir ve cumhur-u müfessirînin mezhepleri de budur. Ulemadan (Ebu Müslim-i Isfahanî) «Âyetlerin her ikisinin hükmü ilâ yevmil kıyam bâkîdır, nesih yoktur» buyurmuşsa da şu kadar ki, âyet-i ûlânın hükmü birtakım şeraitle meşruttur ki, sabır ve metanet, itikaad-ı tam, azm-i sahih, kalb-i kavî ve ciddiyetle beraber yedinde kuvvet olmaktır. Şu şartlar kendisinde mevcut olan kimseler hakkında âyet-i ûlânın hükmü bâkî ve onunla amel Ebu Müslim'e göre caizdir, mensuh değildir. Amma bu şartlar mevcut olmayan kimseler hakkında âyet-i saniyenin hükmü cârîdir.

Bu âyette *z a a f* la murad; *zaaf-ı bedendir* veyahut *zaaf-ı kalptir.* Herhangi manâ murad olunursa olunsun zaaf-ı hâl; teklif olunan hizmeti edada meşakkat icab edip meşakkat ise kolaylığı calip olduğundan âyet-i ûlânın hükmünden ehl-i İslâma ârız olan sıkleti âyet-i saniyeyle Vâcip Tealâ ehl-i İslâm üzerinden kaldırmıştır.

Herşeyin hâlikı Allahü Tealâ olduğu gibi harpte galebeyi hâlik dahi Allahü Tealâ olduğuna ve abid için her fiilinde esbaba tevessül ettikten sonra Allahü Tealâ'ya iltica lâzım olduğu gibi umur-u harpte dahi Allah'a iltica; vazife-i ubudiyetin muktezasından bulunduğuna işaret için bu âyette galebenin izn-i ilâhî ile olacağını beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ gazanın ahkâmından bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ
يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Yeryüzünde kâfirlerin katli çoğalıp İslâm şevket buluncaya kadar bir nebi için esir almak ve para bedelinde bırakmak caiz olmadı. Ey ehl-i iman! Siz metâ'-ı dünya murad edersiniz, Allahü Tealâ sizin için âhiret sevabı murad eder ve Allahü Tealâ cümle âleme gaalip ve bilumum işleri hikmeti mutazammındır.]

Yani; yeryüzünde i'lâ-yı kelimetullah için İslâmla kâfirler beyninde çok muharebe olup kâfirlerin çok kırılmasıyla zelil, hakir ve İslâmın kuvvet ve şevket sahibi olduğu tezahür edip onlardan bir derece korku kesilinceye kadar nebi için onlardan esir almak ve esiri bedel mukaabilinde esaretten halâs etmek sahih olmaz. Siz esirden bedel almakla menafi-i dünyayı murad edersiniz. Allahü Tealâ ise esir almayıp katletmenizle sizin için âhiret seva-

bını murad eder. Çünkü; Allahü Tealâ herkese gaaliptir. Binaenaleyh; sizi kâfirler üzerine gaalip kılar ve her işi hikmete muvafıktır ve sizin halinize muvafık olan şeyi sizin için murad eder. Şu halde siz paraya tama' ederek esir olan kâfirleri para alarak salıvermeyin ki, galebeniz zayi olmasın.

Medârik'te beyan olunduğu veçhile (حتى يثخن) demek (حتى يكثر القتل للكفار فى الارض) demektir. Yani «Kâfirlerin yeryüzünde katli çoğalıp katilleri sebebiyle ehl-i küfrün zelil olup ehl-i İslâmın aziz olduğu görülmedikçe esirleri fidye bedelinde kurtarmak sahih olmadı» demektir.

Fahri Râzi, Kaazî, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran Bedir gazasında alınan esirler arasında Resulullah'ın amcası (Abbas) ve Hz. Ali'nin biraderi (Ukeyl) mevcuttular. Resulullah esirler hakkında ne gibi muâmele olunacağını ashabıyla istişare ederken Ebu Bekir (R.A.) Hazretleri esirlerden bedel almak ve onunla ashabı takviye ve askeri silâhlandırmak reyinde bulundu. Hz. Ömer ise esirlerin boyunları vurulmak ve katledilmekle vücutları izale olunmak cihetini iltizam etti ve hatta «Yâ Resulallah! Bunlar kâfirlerin muktedâbihidirler. Binaenaleyh; (Hamza)'ya müsaade et, kardeşi Abbas'ı ve Ali'ye müsaade et, biraderi Ukeyl'i ve bana da müsaade et akrabamdan filânın boyunlarını vuralım vücutlarını izaleyle yeryüzünden fesadlarını defedelim. Zira; bunlarda emmare-i salâh yoktur» dedi ve bu söz Resulullah'ın reyine hoş gelmedi. Binaenaleyh; Resulullah «Yâ Ebâ Bekir! Sen Hz. İbrahim'e benzersin. Zira; İbrahim (A.S.) kendine tebaiyet etmeyenlerin salâhlarına duâ etti» ve Hz. Ömer'e hitaben «Yâ Ömer! Sen de Hz. Nuh (A.S.) a benzersin. Zira; Nuh (A.S.) kendine iman etmeyen kâfirlerin küllisinin helâkine duâ etti» buyurdular ve esirler hakkında muâmeleyi ashabının reyine havale edip ashab-ı kiram fidyeyle terhisleri cihetini iltizam edince bu âyetin nazil olduğu mervidir. Ertesi günü Hz. Ömer, Resulullah ile Ebu Bekir'i ağlar görünce ağlamalarının sebebini suâl etti. Resulullah «Arkadaşların haline ağlarım. Zira onlara azap şu ağaçtan daha yakındır» buyurdu. Bu âyet; enbiyâ-yı ızam için içtihadın cevazına ve içtihadında hatanın vukuuna ve lâkin hataları üzerine takrir olunmayıp derhal o

içtihadın hata olduğuna taraf-ı ilâhiden vahiyle tenbih olunacaklarına delâlet eder. Çünkü; esirlerden fidye alarak terhisleri Resulullah'ın reyine muvafıktı.. Bu âyet o reyin hata olduğunu beyan etmiştir ki rey-i Resulullah da içtihattan ibaretti.

Bazı tarih-i İslâmda, kütüb-ü siyerde ve tefsirde beyan olunduğuna nazaran Bedir gazasında esirlerden alınan fidye, yani bedelin her okkası kırk dirhem olmak üzere yüz okka altınmış. Bunun kırk okkası yalnız Amme-i Resulullah olan (Abbas) Hazretlerinden alınmıştır. Çünkü; Abbas o zaman henüz şeref-i İslâmla müşerref olmadığı cihetle kâfirlerin içinde esir olarak bulunduğundan fidye-i necat olmak üzere kırk okka altın vermiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ henüz esirlerden fidye almak caiz olmadığını beyandan sonra fidye alındığı surette azabın nazil olmayacağına dair hükm-ü ilâhi sebkat etmemiş olsaydı azap nazil olacağını beyanla tehdid etmek üzere :

لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَٓا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[**Eğer Bedir'e hazır olan cemaat-ı müslimîni azaptan muhafaza hakkında geçmiş hükm-ü ilâhi olmasaydı esirler bedelinde almış olduğunuz emval hakkında size azap isabet eder ve dokunurdu velâkin azabın nazil olmamasına dair Cenab-ı Hakkın levh-i mahfuzda yazılı hükm-ü kat'isi vardır.**] Binaenaleyh; bu hatanızdan dolayı azap nazil olmayacaktır.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran Resulullah'ın bu âyet nazil olunca «Azap gelseydi (Ömer) ile (Sa'd b. Muaz)'dan başka halâs olan olmazdı» buyurduğu mervidir. Çünkü; esirler hakkında istişare olunduğu zaman Hz. Ömer ve Sa'd'in reyleri esirlerden fidye alınmayarak katlolunmalarıydı ve âyet-i celilede bu rey üzere nazil olmuştur.

Levh-i mahfuzda yazılı olan *h ü k m - ü i l â h î* ile mu-

rad; *içtihadında hata edenlere azap nazil olmamak* veyahut *ehl-i Bedr'e azap nazilolmamak* veyahut *kendileri sarahaten nehyolunmadıkları şeyi işleyenlere azap nazil olmamaktır.* İşte şu beyan olunan ahkâmdan herhangisi murad olunursa olunsun ehl-i Bedir için azap mukadder olmadığına âyet delâlet eder ve şu beyan olunan manâların cümlesi ehl-i Bedir'de mevcut olduğundan onlar ma'zurlardır. Çünkü; ehl-i Bedir'in hatası; beyan olunduğu cihetle içtihadda hatadır. Kezalik esirlerin terhisi bedelinde fidye almak nehyolunmamıştı. Gerçi enbiya-yı sabıkanın ümmetlerine emval-i ganimet helâl olmadığı ma'lûmsa da bu ümmet hakkında helâl veya haram olduğuna dair henüz bir hükm-ü şer'i gelmediğinden ashab-ı ızam için fidye alınmasının cevazı veya adem-i cevazı meçhul olduğundan fidyenin alınması ve askerin nevakısının ikmali cihetini ihtiyar etmişlerdi.

Bu meselede ashabın kusuru; fidyenin alınmasına sahib-i şeriattan müsaade taleb etmeksizin o fidyeyi almaya cesaret etmeleridir. İslâmın kuvvet ve şevketi zuhur edince fidye alınmasına müsaade-i ilâhiye olacaksa da acele etmeleri hata olmuştur.

Ehl-i Bedir'in şu hatalarının affolunmasının sebebi; iptida-yı İslâmda Resulüllah'a iman edip inkıyad-ı tamla inkıyad etmeleri ve silâhları olmadığı halde feda-yı can ederek kâfirlerle muharebeye hazır olmaları ve şevket-i İslâmiyeyi izhar ve din-i ilâhiyi i'lâ eylemeleri ve esasını kurmalarıyla ind-i ilâhide makbul olmalarıdır.

Bu âyet-i celileyi «Fidye almak üzerine azab-ı azîmin isabet edeceğini beyanla fidye alınmasının ma'siyet olmasına ve bu re'ye Resulullah'ın iştiraki cihetiyle Resulullah'tan günahının suduruna» bazı mülhidler delil addetmişlerse de âyet-i celilede Resulullah'tan günahının suduruna delâlet yoktur. Çünkü; âyet-i celiledeki *i s h a n ;* yeryüzünde kâfirlere galebe etmek şartıyla esir alınmasının meşru olduğuna delâlet eder». Zira; *i s h a n kâfirlerle çok muharebe ve onları katil ve itlâf etmek suretiyle İslâm'ın şevketini onlara göstermek ve mahabet-i İslâmiyeyi tanıtmaktır.*

Şu halde Resulullah ve ashab-i kiram Bedir'de vuku bulan muharebe-i azîmede bu manânın husule geldiğini zannettiklerin-

den esir alınmasının ve esirlerden fidye kabulünün cevazını içtihad ettiklerinden günah yoktur ve âyette vaki olan tenbih de şu içtihadda hata üzerine tenbihtir. Binaenaleyh; Bedir gazasında esirlerden alınan fidyenin ma'siyet olduğuna delâlet yoktur. Zira; *i s h a n* ın manâsı olan *katl-i kesîr ve galebe* için bir hadd-i muayyen olmadığı gibi dünyada bulunan bilcümle kâfirleri katletmek ve onların cümlesine galebe eylemek beşer için mümkün olmadığından bilumum kâfirleri öldürmek manâsı dahi maksud olmadığı bedihidir. Âyetten maksud olan kıtâl-i kesîrin husulü ve adem-i husulü içtihada havale olunmuş birşeydir. Şu halde Resulullah ve ashabı içtihadlarıyla amel etmişlerdir. İşte bu içtihadın hata olduğuna ve esir almak ve esirlerden fidye kabul etmek zamanı gelmediğine dair taraf-ı ilâhiden tenbih gelmiştir.

Yahut âyette fidye alınmak üzere azabın nüzûlüyle korkutmak yalnız ashabadır, Resulullah'a değildir. Çünkü; ashap muharebede ancak katletmekle me'mur oldukları halde esir aldılar. Halbuki o zaman mükellef oldukları hükm-ü şer'i ellerine geçen kâfirleri öldürmekken Resulullah'tan isti'zan etmeksizin esir almaları vazifeleri harici hareket olduğundan tehdid olunmuşlardır.

Yahut âyette azap nazil olmak ihtimaliyle tehdid; fidye almak garazına binaen esir alanlar hakkındadır. Şu halde mutlaka fidye almak haram olduğuna âyette delâlet yoktur. Maahaza ashabın fidye alınmasına reyleri asakir-i İslâmiyeyi takviye içindir, yoksa kendi menfaatları için değildir. Zemm ise mücerret dünya garazına binaen alınmasına variddir.

Şu halde âyette Bedir'de alınan fidyenin ma'siyet olduğuna delâlet olmadığı gibi Resulullah'tan günahın suduruna dahi hiç delâlet yoktur. Binaenaleyh; bazı mülhidlerin Resulullah'tan günah sadır olduğuna dair istidlâlleri batıldır.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i Bedir'e esir aldıklarından ve esirleri fidye alarak terhis ettiklerinden dolayı itab-ı ilâhi varid olunca ashab-ı kiram emval-i ganimetten birşey almayacaklarına azmetmeleri üzerine bundan sonra ganimetin ibahasını beyan etmek üzere :

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Biz emval-i ganimeti size mübah kılınca siz tayyib ve helâl olduğu halde mal-i ganimeti yiyin ve hatırınıza darlık verecek birşey getirmeyin ki, kemâl-i âfiyet ve rahatla yiyesiniz ve günahları irtikâb etmekten sakının ve Allah'tan korkun ki, maâsîyi irtikâba cüret etmeyin ve bundan evvel gaza-yı Bedir esirlerinden dolayı vâki olan hatanızdan da endişe etmeyin. Zira; geçmişte vâki olan hataları Allahü Tealâ mağfiret buyurucudur ve ceraim-i saire hakkında Allahü Tealâ merhamet edicidir.]

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran bundan evvelki âyet nazil olunca ashab-ı Resulullah emval-i ganimetten aldıkları şeylere ellerini uzatmadılar ve bilâizin aldıklarına nedamet edince Allahü Tealâ bu âyetle helâl olduğunu beyanla onların intifaına müsaade buyurmakla mesrur etmiştir.

Âyet-i celile; emval-i ganimeti ahzetmeye terğibi mutazammındır. Çünkü birşeyin yenmesiyle emretmek; o şeyin vücuduna tevakkuf ettiğinden «Emval-i ganimeti ekledin» demek «Emval-i ganimeti almaya gayret edin» demektir ve şu terğibi te'kid için helâli tayyib olmakla tavsif buyurmuştur. «Birşeyin hurmetini beyandan sonra varid olan emir; o haram olan şeyin mübah olmasına delâlet eder» diyen usulcüler indinde âyet-i celilede (كلوا) emri emval-i ganimetin mübah olmasına delâlet eder. Çünkü; ümem-i salifeye ganimetle intifâ'ın haram olduğu kat'idir. Şu hurmetten sonra varid olan bu emir; ibahasını beyan içindir ve ganimetle intifâ'ın helâl olması bu ümmetin hassasıdır. Bu manâyı Resulullah'ın (احلت لى الغنائم ولم تحل لاحد قبلى) kavl-i şerifi de te'yid eder. Yani «Bana ganimet helâl kılındı, benden evvel hiçbir kimseye helâl kılınmadı» demektir. Şu halde geçmiş şeriatların Kur'an'la mensuh olan ahkâmından birisi de budur. Binaenaleyh; ganimetin ibahasıyla hü-

küm; bu şeriatın efdaliyetine delâlet eden ahkâm-ı şer'iye cümlesindendir. Zira; ümem-i salifenin gazalarının faydası yalnız ecr-i uhrevîye münhasırken bu ümmetin dünyaca emeklerini zayi etmeyerek hem ecr-i dünyevî hem de ecr-i uhrevî ihsan etmek onların efdaliyetine delâlet eder. Amma yalnız bu ümmete helâl olmasının hikmeti, ilm-i ilâhiye müfevvazdır. Çünkü; mülkünde mutasarrıftır. İstediği kuluna istediği şeyi helâl kılar, o şeyi istemediği kuluna haram kılar, mülkün sahibi odur. «Bu niçin böyle oldu?» denmez ve suâle kimsenin haddi yoktur. Şu hüküm; birşeye malik olan insanlarda dahi aynıyla cârîdir. Zira; herkes kendi mülkünde istediği kimseyi intifâ'a me'zun kılar ve diğer bir kimseyi o intifâ'dan mahrum eder ve mahrum olan kimsenin «Beni niçin mahrum ettin?» demeye salâhiyeti yoktur. Şu kadar ki, intifâ'a me'zun kıldığını diğerinden daha ziyade sevdiğine delâlet eder. Şu halde Vâcip Tealâ'nın emval-i ganimeti bu ümmete helâl kılması indi ülûhiyette ümmet-i Muhammed'in makbul olmasına dâldir. Binaenaleyh; başkalarına vermediği ve haram kıldığı emval-i ganimeti bu ümmete helâl kılmış ve intifâ' etmelerine müsaade buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı ızamın üserâ-yı Bedir'den fidye almaları üzerine esirler ellerinden alınan mallarına pek ziyade müteessif olmalarına binaen Cenab-ı Hak onları İslâm olmaya meylettirmek için :

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَى إِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا
مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٠﴾ وَإِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا
اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Ey cümle nası irşad ve tarik-ı hakka sevketmek için gönderilen Nebiy-yi Mükerrem! Esirlerden ellerinizde bulunan kimselere hitap olarak sen de ki, «Eğer Allahü Tealâ sizin kalbinizde hayır

bilirse sizden esaretinize bedel-i fidye olarak alınan mallarınızdan daha hayırlısını Allahü Tealâ size verir ve geçmiş günahlarınızı setreder. Zira Allahü Tealâ size imanı ve taatı tevfik etmekle günahlarınızı mağfiret edicidir ve zat-ı ülûhiyetine iltica edenlere merhamet buyurucudur. Ve eğer bu esirler fidye vererek halâs olup seninle muâhede ettikten sonra sana hiyanet ederlerse sen taaccüp etme. Zira; onlar senden evvel küfrü irtikâb edib ubudiyetin muktezasından çıkarak Allahü Tealâ'ya hiyanet ettiler. Binaenaleyh; onlardan ahz-ı intikam etmeye Allahü Tealâ sana kudret verdi. Şu ahidden sonra tekrar ahidlerini bozarlar ve hıyanet etmeye başlarlarsa da sen mübâlât etme. Zira; senin yardımcın olan Allahü Tealâ seni onların şerrinden muhafaza eder. Şu halde onların hıyanet etmelerinden sen korkma. Çünkü; Allahü Tealâ onların niyetlerini bilir ve ilminin muktezasınca onların cezasıyla hükmeder.]

Bu âyet-i celilenin hükmü; Resulullah'ın nusretini beşarettir. Zira; Resulullah'a her hıyanet edenlerden ve nakz-ı ahdeyleyenlerden ahz-ı intikam etmeye kudret vereceğini Vâcip Tealâ bu âyetle resulüne vaad etmiştir ki, metbû' olan resule vaad etmek o resulün ümmetine de vaad etmektir. Lâkin ümmetin bihakkın resule tebaiyetle sünnetini ihya etmesi ve nusrete müstehak olması şarttır. Çünkü; din-i ilâhinin terakkisine sa'yeden resulüne vaad olunan nusret o dinin i'lâsına çalışan ehl-i imanın cümlesine vaaddir. Şu kadar ki, bu vaad-i ilâhi dinin i'lâsı için çalışmak şartıyla meşruttur.

Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celile ammünnebi (Abbas) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Abbas Hazretleri Bedir'de esir olunca her okkası kırk dirhem hesabıyla Bedir'e gelen Kureyş askerine sarfetmek üzere maiyetinde götürmüş olduğu yirmi okka altını kendine esaretten halâs bedeli olarak vermişti. Zira; Bedir'e gelen Kureyş'in masrafını taahhüd eden on kişiden birisi de Abbas idi. Diğerleri sarfedip bunun nöbeti henüz gelmeden esir düştüğünden meblâğ-ı mezkûr yanında kalmış olduğu cihetle boşu boşuna Kureyş'e sarf için yanına aldığı meblâğ kendinin fidye-i necatı olmuştur. Resulullah Abbas'ın biraderzadesi (Ukeyl) ve (Nevfel)'in fidyelerini de vermesini Abbas'a emredince Abbas «Param yoktur, beni Mekke'de dilenci olarak mı terkedeceksin?»

demesi üzerine Resulullah «Mekke'de haremin (Ümmül Fadl)'a vermiş olduğun altınlar nerededir?Ve Ümmül Fadl'a (Benim ne olacağım ma'lûm değildir. Eğer ölürsem bu altın oğlanlarınla senindir) demedin mi?» buyurdu. Hz. Abbas da «Yâ Resulallah! Bunu sana kim söyledi? Bunu kimse bilmiyordu. Çünkü; bu altınları ben (Ümmül Fadl)'a gecenin karanlığında verdim, yanımızda kimse yoktu ve kimseye de demedim» deyince Resulullah «Bana Rabbim haber verdi» buyurdu. Bunun üzerine Abbas Hazretleri «Yâ Resulallah! Ben senin işinde şüphe ediyordum. Şimdi şüphem kalmadı. Binaenaleyh; iman ettim» dedi ve biraderzadelerine de iman etmelerini emretti ve «Allah'tan daha ziyade hayır ve mağfiret isterim» demekle sözüne hitam verdi.

Abbas Hazretleri iman ettikten sonra «Benden fidye olarak alınan maldan daha ziyade ve hayırlı olarak Allahü Tealâ bana mal verdi ve çok şeye malik oldum. Hatta yirmi adet köleye malik oldum ki, herbiri yirmişer bin dinar döndürüyorlar ve istediğim zaman bana zemzem veriyorlardı. Binaenaleyh; Allah'ın vaad ettiği mağfirete muntazırım» buyurdukları mervidir.

Bu âyet-i celile; beyan olunduğu veçhile Abbas Hazretleri hakkında nazil olmuşsa da sebebin hususuna itibar olunmayıp elfazın umumuna itibar olunmak kaaide-i mer'iyesine binaen esirlerin cümlesine şamildir ve esirlerin cümlesi hakkında nazil olduğu dahi mervidir. Çünkü; âyette hitap zamirleri cemi' sıyğasıyla varid olduğu gibi diğer elfazın da umum üzere varid olmasına binaen Abbas Hazretleri de dahil olduğu halde umum esirler hakkında nazil olması râcihtir. Âyet-i celilede evvelki (خيرا) lâfzıyla murad; *iman ve taattır.* İkinci (خيرا) lâfzıyla murad; *menâfi-i dünyeviyedir.* Mağfiret de *menâfi-i âhiretten ibarettir.* Şu halde Vâcip Tealâ esirlerden iman edenlere hem menâfi-i dünyayı, hem de menâfi-i âhireti vaad buyurmasıyla imana terğib buyurmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Eğer sizin iman edip ibadetle meşgul olduğunuzu Allahü Tealâ bilirse fidye olarak sizden alınan mallarınızdan daha hayırlı dünya malı vereceği gibi âhirette günahlarınızı mağfiret etmek suretiyle sizi dünya ve âhirette mesrur edecek] demektir.

***

Vâcip Tealâ Bedir vak'asında cereyan eden birçok havadisi ve o havadisin ahkâmını beyandan sonra zaman-ı saâdette mevcud olan müslümanları taksim ve herbir kısmın ahkâmından bazılarını beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ
وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Mekke'de iman edip Resulullah'a muâvenet etmek ve beraberlerinde bulunmak üzere Medine'ye hicret ettiler, malları ve canlarıyla fisebilillâh düşmanlarıyla mücahede ettiler ve şol Medine ahalisi ki, ensar-ı kiramdır. Onlar muhacirleri kendi evlerine oturttular ve yardım ettiler. Muhacirînin düşmanlarına karşı yekdil ve yekvücud olarak muhacirlere muâvenette bulunurlar. İşte şu evsafı câmi' olanların bazısı bazısının dostudur.]

Vâcip Tealâ bu âyette muhacirînle ensarı senâ buyurmuştur. Çünkü; muhacirînden bir kısım edyân-ı kadimeleri olan putperestliği terkedip rıza-yı ilâhiyi aramak üzere iman ve vatanlarını, mallarını ve akrabalarını terkedip Resulullah'a muavenet maksadıyla hicret, silâh ve saire gibi hazırlıkları olmadığı halde Bedir gazası gibi mühim gazalarda din düşmanlarıyla muharebe ettiler. İslâmın zayıf olduğu bir zamanda böyle mühim vak'alarda bulunmak, malını ve canını fedaya hazır olarak herşeyi göze aldırmak, din-i İslâmın esasını kurmak, temelini atmak ve i'lâsına sa'yetmek mezâyâ-yı insaniyenin en büyük mertebesi olduğu için Cenab-ı Hak onları bu âyette senâ buyurmuştur. Kezalik ensar-ı kiram da Resulullah'ı kabul edip ihtiyaç zamanı muhâcirîne ikramda bulunduklarından senâya mazhar olmuşlardır.

Bu âyet-i celile ahkâmınca iptida-yı İslâmda muhâcir ve ensardan bazıları bazılarına varis olurlardı. Amma küffardan akrabaları varis olamadığı gibi hicret etmeyen müslüman akrabaları dahi varis olamazdı. Şu halde iptida-yı İslâmda bir kimsenin âha-

ra varis olabilmesine sebep *ikiydi; Müslîm olarak hicret etmek* veyahut *ensardan olmak*tır. Bu sebeplerden birisi kendisinde bulunmayan velev akrabadan olsun muhâcirlere ve ensara varis olamazdı.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile muhâcirîn-i kiram, menâkıbın a'lâsı ve faziletin bâlâsı olan imanda ensar üzerine sebkat etmeleri ve çok zaman Kureyş tarafından kendilerine vâki olan belâlara sabır ve tahammül eylemeleri ve vatanlarından ayrılmakla ârız olan birtakım mazarrat ve meşakkata göğüs germeleri gibi bir çok mezâyâda ensar üzerine fâik olup İslâmda muktedâbih olduklarına işaret için Kur'an'da muhâcirînle beraber ensar zikrolunan âyetlerde muhâcirin takdim olunduğu gibi bu âyette dahi muhâcirîn takdim olunmuştur. Zira; mühim mesailde temel atanlarla sonradan iltihak edenler arasında birçok fark olduğundan esasını kuranların fazileti elbette ziyadedir.

***

Vâcip Tealâ zaman-ı saâdette mevcut olan müminlerden kısm-ı evvel olan muhacirîni ve kısm-ı sânî olan ensarı zikrettikten sonra müminlerden üçüncü bir kısmı zikretmek üzere:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar iman ettiler de Mekke'den Medine'ye hicret etmediler. Ey müminler! Size hicrette muvafakat etmeyenlerle sizin beyninizde irs hususunda münasebet yoktur. Binaenaleyh; onlar size, siz onlara varis olamazsınız. Çünkü; irse dair beyninizde velâyet yoktur. Bu hüküm onlar hicret edinceye kadar devam eder. Eğer hicret ederlerse o zaman yekdiğerinize varis olursunuz. Ve eğer onlar din hususunda sizden yardım taleb ederlerse

onlara yardım etmek sizin üzerinize vâciptir. İllâ şol bir kavm-i kâfir ki onlarla sizin beyninizde muâhede olursa ve onlara karşı müminler yardım talebederlerse yardım etmek vâcip olmaz. Çünkü; sizinle muâhede sebketmiş olan kâfirler hakkında ahde riayet etmek vâcip olduğundan ahdin hilâfına ehl-i imana muâvenet etmek nakz-ı ahdolacağından gadri mucip olur. Gadir ise caiz olmaz. Ve Allahü Tealâ sizin amelinizi görücü, bilici ve amelinize göre cezanızı vericidir.] Şu halde emr-i ilâhiye muhalefet etmeyin ki, ikaab-ı ilâhiye müstehak olmayasınız.

İptida-yı İslâmda ehl-i İslâmın yekdiğeriyle ülfet ve ünsiyet ederek bazılarının bazılarına muâvenet etmeleri ve bir noktada içtimâ'ları lâzım olup aralarında nefret ,ve tefrika caiz olmadığı cihetle hicret vâcipti. Çünkü; ehl-i imanın içtimâ'ı o zamanda hicretle husul bulacağından hicrete ihtiyaç vardı. Binaenaleyh; şu vâcibe riayet edemeyenlerle riayet edip hicret edenler beyninde irse dair hususatta velâyetin kesilmesi beyan olunmasıyla ehl-i imanı hicrete teşvik ve kezalik aralarında münasebetin kat' olunmasının müddeti (حتى يهاجروا) cümlesiyle beyan olunması dahi ehl-i imanı hicrete terğib etmiştir. Çünkü; hicret edenlerle etmeyenler beyninde velâyetin inkıtaı hicret edinceye kadar devam edip hicret edince münasebâtın kemâfissabık avdet edeceğini bilen bir mümin elbette hicret etmekle din kardeşleriyle münasebâtın iâdesine gayret ve rağbet edeceği derkârdır.

Hicret edenlerle etmeyenler beyninde velâyetin kat'ı her cihetten olmayıp belki yalnız irs hususunda olduğuna işaret için din hususunda hicret etmeyenlere icabına göre yardım etmek hicret edenler üzerine vâcip olmuştur.

Hulâsa; iptida-yı İslâmda iman edip de hicret edemeyenlerle hicret edenler arasında irs cârî olmadığı ve lâkin hicret edemeyenler hicret edenlerden yardım isterlerse yardım etmek vâcip olup yalnız ehl-i imanla muharebe etmemek üzere muâhede akdetmiş bir kavim aleyhine yardım isterlerse o kavme karşı nakz-ı ahd ederek yardım etmek caiz olmadığı ve Allahü Tealâ nakz-ı ahdedenlerin hallerini bildiği ve gördüğü ve binaenaleyh; ahde riayet lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zaman-ı saâdette mevcut olan müminlerin üç kısmını beyandan sonra kâfirlerin bazı ahkâmını beyan etmek üzere:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar kâfir oldular. Onların bazısı bazısının dostudur. Çünkü; onlar akıllarından maksat olan ihtidayı zayi etmek ve kendilerini irşad için gönderilen nebilerine iman etmemek hususunda yekdiğerinin velisidir. Eğer siz düşmanınız olan kâfirleri dost ittihaz ederseniz yeryüzünde büyük fitne ve fesad olur.]

Yani; kâfirlerin bazıları bazılarının dostu olup ehl-i İslâm aleyhine birbirlerine muâvenette bulununca ehl-i İslâma vâcip olan; dostlarını ve düşmanlarını bilip dostlarına muhabbet ve muâvenet etmek ve düşmanlarına adavet üzere bulunup onları dost tutmamaktır. Eğer bilâkis düşmanları olan kâfirleri dost ittihaz ederlerse bilcümle yeryüzünü ihata ve ekseri aktâr-ı arza eseri sirayet eder belâlar ve büyük fesadlar zuhur eyler ki, önünü almak istersiniz, lâkin önünü almak mümkün olamaz. Çünkü o fesad; sizin ve Allah'ın düşmanlarını dost ittihaz ettiğinizden neş'et ettiği cihetle o fesadın men'ine kaadir olamazsınız. Binaenaleyh; her cümlenize sirayet eder de, âlemde büyük büyük fesad olur.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile işte o fesad; ehl-i İslâmın kendilerini hakir ve zelil görmekle kâfirleri âlî görerek onlara meyl ü muhabbet etmeleridir ki bu; dermanı bulunmaz bir derttir. Zira; kâfirler daima ehl-i imana buğz ve adavet üzere bulunduklarından her zaman ehl-i İslâm aleyhine fırsata intizar ve fırsat düştükçe ehl-i İslâmı zaafa düçar etmeye gayret ederler.

Beyan olunduğu veçhile İslâmların kâfirlere muhabbetleri sebebiyle kâfirlerin âdât ve ahlâklarını taklid etmekten ziyade ehl-i İslâm için bir felâket olamaz. Çünkü kâfirleri taklid; âdât ve ahlâk-ı İslâmiyenin tedricen sukuutuna bâdî olacağı cihetle ırk-ı İslâmın zaafa duçar olacağında şüphe olunamaz. Bu ise İslâm için bâis-i inkırazdır. Binaenaleyh; kâfirleri daima düşman bilmek ve

şerlerinden hazer üzere bulunmak ehl-i İslâm için vezaif-i diniye ve mühimme cümlesinden olduğuna işaret için Cenab-ı Hak bu âyette ehl-i İslâmın onları dost ittihaz etmeleri büyük fesadı mucip olacağını beyanla tavsiye buyurmuştur.

İşte bu âyet-i celile ehl-i İslâm için büyük bir derstir. Çünkü; âyette *üç hüküm vardır: B i r i n c i s i ; kâfirlerin birbirine dost olmalarıdır* ki dost daima dostunun tarafını tutar ve icabında dostuna yardım eder, fırsat düştükçe düşman addettiği millete ihaneteder. Binaenaleyh; hiçbir kâfir milleti ehl-i İslâmı diğer kâfir üzerine tercih etmez. Ancak menfaat icabıdır ki, o menfaat bitinceye kadar mümaşat eder. *İ k i n c i s i ; ehl-i imanın kâfirleri dost ittihaz etmelerinin yeryüzünde fitne olmasıdır.* Çünkü; kâfirleri dost ittihaz edince ehl-i İslâm onların fena ahlâkıyla tahalluk eder ve onların dostluğuna mağrur olarak âdât-ı İslâmiye ve an'anât-ı milliyyeyi terkederek her feyzi onlardan bekler ve onları âlî kendini hakir görmekle kuvve-i umumiye zafaa düçar olur ve metanetini kaybeder. Binaenaleyh; kâfirler diyar-ı İslâma hücumla akıllara hayret verecek fitneler zuhur eder ve nitekim öyle olduğuna da vukuât şahittir. *Ü ç ü n c ü s ü ; kâfirleri dost ittihaz etmek büyük fesada bâdî olur.* Zira; fitne olan yerde fesad olacağı şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i İslâmın muhâcir ve ensardan olanlarına ta'zîm lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar imanla beraber vatan-ı aslîlerini terkle hicret ve din-i mübîne muavenet ve rıza-yı Bariyi tahsil için adâ-yı dinle muharebe ettiler ve şol kimseler ki, onlar muhâcirleri kendi evlerinde oturttular ve din-i İslâmın temelini kurmaya ve âleme dağılmasına gayret ve muhacirlere yardım ettiler. İşte şu iman edip Resulullah'a muâvenet etmek için hicret etmek ve fisebilillâh mücahede eylemek ve muhâcirîni hanesinde iskân edip

din-i mübin-i Muhammedî'ye yardım etmek gibi evsaf ve mezâyâ-yı âliyeyi câmi olan kimseler ancak hak ve sabit olarak mümin-i kâmillerdir. Onlar için Rablerinden günahlarını setretmek gibi mağfiret-i azîme ve güzel rızıklar vardır.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ muhâcir ve ensarı birkaç cihetle meth ü senâ buyurmuştur. Çünkü bunları bundan evvelki âyetlerde zikrettikten sonra tekrar zikretmek; hallerine ihtimam, şan ve şereflerine ta'zîm ifade ettiği gibi, hakkaa mümin olduklarını beyan etmek imanlarında sebat ve kalplerinde itmi'nan olduğuna ve sarsılmaz bir itikaada malik olduklarına delâlet eder. Çünkü; imanında sebatı olmayan bir kimse din-i aslîsi olan putperestliği ve vatanını terkle malını ve canını din uğrunda fedaya hazır olamaz. Halbuki, bunlar her türlü fedâkârlığı ihtiyar ettiler. Eğer hakkıyla mümin olmasalar bu fedâkârlığı ihtiyar edemezlerdi. Vâcip Tealâ bunları mağfiretinin azametine ve kemâline delâlet için (مغفرة) lâfzı *tazîme* delâlet eden *tenvin* ve *nekre* olarak varid olduğu gibi âhirette kemâl-i rahatlarına işaret için (رزق) lâfzı *kerem*le tavsif olunmuştur ki rızıkları arzularına muvafık olacağına işarettir. Yani rızkın kerim olması; sahibinin hoşnud olmasıdır.

Hulâsa; insanların âhirette arzu ve emelleri ikidir: *B i r i n c i s i ; azaptan kurtulmak, i k i n c i s i ; derecât-ı âliyeye nail olmaktır.* Cenab-ı Hak bu âyette mağfiret olunacaklarını beyanla azaptan halâslarına ve rızıklarının kerim olmasını beyanla derecâta nail olacaklarına işaretle şanlarına ta'zîm ve derecelerinin âlî olacağını beyan buyurmuştur. İşte şu saâdete nail olabilmek için ancak ciddiyet üzere iman etmek ve din uğrunda fedâ-yı cana hazır olmak ve fütursuz sa'y ü gayret ve azîmet-i sadıka sahibi olmak ve lezzât-ı cismaniyeyi terkle her türlü fedâkârlığı ihtiyar etmekle hasıl olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zaman-ı saâdette mevcut olan müminlerin ahvalini beyandan sonra Mekke'nin fethinden sonra iman edenlerin ahvalini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Mekke'nin fethinden sonra iman ederek hicret ettiler ve sizinle beraber düşmanla muharebeye hazır oldular. İşte şu evsafı câmi' olanlar sizin kardeşlerinizdendirler. Ve zîrahim mahrem olanların bazısı bazısına Allah'ın kitabında ve hükmünde evlâdır. Zira; Allahü Tealâ herşeyi bilicidir. Binaenaleyh; hükmü yerli yerindedir.]

Yani; şol müminler ki, onlar (Bedir), (Hudeybiye) ve (Mekke)'nin fethi gibi mühim vukuâtlardan sonra iman ettiler de din-i mübini i'lâ için bazı gazalarda sizinle beraber muharebede bulundular ve din-i İslâmı tervic ve sünen-i Muhammediyyeyi ihya ve ta'mim etmek üzere mallarını ve canlarını fedaya hazır oldular. İşte şu evsafı câmi' olan kimseler sizin ihvan-ı dininizdir. Binaenaleyh; onları kendi nefsiniz gibi sevmeli ve onlara riayette kusur etmemelisiniz ki, cümleniz aile-i vâhide gibi olup düşmanlarınıza karşı kuvvetinizi muhafaza edesiniz ve beyinlerinde karabet olan müminler birbirlerine hükm-ü ilâhide ve ahkâm-ı Kur'ân'da ecanipten daha elyaklar ve daha yakınlardır. Zira; irs hususunda akraba birbirlerine varis olurlar, amma ecanip birbirine varis olamazlar. Binaenaleyh; karabet sahibi olanlar birbirine ecanipten daha evlâdır. Zira; dekaayık-ı esrara vakıf olan Allahü Zülcelâl kulları beyninde kimlerin kimlere münasip ve irs hususunda kimin kime daha ziyade yakın olacağını bildiğinden ilminin muktezasına göre hükmetmiştir ve hükmünde asla hata olmaz.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette (بعد) lâfzından müstefad olan *s o n r a l ı k* la murad; *Bedir vak'ası* veyahut *Hudeybiye veyahut feth-i Mekke'den sonra olmasında* ihtilâf vâki olmuşsa da esah olan *feth-i Mekke'den sonra* demektir. Çünkü; Bedir ve Hudeybiye vak'alarında henüz İslâm şevket bulmamış ve şevket-i İslâmiyenin tezyidi için Mekke'de olan Müslü-

manların Medine'ye hicretlerine şiddetle ihtiyaç vardı. Amma feth-i Mekke'den sonra İslâmiyet kuvvet bulup Mekke-i Mükerreme'de bilâd-ı İslâmiye meyanına dahil olunca Mekke'den Medine'ye hicrette ziyade fayda melhuz olmadığı cihetle hicrete mahal kalmadığından hicret edip etmemek herkesin kendi ihtiyarına terk olunmuştur. Resulullah'ın (لاهجرة بعدالفتح) kavl-i şerifi de bu manâyı ifade etmektedir. Yani; «Mekke'nin fethinden sonra hicrete lüzum yok» demektir. Şu halde Mekke'nin fethinden evvel hicretin varlığını beyan etmiştir. Binaenaleyh; hicretin inkıtaı Mekke'nin fethinden sonradır. Yoksa (Hudeybiye) yahut (Bedir) vak'asından sonra değildir. Bu hadis-i şerifte beyan olunan hicretin inkıtâ'ı Mekke'den Medine'ye hicretin inkıtâ'ına mahsustur ve illâ hicret ilâyevmilkıyam bâkî ve meşrudur. Hadis-i şerifte nefyolunan; hicretin vücubudur, yoksa bilkülliye hicreti nefyetmek değildir. Çünkü hicrete sebep; dine hizmet ve İslâmın şevketini tezyid ve herkes mükellef olduğu ahkâmı yoluyla edâ edebilmektir. Şu sebep her nerede ve her ne zaman mevcut olursa hicret lâzımdır. Binaenaleyh; İslâmiyetin zaafa düştüğü bir zamanda Müslümanların bir iklime içtimâ' ederek ehl-i İslâmın küffara karşı kuvvetini izhar etmesine lüzum görülüyorsa Müslümanların o iklime hicretleri vâcip olur. Kezalik bir beldede ehl-i İslâmın azlığından dolayı dinini muhafaza edemeyen kimseye dinini yoluyla ikaame edecek bir İslâm beldesine hicret etmesi vâcip olur. Şu halde hicretin sebebi; hicrete ihtiyaçtır. Binaenaleyh; her ne zaman hicrete ihtiyaç messederse hicret etmek bir emr-i lâzım olduğu cihetle hicret ilâyevmilkıyam bâkîdir.

Hülâsa; Mekke'nin fethinden sonra iman edip hicret edenler daha evvel hicret edenlerin kardeşleri olduğu ve zevilerhamın bazısı bazısına irs hususunda diğerlerinden daha yakın bulunduğu ve kitabullahın hükmü de bu minval üzere olduğu ve Allahü Tealâ'nın herşeye âlim bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

SURE-İ TEVBE

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerden olup *yüz yirmi dokuz* veyahut *yüz otuz* âyettir.

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم

Bu sure-i şerife; kıtale müteallik ahkâmı müştemil olduğundan evvelinde emniyet ve selâmete delâlet eden besmele yazılmamıştır. *Yahut* Sure-i Berâe ile Sure-i Enfal'in ahkâmı ve kıssaları birbirine benzediğinden ikisi yekdiğerine merbut bir sûre sayıldığı için araları besmeleyle fasloluınmamıştır. Bu sûrenin evvelinde besmelenin yazılmamasında birçok rivayet varsa da esah olan her sûrenin evvelinde besmele nazil olmamıştır. Şu halde bizim için selâmet (العلم عند الله) demektedir. Çünkü; «Vahiy hakkında niçin şöyle veya böyle oldu» demeye salâhiyetimiz olmadığı gibi vazifemizin de haricidir ve bizler için hikmetine ittılâ'da mümkün değildir. Zira; bu misilli şeyler vahiyle bilindiğinden aklımız idrakinden âcizdir. İnsanlar bu gibi hikmetleri bilmekle mükellef olmadıklarından şu sûrenin evvelinde besmelenin yazılmadığının hikmetini bilmemekten noksan lâzım gelmez. Mükellef olmayınca «İnsan hikmetini bilmediği şeyle nasıl mükellef olur?» şeklinde suâl dahi varid olmaz.

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ اِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۝١ فَسِيحُوا فِي الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ
اَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ ۝٢

[Ey müminler! Şu sûre; müşriklerden sizinle muâhede edenlere Allahü Teâlâ ve resulünden beraet ve aranızda olan emânî ve

zimmeti kaldırmak ve ahdi nakzetmektir. Hâl böyle olunca ey müşrikler! Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarından ibaret olan dört ayda yeryüzünde istediğiniz mahalde kemâl-i emniyetle gezin ve seyrüsefer edin, hiçbir şeyden korkmayın ve şurasını da iyi bilin ki, Allahü Tealâ'yı siz âciz kılamazsınız ve şunu da bilin ki, Allahü Tealâ kâfirleri dünyada kılıçla rezil ve rüsvâ ve âhirette azab-ı Cehennem'le onları perişan edicidir.]

Şu halde Allah'ın size dört ay müsaade buyurması sizin tefekkür ve teemmül etmeniz maslahatına mebnidir. Binaenaleyh; müsaade olunan dört ayda kemâl-i sükûnetle vakit geçirdikten sonra sizin için İslâm olmak veyahut cizye vermek veyahut keskin kılıç altında ölmekten başka çare yoktur.

Bu âyette *b e r a e t ; ismetin kesilmesi* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ ve Resulullah'la muâhede eden müşrikler beyninde muâhedenin hükmü olan ismet ve emniyet kalktı ve aranızda münasebet kalmadı. Binaenaleyh; muharebe kapıları açıldı, ehl-i imanla müşrikler beyninde emniyet-i mütekaabile kalktı, herkes elinden geleni geri koymasın, işlesin] demektir. Resulullah'ın muharebeyi suret-i kat'iyede azmedip muâhede kabul olunmayacağına işaret için beraet; suret-i aleniyede izhar ve ilân olunmuş ve bunu ilândan kâfirlerin mukaavemet edemeyecekleri raddede İslâm'ın kuvvetini beyanla kâfirleri din-i İslâmı kabule terğib de hasıl olmuştur. Nakz-ı ahdetmek; gadri ve beynehümada vâki olan mukaaveleden vazgeçmeyi mucip olduğundan Resulullah'tan doğrudan doğruya nakz-ı ahdetmek caiz olamaz. Çünkü; ahdi nakzetmek; *üç şeyle olur : B i r i n c i s i ; muâhedenin bir müddete muallâk olması ve o müddetin hitam bulmasıyladır. İ k i n c i s i ; muâhede zamanında muâhedenin bir şarta muallâk olup o şartın vücut bulmasıyladır. Ü ç ü n c ü s ü ; kâfirlerin gizlice nakz-ı ahdettiklerine dair bir emmare anlaşılmasıyladır.* Çünkü; hafî nakz-ı ahdettikleri bilinip de zarar etmeleri anlaşılınca ahdi bozduklarını bildiğimizi onlara bildirmek maksadıyla derhal onlara mukaabele tarikıyla bizim de ahdi nakzettiğimizi bildirmek lâzım olduğu Sure-i Enfal'de beyan olunmuştu.

Burada beyan olunan nakz-ı ahid; serdolunan esbab-ı selâseden üçüncüsü olan düşmanın nakz-ı ahdetmesi üzerine Resulullah'ın nakz-ı ahdettiği ilân olunmuştur. Çünkü; Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Resulullah (Tebûk) kazası için Medine'den çıktığında münafıklar Resulullah'ın askerine muhalefet ederek Medine'de kaldılar ve asakir-i İslâmiyenin bozulmasına dair birtakım eracif yani yalan sözler dağıttılar. Binaenaleyh; müşrikler ahdi bozarak ehl-i İslâmı zararlandırmayı göze aldırmaları üzerine Peygamberimiz (A.S.) Efendimiz Allah'ın emriyle onlarla kendi beyninde olan ahdi onların nakzına karşı nakzettiğini ilân etmiştir. Şu halde iptidaen nakz-ı ahid; onlar tarafından vuku bulmuştur.

Bu sure-i celilenin hicretin dokuzuncu senesi nazil olduğu mervidir. Çünkü; feth-i Mekke hicretin sekizinci senesi vâki oldu. Hicretin dokuzuncu senesi Resulullah'ın menâsik-i haccı nasa ta'lim etmek üzere (Ebubekir) Hazretlerini emir-i hac olarak Mekke'ye gönderdikten sonra bu sure-i celile nazil olmuştur. Sûrenin evvelinden otuz veyahut kırk âyeti nasa tebliğ ve ahdi nakzettiğini ilân etmek üzere Resulullah Hz. Ali'yi Ebu Bekir'in arkasından gönderdi. İkisi yolda birleşerek beraber Mekke'ye gelirler. Ebu Bekir Hazretleri Arafat'ta hutbesinde menasik-i haccı nasa ta'limle vazifesini ifa etti. Bayram günü Mina'da (Cemre-i Akabe) denilen mahalde Hz. Ali nasa tebliğle me'mur olduğu âyetleri okudu ve ahdi nakzettiklerini ahaliye ilân etti ve bunun üzerine «Ben; dört şeyle me'murum: *B i r i n c i s i ; bundan sonra Beyt-i Şerif'e müşrik yaklaşmayacak, i k i n c i s i ; uryan olarak Beytullah tavaf olunmayacak, ü ç ü n c ü s ü ; Cennet'e mümin olmayan kimseler giremeyecek, d ö r d ü n c ü s ü ; bizimle bundan evvel ahid sahiplerinin ahdi tamam olmuş sayılacaktır»* buyurması üzerine kâfirler «Yâ Ali! Amcanın oğluna söyle, biz de ahdi arkamıza attık. Bundan sonra beynimizde süngüyle kılıçtan başka birşey yoktur» dediler. Ahdi bozmayı ilân etmek vazifesi Ebu Bekir Hazretlerine tevdi olunmayıp da Hz. Ali'nin ayrıca bu vazifeyle memur olmasının sebebi; Arap beyninde cârî olan âdete riayet içindir. Çünkü; Arap beyninde âdet; ahidnameyi imza veyahut nakzetmek ahid sahibinin kendi veyahut akrabasın-

dan birisi olmak umur-u lâzımedendi. Eğer şu âdete riayet olunmayarak bu vazife Hz. Ebu Bekir'e tevdi' olunmuş olsaydı müşrikler tarafından itiraz olunmak ihtimali olduğundan Hz. Ali'ye tevdi olunmuştur.

Âyet-i celilede *s e y a h a t* la murad; *yeryüzünde istediği yerde gezmektir.* Seyahatla emir; ibahe için olduğundan seyahat etmek mübahtır, vâcip değildir. Dört ay müddetle bilumum müşriklere ilân-ı harp olunmuştur. Binaenaleyh; kabailden müddetlerinin dört aydan ziyade olanları dört aya tenzil ve ahdin müddeti dört aydan noksan olanların da dört aya temdid olundu. Müddet-i muâhedenin dört ay olmasının hikmeti; kâfirlerin tefekkür edip İslâmiyetten başka çare olmadığını bilsinler ve Resulullah'ın gelecek sene de hacca gideceğinden hiç kimseyi uryan olarak görmemek ve umuma ilân-ı harple İslâmın kuvvetini bildirmek için şu beraet suret-i aleniyede herkese bildirilmiş ve İslâmın şecaat ve şevketi âleme ilân edilmiştir.

***

Vâcip Tealâ açıktan kâfirlere dört ay müddetin hitamında ilân-ı harbi beyandan sonra şu beyan, cümle nasa Allahü Tealâ ve resulüne ilân olduğunu ve müşriklerden berî olduklarını beyan etmek üzere :

وَأَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ

buyuruyor.

[Şu âyet hacc-ı ekber gününde Allahü Tealâ ve resulünden cümle nasa ilân ve beyandır ki, Allahü Tealâ ve Resulü müşriklerden berîdir.]

فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣﴾

[Ey kâfirler! Eğer küfrünüzden tevbe ederseniz tevbe etmek

sizin için hayırlıdır. Eğer tevbeden kaçarsanız iyi bilin ki, siz Allahü Tealâ'yı âciz kılamazsınız. Yâ Ekrem-er Rusül! Sen kâfirleri acıtıcı azapla müjde et.]

Yani; etraf-ı âlemden nasın içtimâ' ettiği Arefe ve Bayram günü olan hacc-ı ekber gününde Allah'ın emriyle resulünden sadır olan ferman, nasa bir ilândır ki, o ilânın münderecâtı: Allahü Tealâ ve resulü bu günden itibaren müşriklerden berîdir ve müşriklerle beyinlerinde münasebet yoktur. Eğer ey müşrikler! Küfürden ve ehl-i İslâma gadretmekten ve ahdi bozmaktan tevbe ederseniz dünyada ve âhirette tevbe sizin için hayırlıdır ve eğer tevbeden i'raz ve küfrüzere ısrar ederseniz iyi bilin ki, Allah'ın kahrı size ulaşır. Çünkü; siz Allah'ı âciz kılamazsınız. Zira; Allah'ın kudreti vâsidir, her yerde ve her zamanda sizden intikaamını almaya kaadirdir. Yâ Ekrem-er Rusül! Söz dinlemeyen kâfirleri azab-ı elîmle tebşir et. Zira; onların istihkaakı azaptır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile şu ilân müslim ve kâfir cümlesine şâmildir. Çünkü; Müslümanlar Allah'ın ve Resulünün müşriklerden berî olduklarını bilmeleri lâzımdır ki, bittebi' kendilerinin de berî olup kâfirlerle beyinlerinde münasebet kalmadığını bilsinler ve kâfirlerin de şu beraeti bilmeleri lâzımdır ki, onlar da Allahü Tealâ ve Resulü ve ehl-i imanla beyinlerinde asla münasebet kalmadığını bilsinler. *Haccın cemi' ef'âli Bayram gününde hitam bulduğu için Bayram gününe* *h a c c - ı e k b e r* denilmiştir. Yahut *şu ilânın vâki olduğu günde mümin ve kâfir her cümlesi haccettiğinden o güne* *h a c c - ı e k b e r* denilmiştir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin tevbeleri Allah'ın ve Resulünün beraetleri üzerine terettüb ettiğine işaret için tevbenin lüzumu tertibe delâlet eden (فا) lâfzıyla (فان تبتم) varid olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerden beraeti ilânla dört ay mühlet verdi-

ğini beyandan sonra beraetten müstesna olanları beyan etmek üzere :

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın beraetinden şol kimseler hariçlerdir ki, onlar müşriklerden sizinle muâhede ettiler de, muâhededen sonra muâhedenin iktizasından size karşı hiç bir şey noksan etmedikleri gibi muâhedeye tamamen riayet ederek sizin mazarratınıza olarak hiçbir kimseye yardım etmediler.] Binaenaleyh; muâhedeye asla halel getirmediler ve size karşı bir kusurda bulunmadılar. İşte bunlar şerait-i muâhedeye tamamen riayet ettiklerinden Allah'ın ve Resulünün beraetinden müstesna olarak ahde riayetlerinin faydasını görmüşlerdir. Çünkü; ahdin muktezasını muhafazaya riayet edenlerle etmeyenler müsâvî olamazlar. Ahdi nakzedenlerle etmeyenler beynini tefrik etmemek hakka ve adalete münafidir.

Bu âyette (ثُمَّ) lâfzı; müddet-i ahid ne kadar uzarsa ahidlerinde sebat edip dönmeyeceklerine işaret için varid olmuştur. Çünkü; bunlar müddet-i muâhdede bilfiil kendileri harbe kıyam etmedikleri gibi ehl-i iman aleyhine başka bir kavme dahi muâvenetle fitne ikaaına dahi sa'yetmediklerinden ahdi nakzedenler arasında istisna olunmaya şayandırlar. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ bunları ahdi nakzedenlerin ahkâmından istisna etmiştir.

***

Vâcip Tealâ ahdin muktezasına göre muâmele edenlerin ahdi nakzedenlere nispetle bir mevki-i mümtazları olduğuna işaret için istisna ettikten sonra adalet; bu misillilerin ahdini itmam etmekte olduğuna tenbih etmek üzere :

فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ۝

buyuruyor.

[Onlar ahidlerinde sebat edip nakzetmeyince siz de onların ahdini müddetine itmam edin. Zira; Allahü Tealâ gadretmekten nefislerini vikaaye edenlere muhabbet eder.]

Yani; ahdi bozanlara yaptığınız muâmeleyi ahdinde sebat edenlere yapmayın ki, adalete riayet olsun, şu halde ahdi bozanlara vermiş olduğunuz dört ay müddetin geçmesiyle onlarla muharebeye başlamayın. Eğer onlarla muharebe ederseniz gadretmiş olursunuz. Gadir ise ittikaaya münafi olduğundan Allahü Tealâ'nın rızasına muhalif olur. Çünkü rızaya muvafık olan; emr-i ilâhiye imtisal etmektir. Binaenaleyh; bunların ahdini itmam etmek vâciptir. Çünkü; rıza-yı ilâhiye muvafık olan da onlara riayet etmektir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran Araptan (Beni Kenane) kabilesi ahdi bozmadılar ve müddet-i ahidleri dokuz ay kalmıştı. Cenab-ı Hak bu âyetle onların ahidlerini her kaç ay olursa olsun itmam etmesini emretti ve Resulullah da bu âyetin ahkâmınca onların ahidlerini ikmal buyurmakla diğer kabailden temyiz buyurdu. Çünkü; bunlar ahidlerine riayet ettiklerinden Cenab-ı Hak onların müddet-i ahidlerinde canlarını muhafazaya müstehak olduklarını bu âyetle ilân buyurmuştur. Ahdine riayet edenler hakkında bu âyetin hükmü ilâyevmilkıyam bâkîdir. Binaenaleyh; iki devlet arasında vâki olan mukaavelenamelerin hükmü, tarafeynden birisi nakzetmedikçe muâhede müddeti hitam buluncaya kadar bâkî olduğundan her iki tarafın riayet etmeleri vâciptir. Binaenaleyh; ahdin muktezasına riayeti terkeden gadir ve zulmetmekle günahkâr olur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerden berî olduğunu ve ahdi nakzedenlere dört ay müddet verdiğini ve nakz-ı ahdetmeyenlerin müddet-i ahidlerini ikmâl etmek lâzım olduğunu beyandan sonra müşriklere verilen dört ay müddet hitam bulduktan sonra ehl-i imana terettüb eden vazifeyi beyan etmek üzere :

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ
وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ

buyuruyor.

[Muharebe etmek haram olan dört ay geçince müşrikleri her nerede bulursanız hemen katledin, aman vermeyin ve diri olarak tuttuğunuzu esir edin ve onları hapsedin ki, İslâma tasalluttan menolunsunlar ve müşrikleri gözetmek üzere dağ aralarında ve ovalarda mevcut yollara gözcüler oturtun ki, onları gözetsinler ve gidip geldikleri yerleri bilsinler ki, ansızın ehl-i İslâmın haberi olmaksızın zarar iras edemesinler.]

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile eşhür-ü hurum olan dört ay geçince hiçbir zaman fevt etmeksizin muharebeye başlamak vâcip olduğuna işaret için müddetsiz hemen mübaşerete delâlet eden (فا) lâfzıyla (فاقتلوا) emri varid olmuş ve dört ay geçince gerek Harem-i Şerif dahilinde, gerek haricinde her nerede ve her ne zaman olursa olsun kıtal vâcip olduğuna işaret için cemi-i emkine ve ezmineye şamil olan (حيث) lâfzıyla varid olmuştur. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Eşhür-ü hurum geçince müşrikleri nerede bulursanız zaman ve mekân aramaksızın derhal katledin ki, İslâm'ın şevketini ızhar ve kâfirleri zaafa duçar etmiş olasınız.]

Bu âyette Vâcip Tealâ dört şeyle emir buyurdu : *B i r i n c i s i ; müşrikleri nerede olursa olsun katletmek, i k i n c i s i ; diri tutulanları esir etmek, ü ç ü n c ü s ü ; tutulanları hapsedip ahval-i İslâm'ı onlara anlatmamak, d ö r d ü n c ü s ü ; yollara gözcü koyup onların hallerine muttali' olmaktır.* Binaenaleyh; şu ahkâma riayet etmek Müslümanlar üzerine vâciptir. Çünkü; İslâmiyeti muhafaza dünya ve âhirette müslümanların necatlarına sebep bu ahkama riayet etmektir. Şu halde bu ahkâma raiyet etmemek ehl-i İslâm için felâkettir. Zira; muharebeden el çekmek kâfirlere müsaade eylemek ve küfrüzere devamlarına müsamaha-

kârâne bakmak onları hali üzere bırakmakla onların esbab-ı harbi hazırlamalarına müsaade olduğundan Müslümanlar için tecviz olunur ahvalden değildir. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ bu âyette daima Müslümanlara basiret üzere olmak lâzım olduğunu ve onların ahvalini teftiş için yollara memur tayin etmek ve hallerine muttali' olacak keşif kolları bulundurmak ve yollara karakollar, bekçiler koymak, mümkün olduğu kadar onların memleketlerine anlayışlı casuslar göndermek ve bihakkın hallerine muttali' olmak esbabını aramak umur-u lâzımeden olduğunu beyanla tenbih ve tavsiye buyurmuştur ki, Müslümanlar kâfirlere karşı daima uyanık bulunmak vâcip olduğunu beyan etmiş ve hükûmet-i İslâmiye ricaline bir ders-i basiret vermiştir.

İşte şu âyetlerle amel eden Müslümanlar ve bilhassa hükûmet-i İslâmiye hiçbir zaman zaafa dûçar olmaz. Maatteessüf çok zamandan beri cehalet kesb-i kuvvet edip İslâmlar zevk u sefaya dalıp a'dânın halinden haberdar olmamak ırk-ı İslâma yerleştiğinden ve mühim işler cahil, hava ve hevesine tâbi kimselere tevdi olunduğundan ehl-i İslâm üzerinden felâket eksik olmadığı gibi a'dânın tasallutundan da hâlî kalmadığı görülmektedir. Binaenaleyh; evliyâ-yı umurun bu gibi ahkâm-ı şer'iyeye riayetle düşmana karşı hazırlıkta bulunması ve düşmanın haline vakıf olması için icab eden esbaba tevessül etmesi vâciptir.

***

Vâcip Tealâ kâfirler hakkında beyan olunan ahkâmın reva görülmesi küfürlerinden dolayı olup küfürden tevbe edip mümin olunca katil ve esaret gibi ahkâmın haklarında reva görülmeyeceğini beyan etmek üzere :

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Eğer kâfirler küfürden tevbeyle İslâm'ı kabul ve namazı eda eder ve mallarının vâcip olan zekâtını verirlerse onların yollarını

mevanî'den hâlî kılın ki, istedikleri mahalle gitsinler ve müşriklere reva gördüğünüz muâmeleyi bunlara reva görmeyin ki, tevbelerinin faydasını görsünler. Zira; Allahü Tealâ tevbe edenlerin günahlarını mağfiret ve dergâh-ı ülûhiyetine iltica edenlere in'am ve ihsan edicidir.]

Yani; küfürden tevbe ederek namazı eda ve zekâtı vermek suretiyle merhamet-i ilâhiyeye dehalet edenlerin merhamet-i ilâhiye cümlesinden olarak diğerlerinin müstehak oldukları cezadan affolunacaklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

İmam-ı Şafii Hazretleri namazı devam üzere terkeden kimsenin katli vâcip olduğuna bu âyetle istidlâl etmiştir. Çünkü; Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Cenab-ı Hak katli vâcip olanların katilden halâslarını küfürden tevbeye, namazı edaya ve zekâtı vermeye ta'lik buyurmuştur. Şu halde katilden halâs olabilmek bunların mecmuuna tevakkuf ettiğinden bunlardan birini yerine getirmeyen kimsenin katli vâcip olduğunu beyan buyurmuştur. Hatta Ebu Bekir Hazretleri, zamanı hilâfetinde zekât vermekten imtinâ' edenlerle mukaatelenin lüzumunu beyan etti ve mukaatele de eyledi. Amma eimme-i Hanefiye bu âyetin ahkâmını itikaada hamlettiler. Yani; namazın farziyetini itikad vâcip olduğundan farziyetini inkâr edenlerin katli vâcip olduğunu ve Ebu Bekir zamanında zekâtı vermekten imtina' edenler irtidad etmekle imtinâ' ettiklerinden mukaateleye mübaşeret olunduğunu beyan etmişlerdir.

Hulâsa; eşhür-ü hurumun geçmesiyle müşrikleri katletmek vâcip, esir almak ve esirleri hapsetmek, mümkün olduğu kadar müşrikleri bilâd-ı İslâma koymamak ve onların ahvalini teftiş etmek umur-u lâzımeden olduğu, eğer İslâmiyeti kabul ve edâ-yı selât, ita-yı zekât ederlerse onların taarruzdan masûn kalacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Şu kadar ki, eşhür-ü huruma riayet zamanımızda lâzım olmadığından bizimle harbi olan kâfirlerin cümlesiyle her zaman muharebe edebiliriz. Çünkü eşhür-ü huruma riayet; icmâ'-ı ümmetle mensuhtur. Binaenaleyh; bu zamanda eşhür-ü huruma riayet yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklere verilen müddet bitince kıtal vâcip olup ancak küfürden tevbe ederek tevbenin levazımâtından olan füru-u a'mâlle imanını takviye edenlerin taarruzdan salim olacaklarını beyandan sonra müddet-i mühlet bittikten sonra müşriklerden kelâmullahı işitmekle sıdk-ı nübüvvete delâlet eder başka delil talebinde bulunanlara aman vermek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Eğer müşriklerden birisi senden aman isterse Allahın kelâmını işitinceye kadar sen ona aman ver ki, İslâm'ın ulviyetini düşünsün.]

Yani; nakz-ı ahdedip tevbe etmeyen müşriklerden birisi senin civarında bulunmakla senden aman taleb ederse kelâmullahı işitip maânîsini düşünerek iman ederse sevabı kendine ait olduğunu ve iman etmezse muazzap olacağını bilinceye kadar sen ona mühlet ver, katletme ki, iman etmemekte ma'zurum demesin. Çünkü; her ne kadar beyan ettiğin delâil akl-ı kâmil sahiplerine nazaran nübüvvetini ispatta kâfi ise de aklı noksan olanlar için delil-i âhar getirmekte beis yoktur. Zira; dinin dekaayıkını bilmek ve şeair-i şer-i şerife muttali' olmak arzusunda bulunanlara istedikleri mühleti vermek mukteza-yı adl ü insaftır. Eğer bu aman üzere iman ederse ne alâ, kendi nefsini kılıçtan halâs etmiş olur. Amma iman etmezse fırsatını bulduğun zaman katlet.

***

Vâcip Tealâ aman isteyenlere aman vermek lâzım olduğunu beyandan sonra aman üzere iman etmeyenlerin katlinde acele etmeyip amanın tetimmesinden olarak o adam mahalline ulaştıkdan sonra katletmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهُ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ۟ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Aman verdiğin kimsenin imanından ümitsizlik hasıl olduktan sonra onu mahall-i me'meni olan memleketine ve kavmine ulaştır. Çünkü; amanın muktezası budur. İşte şu amanın sebebi onlar bir kavim ki, menfaat ve mazarratlarını bilmezler.]

Yani; Allah'ın kelâmını işitmekle dinin hak olduğunu tetkik etmek için aman isteyenlere aman verdikten sonra iman etmezlerse onları emin oldukları meskenlerine îsâl etmek lâzımdır. Zira şu amanın ve mahallerine îsâlin sebebi; onların cahil bir kavim olmalarıdır. Çünkü; onlar şöyle bir kavim ki, din-i İslâm'ı ve İslâm'ın hakikatını bilmezler. Binaenaleyh; onlara istedikleri mühleti vermeli ki, hakikatı bilsinler de iman etmezlerse onlar için asla ma'zeret kalmasın.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyet-i celile usul-ü itikadda taklid caiz olmadığına delâlet eder. Çünkü; eğer taklit caiz olsaydı delâil-i itikaadiyeyi tetkik için aman isteyenlere aman vermek lâzım gelmezdi. Binaenaleyh; onlara ya İslâm olması veyahut kılıçtan başka çare-i necat olmadığı tebliğ olunurdu. Halbuki taklid kâfi görülmedi, aman verildi ve hatta mahallerine îsâl olunması bile emrolundu. Şu halde taklid kâfi değildir. Şu kadar ki, âyette verilecek mühletin miktarı ma'lûm ve muayyen olmadığından bu misillilere verilecek mühlette örf ve âdete müracaat ve mühlet verilecek şahsın haline nazar olunur. Eğer hali tahkik-i delâil sadedinde olursa lüzumu kadar mühlet verilir ve eğer hali tahkik sadedinde olmaz, belki birtakım hiyel ve desaisle vakit kazanmak sadedinde olursa aman verilmez derhal tard edilir.

Bu âyette *k e l â m u l l l a h* la murad; *Kur'an ve bazı delâildir.* Ve âyetin hükmü ilâyevmilkıyam bâkî ve ehl-i iman indinde düstûr-ül ameldir. Binaenaleyh; elyevm dar-ı harpten dar-ı İslâm'a amanla gelenlerin malları ve canları taht-ı emanımızdadır ve kütüb-ü fıkhiyemizde fukaha-yı ızâm bu âyetin hükmünü tafsil hususunda ayrıca bir bahis irad etmişlerdir. Hatta verilen müddet içinde memleketimizin hangi noktasında olsa muhafaza etmek üzerimize vâciptir.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerden beraeti ve beraetin ahkâmını beyan-

dan sonra beraeti icab eden hikmeti beyan etmek üzere :

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ
عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

buyuruyor.

[Şirk üzerine ısrar eden müşriklerin ahdi Allahü Teâlâ ve Resulü indinde nasıl muteber olur? Onların kalplerinde ahdi bozmak gizli oldukça zahirde ahidleri muteber olabilir mi? Elbette olamaz. İllâ şol kâfirler ki, onlarla Mescid-i Haram yanında siz muâhede etmiştiniz. Ahidlerinde sebat ettiklerinden dolayı Allahü Teâlâ ve resulü indinde onların ahdi muteberdir.]

Yani; müşriklerin ekserisinin ahdi hile üzere bir desiseden ibaret olduğu cihetle nazar-ı ilâhide ahidlerine itibar yoktur. Çünkü; fırsat bulduklarında ahdi nakzetmek her zaman kalplerinde gizlidir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onların ahidlerinden beraetini ilân buyurmuştur. Amma ahidlerinde sebat edenlerin ahidlerinin hükmü bâkî ve muteberdir.

Ahdinde sebat eden kimseler hakkında birçok rivayet varsa da nakz-ı ahdetmeyenler ekseri müfessirînin beyanları veçhile Arap'tan (Beni Kenane) ve (Beni Damra) namında iki kabiledir.

***

Vâcip Teâlâ ahdinde sebat edenlerin ahidleri muteber olduğunu beyandan sonra onlar ahidlerinde sebat ettikçe müminlerin de sebatları lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Onlar ahidlerini bozmayarak sizin için istikaamet ettikçe sizin de onlar için istikaamet etmeniz lâzımdır. Zira; Allahü Teâlâ gadirden nefsini vikaaye edenlere muhabbet eder.]

Yani; onlar size doğrulukta sebat ederlerse siz de onlara karşı doğrulukta sebat edin ki, gadretmek sizden sudur etmesin ve istikaamete devam edin ki, hıyanetten ittikaa etmiş olasınız. Zira; Allahü Tealâ gadretmekten ve hiyanet ve saire gibi maâsîden hazer eden müttekileri sever. Şu halde Allah'ın muhabbet ettiği şeye müminlerin muhabbet etmeleri lâzımdır. Binaenaleyh; istikaamete ve ittikaaya muhabbet ve dikkat etmek ehem ve elzemdir. Çünkü; Cenab-ı Hakkın muhabbetini celbedecek şeyin ittikaa olduğuna bu âyet sarahatla delâlet eder. Şu halde ehl-i imanın maâsîden nefsini sakınmak manâsınca ittikaa etmeleri vâciptir ki, ittikaa etmekle muhabbet-i ilâhiyeye mazhar olsunlar.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin ahidlerinde sebat etmediklerinin beyanını te'kid etmek üzere :

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ
وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Müşriklerin ahidlerine nasıl itibar olunur? Elbette itibar olunamaz. Halbuki eğer onlar sizin üzerinize galebe ederlerse sizin hakkınızda vuku bulan yeminlerine bakmazlar ve ahde lâzım gelen hukuka riayet etmezler. Belki onların halleri lisanlarıyla hile ve hud'a ederek sizi razı kılmaktır. Ve lâkin kalpleri lisanlarından sudur eden muâhedenin hakkına riayetten imtinâ' eder. Zira; ekserisi taat-ı ilâhiyeden çıkmış ve ahidlerini ifa etmekten istinkâf etmiş birtakım fasıklardır.] Binaenaleyh; onların lisanlarından sudur eden muâhede ve mukaaveleye itibar yoktur. Çünkü; lisanları kalplerine uygun değildir ve ahdinde sebat etmeyen, kâfirlerin hepsi olmayıp belki bazısı olduğuna işaret için fısıkla kâfirlerin ekserisi tavsif olunmuş, küllisi tavsif olunmamıştır.

Küfür; fısıktan daha kötü ve daha ağır olmakla beraber kendi

dinlerinde adalet etmediklerinden kendi dinlerinde dahi fasık olduklarına işaret için fasık oldukları, açıktan beyanla zemmolunmuşlardır. Yani «Kendi dindaşları kâfirler nazarında bile; bunlar birtakım adaletten uzak fısk u fücurla me'lûf, sözlerine itibar olunmaz edânî» demektir. Çünkü; insanın sözü kalbine muvafık olmayınca sözünde sebat etmek mümkün olamaz. Sözünde sebat etmeyenlerse insanlar nazarında itibardan sakıttırlar. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bunların sözleri kalplerine muvafık olmadığını beyanla dahi zemmetmiştir. (الا) *ahd-üzere yemin etmektir.* (ذمة) *borçlanmaktır.* Şu halde *manâ-yı nazım:* [Eğer onlar size galebe ederlerse ne yeminlerine bakarlar ve ne de yeminleri ve ahidleri icabı borçlandıklarına bakarlar, hemen fırsattan istifade ederek ahdi bozar ve üzerinize yürürler.] demektir. İşte bu âyetin sırrı; gerek Balkan muharebesinde ve gerek Yunan'ın Anadolu'nun bir kısmını istilâ faciasında hiç kimsenin şüphesi kalmayacak derecede zuhur etmiştir. Çünkü; içimizde bulunan zimmiler bizim zimmetimizi kabul edip hukukumuza riayete borçlandıkları halde hiçbirine bakmayarak komşuları olan ve hergün riayet gördükleri ehl-i İslâm'a her türlü işkence ve fenalığı lâyık gördüler ve ellerine geçen fırsattan bir zerresini bile fevtetmediler. Şu halde ehl-i İslâm gözünü açıp bunların zahirde yemin ve iltifatlarına aldanmamaları lâzım olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuş ve müminleri intibaha davet etmiştir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerden ekserisinin fasık olduğunu beyandan sonra onların fısıklarından bazılarını beyan etmek üzere:

اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[O müşrikler Allah'ın âyetlerini azıcık bir paraya değiştiler de din-i ilâhiden nası menettiler. Zira; onların amelleri gaayet çirkin oldu.]

Yani; müşrikler o kadar âdî tabiata malikler ki, onlar vahdaniyet-i ilâhiyeye delâlet eden âyetleri hava-yı şeytaniyelerine tebaiyetle gaayet az bir paraya tebdil ettiler de din-i ilâhiden kendileri kaçtıkları gibi sair kimseleri dahi din-i ilâhiye duhulden menetmeye çalıştılar. Zira; onların tabiat-ı habiselerinin iktizası dinlerini dünya metaına değişmektir. Çünkü; kalplerinde niyetleri ve zahirde amelleri gaayet kötüdür. Binaenaleyh; cemi-i ahvallerini ıslah ve menafi-i diniye ve dünyeviyelerini onlara öğretmek için taraf-ı ilâhiden gönderilen resule inzal olunan âyât-ı beyyinâtı akıl sahipleri indinde kadri ve değeri olmayan dünyaya değiştiler. İnsanlar için bundan daha kötü bir amel tasavvur olunur mu? Elbette olunamaz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Resulullah'ın muâhede ettiği bazı kavme (Ebu Süfyan) tarafından ekmek yedirmek suretiyle iğfal olunarak nakz-ı ahid etmeleri üzerine Cenab-ı Hak bu âyetle onları zemmetmiş ve bu misilli dinini dünyaya değişenlere bir ders-i ibret vermiştir.

Çünkü; insanlar için din gibi cemii saâdete îsâl eder ulvî bir maksat olmadığı halde o âlî maksadı seriüzzeval olan dünya metaına değişivermek kadar bir denî tabiat olmadığı cihetle bu makûle kimseler her zaman zemme şayanlardır. İşte Müslümanlık iddiasında bulunup ahkam-ı şer'iyeden birçoklarını terk ettirmek isteyenler de dinini dünyaya değişenler meyanında dahillerdir.

*
* *

Vâcip Tealâ zaman-ı saâdette bulunan kâfirlerin ehl-i imanın hukukuna riayet etmediklerini beyandan sonra hiçbir zamanda kâfirlerin ehl-i imanın hukukuna riayet etmediklerini beyan etmek üzere :

لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Onlar hiçbir müminin ahdine ve hukukuna riayet edip gö-

zetmezler. İşte şu kötü ahlâkta bulunan kâfirler hudud-u ilâhiyi tecavüz ve Allah'ın kullarının hukukuna taarruz edicilerdir.]

Yani; kâfirlerin kötü amelleri cümlesinden birisi de müminlere buğz ve adavetleri neticesi olarak efrad-ı müminînden hiçbir müminin hakkına riayet etmedikleri gibi ahdine dahi riayet edip gözetmezler. Binaenaleyh; fırsat bulduklarında nakz-ı ahdetmek, hıyanet ve gadreylemek suretiyle müminlerin hukukuna tecavüze her zaman hazırlardır. Allah'ın kendilerine tayin ettiği hududu ihlâl ve ahidlerinin muktezasını terkle ehl-i imanı izrar etmekten çekinmezler. Şu halde Müslümanlar daima gözü açık bulunup onların ahidlerine itimad etmemek lâzımdır. Binaenaleyh; uyanık bulunmakla onların hile ve zahirde iltifatlarına aldanmamak ehl-i iman için bir vazife-i vecibedir.

Medarik'te ve Kaazî'de beyan olunduğu veçhile âyette tekrar yoktur. Çünkü; evvelki âyette (لايرقبون فيكم الا ولا ذمة) yani «Onlar sizin hakkınızda yemine ve zimmete bakmazlar» demek ashap hakkındadır. İkinci âyette (لايرقبون فى مؤمن الا ولا ذمة) demek «Bilumum müminler haklarında muâhedeye ve zimmete riayet etmezler» demektir. Yahut evvelki âyet; *münafıklara ve müşriklere* mahsustur. İkinci âyet; *Yehûd ve Nasârâ dahil olduğu halde bilumum kâfirlere şamildir.* Binaenaleyh; tekrar yoktur.

***

Vâcip Tealâ nakz-ı ahdedenlerin hallerini ve hükümlerini beyandan sonra bu halden vazgeçerek taib ü müstağfir olup iman edenlerin hükmünü ve ehl-i iman indinde ihraz edecekleri mertebe-i uhuvveti beyan etmek üzere :

فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِى الدّ۪ينِ

buyuruyor.

[Eğer kâfirler küfürden tevbe ederek iman ederler, namazı ikaame ve zekâtı verirlerse onlar dininizde sizin kardeşlerinizdir.]

Binaenaleyh; onlara kardeş muâmelesi yapmanız ve haklarına riayet etmeniz lâzımdır.

Yani; onlar iman etmekle beraber şeâir-i İslâmiyenin mühimlerinden olan namazı edâ ve üzerlerine vâcip olan zekâtlarını verirlerse onlar dininize girdikleri cihetle sizin kardeşleriniz zümresine girmişlerdir. Şu halde sizin menfaatınız olan şey; onların menfaatı ve sizin zararınız olan şey; onların zararıdır. Binaenaleyh; menfaat ve mazarratta müştereksiniz. Zira; uhuvvetin muktezası budur.

Bu âyette z e k â t ı v e r m e k le murad; *vâcip olursa vermektir.* Yoksa vâcip olmayan fukaranın, vermediğinden dolayı kardeş olmamaları lâzım gelmez. Zira maksat; vücubunu itikad etmektir. Vücubunu itikadda fukara dahi dahillerdir.

***

Vâcip Tealâ şu beyan olunan ahkâmda tefekkür etmek lâzım olduğunu beyan için :

وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Müminlerin ve kâfirlerin ahkâmına delâlet eden âyetleri ilim sahibi olan kimselerin tefekkür edip düşünmeleri için Biz Azîmüşşan tafsilederiz ki, dikkatle manâlarını düşünsünler ve mucibiyle amel eylesinler.] Çünkü; ahkâma delâlet eden âyetlerden herkes istifade etmez, belki manâlarını bilmek için kemâl-i şevkle dinleyen ve anlamak üzere manâlarını tetkik ve manâlarını bilenlerden öğrenen kimseler istifade ederler. Binaenaleyh; biz de âyâtımızı bilenler ve bilmek isteyen kimseler için tafsil ederiz.

Bu makamda â y e t l e r le murad; *âyât-ı Kur'aniye* veyahut *hassaten şu ahkâma delâlet eden âyetlerdir.* Herhangi manâ murad olunursa olunsun Kur'an'ın manâsını bilmek için düşünmek ehl-i imana terettüb eden bir vazife-i diniyyedir.

***

Vâcip Tealâ küfürden tevbe edenlerin hallerini beyandan sonra tevbe etmeyip de ahdi nakzedenler hakkında ehl-i imana lâzım gelen vezaifi beyan etmek üzere :

وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Eğer kâfirler ahidlerinden sonra yeminlerini bozarlar da dininize ta'n ederlerse küfürde sair kâfirlere imam olan reislerini öldürün. Zira; onlar için iman yoktur. Binaenaleyh; yeminlerine itibar da yoktur. Me'mûl ki, onlar kıtali görünce küfürden ve dininize ta'netmekten vazgeçerler. Şu halde onları öldürmeye mübaşeretiniz onların imanlarına sebep olur.]

Yani; kâfirler yeminleriyle takviye ve te'kid ettikleri ahidlerini bozar, yeminlerine itibar etmez, sizinle muâhededen sonra ahidlerini nakzetmeye cüret ederler, dininizin ahkâmını ta'yip ve itikaadâtınızı takbih, ibadetinize ta'nederlerse rüesâ-yı kefereyi katledin. Zira; onlar için iman yoktur. Binaenaleyh; onlar hem kendileri yoldan çıkmış, hem de gayrılarını yoldan çıkarmışlardır. Şu halde onların zararları yalnız kendilerine değildir, belki başkalarının küfürlerine sebep olduklarından zararları umuma sirayet etmektedir. Binaenaleyh; evvelemirde onların katli lâzımdır. Zira; onları katletmek onlara tâbi' olanları da katletmektir. Onları katletmeye başlayınca me'mûl ki, küfürlerinden vazgeçerler, imanlarına sebep olursunuz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile din-i İslâm'a ta'neden zimmiyle ehl-i İslâm beyninde ahdin nakzolunmasına bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; ahkâm-ı İslâmiyeden bir hükme ta'n eden zimmînin ahdine ve zimmetine itibar yoktur. Çünkü; ta'nıyla ahdini bozmuştur.

Ahdi nakzeden kâfirlerin katli vâcip olmasının illetini beyan etmek üzere Vâcip Tealâ (لا أيمان لهم) buyurmuştur. Yani «Onlar için asla yemin yoktur. Çünkü; yeminlerinin mukteza sıyla amel

etmediklerinden yeminleri yok mesabesine tenzil olunmuştur ve ahidlerinde sebat etmediklerinden ahidlerine de itibar yoktur. Çünkü; onlarda din ve iman olmadığından ahidlerini bozmaktan asla utanmazlar» demektir. Zamanımız vukuâtı da buna şahittir. Zira; kâfirler bugün verdikleri sözden yarın dönerler, hiç de utanmazlar. Bu hâller Avrupa'nın medeni dedikleri hükûmet ricalinde her zaman görülmektedir. Kilise ve cami-i şerifle alâkası olmayan kimselerin halleri dahi böylecedir. Binaenaleyh; bu misillilerden ahidlerini bozmak eseri görülünce hemen katle mübaşeret vâcip olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Zahirde kılıçla onlara hücum onlar için felâket gibi görülürse de hakikatta salâhlarına sebep olacağından kılıç onlar için ayn-ı menfaattır. Kâfirlerle mukaateleden maksat; onların küfrü terketmekle ıslah-ı nefsetmeleridir, yoksa onlara eza etmek değildir. Binaenaleyh; onları imana davet etmek, salâh ve saâdetlerine hizmettir. Şu halde âlemde intizamı ve salâhı te'min için ehl-i İslâm her zaman şevketini muhafazaya gayret edip din-i İslâma davet hususunda daima kılıç göstermek lâzımdır.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin baş tutanlarını katletmek lâzım olduğunu beyandan sonra müminleri kıtale teşvik ve kıtalin lüzumunun sebeb ve hikmetini beyan etmek üzere :

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ

buyuruyor.

[Ahidlerini bozup yeminlerinden hulfederek Resulullah'ı Mekke'den çıkarmak isteyen bir kavimle mukaatele etmez misiniz? Halbuki sizinle mukaateleye iptida onlar başladılar.]

Yani; nakz-ı ahdeden kâfirlerle mukaatele etmez misiniz? Mukaatele etmelisiniz. Zira; nakz-ı ahdetmek ebnâ-yı cinsini izrar, gadrı ve hıyaneti mucip olduğundan cezası katletmektir. Maahazâ

onların günahları yalnız ahidlerini bozmak değildir. Belki Resulullah'ı Mekke'den çıkarmak kasdettikleri gibi sizinle kıtale dahi evvelemirde mübaşeret eden onlardır. Şu halde onların yeminlerini nakız ve Resulullah'ı Mekke'den ihracı kasdetmeleri ve sizinle kıtale sizden evvel başlamaları onların kıtalini mucip olan esbaptandır.

Şu beyan olunan sebepler mevcut olduğu halde onlarla kıtal etmekten çekinir misiniz? Bu misilli kâfirlerle ceng ü cidalden çekinmeyin. Zira; çekinmek sizin için muvafık değildir.

Fahri Râzi, Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Kureyş'in Mekke'de (Darünnedve)'de içtimâ'larında Resulullah'ı katletmek veyahut Mekke'den çıkarmak üzere ittifak ettikleri gibi (Bedir) vakasında kıtale evvelemirde onlar mübaşeret etmişlerdir. Çünkü; Şam'dan gelen kervanları selâmetle geldiği ve kervanın reisi (Ebu Süfyan) da selâmetle geldiklerini haber verdiği halde dönmeyip (Bedir)'e kadar gelmeleri kıtale evvel mübaşeret etmek demektir.

Bu âyet-i celile ahdi nakzedenlerle kıtal etmenin gayrılarla kıtal etmekten elzem olduğuna delâlet eder. Zira; Vâcip Tealâ ahdi nakzetmelerini kıtale sebep kılmıştır. Çünkü; kıtallerini icab eden küfür olduğu gibi nakz-ı ahdetmeleri ikinci bir sebep teşkil ettiğinden ve Resulullah Kur'an'la imana davet ettiği halde muârazaya kıyam edip âciz kalınca mukteză-yı akıl ve insaf iman etmek lâzımken bilâkis imanı terkle kıtale cüret etmeleri ikinci bir sebep teşkil ettiğinden bunlarla kıtali sairleri üzerine takdim etmek ehem ve elzemdir.

***

Vâcip Tealâ nakz-ı ahdedenlerle kıtalin vücubunu beyandan sonra emr-i kıtalde kâfirlerden korkmak lâzım olmadığını beyan etmek üzere :

أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Siz kâfirlerden korkar mısınız? Eğer imanınız varsa korkmaya lâyık ancak Allahü Tealâ'dır.]

Yani; ey müminler! Nakz-ı ahdeden kâfirlerin şerrinden ve onlarla kıtal etmekten korkar mısınız? Sizin için onlardan korkmak lâyık ve münasip değildir. Eğer bir kötülük isabetinden korkmak isterseniz ve Allahü Tealâ'ya imanınız varsa Allah'tan korkun. Zira; Allahü Tealâ ahz-ı intikama kaadir olduğundan herkesten ziyade korkmaya lâyık olan Allahü Tealâ'dır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet-i celile ehl-i imanı kıtale teşvik için sevkolunmuştur. Zira âyette *istifham; inkâr* içindir. Yani; «Kâfirlerle kıtal etmekten çekinir ve onlardan korkarsanız sizin için korkmak âr ve ayıptır. Binaenaleyh; onlardan çekinmeyin. Hemen kıtale mübaşeret edin demektir. Çünkü; bir kimseye «Hasmından korkar mısın?» demek o kimsenin kanını tahrik ve hasmı üzerine hücuma teşvik olduğu insanlar beyninde inkârı gayr-ı kaabil bir hâldir. «Korkmak isterseniz korkmaya lâyık ancak Allahü Tealâ'dır» demek «Korkmayın hemen kıtale mübaşeret edin. Allahü Tealâ sizin yardımcınız» demektir. Zira; onlarla mukaatele Allah'ın emrine imtisal olduğu cihetle Allah'ın yardım edeceğinde şüphe olmadığına binaen kâfirlerden korkmakta bir manâ yoktur.

Bu âyet-i celile; sebeb-i şer'i olmaksızın kıtâlden kaçanları son derece zemmetmiştir. Çünkü; Allahtan korkmayı imana ta'lik ederek «İmanınız varsa Allah'tan korkun, kâfirlerden korkmayın» demek «Kıtalden kaçanları imanları olmamakla» zemdir ve kâfirlerden müminlerin korkması bir emr-i münker ve çirkin birşey olduğuna işaret için tevbihe ve başa kakmaya delâlet eden *hemze-i istifhamla* varid olmuştur. Kâfirlerden korkmak ne kadar fena birşey olduğunu bize mütareke zamanı göstermiştir. Âdeta korkumuz sebebiyle elimizle beslediğimiz zimmîler elinde esir olduk ve korkmamak da ne kadar iyi birşey olduğunu son Yunan zaferi ispat etmekle âyetin sırrı zuhur etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kıtali terketmek üzerine tevbih ettikten sonra

kıtal üzere terğib ve ehl-i imana yardım edeceğini vaadla düşmanlarının zelil ve hakîr olacağını beyan etmek üzere:

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerle mukaatele edin ki, sizin elinizle Allahü Tealâ onlara azap ederek zelil ve hakîr kılsın ve onlar üzerine size nusret versin ve müminlerin kalpleri şifayâb olsun.]

Yani; kâfirleri hangi mekânda bulursanız mukaatele edin. Zira; Allahü Tealâ sizin elinizle onları katil, esaret ve memelketlerinden tard u teb'id etmek suretiyle ta'zib ederek bâkî kalanlarını zelil ve hakir kılar, daima onlar üzerine size yardım etmekle mümin olan kavmin kalplerine şifa verir.

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyada azapları müminlerin eliyle olacağını beyanla müminleri kıtala bir kat daha terğib etmiştir. Müminlerin eliyle t a ' z i p ten murad; *katlolunmaları, esir alınmaları ve memleketlerinden tard edilmeleridir.* Bu âyet, ef'âl-i ibadın hâlikı Allahü Tealâ olduğuna delâlet eder. Zira; müminlerin elleriyle hasıl olacak ef'âli Vâcip Tealâ kendi zatına nispet buyurmuştur.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Kaazî'nin beyanlarına nazaran Mekke ahalisi (Beni Bekir) kabilesine muâvenetle İslâm olan (Huzaa) kabilesine eza etmişlerdi. Huzaa kabilesinin Resulullah'a iştikâ etmeleri üzerine Resulullah bu âyetle Cenab-ı Hakkın ehl-i İslâma yardım edeceğini ve kâfirlerin makhur ve münhezim, zelil ve hakir olacaklarını beyanla cevap verdi. Sonra bu âyetin mazmunu icabı verilen cevabın aynıyla vukuât meydana geldi. Binaenaleyh; kâfirler zelil ve müminler aziz oldu ve âyet-i celilenin manâsı gaipten haber olup ileride vukuâtın haber verildiği veçhile husule gelmesi mu'cizât-ı Resulullah cümlesinden oldu.

Hulâsa; ehl-i imanın kâfirlerle kıtalleri vâcip olduğu ve kıtalde Allah'ın kâfirleri müminlerin elleriyle ta'zib ederek zelil,

hakir ve müminlere nusret vermekle aziz kılacağı ve kâfirlerin mağlûp olmasıyla müminlerin kalplerine şifa vereceği ve kıtali terketmek şu faydaların aksini intac edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin katliyle ehl-i imanın kalplerine şifa vereceğini beyandan sonra şifanın zıddı olan ıztırabı izale edeceğini beyan etmek üzere :

وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerin katli sebebiyle Allahü Tealâ ehli İslâmın kalplerinde olan acıyı ve ıztırabı giderir ve Allahü Tealâ dilediği kulunun tevbesini kabul eder. Zira; Allahü Tealâ onların kalplerinde olan salâhı bilici ve ona göre hükmedicidir.]

Yani; müminlerin din-i İslâm'a muhabbetleri sebebiyle vatanlarını terketmekle gurabadan olup zaaf-ı hallerine bakarak düşmanlarının çokluğundan ve servet ü sâmânlarından daima korku ve endişe üzerine bulunurlarken Cenab-ı Hakkın onları ümid etmedikleri bir zamanda muzaffer kılıvermesi elbette onların kalplerine inşirah vermiş, korku ve endişeleri zail olmuştur ve kalbinde olan küfrü izaleyle dergâh-ı ülûhiyete iltica ederek tevbe edenlerin tevbesini kabul ve himaye-i ahadiyetine alacağını vaad buyurmuştur.

Bu âyette t e v b e yle murad; *ehl-i imanın tevbeleri olmak ihtimali vardır.*

Çünkü; Allahü Tealâ mukaateleyle emredince müminlerden kıtali kerih görenler olmuştu. Binaenaleyh; o misilli kimselerin tevbelerinin kabulü murad olmak ihtimali baid değilse de esah olan *tevbe eden ve kabulüne meşiyet-i ilâhiye taallûk eyleyen her şahsın tevbesinin kabulüdür.* Zira; lâfzın umumunun icabı budur ve itibar da lâfzın umumunadır.

Herkes bihakkın tevbeye muvaffak olamayıp belki tevbeye muvaffak olan insanlardan bazıları olduğuna işaret için tevbenin kabulünü (على من يشاء) nazm-ı münifiyle takyid buyurmuştur. Çünkü; nimete nail olan insanlardan bazıları nimetini hazımla şükrünü edâ ve ıslah-ı hâl ederek vâki olan kusurlarına tevbe ve istiğfara müsaraat eder. İşte Cenab-ı Hakkın tevbesini kabulünü meşiyetine ta'lik ettiği bu misilli kimselerdir. Çünkü; Allah'ın meşiyeti abdin iradesini sarfla meşiyet etmesine mevkuftur. Amma birçok kimseler nimete nail oldukça şükretmek şöyle dursun bilâkis tuğyan eder ve kusurunu bilmez. Binaenaleyh; tevbeye iradesini sarfetmez ki, Cenab-ı Hak tevbesini irade buyursun ve kabul etsin.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerle muharebeye ehl-i imanı teşvik-ı sabıkına ilâve etmek üzere :

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Ey emr-i cihadı kerih gören müminler! Siz hemen iman etmek kifayet eder ve olduğunuz hâl üzere terk olunur da cihatla emrolunmaz mı zannedersiniz ve Allahü Tealâ sizden ihlâs üzere i'lâ-yı kelimetullah için mücahede edip de Allah'ın ve resulünün ve müminlerin başkalarından esrarı izhar edecek dost ittihaz etmeyen halis kullarını bilmez mi zannedersiniz? Böyle zannetmeyin. Zira bu misilli zan; fasid ve bâtıldır. Çünkü; Allahü Tealâ müminlerden seve seve ihlâs üzere mücahede edenlerle etmeyenleri bilir ve onların derecelerini birbirinden ayırır. Allahü Tealâ ve resulü ve müminlerin başkaları olan kâfirlerden dost ittihaz etmeyen halis müminlerle kâfirlerden dost ittihaz edip ehl-i imanın esrarını onlara bildiren münafıkları bilir. Zira; Allahü Tealâ amelinizden haberdardır.] Çünkü; Allahü Tealâ sizden zuhur eden

tekâsülü, zaafı ve düşmanlarınıza müracaatınızı ve onlarla vuku bulan muhavere ve muhabbetinizi bilir ve ona göre ceza verir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyet-i celile azab-ı ilâhiden halâsın çaresini ihlâs üzere mücahede ve kâfirlerden bilâsebeb-i şer'i dost ittihaz etmemekten ibaret olduğunu beyan etmiştir. Şu halde mücahede ihlâs üzere olmak lâzımdır. Çünkü; ihlâs üzere olmayan amelde fayda yoktur. Binaenaleyh; rıza-yı ilâhiyi kasdederek vâki olan mücahedenin dünyada ve âhirette faydası olur. Amma zahirde mücahede eder ve lâkin bâtını onun hilâfına olursa münafık olduğu cihetle emeği boştur. Zira; riya üzere amelde zarar olur, fayda olmaz.

*
* *

Vâcip Tealâ sûrenin iptidasında kâfirlerden beraetini ve beraetinin esbabını ilân ve beraet üzere terettüb eden mukaateleyle emrettikten sonra kâfirlerde bulunan bazı mahasin-i ahlâkın onlar haklarında mahasinden ma'dud olmadığından bu misilli mahasin-i ahlâkın onlarla kıtale mani olmadığını beyan etmek üzere :

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ ۚ أُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ ۚ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Müşrikler için kendi nefislerine küfürle şehadet eder oldukları halde Allah'ın mescidlerini ta'mir etmek caiz olmadı. İşte şu küfür üzere devam eden kâfirlerin amelleri derece-i itibardan sakıttır ve onlar ebeden Cehennem'de kalıcılardır.]

Yani; mescidler müminlerin ibadethaneleri olduğundan kâfirlerin o misilli mübarek mahalle hizmetleri caiz değildir. Zira; onlar kendi nefisleri aleyhine küfürle şehadet ettiklerinden küfürle iftihar eden ve ehl-i imana buğz u adavetle me'lûf olan kimselerin Allah'ın mescidini tamire liyakatları olamaz. Binaenaleyh; onlar ne kadar iyi amel işleseler amelleri yok mesabesinde ve kendileri

ebeden Cehennem'dedirler. Çünkü; küfürle işlenen amelde fayda olmaz. Zira amelin esası imandır.

Bu âyette *m e s a c i d* le murad; *Kâ'be-i Muazzama'dır.* Zira; Kâ'be yeryüzünde mevcut olan cümle mescidlerin kıblesi ve reisi olduğu için ta'zîm olmak üzere cemi' sıyğasıyla varid olmuştur. *M e s c i d i t a m i r* le murad; *bazı ulema indinde maruf olan tamir* ki, *mescidin binası, sıvası ve harab olmaya teveccüh ettiğinde yeniden yapılmasıdır.* Buna nazaran bu misilli tamirattan kâfir menolunur. Hatta mescide sarfolunmak üzere vasiyet etse vasiyeti kabul olunmaz. Bazıları indinde *t a m i r* le murad; *manevî tamirdir* ki, *mescide girmek ve oturmak gibi şeylerdir.* Buna nazaran kâfir mescide girmekten menolunur. Amma bir mümin izniyle girerse beis yoktur. Çünkü müminin izni elbette bir maslahata binaendir. Eğer bir mümin tarafından izin olmaksızın girerse tekdir olunur. Zira mescid; mahall-i ta'zîmdir. Kâfirse ta'zîme ehil değildir ve mescide girmek taharete muhtaçtır. Kâfirde ise taharet olmadığından mescide lâyık olamaz.

Fahri Râzi, Nisâbûrî, Hâzin ve Kaazî'nin beyanlarına nazaran âyet-i celile Hz. Abbas hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Bedir) gazasında amm-i Resulullah olan Abbas Hazretleri esir olarak huzur-u risalete getirilince ashab-ı Resulullah, Abbas'ı şirkle ve sıla-i rahmi kat' ederek Resulullah'la muharebeye kadar cüret etmesiyle itham ve tekdir etmeleri üzerine Abbas Hazretleri «Size ne oluyor ki kabahatlarımızı söyler, iyiliklerimizi saklarsınız» demesi üzerine Hz. Ali'nin «Sizin için iyilik var mıdır, nedir iyiliğiniz?» şeklinde irad ettikleri suâle cevap olmak üzere Abbas «Biz sizden efdaliz, zira; mescidi tamir eder, Kâ'be'nin örtüsünü örteriz ve esirleri koyuveririz» deyince Abbas'ın itikaadını red için bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Kâfirlerin nefislerine küfürle şehadetlerinin keyfiyetinde ihtilâf vardır. Bazıları Nasrâniye suâl olunduğunda «Ben Nasrâniyim» ve Yehûda suâl olunduğunda «Ben Yahûdiyim» gibi her millete suâl olunduğunda mensup olduğu millet-i küfriyeyle cevap vermesi kendi küfrüne şehadettir. *Yahut* kendi küfriyatlarıyla iftihar etmeleridir, *yahut* putlarına secde etmeleridir.

Vâcip Tealâ bu âyette Cehennem'de ebedi kalmak kâfirlere

mahsus olduğuna işaret için hasra ve hususiyete delâlet eden (هم) zamiriyle irad ve küfür halinde işledikleri amellerinin zayi olduğunu ve asla faydasını görmeyeceklerini açıktan beyan buyurmuş ve Cehennem'de ebedi kalmalarında mübalağa için devama delâlet eden cümle-i ismiye varid olmuştur.

Hulâsa; kâfirlerin mescidi tamire ehil olmadıkları ve küfürle kendileri aleyhlerine şehadet ettikleri ve küfür halinde işledikleri amellerinin batıl olduğu ve ebedi Cehennem'de kalacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin mescidi tamire ehil olmadıklarını beyandan sonra mescidi tamire ehil olanları beyan etmek üzere :

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُولٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدٖينَ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Allah'ın mescidlerini tamir etmek Allah'a ve yevm-i âhirete iman edip namazını kılan ve vâcip olan zekâtını veren ve din uğrunda hiç kimseden korkmayıp ancak Allah'tan korkan kimselere mahsustur. İşte şu evsafı câmi' olan kimseler ibâdât-ı ilâhiyeyi edâ ve tarik-ı hakka sülûk eden mühtediler zümresinden olmaları me'mûl-ü kavîdir.]

Yani; Allahü Tealâ'ya ibadet için hazırlanmış mescidi ancak Allah'a imanı olan kimse tamir eder. Binaenaleyh; kâfirin mescidle münasebeti olmadığından mescidi tamire ehil değildir. Çünkü; mescidde ibadet etmediklerinden tamir etseler bile tamirlerinin indallah kadri yoktur ve mescidi tamire ehil olmakta âhirete iman şarttır; âhirete imanı olmayan ibadet etmez ki, ibadet için mescid yapsın. Kezalik mescidi tamire ehliyette ikaame-i salât etmek de şarttır. Namaz kılmayan namaz için mescid yapmaz. Mescidin binası ve tamiri için sarfolunan mesarif, nafile olduğu cihetle farz

olan zekâtını vermeyen kimse mescid yapamaz; farz olan zekâtı üzerinde dururken nafile tamire ehil olamaz. Mescidi tamir edecek kimse din uğrunda Allah'tan korkmalıdır. Allah'tan korkmayan bir kimse Allah'ın mescidine riayet etmez. İşte şu iman ve ikaame-i salât gibi sıfatlarla muttasıf olan kimseler hidayete nail olanlardır ve âhirette büyük derecelere dahi nail olmaları me'muldür.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ mescidi ta'zîme ehil ve tamire salih olanların fezail-i ilmiye ve ameliyeleri olan kimseler olduğunu beyan buyurmakla ehl-i imanı fezail-i ilmiye ve ameliye tahsiline teşvik buyurmuştur. *M e s c i d i n t a m i r i* yle murad; *binasına, tanzifatına, tezyinatına, döşemesine ve içinde ibadet etmeye ve zikrullahla tenvirine ve tedris-i ulûma ve sair ibadâta* şamil olduğu gibi *mescide münasip olmayan şeylerden mescidi himaye etmeye* dahi şamildir. Şu halde beş vakit namazda mescide devam mescidi tamir kabilindendir. Hatta Resulullah :

(من غدا الى المسجد اوراح اعدالله له فى الجنة نزلا)

buyurmuştur ki, «Bir kimse sabah ve akşam mescide giderse Allahü Tealâ Cennet'te onun için bir konak hazırlar» demektir. Mescidi ziyaret eden Allahı ziyaret etmiş gibi birçok eltaf-ı ilâhiyeye nail olacağına dair müteaddid ehadis-i celile mevcuttur, lâkin burada yazılmasına lüzum görülmemiştir.

Allah'a iman etmek Resulullah'a imana şamil olduğundan bu âyette Allah'a imanla iktifa olunmuş ve Resulullah'a iman zikrolunmamıştır. Âyette (عسى) kelimesi ricaya delâlet ederse de bu rica kullara râci'dir. Çünkü; kullar ibadetlerini Allah'ın rızasına müvafık olup olmadığını bilmediklerinden her zaman Allah'tan rica ve ümit üzere bulunmaları lâzım olup ibadetlerine mağrur olmamaları için ricaya delâlet eden (عسى) kelimesiyle varid olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ mescidi tamire ehil olanların müminler olduğunu beyandan sonra müşriklerin mescidi tamirleri ve huccaca hizmetleri ehl-i imanın imanlarına müsavi olamayacağını beyan etmek üzere :

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Siz huccaca su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı tamir etmenizi Allah'a ve yevm-i âhirete iman edip de fisebilillâh mücahede eden kimsenin imanı ve mücahedesi gibi mi kılarsınız ve ikisini müsavi mi zannedersiniz? Eğer böyle zannediyorsanız bu zannınız fasiddir. Zira; indallah şirkle beraber mescidi tamir ve huccaca su vermek hiçbir zamanda imanla beraber düşmanla muharebeye müsavi olamaz. Çünkü; Allahü Tealâ zalimleri hidayette kılıp doğru yola sevketmez.] Kâfirler iman için halkolunmuşken küfrü irtikâp etmekle nefislerine zulmettikleri gibi Allah'a ibadet için hazırlanmış olan mescidi putlara mahal kılmalarıyla dahi zulmettiklerinden Allah'ın hidayetine nail olamazlar.

Bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile bu âyet Hz. Abbas'ı red için nazil olmuştur. Çünkü; Abbas Bedir'de esir olunca Beyt-i Şerif'i tamir ve huccaca su vermelerini fezailden sayarak iftihar etmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Abbas Hazretleri zaman-ı cahiliyede huccacı hurma suyuyla sulamak vazifesiyle meşgul olup zaman-ı İslâmiyette dahi Resulullah'ın o vazifeyi amcasının uhdesinde ibkaa buyurduğu mervidir. Çünkü; İbn-i Abbas'a bir A'rabi gelip «Amcazadeleriniz misafirlere bal ve süt verirlerdi. Size ne oldu ki, hurma şerbeti veriyorsunuz. Yoksa muhtaç mısınız veyahut bahil misiniz?» dediğinde İbn-i Abbas «Muhtaç ve bahil değiliz. Ve lâkin Resulullah Üsameyle beraber bizim haneyi teşrifinde biz hurma şerbeti getirdik, Resulullah tahsin buyurdu. Resulullah'ın tahsin buyurduğu şeyi biz tebdil edemeyiz» dediği (Müslim)'de mezkûrdur. İşte şu rivayet hurma şerbetiyle huccacı sulamak vazifesinin Abbas Hazretlerinin uhdesinde terk olunduğuna delâlet eder.

⁂

Vâcip Teâlâ ehl-i imanın imanlarını ve mücahidînin cihatlarını müşriklerin huccaca su vermeleri ve mescidi tamir etmeleri üzerine tercih etmiştir. Bu tercihi te'kid ve sarahaten beyan etmek üzere :

الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar iman ettiler ve imanlarını ef'âlleriyle takviye ve ispat ederek vatanlarını terk ve civar-ı Resulullah'a iltica etmek suretiyle hicret ettiler ve fisebilillâh malları ve canlarıyla mücahede ettiler. Onlar için indallah büyük dereceler vardır ve onlar ancak korktuklarından kurtulup umduklarına nail olmak suretiyle fevz ü necat bulucülardır. Zira; bunlar âhireti dünya üzerine tercih ettiler ve din-i ilâhiyi i'lâ için mallarını ve canlarını fedaya müheyyâ oldular. Elbette bunların dereçeleri büyüktür.]

Bu misilli dinini ihyâ için hicret edip malıyla ve canıyla mücahede edenlerin dereceleri gözlerin görmediği ve kulakların duymadığı nimetlerle olduğuna işaret zımnında bunların derecelerini beyan için ta'zîme delâlet eden ism-i işaretle varid olmuştur. Şu sıfatları câmi' olmayan kimselerin necatları ve dereceleri bunların necatları ve derecelerinden pek az olduğuna işaret için hasra delâlet eden zamir-i fasılla varid olmuştur.

***

Vâcip Teâlâ şu sıfatlar kendisinde bulunan kimselerin dereceleri pek büyük olduğunu beyandan sonra âhirette rahmet ve rıdvan ve Cennet'le tebşir edeceğini beyan etmek üzere :

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ ﴿٢١﴾
خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Şu sıfatlar kendilerinde bulunan kimseleri Rableri canib-i ilâhisinden in'âm, ihsan ve rızalarıyla ve onlar için hazırlanmış Cennetlerle tebşir eder ki, onlar için ebeden o cennette kalıcı oldukları halde tükenmez ve bâkî nimetler ve muhakkak Cenab-ı Hak indinde ecr-i azîm vardır.]

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu sıfatlar kendilerinde bulunan kimselerin şereflerine işaret için kemâle îsâl edici manâsını ifade eden (رب) lâfz-ı şerifi onlara muzaf olarak varid olmuştur. Tebşirin Vâcip Tealâ'ya nispeti tebşir olunan şeyin gaayet büyük olmasına delâlet eder. Çünkü her iş; o işi işleyenin kemâline ve haline göre tasvir olunur. Binanealeyh; bu makamda tebşir eden Vâcip Tealâ olunca tebşir olunan şeylerin ukul-ü beşerin ihata edemeyeceği bir derecede büyük olmasını icab eder.

Cennet nimetlerinin kederden sâfî ve mihnetten ârî olduğuna işaret için mübalâğaya delâlet eden (نعيم) lâfzı varid olmuştur. Çünkü mübalâğa; kederden salim, bol ve cesim olup her ihtiyacı kâfi olmasıyladır. Binaenaleyh; Cennet nimetleri sırf telezzüz için olup tükenmek, azalmak ve kuruyup çürümek gibi âfetlerden salim olduğu cihetle nimet demeye bihakkın şayandır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerden beraet etmelerini müminlere emrettikten sonra kâfirlerle müminler beyninde karabet-i nesebiye olsa dahi beraet etmek lâzım olduğuna işaret etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُٓوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا
الْكُفْرَ عَلَى الْاِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Babalarınızı ve kardeşlerinizi dost ittihaz etmeyin, eğer onlar küfrü iman üzere tercih ve ihtiyar ederlerse. Eğer sizden bir kimse onları dost ittihaz ederse işte o dost ittihaz

eden kimseler zalimlerdir.] Zira; kâfirlere mukaarenetle nefislerine zulmetmişlerdir. Çünkü; yakın olan kimselere onların küfrü ve dalâli sirayet eder ve bilhassa akrabanın akrabaya te'siri daha ziyade olur. Şu halde kâfirlerden uzak olmalı ki, onların şerrinden mahfuz kalmalı.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyet-i celileden maksat; her mümini kâfirlerden hiçbir fertle dostluk etmekten nehiydir. Yani; «Hiçbir mümin hiçbir kâfiri ciddiyetle dost ittihaz etmesin. Velevse o kâfir müminin anası, babası ve biraderleri gibi yakın akrabasından olsun» demektr. Fakat bu nehiy; küfrü ihtiyarda ısrar etmek şartıyla meşruttur. Çünkü; kâfir küfrüzere ısrar etmezden evvel kâfire mukaarenetin faydası me'mûldür. Zira; mümine mukaarenetle kâfirin mü'min olmak ihtimali vardır. Lâkin nasihat dinlemeyerek küfrüzere devama karar verip iman etmek ümidi azaldıktan sonra uzak olmak lâzımdır. Çünkü; yakın olmakta fayda olmadığı anlaşılınca yaklaşmakta bir manâ yoktur.

Kâfirlerin dostluğa liyakatları olmadığı halde onları dost ittihaz etmek dostluğu mevzi-i lâyıkının gayrıya vaz'etmek olduğundan. bunları dost tutan müminlerin zulmetmiş oldukları açıktan beyan olunmuştur. Kâfirleri dost ittihaz etmeyen müminlerden zulüm olursa da dost ittihaz eden müminlerin zulmüne nispetle gaayet az olduğuna işaret için zulmün bunlara münhasır olduğu beyan olunmuştur ki zulümlerinin kemaline ve kesretine işaret edilmiştir.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile âyet-i celile babalarına ve kardeşlerine şefkatlarına binaen hicret etmeyenler hakkında nazil olmuştur. *Yahut* müminlerin kâfirlerden kat'-ı alâka etmesine dair beraetlerinin lüzumuna dair olan emir ilân olununca ehl-i iman «Babadan, kardeşten ve sair akrabadan beraet ve kat'-ı alâka nasıl mümkün olur ve sıla-i rahmi terketmek olmaz mı?» gibi birtakım şüpheye düşünce bu şüphelerini gidermek ve din hakkında baba ve kardeşten iftirak vâcip olduğunu beyan etmek üzere bu âyet nazil olmuştur.

***

Vâcip Tealâ; bu âyet nazil olunca «Müminler hicret edersek

evlâdımız ve emvalimiz zayi olur, ticaretimize kesat ârız olacağı gibi hanelerimiz yıkılır, harab olur» diyerek endişeye düşmeleri üzerine şu tasavvur ve endişelerinin hata olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِأَمْرِهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Akrabasının firkatına dayanamayarak hicretten çekinen kimselere sen de ki, «Ey müminler! Eğer babalarınız, oğlanlarınız, kardeşleriniz, zevceleriniz, sair akrabanız ve kavm ü kabileniz, kazanmış olduğunuz mallarınız ve kesat ârız olmasından korktuğunuz ticaretiniz ve sükenasından razı olduğunuz evleriniz size Allah'tan, resulünden ve fisebilillâh düşmanlarınızla muharebeden ziyade muhabbetliyse hakkınızda emr-i ilâhi gelinceye kadar gözetin ki, emr-i ilâhi geldiğinde ne olacağını bilirsiniz. Muhakkak Cenab-ı Hak kavm-i fasıkîne hidayet etmez.]

Yani; sizin için pek sevgili olarak şu sayılan şeyler Allahü Teâlâ ve resulünden daha ziyade sevgiliyse sizin üzerinize azabı icab eden emr-i ilâhi gelinceye kadar âkıbet-i emre intizar etmek üzerinize vâciptir.

Bu âyet; din uğrunda görülecek meşakkata ve dünyaca terettüb edecek bilcümle mazarratlara tahammül etmek lâzım olduğuna delâlet eder ve insan için dini uğrunda herşeyi fedaya hazır olmazsa âkıbet vehâmetten hâlî olamayacağına dahi işaret vardır. Çünkü; Cenab-ı Hak bu âyette «Eğer şu umur-u dünya size umur-u dinden daha ziyade muhabbetliyse âkıbette gelecek belâyâyı gözetin» buyurmuştur. Bu ise umur-u dine riayet olunmadığı surette her türlü tehlike mevcut olduğunu beyan etmektir.

Bu âyette *m u h a b b e t* le murad; *ihtiyarî olan muhabbettir.* Yoksa zaruri olan muhabbet değildir. Çünkü; zaruri olan muhabbeti terketmek beşer için mümkün olmadığından muhabet-i zaruriyeyi terkle teklif olmaz.

Hulâsa; baba, kardeş ve sair akraba küfrüzere ısrar ve muhabbet ettikçe onları dost ittihaz etmek caiz olmadığı ve karabetlerine binaen onların muhabbetlerinden vazgeçmeyen kimselerin zalim oldukları ve bunların muhabbetlerini cihad-ı fisebilillâh üzerine tercih edenlerin Allah'ın gazapla emri gelinceye kadar intizar etmeleri lâzım olduğunu beyanla tehdid olundukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ umur-u dini dünya üzerine tercih lâzım olduğunu beyandan sonra umur-u dine devam edenlere dünyada ve âhirette yardım edeceğini beyan etmek üzere :

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فٖي مَوَاطِنَ كَثٖيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرٖينَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, Allahü Tealâ çok muharebe mahallerinde size yardım etti. Ve bilhassa (Huneyn) denilen mevkide vâki olan muharebe gününü düşünün ki, o günde sizin çokluğunuz size ucup vermişti. Halbuki sizin çokluğunuz size hiçbir fayda te'min etmedi ve o kadar genişliğiyle beraber yeryüzü size dar geldi. Yeryüzü bu kadar vüs'atıyla beraber başınıza dar geldikten sonra düşmanlarınıza arkanızı döner olduğunuz halde firar ettiniz.]

Yani; ey müminler! Cenab-ı Hakkın size yardım ettiği mevkilerden birisi (Huneyn) gününde vâki olan yardımıdır. Zira; o gün sizin çokluğunuz size gurur verdi ve bu çoklukla biz mağlûp olmayız itikaadında bulundunuz. Halbuki o çokluğunuz size hiçbir

fayda bahşetmedi. Binaenaleyh; muharebenin bidayesinde mağlûp oldunuz ve çokluğunuza mağrur olmanızın acısını gördünüz.

Âyet-i celilede Cenab-ı Hak çok yerde ehl-i imana nusret ettiğini beyan etmiştir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Resulullah yirmiyi mütecaviz gazada bilfiil hazır bulunmuş ve zaman-ı saâdette yetmiş gaza vuku bulmuştur. Bunların ekserisinde müminlere yardım ettiğini Cenab-ı Hak bu âyette yeminle beyan buyurduktan sonra muâvenet-i ilâhiye cümlesinden olarak (Huneyn) denilen mahalde vâki olan hâdiseyi ve muâvenetini dahi beyan buyurmuştur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Huneyn vak'ası şöyle zuhur etmiştir : Resulullah Mekke'yi fethettikten sonra (Huneyn) denilen derelerde sakin olan (Havazin) ve (Beni Sakif) kabileleriyle muharebe ve onları imana davet etmek üzere on iki bin askerle (Huneyn) mevkiine geldi [1]. Ashab-ı Resulullah müşriklerin askerinin dört bin olduğunu görünce bazıları ve bilhassa ensardan Selâme oğlu Seleme «Biz bu kadar çoklukla hiçbir kimseye mağlûp olmayız» dediler. Çünkü; on iki bin İslâm askerine karşı dört bin kâfir gaayet az göründüğünden bazı ashab-ı kiram «Muzaffer olmakta te'sir eden şey çokluktur» zannıyla bu sözü söylemişlerdi. Gerçi Resulullah bu sözü sevmedi, fakat ne çare ki söylendi. Tarafeyn askeri birbirine kavuşunca kâfirler galebe ettiler ve asakir-i İslâmiye firara yüz tuttu. Hattâ Resulullah'ın yanında amcası (Abbas) ile (Ebu Süfyan b. Hâris)'ten başka kalan bulunmadığı mervidir. Binaenaleyh; yeryüzünün bu kadar vüs'atıyla beraber asakir-i İslâmiye üzerine dar geldiğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. İşte o hengâmda Resulullah amcası Abbas Hazretlerine emretti. Abbas savt-ı bâlâ ile kabailden herbirerlerinin meziyet-i merdanelerini sayarak çağırdı. Resulullah da Ester üzerinden indi, yerden bir avuç toprak aldı, kâfirlere karşı saçtı ve yine Ester'e binip hücum edecek olduysa da Abbas Hazretleri bırakmadı.

*
* *

[1] Huneyn : Tâif ile Mekke arasında bir vadidir.

Vâcip Tealâ; işte bu sırada asakir-i İslâmiyenin Resulullah'ın yanına toplanmaya başladıklarını beyan etmek üzere:

ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَاَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Sizin hezimetinizden sonra Allahü Tealâ, Resulü ve müminler üzerine sükûnet icab eden emniyeti indirdi. Binaenaleyh; düşmandan korkuları zail oldu ve bir şahıs gibi **toplanmakla yeniden harbe başladılar. İşte şu sebat ve Resulullah'la ittifak sebebiyle Allahü Tealâ sizin görmediğiniz askerleri size yardımcı olarak gönderdi ve kâfirleri katil ve esir etmek gibi dünya azabıyla onlara azab etti. İşte şu azap; kâfirlerin küfrünün cezasıdır.]** Şu cezanın sebep ve illeti küfrolduğuna işaret için zamir mevziinde (كافرين) lâfzı ism-i zahir olarak varid olmuştur. Çünkü; (جزاء الكافرين) yerinde (جزاؤهم) denilse olabilirdi; lâkin cezanın illeti küfür olduğuna işaret olmazdı.

Asakir-i İslâmiyenin görmediği halde *i m d a d a g e l e n a s k e r l e r* le murad; *meleklerdir.* Âyette meleklerin adedine delâlet yoktur. Adede delâlet eden ahadis-i celiledeki rivâyât muhteliftir. Binaenaleyh; beş bin veya altı bin veyahut sekiz bin olduğuna dair rivayetler mevcuttur. Ancak adede bir hüküm taalluk etmeyip bizim için meleklerin kaç kişi olduğuna dair tahkik lâzım olmadığından (العلم عندالله) demek daha evlâdır. Meleklerin gelmesi müminlere kuvvet-i kalp vermek, şecaat ve cesaretlerini arttırmak içindir. Binaenaleyh; kıtale iştirak etmediklerine dair olan rivayet sahih olsa gerektir.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran kâfirler bozulunca firar ederek evlâd ü ıyal ve mallarının bulunduğu (Evtas) denilen mahalle iltica ettiler. Resulullah Eş'arîlerden (Ebu

âmir) namında bir kimseyi emir tayin ederek bir miktar askerle mal, evlât ve ıyallerini esir olarak alıp getirmek üzere gönderdi. Onlardan altı bin esir ve hadsiz, hesapsız emval-i ganimet aldılar ve getirdiler. (Ci'rane) denilen mahalde Resulullah onun cümlesini asakir-i İslâmiyeye taksim etti. Hatta Kureyş'ten bazılarına yüzer deve verdi. Bu taksimden sonra (Havazin) kabilesi tevbe ve istiğfar ederek huzur-u risalete gelip mallarının ve evlâd ü ıyallerinin kendilerine reddini istediler.

***

Vâcip Tealâ işte şu tevbelerini kabul ettiğini beyan etmek üzere :

ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kâfirleri katil ve esaret gibi azab-ı dünyevî ile azab ettikten sonra kâfirlerden dilediğine tevbeyi tevfik etmekle İslâm oldular. Tevbelerini kabul buyurdu. Zira Allahü Tealâ tevbe edenlerin tevbesini kabulle İslâm olanlara ihsan edicidir.]

Fahri Râzi, Nisâbûrî, Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanlarına nazaran (Havazin) kabilesinin tevbe edip mallarının ve esirlerinin reddini istediklerinde Resulullah «İkisinin reddi olamaz. İkiden birini redde razı olun» buyurunca onlar esirlerimizin reddine razıyız. Zira; neseplerimizden vazgeçemeyiz» dediler. Binaenaleyh; Resulullah ashabına hitaben «Hamd ü senayla başlayarak bunlar tevbe ettiler. Bizim kardeşlerimiz oldular. Benim reyim bunların esirlerini kendilerine iade edelim. Kimin elinde varsa hüsn-ü rızasıyla versin. Razı olmayan varsa bize ödünç versin de başka muharebede aldığımız esirlerden ödeyelim» buyurdu. Cümle ashap «Razıyız verelim» demişlerse de Resulullah «Bilmeyiz, belki içinizde razı olmayanınız olur da bize söyleyemez. Herkes kendi reisleriyle müzakere etsin, reisleri bize haber versin» buyurdu. Oymak oymak herkes reisleriyle bilmüzakere rızalarını beyan ettiler. İman edenler evlâd ü ıyallerini aldılar ve götürdüler.

Hulâsa; sıdıkla iman edenlere Allah'ın yardım edeceği ve herşeyde Allah'a itimad lâzım ve herşeyin hâlikı Allahü Teâlâ olduğu ve günahından tevbe edenlerin tevbesini kabul buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Teâlâ (Huneyn) vak'asını beyandan sonra müşriklerin bazı ahvalini beyan etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا

buyuruyor.

[**Ey müminler! İyi bilin ki, müşrikler ancak necistir. Onlar necis olunca bu seneden sonra Mescid-i Haram'a yakın olmasınlar.**] Zira; onlar cenabetten gusletmez ve hadesten abdest almaz ve sair necasetten çekinmezler. Halbuki mescid Allah'a ibadet için hazırlanmış mahall-i mübarek olduğu için taharet-i kâmile lâzım olduğundan taharetsizler giremezler. Binaenaleyh; müşrikler mescide girmek şerefinden mahrumlardır.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile *m ü ş r i k l e r* le murad; *putlara ibadet eden müşriklerdir* yahut *mutlaka kâfirlerdir. N e c a s e t* le murad; *hükmen necasettir.* Yahut *müşrikler kelp ve hınzır gibi ayn-ı necaset demektir.* Buna nazaran kâfirlerin bedenleri ayn-ı necis demek olur. Yahut *necaset menzilesinde olan şirki iltizam ettiklerinden* kendilerine necis ıtlak olunmuştur. Zira; daima necaset içinde olan kimsenin her tarafı necisle mülevves olduğu gibi kâfirler daima şirk içinde bulundukları cihetle ayn-ı necis gibidirler. Binaenaleyh; kâfirle, el ele yapışan bir müminin abdestliyse abdestini iadesi lâzım olduğu bâzı kütüb-ü şer'iyemizde mezkûrdur. *Yahut* kâfirlere necis ıtlakı tabiatlarında olan habasetlerine binaendir. Zira; batında olan habasetleri ve akide-i fasideleri necaset-i zahiriye ve maddiyyeye

teşbih olunmak suretiyle bunlara necaset denmiştir. *M e s c i d - i H a r a m* 'la murad; *nefs-i haremdir.* Zira; hareme dahil olan mescide dahil olacağından bu misilli necis olan kâfirlerin mescid-i şerife girmelerinden mescidi sıyanet için Harem'e duhulden dahi nehyolunmuşlardır.

Bu âyette *â m* la murad; *haccet-ül vedâ' senesidir,* yahut *hicretin dokuzuncu senesi* ki, Ebu Bekir Hazretlerinin emir-i hac olduğu senedir. İşte o seneden sonra müşrikler haccetmekten ve Harem'e girmekten menolunmuşlardır. Binaenaleyh; kâfir gerek zimmî olsun gerek müste'men olsun ve gerekse muâhid bulunsun her ne suretle olursa olsun Harem'e girmekten menolunmuştur. Hatta imam-ül müslimîn Harem'de bulunup ecanipten elçi gelse imam Harem haricine çıkar, elçiyi Harem'e koymaz. Kâfirleri Harem'e girmekten nehyetmek; müminleri kâfirlere müsaade etmekten nehyetmektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile İslâm memleketi; kâfirler hakkında *üçtür: B i r i n c i s i ; Harem'dir* ki, asla kâfirin girmesi caiz olmaz. Hatta gizli girse ve vefat etse kabri ma'lum olduğu takdirde kabrinden çıkarılır, harice atılır. *İ k i n c i s i ; Yemame'yle Yemen ve Necid'le Medine arasından ibaret olan arz-ı Hicaz'dır.* Arz-ı Hicaz'a ehl-i İslâmın izniyle kâfirlerin girmesi caiz de üç günden ziyadeye müsaade olunmaz. Çünkü; Resulullah'tan kâfirlerin arz-ı Hicaz'dan çıkarılacağına dair olan hadis-i şerif mevcut olduğundan Ebu Bekir Hazretleri çıkarmak istemişse de vakit bulamadı. Fakat halife-i sânî Fâruk-u A'zam Hazretleri zaman-ı hilâfetinde arz-ı Hicaz'dan kâfirleri tard ve teb'id etmiş ve İmam-ı Malik'ten rivayet olunan (لا يجتمع دينان فى جزيرة العرب) hadis-i şerifinin eseri Hz. Ömer zamanında zuhur eylemiştir. Hadis-i şerifin manâsı «Ceziret-ül Arap'ta, iki din cem' olmaz» demektir. Ve ilâyevminâhaza bu hadisin eseri câridir. Bilâd-ı İslâmdan *ü ç ü n c ü s ü ; sair memalik-i İslâmiyedir.* Kâfirler bu kısım memalik-i İslâmiyeye emanla girebilirler, fakat bir müslimin izni olmadıkça mescide giremezler.

Bu âyette kâfirlerin âhirette azab olunmaları için furu-u a'malle mükellef olduklarına delâlet vardır. Çünkü; Mescid-i Ha-

ram'a girmek furu-u a'mâlden olduğu halde nehyolundular. Nehiy ise mükellef üzerine varid olur. Binaenaleyh; nehyolunmaları mükellef olmalarına delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ; müşriklerin Harem-i Şerif'e girmeleri memnu' olunca Mekke ahalisinin maişetleri ticarete münhasır olduğu cihetle ticaretlerinin kesadından endişe etmeleri üzerine onları tesliye etmek üzere :

وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٢٨)

buyuruyor.

[**Ey ehl-i Mekke! Eğer müşriklerin Harem-i Şerif dahiline giremeyecekleri sebebiyle ticaretinize kesat ârız olacağından ve fakr u fâkaya müptelâ olacağınızdan korkarsanız korkmayın. Zira; Allahü Tealâ dilerse sizi fazl u kereminden zengin kılar ve ihtiyaçtan kurtarır. Çünkü; Allahü Tealâ kullarının umurunu tedbir eder ve ihtiyaçlarını bilir ve hikmetine muvafık olarak herkesin rızkını ihsan eder.**] Zira; her işi hikmete muvafık olur. Binaenaleyh; müşrikleri Harem'e girmekten menetmesi de hikmete muvafık olan ef'âli cümlesindendir.

Fahr-i Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Vâcip Tealâ Mekke ahalisini iğna buyurmasının keyfiyeti yağmurları çok yağdırıp bereketler halk etmesiyle veyahut Cidde ve Yemen gibi birçok memleket ahalisi İslâm olup hacca gelmek ve onların celbettikleri eşya ve erzak sebebiyle ticaret kapıları açılmak ve kâfirlerden cizye almak suretiyle olacağına işaret etti. Nitekim öyle oldu ve vaad-i ilâhinin eseri zuhur etti. Binaenaleyh; herbirerleri zengin oldular. İnsanların her zaman tazarru' ve niyaz üzere bulunması ve her zaman emelini Cenab-ı Hak'tan istemesi vacip olan vezaif cümlesinden olduğuna işaret için Cenab-ı Hak kullarını ihtiyaçtan kurtarmasını kendi meşiyet ve iradesine ta'lik buyurmuştur. *Yahut* iğna etmek fazl-ı ilâhi olup vâcip olmadığına işaret için kullarını zengin kılmayı meşiyetine ta'lik buyurmuştur.

Müşriklerin Harem-i Şerif'ten menolunması ve Ceziret-ül Arap'ta İslâmdan başka bir unsurun bulunmaması ve kütle-i İslâmiyenin bir mevkide bulunması elbette Müslümanlar için maslahat-ı mühimmedendir ve din-i a'lânın hikmetine muvafık olan da budur. Çünkü; kâfirlerle ihtilâtta ahlâk sirayet edeceği cihetle âdât-ı keferenin sirayeti cihetiyle ahlâk-ı İslâma zaaf ârız olmak, kuvvet ve metanet-i İslâmiyeye halel gelmek ihtimali ve korkusu her zaman mevcuttur. Binaenaleyh; kâfirlerin Harem'den men'i ve arz-ı Hicaz'dan tard ve teb'idleri İslâmiyet için ayn-ı menfaat olduğunda şüphe yoktur.

Kâfirlerle ihtilâtımızdan ve umurumuz başında onları bulundurduğumuzdan ve bilâd-ı İslâmiyeye çekirge gibi dağılmalarından ve kanlarımızı sülük gibi sormalarından ve esrarımıza vakıf olmalarından ne kadar zarar gördüğümüz ma'lûmdur ki inkârı mümkün olmayan hakikatlardandır. Hele şu son zamanlarda Maliyede Fransızların, Bahriyede İngilizlerin, Harbiyede Almanların bulunmasından görülen zararların nihayeti olmadığı şüphe olunacak mesailden değildir. Teessüf olunur ki, Maarif Nezareti teşekkül edeli elli altmış sene olduğu ve milletin bütçesinden birçok paralar çektiği halde şu ihtiyaçlara kâfi adamlar yetiştirememiştir. Yetiştirmediğinden endişe ederek yetiştirmek çaresini düşünmek de istememiştir [1].

***

Vâcip Tealâ müşriklerden beraeti ve onlarla mukaatelenin lüzumunu beyandan sonra cizye verinceye kadar ehl-i kitapla mukaatelenin vâcip olduğunu beyan etmek üzere :

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

---

[1] İşbu sure-i şerifenin tefsiri 1329 senesi Nisanına musadif olup o zamanın vaziyetine göre beyanı mütalâa edilmiştir.

[Ey müminler! Allah'a ve yevm-i âhirete iman etmeyen kâfirlerle mukaatele edin. Hatta kendi elleriyle hakir ve zelil oldukları halde cizye verinceye kadar ehl-i kitaptan şol kimselerle dahi mukaatele edin ki, onlar Allah'ın ve Resulünün haram kıldıkları şeyleri haram saymazlar ve hak olan din-i İslâmla tedeyyün etmezler. Allah'ın dinini i'lâ etmek ve İslâmiyetin ulviyetini tanıtmak maksadına mebni onlarla mukatele vâciptir.]

Çünkü; Yehûd ve Nasârâ zahirde Allah'a iman eder gibi görünürlerse de hakikatta imanları yoktur. Zira; Yehûd Allah'ın cisim ve Üzeyr (A.S.) ın Allah'ın oğlu olduğunu ve Nasara'dan bir taife Allah'ın bazı eşyaya hulûl ettiğini ve ülûhiyet ekanim-i selâseden ibaret buluduğunu ve İz. İsa Allah'ın oğlu olduğunu itikad ettiklerinden imanlarına itibar yoktur ve itikadları şirk ve batıldır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette imanlarının olmadığını beyan buyurmuştur. Kezalik âhirete imanları da yoktur. Çünkü; haşr-ı cismaniyi inkârla haşrolunacak ancak ruhtur ve ehl-i Cennet yemez, içmez ve nikâh yoktur dediklerinden ahirete imanları yok mesabesindedir.

Bunlarla mukaatelenin vâcip olmasına sebep; imanlarının olmaması olduğuna işaret için ism-i mevsul varid olmuş ve bunlar kitâbî olup Yehûd Tevrat'a, Nasara İncil'e iman ettikleri halde imanlarının muktezasına riayet etmediklerini beyan için Vâcip Tealâ haram olan şeyi haram itikad etmediklerini beyan buyurmuştur.

Din-i İslâm cümle edyanı nasih olduğu cihetle efdal ve kabule minküllilvücuh şayan olduğundan *din-i hak* denmiştir. Çünkü; ahkâmı ukul-ü beşere mülâyim ve tabayi-i selimeye muvafık ve temessük edenlerin dünya ve âhiret rahatlarını mutazammındır ve her hükmü insanlar için envâ'ı menafii câmi olduğu cihetle tedeyyün ve itaat etmek vâcip olduğu halde itaat etmeyenlerle mukatele etmek ehl-i iman üzerine vâcip olmuştur.

Yehûd ve Nasârâ kendi kitaplarını tahrif, havâ ve heveslerine tevfik ettikleri cihetle kendi kitaplarının beyan ettiği hill ü hurmete dahi riayetleri yoktur. İşte haramı haram itikad etmeyenlerin kâfir olduklarına bu âyet delâlet eder. Şu halde bu misilli kâ-

firleri din-i hakka davet edip eğer kabul ederlerse kardeş edinmek ve eğer kabul etmezlerse cizye teklif etmek onu da kabul etmezlerse mukaatele eylemek vâcip olmuştur. *C i z y e ; ehl-i ahidden muâhede zamanında her şahsın nefsini muhafazaya ceza olarak taksim olmak üzere tayin olunan meblâğ olup o meblâğa ceza olacağı cihetle* cizye denmiştir. Onların zelil ve hakîr olmaları; borçlarını kendi elleriyle götürmek ve tahsiline me'mur olan kimsenin oturduğu ve onların ayakta oldukları halde hükûmet-i İslâmiyenin onlara vâki olan lutûf ve ihsanını beyan etmekle olur.

Cizyenin miktarı İmam-ı A'zam'a göre zengin olanlara kırk sekiz, orta halli olanlara yirmi dört ve edna olanlara on iki dirhemdir.

Hulâsa; ehl-i küfürle cizyeyi kabul edinceye kadar mukaatele etmek lâzım ve Arabın müşriklerden maada bilcümle kâfirlerden cizye almak caiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın imanlarına itibar olmadığını beyandan sonra imanlarına itibar olunmadığının hikmetini beyan etmek üzere :

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Yehûd kavmi (Üzeyr) Allah'ın oğlu ve Nasârâ kavmi (İsa) Allah'ın oğludur dediler. Şu söz onların lisanlarıyla söylenmiş bir söz ki, bu sözleriyle kendilerinden evvel geçen kâfirlerin sözlerine benziyorlar. Allahü Tealâ onları öldürsün. Ne acaip haktan batıla geçerek iftira ediyorlar.]

Yani; Allahü Tealâ baba olmak oğul olmak ve bir hatunla izdivac etmekten münezzeh olduğu halde «Üzeyr ve İsâ (A.S.) ı Al-

lah'ın oğludur» demek gibi ednâ aklın ve havsalanın kabul etmeyeceği birtakım itikad-ı batılı irtikâpla küfriyatlarını meydana koydular ve şu sözleri ancak lisanlarındadır. Zira; bu söz delilden ârî bir söz olduğu için kalbe te'sir edemez. Çünkü; delil-i aklî ve naklî ile sabit olmayan sözün akılda yeri olmaz ve bir te'sir de hasıl edemez. Binaenaleyh; manâsını düşünmeksizin dillerinin ucuyla söylenilmiş bir sözdür ve bu sözlerini onlar evvel geçen kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar. Çünkü; evvel geçenler de «Melekler Allah'ın kızlarıdır.» diyorlardı. Akıl için şu iddiaları batıl olduğundan ne acaip iftira ediyorlar? Binaenaleyh; Allahü Tealâ onları katletsin ki, nesilleri kesilsin ve böyle batıl itikadda bulunan olmasın.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile baba veya oğul olmak ve zevce ittihaz etmek mahlûkaat içinde ancak hayvanata mahsus, ihtiyaç ve inkıraz eseri birşeydir. Çünkü; hayvanat mevte ve inkıraza mahkûm olduğundan vakt-i merhununa kadar neslinin bekaası ve dünyanın imarı için izdivaca, evlât ittihazına ve onlarla telezzüze muhtaçtır. Cenab-ı Hak ise ihtiyaçtan ve inkırazdan münezzeh olduğundan evlât ve zevce ittihazına ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh; bu sözler iftira alâllahtır. Yehûdun Üzeyr (A.S.) a «Allah'ın oğludur» demelerinin sebebi; Yehûdun günahları çoğaldıkça cehalet çoğaldı hatta Tevrat'ı bilen bir kimse kalmadı. Üzeyr (A.S.) Allahü Tealâ'ya münacatta bulundu. Cenab-ı Hak münacatını kabul ve Tevrat'ı onun zihnine iade buyurup Tevrat'la kavmini inzara başlayınca «Üzeyr Allah'ın oğlu olmasaydı Tevrat'ı ezber etmek kendine müyesser olmazdı. Şu halde Allah'ın oğludur» dediler. Gerçi bu itikadda bulunan Yehûdun hepsi değilse de bir kavmin bazısından sudur eden itikadı cümlesine isnad etmek kabilindendir ve bu misilli isnad da Arap indinde caizdir. Kezalik Hz. İsa harikulâde olarak babasız dünyaya geldiğinden Nasârâ Hz. İsa'ya «Allah'ın oğludur» dediler. Bu itikadın Nasârâ'da yerleşmesinin sebebi; İncil'de Hz. İsa'ya ta'zim ve teşrif için oğul ıtlakı vardır. Cehele-i Nasârâ bunun hakikatına hamledip teşrif için olduğunu bilmeyerek doğrudan doğruya Allah'ın oğlu itikaadında bulundular ve gittikçe bu itikad beyinlerinde tevessu' ve taammüm etmiştir.

Bu âyette taaccüp kullara râci'dir. Zira *t a a c c ü p ; umur-u garibeyi idrak etmek üzerine terettüb ettiğinden* ancak mahlûkatta olabilir, Cenab-ı Hak'ta taaccüp olmaz. Çünkü; Vâcip Tealâ indinde herşey hazır ve ma'lûm olduğundan onun hakkında taaccüp tasavvur olunmaz. Ve kötü amellerle muttasıf olanların, küfür, fısk ve fücur gibi fena ahlâk ve itikadda bulunanların aleyhine duâ etmek caiz olduğuna bu âyet delâlet eder ve belki de bu misillilerin aleyhine duâ edilmesi taraf-ı ilâhiden kullarına ta'limdir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın itikadlarının bazı cihetten butlanını beyandan sonra diğer cihetten butlanını beyan etmek üzere :

اِتَّخَذُوٓا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَۚ وَمَٓا اُمِرُوٓا اِلَّا لِيَعْبُدُوٓا اِلٰهًا وَاحِدًاۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Yahûdiler âlimlerini ve Nasârâ keşişlerini, âbidlerini Allah'ın gayrı olarak Rableri, ma'budları ittihaz ettiler ve İsa (A.S.) ı rab ve ma'bud tanıdılar. Halbuki İsa (A.S.) Hz. Meryem'in oğludur. Onlar emrolunmadılar, ancak bir olan Allahü Tealâ'ya ibadetle emrolundular. Çünkü; ma'budun bilhak olmadı, ancak Vâcip Tealâ oldu. Bu misilli şirk ve iftiradan Allahü Tealâ'yı tenzih etmekle tenzih ederim.]

Yani; Yehûd ve Nasârâ ulemâ ve ruhbanlarına ülûhiyetin hulûlünü itikad edip onları ma'bud tanıdıklarından Allah'ın dûnunda onları erbab ittihaz etmiş oldular. Hatta onlara muhabbetlerinden naşi hulûl ve ittihad itikad ederek ahbara ve ruhbana secde bile ettikleri mervidir. Bu hâl ümmet-i Muhammed'in bazı sınıfında dahi görülmektedir. Çünkü; bazı meşayihin cahil müridlerinde, şeyhine fart-ı muhabbetinden naşi şeyhini ülûhiyet mertebesine kadar sena ettikleri görülmektedir. Fakat bu; eser-i cehil ve fart-ı

muhabbettir ve söylediği sözün manâsını anlamamaktır. Binaenaleyh; bu gibi cahil müridleri meşayihin evvelâ ta'lim, saniyen terbiye etmeleri lâzımdır.

A h b a r ; habr'in cem'idir. H a b r ; âlim manâsınadır. *R u h b a n ; rahibin cem'idir. R a h i p ; âlim ve âbid* manâsınadır. *E r b a b ; rabbin cem'idir.* Yehûd ve Nasârâ'nın âlimlerini ve âbidlerini erbab ittihaz etmeleri Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran şöyle olmak ihtimali vardır: Yehûd ve Nasârâ'nın âlimleri kendi huzuzat-ı nefsaniyelerine tâbi' olarak şeriatlarının hilâfına icad ettikleri ahkâmı avam-ı nasa tefhim etmek ve onların Allah'ın ahkâmını terkedip o misilli âlimlerinin yalanlarına aldanarak haram olan şeyi helâl ve helâl olan şeyi haram itikad edip onlara ittibâ' ettiklerinden dolayı onları erbab ittihaz etmiş oldular ve Allah'ın hükmü üzerine onların hükmünü tercih ettiklerinden Allah'ın dûnunda onları ma'bud ve metbû' ittihazla şirkettiler. (Adiyy b. Hâtem)'den mervi olan bir hadis-i şerif de bu manâyı te'yid etmektedir. Çünkü; (Adiyy) evvelce Nasrani olduğundan boynunda bir altın salip bulunduğu halde huzur-u risalete geldiğinde Resulullah «Yâ Adiyy! Boynundan şu putu çıkar» buyurdu ve bu âyeti okudu. Adiyy «Yâ Resulallah! Nasârâ ruhbanlara ibadet etmezler» deyince Resulullah «Ruhbanlar Allah'ın haram kıldığı şeyleri helâl ve helâl kıldığı şeyleri haram kılmazlar mı ve Nasârâ da bunların kelâmlarını doğru itikad etmezler mi?» buyurdu ve (Adiyy) de tasdik ederek «Evet! Böyle yaparlar» dedi. Resulullah «İşte ruhbanların ibadetleri budur» buyurdu. Halbuki Yehûd ve Nasârâ Allah'ın inzal ettiği kitaplarında Allah'tan başka bir kimseye ibadet etmeyip ancak ferd-i vahid olan Allah'a ibadet etmekle emrolundular. Çünkü; ma'budun bilhak ancak zat-ı ülûhiyettir. Binaenaleyh; onun gayrı kime ve her neye ibadet etseler kendileri gibi bir hâdis ve muhtaç olan mahlûka ibadet olduğundan küfrün en kötüsünü irtikâb etmiş olacakları derkârdır. Zira; Allah'ın gayrı hiçbir şeyin ma'bud olmaya istihkakı yoktur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak cemi-i nekaaisten münezzeh ve müşriklerin isnad ettikleri şeylerin cümlesinden berî ef'âlinde, zatında ve ahkâmında şerik ve nazîrden ârîdir.

*
* *

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasârâ'nın irtikâb ettikleri kabayihten bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللّٰهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ

وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Yehûd ve Nasârâ'nın reisleri ağızlarından çıkan, akla ve nakle müstenid olmayan sözleriyle Allah'ın nuru olan dinini söndürmek isterler ve lâkin Allahü Tealâ hiçbir şeye razı olmaz, ancak dinini itmam etmeye razı olur velevse kâfirler din-i ilâhinin itmamını kerih görsünler, istemesinler.]

Bu âyette *n u r - u i l â h i* yle murad; *nur-u nübüvvettir.* Çünkü; Yehûd ve Nasârâ'nın papazları nur-u nübüvveti söndürmek için halkı envâ'-ı hiyel ve desaisle iğfal, Tevrat'ta ve İncil'de olan evsaf-ı nebeviyeyi tağyire kadar cüret ettiler ve lâkin Allahü Tealâ nur-u nübüvvetin itmamını murad ettiği için her ne gibi iftiraya cüret ettilerse semeresiz kaldı, emekleri zayi oldu ve âkıbet kendileri zarar gördüler.

Yahut *n u r - u i l â h i* yle murad; *Kur'an'dır.* Çünkü; Kur'an'ın ahkâmını iptal ve tekzib için her neye teşebbüs ettilerse hiçbir hükmünü ve hiçbir harfini tağyire nail olamadılar. Belki her teşebbüslerinde me'yus oldular. Zira; Kur'an'ın ahkâmı uyubdan salim ve elfazı mu'cizdir. Binaenaleyh; onlar her ne kadar söndürmeye çalıştılarsa da Cenab-ı Hak erbabını ve etbâ'ını onların çalıştığından daha çok halketti. Çünkü; Vâcip Tealâ hıfzını ve itmamını vaad etti, bu vaad-i ilâhi yerini buldu.

Bu âyette (يأبى) (لا يريد) manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ hiçbir şeyi murad etmez, illâ kelime-i tevhidin i'lâsını, dininin i'zazını ve nur-u nübüvvetin itmamını murad eder, velevse kâfirler istemesinler] demektir. Din düşmanlarını kahretmesi ve dine muîn olanlara yardım buyurması vaad-i ilâhiyi ve dinini itmam cümlesindendir. Şu halde bu âyet,

Resulullah'a ve erbab-ı dine Vâcip Tealâ'nın yardım edeceğine dair vaadini mutazammın olduğundan mümինler için beşarettir.

*
* *

Vâcip Tealâ nura benzeyen dinini ve Kur'an'ın ahkâmını itmam edeceğini beyandan sonra itmamının keyfiyetini beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, Resulünü ayn-ı hidayet ve din-i hak olan din-i İslâmla gönderdi ki, resulü o dini edyanın küllisi üzerine izhar etsin, velevse o dinin izharını müşrikler kerih görsünler.]

Yani; Allahü Tealâ kullarını irşad için envâ'-ı irşad ve hayrata delâlet eden Kur'an'la Resulünü gönderdi ki o resulü vasıtasıyla kullarını tarîk-ı necata davet ve edyan-ı saire üzere Resulü din-i İslâm izhar etsin, velevse bu izharı kâfirler istemesinler.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile her ne kadar kâfirler istemeseler dahi Cenab-ı Hak bu dini sair edyan üzerine izhar buyuracağını bu âyetle beyan buyurmuştur. Din-i İslâm'ın cemi' edyan üzerine zuhuru bu dinin edyan-ı saireyi neshetmek suretiyle olacağından Kur'an'ın sair kitapları neshedeceğine âyet delâlet eder. *Yahut* Allah'a ibadet olmaz, ancak bu dinle olacağından diğer edyanla olacak ibadet bu dinin zuhurundan sonra batıl olur ve din-i İslâm'ın cemi' edyan üzere zuhuru Hz. İsa'nın nüzûlünden sonra olacağı mervidir. Çünkü; bazı rivayete nazaran Hz. İsa'nın nüzûlünden sonra herkes din-i İslâm'a dahil olacak ve edyan-ı saireye sahip kalmayacaktır. Ebu Hüreyre (R.A.) ın rivayetiyle Resulullah (يهلك في زمانه الملل كلها الا الاسلام) buyurmuştur. Yani «İsa (A.S.) ın zamanında milletlerin küllisi helâk olur,

illâ millet-i İslâmiye helâk olmaz» demektir. Bu hadiste *h e - l â k* le murad; *edyan-ı saire erbabı kalmaz, illâ din-i İslâm'a dahil olur»* demektir ve bu halin müddeti az bir zamandır. Çünkü; bundan sonra ehl-i imanın hepsi vefat etmekle yeryüzünde yalnız şerrar-ı nasın bâkî kalacağı mervidir.

Edyan-ı saire üzerine din-i İslâm'ın zuhuru bazı mevkide ve memlekette husul bulması bu âyetin sıdkına kâfidir. Çünkü; din-i İslâm'ın hilâfına bir din olmadı, illâ o din erbabını ehl-i İslâm elbette kahr u tedmir etmiştir. Meselâ Yahûdileri ve müşrikleri Ceziret-ül Arap'tan ve Mecusileri Irak'tan ve Rumları Şam'dan tard u teb'id etmişlerdir.

Bu minval üzere ehl-i İslâm sair edyan erbabı üzerine bir çok beldelerde galebeyle İslâm'ı izhar ettikleri meydandadır. Amma bu izharın her zaman ve her beldede olmaması âyete muhalif olmaz. Çünkü; âyette din-i İslâm'ın zuhuru mutlaktır. Şu halde kaziyye; mantıkça mutlaka-i âmmedir. Mutlaka-i âmme ise mazmununun bazı efrad zımnında husulü sıdkına kâfidir. Bazıları da şu âyette beyan olunan din-i İslâm'ın zuhurunu Mehdi'nin hurucu zamanında olmasıyla tevcih ettiler. Çünkü; Mehdi'nin zaman-ı saltanatında kimse kalmaz, illâ ya İslâmı veya cizyeyi kabul edenler kalacaktır.

Yahut *İ s l â m ı n z u h u r u* yla murad; *delâilinin herkes indinde zuhuru olup hafi birşey kalmamasıdır.* Nitekim öyle de oldu ki, akl-ı selim cümle delâilini ve ahkâmını teslim eder asla itiraza cüret etmez. Evet! Bazı ahkâmına itiraz edenler varsa da onlar aklı hasta, havâ ve heveslerine ve şehevat-ı nefsaniyelerine tâbi' olan kimselerdir ki, akl-ı selime malik değillerdir. Çünkü; arzusuna muhalif olan ahkâma itiraz eder. Sair enbiya-yı ızamın dinleri üzerine din-i İslâm'ın zuhuru; menafi-i dünyeviye ve uhreviye üzerine tamamıyla müştemil ve ahkâmı her zamana ve her şahsa muvafık olup beynelbeşer adaleti noksansız te'min ederek zuhurundan sonra o ahkâmının tatbik olunacağı bir kavim ve zaman gelmemesiyledir. Gerçi sair enbiyanın şeriatları da menâfi-i dünyeviye ve uhreviyeyi câmi' ise de hemen zaman-ı muayyenine ait olup ilâyevmilkıyam cereyan edecek ve cümle havadise tatbik olunacak bir halde olmadığından her şeriat kendisinden sonra zu-

hur eden şeriatla mensuh olduğu gibi cümlesi şeriat-ı Muhammediyeyle mensuh olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasârâ'nın reislerini avam-ı nası aldatmakla zemmettikten sonra onların bu yola sülûk etmeleri nasın malına hırs ve tama'ları neticesi olduğunu beyan etmek üzere:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ
أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ

buyuruyor.

[Ey müminler, Yehûd ve Nasârâ ulemasından pek çokları batılı terviçle nasın **emvalini yerler ve tarîk-ı ilâhi olan din-i İslâm'dan** nası **menederler.]**

Yehûd ve Nasârâ'nın ulemasından nasın mallarını haram olarak ekletmeyenler olduğuna işaret için haram olarak ekledenlerden kesretle ta'bir olundu ki, bazı ekletmeyen olduğu bilinsin. Malı cemetmekten maksat, eklolup sair menafi, eklin tavabii olduğuna işaret için batıl olarak nasın malını alıp menâfilerine sarfetmelerinden yalnız eklettikleri beyan olunmuştur. *B a t ı l* la murad; *rüşvettir.* Çünkü; Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile Yehûd ve Nasârâ uleması şeriatlarının bazı ahkâmını nasın hava ve hevesine uydurmak suretiyle caiz olmayan şeylere cevaz gösterir ve nastan rüşvet alırlardı ve bu minval üzere tedricen şeriatlarının ahkâmını tahrif etmekle bilkülliye şeriattan çıkmışlardır.

Yahut elleriyle kitap yazanlar, ahkâm-ı şer'iyeyi tahrif ederler ve taraf-ı ilâhiden gelen ahkâm bundan ibarettir derler ve mukaabilinde nastan bir miktar para alırlar ve yerlerdi.

Yahut Tevrat'ta ve İncil'de olan evsaf-ı Resulullah'ı tağyir ederek nası din-i Muhammediye dahil olmaktan men' ve mukaabilinde para almak suretiyle batılı eklederlerdi. İşte şu ef'âl-i ka-

bihalarını beyanla bu âyette Allahü zülcelâl onları zemle millet-i İslâmiyeyi bu gibi çirkin şeyleri irtikâptan tenfir etmiştir.

Zamanımızda ulema ve meşayih kıyafetinde görülen bazı sahtekârları görünce bu âyet onlar hakkında nazil olmuş ve onların hallerini tasvir ediyor zannolunur. Çünkü; meclislerinde zühd ü takvadan ve umur-u dünyaya adem-i rağbetlerinden bahsederler, halbuki bir lokma için yevmiye kırk kapı dolaşırlar ve envâ'-ı tezellül, desais ve hileyi dünya için irtikâb ederler. Hatta bir çörek için kavga etmekten de çekinmezler. Velev haramdan olsun azıcık menfaatlarına mâni olanlara senelerce muğber olmaktan utanmazlar. Ve acaba cüz'i birşeye nail olur muyum ümidine binaen birtakım süfehanın ebatıylini aylarca ve belki senelerce tervice çalışmaktan ve onların zulmünü tahsin etmekten perva etmezler. İşte bu misilli münafıklar hem avamın işine yarıyor hem de bihakkın ulemayı zemme ellerinde bir âlet oluyor. Lâkin bu makûle kimseleri ulema kıyafetinde görmekle ulema defterine kaydetmek bittabi' doğru olamaz. Zira; itibar sîretedir, surete değildir. Binaenaleyh; hakikatın hilâfına surete bina edilen hüküm hiçbir zamanda doğru olamaz.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın reislerini dünyaya haris olmalarıyla zemmettikten sonra son derece buhullerinden naşi üzerlerine vâcip olan zekâtı eda etmekten imtinâ' ettiklerini beyan etmek üzere:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar altınla gümüşü cem' ederler de o cemettikleri altını ve gümüşü Allahü Tealâ yoluna sarfetmezler. Onların halleri böyle olunca acıtıcı azapla sen onlara müjde et.]

Yani; ehl-i kitaptan şol haris kimseler ki, onlar hazinelerini altın ve gümüşle doldurur, saklar, kemal-i şöhret ve hırsla muha-

faza ederler. Hatta kemâl-i tama'larından nâşi vâcip olan zekâtını dahi vermezler ve Allah'ın emrettiği tarika rıza-yı Bari'yi kasdederek sarfetmezler. Onların halleri böyle olunca sen azab-ı elîmle tebşir et ki, onlar mütenebbih olsunlar.

Bu âyet her ne kadar ehl-i kitabı zem hakkında varid olmuşsa da lâfz-ı âyet cümle millete şâmil olduğundan hükmünün dahi cümle millet hakkında cârî ve tatbik olunduğunda şüphe yoktur ve âyetin ehl-i İslâm'dan zekâtı menedenleri zemmetmek üzere nazil olduğunu bazıları beyan etmeleri de bu manâyı te'yid eder. Çünkü; âyetin evvelinde Cenab-ı Hakkın ehl-i kitabı hırs ve tama'larıyla zemmettiği gibi âyetin âhirinde dahi ehl-i İslâm'ı zekâtı vermemekten men' buyurmuştur.

K e n z le murad; *zekât verilmeyen maldır, velev mahzun olmasın.* Amma zekâtı verilen mala kenz denilmez, velevse yedi kat yerin altında gömülü olsun.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette Vâcip Tealâ insanları *üç şeyle zemmetmiştir : B i r i n c i s i ; rüşvet almak, i k i n c i s i ; zekât vermemek, ü ç ü n c ü s ü ; Allah'ın rızası için malını sarfetmemektir.* Amma zekâtı verilen ve şer'an lâzım gelen mahalle sarfolunan mal memduhtur. Zira; zaman-ı saâdette Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf gibi maldar olan kimseleri Resulullah sahabenin büyüklerinden sayar ve mallarını rıza-yı Bari için sarfettiklerinden dolayı senâ buyururdu. Eğer helâlinden mal cemetmek mezmum olsaydı. Resulullah zengin olanları büyüklerden saymaz ve senâ etmezdi.

A z a b - ı e l î m le murad; *cemedip sakladıkları altın ve gümüşle vücutlarını dağlamaktır.* Hatta zekâtı verilmeyen mal hayvanattan olursa koyunların boynuzlarıyla ve sair hayvanların tırnaklarıyla azab olunacaklarına dair ahadis-i celile dahi mervidir.

***

Vâcip Tealâ zekâtı vermeyenlerin muazzab olacaklarını beyandan sonra azaplarının keyfiyetini beyan etmek üzere :

يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا ف۪ي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْۜ
هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er rusül! Zikret şol günü ki, o günde bahîllerin cemedip sakladıkları altın ve gümüş Cehennem ateşinde kızdırılıp alınları, yanları ve arkaları onunla dağlanacağını hatırlarına getirsinler. Zekâtı verilmeyen mal vermeyenler hakkında ayn-'ı zarar olduğunu bilsinler ve onlar hakkında «Şu sizin kendi nefsiniz için cemettiğiniz malınızın azabıdır, hâl böyle olunca cemettiğiniz malın azabını tadın» denilir.] Çünkü; (الجزاء من جنس العمل) düsturu icabı herkes ameline göre cezalanır. Şu halde onların menfaat gözettikleri şey aynıyla mazarrat olarak zuhur ettiğinden hasretleri ve nedametleri artar. Binaenaleyh; hâib ü hâsir, hakir ve zelil ve mallarıyla muazzep ve rüsvây olurlar, lâkin fayda etmez. Çünkü; zamanı geçmiştir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile onlar dünyada malları sebebiyle fukara ve zuafaya kafalarını kıstıklarından, yanlarını döndüklerinden ve alınlarını dürdüklerinden ceza olarak herkesin göreceği mahalleri dağlanmak suretiyle azap olunacakları beyan olunmuştur ki, cümle halâik, onların canları için muhafaza edip bir dirhemini kimseye vermeye kıyamadıkları mallarıyla rüsvâ olduklarını görsünler ve mallarına arkalanıp şuna ve buna malları sayesinde tecavüz edip mallarını kuvvetüzzahır addettikleri için arkalarının dağlanacağı dahi beyan olunmuştur ki, güvendikleri malları kendilerine belâ olacağını bilsinler.

Bazıları zekâtı vermeyen kimselerin şu üç azâları yanmakla azap olunacaklarının hikmetini şöyle beyan etmişlerdir: Zengin kimse bir sail geldiğinde evvelâ yüzünü dürer, alnını kırıştırır. Sail ısrar ederse yanını döner. Eğer tekrar ısrar ederse arkasını döner ve sailin yüzüne bakmaz. Binaenaleyh; şu ef'âline ceza olmak üzere bu üç azalarıyla mücâzât olunacağı beyan olunmuş ve

şu beyanla Vâcip Tealâ ehl-i imanı buhulden men'le zekâtı vermeye terğib buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasârâ'nın ve müşriklerin fena işlerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ

buyuruyor.

[Ayların adedi, semâvât ve arzı halkettiği günde levh-i mahfuzda indallah yazılı olan on ikidir. On iki aydan dördü eşhür-ü hurumdur ve ayların on iki olup onlardan dördü eşhür-ü hurum olması doğru bir din ve doğru bir hesaptır. Eşhür-ü huruma riayet lâzım olunca bu dört ayda maâsîye cüretle nefsinize zulmetmeyin.]

Yani; nâsın muâmelâtta hesaplarını, hac mevsimini, ziraat, felâhat ve ahkâm-ı sairenin zamanlarını bilmesi için kamerin devranı itibarıyla Allahü Tealâ'indinde ayların sayısı on ikidir ve on iki olmasıyla hüküm; gökleri ve yeri halk ettiği gün levh-i mahfuzda yazılmıştır. Çünkü; levh-i mahfuzda beşerin cemi' ahvali yazılı olduğundan cümlei ahval-i beşeriyeden olmak üzere ayların sayısı dahi yazılmış ve kat'i hükümle dahi hükmolunmuştur. Binaenaleyh; asla tağyir kabul etmez. Şu halde ehl-i kitap ve müşrikler her ne kadar tebdiline sa'y etseler dahi kat'iyen tağyir edemezler. Zira; indallah hükm-ü kat'i lâhik olan şeyi hiçbir kimse tağyir edemez.

Fahri Râzî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Araplar indinde evvelden beri ayların adedi on iki olup Hz. İbrahim ve İsmail (A.S.) zamanlarından beri müteselsilen buna riayet edegelmişler-se de mevsim-i hacda ticaret ve sair hususatla meşgul olduklarından her sene mevsim-i haccı işlerinin olmadığı bir zamanda itibar ettiklerinden bazı sene Muharrem'de ve bazı sene Sefer'de ve sair

aylarda itibar eder ve daima maslahat-ı dünyaya riayet ederlerdi ve bununla maslahat-ı dünya hasıl olursa da hükm-ü ilâhiyi tağyire sa'yetmeleri lâzım geldiğinden Cenab-ı Hak onları zemmetmiştir. Çünkü; onlar maslahatlarını elden koymayıp mevsim-i haccın evvelki gibi arzularına muvafık olmasına sa'yetmişlerse de sa'yleri müsmir olmamıştır.

Sene-i kameriye üç yüz elli beş gün olup sene-i şemsiye üç yüz altmış beş gün ve bir günün rub'udur. Sene-i kameriye şemsiyeden on küsur gün noksan olduğundan sene-i kameriyenin ayları döner. Binaenaleyh; mevsim-i hac ve Ramazan bazı sene yaza, bazı sene güze, bazı sene kışa ve bazan da bahara tesadüf eder.

Ezelde sabah, akşam, hafta, ay ve sene olmadığına işaret için ayların adedi indallah on iki olmasıyla hüküm; bu âlemin halkolunduğu günde olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; ezelde Cenab-ı Hak'tan başka birşey mevcut olmadığından ay, hafta ve sene bu âleme mahsus olan şeylerdendir.

On iki aydan bazısının bazı âhardan farklarını beyan için bu on iki aydan dördü eşhür-ü hurum olduğu beyan olunmuştur. *Eşhür-ü hurum; Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Recep'tir.* Bu aylarda günah, sair aylarda günahtan daha eşed olduğuna işaret için bu aylara *eşhür-ü hurum* denmiştir. Kezalik bu aylarda ibadet dahi diğer aylardan efdaldir.

Bu âyette *din; hüküm* manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Şu ayların on iki olmasıyla hüküm, doğru ve kat'i bir hükümdür. Binaenaleyh; Müslümanların bayramlarında, haclarında, oruçlarında, bey' ü şırâlarında, borçlarının müddetini beyanda ve sair muâmelâtında bu hükm-ü ilâhiye riayetleri vâciptir. Araplar bu ayları pek muhterem tutarlar, hatta pederlerini öldüren kimseye tesadüf etseler taarruz etmez ve ellerini kaldırmazlardı.

Zamanın eczalarının birbirinden farkı yoksa da ibadât ve taâtın sevabı çok olmak ve günahın azabı şiddetli olmak cihetinden bazıları bazılarından farklı olduğuna bu âyet delâlet eder ve aklen dahi böyle olması uzak değildir. Çünkü; ayların küllisi eşhür-ü hurum olsa beşer için riayet mümkün olamaz. Amma bazıları eşhür-ü hurum olunca riayet etmek elbette kolaydır. Binaenaleyh;

günlerin, ayların ve bilcümle zamanların ve mekânların bazıları bazılarından farklı olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuş ve bilhassa eşhür-ü hurum olan dört ayda zulümden nehyetmiştir. Gerçi zulüm her ayda ve her zamanda çirkinse de mübarek günlerde daha ziyade çirkin olduğunu beyan için âyette zulümden nehiyde bu ayları zikretmiştir.

Bizim için eşhür-ü hurumda muharebenin caiz olduğu evvelce beyan olunmuştur. Zira; eşhür-ü hurumda muharebenin hurmeti mensuhtur. Binaenaleyh; Resulullah eşhür-ü hurumdan Zilka'de içinde Taif'i muhasara etmiştir. Beyzâvî'nin beyanı veçhile Şevvâl ayında Resulullah (Huneyn) de (Havazin) kabilesiyle muharebeden sonra Zilka'de'de Taif'i muhasara etti ve fakat sonra muhasarayı terkederek umreye niyet edip Mekke'ye gelmişti.

* * *

Vâcip Tealâ on iki aydan dördü eşhür-ü hurum olduğunu beyan ettiği gibi müşriklerle mukaatele vâcip olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Müşriklerin hepsi sizinle mukaatele ettikleri gibi siz de onların hepsiyle muharebe edin ve iyi bilin ki Allah'ın nusreti müttekilerle beraberdir.]

Yani; müşriklerin kâffesiyle mukaatele etmeniz vâciptir. Zira; onlar sizin kâffenizle mukaatele ediyorlar ve şurasını iyi bilin ki, Allah'ın yardımı günahlardan kaçan ve evamire imtisal eden müttekilerle beraberdir. Şu halde ittikaanız varsa muharebeden korkmayın ve eğer ittikaanız yoksa ittikaaya çalışın.

Bu makamda nusret-i ilâhiye ittikaaya mukaarin olup ittikaaya müdavemet; muâvenet-i ilâhiyeye medar olunduğunu ilân için

ism-i zamir yerinde (مع المتقين) ism-i zahir olarak varid olmuştur. Çünkü; (مع المتقين) yerinde (معهم) dense olabilirdi, lâkin zamirde ittikanın nusrete sebep olacağına delâlet olmazdı. Şu halde ittikaaya malik olmayan askerin Allah'ın yardımına nail olamayacağına âyette delâlet vardır. Binaenaleyh; her zaman günahlardan kaçınmak suretiyle ehl-i imanın ittikaaya müdavemet etmeleri lâzımsa da bilhassa muharebede ittikaaya riayet etmeleri elzemdir.

Velhasıl mukaateleyle emirden sonra nusret-i ilâhiyenin ittikaaya merbut olması haram olan şeylerden sakınmak manâsına ittikaanın askerde ve zabitânda bulunması düşmana galebe etmenin şartlarından olduğuna âyette tenbih vardır. Çünkü; Beyzavî'nin beyanı veçhile âyette (كافّة) (جميعا) manâsına olduğuna nazaran *âyetin manâsı:* [Ey müminler! Toplu olduğunuz halde müşriklerle mukaatelede yekdiğerinize yardım edin, müşriklere arkanızı dönmeyin ve birbirinize muvafakat üzere hareket edin ki, galebe edesiniz] demektir. Şu halde zabitân ve asker cemisi bir akide ve bir sirette olmakla beraber efradla zabitandan herbiri yekdiğerine merbut olmak muzafferiyetin esbabındandır.

***

Vâcip Tealâ on iki ay içinden eşhür-ü hurum olan dört aya diğerlerinden ziyade hurmet lâzım olduğunu beyandan sonra bu aylardan bazılarında olacak hurmeti diğer aylara te'hir caiz olmadığını beyan etmek üzere:

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Bir ayın hurmetini diğer aya te'hir etmek küfürde ziyadedir.

Ve bu te'hir sebebiyle kâfirler idlâl olunuyorlar. Allah'ın haram kıldığı adede muvafık olsun için kâfirler bir ayın hurmetini diğer aya te'hirini bazı senede helâl ve bazı senede haram kılarlar.]

Yani işlerine ve maslahatlarına muvafakat üzere hareket ederler.

[Ve şeytan tarafından kötü amelleri tezyin olunur. Binaenaleyh; Allah'ın haram kıldığı şeyi helâl kılarlar ve küfürde ziyade ederler. Şu halde Allahü Tealâ kâfirleri doğru yola sevketmez.] Zira; emr-i ilâhinin hilâfına hareket ettiklerinde hidayetten mahrum olmuşlardır.

Yani; eşhür-ü hurumdan birinin hurmetini terketmek küfür olduğu gibi birinin hurmetini diğer aya te'hir etmek de küfür üzere küfür olduğundan te'hir olunmasının küfürden ziyade olduğu beyan olunmuştur. Zaman-ı cahiliyede Arapların reisleri, esafil-i nasa bir ayın hurmetini ve riayetini diğer aya te'hirini emreder ve onlar da ittibâ' ettikleri cihetle idlâl olundukları beyan olunmuştur. Çünkü; Araplar indinde eşhür-ü huruma riayet mu'teber olup, fakat onların bütün maişetleri birbirlerinin mallarını yağma ve gaarât etmek suretiyle olduğundan yağmagerlikleri meselâ Muharrem ayına tesadüf ederse Muharrem ayına yapacakları hurmet ve riayeti Sefer ayına te'hir eder ve Sefer ayına hurmet ederlerdi. Sefer ayında dahi te'hir lâzım gelirse Rebiülevvel'e te'hir eder ve bu minval üzere senenin her ayına nakleder dururlardı. Şu halde eşhür-ü hurumun hurmetini keyiflerine ve dünyaca maslahatlarına tâbi kıldıklarından Vâcip Tealâ hükm-ü ilâhinin keyfe tâbi' olmadığını ve keyfe tâbi kılmak küfür üzere küfür olduğunu ve her ayın hurmeti başka aya naklolunmak mümkün olmadığını beyanla kâfirleri zem ve itikadlarını reddetmiştir. Nesi'; *birşeyi veresiye vermektir.* Veresiye vermekte te'hir manâsı olduğundan bu âyette te'hir manâsı murad olunmuştur.

Şu te'hirleri çirkin olup ancak şeytan tarafından tezyin olunduğundan kendilerine güzel görünür ve nefislerinin arzusuna muvafık olduğu cihetle seve seve işlerlerdi ve işlemekten de utanmazlar, hava ve heveslerine tâbi olmaktan geri durmazlardı.

Kâfirler küfrüzere devam etmekle Allahü Tealâ'ya daima

muhalefet üzere bulunduklarından Allahü Tealâ'nın onları bilfiil doğru yola sevketmediğini beyan buyurmuştur. Çünkü; onlar iradelerini kötü amellere sarfettiklerinden Allahü Tealâ onların iradelerini sarfettikleri kötü amelleri halkeder. Binaenaleyh; ellerinde her zaman iradelerini sarfettikleri kötü işler zuhur ettiğinden hakka muvafık olan şeye muvaffak olamazlar. Şu beyan olunan te'hiri kimin icad ettiğinde ihtilâf varsa da Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanlarına nazaran Araptan (Cenade b. Avf ül-Kenanî) dir. Çünkü; (Cenade) bir sene mevsim-i hacda devesinin üzerinde hutbe okumuş ve hutbesinde «Bu sene sizin ma'budunuz Muharrem ayının hurmetini te'hir etti» demiş ve nas da bunu kabul etmişlerdi. Ertesi sene Muharrem'e hurmet lâzım olduğunu söylemiş onu da kabul etmişler ve bundan sonra bir ayın hurmetini öbür aya te'hir caiz olduğunu itikad ederek te'hirin ve takdimin cevazı beyinlerinde yerleşmiş ve âdet olmuş gitmiştir.

Hulâsa; zaman-ı cahiliyede Arapların helâli haram ve haramı helâl kılmaktan çekinmedikleri ve şeytan'ın onlara çirkin amellerini tezyin edip onların da şeytan'a ittibâ' ettikleri ve Allahü Tealâ'nın bu misilli kâfirleri küfre devam ettikçe hakka îsâl etmeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin bazı ayıplarını beyandan sonra ehl-i imanı kâfirlerle mukaateleye teşvik etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ اَرَضِيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Size ne gibi şey ârız oldu ki, Resulünüz tarafından size rızâ-yı Bârî için a'dâ-yı dinle mücahedeye çıkın denildiğinde ağırlaşıyorsunuz. Keenne bulunmuş olduğunuz evlerinize

yapışmış gibi toprağınızdan ayrılamıyorsunuz ve birtakım mazeretler beyan etmekle geri kalmak istersiniz. Halbuki emr-i Resul üzerine sizin derhal harbe müsaraat etmeniz lâzımdır. Düşmana karşı varmamak ehl-i imana lâyık olur mu? Yoksa âhiret bedelinde hayat-ı dünyaya mı râzısınız? Hayat-ı dünya ise âhiret bedelinde olmadı, illâ azıcık birşey oldu. Şu halde büyük dereceler ve çok nimetlerden ibaret olan âhirete sebep olacak kıtali terkle onun bedelinde azıcık birşey olan metâ'-ı dünyaya razı olmak âkil şanı mıdır?]

Fahri Râzi, Nisâbûrî, Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Tebük) gazası hakkında nazil olmuştur. Çünkü Resulullah Tâif'ten Medine'ye avdet edince Rum ile gaza etmesi taraf-ı ilâhiden emrolundu. Resulullah ashabına gazaya gidileceğini emredince mevsim gayet hararetli ve gölgenin pek tatlı zamanı olup ortalıkta darlık vardı ve kıtlık Medine'yi sarmıştı. Meyveler yeni yetişmeye başladığı bir zaman olduğu cihetle ashab üzerine bu muharebeye gitmek gaayet ağır geldi. Binaenaleyh; birtakım taallül ve tereddüd izhar etmeleri ve ağır davranmaları üzerine muharebeye teşvik ve ağır davranmak isteyenleri tevbih olmak üzere bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde cihad-ı fisebilillâha davet olunan müminlerin derhal davete icabet etmeleri lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. İcabette tekâsül gösterenlerin tevbih olunması; derhal icabetin lüzumuna delildir. Cihat; emr-i âhiret olduğu cihetle dünyaya rağbet edip de cihattan i'raz edenleri Cenab-ı Hak bu âyette zemmetmiştir. Çünkü; âhiret nimetleri bâkî ve kederden salim ve bol olup asla darlık yoktur. Amma dünya nimetleri büsbütün bunun aksinedir. Zira; fanîdir, bekaası yoktur. Birçok belâyâ ve âfâtla dolu, kederden sâlim değildir.

Hulâsa; a'dâ-yı dinle muharebeye ağır davranmak, tekâsül göstermek, i'tizara vesile olmak üzere birtakım hiyel ve desais aramak caiz olmadığı ve birtakım a'zar-ı vâhiyeyle harpten kalmak tekdiri icab eder günahlardan olduğu ve bu misilli şeyleri irtikâb eden kimseler âhiret nimetlerine nispetle gaayet az ve değersiz olan dünya nimetlerine razı olmuş olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâçip Tealâ müminleri harbe teşvik ettikten sonra harpten imtinâ' edenleri tenfir etmek üzere :

إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ
وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Resulullah cihada gitmenizi emrettikten sonra eğer siz azığınızı ve binidinizi hazırlayıp harbe gitmek üzere bulunmazsanız Allahü Tealâ sizin üzerinize düşmanlarınızı musallat etmek ve kaht u galâ ve fiten gibi birtakım hatır u hayalinize gelmedik azabıyla size azab eder ve harbe gitmekte Resulullah'ın emrine muhalefet ederseniz Allahü Tealâ sizi, sizin başkanız bir kavme tebdil eder, sizi giderir ve sizden daha hayırlı ve Resulüne yardım eder bir kavmi sizin yerinize getirir. Siz tekâsül edip emr-i harbe imtisal etmemenizden Allahü Tealâ veyahut Resulüne cüz'i bile bir zarar iras edemezsiniz.] Çünkü; Allahü Tealâ zarardan münezzeh bir ganiyy-i mutlak ve ihtiyaçtan beridir. Şu halde harbe gitmemekten zarar görecek sizsiniz ve Resulullah'a dahi zarar edemezsiniz. Zira; Allahü Tealâ dinine nusreti vaadetti. Sizinle olmazsa sizin başkanız olan bir kavimle elbette Resulüne yardım eder. **[Çünkü; Allahü Tealâ herşeye ve bilhassa düşmanlarından intikama ve Resulüne yardıma kaadirdir. Kudretinden hiçbir şey hariç değildir.]**

Bu âyette *a z a p* la murad; *rahmetin inkıta'ı* olduğuna dair İbn-i Abbas Hazretlerinden bir rivayet vardır. Çünkü; İbn-i Abbas'tan bu âyetin manâsı sual olunduğunda «Resulullah bir cemaatın harbe gitmesini emrettiğinde o cemaat gitmekte taallül' ve tereddüd ettiler. Cenab-ı Hak onların yağmurunu hapsetti» demekle bu âyetteki ta'zibi haps-i matarla tefsir etmiştir. Yahut *a z a p* la murad; *menâfi-i dünyeviye ve uhreviyenin kesilmesidir.* Çünkü; Resulullahın emri her iki cihetin menafiine şâmil olduğundan emre muhalefet her iki cihette menfaatın kesilmesine sebep olur. Binaenaleyh; emr-i Resule muhalefet edenler dünya

ve âhirette hâib ü hâsir, rezil ve rüsvâ olurlar. Azabın azab-ı dünya olduğuna nazaran harpten imtinâ' edenler helâk olunca yerine başka bir kavmin geleceğini Vâcip Tealâ beyan buyurmuştur. Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu kavmin ehl-i Yemen ve ehl-i Faris olmak ihtimali varsa da âyette kavim; mutlak zikrolunduğu cihetle Resulullah'ın emrine imtisal eden her kavme şamil olması ihtimali kavîdir. Herhangi manâ murad olunursa olunsun Vâcip Tealâ resulüne yardım edeceğini vaad etmiştir. Çünkü; Muharebe için beldenizden çıkmazsanız sizi başka bir kavme tebdil edeceğim» demek «O kavimle resulüne muâvenet edeceğim» demek manâsını mutazammındır. Şu halde *âyetin hulâsası:* [Resulümüz harbe gitmenizi emrettiğinde giderseniz dünyevî ve uhrevî ecre nail olur ve Resulümüzle beraber mensur ve muzaffer ve eğer muhalefet ederseniz dünyevî ve uhrevî menâfi'den mahrum olursunuz] demektir. Resulullah makamında bulunan zatın şer'a muvafık emri de emr-i Resulullah gibidir. Binaenaleyh; ülülemre itaat vâciptir ki, muhalefet eden günahkâr olur.

İşte bu âyet-i celile cihad-ı fisebilillâhın vâcip olduğuna delâlet eder. Şu halde gerek Resulullah ve gerek Resulullah'ın gayrı bir emîr tarafından cihada gitmelerini emredince emre imtisâl vâciptir. Binaenaleyh; emre imtisalden nükûleden kimseler dünyada rezil ve âhirette muazzeptirler. Bu âyet-i celilede harbe gitmekten imtinâ' edenler için tehdid-i azîm vardır. Çünkü; Vâcip Tealâ harbe gitmekten imtinâ' edenleri azab-ı elîmle korkuttuğu gibi emre imtisâl etmedikleri surette onları ihlâk edip yerlerine başkalarını getireceğini ve bunların harpten imtinâ'larının zararı ancak kendilerine olacağını ve Allah'ın herşeye kaadir olduğunu beyan etmek; emr-i resule muhalefet edenlerin büyük gazaba uğrayacaklarını beyan etmektir.

Hulâsa; Resulullah muharebeye gitmeyi emrettiğinde muhalefet edenlerin dünyevî ve uhrevî muazzap olacakları ve muhalefette bilûmum ümmet ısrar ederlerse o ümmeti onlardan daha hayırlı bir kavme tebdiledip o kavimle resulüne yardım edeceği ve ümmetin muhalefeti resullerine bir zarar iras etmeyip ancak muhalefetin zararı kendilerine olacağı ve Allahü Teaâl'nın herşeye kaa-

dir kudret-i vâsia sahibi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ cihet-i uhrâdan harbe teşvik etmek üzere :

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا

buyuruyor.

[Ey müminler! Eğer siz Resulullah'a yardım etmezseniz bundan evvel Allahü Tealâ muhakkak resulüne yardım etti. Şol zamanda ki, o zamanda iki kişinin ikincisi olduğu halde Mekke kâfirleri Resulullah'ı Mekke'den çıkardılar ve o zamanda (Cebel-i Sevr)'de bulunan mağaradaydılar ve o mağarada bulundukları vakitte Resulullah arkadaşı olan Ebubekir'e «Mahzun olma. Zira; Allah'ın inayeti bizimle beraberdir» diyordu.] Çünkü; Ebubekir Hazretleri düşmanların gelmesinden telâş ve endişe ettiği bir sırada Resulullah kemâl-i tevekkül ve metanetle «Korkma, telâş etme, mahzun olma. Allah'ın muâveneti bizimledir» diye Ebubekir'i tesliye buyurmuşlardı. Âyet-i celile; Resulullah'a Allah'ın yardımı muhakkak olduğunu beyan etmiştir. Zira; Allahü Tealâ bundan evvel Resulüne nasıl ki, nusret ettiyse yine nusret edecektir. Allahü Tealâ resulüne nusreti ve dinini i'zazı ve erbab-ı dine ta'zimî tekeffül etti. Siz ister muâvenet edin, ister etmeyin, her ihtimale karşı Cenab-ı Hak kelimesini i'lâ buyuracak ve Resulüne muâvenet edecek» demektir.

Resulullah hicreti ihtiyar buyurduğunda maiyet-i nebevîlerinde Ebubekir Hazretlerinden maada kimse olmadığı halde Mekke civarında (Sevr) denilen dağda bulunan mağarayı bir müddet-i muvakkata kendilerine ma'bedhane ittihaz ettikleri zamanda tek ve tenha bulunduklarında Allahü Tealâ muâvenet edince başka zamanda muâvenet edeceği evleviyetle sabit olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Resulullah'ın Mekke'den çıkması izn-i ilâhiyle olduysa da hicrete müsaade-i ilâhiyenin sebebi kâfirlerin Resulullah'ı ihraca teşebbüsleri olduğundan ihraç; sebebine isnad kabilinden kâfirlere isnad olunmuştur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet Ebubekir Hazretlerinin Resulullah'ın sahibi ve ashabı cümlesinden olduğuna açıktan ve kat'i surette delâlet ettiğinden bir kimse Ebubekir Hazretlerinin sahabeden olduğunu inkâr ederse kâfir olur. Zira; nass-ı Kuran'ı inkârdır. Sair ashabın sahabetini inkâr ederse kâfir olmaz, lâkin bid'at irtikâb etmiş olur.

Gâr-ı şerife teşrifleri şöyle vâki' olmuştur: Kâfirler Dar-ün Nedve'de Resulullah hakkında birçok hileler düşünmüşlerdi. Cibril-i Emin onların hilelerini ve hicret etmesi merzî-i ilâhiye muvafık olduğunu haber verince Resulullah maiyet-i nebevilerine Ebubekir Hazretlerini alarak Mekke'nin sağ tarafında bir saat mesafedeki mağaraya geldiler. Ebubekir Hazretleri Resulullah'tan evvel mağaraya girdi, silip süpürüp tathir ettikten sonra Resulullah gârı teşrif buyurdu ve üç gün o mahalde karar ettiler. Kâfirler ise o gârın üzerine kadar geldiler. Allahü Tealâ Resulünü kâfirlerin şerrinden muhafaza için derhal örümceği gönderdi. Gârın ağzını alelacele ördü ve güvercini gönderdi, yumurtladı. Kâfirler örümceği ve güvercinleri görünce «Gârda insan olsa bunlar olmazdı» demekle döndüler ve bilmediler ki, Cenab-ı Hak gaayet zayıf ve âciz iki mahlûkuyla, Resulü tarafından mukaabeleyle peygamberinin şerefini ve ülûhiyetinin azametini onlara gösteriyordu. İşte o zamanda düşmanların mağaranın kapısına geldiklerinde Resulullah Ebubekir Hazretlerini tesliye buyuruyordu. Binaenaleyh bu âyet-i celile; icmalen o vak'ayı ve Resulullah'ın tesliyesini hikâye ve tasvir ediyor.

*
**

Vâcip Tealâ Resulullah'ın şu tesliyesi üzerine cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ
الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلٰى وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Ahval bu minval üzere korkunç bir hâlle cereyan edince Allahü Tealâ resulü üzerine emniyet ve sükûnet indirdi. Binaenaleyh; kalb-i nebeviyeleri müsterih oldu ve muâvenet-i ilâhiyeyi refiki Ebubekir Hazretlerine tebşirle tesliye buyurdu. Allahü Tealâ resulünü sizin görmediğniiz askerleriyle te'yid buyurdu ve Allahü Tealâ kâfirlerin mekir ve hileye dair olan kelime ve sözlerini itibardan aşağı kıldı. Binaenaleyh; sözleri hiçbir şeyde müsmir olup fayda vermedi. Beynennas kelâmlarının asla itibarı kalmadı ve Allahü Tealâ kendi kelimesi olan kelime-i tevhidi daima yüksek ve âlî kıldı. Âlî olmak Allah'ın kelimesine münhasırdır. Binaenaleyh; kıymeti ilâyevmilkıyam bâkîdir ve Allahü Tealâ herkes üzerine gaalip ve her ne işlerse hikmete muvafıktır.] Çünkü; Haktır. Hak ise daima âlî ve bâkîdir ve revacını her zaman muhafaza eder.

Bu âyette *sekinetin* Ebubekir üzerine nazil olması ihtimali vardır. Çünkü; (عليه) deki zamir Ebubekir'e râci' olmak ihtimâlden baid değildir. Zira; gârda düşmandan çokça endişe eden Ebubekir olduğundan onun sükûnete ihtiyacı fazlaydı. Resulullah'ı muhafaza için Vâcip Tealâ asker gönderdiğini beyan buyurdu ki, o askerin melekler olmak ihtimaliyle beraber güvercin ve örümcek olmak ihtimalden uzak değildir. Çünkü; semâvât ve arzda cümle zîruh, Allah'ın askerleri olduğu gibi o zamanda kâfirleri def'e onları vesile kılmıştır. Âlî olmak Allah'ın kelimesine münhasır olduğuna işaret için hasra delâlet eden zamir-i fasılla varid olmuştur. Gerçi Allah'tan başka bazı kimselerin sözleri esafil-i nas indinde revaçlı olursa da o revacın sebatı olmadığından o misilli sözleri âlî ve yüksek sayılamaz.

Bu âyet-i celile birkaç cihetten Ebubekir Hazretlerinin sair ashaptan efdal olmasına delâlet eder. Çünkü; gâr-ı şerifte Resulul-

ah'la beraber yalnız Ebubekir'in bulunması ve izn-i ilâhiyle olan bu hicrette sohbet-i nebevîlerine Cenab-ı Hakkın Ebubekir'i münasip görmesi ve böyle mühim müsaferette Resulullah'a refik olması ve gârda sâni-i Resulullah olduğunu Vâcip Tealâ'nın zikretmesi ve Resulullah'ın sahibi olduğunu sarahaten beyan eylemesi Ebubekir Hazretlerinin sarahaten şerefine ve faziletine delâlet eder.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran hicretin keyfiyeti şöyle vuku bulmuştur : Kureyş kâfirleri (Darünnedve) de Resulullah'ın şanına yakışmayacak birtakım müzakerâtta bulunmaları üzerine hicrete izn-i ilâhi geldi. Resulullah Ebubekir Hazretlerinin hanesine gelerek hicrete izn-i ilâhinin geldiğini haber verince Ebubekir iki binit ve biraz azık hazırladı ve gece karanlığında Ebubekir'in oğlu (Abdullah) dahi beraber gâr-ı şerife geldiler. (Abdullah) Hazretleri hergün akşamdan sonra gara yemek getirir, vakt-i seherden evvel Mekke'ye gelirdi. Resulullah da delil oğlanlarından bir kimseyi ücretle tutmuştu. O adam üç gün develerini güttü, dördüncü gün sabah erkenden vâki olan mukaavele üzerine develeri gâra getirdi ve Medine'nin yolunu bilmekte gaayet mahir olduğundan delil olarak Resulullah'la Medine'ye kadar geldi. Şurası gariptir ki, bu adam Kureyş'in dininde olduğu halde Resulullah ona emin oldu. O da emniyeti muhafaza etti ve esrarı fâş etmedi, Resulullah'ı Medine'ye kadar getirdi.

Medine ahalisine gelince; Resulullah'ın Mekke'den çıktığını işitmeleri üzerine hergün (Harre) denilen mevkie istikbal için çıkarlar, biraz gözettikten sonra hanelerine avdet ederlerdi. Birgün minval-i sâbık üzere geç vakte kadar intizar ettiklerinde bir Yahûdî Resulullah'ın zuhurunu gördü ve savt-ı bâlâ ile Resulullah'ın teşrifini haber verince ensar-ı kiram istikbaline koşuştular. Resulullah (Avf oğlu Amr) in oğlanlarının evlerine misafir oldu ki, o gün Rebiülevvel'in on ikinci Pazartesi günüydü. On üç gün Resulullah o hanede istirahat buyurdu ve orada Mescid-i Takva'yı bina eyledi, namaz kıldı. Badehu devesine bindi. Nas rikâbında yürür oldukları halde Medine'de şimdi Mescid-i Resulullah olan mahalle gelince deve çöktü. Resulullah «Burası menzildir inşaallah» buyurdu. O mahal ise Süyehl ve Sehl namlarında iki yetimin

hurma kuruttukları harman ve sergi yerleriydi. O zaman ensardan mümin olanlar orada namaz kılarlar ve yetimler de (Zürare oğlu Es'ad) ın hanesinde eğleşirlerdi. Resulullah onları çağırdı, o mahalli satın aldı ve Mescid-i Şerif'i bina etti. Mescid'in binasında Resulullah'ın kerpiç taşıdığı mervidir.

⁂

Vâcip Tealâ müminleri kıtale teşvik ettikten sonra herhalde muharebeye gitmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz neş'eli ve neş'esiz herhalde muharebeye çıkın. Malınız ve canınızla fisebilillâh düşmanlarınızla mücahede edin. Eğer bilirseniz şu mücahede, sizin için mücahedeyi terketmekten hayırlıdır.] Zira; sevabı size aittir. Binaenaleyh mücahede rahattan hayırlıdır. Çünkü; malla ve evlâtla istirahat fanîdir. Mücahedenin sevabı ise daim ve zevalden masundur.

Yani; ey müminler! Silâhınız bulunsun veya bulunmasın ıyaliniz çok olsun veya az olsun, yaya veyahut binitli olun, genç veya koca olun, arık (zayıf) veya semiz olun, hasta veya sağlam olun, zengin veya fakir olun, herhalinizde mücahedeye çıkın. Çünkü; herhalde mücahedeye niyetiniz olsun ki, daima tedarik üzere bulunasınız ve hasmınıza galebe edesiniz.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette cihada huruçla emir vücub için olduğuna nazaran âyetin hükmü zuafâ hakkında (وما كان المؤمنون لينفروا كافة) âyetiyle mensuh olduğu mervidir. Çünkü; âmâ, topal, hasta, meşiy ve rükûptan âciz, koca ve ilel ü emraza müptelâ olanlara cihat vâcip değildir. Eğer bilûmum müminlere cihat vâcip olsaydı şu beyan olunan âcizlere de vâcip olurdu. Bu ise kudretin fevkında bir teklif olduğundan âyet-

te emir; vücub için olduğuna nazaran mensuh olmak icab eder ki, âcizlere teklif lâzım gelmesin. Amma (انفروا) emri muharebeye çıkmak mübah olduğunu ifade ettiğine nazaran mensuh olmaya hacet messetmez.

Bu âyette Vâcip Tealâ mal ve bedenle muharebeyi emir buyurmuştur. Çünkü; bazı kimsenin gınası bulunur, bedeni müsaid olmaz. O misilli kimse yalnız âlât ve edevat-ı harbiye almak ve asker teçhiz etmekle harbeder ve bazı kimsenin de bedeni müsaid olur, lâkin gınası bulunmaz. O misilliler de yalnız bedenleriyle mücahede ederler ve bazı kimselerin de her iki ciheti müsaid olur hem malen hem de bedenen mücahede ederler. Cihadın efdal olanı da bu üçüncü kısımdır. Zira; iki cihetle fazileti câmidir. Binaenaleyh; helâlinden mal kazanıp meşru olan mahalle sarfetmek insan için büyük saâdettir.

*
* *

Vâcip Tealâ cihada terğip ve (Tebûk) gazasına çıkmayı ağır sayanları tevbih ettikten sonra başka sebeple tekâsüllerini beyan etmek üzere :

لَوْكَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ

buyuruyor.

[Eğer davet olunan seferde dünya menfaatları yakınca hasıl olmuş olsa ve gidilecek mesafe de kolay olsaydı o menfaata nail olmak için derhal davetine icabetle sana ittibâ' ederlerdi. Ve lâkin seferin mesafesi uzun, meşakkatı çok ve Rum milletiyle gaza etmek onların indinde müşkül olmasına binaen emval-i ganimete ümitleri kısa olduğundan icabetten imtinâ' ve muhalefet ettiler.]

Çünkü; bu kadar uzun mesafeye gitmeye değer kıymettar menfaat-ı dünyeviye ümid etmedikleri cihetle tehallüf ettiler.

*
* *

Vâcip Tealâ; ashabıyla Resulullah, bilâhare birçok fütuhatla gelince Resulullah'a yeminleriyle i'tizar ettiklerini beyan etmek üzere :

وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[O münafıklar (Tebûk) gazasından ashab-ı Resulullah dönüp Medine'ye geldikten sonra Huzur-u Risalette Allah'a yemin eder ve makam-ı i'tizarda «Biz muktedir olsaydık sizinle gazaya çıkardık» derler ve bu yeminleriyle nefislerini ihlâk ederler. Halbuki Allahü Tealâ onların muhakkak yalancı olduklarını bilir.] Binaenaleyh; yalan yere yemin ettiklerinden dolayı onları ihlâk eder. Âkıbet yalan yere yeminlerinin cezasını gördüler.

Münafıklar harbe gitmeye muktedir oldukları halde «Muktedir olsaydık giderdik» dedikleri sözleri yalan olduğunu haber vermekle onları Vâcip Tealâ terzil etmiştir. Bu âyet-i celile; vukuâtı zamanından evvel haber verip âyette haber verildiği veçhile zuhur ettiği cihetle mu'cizât kabilindendir.

Hulâsa; Tebûk gazasında kolaylıkla hasıl olacak menfaat olacağını ümid etseler ve gazanın mevkii de yakın olmuş olsaydı münafıkların gazaya gidecekleri ve lâkin mesafenin uzak ve meşakkatın çok olması onları muharebeye gitmeye sevkettiği ve yalan yere yeminleriyle nefislerini ihlâk ettikleri ve kendilerinin yalancı oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Bu gibi münafıklar her zaman bulunur ve dünya hiçbir zaman bunların emsalinden hâli kalmamıştır.

***

Vâcip Tealâ (Tebûk) gazasına gitmekten tahallüf edenler olduğunu beyandan sonra o tahallüf edenlere Resulullah'ın izin verdiğini beyan etmek üzere :

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Allahü Tealâ senden vâki olan zelleyi affetti. Hangi sebebe mebni münafıklara izin verdin? Sadık olanların sıdkı tebeyyün edip yalancıları sen bilinceye kadar onlara izin vermemeliydin. Zira; münafıklarla mümin sadıkların beynini tefrik etmek lâzımdı.]

Yani; Habibim! Senin için evlâ olan; hakikat-ı hâl zuhur edip iş anlaşılıncaya kadar münafıkların sözlerine itimad etmemekti. Şu evlâyı terkle onlara izin verdiğinden dolayı vâki olan zelleyi Allahü Tealâ senden affetti. O münafıklar bir takım vâhî i'tizarlar ve yalan yeminleriyle gazaya gidemeyeceklerini beyan ettiklerinde senden izin istedikleri zaman hangi sebebe mebni izin verdin?

Gerçi bu âyet-i celilenin zahiri Resulullah'a itab gibi görünürse de hakikatta şan-ı Resulullah'a ta'zîm vardır. Çünkü; karşısında söz söyleyecek kimse eğer söyleyeceği adama ta'zîm edecekse ta'zîm ve taltife delâlet edecek sözlerle söze başlamak Arapların muhaverelerinde âdettir. Meselâ «Bana cevap verdin» denecek yerde muhatabın şanına ta'zîm için «Allahü Tealâ senden razı olsun, bana ne güzel cevap verdin» denir. Affın bu âyette manâsı «*Beis yok*» demektir. Çünkü; Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına ve Şifa sahibi Kâzî İyaz'ın tetkikına nazaran Resulullah izin vermekle vermemek beyninde muhayyer olduğundan af tabiri izin vermekte beis olmadığını beyandan ibarettir ve izin vermezden evvel izinden nehiy olmadığı cihetle izin vermek günah olmaz ki itab olsun. Zira günah; nehyolunan birşeyi işlemekle olur. Burada ise nehiy yoktur. Binaenaleyh; Resulullah'ın münafıklara izin vermesini hataya hamletmek hata-yı azîmdir. Bu âyet; aceleden ihtiraz etmek lâzım ve hüküm bina olunacak mesailde ziyadece teftiş elzem olduğuna delâlet eder. Zira tahkik üzere bina edilmeyen hüküm; ekseriya hatadan hâlî olamaz.

Hulâsa; Vâcip Tealâ bu âyette Resulullah'tan sudur eden izni zikretmezden evvel lûtfa delâlet eden affı zikir buyurmasında şan-ı Resulullah'a ta'zîm olduğu gibi eğer izin vermemiş olsaydı doğrularla eğriler beyni tefrik olunacağını Resulüne bildirmek ayrıca bir ta'zîm daha olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların i'tizarları vâhî ve yeminleri yalan olduğunu beyandan sonra müminlerle münafıklar beyninde alâmet-i farikayı beyan etmek üzere :

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ
وَاَنْفُسِهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَ
الْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman eden müminler mallarıyla ve canlarıyla mücahede etmeye Habibim! Senden izin taleb etmezler.] Zira; mücahedenin emr-i hayır olduğunu bildiklerinden muharebeye gitmek için isti'zan âdetleri değildir. Hemen daima işarât-ı risalete intizar ve işaret vukuunda derhal muharebeye sür'at ve icabet ederler. Binaenaleyh; muharebeye gitmek için asla isti'zan vuku bulmaz. Çünkü; mücahededen kalmayı kendileri için âr ve ayıp bilirler. **[Ve Allahü Tealâ müttekileri herkesten ziyade bilici ve onlara ecr ü mesûbât vericidir. Yâ Ekremer Rusül! Harbe gitmemek için senden izin isteyenler ancak Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman etmeyen münafıklardır. Zira; onların kalpleri hakta şekketti ve şüpheye vardı. Binaenaleyh; onlar şeklerinde mütereddid ve mütehayyirlerdir.]** Zira; açıktan kâfirlerle beraber olmadıkları gibi müminlerle beraber de değillerdir. Şek; birşeyin vücuduyla ademinde tereddüd olduğu cihetle onlar için iman etmekle etmemek müsavi olduğundan hangi tarafa gidecek ve hangisini ihtiyar edecek olduğunu bilemezler. Bi-

naenaleyh; şekkinde tereddüd eder dururlar. Şu halde münafıklar iman edip etmemekte mütehayyir olduklarından bu âyette Cenab-ı Hak onları şekleriyle zemmetmiştir. Nübüvvetin sıdkına delililer açıkta olduğu cihetle şekke mahal olmadığından şekleri zemme istihkaklarını icab etmiştir. Şekle imanın bir yerde içtimâ' edemeyeceğine de âyet delâlet eder.

Bu âyet ehl-i imanın ittikasına şehadet ve onlara sevap vaad etmek olduğu gibi muharebeye gitmek ittikaadan ma'dud ve cihattan kaçmak ittikaaya münafi olduğuna delâlet eder. Şu halde imanın icabı fisebilillâh mücahedeye müsaraat etmektir. Binaenaleyh; ashab-ı Resulullah mücahedeye gitmeyi kendileri için saâdet bilirler ve gitmedikleri zaman me'yus olurlardı. Hatta Resulullah Hz. Ali'ye Medine'de kalmasını emrettiğinde Hz. Ali'ye Medine'de kalmak gaayet güç geldi ve Medine'de kalmamasını Resulullah'tan istirham ettiğinde Resulullah «Yâ Ali! Sen bana göre, Hz. Mûsâ'ya göre Harun menzilindesin» sözleriyle taltif buyurmasıyla Hz. Ali'yi mesrur etmiş ve o da Medine'de kalmaya razı olmuştur.

Bu âyette ehl-i tefsirden bazılarının tevcihine nazaran (ان يجاهدوا) (فى ان لايجاهدوا) takdirindedir. (لا) nafiye mukadderdir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ehl-i iman mücahede etmemek için isti'zan etmezler] demektir. Amma münafıklar harbe gitmemek üzere istizan ederler. Zira; onların âhirete imanları olmadığından bütün emelleri dünyaya münhasır olduğu cihetle harbe gitmeyi sakil addederler. Şu halde harbe gitmeye iktidarla beraber gitmemek için isti'zan mezmum olduğu gibi harbe gitmeye mani a'zar-ı şer'iye bulunduğunda isti'zan etmek de caizdir ve Resulullah da izin verip vermemekte muhayyerdir. Münafıklara izin vermekte acele buyurduğundan Allahü Tealâ onlara izin verildiğinin sebebini sordu. Çünkü; münafıklara izin vermekte teenni olsaydı münafıkların nifakı zuhur edecek ve Resulullah da yalancı olduklarını bilecekti.

Kalbin; mahall-i irfan ve merkez-i iman ve küfür olduğuna ve idrakin, kalbin şanı olup dimağın şanı olmadığına bu âyet ve emsali âyetler delâlet ettiğinden bazı etibbanın mahal-i idrakin

dimağ olduğu iddiaları nusus-u Kur'aniyenin hilâfıdır. Amma dimağda bütün idrakten hâlî değildir. Zira; kalbin idrake vasıtası ve âlatıdır. Çünkü; Cenab-ı Hak bu âyette kâfirlerin şekillerini kalplerine nispet etmiştir. Binaenaleyh; tamamıyla idrake mahal; kalptir, dimağ değildir. Belki dimağ; kalbe vasıtadır.

Hulâsa; kelime-i tevhidi ve din-i ilâhiyi i'lâ etmek hususunda a'dâ-yı dinle mücahede etmek umur-u diniyenin erkân-ı mühimmesi olup İslâm'ın şevketini muhafaza ve şanını i'lâ ve mevcudiyetini idame ancak mücahedeyle olduğundan mücahededen tahallüf etmek mümin için caiz olmadığı ve muharebeden zaman-ı saadette tahallüf edenlerin Allah'a ve âhirete imanları olmadığı ve onların kalpleri şekle dolu olup mütehayyir bulundukları ve münafıkların küfür ve imanda kat'i bir itikadları olmadığından imanla küfür beyninde mütereddid oldukları cihetle mümin veya kâfir zümresinden birine iltihak edemedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların (Tebûk) gazasından tahallüfe isti'zanları bir özre müstenid olmayıp sırf keyfî ve kendi rahatları için olduğundan kabule şayan özürleri olmadığı cihetle mezmum olduklarını beyandan sonra iktidarları olduğu halde iktidarlarının olmadığından bahsetmeleri yalan olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ
وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Eğer o münafıklar (Tebûk) gazasına çıkmak murad etmiş olsalardı o sefer için azık, binit, âlât-ı harbiye ve sair levazımât-ı seferiyeyi hazırlarlardı. Zira; herşeyi hazırlamaya kudretleri vardı ve lâkin onlar harbe gitmemek istediklerinden Allahü Tealâ onların sizinle beraber harbe gitmelerini kerih gördü. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onları harbe gitmekten hapis ve kalplerinde

fütur, durgunluk ve korku halketti ve taraf-ı risaletten onlara harbe gitmekten âciz olan kadınlar ve çocuklarla beraber oturun, gitmeyin denildi.] Onlar da maalmemnuniye oturuverdiler.

Vâcip Tealâ'nın onların gitmesini kerih gördüğünün hikmeti; bundan sonraki âyette beyan olunacağı veçhile onların gitmelerinde mefsedet-i azîme vardı. Binaenaleyh; gitmedikleri ehl-i iman hakkında ayn-i menfaat oldu. Şu kadar ki onların gitmemeye isti'zanları üzerine derhal Resulullah'ın izin vermesi, fikirleri tamamıyla anlaşılmaksızın izin olduğundan taraf-ı ilâhiden niçin izin verildiğine dair suâl varid olmuştur. Çünkü; onların isti'zanı üzerine Resulullah biraz müddet teenni buyurmuş olsaydı nifakları zuhur eder ve ehl-i iman da onların münafık olduklarını bilirler ve kelâmlarına itimad etmezlerdi. Alelacele izin verildiğinden nifakları zuhur etmediği cihetle bir takım anlaşılacak hakikatlar örtülü kaldığından suâl-i ilâhî vürud etmiştir.

Bu âyet; münafıkları kadınlara ve çocuklara ilhak etmekle onları zemdir. Çünkü; mücahededen oturmak erkeklere yakışmaz, ancak âcizlere yakışır. Âcizler ise kadınlar ve çocuklarla, körler ve topallardır. Âyette (قاعدين) ile murad; bunlar olsa gerektir. Çünkü; Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran Resulullah harp hazırlığı yaptığı bir zamanda münafıklar isti'zan edince Resulullah gazab ederek «Haydin, oturanlarla siz de oturun» demekle onları erkekler mertebesinden iskaat etti. Onlar da bu sözü canlarına minnet bildiler ve oturdular. *Yahut* «Oturanlarla siz de oturun» sözünü onlara şeytan vesvese tarikıyla ilkaa etmiştir. *Yahut* onlar ehl-i imanla harbe gitseler birçok fesad meydana getireceklerini bildiğinden Cenab-ı Hak onların gitmesini kerih görünce onların kalplerine oturmalarını ilham etmiştir. Kerih görmesinin neticesini (فثبطهم) cümle-i celilesiyle beyan buyurmuştur. Çünkü; *t e s b i t ; hapsetmek ve meneylemektir.* Vâcip Tealâ bunların harbe gitmelerini istemeyince onların kalbine kesel ve korku koymakla harpten menetmiştir. *İ n b i - a s ; harp cihetine hareketleridir* ki «Allahü Tealâ o cihete hareketlerini kerih gördü» demektir.

Hülâsa; Münafıklar harbe gitmek istemiş olsalar harp hazırlığında bulunacakları ve lâkin Allahü Tealâ onların ehl-i imanla beraber harbe gitmelerini kerih gördüğünden onları harpten alıkoydu ve onlar Resulullah'tan isti'zan edince Resulullah'ın «Oturun âcizlerle beraber» buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların harbe gitmelerini kerih gördüğünün sebep ve hikmetini beyan etmek üzere :

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Eğer münafıklar sizinle beraber harbe gitmiş olsalardı size, ancak fesad ve şer ziyade ederlerdi ve onlar sizin aleyhinize aranızda koğuculuk etmek ve birbirinize düşürmek suretiyle fitne ve fesad talebeder oldukları halde binitlerini sür'atle sürerler ki, aranıza girip de esrarınıza vakıf olsunlar ve envâ'-ı fesadı beyninize koysunlar ve sizin içinizde onlar tarafından gönderilmiş casuslar var. Onlar için sizin esrarınızı işitirler, onlara götürürler ve menfaatınıza olan şeyleri saklar ve mazarratınıza olan şeyleri ifşa eder, âleme dağıtırlar. Halbuki bu misilli fesad ilkaasına çalışıp ehl-i İslâmı zaafa düçâr etmekle zulmeden zalimleri Allahü Tealâ bilici ve ilminin muktezasına göre mücâzât edicidir.]

Yani; eğer münafıklar sizinle harbe gitmiş olsalardı size zarardan başka bir faydaları olmazdı. Zira; onlar sizin aranıza girer, beyninizde fitne ve fesad olmasını isterlerdi. Çünkü; onlar tarafından sizin içinizde sözlerinizi dinleyip onlara götürücüler vardır. Halbuki o zalimlerin cümlesini Allahü Tealâ bilir.

(خبالا) *fesad* manâsınadır. Çünkü; münafıklar ehl-i İslâm beyninde koğuculuk edip birbiri aleyhinde söz götürmek suretiyle fitne uyandırmak ve İslâm'ın zaafından, düşmanın kuvve-

tinden bahsetmekle Müslümanlara korku ilkaa etmek, ehl-i İslâmın azmine fütur vermek ve Müslümanların arasını açacak birtakım yalanlar işaa etmek ve yekdiğeri aleyhinde buğz ve adavet icab edecek birçok hiyel ve desaise teşebbüs eylemek gibi fesadları saçmaktan geri kalmayacaklarını bildiğinden Cenab-ı Hak harbe gitmelerini kerih gördüğünü bundan evvelki âyette ve fesad fikrinde olduklarını bu âyette beyan buyurmakla münafıklardan ehl-i İslâmın ihtiraz etmesi lâzım olduğunu öğretmiştir. Bu ahval her zamanın münafıklarında carîdir. Hele bizim zamanımızda beş on münafık, müfsidin Harb-i Umumîde ehl-i İslâmı ne gibi felâketlere düçâr ettikleri malûmdur ve münafıkların Müslümanlar arasında casuslar kullandıklarını dahi Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur ki, zamanımızda bu casusluk vazifesini hafiye unvanı altında birtakım insan suretinde canavarlar icra etmektedirler.

Şu beyan olunan manâ; (سماعون) ile murad; *onlar tarafından casuslar* olduğuna nazarandır. Amma (سماعون) ile murad; *İslâmlarda aklı zayıf olanlar* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Sizin içinizde birtakım âciz ve zayıf, aklı ve fikri kısa fehimsizler var ki, onlar münafıkların nasihat suretinde irad ettikleri kelâmlarını ve ifsadata dair sözlerini dinler ve doğru zannıyla kabul eder, emirlerine itaat ederler de onların fesadatına aldandıklarından dolayı ehl-i İslâmın inhizamına sebep olurlar.] İşte şu manâ; zamanımıza pek muvafıktır. Çünkü Müslümanlardan ekseri efrad; aklı kısa, idraki zayıf kimseler olduğundan beş on şuradan buradan toplanma türedi münafıkların sözlerine aldanacağı cihetle millet ve devlet de mahv u munkariz olur. İşte inkıraza bâdî olan ahval Müslümanların zaaf-ı akıllarından, o makûle dırıltı münafıkların iğfalâtına kapılmaktan başka bir şey değildir. Çünkü; bu misilli münafıklar camisiz ve kilisesizdirler. Cami ve kiliseyle münasebet ve alâkası olmayanların cami ve kiliseyle alâkası olanlara insafı olur mu ve onların hukukunu muhafaza eder mi? Elbette edemez.

Bu âyette kâfirlerin İslâm askeri içinde bulunmasının fesaddan hâlî olmayacağına işaret vardır. Binaenaleyh; Müslümanların kâfirlerle zarurî ihtilâtlarında ehl-i İslâmın esrarından hiçbir şey söylememeleri lâzımdır. Bu misilli fesad ilkaasına çalışanların

zalim olduklarını tasrihle Vâcip Tealâ münafıkları tehdid etmiş ve İslâm askeri içinde kâfirlerin bulunması ne kadar zarar verdiği Balkan Harbinde görülmekle âyetin sırrı zuhur eylemiştir.

Hulâsa; münafıkların ehl-i İslâmla beraber harbe gitmeleri şer ve fesaddan başka birşey ifade etmeyeceği ve ehl-i İslâm arasına onların girmesi ancak fitne talebi için olup başka bir maksada mebni olmadığı ve onların ehl-i İslâmın esrarını işitici ve dinleyici adamları bulunduğu ve Allahü Tealâ'nın bu gibi zalimleri bildiği ve onların zulmünden dolayı intikam alacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ehl-i İslâm içinde bulunması zarardan başka birşey olmadığını beyandan sonra onların evvelden beri ehl-i İslâm hakkında fitne aramaktan vazgeçmediklerini beyan etmek üzere :

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, o münafıklar bundan evvel de sizin için fitne taleb ettiler ve hatta nusret-i ilâhiye gelip emr-i ilâhinin ehl-i iman hakkında zuhur edinceye kadar senin ve ashabın işlerinizi iptal etmek ve menfaatınızı mazarrata çevirmek için reyler ve tedbirler düşündüler ve bu hâl üzere devam ettiler. Halbuki onlar sizin dininizin zuhurunu istemezler.] Binaenaleyh; din-i İslâm yükseldikçe onların itibarı aşağı ineceğinden ehl-i İslâmın terakkisini çekemeyerek envâ'-ı fesad ve fitne icadına çalışırlar.

Yani; münafıkların ehl-i İslâm beynine fitne ilkaasına çalışmaları yeni meydana çıkmış birşey değil, belki eskiden âdetleridir. Çünkü; onlar Resulullah'a mev'ud olan nusret gelip emr-i

ilâhi ve din-i sübhânînin zuhuruna kadar fırsat düştükçe İslâm-lar beynine fesad atmaktan ve ehl-i İslâma nefret vermekten ve din-i İslâmın iptaline çalışmaktan hiçbir zaman geri durmadılar. Zira; İslâm'ın zuhuru onlar için muvafık olmadığından istemezlerdi. Binaenaleyh; din-i İslâmı iptal için her türlü esbaba tevessül etmişlerdir, lâkin bütün emekleri hep boşa gitmiştir. Zira; din-i İslâmın muhafazası himaye-i ilâhiye altında olduğundan iptaline sa'y edenler hep hâsir oldular.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran bu âyette *f i t n e* yle murad; *Uhud muharebesinde münafıkların reisi (Abdullah b. Übeyy)'in yaptığı fitnedir.* Çünkü; Uhud'da tam muharebenin başladığı bir zamanda kendi gibi münafıkları aldı, dönüverdi. Onun esna-yı muharebede dönmesi ehl-i İslâmın inhizamını mucip oldu ve (Abdullah) münafıkının maksadı da buydu. Muharebe esnasında askerin bir kısmının dönüvermesi diğer askerin füturunu ve şevkinin kırılmasını icabedeceği tabiidir. Bu ise bilkülliye inhizamın esbabı cümlesindendir. Binaenaleyh; esnâ-yı muharebede saff-ı askerden firar etmek din-i İslâmda büyük günahlardandır.

Şu iki âyet münafıkların yapmış oldukları fenalığa karşı Resulullah'ı ve ashabını tesliye olduğu gibi (Tebûk) gazasında Vâcip Tealâ'nın münafıkları menetmesinin hikmeti münafıklarda olan suiniyet olduğunu beyandır.

***

Vâcip Tealâ münafıkların bazı hallerini beyandan sonra bazılarının isti'zanlarının suretini ve keyfiyetini beyan etmek üzere:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Münafıkların bazıları şol kimseler ki, «Bana izin ver yâ Resulallah! Beni fitneye ilkaa etme» dediler. Agâh olun ve uyanık bulunun ki, onlar izin istedikleri zaman fitneye düşmüşlerdi. Ve Cehennem yevm-i kıyâmette kâfirleri ihata edicidir.]

Yani; münafıklardan bazıları muharebeye giderse fitnede vâki olacağını öne sürerek Resulullah'tan izin istedi ve dedi ki, «Bana harbe gitmemeye izin ver beni fitneye düçâr etme, evimde oturayım» yollu sözler sarfetmekle Resulullah'tan izin talebinde bulundu. Fakat iyi bilin ve uyanık olun ki, onlar izin taleb ettiklerinde ayn-ı fitneye düştüler. Çünkü; küfürden ve Resulullah'a muhalefetten ziyade fitne olamaz. Zira; derûnlarında fitne-i nifak ve fitne-i küfür olduğu gibi «Bizi fitneye düşürme. Biz harbe gitmeyelim» sözleri dahi kendi haklarında fitneden başka birşey değildir. Bu misilli kâfirleri Cehennem ihata edicidir. Çünkü; Cehennem'in onları ihatasının esbabı mevcut olduğundan her ne kadar bilfiil ihata etmemişse de ihata etmiş menzilindedir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: (Kays oğlu Ced) denilen adam kavminin reisiydi. Resulullah (Tebûk) muharebesine gidilmesini emredince (Ced) Huzur-u Risalete gelerek «Yâ Resulallah! Beni kavmim bilirler. Ben kadınlara muhibbim ve, meftunum. Tebûk'te Rum kızlarını görürsem tahammül edemem, fitnede vâki olurum. Hem de evim yalnızdır. Şu halde bana izin ver, evimde kalayım, malım çoktur. Malımla sana iane edeyim, beni fitneye ilkaa etme» dedi. Yahut «İzin verirseniz de vermeseniz de ben kalacağım. Binaenaleyh; izin vermemekle beni ma'siyette bırakma» deyince bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; münafıklardan bazıları Resulullah'tan izin istedikleri ve izin verilmediği surette fitnede vâki olacağını dermeyan ettikleri ve halbuki onların izin istemeleri haklarında ayn-ı fitne olduğu ve onlar kâfir olduklarından dolayı Cehennem'in onları ihata edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların hilelerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا
مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ ۝

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Eğer sana bir iyilik isabet ederse o iyilik münafıkları mahzun eder ve onu kötü addederler ve sana iyilik isabetini sevmezler.**] Çünkü; kemâl-i hased ve adavetlerinden sana her zaman kötülük isabetini arzu ettiklerinden arzularının hilâfına iyilik isabet ederse elbette mahzun olurlar. Zira; arzusunun hilâfına olan şeye merak etmek ve me'yus olmak insanlar için zaruri gibidir. [**Ve eğer sana düşman karşısında mağlup olmak gibi bir musibet isabet ederse «Biz bundan evvel alacağımızı aldık, Müslümanlardan ayrıldık. Harbe gitmedik ve kâfirlere müdaraa ettik, ipimizi boyadık ve âdetimiz veçhile uyanık bulunduk» derler ve ferah edici oldukları halde arkalarına döner ve izhar-ı şadümânî ederler.**] *Şu halde iki cihetle mesrur olurlar ki, birincisi; kendilerinin o musibetten hariç bulunmaları, ikincisi de; o musibetin Resulullah ve ashabına isabet etmesidir.*

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ferahlarının devamına işaret için ferahı ifade eden cümle; devama delâlet eden cümle-i ismiye olarak (وهم فرحون) varid olmuştur. Çünkü; Müslümanlara isabet eden musibete her zaman mesrur olacakları bedihidir. Ve ehl-i nifakın ehl-i imana karşı her zaman âdetleri de böyledir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların Resulullah'a isabet eden iyiliğe mahzun ve kötülüğe mesrur olduklarını beyan ettikten sonra sürurlarını bina ettikleri itikadlarının batıl olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا هُوَ مَوْلٰينَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Münafıklara hitaben sen de ki, «Elbette bize kötülük dokunmaz, illâ Allah'ın bizim için levh-i mahfuzda yazdığı şey dokunur. Şu halde hayır ve şer her ne ki isabet ederse, Allahü Tealâ'nın takdiriyledir. Zira; Allahü Tealâ bizim umurumuza mütevelli, muîn ve nâsırımızdır. Hayat ve mematımızda bizi hıfzedici odur.» Çünkü; bizim nefsimize o bizden daha evlâdır. Binaenaleyh; müminler hemen ancak Allahü Tealâ'ya umurlarını havale etsinler. Zira işlerin havalesi; o işlerin mütevellisine olması lâzımdır.]

Yâni; eceller ve herkesin rızkları ve bilcümle havadis Allah'ın takdiri ve Levh-i Mahfuz'da yazmasıyla olunca bize hayır ve şer her ne ki isabet ederse, cümlesi Allah'ın takdiriyledir. Zira; Allahü Tealâ bizim mevlâmızdır. Binaenaleyh; müminlerin ancak Allahü Tealâ'ya mütevekkil olması lâzımdır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bihakkın tevekkül; ancak Allahü Tealâ'ya olup Allah'tan başkasına tevekkül caiz olmadığına işaret için (على الله) lâfzı tevekkül üzerine mukaddem olarak varid olmuş ve teberrük ve telezzüz etmek ve ziyade-i mehabet için zamir yerinde *lâfza-i celâl* vürud etmiştir. Çünkü; (وعلى الله) yerinde (وعليه) denilse olabilirdi. Lâkin lâfza-i celâlin ifade ettiği manâyı ifade etmezdi. Müminlerin Allahü Tealâ'ya tevekküllerinin sebebi; ülûhiyetin zatında ve sıfâtında cemetmiş olduğu kemâlât olduğuna işaret için sebebiyete delâlet eden (فاء) lâfzıyla varid olmuştur.

Allah'ın kazası mümkünat ve havadisin cümlesine şâmil olup kaza-yı ilâhiyi tağyir etmek mümkün olmadığına bu âyet delâlet eder. Çünkü; eşyadan hiçbir şey kendi kendine vücut bulamadığından herşey irade-i ilâhiyeyledir. İradeden hariç hiçbir şey olamadığından insanlar üzerine vâki olan mesaibin cümlesine razı

olmak lâzımdır. Zira; herşey Allah'ın iradesi, hükmü ve kazasıyla olduğundan razı olmaktan başka çare yoktur. Binaenaleyh; müminlerin işlerini ancak Cenab-ı Hakka havale etmesini Allahü Tealâ emretmiş ve bu âyet; münafıkların esbab-ı âdiyede te'sir var diyerek itikadlarını iptal eylemiştir.

Hulâsa; insanlara iyi ve kötü her ne isabet ederse Allah'ın yazması ve takdiriyle olduğundan müminlerin ancak Allahü Tealâ'ya tefviz-i umur etmeleri lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Müslümanlara isabet eden musibete münafıkların ferahlanmalarına; herşeyin isabeti Allahü Tealâ'nın takdiriyle olduğunu beyanla cevap verdikten sonra ikinci bir cevap olmak üzere :

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللّٰهُ
بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Habibim! Münafıklara hitaben sen de ki, «Siz bize iki iyilikten birini gözlüyorsunuz ve biz de ya Allah'ın kendi indinden veyahut bizim elimizle size azap isabet ettirmesini gözlüyoruz. Şu halde siz gözlediğinizi gözleyin, biz de gözlediğimizi gözleyiciyiz. Elbette intizar olunan şeylerden birisi husule gelecek, ya sizin istediğiniz veyahut da bizim istediğimiz vücut bulacaktır. İstediğiniz kadar bekleyin» demekle cevap ver.]

Yani; «Ey münafıklar! Siz bize hiçbir şey beklemez, ancak ya şehadet veyahut nusret-i ilâhiyeden ibaret olan iki âkıbetten birini beklersiniz. Bunlardan her hangisi vâki olsa Rabbimizden bize nimet-i uzmâdır. Çünkü; gerek şehadet ve gerek nusret her ikisi de bizim için hayrı mahız ve âkıbet-i hasenedir ve biz de esaret, katlolunmak, hakir ve zelil olmak gibi bizim elimizde azabın isa-

betini veyahut zelzele, tâûn ve veba gibi azapları Allah'ın size isabet ettirmesini bekleriz. Amma bize vaad eden Cenab-ı Hak, size vaad eden şeytan'dır. Şu halde şeytanınızın vaad ettiği evham ve hayalinizi bekleyin; biz de size nazil olacak musibeti bekleriz. Binaenaleyh; siz bildiğinizi işleyin, biz de bildiğimizi işleriz» demekle onlara cevap ver ki, itikadlarının batıl olduğunu bilsinler.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile münafıkların Müslümanlar için bekledikleri; kâfirlerle muharebede ölmek veya kalmaktır. Bunun her ikisi de ehl-i iman için saâdet olduğuna işaret için (احدى الحسنيين) ta'bir olunmuştur ki, ikisi de güzel ve en yüksek mertebelerdir. Çünkü; muharebede ölmek mertebe-i şehadet ve kalmak da gaazilik mertebesidir. Onlara intizarla emretmek tehdid içindir. Zira; bu emir onların hakir ve zelil olmaya mahkûm olduklarını müş'irdir. Âkıbet emr-i ilâhi yerini buldu. Binaenaleyh; kâfirler ve münafıklar hakir, zelil ve Müslümanlar da âlî ve aziz oldular.

***

Vâcip Tealâ münafıkların dünyada ve âhirette muazzep olacaklarını beyandan sonra onların hak olarak itikadları olmadığından amel-i salih işleseler dahi intifâ edemeyeceklerini beyan etmek üzere :

قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Senden izin isteyen münafıklara hitaben sen de ki «Siz ister rızanızla, ister rızasız malınızı infak edin, her ne suretle infak etseniz sizden o infakınız kabul olunmaz. Zira; siz tarîk-ı haktan çıkmış fısıkla ülfet etmiş bir kavimsiniz.] Fasıklarsa daima zebun ve hâsirlerdir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran bu âyet (Ced b. Kays) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; bundan evvel be-

yan olunduğu veçhile (Ced) Tebûk gazasına gitmemek için Resulullah'tan izin istediğinde «Benim malım çoktur, malımla iane edeyim» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Buna nazaran *manâyı âyet:* [Ey Habibim! Sana mallarıyla iane etmeyi vaad ederek Tebûk gazasına gitmemek isteyen münafıklara sen de ki, «Ey münafıklar! Gerek kendi rızanızla ve gerek rızasız malınızı vaadiniz veçhile infak edin. Hangi suretle infak etseniz sizden kabul olunmayacaktır. Zira; siz bilâ özür gazaya gitmekten imtinâ' ettiğiniz cihetle taât-ı ilâhiyeden çıktığınız gibi evvelden beri fısk u fücurla ülfet etmiş bir kavimsiniz. Binaenaleyh; sizin ameliniz ne veçhile olursa olsun kabul olunmaz. Çünkü; küfrünüz amelinizi iptal eder.»]

Firak-ı dâlleden (Cübbâî) günah-ı kebirenin a'mâli iptal edeceğini bu âyetle istidlâl etmişse de bu istidlâl merduddur. Zira; bu âyette zikrolunan *f ı s k* ; *küfür* manâsına olduğunu Vâcip Tealâ bundan sonraki âyette beyan buyurmuştur. Şu halde a'mâlin kabul olunmamasına sebep küfrdür, yoksa müminlerin fısk-ı mücerredi değildir. Zira; müminin fıskı a'mal-i salihasını iptal etmez. Çünkü; imanı amelini muhafaza eder.

Âyet her ne kadar (Ced b. Kays) ve emsali münafıklar hakkında nazil olmuşsa da sebeb-i nüzûlün hususuna itibar olunmayıp elfazın umumuna itibar olunduğu cihetle rızâ-i Bârî kasdolunmayarak garaz-ı fasid üzere vuku bulan infakın küllisi kabul olunmayacağına âyet delâlet eder. Çünkü; kabulün manâsı o amelin mukaabilinde Cenab-ı Hakkın sevap vermesidir. Rızâ-i Bârî için olmayıp korku ve saire gibi birtakım garaz-ı fasid üzerine işlenilen ameller kabul olunmayacağı cihetle Vâcip Tealâ elbette sevap vermez.

Hulâsa; kâfirlerin rızalı rızasız infak ettikleri sarfiyatları kabul olunmayacağı ve küfürleri amellerinin kabulüne mani olduğu ve onların taat-ı ilâhiyeden çıkmış bir kavim oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkların amellerinin kabul olunmayacağını beyandan sonra kabul olunmadığının sebep ve hikmetini beyan etmek üzere :

وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّٓا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهٖ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ۝

buyuruyor.

[Münafıklardan nafaka ve sadakalarının kabulüne hiçbir şey mani olmadı, illâ Allah'a ve Resulüne onların küfretmeleri mani oldu ve onlar namazı eda etmezler, keselân üzere oldukları halde eda ederler ve infak etmezler, illâ infakı sevmeyici oldukları halde infak ederler.]

İşte şu üç şey bunların amellerinin kabul olunmamasına sebeptir. Gerçi bunların amellerinin kabul olunmamasına küfürleri yalnız sebep olursa da diğer iki sebep ki, ağır ve sakil addederek keselânla namaz kılmak ve istemeyerek infak etmek de küfürle beraber amellerinin butlanına sebep olmakta bir mani yoktur ve küfürden sonra bu iki sebebi zikretmek münafıkları teşhir ve âleme hallerini bildirmek içindir. Şu halde bu cümleler münafıkların kötü hallerini beyanla onları zemmetmek için sevkolunmuştur. Çünkü; onlar tenha mahalde namaz kılmazlar, belki cemaat içinde nasın korkusundan naşi kıldıkları için sevap görmezler ve fukaraya sadakaları da bu minval üzeredir. Zira; âhirete imanları olmadığından daima zahirde maslahata riayet ederler. Yoksa ibadet ve itikad etmezler. Şu halde bunların zahirde namazlarına ve sadakalarına itibar olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

İşte zamanımızda bulunan münafıkların halleri de böyledir. Zira; onlar da âhirete mu'tekid olmadıklarından hiçbir amelleri niyet-i halisa üzerine rıza-yı Bârî için değildir. Binaenaleyh; hasbettesadüf işledikleri iyi amelleri indallah makbul olmaz. Zira;

ibadetin ruhu ubudiyet garazına iptina olunmaktır. Bunlardaysa ubudiyet garazı yoktur.

* * *

Vâcip Tealâ evvelâ münafıkların çirkin amellerini ve saniyen âhirette muazzap olacaklarını ve dünyada onlara gelecek belâyâyı ve salisen onların iyi amel zannettikleri şeylerden asla intifâ' edemeyeceklerini beyandan sonra onların dünya menfaatlarından saydıkları malları ve çocukları başlıca azapalarına sebep olacağını beyan etmek üzere:

فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Onların mallarının ve çocuklarının çokluğu seni taaccübe sevketmesin. Zira; Allahü Tealâ malları ve çocukları sebebiyle onlara dünyada azap etmesini ve ecelleri geldiğinde kâfir oldukları halde ruhlarının çıkmasını murad eder.]

Yani; Habibim, münafıkların servetleri, evlât ve a'vanlarının çokluğu sana istiğrab iras etmesin. Zira; ellerinde bulunan bütün varlıkları onlar hakkında azab-ı İlâhiyi caliptir. Çünkü; dünyada malları ve çocukları yüzünden birçok zahmetler ve mihnetler ve gönül azabı çektikleri gibi âhirette dahi azap görecekleri şüphesizdir. Dünya menafiiyle meşgul olup âhirete atf-ı nazar etmediklerinden ecel-i mev'udları geldiğinde de kâfir oldukları halde ruhları çıkar. Binaenaleyh; dünya azabından kurtulunca âhiret azabı yakalarını sarar ve ilelebed kurtulamazlar.

Bu âyette hitap Resulullah'a ise de murad; müminlerin hepsidir. Zira; müminler için dünyaya mağrur olmamak lâzım olduğu gibi başkalarının ellerinde bulunan nimetlere taaccüb etmemek de lâzımdır. Münafıkların malları ve çocukları yüzünden gördükleri keder ve acılarının âhirette ecri olmayacağına işaret için Cenab-ı Hak azabı onlara tahsis etmiştir. Gerçi müminler de malları

ve çocukları yüzünden birçok gönül azabı görürlerse de âhiretçe mukaabilinde ecir ve sevap olduğundan onlar hakkında bu azap ayn-ı nimet olduğu cihetle azab-ı dünyevî müminlere nispet olunmamıştır.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hususî nifaklarından bazılarını beyandan sonra diğerini beyan etmek üzere :

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Münafıklar elbette sizden olduklarına Allahü Tealâ'ya yemin ederler. Halbuki sizden olmadılar ve lâkin onlar sizden korkar bir kavimdirler. O kadar korkarlar ki, eğer kendilerinin sığınacakları bir mahal bulsalar veyahut yeraltında delinmiş delikler veyahut dağbaşlarında mağaralar bulsalar o mahalle sürat eder oldukları halde teveccüh ederlerdi ve lâkin bu misilli sığınacak bir mahal bulamadıklarından sizin içinizde zarurî bulunup sizinle geçinmek için kendilerini mümin suretinde gösteriyorlar. Halbuki mümin değillerdir.]

Yani; münafıklar hakikatta mümin olmadıkları halde sizin müşriklere yapmış olduğunuz muâmeleyi görüp korktukları için mümin görünürler ve mümin olduklarına dair Allah'a yemin eder ve yeminleriyle sizi kandırmak isterler. Çünkü; sizden korkarlar. Binaenaleyh; eğer emin bir kavim ve bir melce' bulsalar, veyahut dağbaşlarında tenha mağaralar veyahut yeraltında girecek delikler bulsalar sürat eder oldukları halde oralara girmek için koşarlar. Bu mahaller ne kadar çirkin olsa da din-i İslâma nefretleri daha ziyade olduğundan hemen bu çirkin mahalleri bulsalar içinizden firar edip çıkmak ve o deliklere girmek isterler. Fakat böyle girecek bir mahal bulamadıklarından dolayı mümin görünür ve İslâm kisvesine bürünür ve bu suretle mallarını, canlarını sizin kılıcınızdan muhafaza ederler.

Dikkat olunduğunda her zamanın münafıkları asr-ı saâdet münafıkları gibi olduğu görülür. Çünkü; zamanımızda isimleri, kisveleri ve suretleri İslâm, ancak derûnları nifak dolu birçok kimseler vardır ki, İslâmiyet'ten dem vururlar ve lâkin İslâmlarla hiçbir münasebetleri yoktur. Hatta İslâmların ekmeğini yediği halde İslâmlara buğz ve adavetle iftihar ve âdât-ı İslâmiyeyi takbih ve âdât-ı kefereyi tahsin eder münafıklarımız sayılmaz ve tükenmezdir. Her milletin inkırazı o milletin münafıkları yüzünden olup bizim inkırazımıza da sebep olan ve Harb-i Umumîde giriftar olduğumuz felâketlerimiz, içimizdeki münafıklarımızın yüzünden olduğu cümlenin ma'lûmudur. Kezalik Balkan faciasında düçâr olduğumuz sefaletler ve ansızın kaybettiğimiz altı vilâyet yine münafıklar yüzündendir. Maatteessüf milletimiz halâ bunlara aldanmakta ve bunların iğfâlât-ı mefsedetkârânelerine kapılmakta berdevamdır.

***

Vâcip Tealâ münafıkların çirkin amellerinden bazı diğerini dahi beyan etmek üzere:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Münafıklardan bazıları sadakaatı taksim hakkında seni zem ve ta'yib eder. Eğer sadakattan onlara istedikleri miktar verilse onlar razı olur ve zem ve gıybetten vazgeçerler. Ve eğer arzularına göre verilmezse bir de görülür ki, derhal gazab ederler.

Yani; o münafıkların sadakaatı taksimde itirazları ve seni zemmetmeleri hemen kendi nefislerinden ve dünyaya hırs ve tama'larındandır. Yoksa hüsnüniyetlerinden ve müminlerin menfaatlarını düşündüklerinden değildir. Binaenaleyh; eğer onların istedikleri verilirse ferahlanırlar, şen ve şadüman olurlar, eğer verilmezse derhal yüzlerini ekşitir ve pürgazap olarak görülürler.

Çünkü; himmetleri hemen dünyaya olduğundan dünya için cüz'i birşeye nail olmakla mesrur oldukları gibi cüz'i birşey noksan olursa derhal yanar ateş kesilirler. Âhiretten ümitleri olmadığından bütün emelleri dünyaya masruftur. Binaenaleyh; sürur ve ferahları dünya için olduğu gibi humum ve gumumları ve elem ve kederleri dahi ancak dünya içindir.

Bu âyet (Zülhuveysıra) isminde Beni Temim'den havaricin reisi olan bir kimse hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Resulullah (Huneyn) sadakaatını ashabı arasında taksim ederken bu adam gelip «Yâ Resulallah! Adalet et» deyince Resulullah «Ben adalet etmezsem ya kim adalet eder» buyurduğu zaman bu âyetin nazil olduğu mervidir. Hz. Ömer «Müsaade buyur yâ Resulallah! Şu adamı katledeyim» demişse de Resulullah katline müsaade etmemiştir. Yahut (Ebulcevvaz) namında bir münafıkın Resulullah'a «Emval-i ganimeti ve sadakaatı müsavî olarak taksim etmiyorsun» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların küstahâne muâmelelerini beyandan sonra onların vazifelerini beyan etmek üzere :

وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتِينَا
اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Eğer onlar Allah'ın ve Resulünün verdiklerine razı olsalar da deselerdi ki, «Allahü Tealâ bizim her umurumuza kâfidir. Zira; Allahü Tealâ fazl u kereminden ve resulü şefkat ve merhametinden yakında bize çok şey verirler. Şu halde bizim arzumuz ancak Allah'ın rızasıdır, Allah'ın rızasının gayrı birşey istemeyiz» demiş olsalardı onlar için hayırlı olurdu.] Lâkin bunu diyemediler ve diyemezler. Çünkü; münafıklardır. Binaenaleyh; Allahü

Tealâ'ya tevekkülleri olmadığından hemen ne kapabilirlerse kâr sayarlar ve Allahın rızası hatırlarına bile gelmez.

Bu âyette ta'zîme delâlet matlûb olduğundan (لو) kelimesinin cevabı mahzuftur. Takdir-i kelâm : (لو فعلوا كذا لكان خيرا لهم) demektir. Yani; «Allah'ın ve Rasulullah'ın verdiğine razı olmuş olsalardı onlar için hayırlı olurdu» demek olur. Çünkü; bu misilli makamda cevabın hazfı şive-i Arapta ta'zîme ve meselenin ehemmiyetine delâlet eder.

Bu âyette Vâcip Tealâ insan için lâzım ve riayet etmesi vâcip olan dört mertebeye işaret etmiştir :

Birinci mertebede insan için vazife; Allah'ın abesten ve hatadan münezzeh ve herşeyi lâyıkıyla bilir bir hakîm-i mutlak olup böyle hakîmin herşeyde hükmü savap ve kazası hükmüne muvafık olduğundan hemen her hükmüne razı olup itiraz etmemektir. Bu vazifeyi (ولو انهم رضوا لكان خيرا لهم) cümle-i celilesiyle beyan buyurmuştur.

İkinci mertebede vazife-i insaniye kalbinde olan rıza kâfi olmayıp o rızanın eserini lisanında göster mek lâzım olduğuna işaret için (وقالوا حسبنا الله) buyurmuştur. Y ni «Kalbleriyle razı olsalar da lisanlarıyla (حسبنا الله) demiş salardı onlar için hayırlı olurdu» demektir. Şu halde kalbi olan rızasını lisaniyla izhar etmek vazife-i ubudiyettendir.

Üçüncü mertebede insan için vazif (حسبنا الله) kelime-i celilesiyle iktifa edecek bir dereceye olmaktır. Eğer nail olamazsa kendi için bir tesliye makamı v ki o da *Allahü Tealâ dünya ve âhirette fazl u kereminden de ihsan eder* demektir. Bu mertebeye Vâcip Tealâ (سيؤتينا الله من فضله) cümle-i celilesiyle işaret etmiştir. Yani «Allahü T fazl u kereminden bize de verir» demekle müteselli olur, lâki üçüncü mertebe; mertebelerin ednasıdır.

Dördüncü mertebede insan için zife; her sözünde ve işinde Allah'ın rızasını kasdetm

Bu mertebeye Vâcip Tealâ (انا الى الله راغبون) cümle-i celilesiyle işaret etmiştir. Yani «Biz herşeyde Allahın rızasına rağbet ederiz» demektir. Vazife-i ubudiyetin nihayesi budur. Çünkü; insanın imanı ve ameli yalnız vazife-i ubudiyettir. Binaenaleyh; ibadeti mukaabilinde bir ücret istemeye hakkı yoktur. Zira; her ne işlerse vazifesini işlemiş olur. Ubudiyetin ruhu ve en alâsı; ma'budu olan Vâcip Tealâ'nın rızasını istemek ve cümle 'ameli ondan ibaret olmaktır. Zira; rıza-yı ilâhiye nail olmaktan daha ziyade büyük bir saadet olmaz ve olamaz.

Hz. İsa'dan hikâye olunan bir söz de bu âyetin manâsına müşabihtir. Çünkü; müfessirînin beyanlarına nazaran İsa (A.S.) Allah'ın zikriyle meşgul bir kavme tesadüf edip «Sizi zikrullaha sevkeden nedir?» diye sual ettiğinde onlar «Allah'ın azabından korkumuzdur» demeleri üzerine İsa (A.S.) «İsabet ettiniz» buyurmuştur. Diğer bir kavme tesadüfünde «Sizi zikrullaha sevkeden nedir?» dediğinde onlar «Allah'ın sevabına arzumuz» deyince İsa (A.S.) onların da isabetlerini beyan buyurmuştur. Üçüncü bir kavmi de zikirle meşgul gördüğünde aynı suâli onlara da sorunca onlar «Bizi zikrullaha sevkeden şey; ubudiyetimizin zilletini ve Rabbi Tealâ'nın rububiyetinin izzetini izhar edip marifet-i ilâhiyeyle kalbimizi ve zikr-i ilâhiyle lisanımızı tezyin etmektir; yoksa şu zikrimiz azap korkusuna ve sevap ümidine binaen değildir» demeleri üzerine İsa (A.S.) «Siz muhik ve muhakkıklarsınız» buyurmuşlardır ki bunları evvelkilerden daha iyi beğendiğine işaret etmiştir. Binaenaleyh; insan herşeyi Allah'ın rızası için yapmak azap korkusu ve sevap ümidi için yapmaktan daha evlâ olduğuna bu âyetin delâleti gibi İsa (A.S.) da işaret etmiştir.

Hulâsa; insan için vazife herşeyde Allah'ın verdiğine ve Resulünün emrine razı olup (حسبنا الله) demek ve Allah'ın lûtfunu ümid ederek «Allahü Tealâ bize fazlından herşeyi ihsan eder ve biz ancak Allahü Tealâ indinde mevcut mertebeleri isteriz» demek vazife-i ubudiyet olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların sadakaatı taksimde Resulullah'a itirazlarını beyandan sonra sadakaatın masrafını beyanla onların itiraza hakları olmadığını ve itirazlarının kendilerine merdud ve Resulullah'ın taksimi Allah'ın emri veçhüzere olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Ancak sadaka fukaraya, miskinlere, zekâtın tahsildarlarına, müellefe-i kulûba, âzâd olunması için köleye, borçlulara, mücahid olan askerlere ve yolculara verilmesi Allahü Tealâ tarafından emrolunmuş farizadır. Zira; Allahü Tealâ sadakanın masrafını bilir ve ilminin muktezasıyla hükmeder.]

Yani ancak *z e k â t ; fakirlere sarfolunur.* Zira; onların malları ve kazançları olmadığından ihtiyaçlarının şiddetine binaen ağniyanın zekâtlarını bunlara vermesiyle ihtiyaçlarını defetmelerini Cenab-ı Hak emretmiş ve bunların ihtiyaçları sairlerinden ziyade olduğuna işaret için sairleri üzerine takdim olunmuştur.

İkinci mertebede zekâta masraf; *miskinlerdir.* Zira; miskinlerin bir miktar kazançları ve sanatları varsa da maişetlerine yetişmediği cihetle keenne ihtiyaçları, onları zill ü meskenetle kûşe-i mezellete bırakmış olduğundan bunlara miskin denmiş ve ikinci mertebede zekâta muhtaç oldukları taraf-ı ilâhiden beyan olunmuştur.

Zekâtın üçüncü mertebede masrafı; *zekâtın ahaliden tahsiline me'mur olan kimselerdir.* Zira; bunlar her ne kadar zengin olsalar dahi emekleri mukaabilinde ücret olarak zekâttan bir hisse almaları meşru' olmakla zekâtın masrafı sırasında beyan olunmuşlardır.

Zekâtın dördüncü mertebede masrafı; *müellefe-i kulûbdur.*

Müellefe-i kulûb; zaman-ı saâdette dört sınıftır. *B i r i n c i s i ;* İslâm olmuş ve lâkin İslâmiyeti henüz takarrur etmemiş olan Müslümanlardır. *İ k i n c i s i ;* ehl-i İslâmın bazı rüesasıdır. *Ü ç ü n c ü s ü ;* henüz İslâm olmamış ve lâkin İslâm olmak ümidi olan kâfirlerdir. *D ö r d ü n c ü s ü ;* İslâm olmadığı gibi İslâm olmak ümidi de yok ve lâkin şerlerinden korkulan kâfirlerdir. Bu dört sınıfın kalplerini te'lif için zekâttan bir miktarı verilmek meşru olmakla bunlar da zekâtın masrafında dahil olmuşlardır. Çünkü; bunlardan herbiriyle ülfet ve ünsiyette İslâmlar için maslahat-ı diniye olduğundan emval-i zekâtla taltiflerini Cenab-ı Hak emir buyurmuştur.

Zekâtın beşinci mertebede masrafı; *mevlâsının kölesini âzâd etmesi için mevlâya verilmesiyle köleyi âzâd etmektir.* Zira; İslâm için köle âzâd etmek ve para verip âzâd ettirmek mesail-i mühimmedendir.

Zekâtın altıncı mertebede masrafı; *borçlu olan kimselerdir.* Zira; onların malları borçlarına ve masraflarına kâfi gelmediğinden borçlarını ödemek için zekâttan bir miktar vermek caizdir.

Zekâtın yedinci mertebede masrafı; *asakir-i İslâmiyenin teçhizi, silâhları, âlât ve edevât-ı harbiyedir.* Zira; asakiri teçhiz ve esbab ve âlâtı hazırlamak mühimmât-ı diniyemizdendir.

Zekâtın sekizinci mertebede masrafı; *yolcular ve müsafirlerdir.* Zira; onlar her ne kadar memleketlerinde zengin olsalar dahi vatanlarından uzak düşüp mallarına elleri değmediği için zekâttan bir miktarını vermekle ihtiyaçlarını defetmek meşrudur. Binaenaleyh; bu makûle müsafirlere memleketlerine varıncaya kadar kâfi olacak harçlık vermek zekâta masraf olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

İşte zekâtın şu suretle verilmesi Allah'ın emriyle sabit bir farizadır. Binaenaleyh; müminlerin şu taksime riayetleri vâciptir. Zira; Allahü Tealâ zekâtın masrafını bilici ve zekâtı beyan olunan masrafına sarfetmekle emri hikmetine muvafık bir atiye-i ilâhiyedir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Müslümanlara zekâtın vâcip olmasındaki hikmet; zenginlerin Allah'a yakın olması ve kasavet-i kalplerini gidermek için imtihandır. Çünkü mal in-

anların tabiatında sevgili olduğundan o sevgili malla hasıl olan uzaklığı malının bir miktarını Allah'ın rızasına muvafık sarf ve emrine imtisalen fukaraya vermekle Allahü Tealâ'ya yakınlık hasıl olacağında şüphe olmadığı gibi mal sebebiyle kalbinde hasıl olan kasavetin gideceğinde dahi şüphe olmaz. Zekâtı vermekle itaat edenlerle vermeyen itaatsızlar arasında imtihan da hasıl olur. Kezalik zenginlerin ellerinde bulunan mallar Allah'ındır ve zenginler Allah'ın hazinedarı olup fukara Allah'ın ıyali olduğu cihetle Allahın malından bir miktarını ıyaline vermekle emretmek zekâtın vücubunda beyan olunan hikmetler cümlesindendir. Velhasıl insanın kemâli; Allah'ın emrine imtisal ve kullarına şefkat ve merhamet etmekle hasıl olacağı cihetle zekâtı vermekte her iki cihetten kemâle sa'y etmek vardır. Çünkü; zekâtı vermekte Allah'ın emrine imtisal olduğu gibi fukaranın ihtiyacını defetmek ve fakr u sefaletten kurtarmak tehzib-i ahlâka büyük bir hizmet olduğunda şüphe yoktur. Tehzib-i ahlâka riâyetin lüzumunu beyan etmek üzere Fahri Âlem (S.A.) (تخلقوا باخلاق الله) buyurmuştur. Yani; «Allah'ın ahlâkını kendinize ahlâk ittihaz etmek külfetinde bulunun ki, hüsn-ü ahlâk sahibi olmakla saâdete nail olun» demektir.

Zekâtı vermekte, emvali hıfız ve hüsn-ü sıyti ibkaa ve kendine verilen nimetlerin şükrünü edâ ve her zaman telefe ma'ruz olan malının bir kısmını telef ihtimali olmayan hazine-i ilâhiyeye tevdi eylemek ve insan için ruhun gıdası olan iman ve bedenin gıdası olan ibadât-ı bedeniyeden sonra saâdet-i hariciye fukaraya malının bir miktarını sarfetmekle husule geleceğinden zekâtın saâdet-i maliyeye ve zekâtını vermek müminler arasında muhabbet ve meveddete sebep olacağı ve aralarında olan buğz ve adavetin kalkacağı zekâtın muhassenatı ve meşruiyetinde beyan olunan hikmetler cümlesindendir.

Mal kazanan kimsenin kazandığı mal kendi ihtiyacına kâfi olup fazla olmadığında o malda kazanan kimsenin bir hakk-ı tasarrufu var ki, kazancının hakkıdır. Binaenaleyh; o mala tasarrufta bir hak imtiyazı ve muhafazaya salâhiyeti olduğu gibi başkalarını taarruzdan menetmek hakkını dahi haizdir ve bir kimseye

vermekle me'mur da değildir. Amma ihtiyacından fazla olursa mal sahibinin kazanç hakkı olduğu gibi fukaranın dahi ihtiyaç hakkı vardır. Cenab-ı Hak şu iki ihtiyacı ve hakkı nazar-ı itibara alarak mal sahibinin kazancını, sa'yini ve mala kalbinin taallûk cihetlerine riâyet ehem olduğundan malın kırk cüz'ünden otuz dokuz cüz'ünü mal sahibine terkederek fakirin ihtiyacını defetmek için kırkta bir cüzünün fakire verilmesiyle emretmiştir ki, bu emirde fukaranın ihtiyacını defle ihtiyaç eseri olarak birtakım hırsızlık ve yolsuzluk gibi insanlara yakışmayan ef'âle cüretten men ve muhafaza da vardır.

Resulullah'ın «İman; iki nısıftır. Bir nısfı şükür, bir nısfı sabırdır» buyurduğu hadis-i nebevîlerinde beyan olunan imana zekâtı veren ve alan kimselerin her ikisi de riayet etmiş oluyorlar. Çünkü; zekâtı veren kimse sevgili malından bir miktarını ayırmakla telef etmiş olduğu malına sabrettiği gibi elinde kalan malının şükrünü eda etmiş olduğundan her iki ciheti cemetmiştir. Fakir ise fakrına sabrettiği gibi zenginlerin zekâtından eline geçen nimete de şükrettiğinden her iki ciheti cemetmiştir.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Ebüssuud Efendi'nin beyanları veçhile zekâta masraf şu âyette beyan olunan sekiz sınıf kimseler olup bu sekizden başka bir kimsenin zekât almaya hakkı olmadığına işaret için inhisara delâlet eden (انما) lâfzıyla varid olmuştur. Amma, bir kimsenin zekâtının cemiini bu sekizden birine vermesi İmam-ı A'zam indinde câiz olduğundan zekâtını bu sekizden her bir sınıfa ayrı ayrı taksimi lâzım gelmez, isterse birine vermekte ve isterse herbirine ayrı ayrı taksim etmekte zekât sahibi muhayyerdir.

Bu âyette *z e k â t l a i a n e l â z ı m o l a n m e d y u n* la murad; *nefakaat-ı zaruriyesi kifayet etmez* veyahut *bir maslahat-ı meşruasına binaen borçlu olan kimsedir*. Yoksa sefâhet ve ma'siyetten dolayı borçlu olan kimse değildir. Zira; ma'siyetten dolayı borçlu olan kimseye âsî olduğu cihetle iâne caiz değildir. *M ü s a f i r* le murad; *bir sebeb-i meşruaya binaen müsafirdir*. Binaenaleyh; bir ma'siyetten dolayı müsafir zekâta masraf olamaz. Kezalik *a s a k i r* le murad; *muhtaç olanlardır*. İhti-

yaçtan vareste olan kimse zekâta masraf olamaz. Kezalik *s a - d a k a t* la murad; *vâcip olan zekâttır.* Nafile ve mendup olan sadakaata şamil değildir. Çünkü; nafile sadaka bu sekiz sınıfa münhasır değildir. Herkes istediğine verebildiği gibi mescid, medrese, mektep, köprü ve yol yapmak gibi hayrât ve müberrâta da sarfedilebilir. Bu âyette beyan olunan masraftan zamanımızda müellefe-i kulûbla zekât tahsil edecek kimseler olmadığından zamanımıza nazaran masraf altıdır. Zira; İslâm'ın şevketiyle müellefe-i kulûb sâkıttır. Kezalik zekâtın hususî sandığı olmadığı cihetle hükûmet zekât için me'murlar ta'yin etmediğinden zekât tahsiline me'murların zekâtta masraf olmasına hacet kalmamıştır. Zira; me'mur yok ki masraf olsun.

* * *

Vâcip Teâlâ münafıkların cehaletinden bazılarını beyandan sonra diğerini beyan etmek üzere:

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ

buyuruyor.

[Münafıklardan bazıları şol kimseler ki, onlar nebiyy-i ma'lûm olan Muhammed (A.S.) a eza ederler ve Huzur-u Risalette fena söze cüret ederek derler ki «Muhammed (A.S.) işitir bir kulaktır, her sözü duyar ve duymadığı olmaz» demekle zemmederler. Onlara cevap olarak yâ Ekrem-er Rusül! Sen «Evet! Muhammed (A.S.) sizin için işitici ve hayırlıdır. Binaenaleyh; hakkınızda hayır ve menfaattır ve Allah'ın emrine muvafık söylediğiniz sözleri işitir ve kabul eder» demekle onlara cevap ver.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Resulullah'a «kulak» demekten maksatları «Zekâ yok, kalbi saf, duyduğu sözü tahkik etmez» demektir ve bu iftiraya cesaretlerinin sebebi; Resulullah'ın onlara rıfıkla ve hilm ü keremle muâmele edip ayıplarını görmemesi ve yüzlerine vurmamasıdır. Bunlara cevap olarak Cenab-ı Hak Resulüne onlara «Evet! Resulünüz kulaktır,

işiticidir, ve lâkin hayırlı işiticidir ve size herkesten ziyade hayırlıdır. Çünkü; sizin iyi sözlerinizi işitir ve kötü sözlerinizi işitmemiş gibi bulunur ve daima vaaz u nasihat eder. Dünyevî ve uhrevî menfaatlarınızı size öğretir ve lâkin siz hamakatınızdan naşi menfaatınızı işitmezsiniz. Binaenaleyh; sizin maksadınız olan manâca kulak demeye siz lâyıksınız. Zira; şer ve fesaddan başka birşey işitmezsiniz» demekle kendi kelâmlarını kendilerine reddetmesini Resulüne emretmek suretiyle onları ilzam etmiştir.

Âyetin sebeb-i nüzûlü bazı rivayete nazaran şöyledir: Münafıklar bir mahalde Resulullah'ı zemmederken bazıları «Sükût edin, Muhammed (A.S.) bu sözlerimizi işitirse bizi rezil ve rüsvâ eder» deyince içlerinden (Cellâs b. Süveyd) namında birisi «Korkmayın! Biz istediğimizi söyleriz. Sonra Muhammed'in yanına gelip inkârla yemin ederiz. Bizi tasdik eder, rüsvâ etmez. Zira; Muhammed (S.A.). kulaktan ibarettir. Her duyduğuna inanır ve kabul eder. Sıhhatını ve adem-i sıhhatını teftiş etmez. Şu halde onu kandırmak kolaydır. Muhabbetimize bakalım, korkmayalım» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

⁂

Vâcip Tealâ Resulullah'ın hayırlı işitici olduğunu beyandan sonra Resulullah'a eza edenlerin cezasını beyan etmek üzere :

يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ
رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Muhammed (A.S.) hayırlı işiticilerdendir. Zira; Allah'a iman eder ve müminlerin sözlerine inanır, tasdik eder ve sizden iman eden halis müminler haklarında Allah'ın rahmeti ve lûtf u ihsanıdır. Zira; onları menfaatlarına ulaştırır. Amma münafıkların sözlerine inanmaz ve şol kimseler ki, onlar Allah'ın Resulüne eziyet ettiler, onlar için acıtıcı azap vardır.] Zira; Allah'ın Resulünü acıtanların cezaları acıtıcı azaptan başka birşey olamaz. Çünkü; ceza amele göredir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu makamda «Müminlere iman eder» demek; «Sözlerini kabul eder» demek olduğuna işaret için (للمؤمنين) lâfzı (لام) ile varid olmuştur. Ve münafıklardan iman edenler hakkında rahmet olup nifak üzere devam edenlerin bu lutûftan mahrum olduklarına işaret için ba'za delâlet eden (من) lâfzıyla varid olmuştur.

Resulullahın Allah'a iman edip müminlerin sözlerini tasdik etmesi ve iman edenlere rahmet olması hayırlı olduğuna delildir. Takrir-i kelâm şöyledir: «Muhammed (S.A.) sizin için hayırlı işiticidir. Zira; Allah'a imanı vardır. Her kim ki, Allah'a imanı var, o hayırlıdır. Binaenaleyh; Resulullah hayırlıdır».

Vâcip Tealâ bu âyette azab-ı elîmle münafıkları tehdid etmiştir. Çünkü; cürümle ceza beyninde nispet-i âdile lâzım olduğundan Allah'ın resulüne eza etmek cinayetinin büyüklüğü nispetinde cezası da büyük olacağına binaen Vâcip Tealâ münafıkların acıtıcı azapla azap olunacaklarını beyan buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkların kötü ahlâklarından Resulullah'a ezalarını beyandan sonra yalan yere yemin ettiklerini beyan etmek üzere:

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizi razı kılmak için size karşı münafıklar Allah'a yemin ederler. Halbuki razı kılmaya lâyık olan Allahü Tealâ ve Resulüdür. Eğer onların imanları varsa razı kılmaya elyak olanları irzâya çalışsınlar ki, dünya ve âhirette menfaat görsünler.]

Yani; Tebûk gazasına gitmeyen münafıklar sizin gazadan av-

detinizde size gelirler ve yalan sözlerle sizi kandırmaya çalışırlar, i'tizarlar beyan ederler ve yalan sözlerine revaç vermek için Allah'a yemin ederler. Halbuki irzâ etmeye lâyık olan Allahü Tealâ ve Resulüdür. Zira; onların emirlerine imtisalle onları irzâ etmek herkes üzerine vâciptir. Eğer münafıkların kendi zu'mları gibi imanları varsa Allah'ı ve resulünü irzâya çalışsınlar ki, münafıkları cinayetleriyle mücâzât edecek onlardır. Şu halde bihakkın Resulullah'a ittibâ'dan başka çare yoktur.

Tefsiri- Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet (Tebûk gazasından tahallüf eden münafıklar hakkında nazil olmuştur. *Yahut* münafıklardan bir cemaat Resulullah hakkında lâyık olmadık sözler söylediklerinden içlerinde ensar-ı kiramdan (Âmir) isminde bir delikanlı bulunup onlara «Resulullah'ın dediği doğrudur ve lâkin siz hayvandan daha aşağı ve kötüsünüz» demekle mukaabeleden sonra delikanlının Resulullah'a bu vak'ayı haber vermesi üzerine Resulullah'ın onları celbedip suâl buyurduğunda onlar inkârla (Âmir)'in yalancı olduğuna yemin ettiler. (Âmir) de onların yalancı olduğuna yemin edince Resulullah (Âmir)'i tasdik buyurdu ve lâkin (Âmir) bu kadarla iktifa etmeyip Cenab-ı Hakkın sadıkı tasdik ve kâzibi tekzib etmesini ister ve duâ ederdi. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın (Âmir)'i tasdik ve münafıkları tekzib için bu âyeti inzal buyurduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların kötü hallerinden bazı diğeri beyan etmek üzere :

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا

buyuruyor.

[Resulullah'a eza eden ve muharebeden geri kalan münafıklar daha bilmediler ve anlamadılar mı ki, hâl-ü şan Allah'a ve Resulüne muhalefet ve adavet eden ve Resulullah'la mücadele ve muhalefetle şikak ve nifak eden kimseler için ebedî kalıcı olduk-

ları halde Cehennem ateşi vardır.] Cehennem ateşi onlar için hazırlanmış olduğunu bilmeleri lâzım ve bilmedikleri ayıptır.

Yani; Allah'a ve Resulüne muhalefet eden kimselerin hâl ü şanı muhalled olarak Cehennem ateşinde muazzeb olmak olduğunu o münafıklar halâ bilmediler mi ve bilmemek günah değil mi? Zira; Resulullah çok zaman onlara dünya ve âhiret menfaatlarını beyan etti ve doğru yolu gösterdi. Binaenaleyh; azıcık aklı olan bu kadar zamanda Allah'ın Resulüne ezanın arkasında olacak felâketi bilirdi. Bunlarda feraset eseri olmadığından gittikleri yolların hâlâ mazarratını bilmediler mi?

Fahri Râzi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile onların Cehennem'de ebedî kalmaları aklı olanlar için ehemmiyetli ve düşünülecek bir mesele olduğuna işaret için zamir-i şanla varid olmuştur. Çünkü; cümlenin manâsı Allah'a ve Resulüne muhalefet edenlerin Cehennem'de ebedî kalmaları olduğundan bunu işitenlerin dikkat etmeleri lâzımdır ki, işitince muhalefetten vazgeçsin. Zira; bu cezaya müstehak olacağını dinleyen kimse o cezaya istihkaakın sebebi olan muhalefetten vazgeçer. Muhalefet etmek büyük bir cinayet olduğundan cezası olan Cehennem ateşi de büyüktür.

***

Vâcip Tealâ bu cezanın büyük olduğunu beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[İşte şu Cehennem'de ebedî kalmak ve Cennet'ten mahrum olmak büyük rüsvâlık ve rüsvâlığın nihayetidir.] Zira; Resulullah bu kadar zaman içlerinde bulunduğu halde nifaka devamla her sâadetten mahrum olmaktan ziyade çirkin hiçbir şey olamaz. Kezalik Resulullah'ın vefatından sonra şeriatın ahkâmı gün gibi zahir olarak her yerde savt-ı bâlâ ile hakka davet ettiği halde zahirde İslâm kisvesiyle beraber nifakında devam eden münafıkla-

rın cezası da zaman-ı saâdette bulunan münafıkların hali ve cezası gibidir. Çünkü; onlar gün gibi meydanda olan hakikatı inkâr ettikleri gibi bu zamanda mevcut olan münafıklar da o hakikatı inkâr etmekte müştereklerdir. Elbette cezada dahi müşterek olacakları şüphesizdir.

Bu âyette (من) lâfz-ı şartiye olup cezası mukadder olduğuna nazaran mukadder cezası (هالك) lâfzıdır ve (فان له نار جهنم) cümlesi mukadder olan cezanın illetidir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Allah'a ve Resulüne muhalefet eden kimsenin hali ve şânı helâk olmak olduğunu o münafıklar halâ mı bilemediler? Onların cezası helâk olmaktır. Zira; ebedî kalıcı oldukları halde onlar için Cehennem ateşi vardır. İnsanlar için Cehennem ateşinden ziyade helâk olur mu? Elbette olamaz] demektir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların kötü hallerinden bazı diğeri beyan etmek üzere :

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ
اسْتَهْزِؤُا اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Münafıklar kalplerinde olan nifaklarını haber verecek bir sûrenin kendi üzerlerine nazil olmasından korkarlar. Habibim! Sen onlara «Ey münafıklar! Siz müminleri istihzâ edin ve bildiğinizi işleyin. Zira; Allahü Tealâ sizin korktuğunuz şeyi açığa çıkaracaktır. Binaenaleyh; korktuğunuz sûreyi inzal eder ve kalplerinizde gizlediğiniz şeyleri haber verir» demekle onların korktukları şeyin başlarına geleceğini beyan et ki, hazerlerinin faydası olmayacağını bilsinler.]

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran bu âyette müminleri istihza etmeleriyle emir; münafıkları korkutmak içindir.

Zira bu âyet; münafıklardan on iki kimse hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resulullah (Tebûk) gazasından gelirken Medine'ye yakın bir mahalde gecenin şiddetli karanlığında bu on kişi binitli oldukları halde Resulullah'a hıyanet etmek üzere yolu beklediler. Cibril-i Emin onların bu hareketini haber verdi. Resulullah'ın devesini (Ammar b. Yâsir) çeker ve (Huzeyfe) Hazretleri sürerdi. Resulullah yol üzerinde duranların binitlerinin kafalarına vurmasını emretti. (Huzeyfe) münafıkların binitlerine kamçısını çırpıştırıverince binitleri ürktü. Onlar da yol etrafına çekildiler, Resulullah selâmetle geçti. (Huzeyfe)'ye Resulullah «Kimdir bunlar?» buyurdu. (Huzeyfe) Hazretleri «Bilmem» cevabını verince Resulullah herbirinin isimlerini, baba ve dede isimleriyle haber verdi ve bu âyet nazil oldu. Hatta âyette herbirinin ismi mevcut olup ancak müminlere lûtf-u ilâhî olarak isimlerinin nesholunduğu mervidir. Çünkü; o münafıkların nesillerinden gelenler ekseriyetle mümin olacağından babalarının isimleri Kur'ân'da zikrolunsa ilâyevmilkıyam onlar hakkında âr olacağı cihetle onları bu ârdan muhafaza için isimleri nesholunmuştur. Resulullah onların isimlerini haber verince (Huzeyfe) «Yâ Resulallah! Onları öldürmek için bazı kimse gönderseniz» dediğinde Resulullah «Arap arasında Muhammed (S.A.) ashabıyla mukaateleye başladı diyerek söylenmesini sevmem, bize Allahü Tealâ kâfidir» buyurmuştur.

Bazı rivayette bu on iki münafık bir yerde bazı gizli şeyler konuştuklarında bir âyet nazil olup konuştukları şeyleri haber vermesinden endişe etmişlerdi. Cibril-i Emin'in onları haber vermesi üzerine Resulullah kendilerini huzuruna celbederek «İçinizde filân filân meseleleri konuşanlar var. Onlar ayağa kalksınlar, tevbe istiğfar etsinler, ben de şefaat edeyim» buyurdu. Fakat ayağa kalkan olmadı. Bundan sonra Resulullah kalk ya filân ve filân diyerek on iki kişinin isimlerini saydı, onlar kalktılar ve «Biz günahımıza tevbe edelim, sen de şefaat et» dediler. Resulullah «Evvelemirde kalksaydınız ben şefaat edecektim, Allahü Tealâ da kabul ederdi. Ve lâkin o hâl geçti, zaman fevtoldu. Çıkın buradan» dedi ve nidasını münafıkların hepsi çıkıncaya kadar kesmedi ve «Çıkın» nidası temadî etti. Bunlar her ne kadar münafıklarsa da Resulullah'ın hakkaa resul olduğunu bilirler ve lâkin hasedle-

rinden iman etmezlerdi. Binaenaleyh; kendilerinin ayıplarını haber verecek âyetin nazil olmasından korkarlardı. Lâkin kader zuhur edince hazer fayda vermez fahvasınca korktukları başlarına gelmiş ve bu âyet de nazil olmuştur.

***

Vâcip Tealâ münafıkların kötü hallerinden bazılarını beyan ettiği gibi bazı âharı dahi beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Allah hakkı için sen onlara suâl etmiş olsan ve desen ki, «Niçin beni zem ve müminleri istihza ettiniz?» Onlar sana cevapta derler ki, «Biz batıla daldık, oyun oynadık. Yoksa ciddi söylemedik, belki birbirimizi lâfla eğlemek için böyle yaptık. Binaenaleyh; konuştuğumuz şeyler hakikat değildir» demekle ayıplarını örtmek isterler. Habibim! Sen onlara cevap olarak «Allah'ı ve Allah'ın âyetlerini ve Resulünü mü istihza eder oldunuz?» De ki «Onlar büyük cinayet ettiklerini ve bu sözleri işe yaramadığını ve i'tizarlarının kabule şayan olmadığını bilsinler.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir : (Tebûk) gazasında münafıklardan bir kaafile Resulullah'a tesadüf ederek «Bakın şu adama ki, Şam'ın köşklerini ve saraylarını fethetmek ister. Ne kadar uzak ve ne vâhî ümitlerdir» dediler. Cibril-i Emin bunu haber verince Resulullah onlardan suâl buyurdu. «Biz sana ve senin ashabına dair birşey konuşmadık, belki kervan âdetince yola kolaylık olsun için batıl sözlere daldık, oyun oynadık ve bu vesileyle bazımız bazımızı eğledik, yoksa sizin hakkınızda söylemiş olduğumuz şeyler ciddî ve hakîkî değildir» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

Âyet-i celilede *â y e t l e r* le murad; *Kur'ân'ın âyetleri*

ve ahkâm-ı şer'iyedir. Halbuki gerek âyetlere ve gerek Resulullah'a ve ahkâm-ı şer'iyeye her mükellefin hürmet ve ta'zîmi farz-ı aynolduğu cihetle bunları istihza ve bunlarla oyun oynamak küfürdür. Binaenaleyh; bu ef'âlin münkerattan olduğuna tenbih için âyette *istifham; inkârî* suretiyle varid olmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ bu misilli ef'âlin küfür olduğundan i'tizarın kabul olunmadığını beyan etmek üzere :

لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ

buyuruyor.

[Ey münafıklar! Siz i'tizar etmeyin. Zira; siz imanınızdan sonra küfrü izhar ettiniz.] Binaenaleyh; i'tizarınız kabule şayan değildir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bunların i'tizarlarının kabul olunmamasının sebebi; imanı izhar ettikten sonra Resulullah'a ta'n, zem ve eza etmek suretiyle küfür izhar etmeleridir. Çünkü; küfürleri meydanda olduğu cihetle onlarla ehl-i iman beyninde asla emniyet ve münasebet kalmadığından i'tizarları da ehemmiyetten düşmüştür. Zira; nasıl hesaplarına gelirse o yolda hareket ettikleri cihetle hiçbir şeyde sebatları yoktur. Binaenaleyh; sözlerinin itibarı olmadığı bu âyetle kendilerine beyan edilmiş ve müşriklerle farkları olmadığı kendilerine tefhim olunmuştur. Esasen her zamanda her münafıkın hali böyledir. Çünkü; işine nasıl elverirse o yolda idare-i kelâm ve maslahat etmek ve her zamana göre bir adam olmak ve herkesin haklı ve haksız mizacına göre söz söylemek, icabına göre iyiye kötü, kötüye iyi demek münafıklar için başlıca sermayedir.

⁂

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini beyandan sonra tevbe edenleri affedip etmeyenlere azab edeceğini beyan etmek üzere :

إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Biz sizden işlediği günahlarına nedamet ettiği için bir taifeyi affedersek diğer bir taifeye nifaka devam ettiğinden dolayı azab ederiz.] Zira; Resulullah'a ta'n, eza ve ehl-i İslâma ihanet gibi envâ'-ı cürüm ve cinayeti irtikâb etmişlerdir. Binaenaleyh; devam üzere azab olunacaklardır.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu misilli nifakta devam edip tevbe etmeyenlerin dünyada azapları; katlolunmak, esir alınmak ve memleketlerinden tard u teb'id olunmak ve zelil ü hakir kılınmaktır. Âhirette azapları; Cehennemdir. Gerçi bu taifelerin her ikisinde de günah varsa da birisi günahına tevbe ettiğinden affa mazhar oluyor, diğeri günahına ısrar ettiğinden ebedî azaba düçâr oluyor. Münafıkların i'tizarları; yukarıda beyan olunduğu veçhile Allah'ı, âyâtı ve Resulünü istihza ve oyuncak etmek suretiyle olup bu ise küfr-ü sarih olduğu cihetle bu misilli küfriyâtla i'tizar etmekten nehyolunmuşlardır. Zira; i'tizarları ayn-ı küfür olduğundan özürleri kabahatlarından daha büyüktür. Bu vesileyle küfriyatla oyun aynı küfür olduğu cihetle caiz olmadığı dahi beyan olunmuştur.

Âyette *a f f o l u n a n t a i f e* yle murad; bazı rivayete nazaran *yalnız bir kimsedir ki (Humeyr Eşcaî)'nin oğlu (Mâhaşin)'dir.* Bu zat hal-i nifakında diğerlerinin Resulullah'a ta'nına gülerse de kendi asla ta'netmezdi. Bu âyet nazil olunca taib ü müstağfir olmuş ve tevbesine «Yâ Rab! Ben fisebilillâh şehid olayım ve şehid olduğum mahalli kimse bilmesin, hatta ben gaslettim ve kefen sardım ve defnettim diyen bulunmasın» duasını da ilâve etmiştir. Bu dûasının eseri olarak Yemâme'de mürtedlerle muharebede şehid olduğu ve şehid olduğu mahal hiç kimseye ma'lûm olmadığı ve cenazesinden hiçbir eser görülmediği mervidir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların karıları da sıfat-ı nifakta erkekleri

gibi olduğunu ve nifaklarının alâmetlerini beyan etmek üzere:

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Münafıkların erkek ve dişi cümlesi kötülükte yekdiğerinin aynıdır. Çünkü; bazıları bazılarından neş'et etmiş bir damardır. Cümlesinin din-i Muhammedîye ve ehl-i imana ihanette çalışmaları birdir ve sıfat-ı nifakta erkeğin dişiden ve dişinin erkekten farkları yoktur. Fesad ve fitne çıkarmakta hepsi beraberdir.] Onların meslekleri; şirk ve Resulullah'a ezâ ve tekzib etmek gibi münkeratle emreylemek, Allah'a, Resulüne ve kitabına imandan ve ehl-i imana muâvenet gibi ma'rufâttan nehyetmek ve mallarını hayrat ve müberrâta sarfetmekten ellerini çekmek ve tutmaktır. Binaenaleyh; ehl-i imana ve fukaraya dest-i semahatlarını kat'iyen uzatmazlar ve şu kötü işleri sebebiyle onlar Allah'ı unuttular ki, emr-i ilâhiyi bütün bütün terkettiler. Allahü Tealâ da onları unutulmuş birşey menziline tenzille rahmetinden ve sevabından mahrum etmiştir. Zira; münafıklar itaat-ı ilâhiyeden çıkmış birtakım âsîlerdir. Binaenaleyh; hudud-u ilâhiyeden çıktıklarından dolayı rahmet-i ilâhiyeden tard ve teb'id cezasına müstehak olmuşlardır.

Münafıkların rahmet-i ilâhiyeden uzak olmalarının sebebi; kendi fısıkları olduğunu herkese bildirmek için Cenab-ı Hak bu âyette fâsık olduklarını açıktan beyan buyurmuş, bunların işleri ve bütün emelleri taât-ı ilâhiyeden çıkmak olup başka bir hayır emelleri olmadığını beyan için inhisara delâlet eden zamir-i fasılla varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *n i s y a n ; terketmek* manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [Onlar ibadet etmemekle Allah'ın zikrini terkettiler. Binaenaleyh; Allahü

Tealâ da onları rahmetinden mahrum etmekle zelil ve hakir olarak terketti] demektir ve bu manâ da sahihtir. Çünkü; nisyanın manâ-yı hakîkîsi olan unutmak Cenab-ı Hakka isnad olunamaz. Zira; Cenab-ı Hak unutmaktan münezzehtir. Kezalik münafıklara da isnad olunduğunda nisyanın manâ-yı hakîkîsi murad olunamaz. Çünkü; hakikatta abdin ihtiyarında olmadığından unutmakla münafıklar zemmolunmaz. Zira; unutmak ellerinde değildir. Şu halde nisyanla zemmolunmaları bu makamda nisyanın an'amdin terk manâsına olmasına delâlet eder. Binaenaleyh; «Onlar Allah'ın emrini an'amdin terkettiler. Allahü Tealâ da onları rahmetinden terketti» demektir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ibâdât-ı ilâhiyeyi terketmelerine mukaabil olarak cezalarını beyandan sonra o cezalarını te'kid etmek üzere :

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا
هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ erkek ve dişi münafıkların cümlesine ve kâfirlere ebedî kalıcı oldukları halde Cehennem ateşini vaad etti. Zira; erkekleriyle dişileri beyninde fark olmaksızın cümlesi Cehennem'e girerler ve kâfirlerle beraber ebedî Cehennem'de kalırlar. Cehennem ateşi onlara azap yönünden kâfidir.] Çünkü; Cehennem'de her nevi' azap mevcut olduğu gibi Cehennem'de ebedî kalmaktan daha kötü bir azap olamaz. **[Ve Allahü Tealâ münafıklara lânet etti, rahmetinden uzak kıldı ve şu azaplarla beraber onlar için devamlı azap vardır.]**

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran onlara Cehennem'de ateşle azap olduğu gibi soğukla dahi azap vardır. Şu halde âyette tekrar yoktur. Zira; evvelki azap; *nar-ı Cehennem,* ikinci azap; *tabakaat-ı zemherirdir.* Yahut *âhirette azab-ı Cehennem ol-*

duğu gibi dünyada onların nifaklarına ve gizledikleri küfriyatlarına Resulullah'ın ve ashabının muttali' olup rüsvâ olmaları endişesi ve korkuları onlar için daimi bir azaptır. Şu halde, âhirette envâ'-ı azapla muazzap olacaklarını ve dünyada dahi kalplerinde sabit olan nifaklarının nas beyninde açığa çıkmasından endişeleriyle müddet-i ömürlerini gönül azabıyla geçireceklerini beyan etmek suretiyle bu âyet münafıkları tehdid etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini tamamıyla izah etmek üzere:

كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا
بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ
وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا

buyuruyor.

[Ey münafıklar! Sizin ef'âliniz sizden evvel geçen kâfirlerin ef'âline benzer. Zira; onlar da, sizin gibi münkeratla emreder ve ma'rufattan nehyederlerdi. Şu halde siz de onların gittiği yola gittiniz. Halbuki onların kuvveti sizden daha ziyade, malları ve çocukları sizden daha çok ezhercihet size fâik oldukları halde kuvvetleri, malları ve çocukları menfaat vermedi. Helâk oldular, gittiler. Binaenaleyh; siz onlardan daha zayıf olduğunuz halde elinizde bulunan şeylerin faydası olmayıp helâk olacağı şüphesizdir. Sizden evvel geçen kâfirler dünyada nasipleriyle intifâ' ve telezzüz ettiler. Siz de nasibinizle intifâ' ve telezzüz ettiniz.]

Yani; onlar nasipleri kadar lezzet aldılar, siz de nasibiniz kadar lezzet aldınız. Onlar âhirete gittiler, siz de gideceksiniz. Binaenaleyh; sizin intifâ'ınız aynıyla onların nasipleriyle intifâ'ı gibidir ve sizin haliniz şu cihetle de evvel geçen kâfirlerin hallerine müşabihtir ki, onlar nasıl resullerini tekzib ettiler, hile ve hud'a gibi birtakım batıl şeylere daldılarsa siz de aynıyla onlar gibi ba-

tıla daldınız, Resulünüzü tekzib ettiniz, fesad ve fitne ilkaasıyla meşgul oldunuz. Binaenaleyh; ömrünüzü birtakım evham ve hayâlâtla geçiriyorsunuz.

*
**

Vâcip Tealâ bu misilli kötü işlere cüret edenlerin cezalarını beyan ve tertib etmek üzere :

أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝

buyuruyor.

[İşte şu yaramaz işleri işleyenlerin dünyada ve âhirette amelleri batıl oldu. Binaenaleyh; onlar ancak zarar görücülerdir.]

Yani; şu doğru yola gitmekten ârî ve Allah'ın kapısından merdud olan münafıkların menfaatları için kesbetmiş oldukları amelleri dünyada ve âhirette müzmahil oldu. Her iki cihette asla faydasını göremeyeceklerdir. Zira; amelleri imana mukaarin olmadığından kabul olunmaz. Kabul olunmayan amelden ise menfaat görülmeyeceği tabiidir. Kezalik dünyada amelleri nifak üzere binâ olunduğundan fayda görmedikleri gibi ayaklarına dolaşarak mazarrat bile gördüler. Binaenaleyh; onlar amellerinden daima mazarrat görmeye mahkûm, menâfi'den mahrum ve ebeden rüsvâlıkla âlemde meşhurlardır. Zira; nifakları sebebiyle onlar izzetten zillete, kuvvetten zaafa ve kesretten kıllete intikaalle nas indinde zelil ve hakir olmuşlardır. Her zamanın münafıklarında dahi ahval böyle cereyan etmektedir. Gerçi evvelinde münafıkın işi parlak ve nifakı revaçlı gibi görülürse de neticede yok olup gittiği her zaman görülen ahvaldendir.

Vâcip Tealâ bu âyette ümmet-i Muhammediyenin münafıkları ümem-i salifenin kâfirleri gibi olup onların yollarını tuttuklarını beyan buyurmuştur. Bu âyeti tefsir ve manâsını tafsil olmak üzere Buhârî ve Müslim'de zikrolunan bir hadiste Resulullah (S.A.) :

لتتبعن سنن الذين من قبلكم شبرا بشبر وذراعا بذراع حتى لو دخلوا جحر ضب لا تبعتموهم

buyurmuştur. Yani; «Ey insanlar! Sizden evvel geçen ümmetlerin tarik ve mesleklerine ve âdetlerine karış karış ve kulaç kulaç elbette tebaiyet edersiniz. Hatta onlar bir kiler deliğine girmiş olsalar siz de onlara ittibâ' ederdiniz» demektir. Bu hadisten anlaşıldığı veçhile insanlar geçmişleri taklide meraklılardır. Halbuki taklidle me'mur değiller, belki hakikatı tahkikle me'murlardır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak taklid edenlerin taklidlerini bu âyetle zemmetmiştir.

***

Vâcip Tealâ münafıkları ümem-i salife kâfirlerine teşbih ettikten sonra ümem-i salifenin meşhurlarından bazılarını beyan etmek üzere :

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرٰهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[O münafıklara kendilerinden evvel geçen ve emrimize muhalefetlerinden dolayı] tufanla ihlâk ettiğimiz **[Kavm-i Nuh'un]** rüzgârla ihlâk ettiğimiz **[Kavm-i Âd'ın]** ve yıldırımla ihlâk ettiğimiz **[Kavm-i Semud'un]** ve sivrisinekle ihlâk ettiğimiz **[Kavm-i İbrahim'in]** ve gökten inen ateşle ihlâk ettiğimiz **[Kavm-i Şuayb'ın]**, zelzele ve semadan nazil olan taşlarla ihlâk ettiğimiz **[Kavm-i Lût'un ihlâk haberi gelmedi mi? Elbette geldi. Zira; onların resulleri kendilerine geldi, hakikatı haber verdi ve lâkin ümmetleri resullerini tekzib ettiler. Biz de onları ihlâk ettik. Allahü Tealâ onlara zulmeder olmadı ve lâkin onlar kendi nefislerine zulmeder oldular.]** Siz de onlar gibi resulünüzü tekzib ettiğinizden dolayı sizi de ihlâk ederiz.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette (مؤتفكات) (منقلبات) manâsınadır. Çünkü; kavm-i Lût'un karyelerinin al-

tı üstüne çevrildiğinden dolayı onlara (أهل مؤتفكة) denmiştir. Kavm-i Lût'un karyesi bir olmayıp birkaça münkasem olduğuna işaret için (مؤتفكات) cemi' sıyğasıyla varid olmuştur.

Bu âyette istifham; *takrir ve tesbit içindir*. Şu halde *manâ-yı âyet:* [Şu zikrolunan altı kavmin haberleri münafıklara gelmedi mi? Elbette geldi] demektir. Burada zikrolunan akvamın beldeleri Arapların memleketlerine yakın ve her zaman hikâyelerini işitip eserlerini ve harabelerini gözleriyle gördüklerinden bu altı kavim zikrolunmuştur. Yoksa kendi nefislerine zulmettiklerinden dolayı helâk olan akvam bu altıya münhasır değildir. Belki binlerce akvam günahları sebebiyle gûnâ gûn azaplarla helâk olmuşlardır. Lâkin Araplar arasında şöhretleri olmadığından onlar misal olarak getirilmemiştir.

Bu âyette mukadder cümle vardır ve takdir şöyledir:

(اتتهم رسلهم فكذبوا فعجل الله اهلاكهم) Yani; «Onların resulleri kendilerine geldi. Tekzib ettiler. Binaenaleyh; Allahü Tealâ da azaplarını ta'cil buyurdu» demektir.

Her kavim kendi günahları sebebiyle helâk olunca Allahü Tealâ onlara zulmeder olmadı, lâkin onlar kendi nefislerine zulmeder oldular. Çünkü; onları irşad için resuller gönderdi. Resulleri onlara hak olan doğru yolu gösterdiler. Ancak onlar rusül-ü kiramın sözlerini dinlemediler, belki tekzib edib küfür, şirk ve nifak gibi mühlik olan itikaadâtı ihtiyarla kendi nefislerine zulmettiler. Binaenaleyh; onların zulümleri sebebiyle helâke istihkak kesbettiklerinden Vâcip Tealâ'nın onları ihlâk etmesi mevzi-i lâyıkında olduğu cihetle zulüm değildir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ahvalini beyandan sonra müminlerin ahvalini ve iyi işlerini beyan etmek üzere:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ أُولٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Erkek ve kadın müminlerin cümlesi birbirlerinin dostlarıdır. Zira; müminler iyi şeylerle emreder ve kötü işlerden nehyederler, namazlarını eda eder ve üzerlerine vâcip olan zekâtlarını fukaraya verir, Allahü Tealâ'ya ve Resulüne itaat ederler. İşte şu iyi işleri işleyen müminlere Allahü Tealâ elbette rahmet eder. Lutûf ve ihsanıyla onları taltif ve envâ'-ı nimetleriyle onları aziz kılar. Zira; Allahü Tealâ herkes üzerine gaaliptir.] Çünkü; iradesini reddeden yoktur. **[Ve her ne işlerse hikmete muvafıktır.]** Çünkü; ilm-i tam sahibi olduğundan herkesin liyakatını bilir.

Yani; müminler münafıkların aksinedir. Zira; münafıklar şer işler ve birbirlerine şerre delâlet ederler. Müminler ise hayır işler ve hayra delâlet ederler. Çünkü; imanın icabı hayra sa'y ve delâlet etmektir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyetin lâfzı ihbârî ise de manâsı inşâî ve emirdir. Yani; müminlerin birbirlerinin velisi olmaları vâciptir. Çünkü; Müslümanların birbirine muâvenet etmemesi ehl-i İslâmın inkırazına sebep olacağından bütün Müslümanların bir şahıs menzilinde olarak yekdiğerinin acısına acıyıp süruruyla mesrur olmaları ve muâvenette bulunmaları ehem ve elzemdir. Zira; Cenab-ı Hak *dostluk* manâsına olan velâyetle tavsiye ediyor. Velâyet ise adavetin zıddıdır. Şu halde müminler birbirlerine daima dost olup adavet etmemeleri lâzımdır. Amma bazı müminin umur-u dine ehemmiyet vermediğinden dolayı onun hakkında buğz-u fillâh caizdir. İsmi Müslüman kendi münafık olan kimselerle dostluk ve onlara muâvenet asla caiz olmaz.

Cenab-ı Hak bu âyette müminlerin, birbirine hayırla emredip hayır öğüt vermek, yekdiğerini şerden menetmek, feraizi yoluyla

eda eylemek, Allah'a ve resulüne itaatı yerine getirmek evsaf-ı memduhalarından olduğunu beyan buyurdu ki, mümin olan kimsenin şanı böyle olmak lâzım demektir. Böyle olan müminlerin merhamet-i ilâhiyeye müstehak olacaklarını dahi beyanla müminleri şu evsafı cami olmalarına teşvik buyurmuştur. Vâcip Tealâ münafıkların çirkin amellerine ceza olarak Cehennem'i vaad buyurduğu gibi müminlerin güzel amellerine mükâfat olarak rahmetini vaad buyurmuştur. Zira; kötülüğün cezası Cehennem ve iyiliğin cezası Cennet olmak adalet ve hikmet iktizasındandır.

Hulâsa; erkek ve kadın bilûmum müminlerin birbirlerine dost olup muâvenet etmeleri lâzım olduğu, iyi işlerle emir, kötü şeylerden nehyetmek müminlerin şanlarından olduğu, erkân-ı dinden olan namazı, zekâtı eda ederek Allahü Tealâ'ya ve resulüne itaat ettikleri ve şu hısal-i hamideye devam edenlerin rahmet-i ilâhiyeye müstehak ve mazhar olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyette müminlere icmalen vâki olan vaadini tafsil etmek üzere :

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ أَكْبَرُ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ erkek ve kadın bilûmum müminlere ebedî kalıcı oldukları halde cennetler vaad etti ki, o cennetlerin altından nehirler, ırmaklar akar ve o müminlere *Adin* **denilen cennetlerde rahat edecek güzel meskenler ve saraylar vaad etti. Allahü Tealâ'nın onların amellerinden razı olması şu sayılan nimetlerin cümlesinden büyüktür.]** Zira; rıza-yı ilâhiyle rahat edecek, müminlerin ruhudur, diğer nimetlerle rahat edecek cisimleridir. Saâdet-i ruhaniye ise saâdet-i cismaniyeden elbette eşref ve a'lâdır. **[İşte şu beyan olunan nimetlere nail olmak ve korktuğu şeylerin cümlesin-**

den kurtulmak büyük necâttır.] İnsan için bundan büyük bir mertebe olamaz ve hakîkî necat da budur.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette altından nehirler akan cennetlerle murad; *tenezzüh mahalleridir* ki, o bağlar ve bostanların seyredecek güzel mahallerinde gözler hayrette kalır. Çünkü; bundan sonra aynı âyette ehl-i Cennetin meskenlerini beyan etmek; o cennetlerin bu meskenlerin başkası olmasını icab eder. Zira; ma'tufun, ma'tufunaleyhten başka olması kavaid-i Arabiye iktizasındandır. Şu halde meskenler Cennet-i Adin'dedir ki Cennet-i İkaamet demektir ve gezilecek mahaller ise bunlardan başka bağlar ve bostanlardır ki, oralara tenezzüh için giderler. Zira; insanların tenezzüh etmek ve bazı ahbabı görmek için bu dünyada bile bazı mesiregâha gitmek âdetleri olduğu gibi âhirette dahi bu misilli hoş manzaralı mahallere gitmek âdetinin bakî olacağına bu âyet delâlet etmektedir ve bu gibi mahallerde gezmek tabiat-ı insanın sevdiği şeylerden olduğu cihetle âhiret nimetleri sırasında sayılmıştır.

Cennet'in meskenlerinde asla keder ve insanın mizacına muhalif birşey olmadığına işaret için meskenler *tayyib* olmakla tavsif olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ve müminlerin hallerini beyan ettiği gibi kâfirler ve münafıklarla mücahede lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişan! Kılıçla kâfirlerle ve lisanınla münafıklarla mücahede eyle. Onları din-i hak ve tarik-ı necat olan din-i İslâm'a davet et. Münafıklar ve kâfirler üzerine şiddet icra et. Onlara ehemmiyet verme. Zira; onların makamları, duracak yerleri

Cehennem'dir. Ne kötü ve çirkin mahaldir kâfirlerin varacakları mahalleri Cehennem.]

Yani; ey Nebiyy-i Muhterem! Kâfirler ve münafıklar erbab-ı fesaddan oldukları cihetle her ne suretle olursa olsun onlarla mücahede etmek ve mücahede sebebiyle onların fesadlarını izale eylemek sizin için vâciptir ve esnâ-yı mücahedede onlar üzerine gılzat et. Zira; onlar vahdaniyeti inkâr, sana eza ve sair fesâdâta devam ve cüret ettiklerinden yumuşaklıkla muâmeleye müstehak değillerdir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile akaaid-i diniyesinde şekkeden kimseyle mücahede eylemek ve mücahedede gılzat etmek lâzım olduğuna âyet delâlet ettiği gibi kâfirlere mülâyemet muvafık olmadığına dahi delâlet eder.

Münafıklar zahirde İslâm suretinde göründüğü ve şeriat nazarındaysa ahkâm; zahire bina olunduğu cihetle münafıkların zahirine bina olunarak ashab-ı Resulullah arasında bulunmalarına ve halleri üzerine terkolunmalarına müsaade olunarak malları ve canları muhafaza olunmuştur. Zira; zahirde İslâmiyete itibar olunmasa herkesin batınına vakıf olmak Allahü Tealâ'ya mahsus olduğundan kullar için batına vukuf mümkün değildir. Binaenaleyh; zahir hallerine nazaran münafıklar Müslümanlarla Müslüman sırasında bulunurlardı. Herkesin batınına göre mücâzât Cenab-ı Hakka ait olduğu cihetle Resulullah ve ashabı batına müteallik olan ahkâmı Vâcip Tealâ'ya havale eder ve zahiriyle hükmederlerdi. İşte şu esasa binaen iptida-yı İslâm'da İslâm kisvesi altında birçok münafıklar mallarını ve canlarını İslâm kisvesiyle muhafaza etmişler. Badehu nifakları zuhur edince muzmahil olmuşlardır. Zira; nifakları meydana çıkınca ehl-i İslâm arasında yerleri kalmamış ve rüsvâ-yı âlem olarak herbiri bir yerde helâk olup gitmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların nifaklarını ve ahval-i seyyiesinden olmak üzere yalan yere yemin ettiklerini beyan etmek üzere :

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا
بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا اِلَّا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ

buyuruyor.

[Münafıklar birşey demediklerine Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar muhakkak kelime-i küfür söylediler ve İslâm olduktan sonra kelime-i küfrü söylemekle kâfir oldular ve nail olmadıkları ve olamayacakları günahı kasdettiler. Onlar bu günahı hiçbir sebebe mebni kasdetmediler, ancak Allah'ın fazl u kereminden ve Resulünün emval-i ganimetten onları zengin kılmalarından dolayı Resulullah'ı katletmek cinayetini kasdettiler.]

Yani; münafıklar Resulullah'a ta'n ve din-i İslâm'ı istihza etmek gibi küfrü müstelzim olan sözleri muhakkak olarak söyledikleri halde söylemediklerine yemin ettiler ve onlar zahirleriyle Resulullah'a teslimiyet ve İslâmiyeti izharla Müslüman göründükten sonra bu misilli küfriyatı irtikâpla kâfir oldular. Resulullah'ı katletmek veyahut ashabıyla beraber Medine'den çıkarmak gibi nail olmadıkları cinayetleri işlemek niyet ettilerse de destires olamadılar ve bunların bu misilli cinâyâtı işlemeye niyet etmeleri olmadı, ancak iyilik mukaabilinde kötülük etmek kabilinden Resulullah'ın ve Allah'ın onları zengin kılmaları oldu.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Resulullah Medine'ye gelmezden evvel Medine ahalisi fakr u zaruret ve zıyk-ı maişetle vakit geçirirlerdi. Vakta ki, Resulullah Medine'yi teşrif buyurunca emval-i ganimet çoğaldı. Ehl-i Medine münafıklarla beraber oldukları halde müstefid olarak herbirerleri zengin oldular. Şu halde bu nimetlere şükretmek lâzımken bilâkis münafıklar Resulullah'ı geceyle katil veyahut ashabıyla beraber Medine'den çıkarmak ve ehl-i İslâmın esrarını kâfirlere haber vermek gibi birtakım hezeyan kasdetmişlerse de emellerine nail olamadıklarını Cenab-ı Hak bu âyetle haber vermiştir. Şu halde şükür yerinde küfran-ı

nimet ettiklerinden dünya ve âhirette rezil ve rüsvâ oldular. Binaenaleyh; her nimetten mahrum olmaya mahkûm olmuşlardır.

(وما انكروا الا لاجل اغناء الله ورسوله) (وما نقموا الا ان اغنيهم الله ورسوله)

demektir. Yani «Onların Resulullah üzerine inkârları ve ta'nları olmadı, illâ Allah'ın ve Resulullah'ın onları zengin etmeleri sebep oldu» demektir.

Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Abdullah b. Übeyy) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Abdullah) Medine'den kuvvetli olanların zelil olanları çıkaracağına yemin etti ve onun *zill* ile muradı Resulullah'tı. (Zeyd b. Erkam) bu sözü işitti ve Resulullah'a haber verdi. Hz. Ömer Abdullah'ı katletmek murad etti ve Abdullah'ı huzur-u nebeviye getirdiler. Huzur-u risalette böyle söz söylemediğine yemin etti, fakat bu âyet de Abdullah'ı tekzib eyledi. Yahut âyetin Resulullah'ın Tebûk'ten avdetinde katlini kasdedenler hakkında nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; münafıkların yalan yere yemin ettikleri ve küfrü müstelzim sözleri söyledikleri halde söylemedik dedikleri ve İslâm'a inkıyad ettikten sonra küfrü irtikâb ettikleri ve Resulullah hakkında besledikleri kötü fiillerine muvaffak olamadıkları ve bunların bu cinayetleri irtikâplarına sebep; Resulullah sayesinde servete malik olmaları olduğu ve Resulullah Medine'ye gelince fütuhat çoğalıp rızık kapıları açılıp envâ'-ı nimetin Medine'ye akıp geldiği ve cümlesi refah ve saâdete nail olduklarından şükretmek lâzımken bilâkis küfran-ı nimet ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ahvalini beyandan sonra ihlâs üzere tevbe ederlerse kabul olunacağını beyan etmek üzere :

فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَابًا اَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَ

الْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Eğer münafıklar tevbe ederlerse onlar için hayırlı olur ve eğer tevbeden i'raz ederlerse Allahü Tealâ onları dünyada ve âhirette acıtıcı azapla azab eder ve yeryüzünde onlar için hiçbir dost ve yardımcı bulunmaz.]

Yani; münafıklar şu beyan olunan cinayetlerin kâffesini işledikten sonra kendilerinde sudur eden kabayihin cümlesinden hulûs-u niyetle tevbe ederlerse bu tevbeleri onlar için hayırlı olur ve vâki olan hatalarının cümlesi affolunur. İnsan için işlediği günahlarının affolunmasından ziyade bir hayır tasavvur olunamaz. Ve eğer tevbeye yanaşmaz, kaçar, küfür ve nifaklarında devam ederlerse intikam sahibi olan Allahü Tealâ dünyada katil ve esaret, memleketlerinden tard ve teb'id etmek, zelil ve hakir kılmakla azab edeceği gibi âhirette de dünyada olan azabın binlerce ziyadesiyle azab edeceği şüphesizdir. Zira; küfürleri sebebiyle mertebe-i insaniyetten sakıt oldukları cihetle her nevi' azaba müstehaklardır ve onlar için din-i İslâm'ın yeryüzünde intişarından sonra bir dost ve yardımcı bulunmaz. Çünkü; bilcümle tekâlif-i ilâhiyeden istinkâf ettikten sonra onları müstehak oldukları gazab-ı ilâhiden kurtaracak bir kimse yoktur.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bir kabilenin bazı efradından sadır olan çirkin ef'âlin işlenmesine diğerleri mani olmayıp razı olduklarından kabile efradının cümlesine o fiil isnad olunmak Arap indinde âdet olduğu cihetle bu âyette münafıkların bazılarından sudur eden kabahat cümlesine isnad olunmak suretiyle onların kötülüklerini beyan zımnında cemi' sıyğasıyla varid olmuştur.

Hulâsa; münafıklar tevbe ederlerse tevbelerinin kabul olunacağı cihetle kendileri için hayırlı olduğu ve eğer tevbe etmezlerse dünyada ve âhirette muazzap olacakları ve yeryüzünde onları Allah'ın azabından kurtaracak bir dost ve yardımcı bulunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ahvalinden bazı âharı beyan etmek üzere :

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِه۪ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٧٥﴾

فَلَمَّا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Münafıklardan bazıları «Eğer Allahü Teâlâ fazl u kereminden bize mal verirse elbette biz sadaka eder ve suleha zümresinden oluruz» diyerek yemin edip Allah'a ahid verdiler. Minval-i sabık üzere ahidlerinden sonra Allahü Teâlâ fazl u kereminden mal verince onlar o malı hayrata vermekten imtinâ' ile buhlettiler ve Allah'ın emrine imtisalden ve Resulullah'a itaattan i'raz eder oldukları halde ahidlerini ifa etmekten yüz çevirdiler. Çünkü; onların âdetleri daima itaattan i'raz etmektir.]

Yani; münafıklardan bazıları şol kimseler ki, onlar Allah'a ahd ettiler «Eğer Allahü Teâlâ esbaptan hangi sebeple olursa olsun bize bol rızık ve çok mal verirse elbette her hak sahibinin hakkını verir ve fukaraya tasadduk eder ve sıla-i rahme riayet, envâ'-ı hayrata sarfederiz ve o malda ehl-i salâhın işlediği hayratı işlemekle salihîn zümresinden oluruz» diyerek Cenab-ı Hakka ahdettiler. Vakta ki, Allahü Teâlâ istediklerini verince sözlerinden döndüler, buhlettiler ve ahidlerinden yüz çevirdiler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile münafık her ne kadar kâfirse de Allah'ı bildiğinden Allah'la ahdi caizdir. Çünkü; her zaman âlemde mevcut olan kâfirler ekseriyetle Allah'ı bilirler. Ve lâkin küfürleri; kendilerine taraf-ı ilâhiden gönderilen nebiyi tasdik etmediklerindendir. Binaenaleyh; Allah'ı bilen kâfirlerin pazarlıkları Allahü Teâlâ iledir. Kezalik münafıkların küfürleri Resulullah'a iman etmediklerindendir. Yoksa Allah'ı bilmediklerinden değildir. Şu halde cümlesi Allah'ı bilir ve umur u hususlarında Allahü Teâlâ'nın dergâhına iltica etmekten hâli kalmazlardı. Lâkin Resulullah'ı tasdik etmediklerinden indallah amelleri makbul değildir. Çünkü; Resulullah'ın risaletini tasdik etmek usul-ü itikaadiyenin esaslarından ve zarurilerindendir. Binaenaleyh; bu esas bulunmadıkça sair amellerinin kabul olunmayacağı bedihidir. Zira; itikaad-ı fasid üzere bina olunan amel de fasiddir.

Fahri Râzi, Kaazî, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celile (Sa'lebe b. Hâtıb) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Sa'lebe) «Yâ Resulallah! Duâ buyur, Allahü Tealâ bana mal versin» dedi. Resulullah «Yâ Sa'lebe! Şükrü eda olunan azıcık mal şükrü eda olunmayan çok maldan hayırlıdır» buyurdu. (Sa'lebe) tekrar geldi, Resulullah reddetti. Üçüncü defa geldi, «Yâ Resulallah! Allahü Tealâ bana çok mal verirse her cihetle hak sahibinin hakkını vermekle şükrünü eda ederim» deyince Resulullah duâ buyurdu. (Sa'lebe) koyun tuttu. Medine'de zengin oldu. Çünkü; koyunları karınca gibi yavrulardı. Nihayet Medine'ye sığmadı. Binaenaleyh; Medine civarında bir vâdîye çekildi. Yalnız öğle ve ikindi namazlarında Mescid-i Resulullah'a gelir, diğer namazlarını koyunlarının yanında kılarken koyunu çoğaldıkça çoğaldı, o vadiye de sığmadı, daha uzak derelere gitti, Medine'ye yalnız bir Cuma namazına gelirken koyunlarının yine çoğalması üzerine daha uzak derelere gitmeye mecbur olmakla Cuma namazına dahi gelemez oldu. Birgün Resulullah (Sa'lebe)'nin halinden suâl etti. Bilenler halini haber verdiler. Zekât âyeti nazil oldu. Resulullah zekât tahsiline ashabından iki kimseyi gönderdi. Zekât sahiplerinden zekât alarak (Sa'lebe)'nin yanına geldiler. Zekât hakkında nazil olan âyeti okuyup haber verdiler ve âyetin icabı zekâtını istediler. Sa'lebe «Bu; bir cizyedir» demekle zekâtını vermekten imtinâ' etti. Zekât tahsiline gidenler gelip Resulullah'a (Sa'lebe)'nin halini haber verdiler. Bu âyet-i celile onun hakkında nazil olunca meclis-i Resulullah da (Sa'lebe)'nin akrabasından bir kimse bulundu. (Sa'lebe)'nin nezdine giderek âyetin nüzûlünü ona haber verdi. (Sa'lebe) zekâtını aldı Resulullah'a geldi, fakat Resulullah kabul etmedi. Resulullah'ın vefatından sonra Ebubekir'e geldi, kabul etmedi. Badehu Hz. Ömer'e geldi, kabul etmedi. Nihayet Hz. Osman zamanında zekâtı kabul olunmaksızın helâk oldu.

Allah'la olan ahdini derhal ifa etmediğinden Cenab-ı Hak onun zekâtını almaktan Resulünü menetmiştir. Yahut âyetin nüzûlünden sonra (Sa'lebe)'nin zekâtını verecek hulûs-u niyet üzere olmadığından zekâtı kabul olunmamıştır. Hulefâ-yı Raşidîn Hazretleri de Resulullah'a ittibâ' ederek kabul etmemişlerdir.

Âyet-i celile (Sa'lebe) hakkında nazil olmuşsa da birşeyi Al-

lahü Tealâ'ya ahdedip de o şeyin husulünde ahdini ifadan vazgeçip nakz-ı ahdedenlerin cümlesine şamildir. Binaenaleyh; bir kimse bir hususa duâ eder, yalvarır ve istediği şeyi verdiği takdirde bazı hayrata sarfedeceğini vaad eder de Allahü Tealâ duâsını kabul edip istediğini verdiğinde duâsında dermeyan ettiği şeraite riayet etmez, ahdinden dönerse o kimse (Sa'lebe) gibi bu âyete mazhar ve mâsadak olur. Çünkü; itibar lâfzın umumunadır, sebeb-i nüzûlün hususuna değildir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ahidlerinde sebat etmediklerini beyan ettiği gibi ahidlerini ifa etmediklerinden sonra terettüb eden cezalarını dahi beyan etmek üzere :

فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فٖى قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَٓا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Münafıklar buhledip ahidlerinden dönünce onların bu yaramaz işlerinin arkasında Allahü Tealâ onların kalplerinde sabit ve onlardan ayrılmaz bir nifak kılar ki, bu kötü itikadları onlar vefat edip azab-ı ilâhiyi görünceye kadar devam eder, kalplerinden çıkmaz. Binaenaleyh; amellerinin cezasını elbette göreceklerdir.] Veyahut **[Onların kalplerinde olan nifakları sebebiyle Allahü Tealâ onlara ikab eder]** demektir. **[Ve bu ikaabın sebebi; vaad ettikleri şeyi vermekte hulfedip yalan söylemeleridir.]** Zira; onlar Allahü Tealâ mal verirse fukaraya sadaka edeceklerini ve herkesin hakkını vereceklerini ve salihler zümresinden olacaklarını vaad etmişken hiçbirini yerine getirmedikleri cihetle Allahü Tealâ'ya karşı vaadlerinden dönüp yalan irtikâb ettiklerinden azaba istihkak kesbetmişlerdir. Binaenaleyh; kötü cezayla cezalanacaklardır.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile onların nifakları üzere *Allah'ın ikaabı*yla murad; *Kalplerinde keder, göğüslerinde darlık, vücutlarında zill ü meskenetle nas beyninde*

melûm ve mezmum olmaları olmak muhtemeldir. Şu ihtimale nazaran *manâ-yı nazım :* [Onların nifakları ve vaadlerinden dönmeleri ve yalan söylemeleri sebebiyle Allahü Tealâ onların kalplerine gam, gussa ve ıztırap ve vücutlarına zill ü meskenet vermekle ikaab eder ve bu ikabları, onlar ölüp âhiret azabını görünceye kadar devam eder] demektir. Bir kimsenin ahdini nakzetmesi kalbinde nifak iras edeceğine bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; mümin olan kimsenin gerek insanlara ve gerek Allahü Tealâ'ya karşı nakz-ı ahdetmekten ihtiraz etmesi ümur-u vecibedendir.

***

Vâcip Tealâ yalan üzere münafıkların cesaret etmelerini tevbih etmek üzere :

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَأَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Onlar söyleyip vaadlerinde hulfetmeyi murad ettikleri zaman Allahü Tealâ'nın onların kalplerinde olan gizli esrarlarını, birbirlerine fısıltılarını ve gaaipleri bildiğini bilmediler mi? Eğer bilmedilerse bilmemek kabahat değil mi? Bilmelilerdi. Zira; bilmeleri vaciptir. Çünkü; Allah'a iman eden bir kimse Allah'ın herşeyi bildiğini ve ilminden hariç yerde ve gökte hiçbir şey hatta bir zerre bile olmadığını bilmesi lâzımdır.] Şu halde eşyadan hiçbir şey; Cenab-ı Hakka gizli olmadığından cüret ettikleri günahlara ve kalplerinde olan nifaka ve vaadlerinden dönmeye cüret etmemeleri farz-ı ayındır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile münafıkları korkutmak ve ziyade mehabet ilkaa etmek için Allah'ın ilmini ifade eden iki cümlede lâfza-i celâl varid olmuştur. Çünkü Allah'a karşı vaadinde hulfedip kalbinde birçok hileler saklayanların hilesini bilmesi ve cemi-i seraire muttali' olunca hile yapanların yüreği titremesi lâzımdır. Şu halde münafikları Cenab-ı Hak bu âyette birkaç cihetten tekdir etmiştir : *B i r i n c i s i ;* bilinmesi lâzım olan

şeyi bilmez gibi muâmele ettiklerinden dolayı hemze-i istifhamla bilmediklerini inkâr etmiştir. *İ k i n c i s i ;* kalplerinde esrarını, birbirlerine vâki olan fısıltılarını bildiğini ve saklı hilelerinin faydası olmadığını beyanla tehdid etmiştir. *Ü ç ü n c ü s ü ;* gaaib olan şeylerin hepsini bildiğini beyanla Allah'a karşı birşey saklayamayacaklarını ve fesada çalışmaları fayda etmeyeceğini beyan buyurmuştur ki, bu beyan bütün emellerini kesretmiştir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların seyyiâtı cümlesinden olarak zekât veren müminleri zemmettiklerini beyan etmek üzere :

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Münafıklardan bazıları şol kimseler ki, müminlerden birrızâ vâcip ve nafile olarak sadaka vermesini arzu edenleri zemmederler ve şol müminleri zemmederler ki, onlar sadaka edecek fazla mal bulamaz, ancak son derecede takatları neye yeterse onu sadaka ederler. İşte münafıklar bu misilli kudretinin son derecesini sarfedenleri levm ve müminleri istihza ederler, onların dünyada müminleri istihzasına mukaabil Allahü Tealâ âhirette onlara istihza muâmelesi yapar. Binaenaleyh; âhirette onlar için acıtıcı azap vardır.]

Müminlerin fukaraya sadaka vermeleri ve ebnâ-yı cinslerine yardım etmeleri insanlar için büyük bir meziyet olduğu cihetle meth ü senaya lâyıkken bilâkis bunların müminlere olan buğz ve adavetleri ve tabiatlarında olan buhl ü hisset ve denaet icabı hamakatla zemmederler. Çünkü; rıza-yı Bârî'yi arayanlar vazife-i ubudiyeti ifaya çalıştıkları cihetle herhalde memduhlardır. Münafıklar müminleri istihzaları sebebiyle dünyada telezzüz ettikle-

rine mukaabil âhirette aynı sistemde azapla muazzab olacaklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de Buhârî ve Müslim'den naklolunan bir hadîse nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Birgün Resulullah ashabını sadaka vermeye terğib buyurunca (Abdurrahman b. Avf) dört bin dinar getirir ve der ki, «Yâ Resulallah! Malımın mecmuu sekiz bin dinardır, dört binini sadaka olarak getirdim ve dört binini evlâd ü ıyalimin nafakasına terkettim. Bunun üzerine Resulullah Abdurrahman'a bereketle duâ eder ve Resulullah'ın duâsı eseri (Abdurrahman) Hazretlerinin malı çoğaldıkça çoğalır. Hatta vefatında iki hareminin sekizde bir hisseleri Yüz altmış bin dirhem olduğu mervidir. (Adiy oğlu Âsım) da yüz deve yükü hurma getirir. (Ukeyl Ensarî) de bir ölçek hurma getirir ve der ki «Yâ Resulallah! İki ölçek hurmaya malikim, bir ölçeğini ıyalime terkettim ve bir ölçeğini sadaka olarak getirdim». Ukeyl'in bu suretle ziyade sadakaya tahammülü olmadığını beyan edince münafıklar bu hali kemâl-i hayretle temaşa ederler ve derler ki, «Abdurrahman ve Âsım'ın sadakaları riyadır. Allahü Tealâ ve Resulü de Ukeyl'in bir ölçek hurmasına muhtaç değillerdir.» İşte münafıkların bu sözleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Cenab-ı Hak bu âyette zengin olsun, fakir olsun nafile sadaka verenleri medih buyurmuştur. Çünkü; sadaka verenleri zemmedenleri Allahü Tealâ'nın zemmetmesi sadaka verenleri medih olduğu şüphesizdir.

Hulâsa; sadaka verenleri zemmedip istihza edenleri âhirette Allahü Tealâ'nın istihza suretinde azab edeceği ve onların acıtıcı azapla azap olunacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkların birçok kötü hallerini beyan ettiği gibi onlar münafık oldukları halde onlara başkası tarafından istiğfar olunsa fayda etmeyeceğini dahi beyan etmek üzere :

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ
بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Münafıklar için istersen istiğfar et, istersen istiğfar etme. Münafıklara nifaklarından dolayı faydası olmamakta istiğfar ve adem-i istiğfar beraberdir. Zira; eğer sen onlara yetmiş kere istiğfar etsen dahi Allahü Tealâ elbette onları mağfiret etmez. İşte bunlara istiğfarın kabul olunmadığının sebebi; bunlar Allahü Tealâ'ya ve Resulüne küfrettiler. Allahü Tealâ ise itaatından çıkmış olan fasıkları hidayette kılmaz ki, fısıkları sebebiyle matluba îsâl etmez.]

Bu âyette yetmiş adedini zikretmek çokluktan kinayedir. Yani «Münafıklar için her ne kadar çok istiğfar etsen onlara faydası olmaz. Zira; Allahü Tealâ onları mağfiret etmez» demektir, yoksa adet maksud değildir. Âyetin lâfzı emirse de manâsı haberdir. Çünkü; münafıklar Resulullah'tan istiğfar taleb edince Cenab-ı Hak Resulüne onlar hakkında istiğfarın kabul olunmayacağını haber vermiştir. Bu haberden evvel münafıklar istiğfar isteyince Resulullah onlar hakkında istiğfar etti mi etmedi mi? Bu cihet muhtelefünfihtir. Esah olan istiğfar etmedi. Zira kâfire istiğfar; şeriat-ı Muhammediyede caiz olmadığı gibi münafık nifakına musır olduğu halde istiğfar onu günaha terğib etmektir. Mansıb-ı nübüvvet ise bu gibi şeylerden masumdur. Resulullah istiğfar etse münafıkın küfründen dolayı istiğfar kabul olunmayacağı cihetle Resulullah'ın istiğfarının reddolunması mansıb-ı risalete münafi olduğundan Resulullah'ın münafıklara istiğfarla meşgul olmaması akla ve nakle muvafıktır ve sahih olan da budur. Şu halde «Resulullah onlar için istiğfar etmedi ve lâkin bilfarz vettakdir istiğfar edecek olsa kabul olunmaz» demektir. Kabul olunmamasının sebebi; küfürleri ve küfrü iman üzere tercih etmeleridir. Yoksa onlar hakkında Resulullah istiğfar etse kabul olunmayacağı haşa Allahü Tealâ'nın buhlünden veya Resuulllah'ın kusurundan değildir. Zira Allahü Tealâ buhûlden münezzeh ve Resulü de kusur-

ın müberrâdır, belki mağfiret olunmamaları küfürlerinden ve ma-ğfirete adem-i liyakat ve istihkaklarındandır.

***

Vâcip Tealâ münafıkların kötü sıfatlarından diğer birisini da-hi beyan etmek üzere:

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Resulullah'ın hilâfına mücahedeye gitmeyip de hanelerinde oturanlar ferah ederek mallarıyla ve canlarıyla mücahede etmeyi kerih gördüler ve muharebeden kaldıklarına mesrur oldular ve gazaya gidecek müminlere «Sıcakta taşra çıkmayın, muharebeye gitmeyin» demekle ehl-i imanı gazaya gitmekten menetmeye çalıştılar. Habibim! Sen de onlara «Eğer bilmiş olsalar Cehennem ateşi hararette daha ziyadedir» de] ki, bu sözlerinin Cehennem'e girmelerine sebep olacağını bilsinler.

Resulullah'ın hilâfına oturanlarla murad; *münafıklardır.* Çünkü; Resulullah Tebûk gazasına gittiğinde onlar Resulullah'a muhalefet ederek hanelerinde evlâd ü ıyalleri yanında kaldılar ve bu oturup kalmayı kendileri için saha-i selâmet bildiklerinden mesrur oldular, canlarını ve mallarını rıza-yı Bârî için sarfetmekten imtinâ' ettiler ve muharebeye gitmeyi sevmediler. Tebûk gazası şiddetli yaz gününe tesadüf ettiğinden gazaya gidecek olan ehl-i imanı sıcağı öne sürerek gitmekten mene çalıştıklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; onların ihlâs üzere imanları olmadığından mallarını ve canlarını feda etmeyi heder ve boşu boşuna telef saydıklarından kendileri gitmedikleri gibi gidecek olanları da menetmek onlar için hâinane bir vazifeydi.

Hulâsa; münafıkların Resulullah'la muharebeye gitmeyip birtakım hileyle beldelerinde kalıp hanelerinde oturmayı âdet etme-

leri, Resullulah'a muhalefetlerine ferah edip sevindikleri, malları ve bedenleriyle fisebilillâh mücahedeyi sevmedikleri, Resulullah'a ittibâ' edip muharebeye giden ehl-i imanı yaz gününün sıcağından bahsederek men'e çalışmaları, Resulullah'ın Cehennem ateşinin daha şiddetli olduğunu beyanla onların mahalleri Cehennem olacağına ve azdan az olan dünya rahatını ebedî azab olan Cehennem ateşine değiştiklerine işaret buyurması ve «Bilmiş olsalardı böyle yapmazlardı» buyurmakla hamakatlarını beyan ve bunların şu ahlâk-ı mezmumelerini bildirmekle ehl-i imanı bu misilli fena ahlâkı irtikâptan nehiy buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ dünyada azıcık rahata aldananların cezaları çok ağlamak ve azıcık gülmek olduğunu beyan etmek üzere :

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Cehennem ateşinin şiddeti ziyade olunca günah işleyenler kazandıkları günahlara ceza olarak azıcık gülsünler, çokça ağlasınlar.] Zira; onlar ömürlerini günaha sarfederek dünya rahatına aldanıp mesrur olduklarından cezaları ağlamaktır.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile âyetin lâfzı emirse de manâsı haberdir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Her ne kadar münafıklar ve sair günah sahipleri dünyada yaşadıkları müddet gülmüş olsalar dahi âhirette görecekleri azaba ve çekecekleri hüzün ve eleme nispetle gaayet azdır. Zira; dünyanın bütün ömrü azdan daha azdır. Âhiret ebedî ve daimdir. Çokça ağlamalar kendi kazançları olan günahlarının cezasıdır.] demek olur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile nifak ve şikaktan ve günahtan hâlî bir zamanları olmadığına işaret için (بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) cümlesi, cem-i zamana şâmil olan mazi ve muzari sıyğalarıyla varid olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların birçok kötü hallerini beyandan sonra onlarla muharebeye gitmek caiz olmadığını beyan etmek üzere:

فَإِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ إِلٰى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Allahü Tealâ şu gazadan münafıklardan bir taife canibine seni döndürür, onlar da senden muharebeye çıkmak üzere izin isterlerse sen onlara cevap olarak de ki, «Siz benimle beraber ebeden gazaya çıkmaz ve benimle beraber bir düşmanla elbette mukaatele etmezsiniz. Zira; siz birinci defada oturmaya ve harbe gitmeyip hanenizde kalmaya razı oldunuz. Binaenaleyh; muhalefet edenlerle beraber eskiden oturduğunuz gibi yine oturun»] demekle herkese onları gazaya lâyık olmadık münafık olduklarını bildir.

Yani; onlar evvelce mücahedeye gitmediklerinden kendilerine ârız olan mezemmeti ikinci defada sûrî olarak izale etmek isterler. Fakat sen onların bu sözlerinin hâlisane bir söz olmadığını ve münafık olduklarını bildir ki, herkes onların münafık olduklarını bilsin ve sözlerine aldanmasınlar. Çünkü; mümin-i halis gazadan menolunmaz. Bunların Resulullah tarafından menolunması mümin olmadıklarına açık bir delildir.

Bu âyet; onları Huzur-u Risaletten men' ve onlara lânet kabilindendir. Yani «yıkılın buradan, defolun gidin Huzur-u Risaletten, lânet olsun size ve sizin yapacağınız işe» demektir. Bunları harpten men'in hikmeti; onların harbe gitmesinde melhuz olan fesaddır. Çünkü; ehl-i İslâmla harbe gitseler mutlakaa fesad ilkaa ederek harbin kaybolmasına sebep olacakları şüphesizdir. Binaenaleyh; harbe gitmekten menolunmuşlardır ve Müslümanlarla beyinlerinde münasebet minveçhin kesilmiştir. Şu halde bir kimse mekr ü hile, gadr ü fesad gördüğü kimselerden velevse akrabası ve ahbabı olsun kat'-ı münasebet etmek caiz olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak münafıkların hileleri üzerine

resulüne onlarla müsaferet ve sıkı sıkı münasebatta bulunmasından ihtiraz etmesini emrediyor. Amma o halden tevbe ederek tebdil-i ahlâk ederse münasebetini iade etmek de caizdir. Bu âyette (خالفين)'le murad; *nisvan ve sıbyan gibi âcizler* olduğundan münafıkları nifakla zem olduğu gibi acizle dahi zem vardır ki, onları mertebe-i ricalden iskatla kadınlar ve çocuklar derecesine indirmiş ve münafıkların ihtiyaç zamanlarında i'raz edip oturmuş olmaları minba'din ehl-i İslâmla birleşememelerine sebep olmuştur. Zira; İslâm'ın ihtiyacı zamanında oturunca ihtiyaç geçtikten sonra «İstediğiniz kadar oturun, bildiğinizi işleyin» demektir. Yani; «Sizin muâvenetinize ihtiyaç kalmadı» demekle sohbet-i nebiden matrud oldukları kendilerine bildirilmiştir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların müstehak oldukları cezadan birisi de onların üzerlerine namaz kılmak caiz olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖۜ اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Onlardan nifak üzere vefat eden hiçbir kimse üzerine sen ebeden namaz kılma ve onlardan hiçbirinin kabri üzerinde kıyam etme.] Çünkü; cenaze üzerine namaz kılmak, duâ ve kabri üzerine kıyam ikramdır. Onlar ise duâ ve ikrama ehil değildir. **[Zira; onlar Allah'a ve Resulüne küfrettiler ve fasık oldukları halde vefat ettiler.]** Şu halde küfürleriyle fısıkları Resulullah'ın duâsından mahrumiyetlerine sebep olmuştur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *s a l â t* la murad; *meyyite duâ ve istiğfardır.* Münafıklar ve kâfirler duâya ve istiğfara ehil olmadıklarından Cenab-ı Hak onlara duâ etmekten Resulünü nehyetmiş ve duâdan mahrumiyetlerinin illeti ve

sebebi de onların küfür ve fısıkları olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette sarahaten beyan buyurmuştur.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; (İbn-i Übeyy) haini maraz-ı mevtinde Resulullah'ı dâvetle beden-i nebevîlerine temas eden gömleğini kefen olmak üzre vermesini ve namazını kılmakla istiğfar etmesini rica ve niyaz etmesi üzerine Resulullah gömleğini göndereceği zaman Hz. Ömer «İbn-i Übeyy necistir ve habistir. Yâ Resulallah! Gönderme gömleği» dedi. Resulullah «Benim gömleğim onun azabına mani olmaz. İbn-i Übeyy saildir. Sâil de reddolunmaz ve gömleğimi göndermek birçok münafıkların İslâm olmalarına sebep olur» buyurmakla Hz. Ömer'i tesliye etti ve gömleğini gönderdi. O gün bin kadar münafıkın İslâm oldukları mervidir. Resulullah (İbn-i Übey)'in namazını kılmaya kıyam edince Hz. Ömer cenazeyle Resulullah arasına girdi «Yâ Resulallah! Şu münafıkın namazını kılma» deyince bu âyetin nazil olduğu mervidir. Binaenaleyh; Hz. Ömer'in din-i mübin-i Muhammedîde büyük mertebe sahibi olduğuna delâlet eden âyetlerden birisi de bu âyettir. Çünkü âyet; Hz. Ömer'in re'yi üzere nazil olmuştur. Nitekim şarabın hurmetine ve kadınların setrine dair âyetler Hz. Ömer'in reyine muvafık olarak nazil olduğu gibi. Âyet (İbn-i Übeyy)'in kâfir olduğuna delâlet edince Resulullah cenaze namazını kılmadı. Çünkü; (İbn-i Übeyy)'in ricası üzerine Resulullah iman etti zannıyla namazını edaya kıyam buyurmuştu. Kâfir olduğu açığa çıkınca bittabi' namazdan vazgeçilmiştir. Âyette Resulullah namazdan nehyolundu, lâkin gömleğini vermekten nehyolunmadı. Çünkü; gömleği vermek keremdir, keremi menetmek mansıb-ı nübüvvete muvafık olmadığından nehyolunmamıştır. Bedir gazasında Hz. Abbas esir olduğunda (İbn-i Übeyy) kendi gömleğini Abbas'a vermesine mükâfat olarak nehyolunmadığı dahi mervidir. Çünkü; bazı rivayete nazaran Bedir'de ashab-ı Resulullah tarafından Abbas Hazretleri esir alınıp Medine'ye getirildiğinde (İbn-i Übeyy) gerçi kalbinden Resulullah'a buğzederse de zahirde hürmet ediyor gibi görünmek üzere Resulullah'ın amcası Abbas Hazretlerine bir gömlek vermişti. İşte hîn-i vefatında Resulullah'ın (İbn-i Übeyy)'e bir gömlek vermesi (İbn-i Übeyy)'in Abbas'a

verdiği gömlek mukaabiliydi. Çünkü; insanların iyiliği dünyada hiç mükâfatsız kalmaz.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini ve âkıbetlerini beyandan sonra ellerinde olan emval ve evlâd gibi muzahrefât-ı dünyeviyeye gıpta olunacak birşey olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Onların ellerinde bulunan mallarına, oğlan ve kız çocuklarının çokluğuna taaccüb etme. Zira; onların ellerinde bulunan mal ve evlât cümlesi onlar üzerine vebâldir. Zira; Allahü Tealâ o mal sebebiyle dünyada onlara azab etmesini ve kâfir oldukları halde ruhlarının çıkmasını murad eder. Ancak şu halde onların ellerinde bulunan dünya metâ'ı onlar hakkında ayn-ı azaptır.**] Zira; onlar iradelerini günaha sarfetmek suretiyle günahkâr olduklarından onların günahları sebebiyle ta'ziplerini murad buyurmuştur. Dünyada azapları; envâ'-ı belâyâ ve mesâib ve gûnâ gûn hüzün ve elemle olduğu gibi âhirette dahi ruhları kâfir oldukları halde kabzolduğu için ilelebed Cehennem ateşiyle muazzab olmaktır.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bir hükme delâlet eden âyetin tekrar nazil olmasında o hükmün ehemmiyetine işaret vardır. Binaenaleyh; bu âyetin hükmü olan kâfir ve münafıkları tehdid, emval ve evlâdı hüsn-ü isti'mâl olmayınca vizr ü vebal olduğunu beyan etmek; elbette mühim olduğundan âyet bu sûrede tekrar nazil olmuştur. Çünkü; insanı ibadetten ve zikrullahtan alıkoyan başlıca mal ve evlât olduğu cihetle saâdet-i insaniyeden mahrumiyete sebep olan mal ve evlâdın manevî terakkiyâta mani olacağının tekrar tekrar beyan olunması elbette lâzımdır.

Matlûb olan bir şeyi tavsiye ederken tekrar etmek faydadan hâli olmayacağı açık bir hakikattır.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkların emvâl ve evlâdı kendileri için vebal olup gıpta olunacak birşey olmadığını beyan ettiği gibi ihlâsla imanı ve mücahedeyi âmir sûre inzal olunca harbe gitmeyip i'tizarla izin isteyeceklerini beyan etmek üzere :

وَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ اَنْ اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَاْذَنَكَ اُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٨٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya imanı ve Resulullah'la beraber mücahedeyi emreder bir sûre inzal olunduğunda onlardan zengin ve bedenleri kuvvetli ve her türlü esbaba malik olanlar birtakım asılsız i'tizar beyan ederek harbe gitmemeye izin taleb ederler ve derler ki «Terkedin bizi, biz harbe gitmeyip oturan kadınlar ve çocuklarla oturalım ve onlarla beraber olalım» demekle muharebeye gitmemek için hileler düşünürler.]

Yani; evvelâ Allah'a ihlâs üzere iman edin ve saniyen Resulullah'la beraber harbe gidin emriyle Kur'ân'dan bir sûre nazil olduğunda onlardan esbab-ı seferi hazırlamaya muktedir olanları harbe gitmemek için senden istizan ederler ve «Terkedin bizi, oturanlarla oturalım ve gitmeyenlerle gitmeyelim, rahatımızı bozmayalım» demekle nifaklarını meydana korlar.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile imanı olmayan kimsenin mücahedesinin faydası olmayacağına işaret için imanla emir, mücahede üzerine takdim olunmuştur. Keenne münafıklara «Ey münafıklar! Sizin üzerinize evvelâ vâcip olan; ihlâs üzere Allahü Tealâ'ya iman etmektir. Zira; imanınız olmadıkça cihad

ve sair a'malinizin dünyada ve âhirette faydasını göremezsiniz» demektir.

İktidarla beraber harbe gitmekten imtinâ' etmek daha mezmum olduğuna işaret için iktidar sahiplerini zikirle iktifa olunmuştur. Çünkü; (اولوا الطول منهم) demek «Onlardan kuvvet ve servet sahibi olanlar» demektir.

***

Vâcip Teâlâ âsîlerin harbe gitmemek üzere isti'zan ettiklerini beyandan sonra kalpleriyle dahi razı olduklarını beyan etmek üzere :

رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾

buyuruyor.

[Malen ve bedenen harbe gitmeye iktidarı olan münafıklar harbe gitmeye iktidarı olmayan âcizlerle oturup kalkmaya razı oldular ve irade-i cüziyelerini küfre sarfettiklerinden kalplerinin üzerine mühür basılmıştır. Binaenaleyh; hak sözü anlamazlar ve cihatla emr-i ilâhide olan hikmeti fetmetmezler.] Küfür ve nifaka pek çok meylettikleri için kalplerine iman girmez bir hale gelmişlerdir ki, imana dair olan sözü asla dinlemezler ve muharebeye gitmeye hiç razı olmazlar. Maahaza din-i İslâm'ın şevketini i'lâ ve bütün âleme dağıtılmasına yegâne sebep; dini kabul etmeyenlerle muharebe etmek olduğu cihetle Cenab-ı Hak harbe gitmeyi emretti ve kudretle beraber gitmeyenleri zemmetti ki, ehl-i imanı harbe teşvik olsun. Çünkü mücahedenin meşruiyetindeki hikmet; ıslah-ı âlemdir. Zira enbiyanın taraf-ı ilâhiden gönderilmesinden maksad-ı aslî; ahval-i ibadı ıslah ve tarik-ı istikaamete irşad etmek, dünyevî ve uhrevî kendi haklarında savap olan şeyi onlara göstermektir. Bu maksad ise süfehânın arzularını keser ve küfür ve dalâl erbabını defi ve tenkil etmekle, fısk u fücurun men' ve izalesiyle, bu izale de erbab-ı fesadı ortadan kaldırmakla olacağından ve bunları ortadan kaldırmak da elbette mukaatele ve

müşacereye muhtaçtır ki, bu maksadı te'min için mücahedeyle emr-i ilâhi vaki olmuştur. Binaenaleyh; muharebeden *birinci maksad;* i'lâ-yı kelimetullahtır. *İkinci maksad* da âleme intizam vermek ve zâlimlerin zulmünü ortadan kaldırmaktır.

***

Vâcip Tealâ mücahedeye devam edenlerin mertebelerini ve âhirette nail olacakları derecelerini beyan etmek üzere:

لَٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[Münafıklar muharebeye gitmediler ve lâkin Resulullah ve onunla beraber müminler mallarıyla ve canlarıyla mücahede ettiler. Ehl-i imanın muharebeye muvafakat ettiklerinden i'lâ-yı kelimetullah maksadı husul buldu. Binaenaleyh; münafıkların muhalefetinden emr-i harbe bir noksan gelmedi ve muhalefetleri te'sirsiz kaldı ve mücahede edenlerin cihatlarına mükâfat olarak Cenab-ı Hak onlar için envâ'-ı hayrata nail olacaklarını beyan buyurdu ve onlar için ebeden kalıcı oldukları halde altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte şu nimetlere nail olmak ehl-i Cennet için büyük fevz ü felâhtır.]

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile *hayrat*la murad; *dünyada Cenab-ı Hakkın nusreti ve o nusret sayesinde ihsan ettiği emval-i ganimet, servet ü sâman, şevket ve kuvvettir ve âhirette Cennet ve Cennet'in dereceleri ve nimetleridir.* Çünkü; ehl-i iman kalplerini Allah'a raptettikleri için Allahü Tealâ ebeden nimetlerine onları garkedeceğini beyan ve onlar için hazırlanan derecâtın pek âlî olduğuna işaret için fevz ü necatı azametle tavsif buyurmuştur. Dünyada insanlar için en kıymetli iki

şey vardır : *Birincisi; canı, ikincisi; o canı yaşatacak malıdır.* Ehl-i iman dünyada bunun her ikisini de feda ederek mal ve canlarıyla muharebe meydanlarına atılmalarına mükâfat olarak Cenab-ı Hakkın ihsan edeceği ecir elbette büyük olacaktır.

*
* *

Vâcip Tealâ Medine'de olan münafıkların hallerini beyandan sonra Medine'nin haricinde olan münafıkların hallerini beyan etmek üzere :

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا
اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٠﴾

buyuruyor.

[Her ne zaman cihada müteallik emir gelir ve âyet nazil olursa bedevî Araplardan harbe gitmemeye izin verilmek için yalan olarak özür dileyiciler geldi. Allah'a ve Resulüne iman ettik diyerek yalan söyleyen kimseler harpten çekindiler ve Resulullah'la beraber harbe gitmediler. Araplardan kâfir olanlara elbette acıtıcı azap isabet eder.]

A'râb; Badiyede haymenişin olan cühelâ-yı Araptır. Ve âyette *A'râp* la murad; *(Beni Esed) ve (Gatafan) kabileleri* veyahut *(Âmir b. Tufeyl)'in kabilesidir.* Çünkü; Kaazî, Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu kabileler evlâd u ıyallerinin ve me'ûnet ve meşakkatlarının çokluğundan ve harbe giderlerse başka kabilelerin mallarına ve evlâd ü ıyallerine taarruzda bulunup yağma edeceklerinden bahisle muharebeye gitmemek üzere Resulullah'a i'tizar beyan ederek müsaade istemişlerdir. Kâfir olanlara dünyada katil ve esaret gibi şeylerle ve âhirette Cehennem'le azab olunacaklarını beyan buyurmuştur. Âyetin evvelinde *i'tizar edenler* le murad; *zahirde Müslüman görünüp bâtını küfür olanlardır.* Âhirette azab olunacakları beyan olunan *kâfirler* le murad; *i'tizara hacet görmeyip doğrudan doğruya,*

muhalefet edenlerdir. Şu halde bu misilli münafıklara ehl-i imanın ehemmiyet vermemesi lâzımdır. Zira; onların hakkında gazab-ı ilâhi isabet edeceği beyan ve binaenaleyh; ehl-i imanın onlara isabet edecek gazaba iştirak etmemeleri ve onların helâkine sebep olan amellerden kaçınmaları lâzım olduğuna işaret olunmuştur.

Hulâsa; âyet, üç hükmü hâvîdir: *B i r i n c i s i ;* bedevî Araplardan harbe gitmemek için yalan olarak i'tizar etmek üzere Huzur-u Risalete gelmeleridir. *İ k i n c i s i ;* Allah'a ve Resulüne iman ettiklerini, iddialarında yalancı olanların harpten çekinmeleridir. *Ü ç ü n c ü s ü ;* A'râptan kâfir olanlara azabın isabet etmesidir.

***

Vâcip Tealâ özrü olmayarak özür dileyenlerin hallerini beyandan sonra bihakkın ma'zur olanların hükm-ü şer'isini beyan etmek üzere :

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩١﴾

buyuruyor.

[Kadınlar, çocuklar ve kocalar gibi vücutları sağlam olup ve lâkin harbe kudretleri olmayan zayıflar, körler, topallar, hastalar ve harbe gitmeye iktidarları olup ve lâkin azığa, binide ve sarfedecek harçlığa iktidarı olmayanlar ve bulamayanlar üzerlerine harbe gitmediklerinden dolayı günah yoktur. Eğer Allah'a ve Resulüne nasihat ederlerse. Zira; ihsan şanından olan ihsan sahiplerine dünyada ve âhirette azap yoktur. Çünkü; cümle esrara muttali' olan Allahü Tealâ kullarının kusurunu mağfiret edici ve ma'zur olup Allah'a ve Resulüne nasihat edenlere in'âm ve ihsan edicidir.]

Vâcip Tealâ harbe muktedir olmayan acezeyi askerlikten istisna buyurmuştur. Çünkü teklif: Kudret nispetinde olduğundan

harbe kudreti olmayanlara teklif etmek teklif-i mâlâ yutak kabilindendir. Binaenaleyh; bu misilliler şer'an askerlikle mükellef değillerdir. Zira; âciz olan kimseleri mükellef tutmak muktedir olan kimselere yük olmaktan başka birşey değildir. Bu âyette beyan olunan *zayıf, hasta, ve nafakaya muktedir olmayan* üç sınıf kimselerden harbe müteallik olan ahkâm-ı teklif sâkıttır. Amma mükellef olmadıkları halde askerin metâ'ını beklemek, suyunu getirmek ve düşmanın gözüne askerin karaltısını çoğaltmak gibi birtakım iyi maksadlarla askere yük olmayacak kadar kudret sahibi olanların harp mevkiinde bulunup iane etmeleri makbul bir ibadet-i nafiledir. İşte şu zamanda gayr-ı musallah olanların geri hizmetlerde istihdamları bu kabildendir ve onlar için harbe gitmekten bir men' yoktur. Binaenaleyh; kudretleri miktarı hizmet için gidebilirler ve me'cur da olurlar, lâkin gitmemeye kendileri için müsaade-i ilâhiye olduğundan gitmedikleri surette mes'ûl ve günahkâr olmazlar.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Allahü Tealâ'ya ve Resulüne nasihatın manâsı; *iman etmek, gizli ve âşikâr her iki surette itaat eylemek ve din-i ilâhiyeyi i'lâya çalışmakla Resulüne nusret etmek ve buğz-u fillâh ve firesulillâh üzere bulunmaktır.* Çünkü Allahü Tealâ'ya nasihat; tamamıyla şeriata yapışmakla olacağından şeriata temessük etmeyen Allahü Tealâ'ya ve Resulüne nasihat etmiş olmaz. Yahut nasihatın manâsı; *ma'zur olarak muharebeye gitmekten muâf tutulanlar beldelerinde birtakım yalan sözler neşretmekten, fitne ve fesad kaldırmaktan sakınmakla beraber asker olanların hanelerine mümkün mertebe hizmet ve işlerini tesviye etmektir.* Ma'zur olanlar şu beyan olunan veçhüzere nasihatta bulundukları cihetle bunlar da harbe gidenler gibi ihsan sahipleri olduklarına işaret için Vâcip Tealâ muhsinler üzerine azaba bir tarik olmadığını beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; onların ihsanları onlara dünyada gelecek mezemmete ve âhirette olacak ukubete mani olacağından sair ihsan sahipleri gibi bunlara da azap olmayacağı beyan olunmuştur. Bunların Allah'ın ve Resulünün dinini ihyaya sa'yetmekle nasihatta bulunmaları ihsan sahipleri zümresine girmelerine sebep olup ve intizam üzere erbab-ı İhsandan olduklarına işaret için zamir yerinde ism-i zahir

olarak (محسنين) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; (ماعلى المحسنين) bedelinde (ماعليهم) denilse olabilirdi. Ve lâkin bunların nasihatları sebebiyle sahib-i ihsan oldukları bilinmezdi. Şu halde özür sahiplerine günah olmadığına (ما على المحسنين من سبيل) cümlesi delildir. Mantıkça kıyas tertibi şöyledir : «Özür sahiplerinin harbe gitmediklerinden dolayı günah yoktur. Zira; onlar ihsan sahipleridir. Her ihsan sahibine ise günah yoktur. O halde özür sahiplerine harpten kaldıkları için günah yoktur» demek olur.

Hulâsa; kör, topal ve hasta gibi ma'zur olanlara ve binide, azığa muktedir olmayanlara harbe gitmediklerinden dolayı günah olmadığı fakat Allahü Teâlâ ve Resulü için nasihat etmek şart olduğu ve bunları istisna etmek suretiyle harbe muktedir olanların harbe gitmeleri lâzım geldiği ve harbe gitmeyenlerin gidenlere duâ ve şeriata temessük etmek suretiyle erbab-ı ihsandan olup manevî imdad etmeleri icab ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Teâlâ harbe gitmeye kaadir olamayanlardan üç sınıfı zikirden sonra dördüncü bir sınıfı dahi beyan etmek üzere :

وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴿٩٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler üzerine dahi günah yok ki, onlar yüklerini yükletecek ve binecek deve istemek üzere Habibim! Sana geldiklerinde sen onlara «Sizi yükletecek deve bulamam» dediğinde onlar dönüverdiler. Halbuki gözlerinden yaşlar akıyordu. Zira; sarfedecek harçlık bulamadıklarından kendilerini ihata eden hüzün sebebiyle gözlerinin yaşlarını tutamıyorlardı.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Ashabından yük develeri olmadığı için düşman karşısına gitmek ve yüklerini yükletmek için senden

deve istemek üzere sana gelip de sen de onlara devenin olmadığını beyan edince kendileri sarfedecek harçlık ve deve bulamadıklarına hüzünlerinden dolayı gözyaşlarını dökerek huzurundan geri dönenler üzerine dahi günah yoktur. Zira; ihlâs üzere harbe gitmek arzu ederlerdi ve lâkin hakikatta azığa ve binide kudretleri olmadığından harbe gitmemekte ma'zurlardı. Binaenaleyh; harbe gitmediklerinden dolayı günahkâr olmadılar, belki hüsnüniyetleriyle me'curlardır. Çünkü; iktidarları olsa bilâtereddüd gideceklerdi.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette zikrolunan *f u k a r a* yla murad; *nafakanın bazısına malik olup bazı diğerini ve binit bulamayanlar* olmakla evvelki âyette beyan olunan, nafakadan hiçbir şeye malik olmayanlar olduğu cihetle evvelki âyette beyan olunanların başkasıdır. Şu halde harpten müstesna olanlar; *dört sınıftır : B i r i n c i s i ; çocuklar ve kadınlardır. İ k i n c i s i ; hasta ve ma'lûllerdir. Ü ç ü n c ü s ü ; harp için hiçbir tedarike malik olmayanlardır. D ö r d ü n c ü s ü ; esbab-ı harpten bazısını bulup bazısını bulmayanlardır.*

Bu âyet ensardan veyahut mutlaka ashaptan yedi kimse hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar Resulullah'tan harp için levazımat isteyip Resulullah da istedikleri şeyin olmadığını beyan edince son derece mahzun olmaları üzerine onları tesliye için Cenab-ı Hak bu âyeti inzal buyurmuştur.

İşbu âyât-ı celile; ahz-ı asker kanununun esasını teşkil eder. Zira; askere gitmek ve harbe hazır olmak kimler üzerine vâcip olup, kimlere vâcip olmadığını ve mükellefiyet-i askeriyeden kimlerin muâf olduğunu beyan etmek hükûmet için asker almak usulünü ta'lim etmektir. Binaenaleyh; âyet; asker almak için bir düstur-u a'zamdır. Şu halde esası bu âyetle sabit olunca furuâtı icab-ı zamana ve nasın ahvaline göre tafsil olunur. Binaenaleyh; bazı zamana ve maslahata binaen hükûmet teb'asının bazı sınıfını hizmet-i askeriyeden müstesna tutar ve bu da lâzımdır.

Hulâsa; a'zar-ı sahiha sahiplerinin harbe gitmediklerinden dolayı kendileri için günah olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ muhsinler üzerine günah olmadığını beyandan sonra kimler üzerine günah olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

buyuruyor.

[Envâ'-ı azab ancak şol kimseler üzerinedir ki, onlar ağniyadan olup herşeye muktedir oldukları halde harbe gitmemek ve hanelerinde oturmak üzere senden izin isterler. Çünkü; bunlar esbab-ı harpten herşeyi hazırlamaya muktedir oldukları halde aslı olmadık bazı özür beyan ederek harpten kalmak istemeleri nimet-i ilâhiyeyi küfran olduğundan azaba müstehak olmuşlardır ve bunun sebebi onlar muhaliflerle beraber olmaya razı oldular ve Allahü Tealâ onların kötü niyetleri ve çirkin amelleri sebebiyle kalplerini kapattı. Binaenaleyh; onlar emr-i cihadda olacak sevabı ve menfaatı bilmezler.] Şu halde hayrı şerden farketmez, birtakım behâim kabilindendirler ki, âkibetlerinin ne olacağını farketmezler.

Bu âyet; bihakkın harbe iktidarla beraber birtakım hile ve desiseyle harbe gitmeyenleri zem ve âkıbeti bilmediklerini beyanla behâime ihlak etmiştir. Binaenaleyh; harbe kudreti olduğu halde envâ'-ı hilelerle gitmemeye yol arayanlar ve yolunu bulup birer bahaneyle kalanlar izzetinefisten mahrum kendi nefsine iftira ederek dünyada zilleti irtikâb ettikleri gibi âhirette dahi muazzab olacaklarına delâlet eder.

ONUNCU CÜZÜN VE BEŞİNCİ CİLDİN SONU

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/6

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul ——————— 1968

ALTINCI CİLDİN FİHRİSTİ

ON BİRİNCİ CÜZ

Sayfa

SURE-İ YUNUS

Sayfa

SURE-İ HÛD

ONİKİNCİ CÜZ

Sayfa

SURE-İ YUSUF

Sayfa

ONBİRİNCİ CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ ma'zur olanların harpten kalmalarında zarar olmadığını ve özrü olmadan yalan yere özür beyan ederek harbe gitmeyenlerin mazmum olduklarını beyandan sonra bu misilli kimselerin dermeyan ettikleri özürlerinin merdud olduğunu beyan etmek üzere:

يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾

buyuruyor.

[Harpten kalmak için isti'zan eden münafıklar siz harpten kurtulup onların tarafına dönüp geldiğinizde size birtakım özürler beyan ve nifaklarını saklamak için harbe gidemediklerine esef izhar ederler. Yalan yere özür beyan etmek için onlar size geldiklerinde Habibim! Sen onlara hitaben «Siz i'tizar etmeyin. Zira; i'tizarınızda biz sizi tasdik etmeyiz ve sizin sözünüze inanmayız. Çünkü; yalandır. Sizin kalbinizde gizli ve beyninizde saklı olan

haberlerinizden bazısını Allahü Tealâ bize haber verdi» demekle onların i'tizarlarını reddet, «Allahü Tealâ ve Resulü sizin amelinizi görür ve tevbe edip etmediğinizi bilir. Eğer tevbe ederseniz tevbenizi kabul eder ve tevbe etmezseniz azab eder. Allahü Tealâ ve Resulü amelinizi bildikten sonra sizi gaaibi ve hazırı bilici olan Allahü Tealâ'nın huzuruna reddeder ve reddolunursunuz. Huzur-u ilâhide her esrarınız meydana çıkar. Binaenaleyh; batıl itizarlarınızın cezasını görürsünüz. Çünkü; gizli ve aşikâr, hazır ve gaaib hiçbir şey Vâcip Tealâ'nın ilminden hariç değildir. Şu halde sizin cümle amelinizi Allahü Tealâ size haber verir, günahlarınızdan mahcup olursunuz, ve lâkin fayda vermez, her zerresi hesab olunur ve cezasını çekersiniz] demekle onlara hakikatı beyan et.

Münafıkların bu i'tizardan maksatları ehl-i imana olan buğz ve adavetlerini saklamak ve hıyanetlerini meydana çıkarmamaktır. Çünkü; bunlar hain olduklarından her zaman hıyanetlerinin zuhurundan korkarlar. Binaenaleyh; birtakım asılsız i'tizarlarla kabahatlarını örtmek isterlerdi. Cenab-ı Hak bu âyette onların i'tizarlarını reddetmesini Habibine emretmekle onları rezil ve rüsvâ kıldı ve yalan itizarların kabulüne çalışmakta bir fayda olmadığını onlara bildirdi.

Cenab-ı Hak herkesin a'mâlini bilip gördüğünü beyanla âbidleri ibadete terğib ve âsîleri isyandan tenfir buyurmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ'nın bildiğini bilince herkes amelini ıslaha sa'y edeceği gibi iyiler iyiliğe devam eder ve kötüler de kötülüğünü terke sa'eyeder.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkların i'tizarlarını beyandan sonra makam-ı i'tizarda dermeyan ettikleri kelâmlarından bazılarını beyan etmek üzere :

سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ اِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz harpten dönüp münafıkların yanlarına geldiğinizde sizin onlardan i'raz edip yüz çevirdiğiniz için yüz çevirmemenize sebep ararlar. Allahü Tealâ'ya yemin ederler ve sizi kandırmak isterler. Onlar sizi yeminle ikna' etmek isteyince siz de onlardan i'raz edin ve iltifat etmeyin. Zira; onlar necistir. Tıynetlerinde necaset olduğundan te'diple taharet kabul etmezler ve onların âhirette makamları Cehennem'dir ve onların Cehennem'e girmelerinin sebebi kesbettikleri amelleri, küfür ve nifaklarının cezasıdır.] Zira; dünyada kesbettikleri kötülüğün cezası kötülüktür.

Münafıkların ve ehl-i imanın onlardan i'raz etmelerinden korkularına binaen yeminle kandırmaya çalıştıkları beyan olunmuş ve onların sakındıkları i'razla Cenab-ı Hak emir ve ferman buyurmuştur ki, korktukları kuyuya düşsünler ve hilenin harmanı olmadığını bilsinler. Cenab-ı Hak onların necis olduklarını bildirdi ki, onları ıslaha çalışmak beyhude olduğunu ehl-i iman bilsinler. Çünkü; ayn-ı necis debağatla taharet kabul etmez. Tıynetlerinde olan habasetin; onlara iltifata mani olduğu beyan olunmuştur ki, her zaman münafıklar ehl-i imanın iltifatından mahrum olsunlar. Açıktan kâfirlerin her zaman ıslahı kaabildir. Çünkü; mesleği ma'lûmdur ve lâkin münafıkın hiçbir zaman ıslahı kaabil değildir. Zira; nifakı gizli ve mesleği ma'lûm değildir.

Hulâsa; münafıkların yeminlerine inanmamak ve sözlerine aldanmamak lâzım ve onlar ayn-ı necis olduklarından nâşi onlardan i'raz etmek vâcip ve onların amellerine ceza olarak âhirette makamları cehennem olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların yeminlerinden maksatlarını beyan etmek üzere:

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ
الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[Siz muharebeden geldiğinizde münafıklar sizi razı ve hoşnut kılmak için yemin eder ve yeminleriyle sizi kandırmak isterler. Onlar yeminleriyle sizi kandırmak isteyince eğer siz onlardan razı olur ve yeminlerine aldanırsanız sizin rızanız onlardan Allah'ın gazabını defedemez. Zira; Allahü Tealâ fâsık olan kavimden razı olmaz.] Çünkü; Allah'ın emrine itaatla ahlâkını, necasete benzeyen ma'siyetten tathir etmeyen ve ahkâm-ı şeriattan çıkmış olan fasıklar Allah'ın düşmanlarıdır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onları sevmez. Şu halde sizin onları sevmeniz ve onlardan razı olmanız Allah'ın onlardan azabını defedemez.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile münafıkların cisimlerinde necaset olduğu gibi ruhlarında dahi necaset olduğundan cisimdeki necasetten nasıl sakınmak lâzımsa ruhta olan necasetten daha ziyade sakınmak ve temizlenmek lâzımdır. Çünkü ruhta olan necaset; tabiat-ı insaniyeye de sirayet ettiğinden ruhânî necaset kabilinden olan ahlâk-ı zemimeden kaçınmak daha evvel vâciptir. Binaenaleyh; ahlâk-ı zemime sahipleriyle ülfet etmekten şeriat bizi menetmiştir. Hatta Resulullah Medine'yi teşrif buyurduğunda ashabına «Münafıklarla oturmayın ve onlarla konuşmayın» buyurmuştur. İşte şu hadisiyle Resulullah ahlâkın sirayetine işaret ve ümmetini irşad etmiştir. Hele şu bizim zamanımızda ahlâksızlığın ne kadar teammüm ettiği cümlenin ma'lûmudur. Bunun da sebebi ahaliye pişivâ olanların bazıları ahlâksız kimseler oldukları cihetle onların ahlâksızlığı halka sirayet ettiği gibi lâyıkıyla terbiye olmaması sirayeti daha ziyade takviye etmiştir.

Hulâsa; ehl-i imanı kendilerinden razı kılmak için münafıkların yemin ettikleri ve eğer ehl-i iman onlardan razı olurlarsa Allahü Tealâ o misilli fasıklardan razı olmadığı cihetle müminlerin onlardan razı olmaları Allah'ın gazabını onlardan defedemeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bilûmum münafıkların ahvalini beyandan sonra bilhassa bedevî olan münafıkların hallerini beyan etmek üzere :

اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهٖ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Bedevî ve çadır altında bulunan Arapların küfrü ve nifakı Medine'de bulunanların küfür ve nifaklarından daha şiddetlidir. Zira; onlar ehl-i ilimle ülfet ve ünsiyet etmediklerinden Allah'ın Resulü üzerine inzal buyurduğu Kur'an'ın ahkâmını ve hududunu bilmemeye daha ziyade lâyıklardır. Zira; Huzur-u Risaletle müşerref olmadıkları gibi nesâyih-i Resulü işitmediklerinden cahillerdir. Ve Allahü Tealâ kullarının kalplerinde olan şeyleri bilir ve tekâlifini tayinde hakîmdir ki, her teklifi hikmete muvafıktır.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile haymenişin olan bedevîler ehl-i ilimle ünsiyet etmedikleri cihetle vahşetleri ve kasavet-i kalpleri fazla olduğundan küfür ve nifak üzere inat ve ısrarları daha ziyade olduğu beyan olunmuştur.

(الاعراب). *A ' r a b ; bedevî ve cahillere* denildiğinden *Medenî ve ehl-i ilme; A r a p* denilir, A'rab denilmez. Hatta medenî olanlara A'rap denilse gazab ederler. Binaenaleyh; Resulullah'ın «Araba muhabbet etmek imandandır» buyurduğu kavl-i şerifi Arap hakkındadır, A'rap hakkında değildir. Şu halde muhâcirîn ve ensara Arap denilir, lâkin A'rap denilmez. Çünkü; onlar merâtib-i din ve mezâyâ-yı insaniyede A'raba takaddüm ettiklerinden tahkiri müş'ir olan elfazla tabir etmek onlar haklarında lâyık değildir. Zira; ashab-ı kiramın ümmet-i Muhammediye içinde bir mevki-i mümtazları olduğu gibi indallah dahi kadirleri âlî olduğundan ehl-i bâdiyeye reva görülen tabiri onlara reva görmek münasip olamaz. Arab'a Arap denildiğinin sebebi; kavm-i Arap fesahat-ı lisanları sebebiyle muradlarını pek açık ifade ettiklerinden *A r a p* denilmiştir. Amma diğer kavimler gerçi kendi lisanlarıyla maksatlarını ifade ederlerse de Araplar derecesinde fesahata malik olmadıklarından Arap ıtlakına lâyık olamamışlardır. Hatta bazı hukemânın «Rum kavminin hikmetleri dimağla-

rındadır. Zira; terkibat-ı acîbeye kaadir değillerdir. Hintlilerin hikmetleri evham ve hayalâtlarındandır. Yunanlıların hikmetleri kalplerindedir. Zira; ulûm-u akliyeyle iştigal ederler. Arapların hikmetleri lisanlarındadır. Zira; lisanları pek tatlıdır» dedikleri mervidir.

A'rab'ın beldeleri gaayet sıcak ve tabiatları kibir ve fahırla dolu olup huda-yı nabit gibi keyfemâyeşâ meydana geldiklerinden bir mürebbinin terbiyesi altında bulunamadıkları cihetle ahlâk-ı fasidenin son derecesine malik olduklarından küfür ve nifakları ehl-i karye ve Medine'nin fevkinde olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; hudayı nabit meyvalar ve otlarla bahçelerde meydana gelen ve terbiye altında bulunanlar beyninde elbette fark vardır. Terbiye sıfatının herşeyde methali olduğundan Cenab-ı Hak Kur'an'ın birinci sûresinde zat-ı ülûhiyetinin âlemlerin Rabbisi olduğunu ve âlemin her cüzünün terbiye-i ilâhiyeden müstefid bulunduğunu beyan buyurmuş ve bu cihete dair tafsilât Sûre-i Fatiha'da geçmiştir [1].

Bedeviyetin levazımından olan cehillerini, hudud-u ilâhiyeyi bilmediklerini beyanla küfür ve nifaklarıyla beraber cahil olduklarını sarahaten âleme ilânla zemmetmiştir.

***

Vâcip Tealâ bedevîlerin bazı hallerini beyandan sonra bazı sınıfların hallerini beyan etmek üzere :

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَٓائِرَ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[A'rap'tan bazı taife sarfettiği parayı ve fukaraya vâcip ve nafile olarak vermiş olduğu sadakayı sırf zarar sayar. Zira; âhirete imanı olmadığından sevabını itikad etmez ve ecir beklemez,

[1] Cilt I, S. 18.

belki zarardan başka birşey ümid etmez ve ey müminler! Sizin üzerinize musibetler ve belâlar gelmesine intizar eder. Eğer size musibet isabet ederse memnun olur ve fırsattan bilistifade size ihanetten de geri durmaz. Her ne kadar onlar size türlü türlü belânın gelmesini beklerlerse de daire-i belâ ancak onlar üzerine deveran eder ve Allahü Tealâ kullarının münacâtını işitir ve niyetlerini bilir ve onların niyetleri üzerine ceza verir.]

Beyzavî'nin beyanı veçhile (عليهم دائرة السوء) cümlesi duâ olduğuna nazaran onların ehl-i iman hakkında gözledikleri belâyânın kendi aleyhlerine nazil olmasıyla duâ ve belâyâya müstehak olan kendileri olduğunu ilândır. *Yahut* müminler hakkında nazil olmasını arzu ettikleri belâyânın kendilerine geleceğini haber vermekle onları tehdid etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile A'rab'ın ehl-i iman için bekledikleri belâyâ ile murad; *müşriklerin galebe edip ehl-i imanın mağlûp olarak perişan olmalarıdır.* Âyette beyan olunduğu veçhile bu inhizam âkıbet kendilerine vâki olmuş ve perişanlık ancak onlara münhasır kalmıştır. Şu halde münafıklar; ehl-i iman için kazdıkları kuyuya kendileri düşmüştür.

Şu evsaf-ı zemime sahibi olanlar A'rap'tan bazıları olup cümlesi bu itikadda olmadıklarına işaret için ba'za delâlet eden (من) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü; fukaraya sadakasını zarar addetmek ve ehl-i imana belâyânın gelmesini beklemek insafın harici olduğundan bu misilli insafsızlığa cüret eden A'rap'tan bazılarıdır, hepsi değildir. Belâyânın kendilerine dönmesi kendilerinin kötü niyetleri sebebiyle olduğuna işaret için Vâcip Tealâ âyetin âhirinde sözlerini işitici ve niyetlerini bilici olduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ A'rap'tan kötü olanları beyandan sonra mümin olanlar da olduğunu beyan etmek üzere :

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فٖي رَحْمَتِهٖ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٩٩﴾

buyuruyor.

[A'rap'tan bazıları Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman ederler ve fukaraya verdikleri sadakalarını indallah ibadet ittihaz ettiği gibi Resulullah'ın duâsı ve istiğfarı addederler ve âgâh olun, uyanık bulunun ki, onların verdikleri sadakalar onlar için ibadettir. Halisen liveçhillâh sadaka edenleri Allahü Tealâ elbette rahmetine ithal eder. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurlarını affedici ve merhamet buyurucudur.]

Vâcip Tealâ sadakasını zarar addedip sevap ümid etmeyenlerin hallerini beyandan sonra iman ederek sadaka edenlerin rahmet-i ilâhiyeye nail olacaklarını beyan buyurmuştur. Çünkü; iman edenler sadakalarını ihlâs üzere verdiklerinden elbette ecre nail olurlar ve sadakalarını Resulullah'ın duâsına vesile addettiklerinden sadakaları haklarında ayn-ı tevbe ve istiğfar olur. Zira; sadaka edenlere Resulullah duâ ve istiğfar buyurdu. Binaenaleyh; sadaka alanların sadakayı verenlere duâ etmesi sünnettir, ve lâkin salevat lâfzıyla duâ etmez. Çünkü salevatla duâ; enbiyaya mahsus olduğundan âhad-ı ümmete salevatla duâ olmaz, belki sair elfazla duâ olur. Binaenaleyh; Resulullah'a, (صلى الله عليه وسلم) ile duâ olur, amma âhaddan bir kimseye (صلى الله تعالى على فلان) denilmez.

Sevabını itikad ederek sadaka edenlerin itikadlarının sıhhatına ve sadakanın ibadet olduğuna şehadet ve şehadetin kuvvetine işaret olmak üzere harf-ı tenbih olan (الا) ve edat-ı tahkik olan (ان) lâfızlarıyla (الا انها قربة لهم) buyurmuştur ve itikaad-ı sahih olmak üzere sadaka edenlerin rahmet-i ilâhiyeye duhulleri muhakkak olduğuna işaret için tahkika delâlet eden (سين) lâfzı

ve rahmet her taraflarını ihata ettiğine işaret için zarfiyete delâlet eden (في) lâfzıyla (سيدخلهم الله في رحمته) varid olmuştur. Yani «İyi bilin ve âgâh olun ki, o sadaka onlar için ibadettir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onları yakında rahmetine ithal eder» demektir.

***

Vâcip Tealâ A'rap'tan mümin olanların rahmetine nail olacaklarını beyandan sonra onlardan daha a'lâ olan ehl-i imanın mertebelerini beyan etmek üzere :

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

buyuruyor.

[Dinini muhafaza için hicret eden muhâcirler ve Resulullah'a Medine'de muâvenet eden ensar-ı kiramdan birinci mertebede olanlar ve onlara iyilikle ittibâ' edenlerin amellerinden Allahü Tealâ razı oldu ve onlar da Allah'ın ihsan ettiği nimetlerden razı oldular ve Allahü Tealâ onlar için ebeden kalıcı oldukları halde altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte şu Allah'ın onlardan razı ve onların da Allah'ın ihsanından razı olmaları ve onların ebeden Cennet'te kalmaları büyük bir necattır ki, insan için bundan büyük bir necat olamaz.]

Fahri Râzi, Hâzin, Nisâbûrî ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile muhâcir ve ensardan s a b ı k o l a n l a r la murad; *kıbleteyn* ki, *Beyt-i Mukaddes ve Kâ'be'ye namaz kılanlar* veyahut *Hudeybiye vak'asında hazır bulunanlar veyahut ashab-ı Resulullah'ın hepsidir.* Zira; onlar Resulullah'ın sohbetiyle müşerref olduklarından ümmetin diğer efradını sebkat etmişlerdir. İmanda nisvandan cümle nası sebkeden Hz. (Hatice) ve ricalden (Ebubekir) ve sıb-

yandan (Ali) ve köleden (Zeyd b. Hârise) Hazaratıdır. Badehu Ebubekir Hazretlerinin delâletiyle (Osman b. Affan), (Zübeyr b. Avam), (Abdurrahman b. Avf), (Sa'd b. Ebi Vakkas) ve (Talha) İslâm olmuşlardır. Muhâcirînden bunlar İslâm'ı kabulde sairlerine sebketmişlerdir. Ensardan (Es'ad b. Zürare), (Avf b. Malik), (Rafi b. Malik) Hazaratı İslâmiyeti kabulde sairlerine tekaddüm etmişlerdir. Zira; şu sayılan zevat Medine'den hac için geldiklerinde Arafat'tan Mina'ya inince (Akabe-i Ûlâ) denilen mahalde Resulullah'a biat etmişlerdir. Ertesi sene on iki kişi ve üçüncü sene yetmiş kişi daha Akabe-i Ûlâda biat ettiler ve Resulullah Kur'an ta'limi için (Mus'ab b. Umeyr)'i Medine'ye gönderdi. (Mus'ab) delâletiyle Medine'de birçok kimseler İslâm oldular. Bu vukuâtın cümlesi hicretten evveldir. Âyette (سابقون) la murad; *hicrette ve nusrette sairlerine takaddüm edenler olmak* ihtimalden baid değildir. Çünkü; gerek hicret ve gerek Resulullah'a yardım etmek büyük ibadet ve güzel mertebe olduğundan bunlarda sairlerine takaddüm edenlerin elbette faziletleri vardır. Binaenaleyh bu âyet; Ebubekir Hazretlerinin her cihetten efdal olduğuna delâlet eder. Zira; din-i İslâm'ı kabulde, hicrette ve Resulullah'a yardımda herkese takaddüm ettiğinden herkesten efdaldir ve İlm-i Kelâm'da beyan olunan da budur. Zira; enbiyadan sonra efdal-i nas (Ebubekir) Hazretleridir.

İhsan suretiyle ashaba tâbi' olanlarla murad; *ashabın imanları veçhile iman edip ilâyevmilkıyam onlara ittibâ'la sünnet-i Resulullah'ı ihya ve onları hayırla zikrederek duâ edenlerdir.* Şu halde ashab-ı kiramı hayırla yad etmeyen ve onların meth ü senasında bulunarak duâ ile meşgul olmayanlar bu âyette beyan olunan vaad-ı ilâhiye müstehak olmayacaklarına bu âyet delâlet eder. Çünkü; âyette beyan olunan rıza ve cennetlere dahil olmak *ve korktukları herşeyden kurtulmak* manâsına olan *f e v z - i a z î m* üç sınıf kimselere vaad olunmuştur: *B i r i n c i s i ; muhâcirler, i k i n c i s i ; ensar, ü ç ü n c ü s ü ; ihsan etmek suretiyle onlara ittibâ' edenlerdir.* Ashaba tâbi olan ahad-ı ümmetin onlara ihsanı; haklarına tecavüz etmemek, kadirlerini bilmek ve onları hayırla yad edip meth ü sena etmek ve dualarıyla

meşgul olmaktan ibaret olduğu cihetle ihsan suretiyle ittibâ' etmek nimet-i ilâhiyeye nail olmasının şartı kılınmıştır. Binaenaleyh; şu şarta riayet etmeyenlerin meşrut olan nimetlerden mahrum olmalarını icab eder. Bunun içindir ki ashaptan herhangi bir zatın ismi zikrolunduğunda (رضى الله عنه) duâsıyla duâ etmek ehl-i İslâm arasında câridir.

***

Vâcip Tealâ münafıkları ve onlardan iman edenleri ve ehl-i imanın ulularını beyandan sonra Medine etrafında bulunan münafıkların hallerini beyan etmek üzere :

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ
لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَى عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾

buyuruyor.

[Sizin bulunduğunuz Medine etrafında A'rap'tan bazıları münafıklardır. Medine ahalisinden bazıları dahi nifak üzere inad ve devam etmektedirler. Yâ Ekrem-er Rusül! Kemal-i fetanetin ve ferasetinle beraber sen onların nifaklarını bilmezsin, lâkin biz onların nifaklarını biliriz. Çünkü; onlar töhmet mevkiinden ihtirazda ve nifaklarını gizlemekte gaayet mahir olduklarından sana bildirmezler, ancak bizim ilmimizden saklamak ihtimalleri yoktur. Elbette biz onlara iki defa azab ederiz ve iki kere azaptan sonra Cehennem azabına reddolunurlar.]

Bunlar dünyada nas beyninde rezil ve rüsvâ olup, kabirde azab olunduktan sonra Cehennem azabına reddolunacaklarına binaen Cehennem azabından evvel iki kere azab olunacakları beyan olunmuştur ki, biri dünyada diğeri kabirdedir.

Medine ve etrafında bulunan münafıkların nifakı âdet ettiklerinden nifaktan vazgeçip tevbe edemeyeceklerine işaret için (مردوا على النفاق) buyurulmuştur. Çünkü *m e r i d ; muannid ve şerir kimseye* denir ki, «İnadı ve şerri kendine âdet ettiğinden

vaz geçemiyecek bir tabiat halini almış» demektir. Binaenaleyh; münafıkların nifakından vazgeçmeyecek bir halde oldukları beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ münafıkların halini beyandan sonra tevbe edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ
اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[Şu zikrolunan kimselerden başka bir kavim var ki onlar günahlarını itiraf ettiler, başkaları gibi birtakım a'zar-ı kâzibeyle i'tizar etmediler. Kendilerinden vâki olan hatalarını itirafla tevbe ettiler. Onlar iyi amellerini kötü amellerine karıştırdılar. Onlar tevbe edince Allahü Tealâ'nın tevbelerini kabul buyurması me'mûldür. Zira; Allahü Tealâ tevbe edenlerin günahlarını örtmekle affedici ve dergâhına iltica edenlere ihsan edicidir.]

Vâcip Tealâ münafıkların bazılarının İslâm'ı kabul etmelerinden ve kusurlarını itiraf ettiklerinden dolayı meth ü sena buyurmuştur. Çünkü; insan için kusurunu bilip itiraf etmek büyük bir meziyettir. Münafıklardan bazıları da bu meziyeti iktisab etmişlerdir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu cemaat (Tebûk) gazasına gitmediklerine nedamet ettiler «Resulullah Medine'ye gelmeden biz nefsimizi direğe bağlarız. Resulullah çözmedikçe biz nefsimizi salmayacağız» demekle kendilerini Mescid-i Şerif'in direğine bağladılar. Resulullah'ın âdeti seferden teşrifinde hane-i saâdetine girmeden Mescid-i Şerif'te iki rek'ât namaz kılar, badehu hane-i saâdeti teşrif ederlerdi. Âdeti veçhüzere (Tebûk) gazasından avdetinde Mescid'e girip namazı edadan sonra bağlı olanların hallerini suâl edip hakikat-ı hâl hikâye edilince Resulullah «Allah'tan emir gelmeyince ben onları salıveremem. Zira; müsli-

mînle beraber gazaya gitmediler, büyük kusur ettiler» buyurması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Âyet nazil olunca Resulullah onları saldı. Onlar da «Yâ Resulallah! Elimizde olan malımızı al, bizi tathir et» dediler. Resulullah «Ben sizin malınızı almakla me'mur değilim» buyurunca bundan sonra gelecek (خذ من اموالهم صدقة) âyeti nazil olmuştur.

Bunlar kabule şayan bir şekilde tevbe ettiklerinden tevbeleri kabul olunmuştur. Çünkü hakîkî tevbe; *günahını itirafla geçmişe nedamet ve gelecekte işlemeyeceğine azmetmektir.* Yoksa yalnız günahını itiraf etmek kabule şayan tevbe olamaz. Bunların itiraf ettikleri günahları; amellerinin iyisini kötüsüne karıştırmak olduğu beyan olunmuştur. Zira; bunlar imanlarını zemm ü kadih, ta'n ve teşnia karıştırmışlardır. *Yahut* iyi amellerinin hepsini kötü amellerine karıştırmışlardı. *Yahut* gazevât-ı saireye gitmelerini (Tebûk) gazasına gitmediklerine karıştırmışlardı. *Yahut h a l t* bu âyette *cemetmek* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Onlar iyi amelleriyle kötü amellerini kendi nefislerinde cemettiler] demektir. Çünkü; iyi amelin kötü amele karışması suret-i hakikiyede mümkün değildir, belki bir nefiste ikisinin cemolması suretiyle mümkün olabilir. Yoksa hakikatta meczetmek suretiyle mümkün olamaz. Zira amel; â'raz kabilindendir.

(عسى) kelimesi; kullardan sudurunda *şekke* delâlet ederse de Vâcip Tealâ'dan suduru *vücuba* delâlet eder, lâkin Vâcip Tealâ'ya birşey vâcip olmadığına ve bir kimsenin Vâcip Tealâ'yı birşeyle ilzam edemediğine ve abdin daima korku ve ümid üzere bulunması lâzım olduğuna işaret için tevbenin kabulü şekke ve ricaya delâlet eden (عسى) kelimesiyle vârid olmuştur. Halbuki, tevbenin kabulü muhakkaktır. Çünkü; beyan olunduğu veçhile (عسى) dan müstefad olan şek ve rica kullara aittir, Allahü Tealâ'ya râci' değildir. Zira; Allahü Tealâ şekten münezzehtir.

*
**

Vâcip Tealâ tevbelerinin kabul olunacağını beyandan sonra tevbelerinin tekemmülüne işaret etmek üzere :

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Tevbe edenlerin mallarından sadaka al ki, o sadaka sebebiyle işlemiş oldukları günahlarından onları sen tathir edesin ve sen zekâtını verenlere hayırla duâ et. Zira; senin onlara duân kalplerine sükûnet ve rahattır. Sen onlara istiğfar et. Çünkü; senin istiğfarın onlara sebat ve karardır ve nefislerinin ıztıraptan selâmetine sebeptir. Allahü Tealâ kullarının münacâtını işitir, niyetlerini ve hâcâtını bilir.] Şu halde, Allahü Tealâ onların günahlarını itiraflarını ve tevbeyle duâlarını bilir, işitir ve ona göre cezasını verir. Binaenaleyh; insanın daima güzel cezaya sebep olacak amele çalışması lâzımdır. Çünkü; ceza amele göre olunca, amelin güzelini kesbetmek elzemdir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile insanların mal cem'ine hırs ve tama'ı ve mala muhabbetlerinden hasıl olan günahlardan temizlenmesi ve kötülere mukaarenetleri sebebiyle kalplerinde hasıl olan kötü ahlâk ve uygunsuzluktan taharet emr-i lâzım olup bunların, derunlarına ârız olan günahlardan tevbeyle ve zâhirlerine ârız olan habasetten sadakayla temizleneceklerinden Cenab-ı Hak evvelâ tevbelerinin kabulünü ve saniyen de mallarından sadaka alınmasının lüzumunu beyan buyurmuştur.

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü; (Tebûk) gazasına gitmeyenlerdir. Çünkü; onlar tevbeleri kabul olunacağını bilince «Yâ Rasulallah! Bizi gazadan meneden malımızdır. Malımızı al, bize mani olmasın» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yahut âyet; mutlaka zekât hakkındadır. Buna nazaran zekât; *günahlara kefarettir.* Binaenaleyh; İmam-ı A'zam indinde sabinin malından zekât lâzım gelmez. Zira; sabilerin günahları olmadığından onlar için kefaret lâzım değildir, lâkin herhangi manâ murad olunursa olunsun sadakanın günaha kefaret olduğuna âyet sarahatla delâlet eder. Zira; günahkârların mallarından alınacak sadaka sebebiyle

onların tathir ve tezkiye olunacakları âyette açıktan beyan olunmuştur.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile sadakayı alan kimsenin sadakayı veren kimseye duâ etmesi sünnet olduğuna âyet delâlet eder. Zira; zekâtını veren kimselere duâ etmesini Cenab-ı Hak Resulüne emretmiştir. Çünkü *s a l â t ; duâ* manâsınadır.

***

Vâcip Teala tevbe edenlerin tevbelerinin kabul olunacağını beyandan sonra âsîleri tevbeye teşvik etmek üzere :

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۝

buyuruyor.

[Günahlarını ikrarla tevbe edenler; Allahü Tealâ kullarının tevbesini kabul edip mallarından sadaka kabul ettiğini ve Allahü Tealâ'nın tevbe edenlerin tevbelerini ziyadesiyle kabul ve kullarına in'âm ve ihsan ettiğini bilmediler mi?]

Yani; tevbeyle dergâh-ı ülûhiyete iltica edenler bilmediler mi ki, Allahü Tealâ kullarının tevbelerini kabul ve günahlarını afla sadakalarını dahi kabul ettiğini? Elbette bildiler ve bilmek de lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ ihlâs üzere tevbe edenlerin tevbesini her zaman kabul eder ve birrizâ sadaka verenlerin sadakalarının alınmasıyla resulüne emreder. Allahü Tealâ üzerine kulunun tevbesini kabul etmek vâcip değildir. Eğer tevbeyi kabul etmek vâcip olsa kabul etmediği takdirde mezmum olması lâzım gelirdi. Lâkin mezmum olması batıldır. Şu halde Allahü Tealâ üzerine tevbe kabulü vâcip olmak da batıldır. Binaenaleyh tevbeyi kabul; lutf-u ilâhi olduğuna işaret için *tevvâb* ve *rahîm* olduğunu beyan etmiştir.

Cenab-ı Hak sıdıkla tevbe edenlerin tevbelerini kabul buyuracağını vaad etmiştir. Zira; âsînin isyanından zarar ancak kendi-

ne ait olup Allahü Tealâ'ya birşey ait olmadığından isyandan ibadete rücû' edenin rücû'unu kabul buyurur.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın kullarından tevbe edenlerin tevbelerini ve hüsn-ü rızâ ile fukaraya sadaka edenlerin sadakalarını kabul edeceği ve tevbe edeceklerin bu manâyı bilmeleri lâzım olup bilmemek kabahat olduğu ve Allahü Tealâ'nın kullarına kemâliyle merhamet edici olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tevbe edenlerin tevbesini kabul buyuracağını beyanla tevbeye terğib buyurduktan sonra tevbe etmeyenleri tehdid etmek üzere :

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Tevbeden imtinâ' eden kimselere hitaben sen de ki, «Siz istediğinizi işleyin, bildiğinizden geri kalmayın. Zira; Allahü Tealâ, resulü ve müminler sizin amelinizi görür ve bilirler ve siz yevm-i kıyamette elbette gizli ve âşikâr herşeyi bilen Allahü Tealâ'nın huzuruna reddolunursunuz. Şu halde, Allahü Tealâ sizin her esrarınıza ve işinize muttali' olunca siz her ne ki, amel ettinizse onun hepsini birer birer size haber verir ve amelinize göre mücâzât eder. Şu halde geçmiş günahlarınıza tevbe ve gelecekte iyi amel işlemekle nefsinizi azaptan kurtarmak sizin için lâzımdır. Binaenaleyh; işlediğinizi işleyin» demekle onları tehdid et ki, âkıbetlerinin ne olacağını bilsinler.]

Bu âyet-i celilenin tevbe edenlere hitab olması ihtimali vardır. Buna nazaran amele devam ve amellerini ıslah etmelerini emir ve tavsiyedir. Çünkü; Allahü Tealâ herkesin amelini görüp bilince ve âkıbet huzur-u ilâhisine varıp birer birer amellerini tekdir suretiyle haber verecek olunca âkil olan kimse elbette amel

defterinin ıslahına gayret eder ve güzel defterle huzur-u Bârî'ye varmaya sa'yeder ki, nefsini mehlekeden kurtarsın ve ebedî azaptan halâs olsun. (بِمَا كُنتُمْ) de bulunan (مَا) lâfzı *umum* manâsına olduğundan Allahü Tealâ'nın herkesin amelinden her cüz'ünü haber vereceği ve hiçbir zerresi kaybolmayacağı ve herbirine ayrı ayrı mücâzât edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ahvalini ve sıdk'la tevbe ederlerse tevbelerinin kabul olunacağını beyan ettiği gibi gazaya gitmeyen bazı kimselerin hallerini dahi beyan etmek üzere :

وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Medine'den bir kavm-i âhar ve bir taife var ki onlar Resulullah'la gazaya gitmediklerini çirkin addettikten sonra hükm-ü ilâhi ve kaza-i sübhânîyi gözleyicilerdir. Ve âkıbet-i emirlerinin ne olacağını bilmezler. Çünkü; onlar hakkında hükm-ü ilâhi ikidir. Ya Allahü Tealâ onları ta'zib eder, eğer onlar isyan üzere ısrar ederlerse. Veyahut Allahü Tealâ onlara tevbe muvaffak kılmakla tevbelerini kabul eder. Zira; Allahü Tealâ kullarının hallerini bilir ve ilmi veçhüzere hükmeder. Binaenaleyh; onlara verilen ceza ile hükmü hikmete muvafıktır.] Çünkü; ilmi kat'i üzere bir hükümdür ki, hata ihtimali olamaz.

Fahri Râzi, Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile bu âyette (اِمَّا) lâfzından müstefad olan *şekk* ibada râci'dir. Zira; Allahü Tealâ şekten münezzeh ve müberrâdır. Muharebeye gitmeyenler ve sair maâsîyi irtikâb edenlerin korkuyla ümid arasında yaşaması lâzım olduğuna işaret için şekke delâlet eden (اِمَّا) lâfzıyla varid olmuştur. Hatta ashaptan bazı kimseler «Şu gazaya gitmeyenler helâk oldu» dediler ve bazıları da «Allahü Tealâ mağfiret eder» ümidinde bulundular ve bu tereddüd ve şek elli gün devam etti,

badehu tevbelerinin kabulüne dair âyet nazil oldu. Binaenaleyh; nasın şekki zail olmuş ve ortadan dedikodu kalkmıştır.

Bu âyet (Kâ'b b. Malik), (Mirare b. Rebi') ve (Hilâl b. Ümeyye) haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu zevat (Tebûk) gazasına gitmemişlerdi. Resulullah avdetinde gitmediklerinin sebebini suâl buyurunca «Hatiemizden başka bir özrümüz yoktur» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Bu âyetin nüzûlünden sonra Resulullah nası bunlarla konuşup görüşmekten ve ihtilâttan menetti, hatta haremleriyle bile ihtilâttan menetmiştir. Yalnız (Hilâl b. Ümeyye)'nin haremi, (Hilâl) ihtiyar bir koca pir-i fanî olduğu cihetle yemeğini getirmeye Resulullah'tan izin istedi, Resulullah da ona izin verdi. Fakat bu kimseler üzerine yeryüzü dar geldi. Hatta (Hilâl) o kadar ağladı ki, gözlerine zaaf ârız oldu. Bu hal üzere bunlar niyetlerini tashih ederek Allah'a umurlarını havaleyle zuhurâta tâbi' oldular. Binaenaleyh; elli gün sonra tevbelerinin kabulünü mübeyyin âyet nazil oldu, onlar da hüzün ve kederden halâs oldular. Bunlar gazaya gitmediklerine nedamet izhar ettikleri halde onlar hakkında ya tevbe etmek veya azab olunmak beyan olununca mücerret nedametlerinin tevbe olmadığına delâlet eder. Çünkü; bunların nedametleri Resulullah eza eder zannıylaydı. Yahut nastan utandıkları içindi, yoksa gitmediklerini günah saydıklarından değildi. Eğer günah olduğunu itiraf ederek nedamet olsaydı tevbe-i sadıka olur ve elli gün kadar bir müddet de mütereddiülhâl olarak ye's ü matem, hüzün ve elem içinde kalmazlardı. İşte bu elli gün içinde halkta birçok dedikodular vâki oldu. Onlar tevbelerini tashih ettiler ve kabulüne dair olan âyet de geldi. Şu halde tevbe-i sadıka; günahın günah olduğunu itiraf ederek tevbe olmak lâzımdır; yoksa nasa karşı çirkin birşey olmak veya hapisten korkmak veyahut akrabaya ve ahbaba karşı mahcup olmak gibi garazlara binaen kusuruna nedametin tevbe olamayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların kötü hallerinden bazı âharı beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ
حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى وَاللَّهُ يَشْهَدُ
إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[Münafıklardan bazıları dahi şol kimseler ki, onlar müminleri zararlandırmak ve kendileri küfretmek, Allah'a ve Resulüne bundan evvel ilân-ı harbeden kimseyi gözlemek ve ehl-i iman arasına tefrika koymak için yeniden bir mescid bina ettiler ve onlar «Bizim mescid yapmaktan maksadımız olmadı, ancak iyilik oldu» diyerek elbette yemin ederler. Allah da şehadet eder ki, onlar yeminlerinde muhakkak yalancılardır.]

Mescid-i Dırar'ı yapanlar (Ehl-i Kuba) içinde bulunan münafıklar olup (Mescid-i Dırar) da (Mescid-i Kuba) ya yakın bir mahalde idi. Bunu yapmaktan maksatları; Mescid-i Kuba'nın cemaatını azaltmak ve müminler beynine tefrika koymakla zararlandırmaktı.

Allah'la ve Resulullah'la muharebe eden (Ebu Âmir) in onlara gelip imam olmakla küfriyat ve nifaklarını o mescidde icra edip ehl-i imana karşı orada bir cemaat peyda etmek üzere (Ebu Âmir) in gelmesine intizar ederlerdi. Çünkü; Beyzâvî'nin beyanı veçhile (Mescid-i Dırar) ı bina edenler on iki münafıktır. (Mescid-i Kuba) yı bina edip Resulullah o makamı teşrif ederek müminlerin şereflenmesine karşı kendileri de bir şeref tutarak müminlere karşı bir mevki ittihaz etmek ve Mekkelilerin (Darünnedve) si gibi orayı bir (Darünnedve) yapıp müminleri ikiye bölmek ve efkârlarını dağıtmak üzere yapmışlardı. (Ebu Âmir) râhip bir kâfirdi ki, Allah'la ve Resulullah'la muharebe ederdi. Bunlarla eskiden dostluklarına binaen «Bir mescid yapın ben oraya geleceğim, eğleşeceğim» diyerek haber göndermişti. Fakat (Huneyn) muharebesinde münhezim olarak firar etti ve Şam'a gitti ki, Kayserle görüşüp asker alacak, Medine'ye gelip Resulullah'la muharebe edecekti ve o gidişinde garip, haip ve hâsir olarak öldü ve canını Ce-

hennem'e ısmarladı. Ebu Âmir bu gidişinde onlara haber gönderdi. Onlar da bu haber üzerine mescidi yapıp onun gelmesine intizar ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle haber verdi. Münafıklar şu maksad-ı mel'anetlerini setretmek üzere Resulullah'a geldiler ve dediler ki, «Yâ Resulallah! Kör, topal ve alil kimseler var. Onların kolaylıkla namaz kılmaları için mescid yaptık. Teşrif buyursan namazı kılsan da teşerrüf etsek» demeleri üzerine Resulullah «Sefer tedarikindeyim, geleyim de namaz kılarım inşaallah» buyurdu. Tebûk gazasından avdetinde Medine'ye karib bir mahalde münafıklar istikbal ettiler ve Resulullah'ı Mescid-i Dırar'a davet etmeleri üzerine bu âyet nazil olunca Resulullah (Vahşi) Hazretleriyle diğer üç zata mescidin yıkılıp enkazının yakılmasını emir buyurdu. Emr-i Resulullah üzerine mescid, Hz. Vahşi tarafından yıkıldı ve enkazı yakıldı ve yeri herkesin çöplük mahalli oldu.

Resulullah Medine'yi teşrifinde (Ebu Âmir) Resulullah'a bazı şeyler suâl edip Resulullah cevap verince (Ebu Âmir) «Herhangimiz yalancıysak garip ve yalnız olarak vefat etsin» deyip Resulullah'ın da «Âmin» dediği ve bu duânın eseri olarak Şam civarında (Kansirin) denilen mahalde yalnız olduğu halde helâk olup cenazesi başında hiç kimsenin bulunmadığı mervidir.

Bunlar her ne kadar «Bizim maksadımız kör, topal gibi Mescid-i Resulullah'a gitmeye iktidarı olmayan müminlere bir iane ve yardım etmektir» diyerek yemin etmişlerse de Cenab-ı Hak onları tekzib etmiş ve maksatları fitne ve fesad olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; âyette beyan olunan dırar, küfür ve tefrikadan ve (Ebu Âmir) gibi bir düşmanın gelmesine intizarları ayrı ayrı birer fitneden başka birşey değildi. Zamanımızda bazı karyelerde bir cami varken başkaca yapılan mescidlere de hemen mescid-i dırar denilebilir. Çünkü; camiin cemaatına köy halkı kâfi gelmezken ve yalnız bir camiin mühimmatını ve imamını idareden âcizken yeniden bir mescid bina etmek ahaliyi tefrikaya düşürmek ve birçok umur ve hususta ayrılık icad etmek ve yekdiğerine karşı buğz ve adavet tohumu saçmaktan başka bir faydayı müfid olmadığı görülmektedir. Binaenaleyh; mescid çoğaltmaya sa'yetmektense cemaatını çoğaltmaya sa'yetmek elbette evlâdır.

***

Vâcip Tealâ Mescid-i Dırar'ın ne gibi maksada mebni yapıldığını beyandan sonra bu gibi mefsedet üzerine bina olunan mescidde namaz kılmaktan Resulünü nehyetmek üzere :

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ
رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen Mescid-i Dırar'da namaz kılmak için asla kaaim olma. Zira o mescid; hud'a, tezvirat ve zarar için bina kılındığından senin onda bulunmana ve namaz kılmana şayan değildir. Ve zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, (Mescid-i Kuba) maharimden içtinab etmek ve rızâ-yı Barî'yi kazanmak için bina kılınmış bir mescid-i mukaddes olduğundan bina kılındığı günden itibaren senin kıyamına ve namaz kılmana lâyık ve münasip bir mescid-i muazzamdır ve o mescid-i takvada birtakım erkekler vardır ki, onlar taharete kemâl-i dikkatla muhabbet ederler ve Allahü Tealâ kemâl-i dikkatla taharet edenlere muhabbet eder ve onları sever.]

Bu âyette esas takva üzerine bina kılınan mescidle murad; *Mescid-i Nebevî* olmak ihtimali varsa da âyetin evveli ve âhiri *Mescid-i Kuba* olmasına delâlet eder. Binaenaleyh; müfessirlerin çokları (Mescid-i Kuba) olmasıyla tefsir etmişlerdir.

Ehl-i Kuba; taşla istincadan sonra suyla istincaya devam ettiklerinden veyahut geceyle cünüp olarak uyku uyumadıklarından Cenab-ı Hak onları meth ü sena buyurmuş ve onlara muhabbetini beyan etmiştir. Çünkü; Resulullah ehl-i Kuba'ya «Allahü Tealâ sizi taharetinizden dolayı sena buyurdu. Taharete dair ameliniz nedir?» buyurduğunda onlar «Suyla istinca ettiklerini» beyan etmeleri kütüb-ü ahadiste mezkûrdur. Zahirde taharet lâzım olduğu gibi batında dahi taharetin lüzumuna âyet-i celile delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak münafıkları (Mescid-i Dırar) bina etmeleri ve tefrika koymaya çalışmaları ve sair ahlâk-ı fasideleriyle zemmettikten sonra müminleri sena buyurması onların muttasıf ol-

dukları küfür, nifak, ehl-i imanı izrar ve tefrika gibi ahlâk-ı fasidelerin zıddı olan ahlâk-ı hamideyle muttasıf olmakla taharet-i batıniyeyle tahir olmalarından dolayı senaya müstehak olduklarına delâlet eder ve insan için lâzım olan zahirı ve batını tahir olmaktır. Çünkü Allah'ın senasına istihkak; her iki cihetle tahareti icab eder. Zira; zahiri ve batını mülevves olan kimse sena-yı ilâhiye müstehak olamaz.

***

Vâcip Tealâ Mescid-i Dırar'ı ihdas eden münafıkların halleriyle Mescid-i Kuba'yı ihdas eden müminlerin hallerini beyandan sonra her iki fırkanın ahval-i maneviyelerini mahsusata teşbih tarikıyla beyan etmek üzere :

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ
عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾

buyuruyor.

[Bünyan-ı dinini Allah'ın gazabından saklayan kaide-i muhkeme üzerine tesis eden kimse mi hayırlıdır, yoksa bünyan-ı dinini sel suyuyla çukurlaşmış ve yıkılmaya yüz tutmuş bir yar ucuna bina edip de o bina sebebiyle nar-ı Cehennem'e düşen kimse mi hayırlıdır? Elbette binasını sağlam temel üzerine kuran hayırlıdır. Halbuki Allahü Tealâ zalim olan kavmi salâh ve necatlarına irşad etmez.]

T a k v a ; günahlardan kaçınmak ve emrolunan şeyi işlemekten ibaret olduğu cihetle yıkılmaz bir burç ve sarsılmaz bir temel gibi olduğundan takva üzerine bina kılınan her amelin zayi olmayacağına işaret olunmuştur. Amma takvanın gayrı herşey üzerine bina kılınan, esassız ve yıkılmaya yaklaşmış bir harabe üzerine bina kılınan ebniye misilli her zaman yıkılmaya hazır gibi zayi olacağına dahi işaret olunmuştur.

(شفا); *kenar ve taraf* manâsınadır. (جرف); *altı boş*

çukurlaşmış olan bir mahaldir ki yıkılmaya müheyyâdır. (هار); *düşücü ve düşmeye yakın olan şeydir.* Buna nazaran *manâyı nazım :* [Binasını düşücü ve altı boş bir mahal üzerine bina edip de o bina ile beraber kendi de düşen kimse, sağlam temel üzerine bina eden kimseyle bir olabilir mi? Elbette olamaz] demektir. Çünkü; çürük temel üzerine bina eden kimsenin ebniyesi her zaman yıkılıp harab olmaya hazır olduğundan ebniyenin sahibi de ebniyeyle bereber enkaz altında helâk olur. Amma sağlam temel üzere ebniye ihdas eden bunun aksine ebniyesiyle beraber payidar olacağı şüphesizdir.

İşte şu teşbihten anlaşıldığı veçhile (Mescid-i Kuba) ahalisi dinlerini sağlam bir usul ve riyadan hâlî bir itikad üzerine bina ettikleri ve her işlerinde rıza-yı Barîyi aradıkları cihetle onların dinleri ve amelleri sağlam temel üzerine yapılmış bir bina gibi, yıkılmaz bir saraya benzer. Amma (Mescid-i Dırar) ahalisi dinlerini birtakım evham ve hayalât üzere tesis edip amellerini itikad-ı fasid ve nifak üzere bina ettiklerinden çürük temel üzerine yapılan ebniyeye benzer ki, her zaman harab olmaya hazır ve fasiddir.

Cenab-ı Hak bu âyette ma'kul olan dini mahsus olan binaya teşbih buyurmuştur ki, nas hakikatı kemaliyle anlasın, bir diyeceği kalmasın.

Hulâsa; iki bina ki, birini yapan binasıyla Allah'ın rızasını kasdeder, diğer birini yapan binasıyla küfür ve ma'siyet kasdeder. Elbette evvelki bâni ve binası ikinci bâni ve binasından hayırlıdır. Binaenaleyh; evvelki bina hayırlı olduğundan ibkası vâciptir, amma ikinci bina hasis ve fesad üzere bina kılındığından yıkılması lâzımdır. Nitekim Mescid-i Dırar da Rasulullah'ın emriyle yıkılmıştır.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların yaptıkları (Mescid-i Dırar) haklarında şek olup Resulullah'a buğz ve adavete sebep olduğunu beyan etmek üzere :

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذٖى بَنَوْا رٖيبَةً فٖى قُلُوبِهِمْ اِلَّٓا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿١١٠﴾

buyuruyor.

[Münafıkların yaptıkları (Mescid-i Dırar) haklarında şek olmakta devam etti, zail olmadı. İllâ kalpleri parça parça olup idrake kaabiliyetleri kalmadığında şekleri zail olur.] Zira; kalpleri Cehennem ateşiyle parçalanınca şekkedecek bir cihet kalmaz ve mescidin yıkılması onların Resulullah'a buğz ve adavetlerini arttırdı, fakat bu şek ve adavetin devamı onlar katlolunmak veya kabirde çürümek yahut Cehennem ateşiyle yanmak suretleriyle kalpleri parça parça oluncaya kadar devam eder. Kalpleri parçalandıktan sonra şekleri ve adavetleri de kalmaz. **[Kullarının her esrarına muttali' olan Allahü Tealâ onların niyetlerini bilir ve onların mescidlerinin yıkılması emri hikmete muvafıktır.]** Onların mescidi binadan maksatları, ehl-i iman arasına fitne ve fesad koymak idi. Şu halde bu maksad-ı mel'anete esas ve alet ittihaz ettikleri binayı yıkmak elbette maslahata muvafıktır. Zira; fesat üzere bina olunan şey fasid olduğundan bekası caiz olamaz. Binaenaleyh; Mescid-i Dırar'ın yapılmasıyla yıkılması bir oldu. İşte bunun gibi fesad üzere müesses olan herşey her zaman payidar olamaz.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Mescid-i Dırar) ı bina eden münafıklar şu binalarına gayet mesrur ve mağrur olmuşlardı ve Mescid-i Kuba'dan başka bir mescid binasına mübaşeretleri halis mü'min olmadıklarına delâlet etmişti ve Resulullah'ın yıkılmasıyla emredip yıkılınca daima şek ve korku içinde bulunurlardı. Çünkü; kalplerindeki gizli nifaklarına Resulullah'ın vakıf olması ve maksad-ı mefsedetlerini bilmesi onları hayrete düşürmüş ve haklarında rüsvâ edecek bir emrin dahi zuhur etmesi endişesi onları rahatsız bırakmıştı. Çünkü; işi hile olanın âkıbeti daima ıztırap ve telâştan hâlî olamaz ve neticesi de yıkılıp baştan başa harab olmaktan başka birşey değildir.

*
* *

Vâcip Teâlâ münafıkların hallerini beyandan sonra cihadın faziletini beyan etmek üzere :

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ

buyuruyor.

[**Allahü Teâlâ müminlerden canlarını ve mallarını Cennet mukaabilinde satın aldı ve nefisleri bedelinde Cennet verdi.**] Çünkü; Allahü Teâlâ'nın rızası için mallarını sarfederek mücahede edip hayat-ı dünyayı feda etmek suretiyle şehid olanlara çalışmalarına mükâfât olarak Cennet'i ihsan etmek onlar için lutf-u ilâhidir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran Vâcip Teâlâ ile kulları beyninde vaki olan şu akitten maksad; Cennet olduğuna işaret için *m a l - i m e b i ; can ve mal olmuş* ve onun mukabilinde para *Cennet* kılınmıştır. Çünkü bir malı satmaktan maksat; mukaabilinde alınacak para olduğundan Cenab-ı Hakkın müminlerin mallarını ve canlarını Cennet mukaabilinde iştira ettiğini beyan buyurması şu iştiradan maksadın Cennet olmasına delâlet eder. Mücerret Vâcip Teâlâ'nın Cennet'i vaadine itimad ederek mal ve canlarını sarfa müsaraat etmeleri kemâl-i imanları neticesi olup Cennet'e vusulleri muhakkak gibi olduğuna işaret için tahkika delâlet eden (ان) lâfzı hususiyete delâlet eden zarf-ı takdimle varit ve bu vesileyle ehl-i imana büyük müjde vâki olmuştur. Çünkü; satıcı Allahü Teâlâ olduğu gibi alıcı dahi Allahü Teâlâ'dır. Şu halde müminler çocuk mesabesinde olduğundan Allahü Teâlâ akdin her iki cihetine mütevellidir. Binaenaleyh; akdin nakzı ve feshi kaabil olmadığından sağlam bir akiddir ki, pazarlık bitmiş semen olan Cennet lâzım gelmiştir. Binaenaleyh, sıdk u hulûsla Allah'a ve Resulüne itaat edenlerin taatları rızaya muvafık olduğu takdirde onlar için Cennet muhakkaktır.

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü; ensar-ı kiramdan yetmiş kişi (Ley-

le-i Akabe)'de Resulullah'a biat ettiklerinde (Abdullah b. Ravahe) «Yâ Resulallah !Rabbin ve nefsin için dilediğini şart kıl» dedi. Resulullah da «Rabbim için ibadet edip şirketmemenizi ve nefsim için de kendi nefsinizden ve malınızdan menettiğiniz şeyi benden de menetmenizi şart kılarım» buyurunca ensar-ı kiram hazaratı biz bunu işlersek bizim için ne vardır?» demeleri üzerine Resulullah «Cennet vardır» dedi. Ensar-ı kiram da «Biatımız ticaret etti, bunu ikaale etmeyiz» demeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur. Bu âyette *ş i r a ' ; temsil kabilindendir*. Çünkü; hakikatta bey' ü şira'dan Cenab-ı Hak münezzehtir. Zira herşey; Allah'ın mülküdür. Bir kimsenin kendi mülkünü iştirası mümkün olamaz. Şu kadar ki, kullarının malları ve bedenleriyle ibadetleri mukaabiline Vâcip Tealâ'nın Cennet vereceğini vaad etmesi pazarlık suretinde bir alış veriş gibi olduğundan insanların malları ve canları mukaabilinde Cennet vermesine iştira tabir buyurmuştur. Yoksa hakikatta iştira yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ müminlerin nail oldukları dereceye vasıl olmalarının sebebini beyan etmek üzere :

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَيةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[Allah rızası için o müminler düşmanlarla mukaatele ederler. Binaenaleyh; katlederler ve kendileri katlolunarak şehid olurlar ve şu mukaatele bedelinde müminlere verilen Cennet Tevrat, İncil ve Kur'an'da Allahü Tealâ üzerine sabit bir vaad-i ilâhi oldu ki, vukuu kat'idir ve Allahü Tealâ'dan ziyade ahdini kim ifa edebilir? Hiç kimse Allah'ın ahdini ifası gibi ahdini ifa edip yerine getiremez. Çünkü; nakz-ı ahid kullardan bile ayıp ve kabahattır.

Şu halde Allahü Teâlâ hakkında ahdini bozmak tasavvur olunamaz. Ey müminler! Allahü Teâlâ'nın vaadi birçok te'kidlerle vâki olup bozulmak ve o vaadden dönmek ihtimali olmayınca Allah'la vaki olan mübayaanızda izhar-ı sürur edin ve sevinin. Çünkü; bir alış veriş ki, onda külli ticaret var, bozulmak ve dönmek ihtimali yok ve sarfedilen para mukaabilinde alınacak şey Cennet'tir. Buna ne kadar ferah olunsa değeri ve kıymeti vardır. Binaenaleyh; böyle kârlı mübayaa üzerine terettüb eden netice izhar-ı şadümanîdir. İşte şu ticaret olan Cennet'e vusul sevilmeyen şeylerin cemiinden büyük kurtuluştur.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile müminlerin bezlettikleri malları ve bedenleri mukaabilinde kendilerine vaad olunan Cennet'e istihkaklarının sebebi; onların Allahü Teâlâ yolunda düşmanlarıyla mücahede edip düşmanlarını öldürüp gaazi olmak veyahut kendileri ölüp şehid olmaktır. İşte şu sa'ylarına mukaabil Allahü Teâlâ onlara muhakkak olarak Cennetini vaad etti, o vaadi yalnız bir kitapta değildir, belki Tevrat, İncil ve Kur'anın hepsinde mevcuttur. Bu vaadin kütüb-ü ilâhinin cümlesinde mezkûr ve enbiyanın cümlesi şahit olduğuna işaret için şu üç kitapta müspet olduğu beyan olunmuştur. Çünkü bu üç kitap; cümle kitapların ahkâmını camidir.

Bu âyette müminlerin şanlarına ta'zîm ve kadirlerini terfi' ve meziyetlerini âleme ilân için gaaipten hitaba iltifat olunmuştur. Çünkü; mertebe-i gaaipten izzet-i huzura yükselmek elbette şereflerine delâlet eder. Nail olacakları derecenin pek büyük olduğuna işaret için netice-i hükmü beyanda baide mevzu olan ism-i işaret varid olmuştur. Zira *fevz-i azîm* ukul-ü beşerin idrak edemeyeceği bir mertebe-i uzmâ olduğuna delâlet etmesi için azamet-i şana delâlet eden (ذلك) lâfzıyla varid olmuştur ki, mücahitlerin nail olacakları derecelerin en büyüğü olduğuna delâlet etsin.

Hulâsa; ehl-i imanın bedenleri ve malları mukaabilinde vaad olunan Cennet'e nail olmaları Allahü Teâlâ ile beyinlerinde cereyan eden pazarlık suretinde bir ahid ve mukaavele neticesi olduğu ve bu ahdüzere müminler sebat ettikçe Allahü Teâlâ'nın vaadinde asla hulfolmayacağı ve bu bey' ü şira suretinde cereyan-ı

muâmele müminler için beşaret olduğu ve ibadetinin kabulüyle Cennet'e dahil olmak ve bütün mekârihten kurtulmak büyük necat olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir..

*
* *

Vâcip Tealâ Cennet vaad ettiği müminlerin evsaf-ı memduhalarını beyan etmek üzere :

اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

buyuruyor.

[**Kendilerine Cennet vaad olunan müminler şol kimseler ki onlar günahlarından tevbe ve Allahü Tealâ'ya ibadet ve nimete şükredici, cihad ve tahsil-i ilim için seyahat ve namazlarında rükû' ve sücud edici ve nasa iyi olan şeylerle emir, kötü olan şeylerden nehyetmekle beraber hudud-u ilâhiye ve ahkâm-ı Kur'aniyeyi hıfzedicilerdir. Şu halde Habibim! Müminleri sen tebşir et.**] Zira; şu beyan olunan dokuz sıfat kendisinde olan kimselere Cennet vaad olunmuştur. Binaenaleyh; onlar Allahü Tealâ'ya ahidlerini ifa ederlerse Vâcip Tealâ vaadini incaz buyurur.

Yani; bilkülliye ma'siyetten tevbe ve istiğfar edenler için Cennet vardır. Çünkü; kemâlile tevbe eden kimse günahtan kurtulmuş olduğundan, günahı yok gibi Cennet'e girer. Tevbe-i halisa; *geçmişte işlediği günahlara nedamet etmekle beraber o günahı bir daha işlememesine azmettiği gibi maksadı da rıza-yı Bârî olmaktır.* Şu minval üzere tevbe eden Cennet'e müstehak olur, yoksa tevbeden garazı «Nas beni methetsin, zemmetmesin» demek olursa gerçi yine tevbe olursa da lâkin tevbe-i halisa olamaz. O tevbe eden kimseler ki, onlar daima Allah'a ibadetle beraber Vâcip Tealâ'nın verdiği nimetlere şükredicilerdir ve onlar a'dâ-yı dinle mücahede ve tahsil-i ilim ve helâlinden mal kazanmak için yeryüzünde seyahat ederler. Muattal ve tenperver olarak menafiden mahrum ol-

mazlar ve bu emekleri mukaabliinde onlar için Cennet vardır ve onlar namazlarında rükû' ve sücud edicilerdir ve yalnız kendi ibadetleriyle dahi kalmayıp nasa iman, ibadet ve ahlâk-ı haseneyle emreder, günahlardan nehyederler ve ahkâm-ı ilâhiyeyi muhafaza ederler ki, şeriatın tayin ettiği ahkâmın haricine çıkmazlar. İşte şu sayılan ve beyan olunan sıfatlarla muttasıf olan ehl-i imanı niam-ı ilâhiyeyle Habibim! Sen tebşir et. Zira; bu a'mâlin cümlesi rıza-i ilâhiye muvafıktır.

Müminleri şu evsafı tahsile şevkeden şeyin iman olduğuna işaret için, şanlarına ta'zîm ve imanlarını tescil olmak üzere zamir yerinde ism-i zahir olarak (مؤمنين) lâfzı varid olmuş ve şu evsafı cami olan müminlere verilecek nimetleri beşerin aklı idrakten âciz olduğuna işaret için verilecek nimetler ta'dad ve terkolunarak (بشر المؤمنين) ile iktifa ve bu suretle «Sayılmakla tükenmez» demeye dahi işaret olunmuştur.

Fahri Râzi ve Kaazi'nin beyanları veçhile bu âyette (والحافظون لحدود الله) ahkâm-ı şer'iyenin cümlesini cami olduğu cihetle bundan evvel ta'dad olunan sıfatların cümlesine şamildir. Çünkü ahkâm-ı kalbiye, itikaadiyat kabilinden ve ahkâm-ı zahiriye; ibadât, muâmelât ve ukuubat kabilinden oldukları cihetle hudud-u ilâhiye bu ahkâmın cümlesini camidir.

S e y a h a t'la murad; *tahsil-i ilim için talebe-i ulûmun ve cihad için guzât-ı müslimînin seyahatlarıdır.* Bunlar bir beldeden diğer beldeye intikaal ederler ve bu intikal ve seyahatta tehzib-i nefis ve tahsin-i ahlâk gibi birçok menafi de istihsal ederler. Rıza-yı ilâhiye muvafık her nevi seyahata âyetin şamil olmasında bir mani de yoktur. Meşru surette seyahat memduh olup fevaidden hali olmadığı için Cenab-ı Hak seyahatı rükû' ve sücud gibi evsaf-ı memduha sırasında saymakla seyahat eden kimseleri meth ü sena buyurmuştur. Çünkü; seyahat eden kimse birçok zarar ve şiddete tesadüf edeceğinden onlara sabreder ve birtakım ulema ve sulehaya tesadüf edip onlardan mesail-i diniye ve âhiret cihetinden istifade eyler ve birçok acaip ve garaibe tesadüfle kudretullah'ın dekaayıkını görmekle tefekkür eder ve ibret alır. Velhasıl

seyahat pişmedik insanları pişirir ve acıları tatlandırır ve fesad-ı ahlâkı ıslah eder. Binaenaleyh. seyahat eden adam, her veçhile müstefid olur. Çünkü; dünyaca tahsil eder ve âhiretçe ibret ve basiret sahibi olur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyada olanlarından teberri etmek lâzım olduğunu beyandan sonra vefat edenlerinden dahi beraet etmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا
اُولِي قُرْبٰى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾

buyuruyor.

[Enbiyadan hiçbir nebiye ve müminlere müşrikler için istiğfar etmek sahih olmadı, velevse o müşrik olan kimse istiğfar edecek nebinin akrabasından olsun. Müşriklerin ashab-ı Cehennem oldukları, nebiye ve müminlere tebeyyün edip bildirildikten sonra onlar haklarında nebinin ve müminlerin istiğfarı katiyen caiz olamaz.] Zira şirk; mağfirete münafi olduğundan müşrik hakkında mağfiret taleb etmek memnu'dur.

Fahri Râzi, Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü; Ebu Talibin imandan imtinâ' etmesidir. (Ebu Talib) vefat edeceği zaman Resulullah Ebu Talib'in yanına gelip kelime-i tevhidi söylemesini teklif edip (Ebu Talib) cevap vermeyince Resulullah Allah'tan «Nehiy varid olmadıkça sana istiğfar ederim» buyurması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Fakat bu rivayet zayıftır. Çünkü Ebu Talip; bidayet-i İslâm'da Mekke'de vefat etmiştir. Bu sûre ise Medine'de en sonra nazil olan sûrelerdendir. Vâcip Tealâ'nın Resulünü ve müminleri kâfirlere istiğfardan nehyin sebebi; kâfirlerin ashab-ı Cehennemden olmasıdır. Şu halde ashab-ı Cehennem velevse istiğfar eden kimsenin akrabasından olsa dahi istigfarın caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ din-i Muhammedîde kâfire istiğfarın memnû' olduğunu beyan ettiği gibi şu memnuiyet din-i Muhammedîye mahsus olmayıp belki din-i İbrahim'de dahi memnu olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ۝

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ın babasına istiğfarı olmadı, illâ babasına evvelce istiğfar edeceğine dair olan vaadine binaen oldu veyahut babasının iman edeceğine dair vaad etmesine binaen oldu. Vakta ki, pederinin küfrüzere ısrar edip Allahü Tealâ'ya düşman olduğu tebeyyün ettiğinden pederine istiğfarı terkle ondan vazgeçti ve kat'-ı alâka etti. Zira; İbrahim (A.S.) ın hüznü ve âh ü enini ve ağlaması çoktur. Pederinden ve sair kâfirlerden görmüş olduğu ezalara sabır ve tahammülü çok ve herkese merhameti ve şefkatı gaalip bir zat-ı şeriftir.] Binaenaleyh; her ne kadar pederi «Âzer» huşunet ve gılzat-ı kelâmda bulunduysa da İbrahim (A.S.) muttasıf olduğu hilmin icabı merhamet ve şefkattan geri kalmadı.

Şu istiğfar; İbrahim (A.S.) la pederi beyninde geçmiş bir vaad ve mukaaveleden neşet etmiştir. Amma o vaad ya İbrahim (A.S.) ın istiğfar edeceğini pederine vaadi veyahut pederinin iman edeceğine dair oğluna vaadidir. Herhangi manâ murad olunursa olunsun İbrahim'in pederine istiğfarı; pederine Cenab-ı Hakkın iman tevfik etmesini istemekten ibarettir. Çünkü; iman geçmişte olan günahın cümlesini mahvettiğinden «İman etsin ve mağfiret olunsun» demektir ve imana muvaffak olmasıyla mağfiret olunsun manâsınca istiğfar; her kâfir için her zaman caizdir ve cevazında da bir mani yoktur. Gerçi İbrahim (A.S.) pederine şu beyan olunan manâ suretinde istiğfara müsaraat etmişse de oğlunun gayreti pederine hiç te'sir etmemiştir. Binaenaleyh; (Âzer) in eski dâvasına musırren vefat ettiğine âyetin (فلما تبين له انه عدو لله) fıkrası delâlet etmektedir.

Bu âyet, küfrü kat'i olanlara istiğfardan nehiy manâsını mutazammın olduğu gibi küfrü kat'i olan kâfirlerden kat'-ı alâka etmek dahi lâzım olduğuna delâlet eder.

⁂

Vâcip Tealâ müminleri müşriklere istiğfardan nehiy buyurunca ehl-i imanın küfür üzere vefat eden pederlerine ve akrabalarına bu âyetten evvel vâki olan istiğfarlarından naşi azab olunmaları korkusu ârız olduğundan bu ârız olan korkularını izale ve tesliye etmek üzere :

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

buyuruyor.

[Vâcip Tealâ bir kavmi' hidayette kıldıktan sonra onlara ittikaası ve kaçması lâzım olan günahları beyan edinceye kadar onları idlâl eder olmadı. Zira; Allahü Tealâ kullarının ıslahını ve ıslahlarına taallûk eden her umuru bilir ve ona göre mücazât eder.]

Yani; Vâcip Tealâ bir kavme muharremâtın hurmetini ve menhiyatın çirkinliğini beyan etmedikçe İslâm'ı kendilerine hidayette kıldığı kavmi dalâlette kılmaz ve kabih olan şeyin kubhunu beyan etmedikçe muâhaze etmez. Çünkü; bir şeyin iyi olup işlemeye ve kötü olup işlememeye lâyık olduğunu bilmek akılla olmayıp şer'-i şerifle olduğundan şeriatla beyan olunmazdan evvel işlediği kubuhdan mes'ûl olmaz, illâ ma'rifetullah müstesnadır. Çünkü; marifetullah akılla bilindiğinden şer'in vüruduna hacet yoktur. Binaenaleyh; şeriatın vürudundan evvel bir kimse Allah'ı inkâr veya şirk ederse mes'ûl olur, amma başka bir cürüm işlerse mes'ul olmaz. Zira; onun cürüm olduğuna dair sahib-i şeriat tarafından bir beyan vuku bulmadı. Eğer kubhunu beyandan sonra işlerse elbet mes'ul ve muâhaze olunur. Şu halde müşriklere istiğfar her ne kadar kabihse de kubhuna dair âyet gelmeden evvel akrabala-

rından olan müşriklere istiğfar eden müminlerin mes'ul olmadıklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuş ve müminlerin kederlerini izale etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerden velev akrabası olsun müminlerin teberrisi lâzım olduğunu beyan buyurunca bazı müminlerin müşrik olarak akrabaları olup icabında onlardan muâvenet me'mul ettiklerinden teberriyle emrolunması üzerine böyle müşriklerden akrabası olan müminlere ârız olan hüsnü izale etmek üzere :

إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾

buyuruyor.

[Semavat ve arzın mülkü Allahü Tealâ'ya mahsustur. Binaenaleyh; ihyası lâzım olanları ihya ve imatesi lâzım olanları imate eder ve sizin için Allah'tan başka bir dost ve yardımcı yoktur.]

Şu halde insan için menfaat ve mazarrat Allahü Tealâ'dandır. Çünkü; yerlerin ve göklerin maliki Allahü Tealâ olunca yerlerde ve göklerde olan herşey Allah'ın izniyledir. Binaenaleyh; onun izni olmaksızın hiçbir kimseye hayır ve şer vâki olmaz. Şu halde müminler akrabaları olan müşriklerden kat'-ı alâka etmekle onlara bir zarar gelmez. Çünkü; müminlere muîn ve nâsır ve işlerinde mütevelli ancak Hak Celle ve Alâ'dır ve Allahü Tealâ'nın yardım etmediği kimseye gayrıdan yardım mümkün değildir. Çünkü her kimse yardım murad etse onun yardıma iktidarını Allahü Tealâ halketmedikçe o kimse yardıma kaadir olamaz. Zira; Allahü Tealâ murad etmediği şeyi halketmediği gibi onun esbabını dahi halketmez. Binaenaleyh; insanlar ne kadar çalışsalar fayda vermez.

***

Vâcip Tealâ (Tebûk) gazasında vâki olan hatanın affını ilânla resulünü ve müminleri mesrur etmek üzere :

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾

buyuruyor.

[Muhakkak Allahü Tealâ Resulünden, muhacirîn ve ensar ki, onlar pek müşkül bir saat olan gaza-yı Tebûk'te Resulullah'a ittibâ' etmişlerdi. Onların cümlesinden sadır olan hatayı, Allahü Tealâ affetti ve tevbelerini kabul eyledi ve şu afv ve günahlarından tecavüz ashab-ı Resulullah'tan bir fırkanın Tebûk gazasına gitmemeye kalpleri meyletmeye yaklaştığından sonra vâki olmuştur. Allahü Tealâ onları esirgeyip rahmet edicidir.]

Yani; Allahü Tealâ Resulünden sadır olan zelleyi ve muhacirîn ve ensardan sadır olan hatayı affetti ve şol muhacirîn ve ensar ki, onlar gaayet müşkül denmeye seza ve lâyık olan gaza-yı Tebûk'te Resulullah'a ittibâ' eden müminlerdir. Fakat onlardan bir fırkanın kalplerine hemen harbe gitmekten meyledip gitmemeye yakın bir hâl ve tereddüd gelmişti ve lâkin bu tereddüt zail olarak gaza-yı Tebûk'e gitmişlerdi. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak da tevbelerini kabul etti.

Fahri Râzi, Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Resulullah üzerine tevbe ve affın manâsı «Gaza-yı Tebûk'ten tahallüf eden münafıklara Resulullah'ın izin vermesinden ibaret olan zelleden Allahü Tealâ tecavüz etti» demektir. Gerçi Resulullah'tan izin isteyen münafıklara Resulullah izin vermişse de bu izin evlâyı terketmek kabilindendir. Yoksa günahtır da o günah affolundu manâsına değildir. *Yahut* tevbesinin kabulünde Resulullah'ı zikretmek müminlerin şanlarına ta'zîm içindir. Amma muhâcirîn ve ensarın tevbelerinin kabulünün manâsı; Tebûk gazası gaayet sıcak bir zamana tesadüf ettiğinden bazıları gidilmemesinden ve bazıları da gidilse bile Rum kavmiyle muharebeye iktidarları olmadığından bahsetmelerinden ibaret olan hatalarından tecavüzdür.

Yahut mutlaka günahlarının affolunmasından ibarettir. Çünkü; Tebûk gazasında görmüş oldukları mihnet ve meşakkatlara ve darlığa sabır ve tahammülleri sebebiyle Allahü Tealâ onların bütün günahlarını aff ü mağfiret etti, demektir. Zira; gaza-yı Tebûk o kadar dar bir zamana tesadüf etti ki on kişiye bir deve isabet ettiği gibi azıcık bir hurmayla birçok kimselerin günlerce idare olundukları mervidir. Hatta susuzluktan birçok meşakkat çektiklerinden bu gazaya *saat-ı usret* ve askerine de *ceyş-ül usret* denilmiştir. Yani «Güç bir saat ve güç bir saatin askeri» demektir. *S a a t* la murad; *mutlaka vakittir*. Gazaya gitmeyenleri zem için *mutlakaa vakitten* saatle tabir olunmuştur. Çünkü saat; az bir zamanda isti'mâl olunduğundan bu kadarcık zamana tahammül edemedikleri cihetle tevbih olunmuşlardır. Zira; ihtiyaç zamanında ihtiyacın define çalışmayanlar her zaman tekdire lâyık ve şayanlardır, ihtiyacın define çalışanlarsa her zaman metholunurlar. Binaenaleyh; Tebûk gazasına gidenlerin isimleriyle beraber Resulullah'ın isminin bu âyette zihrolunması; onları medih ve şanlarına riayet ve kadirlerini terfi olduğu gibi günahlarını zikretmeksizin tevbelerinin kabulünü beyan etmek; onları tatyib ve taltif içindir. Tevbelerinin kabulüne kalpleri mutmain olmak için *esirgeyici* manâsına *r a û f* ve *lutf u ihsan edici* manâsına *r a h î m* ism-i celillerini dahi ilâve buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ gaza-yı Tebûk'e gidenlerden vâki olan hatayı affettiğini beyandan sonra mümin oldukları halde gitmeyenlerin tevbelerini dahi kabul buyurduğunu beyan etmek üzere :

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوٓا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّٓا اِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١١٨﴾

buyuruyor.

[Dahi Allahü Tealâ Tebûk'e gitmekten imtinâ' eden üç kimseye tevbeyi tevfik ederek onların tevbelerini de kabul buyurdu ki, onların tevbelerinin kabulü bir müddet te'hir olunmuştu, yeryüzü o kadar vüs'atla beraber üzerlerine daraldı, kalpleri şişti. Nefesleri dar çıkar ve asla kalplerine ferah girmez oldu, dünya üzerlerine daraldıkça daraldı ve onlar için bütün dünya zindan oldu ve en nihayet zannettiler ve bildiler ki, Allah'ın azabından Allah'ın lutfuna sığınmaktan başka çare yoktur. Binaenaleyh; dergâh-ı ülûhiyete iltica ile tevbelerini ihlâs üzere bina ettiler. Badehu elli gün geçince tevbelerini kabul buyurdu. Zira; Allahü Tealâ kullarının tevbelerini kemâl-i ehemmiyetle kabul ve tevbelerini kabul etmekle kullarına merhamet buyurucudur.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette zikrolunan *üç kişi*yle murad; *(Kâ'b b. Malik), (Hilâl b. Ümeyye) ve (Mirare b. Rebi')dir.* Bunlar ensardan mümin oldukları halde Medine'de kaldılar, gaza-yı Tebûk'e gitmediler. Gerçi bundan evvel beyan olunduğu veçhile Ebulübabe ve rüfekaası da kalmışlarsa da onlar Resulullah Medine'ye gelmeden daha evvel tâib ü müstağfir olarak çare aradıklarından tevbelerinin kabulüne dair derhal âyet nazil olmuştu. Amma bunlar derhal kusurlarının affına dair çare aramakta tekâsül ettiklerinden tevbelerinin kabulü taahhur etti. Dünya başlarına zindan kesildi ve ne yapacaklarını bilemediler, şaştılar. Badehu Resulullah'ın damen-i pakinden istimdad ettiler ve hulûs-u niyetle tevbe etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ tevbenin kabulünü beyandan sonra tevbeye muhtaç olan günahlardan eh-li imanı menetmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١١٩﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Günahları işlemekten korkun ve Allah'ın em-

rine muhalefetten sakının. Güç ve kolay herhangi halinizde olursa olsun Allah'ın emrine itaat eden sadıklarla beraber olun.] Ve imanınızda sebat edin, sözünüzde, işinizde doğrularla beraber olun.

Bu âyet birkaç cihetten doğru söylemenin faydasına delâlet eder. Zira; Allahü Tealâ ehl-i imana sadıklarla beraber olmalarını tavsiye buyurur ki, «Mümin olan doğru söyler» demektir. İmanın sıdıkta dahil olması; sidkın fezailine delâlet yönünden ve küfrün yalanda dahil olması da küfre ayıp yönünden kâfidir. Yani iman edenlere sadık denilir. Zira iman; sıdık cümlesindendir ve kâfire kâzip denilmek sahihtir. Zira küfür; kizib cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulullah'la gazada bulunmak vâcip olduğunu beyandan sonra Resulullah ile gazaya gitmekten imtinâ' caiz olmadığını dahi beyan etmek üzere :

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ
اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ

buyuruyor.

[Ehl-i Medine ve onların etrafında bulunan A'rabiler için gazalarda Resulullah'tan ayrılmak ve muhalefet etmek caiz olmadığı gibi kendi nefislerini muhafaza için Resulullah'tan i'raz etmek dahi caiz olmadı.] Elbette Resulullah ile beraber bulunmaları lâzımdır. Binaenaleyh; Resulullah'ın tahammül ettiği mihnet ve zahmetlere tahammül etmeleri lâbüttür. Bunun için feda-yı can etmek ve bezl-i emvale müsaraat ederek Resulullah'ın gittiği mahalle gitmek ve Resulullah yoluna rahatlarını feda etmek vâciptir. Belki her müminin (Ebuhayseme) gibi olması lâzımdır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Resulullah Tebûk gazasına gidince (Ebuhayseme) hurma bahçesine geldi. Haremi koyu bir gölgeye hasır serdi, etrafını suladı, soğuk su getirdi ve yaş hurma koydu. (Ebuhayseme) şu nail olduğu nimetleri ve Re-

sulullah'ın şiddet-i hararette yol üzerinde gider olduğunu düşününce derhal ayağa kalkarak «Resulullah meşakkat içindeyken bu rahat benim için hayır değildir» dedi ve o nimetlerin cümlesini terkederek devesine bindi ve arkadan Resulullah'a yolda yetişti. Resulullah (Ebuhayseme) nin bu hareketinden çok memnun oldu ve hayırla duâ buyurdu. Uhud gazasında Resulullah'la beraber bulunmuştu. Yezid'in hükûmetine kadar muammer ve Resulullah'ın duâsı eseri çok nimetlere nail oldu. Çünkü; Resulullah'ın rızasını tahsil etti ve duâsını aldı. Binaenaleyh; payidar olacağı şüphesizdi ve öylece oldu.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'tan tahallüf caiz olmadığının sebebini beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ

buyuruyor.

[Resulullah'ın bulunduğu mahalde bulunup emrine muhalefet caiz olmadığının sebebi; onlar gazalarında açlık, susuzluk ve saire gibi her neye tesadüf ederlerse rıza-yı Barî yoluna tesadüf ettiklerinden bu şeylerin isabeti olmadı, illâ isabet eden şeylerin mukaabilinde onlar için amel-i salih ve sevap yazıldı ve kezalik kâfirlerin gayz u gazaplarını ve hüzn ü kederlerini icab eder bir mahalle ayak basmadılar ve düşmandan katl ü esaret gibi birşeye isabet etmediler, illâ o şey bedelinde onlara amel-i salih yazılır.]

اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾

[Zira Allahü Tealâ erbab-ı ihsanın ecrini zayi etmez.] Bunlar ise dini i'lâ sadedinde görmüş oldukları açlık, susuzluk ve yorgunluk meşakkatlarını ve bastıkları düşman toprakları ve düşmana vermiş oldukları hüzün, gayz, gazap ve düşmandan gördükleri katil, esaret ve tazyik gibi şeylerin cümlesi Allahü Tealâ'nın rızası

için olduğundan ihsan kabilindendir. Binaenaleyh; bu misilli amelde bulunan kimselerin herbiri erbab-ı ihsan zümresinden oldukları için Allahü Tealâ emeklerini zayi etmez ve amellerinin hepsi amel-i salih yazılır. Çünkü ihsan; *lâyıkıyla Allahü Tealâ'ya ibadet etmek* olup lâyıkıyla ibadet edenlerin ecirlerini zayi etmeyeceğini Allahü Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur. İşte ehl-i iman için bu misilli fevaidi fevtetmek caiz olmadığından bu gibi fezailin fevtini icab eden tahallüf dahi caiz olamaz.

Her ne kadar bu âyetin hükmü zaman-ı saâdete mahsus olup zaman-ı saâdetten sonra İslâm'ın çoğalmasından dolayı emr-i harpte muhalefet caizdir diyenler varsa da esah olan zaruret messettiğinde hükûmet tarafından davet olunan şahıs için muhalefet caiz olmadığı ve hükûmetin davetine icabetin vâcib olduğu tefsir kitaplarının ekserisinde mezkûrdur. Çünkü; umur-u harpte emîrülmüminin emrine itaat etmemek hükûmet-i İslâmiyenin inkırazını mucip olduğundan bu hususta hükûmetin emrine muhalefet caiz olamaz. Binaenaleyh; bu misilli emre muhalefetin ehl-i İslâma ihanet olacağı şüphesizdir.

Bir kimsenin maksadı Allah'a itaat olup işinde rıza-yı Bârî'yi kasdettiğinde; o kimsenin yürümesi, oturması, kalkması ve sair harekât ü sekânatı ibadet yazılacağına bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ emr-i harpte isabet eden meşakkatın her zerresine sevap yazılacağını beyan ettiği gibi fisebilillâh sarfolunan nafakanın küçüğüne ve büyüğüne ve kat'olunan her zerresine dahi sevap yazılacağını beyan etmek üzere :

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

buyuruyor.

[Ehl-i iman gerek küçük ve gerek büyük nafaka infak ve harp için az ve çok bir mesafe kat'etmez, illâ amellerinin en güzelinin

cezasıyla onları cezalandırma için Allahü Tealâ onlara sevap yazar.] Veyahut *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ onları bir cezayla cezalandırır ki o ceza amellerinden daha güzel olur] demektir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *n a f a k a - i s a ğ i r e* yle murad; *bir hurma tanesi ve onun daha büyüğüdür.* Hatta deve bağlayacak bir ip parçası olsa dahi ona sevap vardır. *K e b i r e* yle murad; *Tebûk gazasında Hz. Osman'ın infakı gibi birçok şey infak etmektir.* Çünkü; Hz. Osman (R.A.) ın Tebûk vak'asında bin dinar sarfettiği mervidir. Büyük sarfiyatın kendine göre sevaba istihkakı olduğu gibi küçük sarfiyatın dahi kendine göre sevaba istihkaakı olduğuna işaret için ayrı ayrı (لا) kelimesi varit olmuştur. Şu kadar ki, asıl istihkakta her ikisi de müsavi ise de büyüğün sevabı büyük ve küçüğün sevabı küçük olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; kudreti olan bir mümin i'lâ-yı kelimetullah için sarfiyattan çekinmemelidir. Çünkü; her ne sarfetse zayi olmayıp ecrine nail olacağını hem de ecrin gaayet güzeline nail olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Şu halde Allahü Tealâ'nın rızası için sarfiyat; her zaman faydadan hâlî değildir.

***

Vâcip Tealâ müsaferetle husule gelen hicreti ve cihadı beyandan sonra müsaferetle husule gelen tahsil-i ilme müteallik hükm-ü şer'iyi beyan etmek üzere :

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

buyuruyor.

[Müminler için tahsil-i ilim ve cihad hususunda hepsinin gitmesi sahih olmadı. Çünkü; cümlesinin birden gitmesi emr-i maişeti muhtel edeceği cihetle hepsinin birden gitmesi caiz olmadı. Keşke müminlerin her kabilesinden ve her beldesinden azıcık bir

taife âdâb-ı diniye ve şeâir-i İslâmiyeden lâzım olanları öğrenip ve tahsil-i ilimden sonra dönüp memleketlerine geldiklerinde kavm ü kabilelerinden inzarı lâzım gelenleri inzar etmek için gitmiş olsalar hem kendileri ve hem de kavm ü kabileleri haklarında ayn-ı nimet olur. Çünkü; saâdet-i ebediyeye îsâle vesiledir ve me'mûl ki, inzarla onlar menhiyattan korkarlar.]

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile ulûm-u şer'iyeyi tahsil etmek farz-ı kifaye olduğuna ve talib-i ilim olan kimsenin niyeti de halkın noksanını ikmâl ve ahvalini ıslah olmak lâzım geldiğine bu âyet delâlet eder. Çünkü; bir beldeden çok az kimselerin tahsil-i ilim vazifesini ifa etmeleriyle diğerlerinden o vazifenin sukuutu farz-ı kifaye olmaktan başka birşey değildir. Tahsil-i ilim için müsaferetin lüzumu ve seferden mütevellid olan meşakkatlara tahammül tahsil-i ilmin levazımından olduğuna işaret için (تفقه) kelimesi külfete delâlet eden tefâ'ul babından varid olmuş ve her âlimin herşeyden evvel kendi kavmini irşad ve ıslah etmesi emr-i lâzım olduğuna işaret için kendi kavimlerini korkutmak maksad-ı aslî olması âyette sarahaten beyan olunmuştur. Müsaferetle hasıl olan ilimde bereket ve feyz olacağına işaret için elbette müsaferetin lüzumu beyan olunmuştur. Çünkü *t a h s i l - i i l i m i ç i n ç ı k m a k* la murad; *beldelerinden çıkmak olduğu* gibi *r i c ' a t* de *beldelerine ric'at olduğundan* çıkmakla ric'at arasında elbette müsaferet lâzımdır. Çünkü; müsaferet olmasa huruc olmaz ve huruc olmayınca ric'at de olmaz. Kavim ve kabilenin inzarı da lâzımdır. Çünkü; inzarla akaaidlerini tashih edince imanları tekemmül eder. Binaenaleyh; evamire imtisal ve nevahîden içtinab edecekleri ve Allah'tan korkacakları me'mûl-ü kavîdir. Çünkü itikad-ı sahih; Allah'tan korkmanın menşe' ve aslıdır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; amel hakkında haber-i vâhi'din hüccet olduğuna delâlet eder. Zira fırka; en aşağı üç kişi olup üç kişiden çıkan az bir taife bir veya iki kişi olur, bu ise âdah kabilindendir. Çünkü; bu taifenin sözleriyle hazer lâzım olunca bunların sözleriyle amel etmek vâcip demektir. Amel vâcip olunca

onların sözlerinin hüccet-i şer'iye olunduğunda şüphe yoktur. Havadis-i beşeriyeyi müçtehidîn hazaratından birinin kavaidine tatbika kaadir olmak manâsına fekahet-i fiddîn ile meşgul ve bu manâca âlim bir kimsenin her beldede ve her kabilede bulunması farz-ı kifaye olduğundan hükûmetin ve ahalinin böyle bir kimse bulundurmak ve maişetini te'min etmek üzerlerine lâzımdır. Eğer böyle bir kimse bulunursa o belde ahalisi günahtan kurtulmuş olacakları gibi eğer bulundurmazlarsa cümlesi günahkâr olurlar. Amma herkesin ilmihalini bilmesi farz-ı aynolduğundan ilmihalini öğretmeyen kimse günahkârdır. Zira; dâr-ı İslâm'da cehalet özür değildir. Ve (طلب العلم فريضة على كل مسلم) hadis-i şerifi de farz-ı aynolan ahkâm-ı şer'iyeyi taleb etmeye masruftur. Ahkâm-ı şer'iyeyi tahsil farz ve hayr-ı mahız ve ibadet-i halisadır. Zira; Resulullah (من يرد الله به خيراً يفقهه في الدين) buyurmuştur. Yani «Allahü Tealâ bir kimseye hayır murad ederse o kimseyi dinde fakîh kılar» demektir. Şu halde fekaahet; hayr-ı mahızdır.

Hulâsa; ahkam-ı şer'iyeyi tahsil farz ise de ehl-i imanın kâffesi üzerine tahsil için memleketten çıkmak lâzım olmayıp belki bazı kimselerin tahsil için gitmeleri kifayet edeceği ve tahsili bütün bütün terketmek asla caiz olmadığı ve her kavim ve belde ahalisinin müşkülât-ı şer'iyeyi halledecek birer âlim bulundurması vâcip olduğu ve bilcümle ahalinin hurucuyla ziraat ve ticaret gibi medar-ı maişet olan esbabın terk ve tatili caiz olmadığı ve tahsil-i ilimden garaz halkı hakka davet olup nas üzerine tekebbür olmamak lâzım ve gerek ulûm-u şer'iye, gerek cihadın tatili Müslümanlar hakkında ayn-ı mazarrat olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bilumum müşriklerle mukaatelenin vücubunu beyandan sonra mukaatelede esah olan cihet evvelâ harp mevkiine en yakın olan kimseler üzerine ve sonra onlara yakın olan ve daha sonra daha yakın olanlara vâcip olup saha-i harp tevessu' ettikçe vücubun da uzak mahallere kadar imtidad edip gideceğini beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾

buyuruyor.

[**Ey müminler! Size yakın olan kâfirlerle mukaatele edin ve kâfirler esna-yı harpte sizde şecaat, kuvvet ve şiddet bulsunlar ki, inhizama ve inkıyada mecbur olsunlar ve siz iyi bilin ki, Allahü Tealâ'nın nusreti; evamirine imtisal ve nevâhîden içtinab eden müttekilerle beraberdir.**] Binaenaleyh; Allah'tan yardım isteyenler Allah'ın emrine imtisal ve nehyinden içtinab etmek suretiyle ittikaa etmelidir. Şu halde ittikaası olmayanlar Allah'ın nusretine müstehak olamazlar.

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile ehl-i imana, mahal-i ikaametleri yakın olan kâfirlere şefkat ziyade olmasına mebni hakka davet ve doğru yolu göstermek için onlarla mukaatele vâciptir ve onların zararlarını kaldırmak uzakta olanların zararlarını defetmekten daha mukaddem olduğundan Cenab-ı Hak evvelâ onlarla mukaatelenin vücubunu beyan buyurmuştur. Onları İslâm'a davetle komşuluk hakkını yerine getirmek de vardır ki, uzakta olanların hukuk-u civariyeti yoktur. Binaenaleyh; emr-i tebliğde Resulullah'a evvelâ akrabasından başlamakla emrolunmuştur. Kezalik mukaatelede dahi evvelâ akrabasından sonra sair kabail-i Arap'tan ve daha sonra Şam tarafında Rumlardan başlamıştır ve ashab-ı ızam da Şam cihetini bitirdikten sonra Irak cihetine gitmişlerdir. Velhasıl bilumum kâfirlerle birden muharebe mümkün olmadığından evvelâ yakın olanlardan başlayarak tedriç tarîkıyla icab ettikçe uzaklara gitmek maslahat-ı İslâma muvafık olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü; yakın olanların şerlerini defetmek daha evlâ olduğu gibi yakın olanların ahvalini bildikleri cihetle muharebede suhulet dahi olmak ve yakında olanları tarumar etmekle uzakta olanlara şevket-i İslâmiyeyi duyurmak ve onların kalplerine korku koymakla kuvve-i maneviyelerini kırmak gibi faydalar olduğunda şüphe yoktur. Ve

yakın olanları terkle uzakta olanlarla mukaatele dar-ı İslâmla dar-ı küfür arasında diğer bir dar-ı küfrü terketmek mazarrattan hâli olmadığı cihetle caiz olamaz.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'ın sûrelerinden bazıları nazil olduğunda münafıklardan sudur eden sözleri beyan etmek üzere :

وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾

buyuruyor.

[Kur'an'ın sûrelerinden bazı sûre nazil olduğunda münafıklardan bazıları istihza tarikıyla «Şu sûre hanginizin imanını ziyadelendirir?» derler ve böyle demekle Kur'an'ı ve Resulullah'ı istihza ederler. Amma müminlere bu sûre imanı ziyade eder. Çünkü; sûre nazil olunca ehl-i iman o sûrenin ahkâmını itikaad etmekle elbette imanları ziyadelenir. Halbuki onlar şey'en feşey'en Kur'an'ın nüzûlüne ferah ederler ve her ne zaman Kur'an nazil olursa imanları tezayüd eder.]

Yani; Kur'an'dan bir sûre nazil olduğunda münafıklar birbirlerine «Şu sûre hanginizin imanını ziyade eder?» derlerdi ve bundan maksatları Kur'an'ı ve Resulullah'ı ve ashabını istihza etmek ve eğlenmekti.

İmanın miktar cihetinden ziyadelenmesi asr-ı saâdete münhasırdır. Zira; asr-ı saâdette ahkâm yeni nazil olup, tedricen husul bulduğundan iman edecek ahkâm günbegün tezayüd ettikçe o ahkâma iman eden ehl-i imanın imanları da ahkâm nispetinde tezayüd eder. Amma zaman-ı saâdetten sonra ahkâm tamamıyla tekemmül edip tezayüd etmek imkânı olmadığından imanın ziyadelenmesi mümkün değildir. Çünkü vahiy; Resulullah'ın vefatıyla kesildiğinden mü'menünbihte tezayüd yok ki, imanda tezayüd olsun. Tedricen nazil olan sûrelerde ehl-i iman için bir çok menafi'-i diniyye ve dünyeviyye bulunduğundan ve yeni bir sûre nazil olduğunda evvelki sûreler gibi birçok menâfii mutazammın olduğun-

dan müminler hakkında ayn-ı beşaret olduğu cihetle müminlerin istibşar ettikleri beyan olunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ sûreler nazil oldukça müminlerin imanları ziyadelendiğini beyandan sonra sûreler nazil oldukça kâfirlerin küfürlerinin ziyadelendiğini dahî beyan etmek üzere :

وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾

buyuruyor.

[Amma şol kimseler ki, onların kaplerinde necasete benzeyen küfür ve nifak vardır. Sûre ve âyetler nazil oldukça inkâr ettikleri cihetle eski küfürlerine şu inkârlarından hasıl olan küfürleri zammoldukça küfürleri tezayüd eder. Halbuki onlar kâfir oldukları halde vefat ettiler.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *m a r a z* - la murad; *küfür*dür. Çünkü küfür; kalpte fesad olduğu cihetle bedende olan hastalık gibi ilâca muhtaç olduğundan *küfre* maraz denmiştir. *K ü f ü r ; tabiat-ı insaniyenin nefret ettiği kazurat kabilinden olduğu cihetle r i c s* denmiştir. Çünkü rics; *necaset* manâsınadır. Binaenaleyh; küfürden necaset manâsına ricisle tabir lâyıktır. Belki küfür; necasetten eşna'dır. Zira; necasetin zararı maddîdir ve küfrün zararı ise manevîdir. Necasetin zararı her zaman zevale ma'ruzdur ve küfrün zararı ebedî olduğundan küfrün zararı elbette eşnâ'dır. Şu halde insan necasetten nasıl kaçınır ve sakınırsa küfürden daha ziyade kaçınması lâzımdır ve necaseti izaleye sa'yettiğinden daha ziyade küfrü izaleye çalışmak elzemdir.

Velhasıl insanın bedeni gibi ruhu da hastalığı kabul eder. Şu halde cesedin marazdan halâsı için tedaviye müracaat etmek lâzım olduğu gibi ruhun marazdan halâsına dahi çare aramak lâzımdır ki, ruhta hastalık olan küfür, nifak ve ahlâk-ı zemimeyi, iman, ihlâs ve ahlâkı tathirle izale ve tedâvî etmelidir.

*
**

Vâcip Tealâ kalplerinde nifak olan kimselerin küfürlerini sûrenin nüzûlü ziyadelendirdiğini beyandan sonra kâfirlerin musibetten mütenebbih olmadıklarını beyan etmek üzere :

أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

buyuruyor.

[Onlar her sene bir kere veyahut iki kere müptelâ olduklarını görmezler mi de, küfrüzere devam ederler. Görmüş oldukları mesâibden ibret almak lâzımken bilâkis mesâibden mütenebbih olmazlar mı, şu halde küfrüzere ısrar etmeleri ayn-ı hamakat değil mi? Sende birkaç defa müptelâ olduktan sonra vâki olan küfür ve nifaklarına tevbe etmez ve gördükleri mesâibden ibret almazlar ve tezekkür edip düşünmezler.] Halbuki insan için vâcip olan vukuâttan ibret almak ve kusurunu itiraf ederek tevbeyle dergâh-ı ülûhiyete müracaatla günahının affını istirham etmektir. Resulullah iman etmeyen münafıkları ibrete davet için senede bir veya iki kere emraz ve kaht u galâ gibi musibetlerle müptelâ kılar ve katl ü esaret gibi şeylerle de rezil ve rüsvâ ederdi, lâkin onlar da bunların hiçbirisini hesaba almayıp mütenebbih olmadıklarını beyanla Vâcip Tealâ tekdir etmiş ve bu hallerinin emr-i münker olduğunu beyan için inkâra delâlet eden *istifham-ı inkârî* ile irad-ı kelâm buyurmuştur. Çünkü; aklı olan kimsenin her vukuâttan ibret alması lâzımdır ve ibret almayan tekdire müstehak olduğu gibi mesâibden de hâlî olamaz.

***

Vâcip Tealâ münafıkların nifak ve inad üzere devam ettiklerini beyandan sonra ayıplarını beyan eden bir sûre nazil olduğunda vâki olan hallerini beyan etmek üzere :

وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَيكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

buyuruyor.

[Münafıkların hallerini beyan eder bir sûre nazil olduğunda bazıları bazılarına bakarak «Sizi müminlerden bir kimse görür mü?» diyerek oldukları mahalden giderler. Allahü Tealâ onların kalplerini imandan sarf ve tağyir etti. Zira; onlar vahiy nazil olan meclisten bırakıp gitmeleriyle imandan nefret ve küfrüzere devam ettiklerinden Allahü Tealâ onlara imanı tevfik etmemekle kalpleri küfrüzere mühürlendi. Çünkü; onlar menfaat ve mazarratı fehmetmez bir kavm-i cahillerdir.] Binaenaleyh; imanın lüzumu hakkında gelen delillere nazar ederek iradelerini imana sarfetmezler ki, iman etmeye muvaffak olsunlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile münafıkların hallerini beyan eder her ne zaman bir sûre nazil olsa, kendilerine mahsus ve ta'n ü istihzayı müş'ir bakışla birbirlerine bakarlar ve «Sizin bu bakışınızı müminler tarafından bir gören var mı? Eğer gören varsa böyle hakaaret üzere bakışınız hakkınızda zarar olur» derler ve oldukları mahalden dağılır giderler ki, bu sûrenin nazil olmasından hoşnud olmadıkları cihetle o meclisten firara mecbur olurlardı. Elyevm ahkâm-ı şer'iyeden memnun olmayan münafıkların halleri de böyledir.

***

Vâcip Tealâ şu sûrede beyan olunan ahkâmın nasa tebliğini Resulüne emir buyurduktan sonra Resulullah'ın kendi cinslerinden şefkatlı bir peder mesabesinde olduğunu ve tabib-i hâzıkın ebdanı tedâvi ettiği gibi Resulullah'ın da ervahı tedâvi ettiğini beyan etmek üzere:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hakkı için size kendi cinsinizden büyük bir resul geldi ki, o resulün hâl ü şanı; size meşakkat verecek şey kendi üzerine gayet ağır olur ve sizin su-u âkıbete duçar olmanızdan en-

dişe eder. Ve sizin birtakım sevilmeyecek şeylere tesadüf etmenizden korkar ve sizin bir cüz'î meşakkat görmeniz o resul üzerine gaayet büyük birşey olur. Binaenaleyh; sizi meşakkatlı olan şeylerden sakınır, sizin imanınızı ve ıslah-ı halinizi şiddetle arzu eder. Zira; Resulullah müminlerin cemiini esirgeyici ve cümlesine lutuf ve ihsan edicidir.]

Bu âyet-i celile; şu sûrenin müştemil olduğu tekâlif-i şâkkayı kabule ümmet-i Muhammedi teşvik eder. Çünkü Resulullah'ın ümmetine re'fetini ve merhametini ve ümmetinin imanına, ıslah-ı haline hırsını, meşakkatlı olan şeylerden esirgemesini beyan etmek; tekâlifinin cümlesi merhametten hâlî olmadığını beyan etmektir. Zira; bir şefkatli peder evlâdını her ne kadar te'dibât-ı şâkkayla te'dib ederse de pederin şefkatı ma'lûm olunca evlâdı indinde bu te'dibât lutuf ve ihsandan ma'dud olur. Kezalik bir tabib-i hâzıkın hazakatı ma'lûm olunca vermiş olduğu acı ve suûbetli ilâcı isti'mâlden hasta çekinmez. Her ne kadar acıysa da seve seve isti'mâl eder. Çünkü; tabibin hazakatından emindir. İşte bu sûre-i celilede vâki olan tekâlif ekseriyetle kâfirlerle kıtâle ve ceng ü cidale müteallik olduğu cihetle nüfus-u beşer üzerine müşkül ise de Resulullah'ın şefkat ve merhametini, re'fet ve atufetini bilen kimselere gaayet kolaydır. Binaenaleyh; kabul edip mucibiyle amel etmekten çekinmezler. Zira bu tekâlifi kabul; enva'-ı hayratı camidir.

⁂

Vâcip Tealâ Resulünün evsafını beyandan sonra şu tekâlifi kabul etmek lâzımken kabulden imtinâ' edenlere karşı Resulullah'ın vaziyetini beyan etmek üzere :

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظٖيمِ ﴿١٢٩﴾

buyuruyor.

[Eğer onlar sana imandan i'raz ederlerse onların bu i'razlarına karşı yâ Ekrem'er Ruşül! «Bana Rabbim kâfidir. Zira; ma'-

bud-u bilhak olmadı, illâ o Allahü Tealâ oldu. Binaenaleyh; benim umuruma kâfi ancak odur. Ben ancak Allahü Tealâ üzerine tefviz-i umur ederim» demekle i'raz edenlere cevap ver ve «Benim tefviz-i umur ettiğim Allahü Tealâ; büyük olan Arş-ı A'lâ'nın rabbi ve sahibidir» de ki iman etmeyenleri tehdid olsun.]

***

SURE-İ YUNUS

Bu sûre-i şerife; Mekke'de nazil olan sûrelerdendir. *Yüz dokuz* âyeti câmi'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

(الر) müteşabihattandır. Ulemâ-yı salifeye göre; manâsını Allahü Tealâ bilir. Binaenaleyh; aslına ve kelâm-ı ilâhi olduğuna imanla beraber te'vil lâzım değildir. Amma ulemâ-yı müteahhirîne göre ilminde rüsuh olan ulemânın, müteşabihatın manâsını bilmesi ve bazı müfsidlerin kavaid-i şer'iyeye muhalif te'villerine meydan vermemek için hüsn-ü tevcihle tevcihi câizdir. Buna nazaran şu harfler makama münasip bir teville te'vil olunur ve denilir ki (الف) *insana* (لام) *lebibe* yani *âkile* ve (راء) *reşide* işarettir. Binaenaleyh; *manâ-yı nazım:* [**Ey risalet-i âmmeye malik olup herkesi doğru yola irşad eden insan-ı âkil! Sana hitab eder ve derim ki, sana inzal olunan şu sûrenin âyetleri hakîm olan kitabın âyetleridir**] demek olur. Şu halde, (الر) Resulullah'a hitap ve bazı evsaf-ı nebeviyeye işaretten ibarettir. Bu sûrede nazil olan âyetlere ta'zîm için tazîme yüksek mertebeye delâlet eden (تلك) ism-i işareti varid olmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *k i t a p* la murad; *Kur'an* veyahut *Kur'andan şu sûredir.* Kitabın veyahut kitaptan şu sûrenin âyetleri birçok hikmetleri mutazammın olduğundan kitab; *hikmet*le tavsif olunarak (آيات الكتاب الحكيم) denmiştir. Yahut *k i t a p* la

murad; *şu sûre olduğuna nazaran* **hakîm** demek; *âyetleri nice hikmetleri mutazammın olduğu gibi mensuh da değil muhkem* demektir. Binaenaleyh; *manâ-yı nazım:* [Şu işaret olunan âyetler nice yüzlerce hikmeti mutazammın, tağyir ve ifsaddan hâli olan kitabın âyetleri] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ kitabı hikmetle tavsif ettikten sonra kâfirlerin Resulullah'a kitap nazil olduğuna taaccüplerinin emr-i münker olduğunu beyan etmek üzere :

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا
أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ

buyuruyor.

[Nasa sebeb-i taaccüp olur mu? Bizim o nastan bir erkeğe «Sen nâsı korkut ve müminleri tebşir et ki, onlar için Rableri indinde yüksek ve doğru bir mertebe vardır» demekle vahyetmemiz.]

Yani; nâsa ne oldu ki, kendi cinslerinden ve kavimlerinden bir recül-ü kâmile bizim insanlar haklarında ayn-ı saadet olan ahkâmı vahyetmemize taaccüb ediyorlar. Bu taaccüpleri bir emr-i münkerdir. Zira; taaccübe şayan birşey yoktur. Çünkü; o recüle vahyimiz «Sen nâsı Cehennem'in ahvalini beyan etmekle korkut ve Cehennem'e girmelerine sebep olan amelleri göstermekle günahları irtikâb etmekten onları menet ve Cennet'in evsafını ve Cennet'e girmelerine sebep olan ibadetleri ve o ibadetler sebebiyle Rableri indinde derecât-ı âliye olduğunu beyanla onları tebşir et» demektir. Şu halde böyle bir recül-ü kâmile bu misilli ahkâmı vahyimize neden taaccüp ederler? Zira; onlar, resul olarak gönderdiğimiz recülün me'mur olduğu inzar ve tebşir taaccübü icab eden şeylerden değildir. Çünkü *t a a c c ü p ; aklen uzak ve âdeten görülmemiş birşeye olur.* Halbuki bizim onlara irşad için gönderdiğimiz resul, onların menâfi-i diniye ve dünyeviyelerini kendile-

rine tebliğ etmesi ma'kul birşey olduğu cihetle taaccübe mahal yoktur.

Mekke kâfirleri emr-i nübüvvetin hakikatını bilmediklerinden taaccüp ediyorlardı. Zira; Fahri Râzi, Hâzin ve Kaazî'nin beyanları veçhile onlar derlerdi ki, «Ne acayip şey ki Allahü Tealâ halka gönderecek bir resul bulamadı da, Ebutalib'in yetimini mi buldu?» Bu sözleriyle risaleti Resulullah'a münsaip görmüyorlardı. Zira; onların bu sözleri fart-ı hamakatlarından ve bütün himmetleri umur-u dünyaya münhasır olduğundan ve vahyi mansıb-ı dünyaya kıyas ederek dünyaca zengin ve hatırlı olan kimseye geleceğini zannediyorlardı. Bilmiyorlardı ki, mansıb-ı nübüvvet rütbe-i rûhânîdir. Binaenaleyh; fezâil ve kemâlâtla ziynetlenmiş, ahlâk-ı hamideyle tahalluk etmiş ve kuvve-i kudsiyeye malik olan zat-ı şerife risalet geleceğini düşünemiyorlardı. Maahaza Resulullah'tan evvel geçen enbiya-yı ızam hazaratının ekserisi Resulullah gibi metâ'-ı dünyaya iltifat etmemişlerdi ve Resulullah ise Kureyş nazarında muteber olan şereflerin cümlesini câmi'dir. Şu kadar ki, Resulullahın onlar gibi dünya emvaline meyli olmadığından Kureyş'in büyük saydıkları kimseler gibi zengin değildi. Emr-i nübüvvetteyse malın azlığı ayn-ı nimettir. Çünkü; emvalin evvelâ kazanılması ve sonra muhafaza edilmesi emr-i tebliği haleldar eden ahvaldendir.

Müminlere ibadetleri mukaabilinde verilecek derecelerin yalan olmak ihtimali olmadığını ve şekk ü şüpheden ârî olduğunu beyan için mertebe manâsına olan kadem; *sıdıkla* tavsif olunmuş ve müminlerin cadde-i tevhide ikdamları olup, tevhidi ikrarda ayakları sabit olduğundan ind-i ülûhiyette mertebe-i âliye sahibi oldukları beyan olunmuştur. Çünkü Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *k a d e m ; mertebe-i âliye ve menzile-i refia* manâsınadır ve derecât-ı âliyeye ayakla varıldığından mertebeden *kademle* tabir olunmuş ve bu dereceye nail olmak doğru söz ve halis niyetle olduğuna işaret için kadem *sıdıkla* tavsif olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'a vahiy geldiğine kâfirlerin taaccüp-

lerini ve taaccübün bir emr-i münker olduğunu beyandan sonra kâfirlerin Resulullah'a ta'nettiklerini beyan etmek üzere:

قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Kâfirler, şu nübüvvet davâsı eden zat bir mahir sâhirdir dediler.]

Yani; şiddet-i buğz ve adavetle me'lûf ve habaset-i tıynetleri icabı şirküzere devam eden kâfirler Resulullah'tan birtakım harikulâde mucizeleri ve bilhassa Kur'an-ı Azîmüşşan'ı görüp muârazadan âciz kalınca «Şu risalet davâsı eden kimse açıktan bir sahirdir. Fenn-i sihirde mahareti vardır ve zamanında emsali yoktur» demekle Resulullah'a iftira ve bühtan ettiler.

Şu manâ; (ساحر) kıraetine nazarandır. Amma (لسحر) kıraetine nazaran ism-i işaret Kur'an'a işaret olup manâsı şöyledir: [Şu Kur'an, sihr-i zahirdir ve sihrolduğu meydandadır.] Binaenaleyh; bu manâya nazaran kâfirlerin ta'nı Kur'an'adır. Resulullah'a değildir. Her hangi manâ murad ve nasıl kıraet olunursa olunsun kâfirlerin bu sözleri acizlerini izhardan başka birşey değildir.

***

Vâcip Tealâ beşerden resul gönderildiğine taaccüb eden kâfirlerin taaccüplerine mahal olmadığını beyandan sonra delâil-i kat'iyeyle Sâni'in vücudunu ve haşri ispatla taaccüplerini izale etmek üzere:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizin Rabbiniz şol zat-ı ecellü a'lâdır ki, âlem-i ulvî olan gökleri ve âlem-i süflî olan yeri altı günde halkettikten

sonra Arş-ı A'lâ üzerine kahr u galebe etti ve cümle ecsamı ihata eden Arş-ı A'zam'a galebe edip taht-ı kahrına aldığı gibi cümle mevcudâtın umurunu tedbir eder olduğu halde ecsamın cümlesini makhur ederek yed-i istilâsına aldı.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *a l t ı g ü n* le murad; *miktardır.* Yani «Altı gün miktarı bir zamanda halketti» demektir. Çünkü; ma'ruf olan gün şemsin arz üzerinde bulunmasıyla hâsıl olacağından âlem halkolunmazdan evvel ve halkolunurken şems olmadığından ma'ruf olan günün bulunamayacağı cihetle gün tabiri bu makamda miktara mahmuldür. Allahü Tealâ bu âlemi an-ı vâhidde halketmeye kaadirken altı gün miktarı bir zamanda halkettiğini beyanla kendinin fâil-i muhtar olduğuna işaret buyurduğu gibi kullarına her umur ve ahvalde teenni eylemelerine dahi işaret ve tavsiye buyurmuştur. Amma miktarı beyanda altı adedini ihtiyarın hikmeti; Allahü Tealâ'ya müfevvazdır ve Arş-ı A'lâ üzerine istivânın manâ'yı hakîkîsi *bir mekânda karar etmek* olduğundan Allahü Tealâ'ya mekân ispat etmek lâzım gelip halbuki Allahü Tealâ mekândan münezzeh olduğu cihetle muhaldir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ hakkında *i s t i v â ; istilâ-yı tam ve kahr u galebe* manâsınadır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (يدبر) tedbir; *avâkıb-ı umura nazar ederek herşeyin hal ü şanına muvafık ve maslahata mutabık iş yapmaktır.* Şu halde *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ herşeyi vech-i etem ve ekmel üzere takdir eder ve o takdir sebebiyle herşey vakt-i muayyeninde miktar-ı muayyen üzere ziyade ve noksan, ileri ve geri olmaksızın saha-i vücudda arzı endam eder] demektir. Emir; *âlem-i ulvî ve süflînin kâffesine ve her zerresine şamil olduğundan* «Cümle hadisât takdirin haricinde zuhur edemez, belki cümlesi takdire muvafık olarak zuhur eder» demektir. Çünkü; eşyanın şey'en ba'de şey'in ve halen ba'de halin zuhur edip zatlarında, sıfatlarında, zamanlarında ve mekânlarında yekdiğerlerine münasip veya mübayin olmaları takdir-i ezelî iktizasıdır. Binaenaleyh; her birini takdir eden Cenab-ı Hak'tır, hiç kimse karışamaz. İşte bu cümleden olmak üzere ey kâfirler! Sizin taaccüb ettiğiniz vahiy de Cenab-ı Hakkın takdiriyledir.

Binaenaleyh; istediği kuluna gönderir. Şu halde filâna münasip ve filâna münasip değildir demekte bir manâ yoktur. Binaenaleyh; bu âlem-i mükevvenâtın icadına ve bu kadar acaip ve garaibin zuhuruna taaccüp etmiyorsunuz da Muhammed (A.S.) a gelen vahiy hakkında niçin taaccüp ediyorsunuz? Çünkü; vahiy gelmek eczâ-yı âlemden bir cüz' olduğu halde bu kadar cesîm âlemlerin halkolunmasında taaccüb etmeyip de bir cüz'ünde taaccübünüze taaccüb etmekten başka birşey değmez.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hakkın tedbir-i umurda devâmına işaret için istimrara ve teceddüde delâlet eden (يدبر) muzari sıyğasıyla varid olmuş ve bu âlem-i mükevvenatın esbabı Arş-ı A'lâ'nın harekesiyle husul bulup mahsulâta kaabiliyeti olan âlem-i süflîye, esbab-ı âdiye âlem-i ulvîden nazil olduğu cihetle Vâcip Tealâ mahlûkaatın cümlesini ihata eden Arş-ı A'lâ'ya istilâsını beyan buyurmuştur ki, bütün mevcudatın büyüğü olan Arş-ı A'lâ taht-ı kahrında olunca sair eczaların taht-ı kahrında olacağı evleviyetle sabit olduğuna işaret buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ azamet-i ilâhiyeye delâlet eden delâilden bazılarını beyandan sonra bazı aharı dahi beyan etmek üzere :

مَا مِنْ شَفِيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Allah'ın izni olmaksızın hiç bir kimse birşeye şefaat edemez, illâ izn-i ilâhi olursa şefaat eder. Ey insanlar! İşte ülûhiyet sıfatıyla muttasıf olan Allahü Tealâ sizin Rabbinizdir. Allahü Tealâ sizin Rabbiniz olunca siz ibadetinizi ancak ona hasredin, onun gayrıya ibadet etmeyin. Vahdaniyetine ve ibadete istihkaakına delâlet eden delâili unutur da düşünmez misiniz? Maahaza bu hususta çokça düşünüp tezekkür etmeniz lâzımdır.]

Yani; ey kâfirler! Siz ma'budlarınızın size şefaat edeceğini itikad ve onlara ibadet edersiniz. Halbuki bu itikaadınız batıldır.

Zira; herşeyi tedbir edip maslahat ve hikmeti icabı icad eden Allahü Tealâ olduğundan Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse hakkında birşey şefaat edemez, ancak şefaata Allahü Tealâ'nın izin verdiği kimse şefaat edebilir.

Bu âyet mutlaka şefaatın varlığına delâlet etmekle mutlakâ şefaatı inkâr eden Mutezileyi reddettiği gibi Allah'ın izni olmayınca hiç kimsenin şefaata cüret edemeyeceğini beyan ettiği cihetle Allah'ın azametine dahi delâlet eder. Vâcip Tealâ azametine ve ülûhiyetine delâlet eden delilleri beyandan sonra cümlenin ibadetine müstehak ancak kendisi olup kendinin gayrı ibadete müstehak bir kimse olmadığını beyan buyurmuş ve bu delâili tetkik ederek ülûhiyeti itikad etmeyenleri tekdir etmiştir. Çünkü; âyetin âhirindeki hemze; *istifham-ı inkârî ve tekdir* içindir. Zira; bu kadar büyük nimetlere müstağrak olan insanların o nimetleri halkedip kullarına veren Allahü Tealâ'yı düşünmemekten daha ziyade bir cinayet olamaz. Çünkü; o nimetlerin şükrünü eda ve nimetleri ihsan eden ma'buda ibadet etmek her insan üzerine farz-ı ayndır.

Bu âyet; Allah'ın mahlûkatta icad ettiği sanayi-i garibeyi tezekkür etmekle vahdaniyete ve Allah'ın kudret-i kâmilesine istidlâl etmek her mükellef üzerine vâcip olduğuna delâlet eder. Eğer tezekkür vâcip olmasaydı tezekkür etmediklerinden dolayı tekdire müstehak olmazlardı. Çünkü; vâcip olmayan şeyi işlememekten tekdire müstehak olmaz.

***

Vâcip Tealâ bidayette icada delâlet eden delilleri beyandan sonra nihayette olacak âhirete delâlet eden delilleri dahi beyan etmek üzere :

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ

buyuruyor.

[Ancak sizin cemiinizin merciiniz Allahü Tealâ'nın huzur-u manevîsidir. Allah'ın gayrının huzuruna varmanız mümkün değil-

dir. Şu rücuunuz Allah'ın vaad-i muhakkakıdır, asla hilâf olmaz. Zira; Allah'ın vaadinde hulf olmaz. Binaenaleyh; haşr ü neşir emr-i muhakkak olup tağyir ve tebdil kabul etmez. Allahü Tealâ halkı icad eder ve öldürdükten sonra tekrar iade eder. Şu halde iade edeceğine iman edip amel-i salih işleyen kullarını adaletle cezalandırmak için icad eder ki, herkes amelinin mükâfatını görsün.]

Yani; merciiniz ancak Allahü Tealâ'nın huzurudur. Zira; Allahü Tealâ bizatihi iptidaen mahlûkaatı halkeder ve sonra Kahhar isminin muktezası herbirini i'dam eder. Badehu kullarına vâki olan tekliflerinin esrarını izhar için tekrar onları ihya ve iâde eder. Onları iâde etmesinin sebebi; vahdaniyetini tasdik ve resullerine iman ederek şeriatlarıyla amel eden ve etmeyenleri amellerine göre ve adaletle cezalandırmaktır. Zira; günahı olanla olmayanların müsâvî kalması hikmete ve adalete mugaayirdir. Çünkü *a d a l e t ; âsîye azap, muti'a sevap vermektir.* Şu halde âsî ile muti' beynini ayırmak bihasebilhikme lâzımdır. Tefrikin ise bu dünyada vaki olmadığı meydandadır. Zira; kâfir ve âsîlerin rahatı, âbid ve zahitlerin mihnet ve meşakkatları her zaman ve her yerde görülmektedir. Şu halde âbidlerle âsîler beyni tefrik olunmak için âhiretin vücudu muhakkaktır.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile eğer âhiret olmasa âlem hiçbir zaman hercümercden ve fitnelerden hâlî olamaz. Zira; insanlar tab'an her iyi olan şeyin kendinde bulunmasına ve kötü olan şeyin bulunmamasına meyyal olduğu cihetle daima gayrın hukuukuna tecavüzden hâlî kalmadıklarından her zaman âlem fesaddan, zulüm ve tuğyandan kurtulmaz. Şu halde herkesin tekâlif-i ilâhiyeyi ferağ-ı kalple edası mümkün olamaz. Çünkü; ferağ-ı kalple tekâlifi yerine getirmek âlemin intizamına bağlıdır. Binaenaleyh; fitne ve fesaddan âlemi muhafaza, zulüm ve tuğyandan insanları vikaaye ancak âhiretin vücudunu ikrar ve âhiretten korkmasıyla olabileceğinden Cenab-ı Hak resulleri vasıtasıyla kullarına âhireti bildirmiş ve itikad lâzım olduğunu beyan etmiştir. Zamanımızda ekser-i süfehâda görüldüğü veçhile âhireti

itikad etmeyen kimse herşeyi mübah görür ve her fenalığa menşe' olur. Binaenaleyh; aklına gelen ve hava-yı hayvaniyesine muvafık olan her kötülüğü işlemekten çekinmez, utanmaz ve adl ü hakkaaniyetin hilâfına olan şeylere adalet nazarıyla bakar ve adaleti gözü görmediğinden daima kendine ve gayrılara zulümden hâlî kalmaz. Âlemin intizamında padişahların vücud ve mehâbetleri kâfi olamaz. Zira; âhireti itikad etmeyince padişahlarda dahi aynı hâl mevcuttur. Çünkü; onlar da şehavat-ı nefsaniye sahibi oldukları cihetle eşhas-ı sairede cereyan eden ahvalin bunlarda daha kuvvetlisi cereyan edeceği tabiidir. Binaenaleyh; âhiret olmasa padişahların vücudlarıyla dahi âlemin intizamı mümkün olamaz.

Âhiretin vücuduna delâlet eden delillerden Fahri Râzi pek çok zikretmişse de biz burada bu kadarı zikirle iktifa ettik, ziyadeye hacet görmedik. Halbuki âhiret emr-i mümkün olduğundan makduret-i ilâhiye cümlesindendir. Zira; bu dünyada ruhun bedene hulûlüyle âhirette hulûlü beyninde fark yoktur. Madem ki bu dünyada hulûl ediyor, âhirette dahi hulûl edeceğinde tereddüde mahal yoktur. Binaenaleyh; dünyada ruhun bedene hulûlünü herkes nefsinde müşahede edip dururken âhriette hulûl edeceğini inkâr, hamakat neticesi olmaktan başka birşey değildir. Dünyada şu bedeni icada kaadir olanın âhirette dahi icada kaadir olacağında şüphe olur mu? Bittabi' olamaz. Binaenaleyh; dünyada itikad-ı sahihi ve a'mal-i salihayı sevaba ve itikaad-ı batılı ve kötü amelleri azaba rabıtla insanları hayra terğib ve şerden menetmiştir ki, hiç kimsenin bir diyeceği kalmasın.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın dünyada insanları icada ve i'dama kaadir olup birçoklarını nimetleriyle taltif edip diğerlerini mihnet ve meşakkatla ta'zib ettiği gibi âhirette dahi insanları icada ve amel edenleri sevapla taltif ve isyan edenleri azab etmeye kaadir olduğu ve âhirette insanları tekrar icad, ancak herkesin cezasını vermek için olduğu ve eğer ceza-yı âhiret olmamış olsa âlemde intizam olamayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ âhirette mutlaka cezanın varlığını beyandan sonra kâfirlerin cezalarının hakikatını ve keyfiyetini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ۝

buyuruyor.

[**Şol kimseler ki onlar kâfir oldular, onlar için sıcak sudan şarap ve küfürleri sebebiyle elem verici azap vardır.**] Yani; dünyada isyan ederek Rablerinin güzel nimetleriyle telezzüz ettiler ve lâkin şükrünü eda etmediler. O nimetler bedelinde âhirette harareti nihayete varmış sıcak sudan şaraplar vardır ve Resulullah'a iman etmeyip inat ve istikbar üzere küfre devamlarına mukaabil onları acıtıcı azap vardır.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile azaba istihkaklarında mübalâğaya işaret için kâfirlerin cezasını beyanda cümle-i ismiye varid olmuştur. Amma müminlerin nail olacakları nimetlerin nihayesi olmadığına işaret için bundan evvelki âyette müminlerin cezasının keyfiyetinden bahsolunmadı. Kâfirlerin cezalarının sebebi; itikaad-ı batıl olduğuna işaret için onların cezası küfürlerine nispet olundu. Müminlerin amelleri adalet üzere olup kâfirlerin itikad ve amelleri şer'in hilâfına zulümden ibaret olduğuna işaret için müminlerin cezasını beyanda adalet üzere olduğunu beyanla iktifa olundu, kâfirlerin cezasını beyanda adalet zikrolunmadı. Halbuki onların cezası da adalet-i ilâhiye icabıdır. Fakat dünyada amelleri adalete müstenid olmadığından şanlarını tahkir için cezalarını beyanda adalet zikrolunmamıştır.

Bu âyet mükellef olan insanların iki kısım olup üçüncü bir kısım olmadığına delâlet eder. Çünkü; âyette ceza iki kısım üzere tertib olundu. Eğer üçüncü bir kısım daha olsaydı onun da cezası tertib olunurdu. Zira makam; insanları âhirette iâdeden maksat ve cezayı beyan makamı olduğu için kaç türlü insan ve kaç nevi ceza varsa onu zikretmek makamı olduğundan cezaya müstehak olan her kısmı zikretmek lâzımdı. Halbuki iâdeden maksat olan cezayı zikir ikiye münhasır olmuştur ki, onlar da kâfirlere mahsus

azap ve müminlere mahsus sevaptır. Binaenaleyh; üçüncü bir kısmın cezasını beyan etmemek üçüncü bir kısım olmadığına delâlet eder. Şu halde Mu'tezile'nin «Fasıklar için âhirette Cennet'le Cehennem arasında bir mahal var» dedikleri mezheb-i batıllarını bu âyet reddetmiştir.

***

Vâcip Tealâ insanların hilkatına ve haşr ü neşre ve haşirdan maksad olan tertib-i cezaya işaretten sonra vahdaniyetin delâili cümlesinden olan şems ü kamerin halkolunmalarındaki hikmete işaret etmek üzere :

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ
وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, güneşi zıya sahibi ve kameri nur sahibi kıldı. Senelerin ve ayların hesaplarını sizin bilmeniz için onların menzillerini ve burçlarını takdir ve tayin etti. Allahü Tealâ gökleri, yerleri ve bilhassa ay ve güneşi halketmedi, illâ hakka mukaarin olarak halketti. Zira; tafsil olunduğu veçhile herbirerlerinde gûnâgûn hikmetler ve maslahatlar var ve herbirini insanların birçok menfaatlarına hizmet eder kıldı ve Biz Azîmüşşan vahdaniyetimize delâlet eden âyetleri ilim sahibi olup herşeyi iyi teemmül eden kavim için tafsil ederiz.] Zira; onlar meseleyi tahkik eder, taklide tenezzül etmezler ve hakikatı bulup ona iman ederler.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile meseleyi tahkik etmeyip taklidle iktifa edenler behâim derecesinde tahkikten ârî oldukları cihetle mertebe-i insaniyetten sakıt olduklarına işaret için Vâcip Tealâ delâilin tafsili âlimlere mahsus olduğunu beyan buyurmuştur. Zira; delâilden intifâ' eden onlardır. Diğerleri delâili tetkikle intifâ' edemediklerinden onlara tafsilin faydası yoktur. Zira; ilimden ârî cahillerdir.

Vâcip Tealâ vahdaniyetine ve kudretine delâlet etmesi için şemsi ayn-ı zıya kıldı ki, kemâl-i zuhuruna ve kahr u galebesine delâlet eder ve kamer nefsinde cism-i zulmânî olduğu halde güneşten ziyanın aksiyle nur sahibi kıldı ve bunlardan herbirini umurunuzu tedbir ve ihtiyacınızı teshil için herbirinin burçlarını tayin buyurdu ki, sizler senelerin, ayların hesabını bilip ziraat ve ticaretiniz esnasında zamanlarını ve hesaplarını bilesiniz. Şemsle kamerin halkolunması insanların menfaatlarını te'min için olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; cümlesi insanların mabihil hayatı olan maişetlerini tahsile sebeptir. Zira; her faslın zamanını bilmek ve onların mevsimine göre mühimmatı tedarik etmek ve mevsiminde ekmek ve dikmek gibi umur-u maişetin cümlesi bunlara merbuttur. Eğer şemsle kamer bu minval üzere halkolunmamış olsaydı insanlar için idame-i hayat etmek müşkül olurdu. Kezalik muâmelât-ı ticariyede dahi bunların külli methali vardır. Zira; muâmelâtta müddet tayini behemehal lâzımdır ve bu müddetin de aylar, günler ve haftalarla husule geleceği ma'lûmdur. Bunların şu surette halkolunması Vâcip Tealâ'nın fail-i muhtar olmasına dahi delâlet eder. Çünkü; ecsamın cümlesi maiyette müsâvî ve eczada müteşabih oldukları halde şemsi ziya ve kameri nur sahibi kılmak ve diğerlerine zulmeti tahsis etmek halikın fail-i muhtar olmasına delâlet eder. Eğer tabiat iktizası olsaydı cümlesi bir siyak üzere olurdu. Zira; tabiatın iktizası değişmezdi. Eczada mütesavi olunca tabiata da müsavi olacağı bedihidir. Tabiat-ı vahideden sudur eden şeyin yeknesak olması zaruridir. Halbuki vukuâtın bunun aksine olması fail-i muhtarın vücuduna pek büyük bir delildir ki, eşyadan herbiri ayrı ayrı birer hassa ve suret üzere bulunup bir şekil ve suret üzere bulunmuyor. Belki herşey taraf-ı ilâhiden kendine bahşolunan feyz ve şekil üzere zuhur ediyor ve kendinden maksud olan gaayeye doğru gidiyor.

***

Vâcip Tealâ kudret-i kâmile ve vahdaniyet-i ezeliyesini âlemin halkıyla ispat ettiği gibi layl ü neharın ihtilâfıyla dahi ispat etmek üzere :

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Gece ve gündüzün ihtilâfında ve Allah'ın göklerde ve yerde halkettiği mevcudatın cümlesinde âkıbetten havfedip envâ'-i muharremattan kaçınmakla nefsini vikaaye eden kavmiçin kudret-i ilâhiyeye delâlet eden deliller vardır.] Çünkü; insanın menfaatlarına hizmet eden gece ve gündüzün ihtilâfı ve Allah'ın halkettiği rahmetler, sular, ormanlar, madenler ve otlakla hayvanlarda olan sanayi-i garibe ve acibeden âhirete imanı olan kimseler ibret alır, tefekkür ve teemmülle derecâta nail olur. Zira; bu âlem-i mükevvenatın herbirinde akıl sahibi için binlerce ders-i ibret vardır ve bu derslerden ibret alanların maddî ve manevî müstefid olacağına işaret için bu alâmetler mütteki olan kimselere tahsis olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyete delâlet eden delilleri beyandan sonra âhirette kâfirlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾ أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar âhirette bize mülâkat edeceklerini ümid etmezler ve hayat-ı dünyaya razı olarak kalpleri onunla müsterih oldular ve onlar şol kimseler ki, bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimizden gaafillerdir. İşte onların kesbettikleri günahları sebebiyle mekânları Cehennem ateşidir.] Çünkü; onlar âhireti inkâr ettikleri için Cenab-ı Hakka mülâkat ümid etmediklerinden âhirete iltifat etmeyerek fanî olan hayat-ı dünyaya razı

oldukları gibi lezzet-i dünyayla iktifa ederek kalpleri sükûnet buldu, kudretullaha ve âhirete delâlet eden delillerden gaflet üzere vakit geçirdiler. Zira; gabavet ve adem-i dirayetleri bunu intac etmiştir. Binaenaleyh onların kesbettikleri günahları sebebiyle makamları Cehennem'dir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette Allahü Tealâ'ya *m ü l â k a t* 'la murad; *Allah'ın sevabına ve lûtfuna mülâkattır veyahut ma'rifet-i ilâhiyenin kemâliyle inkişafına mülâkattır.* Çünkü; abdin hakikatta Cenab-ı Hakka mülâkatı mümkün olamaz. Zira; Allahü Tealâ hadd ü nihayeden münezzeh olduğu cihetle hakikî mülâkat muhaldir.

Bu âyette *r i c a ; korku ve iman* manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şol kimseler ki, onlar Allah'tan korkmaz ve âhirete iman etmezler. Onların mekânı Cehennem] demektir. Bu âyette ehl-i Cehennem *dört sıfatla* tavsif olunmuştur. *B i r i n c i s ı f a t ; Allahü Tealâ'ya mülâkat ümid etmemektir.* Bu sıfat; lezzet-i ruhaniye olan ma'rifet-i ilâhiyeyi arzu etmediklerine delâlet eder. *İ k i n c i s ı f a t ; mücerret dünyaya raazı olmalarıdır.* Bu sıfat; bütün himmetleri dünyaya masruf ve meyl ü muhabbetleri lezzât-ı cismaniyeye ma'tuf olduğuna delâlet eder. *Ü ç ü n c ü s ı f a t ; dünyaya kalplerinin mutmain olmasıdır.* Bu sıfat; âhiret korkusu olmadığına delâlet eder. *D ö r d ü n c ü s ı f a t ; âyât-ı ilâhiyeden gaafil olmalarıdır.* Bu sıfat; maneviyatla alâkaları olmadığına delâlet eder. Şu dört sıfatın cümlesi birden nar-ı cahîme girmelerine sebep olduğu gibi herbirerleri ayrı ayrı nara girmelerine sebeb-i müstakil olabilir. Yani şu sıfatların herbirerleri Cehennem'e duhullerine sebep olduğu gibi mecmuu sebeb-i müşterek dahi olabilir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i küfrün hallerini beyandan sonra ehl-i imanın hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ
الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. İmanları sebebiyle onları Rableri Cennet'e îsâl eder bir doğru yola sevk buyurur. Binaenaleyh; onlar nail-i emel olurlar ki, envâ-ı nimetlere mahal olan cennetlerde onların bulundukları sarayların altından ırmakla akar.] Çünkü; onlar kuvve-i nazariye olan ma'rifetullahı ve akaaid-i diniyeyi ve kuvve-i ameliye olan a'mâl-i salihayı yerine getirmekle itikaadı ve ameli tahsili lâzım olan şeyi tahsilde kusur etmedikleri için meratib-i adideye nail olmuşlardır. Zira; kalpleri ma'rifetullahla dolu olduğu gibi azaları da ibadet-i mevlâ ile meşgul olduğundan Cenab-ı Hak onları birinci mertebede tarik-ı selâmet ve istikaamete îsâl eder ve ikinci mertebede âhirette Cennet'e îsâl edeceğini beyan buyurur.

***

Vâcip Tealâ üçüncü mertebelerine dahi işaret için :

دَعْوٰيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ

buyuruyor.

[Ehl-i Cennetin Cennet'te Rablerine duâ ve münacatları «Ey bizim Rabbimiz! Seni cümle nekaaisten tenzih ederiz» demektir ve onların birbirlerine merhabaları selâm alıp vermekle selâmlaşmaktır veyahut meleklerin selâmlarına nail olmaktır.]

***

Vâcip Tealâ onların dördüncü mertebelerini beyan etmek üzere :

وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet me'mul ettikleri nimetlerin nihayesine varınca münacatlarının ve duâlarının âhiri âlemleri envâ'-ı lutuf ve keremiyle terbiye eden Rabbi Tealâ'ya hamdetmektir.]

Yani; ehl-i Cennet Vâcip Tealâ'nın acaip ve garaibini ve âsâr-ı rahmetini görüp gözlerin görmediği ve kulakların duymadığı nimetleri müşahede edince zat-ı ilâhiyi takdis ve vaad-i ilâhiyi hulf şaibesinden tenzih etmek üzere tesbih etmeye sürat ederler ve şu minval üzere Cenab-ı Hakkı tenzih edince birbirleriyle selâmlaşır ve envâ-ı mekârihten halâs olduklarına işaret ederler ve bundan sonra nail oldukları nimetlere şükür olmak üzere Cenab-ı Hakka hamd ü sena ederler ve derler ki : (الحمد لله رب العالمين) Yani; «Herkesin meth ü senası âlemlerin Rabbi olan Allahü Tealâ'ya mahsustur ve Allah'tan başka hamde ehil yok» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ve müminlerin âhirette hallerini beyan ettiği gibi ehl-i küfrün dünyada halleri Resulleri tarafından beyan olunan azab-ı isti'cal etmek olup lâkin Allahü Tealâ ta'cil buyurmayıp vakt-i merhununa kadar halleri üzerine terkettiğini dahi beyan etmek üzere :

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ nâsın kendilerine hayrı isti'cal ettikleri gibi onlara şerri isti'cal etmiş olsaydı ecel-i mev'udlarını kaza buyurur da müddet-i hayatları tükenir biterdi. Ve lâkin Allahü Tea-

lâ onların istedikleri azab-ı dünyeviyeyi ta'cil buyurmuyor. Eğer dünyada onlara azabı ta'cil buyursaydı derhal ihlâk ederdi, fakat istidrac olarak onların dünyada azaplarını te'hir eder. Binaenaleyh; Biz Azîmüşşan bize mülâkat ümid etmeyenleri mütehayyir ve mütereddid olarak tuğyanlarında terkederiz ki, terkettiğimiz müddette aklını başına alıp istiğfar ve iman edenler etsinler ve iman etmeyip isyanında devam edenlerin azaba istihkakları zahir olsun.]

Yani; âhireti inkâr edip himmetlerini dünyaya hasredenleri, haddini tecavüz eden isyanları içinde terkeder ve dünyada onlara müsaade ederiz ki, âhirette azapları ziyade olsun. Şu halde onların alelacele azab istemelerinin te'siri olmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile zaman-ı saâdette olan Kureyş kâfirleri ümem-i salife gibi Rasulullah'ın onları azapla korkutmasına karşı «Yâ Muhammed (S.A.)! Eğer senin dediğin doğru ve nübüvvetin sahihse üzerimize semadan taş yağdır ve azap getir» demeleri üzerine Allahü Tealâ eğer onların istedikleri veçhüzere azab edecek olsa derhal ihlâk edeceğini ve lâkin dedikleri gibi olmayıp onlara vakt-i merhununa kadar müsaade edeceğini beyan buyurmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ azaplarını murad etmiş olsaydı derhal ihlâk edeceğini beyandan sonra insanın kemâl-i zaafa müptelâ olduğunu ve asla sabrı olmadığını ve hali daima mütegayyir olup, sebatı olmadığını beyan etmek üzere :

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِه۪ٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَٓائِمًاۚ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ
مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُۜ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِف۪ينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[İnsana envâ'-ı zarardan bir zarar dokunduğunda yattığı, oturduğu veya kalktığı halde bize duâ eder, tazarru ve niyazda bulunur ve dört gözüyle o zarardan kurtulmasını ister. Vakta ki, biz o zararı ondan kaldırınca keenne o zarara dair bize hiç duâ etmemiş

gibi duâdan vazgeçiverir, isabet eden zarardan kurtulmasına dair duasını unutur, keenne duâya ihtiyacı yokmuş gibi bir tavır takınır. İşte böyle müsriflere amelleri tezyin olunur.]

Yani; belâyânın geldiğinde insanın sabrı azdır ve nimet-i ilâhiyeye nail olduğunda yoluyla şükrünü eda etmez. Zira; insana bir zarar geldiğinde oturur, kalkar, yatar, gezer velhasıl cemi-i ahvalinde o zararın izalesi için duâya seğirtir, o belânın nimete tebdil olunmasını sabırsızlıkla ister. Fakat duâsı kabul olunup da belânın üzerinden kalkmasıyla hemen duâdan ve şükretmekten i'raz eder, o zararı hatırına bile getirmez. Maahaza insana lâyık olan belâyâ sabır ve nimete şükretmektir.

Şu halde insan için lâzım olan gerek refah ve rahatında, gerek şiddet ve mihnetinde duâdan hâli olmamaktır. Zira; Cenab-ı Hak duâsını muzayaka zamanına hasredenleri zemmetmiştir. Çünkü; refah halinde duâ edenlerin vakt-i muzayakada duâları kabul olunacağına dair Resulullah (من سره ان يستجاب له عندالكرب والشدائد فليكثر الدعاء عند الرخاء) buyurmuştur. Yani «Gam, gussa ve şiddet zamanında duâsının kabulü kendisine meserret veren kimse rahat ve âfiyet zamanında duâyı çok etsin ki, vakt-i ihtiyaçta duâsı kabul olunsun» demektir. Şu halde âfiyet zamanında duânın çok olması musibet zamanında duânın kabulüne sebep olacağı bu hadis-i nebeviyle de sabittir. Binaenaleyh; musibet zamanında duâ edip de âfiyet zamanı duâyı terketmek mezmumdur ve musibet zamanında duânın kabul olunmamasına sebeptir.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyet-i celile; *insana lâzım olan vezaif-i ubudiyetten bazılarını beyan buyurmuştur. B i r i n c i v a z i f e ; insan kaza-yı ilâhiye razı olarak lisanıyla ve kalbiyle musibete asla itiraz etmemektir.* Çünkü; Allahü Teâlâ malik-i mutlak olduğundan mülkünde dilediğini işler ve her ne işlerse ayn-ı hikmet ve sevaptır, batıl ve abesten münezzehtir. Hiç kimsenin itiraza salâhiyeti yoktur. Binaenaleyh; insana lâzım olan belâyâya karşı sabır ve sükûnet edip elem ve ıztırabı terketmektir. *İ k i n c i v a z i f e ; musibet zamanında Allah'ın zikriyle meşgul olup duâya devam etmektir.* Zikirle iştigal etmek duâyla iştigal etmekten efdaldir. Zira zikir; *hakla*

meşgul olmak ve duâ ise *hazz-ı nefisle meşgul olmaktır.* Binaenaleyh zikir; duâdan efdaldir; *Ü ç ü n c ü v a z i f e ; belânın üzerinden kalkmasına şükretmek lâzımdır.* Zira; belâyı Cenab-ı Hakkın o kimsenin üzerinden kaldırmaması ayn-ı adalet olup kaldırması ise fazl u ihsan olduğundan bu nimet-i uzmaya elbette şükretmek lâzımdır. Duâ zamanında insanın yatmak, oturmak ve ayak üzerinde bulunmak ahvalini tasvir etmek; herhalinde insanın duâ etmesi caiz ve lâzım olduğuna işarettir ki, nasıl mümkün olursa öyle duâ etsin demektir. Binaenaleyh; duânın muayyen bir zamanı ve mekânı yoktur.

Vâcip Tealâ bu âyette *insanın iki haline işaret buyurmuştur. B i r i n c i s i ; zaaf ve aciz haliyle sabrının az olmasıdır.* Bunun neticesi belâ nazil olunca zaaf halinin onu duâya ve inkıyada ve huzur-u kalple itaata sevketmesidir. Binaenaleyh; belâ isabet edince yalvarmaya başlar. *İ k i n c i s i ; gurur ve inat, sürur ve ferâhtır.* Bunun neticesi o belâ zail olup rahatı bulunca hemen geçmiş ıztırabı unutup Allah'ın ihsanını bir tarafa atarak şehevat-ı nefsaniyesinin arzusunu işlemeye sa'yetmek ve nimet-i ilâhiyeyi inkârla küfür ve tuğyana başlamaktır. Çünkü; nefisleri ve şeytanları onların emr-i ilâhiye muhalefetlerini ve resulüne husumetlerini onlara güzel ve ziynetli gösterir.

Bu âyette Vâcip Tealâ belânın zevaliyle duâyı terkedenleri ve nimetin şükrünü eda etmeyenleri müsrif namıyla zikir buyurmuştur. Çünkü; iptilâ zamanında tazarru'la inkıyad edip belâ zail olunca unutuvermek zikrullahtan gaflet ve umur-u dinde haddini tecavüz olduğundan bu misilli kimselere müsrif denmiştir. Zira; insana malını mahallinin gayrıya sarfetmekte müsrif denildiği gibi vâcibat-ı diniyesini terketmekte dahi müsrif denilebilir. Çünkü *m ü s r i f ; garaz-ı hasis uğrunda boşu boşuna malını sarfeden kimseye* denildiği gibi saâdât-ı uhreviyeye nispetle gaayet değersiz ve âdî olan lezzât-ı dünyaya kıymetli aklını, fehmini ve azâ-yı sairesini sarfeden kimseye de müsrif denmek elyaktır. Zira; bu azaların mahall-i masrafı maişet-i dünyeviye ve saâdât-ı uhreviye olduğu halde gaayet hasis ve hakir olan dünyaya sarfla âhireti unutmaktan daha büyük israf olamaz. Çünkü; mahall-i masruftan

birine ziyade himmet etmekle israf ettiği gibi diğerini ihmal etmekle büyük zarar ettiği için yine israf etmiştir.

***

Vâcip Tealâ cüz'i zarar isabet edince insanların tazarru' edip zarar zail olunca unutuverdiklerini beyandan sonra ümem-i salifeyi ihlâkini beyanla kâfirleri tehdid etmek üzere :

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[**Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki; âsîlere kahr u gazabımız icabı sizden evvel geçen ümmetleri zulmettikleri zaman muhakkak ihlâk ettik. Halbuki onlara resuller geldi. Mucizelerini izhar ettiler. Nübüvvet davâlarını ispat için ümmetlerine getirdikleri mucizelerini gösterdikleri zaman ümmetleri iman eder olmadılar ve resullerinin tebliğ ettikleri ahkâmı dinlemediler. İşte onları bilkülliye ihlâk etmek suretiyle cezalandırdığımız gibi ceraimi irtikâb eden her kavm-i günahkârı cezalandırırız.**] Zira cürüm ve cinayet; cezayı muciptir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile rusül-ü kiramın gelmelerinden maksat; ümmetlerine doğru yolu göstermek, zulüm ve inadı terkettirmek, insanlar arasına adaleti te'sis, hüsn-ü muâşereti te'min ve Allah'a ubudiyetin yolunu takrir etmektir. Bunları kabûl ve resullerine iman eden ümmetler her zaman dünya ve âhiret saâdetlerine nail olmuşlardır. Bunun aksine iman etmeyip envâ'-ı kabayihi irtikâb ederek yoldan çıkanlar her zaman helâk olup gitmişlerdir. Zira enbiya vasıtasıyla vuku bulan tebliğat; tenbih-i ilâhidir. Şu tenbihle mütenebbih olanlar cümle korkularından kurtulup umduklarına nail olmuş ve mütenebbih olmayanlar hâib ü hâsir dünya ve âhirette rezil ve rüsvâ olmuşlardır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile helâk olanların helâklerine sebep; cürmü irtikâpları olduğunu sarahaten beyan için ism-i

zamir yerinde ism-i zahir olarak mücrim lâfzı varid olmuştur. Çünkü; (نَجْزِى الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ) yerine (نَجْزِيهِمْ) denilse olabilirdi, fakat cürümlerini tasrih olmaz ve cezalarına başlıca sebep, cürümleri olduğu bilinemezdi.

***

Vâcip Tealâ ümem-i salifeyi zulümleri ve cürümleri sebebiyle ihlâk ettiğini beyandan sonra ümmet-i Muhammediyeyi onlara halife kıldığını beyan etmek üzere :

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Ümem-i salifeyi ihlâk ettikten sonra ne gibi amel edeceğinize nazar edip bilmek için yeryüzünde sizi halife kıldık.] Onları imtihan ettiğimiz gibi sizi de imtihan edeceğiz ve onları müptelâ kıldığımız şeylerle sizi de müptelâ kılıyoruz ki, amelinize göre mücazat edeceğiz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette nazar lâfzı *ilm-i hakîkî* manâsında müsteârdır. Zira hakikat-ı nazar; Allahü Tealâ'da tasavvur olunmaz. Çünkü; Vâcip Tealâ'nın nazara ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh *n a z a r ; ilm-i hakîkîye teşbih tarikıyla zikrolunmuş*sa da ilim manâsı murad olduğundan (لننظر) denmişse de (لنعلم) manâsı murad olunmuştur.

Ehl-i Mekke'nin inat ve kibirleri haddini tecavüz ettiğinden âyetin evvelinde tehdidi teşdid için kasemle ve edat-ı tahkikle varid olmuştur. Zira; muhatabın inkârı ve şiddeti derecesinde te'kid irad olunmak mukteza-yı belâgattır. İnsanları halife kılmaktan maksat; a'mâl-i haseneyle kullar beyninde adaletin zuhuru ve lâyıkıyla âlemin intizamıdır.

Cenab-ı Hakkın kullarını imtihan muâmelesiyle murad; *kullarından amellerinin keyfiyet-i zuhurudur,* yoksa amellerinin esasının zuhuru değildir. Çünkü; bir amel bazı zamanda ibadet oldu-

ğu gibi aynı amel diğer zamanda ma'siyet olur. Meselâ bir kimsenin yetim bir çocuğa bir tokat vurması eğer o çocuğu te'dib ve terbiye kasdıyla olursa ibadet olduğu gibi çocuğa ihanet ve eza kasdıyla olduğunda ma'siyet olur. Şu halde amelin esasının zuhuruna itibar yoktur, belki zuhurun keyfiyeti veçhine ve ameli izhar eden kimsenin niyetine itibar vardır. Amma kat'i ve sarih ma'siyeti izharda niyete itibar yoktur. Çünkü masiyet olan birşey; niyetle ibadet olamaz.

***

Vâcip Tealâ'nın insanları halife kılmaktan maksadını beyandan sonra insanların amellerinden bazılarını beyan etmek üzere:

وإذا تتلى عليهم آياتنا بينات قال الذين لا يرجون لقاءنا ائت بقرآن غير هذا أو بدله

buyuruyor.

[Onlar üzerlerine bizim manâsı açık âyetlerimiz okunduğunda âhirete iman etmeyip bize mülâkat ümid etmeyen kimseler «Şu Kur'an'ın yerine başka bir Kur'an getir» veyahut «Bunu başka bir Kur'an'a tebdil et ki, biz de okuyalım» derler.]

Yani; nebimiz lisanıyla kâfirler üzerine bizim vahdaniyetimizi ve âhirete delâlet eden ve manâsı zahir olan âyetlerimiz okunduğunda âhirette bizim ihsanımıza mülâkat etmek ümid etmeyenler «Yâ Muhammed (S.A.)! Bize bir Kur'an getir ki, âhiretten bahsetmesin veyahut bu Kur'an'ın âhirete delâlet eden âyetlerini delâlet etmeyenlere tebdil et ki, zihnimize muvafık olsun, biz de okuyalım ve iman edelim» derler.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran kâfirlerin bu sözlerden maksatları; Kur'an'ı ve Resulullah'ı istihza etmektir. Çünkü; zamanımız süfehasında da görüldüğü veçhile onlar arzularının hilâfına olan şeye itiraz ettikleri gibi bazı âyetleri de kendi havâ ve heveslerine uydurmak isterlerdi. Yahut Resulullah'tan bu suâlleri ciddi olmak muhtemeldir. Çünkü Kur'an; onların ma'budla-

rını ve mezheblerini zemmettiği cihetle müteezzi olduklarından ma'budlarını ve mezheplerini zemmetmeyen bir kitap gelmesini istemişlerdir. *Yahut* Resulullah'ı ilzam için istemişlerdir. Çünkü; Resulullah istediklerini getirmiş olsa onlar için tekzib daha kolay olacağından başka bir kitabın gelmesini taleb etmişlerdi.

* * *

Vâcip Tealâ kâfirlerin bu suâllerine karşı Resulullah'ın cevabını beyan etmek üzere :

قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem'er Rusül! Sen onlara «Benim için kendi tarafımdan Kur'an'ı tebdil etmek caiz olamaz. Zira Kur'an; Allah'ın kelâmı olduğundan tebdili ancak Allah'a mahsustur. Tebdil etmek beşerin kudretinde değildir. Binaenaleyh; ben ittibâ' edemem, ancak bana vahyolunana tâbi' olurum. Vahyolunan ahkâmın haricinde hiçbir şeye ittibâ' edemem ve onun haricinde size birşey söyleyemem. Çünkü; ben Rabbime âsî olursam büyük bir gün olan yevm-i kıyametin azabından korkarım. Maahaza vahyin haricinde birşey söylemek ve Kur'an'ı tebdil etmek Allahü Tealâ'ya isyandır. İsyan ise azabı muciptir. Şu halde azabı mucip olan şey benim için caiz olamaz» demekle cevap ver ki onlar istedikleri şeyin caiz olmadığını bilsinler.]

Yani; ey kâfirler! Sizin istediğiniz şey muhâldir. Amma bazı âyetin bazısıyla nesholunması Allah'ın vahyi cümlesindendir. Binaenaleyh; nesihle bu âyete itiraz varid olamaz.

Bazı ulema bu âyetle Resulullah'ın her hükmü vahye müstenid olup içtihadla hükmetmediğine istidlâl etmişlerse de esah olan; bu âyet içtihada münafi değildir. Çünkü; Resulullah içtihadla hükmettiğinde o hükmü takrir olunursa takrir de taraf-ı ilâhiden

vahiy demektir. Eğer hata olsa derhal beyan olunur. Hata üzere takrir olunmaz. Şu halde içtihad üzere kararlaşmak da vahy-i ilâhi cümlesinden olduğu cihetle Resulullah'ın her hükmü vahye müsteniddir. Amma kıyas-ı fukaha zaman-ı saâdetten sonra olduğu cihetle vahye müstenid olmak lâzım gelmez. Çünkü; Resulullah'tan sonra vahiy gelmek imkânı yoktur. Binaenaleyh; âhâd-ı ümmetten içtihadla imtiyaz eden fukahanın kıyasla bir hâdiseye fetva vermeleri caizdir ki, kıyas-ı fukaha da edille-i şer'iyeden ma'duddur. İşte bu esasa binaen mesail-i şer'iyeden birçokları kıyas-ı fukaha ile istinbat olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın Resulullah tarafından söylenmiş birşey olmadığını beyandan sonra taraf-ı ilâhiden münzel vahiy olunduğunu beyan etmek üzere:

قُلْ لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا اَدْرٰيكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onlara de ki, «Eğer Allahü Tealâ şu Kur'an'ın gayrı birşey dilemiş olsaydı bu Kur'an'ı sizin üzerinize ben tilâvet edip size ta'lim etmezdim ve Allahü Tealâ da bunu size göndermez ve bildirmezdi. Bundan evvel kırk sene kadar bir müddet de sizin içinizde bulundum, ömür geçirdim. Böyle birşeylere teşebbüs etmedim. Zira; Allahü Tealâ henüz Kur'an'ı gönderip tilâvetimi emretmemişti. Şurasını düşünüp taakkul etmiyor musunuz ki, kırk sene sükûttan sonra böyle büyük kitabı getirmek ve tilâvet etmek ind-i ilâhiden olmayınca olabilir mi?] Ve niçin buralarını düşünmeksizin söylersiniz ve başka bir Kur'an getirilmesini veyahut bazı âyetlerini tebdil etmemi niçin teklif edersiniz? Benim vazifem bunu size tebliğ etmektir. Bunun haricinde

me'muriyetim yok ki, onu işleyeyim ve sizin dilediğiniz gibi size istediğinizi getireyim. Bunlardan hiçbirisi olamaz. Çünkü; onları yapmak benim elimde değildir. Eğer benim kudretim tahtında olsaydı vahiy gelmezden evvelki kırk senede bir defa bari birşey tilâvet ederdim. Halbuki tilâvet etmedim. Çünkü; bana vahiy gelmemişti. Vahiy gelmeksizin böyle evvelîn ve âhirînin ulûmunu câmi' ve vaad ü vaîdi hâvî, dünya ve âhiretin saâdetini kâfil bir kitab-ı azîmi kendi indimden getirmek benim için mümkün olabilir mi? Maahaza siz benim halimi bilirsiniz ki, ben bir kitap mütalâa etmedim ve bir kimseden ders okumadım. Siz düşünmez misiniz ki, bir muallimden ders okumayan ve bir üstaza tilmiz olmayan kimseden böyle ulûm-u nefise, hakaayık, dekaayık, ahkâm ve letaif-i ahlâkı câmi' ve esrar-ı acîbe üzerine müştemil olup ulema ve fuzalâ muârazasından âciz kaldığı kitabı kendi indinden getirebilir mi? Ve böyle bir kitabın vahiyle olup vahiy olmayınca olamayacağını neden taakkul etmezsiniz?

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın Resulullah tarafından yapılmış olduğunu kâfirlerin iddia etmeleriyle iftira etmiş olduklarını beyandan sonra iftira alâllah eden kimselerin cezalarını beyan etmek üzere :

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[**Yalan olarak Allahü Tealâ'ya iftira eden veyahut âyetlerini tekzib eden kimseden ziyade zalim olur mu? Elbette olamaz. Zira; onlar felâh bulmaz mücrimlerdir.**] Çünkü mücrim olan; felâhyab olamaz.

Yani; Allah'tan sadır olmayan bir şeyin isnadı iftira alâllah olduğu gibi Allah'ın inzal ettiği Kur'an'ı başkasına isnad dahi iftira alâllah olur. Binaenaleyh; sizin Kur'an'ı benim tarafımdan yapılmış bir kitab olduğunu iddiânız iftira alâllah olduğundan sizden zalim kim olabilir? Ve eğer sizin dediğiniz gibi Kur'an'ı ben kendi

indimden söylemiş olduğum halde Allahü Tealâ'ya isnad etmiş olsam iftira alâllah olmaz mı ve benden daha zalim dünyada kim olabilir? Benden böyle zulmü nasıl bekler ve bana nasıl isnad edersiniz? Halbuki sizin bu itikaadınızın butlanını ben edille-i kat'iyeyle ispat ettim. Binaenaleyh; sizin cümle âlemden zalim ve cahil olduğunuz meydana çıktı. Halâ utanmıyorsunuz.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet bundan evvelki âyetin hükmü üzerine müteferri olduğuna işaret için tefri'a delâlet eden (ف) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü; evvelki âyette kâfirler Resulullah'a «Kur'an senin kendi indinden olduğu halde Allah'a isnatla iftira alâllah ediyorsun» demek istedikleri beyan olunmuştu. Bu âyette ise Resulullah iftirayı kökünden nefyettiği gibi kendilerinin iftira ettikleri cihetle herkesten ziyade zalim olduklarını beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; onların Resulullah'a isnad ettikleri iftirayı Resulullah onların üzerine tahmil etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ; Kur'an kâfirlerin ma'budlarını zemmettiğinden dolayı kâfirlerin Resulullah'tan Kur'an'ın tebdilini istediklerini ve Allahü Tealâ'ya iftira edenlerden daha ziyade bir zalim olmadığını beyandan sonra batıl mabudlara Kur'an'ın ta'nı haklı ve onlara ibadet edenler hakkında zemmi doğru olduğunu beyan etmek üzere :

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Onlar Allah'ın gayrı mazarrat ve menfaatı olmayan putlara ibadet ederler ve derler ki «Şu putlar indallah bizim şefaatçılarımızdır.»]

Yani; kâfirler felâh bulmazlar. Zira; Allah'tan başka olarak menfaat ve mazarratı olmayan, taştan ve ağaçtan yapılmış olan putlara ibadet gibi bir cürüm ve cinayeti irtikâb ederler ve bu cinayeti irtikâplarında da «Bunlar bizim indallah şefi'lerimizdir»

demekle itizar etmek isterler. Halbuki ibadet; ta'zîmin en ziyade büyüğü olduğundan envâ'-ı nimetin büyükleri kimden sadır olursa ta'zîm ona olmak lâzım geldiğinden ibadete lâyık olan ancak Allahü Tealâ'dır. Allah'ın gayrı ibadete lâyık zîruhtan hiçbir kimse ve cemadattan hiçbir şey yoktur. Kâfirlerin ibadet ettiği cemadat ise ibadet edenlere ibadetlerinden dolayı menfaata muktedir olamadıkları gibi ibadet etmeseler dahi mazarrata da muktedir değillerdir. Binaenaleyh; kâfirlerin ma'budlarının asla ibadete istihkakları yoktur. Çünkü; ma'bud âbidden her cihetle mükemmel olmak lâzımdır. Bunların ibadet ettikleri ma'budlar ise ibadet eden kâfirlerden ezhercihet âcizlerdir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile kâfirlerin bazıları kendilerini Allah'a ibadete lâyık görmediklerinden putlara ibadetlerini Allah'a ibadete vesile addederler ve putların kendilerine şefaat edeceklerini itikad ederler ve bazıları da içlerinden büyük tanıdıkları kimselerin veyahut meleklerin suretlerini ma'bud ittihaz eder ve ona ne kadar ibadet ederse o da ona o kadar şefaat edecek itikad ederlerdi. Nitekim zamanımızda nasın çokları hüsnüzannettikleri kimselerin kabirlerine pek çok ta'zimle meşgul olurlar ve bu ta'zîmi onların şefaatına vesile addederler. Halbuki kabre ta'zîm o kabrin içinde olan kimseye ta'zîm olmaz, belki ta'zîm; şeriata muvafık olarak onun mesleğine sülûkle Cenab-ı Hakka ubudiyet etmektir ve kâfirlerden çokları Hulûliye mezhebinden oldukları cihetle ecsam-ı âliyeden bazılarına ülûhiyetin hulûlunu itikad ettiklerinden o cismin suretine veyahut kendine ibadetle meşgul olurlar. Şu itikaadın cümlesi batıl olduğuna bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin itikadları ve mezhepleri batıl olduğunu beyandan sonra onları ilzâm ve tevbih etmek üzere :

قل أتنبئون الله بما لا يعلم في السموات ولا في الأرض سبحانه وتعالى عما يشركون ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlere ilzam tarikıyla de ki, «Yerde ve göklerde mevcut olmayan şeyleri mi Allah'a haber veriyorsunuz? Allahü Tealâ cemi-i sıfat-ı nekaaisten münezzeh ve mukaddestir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onların zatına şerik ittihaz ettikleri şeylerden yüce oldu.»]

Yani; Habibim! Menfaat ve mazarata muktedir olmayan birtakım cemadat ve suretlere ibadet edenleri ilzam ve işlerini red ve inkâr tarikıyla onlara sen de ki «Göklerde ve yerde vücuduna Allah'ın ilmi taallûk etmediği şeyleri mi Allahü Tealâ'ya haber veriyorsunuz? Sizin şefaat edeceğini ümid ettiğiniz putlar size şefaat edemezler. Zira; şefaat edecek olsalardı Allahü Tealâ'nın ilmi taalluk eder ve Allahü Tealâ bilir». Halbuki onlardan şefaat olmadığından ilm-i ilâhi taalluk etmemiştir.

Fahr-i Razi ve Kaazî'nin beyanları veçhile bu âyette hemze; *istifham-ı inkârî ve tevbih* manâsını mutazammın olduğundan kâfirleri tevbih ve ef'âllerini inkâr vardır. Çünkü; «Allahü Tealâ'nın bilmediği şeyi mi haber veriyorsunuz?» demek onları terzil ve tekdir olduğu gibi istihza manâsı dahi mevcuttur. Zira; vücudu olan şeyi Allahü Tealâ elbette bilir. Eğer bir şeyin vücudunu Allahü Tealâ bilmiyorsa o şeyin vücudu yoktur. Kâfirlerin bazıları âhirete iman etmediklerinden bazı âyette âhirete iman etmedikleri ve bazıları da âhirete iman edip putların şefaat edeceğini itikad ettiklerinden âyetlerin bazısında onların halleri beyan olunmuştur. Binaenaleyh; kâfirlerin âhirete imanları olmadığını beyan eden âyetlerle imanı olduğunu beyan eden âyetler arasında tenakuz yoktur. Zira; herbirinin mevzuları başka başkadır. Çünkü; âyetin birinde beyan olunan bir kavmin itikaadı öbüründe beyan olunan diğer bir kavmin itikaadıdır. Binaenaleyh; ikisinin mazmunu da doğrudur ve birbirine münafi değildir.

***

Vâcip Tealâ puta ibadetin batıl olduğunu beyandan sonra puta ibadet etmek insanların mezheb-i aslileri olmayıp sonradan icad olunmuş bir mezheb-i batıl olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا

buyuruyor.

[**Nâs olmadı, illâ ümmet-i vahide oldu, sonra mezhepte ihtilâf ettiler.**]

Yani; nâs fıtrat-ı İslâmiye üzere içtimâ' etmiş ümmet-i vahideydi. Esas itibarıyla bir din üzere toplanmış bir cemaatken sonraları Şeytan itikaadât-ı batılayı tezyin ve telkinatla aralarını ifsad etti. Onlar da hava ve heveslerine tebaiyetle Şeytan'ın iğfalâtına aldandılar. Binaenaleyh; mezhepçe beyinlerinde vâki olan ihtilâf üzerine müteferrik cemaatlar zuhur ederek muhtelif ümmetler oldular.

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile nasın ümmet-i vâhide olduğu zamanda ihtilâf varsa da esah olan Hz. Âdem zamanında ümmet-i vâhide olmuştur. Çünkü; Hz. Âdem ile evlâdı bidayet-i zamanda bir din üzere ümmet-i vâhideydiler. Vakta ki, Kaabil, Habil'i katledince evlâd-ı Âdem beynine tefrikalar düştü ve muhtelif cemaatlar hasıl oldu. Şu halde nasın ümmet-i vahide olması bidaye-i devr-i Âdemdeydi. *Yahut* tufan-ı Nuh'tan sonra nâs ümmeti vahide olmuştur. Çünkü; tufanla bilumum nas garkolup ancak gemide bulunan ehl-i iman kaldığından işte o zamanda nas din-i vahid üzere ümmet-i vahide olmuştur. Badehu nâs çoğaldığından efkâr ihtilâf ederek birçok milletler hasıl olmuştur.

Ümmet-i vahideyle muradın küfrüzere ittifak etmiş ümmet-i vahide olmak ihtimalini dermeyan edenler varsa da bu ihtimal aklen ve naklen baiddir. Zira; insanların yaratılmasından maksad-ı asli ibadet olduğundan dünyada bulunan insanların bilûmum küfrüzere ittifakları hiçbir zamanda vâki' olmamış ve olmayacaktır. Zira; hiç ibadetten halî olmak hikmet-i hilkata muhaliftir. Şu halde dünya yüzü velev bir şahıs tarafından olsun Allah'a ibadetten hâlî olamaz ve Resulullah'ın hadis-i şerifi de bu manâyı te'yid eder. Çünkü; rivayet-i mevsukaya nazaran Resulullah «Yeryüzü Allah'a ibadet eden kullardan ve kendileri sebebiyle rızık nazil olan kimselerden hâlî kalmaz» buyurmuştur. Şu halde nasın küf-

rüzere ittifak ettiği bir zaman olmaz ve olamaz. Amma din-i hak üzere içtimâ' ettikleri zaman olduğunu âyet-i celile beyan buyuruyor. O ittifakta beyan olunduğu veçhile ya devr-i Âdem'de veyahut devr-i Nuh'ta vuku bulmuştur. Bu iki zamanda velev az bir müddet için olsun bütün dünyada mevcut halkın iman üzere ittifak ederek ümmet-i vahide oldukları muhakkaktır.

***

Vâcip Tealâ insanların iptidaen ümmet-i vahide olup sonra mezahipte ihtilâf ettiklerini beyandan sonra azaplarının te'hiri ezelde yazılmamış olsaydı ihtilâf edenlerin derhal ihlâk olunacaklarını beyan etmek üzere :

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Yâ Habibim! Eğer Rabbinden sebkat etmiş bir kelime olmamış olsaydı onlar beyninde ihtilâf ettikleri mesele hakkında hükmolunur ve derhal helâk olurlardı.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Rabbin Tealâ tarafından ezelde âsîlerin azap ve helâkleri ta'cil olunmayacağına dair yazılmış bir kelime sebkat etmemiş olsaydı ihtilâf ettikleri mesailde haksız olanların ihlâkiyle derhal hükmolunurlardı. Ve lâkin Allahü Tealâ batılı irtikâb edenlerin ceza-yı lâyıkları âhirette olacağına dair takdir-i ilâhi sebkettiğinden ekseriyetle âsîler bu dünyada helâk olmamışlardır. Yahut bu âyette sebkeden kelimeyle murad; *rahmet-i ilâhiyenin gazap üzerine sebketmesidir* ki rahmet-i ilâhiyenin gazap üzerine sebki; âsîlerin azaplarının âhirete te'hirine veyahut vakt-i merhununa kadar imhaline sebep olmuştur. Eğer rahmet-i ilâhiye onların azaplarının te'hirine sebep olmasaydı derhal ihlâk olunurlardı demektir.

Yahut *sebkeden kelime*yle murad; *tekâlif-i ilâhiyenin bekasına dair kaza-yı ilâhidir.* Çünkü; ibad üzerine tekâlif-i ilâhiyenin her şahsa nazaran mevtine kadar ve umum nasa

nazaran kıyamete kadar bâkî olacağına dair hükm-ü ilâhi olmasaydı âsîler derhal ihlâk olunurlar da tekâlif onlar üzerine bâkî kalmazdı. Yani âsîler isyanları ve kâfirler küfürleri üzerine derhal hesaba ve muâhazeye mübaşeret olunsaydı herkes amele ve imana mecbur olurdu. Binaenaleyh; isyan edecek zaman geçmeksizin makhur oluverseler tekâlif zail olur, bâkî olmazdı. Halbuki maksud; tekâlifin bekaasıdır. Âsîleri derhal ihlâk ve âbidleri ibkaa etmek teklifin esrarına münafidir. Zira; evamir ve nevâhînin hükmü biraz mühleti icab ettiğinden ihlâki ta'cil etmek hikmet-i teklife muhaliftir. Binaenaleyh; âsîlere Vâcip Tealâ mühlet verir ki, tevbe ederse tevbesini kabul buyurun, eğer tevbe etmezse i'tizara mecali kalmasın.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin davâ-yı risalete delâlet eden âyetler taleb ettiklerini beyandan sonra taleb ettikleri zaman söyledikleri sözlerini beyan etmek üzere :

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖۚ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْتَظِرُواۚ اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Kâfirler derler ki, «Keşke Muhammed (A.S.) üzerine Rabbisinden Kur'an'dan başka nübüvvetine delâlet eden âyet nazil olsaydı.» Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onların bu sözlerine cevap olarak de ki, «Sizin istediğiniz âyet gaaiptir. Binaenaleyh; bize ma'lûm değildir. Zira gaaibe ilim; Allahü Tealâ'ya mahsustur. Şu halde istediğiniz şeyin zuhurunu bekleyin. Allah'tan zuhur edecek hükme ben de sizinle beraber intizar edicilerdenim.»]

Yani; kâfirlerin tıynetlerinde olan habaset icabı Resulullah'ın nübüvvet davâsının sıdkına suret-i kat'iyede delâlet eden Kur'an'a kanaat etmeyerek derler ki «Keşke Muhammed'in Rabbisinden davâsının sıdkına delâlet eden bir âyet nazil olmuş olsaydı da biz de iman edeydik». Kâfirler bu sözleriyle adem-i imanlarını izhar

ederler ve «Kur'an bir kitaptır, kitap ise mucize olmaz. Eğer kitap mucize olsaydı Mûsâ ve İsâ (A.S.) ın kitapları da mucize olurdu. Halbuki onlar haklarında kitapları mucize olmadı» demelerine cevap olarak Resulullah buyurmuştur ki «Şu sizin istediğiniz şey Cenab-ı Hakkın kudreti tahtındadır. Binaenaleyh; halkedip etmeyeceğini biz bilmeyiz. Zira; gaaiptir ve gaaibe ilimse Allahü Tealâ'ya mahsustur. Şu halde sizin de benim de taraf-ı ilâhiden zuhur edecek hükme intizar etmemiz lâzımdır. Çünkü; sizin ve benim gaybe muttali' olamadığımız cihetle zuhurâta tabi olmaktan başka çaremiz yoktur» demekle onları ilzam etmiştir. Yahut, «Siz istediğinizi gözetin, ben de sizin hakkı inkârınızdan dolayı nazil olacak azabı gözeticiyim» demektir. Bu manâya nazaran kâfirleri, azap nazil olacağını beyanla Resulullah tehdid etmiştir. Yani «İsterseniz Kur'an'ın mucize olduğunu tasdik edin ve davâmın sıdkına delâletini kâfi görün, bana iman edin. İsterseniz iman etmeyin, azabın zuhuruna muntazır olun. İki tariktan birini ihtiyarda muhayyersiniz. Çünkü; iman ederseniz sizin için necat ve saâdet vardır, eğer iman etmezseniz sizin için dünyada felâket ve âhirette azap vardır. Şu halde istediğinizi ihtiyar edebilirsiniz» demekle cevap verilmiştir.

***

Vâcip Tealâ ikinci bir cevabı beyan etmek üzere :

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ
أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Nâsa kıtlık ve hastalık gibi bir belâ isabet ettikten sonra Biz Azîmüşşan onlardan o zararın izalesiyle ihsanımızı onlara tattırdığımızda ansızın onlar için bizim âyetlerimize bir hile görülür ki, âyetlerimize ta'n ve Resulümüze ve şeriatına itirazla hile yapmak isterler. Yâ Ekrem-er Rusül! Sen Allah'ın âyetlerini zahirinden çıkarmaya çalışanlara de ki «Allahü Tealâ'nın tedbiri şedid ve sizin gibi âsîlerden ahz-ı intikaamı mediddir. Zira; bizim hafaza me-

leklerimiz sizin hilelerinizi yazarlar. Binaenaleyh; hilelerinizden hiçbir şey kalmaz, illâ cezasını görürsünüz.] Çünkü; nimete küfürle mukaabele ettiğinizden Allahü Tealâ size azapla mukaabele eder. Şu halde dünyada rezil ve rüsvâ, âhirette azab-ı ebedî ile muazzep olacaksınız.

Fahri Râzî, Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile Allahü Tealâ Mekke ahalisini yedi sene kıtlıkla müptelâ kıldı. Malları ve mevaşileri kalmadı, bütün helâk olmak raddesine geldi ve envâ-ı muzayakaya duçar oldular. Badehu Allahu Tealâ o zararı izale edince şu belânın izalesine şükürle Cenab-ı Hakka iman edip itaatla meşgul olmak lâzımken bir de aksi hâl üzere görüldüklerini ve âyât-ı ilâhiyeye ta'n ve birtakım asılsız itirazlarla meşgul oluverdiklerini ve envâ'-ı hileyle şeriat-ı Ahmediyeyi söndürmeye çalıştıklarını Vâcip Tealâ bu âyetle tasvir buyurmuştur ve şu manâya nazaran âyette beyan olunan *m e k i r* le murad; *kâfirlerden sudur eden ta'n ve Resulullah'ı zem ve belâyânın üzerlerinden kalkmasını putlarına isnatla küfretmeleridir.* İşte şu tafsilâttan anlaşıldığı veçhile bunların istedikleri âyet gelmiş olsa dahi iman etmeyeceklerine âyet delâlet eder. Çünkü âyet; evvelki âdetleri veçhile yine bir bahaneyle iman etmeyeceklerini müş'irdir. Zira; Kur'an'dan başka bir âyet istedikleri iman etmek için değildir, belki temerrüd ve inat içindir. Halbuki helâklerine sebep olacak belâyânın üzerlerinden kalkmasından daha ziyade onları ikaz edecek bir âyet olamaz. Bunlar ise belânın üzerlerinden kalkmasıyla mütenebbih olmak şöyle dursun envâ'-ı hiyel ve desaisle nâsı iğfale ve şüphe ilkaasına çalışmışlardır.

Âyette *A l l a h ' ı n m e k r i* yle murad; *tedbir ve âsîlerden intikamdır.* (رسلنا)'daki *r e s u l l e r* le murad; *kulların amellerini yazan meleklerdir.* Meleklerin onların amellerini yazmalarını beyan; onları tehdid ve hilelerinin te'siri olmayacağını beyanla insafa davet etmektir. İşte bu gibi tenbihat-ı ilâhiye kullarına her zaman vâki olur ve kullar da ya asla mütenebbih olmaz helâk olurlar, veyahut bazıları mütenebbih olmakla gazab-ı ilâhi taahhur eder.

* * *

Vâcip Tealâ insanları belâyâdan halâs edince birtakım hilelerle itiraza kalkıştıklarını beyandan sonra insanları mesâibden halâs buyurmasını bir misal-i cüz'i ile temsil etmek üzere :

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ
وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ
دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki sizi karada ve denizde yürütür, hatta siz denizde ve gemi içinde olup da güzel rüzgâr ve içinde olan kimseler o gemiyle yürüdüklerinde o geminin götürdüğü kimseler ferahlanınca ansızın bir fena ve şiddetli rüzgâr gelmesiyle her taraftan dalgalar hücum edip içinde bulunanlar kendilerini esbab-ı helâk ihata etti zannettiklerinde itaatlarını Allahü Tealâ'ya hasreder oldukları halde ihlâs üzere Allah'a duâ ederler ve dergâh-ı ülûhiyete iltica ederek «Zat-ı ülûhiyetine yemin ederiz yâ Rabbi! Eğer sen bizi şu beliye ve helâkten kurtarırsan elbette biz şükredicilerden oluruz» demekle Vâcip Tealâ'ya ahid verirler.] Ve günahlarından nedametle hemen ihsan-ı ilâhiye iltica ve şu helâkten kurtulmalarını Cenab-ı Hak'tan istirham ederler.

***

Vâcip Tealâ şu duâları üzerine onları halâs edince ahidlerinin ve yeminlerinin hilâfına onlardan sudur eden harekât-ı nalâyıkayı beyan etmek üzere :

فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

buyuruyor.

[Vakta ki, biz onlara necat verince yeryüzünde bigayrıhakkın tuğyan ve fesada müsaraat ederler.]

Yani; Cenab-ı Hakkın melekleri sizin hilelerinizi yazar, Allahü Tealâ sizi gözetir. Nasıl gözetmesin? Allahü Tealâ arz üzerinde seyr ü seyahata size kudret vermekle sizi karada ve denizde yürütüyor ki, sizin ihlâs üzere ameliniz olup olmadığını bilmek ve iman üzere sizin sebatınızı anlamak için imtihan muâmelesi yapar. Hatta size gemide olup da o gemiler içinde olanlarla seyrine muvafık rüzgâr ve lâtif hava vasıtasıyla gemide bulunanlara ârız olan rahattan dolayı ferahlandıklarında derhal hava tebeddül edip gemiyi şiddetle tahrik edici fena rüzgâr esip cümle rahatları selbolunup her cihetten dağlar gibi dalgalar gelip gemiyi alt üst etmeye başlayınca hayatlarının tehlikesini gördüklerinde onlar zannederler ki, kendilerini helâk ihata etti, asla necat yoktur. İşte o zaman bilûmum itikaad-ı batılı terkle hemen itaat ve ihlâs üzere duâya müsaraat ederler ve bilirler ki, Allah'ın lutfundan başka iltica edecek bir kimse yoktur. Binaenaleyh; bütün halktan kat'-ı ümid eyleyerek halikın rahmetini istirham ve duâlarını yeminleriyle te'kid ederek «Ey Rabbimiz! Eğer şu bizi ihata eden beliyeden kurtarırsan elbette biz nimetine şükredicilerden olacağımıza yemin ederiz. Zira bu nimet; unutulur nimetlerden değildir» demekle dergâh-ı ülûhiyete iltica edince vakta ki, Vâcip Tealâ onların duâlarını kabul ve zararlarını defi' ve belâlarını refi'le necat verince müptelâ oldukları belâları unuturlar. Bir de görülür ki, onlar yeryüzünü ifsad ederler ve musibetleri onlara asla ibret olmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet insanların ihtiyarî işlerini halkeden Allahü Tealâ olduğuna delâlet eder. Çünkü; insanların deryada ve karada yürümeleri Allahü Tealâ'ya nispet olunmuştur. Eğer Mu'tezile'nin dedikleri gibi insanlar ihtiyari işlerini kendileri halketmiş olsaydı ihtiyari işleri cümlesinden olan yürümeleri kendilerine isnad olunurdu da Allahü Tealâ'ya isnad olunmazdı. (فلما انجيهم) nazmında (فا) lâfzı necatın duâ üzerine terettüb ettiğine ve ihlâs üzere vâki olan duânın kabulüne işaret içindir. Çünkü; her taraftan kat'-ı ümid ederek Allah'a yalvarmanın ihlâs üzere olacağında şüphe yoktur. (يبغون فى الارض بغير الحق) «Yeryüzünde bigayrıhakkın küfür ve sair günahlara tecavüzle ihlâstan çıkar ve tuğyan ederler» demektir.

Hulâsa; insanların muzayaka zamanında ihlâs üzere Allahü Tealâ'ya iltica etmek âdetleri olduğu ve o muzayakanın zevaliyle ekseriya ihlâsın zail olup devamı olmadığı ve insanların daima fırsat esiri olup refah-ı halin galip üzere tuğyana sebep olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanların tuğyan ettiklerini beyandan sonra o tuğyanın zararı ancak kendilerine ait olduğunu beyan etmek üzere:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنفُسِكُم مَّتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Ey nas! Sizin fesadınızın günahı ancak size aittir. Zira; sizin fesadınız menfaat-ı dünya içindir. Dünya ise hakir ve azıcık birşeydir. Dünyadan sonra ancak sizin merciiniz bizim huzur-u manevîmizdir. Bizim huzurumuza rücû' edince biz size cümle amellerinizi haber verir ve herbiriyle mücazat ederiz.]

Yani; insanların nimetlere şükretmek yerine küfran-ı nimet etmelerinin zararı ancak kendilerinedir, zira; âkıbet huzur-u ilâhiye varılacak ve amellerinden birer birer suâl olunacaktır. Şu halde dünya menfaatı için âhireti feda etmekte bir manâ yoktur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (متاع الحيوة الدنيا) bağyin mef'ulünbihidir ve haber-i mahzuftur. *Mahzur* veyahut *dalâl* demektir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Sizin menfaat-ı dünyayı taleb için fesadınız korkulu ve dalâldir ki, doğru yoldan çıkmaktır.] Yahut (بغيكم) *fesad* manâsına müptedadır. Haberi (على انفسكم) lâfzıdır. (متاع الحيوة الدنيا) mukadder (تتمتعون) fiilinin mef'ul-ü mutlakıdır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Sizin fesadınızın zararı ancak nefsinizedir. Binaenaleyh siz ancak menfaat-ı dünya ile intifâ' edersiniz, âhirette menfaatınız olmaz] demektir.

***

Vâcip Tealâ insanların bütün fesadları dünya menfaatı için olduğunu beyandan sonra hayat-ı dünyayı bir misal-i acîble temsil etmek üzere :

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ
النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتّٰى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ
عَلَيْهَا أَتٰيهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ كَذٰلِكَ
نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Hayat-ı dünyanın sıfatı ve keyfiyeti bizim semadan inzal ettiğimiz yağmur suyuna benzer ki, o suyla insanın ve hayvanların yiyecekleri otlar birbirine karışır. Hatta rahmet suyuyla otların kökleri birbirine karışınca yeryüzü ziynetlenir ve otlar yürümeye başlar ve ehl-i arz o biten otları ve ekinleri biçmeye, kaldırmaya ve meyvaları devşirmeye kaadir olduklarını zannederler. Çünkü; bitip meydana geldiğinden oldu, bitti farzederler. Halbuki gece veyahut gündüzde o nebatı bir afet gönderip ihlâk etmekle bizim emrimiz gelince biz onu kökünden kesilmiş anız kılarız. Binaenaleyh; o ekinler ve otlar dünkü günden bitmemiş gibi olur ki, insanların ve hayvanların intifâ' edecekleri birşey kalmaz. İşte fikr-i selim sahibi olan kavim için biz âyetlerimizi şu misal-i acip gibi tafsil ve temsil eder ve bu vesileyle dünyanın halini insanlara anlatırız ki, insanlar meylettikleri ve mağrur oldukları dünyanın hali sürat-ı zevalde bizim semadan indirdiğimiz ve envâ-ı nebatla karışıp ekle salih bir hale geldikten sonra derhal helâk ettiğimiz otlar gibi olduğunu bilsinler de o kadar muhabbet etmesinler.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile hayat-ı dünya nebatâta teşbih olunmuştur. Çünkü; arz üzerine yağmurlar yağınca yeni topraktan çıkmış henüz neşvünema bulmamışsa da nemaya istidadı olan otlara yağmur suları karîşınca yeryüzü ziynetini takınır âdeta yeni bir gelinin envâ'-ı ziynetlerle tezeyyün ettiği gibi nebatatın herbirinde zuhur eden beyaz, sarı, kırmızı ve siyah çiçeklerle bütün

dünya ziynetlenir, bağlar ve bahçelerde envâ-ı meyvalar zuhur eder. Şu halleri bağların ve tarlaların sahipleri görünce birçok menfaatlara nail olacağını ümid eder. Sonra Allahü Tealâ şiddetli rüzgâr ve dolu veyahut sel suyu gibi âfetlerle gecede veya gündüzde onu mahveder, keenne dünkü günden bitmemiş gibi olur, emekleri zayi olup bütün hasılât yok olunca sahibi son derece mahzun olur. İşte şu mahzun olan kimse gibi dünyaya mağrur olan ve muhabbet edenlerin âkıbetleri hüzün ve kederden başka birşey olamaz. Zira; bu misilli kimselere ölüm gelip bütün mal ve mülkünü terkedip emekleri zayi olup dünyaya hırsından dolayı amel-i salihten mahrum olduğunu görünce eseften başka birşeye nail olamaz. Fakat o vakitte nedamet ve esef de fayda etmez. Çünkü; geçmiş geri dönmez.

*
* *

Vâcip Tealâ âhireti terkederek dünyaya meyledenlerin hallerini temsil ettikten sonra âhirete terğib etmek üzere :

وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِۜ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kullarını Cennet'e davet eder ve dilediği kuluna doğru yola hidayette kılar.] Çünkü; Allahü Tealâ resulleri ve kitapları vasıtasıyla kullarını irşad ve iradesini hayra sarfeden kullarına doğru yolu tevfik eder.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *Selâm; Allah'ın ismi* olup Cennet'te Allah'ın halkettiği mülkü olduğu cihetle *dar*, Allah'ın ismine muzaf kılınarak Cennet'e *Darüsselâm* denmiştir, veyahut *Darüsselâm*, Abdullah lâfzı gibi *Cennet'in alem-i şahsîsidir.* Zira Cennet; cemi-i âfât ve mekârihten salim olduğu için Darüsselâm denilmiştir. Yahut, *ehl-i Cennet'e Allahü Tealâ ve melekler selâm hediye ettiklerinden* Darüsselâm denilmiştir.

Bu âyet Cennet-i A'lâ'da gözlerin görmediği ve kulakların duymadığı nimetler mevcut olduğuna delâlet eder. Zira; Vâcip Te-

alâ'nın dünyayı zemmettikten sonra kullarını Cennet'e davet etmesi bu dünyada görülmedik birçok nimetler olduğuna ve herşeyin kemâl üzere bulunduğuna delâlet eder. Çünkü; ziyafet ve ziyafetin mahalli ziyafet sahibinin azameti nispetinde tasavvur olunacağı tabiidir. Cennet'e davet eden Allahü Teâlâ ve Cennet'e davetini tebliğ eden Resulullah ve dâvetin sofrası Cennet ve davet olunan mahal Darüsselâm ve davete icabet edecek ehl-i iman olunca bu ziyafetin azametini ve o ziyafette olacak ferah ve süruru ve bulunacak nimetleri bu dünyada lâyıkıyla tasavvur etmek elbette mümkün olamaz. Binaenaleyh; bu dâvete icabet etmek her müminin vazifesidir. Bu vazifeyi ifaya sürat eden bahtiyardır. Zira; herhalde ziyafet-i ilâhiyeye nail olmakla saâdet-i ebediyeye vasıl olacaktır.

Bu âyette *b i d a y e t* le murad *kullara verilen kudret ve rusül-ü kiramı göndermek ve kitapları inzal etmekle irşad etmektir.* Yoksa bilfiil matluba îsâl etmek manâsına değildir. Şu halde insanlara kudret vermek, resul göndermek ve kitapları inzal etmek suretiyle davet umum kullara şâmildir ve bu manâca davetten hiç kimse hariç değildir. Ancak dâvete icabet etmek herkese müyesser olamaz. Binaenaleyh; iradesini icabete sarfedenlere Cenab-ı Hakkın bilfiil icabetini irade buyurup tevfik edeceğine ve iradelerini icabete sarfetmeyenlere tevfik etmeyeceğine ve onun icabetini irade etmeyeceğine işaret için hidayeti meşiyetle takyid buyurmuştur. Hidayetin meşiyetle mukayyed olması Allah'ın emri ve iradesinin başka olmasına delâlet eder. Çünkü; Allahü Teâlâ herkese hidayetle emreder ve lâkin herkesin hidayetini murad etmez. Zira hidayet; abdin iradesiyle husule geleceğinden abid irade etmeyince Allahü Teâlâ dahi irade buyurmaz.

Hulâsa; Allahü Teâlâ'nın cümle kullarını resuller göndermek ve kitaplar inzal etmekle Cennet'e davet ettiği ve iradesini hidayete sarfeden kullarını tarik-ı müstakime hidayette kıldığı ve onların hidayetini murad buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kullarını Cennet'e davet ettiğini beyandan sonra Cennet'te kullarının saâdetine sebep olan şeyleri beyan etmek üzere :

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[**Şol kimseler ki onlar iman ettiler ve evamire imtisal ve nevâhîden içtinab etmek suretiyle ibadetlerini lâyıkı veçhüzere güzel güzel eda ettiler. Onlar için gaayet güzel ecirler, sevaplar ve Cennet'te nimetler vardır, birden ona ve ondan yedi yüze kadar ziyadesi de vardır.**] Çünkü birden ona kadar ve daha ziyade ecir vereceği diğer âyetlerle dahi sabittir. [**Ve bu misilli ibadât-ı ilâhiyeyi lâyıkıyla yerine getirenlerin yüzlerini Cennet'te toprak ve zillet ihata etmez.**] Çünkü; Cennet'te olan nimetlerde mihnet ve meşakkat olmaz ki, ehl-i Cennet'in yüzlerinde hüzün ve kedere delâlet edecek, toz, toprak, horluk ve çirkinliğe delâlet edecek zillet bulunsun. Elbette bulunmaz. Binaenaleyh; yüzlerinde olan güzelliği izale edecek ve keder verecek birşey bulunmayacağı ve [**İşte şu nimetlere nail ve âfetten salim olanlar ehl-i Cennettirler ki, onlar Cennet'te daim ve bâkîlerdir.**] Zira; Cennet'te zeval yoktur, nimetlerine inkıraz âriz olmaz. Binaenaleyh; onlar Cennet'te ebeden kalıcılardır.

Ehl-i Cennetin mertebelerinin büyüklüğüne ve şanlarının yüksekliğine işaret için ta'zîme delâlet eden ism-i işaret varid olmuştur. Şu hale Allahü Tealâ ve Resulünün emirleri veçhüzere lâyıkıyla ibadet edip âyetlerin ahkâmına riayet edenler için derecât-ı âliyat olacağı ve o dereceler üzerine bir de mertebe-i ulyâya nail olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette (زِيَادَةٌ) lâfzının manâsında ihtilâf vardır. Bazı ulema indinde *z i y a d e* yle murad; *mağfiret-i ilâhiyedir.* Yahut *sevabın kat kat fazla olmasıdır.*

Yahut *amel mukaabili olmayarak Cennet'te verilecek nimetlerdir* denmişse de esah olan *z i y a d e* yle murad; *ru'yet-i ilâhiyedir.* Resulullah « *H ü s n a* yla murad; *Cennet'tir. Z i y a d e* yle murad; *Allahü Tealâ'yı müminlerin görmesidir*» buyurmuştur. (حسنى) lâfzının ma'rife olup (زيادة) lâfzının nekre olarak varid olması da ziyadeyle muradın *ru'yütullah olmasına delâlet* eder. Çünkü; (حسنى) lâfzının terifi ma'ruf olan Darüsselâm olmasına ve (زيادة) lâfzının nekresi ma'ruf olmayan ve zikri sebkat etmeyen ru'yet olmasına delâlet eder. Zira; ziyadeyi Cennet'te olan nimetlerden bazısına hamletmek tekrarı mucip olacağından Cennet'in bazı nimetlerine hamletmek caiz olamaz. Çünkü; bu manâca ziyadenin hamlolunduğu nimetler hüsnanın müştemilâtıdan olan nimetlerden ibaret olacağı cihetle aynı manâ iade olunmuş olur. Bu ise tekrardan başka bir şey olmaz. Halbuki Kur'an; faydasız tekrardan ârîdir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in ahvalini beyandan sonra ehl-i narın ahvalini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar ömürlerinde günahlar kazandılar. Günahın cezası kendi misli kötülüktür. Ve onları mezellet toprakları ihata eder. Binaenaleyh onları Allah'ın azabından kurtaracak hiçbir hıfzedici bulunmaz. Çünkü; onlar nefislerinin tuğyanından emr-i ilâhiye iltifat etmedikleri gibi rusül-ü kiramın irşadlarına dahi itibar etmedikleri cihetle gazab-ı ilâhiye mazhar olurlar ve yardımcı da bulamazlar. Onlarda olan zulmet-i küfür sebebiyle

keenne onların yüzlerini gecenin karanlığından bir parça ihata etmiş gibi karanlık olur. Zira; bu karanlığı izale edecek nur-u iman olmadığından gecenin pek ziyade zulmeti gibi karanlık içinde kalırlar. Hatta onları görenler zannederler ki, her biri gecenin karanlığından bir parçadır ve zulmet-i isyan her taraflarını ihata etmiş birer Cehennem kütüğü olup Cehennem'e giderler. İşte şu ahvali beyan olunanlar ehl-i Cehennem ve Cehennem ateşine mülâzımlardır ki, asla Cehennem'den ayrılmazlar. Zira; Cehennem'de ebedî kalıcılardır.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile günahın cezası onun misli olup ziyade olmadığına âyet delâlet eder. Zira; kusurun misliyle ceza vermek adalet-i ilâhiyedendir. Çünkü; cezada günahın ziyadesini vermek zulümdür. Cenab-ı Hak zulümden münezzehtir. Amma amel-i salih üzerine ziyade sevap vermek lutuf olduğundan ehl-i imanı amellerinden ziyade ecirlerle taltif ihsan-ı ilâhidir ve ziyade vereceğini vaadle kullarını a'mâl-i salihaya teşvik buyurmuştur. Binaenaleyh; ceza tarafında adalet iltizam olunmuştur. Zira itimad; adaletedir. Adalet de müsavattadır. Müsavatın gayrıda adalet olamayacağından günahın cezası ancak kendi misliyle olabilir. Ziyade olamaz. Binaenaleyh; dünyada ukubatta cürümle ceza beyninde nispet-i adileye riayet etmek mahkemelerin en büyük vazifeleridir.

Hulâsa; seyyie sahiplerinin cezası günahlarının misli olup ziyade olmayacağı ve günahkârın her tarafını zillet ihata edeceği ve Allah'ın azabından onları muhafaza edecek hiçbir kimsenin bulunmayacağı ve onların yüzleri keenne geceden bir parça gibi siyah olacağı ve ehl-i seyyienin ashab-ı Cehennem olup orada muhalled kalacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Burada ehl-i seyyie demek *ehl-i küfür* demektir.

*
**

Vâcip Tealâ müminlerin ve kâfirlerin hallerini beyandan sonra kâfirlerle beraber ma'budlarını da haşredeceğini ve kemâl-i sefaletlerini beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا
بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ
كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki, o zamanda Biz Azîmüşşan âbidlerle ma'budlardan her iki fırkayı toptan haşreder, hesab etmek ve amellerine göre ceza vermek için kabirlerinden kaldırır ve mahşer yerine toplarız. Sonra müşriklere hitaben «Ey müşrikler! Siz mekânınız olan Cehennem'e mülâzemet edin ve siz şerikleriniz ve ma'budlarınızla beraber bulunun» deriz. Binaenaleyh; âbidlerle ma'budlar beyninde olan irtibatı keseriz ki, beyinlerinde rabıta ve muhabbet kalmaz ve aralarını ayırır birbirinden tefrik ve temyiz ederiz. Onların ibadet ettikleri şerikleri «Siz bize ibadet etmediniz. Zira; biz sizin ibadetinizi bilmiyoruz. Çünkü; idrakimiz yoktur. Hâl böyle olunca sizinle bizim beynimizde şahit yönünden Allahü Tealâ kâfidir. Başka şahide hacet yoktur. Zira; muhakkak olarak biz sizin ibadetinizden gafilleriz» derler.]

Yani; Habibim! Şol günü hatırına getir ki o günde biz şirkeden müşriklerle onların ma'budlarını toplarız. Hiçbir fert kalmaz. Ve onları topladıktan sonra biz âbidlere ve ma'budlarına hitaben «Sizin hepiniz mekânınıza mülâzemet edin ve olduğunuz mahalde durun ve görün ki, kötü amellerinizin iktizası size ne gibi azaplar olacaktır» deriz ve âbidlerle ma'budların aralarındaki âbidiyet ve ma'budiyet rabıtasını kaldırırız ki, beyinlerinde muhabbete dair birşey kalmaz ve o vakitte biz onların şirkettikleri putlarına kudret verir, söyletiriz. Binaenaleyh; o putlar kendilerine ibadet eden müşriklere hitaben derler ki «Ey ahmak kişiler! Siz bize ibadet etmediniz. Zira; bizim şuurumuz olmadığı gibi size ibadet edin diyerek bir emrimiz de yoktur, belki siz kendi havanıza ve size şirketmenizi emreden Şeytanınıza ibadet ettiniz» demekle onları terzil ederler ve «Biz sizin ibadetinizden gaafiliz, sizinle bizim bey-

nimizde şahit yönünden Allahü Tealâ kâfidir. Çünkü; hazır ve nâzırdır ve ilmi herşeye vâsi'dir» derler.

Fahri Râzi, Kaazî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile âyette müşriklerin şürekâsıyle murad; *müşriklerin Allah'ın gayrı olarak ibadet ettikleri putlar, melekler, yıldızlar ve şeytanlardır.* Çünkü; müşriklerin envâ'ı muhtelif olduğundan herbir nev'in ayrı ayrı ma'budları vardır. Müşrikler mallarının bir kısmını ma'budlarına ayırdıklarından ma'budlarına onların şerikleri denmiştir. Âyet-i celile âbid olan müşrikleri tehdid etmiştir. Ancak ma'budları tehdid olmaz. Çünkü; ma'budlardan bir kısmı zevilukulden olmadığı gibi akıl sahibi olanlar da onlara ibadetle emretmedikleri için mes'ul değillerdir.

Müşriklerin ma'budlarına ibadet ettikleri halde ma'budların «Siz bize ibadet etmediniz» demeleri yalan olmaz. Zira; onların emir ve iradeleriyle ibadet etmeyip kendi havâ ve arzularıyla ibadet ettiklerinden kendi havalarına ibadet etmişlerdir, yoksa ma'budun emriyle ma'buda ibadet etmemişlerdir ki yalan olsun.

*
* *

Vâcip Tealâ müşrikler için o makamda zuhur edecek ahvalin bazısını beyan etmek üzere:

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Ve arsa-i mahşerde her nefis dünyada geçirmiş olduğu amelini izhar eder de Allahü Tealâ'nın zuhuruna reddolunurlar. Zira; Allahü Tealâ her umurlarına mütevelli mevlâlarıdır ve Hak Tealâ sabit ve bakîdir, zeval ihtimali yoktur ve onların ma'bud ittihaz ettikleri putları kaybolur gider de Allahü Tealâ'ya iftiraları batıl olur ve ortada elleri tutacak birşey kalmaz. Cümle emekleri zayi olur, hâib ü hâsir ve hayret üzere kalırlar.]

Yani; müşriklerin durduğu makamda herkes kendi amelini bilir. Çünkü; herkesin ameli açığa çıkar. Saklı birşey kalmaz. Zira; amel defteri herkesin eline verilip kendi kıraet ettiğinde kimseye bir diyeceği kalmaz. Bundan sonra herkes amelinin cezasını göreceği mahkemeye red dolunur. Çünkü; Allahü Teâlâ onların Rableri ve hakikatta ma'budlarıdır. Binaenaleyh; müşriklerin ma'bud ittihaz ettikleri şeylerin cümlesi muzmahil olur gider ve bütün ümitlerinin hilâfı zuhur eder ve şefaat bekledikleri şeylerden bilâkis ihanet görürler. Zira fesad üzere müesses olan şey; elbette fasid olur.

Hulâsa; mahşerde her nefis dünyada geçirmiş olduğu amelini izhar edip gizli birşey kalmayacağı ve herkesin huzur-u ilâhiye reddolunacağı ve Cenab-ı Hakkın onların sabit ve bâkî mevlâ ve ma'budları olduğu ve onların ma'buddur diyerek iftira ettikleri ma'budlarının kendilerinden gaaip olup aradan zail olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin fezâhatından bazılarını beyandan sonra mezheplerinin batıl olduğuna açıktan delâlet eden delillerden bazılarını beyan etmek üzere :

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ
وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Tevhidi inkârla şirkeden kâfirleri ilzam için sen de ki «Ey kâfirler! Semadan yağmurları yağdırıp yerden otları bitirip sizi merzuk eden kimdir? Veyahut sizin kuvve-i hafızanıza medar olan kulaklarınıza ve gözlerinize malik olup onları halkeden kimdir? Ve meyyit hükmünde olan meniden hayat sahibi olan hayvanatı sahra-yı dünyaya çıkaran kimdir? Ve meyyit hükmünde olan nutfeyi hayat sahibi olan hayvanattan kim çıkarıyor? Ve şu âlem-i esbab ve müsebbebâta tedbir-i umur eden kimdir?

Bu suallere karşı onlar «Elbette Allahü Teal'dır» derler. Çünkü; Allahü Teal olduğu gaayet aşikâr olduğundan inkâra mecalleri yoktur. Şu umurun cümlesinin halikı ve müdebbiri Allahü Teal olduğunu ikrar edince yâ Resulallah sen onlara de ki «Şirkeder de Allah'tan korkmaz mısınız ve Allah'ın gazap ve intikaamından çekinmez misiniz, şu kadar kuvvet ve kudretinizi tasdik ettiğiniz Allahü Teal'ya menfaat ve mazarrata muktedir olmayan putları nasıl şerik itikad edersiniz?» demekle onları tevbih et.]

Arzdan nebatatın hurucu semadan yağmura tavakkuf edip rızkın husulü her ikisiyle meydana geldiğinden rızkın sema ile arzdan meydana geldiği beyan olunmuştur. İnsana gıda olan hayvanat dahi nebatatla meydana geldiği için insanın rızkı nebatata münhasırdır. Allahü Teal'nın tedbirinin nihayeti ve kullarına in'âm ve ihsanının hadd ü pâyânı olmadığına işaret için in'âm-ı ilâhiyeden bazısını zikirden sonra cümlesine şamil olan tedbir-i umurunu zikirle mecmuunu hulâsa buyurmuştur. Çünkü; ayrı ayrı herbirinizi zikretmek pek uzundur.

Bu âyette beyan olunan suallere cevabın Allahü Teal olduğunu beyanla varid olması kâfirlerin Allahü Teal'yı ikrar ettiklerine delâlet eder. Şu halde müşriklerin işleri sözlerine ve sözleri işlerine muvafık değildir. Zira; sözleri herşeyin maliki ve halikı Allahü Teal olduğunu ikrar ederken işleri bu itikadlarını reddeder. Zira; menfaat ve mazarrata muktedir olmayan birtakım putlara ibadet etmek itikadlarını tekzib ettiğinden mertebe-i insaniyeden sakıtlardır ve behâim zümresine ilhak olunmuşlardır.

***

Vâcib Teal evsaf-ı ülûhiyetten bazılarını beyandan sonra bu sıfatların sahibi Allahü Teal olduğunu beyan etmek üzere :

فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّۚ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Şu itiraf ettiğiniz zat-ı celil sizin Rabbiniz, hak ve sabit olan Allahü Teal'dır. Hâl böyle olunca haktan sonra bir-

şey olmaz, illâ batıl olur. Şu halde nasıl oluyor ki, haktan batıla doğru meyledip sarfolunuyorsunuz.] Haktan batıla doğru gitmek caiz olur mu? Elbette olamaz. Çünkü; kuvvet ve kudretini ve cümle hayratın ondan nazil olduğunu ikrar ettiniz. Allahü Tealâ sizin cümle umurunuza mütevelli ve envâ-ı nimetiyle terbiye eden Rabbinizdir ki, Rabbiniz olduğu delail-i kat'iyeyle sabittir. Zira; sizi halkeden, hayatınızı veren ve merzuk edip cümle umurunuzu tedbir ve maişetinizin esbabını halketmekle hayatınızı idame ve rahatınızı temin eden odur. Allahü Tealâ'nın Rabbiniz olduğu hak olunca onun mâverâsı olan ma'budlarınız batıldan başka ne olabilir? Ma'budlarınız batıl olunca elbette onlara ibadetleriniz de batıl ve dalâldir. Çünkü; haktan hariç olan herşey batıldır. Bunlar batıl olup zahir olunca nasıl oluyor ki, hakkı batıla tebdil ediyorsunuz ve hak dururken neden batıla gidiyorsunuz?

Hulâsa; herşey ikiden hâli olmayıp elbette ya hak veya batıl olduğu ve hak olmayan şeyin elbette batıl olacağından hakkaa ma'bud olan Vâcip Tealâ'dan başka ma'bud ittihaz olunan şeylerin cümlesi batıl olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ rububiyetini ispat ettikten sonra taattan çıkanlar üzerine azabın vâcip olduğunu beyan etmek üzere :

كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ cümle kullarına Rab ve ma'budun bilhak olup cümle umurun halıkı ve sabit olduğu gibi taat-ı ilâhiyeden çıkan ve zulmü kendine âdet eden fasıklar üzerine Allah'ın azabını beyan eder kelimesi vâcip oldu. O vâcip ve sabit kelime; onların iman etmeyecekleridir. Ve iman etmediklerinin neticesi onların ebedî muazzap olmalarıdır.]

Fasıklar iradelerini imana sarfetmeyeceklerinden dolayı Allahü Tealâ iman etmeyeceklerini irade buyurduğundan iman et-

meyeceklerine dair kelimesinin hak ve sabit olduğunu beyan buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin mezheplerinin batıl olduğunu bazı delâille beyandan sonra ikinci bir delille mezheplerinin butlanını beyan etmek üzere :

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Putları ma'bud ittihaz eden kâfirleri ikinci merrede ilzam ve iskât için sen de ki, «Ey kâfirler! Bu kadar mahlûkaatı iptidaen icad ve sonra öldürüp tekrar iade eden kimse sizin şerikleriniz ve putlarınızdan mıdır? O ma'bud olduklarını itikad ettiğiniz putlarınız böyle şeylere kaadir olabilirler mi?» Şu suâle cevap olarak sen onlara de ki «Mahlûkaatı evvelâ icad eden ve sonra öldürüp iâde eden ancak Allahü Tealâ'dır. Hal böyle olunca ne acaip ifk ü iftira ediyorsunuz ki, ibadetinizi Allah'ın gayrı birtakım âcizlere sarfedip o âcizlerin Allahü Tealâ'ya şerik olduklarını itikad ediyorsunuz. Halbuki sizin ma'budlarınız evvelâ halketmeye ve sonra öldürüp iâde etmeye kaadir olmadıklarından ibadete istihkakları yoktur. Böyle ibadete istihkaakı olmayan şeylere ibadet etmek iftira değil midir?]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirler her ne kadar haşrı itikad etmiyorlarsa da haşrin vücuduna delilleri kat'i olduğu cihetle onları ilzam etmekte haşrı ikrar etmeleri şart değildir. Zira; haşrın vücuduna deliller gaayet açık olduğundan onların inkârları sırf inad üzere inkâr olduğu cihetle itibardan sakıt ve ilzam olunmalarına mani değildir. Hatta gaayet açık olduğundan onların verecekleri cevabı vermeye taraf-ı ilâhiden Resulullah mezun ve me'mur kılınmıştır. Binaenaleyh; kâfirlere sorulan suâle Resulullah cevap vermiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ vahdaniyete dair delil-i âharı beyan etmek üzere:

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدَى فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[**Habibim! Müşriklere hitaben sen de ki, «Hakka hidayette kılan sizin şerikleriniz ve ma'budlarınızdan mıdır?» Ve bu suâlin cevabında onlara niyabet tarikıyla sen de ki, «Hakka hidayette kılan Allahü Tealâ'dır. Çünkü; resuller vasıtasıyla hakka davet eden ve kitaplar gönderip hakkın delillerini beyan eden ve hakka doğru giden ve doğru yolları gösteren Allahü Tealâ'dır, sizin putlarınız değildir. Şu halde hakka hidayette kılan kimse mi ittibâ' olunmaya lâyıktır, yoksa kendi hidayete vasıl olamaz, illâ gayrın hidayette kılmasıyla hidayete vasıl olan âciz bir kimse mi ittibâa lâyıktır? Elbette hidayete îsâl eden kimse ittibâ' olunmaya elyaktır. Şu halde hidayete kaadir olmayan putların ma'bud olmalarıyla nasıl hükmediyorsunuz?**] Ve size ne oldu ki batıl itikaada sapıyorsunuz. Maahaza edna akıl sahibi şu itikaadın batıl olduğuna hükmeder». Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile saniin vücuduna evvelâ insanları ve sair mevcudatı halketmesiyle ve saniyen de insanları doğru yola hidayette kılmasıyla istidlal etmek Kur'an'da âdet-i cariyedir. Çünkü insan; cesedle ruhtan mürekkeptir. Binaenaleyh; saniin vücuduna cesedin ahvalinden halkolunması ve ruhun ahvalinden hidayette kılınmasıyla istidlâl olunuyor ve cesedin halkolunmasından maksad-ı aslî ise ruhun hidayeti ve ma'rifet kesbetmesidir, yoksa cesedin ülfet ettiği yemek ve içmek gibi telezzüz-ü cismânî değildir. Şu halde cesedin yemek ve içmek gibi maddî şeylerle meşgul olması ruhun ma'rifet tahsiline vesile kabilindendir. Binaenaleyh; cesedin halkolunması ruhun hidayeti için olduğundan hilkattan maksudün bizzat olan ruhun hidayetidir. Cesedin halkolunması maksudun bittebi' olduğu cihetle bundan evvelki âyette sâniin vücuduna cesedin halkolunması ve bu âyette ruhun hidayette kılınmasıyla istidlâl olunmuştur. Çünkü; ikisinin de halikı Allahü Tealâ'dır, Allah'ın gayrı değildir. Binaenaleyh; Al-

lah'ın gayrı hiçbir şey ma'bud ittihazına şayan değildir. Zira; kullarını hidayette kılan zatın emrine ittibâ' etmek elbette lâzımdır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile gerçi putlar zevilukulden olmadıkları cihetle hidayet şanlarından değilse de onlara ibadet edenlerin itikadlarına binaen gayrın hidayetiyle ihtida ederler denilmiştir, yoksa onların hidayet şanlarından olmadığı cihetle hidayetleri matlup değildir. *Yahut* onların hidayet olunmalarıyla tabir faraziyet kabilindendir. Yani «İhtida etmek şanlarından farz olunsa kendi kendilerine ihtida edemezler, belki gayrın hidayette kılınmasına muhtaçlar» demektir. *Yahut* *ş ü r e k â* yla murad; *kâfirlerin reisleridir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey kâfirler! Sizi reisleriniz batıl itikaada davet ederler. Onların davet ettikleri batıla ittibâ' ediyorsunuz da, hak olan Allah'ın davetine niçin icabet etmiyorsunuz? Halbuki onlar kendilerini doğru yola sevketmek iktidarını haiz olmadıklarından gayrın hidayetine muhtaçlardır. Şu halde kendilerine ittibâ' eden kullarını hidayette kılan Allahü Tealâ'ya mı ittibâ' evlâdır, yoksa gayrın hidayetine muhtaç olan reislerinize ittibâ' etmek mi evlâdır? Şu ciheti lâyıkıyla düşünmeniz lâzımdır. Hâl böyle olunca size ne gibi şey ârız oluyor ki birtakım âcizlere ittibâ' eder ve onların ma'bud olmalarıyla hükmedersiniz de kaadir ü kayyum olan Allahü Tealâ'ya ittiba'ı terkedersiniz. Binaenaleyh; haliniz akıl sahiplerini hayrette bırakıyor. Zira; kendi işini göremeyen ve doğru yolu bulmayan bir takım âcizlere tebaiyet etmek hayretle taaccüpten başka birşey icab etmez.]

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mezheplerinin butlanını beyandan sonra mezheb-i batılı ihtiyar ettiklerinin sebebini beyan etmek üzere:

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Onların ekserisi itikadlarında ancak zanna tâbi olurlar ve kat'iyet ifade eden ilimden ârîlerdir. Zan ise haktan hiçbir şeyi

müfid olmaz. Allahü Tealâ onların zan üzere işledikleri amellerinin hepsini bilicidir.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *zanna ittibâ' eden kimseler* le murad; *sırf taklidle iktifa etmeyip bir derece nazar ve temyize muktedir olanlardır.* Ve lâkin delâili lâyıkıyla tetkike muvaffak olamadıklarından âsâr-ı hariciyeyi esbabın zahirine isnad ederler de eşyanın mucid-i hakîkîsi olan Vâcip Tealâ'dan gaflet ederler. Binaenaleyh; onlar birtakım hakir şeyleri ma'bud ittihazına tenezzül ederler. Zira; onlar fâsid hayalât ve gevşek delillerden neşet eden zanna ve tahmine tebaiyet ederler ve netice-i kat'iye ifade eden ilm-i yakinden gaafillerdir. Çünkü; gaaibi hazıra ve halikı mahlûka kıyas etmek gibi birtakım mevhumatla meşgul olurlar. Şu halde bu âyet; usul-ü itikadda zanla iktifa edenleri tehdid etmiştir. Çünkü; usul-ü itikadda delâil-i kat'iyeden ilm-i yakin tahsil etmek vâcip olduğuna açıktan delâlet eder ki, taklidle iktifa caiz değildir. Gerçi itikaadiyatta ehl-i sünnet iki kısım olup bir kısmı Eş'arî ve diğer bir kısmı Matüridî Hazretlerinin mezheplerini taklid ediyorlarsa da onların taklidleri zan üzere taklid değildir. Zira; onların taklidleri iktida ettikleri imamların delillerini tetkik edip vakıa mutabık bulmak suretiyle o delillerle istidlâl ettikleri için onlara tâbi ve mukallid deniyor, yoksa onlar mukallid değillerdir. Şu halde delâili tetkikle hak olan ahkâmda tâbi olmak mezmum değildir.

***

Vâcip Tealâ; kâfirler Kur'an'ı mucize değildir diyerek Kur'an'dan başka delil istediklerini ve onlara verilen cevapları beyandan sonra Kur'an'ın vahy-i münzel olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فٖيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Şu Kur'an Allah'ın gayrıya isnadla iftira olunmaya lâyık olmadı ve lâkin kendinden evvel nazil olan kitapları tasdik oldu ve evamir-i ilâhiye ve nevâhî-yi sübhaniyeyi beyan eden kitabı tafsil ve âlemlerin Rabbisi tarafından nazil olduğunda asla şüphe yoktur.]

Yani; ey kâfirler! Siz Kur'an'ın Resulullah tarafından iftira olduğunu iddiâ ediyorsunuz. Halbuki Kur'an Allah'ın gayrı bir kul tarafından iftira olunur bir şey olmadı. Çünkü; Kur'an mucize olduğundan insanlar tarafından icadı mümkün değil ki, Muhammed (A.S.) tarafından icad ve Allah'a isnatla iftira olunmuş olsun, iftira olamaz. Zira; Kur'an'ı getirebilmek beşer için mümkün değildir ve lâkin Kur'an kendinden evvel nazil olan Tevrat ve İncil'i tafsil eder bir kitab oldu. Eğer Kur'an sizin dediğiniz gibi Muhammed (A.S.) tarafından icad olunan birşey olsaydı Kur'an kütüb-ü sabıkayı tasdik eder olmazdı. Zira; Muhammed (A.S.) tahsil-i ilmiçin gurbete gitmedi, bir üstazdan ders okumadı ve memleketi olan Mekke'de ulema bulunmadığı gibi ümem-i salifenin ahvalinden bahseder bir kitap da yoktu ki, ondan öğrendi densin. Böyle esbaba tevessül etmeksizin Kur'an'ın itikaadiyatta kendinden evvel nazil olan kitapların ahkâmına muvafık ve ümem-i salifenin ahvalini beyanda tarihe, vukuata tamamıyla mutabık gelmesi taraf-ı ilâhiden münzel olduğuna delil-i zahirdir. Eğer Kur'an'ın, itikaadiyatta ve ümem-i salifenin ahvalini beyanda cüz'i bir muhalefeti olsaydı Tevrat ve İncil uleması derhal itiraz eder ve muhalefetini beyan ederlerdi. Halbuki böyle bir muhalefet bulamadıklarından kütüb-ü sabıkaya mutabakatını beyana mecbur oldular ve kütüb-ü sabıkada Resulullahın ne veçhile zuhur edeceği beyan olunmuştur. Beyan olunduğu veçhile zuhur etmesi kütüb-ü sabıkayı tasdik olmuştur ki, asla muhalefet yoktur.

Bu âyet-i celile Kur'an'a ittibâ etmek Vâcip olduğunu beyan eder. Zira zanna ittibâ'ı menettikten sonra Kur'an'ın taraf-ı ilâhiden nazil olduğunu beyan etmek; ittibâ' etmeye şayan bir kitab olduğunu beyan etmektir ve Kur'an geçmiş ve gelecek mugayyebatı haber verip ulûm-u diniye ve dünyeviyeyi ve usul-ü itikaadı ve furu-u 'amâli cami' olduğundan ve delâilini tamamıyla tafsil ettiğinden cemi-i mesaili tafsil eder taraf-ı ilâhiden nazil olmuş bir

kitap olduğuna delil-i kavîdir. Çünkü; bu kadar tafsilât üzere müştemil olan kitap eğer Allah tarafından olmasa elbette ahkâmında tenakuz ve ihbarında yalan zuhur ederdi. Halbuki böyle birşeyler zuhur etmedi. Çünkü; haberleri tamamen doğru ve kütüb-ü saireye muvafıktır.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'ın Resulullah tarafından iftira olmasını red ve inkâr etmek üzere :

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[**Belki kâfirler «Muhammed iftira etti» derler. Habibim! Sen onlara cevapta de ki, «Kur'ân'ın misli bir sure getirin ve Allah'ın gayrı davetine muktedir olduğunuz kimseleri davet edin. Eğer benim iftira ettiğimi davânızda sadıksanız hepiniz birlikte çalışın, Kur'an'ın misli bir sûre getirin, biz de görelim.**] Eğer getirebilirseniz davânızda devam edersiniz ve illâ bu inat üzere vâki olan davânızdan vazgeçmelisiniz» demekle âciz olduklarını kendilerine beyan et.

Yani; Habibim! Sen kâfirlere «Ben de sizin gibi beşerim. Kur'an'ı benim icad ettiğimi iddiâ ediyorsunuz ve eğer davânız doğruysa siz de benim gibi bir Kur'an icadına kaadir olursunuz. Haydi, Kur'an'ın misli bir sûre icad edin de görelim. Madem ki beşer icad edebilirmiş. Siz de beşersiniz, icad edin. Eğer sözünüz doğruysa» demekle onları ilzam ve iskât et ki, âciz olduklarını bilsinler. Çünkü; fesahat ve belâğatta ve hüsn-ü intizamda Kur'an'a müsâvî bir âyet bile getiremedikleri meydandadır.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulullah'ı tekzib ettiklerini beyandan sonra tekzipleri cehillerinden neşet ettiğini beyan etmek üzere :

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Belki kâfirler Kur'an'ın ne olduğunu bilmeden tekzib ettiler. Halbuki onlara Kur'an'ın te'vili de gelmemişti. Bunların tekzib ettikleri gibi bunlardan evvel geçen ümmetler de tekzib ettiler. Habibim! Sen nazar et zalimlerin âkıbetleri ne olacak.]

Yani; Resulullah kâfirlere Kur'an'ı okuyunca onlar insaf etmediler, belki Kur'an'ın ilmini ihata edemedikleri sebebiyle tekzibe sürat ve cüret ettiler. Karîhalarıyla maânîsini lâyıkıyla fehmetmediklerinden düşünmeksizin bu yalandır demeye koşuştular ve henüz kendilerine Kur'an'da olan ahkâmın ve mugayyebattan ahbarın te'viline dair birşey gelmediği için inkâra kalkıştılar. İşte aynıyla bunların tekzipleri gibi ümem-i salife de kendi kitaplarını ve resullerini tekzib ettiler. Bunların ve bunlardan evvel geçenlerin halleri böyle olunca yâ Ekrem-er Rusül! Sen nazar et gör ki, zalimlerin âkıbetleri ne oldu. Şu halde onlar helâk oldularsa seni tekzib edenler de aynı helâke mar'uz olacaklardır. Zira; amelde müşterek olunca elbette cezada da müşterek olacakları bedihidir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Kur'an'ın müştemil olduğu ahkâmı tetkik etmeksizin reddedenleri Cenab-ı Hak bu âyette zemmetmiştir. Zira; bir kimsenin duymuş olduğu bir haberi tetkik etmeksizin tasdik veya tekzibe sürat etmesi doğru değildir. Binaenaleyh; insan işitmiş olduğu bir kelâmın manâsını tamamıyla tahkik etmeksizin ve manâsını düşünmeksizin redde veya kabule müsaraat caiz olamaz. Eğer bilmezse bilen bir kimseden öğrenmek vâciptir. Hususan Kur'an gibi mühim bir meselede etrafıyla düşünmeksizin redde kalkışmak felâketi muciptir. İşte Kureyş kâfirleri Kur'an'ın mu'ciz olan lâfzında ve manâsında tefekkür etmeksizin reddettiklerinden sonraları tilâveti tekerrür ettikçe mu'ciz olduğunu bilmişlerse de eski inatlarından dönememiş ve inat üzere inkârlarında devam etmişlerdir ki, aceleten inkârla-

rının neticesi olarak helâk oldular, gittiler. Bu âyette Kur'an'ın manâsını bilmeyenleri zem vardır. Zira; Kureyş ahkâmını ve esrar-ı ilâhiyi bilmeyip ahkâmı mahsûsâtlarına bina ettikleri için Kur'an'ı inzalden maksadı ve hikmetini düşünmediklerinden tekzipleri sebebiyle helâk olmuşlardır ki, iman etmeyenlerin helâk olacaklarını beyanla Resulullah'ı tesliye ve kâfirleri tehdid etmiştir. Çünkü ümem-i salifenin resullerini ve kitaplarını tekzipleri sebebiyle helâk olduklarını beyan etmek; bu ümmetin dahi tekzib edenlerinin helâk olacaklarını beyan etmektir. Binaenaleyh; Kureyş kâfirlerine «Kur'an'a iman edin, eğer iman etmezseniz âkıbetiniz helâk ve âhiriniz berbat olacak» demektir ve encamında iman etmeyenler helâk olmakla âyetin sırrı zuhur etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'ı tekzibe sürat etmeleri cehillerinden neş'et eylediğini beyan ettiği gibi müfsidlerin fesadları da yanlarına kalmayacağını beyan etmek üzere :

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Kur'an'ı tekzib edenlerin bazıları mürur-u zamanla Kur'an'ın hakkaaniyetini tasdik eder, adavet ve husumetten vazgeçer, binaenaleyh iman eder ve bazıları da küfründe ısrar eder, iman etmez. Halbuki Rabbin Tealâ müfsidleri bilir ve onların herbirinin ifsadına göre ceza verir.]

Yani; yeryüzünde fesad edenlerin fesadları yanlarına kalmaz, elbette cezasını görürler. Zira; Allahü Tealâ onların ifsadlarını bilir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'ı tekzib eden kâfirlerin cezalarını beyandan sonra onlara verilecek cevabı beyan etmek üzere :

وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Eğer kâfirler seni tekzib ederlerse sen onlara de ki, «Benim amelim bana ait ve sizin ameliniz de size aittir. Binaenaleyh; benim amelimden siz berîsiniz ve sizin amelinizden de ben berîyim.»]

Yani; Habibim! Onlar senin nasihatını dinlemez ve küfürlerinde inad ve seni tekzipte devam ederlerse sen onların amellerinden tenzih ve teberri suretiyle de ki, «Ey kâfirler! Benim amelim bana mahsustur. Binaenaleyh; cezası bana aittir ve sizin ameliniz de size mahsustur, onun cezası da size aittir. Zira; siz benim amelimden berisiniz. Çünkü; asla methaliniz olmadığı gibi tasdik bile etmiyorsunuz. Şu halde benim amelimden hasıl olacak sevabın size tecavüzü yoktur ve ben de sizin amelinizden beriyim. Zira; sizden sudur ettiği için benim methalim yoktur. Şu halde amelinizin cezası size ait, bana tecavüzü yoktur. Binaenaleyh; zuhur edecek cezaya intizar edin.

Bu âyetin kıtal âyetiyle mensuh olmasını söyleyenler varsa da esah olan rivayete göre bu âyet mensuh değildir. Lâkin bu âyette kâfirlere verilen cevap insafın son derecesidir ve bu cevap; dâvet tamamıyla vuku bulup ve vazife-i tebliğ bitamamiha ifa olunduktan sonradır. Çünkü; Resulullah umum nası hakka dâvet etmek ve tevhide irşad eylemek için gönderilmiş bir resul olduğundan onların dâvete icabet etmelerinden ümit kesilmedikçe bu cevap vürud etmez. Zira; onların icabetlerinden me'yus olmadıkça böyle cevap verip onları davetten sarfınazar etmek hikmet-i bi'sete muhaliftir. Zira hikmet-i bi'set; envâ-ı delâili serdetmekle ve onlara her yolu göstermekle hasıl olur. Binaenaleyh; bu cevap onların icabetlerinden me'yus olduktan sonra olmak lâzımdır. Resulullah ahkâm-ı ilâhiyeyi tebliğin ve dâvetin envâ'ını icra ve bu hususta tesadüf ettiği meşakkatlara katlanarak her türlü esbaba tevessül-

den geri durmadı. Resulullah'ın her esbaba tevessülü ve emr-i davette son derece sa'yından sonra onların da son derece inat ve küfre ısrar ve devamlarına binaen bu cevap varid olmuştur.

Hulâsa; umur-u âhirette iyilerin ameli kendilerine ait olup kötülerin amelinden iyilere bir zarar olmayacağı ve herkesin kendi ameliyle haşrolunacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ iman etmeyenleri de ikiye taksim etmek üzere :

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerden bazıları Habibim! Senin kelâmını dinlerler, fakat sen sağırlara söz duyurmaya kaadir misin? Velevse o sağırların idrakleri olmasın.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! İman etmeyen kâfirlerden bazıları sana buğz ve adavetleri ve dinine kemâl-i nefretlerinin iktizası iman etmezler ve lâkin istihza suretiyle senin kelâmını dinlerler. Sen onların dinlediklerine iltifat eder ve imanlarına ümid ederek Kur'an'ı okur ve şeriatını ta'lime sa'yedersin. Ve lâkin onlar senin kelâmını lâyıkıyla duymaz ve manâsını fehmetmezler. Çünkü; onlar sağırlardır. Sen sağırların sağırlıklarına bir de idraksizlikleri inzimam ettiği halde o sağırlara söz duyurmaya kaadir misin? Çünkü aklını yoluyla isti'mâlden mahrum ve maksud olan manâyı fehme iradesini sarfetmediğinden dolayı idrakten âciz ve kuvve-i samiası hakkı işitmekten kaasır olan kimselere nasıl söz duyurabilirsin? Elbette duyuramazsın. Çünkü; duymak istemez ki duysun.

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile bu misilli kimselerin kulaklarında zahir-i halde birşey yoksa da hakikatı duymadıkları için sağır menziline tenzil olunmuşlardır. Çünkü hakikatta kelâmı işitmekten maksat; o kelâmdan maksud olan manâyı fehmetmek olduğu cihetle o manâyı fetmetmek istemeyen kimseler işitmiş olsalar da işitmiş sayılmadıklarından behâimden ma'dudlardır. Zira; akılları vehimlerinin galebesiyle haleldar olduğu için

onu hüsn-ü isti'mâlden âcizlerdir. Binaenaleyh; ahkâm-ı şer'iyenin birçoklarını akıllarına muhalif gördüklerinden ne kadar deliller getirilse dinlemezler ve dinleseler de intifâ' etmezler. Şu halde behâimden daha kötülerdir. Çünkü behâim; çobanın sadasını işitir ve ondan intifa eder. Bunlarda ise o kadar bile intifâ' yoktur.

Bu âyet-i celile; kuvve-i sâmianın kuvve-i bâsıradan efdal olduğuna delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak kuvve-i sâmiayı akla müsavî ve binaenaleyh; sem'in gitmesini aklın gitmesine mukaarin kılmıştır. Gitmeleri mukaarin olunca vücutları da mukaarin olacağı tabiidir.

Hulâsa; insanın işitmesinde muteber olan işittiği elfazın manâsını anlamak ve o elfazdan maksadı fehmetmek olup manâsını fehmetmeksizin mücerret işitmenin faydası olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Binaenaleyh; ders okuyan mollaların ve vaaz u nasihat dinleyen kimselerin mücerret dinlemesine itibar yoktur. Ancak itibar; anlamasınadır. Çünkü; söylenen sözden maksat ve manâ anlaşılmayınca dinlemekte fayda olmadığı meydandadır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin anlamak üzere söz dinlemeyen kısmını beyandan sonra görmek üzere bakmayan kısmını beyan etmek üzere :

وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerden bazıları sana nazar edip nübüvvetine dair delâil ve emmareleri görürler ve lâkin hased ve inatlarından nübüvvetini inkâr ederler. Sen sa'y ü gayretinle velevse onların basiretleri görmez olsun o misilli körleri hidayette kılıp onlara yol gösterebilir misin ve onları doğru yola sevketmeye kaadir olur musun?] Zira; onların gözleri her ne kadar görürse de hakkı görmeye sarfetmediklerinden hakikatı idrakten âciz oldukları cihetle onlar körlerdir. Sen bu misilli körlere velevse gözleri görmez olsun hakkı göstermeye kaadir misin?

Kâfirlerin gözleri gerçi görürse de gözlerini hakkı görmeye sarfetmedikleri cihetle a'mâ menziline tenzil olunduklarından gözleri mevcut olduğu halde onlardan a'mâ ile tabir olunmuştur. Şu halde zahirde bir kimsenin gözünün görmesine itibar yoktur, ancak itibar; gözden maksud olan ibretin husulüdür. Binaenaleyh; ibret nazarıyla bakmayan gözlerin varlığıyla yokluğu müsâvîdir.

Hulâsa; insan a'zâsından maksud olan ameli kesbedip a'zâyı maksada sarfetmedikçe o a'zâ yok hükmünde olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ a'zâsını mahalline sarfetmeyenlerin kendi nefislerine zulmettiklerini beyan etmek üzere :

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـًٔا وَلَٰكِنَّ النَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ nâsa hiç birşeyle zulmetmez. Ve lâkin nâs kendi nefislerine zulmederler.]

Yani; Allahü Tealâ nâsın aklını, gözlerini, kulaklarını zulüm olarak idrakten mahrum etmez ve lâkin nas kendi a'zâlarını ifsad ve menfaatlarını fevtetmekle nefislerine zulmeder ve a'zâlarını maksuda sarfetmemekle nefislerini zulme koyarlar ve zulüm cezasıyla mücazat olunurlar.

Bu âyet; ibadın kisibleri ihtiyarî olup icbarî olmadığına delâlet eder. Kıyamette kendilerinin duçâr oldukları azabın esbabını kendileri kazanmakla azapları ayn-ı adalet olduğu gibi kendi nefislerine bu cihetle zulmetmiş oldukları beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ hakkı işitmeyen ve görmeyen kâfirlerin hallerini beyan ettiği gibi onların haşrolunacaklarını dahi beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki, o zamanda biz onları haşrederiz. Keenne onlar bu dünyada gündüzden bir saat eğleşmiş gibi olurlar ve kendi aralarında, birbirlerinde bilirler. Fakat âhireti ve Allahü Tealâ'nın cezasına mülâkaatı tekzib etmekle ihtida etmeyenler muhakkak zarar ederler.] Zira; onlar tarik-ı salâh ve sevaba sülûk etmediler ve Allah'ın kendilerine ihsan ettiği a'zâlarını hayrâta sarfetmedikleri gibi ma'rifet ve idrake alet olan akıllarını cehalete sarfettiler. Binaenaleyh; zarara müptelâ oldular.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile âsîlerden intikaamını almak için Cenab-ı Hak onları elbette haşredeceğini ve haşrettiğinde o günün dehşetinden onlar dünyada ne kadar çok yaşasalar gündüzden azıcık bir saat meksetmiş gibi olup hatta birbirlerinden ayrılmamışlar. İllâ azıcık bir müddette ayrılmış gibi birbirlerini tanıyacaklarını ve ömürlerini hava ve hevese sarfettiklerinden dünyadan intifâ' edemedikleri cihetle müddet-i hayatlarını azıcık bir zaman farzederek unutacaklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuş ve mahşerde görecekleri meşakkatla beraber çok duracaklarına nazaran hakikatta dünyanın ömrü az olduğunu beyan etmiştir. Hatta müddet-i iftirakları azıcık bir zaman gibi beyinlerindeki muârafeye bile mani olmaz. Sonra azabı görünce birbirlerini unuturlar, iltifatı keserler ve yekdiğerinin halini sormaya mecalleri kalmaz. Çünkü; herkes kendi derdiyle meşgul olur.

Yahut âyetin beyanı; dünya ile âhiret arasında kabirlerinde bulundukları müddetin azlığına mahmuldür. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Habibim! Sen ol günü zikret ki, Biz Azîmüşşan o günde onları kabirlerinden kaldırır arsa-i mahşere cem'ederiz. Keenne onlar kabirlerinde gündüzden bir kuşluk zamanı kalmış gibi olduklarından dünyada beyinlerinde olan muârefelerine bile halel gelmez. Binaenaleyh; birbirlerini tanırlar, beyinlerinde olan muhave-

reyi bilirler ve cürümlerini yekdiğerine atfederek senden oldu, benden olmadı gibi münazaaya girişirler. Lâkin bu münazaa fayda etmez. Çünkü; âhireti dünyaya değiştikleri için zarar-ı azîm gördüler. Zira; bâkîyi fanîye, çoğu aza, iyiyi kötüye değiştiler ve mesalih-i âhireti fevtetmekle ihtida etmediler.] Çünkü; zahire iltifatla hakikatten gaflet ettiler. Bu misilli kimselerin hallerini bazı erbab-ı akıl şöyle temsil eder : Bir parlak sırçayı görüp cevahir-i nefise zannıyla birçok parayla satın alarak çok para kazanacağını sanarak cevahir bedestenine götüren kimsenin haline benzer. Bedestende onun sırça parçası olup hiçbir kıymeti haiz olmadığını anlayınca emekleri ve ümitleri boşa gittiğini ve zarar-ı azîme duçar olduğunu bilince nasıl me'yus olursa dünyayı işine yarar zannıyla âhirete gidenler de o yolda me'yus olurlar.

Hülâsa; günahkârlar haşrolununca o günün şiddetinden dünyada ne kadar çok yaşasalar gündüzden az bir saat menzilinde olacağı ve dünyada olan muârefelerini unutmayıp arsa-i mahşerde birbirlerini bilecekleri, âhireti ve Allah'a mülâkaatı tekzib edenlerin muhakkak zarar ettikleri ve onların doğru yola vasıl olamadıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ihtida etmeyen kâfirlerin azabını beyan etmek üzere :

وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Biz Azîmüşşan onlara vaad ettiğimiz azabın bazısını senin vefatından evvel sana gösteririz ve bazılarını göstermeden seni dâr-ı âhirete irtihal ettiririz. Ve sana âhirette onların azabının katenderkatını gösteririz. Binaenaleyh; esef etme. Çünkü; dünya ve âhirette elbette düşmanlarından intikaamımızı alacağız. Zira; onların mercileri bizim huzur-u manevîmizdir ve

onlar huzur-u ilâhiye rücû' ettikten sonra . Allahü Tealâ onların amellerine şehadet edicidir.] Binaenaleyh; amellerinin her cüz'ünü bilir ve ona göre mücazat eder.

Allahü Tealâ vaadı veçhile Bedir gazasında ve sair hususatta kâfirlerin azaplarını katl ü esaretle resulüne göstermiştir ve âhirette dahi dünya azabının yüzlerce ziyadesini göstereceğinde şüphe yoktur. Vâcip Tealâ'nın onların işlerine şehadetiyle murad; *onların amellerini halk beyninde izhar etmekle rüsvâ etmek ve âleme göstermektir.*

*
* *

Vâcip Tealâ Resulullah ile ümmetinin halini beyandan sonra ümem-i salifeyle nebilerinin hallerini beyan etmek üzere :

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ رَسُولٌ فَاِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Her ümmet için bir resul vardır. Onların resulleri kendilerine geldiğinde aralarında adaletle hükmolunur, onlar da zulmolunmazlar ve nebilerine itiraz suretiyle derler ki, «Eğer sözünüzde doğruysanız şu vaad ettiğiniz azap hangi zamanda olacaktır?]

Yani; her ümmete meb'us olan resul birtakım açık mucizelerle gelip ümmetlerini imana davet ettiklerinde iman edenler eder, tekzib edenler de tekzib eder. Binaenaleyh; resulle ümmet beyninde adaletle vâki olan hüküm neticesinde resule tâbi' olanlar necat bulur ve tekzib edenler de helâk olur giderler. Helâk olanların helâkleri istihkakları iktizası olduğundan helâkleri haklarında zulmolunmaz. Zira; kendi seyyielerinin cezasıdır.

Yahut *manâ-yı âyet :* [Yevm-i kıyamette her ümmet için bir resul vardır. O resul ümmetinden kâfir olanların küfürlerine ve mümin olanların imanlarına şehadet eder ve bu şehadet üzerine müminlere necat ve kâfirlere azapla hükmolunur. Bu hüküm; adalete muvafık bir hükümdür. Çünkü; dünyada kâfirler resullerinin

vaad ettikleri azaba inanmaz ve istihza tarikıyla «Vaad ettiğiniz azap nerede kaldı, neden gelmiyor? Eğer bu sözünüz doğruysa vaad ettiğiniz azap gelsin, halbuki gelmiyor. Şu halde sözünüz doğru değildir» demekle] itiraz ederlerdi.

Şu manâya nazaran âyet yalnız Kureyş kâfirlerinden Resulullaha vâki olan itirazı beyan değildir, belki bilûmum ümmetlerden resullerine vâki olan itirazları beyandır. Çünkü; her ümmet içinde nebilerine bu yolda itiraz vâki oldu ve «Vaad ettiğiniz azaplar nerede kaldı, onun zamanı ne zaman ise geliversin» demekle itiraz edenler bulunmuştu ki bu misilli itirazdan hiçbir nebi hâlî kalmamıştır. Şu halde bu âyet; Resulullah'ı tesliyedir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin şu itirazlarına cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Şu itiraz eden kâfirlere karşı cevapta sen de ki, «Ben kendi nefsim hakkında menfaat ve mazarrata malik değilim. Ancak Allahü Tealâ ne isterse o olur. Şu halde size azabın geleceği zamanı ben bilemem. Ancak Allahü Tealâ bilir ve istediği zaman gönderir. Zira; ezelde ne zaman geleceğini takdir ettiyse işte o zaman muhakkak gelecektir. Ben kendi nefsinde hayır ve şer hiçbir şeye kaadir olamayınca sizin istediğiniz azabın taciline nasıl kaadir olurum ve onun vaktini nasıl tayin ederim? Elbette tayin edemem. Zira; tayinine dair bana henüz vahiy gelmedi ki, ben size haber vereyim. Şu halde acele etmeyin. Zira; her ümmet için bir ecel ve vakt-i muayyen vardır. O vakit geldiğinde ne bir saat ileri ve ne de bir saat geri olmaz. Elbette o saatta helâkleri mukadder olan ümmet ve ümmetten her şahıs helâk olur.]

Binaenaleyh; sizin ta'ciliniz fayda etmez. Zira; ilm-i ilâhide tayin olunan zamana tahallüf mümkün değildir, takdimini ve te'hirini talep de caiz değildir. Şu halde ey kâfirler! Siz te'hir olunsun derseniz te'hir olunmaz ki, zararınızı defedesiniz ve takdimini istemenizle takdim de olunmaz ki, menfaatınızı celbetmiş olasınız. Her iki cihette fayda olmayınca acele etmeyin ve bekleyin. Elbette eceliniz gelecektir, bana vahyolunan da budur. Bunun haricinde birşey söylemeye me'zun değilim.

Bu âyet maktul olanların veya bir afetle vefat edenlerin ecel-i mev'udlarıyla vefat ettiklerine delâlet eder. Binaenaleyh; ecel birdir, ecelsiz kimse ölmez. Zira; herkes kendi eceliyle vefat eder.

***

Vâcip Tealâ kâfirlere cevab-ı sâniyi beyan etmek üzere :

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ آلْآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen itiraz eden kâfirlere de ki, «Ey kâfirler! Sizin istediğiniz azab-ı ilâhi size gece uykunuz içinde veya gündüz gelirse ne re'yeder ve define ne gibi çare düşünürsünüz? Azap geldiğinde nedametle feza' ve feryad etmekten ve eyvah demekten başka ne yapabilirsiniz? Haliniz bundan ibaret olunca ey mücrimler! Ne sebebe mebni azabın alelacele gelmesini istersiniz ve acele etmekte faydanız nedir? Madem ki; fayda yok, niçin acele ediyorsunuz? Haber verin bana, ben de acelenizin sebebini bileyim yoksa azap vâki' olduktan sonra mı iman edeceksiniz? Halbuki muhakkak azabı isti'câl ediyordunuz.]

Yani; eğer maksadınız azap olduğu zaman iman ederiz ve bundan dolayı azabı isti'cal ederiz diyecekseniz azabın nüzûlü zamanında imanınız makbul değildir. Çünkü; azabı görünce iman-ı icbârî olur. Halbuki imanda muteber olan ihtiyârîdir, icbârî değil-

dir. Şu halde azabı istemekte sizin için azaptan başka bir fayda yoktur.

Bu âyette hemze; *tevbih için* olduğu gibi (آلْآنَ) lâfzı da *tekdir içindir.* Yani «Şimdi iman etmediniz de canınız boğazınıza geldiğinde mi iman edeceksiniz. Geçmiş olsun» demektir. Zira; o vakit iman makbul değildir. Çünkü; herşey zamanında olmak lâzımdır.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyada azaplarını beyandan sonra duçâr olacakları azabı beyan etmek üzere :

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[**Dünyada gördükleri azaptan sonra âhirette kâfirlere denilir ki, «Azab-ı ebedîyi tadın ve görün ki, dünyada azabı isti'câl etmek kolay mıymış? Ey zalimler! Siz cezalanmaz, illâ kazandığınız amelinizle cezalanırsınız.**] Âyette şu cümle onları tahkir içindir. Çünkü; onlar dünyada şeriatı hafif addeder ve resullerini istihza ederek kendilerini büyük saydıklarına mukaabil tahkir edilerek kendilerine azap teklif olunur. Zira; iman etmediklerinden küfürlerinin cezası ebedî Cehennem azabı olduğu kendilerine taraf-ı ilâhîden bildirilir ki, azab üzere azab olsun.

Bu âyet; insanların kendi ihtiyarlarıyla işledikleri işlerinden mes'ul olacaklarına ve ef'âl-i ihtiyariyeleri mevcut olduğuna delâlet eder. Çünkü kisb; kullara nispet olunmuştur. Zira; insanların ef'âl-i ihtiyariyeleri olmasa da Cebriye taifesinin dedikleri gibi ef'âl-i ibad, cebrî ve zarurî olsa «Siz kesbettiniz ve onun cezasını görüyorsunuz» denmezdi. Halbuki bu ve bunun emsali âyetlerde ef'âli kesbetmek daima insanlara nispet olunur ve bu nispet ibadın kisb-i ihtiyarîsi olduğuna açıktan delâlet eder.

Hulâsa; âhirette zalimlere «Tadın azab-ı ebedîyi deneceği gibi «siz cezalanmaz, ancak kendi kesbettiğiniz amelinizle cezalanırsı-

nız.» demekle de tahkir olunacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulüllah'ın tebliği üzerine kâfirlerden vâki olan suâli ve onlara verilecek cevabı beyan etmek üzere :

وَيَسْتَنْبِـُٔونَكَ اَحَقٌّ هُوَ قُلْ اِي وَرَبّ۪ٓي اِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Kâfirler senden haber isterler ve derler ki, Bu «senin iddia ettiğin din hak mıdır?» Onların şu suâllerine cevap olarak sen de ki, «Evet! Rabbime yemin ederim ki, benim hakkaaniyetini iddia ettiğim din haktır ve siz de üzerinize gelecek azabı defetmekle Vâcip Tealâ'yı âciz kılamazsınız. Zira; Allahü Tealâ istediğini işler. Siz onu menedemezsiniz.»]

Kâfirlerin suâlleri dinin, Kur'an'ın ve nübüvvetin hak olup olmadığındandır, cevapta bu suâle mutabık olarak cümlesinin hak olmasıyla cevap verilmiş ve bunların hak olduğunu beyan yeminle te'kid olunmuştur. Yeminde Cenab-ı Hakkın resulüne vermiş olduğu sıdık, emanet ve kerâmât-ı adide gibi nimetlere işaret için terbiye ve ihsana delâlet eden (رب) ism-i şerifi irad olunmuştur ki, Cenab-ı Hakkın *Rab* olduğunu beyanla kâfirler insafa davet olunmuşlardır. Bunların hakkaaniyetinde şüpheye mahal olmadığına ve hakkaaniyetleri muhakkak bulunduğuna işaret için tahkika delâlet eden (ان) lâfzı varid olmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu suâli Resulullah'a irad eden (Hayy b. Ahtab) denen bir kimsedir. Zamanımızda bu gibi bir çok İslâm kisvesi altında münafıklar ve sefihler vardır ve birtakım evham u hayalâtla ve vâhi itirazlarla uğraşanlar her zaman görülmektedir. (اعلم الله). Çünkü; ahkâm-ı şer'iyeyi havâ ve hevesine uydurmak isteyenler ve arzu-yu nefsaniyelerine muhalif olan ahkâma itiraz edenler her millette bulunmakla beraber bu

ümmette dahi asr-ı saâdetten bu ana kadar mevcut olduğu gibi ilâyevmilkıyam dahi bulunacaktır. Birçok ahkâmı batıl te'villerle mevzuundan çıkarmak isterlerse de muvaffak olamamışlar ve olamayacaklardır.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette azabı görünce kâfirlerden vâki olacak halleri beyan etmek üzere :

وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ
وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾

buyuruyor.

[Eğer zulmeden her nefsiçin yeryüzünde olan hazine ve definelerin hepsi kendinin malı olması farzolunsa o nefis onun cümlesini göreceği azaba mukaabil fedâ etmek ister ve lâkin o malı fedâ etmek fayda etmez ve onu azaptan kurtaramaz. O zalim olan eşhas azabı gördüklerinde nedametlerini saklarlar ve lâkin nedamet fayda etmez. Binaenaleyh; azaptan kurtulmazlar ve onlar zulmolunmayıcı oldukları halde beyinlerinde adeletle hükmolunur, herkes ettiğini bulur ve amelinin cezasını görür.]

Bu hüküm *müminlerle kâfirler beyninde* veyahut *tâbi'lerle metbû'lar beyninde* veyahut *zalimlerle mazlumlar beyninde* olmak ihtimali varsa da esah olan; *cümle akvam ve milletler beyninde olan hükme şâmildir.* Yeryüzünde olan cümle hazineler zalim olan şahsın olması muhali farz kabilindendir. Zira; bilûmum definelerin ve bütün yeryüzünde olan emlâkin bir şahsın olması mümkün değildir. Binaenaleyh; *manâ-yı âyet* : [Zalim olan her nefis yevm-i kıyamette ahval-i kıyameti ve azab-ı Cehennem'i görünce bütün dünyanın hazinesi kendinin malı farzolunsa onu fedâ edip vermekten çekinmez. Ve cümlesini verip azaptan kurtulmak ister. Ve lâkin fayda etmez] demektir.

Bu âyette (واسروا) (اظهروا) manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı âyet* : [Zalimler azabı görünce nedametlerini açığa atar-

lar ve izhra ederler, lâkin fayda etmez] demektir. (واسروا) ihfa yani *gizlemek* manâsına olduğunda *manâ-yı nazım :* [Zalimler azabı görünce etbâ'larından nedametlerini saklarlar.] demktir. Zira; reisleri etbâ'ından nedametlerini saklamasalar etba'ları onları levm ve zemmederler. Binaenaleyh; azap üzerine azap kabilinden etbâ'ın levmine duçâr olmamak için nedametlerini gizlerler. (اسروا) azdaddan olduğu cihetle iki manâya ihtimali vardır. Yani *saklamak* veya *açığa atmak* manâlarını ifade ettiği gibi burada manânın her ikisi de muhtemeldir.

Hulâsa; dünyada zulmeden her nefis âhiret azabından kurtulmak için bütün dünya ve dünyada olan bütün emval kendinin olsa azap karşılığı vermek isteyip hiçbir zerre kadar gözüne görünmeyeceği ve azabı gördüklerinde nedametlerini izhar edecekleri ve halbuki adaletle hükmolunup asla zulmolunmayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ bütün dünyanın emlâki zalim olan kimsenin farzolunsa azap mukaabilinde vermek isteyeceğini beyandan sonra cümle emlâk bir kimsenin olamayacağını da beyan etmek üzere :

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ۝

buyuruyor.

[Agâh olun ve uyanık bulunun ki, yerde ve gökte olan cümle mahlûkat ve mevcudat Allah'ındır. Binaenaleyh; Allah'ın gayrı bir kimse malik olamaz ki, azap mukaabilinde versin de kurtulsun. Bu mümkün olamadığı cihetle âsîler elbette azap göreceklerdir. Zira; Allahü Tealâ kudret-i tâmme sahibidir. Zalimlerden intikaamını alır ve agâh olun ve uyanık bulunun ki, Allah'ın kullarına vaad ettiği sevap ve azap cümlesi hak ve sabittir, şek ve şüpheden ârîdir. Zira; vaad-i ilâhide hulfolmaz ve lâkin nasın ekserisi vaa-

din hak olduğunu bilmez. Binaenaleyh; iman etmez. Allahü Teâlâ'nın kudretinde nasıl şek ederler ki, imana meyletmezler. Halbuki Allah'ın kudreti meydandadır. Zira; Allahü Tealâ cümle zerrat-ı cihanı halkettiği gibi bilhassa insanları diriltir, öldürür ve ancak öldükten sonra dirilip Cenab-ı Hakkın huzuruna rücû' edeceksiniz.] Bu hâl meydandayken nasıl oluyor ki, inkâra cüret edersiniz.

Bu âyette vaadin şanına ta'zîm için zamir mevkiinde ism-i zahir olarak lafza-i celâl varid olmuştur. Çünkü; (الا ان وعده) denilse olabilirdi. Vâcip Tealâ vaadi inkâr edenleri ve iman etmeyenleri cehaletle tavsif buyurmuştur. Zira; bu makûle münkirler her ne kadar dünyaya müteallik bir miktar şey bilirlerse de umur-u şer'iyeden ve ahval-i âhiretten gaafil oldukları cihetle cehaletleri beyan ve onunla zemmolunmuşlardır.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin yevm-i kıyamette zuhur edecek hallerini beyandan sonra Kur'an'ın fevaidini beyanla Kur'an'a temessük lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Ey nas! Rabbiniz tarafından size birçok faydaları câmi' bir kitap geldi ki, o kitap iyi ve kötü amelleri beyan eden ameliyyâta müteallik ilmi ve hayrata teşvik ve günahlardan tenfir eden mev'ize üzerine müştemil olduğu gibi kalplerde olan kötü itikaadı, şek ve şüphe gibi ahlâk-ı seyyieyi izale eden hikmet-i nazariye ki, itikaadiyata müteallik olan ilmi ahlâk üzere müştemil şifadır ve kulları doğru yola sevkeder ve tarik-ı selâmeti gösterir hidayet ve bilûmum müminlere ihsan-ı ilâhi ve lutf-u sübhani olan bir rahmettir.] Binaenaleyh; insanların dünya ve âhirette saâdetlerine kâfi

ve kâfildir. Zira; insanları hasenata terğib ve seyyiâttan tenfir eder.

Bu âyette *m e v ' i z e* yle murad; *Kur'an'dır*. Çünkü; Kur'an'ın her âyeti insanların birçok menafiini beyan edip hayrata sevkedecek nasihatta bulunduğu cihetle ayn-ı vaazdır. *Kalplerde olan maraz-ı cehli ve hastalığa benzeyen kötü itikadları ve ahlâk-ı fasideyi izale ettiği cihetle* Kur'an'a *şifa* denmiştir. Şu halde Kur'an'ı getiren Resulullah tabib-i hâzıka ve Kur'an da o tabibin vermiş olduğu ilâca ve devâ-yı sâfiyeye teşbih olunmuştur. Çünkü; tabib-i hazık hastayı, evvelâ mazarrat olan me'kûlat ve meşrubattan meneder, saniyen de hastalığını izale edecek ilâcı i'tâ eder. İşte Kur'an-ı Kerim'le Resulullah evvelâ insanları muharremattan nehyi ve sâniyen de menfaat olan me'muratı yerine getirmekle emreder.

Vâcip Tealâ bu âyette insanlar için mümkün olan dört mertebeye işaret buyurmuştur. Çünkü; insana evvelâ lâzım olan *zahirini lâyık olmadık birtakım günahlardan tathir etmektir*. Bunun lüzumuna Kur'an'ın mev'ize olmasıyla işaret etmiştir. Zira mev'izenin manâsı; *insanları fenalıktan menetmek* olduğundan Kur'an insanları fenalıktan nehyeder bir mev'ize demektir. İkinci merrede *insanlara lâzım olan ruhlarını akaaid-i bâtıla ve ahlâk-ı fâsideden tathir etmektir*. Bunun lüzumuna (شفاء) lâfzıyla işaret buyurmuştur. Çünkü; «Kur'an'a iman kalplerde olan şeylere şifadır» demek «Kalplerde hastalık mesabesinde olan itikaadat-ı batılayı izale eder» demektir. Üçüncü merrede *insana lâzım olan nur-u hakla münevver olup Allah'ın gösterdiği yola gitmek ve şeriatını tutmaktır*. Bunun lüzumuna da Kur'an'ın (هدى) olmasını beyanla işaret etmiştir. Çünkü Kur'an; insanlara doğru yolu gösterir ayn-ı hidayet demektir. Dördüncü merrede *insana lâzım olan nevakısını ikmal etmektir*. Ve bunun lüzumuna da (رحمة للمؤمنين) lâfzıyla işaret buyurmuştur. Çünkü Kur'an'ın rahmet ve ihsan olduğunu beyan etmek insanların o ihsandan nevakısını ikmal etmek suretiyle istifadenin lüzumuna işarettir. Zira; müminler Kur'an'dan istifade etmeseler onlar hakkında rahmet olamayacağından behemehal istifadeleri lâzım demektir. Kur'an'dan menfaat görmek

müminlere mahsus olduğundan Kur'an'ın rahmet olması müminlere tahsis olunmuştur. Zira; kâfirler iman etmedikleri için istifade edemezler. Binaenaleyh; onlar hakkında rahmet olmaz, belki iman etmediklerinden dolayı haklarında azabı muciptir. Çünkü; Kur'an ve enbiya-yı kiramın ervahı güneşin cirmi mesabesinde olup sair nasın ruhları ecsam-ı saire gibidir. Şemisden ziya almak şemse teveccüh etmekle olup teveccüh etmeyen kimse güneşten ziya alamadığı gibi insanlardan Kur'an'a ve peygambere teveccüh edenler ziya alırlar ve nur-u şeriatla münevver olurlar, amma Kur'an'a ve peygambere teveccüh etmeyenler Kur'an'dan ve nur-u nübüvvetten ziya alıp istifade edemezler. Zira; teveccüh yok ki, ziyasından müstefid olsunlar.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın müminlere hidayet ve rahmet olduğunu beyandan sonra Kur'an'ın nüzûlüne ferah etmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen nâsa hitaben de ki, «Kur'an Allah'ın fazlı ve ihsanıyla geldi. Şu halde Kur'an'ın gelmesiyle nâs ferah etsinler. Zira Kur'an; sizin cemettiğiniz emval-i dünyadan hayırlıdır.] Çünkü; Kur'an'ın mazmunu ve ahkâmıyla amelin sevabı bâkidir. Dünya malıysa fanîdir. Dünya malı insanın cismine ve Kur'an ruhuna hizmet eder. Saâdet-i ruhanî, saâdeti cismaniyeden efdaldir. Şu halde Kur'an ruha hizmet ettiği için bedene hizmet eden maldan elbette hayırlıdır.

(فبذلك) lâfzını takdim, hasriçindir. Yani insanın ferahlanmasına şayan ancak rahmet-i ilâhiye olan Kur'an ve Kur'an'ın ahkâmı olan din-i İslâmdır, yoksa daima zevale ma'ruz olan emval-i dünya değildir. Zira ferah; ruhun hâl ü şanı olduğu cihetle menşei ruha ait olan kemalât-ı ruhaniyeye ferah olabilir. Lezzet-i cismaniyenin esası, *iki şeye münhasırdır : B i r i n c i s i;* *me'-*

kûlât, i k i n c i s i ; menkûhâttır. Ammıa âlâm-ı cismânî a'zanın her tarafını ihata ettiğinden elemine nispetle lezzet gaayet az olduğu cihetle ferahă değmez. Lezzet-i ruhânî ise vücudun her tarafına sirayet ettiği gibi kederden de salimdir. Binaenaleyh; ferah ve süruru değer ve ferahlanmaya şayandır.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'ın haiz olduğu mev'ize, şifa, rahmet ve hidayet gibi sıfatlarını ve bu sıfatları câmi' olan Kur'an'ın gelmesine ferahın lüzumunu beyandan sonra kâfirlerin ikrar ettikleri hıll ü hurmetin insanlara enbiya vasıtasıyla geldiğinden nübüvvetin sübutunu ikrar etmeleri lâzım geldiğini beyan etmek üzere :

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ آللّٰهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Senin nübüvvetini inkâr eden kâfirlere sen de ki, «Ey kâfirler! Allah'ın size inzal ettiği rızıkta re'yiniz nedir? Bazısını kendinize helâl ve bazısını haram kılmakla nasıl tasarruf ediyorsunuz? Yoksa bu tasarrufa Allahü Tealâ mı izin verdi veyahut siz kendiniz mi haram ve helâl demekle Allahü Tealâ üzerine iftira ediyorsunuz haber verin bana haliniz nedir?] Çünkü; hâl ü şan bu ikiden halî değildir. Eğer şu dâvâ ettiğiniz hill ü hurmeti size Allahü Tealâ haber verdiyse elbette bu haber bir nebi vasıtasıyla geldiğinden nübüvveti tasdik etmeniz lâzımdır ve eğer Allahü Tealâ size haber vermeksizin iftira ediyorsanız bu iftiradan vazgeçmelisiniz. Zira; iftira alâllah haramdır. Çünkü; Allahü Tealâ'nın sizin maişetinize kâfi ve emzicenize elverişli göndermiş olduğu rızık size mübah olduğu halde nasıl oluyor ki, bazısının haram olmasıyla hükmedersiniz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanın rızkı olan gerek mevaşi

ve gerek hububatın ekserisi bereket-i semaviyeyle husule geldiğinden Cenab-ı Hak rızkın semadan nazil olduğunu beyan buyurmuştur. Allahü Tealâ'nın insanlara mübah kıldığı hayvanatın bazısını kâfirler kendilerine haram kılmışlardır. Binaenaleyh; bu âyet bir cihetten kâfirlerin mezheplerini iptal ve kendilerini cehalet ve hamakatla itham etmiştir. Zira; helâl olan şeyin hurmetini itikad etmek cehaletten başka birşey değildir. Çünkü; helâl olduğunu bilmiş olsa hurmetini itikad etmezdi.

Bir cihetten de âyet-i celile nübüvvetin tasdiki lâzım olduğunu beyan etmiştir. Zira; hill ü hürmet ancak resul vasıtasıyla bilinebilir. Çünkü; herşey Allah'ın mahlûku ve mülkü olduğu cihetle onu haram kılıp kullarını menetmek ve helâl kılıp kullarına izin vermek Allahü Tealâ'ya mahsustur. Şu halde o şeyin helâl veya haram olduğunu bilmek vahiyle olup vahiy de enbiya vasıtasıyla olabileceğinden bunları bilmek ancak bir nebinin vücuduna mütevakkıftır. Binaenaleyh; nebinin nübüvvetini tasdik etmedikçe eşyanın hill ü hurmeti bilinmez.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile âyette hemze; *istifham-ı inkârîdir*. Binaenaleyh; Allah'ın hill ü hurmetini beyan etmediği bir şeye helâl veya haram demek emr-i münker olduğundan caiz olmadığına ve bu misilli ahkâmda gaayet ihtiyat lâzım olup yakinen bilmediği hükümle hükmetmek haram olduğuna âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ kâfirlere bu gibi şeylere izin vermediğini beyan etmek üzere :

وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allahü Tealâ üzerine yalan olarak iftira eder, eşyanın bazısına helâl ve bazısına haramdır derler. Bunların yevm-i kıyamet hakkında zanları nedir? Yevm-i kıyamette

ceza görmeyiz ve muhasebe olunmaz mıyız zannederler. Eğer böyle zannederlerse bu zanları fâsid ve bâtıldır ve Allahü Teal⸢â hill ü hurmeti beyanla kullarına muhakkak fazl u ihsan sahibidir. Ve lâkin nâsın çokları, bu misilli nimet-i ilâhiyeye şükretmezler.] Kendi kendilerine bilmeyerek şu helâldir ve şu haramdır diyerek iftiraya cüret ederler. Halbuki kendilerine açık mu'cizâtla nebileri geldi, hill ü hurmeti beyan etti. Şu halde onlar için vazife; nebilerinin sözünü dinlemek ve kabul etmektir. Çünkü; envâ'-ı delâille nebileri hakka davet ettiğinden onlar için kendi reyleriyle hükmetmek câiz değildir. Zira; enbiya göndermek Allah'ın kulları hakkında nimet-i uzmâsı olduğu cihetle, o nimete şükretmek kullar için büyük vazife olduğundan bu nimete şükretmeyenler mezmumlardır. Bu nimetin şükrü ise iman etmek ve şeriatına yapışmak ve mucibiyle amel etmektir. Nasın çokları imanı ve nimete şükrü terkettiklerinden Cenab-ı Hak «Şükrü terkettiler» buyurmuştur ki «Ekserisi iman etmez kâfirler» demektir.

*
* *

Vacip Tealâ kâfirlerin mezheplerinin batıl ve emr-i nübüvvetin hak olduğunu beyandan sonra Allahü Tealâ'ya ve Resulüne itaat eden kimselerin sürurlarını ve âsîlerin gumum ve humumlarını beyan etmek üzere :

وما تكون في شأن وما تتلو منه من قرآن ولا تعملون من عمل الا كنا عليكم شهودا اذ تفيضون فيه

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen bir hâl ü şanda olmadın ve Kur'an'dan bir âyet ve bir sûre okur olmadın ve siz bir amel işler olmadınız, illâ Biz Azîmüşşan sizin üzerinize o amelleri işlediğiniz zaman hazır ve şahidiz ve onu biliriz.] Siz her ne zaman ki, o amele başladınız, bize o zamanda ameliniz ve haliniz ma'lûmdur. Binaenaleyh; ihlâs üzere amel edenler mesrur olsunlar. Zira; amelleri zayi olmaz. Çünkü; Allahü Tealâ onu bilir ve nübüvvetini inkârla

sana iman etmeyenler me'yus olsunlar. Zira; isyanlarının cezasını göreceklerdir. Çünkü; Allahü Tealâ isyanlarını bilir, elbette unutulmaz. Şu halde onlara lâzım olan nübüvvetini tasdik edip ihlâs üzere itâat etmektir. Zira; itaatta sürur, adem-i itaatta ise gumum ve humum vardır. Binaenaleyh; azıcık aklı olan kimse için lâzım olan sürurü mucip olan amele sa'y etmek ve kaderi mucip olandan kaçmaktır. (اذ تفيضون فيه) Yani «Siz o amele başladığınızda biz üzerinizde hazırız» demektir.

***

Vâcip Tealâ insanların amellerini bildiğini beyandan sonra insanlara ilmi nasıl lâhikse herşeye ve cümle zerrat-ı cihana ilmi öylece lâhik olduğunu beyan etmek üzere:

وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Yerde ve gökte bulunan mevcudattan Rabbin Tealâ'nın ilminden hiçbir şey kaybolmaz. Zira; o zerreden daha küçük ve daha büyük her ne varsa cümlesi kitab-ı mübin olan Levh-i Mahfuz'da yazılıdır.] Binaenaleyh; dünya ve âhirette, yerde ve göklerde bulunan mahlûk, gelmiş, geçmiş, gelecek ve olacak herşey ilm-i huzur-u ilâhide mevcut ve ilminden bir zerresi bile uzak olmaz. Şu halde herkesin ameline ilm-i ilâhi lâhik olduğundan elbette cezasını görecektir. Geri kalmak imkânı yoktur. Binaenaleyh; herkes amelini şer'a tatbik etmek ve düşünerek işlemek lâzımdır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bahis; ehl-i arza ait olduğundan âyette Vâcip Tealâ arzı sema üzerine takdim buyurmuştur ve âyetten maksad; ilm-i ilâhinin herşeyi ihata ettiğini beyan etmektir. Binaenaleyh; küçük ve büyük herşey zikrolunmuştur. *Kitab-ı mübin* le murad; *Levh-i Mahfuz'dur.*

***

Vâcip Tealâ ilminin herşeyi ihata ettiğini beyandan sonra itaat eden kullar için korku ve hüzün gibi elemi mucip olan şeyler olmadığını beyan etmek üzere :

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[**Âgâh olun ve uyanık bulunun ki Allah'ın dostları üzerine korku olmadığı gibi hüzün ve keder dahi yoktur. Zira; onlar şol kimseler ki, iman ettiler ve imanlarının icabâtından olan emre imtisâl ve nehiyden içtinab etmekle daima ittikaa üzere bulunurlar.**] Zira; onlar Allahü Tealâ'ya ibadet ve Resulüne itaat ederek şeriata tevfik-ı harekât ettikleri cihetle Allah'ın dostlarıdır. Binaenaleyh; onlar üzerlerine hiçbir şeyden korkmak yoktur. Çünkü ileride kendilerine azab isabet etmeyeceğine emniyet gelmiştir ve onlar için dünyada fevtolan nimetlere hüzün de yoktur. Zira; dünyada ne kadar nimet fevtoldu farzolunsa ondan daha a'lâsına nail olduklarından geçmiş olan şeylere asla hüzün olmaz. Çünkü; onların kuvve-i nazariyeden ibaret olan itikadları ve kuvve-i ameliyeleri olan a'mal-i salihaları mükemmeldir. Binaenaleyh; onlar için kederi mucip birşey yoktur (نسئل الله ان يجعلنا منهم آمين).

Bu âyette ve emsali velâyete müteallik olan âyetlerde veli denmeye şayan olan kimler olduğunda ulema ihtilâf etmişlerdir. Bu âyette Cenab-ı Hakkın veliyi *imanla ittika eden kimse* olmasıyla tarif buyurmasına nazaran *v e l i ; itikad-ı sahihle itikad ve amel-i salihle amel edip evamire imtisal ve nevâhiden içtinab eden kimsedir.* Bazıları da veliyi şöyle tarif ettiler : *V e l i ; evamire imtisal ve nevâhiden içtinapla beraber hubb-u fillâh ve buğz-u fillâha devam eden kimsedir.* Bazıları da *v e l i ; ferazi eda ile Allah'a takarrub edip ma'rifet-i ilâhiyeyle kalbi dolup, gördüğünde Allah'ın kudretini görüp ve işittiğinde âyât-ı ilâhiyeyi işitip, sözü Allah'ı senâ ve özü ibadet olup Allah'ı zikretmekten yorulmaz ve kalbiyle Allah'ın gayrıyı tefekkür etmez.*

İşte şu sıfatlar kendisinde bulunan kimse Allah'ın velisidir.

Binaenaleyh; Allahü Tealâ onun yardımcısı olur ve böyle olan kimseler için âhirette korku, keder yoktur. Amma dünyada insan her ne kadar zengin ve her nimete nail olsa yine korku ve kederden sâlim olamaz. Çünkü; dünya nimeti her zaman zevale ma'ruz olduğundan kederden salim değildir.

Yahut evliyaullah için dünyada havf ve hüzün olmaz. Çünkü; velâyet mertebesini ihraz eden kimse indinde az, çok, var ve yok müsâvî olduğundan hiçbir şeye endişe etmez ki, korkusu veya kederi olsun.

*
* *

Vâcip Tealâ veli olan kimseler için havf ve hüzün olmadığını beyandan sonra onlar için vâki olacak tebşiratı beyan etmek üzere:

لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[**İman ve ittikaa ve a'mâl-i salihaya malik olarak Allahü Tealâ'ya kurbiyet kazanan Allah'ın dostları için dünyada ve âhirette rü'ya-yı saliha ve envâ'-ı kerametle müjde vardır. Zira; tebşiratı hâvî vaad-i ilâhiye dair vürud eden kelimat-ı ilâhiyede tahalluf olmaz. İşte şu vaad-i ilâhiye nail olmak necat-ı azîm ve felâh-ı dâimdir.**] Binaenaleyh; onlar için korku, keder gibi insanları rahatsız edecek şeyler yoktur.

Hâzin'in beyanı veçhile bu âyette (بشرى) ile murad-ı ilâhi; *müminlerin gördükleri rü'ya-yı saliha* veyahut *bir mümin için başka kimse tarafından görülen rü'ya-yı saliha olduğu* Resulullah'tan mervidir. Çünkü; sahabeden (Ubad b. Samid) Hazretleri bu âyetteki (بشرى) yı ben Rasulullahtan sordum (بشرى) ile murad; «Müminin gördüğü rü'ya-yı salihadır» buyurdu demiştir. Aynı tefsir Ebudderda' Hazretlerinden dahi mervidir. Resulullah'ın «Nübüvvetten sonra mübeşşirat bâkî kaldı», buyurduğu ve «Mübeşşirat nedir? Ya Resulallah!» denildiğinde «Ru'ya-yı saliha-

dır» buyurduğu mervidir. Yahut dünyada *b ü ş r â* yla murad; *zikri cemil ve senâ-yı hasendir.* Zira; Resulullah'ın «Bir kimsenin a'mal-i salihası üzerine nasın meth ü senası onun hakkında büşrâ-yı âciledir» buyurduğu mervidir. Âhirette mümin için büşrâ *Cennettir.* Veyahut müminler için *b ü ş r â* yla murad; *rusül-ü kiram vasıtasıyla ve kütüb-ü semaviyede varid olan tebşirattır.* Yahut *kalb-i mümine varid olan mükâşefattır,* yahut *hal-i ihtizarda meleklerin tebşiratıdır* ve âhirette *fevz ü felâh ve necat ve enva'-ı keramet ve selâm-ı ilâhiyle meleklerin tebşiratıdır.* Şu halde Allah'ın dostlarının dünyada ve âhirette tebşirat-ı ilâhiyeye nail olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ evliyası için hüzün olmadığını ve onlar için dünyada ve âhirette envâ'-ı beşaret olduğunu beyandan sonra kâfirlerin sözlerine endişe etmemek lâzım olduğunu Resulüne tavsiye etmek üzere :

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَم۪يعًا هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Habibim! Kâfirlerin seni tekzibe ve şirke dair olan sözleri sana hüzün vermesin. Zira; kahr u galebenin cemii Allahü Tealâ'ya mahsustur. Allah'tan gayrıda asla izzet yoktur. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onlara kahrettiği gibi sana da yardım eder. Çünkü; Allahü Tealâ onların sözlerini işitici ve kalplerinde olan niyetlerini bilicidir.] Şu halde onların senin şanına lâyık olmadık sözlerinin cezasını vereceğinden senin için esef etmekte bir manâ yoktur. Zira; izzet Allah'ın ve nusret de senindir.

***

Vâcip Tealâ ululuk ve kahr u galebenin cemiinin kendine mahsus olduğunu beyandan sonra izzetin kâffesi de kendine mahsus olduğunu beyan etmek üzere :

أَلَا إِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Âgâh olun ve uyanık bulunun ki, göklerde ve yerde bulunan ins ü cin ve meleklerden akıl sahiplerinin cümlesi Allah'ın kulları ve memlûkeleridir. Binaenaleyh; cümlesi irade-i ilâhiyeye tâbi' ve emrine itaat edicilerdir. Allah'ın gayrı putları ve sair mahlûkaatı Allah'a şerik itikad edenler ve o âdî mahlûklara Allah'ın şeriki diyerek çağıranlar hakikatta şürekâya ittibâ' etmediler. Zira; hakikatta Allah'ın şeriki yok ki, ona ittibâ' etmiş olsunlar. Çünkü; onların Allah'ın şeriki olduğunu itikad ettikleri şeyler Allah'ın mahlûkları oldukları cihetle Allah'a şerik olmak salâhiyetini haiz değillerdir. Şu halde onlar tâbi olmazlar, ancak zanlarına tâbi' olurlar ve onlar söylemezler, illâ bu hususta yalan söylerler.] Zira; Allah'ın şerikleri itikad ettikleri ve şerikleridir dedikleri iddialarında bir delil-i yakîniye istinad ve ittibâ' etmezler, belki sırf zann-ı fasidlerine ittibâ ederler. Binaenaleyh; itikadları evham ve hayalâttan ibarettir ve fasid üzerine bina kılınan şey fasid olduğundan mezhepleri fasid ve itikadları batıldır ve Allahü Tealâ'ya şerik isnad etmeleri ancak yalandır ve yalana ittibâ' ise caiz değildir.

Bu âyet; kahr u galebenin cemii Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu ispat için sevkolunmuştur. İns ü cinden akıl sahiplerinin cümlesi Allah'ın mahlûkları olunca akıl sahibi olmayan sair mahlûkaatın Allah'ın mahlûku ve memlükü olacakları evleviyetle sabittir. Şu halde mahlûkattan her neye ibadet etseler batıldır. Zira; cümle mahlûkaat ve bilhassa zevilukul Allah'ın kulları olunca cümlesi Allah'a ibadetle mükelleftirler. Binanealeyh; âbidi ma'bud ittihaz etmek elbette batıldır. Zira; akıl sahiplerinin ülûhiyete istihkakları olmayınca cemadatın istihkaakı olmayacağı evleviyetle sabittir.

(وما يتبع)'da bulunan (ما) lâfzı istifhamiye olmak ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Şeylerden

hangi şeye ittibâ' eder şol kimseler ki, onlar Allah'ın gayrı birtakım mahlûkaata Allah'ın şerikleri diyorlar. Onlar melâikeye mi veyahut ins ü cinden birine mi ittibâ ediyorlar? Herhangisine ittibâ' etseler ittiba' ettikleri şeyler Allah'a tâbi'lerdir. Binaenaleyh; Allah'ın gayrı eşyadan birine ittibâ' etmek hamakattan başka birşey değildir.]

Hulâsa; yerde ve gökte olan mahlûkaatın cümlesi Allahın memlûkü ve kulları oldukları ve onlar şirkettikleri şeylere tâbi' olmayıp zanlarına tâbi' oldukları ve ancak yalan söyledikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Teâlâ izzet ve galebesini tarik-ı âharla dahi ispat etmek üzere :

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Bilcümle ululuk Allahü Teâlâ'ya mahsustur. Zira; o Allahü Teâlâ şol zat-ı ecell ve a'lâdır ki, sizin için geceyi karanlıkla halketti ki, rahat edesiniz ve gündüzü gözleriniz herşeyi görür derecede aydınlık olarak halketti ki, mesalihinizi ru'yet ve havayic-i zaruriyenizi tedarik edesiniz. İşte gece ve gündüzü şu suret üzere halketmekte işitmek şanından olan kimseler için Allah'ın kudretine ve azametine delâlet eder büyük deliller vardır.]

Yani; Allahü Teâlâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, geceyi yürümek ve gezmeye elvermez ve mesalihi ru'yete muvafık olmadık bir surette icad etti ki, sizler sükûnet üzere o gecede istirahat edip vücudunuzun kıvamını bulasınız ve gündüzü seyr ü sefere ve meşy ü hareket ve sa'y ü amele elverişli ve ziyalı olarak halketti ki, maişetinizin esbabını arayıp mesalihinizi tesviye edesiniz. Şu halde gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığı her ikisi de sizin men-

faatınız için halkolunmuştur. Binaenaleyh; bu nimetlerin şükrünü eda etmek üzere iman etmek ve amel-i salih işlemekle de imanınızı tezyin etmelisiniz. İşte şu gecenin zulmetini ve gündüzün ziyasını insanın menfaatında cemeden halikın azametine deliller vardır. Ve lâkin kâfirlerin gözlerinde olan perde ve kulaklarında olan örtü bu delilleri görüp işitmeye mani olduğundan ve iradelerini işitmeye sarfetmediklerinden küfrüzere ısrar ederler ve Allah'ın kudretini ve azametini lâyıkıyla takdir edemezler. Binaenaleyh; imana da muvaffak olamazlar. Çünkü; her ne kadar vahdaniyete ve kudret-i ilâhiyeye delâlet eder âyetler varsa da yalnız âyetlerin vücudu fayda etmez, belki onları düşünmek, dinlemek ve lâyıkıyla tetkik etmek lâzımdır. Amma onlarda olan dekaayıkı tetkik etmeyen kimseler için âyetlerin varlığı ve yokluğu müsâvidir. Zira; birşeyin vücudundan intifa etmeyince o şeyin varlığıyla yokluğu arasında fark olmaz. Şu halde insan için hüner o şeyin varlığından istifade etmektir, yoksa istifade etmeyince o şey istifade edemeyenlere nazaran yok hükmünde olduğundan Cenab-ı Hak kudretine delâlet eden âyetleri işitenlere tahsis buyurmakla işitmeyenler haklarında yok mesabesinde olduğunu bildirmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin batıl itikadlarından bazısını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere:

قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Müşrikler; Allahü Tealâ kendi için veled ittihaz etti dediler. Allahü Tealâ veled ittihazından münezzehtir. Zira; ganiyy-i mutlaktır. Çünkü; yerlerde ve göklerde olan mevcudatın cümlesi onun mahlûkudur. Binaenaleyh; veled ittihazına ihtiyacı yoktur. Ey müşrikler! Sizin indinizde şu batıl iddianızı ispat eder deliliniz yoktur. Bilmediğiniz şeyi Allah'a nasıl isnad ediyorsunuz bu isnadınız doğru olur mu?]

Müşrikler iftira olarak «Melekler Allah'ın kızlarıdır» demekle Allahü Tealâ veled ittihaz etti demişlerdi. Allahü Tealâ veled ittihazından münezzeh olup ganiyy-i mutlak olduğunu beyanla müşriklerin bu iddialarını şu âyetle reddetmiştir. Çünkü; veled ittihaz etmek ihtiyaç ve aciz eseridir. Allahü Tealâ ise ihtiyaçtan ve acizden münezzeh bir halik-ı cihan ve kaadir-i mutlaktır. Kezalik velede ihtiyac, eser-i inkırazdır. Vâcip Tealâ ise inkırazdan masûn ezelî, ebedî, dâim bir kayyum-u mutlak olduğu cihetle dahi veled ittihazına ihtiyacı yoktur.

Allahü Tealâ yerde ve gökte olan cümle eşya kendine mahsus ve memlûk olduğunu beyanla gınâsını ispat etmiştir. Çünkü; semavât ve arzda bulunan mahlûkun cümlesi kendinin olan zat elbette ganîdir.

Fahri Râzi, Kaazî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette Allahü Tealâ'nın veled ittihazından münezzeh olmasına delil *ganî olmasıdır.* Çünkü ganiyy-i mutlak olmak; kendisinden bazı eczanın ayrılmasından münezzeh olmayı icab eder, veled ise pederinden, validesinden bazı eczanın infisalinden hasıl olacağı cihetle Vâcip Tealâ'nın gınâsı veled ittihazına münafidir. Kezalik ganî, şehvet ve lezzet gibi emmare-i hudûs ve ihtiyaç olan şeylerden müstağni olmayı icab eder, veled ise şehvet ve lezzet eseri olduğu cihetle Cenab-ı Hakkın gınası veled ittihazına manidir. Kezalik ganî mesalihini ru'yet ve işini tedbir etmekte âhare muhtaç olmamayı icab eder, veled ise tedbir-i umurda ve mesalih-i ru'yette muâvenet için istenildiğinden Cenab-ı Hakkın her şeyde ganî olması veled ittihazına ihtiyacı olmamasını icab eder. Çünkü; velede ihtiyacı olmayan kimse veled ittihaz etmez. Vâcip Tealâ'nın veledden müstağnî olması valide ve pederden de müstağni olmasını icab eder.

Bu âyette davalarına asla delil olmamakla kâfirleri şiddetle tevbih ve tekdir vardır. Yani «Davanıza deliliniz olmadığı ve hakikatını bilmediğiniz halde Allahü Tealâ'ya iftiraya nasıl cesaret ediyorsunuz ve bilmediğiniz şeyi isnad etmekten korkmuyor musunuz?» demektir.

(من سلطانه)'de bulunan (من) lâfzı nefyi te'kid içindir. Şu

halde iddialarını ispat eden hiç delilleri olmadığı gibi delil şaibesi bile yok demektir.

Bu âyette istifham onların itikadlarını inkâra delâlet ettiği gibi cehaletle itham da vardır ki, «Bilmediğinizi söyler misiniz?» demek «Bilmiyor cahilsiniz. Binaenaleyh; söylediğinizi bilmeyerek söylersiniz?» demektir. Şu halde âyet; usul-ü itikadda taklidin caiz olmadığına dahi delâlet eder. Zira; Allahü Tealâ hakkında aynelyakîn bilmediklerini itikad etmelerini, Vâcip Tealâ inkâr ve reddetmekle beraber bilmediklerini Allahü Tealâ'ya isnad etmeleri üzerine zem ve takbih etmiştir. Binaenaleyh; itikaadiyatın delâil-i kat'iye ve ilm-i yakîn üzere müpteni olması lâzım olduğuna âyet sarahaten delâlet etmektedir.

***

Vâcip Tealâ cehalet üzere kâfirlerin şan-ı ülûhiyete yakışmayacak birtakım iftiralarda bulunduklarını beyandan sonra bu misilli iftiraya cüret edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

قُلْ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül. Sen onlara de ki, «Yalanı Allahü Tealâ'ya iftira eden kimseler muhakkak felâh bulmazlar.**] Zira; yalanla iftira ettiklerinden dolayı maksudlarına vasıl olamazlar. Çünkü; sa'yları semeredar olamaz. Binaenaleyh; Cehennem'den kurtulamayacaklarından âkıbet zarar görücülerdir, nimet-i Cennet'i fevtetmişlerdir. İftira alâllaha cüret eden kimselerden bazıları ömrü oldukça nimet içinde selâmetle vakit geçirdiğinden bütün derecâtına nail oldum zanneder.

***

Vâcip Tealâ işte şu zannın batıl olduğunu beyan etmek üzere:

مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Onların şu iftiraları ve ellerinde bulunan nimetleri menfaat-ı dünyadır. Zira; iftiraları sebebiyle küfürlerini muhafaza eder ve kâfirlere riyaset ve mansıba nail olurlar ve bunu da kendilerine saâdet zannederler. Bunlar ise gurur ve sürur icab eden şeylerden değildir. Zira; her zaman zevale ma'ruz eşya-yı hasisedir. Ve onların mağrur oldukları mal ve mansıbları zail olduktan sonra merci'leri bizim huzur-u manevîmizdir. Bundan sonra biz onlara küfürleri sebebiyle şiddetli azabı tattırırız.] Zira; küfrün cezası şiddetli azaptır. Şu halde onların iftiraları dünyaca kendilerine menfaat verir gibi olursa da âkıbeti onlar hakkında ayn-ı mazarrattır. Binaenaleyh; aklı olan kimse bu misilli mazarratı irtikâb etmez. İrtikâb edenler elbette ahmaklardır.

Hulâsa; Allah'a iftira edenlerin felâhyab olamayacakları, aldandıkları azıcık dünya metâ'ı olduğu ve dünyadan sonra merci'leri Cenab-ı Hakkın huzuru olup badehu küfürleri sebebiyle şiddetli azabı tadacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ iftira edenlerin felâh bulmayacaklarını ve iftiraları mücerret menâfi-i dünya için olduğunu beyandan sonra Resulünü nusretle tebşir ve kâfirleri mağlûbiyetle korkutmak üzere :

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Nuh (A.S.) ın haberini kavmin üzerine oku, haber ver onun şol zamandaki sözünü ki, o zamanda Nuh (A.S.) kavmine hitaben demişti «Ey kavmim! Eğer sizin üzerinize benim hayatım ve âyât-ı ilâhiyeyle size vaaz u nasihatım ağır olduysa ve indallah benim nübüvvet ve mertebemi çekemiyorsanız ben Allah'a mütevekkil oldum ve cümle umurumu ona tefviz ettim. Binaenaleyh; siz bütün tedbirinizi ve size yardım edecek şeriklerinizi toplayın ki, sonra tedbiriniz size keder olmasın ve gizli kalmasın. Hepsini meydana çıkarın, örtülü birşeyiniz bulunmasın ve badehu o tedbirinizi benim canibime sarfedin, bana hiç müsaade etmeyin ve mühlet vermeyin, hemen ihlâkimin çaresine bakın. Sizin bu tedbirlerinize ben tevekkülle müdafaa edeceğim, başka esbaba tevessül etmeyeceğim. Zira; Allah'a tevekkül bana kâfidir, siz elinizden geleni geri koymayın» demekle kavmine vesâyâda bulundu.]

Fahri Râzi, Nisâbûrî, Kaazî ve Ebussuud'un beyanları veçhile bu âyette Nuh (A.S.) ın makamıyla murad; *nübüvvet*tir. Kavmi içinde hayatıyla imrar-ı evkat etmesi olduğuna nazaran makam-ı Nuh'un onlar üzerine sakil ve ağır olmasının ve onlara büyük gelmesinin sebebi; çok yaşamasıyla beraber kavminin ülfet ettikleri mezhebi iptal ve onun hilâfını tebliğ ve teklif etmesidir. Çünkü; onların ülfet ettikleri mezhebin hilâfını teklif ve delâili kat'iyeyle ispat etmek elbette onlar üzerine ağır olur. Zira; dünyayla meşgul olan kimselere vaaz u nasihat ve ülfet ettikleri lezaizden menetmek onlara elbet ağır olacağında şüphe yoktur. Yahut makam-ı Nuh'la murad; *ayak üzerinde durmaktır.* Çünkü; bazı rivayete nazaran Nuh (A.S.) onlara ayak üzerinde vaaz ederdi. Şu halde «Benim makaamım size ağır gelirse» demek «Ayak üzerinde vaazım size ağır gelirse» demektir. Şu halde ayak üzerinde vaaz etmek meşrudur. Zira; şu manâya nazaran bu âyet ayak üzerinde vaazın cevazına işaret olduğu gibi Hz. İsa'nın da ashabına ayakta vaaz ettiği mervidir. Kezalik bizim Peygamberimiz Efendimizin dahi mühim mevkilerde ayak üzerinde nasa tebliğatta bulunduğu ve nasihat ettikleri kütüb-ü siyerde mezkûrdur.

Âyette (ان كان كبر) cümle-i şartiyesinin cevabı, Allahü Te-

alâ'ya tevekküldür veyahut emr-i tedbirlerini cemetmeleridir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Eğer ben size ağır geliyorsam ben Allah'a mütevekkilim. Siz kendi tedbirlerinizi, tedbir sahiplerinizi ve şeriklerinizi velhasıl bu hususa dair her neyiniz varsa cümlesini bir araya getirin ve hepsini benim katlim hususuna sarfedin, hiç noksan birşey bırakmayın ki, sonra niçin şöyle yapmadık, böyle yapsaydık daha iyi olurdu diyerek gelecek belâ üzerine gam ve keder olmasın] demektir. Çünkü; insan arzu ettiği maksadının husulüne lâzım olan tedbirde noksan ederse o işin vücut bulmadığını tedbirde noksana isnad ederek ömrünün âhirine kadar tedbirde vâki olan noksan üzerine esef eder. Binaenaleyh; insanlar başladıkları işin husulü için lâzım gelen tedbiri lâyıkı veçhüzere noksansız yapmak lâzım olduğuna ve noksan ederse âkıbet me'yus ve mükedder olacağına bu âyette Nuh (A.S.) ın kavmiyle vâki olan muhaveresini hikâye etmekle Vâcip Tealâ kullarını irşad etmiştir. Gerçi tedbiri tam yapmak o işin elbette husulünü icab etmezse de tedbirde kusur etmediği cihetle adem-i husulüne o kadar müteessif olmaz.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın muhaveresinden bâkî kalanı beyan etmek üzere :

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[Eğer siz benim sözümü dinlemek ve nasihatımı kabul etmekten i'raz ederseniz benim için asla telâş yoktur. Zira; ben sizden ücret istemem. Çünkü; benim ücretim ancak Allahü Tealâ üzerinedir ve ben Allahü Tealâ'ya inkıyad eden zümreden olmakla emrolundum.] Binaenaleyh; sizin a'razınızdan bana zarar olmadığından bunun üzerine bende bir endişe de yoktur. Zira; insan iki şeyden korkar. Birisi; gayrın şerrinden, diğeri; menfaatının kesilmesinden. Ben sizin şerrinizden korkmadığımı ve Allah'a mütevekkil olduğumu bundan evvelki sözümde size söyledim ve sizin sözümü dinlemediğinizde bana zarar olmadığını dahi şimdi söylüyorum.

Zira; sizden bir fayda beklemem ki, o faydanın fevtinden korkmuş olsam. Şu halde sizin i'razınızdan benim için asla telâş yoktur. Zira; size tebliğim mukaabilinde ücretimi Allah'tan isterim. Çünkü; onun emrini tebliğ eder, şeriatına davet ederim. Şu halde siz ister iman edin, ister etmeyin. İman ederseniz faydası size aittir. Binaenaleyh; iman edip etmediğinizde bana bir fayda ve zarar yoktur.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın daveti üzerine kavminin cüret ettikleri ef'âl-i kabihayı ve helâklerini beyan etmek üzere :

فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Onlar Nuh (A.S.) ı tekzib ettiler. Biz Azîmüşşan Nuh'a ve Nuh'la beraber gemide bulunanlara necat verdik, onları helâk olanların makamlarında halife kıldık, bizim âyetlerimizi tekzib eden ve nebileri tarafından inzar olunan kimseleri suya garkettik. Ey Habibim! Nazar et, bak ki, nebilerini tekzib eden ve nebileri tarafından inzar olunup da kabul etmeyen asîlerin âkıbetleri ne oldu?]

Yani; Nuh (A.S.) kemâl-i şefkatı icabı hakîmane nasihatla onları hakka davet etti, onlar ise kemâl-i temerrüd ve inadları sebebiyle davetine icabet etmediler, belki tekzibe ve birtakım lâyık olmadık ef'âle cüret ettiler. Binaenaleyh; onları tufanla gark ve Nuh'a iman edenleri, Nuhla beraber tufandan gemi vasıtasıyla halâs ettik ve yeryüzüne onları halife kıldık. İşte Nuh (A.S.) ın kavmi gibi Yâ Habibim! Kavminden seni tekzib edenler helâk ve iman edenler halâs olacaklardır. Şu halde bak gör ki, iman etmeyenlerin âkıbetleri ne oldu ve iman edenler nasıl halâs buldu? Her ümmetin hali bu minval üzere cereyan etmektedir. Çünkü iman; daima sebeb-i necat olduğu gibi küfür de daima sebeb-i helâktir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Nuh (A.S.) gemiyi Allah'ın Cib-

ril-i Emin vasıtasıyla ta'limi ve vahyiyle bu maksada mebni yapmıştı ve maksad da hasıl oldu. Gemide bulunanların Hz. Nuh ve evlâd ü ıyali beraber olduğu halde seksen kişi olduğu mervidir. Bu âyet-i celile iman etmeyen kâfirleri tehdid ve Resulullah'ı ashabıyla beraber tesliyedir. Çünkü; nebileriyle beraber müminler helâkten kurtuldular ve iman etmeyenler helâk olup gittiler. Binaenaleyh; Allah'a âsî olanların âkıbetleri daima helâk olduğuna bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) la kavmi beyninde vâki olan vak'ayı ve kavminin helâk olduğunu beyan ettiği gibi İbrahim, Lût, Hûd ve Salih (A.S.) ın vak'alarına dahi icmalen işaret etmek üzere :

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) ın ba'solunduğundan sonra kendi kavimlerine meb'us resuller gönderdik. O resuller açık mucizelerle kendi kavimlerine geldiler. Fakat kavimleri evvelce tekziplerine binaen iman eder olmadılar. İman etmeyenleri ihlâk ettiğimiz gibi hudud-u ilâhiyeyi tecavüz edenlerin kalplerini gaflet mühürleriyle mühürleriz.]

Yani; Nuh (A.S.) dan sonra nas muhtelif ümmetler ve birçok cemaat oldular ve yeryüzüne dağıldılar. Zira; mürur-u zamanla adetleri çoğaldı ve etrafa dağıldı, muhtelif milletler olmakla hükûmetler teşkil ettiler. Tarik-ı haktan çıktılar. Nuh (A.S.) ın şeriatını külliyen terkettiler. Binaenalyeh; Biz Azîmüşşan onları tarik-ı hakka dâvet eder birçok resuller gönderdik. Her resul kendi kavmine davâsını ispat eder mucizelerle geldiler ve lâkin onlar resulleri gelmezden evvel hakkı inkâr ve hudud-u ilâhiyeye tecavüzle

ülfet edip bu ülfetlerini terkedemediklerinden küfrüzere devama azmettiler. Çünkü; tabiatlarında olan fenalık ve âdetleri olan kibir ü azamet; imanı kabullerine mani oldu. Binaenaleyh; nebileri gelmezden evvelki hallerini nebileri geldikten sonra tebdil edemediler ve bunun için nübüvvetten istifade müyesser olmadı. İşte bunların kalpleri mühr-ü gafletle mühürlendiği gibi hudud-u ilâhiyeyi tecavüz eden zalimlerin kalplerini de mühürler ve âkıbet ihlâk ederiz. Zira; onlar vâdi-i dalâlde gezdiklerinden iradelerini asla hakkı kabule sarfetmedikleri cihetle kalpleri perde-i evhamla örtülü olduğundan tarik-ı sülûktan mahrum ve ebedî bir gafletle mağrur ve nimet-i Cennet'ten mey'us olmuşlardır.

Bu âyette nebileri gelmezden evvel ümmetlerin tekzipleriyle murad; *usul-ü itikaadiyeyi tekzipleridir.* Zira; her nebinin dininde usul-ü itikad birdir, değişmez. Fakat babalarından ve dedelerinden işittikleri batıl itikadları irtikâb edip itikaad-ı hakkı terketiklerinden nebileri gelip itikaad-ı hakka dâvet edince pederlerinden işittikleri sözlere itimad edip nebilerine itimad etmeyerek batılı hak üzere tercih etmişlerdir. Şu halde inkârları usul-ü itikaadiyededir. Binaenaleyh; usul-ü itikadda muhtelif mezhepler ihdas ederek muhtelif milletler hasıl olmuştur.

***

Vâcip Tealâ rusül-i kiramın bi'setlerini icmalen beyandan sonra bazılarını tafsilen beyan etmek üzere :

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ بِاٰيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِم۪ينَ ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[Geçmiş ümmetlerden resullerine iman etmeyenleri ihlâkimiz akabinde o helâk olan ümmetlerin resullerinden sonra Biz Azîmüşşan Fir'avn'a, Fir'avn'ın cemaatına, ulularına Mûsâ ve biraderi Hârûn (A.S.) ı vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimizle resul olarak gönderdik. Onlar ise iman etmekten istikbar ettiler. Binaenaleyh; cürüm sahibi bir kavim oldular.]

Yani; Fir'avn'ın ve kavminin eşrafına biz Mûsâ ve biraderi Hârûn'u gönderdik. Onlar tarik-ı hakka dâvet edince Hz. Mûsâ'ya tâbi' olup iman etmeyi kendileri için âr ve ayıp addettiler ve kendilerini Mûsâ (A.S.) a ittibâ'dan daha büyük saydılar. Binaenaleyh; şiddetli azaba müstehak ve ashab-ı cinayetten oldular. Çünkü: hakka ittibâ'da istinkâf edenler her zaman azab içinde, her saâdetten mahrum ve envâ'-ı felâkete duçar, dünya ve âhirette rezil ve rüsvâ olmuşlardır. Bunun sebebi; kendilerinin meb'us olan nebiden büyük ve düyaca nail oldukları şerefi mertebe-i nübüvvet ve derece-i âhiretten âlî görmeleridir. Şu halde saâdet-i dareyni şekaavet-i ebediyeye değişmek suretiyle şehevât-ı nefsaniyelerine ittibâ' ettiler.

***

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ı resul olarak gönderdiğini, Fir'avn ve etbâ'ının imandan istikbar ettiklerini beyandan sonra Mûsâ (A.S.) ın mucizesine itirazlarını beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Vakta ki, onlara bizim tarafımızdan ittibâ'a lâyık hak olan şeriat geldiyse onlar «Şu Mûsâ'nın getirdiği şey açık bir sihirdir» demekle itiraz ettiler.] Halbuki çok zaman Mûsâ (A.S.) ın mucizesini kendi sihirleriyle müdafaa etmek istemişlerse de mukaabeleden âciz kaldılar. Binaenaleyh; daima mağlûp ve münhezim oldular ve mucizenin galebesiyle hak olduğunu bildiler, lâkin kendilerinde asılsız bir şeref gördüklerinden temerrüd ve inad ettiler. Evvelce inkâr etmişlerdi. Bu inkârlarından bir türlü dönemediler.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin itirazlarına karşı Mûsâ (A.S.) ın müdafaasını beyan etmek üzere :

قَالَ مُوسٰى أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هٰذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) onların kelâmlarını işittikten sonra imanlarından me'yus olunca teessüf ve tevbih tarikıyla onlara dedi ki, «Hak olan mucize size geldiğinde siz şu gelen şey elbette sihirdir der misiniz, sizin halinizi ıslâh için gelmiş olan hakka sihirdir demeye utanmaz mısınız ve hak olan mucizeye sihir demeyi nasıl yakıştırıyorsunuz? Halbuki sahirler ebeden felâh bulmazlar.] Biz ise inayet-i ilâhiyeyle felâhyab olup size galip olarak şeriatımızı ta'mim edip neşredeceğiz. Eğer sizin dediğiniz gibi sâhir olmuş olsaydık felâh bulmaz ve matlubumuza nail olmazdık» demekle Fir'avn'a ve kavmine karşı müdafaa etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (أسحر هذا) kavl-i şerifi Mûsâ (A.S.) tarafından kâfirlere tevbihtir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Sizi ıslah ve saâdetinize hizmet eden ve hak olarak gelen mucizeyle sabit olan şeriat size geldiğinde ta'yib ve ta'neder de dediğiniz şeyleri der ve ağzınıza gelen sözü söyler misiniz ve şu benim size getirdiğim mucize sihir midir? Suâl ediyorum sizden, doğrusunu söyleyin bana. Halbuki sahirler ebeden necat bulmazlar. Zira; sihir olan şey derhal muzmahil ve münkariz olduğundan sahibi de rezil ve rüsvâ olur. Eğer benim mucizem sizin dediğiniz gibi sihir olsaydı sizin sihirleriniz gibi mahvolur giderdi, halbuki mahvolmadı ve sihir olsa benim gibi bir peygamberden sudur eder mi ve sudur etse diğer sihirleri iptal eder mi? Görüyorsunuz ki sizin sihirlerinizin cümlesini iptal etti.] Şu manâya nazaran bu âyette istifham üzerine istifham; onları teçhil üzerine teçhildir. Çünkü; mucizenin sihir olmadığına delâlet eder deliller mevcutken o delâili düşünmeksizin hak olan birşeyin butlanıyla hükmedivermek cehalet ve hamakattan başka birşey değildir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın kelâmını beyandan sonra kâfirlerin kelâmını beyan etmek üzere :

قَالُوٓا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَآءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَٓاءُ فِي الْاَرْضِۜ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) a hitaben kâfirler dediler ki «Sen bizi babamızın dininden döndürüp de arz üzerinde padişahlık size mahsus olmak için mi geldin? Halbuki biz sana iman edicilerden değiliz.]

Yani; kavm-i Fir'avn Mûsâ (A.S.) ın kelâmını işittikten sonra alâsebililinkâr vettaaccüp dediler ki, «Yâ Mûsâ! Sen bizi âbâ ve ecdadımızın dininden döndürmek ve yer yüzünde padişahlık ve büyüklük size mahsus olmak için mi geldin? Biraderin ve sen, istediğiniz mahalle gidin. Zira; biz sizi tasdik edenlerden değiliz. Çünkü; biz babalarımızın dinine sahibiz, onu terkedip size tebaiyet edemeyiz ve arz-ı Mısır bize mahsustur. Size vermeyiz. Zira; bizim, refah ve saâdetimizi Mısır te'min ettiği için Mısır'ın saltanatı bize aittir» demekle Mûsâ (A.S.) ın davetine icabetten imtinâ ettiler. (اجئتنا لتلفتنا) «Sen bizi dinimizden döndürmek için mi geldin?» demektir.

Fahri Râzi, Kaazî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette (كبرياء) lâfzı *saltanat ve padişahlık* manâsınadır. Umur-u dünyada insanların arzu ettikleri şeylerin en büyüğü saltanat olduğundan saltanattan büyüklük manâsına olan kibriyalıkla tabir olunmuştur. Çünkü; dünyada bilûmum padişahların azametleri ve nâsın kendilerine tâbi' olmalarıyla nâs üzerine tekebbürleri aşikâr olduğu cihetle kibriya tabirini şayan görmüştür.

***

Vâcip Tealâ Fir'avn ve kavminin itirazlarını beyandan sonra Fir'avn'ın tedbirini beyan etmek üzere :

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Fir'avn «Sihir bilen her şahsı bana getirin» dedi. Fir'avn'ın emri üzerine etraf-ı memleketten sâhirleri getirdiler ve sahirler gelince Mûsâ (A.S.) sahirlere hitaben «Atınız atacağınız şeyleri, bırakın elinizden, gösterin hünerinizi» dedi.]

Yani; Mûsâ (A.S.) mucizelerini izharla Fir'avn'ı ve kavmini din-i hakka davet edince lisanla olan muârazalarının cümlesinde ilzam olunup kâfirler âciz kalınca fiilen muârazaya mübaşeret ettiler. Binaenaleyh; Fir'avn vüzerasına hitaben «Sihir ilminde mahir olan her şahsı bana getirin, hariçte kimse kalmasın» dedi. Fir'avn'ın emrine imtisalen vükelâsı etrafa adamlar gönderdiler ve Fir'avn'ın memaliki dahilinde olan sâhirlerin cemisini getirdiler. Sâhirler peyderpey gelip toplanınca bir muayyen gün tayin ettiler ve o günde mevki-i mahsusa ahali ve sâhirler ve heyet-i hükûmet cem'oldular. Mûsâ (A.S.)[1] Allahü Tealâ'dan istiâne ederek sâhirlere hitaben «Atın elinizde olan sihirlerinizi, koyun meydana hünerinizi. Herkes görsün, ben de göreyim» dedi.

فَلَمَّٓا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُۜ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

[Vakta ki, sahirler ellerinde olan sihirlerini meydana koyup iplerini ve asâlarını yere atınca Mûsâ (A.S.) «Sizin getirdiğiniz sihirdir, sihir ise hiçbir faydayı müfid olmaz. Zira; Allahü Tealâ sihri iptal eder. Çünkü; Allahü Tealâ sizin gibi müfsidlerin amelini ıslah etmez ve Allahü Tealâ kendi kelimesiyle hak olan şeyi sâbit kılar, velevse mücrimler kerih görsün, istemesinler» demekle sâhirlerin felâhyab olamayacaklarını ve sihirleri batıl olacağını onlara tefhim etti ve öyle de oldu.] Çünkü; onlar geldiler ve sihirlerini meydana koyup kendilerinin çokluğuna bakarak galebe edeceklerini ümid ettiler ve Fir'avn'dan atiyeler beklediler, fakat Hz. Mûsâ Allah'ın emriyle asâsını yere koydu. Bir de görüldü ki, Seharenin bütün sihirlerini lokma edip yuttu. Binaenaleyh; hak zahir olunca Fir'avn ve kavminin emekleri zayi oldu ve halk arasında rezil ve rüsvâ oldular. O mahalden kemâl-i rezaletle me'yusen avdet ettiler. Allahü Tealâ Mûsâ (A.S.) a vaadini incaz buyurdu ve emriyle hakkı sâbit ve mukarrir kıldı. Batıl olan sihirleri mahvoldu gitti. Amma ashab-ı cürüm olan kâfirler bittabi böyle olduğunu istemediler. Çünkü; nur-u imandan mahrum olan kâfirler nur-u imanın parladığını elbette istemezler.

Hz. Mûsâ'nın onlara emri; asâ ve ip gibi âlet-i sihir olmak üzere ellerinde bulunan şeyleri yere bırakmakla onların amellerinin fasid ve batıl olduğunu halka göstermek ve hakkı izhar etmek maksadıyla olduğu cihetle «Sihir batıldır, batıl olan şeyle Hz. Mûsâ nasıl emretti?» şeklinde varid olacak suâl merduddur. Zira; Mûsâ (A.S.) sihirle emretmedi ki bu suâl varid olsun, belki Mûsâ (A.S.) ın emri; sihir için hazırladıkları âlâtı yere koymalarıyla hakkı meydana çıkarmak için bir emir olduğundan batılla emir değil bilâkis batılı iptal için emirdir.

***

Vâcip Tealâ, mucizenin galebesinde Fir'avn ve avanesinin mağlûp olmaları üzerine terettüp eden neticeyi beyan etmek üzere:

فَمَآ اٰمَنَ لِمُوسٰىٓ اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهٖ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْاَرْضِ وَاِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[İman etmedi Mûsâ'ya, illâ kendi kavminden bazı delikanlılar iman ettiler ve imanları da Fir'avn ve Fir'avn'ın vükelâsı ve kavminin sair ileri gelenlerinin fitnesinden korkularıyla beraber bir cesaretten ibaretti. Çünkü; Fir'avn zalim, gaddar ve hakkı bilmez, tanımaz bir mütekebbirdi ve bu hususta avanesi de kendine uygundu. Zira; Fir'avn kendi zu'munce yeryüzünde büyük ve herkesten yüksek bir hükümdardı. Bununla beraber Allah'ın kullarına ve bilhassa Beni İsrail'e zulüm ve taaddî, isyan ve tuğyanda herkesten ileri gitmiş müsriflerdendi. Şu halde iman edenler nasıl korkmasınlar, elbette korkarlardı. Çünkü; arz-ı Mısır'da bulunan ahalinin cümlesine gaalip ve sefahette son derece ileri gitmiş bir anûd ve mütekebbirdi. Hatta kemâl-i kibrinden (انا ربكم الاعلى) demeye bile cüret etmişti.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Mûsâ (A.S.) a iman edenler Beni İsrail'in delikanlılarından bazılarıydı. Çünkü; Beni

İsrail'in ihtiyarları Fir'avn'dan çok zulüm gördükleri için aşikâr olarak imana cüret edemiyorlardı. Yahut i m a n e d e n z ü r r i y e t le murad; *Fir'avn'ın kavminden hazinedarıyla haremi ve Fir'avn'ın haremi (Âsiye) ve kerimesi ve kerimesinin saçını tarayıcısı gibi bazı kimselerdir.* Lâkin (من قومه) de bulunan zamirin Hz. Mûsâ'ya râci olması gaalip olduğundan iman edenlerin Beni İsrail'den olması gaalip ve râcihtir. Maamafih cem'inde inat yoktur. Binaenaleyh; her iki kavimden de iman edenler olabilir. Zira; iki kavimden de iman edenler olmasında âyetin delâletinde bir mani yoktur.

Yahut zürriyetle murad; Beni İsrail'in oğlan çocuklarını Fir'avn'ın katlettiği zaman Beni İsrail kadınlarından bazıları çocuklarını katilden muhafaza için Kıptîlere gizlice feda etmişlerdi. Binaenaleyh; *aslı Beni İsrail fakat Kıptîler içinde neşv ü nemâ bulmuş ve herkes nazarında Kıptî olarak tanınıp, lâkin hakikatta İsrail'li olarak saklı kalanlardır.* Binaenaleyh; onlar daima fırsat gözetirlerdi. Hz. Mûsâ'nın zuhuru onlar için büyük bir nimet oldu. Çünkü; insanlar her ne kadar ecnebi elinde çok nimet görse de nispet-i asliyesine rağbet etmek cibillî olduğundan derhal Mûsâ (A.S.) a imanla hemen muîn ve zahîr olmaya müsaraat ettiler. Binaenaleyh; dünyada ve âhirette mes'ud oldular. Çünkü; hakka muîn olanların herzaman inayet-i ilâhiyeden müstefid olacakları şüphesizdir.

Yahut z ü r r i y e t le murad; *babası Kıptî, anası Beni İsrail'den olanlardır.* Çünkü babası ayrı, anası ayrı kavimden olanlara zürriyet ıtlakı şâyi'dir.

Hulâsa; Hz. Mûsâ'ya gerek kendi kavminden ve gerek Fir'avn'ın kavminden az kimselerin iman ettikleri, iman edenlerin de Fir'avn'dan ve vükelâsından son derece korku ve telâş üzere iman ettikleri, Fir'avn ve cemaatının fitnesinden havfetmemek onların ellerinde olmadığı, Fir'avn'ın kendi zu'munca yeryüzünde en kavî hükümdar olmak noktasından âlî olduğu ve Fir'avn'ın süfeha ve müsrifler zümresinden bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ iman edenlerin Fir'avn'dan korktuklarını beyandan sonra ehl-i imanın korkularını izale için Hz. Mûsâ'dan sudur eden bazı vesâyâyı beyan etmek üzere :

وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِم۪ينَ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) kavmine dedi ki, «Ey kavmim! Eğer Allahü Tealâ'ya iman ettinizse ancak Allah'a mütevekkil olun ve tefviz-i umur edin. Hükm-ü ilâhiye razı ve emrine muti ve münkad iseniz tevekkül-ü tamla mütevekkil olmanız lâzımdır.]

Mûsâ (A.S.) ın bu kelâmı yeni iman etmiş olup Fir'avn'ın zulmünden korkan ashabına imanın muktezasını ta'lim ve onlara Allah'ın inayetini bildirmek ve tefviz-i umur edenlerin saha-i selâmete çıkacağını beyan etmekle kavmine cesaret vermektir. Şu halde imanı zayıf olanların zalemeden havf ve endişelerini gidermek için vesâyâda bulunmak meşrudur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile imana muallak olan tevekkülün vâcip olmasıdır. Zira; mümin olmayan kimseye tevekkül vâcip olmaz. İslâm'a muallâk olan hüküm, tevekkülün bilfiil husulüdür. Binaenaleyh; bu âyette bir hüküm iki şarta ta'lik olunmamıştır, belki iki hüküm iki şarta ta'lik olunmuştur. Zira tevekkülün vâcip olması; bir hüküm ve tevekkülün bilfiil hasıl olması da ayrı bir hükümdür. Şu halde *mahâ-yı nazım :* [Ey kavmim! Eğer müminseniz Allah'a mütevekkil olmak üzerinize vâciptir ve eğer Allahü Tealâ'ya muti ve münkadsanız bilfiil tevekkülün husulü lâzım] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın vaazından müteessir olarak müminlerin sözlerini beyan etmek üzere :

فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ﴿٨٦﴾

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) ın nasihatı ve tevekkül-ü tâmmı ta'limi üzerine müminler dediler ki, «Ancak tevekkülümüz Allahü Tealâ'yadır, Allah'ın gayrıya değildir. Ey bizi lutûf ve keremiyle terbiye eden Rabbimiz! Sen bizi zulümle ma'ruf olan kavm-i Fir'avn'ın fitnesine mahal kılma ve bizim üzerimize onların tasallutuna meydan verme ve onların belâsıyla bizi müptelâ kılma, bizi dinimizden döndürecek kadar onlara kuvvet verme. Yâ Rabbi! Sen lutf u keremimle ve bol rahmetinle kâfirlerden bize necat ver ve onların şerrinden bizi kurtar ki, hulûs-u kalple sana ibadet edelim.]

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin · beyanları veçhile ehl-i imanın süratle Mûsâ (A.S.) ın nasihatını kabul edip hiç tereddüd etmediklerine işaret için sürat-ı icabete delâlet eden (ف) lâfzıyla varid olmuştur. Şu halde aklı olan ve bilhassa ehl-i imana lâyık olan hakka derhal ittibâ' edip doğru sözü kabul etmektir.

Bu âyette insanın havf ve endişesi zamanında Cenab-ı Hakka iltica etmek ve musibeti zamanında duâ, tazarru ve niyazla karşılamak lâzım olduğuna ve duâ edecek kimsenin de duâdan evvel Cenab-ı Hakka mütevekkil olmasına delâlet vardır. Çünkü; Hz. Mûsâ ehl-i imana evvelâ tevekkülü tavsiye ve emrettikten sonra müminler de duâları üzerine tevekkülü takdim etmişlerdir. Zira tevekkül; duânın kabulüne vesiledir. Şu halde her mümin dergâh-ı ülûhiyete müracaatında Cenab-ı Hakka tevekkül ve itimad ettikten sonra duâya mübaşeret etmesi lâzımdır. Çünkü; istediği şeyi Cenab-ı Hakkın ihsan edeceğini ümid ederek istemek lâzımdır. Hakka teveccüh ve şeraitine riayet ve ihlâs üzere duâ ederse reddolunmaz, amma ümitsiz duâ ederse reddolunur.

***

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) a iman edenlerin tevekküllerini beyandan sonra Mûsâ (A.S.) a vahyini beyan etmek üzere :

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى وَاَخ۪يهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٧﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Mûsâ ve biraderi Hârun (A.S.) a vahyettik ve dedik ki «Siz kavminiz için Mısır'da mescidler bina edin ve o mescitleri Cenab-ı Hakka teveccühe mahal kılın, kıble ittihaz edin, namazınızı mescitlerde eda ve ikaame edin. Yâ Mûsâ! Ehl-i imanı sen hayırla tebşir et] ki, dünyada nusrete ve âhirette Cennet'e nail olacaklarını bilsinler, kalpleri müsterih olsun ve bundan sonra onlara düşmanlarının tasallutu olmayacağına emin olsunlar. Binaenaleyh; zat-ı ülûhiyetime teveccüh-ü tâmla teveccüh etsinler».

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Beni İsrail Fir'avn'ın korkusundan «Biz açıkta namaz kılamayız. Zira; Fir'avn görür ve duyarsa bizi meneder ve dinimizden bizi döndürür» demeleri üzerine Cenab-ı Hak vahyetmiş ve buyurmuştur ki, «Kavmin namazı için Mısır'da evler ittihaz edin ve evlerin mihrapları kıble olsun». Mûsâ (A.S.) ın şeriatında kıble Beyt-i Mukaddes ise de *e v - l e r d e k ı b l e* yle murad; *kıble canibine alâmet vazetmektir.*

Yahut Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *b ü y u t* la murad; *Beni İsrail için yapılacak evlerdir.* Buna nazaran *k ı b - l e* yle murad; *evlerin birbirine mukaabil olmasıdır.* Yani «Hanelerinizi birbirine mukaabil olarak yapın ki, yekdiğerinize muâvenet edesiniz» demektir. Şu halde ehl-i iman için lâzım olan bir kardeş veya bir kabile gibi haneleri bir yerde bulunmak ve birbirinin haline muttali olmak, icabında yardım etmek ve evleri birbirine muhazî ve karşı karşıya olarak bina olunmak lâzım olduğunu Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur.

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile bir kavim için ma'bed ittihazı evvelâ kavmin reislerine ve büyüklerine ve bilhassa enbiya-yı izam hazaratına tayin lâzım olduğuna işaret için Vâcip Tealâ mescid yapmakla evvelâ Mûsâ (A.S.) la biraderine emretmiştir. İbadet kavmin cümlesine ait vazife-i diniyyeden olduğuna işaret için kıble ittihazı ve eda-yı salâtla emir cemi' sıygasıyla varid olmuştur. Ümmetini tebşir etmek sahib-i şeriata ait vezaif cümlesinden olduğuna işaret için tebşir etmek yalnız Hz. Mûsâ'ya emrolunmuştur. Mescid ittihazıyla Hz. Mûsâ'ya emrin sebebi; Beni İsrail Mûsâ (A.S.) ın bi'setinden evvel kiliselerde ibadet ederlerdi. Mûsâ (A.S.) ba'solunup Fir'avn'a mukaabele edince Fir'avn tarafından onların kiliseleri tahrib olunması üzerine herkes kendi ev-

lerinde birer mescid ittihaz edip mihrap vazederek gizlice ibadet etmeleriyle emrolunmuşlardır. Şu halde bu âyette *k ı b l e* lâfzıyla murad; *hanelerindeki mescidlerdir.* Beni İsrail hanelerinde namaz kılmaları zaruret üzere müpteniydir. Çünkü; Mûsâ (A.S.) ın şeriatında namaz kilisenin gayrıda caiz olmazdı. Ve lâkin Firavn'ın şerrinden halâs için zaruret üzere cevaz verilmiştir. Zira zaruret; memnû' olan şeyleri daima mübah kılar. Binaenaleyh; kilisenin gayrında namaz kılmak memnû' iken zarurete binaen meşrû' olmuştur.

Bu âyet-i celile *dört hükmü* camidir. *B i r i n c i s i ; Hz. Mûsâ ile biraderi kendi kavimleri için Mısır'da evler yapmakla Mûsâ (A.S.) a vahyolunduğu, i k i n c i s i ; namazlarına bir kıble ittihazıyla memur oldukları, ü ç ü n c ü s ü ; namazı ikaame etmeleri vâcip olduğu, d ö r d ü n c ü s ü ; ehl-i imanın saâdetle mübeşşer olmalarıdır.*

*
* *

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın dâveti Fir'avn'a ve kavmine te'sir etmeyerek küfr-ü aslilerinde ısrar edip Mûsâ (A.S.) imanlarından me'yus olunca aleyhlerine duâya mübaşeret ettiğini beyan etmek üzere :

وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) «Yâ Rabbi! Sen dünyada Fir'avn'la cemaatına mal ve ziynet verdin. Ey Rabbimiz! Onlar senin tarikından dalâlette olsunlar. Zira; senin onlara verdiğin nimetlerin şükrünü edâ etmediklerinden azaba müstehak olsunlar» dedi.] Çünkü; onların icabetlerinden me'yus olunca mazarratlarından duâyı münasip görmüştür, fakat duânın kabul olunacağını bilince tuğyanlarının sebeb-i aslisi dünya metâ'ı ve dünyaya meyl ve muhabbetleri olduğunu ve onun şükrünü eda etmediklerini beyan için ziynetlerini duâsına mukaddime kılmış ve bu kadar nimetin şükrünü edâ etme-

diklerinden dalâletleriyle duâ buyurmuştur ki, âhirette ahz-ı intikam olunsun. Çünkü; ıslah-ı hâl ihtimali olmayan düşmanın aleyhine duâ câizdir. Onların ıslah-ı hâl etmeyeceğini Musâ (A.S.) vahiyle veyahut içtihatla bildi. Binaenaleyh; helâklerine duâ etti ve duânın faydası onların azaba istihkaklarına işaret etmektir.

Yahut *manâ-yı âyet:* [Yâ Rabbi! Sen onlara dünyada nimetler verdin. Onlar bu nimetleri şerre sarfla zuafâ-yı nasa fahr u mübahat etmekle senin tarikın olan tarik-ı haktan çıkmaları içindir. Zira; malları onların dalâline sebep oluyor. Çünkü; onlar mal sebebiyle tuğyan ediyorlar] demektir. Şu halde onlara mal verilmesinin sebebi istidraçtır, haklarında nimet değildir. Zira; mallarını, akıllarını ve bedenlerini dalâlete sarfedip hidayete sarfetmediklerinden onlara mal vermek dalâletleri için verilmiş gibidir. Şu manâlardan hangisi murad olunursa olunsun servet ve samanlarının tuğyanlarına sebep olduğu anlaşılır ve ekseriyet itibarıyla refah-ı halin ve kesret-i malın isyan ve tuğyanlarına sebep olduğu her zaman ve her mahalde görülmektedir. Çünkü; nimet mahall-i lâyıkına sarfolmayınca dünya ve âhirette ayn-ı azaptır. Şu halde insan için lâzım olan nimeti helâlinden istemek olduğu gibi o nimeti mahalline sarfetmeyi daha ziyade düşünmek ve nail olduğu nimetin nev'ine göre şükrünü edaya çalışmak elzemdir.

Yahut bu âyette dalâl; *helâk* manâsınadır. Buna nazaran *manâyı âyet:* [Yâ Rabbi! Onlara mal verdin ki, malları tuğyanlarına sebep olarak helâk olsunlar. Dünya fesadlarından hâli olsun da biçare mazlûmlar onların zulmünden kurtulsun. Nizam ve intizam yoluna girsin] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ Fir'avn ve kavminin malları tuğyanlarına sebep olduğunu beyandan sonra Mûsâ (A.S.) ın aleyhlerine duâsının keyfiyetini beyan etmek üzere:

رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ ﴿٨٨﴾

buyuruyor.

[Ey Rabbimiz! Onların mallarını ihlâk et ki, tuğyana mecalleri kalmasın ve kalplerini bağlà ki, iman edemesinler, azab-ı elîmi görsünler» dedi.]

Yani; «Yâ Rabbi! Mallarını mahvet ve kalplerini bağla ki, azab-ı elîmi görünceye kadar onlar iman etmesinler» demektir.

Bu âyette Mûsâ (A.S.) ın duâsı iki maksada müptenidir. *B i r i n c i s i ;* mallarının helâk olmasıyla fakir olup başkalarına zulüm ve taaddiye takatları kalmasın ve *i k i n c i s i* de; kalplerinde olan kasavetin tezyidiyle imana muvaffak olamasınlar ki, işledikleri küfriyat ve zulmün cezasını görsünler. Dünyada azabı gördükten sonra iman ederler, lâkin o vakitte iman fayda vermez. Medarik'te beyan olunduğu veçhile *t a m i s ; birşeyin mahv ve helâk olup âsârı kalmamasıdır.* Hz. Mûsâ'nın duâsı eseri olarak nukutlarının nakışlarıyla beraber taş olup sair mallarının helâk olduğu mervidir.

Hz. Mûsâ'ya yapmış oldukları ezaya karşı Vâcip Tealâ'nın onlardan ahz-ı intikam etmesiyle teşeffi-i sadretmek arzusunda bulunmuştur ve adem-i imanlarıyla duânın sebebi; kaza-yı ilâhinin bu minval üzere sebkettiğini bilmesidir. Şu halde duâ-yı Mûsâ; kader-i ilâhiye muvafık düşmüştür. Çünkü; onların iradelerini imana sarfetmeyeceklerini bildiği için Cenab-ı Hak Fir'avn'ın ve kavminin iman etmeyeceklerini takdir buyurmuştur. Hz. Mûsâ Fir'avn'ın halinden iman etmeyeceğini bildiğinden bu minval üzere duâ buyurdu ve duâsının kabulünün eseri ve onların iradelerini küfre sarfettiklerinden irade-i ilâhiye iktizası olarak garkoluncaya kadar iman etmediler. Şu halde küfrüzere vefat edeceği yakinen bilinen kimsenin küfrüzere vefatıyla duânın cevazına bu âyet delâlet eder. Mukadder olduğu cihetle elbette vuku bulacak birşeyle duâ etmekten maksat; istihkaakını ilân etmektir. Amma küfrü istihsan suretiyle gayrın küfrüne rıza olursa küfürdür, ancak gayrın küfrüne ve zulmüne binaen ahz-ı intikam için küfrüne rıza olursa beis yoktur, Hz. Mûsâ'nın duâsı da bu kabildendir. Çünkü; iman etmeleri ihtimali kalmadığından Hz. Mûsâ bir an evvel helâk olmalarıyla duâ etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ duânın kabulünü beyan etmek üzere :

قَالَ قَدْ اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[Mûsâ ve Hârûn (A.S.) ın duâsı üzerine Allahü Tealâ «Duânız kabul olundu. İstikamet edin ve onları din-i hakka davete devam ve sebat edin. Elbette cahillerin tariklarına tebaiyet etmeyin, emr-i davette fütur getirmeyin. Zira; herşeyin vakt-i merhunu vardır, acele etmeyin» dedi.] Çünkü; vakit gelmeyince hiçbir şey vücut bulmaz. Birşeyin hakikatını bilmeyen cahiller arzu ettikleri şeyin alelacele oluvermesini istediklerinden, halbuki vakti gelmeyince acelenin faydası olmayacağından Cenab-ı Hak aceleden ve cahillerin mesleklerine sülûkten nehyetmiştir. Çünkü; irade-i ilâhiyeye karşı isti'câl sû-u edeptir.

Âyet-i sâbıkada beyan olunduğu veçhile duâ eden yalnız Mûsâ (A.S.) ise de Hârûn (A.S.) da (آمين) demekle iştirak ettiğinden ve (آمين) lâfzı da duânın kabulünü rica ve ayrı bir duâ olduğu cihetle her ikisi de duâda müşterek olduklarına işaret için hitab-ı ilâhi ikisine birden varid olmuştur. Şu halde duâ edenle (آمين) diyen kimse beyninde fark yoktur. Çünkü; her ikisi de Cenab-ı Hak'tan istirham ve talepte bulunuyorlar. Zira; (آمين) lâfzının manâsı «Duâmızı kabul buyur yâ Rabbi!» demektir. Binaenaleyh; mihrapta imam duâ ederken cemaatın (آمين) demekle meşgul olmaları duâyla meşgul olmalarından efdaldir. Bazı rivayete nazaran Mûsâ (A.S.) ın duâsından sonra Fir'avn kırk sene muammer olmuş ve ondan sonra garkla helâk olmuştur. Mûsâ (A.S.) ın duâsının eseri olarak malları helâk olduğu gibi altın ve gümüşleri taşa tebeddül ettiği, ekinleri, otları ve zahireleri toprak nev'ine inkılâb ederek fakir düştükleri ve kalplerinin kasaveti gittikçe tezayüd ettiği mervidir.

Hulâsa; duânın kabulünde acele edenleri Cenab-ı Hakkın zemmettiği, binaenaleyh; duânın kabulünde acele etmek ve acele eden cahillerin tariklarına tebaiyet eylemek caiz olmadığı ve acele et-

mek cehalet eseri olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın duâsının kabulünü beyandan sonra Mûsâ (A.S.) ın Mısır'dan çıkıp Beni İsrail'le beraber deryayı geçtiğini beyan etmek üzere :

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ ①

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Beni İsrail'i denizden geçirdik. Fir'avn ve askeri bigayrıhakkın tekebbür ve zulmedici oldukları halde onlara tâbi' oldular ve arkalarına düştüler. Hatta Fir'avn'a denize garkolmak ulaşınca «Ben iman ettim şol zat-ı ecell ü a'lâya ki, ondan başka ma'budun bilhak olmadı, illâ kendi zat-ı ülûhiyeti oldu ve ona Beni İsrail iman ettiler. Ben de onların imanı gibi iman ettim ve ben Allahü Tealâ'ya inkıyad eden Müslümanlar zümresindenim» demekle imanını izhar etti.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Beni İsrail Fir'avn'ın zulmünden sâlim olarak Mısır'dan çıktıklarını Fir'avn haber alınca hemen vakit fevtetmeksizin arkalarına düşüp ta'kibe başladıklarına işaret için bilâmühle ta'kibe delâlet eden (ف) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; Mûsâ (A.S.) ın duâsı eseri Beni İsrail'in halâsı ve Fir'avn'ın helâki zamanı gelince Fir'avn'ın gaafil olduğu bir zamanda Cenab-ı Hak Beni İsrail'in Mısır'dan çıkmaları için emredip onlar da emre imtisalen çıkıp denize yaklaşınca Fir'avn arkadan çattı. Beni İsrail telâşa düştüler ve Mûsâ (A.S.) a «Arkamızda düşman, önümüzde deniz, nereye gideceğiz?» dediler. Mûsâ (A.S.) «Denize gideceğiz» demesiyle emr-i ilâhi üzerine asâyı denize vurunca denizden Beni İsrail'in on iki kabilesine on iki yol açıldı. Beni İsrail o yollardan selâmetle geçtiler. Fir'avn bu hali görünce Mûsâ (A.S.) ın mucizesi olduğunu idrak etmeyerek kendinin istidracı

zannıyla denize yürümeye cüret etti ve Cibril-i Emin de bir kısrak üzerinde önde bulunduğundan Fir'avn'ın atı kısrağın arkasından süratle yürüdü, askeri de ona tâbi' oldu. Askerin önü denizi çıkmaya yaklaştı ve arkası tamamen denize girince emr-i ilâhi üzerine deniz hemen birbirine kavuştu. Binaenaleyh askeri ve kendi bir ferd kalmaksızın garkoldular. Fakat Fir'avn hayatından ümidi kesince hal-i ıztırarında mücerret tevhidi ikrarla halâsını rica eder ve savt-ı bâlâ ile ağlar olduğu halde «Ben Beni İsrail'in iman ettiği ma'buda iman ettim ve müslimîn zümresindenim» dedi ve imanını izhar etti. İşte denizin Beni İsrail hakkında yol olup Fir'avn ve askeri hakkında hal-i aslisinin avdeti Hz. Mûsâ'nın mucizesi olup harikulâde ve fevkattabia ahval-i acibedendir. Kudretullaha nazaran bu gibi şeylerin ehemmiyeti yoktur. Binaenaleyh; kudretullahı tasdik eden bir kimse bu gibi harikaları tasdikte tereddüd etmez ve bu gibi harikalar fenne dahi sığmaz. Esasen fenne sığmış olsa mucize olmaz.

Fir'avn'ın bu sözü kalbindedir, lisanında değildir. Zira; boğulurken söylemek mümkün olamaz veyahut bu sözü gark emmareleri zuhur edince lisanıyla söylemiştir.

Bu âyette beyan olunduğu veçhile Fir'avn üç defa iman etmiştir. *Birincisi;* (آمنت) dedi. *İkincisi;* tevhidi ikrar etti, *üçüncüsü;* müslümanlardan olduğunu beyan eyledi. Fakat ne çare ki imanı kabul olunmadı. Çünkü; bu iman hal-i ıztırarındaydı. Hal-i ıztırarda ise iman; ilm-i kelâmda beyan olunduğu veçhile makbul değildir. *Yahut* Fir'avn'ın imanı hakîkî değildi, belki garkolmak beliyesinden kurtulmak içindi. Hatta kurtulmuş olsaydı küfrüne devam edecekti. Zira; ihlâs üzere olmadığından makbul değildir. *Yahut* imanı sırf vahdaniyeti ikrardan ibaretti. Hz. Mûsâ'ya imanı yoktur. Halbuki meb'us olan nebiye iman etmeksizin mücerret tevhid, imandan ma'dud olamaz. *Yahut* Fir'avn'ın imanı taklidden ibaret olup istidlalî iman olmadığından kabul olunmamıştır. Zira; Fir'avn imanını kendi tahkiki üzerine bina etmemiştir. Çünkü; Fir'avn ekseri sözlerinden anlaşıldığına nazaran sâniin vücudunu münkir dehriyyundan idi.

***

Vâcip Tealâ Fir'avn'ın imanı kabul olunmadığını beyan etmek üzere :

آلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٩١﴾

buyuruyor.

[Şimdi mi iman ediyorsun? Halbuki bundan evvel muhakkak âsî oldun ve müfsidler zümresindendin.]

Yani; Fir'avn helâkini idrak edince imana müsaraat ettiği zaman gaipten bir nidâ suretiyle kendisine denildi ki «Şimdi mi aklın başına geldi ey âsî! İmanın zamanı geçti. Hayatından ümidin kalmadığı zaman mı iman ediyorsun? Halbuki müddet-i hayatında sen muhakkak isyanla meşguldün ve envâ'-ı fesadla âlemi ifsad ediyordun. Şimdi can boğaza geldi, herşeyden ümit kesildi. Cenab-ı Hak'tan başka melce' olmadığını bildin. Binaenaleyh; imanı kendine sebeb-i necat addediyorsun, fakat fayda yoktur.»

Fahri Râzî, Hazin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Fir'avn'a bu sözü söyleyen Allahü Tealâ idi, yahut Allah'ın emriyle Cibril-i Emin olmak ihtimali vardır. Her kimin tarafından söylenirse söylensin bu söz şimdiye kadar iman etmediğinden dolayı Fir'avn'ı tekdir ve tevbihtir. Binaenaleyh; imanın zamanı geçtiğinden dolayı hal-i ıztırapta vâki olan imanı reddolunmuştur. Çünkü; iman-ı yeistir. İman-ı yeis de makbul değildir.

⁂

Vâcip Tealâ Fir'avn'ın garkolunacağı zaman izhar-ı iman ettiğini ve imanın zamanı geçtiğinden dolayı reddolunduğunu beyan etmek üzere :

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾

buyuruyor.

[Bugün senin bedenini denizden çıkarırım ki geride kalanlara sen ibret ve alâmet olasın. Halbuki nastan çokları bizim âyetlerimizden gaafillerdir.]

Yani; ey Fir'avn! Şimdi iman ediyorsun, fakat bu zamanda imanın fayda vermez. Şu kadar ki, bugün senden sonra kalanlara ibret ve alâmet olman için uryan, miskin, zelil ve perişan olduğun halde deniz kenarına Biz Azîmüşşan seni çıkarırız ki, görsünler ve görenler «Dünkü gün rububiyet dâvasında bulunan azgın herifin birgün sonra hâli böyle olunca bizim halimiz ne olacak» demekle ibret alsınlar. Halbuki nâstan bir çokları bizim ahz-ı intikaamımıza delâlet eden bu misilli âyetlerimizden gaafillerdir.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette *b e d e n* le murad; *Fir'avn'ın ruhtan hâlî cesed-i mülevvesidir. Suretine tagayyur ârız olmaksızın herkesin Fir'avn olduğunu tanıyabileceği ve kisvesinden ârî bir surette denizden çıkarırız* demektir. Yahut *b e d e n* le murad; *Fir'avn'a mahsus olan kisvesiyle beraber bedenidir.* Çünkü; Fir'avn'ın kendine mahsus kolları kısa altından zırhı olduğu ve onunla beraber denizin kenarına atıldığı mervidir [1].

Fir'avn'ın ülûhiyetini itikaad edenlerin şüpheleri zail olması için yalnız Fir'avn denizden kenara atılmış askerinden hiçbir ferd çıkmamıştır. Çünkü; Fir'avn'ın ülûhiyetini itikaad edenler eğer Fir'avn'ın leşini görmeseler, askeri garkolmuşsa da kendi garkolmadı. Zira; ilâhtır ve berhayattır. Bir taraftan çıkar gelir zannında bulunurlardı. İşte şu itikaad-ı batılı bilkülliye izale etmek için Cenab-ı Hak Fir'avn'ın lâşesini herkese göstermiştir ki, herkes bu itikaddan vazgeçsin, hakikat meydana çıksın ve din-i hak zahir olsun, zalimlerin âkıbeti helâk olduğunu herkes bilsin, zulümden çekinsinler, âbidler de kemâl-i neşatla ibadetine devam etsin. Şu halde Fir'avn'ın leşini denizden çıkarmakta Allah'ın kulları için birçok menfaatlar olduğundan Cenab-ı Hak Fir'avn gibi bir zalim ve gaddarın leşini denizden çıkardığını beyan buyuruyor. Gerçi deniz her

[1] Son zamanda Mısır'da bulunan lâhid eğer bu Fir'avn'ın lâhdiyse bu âyet-i celileye muvafıktır. Çünkü; âyette bedeninin denizden taşra atıldığı beyan olunmuştur. Şu halde Fir'avn'ın nâşı Mısır'a götürülüp evvelden hazırlanmış lâhdine defnolunması baîd değildir.

lâşeyi yüzüne atarsa da eser-i gazap olarak Fir'avn'ın askeri denizin içinde kalmıştır. Âyetin âhirinde ekser-i nâsın gafletini beyan etmek; ümmet-i Muhammediye'yi gafletten men' ve gafletin her türlü saâdete mani bir hal-i mezmum olduğunu beyan etmektir.

***

Vâcip Tealâ Fir'avn'ın zulmünden Beni İsrail'i halâs ve Fir'avn'ın helâkini beyandan sonra Beni İsrail'in hâlini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, Biz Azîmüşşan Beni İsrail'i iskâna salih bir mahalde iskân ettik ve güzel rızklarla biz onları merzuk ettik.]

S â d ı k b i r m e k â n la murad; *onların razı olacakları ve refah-ı hallerine kâfi ve dünyaca aradıkları bulunur, havası güzel ve envâ'-ı lezaiz mevcut meyva ve sair nimetlerle dolu bir mahaldir.* Çünkü; Fahri Râzi, Hâzin, Nisâbûrî ve Kaazî'nin beyanları veçhile mekânın sadakatı; nimetin bol olması, sinek ve pire gibi insana eza verecek şeylerin bulunmaması veyahut bulunursa da az bulunmasıyla olur. Şu halde *m e k â n - ı ş ı d ı k* la murad; *Mısır olmak ihtimali vardır.* Fir'avn'ın helâkinden sonra az bir müddette Beni İsrail'in Mısır'a avdet ettikleri ve Fir'avn'ın terkettiği bağlara, bahçelere ve saraylara vaz'-ı yed ederek envâ'-ı nimete nail oldukları mervidir. Yahut *m e k â n - ı s ı d ı k* la murad; *arz-ı Şam ve Kudüs'tür.* Zira; bu arazi ucuzluk, bolluk ve bilâd-ı hayır ü berekettir ve bu arazinin nimeti gaayet bol olduğu gibi insanın gıdasına yarayışlı ve elverişlidir.

فَمَا اخْتَلَفُوا حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُۜ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضٖي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

[İlm-i Tevrat kendilerine gelinceye kadar onlar ihtilâf etmediler. Rabbin Tealâ yevm-i kıyâmette onların ihtilâf ettikleri şeyler hakkında beyinlerinde hükmeder. Zira; onlar nimete şükretmediler, bilâkis küfrettiler.]

Yani; Beni İsrail kendilerine kitap gelmezden evvel emr-i dinde müttefiklerdi. Ve resullerinin tebliğ ettiği mesailde içtima ederler ve Hz. Mûsâ'nın sevkettiği yola giderlerdi. Binaenaleyh; kendilerine Tevrat gelinceye kadar mesail-i diniyede beyinlerinde ihtilâf vâki olmadı ve içtimâ' üzere halleri devam etti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Tevrat gelip ahkâmına vakıf olunca ihtilâfa başladılar; ayrı ayrı fırkalar peyda oldu. Binaenaleyh; birçok mezhepler zuhur etti ve tarik-ı haktan birçokları ayrıldı ve âhir zaman nebisine müteallik olan ahkâmı tağyire kadar cüret ve işlerine gelmeyen ahkâmı tahrif ettiler. Şu cüretlerine binaen Cenab-ı Hak kıyamette ihtilâf ettikleri mesail hakkında hükmedeceğini ve haklı olanları haksız olanlardan tefrik ve temyiz eyleyeceğini bu âyette beyanla bu misilli ahkâmı tağyire cüret edenleri tehdid buyurmuştur.

Bazı hadis-i şerifte beyan olunduğu veçhile Beni İsrail usul-ü itikadda yetmiş üç fırkaya inkısam etmiştir. Şu beyan olunan manâ bu âyetteki Beni İsrail'in Hz. Mûsâ zamanındaki Beni İsrail olduğuna nazarandır. Amma *B e n i İ s r a i l* 'le murad; *asr-ı saâdette mevcut olan Beni İsrail* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Biz Azîmüşşan Beni İsrail'i Şam ile Medine arasında güzel beldelerde iskân ettiğimiz gibi o beldelerde dünya nimetlerinin en a'lâsı olan incir, hurma ve sair leziz nimetlerle merzuk ettik. Hatta onlar Kur'an gelinceye kadar âhir zaman nebisi hakkında ihtilâf etmediler. Cümlesi âhir zaman nebisinin evsafında ve iman lâzım olduğunda ittifak üzereydiler. Âhir zaman nebisinin zuhurunu dört gözle beklerler ve zuhur edince derhal iman edeceklerini an itikaadin söylerlerdi. Vakta ki ufk-u nübüvvetten şems-i Risalet tulû' edince hasedlerinden naşi Resulullah'ın Tevrat'ta beyan olunan evsafını inkârla ihtilâfa başladılar. Bazıları iman ve bazıları da küfrettiler. Binaenaleyh; yevm-i kıyamette senin Rabbin onların beyninde vâki' olan ihtilâfı hâl ve fasletmekle hükme-

der ve sana iman edenleri Cennet'e, iman etmeyenleri Cehennem'e ithal eder] demektir. Şu manâya nazaran onların ihtilâfları Resulullah hakkındadır. Ve bu ihtilâflarının sebebi; riyasete fart-ı muhabbetleri ve Resulullaha çokça hasedlerinin zuhuruna bâdî olan Kur'an'ın nüzûlüdür.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an hakkında ihtilâflarını beyandan sonra onların ihtilâfından nâsa ârız olan şek ve şüpheyi izale etmek üzere :

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْـَٔلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (٩٤)

buyuruyor.

[Eğer sen sana inzal ettiğimiz Kur'an'da şekedersen senden evvel nazil olan kitabı kıraet edenlerden suâl et ki, hakikatı haber versinler. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, Rabbin Tealâ tarafından sana hak olan Kur'an geldi. Şu halde sen elbette şek edicilerden olma.]

Fahri Razi, Hâzin, Kaazî, Nisâbûrî ve Taberî'nin beyanları veçhile bu âyette hitap; *Resulullah'adır.* Lâkin alâtarikılfarz vettakdirdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Yâ Ekrem-er Rusül! Kur'an'da ve nübüvvetinde şekketmen muhaldir ve lâkin muhali farz kabilinden olarak bilfarzı vettakdir eğer şekkedersen senden evvel nazil olan Tevrat'ı ve İncil'i okuyan ehl-i kitaptan suâl et ki, onlar Fir'avn'la Mûsâ beyninde cereyan eden vak'aları' senin nübüvvetini ve Kuran'ın hakkaniyetini sana haber versinler. Zira; senin nübüvvetin ve Kur'an'ın hakkaniyeti onların kitaplarında sâbit ve muhakkak] demektir. Bu manâya nazaran âyet-i celile ehl-i kitabı tevbih ve tekdir için sevkolunmuştur. Çünkü; farz-ı muhal olarak Resulullah Kur'an'da ve nübüvvetinde şekketmiş olsa bu şekki ehl-i kitaptan izale etmekle emrolununca ehl-i kitabın asla şekket-

memeleri lâzım olduğu halde ve şüphe eden ehl-i kitabın tekdire müstehak olacakları bedihidir. Zira; yakinen bildikleri halde inkâr elbette gaayet çirkindir.

Yahut hitap; *zahirde Resulullah'a ise de hakikatta Kur'an'da ve nübüvvette şekkedenlere ta'rizdir.* Yani; «Şekkedenler ehl-i kitaptan suâl etsinler. Kur'an'ın hakkaaniyetini ve Resulullah'ın risaletini onlar bilirler. Zira; kitapları ve nebileri hakikat-ı hale şehadet etmişlerdir» demek olur.

Yahut hitap; *zahirde Resulullah'a ise de hakikatta ümmetinedir.* Çünkü bu misilli makamda metbua hitap; tâbi' olan ümmete hitaptır. Yani «Ey ümmet-i Muhammed! Sizden herhangi biriniz resulünüze nazil olan Kur'an'da ve o Kur'an'ın haber verdiği vak'alarda şekkederse ehl-i kitaptan suâl etsin ve onlar da haber versinler» demektir.

Yahut hitap; *cins-i insanadır.* Zira; hitapta asıl olan muhatabın muayyen olmasıysa da umuma ta'mim için gayr-i muayyene dahi hitab etmek âdettir. Şu halde bu âyette hitap; *hitaba ehil olan her insanadır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey kaabil-i hitab olan insan! Sen Kur'an'da şekkedersen senden evvel kitab okuyan ehl-i kitaptan suâl etmekle derhal şüpheni izale et. Zira; onların kitaplarında hakikat-ı hâl ma'lûm] demektir.

Şu manâlardan her hangisi murad olunursa olunsun emr-i dinde şüphesi olup zihnine bir halecan gelen kimsenin derhal ehl-i ilme müracaatla hemen şüphesini izale etmek üzerine vâcip olduğuna âyet delâlet ettiği gibi aklı olan kimseden şekkin suduru en büyük cinayet olduğuna da işaret vardır. Zira; şekkin suduru tasavvur olunmayan nebiyy-i zişan şekketmekten nehyolununca şekkin suduru mümkün ve mutasavver olan kimselerin şekketmekten nehyolunacakları evleviyetle sâbittir. Yani «İnsanın şekketmesi o kadar çirkin birşeydir ki, enbiya-yı kiramdan suduru muhâl olduğu halde onlardan suduru bile nehyolunmaya şayan» demektir. Yoksa haşa enbiya-yı ızamdan böyle birşeyin suduru mütesavver değildir.

Âyette Yehûd ulemasını ilimle tavsif olduğu gibi iman etmediklerinden dolayı tekdir de vardır. Yani; «Yâ Ekrem-er Rusül! Ulemâ-yı Yehûdun ilimleri sâbittir. Hatta farz-ı muhâl olarak Kur'-

an'ın beyan ettiği vak'alarda şekketmiş olsan ve onlardan suâl etsen senin şekkini izale edecek kadar onlarda ilim vardır. Zira; o kıssalar tamamen Tevrat'ta mezkûrdur. Binaenaleyh; iyi bilirler ve lâkin ne faydası vardır ki, ilimleriyle amel edip de iman etmediler» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'an hakkında şekketmekten nehyettiği gibi tekzib etmekten dahi nehyetmek üzere :

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٥﴾

buyuruyor.

[Sen elbette Allah'ın âyetlerini tekzib edenlerden olma ki, zarar edicilerden olmayasın. Eğer tekzib edenlerden olursan zarar görenler zümresinden olursun.] Şu halde gerek şek ve gerek şüphenin insanları büyük zararlara duçar edeceğinde şüphe yoktur.

Bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile bu âyetlerin cümlesinde her ne kadar zahirde muhatap Resulullah'sa da murad; Resulullah'tan başkasıdır. Zira; gerek Kur'an'da şek ve gerek âyetleri tekzib etmek gibi ef'âlin Resulullah'tan suduru muhâldir. Binaenaleyh; âyetlerden maksat; şek ve tekzib gibi ef'âle cüret edenlere ta'rizdir. Yani «Habibim! Kur'an'da şekketmek asla caiz değildir, eğer şekkedenler olursa halleri, beyan olunduğu veçhüzere zarar-ı azîmden ibaret olacağı şüphesiz» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'an'da şek ve tekzib etmek caiz olmadığını beyandan sonra iradelerini imana sarfetmediklerinden dolayı adem-i imanlarına kelime-i ilâhiye sebkedenlerin iman etmeyeceklerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Rabbin Tealâ'nın kelimesi üzerlerine vâcip olan kimselere bütün âyetler gelmiş olsa azab-ı elîmi görmedikçe iman etmezler. Zira; onlar iradelerini küfre sarfedip devam edeceklerine binaen Rabbi Tealâ'nın küfrüzere vefat edeceklerine dair kelime-i ilâhiye ve irade-i sübhaniyesi sabit ve cârî olduğundan onlar iman etmezler. Binaenaleyh; Resulullah'ın tebliği ve hakka daveti onlara asla te'sir etmez. Çünkü; sû-u iradeleri neticesi kaza-yı ilâhi sebkettiğinden tağyiri mümkün değildir. Binaenaleyh; bütün deliller ve âyetler taraf-ı risâletten onlara gelse bile azabı görmedikçe imana yaklaşmazlar. Azab-ı elîmi görünce iman ederler. Fakat o vakitte iman fayda etmez.] Zira; hal-i ye'ste iman makbul değildir. Çünkü iman; ihtiyarî olmak lâzım olduğundan hal-i ye'iste iman ıztırarî olduğu cihetle dergâh-ı ülûhiyette kabul olunmaz. Binaenaleyh; bu misilli imanın vücudu ve ademi müsâvidir. Nitekim yukarıda beyan olunduğu veçhile Fir'avn'ın imanı da bu kabil olmayan iman cümlesindendir.

Yani; şu kimseler ki, onlar üzerine Rabbin Tealâ'nın hükmü ve küfrüzere ısrar edeceklerine dair kelime-i ilâhiye vaki oldu. Onlar azab-ı elîmi görünceye kadar iman etmezler. Velevse onlara hakka delâlet eden her âyet gelsin, birer birer müşahede etsinler. Asla müteessir olmazlar.

*
* *

Vâcip Tealâ küfrüzere kaza-yı ilâhi sebkedenlerin iman etmeyeceklerini beyandan sonra iman üzere kaza sebkedenlerin iman ettiklerini beyan etmek üzere :

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ
عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[Keşke iman etmiş ve imanı menfaat vermiş bir karye olsaydı, böyle bir karye olmadı, ancak kavm-i Yunus'un karyesi oldu. Çünkü; onlar iman ettiler ve imanları menfaat verdi. Zira; onlar iman edince Biz Azîmüşşan onların dar-ı dünyada rüsvâlığını icab

eden azabı onlardan kaldırdık ve ecel-i mev'udları gelinceye kadar biz onlara müsaade ettik ve envâ'-ı nimetlerle mütena'im kıldık. Ne olaydı, helâk ettiğimiz karyeler ahalisî de iman ede ve imanları menfaat vere de helâkten kurtulalardı. Fakat azabı görmeyince iman etmediklerinden helâkten halâs olamadılar. Ancak Yunus (A.S.) ın kavmi azap gelmeden iman ettikleri için imanları menfaat verdi. Binaenaleyh; helâkten kurtuldular.]

Fahri Râzi, Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Yunus (A.S.) ın karyesi Musul civarında (Ninova) kasabasıydı. Ahalisi müşrik ve zalimler olup irşada ihtiyaçlarına binaen Vâcip Tealâ onları hakka davet ve doğru yola irşad için Yunus (A.S.) ı resul olarak gönderdi. Davete icabet etmedikleri gibi istihza etmeleri üzerine iman etmedikleri surette kırk güne kadar azabın geleceğini vahy-i ilâhiyle Yunus (A.S.) onlara haber verdi ve kavminin içinden çıkıp tenha bir mahalle çekildi. Yunus (A.S.) dan yalan sadır olmadığını ve her söylediği doğru çıktığını bildikleri cihetle Yunus (A.S.) ın içlerinden çekildiğini görünce azabın geleceğini anladılar ve intizar üzerine bulunuyorlardı. Azabın miadı geldiği gün semadan siyah bulutlar ve dumanlar etrafı ihata etmeye başlayınca derhal nedamet ederek iman etmek üzere Yunus (A.S.) ı aradılar, bulamadılar. Binaenaleyh; kavmin ileri gelenleri bir dağ başına çıkıp tazarru' ve niyaz etmeyi tensib ederek erkek, dişi, çoluk, çocuk, kör, topal bilûmum ahali tensib olunan mahalle giderek eski elbiseleri içinde Cenab-ı Hak'tan kusurlarının affını istirham ettiler, yalvardılar. Cenab-ı Hak duâlarını ve tevbelerini kabul buyurdu ve gelecek azabı onların üzerinden kaldırdı. Çünkü; tevbeleri ihlâs üzere olduğundan merhamet-i ilâhiyeyi celbe vesile oldu. Gerçi Fir'avn da iman etmişti. Ve lâkin imanı azabın nüzûlünden sonra olduğu gibi ihlâs üzere olmadığından kabul olunmamıştır. Binaenaleyh; Fir'avn'ın imanı bunların imanına kıyas olunamaz. Duâlarının keyfiyeti şöyledir : «Yâ Rabbi! Bizim günahımız büyüktür ve lâkin sen daha büyüksün. Sen bize sana yakışanı işle, bize yakışanı işleme» dedikleri mervidir ve duâları da yevm-i Aşura'ya tesadüf eden Cuma günü olduğu bazı tefsirde mezkûrdur.

İşte insanlar sıkıldıkları zaman ihlâsla Rablerine iltica edince Cenab-ı Hak onların duâlarını kabul edip muzâyakadan kurtaraca-

ğına bu âyet delâlet eder. Zira; insanlar için her zaman duâ ayn-ı ibadet olup menfaattan halî olmazsa da musibet zamanlarında rikkat-ı kalp sebebiyle ihlâs ziyade olduğundan duânın kabulü suret-i seriada görüldüğü çok defa müşahede olunmaktadır.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Yunus'un ihtiyarlarıyla ihlâs üzere iman ettiklerini beyandan sonra imanda ikrah caiz olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ dilemiş olsaydı yeryüzünde olan kimselerin cemii iman ederdi. İman etmeleri için nâsı yâ Ekrem-er Rusül! Sen ikrah mı ediyorsun?]

Yani; Habibim! İman etmeyenlerin iman etmediklerine mahzun olma. Zira; Rabbin Tealâ isteseydi yeryüzünde bulunanların hepsi iman ederlerdi ve asla kâfir kalmazdı. Binaenaleyh; insanlar beyninde itikad ve din hususunda asla ihtilâf olmazdı. Ve lâkin hikmet-i ilâhiye küfür ve iman, dalâlet ve hidayet üzere insanların ihtilâfını icab ettiğinden insanların ef'âli şu hikmet üzere zuhur ediyor ki, tekâlif-i ilâhiyenin sırrı zahir olsun, Cennet'i ve Cehennem'i dolsun ve irade-i ilâhiye yerini bulsun. Binaenaleyh; iman etmek üzere hiç bir kimseyi ikrah etmek caiz değildir. Şu halde nası iman edinceye kadar sen ikrah mı ediyorsun? Zira; herkesin kendi iradesini imana sarfetmesi üzerine irade-i ilâhiye taallûk etmedikçe hiçbir kimse mümin olamaz. Binaenaleyh; ikrahın asla te'siri olmaz. Şu halde nasın imanlarına tama' ederek nefsini yorma.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile irade-i ilâhiyenin hilâfına bir şey zuhur etmeyeceğine işaret için bu âyette zamir (تكره) fiili

üzerine takdim olunmuş ve (افانت تكره الناس) varid olmuştur. Resulullah kavminin imanına haris olduğundan şu hırsını izale için bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

*
* *

Vâcip Tealâ iradesi taallûk etmeyince ikrahla iman hasıl olmayacağını ispat etmek üzere :

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

buyuruyor.

[Allah'ın izni olmadıkça hiç bir nefis iman etmeye muvaffak olmaz. İman ancak izn-i ilâhiyle müyesser olur. Zira; ef'âl-i ibadın küllisi Allah'ın iradesiyle hasıl olur. İradenin haricinde birşey husul bulmaz ve Allahü Tealâ aklı olmayıp iman etmeyenler üzerine azabını vaz' eder.] Zira; onlar medar-ı teklif olan akıllarını mevzi-i lâyıkında isti'mâlle teemmül tefekkür ederek iman etmediklerinden azaba müstehaklardır. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ tab'-ı beşerin nefret edeceği azabı onlara lâyık görür.

R i c s ; necis manâsına olduğu gibi *azap, gazap ve rayiha-i kerihe* manâlarına da gelir. Burada *azap ve gazap* manâsınadır. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ âzâbını ve gazabını aklını îman'a sarf etmeyen kimseler üzerine nazil kılar] demektir. İnsan iradesini imana sarfedince Allahü Tealâ imanını irade edip halkettiğinden her müminin imanı Allah'ın iradesi ve izniyledir. Binaenaleyh; izn-i ilâhi ve irade-i sübhanî olmadıkça hiçbir şey vücut bulmaz. Fakat abid iradesini sarfla mükelleftir. «Allah'ın azabı aklı olmayanlar üzerine» demek; «aklını hayra sarfetmeyenler üzerine» demektir. Çünkü; aklını hayra sarfetmeyince ekseriya envâ'-ı kabayihi işler ve azaba müstehak olurlar.

*
* *

Vâcip Tealâ akıllarını mahalline sarfetmeyen kimseleri akılsızlıkla itham ettikten sonra itikaad-ı hakkı iktisapta tefekkür lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sana iman etmeyen kâfirlere sen de ki, «Siz göklerde ve yerde bulunan ve vahdaniyet-i ilâhiyeye delâlet eden âyetlere ve acaip ve garaibe nazar-ı ibretle nazar edin, görün ki, ne acîp ve garîp sanatlar vardır. «Onların her cümlesi, belki her zerresi vahdaniyet-i ilâhiyeye birer burhan-ı kâfidir ve lâkin imana iradesini sarfetmeyen kavme vahdaniyete delâlet eden alâmetler ve nâsı inzar edip azaptan korkutan resuller menfaat vermez.] Çünkü; onlar iradelerini küfre sarfedeceklerinden dolayı adem-i imanlarına irade-i ilâhiye taallûk ettiğinden bütün deliller ve bilcümle resuller onlara nasihat etseler fayda etmez. Binaenaleyh; iman etmezler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ma'rifet-i ilâhiye âleme nazar-ı sahihle hasıl olacağından ve âlem de bizlerin müşahedemize nazarla iki olup biri *âlem-i ulvî* ki, semâvât, diğeri *âlem-i süflî* ki, arz olduğu cihetle Cenab-ı Hak bu âyette semavat ve arza nazar etmekle emretmiştir. Nazardan maksat; göklere ve göklerde olan yıldızlara ve onlarda olan acîb ve garîb sanatlara ve menfaatlarına ve yerlerde olan anasır-ı erbaanın ahvaline, ağaçlara, otlara ve madenlere bakarak Vâcip Tealâ'nın vahdaniyetine istidlâl etmektir. Çünkü; mahlûkatta ve bilcümle mükevvenâtın her zerresinde Vâcip Tealâ'nın cemi-i sıfât-ı kemâliyeyi câmi' ve sıfât-ı nekaaisten münezzeh olduğuna dair delâlet vardır. Binaenaleyh; insanlara lâzım olan vazife âlemin her cüz'üne nazar ederek herbirinden birer ders-i ibret almaktır.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ

[Onlar nazar etmezler, illâ kendilerinden evvel geçen ümmetlerin günleri gibi bir güne nazar ederler.]

Yani; Habibim! Senin ümmetin bu âlem-i mükevvenata nazar-ı ibretle bakmazlar. Zira; onlar kendilerinden evvel geçmiş olan ümmetlerin nebilerinin dâvetine icabet etmeyip herbirerleri birer gûnâ azapla muazzep ve kahr-ı ilâhî ile helâk oldukları gün gibi bir gün gözetirler ki, onlar gibi bunlar da dâvetine icabet etmiyorlar. Binaenaleyh; hüsran-ı ebedîye duçar olacaklardır. Eğer bunlar sana muârazadan vazgeçmezlerse.

قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾

[Sen onlara de ki, «Siz helâkinize intizar edin, ben de sizinle beraber intizar edicilerdenim.»]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Senin kavmin sana muârazada devam ederler. Sen onlara «Benim helâkimi siz dinleyin, ben de sizin helâkinizi bekleyicilerdenim. Bakalım hangimizin dediği olacaktır. Elbette şu ikiden birisi zuhur edecektir. Şu halde ümem-i salifenin helâk oldukları gün gibi helâk olacağınız günü bekliyorsunuz. Binaenaleyh; iman etmediğiniz takdirde elbette helâk olacaksınız» de.

***

Vâcip Tealâ iman etmeyenlerin helâk olacaklarını beyandan sonra rusül-ü kiramın ve onlara iman eden müminlerin helâkten halâs olmaları âdet-i ilâhiye cümlesinden olduğunu beyan etmek üzere :

ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[İman etmeyen ümmetlerin helâkinden sonra biz resullerimize ve o resullere iman eden müminlere necat verir ve azaptan halâs ederiz. Ve onları halâs ettiğimiz gibi müminleri birtakım belâyâdan halâs etmek bizim üzerimize hak oldu. Binaenaleyh; ehl-i imanı biz azaptan kurtarırız.] Çünkü; âsîleri irşad için gönderdiğimiz resullerin ve o resullere tebaiyet eden ehl-i imanın azaba

istihkakları yoktur. Binaenaleyh; Habibim! Sana ve sana tebaiyet eden ehl-i imana necat vereceğiz. Zira; iman edenlerle etmeyenler beynini tefrik etmek adalet-i ilâhiyemiz iktizasındandır. İşte şu adalete binaen müminlere biz elbette necat verir, âsîlerle beraber helâk etmeyiz. Çünkü; mümin imanın semeresini ve âsî de isyanın âkıbetini görmek adalettir. Binaenaleyh; müminlere selâmet ve âsîlere nedamet ve felâket vardır.

*
* *

Vâcip Tealâ usul-ü itikadda delâili tetkik lâzım olduğunu ve küfrüzere ısrar edenlerin helâk olacaklarını ve ehl-i imana necat vereceğini beyandan sonra kâfirlerin emr-i dinde şek ve evhamlarını izaleye sa'y ve ibadet-i ilâhiyeyi gizli eda etmekten aşikâr olarak edaya intikaal eylemek lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ
اللَّهِ وَلَٰكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۝

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen bilûmum nâsa ve bilhassa senin dininde şekkedenlere hitaben de ki, «Ey isyanla gaflet şanından olan insanlar! Eğer siz benim dinimde şekkederseniz Allah'ın gayrı sizin ibadet ettiğiniz putlara ben ibadet etmem. Zira; onların ibadete ve ülûhiyete istihkakları ma'bud olmaya salâhiyetleri yoktur ve lâkin ben şol Allahü Tealâ'ya ibadet ederim ki, o Allahü Tealâ sizin ruhunuzu kabızla isyanınız icabı ihlâk eder ve cümle sıfât-ı kemâliyeyi câmi' ve sıfât-ı nekaaisten münezzehtir ve ben Allahü Tealâ'ya inkıyad eden müminler zümresinden olmakla emrolundum ve sizin iman edip o zümreden olmanızı hakkınızda hayır bilirim.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet Resulullah'ın itikadda ve amelde dininin hulâsasını beyan etmiştir. Yani Allahü Tealâ Resulüne şöyle demekle emrediyor : Ey nas! Benim dinimin

hulâsası budur. Aklınıza tatbik ve delâilini ayn-ı insafla tetkik edin ki, şekketmeyesiniz. Çünkü; benim dinim cümle dinlerin ekmeli ve kıyamete kadar umum nasın merciidir. Şu halde mezhep ve mesleklerin şereflisidir. Zira; tevhid üzere bina kılındığından eğrilik yoktur. Binaenaleyh; sizin için şekketmek münasip değildir. Belki şekke lâyık olan sizin dininizdir. Çünkü; elinizle yaptığınız putlara ibadet edersiniz. Halbuki siz putlardan ezhercihet âlî ve eşreflisiniz. Zira; siz muktedirsiniz, onlar âcizdir. Ma'kul olan ednânın a'lâya ibadetidir. Yoksa â'lânın ednâya ibadeti değildir. Şu halde siz ma'kulün hilâfını irtikâb ettiğiniz cihetle tereddüde şayan sizin mezhebinizdir. Benim şeriatımda herşey açık ve ma'kul olduğu için tereddüde mahal yoktur.

İtikaad-ı fasidi izale etmek itikaad-ı hakkı kesbetmek üzerine mukaddem olduğuna işaret için Resulullah, Allah'ın gayrıya ibadet etmediğini Allah'a ibadet etmek üzerine takdim buyurmuştur. Zira; habaseti tathir etmek tezyinattan mukaddemdir. Çünkü; hanenin süprüntüsü paklanmayınca döşenmez. Binaenaleyh; hane-i kalbi itikad-ı batıldan tathir etmeyince imanla tezyini mümkün olamaz.

Ölümün mehabeti cümlenin kalbinde gaayet derin bir te'sir icra ettiğinden bu âyette Allahü Tealâ'nın evsafından imate sıfatı — ruhlarını kabzetmek sıfatıdır — zikrolunmuştur. Yani; kâfirlere «Sizi öldüren Allah'a ibadet ederim» demek kâfirlerin helâk olacaklarını ve helâk edecek Allahü Tealâ olduğunu hatırlarına getirmekle onları insafa davét etmektir.

Dinin esası *iki* olup birincisi; *itikad,* ikincisi; *a'zâ-yı cevarihle ibadet* olduğuna işaret için Resulullah, Allahü Tealâ'ya ibadetini beyandan sonra itikaad-ı hakkaa sahibi olan müminler zümresinden olmakla taraf-ı ilâhiden me'mur olduğunu beyan buyurmuştur. Yani «Ben müminler zümresindenim, siz de mümin zümresinden olun ki, aramızda münaferet kalmasın» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ Resulünün müminler zümresinden olmakla emrolunduğunu beyandan sonra batıldan din-i hakka meyletmeye me'mur olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًاۚ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٥﴾

buyuruyor.

[Batıldan hakka meyledici olduğun halde yüzünü din-i mübîne döndürmek ve ikaame etmekle me'mursun. Şu halde elbette müşrikler zümresinden olma.]

Yani; ben taraf-ı ilâhiden din-i hakka teveccüh edip müşrikler zümresinden olmamakla me'murum. Binaenaleyh; ben, kalbim ve bilcümle vücudumla istikaamet üzere din-i İslâm'a yönümü döndüm ve o dini ikaameyle insanları tarik-ı savaba irşad edeceğim.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile dinde *istikaamet; ferazi eda ve kabayihten kaçınmakla* olur. Din için yönünü döndürmekle murad; *ibadette kıbleye teveccüh olmak* muhtemeldir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Habibim! Sen namazda yönünü kıbleye dönmekle dinin ahkâmını sağına, soluna iltifat etmeksizin edâ et ve batıl olan şeyleri terkle hakka meyletmekle me'mursun ki, ihlâs-ı tâm ve masivadan bilkülliye i'razla zat-ı ülûhiyetime teveccüh etmiş olasın] demektir. Şu manâya nazaran namazda kemâl-i huşu ve huzû' lâzım olup bedenle Kâ'be'ye ve kalple Cenab-ı Hakka teveccühün lüzumuna bu âyet delâlet eder.

Âyette zahirde hitap Resulullah'a ise de hakikatta hitap ümmetinedir. Zira; Resulullah asıl yaratılışında hak üzere bulunup batıl üzere asla bulunmadığından batıldan hakka meyledecek; batıl üzere bulunmuş kimselerdir ve kezalik şirkten nehiy de ümmetini nehiydir. Zira; Resulullah'tan şirk mutasavver değil ki, nehyolsun. Binaenaleyh şirkten nehyetmek; ümmetini nehyetmektir. Zira; Resulullah hal-i sabavetinden zaman-ı nübüvvetine kadar asla müşriklere iştirak etmemiştir ve daima şirkedenlerin aleyhlerinde bulunmuştur.

***

Vâcip Tealâ zat-ı ülûhiyetine teveccüh lâzım olduğunu beyan

ve emrettikten sonra kendinden başkasına duâ câiz olmadığını ve başkasına duâ eden kimsenin zâlimler zümresine iltihak etmiş olacağını beyan etmek üzere :

وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَۚ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذاً مِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٠٦﴾

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Allah'ın gayrı sana menfaat ve mazarrat vermeyen şeylere sen duâ etme. Eğer onlara duâ edersen sen zalimlerden olursun.**] Zira; menfaat ve mazarrata muktedir olmayan birtakım âciz mahlûkaata duâ etmek ve onlardan birşey istemek caiz olamaz. Çünkü; elinden hayır ve şer birşey gelmeyen cemadata yalvarmakta bir fayda yoktur. Binaenaleyh; bu misilli âcizlerden birşey istemek mahall-i lâyıkının gayrıdan istimdad olduğu cihetle zulüm olduğundan bunu işleyen kimseler zalimlerden olur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bundan evvelki âyette olduğu gibi bu âyette dahi hitap zahirde Resulullah'a ise de hakikatta Resulullahtan başkalarınadır. Zira; Allah'ın gayrıdan birşey istemek; Resulullah hakkında mutasavver değildir. Şu halde bu âyet-i celile putlara ibadet edip onlardan istimdad edenlere ta'rizdir. Yani; Resulullah cümle mahlûkaatın efdali olduğu halde farz-ı muhâl olarak böyle yolsuz bir muâmele kendisinden sudur etse zalimler zümresine ilhakı muhakkak olunca diğerlerinin zalimler zümresine ilhak olunacağı evleviyetle sabit olur. Binaenaleyh; evliyaullahtan zannolunan kimselerin kabirlerinden istimdad etmek ve onlardan muâvenet beklemek memnû' olduğuna bu âyet açıktan delâlet eder. Şu halde birçok cühelânın onların kabirlerini beklemeleri ve onlarda tasarruf var zannetmeleri ve herşeyi onlardan ümid etmeleri ve onların kabirlerine iltica ederek yalvarmaları batıl bir itikad ve faydasız yorgunluktan ibarettir. Hatta bu misilli ölmüş kimselerden istimdad edip onların iâneye iktidarları olduğunu itikad edenlerin ülûhiyeti itikaadıyla beraber putperestlik edenlerden farkları olamaz. Hatta bazıları öyle fena itikaada

giriftar olmuşlardır ki, ziyaretgâh olan mahallerde medfun olan zata karşı rükû' ve sücudla namaz kılmaya kadar cüret ederler. Halbuki namazda ta'zîm; ancak Allahü Tealâ'ya mahsus olduğundan bu misilli ta'zîmi Allah'ın gayrıya lâyık gören kimseler tekfir olunurlar. Amma mazannadan olan zatların kabirlerini ziyaret câiz olduğu gibi onların hurmetine Allahü Tealâ'ya duâ ve Allah'tan istimdad etmek ve namaz kılarsa Allahü Tealâ'nın rızası için kılmak suretiyle ziyaret meşrudur ve sevabı da vardır. Zira; indallah makbul olan kimsenin ind-i ülûhiyette olan kurbiyetini vesile ittihaz ederek onun hürmetine Cenab-ı Hak'tan birşey istemek ve ondan hiç bir şey beklemeksizin Allah'a duâ etmek caizdir.

Amma açlığın defini ekmekte ve susuzluğun defini suda aramak gibi esbab-ı âdiyeye tevessül etmek ihlâsa mani değildir. Zira; Allahü Tealâ esbabı kendi halkedip ve ona müracaatla emrettiği için esbaba müracaat ayn-ı ibadettir. Binaenaleyh; insanlar maişet hususunda Cenab-ı Hakkın tayin ettiği esbab-ı meşruadan bazısına tevessül ederek Cenab-ı Hak'tan rızık istemek meşru ve memduhtur ve sair hususat-ı dünyeviyede dahi hal böyle olduğu gibi âhirette derecata nail olmak için şeriatın beyan ettiği feraizi, vâcibatı, sünen ve âdâbı yerine getirmek, sair nevafil ve hayrata sa'yetmek de umur-u âhirette esbaba tevessül kabilindendir.

Bazı hastaların şifayı Cenab-ı Hak'tan isteyerek tekkeye müracaatla orada bulunan kimselerden efsun talebetmek ve muska yazdırmak, o mahallin tuzundan ve ekmeğinden bir miktar yemek suretiyle o tekkede yatan kimsenin hürmetini Allah'tan şifanın husulüne vesile ittihaz etmek tedaviye ve mualeceye müracaat kàbilinden olduğu cihetle bu misilli müracaatta beis yoktur. Zira: efsun meşru olduğu gibi ekmeğini yemek ve suyunu içmek de tabibin ilâcını isti'mâl etmiş gibidir. Binaenaleyh; şifasını Cenab-ı Hak'tan bilmek suretiyle esbaba tevessül meşrudur. Şu halde şifayı Cenab-ı Hak'tan istemek suretiyle tabibin ilâcını içmekle tekkenin ekmeğini yemek ve suyunu içmek beyninde bir fark yoktur.

***

Vâcip Tealâ putların menfaat ve mazarrata muktedir olmadık-

larını beyandan sonra kendi zat-ı ülûhiyetinin kaadir ü kayyum olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[**Eğer Allahü Tealâ sana bir zarar verirse senden o zararı kaldıracak kimse yoktur. İllâ kendi zat-ı ülûhiyeti vardır. Eğer sana bir hayır murad ederse onu menedecek bir kimse yoktur. Zira; Allah'ın kullarına fazl u ihsanını men'e kimse muktedir olamaz, belki, bütün insanlar toplansalar Allah'ın ihsanından bir zerresini bile reddedemezler. Çünkü; nimetini almak ve vermek Allahü Tealâ'ya mahsustur. Zira; herşey Allah'a müstenіddir. Allah'tan başkaları âciz olduklarından birşey vermeye kaadir olamadıkları gibi almaya dahi kaadir olamazlar. Amma Allahü Tealâ her kemâlâtı câmi' ve nekaaisten münezzeh olup bütün mevcudat kendi mahlûku ve mülkü olduğu cihetle her kuluna istediğini vermeye ve istediği zaman almaya kaadirdir. Çünkü; fâil-i muhtardır. Kimse işine karışamaz, her istediğini kendi yapar. Binaenaleyh; kullarından dilediği kimseye hayırla şerden istediğini isabet ettirir ve tevbe eden kullarının tevbelerini kabulle günahlarını setredici ve ibadetlerine sevap vermekle merhamet buyurucudur.**] Zira; merhameti bol, ihsanına kimse karışmaz ve mağfireti bol, affına kimse dil uzatamaz.

Vâcip Tealâ insanlar için hayır, maksudun bizzat olup şer, maksudun bilaraz olduğuna işaret için hayrı *iradeye* şerri *mess* kelimesine ta'lik buyurmuştur.

Hayır; ancak fazl-ı ilâhi olup Allahü Tealâ üzerine vâcip olmadığına işaret için zamir mevziinde ism-i zahir varid olmuştur. Çünkü; zamirin mercii olacak hayır lâfzı geçmiş olduğundan zamir gelse manâya halel gelmez ve lâkin o hayrın fazl-ı ilâhi olup insanların istihkaakıyla olmadığına delâlet etmezdi.

Allahü Tealâ'nın kulları hakkında murad buyurduğu şey za-

hirde bazı kimseler hakkında zarar gibi görülür, fakat o fiil hadsiz ve hesapsız faydalar ve menfaatlar üzerine müştemil olur. Meselâ şiddetli yağmur bazı kimselerin hanelerini tahrip ettiği cihetle onlar haklarında zarar gibi görülse de bütün memlekette otları, ekinleri bitirip dağları ve ovaları ma'mur edip umum ahali ve hayvanat müstefid oldukları cihetle hayr-ı küllîyi mutazammın olur. Ve hayr-ı küllî zımnında zarar-ı cüz'îyi ihtiyar câizdir.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾

[Yâ Ekrem-er Rusül! İnsanlara hitaben sen de ki, «Sizin Rabbinizden hakkı sarih olan Kur'an geldi, ahkâm-ı şeriatı te'sis etti. Binaenaleyh; eğer bir kimse Kur'an'a yapışmakla ihtida ederse kendi menfaatına ihtida eder ve eğer bir kimse ihtida etmez de şeriatın harici dalâleti ihtiyar ederse kendi mazarratına dalâli ihtiyar eder. Halbuki ben sizin her işinize kefil ve vekil değilim.] Zira; benim vazifem ahkâm-ı ilâhiyeyi size tebliğ edip doğru yolu göstermektir. Benim sözümü dinlemek ve mucibiyle amel etmek size ait bir vazifedir, isterseniz ihtida eder, menfaat görürsünüz ve isterseniz dalâleti ihtiyar eder mazarrat görürsünüz» demekle kendilerine hakikat-ı hali beyan edersin.

Bu âyette *h ą k* la murad; *din-i İslâm'dır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey nas! Sizi irşad ve ahvalinizi ıslah edecek ve ilâyevmilkıyam hak ve sabit ve cümle umurunuza kâfi olan din-i İslâm size geldi. İsterseniz O dine tebaiyet eder doğru yolu tutar nefsinizi azaptan vikaaye edersiniz, isterseniz din-i İslâm'a tebaiyet etmez, haktan çıkar, nefsinizi Cehennem azabına duçar edersiniz. Zira; ben size vekil değilim. Çünkü; iyilik ve kötülük size ait] demektir.

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَى إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

[Ey Habibim! Sana vahyolunan Kur'an'a sen ittiba' ve emro-

lunduğun veçhüzere nâsa tebliğ ve esna-yı tebliğde tesadüf edeceğin ezalara sabırla mukaabele et. Zira; Allahü Tealâ'nın sana nusret verip galebe etmenle hükmedinceye kadar sabra mülâzametin lâzımdır. Çünkü; Allahü Tealâ hakimlerin hayırlısıdır.] Zira; hükmünde hata olmaz, ilmi tamdır ve ilm-i tam üzere bina kılınan hükümde yanlış olmak tasavvur olunmaz.

*
**

SURE-İ HÛD

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Yüz yirmi üç* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ خَب۪يرٍ ﴿١﴾

[Şu sûre; âyetleri muhkem ve metin bir kitabı azîmdir. O kitabın âyetleri takviye olunduktan sonra cemi' ef'âli, hikmeti mutazammın ve ahval-i ibada muttali' olan zat-ı ecell ü a'lâ tarafından ahkâmı tafsil olundu.] Binaenaleyh; âyetlerine asla noksan târî olmaz ve ahkâmı, gaayet sağlam ve tahribi gayr-ı kaabil bir binayı muhkem gibidir ki, enbiya-yı sâbıkaya nazil olan kitaplar gibi nesih arız olmaz. Şu halde hükmü ilâyevmilkıyam bâkîdir ve ahkâmı ibadın haline muvafık surette tafsil olunmuştur. Çünkü; kullarının cemi' ahvaline tamamıyla muttali olan hakîm-i mutlak tarafından tafsil olunduğu için itikaad-ı hakka, ahkâma, vaaz u ibrete ve durub-u emsale müteallik olan âyetler birer birer tafsil olunmuş, asla noksan kalmamıştır. Zira; evamir ve nevâhîyle âyetleri takviye olunduktan sonra sevabı ve ikabı taraf-ı ilâhiden lâyıkı veçhüzere beyan olunmuş ve hakla batil beynini tefrik ve iktiza üzerine âyetleri nâzil olarak kulların muhtac olduğu delililer ve mesail-i saire hulâsa edilmiş ve sair sûrelerle dahi ahkâmı tafsil olunmuştur.

Kitabın gaayet muhkem ve âyetlerinin hikmete muvafık ve kullarını ıslaha elverişli olduğunu beyan için esmâ-i hüsnâ içinden (حكيم) ve (خبير) isimleri varid olmuştur. Çünkü; (حكيم)

işi yerinde olup ve hikmete muvafık olduğunu ve (خبير) de herşeyden haberdar olduğunu iş'âr ettiğinden (حكيم) ve (خبير) tarafından varid olduğunu beyan etmek; Kur'an'ın ahkâmının hikmete ve mesalih-i ibada muvafık olduğunu beyan etmektir.

(الر) lâfzına müteallik tafsilât Sure-i Yunus'ta geçtiği için burada iâde olunmamıştır. Çünkü; orada beyan olunan tevcihat burada dahi caridir [1].

Yahut *manâ-yı âyet:* [Batıldan muhafaza olunduktan sonra helâl, haram, ibadet ve kabahat tafsil olundu] demektir. Çünkü; Cenab-ı Hak Kur'an'ı tebdil ve tağyirden ve batıl olan şeylerden ve âyetleri arasına ahkâmı bozacak şeylerin karışmasından muhafaza edeceğini beyanla ilâyevmilkıyam Kur'an'ın muhafaza-i ilâhiye altında olduğunu ilân buyurduğu cihetle muhkem kılındığı gibi helâl ve harama dair olan mesail âyetler zımnında tafsil olunmakla kullar için hall-i müşkilât etmek kolaylaşmış ve herbir mesele mahall-i muayyeninde tafsil olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ âyetleri tafsilin sebebini beyan etmek üzere :

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنَّنِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Kitabın âyetleri tafsil olundu ki, sizler Allah'ın gayrıya ibadet etmeyip ancak Allahü Tealâ'ya ibadet edesiniz. Zira; ben sizin için günahlardan azapla sizi korkutmak ve sevaplardan Cennetle müjde etmek için taraf-ı ilâhiden geldim. Binaenaleyh; sizi korkutucu ve tebşir ediciyim. Şu halde şirki terkle tevhide devamınız lâzımdır.]

Bu âyette Kur'an'ın âyetlerinin tafsilindeki hikmet; tevhid olduğuna delâlet vardır. Zira; *t a f s i l ; Allah'ın gayrıya iba-*

---

[1] İşbu cildin (2154) sayfasında mezkûrdur.

det etmemekle tefsir olunduğundan Kur'an'ın hulâsası tevhid olup her ahkâmı tevhidin zımnında dahil olduğuna işaret olunmuştur. Bu âyet Allah'ın gayrıya ibadetten insanları men'i mutazammın olup Allahü Tealâ'ya ibadete terğib üzere müştemil olduğu cihetle âyetin âhirinde her iki kaziyenin neticesine işaret vardır. Çünkü; Resulullah Allah'ın gayrıya ibadet edenleri azapla korkutucu olması ve Allahü Tealâ'ya ibadet edenleri sevapla tebşir etmesi bu işareti te'yid eder. Zira; enbiyanın bi'setinden maksat da âsîleri azapla korkutmak ve âbidleri sevapla tebşir etmektir.

Hulâsa; Kur'an'ın âyetleri taraf-ı ilâhiden tafsil olunup hiçbir meselede şüphe kalmadığı ve tafsil olunan mesailin hulâsası ise ibadetin ancak Allah'a münhasır olup Allah'ın gayrıya ibadet caiz olmadığı ve Resulullah'ın, Allah'ın kullarını ma'siyetleriyle korkutucu ve ibadetlerinin sevabıyla müjde edici olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tekâlif-i ilâhiyeyi beyana başlamazdan evvel ma'rifet-i ilâhiyenin tahsili lâzım olduğunu beyandan sonra tekâliften bazılarını beyan etmek üzere :

وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى

buyuruyor.

[Rabbinizden mağfiret isteyin. Sonra ma'siyetinize nedametle Rabbinize müracaat edin ki size dünya menfaatını ve malını çok versin. Ta ki, ölünceye kadar istirahat edin.]

Yani; Kur'an'ın âyetleri *iki şeyle tafsil olundu.* B i r i n c i - s i ; *tevhid,* i k i n c i s i ; *sizin istiğfar ve tevbe etmenizdir.* Şu halde siz velinimetiniz olan Rabbinizden evvelâ geçmiş günahlarınıza mağfiret talep ve saniyen de bütün ma'siyetinize nedametle dergâh-ı ülûhiyete müracaat edin ki, dünyada bol nimetlere ve menafi-i marziyenize nail olup ölünceye kadar rahat ve refah-ı halle vakit geçirin. Zira istiğfar; güzel nimetlere nail olmaya vesiledir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bazıları *i s t i ğ - f a r* la murad; *günahlara mağfiret istemek* ve *t e v b e* yle murad; *işlemekte oldukları günahları terkle dergâh-ı ülûhiyete müracaat etmektir* dediler. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Siz geçmiş günahlarınızın affını Rabbinizden istirhamdan sonra hâl-i hazırda işlemekte olduğunuz günahları terkle dergâh-ı ilâhiye rücû' edin ki, Allahü Tealâ size mevtinize kadar bolca rızık versin] demektir. Yani; kaht u galâ gibi belâyâyı istiğfarla karşılayın ki, dünyada darlık görmeyesiniz. İstiğfarın tevbe üzerine mukaddem olduğuna işaret için bu âyette istiğfarla emir, tevbeyle emir üzerine takdim olunmuştur.

Bu âyet; istiğfarın vüs'at-ı rızka sebep olduğuna delâlet eder ve Resulullah'ın (الدنيا سجن المؤمن = Dünya müminin zindanıdır) buyurduğu hadis-i şerifi bu âyete münafi değildir. Zira; âhirette mümin için hazırlanan nimetlere nispetle mümin dünyada ne kadar bol nimete nail olsa dahi yine dünya mümin hakkında zindan menzilesinde demektir. Binaenaleyh; âyetle hadis beyninde münafat yoktur. Zira; âyetin meâli «Dünyaya nispetle size vüs'at ve rahat versin» demektir. Hadisin meâliyse «Âhirette mümin için mevcut nimetlere nispetle dünyada ne kadar rahat ve bolluk içinde olsa zindanda gibi olur» demektir. Kezalik «Kâfir de dünyada ne kadar muzayaka içinde olsa dahi âhirette göreceği azaba nisbetle dünya onun hakkında Cennet gibidir» demek olur.

Bazı âbid ve zâhidlerin istiğfara devam ettikleri halde zıyk-ı maişete duçar olmaları derecelerinin yüksek olmasına ve günahlarının kefaret olunmasına sebep olduğu cihetle bu âyete münafi olmaz. Zira; mümin ârif-i billah olduğu cihetle rızkı dar olsa dahi kalbi geniş ve süruru daim ve taksim-i ilâhi olan rızkına razı olduğundan rızkının darlığı onun hakkında esefini mucip olmaz. Metâ-ı dünyanın hasis ve deni ve arkasının kesilir ve tükenir olduğuna işaret için intihâ ve inkıtâ'a delâlet eden (إلى) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü arkası kesilip tükenen şey; daima hakir ve zelil olur.

Hulâsa; günahlara istiğfar ve tevbe etmek bol rızka ve refah-ı hale sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanların ef'âlinden dünyaya müteallik olan istiğfar ve tevbe gibi şeyleri beyandan sonra menafi-i âhiretten bazılarını beyan etmek üzere :

وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ ۝

buyuruyor.

[Rabbiniz her amel sahibine amelinin sevabını verir ve eğer siz haktan i'raz ederseniz yevm-i kıyametin azabının sizin üzerinize nazil olmasından korkarım.]

Yani; iyi ameli olan herkesin amelinin ecrini dünyada veyahut âhirette elbette Rabbiniz verir. Binaenaleyh; hiçbir kimsenin ecrinden noksan kalmaz ve eğer tafsil üzere Kur'an'da vürud eden tevhid, istiğfar ve tevbe gibi ahkâmı kabul etmekten imtinâ' ederseniz ben sizin üzerinize büyük gün denmeye şâyân olan kıyamet gününün azabı nazil olmasından korkarım. Çünkü; ahkâm-ı ilâhiyenin muktezası ameldir. Amelden imtinâ'ının neticesi de azab-ı elîmdir. Şu halde sizin için vazife azaptan kurtulmak için emr-i ilâhiye imtisal etmektir.

Bu âyet-i celile; istiğfar ve tevbe edenlere verilmesi vaad olunan metâ'-ı haseni tafsil olmak üzere sevkolunmuştur ki, fazıl sahibine yani amel-i salih sahibine dünyada veyahut âhirette ecir verileceğini beyan etmiştir. Binaenaleyh; dünyada bazı amel-i salih sahibinin zıyk-ı maişete duçar ve bazı fasık ve facirin de bol rızka nail olmasıyla itiraz varid olmaz. Çünkü; ehl-i fazlın fazlı muhakkak verilecektir. Fakat behemehal dünyda olmak lâzım değildir. Dünyada ibadeti çok olan kimsenin amelinin ve salâh-ı halinin dünyada mükâfâtını görmesi ihtimali olduğu gibi behemehal âhirette sevabını alacak ve derecatı da yüksek olacaktır.

Cenab-ı Hak erbab-ı fazlın mükâfatını tamamen vereceğini vaadle kullarını kesb-i fazilet etmeye teşvik etmiş ve kesb-i faziletten i'raz ve ahkâm-ı şeriatı kabulden istinkâf edenleri kıyametin azabıyla tehdid buyurmuştur. Ekseriyet itibarıyla erbab-ı fazlın mükâfat-ı dünyeviyesini verdiği görülmektedir ve dünyada

verdiği nimetlerin şükrünü eda edince âhirette mükâfatı noksan olmaz.

Hulâsa; mümin muvahhidin dünyadà ve âhirette mükâfat-ı haseneye nail olacağı ve haktan i'raz edenler haklarında yevm-i kıyametin azabından korkulacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ âbidlerin ibadetine ecir vereceğini ve ibadetten i'raz edenlere azab olunacağını beyandan sonra herkesin âhirette mercii huzur-u manevî-i ilâhi olduğunu beyan etmek üzere :

إِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ④

buyuruyor.

[Dar-ı âhirette ancak merciiniz Allahü Tealâ'nın huzurudur. Allah'ın gayrının huzuru değildir. Binaenaleyh; iyilerin iyiliği üzerine sevap vermek ve kötülerin kötülüğü üzerine azab etmek Allahü Tealâ'ya mahsustur, Allah'ın gayrı bir kimse mücâzât edemez. Zira; Allahü Tealâ herşeye kaadirdir.] Çünkü; Allahü Tealâ'nın emrine imtisal edenlere sevap vermek ve emrine imtisal etmeyip küfre ve günaha ısrar edenlere azab vermek Vâcip Tealâ'ya mahsustur. Tevbe ve istiğfar edenlerin rızkını tevsia kaadir olan ancak Allahü Tealâ'dır, Allah'ın gayrı değildir.

Bu âyette âbidleri ibadete terğib ve âsîleri isyandan tenfir ve azapla tehdid vardır. Çünkü; elbette herkesin mercii huzur-u ilâhi olduğunu beyan etmek huzur-u ilâhiye yüz aklığıyla varmaya ve yüzünden siyah lekeyi silmeye teşvik olduğu gibi Allah'ın herşeye kudretini beyan etmek; iyi amele ecir vermeye ve kötü amele mücazata kaadir olduğunu beyanla âsîleri korkutmak da vardır.

⁂

Vâcip Tealâ hakkı kabulden açıktan i'raz edenleri yevm-i kıya-

metin azabıyla korkuttuktan sonra gizli i'raz etmekle açıktan i'raz etmek beyninde fark olmadığını beyan etmek üzere :

أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ
مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾

buyuruyor.

[Âgâh olun ve uyanık bulunun! Onlar hakka meyletmekten kalplerini çevirirler ki, işlerini Allah'tan saklasınlar. Çünkü; o kâfirler kalplerinde olan birtakım batıl itikad ve kötü niyetlerini Allahü Tealâ'dan kendi zu'mlarınca saklı tutarlar. Halbuki âgâh olun iyi bilin ki, onlar döşeklerine gelip elbiselerini başlarına örttükleri zaman Allahü Tealâ onların gizli ve aşikâr her neleri varsa onların cümlesini bilir. Zira; Allahü Tealâ kalplerinde gizli olan esrarın hepsini bilicidir.]

Yani; kâfirler kalplerinde küfrü ve Resulullah'a adaveti saklar, bildirmemek isterler ve lâkin iyi bilsinler ve mütenebbih olsunlar ki, onlar yataklarına gelip yorganlarını başlarına çektiklerinde kalplerinde gizledikleri şeyleri ve Resulullah hakkında söyledikleri çirkin sözlerini Allahü Tealâ bilir. Zira; Allahü Tealâ ahval-i kalbe muttalidir, binaenaleyh; ind-i ilâhide gizli ve aşikâr cümlesi müsâvîdir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile (İbn-i Abbas) Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran bu âyet (Ahnes) isminde bir kimse hakkında nazil olmuştur. Zira, (Ahnes) gaayet tatlı sözlü ve sözünün intizamına riayet eder ve Resulullah'ın seveceği sözleri söyler, fakat Resulullah'ı sevmez ve sevmediğini de bildirmez ve sever gibi görünürdü. Allahü Tealâ bu âyette onun ve emsalinin hallerini tasvirle zemmetmiş ve Resulullah'ı sevmediklerini gizlediklerinde bir fayda olmadığını beyan buyurmakla onları insafa davet etmiştir. *Yahut* bu âyet müşriklerden bir cemaat hakkında nazil olmuştur. Zira; onların âdetleri hanelerine gelip yataklarına yatacaklarında «Biz perdeleri indirip, kapıları kapayıp, yorganı üzerimize örtüp, Resulullah'a adavetimizi gizleyip, sözümüzü söy-

leyince Allahü Tealâ ile peygamberlik davâsında bulunan Muhammed (S.A.) bizim halimizi bilmezler, biz işimize devam ederiz» derlerdi. Allahü Tealâ bu âyetle onların hallerini tasvir etmekle cümle sırlarını bildiğini ve saklamalarında fayda olmadığını bildirmiştir ki, itikadlarının batıl olduğunu bilsinler. Çünkü; Vâcip Tealâ bilûmum insanların kalplerinde olan esrarı ve lisanlarından çıkan sözlerini bilir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'dan saklı hiç kimsenin birşeyi bulunamaz. Hatta yorganlarının altında düşündükleri şeyleri dahi bilir. (الا انهم يثنون صدورهم ليستخفوا منه) «Resulullah'tan adavetlerini gizlemek için kalplerini haktan döndürürler ve kalplerinde olan adavétin hilâfını lisanlarıyla söylerler» demektir.

ONBİRİNCİ CÜZ'ÜN SONU

ONİKİNCİ CÜZ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ istiğfara devam eden kimselerin rızkı bol olacağını, gizli ve aşikâr herşeyi bildiğini beyandan sonra cümle mahlûkatın rızkı kendi taraf-ı ilâhisinden îsâl olunduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Yeryüzünde olan bilcümle hayvanatın rızkı Allahü Tealâ üzerinedir, ancak Allahü Tealâ'nın gayrı hiçbir kimse velev ufacık olsun bir hayvanın rızkını veremez ve Allahü Tealâ her hayvanın mahall-i kararını ve öldükten sonra defnolunacağı mahalli bilir ve ona göre herkesin rızkını mahalline îsâl eder. Zira; herbiri Levh-i Mahfuz'da yazılıdır.] Binaenaleyh; hiçbir kimsenin rızkında ve defnolunacağı mahalde yanlışlık olmaz. Çünkü; Allahü Teâlâ'nın ilminden hariç birşey olmaz ki, yanlışlık olsun ve Allahü Tealâ küçük, büyük; erkek, dişi cümle hayvanatın gecede ve gündüzde meskenlerini bildiğinden her zaman herkesin ihtiyacını bilir ve anaların karnında ve babaların belinde ve kuşların yumurtalarındaki zerrâtın cümlesini bilir ve ona göre rızıklarını halkeder, yerli

yerince verir ve hayvanat da herbiri bir nevi esbabla araya araya Allah'ın onlar için halkettiği rızkı bulur ve herkes kendi vücuduna, tabiatına ve mizacına muvafık olanı bilir ve onu yer, giyer, ondan intifâ' eder, âharine tecavüz etmez ve edemez. Şu halde rızkın ahvali hayvanatın ahvaline muvafıktır. Çünkü; muvafık olmasa gıda olamaz. Hatta bazı hayvan hakkında gıda olan rızık diğeri hakkında ayn-ı zehir olur ki, yerse helâk olur. Şu halde bu ne acîb ve garîb bir kanun-u ilâhidir ki, intizamına asla halel gelmez. Düşündükçe ukul-ü beşer idrakten âciz olduğunu itiraftan başka bir çare bulamaz. Zira; her nevi hayvanın rızkı kendi nev'ine münhasırdır, diğer nev'in rızkına el uzatamaz. Tabii ve zaruri bir inhisar altındadır. Birkaç nev'in bir nevi rızkı yemeleriyle bu cihete itiraz varid olmaz. Zira; bunlardan herbiri kendilerine mahsus olan rızıkta ayrılırlar.

Bu âyet-i celiledeki (على) lâfzını firak-ı dâlleden Mu'tezile vücuba delâlet ettiğini istidlâl ederek «Kulların rızkını vermek Allahü Teâlâ üzerine vâciptir» demişlerse de, ehl-i sünnet indinde Allahü Teâlâ üzerine birşey vâcip olmaz. Çünkü; Allah'ın fevkinde bir hâkim yok ki, Allah üzerine birşey vâcip kılsın. Belki Vâcip Teâlâ'nın hayvanatın rızkını tekeffül buyurması mücerret fazl-ı ilâhi ve lutf-u sübhanîdir. Ve (على) lâfzından müstefad olan vücup da vaad-i ilâhi icabıdır. Çünkü; vaad-i ilâhide tahallüf olmaz. Yani «Allahü Teâlâ kullarının rızkını vermeyi vaad ettiği cihetle vaadinden dönmez» demektir. Vücuba delâlet eden lâfızla irad olunmak kullara vaad olunan rızkın vusulü muhakkak olduğuna ve tevekkül-ü tammın lüzumuna işaret içindir. Keenne vâcip olan şeyin elbette vücudu lâzım olduğu gibi vaad-i ilâhi altında olan şeyin elbette vücut bulup geri kalmayacağına işarettir.

Bu âyette (على) lâfzı (من) manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı nazım şöyledir:* «Efrad-ı ziruhun herbirinin rızkı Allah'tandır. Allah'ın gayrıdan değildir» demek olur.

Bu âyet-i celile *üç hükmü hâvîdir. B i r i n c i s i ; yeryüzünde olan bilcümle hayvanların rızkını Cenab-ı Hakkın tekeffül buyurmasıdır. İ k i n c i s i ; hayvanattan herbirinin bulundukları yerlerini ve karargâhlarını bilmesidir. Ü ç ü n c ü s ü ;*

efrad-ı ziruhtan herbirinin Levh-i Mahfuz'da yazılı olmasıdır. Binaenaleyh; insanların rızık hususunda gayrın hukukuna tecavüz veyahut uzun boylu arbedeler çıkararak kendini ve hasmını rahatsız etmek rızkının ziyade veya noksan olmasında bir te'siri olmayacağından bu gibi şeylerden ihtiraz etmesi lâzımdır. Ancak insanın esbabına tevessülle beraber Cenab-ı Hakka itimad edip suret-i meşruada sa'yetmesi vâciptir.

***

Vâcip Tealâ ma'lûmatın cümlesine âlim olduğunu beyandan sonra mümkünatın cümlesine kaadir olduğunu beyan etmek üzere:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, sizin amel cihetinden hanginiz ziyade güzel olduğunu imtihan için semavat ve arzı altı gün miktarı bir zamanda halketti. Halbuki Arş-ı A'lâ su üzerinde muallâktı.]

Yani; ey müşrikler! Allah'ın kudretini nasıl inkâr edersiniz? Bunu inkâra cüret etmemek lâzımdır. Zira; o Allahü Tealâ âlem-i ulvî olan gökleri ve âlem-i süflî olan yerleri sizin maişetinize ve hayatınıza elverişli olarak altı gün miktarı bir zamanda icad etti. Bunların cümlesi halikının vücuduna ve kudret-i kâmilesine delâlet ederken nasıl oluyor ki, halikın kudretini inkâra cüret edersiniz? Halbuki sema ile arzı halketmezden evvel suyla Arş-ı A'lâ'yı halketti ve Arş-ı A'lâ ile su arasında bir hail yok ve Arş-ı A'lâ su üzerinde muallâktı ve bu âlemi Allahü Tealâ şu gördüğünüz suret-i acîbe üzere halketti ki, sizin dünyada ömrünüz oldukça imtihan muâmelesi buyursun ve ameli güzel olanlarla olmayanlar beynini tefrik etsin. Amel cihetinden ve daha ziyade ihlâs üzere

amel edenler bilinsin ve herkes kendi halini bilsin, haline göre cezasını bulsun.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile gökler zatlarında ve sıfâtlarında birbirine muhalif olduğuna işaret için **semavât** cemi' sıygasıyla varid olmuştur. Amma yerlerin zatında ve sıfâtında tabakaatı bir siyak üzere olduğundan *arz* müfred olarak varid olmuştur.

Gökler baba menzilesinde olup yer ana mesabesinde olduğundan baba menzilesinde olan semavatın şerefine binaen sema takdim olunmuştur. Çünkü; semadan bereket nazil olmayınca yerden birşey hasıl olmaz. Binaenaleyh; arz semaya daima muhtaçtır. Sema ise muhtacünileyhtir. Muhtacünileyh olan şey muhtaca nispetle daima efdal ve şereflidir.

Suyla Arş-ı A'lâ'nın yerler ve göklerden evvel halkolunduğuna bu âyette delâlet vardır. Çünkü, yerleri ve gökleri halkettiğinde Arş-ı A'lâ'nın su üzerinde bulunmasını beyan etmek; arşla suyun evvel halkolunduğunu beyan etmektir. Yani; «Aşağıda su, yukarıda Arş-ı A'lâ vardı» demektir. Yoksa Arş-ı A'lâ suyun üzerine konmuş manâsına değildir.

Vâcip Tealâ bu âlem-i mükevvenatın halkolunmasında hikmet kullarına imtihan muâmelesi olduğunu bu âyetle beyan buyurmuş ve imtihan muâmelesini âlemin halkolunmasına illeti gaiye olarak beyan etmiştir. Zira; âlemin hilkatından maksad-ı asli ma'rifet-i ilâhiyedir. Binaenaleyh; ma'rifet-i ilâhiyeye âlem-i mükevvenat vesiledir. Çünkü; insanların vücuduna ve maaşına âlem-i mükevvenat vesile ve esbab kabilinden ve vahdaniyet-i ilâhiyeye delil ve emmare olduğundan halikın vücuduna ve vahdaniyetine bu mevcudatla istidlâl olunur. Vâcip Tealâ'nın ef'âli muallel etün bil-a'raz değilse de hikem-i mesalihi mutazammın olduğundan illet suretinde varid olanlar hikem-i mesalih manâsınadır. Binaenaleyh; (ليبلوكم) *hilkat-ı âlemde olan maslahata işarettir.*

Bu âyette imtihan muâmelesi *mecazdır*. Zira Allahü Tealâ kullarının hallerini bilir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ hakiki imtihandan münezzehtir. Çünkü imtihan; ahvali bilinmeyen kimsenin şanıdır. Allahü Tealâ ise kullarının hallerini tamamen bildiğinden imtihana ihtiyacı yoktur. Şu halde Cenab-ı Hakkın imtihan muâ-

melesi kullara hallerini bildirmek içindir. Herkesin ilim ve amel mertebelerinde daima sa'yetmesi umur-u lâzımeden olduğuna tenbih ve işaret için (أحسن) lâfzı ism-i tafdil sıygasıyla varid olmuş, hüsn ve kubh itibarıyla efrad-ı mükellef birbirlerinden farklı olduğuna işaret için imtihan muâmelesi ihtiyar olunmuştur. Şu halde bu âleme arz-ı vücud eden insanlardan ameli kabih olanlarla hasen ve ahsen olanlar elbette birbirinden temeyyüz eder. Ve amel, amel-i kalbe ve amel-i cevariha şamil olduğundan imtihan; kuvve-i ilmiye — itikaadiyat — ve kuvve-i ameliye — ameliyat — nın cümlesine şamildir. Binaenaleyh; her insanın her iki cihetin tahsiline sa'yetmesi elzemdir. Zira; her iki cihetten suâl olunacaktır. Şu halde her iki cihete çalışmakla rıza-yı ilâhiye nail ve selâmete vasıl olmak insanın menfaatı iktizasındandır.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın yeri ve gökleri altı gün miktarı bir zamanda halkettiği ve bu âlem halkolunduğunda Arş-ı A'lâ'nın suyun fevkında bulunduğu ve âlemi halketmekteki hikmet; mükellefîni imtihan olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ efrad-ı beşerin iptilâsı âhiretin vücuduna delil olduğundan âhireti inkâr eden kâfirlerin hallerini beyan etmek üzere:

وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hakkı için yâ Ekrem-er Rusül! Sen onlara «Siz öldükten sonra elbette dirileceksiniz» dersen o kâfirler «Bu söz veyahut Kur'an sihirden başka birşey değildir» derler.]

Yani; Habibim! Âhireti inkâr eden kâfirlere sen eğer dersen ki «Ey kâfirler! Vefatınızdan sonra siz elbette kabrinizden kalkacaksınız ve amelinizin cezasını göreceksiniz.» Buna cevaben o küfrü ihtiyar eden kâfirler «Şu Kür'an veyahut şu söz olmadı, ancak açıktan bir sihir oldu». Çünkü; onlar küfrü ihtiyar ettiklerinden

iman etmemeye karar vermişlerdir. Binaenaleyh; âhireti beyan eden söze ve Kur'an'a sihirdir demeye cesaret ederler ve âkıbetinden endişe etmezler. Zira âhireti beyan eden kelâmı; hakikatı haiz olmadık manâsız bir söz zannıyla hükümsüz addederler ki, itikadlarının hilâfına ve kulakları ünsiyet etmedik bir kelâm olduğundan sihir demeye cesaret ederek derhal oyuncak kabilinden insanları aldatmak için tertib olunmuş bir sihirdir demekle imandan i'raz ederler. Halbuki Kur'an'a muâraza için birçok zaman uğraştıkları halde kısa bir sûrenin bile mislini getirmekten âciz kaldıkları ve en nihayet muâraza ve muharebeye müncer olduğu meydandadır. Eğer onların dedikleri gibi kul tarafından tertib olunmuş birşey olsaydı itiraz edenler de Kur'an'ın bazı sûrelerinin mislini tertib edebilirlerdi, halbuki yapamadılar.

Hulâsa; taraf-ı risaletten «Siz öldükten sonra dirileceksiniz» denildiğinde kâfirlerin «Bu söz sihirden başka birşey değildir» dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ, Resulullah'ın Kureyş kabilesine vaad ettiği azabın taahhurundan dolayı Kureyş kâfirlerinin istihza suretiyle Resulullah'a «Nerede kaldın, azap neden gelmiyor?» dediklerini ve âkıbet-i hallerini beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰٓى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, onlardan vaad olunan azabı biz az bir zaman te'hir edersek cehalet ve hamakatlarından naşi «Vaad ettiğiniz azaba ne gibi şey mani oldu, neden gelmiyor? Eğer dediğiniz gibi azap gelecek olsaydı gelirdi» demekle istihza ederler.] Zira; bu kelâmdan maksatları; Resulullah'ı tekzib, istihza ve zımnında isti'cal de vardır ki, «Azap gelecekse gelsin, ne olacaksa olsun. Kuru vaattan birşey hasıl olmaz» demek istemişlerdir.

(امة معدودة) bu âyette *az bir zaman* manâsınadır. Zira üm-

met; her ne kadar insanlardan *cemaat* manâsınaysa da burada *azıcık, mahdud ve muayyen bir zaman* manâsınadır. Şu halde «Azap elbette gelecek ve lâkin bazı maslahata binaen bir müddet-i muvakkata te'hir olununca yokluğuyla hükmetmek lâzım gelmezken hükmeder ve istihzaya kadar cüret ederler» demektir.

Yahut bu âyette *ü m m e t ;* manâ-yı aslisi olan *nastan bir cemaat* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Eğer biz onlara vaad olunan azabı bir ümmet-i ma'lûmenin gelmesine te'hir edersek «Vaad olunan azaba mani nedir, neden gelmiyor?» derler. Çünkü; âdet-i ilâhiyenin cereyanı âsî ümmetin yerine gelecek olan ümmetin geleceği zaman hulûl etmedikçe o âsî ümmeti ihlâk etmez. Şu halde müşriklerin helâki ümmet-i Muhammediyenin zuhuruna kadar te'hir olundu] demektir. Binaenaleyh; ümmet-i Muhammed meydana gelince müşrikler helâk oldu gitti ve bilhassa Ceziret-ül Arap'ta bir ferd-i müşrik kalmadı ve İran hükûmeti tamamen munkariz oldu, müşrikler kırıldı ve yerlerine ehl-i İslâm kondu.

Hulâsa; âsî cemaatın helâkini icab eden azap o cemaatın yerine gelecek itaatlı ümmetin zuhuruna kadar te'hir olunmak âdet-i ilâhiye iktizasındandır. Çünkü; bir ümmet gelmeden ümmet-i mevcudeyi ihlâk etmek âlemin harabına bâdî olup halbuki vakt-i muayyenine kadar âlemin ma'mur olması murad-ı ilâhi iktizasından olduğu cihetle yeni ümmet gelmeyince eski ümmeti ihlâk etmez. Binaenaleyh; âsî olan bir millet gazab-ı ilâhinin teehhürüne mağrur olmayıp isyanını bilip Allah'ın inayetine iltica etmeli ki, azaptan kurtulsun.

***

Vâcip Tealâ azabın te'hirini istihza ettiklerini beyandan sonra azap geldiğinde hiçbir şeyin mani olamayacağını ve istihzalarının azabı kendilerini ihata edeceğini beyan etmek üzere :

أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Âgâh olsunlar ve uyanık bulunsunlar ki, onlara azap geldiği gün onlardan mündefi olmaz ve istihzalarının azabı onları ihata eder.] Binaenaleyh; onlar için mev'ud olan azap onlardan başkalarına sapmaz ve biraz hafif bile olmaz, mukadder olan azap neyse tamı tamına gelir ve Resulümüzün tehdidi yerini bulur ve onlar da şirklerinin cezasını görürler. Şu halde siz azabın te'hirinden ve onların tuğyanından müteessif olmayın.

A z a p la muràd; *dünyevî ve uhrevî her ikisi* olmak muhtemeldir. Lâkin âyetin sevkinden fehmolunan *azab-ı dünya*dır. Zira; Resulullah'ın tehdidi her ikisine şamilse de kâfirlerin suâlleri ve ve istihzaları azab-ı dünyanın te'hir olunması üzerinedir. Binaenaleyh; bu âyette *a z a p* la murad; *azab-ı dünya* olmak ihtimali galiptir. Maamafih her ikisi de murad olunmakta bir mani yoktur. Şu halde her ikisine şâmil addolunmak evlâdır. Zira; lâfzın ikisine şamil olduğu halde içinden birine tahsis etmekte taksir vardır.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin kendilerine nazil olan azabın taahhurundan dolayı istihza ettiklerini ve istihzalarının azabı elbette kendilerine vasıl olacağını beyandan sonra insanların münkir-i nimet olduklarını beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, insana dünyaca rızkında bolluk verip de sonra o nimetleri elinden aldığımızda ihsân-ı ilâhiden şiddetle kat-ı ümid eder ve bütün nimetlerimizi hiç görmemiş gibi inkâr ederek me'yus olur.]

Yani; biz nev'-i insana nimet-i dünyadan lutf u keremimiz icabı birçok rızık verip onun lezzetini tattırdığımızda o nimetleri hikmetimiz icabı onun elinden alınca o insan bütün nimetlerimizi unutur ve geçmiş nimetlerimizi inkâra cüret ve rahmetimizden kat'-ı ümid ederek şiddetle me'yus olur. Halbuki rahmet-i ilâhiye-

den kat'-ı ümid etmek büyük günahtır. Binaenaleyh; insana lâyık olan nimet-i ilâhiye mevcutken şükretmek ve bir belâya müptelâ olduğunda sabrederek ikinci bir nimete muntazır olmaktır. Çünkü nimet; *insan için mücerret lutf-u ilâhi olduğu cihetle* gider, tekrar gelir. Şu halde nimet-i ilâhiyeden kat'-ı ümid etmek caiz olamaz. Zira; Allahü Teala kaadir ü kayyumdur, her zaman herkesin halini bildiği gibi her vakit herşeyi vermeye kaadir olduğundan rahmet-i ilâhiyeden ümidini kesmek hiçbir zaman doğru değildir.

Hulâsa; insanın evvelce nail olduğu nimet zail olunca rahmet-i ilâhiyeden şiddetle me'yus olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanın, nimetin zevaline me'yus olduğunu beyanla zarardan sonra isabet eden menfaata son derece mesrur olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki, eğer insana isabet eden bir zarardan sonra biz nimet ihsan eder ve o nimetin lezzetini tattırırsak benden zarar gitti demekle iktifa eder. Zira; insan kendine gelen azıcık nimete çok ferah ve iftihar edicidir. Halbuki zarar gidip menfaat gelince o nimetin şükrüne müsaraat etmesi lâzımdır.]

Yani; insanı âciz kılacak ve perişan edecek bir belâ geldiğinde son derece me'yus olduğu gibi o belânın gitmesine de gaayet ferah eder, hatta «Benden mesaib zail oldu» demekle gayrılara iftihar ederek sürurunu izhar eder. Çünkü; insan o belânın zevaline ve nimetin gelmesine kendinden bir liyakat ve istihkak gördüğünden nimetini hazmedemeyerek gayrılara iftihara cür'et eder ve belki o nimeti hayra sarfedecekken şerre sarfle zulüm ü taaddiye başlar. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *f a h u r ; fahr ü*

mübahat ve menakıbını saymakla kendinde olan kudreti başkalarına zulüm suretiyle uzatmak ve kendinde herkesten ziyade bir istihkak görmekten ibarettir. Binaenaleyh; o gibi insanlar bu misilli iftiharle zemmolunmuştur. Servet ve samana malik olan insanların ekserisinde bu hâl müşahede olunmaktadır. Binaenaleyh; çok zaman geçmeksizin nimeti zail ve kendi perişan olur. Zira şükrü edâ olunmayan nimet; her zaman zevale ma'ruzdur.

Beyzâvî ve Ebussuud'un beyanları veçhile insanların bu dünyada gördükleri nimet ve mihnet âhirette görecekleri sevap ve azaba nümune kabilinden olduğuna işaret için *z e v k* ve *m e s s* kelimeleri varid olmuştur. Çünkü *z e v k ; birşeyin tadını tatmak, m e s s* ise *birşeyin iptida isabet etmesidir.* Şu halde dünyada görülen nimet, lezzet ve mihnet cümlesini tatmak kabilindendir, hakîkî değildir. Zira; nimetin hakikatı Cennet'te ve mihnetin hakikatı Cehennem'dedir. Binaenaleyh; âhirette olacak nimetlere ve Cehennem'de olacak zahmetlere nispetle dünyanın nimet ve zahmeti tadımlık kabilindendir. Zira; nimet-i dünya her ne kadar çok olsa tükenir ve arkası kesilir ve zahmet ne kadar şiddetli olsa bir vakit olur ki o zaman zail olur. Amma âhiret devamlı olur ve zeval bulmaz.

***

Vâcip Tealâ insanın nimete mesrur ve zevalinden me'yus olduğunu beyandan sonra bu hâl insanların cümlesinde olmayıp bazılarında olduğunu beyan etmek üzere:

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Cümle insanlar nimete mesrur ve zevalinden me'yus olurlar, illâ şol kimseler ki, onlar mesaibe sabrettiler ve amel-i salih işlediler. İşte onlar için ma'firet-i azîm ve büyük ecirler vardır.]

Yani; insanlar her iyiliği kendilerinden bilirler. Ancak şol kimseler ki, onlar isabet eden belâlara sabırla o belânın def'ini Allah'tan isterler. Ve amel-i salihe de devamla beraber nimetin za-

manında şükrünü edaya sürat ederek hayrat ve hasenata müdavemet ederler. İşte şu belâyâya sabırla mukaavemet, nimet ve rahatı, emn ü âfiyeti şükürle karşılayan kimseler için günahlarını setir ve sair kötülüklerini mahvıla büyük dereceler vardır ki, rıza-yı ilâhimize nail olmakla vasıl-ı meram olurlar.

İnsanın sabrı; Allahü Tealâ'ya imanı ve kaza-yı ilâhiye kemâl-i inkıyadı neticesi olduğu cihetle mümin-i kâmil kendine vâki olan belânın def'ini Allahü Tealâ'dan istediği gibi her nimetin sahibi Allahü Tealâ olduğundan cümle nimetlerin şükründen ibaret olan a'mâl-i salihasını da Allahü Tealâ'ya ubudiyet noktasından edâ eder.

Bu âyette istisna; Kazînin beyanı veçhile (ولئن اذقنا الانسان) âyetinde bulunan *insan lâfzındandır*. Zira; insan muarrefünbillâm olduğu cihetle mümin ve kâfir cümle insanlara şâmildir. Ve bilkülliye rahmet-i ilâhiyeden me'yus olanlar âsî olan kimseler olduğundan Cenab-ı Hak salih olan kullarını onların amellerinden müstesna kılmıştır. Zira; suleha daima rahmet-i ilâhiyeden ümitvar olur.

Hulâsa; insanlar için dünyanın ve nimet-i dünyanın bir kararı olmadığı ve mihnetten nimete, gınadan fakra, sıhhattan maraza tebeddül ve tagayyür gibi ahvalin cereyanı âlemde her zaman insanlar üzerinde cereyan eden halâttan olduğu ve nimet mihnete tebeddül edince ekser-i insanın rahmet-i ilâhiyeden bilkülliye ümidini kestiği gibi geçmiş nimetleri de bilkülliye unuttuğu ve mihnetten nimete intikaal edince kendinde o nimete bir istihkak görmek suretiyle Cenab-ı Hakkı nisyan edip nimetin şükrünü terkettiği ve fakat varlığa şükür ve yokluğa sabretmeyenler insanlardan âsî olanlar olup muti' olanlar nimete şükür ve mihnete sabrettiklerinden büyük mağfirete ve yüksek derecelere kesb-i istihkak ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

İşte bu âyetler insanların ahvalini tasvirle belâya sabır ve nimete şükretmeyenleri zemmetmiş ve belâya sabır ve nimete şükredenleri sena etmekle mağfiret-i ilâhiyeye ve Cennet'te büyük derecelere nail olacaklarını beyanla Cenab-ı Hak kullarını a'mâl-i salihaya terğib ve a'mâl-i seyyieden tenfir etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ insanların ve bilhassa kâfirlerin bazı ahvalini beyandan sonra onların sû-u hallerinden Resulullah'a ârız olan hüznün şiddetini ve onların bazı yaramaz sözlerini ve Resulullahın vazifesi ancak onları inzar etmek olup herşeyin vekâlet-i ilâhiye altında olduğunu beyan etmek üzere :

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰى اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِهٖ صَدْرُكَ اَنْ يَقُولُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌؕ اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذِيرٌؕ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Kâfirlerin «Keşke Muhammed (S.A.) üzerine hazine inzal olunsa da tâbi olanlara infak etse veyahut onunla beraber risaletini tasdik eder bir melek gelseydi biz de iman ederdik. Böyle birşey nazil olmadığı cihetle iman etmeyiz» dediklerinden nâşi kalbin daralır, mahzun olur ve kemâl-i teessüründen ve imanlarına tama'dan naşi vahyolunan ahkâmın bazısının tebliğini vakt-ı âhara terketmen me'mûldür ve lâkin onların sözlerinden sen müteessir olma. Zira; sen ancak onları azab-ı Cehennem'le korkutucusun, şu halde onlara karşı me'muriyetin onları inzar etmektir. Çünkü herşey üzerine vekil; Allahü Tealâ'dır.]

Yani; Habibim! Sen müşriklerin imanına muhabbetinden dolayı vahyolunan ahkâmdan onların sevmediği şeylerin bazısının tebliğini me'mul ki vakt-ı âhara terkedersin ve onların «Keşke Muhammed (S.A.) üzerine bir hazine nazil olmuş olsaydı da kendine ve etbâ'ına yedirse veyahut onunla beraber bir melek gelse de risaletini tasdik etseydi» gibi nâlâyık sözlerinden müteessir olarak kalbin daralır ve gönlüne sıkıntı gelir. Sen telâş etme ve onların istihza edecekleri korkusuna binaen vahyolunan ahkâmdan bazısının tebliğini vakt-ı âhara terki hatırına getirme. Zira; senin vazifen ancak onları inzar etmektir. Yoksa onlara kabul ettirmeye me'mur değilsin ki kabul etmediklerinden dolayı mahzun olasın. Çünkü; vahyolunan ahkâmı kabulden fayda ve adem-i kabulden

zarar görecek onlardır. Binaenaleyh; sen onların hezeyanına kulak asma. Çünkü; Allahü Tealâ herşey üzerine vekil ve onları gözeticidir. Şu halde onların lâyık oldukları cezayı verir ve senin intikaamını onlardan alır.

Fahr-i Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Mekke'de bulunan müşrikler Resulullah'a «Sen bize şu Kur'an'dan başka bir Kur'an getir ki, o Kur'an'da mabudlarımıza sebb ü şetmetmek gibi kötü sözler olmasın ki, biz sana iman edelim» dediler. Bunların şu vaadlerine karşı Resulullah onların ma'budlarına ta'n eden âyetlerin onlar üzerine tilâvetinden şimdilik sarfınazar ederek sevdikleri âyetleri onlar üzerine tilâvet ve ahkâmını tebliğle onları daire-i itaat ve imana aldıktan sonra diğerlerini tebliğ etmek suretini iltizam etmek hatırına gelmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Buna nazaran Cenab-ı Hak inzal olunan âyetlerin ahkâmını behemehal tebliğ etmek lâzım olup onların sevmedikleri ahkâmı tebliğin te'hiri câiz olmadığını beyan buyurmuştur.

Yahut kâfirlerin «Yâ Muhammed! Senin dâvân doğru ve Rabbin Tealâ herşeye kaadirse keşke senin üzerine Rabbin Tealâ tarafından bir hazine inzal olunsun da zengin ol ve sen onun indinde dediğin gibi makbulsen Mekke dağlarını altın yapıver de sana inanalım» demeleri ve bazıları da «Eğer sen hakkaa resulsen keşke seninle beraber bir melek geleydi ve risaletine şehadet edeydi» demeleri üzerine Resulullah'ın kalb-i nebevîleri muztarip ve mahzun olmakla beraber onların kabul etmeyeceklerini ve tebliğ zamanında birtakım yolsuz sözler sarfıyla ahkâm-ı ilâhiyeye tecavüz edeceklerini bildiğinden kabul etmeyecekleri şeyleri şimdilik tebliğ etmemek hatır-ı nebevîlerine hutur etmesi üzerine Cenab-ı Hak kâfirler ister sevsin isterse sevmesin cümle ahkamını tebliğin behemehal lâzım olduğunu Resulüne beyan buyurmuştur.

Şu halde kâfirlerin ta'nına ve bazı âyetleri istihza ve Kur'an'ı istihfafları korkusuna binaen bazı ahkâmın tebliğini te'hir caiz olamaz. Binaenaleyh; zamanımızda bazı kimselerin itirazlarından havf ve endişe suretiyle vaaz eden kimsenin süfehanın sevmedikleri ahkâmı terketmeleri ve sükûtla geçiştirmeleri câiz değildir. Çünkü; onların istihzalarından ve istihfaflarından hasıl olacak zarar; onla-

rın itirazları korkusuna binaen tebliği terkten hasıl olacak zarardan ehvendir. Şu halde iki zarar cem' olduğunda zararın ehvenini ihtiyar etmek kavaid-i şer'iyemiz icabındandır. İstihza ettikleri âyetlerin ve itiraz ettikleri hükümlerin sahibi Allahü Teâlâ olduğu cihetle ondan kullarının ve bilhassa Resulünün müteessir olmamasını tavsiye buyurmuştur ki, istihzadan mutazarrır olacaklar istihza edenlerin kendileridir. Binaenaleyh; bazı âsîlerin kabul etmeyeceklerini bildiğinden naşi ahkâmın tebliğini terketmek lâzım gelmez.

(لعل) kelimesi asıl manâsı itibarıyla *şek ve rica* içinse de, burada *kelâmın manâsına dikkat ve hilâfından men' ve te'kid içindir.* Ve bazan da *emri ve nehyi te'kid için olur.* Meselâ bir kimse kendi oğluna birşey emrettikten sonra o emri te'kid ve hilâfından nehyiçin «Lealle kusur edersin» dediğinde bunun manâsı «Emrime dikkat et, sakın hilâfını ihtiyarla kusur etme» demektir.

Şu halde *âyetin manâsı :* [Sakın kâfirlerin istihza ve bazı ahkâmı sevmedikleri ve lâyık olmadık sözleri söylerler korkusuna binaen vahyolunan ahkâmın bazısının tebliğini te'hir etme, tebliğe devam ve dikkat et] demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette bilfiil Resulullah'ın bazı âyetin tebliğini terkeylediğine veyahut vakt-ı âhara te'hir ettiğine delâlet yoktur. Çünkü; (لعل) kelimesi *terkin vukuunu ve ileride olması me'mûl olduğunu intizara ve gözetmeye mevzudur.* Binaenaleyh terkin vukuuna intizar etmek; bilfiil vukuunu icab etmediğinden âyette bilfiil terkin vukuuna delâlet yoktur. Şu kadar ki, sebeb-i nüzûlde beyan olunduğu veçhile bazı ahkâmın tebliğini şimdilik te'hir etmek hatır-ı nebevîlerine hutur etmesi şu tenbih-i ilâhiye vesile olmaktan baîd değildir ki şu hatıra-i nebeviye ümmet-i Muhammed'den bir takım süfehanın istihzasına ve itiraz korkusuna binaen bazı ahkâmı terk, nisyan veyahut sükûtla geçiştirmek gibi şeylerin aciz olmadığını beyan etmek gibi birçok ahkâm-ı ilâhiyeyi beyana sebep olmuştur. Çünkü; enbiya-yı ızamın sözleri ve işleri ümmetleri hakkında delil olduğu gibi bazı ahval-i beşeriyenin onlar üzerine cereyanı dahi ahkâmı beyana sebep ve delil olur. Meselâ nisyanın namazda sehv-i secdeyi beyana sebep olduğu

gibi sebeb-i nüzûlde beyan olunan hatıranın da bu âyetin nüzûlüne sebep olmuş ve tebliği te'hirin câiz olmadığı beyan olunmuştur.

Hulâsa; bazı âsîler tarafından itiraz veya istihza vaki olur korkusuna mebni tebliğin terki veya te'hiri câiz olmadığı ve kâfirlerin «Keşke Resulullah üzerine bir hazine nazil olsa veyahut risaletine şehadet eder bir melek gelseydi de biz de inanmış olsaydık» dedikleri ve bu sözlerinden Resulullah'ın kalb-i nebevîleri muztarip ve mahzun olduğu, Resulullah onları ancak inzar edici olduğu cihetle mahzun olmak lâzım gelmediği ve herşey üzerine Allahü Tealâ'nın vekil olduğu, binaenaleyh; onların lâyık oldukları cezayı vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulullah'a itirazlarını ve kalb-i nebevîlerinin ıztırabını beyandan sonra kâfirlerin bazı sözlerini ve kâfirleri i'caz ve ilzam için Resulullah'ın teklifini beyan etmek üzere :

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Belki Kureyş müşrikleri «Muhammed (S.A.) Kur'an'ı kendi indinden icatla Allahü Tealâ'ya iftira etti» derler. Sen onlara «Eğer benim getirdiğim iftira ise Kur'an'ın misli iftira olarak on sûre siz de getirin ve eğer yalnız getiremezseniz Allah'ın gayrı muktedir olduğunuz kimseleri çağırın eğer sözünüz doğruysa suretlerin icadına çalışın» demekle ilzam et.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Kâfirleri Kur'an âciz kılınca «Muhammed (S.A.) Kur'an'ı kendi indinden icad ve te'lif etti ve lâkin fikrini tervic için Kur'an'a vahiydir demekle Allah'a iftira eyledi» derler. Onları iskât ve ilzam için sen onlara de ki, «Sizin zu'munuzca Kur'an'ı ben icad edince siz de benim gibi beşer ve icada da-

ha ziyade meraklısınız. Binaenaleyh; Kur'an'ın misli ve kısa sûrelerden on sûre getirin ki, o sûreler de icad olunmuş olsun ve eğer sözünüz doğruysa kendiniz yalnız icad edemezseniz Allah'ın gayrı muktedir olduğunuz kimseleri de yanınıza çağırın, icadına çalışın, görelim icad edebilir misiniz» demekle onları insafa davet et. Zira; onların zu'mlarınca senin Kur'an'ı kendin icad ettiğin doğru ve sözlerinde sadıklarsa Kur'an'ın emsalini onların da icad etmeleri lâzım gelir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Resulullah, muâraza eden kâfirlere evvelâ on sûre getirmelerini teklif eyledi. Fesahat, belâğat ve hüsn-ü intizamda Kur'an'ın misli on sûre getirmekten âciz olunca onlar üzerine teshilât göstermekle Kur'an'ın misli bir sûrecik bari getirmelerini teklif etti. Şu halde bu âyette on sûre getirmelerini teklif diğer âyette bir sûre getirmelerini teklife münâfi değildir. Zira; tekliflerin zamanları başkadır. Çünkü; bir zamanda Kur'an'ın mislinden on sûre getirilmesini teklif buyurdular. Şu teklif olunan şeyi getirmekten âciz olunca diğer bir zamanda da bir sûre getirmelerini teklif buyurmuşlardır. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur. Çünkü; tekliflerin zamanları başkadır. Tenakuzda ise zamanda ittihad şarttır. Kur'an; fesahat ve belâgatla beraber umur-u gaybiyeden de haber verdiği için emsalini getirmekten insanları âciz kılmıştır. *Yahut* mu'ciz olmasının sebebi; ulûm-u kesire üzere müştemil olup mislini getirmeye insanların muktedir olamaması ve Cenab-ı Hakkın bu misilli kelâmı söylemekten insanların kudretlerini selb ve izale etmesidir. (سور) lâfzı cemi olduğu halde (مثل) lâfzının müfred olarak gelmesi sûrelerden herbiri itibariyledir. Yani «On sûre getirin ki, herbiri fesahat ve belâgatta Kur'an'ın misli olsun» demektir.

Bu âyette emir ve teklif; Kur'an'a itiraz edenleri ta'ciz ve iskât içindir, yoksa vücub için değildir. Zira; Kur'an'ın misli on sûre getirmek şöyle dursun bir sûre, belki bir âyet bile getirebilmekten âcizlerdir. Binaenaleyh; çok zaman çalıştıkları halde değil bir sûre, bir âyetin bile mislini getiremediler. Binaenaleyh; acizleri eseri olarak sözleriyle muârazaları kılıçla muharebeye intikaal etmiştir.

Hulâsa; kâfirlerin Resulullah'a «Kur'an'ı kendi icad ediyor ve

lâkin kelâmını tervic için Allah kelâmıdır diyerek Allahü Tealâ'ya iftira ediyor» dedikleri ve onları ilzam için Resulullah'ı «Ben icad edersem sizin de benim gibi icad etmeniz lâzım gelir. Zira; siz de benim gibi beşer ve fusahadansınız. Haydin on sûre de siz icad edin sözünüzde sadıksanız ve eğer yalnız icad edemezseniz Allah'ın gayrı olarak çağırmasına muktedir olduğunuz kimseleri de çağırın» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Her zamanda hakka karşı buğz ve itiraz edenler mevcut olduğu gibi zaman-ı saadette Kur'an'a itiraz ve iptaline sa'yedenler pek çok olduğuna bu gibi âyetler delâlet etmektedir. Yalnız bu hâl asr-ı saadette kalmadı, belki o günden bu güne kadar aynı itiraz devam etmektedir ve bu itiraz kâfirlere münhasır olmayıp ismi ve kisvesi İslâm olanlardan dahi çok itiraz edenler her zamanda görülmektedir. Çünkü; insanlardan hakkı kabul etmeyenler arzusuna muvafık olmayan ahkâma itiraz ederler ve bu gibiler de her yerde tesadüf olunan şeylerdendir. Fakat daima bu misilli kimselerin itirazları kendi aleyhlerine döner. Binaenaleyh; Kur'an ve ahkâmı yerinde kalır.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'a itiraz eden kâfirlere on adet sûre getirmelerini emrettiğini beyandan sonra emrolundukları sûreleri getirmekten âciz oldukları surette müminlere terettüb eden vazifeyi beyan etmek üzere :

فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَأَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Sizin onlara teklifiniz üzerine eğer onlar sizin teklifiniz veçhile davet ettiğiniz şeye icabet etmezlerse siz iyi bilin ki, Kur'an ilm-i ilâhiye mukaarin olarak nâzil oldu. Zira; Allah'ın gayrıların ilmi Kur'an'ı inzale kâfi gelemez. Ancak ilm-i ilâhiyle nazil olabilir ve şurasını da iyi bilin ki, ma'budun bilhak yok, ancak Vâcip Tealâ vardır. Allahü Tealâ vahid-i hakîkî olunca siz Allah'ın emrine muti' ve münkad mısınız? Elbette itaat ve inkıyad üzere olup ihlâs veçhile ibadetinize devamınız lâzımdır.]

Yani; ey müminler! Sizin istediğiniz sûreleri getirmekten kâfirler âciz olup size cevap veremezlerse siz Kur'an'ın ancak ilm-i ilâhiyle inzal olunup Allah'tan başkasının bu inzale kaadir olamadığını bilirsiniz. Binaenaleyh; ilminiz veçhüzere devam edin ki, yakininiz kuvvet bulsun ve itikaadınıza asla şek târî olmasın. Zira; kâfirlerin fesahatlarıyla ve kemâl-i belâğatlarıyla beraber Kur'an'a muârazadan âciz kalmaları sizin Kur'an'ın taraf-ı ilâhiden nazil olduğuna imanınızı takviye eder ve şurasını da iyi bilin ki, Allah'ın gayrı ma'budun bilhak yok, ancak ibadete lâyık Allahü Tealâ vardır. Hâl böyle olunca siz Allahü Tealâ'ya inkıyadınıza ve ihlâsla ubudiyetinize devam etmez misiniz? Elbette devam etmelisiniz.

Şu manâ; işbu âyetin bundan evvelki âyetin manâsı üzerine müteferri olup hitabın da Resulullah'a ve etbâ'ına olduğuna nazarandır. Amma bu âyette hitap kâfirlere olduğuna nazaran *manâ-yı âyet* Fahri Râzi'nin beyanı veçhile şöyledir: [Ey müşrikler! Kur'an'a muâraza için icadına çalışacağınız sûrelerin tertibinde size muâvenet için davet ettiğiniz kimseler sizin davetinize icabet etmezlerse iyi bilin ki, Kur'an beşerin icadı değildir, ancak Allah'ın ilmiyle inzal olunmuş bir kitaptır. Zira; beşerin icadıyla olsaydı siz ve sizin dâvet ettiğiniz kimseler de icad edebilirdiniz. İcad edemeyince bilin ki, Kur'an ancak Allah'ın ilmi ve kudretiyle inzal olunmuştur. Ve şurasını da bilin ki, Allah'tan maada ma'budun bilhak yoktur, şerik ve nazirden münezzehtir. Binaenaleyh; sizin şirki itikaadınız batıldır. Şu halde Allahü Tealâ vahid-i hakîkî olup Kur'an onun tarafından nazil olunca siz, Allah'a itaat edicilerden olmaz mısınız? Elbette itaat eden Müslümanlardan olmalısınız.]

Bu âyet ve bunun emsalinde olan âyetlerdeki istifham; inkıyad etmeyenleri tekdir içindir. Zira; İslâm'a duhulün esbabı mevcut olup adem-i duhule özrün olmadığına delâlet ettiğinden dahil olmayanlar tevbihe müstehak oldukları için istifham suretiyle varid olmak âdettir. Şu halde muti' olan ehl-i İslâma nazaran hitap, devam içindir. Çünkü; müminler de Kur'an'ın taraf-ı ilâhiden münzel olduğuna ve vahdaniyet-i ilâhiyeye ilim mevcut olduğu cihetle onlara emretmek icad için değildir. Zira; evvelden hasıl olan bir şeyin tahsiliyle emir câiz olamaz. Binaenaleyh; ilimleri ve itikadları üzerine devam lâzım olduğunu tavsiyedir.

Hulâsa; kâfirler Kur'an'ın mislinden emrolundukları sûreleri getirmeyince ehl-i iman için Kur'an'ın taraf-ı ilâhiden inzal olunduğu ilme ve tevhide devam lâzım olup itaat ve inkıyad üzere bulunmak vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Şu halde 1300 küsur senedir Kur'an'a itirazlar ve inkârlar te'sir edemeyip sağlam ve metin kale gibi herkese galebe ederek sabit kalması Kur'an'ın vahy-i ilâhî olduğuna büyük bir delil olup iman etmeyenlerin hamakatlarından başka birşeye delâlet etmez.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a muârazadan âciz kaldıklarını beyandan sonra muârazaya çalışmalarından garazları haset, riyaset ve metâ'-ı dünyaya rağbetleri olduğunu beyan etmek üzere :

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Bir kimse hayat-ı dünyayı ve ziynetini murad ederse onlara amellerinin cezasını dünyada tamamıyla veririz, asla amellerinin ecrinden noksan olmadığı halde ifa ederiz.]

Yani; bir kimse dünyada ameliyle metâ'-ı dünyayı murad eder de Allah'ın rızasını taleb etmez ve amel üzerine terettüb eden emval ve evlâd gibi dünyanın ziynetinden olan birtakım müzahrefatı murad ederse biz onlara amellerinin ecrini dünyada tamamen veririz. Binaenaleyh; onların amellerinin ecrinden asla noksan verilmek suretiyle zulmolunmazlar. Şu halde onlar fukaraya vâki olan in'âm ve ihsanlarının ve sair amellerinin her cüz'ünün baliğan ma belâğ ecrini alırlar. Çünkü; Allahü Tealâ onların amellerine dünyada arzuları veçhile mükâfat olarak mal, evlâd, ahfad, sıhhat ve âfiyet verdiği gibi rızıklarını tevsi' ve mihen ü meşakkatı tahfif eder.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu âyet mürâiler veyahut mü-

nafıklar hakkındadır. Lâkin âyetin mazmunu kimlere sadık olursa hükmü onlarda cârîdir. Çünkü itibar; hükmün illetine ve sebebine olduğundan o illet nerede bulunursa hüküm de orada bulunur. Şu halde «Ameliyle yalnız dünya menfaatını veya nâsın methetmesini murad ederse mükâfatını dünyada alır. Âhirete birşey kalmaz» demektir.

***

Vâcip Tealâ amellerini sırf dünya metâ'ına hasredip âhiretten kat'-ı ümid edenlere dünyada amellerinin ecrini tamamen verdiğini beyandan sonra bu misilli kimselerin âhirette ecirden mahrum olup amelleri batıl olduğunu beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[İşte şu amelleriyle sırf dünyayı murad edenler için âhirette ateşten başka birşey yok. Onlar için ancak ateş vardır. Dünyada işledikleri şeylerin küllisi mahvoldu. Zira; amellerinin hepsi bâtıldır.]

Yani; amelleriyle sırf metâ'-ı dünyayı murad ederek rıza-yı ilâhiyi terkedenler şol kimseler ki, onlar için âhirette ateşten başka bir şey yoktur. Zira; amellerinin ecrini ancak dünyada istediklerinden dünyada aldılar, âhiretçe ecri mahvoldu, birşey kalmadı. Çünkü; amelleriyle rıza-yı ilâhiyi murad etmediklerinden o amel batıl oldu. Binaenaleyh; âhirette günahtan başka birşey kalmadığından Cehennem azabına müstehak olmuşlardır. Zira; amel için sevaba nail olmak ihlâsa merbuttur. O halde amelde ihlâs olmadıkça âhiretçe sevap olamayacağından bütün emekleri zayi ve bilûmum ihlâsa mukaarin olmayan amelleri batıldır ki, emr-i ilâhi üzerine işlenilmeyen amel batıl olduğu cihetle her zaman yok hükmündedir.

Hariçte bunun misali şöyledir: bir kimsenin meydanda birçok

zahiresi olur. Onu dürer, devşirir, sürer, savurur. Ancak fena rüzgâr vurduğundan hiç tane çıkmaz. Eli boşa çıkar ve me'yus olur. Binaenaleyh; çekmiş olduğu emekleri ve mihnetleri ayn-ı azap olduğu gibi eli boşa çıkıp ümidinin hilâfı zuhur ettiğinden bir hüzn-ü daimiye müptelâ olur. İşte bunun gibi amellerini riya rüzgârlarına vurduran kimselerin de âhirette aynı hâl ve azaba maruz olacakları şüphesizdir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet kâfirler hakkındadır. Çünkü; âyetin âhirinde beyan olunan amelin haptolması ve bâtıl olup bu misilli amel sahipleri için ateşten başka birşey olmadığını beyan kâfirler hakkında olduğuna delâlet eder. Zira; mümin ne kadar fasık olsa dahi fıskı miktarı muazzep olduktan sonra elbette onun için Cennet vardır. Binaenaleyh; mümin hakkında âhirette ateşten başka birşey yok denilemez. Şu halde âyet-i celilenin mümin ve kâfir cümlesine şâmil olduğunu söyleyenler varsa da yalnız kâfirler murad olunmak ciheti râcihtir. Gerçi amelin birinci kısmı olan ibadet kâfirlerde sıhhatı veçhüzere bulunamazsa da ikinci kısmı ki, ebnâ-yı cinsine muâvenetten ibaret olan fukaraya in'âm, ihsan, köprü, han ve yollar yapmak, kaldırım döşemek, akrabaya riâyet etmek, nehirler ve kanallar açmak, şurur ve fesadın önünü almak ve iki kimse beynini ıslah etmek gibi a'mâl-i saliha kâfirlerde dahi bulunabilirse de asıl iman olmadığından batıl ve zayi olur. Faydasını göremez. Amma şu ta'dad olunan ameller her müminden sadır olduğundan esas iman mevcut ve hüsn-ü niyete makrun olup riza-yı Bari'yi kasdettiği cihetle amel eden kimse âhirette ecre nail olur. Fakat şu kadar ki mümin olduğu halde riya ile amel ederse o amelin ecri olmadığı gibi âhirette azap ve vizr ü vebalden başka birşey olmaz. Şu halde mürailerin riya ile işledikleri amellerin mucib-i azap ve nedamet olacağına âyet-i celile delâlet eder.

Hulâsa; ameliyle yalnız dünya metâ'ını murad edenlerin dünyada ecirleri tamamen verileceği ve noksan kalmayacağı ve âhirette onlar için ateşten başka birşey olmadığı ve amellerinin zayi ve batıl olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ emelini hayat-ı dünyaya sarfedenlerin hallerini beyandan sonra ameliyle âhiret murad edenlerin halleri bunlara kıyas olunamayacağını beyan etmek üzere :

أفمن كان على بينة من ربه ويتلوه شاهد منه ومن قبله كتاب موسى إماما ورحمة أولئك يؤمنون به

buyuruyor.

[Âsîler zannederler mi ki, Rabbisinden davâsını ispat edercesine delili ve şahidi olan kimse, ameliyle yalnız hayat-ı dünyayı murad eden kimse gibi olur ve ikisi mertebede indallah müsavî olur mu? Elbette olmaz. Eğer böyle zannederlerse bu gibi zanları fasiddir ve Rabbisinden dâvâsının doğru olduğuna delil-i aklîsi olan zatın deliline Kur'an gibi bir de taraf-ı ilâhiden şahid tâbi olur, o delil-i aklîyi te'yid ederse delili olmayanlar müsavi olamaz ve delil-i aklîye tabi olan Kur'an'dan evvel kendisine iktida olunan ve iman edenlere ayn-ı rahmet olan kitab-ı Mûsâ ki, Tevrat-ı Şerif de davasının sıdkına şehadet ederse böyle bir takım büyük delillerle davâsını ispat eden kimseyle delilsiz davâya kıyam eden kimseler müsavi olabilirler mi? Elbette olamazlar. İşte şu beyyine üzerine davâsını ispat edenler Kur'an'a iman ederler ve hak üzere bulunurlar.] Binaenaleyh; Kur'an'a iman eden müminlerle iman etmeyip bütün himmetleri dünyaya masruf olan kâfirler elbette müsavi olamaz.

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile *b e y y i n e* yle murad; *Resulullah'ın getirdiği hak ve savab üzere delâlet eden delâil-i akliye ve ilm-i yakin ve mucizat-ı bahiredir. B e y y i n e s a h i b i* yle murad; *Resulullah ve Resulullah'a tâbi' olanlardır.* Yahut *ehl-i kitaptan Resulullah'a iman edenlerdir.* Kur'an'dan evvel gelen *k i t a b - ı M û s a* ile murad; *Tevrat-ı Şerif'tir.* Tevrat'ın hükmü câri olduğu zaman din ve dünyaya müteallik cümle ahkâmda merci ve muktedâbih olduğu cihetle imam olduğu gibi insanları hakka sevkedip âhirette fevz ü necata sebep olan a'mâl-i salihaya irşad ettiği için Tevrat; *rahmet sıfatıyla* yad olun-

muştur. Çünkü; Tevrat'ın beyan ettiği adalet ve hidayet rahmet-i ilâhiyenin nüzûlüne sebep olduğu cihetle zamanında Tevrat âleme ayn-ı rahmet olmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Delâil-i akliyeyle ilm-i yakin sahibi olup sıdk-ı davâsına beyyine ikaame eden ve bu delil-i akliyesine de taraf-ı ilâhiden sıdk-ı davâsına delâlet eden Kur'an ve Tevrat gibi şahid-i tâbi olan ve o şahid ki, zamanında âleme rahmet ve muktedâbih olmuş olan şahidlerle davâsını ispat ve takviye etmiş olan Resulullah ve etbâ'ıyla, maksadı ancak dünyadan ibaret olanlar ve delilsiz davâya kıyam edenler müsavi olabilirler mi? Elbette olamazlar. Zira; şahidle davâya kıyam edenler Kur'an'a iman ederler ve emellerini dünyaya hasrederlerse iman etmezler. Binaenaleyh; müminle kâfir elbette mertebede müsavi olamazlar] demektir.

Ş a h i d le murad; *Kur'an* olduğuna nazaran Kur'an delâil-i akliyeye tâbi olmuştur. Yahut *ş a h i d* le murad; *Cibril-i Emin'-dir.* Zira; Cibril-i Emin Resulullah'a Kur'an'ı tilâvetle Resulullah'ın getirmiş olduğu delâil-i akliyeye tâbi olur ve sıdk-ı nübüvvetine şehadetle umurunu takviye ederdi.

Yahut *ş a h i d* le murad; *lisan-ı Resulullah'tır.* Çünkü; Resulullah lisanıyla Kur'an'ı tilâvet ederken lisanı kalbinde olan gizli ahkâmı izhara âlet ve davâ-yı nübüvveti ispat için hasma karşı delâili serd ü beyan etmek lisanla olduğu cihetle lisan-ı nebi; davâsına şahid menzilinde kılınmıştır.

Yahut delâil-i akliyeye tâbi olan şahidle murad; *şemail-i Resulullah'tır.* Resulullah'ın şemailine nazar eden şemailini dikkatla temaşa edince hakka nebi olduğunu bilirdi. Çünkü; Resulullah'ın yüzünde olan halâvet ve sair evsafı nübüvvetine şahid-i âdildi. Buna nazaran (منه) de olan zamir Resulullah'a râci olup *manâ-yı nazım* da şöyledir: [Davâsının sıdkına delâlet eden delâil-i akliyeye Resulullah'ın zatında yaratılmış olan evsaf-ı Resulullah şahid-i âdil olarak tâbi olur. Gerek tâbi' ve gerek metbû' cümlesi nübüvvet davâsının sıdkına delâlet ederlerdi] demektir.

Tevrat-ı Şerif'te evsaf-ı Resulullah beyan olunup nübüvvetinin sıdkına delâlet ettiği için Tevrat'ın şahid olduğu dahi beyan olunmuştur. Şu kadar ki, Kur'an'ın şehadetini kâfi görmeyenlere

karşı ikinci bir şahid makaamında Tevrat'a müracaat olunduğu cihetle Tevrat'ın şehadeti her ne kadar evvel nazil olmuşsa da Kur'an'ın şehadetine tâbi kılınmıştır. Çünkü; Resulullah'ın nübüvvetine delâlet eder mucizesi Kur'an olup Kur'an'la nübüvvet davâsını ispata kıyam edince Tevrat'ın nübüvvet-i Resulullah'a delâleti şahid-i tâbi kabilindendir.

Bu âyette din-i Muhammedînin hakkaniyyetine delâlet eden deliller *üç cihetle takrir olunmuştur. B i r i n c i s i ; dinin sıhhatına delâil-i akliyenin delâletidir. İ k i n c i s i ; Kur'an'ın şehadette delâil-i akliyeye tâbi olmasıdır. Ü ç ü n c ü s ü ; Kur'an'dan evvel Tevrat'ın din-i Muhammedînin hakkaniyetine şehadetidir.* Şu beyan olunan üç delil din-i Muhammedînin sıhhatına delâlette içtimâ edince din-i Muhammedînin sıhhatında şekketmek caiz olamadığından şekketmek küfürdür. Binaenaleyh; suret-i katiyede iman etmek lâzımdır.

İşte yedinde şu deliller bulunup bu delillere itimad edenler din-i İslâm'ın hakkaaniyetine ve Muhammed (A.S.) a iman ederler. İmanlarını beyan hususunda imanlarının devamına işaret için devam ve istimrara delâlet eden (يُؤْمِنُونَ) muzari sıygasıyla varid olmuştur.

Hulâsa; dinin sıhhatına elinde beyyine bulunanlara beyyinesiz birtakım davâda bulunan ve bütün himmetini dünyaya sarfedenlerin müsavi olamayacakları ve din-i Muhammedînin sıhhatına Kur'an'ın ve Tevrat'ın şehadetlerinin delâil-i akliyeye tâbi oldukları ve bu delâil sahiplerinin Kur'an'a iman ettiklari bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Teală Kur'an'a iman edenlerle iman etmeyenlerin müsavi olmayacaklarını beyandan sonra iman etmeyenlerin cezasını beyan etmek üzere :

وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْاَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ

buyuruyor.

[Cemaattan her kim ki, Muhammed (A.S.) a küfrederse Cehennem onun mahall-i vaîdidir.]

Yani; enbiya-yı ızama ve bilhassa âhir zaman nebisine muhalefetle küfreden hangi cemaat ve hangi dine mensup olursa olsun onun mahalli âhirette Cehennem'dir. Binaenaleyh; varacağı mahal Cehennem ateşidir ve küfreden kimseye vaad olunan mahal Cehennemdir, Cehennem'e duhulüne illet ve sebep de küfürdür. Çünkü müştak olan (يكفر) üzerine onun mahalli Cehennem ateşi olmak hükmünün terettübü; me'haz-i iştikak olan küfrün sebeb ve illet olmasını icab eder. Binaenaleyh küfür; Cehennem'e girmeye sebeptir.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

[Hâl böyle olunca Habibim! Sen onların Cehennem'e dahil olacaklarında ve Kur'an'ın ahkâmında şekketme. Zira; Kur'an ve Kur'an'ın ahkâmından onların Cehennem'e duhulleri Rabbin Teâlâ tarafından hak ve sabittir. Binaenaleyh; şekketmeye mahal yoktur. Ve lâkin nâsın ekserisi o Kur'an'a iman etmezler.]

Yani; küfredenlerin Cehennem'e duhulleri Kur'an'da beyan olununca sen onların duhulünde şekketme. Zira; vaîd-i ilâhi yerini bulacaktır. Çünkü; canib-i ilâhiden inzal olunan Kur'an ve onun ahkâmı hak ve sabittir. Şu halde tereddüde mahal yoktur. Lâkin nastan gaflete dalıp havâ ve heveslerine tâbi' olanların ekserisi iman etmezler. Çünkü; fikirleri muhtel ve ibret nazarları az olduğundan imana meyletmezler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette hitap Resulullah'a ise de murad Resulullah'ın gayrı bilcümle hitaba şayan olan insanlaradır. Zira; Resulullah'ta şek olmaz ve lâkin Resulullah'a emretmek; ümmetine emir ve nehyetmek; ümmetine nehyetmek olduğu cihetle Vâcip Tealâ bu âyette her ne kadar Resulünü zahirde şekten nehyediyorsa da hakikatta ümmetini nehiy buyurmuştur. Çünkü; doğrudan doğruya âhad-i ümmeti nehyetmekten Resulullah'ı nehiy vasıtasıyla ümmetini nehyetmekte mübalâğa vardır. Zira;

Resulullah mertebe-i risaleti haiz olduğu halde nehyolununca âhad-ı ümmetin nehyolunacağı evleviyetle sabittir.

Hulâsa; cemaatlardan hangi cemaat küfrederse Cehennem'e dahil olacağı ve onların Cehennem'e duhullerinde şekketmek caiz olmadığı ve taraf-ı ilâhiden nazil olan Kur'an'ın hak ve sabit olduğu ve nasın ekserisi havâ ve hevesine tâbi ve fikri müşevveş olduğundan iman etmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyaya hırsları batıl olduğunu beyandan sonra Allahü Tealâ'ya iftira edenlerden ziyade bir zalim olmadığını ve o zalimlerin Rablerine arzolunduklarında şahidlerin «İşte şunlar Rableri üzerine yalan söyleyenlerdir» diyeceklerini ve zalimler üzerine lânet edeceklerini beyan etmek üzere :

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اُولٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ
هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذ۪ينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِم۪ينَ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Yalan olarak Allah'a iftira eden kimseden ziyade zalim kim olabilir? Elbette kimse olamaz. Zira; Allah'a iftira etmekten daha büyük bir günah tasavvur olunamaz ki, iftira eden kimseden daha ziyade zalim bir kimse tsaavvur olunsun. İşte şu Allah'a iftira edenler yevm-i kıyamette ya kendileri veyahut amelleri Rablerine arzolunduklarında o makamda bulunan şahidler onları rüsvâ ve fezâhatlarını âleme ilân için derler ki «İşte şunlar Rableri üzerine yalan söyleyenlerdir. Âgâh olun ve uyanık bulunun ki, Allah'ın lâneti zalimler üzerinedir.]

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile Allahü Tealâ'ya iftira; *Allah'ın gönderdiği resulünü tekzib eylemek, Allah'a şerik itikad etmek, Allah'ı inzal etmediği şeyi inzal etti ve inzal ettiği şeyi inzal etmedi demek, helâl kıldığını haram, haram kıldığını helâl itikad etmek gibi şeylerle olur.* Bunların cümlesi bigayrıhakkın

Cenab-ı Hakkın hukukuna tecavüz olduğu cihetle zulmün nihayetünnihaye çirkin olanıdır. Binaenaleyh; bu misilli iftiraya cüret edenlerden daha ziyade bir zalim olamayacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuş ve kullarını bu misilli zulme cüret etmekten tehdid etmiştir.

Bu misilli zalimlerin Rablerine arzolunmalarıyla murad; *yevm-i kıyamette ve arsa-i mahşerde suâl için tevkif olunmaları* veyahut *defter-i a'mâllerinin arzolunmasıdır.* *Ş a h i t l e r* le murad; *o makamda bulunan melekler* veyahut *enbiya-yı ızam hazaratı* veyahut *a'za-yı cevarihleridir.* İşte bu misilli zalimlerin muhasebeleri zamanında şu beyan olunan şahidler tarafından bunları rezil ve rüsvâ kılmak ve cinayetlerini âleme ilân etmek için denilir ki «İşte şu tâğî ve bâğiler şol kimseler ki, bunlar dünyada Rablerinin gönderdiği resulü tekzib ve ahkâmını tağyir etmek suretiyle Rablerine iftiraya cüret etmek gibi bir cinayet-i azîmeyi irtikâb eden kimselerdir. Âgâh olun ki, Allah'ın rahmetinden uzak olmak zalimler üzerinedir» demekle bunları terzil ederler. Binaenaleyh; Allah'ın izzet-i huzurundan tardolunur ve rahmet-i ilâhiyeden uzak kılınırlar.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile zalimlerin zulümle şenaatlarını beyan ve cürümlerini sarahaten ilân ve mahşer halkına karşı rüsvâlıklarını meydana koymak için zamir mevziinde ism-i zahir olan (ظالمين) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; (على الظالمين) yerinde (عليهم) denilse aynı manâyı ifade ederdi ve lâkin zulüm gibi şenaatlarını izhar olmazdı. Amma (ظالمين) denilince lânete istihkaklarına sebep zulümleri olduğu sarahatla ilân olunmuştur ki, herkes zulümden içtinab etsin.

Hulâsa; Allah'ın Resulünü tekzib ve ahkâmını tağyir ve kitabını inkâr etmek suretiyle Allah'a iftira edenlerden ziyade zalim bir kimse olmadığı ve o zalimlerin yevm-i kıyamette huzur-u ilâhiye arzolunduklarında melekler ve enbiya (A.S.) ve aza-yı cevarihleri tarafından onların yalancı olduklarına şehadet ederek cinayetlerini aleme ilân edecekleri ve bu şehadetten sonra Allah'ın lâneti zalimler üzerine olduğunu beyan edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ bu misilli zalimlerin lânet-i ilâhiyeye duçar olacaklarını beyandan sonra onların irtikâb ettikleri çirkin sıfatlarından bazılarını dahi beyan etmek üzere:

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[O zalimler şol kimseler ki, onlar Allah'ın yolundan kullarını menederler ve din-i hakta eğrilik ararlar. Zira; onlar âhireti inkâr ederler.]

Yani; o zalimler küfür ve dalâli irtikâpla nefislerine zulmettikleri gibi nası tarik-ı hak olan din-i İslâm'dan menederler ve hakka delâlet eden delâille beraber din-i İslâm'a eğrilik isnad etmek suretiyle halkın zihnine birtakım şüpheler ilkaa ederek ahkâm-ı İslâmiyede eğrilik ihdas etmek isterler ki, nası iğfal etsinler ve dinlerinden döndürsünler. Çünkü; onlar âhirete inanmaz birtakım kâfirlerdir.

Beyzâvî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile âhirete iman etmeyen kâfirlerin küfürleri te'kid ve küfre ihtisaslarını beyan için âyetin âhirinde (هم) zamiri tekrar zikrolunmuş ve nası din-i İslâma duhulden men'e çalışmaları ve dine dahil olanları dinden döndürmek ve irtidad ettirmek suretiyle ehl-i dini eğri kılmak istedikleri devam üzere âdetleri olduğuna işaret için (يصدون) ve (يبغون) lâfızları muzari sıygalarıyla varid olmuştur. Âhireti inkâr eden kimselerden hiçbir veçhile iyilik beklenmediği gibi din hakkında daima eğrilik aramak ve ahkâmına itiraz etmek ve ahkâmını arzusuna uydurmaya yeltenmek ve ehl-i imana şüphe ilkaa etmekle zihinlerini teşvişten hâlî kalmazlar.

Hulâsa; Allahü Tealâ'ya iftira eden zalimlerin âdet-i kerîhelerinden birisi devam üzere Allah'ın kullarını tarik-ı ilâhiden menetmek ve din-i mübinin delâilinde eğrilik aramakla nası iğfal eylemek olduğu ve halbuki onlar âhirete iman etmeyip kâfir oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Allah'a iftira eden zalimlerin evsaf-ı zemime ve ahlâk-ı kerihelerini beyandan sonra bu misilli cinayâtı irtikâb edenlerin azab-ı ilâhiden firara mecalleri olmadığını beyan etmek üzere:

أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ

buyuruyor.

[**İşte iftira alâllah ve nâsı din-i İslâm'a dühulden menetmek gibi günahları irtikâb eden âsîler yeryüzünde gayrıları âciz kılar galebe sahipleri olmadıkları gibi Allah'ın gayrı bir kimse onlar için dost olmadı ki, onları azaptan kurtarsın. Hiç kimse onları azaptan kurtaramadığı gibi azapları iki kat olur.**] Binaenaleyh; Allahü Tealâ ahz-ı intikaam için onları ihlâk etmek murad ettiğinde dünyada ve yeryüzünde azaptan ve bilhassa helâkten kurtulmakla onlar Allah'ı âciz kılamadıklarından Allahü Tealâ nasıl murad ederse murad-ı ilâhi üzere helâk ve muazzap olurlar. Zira; azab-ı ilâhiden firar edemezler. Çünkü; onlar Allahü Tealânın mülkünde ve kabza-i kudretindedirler. Kendileri azaptan kurtulamadıkları gibi onları azaptan kurtaracak dostları da yoktur. Gerçi onların birçok dostları ve batıl ma'budları varsa da Allah'ın azabına karşı gelebilecek dostları yoktur ki, o dostları onları azaptan kurtarsın, elbette kurtaramaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile onlar Allahü Tealâ'yı dünyada âciz kılamadıkları gibi azapları devam üzere şiddetli olması için âhirete te'hir edilmiş ve âhirete te'hir olunmasıyla beraber tevbe lâzımken tevbe etmedikleri cihetle azapları iki kat tertib olunmuştur. *Yahut* azaplarının iki kat olmasının sebebi; hem Allah'a hem de âhirete küfretmeleridir. *Yahut* kendileri dâll oldukları gibi gayrıları idlâl ettiklerinden azapları iki kat olmuştur. Çünkü âyette beyan olunduğu veçhile kendileri küfrü ihtiyar ettikleri cihetle halkı din-i mübine dühulden menetmek âdetleri olduğundan cinayetleri iki olduğu gibi azapları da iki kat olacaktır. Çünkü; insanın

işlediği cinayetten hiçbirisi cezasız kalmaz. Elbette her günahının cezasını ayrı ayrı görecektir. Binaenaleyh; küfrün cezası ayrı ve ehl-i imanı tarik-ı haktan menetmeye çalışmalarının cezası da ayrıdır.

Hulâsa; iftira alâllaha cüretle nâsı din-i İslâma dühulden menedenlerin azaptan halâs için hiyel ve desaisi münkati' olup Allah'ı âciz kılamadıkları ve kendileri azaptan halâs olamayacakları gibi onlara yardım edecek bir dostları ve şefaat edecek şâfi'leri de olmayacağı ve irtikâb ettikleri cinayetleri iki olduğundan azaplarının da iki kat olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ haktan i'raz eden kâfirlerin haiz oldukları evsaf-ı zemimeden diğerlerini beyan etmek üzere :

مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ۝٢٠ أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ۝٢١

buyuruyor.

[Şu beyan olunan günahları irtikâb edenler hakkı işitmeye ve görmeye kaadir olamazlar. İşte bunlar maddî ve manevî nefislerine zarar ettiler ve bigayrıhakkın Allah'a ve Resulullah'a yapmış oldukları iftiraları kendilerinden kayboldu, faydasını göremediler.]

Yani; Allah'a iftira eden ve din-i İslâm'a duhulden halkı menetmeye çalışan âsîlerin basar ve basiretleri kapalı olduğundan kulakları hakkı duymaz ve gözleri hakkı görmez ki, amel etmek ve tabi olmak suretiyle intifâ' etsinler, asla intifâ' edemezler. İşte şu esasa binaen bunlar görür vo işitir oldukları halde hakka kemâl-i buğzlarından naşi hakkı görmek ve işitmek sıfatları kendilerinde mevcutken işitmediklerinden gözleriyle görmeye ve kulaklarıyla duymaya kaadir değiller gibi kudretleri nefyolunmuştur.

Yani; görürler ve duyarlar ve lâkin ca'lî olarak körleşir ve

duymazdan gelirler. Şu halde a'ma değillerdir, lâkin a'ma muâmelesi ve sağır değillerdir, lâkin sağır muâmelesi yaparlar. Binaenaleyh; mevcut kuvvetlerini ve havass-ı zahirelerini mahalline sarfetmediklerinden kudretleri yok hükmünde kılınmıştır. Çünkü; hakkı bildiği halde haksızlığı irtikâb eden insanlar hava ve hevesinin arzusuna göre aklını uydurduğu haksızlığı terke muktedir olamadığı, âlemde her zaman görülen ahvaldendir. Binaenaleyh; kâfirler Kur'an'ı görür ve duyarlar, lâkin kabulüyle intifâ'a muktedir olamadıklarından görmeyen körler ve duymayan sağırlardan hiç farkları yoktur. Binaenaleyh; âyette kulakları ve gözleri yok denilmedi, belki işitmeye ve duymaya muktedir değiller denilmiştir ki, kuvve-i sâmia ve bâsıralarının varlığına işaret olunmuştur.

Yahut Beyzâvî'nin beyanı veçhile onlar ma'bud ittihaz ettikleri putlarının onlara yardım edeçek kadar dost olmadıklarının illet ve sebebini beyan için bu âyet varid olmuştur. Şu halde işitmeye ve görmeye muktedir olmamak onların ma'budlarının sıfatıdır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Kâfirlerin Allah'ın gayrı dost ittihaz ettikleri ma'budları onların hakîkî dostları değillerdir. Zira; o putlar görmeye ve duymaya muktedir olmadıklarından ellerinden birşey gelmez ki, bunlara dost muâmelesinde ve yardımda bulunsunlar, bulunamaz ve yardım edemezler. Binaenaleyh; dost ittihazına şayan değillerdir.]

Bu misilli tâgîlerin nefislerine zarar etmelerine gelince: Bunlar Allahü Tealâ'ya ibadeti.putlarına ibadete değiştikleri için rahmet-i ilâhiyeden nefislerinin nasibine mani oldukları cihetle nimet bedelinde nikmete müstehak olmuşlardır. Binaenaleyh; Allah'a iftira ve dine şüphe ilkaa etmek gibi birtakım emek ve amelleri zayi olup memûllerinin hilâfı zuhur edeceği cihetle onlar için hasretle nedametten başka birşey kalmamıştır. Çünkü; onların ma'budlarının şefaat edeceğini itikadla ibadetlerini aynı menfaat olacak ümid ettikleri halde bütün ümitlerinin yalnız mazarrat olarak zuhur edivermesi ayn-ı mazarrat olduğundan onların nefislerine zarar ettikleri ve zarardan başka birşeye tesadüf edemeyecekleri beyan olunmuştur. Çünkü; Allah'ın verdiği nimeti mahalline sarfetmediklerinden sermaye-i asliyelerinden tamamen ziyan etmişlerdir.

İşte insanların gaayet kıymetli olan ömürlerini ve azalarını

mevzi-i lâyıkına sarfla zarardan kendini muhafaza etmesi lâzımdır. Çünkü; herkes için mevt, muhakkak olduğu gibi âhirette suâlle cevap da muhakkaktır. Şu halde kâr ve zarar dahi muhakkak olduğu cihetle kâr mümkünken zararı irtikâb etmek ednâ akıl sahibinin şanı değildir.

Hulâsa; kâfirlerin işitir ve görür oldukları halde hakkı işitmeye ve görmeye sarf-ı makderet etmediklerinden işitmeye ve görmeye muktedir olmadıklari ve bunların hakka tebaiyet etmediklerinden dolayı nefislerine zarar ettikleri ve iftira eyledikleri şeyler kendilerinden gaaib olup bir fayda göremeyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin görmeye ve işitmeye muktedir olamadıklarını beyandan sonra neticesini beyan etmek üzere :

لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[**Şüphesiz âhirette onlardan daha ziyade zarar görecek kimse olamaz.**] Zira; onlar Cennet'te olan makamlarını Cehennem'e ve faydayı zarara değiştikleri için bunların herkesten ziyade zararları meydandadır.

Bu âyet bundan evvelki âyete netice makaamındadır ve takrir-i kelâm şöyledir : «Âsîler âhirette ziyade zarar edicilerdir. Zira; onlar hakkı duymaya ve görmeye kudretlerini sarfetmediler. Her kim ki, hakkı görmeye ve duymaya kudretlerini sarfetmez, elbette onlar âhirette ziyade zarar edicilerdir. Binaenaleyh; âsîlerin âhirette ziyade zarar edici olduklarında şüphe yoktur.»

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin âhirette rezil ve rüsvâ olacaklarını beyandan sonra müminlerin hallerini ve nail olacakları derecelerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar ihlâs üzere iman ve imanlarının muktezası olan a'mâl-i saliha işlemekle ubudiyet noktasında bihakkın vazifelerini edâya müdavemet ve kalplerinde Cenab-ı Hakka itimad-ı tamla beraber tazarru ve niyaz ettiler ve Cenab-ı Hakka tefviz-ı umur etmekle kalpleri müsterih olarak Allah'ın dünya ve âhiret ihsanına ümitvar oldular. İşte bunlar ebeden Cennet'te kalıcılardır.] Çünkü; Cenab-ı Hakkın emrine imtisal ihsan-ı ilâhiye sebep olduğundan Cennet-i A'lâ'nın nimetleriyle mütena'im ve taraf-ı ilâhiden lutufdide olurlar.

Cenab-ı Hak bu âyette üç sıfatla müminleri tavsif etmiş ve o sıfatların neticesi Cennet'e nail olmak olduğunu beyan buyurmuştur. Birinci sıfatları; *iman,* ikinci sıfatları; *amel-i salih,* üçüncü sıfatları; *kemal-i tevazu ile Rablerine itaat ve inkıyad etmektir.*

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ve müminlerin hallerini beyandan sonra herbirini birer misal-i haricî ile temsil etmek üzere :

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Şu iki fırkanın misali; kör ve sağır, gözlü ve işitir kimselerdir.] Zira; kâfirler gözü görmeyen köre ve kulağı duymayan sağıra ve müminler de gözü gören ve kulağı duyan kimselere benzerler. **[Şu halde bu iki fırka misal yönünden müsavi olabilir mi? Bunlar müsavi olur zanneder de beyinlerinde olan farkı düşünmez misiniz?]**

Yani; halleri tafsil üzere beyan olunan fırka-i mümine ve fırka-i kâfirenin halleri körle gözlü ve sağırla kulağı işiten kimselerin hallerine benzer. Çünkü hakkı görmeyen bir kâfir; cahil ve gözü görmeyen kör gibidir, hakkı gören ve tebaiyet eden mümin de gözü görüp herşeyi açıktan tetkik eden kimse gibidir. Kezalik kâfir âyât-ı beyyinatı dinlemediğinden kulağı duymayan kimseye benzediği gibi mümin de âyât-ı beyyinatı dinleyip kabul ettiğinden kulağı işiten kimse gibidir. Şu halde gözü görüp de körlenen kâfirle hiç görmeyen a'mâ beyninde netice itibarıyla asla fark olmadığından kâfir a'mâya teşbih olunmuştur. Gözü görüp hakka tâbi olan mümin de gözü gören kimseye teşbih olunmuştur. Binaenaleyh, hakkı görüp tâbi' olanlarla görmeyenler müsavi olamazlar ve müsavi olmadıkları meydanda olduğu halde müsavi olur zanneder de müsavi olmadıklarını düşünmez misiniz? Mükellef olan kimseler için beyinlerinde olan farkı düşünmemek bir emr-i münkerdir ve mükellef için kabahattır.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile a'mâya ve sağırlığa benzeyen küfrün zararını izale, görmek ve işitmeye benzeyen imanın menfaatını celbetmek ve maraz-ı küfrün ilâcı imanı ihtiyar edip esbabını tahsile sa'yetmek olduğuna işaret için tevbihe ve tekdire delâlet eden hemze-i istifham varid olmuştur ki, küfürle iman beyninde olan farkı ve delâilini tetkik etmeyenlerin mezmum olduklarına delâlet eder. Zira; her âkilin imanın menafiine delâlet eden delilleri tetkik etmesi emr-i ehemdir. Binaenaleyh; tetkik etmeyip gaafil kalanlar elbette mezmumlardır.

Hulâsa; kâfirlerin a'mâ ve sağıra benzedikleri gibi müminlerin de gözü görür ve kulağı duyar kimseye benzediği ve bu iki fırkanın mertebede müsavi olamadıkları ve beyinlerinde olan müsavatsızlığı tezekkür etmek lâzım olup tezekkür etmeyenlerin mezmum oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'ın hakkaaniyetine delâlet eden bazı delilleri beyandan sonra o delilleri te'kid için enbiya-yı ızam hazaratından bazılarının kıssalarını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, Biz Azîmüşşan Nuh (A.S.) ı kavmine irşad için resul olarak gönderdik. Zira; insanlar menfaat ve mazarratlarını lâyıkıyla tezekkür edemediklerinden irşada muhtaçtırlar. Ve Nuh (A.S.) kavmine hitaben dedi ki, «Ben sizin isyanınız sebebiyle size nazil olacak azabın esbabını beyanla muhakkak sizi korkutucuyum.] Çünkü; Menafii-i diniye ve dünyeviyenizi münasip veçhile düşünemediğinizden dolayı size her zaman inzar lâzım olduğundan Cenab-ı Hak beni mansıb-ı risaletle size gönderdi. Ben de vazife-i inzarı ifa ediyorum. Dinleyin sözümü» demekle kavmine nesayiha başladı ve dedi ki :

أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٢٦﴾

[Siz eşyadan hiçbir şeye ibadet etmeyin ve ancak Allahü Teâlâ'ya ibadet edin. Zira; ben sizin üzerinize elem verici günün azabından korkarım] diye kavmini tevhide davet ederek kabul etmeleri lâzım olduğunu söyledi ve aksi surette azabın nüzûlüyle inzar etti.

Yani; Nuh (A.S.) taraf-ı ilâhiden kavmine nebi gönderildiğini ve vazifesi azap icab eden ma'siyetlerden korkutmak olduğunu beyandan sonra onların me'lûf oldukları şirki terkle tevhide davet etmek üzere dedi ki, «Ey kavmim! Siz Allah'ın gayrıya ibadet etmeyin. Ancak ibadete lâyık olan Allahü Tealâ olduğu cihetle ibadetinizi Allah'a hasredin. Zira; Allah'ın gayrıya ibadete ehil bir kimse olmadığından her kime, her neye ibadet etseniz o ibadet batıldır. Binaenaleyh; şu batıl mesleği terkedin. Çünkü; acıtıcı yevm-i kıyametin azabının sizin üzerinize nazil olmasından korkarım» demekle Nuh (A.S.) kavmine tevhidi tarif etti ve yevm-i kıyametin azabından korkutmakla nasihatta bulundu.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile acıtmak her ne kadar filhakika Vâcip Tealâ'nın sıfatıysa da acıtmak ve azapta mübalâğa için (الیم) *azaba* veyahut *azabın günü olan yevm-i kıyamete* sıfat kılınmıştır.

Tevhidi terketmek yevm-i kıyamette azab-ı elîme sebep olacağına ve o azap da korkulacak bir azap olduğuna ve Hz. Nuh'un bu hakikatı kavmine anlattığına âyet delâlet eder.

(İbn-i Abbas) Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran Nuh (A.S.) kırk yaşında ba'solunmuş ve sekiz yüz elli sene kavmini tevhide davet etmiştir. Tufandan sonra altmış sene daha muammer olarak mecmuu sinni dokuz yüz elliye baliğ olmuştur. Bazı rivayete nazaran sinni bin dört yüze baliğ olduğu mervidir. (العلم عندالله) Çünkü; o zamanlar insanların tekessürü ve dünyanın her tarafına dağılması matlub olduğundan çok yaşamak hikmete muvafıktı. Binaenaleyh; insanlar da çok yaşarlardı.

Hulâsa; Nuh (A.S.) ın taraf-ı ilâhiden resul olarak kavmine gönderildiği ve kendinin vazifesi inzar olduğunu kavmine beyan ettiği ve ibadet ancak Allahü Tealâ'ya olup Allah'ın gayrıya ibadet caiz olmadığı ve Allah'ın gayrıya ibadet ettikleri surette yevm-i kıyametin acıtıcı azabından korkulduğunu kavmine suret-i nâsıhânede beyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavmine tebliğatını beyandan sonra kavminin Nuh (A.S.) a karşı itirazlarını beyan etmek üzere :

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا
الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Nuh'tan kâfirlerin ileri gelenleri dediler ki, «Yâ Nuh! Biz seni bizim gibi beşer görüyoruz ve sana tâbi' olanları biz görmeyiz, illâ bizim erazilimizdir ki, onların rezaletleri vehle-i ûlâda

herkesçe zahirdir ve biz sizin için bizim üzerimize bir fazilet ve meziyet görmüyoruz, belki biz sizi yalancılar zannediyoruz.»]

Yani; Nuh (A.S.) kavmini din-i hakka ve tarik-ı savab olan tevhide davet edip canib-i ilâhiden kullarını tarik-ı hakka irşad için gönderilmiş nebi olduğunu beyan edince kavminin büyükleri ve küfr üzere ısrar edenleri «Biz seni bizim gibi beşer evsaf-ı insaniyeyle muttasıf görüyoruz. Binanealeyh; bizden ziyade sende bir meziyet ve beşeriyetin harici bir sıfat yok ki, sen risalet davasında bulunasın ve Allahü Tealâ tarafından gönderilmiş Allah'ın vekili olasın» demekle risalet davâsını tekzibe cüret ve bu cüretleriyle kemâl-i cehaletlerini izhar ettiler. Çünkü; beşeriyeti risalete münafi zannetmişlerdi. Halbuki bu zanları fasiddir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile kavm-i Nuh itirazlarını *üç şüphe üzerine bina ettiler :*

Birinci şüpheleri; beyan olunduğu veçhile beşeriyetin risalete münafi olmasını zannettiler ve dediler ki, «Ebna-yı beşerin yekdiğerinden farkı yoktur, velevse bazı cihetten farkı olsa bile bir tanesinin cümle âlemin kendine itaatı vâcip olur derecede bir mertebeyi haiz olarak kâffe-i beşere faik olması caiz olamaz, bu suretle beşeriyeti risalete münafi addettiler. Halbuki bu şüpheleri ne kadar zayıftır. Zira; beşere resul ancak beşerden olmak ayn-ı nimettir. Çünkü; ümmetle resul yekdiğerini bilir ve lisanını anlar, sözünü dinler, şüphesini izale eder, O resul mucizesini izharla ispat-ı müddeâya kıyam eder, gayrıları o mucizeye muârazadan âciz kalınca o resulün risaleti sabit olur. Binaenaleyh; gayrıların o nebiye itaatları da vâcip olur. Amma beşerin gayrıdan beşere resul göndermek hikmet-i risalete münafidir. Zira; beşerin gayrı mahluk beşere resul olsa o resul emr-i davette ünsiyet edemeyeceği cihetle hikmet-i risalet muhtel olur. Binaenaleyh; resul göndermekten maksat fevtolacağı şüphesizdir. Şurası gariptir ki, bunlar beşeriyet, risalete münafidir derler de hacer ve şecer kabilinden olan putların ülûhiyete münafi olduğunu düşünmezler ve onlara ibadet ederlerdi.

İkinci şüpheleri; Nuh (A.S.) a tâbi' olanların fukara güruhu olmasıdır. Binaenaleyh; dediler ki «Yâ Nuh! Sana

tâbi' olanlar bizim esafilimiz ve erazilimizdir ki, onların rezaletlerini herkes ilk defa görünce bilir, hallerini tetkika hacet kalmaz. Çünkü; rezaletleri meydandadır. Şu halde onları her kim görse aşağı adamlar olduklarını bilir ve sefaletleri göze çarpar, delile hacet kalmaz. Eğer sen hakkaa nebi olsan ve davân da doğru olsaydı ukalâdan ve eşraftan da tâbi' olanlar bulunurdu.» Bu sözleriyle Hz. Nuh'un etbaını tahkir ettiler. Halbuki bu şüpheleri de cehalet-i mahızdan ibarettir. Zira dinde rif'at; derece, mal, mansıb; haseb ve neseble değildir. Belki menasıb-ı diniye; Allaha kurbiyetle olur. Kâfirler ise bütün şerefi malda ve mansıbda ve a'vân ü etbaın kuvvetinde gördüklerinden Nuh (A.S.) a «Senin fakr-ı halin var ve sana tâbi' olanlarsa birtakım fukara, kuyumculuk ve plâncılık gibi sanayi-i hasiseyle meşgul hakir kimseler oldukları cihetle sana yardımları olamaz. Şu halde nasıl oluyor ki, nübüvvet davasına kıyam ederek herkesi kendine itaata davet ediyorsun» demekle emr-i nübüvvetin dünya şerefine müpteni olduğunu iddia ettiler.

Üçüncü şüpheleri; nübüvvetle mal ve mansıb-ı dünya ve a'van ve etbâ' gibi ziynet-i dünya beyninde mülâzemet ve münasebet gözetmeleridir. Binaenaleyh; dediler ki «Biz sizde servet-i dünya, mansıb, a'van ve etbâ' gibi ve sair insanlara dünyaca şeref bahşeden mezâyâdan bizim üzerimize fazla bir meziyet görmüyoruz ki bizden ziyade nübüvvete ehil ve erbab olasınız. Ve bizim size tâbi' olmamız lâzım gelse böyle bir meziyetiniz olmayınca biz seni nasıl tasdik edelim» demekle Nuh (A.S.) ın nübüvvetine itirazı tekrar ettiler. Bu şüpheleri de diğer şüpheleri gibi cehl ü hamakattan ibarettir. Çünkü şeref ve meziyet; mal, cah ve mansıb gibi birtakım müzahrefat-ı dünyeviyeden ibaret değildir. Belki meziyet; Allahü Tealâ'ya iman ve tevhide devam ve amel-i salihle beraber kalpte ittikaadır.

İşte şu beyan olunan üç şüpheleri ki, Nuh (A.S.) ın beşer ve etbâ'ının fukara olmasını ve Nuh (A.S.) ın mal ve mansıb gibi şeylere rağbet etmemesini nübüvvete mani addettiklerinden dediler ki, «Biz seni etbâ'ınla beraber nübüvvet iddiasında yalancılardan zannediyoruz. Zira; beşerden resul olmaz. Olsa etbâ' ve eşraf-

tan olduğu gibi nübüvvet davâsında bulunan zatın sair beşer üzerine fazilet ve meziyeti olur. Sende ise fazla bir meziyet yoktur.»

***

Vâcip Tealâ onların bu sözleri üzerine Nuh (A.S.) ın müdafaasını alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) kavminden cevab-ı ye's alınca kemâl-i tahassür ve teessüfle kavmine hitaben dedi ki «Ey kavmim! Haber verin bana benim Rabbimden davâmı tasdik eder bir beyyine üzerine olur ve sizi bihakkın iskât edecek delile malik olursam ve Rabbim kendi ind-i ülûhiyetinden nübüvvetimi te'yid edecek bir nimet ihsan eder de o nimet de sizin üzerinize hafî olursa davâmı ispat edecek beyyineyi sizin de görüp kabulünü arzu etmediğiniz halde ben sizi o beyyineyle ilzam edebilir miyim? Elbette ilzam edemem. Zira; kabulüne asla meyletmiyorsunuz. Çünkü; benim ilzamım sizin o delilin sıhhatını tetkik ederek iradenizi kabulüne sarfetmenizle olur. Halbuki siz benim taraf-ı ilâhiden getirdiğim mucizemi nazar-ı itibara almayarak birtakım vâhî muârazalarla uğraşıyorsunuz» demekle kavmini tekdir etti.]

B e y y i n e yle murad; *Nuh (A.S.) ın mucizesidir.* *R a h m e t* le murad; *Cenab-ı Hakkın Nuh (A.S.) a vermiş olduğu nübüvvet ve sair mezâyâ-yı âliyedir.* (فعميت عليكم) «O nübüvvet ve rahmet sizin üzerinize gizlendi» demektir. Yani; «Allah'ın bana verdiği nübüvvet size hafîdir. Ben onu delille ispat ediyorum. Siz kabulünden imtinâ' ediyorsunuz. Şu halde ben sizi nasıl ilzam ederim» demektir. Onların mucizeyi kerih görmeleri mucizenin sıhhatını tetkik etmeksizin kabulünden imtinâ' etmeleridir.

Hulâsa; Nuh (A.S.) kavminin halinden me'yus olunca onlara

«Ben davamı ispata kâfi bir beyyineye malik olur ve Rabbim onu bana kendi tarafından lutfeder de o da size hafî olur. Kabulünü ihtiyar etmezseniz ben size ne yapabilirim!» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın şu hitabesini beyandan sonra kavminin bazı şüphe ve zanlarını izale için irad ettiği hitabesini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

وَيَا قَوْمِ لَآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ

buyuruyor.

[Ey kavmim! Ben sizden ücret istemem. Zira; benim ücretim ancak Allahü Tealâ üzerinedir.]

Yani; Nuh (A.S.) ın kavmi «Yâ Nuh! Sana tâbi' olanlar fukara güruhudur ve sen de fakirsin! Fukaradan resul olmadığı gibi resule tâbi' olanlar da fukara olmaz» demişlerdi ve bu kelâmlarından maksatları Nuh (A.S.) ın nübüvvet davâsı mala tama'ından ve bu vesileyle elimizde olan malımızı alacaktır demek istediklerindendi. Onların şu zanlarını defi' ve izale etmek için onların malına tama'ı olmadığını ve ahkâm-ı ilâhiyeyi tebliğ mukaabilinde bir ücret taleb etmediğini alenen beyan etmeğe lüzum görmüş ve beyan etmiş ve bu babta zanlarının fasid olduğunu kendilerine tefhim de etmiştir. Yani «Zahir-i hale nazar ederek sû-u zanda bulunuyorsunuz, bu ise doğru değildir. Zira; risaleti tebliğde ben ücret istemem. Çünkü; ücretim Allahü Tealâ üzerinedir. Binaenaleyh; sizden hiçbir şey beklemem. Sa'yim âhiret ve sizin menfaatınız içindir. Şu halde zann-ı fasidinize tebaiyetle saâdet-i âhiretten nefsinizi mahrum etmeyin» demektir.

Hulâsa; ahkâm-ı şer'iyeyi tebliğde ücret taleb etmemek bir emr-i ehem ve bu misilli tebliğat-ı şer'iyenin ücreti manevî olup Allahü Tealâ'dan ecr-i uhrevî istemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavminin «Yâ Nuh! Sen başında olan fukara güruhunu tardet. Zira; biz onlarla beraber bulunmayı kendimize âr ve ayıp addederiz» demeleri üzerine Nuh (A.S.) ın onlara vermiş olduğu cevabı beyan etmek üzere :

وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلَٰكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Ben âhirete ve Rablerine iman ve âhirette Rablerinin huzuruna mülâkat edeceklerini itikad eden kimseleri yanımdan tardedici değilim ve lâkin sizi birtakım kavm-i cühelâdan görüyorum.]

Yani; kavm-i Nuh'tan mütekebbir ve maldar olanlar Nuh (A.S.) a tâbi' olanları küçük gördüklerinden Nuh (A.S.) a «Sen bunları yanından tardet» demeleri üzerine Nuh (A.S.) «Ben onları tardedemem. Zira; onlar âhirette Rablerine mülâkî olacaklarına iman ettiler. Şu halde iman edenleri ben nasıl tardederim. Çünkü; onlara Allahü Tealâ iman tevfik etmesiyle Allah'ın makbul kullarından oldular. Binaenaleyh; indallah onların kadri ve meziyetleri vardır. Sizin zahir-i hâle nazar ederek onları esafilden gördüğünüz gibi değildir. Şu halde sizin arzunuza tebaiyet ederek ben tardetsem huzur-u ilâhide benden şikâyet ederlerse ben ne cevap veririm ve ellerinden yakamı nasıl kurtarırım. Zira; bunları tardedenlerden Allahü Tealâ elbette intikaamını alır. Şu halde ben onları tardedenlerden değilim. Ve lâkin sizi cahil kimseler görüyorum. Zira; imanları sebebiyle onların kazanmış oldukları şereflerini bilmediğinizden onların tardolunmalarını teklif ediyorsunuz ve onlar iman etmekle bütün rezaleti üzerlerinden attıkları halde siz zahir-i hâle bakarak nefsinize mağrur olup onlara erazil diyorsunuz. Binaenaleyh; siz haddinizi bilmez birtakım cahillersiniz» demekle kavminin büyüklerini cehaletle itham ettiği gibi küfür. ümm-ür rezail olmak itibariyle rezalet, iman etmeyenlerde olup iman eden fukara güruhunda olmadığını kavminin büyüklerine tefhim etmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hz. Nuh'un kavmini cehaletle it-

hamının sebebi; âhirete cahil olmalarıdır *veyahut* indallah makbul olan ehl-i imana erazil tabir etmeleridir *veyahut* Nuh (A.S.) a ehl-i imanın tardını teklif etmeleridir. Çünkü; bu sebeplerin cümlesi cehalet neticesidir.

Hulâsa; ehl-i imanı her zaman himaye lâzım olduğu ve ehl-i imana buğzedenlerin cehaletle ithama lâyık oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın ikinci cevabını alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ۝٣٠

buyuruyor.

[Ey kavmim! Bana tâbi' olanları ben tardedersem beni Allah'ın azabından kim kurtarabilir, hiç düşünmez misiniz?]

Yani; «Ehl-i imanın tardını benden taleb eden kavmim! Sizin arzunuz veçhüzere ben onları meclisimden tardedersem tardımdan dolayı terettüb edecek azaptan halâsıma kim yardım edebilir. Nasihatımı dinleyip de tezekkür etmez misiniz? Ben onları tardettiğimde vâki olacak azabı def'a muktedir olamadığınızı bilseniz de bu teklifi yapmasanız olmaz mı? Niçin düşünmeden söylersiniz ve düşünmeden söz söylemek insan için ayıp değil mi?» demekle kavminin taleplerini reddeylemiş ve bu teklif; cahilâne bir teklif ve düşüncesiz bir söz olduğunu beyanla kavmini tekdir eylemiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile iman; enbiya huzurunda ehl-i imanın hüsn-ü kabulüne bir vesile olduğu ve esasen bütün nesayih iman etmelerini arzuya binaen olduğu halde bilâkis ehl-i imanın imanlarını, tardlarını icab eder esbaptan addetmeleri hamakattan başka birşey değildir.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavmine vermiş olduğu diğer cevabı alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

وَلَآ أَقُولُ لَكُمْ عِندِى خَزَآئِنُ ٱللَّهِ وَلَآ أَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ وَلَآ أَقُولُ إِنِّى مَلَكٌ وَلَآ أَقُولُ لِلَّذِينَ
تَزْدَرِىٓ أَعْيُنُكُمْ لَن يُؤْتِيَهُمُ ٱللَّهُ خَيْرًا ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِىٓ أَنفُسِهِمْ إِنِّىٓ إِذًا لَّمِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Ben size Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum ki, benim ve etbâ'ımın fukaralıklarıyla itiraz ve benim faziletimi inkâr edesiniz. Binaenaleyh; ben etbâ'ımı iğna edemem. Çünkü; bir fakiri iğna etmek Allah'a mahsustur ve ben size gaaibi bilirim demiyorum ki, siz beni tekzib edesiniz. Şu halde onları tardetmediğim âkıbet-i hallerini bildiğimden değildir. Zira; gaaibi bilemem ki, âkıbetlerinin ne olacağını bilsem ve lâkin zahir halleri iman ve itaat olduğundan kabul etmişimdir ve batın hallerini ve âkıbetlerini Allahü Tealâ bilir. Binaenaleyh; ben batına ve âkıbet-i ahvale binaen hükmedemem. Zira; gaaibi bilmem ve ben size meleğim demiyorum ki, siz benim beşer olmama itiraz edesiniz. Şu halde beşeriyetimi itirafla beraber nübüvvet davâsında bulunduğuma neden itiraz ediyorsunuz? Ve sizin gözlerinizin tahkir ettiği kimseler hakkında onlar için Allahü Tealâ hayır halketmez ve onlara elbette hayır vermez demiyorum. Zira; onların nefislerinde olan hayrı, şerri ve ihlâsı Allahü Tealâ bilir, ben bilmem ki, ona göre bir hüküm vereyim. Eğer bilmeden sizin arzunuza göre onları tardedersem tardettiğim takdirce muhakkak ben zalimler zümresinden olurum.] Şu halde sizin gözlerinizin onları tahkir etmesi benim tardımı mucip olamaz ve aklı olanlar için zalimler zümresine dehalet ayn-ı felâkettir. Hâl böyle olunca siz bana zalim olmamı nasıl teklif ediyorsunuz? Benim size teklifim hayırdır. Bunun mukaabilinde siz bana şer teklif ediyorsunuz. Hayra şerle mukaabele lâyık olur mu?

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile bu âyette kavm-i Nuh'tan ehl-i imana erazil diyenleri terzil ve tahkir vardır. Zira; onlar fukara güruhunu bilâ tetkik iman ediverdiler diyerek zem-

metmişlerdi. O zem aynıyla kendilerine rücû' etmiştir. Çünkü; Nuh (A.S.) onların fukarayı tardetmesini teklifleri tetkike müstenid olmayıp sırf gözlerinin hakir görmesiyle iktifa ettiklerini ve tetkik olunduğunda bunların tardını icab eder bir halleri olmadığını ve bilâ tetkik tardolunmalarını teklif, zulümle teklif olduğunu ve düşünmeksizin böyle bir teklif-i gayr-ı lâyıkta bulunduklarını ve onların âkıbet-i hallerini bilmek Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu ve kavmin büyükleri bilmedikleri şeyi teklif ettiklerini gaayet zarifane bir surette kendilerine tefhim buyurmakla onlarda eser-i akıl olmayıp sırf cehalet üzere irad-ı kelâm ettiklerini beyanla kendi kelâmlarını aleyhlerine çevirmiş ve kendi sözleriyle kendilerini ilzam ve tahkir etmiş Nuh (A.S.) ın etbâ'ına isnad ettikleri evsaf-ı zemimenin cümlesini kendilerine redle açık bir surette ayıplarını meydana koymuştur.

(تزدرى) (تحقر) ve (تعتصغر اعينكم) demektir ki «Sizin gözleriniz onları tahkir eder ve küçük görür» demektir.

Hulâsa; Nuh (A.S.) kavminden nübüvvete itiraz edip fukara ashabını tardetmesini teklif edenlere gaayet beliğ ve müessir bir vaaz ederek «Tebliğ üzere ben sizden mal istemiyorum ve ben birçok mala malikim de demiyorum. Zira; mal almak ve vermek hususlarında benim için bir garaz da yoktur ve gaaibe ilim de iddia etmiyorum ki, etbâ'ımı iğna edeyim ve meleğim demiyorum ki, size tekebbür edeyim, belki mesleğim tevazudur. Binaenaleyh; fakirler ve miskinlerle ülfetten tehaşî etmem, ümera ve selâtin meclislerinde de bulunmak istemem. Benim halim böyle olunca etbâ'ımın fukara olduğunu ve benim onlarla ülfet ettiğimi bana niçin ayıp görüyorsunuz? Sizin vehle-i ûlâda gözlerinizin tahkir ettiği fukara güruhuna Allahü Tealâ hayır vermez demiyorum ki, siz onların tardını bana teklif edesiniz. Belki onlar için Allahü Tealâ'nın âhirette hazırladığı nimetler sizin mağrur olduğunuz dünya nimetlerinden daha hayırlıdır. Zira; âhiret nimetleri ebedîdir ve zevalden mahfuzdur. Dünya nimetleriyse fâni ve her zaman zevale ma'ruzdur. Onların nefislerinde olan amellerini Allahü Tealâ bilir. Eğer sizin sözünüzle ben onları tardedersem zalimler zümresinden olacağım şüphesizdir» demekle kavmini reddetmiştir. İşte şu nesayih-

ten anlaşıldığı veçhile insan karşısında olan kimseyi hakir görmemeli. Zira; onun hakkında murad-ı ilâhi ne olduğunu bilmediğinden tahkiri icab eder bir sebep bilmediği cihetle tahkiri ancehlin bir tahkir olur. Halbuki onun hakkında Allah'ın nazarı ve büyük lutfu olması ve tahkir eden kimseden daha ziyade makbul bir kimse bulunması her zaman muhtemel olduğundan insanlar yekdiğerine lâyıkı veçhüzere hurmetle mükelleftirler. Binaenaleyh; sebepsiz tahkir; haramdır.

*
**

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavmine vâki olan nesayihini ve vuku-u hali beyan hakkında serdetmiş olduğu sözlerini ve cevabını beyandan sonra kavm-i Nuh'un, Nuh (A.S.) a karşı sözlerini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[**Kavm-i Nuh; Nuh (A.S.) a hitaben dediler ki, «Yâ Nuh! Bize husumet ettin ve husumeti çoğalttın. Eğer sözün doğruysa vaad ettiğin azabı bize getir, görelim.»**] Kavm-i Nuh bu sözleriyle iman etmeyeceklerini suret-i kat'iyede beyan etmişler ve «Bizimle mücadele ettin ve mücadeleyi uzattın. Binaenaleyh; bizi de usandırdın. Eğer nübüvvet davasında ve gelecek olan azap hakkında sözün doğru ve sen de doğru söyleyicilerdensen vaad ettiğin azabı getir görelim» demekle Nuh (A.S.) a itiraz ettiler.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyet; emr-i dinde mücadelenin cevazına delâlet eder. Zira; Nuh (A.S.) kavmiyle birçok mücadelede bulunduğuna ve şüphelerini izale için deliller serdedip uğraştığına, tevhide ve âhirete müteallik birçok mübahase ettiğine âyet delâlet etmiştir. Enbiya-yı ızam hazaratının cümlesinin meslekleri böylece cereyan etmiştir. Zira; onlar ümmetleriyle din hususunda birçok mücadele ve mübahase ederek şüphelerini izaleye çalışmışlardır. Ezcümle bizim peygamberimiz Kureyş kavmiyle çok zaman mücadele ettikten sonra lisanla mübaha-

se te'sir etmeyince netice kılıçla muharebeye müncer olmuştur. Binaenaleyh; mübahaseyle hallolunamayan müşkülât muharebeyle halledilmiştir ve âlemde vukuât da böylece hallolup gitmektedir. Çünkü; iki devlet arasında zuhur eden müşkülâtın halli, evvelemirde mübahaseyle başlar, mübahaseyle hallolmayınca nihayet muharebeyle hallolunduğu her zaman görülen ahvaldendir.

Enbiya-yı ızamın irtihallerinden sonra vazife-i tebliğ onlara varis olan ulemâ-yı ümmete intikaal ettiğinden ümmetin ulûm-u şer'iyeye vakıf olanları ve emr-i tebliğ ve nasihatı iltizam edenleri her ümmette hilâfgiran tarafından birçok hücuma maruz kalmak âlemde cârî olan ahvaldendir. Çünkü; ahkâm-ı şer'iye isyana münhemik olan kimselerin arzusuna muhalif olduğundan elbette itirazdan hâli kalmazlar ve kendi arzularına muvafık surette te'ville ahkâm-ı ilâhiyeyi mevzuundan çıkarıp tahrif ve tağyir etmek isterler.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavminin mübahasenin uzamasından şikâyet ettiklerini beyandan sonra Nuh (A.S.) ın kavmine vermiş olduğu cevabı beyan etmek üzere :

قَالَ اِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللّٰهُ اِنْ شَٓاءَ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) kavmine hitaben dedi ki, «Size azabı ancak isterse Allahü Tealâ getirir, ben değilim. Halbuki siz Allah'ı âciz kılamazsınız. Binaenaleyh; istediği zaman size azabı getirir.]

Yani; Hz. Nuh'un kavmi Nuh (A.S.) ın devam üzere dine davet etmesiyle mübahasenin uzamasından şikâyet ettiler ve itab tarikıyla dediler ki «Yâ Nuh! Sen cidali çoğalttın. Vaad ettiğin azap varsa getiriver görelim». Onların bu sözleri üzerine cevap olarak «Ben değilim size azabı getirecek, ancak Allahü Tealâ'dır. İsterse size derhal getirir. Halbuki siz azabı defi'le Allah'ı âciz kılamazsınız ve azaptan firar edip kurtulamazsınız. Zira; Allahü Tealâ size azabı getirmeye kaadirdir. Şu halde sizin isti'câlinizde bir

fayda yoktur. Gelecek gelir ve irade-i ilâhiye yerini bulur, siz telâş etmeyin» demekle kavmine cevap vermiştir.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavmine böylece cevap verdikten sonra cevabına şunu da ilâve ettiğini beyan etmek üzere :

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِىٓ اِنْ اَرَدْتُ اَنْ اَنْصَحَ لَكُمْ اِنْ كَانَ اللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يُغْوِيَكُمْ
هُوَ رَبُّكُمْ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ sizin dalâlinizi murad ederse, ben size nasihat murad etsem de nasihatım menfaat vermez. Çünkü; siz küfrüzere iradenizi sarfettiğinizden dolayı Allahü Tealâ sizi idlâlle ihlâkinizi murad ederse ben size nasihat etmek murad eylesem dahi nasihatım menfaat vermez. Zira; kibir ve inadınızdan nasihat dinlemez ve söz duymazsınız. Halbuki söz dinlemek ve Allah'ın emrini duymak ve mucibiyle amel etmek insanlar için bir vazife-i diniyedir. Çünkü; Vâcip Tealâ sizin Rabbinizdir. Ancak onun huzur-u manevîsine rücû' edeceksiniz.] Binaenaleyh; başka merciiniz yoktur. Her umurunuzun mütevellisi odur. Şu halde Onun gönderdiği resulün sözünü dinlemeniz ve nasihatını kabul etmeniz lâzımdır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet Nuh (A.S.) ın, kavmine karşı irad ettiği sözleri alâtarikınnasîha olup alâtarikılcidal olmadığına delâlet eder. Şu halde Hz. Nuh'un bu sözü, kavm-i Nuh'un Nuh (A.S.) ın sözlerine «Faydasız bir cidal» demelerine cevaptır.

Bu âyet-i celile; irade-i ilâhiyenin hilâfına bir şeyin hudusu muhâl olduğuna delâlet eder. Zira; «Allahü Tealâ'nın dalâletini murad ettiği kimselere nasihat menfaat vermeyeceğini» beyan etmek «Murad-ı ilâhi hilâfına birşey olmayacağını» beyan etmektir ve ilm-i kelâmda beyan olunan mesail-i itikaadiyemiz de bundan ibarettir.

Âyetin âhirinde ancak huzur-u ilâhiye rücû' olunacağını ve başka bir merci' olmadığını beyan etmekle Nuh (A.S.) kavmini nasihatı dinleyip kabul etmek lâzım olduğunu beyanla insafa dâvet

ettiği gibi kabul etmedikleri surette huzur-u ilâhide mücazat göreceklerine işaretle tehdid etmiştir.

İşte Allahü Teaâ'nın iradesi hilâfına kulun iradesi husul bulmayacağına ve menfaat vermeyeceğine ve herkesin âkıbet mercii huzur-u manevi-i ilâhi olduğuna nazaran herkesin merciini düşünerek vazife-i diniyesini ifaya çalışması lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder.

Hulâsa; Allahü Tealâ kavm-i Nuh'un iradelerini dalâle sarfetmeleri sebebiyle idlâlini murad edince nasihat-ı Nuh'un onlara menfaat vermiyeceği ve âkıbet rücû'ları huzur-u manevî-i ilâhiye olup başka merci' bulunmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Nuh'a nasihat fayda vermeyeceğini beyandan sonra onların Nuh (A.S.) a vâki olan iftiralarını beyan etmek üzere :

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Onlar, nasihat kabul etmezler, belki derler ki, «Nuh (A.S.), tebliğ ettiği ahkâmı kendi indinden icad ettiği halde Allahü Tealâ'dan vahiydir diyerek iftira etti ve bu iftiradan maksadı kelâmını tervic etmektir». Bu sözleriyle büyük bir iftiraya cüret ederler. Yâ Nuh! Onlara cevap olarak de ki «Eğer ben sizin dediğiniz gibi kendi icad ettiğim ahkâmı Allah'a isnad etmekle iftira etmişsem bu iftiramın günahı ve cürmü benim üzerimedir. Halbuki ben sizin nispet ettiğiniz günahlardan beriyim. Zira; nefsimden icad ederek Cenab-ı Hakka birşey isnad etmedim ki, iftira etmiş olsam.»]

İnsanın bir iftiraya uğradığında o iftiradan beraetini iddia ve ilân etmek caiz ve meşru olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Nuh (A.S.) kavmi tarafından vâki olan İftiradan berî olduğunu ilân etmesini emrettiğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Hulâsa; Nuh (A.S.) a kavmi «İftira etti» dedikleri ve Nuh

(A.S.) tarafından «Eğer iftira etmişsem o iftiranın günahı bana aittir. Halbuki sizin bana isnad ettiğiniz cürümlerden beriyim» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Nuh'un «İftira etti» dediklerini ve Nuh (A.S.) ın onlara cevabını beyandan sonra itiraz edenlerden iman eden olmayacağını beyan etmek üzere :

وَأُوحِيَ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلَّا مَن قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Canib-i ilâhiden Nuh (A.S.) a vahyolundu ve denildi ki «Senin kavminden iman etmez, ancak evvelce iman eden kimseler iman ederler. Şu halde sen onların iman etmediklerinden ve sair kötü ef'âlinden me'yus olma.]

Yani; kavm-i Nuh'un inkârda şiddetleri ve imandan bilkülliye i'raz etmeleri üzerine taraf-ı ilâhiden Nuh (A.S.) a vahyolundu ve denildi ki «Senin kavminden elbette iman etmez, ancak bundan evvel iman eden çok az kimseler iman ederler. Binaenaleyh; onların inkârları ve küfre devamları ve seni istihzaları gibi çirkin işlerine sen me'yus ve mahzun olma. Çünkü; kötü işlerinin cezası onlara ait olduğu cihetle kederini icab eder birşey yoktur» demekle Nuh (A.S.) ı Cenab-ı Hak tesliye buyurmuştur. Şu halde kötü işleri irtikâb eden kimselere nasihat ettikten sonra nasihat kabul etmeyip devam ettikleri surette onların haline mahzun olmak lâzım olmadığına bu âyet delâlet eder.

Hulâsa; Nuh (A.S.) a kavminden evvelce iman edenlerden başka iman eden olmayacağı vahyolunduğu ve onların ef'âline kederden de Nuh (A.S.) ın nehyolunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kavm-i Nuh'un imanlarından ümit kesilince on-

ların helâklerinin tekarrur ettiğini ve Nuh (A.S.) ın ümmetiyle beraber helâkten necatlarının sebebini beyan etmek üzere :

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ۝

buyuruyor.

[Yâ Nuh! Bizim hıfzımız ve nezaretimizle sen bir gemi yap ve o geminin nasıl yapılacağını vahyimizle biz sana bildiririz ve sen zalimlerin halâsları hakkında bize dua etme. Zira; onlar suya garkolmaya mahkûmlardır.]

Yani; Nuh (A.S.) ahkâm-ı ilâhiyeyi kavmine tebliğde son derece sa'yetti ve lâkin kavmine asla te'sir etmediği gibi tuğyanlarını ve zulm ü üdvanlarını arttırdığı cihetle irade-i ilâhiye kavm-i Nuh'un helâklerine taalluk edince Cenab-ı Hak Nuh (A.S.) a kendine tâbi olan ehl-i imanla beraber helâkten halâslarına vesile olacak geminin yapılmasını emretti ve buyurdu ki «Yâ Nuh! Bizim himayemiz altında ve vahyimizle bir gemi inşa et ve küfrüzere ısrar edip zulümle me'lûf olan zalimlerin necatları hakkında bana el kaldırıp duâ etme. Zira; onların tufanla garkolunmaları muhakkaktır. Binaenaleyh; onların halâslarına duânın te'siri yoktur. Zira; onların sû-u ihtiyarları icabı mukadder olan şey geri kalmaz. Binaenaleyh; yorma kendini. Hemen çare-i necatın olan geminin yapılmasına sa'yet ki bir an evvel vücuda gelsin.»

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette gemi yapmakla emir, vücub içindir. Zira; nefsi ve etbâ'ını helâkten kurtarmaya başka bir vesile olmadığından sefineyi icad etmekle halâs vacip olmuştu. Binaenaleyh; her şahs-ı âkil için nefsini helâkten muhafazaya sa'yetmek vâciptir. Vâcip olan birşeyin mukaddematı ve sebebi dahi vâcip olduğundan gemi tedarik etmek de vâcip olduğu cihetle bu makamda emir, vücub içindir.

Cenab-ı Hak aza-yı cevarihten münezzeh olduğu cihetle bu âyette (بِاَعْيُنِنَا) demek «Bizim hıfzımızla» demektir. Çünkü; insanlara nazaran birşeyi hıfzetmekte gözün, sair azanın hepsinden

ziyade methali olduğundan Vâcip Tealâ teşbih tarikıyla «Sen gemiyi bizim gözlerimizle yani hıfzımızla icad et» buyurmuştur ki, «Gözlerle hıfzolunmuş gibi biz seni ve senin sefineni hıfzeder ve geminin san'atına dair olan keyfiyeti biz sana vahyederiz» demektir. Hıfızda mübalâğaya işaret için *â'yün* lâfzı cemi' sıygasıyla varid olmuştur ki, gemi yapılırken hiçbir kimse mani olup zarar edemeyeceğine işarettir. Keenne beş on gözle gözetilmiş gibi hıfız ve düşmanlarının şerrinden himaye olunacağına işaret buyurmuştur. Zira; Allahü Tealâ vücudunu murad ettiği birşeyin elbette vücut bulacağı ve hiçbir kimsenin mani olamayacağı zahirdir. Binaenaleyh; Hz. Nuh'un gemisinin vücudunu irade buyurduğu cihetle elbette vücut bulmuş ve ondan sonra o gemi âleme nümune olmuştur. Çünkü; Hz. Nuh'un gemisinden evvel âlemde henüz gemi icad olunmadığından sefine-i Nuh âleme nümune oldu ve ondan sonra gemi vasıtasıyla deryada seyrüsefer etmek âdet olmuştur. Zira; herşey zamanına mevkuf olduğundan geminin icadı Nuh (A.S.) ın zamanına tesadüf etmiştir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın Nuh (A.S.) a gemi yapmasıyla emrettiğini ve kemâliyle hıfzedeceğini ve geminin keyfiyetini vahiyle beyan buyurduğu ve kavm-i Nuh'un garkolunacağına binaen onların helâkten halâslarına duâ etmekten Nuh (A.S.) ın nehyolunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ emr-i ilâhisi üzerine Nuh (A.S.) ın gemiyi yapmaya başladığını beyan etmek üzere :

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) gemiyi yapardı ve lâkin her ne zaman kavminin büyükleri Nuh (A.S.) üzerine uğrarlarsa Nuh (A.S.) ı istihza ederlerdi.]

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile Allah'ın vahyi ve Cibril-i Emin'in tarifi veçhüzere Nuh (A.S.) gemiyi yapmaya başladı ve lâkin geminin yapılacağı mahalde ağacın çok olması lâzım olduğundan gemi yapılan mahal için ağacın çok olduğu ve memleketin haricinde bir mahal intihab olunmuştu, bazı mesalih için kavminin büyükleri o mahalle gelip Hz. Nuh'u gemi yapmakla meşgul görünce istihza ederler ve derlerdi ki «Ey Nuh! Nübüvvetten vazgeçtin, dülgerliğe mi başladın. Nebiy-yi muhtarken şimdi bir dülger parçası mı oldun. Böyle mertebe-i nübüvvetten kötü bir san'ata birden bire nasıl oldu da iniverdin» demekle eğlenirlerdi.

Hâzin'in beyanına nazaran Nuh (A.S.) ın gemiyi iki veyahut dört senede bitirdiği ve ağaçlarının abanoz. ağaçlarından olduğu ve geminin üç tabakası olup alt tabakasında yırtıcı hayvanat ve haşerat ve orta tabakasında hayvanat-ı ehliye ve üst tabakasında kendisi ve maiyetinde olan ehl-i iman bulunduğu mervidir.

Âyet-i celilede Nuh (A.S.) ın gemiyi yapmakla meşgul olduğu ve kavminin istihza ettiği suret-i kat'iyede beyan olunmuşsa da yapılmasının müddetine ve geminin keyfiyetine dair âyette sarahat veya işaret olmadığından bu hususlara dair hüküm vermektense (العلم عند الله) demek bizim için daha evlâdır. Çünkü; müddet vaz'ının keyfiyetine zaruriyat-ı diniyeden birşey taalluk etmediği cihetle bu hususta uzun uzadıya bahse girmeye hacet olmadığı gibi bir fayda dahi yoktur. Binaenaleyh; bu bapta vâki olan rivayetleri bu makama dercetmekten sarfınazar ettik. Çünkü asıl maksat geminin vahy-i ilâhiyle yapıldığı ve o gemi vasıtasıyla ehl-i imanın halâs olup ehl-i küfrün helâk olduklarını beyanla âsîleri itaata ve imana davet etmek ve bu gibi vekaayii kendilerine bildirmekle insaf ve ibret lâzım olduğunu tavsiye etmektir. Geminin yapıldığı müddetin az veya çok olmasında ve geminin suretini beyanda şu beyan olunan maksadı ifadeye dahl ü te'siri yoktur. Nuh (A.S.) ın gemisini inkâr etmek küfürdür. Zira; Kur'an'da kat'i surette beyan olunduğundan gemiyi inkâr Kur'an'ın ahkâm-ı kat'iyesini inkâr etmektir. Amma geminin yapıldığı müddetin bir sene veya iki sene veyahut daha ziyade olduğuna dair ihtilâfa birşey lâzım gelmez. Çünkü; müddete dair Kur'an'da bir sarahat yoktur.

Âlemde en evvel yapılan gemi Nuh (A.S.) ın gemisi olup emsali sebketmediğinden, bir nümunesi ve modeli de mevcut olmadığından vahiyle ve Cibril-i Emin'in tarifiyle yapıldığına işaret olunmuştur. Modelsiz bir şeyi meydana getirmek insanlar için müşküldür. Binaenaleyh; âlemde emsali sebketmediğinden gemi Nuh (A.S.) ın kavmine göstermiş olduğu mu'cizât-ı sairesine ilâve olunmuş bir mucizesidir.

Hulâsa; Nuh (A.S.) ın gemi yaptığı ve gemiyi yaparken kavminden yanına gelenlerin istihza ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavminin istihzalarına karşı vermiş olduğu cevabı beyan etmek üzere :

قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ
عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) «Eğer siz bizi istihza ederseniz sizin bizi istihza ettiğiniz gibi elbette biz de sizi istihza ederiz. Hâl böyle olunca kendisini rüsvâ edecek azap kime gelirse yakında siz onu bilirsiniz ve onun üzerine daimi bir azap nazil olduğunda onu görürsünüz» dedi.]

Yani; Nuh (A.S.) ın kavminin büyükleri kendisini istihza ettiklerinde «Sizin bizi şimdi istihza ettiğiniz gibi biz de bir zaman olur ki, sizi istihza ederiz. Zira; siz dünyada tufana garkolunacağınız gibi âhirette Cehennem ateşiyle yanacaksınız. İşte o vakitte biz de sizi istihza edeceğiz. Rezil ve rüsva edecek azabın kimlere geleceğini ve kimin üzerine ebedî azap nazil olacağını yakında bilirsiniz» demekle kavmine cevap vermişti. Nuh (A.S.) ın bu cevabını Cenab-ı Hak tufan vasıtasıyla kavmini garkedip azab-ı ebedîye îsâl etmek suretiyle tasdik etmiştir.

Fahri Râzi, Kaazî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile *a z a b - ı*

evvel le murad; *azab-ı dünya* ve *azab-ı sani* yle murad; *azab-ı âhirettir*. İnsanları istihza etmek Nuh (A.S.) a lâyık olmadığından Nuh (A.S.) ın «İstihza ederiz» buyurması onların kelâmına mukaabele suretiyle zikrolunmuştur, yoksa hakikaten istihza edeceğine mebni değildir. Şu halde «Siz bizi istihza ettiğiniz gibi bizden de size istihza cezasını görür ve istihza olunmaya lâyık kendiniz olduğunu bilirsiniz» demektir.

Yahut bu makamda *suhriye; teçhil etmek* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Siz bizi gemi yapmakla teçhil ederseniz biz de sizi teçhil ederiz] demektir.

Nuh (A.S.) bu kelâmıyla kavmini tekrar tehdid etmiştir. Zira; «Sizin bizi istihza ettiğiniz gibi bir zaman gelecek ki, o zamanda istihzaya müstehak olan siz olacaksınız ve rüsvâ ve rezil kılacak azabın kimlere geleceğini ve azab-ı ebedînin kime nazil olacağını yakında bilirsiniz» demek; «Azaba müstehak olan herhalde sizsiniz» demek olduğu cihetle Nuh (A.S.) ın bu sözleri onları tehdid etmektir.

Bu âyet-i celilede herkesin azabı kendi ameli cinsinden olacağına delâlet vardır. Zira; «Siz bizi maskara ederseniz zamanı gelince biz de sizi maskara ederiz» ve sizin bizi istihzanızın aynı istihzaya maruz kalırsınız» demek «Kendi amelinizin aynını görürsünüz» demektir ve âkıbet onları rüsvâ edecek azabın geleceğini ve o azabın ebedî olacağını ve o azap geldiğinde hakikatı bileceklerini beyan buyurmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ geminin hitamında emr-i ilâhinin zuhurunu ve vaad olunan azabın vaktinin geldiğini beyan etmek üzere :

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فٖيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ
وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ اٰمَنَ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَلٖيلٌ ۝

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) geminin levazımatını tedarikte devam ettiği gibi

kavmi de küfürde ısrar ettiler. Hatta onların helâkine dair olan emrimiz geldi, tufana alâmet olan tandır suyla kaynamaya başladı. Biz, Nuh (A.S.) a «Hayvanatın her nev'inden ikişerini ve ehl ü ıyalini ve iman eden müminleri gemiye yükle, illâ helâk olmalarıyla kavl-i ilâhimiz sebkedenler gemiye yüklenmezler. Zira; onlar gemiye binmeye ehil değillerdir» dedik. Halbuki Nuh'la beraber iman etmedi, ancak az kimseler iman etmiştir.]

Yani; Nuh (A.S.) ın kavminin helâki için tayin olunan zaman gelip onların helâkleri hakkında olan emrimiz gelince ekmek fırınından su kaynamaya başladı ve biz Nuh'a her sınıf hayvandan nesli munkariz olmasın için bir erkekle bir dişiyi gemiye almasını emrettik ve ehl-i beytinin cümlesini gemiye alıp ancak helâklerine irade-i ilâhiyemiz taallûk edenleri gemiye alma dedik ve kendine iman edenlerin gemiye alınmasını tavsiye ettik. Halbuki Nuh'a iman edenler gaayet azdı.

Fahri Râzi, Nisâburî, Kaazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Nuh (A.S.) ın bulunduğu memleket (Kûfe) ve suyun galeyan eylediği mahal de mescidin mahalliydi, fırından suyun kaynamasını iptidaen Nuh'un haremi gördü ve Hz. Nuh'a haber verdi. Fırından suyun kaynaması tufana alâmetti ve bazı rivayette tandır yekpare bir taştan olup Hz. Âdem'in ekmek tandırıydı ve elden ele naklolunmak suretiyle Hz. Nuh'ta bulunuyordu.

Bazıları Hz. Nuh'un mevkii Hind'de ve bazıları da Şam'da (Aynıverde) denilen mahalde olduğunu beyan etmişlerse de âyette Nuh (A.S.) ın bulunduğu mevkii tayine dair bir işaret olmadığından (العلم عندالله) demekle iktifa etmek bizim için daha evlâdır. Zira; mahallini tayine bir hükm-ü şer'i taallûk etmez. Nuh (A.S.) la gemiye binenler yetmiş dokuz kişi olup üçü Hz. Nuh'un oğlu ki (Hâm), (Sâm), (Yâfes), üçü de onların haremleri ve biri de Hz. Nuh'un mümine olan haremi ve yetmiş iki kişi de hariçten iman edenlerdir. Şu halde mecmuu yetmiş dokuzdur. Bir de metbû'-u muazzamları Hz. Nuh olduğundan sefine-i Nuh'a insandan binenler ve helâkten necat bulanlar seksen kişi olduğu mervidir. İşbu adetlerin ziyade ve noksan olmak ihtimali de vardır. Çünkü; gemiye binenlerin kaç kimse olduğuna dair âyette sarahat yoktur.

Şu kadar ki Nuh (A.S.) a iman edenlerin gaayet az olduğu açıktan beyan olunmuştur.

Hulâsa; kavm-i Nuh'un helâkine dair emr-i ilâhinin geldiği, tufana alâmet olan suyun ekmek tandırından kaynadığı, Allahü Tealâ'nın Hz. Nuh'a o zamanda mevcut olan hayvanatın her nev'inden birer çift hayvanla ehl ü ıyalini gemiye almasını emrettiği ve ancak helâklerine hükm-ü ilâhi taallûk edenlerin gemiye alınmadıkları, iman eden kimselerin alındıkları ve fakat iman edenlerin de gaayet az oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tufanın zamanı geldiğini ve gemiye alınacakların alınmasıyla emrettiğini beyandan sonra gemiye binmeleriyle emrettiğini beyan etmek üzere :

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا اِنَّ رَبّ۪ي لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) gemiye binecek olan evlâd ü ıyaline ve ehl-i imana hitaben «Geminin yürümesi ve bir mahalde durması Allah'ın ismine mukaarin olduğu halde binin gemiye. Zira; Rabbim kullarının günahlarını mağfiret edici ve lutf u ihsan etmekle merhamet buyurucudur» dedi.]

Yani; tufana alâmet zuhur edince Allah'ın vahyiyle Nuh (A.S.) ehl-i imana hitaben dedi ki, «İmanınız sebebiyle gemiye girmeye me'zunsunuz. Gemiye binin ve lâkin o geminin su üzerinde yürümesi ve emin bir mahalde durması Allah'ın ismine mukaarin ve mülâbistir. Zira; benim Rabbim istiğfar edenleri mağfiret buyurucu ve dergâhına iltica edenlere merhamet edicidir.»

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu makamda ehl-i imanın (بسم الله) diyerek gemiye binmeleriyle emir; vücub için olduğu gibi fevrîdir. Yani alelacele ve derhal gemiye binilmek içindir ki te'hiri caiz değildir. Çünkü; nefsi helâkten vikaaye için

emir olduğu cihetle ta'cil olunmak icab ettiğinden gemiye bineceklerin alelacele binmeleri vâcip olmuştur.

Beyzâvî, Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile (بسم الله) (اركبوا) ye taalluk ettiği surette *manâ-yı nazım:* [İsmullahla teyemmün ve teberrük edici olduğunuz halde sefineye binin] demektir. Bu manâya nazaran gemiye binenler besmeleyle binmekle me'murlardır. Binaenaleyh; insanların hayır olarak başladıkları herşeye besmeleyle başlamak lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Nuh (A.S.) ın ehl-i imana gemiye binmelerini emri besmeleyle varid olması ve Kur'an'da Cenab-ı Hakkın bize beyanı; umur-u hayra başlamak besmeleyle olacağını bize tavsiye ve tenbih etmektir. Binaenaleyh; ehl-i imana lâyık olan işine besmeleyle başlamalıdır.

(بسم الله) lâfzının (مجريها) ve (مرسيها) lâfızlarına taallûk ettiğine nazaran *manâ-yı âyet:* [Siz korkmayın, sefineye binin. Zira; sefinenin su üzerinde cereyanı ve bir emin mahalde durması Allah'ın ismiyledir. Allah'ın ismiyle yürüyen ve devran eden şeyden zarar gelmez] demektir. Çünkü; Cenab-ı Hakkın ilmi herşeyi muhit ve kudreti herkesin fevkinde ve herşeye şamil olunca birtakım âciz kullar birliğine ve büyüklüğüne ve kudret-i kaahiresine iman ederek ismini necatına vesile ittihaz edip zatına iltica edince elbette zarardan muhafaza ve âfetten vikaaye edeceği şüphesizdir.

Bazı rivayette Cenab-ı Hak Nuh (A.S.) a vahiy buyurdu ki, Nuh (A.S.) geminin yürümesini isterse besmeleyle yürütür, durdurmak isterse besmeleyle durdururdu ve âyetin zahiri de bu manâyı te'yid eder. Çünkü; *manâ-yı nazım:* [Geminin yürümesi ve bir yerde durması ism-i ilâhiye mukarin ve mülâbesetle] demektir. Şu halde yürümesi ve durması besmeleyle hasıl olacağını sarahaten beyan etmektir.

Hulâsa; vakt-i mev'ûdu hulûl edince Hz. Nuh'un gemiye bineceklere hitaben «Allah'ın ismiyle gemiye binin ve geminin yürümesi ve durması Allah'ın ismiyledir» dediği ve ism-i ilâhiyle cereyan eden şeyden korkulmayacağına işaret ettiği ve benim Rabbim

günahları mağfiret ve kullarına merhamet edicidir» buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ gemiye binmeleriyle emrettiğini beyandan sonra geminin su üzerindeki hâlini beyan etmek üzere :

وَهِىَ تَجْرٖى بِهِمْ فٖى مَوْجٍ كَالْجِبَالِ

buyuruyor.

[İçinde olan ehl-i imanla beraber gemi dağlar gibi dalgalar içinde yürür ve gezerdi.]

Yani; emr-i ilâhinin vürudu üzerine Nuh (A.S.) ın tertip ve tayinine göre gemiye binmeye me'zun olanlar besmeleyle gemiye bindiler. Halbuki sefine-i Nuh yüksek dağlar gibi dalgalar içinde kendi derununda bulunan insanlarla beraber helâkten mahfuz olarak cereyan ederdi. Zira; himaye-i ilâhiye altında olduğundan her türlü âfetten mahfuzdu.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Nuh tufanında rüzgâr ve fırtınanın gaayet şiddetli olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; dağlar gibi dalgalar şiddetli fırtına neticesidir. Geminin etrafını dalgalar ihata edip gemi onların içinde yürüdüğüne işaret için ihataya delâlet eden (فى) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü; zarf olan dalganın mazruf olan gemiyi ihatası iktiza eder. Binaenaleyh; «Gemi dalgalar içinde yüzdü» demek olur.

Bazı rivayete nazaran geceli ve gündüzlü Allahü Tealâ kırk gün gökten rahmet yağdırdı ve yer altında olan suları tamamen yeryüzüne çıkardı. Binaenaleyh; yeryüzünü kâmilen su ihata etti, hatta su en yüksek dağlardan kırk arşın yukarı yükseldi ve her şey su altında kaldı ve gemiye binenlerden maada bilcümle insanlar helâk oldular ve hayvanları mahvoldu. Zira; kavm-i Nuh'un şerri onları da aldı, götürdü. Gerçi hayvanatın kusuru olmadığından onların helâk olmaması hatıra gelirse de ekserisi insanların menfaatı için halkolunduğundan insanlar helâk olunca menfaatlarına hadim

olan şeyler de beraber helâk olmuştur. Çünkü; intifâ' edecek insan kalmayınca intifâ' olunacak şeyin kalmasında bir fayda yoktur.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) sefineye bindikten sonra oğlu Kenân'la arasında cereyan eden mükâlemeyi beyan etmek üzere:

وَنَادٰى نُوحٌ اِبْنَهُ وَكَانَ فِى مَعْزِلٍ يَا بُنَىَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) oğlunu çağırdı. Halbuki oğlu tek ü tenha bir köşede duruyordu. İşte o zamanda oğluna kemâl-i şefkat ve merhametle «Ey oğlancığım! Bizimle gemiye bin ve kâfirlerle beraber olma» demekle oğlunu yanına almak istedi.]

Nuh (A.S.) ın şu çağırması übüvvetin şefkatı ve merhametinin galeyanı sebebiyledir. Zira; oğlunu me'yusane yalnız başına mütereddid bir halde görünce bittabi' son defa olarak bir daha dâvet etti ki, tam firkat zamanı olduğu için imanı kabul ve dâvete icabet etmesi me'mûl-ü kavî idi ve gemiye binmesini emrettiği gibi kâfirlerle beraber olmaktan dahi nehyetti. Zira; kâfirlerin âkıbeti suret-i kat'iyede helâk olduğundan oğlunun onlarla helâkini arzu etmiyordu, fakat ne çare ki, tevfik-i ilâhi yar olmayınca âkıbet imanı kabul etmedi. Binaenaleyh; kâfirlerle beraber helâk oldu, gitti. Oğlu iradesini imana sarfetmeyince pederinin nasihatı fayda etmedi. Zira; her pederin evlâdının iyiliğini arzu etmesi insanlar için zaruri bir hâl olduğundan ekseriya pederler evlâdına nasihatta bulunur. Ve lâkin o evlâtta kaabiliyet ve istidad şart olduğundan çok kere görüldüğü veçhile nasihatlar fayda etmez. Binaenaleyh; Ken'ân'da nasihatı kabule kaabiliyet olmadığından Nuh (A.S.) ın nasihatı te'sir etmemiştir. Çünkü; Ken'ân son derece mütemerrid ve inadda ileri gitmiş ve pederini tahtie etmekte diğer kâfirlerden geri kalmamış ve onlarla beraber küfriyatta teşrik-i mesâî etmiş ve o fikrinden vazgeçememişti. Binaenaleyh; pederinin nübüvveti ona fayda vermedi. Hemfikir olduğu kâfirlerle beraber helâk oldu, gitti.

Hulâsa; Nuh (A.S.) gemiye bindikten sonra oğlu Ken'ân tenha bir köşeye çekilmiş olduğu halde ona gemiye binmesini emrettiği ve kâfirlerle beraber olmayıp iman ederek ehl-i imanla beraber gemide bulunmasını tavsiye eylediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

* * *

Vâcip Tealâ, Ken'ân'ın pederinden şu nasihatı işitince pederine karşı vermiş olduğu cevab-ı reddi beyan etmek üzere :

قَالَ سَاٰوٖى اِلٰى جَبَلٍ يَعْصِمُنٖى مِنَ الْمَٓاءِ

buyuruyor.

[Ben dağa giderim, o dağ beni sudan saklar» dedi.]

Yani; Nuh (A.S.) ın «Gel oğlum bizimle beraber, sefineye bin ve iman et, nefsini helâkten kurtar, kâfirlerle helâk olma» demesi üzerine Ken'ân küfründe inad ve ısrar ederek «ben dağa iltica ederim, o dağ beni suya garkolunmaktan muhafaza eder, ben de helâktan bu vesileyle kurtulurum» demekle pederini reddetti.

Ken'ân'ın bu kelâmı kemâl-i cehl ü inadına delâlet eder. Zira; Allahü Tealâ'nın ve pederi gibi bir nebiy-yi muazzamın kanadı altına ilticayı terkederek hıfz u himayeden âciz, şuur ve idrakten hâlî ve hiçbir şeye müktedir olmayan dağa iltica edeceğini beyan etmek hamakattan başka birşey değildir. Halbuki pederinin mucizelerini her zaman müşahede ettiği ve senelerce pederinin gemi yapmakla meşgul olduğunu gördüğü ve tufanın emmareleri zuhur ettiği halde bir âciz dağın himayesine iltica ile helâkten halâsının çaresini aramak inattan başka birşey değildir.

İşte insanların da kaadir ü kayyum olan Vâcip Tealâ'nın himayesini unutup da insanlar ve saire gibi âcizlerin himayesine iltica ettikleri ve âkıbet me'yus oldukları her zaman görülen hâlattandır.

* * *

Vâcip Tealâ Ken'ân'ın bu sözü üzerine Nuh (A.S.) ın kelâmını hikâye etmek üzere :

قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَۚ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) «Bugün Allah'ın azabından kurtarıcı hiçbir şey yoktur, illâ kullarına rahmet edici Allahü Tealâ vardır. Zira; Allah'tan başka Allah'ın azabından hiçbir kimseyi kurtaracak yoktur» dedi. Ve Nuh'la oğlu arasını dalga kapattı. Binanealeyh; Ken'ân garkolanlar zümresinden oldu.]

Yani; Nuh (A.S.) Ken'ân'a «bugün Allah'ın azabından kimse kurtulamaz, illâ Allah'ın merhamet ettiği kimse kurtulur» dedi ve oğluna merhamet-i ilâhiyeye sığınmaktan başka helâkten halâsının çaresi olmadığını beyanla merhamet-i ilâhiyeye iltica etmesini tavsiye etmişse de fayda etmedi, aralarına dalga girdi. Binaenaleyh; Ken'ân garkolan kâfirlerden oldu. Zira; evlâdın nefsine hayrı olmayınca pederin sa'yi semeresiz kaldı. Hatta Ken'ân'ın dağa ilticaya bile eli değmedi. Binaenaleyh; olduğu yerde tufan galebe etti ve helâk oldu. Çünkü; âyette pederiyle konuşurken dalganın ihata ettiği ve garkolunanların zümresine karıştığı beyan olunmuştur ki dağlara firar edecek kadar bir zaman bulamamıştır. Zira; helâkine hükm-ü ilâhi lâhik olacağı zaman gelince bir an bile taahhur etmez.

⁂

Vâcip Tealâ tufanın vukuunu ve ehl-i imanın gemiye bindikten sonra cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

وَقِيلَ يَٓا اَرْضُ ابْلَعِي مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَٓاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Taraf-ı ilâhiden yeryüzüne «Ey arz! Sen suyunu yut ve ey sema! Sen de suyunu tut» denildi. Binaenaleyh; su çekilmeye başladı ve emr-i ilâhi yerini buldu ve gemi de Cûdî isminde bir dağ üzerinde karar etti ve Nuh tarafından uzak olsun kâfirler denildi.]

Yani; tufanın vukuuyla yeryüzünü kâmilen su ihata edip kâfirler tamamen helâk olduktan sonra akıl sahibi bir kimseye nida eder gibi Cenab-ı Hak tarafından yere ve göğe nidâ olunarak «Ey arz! Sen suyunu iç» denilince yeryüzü suyunu sünger gibi emdi ve semaya «Ey sema! Sen de suyunu kes» yani «Yağmur yağdırma» denilince sema yağmuru kesti. Zira; kâfirlerin helâkinden ve müminlerin necatından ibaret olan hükm-ü ilâhi ve vaad-i sübhânî yerini buldu ve emr-i ilâhi kaza olundu, noksan kalmadı. Sular azalıp gemiyi kaldıramaz bir hale gelince gemi Musul'a yakın Cûdî isminde bir dağ üzerinde karar etti ve Nuh (A.S.) tarafından «Uzak olsun zalimler ve defolsun gitsin kâfirler» denildi.

Fahri Râzi, Kaazî ve Hâzin'in beyanları veçhile Cenab-ı Hak bu âyette semâ ile arza hitab etmek suretiyle, kemâl-i azamet ve kudretini beyan buyurmuştur. Çünkü; semaya ve arza emri nafiz olunca herşeye emrinin nafiz olacağı evleviyetle sabittir.

Hz. Nuh'un gemiye bindiği Receb'in onuncu günü ve gemiden indiği Muharrem'in onuncu günü olup gemi üzerinde bulunduğu müddetin altı ay olduğu mervidir. Gemiden indiği gün helâkten kurtulduklarına teşekkür olarak oruç tutmuştur ki, Muharrem'in onunda oruç tutmak bizim şeriatımızda dahi sünnet olmuştur.

Vâcip Tealâ'nın sema ile arza hitabı, âlem-i ulvî ve âlem-i süflîde olan mahlûkat için başka ma'budun bilhak ve hakim-i mutlak olmayıp ancak kendisi olduğuna delâlet eder.

Allahü Tealâ'nın tufandan kırk sene evvel kavm-i Nuh'un neslini kestiği için helâk olanların içinde çocuk olmadığı mervidir. Hayvanat-ı sairenin günahları olmadığı halde insanlarla beraber helâk olmalarıyla suâl varid olamaz. Zira; hayvanattan maksat; insanların intifâ' etmesi ve hizmetlerinde istihdam etmeleri için olduğundan intifâ edecek olan insanlar helâk olunca hayvanların kalmasında bir fayda olmayıp abes olacağından insanlarla beraber hayvanlar da helâk olmuşlardır, yoksa hayvanların helâki kusur-

larından dolayı değildir ki, «Bîkusur olan hayvanlar neden helâk oldu?» diyerek suâl varid olsun.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (ابلعى) *beli*'den me'huzdur. *B e l i '* de *birşeyi sorup (emip) almaktır.* (اقلعى) *kali'dan* me'huzdur. *K a l i '* de *birşeyi çekip tutmaktır.* Şu halde kavm-i Nuh helâk olup suya ihtiyaç kalmayınca Cenab-ı Hak yere suyunu em ve semaya da suyunu çek ve tut emrini verince onlar derhal emr-i ilâhiye imtisal etmişler ve tufan meselesi de bitmiştir.

Âyetin âhirinde (وقيل بعداً للقوم الظالمين) fıkra-i celilesi kelâm-ı Nuh'u hikâye olmayıp kelâm-ı ilâhi olduğuna nazaran *manâyı nazım :* [Kavm-i Nuh'un helâkinden sonra helâk olmakla helâk oldular ve uzaklaşmakla rahmet-i ilâhiyemizden uzaklaştılar. Zulmü âdet eden kavm-i zâlimler denildi] demektir ve bir daha rahmet-i ilâhiyeden hisseyab olmayacaklarına işaret için *tard ü helâk olmalarından b u ' d* la tâbir olunmuş ve onların helâklerine başlıca sebep olan zulüm olduğuna işaret için zalim oldukları açıktan beyan edilmiştir. Çünkü; kavm-i Nuh ibadetlerini Allah'ın gayrıya yapmakla nefislerine zulmettikleri gibi Hz. Nuh'a eza ve sair nasa taaddî ve tecavüz gibi zulümlerden de çekinmemişlerdir.

Bu fıkra-i ahire; Hz. Nuh'un kelâmı olduğuna nazaran «Kavm-i zalim rahmet-i ilâhiyeden uzak olsunlar» demekle duâdan ibarettir. Binaenaleyh; zalimlere rahmetten uzak olmak gibi mazarratlarına duânın caiz olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; caiz olmayan birşey Nuh (A.S.) gibi bir nebiyy-i muazzamdan sudur etmeyeceği gibi Cenab-ı Hak da hikâye buyurmaz. Şu halde Allahü Tealâ'nın hikâyesi cevazına delâlet eder. Binaenaleyh; zalimlere beddua etmek câizdir. Zira; zulmün maddeten ref'i vâcip olduğundan maddeten ref'i mümkün olamayınca meneviyat tarikıyla zulmünün ref'ine duâyla tevessül etmek meşrudur.

Hulâsa; tufanın vukuundan sonra arza ve semaya sularını çekmeleri taraf-ı ilâhiden emrolunduğu ve emr-i ilâhi yerini bulduğu ve geminin (Cûdî) denilen dağ üzerinde karar ettiği ve Nuh (A.S.) ın zalimler aleyhine duâ eylediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın oğlu Ken'ân hakkında vâki olan tazarruunu beyan etmek üzere :

وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنِي مِنْ اَهْلِي وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ
الْحَاكِمِينَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) tazarru etti ve dedi ki, «Yâ Rabbi! Oğlum Ken'ân benim ehlimdendir ve sen de ehlime necat vermeyi vaad etmiştin ve vaadin de haktır, yalan olmaz. Halbuki sen cümle hâkimlerin ziyade iyi hükmedenlerisin. Zira; sen iyi bildiğin için hükmün elbette maslahata ve hikmete muvafık olur» demekle Ken'ân'ın helâkten halâsını istirham etti.]

Yani; yukarıdan beri beyan olunduğu veçhile vukuât meydana gelip Ken'ân garkolununca Nuh (A.S.) Ken'ân'ın garkolunmasındaki hikmetin ne olduğunu anlamak istedi. Zira; Cenab-ı Hakkın ehline necat vereceğini vaadi Nuh (A.S.) ı şüpheye düşürmüştü. Binaenaleyh; suâle kıyam etti ve dedi ki «Yâ Rabbi! Oğlum Ken'ân ehl ü ıyalim zümresindendir. Sen de ehlimin necatını vaad buyurmuştun. Halbuki vaadinde hulf olmaz. Zira; hâkimlerin ahkemisin. Şu halde Ken'an'ın helâkine sebep nedir?»

***

Vâcip Tealâ Hz. Nuh'un bu suâli üzerine :

قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ
اِنِّي اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) ın oğlu Ken'ân'ın kendi ehlinden olduğunu beyanla Vâcip Tealâ'ya müracaat edince Cenab-ı Hak «Ey Nuh! Senin oğlun Ken'ân senin ehlinden değildir. Zira; ameli gayr-ı salihtir.

Yani kötü amel sahibidir. Hâl böyle olunca esasına ve ledünniyatına ilmin olmayan şeyi sen bizden sorma ve isteme ve senin cahiller zümresinden olmaman için bundan evvel ben sana bildirmiştim ve vaaz suretinde beyan ettim.] Binaenaleyh; bu misilli sualden hazer etmen lâzımdır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile maneviyata taallûk eden hadisatta muteber olan karabet; karabet-i diniye olup karabet-i nesebiye olmadığına bu âyet delâlet eder. Zira; (Ken'ân) nesep cihetinden Nuh (A.S.) ın oğlu olduğu halde Vâcip Tealâ Ken'ân'ın Nuh (A.S.) ın ehlinden olmadığını açıktan beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; bizim şeriâtımızda ihtilâf-ı din, irse manidir. Şu halde karabette muteber olan din hususunda karabettir.

(Ken'ân) fısıkla ve küfürle meşgul olduğu cihetle Nuh (A.S.) ın amelinden olduğu halde ameli gayr-ı salih olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; amel-i sû' yani kötü amel denmeye sezadır ki, fısıkla ülfeti salâhına mani olduğundan gayr-ı salih denmiş ve kâfirle mümin arasında bir münasebet-i kaviyye olmadığına işaret olunmuştur.

Yahut gayr-ı salih olan Nuh (A.S.) ın suâlidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Yâ Nuh! Şu sualin amel-i gayr-ı salihtir. Zira; kâfir olan Ken'ân'ın ehlinden olduğunu beyanla azaptan halâsını istiyorsun. İşte şu kâfirin halâsını istemek veyahut helâkinin hikmetini taleb etmek bir amel ki, salih değildir. Binaenaleyh; hakikatını bilmediğin şeyi bana suâl etme. Maahaza cahiller zümresinden olmaman için bundan evvel alâtarikılvaaz ben sana haber vermiştim.]

Vâcip Tealâ evvelce (وَلَا تُخَاطِبْنِى فِى الَّذِينَ ظَلَمُوا) âyetiyle zalimlere şefaat etmekten nehyettiğinden Nuh (A.S.) için evlâ olan oğlu Ken'ân hakkında suâl etmemek lâzımken şu suâl-i evlâyı terk kabilinden olduğuna işaret zımnında cahiller zümresinden olmaması için evvelce vaaz ettiğini beyan buyurmuştur ki, enbiyadan zellenin suduru caiz olduğuna nazaran Nuh (A.S.) dan şu suâl zelle kabilindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ hikmetini bilmediği şeyden nehiyle itab buyurunca Nuh (A.S.) ın derhal istiğfara müsaraat ettiğini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ ل۪ي بِه۪ عِلْمٌۜ وَاِلَّا تَغْفِرْ ل۪ي وَتَرْحَمْن۪ٓي اَكُنْ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) «Ey Rabbim! Bilmediğim şeyi suâl etmekten sana sığınırım. Eğer sen beni mağfiret edip merhamet buyurmazsan ben zarar ediciler zümresinden olurum» demekle Cenab-ı Hakka iltica ve zellesinin affını istirham etti.]

Yani; Nuh (A.S.) oğlu Ken'ân'ın ehl-i beytinden olduğunu beyanla Cenab-ı Hakka tazarru edince Vâcip Tealâ ehlinden olmadığını beyanla itab etmesi üzerine Nuh (A.S.) i'tizar ederek dedi ki, «Yâ Rabbi! Bilmediğim şeyi suâl etmekten ülûhiyetine sığınırım. Eğer benden sadır olan zelleyi mağfiret etmez ve fazl u kereminle merhamet buyurmazsan ben zarar ediciler zümresinden olurum» demekle aff-ı ilâhiyi istirham etti. Fakat bu zarar amelde zarardır, itikadda zarar değildir. Zira; enbiya-yı ızâm hazaratı itikadda zarardan masumlardır. Şu beyan olunan zelleden sonra bir daha emsaline rücû' etmeyeceğini ve rücû' etmemek için Allah'ın iânesine muhtaç olduğunu şu kelâmıyla Nuh (A.S.) beyan buyurmuş ve geçmiş olan zelleden istiğfarla nefsini zarardan saklamaya müsaraat etmiştir. Binaenaleyh; bir kimseden sudur eden günahı bir dahi işlememeye niyet etmekle geçmiş olan günahın affını istirham etmek vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Nuh (A.S.) ın kendisinden sudur eden zelleye tevbe ve istiğfar etmekle beraber bir dahi işlemeyeceğine Cenab-ı Hakka iltica ettiğini Vâcip Tealâ'nın bu âyette bize hikâye buyurması bize o mesleğe sülûk etmemizi beyan için bir derstir.

Yahut Tefsir-i Medarikte beyan olunduğu veçhile Ken'ân pederine sadık veled-i salih gibi görünürdü. Zira; Ken'ân münafık olup pederinden küfrünü sakladığından Nuh (A.S.) onu mümin

zannıyla ehlinden addetmiş ve bu vesileyle necatını talebeylemiş veyahut helâkinin hikmetinden suâl etmişti. Ken'ân tufanın zuhurunda küfrünü izhar etmiştir veyahut evvelden küfrünü izhar eder ve pederi de onun küfrünü bilirdi ve lâkin son defa olarak merhameti icabı bir daha imana davet edip gemiye girmesiyle azaptan necat bulmasını arzu etmişse de Ken'ân'ın hâli bu arzunun husulüne müsaade etmemiştir. Zira; mahalde kaabiliyet olmayınca hakka davet ve hayır öğüt fayda vermedi. Binaenaleyh; Ken'ân küfründe ısrarla helâk oldu, gitti.

Hulâsa; evlâtta salâha meyil ve kaabiliyet olmayınca pederin şefkat ve merhameti fayda etmeyeceği bu âyetin fevaidi cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ, geminin (Cûdî) dağı üzerinde kararından sonra Nuh (A.S.) a vâki olan hitabını beyan etmek üzere:

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ
وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Gemi karar edip yeryüzünün suyu çekilip kaabil-i isti'mâl bir hâle geldiğinde canib-i ilâhiden «Yâ Nuh! Gemiden yeryüzüne selâmetle, senin ve seninle beraber bulunan ümmetlerle cümleniz üzerine nazil olan bereketlerle inin ve seninle beraber bulunan ümmetlerin zürriyetlerini dünyada biraz müddet yaşatırız. Sonra bizim tarafımızdan, ma'siyetleri sebebiyle acıtıcı azap onlara isabet eder.]

Yani; «Yâ Nuh! Sen ve seninle beraber olan ümmetler bizden selâmet ve senin üzerine nazil olan bereketlerle in ve o selâmet ve bereketler seninle beraber olan ümmetler üzerine de nazil olsun ve o ümmetlere dünyada nimetler vermekle yaşatırım. Sonra günahları sebebiyle bizden onlara azab-ı elîm dokunur» denilmiştir.

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile *b e r e k e t* le murad; *tazayüd eden hayır* manâsına ise de bu makamda *her türlü tezayüde ve nemaya* şamil olduğu gibi bilhassa *nesilde berekettir.* Zira; tufanla gemide bulunanlardan maada bilcümle insanlar helâk olup insanın tekessürüne herşeyden ziyade ihtiyaç olduğundan insanın neslinde bereket; matlub-u aslîdir. Binaenaleyh; tufandan sonra mevcut olan insanların kâffesi Nuh (A.S.) ın neslinden çoğalmış ve bu cihetle Hz. Nuh ebülbeşer olan Âdem (A.S.) ın sanisi olduğundan ebülbeşer-i sâni denmeye seza olmuştur. Nuh (A.S.) la gemide bulunan birkaç kimseye ümmetler denildiğinin sebebi; âkıbet onların zürriyetleri müteferrik cemaatlar olmasıdır. Zira; nesl-i Nuh'tan meydana gelen insanlar dünya yüzünde pek çok ümmetler ve kabileler oldular. Şu kadar ki, onlar dünyada birçok zaman yaşadıktan sonra Allah'ın nimetlerine şükretmeyip birtakım günahlar irtikâb edeceklerine binaen azab-ı elîmle helâk olacakları da beyan olunmuştur.

Gemide bulundukları müddet hiçbir âfete tesadüf etmeyip selâmet üzere bulunduklarına işaret için *selâmetle inin* emri varid olduğu gibi yeryüzünde gerek zürriyet ve gerek maişet hususunda birçok berekete nail olacakları dahi beyan olunmuştur. Şu kadar ki, zürriyetleri bir çok zaman yaşadıkları gibi doğru yoldan sapanlar azaba duçar olacakları dahi beyan olunmuş ve böylece âsî olanlar da helâk olmuşlardır. Binaenaleyh; birçok ümmetlerin helâkleri Kur'an'da beyan olunmaktadır. Hatta bu âyette *a z a p* la murad; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *kavm-i Hûd, Salih, Lût ve Şuayb'e nazil olan azab-ı dünyevîdir.* Zira; şu zikrolunan akvam, nesl-i Nuh'tan oldukları halde zamanlarında kendilerine ba's olunan nebilerine iman etmediklerinden dolayı Cenab-ı Hak herbirini bir nevi azapla helâk etmiştir. Bu misilli âsîleri ihlâk edeceğini Hz. Nuh'un gemiden ineceği zaman Vâcip Tealâ beyan ve vaadettiğini bu âyette beyanla ümmet-i Muhammed'e bu misilli azabı icab eden ma'siyetlerden kaçmalarını tavsiye buyurmuştur.

Yahut *a z a p* la murad; *azab-ı âhirettir.* Buna nazaran *ma-nâ-yı nazım:* [Biz onları dünyada bir müddet yaşattıktan sonra âhirette bizden onlara azab-ı elîm dokunur] demektir.

Hulâsa; taraf-ı ilâhiden Hz. Nuh'a gemiden inmesiyle emro-

bulunduğu ve gemiden inmesi selâmet ve berekete mukaarin olduğu, selâmet ve bereketin yalnız Nuh (A.S.) a mahsus olmayıp gemide bulunan ümmeti de o bereketten hisseyab oldukları, iyilerin maiyetinde bulunanların onların bereketlerinden müstefid olacakları, Nuh'la beraber bulunanların dünyada bir müddet yaşadıkları ve onların zürriyetlerinden günah işleyenlerin azab-ı elîme duçar olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavmiyle vâki olan kıssalarını beyandan sonra Nuh'la kavmi beyninde vâki olan vukuâtın hulâsasını beyan etmek üzere :

تِلْكَ مِنْ اَنْبَاۤءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَاۤ اِلَيْكَۚ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَاۤ اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَاۜ فَاصْبِرْۜ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[İşte Nuh (A.S.) ın kıssasını ve kavmiyle vâki olan mübahesatı ve âkıbet-i emirde helâk olduklarını beyan etmek gaybı haber vermek kabilindendir. Yâ Ekrem-er Rusül! Biz Azîmüşşan sana o kıssayı vahyederiz. Sen ve senin kavmin Kur'an'ın nüzûlünden evvel Hz. Nuh'un vukuatını ve kavmiyle olan mübaheselerini tafsil üzere bilmiyordunuz. Şu halde sen kâfirlerin ezalarına sabret. Zira; âkıbette düşmanlarına zaferyab olmak, galebe etmek ve saâdet-i uhreviyeye nail olmak müminlere ve müminlerin müttekilerine mahsustur.] Binaenaleyh; sen âkıbete intizar et. Zira âkıbet; ehl-i imanındır.

Yani; habibim! Şu sana haber verdiğimiz ve sana vahyettiğimiz Nuh'un kıssası gaaipten haber cümlesindendir. Biz haber vermezden evvel sen ve senin kavmin bu kıssayı bilmezdiniz. Şu halde sen sabret. Zira âkıbet-i emir; müttekilerindir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile gerek Resulullah ve gerek kavm-i Kureyş'in kıssa-i Nuh'u bilmedikleriyle murad; *tafsilâtını bilme-*

dikleridir. Zira; kavm-i Nuh'un helâki âlemde meşhur olduğundan icmalini bilmedik kimse yoktu. Lâkin tafsilâtını bilmiyorlardı. Çünkü; kavm-i Kureyş cahil olup Resulullah da kütüb-ü sabıkayı okumamıştı. Binaenaleyh; kıssanın şöhretine binaen icmalen duymuşlarsa da tafsilâtını Kur'an'ın nüzûlünden sonra bilmişlerdir.

Hz. Nuh'un kıssasını beyandan sonra Cenab-ı Hakkın resulüne sabretmesini emri; sabrın zafere, galebeye ve sürura vesile olduğuna işaret içindir. Çünkü; Nuh (A.S.) sabretti ve âkıbet düşmanlarına galebe eyledi, onların helâki ve kendinin necatıyla mesrur oldu. Yani «Habibim! Sen de Nuh (A.S.) gibi sabret ki, âkıbet düşmanlarına galebeyle mesrur olasın» demektir.

Her zaman âkıbet-i hasene ehl-i hak ve ehl-i ittikaanın olduğuna bu âyet delâlet eder. Gerçi batılın bir müddet-i kalilede fürceyab olup parladığı ve hakka galebe eder gibi görülürse de neticede hakkın galebe ettiği ve batılın mahv ü muzmahil olduğu görülmektedir.

*
**

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın ehl-i imanla helâktan kurtulduklarını ve kâfirlerin suya garkla helâk olduklarını beyandan sonra bu sûrede beyan olunan kısas-ı enbiyadan ikincisi olan Hûd (A.S.) ın kavmiyle vâki olan mübahasatını ve âkıbet-i hallerini beyan etmek üzere :

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ
اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ ۞

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Âd kavmine kendi kabilelerinden biraderleri Hûd'u onları irşad için resul olarak gönderdik. Hûd (A.S.) onlara hitaben «Ey kavmim! İbadetinizi Allahü Tealâ'ya hasredin. Zira; Allah'ın gayrı sizin mabudunuz yok, ancak ibadete lâyık Allahü Tealâ vardır. Binaenaleyh; Allah'ın gayrı bir takım putlara ibadetle siz Allahü Tealâ'ya iftira ediyorsunuz» dedi.]

Yani; tufan-ı Nuh'tan sonra kalan insanlardan zuhur eden evlât çoğaldıkça tarik-ı haktan çıkarak tevhidi kaybedip Allah'a şirketmeye başlamaları üzerine onları tevhide irşad ve hallerini ıslâh için biz (Âd) kabilesine nesepte biraderleri olan Hûd (A.S.) ı gönderdik ve vahiyle kavmini irşad etmesini emrettik. Hûd (A.S.) onları tevhide davet etti ve Allah'ın gayrı ibadet edecek ma'bud olmadığını onlara bildirdi, vahdaniyeti ikrar etmelerini kendilerine teklif etti ve dedi ki «Şu hakikat size beyan olunduktan sonra sizin şirketmeniz Allahü Tealâ'ya iftiradan başka birşey değildir. Yani siz ahvalden bir hâl üzere olmadınız, ancak iftira eder oldunuz» demekle kavmini tevbih etti.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Âd kavmi Arap'tan bir kabile olup Yemen civarlarında bulunurlardı. Hûd (A.S.) nesepte onların kabilesinden olduğu cihetle onların biraderi olduğu beyan olunmuştur. Gerçi dinde birader değilse de nesepleri (Âd) isminde bir kimseye müntehî olup cümlesi bir ırktan olduğu cihetle nesep noktasından birader denmek sahih olmuş ve bu suretle biraderleri olduğu beyan olunmuştur.

Hûd (A.S.) ın kavminin biraderi olduğunu beyan etmekte Kureyş kavmine ta'riz vardır. Zira; onlar Resulullah'a «Sen de bizim neslimizdensin ve bizim gibi bir adamsın. Şu halde sen bize nasıl peygamber olabilirsin? derlerdi. Cenab-ı Hak Hûd (A.S.) ın kavminin kendi cinslerinden biraderleri olduğunu ve enbiya-yı kiram hazaratının hep insanlardan bulunduğunu ve Muhammed (A.S.) ın Kureyş kabilesinden bir zat-ı şerif olması nübüvvetine mani olmadığını beyanla Kureyş'e ta'riz etmiştir. Çünkü; Hûd (A.S.) kavminin biraderi olduğu halde onlara peygamber olup kendi cinslerinden olması nübüvvetine mani olmayınca Muhammed (A.S.) ın Kureyş'in cinsinden olması mani olmayacağına delâlet etmiştir.

Hulâsa; Hûd (A.S.) ın kavmine resul olarak ba's olunduğu ve kavmini Allah'a ibadete ve tevhide dâvet ettiği ve Allah'ın gayrıya ibadetin Allah'a iftiradan başka birşey olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın kavmini tevhide davet ettiğini beyandan sonra bakiye-i kelâmını beyan etmek üzere:

يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Ey kavmim! Şu tebliğ ettiğim emr-i ilâhi üzerine ben sizden ücret istemem. Zira; benim ücretim beni halkeden Hallâk-ı Azîmüşşan üzerinedir. Siz benim sözümde şekkeder ve halimde tereddüd eder de ef'âl-i kabihanıza nazar edip kendi halinizi düşünmez misiniz?» dedi.]

Yani; «Sözümü dinleyin, nasihatımı kabul edin ve vaazımla müttaiz olun. Zira; ben sizden ücret istemiyorum. Şu halde hasbî bir nasihattır. Niçin dinlemiyorsunuz ve neden düşünmüyorsunuz?» demekle kavmini tevbih etti.

Bir ümniyye üzerine irad olunan nasihatın matlup veçhüzere te'siri olmadığından her nebi kendi kavmine nasihatının bir garaz-ı hasise mebni olmayıp bir maksad-ı âlîyi ve ümmetin menfaatını aramaktan başka birşey olmadığını beyan ve bu sözleriyle nâsın sû-u zannını kaldırmaya ve nasihatlarının lâyıkı veçhüzere te'sir etmesine sa'yetmişlerdir. Çünkü; dünyaya tama'dan hâlî olan nasihatın herkese hüsn-ü te'sir hasıl edeceğinde şüphe yoktur. Amma bir garaz-ı hasiseye binaen vaki' olan nasihatta te'sir az olur. Zira; garaza binaen söylenen sözü her zaman o garaz imha eder ve neticesi de akîm kalır. Binaenaleyh ümmete nasihat; daima garazdan hâlî olmak te'sirinin şartları cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın birinci merrede kavmine tevhidi teklifini beyandan sonra ikinci merrede vâki olan teklifini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere:

وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[«Ey kavmim! Allah'a istiğfar edin, sonra tevbe edin ki, Allahü Tealâ size vakt-i ihtiyacınızda çok rahmet göndersin ve kuvvetinize bir kuvvet daha ziyade eylesin. Mücrim olduğunuz halde tekâlif-i ilâhiyeyi kabulden i'raz etmeyin» demekle kavmine nasihat etti.]

(مِدْرَاراً); *büyük taneli ve birbiri akabinde yağan yağmurdur. K u v v e t ; malda ve evlâtta isti'mâl olunur.* Zira; *insanın takatını tezyid eden herşeye şamildir.* Cenab-ı Hakka istiğfar ve günahlarını ikrar ederek tevbe etmek; gökten bereketi ve yerden kuvveti celbe sebeb-i kavî olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü kavm-i Hûd; Hûd (A.S.) ın nasihatını dinlemeyip küfürlerinde ısrar edince Hûd (A.S.) mertebe-i nübüvvetin şefkatı icabı kavmine «Ey kavmim! Allah'a istiğfar ve geçmiş olan günahlarınıza tevbeyle dergâh-ı ülûhiyete rücû' edin ki, Allahü Tealâ size büyük taneli yağmurlar göndersin, yerden bereketler hasıl olsun ve evlât versin ve o bereketler ve evlât sebebiyle kuvvetinize bir misli kuvvet dahi zammolunsun ve küfrüzere ısrar ederek Allah'ın emrinden i'raz eden mücrimlerden olmayın» demekle emr-i ilâhiye imtisal lâzım olduğunu kavmine tavsiye etmiştir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Hûd kavminin arazileri münbit ve bereketleri çok ve nimetleri bol olduğu halde onlar davet-i Hûd'a icabet etmeyip küfre ısrar etmeleri üzerine Cenab-ı Hak rahmetlerini kesip üç sene kıtlıkla müptelâ kıldığından idareden âciz oldukları gibi hatunlarının rahimlerini kapatıp nesilleri inkıraza yüz tuttuğu zaman Hûd (A.S.) şu nasihatı onlara irad etmiştir ki, hulâsası; kıtlığın zail olmasını ve kadınların çocuk getirmesini istiğfar ve tevbe etmelerine ta'lik buyurmuştur. Yani «Siz hatalarınıza istiğfarla Allah'a iman edin ve müptelâ olduğunuz şirkten vazgeçin ve şimdiye kadar kalbinizi ve kalıbınızı telvis ederek işlediğiniz günahlardan tevbe ve nedametle Rabbinizin kapısına iltica edin ki, Allahü Tealâ arzunuza muvafık yağmurlar ve evlâtlar versin. Binaenaleyh; kuvvetinize bir misil daha kuvvet zammolunsun ve nesliniz munkariz olmasın» demekle kavmini itaate teşvik etmiştir.

Hûd (A.S.) ın bu kelâmı saâdet-i dünyeviyenin cümlesini ca-

midir. Çünkü; saâdet-i dünyeviye *iki şeyle hasıl olur: B i r i n c i s i ; dünya nimetinin çok olması, i k i n c i s i ; o nimetle intifâ'a kuvvetin bulunmasıdır.* Zira; nimet olmazsa intifâ' mümkün olamadığı gibi nimet bulunur da o nimeti isti'mâla kudret olmazsa yine intifâ mümkün olamaz. Şu halde saâdet-i dünyeviyenin her nev'i bu ikide münderiç olduğundan Hûd (A.S.) kavmini imana terğibi için saâdetin bütün envâ'ını câmi' olan nimetin husulü ve o nimeti isti'male kudret ancak istiğfarla olacağını kavmine haber vermiştir.

Bu âyet-i celile istiğfarın ve günahlardan tevbenin rızkın vüs'atına ve evlâdın kesretine sebep olduğuna delâlet eder. Gerçi âyet Hûd (A.S.) ın kavmini terğib için irad ettiği nasihatı beyan ediyorsa da Cenab-ı Hakkın Kur'an'da beyanı istiğfarın ümmet-i Muhammed hakkında dahi vüs'at-ı rızka ve kesret-i evlâda sebep olacağını beyanetmektir. Binaenaleyh; insanlar daima kalplerinin en derin cihetlerinden Cenab-ı Hakka istiğfar ve vahid-i hakîkî olan Rablerine arz-ı ubudiyet etmelidirler ki rızıkları bol ve çocukları çok olsun.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran kavm-i Hûd ashab-ı zürrâdan olduklarından yağmurun ve evlâdın çok olacağını beyanla terğib etmiştir. Çünkü; zer'iyat, bağ ve bahçe daima yağmurlarla ve yardımla olabildiğinden Hz. Hûd kavmini imana yağmurla ve çok evlâtla teşvik etmiştir ki, bu nimetler dahi günahlara istiğfar ve Allah'ın inayetine iltica etmekle hasıl olacağını beyan ve kavmini insafa davet ve istiğfara yapışmalarını tavsiye etmiştir.

Hulâsa; istiğfar ve günahlara tevbe vüs'at-ı rızka ve kesret-i evlâda sebep olacağı ve insanlara lâzım olan günaha ısrar etmeyip nedamet etmek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın şu tebliği üzerine kavminin serkeşanı müdafaalarını beyan etmek üzere :

قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Kavm-i **Hûd «Yâ Hûd! Sıdk-ı davâna delâlet eder sen bize bir şahit getirmedin, senin mücerret bir sözünle biz ma'budlarımızı terketmeyiz. Halbuki biz sana imanedenlerden olmadık» dediler ve bu sözleriyle Hûd (A.S.) ı imanlarından nâümid ettiler.**]

Yani; Hûd (A.S.) kavmini tevhide davet ve putlara ibadeti terketmelerini emredince kavm-i Hûd müdafaalarında «Yâ Hûd! Söylediğin sözün sıdkına delâlet eder bize bir beyyine getirmedin ki, sözünü dinleyelim ve kabul edelim. Sen bize açık bir beyyine getirmeyince biz ne sözünü dinler, ne de iman ederiz» dediler. Kavm-i Hûd'un bu sözleri mücerret inat ve kibirden ibaretti. Çünkü; Hûd (A.S.) onlara davâsının sıdkına delâlet eden mucizesini izhar etti ve lâkin onların kibir ve gururları mucizeyi inkâra ve şu sözü söylemeye sevketti. Zira; mucizeyi kabul ederek imana meyletmediklerinden mucize-i bahireyi inkâra cüret ettiler. Binaenaleyh; sebeb-i necatları olan imandan mahrum oldular ve dediler ki :

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ

[**«Sana birşey demeyiz, illâ ma'budlarımızdan bazısı sana cünunla isabet etti» deriz.**] Zira; sen ma'budlarımıza seb ve onlara ibadetten bizi menettiğinden onlar bu derdi sana verdiler. Binaenaleyh; sen böyle bir takım akla sığmaz ve havsala almaz davâlara kıyam ediyorsun, yoksa sen bizim içimizde büyümüş ve bildiğimiz bir zat olduğun için biz sana bir fenalık isnad edemeyiz. Yalnız ma'budlarımıza sebbettiğin için onları küstürdün, hep çektiğin onlardandır, dediler ve Hûd (A.S.) ın sözlerini doğru dinlemedikleri gibi hoşlarına gitmediğinden putların te'sirine hamlettiler, bilmediler ki putlar kendilerini müdafaadan âciz bir takım taş ve tahtadan ibarettir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (اعترى); *isabet* manâsınadır. (سوء); bu âyette *cünun* manâsınadır. Şu halde *manâ-yı nazım :* [«Biz sana birşey demeyiz, ancak ma'budlarımıza söğdüğünden bazı ma'budumuz sana cünunla dokundu» deriz] demektir.

Hulâsa; Hûd (A.S.) ın kavmini imana davet ettiği ve kavminin inad ederek mucizesini inkârla iman etmeyeceklerini beyan ve Hûd (A.S.) a bir de cinnet isnad ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın kavminin vermiş olduğu cevab-ı ye's üzerine kavmine vermiş olduğu cevabı hikâye etmek üzere :

قَالَ اِنّ۪ٓي اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاشْهَدُوٓا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَۙ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِه۪ فَك۪يدُون۪ي جَم۪يعاً ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[Hûd (A.S.) kavmine «Ben muhakkak Allah'ı şahit kılarım ve siz de şahit olun ki, ben Allah'ın gayrı sizin şirkettiğiniz şeylerden suret-i katiyede beriyim. Beni katliçin siz içtimâ' edin, hileniz neyse yapın, asla bana müsaade vermeyin» dedi ve kavminin zu'm-u batıllarını reddetti.]

Yani; Hûd (A.S.) kavminin cahilâne kelâmlarına cevap olmak üzere «Ben sizin ma'budlarınızdan beraetime ve onların şerrinden selâmetime Allah'ı şahit kılarım ve Allah'ın gayrı sizin şirkettiğiniz ma'budlarınızın zararlarından benim beraetime siz de şahit olun. Zira; ben onların hiçbirisini tanımam. Şu halde siz bana asla mühlet vermeden toparlanın, hemen helâkime dair kararınız neyse onu yapın, hilelerinizden birşey bırakmayın. Ne yapacaksanız birdenbire yapıverin ve sonra bana mühlet vermeyin» demekle kavmini reddetti.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile Hûd (A.S.) ın bu sözleri nübüvvetine delâlet eder bir büyük mucizedir. Çünkü kavm-i Hûd; Cebabireden birtakım zalim ve gaddar birçok fırkaları ve şubeleri hâvî cemaât-ı kesire olup Hûd (A.S.) ın kanına susamış

hemen katline bir bahane aradıkları sırada onlara karşı yalvarmak iktiza ederken bilâkis «Haydi, ne yapacaksanız yapın, elinizden geleni geri koymayın» demek Hûd (A.S.) ın bir büyük hamisi olup tam bir itimada malik olduğuna delâlet ettiğinden bu sözleri davasının sıhhatına burhan-ı kaatı'dır. Zira; bu söz üzerine onlar içtimâ' edip ihlâkine bir çare bulamayıp âciz kalınca davâsının sahih olduğunda şüphe kalmaz.

Hûd (A.S.) kavminin hamakatına bu kelâmıyla işaret etmiştir. Çünkü; onlar «Ma'budlarımıza sebbettiğinden dolayı onların bazısının sana isabetinden böyle oldun» demelerine karşı sözlerini cesurane ve âkilâne irad edip gaayet manidar kelâmlarıyla onları reddetmesiyle onların isnadlarının ahmakçasına bir isnad olduğu tebeyyün etmiştir. Zira; «Siz putlarınızdan daha kuvvetli ve muktedir olduğunuz halde birşey yapamayınca putlarınız hiçbir şey yapamaz. İşte bu kadar açık bir şeyi idrakten âciz birtakım cahil ahmak kişilersiniz» demektir. Hûd (A.S.) ın bu kelâmı imanlarından bilkülliye kat'-ı ümid ettiğine delâlet eder. Zira; «Elinizden geleni geri koymayın ve zaman da fevtetmeyin, işleyin» demek aralarında bütün münasebetin kat'ına delâlet eden ve son noktada söylenecek sözlerdir.

İşte her asırda hakka karşı birtakım fasıklar itiraza kalkışır ve iptaline sa'yedenler bulunur. Ve lâkin hakkın karşısında makhur olur ve küçük kalırlar ve hakkı iptal için düşündükleri hileler ve kurdukları plânlar kendi ayaklarına dolaşır ve kazdıkları kuyuya kendileri düşer ve içinden çıkamazlar. Zira; hak daima âlîdir. Binaenaleyh; hakka karşı kılıç çekenin çektiği kılıç kendine uğrar.

***

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın bundan evvelki sözünden fehmolunan itimad-ı tâmmını suret-i aleniyede ilân ettiğini beyan etmek üzere :

إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[Benim ve sizin Rabbimiz olan Allahü Tealâ'ya ben muhakkak tefviz-i umur ettim. Binaenaleyh; birşey yapamazsınız. Zira; hayvanattan hiçbir hayvan olmadı, illâ Allahü Tealâ o hayvana malik ve o hayvan her vücuduyla Allah'ın yed-i kudretindedir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onu istediği yerde istihdam ettiğinden Allahü Tealâ murad etmeyince hiçbir hayvan bir kimseye zarar edemez. Çünkü; Rabbim sırat-ı müstakim üzerinedir.] Kullarına zulmetmez, herkesin ameline göre mücâzât eder. Şu halde ben sizden çekinmem. Zira; Allah'ın iradesi taallûk etmedikçe bana birşey yapamazsınız ve yahut [Benim Rabbimin dini sırat-ı müstakim üzeredir. Sizi de sırat-ı müstakime hamleder, bana zarar etmenize müsaade etmez.] demekle kavmine karşı Allah'a itimadını beyan ve Allah'ın kudretini onlara tarif etmiştir.

Hûd (A.S.) şu kelâmıyla onların kendi hakkında yapacakları gadr ü zulümden çekinmeyeceğini ve Allah'a itimad-ı tamla tefviz-i umur ettiğinden kavminin hileleri ve helâkine dair yapacakları tedbirleri te'sirsiz kalacağını açıktan ilân etmiştir. Binaenaleyh; çalışmaları semeresiz kalmıştır.

(الا هو آخذ بناصيتها) nazm-ı celili temsil kabilindendir. Zira; bir kimsenin dizgini diğer bir kimsenin elinde olduğunda «Filânın nasiyesi filânın elindedir. Çektiği yere gider» demek Arap indinde âdettir.

N â s i y e ; alın saçıdır. Burada *her hayvanın harekâtı Allah'ın kudretindedir. Allahü Tealâ izin vermeyince birşey yapamaz* demektir. İşte şu esasa binaen Hûd (A.S.) yalnız olduğu halde kavminin çokluğundan, kuvvet ve şevketinden endişe etmeyerek pervasızca «Ben sizden korkmam, bildiğiniz elinizdedir, neye muktedirseniz yapın, geri koymayın» dedi ve kavmi de çok çalıştıkları halde hiçbir zarar ikaa edemediler. Zira; Hûd (A.S.) siyanet-i ilâhiye altında olduğundan kavminin zarar ikaa etmesi mümkün değildi.

İşte iman-ı kavî ve Allah'a itimad-ı tâmmı olan her müminin hali, Allah'a tefviz-i umur etmek ve hiçbir kimseden endişe etmemektir ve bilhassa asakir-i İslâmiyeden imanı kavî olanlar düşmana karşı fütursuz gider. Amma imanı zayıf ve belki de hiç yok bir-

takım behaim sürüsü bütün düşündükleri dünya ve kendi nefisleri olduğundan onların düşmana karşı merdane gitmesi şöyle dursun, firara sebep arar ve karaltıya kaçar ve bozgunluğa sebep olur ve bilâhare mensup olduğu ordunun helâkine bâdî olur ve bu hal her zaman görülmektedir. Amma alelekser asakir-i İslâmiyenin imanları kavî olduğundan bihakkın bakılır ve yoluyla tedbir edilir ve kumanda heyeti de kavî olursa zafere nail oldukları tarihlerde malûmdur.

Hulâsa; Hz. Hûd'un kavmine karşı Cenab-ı Hakka tefviz-i umur ettiğini beyanı ve bilûmum hayvanların kuvvet ve kudretleri Cenab-ı Hakkın yed-i kudretinde olup Allahın izni olmadıkça hiçbir kimsenin diğerine zarar edemeyeceği ve Rabbi Tealâ'nın dini doğru bir din olduğundan o dine sülûk edenlerin a'dânın şerrinden mahfuz kalacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın tevekkülünü beyandan sonra kavmine vâki olan hitabını beyan etmek üzere :

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْئًا إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Eğer siz benim sözümü dinlemez, i'raz ederseniz bana bir zarar olmaz. Zira; irsal olunduğum ahkâmı ben size tebliğ ettim. Binaenaleyh; bende bir kusur kalmadı. Çünkü; her nevi delâil irad ederek emr-i tebliğde bütün kudretimi sarfettim. Eğer siz iman etmezseniz benim Rabbim sizin yerinize diğer bir kavmi getirir ve siz imandan i'raz etmenizle Cenab-ı Hakka bir zarar edemezsiniz. Zira; Rabbin herşeyi hıfzedicidir.] Ki, benim tebliğimi ve sizin imandan i'razınızı bildiğinden i'tizara mecaliniz kalmadı. Rabbim isterse sizi helâk eder, yerinize başka bir kavmi halife kılarak emlâkinize onları varis kılar. Benim için telâş yoktur. Zira; ben vazi-

femi ifa ettim. İman etmediğinizden dolayı zarar size aittir. Çünkü; Cenab-ı Hak a'malinizin her cüz'ünü hıfzettiğinden her cüz'üne mücâzât göreceksiniz.

Bu âyette Hûd (A.S.) ın vücuh-u adideyle kavmini tehdidi vardır. *Birincisi; imandan i'raz ettikleri takdirde vazife-i risalet tamamen kendilerine tebliğ olunduğundan zararın kendilerine ait olduğunu beyan etmesidir. İkincisi; iman etmedikleri surette onları ihlâkle yerlerine kendilerinin gayrı bir kavmi Rabbi Tealâ'nın istihlâf edeceğini beyandır. Üçüncüsü; Cenab-ı Hakkın her şeyi ve bilhassa onların amellerini hıfzedici olduğunu beyan etmesidir.*

İşte Hz. Hûd'un kavmine tebliği veçhile ahlâkı sukut eden ve hadisattan ibret alıp mütenebbih olmayan milletleri ve kabileleri, belki karyeleri ve karye içinde bazı tuğyan eden aileleri Cenab-ı Hakkın bazı belâyâ ile müptelâ kılıp intibaha davet ettikten sonra mütenebbih olanlara müsaade buyurduğu ve mütenebbih olmayanları hatır ve hayallerine gelmeyen âfetlerle helâk edip yerine başka millet, kabile ve aileleri varis kıldığı âlemde her vakit vâki olan ahvaldendir ve tarihler de buna şahittir.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Hûd'un imandan i'raz ettiklerini beyandan sonra helâk olduklarını beyan etmek üzere :

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Vakta ki, bizim onların helâkine dair olan emrimiz gelince Hûd'a ve beraberinde olan müminlere bizim tarafımızdan lutuf ve ihsan olarak necat verdik ve onları azab-ı âhiretten kurtardık.]

Yani; Hûd (A.S.) ın kavmi gaflette devam ve küfürde ısrar etmeleri üzerine bizim onların azap ve helâklerine dair olan emri-

miz gelince küfürde temerrüd edenleri ihlâkle Hûd'a iman eden ehl-i imana Hûd (A.S.) la beraber bu dünyada helâkten necat verdik ve bu necat bizim tarafımızdan onlara lutf u ihsandır ve bunların necatları yalnız azab-ı dünyaya münhasır kalmadı. Zira; gerek Hûd'u ve gerek müminleri âhiretin şiddetli azabından da halâs ettik. Binaenaleyh; imanları sebebiyle dünyada ve âhirette mes'ud oldular.

Fahri Râzi, Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanlarına nazaran kavm-i Hûd'a gelen azap; şiddetli ve sıcak rüzgârdı. Yedi gün esti, sekizinci gün onları ihlâk etti ve rüzgâr o kadar kuvvetliydi ki, Âd kavminin vücutlarının cesametiyle beraber çam ağacını devirir gibi ayaklarını yerden keser ve yüz üstü düşürürdü. *Yahut* rüzgâr ağız ve burunlarından girer ve aşağılarından çıkar, barsaklarını döker, o anda canları çıkardı. *Yahut* rüzgâr gaayet sıcak olduğundan dokunduğu kimseyi yakmak suretiyle ihlâk ederdi.

Bir kavme umumi azap nazil olduğunda mümine ve kâfire şâmil olurken kavm-i Hûd'a nazil olan azaptán ehl-i imanın kurtulması lutf-u ilâhi olduğundan Cenab-ı Hak necatlarını taraf-ı ilâhiden ihsan ve eser-i merhamet olduğunu beyan buyurmuştur.

Azaptan halâs olan ehl-i imanın dört bin kişi olduğu rivayet olunmuştur. *A z a b - ı g a l i z* le murad; *azab-ı âhirettir.* Çünkü azab-ı âhiret; azab-ı dünyaya nispetle elbette şiddetlidir. Kâfirler dünyada azapla helâk oldukları gibi âhirette dahi muazzab olacaklarına işaret olunmuştur. Zira müminlere dünyada necat verdiğini beyan buyurduğu gibi azab-ı âhiretten dahi halâs ettiğini beyan etmek; kâfirlerin azab-ı âhiretle dahi muazzeb olacaklarını beyan etmektir. Kâfirlerin helâkinden sonra Hûd (A.S.) ın ehl-i imanla beraber Mekke'ye hicret edip ecel-i muayyenlerine kadar ibaadetle meşgul oldukları mervidir.

Hulâsa; kavm-i Hûd'a mukadder olan azabın geldiği ve Hûd (A.S.) la beraber ehl-i imanın helâkten halâs oldukları ve ehl-i imanın azaptan halâsı merhamet-i ilâhiye eseri olduğu ve müminlerin dünya azabından kurtuldukları gibi âhiretin şiddetli azabından dahi halâs oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kavm-i Hûd'un helâkini beyandan sonra onların helâklerine sebep olan ma'siyetlerini beyan etmek üzere :

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Şu ahvali tafsil üzere beyan olunup âkıbet helâk olan Âd kabilesidir ki, siz onların hariçte âsâr ve harabelerini görüyorsunuz. Onlar Rablerinin vahdaniyetine delâlet eden âyetlerini inkâr ve Rablerinin gönderdiği resullerine isyan ve muannid olan her cebbarın sözüne ve emrine ittibâ' ettiler.] Binaenaleyh; gazab-ı ilâhi zuhur ederek berbat oldular, gittiler.

Vâcip Tealâ bu âyette kavm-i Hûd'un helâklerine *üç sebep beyan buyurmuştur : B i r i n c i s i ; vahdaniyet-i ilâhiyeye ve Hûd (A.S.) ın davâsının sıdkına delâlet eden âyetleri inkâr etmeleridir. İ k i n c i s i ; kendilerini irşad ve menâfi-i diniye ve dünyalarını beyan için taraf-ı ilâhiden gönderilen resullerine âsî olup dâvetine icabet etmemeleridir. Ü ç ü n c ü s ü ; kabilelerinin ileri gelen zalimlerine ittibâ' etmeleridir.* Şu halde zâlime ittibâ'ın neticesi helâk olduğuna bu âyet delâlet eder.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile rusül-ü kiramın cümlesi; enbiya-yı ızamın kâffesine iman vâcip olduğunu beyan ettikleri cihetle resullerden birini inkâr ve isyan, cümlesine isyan mesabesinde olduğundan bu makamda (رسل) lâfzı cemi' sıygasıyla varid olmuştur. Çünkü; kavm-i Hûd her ne kadar yalnız Hûd (A.S.) a isyan etmişlerse de Hûd (A.S.) onları rusül-ü kiramın cümlesine itaatla emrettiğinden kendi resulleri olan Hûd (A.S.) a isyan; cümle enbiyaya isyanı mucip olduğundan (رسل) cemi' sıygasıyla varid olmuştur.

(كل جبار عنيد) *zalim, tâğî* demekse de burada kavmin ileri gelen zalimleri demektir. Çünkü; her kavimde fukara güruhunun ağniya ve zalemeye ittibâ' etmeleri âdet olduğundan kavm-i Hûd'un küçükleri büyüklerine ittibâ edip hakkı terkettikleri beyan olun-

muştur ki, helâklerine sebep olan günahlarından birisi de budur ve bu tâğîlere tebaiyetleri dünya ve âhiret rezil ve rüsvâ olmalarına sebeb-i kavî olmuştur. İşte hakka davet eden zata tebaiyeti terkle birtakım zalim ve gaddara tebaiyet edenlerin her zaman âkıbetleri helâk ve harab olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir ve bunun yüzlerce misali her zaman görülmektedir.

*
* *

Vâcip Tealâ kavm-i Hûd'un helâklerine sebep olan günahlarının âyetleri inkâr ve resullerine isyan ve zalimlere ittibâ'larından ibaret olduğunu beyandan sonra dünyada ve âhirette onların duçar oldukları hallerini beyan etmek üzere :

وَأُتْبِعُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Âd kavmi şu dünyada ve yevm-i kıyamette lânete metbû' kılındılar. Yani dünyada ve âhirette lânet onlara tabi kılındı ki, rahmet-i ilâhiyeden uzak olmak onlardan ayrılmaz, onları takib eder durur. Âgâh olun ve uyanık bulunun ki, Âd kabilesi Rablerine küfürle nimetlerini inkâr ettiklerinden Rablerinin rahmetinden tardolundular, tekrar âgâh olun ki, helâk, kavm-i Hûd olan Âd kavminin üzerine olsun.]

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile (ألا) kelimesinin ve Âd kavminin zikirlerinin tekerrürü onların hallerinin fenalığını beyan ve rüsvâlıklarını âleme ilân ve onların halinden herkesi şiddetle ibrete davet içindir.

Bunların helâk olduktan sonra helâkleriyle ve rahmet-i ilâhiyeden baid olmalarıyla duâ, helâk olmazdan evvel helâke müstehak olduklarını beyan içindir. Âd kavmini, kavm-i Hûd oldukları-

nı beyanla tarif etmek; Âd-ı İrem'den ihtiraz içindir. Çünkü Âd; ikidir. Birinci Âd; *kavm-i Hûd* olanıdır. İkinci Âd; *İrem'dir.* Burada *Â d* 'la murad; *kavm-i Hûd* olduğu beyan olunmuştur ki, Âd-ı İrem değil demektir.

Hulâsa; Âd kavmine dünyada ve âhirette lânet tâbi olup rahmet-i ilâhiyeden baid oldukları ve Âd kavminin Rablerine küfrettikleri ve Âd kavminin rahmet-i ilâhiyeden uzak olmaya müstehak oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bu sûrede beyan olunan kısas-ı enbiyadan üçüncüsü olan Salih (A.S.) ın kıssasını beyan etmek üzere :

وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ

buyuruyor.

[Semud kavmine biz biraderleri Salih (A.S.) ı gönderdik. Salih (A.S.) onlara «Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Zira; sizin için Allah'tan başka ma'bud yoktur» dedi.]

Yani; kavm-i Âd'ın helâkinden sonra Semud kavmi küfür ve tuğyanla zuhur ederek tarik-ı istikaametten çıktılar ve bir takım hacer ve şecerden yapılmış putları ma'bud ittihazına başlayınca onları ıslah ve doğru yolu göstermek için Salih peygamberi biz onlara gönderdik. Zira; Salih (A.S.) onların kendi kabilelerinden biraderleri ve onları ıslaha elyaktı, onları tevhide davet ederek «Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Zira; sizin Allah'tan gayrı ma'budunuz yoktur. Binaenaleyh; ibadetinizi Allah'a hasredip şirketmemek lâzımdır» demekle kavmini tarik-ı tevhide davet etti, doğru yolu onlara gösterdi ve iki veçhile onlara tevhidin delilini zikretti ve dedi ki :

هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا

[Ve Allahü Tealâ ki, bizi topraktan yarattı, toprak üzerinde

sizi yaşattı.] Binaenaleyh; ibadetinizi ona hasredip şirketmemeniz lâzımdır. Zira; Allah'a ibadet farz-ı ayındır ve Allah'ın gayrıya ibadet küfür ve şirk-i mahızdır. Şu halde her âkilin küfürden ihtiraz etmesi lâzımdır.

Kavm-i Semud'un arzdan halkolunmasıyla murad; *cümle insanların peder-i aslisi olan Hz. Âdem'in topraktan halkolunmasıdır.* Yahut; *nutfelerinin madde-i asliyesi topraktan halkolunmasıdır.* Çünkü; insanın halkolunduğu nutfe gıdadan hasıl olup gıda da topraktan hasıl olduğu cihetle bilcümle insanlar topraktan hasıl olduğundan Salih (A.S.) kavmine hitaben «Allahü Tealâ sizi topraktan icad etti» buyurmuştur.

(واستعمركم) *arz üzerinde sizi yaşattı* demektir. Yahut *size yeryüzünü imara kudret verdi ve imarını emretti* demektir. Bu makamda (سين); *taleb içindir.* Cenab-ı Hak'tan taleb ise vücub için olduğundan insanlar üzerine arzı imar etmek vâciptir. Esasen vakt-i merhununa kadar dünyanın imarı murad-ı ilâhidir ve insanları yeryüzünde halife kıldığının hikmeti de budur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette (واستعمركم) (عمرى) manâsına olmak ihtimali vardır. (عمرى); *bir kimse malını diğer bir kimseye ölünceye kadar intifâ' edip öldükten sonra kendine avdet etmek üzere vermesine denir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ mülkünü ömrü oldukça size teslim etti, mevtinizden sonra yine mülkü kendine rücû' eder] demektir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın insanları topraktan halkettiği ve yeryüzünde ömür verdiği veyahut yeryüzünün imarını emreylediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ insanların bidaye-i icadları Cenab-ı Hakkın lutf u ihsanı olduğu gibi herkesin ecel-i muayyenine kadar muammer olmaları dahi Allah'ın lutfu olduğundan herkes üzerine vâcip olan kusurlarına ve günahlarına tevbeyle bab-ı ülûhiyete rücû' etmek olduğunu beyan sadedinde :

فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Allah'ın gayrı hiçbir şeyin ve bir kimsenin ibadete istihkaakı olmayınca geçmiş kusurlarınıza istiğfar edin ve nedamet-i külliyeyle günahlarınıza nedamet ve gelecekte tarik-ı istikaametten ayrılmamak üzere dergâh-ı ülûhiyetine müracaat ederek tazarru ve niyazla günahlarınızın affını Vâcip Tealâ'dan isteyin. Zira; Rabbim sizin tevbenizi bilmek ve feryadınızı işitmek cihetinden size yakındır. Binaenaleyh; Rabbim lutf u keremiyle duâ edenlerin duâlarını kabul eder, dedi.]

Fahri Razi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette insanları istiğfara ve tevbeye terğib vardır. Zira; Vâcip Tealâ'nın kullarının tevbe, tazarru ve niyazlarını bilir ve işitircesine kurb-u maneviyle kullarına karib olduğunu beyan etmek; bihakkın feryad ü figaanın ve ah ü eninin boşa gitmeyeceğini beyan etmek olduğundan kullarını tevbeye teşvik ve muhtaç olduğu şeyi her zaman Vâcip Tealâ'dan istemek lâzım olduğuna tenbih vardır. Çünkü; insanlar her zaman âciz olduklarından daima muâvenete muhtaçlardır ve bu ihtiyacı defedecek ancak Vâcip Tealâ olduğundan kulların Vâcip Tealâ'nın inayetine avuç açacakları muhakkak olduğu cihetle Cenab-ı Hak duâ ile dergâhına müracaat edenleri boş döndürmeyeceğini beyanla kullarını duâya terğib etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ Salih (A.S.) ın şu davetine kavminin vermiş olduğu cevabı hikâye etmek üzere :

قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَا أَتَنْهٰينَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Salih (A.S.) ın davetini işitince kavmi dediler ki «Yâ Salih! Bundan evvel sen bize müsteşar ve emin bildiğimiz bir adamdın ve senin ileride işimize yarayacağına ricamız ve ümidimiz vardı. Şimdi sen bizim babalarımızın ibadet ettikleri ma'budlarımıza ibadet etmekten bizi nehiy mi ediyorsun ve bizi eslâfımızın âdâtından nehyetmek sana yakışır mı? Halbuki biz senin davet ettiğin vahdaniyette ve bizim ma'budlarımızın butlanında şek ve şüphemiz vardır ki, o şek kalbimize halecan vericidir ve bu dâvet ettiğin şeyden kalbimiz muztarib ve tereddüd içindedir.»]

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile Salih (A.S.) Semud kabilesinden gaayet âkil ve mer'iyülhâtır bir zat-ı şerif olduğundan Semud kavminin dinlerine yardım ve mezheplerini takviye ve mesleklerini takrir edecek ümidindeyken bilâkis dinlerini iptale ve mezheplerini tezyife başlayınca «Ey Salih! Biz senden böyle ümid etmezdik. Bütün bütün me'mûlümüzün hilâfına zuhur ettin. Zira; senden nusret ve muhabbet beklerken buğz ve adavet zuhur etti. Binaenaleyh; yâ Salih! Sen ne yapıyorsun, eslâfımızın dininden bizi men mi ediyorsun? Doğrusu senin davet ettiğin dinde biz şekkediyoruz» dediler. Çünkü; Salih (A.S.) fukaralarını zenginleştirir, zayıflarına yardım eder, hastalarını ziyaret ve herbirinin hallerini ve hatırlarını suâl ederdi. Binaenaleyh; her halinden memnun olduklarından kendilerine pek büyük istinadgâh olacağını ümid ederler ve ileride daha büyük işler beklerlerken birdenbire en gocundukları dinlerini iptale başlayınca taaccüb ettiler ve kendilerinin müptelâ oldukları babalarını taklidi ileri sürdüler. Halbuki hiçbir zaman itikaadiyatta taklid caiz olmamıştır. Bunlar ise dinlerine bir delil irad edemeyip ancak taklide istinad ettiklerini beyan edebilmişlerdir.

(مَرْجُوًّا) *ümitli ve ileride hayırlı işlere yarayacağı me'mul ve rica olunur* demektir. Filhakika Salih (A.S.) onların beklediğinden daha ziyade hayırlı işe yaradı ve me'mûllerinden daha ziyade fevkalâde olarak zuhur etti. Fakat ne çare ki, onlar takdir edemediler. İnsanlarda alelekser menfaatını takdir edemeyerek mazarratına sahip olmak ve onun için büyük mübahaseler, arbedeler çıkarmak ve hattâ mukaateleye kadar işi ilerletmek ve envâ'-ı

fecayii irtikâb etmek görülür ve enbiya-yı ızamın şeriatlarına ve davetlerine muhalefet eden insanlar; menfaatı terk ve mazarratı irtikâb eden insanlardır.

***

Vâcip Tealâ Salih (A.S.) ın kavminden şu sözleri işitince onlara vermiş olduğu cevabı beyan etmek üzere :

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰن۪ي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُن۪ي مِنَ اللّٰهِ

اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَز۪يدُونَن۪ي غَيْرَ تَخْس۪يرٍ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[**Ey kavmim! Haber verin bana, ben Rabbimden ilm-i yakin üzere olursam ve Rabbimden bana rahmet olarak nübüvvet ihsan olunursa ne yaparsınız? Rabbimden davamın sadık olduğunu açık beyyine olunca ben Allah'a isyan edersem bana kim yardım eder ve beni azabından kim kurtarabilir?**] demekle davâsının doğru olduğunu beyan buyurmuştur. [**Eğer sizin bana teklifinizi ben kabul edersem siz bana zarardan başka birşey teklif etmemiş olursunuz. Teklifiniz ancak zararımı ziyade etmiş olur. Bu suretle ben de sizin gibi helâke mahkûm olanlardan olurum. Şu halde ben size hayır teklif ettiğim halde siz bana niçin zarar teklif ediyorsunuz**] demekle kavminin dinlerinin zarardan başka birşey olmadığını beyan buyurmuş ve onları insafa davet etmiştir. Fakat ne çare ki, iradelerini hayra sarfetmediklerinden küfürlerinden vazgeçmediler ve âkıbet helâk oldular. Çünkü; irtikâb ettikleri cinayet-i küfürden kurtulamayınca o küfür onları aldı götürdü.

Hulâsa; Salih (A.S.) ın «Ben Rabbimden açık mucize üzere olur, Rabbim de bana rahmetini ihsan ederse ne yaparsınız? Ve ben âsî olursam Allah'ın azabını defetmek için bana kim yardım eder. Ve siz bana zarardan başka ne yapabilirsiniz?» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Salih (A.S.) ın kavmine mucizesini izhar ettiğini ve mucizeye tecavüzden menettiğini alâtarikıl hikâye beyan etmek üzere :

وَيَا قَوْمِ هٰذِهٖ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فٖٓي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرٖيبٌ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[«**Ey kavmim! Şu sizin gördüğünüz benim nübüvvetime sizin için alâmet olduğu halde Allah'ın devesidir, terkedin o deveyi kendi haline, yesin Allah'ın arzında otlarını ve o deveye kötülükle yapışmayın. Eğer kötülükle yapışırsanız yakın bir azap sizi alız ü ihlâk eder. Yapışmayın ki, sizi azap tutmasın, sözümü dinleyin, kötülükle deveye dokunmayın» demekle kavmine nasihat etti.**]

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Salih (A.S.) ın kavmi, nübüvvetine ve davâsının doğru olduğuna mucize istemeleri üzerine Salih (A.S.) Cenab-ı Hakka duâ ve istedikleri mucizenin zuhurunu niyaz edince Salih (A.S.) ın davâsının sıdkına delâlet eder ve kavminin istedikleri veçhüzere Cenab-ı Hak büyük bir taştan deveyi çıkardı. Mucize bu minval üzere zuhur edince Salih (A.S.) deve hakkında kavmine bazı nesayihte bulundu ve devenin serbest gezmesi, istediği yerde yiyip içmesi lâzım olduğunu, deveye müdahale etmeleri mazarrat ve muhatarayı mucip olacağını beyan etti. Çünkü; nübüvvet davâsında bulunan zattan mucize istemek âdet olduğundan onlar da mucize talebinde bulundular ve istedikleri veçhüzere mucize zuhur edince iman etmeleri lâzımdı. Zira; Salih (A.S.) peygamber olduğuna davasını şanlı bir surette ispat etti ve lâkin kavmi imana meyletmediler ve irtikâb ettikleri küfrüzere israr ettiler.

Mucizeyi, bayram günü kavmin hepsi bir yerde oldukları halde istedikleri mervidir. Devenin sütü gaayet çok olduğundan birçok kimseler onun sütüyle idare olurlardı, deve serbest gezeceğinden onlara meşakkatı dahi yoktu. Lâkin onlar iman etmeyip küfrüzere ısrar edince deveye bir zarar edeceklerini Salih (A.S.) his-

settiğinden onlara, deveye kötülük kasdetmemelerini ve eğer kötülük kasdederlerse helâklerine sebeb olacağını dahi beyan buyurmuştu.

Salih (A.S.) ın şu tenbihinde şiddet vardı. Çünkü «Deveye messetmeyin» dedi. *M e s* ise *ufacık dokunmaktan ibarettir.*

(سوء) lâfzı mutlak zikrolunduğundan *her nevi kötülüğe* şâmildi. Binaenaleyh; «Deveye nasıl olursa olsun kötülük kasdıyla ufacık bir dokunmanız size büyük zarar getirir» demek olduğundan deveye zarar kasdıyla dokunmaktan herhalde hazer etmelerini tenbih ve tavsiye etmişken maatteessüf onlar mütenebbih olmadılar ve deveyi itlâfa cüret ettiler ve neticede helâk oldular.

Bazı rivayete nazaran deve kendi gibi bir cesamete bir boduk [1] botladı. Bodukla beraber dağlarda gezerdi. Birgün gelmez birgün gelir, suya ağzını koyunca kuyunun suyunu tamamen içmedikçe ağzını kaldırmaz ve suyu içtikten sonra kuyunun başında durur ve herkes gelir istedikleri kadar sütünü sağarlar, kaplara doldururlar, içerler ve iddihar ederlerdi. Fakat deve yaz gününde derelerin sırtlarında serin mahallerde otlar ahalinin hayvanı derelerin içlerine sıcak mahallere kaçar ve kış günlerinde derelerin içlerinde sıcak mahallerde otlar, ahalinin hayvanatı da soğuk mahallere giderdi. Bu hâl ise ahalinin hoşuna gitmiyordu. Binaenaleyh; deveyi öldürmek hususunu müşavere ettiler.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Semud'un ba'delmüşavere deveyi itlâf ettiklerini beyan etmek üzere :

فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Deveyi ihlâk ettiler. Bunun üzerine Salih (A.S.) kavmine hitaben «Yaşayın üç gün evlerinizde. İşte şu üç gün mühlet size yalan olmadık bir vaaddir» dedi.]

---

[1] Deve yavrusu.

Yani; Salih (A.S.) ın tenbihini dinlemediler, deveyi ihlâk ve ihlâkten sonra da etini taksim ettiler, devenin boduğu (Kaare) isminde bir dağa firar etti, orada kayboldu. Salih (A.S.) bu acı vukuâtı duydu ve onlara «Siz beldenizde üç gün yaşayın. Üç günden sonra sizin için azap muhakkaktır. Birinci günü yüzünüz sararacak, ikinci günü kızaracak ve üçüncü günü kararacak» demekle onlara azabın vukuunu ve yalan olmadık bir vaad olduğunu beyan buyurmuş ve beyan ettiği veçhile alâmetler zuhur etmiştir.

Şu tafsilât vahy-i ilâhi münderecatı olduğundan yalan olmadığı suret-i kat'iyede beyan olunmuştur. Çünkü; vahy-i ilâhide hulf olmaz. Deveyi öldüren Semud kavminden (Kıdar) isminde bir kimse olduğu halde cümlesinin rızası ve reyleriyle olduğundan deveyi itlâf mecmuuna isnad olunarak (فعقروها) lâfzı cemi' sıygasıyla varid olmuştur. Çünkü, ma'siyete rıza; ayn-ı ma'siyet olduğundan gerçi bilfiil deveyi itlâfta kavmin hepsi bulunmadı ve lâkin bulunmuş gibi öldürenlerden ve onların fiillerinden memnun oldukları için belâ cümlesine beraber gelmiş ve itlâf fiili cümlesine isnad olunmuştur.

Bu âyet-i celile; *üç hükmü camidir: Birincisi; Salih (A.S.) ın kavminin mucize olan deveyi itlâf etmeleridir. İkincisi; Salih (A.S.) ın onlara kendi beldenizde ve hanelerinizde üç gün yaşayın demesidir. Üçüncüsü; helâklerine üç gün kalıp üç günden ziyade yaşayamayacaklarına dair vaadin doğru bir vaad olup yalan olmadığını beyan etmesidir.*

***

Vâcip Tealâ alâmetlerin zuhurundan sonra azabın nüzûlünü beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Vakta ki, bizim azaba dair olan emrimiz gelince Biz Azîmüşşan tarafımızdan ihsan olarak Salih'e ve Salih'le beraber iman edenlere azaptan ve o günün rüsvâlığından necat verdik. Onları helâkten kurtardık. Zira; Habibim! Senin Rabbin müminleri azaptan halâsa kaadir ve düşmanlarına gaaliptir.]

İman edenlerin halâslarına sebep; imanları olduğunu beyan için iman ettikleri sarahaten zikrolunmuş ve Cenab-ı Hakkın onları azaptan kurtarması yalnız lutf-u ilâhi olduğunu beyan için taraf-ı ilâhiden halâsları ayn-ı rahmet olduğu da beyan edilmiştir.

(ومن خزى يومئذ) *azap gününün rüsvâlığından halâs ettik* demektir. Yahut *yevm-i kıyametin rüsvâlığından kurtardık* demektir. İnsanları felâketten kurtaracak zâtın kuvvet ve kudret sahibi olup herkese gaalip olması lâzım olduğundan Cenab-ı Hakkın *kavî* ve *aziz* olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; kuvveti olmayan âcizin âharı belâyâdan halâs etmeye kaadir olamayacağı aşikârdır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak Hz. Salih'le beraber ehl-i imana necat verdiği *kavî* ve *aziz* olduğunu beyanla ispat etmiştir.

Hulâsa; kavm-i Salihin helâkine dair emr-i ilâhinin geldiği ve Salih (A.S.) la ehl-i imana helâkten ve o günün rüsvâlığından necat verdiği ve bu necat lutf-u ilâhi cümlesinden ayn-ı rahmet olduğu ve Allahü Tealâ'nın âsileri ihlâke ve âbidlere necat vermeye, kudret ve kuvvet sahibi bulunduğu ve düşmanlarından intikam almaya kaadir ve gaalip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Semud kavmine azabın geldiğini beyandan sonra azabın keyfiyetini beyan etmek üzere :

وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٦٧﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Peygamberlerine iman etmedikleri sebebiyle nefislerine zul-

meden kimseleri dehşetli sayha tuttu. Binaenaleyh; onlar sabah vakti evlerinde ölü olarak bulundular. Keenne berhayat olarak o hanelerde hiç sakin olmamışlar gibi bulundular. Âgâh olun ki, Semud kavmi Rablerine küfrettiler. Tekrar âgâh olun ki, rahmet-i ilâhiyeden uzak olmak Semud kavmi için mevcuttur.]

Yani; ehl-i imana necat verecek ve kâfirler üzerine nazil olacak azabın zamanı gelince gecenin nısfında Cibril-i Emin emr-i ilâhi üzerine dehşetli bir sayha edince o dehşetli sada kâfirleri ihlâk etti ve sabah vakti kâfirler hanelerinde keenne hiç sakin olmamışlar gibi meyyit olarak bulundular ve dünyaya hiç gelmemiş gibi hayatlarından bir eser görülmedi. Âgâh olun ki, Semud kavmi, envâ'-ı nimetleriyle terbiye eden Rablerine küfrettiler ve onların hallerinden mütenebbih olmak lâzımdır. Çünkü rahmet-i ilâhiyeden uzak olmak; Semud kavminin küfürleri sebebiyle istihkaklarıdır.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran sayhanın kemâl-i mehabetinden hepsinin ödleri patlamak suretiyle ölmüşlerdir. *Yahut* sayhayla beraber berk-ı şedid zuhur ederek cümlesini yakmak suretiyle helâk olmuşlardır. *Yahut* sayhanın şiddetinden dalgalanan havanın onları şiddetle çarpmasından helâk olmuşlardır. Velhasıl sayhayla helâkleri nass-ı Kur'an'la sabit olup lâkin helâkin keyfiyeti ihtilâflıdır.

Bu âyet-i celile Semud kavminin kemâl-i sür'atla helâk olduklarını beyan eder. Zira; bir gece içinde o beldede hiç ikaamet etmemiş gibi ölüvermek şiddetle ve tez vakitte helâk olduklarına açıktan delâlet eder.

Semud kavminin helâklerine sebep; Rablerine küfretmeleri olduğunu Cenab-ı Hak sarahaten beyan buyurmuştur ki, insanları küfrü irtikâptan tehdid olsun ve onların fezâhatlarını âleme ilân için esmâ—yı hüsna içinden *Rab* ism-i şerifi varid olmuştur. Çünkü; *R a b* ismi *envâ'-ı nimetle terbiyeyi* müş'ir olduğundan Cenab-ı Rabb-ül Âlemîne şükretmek vâcipken onların küfretmeleri cinayet-i azîme olduğundan helâklerini mucip olduğu gibi rahmet-i ilâhiyeden uzak olmalarını dahi mucip olduğu beyan olunmuştur.

Hulâsa; Semud kavminin helâki şiddetli sayhayla olduğu ve

sayha gelince hiç dünyaya gelmemiş gibi meyyit olarak bulundukları ve onların Rablerine küfredip rahmetinden uzak oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ bu sûrede beyan olunan kısas-ı enbiyadan dördüncüsü olan İbrahim (A.S.) ın kıssasını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, muhakkak bizim resullerimiz İbrahim (A.S.) a müjdeyle geldiler. Selâm söylediler. İbrahim de onlara selâmla mukaabele eyledi.]

Yani; kavm-i Semud'un helâk ve inkırazlarından sonra Lût (A.S.) ın kavminin tuğyanları tezayüd ettiği cihetle helâklerinin zamanı hulûl ettiğinden bizim resullerimiz kendine bir veled ihsan olunacağını ve kavm-i Lût'un helâk olacaklarını tebşirle İbrahim (A.S.) a geldiler. İbrahim (A.S.) a mülâkatları esnasında «Bizden selâmet senin üzerine olsun. Zira; sana ta'zîm için selâm ederiz.» dediler. İbrahim (A.S.) da onlara mukaabele olarak «Benim tarafımdan da size selâm olsun» dedi.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *r u s ü l - ü k i r a m* la murad; *melâikedir.* Adedinin yedi veya dokuz veyahut on bir olmasına dair rivayet mevcutsa da esah olan (İbn-i Abbas) Hazretlerinin rivayeti veçhile üçtür ki, onlar da Cebrail, Mikâil ve İsrafil'dir. Bunlar güzel delikanlı suretinde geldiler ve âyette beyan olunduğu veçhüzere İbrahim (A.S.) a selâm verdiler. Bu rivayetin sıhhatı kaaideye de muvafıktır. Çünkü; *rusül* lâfzı cemi'dir. Ekall-i cemi' de üç olduğundan İbrahim (A.S.) a gelen rusülün üç olduğu muhakkak ve üçten yukarı olduğu meşkûktur.

B ü ş r a ile murad; *çocuk olacağını beyandır.* Zira; İbrahim (A.S.) la zevcesi Sare (R.A.) çocukları olmaktan ümitlerini kes-

tikleri cihetle meleklerin İshak ve İshak'tan sonra Ya'kub (A.S.) ın doğacaklarını beyan etmeleri onlar hakkında büyük tebşirattı. Yahut *b ü ş r a* ile murad; *Lût (A.S.) ın necatı ve kavm-i Lût'un helâkini haber vermeleridir.* Çünkü; İbrahim ve Lût (A.S.) ın arzuları o kavm-i habisin habasetlerinin izalesi ve yeryüzünün onların fesadından hâlî kalması olduğundan arzularına muvafık olarak kavm-i Lût'un helâk olacaklarını meleklerin haber vermeleri İbrahim (A.S.) hakkında büyük bir müjde olduğundan bu cihetle de meleklerin *büşra* ile geldikleri beyan olunmuştur.

Bu âyet-i celile müsafir olan kimsenin vazifesi selâmla başlamak ve hane sahibinin vazifesi de selâmla mukaabele etmek olduğuna delâlet eder. Zira; İbrahim (A.S.) a melekler herşeyden evvel selâmla mükâlemeye başladıkları gibi İbrahim (A.S.) ın da onlara selâmla mukaabelede bulunduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Kur'an'da Vâcip Tealâ'nın beyanı bize ta'lim için olduğunda şüphe yoktur. Çünkü; selâm lâfzında selâmetle duâ olduğu gibi selâm teâtî eden iki kimse arasında muhabbet olup adavet olmadığına delâlet ettiğinden diyanet-i İslâmiyede ehl-i imanın yekdiğeriyle selâm alıp vermeleri meşru kılınmış ve selâm vermek sünnet ve selâmı almak farz olmuştur. Binaenaleyh; selâm alıp vermek rıza-yı ilâhiye muvafık eski bir merasim-i diniye ve peygamberan-ı izam hazeratından ve meleklerden mevrus bir usul-ü kadime olduğuna bu âyet delâlet eder. Şu halde selâmın gayrı, merasim bid'attır.

***

Vâcip Tealâ meleklerle selâm alıp verdikten sonra İbrahim (A.S.) ın müsafirlere ikramını beyan etmek üzere :

فَمَا لَبِثَ اَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَاٰ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ
وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّا اُرْسِلْنَا اِلٰى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Meleklerle selâmlaştıktan sonra kebap olmuş bir dana getir-

mekte İbrahim (A.S.) meksetmedi. Hemen müsafirlere ikram olmak üzere bir dana getirdi. Vakta ki, İbrahim (A.S.) müsafirlerin ellerini pişmiş danaya uzatmadıklarını görünce onların taamı yemediklerini sevmedi ve onlardan korktu. Melekler İbrahim (A.S.) ın korktuğunu bilince «Korkma yâ İbrahim! Biz korkacak kimseler değiliz. Zira; taraf-ı ilâhîden Lût kavmine gönderilmiş resulleriz» demekle İbrahim (A.S.) ın korkusunu izale ettiler.]

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran on beş günden beri İbrahim (A.S.) a müsafir gelmemişti. Vakta ki, görmediği güzel simalı müsafirler gelince hane-i saadetinde hazır bulunan pişmiş ve kızarmış, yağı damlar bir dana kebabını getirmekle müsafirlere taamla ikrama koştu ve aldı, getirdi. Fakat müsafirlerin yemediklerinden huylandı (şüphelendi). Çünkü; müsafirlerin hane sahibinin taamını yememesi hane sahibini şüpheye düşürmek âdettir ve sevilmediğine emmaredir. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) onların taama el uzatmadıklarını görünce «Acaba bir kötülük mü murad ediyorlar?» diyerek korktu ve melekler korktuğunu bilince hakikat-ı hâli beyan ettiler.

İbrahim (A.S.) müsafiri sever çok ikram eder, son derece sehâya malik ve ulüvv-ü cenab sahibi bir nebiyy-i zişandı. Hatta müsafir gelmediği günlerde yollara çıkar müsafir arar ve yolda giden müsafirleri ikram etmek üzere hanesine çevirirdi. İşte şu âdetine binaen ve müsafirler gelince zaman geçirmeksizin tandırda [1] kızarmış hazır bulunan dana kebabını almış getirmişti ve elyevm badiyede Araplar beyninde aziz müsafire bu nevi kebapla ve İbrahim (A.S.) ın mesleği üzere ikram etmek âdet-i meşhuredendir.

Müsafire ikram; şeriat-ı Muhammediyede dahi meşhur ve âdât-ı müstahsenedendir. Maatteessüf zamanımızda bulunan birtakım akıldan ârî ve mecânînvârî menhus, dünya ve âhiret müflisleri müsafirperverliğe ta'n eder ve Avrupa'yı taklit ve Avrupa'da müsafire bakmadıklarından bahsederler. Allahü Tealâ'yı bilmez ve peygamberi tanımaz ahlâk-ı seyyieyi ahlâk-ı hasene gibi tanır kimseler Allah'ın müsafirperverliği sevdiğinden ve peygamberan-ı

[1] Anadolumuzun ekseri köylerinde maruf ve müsta'mel olan bir nevi yere kazılmış ocaktır.

kiramın sevmek âdetleri olduğundan bahsetmezler. Çünkü; bilmezler ki, bahseylesinler. Şeriat nedir, insaniyet neden ibarettir? Haberleri bile yoktur, cahil ve birtakım âdât-ı efrenciyeyi tahsin eden kimselerdir ve bu gibilere söz duyurmak ihtimali de yoktur. Zira; cehli mürekkeptir. Bilmez ve bilmediğini dahi bilmez ve bilirim iddiasında olduğu gibi kendini ukalâdan sayar. Binaenaleyh; kimsenin sözünü dinlemez. Şu kadar ki, firenklerin ağzından birşey duymuşsa onu beller ve onunla amel etmek ister. Çünkü; Müslümanlıktan çıkmış, açıktan firenk olamamış ve olamadığına esef eder. Camisiz ve kilisesiz arada kalmış birtakım ukalâ taslağıdırlar. Ne çare ki, bu gibiler millet-i İslâmiyenin ahlâkını ifsad etmişlerdir.

İbrahim (A.S.) ın müsafirlerden korkusu ne kadar kalbindeyse de ziyadece korktuğundan korku alâmetleri yüzünde belli olduğu cihetle melekler korkusunu idrak ederek korkmamasını tavsiye etmişlerdir.

Elyevm badiyenişin olan akvam arasında bir haneye gelen müsafirin yemesinden ve içmesinden memnun olurlar ve eğer yemez ve içmezse onu iyi saymazlar ve düşman olmak ihtimalini verirler. O gibi müsafirlerden çekinirler. Çünkü; «Bir fincan kahvenin kırk sene hatırı sayılır darbımeseli akvam arasında meşhur olduğundan yiyen ve içen müsafirlerden korkmazlar. İşte İbrahim (A.S.) da müsafirlerin taam yemediklerinden korkmuştu. Lâkin melekler derhal hakikatı beyanla o korkuyu izaleye çalıştılar. Binaenaleyh müsafir; hane sahibine hakikatı beyanla şüphesini izale etmek lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ meleklerin İbrahim (A.S.) la konuştukları sırada perde arkasında bulunan Sare (R.A.) nın halini beyan etmek üzere :

وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ın haremi Sare (R.A.) perde arkasında ayak üzerinde duruyordu. Şu muhavere üzerine güldü. Biz Azîmüşşan melekler vasıtasıyla Sare'yi İshak ve İshak'ın arkasından Yâ'kub'un doğacaklarını beyanla tebşir ettik.]

Sare (R.A.) İbrahim (A.S.) ın haremi ve amcasının kızıdır. Bu muhaverede perde arkasında bulunuyordu. Yahut İbrahim (A.S.) şeriatında tesettür-ü nisvanla emir olmadığından mecliste hazır ve İbrahim (A.S.) müsafirlerle oturuyor, Sare de müsafirlere hizmet etmek üzere ayakta duruyordu. Gülmesine sebep; meleklerin İbrahim (A.S.) a korkma demelerinden mesrure olmasıdır. *Yahut* bazı rivayete nazaran melekler huzur-u İbrahim'e gelmezden evvel Sare (R.A.) İbrahim (A.S.) a «Sen amcan oğlu Lût'u yanına getir. Zira; Lût'un kavmi günah işlemekte, cürüm ve cinayette ileri gittiler. Binaenaleyh; onlara yakında gazab-ı ilâhi nazil olacak. Lût onların içinde bulunmasın» demişti. İkisi arasında geçmiş olan şu sözler akabinde meleklerin Sare'yi tasdik ve sözünü te'yid etmelerinden zaruri Sare'ye bir gülmek geldiğinden gülmüştü. *Yahut* bir taraftan kavm-i Lût'a azap geleceği beyan olunurken diğer taraftan da onların son derece gaflette olmalarından gülmüştür. *Yahut* İbrahim (A.S.) ın birçok etbâ'ı, a'vanı, hizmetkârları, çiftçileri ve çobanları mevcutken bu kadar kalabalık arasında üç müsafirden korktuğuna gülmüştür. Zira; birçok etbâ' arasında üç kişiden korkmak âdette gülünçtü. *Yahut* meleklere taam gelince «Biz taamı parasız yemeyiz, parasını veririz» demişlerdi. İbrahim (A.S.) da «Bizim taamın parası evvelinde Allah'ın ismini zikir ve âhirinde hamd ü sena etmektir» deyince Cebrail Mikâil'e «Bu zat Allah'ın dost ittihaz etmesine şayandır» demesi üzerine Sare gülmüştür. Velhasıl Sare (R.A.) meleklerle İbrahim (A.S.) ın sohbetlerinden memnun olduğu cihetle gülmüştür ve güldüğü kat'idir. Zira; sarahta-ı nassla sabittir. Amma hangi noktasına güldü, o

ciheti meşkûktür ve insanlarda sevdiği şeye gülmek âdettir. Hz. Sare de haslet-i insaniyesini icra etmiştir.

Hulâsa; meleklerle İbrahim (A.S.) ın konuştuğu zaman Sare'nin ayak üzerinde bulunduğu ve onların muhaveresine güldüğü ve melekler vasıtasıyla Cenab-ı Hakkın İbrahim (A.S.) ı İshak ve İshak'ın arkasından Ya'kub (A.S.) ın dünyaya geleceklerini beyanla tebşir ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ meleklerin İbrahim (A.S.) ı ve Sare'yi çocukları olacağını beyanla tebşir etmeleri üzerine Sare (R.A.) ın sözünü beyan etmek üzere :

قَالَتْ يَا وَيْلَتَى ءَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[Sare (R.A.) «Helâk bana olsun ki, ben kadın olduğum halde çocuk doğururum mu ve şu zat-ı şerif de ihtiyar olduğu halde benim kocamdır. Muhakkak şu söylediğiniz söz elbette bir acîp şeydir ki, âdetin hilâfıdır» dedi.]

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile bu muhavere esnasında İbrahim (A.S.) yüz yirmi yaşında ve Sare doksan dokuz yaşındaydılar. Binaenaleyh; Sare (R.A.) kemâl-i hacalet ve taaccübünden naşi «Nasıl olur ki, benim gibi çocuktan kesilmiş bir kadın çocuk doğurabilir? Halbuki kocam da sinn-i şeyhuhattedir. Şu halde bu söylemiş olduğunuz şey gaayet gariptir» dedi.

Şu kadar ki, Sare'nin taaccübü âdete nazarandı. Yoksa kudret-i ilâhiyede taaccüp değildi. Zira; kudretullahı ve herşeyin kudretullah tahtında olduğunu ve kudretullaha karşı bir mani olmadığını bilirdi. Binaenaleyh; Sare'nin taaccübü kudretin te'sirinde değildi. Fakat âdette ihtiyar kadından çocuk meydana gelmediğinden kendi gibi bir ihtiyardan oğlan doğacağını melekler haber ve-

rince bu harikulâdeden istiğrab ettiği için taaccübünü izhar etmiştir. Binaenaleyh; Sare'nin bu taaccübünde günah yoktur.

Hulâsa; melekler İbrahim (A.S.) a Sare'den oğlu olacağını tebşir edince bu tebşiri işiten Sare (R.A.) nın iki ihtiyar pir-i fanîden çocuk doğacağına istiğrab ve hacaletini izhar için kendine helâkle duâ ettiği ve kendinin ihtiyar kadın olup zevci İbrahim (A.S.) ın da şeyh-i fanî olduğunu zikirle istiğrabının menşeini beyana müsaraat eylediği ve şu tebşirat gaayet acîp âdette istiğraba şayan olduğunu beyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Âdette çocuk rutubetten hasıl olup gerek İbrahim (A.S.) ve gerek haremi Sare yaşlarının kemâline vusulüne binaen bilkülliye rutubetleri çekilip kurumuş ağaç menzilinde oldukları halde bunlardan çocuk doğacağı âdetin hilâfı ve hatıra gelmeyen birşey olduğu cihetle Sare (R.A.) «Bu ne garip şeydir?» dedi ve garabetini de kendinin acûz yani amelden kalmış ihtiyare ve zevcinin de şeyh-i fanî olmasını beyanla ispat etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Sare'nin taaccübünü beyandan sonra Sare'nin taaccübüne karşı meleklerin sözlerini beyan etmek üzere:

قَالُوٓا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Melekler «Yâ Sare! Sen Allah'ın emrine taaccüp mü edersin? Allah'ın rahmeti ve berekâtı sizin üzerinizedir ey ehl-i beyt-i nübüvvet! Zira; Allahü Tealâ'nın ef'âli memduh ve cümlenin mahmududur ve Allahü Tealâ ulu ve şeref sahibidir. Binaenaleyh; itaat ve inkiyad eden kullarını arzularına îsâl eder» dediler.]

İbrahim (A.S.) üzerine meleklerin gelip gittiğini müşahede ederken ve birçok harikulâde mucizelerin zuhurunu gördüğü halde meleklerin beyan ettiği harikulâdeye Sare'nin taaccübünü melekler çok gördüklerine işaret için inkâra delâlet eden hemze-i istif-

hamla emr-i ilâhide Sare'nin taaccübünü inkâr ve taaccüple karşıladılar ve dediler ki «Sen Allah'ın emrine taaccüp mü ediyorsun?» İbrahim (A.S.) ın ehl-i beyti üzerine Allah'ın lutf u ihsanı ve envâ'-ı nimetlerini câmi' bereketlerin nazil olduğunu beyanla Sare'nin taaccübüne mahal olmadığını beyan etmişlerdir. Yani «Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinize nazil olduğunu her vakit görüp durduğun halde ve birtakım harikaların zuhurunu Cenab-ı Hakkın size tahsis buyurduğunu bilirken neden taaccüp ediyorsun? Bu misilli harikalar görmediğin birşey midir ki, taaccübe sebep oluyor?» dediler.

Ehl-i beyt tabiri hanedan-ı İbrahim'i meth ü sena içindir. Allahü Tealâ'nın mahmud, mecd ü kerem, fazl u ihsan sahibi bir ulu olduğunu beyan etmek «Yâ Sare! Allahü Tealâ herşeye kaadir bir hallâk-ı âlem olunca sana bir oğlan halkedip seni bu nimetle dahi mütena'im kılacağından mı taaccüp ediyorsun?» demektir.

Hulâsa; melekler Sare'nin taaccübünden taaccüp ettiler ve «Siz ehl-i beyt-i nübüvvet olduğunuz için Allahü Tealâ size herkesten ziyade birtakım nimetler vermesi yeni görülmüş birşey mi ki» demekle Sare'nin taaccübünün önünü aldılar. Bu misilli harikalara nail olamayan âhad-ı nasa nazaran bu gibi harikaya taaccübün çok görülmeyeceğine dahi işaret etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ şu sözlerden sonra İbrahim (A.S.) dan korku gidip sükûnet geldiğini ve Lût kavmi hakkında mücadeleye giriştiğini ve hilimle muttasıf olduğunu beyan etmek üzere :

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرٰهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فِى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[Vakta ki İbrahim'den korku gitti ve mesrur olacağı müjde gelince İbrahim (A.S.) kavm-i Lût hakkında bizim resullerimizle

söz söyleşmeye başladı. Zira; İbrahim (A.S.) muhakkak sabırlı ve bir işte acele etmez ve günahlara çok teessüf edici ve her halinde Allah'a rücû' edicidir.]

Yani; melekler tarafından İbrahim (A.S.) a korkmaması tavsiye olunup İshak (A.S.) ın Sare'den doğacağı da tebşir olununca Hz. İbrahim'den korku gitti, yerine sürur geldi ve kavm-i Lût'un ıslah-ı hâl edecekleri ümidine binaen Lût kavmi hakkında meleklerle mücadeleye başladı ve onlar hakkında şefaat etmek istedi. Zira; İbrahim; ahz-ı intikamda acele etmez, halîmdir. Binaenaleyh; bilcümle musibetlere sabredici ve nastan sadır olan günahlara çok keder edici ve cemi' işlerinde Allah'a rücû' edicidir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile İbrahim (A.S.) ın mücadelesi; meleklerledir, Cenab-ı Hak'la değildir. Bu mücadele halka rikkat-ı kalbinden ve şefkat ü merhametinden ve şefaat-ı hasene kabilinden olduğundan mücadele-i müstahsenedir, yoksa indeşşeri' mezmum olan mücadele değil ki, «İbrahim (A.S.) nasıl mücadele eder» unvanında suâl varid olsun, bu suâl varid olmaz. Çünkü mücadele; meleklerle mezhepte mücadeledir. Zira; melekler taraf-ı ilâhiden kavm-i Lût'un ihlâkine me'mur olduklarını beyan edince İbrahim (A.S.) emr-i ilâhi emr-i mutlak olup emr-i mutlak da acele icab etmeyeceğine binaen te'hiri caiz olacağını ileri sürdü ve «Bir müddet-i muvakkatada te'hir ederlerse belki kavm-i Lût ıslah-ı hâl ederler» demişti. Melekler ise ihlâkla emir, fevrî yani aceleyi icabettiğini beyan etmeleriyle bir mübahase kapısı açıldı. Binaenaleyh; bu mübahase meşru bir mübahase olduğundan İbrahim (A.S.) hakkında «Gayrımeşru mübahaseye cüret etti» diyen zındıkların sözleri merduddur.

(حليم) deki *h i l m ; çok sabretmek ve kusur eden kimseden intikaama sürat etmeyip intikaamını te'hir etmektir.* (اواه) *âh'ü enini çok olup nâsın kötü hallerine teessüf etmektir.* (منيب) *rücû' edici* demektir ki, cümle umurunda Allah'a müracaat edici olduğunu beyandır. İbrahim (A.S.) ı şu sıfatlarla tavsif etmek; mücadelenin menşeinin halka rikkat-ı kalbi ve şefkat ü merhameti eseri olduğunu beyandır. *Yahut* İbrahim (A.S.)

kavm-i Lût'un ihlâkiyle emrin şeraitinden sual etmişti. Melekler ihlâkin şartlarını beyan edince İbrahim (A.S.) ihlâkin şartları henüz tahakkuk etmediğinden bahsetti. Melekler de şartların tahakkuk edip ihlâkin zamanı geldiğinden bahsettiler. İşte mübahase bu cihetle cereyan ettiğinden İbrahim (A.S.) hakkında caiz bir mübahasedir, yoksa tecviz olunmadık bir mübahase değildir. Eğer tecviz olunmadık bir bahis olmuş olsaydı mücadeleyi beyandan sonra Cenab-ı Hak İbrahim (A.S.) ı hilmle, inabeyle tavsif buyurmaz ve senâ etmezdi.

İbrahim (A.S.) ın kendi halîm olduğundan meleklerden de kavm-i Lût hakkında halîm olmalarını taleb etmiştir. Çünkü; bir insan hangi sıfat ve tabiat üzere olursa herkesin o sıfat ve tabiat üzere olmasını arzu eder. Binaenaleyh; kavm-i Lût'un ihlâki hakkında meleklerin acele etmeyip teenni ile davranmalarını teklif etti. Melekler bu teklifi kabul etmeyip acele edeceklerini beyan edince dayanamayıp âh ü enine başladığı cihetle Cenab-ı Hak (اوّاه) olduğunu beyanla sena etmiştir.

Melekler Hz. İbrahim'in teklifini kabul etmeyince âh ü enine süratla beraber bu azabın kavm-i Lût'tan def'i hakkında Cenab-ı Hakka rücû' ettiğini beyan için Vâcip Tealâ inabe sıfatıyla dahi İbrahim (A.S.) ı senâ buyurmuştur.

Hulâsa; Hz. İbrahim'den korku zail olup müjde gelince kavm-i Lût hakkında mübahaseye giriştiği, hilim, âh ü enin ve Cenab-ı Hakka rücû' sıfatlarıyla muttasıf olduğu ve her müminin bu sıfatlarla muttasıf olması lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın mücadelesi üzerine varid olan emr-i ilâhiyi beyan etmek üzere :

يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) meleklerden Lût kavminin ihlâkinin te'hiri-

ni taleb edince melekler İbrahim (A.S.) a «Ey İbrahim! Lût kavmi hakkında mücadeleden vazgeç, terket mücadeleyi. Zira; Rabbin Tealâ'nın onların helâklerine dair olan emri geldi. Onların ma'siyette devamlarından dolayı kaza-yı ezelî zuhur edecektir. Çünkü; hükm-ü ilâhi hilâfında birşey olmak ihtimali yoktur. Binaenaleyh; onlara reddine ihtimal olmayan bir azap gelecektir. Boşa yorulma, vazgeç mücadeleden» dediler.]

Yani; melekler «Onların ıslâhını gözetmekte fayda yoktur. Zira; ıslah-ı hale teşebbüsleri yok ki, ıslah olsunlar da azap reddolunsun. Eğer ıslah-ı hâl edecek olsalardı Cenab-ı Hak azaplarına kat'i hüküm vermezdi» demekle mücadeleyi bırakmasını İbrahim (A.S.) dan rica ettiler ve bu mücadelede ısrarın faydası olmayacağını iki cihetle ispat ettiler ki, *b i r i n c i s i ; bunların ihlâkine emr-i ilâhinin gelmesi, i k i n c i s i d e reddolunmaz bir azabın onlara gelici olmasıdır.* Bu iki delilin herbirini (إن) ve (قد) lâfızları gibi edat-ı te'kidle takviye ve tevsik ettiler.

Hulâsa; meleklerin İbrahim (A.S.) a «Vazgeç bu ısrardan yâ İbrahim! Zira; onların helâklerine dair Rabbin Tealâ'nın emri geldi ve onlara reddi mümkün olmadık bir azap gelecektir» dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ, melekler kavm-i Lût'un helâkine dair sudur eden emr-i ilâhinin kat'i olduğunu beyandan sonra İbrahim (A.S.) a vedâ' edip Lût (A.S.) ın hane-i saâdetine geldiklerini beyan etmek üzere :

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Vakta ki, bizim resullerimiz Lût (A.S.) a gelince Lût (A.S.) onların gelmesini iyi saymadı ve onları muhafaza hususunda takatı daraldı ve «Şu gün bir müşkül gündür» demekle muzayaka içinde kaldığını izhar etti.]

Yani; İbrahim (A.S.) ın müsafirleri ve Allahü Tealâ'nın resulleri olan melekler Hz. İbrahim'e vedayla Lût (A.S.) ın huzuruna gelince Lût (A.S.) onların gelmesini iyiliğe alâmet addetmedi ve ruhu daraldı ve «Bugün müşkül bir gündür» dedi.

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile melekler genç ve parlak delikanlı suretinde müsafir geldiklerinden dolayı Lût (A.S.) sıkılmıştı. Çünkü; müsafirlerin halleri kavm-i Lût'un arzularına muvafık olup onlar kötülük kasdederlerse müdafaadan âciz kalacağını zannetmesine binaen esef edip daralıyordu. Gelenlerin melek olup kavminin helâki onların elinde bulunduğunu bilmiyordu. Binaenaleyh; bu surette müsafirlerin gelmesini iyiliğe alâmet saymadığından kalbi daraldı, me'yus ve mükedder oldu. Çünkü; müsafirler gaayet güzel ve tenasüb-ü a'zâya malik, letafet ve melâhat sahibi genç ve sakalsız beni Âdemden delikanlı suretinde geldiklerinden muhafazaları hususu Lût (A.S.) a pek güç gelmişti ve müsafirleri hanesinden de çıkaramadı. Yani «Gidin, siz burada olamazsınız» diyemedi. Çünkü; müsafiri adi insafı olan bir kimse bile reddedemez, nerede kaldı ki, Lût (A.S.) gibi bir peygamber-i zişan reddetsin. Elbette reddedemedi ve kavminin habasetini ve hücum edeceklerini bildiğinden büyük bir müşkülât ve suûbet içinde kaldı. Zira; müsafirlere gidin dese olmaz ve kavmine siz durun dese durmaz, binaenaleyh; nefsi daraldı ve ne yolda idare edeceğini düşünüyordu.

(ذرعا) *kuvvet ve kudret* manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [Müsafirleri muhafaza hususunda kudreti tükendi ve müdafaaya kuvveti kâfi olamayacağını bildiğinden müsafirlerin gelmesi Lût (A.S.) a keder verdi] demektir.

Hâzin, Medarik ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran öğle vakti bir tarlada iş işlerken müsafirler Lût (A.S.) ın yanına geldiler ve müsafir olmak istediler. Lût (A.S.) bittabi' reddedemedi Binaenaleyh; hanesine götürmeye karar verdi. Yola çıktılar, fakat Lût (A.S.) müsafirlerle kavmi arasında bir münasebet göremediğinden kavminin halini bir nebze anlatmak istedi ve dedi ki «Bu karye ahalisinin hallerini bilir misiniz?» Müsafirler «Nedir halleri?» diye suâl ettiler. Lût (A.S.) «Yeryüzünde bu karye ahalisinden şe-

rir bir ahali yoktur» demesi üzerine Cibril-i Emin arkadaşlarına «Şahit olun» demiş, meğer Allahü Tealâ «Lût (A.S.) kavminin aleyhine dört defa şehadet etmedikçe ihlâk etmeyin» buyurmuştu. Şu halde birinci merrede kavminin aleyhine Lût (A.S.) ın şehadetine şahit olun demek istemiştir. Bu minval üzere üç defa dahi şehadet vuku bulmuş ve Lût (A.S.) ın hanesine karyenin arka tarafından kimse görmeksizin gelip girdiklerinde Lût (A.S.) ın kâfire haremi Hz. Lût'la beraber üç delikanlının haneye geldiklerini komşularına haber verir.

***

Vâcip Tealâ, bu haber üzerine kavminin müsafirleri yakalamak üzere hücum ettiklerini beyan etmek üzere :

وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ

buyuruyor.

[Lût (A.S.) ın kavmi müsafirlerin geldiğini ve müsafirlerin kendi efkâr-ı fâsidelerine muvafık olduğunu haber alınca Lût (A.S.) ın hanesine girmek üzere süratle geldiler. Bundan evvel de âdetleri kötü amel işlerlerdi. Müsafirlere de aynı ameli işlemek üzere geldiler.]

(يهرعون) *sıkışa sıkışa birbirini kakarak seğirtmektir.* Çünkü; onlar müsafirleri haber alınca içlerinden birçok kimseler birbirlerine basarak ve kakarak hane-i Lût'un etrafını çevirmişler, içeriye girmek için hanenin etrafını dolaşırlar, girmeye fırsat ararlar ve Lût (A.S.) a hile yapmak isterlerdi. Zira; bunlar şeriattan çıkmış, aklın ve naklin kabul etmediği livata gibi bir günahı işlemeyi kendilerine âdet edinmiş birtakım erazil olduklarından âr, namus ve hayayı büsbütün terkederek açıktan fuhşiyatı işler ve perva etmez bir hale geldiklerinden eceli gelen kimsenin kan gözünü bürüyerek ne yaptığını bilmediği gibi bunların da helâk olacakları zaman geldiğinden kudurmuş kelpler gibi açıktan saldırmaya başlamışlardı ve Lût (A.S.) a eza etmekten çekinmediler, nasihat dinlemediler ve âkıbet canlarını Cehennem'e gönderdiler.

Lût kavminin bu müsafirler gelmezden evvel de böyle fuhşiyata meyl ü muhabbetleri olup fırsat düştükçe işlemekten hâlî kalmadıklarına ve her zaman bu kötülük için sa'yettiklerine işaret zımnında istimrara delâlet eden (يهرعون) muzari sıygasıyla varid ve bunların kötü amelleri yalnız livataya münhasır olmayıp birçok daha kötü amelleri işlemek âdetleri olduğuna işaret için (سيئات) lâfzı cemi' sıygasıyla nazil ve evvelden beri âdetleri kabahat olduğuna işaret için geçmiş zamana delâlet eden (كانوا) kelimesi varid olmuştur.

Hulâsa; müsafirler Lût (A.S.) ın hanesine gelince fuhşiyata münhemik olan kavmi koşa koşa Lût (A.S.) ın hanesi etrafına geldikleri ve bundan evvel âdetleri seyyiat işlemek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ın kavmine müdafaadan âciz olduğunu görünce müsafirlerin kemâl-i muhafazasına gayret ve hamiyetinden naşi irad etmiş olduğu kelâmını beyan etmek üzere :

قَالَ يَا قَوْمِ هٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Lût müsafirlere su-i kasdetmek üzere hane-i Lût'a hücum edince Lût (A.S.) kemâl-i gayretinden kavmine nasihata başladı ve dedi ki, «Ey kavmim! Şu sizin zevceleriniz benim kızlarımdır. Sizin için onlar tahir ve temizdirler, size onlar helâldir. Binaenaleyh; haramı ve bilhassa böyle aklın ve naklin kabul etmediği bir habaseti irtikâba sizin için ihtiyaç yoktur. İhtiyaç olmadığı halde bu cinayeti irtikâb etmekte Allah'tan korkun ve bu gibi kötü fiili işlemekten vazgeçin ve müsafirlerim hakkında âleme karşı beni rüsvâ ve müsafirlerime karşı mahcub etmeyin ve sizden hiç

mi aklı başında bir kimse yoktur?» demekle kavmini irşada çalıştı ve insafa davet etti.]

Beyzâvî, Fahr-i Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette *b e n a t* la murad; *Lût (A.S.) ın kavminin zevceleridir:* Çünkü; her nebi ümmetinin dinde pederi olduğundan Lût (A.S.) ın kavminin nisvanına «Benim kızlarımdır» buyurması sahihtir. Yahut *b e n a t* la murad; *sulben kendi kerimeleridir.* Çünkü; bundan evvel kendi kavminden kerimelerine talib olanlar olmuşsa da kavminin ahlâk-ı seyyielerinden dolayı vermemiş ve kerimelerine onları küfüv saymamıştı. Ve lâkin şimdi müsafirleri muhafaza uğrunda kerimelerini tezvic edeceğini onlara söyledi. Yeter ki, müsafirlere taarruzdan vazgeçsinler. Gerçi Lût'un kerimeleri mümine ve tezvicini teklif ettiği kimseler kâfirlerse de şeriat-ı Lût'ta mümine bir hatunu kâfir bir kimseye tezvic etmek memnû' değildi. Binaenaleyh; şu teklifde şeriata muhalefet olmadığından sahihti. Mümine hatunu kâfirlerin tezevvücü din-i İslâmın zuhuruna kadar imtidad etmiştir. Hatta bunun hurmetini beyan eden âyet nazil olmazdan evvel Resulullah'ın kerimesi Zeynep (R.A.) yı müşrik olan (Eb-il Âs) ve diğer kerimesini Ebuleheb'in oğlu (Atebe) tezevvüc etmişlerdi. Sonra bu hüküm nesholundu. Binaenaleyh; bizim şeriatımızda kâfir olan bir kimse mümine olan bir hatunu nikâh edemez.

Bazı rivayete nazaran kavmi Lût, Lût (A.S.) ın hanesine girmişler ve lâkin müsafirlerin bulunduğu hücreye girememişlerdir. Zira Cibril-i Emin kapının arkasına elini tutmuş ve kapıyı kırmışlarsa da Cibril-i Emin elini yüzlerine sürünce gözleri görmez olmuş. Bunun üzerine «Lût (A.S.) evine birtakım sahirler koymuş, âleme fitne ilkaa ediyor» diyerek çekilip gitmişlerdir.

Hulâsa; Lût (A.S.) ın müsafirleri kurtarmak için her türlü esbaba tevessül ettiği, taife-i nisvana işaret ederek «Bunlar benim kızlarımdır» dediği, helâl olan hatunlardan kaza-yı şehvet etmek daha tahir olduğunu beyanla fena fiilden vazgeçmelerine çalıştığı, «Allah'tan korkun, müsafirlerim hakkında beni rüsvâ etmeyin ve sizden hiçbir akıllı kimse yok mu?» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ın «Kızlarımı size nikâh edeyim» demesi üzerine kâfirlerin sözlerini beyan etmek üzere :

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Lût (A.S.) ın müdafaasına ve nasihatına karşı kavmi, «Yâ Lût! Allah'a yemin ederiz, sen bilirsin ki, senin kızlarında bizim hakkımız ve onlara ihtiyacımız yoktur. Bizim ne murad ettiğimizi suret-i kat'iyede sen bilirsin» demekle nasihatını ve teklifini reddettiler.] Maksatlarının fuhşiyat olup fuhşiyattan vazgeçmeyeceklerini beyan ve maksatlarının terviic olunmasında ısrar ettiler.

İnsanların müptelâ oldukları kötü fiilden vazgeçmesi ekseriya müşkül olduğundan Cenab-ı Hak'tan iptilâdan muhafazasını istirham etmek bir vazife-i diniyedir. İptilâdan sonra da nefsini kesirle arzusuna mütabaat etmemek cihetine sarf-ı makderet etmekle nefisle mücahede vâciptir ve illâ âkıbeti helâk ve rüsvâlıktır. Binaenaleyh; ileride beyan olunacağı veçhile kavm-i Lût'un da âkıbetleri helâk ve rüsvâlıktan ibaret oldu.

Bu âyet-i celile Lût (A.S.) ın nikâhla kendi kızlarını teklif ettiğine delâlet eder. Zira; kavmi Hz. Lût'un «Şunlar benim kızlarımdır, size tahir ve temizdir» demesine cevap olarak «Senin kızlarına bizim ihtiyacımız ve onlarda hakkımız yoktur» diyerek cevap vermişlerdir. Bu cevapları, Hz. Lût'un kendi kerimelerine işaret ettiğine delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ın kavmi söz dinlemeyip maksatlarını terviçte ısrar edince Lût (A.S.) ın sözünü beyan etmek üzere :

قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Lût (A.S.) «Sizi defedecek kadar bende bir kudret olmuş ol-

saydı ben sizi defederdim] veyahut **[Size mukaavemet edemeyince kavî ve muhkem kaleden daha şiddetli olan himaye-i ilâhiyeye iltica ederim. Zira; esbab-ı maddiyeden benim için bir çare kalmadı, ancak Cenab-ı Hakkın himayesi vardır» dedi.]**

Yani; Lût (A.S.) kavmine söz duyuramayınca Cenab-ı Hakka şikâyet etti ve dedi ki «Keşke benim için sizi def'e kâfi kuvvet, silâhım ve muâvenet edecek etbâ'ım olsaydı. Onunla size müdafaa ve şerrinizi defederdim». Yahut «Sizi def'e bende kâfi kuvvet olmayınca ben de metin kale ve muhkem bir bina menzilinde olan himaye-i ilâhiyeye iltica ederim. Çünkü; bundan başka çarem kalmadı» demekle Cenab-ı Hakka tazarru ve niyaz etti.

Bu kelâmdan Lût (A.S.) ın maksadı; müsafirlere i'tizarını izhar etmekti. Yani «Onları def'e muktedir olsam defederdim ve lâkin muktedir değilim, binaenaleyh; ma'zurum» demektir.

R ü k n - ü ş e d i d le murad; *kavim ve kabile* olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Keşke benim için onları def'e kâfi kavim ve kabilem olmuş olsaydı onlarla sizin şerrinizi defederdim ve lâkin sizi def'e kâfi kuvvetim, kavm ü kabilem olmayınca ben ne yaparım] demektir.

R ü k n - ü ş e d i d le murad; *hıfz-ı ilâhî olup* (أو) lâfzı (بل) manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Sizin şerrinizi def'e kâfi maddî kuvvetim olmuş olsaydı onunla şerrinizi defederdim ve lâkin maddî öyle bir kuvvete malik değilim, belki metanet ve resanette sabit dağların kavî bir köşesine benzeyen ve daha şiddetli olan hıfz-ı ilâhiye ve himaye-i sübhânîye sığınırım dedi.] Çünkü insanlar esbab-ı maddiyeye tevessülle beraber inayeti ilâhiyeden her vakit istimdad eder. Binaenaleyh; Lût (A.S.) esbab-ı maddiyeyle hasımlarını def'e çalışmakla beraber esbab-ı maneviyeye dahi çalışmıştır.

Hulâsa; müsafirlere hücum eden süfehânın şerrini def'e kâfi kudreti olmadığını beyanla aczini izharla himaye-i ilâhiyeye iltica ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ, Lût (A.S.) dan şu kelâmı işitince meleklerin Lût (A.S.) ı tebşir ettiklerini beyan etmek üzere :

قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ

buyuruyor.

[Kavmi hücum edince Lût (A.S.) ın kapıdan içeriye koymayıp onlar kapının dışında Hz. Lût kapının içinde mücadeleyi son derece ileri götürüp onları iskâta ve def'e takatı kalmayınca melekler dediler ki «Yâ Lût biz Rabbin Tealâ'nın kavmini ihlâk için gönderdiği resulleriz. Âsilerin şerri sana ulaşmaz, sen telâş etme. Binaenaleyh; sen evlâd ü ıyalin ve ehl-i beytinle gecenin bir miktarında karyeden çık, git ve sizden hiçbir kimse arkasına dönüp bakmasın ve helâk olan kavminin hallerine iltifat etmesin, illâ haremin bakacaktır. Zira; kavmine isabet eden azap haremine dahi isabet edecektir» demekle Lût (A.S.) ı tesliye ettiler.]

Süfehanın şerri Lût (A.S.) a ebeden isabet edemeyeceğine işaret için te'yide delâlet eden (لن) lâfzıyla varid olmuştur. Yani «Onların şerri sana ebeden ulaşmaz ve bize ulaşır zannıyla elem çekip mahzun olma, koyuver onlarla bizi kendi halimize, biz onların işini görürüz» dediler. Melekler bu te'minatı verip melek olduklarını ve vazife-i me'muriyetlerini beyan edince Lût (A.S.) müdafaayı bıraktı. Âsiler içeriye girince Cibril-i Emin yüzlerine elini sürdü ve hepsi a'mâ olup girdikleri kapıyı bulamayınca birbirini yaslayarak güçle dışarı çıktıkları ve «Lût evine birtakım sahirler koymuş, fitne yapıyor» dedikleri mervidir.

Melekler kavm-i Lûta azap için gelip Lût (A.S.) la ehl-i imanın azaptan halâsları karyeden çıkmakla olacağını beyanla Lût (A.S.) ın hareketini tayin edince Lût (A.S.) karyeden çıkmak tedarikine başlar ve sabaha yakın bir zamanda karyeden çıkar ve kavmine azap nazil olur. Meleklerin tenbihi üzerine hiç kimse dönüp arkasına bakmaz, illâ Lût (A.S.) ın kâfire olan haremi kavmi-

nin iniltilerine ve azabın gürültüsüne dayanamaz, arkasına döner. (واقوماه) diyerek feryada başlayınca kavm-i Lût'un ihlâkine mahsus olan taşlardan birisi başına isabet etmekle derhal helâk olur.

Bu âyette *i l t i f a t ; tahallüf* manâsına olduğuna nazaran Lût (A.S.) ın haremi muhalefet edip karyeden çıkmadığı cihetle karyede kâfirlerle beraber helâk olmuştur.

İ l t i f a t ; arkaya dönüp bakmak manâsına olduğuna nazaran geriye bakmaktan nehyin hikmeti; Lût (A.S.) la karyeden çıkanların karyede akraba ve taallûkatları, malları, kıymetli eşyaları ve belki evlâd ve ahfadları olup müddet-i ömürlerinde o karyede merzuk olduklarından muhabbetleri sebebiyle geriye bakarlarsa ihlâk olunan zalimlere acımak gibi rıza-yı ilâhiye muhalif bir halin zuhurundan muhafaza etmektir ve büsbütün o zalimlerin meskenleri olan karyeden kat'-ı alâka edip bir daha yönlerini dönmemelerini tavsiyedir ki, fart-ı muhabbetle yönlerini dönmek gazab-ı ilâhiyi icabettiğini beyan etmektir. Çünkü; kahr-ı ilâhiye müstehak olanlara acımak ve merhamet etmek; hikmet-i ilâhiyeye itiraz manâsını mutazammındır.

Kahr-ı ilâhiyle makhur olan âsîye merhamet onun isyanına razı olduğunu iş'âr ettiğinden onun müstehak olduğu cezaya müstehak olacağına binaen Cenab-ı Hak karye-i Lût'tan çıkanların o karyeye bir daha yüzlerini dönmekten menetmiştir. Zira; dönerlerse kalben alâkayı kesemezler. Halbuki rıza-yı ilâhiye muvafık olan bilkülliye o karyeden alâkayı kesmeleridir.

Hulâsa; meleklerin Hz. Lût'a «Sen emin ol, korkma. Zira; biz Rabbin Tealâ'nın resulleriyiz. Sana ve senin hanen dahiline onların şerri ebeden isabet etmez» dedikleri ve gecenin bir kısmında evlâd ü ıyaliyle beraber karyeden çıkmak lâzım olduğunu Lût (A.S.) a beyan ettikleri ve karyeden çıkanlar için kavm-i Lût'a acımak suretiyle arkaya bakmaktan menolundukları ve ancak Lût (A.S.) ın kâfire olan haremi müstesna olduğu ve kâfirlere isabet eden azabın ona da isabet edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ meleklerin kelâmlarının bakiyesini beyan etmek üzere :

إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Onların azaplarının vaad olunduğu vakit sabah vaktidir. Sabah vakti yakın olmadı mı?]

Yani; «Yâ Lût! Sen tevabiinle beraber geceden karyeyi terkederek çık. Zira; onların helâklerinin vakti sabahtır» deyince Lût (A.S.) «Sabah uzaktır. Ben daha evvel helâklerini isterdim» demesi üzerine Cibril-i Emin «Sabah yakın olmadı mı? Sabah vakti yakındır» dedi. Çünkü sabah; o gecenin sabahıdır ve o sabah da yakın olduğunda şüphe yoktur, lâkin insanlar için vücudunu arzu ettiği bir şeyin bir an evvel olmasını istemek cibillî bir şeydir. Bilhassa kavm-i Lût Allahü Tealâ'ya isyanda pek ileri gidip Lût (A.S.) a da çok eza ettiklerinden Hz. Lût onların helâklerinde dakika fevtolmasını istemediği cihetle sabahın uzak olduğundan bahsetmiş ve melekler de «Sabah yakın değil mi?» demişlerdir.

Sabaha karîb bir zamanda onlara azap gelerek helâk olduklarına âyet delâlet eder. Bazı rivayette şafak vakti azabın geldiği beyan olunmaktadır. Âyette sabah vakti ki, sabahın evvel vakti olan şafakta helâklerine delâlet eder. Zira; azaplarının vaad olunduğu vaktin sabah olduğu tasrih olunmuştur. Sabah da şafaktan başlar.

***

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) karyeden çıktıktan sonra azabın geldiğini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Vakta ki, bizim azabımıza dair olan emrimiz gelince melekler vasıtasıyla onların karyelerinin altını üstüne çevirdik ve onların karyeleri üzerine çamurdan yapılmış birbiri arkasında taşlar yağdırdık ve o taşlarda bunların helâkleri için hazırlandığına dair alâmetler vardır. Hatta Rabbin Tealâ indinde hangi taş kimin namına mahsus olduğu ma'lûm olduğundan hiçbir taş hazırlanmış olduğu kimsenin başından başkasına isabet etmemiştir ve bu misilli musibet zalimlerden uzak değildir.]

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları veçhile Cibril-i Emin kanadını karyenin altından takar, semaya kaldırır ve o derece semaya yakın kaldırır ki, ehl-i semanın, onların horozlarının ve kelplerinin seslerini işittikleri mervidir.

Bu âyette *iki cihetle mucize vardır.* *B i r i n c i s i ; o kadar cesamette koca bir karye iklimini koparıp semaya yakın bir mahalle kadar kaldırmak ve civarında olan karyelere ve bilhassa Lût (A.S.) a yakın bir mahalde olduğu halde ona ve hiçbir kimseye zarar isabet etmeyip o kadar uzak kaldırdığı halde altını üstüne çevirinceye kadar su bardaklarının dökülmemesi harikulâdenin büyüklerindendir.* Mucizenin *i k i n c i s i ; o kadar yüksek mahalden yere bırakıldığı halde civarında olan beldelere asla hareket ârız olmamasıdır.* Çünkü; oldukça cesametli bir taş yüksek bir mahalden düştüğünde etrafını epeyce sallayıp sarsıntı yaptığı ma'lûmken koca bir kasabanın dağıyla, taşıyla ve haneleriyle gökyüzüne kaldırıp yere düştüğünde etrafına hiçbir sarsıntı vermemesi elbette harikulâde bir hâl olup o hal de mucizeden başka birşey olamaz.

(سجيل); Farisîden lisan-ı Araba naklolunmuş bir kelime olduğuna nazaran *taşla çomurdan yapılmış sert bir şeydir,* yahut *Cehennemden geldiğine işarettir,* yahut *s i c c i l ; sicilden me'huzdür. S i c i l* de *kitap* manâsına olduğuna nazaran «Ezelde yazılmış olan kitapta mukadder olan şeylerden yağdırırız» demektir.

M e n d u d ; birbirine yapışmiş demektir. Yani *halkolunduğu zaman bazısı bazısına yapıştığından* mendud denmiştir. Yahut *m e n d u d ; birbirine tâbi olur ve birbiri arkasından gelir* demektir. Şu halde *kavmi Lût'un karyesine yağan taşlar yağmur*

damlaları gibi fasılasız birbiri arkasında semadan nazil olduğu için mendud denilmiştir, (مسومة) (حجارة) nin sıfatıdır ki *alâmetlenmiş* demektir. Taşlarda olan alâmet, Beyzâvî'nin beyanına nazaran beyaz ve kırmızı çizgilerdir. *Yahut* taşlarda bir sima var ki, o sima bu dünyanın taşlarında olmadığı gibi, azab için halkolunduğu o simadan anlaşılmaktaydı. *Yahut* o taşlarda taşı atan meleğin ismi vardı. *Yahut* o taşta helâk olacak kimsenin ismi vardı. Velhasıl kavm-i Lût üzerine semadan yağan taşlarda garip alâmet olduğuna âyet delâlet-i kat'iyeyle delâlet etmekteyse de alâmetin keyfiyeti âyette muayyen olmadığından alâmetin nasıl olduğuna dair müfessirîn beyninde ihtilâf vâki olmuştur.

Bu âyet-i celilede Cenab-ı Hak zalimlerin cümlesini tehdid etmiştir. Çünkü; zalim lâfzı cemi' ve muarrafünbillâm olduğundan *istiğrak* manâsını da ifade ettiği cihetle efrad-ı zâlimden her ferde şamildir, yoksa bir kavmin zalimlerine münhasır değildir. Çünkü müştak üzerine ta'lik olunan bir hükmün sebebi; o müştak olan kelimenin me'haz-i iştikaakıdır. Şu halde bu belâyânın sebebi zulümdür. Amma o zulüm ister kendi nefislerine isterse gayrılara olsun. Binaenaleyh; zulüm nerede varsa bu misilli belâyâ ile hüküm de orada vardır. Zira; sebep neredeyse müsebbip de orada mevcuttur. Şu halde adalet; nimeti celbettiği gibi zulmün de belâyâ ve musibetleri celbettiğine bu âyet delâlet eder. Hatta Resulullah'ın Cibril-i Emin'den «Bu zalimlerle murad kimdir?» diye suâline Cibril (A.S.) «Senin ümmetinin zalimleri de dahildir. Zira her zâlim; gazab için halkolunan taşa ma'ruzdur ve o taş da saat be saat o zalim üzerine düşmek üzere yaklaşır ve lâkin sen içlerinde bulundukça azab-ı dünyevî te'hir olunmuştur» buyurduğu kütüb-ü şer'iyemizde mezkûrdur.

Hulâsa; kavm-i Lût'a azab-ı ilâhinin geldiği ve karyelerinin altını üstüne çevirdiği ve semadan onlar üzerine sık taneli yağmur gibi alâmetli çamurla çakıldan pişmiş taşların yağdığı ve bu gibi azapların zalimlerden uzak olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ bu sûrede beyan olunan kısas-ı enbiyadan altıncısını beyan etmek üzere :

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki, o zamanda (Medyen) karyesi ahalisine kendi cinslerinden biraderleri Şuayb (A.S.) ı resul olarak kavmini irşad etmek üzere gönderdik. Şuayb (A.S.) kavmine hitaben «Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Zira; sizin için Allah'ın gayrı ma'bud yoktur. Şu halde ibadetinizi ancak Cenab-ı Hakka hasredin» demekle kavmini tevhide davet etti.]

Şuayb (A.S.) nesepte (Medyen) ahalisiyle birleştiği için nesepte onların biraderleridir. Onlar gayrın hukukuna tecavüzde pek ziyade ileri gittiklerinden hallerini ıslah için bir mürşid-i kâmile ihtiyaçlarına binaen Cenab-ı Hak onları ıslah için Şuayb (A.S.) ı gönderdi. Çünkü; emr-i ıslahta bir kavmin bildikleri ve haline tamamıyla vakıf oldukları bir zatın te'siri ziyade olduğundan kendi işlerinden neş'et eden Şuayb'ı gönderdi ki, sözü ziyade te'sir etsin.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran (Medyen) İbrahim (A.S.) ın oğullarından birinin ismidir. O karyeyi bina ettiğinden karye onun ismiyle tesmiye olunmuş ve onun neslinden gelenlere Medyen ahalisi denmiştir.

Tevhid, üss-ülesas olup cümle umurun mercii ve usul-ü itikaadiyatın ehem ve elzemi olduğundan bilcümle enbiya-yı kiram hazaratı ümmetlerini herşeyden evvel tevhide davet ederler. İşte şu esasa binaen Şuayb (A.S.) da herşeyden evvel kavmini tevhide davet etmiştir. Çünkü; her ibadetin kabulü tevhide takavvuf ettiğinden tevhid, mertebede cümle itikaadiyat ve ibadetten mukaddemdir. Binaenaleyh; enbiya-yı ızam ümmetlerini hakka davette daima tevhidi takdim etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kavmini tevhide davet ettikten

sonra sair a'mâle davet ettiğini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere:

وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Medyen beynennas meşru olan muâmelenin hikmetini ve hüsn-ü cereyanını ihlâl eden terazi ve kilede hırsızlığı âdet edince Şuayb (A.S.) onlara hitaben «Kileyi ve teraziyi ölçüp noksan tartmayın. Zira; ben sizin için bir hayır görüyorum ki, o hayrın şükrünü ifa etmek üzere kile ve teraziyi tam yapmanız lâzımdır ve ben yevm-i kıyametin herkesi ihata eden azabının sizin üzerinize nazil olmasından korkarım» demekle kavmini adalete davet etmiştir.]

Yani; «Ey kavmim! Ölçünüzü ve tartınızı siz noksan etmeyin. Zira; ben sizin rızkınızı bol ve envâ'-ı nimetimle mütena'im görüyorum ve sizin üzerinizde Allah'ın lutûf ve ihsanı çoktur. Binaenaleyh; siz vâcip olan o nimetin şükrünü ifa ve adl ü insaf dairesinde muâmelâtınızda müsâvâta razı olarak gayrın hukukuna tecavüz etmemek ve icabına göre muâmelenizde halka ihsan etmekle nimetinizin ziyadelenmesine ve devamına çalışmaktır. Yoksa ölçüde ve terazide bir cüz'i şeyi çalmakla Allah'a âsî olmak ve nasa zulüm ve gadretmekle nimeti elden kaybetmek değildir. Çünkü şükrü edâ olunmayan nimet; her zaman helâke ve zevale ma'ruz ve mahkûmdur. Halbuki sizi ihtiyaçtan kurtaracak servetiniz olduğundan halkın elinden bir miktar şey çalmaya ihtiyacınız da yoktur. Benim şefkatım ve me'muriyetim icabı size Allah'ın emrini alâ veçhinnasiha tebliğ ediyorum. Eğer sözümü dinler ve nasihatımı kabul ederseniz sizin için saâdet olur ve eğer sözümü dinlemezseniz hiçbiriniz hariç kalmaksızın her ferdinizi ihata eden yevm-i kıyametin azabının sizin üzerinize nazil olmasından korkarım. Zira; nasın hukukuna tecavüzden vazgeçmezseniz gayretullahın zuhuruyla gazab-ı ilâhinin sizin üzerinize gelmesi muhakkaktır. Çünkü; sizin yaptığınız hırsızlık âlemin intizamında methaldar olan muâmelâtta te'siri olduğu cihetle kahr-ı ilâhi ve gazab-ı sübhânîyi caliptir. Binaenaleyh; bu hatadan tevbeyle dergâh-ı ülûhi-

yete iltica ederek azaptan halâsınızın çaresini aramanız lâzımdır» demekle kavmini tarik-ı necata davet etmiştir. Çünkü âlemin intizamı; muâmelâta ve muâmelât ise herhalde ölçüye ve tartıya tâbi'-dir. Şu halde insanlar arasında cereyan eden muâmelatta emniyet-i tâmme kile ve terazide adalete riâyet etmektedir. Bunlarda hırsızlık ise matlub olan emniyeti selbettiğinden intizam-ı âlemi haleldar eder. Binaenaleyh; usul-ü itikaadiyattan olan tevhide davetten sonra Şuayb (A.S.) kavmini kile ve terazide hiyanetlikten menetmiştir.

***

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kavmini kilede ve terazide noksan vermekten nehyettiğini beyandan sonra kilede ve terazide tamam vermelerini, nehyini te'kid için emrettiğini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[Ey kavmim! Adaletle kilenin ve terazinin hakkını verin ve nasın eşya ve emteasında hakkını noksan vermeyin ve yeryüzünü ifsad edici olduğunuz halde nasın hukukunu yemeyin.]

Yani; Şuayb (A.S.) kavminin me'lûf oldukları âdet-i kerihelerinden nehyettikten sonra o nehyi te'kid ve takviye etmek üzere kavmine hitaben dedi ki «Ey kavmim! Siz ölçünün ve tartının hakkını verin ki, alırken ziyade, verirken noksan yapmayın. Zira; ziyade alıp, noksan vermek gayrın hukukuna tecavüz olduğu cihetle haramdır. Amma verirken müşteriye bir miktar fazla vermek caizse de me'murunbih değildir. Yani menduptur, vâcip değildir. Gayrın malını çalmak ve gasb u gaarât etmek ve yol kesmek gibi ifsadatla yeryüzünü ifsad edip müfsidlerden olmayın.»

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile noksan yapmak muâmelenin cemiinde haramdır. Meselâ pazarlık üzere aldığı malın pa-

rasını verirken bir miktar noksan teklif etmek caiz olamaz. Zira; pazarlık bittikten sonra noksan teklif etmek zulümdür. Okkada ve kilede noksan; muâmelede intizamı ihlâl ve nas beyninde emniyeti selbettiği cihetle âlemi ifsad ettiğinden gayrın malını çalmak ve nehb ü gaarat etmekten farkı yoktur.

Vezinde ve kilede noksandan nehiy başka, bu âyette adaletle ölçüp tartmakla emir başka olduğundan evvelki âyetle bu âyette tekrar yoktur. Kezalik bu âyetteki (ولا تبخسوا) cümlesiyle evvelki âyetteki (ولا تنقصوا) cümlesinde de tekrar yoktur. Çünkü; evvelki âyette nehyolunan noksan, kile ve vezne mahsustur, bu âyette *bahisten* müstefad olan *noksan,* cemi eşyaya şâmildir. Yani; keylî olsun ve olmasın kezalik veznî olsun ve olmasın cümlesine şamildir. Binaenaleyh; (ولا تبخسوا) cemi-i hukukta noksandan nehyolduğu cihetle umumidir, bazı eşyaya mahsus değildir.

Bu âyette ifayla emirde *üç fayda vardır: Birincisi; ziyadeye terğib, ikincisi; insan üzerine vâcip olan şeyi beyan, üçüncüsü; adaletin matlûb olduğunu ilândır.*

Hulâsa; terazide ve kilede hakkını vermek vâcip ve muâmelede adaletin lâzım olduğu ve hiçbir hukukta noksan vermek ve yeryüzünde fesadla sa'yetmek caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kavmini noksan vermekten nehyettiğini beyandan sonra kavmine vâki' olan diğer nesayihini beyan etmek üzere :

بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿٨٦﴾

buyuruyor.

[Eğer Allah'a bihakkın iman ederseniz kile ve terazide noksan muâmeleden hasıl olan hurmetten ihtiraz ettikten sonra helâlinden bâkî kalan sizin için hayırlıdır. Halbuki ben sizin üzerinize bekçi

değilim.] Zira; ben Allah'ın bana vahyettiği ahkâmı size tebliğe me'murum. Benden tebliğ ve sizden de imtisâl etmek matlubdur.

İman; ecr ü mesubata nail olmanın şartı olduğundan Şuayb (A.S.) bakiyenin hayırlı olduğunu iman etmelerine ta'lik buyurmuştur. Yahut «Mü'min olursanız» demek «Benim sözüme inanırsanız» demektir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Beni sözümde doğru bilir ve tasdik ederseniz haramı terkten sonra bâkî kalan sizin için hayırlıdır. Binaenaleyh; dinleyin sözümü, terkedin haramı. Zira; dünyada alacağınız şeyden haramı terkettiğinizden dolayı âhiret için kazanacağınız sevap daha hayırlı] demektir.

Fahr-i Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile «Ben sizin üzerinize hafîz değilim» demek «Sizi irtikâb ettiğiniz günahlardan hıfzedici değilim, ancak vazifem onun günah olduğunu size bildirmektir» demek olur. *Yahut* «Ben sizin cümle a'mâlinizi hıfzedip herbirine mücazat edici değilim» demektir. *Yahut* «Siz müptelâ olduğunuz kilede ve terazide hırsızlığı terketmediğinizden dolayı elinizden gidecek nimetlerinizi hıfzedici değilim, ben ancak nasihat ediciyim. Sizi kötü amellerinizden men'e benim için kudret yoktur. Benim vazifem tebliğdir. Şu vazifemi edadan sonra ben ma'zurum. Binaenaleyh; sizin a'mâlinizden mes'ûl olmam» demektir. Çünkü bilûmum enbiyanın vazifeleri; ümmetlerine savabı tebliğ ve hata olan yolları beyan etmektir. Binaenaleyh; enbiya-ı ızam tebliğ vazifelerini edadan sonra kabul edip etmemek hususunda vazife ümmete intikal eder ve kabul eden saâdet yolunu, kabul etmeyen şekaavet yolunu tutar ve enbiya mes'ûl olmaz.

Hulâsa; Şuayb (A.S.) nasihatının nihayesinde «Eğer imanınız varsa haramı terkettikten sonra helâlinden size kalan sizin için hayırlıdır. Bu hayrı ihtiyarınız lâzımdır, benim vazifem size nasihat etmek ve ahkâmı size bildirmektir. Binaenaleyh; sizin üzerinize bekçi değilim» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın bu kadar ikdam ve gayretine ve kavmine vâki olan tebliğatına karşı kavminin sözlerini hikâye etmek üzere :

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا
مَا نَشٰٓؤُا إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ ﴿٨٧﴾

buyuruyor.

[Şuayb (A.S.) kavmini vahdaniyet-i ilâhiyeye davet ve ibadetlerini ancak Allahü Tealâ'ya hasredib putlara ibadeti terketmelerini emredip ölçekte ve terazide noksan vermekten menedince kavmi Şuayb (A.S.) a istihza tarikıyla dediler ki «Yâ Şuayb! Babalarımızın ibadet ettikleri ma'budlarımıza ibadeti ve malımızda dilediğimiz gibi tasarrufu terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Zira; âkil olan bir kimse bunu söylemez. Sen ise âkil ve kâmil bir zatsın. Binaenaleyh; böyle şey senden sudur etmez. Şu halde bunu sana namazın emretmek gerektir» demekle Şuayb (A.S.) ı istihza ettiler.]

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile Şuayb (A.S.) çok namaz kılardı ve namazı çok olduğundan namazını istihza tarikıyla «Böyle sözler aklı olandan me'mûl olmaz, senin de aklın var. Şu halde bu gibi şeyleri sana namazın mı emreder?» dediler.

Bundan evvelki âyetlerde beyan olunduğu veçhile Şuayb (A.S.) onlara hulâsa olarak *iki şeyle* emretmişti : *B i r i n c i s i ; tevhid, i k i n c i s i ; hukuk-u nasa tecavüzden men'dir.* Onlar da «Birinciyi terketmek münasib olamaz. Zira; babalarımızın ma'budlarıdır. İkinciyi terketmek de olamaz. Zira; malımızda tasarruftur. Çünkü; herkes mülkünde istediği gibi tasarrufa me'zundur. Biz az verir çok alırız ve çok verir az alırız. Sen ne karışıyorsun» demekle nasihat-ı Şuayb'ı dinlemeyeceklerine söz verdiler ve dediler ki «Bu senin işin değildir. Zira; sen halîm, âkil ve kâmilsin. Kâmil olan kimselerden böyle nakıs sözler beklenmez. Bunu herhalde senin evhamât, hayâlât, vesvesat, hatırat ve daima meşgul olduğun namazların emreder. Çünkü; gerek ma'budlarımıza ibadet ve gerek malımızda tasarruf herkesin kabul ettiği şeylerdir. Binaenaleyh; hiçbir kimse diğerini bu hususlarda menedemez. Zira; insanın itikadı kendine mahsus olduğu gibi ameli de kendine

mahsus olduğundan gayrın müdahaleye hakkı yoktur. Şu halde sen niçin müdahale ediyorsun? Müdahale ise senden hiç me'mul değildir. Çünkü; sen aklı başında belli başlı bir kimsesin. Binaenaleyh; bunu sana emreden senin namazındır» demekle Şuayb (A.S.) ın nesayihini ehemmiyete almayacaklarını izhar ettiler. Kelâmlarının âhirinde «Sen halîm ve reşîdsin, yani âkilsin» demek «Söylediğin sözler ma'kul değildir. Zira; bizim aklımıza mülâyim gelmiyor» demektir.

Bazıları bu âyette *n a m a z* la murad; *din*dir dediler. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Bu gibi ahkâmı sana dinin mi emrediyor?] demektir. Namaz her şeriatta şeâir-i diniyenin pek büyüğü olduğu için din bedelinde namaz zikrolunmuştur.

Hulâsa; Şuayb (A.S.) ın kavmine emrettiği tevhidi ve nehyettiği hukuk-u nasa tecavüzü ve yeryüzünde fesada sa'yetmelerinden menettiğini kabul etmeyip reddettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kavmi nasihatını dinlemeyip reddettiklerini beyandan sonra Şuayb (A.S.) ın tekrar nasihata başladığını beyan etmek üzere:

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا

buyuruyor.

[Şuayb (A.S.) kavmine «Ey kavmim! Eğer ben Rabbimden davamın sıdkına delâlet eder hüccet ve hidayet üzere olursam ve beni, kendi indinden nübüvvet ve ilm ü ma'rifet ve helâl rızkla merzuk ederse benim Rabbime hıyanet ve emrine muhalefet etmem caiz olur mu, bu hususa dair re'yiniz nedir? Söyleyin» dedi.]

وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ

[Halbuki ben sizi nehyettiğim ahkâmda size muhalefet etmek ve sizi nehyettiğim şeyi kendim işlemek murad etmem.]

إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ

[Zira; ben hiçbir şeyi murad etmem, ancak muktedir olduğum kadar ıslah murad ederim ve size nasihattan maksadım, iktidarım nispetinde ancak sizi ıslahtır.]

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ

[Ve benim ıslaha muvaffak olmam başka birşeyle olmaz, ancak Allah'ın inayetiyle olur.]

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿٨٨﴾

[Tevfik Allah'tan olunca ben ancak Allah'a itimad ettim ve ancak her umurumda ve halimde Allah'a rücu' ederim.]

Yani; Şuayb (A.S.) tekrar nasihata başlayarak kavmine hitaben dedi ki «Ben davamın doğru olduğuna delâlet eder beyyine ve mucize üzerine olur ve Rabbim tarafından helâl rızıkla merzuk olursam benim için Rabbimin emrine muhalefet caiz olur mu, benim hakkımda re'yiniz nedir? Bana da'vay-ı nübüvvetimi ispata kâfi mucize ve helâlinden çok rızık ve mal verirse ruhanî ve cismanî, dünyevî ve uhrevî bilûmum saâdâta malik olursam, vahy-i ilâhiye muhalefet, emr ü nehyinde hıyanetlik caiz olur mu? Halbuki ey kavmim! Sizi nehyettiğim şeylerde ben size muhalefet etmek istemiyorum. Benim maksadım muktedir olduğum kadar sizi ıslah etmektir. Benim hakka isabete muvaffak olmam olmaz, illâ Allah'ın iânesiyle olur. Çünkü; benim itimadım ancak Allahü Teâlâ'yadır. Ve her umurumda Allah'ın muâvenetine müracaat ederim. Zira; mevlâm istediğim şeyi halketmeye kaadir ve herşeyin vücut bulması onun kudreti ve avn ü inayetiyledir. Binaenaleyh; benim vazifem Allah'ın emir ve nehyini size tebliğ etmektir. Şu vazifeyi yoluyla eda ettikten sonra sizin muhalefetinize merak etmem. Zira; ceza görecek sizsiniz.

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanları veçhile *b e y y i - n e* yle murad; *Şuayb (A.S.) ın yedinde zuhur eden mucizedir.* *R ı z ı k* la murad; *Cenab-ı Hakkın helâl olarak vermiş olduğu maldır.* Merzuk olduğunu beyandan maksadı; ihtiyacı olmadığını ve tebliğ mukabilinde ücret istemediğini ve ücret isteyecek kadar ihtiyacı olmadığını beyan etmektir. Şuayb (A.S.) ın rızkı gayet çok ve bol olduğuna işaret için (رزق) lâfzı kesrete delâlet eden tenvinle nekre olarak varid olmuştur.

Şuayb (A.S.) kavmine her ne emreder ve her neden nehyederse kendinin dahi mükellef olup muhalefet etmeyeceğini beyan etmiştir ki nasihatının te'siri olsun ve maksadının ancak kavmini ıslahtan ibaret olduğunu beyan etmiştir ki kavmi fesad üzere olduklarını bilsinler ve Şuayb (A.S.) ın teklif ettiği tevhidi ve nasın hukukuna tecavüzden ve yeryüzünde fesada sa'yetmekten menetmesi ayn-ı ıslah olduğuna kanaatları hasıl olsun ve bununla Şuayb (A.S.) ın maksadında bir fenalık olmadığını bilsinler de iman etsinler.

Beyzavî'nin beyanı veçhile Şuayb (A.S.) ın şu kelâmında insanlar için pek âlî bir tenbih vardır. Şöyle ki âkil olan bir kimsenin işlediği şeyin cümlesinde hukuk-u selâseye riayet etmesi vâciptir. Bu üç haktan a'lâ ve ehem olan *h a k k u l l a h* tır ki tevhid-i ilâhi ve şirkten tenzihtir. *İ k i n c i s i ; hakk-ı nefistir* ki ibadetle nefsini tezyin ederek azab-ı Cehennem'den muhafaza etmektir. *Ü ç ü n c ü s ü ; nasın hukukudur* ki nası zulüm ve gadrden muhafaza ederek haklarını yerine getirmekle adalet etmektir. Çünkü *u b u d i y e t* in hulâsası; iki şeydir ki *Allah'a ve hukukuna ta'zîm ve riâyet etmek ve Allah'ın kullarına şefkat ve merhamet eylemektir.* Şuayb (A.S.) ın nasihatı ise bunun ikisini de cami olduğundan tarikların en ziyade doğrusudur.

Şuayb (A.S.) ıslahı iktidarının miktarına ta'lik etmiştir ki iktidarı ancak tebliğ olup icbar etmeyeceğini beyandır.

Âyetin âhirinde tevfiki Allah'ın iânesine hasır ve ancak Allah'a itimad etmek tevhidden ibaret olduğundan âyet-i delile ayn-ı tevhidin manasını ifade etmiştir. Çünkü; itimada şayan ancak Allahü Tealâ olup Allah'ın gayrı itimada şayan kimse olmadığını be-

yan etmektir ki ülûhiyet ancak Allah'a mahsus olup Allah'ın gayrı ülûhiyete müstehak kimse olmadığını beyan etmektir ki bu da ayn-ı tevhiddir.

Âyetin âhirinde ancak Allah'a rücû' olunacağı beyan olunduğundan bu âyet; dünyevî ve uhrevî insanlara lâzım olan ahkâmın cümlesine icmalen beyan etmiştir. Çünkü; usul-ü itikad olan tevhid ve furu-u a'mâlden matlup ıslah olduğu ve ıslah ise her türlü a'mâl-i salihada cârî olup âhirete de işaret olunca âyette ahkâmın cümlesine işaret olunmuştur.

Hulâsa; insan her işinde tevfiki Cenab-ı Hak'tan istemek ehem olduğu ve cümle umurunda Allah'tan muâvenet taleb ve cemi-i ahvalinde Allah'a teveccüh-ü tamla teveccüh etmek lâzım ve kâfirlerden kat'-ı ümid etmek ve onların adavetlerine mübalât etmemek ve onlara daima istiğna göstermek insanlar için mühim bir vazife olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kavmine vâki olan nasihatının te'siri olmadığını beyandan sonra onlardan evvel geçen ümmetlere nazil olan azapların emsalinden birisi de bunlara nazil olacağını beyanla tehdid ettiğini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ ﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾

buyuruyor.

[Ey kavmim! Benimle sizin beyninizde olan adavet Nuh, Hud ve Salih (A.S.) hazaratının ümmetlerine ve cemaatlarına isabet eden azabın misli size isabet etmesine sebep olmasın. Halbuki Lût kavmi ve onların helâki size uzak olmadı. Binaenaleyh; diğerlerinden ziyade onlardan ibret almalısınız. Rabbinize vâki olan kusurlarınızdan istiğfar ve sonra Vâcip Tealâ'ya tevbeyle rücû' edin.

Zira; Rabbim tevbenizi kabulle merhamet buyurucu ve tevbeyle kendine rücû' edenlere muhabbet de edicidir» demekle kavmine tehdidi mutazammın nasihatta bulunmuştur.]

Yani; Şuayb (A.S.) kavminin taassubunu ve söz dinlemediklerini görünce merhameti ve şefkatı icabı kavmine hitaben dedi ki «Ey kavmim! Sizin kalplerinizde bana olan buğz ve adavetiniz ümem-i salifeye isabet eden azabın mislinin size isabetini celbetmesin. Zira; kavm-i Nuh sizin gibi hakkı kabul etmediklerinden tufana garkolundular. Kavm-i Hûd ve Salih nebilerine iman edip sözlerini dinlemediklerinden herbiri birer nevi azapla helâk oldular gittiler. Onların nebilerine olan adavetleri azaplarına sebep olduğu gibi sizin bana adavetiniz de helâkinizi cezbetmesin ve evvel geçenlerden ibret almazsanız kavm-i Lût'tan bari ibret alın. Zira; onlar zamanları ve mekânları itibarıyla size uzak değillerdir. Binaenaleyh; onlara isabet eden azabın size isabeti de uzak değildir. Şu halde onlardan ibret alarak Rabbinize istiğfar ve geçmiş olan günahlarınızın affını istirham ve istiğfardan sonra tevbeyle dergâhına rücû' edin. Zira; Rabbim istiğfar edenlere merhamet ve tevbe edenlere muhabbet edicidir.» Çünkü; kusurunu ikrarla istiğfar ve tevbe edenler Cenab-ı Hakka kesb-i ma'rifet ettiklerinden dolayı muhabbet-i ilâhiyeye mazhar olacaklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. İnsanın tarik-ı müstakimden çıkması kabahattır, fakat çıktıktan sonra doğru yola avdet etmemek kabahat üzere kabahat olduğundan fenalığın fenalığını bildikten sonra ısrar etmek kadar daha fena birşey olamaz, amma fenalığı bilir ve ona nedamet ederek döner ve Rabbinden kusurunun affını dilerse kusuru affolunduğu gibi Rabbi de muhabbet eder.

Hulâsa; insana lâzım olan geçmiş ümmetlerin helâklerinden ibret almak ve kendi ma'siyetlerinden tevbe edip Cenab-ı Hak'tan mağfiret istemekle rıza-yı ilâhiyi tahsile sa'yetmek olduğu ve ehl-i hakka buğz ve adavetten ihtiraz lâzım geldiği ve ihtiraz olunmadığında adavetin mesaibe sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcib Tealâ Şuayb (A.S.) ın nesayihini beyandan sonra kavminin o nasihatlara karşı itirazlarını beyan etmek üzere:

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾

buyuruyor.

[Kavmi Şuayb Hazretlerine hitaben dediler ki «Yâ Şuayb! Senin söylediğin sözlerin çoklarını biz anlamıyoruz, ve biz seni içimizde zayıf görüyoruz. Eğer senin kavim ve kabilen olmamış olsaydı biz seni taşla öldürürdük. Zira; sen bizim üzerimize galip değilsin» demekle Şuayb (A.S.) ı tehdid etmek istediler.]

(Medyen) ahalisi Şuayb (A.S.) ın davet ettiği tevhidi, kilede ve terazide noksanın haram olduğu hakkındaki beyanını anlamadıklarından bahsetmişlerdir. Çünkü şu davet; me'lûf oldukları şirkin, hava ve heveslerinin hilâfına olduğundan anlamak istememişler ve bir kötülük kasdederlerse Şuayb (A.S.) ın defedemeyeceğine işaret için içlerinde Şuayb (A.S.) ın gaayet zayıf olduğundan bahsetmişlerdir.

Şuayb (A.S.) ın onların ma'budlarına ta'nından dolayı taşla öldürülmeye lâyık olduğuna işaret için «Eğer senin kavm ü kabilen olmasaydı ve onların hatırlarına riayet etmemiş olsaydık seni taşla ihlâk ederdik ve lâkin onların vücutları ve hatırları seni ihlâke mani oldu» demekle tehdid etmişlerdir ki maksatları «Bundan böyle ma'budlarımıza ta'netmediğin gibi emvalimizde tasarrufumuza dahi müdahale etme. Eğer eski halin üzere müdahale edersen biz senin hakkından geliriz. Zira; sen bizim sana kasdettiğimiz kötülüğü defedecek kadar bizim üzerimize galip değilsin. Çünkü; kuvvetin bize kâfi değildir» demek istemişlerdir.

Beyzavî'nin beyanı veçhile Şuayb (A.S.) kemal-i talâkat ve belâgat üzere kendi lisanlarıyla nasihat ettiği halde «Biz senin sözlerinin çoğunu anlayamadık» demek kemal-i belâhet ve hamakatlarına delâlet eder. *Yahut* bu sözü istihza tarikıyla söylemişlerdir. *Yahut* Şuayb (A.S.) a kemal-i nefretlerinden dolayı sözünü dinle-

medikleri için hakikatta da anlamamışlardır. Çünkü; insanlar sevmedikleri kimsenin sözünü işitmek istemezler ve işitseler de dinlemek istemezler, dinleseler de anlamak istemedikleri her zaman ve her kavimde görülmektedir. Binaenaleyh; Şuayb (A.S.) ın kavmi Şuayb (A.S.) ın kelâmını anlamak üzere dinlemedikleri cihetle anlamadıklarından bahsetmişlerdir.

Şuayb (A.S.) ın kavmi «Senin kavmin ve tarafın olmamış olsa biz seni taşla öldürürüz ve sen bize galip değilsin» demeleri sefihane bir mukaabeledir. Çünkü; delâil-i akliye ve nakliyeye delâille mukaabeleden âciz olan sefihlerin söğmek ve döğmek gibi birtakım âdâbı ihlâl eden şeylerle mukaabele etmek âdetleridir. Zira; nazikâne delâil serdeden kimseye mukaabele o delâili nazikâne cerhetmek ve hilâfını ispat etmekle olacağından böyle delâil-i hakka karşı «Seni döğeriz, öldürürüz» demek acizden başka birşey değildir.

Hulâsa; Şuayb (A.S.) ın kavmi nebilerinin kelâmından çoklarını anlamadıklarını ve Şuayb (A.S.) ı kendilerine müdafaadan âciz ve zayıf gördüklerini ve kabilesinin hatırına riayet ettiklerini ve eğer riayet etmemiş olsalar Şuayb (A.S.) ı taşla öldüreceklerini ve Şuayb (A.S.) ın onlara galip olmadıklarını beyan ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kavminin tehdidini beyandan sonra Şuayb (A.S.) ın irad ettiği nutkunu beyan etmek üzere :

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾

buyuruyor.

[Şuayb (A.S.) ı kavmi tehdid edince Şuayb (A.S.) onlara hitaben dedi ki «Ey kavmim! Benim akraba ve taallukaatımın hatırı için beni katletmediğinizi ve bana ezayı onlara hürmetinizden do-

layı terkettiğinizi söylüyorsunuz. Benim kavm ve kabilemin kuvveti ve şerefi size Allahü Tealâ'dan daha mı kuvvetli ve şereflidir, Allah'ın kuvvet ve kudretini nazar-ı itibara alarak onun kahrından korkmak daha evlâ değil mi? Siz Allahü Tealâ'yı unutulmuş bir şey gibi arkanıza atılmış ittihaz ettiniz. Halbuki Allah'ın emirlerine ve nehiylerine dikkat etmeniz lâzımdır. Zira; benim Rabbim sizin cemi' a'mâlinizi bilir ve amelinize göre ceza verir.]

Allah'ın resulüne itimad etmemek Allah'a itimadsızlığı mucip olduğundan onların itikadına ve şirklerine nazaran keenne Cenab-ı Hakkı unutulmuş ve arkaya atılmış birşey mesabesinde kıldıklarını beyanla tekdir olunmuşlardır. Şuayb (A.S.) kavminin Allahü Tealâ'yı bırakıp da kavm ü kabilesini nazar-ı itibara aldıkları gayet cahilâne bir muâmele olduğunu beyanla kavminin ne derece ahmak olduklarını meydana koymuş ve Allahü Tealâ'nın cümle amellerini ve bilhassa bu gibi cahilâne tecavüzlerini bildiğini beyanla tehdid etmiştir ki küfürlerinden vazgeçsinler ve iman etmekle helâkten halâs olsunlar, lâkin onlarda kabiliyet olmadığından Hz. Şuayb'in nasihatları te'sir etmedi, âkıbet olacak şey oldu ve murad-ı ilâhi yerini buldu. Nasihat dinlemeyenler her zaman helâke ma'ruzlardır. Binaenaleyh; bunlar da helâk olmuşlardır.

*
* *

Vâcip Tealâ, Şuayb (A.S.), kavminin küfrüzere ısrar edip söz duymadıklarını görünce son söz olmak üzere onlara irad ettiği nutk-u beliğini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ
وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾

buyuruyor.

[Ey kavmim! Bulunduğunuz hal üzere kudretinizin yettiği kadar amel edin. Ben de hâlim üzere amel ederim. Rüsvâ edecek azabın kimlere geldiğini ve yalancı kimler olduğunu siz yakında

bilirsiniz. Binaenaleyh; siz gelecek azabı bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyeceğim.] Siz bana zarar etmek için ne kadar kuvvetiniz varsa sarfedin, çekinmeyin. Elinizden geleni geri koymayın. Bildiğinizi işleyin, ben de Allah'ın verdiği kuvvetle işime devam ve tebliğatımı icra edeceğim. Şu halde çok zaman geçmeksizin azap kimlere gelecek ve sözünde yalancı olanlar kimler olduğunu bilirsiniz. Fakat iş işten geçecektir. Bu günkü kuvvetinize mağrur olmayın, işin sonuna intizar edin. Zira itibar; âkıbetedir, ben de sizinle beraber âkıbete intizar edeceğim. Bakalım hak kimin yedindedir» demekle kavmine azabın nazil olacağını beyan buyurmuş ve beyan olunduğu veçhüzere azap da nazil olmuştur. Çünkü; enbiya-ı ızamın bu gibi mesaili beyanları vahy-i ilâhiye müstenid olduğundan hilâf olmak ihtimali olmaz.

Şuayb (A.S.) ın bu kelâmı kavminden görmüş olduğu küstahane muâmelelerden küfrüzere ısrar edecekleri anlaşıldığı cihetle onlara nazil olacak azabı ve kendilerinin yalancı olduklarını beyanla son çare olarak düşünmelerini tenbih ve tavsiyedir.

Hulâsa; Hz. Şuayb'in son defa olmak üzere kavmine «Ey kavmim! Madem ki siz söz dinlemediniz. Bildiğinizi işleyin ve olduğunuz hal üzere amel edin, ben de bulunduğum hâl üzere amel ederim, siz yakında rüsvâ edici azabın kimlere geldiğini, yalancı kim olduğunu bilirsiniz ve siz âkıbete intizar edin, ben de intizar ediciyim» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kavmine irad ettiği son nasihatını beyandan sonra onlara azabın geldiğini beyan etmek üzere :

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ
ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩٤﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Medyen ahalisi iman etmediklerinden onları ihlâk

için bizim azabımız geldiğinde biz azîmüşşan Şuayb (A.S.) a ve maiyetinde olan müminlere fazl u ihsan olan iman ve taatları sebebiyle azaptan necat verdik ve kendilerine küfürle ve gayrılara kilede ve terazide noksan vermekle zulmeyleyen ve ahalinin hukukunu pâyimal eden zalimleri Cibril-i Emin'in şiddetli sadasıyla muâhaze ettik ve sayha onların kulaklarına gitmekle onları tuttu. Binaenaleyh; kendi evlerinde ve memleketlerinde keenne o memlekette hiç sakin olmamış gibi ölü oldular ve hayattan asla eser görülmedi.]

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile *s a y - h a* yla murad; *Cibril-i Emin'in şiddetli sadasıdır.* Gece vakti memleketlerin üzerinde yüksek sada ile sayha edince cümlesi hanelerinde helâk oldular ki sabah vakti hepsi ölmüş oldukları halde görüldüler. Keenne o beldede hiç sakin olmamış gibi bir hal üzere bulundular. Çünkü bu hal; vefat eden kimse her kim olursa olsun vefat edince keenne hanesinde hiç ikaamet etmemiş gibi görülürse de bunların o kadar azgın söz dinlememeleriyle beraber birdenbire cümlesinin helâk oluvermesi daha ziyade tesirli olduğundan keenne o beldeye ve o evlere sahip olmamış gibi oldukları açıktan beyan olunmuştur. İşte bu gibi birçok milletlerin resulleriyle olan mübahaselerini ve âkıbet helâklerini Cenab-ı Hakkın Kur'an'da bize beyan etmesi birçok ahkâmı cami olduğu gibi ümmet-i Muhammede ibret ve onların helâklerine sebep olan fena amellerden tevakki etmelerini tavsiye etmektir.

İbn-i Abbas Hazretlerinden rivayeten Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile sayhayla helâk olan ümmet; *ikidir: B i r i n c i s i ; Salih (A.S.) ın ümmetidir. İ k i n c i s i ; Şuayb (A.S.) ın ümmetidir.* Şu kadar ki Salih (A.S.) ın ümmetine sada memleketlerinin altından ve Şuayb (A.S.) ın ümmetine memleketlerinin üstünden geldiği mervidir.

كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا اَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

[Âgâh olun ve uyanık bulunun ki rahmet-i ilâhiyeden uzak olmak Medyen ahalisi içindir. Nitekim Semud kavmi rahmet-i ilâhiyeden uzak oldukları gibi.]

Medyen ahalisinin azabı ve helâkleri Semud'un helâkine müşabih olduğundan Cenab-ı Hak Medyen'i Semud'a teşbih buyurmuştur. Zira; asıl helâk olmakta her ikisi müsavi oldukları gibi sayhayla helâk olmakta dahi ikisi birbirine müsavi ve müşabihlerdir. Binaenaleyh; helâk olan ümmetler içinden tard, teb'id ve rahmet-i ilâhiyeden uzak olmakta Medyen'in Semud'a benzedikleri beyan olunmuştur.

Hulâsa; Şuayb (A.S.) ın kavmi de Semud kavmi gibi nasihat dinlemedikleri, âkıbet sayhayla helâk oldukları, geceyle sada gelip sabah vakti hanelerinde hep vefat etmiş bulundukları keenne o beldede hiç sakin olmamışlar gibi hayattan eser görülmediği ve Semud'un rahmetten uzak oldukları gibi bunların da rahmet-i ilâhiyeden uzak oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ bu sûrede beyan olunan kısas-ı enbiyadan yedincisi olan Mûsâ (A.S.) ın kıssasını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ فَاتَّبَعُوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَش۪يدٍ ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki biz azîmüşşan Mûsâ (A.S.) ı âyetlerimizle ve Mûsâ'nın nübüvvetine açıktan delâlet eden mucizeyle Fir'avn'a, Fir'avn'ın vükelâsına ve cemaatına gönderdik. Fir'avn'ın cemaatı da Fir'avn'ın emrine ittibâ' ettiler. Halbuki Fir'avn'ın emri doğru değildi.] Zira Fir'avn; Allah'ı münkir bir dehriydi.

Yani; biz Mûsâ (A.S.) ı âyetlerimizle ve açık hüccetle Fir'avn'a ve Fir'avn'ın kavmine resul olarak gönderdik. Fir'avn'ın ce-

maatı Mûsâ (A.S.) a tâbi' olmadılar. Fir'avn'ın emrine ittibâ' ettiler. Halbuki Fir'avn'ın emri doğru olmadı. Şu halde cemaatı tarik-ı müstakimi terkle tarik-ı sefahete ittibâ'ı irtikâbla cehalet ve dalâletlerini meydana koydular.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhiyle *â y e t l e r* le murad; *Mûsâ (A.S.) ın mucizeleridir.* *S u l t a n* la murad; *asâ ve yed-i beyzâ gibi mucizat-ı kahire ve gaalibesidir.* Çünkü *s a l t a - n a t ;* *galebe* manasına olduğundan *mucize içinden mucizeyi izhar eden nebinin hasmına o mucize sebebiyle galebe ettiğinden mucizeye* sultan denilmiştir. *Mûsâ (A.S.) ın mucizeleri davasının sıdkına açıktan delâlet ettiği için* *m ü b i n* denmiştir. Çünkü; Mûsâ (A.S.) ın mucizelerinden gerek asâ ve gerek yed-i beyzâ herkesin göreceği ve hak olduğunu bileceği ve asla tereddüd etmeyeceği raddede açıktan hakkaaniyete ve Mûsâ (A.S.) ın nübüvvetine delâletle galebesini dahi te'min etmişlerdir.

İşte açıktan davasının doğru olduğuna delâlet eden mucizeleriyle taraf-ı ilâhiden gönderilip Fir'avn'ı hakka davet ettiği halde Fir'avn davete icabet etmediği gibi Fir'avn'ın etbâ'ı da icabet etmediklerinden Fir'avn'ın emrine ittibâ' ettiler. Halbuki Fir'avn sanii inkâr ettiğinden her emri dalâlet ve mazarrattan ibaret olduğu azıcık aklı olanlar için ma'lûmdu. Çünkü; Fir'avn Allah'ı münkir bir dehrî olduğundan kendi itikadında her memleket ahalisi o memleketin padişahına ta'zîm ve ibadetle meşgul olması vâcipti. «Mesalih-i ibad ve intizam-ı âlem bununla hasıl olur, eğer reâyâ padişahlarını ma'bud tanımaz ve ona ibadet ve itaatla meşgul olmazsa kıvam-ı âlem mihverinden çıkar» demekle bütün reâyâsını kendine ibadete davet eder ve kemâl-i şiddetini icra ve nası ibadetine icbar ve ikrah ederdi. Hatta kendinin Allah olduğuna dair tefevvuhata dahi cüret eyler ve bu-misilli hezeyanına halkın itikad etmesini emreder ve bu gibi batılla emrine Fir'avn'ın kavmi de ittibâ' ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurduğu gibi bu emrin doğru olmadığını dahi beyan buyurmuştur. Çünkü; böyle itikad-ı batıl sahibinin emri elbette doğru olamaz. Fakat ne çare ki Fir'avn'ın kavmi gayet cahil ve akılları noksan olduğundan her şeyi Fir'avn'dan bekler ve Fir'avn'ın emrine itaattan başka birşey bilmezlerdi. Gerçi içlerinde âkil ve hakikatı bilenler varsa da Fir'-

avn'ın kahrı altında ezildiklerinden meydana çıkamıyorlardı. Binaenaleyh; Fir'avn istediği gibi herkesi istihdam ederdi ve zulmü temâdî etti, reâyâ üzerine tasallutu uzadı ve tahammül olunmaz bir hale gelince gayret-i ilâhiye zuhur eyledi. Mûsâ (A.S.) vasıtasıyla kendisi ve devleti mahv u muzmahil oldu.

Mûsâ (A.S.) ın mucizeleri; *asâ-yı Mûsâ, elinin gözleri kamaştırır derecede beyaz olması, Mısır arazisinin tufana garkolması, çekirge yağması, Nil suyunun Beni İsrail'e su olduğu halde Fir'avn'ın kavmine kan olması, meyvelerine noksan ve âfet erişmesi ve kurbağa yağıp bütün tedarikâtlarını yemesi* gibi herkesin görüp bileceği şeyler olduğundan mucizelerinin meydanda olduğu beyan olunduğu gibi mucizesinin çokluğuna dahi işaret için (آيات) cemî' sıygasıyla varid olmuştur. Çünkü; ta'dad olunan müteaddid mucizeler Mûsâ (A.S.) ın yedinde zuhur etmiştir.

Hulâsa; Hz. Mûsâ'nın açık ve galip mucizelerle Fir'avn'a ve cemaatına resul olarak taraf-ı ilâhiden gönderildiği, Fir'avn'ın cemaatı emr-i Fir'avn'a ittibâ' edip Mûsâ (A.S.) ın davetine icabet etmedikleri ve halbuki Fir'avn'ın emri doğru olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ dünyada Fir'avn'ın emri doğru olmadığını beyandan sonra âhirette halini dahi beyan etmek üzere :

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَۜ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾

وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِه۪ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette Fir'avn kavminin önüne geçerek kavmini alır, Cehennem'e götürür. Cehennem ne çirkin mahal ki Fir'avn ve kavmi ona girerler. Dünyada ve âhirette Fir'avn ve etbâ'ı lânet olunurlar. Ne kötü adamlar ki bu kötü atiyye olan lânet onlara verilmiştir.]

Yani; Fir'avn dünyada kavminin önüne düşüp dalâle götürdüğü gibi yevm-i kıyamette dahi Cehennem'e giderken kavminin önüne düşer, Cehennem'e alır, götürür. Cehennem'e girenlerin çirkin oldukları gibi girecekleri Cehennem dahi gayet çirkin bir mahaldir. Fir'avn ve etbâ'ı o çirkin mahalle girecekler ve ebedî orada kalacaklardır. Fir'avn ve cemaatı gerek dünyada ve gerek âhirette lânet olacaklarından lânet onlara tâbi' kılınmıştır. Zira; Allahü Tealâ melekler ve rusül-ü kiram ve sulehâ-yı enam taraflarından onlar daima lânetle yadolunmuşlardır. Keenne lânete kadar istihkakları vardır ki her nereye gitseler lânet onların arkasından gidiyor, yakalarını bırakmıyor. Çünkü; dünyada daima lânet icabeden işlerle meşgul olduklarından lânet onlardan ayrılmadığı gibi iman etmeden âhirete gittiklerinden âhirette dahi lânet onlardan ayrılmaz demektir. Şu lânet ne çirkin bir vergidir ki onlara verilmiştir. Zira lânet; rahmet-i ilâhiyeden uzak olmayı ve ebedî lutf-u ilâhiden mahrumiyeti icabettiğinden insan için bundan daha büyük bir musibet olamaz. Binaenaleyh; atiyye olan lânet kötü olduğu gibi o atiyye kendilerine verilen Fir'avn ve cemaatı dahi kötülerdir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet Fir'avn'ın emri reşid yani doğru olmadığına delildir. Çünkü; âkıbeti Cehennem ve lânet olan kimsenin emri doğru olamayacağı tabiidir. *Yahut* bu âyet emri Fir'avn'ın reşid olmadığını tefsirdir. Yani *r e ş i d ; âkıbeti emin ve memduh* manâsına olduğundan «Fir'avn'ın emri reşid değil» demek «âkıbeti emin ve memduh değil» demektir.

Bu âyet Fir'avn'ın emri reşid olmadığına delil olduğuna nazaran takriri şöyledir : Fir'avn'ın emri doğru değildir. Zira; Fir'avn kıyamette kavminin önüne düşerek Cehennem'e alıp götürecektir. Her kimse ki kıyamette kavminin önüne düşüp Cehennem'e götüre, onun emri doğru değildir. Binaenaleyh; Fir'avn'ın emri doğru değildir.

V i r d *gelmek* ve *m e v r i d ; gelinecek mahal* demektir. Mevrid; esasen *subaşı gibi harareti söndürecek mahal* ise de Cehenneme mevrid denilmesi Fir'avn ve etbâ'ını tahkir ve tehakküm içindir. Zira; Cehennem harareti söndürmeyip bilâkis teşdid ettiğinden «Cehennem hararetinizi söndürecek mahaldir, haydi gelin» demektir ki onlara tehekkümdür.

R i f d ; vermek, m e r f u d ; verilen şey demektir. Bu makamda Fir'avn'a ve etbâ'ına verilen şey; *lânettir.* Binaenaleyh; «Verilen lânet de kötü, onu vermek de kötü» demektir ki verilen kimselerin kötülüklerine delildir. (بئس الورد المورود) *ateşten ibaret olan gelinecek mahalle gelmek ne çirkin oldu* demektir. (بئس الرفد المرفود) *lânetten ibaret olarak verilen şeyi vermek ne kötü oldu* demektir. Yani «Çirkin olan lâneti vermek ne çirkin atiyyedir» demek olur.

Hulâsa; dünyada bir kavmi dalâlete sevkeden kimsenin âhirette o kavmi Cehennem'e götürmekte kavmin önünde delil olacağı ve lânete istihak kesbedenlerin lânet, dünyada ve âhirette yakalarını bırakmayacağı ve lânetin en kötü bir atiyye olduğu ve bu kötü atiyyenin Fir'avn'e ve kavmine verildiği ve onların mesleğine sülûk eden her kavme bu kötü atiye olan lânetin verileceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ bu sûrede enbiya-yı izam hazaratının bazılarının kıssalarına işaret ettikten sonra cümle kıssaların hulâsasına işaret etmek üzere :

ذَٰلِكَ مِنْ أَنۢبَآءِ ٱلْقُرَىٰ نَقُصُّهُۥ عَلَيْكَ ۖ مِنْهَا قَآئِمٌ وَحَصِيدٌ ﴿١٠٠﴾

buyuruyor.

[İşte şu zikrolunan haberler geçmiş ümmetlerin karyelerinin ve karyelerinde bulunan ahalinin ahvaline ve vukuatlarına dair haberleridir. Biz azîmüşşan bu âyetlerle onların haberlerini Kur'an'da habibim! Senin üzerine hikâye ediyoruz. Sen de ümmetine haber verirsin ki onlar da o karyelerin ahalisinin hallerinden ibret alsınlar, küfürlerinden vazgeçsinler. Zira; o karyelerden bazıları ma'mur ve bazıları da haraptır.» Binaenaleyh; o harabelere nazar ederek ibret almak insanlar için en mühim bir vazifedir.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette *k a i m* le murad; *damı olmadan harabelerde dikilen duvarlardır.*

H a s î t le murad; *bilkülliye âsârı zail olan harabelerdir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Yâ Ekrem-er Rusül! Şu sana haber verdiğimiz kıssalar ümem-i salifenin karyelerinin haberleridir. Biz onları sana haber veriyoruz ki kavmin onlardan ibret alsın. Zira; geçmiş ümmetlerden âsî olanların karyelerinden bazılarının harabeleri damsız duvar olarak ayak üzerinde duruyor ve bazılarının harabelerinden asla eser kalmamış, biçilmiş ve sürülmüş ekin gibi mahvolmuş, âlemde nişanı kalmamış] demektir. Şu halde sonra gelenlere vazife; onların hallerinden ve âsârından ibret almaktır ki ma'siyetlerinden vazgeçerek helâkten halâs olsunlar.

Bu misilli kıssaları zikirden maksat; avam-ı nasın delâil-i akliyeden yoluyla istifade etmeleri içindir. Zira; sırf delâil-i akliyeden intifa' etmek insan-ı kâmile mahsus olduğundan herkes intifâ' edemez. Amma delâil-i akliye zikrolunup da ümem-i salifenin kıssalarını zikirle izah ve takviye olunduğunda herkes anlayabilirler. Binaenaleyh; delâil-i akliyeden lâyıkıyla istifade etmek arzu edenler kendilerinden evvel geçenlerin hallerinden aldıkları basiretlerin inzimamıyla daha ziyade delâilden istifade edeceklerinde şüphe yoktur. Çünkü; ümem-i salifenin kıssalarında enbiyanın delilleri ve ümmetlerinin o delillere itirazları ve şüpheleri ve o şüphelere nebilerinin vermiş oldukları musip cevaplar ve ümmetlerini iknâ' ve ilzam için serdettikleri aklî ve naklî delilleri mevcut olduğundan bunların cümlesini nazar-ı tetkikten geçiren bir kimse için deliller tamamen açığa çıkar ve anlaşılmadık bir ciheti kalmadığından iman etmeyenlerin i'tizara mecalleri kalmaz. Şu halde Kur'an'da enbiya-ı salifenin vukuatlarını beyan etmek; ümmet-i Muhammedi delâil-i akliyeye îsâl içindir. Bu garip vak'aları işitip küfrüzere ısrar edenlerin âkıbetleri ne olduğunu ve ne olacağını ve mü'minler ne gibi âfetlerden kurtulmuş ve kurtulacağını bilirler. Binaenaleyh; yevm-i kıyamete bir diyecekleri kalmaz. Ümem-i salifenin ahvalini beyan; ümmet-i Muhammed'i insafa ve ibrete davet ettiği gibi birtakım ahkâmı da câmi'dir ve haberler arasında câmi' olan ahkâm bizim için şeriattır. Zira; enbiyayı sabıkanın şeriatlarını Cenab-ı Hakkın bize beyanı bizim için şeriat olduğu kavaid-i usuliyemiz iktizasındandır.

*
* *

Vâcip Tealâ ümem-i salifeden bazılarının harabelerinin ayak üzerinde sırf duvar olduğu hâlde durduklarını ve bazılarının da bilkülliye nabedid olduğunu beyandan sonra onların helâklerine sebep kendi nefislerine zulümleri olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَمَٓا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَۜ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْب۪يبٍ ﴿١٠١﴾

buyuruyor.

[Biz onlara zulmetmedik ve lâkin onlar nefislerine zulmettiler. Binaenaleyh; onlara Allah'tan başka ma'bud ittihaz ettikleri putları menfaat vermedi. Ve hiçbir şeyden onları ganî kılamadı. Rabbin Tealâ'nın azabı onlara geldiği zaman ma'budları onlardan azabı defi'le ihtiyactan kurtaramadı ve o putlar onlara helâkten başka birşey ziyade edemediler, ancak helâklerini ziyade ettiler.]

Yani; ümem-i salifeyi ihlâk ve beldelerini tahrip ve eserlerini âlemden mahvettiğimizden dolayı biz onlara zulmetmiş olmadık. Zira bu helâk; onların kendi istihkaklarıdır ve lâkin onlar bizim mahlûklarımızdan hiçbir şeye muktedir olmayan, taştan ve ağaçtan yapılma putları ma'bud ittihaz ve onları ibadete ehil zannıyla ibadet edip indelhâce onlardan şefaat beklediklerinden ve menfaat ümîd ettiklerinden dolayı nefislerine zulmettiklerinden azaba müstehak oldular ve bizim azabımız onlara geldiği zaman onların ma'bud ittihaz ettikleri putlar hiçbir belâyı onlardan defi ve onları azaptan halâs edemediği gibi ihtiyaçtan da kurtaramadı ve putlara ibadet eden kâfirlere kahr u tedmir ve helâkten başka bir şey ziyade edemediler, ancak kemâl-i şiddetle helâklerini icabettirdiler. Çünkü; kâfirler iman etmedikleri cihetle helâke müstehakken putlara ibadetleri sebebiyle, helâkleri ve onlardan menfaat beklerken ayn-ı mazarrat olması onlar için helâk üzerine helâk ve azap üzerine azap olduğundan bu âyette helâklerinin ziyade olduğu beyan olunmuştur. Zira menfaat beklenen birşeyin mazarrat olması; azap üzerine azap olduğunda şüphe yoktur.

Bu âyet-i celile; *üç hükmü camidir :* B i r i n c i s i ; *kâfir-*

lere azabetmekle Cenab-ı Hakkın zulmetmeyip onların küfrü irtikâbları sebebiyle kendi nefislerine zulmettikleri, i k i n c i s i ; Allah'ın gayrı, duâ edip ibadet ettikleri ma'budlarının onlardan hiç bir zararı defedemedikleri, ü ç ü n c ü s ü ; putların onlara helâkten başka birşey ziyade edemediği ve ancak helâklerini ziyade ettikleridir.

Hulâsa; helâk olan ümmetlerin helâkleri taraf-ı ilâhiden zulmolmayıp ancak şirk sebebiyle kendi nefislerine zulmettiklerinden dolayı helâk oldukları ve Allah'ın gayrı ibadet ettikleri putları onlardan hiç bir belâyı defedemediği ve belki onların azabını ziyade ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ helâk olan ümmetlerin helâkleri kendilerinin zulümleri sebebiyle olduğunu beyandan sonra her zalimi ahzedeceğini ve muâhazesinin gayet acı olduğunu beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌ اِنَّ اَخْذَهُٓ اَل۪يمٌ شَد۪يدٌ ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[Ahalisi zalim olan bir karyeyi ihlâk ettiği zaman Rabbin Tealâ'nın ihlâki bu minval üzeredir. Zira; Rabbin Tealâ'nın ihlâki şiddetle acıtıcıdır.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Rabbin Tealâ'nın ahz-ı intikaamı geçmiş ümmetlere mahsus değildir. Çünkü; zulmü kendine âdet eden her karye ve belde ahalisini her zaman böylece ihlâk eder ve intikamını alır. Zira; Rabbin Tealâ'nın zalimlerden intikamı şiddetli ve acısı ziyadedir. Binaenaleyh; zulmü âdet eden her kimse ve her karye ahalisi hemen tevbeyle kusurlarının affını istirhamla helâkten halâsın çaresini aramalıdır ve illâ zulümlerinin onları helâke doğru götürdüğünde şüphe yoktur.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile zalimleri ihlâk ve hanümanlarını tahrib etmek âdet-i ilâhiyeden olduğuna ve zalimlerin âkıbetten her zaman korku üzere bulunmaları lâzım bulun-

duğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; zalimlerin âkıbetleri daima helâk ve felâket olduğu ve büyük konaklarda az zaman içinde baykuşlar tünediği her vakit görülmektedir. Şu halde haricteki vukuât her saat âyetin meâlini tasdik etmektedir. Çünkü; zalimlerden evlât evlâdına birkaç batın payidar olmuş yoktur, belki zalimin kendi âkıbeti berbat olur. Kendi harab olmazsa vefatıyla hanümanı ve evlâdı harap ve perişan olduğu her zaman görülen şeylerdendir. Binaenaleyh; dünyada payidar olmak ve âhirette selâmet bulmak isteyen kimsenin daima zulmden ihtiraz üzere bulunması lâzımdır. Çünkü; beyan olunduğu vechile zulüm gerek kendi nefsine ve gerek gayra olsun azı ve çoğu zalimin dünyada harabiyetine ve âhirette azaba duçar olmasına sebeb olacağı kat'idir.

Hulâsa; zalimlerden ahz-ı intikam etmek Cenab-ı Hakkın âdet-i cariyesi olduğu ve zalim zulmü terketmedikce Allah'ın azabından kurtulamayacağı cihetle her zaman âkıbeti vehametten hâlî olamayacağı ve Allah'ın zalimlerden intikamı şiddetli olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zalimleri ihlâk ettiğini beyandan sonra bu misilli vukuâtı Kur'an'da zikrin faydasını beyan etmek üzere :

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[Helâk olan ümmetlere nazil olan azabı zikirde âhiret azabından korkanlar için ibret vardır. Şu yevm-i âhiret bir gün ki o günde hesab için nâs toparlanırlar ve o gün bir gündür ki o günde insanlar birbirini ve amellerini görür ve şehadet ederler.]

Yani; Kur'an'da geçmiş ümmetlerin vukuâtlarını beyan etmekte âhirette Allah'ın azabından korkanlar için alâmet ve ibret alacak delillet vardır. Çünkü; geçmiş vukuat insanlar için birer

vaazdır. Şu halde insanlara lâzım olan bu gibi vaazlardan müttaiz olup mucibiyle amel etmektir. Zira; helâk olan ümmetlerin helâklerine sebep olan günahların onlara da sebep olacağında şüphe olmadığından o misilli ma'siyetlerden kaçınmak lâzımdır. Fakat ibretle nazar etmek âhirete imanı olup âhiretten korkan kimselere müyesser olacağına bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; âhirete imanı olmayan kimse vukuâttan aslâ ibret almaz. Çünkü; kendi ef'âlinden ceza göreceğine inanmadığından ibrete ihtiyaç görmez ki ibret alsın. Âhirete iman etmeyen kimseler Allah'ın vücudunu inkâr ettikleri cihetle helâk olan ümmetlerin helâklerini «Esbab-ı felekiye neticesidir ve o güne mahsus bir hâdisedir, yoksa ümmetlerin günahlarından değildir» diye itikad ettiklerinden vukuâttan matlub olan ibrete atf-ı ehemmiyet etmezler. Çünkü; vücud-u Bârî'yi ve âhireti itikad etmeyince onun için helâl ve haramı cümlesi müsâvî olduğundan aslâ âkıbet endişesi olmaz ve hiçbir fenalıktan çekinmez ve hiçbir şeyden utanmaz. Binaenaleyh; vukuâttan müteessir olmaz ki ibret alsın ve mütenebbih olsun.

(ذلك يوم مجموع له الناس) *İşte şu yevm-i âhiret bir gün ki o gün nâsın hesab için cemolunduğu gündür.* (وذلك يوم مشهود) *İşte şu âhiret günü bir gün ki o günde ehl-i arz ve ehl-i semâ hazır bulunur, yekdiğerine şehadet ederler* demektir. O halde *yevm-i kıyamette insanlar birbirinin amellerine şehadet edeceklerinden o güne y e v m - i m e ş h û d* denilmiştir. Yahut *yevm-i kıyamette insanların amellerine ehl-i semâ ve ehl-i arz hatta herkesin kendi azaları şehadet edeceğine binaen o güne* yevm-i meşhûd denilmiştir. Binaenaleyh; o günde herkes günahını inkâr etmek isterse de fayda vermez. Zira; şahidlerin şehadetleriyle sabit olacaktır ve herkesin ameline göre ceza göreceği şüphesizdir.

«Bu âyette *âhiretin iki sıfatı beyan olunmuştur.* *B i r i n c i s i ; o günde nasın içtimâ' edeceği, i k i n c i s i ; herkesin ameli şahidlerin şehadetleriyle sabit olacağı ve herkesin hazır bulunacağıdır.*

***

Vâcip Tealâ âhiretin bazı evsafını beyandan sonra âhiretin

te'hirinin sebebini beyan etmek üzere :

وَمَا نُؤَخِّرُهُٓ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍ ۝

buyuruyor.

[Biz yevm-i âhireti te'hir etmeyiz, illâ bizim indimizde hesabı ma'lûm olan müddet-i muayyenine kadar te'hir ederiz.]

Yani; yevm-i âhireti te'hirimiz hiçbir sebebe mebni değildir, ancak müddet-i muayyenesinin tükenmesi içindir. Zira; dünyanın sayılı müddeti hitam bulmayınca dünyanın ömrü tamam olmadığından dünyanın ömrü tamam oluncaya kadar âhiret te'hir olunacak ve o sayılı hesabın bittiği dakikada âhiret vücut bulacaktır. Şu hâlde dünya müddet-i hayatını ifna etmeyince âhiret vücut bulamaz. Zira; ind-i ilâhide mukadder olan gün gelmedikçe o günde olacak vukuât elbette olamaz. Çünkü; herşey vakt-i merhununa muallâktır. Binaenaleyh; sayılı günlerin adedini yetirmedikçe âhiret günü gelmez.

***

Vâcip Tealâ âhiretin vücut bulacağı zamanı beyandan sonra âhirette olacak ahvalin bazısını beyan etmek üzere :

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۚ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَع۪يدٌ ۝

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol gelecek günü ki o günde hiçbir nefis söz söylemez, ancak söz söylemesine Allah'ın izin verdiği kimse söyleyebilir. Binaenaleyh; nâs iki kısımdır: Birincisi; şakî, ikincisi; saiddir.]

Yani; şol gelecek bir günü zikretmek ve hatırda tutmak lâzımdır ki o günde herkes sükûta müdavemet eder. Söylemesine izn-i ilâhi olmadıkça hiçbir kimsenin söz söylemek haddi değildir. Zira; her şahıs kendi derdiyle meşgul olduğundan ağzını açmaya mecali

olmaz; ancak söylemesine izn-i ilâhi olan kimse söyleyebilir. İşte o günde nas iki kısımdır: Birincisi; dünyadan imansız gidenlerdir ki onlar vehamet-i akıbetle gittikleri için saadet-i âhiretten mahrum olan şakîlerdir. İkincisi; dünyadan imanla giden, fevz ü felâha ve bittabi' saadet-i âhirete nail olan saidlerdir.

Kıyametin birçok mevkifleri, mevkileri ve nâsın birbirine muhalif birçok halleri olduğundan kıyamette nâsın söz söyleyeceklerine ve birbirleriyle muhasama ve mücadele edeceklerine delâlet eden âyetlerin meâli bu âyete münafi değildir. Çünkü nâsın söz söyleyeceğine ve birbirleriyle muhasama edeceklerine delâlet eden âyetler bazı mevkie ve zamana nazaran vuku' bulacak ahvali beyandır. Bu âyetle bunun emsali herkesin sükût edeceğine delâlet eden âyetler ise diğer mevki'de vuku' bulacak ahvali beyan ettiğinden âyetler beyninde asla tenakuz yoktur. Zira; tenakuzda zamanda ve mekânda ittihad lâzımdır. Âyetlerde ise söz söyleyecekleri zaman ve mekân başkadır ve söylemeyip sükûta mülâzemet edecekleri zaman mekân yine başkadır. *Yahut* Beyzâvî'nin beyanına nazaran sükûta delâlet eden âyetler, a'zar-ı batıla beyanından sükût edeceklerini ve söz söyleyeceklerine delâlet eden âyetler ise haklı ve doğru söz söyleyeceklerini beyan içindir.

Bu âyette beyan olunan iki kısımda çocuklar ve mecnunlar da dahildir. Çünkü *ş a k i* yle murad; *ehl-i Cehennem* ve *s a - i d* le murad; *ehl-i Cennet* olduğundan çocuklarla mecnunların elbette bu iki mahalden birinde bulunacaklarına binaen âyet-i celile nâsın cemiine şamildir.

Hulâsa; yevm-i kıyamette hiçbir kimse söz söylemeyip ancak söylemesine izn-i ilâhi olan kimsenin söyleyebileceği ve nâsın iki kısım olup biri said diğeri şakî olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nâsın iki kısım olduğunu icmalen beyandan sonra her kısmın âhirete müteallik bazı ahvalini beyan etmek üzere :

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ﴿١٠٦﴾ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ
السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki dünyadan imansız gittiler, onlar Cehennem'dedirler ve onlar için Cehennem'de çirkin sadalar ve merkep gibi anırmak vardır ki Cehennem'de ebeden kalıcı oldukları halde gökler ve yerler devam ettiği müddet onlar Cehennem'de ikamet ederler, illâ şol kimseler ki Rabbin Tealâ onların Cehennem'den çıkmalarını murad ederse onlar Cehennem'den çıkarlar. Zira; Rabbin Tealâ dilediğini işleyicidir. Hiç kimse karşı koyamaz. Murad ettiği işlerin cümlesini yerine getirir, asla noksan olmaz. Çünkü; fâil-i muhtardır. İstediği şeyi istediği vechüzere icrasına bir mani' yoktur ve olamaz.] Zira; dilediği zaman kahrını izhar eder. Binaenaleyh; âsîleri Cehennem'e ithal eder ve dilediği zaman lutfunu izhar eder, istediğini Cennet'e koyar, hiçbir kimse birşey diyemez. Çünkü hepsi onun mahlûku ve mülküdür.

Şakîler için Cehennem'de çirkin sadaları olup, merkepler gibi anıracakları beyan olunmuştur. Çünkü; onlar Cehennem ateşine girince nefesleri daralır, solukları aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağıya inip çıktıkça merkebin anırması gibi sadalar hasıl olacağına bu âyette delâlet vardır.

Eh-li Cehennem'in Cehennem'de ikametleri semâvât ve arzın devamına ta'lik olunması ebedî Cehennem'de kalacaklarından kinayedir. Zira; Araplar ebedî olan birşeyi semâvât ve arzın devamına teşbih ettiklerinden dolayı âyet-i celile onların teşbihleri vechüzere inzal olunmuştur, yoksa gökler ve yerler kıyamette mahv u münkariz olacağı cihetle devamları kalmayacaktır. Ehl-i Cehennem'in Cehennem'de ikametleri ise ebedî olacağı muhakkaktır.

Yahut s e m a v a t ve a r z la murad; *âhiretin semâvâtı ve arzıdır.* Bu ma'nâya nazaran teşbihe hacet yoktur. Zira; âhiret ebedî olduğundan semâvâtı ve arzı da ebedîdir.

Yahut semâvât ve arzla murad; *üst ve alt taraflardır.* Çünkü; bu iki cihet dünyada ve âhirette bâkîdir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile ehl-i Cehennem'in Cehennem'de devamları dünyada bulunan semâvâtla arza ta'lik olunsa bile onların devamının kesilmesi kıyamette kendilerinin munkariz olmasından ehl-i Cehennem'in azabının kesilmesi lâzım gelmez. Çünkü; âyette ehl-i Cehennem'in Cehennem'de muhalled olacakları sarahatla zikrolunduğu cihetle azaplarının ebedî olacağı âyetin mentûku ve ibaresiyle sabit ve kat'idir. Azabın devamı semâvât ve arza taalluku sebebiyle onların inkırazıyla azabın kesileceği âyetin mefhum-u muhalifiyle sabit olduğundan zannîdir. Zanla sabit olan; hükm-ü kat'iye muâraza edemeyeceği kavaid-i usuliyemizdendir ve Hanefiye indinde nusus-u celilede mefhum-u muhalif, muteber de değildir.

Bu makamda istisna; *hulûddandır* ve müstesna olanlar ehl-i imanın fasıklarıdır. Zira; onlar her ne kadar Cehennem'e gireceklerse de günahları miktarı yandıktan sonra imanları sebebiyle Cehennem'den çıkıp Cennet'e gireceklerdir. Şu halde şakî, *kâfire* ve *mümin fasıka* şamildir.

Yahut istisna; *Cehennem'de ateşle ebedî muazzep olmalarındandır.* Zira; kâfirler ateşle muazzep oldukları gibi soğukla ve tabaka-i zemherir ve sair envâ'-ı azapla dahi muazzep olacaklarından istisna; *ateşle azaptan istisna* ve müstesna olanlar da kâfirlerdir. Çünkü; onlar üzerine Allah'ın azabı sayılmaz ve tükenmezdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ehl-i şekaavet Cehennem ateşinde ebedî bulunurlar, illâ şol zaman müstesnadır ki o zamanda onlar ateşin gayrı azapla muazzap olur ve ateşten çıkarlar] demektir.

Ş a k î lâfzı; *ehl-i imanın fasıklarına* şamil olduğuna nazaran bir şahısta şekavet ve saâdet her ikisinin bulunacağına âyet delâlet eder. Zira; bir mümin imanı sebebiyle said olduğu gibi fıskı sebebiyle şakî dahi olur. Şu halde bir kimse min vechin said ve minvechin şakî demektir. Binaenaleyh; şekaveti sebebiyle muazzep olduktan sonra saâdeti sebebiyle Cennet'e gider ve ebedî Cennet'te kalır.

Yahut istisna; *ehl-i Cehennem'in çirkin sadaları olmasındandır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ehl-i Cehennem için çirkin sadalar

ve merkepler gibi anırmak vardır, illâ şol kimseler ki meşiyet-i ilâhiye onların çirkin sada ile bağırmamalarına taalluk ederse onlar bağırıp çağırmazlar] demektir.

Hulâsa; şakî olan insanların ebedî Cehennem'de kalacakları ve ancak Cehennem'den çıkmalarına irade-i ilâhiye taalluk edenlerin Cehennem'den çıkacakları ve ehl-i Cehennem'in çirkin sadaları olup merkepler gibi anıracakları ve Cenab-ı Hakkın her dilediğini işleyici olup bir mani olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ şakîlerin hallerini beyandan sonra saidlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَاَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾

buyuruyor.

[Amma şol kimseler ki dünyadan imanla gittiler. Onlar yerler ve gökler devam ettikçe ebedî kalıcı oldukları halde Cennet'tedirler, illâ onların Cennet'ten daha a'lâ ve yüce mahallere çıkmalarını Rabbin Tealâ murad ettiği zaman müstesnadır. Zira; onlar o zaman Cennet'ten daha a'lâ bir mertebeye baliğ olurlar ve ehl-i Cennet'in cümlesine arkası kesilmez ve tükenmez atiyyeler verilecektir.]

S a â d e t ; iman ve imanın muktezasıyla amel ederek imanını muhafaza eden kimselerin sıfatlarıdır. Onlar Cennet'te devam üzere bulunurlar, ancak şol zaman müstesnadır ki o zamanda cemalullahı müşahede gibi Cennet'ten daha a'lâ bir mertebede bulunmalarını Allahü Tealâ murad ederse o zamanda onlar Cennet'ten daha yüksek bir mertebede bulunurlar.

Yahut istisna; *fasıklara aittir.* Çünkü; ehl-i imanın fasıkları günahları miktarı yanacaklarından Cehennem'de bulundukları müddet Cennet'te devam edemeyecekleri şüphesizdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ehl-i Cennet Cennet'te devam edeceklerdir. İllâ

şol kimseler ki onların fıskları sebebiyle Cehennem'e girmelerini Rabbin Tealâ'nın murad ettiği zaman onlar devam edemeyeceklerdir. Zira; onlar evvel Cehennem'e girip günahları miktarı muazzep olduktan sonra Cennet'e girecekleri için doğrudan doğruya Cennet'e girenler gibi devam üzere bulunamayacaklar] demektir. Çünkü; iptidaen Cennet'e girenlere nazaran bunların Cennet'te devamları noksandır. Gerçi girdikten sonra bunlar da Cennet'te ebedî kalacaklardır ve bir dahā çıkmazlar, sevapları da kesilmez.

(عطاء غير مجذوذ) *Bir atiyye ki arkası kesilmez* demektir. Çünkü; ehl-i Cennet'e verilecek atiyye ve ni'metler tükenmeyecektir. Zira; Cennet nimetleri dünya nimetleri gibi zevale ma'ruz değildir. Binaenaleyh; her zaman her nimet mevcuttur ve herkes istediği nimeti istediği zaman bulur. Şu halde eh-li Cennet için aslâ endişe yoktur. Binaenaleyh; atiyye (غير مجذوذ) sıfatıyla tavsif olunmuştur. Çünkü; *m e c z u z kesilmiş* manâsına olduğundan (غير مجذوذ) demek «Arkası kesilmez ve tükenmez» demektir. Yani; Cennet'in havası daima müsavi, hararet ve bürudet gibi şeyler olmadığı gibi fusul-ü erbaa dahi olmadığından ekip, dikmek zahmetleri yok ve nimeti bir mevsime tâbi' olmadığı cihetle her zaman bir siyak üzere nimetleri bulunur. Çünkü; hararet yok ki hasılâtını ve nimetlerini yaksın ve soğuk yok ki ağaçlar yaprağını döksün de meyveden kalsın. Bunlardan hiçbiri olmayıp daima bir karar üzere olduğundan nimetleri dahi daima bir karar üzere bulunur, arkası kesilmez ve bir âfetten korkmaz.

***

Vâcip Tealâ putlara ibadet edenlerle şakî ve said olanların hallerini beyandan sonra kâfirlerin hallerini daha ziyade izah etmek üzere :

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Şekketme sen şu kâfirlerin ibadetlerinden. Zira; onların ibadetleri kendilerinden evvel geçen babalarının ibadetleri gibidir. Biz Azîmüşşan onların azaptan nasiplerini tamam olarak veririz, asla noksan olmaz.]

Yani; nastan küfredenlerin ahvali sana beyan olunduktan sonra şu müşriklerin ibadetlerinin batıl olduğunda ve babalarının ibadetleri gibi onların üzerine azap celbine vesile olacağında habibim! Sen şüphe etme. Onların putlara ibadetleri babalarının ibadetleri gibidir ve biz azaptan onların nasiplerini vereceğiz, asla noksan olmayacaktır. Şu halde babalarının ibadetleri gibi bunların ibadetleri de batıl olup azaba sebep olacağı beyan olunmuştur. Zira; birşeyin sebebinde iştirak müsebbibinde de iştiraki icab ettiğinden kahr-ı ilâhiye sebep olan şirkte babalarına iştirak edince o şirkin sebep olduğu kahr u gazapta dahi iştirak edeceklerinde şüphe yoktur.

Zaman-ı saâdette bulunan müşriklerin ibadetleri mücerret babalarını taklitten ibaret olup bir delile müstenit olmadığı beyan olunmuştur ki babalarının ibadetleri helâklerine nasıl sebep olduysa bunların ibadetleri de helâklerine sebep olacağına işaret olunmuş ve ma'bud ittihaz ettikleri putlar babalarını helâkten kurtaramadıkları gibi bunların ma'budları da bunları helâkten kurtaramıyacağına dahi işaret edilmiştir. Çünkü; babalarının putları onları helâkten kurtarmaktan nasıl âcizse bunların ma'budları da ayn-ı aciz üzerinedirler.

Bu âyette beyan olunan ma'nâlara nazaran *nasipleri*yle murad; *azaptan nasipleridir.* Amma nasipleriyle murad; *rızıktan nasipleri* olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Yâ Ekrem-er Rusül! Sen bunların batıla ibadet ettikleri halde helâklerinin taahhurunda şekketme. Zira; onların nasipleri olan rızıklarını noksansız tamam verdikten sonra ihlâk edeceğiz. Çünkü; pederleri gibi bunların da âkıbetleri helâktir, lâkin rızıktan nasiplerini tükettikten sonra helâk olacaklar] demektir. Yani; dünyada mukadder olan nasiplerini tamamen verinceye kadar helâk olmazlar. Binaenaleyh; her ne zaman ki nasipleri tükenir, işte o zaman helâk olurlar.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin halleri babalarının halleri gibi olduğunu beyandan sonra Hz. Mûsâ'nın ve kavminin hallerini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki Mûsâ (A.S.) a biz Tevrat gibi bir kitab-ı azîmi verdik. Binaenaleyh; Mûsâ'nın kavmi Tevrat'ta ihtilâf ettiler. Eğer bunların azaplarının te'hirine dair kelime-i ilâhiye sebketmemiş olsaydı derhal azab olunmalarıyla hükmolunurdu. Halbuki senin kavmin de Kur'an'ın hak olduğunda şek verici bir ıztırap içindedirler.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Mekke ahalisinin Kur'an'da ihtilâf ettiklerine nazar edip de mahzun olma. Çünkü; nasın her zaman hali böyledir. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Biz Azîmüşşan Mûsâ (A.S.) a ümmetinin ıslahına kâfi büyük bir kitap verdik. Zira; o zamanda küfür şayi' oldu ve ceng ü cedel çoğaldı ve adalet bilülliye mahv ü muzmahil oldu. İşte o zaman biz Tevrat'ı verdik ve ahkâmıyla amel etmelerini emrettik. Bizim emrimiz üzerine onlar tarafından Tevrat'ta ihtilâf olundu. Çünkü; bazıları Tevrat'a iman etti ve bazıları etmedi. Binaenaleyh; beyinlerinde ihtilâf vaki' oldu. Şu halde nebilerine itiraz ve kitaplarında ihtilâf senin kavmine mahsus bir hâl değil ki sen mahzun olasın. Eğer kâfirlerin azaplarının te'hirine dair kelime-i ilâhiyemiz sebketmemiş olsaydı onların helâkiyle derhal hükmolunur, haklı ve haksız beyinleri tefrik olunurdu, lâkin azaba istihkakları olduğu hâlde azaplarının te'hirine irade-i ilâhiyemiz taalluk ettiğinden derhal helâk olmamışlardır. Halbuki senin kavmin Kur'an'da şek içindedirler ki o şek onların her tarafını ihata etmiştir. Binaenaleyh; ne yapacaklarını şaşırmış muztarip bir halde bulunurlar.

Bu âyetten maksat; Resulullah'ı tesliyedir. Zira; kavm-i Kureyş Kur'an'da şekkettiklerine Resulullah mahzun olunca Cenab-ı

Hak Hz. Mûsâ'nın kavminin Tevrat'ta şekkettiklerini beyanla habibini tesliye buyurmuştur. Çünkü; «Belâ umumi olunca tayyib olur» fahvasınca her ümmetin hali kitaplarında ihtilâf ve nebilerine muâraza olduğunu beyan; Resulullah'ın hüzn ve elemini izale edeceğinde şüphe olamaz.

İnsanlar her asırda muhtelifülefkâr olduğundan milletler içinde kitaplarına iman ve ahkâmıyla amel edenler bulunduğu gibi birtakım iman etmeyenler ve iman eder gibi görünerek mu'teriz bulunup ahkâmıyla amel etmeyenler de bulunmak her zaman cârîdir.

Hulâsa; Hz. Mûsâ'ya bir büyük kitap verildiği ve ümmetinin kitapta ihtilâf ettikleri ve onların azaplarının te'hirine irade-i ilâhiye sebketmemiş olsa derhal azaplarıyla hükmolunacağı ve Resulullah'ın kavminin de Kur'an'da şek içinde bulundukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın kavminin Tevrat'ta ihtilâf ettiklerini beyandan sonra herkesin amelinin cezasını vereceğini beyanla resulünü tekrar tesliye etmek üzere:

وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[Efrad-ı insandan her ferdin cezasını Rabbin Tealâ tamamıyla elbette ifa eder. Zira; sizin a'mâlinizin cümlesini bilir ve ilminin muktezası üzere ceza verir.]

Yani; gerek enbiya-yı ızamı tasdik eden müminler ve gerek tekzib eden kâfirler olsun her ferd-i insanın amellerinin hayır ve şer cezasını yevm-i kıyamette Rabbin Tealâ tamamen verir, hiçbir amelleri cezasız kalmaz. Zira; Rabbin Tealâ sizin gizli ve aşikâr cümle a'mâlinizi bilir. Binaenaleyh; abdin amelinden hiçbir zerresi bile cezasız terkolunmaz. Zira; herkes gittiği yolun neticesini görecek ve kötülük olarak ettiğini bulacaktır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile rububiyetin ese-

ri kıyamette aynelyakin görüleceğine delâlet ettiği gibi kulların ubudiyetlerinin eseri dahi ancak kıyamette hasıl olacağına delâlet eder. Çünkü; kıyamette herkesin amelinin cezası hayr ü şer tamamıyle verileceğini Cenab-ı Hak bu âyette yedi adet edat-ı te'kid'le takviye buyurmuştur ki birincisi; (إن), ikincisi; (كلا), üçüncüsü; *lâm-ı kasem,* dördüncüsü; (ما), beşincisi; (قسم), altıncısı; *kasemin cevabına dahil olan* (لام), yedincisi; *te'kid-i nûn-u müşeddededir.* Bu edat-ı te'kidin cümlesi hükmün kuvvetine delâlet eder. Şu halde Cenab-ı Hak herkesin ettiğini bulacağını birçok edat-ı te'kidle irad buyurmuştur. Binaenaleyh; bu âyet âsîleri tehdid ve muti' olanları ibadete terğib etmiştir. Çünkü; amelinin cezasını göreceğini te'kidat ve kat'iyetle bilen bir kimse ameli kötüyse terke ve iyiyse daha ziyadesine gayrete kendisinde bir his ve hareket uyanacağında şüphe yoktur.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyette (إن) nafiye ve (لما) tenvinle (إلا) manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Efrad-ı insandan hiç bir ferd olmadı, illâ Rabbin Tealâ onların amellerinin cezasını tamamen verir] demektir.

Hulâsa; insanın her ferdinin amelinin cezasını Cenab-ı Hakkın tamamıyla vereceği ve hiç bir amelin hayr ü şer cezası noksan kalmayacağı ve Vâcip Tealâ'nın herkesin amelini ferden ferden bildiği ve bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ müminlere nimetleri va'dini ve kâfirlere tehdidini tafsil üzere beyandan sonra cümle ahkâmın hulâsası bir kelimeye râci' olup o kelimenin de istikametten ibaret olduğunu beyan etmek üzere :

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Taraf-ı ilâhiden emrolunduğun vechü-

zere istikamet et ve tevbe edenler de seninle beraber istikamet etsinler ve muktezâ-yı şer'in haricine çıkmayın. Zira; Allahü Tealâ sizin amelinizi görür ve bilir.]

Yani; emrolunduğun vechüzere istikamet etmek vâciptir ve tevbe edenler de habibim! Seninle beraber istikamet etsinler ve siz emr-i ilâhi haricine çıkıp tuğyan etmeyin. Zira; Allahü Tealâ sizin her amelinizi görücü ve bilicidir.

Fahri Râzi ve Kaazî'nin beyanları vechile istikamet; *akaid-i diniye ve a'mâl-i salihayı yoluyla yerine getirmeye ve vahy-i ilâhiyi kemâhüve hakkihî tebliğe ve ahkâm-ı şer'iyeyi tamamıyla beyan ve vezaif-i ubudiyetin kâffesini edaya, hukuk-u ilâhiye ve hukuk-u ibadı muhafazaya, halikla ve mahlûkatla olacak muâmelenin cümlesinin hüsn-ü icrasına* şamil olduğu için lâyık olduğu vechüzere istikamet güç olduğundan Resulullah'ın «Sûre-i Hûd beni kocalttı» buyurduğu mervidir ve muhaddisînin beyanları vechile Sûre-i Hûd'la murad; bu âyet-i celiledir.

Resulullah'a istikametle emirden murad; devam ve te'kid içindir. Zira; Resulullah bihakkın istikamet ettiğinden istikametle emir devama ve te'kide mahmûldür.

Kazî, Hâzin ve Medarik'in beyanları vechile *tuğyan; tekebbür ve hudud-u şer'iyeden çıkmak* manâsınadır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak insanları hudud-u şer'iye haricine çıkmaktan ve kibretmekten bu âyetle nehyetmiştir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Yâ Ekrem-er Rusül! Allah'a iman edenlerin âkıbetleri fevz ü felâh ve helâkten halâs ve küfredenlerin âkıbetleri azap ve helâk olduğunu bilince Rabbin Tealâ tarafından emrolunduğu vechüzere akaid-i diniye ve a'mâl-i salihayı lâyıkı vechüzere ifaya ve ahkâm-ı şer'iyeyi tamamıyla tebliğe ve vazife-i ubudiyeti ve hukuk-u ilâhiyeyi ve hukuk-u nası edaya devam et ve seninle beraber tevbe edenler de devam etsinler ve siz hudud-u şer'iyenin haricine çıkmayın ve hiçbir kimseye tekebbür etmeyin ve herkese tevazu' edin ve her ferdin hukukunu yoluyla eda edin. Kur'an'ın helâl dediğini helâl ve haram dediğini haram itikad edin ve ahkâm-ı şer'iyeyi terkle isyan etmeyin] demektir. Zira; Allahü Tealâ her amelinizi bilir ve muktezasınca cezasını verir. Binaenaleyh; her fiilinizi o

fiilde istikamet neyse o vechüzere işlemeniz lâzımdır. Şu halde şeriatın her emri istikameti mutazammındır. Meselâ abdestle emir; cemi' şeraitini, sünnetlerini, müstehablarını, feraiz ve vâcibâtını, âdâbını yerine getirmekle emirdir. Bu da abdestte istikamettir. Her emr-i ilâhî kendi muhitinde istikametle emre şamildir ve her emirde bu minval üzere istikamet güç olduğundan Resulullah istikametin pek güç olduğundan bahsetmiştir.

Bu âyette *t e v b e e d e n* lerle murad; *şirkten ve küfürden tevbe edip iman edenlerdir.* Çünkü; küfürden tevbe etmeyenlerin furu-u a'mâlde istikametlerine itibar yoktur.

İstikamet bilûmum edyanda muteber olup asla nesih târî olmayan ahkâmdandır. Binaenaleyh; cemi-i milletler istikametle iftihar eder ve herkes kendine istikametten bir hisse ayırmak ister, fakat ameliyatına gelince gayet az ve istikamet sahibine nadiren tesadüf olunur.

Hulâsa; Resulullah'ın ve Resulullah'la beraber tevbe edenlerin emrolunduğu vechile istikamete devamla emir ve cümle insanların kavanin-i şer'iye haricine çıkmaktan ve tekebbür etmekten nehyolundukları ve Allahü Tealâ'nın insanların istikamet ve adem-i istikamete dair cümle amellerini bilip gördüğü ve bu cihetle bu âyetin dört mes'ele-i mühimmeyi ihtiva ettiği bu nazm-ı celilden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ istikametle emrettikten sonra istikametin bazı müteferriâtını beyan etmek üzere :

وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾

buyuruyor.

[Siz zalimlere meyletmeyin ki vücudunuza ateş yapışmasın. Halbuki Allah'ın gayrı sizin dostunuz yoktur. Binaenaleyh; zalim-

lere meylettikten sonra hiçbir kimse tarafından yardım olunmazsınız.]

Yani; şol kimselere ednâ meyille meyletmeyin ki onlar zulmettiler ve azıcık iltifatla iltifat etmeyin ki sizin vücudunuza ateş dokunmasın. Eğer zalimlere azıcık iltifat ederseniz Cehennem ateşi sizi yakar. Halbuki Allah'ın gayrı Cehennem ateşinden sizi kurtaracak dostunuz yoktur. Binaenaleyh; zalimlere muhabbet ettikten sonra sizi ateşten kurtaracak yardımcı bulunmaz ve yardım olunmazsınız.

(ولا تركنوا) *R u k û n ;* Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile *azıcık meyille kalpte muhabbet etmek* manâsınadır. Veyahut *onların zulümlerine rıza göstermektir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Zalimlere kalbinizde muhabbet eder ve zalimane işlerine rıza gösterirseniz Cehennem ateşi sizi yakar. Şu halde onlara muhabbet etmeyin ki ateş sizi yakmasın. Eğer yakarsa sizi kurtaracak Allah'ın gayrı bir dostunuz olmadığı gibi bir kimseden yardım da göremezsiniz] demektir. Yahut [Onlara müdahene edip zalimane emirlerine itaat etmeyin] demektir. Çünkü; onlara meyl ü muhabbetiniz ve işlerini taklidiniz, onların zikirleriyle telezzüzünüz ve kendilerine ta'zîminizden dolayı duçar olacağınız azaptan sizi kurtaracak dostunuz ve yardımcınız yoktur. Şu halde onlara muhabbetinizden zararınız vardır, faydanız yoktur. Velevse o zalim kardeşiniz olsun.

Bu makamda (ثُمَّ) kelimesi *istib'âd* yani *birşeyi uzak addetmek* içindir. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Siz zalime azıcık bir meyille meylettikten sonra o meylinizden hasıl olan azaptan sizi halâs edecek bir yardımcı bulmanız ne kadar uzaktır] demek olur.

Zulüm; cemi-i edyanda haramdır. Binaenaleyh; bilûmum milletler ve fertler zulümden nefret ederler. Zira; cümle insanlar nazarında makbul ve âlemin intizamına hâdim olan adaletin zıddı olduğu cihetle âlemin harabiyetine ve milletlerin inkırazına sebep olduğundan Cenab-ı Hak zulmetmek şöyle dursun zulmedenlere meyletmekten dahi nehyetmiştir.

Hulâsa; zalimlere velev azıcık olsun bir meyille meyletmek ve onlara iltifat etmek caiz olmadığı ve eğer azıcık bir meyille mey-

ledilirse o meylin Cehnenem ateşine sebep olacağı ve o meyilden hasıl olacak azaptan Allah'ın gayrı kurtaracak bir dost bulunmayacağı ve meylettikten sonra meyledenlerin bir kimse tarafından yardım olunamayacakları ve yardım olunmaları pek uzak olduğu ve şu beyan üzere bu âyetin beş mesele-i mühimmeyi ihtiva ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ istikametle emrettikten sonra istikamet cümlesinden ibadetin a'zamı olan namazla emretmek üzere :

وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِؕ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِؕ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِر۪ينَۚ ﴿١١٤﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Gündüzün iki taraflarında sabah ve akşam namazlarını ve gecenin bazı saatlarında yatsı namazını eda et. Zira; sevablar günahları giderir. Şu beyan olunan istikamet ve ikame-i salât nasihat kabul edenlere iyi bir nasihattır.]

Yani; habibim; Sen ve sana iman eden mü'minler cümleniz zalimlere meyletmeyin de bütün a'zâ-yı cevarihinizle her vaktinizde Cenab-ı Hakka teveccüh edin ve bilhassa neharın iki tarafında vâcip olan sabah ve akşam namazlarını ve gecenin yakın zamanında olan yatsı namazını eda edin. Zira; şu zamanlar şevağilden hâlî ve vesvese-i evhamdan ârî olduğundan namazınız ayn-ı hasenedir ve riyadan ârî olan haseneler günahları giderir. İşte şu zikrolunan istikamet ve ikame-i salât vaazı kabul edip dinleyenler için büyük bir vaazdır.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile havariç taifesi insan üzerine vâcip olan iki vakit namaz olup neharın iki tarafında birisi sabah diğeri akşam namazı olduğunu bu âyetle istidlâl etmişlerse de mezhepleri icmâ'-ı ümmetle batıl olduğu gibi bu âyetle dahi batıldır. Çünkü; bu âyette neharın iki tarafında namazla emrolunduğu gibi

gecenin bazı saatlarında dahi namazla emrolunmuştur. Şu halde bu âyette üç vakitte salâtla emr-i sarih olduğundan havaricin iki vakit dedikleri açıktan batıldır. Hatta bazı ulema beş vakit namazın vücubuna bu âyetle istidlâl etmişlerdir. Zira; gündüzün tarafları öğleyle ikindidir. Öğle vakti kuşluk, ikindi vakti aşî olduğundan öğle ve ikindi neharın iki taraflarıdır. (وزلفا) lâfzı da cemi' olup cem'in en aşağısı da üç olduğundan (زلفا من الليل) demek; *gecenin gündüze yakın olan üç saatinde* demektir. Gecenin gündüze yakın olan üç saatiyse sabah, akşam ve yatsı olup bu üç vakitte salâtı edayla emir olduğundan âyet-i celile beş vakit namazı edayla emri mutazammindir. Binaenaleyh; âyet-i celile beş vakit namazın vücubuna delâlet eder. Şu halde (طرفى النهار) *iki vakit salât-ı neharı* ki *öğleyle ikindiye* (وزلفا من الليل) *salât-ı leyl* ki *akşam, yatsı ve sabah namazlarına şamildir.* O halde bu âyet; namazın iki vakit olduğunu bu âyetle istidlâl ederek itikad edenleri red ve mezheplerini iptâl etmiştir. Halbuki namazın beş vakit olduğu icmâ'-ı ümmetle sabittir. Çünkü; zaman-ı saâdette beş vakit namaz noksansız eda olunduğu gibi asr-ı saâdetten bu ana kadar tevatürle naklolunmuş ve inkârı gayr-ı kabil bir hakikat bulunmuş olduğundan namazın beş vakit olduğunu inkâr eden kâfir olur ve namazın beş vakit olduğu bu âyetle sabit olduğu gibi diğer âyetler ve ehadis-i celilelerle dahi sabittir.

Bazıları âyeti şöyle tevcih etmişlerdir; (طرفى النهار) ile murad; *sabah, öğle ve ikindidir.* Zira; öğle zevalden sonra olduğu için ikindiyle beraber neharın bir tarafında sabah da öbür tarafındadır. (وزلفا من الليل) *akşamla yatsı* demektir. Bu tevcihe nazaran dahi âyet namazın beş vakitte vâcip olduğuna delâlet eder.

Bu âyette *h a s e n â t* la murad; *beş vakit namazdır ve namaz günahlara kefarettir* denilmişse de rıza-yı ilâhiye muvafık olan amelin cümlesine hasene lâfzı şamil olduğuna binaen şer'a muvafık olan ibadetin kâffesine şamil ve bilcümle ibâdâtın insanların günahlarına kefaret olması râcihtir. Çünkü; Hasenât cemi' sıygasıyla beraber istiğraka delâlet eden (الف لام) ile varid olduğu cihetle

hasenât, efradının cümlesine şamil olduğu cihetle hasenatın; cümle günahlara kefaret olmasına delâlet eder. Şu kadar ki seyyiâtla murad; *zulüm ve taaddî ve hukuk-u ibadın gayrı olan günahlardır.* Zira; hukuk-u ibadda hak sahipleriyle helâllaşmadıkca affolunmayacağı diğer nususla sabittir. Binaenaleyh hasenât; zulüm ve taaddî ve hukuk-u ibada kefaret olamaz.

(Ebuhüreyre) Hazretlerinin rivayetiyle Resulullah (الصلاة إلى الصلاة كفارة ما بينهما ما اجتنب الكبائر) buyurmuştur. Yani «Büyük günahlardan ictinab edersen bir vakit namaz, diğer namaza kadar ikisinin arasında geçmiş olan günahlara kefarettir» demektir.

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyetin ensardan bir kimse hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; o kimse Resulullah'a gelir ve «Yâ Resulallah! Ecnebiye bir hatunu öptüm. Ve lâkin cimâ' etmedim, benim halim ne olur?» demesi üzerine Resulullah sükût eder ve o kimse mülâhazaya varınca bu âyet nazil olmuştur. Bunun üzerine Resulullah o adama «Bizimle ikindi namazını eda ettin mi?» buyurur. O kimse de «Evet yâ Resulallah» deyince Resulullah bu âyeti kıraat buyurur. Huzur-u risalette bulunan ashap tarafından «Bu âyet bu adama mı mahsustur ya Resulallah?» demeleri üzerine Resulullah'ın «Umum nasa şamildir» buyurduğu mervidir.

Hulâsa; beş vakit namazın edası vâcip ve hasenatın günahlara kefaret ve şu beyan olunan ahkâmın düşünen ve va'zı kabul edenler için büyük bir nasihat olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ istikamet ve edâ-yı salâtla emrettikten sonra gerek istikamet ve gerek edâ-yı salâtta lâzım gelen suûbete sabrın lüzumunu tavsiye etmek üzere :

وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٥﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen sabret. Zira; Allahü Tealâ ihsan sahiplerinin ecrini boşa gidermez.]

Yani; habibim! Ahkâm-ı şer'iyeyi tebliğde kavminden vâki olan ezaya ve taâtı edada ve ma'siyetten ictinapta hasıl olacak meşakkatlara sabret, sabretmek Allah'tan gelene rıza ve ihsan olduğundan sabra mülâzımet lâzımdır. Zira; ihsan sahiplerinin ecrini Allahü Tealâ muhakkak zayi etmez.

Beyzâvî'nin beyanı vechile salâtın sabr u ihsan kabilinden olduğunu tasrih için zamir mevkiinde ism-i zahir olan (محسنين) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; (اجرالمحسنين) yerinde (اجرهم) denilse olabilirdi, fakat salât ve sabrın rıza-yı ilâhiye muvafık ihsan cümlesinden olduğunu iş'ârla sabra ve salâta bir kat daha teşvik ve terğib için (هم) zamiri yerinde (محسنين) lâfzı varid olmuştur.

(محسنين) lâfzı cemi' muarrafunbillâm olduğundan az ve çok ihsan sahiplerinin cümlesine şamil olduğu cihetle ihsan kendisinden sudur eden her şahsın ecri zayi olmayacağına bu âyet delâlet eder, amma ihsan gerek mükellef olduğu ibadetin lâyıkıyla eda etmek suretiyle ve gerekse ebnâ-yı cinsine muâvenet suretiyle olsun cümlesi, ecrin zayi olmayacağında müşterektir.

Vâcip Tealâ sabrın ihsan cümlesinden olduğuna işaret için sabırla tavsiye ve emirden sonra muhsinlerin ecirleri zayi olmayacağını beyanla ta'lil buyurmuş, ve ihsan, ihlâs üzere amel olduğundan ihlâs üzere eda olunmayan salât ve sabra i'tibar olmadığına dahi işaret olunmuştur.

Hulâsa; sabrın lâzım olup ihsan cümlesinden olduğu ve ihsan sahibinden hiçbir kimsenin ihsanı mukabilinde verilecek ecrin zayi olmayacağı ve herkes kendisinden sudur eden ihsanın mükâfâtına nail olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ istikametle ve salâtla emredip hasenâtın da seyyiâta kefaret olduğunu beyanla ibadete teşvik ve tesadüf edilecek meşakkatlara sabır lâzım olduğunu tavsiye buyurduktan sonra is-

tikamet ve ibadetten imtinâ' edenlerin helâk olduklarını beyan etmek üzere :

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ
فِي الْاَرْضِ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْ

buyuruyor.

[Keşke sizden evvel geçen ümmetlerden yeryüzünde fesattan meneder ilm ü irfan, fazl u ihsan sahibi kimseler olmuş olsalardı onlar helâkten kurtulurlardı ve lâkin onlardan necat verip helâkten kurtardığımız azıcık kimselerdir.]

Yani; sizden evvel geçen ümmetlerin helâkleri; onlardan rey ü tedbir, ilm ü iz'ân sahibi kimseler olmadığından neş'et etmiştir. Binaenaleyh; ey ümmet-i Muhammed! Sizden evvel ihlâk ettiğimiz ümmetlerden yeryüzünde fesaddan nehiy ve münkiratın terkine sa'yeder rey, tedbir ve akl-ı kâmil sahibi kimseler olmuş olsa da onları günahlardan menetselerdi Biz Azîmüşşan onları ihlâk etmezdik ve lâkin onlardan münkeratı men'e çalışan az kimseler olduğu için helâkten kurtulanlar da o az kimseler olmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı vechile *b a k i y y e ; ilim, irfan, akl-ı kâmil ve hüsn-ü tedbir manâsınadır.* Çünkü bir kimse kazancının iyisini saklayıp geriye alıkoymak âdet olduğundan ilim ve akıl gibi fazilet olan şeye bakiyye denmek âdettir. Binaenaleyh; bu âyette (اولوبقية) demek *ilim sahipleri* demektir.

Yahut bakiyye; *nefsi azaptan sıyanet* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım* : [Eğer ümem-i salifede nefsini helâkten vikaye ederek fesaddan kaçanlar ve ibadetle Allah'ın rahmetine sığınanlar olmuş olsaydı onlar helâk olmazlardı ve lâkin onlardan az kimseler helâkten nefislerini vikaye ve halkı günahlardan menedenler olduğundan biz o az kimselere necat verdik] demektir.

Bir millet içinde emribilmaruf ve nehyianilmünker eden çok olursa o milletin helâk olmayacağına bu âyet delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak emribilmarufla meşguliyeti az olan milletleri helâk

ettiğini beyan etmiştir. Zira; fesaddan nası meneden çok olunca milletin ekserisi hal-i salâh üzere olacağında şüphe yoktur ve ekserisi salih olan millet de helâkten halâs olur. Çünkü herşeyde i'tibar, ekseredir.

Hulâsa; ümem-i salifeden ilm ü irfan sahiplerinin gayet az olduğu, eğer halkı irtikâb ettikleri maâsîden ve ahlâksızlıktan menedenler ve ilm ü irfan sahipleri olmuş olsyadı helâkten kurtulacakları, maatteessüf akıl sahipleri olmadığından ma'siyete devamları helâklerine sebeb olduğu ve azıcık kimselerin helâkten necat buldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ümem-i salifenin helâkleri; içlerinde fesaddan nehyeder akıl sahipleri olmadığından olduğunu beyandan sonra zalimlerin şehevât-ı nefsaniyelerine ittibâ'la emribilma'rufu terkedip ashab-ı cürümden olduklarını beyan etmek üzere :

وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾

buyuruyor.

[Nefsilerine zulmeden kimseler şehevat-ı nefsaniyelerinin arzu ettiği nimetlerin esbabını tahsile sa'yile emribilma'ruf ve nehyianilmünkeri terkettiler de ashab-ı cer'aim ve cinayetten oldular.]

Yani; ümem-i salifeye lâyık olan emribilma'ruf ve nehyianilmünkerle ve yekdiğerini irşada gayretle yeryüzünden fesadı kaldırmakla nefslerini helâkten kurtarmakken bilâkis hudud-u ilâhiyeden çıkarak gerek kendi nefslerine ve gerek gayrılara zulmeden zalimler şehevat-ı hayvaniyelerine tebaiyetle riyaset-i mansıb ve sair lezaiz-i dünyeviyenin esbabını tahsile sa'yile bütün bütün haktan i'raz ettiler ve günahkâr oldular. Binaenaleyh; helâk oldular, gittiler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (ما أترفوا فيه) *t e r e f ; nimet* manâsına olduğu gibi itraf; *in'am olunmak* manâsınadır ki «Zalimler in'âm oldundukları nimetin zahirine ittibâ' ettiler» demektir. Şu

halde «Nefislerinin arzu ettiği şeylerin esbabını tahsile sa'yettiler ve arzularının hilâfına olan şeylerden i'raz ettiler» demek olur. (مجرمين) (كافرين) manâsınadır.

Vâcip Teâlâ bu âyetten ümem-i salifenin helâklerine sebep olan üç şey olduğunu beyan buyurmuştur: *B i r i n c i s i ; beyinlerinde zulmün şayi olup zulümden içtinab etmemeleridir. İ k i n c i s i ; şeriatın hilâfı hava ve heveslerine tâbi' olmalarıdır. Ü ç ü n c ü s ü ; emribilma'ruf ve nehyianilmünkeri terketmeleridir.* Binaenaleyh; herhangi milletin bu üç sebep kendilerinde bulunursa helâklerine bâdî olacağına işaret olunmuştur.

Tarihe dikkat olunursa helâk olan ümmetlerin sebeb-i helâklerinin hemen başlıcası hava ve hevese tebaiyet ki herkesin aklına geleni işlemesi ve bu uğurda arzusunun hilâfına ahkâm-ı şer'iyeyi ayaklar altına alması ve zulmü âdet hükmüne koyması ve akıllı olanların süfehâ güruhuna nasihatı terketmeleri olduğu görülür. Şu halde bu âyet-i celile bilûmum helâk ve munkariz olan ümmetlerin sebeb-i inkırazlarını icmalen beyan buyurmuştur.

Hulâsa; zalimler neyle mütena'im olursa nail olacakları ni'metin esbabına tâbi' kılındıkları ve ancak o esbabın caiz veya gayr-ı caiz, helâl veya haram olmasına bakılmadan tebaiyet ettikleri ve bu cihetten mücrimler zümresinden oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Teâlâ zalimleri zulüm sebebiyle ihlâk ettiğini beyandan sonra zulmetmeyen bir kavmi velev kâfir olsalar bile küfür sebebiyle ihlâk etmediğini beyan etmek üzere:

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Ahalisi muslih olup müfsid olmayan karye ahalisini şirk sebebiyle Rabbin Teâlâ ihlâk eder olmadı.]

Yani; bir karye ve belde ahalisi muâmelelerinde rifkıla muâmele eder, birbirlerinin hukukuna tecavüz etmez, nâsın hakkını zıya'dan muhafaza eder ve sulh u salâh üzere geçinirlerse velev

kâfir olsalar dahi o belde ahalisini küfürleri sebebiyle ihlâk etmek Rabbin Tealâ'nın âdetinden değildir. Çünkü küfür; Allah'ın hakkına tecavüz olup kullarının hakkına tecavüz olmadığından Vâcip Tealâ kemâl-i rahmetinden kendi hukukuna tecavüz edenin azabını ve intikamını âhirete te'hir eder. Zira; kadirdir. İstediği zaman intikamını alabileceğinden acele buyurmaz. Amma kulları âciz olduğu cihetle onların hukukuna tecavüz edenlerden bu dünyada intikamını alır ve ihlâk eder. Bu sûrede zikri geçmiş olan Nuh, Hûd, Salih, İbrahim, Lût, Şuayb ve Mûsâ (A.S.) ın kıssalarına ve sair ahvale nazaran ehl-i sünnet indinde âyetin manâsı budur. Çünkü onların cümlesinin helâklerine sebep; zulümleridir, küfürleri değildir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyette *z u l ü m* le murad; *küfür ve şirktir.* Zira şirk; *Allah'ın vahdaniyetine iftira* olduğundan zulüm ıtlakına sezadır. Binaenaleyh *âyetin manâsı :* [Küfür sebebiyle Cenab-ı Hak bir belde ahalisini ihlâk eder olmadı] demektir. Bazıları âyete şöyle manâ verdiler : [Bir karye ahalisinin muâmeleleri doğru olursa Rabbin Tealâ zulmederek o karye ahalisini ihlâk etmez. Zira; Rabbin Tealâ zulümden münezzeh olduğu cihetle ihlâke istihkak kesbetmeyenleri ihlâk etmez, eğer ihlâk ederse zulmetmiş olur, halbuki zulümden münezzehtir] demek olur.

K a r y e e h l i n i n m u s l i h o l m a l a r ı yla murad; *ahalinin muâmeleleri doğru olup yekdiğerinin hukukuna tecavüz etmemek ve herkes kendi hakkına razı olmak ve kâfir olsalar bile ahlâk cihetinden muntazam olmaktır.* Amma ahlâk sukut eder, hill ü hurmet ortadan kalkar, herkes istediği yere el uzatır bir hale gelir ve yekdiğerinin hukukuna tecavüz temâdî ederse Cenab-ı Hak imtihan için bazı belâyâ ile müptelâ kılar ve intibaha davet eder. Eğer mütenebbih olurlar, salâh-ı hale rücû' ederlerse helâkten kurtulurlar ve eğer hukuka tecavüzde devam ederlerse helâk olurlar.

Hulâsa; bir karye ahalisinin muâmelesi doğru olup sulh ü salâh üzere bulunurlar ve yekdiğerinin hukukuna tecavüzden ictinab ederler ve birbirlerini ızrardan ihtiraz üzere olurlarsa Cenab-ı Hakkın onları ihlâk etmeyeceği ve mücerret küfür; helâke sebep

olmayıp ancak helâke sebep olanın zulüm ve taadî olduğu ve zulmü âdet eden bir memleket ahalisinin payidar olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zulmün helâke sebeb olduğunu beyandan sonra nâsın edyanda ihtilâfının sebebini beyan etmek üzere:

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Rabbin Tealâ istemiş olsaydı bilcümle nâsı bir ümmet kılardı ve lâkin nâs edyanda daima ihtilâf üzeredirler, illâ şol kimseler ki, Rabbin Tealâ merhamet buyurdu, onlar ihtilâf etmezler.]

وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ

[Ancak Allahü Tealâ onları ihtilâf için halketti.] Veyahut **[Ancak tevhid ve ma'rifet için halketti ve lâkin onlar ihtilâf ettiler.]**

Vâcip Tealâ bu âyette nasın daima dinde ihtilâf üzere bulunduklarını beyan buyurmuştur. Zira; nâsın bazısı hak ve bazısı da batıl üzere bulunur ve bazıları da ne yapacağını bilmez bir kör döğüşüdür gider. Ancak Cenab-ı Hakkın merhamet buyurduğu kimseler ihtilâf etmezler. Çünkü; onlar doğru yola ihtida ettiklerinden ihtilâfa hacet kalmaz. Nasın iradelerini bir din üzere sarfetmeyip ayrı ayrı dinlere sarfedeceklerini bildiğinden Allahü Tealâ cümle nâsın bir din üzere olmalarını murad buyurmadı. Binaenaleyh; nâs birçok ümmetler ve fırkalar oldu. Meselâ; Yehûd, Nasârâ, Mecus, Müşrik ve İslâm olup onlar da sayılmaz ve tükenmez fırkalara ayrıldılar.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları vechile bu âyet (emrin) ira-

denin aynı olmadığına ve emir iradenin gayrı olup iradeyi müstelzim olmadığına delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak nâsın cümlesine imanla ve ümmet-i vâhide olmalarıyla emretti ve lâkin cümlesinin iman üzere ümmet-i vahide olmalarını murat buyurmadığını bu âyetle beyan buyurdu. Şu halde her emir bulunan yerde irade bulunmaz. Zira; ef'âl-i ihtiyariyede irade-i ilâhiye abdin iradesine tâbi' olduğundan Allahü Tealâ bir kâfire imanla emreder, fakat kâfir iradesini imana sarfetmediği için Allahü Tealâ dahi irade buyurmaz. Şu halde emir var irade yoktur. Amma asıl iman kâfire nazaran mümkün olduğundan kâfire imanla emir teklif-i mâlâyutakla emri mutazammın olmaz. Zira, iradesini sarfla tahsili mümkündür, ancak iradesini sarfetmeyerek tahsil etmeyeceğini Allahü Tealâ'nın bildiği için tahsili mümteni'dir. Şu halde kâfirin imanı mümkinbizzat mümteni bilgayrdır.

Hulâsa; Cenab-ı Hak murad buyurmuş olsa nâsın ümmet-i vahide olacağı ve lâkin onlar iradelerini bir din üzere olmasına sarfetmediklerinden Cenab-ı Hakkın murad buyurmadığı ve nâsın daima dinde ihtilâf üzere bulundukları ve ancak Allah'ın merhamet buyurduğu kimselerin ihtilâf etmedikleri ve Allahü Tealâ'nın onları halkı ancak ihtilâf edip ümem-i muhtelife olmaları için olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nası ihtilâf için halketti̇ğini beyandan sonra ihtilâf üzere terettüb eden neticeyi beyan etmek üzere :

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَاَمْلَاَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Nasın isti'dadına göre beyinlerinde ihtilâfı halketmekle Rabbin Tealâ'nın kelimesi tamam oldu. İşte o kelime de şudur: «İns ü cinden elbette ben Cehennem'i doldururum. Hiçbir ferd-i âsî haricte kalmaz, cümlesini Cehennem'e ithâl ederim» demekten ibaret olan kelime-i ilâhiyesi tamam oldu.]

Vâcip Tealâ bu kelimesini meleklere beyan buyurmuş ve de-

mişti ki «Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki elbette ben ins ü cinnin cemiinden Cehennem'i doldururum» ve bu kelimeyi meleklere vaad buyurmuş olduğundan o va'd-i ilâhinin nâsın dinde ihtilâfları sebebiyle olduğu cihetle Cenab-ı Hakkın va'di yerini bulduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; bu sûrenin yukarısında beyan olunduğu vechile insanlar ve cinler iki kısım olup onlar da ehl-i saâdet ve ehl-i şekavet olduğundan saâdet ehliyle Cennet dolacağı gibi şekavet ehliyle de Cehennem dolacaktır. Şu kadar ki Cennet ve Cehennem'in yalnız insanlardan veyahut yalnız cinlerden değil belki her iki sınıftan da dolacaklarını Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur. Buna sebep de nâsın dinde ihtilâf edip bir kısmı din-i hakkı ihtiyar ve diğer bir kısmı da din-i batılı irtikâb etmeleridir. Binaenaleyh; herşeyde tefrika, insanları mehlekeye ilka ettiği gibi dinde tefrikanın dahi mehlekeye ilka ve felâkete duçar edeceğine bu âyet delâlet eder.

Hulâsa; ins ü cinnin cemiinden Cehennem'in dolacağını beyana müteallik va'd-i ilâhinin nasın dinde ihtilâfıyla yerini bulduğu ve bu vesileyle şu kelimenin tamam olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ bu sûrede beyan olunan kıssaların iki cihetle faydasını icmalen beyan etmek üzere :

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِه۪ فُؤَادَكَ وَجَٓاءَكَ ف۪ي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٢٠﴾

buyuruyor.

[Rusül-ü kiramın kıssalarından habibim! Sana haber verdiğimiz vukuatın her biriyle biz senin kalbini takrir eder ve sabit kılarız ve şu sûrede sana tevhid üzere delâlet eden aklî ve naklî deliller ve ibret alınacak vaaz ve müminleri a'mâl-i salihaya irşad edecek zikirler geldi.]

Rusül-ü kiramın kıssalarıyla Resulullah'ın kalbini *t e s p i t* le

murad; *vezaif-i risaleti edada kalbini kuvvetli kılmaktır.* Çünkü; enbiyanın kıssalarında ümmetlerinden gördükleri ezaya sabrettikleri ve her türlü meşakkata göğüs gerdikleri ve bir an tebliğden fütur getirmedikleri ve vazifelerine daima ikdam ettikleri ve mü'min olanların helâkten halâs ve kâfirlerin helâk oldukları ve âkibet enbiya-yı ızamın zafer buldukları mevcut olduğundan bu vukuâtları beyan etmek; elbette Resulullah'ı teşci' ettiği gibi kalb-i nebevîlerinin de müsterih olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; Kureyş kavminden vâki' olan ezaya sabır ve tahammüle muktedir olur. Çünkü; musibet umumî olursa tahammülü elbette hafif olacağı bedihidir. Zira; insanların duçar oldukları iptilâda kendine müşarik olanları görünce müteselli olmak âdetleridir.

H a k ' la murad; *delâil-i akliye ve nakliyedir.* Çünkü; bu sûrede vahdaniyete delâlet eden birçok delilller serdedilmiş ve bilhassa enbiya-yı ızâm hazaratının ümmetleriyle vâki' olan mübahaselerinde her türlü delâil-i kat'iye ve iknaiye beyan olunmuştur.

M e v ' i z e yle murad; *nası seyyiât-ı dünyadan vazgeçirecek ve âhirete terğib edecek emri ve nehyi mutazammın birçok vaazlar ve tenbihler bu sûrede nazil olmuştur.*

Ma'rifet-i ilâhiyeyi mucip olan delâili işitmek fayda vermeyip ancak o delilleri kabul edecek kalpte kabiliyet-i kâmile olmak lâzım olduğuna işaret için Vâcip Tealâ bu âyette kalbin ıslâhını ve takrir ve takviyesini icabeden şeyleri haber verdiğini beyan buyurmuştur.

Şu hâlde bu sûrede Vâcip Tealâ kalb-i nebevîye kuvvet verecek delilleri beyandan sonra kalbe girecek ve intifâ' edecek vaazları zikretmek gaayet şerefli bir tertibi mutazammındır.

Hulâsa; bu sûrede zikrolunan kısas-ı enbiyadan maksat; Resulullah'ın kalbine kuvvet ve yakinine ziyade, vezaif-i risaleti edada sebat ve kâfirlerden gördüğü ezaya sabra sevketmek olduğu, ma'rifet-i ilâhiyeye delâlet eden delillerin ve mü'minlere menfaat verecek vaazların zikrolunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bu sûrede âhirete terğib ve maâsîden tehdid ve ümem-i maziyenin vukuâtlarını zikirle ibret-i müessire olacak va-

azların nihayeye baliğ olduğunu beyandan sonra iman etmeyenleri tekrar tehdid ve insafa davet etmek üzere:

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Sen iman etmeyen kâfirlere de ki «Ey kâfirler! Bu kadar delâil size kâfi gelmeyince ve mevâiz size te'sir etmeyince siz kudretinizin yettiği ve elinizden geldiği kadar bildiğinizi işleyin ve elinizden gelen şeyi geri koymayın. Biz de bildiğimizle amel ederiz. Binaenaleyh; siz amelinizin sonucunu gözleyin, biz de amelimizin sonunu gözleyeceğiz.**] Zira; âkıbette haklı ve haksız meydana çıkar ve herkes amelinin cezasını görür.

Yani; madem ki size söz te'sir etmiyor. Siz haliniz üzere amel edin, biz de halimiz üzere amel ederiz. Bakalım kim haklıdır. İşin encamında belli olur. Ve siz bize bir belâ gelecek diyerek bekleyin, biz de size gelecek belâyı bekleriz demektir.

Bu âyet-i celile temerrüd eden kâfirleri tehdid için sevkolunmuştur. Çünkü; söz duymayan ve nasihat kabul etmeyen kimselere «Haydi, bildiğinizi işleyin, siz sonra ne olacağını bilirsiniz» demek insanlar arasında âdet olduğu gibi bu misilli sözler tehdid makamında da isti'mâl olunur.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri tekrar tehdid etmek üzere:

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

buyuruyor.

[**Göklerde ve yerde gizli olan şeylerin ilmi Allahü Tealâ'ya mahsustur ve cümle işler ancak Allahü Tealâ'ya ircâ' olunur. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'ya ibadete devam et.** Zira; ibadete ehil

odur ve Allahü Tealâ'ya tefviz-i umur et. Zira; her işin velisi odur ve Rabbin Tealâ sizin amelinizden gafil değildir.]

Yani; yerin ve göklerin gizli esrarının ilmi Allahü Tealâ'ya mahsustur. Allah'ın gayrı hiç bir kimse gayba muttali' değildir, ancak gaybı o bilir ve kulların cümle umuru ancak ona râci'dir. Zira; cümlenin mercii odur. Onun gayrı bir merci' yoktur, Allahü Tealâ'nın ilm-i tâmmı ve kudret-i kâmilesi olup herşeyin mercii olunca ona ibadetine devam et. Zira; onun gayrı ma'budun bilhak yoktur ve cümle işlerini ona tefviz et ve kâfirlerin küfr üzere inatlarından mahzun olma. Çünkü; Allahü Tealâ sizin amelinizin her cüz'ünü bilir ve ilminin icabı herkesin amelinin cezasını verir, hiç bir amel cezasız kalmaz.

Bu âyet-i celile; insan için lâzım olan vezaif-i mühimmeden üçünü beyan etmiştir.

Birinci vazife; herşeyden evvel Vâcip Tealâ'yı sıfât-ı kemâliyesiyle bilmek olduğundan Vâcip Tealâ bu âyette yerin ve göklerin esrarını bildiğini beyanla ilminin kemalini ve cümle umurun kendine râci' olduğunu beyanla kudret-i kahiresine işaret etmekle kullarının zat-ı ülûhiyetini böylece bilmeleri ve tasdik etmeleri lâzım olduğuna tenbih buyurmuştur. Çünkü; Cenab-ı Hakkı künhü ve hakikatıyla bu dünyada bilmek insan için mümkün olmadığından sıfat-ı zatiyesiyle bilmek lâzımdır.

İkinci vazife; Cenab-ı Hakkın vücudunu ve sıfât-ı kemâliye sahibi olduğunu bilip tasdik ettikten sonra *ibadet edip mâsivadan kat'-ı alâka ederek cümle umurunu Rabbisine tefviz edip herşeyi mevlâdan bilmek ve beklemek* lâzım olduğuna işaret için Vâcip Tealâ ibadetin lüzumunu ve tevekkülün vücubunu emir ve tenbih etmiştir.

Üçüncü vazife; ileride başına geleceği düşünmektir. Çünkü; şu hayat-ı dünya bittikten sonra dünyada işlediği ameli saâdet veya şekavet sûretinde mi zuhur edeceğini bilemediğinden daima işini şer'a tevfik etmeye sa'yetmek lâzım olduğuna işaret için kullarının amellerinden gafil olmadığını beyanla Vâcip Tealâ, a'mâl-i saliha tahsilinin lâzım olduğuna tenbih etmiştir.

Hulâsa; Allahü Teâlâ'nın göklerin ve yerin gaybını bildiği ve cümle umurun mercii kendisi ve binaenâleyh; ibadetin lüzumu ve kendisine tefviz-i umur etmek ehem ve elzem olduğu ve kullarının hiçbir amelinden gafil olmayıp hepsini bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

SURE-İ YUSUF

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Yüz on bir* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿١﴾

Müteşabihatın te'vilini tecviz edenlere nazaran (الف) *insan-ı kâmile,* (لام) *liyakatına* ve (را) *serair-i ilâhiye bayrağını ref'a* işaret olmasına binaen *manâsı :* **[Ey esrar-ı ilâhiye bayrağını ref' ü i'lâya lâyık olan insan-ı kâmil! Sana hitabeder ve derim ki, işte şu sûrede sana inzal olunan âyât-ı beyyinât fesahat ve belâgatı açık, helâli, haramı ve sair ahkâmı zâhir olan kitabın âyetleridir.]**

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Kur'an'da hidayet ve dalâlet, hill ü hurmet, geçmiş ümmetlerin ahvali, durub-u emsâl ve ahval-i dünya ve âhiret açıktan lâyıkı vechüzere beyan olunduğu cihetle Kur'an'a; *kitab-ı mübin* denmiştir. Yani «Ahkâmı beyan eder bir kitab-ı kâmil» demektir.

⁂

Vâcip Teâlâ kitabı *mübin* olmasıyla tavsif ettikten sonra kitabın Arabî olduğunu ve inzalden maksadı beyan etmek üzere :

اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Biz o kitabı sizin taakkul edip manâsını anlamanız için lisan-ı Arap üzere kıraat olunduğu halde inzal ettik.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Kur'an lâfzı *ism-i cins* olup *aza ve çoğa* ıtlakı salih olduğundan Cenab-ı Hakkın resulüne inzal buyurduğu kitabın mecmuuna Kur'an denildiği gibi ba'zı âyetlere ve sûrelere dahi Kur'an denir.

Kur'an'ın Arabî olması Resulullah'ın kavm-i Araptan olup ilk tebliğatı Araplara olduğundan Arapların kolaylıkla manâsını anlayıp diğer akvama din-i İslâm'ın neşr ve ta'mimine suhuletle muvaffak olmaları için olduğuna işaret etmek üzere (لعلكم تعقلون) buyurmuştur. (لعل) kelimesi Vâcip Tealâ'nın kelâmında kat'-i vücut manâsını ifade ettiğinden *manâ-yı nazım :* [Sizin suret-i kat'iyede manâsını anlamanız için biz Kur'an'ı Arabî olarak inzal ettik ki sizin için tereddüde ve «Biz manâsını anlamadık, anlamış olsaydık iman ederdik gibi itiraza ve i'tizara mahal kalmasın] demektir.

İnzal ; bir halden diğer hale ve yukarıdan aşağıya intikal olup kadim olan şeyde bu intikal olmadığı gibi Arabiyet ve Farisiyet dahi olmadığından firak-ı dâlleden Mu'tezile bu ve bunun emsali âyetlerle Kur'an'ın hâdis ve mahlûk olduğuna istidlâl etmişlerse de inzâl ve Arabî olmak; *manâya delâlet eden elfazın sıfatı olup* hurufattan mürekkeb olan elfazın hâdis ve mahlûk olduğunda şüphe ve nizâ' yoktur. Zira ehl-i sünnetin kadim olduğunu iddia ettikleri Kur'an; bu elfazın medlûlü ve zatullahla kaim olan ma'nâdır. Yoksa bizim mushaflarımızda yazılı ve lisanlarımızda tilâvet olunan elfazın kadim olduğunu hiç kimse iddia etmez ve iddia ederse bedahetin hilâfını iddia etmiş olur.

Bu sûrenin sebeb-i nüzûlü; Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile ulemâ-yı Yehûd Mekke müşriklerine «Evlâd-ı Ya'kub'un Şam'dan Mısır'a nakletmelerinin sebebini ve Yusuf (A.S.) ın kıssasını Muhammed (A.S.) dan suâl edin» demeleri üzerine Mekkeliler Resulullah'a suâl edince bu sûrenin nazil olduğu mervidir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'ı lisan-ı Arabî üzere inzal ettiğini beyandan sonra Yusuf (A.S.) ın hikâyesini beyan etmek üzere :

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَۗ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الْغَافِل۪ينَ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[**Habibim! Bizim sana şu Kur'an'ı vahyimiz sebebiyle geçmiş ümmetlerin kıssalarının gayet güzelini biz sana hikâye eder, haber veririz. Halbuki bizim sana Kur'an'ı vahyimizden evvel sen kıssa-i Yusuf ve onun mutazammın olduğu acaibâttan muhakkak gafillerden olmuştun.**] Zira; buna dair henüz sana vahiy gelmemişti.

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Senin şanına ta'zîm ve nübüvvetini te'yid için biz senin üzerine işitilmesi gayet güzel ve menfaatı çok ve vaaz u nasihatı herkese şamil olan kıssa-i Yusuf'u şu Kur'an'ı vahyimiz sebebiyle sana haber veririz. Halbuki bizim bu kıssayı sana vahyimizden evvel sen bundan haberdar değildin.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Kazî'nin beyanları veçhile kıssa; *haberin bazısının bazısına tâbi' olarak gelmesidir.* Binaenaleyh; *ümem-i maziyenin ahvali haber üzerine haber olarak geldiğinden* k ı s s a denilmiştir.

Yusuf (AS..) ın haberi; ibreti, durub-u emsali, dinî ve dünyevî birtakım faydaları, padişahların ahvalini, malikin ve memlûkün hallerini, ulemâ ve fudalânın menakıbını, taife-i nisvanın hilelerini, düşmanın ezasına sabrı ve kusur sahiplerinin kusurlarının affını mutazammın olduğundan Cenab-ı Hak kıssaların ahseni olduğunu beyan etmiştir. Çünkü; enbiya-yı ızamın herbirinin kıssaları birçok fevaidi mutazammındır, lâkin Yusuf (A.S.) ın kıssası daha çok camialı, acaip ve garaibi cümlesinden ziyade olduğu için cümle kıssaların güzeli olduğu beyan olunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ ahsen-i kısası vahyettiğini icmalen beyandan son-

ra Yusuf (A.S.) ın kıssasını tafsil etmek üzere :

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَ
الْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda Yusuf (A.S.) pederine «Ey babam! Ben on bir yıldızı ve ayı ve güneşi bana secde ederler gördüm» dedi.]

Yani; Yusuf (A.S.) birçok acaibata işaret olan şu rü'yasını pederine hikâye ettiği zaman ve rü'yayı hatırlamak lâzım ve onu zikretmek birçok fevaidi mutazammındır. Binaenaleyh; habibim! Sen o zamanı zikret demektir.

Kazî ve Medarik'in beyanları veçhile *Yusuf* lâfzı; *lisan-ı İbranîdendir.* Arabî değildir. Fakat Muarreb olduğu için bu gibi bazı kelimatın başka lisandan bulunması Kur'an'ın Arabî olmasına münâfî değildir. Yusuf (A.S.) ın rüyası sabiyy-i âkil olduğu halde Cuma gecesi vâki olduğu mervidir. *R u ' y e t* le murad; *rü'yadır.* Uyanık halinde ru'yet değildir.

Rü'yanın tabiri; On bir yıldızla murad; *biraderleri,* şemsle murad; *validesi* yahut validesi vefat ettiğinden *teyzesidir.* Kamerle murad; *pederidir.* Rüya zamanında Hz. Yusuf'un on iki yaşında olduğu Hâzin'in cümle-i beyanatındandır. *S e c d e* yle murad; *biraderleri, pederi ve validesinin tevazu'la emrine itaat etmeleridir,* yahut *hakikaten secdedir.* Çünkü; o zamanda insanların birbirlerine secdeleri selâm makaamında âdetti. Şu halde secde; *secde-i ta'zîmdir.* Secde-i ibadet değildir. Zira; cemi' edyanda Allah'ın gayrıya ibadet câiz değildir.

Yıldızlar akıl sahipleri olmadıkları halde âyette zevilukulde isti'mâl olunan (هم) zamiri secde edecek kimselerin zevilukulden olduklarına binaen cem'-i müzekker sıygasıyla varid olmuştur. Yusuf (A.S.) evvelâ yıldızları gördüğü gibi saniyen yıldızların secdelerini gördüğünden ru'yette tekerrür yoktur. Zira *b i r i n c i*

ru'yet; *yıldızların zatını,* i k i n c i ru'yet; *yıldızların secdelerini* gördüğünü beyan olduğu cihetle tekrar yoktur. Yani «Ben yıldızları gördüm ve yıldızların bana secde ettiklerini dahi gördüm» demektir.

Şemsle kamer; yıldız cümlesinden oldukları halde şereflerine işaret ve şanlarına ta'zîm için yıldızlardan sonra ayrıca zikrolunmuşlar valide ve pederine biraderlerinden sonra mülâkat edeceğine işaret için şemsle kamer yıldızlardan sonra gelmiştir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın pederine rüyasını hikâye ettiğini beyandan sonra Yâ'kub (A.S.) ın rüyanın mutazammın olduğu acaibata binaen oğluna vâki' olan nasihatını beyan etmek üzere :

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ

buyuruyor.

[Ya'kub (A.S.) oğluna dedi ki «Ey oğulcuğum! Biraderlerine rü'yani haber verme.]

فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا

[Eğer rüyanı haber verirsen onlar sana gereği gibi hile ederler, haber verme ki hile yapmasınlar.]

إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ ۝

[Zira; şeytan insana adaveti meydanda bir düşmandır.] Binaenaleyh; kardeşlerini senin hakkında hileye sevkeder. Şu halde haber verme ki şeytan fırsat bulmasın» demekle oğluna vesâyâda bulundu.

Yani; Ya'kub (A.S.) rüyayı tabirden oğluna kemâl-i şefkatını izhar ederek nasihata başladı ve dedi ki «Ey oğulcuğum! Bu rü'ya senin hakkında birçok fevaidi mutazammın olduğundan biraderle-

rine haber verme ki sana hased etmesinler. Eğer haber verirsen rü'yanı tabirle hasedleri galeyan eder. Sana hile yaparcasına hile eder ve helâkine sa'yederler. Zira; şeytan insanlara adaveti meydanda bir düşmandır. Binaenaleyh; bu rü'ya vasıtasıyla kardeşlerinle senin aranızı açmaya fırsat bulur».

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Ya'kub (A.S.) Hz. Yusuf'ta gördüğü zekâ ve alâmet-i nübüvvetten naşi fevkalâde muhabbetine biraderleri razı olmadıklarını bildiğinden bu rü'yayı söylerse gayretlerinin ve Yusuf'a karşı iğbirarlarının tezayüd edeceğini fehmettiğinden rüyasını biraderlerine söylememesini tavsiye etmişti.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile rü'ya; *uyku halinde ruhun bedeni tedbirden minvechin feragat etmesiyle âlem-i melekûta münasebetinden dolayı birtakım suretlerin kuvve-i muhayyeleye nakşedip kuvve-i muhayyeleden hiss-i müştereke aksetmesinden ibarettir.* Binaenaleyh; âlem-i melekuttan akseden rü'ya elbette sadıktır. Amma bazı ervah-ı habiseden akseden rü'ya evhamdan ibaret olduğu cihetle kâziptir. Şu halde insanların nevm halinde gördükleri rü'ya iki kısımdır. Yusuf (A.S.) ın rü'yası sadık kısmındandır ki eseri birçok seneler sonra Mısır'da zuhur etmiştir. Binaenaleyh; Resulullah «Rü'ya-yı sadıka Allah'tan ve kötü rü'ya şeytan'dandır. Sizden biriniz sevdiği bir rüyayı görürse hiç bir kimseye haber vermesin, ancak sevdiğine haber versin ve sevmediği rüyayı gördüğünde sol tarafına üç defa tükürsün ve şeytan'ın şerrinden Allah'a iltica etsin, o rü'ya elbette zarar vermez» buyurmuştur. İyi rü'yayı gördüğünde Allah'a hamdetmek ve kötü rü'yayı gördüğünde şeytan'dan istiaze eylemek lâzım olduğuna ve rü'yaya âkil ve dost olan bir kimseye ta'bir ettirmek umur-u mühimmeden bulunduğuna dair ahadis-i celile mezkûr ve mervidir.

Hadis-i şerifte beyan olunduğu veçhile kötü rü'ya görüldüğünde sol tarafına tükürmek ve şeytan'dan istiâzeyle beraber sadaka vermek def'-i belâya sebeb olduğu gibi rü'yada gördüğü şerri def'e ve selâmete sebeptir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı vechile Yusuf (A.S.) ın biraderlerinden (Yehuza), (Rubil), (Şem'ûn), (Lâvey), (Reyalûn), (Denye), (Yeşcur), Yusuf (A.S.) ın teyzesi (Liya) dan tevellüd etmişlerdir. (Vedan), (Neftali), (Cad) ve (Aşir) namındaki dördü de

(Zülfe) ve (Belher) isminde iki cariyeden tevellüd etmişlerdir. On bir yıldızla tabir olunan bunlardır. Hz. Yusuf'un liebeveyn biraderi (Bünyamin) ile kendisi (Rahil) den tevellüd etmişlerdir. (Rahil) i pederleri teyzeleri (Liya) nın vefatından sonra veyahut hal-i hayatında tezevvüc etmiştir. Çünkü; şeriat-ı Ya'kub'da iki kardeşin bir kimsenin nikâhı altında cem'i caizdi. Diğer biraderleriyle peder ve valideleri Mısır'a gelip secde ettikleri zaman Bünyamin Hz. Yusuf'un yanında bulunduğu cihetle birlikte secde edenler içinde olmadığından yukarıda on bir birader ta'dad olundu. Bünyamin de inzımam edince secde eden biraderler on iki olmak lâzım gelir. Halbuki âyette on birdir diyerek itiraz varid olmaz. Yahut diğer on bir birader içinden birinin vefatıyla Bünyamin de secde edenler meyanında dahil olmak muhtemeldir.

Hz. Ya'kub «Rüyanı biraderlerine haber verme, sana hile ederler» deyince Yusuf (A.S.) ın «Hanedan-ı nübüvvette hased olarak bu gibi şeye cesaret eden olur mu?» gibi hatırına gelen bir suâle pederi «şeytan'ın kardeşler arasına böyle fitneler koyacağını» beyan etmesiyle cevap vermiştir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Ya'kub'un oğlunu, rüyasını kardeşlerine haber vermekten nehyettiğini beyandan sonra rüyayı ta'bir ettiğini beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِ

buyuruyor.

[İşte şu rü'yayı gösterip seni kardeşlerinden mümtaz kıldığı gibi Rabbin Tealâ feyz-i ilâhisi olan nübüvvetle seni ihtiyar eder, zatına has kılar ve rü'yaların tabirini sana ta'lim eder.]

وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَٓا اَتَمَّهَا عَلٰٓى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْحٰقَ

[Ve Rabbin Tealâ senin üzerine ve senin vasıtanla âl-i Ya'kub üzerine nübüvvet vermekle ni'metini itmam eder ve senin üzerine

nimetini itmamı bundan evvel büyük pederlerin İbrahim ve İshak (A.S.) üzerlerine nübüvvetle nimetini itmam ettiği gibidir.]

إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝٦

[Zira; Rabbin Tealâ nübüvvete lâyık olan kimseyi bilir ve herşeyi ve bilhassa nübüvveti mevzi-i lâyıkına vaz'eder.]

Yani; Ya'kub (A.S.) Hz. Yusuf'a biraderlerine rüyasını söylememesini tavsiye ettikten sonra rüyayı tabire başlar ve der ki «Ey oğlum! Şu rü'ya ile Rabbin Tealâ seni kardeşlerin arasında mümtaz kıldığı gibi nas arasından seni nübüvvete intihabıyla büyük Riyaset ve yüksek mertebe olan nübüvvet ve izzetle dahi mümtaz eyler ve bazı rüyanın ta'birini ve enbiyanın ve ümmetlerinin ve kütüb-ü semaviyenin haberlerini sana ta'lim eder ve nice ma'nâlara seni vakıf kılar ve Rabbin Tealâ senin ve evlâd-ı Ya'kub'dan sairlerinin üzerine nübüvvetle ni'metini itmam eder. Zira; mansıb-ı nübüvvet; mertebelerin en a'lâsıdır. Binaenaleyh; sair nas rütbede, dünyada ve âhirette, enbiyanın tâbi'leri olup mertebeleri de aşağıdır. Sana ni'metini itmam edeceği gibi Rabbin Tealâ senden evvel büyük babaların İbrahim ve İshak Hazretlerine nübüvvetle ve sair envâ'-ı nimetleri ihsanla onlar üzerine de nimetini itmam buyurdu. Çünkü; Rabbin Tealâ herkesin liyakatını bilir ve işini hikmete muvafık işler.

Hâzin ve Kazî'nin beyanları veçhile i c t i b a ; *birşeyi kendine tahsis edip ihtiyar etmektir.* Binaenaleyh; Allah'ın Hz. Yusuf'u ictibası; *nübüvvetle feyz-i ilâhisine tahsis ve ihtiyar etmesidir.* *T e ' v i l - i a h a d i s* le murad; *rü'ya tabiri ve kütüb-ü münzelenin âyetlerini tefsir ve enbiyadan rivayet olunan hadisleri tevcih ve mahlûkatın cesetlerine ve ruhlarına müteallik delilleri tetkik etmektir.* Rü'yayı tabir; âkıbet rücû' edeceği manâyı beyan olduğundan rü'yayı ta'bire *rücû'* manâsına olan te'ville tabir olunmuştur. Çünkü te'vil; *evl*den alınmıştır. Evl de *rücû'* manâsınadır.

N i m e t i i t m a m la murad; *saâdet-i diniye ve dünyeviyeyle evlât, emval, cah, mansıb, hadem ü haşem, a'van ve etbâ' sahibi, kulûb-u nasta memduh olmak, herkes nazarında büyük ve ulum-u kesireye ve ahlâk-ı hamideye muvaffak kılmaktır.* Bu âyet-

te nimeti itmam bunların cümlesine şamil olduğu gibi *nübüvvete* dahi şamildir. Yalnız nübüvvet murad olduğuna nazaran evlâd-ı Ya'kub'un hepsinin nebi olacaklarına işaret vardır. Rü'yada yıldızların biraderlerle te'vil olunması dahi nebi olmalarını müş'irdir. Çünkü; yıldızların ziyasıyla âlem intifâ' ve ihtida ettikleri gibi enbiya ile de insanlar intifâ' ve ihtida ettikleri cihetle yıldızların enbiya ile te'vil olunması muvafıktır. Binaenaleyh; Yusuf (A.S.) ın biraderleri hakkında suizanetmekten ve fena söylemekten son derece tevakki etmek lâzımdır. Çünkü; nebi olmaları muhtemel olduğundan nebiye ta'netmek küfürdür. Şu halde onlara ta'netmek büyük mahzuru mucip olmak ihtimaline binaen her halde hüsnüzan lâzımdır. Amma biraderlerinin Yusuf (A.S.) hakkında vâki olan muâmeleleri nübüvvetlerinden evvel olduğu cihetle ba'dennübüvve ma'sum olmalarına mâni' değildir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın rü'yasını beyandan sonra rü'yanın mutazammın olduğu acaibatın hayyiz-i fiile çıkmasında geçirmiş olduğu safahatın büyüklüğüne işaret etmek üzere :

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ ۝٧

buyuruyor.

[**Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Yusuf ve Yusuf'un biraderlerinde sairlerin müşkülâtını halledecek ve suâllerine cevap olacak birçok alâmetler vardır.**] Çünkü; kıssa-i Yusuf (A.S.) da birçok havadisin fetvalarına cevap vardır. Meselâ «Hasedin neticesi nedir?» suâline cevap hacalet ve mahcubiyettir ve «Sabrın neticesi nedir?» suâline cevap; selâmettir ve «Kederin neticesi nedir?» suâline cevap; ferahtır ve «Meşakkatın neticesi nedir?» suâline cevap; rahattır ve «Hilenin neticesi nedir?» suâline cevap; felâkettir ve «Firkatın neticesi nedir?» suâline cevap; ictimâ' ve ülfettir diyerek kıssa-i Yusuf'la bunların cümlesine cevap verilir. Çünkü; şu sayılan fetvalar ve daha nice acaip ve garaip Yusuf (A.S.) ın sergüzeştini beyan eden bu sure-i celilede münderictir. Kıssa-i Yu-

suf'ta Resulullah'ın nübüvvetine, dininin i'lâsına ve âkıbet müşriklerin Resulullah'ın emrine itaat edeceklerine delâlet vardır. Zira; Resulullah bir kimseden okumadan ve kütüb-ü sabıkayı mütalâa etmeden Hz. Yusuf'un vak'asını aynıyla haber vermesi vahyile haber verdiğine delâlet ettiği gibi biraderlerinin gayretine karşı Yusuf (A.S.) a Cenab-ı Hakkın muâveneti müşriklerin Resulullah'a ezalarına mukaabil resulüne Vâcip Tealâ'nın muâvenet edeceğine ve âkıbet kâfirlerin emr-i Resulullah'a itaat edeceklerine dahi delâlet eder.

Ya'kub (A.S.) ın rü'yayı tabirinin eseri seksen sene sonra zuhur ettiği gibi Yusuf (A.S.) ın biraderleri emrini redde sa'yetmişlerse de kadere karşı bir te'siri olmayıp âkıbet mukadder olan zuhur ettiği gibi Cenab-ı Hakkın resulüne va'd ettiği nusretin zuhuru her ne kadar taahhur ederse de elbette zuhur edeceğine ve emr-i resulü iptale sa'yedenlerin gayretleri semeresiz kalacağına, şan-ı Resulullah'a bir nakisa getiremeyeceklerine ve hakkı iptale gayret edenlerin hep emekleri boşa gideceğine dahi delâlet vardır.

***

Vâcip Tealâ Hz. Yusuf'un kıssasının azametine işaretten sonra biraderlerinin pederlerine, Yusuf (A.S.) a ve biraderi Bünyamin'e iğbirarlarını meydana koyarak birbirlerine şikâyet ettiklerini beyan etmek üzere:

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾

buyuruyor –

[Zikret yâ Ekrem-er Rusül! Şu zamanı ki o zamanda Yusuf (A.S.) ın biraderleri «Allah'a yemin ederiz ki Yusuf ve biraderi babamıza bizden daha muhabbetlilerdir. Halbuki biz cemaatız. Binaenaleyh bize muhabbet daha evlâdır ve lâkin pederimiz onlara muhabbet ediyor. Zira; pederimiz umur-u dünyada ve bilhassa bu

muhabbette açık bir hata içindedir» demeleriyle kalplerinde olan iğbirarlarını meydana koydular.]

Yani; Yusuf (A.S.) ın biraderleri «Biz sinnen büyük ve pederimizin bütün mesalihini ve umur-u dünyaya müteallik her işini görür bir cemaat olduğumuz halde bize muhabbet edecekken bilâkis küçük yaşta olan, bir işe yaramayan Yusuf'a ve biraderine bizden daha ziyade muhabbet ediyor. Zira; pederimiz bu hususta açık bir hatada bulunuyor. Binaenaleyh; pederimizin bu haline biz tahammül edemeyiz» dediler. Pederlerinin Yusuf (A.S.) a muhabbetini nefrete tebdil etmek hususunda müşaverenin mukaddimesini meydana ve bürudetlerini ortaya koydular.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Ya'kub (A.S.) ın Hz. Yusuf'a muhabbeti sairlerinde göremediği rüşd ve salâhı Yusuf (A.S.) da gördüğü gibi validesi vefat edip küçük olarak kaldığı için zaruri bir muhabbetti. Muhabbet-i zaruriye ve kalbiye ise beşer için tebdili mümkün olmayan şeylerdendir. Amma muhabbet-i hariciye ve ihtiyariyede evlâdının cümlesi Hz. Ya'kub indinde müsaviydi. Fakat evlâd-ı Ya'kub'un henüz tecrübeleri tekemmül etmeyip halleri bu cihetleri tetkike müsait olmadığından pederlerini muhabbet-i zaruriyede dalâlete nispet ettiler. Bu dalâlden muradları; umur-u dünyada dalâldir; yoksa umur-u dinde dalâl değildir. Zira; enbiya-yı ızamı umur-u dinde dalâle nispet etmek küfürdür.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın biraderlerinin iğbirarlarını beyandan sonra iğbirarın neticesini ve müşaverelerinin hulâsasını beyan etmek üzere :

اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Öldürün Yusuf'u veyahut uzak bir beldeye atın. Pederinizin yüzü tamamen size dönsün, sizden gayrı yüzünü tevcih edecek bir

kimse bulamasın. Yusuf'u öldürüp veyahut uzak bir beldeye attıktan sonra siz taib ü müstağfir bir kavm-i salih olursunuz dediler.]

Yani; Yusuf (A.S.) ın rü'yasından sonra pederinin muhabbeti tezayüd edince biraderlerinin de gazap ve adavetleri arttıkça arttı ve pederlerinden Hz. Yusuf'u uzaklaştırmaya karar verdiler. Fakat bu kararlarını infaza muvaffak olabilmek iki şeyden birisiyle hasıl olacağını dermeyan ederek dediler ki «Yusuf'u katledin, sözünü bitirin veyahut uzak ve sadası işitilmedik bir arza atın ki unutulsun, zayi' olsun. Pederiyle bir daha görüşmek nasip olmasın. İşte o vakit pederinizin yüzü Yusuf'tan hâlî kalır ve yalnız size teveccüh eder. Çünkü; size muhabbetine başka bir mani' kalmaz. Binaenaleyh; bütün muhabbeti size münhasır kalır ve bu ikiden birini işledikten sonra tevbe eder, sulehadan olursunuz» demekle kat'i karar verdiler.

Yusuf (A.S.) ın katlini veya uzak bir beldeye tardını söyleyen (Şem'un) olup diğerlerinin yani (Yehuda) dan maadasının razı oldukları Nisâbûrî ve Kazî'nin cümle-i beyanatındandır.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile s a l i h î n le muradları; *günahlarını bilerek tevbeyle sulehadan olmaları, pederlerinin hizmetine kemâliyle ehemmiyet vermeleri ve pederlerinin Yusuf (A.S.) a muhabbetinden dolayı iğbirarın zail olup ezcanüdil işe sarılmalarıdır.* Yani; Hz. Yusuf ortadan kalkarsa aradan teşevvüş kalkıp her işlerin yolunda cereyan edeceğini murad etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ şu kıtale iştirak etmeyen bulunduğunu beyan etmek üzere :

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[İhve-i Yusuf'tan bir söz söyleyen dedi ki «Öldürmeyin Yusuf'u ve onu kuyunun dibine koyun ki bazı yolcular bulsun ve alsın

götürsünler. Eğer işleyecekseniz böyle yapın.] Bu sözüyle kardeşlerine katli terkettirip işin ehven tarikına işaret etti.

Yani; Yusuf (A.S.) ın biraderleri katle veya tarda karar verince ekseriyetin bu kararına muhalif olan (Yehuza) «Yusuf'u katletmeyin. Zira; katil en büyük cinayettir ve cezası ağırdır. Binaenaleyh; terkedin katli. Eğer kararınızda devam edip Yusuf'a bir ihanet etmek isterseniz kuyunun derin ve kimsenin göremeyeceği cihetine atın ki bazı yolcular onu bulsun ve götürsünler» demekle kardeşlerini katilden men'le zarurattan ehvenini ihtiyar cihetine imale etti. Çünkü; (Yahuza) cümlesinin büyüğü ve rey ü tedbirde akıl ve dirayette hepsinden ziyadeydi.

Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile *c ü b b* *kuyu* manâsınadır. *G a y a b e ;* *örtülü derin mahalli* demektir. Yani; «Kuyunun derin ve görülmez mahalline atın» demektir. Kuyunun, beynlerinde ma'ruf bir kuyu olduğuna işaret için ta'rife delâlet eden (الف لام) ile irad etmişlerdir. Ma'ruf kuyuyu ihtiyarın sebebini dahi beyan ettiler ki yolcuların o kuyuya konak verip Hz. Yusuf'u bulup götürmeleridir.

Kuyunun mahalli (Ürdün) civarında Ya'kub (A.S.) ın hanesine üç fersah mesafede yolcuların konak mevkii ve meşhur bir kuyu olduğu mervidir. *S e y y a r e ;* *misafir yolcular* demektir. *İ l t i k a t ;* *yol üzerinde adam bulmaktır.* Yani «Kuyuya atın ki kuyuya gelen yolcular bulsunlar» demektir.

***

Vâcip Tealâ kuyuya atmak re'yinde ittifak ettikten sonra hile aramaya ve pederlerinin elinden Yusuf'u kurtarmaya çareler taharrisine başladıklarını beyan etmek üzere :

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Yusuf (A.S.) ın biraderleri pederlerine dediler «Ey babamız!

Sana ne oluyor ve ne gibi sebep var ki Yusuf üzerine bize emin olmuyorsun. Halbuki biz Yusuf'a hayrı murad ve nasihat ederiz.]

أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾

[Yarın gönder Yusuf'u sahraya. Bol meyvelerden yesin, oynasın. Halbuki biz Yusuf'u elbette âfâttan hıfzederiz.]

Yani; Yusuf'un kardeşleri pederlerinden pederlerine şikâyet ve pederlerinin haline esef eder gibi dediler ki «Ey babamız! Senin haline biz esef ediyoruz. Sana ne oluyor ve biz sana ve Yusuf'a ne gibi kusur ettik ki Yusuf üzerine bize emin olmaz ve Yusuf'u bize inanmazsın, buna bir sebep bilemiyoruz. Biz senin evlâdınız, Yusuf da bizim biraderimiz ve gözümüzün nuru kardeşimizdir. Halbuki biz Yusuf'a şefkat eder hayır öğüt verir elbette nasihat ederiz. Binaenaleyh; yarın gönder Yusuf'u bizimle, çıkalım dağlara, meyvelerden istediği kadar bol bol yesin ve istediği oyunlardan oynasın. Gözü gönlü açılsın. Halbuki biz onu elbette muhafaza ederiz» demekle pederlerinden müsaade istediler.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile şu sözleri pederlerinin Yusuf (A.S.) üzerine biraderlerinden korktuğuna ve biraderlerinin de onu hissederek bu korkuyu izaleye çalıştıklarına delâlet eder. Binaenaleyh; Ebussuud Efendi'nin beyanı vechile pederlerini kandırarak müsaade almak ve maksatlarına nail olmak için sözlerini kuvvete delâlet eden cümle-i ismiye ve te'kide delâlet eden (اِنَّ) ve (لَام) ve Yusuf'a râci' zamiri takdimle hıfzını nasihatını cemiine isnad ederek (وَاِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ) (وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) cümleleriyle irad ettiler ve pederlerine vaad-i kavî verdiler.

(رَتَعَ); *hayvanatın bahar günlerinde mer'ada bol ot yemeleri* manâsına ise de *insanın rızkında vüs'ata ve istediğini yemeye muktedir olmasında* dahi isti'mâl olunduğundan bu makamda *istediği meyvalardan istediği kadar yer, telezzüz eder* demektir. *la'b*'la murad; *müsabaka ve ok atmak gibi muharebeye mukaddime ve âlet olan şeylerdir.*

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Yusuf'un biraderlerinin pederlerine vâki olan ısrarlarına karşı Ya'kub (A.S.) ın oğlu Yusuf'u biraderleriyle göndermeye mümaşat gösterip ve lâkin göndermek istemediğine iki sebep söylediğini beyan etmek üzere :

قَالَ اِنّ۪ي لَيَحْزُنُن۪ٓي اَنْ تَذْهَبُوا بِه۪ وَاَخَافُ اَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَاَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Ya'kub (A.S.) «Sizin Yusuf'la gitmeniz bana muhakkak hüzün verir ve sizin gafil olduğunuz halde Yusuf'u kurt yemesinden ben korkarım» dedi.]

Yani; Ya'kub (A.S.) mahdumlarının Yusuf'u sahraya götürmek üzere ısrarlarına karşı onlarla göndermek istemediğine iki özür beyan etti ve Sizin Yusuf'la sahraya gitmeniz bana muhakkak hüzün verir, iftirakına dayanamam, binaenaleyh; bir an bile gözümden ayırmak istemem ve korkarım ki siz ondan gafil olduğunuz halde Yusuf'u kurt yer, muhafazasında kusur ve gaflet edersiniz» demekle göndermeye rağbet etmediğinin sebeplerini beyan etti.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Ya'kub (A.S.) rüyasında Hz. Yusuf üzerine bir kurdun hücum ettiğini görüp, arz-ı Ken'ân'da kurdun çok olmasına binaen kurdun yemesinden korktuğunu dermeyan etmiştir ve lâkin (البلايا مؤكل بالنطق) yani «Belâ söze bağlıdır» fahvasınca korktuğu cihetten haber getirdiler. Binaenaleyh; «İnsan hayır sayınmalı işe ve hayır gelmeli başa» dedikleri darbımesel de bu vak'aya mutabıktır.

Hâzin'de beyan olunduğu vechile biraderleri pederinden izin almasını Hz. Yusuf'a tavsiye etmeleri üzerine Yusuf (A.S.) da müsaade istedi ve pederi de müsaade etti.

⁂

Vâcip Tealâ Ya'kub (A.S.) ın iki cihetle i'tizarına karşı mah-

dumlarının pederlerine vermiş oldukları cevabı beyan etmek üzere :

قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Ya'kub (A.S.) ın mahdumları «Biz kuvvetli bir cemaat olduğumuz halde eğer Yusuf'u kurt yerse bu takdirde elbette biz zayiînden ve zarar edenlerden oluruz» dediler.]

Yani; Yusuf (A.S.) ın pederleri «Korkarım siz gaflet edersiniz, Yusuf'u kurt yer demesi üzerine pederlerinin şu sözünü baîd addederek hilelerini setretmek tarikıyla «Ey baba! Biz kavî bir cemaat olduğumuz halde eğer Yusuf'u kurt yer de biz gaflet edersek zarar edenlerden, malımızı ve mevaşimizi muhafazadan âciz zuafâ güruhundan oluruz. Şu halde bu diyarlarda eğleşemeyiz. Ey pederimiz! Senin aklına gelen şey ne kadar uzaktır. Eğer dediğin olursa bizim aleyhimize hüsranla duâya müstehak oluruz» demekle şecaat izhar ettiler ve pederlerinin i'tizarından ikinciye cevapla iktifa ve evvelkine cevaptan sükût ettiler. Çünkü; evvelki i'tizarı olan Hz. Yusuf'a muhabbet; onların gayz u gazap ve hasedlerine sebeb olup onlarca ma'lûm olduğundan «Niçin mahzun oluyorsun, neden ayrılamıyorsun?» gibi şeylerle cevap vermediler ki keenne o ciheti ehemmiyete almamışlardır. Zira; maksatlarını te'mine o cihetten iğmaz-ı aynetmek lâzım geliyordu. Binaenaleyh; muhabbetinden dolayı pederini muâhaze etmek ve o cihetten münakaşaya meydan vermek istemediler.

*
**

Vâcip Tealâ şu beyan olunan münakaşalar bittikten sonra Ya'kub (A.S.) ın müsaadesi üzerine mahdumlarının Yusuf'la beraber gittiklerini ve Yusuf (A.S.) ı ibadethanesi olan kuyuya koyduklarını beyan etmek üzere :

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاَجْمَعُوا اَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ

buyuruyor.

[Vakta ki biraderleri Yusuf'la beraber gittiler ve Yusuf'u kuyunun karanlık mahalline koymak üzere cem'oldular ve arzularını işlediler, maksatlarını icra ettiler.]

وَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

[Biz Yusuf'a vahyettik ve «Yâ Yusuf! Merak etme. Elbette kardeşlerin bilmedikleri halde sen onların şu işlerini haber verirsin» demekle tesliye ettik.]

Yani; mahdumlarının ısrarları üzerine Ya'kub (A.S.) müsaade edince onlar Yusuf (A.S.) la sahraya gittiler ve evvelce vermiş oldukları karar vechile Yusuf (A.S.) ı ma'ruf kuyunun derin mahalline atmak üzere kuyunun başına toplandılar ve azmettikleri şeyi işlediler ve biraderlerini kuyunun içine koydular. İşte o vakit biz vahyettik ve dedik ki «Merak etme. Elbette sen saha-i selâmete çıkar ve bunların şu yolsuz işlerini onlara haber verir mahcub edersin. Halbuki onların haberleri olmaz ve seni bilmezler. Zira; senin rif'at ü şanın ve ülüvv-ü merteben onların seni bilmesine mani olur» demekle biz Yusuf'u tesliye ettik.

Beyzâvî ve Medarik'in beyanları vechile kuyuya atınca Yusuf (A.S.) su üzerine iner ve kuyunun bir tarafında olan taşın üzerine çıkar. O vakitte Yusuf (A.S.) ın bu kuyudan halâs olacağını, o kardeşlerinin şu işlerini kendilerine haber vereceğini, o kardeşleri üzerine emîr olacağını ve rü'yasının eseri zuhur edeceğini müş'ir vahyettiğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. *V a h y* ile murad; *vahy-i hakikidir.* Gerçi Yusuf (A.S.) o zaman on iki yaşında olduğu rivayet olunmaktaysa da hadaset-i sin vahye mani değildir. Çünkü; Yahya ve İsa (A.S.) a dahi hal-i sabavetlerinde vahiy gelmiştir. Vakıa kuyunun içinde vahyini tebliğ edecek ümmet yoksa da kalbini tatmin için vahiy gelmek ve ileride ümme-

tine tebliğ etmek caiz olduğu Fahr-i Râzi ve Hâzin'in cümle-i beyanatındandır. Yahut *v a h y* ile murad; *ilham olmak* muhtemeldir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile kuyuya vaz'edeceklerinde kanla boyayıp pederlerine götürmek üzere gömleğini çıkarmışlarsa da Cibril-i Emin vahyile geldiğinde İbrahim (A.S.) ı Nemrud ateşe attığında Cennet'ten Cibril-i Emin bir harir gömlek getirip giydirmişti ve o gömlek gümüş zarf içinde irsen Ya'kub (A.S.) a intikal etmiş, Ya'kub (A.S.) da o gömleği teberrük tarikıyla Yusuf (A.S.) ın boynuna takmış ve Hz. Yusuf'u biraderleri kuyuya koyacaklarında gömleğini çıkarmışlarsa da gümüş zarfı almak telâşla hatırlarına gelmediğinden boynunda kalmıştı. İşte Cibril-i Emin vahyile gelir, derhal o zarf içinden harir gömleği çıkarır giydirir.

Fahri Râzi, Kazî ve Medarik'in beyanları vechile şu vahyin eseri Mısır'da zuhur etmiştir. Çünkü; Yusuf (A.S.) nice müddet sonra Mısır'a Aziz olup zahire almak üzere biraderleri huzuruna geldiklerinde Hz. Yusuf biraderlerini bildi, biraderleri ise onu bilmediler. İşte o zaman biraderlerine «Sizin baba bir kardeşiniz varmış, kuyuya atmış, babanıza kurt yedi demişsiniz» demekle onların ef'âlini haber verdi. Onlar ise Azizin, biraderleri Yusuf (A.S.) olduğunu bilmediler.

Yahut Nisâbûrî'nin beyanı vechile *âyetin manâsı:* [Biz vahyettik ve lâkin biraderleri bizim vahyettiğimizi bilmediler] demektir. Şu halde vahyi bilmiş olsalar gazapları daha ziyade artacağına binaen vahy-i ilâhi biraderlerinden gizlenmiştir.

Gerçi Yusuf (AS..) ın biraderlerinden pederlerine yalan söylemek ve pederleriyle biraderleri beynini tefrik etmek gibi ba'zı hatalar sebketmişse de yukarıda beyan olunduğu veçhile nebi olmaları ihtimaline binaen onları zem ve sûuzan etmek kat'iyen caiz değildir. Çünkü; nebi oldukları surette bu hatalar nübüvvetlerinden evvel vâki olmuştur. Enbiyanın günah-ı kebireden masum olmaları nübüvvetlerini izhardan sonradır. Amma nebi olmadıkları surette bu gibi tevcihata hacet yoktur. Çünkü; âhad-ı ümmet hiçbir vakit hatadan hâlî olamaz.

*
* *

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ı biraderleri kuyuya indirdikten sonra pederlerine gelip Yusuf'u kurt yedi dediklerini beyan etmek üzere :

وَجَٓاؤُ۫ اَبَاهُمْ عِشَٓاءً يَبْكُونَۜ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Yusuf'un kardeşleri ağlayarak akşam vakti pederlerine geldiler.]

قَالُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا

[Ve dediler ki «Ey babamız! Biz müsabaka eder olduğumuz halde gittik ve Yusuf'u eşyalarımızın yanında bıraktık.]

فَاَكَلَهُ الذِّئْبُۚ

[Binaenaleyh; Yusuf'u kurt yedi.]

وَمَٓا اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿١٧﴾

[Halbuki sen bizim sözümüze inanmazsın velevse doğru söylemiş olalım» demekle pederlerini endişe içinde bıraktılar.]

Yani; Yusuf (A.S.) ı biraderleri kuyuya koyduktan sonra akşamın karanlığında ağlaşarak pederlerine geldiler. Pederleri onlara niçin ağladıklarını ve koyunlarına bir kaza olduğundan mı ağladıklarını ve Yusuf'un nerede olduğunu suâl edince dediler ki «Ey babamız! Biz birbirimizle hangimiz daha ziyade ileri gider olduğumuzu bilmek için müsabaka eder olduğumuz halde gittik ve biraderimizi eşya ve emteamız yanında terkettik. Müsabakaya dalmış ve gaflet etmişiz. Binaenaleyh; Yusuf'u kurt yedi ve sen de o yolda teşe'üm etmiştin. Aklına gelen başına geldi. Biz sana doğru söylemiş olsak dahi sen bize inanır ve tasdik eder olmadın» de-

mekle hilelerini setretmek ve bu bilâ pederlerinin teşe'ümünden neş'et ettiğine işaretle musibetin pederlerinin halinden ve sûuzanından ileri geldiğini beyanla kabahatı üzerlerinden atmak istediler.

Tefsir-i Hâzin'de ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile karanlıkta yüz yüzü görmediğinden i'tizara cesaret ziyade olduğu için pederlerinin huzuruna akşam vakti gelmesini intihab etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf'un kardeşlerinin pederlerine karşı irtikâb edecekleri yalanı takviye etmek için Yusuf (A.S.) ın gömleğini kana boyanmış olarak getirdiklerini beyan etmek üzere :

وَجَاؤُ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ

buyuruyor.

[Ve onlar Yusuf (A.S.) ın gömleğine yalan olarak sürülmüş bir kanla geldiler.]

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا

[Ya'kub (A.S.) «Bu sizin sözünüz doğru değildir, belki sizin nefsiniz bu emri size tezyin etti, güzel gösterdi, nefsinize uydunuz bu çirkin emri işlediniz.]

فَصَبْرٌ جَمِيلٌ

[Binaenaleyh; benim işim sabr-ı cemildir.] Zira; sabr-ı cemilden başka çare yoktur.

وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

[Sizin lisanınızla vasfedip söylediğiniz şey üzerine Allah'tan yardım istenir. Benden sabır, Allah'tan yardım» dedi.]

Yani; pederlerinin kolayca sözlerine inanmayacağını bildiklerinden biraderlerinin gömleğini bir koyun kanına boyadılar ve yalandan sürülmüş kanla pederlerine geldiler ve gömleğini ortaya koydular. Pederleri gömleği eline aldı ve kanın insan kanı olmadığını bildi ve dedi ki «Bu sözünüz yalandır, belki bu çirkin işi sizin nefsiniz size tezyin etti. Binaenaleyh; nefsinize uydunuz, bunu işlediniz. Şu halde benim için sabr-ı cemilden başka çare yok, ancak sabr-ı cemil vardır ve sizin söylediğiniz emir üzerine Allah'tan yardım talebolunur» demekle sözlerinin doğru olmadığını ve nefislerine uyduklarını ve bu iptilânın çaresi güzel sabır olduğunu ve bu işin âkıbetine Allah'tan yardım istediğini beyan etti.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran yalanlarını doğru gibi göstermek üzere bir kuzu keserler, gömleği kana sürerler ve lâkin yırtmak hatırlarına gelmez. Pederlerine getirince Hz. Ya'kub gömleği alır, yüzüne ve gözüne sürer. Fakat yırtık olmayınca «Sübhanallah! Ne acip ve halim bir kurtmuş oğlumu yemiş de gömleğini yırtmamış» dedikten sonra sözlerinin yalan olduğunu, bu büyük işi onlara nefisleri tezyin ve teshil ettiğini, bu işin âkıbetinde selâmeti bulmak için sabr-ı cemil lâzım geldiğini ve Allah'ın inayetine ilticadan başka çare olmadığını söyledi. Çünkü; Ya'kub (A.S.) mahdumlarının sözlerinin yalan olduğunu gömleğin sağlam olmasıyla bildiği gibi oğlunun rü'yasıyla da bilmişti. Zira rü'ya; Hz. Yusuf'un, âkıbet-i hasene sahibi olduğuna delâlet ediyordu. *Sabr-ı cemil; şikâyetsiz ve fezi' u feryad etmeden sükûnetle sabretmektir.* Zira kaza-yı ilâhi üzerine sabır vâciptir ve lâkin zalimin zulmü üzere sabretmek vâcip değildir. Belki zulmün def'ine çalışmak vâciptir. Ya'kub (A.S.) ın oğlunun sağ olduğunu bildiği ve şiddetle taharri edip oğlunu o belâdan kurtarıp zulmü defetmek lâzım olduğu halde sabrının sebebi; Fahri Râzi'nin beyanı vechile iki şeydir :

Birincisi; bu vesileyle Mısır'a gidip melce-i enam olması ve bu belâ sebebiyle derecatının terfii mukadder olduğundan Cenab-ı Hakkın taharriye müsaade etmemesidir.

İkincisi; taharriye başlamak oğlunun hayatına suikasde sebep olmasıdır. Çünkü; mahdumlarının Yusuf (A.S.) hakkında hasedleri ve gayz u gazapları pek çok olduğundan taharriye başla-

nırsa Yusuf'u katletmek ihtimali galip olduğu cihetle taharriden feragatla sabra mülâzemet ve Allah'ın inayetine iltica etmiş ve şu halde pederinin sabrı oğlunun hayatını muhafaza eylemiştir. Yusuf (A.S.) ın rü'yasının icabı âkıbeti pek parlak olacağına kalbi müsterihti ve lâkin ne gibi tecelliyat olacağını bilmemekle beraber iftirakına tahammül edemediğinden hüzün ve esefi ziyadeydi.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın makam-ı mübareki olan kuyudan Mısır canibine azimetinin keyfiyetini beyan etmek üzere:

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ

buyuruyor.

[Kuyunun yakınına bir yolcu kafilesi geldi. Su getiricilerini su almak üzere kuyuya gönderdiler ve o kimse kuyuya geldi ve kovasını kuyuya saldı.]

قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ

[«Ey müjde! Zamanın geldi, gel buraya, işte şu kuyudan çıkan bir oğlandır» demekle kendi kendini tebşir etti.] Çünkü; Yusuf (A.S.) kovaya sarılmış ve kovayla beraber çıkmıştı.

وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً

[Kafile halkı satılık bir metâ' olmak üzere Yusuf'u sakladılar.]

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾

[Hâlbuki Allahü Tealâ onların amellerini bilir.]

Yani; Yusuf (A.S.) a ma'bedhane olan kuyunun civarına Medyen'den gelip Mısır'a gitmek üzere bir yolcu kafilesi geldi. Ma-

lik b. Zağr isminde su getirici adamlarını kuyuya su almak üzere gönderdiler. (Malik) kuyuya geldi ve kovasını kuyuya salınca Yusuf (A.S.) kovaya sarıldı. Malik kovayı çekti, fakat su yerine kemâl-i sabahat ve melâhatlı bir oğlan çıkınca Malik (يابشرى هذا غلام) diyerek bağırdı. Yani «Bu ne müjdedir ey müjde! Gel buraya, zamanın geldi. İşte şu kuyudan çıkan bir oğlandır» dedi ve Hz. Yusuf'u aldı, kafileye götürdü. (Malik) ve sair kafile halkı Yusuf'u ticaret için satacak bir metâ' makamında ve emanet diyerek satmak ve parasını taksim etmek üzere ittifak ettiler ve bu yolda işin hakikatını saklamak ve söylememek üzere karar verdiler. Halbuki cemi-i seraire muttali' olan Allahü Tealâ gerek Yusuf'un biraderlerinin ve gerek kafilenin amellerini bilir.

Hâzin ve Kazî'nin beyanları vechile *v a r i d ; kafilenin önünde gidip kafilenin konak yerini, suyunu ve ateşini hazırlayan kimseye denir.* Bu kafilenin varidi de (Malik b. Zağr Huzaî) olduğu mervidir. *B ü ş r â ; süruru mucip olan birşeyi ihbar için isti'mâl olunan bir kelimedir.* Yahut *kafilede Malik'in arkadaşlarından birinin ismi (Büşrâ) olduğundan onu çağırmıştır. B i z â a ; satıvermek için emanet edilen maldır.* Çünkü; bazı rivayete nazaran Malik'le diğer bir refiki Yusuf (A.S.) ı kuyuda bulduklarını kafilenin sair efradından sakladılar ve «Kuyunun yanında bulunan kimseler bu köleyi bize emanet ettiler. Mısır'da satıp parasını göndereceğiz» demelerine binaen Yusuf (A.S.) a *bizâa* yani *satılmak üzere emanet edilmiş mal* denilmiştir. Kafile Hz. Yusuf'un kuyuda üç gün ikaametinden sonra geldiği ve üç günden sonra kuyudan çıktığı mervidir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ı kafilenin Mısır'da sattıklarını beyan etmek üzere :

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ۝

buyuruyor.

[Kafile erkânı Yusuf'u noksan bir paraya ki sayılır birkaç dir-

heme **sattılar ve Yusuf hakkında rağbetsizlik gösterenlerden oldular.]** Çünkü; yolda bulduklarından her kaç kuruşa verseler kâr olduğu için ehemmiyet vermediler. Zira; buldukları şeyi hakir görmek ve kıymetini bilmemek her ne olsa kâr addetmek ve sahibi çıkar diyerek alelacele elden çıkarmak insanlarda âdettir. Binaenaleyh; Yusuf (A.S.) hakkında kafile öyle yaptılar ki az paraya değiştiler. Şu manâ; satanların kafile efradı olduğuna nazarandır. Amma satanların Yusuf (A.S.) ın biraderleri olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [İhve-i Yusuf, Yusuf'u noksan bir paraya sattılar ki bir kaç sayılır dirhem ve züyüf akçedir.] Yani; «Kaçmış bir köleleri olduğunu iddia ederek rağbetsizlik gösterdiler» demektir. Kervanı kuyunun yanına konunca ihve-i Yusuf ne var ne yok diyerek Yusuf (A.S.) ın halinden haber aramak üzere kuyunun başında kafilenin yanlarına gelip biraderlerini kuyudan çıkmış görünce « Bu bizim kölemizdir, kaçtı» deyip kafileye az bir parayla sattıkları mervidir. Kafileyle gidip pederlerinden uzak olması matlub olduğundan paranın azına ve çoğuna bakmayıp hemen kafile, ne vermişse aldıklarından (وكانوا فيه من الزاهدين) denmiştir ki «Yusuf hakkında kardeşleri ihtiyaçsız ve ehemmiyetsiz bulundular» demektir. Yahut kafile, kaçmış köle denilince ihtiyacsız ve rağbetsiz bulundular ki az parayla alsınlar.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *s e m e n - i b a h s* la murad; *haram, o ayarı aşağı ve kıymeti noksan bir paradır.* Ve o zamanda kırk dirhemden yukarı olan parayı tartmak ve kırktan aşağı olanı saymak âdet olduğu cihetle Yusuf (A.S.) bedelinde alınan para kırk dirhemden aşağı olduğuna işaret için (دراهم معدودة) yani «sayılmış bir para» denmiştir.

Z ü h d ; bir şeye rağbet etmemektir. Binaenaleyh; bu âyette evvelki manâya nazaran *z a h i d î* nle murad; kafile olursa *yolda bulduklarını ve kaçmış bir köle olduğunu itikad ettiklerinden sahiplerinin usanmış olduklarını gördükleri cihetle rağbetsiz göründüler, az bir parayla aldılar ve Mısır'da az bir ticaretle sattılar* demektir. Eğer zahidînle murad; biraderleri olursa *keenne kaçmış bir köle olduğundan kafileye karşı rağbetsiz göründüler ve azıcık bir para aldılar, dönüverdiler* demktir. Fakat kardeşlerinin «Bu bi-

zim kölemizdi, fakat kaçmıştır» demelerine karşı Yusuf (A.S.) hakikatı söyleyecek olursa katlederler korkusuna binaen sükût etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ı kafilehin alıp Mısır'a götürdüklerini beyandan sonra Mısır'da cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهِ اَكْرِمِي مَثْوٰيهُ عَسٰى اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا

buyuruyor.

[Ehl-i Mısır'dan Yusuf (A.S.) ı satın alan kimse haremine «Sen bunun yatacak ve oturacak makaamını güzel yap, yiyeceğine, giyeceğine dikkat et, ikramda bulun, me'mûl ki bu zat aklıyla ve dirayetiyle bize menfaat eder veyahut biz onu velet ittihaz ederiz» demekle tenbihatta bulundu.]

***

Vâcip Tealâ Aziz-i Mısır'ın Yusuf (A.S.) da gördüğü alâmet-i necabet ve emmare-i salâh üzerine haremine tenbihat-ı lâzımeyi icra ettiğini beyandan sonra :

وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْاَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِ

buyuruyor.

[İşte biz azîmüşşan Yusuf (A.S.) ın pederinden ve biraderinden iftirak ederek küçük yaşında diyar-ı gurbete düşerek kuyunun dibinde ihtiyar-ı uzlet edip çıktıktan sonra azizin nazar-ı dikkatını, şefkat ve merhametini Yusuf üzerine tevcih ve katilden kurtarıp saha-i selâmete çıkardığımız gibi Yusuf (A.S.) a yeryüzünde kemâl-i kudret ve vüs'at verdik ki kendi ihtiyarıyla tasarruf eylesin, Biz ona rü'ya tabirini, kitapların te'vilini ve enbiyadan varid

olan hadislerin tevcihini ta'lim ettiğimiz için arz-ı Mısır'da tasarrufa iktidar verdik ki adaletle hükme muvaffak olsun.]

وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِهٖ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

[Halbuki cümle kullarının işlerini tedbir eden Allahü Tealâ emri üzerine galip ve istediği kulunu âlî ve istediğini zelil kılar ve dilediğini işler, iradesine kimse karşı koyamaz ve lâkin nasın ekserisi Allah'ın galebesini ve emrinde istiklâlini ve mülkünde tasarrufunu bilmez.] Binaenaleyh; ihve-i Yusuf gibi birçok şeylere teşebbüs eder lâkin irade-i ilâhiyeye karşı hiçbir te'siri olmaz. Âkıbet hacaletini mucip olur. Zira; Allahü Tealâ emrinde galiptir.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile *s e y y a r e* yani *deveciler* Yusuf (A.S.) ı Mısır'da satmak için pazara çıkarınca Mısır'ın maliye nazırı ve başvekili (Kıtfır) Hz. Yusuf'u alır ve âyette beyan olunduğu veçhile haremi (Rail) e veyahut (Züleyha) ya son derece ikram etmesini, iltifatta bulunmasını ve muhterem tutulmasını tenbih eder. Bu tenbihine iki sebep beyan eder ki birisi; Yusuf (A.S.) da gördüğü akıl, zekâ ve salâh-ı hâl sebebiyle çiftliklerinde ve sair işlerinde menfaat göreceğini ümid etmesidir, diğeri de (Kıtfır) bilâveled olduğundan kendine oğul ittihaz edeceğini mülâhaza etmesidir.

İbn-i Mes'ud Hazretlerinin «Âhad-i nastan en ziyade ferasetli olan üç kişiden *b i r i n c i s i ;* Aziz-i Mısır'dır ki ferasetiyle Yusuf (A.S.) ı bildi ve haremine ikram etmesini tavsiye etti. *İ k i n c i s i ;* Hz. Şuayb'ın kerimesidir ki ferasetiyle Mûsâ (A.S.) ı bildi, pederinden Hz. Mûsâ'yı isticar etmesini istedi ve isticar olunanların hayırlısı olduğunu beyan etti. *Ü ç ü n c ü s ü ;* Ebubekir Hazretleridir ki Hz. Ömer'in hilâfete liyakatını bildi ve yerine halife intihab etti» buyurmuştur.

Yusuf (A.S.) Mısır'ı teşrifinde Mısır'da hükümdar (Amalika) kavminden (Reyyan b. Velid) isminde bir kimse olduğu mervidir. Bundan sonra gelecek âyetlerde beyan olunacağı veçhile vukuâtın

cereyanından sonra Yusuf (A.S.) ı kendine vezir tayin eden budur ve Yusuf (A.S.) a iman edip din-i hak üzere Hz. Yusuf'un hayatında vefat ettiği Kazî'nin cümle-i beyanatındandır.

*
* *

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın Mısır'da (Kıtfır) ın konağında karar ettiğini, (Kıtfır) ın da haremine şan-ı Yusuf'a ihtimam lâzım olup her türlü ikramla iltifat olunmasını emreylediğini beyandan sonra Hz. Yusuf'un bulûğa vasıl olduğunu ve ilm ü hikmet verdiğini beyan etmek üzere :

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Yusuf (A.S.) sinn-i bulûğa vasıl olunca biz ona nas beyninde hikem ve emr-i dinde ilim verdik. İşte bizim Yusuf'a ilim ve hikem verdiğimiz gibi her mü'min-i müttekiyi ve ihsan sahiplerini güzel mükâfatla cezalandırırız.]

Yani; vakta ki Yusuf (A.S.) cisminin ve akl ü ferasetinin kuvvet bulduğu otuzla kırk arasındaki sinn-i vukufa baliğ olunca biz ona ilim ve hikmet verdik ki amelle müeyyed olan ilimdir ve ahadisi te'vile ilim de verdik. İşte Yusuf'a ilim, amel ve hikmet verdiğimiz gibi cümle erbab-ı ihsanı hüsn-ü ceza ile cezalandırırız.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile *e ş ü d* le murad; *delikanlılığın nihayeti ve vücudun ve aklın tekemmülü zamanı olan otuz üç yaşında olmaktır.* Buna nazaran Yusuf (A.S.) nas beyninde adaletle hüküm ve fasl-ı hukuka otuz üç yaşında me'zun kılınmıştır. Yahut eşüdle murad; *on sekizle otuz üç yaş arasıdır.* Yahut *sinn-i bulûğdur.*

Yusuf (A.S.) a verilen hikem ve ilim, kezalik amelinde ittika, hal-i sabaveinde belâya sabır ve ihsanla meşgul olduğundan bu misilli hüsn-ü mükâfâta nail olduğuna işaret için Cenab-ı Hak âyetin âhirinde erbab-ı İhsanı bu gibi güzel cezalarla cezalandırırız buyurmuştur. Çünkü; muhsin; *amelinde ittika ve belâya sabredip*

kazaya razı olan mü'min-i muhlistir. Şu halde bu sıfatlar her kimde bulunursa ihsan-ı ilâhiye nail olacak demektir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın Azizin konağında istirahat buyurduğu zaman Azizin haremi tarafından vâki olan teklifi ve o teklife karşı Hz. Yusuf'un müdafaasını beyan etmek üzere :

وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ

buyuruyor.

[Yusuf (A.S.) kendi evinde bulunduğu kadın Yusuf'u, nefs-i Yusuf'tan talebetti.]

وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ

[Ve o kadın konağın kapılarını kapadı. «Haydi gel ya Yusuf! Ben senin için hazırım» dedi.]

قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبِّي اَحْسَنَ مَثْوَايَ

[Yusuf (A.S.) «Ben senin teklifini kabulden Allah'a sığınırım. Zira; senin zevcin benim seyyidimdir ki makaamımı gayet güzel kıldı ve bana ikram etmeyi sana emretti» dedi.]

اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

[Çünkü; zalimler felâh bulmaz] demekle imre-i Azizin davetini reddetti.

Yani; Yusuf (A.S.) ı Aziz-i Mısır hanesine götürüp rahatını te'min edip rüşdüne baliğ olduktan sonra Yusuf (A.S.) hanesinde eğleştiği Azizin haremi Yusuf'u, nefs-i Yusuf'tan talebetti ve arada vasıta istihdam etmedi. Bizzat kendi Yusuf'la birleşmeyi Yusuf

(A.S.) dan istedi, bulundukları sarayın birçok kapılarını kapadı, Yusuf (A.S.) teklifini izhar etti ve «Yâ Yusuf! Tez gel yanıma, ben senin için hazırlandım. Arada mani' kalmadı. Binaenaleyh; sür'atle gel, benimle birleş» dedi. Yusuf (A.S.) hatunun şu davetine icabetten imtinâ' ederek «Senin teklifini kabulden ben Allah'a sığınırım ve beni bu gibi ef'âlden muhafaza etmesini Allah'tan isterim. Zira; senin zevcin Aziz benim efendimdir ki benim makamımı terfi'le güzel kıldı ve bana ikram olunmasını sana ısmarladı. Böyle efendinin haremine hıyanetle kötülük eder miyim? Elbette bu gibi çirkin ef'âle ben cüret etmem. Zira; zina ile nefsine zulmeden zalimler felâh bulmaz» demekle Azizin hareminin talebini reddetti. Gerçi Yusuf (A.S.) ın hüsn-ü cemâl ve melâhatından hatun müteessire olup kemâl-i aşk ve muhabbet her tarafını ihata edip tahammül edemez bir hale geldiğinden Hz. Yusuf'u şehevat-ı nefsaniyesine uydurmak üzere envâ'-ı hiyel ve desaise teşebbüs ederek tam fırsat bulduğu bir zamanda bütün esbabı hazırlamış ve arzusunu izhar etmiştir, lâkin Yusuf (A.S.) da Allah'a iltica ederek talebini red ve bu gibi ef'âlin zulüm olduğunu ve zulmü irtikâb edenlerin azaptan kurtulamayacaklarını beyan eylemiş ve bu kelâmıyla Azizin haremine nasihat ve insafa davet etmek istemiştir.

Kapıların müteaddid olduğuna işaret için ebvab; *cemi'* sıygasıyla varid olduğu gibi (غلقت) kelimesi de kesrete delâlet eden tef'il babından varid olmuştur ve Yusuf (A.S.) Mısır'da halk arasında Azizin abdi olmakla meşhur olduğundan «Aziz benim seyyidimdir» demiştir, yoksa Yusuf (A.S.) hürdür, hiç kimsenin memlükü olmaz ve olmamıştır. Yahut (انه) zamiri Allahü Tealâ'ya râci'dir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ben Allah'a iltica ederim. Zira; Allahü Tealâ benim Rabbim ve halikımdır ve Azizin kalbini bana meylettirmekle benim rahatımı te'min ve makaamımı âlî kıldı] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Yusuf (A.S.) hatuna vermiş olduğu cevapta abdiçin lâzım olan vazifelerin tertibine gayet güzel riâyet etmiştir. Çünkü abdiçin birinci derecede vazife; Allah'ın emrine itaat ve nehyinden ictinabetmek olduğuna işaret için Yusuf (A.S.) cevabına (معاذالله) kelimesiyle başlamıştır. İkinci

derecede abdiçin riâyet lâzım olan; hukuk-u ibad olduğuna işaret için hatunun teklifini redle cevabının ikinci safhasında Azizin nimetiyle mütena'im olup hukukuna riâyet vâcip olduğunu beyan etmiştir. Üçüncü derecede herkesin nefsini zulüm gibi zarardan vikaaye etmesi vâcip olduğunu beyan ve Züleyha'ya zina gibi ef'âl-i kabihadan vazgeçmesini tavsiye etmiştir. Gerçi zinada azıcık bir lezzet varsa da dünyada rüsvâlığı ve âhirette büyük azabı mucip olduğundan âkil olan için bu gibi fenalığa tenezzül etmek yakışmadığına işaret etmiştir. İşte bu âyet-i celile; Yusuf (A.S.) ın kemâl-i nezahet ve iffetine delâlet eder. Çünkü davet eden hatun; o zamanda dünyada en büyük hükümdarın vezir-i a'zamının haremidir. Yusuf (A.S.) üzerine zahirde hâkime ve gayet-i hüsne malik olduğu gibi davetine icabette maddeten bir mani' olmayıp esbab-ı mülâkat da hep mevcut olduğu ve Yusuf (A.S.) ın da tabiat-ı beşeriyesinin tam galeyan ve galebe edeceği bir zamanda necabet-i nebeviye ve taharet-i fıtriyeleri bu esbabın cümlesini redle damen-i pakini meharimden muhafazası pek büyük iffet ve nezahet-i şan sahibi olduğuna delil-i kat'idir. Binaenaleyh bu âyet; insanların daima nefslerini bu gibi meharimden muhafaza etmesi vâcip olduğuna dahi delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Azizin hareminin Yusuf (A.S.) ı nefsine davet edip Hz. Yusuf'un daveti reddettiğini beyandan sonra Yusuf'la Züleyha arasında cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّهِ

buyuruyor.

[Zatı ülûhiyetime yemin ederim ki Azizin haremi Yusuf'la ihtilât etmek ve Yusuf da onu defetmek ve ondan firar etmek kasdetti. Eğer Yusuf (A.S.) zinanın hurmetine dair Rabbisinin delillerini görmemiş olsaydı şayet ki Züleyhayla birleşmek kasdederdi ve lâkin Rabbisinin burhanını görmek Yusuf'u davet eden hatunla içtimâ'dan menetti.]

كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوٓءَ وَالْفَحْشَٓاءَ

[Biz azîmüşşan Yusuf'u böylece iffetinde sabit kıldık ki ondan seyyidine ihanet gibi kötülüğü ve zina gibi fahşayı defedelim.]

اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾

[Zira Yusuf (A.S.) bizim halis kullarımızdandır.]

Yani; Yusuf (A.S.) Azizin hareminin davetini reddettikten sonra hatun Yusuf (A.S.) la içtimâ' etmeyi muhakkak kendi ihtiyarıyla kasdetti. Eğer zinanın hurmetine dair Rabbisinin burhan ve delillerini görmemiş olsaydı Yusuf da, Züleyha ile birleşmeyi kasdederdi ve lâkin Rabbisinin delillerini görmesi o kasıddan menetti. İşte bizim şu suretle zinanın hurmetine deliller gösterip onu sû-i kasıddan muhafaza etmemiz ondan günahı ve zina gibi fahşayı menetmek içindir. Zira; Yusuf (A.S.) bizim nübüvvetle ihtiyar ettiğimiz ve ibadetini Allah'a tahsis eden halis kullarımızdandır.

Bu âyet-i celilede müfessirînin birçok tahkikatları vardır. Hulâsası; Yusuf (A.S.) dan kasdın vâki' olmamasıdır. Çünkü; âyet-i celilenin sarahatı «Rabbisinin burhanını görmemiş olsaydı kasdederdi ve lâkin burhanı gördü kasdetmedi» demektir. Yusuf (A.S.) kasdetmiş olsa kasdı zaruri olduğundan meş'ul olmaz. Çünkü; kasdın *iki kısmı* vardır.

B i r i n c i s i ; kalbe gelen hatıratı azmeylemek ve eserini hariçte izhara sa'yetmektir. İşte Azizin hanımının kasdı bu kabildendir. Çünkü; kalbine gelen zinanın hariçte eserini izhara çalıştığı için mes'uldür. Zira; hariçte fiiliyatının husulüne sa'y ettiğinden zaruret halinden çıkmış ihtiyariyet halini iktisab etmiştir. Hemmin yani kasdın ikincisi; *mücerret nefs-i beşere ârız olup hariçte eseri izhara çalışılmayan bir hatıradır* ki her zaman her beşere ârız olan şeydir. Bu kabil hatıratın eserini izhar sadedinde azim ve fiiliyatını meydana getirmek için esbab taharri olunmazsa mücerret kalbe gelmesi zaruri olup ihtiyari olmadığından abid

mes'ûl olmaz. Şu halde Yusuf (A.S.) hakkında hemm yani *kasıd* olsa bu kabil hatırat zaruridendir. Çünkü; hariçte bütün esbab mevcut olduğu halde asla meyil göstermediği sarahat-ı nasla sabittir. Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Cenab-ı Hak; *Yusuf (A.S.) ın dört cihetle taharet ve iffetine şehadet etmiştir.*

B i r i n c i s i ; Yusuf (A.S.) dan günah manâsına olan sûu menetmesidir.

İ k i n c i s i ; zina manâsına olan fahşayı menetmesidir.

Ü ç ü n c ü s ü ; (من عبادنا) kavlinde zatına muzaf kılmasıdır.

D ö r d ü n c ü s ü ; halis kullarından olduğunu beyan etmesidir. Eğer Yusuf (A.S.) dan *sûukasd* manâsına hemm sudur etmiş olsaydı Cenab-ı Hak taharetine şehadet etmez ve burhanını göstermekle muhafaza etmezdi. Eğer imree-i Azizin teklifi üzerine beşeriyet noktasından kalb-i nebevîlerine bir hatıra gelmişse zaruridir. Beşer için hatıra gelmemek de mümkün değildir ve hatıra gelmemekten gelip de menetmek memduhtur. Çünkü; insan arzu-yu nefsanîsiyle beraber muharrematı terketmekten sevap alır ve memduh olur, yoksa arzu-yu nefsânî olmayan şeyi terkinden dolayı sevap almaz. Şu kadar ki işlemediği için azap da görmez.

Bu âyette *b u r h a n* la murad; *zinanın hurmetine dair delilleri görmesi ve bulundukları odanın duvarına (لا تقربوا الزنا) ibaresinin yazılmasıdır.* Yahut *Cibril-i Emin'in gelmesidir.* Herhangi surette olursa olsun Hz. Yusuf'un ma'sum olmasına ve Cenab-ı Hakkın sair enbiya-yı ızam gibi Yusuf (A.S.) ı da bu gibi muharremattan muhafaza ettiğine delâlet eder. Çünkü cümle enbiya; ismet-i ilâhiyeyle ma'sumlardır.

Hulâsa: imree-i Aziz davet etmiş ve birleşmek kasdetmişse de Vâcip Tealâ'nın Yusuf (A.S.) ı muhafaza ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın hatunun davetinden firar ettiğini beyan etmek üzere :

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ

buyuruyor.

[İkisi beraber kapıya doğru müsabaka ederek koştular, hatun Yusuf (A.S.) ı tutmak üzere arkadan gömleğini yırttı. İkisi kapı önünde hatunun zevcini buldular.]

قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

[Hatun «Senin ehline kötülük murad eden kimsenin cezası olmadı, illâ ya hapsolunmak yahut acıtıcı değnekle döğüp azabetmek oldu» dedi.]

Yani; hatunun davetine karşı Yusuf (A.S.) kapıya doğru firar etmek kasdedince hatunla beraber kapıya doğru müsabaka edercesine koşuştular. Yusuf (A.S.) ileride hatunun şerrinden daha hızlı kaçmakta olduğu cihetle hatun arkadan yakalamak üzere gömleğini tuttu ve yırttı. İkisi beraber kapıya geldiklerinde kapının önünde hatunun efendisi olan (Kıtfır) ı buldular. Azizin haremi zevcini görünce suçunu örtmek üzere derhal şikâyete başladı ve dedi ki «Senin ehline sûukasdeden kimsenin cezası; ancak hapis veya azab-ı elîmle azab olunmaktır».

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Yusuf (A.S.) Rabbisinin burhanını görünce kaçıp kurtulmak için kapıya doğru firar etmesi üzerine hatun bırakmamak maksadıyla arkasından tutar, fakat Yusuf (A.S.) da dinlemeyip ileriye doğru hücum edince gömleğini arkasından yırttı. (Kıtfır) ı hatunun akrabasından birisiyle kapı önünde oturur buldular. İşte o zaman hatun kendi kabahatını Hz. Yusuf'a tahmil etmek üzere şikâyete başlar ve lâkin Yusuf (A.S.) a fart-ı muhabbetinden şikâyetini cezanın tayiniyle karıştırır ki (Kıtfır) hiddetle katledivermesin için Hz. Yusuf'un hayatına zarar vermeyecek surette «Senin ehline sûukasdedenin cezası?» suâlinden sonra kendi iki suretle ceza beyan eder ki (Kıtfır) bu ikiden birini yapsın ve Yusuf (A.S.) da berhayat kalsın.

Zira; berhayat olunca bir zaman emeline nail olmak ümidi kesilmez. *S i c i n* le murad; *saray dahilinde bir odada bir iki gün hapsolunmaktı.* Yoksa uzun boylu hapsolunması değildi ve Hz. Yusuf'a son derece muhabbetine binaen hapsi azab üzere takdim etmiştir ki (Kıtfır) ı hapse imale etmekti.

Şu manâ; (ما) lâfzı (مانا فيه) olduğuna nazarandır. Amma (ما) lâfzı istifham olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Senin ehline sûukasdedenin cezası hapsetmekten veyahut azab-ı elîmle azaptan başka ne olur?] demektir. *A z a b - ı e l î m* le murad; *değnekle döğmektir.*

***

Vâcip Teâlâ hatunun zevcine karşı Yusuf (A.S.) ı itham etmek istediğini beyandan sonra Yusuf (A.S.) ın cevabını beyan etmek üzere:

قَالَ هِيَ رَاوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ اَهْلِهَا

buyuruyor.

[Yusuf (A.S.) üzerinden ithamı kaldırmak üzere «Züleyha beni, benim nefsimden talebetti ve beni fena fiile davet eden kendisidir. Benim kusurum yoktur» dedi ve hatunun kendi akrabasından bir şahit şehadet etti ve]

اِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٦﴾

[Eğer Yusuf'un gömleği ön tarafından yırtılmışsa Züleyha sadıktır, Yusuf (A.S.) yalancılardandır.]

وَاِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾

[Ve eğer Yusuf'un gömleği arka tarafından yırtılmışsa Züleyha yalancıdır ve Yusuf sadıklardandır.] demekle şahit meseleyi halletmek istedi.

Yani; kapı önünde (Kıtfır) a tesadüf edip Züleyha (Kıtfır) a şikâyette Hz. Yusuf'u itham etmek isteyince Yusuf (A.S.) şu ithamı üzerinden kaldırmaya teşebbüs etti ve «Benim kusurum yoktur zira; Züleyha arada vasıta istihdam etmeden benimle vikaı benim nefsimden istedi, envâ'-ı hiyel ve desaisi isti'mâl etti, fırsat buldu ve beni yakalamak arzu etti. Ben yakayı ele vermemek ve şerrinden kurtulmak için kaçtım. O benim arkamdan tuttu, bırakmamak istedi» demekle tebrie-i zimmet edip herbiri yekdiğerine atf-ı cürümle sözleri taaruz edince hatunun kendi akrabasından (Kıtfır) ın yanında bulunan şahit meseleyi halletmek ve kabahat sahibini meydana çıkarmak üzere şehadet etti, «Bakalım Yusuf'un gömleğine. Eğer gömlek ön taraftan yırtılmışsa Züleyha sadık, Yusuf yalancılardandır ve eğer arka tarafından yırtılmışsa Yusuf doğrulardan, Züleyha yalancıdır» demekle meseleye hükmetti.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile Cenab-ı Hakkın bu vak'ada şahidi, kabahat sahibi olan hatunun akrabasından halketmesi Yusuf (A.S.) dan töhmeti kaldırmakta kimsenin şüphesi kalmasın içindir, Yusuf (A.S.) ın gömleğiyle beraeti gerek (Kıtfır) ve gerek hatunun akrabası ve sair saray halkı indinde sabit olduğu gibi hatunun envâ'-ı ziynetlerle tezeyyün etmesi ve Yusuf (A.S.) ın firar ederek kapı önüne çıkmaları ve hatunun açık bir itham yapmayıp mücmel bir sözüyle ithama kalkmasıyla dahi sabit olmuştur.

***

Vâcip Tealâ şahidin şehadeti ve hükmü üzere gömleğin yırtığını taharri neticesinde görülen ahvali beyan etmek üzere :

فَلَمَّا رَاٰ قَم۪يصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ اِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّۜ اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظ۪يمٌ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Şahidin hükmü üzere vakta ki (Kıtfır) Yusuf (A.S.) ın gömleğini arka tarafından yırtılmış görünce haremine «Şu fiil ve buna ceza talebi sizin hilenizdendir. Zira; sizin hileniz büyüktür» dedi.]

يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هٰذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ ﴿٢٩﴾

[«Ey Yusuf! Geçiver bu sözden, sakla bu esrarı, söyleme kimseye. Şu esrar beynimizde gizli kalsın ve ey Züleyha! Sen de günahını istiğfar et. Zira; sen muhakkak istiğfara muhtaç hata edenlerdensin» demekle Yusuf (A.S.) a ricada ve hatuna nasihatta bulundu.]

Yani; şahit şehadet edip taharri neticesinde (Kıtfır) gömleğin arkadan yırtılmış olduğunu görünce evvelden beri Yusuf (A.S.) da gördüğü iffet ve taharet indinde bir kat daha kuvvet bulması üzerine haremine tevcih-i hitab ederek «Şu fena iş ve buna ceza istemek sizin hilelerinizdendir. Zira; hileniz pek büyüktür» demekle haremini tekdir ettikten sonra Yusuf (A.S.) a tevcih-i hitab ederek «Yâ Yusuf! İ'raz et bu sözden, bir daha söyleme. Zira; bizim indimizde senin beraetin tahakkuk etti. Sakla bu esrarı» demekle ricada bulunduktan sonra haremine tekrar tevcih-i hitabederek «Sen hatana istiğfar et. Zira; sen muhakkak hata edenlerdensin. Binaenaleyh; üzerine istiğfar vâcip oldu ve bir daha böyle hatada bulunma» demekle nasihat etti.

Beyzâvî'nin beyanı vechile hitab; Züleyha ve cemi-i nisvanadır veyahut yalnız Züleyha'yadır. Lâkin hilede cümlesi müşterek olduklarından cemi' sıygasıyla (كيدكن) varid olmuştur. İnsan yerlere ve göklere nispetle zayıf bir mahlûksa da nisvanın hilesi gayet ince ve kulub-ü ricale taalluku ziyade ve nüfus-u beşerde te'siri büyük olduğundan hilelerinin azîm olduğu beyan olunmuştur. Hatta nisvanın hilesi erkeklerin muvacehesinde olup şeytan'ın vesvesesi gizli olduğundan kadınların hileleri şeytan'ın hilesinden daha büyüktür.

*
**

Vâcip Tealâ; her ne kadar (Kıtfır) ve hareminin akrabası şu esrarı saklamak istemişlerse de ancak iki dudağı tecavüz eden söz elbette şayi' olur fahvasınca bu vak'anın Mısır'da şayi' olduğunu beyan etmek üzere :

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا اِنَّا لَنَرٰيهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Mısır'da kadınlardan bir tâife «Azizin haremi kendi hanesinde bulunan bir delikanlıyı o delikanlının nefsinden taleb ve o delikanlıya zina gibi bir fena fiili teklif etmiş. Şu halde o delikanlı muhabbet cihetinden Azizin hareminin her tarafını ve bilhassa kalbini ihata eylemiş ve cismini muhabbetle doldurmuş, binaenaleyh; sabra tahammülü kalmamış, açıktan teklife cesaret etmiş, yanlış bir yol takib ediyormuş. Zira; biz Azizin haremini yoldan çıkmış meydanda bir dalâlet içinde görüyoruz» demekle Azizin haremini zemmettiler.]

Beyzâvî, Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile Azizin haremini levmeden hatunlar hükümdarın perdedarı, ekmekçisi, sakîsi, zindancısı ve hayvanat müdürünün haremleridir ki saraya mensup olan beş kimsenin aileleridir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile *ş e g a f ; kalbi ihata eden ince deridir*. Şu halde (قد شغفها) demek; «Kalb üzere bulunan derinin kalbi ihata ettiği gibi Azizin hareminin kalbini kendi gulâmının muhabbeti ihata etmiş, boş yeri kalmamış. Binaenaleyh; tarik-ı savaptan çıkmış ve hataya düşmüş» demektir.

* * *

Vâcip Tealâ; Züleyha bu kadınların kendini levmettiklerini işitince kendini ma'zur göstermek üzere zemmeden kadınları da'vet edip Yusuf (A.S.) ı onlara gösterdiğini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً

buyuruyor.

[Vakta ki Azizin haremi kadınların zemmini ve hilelerini işitince onlara davetciler gönderdi ve misafirler için oturup dayanacak koltuklar hazırladı.]

وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا

[O misafir kadınlardan herbirine meyve yemek üzere birer bıçak verdi.]

وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ

[Ve «Yâ Yusuf! Çık misafirler yanına, görün bunlara» dedi.]

فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ

[Vakta ki Yusuf (A.S.) çıktı. Misafir olan kadınlar onu görünce tekbir aldılar ve hayretlerinden bıçakla ellerini kestiler.]

وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ

[Kadınlar «Allahü Tealâ acizden ve noksandan münezzeh oldu» dediler] ve sözlerine şunu da ilâve ettiler.

مَا هٰذَا بَشَرًا إِنْ هٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿٣١﴾

[«Şu gördüğümüz delikanlı beşer olmadı, zira; şu gulâm olmadı ancak ahlâk-ı kerime sahibi bir melektir» dediler.]

Yani; şehir dahilinde Azizin hareminin Yusuf (A.S.) a vâki olan teklifi şayi' olup ba'zı kadınların kendini zemmettiklerini ve Hz. Yusuf'u görmek için yaptıkları hilelerini işitince Züleyha kendinin bu muhabbeti zaruri olduğunu göstermek üzere bir büyük ziyafet tertib ederek kendini zemmeden hatunlara ve sair eşraf haremlerine davetciler gönderdi, onlar için o zamanın âdeti veçhile sandalya ve koltuklar, dayanıp oturacak mahaller ve her kürsünün yanında masalar üzerine ayva, elma ve nar gibi bıçakla ke-

silib yenecek meyveler hazırladı. Her kadının eline birer keskin bıçak verdi ve kadınların bıçakları ellerine alıp meyvelerden yemeye başlayacakları zaman evvelce güzel elbiselerle tezyin etmiş olduğu Yusuf (A.S.) a «Çık yâ Yusuf! Misafirlerin karşısına arz-ı cemâl et, göster kendini, görsünler seni. Muhabbetimde ma'zur addetsinler beni» dedi. Yusuf (A.S.) çıkıp kadınlar hüsn-ü cemalini ve kadd ü kametini ve güzel simasını görünce hayret ve dehşetlere müstağrak olup tekbir almaya başladılar ve ne yapacaklarını şaşırdıklarından ellerini kestiler. Hatta Yusuf (A.S.) ı seyr ü temaşadan kendilerine ârız olan ıztıraptan ellerinin kesildiğini bilmediler ve dediler ki «Bu misilli acaibatı halkeden hallâk aciz ve noksan gibi şeylerden münezzeh oldu. Zira; şu gördüğümüz suret beşer değildir. Çünkü; beşerde böyle bir sima görmedik. Binaenaleyh; şu gördüğümüz sima olmaz, ancak bir güzel melektir» dediler.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile *Züleyha'yı zemmeden hatunların zemden maksatları; Hz. Yusuf'u görmeye bir hile olduğundan-onların zemmine* mekir yani *hile* denilmiştir. Yahud evvelce Züleyha onlara esrarını söylemiş ve saklamalarını rica etmiş olduğu halde onlar Züleyha'yı zemle emanet olan sırrı ifşa ederek hile yaptıkları için *onların bu ifşalarına* mekir denmiştir. Yahut *hafî surette zemmetmeleri hileye müşabih olduğundan onların zemlerine* mekir denmiştir. Züleyha'nın mekrinden emin olmadığı için Yusuf (A.S.) a Züleyha «Yâ Yusuf! Çık bulunduğun mahalden» deyince derhal çıkmıştır. Yusuf (A.S.) o zaman insanların hüsn-ü cemâlde en güzeli olup emsali bulunmadığından hakikatta hüsn-ü cemâlini görenlere hayret verecek bir simada olduğundan gören kadınlar Hz. Yusuf'u görünce onu halkeden Cenab-ı Hakka tekbire ve nekaisten tenzihe müsaraat ettiler. O zamanda Mısır ahalisi putperest müşriklerse de Allah'ı ikrar ettiklerine bu âyet delâlet eder.

Gerçi cins-i beşer, cins-i melekten efdalse de taife-i nisanın kalplerinde en çirkin mahlûk şeytan olduğu gibi en güzel mahlûk da melek olmak merkûz olduğundan Yusuf (A.S.) ı meleğe teşbih etmişlerdir ve bu teşbihlerinin ikinci bir sebebi de onları Yusuf (A.S.) ın cemâlini seyrederken Yusuf (A.S.) onlara asla iltifat et-

meyip üzerinde heybet-i nübüvveti ve mehabet-i risaleti ve simayı iffet ve tahareti muhafaza ettiğini görünce onlar meleğe teşbih etmişlerdir. Çünkü; melekte kuvve-i şehvâniye ve gazabiyeye dair bir şey olmayıp taamları tevhid-i ilâhi ve şarapları Allah'ı sena etmek olduğunu bilip Yusuf (A.S.) da evsaf-ı beşeriyeden bir şey görmediklerinden evsaf-ı beşeriyeden ahlâk-ı melekûtiyeye intikal ettiğini iddia ederek ta'zîm suretiyle «Şu delikanlı olmadı illâ melek oldu» dedikleri Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ; Züleyha'nın Hz. Yusuf'u hatunlara gösterip hayretlerini görünce Züleyha kendinin ma'zure olup levme lâyık olmadığını ve belki levme şayan olan onu levmeden kadınlar olduğunu ve işin saklanacak bir ciheti kalmayıp açıktan meylettiğini ve lâkin Yusuf (A.S.) ın ona asla meyletmediğini sarahaten söylemek zamanı geldiğinden bu hususa dair olan her esrarını söylediğini beyan etmek üzere :

قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذ۪ي لُمْتُنَّن۪ي ف۪يهِ

buyuruyor.

[«İşte şu gördüğünüz zat-ı şerif ona muhabbetimden dolayı beni levmettiğiniz zattır» dedi.] Ve sözüne şunu da ilâve etti :

وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِه۪ فَاسْتَعْصَمَ

[«Allah'a yemin ederim ki muhakkak ben nefsinden onu istedim ve işittiğiniz teklifte bulundum ve lâkin o ismetini muhafaza etti ve bana asla meyletmedi» demekle Yusuf (A.S.) ın ismetine şehadet etti.]

وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَٓا اٰمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُوناً مِنَ الصَّاغِر۪ينَ ﴿٣٢﴾

[«Allah'a yemin ederim ki eğer bu zat benim emrettiğim şeyi

istemezse elbette hapsolunur ve elbette mahpushanede hakir ve zelil olanlardan olur» demekle tehdid etti.]

Yani; Züleyha Yusuf (A.S.) ı hatunların bir defa görüşte mest ü hayran olduklarını, kendinden daha ziyade fart-ı muhabbet gösterdiklerini görünce onların hallerinden cesaret alarak herşeyi meydana koymak zamanı geldiğinden dedi ki «İşte şu gördüğünüz zat onun hakkında muhabbetle beni levmettiğiniz zattır. Şimdi benim muhabbette ma'zur olduğumu ve sabra takatım kalmadığını anladınız ki bu zata muhabbette ben levme müstehak değilim ve Allah'a yemin ederim ki ben onu nefsinden talep ve muvasalat arzu ve bu hususta lâzım gelen tedbirlerin cümlesine teşebbüs ettim ve lâkin muvaffak olamadım. Zira; ismetini muhafaza etti ve Allah'a yemin ederim ki eğer benim teklifimi kabul edip emrettiğim şeyi işlemez, eski iffetinde ısrar ederse elbette hapsolunur ve uzun müddet mahpushanede kalır, elbette zelil ve küçükler zümresinden olur» demekle herşeyi açığa attı ve tehdidatta bulundu.

Beyzâvî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları vechile bu sözü kemâl-i tahassürle meramına nail olamadığına teessüfünden söyledi ve davet ettiği hatunlardan muâvenet istedi. Binaenaleyh; Nimetullah Efendi'nin tefsirinde ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran misafir kadınların cümlesi Züleyha'ya muvafakat etmesini Yusuf (A.S.) a tavsiye ve ısrar ettiler ve Züleyha'nın emrine muhalefet caiz olmadığını ve muhalefet ederse işin âkıbeti fena olacağını söylediler. Binaenaleyh; Züleyha'nın misafirlerden gözettiğinden ziyade misafirler gayrette bulundular. Fakat Hz. Yusuf'a karşı bu gibi gayr-ı meşru' teklif ve sözler aslâ te'sir etmedi.

Medarik'te beyan olunduğu vechile «Elbette sağirînden olursun» demek «Zindanda katiller, hırsızlar ve firar etmiş köleler arasında bulunursun. Şu halde sen uyku, yiyecek ve içecek bulamazsın» demektir.

Yani; «Ey Yusuf! Sen muhabbetinle kalbimi çaldın ve efendisinden firar eden köle gibi benden firar ettin, iftirakınla beni ölüm derecesine koydun. İşte şu fiilleri haricte işleyenlerin cezasını ben sana gösterir ve hapsettiririm. Çünkü; serir üzerinde emîr olarak benim gibi hasnâ, üstesna bir kadının teklifini kabul etmeyen

kimse zindanda aç ve susuz hasır üzerinde elbette zelil olur» demekle tehdidatını uzatmışsa da Yusuf (A.S.) a aslâ te'siri olmadığını görünce ismetine şehadet etti ve Yusuf (A.S.) üzerinde asla şüphe bırakmadı.

***

Vâcip Tealâ Züleyha'nın ısrarını ve Yusuf (A.S.) ın iltifat göstermediğini beyandan sonra Hz. Yusuf'u bunların şerrinden kurtulmak için Rabbisine iltica ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي اِلَيْهِ

buyuruyor.

[**«Ey Rabbim! Bunların bana gösterdikleri zindan, teklif ettikleri fena fiilden daha ziyade muhabbetlidir» dedi.**] Ve sözüne şunu da ilâve etti :

وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٣﴾

[**«Ey Rabbim! Eğer bunların hile ve şerlerini sen benden defetmezsen ben bunlara meyleder ve cahiller zümresinden olurum» demekle münacatta bulundu.**]

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾

[**Yusuf (A.S.) ın duâsı üzerine Rabbisi duâsını kabûl etti. Hilâf-ı meşru' teklifte bulunan kadınların hile ve şerlerini ondan menetti. Zira; Rabbisi duâyı işitir ve duâ eden kimsenin halini bilir ve istediğini verir.**]

Yani; Züleyha ve misafir olan kadınların ısrarlarını görünce Yusuf (A.S.) Cenab-ı Hakka ilticadan başka bunların şerrinden kurtulmak imkânı olmadığını bildi ve «Ey benim Rabbim! Bunların beni tehdid ettikleri zindan, bana teklif ettikleri fena fiilden daha

muhabbetlidir. Benim için bunlara muvafakat etmektense zindana gitmek hayırlıdır. Binaenaleyh; eğer sen bunların şerrini benden defetmezsen beşeriyetim icabı ben bunlara meyleder ve ilmiyle âmil olmayan cahiller zümresinden olurum» demekle tazarru' ve niyazda bulundu ve işbu istirham üzerine Rabbisi dûâsını kabûl ve kadınların şerlerini ondan defetti. Zira; Cenab-ı Hak münacaatı işitir ve münacat eden kimsenin halini bilir.

Fahri Râzi, Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları vechile her ne kadar fena fiili teklif eden Azizin haremiyse de diğer kadınlar da onun fikrine iştirakle teklifini kabûl etmesinde ısrar ettiklerinden Yusuf (A.S.) duâsında cümlesinin şerrinden kurtulmasını dercetmiştir.

Hatunların davet ettikleri şey her nekadar dünyaca lezzetli ve zindan meşakkatlıysa da fuhşun lezzeti ânî ve arkasında dünyada zem ve âhirette azap gibi elemi mucip olup zindanın meşakkatı dünyada methe ve âhirette sevap gibi saâdet-i uzmâya vesile olacağına binaen zindan bana bunların teklifinden daha hayırlıdır» dedi ve kadınlar zindanla tehdid ettikleri için Yusuf (A.S.) zindanı istemiştir. Gerçi onların zulmen hapsetmeleri de teklif ettikleri fiil gibi ma'siyetse de «iki zarar cem'olsa ehveni ihtiyar olunur» kaidesine tevfikan hapsolunmak onların teklif ettikleri fena fiilden ehven olduğu cihetle hapsi tercih etmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile eğer Yusuf (A.S.) halâsına başka surette duâ etmiş olsaydı Cenab-ı Hak o suretle halâs ederdi. Binaenaleyh; insan daima duâsında isteyeceği şeyi iyi intihab ve âkıbet-i haseneye duâ etmeli ve Resulullah'ın âkıbet talebini sabır talebi üzerine tercih buyurması dahi bu manâyı te'yid eder.

Herkesi düşman, şeytan ve kadın şerrinden kurtaracak ancak Allahü Tealâ olduğundan Yusuf (A.S.) kadınların şerrinden halâsını Cenab-ı Hak'tan istirham etmiştir. Çünkü; eğer bunların şerrinden kurtulmak için başka çare olsaydı ona tevessül ederdi.

*
* *

Vâcip Tealâ; Aziz ve a'vanının Züleyha'nın fart-ı muhabbet saikasıyla birtakım hiyel ve desaise tevessül ettiğini, Yusuf (A.S.) ın ismetini görünce nas beyninde deveran etmekte olan şüyûâtın

önünü almak ve Züleyha'yı iffetli ve Yusuf (A.S.) ı haşa kabahatlı göstermek üzere istişare edip Hz. Yusuf'un bir müddet haps olunmasına karar verdiklerini beyan etmek üzere :

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حِينٍ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Şu vukuât cereyan ettikten sonra Azize ve a'vanına, Yusuf (A.S.) ın beraetine alâmetleri gördükten sonra elbette Yusuf'u bir zamana kadar hapsetmek zahir oldu ve kararlaştı.]

Yani; şu beyan olunan vukuât cereyan ettikten sonra Yusuf (A.S.) ın beraetine şahidin şehadeti, hatunların ellerini kesmeleri, Hz. Yusuf'un davete icabetten imtinâ'ı ve gömleğin arkadan yırtılması gibi Hz. Yusuf'un beraetine ve Züleyha'nın fart-ı muhabbetine delâlet eden birtakım alâmetleri görüp vak'anın saklanacak bir ciheti kalmayınca onlar için Yusuf (A.S.) ı bir müddete kadar hapsetmek ciheti zahir oldu. Binaenaleyh; elbette bir müddet zindana konulması kararlaştı ve Yusuf (A.S.) da zindanı ibadethane ittihaz etti. Çünkü; Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile Azizin haremi çok defa ısrar edip maksadına nail olamayınca Azizi tahrik etti ve «Bu gulâm nas beyninde beni rüsvâ etti. Herkes beni levmeder oldu. Benden bu ithamı kaldırmak için ya bunu hapset veyahut bana müsaade et, sokağa çıkayım, kendi beraetimi kendim ilân edeyim» demesi üzerine Aziz bu sözlerin arkası kesilip nas arasında güftügû kalkıncaya kadar hapsetmeyi münasip gördü.

Medarik'te beyan olunduğu vechile (Kıtfır) kabahatın Züleyha'da olduğunu bilirse de Züleyha'ya meftun, mağlûp ve bütün zimamı Züleyha'nın elinde olduğundan Züleyha'nın emrine mutiydi. Züleyha da muhabbetinin icabı hapsetmesini tavsiye ediyordu ki Yusuf (A.S.) ın hapis sebebiyle teklifini kabule rağbet göstereceğini ümîd ettiği gibi kabûl etmediğinde gözü görmezse de hiç olmazsa mahpushaneden haberini duymakla teşeffi'i sadredeceğine binaen hapsolunmasını irae etmekten geri durmuyordu. Binaenaleyh; Aziz, Yusuf (A.S.) ı hapsetti.

* * *

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın mahpushaneyi teşrifinde iki kişi beraber zindana girip ikaametleri esnasında rü'ya tabir ettirdiklerini beyan etmek üzere :

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ

buyuruyor.

[Yusuf'la beraber zindana iki delikanlı girdi.]

قَالَ اَحَدُهُمَا اِنّ۪ٓي اَرٰين۪ٓي اَعْصِرُ خَمْرًا

[O ikiden biri «Ben, beni ileride şarap olacak üzüm suyu sıkar gördüm» dedi.]

وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنّ۪ٓي اَرٰين۪ٓي اَحْمِلُ فَوْقَ رَاْس۪ي خُبْزًا تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ

[Ve o ikiden diğeri «Ben kendimi başımın üzerinde ekmek götürüyorum gördüm ki o ekmekten kuş yiyor» dedi.]

نَبِّئْنَا بِتَاْو۪يلِه۪ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٣٦﴾

[«Yâ Yusuf! Bize rü'yalarımızın tabirini haber ver. Zira; biz seni erbab-ı ihsandan görüyoruz» dediler.]

Yani; Yusuf (A.S.) ın hapsine karar verilip hapse götürdüklerinde hükümdarın nüdemasından iki delikanlı beraberinde zindana girdiler ve bir müddet sohbetten sonra her biri birer rü'ya gördüler ve rü'yalarını ta'bir ettirmek için huzur-u Yusuf'a dahil oldular. O iki kişiden biri «Ben kendimi üzüm sıkar gördüm ki o üzüm ileride şarap olacak» dedi. Diğeri de «Ben kendi başımda ekmek götürür gördüm ki yırtıcı kuş o ekmekten yer». «Şu rü'yalarımızın ta'birini bize haber ver ey Yusuf! Biz seni rü'ya ilmine âlimlerden görüyoruz» demekle rü'yalarının ta'birini istirham ettiler. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı vechile Yusuf (A.S.) ın zin-

danda hastaları iyâde ve mahzunları mesrur edip ibadetine müdim olduğunu gördüklerinden «Yâ Yusuf! Sen hem dinde hem dünyada ihsan sahibisin» dediler. Zira bir kimse; hacet istemek için diğer kimseye gittiğinde işini bitirmek için o kimsenin muttasıf olduğu ahlâk-ı hamideleri zikretmek hacetini kazada te'sir ettiğinden bunlar da Yusuf (A.S.) a rü'yalarını ta'bir ettirmek için «Sen erbab-ı ihsandansın» dediler.

Beyzâvî ve Hâzin'de beyan olunduğu vechile Mısır'da bu iki kimse, hükümdarın nüdemasından birisi ekmekcisi diğeri şarapcısı oldukları hâlde padişahı istemeyenler tarafından ağulamak (zehirlemek) üzere rüşvet verdiklerinde şarapcı kabûl etmeyip ekmekci kabûl ederek taamı zehirlediğinde huzur-u melike gelince şarapçı «Ekmek zehirlidir yeme» der. Ekmekci de «Şarap zehirlidir içme» der. Melik sâkîye şarabı içmesini emreder. Sâkî içer, bir zarar görülmez. Ekmekciye ekmeği yemesini emreder. Ekmekci yemekten imtinâ' eder. Bir hayvana yedirir, hayvan telef olur. Ekmekte zehir olduğu taayyün ederse de yekdiğerine atf-ı cürüm ettiklerinden hakikat-ı hâl anlaşılmak üzere hükümdar bunları her ikisinin de zindana konulmasını emreder ve bu vak'a da Yusuf (A.S.) ın zindana teşrifi zamanına tesadüf ettiğinden beraber girdikleri beyan olunmuştur.

Yusuf (A.S.) ilmini neşretmeye ve halkı irşada başlayıp rü'ya tabirine âlim olduğunu ilân edince bu iki kişi gördükleri rü'yayı ta'bire gelirler. Binaenaleyh; rü'yayı ta'bir etmek ve ta'bir ettirmek meşrû ve erbab-ı ilim ve ihsana ta'bir ettirmek lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ rüyayı ta'bire başlamazdan evvel Yusuf (A.S.) ın serdettiği mukaddematı beyan etmek üzere :

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا

buyuruyor.

[Sizin merzuk kılındığınız taam size gelmez, illâ o taam size gelmezden evvel ben onun nev'ini ve lezzetini size haber veririm.]

ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي

[İşte şu size gelmezden evvel gelecek taamın neden ibaret olduğunu size haber vermem Rabbimin bana ta'lim buyurduğu ilimlerdendir.]

إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾

[Ben bir kavmin milletini terkettim ki onlar Allah'a iman etmezler. Halbuki onlar âhireti kâfirlerdir.]

Yani; Yusuf (A.S.) bunların rü'yalarını ta'bire başlamazdan evvel din-i hakka da'vet etmek üzere mu'cize izharına başladı ve dedi ki «Açlığınızı giderecek, mizacınıza kuvvet verecek ve hayatınızı idameye hadim olacak rızkınız siz gelmezden evvel o taamın nev'ini, miktarını rengini ve tadını size haber veririm. İşte şu size gelmeden evlerinizde haremlerinizin sizin için hazırlayıp gönderecekleri taamı benim size haber vermem Rabbimin bana ta'lim ettiği ilimlerdendir. Ben bu ilimle nübüvvetimi ispat eder ehl-i dalâli hidayete da'vet ederim. Zira; ben Allah'a iman etmeyen ve halbuki âhirete küfreder bir kavmin milletini terkettim» demekle mucizesini izhar etti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *t a a m* la murad; *rüyada görülen taam* olduğunu beyan edenler varsa da esah olan. *hanelerinden yemek için gelecek taamlarıdır.* Çünkü; Yusuf (A.S.) bu iki kimsenin sözünü dinleyeceklerini ve davetini kabûl edeceklerini ümid ettiği için suâllerine cevap vermezden evvel taraf-ı ilâhiden mucizeyle müeyyed resûl olduğunu beyanla onları din-i hakka davet etmek ve salbolunacak ekmekçinin salbinden evvel iman etmesini arzu eylemek ve mühimmat-ı diniyeyi mühimmât-ı dünyeviye üzerine takdim etmek lâzım olmasına mebni bazı mugayyebattan haber vermekle onlara resûl olduğunu bildirmiş ve din-i hakka davet etmiştir.

O zamanda Mısır ahalisi ve bilhassa Aziz'in hane halkı kâfir

olduklarından onların içinden çıkıp gittiği için «Terkettim» demiştir. Yoksa «Onların milletinde bir zaman dahildi de terketti» manâsına değildir. Zira; enbiya-yı kiram hîn-i tevellüdlerinden ân-ı irtihallerine kadar tevhid üzere bulunmuşlardır ve Azizin hane halkı âhireti şiddetle inkâr ettikleri için te'kide delâlet eden zamiri te'kid için iki defa zikretmiştir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın mucizesini izhar ederek mahpushane halkını din-i hakka da'vet ettiğini beyandan sonra Hz. Yusuf'un enbiya neslinden olduğunu beyan ettiğini zikretmek üzere :

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓائ۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ

buyuruyor.

[Ben tarik-ı tevhide sülûkta babalarım İbrahim, İshak ve Ya'kub (A.S.) ın milletine ittibâ' ettim.]

مَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ

[Zira biz cemaat-ı enbiyaya; Allahü Tealâya hiçbir şeyi şerik kılmak caiz ve sahih olmadı.]

ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ

[Şu tevhid üzere olup şirketmemek bize ve sair nas üzerine Allah'ın fazlıdır.]

وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

[Ve lâkin nasın ekserisi bu fazilet üzerine şükretmezler.]

Yani; Yusuf (A.S.) nası tevhide ve din-i hakka davete başlayınca nas üzerinde sözünün te'siri ziyade ve iyi dinlemelerine me-

dar olması için kendinin enbiya neslinden olduğunu beyana başladı ve dedi ki «Allah'a iman etmeyen ve âhirete kâfir olan kavmin milletini terkettim; ancak babalarım Hz. İbrahim, Ya'kub ve İshak'ın milletine ittibâ' eyledim. Zira; onlar ülülazim, taraf-ı ilâhiden gönderilmiş resullerdir. Binaenaleyh; ben onların milletlerine ittibâ' ve mesleklerine sülûk ettim. Onların meslekleri de tevhiddir. Zira biz maâşir-i enbiyaya; Allahü Tealâ'ya hiçbir şeyi şerik etmek sahih olmaz ve lâkin bu fazilet-i tevhidin kadrini bilip iman etmek suretiyle şükrünü eda etmezler.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile Hz. Yusuf zindan halkını, mucizesini izhar ederek tevhide da'vet edip davetine icabet olunmasına medar olmak için enbiya neslinden olduğunu izhar etmiştir. Çünkü; İbrahim, İshak ve Ya'kub (A.S.) gibi nas beyninde şöhret-i şayiaları dünyaca mertebe-i aliyyeleri ve âhiretçe derece-i refiaları ma'lûm olan zevat-ı kiramın neslinden olunca böyle nesl-i necip sahibinden fenalık olmayacağına bir derece itimad ziyade olduğundan kendinin nesl-i enbiyadan olduğunu beyanı maslahat-ı da'vete muvafık görmüştür ki davetine sür'atle icabet etsinler. Pederlerinin milletine ittibâ'dan maksadı; usul-ü itikadda ittibâ'dır, yoksa furu-u a'mâlde ittiba' değildir. Zira furu-u a'mâl; her nebinin şeriatında nesih suretinde tebeddül ettiğinden her nebinin şeriatında ayrı ayrı hükümler bulunur. Binaenaleyh; her nebinin şeriatında usul-ü itikad birdir, aslâ tebeddül kabul etmez fakat furu-u a'mâlde ayrı ayrı ahkâm mevcut olduğundan sonra gelen nebinin evvel geçenlerin şeriatlarına ittibâ' etmesi vâcip değildir.

Cümle insanlar için şirk hiç bir veçhile caiz olmadığı halde Yusuf (A.S.) ın «Bizim için şirk caiz olmaz» diyerek şirkin adem-i cevazını kendilerine hasrın hikmeti; pederleri ve kendi ülülazim peygamberan-ı zişandan oldukları hâlde bunlar için caiz olmayan şeyin âhad-ı nas için caiz olmayacağının evleviyetle sabit olmasıdır. Şirkin hiçbir veçhile caiz olmadığına işaret için Siyak-ı nefiyde umum ifade eden nekre ve istiğraka delâlet eden (من) lâfzıyla (من شيء) varid olmuş ve Yusuf (A.S.) sözünde fazl-ı ilâhinin enbiyaya ve umum nasa şamil olduğunu beyan etmiştir.

Çünkü; Beyzâvî'nin beyanı vechile enbiyaya ahkâmını inzalle Vâcip Tealâ ihsan ettiği gibi sair nası irşad ve ıslah için enbiya-yı ızamı göndermekle de ihsan etmiştir. Lâkin nasın ekserisi bu gibi büyük nimetlerin kadrini bilmediklerini beyanla muhataplarına ta'riz etmişlerdir.

Vâcip Tealânın gerek enbiyaya ve gerek âhad-i nasa fazl u ihsanı; vahdaniyetine delâlet eden delilleri nasbedip âyetler inzal etmesidir. Vahdaniyetin şükrünü eda ise o delâile nazarla vahdaniyete istidlâl ederek iman etmektir. Halbuki nasın ekserisi bu delâile atf-ı nazar edip istifade etmediklerinden iman etmedikleri cihetle ihsan-ı ilâhinin şükrünü eda etmezler. Çünkü; delâile nazar etmeyince imanı kâmil olamaz. Binaenaleyh; ekseri insanların ihtida edemedikleri lâyıkıyla delâili tetkik edemediklerindendir. Lâyıkıyla isti'mâl olunmayan nimet her zaman heder ve zayi' olduğundan delâil-i tevhid onlar hakkında zayi'dir. Çünkü; kıymeti bilinip istifade olunmamıştır.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın zindanda ba'zı refiklerini imana davet için serdettiği mukaddematından ba'zılarını beyandan sonra ba'zı âharı beyan etmek üzere:

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Ey zindan arkadaşlarım! Müteferrik ve perişan ma'budlar mı hayırlı, yoksa vâhid-i kahhar olan Allahü Tealâ mı hayırlıdır?]

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ اِلَّا اَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ

[Halbuki siz Allah'ın gayrıya ibadet etmez, ancak birtakım isimlere ibadet edersiniz ki o isimleri siz ve babalarınız tesmiye etmiştir.]

مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ

[O isimlerin ma'bud olmasına dair Allahü Tealâ hiçbir delil inzal etmedi.]

إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلّٰهِ

[Bab-ı ibadet ve her şeyde hüküm olmadı, ancak Allahü Tealâ'ya mahsus oldu.]

أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ

[Binaenaleyh; emretmedi, ancak zatına ibadetle emretti.]

ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

[İşte şu beyan olunan tarik-ı tevhid; ancak din-i haktır.]

وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۝

[Ve lâkin ekser-i nas tevhidin hak olduğunu bilmezler.] Demekle vahdaniyetin hak olduğunu beyan etti.

Yani; Yusuf (A.S.) zindanda nası din-i hakka davete başladı. Ve tevhidin delâilini nasbetmek Allah'ın kullarına ihsanı olup imanla şükrünü eda etmediklerini beyandan sonra sözüne şunu da ilâve ederek dedi ki «Ey benim zindan arkadaşlarım! Soruyorum sizden, birtakım altın, gümüş, bakır ve taştan yapılmış müteaddid ve müteferrik putlar mı hayırlıdır, yoksa cümle âleme galip olup aslâ mağlûp olmaz ve herkese galip ve vâhid-i hakîkî olan Allahü Tealâ mı hayırlıdır? Düşünün, cevap verin. Elbette Allahü Tealâ hayırlıdır. Zira; siz ibadet etmez, ancak Allahın gayrı kendinizin ve babanızın adını taktığınız birtakım ma'bud dediğiniz isimlere

ibadet edersiniz. Zira; onların size ma'bud olmaları sizin ma'bud demenizle oluyor, yoksa hakîkî ma'bud değillerdir. Çünkü; sizin ma'budlarınızın ma'bud olduğuna dair Allahü Tealâ bir hüccet inzal etmedi ki onlar ma'bud olsun. Binaenaleyh; onlar da ne zaten ve ne de sıfaten ülûhiyete istihkak yoktur, ancak sizin onlara ilâh demenizden ibarettir. Zira emir ve nehye ve ibadete lâyık olan ma'bud hakkında hüküm ancak Allah'ındır. Allah'ın ma'bud olmadıklarını beyan edip ma'bud olduklarına dair delil inzal etmediği şeylere siz nasıl ibadet edersiniz ve sizin ma'bud demenizle onlar ma'bud olurlar mı? Elbette olamazlar. Binaenaleyh; Allahü Tealâ ancak kendine ibadetle emir ve kendinin gayrıya ibadetten kullarını nehyetti. Şu halde hüküm sahibi olan Allahü Tealâ ibadeti zatına hasredince zatının gayrı ibadet elbette caiz olmaz. İşte şu beyan olunan tarik-ı tevhid; bir din-i haktır ki sabit ve din-i müstakimdir ve lâkin nasın ekserisi tevhidin hak olduğunu bilmezler ve şirki irtikâbederler.»

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile nübüvveti ispat; ülûhiyeti ispata tevakkuf ettiğinden Yusuf (A.S.) nübüvvetini da'va ve mucizesini izhardan sonra ülûhiyeti ispata müsaraat etti ve lâkin ekser-i nasın âdetleri Allah'ı ikrarla beraber putlara ibadetle şirkettiklerinden putlara ibadetin butlanını ispat için «Sizin müteferrik, perişan ve kahr-ı ilâhi altında makhur olan ma'budlarınız mı hayırlıdır, yoksa vâhid-i hakîkî ve kahhar olan Allahü Tealâ mı hayırlıdır?» demekle tefrikanın herşeyde batıl olduğu gibi ülûhiyette dahi batıl ve vâhid-i hakîkîye ibadetin hayırlı olduğunu ispat etmiştir. Binaenaleyh; müteaddid âlihenin batıl ve münker olduğunu beyan için istifham-ı inkârî olan hemze-i istifhamla irad-ı kelâm etmiştir.

Putlar nefsinde erbab olmadıkları hâlde müşrikler onları erbab itikad ettiklerinden onların itikadlarına binaen Yusuf (A.S.) onlara *erbab* demiştir, yoksa nefselemirde erbab değillerdir ve putlarda aslâ hayır olmadığı halde kâfirlerin itikadları üzere farzımuhal olarak hayır olsa bile «Onlar mı hayırlı, yoksa Vâcip Tealâ mı hayırlı?» diyerek Vâcip Tealâ ile mukaayese suretiyle irad-ı kelâm etmiştir. Yani «Putlarda aslâ hayır yoktur. Bilfarzı vettakdir sizin itikaad-ı batılınız vechüzre hayır olduğu farzolunsa acaba hangisi

hayırlı» demektir. Allah'ın kahhar ve putların âciz olduğunu beyandan sonra onların hakikatları ülûhiyete istihkaktan ârî birtakım isimlerden ibaret olup o isimleri de ancak onların ve babalarının taktıkları isimler olduğunu ve ibadetlerinin ancak kendilerinin tesmiye ettikleri isimler bulunduğunu beyanla mezheplerini iptâl etmiştir.

Yusuf (A.S.) sözünün bidayetinde iki arkadaşına hitabederek başlamış ise de nihayetinde bilcümle zindanda mevcut olanlara ta'mim etmiştir ki din-i hakka daveti umumi olsun ve ma'budlarının ma'bud olduğuna dair Allahü Tealâ'nın aklî ve naklî bir delil inzal etmediğini beyanla putlara ma'bud demek ancak kendilerinin hava ve heveslerine tâbi' olarak ihdas ettikleri şeylerden ibaret olduğunu beyan etmiştir. Allahü Tealâ'nın izin vermediği ve emretmediği herşey batıl olduğunu beyan için herşeyde hüküm; ancak Allah'ın olduğunu ve Allahü Tealâ'nın da böyle birşeye izin vermediğini beyan eylemiş ve Allahü Tealâ'nın emri ancak kendine ibadet olduğunu tasrihle Allah'ın gayrıya ibadetin butlanını zikirle putperestlere hakikatı anlatmıştır. Binaenaleyh; kelâmının nihayetinde beyan olunan ahkâmın din-i hak ve sabit olduğunu ve diğer edyanın butlanını ispat ve nasın ekserisi bu hakikatı bilmediklerini zikirle zindanda bulunanları cehille itham edip hakikatı bilmek için sa'yın vâcip olduğuna tenbih ve tavsiye etmiştir.

Hulâsa; Yusuf (A.S.) ın mucizesini izharla zindan halkına da'vete başladığı, şu hutbe-i beliğinde tevhidin vücubunu ve kâfirlerin ma'bud dedikleri şeyler birer isimden ibaret olup ülûhiyete istihkakı olmadığı, hak olan din; ancak tevhid üzere müesses olan din olduğu, Allahü Tealâ ancak zatına ibadetle emrettiği, her hüküm Allah'a mahsus olduğu, nasın ekserisinin bu hakikatlara cahil olduğunu beyanla zindan halkını cehille itham ettiği ve cehil özür olmayıp hakikatı öğrenmek mümkün olduğu hâlde öğrenmeyenlerin azaptan kurtulamıyacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın ehemmi mühim üzerine tercih

ederek halkı din-i hakka davete başladığını beyandan sonra saillerin rü'yasını ta'bir ettiğini beyan etmek üzere :

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[«Ey zindan arkadaşlarım! Sizden biriniz ki evvelce melikin şarapcısıdır. O, yine eski hali gibi seyyidine şarap içirir. Amma diğer melikin ekmekcisi asılır ve başının etini kuşlar yer. Sizin istifta ettiğiniz emir; hükm-ü kat'iyle hükmolundu. Hilâf olmak ihtimali yoktur. Binaenaleyh; mesele hitam bulmuştur» demekle rüyalarını bu minval üzere tabir etti.]

Yani; Yusuf (A.S.) tevhide daveti bitirdikten sonra arkadaşlarının rü'yalarını ta'bire başladı ve dedi ki «Ey benim zindan arkadaşlarım! Sizden biriniz ki hükümdarın şarapcısıdır. O, yine eski âdeti veçhile hükümdarına şarap verir ve sâkîsi olur, me'muriyetine asla halel gelmez. Çünkü; efendisine sadakat etmiştir. Amma âhar ki hükümdarın ekmekcisidir. O efendisine hıyanetinden dolayı asılır ve sizin istifta ettiğiniz şeye; hükm-ü kat'iyle hükmolundu. Zira; rusül-ü kiramın ağızlarından çıkan elbette vâki' olur. Çünkü; vâki' olmasa söyledikleri söz yalan olur. Halbuki resullerin lisanından yalan çıkmaz. Zira; onların lisanlarından yalan sudur etmek hikmet-i risalete muhalif olduğundan rusül-ü kiram yalandan masumlardır. Binaenaleyh; onların ağzından çıkan şey elbette vâki' olur».

Fahri Râzi, Hâzin'in İbn-i Mes'ud Hazretlerinden rivayeten beyanlarına nazaran Yusuf (A.S.) ın ta'biri üzerine «Biz yalan söyledik, rü'ya görmedik, senin ilmini tecrübe için geldik» demişlerdir. Bu sözleri doğru olup rüyaları uydurma olmak ihtimali olduğu gibi rü'yaları doğru olup biri hakkında ta'biri sevmedikleri için «Yalan söyledik» demek ihtimali de vardır.

Ta'birden üç gün sonra ta'bir vechile rü'yanın eseri zuhur

eder. Sâkî gider kemâfissabık Melike sâkî olur ve ekmekci de Melikin ekmeğini zehirlediği için salbolunur.

***

Vâcip Tealâ, sâkî zindandan çıkarken sâkîye Yusuf (A.S.) ın mazlumen mahpus olduğunu Melike haber vermesini emanet edip sâkînin unuttuğunu beyan etmek üzere :

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ

buyuruyor.

[Yusuf (A.S.) rü'ya ta'bir ettiren iki arkadaştan necat bulacağını zannettiği arkadaşına «Beni seyyidin olan hükümdara zikret. Mazlumen mahpus olduğumu ve hapsimin müddeti çok uzadığını söyle ki beni zindandan kurtarsın» demekle zindanda halâsına bir çare taharri etti.]

فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ

[Yusuf (A.S.) ın bu emri üzerine sâkî gider. Fakat sâkînin, bu hali Melike zikretmesini şeytan sâkîye unutturdu.]

فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

[Binaenaleyh; Yusuf (A.S.) zindanda yedi sene daha kaldı.]

Bu âyette eğer ta'bir vahiyle olmuşsa zan; *ilm-i yakin* manâsınadır ve eğer içtihatla olmuşsa zan; *kendi* manâsınadır. Zira; içtihadda kat'iyet olmaz denilmişse de enbiyanın ictihadlarında hata olursa derhâl tenbih olunup hata üzere takrir olunmadıklarından ictihadlarının takarruru kat'î olmasını ifade ettiği cihetle zan; herhalde *ilm-i yakîn* manâsınadır. Yahut zanneden; *sâkînin kendisidir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Yusuf (A.S.) şu kimseye «Beni Melikin yanında zikret» dedi. O kimse rü'yasını tabirden istid-

lâl ederek kendinin zindandan kurtulacağını zannediyordu] demektir. Şu tevcihe nazaran zan; *kendi* ma'nâsına müsta'meldir. Çünkü; bu sâkînin Yusuf (A.S.) ın risaletini tasdik etmediğinden onun hakkında ta'bir ilm-i yakîn ifade etmez, ancak zan ifade eder.

Şeytan'ın Melikin huzurunda sâkîye unutturduğunun hikmeti, Yusuf (A.S.) ın sâkî ve Melik gibi âciz mahlûklradan halâsını temenni etmesidir. Gerçi bir zararı ve belâyı defetmekte avam-ı nasa nazaran mahlûkattan istimdad etmek caizse de mansıb-ı nübüvvete evlâ olan mahlûktan istimdad etmemektir. Zira; enbiya-yı ızam her umurlarında Allah'a itimad ederek daima Allah'tan istiâne ederler. İşte Yusuf (A.S.) (ان شاءالله) lâfzını terkederek işi sâkîye havale etmesi hakkında zelle olduğundan sâkî zindandan çıktıktan sonra yedi sene daha zindanda kalmıştır.

Kazî, Hâzin ve Nimetullah Efendi'nin beyanları vechile Resulullah'ın «Allahü Tealâ biraderim Yusuf'a merhamet buyursun. Eğer sâkîye beni hükümdarın yanında zikret demeseydi evvelce mahpushanede kaldığı beş seneden sonra yedi sene daha kalmazdı» buyurduğu kavl-i şerifinde dahi şeytan'ın unutturmasına sebep; kuldan istimdad etmesi olduğuna işaret vardır. Şu halde Yusuf (A.S.) ın sâkîden yardım istemesi iki şeye sebep oldu: *Birincisi; Şeytan'ın sâkîye unutturmakla hazzını alması, ikincisi; tûl-ü müddet zindanda meşakkatının uzamasıdır.*

Yusuf (A.S.) ın sâkîye söylemezden evvel beş sene ve söyledikten sonra yedi sene müddet hapsolup zindanda ikametinin mecmuu on iki sene olduğu bazı hadisin delâletiyle sabit olduğu müfessirînin cümle-i beyanatlarındandır.

*
* *

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın müddet-i medide zindanda kaldıktan sonra zindandan çıkmak zamanı hulûl ettiğinden çıkması için hazırlanan esbaptan Melikin rü'yası halâsına sebep olduğundan o rü'yayı beyan etmek üzere :

وَقَالَ الْمَلِكُ اِنّ۪ٓي اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍۜ

buyuruyor.

[Mısır'ın büyük padişahı «Ben yedi semiz yağlı sığır gördüm. Onları diğer yedi zebun sığır yedi ve yedi adet yeşil ekin sünbülesi (ekin başağı) gördüm. Onları diğer yedi kuru sünbüle yedi.]

يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُون۪ي ف۪ي رُءْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾

[Ey ulu kişiler! Eğer rü'ya ta'bir eder oldunuz ve ilm-i ta'bire aşina iseniz benim rü'yam hakkında bana fetva verin ve rü'yamı ta'bir edin» dedi.]

قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍۚ وَمَا نَحْنُ بِتَأْو۪يلِ الْاَحْلَامِ بِعَالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾

[Huzurunda bulunan vükelâsı ve sair ulema ve fuzalâ «Ey padişah! Senin rü'yan ebatîlden ibaret ta'bir kabul etmez. Halbuki biz bu gibi batıl rüyaların ta'birine âlim değiliz» dediler.]

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile Melik-i Mısır rüyasında gördü ki yedi adet semiz sığır bir kuru nehirden çıkarlar, diğer yedi zayıf sığır o mahalden zuhur ederek semiz sığırları yerler, karınlarına girer ve hiçbir eser görülmez. Yedi yeşil ekin başağını diğer kurumuş, tanesi olmayan yedi ekin başağı yeşil olanları kaybederler, yeşiller gider, kuruları kalır. Melik bu rü'yayı görünce bir ıztırab içinde uykudan uyanır. Rü'yanın ehemmiyetini idrak eder; vüzerasından ta'birini ister. Onlar ta'birden âciz kalınca memlekette bulunan müneccimleri, kâhinleri ve ulemayı toplayıp ta'bir ettirmeye karar verirler, onları getirip Melikin rü'yasının ta'birini onlardan istifta ederler. Onlar da «Bu bir karışık rü'yadır. Biz bu gibi karışık rü'yayı ta'bire âlim değiliz» dediler. Çünkü; rü'yanın ta'biri Yusuf (A.S.) için mukadderdi ve onun zin-

danı terkine vesile olacaktı. Zira; Allahü Tealâ murad ettiği şeyin esbabını kendi hazırlar. Binaenaleyh; hiç bir kimsenin ta'bir haddi değildi.

Kazî'nin beyanı veçhile rü'yayı ta'bir; *suver-i hayaliyeden maânî-i nefsaniyeye ve maânî-i nefsaniyeden a'yan-ı hariciyeye intikaldir.* *A d g a s ; batıl rü'yalar* demektir. Muabbirler cehillerini setriçin «Ta'bir olunan sadık olandır. Batıl rü'ya ta'bir kabûl etmez» demekle rü'yanın batıl olmasıyla hükmettiler. Lâkin Melik bunların sözüne itimad etmeyip rü'yanın ehemmiyetini idrak ederek herhâlde rü'yanın ta'birini arzu ediyordu. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı vechile Melik rü'yada zayıf ve nakısın kavî ve kâmil üzerine galebe ettiğini gördüğünden ıztıraptan hâlî olmadığı gibi bunda bir şey var diyordu ve lâkin nasıl zuhur edeceğini bilmediğinden muztaripti.

***

Vâcip Tealâ; işte tam Melikin endişe ve hayrette olduğu zamanda sâkînin Yusuf (A.S.) hatırına gelerek rü'yanın tabirini Hz. Yusuf'tan suâl etmek için Melik'ten istizan ettiğini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذ۪ي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا۬ اُنَبِّئُكُمْ بِتَأْو۪يلِه۪ فَاَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Zindan arkadaşlarından necat bulup bir müddet sonra Yusuf (A.S.) ı tezekkür eden kimse «Ben size rü'yanın ta'birini haber vereyim. Gönderin beni Yusuf'a» dedi.]

يُوسُفُ اَيُّهَا الصِّدّ۪يقُ اَفْتِنَا ف۪ي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍۙ لَعَلّ۪ي اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

[Sâkîyi talebi veçhile zindana gönderdiler. Zindana geldi ve

«Ey Yusuf, doğru söyleyici zat! Fetva ver bize. Yedi semiz sığır ki onları diğer yedi zebun sığır yer. Ve yedi yeşil ekin başağı ki onlar diğer yedi kurumuş ekin başağıyla çarpışırlar. Kurumuş sünbüleler yeşil olanlara galebe ettiler. Ta'bir et bu rü'yayı. Tabirle me'mûl ki ben nasa rücû' ederim, umarım ki onlar senin kadrini bilirler» dedi.]

Ya'ni; Melik rü'yasını ta'bir ettirmek için toplamış olduğu cemaat rü'yasını ta'birden âciz olunca Yusuf (A.S.) ın zindandaki sahiplerinden ve Melik huzurunda zikretmeyi vaad edip unutan ve necat bulup zindandan çıkan sâkînin bir müddet sonra Yusuf (A.S.) ı hatırlayarak sâkî huzur-u Melik'e gelir ve «Zindanda rü'ya ta'birine âlim mazlumen mahpus bir zat vardır. Ben size bu rü'yanın ta'birini haber veririm. Gönderin beni Yusuf'a» demekle hükümdardan izin istedi. Hükümdar da izin verdi, zindana geldi. Hz. Yusuf'la görüştü. Melikin rü'yasını hikâye ve ta'birini istirham etti ve «Ben nasa rü'yanın ta'biriyle döner, haber verirsem umarım ki onlar senin kadrini bilir ve halâsına sebep olur» dedi.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile *ü m m e t* le murad; *zamandan bir cemaattır.* Yani bu âyette ümmet; *müddet* manâsınadır. Sâkînin hitabı yalnız Melikeyse de ta'zim için hitapta cemi' sıygasıyla (فارسلون) demiştir, *yahut* Melike ve Melikin vükelâsına hitabetmiştir.

Sâkînin her ne kadar rü'yanın ta'birinde Yusuf (A.S.) a itimadı varsa da sair fuzalâ rü'yanın ta'birinden âciz olduklarını gördüğü için Hz. Yusuf'un da âciz olmak ihtimaline binaen ricaya ve şekke delâlet eden (لعل) kelimesiyle irad-ı kelâm etmiştir. Kezalik Yusuf (A.S.) ta'bir ettiğinde nasın kadrini bilmek ihtimali olduğu gibi bilmemek ihtimali de olduğundan (لعلهم يعلمون) yani «Memûl ki nas kadrini bilirler» demiştir ki bu cihete de kat'i bir te'minat verememiştir. Zira; evvelce rü'yayı ta'bir ederse halâs edeceğine dair padişahla bir mukaveleye girişmemişti. Binaenaleyh; kat'i te'minata cesaret edemediğinden (لعل) demiştir.

***

Vâcip Tealâ Melikin şarapçısı Yusuf (A.S.) a gelerek rü'yayı hikâye edip ta'birini istediğini beyandan sonra Yusuf (A.S.) ın rü'yayı ta'bir ettiğini beyan etmek üzere:

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Yusuf (A.S.) «Sizin âdetiniz vechile yedi sene ekersiniz. Hasılâttan kaldırdığınızı başağı içinde terkeder, ancak yiyeceğiniz kadar azıcık birşey sürer savurur, yersiniz.]

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾

[Bu ucuz ve bol senelerden sonra yedi sene kıtlık gelir. O kıtlık seneler, ucuzlukta o seneler için hazırladığınız hasılâtı yer, ancak tohumluk için hazırladığınız azıcık bir miktar kalır.]

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

[O kıtlık senelerden sonra bir sene gelir ki o sene çok yağmur yağar. Nas yağmur suyundan doyar ve muâvenet olunurlar, o sene nas üzümden pekmez sıkarlar» demekle rüyayı tabir etti.]

Yani; Melikin sâkîsi rü'yayı ta'bir ettirmek üzere huzur-u Yusuf'a gelip rü'yayı arzedip ta'birini talebedince Yusuf (A.S.) rü'yayı tabire başladı ve dedi ki «Siz eski âdetiniz vechile aleddevam yedi sene hasılâtı ekersiniz. O hasılâttan kaldırdığınızı sünbülesinde terkeder ve tanelerini çıkarmazsınız, illâ o senelerde ihtiyacınıza kâfi yiyeceğiniz kadarını başağından çıkarır, yersiniz, diğerini kurt yememesi için başağında muhafaza etmek üzerinize vâciptir. İşte Melikin gördüğü semiz sığırlar ve yeşil sünbüleler bu senelerdir ve bu ucuz, bol yedi seneden sonra yedi sene şiddetli kıtlık gelir ki ot, ekin bitmez. Bu yedi kıtlık senelerde evvelki bol senelerde sakladığınız hasılâtı yersiniz. İşte Melikin gördüğü zebun sığırlar ve kuru başaklar bunlardır. Ancak tohumluk için muhafaza

edip sakladığınız az birşey kalır ve şu yedi kıtlık senelerden sonra bir sene gelir ki o senede yağmur çok olur. Nas yağmura doyar ve yağmurla muâvenet olunurlar ve o senede üzüm, karnup gibi pekmez, zeytin ve susam gibi yağa elverişli meyveler de çok olur ki nas pekmez yaparlar ve yağ sıkarlar ve hayvanlarından süt sağarlar»

Hâzin, Medarik ve Kaazî'de beyan olunduğu veçhile (دأبا) *âdet-i müstemirre* manâsınadır. (تزرعون) *emir* manâsına *ihbardır*. Mübalâğa için haber suretinde emrolunmuştur. Yani «Âdetiniz veçhile yedi sene son derece gayret ve şiddetle ekin ekin, müsamaha etmeyin, hemen sa'yedin ki gelecek kıtlık senelerde meşakkat çekmeyesiniz» demektir ve ihtiyaçlarından ziyade kalacak hasılâtı sünbülesinde terketmelerini emretti ki kurt yemekle zayi olmasın. Zira; sünbüle içinde müddet-i medide muhafaza olunup hariçte o kadar muhafaza olunamayacağına işaret etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile yedi sene kıtlıktan sonra bereketi gayet çok bir ucuzluk sene geleceğine dair rü'yada işaret olmadığı halde vahyile Cenab-ı Hak kıtlıktan sonra ucuzluğu beyan ettiği için Yusuf (A.S.) kıtlıktan sonra bol ve bereketi çok bir sene geleceğini tebşir etmiştir.

***

Vâcip Tealâ sâkînin rü'yayı ta'bir ettirdiğini beyandan sonra hükümdarın Yusuf (A.S.) la görüşmek istediğini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِى بِهِ

buyuruyor.

[Melik «Getirin Yusuf'u bana göreceğim» dedi.]

فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ اِلَى رَبِّكَ فَسْئَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰتِى قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ

اِنَّ رَبِّى بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ۝

[Melik görüşmek arzu ederek kavaslarından birini gönderip göndermiş olduğu elçi huzuru hazrete gelince Hz. Yusuf elçiye hitabederek «Dön geri efendine suâl et! Bıçaklarla ellerini kesen kadınların halleri ne oldu? Efendin onların hallerini tahkik etsin. Zira; herkes nazarında benim beraetim tebeyyün etmedikçe ben zindandan çıkmam ve benim mazlumen mahpus olduğum Melik indinde taayyün etsin. Çünkü; benim Rabbim o kadınların hilelerini ve benim beraetimi bilir. Fakat Melik de bilsin» demekle Melik'in elçisini geri döndürdü.]

Yani; sâkî gelip rüyanın ta'birini haber verdiği zaman Melik ta'birin rüyaya muvafık olup derin bir ilme müstenid olduğunu görünce Yusuf (A.S.) ın kendini bizzat görmek ve daha ziyade rüyayı tahkik etmek için «Getirin Yusuf'u bana, göreceğim» dedi ve elçisini gönderdi. Fakat Yusuf (A.S.) mazlumen mahpus olduğu herkesçe taayyün etmedikçe çıkmayacağını beyan ve iftira eden hatunların hallerini Melik'in tahkikına havaleyle elçiyi Melik'e ircâ' etti ve kadınların hallerini suâl ve kendinin beriüzzimme olduğunu ve kadınların hilelerini Cenab-ı Hakkın bildiğini beyan etti.

Kazî ve Medarik'in beyanları vechile Yusuf (A.S.) beraeti tamamen tezahür etmesini, mazlumen hapsolunduğu bilinmesini, kusurun nerede olduğunun görülmesini arzu etti ki işin hakikatı ve içyüzü tamamıyla anlaşılmadan çıkarsa hasudlar tarafından Melik'e tezvirat edip bunun hapsolunduğu mühim bir meseleden dolayıydı diyerek itham olunmasın ve bu gibi tezvirat yolları tamamen kapansın ve herkes nazarında iffet ve istikaameti tahakkuk etsin için ilk teklifte zindandan çıkmaya rağbet göstermedi. İşte Yusuf (A.S.) ın bu muâmelesini Cenab-ı Hakkın Kur'an'da bize beyanı insanın töhmet mevkiinde bulunmaması lâzım olduğu gibi şayet bulunacak olursa nefsinden töhmeti kaldırmaya sa'yetmesi lâzım olduğuna işarettir.

Resulullah'ın «Yusuf (A.S.) ın sabır ve sebatına taaccüb ettim. Eğer ben onun yerinde müddet-i medide zindanda kalmış olsaydım derhal icabet eder, çıkardım» buyurduğu mervidir. Yusuf (A.S.) kadınların halini suâlde teeddüben Azizin haremini zikret-

memiştir. Halbuki Yusuf (A.S.) ın hapsine yegâne sebep oydu ve lâkin şahsiyattan taharruz ve yalnız onu rüsvâ etmekten ictinab etmiştir ki bir şahsı âleme karşı rüsvâ etmek doğru olmadığına işaret için kadınlardan bir cemaatın hallerini Melikin tahkikine havale etti. Zira; mecmuunu tahkik mücmeldir. Filân ve filâna gibi tafsilât yoktur.

İşte Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet ilmin faziletine delâlet eder. Çünkü; Yusuf (A.S.) ın ilmi zindandan halâsına ve birçok meratibe nail olmasına sebep olmuştur. Binaenaleyh; ilim her yerde insanın sebeb-i necatı ve bais-i izzetidir. Bu âyette kadınların keydi yani hileleriyle murad; yukarıda beyan olunduğu veçhile *davet mevkiinde Yusuf (A.S.) a Züleyha'nın emrine itaat ve teklifini kabul et, eğer kabul etmezsen başına büyük belâlar gelir» dedikleri gibi hariçte de nas arasında Hz. Yusuf'u itham etmek için bir takım asılsız sözler dağıtmalarıdır.*

***

Vâcip Tealâ Melikin elçisi Yusuf (A.S.) dan aldığı cevabı Melike getirdiğini ve Melikin kadınları isticvab edip kadınların şehadetleriyle beraetin tahakkuk ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ اِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِه۪ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوٓءٍ

buyuruyor.

[Melik, nisvana hitaben «Sizin hal ü şanınız nedir? Şu zamanda ki o zamanda siz Yusuf'un nefsinden talebettiniz» dedi. Hatunların cümlesi birden «Allah'ı nekaisten tenzih ederiz. Biz Yusuf üzerine kötülükten birşey bilmeyiz» dediler.]

قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَزٖيزِ الْـٰٔنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ اَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِه۪ وَاِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٥١﴾

[Azizin haremi «Şimdi hak zahir oldu. Ben Yusuf'u nefsinden talebettim. Halbuki Yusuf (A.S.) muhakkak ve elbette sadıklardandır» demekle hakikatı ikrar etti.]

Yani; Melikin elçisi gelip «Yusuf (A.S.) hakikat-ı hali nisvandan tahkik etmekle beraeti tahakkuk etmeyince çıkmıyor» demesi üzerine Melik, Azizin haremini ve onun da'vet edip ellerini bıçakla kesen kadınları huzuruna celple cümlesine hitabederek «Sizin haliniz nedir şu vakitte ki o vakitte siz Yusuf'u nefsinden istediğiniz zaman emarât-ı fesaddan ne gibi şey gördünüz? Ve Yusuf'tan fıska dair ne zuhur etti? Ve Yusuf'la mülâkat talebine neden cüret ettiniz? Ve o günde gördüğünüz vukuât neden ibarettir? Hakikatı söyleyin saklamayın» deyince kadınların cümlesi bir ağızdan « (معاذالله) Allah'ı nekaisten tenzih eder ve Yusuf gibi bir afifi halkından dolayı Allah'ın kudretine taaccüb ederiz ve Yusuf (A.S.) üzerine biz kötülükten bir şey bilmeyiz. Allah'tan korkarız. Bir kötülük isnad edemeyiz» dediler. Azizin haremi işin saklanacak bir ciheti kalmadığını ve hakikatın meydana çıktığını görünce ikrara mecbur olarak Melike hitaben «İşte şimdi hak zahir oldu ve hakikat meydana çıktı. Ben Yusuf'u nefsinden taleb ettim, mülâkatına çok hileler düşündüm ve envâ'-ı esbaba tevessül eyledim, lâkin muvaffak olamadım. Zira; Yusuf (A.S.) doğru söyleyenlerdendir. Çünkü; benim arzuma muvafakat etmedi» demekle Yusuf (A.S.) ın iffet ve istikametine şehadet etti.

Melikin hitabı zahirde hatunların mecmuuna ise de hakikatta Azizin hareminedir. Zira; hileye tevessül eden ve zindana sevkine sebep olan yalnız Azizin haremidir. Lâkin mecliste mahcup olmamak ve hali mestur kalmak için nezaket üzere Melik mecmuuna hitabetmiştir.

***

Vâcib Tealâ Yusuf (A.S.) ın hatunlardan hakikatı Melikin tahkikine havale ettiğini ve tahkikat neticesine kadar zindandan çıkmayacağını söylediğini beyandan sonra şu tahkika havalesinin sebebini beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنّ۪ي لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي كَيْدَ الْخَٓائِن۪ينَ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Yusuf (A.S.) a Melikin tahkikaatını ve beraetine hatunların şehadetlerini Melikin elçisi tekrar gelip haber verince Yusuf (A.S.) «İşte tahkikata havale ve neticesine kadar benim zindandan çıkmadığımın hikmetini Aziz bilsin ki ben onun gıyabında Azize bir hıyanetlik etmedim ve kapılar kapanıp zevcesi bana gayr-ı meşru teklifte bulunduğunda Azizin sevmeyeceği şeyi ben işlemedim, Aziz bilsin ki hainlerin hilesini Allahü Tealâ hidayette kılmaz ve onları maksatlarına îsâl etmez» demekle beraeti zuhur edinceye kadar zindanda kararının sebebini söyledi.]

İşte şu manâ; bu söz, Yusuf (A.S.) ın sözü olduğuna nazarandır. Amma bu söz Azizin hareminin sözü olduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [Şu ikrar ve hakikatı beyanımın sebebi; Yusuf'un gıyabında ben Yusuf'a hıyanet etmediğimi bilsin. Halbuki Allahü Tealâ hainlerin hilesini hidayette kılmaz. Zira; hıyanet edenler hıyanetleri sebebiyle matluplarına vasıl olamazlar. Binaenaleyh; Yusuf'a her ne yaptımsa huzurunda yaptım. Zindana gittikten sonra zemmetmedim. Ve lâkin huzurunda Yusuf'a karşı kurduğum tuzaklar ve hileler beni maksadıma îsâl etmedi ve âkıbet hilelerim kendi ayağıma dolaştı, âleme rüsvâ oldum» dedi ve kendinin hilekârlığına şehadet etti.

ON İKİNCİ CÜZ'ÜN SONU

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/7

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul ———— 1968

YEDİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

ONÜÇÜNCÜ CÜZ

Sahife

SURE-İ RA'D

Sahife

SURE-İ İBRAHİM

ONDÖRDÜNCÜ CÜZ

SURE-İ HİCR

SURE-İ NAHL

Sahife

Sahife

ONÜÇÜNCÜ CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın tevazu' tarikıyla irad ettiği kelâmını beyan etmek üzere :

وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Ben nefsimi tezkiye etmem. Zira; nefis şiddetle kötülüğü emreder, ancak Rabbimin merhamet buyurduğu vakit müstesnadır. Çünkü benim Rabbim hatıra gelen şeyi setreder ve güzel amel tevfik etmekle merhamet buyurur.]

Yani; Yusuf (A.S.) işin hakikatını tahkika havale edip neticesine kadar çıkmadığının sebebini beyanda Azizin gaybetinde ben hıyanet etmedim demesiyle nefsini tezkiye etmiş olduğundan bu sözden istiğfar makamında «Ben nefsimi bilûmum hatırat ve gafletten tebrie ve tezkiye edemem. Zira; hilkat-ı insanda mevcut olan nefis bitab'iha fesad ve kötülüğü emreder. Binaenaleyh; fesada meyletmek şanındandır, illâ şol kimse ki Rabbim Tealâ ona merhamet eder. İşte Allah'ın merhamet ettiği kimse nefs-i emmarenin şerrinden mahfuzdur. Çünkü; Rabbim kullarının kusurunu affeder ve günahdan muhafazayla merhamet buyurur» dedi.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Yusuf (A.S.) ın Azizin hareminin teklifini kabul etmediği nefsi meyletmediğinden değildir, belki nefsi meyletmekle beraber Allah'tan korkusuna binaen terketti-

ğinden bu kelâmı irad etmiştir. Çünkü meziyet-i insaniye; nefsin arzusuyla beraber onu terketmektir. Binaenaleyh; nefsin arzu etmediği şeyi terketmekte meziyet yoktur. Şu halde nefsinin arzusu hiçbir kimse için noksan değildir. Noksan; nefsin gayri meşru arzusuna tabi olmaktır. Zira; nefsin arzu etmediği şeyi terketmekte sevap bile yoktur. Ancak nefsin meyliyle beraber terkederse memduhtur ve onda ecir de vardır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *n e f i s ; sahibini şehevata davet ettiğinde e m m a r e* denir. *Arzu ettiği şeyi hayyız-ı fiile çıkardığında l e v v a m e* denir. *Şehevata meyline nedamet edip arzusunu fiile çıkarmaktan vazgeçtiğinde m u t m a i n n e* denir. Şu halde nefsin üç mertebesinden Yusuf (A.S.) birincisini zikretmiştir. Zira; fesadın mebdei birinci mertebedir. Çünkü; nefis daima şehevatı kasdeder ve a'zâ-yı cevarihi her zaman arzusunda istihdam etmek ister. Şu tafsilât;

(ذلك) den bu âyetin âhirine kadar Yusuf (A.S.) ın kelâmı olduğuna nazarandır. Bu iki âyet Azizin hareminin sözünü hikâye olduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ben Yusuf'un gaybetinde hiyanet etmedim demişsem de nefsimi bilkülliye hıyanetten tebrie edemem. Zira nefis; insana daima ve şiddetle kötülükle emreder. Binaenaleyh; nefsim bana Yusuf'la birleşmek emretti. Fakat Yusuf (A.S.) bana muvafakat etmediğinden onu itham etmekle de emretti, Azize şikâyet ve hapsetmesini telkin ettim ve hapsettirinceye kadar çalıştım. Bunlar hep benim nefsimin emridir. Zira her nefis; kabayihle emreder, ancak Rabbimin merhamet edip kabahattan muhafaza ettiği nefis ve o nefsin sahibi müstesnadır. İşte Yusuf (A.S.) ın nefsi Allah'ın muhafaza ettiği nefislerdendir. Şimdi kusurumu bildim ve istiğfar ediyorum. Zira; Rabbim istiğfar edenleri mağfiret eder, tevbe edenlere merhamet buyurur] demektir.

Bu âyette *s û ' ;* Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *insanın kasdettiği her kötülüğe şamildir.* Yani «Nefis; insana her zaman kötülükle emreder, illâ Allah'ın merhamet ettiği vakit müstesnadır» veyahut «Her nefis kötülükle emreder, illâ Rabbimin merhameti kötülükten meneder» demektir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın beraet ve sadakatı ve fazl u kemâli Melik indinde tebeyyün edince Melik-i A'zam (Reyyan b. Velid) in behemehâl Yusuf (A.S.) ın şeref-i mülâkaatına nail olmak arzu ettiğini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي

buyuruyor.

[Hükümdar «Getirin Yusuf'u bana, nefsime mahsus kılayım onu, benim müşavirim olsun» dedi.]

فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ﴿٥٤﴾

[Vakta ki hükümdarın bu arzusuna binaen Hz. Yusuf Melikin yanına geldi ve Melike tekellüm ettiyse Melik «Yâ Yusuf! Bugün sen benim indimde mertebe-i âliye ve emanet sahibi bir zat-ı âli-kadirsin» dedi.]

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ﴿٥٥﴾

[Yusuf (A.S.) Melikin bu sözü üzerine «Ey Melik! Beni arzın hazineleri üzerine nazır kıl. Zira; ben hasılâtı hıfzeder ve fenn-i ziraatı iyi bilirim» dedi.]

Yani; Yusuf (A.S.) ın sabr u sebatını, sadakat ve emanetini bilince Melik (Reyyan) dedi ki «Getirin bana Yusuf'u, nefsime has kılayım. Benim enisim, işlerime mütevelli, umurumu tedbirimde bana muîn ve lutfundan gerek ben ve gerek memleketim müstefid olsun» dedi. Bunun üzerine elçi gelip beraetini ve Melikin sözlerini haber verince Hz. Yusuf davete icabetle saray-ı hükümdarîyi teşrif edip hükümdarla söze başlayarak icab-ı hâl ve mevkie münasip sözler söyleyince Melik Yusuf (A.S.) da gördüğü rüşd ü salâh, akıl ve deha üzerine «Bugün sen benim indimde mertebe-i âliye ve emanet sahibisin, umur-u mülkünde istediğin gibi tasarrufa maliksin» deyince Yusuf (A.S.) Melikin sözlerinden umur-u

memleketten bir emr-i mühimmi ihtiyar etmek lâzım geldiğini ve kurtulmak mümkün olmadığını bildi. Binaenaleyh; «Beni, arzın hazinelerine nazır kıl. Zira ben; bu hizmeti edaya ve emval-i hazineyi muhafazaya muktedirim, fenn-i ziraatı, madeniyatı ve sair dahil-i memlekete müteallik ihtiyacatı iyi bilirim» demekle ziraat ve maliye nazırlığını kabul etti.

Fahri Râzi, Kazî ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran Yusuf (A.S.) lisan-ı İbranî üzerine tekellüm edince Melik lisanından suâl eder. Hz. Yusuf lisanının İbranî ve âbâ' ve ecdadının lisanı olduğunu söyler, Melik birçok lisana aşina olduğundan bildiği lisanlarıyla tekellüm eder. Yusuf (A.S.) da ilham-ı ilâhiyle hepsine cevap verir, Melik hayran olur. Hadaset-i sinninde bu kadar lisana vakıf ve acaibata malik olmak mevhibe-i ilâhiye olduğunu idrak ettiğinden tabirini bizzat fem-i saâdetinden işitmek ister. Rü'yayı bizzat tabir ve tasvir edince Melik umur-u memlekete mütevelli olmasını rica eder. Hz. Yusuf da bu teklifi muvafık görmüş ve menfaat-ı âmmeyi mutazammin hazain-i arza nazır olmasını tercih etmiştir. Meğer Mısır'da hazain-i arza nazır olan (Kıtfır) ın vefatı o güne tesadüf ettiğinden münhal olan nezaret kendine tevcih olunmuştur. Melik Yusuf (A.S.) ın cemi-i menâkıbını iki kelimede cemederek «Sen benim indimde *mekin ve eminsin* demiştir. Çünkü; mekin olmakta ilim ve kudret, emin olmakta hikmet ve sadakat münderiçtir. Şu halde « Sen benim indimde *mekin ve eminsin*» demek «Mekânet ve emanetle muttasıf, hayr ü şerri, salâh u fesadı bilir ve nefsin arzusuna ittibâ' etmez hikmete muvafık iş işlersin. Binaenaleyh; senden me'mûl olan adaletle âmmenin işini ru'yet ve mülk-ü milleti ıslahtır» demek olur.

Yusuf (A.S.) taraf-ı ilâhiden meb'us resul olup bikaderilimkân ümmetin mesalihini tesviye etmek, üzerine vâcip olduğundan vahiyle umumi kıtlık vuku bulacağını ve hüsn-ü tedbir olunmazsa birçok kimselerin helâklerine sebep olacağını bildiğinden alelacele bunun çaresini düşünmek ve müstehak olanlara menfaat îsâl edip mazarratı defetmek vâcip olduğu cihetle Melik, rüyanın tabirini dinleyince «Buna ne gibi tedbir lâzımdır?» demesi üzerine Yusuf (A.S.) ümmet hakkında mükellef olduğu vazife-i mühimmeyi deruhte etmek üzere «Beni, arzın hazinesine nazır kıl. Zira ben;

bu işin erbabıyım» dedi. Binaenaleyh; bu âyet-i celile bir kimsenin hukuk-u ibadı yoluyla temşiyete iktidarı olur, o işe onun gayrı erbab olmazsa o me'muriyete iktidarını ispat ve izhar etmek suretiyle o işi deruhte etmeye talib olmak caiz, velevse o me'muriyete tayin edecek kimse kâfir olsa dahi onunla yardımlaşmak ve hakka doğru alıp götürmek lâzım olduğuna delâlet ettiği Beyzâvî'nin cümle-i beyanatındandır.

Yusuf (A.S.) ın «Ben bu işi iyi bilirim, arzın hazinesini hıfzetmeye erbabım» demesi tezkiye-i nefis değil belki maslahat-ı âmme için iktidarını beyan lâzım gelmesine binaen söylenmiş bir sözdür. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Melik, umur-u devlete ait mesalihi tesviyeye kudretini ve siyaset-i hükümete ait ilmini ve ahval-i nasa ait vukufunu bilince vâki' olan teklifini kabulde Melikin bu hususta teklifinin isabetini beyan ederek o vazifeyi kabul vâcip olduğundan «Ben bilirim» demiştir. Binaenaleyh; tezkiye-i nefsin haram olması helâl olmayan birşeyi irtikâpla tefahur etmektir, yoksa helâl olan bir şeyi ihtiyar için olur ve bir maslahatı mutazammın olursa caiz ve helâldir ve belki de vâciptir.

Yusuf (A.S.) (Kıtfır) ın vefatıyla makamına vezir olunca Züleyha'yı nikâh ettiği ve (Kıtfır) inîn olduğundan Züleyha'yı bakir bulduğu ve ondan iki oğlu olduğu ve hükümdar (Reyyan b. Velid) in iman ettiği mervidir.

Hulâsa; umur-u dünyada ileride millet üzerine gelecek bir belâyı hüsn-ü tedbirle karşılamak meşru' ve mansıbı ehline tevdi etmek padişah üzerine vâcip olduğu ve bir kimsenin kendinden ziyade bir işe erbab olmadığını bilince kendinin o işe erbab olduğunu beyan etmek caiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ı hükümdarın vezir tayin ettiğini beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ

buyuruyor.

[İşte şu vukuâtta işittiğin veçhile habibim! Biz arz-ı Mısır'a Yusuf'a kuvvet ve kudret verdik ki arz-ı Mısır'da istediği yerde ikamet eder ve konak yapar, bir mani yoktur. Çünkü; her tarafta emri nafiz, dilediği yerde istirahat eder.]

نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

[Zira; bizim âdetimiz dilediğimiz kulumuzu ihsanımızla hisseyab eder, atiyemizi ona isabet ettiririz. Dünyada erbab-ı ihsanın ecrini zayi etmez, mükâfatını veririz.]

وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki iman ve ittika eden kimselere âhiret ecri dünya ecrinden daha hayırlıdır.]

Yani; habibim! İşte senin işittiğin gibicesine biz evvelâ Yusuf (A.S.) ı pederinden ayırdık. Abd suretinde Mısır'a gönderdik. Müddet-i medide zindanda karar ettikten sonra biz onun mertebesini terfi ettik, umur-u dinde nübüvvet verdiğimiz gibi umur-u dünyada saltanat, kuvvet ve kudret verdik. Hatta Mısır arazisini ona teslim ettik ki istediği yerde ikamet ve kemâl-i refahla ibadetine devam ve umur-u ibadı temşiyet ve adaletle hükmeder ve emri cümleye nafiz olur. Zira bizim adet-i kadimemiz; dilediğimiz kulumuza rahmetimizi isbat ettirmektir. İşte bu cümleden birisi de Yusuf (A.S.) a atiyemizi isabet ettirdik. Binaenaleyh; dünya ve âhiret saâdetini ihsan ettik. Çünkü; biz erbab-ı ihsanın ecrini zayi etmeyiz, âhiret ecri şol kimseler için hayırlıdır ki onlar iman ettiler, imanlarıyla beraber âhirete gittiler ve bilcümle haram olan şeyleri terkederek vâcip olan şeyleri işlemekle mütteki oldular. Onlar için âhiret dünyadan daha hayırlıdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyet-i celilede Melikin Yusuf (A.S.) ı derhal vezarete tayinine sarahat yoksa da arz-ı Mısır'da kudret verildiğini beyanda, vezaretin tevcih olunduğuna işaret vardır. Çünkü Mısır arazisinde istediği gibi tasarrufa iktidar; vezir

olmasını icabeder. Melikin vezareti tevcihi gerek derhal gerekse bir müddet sonra olsun muhakkaktır. Vezarete mahsus elbise ve mühr-ü vezaret verilip umur-u memleket kendine tevdi olununca bilcümle Mısır ahalisi icra-yı adaletinden memnun oldukları gibi rü'yanın ahkâmı icabı ziraatı tevsi ve zehairin hıfzı ve cem'i hususunda hüsn-ü tedbirler ittihaz edip zahire anbarları yaptırıp başağıyla hasılâtı anbarlara doldurup gelecek kıtlık senelerde nası idarenin çarelerini düşündü, bol seneler geçti, kıtlık geldi, halkın ihtiyacı teşeddüd etti ve herkes Yusuf (A.S.) dan zahire mübayaa eder oldu ve yedi sene devam etti, herkesin elinde mal ü menaldan bir şey kalmadı, hep zahire bedeli olarak hükümetin eline geçti ve hükümet Yusuf (A.S.) ın tedbiri sayesinde açlıktan nüfus telef etmediği gibi hüsn-ü idareye malik oldu. Kıtlık bitti. Hükümet herkesin malını yerli yerince iâde etti ve ucuzluk gelip herkesin mallarıyla vazifelerine devama başladıkları Kazî, Fahri Râzi ve Hâzin'in cümle-i beyanatlarındandır.

***

Vâcip Tealâ Mısır arazisine isabet eden şiddetli kıtlık Şam ve Ken'an arazisine dahi isabet edip uzaktan ve yakından zahire için herkes Azizin kapısına iltica ettiklerinde Ya'kub (A.S.) da Mısır'a zahire almak üzere mahdumlarını gönderip Yusuf (A.S.) huzuruna biraderlerinin geldiğini beyan etmek üzere :

وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنكِرُونَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[İhve-i Yusuf geldiler ve Yusuf (A.S.) ın huzuruna girdiler. Yusuf (A.S.) onları bildi. Halbuki onlar Yusuf'u bilemediler.]

وَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَّكُم مِّنْ أَبِيكُمْ

[Vakta ki Yusuf (A.S.) istediklerini verdi, cihazlarını teçhiz edince «Siz baba bir oğlan kardeşinizi bana getirin» dedi.]

أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٥٩﴾

[Siz görmez misiniz ben kileyi dolu veririm ve ben misafir kabul edenlerin hayırlısıyım.]

فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي

[Eğer baba bir biraderinizi bana getirmezseniz benim indimde sizin için zahire yoktur.]

وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾

[«Ve bana yakın gelmeyin» demekle biraderlerini, kardeşlerini getirmeye mecbur etti.]

قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

[Biraderleri «Biz onu babasından isteyelim ve alıp getirmek için biz elbette çalışırız» dediler.]

Yani; kıtlık teşeddüd edip arz-ı Ken'an'da zahire bulmak imkânı kalmayıp Mısır'a ilticaya mecburiyet hasıl olunca Ya'kub (A.S.) mahdumlarını Mısır'a gönderip biraderleri saray-ı Yusuf'a geldiklerinde Yusuf (A.S.) huzuruna dahil oldular. Lisan-ı İbranî üzere söze başlayınca Yusuf (A.S.) onları bildi ve lâkin onların Yusuf (A.S.) tamamen hatırlarından çıkıp kıyafeti de değiştiği gibi öyle saray-ı vezarette biraderlerinin Aziz-i Mısır olacağı hayallerinden geçmediği için onlar Yusuf (A.S.) ı bilemediler. Çünkü; aradan çok müddet geçip Hz. Yusuf'tan bir haber de olmadığından berhayat olduğuna ümitleri yoktu. Vakta ki Azizin emriyle zahireleri bol bol ölçülüp yükleri tutulup cihazları tamam olunca Hz. Yusuf'un huzuruna vedaa geldiklerinde «Baba bir kardeşinizi bana getirin. Görmez misiniz. Ben zahirenin kilesini tam veririm ve misafir kabul edenlerin hayırlısıyım. Size ne kadar ikram etti-

ğimi gördünüz. O biraderinizi getirin ki sizin gibi ona da ikram edeyim. Şu halde eğer siz biraderinizi getirmezseniz benim indimde size zahire yok. Gelmeyin yanıma, yaklaşmayın bana» dedi. Yusuf (A.S.) ın şu emrine karşı onlar «Biz o biraderimizi pederinden isteyelim. Biz getirmek için ne gibi tedbir lâzımsa onu işler alır getiririz» dediler.

Fahri Râzi, Hâzin, Kazî, Medarik'in ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile zahireye ihtiyac-ı şedid hasıl olunca Ya'kub (A.S.) «Ben Mısır'da salih bir zatın ahaliye zahire tevzi ettiğini işitiyorum, gidin zahire getirin» emrini verdi. On tane mahdumları alacakları zahire bedelleriyle huzur-u Yusuf'a geldiklerinde Hz. Yusuf «Siz kimsiniz, casus musunuz?» deyince onlar «Biz Ken'an'dan nübüvvetle maruf Hz. Ya'kub'un oğlanlarıyız. Bize casusluk yakışmaz» dediler. Yusuf (A.S.) «Başka biraderiniz var mıdır?» dediğinde onlar «İki biraderimiz daha vardı. Biri helâk oldu, diğer birisine pederimiz muhabbet ettiğinden hizmetinde alıkoydu» demeleri üzerine «Siz fudalâdan olduğunuz halde pederinizin onu sizden ziyade sevmesinde elbette sizden ziyade onda bir meziyet olduğundandır. Getirin onu göreceğim» dediğinde onlar pederlerini kandırıp getireceklerini vaad ettiler.

İşte muhabbet esnasında Hz. Yusuf onları biliyor ve lâkin onlar Hz. Yusuf'u bilmiyorlardı. Çünkü; Hz. Yusuf kemâl-i debdebe ve dârâtla vezaret kürsüsünde onlar ise şiddet-i ihtiyaç içinde olduklarından mehabet-i vezaret onları ihata ediyordu. Halbuki Yusuf (A.S.) onları misafir edip herkesten ziyade ikram ettiğinden «Ben misafir kabul edenlerin hayırlısıyım» demiş ve hatta zahireden sonra Mısır'dan Ken'an'a kadar azıklarını dahi vermiştir. Her şahsa bir deve yükü zahire verirken bunlara Ken'an'daki biraderleri için de iki deve yükü fazla verdiğinden «Görmez misiniz, ben zahireyi çok veriyorum» demiştir.

Velhasıl bir cihetten zahireyi çok verdiğini beyanla tekrar gelmelerine terğib, diğer cihetten bile biraderlerini getirmezlerse zahire vermeyeceğini beyanla tehdid ederek biraderlerini getireceklerine vaad-i kavî aldı.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın biraderlerinin çuvallarına zahire bedeli olarak verdikleri metâ'larını koydurduğunu beyan etmek üzere :

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Biraderleri yola çıkacakları zaman Yusuf (A.S.) zahire ölçen kölelerine « Siz bunların metâ'larını çuvallarının içine koyun. Me'mul ki onlar beldelerinde ehl ü iyallerine vardıklarında o metâ'ı bilirler. Umarım ki tekrar döner, gelirler» dedi.] Zahire bedeli getirdikleri eşyalarının kendilerine iâde olunmasına emir verdi. Köleler de aldıkları emir üzere metâ'larını hurçlarına koydular.

Kazî, Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *b i d â a ; zahire almak için getirdikleri deri ve ayakkabı gibi şeylerdir.* Çünkü Yusuf (A.S.) ın teşkilâtının esası; halka teshilât olduğundan herkesin elinde her ne bulunursa alıp ona mukabil zahire vererek ihtiyacını te'min etmek olduğu cihetle bunlar da meşin ve saire gibi şeylerle gelmişler ve onu da almıştı. Pederine ve biraderlerine ihsan ve sıla-i rahma riâyet olmak üzere eşyalarını iâde etmişti ki sehâsını ve keremini bilsinler ve aynı eşya ile avdet etsinler. Şayet kıtlık münasebetiyle başka eşyaları yoksa zahire bedeli yok diyerek gelmemezlik etmesinler.

*
* *

Vâcip Tealâ ihve-i Yusuf'un pederleri huzuruna gelip küçük biraderleri için müsaade istediklerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَى أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا أَخَانَا نَكْتَلْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Yusuf (A.S.) ın biraderleri zahireyi alıp pederlerine döndüklerinde dediler ki «Ey babamız! Bizden zahire men olundu. Binaenaleyh; gönder biraderimizi bizimle, zahire alalım. Çünkü; onu göndermezsen bize zahire vermeyecekler. Halbuki biz onu elbette muhafaza ederiz» dediler.]

Yani; Ya'kub (A.S.) ın mahdumları Mısır'dan dönüp pederlerinin huzuruna gelince Melikin ikramından ve iltifatından bahsettiler. Hatta «Evlâd-ı Ya'kub'dan olmasaydık bu kadar ikram etmezdi ve lâkin biraderimizi görmek istedi. Eğer biraderinizi getirmezseniz Mısır arazisine girmeyin ve benim yanıma yakın olmayın, size zahire yoktur dedi. Şu halde biraderimiz Bünyamin'i bizimle gönder. Mecmuumuza zahire alalım. Halbuki biraderimizi her türlü âfetten hepimiz muhafaza ederiz» demekle pederlerini te'min etmek istediler.

***

Vâcip Tealâ mahdumlarının müsaade istemelerine karşı pederlerinin kelâmını beyan etmek üzere :

قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَٓا اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخِيهِ مِنْ قَبْلُ

buyuruyor.

[Ya'kub (A.S.) «Ey oğullarım! Ben size Bünyamin üzerine emin olur muyum? Elbette emin olmam, illâ bundan evvel kardeşi Yusuf üzerine emin olduğum gibi emin olurum. Çünkü; bu sözünüzü aynıyla onun hakkında da söylemiştiniz. Yusuf hakkında vadinizi ifa etmediniz, işlediğinizi işlediniz, zayi ettiniz. Ben size nasıl emin olurum?» dedi.]

فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾

[Ben size emin olmayınca Allahü Tealâ hıfız etme yönünden hayırlıdır. Halbuki merhamet sahiplerinin cümlesinden merhameti ziyade ve ihsan edenlerin en ziyade ihsan edenidir.] Demekle oğlunun hıfzını Allah'a havaleyle müsaadeye meylini işaret etti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (Bünyamin) ile diğer biraderleri arasında iğbirar olmadığı ve Yusuf (A.S.) ı götürdükleri zaman gibi genç olmayıp salâh, rüşd, ilim ve irfan sahipleri ve hayra rağbet eserlerini gördüğünden Ya'kub (A.S.) Bünyamin'in diğer mahdumlarıyla gitmesine müsaade etti, fakat hıfzını Allah'a ısmarladı. Biraderlerinin «Biz hıfzederiz» dediklerine iltifat etmediği gibi Yusuf (A.S.) a mülâkatını Allah'ın rahmetinden ümid ettiğine dahi işaret için hâfız-ı hakîkînin (ارحم الرحمين) olduğunu sözüne ilâve etti.

***

Vâcip Tealâ ihve-i Yusuf'un götürdükleri metâ'larının Aziz tarafından iâde olunduğuna muttali olduklarını beyan etmek üzere:

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي

buyuruyor.

[Vakta ki evlâd-ı Ya'kub (A.S.) çuvallarını açtılar. Zahire bedeli vermiş oldukları eşyaları kendilerine iâde olunmuş bulununca huzur-u Ya'kub'a dahil olarak «Ey babamız! Daha ne isteriz ve bunun fevkinde daha ne bekleriz. Bu kadar ikram etti ve zahireyi dolu verdi.]

هَٰذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا

[İşte şu bizim götürdüğümüz eşyamızdır, aynıyla bize iâde olunmuştur.] Bu kadar ikramla beraber zahire bedelinde verdiğimiz eşya da bize reddolunursa daha ne isteriz. Bizim ise eşyamızın reddolunduğundan haberimiz yoktur. Binaenaleyh; senin kemâl-i kereminden istirhamımız; biraderimizi bizimle gönder ki:

وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ذَٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ ﴿٦٥﴾

[«Biz Aziz tarafından tasdik olunalım. Ehlimize zahire alalım ve biraderimizi hıfzedelim ve biraderimiz sebebiyle bir deve yükü

ziyade alalım. Zira; şu bizim getirdiğimiz azıcık bir zahiredir. Binaenaleyh; ucuzluk gelinceye kadar maaşımıza kâfi değildir» dediler.]

Şu manâ; (مانبغى) deki (ما) lâfzı istifham olduğuna nazarandır. Amma (ما) lâfzı (ماءنافيه) olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey babamız! Azizin evsafını zikrimizde ziyade birşey söylemekle yalan söylemek istemedik ve olmadık şeyi zikirle yalan arzu etmeyiz. Vuku-u hali söyledik veyahut Azizin evvelce yaptığı ikramdan ziyade bir ikram istemeyiz. İşte şu bizim götürdüğümüz metâ'ımızı bile bize reddetmiş] demektir. *Yahut* [Bizim metaımız bize reddolununca biz senden fazla metâ' istemeyiz, bu metâ'ı alır götürürüz] demek istemişlerdir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile (نمير) deki mir *taam ve zahire* manâsınadır. O halde; (ونمير اهلنا) demek; «*Biz ehlimize zahire alır getiririz*» demektir. (كيل يسير) «İhtiyacımıza kâfi değil, tekrar gitmeye muhtacız» demektir. Binaenaleyh; «Biraderimizi bizimle gönder ki bu azıcık zahireyi biraderimiz sayesinde çoğaltalım» demektir.

***

Vâcip Tealâ mahdumlarının ısrarları üzerine Ya'kub (A.S.) ın oğlu Bünyamin'in gitmesine müsaade ettiğini ve Allah'tan bir afet ihata etmedikçe Bünyamin'i getireceklerine yemin etmeyince göndermeyeceğini söylediğini ve mahdumlarının yemin ettiklerini beyan etmek üzere :

قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ

buyuruyor.

[Ya'kub (A.S.) mahdumlarına «Sizi herhangi bir afet ihata etmek vakti müstesna olarak elbette Bünyamin'i bana getireceğinize dair Allah'a yemin edip bana itimad verinceye kadar ben sizinle Bünyamin'i elbette göndermem, ancak Allah'a yemin eder, itimad getirirseniz gönderirim» dedi.]

فَلَمَّا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٦٦﴾

[Vakta ki mahdumları Bünyamin'i getireceklerine dair yeminlerini yerine getirdiler, pederlerine itimad verdiler. Ya'kub (A.S.) «Beynimizde cereyan eden mukaveleye Allahü Teâlâ vekil ve hâfız-ı hakîkîdir» dedi.]

Yani; Ya'kub (A.S.) dan mahdumları, biraderleri Bünyamin'i Mısır'a götürmek üzere müsaade istemelerine karşı «Bünyamin'i elbette sizinle beraber gönderemem, hatta Bünyamin'i getireceğinize dair Allah'ın ahdini bana getirip beni te'min etmedikçe göndermem. Eğer bana getireceğinize yemin ederseniz gönderirim, ancak sizi bir afet ihata etmek vakti müstesnadır. Zira; öyle bir âfete karşı ben de birşey demem» dedi. Vakta ki mahdumları pederlerine yeminlerini getirdilerse «Beynimizde cereyan eden mukaveleye Allahü Teâlâ vekil ve cümle umurumuzu gözeticidir» demekle te'minat-ı kavîyye aldı.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu vechile (موثقا) *sözü kuvvetlendiren yemin ve ahiddir.* Yani «Ben kardeşinizi sizinle göndermem. Elbette siz onu bana getireceğinize yemin etmedikçe ve tamamıyla ahid vermedikçe» demektir. (الا ان يحاط بكم) «Sizin cemiinizi bir belâ ihata edip helâk olmak vakti müstesna olmak üzere getireceğinize yemin etmeli ve ahid vermelisiniz» demektir.

*
* *

Vâcip Teâlâ Ya'kub (A.S.) ın Bünyamin'i göndermeye müsaade edip mahdumları yol tedarikini görüp yola çıkacakları zaman evlâdı üzerine isabet-i ayn korkusuna binaen vâki olan nesayihini beyan etmek üzere :

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ

buyuruyor.

[Ya'kub (A.S.) «Ey oğullarım! Mısır'a vardığınızda bir kapı-

dan girmeyin. Müteferrik kapılardan girin ki ahali sizi toplu görmesinler.»]

وَمَٓا اُغْن۪ي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ

[Halbuki Allah'ın kazasından ben sizden hiç bir şeyi defedemem.]

اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ

[Zira hüküm; ancak Allah'ındır.]

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُۚ

[Binaenaleyh; ben ancak Allah'a itimad ettim.]

وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

[«İtimad edenler ancak Allah'a itimad etsinler» dedi.]

Yani; Ya'kub (A.S.) ın mahdumları sefer tedarikini görüp yola çıkacaklarında nasihat tarikıyla «Ey oğlancağızlarım! Mısır'a vardığınızda cümleniz Mısır'ın bir kapısından toplu olduğunuz halde girmeyin ki ahalisinin hasedini ve gözlerini tarafınıza celbetmeyin. Herbiriniz ayrı ayrı kapılardan girin ki size isabet-i aynolmasın. Halbuki bu nasihatımla Allah'ın kazasından ben hiçbir şeyi sizden defedemem. Elbette kaza-yı ilâhi yerini bulur. Kazaya karşı bir şey hail olamaz. Çünkü her şeyde hüküm; Allah'ındır. Allah'ın hükmü haricinde hiçbir şey olamaz, ancak her şey; onun hükmüyledir. Binaenaleyh; ben ancak Allah'a mütevekkil olur, ona itimad ederim ve bilcümle itimad ediciler ancak Allahü Tealâ'ya itimad etsinler. Siz de ancak umurunuzu Allah'a tefviz edin» demekle evlâdına nasihat etti, yola çıkardı ve uğurladı.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları vechile Ya'kub (A.S.) ın şu nasihatı mahdumları üzerine isabet-i ayn korkusuna binaen vâki olmuştur. Çünkü; mahdumları bir şahsın evlâdı olduk-

ları halde boyları uzun ve simaları güzel, kuvvet ve şecaatları herkese faik ve Azizin iltifatına nail oldukları Mısır dahilinde şöhret bulduğundan hasudların hasedinden ve fena gözlerin isabetinden korkusuna binaen şu nasihatta bulunmuştur. *Yahut* Mısır'da Azizin kendi oğlu Yusuf (A.S.) olduğunu vahiyle bildi ve lâkin izharına emr-i ilâhi gelmediğinden izhar etmedi ve (Bünyamin) in biraderinin yanına ayrı varması için ayrı ayrı kapılardan girmelerini emretti. O zamanda Mısır'ın müteferrik kapıları olduğuna âyet delâlet eder, Ya'kub (A.S.) ın şu nasihatı esbab-ı âdiyeye tevessül kabilinden olup esbab-ı âdiyeye tevessülün meşru' olduğuna delâlet ettiği gibi her şeyde müessir-i hakîkî Vâcip Tealâ olduğunu ve hüküm; Allah'a mahsus olup Allah'ın gayrının hükmünde te'sir olmadığını dahi nasihatında beyan etmiştir.

İsabet-i aynın hak olduğuna delil-i naklî; Resulullah'ın :

العين حق ولو كان شئ سبق القدر لسبقت العين القدر

hadis-i şerifidir. Yani «İsabet-i ayn haktır. Eğer kaderi sebkeder birşey olmuş olsaydı ayn, kaderi sebkederdi» demektir. Resulullah'ın «Gözünüzün bir kimseye isabetinden dolayı isabet olunan kimse tarafından size, abdest alıp abdest suyu istenirse derhal abdest alın ve abdest suyunuzu verin» buyurduğu İbn-i Abbas Hazretlerinden mervidir [1].

---

[1] Bu hadisi Hz. Ayşe (R.A.) şöyle tefsir etmiştir : Gözü isabet eden kimseye emrolunur, abdest alır. O abdest suyundan göz isabet eden kimse guslederse biiznillâhi tealâ şifa bulur. İşte bu gibi tedaviyi bazı etibba inkâr ederse de bazı vücuda gelen ağrılara sürülen tentürdiyot ve saire gibi ilâçla şifayı halkeden hallâk, abdest suyuyla neden halketmesin ve gözü isabet eden kimsenin vücuduna o suyun isabetiyle onda bazı te'siratın suya aksiyle diğer gözü isabet ettiği kimsenin vücuduna isabetle bu kimsenin gözünden ona isabet eden ağrıları neden silip götürmesin. Bunun emsali haricte çoktur. Meselâ yılan sokan bir kimseye o sokan yılan öldürülse de soktuğu mahalle sarılsa o yılanın sokmasından hasıl olan tesiratı yine yılanın kendi vücudu alır ve soktuğu kimse de biiznillâhi tealâ kurtulur. İşte gözü isabet eden kimsenin vücuduna isabet eden suyun yine o adamdan diğerine isabet eden ağrıları almakta tedavi noktasından bir garabet yoktur. Zira; her şeyde te'siri halkeden Allahü Tealâ olduğunu itikad ettikten sonra arada nizâ' kalmaz.

İsabet-i aynın hak olduğuna delil-i aklî; bir cismin cism-i âharda te'sir etmesidir ve bu da muhakkaktır. Meselâ yılan ve akrep gibi muziyatın sokmalarında, zehirin ihlâkinde ve etibbanın tedavi için verdikleri ilâçların herbirinin başka başka te'sirlerinde hep bir cismin cism-i âharda te'siri kabilindendir. Şu halde bir şahsın gözünden çıkan ufacık bizim göremeyeceğimiz derecede bir cevherin diğer şahsa isabetle mavzer kurşunu gibi onu ihlâk veya ifsad etmesinde bir mani-i aklî yoktur. Belki Fahri Râzi'nin beyanı vechile bir cismin cism-i âharda tesiri yalnız ma'nevî ve nefsânî de olabilir. Binaenaleyh; kuvâ-yı cismâninin te'sirine hacet messetmez. Yalnız nefsânî kâfi olur.

Meselâ insanın bir kimse hakkında bazı tasavvuratı o kimsenin gazabına ve tehevvürüne sebep olduğu gibi o gazap ve tehevvür de vücudunun titreyip ürpermesine sebep olur. Halbuki vücudun ürperme ve titremesini icabeden cismânî birşey yok, yalnız kalpte bir tasavvur vardır. İşte bunun gibi bir şahıs, şahs-ı âharı görüp onun halini tasavvur ve bazı iyi haline taaccüb edince şu tasavvur ve taaccüp o şahs-ı âharın bedeninde tagayyura sebeb olmasında bir mani yoktur.

Hulâsa; isabet-i ayndan ihtiraz etmek lâzım ve ihtiraz için bazı esbaba tevessül eylemek meşru' olduğu, esbaba tevessülün mukadder olan bir belâyı defedemeyeceği, her şeyde hüküm ve te'sir ancak Allah'ın olduğu ve encam-ı emir; Allah'a tevekkülden başka çare olmadığı ve herkesin Allah'a i'timadı lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Ya'kub (AS..) ın mahdumları pederlerinin nasihatını dinledikten sonra Ken'an'dan hareket edip pederlerinin emri veçhile Mısır'a dahil olduklarını beyan etmek üzere :

وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا
حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَا

buyuruyor.

[Vakta ki onlar pederlerinin emrettiği veçhile ayrı ayrı kapılardan Mısır'a girdiler ve rey-i Ya'kub onlardan Allah'ın kazasından hiç bir şey defeder olmadı, ancak nefs-i Ya'kub'da mevcut olan isabet-i ayn korkusunu kaza etti ve o vasiyeti eda etmiş, yerine getirmiş oldu.]

وَاِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ

[Halbuki Ya'kub (A.S.) bizim kendisine ta'lim ettiğimiz ilim sebebiyle kendisi ilm-i kâmil sahibidir.]

وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

[Ve lâkin nasın ekserisi Ya'kub'un bildiğini bilmezler.]

Yani; evlâd-ı Ya'kub pederlerinden ayrılıp Mısır'a gelip pederlerinin nasihatı veçhile müteferrik kapılardan girdilerse de pederlerinin nasihat ve re'y ü tedbiri onlar üzerine gelen Allah'ın kazasından hiç bir şeyi defedemedi ve Allah'ın takdir ettiği şeyde, tedbir-i Ya'kub te'sir etmedi. Çünkü; kendilerine sirkat isnad edildi, (Bünyamin) Mısır'da kaldı. Pederlerine verdikleri taahhüdü ifa edememekle pederleri ve kendileri mahzun oldular. Ancak Ya'kub (A.S.) ın tedbiri nefsinde düşündüğü bir ihtiyacı kaza edebildi. Zira; Ya'kub (A.S.) evlâdı hakkında isabet-i ayndan korkusuna binaen onun için bir çare düşünüyordu ve o çare de evlâdının müteferrik kapılardan girmeleriydi. İşte bu yolda nasihat etmekle kalbinde olan düşüncesini yerine getirmiş ve gönlündeki ilişiği kaldırmış oldu, nasihatının başka tesiri olmadı. Zira; oğlanlarına gelecek yine geldi, geri kalmadı. Halbuki Ya'kub (A.S.) bizim ta'lim ettiğimiz ilim sayesinde ilm-i kesir sahibidir. Binaenaleyh; nasihatında «Allah'ın kazasından ben bir şeyi defedemem» demişti ve dediği vechile kaadir olamadı ve lâkin nasın ekserisi takdir-i hakkın tedbir-i abde galip olduğunu bilmezler.

Hulâsa; evlâd-ı Ya'kub (A.S.) pederlerinin nasihatı vechile müteferrik kapılardan girmişlerse de pederlerinin vesâyâsının kadere karşı hiç tesiri olmayıp ancak nübüvvete lâyık olan şefkatı

izharle nefsinde düşündüğü şeyi icra etmiş olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın biraderlerinin Mısır'a dahil olup kendisiyle mülâkat ettiklerini beyan etmek üzere :

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ
فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Vakta ki biraderleri Yusuf (A.S.) üzerine dahil oldularsa Yusuf (A.S.) biraderlerini kendi meclisine oturttu ve nefsine zammetti ve «Ben senin biraderinim. Binaenaleyh; sen diğer biraderlerinin amellerine mahzun olma.»] Demekle Bünyamin'i tesliye ve tebşir etti.

Fahri Râzi, Kazî'nin beyanları ve Taberi'de muharrer olduğu vechile biraderleri Hz. Yusuf'un huzuruna müteferrik surette dahil olup «İşte emrettiğin biraderimizi getirdik» deyip biraderi Bünyamin'i takdim edince Yusuf (A.S.) memnun olup bunlara güzel bir ziyafet verdikten sonra saray dahilinde her iki kişinin yatağını bir odaya tertibedip Bünyamin yalnız kalınca «Bu da benim bulunduğum odada benimle beraber yatsın» diyerek alıp kendi odasına götürünce biraderini kucağına bastı ve «Ben senin biraderin Yusuf'um. Mahzun olma ve diğer biraderlerinin yaptıkları muâmeleleri hatırına getirip incinme ve benim Yusuf olduğumu onlara söyleme» dedi. Bünyamin'e her ne kadar fazlaca ikram ediyorsa da gurbette kardeşlerinden ayrı bir odaya düştüğünden ârız olan hüznü Yusuf (A.S.) kendi biraderi olduğunu tebşir edip kucaklamakla izale ettiğini Vâcip Tealâ bu âyetle beyan etmiştir. *Biraderlerinin amelleri*yle murad; *geçmişte vâki olan hatalarıdır.* Kalb-i nebevîlerinde biraderlerinin eski hatalarına karşı bir iğbirar kalmadığını beyan ettiği gibi biraderinin kalbinde dahi bir iğbirar olmamasını tavsiye etti.

Hulâsa; Yusuf (A.S.) ın biraderleri huzuruna geldiklerinde kendi öz biraderi Bünyamin'e ziyadece iltifat edip yanına aldığı, kucaklayıp bağrına bastığı, öz biraderi Bünyemin'e kendinin Yusuf olduğunu haber verdiği, biraderleri tarafından geçmişte vaki olan hatâya kendinin müteessir olmadığı gibi biraderinin de mahzun olmamasını tavsiye ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın diğer biraderlerinin haberi olmadan Bünyamin'in yanında kalmasına vesile olmak üzere maşrapasını Bünyamin'in yüküne koydurup o vesileyle Bünyamin'i alıkoyduğunu beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Yusuf (A.S.) ın emriyle yükleri dolduruldu, cihazları techiz olundu, azıkları ve çuvalları hazırlandığı sırada Melikin su içtiği kâseyi biraderinin yüküne koydurdu ve develeri yükletip veda ederek diyar-ı Kan'an'a hareket ettikten bir müddet geçtikten sonra arkalarından bir çağırıcı nida ve ilân etti; «Ey kafile! Nereye gidiyorsunuz? Durun, gitmeyin. Zira; siz hırsızsınız. Yükleriniz aranacak ve çaldığınız şey bulunacak» demekle kafileye arkadan bağırdı.]

قَالُوا وَأَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾

[Kafile durup ilân edenler tarafına döndüler ve «Hangi şeyi yitirdiniz? Ve ne gibi şeyi ararsınız» dediler.]

قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ

[İlân edenler «Melikin su kâsesini yitirdik sizden başka kimse yoktu. Elbette siz aldınız» dediler.] Ve sözlerine şunu da ilâve ettiler.

وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾

[Kâseyle kim gelirse yani kâseyi kim bulursa bulan kimse için bir deve yükü zahire vardır ve ben de bir deve yüküne kefilim.] Yani «Bulan kimseye bir deve yükü müjde verileceğine kefalet ediyorum» dedi.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Kazi'nin beyanları vechile *s i k a y e ; Melikin su içtiği maşrapadır.* Gümüş veya altundan ve cevahirle murassa' olduğu mervidir. Taberi'de beyan olunduğu vechile *s i k a y e , s u v â ;* ikisi bir şeydir ki *su içtikleri kâsedir.* Gerçi bazıları zahire ölçtükleri ölçektir demişlerse de esah olan *s i k a y e ; su kâsesinde ma'ruftur.*

Yusuf (A.S.) ın biraderleri sirkat etmedikleri halde onlara «Sariksınız» demek zahirde iftira gibi görünürse de hakikatta iftira yoktur. Çünkü; Bünyamin'e bilmüşavere onun rızası ve arzusuyla onun yüküne konulmak ve biraderlerinin pederlerine verdikleri te'minat icabı Bünyamin'in başka bir sebeple kalması müşkül olduğundan Bünyamin'i alıkoymak şeriat-ı Ya'kubiyeye tevfik etmekle olabileceğine binaen Hz. Yusuf'la biraderi arasında muvazaa olduğu cihetle iftira ve hata olmadığı Fahr-i Râzi'nin cümle-i beyanatındandır.

Yahut «Siz sariksınız» demek «Evvelce Yusuf'u pederinden sakladınız» demektir ki biraderlerine ta'rizdir. O zamanda deve yükü beynennas ma'ruf olduğundan münadi «Bulana bir deve yükü zahire var. Ben de kefilim» dedi. Deve yükü ma'lum olmasına binaen bu kefalet de sahihti ve elyevm kaybolan şeyi bulan kimseye bir miktar şey verileceğini beyanla dellâla nida ettirmek âdettir. Bulana müjde verilmesi ve bulan kimsenin de o müjdeyi alması meşru' olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; bir şeyi aratmak için ücret vermek ve bulan kimseye bir mal vaad etmek ve bulduğunda vaad ettiği şeyi vermek lâzım ve diğer bir kimsenin

vaad olunan şeye kefil olması sahih olduğu bu âyetin fevaidi cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münadinin «Siz sariksiniz» diyerek nida edip onları tevkif edince kafile efradının muztarip ve mütehayyir oldukları halde söyledikleri sözleri beyan etmek üzere :

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْاَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Siz sariksınız denilince evlâd-ı Ya'kub (A.S.) «Allah'a yemin ederiz ki muhakkak siz bizim halimizi bildiniz. Arz-ı Mısır'a ifsad için gelmedik. Halbuki biz sirkat edenlerden de olmadık. Zira; bizim dinimizde sirkat büyük günahtır» dediler.]

قَالُوا فَمَا جَزَٓاؤُهُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾

[Arkadan gelen münadiler «Eğer yalan söylerseniz, sarık sizde zuhur ederse sarıkın cezası nedir?» dediler.]

قَالُوا جَزَٓاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَٓاؤُهُ

[Evlâd-ı Ya'kub, «Sarikın cezası; sirkat olunan şey yükünde bulunan kimsenin kendisi o sirkatın cezasıdır» dediler.]

كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٧٥﴾

[«Sirkat ve sair günahla nefsine ve gayra zulmeden zalimleri biz böyle cezalandırırız» demekle şeriat-ı Ya'kubiyeyi beyan ettiler.]

Yani; arkadan «Siz sariksınız. Azizin kâsesini çaldınız. Durun, yüklerinizi taharri edeceğiz» denilince Yusuf (A.S.) ın bira-

derleri «Siz bizim birtakım âlim ve kâmil kimseler olup hanedan-ı nübüvvetten olduğumuzu bildiniz. Biz Allah'a yemin ederiz ki arz-ı Mısır'a ifsad için gelmedik ve biz sarık da olmadık» demekle sirkattan nefslerini tebrie ve beri olduklarını yeminleriyle te'kid etmek istediler. Arkadan gelenlerin «Siz sariksınız. Yalan söylerseniz sirkatın cezası nedir?» diyerek vâki' olan suâllerine cevaben şeriat-ı Ya'kubiyeyi beyan ederek «Eğer sirkat varsa sirkat eden kimsenin şahsı sirkatın cezasıdır» dediler ve sözlerine şunu da ilâve ederek «İşte zalimleri biz bu misilli ceza ile cezalandırırız» demekle kendi şeriatlarının ahkâmına razı oldular. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Ya'kub (A.S.) ın şeriatında sirkatın hükmü; sarik olan kimse bir sene mal-i mesrukun sahibine abd-i memlûk olarak hizmet eder, bir sene bitince nefsini azad etmiş olurdu, o zamanda Mısır hükümetinin kanunu ise sirkat eden kimseyi döğmek ve sirkat ettiği malın iki mislini ödemekti. Bu meseleden maksat; Bünyamin'in bu vesileyle Mısır'da kalması olduğundan Yusuf (A.S.) ceza tertibini biraderlerine havale etmişti ki pederlerinin şeriatı üzere Hz. Yusuf'un maksadı te'min edilmiş oluyordu.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları vechile ihve-i Yusuf (A.S.) iki şeye yemin ettiler.

Birincisi; ifsad için gelmediklerine yemindir. Zira; iki kere geldiklerinde hiç kimseye bir zarar etmedikleri gibi halkın ekinlerine boyunlarını uzatmasınlar diye develerinin ağızlarına torba takıp bağlamışlardı. Envâ-ı hayrata sa'yettikleri de herkesçe ma'lûmdu.

İkincisi; sarik olmadıklarına yemin ettiler. Çünkü; evvelki geldiklerinde yüklerinde iâde olunan metâ'ı kabul etmeyerek ikincide alınış getirmişlerdi. Bu kadar mütteki olan kimselerde fesad ve sirkat elbette olamaz demek istemişler ve sarik olmadıklarını yeminleriyle takviye etmişlerdir.

*
**

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın biraderlerinin sirkat zuhur ederse sarikin cezasını tertipten sonra yüklerinde taharriyat icra edip Me-

likin su kâsesini Bünyamin'in yükünde bulduklarını beyan etmek üzere :

فَبَدَأَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ اَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ اَخِيهِ

buyuruyor.

[Yüklerini taharriye başlayınca biraderi Bünyamin'in çuvalından evvel diğer biraderlerinin çuvallarını aramaya başladı. Onları aradıktan sonra kâseyi biraderinin çuvalından çıkardı.]

كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ

[İşte cezayı biraderlerine tayin ettirmek gibi hileyi vahyetmekle biz Yusuf'a ta'lim ettik.] Zira; biraderlerinin hükmüyle hükmettirdik.

مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ

[Çünkü; Melikin dininde biraderini alıkoymak hiçbir vakitte sahih olmadı, illâ Allah'ın murad ettiği vakit müstesnadır. Zira; Allahü Tealâ biraderini alıkoymasını irade buyurduğundan sirkatın cezasını din-i Ya'kub üzere biraderlerine tayin ettirdi.]

نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ

[Biz Azîmüşşan istediğimiz kimsenin derecesini yükseltir ve şanını i'lâ ederiz.]

وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾

[Halbuki her ilim sahibinin fevkinde ondan daha ziyade bilen vardır.]

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Yusuf (A.S.) ın biraderleri erbab-ı fazl u kemâlden oldukları halde Vâcip Tealâ Hz. Yusuf'un derecesini onlar üzerine terfi' ettiğinden biraderini alıkoymak için şu usulü ta'lim ederek biraderlerinin verdiği hükümle alıkoydu.

Bu ciheti biraderleri idrak edemediler ve ilimle mertebesini terfi' ettiğini beyanla mertebe-i ilmin cümle meratibin a'lâsı olduğuna işaret etmiştir.

Zayi olan kâseyi çuvallarından arayan o zamanın polisleriyse de kafileyi Mısır'a döndürüp Yusuf (A.S.) ın huzurunda aradıkları ve onun emriyle vâki olduğundan Yusuf (A.S.) a isnad olunduğu Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

Kendi elleriyle koydukları bilinmesin için taharriye ilk önce diğer biraderlerinin yüklerinden başlanmış ve Bünyamin'in yükünü taharri sonraya bırakılmıştır.

(كذلك كدنا ليوسف) demek (مثل ذلك الحكم حكمنا ليوسف) yani «Şu hüküm misilli biz Yusuf'un menfaatına hükmettik» demektir. Çünkü k e y d ; *bir şeyi elde etmek için kurulan tuzak ve yapılan plândır.* Allahü Tealâ'nın hileye ihtiyacı olmadığı cihetle bu makamda «Biz Yusuf için hile yaptık» demek doğru olmadığından *manâ-yı nazım:* [Kardeşini Mısır'da alıkoymak için biz Yusuf'a vahy ile kardeşlerine hükmettirmeyi ta'lim ettik. Kardeşlerinin kendi aleyhlerine Yusuf'un arzusu vechile Bünyamin'in kalmasına hükmettirdik] ki bu hüküm Yusuf'un menfaatına ve kardeşlerinin mazarratına olduğundan onların kendileri aleyhine hükmoldu ve lâkin onlar bunun farkında olmadıklarından hileye benzer bir hükmolduğundan (كدنا) denilmiştir. Gerçi Yusuf (A.S.) kardeşini her ne suretle olursa olsun alıkoymaya muktedirse de başka surette alıkoymakta zulme nispet olunmak ihtimali olduğu gibi Mısır kanunu ile işi halletmek de maksadı te'min etmiyordu. Zira; Mısır kanunu tatbik edilmiş olsa sarikı döğmek ve iki kat tazminle hükmetmek icabediyorsa da bu kanun Bünyamin'in nezd-i Yusuf'ta kalmasını te'min etmediğinden maksada kâfi değildi, biraderlerile hükmettirmek bilûmum zulüm ve itham şaibesinden azade olduğu gibi bir hüküm heyetinin hükmüne raptolununca hiçbir kimse tarafından itiraza hedef olmamıştır.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyette (ذى علم) ile murad;

mahlûkattan ilim sahibi olduğundan Vâcip Tealâ'nın fevkinde bir âlim olmak lâzım gelmez.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın biraderi Bünyamin'in yükünden Melikin kâsesini çıkardığını beyandan sonra biraderinin Bünyamin'e karşı söyledikleri sözlerini beyan etmek üzere :

قَالُوٓا اِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ اَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ

buyuruyor.

[«Eğer Bünyamin çalmışsa bundan evvel onun büyük biraderi Yusuf da çalmıştı» dediler.]

فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ فِى نَفْسِهِ

[Söyledikleri sözü Yusuf nefsinde sakladı, onlara birşey demedi.]

وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ

[Onlara hakikatı izhar etmedi.]

قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا

[Yusuf (A.S.) onlara «Siz mekân cihetinden şersiniz» dedi.]

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾

[Halbuki Allahü Tealâ sizin lisanınızla söylediğiniz sözü ve muttasıf olduğunuz ahvalinizi bilir demekle iktifa etti.]

Yani; yüklerinin taharrisi neticesinde kâse Bünyamin'in yükünden çıkınca gazap tarikıyla biraderleri «Eğer sirkat etmişse Bünyamin, bundan evvel onun büyük biraderi Yusuf da sirkat etmişti. Taaccübetmeyin. Zira; büyük biraderinden buna da sirayet etmiştir» demekle Bünyamin'i itham etmek istediler. Binaenaleyh; şu söyledikleri makaleyi ve nispet ettikleri sirkat meselesini Yusuf

(A.S.) nefsinde gizledi ve onlara hakikatı izharla mukabele etmedi ve «Siz mekân yönünden şer bir kimselersiniz. Allahü Tealâ sizin söylediğiniz hakikatın neden ibaret olduğunu ve muttasıf olduğunuz iftirayı herkesten ziyade bilir» demekle iktifa etti ve işi meydana koymakla mukaabele etmedi. Çünkü; bütün hakikatların meydana çıkacağı zaman henüz gelmemişti.

Beyzâvî ve Nimetullah Efendi'nin beyanları vechile «Bundan evvel kardeşi sirkat etti» dedikleri sözleriyle Yusuf (A.S.) ı murad etmişlerdir. Yusuf (A.S.) a isnad ettikleri sirkat meselesi şöyle cereyan etmiştir: İbrahim (A.S.) dan bir kemer İshak (A.S.) a ve İshak (A.S.) dan Ya'kub (A.S.) a intikal eder ve Hz. Ya'kub da teberrük olunan bu kemeri muhafaza için hemşiresine teslim eder. Hemşiresinin taht-ı muhafazasında bulunurdu. Vakta ki Yusuf (A.S.) ın validesi (Râhîl) vefat edince halası Hz. Yusuf'u taht-ı terbiyesine alır ve büyütür. Yusuf (A.S.) kendi yatıp kalkmaya başlayınca Hz. Ya'kub hemşiresinden oğlunu ister. Hemşiresi Hz. Yusuf'a olan muhabbetine binaen vermek istemediği cihetle vermemeye bir hile olmak üzere kemeri Yusuf (A.S.) ın iç gömleği üzerine bağlar. Kemeri yitirdiğini ilân eder. Kemeri ararlar. Hz. Yusuf'un belinde zuhur edince Ya'kub (A.S.) ın şeriatı icabı Yusuf (A.S.) halası yanında bir sene daha kalmak lâzım geldiğinden hemşiresi nezdinde oğlu bir sene daha kalmıştır. İşte şu vak'aya işaret için «Bunun biraderi bundan evvel sirkat etmişti» dediler. Halbuki pederiyle halası beyninde bu vak'a cereyan ettiğinde Yusuf (A.S.) sabiyy-i gayr-i mümeyyiz olduğu gibi nezdinde bir müddet daha alıkoymaya vesile olmak için kemeri beline kuşatan halasıdır. Şu halde Yusuf (A.S.) ın hiç sun'u olmadık bir meseleyi müşarünileyhe isnad etmek istemişlerdir. *Yahut* Yusuf (A.S.) çocukluğunda bir müşrikin putunu almış, kırmış, aptesthaneye atmıştı. Sirkatla onu murad etmişlerdir.

İşte şu sebeplerden hangisini murad etseler bunlarda sirkata dair bir şey olmadığı gibi Yusuf (A.S.) ın faziletine delâlet vardır. Çünkü; Yusuf (A.S.) bu meseleleri ketmederek işin âkıbetine intizar etmiştir.

*
**

Vâcip Teâlâ; kâsenin Bünyamin'in yükünde zuhur edince biraderlerinin sözlerini beyandan sonra Bünyamin'in kalması hakkında verilen kararın infazına başlayınca biraderlerinin Yusuf (A.S.) a vâki' olan ricalarını ve aldıkları cevabı beyan etmek üzere:

قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Biraderleri «Ey Aziz! Bünyamin'in sinnen ve mertebeten büyük bir pederi vardır. Onu pederine bağışla, yerine bizden birimizi alıkoy, cezasını biz çekelim. Zira; biz seni erbab-ı ihsandan görüyoruz» dediler.]

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

[Bunların ricalarına karşı Yusuf (A.S.) «Biz sirkat etmeyen kimseye ceza vermekten Allah'a sığınırız. Binaenaleyh; sirkat eden kimse yerine başka adam alamayız. Ancak kâsemizi kimin indinde bulursak onu alır ve ona ceza veririz. Eğer sizin ricanız üzerine başka bir kimseyi alırsak bu surette zalimlerden oluruz» dedi.]

Yani; Azizin kâsesi Bünyamin'in yükünde çıkınca Aziz evvelce verilen kararın infazıyla Bünyamin'i alıkoymak murad etmesi üzerine biraderleri istirham tarikıyla dediler ki «Ey Aziz! Onun babası vardır. İlmen ve amelen büyük olduğu gibi sinnen dahi hal-i şeyhuhattadır. Diğer helâk olan bir biraderinden çok müteessir ve kalbi yanıktır ve bununla teselli bulmaktadır. Binaenaleyh; pederine merhameten onun yerine bizim birimizi alıkoy ve bu cihetle gerek pederine ve gerek bize lûtfet. Çünkü ihsan; senin âdetindir. Zira biz seni erbab-ı ihsandan görüyoruz» demekle Azizden istirham ettiler. Bu istirhamlarına karşı Aziz «Biz mücrim olmayan bir kimseyi alıkoymaktan Cenab-ı Hakka istiâze ederiz. Sirkat eden kimsenin yerine başka bir kimse alamayız, ancak metâ'ımızı kimin yedinde bulmuşsak onu alırız. Zira; başkasını almak zulüm-

dür. Biz zulümden Allah'a sığınırız. Binaenaleyh; bu zulme biz cesaret edemeyiz ve siz kendi hükmünüzün hilâfını bana nasıl teklif edersiniz» demekle ricalarını reddetti.

Gerçi biraderleri sirkatın cezasını beyan etmişlerse de af tarikını ihtiyar etmesini Azizden rica ve kendileri şefaat cihetini iltizam etmişlerdir. Azizin şu muâmelesi pederine ve biraderlerine eza ve birtakım endişede bırakmak olduğu cihetle caiz değil gibi görünürse de Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile bu muâmele biraderlerinin geçmişte yapmış oldukları hatalarına kefaret olmak ve pederlerinin derecâtını terfi' etmek için Cenab-ı Hakkın emriyle yapıldığından caiz ve Yusuf (A.S.) tarafından emr-i ilâhiye imtisâldir. Binaenaleyh; Yusuf (A.S.) a bu muâmeleden dolayı mes'uliyet terettübetmez.

*
* *

Vâcip Tealâ, Azize Bünyamin'in halâsına dair ricaları fayda etmeyince tenha bir mahalle çekilip istişare ettiklerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ

buyuruyor.

[Vakta ki Yusuf (A.S.) ricalarını kabul etmeyip Bünyamin'in halâsından me'yus olunca huzur-u Yusuf'tan çıkarak kendi aralarında fısıltıyla müşavere etmek üzere bir kenara çekildiler ve müşavereye başladılar. Büyük biraderleri (Yahuza) veyahut (Rûbil) dedi ki «Siz bilmediniz ve unuttunuz mu? Sizin babanız sizin üzerinize Bünyamin'i hıfzedeceğinize ahdalmadı mı ve siz Allah'a yemin edip Bünyamin'i hıfzedeceğinize ahid vermediniz mi, bundan evvel de Yusuf hakkında ifrat ederek kusur edip zayi' etmediniz mi? Binaenaleyh; pederinizden utanmayacak mısınız ve pederinizin yüzüne nasıl bakacaksınız?» dedi] ve sözüne şunu da ilâve etti:

فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ حَتّٰى يَأْذَنَ ل۪ٓي اَب۪ٓي اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ ل۪يۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِم۪ينَ ﴿٨٠﴾

[İşte şu tafsilât üzere pederim bana izin verinceye kadar ben elbette Mısır arazisinden ayrılmam. Burada karar ederim veyahut Allahü Tealâ benim için hükmedinceye kadar burada sebat ederim. Halbuki Allahü Tealâ hâkimlerin hayırlısıdır. Elbette benim için hayırla hükmeder.] diyerek kendi hakkında kararını verdi.

Pederi izniyle muradı; *Mısır'dan Ken'an'a pederinin davet etmesidir.* Yani «Pederim davet etmedikçe ben Mısır'dan gitmem» demektir. Allah'ın hükmüyle muradı; *biraderinin reddiyle ve biraderiyle beraber Mısır'dan çıkmakdır.* Yahut *kıtalle hükmedip biraderini mukateleyle Mısırlıların elinden cebren ve kahren almaktır.* Yani; «Allahü Tealâ'nın biraderimi reddetmedikçe veyahut benim cebren biraderimi almam için hükm-ü ilâhi gelip biraderimi almadıkça buradan ayrılmam» demektir. Bu sözüyle Cenab-ı Hakka iltica etti ve dedi ki :

اِرْجِعُٓوا اِلٰٓى اَب۪يكُمْ فَقُولُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَۚ وَمَا شَهِدْنَٓا اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظ۪ينَ ﴿٨١﴾

[Siz Mısır'dan dönün gidin, babanıza deyin ki «Ey babamız! Senin oğlun (Bünyamin) sirkat etti. Biz sirkatına hazır olmadık ve şehadet etmeyiz. Ancak bildiğimiz şeye şehadet ederiz. Zira; Melikin su kâsesi onun yükünden çıktı, onu gördük ve biliriz. Halbuki biz gaaibi hıfzeder olmadık ve sana yeminimiz açıkta olan şeyi hıfzetmek içindi.]

وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّت۪ي كُنَّا ف۪يهَا وَالْع۪يرَ الَّت۪ٓي اَقْبَلْنَا ف۪يهَاۜ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

[Ey babamız! Eğer bizim sözümüze itimad etmezsen bizim içinde bulunduğumuz Mısır karyesi ahalisinden suâl et. Zira; bu vak'aya onlar da vakıftır, eğer Mısır'ı uzak dersen bizim komşularımızdan bize karşı gelen kervan ahalisine suâl et. Çünkü; onlar

da bu meseleye vakıftır. Halbuki bizim sözümüz doğrudur, biz doğru söyleyenlerdeniz» demekle pederinize meselenin hakikatını anlatın] diyerek büyük biraderleri vukuâtı aynıyla pederlerine hikâye etmelerini diğer biraderlerine tavsiye ve bu minvâl üzere pederleri huzurunda töhmetten beraetlerine çalışmalarını tenbihle hareketlerini tayin etti.

Gerçi (Bünyamin) sirkat etmemişse de aranan kâse onun yükünden çıktığı için sirkat etti demişlerdir. Sirkata cezimleri olmadığından «Biz gaibi hıfzeder olmadık ve işin içyüzünü bilmiyoruz, zahirde gördüğümüze şehadet ederiz» demekle hakikatta sirkatın olup olmadığında tereddütlerini izhar ettiler.

***

Vâcip Tealâ; pederlerinin huzuruna gelip vukuâtın hulâsasını anlattıklarını ve beraetlerini beyanlarına karşı Ya'kub (A.S.) ın kelâmını beyan etmek üzere :

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ

buyuruyor.

[Ya'kub (A.S.) «Hakikat-ı hâl sizin dediğiniz gibi belki size nefsiniz bu emri teshil ve tezyin etti. Binaenaleyh; benim için sabr-ı cemil vardır.]

عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا

[Umarım ki Allahü Tealâ evlâdımın cemiini bana getirir.]

إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ۝

[Zira; Allahü Tealâ benim ve gurbetde olan oğlanlarımın halimizi bilir ve lâyık olduğu hükümle hükmeder» dedi.]

Yani; Ya'kub (A.S.) mahdumlarının Mısır'dan getirdikleri haberi tasdik etmedi ve dedi ki «Hakikat-ı hâl sizin haber verdi-

ğiniz gibi değil. Mısır'ın kanunu icabı sarikı sirkat bedelinde alıkoymak yoktur. Melik bunu nereden bildi. Belki bu emri sizin nefsiniz size tezyin ve teshil etti. Benim emrim sabr-ı cemildir. Zira; sabırdan başka çarem yoktur. Me'mûl ederim ki Allahü Tealâ onların cemiini bana gönderir ve olduğum yere getirir. Zira; hüznüm uzadı ve kederim çoğaldı. Binaenaleyh; ferah ve sürur zamanım geldi. Çünkü; Allahü Tealâ benim hüznümü, esefimi ve oğullarımın hallerini bilir. Bizim hakkımızda adaletle hükmeder. Zira hükmü; adalet ve hikmete muvafıktır» demekle Cenab-ı Hak'tan istirham ederek sözüne hitam verdi.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (بل سولت لكم انفسكم امراً) demek «Bu yalandır, siz tertibettiniz» demek değildir, belki «Bünyamin'i yanımdan götürmek için ilhah ve ısrarınızı nefsiniz size tezyin etti. Aldınız götürdünüz, menfaat beklerken mazarrat zuhur etti. Binaenaleyh; takdir-i ilâhi sizin tedbirinizin hilâfında görüldü» demek istemiştir, gurbette üç oğlu olduğundan cemi' sıygasıyla «Umarım Allah'tan, onların cemiini bana getirir» demiştir. Çünkü; (Yahuza) veya (Rûbil) de Mısır'da kaldığından Mısır'da üç oğlu bulunuyordu.

***

Vâcip Tealâ Ya'kub (A.S.) ın mahdumlarının sözlerini dinleyip bazı şeyler söyledikten sonra köşe-i vahdete çekilip izhar-ı esef ettiğini beyan etmek üzere:

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Ya'kub (A.S.) mahdumlarından yüzünü döndürdü ve dedi ki Ey Yusuf! Üzerine benim esefim «Gel bana, çağırıyorum seni» demekle kederinin nihayete vardığını izhar etti ve hüzün sebebiyle gözleri beyazlandı. Binaenaleyh; Ya'kub (A.S.) ın kalbi gazapla doludur.]

Yani; Ya'kub (A.S.) mahdumlarının sözlerini dinledi, dinledikçe hüzn ü kederi arttı, mahdumlarından yüzünü döndürüp Cenab-ı Hakkın dergâhına teveccüh etti ve dedi ki «Ey Yusuf üzerine benim şiddetli hüznüm ve hasretim! Gel yanıma, çağırıyorum seni. Zira; senin benden uzak olacak zamanın kalmadı. Gel bana refik ol. İkimiz dertleşelim. Çünkü; senden başka bana yar-ı gar olacak kimse kalmadı» demekle esefinin son dereceye geldiğini izhar ve hüzün sebebiyle çok ağladığından gözünün siyahı beyaza tebeddül etti. Binaenaleyh; Ya'kub (A.S.) ın kalbi mahdumlarına karşı gazapla doludur ve lâkin izhar etmez, kalbinde gizledi.

Medarik'te beyan olunduğu vechile Yusuf (A.S.) ın vak'ası musibetin bidayesi olup diğer vak'a da onun üzerine geldiğinden Yusuf'a hüznünü esas ittihaz ederek onun ismini zikretmiş, Yusuf'la Bünyamin'in bir anadan oldukları cihetle beyinlerinde müşabehet ziyade olduğundan Bünyamin'le müteselli olurken o dahi gurbete düşünce medar-ı tesliye kalmadığından eski dertleri yenilendiği cihetle eski derdin sebebi olan Yusuf'u zikirle iktifa etmiştir ki Bünyamin ile büyük biraderinin hayatları kat'i olup Yusuf'un hayatı zannî olduğundan ona esefinin ziyade olduğunu dahi izhar etmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile belâ ve musibete müptelâ olan kimse için teessüf etmek ve ağlamak caiz olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; eğer ağlamak caiz olmasaydı Ya'kub (A.S.) ağlamaz, teessüf etmez ve Cenab-ı Hak da bize Kur'an'da beyan eylemezdi. Zira; musibetin hücumunda teessüf etmek beşer için zaruri olduğundan ağlamamak taht-ı teklifte dahil değildir. Binaenaleyh; Resulullah'ın, oğlu İbrahim'in vefatında ağladığı mervidir. Fakat ağlamakla Cenab-ı Hakka teslimiyetten çıkılmadığı için musibetin isabetinde (انا لله وانا اليه راجعون) kelime-i tayyibesi ümmet-i Muhammed'e hediye olarak taraf-ı ilâhiden ihsan olunduğundan bu kelime-i tayyibeyi okumakla ümmet-i Muhammediye musibet zamanında Cenab-ı Hakka teslimiyetlerini izhar ederler ve bu kelime başka ümmete verilmediğinden Ya'kub (A.S.) musibetini (يا أسفى) kelimesiyle karşılamıştır.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Ya'kub (A.S.) ın hüznünün

derecesinden Yusuf (A.S.) Cibril-i Emin'e suâl ettiğinde Cibril-i Emin «Yetmiş tane validenin birer tanecik oğulları olup işbu oğlancıklar vefat ettikleri zaman yetmiş validenin duydukları hüzünlerinin mecmuu kadar hüznü olup ve yüz şehidin ecri kadar ecri olduğunu» beyanla cevap vermiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile bu âyette Ya'kub (A.S.) ın *gözünün beyaz olması*yla murad; *çok ağladığından görmesine bir zarar gelmediği halde siyahının beyaza benzemesidir.* Çünkü; bazı rivayette oğlundan müfarakatı seksen ve bazı rivayette kırk sene olduğu ve bu müfarakat zamanında asla gözünün yaşı durmayıp aktığı ve o zamanda yeryüzünde Ya'kub (A.S.) dan efdal bir kimse bulunmadığı mervidir. İnsan ihtiyarladıkça gözünün siyahı beyaza meylettiği gibi çok yaş akmakla dahi siyahı beyaza meyletmek âdettir. Binaenaleyh; Ya'kub (A.S.) a amâ târî olmayıp çok ağlamak sebebiyle gözü beyazlanmıştır.

İnsanda efdal olan üç azadan Ya'kub (A.S.) ın lisanı (يا اسفى) demekle ve gözü ağlamakla meşgul olup kalbi gazapla dolu olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Ya'kub (A.S.) ın yemekten ve içmekten kesildiğini ve bedeninin zaafa duçar olup hüzn ü esefinin devamını müşahede eden evlâd ü iyali tarafından söylenen sözü ve onlara karşı verdiği cevabı beyan etmek üzere :

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[Evlâd-ı Ya'kub (A.S.) dediler ki «Allah'a yemin ederiz ki Yusuf'u zikredersin ve onun zikrinden vazgeçmedin, devam üzere zikrediyorsun. Hatta mevte yakın bir hale geldin veyahut bu ha-

linle helâk olanlardan olacaksın.» Şu halde vazgeç Yusuf'u zikirden, yorma nefsini] demekle pederlerini tesliye etmek istediler.

قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللّٰهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

[Ya'kub (A.S.) evlâdına karşı «Hüzün ve kederimi Allahü Tealâ'ya arzediyorum, ben size birşey demiyorum. Halbuki Allah'ın lutf u kereminden sizin bilmediğiniz birçok şeyleri ben bilirim. Binaenaleyh; beni münacatımdan vazgeçiremezsiniz» dedi.]

Yani; Ya'kub (A.S.) ın aile halkı dediler ki «Allah'a yemin ederiz ki ey pederimiz! Sen ölüme yaklaşıncaya kadar veyahut bütün bütün helâk olanlara karışıncaya kadar Yusuf'u zikredersin ve onun zikrinden vazgeçmedin ve Yusuf'u zikirden yorulmadın. Yusuf gideli uzun müddet oldu. Hâlâ sen Yusuf'u dilinden kesmedin, Yusuf'u zikrin seni ölüme yaklaştırdı veyahut helâk olanlardan olacaksın da Yusuf'u zikirden usanmadın» demekle Hz. Yakub'u tesliye etmek istemişlerse de bu tesliye Ya'kub (A.S.) a tesir etmedi ve dedi ki «Ben hüznümün şiddetini ve zahir u batın her umurumu Allahü Tealâ'ya arzediyorum ve ümid ederim ki Cenab-ı Hak bu esefi benden alır ve bana bir ferah verir. Ben size bu hususta birşey demiyorum ve şurasını iyi bilin ki Allah'ın lutf u kereminden sizin bilmediğiniz birçok şeyleri ben bilirim. Binaenaleyh; beni münacatımdan vazgeçiremezsiniz. Belki beni bu münacata Allahü Tealâ sevkeder. Bırakın beni halime. Ben Rabbime tazarru'da devam ederim» demekle âile halkına cevap verdi.

Hâzin'in beyanı vechile Ya'kub (A.S.) bu sözleriyle oğlunun hal-i hayatta olduğuna işaretle mülâkattan ümidini kesmediğini beyan etmiştir.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile (بث); *sabr-ı mümkün olmayıp insanın şikâyete mecbur olduğu gam ve kederdir.* Binaenaleyh; Ya'kub (A.S.) ın Yusuf'un müfarakatından sonra Bünyamin'in ve diğer büyük mahdumunun müfarakatları da inzımam edince sabra tahammül edemeyip Cenab-ı Hakka arz-ı hâcât ettiğini beyan etmiştir.

(تفتؤ تذكر) demek «Yusuf'u zikre devam eder yorulmazsın» demektir. Çünkü; (تفتؤا) ef'âl-i nâkısadan (لا تزال) manâsınadır ki «Yusuf'u zikrin zevâl bulmaz» demektir.

⁂

Vâcip Tealâ Ya'kub (A.S.) ın şu sözlerinden sonra evlâdına iltifat ederek Bünyamin'i ve biraderlerini taharri etmelerini ve Allah'ın Rahmetinden kat'-ı ümîd etmemelerini tavsiye ettiğini beyan etmek üzere :

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

buyuruyor.

[Ey oğullarım! Tekrar Mısır'a gidin. Bil'esale Yusuf'u ve bittabi' kardeşi Bünyamin'i arayın. Allah'ın rahmetinden me'yus olup kat'-ı ümîd etmeyin. Zira; Allah'ın rahmetinden me'yus olmaz, ancak kâfirler me'yus olurlar. Çünkü; Allahın lutfunu bilen bir kimse hiçbir zaman Cenab-ı Hakkın ihsanından kat'-ı ümîd etmez] demekle mahdumlarının Mısır'a gidip diğer mahdumlarını aramalarına emr-i kat'î verdi.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile Ya'kub (A.S.) ın mahall-i ikameti Mısır'a gayet yakın olduğu gibi şöhret-i şayia sahibi ülül'azim peygamberan-ı zişandan bulunduğu ve Yusuf (A.S.) ın Ken'âniyülasıl olması ma'ruf olduğu ve Mısır'a Aziz olup kuvvet ve kudret sahibi olduktan sonra Mısır'dan bir elçi gönderip pederine hayatını bildirmekle mesrur etmediği, biraderleri Mısır'a geldiklerinde birçok iltifat ettiği hâlde Azizin aslını ve kim olduğunu suâl etmemeleri gibi garip hallerin cümlesi âdetin hilâfı olup Cenab-ı Hakkın kudretine pek büyük bir delildir. Çünkü Mısır'la Ken'an bir iklimden olduğu hâlde bu kadar yakın mesafede müfarakatın uzun müddet devamı Cenab-ı Hakkın iradesiyle olduğundan Cenab-ı Hak murad ederse pederle oğlunu bir

ev içinde birbirine göstermeyeceğine insanlar bu vak'ayla istidlâl edebilirler. Çünkü; Ken'an'la Mısır bir kasaba mahallâtı gibi olup Mısır'dan Ken'an'a ve Ken'an'dan Mısır'a bir mahalleden diğer mahalleye gidercesine kervanlar daima gider gelir hatta o kadar işlek yol ve ahalinin birbirine ihtilâtı çoktu ki sanki bir sarayın odalarından birbirine nakleder gibi insanlar iki memleket arasında gidip geldiği halde Yusuf (A.S.) ı biraderleri kuyuya koysunlar, kuyudan kafile çıkardıktan sonra tekrar bizim kölemizdi kaçtı diyerek kafileye ucuz bir pahayla satsınlar. Kafile alsın Mısır'da Aziz'e satsın ve Aziz'in hareminin teklifi üzerine Mısır kadınları «Ken'anî bir delikanlıya âşık olmuş» diyerek Züleyha'yı levmetsinler, zindana girsin, zindanda evlâd-ı Ya'kub'dan ve hanedan-ı nübüvvetten olduğunu ilân etsin ve sonra Mısır'da Aziz olsun da pederini haberdar etmesin ve pederinin dahi bunlardan haberi olmasın. İşte bunların cümlesi insanların yapacağı bir şey değildir. Zira; serâpâ vak'a; âdetin hilâfı üzerinde cereyan etmiştir. Yoksa âdeten duyulmayacak ve bilinmeyecek bir mesele değildir.

Ya'kub (A.S.) ın bu iptilâsının sebebinde iki şey beyan olunmaktadır. Birinci sebep; Medarik'te beyan olunduğu vechile bir çocuğuyla beraber bir cariye satın alıp çocuğunu satmasıyla çocuğu cariyeden ayırıp cariyeyi mahzun etmesidir. Gerçi cariyenin çocuğunu satmak kendi mülkünde tasarruf olduğu cihetle meşru' bir muâmeleyse de evlâ olan çocuğu validesinden ayırmamak olup Ya'kub (A.S.) da ayırdığı için kendi oğlundan ayırmakla müptelâ kılınmıştır. Çünkü; (حسنات الابرار سيئات المقربين) dır. Yani; «İyilerin hasene diye işledikleri şeyler zat-ı ülûhiyete tamamıyla kurbiyet peyda edenlere nazaran seyyie mesabesinedir» İşte çocuğu satmak bu kabildendir. İkinci sebep; Ya'kub (A.S.) ın Yusuf (A.S.) a şiddetle muhabbet etmesidir. Zira her şeyde ifrat; fena olduğu gibi evlâda muhabbette ifratın âkıbeti firkat olduğuna bu vak'a delâlet eder. Çünkü; Hz. Ya'kub'un fart-ı muhabbeti firkatla iptilâsına sebep olduğu gibi harikulâde olarak oğlunun âfiyet haberine bile destires olamamıştır ki bu vesileyle derecesi terfi' olunduğu gibi bu vak'a sonradan gelenlere de ibret ve vaaz olsun. Yoksa bu kadar zaman birbirinden haberi olmayacak kadar uzak bir

mesafe değildi. Fakat hikmeti hafiyye nedir? bilemeyiz. Cilve-i ilâhiye böyle zuhur etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Ya'kub (A.S.) ın evlâdına «Tekrar gidin Mısır'a, Yusuf'u ve biraderlerini arayın. Rahmet-i ilâhiyeden ümidinizi kesmeyin» demesi üzerine pederlerinin nasihatını dinleyerek mahdumlarının Mısır'a gidip Azize arzıhal ve ifade-i meram ettiklerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ

buyuruyor.

[Biraderleri Mısır'a geldiler ve Azizin huzuruna dahil olarak dediler ki «Ey Aziz! Biraderimiz Bünyamin'i alıkoyduğundan dolayı bize ve ehlimize zarar dokundu.]

وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ

[Ve biz azıcık bir sermaye ve değersiz metâ'la geldik.]

فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا

[Binaenaleyh; sen bize yükümüz dolusu zahire ver ve biraderimizi bize sadaka et.]

إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾

[Zira; Allahü Tealâ tasadduk edenleri hüsn-ü ceza ile mücazat eder» demeleriyle Azize hallerini bildirdiler.]

Yani; Hz. Ya'kub'un mahdumları pederlerinin emriyle tekrar Mısır'a azimet ettiler ve Mısır'da huzur-u Azize dahil olarak dediler ki «Ey Aziz! Biraderimizi alıkoydun. Kıtlığın şiddetinden fakr u faka bizim her tarafımızı ihata etmekle bize ve âilemiz halkına zarar isabet ettiği gibi biraderimizin iftirakından hane halkı

Fizâ' ve feryad içinde kaldı. Her taraftan zarar hücum etti. Binaenaleyh; hanemizde karara tahammülümüz kalmadı ve biz azıcık bir zuyuf sermayeyle sana geldik. Sen lutf u kereminden bize yükümüz dolusu zahire ver. Bununla ihtiyacımızı defettiğin gibi biraderimizi bize sadaka etmekle âile halkımızın feryad ü figanlarına çaresaz ol. Zira; sadaka edenleri Allahü Tealâ hüsn-ü mükâfatla cezalandırır» demekle Azizin rikkat-i kalbini celbetmeye çalıştılar.

Medarik ve Kazî'de beyan olunduğu vechile *m ü z c a t ; geçmez zuyuf akçadır* ki her yerde herkesin elinde bulunur, ona rağbet kısa olup mal satan kimse iğmaz-ı ayn ve müsamaha etmekle alır, azıcık bir metâ'a denirse de bu makamda müzcatla murad; *koyun yünü* veya *meşin ayakkabı* veyahut *ayrandan yapılan keş dedikleri şeydir.* Yahut *meneviş ağacının meyvesi* ki çıtlak dedikleri şeydir. Menfaatı gayet çok bir meyvadır. Çünkü; balgamı izale ettiği gibi idrarı bol verir ve şiddetli yaraları yumuşatır ve iyi eder ve tabiata liynet verir. Yahut *Mısır akçasında Melikin sureti olup bunların getirdikleri akçada suret olmadığından* müzcat demişlerdir ki alacakları zahireye bedel verecekleri metâ'ın değeri olmadığından bahisle Azizin merhametini celbetmek ve azı çoğa ve değmezi değere saymakla yüklerinin dolu verilmesini rica ettiler.

S a d a k a yla muradları; *zahireyle metâ'ımız beyninde nispet gözetme, müsamaha et. Binaenaleyh; az metâ'ımıza çok zahire ver* demektir. Çünkü; enbiyanın cümlesine sadaka helâl olmayıp götürecekleri zahireden pederleri de yiyecek olduğundan hakîkî sadaka murad etmemişlerdir. Yahut Nisâbûrî'nin beyanı vechile sadakayla murad; *hakîkî sadakadır.* Zira; Resulullah'tan evvel geçen enbiyanın cümlesine sadaka caizdi denmişse de esah olan Nimetullah Efendinin ve İmam-ı Dahhak'tan naklen Hâzin'in beyanları vechile sadakayla muradları; *Bünyamin'in affı ve itlâkıdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ey Aziz! Bize iki cihetten zarar isabet etti. Birisi kıtlık sebebiyle açlıktır. Her ne kadar metâ'ımız noksan ve değersizse de akçemize nazar etmeyerek yükümüzü doldurmak suretiyle bu zararı bizden kaldır. İkinci zarar; nefis cihetindendir. Zira; biraderimizi alıkoydun. Hanemiz halkı rahatsız

oldu ve bilhassa pederimiz bir nebiyy-i zişan ve şeyh-i fanî olduğu halde hüzün ve elemi arttı. Yemeden, içmeden kaldı ve bedenden düştü helâke karib bir hale geldi. Binaen aleyh; biraderimizin kusurunu affet ve bize sadaka suretiyle ver ki bu cihetten de zararımızı izale etmiş olasın] demekle Azize hallerini ifadeyle merhametini celbe çalıştılar.

Hulâsa; Mısır'da biraderleri Yusuf (A.S.) ın huzuruna geldiklerinde «Ey Aziz! Bize ve ehlimize açlık ve biraderimizden ayrılık gibi zarar isabet etti ve biz azıcık değersiz bir sermayeyle geldik. Kusurumuza bakmayarak bizim yükümüzü dolu ver ve biraderimizi afla bize sadaka et. Zira; sadaka edenleri Allahü Tealâ sever ve güzel ceza verir» dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın biraderleri pederlerinin halinden bahsedince kendini biraderlerine bildirdiğini beyan etmek üzere :

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[Yusuf (A.S.) biraderlerine «Siz Yusuf'a ve biraderine ne işlediniz? Zira; siz cahillerdiniz» dedi.]

قَالُوا أَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ

[Biraderleri «Sen muhakkak ve elbette Yusuf musun?» dediler.]

قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي

[Yusuf (A.S.) «Ben Yusuf'um ve şu da biraderimdir» dedi] ve sözüne şunu da ilâve etti :

قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا

[«Muhakkak Allahü Teâlâ bize ihsan etti» dedi.]

اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ

[Zira hâl ü şan; Allahü Teâlâ maharimden ittika ve belâya sabreden kulunun ecrini zayi etmez.]

فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ⑨

[Çünkü; Allahü Teâlâ erbab-ı ihsanın ihsanlarına mukabil ecirlerini zayi' etmez] demekle kardeşlerine hakikatı beyan etti.

Yani; Yusuf (A.S.) biraderlerinin sözünü dinledi. Pederinin kederinin ziyade olduğunu, çok yaş döktüğünden gözlerinin siyahı beyaza meylettiğini, cisminin zayıf olup tahammüle takatı kalmadığını, bütün hane halkının âh ü enin içinde kaldıklarını işitince kendinin Yusuf olduğunu haber vermek zamanı geldiğinden biraderlerine hitaben dedi ki «Siz cahil olduğunuz zamanda Yusuf'a ve biraderine neler işlediniz biliyor musunuz? Kaza-yı ilâhiyi tağyire çalışmadınız mı, Yusuf'u kuyuya atmadınız mı, sonra pederinden uzak olmak için az bir paraya satmadınız mı, pederine kurt yedi diyerek yalan söylemediniz mi? Binaenaleyh; pederini bu dertlere düşüren siz değil misiniz?» deyince biraderleri Azizin Yusuf olduğunu bildiler ve dediler ki «Yoksa sen Yusuf musun?» Bu suâlini irad edince Yusuf (A.S.) «Ben Yusuf'um. İşte şu Bünyamin de benim biraderimdir. Muhakkak Allahü Teâlâ envâ'-ı lutf u keremiyle bize ihsan etti ve sizin hilelerinizden bizi kurtardı. Zira; Allahü Teâlâ maharimden nefsini sakınmakla ittika eden ve belâlara sabreden kimsenin ecrini zayi etmez. Çünkü; Allahü Teâlâ erbab-ı ihsanın dünyada ve âhirette ihsanlarının mükâfatını heder etmez, herkesin ihsanına göre ecrini verir. Binaenaleyh; biz de muharremattan ictinapla ittika edip sizin eza ve cefanıza sabrettiğimizden Cenab-ı Hak ecrimizi zayi etmedi. Dünyaca şu gördü-

ğünüz izzet ve saltanatı ihsan etti ve âhiretce de ecrimizi zayi' etmeyeceğine ümidimiz berkemâldir». demekle sözüne hitam verdi.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile Yusuf (A.S.) ın hakikatı izharının sebebi; kardeşlerinin pederinin halinden acıklı bir surette bahsetmeleridir. *Yahut* Ya'kub (A.S.) ın hâlinin acınacak bir devreye geldiğinden ve Bünyamin'in Mısır'da kalması kendine daha ziyade hüzün verdiğinden bahisle yazmış olduğu nameyi okuyunca hakikatı meydana koyduğu merviyse de âyette name yazıldığına dair bir delâlet olmadığından biraderlerinin pederlerinin halinden bahsi hakikatı izhara sebep olduğu zahirdir.

Biraderlerinin Yusuf (A.S.) a işledikleri ma'lûmdur. Bünyamin'e işledikleri şey; Bünyamin her ne zaman biraderi Yusuf'u zikrederse Yusuf'u zikrinden dolayı tekdir etmeleri ve iki birader arasını tefrik etmekle Bünyamin'i mahzun etmeleridir. *Yahut* Azizin kâsesi Bünyamin'in yükünden çıkınca «Biz (Râhîl) evlâdından hayır görmedik demeleridir. Çünkü; Yusuf (A.S.) la Bünyamin'in yukarıda beyan olunduğu vechile valideleri (Râhîl) dir.

Yusuf (A.S.) kardeşlerini tesliye ve onlar tarafından i'tizar olmak üzere «Bu işi işlediğinizde siz cahildiniz. Binaenaleyh; cehliniz sebebiyle işin âkıbetini düşünemediğinizden kusurunuza bakılmaz» demek istemiştir. Maamafih işledikleri şey ma'lûm olduğu halde işin azametine ve ehemmiyetine işaret için «Siz Yusuf'a ve biraderine ne işlediniz, biliyor musunuz?» demiştir.

Vâcip Tealâ sûrenin bidayesinde Yusuf (A.S.) ı biraderleri kuyuya misafir verdiklerinde Yusuf (A.S.) a «Sen biraderlerinin şu hallerini onlar bilmedikleri halde haber verirsin» diyerek vahyettiğini beyan buyurmuştu. İşte şu vahyini bu âyetle tasdik etmiştir. Zira; biraderlerinin ef'âlini tamamen haber verdiğini beyan vardır.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın nefsini ta'rif ettikten sonra kardeşleriyle aralarında cereyan eden sözleri beyan etmek üzere :

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِـِٔينَ ﴿٩١﴾

buyuruyor.

[Biraderleri «Allah'a yemin ederiz ki muhakkak Allahü Tealâ seni bizim üzerimize ihtiyar etti. Halbuki biz muhakkak hata edenlerdeniz» dediler.]

قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ

[Yusuf (A.S.) «Merak etmeyin. Bugün üzerinize başa kakmak yoktur» dedi.]

يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾

[«Allahü Tealâ sizi mağfiret eder. Zira; Allahü Tealâ erhamürrahimîndir» demekle biraderlerini tesliye etti.]

اِذْهَبُوا بِقَمِيصِي هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبِي يَأْتِ بَصِيرًا وَاْتُونِي بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩٣﴾

[«Gidin şu gömleğimle. Koyun gömleği pederimin yüzüne. Gözü ziyalı görür olduğu halde bana gelsin ve siz de ehlinizle beraber bana cemiiniz gelin» demekle biraderlerini kendi gömleğiyle beraber pederine gönderdi.]

Yani; Yusuf (A.S.) ın kelâmını kemâl-ı dikkatla dinledikten sonra biraderleri «Ey biraderimiz! Yemin ederiz ki Allahü Tealâ seni bizim üzerimize ihtiyar etti. Biz muhakkak senin hakkında hata edicilerden olduk. Zira; sana birçok eza ettik ve işlediğimizi işledik. Çünkü; irade-i ilâhiyenin hilâfına hareket ettik» demekle kusurlarını ikrar ve nedametlerini izhar ettiler. Yusuf (A.S.) biraderlerinin şu ikrar ve nedametlerini görünce «Merak etmeyin! Bugün sizin üzerinize levmetmek, başınıza kakmak yoktur. Sizin bu gibi hatalarınızın halk arasında şayi' olmasını arzu etmem, Allahü Tealâ'ya istiğfar edince sizi mağfiret eder. Zira; Allahü Tealâ merhamet sahiplerinden gayet merhametli ve ihsan sahiplerinin hepsinden ziyade ihsanı çoktur. Siz şu gömleğimi alın, götürün, pederimin yüzüne koyun. Pederim yüzüne gözüne sürsün, gözleri açık ve ziyalı olarak gelsin, siz de ehlinizle beraber cemiiniz bana

gelin» demekle Ken'an'a gidip âile-i Ya'kubiyeyi tamamen alıp getirmelerine emir verdi.

Nisâbûrî ve Medarik'te beyan olunduğu vechile Yusuf (A.S.) o günden sonra biraderlerini levmetmeyeceğine işaret için «Bugün size levm yok» demiştir. Çünkü o gün henüz Yusuf olduğunu bildirip eski dertlerin söyleşildiği gün olduğu halde o günde levmetmek ve başa kakmak olmayınca ondan sonra olmayacağı evleviyetle sabit olur. Binaenaleyh; o gün levm olmadığını beyanla iktifa etmedi, belki o gün eski hatalarını başlarına kakmayacağını beyanla beraber hatalarının indallah mağfiret olunup âhirette azab olunmamalarına dahi dua etmiştir. Çünkü; biraderlerinde Yusuf (A.S.) ın hakkı olduğu gibi hakkullah da olduğundan kendi hakkını iskat ettikten sonra hakkullahın dahi sakıt olmasına mağfiretle duâ etmiş ve iki cihetle biraderlerini mesrur etmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *g ö m l e k* le murad; *Nemrud'un İbrahim (A.S.) ı ateşe koyduğunda Cibril-i Emin'in İbrahim (A.S.) a giydirdiği gömlektir.* Çünkü; bundan evvel beyan olunduğu vechile o gömlek teberrük ve irs suretiyle İshak (A.S.) a, ondan Ya'kub (A.S.) a intikal ederek Hz. Ya'kub da Yusuf (A.S.) ın boynuna takıp kuyuda üzerine giydiği gömlektir ki o gömlek bu vesileyle Yusuf (A.S.) ın nezdinde bulunuyordu ve bu gömlekte bazı hassalar olup hasta üzerine konsa biiznillâh şifa bulduğundan Hz. Ya'kub'un gözüne ârız olan zaafiyete tedavi olmak üzere pederine göndermiştir. Ve «Ehlinizi beraber getirin» dediği *e h i l l e r* iyle murad; *evlâd ü iyalleridir.* Binaenaleyh; almış ve getirmişlerdir.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu vechile (لا تثريب عليكم) demek (لا تعيير عليكم) demektir. Yani «Bugün eski hatanızdan dolayı sizi ayıplamak ve o hatanızı başınıza kakmak yok» demektir.

*
**

Vâcip Teâlâ Yusuf (A.S.) ın emri üzerine âile ve pederlerini getirmek üzere biraderlerinin Mısır'dan hareket edip ümranatı çıkınca Ya'kub (A.S.) ın söylediği sözleri beyan etmek üzere :

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾

buyuruyor.

[Mısır'dan kervan Ken'an cihetine hareket ve ümranattan ayrılınca babaları «Eğer beni bunaklıkla itham etmemiş olsanız ben muhakkak Yusuf'un kokusunu buluyorum» dedi.]

قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ ﴿٩٥﴾

[Huzur-u Ya'kub'da bulunan kimseler «Allah'a yemin ederiz ki sen eski muhabbetinde ve eski sözünde devam ediyorsun» dediler.]

Yani; Mısır'dan kafile ayrılınca Hz. Ya'kub'a Yusuf (A.S.) ın rayihası geldi. Binaenaleyh; dedi ki «Ben Yusuf'un rayihasını buluyorum. Eğer beni kocalıktan neş'et eden bunaklıkla ve akıl noksanlığına nispet etmemiş olsanız beni tasdik edersiniz ve ben de Yusuf yakın bir yerde beni görecek derim» demekle huzurunda bulunanlara oğluna mülâkatın yaklaştığını beyan etti. Hz. Ya'kub'un bu sözü üzerine yanında bulunan cemaat dediler ki «Allah'a yemin ederiz ki sen eski sözünde sebat edip dönmüyorsun, unutmadın ve usanmadın. Halâ Yusuf'un derdindesin» demekle Yusuf'u aramakta hataya nispet ettiler. Çünkü; onların zu'munca Yusuf (A.S.) zayi olmuştu.

Taberi, Hâzin ve Kazî'de beyan olunduğu vechile Hz. Ya'kub'un oğlunun rayihasını burnunda duyduğu zaman kervanın olduğu mahâl Ken'an'a sekiz veya on konak mesafe olduğu mervidir. Rayiha-yı Yusuf'u bu kadar uzak mesafeden duyması mu'cize ve harikulâdedir. İşte iptilâ zamanında yakın bir mesafede olan kuyuda ve Mısır'a giderken yakın mesafelerde duymayıp da iptilâ devri geçtikten sonra bu kadar uzak mesafeden hissetmesi insanların devr-i iptilâsında her kolay olan şeyin zor ve devr-i ikbâlinde her zor olan şeylerin kolay olduğu ve devr-i in'ikâsta vücudun her kapıları kapalı olup devr-i inkişafta vücudun her şuur ve idrak menfezleri açık olduğu bu vak'adan pek aşikâr olmuştur. Çünkü; iptilâ

zamanında Mısır Ken'an'a o kadar uzak olmadığı halde hayatından bir haber alamadığı ve sıytini işitmediği ve aradan kırk sene geçtiği halde ufacık bir rivayete bile nail olamamıştı. Fakat iptilânın zamanı bitince Ken'an'da, Mısır'da bulunan oğlunun rayihasını hissetmek Allah'ın kudretine delâlet eden acaibattandır. Zira; irade-i ilâhiye taalluk ederse bir gün içinde babayı oğluna ve oğlunu babasına hasret edeceğine bu vak'a pek büyük bir delildir.

(لولا أن تفندون) *F e n e d ; kocalıktan ârız olan akıl zayıflığıdır.* Yani; «Beni bunamış, aklına zaaf gelmiş demekle itham etmeseniz ben Yusuf'un rayihasını buluyorum» demektir. *D a l â l* ile muradları; *Yusuf (A.S.) ı ölmüş bildikleri için ölmüş kimseyi aramakta hata ediyorsun* demek istemişler ve fart-ı muhabbetini hataya hamletmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ kafilenin Mısır'dan hareketinden sonra gömleği beşirin huzur-u Ya'kub'a getirdiğini ve Ya'kub (A.S.) ın gömleği yüzüne sürdüğünü ve söylediği sözleri ve mahdumlarının pederlerinden istiğfar istediklerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَ الْبَش۪يرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِه۪ فَارْتَدَّ بَص۪يرًاۚ

buyuruyor.

[Vakta ki Yusuf (A.S.) ın hayatını tebşir eden zat gömlekle gelince gömleği Ya'kub (A.S.) ın yüzüne koydu. Binaenaleyh; Ya'kub (A.S.) ın gözünde olan zaaf zail oldu ve gözü hal-i aslisine avdet ederek görür oldu.]

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْۚ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

[«Ben size Allahü Tealâ'dan sizin bilmediğiniz birçok şeyleri ben bilirim demedim mi?» demekle eski sözlerini aile halkına hatırlattı.]

قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ﴿٩٧﴾

[Mahdumları pederlerine istirham ederek «Ey babamız! Bizim için günahlarımıza istiğfar ve günahlarımızın mağfiret olunmasını Cenab-ı Hak'tan talebet. Zira; biz hata edenlerden, sana ve Yusuf'a kusur edenlerden olduk» dediler.]

قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي

[Ya'kub (A.S.) mahdumlarının ihlâs ve tevnelerini görünce «Ben sizin için yakında istiğfar ederim.]

إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾

[Zira; Rabbim kullarının kusurlarını mağfiret eder ve tevbelerini kabulle merhamet buyurur» demekle istiğfar edeceğini vaad etti.]

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile *b e ş i r* le murad; *büyük biraderleri Yahuza'dır.* Çünkü; (Yahuza) nın «Kanlı gömleği götürüp pederimi mahzun eden bendim. Şimdi sebeb-i meserret olan gömleği götürüp pederimi ben mesrur edeceğim ki mahzun ettiğime mukabil mesrur olsun» dediği ve gömleği getirip pederini tebşir ettiği mervidir. Şurası gariptir ki Ya'kub (A.S.) ın hüznü bir gömlek sebebiyle başladığı gibi süruru da diğer bir gömlek vasıtasıyla başlamıştır. Nimetullah Efendi'nin beyanı vechile beşir gelip gömleği yüzüne sürüp gözü hal-i aslisine avdet edince Ya'kub (A.S.) secde-i şükrü eda ettikten sonra «Ben size sizin bilmediğinizi Allah'ın lutfuyla bilirim demedim mi?» demiştir.

Tefsir-i Hâzin'de Hz. Ya'kub'un beşire «Yusuf'u nasıl terkettin?» deyip beşir de «Mısır'ın mülkü onun elinde Aziz olarak terkettim» deyince «Benim mülkçe işim yoktur, hangi din üzere terkettin?» diyerek dininden suâl edince «Din-i hak üzere terkettim» demesi üzerine «Şimdi Allah'ın nimeti tamam oldu» dediği mervidir.

Fahri Râzi, Kazî ve Medarik'in beyanları vechile Hz. Ya'kub mahdumlarının talepleri üzere derhal istiğfar etmedi, belki istiğ-

farı vakt-ı sehere te'hir etti. Zira vakt-i seherde istiğfar; duanın icabete yakın olduğu bir zamandır. *Yahut* Cuma gecesine te'hir etti. Gerçi Cuma bu ümmete tahsis olunmuş bir günse de evvelden beri ekseri milletler arasında Cuma gününün bir mevkii ve kulûb-u nasta bir hürmeti olduğundan Cuma günü evkatın eşrefindendir. *Yahut* istiğfarı te'hirden maksatları; Yusuf (A.S.) la istişare ve onunla istihlâl ve kardeşlerini affetmesini emrettikten sonra hepsi beraber olduğu halde istiğfar etmekti. Te'hiri hangi sebepten dolayı olsa icabete karin olacak bir vâkit aramaktan ibaretti. Hatta yirmi küsur sene Ya'kub (A.S.) ın Cuma geceleri oğullarına istiğfar ettiği mervidir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın daveti üzerine pederi ve biraderleri aileleriyle beraber Mısır'a geldiklerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ ﴿٩٩﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Ya'kub (A.S.) ve mahdumları Yusuf üzerine dahil oldularsa Yusuf (A.S.) valide ve pederini nefsine zammetti ve herbirinin boyunlarına sarıldı. «Kıtlık ve sair muzayakadan emin ve salim olduğunuz halde Allah'ın iradesiyle Mısır'a dahil olun» demekle herbirine iltifat ve tatyib-i hatır etti.]

وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا

[Hanesine gelince valide ve pederini sarayın üst katında kendi oturduğu odada kürsü üzerine çıkardı ve cümlesi Yusuf (A.S.) a ta'zîm suretiyle secdeye kapandılar.]

Yani; Yusuf (A.S.) ın gönderdiği elbise, deve ve sair eşya ile mücehhez ve mülebbes Ken'an'dan hareket edip âile-i Ya'kub cümlesi Mısır arazisine girdiklerinde onları istikbal eden Yusuf (A.S.) la mülâkat edip Yusuf (A.S.) pederini ve validesi makamına kaim

olan teyzesi (Liya) yı nefsine zammetti, kucakladı ve boyunlarına sarıldı ve «Hüzn ü kederden ve kıtlıktan salim ve emin olduğunuz halde inşaallah nefsi Mısır şehrine dahil olun» demekle onları mesrur ettikten sonra saraya gelince valide ve pederini kendi kürsüsüne çıkardı ve cümlesi Hz. Yusuf'a tekrim suretiyle o zamanın selâmı kabilinden olan secdeyi yerine getirdiler. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyette *e v v e l k i d ü h u l* le murad; *Mısır arazisine dahil olmaları, i k i n c i d ü h u l* le murad; *nefs-i Mısır şehrine dahil olmalarıdır.* Çünkü; Fahr-i Râzi'nin beyanı vechile Yusuf (A.S.) pederinin Mısır arazisine geldiğini işitince Melik-i A'zam (Reyyan) a haber verir, dört bin süvari, hükümdar ve sair erkân, a'yan, vüzera, vükelâ ve eşraf-ı memleket birkaç konak mesafede istikbâl eylemişler ve sonra Mısır'a bir debdebe ve dârâtla girmişler, saray-ı Yusuf'a misafir olmuşlardır.

O günde evlâd-ı Ya'kub'dan Mısır'a giren doksan üç kişi olduğu halde Mûsâ (A.S.) la Mısır'dan çıkan altı yüz bin küsur kişi olduğu mervidir. *V a l i d e s i* yle murad; *teyzesi (Liya) dır.* Çünkü; amca peder makamına kaaim olduğu gibi teyzenin de valide makamına kaim olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Yusuf (A.S.) ın validesi vefat edip pederinin taht-ı nikâhında teyzesi (Liya) olduğu mevsukan mervi olduğu halde bu âyette ebeveyni denilmiştir.

Secdeler Allahü Tealâ'ya secde-i şükürdür. «Yusuf (A.S.) ı secdelerine kıble ittihaz etmişlerdir» diyenler varsa da o zamanda insanlar ta'zîm edecekleri kimseyi secde ile selâmlarlardı. Şu halde secde; selâm ve musafaha makamındaydı, yoksa secdeyle murad; ibadet değildir. Binaenaleyh; ta'zîm suretiyle Yusuf (A.S.) a secde etmişlerdir. Âyetin zahirde ibaresi buna delâlet ettiğinden te'vile ihtiyac yoktur.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın pederi ve biraderleri Mısır'a gelip ta'zim ettiklerini beyandan sonra Yusuf (A.S.) ın pederinin rü'yasını ta'bire intikal ederek musahabete başladıklarını beyan etmek üzere :

وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا

buyuruyor.

[Ya'kub (A.S.) ve evlâdı saray-ı Yusuf'a gelip istirahat ettikleri zaman Yusuf (A.S.) pederine hitaben dedi ki «Ey babam! Şu cereyan eden ahvâl bundan evvel benim rü'yamı ta'birin ve te'vilin aynıdır. Binaenaleyh; muhakkak Rabbim rü'yamı hak ve vâkıa mutabık kıldı.]

وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي

[Halbuki benim Rabbim bana ihsan etti. Zira; beni zindandan çıkardı ve Mısır arazisinde tasarrufa malik kıldı ve şeytan'ın kardeşlerimle beynimizi ifsad edip aradan muhabbeti kaldırdıktan sonra sizi uzak badiyeden Rabbim getirdi ve tefrikadan sonra cem'etti ve birbirimize nefretimizi muhabbete kalbetti.]

إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ

[Zira; beni envâ'-ı lutfuyla taltif eden Rabbim dilediği umuru tedbirle lutfeder.]

إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿١٠٠﴾

[Çünkü; Rabbim kullarının işlerinin iyisini, kötüsünü, ihlâsa mukaarin olanı ve olmayanı bilir. Binaenaleyh; herşeyi vaktinde tedbir eder ve tedbiri hikmete muvafık bir hakim-i müteâldir» demekle Cenab-ı Hakka hamdettiği gibi geçmiş vukuatlara dahi işaret eyledi.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile rü'yayı ta'birle şu musahabet arasında geçen müddette birçok rivayet varsa da sıhhata karib olan kırk sene olmasıdır. Çünkü; (Kıtfır) ın sarayında ve zindanda karar etmesi ve Aziz olduktan sonra geçen müddetler-

den tahmin olunan otuzla kırk arasıdır ve âyetin müddete delâlet ve işareti olmadığından müddet hakkında kat'i birşey denilemez.

Biraderleri mahcup olmaması için Cenab-ı Hakkın ihsanını ta'dad ederken zindandan çıkardığını söyledi de kuyudan çıkardığını söylemedi. Çünkü; kuyu meselesi zikrolunsa bittabi' biraderleri mahcup olmakla meclisin şetareti kaybolacaktı. Binaenaleyh; o ciheti sükûtla geçmiştir.

Ya'kub (A.S.) ın Mısır'da oğlu Hz. Yusuf'la beraber yirmi dört sene yaşadığı ve vefatı takarrub edince cenazesinin arz-ı Mukaddes'te pederi İshak (A.S.) ın yanına defnolunmasını vasiyet ettiği, vefatından sonra Yusuf (A.S.) da sac ağacından bir tabut yaptırıp pederinin cenazesini arz-ı Mukaddes'e götürdüğü ve ikisi bir batından doğan biraderi İys'in vefatı gününe tesadüf edip ikisi bir batından bir günde dünyaya geldikleri gibi bir günde de ikisinin bir kabre defnolundukları mervidir. Yusuf (A.S.) ın pederinden sonra yirmi üç sene daha muammer olduğu ve vefat edince Mısır ahalisinin hepsi kendi mahallelerine defnolunması zımnında münazaa edip bu nizaın önünü almak için mermerden bir tabut yaptırarak Nil'in cereyan ettiği mahalle koyup Nil suyunun bu tabut üzerinden cereyan edip Mısır arazisinin her tarafına bereketi vasıl olmasına razı olarak o minval üzere defn merasimini icra etmişlerdir, 400 sene sonra Mûsâ (A.S.) Mısır'dan çıkarken Yusuf (A.S.) ın cenazesini beraber alıp götürdüğü mervidir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın pederi ve biraderiyle birleştikten sonra tahdis-i ni'met ve Cenab-ı Hakka şükrolmak üzere zikretmiş olduğu sözünü beyan etmek üzere :

رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنٖى مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنٖى مِنْ تَاْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِ

buyuruyor.

[Ey benim Rabbim! Bana Mısır'ın mülkünü muhakkak verdin ve bana rü'ya ta'birini ve enbiya-yı sabıkanın kitaplarının ve sünnetlerinin te'villerini öğrettin.]

فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّ۪ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ

[Sen ki ya Rabbi! Yerin ve göklerin halikı, dünyada ve âhirette benim muînim ve yardımcımsın. Binaenaleyh; cümle umurum senin yed-i kudretindedir.]

تَوَفَّن۪ي مُسْلِمًا وَاَلْحِقْن۪ي بِالصَّالِح۪ينَ ﴿١٠١﴾

[Yâ Rabbi! Sen beni öldürdüğünde müslim olduğum halde öldür ve beni salihler zümresine ilhak et» demekle Rabbine tazarruda bulundu.]

Kazî'nin beyanı vechile Yusuf (A.S.) a verilen mülk, mülk-ü dünyadan hükümet-i Mısır'ın bazı nezareti olup te'vil-i ahadise ilim de, ulûmun bazısı olduğuna işaret için ba'za delâlet eden (مِنْ) lâfzıyla irad-ı kelâm etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile duânın evvelinde Cenab-ı Hakkı zikirle senada ve envâ'-ı lutf u keremini beyanda duânın kabûlüne te'siri olduğundan Yusuf (A.S.) duâsının evvelinde Cenab-ı Hakkın kendine olan lutfundan bahsile zikir ve sena etmiştir. İlhak olunmasını istediği *s a l i h î n* le muradı; *dedeleridir.* Ve *i l h a k* la muradı; *onların derecelerine nail olmaktır.*

Ruhunun müslim olarak kabzolunacağı nebi olduğu cihetle muhakkak olduğu halde burada müslim olduğu halde vefatını istemek ümmetine ta'lim olduğu gibi hükm-ü ilâhiye razı ve kalbi mutmain olarak vefatını temenni etmektir.

Bir kimse dünyanın lezzetinin seriüzzevâl ve âkıbet insan için mevtin muhakkak olduğuna ve âhiret nimetinin bekasını bildiğinden dolayı mevtini temenni etmesi caiz olduğuna bu âyet delâlet eder. Fakat dünyaca gördüğü bazı meşakkata binaen mevti temenni etmek kerahettir. Binaenaleyh; eğer mevti temenni ederse «Yâ Rabbi Eğer benim için hayat hayırlıysa hayatımı idame et ve eğer mevt hayırlıysa öldür» demek suretiyle temennide bulunması caizdir.

***

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) vak'asını beyandan sonra resulüne

bu vukuâtı beyan eylemek gaibi vahyetmek olduğunu beyan etmek üzere :

ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Şu zikrolunan Yusuf'un ve biraderlerinin vak'ası gaibi haber kabîlindendir. Biz bunu sana vahyederiz. Halbuki Yusuf (A.S.) ın biraderleri ona hile eder oldukları halde müşaverelerine ictimâ' ettiklerinde sen onların yanlarında olmadın.**] Çünkü; onlar Yusuf'u pederinden ayırmak için çok zaman müşavere ettiler ve müşavere hususunda bir yere toplandılar ve bir çok hileler düşündüler, âkıbet kuyuya misafir yapmaya karar verdiler ve o yolda kararlarını icra ettiler. Sen ise bu işlerin hiç birisinde yanlarında bulunmadığın gibi okuyup yazmak suretiyle dahi öğrenmedin. Şu halde senin ve kavm-i Kureyş'in bilmediğiniz bir şeyi haber kabilinden olduğu cihetle kıssa-i Yusuf (A.S.) baştan âhirine kadar vahyile bilinen bir vak'adır ve gaibi ihbar kabîlindendir. Çünkü; Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile bir kimsenin bir şeyi bilmesi okuyup yazmakla veya görmek ve işitmekle veyahut vahiy ve ilhamla olur. Şu halde Resulullah'da okumak ve yazmak ve bir kimseden öğrenmek suretiyle bilmek olmayınca herhalde vahyile olduğu kat'îdir. Binaenaleyh; bu kıssayı bu minval üzere haber vermek Resulullah için mucizedir ve kıyamet gününe kadar bâkîdir.

*
* *

Vâcip Tealâ Yusuf (A.S.) ın vak'asını beyan; vahyile olduğunu ve bunu suâl eden müşriklerin, gaibden haber olub mu'cize olduğu cihetle iman etmeleri lâzım bulunduğunu ve Resulullah da bunların imanlarına çok tama' ediyorsa da tama'ının te'siri olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen nasın imanına şiddetle tama' etsen de ekserisi sana iman eder olmadı.] Binaenaleyh; sen ne kadar mucize göstersen ve nübüvvetine delâlet eder âyetler izhar etsen onların hiç birisi te'sir etmez. Zira; onlar küfrüzere kalmaya karar verdiklerinden ondan dönücü değillerdir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Yahûdiler ve müşrikler Resulullah'ı yormak için kıssa-i Yusuf'tan suâl etmeleri üzerine Resulullah, bu sûre nazil olarak vak'ayı tamamıyla haber verince imanlarına ümid etmişti. Halbuki onlarda asla te'sir etmediğini ve küfr ü inad üzere kaldıklarını görünce Cenab-ı Hak bu âyetle resulünü tesliye etmiştir. Yani «Sen ne kadar onların imanlarına gayret etsen iman eder olmadılar. Binaenaleyh; mahzun olma» demektir.

وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍؕ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ۝١٠٤

[Halbuki habibim! Sen tebliğ ettiğin ahkâm üzere onlardan ücret istemezsin. Zira; tebliğ ettiğin Kur'an olmadı, illâ âlemlere mev'ize ve nasihat oldu.] Zira; ahkâmı insanlara nafi', dünya ve âhiret saadetlerini kâfil ve durub-u emsali ve hikâyeleri ibretâmizdir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (العالمين) lâfzı *Yehûd, Nasârâ ve müşriklerin cümlesine şâmildir.* Zira; (اللام) istiğrak için olduğundan âlemin efradından her mükellefe şamildir. Binaenaleyh; Kur'an'ın mev'ize olmadığı müstesna olan bir fert yoktur. Yalnız o mev'izeyi kabul edip müttaiz olanlar azdır. Lâkin onların kabul etmemesinden Kur'an'ın mev'ize olmaması lâzım gelmez. Halbuki vaazı kabul etmiş olsalar bir zarar olmadığı gibi ayn-ı menfaattır ve o menfaattan müstefid olacak kendileridir.

وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ۝١٠٥

[Halbuki onlar semâvât ve arzda vahdaniyete delâlet eder birçok alâmetler ve deliller görürler ve o deliller üzerine yolları tesadüf eder, yürür, geçerler, onlardan asla ibret almaz ve i'raz

eder vahdaniyete istidlâl etmezler. Halbuki o delilleri nasbetmekten maksad-ı aslî; matlub olan vahdaniyet-i ilâhiyeye istidlâl etmektir.] Çünkü; semâvâtın şu görülen cirmüzere bulunması, hareketi, yıldızların nuranî ve ziyalarının birbirinden farklı olması ve arzın anasırında ve hayvanat ve maadininde ve üzerinde biten otların gûna gûn renklerinde ve tohumlarında olan acaibatın cümlesi bir fâil-i muhtarın ihtiyarı ve kudret-i kahiresiyle olduğuna açıktan delâlet ettiği cihetle istidlâl edip iman etmeleri lâzımdır.

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾

[Halbuki onların ekserisi Allah'a iman etmez ancak müşriklerdir.] Zira; delâile nazar ve imana iradelerini sarfetmezler. Binaenaleyh; habibim! Senden i'raz etmelerine sen mahzun olma. Çünkü; onların şu delâilden i'raz edip Allah'a iman etmemeleri senden i'raz etmelerinden ve sana iman etmemelerinden daha gariptir.

*
* *

Vâcip Tealâ ne kadar delâil serd edilse ve ne kadar Resulullah onların imanlarına cehdetse te'sir etmeyip iman etmediklerinden dolayı tehdid etmek üzere :

أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً
وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[O kâfirler gaflet ederler de onlara Allah'ın azabından umumunu ve her taraflarını ihata edecek bir azabın gelmesinden emin mi oldular? Yahut onların haberi olmadan kıyametin onlara gelmesinden emin mi oldular? Ve bütün korkularından âzâd olacaklarına bir senet mi aldılar? Ve neden bildiler onlara dehşetli bir azap gelip her taraflarını ihata etmeyeceğini ve neden bildiler ansızın kıyametin gelmeyeceğini? Ve herşeyden kurtulacaklarına ellerinde ne gibi delilleri vardır? Halbuki bunların hiç birinin elle-

rinde sefaet ve delilleri olmadığı halde niçin iman etmezler.] Binaenaleyh; onların üzerine her zaman altından kalkamayacakları ve kurtulamayacakları bir azabın gelmesi veyahut ansızın haberleri olmaksızın kıyametin gelmesi me'mûl olduğu halde bunlardan emin olarak oturmaları doğru birşey değildir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin iman etmediklerini ve mezheplerinin batıl olduğunu beyandan sonra tarik-ı hakkı beyan etmeyi resulüne emretmek üzere:

قُلْ هٰذِهٖ سَبِيلٖٓي اَدْعُٓوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصٖيرَةٍ اَنَا۬ وَمَنِ اتَّبَعَنٖي وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٠٨﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Sen müşriklere de ki «Şu tevhid ve din-i İslâm benim tarikım ve dinimdir. Ben sizi bu dine ilm-i yakin üzere davet ederim. Binaenaleyh; ben ve bana tebaiyet eden kimseler, ilm-i yakin ve hüccet-i kat'iyeyle bu tarika davet ederiz. Şu halde davetimiz taklid suretiyle değildir ve ben Allahü Tealâ'yı şerikten ve cemi'-i nekaisten tenzih ederim, halbuki müşriklerden olmadım» demekle Cenab-ı Hakkın şerik ve nazirden münezzeh olduğunu ve şirkin fenalığını beyan et.]

Kazî'nin beyanı vechile (بصيرة). *ilm-i yakin ve hüccet-i vazıha manâsınadır.* Binaenaleyh din-i hakka davet; Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile yakin üzere açık delillerle olup taklid üzere olmadığına bu âyet delâlet eder. İşte şu esas üzere rusül-ü kiram ümmetlerini din-i hakka davette delâil-i kat'iye serdiyle ve istidlâl suretiyle davet ettikleri gibi ümmetin uleması da Resulullah'ın şeriatına delâil-i kat'iyeyle davet ve ahkâmını takviye ederler. Binaenaleyh; ulemanın tebligatı daima hüccet-i kat'iye üzere müstenid olduğundan onları yıkmak ve çürütmek için çalışanlar her zaman zebun düşmüş ve mağlûb olmuşlardır. Zira; şeriata

ta'nedenlerin ta'nları metin ve muhkem teessüs etmiş bir kaleye atılan kuru sıkı topa benzediğinden bin üç yüz küsur senedir tek bir hükmünü bile hiçbir kimse yerinden oynatamamıştır.

***

Vâcip Tealâ resulünün davet ettiği tarikın tarik-ı hak olduğunu beyan ettiği gibi Mekke ahalisinin keşke resul melekten olsaydı dediklerini reddetmek üzere :

وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِي إِلَيْهِم مِّنْ أَهْلِ الْقُرَى

buyuruyor.

[Habibim! Senden evvel biz resul göndermedik, illâ ehl-i kurâdan kendilerine vahyettiğimiz recülleri gönderdik. Ve şimdiye kadar beşere resul, ancak beşerin erkeklerinden göndermek âdetimizdir. Mekke ahalisinin resulün melekten olmasını istemeleri hikmet-i bi'sete muhalif cehaletleri neticesidir.]

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ

[Onlar resulün melekten olmasını isterler de yeryüzünde seyr ü sefer edip görmezler mi ve nazar edip bakmazlar mı? Bunlardan evvel geçen ve resullerini tekzib edenlerin halleri ne oldu? Onlar da bunlar gibi resullerini tekzibettiler ve âkıbet helâk oldular. Bunlar da tekzipte devam ederlerse aynı felâkete ma'ruz kalacakları şüphesizdir. Şu halde sonra gelenlerin en mühim vazifeleri kendilerinden evvel geçenlerden ibret alıp seni tekzib etmemektir.]

وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا

[Halbuki dar-ı âhiret şol kimseler için hayırlıdır ki onlar resullerini tekzipten ittika ettiler.]

أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾

[**Bunlar tekzibederler de âkıbet başlarına gelecek felâketi düşünmezler mi?**] Lâyık olan; teemmül ve taakkul edip âkıbeti düşünmek ve evvel geçenlerden ibret almaktır. Yoksa küfrüzere ısrar ve inad etmek değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyet; nisvandan ve ehl-i bâdiyeden nebî ba'solunmadığına delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak bu âyette hasır ve kasırla ancak ehl-i kurâdan recül olarak resul gönderdiğini beyan etmiştir. Zira; taife-i nisvanın ricale nispetle akılları noksandır. Gerçi zamanımızda bu kaziyenin aksini iddia edenler varsa da bedahetin hilâfına bir iddia olduğu için erbab-ı akl ü iz'anın indinde muteber değildir, resul ise irsal olunduğu kavmin en ziyade akıllısı olmak hikmet-i risalete muvafıktır. Ehl-i bâdiyenin tabiatlarında mevcut olan gılzat ve şiddet hikmet-i risalete münafidir. Çünkü; resul olan zatın halim, selim ve herkesle görüşmek istidadını haiz olmak lâzım olduğundan Cenab-ı Hak ehl-i bâdiyeden resul göndermeyip ehl-i kurâ ve kasabadan gönderdiğini beyan buyurmuştur. Zira kasaba ahalisi ilm ü irfan cihetinden bâdiye ahalisinden ekseriyetle ziyade olduğundan emanet-i risaletin onlardan birine tevdi olunduğu beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ rusül-ü kiramın ricalden olduğunu beyan ettiği gibi rusül-ü kiramın mansur ve muzaffer olduklarını dahi beyanla resulünü tesliye etmek üzere :

حَتّٰىٓ اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوٓا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَٓاءُ

buyuruyor.

[**Biz rusül-ü kiramı ricâl olarak gönderdik ve nusret vaad ettik ve vaadimiz olan nusret taahhur etti. Hatta resuller kavimle-**

rinin imanlarından me'yus oldular ve kavimleri için vaad ettikleri azap teehhur edince onlar zannettiler ki rusül-ü kiram onları aldattılar ve kendileri aldandıklarını zannettikleri bir zamanda bizim resullerimize nusretimiz geldi ve kâfirlere azap nazil oldu. Binaenaleyh; biz dilediğimiz kulumuzu azaptan kurtardık.]

وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

[Halbuki bizim azabımızı günahkâr olan kavimden kimse menedemez. Binaenaleyh; azabımız mücrimlerden menolunmaz ve gazabımızın şiddeti her halde onları bulur.]

Şu manâ; (كذبوا) kelimesi sülâsiden mechul olarak kıraat olunduğuna nazarandır. Amma ziyadeden ve tef'il babından kıraat olunduğuna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir. [Resuller ümmetlerinin imanlarından me'yus olduklarında yakinen bilirler ki kendileri tekzibolundular ve ümmetleri onları tekzibettiler. İşte o zaman ümmetlerinin imanlarından ümitleri olmadığı için ümmetleri aleyhine duâ ederler. Binaenaleyh; resullere nusretimiz ve kâfirlere azabımız gelir ve dilediğimiz kimseyi azaptan kurtarırız ve günahkâr olan kavm-i mücrimden bizim azabımız reddolunmaz, elbette onları bulur] demektir.

Yahut Fahri Râzi'nin beyanı vechile Hz. Ayşe (R.A.) dan rivayet olunan *manâ-yı âyet şöyledir* :

[Resuller ümmetlerinin imanlarından me'yus olup âsîlere de azabın teehhur ettiğinden kendilerine iman eden mü'minler tarafından tekzib olunacaklarını zannettiklerinde resullerimize bizim nusretimiz geldi. Binaenaleyh; biz istediğimiz kimseye necat verdik ve onlar da bizim tarafımızdan kurtuldular. Halbuki mücrim olan kavimden bizim azabımız geri çevrilmez] demektir.

Yani; kâfirler dünyada refah ve saâdetlerinin temâdîsinden ve azaplarının taahhurundan mağrur olmasınlar. Çünkü; bunlardan evvel geçen ümmetlerin de nimetleri temâdî edip azapları teehhur etti. Hatta resuller dünyada onlar aleyhine nusret geleceğinden ve onların iman edeceklerinden kat'-ı ümid ettiler ve kâfirler, «resul-

ler kendilerini aldattılar» dediler ve kendileri de aldandıklarını zannettiler. Çünkü; rusül-ü kiramın haber verdikleri azap gelmeyince bunlar bize yalan söylüyorlar dediler ve öyle zannettiler. Sonra nusret-i ilâhiye geldi, yalan zannettikleri sözler doğru çıktı demektir.

***

Vâcip Tealâ bu sûrenin evvelinde kıssa-i Yusuf (A.S.) ın kıssaların güzeli olduğunu beyan buyurmuştu. Kıssanın güzelliği ibret cihetinden olduğu cihetle sûrenin âhirinde bu kıssada ibret-i kâmile olduğunu beyan etmek üzere :

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Yusuf ve biraderlerinin kıssalarında akıl sahipleri için büyük ibret vardır.]

مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى

[Kur'an ve Kur'an'da zikrolunan ahkâm Cenab-ı Hakka iftira olunur bir haber olmadı.]

وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

[Ve lâkin Kur'an kendinden evvel geçen kitapların tasdiki oldu ve Kur'an insanın muhtac olduğu mesailin cümlesini tafsil ve yapışanları maksatlarına îsâl eder olduğu gibi iman eden kavme dahi ayn-ı rahmet oldu.]

Hz. Yusuf'un ve biraderlerinin haberlerinde ibret vardır. Çünkü; Medarik'te beyan olunduğu veçhile Yusuf (A.S.) bir zaman ıssız çölde mevcut kuyunun en derin ve karanlık mahallinden muhabbetin en yüksek mahalline çıktı ve hasır üzerinden serîr-i sal-

tanata geçti ve sabrın sonu selâmet olduğu gibi mekr ü hilenin âkıbeti de vehamet ve nedamet oldu.

İşte akl-ı selim sahibi olanlar kıssa-i Yusuf'ta vâki' olan acaibatı halketmeye kaadir olan Vâcip Tealâ her kimse hakkında bu gibi acaibatı halka kaadir olacağını itikad eder. Kur'an'dan intifa' edecekler; müminler olduğuna işaret için Kur'an'ın rahmet ve hidayet olması müminlere tahsis olunmuştur.

Kur'an kendinden evvel nazil olan kitapları Sûre-i Yusuf vasıtasıyla tasdik ediyor. Zira; Hz. Yusuf'tan sonra nazil olan kitapların cümlesinde kıssa-i Yusuf (A.S.) ın aynıyla nazil olduğu mervidir. Şu halde Kur'an'da aynı şûrenin mezkûr olması onları tasdik ettiğinde şüphe yoktur.

*
**

SURE-İ RA'D

Medine-i Münevvere'de veyahut Mekke'de nazil olduğunda ihtilâf varsa da ekser-i rivayet Mekke'de nazil olduğunu te'yid etmektedir. *Kırk* veyahut *kırk üç* âyeti cami'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓرٰ

Ulemâ-i mütekaddimîn indinde bu misilli sûrelerin evvellerinde bulunan hurufat müteşabihattan olduğu cihetle manâsını Allahü Tealâ bilir. Binaenaleyh; te'vili caiz değildir. Amma müteahhirîn, bazı mülhidlerin yanlış te'villerine meydan vermemek için müteşabihatın te'vilini tecviz etmişlerdir. Binaenaleyh; bu âyette (الف) (انا) lâfzından ve (لام) Allah isminden ve (ميم) (اعلم) kelimesinden (را) (ارى) fiilinden alınmıştır. Şu halde (الر) *lâfzının manâsı:* **[Ben ki Allahü Tealâ'yım. Herşeyi bilir ve görürüm.]** Yani (انا الله اعلم ارى) demektir. Ve bu manâ İbn-i Abbas hazretlerinden mervidir. Yahut (انا الملك الرحمن) manâsınadır ki «Ben ihsan sahibi bir melikim» demektir.

تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ

[Şu tilâvet olunan âyetler kitabın âyetleridir.]

Yani; şu okunacak âyetler; bütün ahkâmı cami' olan Kur'an'ın âyetleridir. *K i t a p* la murad; *Kur'an'dır.* Evvelinde bulunan (الف لام) *kitabın kemâline işarettir* ve Kur'an'ın insanlara lâzım

olan ahkâmı cami' olduğuna işaret için cemi' manâsını mutazammın olan *kitab* unvanıyla varid olmuştur. (المر) bu sûrenin ismi olduğuna nazaran *manâ-yı âyet :* «(المر) ismiyle müsemmâ olan sûre-i acibettüşşanın şu tilâvet olunan âyetleri emsaline faik ve kitab unvanını ihraza lâyık olan Kur'an'ın âyetleridir» demek olur.

وَالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ

[Şol âyetler ki Rabbin Tealâ tarafından habibim! Sana inzal olundu. Onların cümlesi haktır ve onlarda asla şüphe yoktur.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Seni envâ'-ı nimetleriyle terbiye eden Rabbin Tealâ tarafından sana inzal olunan Kur'an'ın küllisi haktır ve manâsı vâkıa mutabıktır. Gerek lâfzında ve gerek manâsında aslâ şüphe ve noksan yoktur. Binaenaleyh; kabule şayan ve lâyıktır.

Edille-i şer'iyeden sünnet ve icma'-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha Kur'an'ın manâsında zımnen münderiç olup sarahaten inzal olunmadıklarından dolayı hak olmamaları lâzım gelmez. Zira; onlar da taraf-ı ilâhiden münzel olan Kur'an'ın mazmununda dahil oldukları için haktırlar.

وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

[Ve lâkin nasın ekserisi Kur'an'ın hak olduğuna iman etmezler.] Zira; ekser-i nas gaflet üzere bulunup nisyan şanlarından olduğu için Kur'an'ın hakikatını tasdik etmezler. Çünkü; lâyıkıyla belâgatını tetkik için nazarlarını ihlâl ettiklerinden imana muvaffak olamazlar.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyetin sebebi nüzûlü; ehl-i Mekke'nin Resulullah'a ve Kur'an'a ta'netmeleridir. Çünkü; ehl-i Mekke «Muhammed (A.S.) Kuran'ı kendi indinden icadetti, yoksa taraf-ı ilâhiden vahyolarak gelmiş kelâm-ı ilâhi değildir» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'â ekser-i nasın iman etmediklerini beyandan sonra vahdaniyetine ve âhirete müteallik delilleri beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ الَّذ۪ي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki direksiz semâvâtı kaldırdı. Siz onu görüyorsunuz ve semâvâtı direksiz kaldırdıktan sonra Arş-ı A'lâ üzerine kahr u galebe etti, güneşle ayı halkın menfaatına muvafık emrine muti' kıldı.]

كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ مُسَمًّى

[Binaenaleyh; onlardan herbiri dünyanın nihayesi olan vakt-i muayyenine kadar mihver-i lâyıkında cereyan eder.

يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاۤءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

[Allahü Tealâ her işi noksansız tedbir eder, fâil-i muhtar ve vâhid-i hakîkî olduğuna delâlet eden âyetlerini tafsil eder ki siz Rabbinize mülâkî olduğunuza yakîn üzere iman edesiniz.]

Yani; sizin menafiiniz için size Kur'an'ı inzâl eden Allahü Tealâ, şol zat-ı ecell ü alâ'dır ki şu azamet ve cesametleriyle beraber direksiz gökleri sizin üzerinize kaldırdı ve siz direksiz olarak göklerin kalktığını üzerinizde görüyorsunuz ki istinad edecek altında hiç direği yoktur. Ve semâvâtı bu minval üzere kaldırdıktan sonra ecsamın cümlesinden büyük olan Arş-ı A'lâ üzerine kahr u galebe etti, kudreti her eczasında nafiz ve cami' olduğundan Arş-ı A'lâ kudreti altında makhur ve izzeti altında zelil oldu ve insanların menfaatlarına hizmet etmek için güneş ayı emrine muti' kıldığından onlardan herbiri vakt-i muayyenleri olan yevm-i kıyamete kadar kendilerine ta'yin olunan mekânlarında emr-i ilâhi üzere cereyan ederler ki Allahü Tealâ kullarının maişetlerine ve sair husu-

sata müteallik her emrini tedbir eder ve sizin Rabbinizin ihsanına veya azabına mülâkî olacağınıza yakinen iman etmeniz için vahdaniyetine ve âhirete müteallik âyetlerini size tafsil eder ki aslâ şüpheniz kalmasın. Çünkü âyetleri tafsil etmek; kulların o âyetlerin manâ ve işaretlerine dikkatle Rablerinin varlığına, birliğine, kudret-i kaahire sahibi ve vaadinin hak olduğuna ve herşeyde kudretinin nafiz olup istediğini istediği anda halk ve icada, ihyâ ve imateye kaadir olduğuna ve âhiretin vücuduna yakinen iman etmekle saâdet-i dünyeviye ve uhreviyeye nail olsunlar içindir. Zira; şu âlem-i ulvî ve âlem-i süflîyi ve içinde bulunan insanlarla sair ziruhu evvelâ icade, sonra i'dama kadir olduğunu düşünen bir kimse öldükten sonra ihya olunacağına ve Cenab-ı Hakkın bu ihyaya kaadir olduğuna yakînen iman eder ve iman etmesi de lâzımdır. Zira tafsil olunan delâilin muktezası; imandır.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile Vâcip Tealâ'nın vücuduna ve vahdaniyetine ve fâil-i muhtar olduğuna semâvât delâlet eder. Zira ecsam; siklet ve tabiatta müsavi oldukları gibi emkinenin cümlesi de bir cismi kabulde müsavi oldukları halde semâvâtın direksiz cihet-i fevkte bulunup alt cihette bulunmaması eğer tabiatın iktizası olmuş olsaydı her cismin fevk cihetinde bulunması lâzım gelirdi. Çünkü; tabiatta cümlesi müsavidir. Halbuki birçok ecsam insanlara nispetle alt tabakada bulunuyor. Şu halde cümlesi tabiatta müsavi oldukları halde bazısının üst ve bazısının alt tabakada bulunması bir fâil-i muhtarın ihtiyarı ve bir muhassısın tahsisiyle olduğuna delâlet ettiği gibi o fâil-i muhtarın kudret-i kahire ve rahmet-i vâsia sahibi olduğuna dahi delâlet eder. Çünkü; Arş-ı A'lâ'dan yedi tabaka yerlerin altına kadar bilûmum mevcudatın herbirinin ayrı ayrı vazı'ları, mekânları, sıfatları, şekilleri ve herbirinin hareketleri Allahü Tealâ'nın tedbiri ve icadıyla olması kudret-i kahiresine ve herbirinin kendine lâyık vaziyetini ve sıfatını vermesi rahmetinin vüs'atına delâlet eder. Zira; bir kimse birşeyle meşgul olurken diğerinin tedbirinden âciz olur. Amma Allahü Tealâ bir anda herşeyi tedbir eder ki birşeyi tedbiri diğerini tedbirine mani değildir. Binaenaleyh; bir anda şaşırmadan herşeyi tedbir etmek kudretinin kemâline delildir.

Kezalik ecsamı kabulde emkinenin cümlesi müsavi olduğu

halde bazısını âlî cihete kaldırmak ve bazı âharı süflâ cihete indirmek fâil-i muhtarın ihtiyarıyla olduğuna delâlet eder. Çünkü semâvât için fevk ciheti nasılsa taht ciheti de o nispette olduğundan fevkte bulunduğu gibi tahtta bulunmak dahi mümkünken yalnız fevkte bulunması Allah'ın fâil-i muhtar olup semâvât için fevk cihetini ihtiyar ve tercih ettiğine delâlet eder.

Medarik'te beyan olunduğu vechile bu ve bunun emsali âyetlerde (استوى); *istilâ* manâsınadır. Yani; «Arş üzerine istilâ ve kahr u galebe etti ve kudreti nafiz oldu» demektir. Çünkü; istivânın asıl manâsı olan *istikrar* yani kararlaşmak Vâcip Tealâ hakkında mekâna ihtiyacı müstelzim olup bu ise hakk-ı ülûhiyette muhâl olduğundan istikrarın manâ-yı lâzımîsi olan *kahr u galebe* manâsıyla tevil olunmak vâciptir ki zikr-i melzum irade-i lâzım kabilinden mecaz olur.

Kezalik şemisle kamerin şu görülen nizam üzere cereyanları Allah'ın vücuduna ve fâil-i muhtar olduğuna delâlet eder. Çünkü; ecsamın cümlesi hareket ve sükûnu kabulde müsavi olduklarından bunların sükûnu kabil oldukları halde harekete tahsis olunup daima hareket üzere bulunmaları ve daima hareketlerinin bir cihete olup diğer cihete olmaması fâil-i muhtarın ihtiyarıyla olduğuna delâlet eder. Zira; her cihete hareketleri mümkünken yalnız bir cihete hareket etmeleri ve sükûnları mümkünken harekete tahsis olunmaları elbette bir sâniin tahsisiyle olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine ve fâil-i muhtar olduğuna delâlet eden delâil-i semaviyeyi beyandan sonra delâil-i arziyeyi beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِى مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْهَارًا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki arzı döşedi ve uzattı ve arza sabit dağlar ve akar nehirler halketti.]

وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ

[Ve her meyveden tatlı, ekşi iki çift halketti ve Allahü Tealâ geceyle gündüzü ve gündüzle geceyi örter ki gündüzün sıcağı gecenin soğuğu ve gecenin soğuğu gündüzün sıcağıyla izale olunsun ve hararet bürudete muâdil olsun.]

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ③

[İşte arzı uzatmak ve her meyveden ikişer nevi halketmek ve geceyle gündüzden her birini diğeriyle örtmekte tefekkür şanından olan her kavim için vahdaniyet-i ilâhiyeye ve fâil-i muhtar olduğuna deliller vardır.]

Yani; semâvâtı direksiz bizim gördüğümüz vechile üzerimize kaldıran Allahü Tealâ şol zattır ki arzı döşedi ve uzattı ve arzda yüksek ve sabit dağlar halketti, dağlarında, ovalarında ırmaklar ve nehirler akıttırdı ki insanların kendileri ve hayvanları intifâ' etsin, ekinlerini, bağlarını, bahçelerini sulasınlar ve idame-i hayatlarına hadim olan rızıklarını tahsil etsinler ve her meyveden ikişer nevi tatlı, ekşi, beyaz, siyah, küçük, büyük halketti ki, devamına, bekasına ve ıslahına sebebolsun ve soğuğu gidermek için geceyi gündüzle, sıcağı gidermek için gündüzü geceyle örter ki sıcak soğuğa ve soğuk sıcağa muâdil olsun ve nâs rahat etsin ve hasılât kemâlini bulsun. İşte şu delâilin cümlesinde düşünmek şanından olan bir kavmiçin sâniin vücuduna yüzlerce deliller vardır.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Vâcip Tealâ'nın bu âyette arzı *m e d* yani *uzattığını* beyan etmesi; arzın küre olmasına mani değildir. Çünkü; kürevî olan bir cismin cesametine göre uzun ve döşenmiş görülebilir ki bizim arzı altımıza döşenmiş gördüğümüz gibi. Binaenaleyh; döşenmiş ve uzun görünmesinden kürevî olmamak lâzım gelmez ve bu itibarla Vâcip Tealâ'nın arzı uzattığını beyan etmesi küre olmadığını beyanı müstelzim olmaz. Arzın bu miktardan daha az veya çok olması mümkünken bu miktar üzere tahsis olunması halikın fail-i muhtar olmasına delâlet ettiği gibi dağlar dahi halikının fâil-i muhtar olduğuna delâlet eder. Zira;

nispeti müsavi olduğu halde muhtelif bahçeler ve bahçelerde muhtelif meyvelerin zuhurunda aklı olan kavmiçin Allah'ın vücuduna ve vâhid-i hakîkî olup fâil-i muhtar olduğuna ve kudretinin kemâline delâlet vardır.] Binaenaleyh; aklı olanlar bu deliller vasıtasıyla itikad-ı hakka istidlâl ve itikad-ı batıldan teberri ederler. Şu halde itikad-ı hakka istidlâl edemeyen müşriklerin aklı olmadığına bu âyette ta'riz olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

*
* *

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delâil-i semaviye ve arziyeyle istidlâlden sonra dünyada icada kaadir olduğu gibi âhirette iâdeye dahi kaadir olduğunu ve kâfirlerin âhireti inkâr ettiklerini beyan etmek üzere :

وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ اَئِذَا كُنَّا تُرَابًا اَئِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ

buyuruyor.

[Habibim! Eğer sen onların seni tekzib ederek putlara ibadetlerinden taaccüb edersen onların taaccübe lâyık olan sözleri : «Biz vefat edip toprak olduğumuzda dirilip bir yeni cisim mi olacağız?» diyerek söyledikleri sözleridir.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül «Eğer sen onların bu kadar açık delillerden istidlâl etmeyerek cemadat kabilinden hiç bir şeye muktedir olmayan putlara ibadetle şirkedip seni tekzib etmelerinden taaccüp edersen onların daha garip taaccübe şayan şu sözleridir. Çünkü; haşri inkâr eder ve «Biz ölüp toprağa karışıp çürüyüp toprak olduğumuzda mı tekrar dirilip yeni bir mahlûk ve cism-i cedid olacağız?» demekle âhireti ve haşrı inkâr ederler. İşte onların taaccübe lâyık olan bu sözleridir. Zira; şu beyan olunan muhtelif meyveleri, hayvanları ve arzın müteaddid kıt'alarını görüp de bunlardan hâlikın kudretine ve bidayeten bunların icada kaadir olduğu gibi öldükten sonra ihyaya dahi kaadir olacağına istidlâl etmemek taaccübe daha ziyade şayandır. Çünkü; âhirette iâde dünyada icaddan daha kolaydır ve bu deliller icada delâlet ettiği gibi âhi-

rette iâdeye dahi delâlet eder. Çünkü; dünyada hayatı kaabil olan cismin âhirette dahi kaabil olacağında şüphe yoktur. Kezalik Vâcip Tealâ halkettiği mahlûkatında dünyada nasıl tasarrufu nafizse âhirette dahi öylece tasarrufu nafiz olacağında tereddüde mahal yoktur. Binaenaleyh; bunların şu hamakat üzere âhireti inkârları taaccübe şayandır.

*
* *

Vâcip Tealâ âhireti inkâr edenlerin sıfatlarını beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ

buyuruyor.

[İşte şu âhireti inkâr edenler şol kimseler ki onlar Rablerine küfür ve envâ'-ı nimetlerini inkâr ederek şirke cür'et ettiler.]

وَأُولَٰئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ

[İşte şu kâfirlerin dünyada itikadları şehevat-ı nefsaniyelerine bağlı olduğundan dar-ı âhirette zincirler boyunlarındadır.] Çünkü; boyunları zincirlerle bağlı olacaktır.

وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

[İşte Rablerine küfredip boyunları zincirlerle bağlı olanlar Cehennem'in ashabıdırlar.] Zira; onlar ebeden Cehennem'de kalacaklardır ve Cehennem'den bunlar için kurtuluş yoktur.

Vâcip Tealâ bu âyetde haşrı inkâr edenlerin küfürleriyle hükmettiğinden ecsamın haşrını inkâr edenlerin kâfir olduklarına bu âyet delâlet eder. Çünkü haşr-ı ecsam; nusus-u kat'iyeyle sabit olduğu cihetle haşr-ı ecsamı inkâr nusus-u kat'iyeyi inkârdır, nusûsu kat'iyeyi inkâr ise küfür olduğundan haşrı inkâr edenler kâfirlerdir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyet Cehennem'de muhalled kalacakların kâfirler olup mü'min-i fasıkların muhalled kalmaya-

cakların delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak muhalled kalacakların kâfirler olduğunu edat-ı hasr olan zamirle beyan buyurmuş ve kâfir olduklarını tasrih etmiştir. Binaenaleyh; mümin-i fasıkın Cehennem'de muhalled kalacağını itikad etmek batıldır.

Hulâsa; kâfirlerin «Biz ölüp toprak olduktan sonra yeni bir cisim olarak dirilecek miyiz?» diyerek haşrı inkârlarının taaccübe şayan olduğu ve bunu inkâr edenlerin Rablerine küfrettikleri ve bunların dünyada itikadları arzularına bağlı olduğu gibi âhirette boyunlarının zincirlerle bağlı olacağı ve bunların Cehennem'in yaranları olup ebeden Cehennem'de kalacakları ve ebeden Cehennem'de kalmak kâfirlere münhasır olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

* * *

Vâcip Tealâ kâfirlerin âhiretde muhalledün finnar olacaklarını beyandan sonra dünyada azaplarının alelacele gelmesini istediklerini beyan etmek üzere :

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ

buyuruyor.

[Habibim! Kâfirler haseneden evvel seyyie olan azabın gelmesini isti'cal ederek senden isterler. Halbuki bunlardan evvel geçen milletlere envâ'-ı azap geldi. Bunlara ne oluyor ki onlardan ibret almazlar ve onlara gelen ukubetin emsali kendilerine de geleceğini neden tecviz etmezler?]

وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلٰى ظُلْمِهِمْ

[Halbuki habibim! Rabbin Tealâ nâsın zulmüyle beraber nâsa mağfiret sahibidir.]

وَاِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ۝

[Ve şirk üzere devam edenlere Rabbin Tealâ'nın azabı şiddetlidir.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Kâfirlerin kemâl-i gaflet ve hamakatları icabı âfiyetten ibaret olan haseneden evvel ukuubetten ibaret olan seyyieyi isti'câl ederler. Halbuki bunlardan evvel bir çok ümmetlere nebilerini tekzibettikleri için ukubet geldi geçti. Şu halde bunların onlardan ibret almaları lâzımdır. Çünkü; bunlardan evvel geçen milletler de bunlar gibi resullerini tekzib edip şirk ve zulüm gibi cinayetleri irtikâbettiklerinden onlara envâ'-ı ukuubet geldi, onları ihlâk etti. Şu halde onların halleri envâ'-ı ukubata sebep olunca bunların halleri de envâ'-i ukubâta sebep olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; evvel geçenlerin hallerinden sonra gelenlerin ibret almaları vâciptir. Maahaza halleri helâk olmalarını icabediyorsa da Rabbin Tealâ onların nefislerine ve gayrılara zulümleriyle beraber azaplarını te'hir eder. Onların arzuları vechile azaplarını ta'cil etmez. Zira; Rabbin Tealâ nâsa mağfiret sahibidir. Çünkü; tevbe edenlerin günahlarını affeder ve küfrüzere ısrar ederek âhirete gidenlere Rabbin Tealâ'nın ikabı şiddetlidir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile *h a s e n e* yle murad; *âfiyet ve Resulullah'ın vaad ettiği nusret ve âhirette Cennet'tir.* *S e y y i e* yle murad; *envâ'-ı ukubattır.* İşte insanlar için istenmeye lâyık olan şey; âfiyet, nusret, zafer ve âhirette Cennet olduğu halde bu gibi sebeb-i saâdetlerini istemezden evvel müşrikler envâ'-ı ukubatı istediklerini bu âyette Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. *M e s ü l' â t* la murad; *dünyada insanların helâkine sebep olan feci' azap ve ukubetlerdir.* (على ظلمهم) de bulunan (على) (مع) manâsına olduğundan «Zulümleriyle beraber Rabbin Tealâ mağfiret sahibi» demek «Azaplarını ta'cil etmez ve tevbe ederlerse günahlarını mağfiret eder ve tevbe etmeyip küfrüzere ısrar edenleri şiddetle azap eder» demektir. Şu halde bu âyet-i celile ümem-i salifenin helâklerini hatırlarına getirmekle kâfirleri ibret ve insafa davet ettiği gibi tevbe ettikleri surette mağfiret olunacaklarını dahi beyanla imana terğib ve tevbeyi terkle şirke devam ettikleri surette azabın şiddetini beyanla küfürden tenfir etmiştir.

Kazî ve Medarik'in beyanları vechile azabı isti'callerinin key-

fiyeti şöyledir : Resulullah onları imana davet edip iman etmedikleri suretde azabın nazil olacağını beyanla korkuttuğu vakitte onlar istihza tarikıyla «Hani ya azap nerede kaldı? Eğer dediğin doğruysa o azab gelsin» demekle azabın te'hirini istihza etmişlerdi. İşte bu gibi gaflet ve serkeşlikle söyledikleri sözlerini Cenab-ı Hak isti'calle beyan buyurmuş ve isti'calin mezmum olduğuna işaret etmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabı isti'cal ettiklerini beyandan sonra resulünün mucizelerine kanaat etmeyip başka mucize istediklerini beyan etmek üzere :

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ

buyuruyor.

[Kâfir olan kimseler derler ki «Keşke Muhammed (S.A.) üzerine Rabbisinden nübüvvetine delâlet eden alâmet inzâl olunmuş olsaydı biz de iman ederdik.»] İşte bu sözleriyle mucize isterler.

إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ

[Habibim! Sen ancak onları korkutursun, yoksa imana icbar edecek değilsin.]

وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ۝

[Ve her kavmiçin bir yol gösterecek resulleri vardır.]

Yani; ehl-i Mekke Resulullah'ın izhar ettiği mucizelerini nübüvvetini ispata kâfi görmeyerek derler ki «Ne olaydı Muhammed (S.A.) üzerine şu getirdiği mucizelerden başka Rabbisinden bir mucize inzâl olunsaydı da biz de o mucizeye kanaat ederek iman etseydik. Bizim istediğimiz gibi mucize nazil olmadığından iman etmedik. Zira; mucize Hz. Mûsâ'nın asası ve Hz. Salih'in devesi gibi açık olmak lâzımdır» demekle iman etmemek için bir takım şüphe beyan etmeye kalkıştılar. Habibim! Sen ancak azab-ı ilâhi-

mizi onlara beyan etmekle korkutursun. Binaenaleyh; vazifen iman etmedikleri surette başlarına gelecek felâketi beyan etmekle onları korkutmaktır, yoksa onların her istediklerini getirmek ve her dediklerini yapmakla me'mur değilsin. Çünkü; iman ederlerse menfaatı, etmezlerse zararı onlara aittir. Ve her kavmiçin bir yol gösterici vardır. Sen de bunlara doğru yolu gösterici resullerisin. Şu halde azapla izhar etmek ve tarik-ı hakkı göstermekle vazife-i risaleti eda ediyorsun, yoksa onların istediklerini yapmaya mecbur değilsin.

Bu âyette *h â d* 'la murad; nebi olursa *her kavmiçin doğru yolu gösterecek bir nebi var* demektir ve *h â d* 'la murad; Allahü Tealâ olduğuna nazaran *her kavmiçin Allahü Tealâ doğru yolu göstericidir. Binaenaleyh; dilediği kulunu hidayette kılar* demektir. Bu misilli temerrüd ederek Resulullah'ın mucizesine kanaat etmeyenlerin küfürlerini tescil ve tasrih için ism-i zamir bedelinde ism-i mevsul varid olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü; (وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا) yerinde (وَيَقُولُونَ) denilse manâ doğru olurdu ve lâkin küfürleri tasrih olunmazdı.

Mucize talebinde bulunan kâfirlere istedikleri mucize gelse iman etmeyeceklerine binaen Cenab-ı Hak istedikleri vechüzere mucize halketmemiştir. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı vechile fesahat ve belâğat kavm-i Arap'ta gayet ileri gitmiş en büyük bir meziyetten addolunurdu, Araplar bununla mübahase ve müsabakalar açmış ve hatta bu hususta müfaharet için panayırlar kurup herkes ebyat ve eş'ârıyla meydan-i müfaharete koştukları bir zamanda, Kur'an'ın cümlesine tefevvuk edip tavk-ı beşerden hariç bir belâgat üzere müştemil olarak zuhur etmesi mucize yönünden kâfi olduğu cihetle Kur'an'a kanaat etmeyen kimsenin başka hiçbir şeye kanaat etmeyeceği aşikârdır. Herkesin istediğini getirmek kapısı açılırsa herkes her arzusunu ister ve arzu ettiği şey meydana gelmeyince iman etmeyeceğini beyan etmekle nübüvvetten maksat fevtolur. Çünkü; her şahsın arzusuna göre mucize izhar etmek bitmez, tükenmez, başa çıkmaz ve herkese bir mucize göstermekle mucizenin kıymeti kalmaz bir hale gelir. Binaenaleyh; emr-i nübüvvetten maksat olan tesis-i şeriat imkândan çıkar. Zira; her-

kesin arzusu tükenmediğinden her şahsın arzusunu is'âf mümkün değildir. Şu halde dava-yı nübüvveti ispata kâfi mucize izhar ettikten sonra tekrar mucize istemek fasid bir garaza mebni olduğundan Cenab-ı Hak bu misilli taleplerin hüsnüniyete makrun olmadığını beyanla iltifat etmemesini resulüne tavsiye etmiştir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin Kur'an'dan başka mucize talebinde bulunduklarını beyandan sonra ilminin her şeyi muhit olduğunu ve bunların başka mucize istemekten maksatlarının ne olduğunu bildiğini beyan etmek üzere:

اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغ۪يضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ her hatunun hamlini ve rahmetini noksan veya ziyade ettiğini bilir.]

وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾

[Ve her şey ind-i ilâhide miktar-ı muayyen üzeredir.]

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَب۪يرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾

[Allahü Tealâ bizim bilmediğimiz gizli ve aşikâr cümle eşyayı bilir büyük ve cümleden yüce bir uludur.]

Yani; Allahü Tealâ'nın ilmi herşeyi muhit olduğundan her hatunun hamlini ve rahmine konulan hamlin müddetini ve rahmin noksan ettiği şeyi, rahimde çocuğun cüssesini, noksan olduğunu ve rahmin ziyade ettiğini ve günlerinin noksan veya ziyadeliğini, doğacak çocuğun müddetinin ziyade veya noksan ve o çocuğun oğlan veya kız olacağını bilir. Her şey onun indinde bir miktar-ı muayyen üzerinedir. Binaenaleyh; ilm-i ilâhide muayyen olan mikdarından ziyade veya noksan olmaz, her vücut bulacak şeyin miktarı ve hâdis olacağı vakit ziyadeliği ve noksanı ma'lûm olduğundan o

miktarı ve vaktini bir zerre ve bir dakika tecavüz olmaz. Onun için herşeyin esbabı hazırlanır, vakt-i mev'ûdunda miktar-ı muayyen üzere tayin olunan zamanda vücut bulur ve Allahü Tealâ gaibi ve aşikârı cümlesini bilir bir Azîmüşşandır, cümle üzerine kudretiyle galebe etmiş bir kebir-i müteâldir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile (تَغِيضُ الأرحام) erhamın g a y z ı yla murad; *rahmin noksanı ve hâmil olan hatunun hâmil üzerine hayız görmesidir.* Çünkü hâmile hatunun hayız görmesi; çocuğun gıdasını noksan etmektir. Zira dem-i hayız; rahimde çocuğun gıdası olduğu cihetle hatun hâmile olduktan sonra hayız gördüğünde rahimdeki çocuğun gıdasını tenkis eder, bu ise rahimde çocuğun zayıf düşmesine sebep olur, eğer hamli halinde hayız görmezse gıdasını muhafaza ettiği cihetle çocuğun cüssesi kavî ve ziyade olur. Şu halde rahmin noksan etmesiyle murad; *dem-i hayzın çıkması ve çocuğun gıdasının noksan olmasıyla hilkatının noksan olmasıdır.* Ziyade etmesiyle murad; *demin rahimde mahfuz kalmasıyla gıdasını tam alıp çocuğun hilkatının tam olmasıdır.* Yahut noksanla murad *müddetini ikmâl etmeden doğmak* ve ziyadeyle murad; *müddetini ikmal etmekle doğmaktır.* Şu kadar ki müddet-i hamlin ekalli altı ay olduğundan altı ayı ikmal ederek doğan çocuk noksan addolunmaz ve ekseri müddet-i hamil İmam-ı A'zam indinde iki, Şafii indinde dört ve Maliki indinde beş senedir. Beyzâvî'nin beyanı vechile İmam-ı A'zam indinde bir batından dört çocuğun doğması mümkündür ve İmam-ı Şafii beş çocuk doğabileceğini beyan ve Yemen'de vuku bulduğunu hikâye etmiştir.

Beyzâvi ve Hâzin'in beyanları vechile Vâcip Tealâ zatını; kudreti, ilmi ve sair sıfâtı cihetinden büyüklükle tavsif etmiştir. Çünkü; cesamet cihetinden büyüklük Vâcip Tealâ hakkında muhâldir. Zira cesamet; emmare-i hudustur ve emmare-i hudus olan şeylerin cümlesinden Cenab-ı Hak münezzehtir.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın rahm-i ümmehatta olan çocukların oğlan, kız, azalarının tam, noksan, güzel, çirkin, uzun, kısa, müddetlerinin tam veya noksan, bir veya müteaddid olduğunu bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ilminin ihatasını tafsil etmek üzere :

سَوَٓاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهٖ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Sizden sözünü saklayan, saklamayıp açıktan söyleyen, geceyle saklanan, gündüzle dışarı çıkıp yoluna devam eden kimseler ilm-i ilâhide müsavidirler, asla fark yoktur.]

Yani; sizden sözünü gizli söyleyen veyahut kalbinde saklayan ve lisanıyla aşikâr söyleyen, geceyle gizli günah işleyen, gündüzle günahtan beri gibi meydana çıkıp gezen ve yoluna devam edenlerin cümlesi ind-i ilâhide müsavi ve ilmi cümlesini ihata eder, gizli aşikâr cümlesi müsavidir, beyinlerinde asla fark yoktur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile *m ü s t a h f i n ; gecenin zulmetinden istifade ederek günah işleyen kimsedir. S â r i p ; isyandan beri olduğunu halka ilân etmek için gündüzde dışarı çıkıp gezen kimsedir.* Bu hâl alelekser hırsızlarda olur. Çünkü; onların âdetleri geceyle sirkat edip gündüzle halka bildirmemek için taşra çıkıp suçsuz ve günahsız gibi gezmektir. Fakat günahlarını halktan saklarlarsa da Cenab-ı Hak'tan saklayamayacaklarını bu âyetle beyan buyurmuş ve bu gibi ef'âle cür'et edenlerin ettikleri yanlarına kalmayacağını beyanla tehdid etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ ilminin hafî ve celî her şeyi ihata ettiğini beyan ettiği gibi her kimsenin ef'âlini takib eder yanında melekler bulunduğunu beyan etmek üzere :

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[O günah işleyen kimsenin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu muhafaza eder Allah'ın melekleri vardır.]

Yani; her kimsenin önünde ve arkasında ta'kib eden Allah'ın melekleri vardır, onun hafi ve celi amelini yazar. Binaenaleyh;

onun işlerini ve sözlerini yazar ve murakabe ederler ve emr-i ilâhiyle o kimseyi muhafaza eder ve işlediği günahtan gelecek mazarrata mühlet isterler ki tâib ve müstağfir olmasına intizar ederler, bu cihetle günahına mukabil gelecek mazarrattan bir müddet-i muvakkate mahfuz kalır.

Beyzâvi ve Taberî'de beyan olunduğu vechile *m u a k k i b a t* la murad; *insana müvekkel olan Meleklerdir.* Çünkü; onlar gece ve gündüzde insanı ta'kibederler ve gündüze müvekkel olan melekler sabahtan akşama kadar da ta'kibederler, akşam oldu mu geceye müvekkel olanlara devr ü teslim ederler ve gece sabaha kadar da onlar ta'kibedip sabahleyin sabah meleklerine teslim ederler. Onların vazifeleri; hayır ve şer müvekkel oldukları kimselerin amelini yazmaktır.

Her insanı murakabe eden meleklerin beş olup biri sağında hasenatını, diğeri solunda seyyiâtını yazdığı, biri önünde, diğeri arkasında bulunup bunların da Allah'ın emriyle o kimseyi mazarratlardan muhafaza edip kaderi zuhur edince o kimsenin yanından ayrıldıkları ve diğer birisi de başı üzerinde bulunduğu mervidir. Şu halde Fahri Râzi'nin beyanı vechile meleklerin ta'kibinde *insanın dört faydası vardır. B i r i n c i s i ; insanı şeytan'ın şerre davet etmesine karşı meleklerin hayrata davet etmeleridir. İ k i n c i s i ; ins ü cinnin ve haşeratın şerrinden muhafaza etmeleridir. Ü ç ü n c ü s ü ; meleklerin takibini bildiğinden dolayı insanın günahtan çekinmesidir. D ö r d ü n c ü s ü ; sahife-i a'mâline amelinin tamamen yazılıp şüphesi olmamasıdır.*

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet (Âmir b. Tufeyl) ve (Erbed b. Rebia) denilen iki kimse hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resulullah Mescid-i Şerif'te bulunduğu bir zamanda bunlar huzur-u risalete gelirler ve (Âmir) «Yâ Muhammed! Ben İslâm olursam bana ne var?» deyince Resulullah «İslâmların menfaatı sana menfaat ve mazarratı sana mazarrattır» buyurur. (Âmir) «Sen öldükten sonra bu milletin umurunu bana teslim eder misin?» der. Resulullah da «O bana ait bir vazife değildir. Allahü Tealâ kullarının umurunu istediğine verir» deyince (Âmir) «Seninle konuşacağım, biraz tenha gidelim» der. Resulullah'la beraber Mescid'den aralaşırlar. Fakat (Âmir) arkadaşı (Erbed) e «Ben sö-

ze başladığımda sen kılıçla Muhammed (S.A.) in boynunu vur» diye tenbih etmiş olduğundan (Âmir) söze başlayınca (Erbed) kılıcını çekerse de kılıcını kınından çıkaramaz. (Âmir) vurmasına işaret eder. Resulullah bu hâle vakıf olunca «Yâ Rabbi! Bunlardan benim intikamımı bildiğin vechile al» diyerek duâ etmesi üzerine hava berrak ve bulutsuz olduğu halde derhal saika iner, (Erbed) in canı Cehennem'e gider. Bu hali gören (Âmir) hemen huzur-u risaletten firar edip (Selûliye) taifesinden bir kadının hanesine misafir olur. Ertesi gün atına biner, fakat boynunda bir yara çıkar. Atı idareden âciz kaldığından dağ başlarında şurada burada gezerken atından inmeden o dahi nar-ı Cahime kavuşur. İşte bu vak'a üzerine bu âyeti inzal eden Cenab-ı Hak meleklerin resulünü muhafaza ettiklerini beyan buyurduğu (Abdurrahman b. Zeyd) Hazretlerinden mervidir.

***

Vâcip Tealâ ilminin herşeye lâhik olduğunu ve her şahısla beraber o şahsı ta'kib eden melekler bulunduğunu beyan ettiği gibi insanlar hallerini tebdil edince nimetini tebdil edeceğini, eğer insanlar hallerini tebdil etmezlerse nimetlerinin tebdil olunmayacağını beyan etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ bir kavmin nimetini tağyir etmez o kavim amellerini tağyir etmedikçe.]

وَإِذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ

[Ve Allahü Tealâ bir kavme azap murad ettiğinde Allah'ın murad ettiği azabı o kavimden reddedecek bir kimse yoktur.]

وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

[Halbuki Allah'ın gayrı, kulları için hiç bir veli yoktur.]

Yani; Allahü Tealâ bir kavme verdiği âfiyet, refah, saâdet,

ferah, sürur ve sıhhat-ı beden gibi ni'metleri tebdil etmez, o kavim kendi nefislerinde olan a'mâl-i saliha ve ahlâk-ı hamide gibi amellerini tebdil edinceye kadar. Binaenaleyh; eğer kavim taatlarını ma'siyete tebdil ederlerse Allahü Tealâ da nimetini nikmete, âfiyetini, musibete tebdil eder. Allahü Tealâ bir kavmine fitne, belâ, musibet, düşman tasallutu ve tâûn gibi azap murad ettiğinde Allah'ın murad ettiği azabı o kavimden reddedecek bir kimse yoktur. Hiç bir kavmiçin Allah'ın gayrı yardımcı da yoktur.

İşte bu âyet-i celile her kavim ve millet belki her şahıs için bir düstur-u a'zamdır. Çünkü; âyet insanlar salâh-ı hâl üzere devam ettikçe nail oldukları nimetlerinin devam edeceğine delâlet ettiğinden her kimsenin nimetinin devam etmesi için salâh-ı hâlini muhafaza etmesi lâzım olduğuna delâlet eder. Şu halde insanın hali merhamet-i ilâhiyeyi celbetmekte miknatıs gibidir. Zira; halini yani ibadetini kabahata tebdil edince nimeti de musibete tebdil olunacağını Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Allahü Tealâ bir kavmin kötü amelleri ve ahlâk-ı seyyieleri sebebiyle onlara bir fitne ve musibet murad ederse o musibeti onlardan defedecek hiçbir kimse yoktur. Çünkü; o kavmiçin ve bilûmum kullar için Allah'ın gayrı bir yardımcı ve işlerine bir mütevelli yoktur, ancak Allahü Tealâ vardır. Binaenaleyh; o belâyı kullarından kaldıracak ancak Allahü Tealâ'dır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet Allah'ın nimetini tağyir, kulunun ahvalini tağyirden muahhar olduğuna delâlet eder. Çünkü; abid halini tağyir etmedikçe Allahü Tealâ nimetini tağyir etmeyeceğini sarahaten beyan buyurmuştur.

Hulâsa; âyet-i celile *üç hükmü cami'dir.* *B i r i n c i s i ; abid halini tebdil etmedikçe Allahü Tealâ'nın nimetini tebdil etmeyeceği, i k i n c i s i ; Allahü Tealâ bir kavme musibet murad ederse o kavimden o musibeti defedecek bir kimse bulunmadığı, ü ç ü n c ü s ü ; Allah'ın gayrı kullarının bir velisi olmadığıdır.*

***

Vâcip Tealâ bir kavmin azabını murad ederse hiçbir kimsenin

o azabı reddedemeyeceğini beyan ettiği gibi azabı inzale kudretine delâlet eden delillerden bazısını dahi beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذٖى يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki minvechin korkunç ve minvechin yağmur ümidi olan şimşek parıltısını size gösterir ve derhal ağır bulutlar icad eder.]

وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهٖ وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خٖيفَتِهٖ

[Ve gök gürlemesinden ibaret olan (ra'd) Allah'ın medh ü senasına mülâbis olduğu halde Allah'ı nekaisten tenzih eder ve melekler de Allah'ın korkusundan tesbih ederler.]

وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصٖيبُ بِهَا مَنْ يَشَٓاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِى اللّٰهِ

[Allahü Tealâ yıldırımları gönderir ve o yıldırımları dilediği kuluna isabet ettirir. Halbuki Allah'ın kulları vahdaniyet-i ilâhiye hakkında mücadele ederler.]

وَهُوَ شَدٖيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

[Ve Allahü Tealâ'nın kuvvet ve kudretiyle intikamı şiddetlidir.]

Yani; Allahü Tealâ'nın ilmi herşeyi ihata ettiği gibi kudret-i kahiresi makdûratın kâffesine kâfidir. Zira; Allahü Tealâ şol kaadir ve kayyum ki sizi korkutmak ve minvechin yağmur yağacak ümidini vermek için ansızın bulutun arasından parlayan ve ateş alevinden ibaret olan şimşeği size gösterir ve derhal buhardan terekkübeden yağmur sularıyla ağırlaşmış olan bulutu icad eder. *Gök gürlemesinden ibaret olan r a ' d* kudret-i ilâhiye ve kemalât-ı sübhaniyeye delâlet ettiği cihetle Allah'ın azametle medh ü sena-

sına mülâbis olduğu halde Rabbisini cemi-i nekaisten tenzih eder ve melekler Allah'ın heybet ve azameti karşısında tesbih ederler. Çünkü; celâlet-i ilâhiyeden her zaman korkarlar ve Allahü Tealâ yıldırımları gönderir ve isabetle helâki mukadder olan ve helâkini istediği kuluna isabet ettirir. Binaenaleyh; bundan evvelki âyetin sebeb-i nüzûlünde beyan olunan (Erbed b. Rebia) gibi derhal ihlâk eder. Halbuki onlar Allah'ın vahdaniyeti hakkında mücadele ederler. Şu halde zannetmedikleri cihetten yıldırım gelir, onları ihlâk eder. Zira; Allah'ın düşmanlarından intikamı şiddetlidir.

Hâzin'in beyanı vechile *b e r k ; bulutun arasından parlayan ateş alevidir*. Ve kudretullaha delâlet eden acayibattandır. Zira; rutubetli buhar eczasından terekkübeden yaş ve soğuk buluttan gayet hararetli ve sıcak kuru ateş parçasının parlaması iki zıddın bir arada bulunması gibi garaipten olduğu cihetle bunu halkeden hallâkın kudret-i kahiresine elbette delâlet eder. Çünkü; zıd olan su içinden diğer zıddı olan ateşi halketmek elbette kudret-i kâmile sahibi olmaya mütevakkıftır. Zira; suyun şanı kuvvetli ateşleri söndürmekken suyla dolu bulutan azıcık bir ateşi halketmek kaadir ü kayyum olan Allah'ın şanıdır.

Medarik'te beyan olunduğu vechile berk; nefsinde korku ve ümitten ibaret olduğuna işaret için (خوفا وطمعا) denilmiştir. Yani «Berk ayn-ı korku ve ümid olduğu halde Allahü Tealâ size gösterir» demektir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile berkin korku olması saika nazil olmasından ve ümid olması da bulutlu havadan yağmur beklenmesindendir. Misafir olan kimselerin şimşeği görünce sığınacak yerleri olmadığından rahmet yağacağından korktukları gibi hanesinde rahat olanlar da ekinleri, bağlar ve bahçeleri istifade edeceğinden yağmur ümid eder ve beklerler. Kezalik serme zamanı sergide üzümü, hurma ve inciri olanlar şimşeği görünce yağmurdan korkarlar ve sair hasılât sahipleri de yağmur ister ve ümid ederler. Meselâ afyon sakızı alınacağı zaman afyoncu yağmurdan korkar, halbuki ekinci de yağmur ister. Binaenaleyh; bir memlekette ve bir zamanda rahmet bazı kimseler hakkında mazarrat olduğundan korkarlar, diğerleri hakkında menfaat olduğundan ister ve ümid ederler.

Kezalik arazisi ratıp ve sulu olan belde ahalisi şimşeği görünce yağmurdan korkarlar. Çünkü; o misilli arazide rahmet kıtlık iras eder. Amma arazisi yâbis olan belde ahalisi şimşeği görünce yağmur ümid eder ve isterler. Çünkü; yâbis olan arazide rahmet, bolluk ve ucuzluk tevlit eder.

Beyzâvî, Medarik ve Hâzin'in beyanları vechile *s a h a p ;* ism-i cins olduğundan *bulutun azına ve çoğuna şamildir. S i k a l ;* sikletin cem'idir ki *yağmur sularıyla ağırlaşmış* demektir. Bulutun gökyüzünde halkolunması veyahut arz üzerinden buharın havaya çıkması ve soğuk tabakaya dokunmasıyla bir araya toplanmak suretiyle bulut olması ve tabaka-i bâride sebebiyle sıkışıp suyla dolup ondan yeryüzüne kalburdan elenir gibi rahmet tanelerinin inmesi veyahut bazı hukemânın beyanı vechile denizlerden buluta alınıp tekrar buluttan yere inmesi hallâk-ı âlemin kudret-i kahiresine açık bir delildir. Eğer tabiiyyûnun dedikleri gibi tabiat vasıtasıyla olsa bulutun tabiatı yağdırmaksa, daima buluttan yağar ve yağdırmamak ise daima yağmazdı. Halbuki buluttan bazan yağar, bazan bir damla bile düşmez ve eğer bulutun tabiatı yağdırmak olsa daima bir siyak üzere yağardı. Halbuki bazı yağmur taneleri iri ve seyrek olur ve diğer vakitte gayet ince ve sık olur, hatta bazan kar ve dolu yağar. İşte bunların cümlesi fâil-i muhtarın icadı ve ihtiyarıyla olduğuna delâlet eder.

R a ' d ; bir melek ismi olduğunu beyan edenler varsa da esah olan *bulutların cevv-i semâda sıkışıp çarpışmasıyla Allah'ın halkettiği mehabetli gürültülerdir.* Bu mehabetli sada Allah'ın azametine ve nekaisten münezzeh olduğuna delâlet ettiği için ayn-ı tesbih olduğundan ra'dın *tesbih ettiği* beyan olunmuştur. Yahut havanın gürültüsünden ibaret olan ra'dı işiten kimselerin Cenab-ı Hakkı tesbih ve tenzihlerine sebep olduğundan tesbih; sebep olan ra'da isnad olunmuşsa da insanların tesbihleri murad olunmuştur. Binaenaleyh; (İbn-i Abbas Hazretleri havanın gürültüsünü işitince (سبحان من يسبح الرعد بحمده والملائكة من خيفته) tesbih-i lâtifiyle tesbih ettiği mervidir.

S a v â i k ; yıldırım manâsına olan *saikanın cem'idir ki bulut arasından halkolunan bir ateş parçasıdır.* Cenab-ı Hakkın kullarını

tesbihe ve tevhide davet için halkettiği azaplarına bir nümune olarak yeryüzüne aralık aralık inzar eder ki günahkârlara intibah olsun, azamet-i ilâhiye ve kudret-i sübhaniyeyi istidlâl etsinler.

Bu âyet-i celilenin de Fahri Râzi'nin beyanına nazaran (Âmir) ile (Erbed) isminde olan müşrikler hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; onlar Mescid-i Resulullah'ın haricinde Resulullah'a yukarıda beyan olunduğu veçhile suikast niyetiyle söze başladıklarında «Allah bakırdan mıdır veyahut demirden midir?» diyerek mücadeleye kıyam ettikleri sırada (Erbed) üzerine yıldırım düşerek hâk-i helâke serilmiş ve bu âyetle Cenab-ı Hak o vak'aya işaret etmiştir.

Ruhulbeyan'da zikrolunduğuna nazaran zikrullah ve tesbihle meşgul olan kimseye saika isabet etmez. Zira saika; eser-i gazaptır. Zikrullah ise rahmeti calip gazabı dâfi'dir.

Saikanın kuvveti bizim bildiğimiz ateşlerin kuvveti gibi değildir. Hatta denize düştüğünde denizi alt üst ettiği gibi denizin dibinde olan balıkları bile yaktığı mervidir. İşte bu da fâil-i muhtarın icadıyla olduğuna delâlet eder. Zira; tabiat vasıtasıyla olmuş olsaydı her ateş kuvvette müsavi olurdu. Halbuki müsavi değildir.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın azabını reddetmek mümkün olmadığını bu âyette beyan olunan berk, ra'd, sehap ve sâika gibi kudretullaha delâlet eden müthiş delillerle ispat etmekle azabı isti'cal ve hakk-ı ilâhide mücadele ve âhireti inkâr eden ve mucize-i Resulullah'a kanaat etmeyerek başka mucize talebinde bulunanların cümlesini reddetmiştir.

***

Vâcip Tealâ azametine delâlet eden delilleri beyan ettiği gibi kullarını ancak hakka davet ettiğini dahi beyan etmek üzere :

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ için ancak hak olan kelime-i tevhide davet vardır.]

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ

[Şol kimseler ki onlar Allah'ın gayrı putlara duâ ederler ve çağırdıkları putları onlara hiçbir şeyle cevap verip icabet etmezler, ancak onların duâsı iki elini suya açmış ağzına suyun gelmesi için duâ eder. Halbuki su da ağzına vasıl olucu değildir. İşte Allah'ın gayrıya duâ eden kimse ağzına suyun gelmesi için elini açıp duâ eden kimse gibidir.]

وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ⑭

[Halbuki kâfirlerin duâsı olmadı, ancak dalâldedir ve zayi'dir, asla menfaat yoktur.]

Yani; Allahü Tealâ için hak ve vâkıa mutabık olan kelime-i tevhide davet vardır. Binaenaleyh; ancak Vâcip Tealâ'nın daveti haktır, başkalarının emr-i hakka müstenid olmayan davetleri batıldır. Şol kimseler ki onlar Allah'ın gayrıya duâ eder ve hacetlerini Allah'ın gayrıdan isterler. Onların istedikleri şeylerden azıcık bir şey hakkında bile duâları kabûl olunmaz ve çağırdıkları putları onlara hiçbir şeyle cevap vermezler. Çünkü; cevaba ve duâlarını kabûlle hacetlerini kazaya kudretleri yoktur. Ancak bu duâ eden kimseler ağzına su gelmek için iki ellerini suya karşı açıp «Gel benim ağzıma vasıl ol» diye suya duâ edip çağıran kimse gibidirler. Halbuki su da ağzına gelmez. Zira suyun o kimsenin ağzına gelmeye iktidarı yoktur. İşte Allah'ın gayrıya arz-ı hacât edip çağıran kimselerin hallerini ve duâları suyu çağıran kimselerin halleri gibidir. Binaenaleyh; su nasıl ki cemadat kabilinden olduğu cihetle «Gel benim ağzıma» diyerek dua eden kimsenin duâsından bir şey anlamazsa Allah'ın gayrıya duâ edenlerin duâsından da o gayrılar birşey anlamazlar. Hatta o kimse ne kadar hararetten yansa ve suya avuç açıp yalvarsa bir yudum su ağzına gelmek ve hararetini söndürmek ihtimali olmadığı gibi Allah'ın gayrıya yalvaran kim-

senin de istediğinden bir zerre bile eline gelmez. Halbuki kâfirlerin duâsı olmadı, illâ ziya' ve hüsranda oldu.

İşte şu manâ (ﻟﻪ) zamiri Vâcip Tealâ'ya ait olup *d a v e t* le murad; *Allah'ın resulleri vasıtasıyla kullarını kelime-i tevhide daveti olduğuna nazarandır.* Ancak *d. a v e t* le murad; *kullarının duâsı* ve *h a k* la murad; *Vâcip Tealâ* olduğuna nazaran *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ'ya mahsus kulların duâları vardır ve o duâ da haktır. Zira; kullar duâ ederler, Rableri de hallerine muvafık olan şeyi kabul eder. Çünkü; Allahü Tealâ duâ olunmaya lâyık ve istenilen şeyi vermeye kaadir olduğundan duâ eden kimseyi boş bırakmaz. Amma şol kimseler ki onlar Allah'ın gayrı putlara duâ ederler. Onlar için istedikleri azıcık bir şey hakkında bile duâları kabul olunmaz. Binaenaleyh; o putlar onlara icabet etmezler. Zira putlar; cemadat kabilinden olup ilim ve idrakten hali, menfaat ve mazarrat iktidarından ârî oldukları cihetle onlara duâ etmekte hiç fayda olmaz. Şu halde putlara duâ eden kimsenin duâsı susuzluktan yanmış bir kimsenin suya karşı iki elini açıp «Gel benim ağzıma» diye yalvarıp duâ eden kimsenin duâsı gibidir. Çünkü; suya yalvaran kimse haftalarca yalvarsa suyun icabet edip bir damlası bile ağzına gelmediği gibi putlardan istediği şeyin de husul bulmak imkânı yoktur. Binaenaleyh; kâfirlerin putlara duâları zayi ve batıldır, asla menfaat görmezler. Amma Allahü Tealâ'ya velevse kâfir duâ etse şartlarına muvafık olduğu surette kabul olunur. Çünkü dünyada küfür; duânın kabulüne mani değildir. Binaenaleyh; bazan kâfirlerin duâları kabul olunur.

Şu halde bu âyette kâfirlerin duâlarının *d a l â l o l m a s ı* yla murad; putlara duâlarının dalâl olmasıdır. Çünkü; âyette Allah'ın gayrıya duâ edenlere icabet olunmadığı beyan olunduğundan *k â f i r l e r i n d u â la r ı*'yla murad; *Allah'ın gayrıya duâlarıdır.* Binaenaleyh; Beyzâvî'nin beyanı vechile âyetten maksat; azabın nüzûlüyle Resulullah'ın duâsının kabul olunması ve kendilerinin putlara duâlarının batıl ve emeklerinin zayi olmasıyla kâfirleri tehdid etmektir.

Hulâsa; Allah'ın davetinin hak olduğu gibi kullarının Allahü Tealâ'ya duâlarının dahi hak ve Allah'ın gayrıya duâ edenlerin

duâlarının batıl ve zayi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zatına duânın hak olup zatının gayrıya duânın batıl olduğunu beyan ettiği gibi cümle eşyanın kendine secde ettiğini dahi beyan etmek üzere :

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿١٥﴾.

buyuruyor.

[Allahü Tealâ için göklerde ve yerde olan cümle mahlûkat ve onların gölgeleri akşam ve sabah rızalı ve rızasız secde ederler.]

Yani; Allahü Tealâ'nın azamet ve celâleti karşısında yerde ve göklerde olan bilcümle mahlûkat kemâl-i tevazu' ve huşu'la rızalı, ve rızasız secde ederler, hatta mahlûkatın gölgeleri bile akşam ve sabah secdeyle meşgullerdir.

Beyzâvi'nin beyanı vechile *s e c d e* yle murad; *alnını yere koymakla Vâcip Tealâ'ya ibadet manâsınca secde olursa* semâvâtta melekler ve arzda ins ü cinden mümin olanlar birrıza gerek muzayaka zamanlarında ve gerek vüs'atlı zamanlarında secde ederler. Amma mümin simasında olanlar kerhen secde ettikleri gibi kâfirler de şiddet zamanlarında kerhen secde ederler. Çünkü; münafıklar secdeden sevap ve terkinden azap olacağını itikad etmediğinden müminlerden korkusuna binaen secde ettiği cihetle kerhî olduğu gibi müşriklerin secdeleri de kerhîdir ve mahlûkatın gölgeleri de kendiyle beraber secde ederler. Ancak secdeyle murad; *mücerret inkıyad manâsına olursa* kudret-i ilâhiyeye karşı her şey muti' ve münkaddır, hatta eşyanın gölgeleri bile yere döşenmiş, zat-ı ülûhiyetin azameti karşısında arz-ı inkıyad etmektedir.

Gölgelerin secdesi; eşyanın aslına tebaiyet suretiyledir. Çünkü; insan secde edince bittabi' gölgesinin de kendisiyle beraber secde ettiği meydandadır. *G u d ü v* le murad; *sabahtan öğleye kadar olan vakittir. Â s â l* la murad; *öğleden akşama kadar olan vakittir.* Bu iki vakti zikirden maksat devamdır. Yani «Devam üze-

re secde ederler» demektir. Gölgenin uzaması, kısalması, bir taraftan diğer tarafa dönmesi sabahla akşam arasında olduğu için *gudüvle âsâl* zikrolunmuştur. Yoksa «Bu iki vakitte secde ederler de başka vakitte secde etmezler» demek değildir.

***

Vâcip Tealâ zatına herşeyin secde ettiğini beyanla secde etmeyenlerin günahkâr olduklarına işaretten sonra putlara secde eden müşrikleri tevbih ve i'tikad-ı hakkı beyan etmek üzere :

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Habibim! Sen müşriklere «Semâvât ve arzın Rabbisi kimdir?» dedikten sonra sen cevabında «Allah'tır» de ki müşrikler semâvât ve arzın halikını bilsinler.]

قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen semâvât ve arzın haliki Allahü Tealâ olduğunu beyandan sonra de ki «Siz semâvât ve arzın Rabbisini bildikten sonra Allah'ın gayrı nefislerine menfaat ve mazarrata malik olmayan şeyleri dost mu ittihaz edersiniz, kendinin menfaat ve mazarratına malik olmayan şeyleri veli ittihaz etmek lâyık olur mu?]

Yani; ey Resulü Ekrem! Sen hakkı inkâr eden kâfirlere «Şu gördüğümüz göklerin ve üzerinde gezdiğimiz yerlerin Rabbisi ve halikı kimdir ve bunları enva'-ı nimetleriyle terbiye eden zatın kim olduğunu bana söyleyin?» demekle kâfirleri ilzam et ve cevabında onlara telkin suretiyle «Yerin ve göklerin halikı Allah'tır» de. Zira; «Allah'ın gayrı bunları icadedecek bir kimse yoktur» demekle onları irşadet. Bundan sonra tevbih tarikıyla sen suâl et;

«Siz halik Allahü Tealâ olduğunu bildikten sonra Allah'ın gayrı bir takım âciz mahlûkatı veli mi ittihaz edersiniz ki o veli ittihaz ettiğiniz şeyler kendi nefislerinin menfaat ve mazarratına malik değillerdir. Kendi nefsine menfaat ve mazarratına kaadir olmayan şeyleri dost ittihaz etmek ve ondan bir fayda beklemek hamakat değil midir?» demekle hakka irşada sa'yet.

Tefsir-i Hâzin ve Kâzi'de beyan olunduğu vechile kâfirler Allah'ı ikrar ettikleri cihetle halikın kim olduğu suâline cevaben «Ancak Allahü Tealâ» demekten başka bir cevap olmayacağına binaen cevabı resulüne emir ve cevap verecekleri elbette bu cevabı vermek lâzım olduğuna irşad etmiş ve bundan sonra Allah'ın gayrı putlara ibadet edenleri tevbih etmesini emir buyurmuştur. Çünkü; âlemlerin halikına ibadeti terkedip de nefsine menfaat celbine ve mazarratı def'ine kaadir olamayan bir takım acezeye ibadet etmek ve onlardan menfaat beklemek abes ve sefahatten başka bir şey değildir. Nefislerine menfaata malik olamayanların kendilerine ibadet edenlere menfaat îsâline malik olamayacakları evleviyetle sabittir.

***

Vâcip Tealâ âlemin hâlikı ve ma'budu olduğunu beyandan sonra şu beyan olunan delillerle cahil olan kimseleri a'maya ve âlim olan kimseleri gözleri açık olan kimseye teşbihle kullarını irşadetmek üzere :

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمٰى وَالْبَصِيرُ

buyuruyor.

[Habibim! Sen müşriklere de ki «Körle gözü açık olan kimse müsavi olur mu?]

اَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ

[Yahut karanlıkla aydınlık müsavi olur mu?]

اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ

[Yahut o müşrikler Allah'ın halkı gibi mahlûkatı halketmiş şerikler mi kıldılar?]

فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ

[Binaenaleyh; O şeriklerin halkı ve Allah'ın halkı birbirine onlar üzerine müşabih oldu da ondan mı şaştılar?]

قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

[Habibim! Sen onlara de ki; Her şeyin halikı Allahü Tealâ'dır. Zira; vâhid-i kahhardır. Zatında ve sıfâtında şeriki yoktur ve mülkünde tasarruf kendine mahsustur. Binaenaleyh; şirkedenleri kahreder.»]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Tevbih tarikıyla sen şirki irtikâbeden kâfirlere de ki «Bu kadar açık delilleri görmeyen ve halik-ı âleme cahil olup köre benzeyen kâfirle o delilleri tetkikle âlemin halikına istidlâl eden ve gözleri açık olan kimseye benzeyen mümin müsavi olur mu? Veyahut karanlığa benzeyen küfürle nura benzeyen iman müsavi olur mu? Veyahut onlar Allah'ın halkı gibi mahlûkatı halketmiş şerikler itikad ettiler de Allah'ın halkıyla şeriklerinin halkı birbirine onlar üzerine müşabih mi oldu, mahlûklar beyninde müşabehet olduğundan haliklar beyninde o müşrikler üzerine müşabehet oldu da onun için mi şirki irtikab ettiler?» Habibim! Sen onları irşad için de ki: «Her şeyin halikı Allahü Tealâ'dır. Zira; vâhid-i hakîkîdir, şerik ve nazirden münezzehtir ve mülkünde tasarrufu müstakildir. Ağyarın müdahalesi olamaz. Binaenaleyh; şirkedenleri kahreder bir kahhardır.»

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile Vâcip Tealâ bu âyette kâfiri a'maya ve mü'mini gözü gören kimseye, küfrü zulümata ve imanı nura teşbihle kâfirleri zem ve mü'minleri methetmiştir. Kâfirlerin Allahü Tealâ'ya şerik diye itikad ettikleri şeylerin âlemden velev bir zerre olsun halka kaadir olamadıklarını ve Allah'ın her şeyi halka kaadir olduğunu beyan ve halka iktidarı olmayan bir takım âcizleri mucid-i âlem olan hallâka şerik itikad etmek batıl olduğunu beyanla kâfirlerin hamakat ve sefahetlerini meydana

koymuştur. Çünkü; onların ma'bud ittihaz ettikleri şeylerin velevse azıcık bir şeyi halka kudretleri olsaydı kâfirler «Ne yapalım. Bize haliklar beynini tefrik etmek müşkül olduğundan bunları ma'bud ittihaz ettik. Binaenaleyh; hepsi halik olduğundan hangisi hak olduğunu biz bilemedik» diyebilirlerdi. Halbuki böyle bir şey yoktur. Bu âyet-i celile «Kul kendi fiilini halkeder» diyen Mu'tezile taifesini reddetmiştir. Çünkü herşeyin halikı Allahü Tealâ olduğunu beyan etmek; abdin fiilinin halikı da Allahü Tealâ olduğunu beyan ettiğinden «Abid fiilini halkeder» diyenler reddolunmuştur. Zira; herşeyde abdin fiili de dahildir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Vâcip Tealâ'nın her şeyi halik olması ma'budun bilhak olmasına delildir. Halikıyette vâhid olduğunu beyan; ma'budiyette dahi vâhid olduğunu beyanı müstelzimdir.

***

Vâcip Tealâ kâfiri a'maya ve mümini basîre ve küfrü zulümata ve imanı nura teşbihten sonra bunları birer misalle izah etmek üzere :

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ semadan yağmur suyunu inzal etti. O derelerin miktarı su seyelân etti. Sel yüksek olduğu halde yüzüne köpüğü kaldırdı.]

وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ

[Altın ve gümüş üzerine ateşte ziynet talebi veyahut tabak, kâse ve fincan gibi hane metâ'ını taleb için onların yaktıkları şeyde dahi suyun köpüğü gibi köpük vardır.]

كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ

[İşte şu misaller gibi misallerle Allahü Tealâ hak'la batılı beyan eder.]

Beyzâvî'nin beyanı vechile *s e m a* ile murad; *bulutlardır.* Yahut «Semadan inzal eder» demek «Sema canibinden inzal eder» demektir. *E v d i y e ; vadinin cemidir.* Vadi de *dere* demektir ki *suların aktığı mahallerdir.* Burada zikr-i mahal irade-i hâl kabilinden *cereyân eden sulardır.* Çünkü; seyelân eden nefs-i dere değildir, belki dereden akan sulardır. O suların *m i k t a r ı* yla murad; *Allahü Tealâ'nın ilmi vechile nâfi' ve gayr-ı nâfi', az ve çok olmasıdır.* (زبدا) *sel suyunun üzerinde olan köpüktür.* (رابيا) âliyen manâsına yani *suyun üzerinde bulunur* demektir. Üzerine ateş yaktıkları şeyle murad; *demir, bakır, altın ve gümüş gibi madeniyattır.* (ابتغاء حلية); *ziynet talebi için yakarlar* demektir. (او متاع) *M e t â '* la murad; *herkesin hanesinde kullandığı tencere, tava gibi hane metâ'ı ve top, tüfek, kılıç, kama gibi harp âlâtı ve sapan demiri, bel, balta ve keser gibi âlât-ı ziraiyeden olan şeylerdir.*

Vâcip Tealâ *bu âyette sema canibinden nazil olan yağmur sularına* Kur'an'ı, hakkı ve imanı teşbih etmiştir. Çünkü; yağmur suları derelerde sabit ve daim, nâfi' ve envâ'-ı nebatatın bitmesine sebep olduğu gibi Kur'an, hak ve iman da sabit ve daimdir. İnsanlara ayn-ı menfaattır ve vücud-u insanda envâ'-ı ibadatı bitirir. *D e r e l e r* le murad; *müminlerin kalpleridir.* Su üzerinde olan *k ö p ü k l e r* le murad; *küfür gibi batıl itikadlardır.* Çünkü; köpüğün menfaatı olmadığı gibi batıl itikadların da menfaatı yoktur. Ateş yakıp eritilen şey yani *c e v a h i r - i n e f i s e* yle murad; *haktır.* Onun üzerine gelen köpük yani *t o r t u* yla murad; *batıl olan şeylerdir.* Şu halde Cenab-ı Hak bu âyette iki cihetle mahsusata ma'kulâtı teşbih etmiştir. Birincisi; imanı *safi suya* ve küfrü *köpüğüne,* ikincisi; imanı *madeniyatın cevahirine* ve küfrü *madeniyatın tortusuna* teşbihtir.

Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ canib-i semada olan bulutlardan yağmur sularını inzal etti. Binaenaleyh; dereler dolusu rahmet suyundan teraküb edip pınarlardan kaynayan ve rahmetten hasıl olan sel suları köpüğünü yüzüne kaldırır olduğu halde aktı. O köpükler zayi' olur, su safi kalır ve insanlar intifa' eder. İşte Allahü Tealâ rahmet suyu gibi safi ve halka nafi'

ve menfaatlarını beyan eder doğru yolu gösterir. Kur'an'ı derelere benzeyen kalplere inzal etti ve insanların kalplerine Kur'an'ın akıtmış olduğu nur-u imanla kalpler dolunca köpüğe benzeyen batıl itikadlar kalplerden taşra atıldı ve safi iman kaldı ve kalpler Rablerine mutmain oldu. Ve kezalik kadınlara ziynet olan altın ve gümüş ve esas-ı beytiye için demir, bakır ve tunç gibi madeniyatın üzerlerine ateş yakılıp safi cevahir sabit kalıp tortu yüzünden atıldığı gibi insanların hak olan itikadları sabit kalır ve batıl itikadlar madeniyatın tortusu gibi taşra atılır.

İşte şu iki misal gibi ma'kul olan Kur'an'ı ve imanı Cenab-ı Hak mahsus olan yağmur suyuna ve cevahir-i nefiseye ve ma'kul olan küfrü ve ahlâk-ı fasideyi mahsus olan suyun köpüğüne ve madeniyatın tortusuna teşbihle Allahü Tealâ hakkı ve batılı beyan ve onlar için birer misal getirmekle kullarını tarik-ı hakka terğib ve tarik-ı batıldan tenfir eder. Yağmur suyu arazinin kaabiliyetine göre te'sir ettiği gibi Kur'an da insanların kaabiliyet ve istidadlarına göre te'sir ettiğinden herkes istidad ve kaabiliyetine göre nasibedar olur.

*
**

Vâcip Tealâ köpüğün zail olup suyun sabit kaldığını tafsil etmek üzere :

فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ

buyuruyor.

[Amma su üzerine gelen köpük zayi ve batıl ve menfaattan hâlî olarak gider ve taşra atılır ve amma nâsın intifâ' ettiği su arz üzerinde bakî kalır, sabit olur.]

كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴿١٧﴾ لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَىٰ

[İşte şu misaller gibi misalleri Allahü Tealâ şol kimselere beyan eder ki onlar Rablerinin davetine gayet güzel icabetle icabet ettiler.]

Yani; Kur'an'ı yağmur suyuna ve mü'minlerin kalplerini derelere ve Kur'an'ın kulûb-ü mü'minîne feyzettiği imanı safi suya ve batıl itikadları suyun köpüğüne teşbih edince suyun yüzüne gelen köpük mahvolup gittiği gibi batıl itikad da her ne kadar evvelinde parlak görünürse de çok zaman geçmeksizin zayi olur gider, hiç kimse intifâ etmez. Amma nâsın intifâ' ettiği halis su arz üzerinde sabit kaldığı gibi itikad-ı hak da kalb-i mü'minde sabit kalır. İşte şu misaller gibi Allahü Tealâ kullarını irşad için misaller getirir. Şol kimseler ki onlar Rablerinin davetine icabet ettiler. Onlar için mesûbat-ı hüsnâ ve Cennet-i A'lâ vardır.

***

Vâcip Tealâ davetine icabet edenler için Cennet olduğunu beyandan sonra davete icabet etmeyenlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ أُولٰئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Rablerinin davetine icabet etmediler. Bilfarz onlar için yeryüzünde olan malın cümlesi ve onunla beraber bir misil daha olmuş olsa da azap bedelinde nefislerini kurtarmak için feda etseler fayda vermez. Zira; onlar için hesabın kötüsü vardır. Makamları Cehennem'dir ve ne çirkin yatacak mahal oldu Cehennem.

Yani; resuller vasıtasıyla Rablerinin davetine icabet etmeyenler bütün dünyaya ve dünya ile beraber bir misline dahi malik olsalar da yevm-i kıyamette müstehak oldukları azaba mukabil verip azaptan kurtulmak isteseler fayda etmez. Yani; verirler, feda etmekten çekinmezler ve lâkin kabul olunmaz ve azaptan kurtulamazlar. İşte şu davete icabet etmeyenler için pek fena hesap vardır. Zira; büyük, küçük, gizli, aşikâr her ne işlemişse cümlesinden

birer birer mes'ûl olacaktır ve onların mekânları Cehennem'dir ve ne fena mahal oldu Cehennem.

İnsanın nefsinden kıymetli bir şey olmadığından nefsinin azaptan kurtulması için her şeyi feda edeceğine âyet delâlet eder. Zira; âhiret azabının şiddetini görünce ondan kurtulmak için bütün dünya ve onun bir misli daha kendinin olsa hepsini bilâ tereddüd vermek ister ve lâkin fayda etmez. Şu halde bütün dünya ve bir misli dahi âhiret azabının bir zerresine bile mukabil olamaz.

***

Vâcip Tealâ davete icabet eden mü'minle icabet etmeyen kâfirlerin müsavi olmadıklarını beyan etmek üzere :

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمٰى

buyuruyor.

[Şu beyan olunan durub-u emsalle kâfirle müminin halleri bilinince habibim! Rabbin Tealâ'dan sana inzal olunan Kur'an'ı bilip iman eden kimse Kur'an'ı bilmeyen kalbi kapalı a'mâ gibi olan kimseye müsavi olur mu? Elbette müsavi olamaz.]

Yani; şu beyan olunan misallerle kâfirle müminin birbirine müşabeheti olmadığı anlaşıldıktan sonra Rabbin Tealâdan sana inzal olunan Kuran'ı bilip iman eden kimse Kur'an'ı bilmez ve iman etmez a'mâ gibi olan kimseye müsavi olur mu ve ikisi derecede bir olur mu? Elbette olamaz. Zira; âlim billâhla cahil billâh olan kimsenin müsavatı nasıl iddia olunabilir? Elbette iddia olunamaz. Çünkü; hakkı görenle görmeyen hiçbir zamanda müsavi olamaz.

إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿١٩﴾ الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ ﴿٢٠﴾

[Mü'minle kâfirin müsavi olamayacağını şol akıl sahipleri düşünebilirler ki onlar durub-u emsali iyi düşündükleri gibi Allah'ın ahdini yerine getirir ve Allah'la kendileri beyninde vâki olan imanlarının icabı olan misakı bozmazlar.]

Yani; durub-ụ emsalin delâlet ettiği teşbihat ve mevâiz ve ibreti ancak akıl sahipleri düşünebilir. O akıl sahipleri şol kimseler ki onlar kelime-i tevhidin icabatından olan evamir-i ilâhiyeye imtisâl ve nevâhi-i sübhaniyeden ictinab etmek suretiyle Allah'a vermiş oldukları ahdi ifa ederler ve Allah'la kendileri arasında olan mukaveleyi nakzetmezler.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları vechile *A l l a h ' ı n a h d i* yle murad; (الست بربكم) *hitabında* (بلى) *yani «Sen bizim Rabbimizsin» demek suretiyle Allah'la kullar beyninde vâki' olan ahiddir.* Veyahut *imanda münderic olan ahkâm-ı diniyeyi eda etmek üzere verilen ahiddir.* Şu halde evvelki manâya nazaran *iman etmekle ahdini ifa etmiş olur.* İkinci manâya nazaran *tekâlif-i ilâhiyenin kâffesini eda etmekle olur. M i s a k* la murad; *imanda münderic olan tekâlifin cümlesidir.* Çünkü; bir kimsenin Allah'a ve resulüne iman etmesi; tekâlifin cümlesini edaya ahd ü misak edip evamir ve nevahiyi tamamıyla yerine getireceğini ikrar etmesidir. Binaenaleyh; bunların her hangisinde kusur etse mes'ul olur ve kusurunun cezasını görür. Zira; verdiği ikrardan döndü ve ahdini nakzetti demektir.

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾

[Ve akıl sahipleri şol kimseler ki onlar Allah'ın sıla olunmasını emrettiği sıla-i rahmi ve mü'minlere dostluk ve cemi-i enbiyaya iman ve bilcümle insanların hukukuna riayet gibi ahkâmı tamamıyla yerine getirir, sıla ve Rablerinin azamet ve mahabetinden haşyet ederler, fena hesab olunmalarından korkarlar.] Binaenaleyh; menhiyatı irtikâptan çekinirler ve me'muratı tamamıyla eda ve menhiyatı terkederler. Çünkü; Rableri huzurunda herbirinden suâl olunacaklarını itikad ettiklerinden hesapta görecekleri müşkülâttan korkarlar. Zira *h a ş y e t ;* Fahri Râzi'nin beyanı vechile *Rabbisinin celâlet ve azametinden korkmaktır. H a v f ; ibadette fesada bâdî olan ziyade ve noksandan ve ibadet-i eda sırasında şartlarına riayet etmemekle vâki olan kusurundan ve sair irtikâb ettiği günahlarından hesap zamanı başına gelecek rüsvâlık-*

tan korkmak manâsınadır. Binaenaleyh nazm-ı âyette haşyet; *mahabet-i ilâhiyeden korkmak* olup havf; *ibadette vaki olan kusurun hesabından korkmak* manâsına olduğu cihetle tekrar yoktur.

Sıla olunmasıyla Allah'ın emrettiği şey; bilcümle evamiri yerine getirmektir. Akraba ve taallukata riayet ve onları ziyaret eylemek, hukuk-u cirâna hürmetle mü'minlere uhuvvet ve şefkat izharıyla tatyib-i hatır eylemek, misafire hürmet, hastalara mürüvvet, hademeye hüsn-ü iltifat, her işte rüfekaya riayet etmek ve ehl-i imanı selâmından mahrum etmemek gibi adâb-ı İslâmiyeye riayet etmektir. Sıla-i rahim hakkında birçok âyât-ı beyyinat olduğu gibi ömrün bereketine ve rızkın vüs'atına sebep olacağına dair bir çok ahadis-i nebeviye dahi mevcuttur.

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَوٰةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً

[Ve akıl sahipleri şol kimseler ki onlar Rablerinin rızasını taleb için belâya sabır ve namazlarını vaktinde ikame eder ve gizli ve aşikâr bizim onları merzuk ettiğimiz rızıktan muhtaç olan fukara ve mesakîne infak ederler.]

Yani; aklı olan şol kimseler ki onlar rıza-yı Bariyi aramak için ibadetlerinde tesadüf ettikleri meşakkatlara ve nefislerinin arzu ettiği menhiyatı terkle nefisleriyle mücahedeye, hastalık ve sair mesaibe, âlâm ve ekdâra sabrederler ve bu sabırlarından maksatları; ancak rızâ-yı Bari'dir. Rıza-yı Bari için sabır; kendine gelen belânın hakkında hayır olduğuna ve Allah'ın taksimle geldiğini ve o iptilâda elbette bir hikmet ve maslahat olduğunu ve Allahü Teâlâ'nın mülkünde tasarrufu istiklâl üzere olduğundan aslâ itiraz kabul etmeyeceğini itikad ederek sabretmektir ve namazı ikameyle cemi-i şeraitine riayetle edadır. *İ n f a k ; vâcip olan zekât ile nafile sadakata şamildir.* Binaenaleyh; Cenab-ı Hak infakı *iki kısma* taksim etmiştir : *B i r i n c i s i ; vâcip olan zekât* ki *âleni vermek lâzımdır.* Zira; borçtur. Borcu edada riya olmadığı gibi ithamdan kurtulmak da vardır. *İ k i n c i s i ; nafiledir* ki *gizli vermek efdaldir.*

وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾

[Ve akıl sahipleri şol kimseler ki onlar kendilerinin işledikleri günahı bir sevap işlemekle defederler ve âhar bir kimseden vâki' olan kötülüğü iyilikle karşılarlar. İşte şu evsafı haiz olanlar için âkıbet dar-ı âhiretin hasenesi olan Cennet vardır.]

İşte Cenab-ı Hak insan için âkıbet-i haseneyi bu âyette beyan olunan dokuz sıfatın vücuduna ta'lik ve bu dokuz sıfat bulunmayan kimse için âkıbet-i hasene olmayacağına işaret etmiştir. Çünkü müştak üzerine ta'lik olunan bir hüküm; me'haz-ı iştikakın o hükme sebep ve illet olmasını icabeder. Binaenaleyh; dokuz sıfattan *birincisi; ahdini ifa etmek, ikincisi; nakz-ı ahdetmemek, üçüncüsü; emrolunduğu sılayı yapmak, dördüncüsü; Rabbisinin azametinden korkmak, beşincisi; hesabının fena olmasından korkmak, altıncısı; rıza-yı Bari'yi taleb için belâya sabretmek, yedincisi; ikame-i salât etmek, sekizincisi; merzuk olduğu rızıktan gizli ve aşikâr infak etmek; dokuzuncusu; seyyieyi haseneyle defetmektir.* İşte şu dokuz sıfat âhirette iyiliğe nail olmasına sebeptir ve bunlara tamamiyle riayet eden kimseye insan-ı kâmil denilebilir.

***

Vâcip Teala şu sıfatlar kendisinde bulunan kimseler için ukbeddar olacağını beyandan sonra ukbeddarı tefsir ve tafsil etmek üzere :

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Ukbeddar olan dar-ı sevap şol cennetler ki onlar mü'minlerin mahall-i ikametleridir. Şu evsaf-ı hamideyi cami' olan zevat

ile onların babaları, zevceleri ve zürriyetleri o cennetlere dahil olurlar ve taraf-ı ilâhiden selâm ihda etmek için Cennet'in her kapısından ehl-i Cennet üzere melekler dahil olur ve onların etrafını tavaf ederek (سلام عليكم بما صبرتم) derler. Yani mesaibe ve ibadata ve menhiyatı terke sabrınız sebebiyle cemi-i âfâttan selâmet sizin üzerinize olsun ve selâmeti buldunuz. (فنعم عقبى الدار) Binaenaleyh; şu içine girdiğiniz ne güzel dar-ı âkıbettir.] Zira; menziliniz Cennet, makamınız rif'at ve derecatınız lutf u âtıfet demektir.

Şu beyan olunan dokuz sıfatı haiz olarak Cennet'e girenlere bir çok nimetlerle iltifat olunduğu gibi babaları, zevceleri ve kendi çocukları gibi onların mertebesinde olmayan âile halkı da onların şefaatlarıyla o derece-i âliyeye terfi' olunmak suretiyle dahi iltifat olunup şanlarına ta'zîm ve sürurları tekmil olunacağına bu âyet delâlet eder. Şu halde bu dokuz sıfat kendilerinde bulunan kimseler kendi derecelerini yükselttikleri gibi âile, evlât ve âbâlarının derecelerini de yükseltirler.

Medarik'te ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (ومن اصلح) demek; *iman eden ve bunların tasdik ettikleri ahkâmı tasdikle bunların sohbetine lâyık olanlar fakat amel cihetinden bunların derecelerine varamayanlar* demektir. Çünkü; bunların derecesinde olanların kendi sıfatları terfi-i derecatlarına kâfi olduğu için onların derecelerinin yükselmesinde bunların şefaatlarına ihtiyac olmadığından bunların şanlarına ta'zîm olmaz. Halbuki âyetten maksat; şu sıfatları haiz olanların şanlarına ta'zîm için kendi âilelerini, varamadıkları dereceye bunların şerefine binaen vardırmaktır. Binaenaleyh; bunlar sayesinde babaları, zevceleri ve zürriyetlerinin büyük derecelere nail olacaklarına âyet delâlet eder. Şu kadar ki iman şart olmakla beraber bir derece erbab-ı salâhtan olmaları lâzımdır. Zira; mücerret nesep fayda etmeyeceğine işaret için âyette salâhla takyid olunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı vechile şefaatla terfi-i derecat olacağına âyet delâlet eder ve beyinlerinde olan karabet sebebiyle vâki olan

terbiye ve telkinat sebebiyle dünyada amel cihetinden de birbirlerine yakın olmalarına dahi delâlet vardır.

*
**

Vâcip Tealâ ahdini ifa edenlerin hallerini beyan ettiği gibi nakz-ı ahdedenlerin hallerini dahi beyan etmek üzere:

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Rablerinin ahdini ikrar ve kabulle raptedip bağladıktan sonra Allah'ın ahdini nakız ve Allah'ın sıla olunmasıyla emrettiği şeyi terkle kat' ve yeryüzünü ifsad ederler. İşte şu evsaf kendilerinde olan kimseler için dünyada lânet ve âhirette en fena dar olan Cehennem vardır.]

Yani; şol kimseler ki onlar evamire imtisâl ve nevâhîden ictinab edeceklerine dair olan ahdi ikrar ve kabul etmekle te'kid ve muhkem raptettikten sonra Allah'ın emrine muhalefet ve muharrematı irtikâpla ahdini nakız ve Allah'ın emrettiği akrabaya hürmet ve mü'minlere muhabbet ve muâvenet gibi riayeti lâzım olan şeyleri terkle sılayı kat', enbâ-yı cinsine zulüm, yalan, iftira, hakka karşı inat ve istikbarla yeryüzünü ifsad ederler. Şu fena sıfatları taşıyan kimseler için rahmet-i ilâhiyeden uzak olmak ve mertebe-i izzetten zillete düşmek suretiyle lânet olduğu gibi âhirette ikametgâhın en kötüsü olan Cehennem vardır.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu makamda *Allah'ın ahdi*yle murad; *delâil-i akliye ve nakliyeyle Allah'ın kulları üzerine vâcip kıldığı tekâlif-i ilâhiyedir* ve *nakz-ı ahid* le murad; *tekâlifi terkedib hukukuna riayet etmemektir.* *Misak* la murad; *imanın zımnında bu tekâlifi kabul etmektir.* Sıla-i rahmi kat'etmek ekber-i kebairden olduğuna işaret için dünyada lânet ve âhirette Cehennem'e sebep olduğu beyan olunmuştur ki sıla-i rah-

mi katetmekten şiddetle ihtiraz etmek lâzımdır. Fesadla murad; *Allah'ın dinini tağyire çalışmak ve ahali arasına nifak koymak ve envâ'-ı ma'siyeti irtikâb etmektir.*

Hulâsa; ahdi nakız ve sıla-i rahmi kat'eden ve yeryüzünü ifsad edenlerin dünyada lânete ve âhirette Cehenneme müstehak oldukları bu âyetten müstefâd olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ahdi nakzedenlerin müstehak oldukları azabı beyandan sonra azaba istihkaklarının dünyada rızıklarına mani olmadığını beyan etmek üzere:

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاۤءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ dilediği kimsenin rızkını bol, dilediğinin rızkını dar verir ve kâfirler hayat-ı dünyaya mağrur olarak ferah ettiler. Halbuki hayat-ı dünya ve nimeti, âhiretin yanında azıcık bir menfaattır.]

Yani; dünyada Allahü Tealâ istediği kulunun hikmeti iktizası rızkını gayet bol verir, diğer bir kulunun rızkını gayet az verir. Binaenaleyh; küfrün rızkın bol veya dar olmasında bir te'siri yoktur. Zira; Allahü Tealâ'nın mülkünde tasarrufu müstakildir, hiç kimsenin itiraza selâhiyeti yoktur. Kâfirler ise hayat-ı dünyada rızıklarının vüs'atına mağrur oldular ve ferah ettiler ve «Biz müstehak olmamış olsaydık rızkımız bol olmazdı» dediler ve âhireti dünyaya kıyas ederek dünyada bol rızka nail olmalarıyla âhirette çok nimete nail olacaklarını zannettiler. Halbuki bu kıyasları batıl ve zanları fasiddir. Çünkü; âhiretin yanında hayat-ı dünya olmadı, ancak azıcık birşey oldu. Binaenaleyh; hayat-ı dünya ne kadar çok olsa ferahı değmez. Zira; bekası olmadığı gibi her zaman zevale ve âfete ma'ruzdur.

Hulâsa; dünyada rızkı vüs'atı saadete ve darlığı şekavete alâmet olmadığı ve imanla küfrün rızkın vüs'atında veya darlığında te'siri bulunmadığı ve hayat-ı dünyanın ferahı değer bir şey olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kullarının rızıklarını kendi meşiyetine bağladığını beyan ettiği gibi müşriklerin mucize-i Resulullah'a kanaat etmeyerek başka mucize talebinde bulunduklarını dahi beyan etmek üzere :

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ ،

buyuruyor.

[Şol kimseler dediler ki onlar kâfir oldular «Keşke Muhammed (S.A.) üzerine nübüvvetine delâlete kâfi Rabbisinden mucize inzal olunaydı da biz de iman edeydik.»] Kâfirler bu sözleriyle mucizât-ı bahirenin nübüvvete delâlette kâfi olmadığını beyan etmek istediler.

قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ ﴿٢٧﴾

[Habibim! Sen, mucizeni kâfi görmeyip inat ve istikbar eden kâfirlere de ki «Ey kâfirler! Benim mucizem dava-yı nübüvveti ispata kâfidir ve lâkin sizin kasavet-i kalbiniz mucizemin devamı ispatta kâfi olduğunu kabulünüze mani'dir. Zira; Allahü Tealâ dilediği kulunu o kulun su-u iradesi neticesi idlâl eder. Binaenaleyh; o kula mucizenin nüzûlü fayda vermez. Çünkü; hakkı kabule meyli olmadığından iradesini sarfetmez ki kabul etsin ve ihlâsla Allah'a rücû' eden kulunu Allahü Tealâ hakkı kabule hidayette kılar ve Allah'ın hidayette kıldığı kimseye benim izhar ettiğim mucizem velevse o mucize az olsun kâfi olur. Binaenaleyh; Allahü Tealâ o kulunu imana muvaffak kılar» demekle mucizenin dava-yı nübüvveti ispatta kâfi olduğunu ve başka mucize inzaline ihtiyaç olmadığını beyan et.]

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾

[Allah'a ihlâsla rücû' edenler şol kimseler ki onlar iman ettiler ve Allah'ı zikirle kalpleri sükûnet buldu. Âgâh olun ve uyanık bulunun ki ancak Allah'ı zikirle mü'minlerin kalpleri ıztıraptan kurtulur ve sükûnetle istirahat bulur.]

İbn-i Abbas Hazretlerinden naklen Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *zikrullah* la murad; *Kur'an'dır.* Çünkü; Kur'an'ın mu'ciz olduğunu ve Resulullah'ın davasının sadık olduğuna delâlet ettiğini ve Allahü Tealâ'nın vaadinde sadık olduğunu bildikleri cihetle mü'minlere vaad ettiği sevap ve Cennet elbette vâki olacağına binaen mü'minlerin kalpleri mutmain ve müsterih olur. Binaenaleyh; endişeleri kalmaz. Amma bazı âyette Kur'an zikrolunduğunda mü'minlerin tüyleri ürperip korktuklarını beyan Allah'ın gazabını ve azabını beyan eden âyetlerin zikrine mahmul olduğundan âyetler beyninde tenakuz yoktur. Çünkü bu âyette zikrullahla murad; *mutlaka Kur'an ve Kur'an'a iman edenlerin kalplerinin mutmain olmasıdır.* Mü'minlerin muztarib olduklarını beyan eden âyetlerle murad; *gazabullahı beyan eden âyetlerdir.* Zira; sevaba müteallik âyet zikrolunduğunda mü'minler müsterih ve gazaba müteallik âyet zikrolunduğunda muztarip olurlar. Binaenaleyh; her iki âyetin mazmunu vâkıa mutabıktır.

Zikrullahla kalb-i mü'minin müsterih olmasını Fahri Râzi şöyle tasvir eder: Mevcut; *üçtür: Birincisi; Allahü Tealâ'dır ki her şeyde müessirdir, hiç bir şeyden müteessir olmaz. İkincisi; âlem-i ecsamdır ki* daima müteessirdir, asla müessir olmaz. *Üçüncüsü; âlem-i ervahtır ki* bazan müteessir olur, feyz-i ilâhiyi kabul eder ve bazan müessir olur, ecsamda tesir ve izn-i ilâhiyle ecsamın bazı umurunu tedbir eder. Şu halde ruh-u insan; âlem-i ecsamı mütelâa edince muztarip olur, amma Allah'ın âsârını mütalâa ve zikirle meşgul olunca nur-u ilâhi feyezan ettiğinden meratibin en a'lâsına vasıl olduğu cihetle kalbi sakin ve ıztıraptan salim olur ve bu sükûnetin ancak zikr-i ilâhiyle olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiştir. Çünkü; zikrullahın kalb-i

mü'minde te'siri iksir gibidir. Nasıl ki iksirin bir zerresi bakıra dokunsa o bakır derhal altın olur ve altın olduğu halde bâkî kalıp asla tagayyür etmediği gibi azamet-i ilâhiye iksiri kalb-i mü'mine te'sir edince ahlâk-ı fasideyi tasfiye ederek kalbi bir cevher-i nurânî şekline kalbeder, asla tebeddül kabul etmez. Binaenaleyh; zikr-i ilâhinin kalb-i mü'minde te'siri iksirin madeniyatta tesiri gibi olduğuna ve kalbi tasfiye ve meratibe vuslat ancak zikrullahla olacağına işaret için Vâcip Tealâ kalplerin sükûnet ve istirahatı ancak zikrullahla olacağını beyan etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ Allah'a ihlâsla rücû' edenlerin diğer sıfatlarını beyan etmek üzere :

الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'a, Resulüne ve kitaplarına iman ettiler ve imanlarının muktezası olan amel-i salih işlediler. Onlar için fevz ü felâh, korktuklarından necat ve hüsn-ü merci vardır.]

T û b â ; *envâ'-ı hayrat, nimet, ferah ve sürur* manâsınadır, yahut *Cennet'te bir büyük ağaç ismidir,* yahut *tayyib-i hâl* yani *güzel hâl* demektir ki «Bekâ var, fena ve zeval yok, izzet var, zillet yok, servet var, fakr u sefalet yok, sıhhat var, hastalık yok» demek olur. Buna nazaran *âyetin manâsı :* [İhlâsla Rabbisine rücû' eden şol mü'minler ki amel-i salih işlediler. Onlar için envâ'ı hayrat, ferah, sürur, güzel hâl ve merci' var] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ mü'minler için salâh mukabili felâh ve tayyib hâl olduğunu beyan ettiği gibi resulünü irsali; geçmiş enbiya-yı kiramı irsaline müşabih olduğunu beyan etmek üzere :

كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ فِي اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا اُمَمٌ لِتَتْلُوَا عَلَيْهِمُ الَّذِي اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Ümem-i salifeye resûllerimizi gönderdiğimiz gibi biz seni bir ümmet içine resûl olarak gönderdik ki o ümmetten evvel bir çok ümmetler muhakkak geçtiler. Bizim sana vahyettiğimiz Kur'an'ı onlar üzerine senin tilâvet etmen için biz seni onlara resul gönderdik. Halbuki onlar Rahman Tealâ'ya küfrederler.]

قُلْ هُوَ رَبِّي لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ

[Habibim! Sen o kâfirlere de ki «Sizin küfrettiğiniz Rahman Tealâ benim Rabbimdir ve ma'budun bilhak yoktur, ancak o Rabbim vardır ve ondan maada ibâdete lâyık kimse yoktur.»]

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ ۝

[Ancak ben Rabbime itimad ettim. Binaenaleyh; cemi' umurumu ona tefviz eyledim ve ancak kusuru itirafla merci' odur, onun gayrı kulların kusurlarını itirafla rücû' edeceği bir kimse yoktur. Çünkü; onun başkasına rücû'da bir fayda olmaz» demekle kâfirleri irşad et.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Kureyş müşriklerinden (Ebucehil) gibi mütemerrid olanları Resulullah'ın (Rahman) ismiyle duâsını işitince «Muhammed (S.A.) iki ma'buda duâ ediyor. Bunlardan Allahü Tealâ'yı biliyoruz, amma (Rahman) isminde ilâh bilmiyoruz. Ancak Rahman isminde Rahman-ül Yemame olan Müseylemet-ül Kezzab'ı biliriz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. *Yahut* Hudeybiye'de meşhur sulhnameyi Hz. Ali'nin emr-i Resulullah üzerine evvelâ (Besmele) ile yazmaya başladığında Kureyş tarafından akd-i sulha gelen (Süheyl

b. Amr) «Biz Rahman bilmeyiz. (باسمك اللهم) yaz» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Fakat ekser-i müfessirînin sebeb-i nüzûlde beyanlarına nazaran sahih olan evvelki rivayettir. Çünkü âyetin Mekke'de nazil olduğu mevsukan mervidir. Hudeybiye Sulhü ise hicret-i nebeviyeden sonradır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin başka mucize istediklerini ve resulünü irsali sair enbiyayı irsali gibi olduğunu beyandan sonra kâfirlerin her istedikleri mucize izhar olunsa yine iman etmeyeceklerini beyan etmek üzere :

وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَمِيعًا

buyuruyor.

[Eğer Kur'an'ın kıraatıyla dağlar yerinden ayrılsa, yürütülse veyahut Kur'an'la yer yarılsa, nehirler ve pınarlar zuhur etse veyahut Kur'an'la mevtalar söylese ve resulün hakkaa resûl olduğuna şehadet etse yine müşrikler sözünden dönmezler ve Rahman Tealâ'ya küfrederler, resulüne iman etmezler ve lâkin şu ta'dad olunan harikulâdelerden hiç birisi olmadı, belki her emrin cemiinde kudret; Allah'ındır.] Binaenaleyh; ister halkeder, ister etmez. Bunları halketmemekle resulünün risaletine bir noksan gelmez. Çünkü; Allahü Tealâ'ya mahsûs olan bir şeyden resulü mes'ul değildir.

Yani; müşrikler o kadar muannid ve mütekebbirlerdir ki bil'-farzı vettakdir onların her istedikleri verilmiş olsa hatta Kur'an'ı tilâvetle dağlar yerinden oynasa havada bulutlar gibi yürüse ve Kur'an'ı kıraatla, Allah'ın haşyetinden Kur'an sebebiyle yer yarılsa nehirler ve pınarlar hasıl olsa, o nehirlerle Mekke derelerinde bağlar, bostanlar meydana gelse veyahut Kur'an'ı tilâvetle kabirdeki mevtalar hakkı söylese nübüvvete şehadet etseler müşrikler yine iman etmezlerdi. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onların istedik-

leri şu harikaları halk etmedi, belki emrin cemii Allah'ındır. Zira; ef'âlinde müstakildir ve hiç kimsenin itiraza hakkı ve selâhiyeti yoktur, hikmetine muvafık olanı halkeder.

Taberî, Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanlarına nazaran Kureyş'in muannidleri Kâ'be'nin etrafına halka olup oturdukları bir zamanda Resulullah onları imana davet edince onlar «Yâ Muhammed! Rabbin Tealâ'nın kudret-i kâmilesinden bahsediyorsun. Eğer bizim sana iman etmemizi istersen Kur'an'ı kıraatınla Mekke dağlarını kaldır, arazimiz genişlesin, bahçeler, bağlar yapalım, rızkımız çok olsun, Kur'an'la rüzgâra emret. Arzda kat'-ı mesafe ederek Şam'da, Yemen'de ticaret edelim ve cedd-i a'lâmız (Kusayy b. Kilâb) ı bize ihya et, senin ve söylediğin şeylerin hak olup olmadığını bize söylesin» demeleri üzerine bu sözlerinin yalan olduğunu ve istedikleri şeyler halkolunsa dahi iman etmeyeceklerini bu âyeti inzalle Cenab-ı Hak resulüne beyan buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin istedikleri mucizeler verilse dahi iman etmeyeceklerini beyandan sonra onların imanları murad-ı ilâhi olmadığını beyan etmek üzere :

أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا

buyuruyor.

[Emrin kâffesi Allahü Tealânın olduğundan gaflet ederler de Allahü Tealâ dilemiş olsaydı nâsın cemiini hidayette kılmaya kaadir olduğunu mü'minler bilmediler mi? Onların ahvaline nazar ederek imanlarından me'yus olup kat'etmediler mi? Ve onların harikulâdeler taleb ettiklerinde ilm-i kat'iyle iman etmeyeceklerine vakıf olup imanlarından me'yus olmadılar mı? Elbette bildiler ve imanlarından kat'ı ümid ettiler.] Çünkü; iman edecek kimse açık bir hakikata karşı bir takım müşkülât çıkartmaya kalkışmaz. Müşrikler ise iman etmemeye yol aramak için bir takım işkâlâtla uğraştıklarından imana muvaffak olamadılar. Eğer Allahü

Tealâ istemiş olsaydı bunları hidayette kılardı, lâkin onlar iradelerini imana sarfetmeyip küfre sarfettikleri için Allahü Tealâ imanlarını murad etmedi. Çünkü onlar irade etselerdi Allahü Tealâ da murad ederdi.

*
**

Vâcip Tealâ imana ihtida edemeyen kâfirleri ihlâk edip resulüne vaad etmiş olduğu nusretini ihsan edeceğini beyan etmek üzere :

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ
حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Şol kimselere işledikleri günahları sebebiyle büyük belâ isabet eder ki onlar kâfir oldular veyahut onların memleketlerine yakın mahalle belâ nazil olur ki o belânın yongaları onlara da isabet eder ve onlar küfre ısrar ettikce belâ onlara isabette devam eder hatta resulüne Allah'ın vaadi gelinceye kadar. Zira; Allahü Tealâ vaadinde hulfetmez.]

Yani; ey müminler! Allah'ın rahmetinden kat'-ı ümid etmeyin. Zira; kâfirlerin işledikleri küfürleri sebebiyle onlara büyük belâ isabet eder durur, arkası kesilmez devam eder. Çünkü; Allahü Tealâ irtikâbettikleri cinayet-i küfür sebebiyle onları bazan kıtlıkla, bazan nehb ü garatla, bazan katl ü esaretle müptelâ kılar. Şu halde belâyâ birbiri arkasından tevâli eder ve bunlardan daima muztarib olurlar. Yahut o belâ beldelerinin yakın mahalline nazil olur ki onun şiraresi onlara da isabet eder. Binaenaleyh; onlar feza' ve feryadla vakit geçirirler, hatta Allah'ın resulüne vaadi gelinceye kadar. Vaad-i ilâhi geldiğinde onlar bütün bütün mahv ü münkariz olur, giderler. Zira; Allahü Tealâ vaadinde hulfetmez, elbette vaadini incazla resulünü te'yid ve şeriatını te'sis eder, düşmanlarından intikaamını alır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile âyetten maksat; Re-

sulullah'ın kalb-i nebevîlerini tesliye ve teşci' ve kâfirlerin hallerinden arız olan hüzün ve elemi izale etmektir.

Beyzâvî ve Medarik'in beyanları vechile *k a a r i a ; bir büyük belâ ki kâfirleri muztarip kılar.* Şu halde bazan nefislerine ve evlâtlarına, bazan da mallarına isabet eder. Arası kesilmez ve Mekke müşriklerine işbu âyetin sırrı her zaman zuhur etmiştir. Çünkü; bir zaman kıtlıkla müptelâ oldular, açlık son dereceye vardı. Bundan başka Resulullah aralık aralık müfrezeler gönderir, nehb ü garat ettirir müşrikler rahatsız kalırlardı, şevket-i İslâmiye arttıkça ıztırapları arttı, Bedir vak'asıyla birçokları katlolundu, birçokları da esir oldular, âkıbet Mekke şehrini fetihle vaad-i ilâhi yerini buldu, din-i İslâm teâlî etti. Hatta Ceziret-ül Arap'tan kâfirlerin ırkı kesildi, tamamen ehl-i İslâm'la doldu. Binaenaleyh; arz-ı Arap az zamanda habaset-i küfürden tathir olundu.

Hulâsa; kâfirler küfründe ve fasıklar fıskında devam ettikçe elbette üzerlerinden belâyânın eksik olmayacağı, muti olan kullarını Cenab-ı Hakkın aziz kılacağı, fasıklara vaîdi ve âbidlere vaadi dünyada ve âhirette elbette zuhur edeceği ve Allahü Tealâ'nın vaadinde hulfetmeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin birtakım harikulâdeler istediklerini ve bu misilli muannid kâfirlerin belâyâdan hâli olmadıklarını beyandan sonra onların mucize talepleri istihza tarikıyla olduğundan Resulullah'a ârız olan ezayı izale ve tesliye etmek üzere :

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki habibim! Senden evvel bir çok resuller ümmetleri tarafından istihza olundular. Onların istihzaları üzerine ben de kâfirlere mühlet verdim ve ömürlerini

uzattım ve onlara mühlet verdikten bir müddet sonra onları azapla tuttum. Binaenaleyh; benim onlara ikabım nasıl oldu. Şu halde senin, ümmetin seni istihzada devam ederlerse aynı azabım onlara da vâki olacağından sizin için mahzun olmak lâzım değildir.]

Yani; kâfirler kendilerine verilen mühlet ve rahata mağrur olmasınlar. Çünkü; âsînin isyanının neticesi helâk olduğundan verilen mühlete mağrur olmamak lâzımdır. Zira; zatıma yemin ederim ki yâ Ekrem-er Rusül! Senden evvel birçok resûller kâfirler tarafından istihza olundular. Ben de istihza eden kâfirlere mühlet verdim, sonra azapla ahzettim. Benim azabımın keyfiyeti nasıl zuhur etti, onların haberi olmadan rahatta oldukları zamanda nasıl helâk oldular. Dünyada gazab-ı ilâhiyle helâk oldukları misilli bu gibi âsîlere âhirette de azab etmek nusus-ü kat'iyeyle sabittir.

Bu âyette rusül-ü kiramı istihza ettiklerini beyandan sonra (فأمليت للذين كفروا) cümlesiyle istihza edenlerin küfürlerini tasrih etmek; rusül-ü kiramı istihza ayn-ı küfür olduğunu beyan etmektir. Yani «Onlar istihza ettiler. Ben de istihza eden kâfirlere mühlet verdim» demektir.

Hulâsa; Resulullah'tan evvel geçen rusül-ü kiramdan bir çoklarının ümmetleri tarafından istihza olundukları ve Cenab-ı Hakkı istihza eden kâfirlere bir müddet-i kalile mühlet verdiği ve sonra onları azapla muâhaze eylediği ve resullerinin intikamını kâfirlerden aldığı gibi habibini istihza edenlere dahi mühlet vermişse de onlardan da resulünün intikamını alacağı, zira; âdet-i kadime-i ilâhiye bu gibi âsîlerden intikam almak olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ emrin küllîsi zatına mahsus olduğunu ve resulleri istihza edenlere mühlet verip sonra muâhaze ettiğini ve cemi-i nası hidayette kılmak meşiyetine muallâk olduğunu ve kâfirler üzerine belâyânın birbiri akibinde nazil olduğunu ve ülûhiyet ancak zatına mahsus olup gayrın ülûhiyete istihaakı olmadığını beyanla hakikat zahir olduktan sonra bir takım putlara ibadet eden müşrikleri tekdir ve tevbih etmek üzere :

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ

buyuruyor.

[Âciz putlarla Allahü Tealâ beyninde müşabehet tevehhüm ederler de her nefis üzerine kaim ve hayr ü şer kesbettiği amelini bilen Allahü Tealâ'ya bunlardan hiç birine kaadir olamayan âcizler müsavi olur mu? Ve âcizlerin ülûhiyetle münasebetleri olmadığı meydanda değil mi?]

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ

[Âcizlerin, Allah'a müsavi olduklarını itikad ettiler de müşrikler putları Allahü Tealâ'ya şerikler kıldılar.] Binaenaleyh; zat-ı ülûhiyete ibadet eder gibi putlara ibadet ettiler.

قُلْ سَمُّوهُمْ

[Habibim! Sen putlara ibadet eden müşriklere «Ey müşrikler! Siz o putları lâyık oldukları isimlerle tesmiye edin ve onları münasip sıfatlarla tavsif edin, görün bakalım onların ibadete istihkakları var mıdır? Elbette tetkik edince onların ibadete istihkakları olmadığını bilirsiniz» de.]

أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ

[Belki siz arz üzerinde Allah'ın bilmediği bir şeyi haber veriyorsunuz. Çünkü; Allahü Tealâ'nın arz üzerinde şeriki yok ki bilsin. Eğer şeriki olsa Allahü Tealâ bilirdi. Halbuki kendine şerik bilmiyor. Şu halde siz putlara Allah'ın şerikleri demenizle Allah'ın ilmi taalluk etmeyen bir şeyi haber veriyorsunuz, yahut hakikatı olmadık zahirde bir söz söylüyorsunuz.] Binaenaleyh; putlara şerik demeniz ağzınıza geldiği gibi söylenmiş bir sözdür. Zira; hakikata mukarin değildir. Çünkü; Allah'ın şeriki yok ki hakikat olsun.

بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ

[Belki müşriklere hileleri şeytan tarafından tezyin olundu ve tarik-ı hak olan din-i İslâm'dan menolundular.]

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

[Eğer bir kimseyi Allahü Tealâ idlâl ederse onu hidayette kılan olmaz.]

Yani; kâfirler şirkederler de düşünmezler mi her nefis üzere gözetici ve hayr ü şer kesbettiği a'mâlini ve her halini bilici ve ameline ceza vermeye kaadir olan ma'buda bir takım âcizler müsavi olur mu? Herkesin hıfzına kaadir ve rızkını vermeye muktedir olan zatla bunlardan hiç birine kaadir olmayanlar nasıl müsavi olur? Müsavi olduklarını itikad ettiler de o putları Allah'a şerik kıldılar. Bu; itikad-ı batıl ve ayn-ı hamakattır. Çünkü; zat-ı ülûhiyete şerik dedikleri şeyler; kendi nefislerine celb-i menfaata ve nefislerinden mazarratı def'e kaadir değillerdir. Şu hâlde ibadet edenlerin ibadetlerine mukabil bir şey vermeye kaadir olamadıkları gibi ibadeti terkedenlere ceza vermeye dahi kaadir olamazlar. Yâ Ekrem-er Rusül! Sen putları Allah'a şerik itikad eden kâfirlere de ki «Haydi o putlara siz bir isim verin ve sıfatlarını beyan edin, bakın ibadete istihkakları ve şirkete ehliyetleri var mıdır? Belki siz Allahü Tealâ'ya bilmediği bir şeyi haber veriyorsunuz yahut ağzınızdan gelen bir sözü söylüyorsunuz ki hakikatı yoktur». Çünkü; Allahü Tealâ'nın herşeye ilmi taalluk ettiği halde müşriklerin itikad ettikleri şerike ilminin taalluk etmemesi şerikinin yokluğundan kinayedir. Haşa Allahü Tealâ'nın şeriki olsa elbette bilirdi. Şu halde şerikini bilmemesi şeriki olmamasından ibarettir. Çünkü şerike Allah'ın ilmini nefiy, şerikini nefiydir. Belki müşriklere şeytan tarafından vesveseyle hileleri tezyin olundu da tarik-ı hak olan din-i İslâm'dan menolundular. Bir kimse iradesini küfre sarfetmesiyle Allahü Tealâ dalâleti yedinde halketmekle idlâl ederse onu hidayete muvaffak kılan bulunmaz. Çünkü; hidayeti tevfik eden Allahü Tealâ'dır. Allah'ın idlâl ettiğini hidayette kılmak kimin haddidir. Zira; Allah'ın zelil kıldığını aziz kılmaya hiç bir kimse kaadir olamaz.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile (سموهم) putları tahkir

için varid olmuştur. Çünkü; bir isimle adı anılması değmeyen ve bir namla yadolunmaya lâyık olmayan şey beğenilmediğinden «Şuna bir isim takın, adını söyleyin, görelim ne denecek ve ne denmeye lâyıktır» demek nâs arasında âdettir. Yani «Bir isimle çağırılmaya lâyık değildir, lâkin siz isterseniz bir isim verin» demektir. İşte bu esasa binaen Cenab-ı Hak putlara hakaret için habibine «Söyle müşriklere putlarınıza bir isim verin, ne gibi isme lâyık olduklarını bilelim ve bir sıfatla tavsif edin, ne gibi sıfat yakışır» buyurmuştur. Cenab-ı Hak yerde ve göklerde şeriki olmadığı halde kâfirler ve putlar yerde oldukları için arz tahsis olunmuştur (ام تنبؤنه) *Allah'ın arzda bilmediği şeyi siz haber vermeye kaadir olabilir misiniz?* demektir. Zira; «Şeriki olsaydı Allahü Teala bilirdi. Çünkü; mevcudatın kâffesine ilm-i ilâhi lâhiktir. Şu halde Allah'ın vücudunu bilmediği bir şey elbette yoktur. Yok olan şeyi siz nasıl haber verirsiniz?» demektir. (بل زين) Müşriklerin mezheplerini tahkir için varid olmuştur. Yani «Müşrikler delilden bir şey anlamazlar. Zira; onların hile ve tarik-ı batılları delille sabit bir şey değil, belki şeytan tarafından tezyin olunmuş bir şey» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin küfre ısrarları sebebiyle hidayete muvaffak olamayacaklarını beyandan sonra dünyada ve âhirette muazzeb olacaklarını beyan etmek üzere :

لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Müşrikler için dünyada katil, esaret ve mallarının garât olunması gibi büyük azaplar vardır ve onlar için âhirette hazırlanan azab-ı âhiret dünya azabından daha ziyade meşakkatlıdır. Zira; devamlıdır, arkası kesilmek yoktur, şiddetlidir, zayıf değildir, azabın envâ'ı çok, asla rahat yoktur. Halbuki onları Allah'ın aza-

bından vikaye edecek hiç bir kimse yoktur.] Çünkü; küfürleri her türlü saâdetlerine ve rahatlarına mani'dir ve irtikâbettikleri cinayetleri sebebiyle ehl-i şefaatın şefaatlarından dahi mahrumlardır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azapları mukabilinde müminlerin nail olacakları dereceleri beyan etmek üzere :

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Muharremattan nefislerini vikaye eden müttekilere vaad olunan Cennet'in sıfatı altından nehirler akar. Meyve ve sair telezzüz olunan şeylerin ekli daimdir, arkası kesilmez, güneş olmadığından gölgesi uzundur, aslâ sıcak yoktur. İşte şu evsafı haiz olan Cennet menhiyattan içtinabeden kimselerin âkıbetleridir ve kâfirlerin âkıbetleriyse ateştir.]

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette *Cennet'in üç sıfatı beyan olunmuştur. B i r i n c i s i ; Cennet bahçelerinin altından nehirlerin akmasıdır. İ k i n c i s i ; me'kûlatının devamlı olmasıdır. Ü ç ü n c ü s ü ; insan için esbab-ı istirahattan olan gölgenin mümted ve devamlı olup sıcak ve soğuk gibi tabiat-ı beşere muhalif olan şeylerin bulunmamasıdır.* Binaenaleyh; âyet-i celile müminleri ibadete terğib, kâfirleri ve âsîleri küfürden ve isyandan tenfir etmiştir.

***

Vâcip Tealâ müminlerin âkıbetleri Cennet ve kâfirlerin âkıbetleri ateş olduğunu beyan ettiği gibi nâsın iki fırka olup birisi Kur'an'ın inzal olunduğuna ferah edip diğeri bazı ahkâmını inkâr ettiğini dahi beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlara kitap verildi. Onlar habibim! Sana inzâl olunan Kur'an'a ferah ederler ve cemaattan bazıları ahkâmın bazısını inkâr eder.]

قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مَآبِ ۝

[Habibim! Sen bazı ahkâmı inkâr edenlere karşı de ki «Ben ancak Allahü Tealâ'ya ibadet etmek ve Allah'a şirketmemekle emrolundum. Ancak ben Allah'a duâ ederim ve isteyeceğimi Allah'tan isterim, Allah'ın kullarını ancak kitabına davet ederim, ancak merciim Allahü Tealâ'dır.»]

Yani; şol kimseler ki onlara kitap verildi. Onlar Yehûd ve Nasara'dan iman edenler habibim! Sana inzal olunan Kur'an'a ferah ederler ve onlardan İslâmiyet aleyhine tecemmu' eden cemaattan bazıları kendi kitaplarına muhalif olan âyetleri inkâr ederler. Çünkü; onlar esasına iman etmediklerinden şeriatlarına muhalif olan ahkâmı inkârda devam ederler. Habibim! Sen inkâr edenleri ilzam için de ki «Ben ancak Allah'a ibadet edip şirketmemekle emrolundum. Zira; bana inzal olunan Kur'an'da Allah'ın bana emri din-i İslâm'ın umdesi olan tevhiddir. Sizin için bunu inkâra mecâl yoktur. Zira; kitabınız da bununla emreder. Amma furu-u a'mâlde şeriatlar birbirine muhalif olduğundan bunu inkârınızda dahi bir manâ yoktur. Zira; zamanın ve milletlerin ihtilâfıyla ahkâmın ihtilâfı âdettir. Binaenaleyh; bunu inkâra dahi mecaliniz yoktur. Şu halde iman etmeniz lâzımdır. Ben ancak Allahü Tealâ'ya duâ ve tazarru ederim ve merciim Allah'ın huzuru ve ahkâmıdır. Çünkü; kulunun ameline ceza verecek odur, onun gayrı değildir, şu ahkâmın cümlesinde enbiya-yı ızam hazaratı müttefiklerdir. Binaenaleyh; enbiyanın ittifak ettikleri ahkâmda siz niçin muhalefet edersiniz?» demekle ahkâmın bazısını inkâr edenleri ilzam et.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Kur'an'ın ahkâmına ferah edenlerle murad; *ehl-i kitaptan (Abdullah b. Selâm) ve ashabıyla Nasârâ'dan kırkı Necran'dan, sekizi Yemen'den, otuz ikisi Habeş'ten olmak üzere âyetin nüzûlü zamanında iman eden cem'an seksen kişidir*. Bunlar iman ettikleri cihetle Kur'an nazil olup ahkâm teceddüd ve tekessür ettikçe ferah ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. *A h z a p* la murad; *ehl-i kitaptan Resulullah aleyhine içtimâ' eden kâfirlerdir*. Çünkü; onlar kendi kitaplarına muhalif olan ahkâmı inkâr ederlerdi. Şu halde ehl-i kitaptan zaman-ı saâdette iman edenler Kur'an'ın âyetleri nazil oldukca ferah ederler, iman etmeyenler de Kur'an'ın kitaplarına muvafık olmayan ahkâmını inkâr ederler. Gerek ehl-i imanın ferahı ve gerek ehl-i küfrün inkârı âyetler nazil oldukça teceddüd ettiğine işaret için (يفرحون) ve (ينكر) teceddüde delâlet eden muzari sıygalarıyla varid olmuştur.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile Kur'an'ın bazı ahkâmını inkâr edenlere cevapta, Vâcip Tealâ vezaif-i ubudiyetin ve tekâlif-i ilâhiyenin cemiini ve usul-ü itikadiye ve furu-u a'mâlin ve Cenab-ı Hakka ta'zîm ve ahval-i âhiretin cümlesini icmalen beyan etmiştir. Çünkü; cemi-i tekâlif ve ibadet emr ü nehiyle olup başka şeyle olmadığına işaret için hasra delâlet eden (انما) lâfzıyla (انما امرت ان اعبد) varid olmuş ve ibadet; abdin zilletine ve ma'budun izzetine delâlet ettiği için Cenab-ı Hakka ta'zîm her şahsın vazifesi olduğuna işaret edilmiş ve Allah'a ibadet; Vâcip Tealâ'yı ma'rifet üzere tavakkuf ettiğinden evvelâ Allah'ın birliğini bilmek ve ikrar etmek lâzım olduğuna işaret için şirketmemek lâzım olduğu beyan ve ancak Allah'ın dinine davet ettiğini beyanla emr-i nübüvvete dahi işaret ve âhirette merci' Vâcip Tealâ olduğunu beyanla da haşre ve neşre, ahval-i âhirete dahi işaret etmekle tekâlifin cümlesi şu bir kaç kelimede dercolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitaptan iman edenlerin Kur'an'ın nüzûlüne ferahlarını ve iman etmeyenlerin inkârlarını beyan ettiği gibi Kur'an'ın gayrıya ittiba' caiz olmadığını dahi beyan etmek üzere:

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا

buyuruyor.

[Ümemi salifenin kitaplarını kendi lisanları üzere inzal ettiğimiz gibi biz azîmüşşan Kur'an'ı lisan-ı Arap üzere hükmolduğu halde inzal ettik.]

وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki habibim! Sana ilim geldikten sonra eğer sen onların hava, heves ve arzularına ittibâ' edersen Allah'ın azâbından seni kurtaracak bir yardımcı ve vikaye edecek bir hâfız yoktur.]

Yani; enbiya-yı sabıkaya kitaplarını ümmetlerinin kolaylıkla anlamaları için kendi lisanları üzere inzal ettiğimiz gibi biz Kur'an'ı da etraf-ı âleme neşr ü ta'mim edecek senin kavmin olan kavm-i Arabın lisanı üzere hüküm olduğu halde inzal ettik ki onlar kolayca anlasınlar, suret-i seriada âleme neşretsinler, zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki sana Kur'an nazil olup, her şeye ilim geldikten sonra habibim! Sen onların arzularına ittibâ' edersen Allah'ın azabından seni kurtaracak bir yardımcı ve hıfzedecek bir hâmi yoktur.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile *Kur'an'da tekâlifin cemii, helâl, haram ve fasl-ı hukuk üzere müştemil olduğuna işaret için* Kur'an'a *hüküm* tesmiye olunmuştur. Yahut Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *Kur'an'ı ve ahkâmını kabul etmek cemi-i nâs üzerine vâcip olmasıyla Kur'an kendi hükmettiğinden* nefs-i Kur'an'a mübalâğa için *hüküm* denmiştir. Zira Kur'an; cemi-i vekayi ve hadisatda hükmeder ve hükmü ilâyevmilkıyam bakîdir, hükmü hikmete, maslahata, zamanın ahvaline muvafıktır ve ahval-i nâsın kaffesine kâfidir. Binaenaleyh; Kur'an'dan başka bir kitabın inzaline hacet yoktur.

Kâfirlerin arzuları; Beyzâvî'nin beyanı vechile kâfirler ve bilhassa Yahûdiler Kâ'be'nin kıble olduğu taayyün ettikten sonra

Beyt-i Mukaddes'e namaz kılmasıyla dinlerini takrir etmesini Resulullah'a teklif ettikleri gibi müşrikler de âbâ' ve ecdadının dininde kalmasını teklif etmeleri üzerine Cenab-ı Hak kâfirlerin ümitlerini kat'etmek ve mü'minlerin dinlerinde sebat etmeleri lâzım olup kâfirlerin arzularına ittibâ' etmek felâket-i azîmeyi müeddî olacağını beyan buyurmuştur. Çünkü hitap; zahirde Resulullah'a ise de hakikatta ümmetinedir. Zira; Resulullah'ın farzımuhâl olarak tebaiyeti tasavvur olunsa azab-ı ilâhiden kurtulmak mümkün olamayınca âhad-ı ümmetin kurtulamayacağı evleviyetle sabit olacağına binaen hitap zahirde Resulullah'a varid olmuştur. Yahûdilerin teklifi ise bilkülliye maslahata muhaliftir. Çünkü; Kâ'be'nin kıble olması din-i İslâm'ın menşei olan Mekke şehrinin ve Beyt-i Muazzam'ın evvelden beri kavm-i Arab'ın ve belki birçok milletlerin ta'zîmle me'lûf oldukları mahâlli mübarek olduğundan teveccühgâh-ı umumi olmak maslahata evfak olduğunda şüphe yoktur. Hulâsa; Kur'an'ın kütüb-ü saire gibi resul kendilerinden ba'solunan kavmin lisanı üzere nazil ve Kur'an âmme-i nâsın hukukunu fasleder bir hüküm olduğu ve Kur'an geldikten sonra Kur'an'ın gayrıya ittibâ' eden kimseyi Allah'ın azâbından kurtaracak bir dost ve yardımcı bulunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ enbiya-yı sabıkaya kitap inzal ve bizim nebimize de kavminin lisanı üzere kitap inzal ettiğini beyan buyurduğu gibi Resulullah'ın zevce ittihazı ve nesil peyda etmesi dahi enbiya-yı sabıkanın mesleklerine muvafık olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجاً وَذُرِّيَّةً

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki seni irsâl ettiğimiz gibi senden evvel bir çok resuller irsâl ve onlar için zevceler ve zürriyetler halkettik.]

وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ

[Hiçbir resul için bir âyet getirmek olmadı, ancak Allah'ın izniyle getirir.]

لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

[Her vakit için bir kitap vardır.] O kitapta Allahü Tealâ kulunun üzerine cârî olacak ahvalin küllisini yazar.

يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَاۤءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

[Allahü Tealâ dilediği şeyi mahveder ve dilediğini ispat eder, indinde kitabın aslı olan Levh-i Mahfuz vardır ve her şey onda mahfuzdur.]

Yani; habibim! Müşriklerin ve Yehûd'un sizin ahval-i beşeriyeyle meşgul olduğunuzu risalete mani addetmeleri doğru değildir. Çünkü; zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki muhakkak senden evvel beşerden bir çok resuller gönderdik. Senin evlâdın ve zevcelerin gibi biz onlar için de zevceler ve zürriyetler halkettik. Şu halde onların zevceleri ve zürriyetleri nübüvvetlerine mani olmadığı gibi senin zevcelerin ve evlâdın nübüvvetine mani olmaz. Binaenaleyh; müşriklerin ve Yahûdilerin sana zevce ve zürriyet ittihaz etmekle ta'nları varid değildir. Zira; zevce ve zürriyet ittihazı bütün enbiyanın meslekleri olduğu cihetle bazısında tahsin olunan bir şey baz-ı âharda takbih etmek elbette doğru olamaz. Ve resullerden hiç bir resul için nübüvvetine delâlet eden âyet ve mucize getirmek olmadı illâ Allah'ın izniyle oldu. Binaenaleyh; enbiyanın mucizeleri kendilerinin icatlarıyla değil Allah'ın halkıyla olduğundan resullerin davalarını ispat eder mucizelerini Allah'ın halkıyla getirdikten sonra ümmetlerinin her istedikleri alâmeti getirmeye muktedir değillerdir. Ancak Allahü Tealâ halk ve resulüne izhar etmesini emreder ve izin verirse o resul onu izhar eyler ve her vakit için bir kitap vardır. Allahü Tealâ o kitapta

hikmetinin icabını saatı ve dakikasıyla kulunun üzerine yazar, binaenaleyh; vâki olacak, o vakitten velev bir dakika olsun mukaddem ve muahhar olmaz, ancak yazıldığı dakikada hasıl olur. Şu halde sana ta'neden kâfirler hakkında gelecek azabın vakt-i merhununu beklemek lâzımdır, isti'câl fayda etmez ve Allahü Tealâ dilediği ahkâmı nesihle imha ve dilediğini onun yerinde ispat eder ve hafaza meleklerinin yazdıkları şeylerden istediğini imha ve istediğini ispat eder. Halbuki Allahü Tealâ'nın indinde kitapların aslı olan Levh-i Mahfuz vardır ve her şey onda yazılıdır. Binaenaleyh; onda yazılı olan şey tebdil ve tağyir kabul etmez, elbette yazıldığı gibi vâki' olur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette kâfirlerin emr-i nübüvvette beş vechile şüphelerine cevap vermiştir :

B i r i n c i şüpheleri; *beşerden resul olmaz dediler.* Vâcip Tealâ âhir zaman nebisinden evvel gönderdiği resullerin beşer olmasıyla cevap vermiştir. Zira beşeriyet; risalete münafi olsa evvel geçen resullerde de münafi olurdu. Halbuki onlar da münafi olmadı. Binaenaleyh; âhir zaman nebisinde de beşeriyet risalete münafi olmaz.

İ k i n c i şüpheleri; *zevce ve evlât ittihazı risâlete münafi demişlerdi.* Vâcip Tealâ enbiya-yı sabıkânın dahi nikâh ve zürriyetle meşgul olduklarını beyanla tezevvücün ve zürriyetin nübüvvete mani olmadığını tasrih etmiştir.

Ü ç ü n c ü şüpheleri; *eğer Muhammed (S.A.) davası vechile resûl olsaydı bizim her istediğimiz mucizeyi getirirdi. Halbuki bizim istediğimiz mucizeyi getiremediğinden bildik ki resûl değildir demişlerdi.* Vâcip Tealâ hiç bir nebi mucize getirmez, illâ Allah'ın izniyle mucize izhar ettiklerini beyanla her istenilen mucizeyi getirmemek nübüvvete mani değil buyurmuştur.

D ö r d ü n c ü şüpheleri; *Resûlullah'ın iman etmedikleri surette azap geleceğini beyan ettiği halde azabın gelmemesidir.* Vâcip Tealâ her şeyin bir kitabı olup o kitapta vaktı yazılı olduğunu beyanla azabın acele gelmemesi bilkülliye gelmemesini icabetmeyip vakt-i merhununda elbette geleceğini beyanla cevap vermiştir.

B e ş i n c i şüpheleri; *bazı ahkâmın nesholunmasıdır. Eğer nebi olsa bir gün verdiği hükümden ertesi gün dönmezdi dediler.* Vâcip Tealâ ahkâmı imha ve ispat eden kendi olduğunu beyanla bazı ahkâmın neshi nübüvvete mani olmadığını beyan etmiştir.

Herşeyin kaza ve kaderle hâdis ve vakt-i merhununa bağlı olduğuna ve cümlesi fâil-i muhtarın ihtiyarıyla olup zamanın ve mekânın hassasıyla olmadığına bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; Allah'ın mahvı ve ispatı her şeyde cârîdir ve bazı eşyaya ve ahkâma tahsise hacet yoktur. Çünkü; lâfzın umumu vechüzere isti'mâl olunması tahsisten evlâdır.

Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celilenin sebeb-i nüzûlü; Yahûdilerin Resûlullah'a ezvac ve evlât ittaziyle ta'netmeleridir. Cenab-ı Hak enbiya-yı sabıkanın da aynı halde olduklarını beyanla onları reddetmiştir. Halbuki Yehûdun kendi cinslerinden iman ettikleri Dâvûd (A.S.) ın merkûhası yüz ve oğlu Süleyman (A.S.) ın menkûhasının üç yüz olduğunu ve kendilerinin cedd-i a'lâları Ya'kub (A.S.) ın zürriyeti sayılmaz ve tükenmez bir halde bulunduğunu bildikleri halde Resulullah hakkında zevce ve evlât ittihazını haşa ayıp addetmeleri hasedleri neticesi gülünç bir şeydir.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın bizim resûlümüzden evvel beşerden bir çok resûller gönderdiği, o resûller için zürriyetler ve zevceler halkettiği, zevce ve zürriyet ittihazı nübüvvete mani olmadığı, hiç bir resulün kendiliğinden mucize getirmeyip ancak izn-i ilâhiyle getirdiği, her hâdis olacak şeyin bir kitabı olup o kitapta onun vakti yazılı bulunduğu, Allahü Tealâ'nın bazı ahkâmı imha ve bazısını ispat etmesiyle ahkâmda neshin carî olduğu ve ind-i ilâhide her kitabın esası olan Levh-i Mahfuz olup onda her şeyin yazılı bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulünün kâfirlere vaad ettiği azabın gelmesi vakt-i merhununa bağlı olduğunu beyan ettiği gibi elbette azabın geleceğini ve lâkin o azabı getirmek resulünün elinde olmayıp herhâlde hal-i hayatında gelmek lâzım olmadığını beyan etmek üzere:

وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ۝

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Kâfirlere vaad ettiğimiz azabın bazısını elbette biz sana gösteririz veyahut o azabı göstermezden evvel senin ruh-u pürnurunu biz kabzederiz. Binaenaleyh; senin üzerine vâcip olan ancak tebliğdir ve bizim üzerimize de onların hesabını görmek ve amellerine göre ceza vermektir.]

Yani; habibim! Kâfirler senin vaad ettiğin azabın taahhuruna mağrur olmasınlar. Zira; hâl ü şàn ikiden halî değildir. Ya biz onlara vaad ettiğimiz azabın bazısını sana gösteririz veyahut göstermezden evvel seni âhirete götürür ve ondan sonra onlara azap ederiz. Çünkü; sen azabı inzale me'mur değilsin. Binaenaleyh; senin vazifen azabın geleceğini ve sair ahkâmı onlara tebliğ etmektir ve bize düşen de onların hesabını görmektir.

Bu âyet-i celile; *dört hükmü* havîdir.

B i r i n c i s i ; kâfirlere vaad olunan azabın bazısını Resulullah'ın hal-i hayatında görmesidir.

İ k i n c i s i ; bazısını görmeden evvel irtihâl buyurmasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; Resulullah'ın vazifesi ancak tebliğ olup azabı getirmeye me'mur olmamasıdır.

D ö r d ü n c ü s ü ; Allahü Tealâ'nın onların bilûmum amellerinin hesabını görüp cezalarını vermesidir.

***

Vâcip Tealâ müşriklere vaad olunan azabın bazısını resulünün görmesini veyahut görmeden evvel vefat etmesini beyan ettiği gibi azabın alâmetlerinin zuhur ettiğini dahi beyan etmek üzere:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا

buyuruyor.

[«Kâfirler azabın vukuunda şekkederler de biz onların arzını etrafından noksan ederiz. Onu görmediler mi?]

وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ

[Halbuki Allahü Tealâ suret-i kat'iyede hükmeder ve hükmünü tağyir için ta'kib edici yoktur.]

وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾

[Allahü Tealâ'nın hesabı süratlıdır.» Binaenaleyh; hükmünü tağyire çalışanların hesaplarını derhal görür.]

Yani; kâfirler azabın vukuuna şüphe ederler, hayatlarının bekasına emin oldular da onların memleketlerinin etrafını biz noksan eder, arazilerini fütuhatıyla ehl-i İslâma verdiğimizi görmediler mi? Ve Müslümanların kahren ve cebren topraklarının bir kısmını ellerinden almaları vaad olunan azabın gelmesine büyük bir alâmet değil midir ve bizim büyüklerini ihlâk edip kuvvetlerini kesretmemiz daha kuvvetli azabın gelmesine delil yönünden kâfi değil midir? Ve kullarının ahvalini tedbir eden Allahü Tealâ hükmeder, her şeyde hükmü kat'îdir. Hükmünü tağyirle ta'kib ve reddedecek kimse yoktur. Binaenaleyh; ahval-i ibada dair hükmünün istinafı ve temyizi yoktur, derhal infaz olunur ve hükmünü tağyire çalışanlara hesabı seridir. Şu halde ellerindeki arazilerinin bir kısmının Müslümanların ellerine geçtiğini ve âlemin imaretinden sonra harap ve hayattan sonra behemehal mevtin muhakkak olduğunu ve kemâlden sonra noksan gibi tebeddülâtı gördükleri halde şu tebeddülâtın kendilerine ârız olmayacağına neden emin oldular ki azabın gelmesinde şekkediyorlar.

Hulâsa; bir kavmin arazilerinin ecnebi eline geçmekle noksan olması o kavim hakkında azaba alâmet olduğu, Allah'ın hükmü kat'i olup reddedecek bir kimsenin bulunmadığı ve hükmünü tağyire çalışanlara hesabının sür'atli olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müşriklere vaad olunan azabın alâmetlerinden

bazılarının zuhur ettiğini beyan ettiği gibi evvel geçen milletlerin de Mekke müşrikleri gibi resullerine hile yaptıklarını ve fakat yaptıkları hilenin izn-i ilâhi olmadıkca te'siri olmadığını beyan etmek üzere :

وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا

buyuruyor.

[Mekke ahalisinden evvel geçen milletler de kendilerine meb'us olan resullerine hile yaptılar, fakat hilelerinin bir faydasını görmediler. Zira; mekrin cemii; Allah'ındır. Onun tesirini halkeden Allah'tır. Kullar her ne kadar tedbir ederlerse de te'sirini Allahü Tealâ halketmeyince hiç faydası olmaz, emekleri zayi olur. Binaenaleyh; kâfirlerin hileleri ekseriyetle faydasız kalır.]

يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ

[Allahü Tealâ her nefsin kesbettiği ef'âlini bilir. Ve ona göre cezasını verir.]

وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ۝

[Her kâfir yakında âkıbet-i hasene kimin olduğunu bilir; fakat âhirette bilmek fayda vermez.]

Fahri Râzi'nin beyanı vechile mekrin zararı ancak Allah'ın izniyle olup izn-i ilâhi olmayınca hiç te'siri olmayacağına bu âyet delâlet eder, zaman-ı saâdette kâfirlerin mekri evvel geçen milletlerin mekri gibi Allahü Tealâ te'siri halketmeyince akîm kalacağını beyanla Cenab-ı Hak resulünü tesliye ve mekreden kâfirleri âkıbet endişesiyle tehdid etmiştir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı vechile mekrin küllisinin te'siri Allahü Tealâ'nın izniyle olduğundan mekrin cemii Allah'ın olduğu beyan olunmuştur. Yani «Mekrin cemiinin te'siri Allah'tandır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ te'sirini irade etmezse yok mesabesindedir» demektir.

Hulâsa; âyet-i celile dört hükmü havi olup onlar da *kavm-i Kureyşten evvel geçen milletlerin de Kureyş kavmi gibi resulle-*

rine bir takım hileler yaptıkları, yapılan hilelerin tesiri Allah'tan olduğu cihetle Allahü Tealâ murad etmedikce hiç te'siri olmayacağı, Allahü Tealâ'nın her nefsin amelini hatta yapılan mekri bildiği ve yevm-i kıyamette âkıbet-i hasene kimin olduğunu her kâfirin bileceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin risalete ta'nlarını kendi şehadetiyle reddetmek üzere:

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Habibim! Kâfirler sana «Taraf-ı ilâhiden gönderilmiş resul değilsin» derler. Sen onlara «Sizinle benim beynimizde şahit yönünden Allahü Tealâ kâfi oldu ve kendi indinde kitabın ilmi olanların şehadetleri dahi kâfi oldu. Çünkü; ehl-i kitabın uleması benim resul olduğumu kitaplarında gördükleri vechile bilirler» demekle hakkaa resul olduğunu ispat et.]

Beyzâvî'nin beyanı vechile *A l l a h ' ı n ş e h a d e t i ; yedinde nübüvvete delâlet eder mucize halketmektir. K â f i r - l e r* le murad; *Yehûdun reisleridir. K i t a p* la murad; *Tevrat ve İncil'dir. K i t a b a i l m i o l a n l a r* la murad; *Yehud'-dan iman eden (Abdullah b. Selâm) ve etbâ'ı ve Nasara'dan iman eden (Selman-ı Farisi) ve (Temim Darî) gibi zevattır.* Binaenaleyh; Allahü Tealâ yedinde mucize halketmekle vé ehl-i kitaptan iman edenlerin kitaplarında gördükleri ilimleriyle şehadet edince başka şahidin şehadetine ihtiyaç yoktur.

Bu âyette *k i t a p* la murad; *Kur'an* olduğuna nazaran Fahri Râzi'nin beyanı vechile *manâ-yı nazım* şöyledir : [Benim nübüvvetime şahit yönünden Allahü Tealâ'nın ve Kur'an'a ilmi olanların şehadetleri kâfidir. Çünkü; Kur'an'ın fesahat ve belâgatını ve dekayık-ı ahkâmını bilenler Kur'an'ın kelâmullah olduğuna ve benim hakkaa resul olduğuma elbette şehadet ederler] demektir.

⁂

SURE-İ İBRAHİM

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Elli* veyahut *elli iki* âyeti havidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ

اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ۝

buyuruyor.

[Şu sûre; bir kitaptır ki habibim! Biz o kitabı senin nası zulümat-ı küfürden Rablerinin izniyle nur-u imana çıkarman için sana inzal ettik ki o nur-u iman aziz ve hamid olan Allah'ın tarikıdır.]

Yani; iman ve ibadetle feyz-i ilâhiye liyakat kesbeden insan-ı kâmil! Şu kıraat olunan sûre bir kitaptır ki Rablerinin izniyle nâsı zulümat-ı cehil ve küfürden nur-u irfan ve imana senin ihrac etmen için biz o kitabı ey Resulü Ekrem! Sana inzal ettik ve nur-u iman herkesin hamdine lâyık ve cümle âleme galip olan Allahü Tealâ'nın kullarına tayin ettiği bir yoludur. Binaenaleyh; o tarika senin delâletinle her kulun sülûk etmesi vâciptir.

Hâzin'in beyanı vechile *z u l ü m a t* la murad; *dalâlet-i küfür ve cehil ve envâ'-ı maâsîdir. Bu gibi cinayetleri irtikâb edenler karanlıkta kalmış kimseler gibi yollarını şaşırdıkları için* bunlara zulümat denmiştir. *N u r* la murad; *ilim, irfan hidayet, iman ve envâ'-ı ibadettir.* İlim, irfan ve iman; *sahiplerini nur gibi aydınlığa çıkardıkları için* bunlara nur denmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile küfür ve sair maâsînin tarikları çok ve imanın tarikı bir olduğuna işaret için zulümat kesrete delâlet eden *cemi'* sıygasıyla ve nur *müfred* sıygasıyla varid olmuştur.

Allah'ın iradesi taalluk etmedikçe bir kimseyi Resulullah'ın küfürden imana çıkaramayacağına bu âyet delâlet eder. Çünkü; Rasulullah'ın Kur'an'la nâsı zulümattan nura çıkarması izn-i ilâhiye ta'lik olunmuştur. Zira izn-i ilâhi; *irade* manâsına olduğu gibi kullarına imanı tevfik ve zulümattan çıkmalarını teshil iradeye bağlı olduğuna işaret olunmuştur. Şu kadar ki irade-i ilâhiye abdin iradesine tâbidir. Abid imanı irade ederse Allahü Tealâ da murad eder ve halk buyurur.

(صراط العزيز) *nur lâfzını tefsirdir.* Yani; «Nasın zulümattan çıkıp kendine vasıl olacakları *nur* nedir?» suâline cevap olarak «Her fiilinde meth ü senaya lâyık ve emrinde cümle âleme galip olan Allah'ın tarikıdır» denmekle cevap verilmiştir ki «Nur-u iman; ayn-ı tarik-ı ilâhi» demektir.

Sırâtın gayet âlî bir tarik olup sülûk edenleri tarik-ı necata ve saâdet-i dareyne îsâl edeceğine işaret için *galip ve ulu* manâsına olan *aziz* ismine muzaf kılınmış ve o tarikın cümle ukalâ indinde makbûl bir tarik olduğuna işaret için *zat-ı ülûhiyeti* hamîdle tavsif olunmuştur.

Hulâsa; Kur'an'ın inzalinden maksad nâsı zulümat-ı küfür ve cehilden nur-u irfan ve imana çıkarmak olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ı inzalden maksadı beyandan sonra zatını kudret-i kâmileyle tavsif ve Kur'an'a iman etmeyen müşrikler için azab-ı şedid olduğunu beyan etmek üzere :

اَللّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ

buyuruyor.

[Nur-u iman şol Allahü Tealâ'nın tarikıdır ki semâvât ve arzda olan cümle mevcudat onundur.] Zira; semâvât ve arza ve onlarda bulunan mevcudata Allah'ın gayrı bir malik yoktur.

وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ۝

[Şiddetli azaptan helâk; Kur'an'a iman etmeyen kâfirlere mahsustur.] Çünkü; kâfirler Kur'an'a iman etmedikleri cihetle zulümat-ı küfürden nur-u imana çıkamadıkları için tarik-ı necatı bulamadılar. Binaenaleyh; şiddetli azaba müstehak olduklarından helâk onlara mahsustur.

Yani; Allahü Tealâ'nın tarikı müstakîm ve ef'âli mu'tedildir. Zira; semâvâtta bulunan yıldızlar ve sair mevcudat ve arzda bulunan anâsır ve mürekkebat ve kemal-i itidâl ve intizac üzere bulunan hububat, nebatat ve hayvanat cümlesi Allah'ın kabza-i kudretindedir. Binaenaleyh; cümle mevcudatta Allah'ın gayrı tasarruf eden bir kimse olmadığından kullarını ıslah için ta'yin ettiği tarik; tarikların adalette ziyadesi olduğu gibi nâsın ahvalini ıslah ve rahatını temin etmekte her tarikların a'lâsı olduğu cihetle bu tarik; sülûk eden kimseleri saha-i selâmete îsâlde yektâdır. Şu halde bu tarika tevessül etmeyen kâfirler dünya ve âhirette zarar görüp saâdet-i dareynden mahrum olmakla şiddetli azapla helâk onlara mahsustur.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'a iman etmeyen müşrikler için azab-ı şedid olduğunu beyandan sonra helâke müstehak olan kâfirlerin evsafını beyan etmek üzere :

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا

buyuruyor.

[Helâke müstehak olan kâfirler şol kimselerdir ki onlar hayat-ı dünyayı âhiret üzere ihtiyar ve nası din-i ilâhiye duhulden

meneder ve din-i ilâhide eğrilik ararlar.] Zevale maruz ve bekası olmayan dünyayı âhiret üzerine tercih ettiklerinden âhireti bütün bütün terkederler ve bütün himmetlerini dünyaya hasrettiklerinden ibadetlerini dahi Allah'ın gayrıya sarfederler ve yalnız hayatı dünyayı ihtiyarla iktifa etmezler, belki din-i hakka dahil olmak isteyenleri menederler ki kendilerinin dâl oldukları gibi zuafâ-yı ibadı da idlâl ederler ve tarik-ı ilâhi olan din-i İslâmda eğrilik ararlar ve isterler ki din-i hakta bid'atlar zuhur etsin ve gayr-ı ma'kul meseleler karışmakla lekeler hasıl olsun ve istikameti eğriliğe temayül etsin ki herkesi idlâle yol açılsın ve onunla halkı iğfal etsinler.

أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٣﴾

[İşte şu hayat-ı dünyayı âhirete tercih ve nası tarik-ı haktan meneden ve din-i hakta eğrilik arayanlar hidayetten gayet uzak bir dalâl içindedirler.]

Çünkü; bunların bu fena sıfatları sebebiyle onlar dalâletten hidayete tecavüz etmezler. Zira; irtikâb ettikleri sıfatlar ayn-ı dalâlettir.

Bu âyet; ef'âl-i ibadın halikı Allahü Tealâ olduğuna delâlet eder. Zira; ef'âl-i ibadda arz üzerinde bulunan mevcudat da dahildir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette kâfirlerin azab-ı şedidle helâklerine; *üç sebep beyan olunmuştur :*

B i r i n c i s i ; hayat-ı dünyaya muhabbet edip onu âhiret üzerine tercih etmeleridir. Çünkü dünyaya muhabbette ifrat; ümmü rezaildir. Zira dünya; birtakım emraz, âlâm, ekdar, ahzan, illet, zillet ve maişet endişesi gibi belâ ve mihnete mahâl olduğundan bu gibi mahall-i mihneti saâdet-i ebediyeye mani kılmak elbette helâki mucip bir hamakattır. Amma dünyaya sa'yetmek, dünya vesilesiyle envâ'-ı hayrata vasıl olmak, nefsini izzetle yaşatmak, evlâd ü ıyalini rahat ettirmek, ihtiyactan kurtarmak ve meşru surette mal kazanmak hüsn-ü niyete makrun olduğu surette ayn-ı ibadet olduğundan memduhtur. Şu halde mezmum olan

dünyaya fart-ı muhabbetle âhireti unutmak ve bütün emelini dünyaya hasretmek ve her şeyi dünyadan beklemektir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette dünyayı âhiret üzerine tercih edenleri zemmetmiş ve helâke sebep olanın da bu kabil muhabbet olduğunu beyan buyurmuştur. Yoksa mutlaka dünyaya sa'yetmek mezmum değildir.

İ k i n c i s i ; *din-i ilâhiye duhulden nâsı men ile idlâl etmektir.*

Ü ç ü n c ü s ü ; *din-i ilâhide eğrilik aramak ve halkın zihnini bir takım evhamatla doldurmak ve ahkâm-ı diniyede şüpheye sevketmektir.* İşte şu sıfatlarla muttasıf olan kimselerin hidayetten uzak bir dalâl içinde olduklarını Cenab-ı Hak beyan etmiştir. *D a l â l i n u z a k* olmasıyla murad; *hidayete avdet etmek ihtimali olmayan dalâl* demektir.

Hulâsa; şu üç sıfat hangi şahısta bulunsa helâke sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nası zulümat-ı cehlden nur-u imana çıkarmak için resulüne Kur'an'ı inzal ettiğini beyan ettiği gibi her resulün kendi kavminin lisanıyla ba'solunduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ ط

buyuruyor.

[Biz resullerden hiçbir resul irsal etmedik, illâ nasa ahkâmı kolaylıkla beyan etmesi için kendi kavminin lisanıyla irsal ettik.]

فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ط

[Binaenaleyh; Allahü Tealâ dilediği kimseyi idlâl eder ve dilediği kimseyi hidayette kılar.]

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

[Halbuki Allahü Tealâ cümleye galip ve ef'âli hikmet üzere müştemil bir hakîmdir.]

Yani «Biz her resulü kendi kavminin lisanıyla gönderdik ki kavmine ahkâm-ı şeriatı kolaylıkla beyan etsin ve nas da daveti ve davetten maksadı kolayca fehmeylesin ve icabetlerinde müşkülât çekilmesin. Çünkü; resulün lisanı ve cinsi gönderildiği kavimden olmasa ülfet ve ünsiyet olamayacağı gibi kavmin de yevm-i kıyamette Cenab-ı Hakka karşı «Gönderdiğin resulün lisanını bilmediğimizden ne dediğini anlayamadık. Binaenaleyh; iman da etmedik» diyerek i'tizar edebilirler. Halbuki resulün kendi lisanlarıyla herkesin anlayabileceği bir lisanla davet edince bu i'tizara mecal kalmaz. Binaenaleyh; bazı kimseler davet-i resûlü dinlemediklerinden ve imana meyletmediklerinden onların su-u iradeleri neticesi Allahü Tealâ onların ihtiyar ettikleri dalâleti halkla idlâl eder ve bazı kimseler de iradelerini imana sarfla davete icabet ederler. Allahü Tealâ onların ihtiyar ettikleri hidayeti halkeder. Zira; Allahü Tealâ her şeye galip ve ef'âli hikmeti mutazammındır.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile resûl gönderilen bir kavimde dalâl asıl olup hidayet davet-i resûle icabetle hasıl olacağına işaret için *dalâl, hidayet* üzere takdim olunmuştur.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile âhir zaman peygamberi cemi-i akvama ve belki ins ü cinne meb'ustur. Halbuki her kavmin ayrı ayrı lisanları olduğundan bu âyetin meâline nazaran «Başka lisan üzere akvama ve milletlere meb'us olmaması lâzım gelmez mi?» suâline cevap: Gerçi Resulullah kavm-i Araptan ve lisan-ı Arap üzre gönderilmişse de Resulullah'dan ahz-ı feyzetmiş olan zevat-ı kiram ahkâm-ı dini diğer milletlere tercüme etmek suretiyle tebliğ etmiş olduklarından her kavim hakkında tebliğat kendi lisanlarıyla vâki olmuş addedildiği cihetle onlar hakkında da resuldür ve tebliğat lisan-ı resulden tercüme olunduğu için resul o kavim hakkında dahi kendi lisanlarıyla resul demektir. Çünkü; Arabın gayrı akvama tebliğat lisan-ı Arapla olmuyor, belki lisan-ı Arap o kavmin lisanına tercüme edilerek tebliğ olunduğu cihetle resulün risaleti o kavme, kavmin kendi lisa-

nıyla oluyor. Binaenaleyh; her kavme kendi lisanıyla tebliğat vuku bulmuştur. Çünkü; resulün kendi kavminin lisanı üzere kitabı olunca o kavmin, kitabı kolay anlayıp ahkâmını ve maksadı idrak edince imanı ve resulün davetine icabeti sühûletle hasıl olacağından şeriatın esasını te'sis etmek kolay olduğu gibi esası te'sis olunan şeriatı akvam-ı saireye neşr ü ta'mim etmek de kolay olduğunda şüphe yoktur. Nitekim de öyle oldu. Zira; Araplar arasında ve Ceziret-ül Arap'ta şeriat-ı İslâmiye takarrur edince zaman içinde kürre-i arzın hemen nısfından fazlasına neşr ü ta'mim edildi. Fakat bir resul kendi kavminin gayrı başka bir kavmin lisanı üzere ba'solunsa şeriatın te'sisi mümkün olmaz. Çünkü; kendi kavmi o lisanı anlamadığı cihetle o kavme kabul ettirmek imkânı olamadığından o resûl kendi kavmi içinde şeriatını te'sise muvaffak olamaz. Kendi kavmine kabûl ettiremediği şeriatı diğer kavme hiç kabûl ettiremez ve bir resulün her kavim içinde teşebbüsatta bulunması da imkân haricindedir. Meselâ bizim resulümüz Araptan olduğu halde lisan-ı Arabın gayrı bir lisanla ba'solunmuş olsaydı kavm-i Araba kabul ettirmek mümkün müydü? Kur'an, lisan-ı Arap üzere nazil olduğu halde kabulünde ve şeriatı tesiste ne kadar müşkülât çekildiği ma'lûmdur. Amma lisan-ı Arap üzere olup derhal anladıkları cihetle ezkiya-yı Araptan bir çoklarının hemen kabul edip Resulullah'a muîn ve yardımcı olmalarıyla kabail-i Arap arasında din-i Muhammedî takarrur edince kavm-i Arap tercümanlar vasıtasıyla ekser-i bilâda tebliğ ettiler. İşte şu tebliğat lisan-ı resulü tercümeyle emr-i risalet üzere tebliğ olunduğundan Resulullah her kavme o kavmin lisanıyla ba'solunmuş demektir. Çünkü tebliğ eden kimseler Resulullah'ın resulleridir. Ve esasen her kavmin lisanı üzere bir kitap nazil olmaya ihtiyac yoktur. Çünkü; her millete resul olan zat üzerine meb'us olduğu milletlerin adedince kitap nazil olmakta bir çok mahzur da vardır. Bir kitap her kavmin lisanı üzere nazil olsa zaptında müşkülât olur. Zira; ayrı ayrı insanlarda kelimelere başka manâlar verileceği cihetle bir çok mesail akvam arasında muhtelif safhalara dökülür, efkâr dağılır, din-i vâhid üzere ictimâ mümkün olmaz, ta'lim ve taallüm kapıları kapanır. Amma bir lisan üzere olup o lisan üzerine tercümeler vasıtasıyla neşr ü ta'mimde zabıt kolay olduğu

cihetle esas mütevatir olur, aslâ tağayyür arız olmaz. Kelime bir, manâ bir olduğundan efkâr-ı ümmet esasta müttefik olur. Meselâ Kur'an lisan-ı Arap üzere nazil oldu, dünyanın her tarafına dağıldı ve lâkin bin üç yüz küsur senedir değil kelimesine hatta harfine bile halel gelmedi. Ve ahkâmına tagayyur arız olmadı. Amel edenler eder, amel etmeyenlerin amel etmediklerinden dolayı Kur'an'a bir noksan gelmez. Kur'an yine Kur'an'dır ve erbab-ı diyanet de onunla amel eyler.

İşte şu esasa binaen bir resulün ümmeti muhtelif milletlerden bulunmasına ve o resulün o milletlere meb'us olmasına her milletin lisanı üzere bir kitap getirmek lâzım gelmediğinden Cenab-ı Hak her nebi ancak neş'et ettiği kavmin lisanıyla ba'solunduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur ki o kavmin içinde neş'et ettiğinden ilk tebliğat orada vuku bulacağına ve şeriatı te'sis etmek kolay ve ümmeti bir noktada toplamak mümkün olacağına ve takarrur etmiş olan şeriatın hâmîsi çok olup etrafa neşri az zaman içinde husûl bulacağına binaen her nebi kendi kavminin lisanıyla ba'solunduğu beyan olunmuştur. Binaenaleyh; her nebi kendi kavminin lisanıyla ba'solunmuş ve kavmine Allah'ın emrini tebliğ etmiş ve kitaplar da aynı lisan üzere nazil olmuştur. Şu halde bir resulün kendi kavminin lisanı üzere ba'solunmasından risâleti o kavme münhasır olup başka akvama resul olmaması lâzım gelmez.

***

Vâcip Tealâ resullerini kendi kavminin lisanı üzere ba'settiğini beyan ettiği gibi rusül-ü kiram içinde Hz. Mûsâ'nın tebliğatta çok müşkülâta tesadüf ettiğinden diğerlerini beyandan evvel onun bi'setini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيّٰمِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Mûsâ (A.S.) ı biz muci-

zelerimizle muhakkak kavmine resul gönderdik ve dedik ki «Yâ Mûsâ! Kavmini zulümat-ı cehilden nur-u ilme çıkar ve kavmine Allah'ın günlerini yani ümem-i salife üzerine geçen Allah'ın günlerini ve o günlerde ümmetler üzerine vâki olan havadisi zikret ki onlardan ibret alsın ve sana tebaiyet etsinler.]

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝

[Zira; şu vekayii kavmine zikretmekte belâya sabreden ve nimete şükreden kavm için kudret-i ilâhiyeye alâmetler vardır.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Zatıma yemin ederim ki kavmini ıslah için senden evvel biz Mûsâ (A.S.) i asâ ve yed-i beyzâ gibi mucizelerle resûl olarak kavmine gönderdik ve dedik ki «Yâ Mûsâ! Sen kavmini cehl, küfür, fışk u fücur gibi zulümattan ilim ü iman ve a'mâl-i saliha gibi nura çıkar ve Allah'ın akvam üzere belâyâ ve meşakkatlarla veya âfiyet ve nimetlerle cereyan eden günlerini zikret. Zira; bu günleri zikirde belâyâya sabır ve nimete şükreden her kimse için alâmetler ve ibretler vardır».

Hz. Mûsâ'nın mucizeleri defaâtla zikrolunduğu için burada tekrar edilmemiş ve bu sûrenin evvelinden bu âyette beraber olduğu halde cümle enbiyanın bi'setlerinden maksadın her nebinin kavmini zulümattan nura çıkarmak olduğu anlaşılmıştır. Çünkü; Cenab-ı Hak bizim peygamberimize nâsı zulümattan nur-u imana çıkarmak için Kur'an'ı inzal ettiğini beyandan sonra Hz. Mûsâ'ya dahi kavmini zulümat-ı küfürden nur-u imana çıkarmasını emrettiğini beyan etmiştir.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları vechile *e y y a m* la murad; *ümmetler üzerine vâki olan vakaayi ve umur-u mühimmedir.* Her milletin üzerine cereyan etmiş bir takım vakaayi vardır ki onları zikirde insanlar için bir çok ibretler olduğundan mesaibe sabır ve nimete şükür hep vukuâtta münderictir. Esas tarihin kıymeti de bu cihettendir. Binaenaleyh; ümmet-i Muhammediyeyi sabra ve şükre teşvik, ibrete ve insafa davet için Cenab-ı Hak Kur'an'da ibretnüma birtakım tarihe ait vukuâttan bahsetmiş, herbirinde insanları sabra ve şükre teşvik eylemiş, o meyanda insa-

niyetin alâkadar olacağı bir çok mesail-i mühimme beyan buyurmuş ve âbidleri Allah'ın lutfunu beyanla ibadete terğib ve kâfirler, âsîler üzerine vâki olacak gazabını beyanla kullarını bilûmum günahlardan tenfir etmiştir ki isyanda ısrar ettikleri surette azabın nazil olacağını beyanla tehdid dahi hasıl olmuştur.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın Hz. Mûsâ'yı kavmini zulümat-ı küfürden nur-u imana çıkarmak için kavmine resul gönderdiği, ümmetler üzerine cârî olan Allah'ın günlerini zikretmesini emrettiği, bunları zikirde belâya sabır ve nimete şükreden her mümine ibret olduğu, binaenaleyh; mümin olan bir kimsenin sürur, ferah, âfiyet ve nimet zamanları çok şükretmek ve gumum, humum, mihnet ve belâ zamanları şiddetle sabreylemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) a milletler üzerinde cereyan etmiş olan vakayii zikretmesini emrettiğini beyandan sonra Mûsâ (A.S.) ın zikrettiğini beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda Mûsâ (A.S.) kendi kavmine «Sizin üzerinize vâki olan Allah'ın nimetlerini zikredin. Zira; Allahü Tealâ âl-i Fir'avn'ın şerrinden sizi kurtardı ki onlar size azabın en kötüsünü reva görür ve kasdederler, oğlanlarınızı keserler, kızlarınızı ibkaa ederlerdi. Bunların cümlesinden sizi Allahü Tealâ kurtardı. Bu sizin hakkınızda bir nimettir. Bu nimeti zikirle şükrünü eda edin» demekle kavmine geçmiş vukuâtları hatırlattı.]

وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ۝

[İşte şu âl-i Fir'avn'ın size lâyık gördükleri azapta Rabbinizden sizin için pek büyük imtihan vardır.]

Yani; Allahü Tealâ Mûsâ (A.S.) a geçmiş vak'aları kavmine zikretmesini emredince Mûsâ (A.S.) kavminin başından geçen belâları ve o belâlardan sonra nail oldukları nimetleri zikretti ve dedi ki «Ey kavmim! Sizin üzerinize Allah'ın feyezan eden nimetlerini zikredin şol zamanda ki o zamanda Allahü Tealâ sizi Fir'avn gibi bir zalimin ve etbâ'ının zulmünden kurtardı. Çünkü; siz onların kahrı altında yaşar, esaretle vakit geçirir ve onlar herşeye kaadirken siz hiç bir şeye kaadir değildiniz. Zira; onlar size en fena azabı kasdeder, hatta ırkınızı kesmek için oğlanlarınızı boğazlamak suretiyle katil ve kendileri istifraş etmek ve size âr ve ayıp olmak için kızlarınızı ibkaa ederlerdi, bunların size böyle çirkin azaplarla azabetmelerinde Rabbiniz tarafından size büyük imtihan vardır. Zira; onlara kudret veren ve sizi âciz kılan Allahü Tealâ'dır.»

Oğlanlarını kesmek ve kızlarını ihyâ etmek su-u azabı tefsirdir. Çünkü; oğlanlarını katletmek azab olduğu gibi kızlarını ibkaa etmek dahi azaptır. Kızları ibkaa; hüsn-ü niyete makrun değil, belki su-i niyete makrundur ki, kızları kendi şehevat-ı nefsaniyelerine âlet etmek ve cariye gibi kullanmak için katilden âzad etmeleri kavm-i Mûsâ için belânın en büyüğüydü. Çünkü; namuslarını berbat etmek için irtikâb olunmuş bir cinayet olduğundan oğlanlarını kesmekten daha fena olduğunda şüphe yoktur. Bir kimsenin oğlunu katlettiklerinde elemi ve hüznü bir müddet-i muvakkata devam eder, sonra unutur. Amma kızlarını senelerce kendi gözü önünde bir ecnebinin suret-i gayr-ı meşruada istihdamı bitmez ve tükenmez bir belâdır.

*
* *

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın kavmine nasihatından bakiyeyi zikretmek üzere :

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Ey kavmim! Zikredin şol zamanı ki o zamanda Rabbiniz size ilân etti ve dedi ki «Eğer siz nimete şükrederseniz elbette ziyade ederim ve eğer nimetin şükrünü terkederek küfrederseniz küfrünüzün zararı size aittir. Zira; küfredenlere azabım pek şiddetlidir.]

Yani; zikredin Rabbinizin size ilân edip bildirdiği zamanı ki o zamanda envâ-ı.nimetiyle sizi terbiye eden Rabbiniz size hitaben «Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki iman etmek ve amel-i salih işlemekle nimetlerimin kadrini bilip, şükrünü eda ederseniz elbette ben size nimetimi ziyade ederim ve eğer küfran-ı nimet edib isyanda devam ederseniz küfrünüzün zararı size aittir. Zira; küfredenlere benim azabım şiddetlidir» demekle şükredenlerin nimetlerini tezyid edeceğini vaadle kullarını şükretmeye tergib etmişti.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile *ş ü k ü r ; mün'ime ta'zîm etmek ve nimetin kadrini bilmektir.* Çünkü; nimetin kadrini bilince o nimeti veren Allahü Tealâ'ya muhabbeti tezayüd eder ve muhabbet tezayüd ettikce ma'buduna ibadeti artar ve ârif billâh mertebesini ihraz eyler. Binaenaleyh; saâdet-i dareyne nail olur ve kadri bilinen nimet, kefalet-i ilâhiye altında olduğundan şakir olan kimsenin nimeti devamlı olduğu gibi ez'âf-ı muzâaf, ziyade olur. Çünkü; Medarik'te beyan olunduğu vechile nimete şükretmek mevcut nimeti bağlamak ve gaipte olan nimeti avlamaktır. Amma küfran-ı nimet eden nimetin kadrini bilmediğinden mün'imine ta'zîm edemez ve mün'imine karşı yabancı olur. Binaenaleyh; elinde olan nimet daima ziyadan hâlî kalmaz.

Allah'ın insanlar üzerine nimetleri; sıhhat-ı beden, düşman korkusundan, zulm ü taaddîden emin olmak, emvâl ü evlât ve bunların afetten mahfuz olmaları gibi sayılmaz ve tükenmez şeylerdir. Bunların her birinin ayrı ayrı şükürleri vardır. Çünkü; onların her birini Allah'ın tayin ettiği mahâlde isti'mâl etmek ve o nimetleri veren zatın azametini bilmekle ona ubudiyeti kendi için bir şeref addetmek şükrün hulâsasıdır. Şu halde bu nimetleri mahallinin gayrıda isti'mâl; küfran-ı nimettir.

Hulâsa; nimete şükretmek nimetin ziyadelenmesine sebep ve küfranı nimet nimetin zevalini mucip olduğu gibi şiddetli azaba dahi sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ nimete şükrün dünyada ve âhirette envâ'-ı hayrat ve saâdete sebep olduğunu ve küfran-ı nimetin envâ'-ı hırmana ve şiddetli azaba vesile olacağını beyandan sonra küfrün mazarratı ve şükrün menfaatı ancak insanlara ait olduğunu Hz. Mûsâ'dan hikâye suretiyle beyan etmek üzere :

وَقَالَ مُوسَىٰ إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) kavmine dedi ki «Siz ve yer yüzünde olanların cemii küfrederseniz Vâcip Tealâ'ya aslâ zarar edemezsiniz. Zira; Allahü Tealâ cemi-i mahlûkattan ganî ve bilcümle ef'âlinde mahmuddur.]

Yani; Mûsâ (A.S.) Beni İsrail'e, «şükrederseniz nimetiniz tezayüd eder, küfrederseniz şiddetli azaba müstehak olursunuz» demekle ümmetine vesâyâda bulunduktan sonra nasihatına şunu da ilâve ederek «Ey kavmim! Eğer siz ve yeryüzünde olan kimselerin cemii küfretse küfrünüzün zararı size aittir. Vâcip Tealâ'ya hiç bir zarar arız olmaz. Zira; Allahü Tealâ sizin şükrünüzden ganîdir ve zatında hamde müstehak olduğundan melekler ve cümle zerrât-ı cihan kendine hamdetmekle meşguldür. Binaenaleyh; siz isterseniz hamdeder ziyade nimete nail olursunuz, isterseniz küfran-ı nimet eder, nimetinizi zayi edersiniz» demekle kavmine hakikatı beyan etti.

*
**

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ (A.S.) ın kavmine vâki olan nesayihinden bazılarını beyandan sonra bazı aharı beyan etmek üzere :

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ

buyuruyor.

[Ey kavmim! Sizden evvel geçen kavm-i Nuh, Âd, Semûd ve bunlardan sonra gelen ümmetlerin haberleri size gelmedi mi? Elbette geldi.]

لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ

[O helâk olup giden milletlerin sayılarını ve helâklerinin keyfiyetini Allah'tan maada kimse bilmez, ancak Allahü Teâlâ bilir.]

جَاۤءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا اَيْدِيَهُمْ ف۪ٓي اَفْوَاهِهِمْ

[Akvam-ı sabıkanın resulleri mucizeleriyle kendilerine gelince onlar resullerinin davetlerine ve getirdikleri şeriatlarına buğz u adavet ederek ellerini ağızlarına götürdüler ve parmaklarını ısırdılar, taaccüp ve hayretlerinden dudaklarını gevelediler.]

وَقَالُوا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪

[Ve «Biz sizin irsal olunduğunuz ahkâma küfrettik» dediler.]

وَاِنَّا لَف۪ي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَٓا اِلَيْهِ مُر۪يبٍ ⑨

[Ve sözlerine şunu da ilâve ederek dediler ki «Biz, sizin bizi davet ettiğiniz ahkâmdan şekkediciyiz ve o şek bize şüphe vericidir. Binaenaleyh; size iman edemeyiz». Bu sözleriyle resullerinin davetlerine icabetten imtinâ' ettiler.]

Yani; Hz. Mûsâ kavmine vâki olan nasihatına ilâve ederek vakaayi-i âlemden bazılarına işaret etmek suretiyle dedi ki «Ey kavmim! Sizden evvel geçen Nûh, Âd ve Semud kavminin ve onlardan sonra gelen milletlerin haberleri ve sebeb-i helâkleri size gelmedi mi, onların haberlerini duymadınız mı, onlardan ibret almalı değil misiniz, onların helâklerine sebep olan ma'siyetler sizin helâkinize sebep olmaz mı? Elbette sebep olur. Çünkü; esbapta iştirak müsebbebatta iştiraki icabeder ve o helâk olanların adedini Allah'tan başka kimse bilmez. Zira; nice kavimler Allah'a karşı vâki olan kusurlarına binaen helâk oldular, dünyada harabelerinden başka birşeyler kalmadı. Kusurlarının başlıcası; resullerine isyanlarıdır. Çünkü; onlara resulleri mucizelerle geldiler. Onlar risaletlerini tasdik etmediler. Binaenaleyh; kemal-i hayret ve taac-

cüplerinden ellerini ağızlarına götürdüler ve parmaklarını ısırdılar ve «Biz sizin irsal olunduğunuz ahkâma küfrettik, iman etmeyiz. Nasıl iman edelim. İman edemeyiz. Zira; biz sizin davet ettiğiniz ahkâmdan şek içindeyiz ve o şekkimiz bize şüphe veriyor. Böyle şüphe üzere iman olur mu? Nasıl şüphe etmeyelim? Eğer sizin dediğiniz gibi her şeye kaadir ve her şeyi bilir bir ma'bud olsaydı güneşten daha aşikâr olurdu» demeleriyle davetlerini reddettiklerini ve şu redleri helâklerine sebep olduğunu Hz. Mûsâ kavmine beyan etti. Şu manâ; bu sözün Hz. Mûsâ'nın sözü olduğuna nazarandır. Amma Allahü Tealâ'dan ümmet-i Muhammed'e hitab olduğuna nazaran manâ aynı manâdır ve lâkin ümmet-i Muhammed'e hitap olarak ümmet-i Muhammedi tehdid olur. Çünkü; her iki ihtimale karşı âyetten maksat; ümem-i salifenin helâklerini beyanla mevcut olan milletleri imana ve insafa davet etmektir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran ellerini ağızlarına götürmelerinin sebebi; rusül-ü kiramın davetlerine taaccüp ve gazaplarıdır. Çünkü; insanların hal-i gazap ve taaccüplerinde ellerini ağızlarına götürmeleri ve parmaklarını ısırmaları âdetleridir. *Yahut* resullerinin davetlerine şiddetle güldüklerinden dolayı ellerini ağızlarına götürmüşlerdir. Zira; pekçe gülen kimsenin elini ağzına götürüp eliyle ağzını kapaması âdettir. *Yahut* resullerin söyledikleri sözlerin kendi itikadlarınca yalan olduğuna işaret için ellerini ağızlarına götürmüşler ve ağızlarıyla söyledikleri sözler yalan demek istemişlerdir.

M ü r i b ; şüphe ve töhmet verici demektir. Yani; «Biz sizin sözünüzden bir şek içindeyiz ki o şekkimiz bize şüphe ve kalbimize ıztırap ve elem veriyor. Binaenaleyh; sizin söylediğiniz sözlere kalbimiz mutmain olup sükûnet bulamıyor. Şu halde bu misilli ıztırap veren sözlere nasıl inanalım?» demektir.

Bu âyet; küfürlerinde dahi şekleri olduğuna delâlet eder. Çünkü; evvelâ «Biz küfrettik» dedikten sonra şek üzere olduklarından bahsetmek küfürleri dahi şek üzere olduğuna delâlet eder.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile Hz. Âdem'den beri geçen senelerin ve milletlerin adetlerini tarihle beyan mümkün değildir. Zira; mümkün olsaydı Cenab-ı Hak helâk olan milletlerin adetlerine âid

ilmi, zatına hasretmezdi. Halbuki (لا يعلمهم الا الله) cümlesiyle zatına tahsis etmiştir. Milletlerin adetleri bilinmeyince zamanları dahi bilinemeyeceği tabiidir.

***

Vâcip Tealâ, resuller ümmetlerini davet ettiklerinde ümmetlerinin aldıkları vaziyetlerini beyandan sonra resullerin ümmetlerine hitabelerini beyan etmek üzere :

قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِى اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

buyuruyor.

[Geçmiş ümmetlerin resulleri «Göklerin ve yerin halikı olan Allahü Tealâ'da şek mi vardır?» dediler.]

يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى

[O Allahü Tealâ sizin günahlarınızdan bazılarını mağfiret ve ecel-i muayyeninize kadar te'hir etmek için resulleri ve kitapları vasıtasıyla sizi imana davet eder.]

Yani; rusül-ü kiram ümmetlerinin şek ve tereddütlerini ve küfrüzere ısrarlarını görünce ümmetlerini tekdir tarikıyla dediler ki «Siz yerin ve göğün halikı olan Allahü Tealâ'nın vücudunda mı şek ediyorsunuz? Halbuki Allahü Tealâ'nın vücudunda şekketmek kaabil değildir. Çünkü; âsârı olan semâvat ve arz meydandadır. Binaenaleyh; bu eserlerin elbette bir müessiri ve halikı olduğunu her akıl sahibinin idrak etmesi lâzımdır. İşte o halik da Allahü Tealâ'dır. Şu halde Allah'ın vücudunda şekketmek ne kadar hamakattır. O Allahü Tealâ ki sizin bazı günahınızı mağfiret etmek ve günahınız sebebiyle alelacele helâk etmeyip ecel-i muayyeninize kadar te'hir etmek için resulleri ve kitapları vasıtasıyla sizi imana ve doğru yola davet eder ki icabet etmekle helâkten ve azaptan kurtulasınız» Rusül-ü kiram bu sözleriyle ümmetlerine nesayihte bulundular.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ'nın mağfiret edeceği günah, insanın günahlarından bazısı olduğuna işaret için ba'za delâlet eden (مِنْ) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü Allahü Tealâ'nın mağfiret edeceği günah; *abdin Allah'a karşı isyanıdır.* Amma hukuk-u ibad; hak sahibiyle helâlleşmeyi icabeder. Zira; mezalimi reddedip hak sahibi hakkını helâl etmedikçe hukuk-u ibaddan kurtulamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette hemze; *vücud-u ilâhide şekki inkâr için varid olmuş istifham-ı inkârîdir.* Zira; vücud-u ilâhiyi ikrar ve fail-i muhtar olduğunu itikad lâzım olduğu fıtrat-ı asliyenin ikrar edeceği şeylerdendir. Çünkü; vücud-u ilâhinin delilleri çok ve zahirdir. Binaenaleyh; vücud-u Bârî'den şekketmek bu mevcut mükevvenattan göz kapamaktır. Yalnız mevcudat-ı saireden göz kapamak da kâfi değil, belki kendi vücudunu da unutmak lâzımdır. Çünkü; vücud-u Bârî'ye insanın kendi vücudu da pek büyük bir delildir.

Hulâsa; rusül-ü kiramın ümmetlerine «Bu âlem-i mükevvenatın halikında mı şekkedersiniz? O âlemin halikı olan Allahü Tealâ sizin bazı günahınızı mağfiret edip ecel-i muayyeninize kadar helâkinizi te'hir etmek için sizi hakka davet eder» dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ rusül-ü kiramın kelâmlarını beyandan sonra ümmetlerinin müdafaalarını beyan etmek üzere :

قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا

buyuruyor.

[Ümmetleri rusül-ü kirama dediler ki «Siz olmadınız, illâ bizim gibi beşer oldunuz. Binaenaleyh; bizim üzerimize meziyet davasına hakkınız yoktur.»]

تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾

[«Siz bizi babalarımızın ibadet ettikleri ma'budlara ibadetten menetmek istersiniz. Eğer davanızda sadıksanız davanızı ispata kâfi açık beyyine getirin, inanalım» dèmekle resullerin risaletlerini inkâr ettiler.]

Yani; rusül-ü kiramın ümmetlerini imana ve tevhide davetlerine karşı «Siz olmadınız, ancak bizim mislimiz beşer oldunuz. Yoksa resul olmadınız. Eğer beşerden resul olsa bizim de sizin gibi resul olmamız lâzım gelirdi. Binaenaleyh; biz resul olmayınca siz de resul değilsiniz. Şu halde sizin bizim üzerimize fazilet ve meziyet davasına hakkınız yoktur. Siz risalet davasıyla bizim babalarımızın ibadet ettikleri ma'budlara ibadet etmekten bizi menetmek murad ediyorsunuz. Eğer siz risalet davanızda sadıksanız davanızı ispat edecek açık beyyineler getirin ki bizim şüphemizi kaldırmak suretiyle bize galebe ve bizi ilzamla imana mecbur etsinler» demeleriyle risalete bir takım şüpheler irad ettiler. Halbuki şüphelerinden birincisi olan rusül-ü kiramın beşer olması risaletlerine mani değildir. Çünkü beşere resul; ancak beşerden olur ve «Siz de bizim gibisiniz» demek yanlıştır. Evet! İnsaniyet ve avarız-ı beşeriye noktasından rusül-ü kiram âhâd-ı ümmete müşabihtirler ve lâkin kuvve-i kudsiye, mezâyâ-yı âliye, menakıb-ı celile cihetinden âhâd-ı ümmete kıyas kabul etmez. Zira; enbiya-yı kiramın mertebeleri beşeriyetin en yüksek tabakalarında olduğu cihetle âhadın o mertebeye baliğ olması mümkün değildir. Zira; nübüvvet kisible değildir ki insanlar sa'yetmekle vasıl olsunlar. Belki nübüvvet; ihsan-ı ilâhiye ve mevhibe-i sünhaniyedir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak o mertebe ve mansıba müstehak olan zat-ı şerifi bilir, nübüvvet kürsüsüne onu oturtur ve kullarıyla kendi arasında tarik-ı hakkı kullarına tebliğ için vasıta kılar.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile ümmetlerin resullerinden açık beyyine istemeleri mücerret inat içindir. Zira; her nebi ümmetine kanaat verecek ve davasını ispat edecek mucize izhar etmiştir. Lâkin ümmetler iman etmemek için bir takım müşkülât ihdasıyla tekâlifte bulunmuşlardır. Zira; davaya kifayet edecek mucize izharından sonra başka mucize talebinde bulunmak inattan başka birşey olmadığından hiçbir nebi tarafından bu gibi talep-

ler is'âf olunmamıştır. Binaenaleyh; inad üzere ısrar edenler her zaman hâib ü hâsir olmuşlardır.

Hulâsa; bu âyet ümmetlerin üç şüphesi üzerine müştemildir.

B i r i n c i s i ; beşeriyetin risalete münafi olmasıdır. Halbuki beşeriyet risalete münafi değildir.

İ k i n c i s i ; âbâ ve ecdadını taklitlerinin imanlarına mani olmasıdır. Halbuki itikaadiyatta taklid caiz değildir.

Ü ç ü n c ü s ü ; rusül-ü kiramın mucizelerini davalarını ispata kâfi görmemeleridir. Halbuki dava-yı nübüvveti ispata kâfi mucizeden sonra başka mucize istemek mücerret inattan ibarettir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin emr-i nübüvvette şüphelerini beyandan sonra rusül-ü kiramın cevaplarını beyan etmek üzere :

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ

buyuruyor.

[Nübüvvette şüphe eden kâfirlere resulleri dediler ki «Biz de sizin gibi beşeriz ve lâkin Allahü Tealâ kullarından dilediği kimseye ihsan eder ve istediği nimeti verir. Binaenaleyh; bize de nübüvvet nimetini vermiştir.»]

وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ

[Bizim için sizin istediğiniz beyyineyi getirmek olmadı, illâ izn-i ilâhiyle getirebiliriz.]

وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

[Müminler ancak Allah'a mütevekkil olsun ve itimad etsinler.]

Yani; kâfirler beşeriyeti risalete münafi addederek resulleri-

ne «Siz de bizim gibi beşersiniz. Beşerin efradı arasında fark olmaz. Zira; cümlesi hey'ette tabiatta müsavilerdir. Şu hâlde bazılarının diğerleri üzerine nübüvvetle imtiyaz davasına hakları olamaz» diyerek iradettikleri şüphelerine resulleri cevap verdiler ve dediler ki «Biz beşeriyetimizi inkâr etmeyiz. Biz de sizin gibi yer, içer, yatar ve kalkar beşeriz. Fakat beşeriyet risalete münafi değildir. Zira risalet; bir mansıbı âlîdir. Allahü Tealâ dilediği kuluna ihsan eder. Kimse karışamaz. Binaenaleyh; bizim nübüvvetimiz taraf-ı ilâhiden bize atiyedir. Siz reddedemezsiniz ve siz iman etmemek için bizim getirdiğimiz mucizeye kanaat etmeyerek başka mucize istersiniz. Halbuki sizin her istediğiniz mucizeyi getirmek bizim kudretimiz tahtında değildir. Çünkü; bizim için izn-i ilâhi olmadıkça mucize getirmek mümkün olmadı, ancak izn-i ilâhiyle getirebiliriz. Zira mucizeyi halkeden Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; halkederse ihsan etmiş olur, biz de size izhar ederiz. Amma halketmediğinde «Niçin halketmedin?» diyemeyiz. Bizim getirdiğimiz mucizemiz davamızı ispata kâfi olduğu cihetle sizin istediğiniz şeyler zaiddir. Şu halde Allah'a iman eden müminler ancak Allah'a itimad etsinler ve hayr ü şerri ondan bilip bütün umurunu ona tefviz eylesinler» demekle nübüvvetlerine itiraz eden kâfirlere cevap verdiler.

Beyzâvî'nin beyanı vechile enbiya-yı kiramın nübüvvetle imtiyazları ancak fazl-ı ilâhi olduğunu beyanla nübüvvetin kisible olmayıp ancak atiye-i ilâhiye olduğuna işaret etmişlerdir ki mümkün ve caiz olan şeylerin bazısını bazı âhar üzerine tercih ancak meşiyet-i ilâhiyeyle olduğunu beyanla mu'terizlerin itirazlarını reddetmişlerdir. Binaenaleyh; mucize halketmek de meşiyet-i ilâhiye iktizasındandır. İsterse halkeder, istemezse etmez. Müminlerin Allah'a mütevekkil olduklarını beyanla kâfirlerin şerrinden emin olduklarına işaret etmişlerdir. Çünkü; kendileri müminlerin kuvvetli zümresinden ve mümtaz tabakasından oldukları cihetle Allah'a itimadları daha ziyade olduğundan kâfirlere ehemmiyet vermediklerini beyan etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ tevekkülün lüzumu hakkında rusül-ü kiramın sözlerini hikâye etmek üzere :

وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا

buyuruyor.

[Bizim için ne gibi mani var ki Allah'a mütevekkil olmayalım. Halbuki Allahü Tealâ bize yolumuzu gösterdi ve hakka götüren yollara bizi hidayette kıldı.]

وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَى مَا آذَيْتُمُونَا

[Allah'a yemin ederiz ki sizin bize ezalarınıza sabrederiz.]

وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

[Kullardan mütevekkil olan ancak Allahü Tealâ'ya mütevekkil olsunlar.]

Yani; ahvalimizi ıslah eden ve mertebe-i nübüvvetle bizi mümtaz kılan Allahü Tealâ'ya tevekkülümüze ne gibi mani var ki biz mütevekkil olup itimad etmeyelim? Elbette itimad ederiz. Zira; biz her şeyi Allah'ın kaderiyle olduğunu bilir ve sizin şerikinizi defetmekte Allah'ın kudretine sığınır ve itimad ederiz. Halbuki Allahü Tealâ bize necat verecek ve saâdet-i dareyne îsâl edecek yollarımızı ta'rif etti ve tarik-ı hidayeti bize gösterdi. Şu halde biz Rabbimize niçin itimad etmeyelim ve sizi tarik-ı hakka davetimizden dolayı sizin bize ezanıza elbette sabrederiz. Allah'a yemin ederiz ki bize eziyet ve cefanıza sabreder ve sabrımızı envâ'-ı hayrata miftah addederiz ve sizin cevr ü çefanızın kaldırılmasını Allah'tan bekleriz» demekle rusül-ü kiram nübüvvetlerine itiraz eden mu'terizlere müdafaada bulundular ve en nihayet dediler ki «İtimad edenler ancak Allah'a itimad etsinler ve itimadlarında sebat ve devam eylesinler. Zira; her şeyin halikı Allahü Tealâ olunca Allah'ın gayrı itimad edecek bir kimse yoktur.»

Medarik'te beyan olunduğu vechile *t e v e k k ü l ; insanın cismini ubudiyete, kalbini rububiyete raptetmekle beraber nimet*

zamanı şükür, belâ zamanı sabretmektir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile bu âyette evvelki tevekkülle murad; *asıl tevekkül* olup ikinci tevekkülle emir; *tevekkülün devamıyla emir* olduğu cihetle tekrar yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ rusül-ü kiramın ümmetlerine verdikleri cevap üzerine kâfirlerin sözlerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا

buyuruyor.

[Kâfirler resullerine dediler ki «Ey resuller! Elbette biz sizi toprağımızdan çıkarırız veyahut siz bizim milletimize avdet edersiniz.»]

فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾

[Kâfirlerin şu tehdidleri üzerine resullerin Rableri vahyetti, dedi ki «Elbette size ve nefislerine ve sair ehl-i imana zulmeden zalimleri biz ihlâk ederiz.]

وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ

[«Ve o zalimlerden sonra elbette onların sizi çıkarmak istedikleri arzda biz sizi iskân ederiz.»]

ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ ﴿١٤﴾

[«Şu zalimleri ihlâk ve müminleri iskân şol kimse için haktır ki o kimse yevm-i kıyamette hesap için huzurumda kaim olmaktan ve benim azabımdan korkar.»]

Yani; enbiyanın davet ve nasihatları üzerine kâfirlerin kibir ve gururları arttı. Hatta resullerine «Ey resuller! Siz bizi davetten

vazgeçmeyince iki şeyden birisi elbette olacaktır. Ya biz sizi beldelerimizden çıkaracağız veyahut siz bizim milletimize avdet edeceksiniz» diyerek tehdid ettiler. Kâfirlerin şu tehdidleri üzerine Rabları tesliye tarikıylà resullerine vahyetti ve dedi ki «Elbette biz zalimleri gazabımızla ihlâk edeceğiz. Binaenaleyh; onların âkıbetleri helâktir, korkmayın ve tarik-ı hakka davete devam edin ve onları ihlâkden sonra biz sizi onların sizi çıkarmak istedikleri arz üzerinde elbette iskân edeceğiz. Şu halde arzdan çıkacak onlardır, siz değilsiniz, şu zalimleri ihlâk ve müminleri iskân; yevm-i kıyamette benim azapla kıyamımdan ve huzurumda hesap için kıyamdan ve azapla vaîdimden korkan müminler içindir. Zira; bunları düşünenler ibret alır ve intifâ' ederler.»

Bu âyette *a v d e t* ; *intikal* manâsına olduğundan enbiyanın haşa evvelden onların dinindeyken sonradan kendi dinlerini te'sis ettiler de bundan dolayı kâfirler avdet etmelerini teklif ettiler denilemez. Çünkü; enbiyanın cümlesi bidaye-i neş'etlerinden hin-i irtihallerine kadar din-i hak üzere bulunmuşlardır. Binaenaleyh; «Avdet edin» demekten maksatları; «Bizim dinimize intikaal edin» demektir. Yahut avdet tabiri *kâfirlerin kendi zu'm-u batılları üzerinedir*. Çünkü; enbiya-yı kiram ızhar-ı nübüvvet edinceye kadar onlara tebliğatta bulunmadıklarından onlar kendi dinlerinde olduklarını zannettikleri için «Avdet edersiniz» demişlerdir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile haklı olan bir kimseyi zulümle mahallinden çıkarmak için eza eden kimseyi ihlâk edip mazlumu onun yerine iskân etmek âdet-i ilâhiye olduğuna bu âyet delâlet ve Resulullah'ın (من آذى جاره اورثه الله داره) hadis-i şerifi de bu manâyı te'yid eder. Yani «Komşusuna ezâ eden kimsenin hanesine Allahü Tealâ eza ettiği komşusunu varis kılar» demektir.

Hulâsa; rusül-ü kiramın ümmetlerine «Bizim tevekkülümüze ne mani var? Halbuki Allahü Tealâ bizim doğru yollarımızı gösterdi. Biz sizin ezanıza sabreder, Allah'tan yardım bekleriz ve itimad edenler Allah'a itimad etsinler» dedikleri ve buna karşı kâfirlerin onlara «Biz sizi ya arzımızdan çıkarırız veyahut siz bizim milletimize intikaal edersiniz» dedikleri ve Rableri rusül-ü kirama vahyedip «Elbette biz zalimleri ihlâk eder, onların toprağında sizi

iskân ederiz» buyurduğu ve şu ihlâk ve iskân Allah'tan ve azabından korkan kimseler için hak olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ enbiya-yı ızâmın ümmetlerinin imanından me'yus olub Rablerinden fütuhat talebettiklerini beyan etmek üzere :

وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Resuller Rablerinden nusret ve fütuhat istediler ve her mütekebbir ve muannid hâib ve hâsir oldu.]

مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ ﴿١٦﴾

[O cebbarın önünde ve dünyanın arkasında Cehennem vardır ki o cebbar ehl-i Cehennem'den akan irinlerle sulanır.]

يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ

[O cebbar o mâ-i sadîdi külfetle damla damla içer ve lâkin yutamaz. Zira; boğazından geçmez.]

وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ

[Cisminin her cüz'ünden ölüm ve ölümün esbabı gelir. Halbuki ölü değildir.]

وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

[O cebbarın önünde şiddetli azap vardır, her zaman onu istikbal eder.] Yani; enbiya-yı kiram ümmetlerinin imanından me'yus

olunca Allah'tan düşmanları üzerine nusret ve fütuhat istediler. Rableri onlara nusret verdi. Binaenaleyh; kâfirlerden resullerine şiddetle inad eden ve cevr ü cefada haddini tecavüz edip Allah'a ve resulüne tekebbür eden her zalim ve gaddar dünyada gazab-ı ilâhi ile makhur oldu ve yalnız azab-ı dünyeviyeyle kalmadı. Zira; azab-ı dünyanın arkasında ve o cebbarın önünde azab-ı Cehennem vardır ve yalnız Cehennem'e girmekle de iktifa olunmaz. Çünkü; o cebbar Cehennem'de yananların derilerinden ve etlerinden akan irin ve sarı sularla sulanır. Zira; ehl-i Cehennem'in ekser-i evkatta şarapları vücutlarından akan cifelerdir. O zalim ve gaddar cifeleri azar azar yutmaya çalışır ve lâkin bolca yutmaya yakın bile olamaz ve bin türlü zahmetlerle yutmaya sa'yederse de damla damla yutabilir. Zira o cife; lâşe ve necaset olduğu gibi yağlı ve katı olduğundan boğazından geçmez ve her tarafını azap ihata ettiğinden esbab-ı mevtde vücudunun her tarafından hücum eder. Halbuki ölemez. Zira; âhirette hayat daimidir. Keşke ölse de azaptan kurtulsa memnun olur ve lâkin ölüm yoktur. Yani; ölüm acıları çok ve lâkin ölüm yoktur ve bu kadar elemli acıların ve şarabın arkasında şiddetli azap vardır ki o cebbarın önünde karşılar.

Azab-ı galiz'la murad; *her azabın arkasından ondan daha şiddetlisi gelmektir* ki *arkası kesilmez ve tükenmez* demektir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın resullerine nusret verdiği, düşmanlarından intikamını aldığı, her cebbarın dünya ve âhirette zarardide olduğu, Cehennem'deki şarapları vücutlarından akan irinler olduğu, bunları güçlükle içmek istedikleri ve lâkin boğazlarından geçmediği, ölüm vücudunun her taraflarını ihata edip velâkin ölüm olmadığı, bunların hepsiyle beraber o gaddar kimsenin önünde pek şiddetli azap olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azaplarını beyandan sonra amellerinin batıl olduğunu beyan etmek üzere :

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ

buyuruyor.

[Rablerine küfreden kâfirlerin sıfatları; şiddetli rüzgâr esen bir günde o rüzgârın savurduğu kül gibidir.]

لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلٰى شَيْءٍ

[Zira; onlar kesbettikleri amellerinden hiçbir şey elde etmeye kaadir olmazlar.]

ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾

[İşte bütün amellerinin şiddetli rüzgârın savurduğu kül gibi zayi olması uzak bir dalâlettir.]

Yani; şol kimselerin sıfatları ki onlar kendilerini envâ'-ı nimetleriyle terbiye eden Rablerine ve Rablerinin nimetlerine küfrettiler ve mertebe-i tevhidden uzak bulundular. Onların sadaka, sıla-i rahim, envâ'-ı hayrat ve hasenat, akrabaların in'âm ve ihsan gibi fayda ümid ettikleri amelleri şiddetli bir günde kuvvetli rüzgârın savurduğu kül gibidir ki külü rüzgâr savurup yerinde bir eser kalmadığı gibi bunların amelleri şiddetli rüzgâra benzeyen küfür sebebiyle zayi olmuştur. Binaenaleyh; onlar yevm-i kıyamette kesbettikleri amellerinden hiçbir şey elde etmeye kaadir olamazlar. Çünkü; rüzgârın savurduğu kül elde olur mu ki bunların amelleri elde olsun. İşte habibim! Şu amellerinin ziyaı hidayetten uzak bir dalâldir. Halbuki kâfirler o amellerinden fayda beklerlerdi. Küfürleri amellerini iptal ettiğinden hiç faydasını görmezler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirlerin amellerini rüzgârın savurduğu küle teşbih; amelin eseri kalmamakta ve fayda görülmemektedir. Çünkü; bunların amelleri küfürleri sebebi ile zayi ve batıl olduğundan rüzgârın savurduğu kül gibi yok olur gider demektir. A m e l l e r i yle murad; asıl manâda beyan olunduğu vechile *küfürleri halinde sıla-i rahim, ebeveyne hizmet, fukaraya infak, köprü yaptırmak ve sair hayrata para sarfetmek gibi işledikleri amelleridir.* Çünkü küfür; bu amelleri iptal etmese fayda

göreceklerdi ve lâkin rüzgârın külü savurup mahvettiği gibi küfürleri amellerini mahvetmiştir. Binaenaleyh; amellerinden asla fayda görmezler. Bunların amelleri itikaad-ı hakla metin bir esas üzere bina olunmadığından buz üzerine bina olunan ebniye gibi esasından yıkılır. Kezalik putlara karşı ibadetleri de yok olur, gider. Çünkü; putlara ibadetlerinden menfaat beklerken bilâkis kendilerine vizr ü vebal ve hidayet zanettikleri şey kendilerine âkıbet dalâl-i baîd olur. Gerek hayrata ve gerek putlara ibadete müteallik amellerinin her ikisi de batıl olduğundan ednâ bir menfaat görmeye kaadir olamazlar. K â f i r l e r i n m i s i l l e r i yle murad; *amellerinin mislidir.* Binaenaleyh teşbih; amellerine aittir. Yani «Amelleri ellerine geçmemekte rüzgârın savurduğu küle benzer» demektir.

Bu âyet; her kulun kendi amelini kendi kesbettiğine delâlet eder. Zira; (لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا) nazm-ı celilinde kisb; kullara nispet olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin amelleri şiddetli rüzgârın savurduğu kül gibi zayi olduğunu beyan buyurduğu gibi âlemin hilkatı hikmete muvafık olduğu cihetle kâfirlerin amellerini iptal ve müminlerin amellerini ibkaanın dahi hikmete muvafık olduğunu beyan etmek üzere :

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin mi? Allahü Tealâ semavat ve arzı hakka ve hikmete muvafık olarak halketti.]

اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَاْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾

[Eğer isterse Allahü Tealâ sizi ihlâk eder, giderir ve yerinize

sizden daha itaatlı yeni bir kavim getirir. Şu sizi ikna' etmek ve yerinize diğer bir mahlûk getirmek Allahü Tealâ üzerine ağır birşey değildir. Zira; her şeyi icad etmek Allahü Tealâ'ya kolaydır.]

Yani; kâfirlerin küfürleri sebebiyle amellerini iptal etmek hikmete muvafıktır. Ey Resul-ü Ekrem! Sen görmedin ve bilmedin mi? Hem gördün, hem de bildin ki, Allahü Tealâ kudret-i kâmilesiyle gökleri ve yeri hikmete muvafık ve vakıa mutabık olarak görülen intizam üzere halketti ki bu intizam üzere âlem-i ulvî ve süflîyi görenler halikını derhal ikrarla iman etsinler. Bu kadar açık delillere karşı iman etmeyenlerin amellerini iptal etmek elbette hikmete muvafıktır. Eğer isterse Allahü Tealâ sizi iman etmediğinizden ve hakkı aramadığınızdan dolayı ihlâk eder, sizin yerinize ibadetine devam ve hikmetine riâyet edecek yeni bir kavim getirir, sizi giderip yerinize diğer bir kavmi getirmek Allahü Tealâ üzerine güç bir şey olmadı. Çünkü; Allahü Tealâ mevcudu i'dam ve ma'dumu icada kaadir olduğu gibi bir kavmi ihlâkle diğerini icada dahi kaadirdir. Zira semavat ve arzı halka kaadir olan zatın, onların furuâtından olan insanları halkedeceği evleviyetle sabit olur. Kudret-i ilâhiye bizatihidir, yoksa bazı şeyi halketmek bir hassa icabı değildir. Şu halde iman ve ibadet etmeye lâyık olduğu halde iman etmeyenler elbette amellerinin iptal olunmasına lâyık ve müstehaklardır.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin amellerinin batıl olduğunu beyan ettiği gibi huzur-u ilâhide vâki olacak hacaletlerini beyan etmek üzere :

وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوٓا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ

buyuruyor.

[Nâsın cemii yevm-i kıyamette muhasebe için kabirlerinden çıkarlar ve huzur-u ilâhide ispat-ı vücud ederler. Huzur-u ilâhiye muhasebe görmek üzere gelince fukara güruhu malları ve mansıp-

larıyla kibreden reislerine derler ki «Dünyada biz size tâbi' olduk. Şimdi bize nazil olan azab-ı ilâhiden en azıcık birşeyi bizden defedebilir misiniz?»]

قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ

[Reisler etbâ'larına «Allahü Tealâ bizi hidayette kılmış olsaydı biz de sizi hidayette kılardık. Ve lâkin Allahü Tealâ bizi hidayette kılmadı, biz de sizi hidayette kılamadık» demekle cevap verirler.]

سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَجَزِعْنَٓا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ﴿٢١﴾

[«Binaenaleyh; bugün ceza u feryad etmek veyahut sabreylemek bizim üzerimize müsavidir. Zira; her ne yapsak bizim için halâs yoktur» derler.]

Yani; yevm-i kıyamette Allah'ın emriyle muhasebe görmek için cümle nâs huzur-u ilâhide zuhur ederler. Dünyada gizli olarak işledikleri günahları da kendileriyle beraber açığa çıkar. Herkes kabrinden çıkarak huzur-u ilâhiye gelerek gizli günahları meydana çıkıp inkâra mecâl kalmayınca dünyada fukara ve aklı zayıf olan zuâfa güruhu malları ve mansıplarıyla tekebbür edip idlâl eden metbû'larına derler ki «Dünyada biz size tâbi' olduk, her ne derseniz kabul ettik, sözünüze aldandık, bizi iğfal etmiştiniz. Şimdi bize gelen azab-ı ilâhiden azıcık bir şeyi bizden defedebilir misiniz ve bizi o azaptan muğnî kılar mısınız? Ve her şeye kaadir olduğunuzu iddia ediyordunuz. Haydi o iddianızı yerine getirin, o kibr ü gururunuz ve azametfüruşluğunuz nerede kaldı?» sözleriyle metbû'larına kahrederler. Metbû'lar zuafanın bu gibi kahırlı sözlerine «Eğer Allahü Tealâ bizi hidayette kılmış olsaydı biz de sizi hidayette kılar, doğru yolu gösterirdik. Ve lâkin Allahü Tealâ bizi hidayette kılmadı. Biz de size tarik-ı hidayeti gösteremedik. Binaenaleyh; bugün ceza' ve feza' etmek yahut sabreylemek bizim üzerimize müsavidir. Zira; her ne yapsak bizim için azaptan kurtuluş yoktur» demekle cevap verirler. Binaenaleyh; dâll ve mudil cüm-

lesi azab-ı ebedîde kalırlar ve feryad ü figanlarının asla te'siri olmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (برزوا) deki *b ü r u z bir şeyin örtüldükten sonra açığa çıkmasıdır.* Bu makamda *insanların kabre defnolunup toprakla örtüldükten sonra kıyamette kabirlerinden çıkıp huzur-u ilâhide arz-ı vücud etmeleridir.* Kendileri bir müddet gaybubet ettikten sonra zuhur ettikleri gibi kendileriyle beraber gizli günahları da zuhur eder.

Z u a f â ile murad; *fukara ve re'y ü tedbiri zayıf olan avam tabakası ki zenginlere ve mansıp sahiplerine tâbi' olanlardır. İ s t i k b a r* edenlerle murad; *kavmin büyükleri ve servet ve sâmân ve etbâ' ve a'van sahipleri ki memleketin eşraf, erkân ve rüesasıdır.* Dünyada avam güruhunun bunlar misilli nüfuz sahibi olanlara tâbi' olmaları her kavm ve memlekette âdettir. Rüesa da alelekser fukara güruhunu iğfâl ve idlâl ederler. Âhirette avam güruhu dünyada reis tanıdıklarının zill ü meskenet ve aczlerini görünce «Dünyadaki kibr ü gururunuz nerede kaldı, bugün bizden azabı defetmeye kaadir misiniz? Madem ki iktidarınız yoktu, bizi neden aldattınız?» demekle rüesayı terzil ederler ve rüesa bu sözlerden mahcup olur ve aczlerini itiraz ederek «Ne yapalım. Allahü Tealâ bize tevfik vermedi, biz de sizi doğru yola sevkedemedik» diyeceklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Ceza ve fezaın yahut sabrın faydası olmadığını Cehennem'de tecrübe ettikten sonra söyleyecekleri (İmam-ı Mukaatil) den naklen Tefsir-i Hâzin'de mezkûrdur.

Hulâsa; insanların kabirlerinden kalkıp huzur-u ilâhide arz-ı vücud edecekleri, kâfirlere, fasık u fâcirlere ittibâ' eden avam güruhunun tâbi' oldukları cebabireye kahr u sitem eyleyecekleri, onların da rüsvâ-yı âlem olarak «Bize hidayet müyesser olmadı ki sizi hidayette kılsak» diyecekleri, Cehennem'de sabırla feryad ü figanın hiç farkı olmayacağı, ehl-i küfür için Cehennem'den halâs olmadığı, insanların dünyada fasık ve facirlere ittibâ' etmeyip ehl-i tevfik ve salâha ittibâ' etmeleri lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ rüesayla etbâ' arasında cereyan edecek muhavereyi beyandan sonra şeytan'la etbâ'ı arasında cereyan edecek muhaveratı beyan etmek üzere :

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın emri kaza olunup herkes yerine girince şeytan ehl-i Cehennem'e hitaben der ki «Allahü Tealâ size bugünü ve bugünde vâki olacak cezayı size hak olarak vaad etti, ben de size hilâfını vaad ettim ve vaadimde sizi Allah'ın vadinin hilâfına sevkettim.»]

وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي

[«Halbuki benim vaadimde size kat'i bir delilim, kahrım, galebem ve cebrim de olmadı, illâ sizi günaha davet ettim. Siz de kendi ihtiyarınızla benim davetime icabet ettiniz, Allah'ın davetine icabet etmediniz.»]

فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ

[«Şu halde beni levmetmeyiniz, kendi nefsinizi levmediniz» demekle kendine ittibâ' edenlerin kabahat kendilerinde olduğunu beyan eder.]

Yani; ehl-i Cennet Cennet'e ve ehl-i Cehennem Cehennem'e girmeleriyle hükm olunup emr-i ilâhi yerini ve herkes mahall-i kararını bulup işler bittikten sonra ehl-i Cehennem İblis'i, levme ve tekdire başlayınca şeytan söze başlar ve der ki «Allahü Tealâ muhakkak olarak bu günü ve bu günde vâki olacak hesabı, cezayı ve cemi' ahvali suret-i sabite ve kat'iyede size vaad etti ve ben de vaad ederek Allah'ın vaadinin hilâfını size söyledim, hep kitaplar

yalandır, âhirette ceza, hesap ve Cehennem yoktur dedim, halbuki benim vaadimde size kat'i bir delilim ve cebrim yoktur. Binaenaleyh; sizi kahr ü cebrimle kendime itaat ettirmedim, siz kendi arzunuzla benim yalanlarıma inandınız, davetime icabet ettiniz. Allah'ın kat'i vaadlerine inanmadınız ve davetine icabet etmediniz. Şu halde siz beni levmetmeyin, ancak kendi nefsinizi levmedin. Zira; ben size adavetimi ilân ettim. Adavetini ilân eden kimsenin adaveti icabı sizi vesveseyle aldatmasında sizin tarafınızdan zemme müstehak olmaz. Çünkü; gaflet ve hamakat sizde olduğundan zemme müstehak sizsiniz.» Demekle üzerinden kabahatı atmak ister.

*
* *

Vâcip Tealâ şeytan'ın sözünün bakiyesini beyan etmek üzere :

مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ
قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Şeytan der ki «Ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız ve bundan evvel sizin şirkettiğiniz şeylere ben küfrettim. Zira; zalimler için azab-ı elîm vardır. Azaptan başka bir şey yoktur.»]

Yani; şeytan sözüne şunu da ilâve ederek «Ben her ne kadar dünyada size yardım ederim diyerek sizi aldatmışsam da şimdi ben size yardım eder olmadım ve siz de bana yardım eder olmadınız. Çünkü; hakikat meydana çıktı, aldatmaya mecâl kalmadı. Binaenaleyh; herkes kendi başının çaresini düşünsün ve ben sizden bir menfaat beklemem. Siz de benden bir şey beklemeyin. Zira; bundan evvel dünyada sizin bana iştirak ederek yaptığınız şirke ben küfrettim ve onu inkâr ettim. Zira; me'muratı terketmek ve menhiyatı işlemek suretiyle zulmeden zalimler için ancak acıtıcı azap vardır. Binaenaleyh; sizin ve benim gibi zalimler azaptan başka bir şey beklemesinler» demekle şeytan dünyada kendine ittibâ'

edip yalan ve sahte vaadlerine inanıp Allah'ın kat'i ve doğru vaadlerine inanmayanlardan bilkülliye teberri eder ve levme lâyık olan âsîlerin kendileri olduğunu ve şeytan'ı zemme hakları olmadığını beyanla ehl-i Cehennem'in sözlerini kesreyler ve şikâyetlerine nihayet verir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile şeytan, cism-i lâtif olduğundan ateşin kömür içine ve susam yağının susam içine sirayeti gibi vücud-u insana sirayet ve istediği gibi vesvese eder. Binaenaleyh; insanları aldatır, envâ'-ı küfriyatı işletir. Şeytan'a küfriyatta iştirak ettiklerinden şeytan «Bana iştirak ettiğiniz küfre ben küfrettim, size ben yardım edemem» demiştir. Yani «Ben sizin şirkinizden teberri ettim» demek istemiştir. Yahud Beyzâvî'nin beyanı vechile «Sizin beni müşterek kıldığınız Allah'a ben sizden evvel Hz. Âdem'e secdeden nükûl etmekle küfrettim» demek istemiştir.

Gerek bu âyette şeytan'la muhavere ve gerek bundan evvelki âyette tâbi'lerin metbû'larıyla muhavereleri âhirette olacaksa da elbette olacağına ve asla hilâf olmayacağına binaen olmuş ve geçmiş bir vak'ayı hikâye eder gibi mâzî sıygalarıyla varid olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahvalini beyandan sonra müminlerin nail olacakları dereceleri beyan etmek üzere :

وَاُدْخِلَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِد۪ينَ ف۪يهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ ف۪يهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Altından nehirler cereyan eden Cennetlere ithal olunur şol kimseler ki onlar Rablerine iman ettiler ve imanlarının muktezası olan amel-i salih işlediler. Onlar ebeden Cennet'te kalıcı oldukları halde Rablerinin izniyle Cennet'e girerler. Ehl-i Cennetin yekdiğerine karşı hediyeleri selâmdır. Binaenaleyh; cennetler, her türlü ferahı ve sürûru mutazammındır. Birbirlerine hediyeleri selâm ol-

duğu gibi melekler vasıtasıyla Allah'ın iltifatı da selâmla olur.] Çünkü; dünyada Allah'a itaat edip bütün umurlarında Allah'a itimad ettiklerinden Cenab-ı Hak âhirette onları envâ'-ı selâmeti müş'ir olan selâm lâfzıyla taltif edeceğini bu âyette beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; ehl-i Cennet'e envâ'-ı ferah ve sürurü mucip olan nehirlerin cereyanıyla nimetler bahşolunduğu gibi selâmla halleri ve hatırları dahi sorulmak suretiyle taltif olunacakları beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ve müminlerin hallerini beyandan sonra her iki fırkanın halini izah edecek birer misal irad etmek üzere:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin mi Allahü Tealâ nâsı irşad için nasıl misal beyan eder ki o misal bir kelime-i tayyibe ki kelime-i tevhiddir ve o kelime şecere-i tayyibe gibidir ki o güzel ağacın kökü yerde sabit ve dalları semaya ser çekmiş ve her zaman Rabbisinin izniyle meyvesini verir ve meyveden hâlî bir zamanı olmaz. İşte kalb-i müminde yerleşmiş olan kelime-i tevhid her zaman teferruâtı olan amelleri bitirmekten hâlî kalmaz. Daima meyve veren ağaç gibi meyvesi eksik olmaz.»

وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾

[Ve nas tezekkür etsinler için Allahü Tealâ şu misal gibi birçok misaller beyan eder.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile *k e l i m e - i t a y y i b e* yle murad; *kelime-i tevhid ve şehadettir.* *Ş e c e r e - i t a y y i b e* yle murad; *hurma ağacıdır.* Çünkü; meyvesinin her mevsimde bulunması, arkası kesilmemesi, lezzeti, tadı,

rayihasının güzelliği ve menfaatının çokluğu herkesçe müsellem olduğundan *hurma ağacına* *ş e c e r e - i t a y y i b e* denmiştir. Hurma ağacının kökü yerde sabittir ki rüzgâr ve sair âfâtla kopmaz ve kırılmaz, dalları sema cihetine yükseldikce yükselir. Binaenaleyh; dallarda biten meyveleri yerden uzak olduğu için arzın taaffünat ve kazuratından gayet mahfuz olduğu cihetle meyvesi gayet tatlı ve lezzetli olduğu gibi her zaman mevcut olduğu cümlenin ma'lûmudur. İşte şu beyan olunan evsafın cümlesinde kelime-i tevhid ve şehadet hurma ağacına benzer. Çünkü kelime-i şehadet; müminin kalbinde yerleşmiş kopmak ve devrilmek ihtimali yoktur ve bu kelime üzerine teferru eden müminin a'mâl-i salihası hurma dalları gibi sema cihetine gider. Hurmanın meyvesi daimi olduğu gibi müminin imanı sebebiyle ameli daimidir, arkası kesilmez. Kelime-i tevhidi yani imanı hurma ağacına teşbihin hikmeti; hurma ağacının insana müşabeheti ziyade olmasıdır. Çünkü hurma; Hz. Âdem'in tîninin bakiyesinden halkolunduğu rivayet olunur. İnsanın başı kesilince öldüğü gibi hurma ağacı da başı kesilince kurur ve erkeği ile aşılanmayınca meyve vermez. İşte insanın kalbinde sabit olan tevhidin *iki dalı var.*

B i r i n c i s i ; Allah'ı ma'rifet, emrine ta'zîm, menhiyattan ictinab, muhabbetle zikrine devam ve her işte esbabına tevessülle beraber Allah'a itimad-ı tamla itimad etmek gibi birçok dalları ve budakları vardır.

İ k i n c i s i ; mahlûkatına şefkat, merhamet ve hayra sa'y ile ebnâ-yı cinsine menfaat îsâl etmekle onlardan şerri defetmek gibi bir çok dalları vardır. Bunların cümlesinin kökü ise kalpte olan ma'rifet-i ilâhiye ve kelime-i tevhiddir.

Vâcip Tealâ'nın ma'kulâttan olan iman ve kelime-i tevhidi mahsusattan olan hurma ağacına teşbih tarikıyla misal getirmesi nâsın tamamıyla anlamaları ve düşünmeleri içindir. Çünkü; mahsusattan olan hurma ağacının kökünü, dalını, budağını, meyvesini ve devamını herkes bildiğinden kelime-i tevhidin esasını ve insanda ne gibi amellere sebep olduğunu hurma ağacına teşbihle daha iyi anlaşılacağı şüphesizdir.

*
**

Vâcip Tealâ imanı hurma ağacına teşbih ettiği gibi küfrü de Ebucehil karpuzuna teşbih etmek üzere :

وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[**Kelime-i küfrün sıfatı ve rayihası kerih ve tadı acı ve bilcümle menfaattan hâlî olan şecere-i habîseye benzer ki o habîs ağaç toprağın üzerinde bulunur, koparılır, asla kararı yoktur.**] İşte kelime-i küfürden asla menfaat olmadığı gibi dünyada ve âhirette mazarrattan başka bir şey değildir.

Yani; kelime-i küfür şol ağaca benzer ki o ağaç zehir gibi meyvesi yenmez, kokusu çirkin, yanına varılmaz, şekli fena, görenler ikrah eder, velhasıl her cihetten sevimsiz, menfaattan hâlî ve bütün mazarratı dâî olan Ebucehil karpuzu gibidir. Çünkü; Ebucehil karpuzunun kökü toprağın içinde sabit olmadığından rüzgârla kopar, sebatı yoktur. İşte kâfirin küfrü de aynı haldedir.

Tefsir-i Taberî'de (Enes b. Malik) Hazretlerinden rivayeten beyan olunduğuna nazaran bu âyette *şecere-i habîse*yle murad; *hanzel* yani *Ebucehil karpuzu dedikleri ottur* ki yaprağı acı, meyvesi acı ve her menfaattan hâlî ve yerde kökü sabit olmaz. Binaenaleyh; rüzgâr çeker koparır. (اجتثت) *İctisas; kökünden koparmak* manâsınadır ki «Arzın üzerinde âriyet olduğundan az bir hareketle kökünden çıkarılır» demektir. Çünkü; kararı yoktur. Kâfirin küfründe sağlam bir delile müstenid olmadığından belki âbâ ve ecdatlarını taklide müstenid olduğu cihetle müminin imanı gibi sabit olamaz.

Hulâsa; müminin imanı; aslı sabit, bütün hayratı câlip, tadı ve rayihası güzel, meyvesi daim ve herkesin intifâ' ettiği hurma ağacına benzediği ve kâfirin küfrü de meyvesi acı, kökü yer üzerinde âriyet, rüzgârla koparılır, manzarası kerih, yiyen kimseyi zehir gibi öldürür, bütün mazarratı câlip olan Ebucehil karpuzu gibi olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ müminin imanını envâ'-ı menâfii câmi olan şecere-i tayyibeye ve kâfirin küfrünü envâ'-ı hayrattan hâlî olan şecere-i habiseye teşbih ettikten sonra müminin imanını sabit kılıp kâfiri idlâl ettiğini beyan etmek üzere :

يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ وَيُضِلُّ اللّٰهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hayat-ı dünyada ve âhirette sabit olan kelime-i tevhidi müminlerin kalplerinde tesbit eder ve zalim olan kâfirleri Allahü Tealâ kelime-i küfürle idlâl eder ve Allahü Tealâ dilediğini işler.] Hiç kimse karşı gelemez.

Yani müminlerin kalplerinde delilleriyle sabit olmuş ve lisanlarında takarrur etmiş kelime-i tevhidle Allahü Tealâ müminleri hayat-ı dünya ve âhirette sabit kılar. Ehl-i iman dinleri hususunda düşmanları tarafından fitneye uğrasalar dahi kalpleriyle kelime-i tevhidi tasdik ve lisanlarıyla ikrardan vazgeçmezler. Binaenaleyh; âhirette kelime-i tevhidden suâl olunduklarında aslâ tevakkuf etmeksizin derhal cevap verirler. Çünkü; imanları arz üzerinde hurma ağacı gibi sabit olduğundan kabirde meleklerin suâlinden ve kıyamette o şedaidin dehşetinden asla perva etmeksizin sür'atla cevap verirler. Zira; itikadlarında tereddüd yok ki cevaplarında şaşkınlık ve hayret olsun. Bunlardan hiç birisi olmaz. Amma kelime-i tevhidi kabul etmeyen zalim kâfirler dalâli ihtiyar edip irade-i cüz'iyelerini küfre sarfettiklerinden Allahü Tealâ onların yedinde dalâletlerini halk ile idlâl eder. Binaenaleyh; onlar dünyada delâili tetkik ederek hakka vasıl olamadıklarından âhirette dahi suâle cevap veremezler ve Allahü Tealâ dilediğini işler ve ehl-i imanı kelime-i hak üzere sabit kılar ve ehl-i küfrü idlâl eder, hiç kimse itiraz edemez.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran Resulullah'ın «Müminin ruhu kabzolunduğunda kabrinde ruhu cesedine iâde olunur. İki melek gelir. Rabbisinden, dininden ve peygamberinden suâl ederler. Rab-

bim Allah, dinim İslâm ve nebim Muhammed (S.A.) dir demekle cevap verince semadan abdim sadıktır nidası gelir. İşte şu cevap (يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ) âyet-i celilesinin mâsadakıdır» buyurduğu mervidir. Şu rivayete nazaran âyet-i celilede *â h i r e t* le murad; *kabir ve kabirden sonra gidilecek mahallerdir* ve «Her yerde kelime-i tevhid eserini gösterecek» demektir. Binaenaleyh; dünyada imanında sebat eden mümin âhirette dahi sebat edecektir. Kalbinde kelime-i tevhid sabit olan mümini sekerat-ı mevtinde şeytan'ın iğfâl edemeyeceğine âyet delâlet eder.

***

Vâcip Teâlâ müminle kâfirlerin hallerini temsil edip de dünyada kelime-i tevhide sebat eden kimsenin âhirette dahi sebat edip semeresini göreceğini beyandan sonra imàn nimetini küfür ü zillete değişenlerin hallerini beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin mi şol kimseleri ki onlar Allah'ın ni'metini küfre tebdil ve kavm ü kabilelerini dar-ı helâk olan Cehennem'e inzal ettiler. Onlar o Cehennem'e dahil olurlar. Ne acayip kötü karargâh oldu Cehennem.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Sen görüp bilmedin mi şol kimseleri ki onlar Allah'ın verdiği nimetin şükrünü küfre tebdil ettiler. Binaenaleyh; nimet-i vücudun şükrü olan imanı eda etmediklerinden kendi kavimlerini dar-ı helâk olan Cehennem'e ithal ettiler. Onların kendileri Cehennem'e dahil oldukları halde ne çirkin karargâh oldu Cehennem?

Bu âyette istifham; *kâfirleri tevbih ve onların hallerini işitenleri taaccübe sevketmek içindir.* Çünkü nimet-i imanı küfre tebdiletmek; taaccübe şayan ef'âldendir. Nimeti küfre tebdil etmek ka-

dar hiç bir hamakat tasavvur olunmadığından elbette taaccübü muciptir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile *n i m e t* le murad; *Resulullah ve Kur'an'dır, k â f i r l e r* le murad; *ehl-i Mekke'dir.* Resulullah ve Kur'an umum nas ve bilhassa ehl-i Mekke hakkında nimet olduğu halde bu nimetin kadrini bilip iman etmek ve mucibiyle amel ve din-i mübini i'lâ hususunda Resulullah'a muâvenetle nimetin şükrünü eda eylemek vâcipken bilâkis imanı terk ve Resulullah'a adavet ve dininin inkırazına sa'yla şükrü küfre tebdil ettiler. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onları kaht u galâ ve ehl-i İslâmın kılıcıyla ihlâk etmiştir. Onlar kendi kabilelerini dar-ı helâk olan Cehennem'e kadar götürmüşlerdir.

Ehl-i Mekke içinde Resulullah'ın neş'et etmesi ve Kur'an'ın kendi lisanları üzerine nazil olması ve Harem-i Şerif civarında sakin olup onun şerefiyle müşerref olmaları ve Beyt-i Şerif sebebiyle rızıklarının bol olması gibi nimetler imanlarına sebep olacakken bu nimetlerin cümlesini küfre değiştiler.

B e v a r ; helâk manâsına olduğu cihetle (دارالبوار) *darülhelâk* demek olup *Cehennemle* tefsir olunmuştur. Kavimlerini Cehennem'e götürmeleri Cehennem'i icabeden itikad-ı batılı telkin etmeleridir.

*
**

Vâcip Tealâ iman nimetini küfürle tebdil edenlerin hallerini beyan ettikten sonra onların putları zat-ı ülûhiyetine şerik kıldıkları, nâsı idlâl ettikleri ve âhirette varacakları mahallin Cehennem ateşi olacağını beyan etmek üzere :

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ

buyuruyor.

[Kâfirler Allah için putları şerikler kıldılar ki nâsı Allah'ın tarikından çıkarır ve idlâl ederler.]

قُلْ تَمَتَّعُوا فَاِنَّ مَصِيرَكُمْ اِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾

[Habibim! Sen onlara «Yaşayın dünyada az bir zaman. Zira; âhirette mahalliniz Cehennem ateşidir» demekle onları tehdid et.]

Yani; kâfirler kalplerinde olan gaflet ve kasavet sebebiyle Allahü Tealâ'ya putları ve sair ma'bud tanıdıkları şeyleri şerikler ve nazirler itikad ettiler ki kendileri dalâlette oldukları gibi kendilerine tâbi' olan zuafa-yı nası tarik-ı hak olan tarik-ı tevhidden çıkarsınlar. Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onlara «Siz dünyada nefsinizin arzusunu icrâ ederek putlara ibadetle az bir zaman yaşayın. Zira; âhirete nispetle dünyanın müddeti ekall-i kalil olduğu gibi sizin ömrünüz de daha azdır ve âhirette varacağınız yer Cehennem ateşidir» demekle itikadlarının neticesini sen onlara bildir.

T e m e t t u ' ; ziynet ve rahatla nefsin arzusu üzere yaşamaktır. Çünkü; kâfirlerin âhirette görecekleri azaba nispetle dünyada bulundukları halleri zahmetli olsa bile ziynet ve rahat makamında olduğuna işaret için temettu'la emrolunmuşlardır. Bu emir onları tehdidi mutazammındır. Şu halde «Bildiğinizi işleyin, nefsinizin arzusu üzere hayat-ı dünyayı geçirin. Bakalım âhirette ne yapacaksınız» demektir.

Bu makamda Cenab-ı Hak kâfirlerin ef'âl-i kabihalarından; *üç nev'ini zikretmiştir.*

B i r i n c i s i ; imanı küfre tebdil etmeleridir.

İ k i n c i s i ; kendi kavm ü kabilelerini, etbâ' ve a'vanını dar-ı helâk olan Cehennem'e götürmeleridir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Allahü Tealâ'ya şerikler itikad etmeleridir. Kâfirlerin bu ef'âl-i kabihalarının neticesi karargâhlarının Cehennem olduğu beyan olunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlere hayat-ı dünyada temettu'la emirden sonra müminlere ibadetle emretmek üzere :

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen şol kullarıma emret, de ki «O kullarım iman ettiler. Onlar namazlarını ikameye devam ve bizim onları merzuk ettiğimiz rızıklarından gizli ve aşikâr infak etsinler şol gün gelmezden evvel ki o günde beyi' olmadığı gibi şefaat edecek bir dost dahi yoktur.»]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Mümin kullarıma sen de ki «Onlar kalblerini tasfiye edecek namazlarını ikameye devam ve zahirlerini tathir edecek zekâtlarına dikkatla bizim merzuk ettiğimiz rızıklarından gizli ve aşikâr infak etsinler şol gün gelmezden evvel ki o günde bir mal satmak yok ki kusur eden kimse malını satmakla noksanını ikmâl etsin ve o günde izn-i ilâhi olmadıkca şefaat edecek bir dost yok ki o dostun şefaatıyla azaptan kurtulsun. Bunlardan hiç birisi olmayınca o gün gelmezden evvel ibadet-i bedeniye olan namazı ve ibadet-i maliye olan zekâtını edâ etmekle noksanını ikmâl ve azığını tedarik eylesin ki o günde selâmet ve necat bulsun ve azaptan kurtulsun. Cennette derecelere nail olsun».

Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğu vechile mümin kullarının şanlarına ta'zîm ve hukuk-u ubudiyetlerini ifa ettiklerine tenbih için ibâdı nefsine muzaf kılmıştır. Çünkü; bu misilli makamda izafet teşrif, yani muzafın muzafünileyhten şeref iktisabı içindir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakka izafetle kullar kesb-i şeref için ibad muzaf kılınmıştır. *S a l â t* la murad; *salevat-ı mefruza* olduğu gibi *i k a m e* yle murad; *erkân ve şeraitine riayetle itmam etmektir. İ n f a k* la murad; *zekât-ı mefruzadır.* Ve nafileye dahi şamil olabilir. Binaenaleyh; *s ı r r e n nafileye* ve *a l e n i y e - de farz olan infaka masruftur.* Çünkü; farzı edada riya olmadığından zekâtı suret-i aleniyede vermek efdaldir. Amma nafilede riya olmak ihtimali olduğundan gizli vermek efdaldir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile *h i l â l ; dostluk sebebiyle yekdiğerine muâvenet ve şefaat etmektir.* «O günde hilâl, muâvenet yok» demek; «Nefsin tabiatı ve meyli sebebiyle hasıl olacak şefaat yok» demektir. Yoksa «Muhabbet-i ilâhiye sebebiyle hasıl olacak şefaat yok» demek değildir. *Yahut* «Kıyametin bazı mevkiinde şefaat yok» demektir ki diğer mevkiinde şefaata mani değildir. Çünkü; kıyametin bazı mahallerinde herkes

kendi nefsiyle meşgul olduğundan âharın halinden suâle ve derdini anlamaya mecali olmaz. İşte o mevkide şefaat yoktur. Amma diğer mevkide bazı korkuyu geçirdikleri için ahbabına ve akrabasına şefaat kudreti gelir. Binaenaleyh; bu âyet şefaatın varlığına delâlet eden âyetlere münafi değildir. Çünkü; tenakuzda mekânda ittihad şart olduğundan şefaatın varlığına delâlet eden âyetlerle yokluğuna delâlet eden âyetlerin mekânları başka olduğundan tenakuz yoktur.

Hulâsa; bey' ü şira ve şefaatın olmadığı kıyamet günü gelmezden evvel ehl-i imanın farz namazı edaya ve zekâtı infaka dikkat ve devam etmeleri lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin ve müminlerin hallerini beyandan sonra saâdetin ruhu ma'rifetullah ve şekaavetin esası ehlibillâh olduğunu beyan etmek üzere vahdaniyetine ve kudretine delâlet eden bazı delilleri zikir zımnında :

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً فَاَخْرَجَ بِه۪ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِاَمْرِه۪ۚ

buyuruyor.

[Kullarına esbab-ı saâdeti tevfik eden Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki gökleri ve yeri halk ve sena cihetinden yağmur sularını inzal etti ve o su sebebiyle size rızık olmak için envâ'-ı meyvaları yerden çıkardı ve kendi emriyle denizde yürümek için gemileri size müsahhar kıldı ki onlarla istediğiniz mahallere gidebilirsiniz.]

وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهَارَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَاۤئِبَيْنِۚ

[Ve size Allahü Tealâ nehirleri muti' kıldı] ki o nehirler ve suları istediğiniz mahalle alır götürür arazilerinizi sularsınız ve envâ-ı hububat meydana gelmekle maişetinizi te'min edersiniz.

[**Ve güneşi ve ayı devamlı oldukları halde size müsahhar kıldı]** ki onlar devam üzere cereyan eder ve onlar vasıtasıyla güz, yaz, kış ve bahar ayları hasıl olur, her mevsim hükmünü icrâ eder, ekinleri erdirir, meyveleri pişirir ve sizin için bir çok nimetler hasıl olur.

وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۝ وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُ

[Ve Allahü Tealâ sizin rızkınızı tahsil için gündüzü ve istirahatınızı te'min için geceyi size müsahhar kıldı ve istediğiniz şeylerden bazılarını size verdi.]

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا

[Ve eğer Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz o nimetleri sayamazsınız.] Zira; pek çok olduğundan saymaya kudretiniz yoktur. Şu halde bu nimetlerin şükrünü eda etmek vâcipken eda etmek şöyle dursun edaya rağbet bile etmezsiniz.

اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ۝

[Zira insan; şiddetle nefsine zulüm ve Rabbisinin nimetine küfreder.]

Vâcip Tealâ, semâvât ve arz mahlûkatın en büyükleri olup kudretine delâlet eden delillerin esası ve açığı oldukları için bu âyette semâvât ve arzla iptida ve semâvâtla arz yekdiğerine merbut olduğuna işaret için ikisini birden zikretmiştir. Çünkü; sema olmasa rahmet nazil olmayacağı cihetle arzdan istifade kaabil olmayacağı gibi arz olmasa semadan yağan yağmurdan bir fayda olmaz. Binaenaleyh; sema ile arz yekdiğerine lâzım ve melzum kabilindendir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile yağmurun inzal olunduğu *s e m a* ile murad; *âlî canibinde olan bulutlardır.* Amma sema-

dan buluta mı iner ve buluttan da yere mi iner veyahut da buluttan halkolunur yere mi iner, bu cihetlerinde ulema ihtilâf etmişlerdir. Hukemânın beyanları; buluttan halkolunmasıdır. Gerek semadan buluta ve buluttan yere inmek suretiyle halkolunsun ve gerek buluttan halkolunsun her iki surette Cenab-ı Hakkın halkıyla olduğu için hallâkın kudret-i kâmilesine delâlet eder.

S e m e r â t ; ağaçtan halkolunan meyveye ve yerden hasıl olan hububatın cümlesine şamildir. Çünkü; cümlesi insana rızık olmakta müsavi ve belki hububat daha kuvvetli olduğu gibi hepsi gökten yağan yağmurlarla hasıl olan sular sebebiyle meydana gelir.

Vâcip Tealâ gemileri insanlara müsahhar kıldığını beyan buyurmuştur. Gerçi geminin san'atını insanlar işlerse de geminin tahtalarını ve tahtaları rapteden çivilerle sair âlâtın mevadd-ı esasiye-i iptidaiyelerini halkeden ve gemiyi isti'mâl için insanlara kudret veren Allahü Tealâ olduğundan teshirini zatına isnad etmiştir.

Gemilerin insanlara müsahhar olup insanların isti'male kaadir olmaları pek büyük nimet olduğundan gemilerin teshiri nimet sırasında zikrolunmuştur. Çünkü; Cenab-ı Hak her beldeyi bir kaç türlü mahsulât ve nimetleriyle diğerinden mümtaz kıldığından elbette bir beldenin diğer beldeye ihtiyacı zaruridir ve bu zaruretin def'i seyr ü sefer ve hasılâtı nakletmekle olup nakil ise karada at, merkep, deve, araba ve saireyle, denizde gemilerle hasıl olduğundan gemiler insanlar için pek büyük nimetler sırasında zikrolunmuştur.

Şemsle kamer fusul-ü erbaanın husulüne ve fusul-ü erbaa da mesalih-i âmmeye hizmet ettiğinden âlemin intizamı ve insanların ihtiyacı noktasından şemsle kamer insanlara verilen nimetlerin pek mühimlerindendir.

(دائبين) *D e ' b ; âdet-i müstemirre ve devam manâsınadır.* Binaenaleyh; *şemsle kamerin deveranları daimi olup kıyamete kadar arkası kesilmeyeceğini beyan için* dâibeyn denmiştir. Cenab-ı Hak şu nimetleri ta'dad ettikten sonra insana ihsan ettiği nimetlerin nihayeti olmadığını beyan için istediğiniz her şeyden muhtaç olduğunuz miktarını verdiğini beyan ve «Sayacak olsanız

saymakla başa çıkamazsınız» demiş ve bu nimetlere karşı insanın küfran-ı nimet edip zulümkâr olduğunu ve şükrünü eda etmediğini beyanla hulâsa eylemiş ve nimetlerini ta'dada hitam vermiştir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile z a l û m la murad; *belâya sabretmeyip şikâyetle feza' ve feryad eden kimsedir.* K ü f f a r la murad; *nimeti cemedip masrafına sarfından imtinâ' ederek şükrünü eda etmeyen kimsedir.* Binaenaleyh; nimetin kadrini bilip şükretmeyen kimse her zaman mezmumdur.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden nimetleri beyanla ibadet zatına mahsus olup putlara ibadet caiz olmadığını ve Arapların pek büyük tanıdıkları ve inkıyadla iftihar ettikleri İbrahim (A.S.) ın putlardan şiddetle ictinab ettiğini beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا ٱلْبَلَدَ ءَامِنًا وَٱجْنُبْنِى وَبَنِىَّ أَن نَّعْبُدَ ٱلْأَصْنَامَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda ceddin İbrahim (A.S.) «Yâ Rabbi! Şu Mekke beldesini âfâttan ve düşmandan emin, beni ve benim evlâdımı putlara ibadet etmekten uzak kıl» demekle tazarru ve niyaz etti.]

رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ

[«Yâ Rabbi! O putlar nâstan çoklarını idlâl etti.»]

فَمَن تَبِعَنِى فَإِنَّهُۥ مِنِّى

[«Yâ Rabbi! Nasın hali böyle olunca bana tâbi' olan kimse benim milletimdendir.»]

وَمَنْ عَصَانِى فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٦﴾

[«Ve bana isyan eden kimseyi istersen sen mağfiret edersin.

Zira sen gafur ve rahîmsin. Dilediğin vechile muâmele edersin.»] İbrahim (A.S.) bu sözleriyle münacatına hitam verdi.

Yani; Cenab-ı Hak küfrün fenalığını beyandan sonra Araplara İbrahim (A.S.) ın münacatını beyanla putperestliğin en çirkin birşey olduğunu anlatmak üzere İbrahim (A.S.) ın münacatını hikâye eder ve der ki «Zikret Habibim! Şol zamanı ki o zamanda İbrahim (A.S.) tazarru' tarikıyla dedi: Ey benim Rabbim! Şu Mekke beldesini belde-i emine kıl ki içinde bulunan ahali âfâttan emin ve korkudan berî olsunlar. Beni ve benim evlâdımı putlara ibadetten uzak kıl ki senin ibadetinde berdevam olalım. Zira putlara ibadet; sana ubudiyeti ihlâl eder. Binaenaleyh; bizi onlardan uzak bulundur ki onların şerrinden mahfuz kalalım. Yâ Rabbî! O putlar nâstan çoklarını idlâl ettiler ve sana ubudiyetten çıkardılar. Dünya ve âhiret hüsranlarına sebep oldular. Yâ Rabbî! Nâsın hali böyle olunca bana tâbi' olup sözümü dinleyen ve davetime icabet eden kimse benim milletimdendir, benim sözümü dinlemeyen ve davetime icabet etmeyen âsî kimseyi istersen mağfiret edersin. Çünkü; sen kullarına mağfiret eder ve merhamet buyurursun.»

Nisâbûrî ve Fahri Razî'nin beyanları vechile *belde*yle murad; *Mekke'dir.* İbrahim (A.S.) Kâ'be'yi bina ettikten sonra münacatta bulunmuş ve Kâ'be'nin mahalli evvelden beri mahuf bir mahal olduğu halde Hz. İbrahim'in duâsı eseri, emin bir mahal olmuştur. Hatta Harem dahilinde insanlardan başka hayvanat-ı saire bile emindir, zaman-ı cahiliyede dahi Araplar bu hususa çok riayet ederler, iki düşman Mekke arazisinde tesadüf etseler yekdiğerinden emin olur, silâha sarılmazlardı. İbrahim (A.S.) ın bu duâsı eseri ehl-i Mekke düşmanlardan emin oldukları gibi Mekke beldesi de tahripten emindir. Gerçi bazı cebabire Mekke'ye hücum ve tahribe çalışmışlarsa da muvaffak olamamış ve sa'yları akîm kalmıştır. Binaenaleyh; kıyametin az evveline kadar Mekke şehri ma'mur kalacak ve kıyametin kubiylinde Habeş'ten bir taife gelip tahrib edeceklerine dair bazı hadis-i şerif mervidir.

Gerçi Hz. İbrahim'in puta ibadet etmek ihtimali yoksa da enbiyanın günahlardan ma'sum olmaları fazl-ı ilâhi ve tevfik-i sübhânî olduğuna işaret için Cenab-ı Hakkın ihsanına her zaman muh-

taç olduğunu izharla putlara ibadetten uzak kılmasını Cenab-ı Hak'tan istirham etmiştir, yoksa enbiyadan hiç bir nebi puta ibadet etmemiştir. Binaenaleyh; puta ibadet etmemekte devamını istemiştir, evlâdı hakkında duâsı sulben evlâdı içindir ki sulben evlâdından puta ibadet eden olmamıştır. Şu halde nesl-i İbrahim'den bir çok kimselerin putperest olmalarıyla itiraz varid olmaz. *Yahut* duâsı o zamanda mevcut olan evlât ve ahfadına mahsus olduğundan o zamanda mevcut olanlar puta ibadet etmemişlerdir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile gerçi putlar cemadat kabilinden oldukları cihetle insanları bilfiil idlâle iktidarları yoksa da idlâle sebep olduklarından sebebine isnad kabilinden idlâli putlara isnad ederek Hz. İbrahim «Putlar birçok kimseleri idlâl ettiler» demiştir, putların nâsı idlâle sebep olduklarını beyandan sonra «Bana tebaiyet eden kimse benim dinimle mütedeyyin ve benim ümmetimdir, ama usul-ü itikadın gayrı furu-u a'mâlde isyan eden olursa sen mağfiret ve merhamet sahibisin. İstersen mağfiret edersin» demekle isyan edenleri Cenab-ı Hakka havale etmiştir.

İbrahim (A.S.) ın kelâmında *i s y a n* la murad; *furu-u a'mâlde isyan olduğu cihetle* bu âyet küfrün mağfiret olunacağına delâlet etmez. Çünkü; (فانك غفور رحيم) karinesiyle isyanın, furu-u a'mâlde isyan olduğunda şüphe yoktur. Zira; küfrün mağfiret olunmadığına diğer âyât-ı beyyinat suret-i kat'iyede delâlet etmektedir. Bu cümle ise mağfiretin cevazına delâlet eder.

Bu âyet-i celile; insan için bulunduğu beldenin âfâttan masun olmasına ve evlâd u ahfadının şeriatın haricine çıkmamasına duâ etmek umur-u lâzımeden olduğuna delâlet eder. Zira İbrahim (A.S.) ın bu suretle duâsını Kur'an'da hikâyeden maksat; kullarına ta'limdir. Binaenaleyh; insanın nimetiyle mütena'im olduğu beldenin âfâttan masuniyetine ve kendi sebebiyle hasıl olan evlâd ü ahfadın şeriat dairesinde harekete muvaffak olmalarıyla duâ bir vazife-i mühimmedir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın duâsının bakiyesini beyan etmek üzere :

رَبَّنَا اِنّ۪ٓي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّت۪ي بِوَادٍ غَيْرِ ذ۪ي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِۙ

buyuruyor.

[Ey bizim Rabbimiz! Ben zürriyetimden bazılarını senin Beyt-i Muharremin yanında ekinsiz ve otsuz bir vadide iskân ettim.]

رَبَّنَا لِيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ

[Ey bizim Rabbimiz! Zürriyetimi bu otsuz ve susuz vadide iskândan maksadım beytin huzurunda onların sana ibadet, ikame-i salât etmeleridir.]

فَاجْعَلْ اَفْـِٔدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْو۪ٓي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ

[Yâ Rabbi! Maksadım onların sana ibadet etmeleri olunca sen nâstan bazılarının kalplerini meyleder kıl ki onları kasdetsin ve yanlarına gelsinler ve zürriyetim bu ekinsiz ve otsuz vadide yalnız kalmasınlar ve sonra hac için herkes o vadide Kâ'be'yi ziyaret kasdetsinler ve onları meyvelerden merzuk et.]

لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾

[Me'mûl ki onlar nimetine şükrederler.]

Yani; İbrahim (A.S.) duâsında yalnız Mekke'nin emin olmasını, kendinin ve evlâdının putlardan uzak bulunmalarını istirhamla iktifa etmedi, belki duâsına şunu da ilâve etti ve dedi ki «Ey bizim Rabbimiz! Ben zürriyetimin bazısı olan İsmail ve onun evlâdını senin muhterem olan beytin huzurunda bir derede iskân ettim ki o dere ekin sahibi değildir, ottan ve ekinden hâlî Mekke deresinde onları sana emanet ettim. Ey Rabbimiz! Bu iskândan maksat; beytin huzurunda onların ikame-i salât edip vazife-i ubudiyetlerini eda etmeleridir. Şu halde ya Rabbi! Sen nâstan bazılarının kalplerini onları kasdeder kıl ki o nâs kemâl-i şevk ve arzuyla onlara

gelsinler ve bu kuru vadide kudretinle envâ'-ı meyvelerle merzuk et ki onlar nimetlerine şükretsinler. Çünkü; bu nimetlere şükretmeleri me'mûldür» demekle Rabbisine tazarru'da bulundu.

Beyzâvî'nin beyanı vechile *z ü r r i y e t* le murad; *İsmâil (A.S.) ve evlâdıdır; v a d i* yle murad; *Mekke deresidir.* Vadinin ekin sahibi olmadığını beyan etmiştir ki Mekke vadisi dağlık ve taşlık olduğundan ziraata elverişli değildir, Beyt-i Şerif taarruz ve tahkirden, cebabirenin tasallutundan masun ve her zaman kulûb-u nâsta muhterem olduğundan beyti *muharrem* unvanıyla tavsif etmiştir.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Hz. İbrahim bu duâyı İsmail (A.S.) la validesini Mekke vadisinde Allah'a emanet ettiği zaman irad etmiştir. Çünkü; Hâcer, Sâra (R.A.) nın cariyesiyken zevci Hz. İbrahim'e hibe edip (Hâcer) den oğlu Hz. İsmail dünyaya gelince (Sâra) gayrete gelerek oğlunu ve validesini alıp başka mahalle götürmesine ısrar etmesi üzerine Mekke'ye götürmesini mübeyyin emr-i ilâhi gelince İbrahim (A.S.) oğlu İsmail (A.S.) ı ve (Hâcer) i Mekke'ye getirdi. Bir kırba su ve bir torba hurmayla Allahü Tealâ'ya emanet edip geri döndüğünde (Hâcer) «Bizi kime bırakıyorsun?» dedi. Hz. İbrahim de «Allah'a emanet ederim» deyip şu âyette beyan olunan duâyla Cenab-ı Hakka istirhamda bulundu. (Hâcer) (R.A.) suyu içti, oğlunu emzirdi. Su tükenince (Safa) ile (Merve) arasında bir kimse görebilmek ümidiyle sa'yetti. Lâkin hiç kimseyi göremedi. Çünkü; o zamanda Mekke arzında bir kimse yoktu. İbrahim (A.S.) ın, o mahallin emin bir mahâl olmasıyla duâsının sebebi de ıssız ve korkunç bir mahâl olmasıydı. Hz. (Hâcer) oğlunun yanına avdet ettiği zaman gördü ki şimdiki zemzem kuyusunun olduğu mahâlden bir su zuhur etmiş, hemen etrafını toprakla çevirdi ve havuza benzer bir şey yaptı. Suya ihtiyacı fazla olup onu da yanında bulunca suyu halkeden hallâka şükürle kalbi müsterih oldu. Fakat mukteza-yı beşeriyet ünsiyet edecek insana muhtaç olduğundan Cenab-ı Hak inayet etti. Arabın (Cürhüm) kabilesinden bir kafile gönderdi. Hz. İbrahim'in (فاجعل افئدة من الناس تهوى اليهم) lâfzıyla duâsının eseri derhal zuhur etti. Yani; İbrahim (A.S.) bunları Mekke çölünde yalnız bırakınca

maddî ve manevî ihtiyaçlarını düşünerek yapmış olduğu duâsında «Yâ Rabbi! Nâstan bazılarının kalbini bunlar tarafına meylettir de bunları kasdetsinler ve yanlarına gelsinler» demiş ve duâsında bu fıkrayı dercetmişti. İşte bu fıkranın eseri (Hâcer) hurmayı bitirmeden zuhur etmiş ve Cenab-ı Hak cürhümîleri göndermiştir.

Cürhümîler gelip suyu görünce (Hâcer) e komşu olmak istediler ve dediler ki «Sen suya bizi müşterek kıl, biz de hayvanatımızın sütüne seni müşterek kılalım.» Tarafeyn yekdiğerinin ihtiyacını düşünerek mukaveleye giriştiler ve bu minval üzere komşu olmak için akd-i mukavele ettiler. Binaenaleyh; İsmail (A.S.) onların içinden neş'et etti, lisan-ı Arap üzere tekellüme başladı ve onlardan bir kadın tezevvüc eyledi. Ba'dehu İbrahim (A.S.) geldi. Emr-i ilâhi vechile Beyt-i Şerif'i bina etti. İşte İbrahim (A.S.) iki âilesi arasında zuhur eden bürudet üzerine bir zevcesini oğluyla beraber başka bir mahalle götürmeye ihtiyaç görülünce ma'mur bir beldeye ve her şeyin bol olduğu bir mahalle götürebilirdi. Fakat ne çare ki Mekke vadisinin imarı ve insanların iskânı zamanı gelip Fahr-i Kâinat'ın orada zuhuru mukadder ve Beyt-i Şerif'i tekrar bina etmek İbrahim (A.S.) a müyesser olacağı cihetle irade-i ilâhiye Mekke vadisine götürmesiyle zuhur etmiştir. Hz. İbrahim (A.S.) ı, Nemrud gibi bir zalim ve gaddarın zulmünden ve ateşinden kurtaran hallâkın kudretine itimadı tam olduğundan ailesini o ıssız vadiye götürmek ve orada iskân etmekten endişe etmedi, telâşsızca götürmüş ve oraya götürmesini emreden âmir-i hakîkînin yed-i emanetine tevdi' ve diğer âilesi nezdine avdet etmişti. Yalnız bazı ihtiyaçlarını te'min hususunda Rabbisine istirhamla bir babanın âilesine ve evlâdına lâzım olan şefkat ve merhamet icabı lâzım olan vazifeyi eda ederek evlâdının hayra muvaffak ve merzuk olarak dünya ve âhirette mes'ud olmalarına duâ etmiştir. O mekânda o zaman Beyt-i Şerif mevcut değilse de evvelden orada Hz. Âdem'in bina ettiği beyt olduğunu ve kendinin de o beyti tekrar bina edeceğini ve ilâyevmilkıyam ziyaretgâh-ı enâm olacağını vahy-i ilâhiyle bildiği için «Beyt-i Muharremin indinde zürriyetimden bazısını iskân ettim» demiştir.

Meyvelerle merzuk olmalarıyla duâsını kabûlün eseri olarak Mekke'ye her taraftan her nevi meyve gelir. Hatta Mekke'de yaz,

kış, güz ve bahar meyveleri bir günde bulunur ve taze meyvenin arkası kesilmez. Nâstan bir taifenin kalplerini bunlara müteveccih kıl diyerek duâsının eseri olarak derhal (Cürhüm) taifesi geldiği gibi ehl-i imanın kalpleri ilâyevmilkıyam o mekân-ı mübareke müteveccih olduğundan her taraftan huccac gelir, hiç bir zaman ziyaretci eksik olmaz. Ve bütün ehl-i küfür bir araya gelse ehl-i imanı ziyaretten men'e çalışsalar zerre kadar faydasını göremez ve hep emekleri boşa gider. Çünkü; irade-i ilâhiyeye karşı kulların sa'yları semeresiz kalacağında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın duâsının bakiyesini beyan etmek üzere:

رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Ey bizim Rabbimiz! Sen bizim gizli ve aşikâr ahvalimizi bilirsin. Halbuki yerde ve gökte Allahü Tealâ üzerine hiç bir şey gizli olmaz.]

Yani; İbrahim (A.S.) duâsına şunu da ilâve ederek dedi ki «Ey bizim Rabbimiz! Sen bizim gizli işlediğimiz işlerimizi ve açıkta yaptığımız bütün ahvalimizi bilirsin. Binaenaleyh; bizim için duâya ve senden bir şey talebine hacet yoktur. Zira; ihtiyacımızı tamamen bildiğinden muhtac ve müstehak olduğumuz şeyi verirsin. Ve lâkin bizim sana ubudiyetimizi izhar ve azametine ta'zîm ve izzetine tezellül etmek vazifemiz olduğundan sana tazarru ederiz. Zira; yerde ve gökte Allahü Tealâ üzerine hiç bir şey gizli olmaz ve her şeyi ilmi muhittir. Şu halde yâ Rabbi! İsmâil ve validesinden ayrılmak sebebiyle kalbimizde gizlediğimiz hüzün ve esefimizi ve müfarakat zamanı ağlamak ve rikkat icabedecek söylediğimiz sözlerimizi dahi sen bilirsin. Zira; sana gizli bir şey yoktur» demekle tazarru etti.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın oğlu İshak (A.S.) doğunca hamd ü senasını ve duâsını hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي وَهَبَ ل۪ي عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَۜ

buyuruyor.

[Hamd ü sena şol Allah'a mahsustur ki o Allahü Tealâ kocalığımla beraber bana İsmâil ve İshak'ı hibe ve ihsan etti.]

اِنَّ رَبّ۪ي لَسَم۪يعُ الدُّعَٓاءِ ﴿٣٩﴾

[Zira; benim Rabbim duâyı işitir.]

رَبِّ اجْعَلْن۪ي مُق۪يمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪يۗ

[Ey benim Rabbim! Beni ve zürriyetimi namazı ikame eder ve canib-i manevîne teveccühte daim kıl ki ben ve zürriyetim huşu üzere rızanı aramaktan müdavim olalım.]

رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَٓاءِ ﴿٤٠﴾

[Ey bizim Rabbimiz! Duâmızı kabul et ki sa'yimiz zayi olmasın.]

رَبَّنَا اغْفِرْ ل۪ي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِن۪ينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

[Ey bizim Rabbimiz! Beni ve valideynimi ve bilcümle mü'minleri hesabın kaim olduğu günle mağfiret et.] Demekle istirhamda bulundu.

İbrahim (A.S.) sinn-i şeyhuhetinde Cenab-ı Hakkın iki oğlan ihsan ettiğine hamdetti. Çünkü; Fahri Râzi, Kâzî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran İbrahim (A.S.) oğlu İsmâil (A.S.) dünyaya geldiğinde doksan dokuz ve İshak (A.S.) dünyaya geldiğinde yüz on

iki yaşında olduğu mervidir. Çocuk getirmek zamanı geçip kocalık yakasını sardığı bir sırada Allah'ın çocuk halk etmesi kendi hakkında pek büyük bir lutf-u ilâhi olduğundan kocalığında ihsan ettiğini hamdinde sarahaten zikretmiş ve bir nimete nâil olan kimsenin derhal hamdetmesi ve şükürle o nimeti karşılaması vazife-i ubudiyet olduğuna işaret eylemiştir. Gerçi İbrahim (A.S.) nebi olduğu cihetle ma'sumsa da abd için her zaman dergâh-ı ülûhiyete iltica ve mâsivâdan kat'-ı ümid etmek lâzım olduğuna işaret için kendi nefsine mağfiretle duâ etmiştir. Ebeveynine mağfiretle duâ «Tâib ü müstağfir oldularsa mağfiret et» demektir. *Yahut* küfrün mağfiret olunmayacağına dair henüz kendisine vahiy gelmemişti.

Medarik'te beyan olunduğu vechile (ان ربى لسميع الدعاء) (مجيب الدعاء) makamınadır ki «Duâyı kabûl eder» demektir. (سمع الله لمن حمده) kavli de bu kabildendir. Yani «Hamdeden kimsenin hamdini Allahü Tealâ işitir» demek «Kabul eder» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ tevhidin delillerini ve Hz. İbrahim'in duâsını beyanla kullarına tevhidi ve duânın âdâbını ta'limden sonra yevm-i kıyamette zalimlerin hallerini tafsilen beyan etmek üzere :

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْاَبْصَارُ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Zalimlerin amellerinden Allahü Teala'yı elbette gafil zannetme. Zira; Allahü Tealâ zalimlerin azabını şol bir gün için te'hir eder ki o günde zalimlerin gözleri açılır, yumulmaz, hayrette kalır.]

مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَاَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾

[O zalimler sür'at eder oldukları halde başlarını yukarı kaldırarak çağırıldıkları tarafa giderler ve gözleri kendileri tarafına

dönmez ki kendilerini görsünler. Halbuki onların kalpleri boştur.] Ulûm ve maarife dair bir şey bulunmaz.

Yani; habibim! Sen zalimlerin zulmünden ve sair çirkin ef'âllerinden Allahü Tealâ gaflet eder de onların işledikleri yanlarına kalır, ceza görmezler zannetme. Ancak Allahü Tealâ onların cezalarını şol bir gün için te'hir eder ki o günde zalimlerin korkuları ve o günün dehşeti sebebiyle gözleri açılır, kapanmaz. Hatta ruhları kabzolunan mevtaların gözleri gibi belirir, ölü gözü gibi bir daha kapanmaz bir hale gelir. Binaenaleyh; onların nazarları kendilerine reddolunmaz ki kendilerini görsünler ve o zalimler arsa-i mahşere cem'olmak üzere başlarını kaldırır, sür'atle giderler ve kalpleri de bütün hayrattan hâlî boşluktan ibarettir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile hitap; Resulullah'adır. Ve lâkin zalimleri tehdid ve mazlumları tesliyedir. Çünkü zalimlerin her hallerini ve amellerini bildiğini ve amellerinin hiç bir zerresinden gafil olmadığını ve azaplarını yevm-i kıyamete te'hirini ve o günde hallerinin perişan olacağını ve o günün dehşetinden gözleri açılıp bir daha göz kapaklarının ölü gözü gibi kapanmayacağını, kemâl-i hayret ve endişelerinden kendi şahıslarını görmeye takatları olmayacağını beyan etmek; elbette zalimleri tehdiddir ki vukuu muhakkak olan şeylerle bir tehdiddir.

Taberî ve Hâzin'de beyan olunduğu vechile yevm-i kıyamette *g ö z l e r i n t e ş h i s i* yle murad; *o günün dehşetinden hayretleri icabı gözlerinin açılıp bir daha kapanmamasıdır.* Çünkü; insan pek korktuğunda endişesinden gözü pekçe açılır ki lisanımızla belirme tabir olunur. *M u h t i ' ; çağırılan tarafa sür'atla giden kimsedir.* Çünkü; insanlar kabirlerinden kalkınca İsrafil vasıtasıyla hesap için mahşere davet olunacaklar. İşte o vakitte zalimler dünyada işledikleri fena amellerini bildiklerinden cellâd önüne giden katiller gibi endişeli gidecekleri beyan olunmuştur. (مقنعى رؤسهم) *başlarını yukarı kaldırıp gitmektir.* *K a l p l e r i n i n h a v a* olmasıyla murad; *kalpleri yerinden oynamak, hava gibi vücudun her tarafına gitmek istemek, boğazlarının ucuna gelip nefeslerini daraltmak, ıztırap sebebiyle bütün idrak ve şuurdan hâlî olmaktır.*

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyet dahi kıyametin vücu-

duna delâlet eder. Çünkü; Allahü Tealâ zulümden intikamını almasa ya zalimin zulmünden haşa gafil, yahut intikamdan âciz veyahut zalimin zulmüne razı olmasını müstelzim olur. Gerek gaflet ve aciz, gerek zulme razı olmak muhaldir. Şu halde intikam almamak da muhaldir. Binaenaleyh; dünyada intikamını her zalimden almayı ekseri zalimlerin intikamı te'hir olunduğundan elbette intikam alacak bir gün muhakkaktır. İşte o gün de kıyamet günü ve yevm-i âhirettir. Gözlerinin yukarı dikilip kapanmayacağının devamına ve nazarlarının kendilerine bir daha rücû' etmeyeceğine ve hiç bir şeyi düşünmeye vakitleri olmayacağına işaret için kalplerinin hâlî olacağı beyan olunmuştur. Şu tasvir olunan hallerin hesap zamanında veyahut Cehennem'e gidecekleri zamanda olacağına dair rivayetler varsa da esah olan kabirlerinden kalkıp mahşere giderken olacaktır.

Hulâsa; hiç bir zalimin zulmü yanına kalmayıp elbette cezasını göreceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zalimlerden ahz-ı intikam edeceğini beyandan sonra o günde zalimlerin bazı hallerini beyan etmek üzere :

وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخِّرْنَا إِلَى
أَجَلٍ قَرِيبٍ نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ

buyuruyor.

[**Habibim! Azabın geleceği günle sen nası korkut. Azap geldiği gün zalimler derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Sen bizi az bir zamana kadar te'hirle dünyaya iâde et. Biz davetine icabet edelim ve bizi davet eden resullere tâbi' olalım.»**]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Kıyametin dehşetini ve nâsa nazil olacak azabı ve o azabın geleceği günü beyanla sen nâsı inzar et ki onlar azabın sebebi olan günahlardan ictinab etsinler. Zira; Allah'ı ve resulünü tekziple nefislerine zulmeden zalimler o günün azabını görünce derler ki «Ey bizi dünyada bir çok nimetleriyle terbiye eden Rabbimiz! Sen bizi yakın bir müddetle dünyaya dön-

dür ve azabımızı te'hir et ki biz senin davetine icabet ve resullere ittibâ' edelim. Tâib ve müstağfir olalım. Geçirmiş olduğumuz amelleri tedarik edelim demekle münacatta bulunurlar ve lâkin fayda etmez. Çünkü; geçmiş zamanın bir daha avdet ihtimali yoktur, onların şu münacatları zamanında dünya kalmayacaktır ki avdet etsinler ve teklifin zamanı geçmiştir ki tekrar mükellef olsunlar.

*
**

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette kâfirlerin dünyaya avdet talebinde bulunacaklarını beyandan sonra zalimlerin şu taleplerine verilecek cevabı beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ۝

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Siz dünyaya avdet etmek istersiniz de bundan evvel dünyada yemin edip bizim için zevâl yoktur demediniz mi, kendiniz için zevâl olmadığını iddia edip yemininizle te'kid etmediniz mi?]

وَسَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ
وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْأَمْثَالَ ۝

[Siz nefislerine zulmeden bir takım zalimlerin meskenlerinde sakin olmadınız mı? Onları bizim nasıl ihlâk ettiğimiz ve ne işlediğimiz size tebeyyün etmedi mi ve size ibret olmak ve hakikatı bilmeniz için misaller beyan etmedik mi? Bunlardan ibret almadınız da şimdi dünyaya avdet edip mâfâtınızı tedarik etmek istersiniz. Halbuki sizin için bu mümkün değildir» demekle istid'âları reddolunur.]

Yani; «Yâ Rabbi! Bizi dünyaya reddet de iman ve geçmişlerimizi kaza edelim» diyen kâfirlere taraf-ı ilâhiden tevbih tarikıyla denilir ki «Bundan evvel dünyada sizin için zevâl olmayacağına ve

vefat eden kimsenin bir daha ihya olunmayacağına ve haşrü neşir olmayacağına yemin etmediniz mi, küfürle nefislerine zulmeden Âd, Semûd ve Nuh kavimleri gibi cebabirenin meskenlerinde siz sakin olmadınız mı ve onların harabelerini görmediniz mi? Elbette yemin ettiniz ve sakin oldunuz. Bunları inkâr edemezsiniz. Halbuki onların halleri ve bizim onlara işlediğimiz ve nasıl ihlâk ettiğimiz sizin için tebeyyün ve tahakkuk etti, sizin ibret almanız için bir takım durub-u emsâl beyan ettik. Bunlardan ibret alıp mütenebbih olmak ve iman etmek ve resullerinize ittibâ' etmek lâzımken bilâkis tuğyan edip iman etmediniz. Şimdi iman ve amel tedarik eylemek için mühlet ve dünyaya avdet etmek istiyorsunuz. Bu istediğiniz şey mümkün değildir» demekle talepleri reddolunur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile dünyada kâfirlerin yeminleri *âhireti inkâr içindir.* Zira; onlar bu hayattan sonra hayat ve dar-ı dünyadan sonra dar-ı âhiret yok diyerek yemin etmekten çekinmezler, ekseriya mürtedlerin halleri de budur. Halbuki aklı olan bir kimse için âhireti ikrârdan daha açık ve kolay bir şey yoktur. Çünkü; düşünülünce bu dünyaya nereden geldi ve kim getirdi? Anasının rahmindeyken suâl mümkün olsa da sorulmuş olsaydı orada dahi bundan başka bir mekân yok demekle cevap verirdi. Halbuki gördü ki dünya varmış. Şu halde bu dünyaya getiren zatın âhirete götürmesinden ve bir dar-ı âhiret halkeylemesinden ve kendine itaat edenlere mükâfat vermesinden ve isyan edenlere azab etmesinden daha açık ve kolay ne olabilir?

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin azaplarını ve dünyada âhireti inkâr için yeminlerini beyan ettiği gibi hilelerini dahi beyan etmek üzere :

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْ وَاِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ۝

buyuruyor.

[Muhakkak kâfirler şeriatları iptale hile yaparcasına hile yap-

tılar ve envâ'-ı desaise teşebbüs ettiler ve her zaman kendilerini ıslah için gönderilen resullerin şeriatlarının inkırazına çalıştılar. Halbuki indallah hileleri ve hilelerinin cezası yazılı ve sabittir. Binaenaleyh; hilelerinin cezasını göreceklerdir. Halbuki onların hileleri dağlar gibi sabit olan şeriatları yerinden ayıramaz.] Çünkü; şeriatın delilleri onların hilelerinden daha kuvvetlidir. Şu halde onların hileleri ne kadar kuvvetli olsa delâil-i şer'iyeye mukaabele edemez.

Şu manâ; (ان) lâfzı nâfiye olup (لتزول) de bulunan (لام) *te'kid* için olduğuna nazarandır. Amma (ان) lâfzı *muhaffefe* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir: [Onların hileleri o kadar kuvvetlidir ki o hileler yerinden cesîm dağları ayırır ve dağları yerlerinden oynatacak kadar hile yaptılar ve lâkin şeriatı yerinden oynatamadılar. Zira şeriat; dağlardan daha metin ve daha ziyade payidardır. Binaenaleyh; her ne yapsalar onların hileleri zail, şeriat sabit ve hile yapanlar hâib ve hâsir] demektir.

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِهٖ رُسُلَهُؕ اِنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾

[Kâfirlerin hileleri fayda etmeyeceğini bilince habibim! Allahü Tealâ resullerine vaadinde hulfeder zannetme. Zira; Allahü Tealâ herkese galip ve düşmanlarından intikamını almaya muktedir bir intikam sahibidir.] Ve öyle bir galiptir ki kendine hile edilmez ve öyle bir kaadir ki kendine aslâ müdafaa olunmaz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Allah'ın resullerine vaadi; *nusret ve i'lâ-yı kelimetullah ve dinlerinin âlî kılınıp düşmanlarına galip olmalarıdır.*

***

Vâcip Tealâ intikam sahibi olduğunu beyandan sonra intikamın zamanını beyan etmek üzere :

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ zalimlerden şol günde intikamını alır ki o günde arzın dağları yerinden oynayıp zail olmak, dereleri düzeltmek, ma'mureleri harab olmak suretiyle sıfatı başka bir sıfata tebeddül eder ve göklerin yıldızları dökülmek ve kendileri dürülmek suretiyle göklerin hey'etleri değişir ve o günde nâs huzur-u ilâhide hesap görmek için kalkar, vâhid-i kahhar olan Allahü Tealâ huzurunda ispat-ı vücud ederek zuhur ederler. İşte o günde âhireti inkâr eden zalimlerden intikamını alır.]

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile arzın ve semanın tebeddülünde *iki ihtimâl vardır :*

B i r i n c i s i ; *arzın ve semanın zatları bâkî olup sıfatları değişmektir.* Meselâ arzın üzerinde olan dağların, derelerin ve imaretlerin zail olmasıyla her tarafı düzelmek ve şu görülen sıfatın gayrı bir sıfat iktisabetmek ve semanın yıldızları dökülüp şu sıfatın gayrı bir sıfat ahzeylemektir. Ve ibn-i Abbas Hazretlerinden rivayet olunan manâ da budur. Bu manâyı te'yid eden bazı ehadis-i celile de mervidir.

İ k i n c i s i ; *arzın ve semanın zatlarının değişmesidir* ki arzın, bu başka billûr gibi berrak bir hale geleceği ve nasın hesap için onun üzerinde haşrolunacağı (Enes) ve (İbn-i Mes'ud) Hazretlerinden mervidir. Hulâsa arzın ve semanın tebeddül edeceği kat'î olup ancak keyfiyeti zannî olduğu için ihtilâf vardır.

*
**

Vâcip Tealâ arzın ve semanın tebeddül ettiği yevm-i kıyamette intikamını alacağını ve nâsın hesap için kendi huzurunda ictimâ' edeceklerini beyandan sonra kahrının zuhuruyla nâsa arız olacak ahvali beyan etmek üzere :

وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen o günde mücrimleri zincirlerle birbirlerine bağlı görürsün.]

سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ

[Onların gömlekleri katrandır.]

وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾

[Onların yüzlerini Cehennem ateşi örter.]

لِيَجْزِيَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ

[Şu vechüzere intikam almak; Allah'ın her nefsi kesbettiği günahıyla cezalandırmak içindir.]

اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾

[Zira; Allah'ın hesabı gayet sür'atlidir.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran kâfirler şeytanlarıyla beraber elleri ve ayakları bağlı ve birbirlerine merbut oldukları halde gelirler, gömlekleri katranla yağlanır ki kokusu fena, renkleri siyah ve ateşin alevi ziyade olur. Katranla yakacağını beyanda tehdid ziyadedir. Çünkü; nâs katranın nasıl yandığını bilirler.

Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğu vechile yüzlerinde olan âleti idraki, hakta isti'mal etmediklerinden yüzlerini ateşin ihata edip örteceği beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyametin şiddetini beyandan sonra şu beyan olunan ahkâmın, nasa tebliğin nihayeti olduğunu beyan etmek üzere :

هَٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ

buyuruyor.

[İşte şu sûrede beyan olunan ahkâm; nâsa tebliğin nihayetidir ki bu kadar açık beyanatın fevkında bir beyan olamaz. Zira; her ciheti tamamıyla beyan olunmuştur.]

وَلِيُنْذَرُوا بِهِ

[Ve şu beyan; nas kendisiyle inzar olunsun ve mütenassıh olsunlar içindir.]

وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ

[Ve şu beyanla bilsinler ki ma'bud; ancak birdir. Şerik ve nazirden münezzehtir.]

وَلِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

[Ve şu beyan; akıl sahipleri düşünsünler içindir.] Çünkü; Kur'an'ın sair sûreleri gibi, bu sûrenin de inzali nası irşad etmek ve erbab-ı ukulün düşünmeleriyle doğru yolu bulup halkı doğru yola sevketmeleri içindir. İnsanda meziyet; ancak akılla olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü delâili tetkik; ancak akıl sahiplerine tahsis olunmuştur.

Hulâsa; Kur'an'ın ve kütüb-ü sairenin inzalinden maksat; *üç şey olup* b i r i n c i s i ; *enbiyanın kitaplar vasıtasıyla halkı irşad ve noksanlarını ikmâl etmeleri* olduğuna (ولينذروا به) ile işaret olunduğu, i k i n c i s i ; *insanlar için her şeyden evvel vücud-u ilâhiyi ve vahdaniyet-i sübhaniyeyi aklî ve naklî delillerle ispat etmek* olduğuna (وليعلموا انما هواله واحد) ile işaret olunduğu, ü ç ü n c ü s ü ; *akaidi tashihden sonra ameliyatı ıslah etmek* olduğuna (وليذكر اولوا الالباب) ile işaret olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

ON ÜÇÜNCÜ CÜZ'ÜN SONU

ONDÖRDÜNCÜ CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

SURE-İ HİCR

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Doksan dokuz* âyeti hâvîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُب۪ينٍ ﴿١﴾

Müteşabihatın te'vilini tecviz eden ulema indinde (الف) *insana,* (لام) *liyakatına,* (را) *rahmet-i ilâhiyeye* işarettir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* **[Ey rahmet-i ilâhiyeye lâyık olan insan-ı kâmil! Şu okunacak âyetler Allah'ın kitabının ve helâli ve haramı beyan eden Kur'an'ın âyetleridir.]**

Yani; ibadet ve itikad-ı hakla rahmet-i ilâhiyeye liyakat kesbeden insan-ı kâmil! Sana hitab ederim ki şu okunacak âyetler Rabbin Tealâ'nın sana vaad ettiği kitab-ı kâmilin ve beşeriyetin ahvaline müteallik bütün ahkâmı beyan eden Kur'an'ın âyetleridir.

K i t a p ; câmi' manâsına olub *K u r ' a n* da *evvelîn ve âhirînin ulûmunu ve ümem-i salifenin ahvalini câm'i olduğundan* kitap ve *beşeriyete ait ahkâmı, usul-ü itikaadı ve furu-u a'mâli be-*

yan ettiği cihetle mübîn denmiştir. Kitapta olan *(elif lâm)* kemâle ve Kur'an lâfzında olan *tenvin* ta'zîme delâlet ettiği cihetle her ne kadar kitap ve Kur'an ikisi bir şey ise de kitap kemâle ve Kur'an azamete delâlet ettiğinden tekrar yoktur. Zira; kitap Kur'an'ın kemâlini ve Kur'an da azametini ifade ettiği cihetle her biri ayrı ayrı birer manâyı müfiddir. Binaenaleyh; *manâ-yı nazım :* [Şu âyetler kitab-ı kâmilin ve Kur'an-ı Azîm'in âyetleri] demektir.

* * *

Vâcip Tealâ sûrenin âyetleri Kur'an'ın âyetleri olduğunu beyandan sonra Kur'an'a iman etmeyenlerin Müslüman olmak isteyeceklerini beyan etmek üzere :

رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Çok zamanda kâfirler müslim olmalarına muhabbet ederler.]

Yani; kâfirler hîn-i mevtlerinde veyahut kıyamette veya Cehennem'e girdiklerinde azabı muâyene edince «Ah, ne olaydı biz de müslim olaydık» demekle İslâm olmalarını temenni ve İslâm olamadıklarına nedametlerini izhar ederler, fakat İslâm olmak zamanı geçtiğinden temennileri fayda etmez. Çünkü zamansız olan şey; her zaman faydasızdır. Binaenaleyh; ömrünü küfürle ifna eden kimsenin bu dünyada delilleri tetkik ederek beni beşerin rahatını te'min için te'sis olunan din-i İslâm'ı kabul etmekle dünya ve âhiret sâadetini iktisabetmesi elbette ezher cihet hakkında hayırlıdır.

* * *

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabı muâyene edince İslâm olmalarını temenni edeceklerini beyandan sonra küfrü irtikâb edenleri tehdid etmek üzere :

ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Habibim! Terket kâfirleri, yesinler ve dünya nimetleriyle telezzüz etsinler ve tûl-ü emel ve uzun ömür gözetmek onları iman ve ibadet etmekten meşgul etsin ve onların halleri yiyip içmek ve iman etmemek olunca yakın zamanda onlar amellerinin çirkin olduğunu elbette bilirler.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Kâfirler davetine icabet etmeyince terket onları, istediklerini yesinler ve dünya metâ'ıyla telezzüz etsinler. Çünkü; onların bütün himmetleri yemek ve içmek ve dünya nimetleriyle telezzüz etmekten ibaret olup ahval-i âhiretten bihaber olunca onları hallerine terketmek lâzımdır, onları dünya hususunda uzun emelleri meşgul etsin ki yakında onlar amellerinin fenalığını ve mezheplerinin batıl olduğunu bilirler ve İslâm olamadıklarına nedamet de ederler ve lâkin o nedametleri fayda vermez.

Vâcip Tealâ tûl-ü emelle meşgul olanları bu âyetle zemmetmiştir. Çünkü tûl-ü emel; insanı âhiret tedarikinden alıkoyup bütün himmetini dünyaya hasreylemesini icabettirdiğinden insan için manevî bir felâket ve âhireti inkâr eden müşriklerin ahlâkındandır. Binaenaleyh; insanın uzun hülyalarla ömrünü sırf dünyaya sarfla umur-u âhiretten uzaklaşması en ziyade mezmum bir haslettir. Amma suret-i meşruada dünya için çalışmak kendinin ve ailesinin maişetini te'min etmek ve fakat şu çalışmasını mükellef olduğu ibadetine mani tutmamak insan için bir meziyyet olduğu gibi diyanet-i İslâmiyede bu, ayrıca bir ibadet ve bu sûretle dünyaya çalışmak ve ebna-yı cinsine menfaat etmek umur-u âhiretten ma'duddur. (ويلهم الامل) *İ l h a ; meşgul olmak*tır. Emel de *ileride bir şeyi ümit ve rica etmektir.* Şu halde *manâ-yı nazım :* [Emel onları meşgul eder. Binaenaleyh; dünya işiyle meşgul olmakla âhireti unuturlar] demektir. Esasen mezmum olan; dünyadan nasibedar olup âhirette nasibedar olmamaktır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile Hz. Ali'nin «Ben si-

zin üzerinize iki şeyden korkarım. *B i r i n c i s i ; tûl-ü emeldir.* Zira tûl-ü emel; umur-u âhireti unutturur. *İ k i n c i s i ; havanıza ittibâ'dır.* Zira havaya ittibâ' etmek; hakkı kabulden men'eder» dediği mervidir. Bu rivayette mezmum olan tûl-ü emel; umur-u âhireti muattal kılan tûl-ü emeldir.

Âyetten maksat; Resulullah'a tamamıyla tebliğat vâki olup kabul etmediklerine binaen bundan sonra nasihatın te'sir etmeyeceğini bildirmek ve fazla nefes sarfetmeye hacet kalmadığını ilân etmektir. Yani «Terket onları. Zira; nasihat te'sir etmez. Âkıbet-i hallerinin ne olduğunu zamanı geldiğinde bilirler» demekten ibarettir, bu söz; nazar-ı ilâhiden sakıt olduklarına delâlet eder. Çünkü; insanlar arasında hâl böyledir. Bir kimse diğerine nasihat eder. Nasihat dinlemeyip inadında musır olunca «Terket bu adamı, istediğini yapsın, bildiğini işlesin. Sonra bilir ne olacağını» denir.

Hulâsa; dünyadan tamamen nasibini almak için âhireti ihmâl etmek mezmum olduğu ve ihmâl edenlerin ehl-i hizlândan bulundukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ tûl-ü emele tâbi' olanları tehdid ettikten sonra tûl-ü emelin faydası olmayıp herkesin ecel-i muayyeninde helâk olacağını beyan etmek üzere :

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Biz karyelerden hiç bir karye ahalisini ihlâk etmedik, illâ o karye ahalisinin ihlâk olunacağı zaman yazılı bir kitap vardır ve o kitapta helâkin vakti ma'lûmdur.]

مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

[Binaenaleyh; hiç bir ümmet eceline takaddüm veya ecelinden taahur etmez, ancak vakt-i muayyeninde helâk olur.]

Yani; dünyada kahren karyelerden bir karye ahalisini günahlarına binaen biz ihlâk etmedik, illâ o karyenin helâkine dair Levh-i Mahfuz'da yazılmış ve zamanı tayin olunmuş bir kitabı vardır. Binaenaleyh; her ümmet o kitapta yazılı olan ecel-i muayyenini velev bir dakika olsun takaddüm edemediği gibi o vakitten taahhur da edemez. Ancak tayin olunan zamanda helâk ederiz. Şu halde gerek milletler ve gerek şahıslar hangi sebeple helâk olursa olsun herkes ecel-i mev'ûdunda helâk olur. Çünkü; insanlar için ecel birdir, iki ihtimali yoktur ve âyet de buna delil-i vâzıhtır. Binaenaleyh; Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette i h l â k le murad; *azapla ihlâke şamil olduğu gibi mevtle helâke dahi şamildir.* Şu halde âkil olan bir kimse ömrünün uzun olmasına mağrur olmamak lâzımdır. Zira; onun eceli için ta'yin olunan zamanı te'hir veya takdim ihtimali olmayıp irade-i ilâhiyenin tahsis ettiği zamanı beklemekten ibaret olduğu cihetle gururu icabeden bir şey yoktur. Kezalik devletlerin ve milletlerin halleri dahi ecel-i muayyenini beklemekten ibarettir.

***

Vâcip Tealâ her şahsın ve her milletin eceli muayyen olduğunu beyandan sonra kâfirlerin nübüvvette şüpheleri üzerine söyledikleri sözleri beyan etmek üzere :

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Mekke müşrikleri «Ey kendi üzerine kitap tenzil olunduğunu iddia eden zat! Sen elbette mecnunsun» dediler.]

لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧﴾

[Keşke davana şehadet edecek melekleri bize getirmiş olsaydın da biz de iman etseydik, eğer sözünde doğru söyleyenlerden isen getir melekleri, şehadet etsinler davana, biz de inanalım demekle meleklerin nübüvvete şehadet etmesini istediler.]

Yani; biz kâfirleri halleri üzere terketmeyi emredip neden ihlâk etmeyelim? Elbette ihlâk ederiz. Zira; yâ Ekrem-er Rusül! Sen onları tarik-ı hakka irşad için davet ettiğinde onlar istihza tarikıyla sana «Ey kendi üzerine Kur'an inzal olunduğunu iddia eden zat! Sen nübüvvet davasında mecnunsun. Zira; sana cinnîler temas etmiş ve bu davayı telkin eylemiş ve bu suretle aklın muhtel olmuş ki sen melek geldi bana taraf-ı ilâhiden, Kur'an'ı getirdi diyorsun. Eğer sen doğru söyleyenlerden isen keşke melekleri bize getirmiş olsan biz de onları görsek de iman etsek» demekle nübüvvetinde şüphe ettiler ve meleklerin şehadet etmesini istediler.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile kâfirlerin iki cihetle cinayet irtikâb ettiklerini Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur :

Birincisi; Resulullah'ın getirdiği Kur'an'ın fesahat ve belâgatta tavk-ı beşerden hariç olduğunu ve Resulullah'ın, arzularının hilâfı beyan ettiği ahkâmı görünce beşerin bu gibi kelâmı söyleyemeyeceğine hükmederek «Bunları sana cinnîler haber veriyor. Binaenaleyh; sen mecnunsun» demeye ve bu cinayeti irtikâba cesaret etmişlerdir.

İkincisi; melekle ünsiyet küvve-i kudsiye ve taharet-i kâmileye muhtac olduğunu bilemediklerinden kendilerinde meleklerle ünsiyete liyakat görerek meleklerle ünsiyet istemeye cür'et ettiler. Halbuki kendilerinin müptelâ oldukları denaet-i tabiat ve küfür meleklerle ünsiyetlerine manidir. Fakat bunları düşünmeden ve belki de iman etmemek için kendilerinde fazla meziyet gördüler ve imanlarını muhale ta'lik ettiler. Çünkü hulâsa-i kelâmları; «Davada beyyine-i kat'iye lâzımdır. Senin getirdiğin mucize ve şahit davanı ispata kâfi değildir. Binaenaleyh; biz kabul edemeyiz. Zira davanı ispata kâfi şahit; meleklerin şehadetidir. Madem ki meleklerle ünsiyet ettiğini söylüyorsun. Melekleri bize de getir, görelim» demekle iman etmeyeceklerini izhar ettiler.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin şu taleplerine cevabı beyan etmek üzere :

مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُٓوا اِذًا مُنْظَرٖينَ ۝٨

buyuruyor.

[**Biz melekleri inzâl etmez, ancak hakka mukarin olarak inzâl ederiz ve biz melekleri inzâl ettiğimiz takdirde onlar mühlet verilenlerden olmazlar.**]. Çünkü; meleği görüp iman etmeyince derhal helâk olurlar.

اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ۝٩

[**Zira; onların dedikleri gibi Kur'an cinnîlerin sözleri değildir. Çünkü; Kur'an'ı muhakkak biz inzâl ettik ve onu elbette biz hıfzederiz.**]

Yani; müşrikler resulümüzün melek getirip nübüvvetine şehadet ve davasını meleklerin şehadetiyle ispat etmesini istediler. Halbuki biz melekleri semadan indirmeyiz, illâ hakka mukarin ve din-i hakka mülâbis olarak kuvve-i kudsiye sahiplerine mühim maslahat için inzâl ederiz. Yoksa ey kâfirler! Sizin gibi tıynetlerinde taharet olmayan kimseler üzerine melek nazil olmaz. Eğer sizin arzunuz gibi melek herkese görünse enbiyayla âhad-ı ümmet arasında fark olmadığı gibi resulleri göndermek ve kitapları inzal etmekde bir hikmet olmazdı. Çünkü; herkes istediğini melekten alır, nebiye ihtiyacı kalmazdı, eğer müşriklerin istedikleri vechile nübüvvetin sıdkına şehadet için geldikleri takdirde müşrikler mühlet verilenlerden olmazlar. Çünkü; istedikleri vechile melek gelip şehadet edip de iman etmediklerinde bir dakika bile müsaade olunmaz, derhal helâk olurlar. Zira; re'yelayn müşahede edip iman etmemek derhal azabı muciptir. Binaenaleyh; onların melekleri görmemeleri haklarında hayırlıdır. Kâfirlerin söyledikleri gibi Kur'an cinnîlerin haberi değildir. Çünkü; Kur'an'ı ancak iktiza-yı hikmet ve maslahata göre tedric suretiyle havadisin ahkâmını beyan zımnında biz inzâl ettik. Tağyir ve tahriften ve bazı âyet veya kelime hatta bir harf bile ziyade ve noksandan biz Kur'ân'ı hıfzederiz. Bi-

naenaleyh Kur'an; ilâyevmilkıyam ehl-i dalâlin tağyirinden masun ve ilelebed mahfuzdur. Şu halde Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Kur'an'ın hıfzını Cenab-ı Hak tekeffül ettiği için ins ü cin tağyirine çalışsalar bir harfini bile tebdil edemezler. Zira Kur'an; kelâm-ı ilâhî ve mu'ciz olduğu cihetle beşerin kelâmı karışmaktan münezzehtir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile kâfirler melek gelse şehadet etse dahi iman etmeyeceklerine binaen Cenab-ı Hak onların görmeleri için melek göndermemiştir. Zira; meleğin gelmesi hikmete muvafık olmak ve bir fayda te'min etmek lâzımdır. Bunu isteyen kâfirler ise kat'iyen iman etmemeye karar verdiklerinden bir fayda te'min etmeyeceği cihetle talepleri is'âf olunmamıştır.

Kur'an'ı Vâcip Tealâ'nın hıfzının keyfiyeti; Kur'an'ı tağyire nasın kudretini selbetmek ve ilâyevmilkıyam talim ve taallümle meşgul olacak kimseler halketmektir ve bu hâl; teklif bâki olduğu müddet bâkî kalacaktır. Halbuki milel-i muhtelifeden ehl-i mülhid ve dalâlden Kur'an'ın düşmanları pek çoktur, lâkin hiç bir kimse tarafından bir şey yapılamamasıyla bu âyetin sırrı her zaman zuhur etmekte ve eserini göstermektedir. Zira; bin üç yüz küsür senedir her zaman gûnâgûn düşmanlar zuhur ettiği ve her biri türlü türlü hilelerle yıkmaya çalıştıkları halde hiç bir harfini yerinden oynatamamaları bu âyetin hükmünü muhafaza etmesi o hükmün vâkıa mutabık olup Kur'an'ın mucize olmasına delâlet eder.

Hulâsa; melek nazil olsa hakka mukarin ve bir maslahata mebni nazil olacağı, eğer kâfirlerin istedikleri gibi melek nazil olsa onlar iman etmediklerinden mühlet verilmeyip derhal helâk olacakları, Kur'an cinnîlerin kelâmı olmayıp bizzat Cenab-ı Hakkın inzâl ettiği ve hıfzını kendi tekeffül buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin resulüne karşı sû-u edepte bulunduklarını beyan ettiği gibi bu misilli sû-u edep kâfirlerin eskiden âdetleri olduğunu beyanla resulünü tesliye etmek üzere :

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِى شِيَعِ الْاَوَّلِينَ ⑩

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki habibim! Senden evvel geçen ümmetlerin fırkalarına biz muhakkak resuller gönderdik.]

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ⑪

[Halbuki onlara bir resul gelmedi, illâ onlar o resulü istihza ederlerdi.]

كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ⑫

[Geçmiş milletlerin kalplerine resullerini istihzayı ithal ettiğimiz gibi habibim! Seni istihza eden mücrimlerin kalplerine de ithal ederiz.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Senden evvel bir çok cemaatlara resuller gönderdik. Halbuki onlara irşad ve hallerini ıslah için hiç bir resul gelmedi, illâ onlar o resulü daima istihza ettiler. İşte ümem-i salifenin resullerini istihzaya iradelerini sarf ettiklerinden onların kalplerinde istihzayı halketmek suretiyle ithal ettiğimiz gibi habibim, seni istihza eden müşrikler de iradelerini istihzaya sarfettiklerinden onların kalplerinde dahi halkederiz.

Ş i y a ' ; şi'a'nın cemi' olup fırkalar ve cemaatlar demektir. Onların âdetleri müstemirren nebilerini istihza etmek olduğuna işaret için (يستهزؤن) istimrara delâlet eden muzari' sıygasıyla varid olmuştur. (المجرمين) ile murad; *Resulullah'a melek getirmesini teklifle istihza edenlerdir,* lâkin Kur'an'ı istihza ve ahkâmına itiraz edenlerin cümlesine şamildir.

Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları vechile âyet; Resulullah'ı tesliye için varid olmuştur. Çünkü; müşrikler Resulullah'a lâyık olmadık bir teklifte bulunup sû-u edebe cür'et edince kalb-i nebevî-

leri mahzun olmuştu. İşte resulünün şu hüznünü izale için Cenab-ı Hak ümem-i salifenin de resullerine karşı âdetleri böyle olduğunu ve enbiyayı istihza etmek yeni bir şey olmayıp eski bir âdet bulunduğunu beyanla resulünün hüznünü izale ve tesliye etmiştir. Çünkü; «Beliye umumî olursa tayyib olur» fehvasınca bilumum resullerin başlarından geçmiş bir hal olup onlar sabredince sen de onlar gibi sabret demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile her zamanda rusül-ü kiram hakkında süfeha güruhunun bu misilli lâyık olmadık bir takım ef'âle cüretlerinin sebebi; enbiyanın teklif ettikleri ibadatı ağır görüp şehevat-ı nefsaniyelerine muhabbet etmeleri ve ülfet ettikleri fenalıkları terketmek nefislerine gayet ağır ve güç olması ve ekser-i enbiya-yı ızamın fakrı ihtiyar edip cah ve mansıp gibi şeylere iltifat etmediklerinden rüesa güruhunun onlara tabi olmaktan tekebbür etmeleridir. İşte şu sayılan sebeplere binaen daima süfeha güruhu, enbiya-yı ızama envâ'-ı ezayı reva görmüşler ve her türlü terbiyesizlikten çekinmemişler ve resullerin irtihalinden sonra şeriatlarına da aynı itirazı yapanlardan, zaman hiç bir vakit boş kalmamıştır ve ilâyevmilkıyam da eksik olmayacaktır. Çünkü; şehevat-ı nefsaniyesine tebaiyetle behaim gibi her yerden otlamak ve bir kayıtla mukayyed olmamak ve şeytan'ın iğfalâtına aldanmakla şeriattan uzaklaşmış olanlar her zaman mevcuttur.

***

Vâcip Teala «Küfre ve istihzaya iradelerini sarfla onların kalbine küfür ve istihza girince halleri ne olur?» suâline cevap olmak üzere :

لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Onlar resule ve resulün getirdiği Kur'an'a iman etmezler, halbuki muhakkak evvel geçenlerin âdetleri geçti, şüphe kalmadı.] Zira; onların adem-i imanları sebebiyle helâk olmaları bunların da

helâk olacaklarına delâlet eder. Çünkü; helâkin sebebi olan istihza ve küfürde müştereklerdir.

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾

[Eğer kâfirler üzerine biz semadan bir kapı açmış olsak onlar semaya çıkar acayip ve garaibini seyrederler, yine iman etmezler.]

لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

[Onlar semadan avdetlerinde derler ki «Bizim gözlerimiz kapandı, belki biz sihrolunmuş bir kavmiz.»] İşte kâfirler bu sözleriyle inatlarından vazgeçmezler.

Yani; melek gelmesini ve nübüvvete şehadet etmesini isteyen kâfirler küfre o kadar ısrar ederler ki eğer biz onlar üzerine semadan bir kapı açsak da inip çıkmalarına müsaade etsek onlar semaya çıkarlar, acayip ve garaibi ve kudretullaha delâlet eden envâ'-ı delâili, melekleri ve ibadetlerini görüp avdet ettiklerinde «Bizim gözlerimiz görmekten kaldı ve kapandı ve görmez oldu. Belki Muhammed (A.S.) bize sihretti, gözümüzü boyadı. Biz sihrolunmuş bir kavim olduk» demekle gördükleri şeylerde şek ve tereddüd eder, yine iman etmezler. Binaenaleyh; melekler gelse şehadet etse «İman ederiz» dedikleri yalandır. Zira; bu kadar acayibi gördüğünde iman etmeyen muannidlerin yalnız meleğin şehadetiyle iman etmeyecekleri evleviyetle sabittir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin şüphelerine cevap verdikten sonra vahdaniyetin delillerini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki biz semada muhakkak burçlar halkettik ve o burçları bakanların gözlerine tezyin ettik.]

وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾ اِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

[Ve merdud olan şeytan'ın şerrinden o burçları hıfzettik. Ancak ehl-i semanın sözlerini çalmak üzere çıkan kimseler müstesnadır. Onlar semaya çıkarlar, fakat onlara alevli ateş parçası tabi olur ki arkalarından atılır ve onunla semadan tardolunurlar.]

Yani; semada biz bir takım burçlar halkettik ki o burçların hey'etleri ve hassaları ayrı ayrıdır ve onların her birini şekilleri ve hey'etleri itibariyle nazar edenlere tezyin ettik ve her matrud olan şeytandan hıfzettik ki semaya çıkıp ehline vesvese etmeye kaadir olamaz, illâ şeytan'dan şol kimse ki o kimse ehl-i semanın sözlerini sirkat ve yeryüzüne inip ehl-i arzı ifsad etmek üzere firar ederek semaya çıkanlar olursa ona melekler tarafından açık ve alevli ateşle mukabele olunur ve onların arkalarından ateş parçası atılır.

B u r ç ; filasıl *yüksek konağa* denilirse de bu âyette *semada kevakib-i seyyare ve bilhassa güneşin doğduğu mahallere denir ki* on ikidir. Her burcun yirmi sekiz menzili olduğu gibi her burcun otuz derecesi dahi vardır. Her burcun otuz derecesini güneş senede bir kere kat'eder ki senede üç yüz altmış derece kat'eder demektir. Kamer yirmi sekiz günde bir kere kat'eder.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile Hz. İsa'nın tulûuna kadar cinnin şeytan kısmı semaya çıkar ve meleklerden işittikleri bazı havadisi yeryüzünde kâhinlere haber vermekle nâsı idlâl ederlerdi. Vakta ki Hz. İsa tevellüd edince semanın üçünden tardolundular. Bizim peygamberimiz tulû edince semanın küllisinden tardolunduklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Şu kadar ki insanlar arasında hırsızlar bulunup şunun bunun malını sirkat ettikleri gibi bize nazaran âlem-i gayb olan şeytanlar arasında dahi sarikların bulunduğu ve meleklerin haberleri olmadan ehl-i semanın sözlerini çalmak için semaya kadar gidip ve

lâkin yeryüzünde bekçiler bulunduğu gibi semanın bekçileri olan meleklerin de haberi olunca ateşle mukaabele ettiklerini ve ateş parçalarını arkalarından attıklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Bunlardan bir kısmı ateşle ihlâk olunur ve bir kısmı da kaçar kurtulur, işittiği şeyleri birçok mübalâğayla haber verir ve vesvese tarikıyla falcılar ve remilciler ve sair bu misilli kâhinlere üflerler, onlar da bir takım insanları iğfâl ederler ve bu gibi haller baid addolunamaz. Çünkü; biz de Allah'ın mahlûkları ve kullarıyız. İçimizde muti' olanlar olduğu gibi âsî ve sariklar da vardır ve o sariklardan malını muhafaza için herkes gûnâgûn tedbirlere müracaat eder, silâh hazırlar ve sarik geldiğinde haberi olursa silâhla müdafaa eder, arkasından kurşun atar, ya isabet eder ölür veyahut kaçar kurtulur ki ateş parçasından ibaret olan kurşun sürebildiği mesafeye kadar arkasına tâbi' olur. İşte bunun gibi bir vakit Cenab-ı Hak semayı onlara açık tutmuş, menetmemişken bu ümmet-i merhumeyi onların şerrinden ve eracif neşretmelerinden muhafaza için ehl-i semadan onları haberdar etmemek üzere semadan menetmesi ve onları tarassut etmesi için bazı meleklerini me'mur eylemesi ve o meleklerin haberi olmadan bazılarının ehl-i semaya yaklaşması ve meleklerin haberi olunca ateşle onlara mukaabele etmesi ve firar edenlerin arkalarından onlara mahsus olan ateş parçalarını atması ve ateşin isabet ettiğinin ölmesi ve isabet etmeyenlerin kaçıp kurtulması neden baid addolunsun ve bu gibi ahvale ne gibi mani vardır ve bizim görmememizde bunların olmaması lâzım gelir mi? Elbette lâzım gelmez.

*
**

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delâil-i semaviyeyi beyandan sonra delâil-i arziyeyi beyan etmek üzere :

وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Biz arzı uzattık ve arz üzerine sabit ve yüksek dağlar koyduk ve arzda miktar-ı muayyen üzerine her şeyi bitirdik.]

وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ

[Ve sizin için arz üzerinde maişetler halkettik.]

وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾

[Ve sizin için biz şol kimseleri halkettik ki siz onların rızkını verir olmadınız.]

Yani; biz sizin üzerinde bulunduğunuz yer yüzünü tûlüne, arzına ve umkuna uzattık ve miktar-ı muayyen üzerine halkettik, yer yüzüne yüksek, cesîm ve sabit dağlar koyduk ve arz üzerinde insanların ihtiyacları miktarı her şeyden ma'lûmülmiktar bitirdik ve sizin yemeniz, içmeniz, ticaret ve sair hususatla intifa' etmeniz için arz üzerinde size maişetler, idareler ve hayatınıza hadim bir çok nimetler halkettik, sizin için biz bir takım kimseler halkettik ki onlar sizin evlâd ü ıyaliniz ve memlûklerinizdir. Onların cümlesi sizin menafiinize hizmet ettikleri halde siz onları merzuk eder olmadınız. Zira; cümlesinin rızkını halkeden Allahü Tealâ'dır.

Çünkü; insan hiç bir kimsenin rızkından bir zerresini halka kaadir değildir. Şu kadar ki bazı insanlar bazılarının rızıklarına sebep olabilir, fakat bu sebeptir, halk değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette *m e v z u n* la murad; *ma'lûm ve miktarı muayyen* demektir. Çünkü; yerden hasıl olan madenler, hayvanlar, meyveler, otlar ve ekinler insanın maîşetine ve hayatına hadim olduğundan cümlesi miktar-ı muayyen üzere halkolunur, bunların terkibatı anasır-ı erbaadan oldukları cihetle bu anasırdan herbirinin diğeriyle imtizacı elbette miktar-ı muayyenle olur. Zira; eczalardan birisi diğerinden noksan olunca terkipte imtizac hasıl olamayacağı cihetle mürekkebatın küllisinde imtizacına göre eczaların ma'lûm ve müsavi olmaları lâzımdır. Çünkü; imtizac olmazsa i'tidâl olmaz i'tidâl olmayınca da hiç bir şey mevcudiyetini muhafaza edemez ve bunları miktar-ı muayyen

üzere halketmek saniin vücuduna ve fâil-i muhtar ve vahid-i hakîkî olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder.

Bu âyet; *beş hükmü hâvîdir.*

B i r i n c i s i ; *insanların iskânlarına muvafık arzın temdid olunmasıdır.*

İ k i n c i s i ; *bazı maslahata mebni arzın üzerine cesîm dağlar konulmasıdır.*

Ü ç ü n c ü s ü ; *arz üzerinde insanların menfaatları için her şeyin miktar-ı muayyen üzerine bitirilmesidir.*

D ö r d ü n c ü s ü ; *arz üzerinde insanlar için maişetler halkolunmasıdır.*

B e ş i n c i s i ; *bir takım evlât ve âile gibi insanların merzuk etmediği kimselerin halkolunup insanların onlardan intifâ etmesidir.*

***

Vâcip Tealâ halkettiği maişetin esbabını beyan etmek üzere :

وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ

buyuruyor.

[Az, çok, kuru, yaş hiç bir şey olmadı, illâ o şeyin bizim indimizde hazineleri vardır.]

وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾

[Ve biz o şeyi hazinemizden inzal etmeyiz, illâ ma'lûm bir miktar üzere inzal ederiz.]

وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ

[Biz bulutları yağmur suyuyla yükletmek ve ağaçları aşılamak için rüzgârları göndeririz.]

فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُ

[Rüzgâr bulutu suyla aşılayınca biz yağmur suyunu semadan inzal eder, o suyla sizi sularız.]

وَمَٓا اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِن۪ينَ ﴿٢٢﴾

[Halbuki siz o suyu hazinenizde hıfzeder olmadınız.]

Yani; cümle mahlûkatın rızkı bizim üzerimizedir. Zira; mevcudattan hayvanat, hububat, meyve ve saireden hiç bir şey olmadı, illâ o şeyin hazinesi bizim indimizde mahfuzdur. Binaenaleyh; istediğimiz kimseye miktar-ı ma'lûm üzere rızık veririz. Çünkü; bizim indimizde mahfuz olan şeyden inzal etmeyiz, illâ miktar-ı ma'lûm üzere inzâl eder ve herkesin istihkaakını veririz, ağaçları ve bulutları aşılayıcı oldukları halde rüzgârları göndeririz. Ağaçları aşılamasıyla ağaçlar meyveleri yüklenir, vakti geldiğinde o meyveler hasıl olur ve bulutları bir yere toparlar ve sularla aşılar. Binaenaleyh; zamanı geldiğinde biz semadan yağmur sularını inzâl eder ve o suyla tarlalarınızı ve bağlarınızı ve sizi sularız. Halbuki siz o suyu hazinenizde hıfzeder olmadınız.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî, Hâzin ve Ebussuud'un beyanları vechile rüzgârın esası dörttür:

Birincisi; *rîh-i saba*dır ki sabah vakti gün doğusu tarafından esen rüzgârdır, herşeye nafi' olup bulutları tahrik eder.

İkincisi; *şimal rüzgârı* ki poyraz denilen rüzgârdır. Bunun vazifesi bulutları toplamaktır.

Üçüncüsü; *cenup rüzgârı*dır ki bu deryalara nispetle kıble cihetinden eser, bunun hassası bulutları suyla aşılamak ve yağmur yağdırmak ve bahar günlerinde ağaçları meyveyle aşılamak ve meyveler hasıl olmaktır. Bu üç rüzgârın ayrı ayrı menfaatları vardır.

Dördüncüsü; *rîh-i debur*dur ki garp tarafından eser, bulutları dağıtır, rahmet yağdırmaz ve her şeye mazarrat verir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu vechile (لواقح) *lâhikanın cem'idir. Lâhika; yükletici* manâsınadır ki rüzgâr bulutları toplayıp rahmet suyuyla aşıladığından sanki rahmet suyunu bulu-

ta yükletiyor ve kezalik bahar günlerinde ağaçları aşıladığından ağaçlara meyve yükletiyor. İşte şu esasa binaen öğle rüzgârına *rîh-i lâhika* deniyor ki yükletici ve aşılatıcı rüzgâr demektir. Bunun misali; hayvanattan erkekle dişi bir araya gelince erkekten dişi yüklenir ve aşılanır, zaman gelince o aşının neticesi olan yavrusunu meydana getirir. İşte bu gibi rüzgâr buluta suyu ve ağaca meyveyi aşılar, zamanı gelince buluttan su, ağaçtan meyve hasıl olur.

Hulâsa; her şeyin kudret-i ilâhiye tahtında dahil olup her şey hazine-i ilâhiyede mahfuz, yağmur ve rızk hazine-i ilâhiyeden miktar-ı muayyen üzerine nazil olduğu, rüzgârın bulutları rahmet suyu ve ağaçları meyveyle aşıladığı, semadan yağmur sularını inzal edip arazileri suladığı ve insanların bunlardan hiç birini hıfzetmeye muktedir olamadıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ arzın ve semanın vahdaniyet-i ilâhiyeye delâlet eden delillerini beyan ettiği gibi hayvanatın hal-i hayat ve hal-i mematlarına müteallik olan delilleri dahi beyan etmek üzere :

وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْيٖ وَنُمٖيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Hayvanatı ancak biz diriltir ve öldürürüz ve cümle mahlûkat helâk olur, ancak biz bâkî kalırız ve onların emlâklerine biz malikiz başka hiçbir kimse malik olamaz.]

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمٖينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَاْخِرٖينَ ﴿٢٤﴾

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki muhakkak biz sizden dünyaya gelmekte takaddüm edip dünyaya gelenleri ve taahhur edip henüz dünyaya gelmeyenleri biliriz.] Babalarının sulbünden çıkmakla takaddüm edenleri, henüz çıkmayıp taahhur edenleri, İslâmiyete takaddüm edip evvel Müslüman olanları ve taahhur edip

sonra müslüman olanları biliriz. Yahut sizden ibadete ve saff-ı harbe takaddüm edenleri ve ibadette ve saff-ı harpte taahhur edenleri biliriz.

وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ

[Halbuki habibim! Senin Rabbin Tealâ takaddüm ve taahhur edenlerin cümlesinin, cezalarını vermek ve muhasebelerini görmek için arsa-i mahşere cemeder ve herkesin cezasını verir.]

اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

[Zira; Rabbin Tealâ; onların haşrinde olan hikmete riayet eder. Hikmeti zahir ve muhkemdir, cümlesinin ahvalini bilir, herkesin haline ve istihkakına göre cezasını verir.]

Beyzâvî'nin beyanı vechile ihya ve imâte hayvanata şamil olduğu gibi nebatata ve ağaçlara dahi şamildir. Çünkü; nebatatta da bir nevi ihya ve imate vardır. *İ r s* le murad; *cümle mahlûkatın mevtle helâk ve ellerinde olan âriyet mülkleri zail olarak Allahü Tealâ'nın bâkî kalıp esasen mülk-ü hakîkiyle malik olduğu gibi âriyet suretiyle malik olanlar gidince sûrî ve hakîkî cümle memlûke malik olmasıdır. M ü s t a k d i m î* nle murad; asıl manâda beyan olunan ihtimaller olduğu gibi *namazda saff-ı evvelde bulunanlar* ve *m ü s t e ' h i r î* nle murad; *saff-ı ahîrde bulunanlar* olmak ihtimali de vardır. Çünkü; bazı rivayete nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü de bu manâyı te'yid eder. Beyzâvî'de ve Hâzin'de beyan olunduğu vechile Resulullah saff-ı evvelde olan fazileti beyan edince ashab-ı kiram namazda saff-ı evvelde bulunmak üzere birbirleriyle kakışıp itişmek suretiyle izdiham husule gelmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yani «Saff-ı evvelde ve âhirde olanları ve niyetlerini biz bilir ve niyetine göre ecir veririz» demektir. Binaenaleyh; bir kimse saff-ı evvelin faziletini almak üzere mescide gelir de saff-ı evveli dolmuş bulursa saff-ı evvelde olanlara zahmet vermeden saff-ı âhirde bulunsun. Zira; onun niyetini bilir, ecrini veririz» demektir.

Bu âyet-i celile; Allahü Tealâ'nın kemâl-i kudretini beyandan

sonra ilminin kemâline istidlâl için sevk olunmuş, mukaddem ve muahhar herkesi bildiğini, ibadette ve cihatta takaddüm ve taahhur edenleri dahi bildiğini beyan buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ bilûmum mahlûkatının hilkatıyla vahdaniyetine istidlâl ettikten sonra bilhassa insanın hilkatıyla dahi istidlâl etmek üzere :

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûyetime yemin ederim ki muhakkak biz insanı kurumuş üflendiğinde sada veren balçıktan ki o balçığın levni tağayyür etmiş siyah ve kokmuş çamurdan halkettik.]

وَالْجَٓانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

[Ve cinlerin babası olan cânnı biz Âdem'den evvel harareti gayet şiddetli olan ateşten halkettik.]

Yani biz insanın babası olan âdemi kuru çamurdan halkettik ki o kurumuş çamurun esası; su ile çok zaman karışmış ve rengi siyahlaşmış ve suyla çok durmaktan kokmuş ve sonra kurumuş olduğundan kiremit gibi ses veren çamurdur. İşte Âdemi o çamurdan halkettik ve cinnilerin babası olan cânni da hararette nihayete varan ateşten halkettik.

Beyzâvî'nin beyanı vechile insanın maddesi anasır-ı erbaadan mürekkep olduğu halde yalnız çamurdan halkolunduğunu beyan etmek; ecza-yı galibini beyan etmektir. Binaenaleyh; bir şeyin galip olan eczasını zikirden diğer eczasının olmaması lâzım gelmez. Kezalik cinde dahi cüz-ü galibi zikrolunmuştur. Âyetten maksat; kudretullaha ve ilmine istidlal olunduğu gibi haşre, ihyaya ve imateye dahi istidlâl vardır. Çünkü; bu dünyada hayatı kabul eden ecsamın âlem-i âhırette dahi kabul edeceğinde şüphe yoktur. Kezalik

ecsam-ı basitenin hayatı kaabil olacağında dahi şüphe edilemez. Çünkü; mürekkep içinde hayatı kabul eden cüz'ün, yalnız olduğu halde dahi kabul edeceğinde iştibaha mahal yoktur.

Bu âyette *i n s a n* la murad; *Hz. Âdem'dir.* Ve Hz. Âdem'in hilkatında bazan *toprak*tan, bazan *salsal*dan ve bazan da *hame-i mesnun*dan halkolunduğuna dair Kur'an'da müteaddid âyetler vardır. Hilkat-ı âdem'de cümlesi cem'olduğu için âyetler beyninde tenakuz yoktur. Çünkü; Âdem (A.S.) ın madde-i asliyesi topraktır. Toprak suyla karıştı, çamur oldu. O çamur bir müddet durduğundan koktu, mesnun oldu ve levni bozuldu, siyahlandı, hame' oldu ve o siyah çamurdan Hz. Âdem'in bünyesi içi boş olarak şu gördüğümüz suret üzere tasvir olunduktan sonra kurudu, kiremit gibi sada verir bir hale geldi. Hatta içine rüzgâr girdikçe sada verir bir halde salsal oldu. İşte şu ahvalin her biri birer âyette ve birkaçı bir âyette beyan olunduğu için âyetlerin hükmü hep birdir, tefavüt yoktur. *C â n n ; cinlerin babasıdır.* İblis; şeytanların babası olduğu gibi şeytanın da cinden bir nevi olduğu mervidir. Cinlerden mümin ve kâfir vardır. Yerler, içerler, doğarlar ve ölürler. Amma şeytan nev'inin küllisi kâfirdir ve bunlar rüzgâr gibi diğer ecsamın ve bilhassa cinnin diğer nev'inin hulûl edemeyeceği yerlere hulûl ederler. Bunlardan yalnız Resulullah'ı ta'kib eden şeytanın İslâm olduğuna dair bir hadis-i şerif mervidir.

S e m u n ; dumansız, harareti şiddetli ateştir. Saika denilen ateş parçası bu kabildendir. O misilli ateşin te'siri ziyade olduğundan saika isabet ettiği kimseyi derhal ihlâk edip hariçte bir şey görülmediği gibi şeytan da temas edip iğfal ettiği kimsenin maneviyatını derhal ihlâk eder ve hariçte görülür bir şey de olmaz. Çünkü; rüzgâr gibi ecsam-ı sairenin temas edemediği mahallere nüfuz eder, vesvese verir ve lâkin kendi görünmez.

***

Vâcip Tealâ ins ü cinnin halkolunduğunu beyan ettiği gibi İblis'in muhalefetle küfrünü dahi beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda Rabbin Tealâ meleklere «Kokmuş, siyah ve kurumuş olan çamurdan ben muhakkak bir beşer halkedeceğim» dedi.]

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٢٩﴾

[Ve Rabbin Tealâ meleklere çamurdan beşer halkedeceğini haber vermesi üzerine dedi ki «Ben o beşerin suretini ta'dil ve ruhu kabule onu hazırlayıp da halkettiğim zamanda icadettiğim ruhundan onun bedenine hulûl ettirip ruhla beden imticaz ederek matlub olan insan kıyafetini takınınca ey melekler! O beşere secde eder olduğunuz halde türab-ı mezellete kapanın emrini verdim.]

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ اِلَّٓا اِبْلِيسَ

[Bu emrim üzere meleklerin küllisi birden secdeye kapandılar. Ancak İblis secde etmedi.]

اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣١﴾

[Zira İblis; secde edenlerle beraber olmaktan imtinâ' etti.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda Rabbin Tealâ meleklere dedi ki «Ben taaffün etmiş siyah çamurdan ve kuru balçıktan bir beşer halkedeceğim. Binaenaleyh; ben o beşerin vücudunu tesviye, tasvir ve şeklini tekmil, Hey'etini ve azalarını ikmâl edip ruhu kabule müstaid bir hale getirip ruhu bedeninde icad etmekle ruhu bedeninin her tarafına sirayet ettirdiğimde meleklere emrettim ve dedim ki ey melekler! O beşere secde edici olduğunuz halde Âdem'e ta'zîm için yere kapanın ve bu emrimize imtisalen meleklerin küllisi birden secdeye kapandılar, illâ İblis secde eden meleklerle beraber bulunmaktan ve secde etmekten imtinâ' etti ve tıynetinde olan kibr ü nahveti Hz. Âdem'e secdeyle ta'zîm etmesine mani oldu.»

Ruh insanın bedenine, cesedi tamam olduktan sonra geldiğine âyet delâlet eder. Çünkü Cenab-ı Hak Hz. Âdem'in azasını tekmil ettikten sonra ruhun nefholunduğunu beyan buyurmuştur. Evlâd-ı âdem'de dahi bu halin cari olacağı tabiidir. Aza tamam olmadıkça

ruhun gelmesinde bir fayda da yoktur. Vâcip Tealâ. Hz. Âdem'e ta'zîm için ruhu zatına muzaf kılmış ve «Ruhumdan nefhettim» buyurmuştur. Halik Tealâ'nın icad ettiği şeyleri kendine muzaf kılması adettir. Yoksa ruhu zatına muzaf kılması ecza-yı insandan bazı cüz olan ruh, ruh-u ilâhiden alınmış manâsına değildir. Binaenaleyh ruhu zatına muzaf kılmak; ruhun şanına ta'zîm içindir. Secdeyle murad; Sure-i Bakara'da beyan olunduğu veçhile *secde-i tazîmdir.* Secde-i ibadet değildir. Zira ibadet; Allah'a mahsus olduğundan Allah'ın gayrıya secde-i ibadet küfürdür ve secdeyle emir üzerine meleklerin cümlesi taallul ve tereddüd etmekden secde ettiklerine âyet sarahaten delâlet eder. Çünkü; (فسجد) lâfzında bulunan (فا) *bilâtaahhur ta'kibe delâlet ettiğinden* hemen secde ettiklerini ifade eder.

Hz. Âdem'in madde-i asliyesi olan çamur hazırlandıktan sonra sureti tasvir olunduğuna ve ruhu bedenine hulûl ettikten sonra «Meleklerin secdeyle emrolunduklarına» işaret için (فاذا) da ve (فقعوا) de taahhura delâlet eden (فا) lâfızları varid olmuştur. (فقعوا) daki (قعوا) (وقع يقع) den emrin cem'idir ki meleklere *yere düşün* demektir. Fakat (ساجدين) karinesiyle *Âdem'e secde için yere kapanın* demektir.

Hulâsa bu âyet; dört hükmü hâvîdir :

B i r i n c i s i ; Cenab-ı Hakkın çamurdan beşer halkedeceğini meleklere haber vermesidir.

İ k i n c i s i ; cesedini tesviye edip ruhunu vermesidir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Hz. Âdem'e ta'zîm için secde etmesini meleklere emretmesidir.

D ö r d ü n c ü s ü ; meleklerin küllisi secde edip İblis'in secde etmemesidir.

***

Vâcip Tealâ İblis'in muhalefetini beyandan sonra İblis ile cereyan eden sözleri ve İblis'in bab-ı ilâhiden tardolunduğunu beyan etmek üzere :

قَالَ يَا اِبْلِيسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ İblis'e «Ey İblis! Sana ne gibi şey ârız oldu ki secde edenlerle beraber olmaktan seni menetti de sen secde etmedin» dedi.]

قَالَ لَمْ اَكُنْ لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾

[İblis cevabında «Kokmuş çamurdan alıp kurumuş balçıktan halkettiğin beşere ben secde eder olmadım» dedi.]

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٣٤﴾

[İblis'in bu itirazına karşı Allahü Tealâ «Ey İblis! Çık Cennet'ten. Zira sen; dergâhımızdan matrudsun» dedi.]

وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلَى يَوْمِ الدِّينِ ﴿٣٥﴾

[«Ve yevm-i kıyamete kadar lânet; ancak senin üzerinedir» demekle şeytan'ı tardetti.]

قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنِي اِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾

[Allahü Tealâ İblisi dergâhından tardedince İblis «Ey Rabbim Yevm-i ba'se yani ins ü cinnin ba'solunacakları güne kadar bana mühlet ver, beni ihlâk etme» dedi.]

قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿٣٧﴾ اِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾

[İblis'in şu talebi üzerine Allahü Tealâ «Ey İblis! Vakt-i ma'lûm olan güne kadar sen mühlet verilenlerdensin» dedi.]

قَالَ رَبِّ بِمَا اَغْوَيْتَنِي لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٣٩﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾

[İblis mühleti alınca dedi ki «Ey Rabbim! Senin beni iğvâ eden kudretine yemin ederim ki elbette ben onlara yeryüzünde çirkin amellerini tezyin eder, güzel gösteririm ve onların cemiini iğvâ eder, yoldan çıkarırım. Ancak onlardan senin muhlis kullarını iğvâ edemem.]

قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾

[İblis'in beni Âdem'i iğvâ edeceğine yemin edip ancak halis olan kullarını iğvâ edemeyeceğini beyan edince Allahü Tealâ «İşte şu ihlâs üzere ibadet benim üzerime bir tarik-ı müstakîmdir» demekle ihlâs üzere ibadet eden kullarının ind-i ilâhisinde merzî olan bir tarika sülûk ettiklerini beyanla şereflerini ilân etti.]

Yani; İblis emr-i ilâhiye muhalefet edince taraf-ı ilâhiden tekdir tarikıyla «Ey İblis! Sana ne gibi şey ârız oldu ve secdeden seni menedecek ne gibi hâlât vuku buldu ki meleklerle beraber secde etmedin?» denilince İblis dedi ki «Kokmuş, siyah ve kuru çamurdan halkettiğin beşere ben secde etmem. Zira; anasırın edna mertebesinde olan topraktan halkolunan zulmânî bir cisme benim gibi anasırın a'lâsından halkolunan bir cism-i nûrânînin secdeyle tevazu etmesini münasip görmedim». İblis bu sözüyle hikmete itiraz ve emre muhalefetin sebebi olan kibrini izhar etti ve bilmedi ki fazilet; madde-i asliye olan hasep ve neseple kaim değil, belki Vâcip Tealâ'nın tafzîl etmesiyle kaimdir. Binaenaleyh; ef'âl-i ilâhiyeden hikmetini bilmediği şeye hiç kimse tarafından itiraz caiz değildir. İblis'in şu itirazı üzerine Vâcip Tealâ «Yâ İblis! Cennet'ten veya semadan çık. Zira sen; merdud ve dergâhımızdan matrudsun, yevm-i ceza olan yevm-i kıyamete kadar lânet; yani rahmet-i ilâhiyeden uzak olmak senin üzerinedir» demekle İblis'i tardetti. Binaenaleyh; ehli arz lânet ettiği gibi ehl-i sema da İblis'e lânet ettiklerinden kıyamete kadar mel'ûndur. Çünkü Allah'ın lânet ettiği şey; her yerde mel'undur ve yevm-i kıyamette lânete azap da inzımam edecek ve ilelebed Cehennem'de kalacaktır. Zira; emr-i ilâhiye muhalefet eden her zaman matrud ve muazzeptir. Allahü Tealâ İblis'i dergâhından tardedince İblis mütehassir ve mütees-

sif olarak dedi ki «Ey Rabbim! İnsanların ba'solunup kabirlerinden kalkacakları kıyamet gününe kadar bana mühlet ver, öldürme beni ve ben onları idlâl etmekle intikamımı alayım». İblis'in bu temennisi üzerine Cenab-ı Hak «Ey İblis! Bizim indimizde vakt-i ma'lûm olan kıyamet gününe kadar mühlet verilen ve müsaade olunanlardansın ve o zamana kadar muammer ol ki şekaavetin tezayüd etsin» dedi. İblis tekrar söze başlayarak «Ey Rabbim! Senin beni iğvâ eden kudretine yemin ederim ki elbette ben yer yüzünde Âdem oğullarının a'mal-i fasidlerini onlara tezyin ve çirkin işlerini güzel göstermekle mefsedete sevkeder ve envâ'-ı cinayeti işletirim ve onların cemiini iğvâ eder yoldan çıkarırım, illâ onlardan halis kulların müstesnadır. Zira onlar; iman-ı kâmil sahibi olup ibadetlerini ihlâs üzere eda ettiklerinden onları idlâl edemem» demekle ifsad cihetine son derece gayret edeceğine yemin etti. İblis'in şu yemini üzerine Allahü Tealâ «İhlâs üzere ibadet etmek benim üzerime bir tarik-ı müstakimdir» buyurdu.

İblis'in yevm-i ba'se kadar mühlet istemesi ebeden vefat etmemek ve helâkin acısını duymamak üzere müsaade istemekti. Çünkü; yevm-i ba'se kadar berhayat olursa ondan sonra ölüm yoktur. Fakat Cenab-ı Hak indi ilâhisinde ma'lûm olan yevm-i kıyamete kadar müsaade ettiğini beyanla helâikin helâk olduğu günde onun da helâki muhakkak olduğuna işaret ettiği Beyzâvî'nin cümle-i beyanatındandır. İblis'in isyanına sebep; Hz. Âdem olduğu için evlâd-ı Âdem'i idlâl edeceğine hırsını izhar ve ilâyevmilkıyam idlâle sa'yedeceğini yeminle te'kid etmiştir.

İ b a d - ı m u h l i s le murad; *ibadetlerini Allah'a hasreden, riya ve süm'a karıştırmadan edasına devam eden kimselerdir*. Bunlara iğvâsı te'sir etmeyeceğini beyanla iğvâdan istisna etmiştir. Binaenaleyh; ihlâs üzere ibadet etmek tarik-ı istikaamet olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın İblis'e «Niçin secde etmedin?» dediği, İblis'in kendinin Âdem'den hayırlı olduğunu iddiâ ettiği, Rab Tealâ'nın tardedip ilâyevmilkıyam mel'ûn olduğunu beyan ettiği, İblis'in mühlet isteyip Allahü Tealâ'nın yevm-i kıyamete kadar mühlet verdiği, İblis'in beni âdem'den muhlis olanlardan maada cümlesini iğvâ edeceğine yemin ettiği ve ihlâs üzere ibadetin tarik-ı

müstakîm olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ; İblis beni âdem'i idlâl edeceğine yemin etmişse de hiç kimseyi isyana icbara kudreti olmadığını beyan etmek üzere:

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Ey İblis! Benim kullarım üzerine senin için kudret olmadı. Zira sen; hiç birini cebirle bir günaha sevkedemezsin, illâ ashab-ı dalâlden sana ittibâ' eden azgınları sen iğvâ edebilirsin. Çünkü; onlara senin vesvesen te'sir eder.]

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾

[Cehennem, İblis ve a'vanının cemiinin vaad olundukları mahaldir.]

لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ﴿٤٤﴾

[Cehennem için yedi kapı var ve şeytan'a ittiba' edenlerden her kapı için ayrılmış bir cüz'-ü maksum vardır. Zira; herkes ameli için tayin olunan kapıdan girecektir.] Çünkü; Cehennem'in ayrı ayrı derekeleri olup her derekenin de kavmi vardır. O derekeye mahsus kapıdan girer ve orada kalır, dünya hapishanelerinde dahi hâl böyledir ki kaatillerin odası ayrı, ashab-ı kabahatın odası ayrıdır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile birinci derekede yani Cehennem'in birinci menzilinde ve çukurunda *ehl-i imanın günahkârları bulunur.* Onlar günahları mikdarı muazzeb olur, çıkarlar. İkinci derekede *Nasârâ,* üçüncü derekede *Yahûdi,* dördüncü derekede *yıldıza ibadet edenler,* beşinci derekede *mecûsîler,* altıncı derekede *müşrik muannidler,* yedinci derekede *münafıkların* bu-

lunacakları mervidir. Çünkü; isyan ve küfrün dereceleri mütefavit olunca cezalarının mahalli de ayrı olmak elbette lâzımdır.

G a a v î n ; tarik-ı haktan çıkmış ve yolunu şaşırmış, tuğyanla azgın ve doğru nasihat dinlemeyen kimselerdir.

Hulâsa; Allah'ın kullarını idlâle cebredecek kadar İblis'in kudreti olmayıp vazifesi hileyle vesvese edip azdırmak olduğu, ancak tâğî olup şeytan'a ittibâ' edenleri idlâl edebileceği, Cehennem İblis ve etvâ'ının vaad olundukları mahal olduğu ve Cehennem'in yedi kapısı olup her kapıdan girecek ins ü cinden birer kısım bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in ahvalini beyan ettiği gibi ehl-i Cennet'in ahvalini dahi beyan etmek üzere :

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ۝

buyuruyor.

[Müttekiler Cennet'te ve Cennet'in pınarları başında karar ederler.]

ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ ۝

[Ve melekler tarafından ehl-i Cennet'e «Girin selâmetle, cemi-i âfâttan emin olduğunuz halde» denilir.]

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ۝

[Ve biz ehl-i Cennet'in kalplerinden kin, hıyanet, buğz u adaveti çıkarırız. Onlar karşı karşıya sandalyalar üzerinde birbirlerile kardeş olarak karar ederler.]

لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ

[Onlara Cennet'te hiç bir meşakkat dokunmaz.]

وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

[Halbuki onlar Cennet'ten çıkar olmadılar.]

Yani; ehl-i Cehennem Cehennem'de muazzep oldukları gibi ehl-i Cennet de Cennet'te envâ'-ı nimetlerle mütena'im olurlar. Binaenaleyh, dünyada küfürden ve sair günahlardan nefsini muhafaza eden müttekiler Cennet'te bağlar, bostanlar içinde, akan pınarlar kenarlarında refah ve saâdet içinde yaşarlar, taraf-ı ilâhiden onlara iltifat olmak üzere melekler vasıtasıyla «Her âfetten emin olduğunuz halde selâmetle girin Cennet'e» denilir ki her mekârihten ve âfetten salim ve emin olduklarını bilsinler ve biz Azîmüşşan ehl-i Cennet'in kalplerinden hıktı ve buğz u adaveti soyarız. Binaenaleyh; onlar karşı karşıya köşkler üzerinde koltuklarda kardeş oldukları halde yaşarlar. Onların yekdiğerine karşı hased ve düşmanlık gibi bir şeyleri olmaz ve evsaf-ı zemimenin cümlesi kalplerinden silinir, asla iğbirar eseri görülmez ve onlara hiç bir gûnâ meşakkat dokunmaz. Çünkü; her türlü rahat mevcuttur. Halbuki onlar Cennet'ten hiç çıkmaz, ebeden Cennet'te kalıcılardır. Çünkü ehl-i Cennet, muhalleddir. Binâenaleyh; Cennet'e girenler asla çıkmazlar.

Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile *m ü t t e k î l e r* le murad; *şirkten ve sair günahlardan sakınan kimselerdir*. Cennet; *bağları ve bahçeleri mutazammın konaklardır*. Her kimse için bir cennet ve cennete mahsus bir de pınar olmak ihtimali olduğu gibi her biri için müteaddid cennetler ve pınarlar olmak ihtimali de vardır. Çünkü; (متقين) cem'i (جنات) ve (عيون) cemi'lerine mukaabil olunca âhâd âhâda yani her birine bir taksim olunmak kaaide olduğu gibi bu minval üzere taksim de zaruri değildir. Meselâ dünyada zengin olan kimsenin müteaddid bağları olup istediği zaman o bağlardan birine gidip zevk u sefa ettiği gibi Cennet'te dahi hâl böyle olmak ağleb-i ihtimaldir. Ehl-i Cennet'in kalplerinden birbirine buğz u adavet, kin ve haset gibi evsaf-ı zemimenin hepsi silinip muhabbet ve meveddette yekdiğerine kardeş olup kardeş muâmelesi yapacaklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan

buyurmuştur. Şu halde *u h u v v e t* le murad; *muhabbette uhuvvettir,* yoksa nesepte uhuvvet değildir.

(سرر) *serirenin cem'idir. S e r i r e* de *koltuk ve sandalya gibi insanın rahatla oturacağı şeylerdir.* Oturmakta ve esna-yı muhabbette oturuşun en hayırlısı yüz yüze oturmak olduğundan ehl-i Cennet'in Cennet'te kürsüler üzerinde birbirlerine karşı oturacaklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyanla kemal-i ferah ve sürurla muhabbet edeceklerine işaret etmiştir. Ve sürurlarının nihayete baliğ olacağına işaret için ehl-i Cennet'e aslâ şiddet ve meşakkat ve yorgunluk gibi rahatlarına münafi bir şeyin isabet etmeyeceğini beyan ve ehl-i Cennet'in Cennet'te kalacaklarını dahi ilâve etmiştir ki asla endişeleri olmayacağını beyandır. Çünkü nimetin en a'lâsı; devam ve bekası olandır. Zira bekası olmayan nimet; ne kadar leziz olsa kıymeti olamaz. Şu halde Cennet bir nimettir ki, bâkidir, zevali yok, kemali var, noksanı yoktur. Binaenaleyh; Cennet'te ehl-i Cennet için maişet muzayakası, âkıbet korkusu, yiyecek ve içecek tükenmesi, hastalık ve kocalık gibi endişe verecek hiç bir meşakkat olmayacağı bu âyetle sabittir. Çünkü; (لا يمسهم نصب) deki *n a s a b ; siyak-ı nefiyde nekre* olduğundan hiç bir çeşid meşakkat olmayacağına delâlet eder.

Hulâsa; müttekilerin Cennet'te pınarlar kenarında zevk u safa edecekleri, selâmla taltif olunup emniyetle tebşir olunacakları, kalplerinden ahlâk-ı faside tamamen çıkıp kardeş olarak kürsüler üzerinde karşı karşıya muhabbet edecekleri, Cennet'te onlara asla meşakkat isabet etmeyeceği ve ebeden Cennet'ten çıkmayacakları bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ müttekilerin hallerini beyandan sonra mütteki olmayanların halleri mağfirete muhtaç olduğunu ve mağfiret olunmayanlara azabın elîm olduğunu beyan etmek üzere :

نَبِّئْ عِبَادِىٓ أَنِّىٓ أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ۝ وَأَنَّ عَذَابِى هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Kullarıma haber ver ki ben tevbe edenleri mağfiret ve ibadet edenlere sevap vermekle merhamet ederim ve tevbe etmeyenlere azabım acıdır.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Sen mümin, kâfir, muti' ve âsî cümle kullarıma haber ver ki onların taharet-i kalp ve kemâl-i hulûsla istiğfar edenlerini mağfiret ve tevbe edenlerin tevbelerini kabul etmekle merhamet ederim ve şunu da haber ver ki küfrüzere ısrar edip tevbeye yanaşmayan ve ma'siyet üzere ısrar edip istiğfar etmeyenlere azabım elîmdir. Binaenaleyh; benim azabım başkalarının azabına benzemez.

Kazî ve Ebussuud Efendi'nin beyanları vechile bu âyet bundan evvel âbidlere Allah'ın vaadine ve âsîlere vaîdine müteallik sebkat eden ahkâmın cümlesine netice kabilindendir. *Müttekiler* le murad; bilcümle maâsîden ihtiraz edenler olmadığına işaret için mağfiret zikrolunmuştur. Çünkü; bilumum günahlardan ihtiraz edince mağfirete hacet kalmaz. Cenab-ı Hak kullarını teşrif için ibadı zatına muzaf kılmıştır. Binaenaleyh; ubudiyetin zilletine nazar ederek rububiyet mertebesine ta'zîm eden kullarının mağfiret olunmak şerefine nail olacaklarına işaret ve mağfiretin azap üzerine galip olduğuna işaret için de mağfiret azab üzerine takdim olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ nübüvvete, vahdaniyete ve ahval-i âhirete işaretten sonra kullarını ibadete terğib ve ma'siyetten tenfir için İbrahim (A.S.) ın bazı menakıbını beyan etmek üzere :

وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ اِبْرٰهٖيمَۢ ﴿٥١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ

buyuruyor.

[Habibim! Haber ver kullarıma İbrahim (A.S.) ın misafirlerinden ki o zamanda misafirler İbrahim (A.S.) üzerine dahil olmuşlardı.]

فَقَالُوا سَلَامًا

[Misafirler gelince dediler ki «Selâmet sana olsun.»]

قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾

[İbrahim (A.S.) misafirlere «Biz sizden korkarız» dedi.]

قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾

[Melekler İbrahim (A.S.) a «Korkma bizden. Zira; biz seni ilim sahibi bir oğlanla tebşir ederiz» dediler.]

قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾

[İbrahim (A.S.) «Kocalık bana yapışmakla beraber beni tebşir eder misiniz? Ben pir-i fani olunca beni hangi gulâmla tebşir edersiniz?» dedi.]

قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ

[Melekler «Biz seni hakka istinadla tebşir ederiz» dediler.] Ve sözlerine şunu da ilâve ettiler :

فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ ﴿٥٥﴾

[«Yâ İbrahim (A.S.)! Bizim tebşirimiz hakka mukarin olunca sen ümidini kesenlerden olma.»]

Yani; kullarıma benim gafur ve rahim olduğumu, azabımın elîm olduğunu haber verdiğin gibi yâ Ekrem-er Rusül! Kullarıma ibret için İbrahim (A.S.) üzerine misafirleri dahil olduğu zamanda İbrahim'in misafirlerinin hallerinden, beyinlerinde cereyan eden muhaverelerinden haber ver. Misafirler Hz. İbrahim üzerine insan suretinde geldiklerinden İbrahim (A.S.) la ünsiyet etmek üzere insanların yekdiğeriyle teâtî ettikleri hediye kabilinden olan selâmı verdiler ve «Biz sana selâm hediye eder, selâmetle duâ ederiz» demekle Hz. İbrahim'e aşinalık ettiler. İbrahim (A.S.) da onların

mehabetlerinden ârız olan korkuyu izhar ederek «Biz sizden korkuyoruz» dedi. İbrahim'in bu sözü üzerine melekler «Korkma bizden yâ İbrahim! Biz korkulacak kimseler değiliz. Zira; biz seni ilm-i kâmil sahibi bir oğlanla tebşir ederiz. Binaenaleyh; hayırla beşaret eden kimselerden korkulmaz» dediler. Meleklerin tebşirleri üzerine İbrahim (A.S.) âdetin hilâfı bir şeyi tebşir ettiklerinden kemâl-i taaccüp ve istiğrapla «Kocalık beni yakaladığı halde siz beni veletle mi tebşir edersiniz? Ben ihtiyar bir pir-i fânî olunca hangi delile istinad ederek beni tebşir edersiniz?» demekle kendisinde âdet veçhüzere velet getirecek takat kalmadığını beyan etti. İbrahim (A.S.) ın bu suâline cevap olarak melekler «Biz seni hakka istinad ederek elbette vâki' olacak bir şeyle tebşir ederiz ki onda hiç şüphe yoktur. Binaenaleyh; bizim tebşir ettiğimiz oğlandan sen me'yus olanlardan olma» dediler. Ve bu suretle İbrahim (A.S.) a arız olan korkuyu izale ettiler. Şu halde bir kimseden veya bir hâdiseden korkan kimsenin korkusunu kaldırmaya çalışmak insan için vezaif-i mühimmeden olduğuna bu âyet delâlet eder. İbrahim (A.S.) ın kendi haline nazaran bir çocuk yapmak ihtimali olmadığını nazar-ı itibara alarak keyfiyeti tahkik ve meseleyi tamamıyla istizah etmek üzere ihtiyarlığından ve çocuk gelmez derecede şeyh-i fani olduğundan bahsedince meleklerin «Biz seni hakka mukarin ve vâkıa mutabık olarak Allah'ın izniyle tebşir ederiz. Sen esbab-ı âdiyenin olmadığına ehemmiyet verme. Bu dediğimiz oğlanı Allahü Tealâ sana verecektir» demekle cevapları, insanların esbab-ı âdiye fiktanına binaen me'yus olması caiz olmadığına delâlet eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile İbrahim (A.S.) ın bu kıssasını zikretmek; bundan evvelki âyette beyan olunan Vâcip Tealâ'nın gafururrahîm ve azabının elîm olduğunu beyan içindir. Zira İbrahim (A.S.) ın pir-i fani ve çocuk getirmek esbabı tamamen kesildiği bir zamanda çocukla tebşir; eser-i rahmet olduğu gibi Lût (A.S.) ın kavmini ihlâk da azabının elîm olduğunu ispat etmiştir. Misafirlerin Cibril-i Emin'in riyaseti altında ve maiyetinde on bir melek olduğu mervidir.

Hz. İbrahim'ın misafirlerden korkmasının sebebi; onlarda olan bir takım mehabet ve acaibatla beraber taamından yememeleridir. Çünkü; misafirin hane sahibinin taamını yememesini fena-

lığa alâmet addetmek âdettir. Binaenaleyh; misafirlerin yemediklerinden İbrahim (A.S.) endişe etti ve endişesini de misafirlere anlattı. Misafirin hane sahibine selâm vermesi ve hane sahibinin de misafire taam getirmesi eski bir âdet olduğuna İbrahim (A.S.) ın vak'ası pek açık delâlet eder. Gerçi zamanımızda Avrupa vahşetlerini medeniyet addederek tahsin eden bazı kimseler misafir kabul eden ve taam yediren kimseleri hamakatla itham etmek isterlerse de o misilli kimseler hiss-i insanîden ve diyanet-i İslâmiyenin mezâyâsından gafil olan kimselerdir. Çünkü; enbiya-yı ızam mesleğini ihtiyarla aklen, tab'an, şer'an ve âdeten müstahsen olan, ebnâ-yı cinsine muâvenetle ihsan ve ikram edenleri zemle buhul gibi denaeti, mürüvvetsizliği ve merhametsizliği meth ü sena ederek sehâ gibi cümle erbab-ı akıl ve iz'ânın en ziyade şeref addettikleri ahlâk-ı kerime üzerine tercih etmek hamakattan başka bir şey değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ meleklerin İbrahim (A.S.) a «tebşir ettiğimiz oğlandan kat'-ı ümid etme» dediklerine karşı İbrahim (A.S.) ın cevabını beyan etmek üzere :

قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ اِلَّا الضَّٓالُّونَ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) «Rabbisinin rahmetinden kim kat'-ı ümid eder? Hiç kimse kat'-ı ümid etmez, ancak tarik-ı haktan ve itikad-ı sadıktan çıkmış olanlar kat'-ı ümid ederler.» «Yoksa Allah'ın kudretini ve pir-i fanîden çocuk halketmeye kaadir olduğunu, buhul, cehil ve aciz gibi sıfat-ı noksandan münezzeh olduğunu bilen kimseler Allah'ın rahmetinden kat'-ı ümid etmezler» demekle Allah'ın rahmetinden her zaman ümitvar olduğunu beyan etti.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile İbrahim (A.S.) kat'-ı ümid edenlerden değildi, lâkin âdete nazaran ihtiyar kişiden çocuk meydana gelmediğinden Cenab-ı Hak çocuğu ihtiyar halinde halkedecek veyahut gençliğini iade edip de genç olduğu halde mi halkedecek, şu cihetleri tetkik etmek üzere suâl etmişti. Binaenaleyh;

insan bilmediği şeyin künhünü anlamak için izahat talebetmek meşru' olduğuna Hz. İbrahim'in meleklerden istizah etmesi delâlet eder.

*
* *

Vâcip Tealâ, İbrahim (A.S.) ın meleklerden beşarete müteallik hatırına gelen şüpheleri izale ettikten sonra meleklerin etvarından beşaretten başka vazifeleri olduğunu idrak ederek o vazifenin neden ibret olduğunu sual ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) meleklere «Siz ki geldiniz, işiniz nedir? Ey resuller!» dedi.]

قَالُوٓا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمِينَۙ ﴿٥٨﴾ اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍ

[Melekler «Biz taraf-ı ilâhiden cürüm sahibi bir kavme gönderildik, ancak Lût (A.S.) ın ehl-i beyti müstesnadır» dediler.] Ve sözlerine şunu da ilâve ettiler :

اِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٥٩﴾ اِلَّا امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَٓا اِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾

[«Zira; biz âl-i Lût'un cemiini kurtaracağız, ancak Lût'un hareminin azapta bâkî kalacağını takdir ettik. Çünkü; Lût'un haremi azapta bâkî kalacaklar zümresindendir» demekle ehl-i beyt Lût'un hareminden maadasının azaptan kurtulacaklarını beyan ettiler.]

Yani; melekler beşarete müteallik vazifelerini eda ettikten sonra Hz. İbrahim «Ey Allah'ın mehabetli resulleri! Sizin buraları teşrif etmekten büyük işiniz vardır, yalnız işiniz beşaret değildir. Şu halde asıl işiniz nedir? Çünkü; beşarete biriniz kâfiyken cem'iyetle gelmeniz elbette mühim bir iş içindir. Lûtfen bana haber verin» deyince melekler İbrahim (A.S.) ın bu suâline cevapta «Biz şeriattan çıkan ve tabiat-ı beşerin istikrah ettiği kabayihi irtikâpla envâ'-ı cürüm ve cinayeti irtikâbeden kavm-i mücrimi ihlâk için

taraf-ı ilâhiden gönderildik, ancak Lût (A.S.) ın evlâd ü ıyâlini ve ona ittibâ' eden ehl-i imanı ihlâk etmeyeceğiz. Zira; onları biz kurtaracağız. Çünkü; onlar Rablerine itaatla azaptan halâsa müstehaklardır. Ancak Hz. Lût'un mücrime olan haremi azapta bâkî kalacağını ve helâk olacak kimseler zümresinden olduğunu biz takdir ettik» dediler.

Beyzâvî'nin beyanı vechile imree-i Lût'un helâk olanlar içinde kalacağını takdir eden Vâcip Tealâ ise de Allahü Tealâ meleklere onun helâk olanlar zümresinden olduğunu bildirdiğinden melekler izn-i ilâhiyle takdiri kendilerine isnad etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ meleklerin İbrahim (A.S.) ın huzurundan ayrılmakla Hz. Lût'un huzuruna geldiklerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاۤءَ اٰلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Vakta ki resuller misafir suretinde âl-i Lût'a geldilerse Lût (A.S.) «Siz benim bilmediğim bir kavimsiniz. İşiniz nedir?» dedi.]

قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَاَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾

[Melekler Lût (A.S.) ın endişesini görünce «Biz seni korkutmak için gelmedik. Belki kavmin şekkettikleri azapla onları ihlâk etmek için sana geldik ve hakka mukarin olarak geldik, söylediğimiz sözde muhakkak, biz sadık ve doğru söyleyiciyiz» dediler.]

Yani; melekler İbrahim (A.S.) dan ayrılıp âl-i Lût'a parlak delikanlı ve misafir insan suretinde geldilerse Lût (A.S.) o diyarlarda gördüğü insanlara benzemediklerini görünce meleklere «Siz bilinmedik kimselersiniz. Buralarda ne gezersiniz, işiniz nedir?» dedi. Melekler Hz. Lût'un endişe ve ıztırabını görünce «Biz seni korkutmak için gelmedik, belki senin kavmin, tehdid ve insafa davet etmek için beyan ettiğin azapta tereddüd ve şekleri sebebiyle biz sana geldik ki seni tasdik edelim ve onların belâsından kurta-

ralım ve hakka mukarin olarak yakîn üzere geldik. Halbuki biz sözümüzde sadıkız. Zira; şüphe yoktur. Binaenaleyh; onlar helâk olacaklardır» demekle, vazifelerini beyanla Hz. Lût'u endişeden kurtardılar.

Lût (A.S.) meleklerin mehabetinden kendine bir zarar edecekler zannıyla veyahut genç delikanlı simasında olduklarından kavminin hücumundan korktuğu için «Siz meçhulülahval bir kimselersiniz» dedi.

*
* *

Vâcip Tealâ meleklerin Lût (A.S.) ı ziyaretten maksatları kavmini ihlâk etmek olduğunu beyan etmeleriyle beraber Hz. Lût'a tayin ettikleri vazifeyi beyan etmek üzere :

فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Resuller Lût (A.S.) ın kavminin helâk olacaklarını beyandan sonra «Yâ Lût! Sen gecenin bir kıt'asında ehl ü ıyalin ve etbâ'ınla bu karyeden çık ve ehl ü ıyalinin arkalarından git ve onlara ittibâ' suretiyle arkalarında bulun ki onlar korkmasınlar ve sizden hiç bir kimse dönüp arkasına yani geride kalan karye cihetine iltifat edip bakmasın ki azabı görüp onlara acımasın ve siz taraf-ı ilâhiden emrolunduğunuz mahalle gidin. Zira; azabın zamanı yaklaştı. Azabın gelmesi mukadder olan dairenin haricine çıkın» demekle melekler Lût (A.S.) ın hareketini ta'yin ettiler.]

وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾

[Ve Biz Azîmüşşan Lût (A.S.) ın kavminin şu helâk emrini vahiyle hükmettik ve «Şu sana eza eden kavmin sabaha dahil oldukları vakitte ırkları kesilecek, arkalarında eser kalmayacaktır» demekle bilkülliye helâk olacaklarını beyan ettik.]

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Ebussuud Efendi'nin beyanları vechile bu âyette Hz. Lût'a *dört cihetle emir vâki olmuştur:*

Birincisi; geceyle gitmektir. Zira; geceyle kavminin haberi olmadan karyeden çıkması matluptu. Çünkü; gündüz çıkmış olsa kavminin eza etmek ihtimali olduğundan gece gitmesi emrolunmuştur.

İkincisi; yola çıkınca ehl ü ıyalinin arkalarından gitmesidir. Çünkü; kendi ileriden gitse ehl ü ıyalinin arkada ne olduklarından endişe ederek arkaya bakmak ihtimali olduğu gibi ehl ü ıyali de arkada korkacaklarına binaen her iki tarafın endişeden kurtulmaları Hz. Lût'un arkadan gitmesiyle hasıl olacağından arkada gitmesi emrolunmuştur. Lût (A.S.) ın vazifesi etbâ'ını himaye etmek olup himaye ise arkada gözetmek suretiyle daha ziyade olacağı cihetle tarassut mahallinin arka tarafı olduğu ta'yin olunmuştur.

Üçüncüsü; arkaya hiç kimsenin bakmamasıyla tavsiyedir ki herkesin önüne bakmasıyla emri mutazammındır. Çünkü; arkaya bakarsa nazil olan azabı görmekle korkar ve muztarib olur. Halbuki azaptan kurtulmak için emniyet ve rahat icabeder. Şu halde ıztıraptan kurtulmak onlara nazil olan azabı görmeyip kalbi sükûnet üzere olmaktadır. Arkaya bakarsa azabı temaşa için tevakkuf etmekle matlup olan sür'atı kaybedip azabın daire-i şümulünde kalmak ihtimali vardır.

Dördüncüsü; Allah'ın emrettiği cihete gitmektir ki azabın daire-i şümulünden harice çıkmaktır.

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ı her türlü endişeden vareste kılmak için düşmanlarının bilkülliye helâk olacaklarını vahiyle bildirdiğini beyan buyurmuştur. Ebussuud ve Hâzin'in beyanları vechile Hz. Lût'un emrolunduğu mahal *(Mısır)* veya *(Şam)* veya *(Ürdün)* dür ki o zamanda ahalisi salih olan bir memlekettir. (فأسر باهلك) İsra'; *geceyle yola gitmektir.* Binaenaleyh; «Gecenin bir parçasında ehlinle git» demektir. (دابر هؤلاء) (آخر هؤلاء) demektir ki «Şunların âhirleri ve kökleri kesilecek, hiç kimse kalmayacak» demektir.

Hulâsa; Lût (A.S.) ın etbâ'ıyla beraber kavminin haberi olma-

dan geceyle yola çıkması, etbâ'ının arkalarında gitmesi emrolunduğu, yolda giderken matlup olan sür'ata halel gelmemek ve zalimlere merhamet edecek zaman olmadığından arkaya bakmayıp önlerine bakmalarıyla emrolundukları, bir belâdan kaçan kimsenin o belânın daire-i şümulünden çıkmak için sür'atla gitmesi lâzım ve emrolundukları cihete gitmeleri vâcip olduğu ve kavminin bilkülliye helâk olacaklarını Cenab-ı Hakkın Hz. Lût'a vahyettiği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Lût'a «Geceyle çık» emrini verdiğini beyan ettiği gibi kavmi tarafından vâki olan muâmeleyi beyan etmek üzere :

وَجَاءَ اَهْلُ الْمَد۪ينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Kasaba ahalisi misafirleri kendi efkâr-ı fasidelerine beşaret addederek Lût (A.S.) ın hanesi etrafına geldiler ve misafirlerde olan güzel suretleri birbirine tebşir ederek ferah ve sürur izhar ettiler.]

قَالَ اِنَّ هٰۤؤُلَاۤءِ ضَيْف۪ي فَلَا تَفْضَحُونِۙ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾

[Lût (A.S.) kavminin bu hücumlarına karşı nasihatta bulundu ve «Şu bizim hanede bulunan zatlar benim misafirlerimdir. Binaenaleyh; beni misafirlerime karşı rüsvâ etmeyin. Zira onlara ihanet; bana ihanettir. Allah'tan korkun, menhiyata el uzatmaktan nefsinizi vikaye edin. Tecavüzatta bulunmakla beni mahcup etmeyin.» Sizin maksadınızı ve rüsvâlığınızı ben biliyorum, fakat beni misafirlerim yanında rüsvâ etmeyin. Benim bildiğim şeyi misafirlerim de bilmesinler] demekle kavminin hücumuna müdafaa etti. Melekler niçin geldiklerini haber verip, Cenab-ı Hakkın kavminin helâk olacağını vahyetmesiyle Lût (A.S.) işin neye müncer olacağını biliyorsa da mukteza-yı nübüvvet nasihat etmek ve işin son

dakikasına kadar onları ıslaha çalışmaktan kendini alamıyordu ve misafirlere ikram lâzım olduğundan «Misafirlerim, yanında beni zelil etmeyin» demekle insaflarını celbe çalışıyordu ve lâkin aslâ te'sir etmedi.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile misafirler delikanlı suretinde gayet güzel simalı herkesin göreceği bir zamanda Hz. Lût'un hanesine geldikleri şehir dahilinde şayi' oldu ve duyanlar duymayanlara haber verdi, kemâl-i sürur ve neşatla Hz. Lût'un hanesi etrafını çevirdiler ve arzu-yi fasidelerinin husulüne çalışıb nasihat dinlemediler, fikirlerinde ısrar ettiler.

*
* *

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ın nasihatına karşı kavminin sözlerini beyan etmek üzere :

قَالُوٓا اَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Lût (A.S.) ın müdafaasına karşı onlar «Yâ Lût! Sen bizi nehyedersin de bundan evvel biz seni âlemin işine karışmaktan menetmedik mi? Ve karışma bizim işimize demedik mi? Kendi hanene guraba ve misafir almaktan seni nehyeylemedik mi? Sen kendin tahir ol, fakat bize niçin karışıyorsun. Bizim kabahatımız kendimize aittir. Sana ne taalluku var?» demekle Hz. Lût'u tehdid etmek istediler.]

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu vechile Lût (A.S.) ı nehiyle muradları; onlar herkese taarruz ederler. Hz. Lût da mümkün olduğu kadar onları men'e çalıştığında onlar «*Yâ Lût! Sen bu halden geçmez ve bizi menetmek istersen biz seni karyeden çıkarırız. Sen karışma âlemin işine*» demişlerdi. Yahut *evvelce misafir kabul etmekten nehyetmişlerdi.* Binaenaleyh; eski sözlerinden bahsederek «Biz sana karışma âlemin işine ve misafir kabul etme ve bir kimseyi bizim elimizden kurtarmak için uğraşma demedik mi?» diyerek Lût (A.S.) ı suçlu çıkarmak istediler.

*
* *

Vâcip Tealâ, Lût (A.S.) ın kavmini bu cihetle iknâ' edemeyince başka noktadan iknaa çalıştığını beyan etmek üzere :

قَالَ هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَاتٖٓي اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Lût (A.S.) «Şu gördüğünüz taife-i nisvan benim kızlarımdır. Eğer kaza-yı şehvet etmek isterseniz helâl olarak nisvana kaza-yı şehvet edin, iman edin, hatunlar nikâhlayın. Haramı terkle helâle rağbet edin ki fesaddan salim olasınız ve azaptan kurtulasınız» dedi.]

Beyzâvî'nin beyanı vechile *b e n a t* la murad; *kavmin hatunlarıdır.* Çünkü her nebi; erkek ve kadın ümmetinin babası demektir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şu gördüğünüz nisvan benim kızlarımdır. Onlardan zevcelerinizle intifâ' edin, harama el uzatmayın, vazgeçin bu efkâr-ı fasideden] demektir. Yahut benatla murad; *Hz. Lût'un sulben kızlarıdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [İşte şu gördüğünüz kadınlar benim kızlarımdır. İsterseniz size tezvic edeyim, helâliniz olsun, haramdan vazgeçin] demektir.

***

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ın şu nasihatı üzerine kavmine te'sir etmediğini görünce meleklerin Hz. Lût'a hitaben sözlerini beyan etmek üzere :

لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفٖي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[«Yâ Lût! Senin ömrünü halkeden Allah'a yemin ederiz ki senin kavmin gaflet ve dalâletlerinde hayret ederler ve gafletten uyanmak ihtimali yoktur. Zira; onların dalâlet ve hayretleri uzayıp gidiyor. Binaenaleyh; ne kadar nasihat etsen te'siri yoktur» demekle Lût (A.S.) ı tesliye ettiler.]

Kâzî ve Hâzin'de beyan olunduğu vechile bu âyette hitap; melekler tarafından Hz. Lût'a olmak ihtimali olduğu gibi bizim nebimize olmak ihtimali de vardır. Buna nazaran Vâcip Tealâ kavm-i Lût'un inat ve gafletlerini beyanla resulünü tesliye buyurmuştur. Yani «İnat senin kavmine mahsus değildir. Zira; Hz. Lût'un kavminin inat ve fenalıkları meydanda» demektir.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Lût söz dinlemeyince azabın nazil olduğunu beyan etmek üzere :

فأخذتهم الصيحة مشرقين ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Lût nasihat dinlemeyince sabah vakti günün parlayacağı sırada onları dehşetli sayha ahzetti.]

فجعلنا عاليها سافلها

[Binaenaleyh; biz onların beldelerinin üstünü alt kıldık.] Yani altını üstüne ve üstünü altına çevirdik.

وأمطرنا عليهم حجارة من سجيل ﴿٧٤﴾

[Ve onlar üzerine ufacık çakıllarla karışmış çamurla pişirilmiş taşları yağdırdık.]

إن في ذلك لآيات للمتوسمين ﴿٧٥﴾

[Şu kavm-i Lût üzere yağan taşlar ve nazil olan azapta erbab-ı tefekkür için kudret-i ilâhiyeye alâmetler vardır.]

وإنها لبسبيل مقيم ﴿٧٦﴾

[Ve karye-i Lût sabit bir yoldur.] Herkes gelir, geçer, onların karyelerinin halini görürler. Binaenaleyh; kavm-i Lût'un karyelerinin altı üstüne çevrilmesinde ve harab olup ahalisinin helâk olmasında şüphe yoktur. Zira; yolcular her zaman harabesini görüyorlar.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ

[Şu karye ahalisinin helâk olmasında müminler için ibret muhakkaktır.]

Yani; kavm-i Lût nasihat kabul etmeyip aklen ve şer'an kabih olan cinayete devam edip salâha rağbet etmeyince onları *işrak zamanı* ki *şafak ve günün tulûu vakti* müthiş sayha ahzetti, binaenaleyh; biz karyelerinin altını üstüne çevirdik ve üzerlerine çamurla çakıldan yapılmış taşları yağmur yağar gibi yağdırdık ve her birine çakıl isabet etmekle helâk oldular, şu ihlâkte bu gibi alâmetlere nazar edip ibret almak şanından olanlar için alâmetler vardır. Kavm-i Lût'un karyeleri doğru bir yoldur ki herkes görür ve bunların helâkinde müminler için ibret-i azîme vardır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile (مشرقين); *günün doğduğu zamanda onları azap tuttu* demektir. Çünkü; azabın bidayesi şafakta ve nihayesi gün ucu görünmesiyle hitam bulmuştur.

(المتوسمين) *Mütevessim; bir şeyin alâmetine ve eserine bakan ve tefekkür edip o şeyin delâlet ettiği manâya istidlâl eden kimsedir* ki ferasetle eserden müessire istidlâldir. Şu halde mütevessim *müteferris* demektir. *Feraset; iki kısımdır.*

Birincisi; Allahü Tealâ'nın sevdiği kullarının kalplerine ihsan ettiği bir nevi idraktir ki o idrakle ahval-i nâstan bir çok şeyleri anlar.

İkincisi; tecrübeyle hasıl olan ilimdir. Buna nazaran «Kavm-i Lût'un halâkinde *mütevessimîn* için alâmetler var» demek «Kavm-i Lût'un helâkinde ve görülen harabelerinde erbab-ı feraset ve ilm ü irfan sahipleri için Allah'ın vücuduna ve kudretine deliller var» demektir. Kavm-i Lût'un karyesinin harabesi ilâyevmilkıyam bâkî olacağına işaret için (وانها لبسبيل مقيم) buyurmuştur. Yani «O karyenin yolu daimdir, zail olmaz» demektir. Binaenaleyh; Hicaz'dan Şam cihetine gidenler bu harabeleri görürler ve ilâyevmilkıyam görülecek ve eseri nâsın nazarından kaybolmayacaktır. Bu misilli gazabın eserinden ibret alacak ve intifâ' ede-

cek ehl-i iman olduğuna işaret için ibrete müminler tahsis olunmuştur. Çünkü; Allah'a, resulüne ve âhirete imanı olmayanlar bu misilli helâki âlemin vekayi-i âdiyesinden addettiklerinden asla müteessir ve mütenebbih olmazlar ve «Bu gibi helâkler, âfetler eflâkin devranı ve burçların icabatındandır, yoksa isyan eseri değildir» derler, düşünmezler ki o eflâki tedvir eden kimdir? Eğer dedikleri gibi eflâkin ve burcun te'siriyle ise o te'siri halkeden kimdir? Eflâkin devranından ise eflâkin yalnız helâk olan kavmin üzerinde bulunan kısmı devran ediyor da diğer akvam üzerinde olan kısımlarında devran yok mudur? Ve eflâk yalnız helâk olanların eflâki de başkalarının eflâki değil midir? Ve te'siri neden bir kavme tahsis olunuyor, niçin yalnız kavm-i Lût helâk oluyor da civarında olan akvama hiç bir şey isabet etmiyor? Yoksa civarında olanlar eflâkin akrabaları mıdır? Haydi başka iklimde olanlara uzak olduğu için burcun te'siri onlara ulaşamadı diyelim. Yarım saat ve bir saat mesafede olanlara ve aynı iklim ve aynı yıldızın altında bulunanların mahfuz kaldığına ne diyelim? Bu gibi itirazlar şeytan'ın iğvâsı eseri dalâletten başka bir şey değildir. Cenab-ı Hak bizleri bu misilli gaflet ve dalâletten muhafaza buyursun.

آمين يا معين

Hulâsa; kavm-i Lût'un isyanı üzerine azaplarının sabah vakti gelip karyelerinin altını üstüne çevirdiği, üzerlerine çamurla çakıldan yapılmış taşların yağdığı, bunların helâklerinin erbab-ı tefekkür ve feraset için alâmetler olduğu, kavm-i Lût'un karyesinin harabesi kıyamete kadar herkes nazarında daim olup ibret alınacak bir yol olduğu ve müminler için bu vukuâtta pek büyük ibret bulunduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim ve Lût (A.S.) ın vak'alarını beyan ettiği gibi Şuayb (A.S.) ın kavminin helâkini dahi beyan etmek üzere :

وَاِنْ كَانَ اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ لَظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Ashab-ı Eyke muhakkak zalimlerdi.]

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ

[Binaenaleyh; biz onlardan intikamımızı aldık.]

وَاِنَّهُمَا لَبِاِمَامٍ مُبِينٍ ۝٧٩

[Muhakkak Eyke karyesiyle karye-i Lût nasın ibret alması için herkesin açık muktedâbihleridir.]

Yani; ashab-ı Eyke ki Şuayb (A.S.) ın kavmidir, meşelik içinde ikamet eden ahalidir. Halkın hukukuna tecavüzle muhakkak zalimlerdi. Onların zulümleri üzerine biz onlardan intikamımızı aldık, onları ateşle ihlâk ettik. Eyke karyesiyle kavm-i Lût'un karyeleri herkesin ibretlerine açık bir yoldurlar.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile (Eyke); (Medyen) civarında sık ağaçlı ve ağaçları meşe olan bir karyenin ismidir. O mahallin ahalisi alış verişlerinde eksik vermek ve ziyade almak, iki nevi terazi ve kile taşımak ve alırken ziyadeyle almak, verirken noksanla vermek gibi hıyanetleri ve nâsın hukukuna tecavüzle zulümleri tezayüd etmesi üzerine Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ı (Medyen) ile (Eyke) ye gönderdi. İman etmediler ve nebilerinin nasihatını dinleyip mütenassıh olmadılar. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak yedi gün şiddetli hararet verip hatta nefesleri kesilinceye kadar hararet teşeddüt etti ve semada bir siyah bulut halkeyledi. Nefes almak ve gölgelenmek maksadıyla hepsi bulutun altına toplandılar ve buluttan yağan ateşle yanıp helâk oldukları mervidir. Allah'ın intikamı ve helâkleri nassla sabit olup kat'idir ve lâkin helâklerinin keyfiyetine dair bu âyette sarahat olmadığından keyfiyeti zannîdir. Helâklerine sebep de zulümleri olduğu tasrih olmuştur. Çünkü zalimler, hiç bir zaman payidar olamaz. Şurası gariptir ki taraf-ı ilâhiden kendilerini irşad için gönderilen resullerini dinlemeyip buluttan yağmur yağacağını, hava i'tidâl peyda edeceğini, hararetlerinin teskin olunacağını ümid ederken bilâkis rahmet yerine ateş yağmakla helâk olmuşlardır.

İşte bu gibi gazab-ı ilâhiyi vekayi-i âdiyeden addedenlere soranız: Âdette buluttan yağmur yağarken neden ateş yağdı? Ve ateş yağmak eflâkin o zamana mahsus icabatından ise neden kavm-i Şuayb'a tahsis olundu? Civarında bulunan memleketler o eflâkin altında değil miydi? Nebileri onlara azabın geleceğini neden bildi ve haber verdiği saattan neden tahallüf etmedi? O azabı o saata ve o dakikaya ve yağmura vesile olan buluta yağmurun taban tabana zıddı olan ateşi kim tahsis ve kim halketti? O zamandan beri buluttan bir daha ateş neden yağmadı? O burcun eseri denirse o vakitten beri o burca nöbet hiç mi gelmedi? Ateş yağdıran burç aradan kayboldu, gitti mi? Yoksa o eflâk mi değişti? İşte bu suâllere cevapta mu'terizin âciz kalacağı şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Semud'un ahvalini beyan etmek üzere:

وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَل۪ينَۙ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Hicr ashabı (Kavm-i Semud) cemi' resuller makaamına kaim olan Salih (A.S.) ı muhakkak tekzib ettiler.]

وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِض۪ينَۙ ﴿٨١﴾

[Biz onlara kudretimize delâlet eden âyetlerimizi verdik. Onlar ise o âyetlerden i'raz eder oldular.]

وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً اٰمِن۪ينَ ﴿٨٢﴾

[Onlar cemi' muziyattan ve âfetten emin oldukları halde dağlardan taşlar içinde evler yonar, yapar ve içinde rahatla yaşarlardı.]

فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِح۪ينَۙ ﴿٨٣﴾

[Onların küfriyatlarında devamları üzerine sabah vakti şiddetli ve mühlik bir sayha onları tuttu, helâk etti.]

فَمَآ اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾

[Binaenaleyh; onların kesbettikleri malları, evlât, etbâ' ve metin kaleleri azabı def'e kâfi olamadı ve azaptan onları muğnî kılamadı.]

Yani; zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki (Medine) ile (Şam) arasında bulunan ve (Hicr) denilen vadide sakin olan kavm-i Semud, resulleri olan Salih (A.S.) ı muhakkak tekzib ettiler ve biz onlara resulleri Salih (A.S.) ın mucizelerini ve kudretimize delâlet eden aklî ve naklî delilleri verdik. Onlar ise bu delillere hiç ehemmiyet vermeyerek delillerinden firar ettiler, yüz döndürdüler, aslâ tetkik cihetini iltizam etmediler, onlar yıkılmaktan ve hırsızın gelip mallarını çalmasından ve düşmanın tahribinden emin ve salim olan dağlarda taşlardan evler yontarlar ve o evlerin kendilerini hıfzedeceğine emin olarak azaptan gaflet ederlerdi. Bu itikad-ı batıl üzere devam edince onları, azabı hâmil olan şiddetli sayha ahzetti. Binaenaleyh; onların kesbettikleri malları, taştan yonttukları muhkem evleri kendilerinden azabı defedemedi. Helâkten kurtulamadılar.

H i c r; Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları vechile *(Medine) ile (Şam) arasında kavm-i Semud'un sakin oldukları bir vadidir* ki elyevm harabeleri ve eserleri mevcuttur. Gidip gelen yolcular temaşa ederler. *Mü r s e l î* nle murad; *Salih (A.S.) dır.* Çünkü enbiyadan birini tekzip cümlesini tekzip makaamında olduğundan Salih (A.S.) ı tekzip cümlesini tekzip mesabesinde olduğuna işaret için (مرسلين) *cemi'* sıygasıyla varid olmuştur. Cenab-ı Hakkın onlara verdiği âyetlerle murad; Hz. Salih'in devesi ve devenin *taştan çıkması ve sütünün bir kabileye yetecek kadar çok olması* gibi mucizelerdir. Bu mucize kavmin imanı için halkolunup kavme gösterildiğinden Cenab-ı Hak onlara verdiğini beyan etmiştir. Yoksa hakikatta Salih (A.S.) a verilmiştir.

(Ebuhüreyre) Hazretlerinin rivayet ettiği bir hadis-i sahihte Resulullah'ın kavm-i Semud'un vadisine geldiğinde «Nefislerine zulmeden kimselerin meskenlerine girmeyin ki onlara dokunan azap size de dokunmasın. Ancak ağlar olduğunuz halde girerseniz beis yoktur» deyip bürdesini başına örtüp sür'atla yürüdüğü beyan olunmuştur. Şu hadis-i şerif bu misilli gazab-ı ilâhiye mazhar olan mahallerden hazer etmek lâzım olduğuna delâlet eder. Gerçi gazapta mahallin te'siri yoksa da fenalığa mahal olan bir vadinin o fenalıktan halî olmamak ihtimali galiptir. Meselâ meyhanede oturmakla mescidde oturmak elbette bir olamaz.

Hulâsa; kavm-i Semud'un Salih (A.S.) ı tekzip ve onlara verilen âyetlerden i'raz ettikleri, onların âdetleri dağlarda taşlardan evler yapmak olduğu, evlerinden emin oldukları, resullerini tekzipleri neticesi onları müthiş bir sayhanın ihlâk edip güvendikleri hiç bir şeyin kendilerinden azabı defedemediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âsîleri ihlâk ettiğini beyan ettiği gibi ihlâkin hikmetini dahi beyan etmek üzere :

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ

buyuruyor.

[Biz gökleri, yeri ve onların arasında olan mahlûkaatı abes olarak halketmedik, ancak hakka mülâbis ve hikmete muvafık olarak halkettik.] Zulmün ve fesadın uzaması ve şirkin devamı hikmet-i hilkata muhalif olduğundan itaattan çıkmış ve resullerimizi tekzib etmiş olan erbab-ı fesadı ihlâk etmek semâvât ve arzın hilkatındaki hikmete muvafıktır. Zira; erbab-ı dalâlin mülevves vücutlarından icabına göre yeryüzü tathir olunmazsa âlemin intizamına halel gelir. Binaenaleyh; intizam-ı âlemi muhafaza erbab-ı fesadı kahretmekle hasıl olduğundan bazı esbabın halkıyla ehl-i dalâlin vücudu ortadan kaldırılır ki ehl-i hidayetin rahatları te'min olunsun.

وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ

[Halbuki kıyamet günü elbette gelecektir ki erbab-ı taat sevabını ve erbab-ı ma'siyet de cezasını alacaktır.

فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ﴿٨٥﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨٦﴾

[Kıyamet gelip herkes amelinin cezasını göreceği muhakkak olunca habibim! Sen onlardan i'raz et ve sana karşı vâki' olan kusurlarını güzel afla affet. Zira; Rabbin Tealâ cümleyi ve bilhassa seni ve onları halketmiştir.] Hallerinizi tamamen bilir ve senin intikaamını onlardan alır. Şu halde senin onlara hilimle muâmele etmen lâzımdır.

Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile *s a f h - ı c e m i l ; hasmın kusurunu hilimle ve güzel muâmele ederek affetmektir.* Safh-ı cemilin kıtal âyetiyle mensuh olduğuna dair bir rivayet mevcutsa da Resulullah mekârim-i ahlâkın mütemmimi ve mükemmeli olduğu cihetle korkudan ve ceza' u feza'dan halî olarak onları affetmek ve hüsn-ü muâmele yapmakla Resulullah'a emirdir ve mensuh değildir. Zira; icabına göre hilim ve rıfkla muâmele edip intikamda acele etmemek diğer vakitte mukateleye münafi değildir. Binaenaleyh; âyetin hükmü kıyamete kadar bâkîdir. Çünkü; mukatele zamanı başka, afla muâmele zamanı yine başkadır.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile âsîlerle hüsn-ü muâşeret eylemek ve icabında muhalefet etmek zamanın iktizasına tabi' olduğundan nesih irtikâbına hacet yoktur.

***

Vâcip Tealâ resulüne kâfirlerin ezalarına tahammül edip hilimle muâmele etmesini emrettikten sonra ihsan ettiği bazı nimetini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki habibim! Sana iki kere nazil olan Fatiha'dan yedi âyeti ve Kur'an-ı Azîmüşşan'ı muhakkak verdik.]

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ

[Habibim! Sen kâfirlerden bazı sınıflara verdiğimiz müteaddid nimetlere gözlerini uzatma ve onların emval, evlât ve sair nimetlerine gözünü kaldırıp dikkatla bakma.]

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ

[Ve sana ittibâ' etmediklerinden dolayı onlar üzerine mahzun olma.]

وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

[Ve sana iman eden müminlere kanadını döşe, rıfkla muâmele et.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Kâfirlerin nezdinde olan emval-i dünyaya ehemmiyet verme. Zira; sana verdiğimiz nimet ebedîdir, onların nimetleri gibi zevale ma'ruz ve inkıraza mahkûm değildir. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki iki kere nazil olup yedi âyeti cami olan Fatiha'yı ve beşeriyetin kıyamete kadar ahkâmını hâvî olan Kur'an-ı Azîm'i biz sana ihsan ettik, dünya ve âhiretin saâdetini kâfil olan Kur'an'ı ihsan edince kâfirlerden bazı esnafa verdiğimiz dünya malına ve tezyinat-ı hasiseye iltifat edip gözlerini onlar tarafına uzatma ve nimetlerine gıpta etmek suretiyle bakma ve iman etmediklerinden mahzun olma ve riyasız ihlâs üzere sana iman eden müminlere merhamet kanadını aç ve onlara rıfkla muâmele etmek suretiyle kanadını döşe ki onlarla senin dinin kuvvet bulsun ve iltifatından müminler müstefid olsunlar.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları vechile (سبع مثانى) ile murad; *Sure-i Fatihadır.* Zira; *yedi âyeti cami olduğu cihetle* (سبع) ve *bir kere Mekke'de, bir kere de Medine'de nazil olduğu*

için (مثانى) denmiştir. Yahut *nısfı Allah'ı sena ve nısf-ı âharı da kulların duâsı olduğu cihetle ikiye münkasim olduğundan* (مثانى) denmiştir.

Fatiha-i Şerife'nin faziletine işaret için bu âyette Kur'an zikrolunduğu halde ayrıca Fatiha da zikrolunmuştur. Çünkü Fatiha; icmalen Kur'an'da beyan olunan ahkâmın kâffesine ve mesail-i mühimmenin esasına şamildir. Binaenaleyh; Fatiha'yı dikkatle anlayan bir kimse Kur'an'da zikrolunacak mesailin kâffesine işaret olduğunu bileceğine dair tafsîlât Fatiha'nın tercümesinde beyan olunmuştur [1]. Kâfirlerin nimetlerine bakmaktan Resulullah'ı nehyetmek; ümmetini nehyetmektir. Zira; Resulullah dünya emvaline ve ziynetine kat'iyen iltifat etmemiştir. Şu halde Resulullah'ı nehiyden maksat; ümmetini nehiydir. Çünkü; başkasının elinde olan nimete nazar eden kimse kendi nimetini göremeyeceği cihetle şükrünü eda etmemesine sebep olacağına binaen Cenab-ı Hak başkalarının elinde olan nimetlere nazardan kullarını nehyetmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile (ازواجا منهم) deki *e z v a c ; esnaf* manâsınadır. Yani «Kâfirlerden bazı sınıflara verdiğimiz metâ'-ı dünyaya gıpta ederek bakma» demektir.

Nisâbûrî ve Kaazî'nin beyanları vechile bu âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Resulullah bir seferinde Yehûddan yedi kafileye tesadüf eder ki onlarda küllî miktarda manifatura, tayyibat ve cevahir mevcuttu. Maiyet-i nebeviyelerinde bulunan Müslümanlar «Eğer şu emvâl bizim elimizde bulunsa kuvvet bulur ve fisebilillâh infak ederdik» demeleri üzerine bu âyet nazil olur. Cenab-ı Hak «Biz size yedi kafile bedelinde yedi âyet verdik ki dünya ve mafihadan hayırlıdır» buyurmuştur, Nimetullah Efendi'nin «Fatiha'nın cümle sûrelerden efdal olmasına iki kere nazil olması delâlet ettiği gibi yedi âyeti sıfat-ı sübutiye-i ilâhiyenin yedi olmasına ve yedi kat göklerin ve yedi iklim ve yerlerin adedine muvafık olduğu dahi dünya ve mâfîhâdan efdal olduğuna delâlet eder» beyanatı da sebeb-i nüzûlü te'yid etmektedir.

***

[1] Cilt: I, sayfa: 30.

Vâcip Tealâ resulüne zühd ve takvayı emrettikten sonra kâffe-i ahkâmı tebliğe me'mur olduğunu halka beyan etmesini emretmek üzere :

وَقُلْ اِنّ۪ٓي اَنَا النَّذ۪يرُ الْمُب۪ينُۚ ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen ümmetine «Ben ancak hıll ü hurmete müteallik cemii tekâlifi beyan ve terkedenleri azapla korkuturum» demekle halka vazife-i risaletini beyan et.]

كَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِم۪ينَۙ ﴿٩٠﴾ اَلَّذ۪ينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾

[Eğer iman etmezseniz sizin üzerinize bir azap nazil olur ki o azap bizim Kur'an'ı tefrik eder oldukları halde taksim edenler üzerlerine inzâl ettiğimiz azap gibidir.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Sen nâsa de ki «Ben sizi iman etmediğiniz takdirde açıktan azabın geleceğini beyan etmekle korkuturum ki o azap, Kur'an'ı, sihirdir, kehanettir ve cinnîlerin sözleridir demekle taksim edenler üzerine inzâl ettiğimiz azap gibidir».

Bu âyetteki (كما انزلنا) cümlesi Medarik'in beyanı vechile (ولقد آتيناك سبعا من المثانى) âyetine merbut olduğuna nazaran *m u k t e s i m î n* le murad; *Yehûd ve Nasârâ'dır.* Çünkü; onlar «Kur'an'ın Tevrat'a ve İncil'e muvafık olanlarını kabul edip haktır demek ve bu kitaplara muvafık olmayan âyetleri batıldır» demekle Kur'an'ı taksim ettiklerinden onlara muktesimîn denmiştir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Kur'an'ı müteferrik kılan ve hakla batıla taksim eden Yehûd ve Nasârâ'ya Tevrat'ı ve İncil'i inzâl ettiğimiz gibi habibim sana da seb'a mesânî olan Fatiha'yı verdik] demektir. Yahut Beyzâvî'nin ve Hâzin'in beyanları vechile *m u k - t e s i m î n* le murad; *küffar-ı Kureyş'tir.* (كما انزلنا) cümlesi (انا النذير المبين) cümlesinde mukadder (ان عذاب الله نازل بكم ان لم تؤمنوا) lâfzına merbuttur. Mekke ahalisinin Kur'an'ı taksim-

leri şöyledir: Hac mevsimi takarrüb edince Mekkeliler (Velid b. Muğire) başta olduğu halde Mekke'ye gelecek bütün yollara birer adamı ta'yin ederler etraftan gelenlere Resulullah'ı lâyık olmadık bazı evsafla tavsif etmek ve Kur'an'a sihir, kehanet, şiir ve esâtîr-i evvelîn demekle huccacı imandan men ve Kur'an'ı dinlemekten, Resulullah'a iman etmekten tenfir ederlerdi. İşte bu minvâl üzere Kur'an'ı taksim ettiklerinden *Kureyş'e* muktesimîn denmiş ve onlara da Bedir'de ve sair makaamatta azap nazil olmuştur.

(عضين); *ecza* manâsınadır. Yani «Kur'an'ı, sihir, kehanet, kelâm-ı cin demekle cüz cüz kıldılar» demektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Habibim! Sen Mekke ahalisine eğer iman etmezseniz ben size nazil olacak azapla sizi inzar ederim ve o azap bizim şol kimselere inzal ettiğimiz azap gibidir ki onlar Kur'an'ı sihir, kehanet, cinnîlerin sözü ve evvel geçenlerin yazdıkları şeylerdir diyerek cüz cüz kıldılar ve tefrik ettiler] demektir. Yollara oturup halkı iğfal eden on iki veyahut on altı kişi Bedir vak'asında hepsi kılıçtan geçirilmişlerdir. Bunlar Mekke'ye gelen huccac kafilesini din-i Muhammedi'ye dühulden menettikleri gibi (Velid b. Muğire) de Mekke'nin zengin ve ileri gelen hatırlılarından olup müşrikler sözüne itimad ettiklerinden Kâ'be kapısının önüne oturup, yollara gözetici olarak gönderdikleri kimselerin iftiralarını tasdik ederdi.

Muktesimînle idîn ikisi bir manâyadır ki biri diğerini *ta'rif makamındadır*. Çünkü beyan olunduğu üzere idîn; *birşeyi tefrik edip eczaları taksim etmek* manâsına olan ıda-*kelimesinin cem'idir.* Muktesimîn de *taksim edenler* demektir. Yani, «Kur'an'ı taksim eden şol kimseler üzerine azabı inzâl ettik ki onlar Kur'an'ı eczalara ayırdılar. Zira; bir kısmına sihir, diğer kısmına şiir ve diğer bir kısmına da kehanettir demekle taksim ettiler» demektir.

*
* *

Vâcip Teâlâ Kur'an'ı haktır, batıldır, sihirdir ve kehanettir diyerek taksim edenlere azabını inzâl ettiğini beyan ettiği gibi onlardan bu taksimi ve sair küfriyatlarını suâl edeceğini dahi beyan etmek üzere :

فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

buyuruyor.

[Bunlara azap inzal edince habibim! Rabbin Tealâ'nın izzet ve celâletine kasem ederim ki Kur'an'ı taksim edenlerin cemiine elbette biz amellerinden suâl ederiz.]

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿٩٤﴾

[Yâ Ekrem-er Rusül! Biz onlardan suâl edince sen me'mur olduğun ahkâmı yüksek sesle tebliğ ve hakla batıl beynini tefrik ve müşriklerden i'raz et, onlara iltifat etme, müşriklerin halkı imandan menettiklerinden müteessir olma.]

اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِؤُ۫نَۙ ﴿٩٥﴾ اَلَّذ۪ينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

[Zira; Allah'la beraber başka ma'bud kılanların ve istihza edenlerin şerlerinden biz sana kâfi olduk. Biz sana kâfi olunca onlar istihzalarının cezasını yakında bilirler.] Şu halde senin için kederi mucip bir şey yoktur. Çünkü; onlara biz kâfi olup şirklerinin ve istihzalarının cezasını verecek olunca onların halleri mucib-i esef değildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile bu âyette *s u â l* le murad; *tevbih ve tekdir için bu şirki neden itikad ettin ve resulümüzü istihzaya sebep neydi gibi azabı müş'ir suâllerdir,* yoksa günahın ne kadar gibi, alelâde suâl değildir. Binaenaleyh; suâl olunmayacağını beyan eden âyetlerden murad; suâl isti'lâm olunmaz demek olduğundan âyetler beyninde münafat yoktur.

(فاصدع) *S a d ı ' ; bir şeyi yarmak ve tefrik etmek* ma'nâsınadır. Binaenaleyh; bu âyette (فاصدع) emri Resulullah'a aleni davet edip, Kur'an'la hakla batıl beynini tefrik etmesiyle emirdir. Resulullah'ın bu âyet nazil oluncaya kadar gizli davet edip bu âyetin nüzûlünden sonra suret-i alâniyede davet ettiği mervidir. Müşriklerden i'razın manâsı; «Emr-i dini tebliğde onlara

iltifat etme, onlardan korkma, istihzalarına ehemmiyet verme» demektir. Şu halde ehl-i hakkın vazifesi her zaman tarik-i hakka devam edip ehl-i batıl tarafından itiraz ve istihzaya ehemmiyet vermemektir.

Beyzâvî'nin beyânı veçhile Kur'an'ı ve Resulullah'ı istihza eden bir çok kimseler vardı. Fakat bunlara ön ayak olanlar Kureyş'in eşrafından beş kişi olup Cibril-i Emin bunlara kifayet edeceğini Resulullah'a haber verdi ve onlardan (Velid b. Muğire) nin ayağına işaret etti, ayağında yara çıktı, ondan müteessiren Cehennem'e gitti. İkincisi; (Âs b. Vâil) in ayağına diken battı. Dikeni bulamadılar, ayağı devenin boynu gibi şişti, yerinden kıpırdayamaz bir hale geldi. Bağıra bağıra âkıbet Cehennem'e gitti. Üçüncüsü; (Esved b. Muttalib) in Cibril-i Emin gözüne işaret etti. Sancı geldi, gözü kör oldu. Sancısı durmadı, başını duvara vura vura mürd oldu. Dördüncüsü; (Esved b. Abdiyağuş) un Cibril karnına işaret etti. Derhal ishale müptelâ olarak helâk oldu. Beşincisi; (Hâlis b. Kays) tır. Cibril-i Emin başına işaret etit, baş ağrısına müptelâ oldu, gitti ve bu âyetin sırrı yerini buldu. Binaenaleyh; her zaman hakkı istihzayla iptale sa'yedenler daima hatır ve hayale gelmedik dertlere müptelâ olarak hak-i helâke serildikleri ve âyetin sırrı zuhur ettiği görülmektedir. Fakat sabretmek müşküldür, lâkin düşmandan intikam almak isteyen kimse Allah'tan ömür istemeli ki düşmanın kahrolduğunu görsün. Zira; dinine ihanet edeni Allahü Tealâ'nın ihanetle ihlâk edeceği şüphesizdir.

İşte bu âyette haber verdiği vechile düşmanlarını ihlâkle Cenab-ı Hak resulünü saha-i selâmete çıkarmış ve zalimlerin şerrinden halâs olmak insanlar için büyük nimet olduğundan Cenab-ı Hak resulünün düşmanlarına kâfi olduğunu beyanı nimet sırasında ta'dad etmiştir.

***

Vâcip Tealâ müstehzilere kâfi olduğunu beyandan sonra resulünün onların muâmelelerinden müteessir olduğunu ve o teessürü izalenin çaresi tesbih olduğunu beyan etmek üzere:

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki onların söyledikleri sözlerinden habibim! Kalbin daraldığını biz muhakkak biliriz.]

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾

[Hal böyle olunca habibim! Sen Rabbin Tealâ'nın senasıyla beraber tesbih et ve secde edenlerden ol.]

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ﴿٩٩﴾

[Ve sen ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.]

Yani; habibim! Yeminle te'yid ederim ki kâfirlerin istihzalarından ve sair söyledikleri sözlerden kalbin daraldığını biz biliriz. Çünkü; beşeriyetin muktezası bu gibi şeylerden müteessir olmaktır. Şu halde sen bu gibi teessürünü izale için hemen Rabbin Tealâ'yı nekaisten tenzihle tesbihe müsaraat et ve secdeyle namaza devam edenlerden ol. Zira; senin tesbihin ve namazın onların tefevvühatını işitmekten hayırlıdır ve her şahsın müptelâ olacağı ve geleceğinde şüphe olmayan ölüm gelinceye kadar ibadete devam et, secdeyle tevazu edenlerden ol.

İşte bu âyet vefat edinceye kadar hiç bir mükelleften ibadetin sakıt olmayacağına delâlet ettiğinden mutasavvifeden bazı kimselerin meşayihten fenafillâh derecesine varanlardan tekâlifin sakıt olduğuna dair rivayetleri merduddur. Çünkü; hiç bir kimse Resulullah'tan büyük olamaz. Şu halde vefatına kadar Resulullah namazla ve secdeyle ibadetle me'mur olup teklif sakıt olmayınca âhad-ı ümmetten sakıt olmayacağı evleviyetle sabittir. Bir kimseye bir musibet isabet ettiğinde tesbih ve namaza devam ederse o musibetin zevaline sebeb olacağına bu âyet delâlet eder. Musibet ve hüzün zamanlarında Resulullah'ın onları tesbih ve salâtla karşıladığı mervidir. Çünkü; belâyı halkeden Allahü Tealâ'ya namazla teveccüh ve tesbihle nekaisten tenzih edip o belâyı def'e kudretini itikadla yalvarınca Cenab-ı Hakkın o belâyı def'ile merhamet edeceğine şüphe yoktur [1].

*
* *

[1] Cilt: I, sayfa: 263.

SURE-İ NAHL

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. Ancak üç âyeti Medine-i Münevvere'de nazil olmuştur. *Yüz yirmi sekiz âyeti* cami'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَتٰٓى اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ

[Allah'ın emri olan kıyamet gelir ve geleceğinde gelmiş, geçmiş vukuât gibi şüphe yoktur. Binaenaleyh; ey müşrikler! O emrin gelmesini isti'cal etmeyin.]

سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ۝١

[Allahü Tealâ kâfirlerin isnad ettikleri nekaisten tenezzüh ve müşriklerin şirklerinden ve itikad ettikleri şerik ve nazîrden taâlî etti ve yüce oldu.]

Yani; Allah'ın emri olan kıyamet veyahut kâfirlerin helâki gelir, geri kalmaz. Çünkü; geleceğini Allahü Tealâ haber verdi. Allah'ın haber verdiği şey elbette vuku bulur, yalan olmaz. Şu halde ey kâfirler! Emr-i ilâhî olan azabın 'aceleten gelmesini istemeyin. Allahü Tealâ müşriklerin isnad ettikleri noksan sıfatların cümlesinden münezzeh, şerik ve nazîrden beri oldu.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile bu âyette emr-i ilâhî ile murad; *kıyamet günü ve o günde olacak feza' u feryad* ise de Allahın vuku'ıyle hükmettiği şeyin vukuu muhakkak olduğuna işaret için her ne kadar kıyamet ileride olacaksa da olmuş ve geçmiş manâsını ifa-

de eden mâzî sıygasıyla (أتى) kelimesi varid olmuştur. Binaenaleyh; kıyametin vukuu muhakkak olduğuna işaret için (أتى) denmişse de (يأتى) manâsı murad olunmuştur.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; Resulullah kâfirleri dünyevî ve uhrevî azapla tehdid edip tehdid olundukları azabın taahhur ettiğine mağrur olarak tekrar tehdid olunduklarında Rasulullah'ı istihza kasdıyla «Nazil olacak azap nerede kaldı? Her zaman söylersin, söylediğin azaptan bir eser görmedik. Gelecekse gelsin ki biz de görelim» demeleri üzerine Cenab-ı Hak bu âyeti inzalle emrin geleceğini ve lâkin ta'cil lâzım olmadığını beyanla isti'câlden nehyetmiştir. Çünkü; olacak şey elbette olacak, fakat vaktinden evvel isti'câlde fayda yoktur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı vechile kıyametin ve kâfirlerin helâklerinin vukuundan emr-i ilâhiyle tabir; vukuâtın şanına tazîm içindir. *E m r i n g e l m e s i* yle murad; *vukuâtın yaklaştığına alâmetlerin zuhuru olmak* ihtimali vardır. Bu âyet nazil olunca Resulullah iki parmağıyla işaret ederek «Ben ve kıyamet şunlar gibi ba'solundum» buyurmuştur. İsti'câl; *bir şeyi vaktinden evvel taleb etmektir.* Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı*: «Taraf-ı ilâhiden mev'ûd olan azap muhakkak gelmiş menzilesindedir. Zira; vukuu vacip olup hilâf ihtimali yoktur ve lâkin vakt-i muayyeninde olacağından vaktinden evvel taleb etmekte bir fayda olmaz. Binaenaleyh; vaktinden evvel istemeyin. Çünkü; vukuunda sizin için bir fayda yok, belki mazarrat vardır. Şu halde azabın gelmesini istical, kendi helâkinizi isti'câldir. İnsanın kendi zararını ta'cil etmesi kadar bir hamakat olur mu?» demektir.

Resulullah kâfirleri azapla tehdid ettikçe onlar «Senin haber verdiğin azap vâki olursa bizim ma'budlarımız bize şefaat eder, azaptan kurtarır» demeleri üzerine Cenab-ı Hak zatını onların isnad ettikleri şirkten tenzih ve müşriklerin ma'budlarından âlî ve cümle nekaişten berî ve putların şefaatlarıyla azaptan kurtulmak itikadı ve ümidi batıl olduğunu tesbih ve teâlîsini zikirle beyan buyurmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı vechile kâfirlerin şirkleri müstemir ve devamlı olduğuna ve şirklerini beyan sırasında mertebele-

rinin izzet-i huzurdan zillet-i gaybete tenezzülüne işaret için muzari' ve gaib sıygasıyla (يشركون) varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin putlarından fayda göremeyeceklerini ve zat-ı ülûhiyetin cümle mevcudattan âlî olduğunu beyan ettiği gibi resulüne bazı esrarı melekler vasıtasıyla vahyettiğini beyan etmek üzere :

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ melekleri kendi emri için kullarından dilediği kulu üzerine semâdan vahyile indirir.]

اَنْ اَنْذِرُٓوا اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا۬ فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾

[Meleklerle gelen vahiyle siz kullarımı azabımla korkutun ve hâl ü şan benden başka ma'budunbilhak yoktur, ancak ben varım. Bu tevhidi kullarıma tebliğ edin ve ma'budunbilhak ancak zat-ı ülûhiyetim olunca benden korkun ve emrime muhalefet etmeyin ve hükmümü kabulle muharremattan ittika edin.]

Yani; Allahü Teâlâ kendi emrinden melekleri, insanları cehalet-i mevtinden kurtarıp hayat-ı ilm ü irfanı vermekle dirilten vahyile kullarından risalete ihtiyar ettiği kulu üzerine inzâl eder ve der ki «Kullarıma benden başka ma'budunbilhak olmadığını bildirin ve ibadete lâyık ancak ben olduğumu beyanla müşrikleri korkutun ve bana ittika edin».

Kâfirler Resulullah'a «Allahü Teâlâ kullarının bazısına hayırla ve bazısına zararla hükmettiğini teslim etsen sana bu haber nereden geldi ve buna sen nasıl vakıf oldun?» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Bu âyette *m e l â i k e* yle murad; *Cibril-i Emin'dir.* Ve şanına ta'zîm için cemi' sıygasıyla gelmiştir.

R u h la murad; Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları vechile *vahiy ve Kur'an'dır. Vahy-i ilâhi kulûb-ü nâsı ihya ettiğinden* ruh denmiştir. Zira ruh; cesede hayat bahşettiği gibi vahy-i ilâhi de kalbe hayat bahşeder. *İ b a d* la murad; *cümle kullardır.* Onlardan dilediğine vahyile melek gönderdiği kimselerle murad; *enbiya-yı ızamdır.* Binaenaleyh âyet-i celile; nübüvvetin mevhibe-i ilâhiye olup kisible olmadığına ve enbiyanın birinci vazifeleri halkı şirkten korkutmakla tevhidi ilân etmek olduğuna ve vahyin ancak melekler vasıtasıyla geldiğine ve emre imtisâl ve muharremattan ictinab etmek suretiyle ittikanın vâcip olduğuna ve Allahü Tealâ dilediği kulunu mansıb-ı nübüvvete ihtiyar edip hiç kimsenin müdahaleye hakkı olmadığına delâlet eder.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları vechile bu âyet; saâdet-i beşeriyenin i'lâsı olan kemalât-ı nefsaniyeyi beyan etmiştir. Çünkü saâdet-i beşeriye; *dörttür.*

B i r i n c i s i ; saâdet-i nefsaniyedir ki Allah'ın vahdaniyetini tetkik edip iman etmektir. Buna (لا اله الا انا) kelime-i tevhidiyle işaret olunmuştur ve kemâlât-ı insaniyenin a'lâsı da budur.

*İ k i n c i s i ; kuvve-i ameliye*dir ki insana lâzım olan a'mâl-i saliha ve menhiyattan ictinabdır. Buna da (فاتقون) emriyle işaret olunmuştur. Bu iki şerefin cümlesine işaretle âyet-i celile insana lâzım olan kuvve-i nazariye ve ameliyeyi cemetmiştir. Binaenaleyh âyet-i celile; tekâlif-i ilâhiyenin icmalen cümlesini câmi'dir.

*Ü ç ü n c ü s ü ; saâdet-i ârıziye*dir ki insanın âbâ' ve evlâdı tarafından nail olacağı şereftir.

D ö r d ü n c ü s ü ; mal ve mansıp cihetinden ârız olan *saâdet-i münfasıla*dır. Nâsa tebliğde enbiya-yı ızamın saâdet-i diniyeyi takdim ettiklerinde bu âyette saâdet-i diniyeden, itikadiye olan tevhide ve ameliye olan ittikaya işaretle iktifa olunmuştur.

Vâcip Tealâ birinci âyette nekaisten münezzeh olduğunu beyanla icmalen tevhide işaretten sonra bu âyette sarahaten tevhidi beyan ve enbiya göndermekten maksat; tevhidin esrarını ta'lim

olduğunu ve melâikenin gelmesiyle Resulullah'ın sair nâstan mümtaz bulunduğunu beyan buyurmuştur.

Nisâbûrî'nin (Ebu Ubeyde) hazretlerinden rivayeten beyanına nazaran bu âyette r u h la murad; *Cibril-i Emin'dir.* Ve (بالروح) da olan (با) (مع) manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ Cibril-i Emin'le beraber melekleri, benden başka ma'bud olmayıp ancak ma'budunbilhak ben olduğumu halka ilân edin ve müşrikleri bununla korkutun emriyle kullarından dilediği kulunun üzerine inzal eder ve bazı esrarı vahyeder] demektir. Çünkü; Bedir vak'ası gibi vakayi-i mühimmede Cibril-i Emin'le beraber ehl-i İslâma muâvenet etmek üzere bir çok melekler geldiği gibi bundan evvel beyan olunduğu vechile İbrahim (A.S.) ı bir oğlanla tebşir ve Lût (A.S.) ın kavmini ihlâk için Cibril-i Emin'le bazı melekler nazil olmuştur.

Hulâsa; Allah'ın emriyle dilediği ve nübüvvete ihtiyar buyurduğu kulu üzerine meleklerin nazil olduğu ve enbiyanın bi'setinden maksad-ı aslî; ilân-ı tevhid ve ittika ile emir olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tevhidi beyandan sonra tevhidin delillerini beyan etmek üzere:

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ③

buyuruyor.

[Allahü Tealâ semâvât ve arzı hakka mukarin olarak halketti ve müşriklerin şirklerinden yüce oldu.]

Yani; Allahü Tealâ bu âlem-i mükevvenâtı şu görülen miktar ve cesamette, eşkâl ve elvanda, insanların menfaatlarına elverişli olarak yarattı ve müşriklerin isnad ettikleri şeylerin cümlesinden beri oldu.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyet Allahü Tealâ'nın ecsama

mugayir olduğuna delâlet eder. Çünkü; halikın mahlûkun cinsinden olması muhâl olduğundan ecsamı halkeden halikın ecsam cinsinden olmayacağı tabiidir, ecsam mütenahi olduğu cihetle miktar-ı muayyen ve şekl-i mukannen üzere ta'yin ve tahsis elbette bir fâil-i muhtarın vücuduna muhtactır. İşte o da Halik Tealâ'dır. Binaenaleyh; hâlik mahlûk cinsinden olmaz.

Bu âyette (تعالى عما يشركون) demek; *yerden ve gökten Allahü Tealâ'ya şerik itikad ettikleri şeylerden âlî oldu* demektir. Bundan evvelki âyette (تعالى عما يشركون) *putlar bize şefaat eder diyenleri red için* olduğundan tekrar yoktur. Zira; maksatlar başkadır.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine semâvâtı ve arzı icadıyla istidlâl ettiği gibi eşref-i mahlûkat olan insanı icadıyla dahi istidlâl etmek üzere :

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ insanı nutfeden halketti. Bir de görüldü ki insan Allahü Tealâ'ya açık bir husumet edicidir.]

Yani; Allahü Tealâ insanı hakîr ve tab'-ı selîmin istikrah ettiği meniden şu görülen ahsen-i suret ve âdel-i kamet üzere dirayet, fetanet, akıl ve hüsn-ü tedbir sahibi olarak halketti. Binaenaleyh; insana lâyık olan; kemâl-i itaat ve nimete şükürle hâlikın büyüklüğünü tasdik etmek iken bir de görülür ki insan hakla batılı tefrik hususunda Vâcip Tealâ'ya husumetle mücadele eder ve husumeti de meydandadır.

İnsan bedenle nefisten mürekkep olup Vâcip Tealâ'nın vücuduna her iki cüz'ü delil olduğuna bu âyette işaret vardır. Çünkü nutfeden halkolunmasıyla istidlâl; Vâcip Tealâ'nın vücuduna insanın bedeniyle istidlâldir ve husumet etmesiyle istidlâl; insanın nefsiyle istidlâldir. Fahri Râzi ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile bedenle istidlâlin keyfiyeti olan nutfe; dördüncü hazımdan

hasıldır. Zira; hayvanda ve bilhassa insanda etibbanın beyanları vechile hazım dörttür. *B i r i n c i s i ; hazm-ı midevîdir* ki taamın midede hazmıdır. *İ k i n c i s i ; hazm-ı kebedîdir* ki taamın ciğerde ve böbreklerde hazmıdır. *Ü ç ü n c ü s ü ; hazm-ı urukîdir* ki taamın damarlara ayrılan kısmının hazmıdır. *D ö r - d ü n c ü s ü ; hazm-ı bedenîdir* ki taamın bedene ayrılan kısmının cevahir-i bedende hazmıdır. İşte şu dördüncü hazımda taam; ecza-yı bedene dağılınca bir cüz'ü de nutfeye ayrılır ve kuvve-i şehevaniyenin harekesiyle o nutfe bedenden ayrılınca erhâm-ı ümmehata vasıl olur ve ana rahminde şu şekil üzere halkolunup insan olması fâil-i muhtarın vücuduna ve ihtiyarına delâlet eder. Çünkü; nutfeden şekl-i âhar olması mümkünken bu suretin ihtiyar olunması elbette bir fâil-i muhtarın ihtiyarıyla olmasına delâlet eder. Nutfe hiss-i harekeden ârî cemadat kabilinden olup şu şekil ve şu vaziyet üzere insanın hilkatı halikının kemâline ve kudretine delâlet eder. Çünkü; şeklini ve vaziyetini nutfe muhafaza eden bir şey olmayıp akıcı bir şey olduğu halde şu şekli üzere insanın halkolunması elbette kudret-i kâmile icabıdır.

Nefs-i insaniyeyle Vâcip Tealâ'nın vücuduna istidlâlin keyfiyeti; insanın bidaye-i hilkatında ilim ve irfandan, menfaat ve mazarratı idrakten âciz olmasıdır. Çünkü; validesinden infisâl ettiğinde insanın hali her hayvanın halinden aşağıdır. Hatta tavuğun pilici yumurtadan çıktığında kendine gıda olanı ve olmayanı, menfaat ve mazarratını, dostunu, düşmanını bilir. Halbuki insan hîn-i tevellüdünde bunlardan hiç birini bilmez. İşte böylece âciz olarak meydana geldiği halde ruh-u insanın terbiye ve tedriciyle her fünunu iktisab ederek erbab-ı ma'rifet ve fetanet sahibi olup her hayvanın fevkında bir müktesebat-ı ilmiye sahibi olması Vâcip Tealâ'nın hikmetine muvafık terbiyesiyle olduğunda tereddüt yoktur. Çünkü; fâil-i muhtarın ihtiyarıyla olmasaydı hayvanat-ı sairenin bidaye-i hallerine nazaran nihaye-i halleri insandan daha ziyade müdrik olmamaları lâzım gelirdi. Halbuki nefselemir bunun aksinedir. Zira insan; bidaye-i halinde cümle hayvandan aşağı olduğu halde tedricle tekemmül ve cümlesine tefevvuk eder.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyetin sebeb-i nüzûlü; (Ubeyy b. Half) in bir çürümüş kemiği ele alıp huzur-u risalete gelmesidir. Çünkü; Resulullah insanların öldükten sonra kabirlerinden kalkacaklarını beyan edince (Übeyy) bir çürümüş kemiği alıp huzur-u risalete gelerek «Şu çürümüş kemiği kim ihya edebilir?» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Gerçi sebeb-i nüzûl (Übeyy) in mücadelesiyse de cümle insanlara şamildir.

(Übeyy b. Half) ile Resulullah arasında cereyan eden mübahase *(Sure-i Yâsin)* de mufassalen beyan olunduğundan bu makamda bu kadarla iktifa olundu.

*
* *

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delillerden semâvât ve arzın ve insanın hilkatlarını zikrettiği gibi mahlûkaat-ı saire içinde hayvanatı dahi zikretmek üzere :

وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ deve, koyun ve sığır gibi hayvanatı sizin için halketti. Onların her birinde soğuğu defedecek libaslar ve kisveler ve sair menâfi' ki nesilleri ve sütleri, yoğurtları vardır ve o hayvanatın nimetlerinden yersiniz.]

Yani; Allahü Tealâ'nın vücuduna ve vahdaniyetine delâlet eden; insanlarla ünsiyet eden hayvanat-ı ehliyedir. Zira; hayvanat-ı ehliyeyi Allahü Tealâ sizin menfaatınız için halketti. Çünkü; sizin için hayvanlarda sıcağı ve soğuğu def edecek onların yününden, kılından giyeceğiniz elbiseler, sütünden, yoğurdundan, neslinden havaric-i zaruriyenize müteallik menfaatlar vardır. O hayvanın nimetlerinden vücudunuzun kıvamı, bünyenizin devamı ve emzicenizin kuvvetlenmesi için ekledersiniz. Halbuki insanları bu hayvanların menfaatlarına tahsis etmek mümkünken bilâkis hayvanları insanların menfaatlarına tahsis etmek elbette fâil-i muhtarın ihtiyarına, vahdaniyetine ve kudret-i kâmilesine delâlet eder.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran insanın ihtiyacı iki kısımdır. *B i r i n c i s i ;* zaruri olan *yenilecek, içilecek ve giyilecek* şeylerdir.

***

Vâcip Tealâ insanın ihtiyacından *i k i n c i k ı s m ı* ki *zaruri olmayan şeylerdir,* onları beyan etmek üzere :

وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Sizin için hayvanatta akşam vakti hanenizin etrafına geldiklerinde ve sabah vakti mer'aya gittiklerinde ziynet ve iftihar vardır.]

وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾

[Ve o hayvanlara yüklerinizi yükletir, bir takım uzak beldelere götürürsünüz ki o beldelere varamazsınız, ancak nefislerinizin meşakkatlarıyla varırsınız. Bu meşakkatlarınızı kaldırmak için Rabbiniz bu hayvanları size ihsan etti. Zira; Rabbiniz sizi meşakkatlardan esirger ve hayvanlara sizi bindirmek ve yükünüzü yükletmekle merhamet eder.]

Yani; hayvanatın yününden ve kıllarından elbise yapmak, sütünden, yağından ve etinden yemek gibi şeylerle intifâ'ınız olduğu gibi hayvanatı, mer'ada Allah'ın verdiği otları yiyip sütle dolmuş oldukları halde mer'adan akşam vakti rahat için evlerinizin etrafına cemedip sabah vakti mer'aya salıverdiğiniz zamanda sizin için ziynet vardır. Zira; bu hayvanlar şu iki vakitte hanelerinizin etrafında görenlerin gözlerinde size ziynet olduğu gibi sizin de kalplerinize rahat ve gözlerinize sürur olur ve nâs indinde hürmetiniz artar, hayvanatın menfaatının pek büyüklerinden birisi de kendi beldenizden başka bir çok müşkülâtla varabileceğiniz uzak belde-

lere sühuletle varmak için yüklerinizi yükletir, götürür ve kolaylıkla mesalihinizi tesviye edersiniz. İşte şu menafii te'min etmeniz için Allahü Tealâ size hayvanları halketti. Zira; Allahü Tealâ sizi meşakkattan esirger ve işlerinizi teshil etmekle merhamet buyurur.

Tefsir-i Hâzin ve Kazî'de beyan olunduğu vechile her ne kadar hayvanatın sabah vakti mer'aya gitmesi, akşam vakti hane etrafına gelmesinden mukaddemse de akşam vakti mer'adan karnı tok ve memeleri sütle dolu olarak nimetle avdet ettiklerinden hane etrafını ganimetle doldurup tezyin ettikleri için akşam vakti geldikleri takdim olunmuştur. Çünkü; sabah vakti mer'aya gitmekle hanenin etrafını boşalttıkları için akşam kadar ziynet veremezler.

Vâcip Tealâ bu âyette hayvanatın menfaatlarını beyanla insana nimetlerini saymakla insanın maişetinde idame-i hayatı hemen hayvana münhasır olmasına işaret etmiştir. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı vechile haraset ve ziraat ekseriyetle hayvanatla olduğundan hububatın kâffesi hayvanatın sa'y ü ameliyle olduğu gibi ticaret dahi hayvanatın iânesiyle hasıl olur. Zira; arabaların ve develerin nakliyata himmetleri ma'lûmdur. Kezalik yağı, yünü, kılı, yavruları ve derileri insanın maişetini te'mine hadim olduğundan hemen insanın bütün maişeti bizzat ve bilvasıta hayvanata munhasırdır. Gerçi tavuk, kaz, örnek ve av hayvanatı ve denizde balık gibi en'âmın gayrı hayvanlarda yemek ve sair menâfi' varsa da bunları yemek ve onlardan intifâ' etmek meyveyle telezzüz gibi olup taayyüşün esasına taalluk etmediğinden Cenab-ı Hak bu âyette (انعام) ı yani deve, sığır ve koyun gibi esasa müteallik olanları zikirle iktifa buyurmuş ve bu nimetlerin şükrünü eda lâzım olduğuna işaret etmiştir. Binaenaleyh; Nimetullah Efendi «Allahü Tealâ bu nimetleri insanın menâfiine hâdim kıldı ki, insan tekâlif-i ilâhiyeyi edaya müdavemet ve en a'lâ menazile terfi' eden hakayık-ı maarifi tahsile mülâzemetle bu nimetlerin şükrünü eda etsin, yoksa huzuzat-ı nefsaniyesine âlet kılmak için halkolunmamıştır» demekle bu nimetlerin şükrü vâcip olduğunu te'yid etmiştir.

Hulâsa; hayvanat-ı ehliyenin yiyecek ve giyecek hususlarında

insana bir çok menfaatları olduğu gibi sabah ve akşam vakitleri sahiplerine tezyinat ve yüklerini yükletip meşakkatla varılmak icabeden beldelere kolaylıkla varılmaya âlet ve Cenab-ı Hakkın bu gibi vasıtaları halketmekle kullarını meşakkattan kurtardığı cihetle (رؤف) (رحيم) ve bu nimetlerin kadrini bilip şükrünü eda vâcip olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ hayvanattan intifâ'ı zaruri olanların menfaatlarını beyandan sonra intifâ'ı zaruri olmayanların menfaatlarını beyan etmek üzere :

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Sizin binmeniz ve ziynet kılmanız için Allahü Tealâ at, ester ve merkepleri halketti ve henüz sizin görmediğiniz ve bilmediğiniz bir çok şeyler halkeder ki onlara biner ve yüklerinizi yükletirsiniz.]

Yani Allahü Tealâ yününden, sütünden ve etinden intifâ' ettiğiniz hayvanları halkettiği gibi sizin binmeniz için atları, katırları ve merkebleri dahi halketti. Onlara binmek ve yükünüzü yükletmek suretiyle mesalihinizi tesviye hususunda seyrüsefer edesiniz. Onları akran ve emsaliniz arasında size ziynet kıldı ve sizin bilmediğiniz bir çok binitler dahi halkeder ki onlara binesiniz.

Vâcip Tealâ insanların henüz bilmedikleri bir çok binitler halkedeceğini bu âyette vaadetti ve zamanımızda bundan evvel bilinmeyen bir çok binitler halketmesiyle âyette vuku bulan vaadi ilâhinin sırrı zuhur etti. Çünkü şimendiferler, otomobiller, bisikletler, tayyareler ve saire gibi âletler gerçi insanların ferasetleri ve dirayetleriyle meydana gelmişse de o feraset ve dirayeti ve sair esbab-ı âlâtını halkeden Allahü Tealâ olduğu için bunların da cümlesi mahlûkat-ı ilâhiye cümlesindendir. Ebussuud Efendi'nin be-

yanı vechile Vâcip Tealâ insanların bilmediği bir çok şeyleri müstemirren halkedeceğine işaret için istimrara delâlet eden muzari' sıygasıyla (وَيَخْلُقُ مَالَاتَعْلَمُونَ) buyurmuştur.

Nisâbûrî, Medarik ve Kazî'nin beyanları vechile İmam-ı A'zam Hazretleri atın eti haram olduğuna bu âyetle istidlâl etmiştir. Çünkü; Cenab-ı Hak eti helâl olan hayvanatı zikirden sonra eti helâl olmayan katır ve merkeble beraber atı zikretmesi atın eti haram olmasına delâlet eder ve yemenin menfaatı sair menfaatlardan evlâ olduğundan eğer at etinin yenmesi helâl olsaydı binitten evvel yenmesini zikretmek lâzım gelirdi, fakat İmam-ı A'zam'dan diğer bir rivayette atın ekli haram değil, mekruhtur ve İmameyn ve Şafiî indinde mübahtır. Zira bu âyette zikrolunan şu üç hayvanın binit için halkolunduklarını beyan; menfaatlarından birini beyan olduğu cihetle başka suretle intiâ'ın cevazına mani değildir. At, katır ve merkepten maksad-ı aslî; binit olup ziynet ona tebaan olduğu cihetle binit için halkolundukları takdim olunmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ tevhidin delâilini beyandan sonra kâfirlerin küfrü irtikâba ma'zeretleri kalmadığını beyan etmek üzere:

وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ

buyuruyor.

[Hakka îsâl eden tarik-ı müstakimi beyan etmek Allahü Tealâ üzerinedir ve o tariktan bazısı eğridir.]

وَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩﴾

[Eğer dilemiş olsaydı Allahü Tealâ sizin cemiinizi hidayette kılardı.]

Yani; Allahü Tealâ kullarının maişetlerini tedbir ettiği ve maişetlerine hadim olan hayvanat ve saire halkedip kendilerine muti' kıldığı gibi tedbire daha lâyık olan umur-u dinlerini dahi

tedbir ettiğinden kullarını matluplarına îsâl edecek doğru yolu beyan etmek fazl-ı ilâhi ve lutf-u sübhânî olarak Allahü Tealâ üzerinedir. Binaenaleyh; onları tarik-ı müstakime irşad eder, doğru yolu gösterir, resulleri ve kitapları vasıtasıyla din-i hakka davet eder ki nâs için i'tizara mecâl kalmasın ve tarikın bazısı haktan meyledici ve tarik-ı tevhidin haricidir ve insanlardan bir kısmı Allah'ın gösterdiği doğru yolu terkederek batılı irtikâb ederler. Vâcip Tealâ'nın doğru yolu gösterdikten sonra eğri yolu irtikâbedenlerin «Biz bilemedik ve bulamadık» gibi i'tizara mecalleri olamaz. Zira; berahin-i kat'iyeyle tarik-ı istikamet kendilerine gösterilmiştir. Eğer Allahü Tealâ cümlemizin hidayetini murad etmiş olsaydı cümlemizi hidayette kılardı ve lâkin nâstan iradesini doğru yola sarfedenleri hidayette kıldı, amma iradesini küfür ve dalâle sarfedenleri hidayette kılmaz. Binaenaleyh; nâs esas itibarıyla ikiye münkasım olur ki birisi *tarik-ı hidayeti ihtiyar edenler, diğeri tarik-ı dalâli irtikâb edenlerdir.*

Tefsir-i Hâzin ve Taberî'de beyan olunduğu vechile *k a s t u s s e b i l* le murad; *din-i İslâm, ahkâm-ı şerayi', feraiz ve bunları beyandır.* Tarik-ı *c a i r* le murad; *edyan-ı batıladır.* Binaenaleyh âyetin hulâsası; «Cenab-ı Hak din-i hak, ahkâmını ve feraizini beyan ediyor ve lâkin nâsın gittikleri yolların bazısı batıldır ve taraf-ı ilâhiden butlanı beyan olunduğu halde insanların bir kısmı tarik-ı batıla sülûk ederek doğru yoldan çıkarlar. Eğer Allahü Tealâ imana icbar etmiş olsaydı cemiinizi imana mecbur eder ve hidayette kılardı, lâkin mecbur etmedi» demektir. Çünkü imanda muteber olan; ihtiyarîdir, icbârî değildir. Hatta kişinin mes'ûliyetini icabeden ihtiyardır. Binaenaleyh; icbar üzere işlediği ef'âlinden insan mes'ûl olmaz.

Hulâsa; Allahü Tealâ kullarına doğru yolu gösterdiği, tarikın bazısı eğri olduğu, doğru yol kendilerine gösterildikten sonra eğri yola gidenlerin mes'ûliyetine karşı ma'zur olmayacakları, Allahü Tealâ dilemiş olsa insanların cemiini hidayete icbar ederek cümlesini hidayette kılacağı ve lâkin icbar etmeyip herkesi ihtiyarına terkettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ hayvanat cihetinden insana ihsan ettiği nimetleri beyan ettiği gibi semadan inzâl ettiği yağmurlar vasıtasıyla ihsan ettiği nimetleri dahi beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذٖيٓ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فٖيهِ تُسٖيمُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Kullarına doğru tarikı beyan eden Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki sizin menfaatınız için semadan yağmur suyunu inzâl etti. O sudan bazısı içilir sudur ve bazısından ağaç hasıl olur. Siz o ağaçlıkta hayvanlarınızı güdersiniz.]

يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخٖيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ

[O semadan inzal ettiği su sebebiyle Allahü Tealâ sizin için ekin, zeytin, hurma, üzümler ve her meyveden yemenize salih olanları bitirir.]

اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

[İşte şu zikrolunan semadan suyun inzali ve o sudan ağaçlar bitip hayvanların yemesi ve bir çok meyvelerin hasıl olmasında tefekkür eden kavmiçin Allah'ın kudretine büyük alâmetler vardır.]

Yani; bundan evvel beyan olunan nimetleri size halkeden Allahü Tealâ şol vâcibülvücuttur ki sizin için sema cihetinde olan buluttan menfaat ve maslahatınıza muvafık yağmur suyunu inzâl etti. O sudan sizin için içilecek miktarı berrak sâfî su olur. Pınarlardan kaynar, içersiniz ve o suyun bazısından ağaç hasıl olur, hayvanatınızı otlatırsınız ki onlar meşe ve köknar gibi hayvanatın yemesine yarar ağaçlar dağlarda yağmur sularıyla meydana gelir. Koyunlar ve keçiler onlardan intifâ' eder, Allahü Tealâ o yağmur sularıyla vücudunuzun kıvamı ve bedeninizin takviyesi için arpa ve buğday gibi hububatın envâ'ını sizin menfaatınız için bitirir ve

ondan ekmek ve sair nimetleri ittihaz edersiniz, ekmeğinize katık olmak için zeytin, hurma ve üzümler bitirir ki hem telezzüz eder hem de erzak ittihaz edersiniz, umur-u maişetinizi ikmâl için her nevi meyvelerden bitirir ki nimet-i ilâhiyenin kadrini bilip şükrünü eda edesiniz. İşte şu ta'dad olunan nimetlerde Allah'ın kudretine ve vahdaniyetine alâmât-ı azîme vardır ki akıllarını lâyıkıyla isti'mâl eden erbab-ı tefekkür için bunların her birinde fail-i muhtarın vücuduna vazıh deliller vardır. Çünkü; yere düşen bir taneden bir çok çatallar meydana gelir, onların her biri ayrı ayrı yapraklar verir, türlü türlü çiçekler açar. Başaklar ve o başaklardan bir çok taneler hasıl olur. Kezalik sair meyvelerde ağaçların yapraklarının rengi aslâ çiçeklerinin renklerine benzemez, meyvenin rengi çiçek rengine hiç benzemez, her biri bir türlü renge ve şekle malik olur, bunların cümlesi saniin fâil-i muhtar ve kudret-i kâmile sahibi olduğuna delâlet eder. Zira; fâil-i muhtarın ihtiyarıyla olduğuna her birinde binlerce delil vardır. Binaenaleyh; erbab-ı fikir tefekkür ettikçe halikının vücuduna istidlâl ederek tabiat vasıtasıyla olmadığını bilir ve Allah'ın vermiş olduğu nimetlerden intifâ' etmek lâzım ve bu nimetlerle intifâ' etmek için esbabına teşebbüs edip çalışmak bir vazife-i diniye olduğunu idrak eder. Binaenaleyh; hem dinine, hem de dünyasına çalışır. Eğer tabiiyyûnun dedikleri gibi tabiat vasıtasıyla olsaydı madde-i vahideden hasıl olan şeylerin cümlesi bir şekil ve bir renk ve bir miktar üzere olur, ayrı ayrı olmazdı.

Beyzâvî'nin beyanı vechile hububat kıvam-ı bedene hadim ve hayat onunla kaim olduğundan hububata ait olan ekin, sair meyveler üzerine takdim olunmuş ve zeytin ekmeğe katık olduğundan hububatın yanında zikrolunmuştur. Hurmayla üzüm hem gıda hem de telezzüz içindir. Cümle meyveler semeratta dahil olduğu halde ekin, üzüm, zeytin ve hurma şereflerine binaen ayrıca zikrolunmuşlardır. Çünkü; bunlar dünya nimetlerinin devamlısı ve âmmece makbul ve menfaatları umumidir. Her yerde herkes intifa edebilir. Meyvenin cemiini saymak pek uzun olacağından Cenab-ı Hak âyetin âhirinde mecmuuna icmalen işaret etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ hayvanat ve meyvelerden kudretine delâlet eden delilleri zikirden sonra vahdaniyetine delâlet eden bazı delil-i âharı beyan etmek üzere :

وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin mesalih ve menafiinizi tesviye için geceyi, gündüzü, güneşi, ayı ve sair yıldızları emrine muti' ve münkaad oldukları halde size onları hadim kıldı ki onların cümlesi taraf-ı ilâhiden sizin menfaatınız için hazırlanmış ve her biri kudret-i ilâhiye tahtında makhurlardır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ her birini kullarının menfaatında istihdam için istediği mahalle götürmüş ve ayrı vazifelere me'mur etmiştir ki hiç birisi vazifesi haricine çıkamaz, bunların her biri Allah'ın kullarına ihsanıdır ve bunlardan ibret almak lâzımdır. Zira; aklı olan kavmiçin bunların her birinde Allah'ın kudretine alâmetler vardır.]

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyet bundan evvelki âyetten neş'et eden bir suâle cevap olmak ihtimali vardır. Şöyle ki «Nebatat; ecram-ı felekiye, gece ve gündüzün te'siriyle hasıl olur. Binaenaleyh; halikın vücuduna delâlet etmez» şeklinde varid olan suâle Cenab-ı Hak «Nebatat; halikın sun'uyla hasıldır. Ecram-ı ulviyenin halkıyla değildir. Zira; ecram-ı ulviyenin te'siri farzolunduğunda ecram-ı ulviye Allah'ın emrine muti' ve münkad ve onlar da vücutlarında Allah'ın halkına muhtaç olduklarından Vâcibül-vücut onları bu gibi hizmetlerde istihdam edip esbab-ı âdiye kıldığı cihetle nebatat halikının vücuduna delil olduğu gibi bunlar da saniin vücuduna birer burhan-ı kâfidir. Şu halde esbap ve müsebbebat cümlesi saniin sun'uyladır, başka bir şeyin te'siriyle değildir» suretinde cevap vermiş ve ecram-ı ulviyenin, gece ve gündüzün delâleti ukuul-ü selime ashabına kâfi olup tefekküre muhtac olmadığına işaret için bunlarda âkil olan kavmiçin alâmetler olduğunu beyan etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ gece ve gündüzün ve âlem-i ulvîde bulunan ay, yıldız ve güneşin emr-i ilâhiye ve cümlesi insanın menafiine hadim olmak noktasından insana muti' olduklarını beyan ettiği gibi bunlardan başka mahlûkatın dahi insana muti' olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Yer yüzünde elvanı, eşkâli ve hey'eti muhtelif olduğu halde sizin mizacınıza ve taayyününüze muvafık halketmiş olduğu şeylerin cümlesini Allahü Teâlâ size muti' kıldı ve bu mahlûkatın cümlesinde düşünmek şanından olan kavmiçin Allah'ın kudretine delâlet eder alâmet-i azîme vardır.] Çünkü; otlar, ağaçlar ve hayvanlar cümlesi insanların menfaatına hazır ve her ne zaman isterse insan istediği vechile tasarruf eder, hiç birinden bir zerre bile muhalefet görmez.

İşte hilkatta, hey'ette, elvanda ve lezzette muhtelif, binlerce nev'i mevcut ve o kadar çokluğuyla hiç biri diğerine benzemez mahlûkatın madde-i asliyesi toprak olduğu halde kendileri gibi madde-i asliyesi toprak olan insanın menfaatına hadim olması ve cümlesi düşman bildikleri şeylere müdafaa ettikleri veyahut hiç olmazsa firar ettikleri halde hepsinin insana eli ve ayağı bağlı gibi inkıyad etmelerinde elbette düşünen kimseler için saniin kudretine büyük alâmet vardır.

Tefsir-i Taberî ve Kazî'de beyan olunduğu vechile (ذرأ) (خلق) manâsınadır. (وما ذرأ) *leyl* üzerine ma'tuf olduğundan *manâ-yı nazım* : [Allahü Teâlâ sizin için yeryüzünde halkettiği bilûmum mahlûkaatını size müsahhar kıldı] demektir.

***

Vâcip Teâlâ gerek sema ve gerek arzda insana müsahhar kıl-

dığı nimetlerini beyan ettiği gibi denizleri dahi müsahhar kıldığını ve denizde insanlar için halkettiği nimetleri dahi beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذ۪ي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا

buyuruyor.

[Semada ve arzda olan mahlûkaatı size müsahhar kılan Allahü Tealâ şol zattır ki o zat-ı latîf denizden çıkan taze balık eti yemeniz, inci, mercan v.s. gibi kıymettar ziynetleri denizden çıkarıp giymeniz için deryaları size müsahhar kıldı ve her vechile tasarrufa size kudret verdi, re'yinize muvafık emrinize âmâde kıldı.]

وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ ف۪يهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪

[Halbuki ey görmek şanından olan kimse! Sen denizde gemileri suyu yarar ve yürür görürsün ve o gemilerle istediğiniz metâ'ınızı alır götürürsünüz, asla meşakkat çekmezsiniz ve Allah'ın fazlından rızkınızı talebetmeniz için Allahü Tealâ bu nimetleri size verdi ve denizleri müsahhar kıldı.]

وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾

[Me'mûl ki siz Allah'ın nimetlerini görüp hukukunu edaya kıyamla o nimetlere şükredersiniz.]

Yani; gökte yıldızları, yerde otları, ekinleri ve hayvanları size müsahhar kılan Allahü Tealâ taze balık eti yemeniz ve takınacağınız nimetleri denizden çıkarıp tezeyyün etmeniz için denizleri sizin tasarrufunuza elverişli ve size inkıyad edecek bir halde halketti ve müsahhar kıldı, sen deryada gemileri suyu yarar gider görürsün ki gemi batmadığı gibi seyrinde dahi suûbet olmaz ve sizin deryada gemiyle seyrüsefer edip ticaret etmeniz ve Allah'ın fazlından rızkınızı istemeniz ve bu nimetlere şükretmeniz için Allahü Tealâ denizleri müsahhar kıldı.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile acı sudan taze ve gayet leziz balığı halketmek hallâkın fâil-i muhtar olmasına delâlet eder. Çünkü; tabiatın işi olsaydı acı sudan çıkan balığın da acı olması lâzım gelirdi, yoksa acı suyun zıddına tatlı olmazdı.

Beyzâvî'nin beyanı vechile balık etinin tazesi gayet nafi' olup eskisi fesada sür'at ettiğinden tazesini almak lâzım olduğuna işaret için taze et manâsına (لحماً طرياً) varid olmuştur.

Ni'metler içinde me'kûlât kıvam-ı bedene taalluk ettiği cihetle sair ni'metler üzerine mukaddem olduğu için denizden çıkan ve yenen ni'met yenmeyen ni'metler üzerine takdim olunmuş ve denizden çıkarılan inci mercan gibi ziynetler nisvana mahsus ise de nisvanın ziynetinden telezzüz edecek erkekler olduğu için hitap ricale olmak üzere (تلبسونها) varid olmuştur.

Yıldızların, nebatatın ve denizlerin müsahhar olmalarıyla murad; *bunların insanın mesalihine muvafık intifâ'ına hazırlanmış olmasıdır.* Yoksa akıl sahiplerinin itaatları gibi hakîkî itaat manâsına değildir. Zira; idrakleri olmadığı cihetle filhakika itaat manâsına olan hakîkî teshir bunlarda tasavvur olunmaz. Binaenaleyh; bunların *m ü s a h h a r o l m a l a r ı* yla murad; *insanların menfaatlarına yarayışlı olmalarıdır.*

M e v â h i r ; geminin suyu yarmak suretiyle sada vererek yürümesidir. Taberî'de beyan olunduğuna nazaran mevâhir; *bir rüzgârla geminin ileri ve geri gitmesi ve rüzgârın esmesiyle sada vermesidir.*

Beyzâvî'nin beyanı vechile Vâcip Tealâ diğer ni'metlerini ta'dadın akabinde şükrü zikretmediği halde denizin nimetlerini zikrin akabinde şükrü zikretmek deniz ni'metinin diğerlerinden daha kuvvetli ve büyük olduğuna işaret içindir. Zira; deniz mehlekeden ibaret olduğu halde rızkın vüs'atına ve celbine ve maişetin sühuletine sebep ve medar-ı külli kılmak mehlekeyi ayn-ı ni'met kılmak olduğu cihetle Cenab-ı Hak âyetin âhirinde şükretmek lâzım olduğuna işaret etmiştir. Çünkü; insan için nail olduğu ni'metin şükrünü eda etmesi en mühim vazife-i diniyedendir. Zira şükrü eda olunmayan ni'met; daima zevale ma'ruzdur. Ni'metler içinde deniz

ni'meti daha kuvvetli olduğuna işaret için deniz ni'metini beyandan sonra şükrü zikretmiştir.

Hulâsa; insanların taze balık eti yemeleri inci, mercan gibi ziynetler çıkarıp takınmaları ve Allah'ın fazlından deniz vasıtasıyla rızıklarını talebetmeleri için Allahü Tealâ'nın insanlara denizi müsahhar kıldığı ve insanlar için denizde sefer etmek ve deniz vasıtasıyla rızık esbabına tevessül eylemek vazife-i meşrua olduğu ve denizde suyu yarmak suretiyle geminin bir rüzgârla ileri geri gittiği görüldüğü ve bu ise Allah'ın azametine delâlet eden delâil cümlesinden bulunduğu ve bu ni'metlere şükretmek insan için lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kullarına deryada halkettiği nimetlerden bazılarını beyandan sonra karada halkettiği ni'metlerden bazı âharı beyan etmek üzere :

وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَم۪يدَ بِكُمْ وَاَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ yeryüzüne sabit ve yüksek dağları koydu ki yeryüzü sizinle iki tarafa meyledip muztarip olmasın ve ziraatınıza muvafık nehirler halkettik ki arazilerinizi sulayasınız, gidecek mahallerinize suhuletle vasıl olmak ve şaşmamak için yollar halketti ki matlubunuza ihtida edesiniz.]

وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

[Ve yol üzerinde alâmetler halketti ki o alâmetlerle yollarınızın doğru olduğunu istidlâl edesiniz, gerek kara ve gerek denizde insanlar yıldızlarla yollarını doğrultmak sebebiyle ihtida ederler.]

Yani; Allahü Tealâ'nın kullarına bir çok ni'metleri vardır. Cümle-i ni'metlerinden birisi de dağlar halkolunmazdan evvel müteharrik ve muztarip olan arzın insanları rahatsız edecek derecede şiddetli harekesini kesmek ve insanları rahat ettirmek için arz üze-

rine yüksek ve sabit dağları koydu ki sizinle iki tarafa meyledip hareket etmesin ve dağların sikletiyle ve merkez tarafına meyletmesiyle arz sükûnet bulsun ve insanlar rahat etsin ve arz üzerinde nehirler halkettik ki ihtiyac zamanında arazinizi sulayasınız ve bol bol hasılât alasınız ve arz üzerinde Allahü Tealâ yollar halketti ki siz kolaylıkla matlubunuza vasıl olasınız ve yollarda alâmetler halketti ki yolunuzu şaşırmayasınız, karada ve denizde geceleri insanlardan misafir olanlar ancak yıldızlarla yollarını bilirler. Binaenaleyh; insanların ihtidası için yıldızlarını da halketti.

Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile arz üzerinde dağlar halkolunmazdan evvel arz küre-i hakîkiye olduğu cihetle su üzerinde eflâkin harekesine müşabih bir hareketle hareket ederdi ve bu harekede şiddet olduğundan insanın rahatla iskânı kaabil değildi. Cenab-ı Hak insanların makarrı olacağına binaen arz üzerinde cesîm dağlar halketti ve dağların sikleti üzerine yüklenince arzın harekesi mecrâ-yı tabiîsinde bir hareket oldu ki sükûnete yakın bir hareket olduğundan insanın iskânına kaabil bir hale geldi. Zira; insan hareketini hissedemediğinden istirahatına mani değildir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak insanlara ni'metini ta'dad sırasında hitabederek arz sizinle sallanmasın ve iki tarafa meyletmesin diye üzerine dağları koyduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; küre-i hakikiye olup her tarafa hareketi kaabil olan arz üzerine cesim dağlar konunca o dağlar merkez cihetine teveccühle arzı hareketten menedden, çivi mesabesinde olmuş ve arzın hareketini ta'dil etmiştir. Dağların, arzın çivisi mesabesinde olduğunu Cenab-ı Hak *Sure-i Nebe'de* (الم يجعل الارض مهاداً والجبال اوتاداً) âyetiyle sarahaten beyan buyurmuştur. Bunun misali; içi boş bir gemi deryaya indirildiğinde cüz'i bir sebeple her tarafı hareket eder ve karar edemez. Fakat üzerine yük yüklendikçe karar eder ve tam yükünü bulunca iki tarafa sallanmadığı gibi kaptan yol vermeyince hareket bile etmez ve olduğu mahâlde sebat eder ve rüzgârla cüz'i bir hareket ederse de o hareketi ekser-i evkatta içinde bulunan insanlar hissedemez bir halde olur. İşte arz; bidaye-i hilkatında derya üzerinde içi boş gemi mesabesinde olup dağlar üzerine yüklenince yüklü gemi gibi karar ettiğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları vechile *n e - c i m* le murad; *Ülker yıldızı* veyahut *Ferkadan yıldızı* olduğunu beyan edenler varsa da esah olan mutlaka yıldızdır. Çünkü: deryada ve karada seyrüsefer edenler yıldızların kâffesiyle yollarını doğrultabilirler ve hepsi daimi sefer edenlerin gidecekleri cihete istidlâle kâfi olunca bu makamda yıldızlardan bazısına tahsis etmekten umumuna teşmil etmek daha muvafıktır. Zira; yıldızların cümlesi bu hususta menfaattan hâlî değildir. Şu halde nazm-ı âyet; cümle yıldızlara şamildir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delilleri ve o delillerin zımnında ni'metlerini beyan ettiği gibi Allah'ın gayrıya ibadetin batıl olduğunu beyan etmek üzere :

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ

buyuruyor.

[Kâfirler şirkederler de düşünmezler mi mevcudatı halkeden Allahü Tealâ hiçbirşeyi halkedemeyen putlar gibi olur mu?]

أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾

[Şirkeder de halka kaadir olan Allahü Tealâ'ya halka kaadir olamayan âcizler müsavi olamayacağını düşünmez misiniz?]

Yani; ey kâfirler! Allah'ın vahdaniyetine ve kudretine delâlet eden delilleri ve acaip ve garaibi görür de bu kadar mahlûkaatı halkeden Allahü Tealâ mahlûkattan hiç bir şeyi hatta bir zerreyi bile halketmeye kaadir olmayan putlar gibi olur mu? Ve halkeden halketmeyene benzer mi? Şirke devam eder de bunları düşünmez misiniz? İbadete her cihetden müstehak olan Allah'a ibadeti terkeder de ibadete hiç istihkaakı olmayan putlara nasıl ibadet edersiniz, bu delillere bakarak halikla mahlûk ve ibadete müstehak olan ma'bud-u hakîkıyle hiç müstehak olmayan putlar beynini neden tefrik etmezsiniz? Putlara ibadetinizin fasid ve mezhebinizin

batıl olduğunu neden düşünmezsiniz? Halbuki sizin ibadet ettiğiniz taştan ve ağaçtan yapılma putların ibadete istihkakları olmadığını edna tezekküre malik olan kimse bilir. Siz niçin bilmiyorsunuz? Zira; deliller hep meydanda olduğu için ziyade tetkike ihtiyaç yoktur. Hakla batıl cümlesi meydandadır.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyet; yukarıdan beri âlem-i ulvî ve âlem-i süflîden bir çok mahlûkat-ı acibeyi halkeden hallâka bunlardan hiç birini halka kaadir olmayan âcizlerin müsavi addolunmasını inkâr için sevkolunmuş ve bunu tezekkür etmeyen müşrikler tevbih olunmuştur. *H a l i k* la murad; *Allahü Tealâ* olduğu gibi *h a l k e t m e k t e n â c i z l e r* le murad; *kâfirlerin Allah'ın gayrı ibadet ettikleri ma'budlarıdır.* Ve âciz putlar ilimden hâlî oldukları halde onlara ibadet eden müşriklerin itikad-ı batıllarına binaen ilim sahiplerinde işti'mâl olunan (من) lâfzıyla ta'bir olunmuştur. Çünkü; onlar putlara ibadet ettiler ve âlihe dediler ve bu misilli itikadın münker olduğuna işaret için inkâra mevzu olan *istifham-ı inkârı* ile (افمن يخلق) varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin mezheplerini iptâl ettikten sonra ni'metinin çokluğunu beyanla batılı irtikâbedenleri tevbih etmek üzere :

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Eğer Allah'ın ni'metlerini sayarsanız saymakla adedini zaptedemezsiniz ve saydıkca sayısı çoğalır, tüketemezsiniz. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurunu affetmekle mağfiret eder ve ni'metlerini ihsan etmekle merhamet buyurur.]

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾

[Halbuki Allahü Tealâ sizin gizlediğiniz ve izhar ettiğiniz şey-

lerin cümlesini bilir.] Binaenaleyh; Allah'tan hiç bir şey saklayamazsınız.

Yani; bir çok ni'metlerini size ihsan eden Allahü Tealâ'ya nasıl şirk edersiniz? Halbuki eğer Allah'ın size ihsan ettiği ni'metleri sayarsanız tüketemez ve adedini zaptedemezsiniz. Zira ni'met-i İlâhiye gayet çok olduğundan adedini sayı ihata edemez. Şu halde lâyıkı vechile şükrünü eda edemezsiniz ve lâkin nimetin şükrünü eda edemediğinizden dolayı size azabetmez. Zira; Allahü Tealâ ni'metin şükrünü edada vaki olan kusurunuzu setreder ve şükrünü edada kusurunuz mukabilinde derhal azabetmemek ve rızkınızı kesmemekle size merhamet eyler. Halbuki Allahü Tealâ lisanınıza muhalif olarak kalbinizde gizlediğiniz esrarınızı ve kalbinize muvafık olmayarak lisanınızla söylediğiniz sözlerinizi bilir ve icabına göre cezanızı verir. Şu halde insan üzerine vâcip olan; kalben, lisanen, dahilî ve haricî hakka teveccüh etmektir. Zira; ne kadar ni'met mukabilinde şükrünü edaya çalışsa lâyıkı veçhüzere edası abdiçin mümkün değildir. Binaenaleyh abid; daima kusurunu itirafa mecburdur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Allah'ın vücud-u insanda halkettiği sıhhat-ı beden, âfiyet, akl-ı selim, göz, kulak, ağız ve burun gibi ni'metlerin ve bunlarda olan fevaidin ta'dadı kaabil değildir, insanın bilmekten âciz olduğu ni'metler ve sair umur-u diniye ve dünyeviyeye müteallik ni'metlerin hesabı yoktur ve bu ni'metlerin herbirine şükretmek insan üzerine vâciptir ve lâkin bu vücubu yoluyla eda etmek mümkün olmadığından her zaman kusurdan hâlî olamaz. Lâkin bu misilli kusurlara karşı Cenab-ı Hak *gafûr ve rahîm* olduğunu beyan etmekle herkesin kusurunu itirafla dergâh-ı ülûhiyete iltica etmesi lâzım olduğuna işaret etmiştir. Hafî ve celî şükredenleri ve etmeyenleri bildiğini beyanla zat-ı ülûhiyetinin ibadete istihkaakını beyanı te'kid etmiştir. Zira; ni'meti verenle vermeyen ve kullarının her hallerini bilenle bilmeyen bittabi' müsavi olamaz. Çünkü ma'bud kendine ibadet eden kimsenin ibadetine mükâfata ve ibadeti terkeden kimsenin terkinden dolayı mücazatına muktedir olmalıdır ki ibadet edenler müstefid, ibadet etmeyenler mutazarrır olsunlar.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mezheplerinin butlanını te'kid etmek üzere:

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Şol putlar ki müşrikler Allah'ın gayrı olarak onlara ibadet ederler. Onlar hiç bir şey halkedemezler. Halbuki kendileri mahlûklardır.]

أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ

[Zira; onlar hayat eseri olmadık bir takım ölü mesabesinde cemadattır.]

وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

[Halbuki onlar ne zaman ba'solunacaklarını bilmezler.]

Yani; müşriklerin Allah'ın gayrı ma'bud ittihaz ettikleri şeylerin asla ibadete istihkakları yoktur. Zira; onlar mahlûkattan hiçbir şeyi, hatta ufacık bir karıncayı bile halkedemezler. Halbuki kendileri Allah'ın mahlûklarıdır. Binaenaleyh; şerik olmaya liyakatları yoktur. Çünkü; mahlûk hâlika şerik olamaz, müşriklerin ibadet ettikleri putlar ise cemadat kabilinden hayat eseri olmadık bir takım ölülerdir, onlar ba'solunacakları zamanı bile bilmezler. Halbuki hayat ve idrak ma'budun şanıdır. Şu halde hayattan ve idrakten hâlî olan şey ma'bud olamaz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile putların ibadet eden kâfirlerle muhakeme olup onlardan teberri etmek üzere kıyamette ba'solunacaklarına bu âyette işaret olunmuştur. Çünkü; ba'solunacakları zamanı bilmediklerini beyan etmek; «Ba'solunacaklar ve lâkin zamanını bilmezler» demektir. *Yahut* «putlar kendilerine ibadet eden müşriklerin ba'solunacakları zamanı bilmezler ki onlara ceza olunacak zamanı bilsinler» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin mezheb-i batıllarını beyan ettiği gibi tarik-ı hakkı dahi beyan etmek üzere :

إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ

buyuruyor.

[Sizin ma'budunuz ma'bud-u vâhiddir.]

فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾

[Şol kimseler ki onlar âhirete iman etmezler. Kalpleri ma'budun bir olduğunu inkâr eder. Halbuki onlar hakkı kabulden istikbar ederler.] Yani hakkı kabulden kendilerini büyük addederler.

لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ

[Şüphesiz Allahü Tealâ onların gizli ve aşikâr amellerini bilir.]

إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

[Zira; Allahü Tealâ kibredenleri sevmez.] Binaenaleyh; onların kibirleri Allah'ın kendilerine muhabbetine mani'dir.

Yani; sizi icad ve yukarıdan beri ta'dad olunan nimetleri ihsan eden ma'budunuz bir ma'buddur ki o; ferd-i vahiddir, şeriki ve naziri yoktur. Ey müşrikler! Sizin ibadet ettiğiniz putlarınız müteaddittir. Binaenaleyh; onların ülûhiyete ve ibadete istihkakları yoktur. Şu halde âhirete iman etmeyen kimselerin kalpleri vahdaniyeti inkâr ve hakkı kabulden kendi nefislerini büyük addederler. Şüphe yok ki Allahü Tealâ onların kalplerinde gizledikleri hakka buğzu ve resulüne adavetlerini ve zahirde gösterdikleri temerrütlerini bilir, ona göre mücazat eder. Zira; Allahü Tealâ hakkı kabulden nefsini âlî addedenleri sevmez. Çünkü; onlar Vâcip Tealâ'ya mahsus olan kibriyalık sıfatında iştirak etmek hülyasında bu-

lundukları için Allah'ın muhabbetinden mahrum ve azabın eşeddine müstehaklardır, Hakkın zuhurundan sonra küfrüzere ısrar; âhirete adem-i iman icabıdır. Eğer âhirete imanı olsa delâili tetkikle hakkı arar ve kalbi de hakkı ikrar eder.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Cenab-ı Hak kâfirlerin küfre ısrarlarının *üç sebebi* olduğunu beyan etmiştir. *B i r i n c i s i ; âhirete iman etmemeleridir.* Zira; âhirete iman etmeyen kimse davete icabet etmez ve söz dinlemez. Binaenaleyh; küfründe devam eder. *İ k i n c i s i ; kalplerinde hakkı inkâr etmeleridir. Ü ç ü n c ü s ü ; hakkı kabulden istikbar etmeleridir.* Şu halde kibirleri delâili tetkikle iman etmelerine mani olur. Kibir ve gururun ve hakkı inkârın sebebi âhirete iman etmemek olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; kalplerinde inkârlarına ve kibirlerine âhirete iman etmemeleri delil olarak varid olmuştur ve takriri şöyledir : «Kâfirler hakkı inkâr ve kabulden istikbar ederler. Zira; onlar âhirete iman etmezler. Her kimse ki âhirete iman etmez. Onlar hakkı inkâr ve kabulden istikbar ederler. Binaenaleyh; kâfirler hakkı inkâr ve kabulden istikbar ederler» demektir. Çünkü âhirete iman; ümmülhasenattır. Âhirete iman; insanı ahlâk-ı haseneye sevk ve insafa davet ve hill ü hurmeti taharriye mecbur eder. Binaenaleyh âhirete iman; her iyiliğe vesile ve menşe'dir. Amma âhirete iman etmeyenlerin iyilikten sevap ümidi ve kötülükten ikab korkusu olmadığından her fenalığa cesaret eder. Şu halde âhirete adem-i iman her fenalığın mebdeidir ki Cenab-ı Hak bu âyette kalplerinin inkârını ve zahirlerinin istikbarını âhirete iman etmemeleri üzerine tertibetmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Resulullah'ın «Bir kimsenin kalbinde zerre kadar kibir olursa Cennet'e girmez» buyurduğunda huzur-u risalette bulunan bir zat «Yâ Rasulallah! Her şahıs libasının ve ayakkabısının güzel olmasını ister» deyince Rasulullah'ın «Allahü Tealâ cemildir, cemali sever. Şu söylediğin şeyler cemal kabilinden sevilecek şeylerdir. Ancak kibir; haktan çıkmak ve hak olan şeye batıl demek ve hakkı kabulden temerrüd etmek ve kendinden başkalarını hakir görmektir» buyurduğu mervidir.

*
* *

Vâcip Tealâ vahdaniyetin delillerini beyandan sonra nübüvveti inkâr edenlerin şüphelerini izale etmek üzere :

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْۙ قَالُٓوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَۙ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Müşriklere «Rabbiniz ne gibi şey inzal etti?» denildiğinde onlar «Evvel geçen ümmetlerin yazdıkları yalan satırları inzal etti» derler.]

لِيَحْمِلُٓوا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِۙ

[Onlar kendi günahlarını yevm-i kıyamette kâmilen götürmek için Kur'an'a evvelînin esâtîri dediler.]

وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ

[Dahi şol kimselerin günahlarını yüklenmek için Kur'an'a esatîr dediler ki onları rüesa bigayrıilmin idlâl ettiler.]

اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾

[Âgâh olun ki onların götürecekleri günahları ne fena günah oldu.]

Yani; Mekke civarında Resulullah'ı zem ve iman edecekleri imandan menetmek için yollar üzerine oturan müşriklere haricten gelen huccac tarafından «Rabbiniz size ne inzal etti?» denildiğinde onlar cevapta «Geçmiş ümmetlerin kitaplarına yazdıkları yalanları inzal etti» derler ve Kur'an'a yalan dediklerinin âkıbeti; onlar irtikâbettikleri küfürlerinin günahını yevm-i kıyamette kâmilen götürmektir ve bigayrıilmin idlâl ettikleri kimselerin veballerini dahi götürmek için Kur'an'a esâtîr dediler. Şu halde uyanık olun, gaflet etmeyin ki bunların götürdükleri günahlar ne çirkin oldu. Çünkü; hem kendi günahları, hem de idlâl ettikleri kimselerin günahlarının birer mislini götürecekleri cihetle iki kat vebâl götürecekleri için elbette günahları pek fenadır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile müşriklerin dünyada gördükleri musibet ve belâ günahlarına kefaret olmayıp âhirette günahlarının ukubetlerini tamamen göreceklerine işaret için yevm-i kıyamette vizirlerini kâmilen götürecekleri beyan olunmuştur. Şu halde Fahri Râzi'nin beyanı vechile dünyada müminlerin gördükleri musibet bazı günahlarına kefaret olacağına bu âyet delâlet eder. Çünkü; eğer kefaret olmayıp da müminler de tamamen veballerini yüklenecek olsalardı bu âyette tamamen yüklenmek kâfirlere tahsis olunmazdı. Halbuki vizirlerini tamamen yüklenmek kâfirlere tahsis olunmuştur.

Reis olan kâfirler idlâl ettikleri etbâ'larının günahlarının mislini götüreceklerinden tâbi'lerinin günahlarının bazısını almış olmazlar. Zira; idlâl ettikleri dâllin günahı neyse onun bir mislini alacakları cihetle dâllin günahı noksan olmadığı gibi azabı da tahfif olmaz ve idlâl edenler de idlâlleri mukabilinde idlâl ettikleri kimselerin günahlarının mislini aldıklarından âharın vizrini yüklenmiş olmazlar. Binaenaleyh; kendi dalâletleri ve âharı idlâlleri her ikisi de kendi cürüm ve cinayetleridir. Âharın cürmü değil ki (ولا تزر وازرة وزر اخرى) ya, yani «Bir günahkâr âharın günahını götürmez» âyetine muhalif olsun.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile bu âyet, gerçi nübüvvette şüphe edenlerin şüphelerini izale için varid olmuşsa da şüpheleri inat ve mükâbereden ibaret olduğu için cevapta tehdidle iktifa olunmuştur. Çünkü; Kur'an'a muârazadan âciz olmalarıyla Resulullah'ın nübüvveti sabit olduğundan bu acizlerinin tahakkukundan sonra itirazları inattan başka bir şey olmadığı cihetle onlara cevap ve tehdidden başka bir şey olamaz. Zira; her neyle cevap verilse inatlarında ısrar edecekleri cihetle onlar için dünyada kılıçtan, âhirette azaptan başka bir şey kalmamıştır. «Rabbiniz ne inzal etti?» suâlini irad edenler; müşriklerdir. Zira; müşriklerin bazısı bazısına alâtarikılistihza suâl etmişlerdir denilmişse de esah olan etraftan gelen kafileleri imandan menetmek için Mekke yollarına oturanlara hariçten gelenler suâl ederler ve onlar da Kur'an'ın yalan olduğunu söylerlerdi. Şu halde suâl edenler hacc için etraftan ge-

lenlerdir, cevap verenler de Mekke yollarına ahaliyi imandan menetmek için me'mur olarak oturanlardır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyada halleri Kur'an'a esatîrülevvelîn demek ve âhirete tamamen günahlarını götürmek olduğunu beyan ettiği gibi ehl-i hakka buğzedenlerin âkıbetleri helâk olduğunu beyanla ehl-i hakka hile etmek fikrinde olanları tehdid etmek üzere :

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

buyuruyor.

[Kureyş kabilesinden evvel geçen kimseler muhakkak resullerine hile ettiler.]

فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ

[Onlar hile edince evlerini temellerinden yıkmak üzere Allah'ın emri geldi.]

فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ

[Onların üstünden damları kendi üzerlerine göçtü, yıkıldı.]

وَأَتَيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

[Bilmedikleri cihetten onlara azab-ı ilâhi geldi.]

Yani; ehl-i hakka ve bilhassa enbiya-yı ızama itiraz etmek Kureyş kabilesine mahsus bir hal değildir. Çünkü; Kureyş'ten evvel geçmiş olan kimseler resullerine itirazla bir takım hileye cür'et ettiler. Onlar hakka itiraz edince onların hanelerini temelinden yıkmak ve kendilerini helâk etmek üzere emr-i ilâhi geldi ve onlar

evlerinde sakin oldukları bir zamanda üst taraflarından evlerinin damları kendi üzerlerine yıkıldı ve bilmedikleri cihetten azap geldi, haberleri olmadan helâk oldular.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile ehl-i hakka hileyle adavet eden her kavme şamildir. Zira; hakka karşı hilekârlığı âdet eden milletlerin kâffesi helâk olmuş ve memleketlerinin altı üstüne çevrilmiş ve haneleri esasından yıkılmış, eserleri kalmamıştır, bunlar âlemde çok defa görülmüş, inkârı gayr-ı kaabil hakikatlardandır. Amma basireti bağlanmış, kalbi hakka karşı adavetle dolmuş olan cahiller bu gibi vukuâtları icabat-ı zamandan addeder, maneviyattan bilmez, bu ise eser-i cehalettir.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyette *e v v e l g e ç e n l e r* le murad; *Babil ahalisi ve bilhassa o zamanda dünyanın en büyük hükümdarlarından olan (Nemrud b. Ken'an) ve onun etbâ'ıdır.* Çünkü Nemrud; İbrahim (A.S.) zamanında dünyanın en birinci cebabiresindendi. Binaenaleyh; hakkı kabul etmez, doğru sözü dinlemez, daima ehl-i hakka hileyle adavet ederdi ve İbrahim (A.S.) ı ateşe misafir verinceye kadar zulmü uzattı. Nemrud'un hakka karşı itirazlarından birisi de ehl-i sema ile mukatele etmek üzere beş bin arşın irtifâ'ında bir saray yaptı ve onda rasathaneler tertibetti ki tarassut edip ehl-i semanın ahvaline muttali olacak ve icabında muharebe edecek. İşte Nemrud bu hülyalarla uğraştığı sırada Allahü Tealâ şiddetli bir rüzgârla Nemrud'u ve etbâ'ını sarayın içinde oldukları halde sarayı temelinden tahriple helâk etti ve o günün şiddetinden hariçde kalan ahali lisan-ı aslilerini şaşırıp her biri bir türlü lisanla meramlarını ifade etmeye başladılar. Hatta her biri diğerine meramını anlatmaktan âciz kaldıklarından bir çokları dağılıp dünyanın bir çok mahallerinde birer kabile teşkil ettikleri mervidir.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile hanelerinin içinde oldukları halde helâk olduklarını tasrih için (فوق) kelimesiyle üzerlerine yıkıldığı sarahaten zikrolunmuştur. Çünkü; bu gibi hileye teşebbüs edenlerin hilelerine kendileri düşeceklerine dair bir çok âyât-ı kerime ve ahadis-i nebeviye vardır ve bu manâyı müfid olarak Araplar (من حفر لاخيه جباً وقع فيه منكباً) derler ki «Kendi

kardeşine kuyu kazan kimse o kuyuya kendi yüzü üstüne düşer» demektir. İşte Kur'an'da bu gibi vukuâtı beyan; kullarına ibret ve hakka karşı adavetin âkıbeti her zaman felâket olduğunu beyanla Cenab-ı Hak kullarını insafa davet etmiştir.

Hulâsa; hakka karşı hile yapanların evlerinin temelinden yıkılıp damları üzerlerine çökerek helâk oldukları ve zannetmedikleri yerden azap geldiği ve hilekârların âkıbetleri her zaman azap olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ hakka karşı hilekârların dünyada helâklerini beyandan sonra âhirette azapla beraber rüsvâ olacaklarını dahi beyan etmek üzere :

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُخْزِيهِمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ dünyada onları ihlâk ettikten sonra yevm-i kıyamette de rüsvâ eder.] Binaenaleyh; azapla beraber âleme karşı hacîl olurlar.

وَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَٓاقُّونَ فِيهِمْ

[Ve Allahü Tealâ müşriklere hitaben «Nerededir benim şol şeriklerim ki onlar hakkında siz ehl-i hakka adavet edersiniz» demekle onları tevbih eder.]

Yani; hilekârları Allahü Tealâ dünyada ihlâk ettiği gibi yevm-i kıyamette dahi onları rüsvâ eder ve der ki «Ey müşrikler! Nerededir benim şeriklerim? Siz onlar hakkında dünyada ehl-i hakka karşı adavet ve putlarınızın bana şerik olduklarını itikad ve onları himaye etmek üzere ehl-i imanla münazaa ve putlarınıza ibadet etmediklerinden dolayı onlara adavet ederdiniz. Şu halde çağırın o putları, gelsinler yardım etsinler size» demekle müşrikleri tekdir eder.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu ve bunun emsali âyetlerde Allahü Tealâ'nın putlara «Benim şeriklerim» demekle nefsine muzaf kılması istihza içindir, yoksa nefsine izafet hakîkî değildir, belki kâfirlerin itikadlarını hikâyedir. Çünkü izafet-i hakikiye; nefsinde putların şerik olmalarını icabeder. Bu ise muhaldir ve ehl-i imana putlar hakkında adavetleri ehl-i imanın putlara sebbetmelerinden ve ma'bud tanımamalarından neş'et eder. Zira; her müşrik herkesin kendi gibi putlara ibadet etmesini istediğinden ibadet etmeyenlere bittabi' adavet eder.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette kâfirlere azapla ihanet edeceğini ve zat-ı ülûhiyetine şerik itikad ettikleri putların nerede olduklarını tevbih tarikıyla suâl edeceğini beyandan sonra bu misilli âsîlerin âlimleri tarafından söylenecek sözleri beyan etmek üzere :

قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٢٧﴾ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ

buyuruyor.

[Kendilerine ilim verilen ehl-i ilim kâfirlerin azaplarını görünce derler ki «Bugün rüsvâlık ve kötü azap şol kâfirler üzerinedir ki onlar nefislerine zulmedici oldukları halde melekler ruhlarını kabzettiler ki tevbeye muvaffak olmadan âhirete gittiler». Binaenaleyh; onlar için azaptan başka bir şey olmadığını beyan ederler.]

فَأَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ

[Onlar azabı görünce ortaya müsalemet korlar ve dünyadaki kibr ü gururu terkederek itaata başlarlar ve derler ki «Biz dünyada kötü amel işlemedik.»] Bu sözleriyle işledikleri günahlardan teberri etmek isterler.

بَلٰٓى اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾

[Onların bu inkârlarına karşı taraf-ı İlâhiden denilir ki «Sizin inkârınızda fayda yoktur. Zira; Allahü Tealâ sizin amelinizi bilir ve muktezasına göre size ceza verir.]

Yani; kâfirler kıyamette rüsvâ olunca onları dünyada hakka davet eden enbiya ve ulema derler ki «Bugün rüsvâlık ve azabın pek kötüsü şol kâfirler üzerinedir ki onlar küfrü ve envâ'-ı cinayeti irtikâpla nefsine zulmeder oldukları halde insanların ervahını kabza müekkel olan melekler onların ruhlarını kabızla vefat ettirirler ve kâfirler üzerine azap nazil olunca onlar itaat ve inkıyad ettiklerini ortaya korlar ve «Biz kötü amel işleyen olmadık, itaat ettik» demekle beraet etmek istemeleri üzerine Allahü Tealâ tarafından «Sizin kötü amel işlemedik demenizde fayda yoktur. Zira; Allahü Tealâ sizin işlediğiniz amelin cümlesini bilir ve icabına göre ceza verir. Şu halde inkârınızda fayda yoktur» denilmek suretiyle inkârlarını reddettiler.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları vechile ulemanın şu sözleri kâfirlerin azaplarını tezyid ve ihanetlerini tespit ve onlara şematetlerini izhar içindir. Çünkü; dünyada onlar hakka davet ettiklerinde istihza ve kibr ü gururla karşılar, icabet etmez ve envâ'-ı ezayı reva görürlerdi. İşte ceza amel cinsinden denildiği gibi kâfirlerin dünyadaki kibirlerine mukabil âhirette zelil olacaklarını, enbiya ve ulemayı istihzalarına mukabil enbiya, ulema ve müminlerin onlara karşı şematet izhar edeceklerini ve ehl-i hakka reva gördükleri ezalara mukabil ihanet göreceklerini Kur'an'da kullarına beyanla Cenab-ı Hak lutfetmiş ve bu gibi ihanetten hazer etmek lâzım olduğunu kullarına tavsiye buyurmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile kâfirlerin ilka ettikleri *s e l e m* le murad; *selâm ve imandır.* İslâm olmalarını istedikleri zaman halet-i nez'dir. Çünkü; ruh boğazına geldiğinde azabı müşahede edince her âsî nedamet ettiği gibi kâfir de iman etmek ister ve lâkin hal-i yeiste iman makbûl değildir ve yevm-i kıyamette dahi iman etmek isteyeceklerini ve fena amel işlemediklerini be-

yan edeceklerini ve sözlerini redle tekzib olunacaklarını bu âyette Cenab-ı Hak beyanla kullarını intibaha davet etmiştir.

Âhirette yalanı tecviz etmeyenler bunların «Biz kötü amel işlemedik» dediklerini şöyle tevcih ederler. Yani «Kendi zu'mumuz ve itikadımızca biz kötülük etmedik» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin âhirette rüsvâ olacaklarını beyan ettiği gibi dahil olacakları mekânlarını dahi beyan etmek üzere :

فَادْخُلُوٓا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ فٖيهَاۜ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Kıyamette kâfirler rüsvâ olup, ehl-i ilim tarafından da rüsvâlık ve kötü azap onlar üzerine olduğu söylenip onların kötü amellerini inkârları üzerine taraf-ı ilâhiden bu sözleri reddolununca Cenab-ı Hak tarafından kâfirlere hitaben «Ebeden Cehennem içinde kalıcı olduğunuz halde girin Cehennem'in kapılarından» denilir ki herkes küfrünün ve günahının nev'ine göre hazırlanan kapıdan gireceğine işaret olunur. Bu minvâl üzere kahr-ı ilâhi ve gazab-ı sübhânî zuhur edince hakkı kabulden tekebbür edenlerin makamları olan Cehennem ne çirkin oldu.] Çünkü; azab-ı elîm içinde ebeden kalmak elbette kötüdür.

Bu âyet; Cehennem'in müteaddid tabakaları olduğuna delâlet eder. Zira müteaddid kapılar; müteaddid derekeler olduğuna delildir. Ebussuud Efendi'nin beyanı vechile kıyamette cereyan edecek ahvâl üzerine şu kahrıâmiz hitabın geleceğine ve azap üzerine azap olacağına işaret için (فَ) lâfzıyla (فَادْخُلُوٓا) varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ; «Rabbiniz ne inzal etti?» suâline esatîrülevvelîn demekle cevap verenler kendilerinin vizrini ve idlâl ettikleri kimselerin veballerinin mislini götüreceklerini ve zalim oldukları hal-

de ruhlarının kabzolunduğunda âhirette imanı kabul edeceklerse de kabul olunmayıp «Girin Cehennem'in kapısından» denileceğini beyan ettiği gibi «Rabbiniz ne inzal etti?» suâline «Hayır inzal etti» şeklinde cevap verenlerin ahvalini beyan etmek üzere :

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا

buyuruyor.

[Muharremattan ictinapla nefislerini muhafaza eden kimselere «Rabbiniz ne şey inzal etti?» denildiğinde onlar «Hayır inzal etti» derler.]

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ

[Şu dünyada Kur'an'a iman ve ahkâmıyla amel etmek suretiyle ihsan eden kimseler için mükâfât-ı dünyeviye ve sevap vardır.]

وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ

[Ve elbette dar-ı âhiretde hazırlanan ni'metler, dünyada verilen haseneden daha hayırlıdır.]

وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ۝

[Ve müttekilerin makarrı olan dar-ı Cennet ne güzel oldu.]

Yani; haramdan sakınmakla nefsini mehlekeden muhafaza eden kimselere «Rabbiniz sizin ahvalinizi ıslah için resulünüze ne gibi şey inzal etti?» diyerek vâki olan suâle cevapta müttekiler kemâl-i meserret ve memnuniyetle «Rabbimiz nebimize hayr-ı mahz inzal etti» demekle cevap verirler, Kur'an'ın ve ahkâmının hayır olduğunu beyan ederler. Şu dünyada Kur'an'ın emrine imtisâl ve nehyinden içtinapla amel-i salih işlemek suretiyle ihsan eden kimseler için sevap, güzel rızk, ilm-i ledünnî, fütuhat ve nus-

ret vardır; elbette dar-ı âhirette hazırlanan nimetler, bu dünyada verilen ni'metlerden daha hayırlıdır. Şirkten ve sair günahlardan ittika eden müminlerin makamları olan Cennet ne güzel oldu.

Nisâbûrî ve Fahri Râzi'nin beyanları vechile bu âyette *i t t i k a* ile murad; *haram olan şeylerin küllisinden ictinab etmek ve vâcibatın cemiini işlemektir. İ h s a n* la murad; *ibadette ihsandır. H a s e n e* yle murad; *dünyada ihsan sahiplerine emsalleri tarafından meth ü sena ve düşman üzerine galebe, feth-i bilâd, emval-i ganimet, bol rızık ve sair ni'metlerdir.* Âhirette : *İhsan mukabili hasene birden ona, ondan yüze ve yüzden yedi yüze kadar sevaptır.*

Beyzâvî'nin beyanı vechile şu suâle cevap verenler müminlerdir. Çünkü; yukarıda beyan olunduğu vechile hacc mevsiminde etraftan gelen kafile müşriklere sorduklarında «Esâtîrülevvelîn» demekle cevap verirler ve müminlere sorduklarında «Rabbimiz hayır inzal etti» demekle cevap verdiklerini Vâcip Tealâ bu âyetle beyan etti.

***

Vâcip Tealâ müttekilerin makamlarını icmalen beyandan sonra ehl-i takvanın makamlarını ve nail olacakları nimetleri tafsil etmek üzere :

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ

buyuruyor.

[Ehl-i ittikanın nail olacakları makam; ikamete lâyık cennetlerdir ki o cennetlerin altından nehirler akar olduğu halde müttekiler o cennetlere girerler ve onlar için cennette istedikleri her nimetler vardır.]

كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ الَّذِينَ تَتَوَفَّيهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ

[İşte böylece ni'metleriyle Allahü Tealâ şol müttekileri ceza-

landırır ki onlar küfürden ve sair günahtan tayyib ve tahir oldukları halde melekler onların ruhlarını kabzederler.]

يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

[Melekler müttekilerin ruhlarını kabzedecekleri zaman müminleri tebşir suretiyle derler ki «Ey umum belâya sabredip ibadâtla mevlâsına yol bulan müttekiler! Bütün musibet ve meşakkatlardan selâmet sizin üzerinizedir, işlediğiniz amelleriniz sebebiyle Cennet'e girin ve derecelerine nail olun.»] Bu sözleriyle ehl-i imanı tebşir ederler.

C e n n e t le murad; *mahud Cennet ve Cennet'in bağları ve bostanlarıdr. A d i n* le murad; *mahall-i ikamettir.* Yani müttekilerin âhirette ikamet edecekleri mahalleri bağlar ve bostanlarla doludur ve bağın letafetini getiren akar ırmaklar da vardır.

Beyzâvî'nin beyanı vechile insanın her arzu ettiği şeyin ancak Cennet'te bulunacağına âyet delâlet eder. Zira (لهم فيها) yı takdim; hasrâ delâlet ettiği gibi (مايشاؤن) de bulunan (ما) lâfzı da umuma delâlet ettiğinden her arzu edilen şeyin ancak Cennet'te olacağına delâlet eder.

Ehl-i narın nefislerine zulmederek vefat edip nar-ı Cahime müstehak oldukları gibi ehl-i Cennet de küfürden ve sair maâsîden tahir olarak vefat edip Cennet'e müstehak olduklarına âyet delâlet eder. Binaenaleyh Cennet'e girmenin şartı; küfürden pâk olmak olduğuna dahi delâlet eder. Çünkü; küfrüzere vefat eden kimsenin Cehennem'de ebedî kalacağına ve Cennet'ten bilkülliye mahrum olacağına nusus-u kat'iyey-i saire Kur'an'ın müteaddid mevkilerinde mevcuttur ve ehl-i Cennet'in cemi-i Âfâttan selâmetleri devam üzere olacağına işaret için devama delâlet eden cümle-i ismiyeyle (سلام عليكم) varid olmuş ve Cennet'te derecata nail olmak güzel amel sebebiyle olacağına binaen amelleri sebebiyle dahil olmaları emrolunacağı beyan olunmuştur.

Hulâsa; müttekilerin mahall-i ikametleri altından nehirler cereyan eden cennetler olduğu, onlar için Cennet'te her istedikleri mevcut bulunduğu, küfürden ve sair günahlardan tayyib olarak

vefat eden müttekileri Allahü Tealâ'nın böyle ni'metlerle cezalandırdığı ve meleklerin ehl-i Cennet'i selâmetle tebşir edip «Amelleriniz sebebiyle girin Cennet'e» diyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ nübüvveti inkâr ve ikrar edenlerin hallerini beyandan sonra nübüvveti inkâr edenlerin bazı şüphelerini beyan etmek üzere :

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ تَاْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَاْتِيَ اَمْرُ رَبِّكَ

buyuruyor.

[Kâfirler gözlemezler, ancak taraf-ı İlâhiden meleklerin gelmelerini veyahut Rabbin Tealâ'nın emrinin gelmesini gözlerler.]

كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

[Habibim! Senin kavminden evvel geçenlerin halleri de bunlar gibiydi ki onlar melek gelmesini veyahut emr-i ilâhinin gelmesini gözlediler.]

وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾

[Halbuki Allahü Tealâ onlara zulmetmedi ve lâkin onlar kendi nefslerine zulmeder oldular.]

فَاَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا

[Binaenaleyh; onlara kendi amellerinin azabı isabet etti.]

وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٤﴾

[Resullerini ve tarik-ı hakka sevkeden ulemayı istihzalarının şeâmeti onların her taraflarını ihata etti.]

Yani; Fahri Kâinat'ın nübüvvetini inkâr eden müşrikler kemâl-i inat ve kibr ü gururlarından hiç bir şeye intizar etmezler, illâ ruhlarını kabza müvekkel olan meleklerin gelip ruhlarını kabzetmelerine veyahut azab-ı ilâhiye dair emr-i ilâhinin gelmesine ve kendilerinin ölümlerine veya muazzap olmalarına intizar ederler. Binaenaleyh; bunlardan birisi gelmedikçe iman etmezler. Amma gerek ervahı kabza me'mur olan melekler ve gerek azab-ı ilâhiye dair emir gelip azabı muâyene edince iman etmek isterler ve lâkin o vakitte iman makbul değildir. Meleğin veya azaba dair emr-i ilâhinin gelmesini beklemek bunlara mahsus bir hal değildir. Zira; bunlardan evvel geçen milletlerin halleri dahi bunlar gibi küfür ve sair günahlara ısrarla iman etmemekti. Halbuki onlara azabetmekle Cenab-ı Hak zulmetmedi, velâkin onlar küfrü ve envâ'-ı cinayeti işlemekle nefislerine zulmettiler. Enbiyanın nasihatlarını dinleyip davetlerine icabet etmediler ve nefislerini mehlekeye attılar. Binaenaleyh; kendi amellerinin ukuubatı onlara isabet ve rusül-ü kiramı istihzalarının cezası onları ihata etti. Şu halde azaptan halas olmak imkânı kalmadı.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyette *emr-i ilâhi*yle murad; *dünyada onlara azabın gelmesi ve helâk olmalarına dair emir veyahut kıyamete dair emirdir.* «Müşriklerin halleri şu beyan olunan iki şeyden birinin gelmesine intizar etmektir» demek; «Bu iki şeyden biri gelmedikçe iman etmezler ve bu ikiden birisi gelip azabı müşahede edince iman ederler ve lâkin fayda etmez» demektir.

Hulâsa; müşriklerin ruhlarının kabzına me'mur olan meleklerin veya azaplarına dair emrin gelmesine intizar ettikleri, bu iki emirden birine intizar bunlara mahsus olmayıp bunlardan evvel geçen milletlerin halleri de böyle olduğu, Allahü Tealâ onlara zulmetmeyip ancak onların kendilerine zulmettikleri, amellerinin ukuubeti kendilerine isabet ettiği, ehl-i hakkı istihzalarının cezası onları ihata eylediği, halleri ve sıfatları böyle olan kimselerin âkıbetleri her zaman böyle olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nübüvveti inkâr eden kâfirlerin sözlerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı dahi beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا اٰبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ

buyuruyor.

[Ve şirkeden şol kimseler dediler ki «Eğer Allahü Tealâ dilemiş olsaydı biz ve bizim babalarımız Allah'ın dûnunda bir şeye ibadet etmezdik ve Allah'ın dûnunda hiç bir şeyi haram kılmazdık.»]

كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

[Şu müşriklerin dedikleri gibi bunlardan evvel geçen milletler de böyle dediler ve öylece işlediler.]

فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ۝

[Rusül-ü kiram üzerine olmadı, illâ ahkâm-ı şer'iyeyi açık bir surette ümmetlerine tebliğ etmek vacip oldu.]

Yani; nübüvveti tasdik etmeyen müşrikler istihza tarikıyle dediler ki «Allahü Tealâ bizim ve babalarımızın imanını murad etmedi. Eğer Allahü Tealâ bizim ve babalarımızın imanını murad etmiş olsaydı biz ve babalarımız Allah'ın gayrı putlara ve sair eşyadan hiç bir şeye ibadet etmezdik, halbuki ibadet ediyoruz. Şu halde resul göndermekte asla fayda yoktur. Çünkü; her şey onun iradesiyle olduğundan resul göndermeye ihtiyaç yoktur. Zira; hükmü kat'idir, murad ettiği şey elbette olur ve eğer Allahü Tealâ murad etmiş olsaydı bizim zaman-ı cahiliyede nefsimize haram kıldığımız şeylerden Allah'ın dûnunda hiç bir şeyi haram kılmazdık, halbuki bir çok şeyleri haram kıldık» demekle evham ve hayallerine ittibâ' ederek vâhî delillerle istidlâl ettiler ve bunların istidlâlleri gibi Kureyş'ten evvel geçen ümmetler de istidlâl etmiş ve aynı sözü söylemişlerdi. Halbuki irade-i ilâhiye ef'âl-i ihtiyari-

yede abdin iradesine tâbi olduğundan abid ef'âlini irade etmedikçe Allahü Tealâ murad etmez. Hal böyle olunca rusül-ü kiram üzerine bir kimsenin hidayeti ve imanı vâcip olmadı, ancak risaletini ümmetine tebliğ ve açık surette ahkâm-ı şer'iyeyi beyan etmek vâcip oldu. Binaenaleyh; efrad-ı ümmetin iman edip etmemelerinden resuller mes'ûl değillerdir. Zira; hiç bir kimseyi imana cebre me'mur olmadılar, ancak vazifeleri ümmetlerine doğru yolu göstermektir. Şu hale kat'i delillerle imanın vâcip olduğunu beyandan sonra vazife ümmete aittir.

Hulâsa; müşrikler Allah'ın iradesine istinad ederek şirklerinin doğru olduğunu iddia ettikleri, «Eğer Allahü Tealâ dilemiş olsaydı biz ve babalarımız şirketmez ve bir şeyi haram kılmazdık» dedikleri, bu sözler yalnız bunlara mahsus olmayıp evvel geçenlerin de böyle söyledikleri ve rusül-ü kiram üzerine tebliğden başka bir şey vâcip olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Rusül-ü kiramın vazifeleri ancak tebliğ olduğunu icmalen beyandan sonra tebliğ etmekle me'mur oldukları ahkâmı tafsilen beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki biz her ümmette resul gönderdik, mühmel bırakmadık. O Resul vasıtasıyla dedik ki «Siz Allahü Tealâ'ya ibadet ve şeytan ve sair ma'budât-ı batıladan içtinab edin. Zira; onların ibadete istihkakları yoktur.»]

فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ

[Resuller ibadetle emredince ümmetlerden bazılarını Allahü Tealâ hidayette kıldı ve bazılarının su-u ihtiyarları neticesi onlar üzerine dalâlet vâcip oldu.]

فَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾

[Eğer bu dalâlet üzere olanların helâklerinde şüphe ederseniz müsaferet edin; yeryüzünde görün, Resullerini tekzibedenlerin âkıbetleri ne oldu? Ve seyrüseferiniz sebebiyle harabelerini müşahede edin ki tekzibin âkıbeti helâk olduğunu bilesiniz.]

Yani; zatıma yemin ederim ki her ümmeti ıslah ve ahvalini tanzim için biz resul gönderdik ve o resul vasıtasıyla biz, ümmetine «Allah'a ibadet ve Allah'ın gayrı ma'budlardan içtinab edin. Zira; Allah'ın gayrı ibadete müstehak yok» demekle tevhide davet ettik. Bizim bu davetimiz üzerine o ümmetlerden bazılarını Allahü Tealâ hidayette kıldı ki onlar iman ettiler ve necat buldular, bazıları iradelerini dalâlete sarfettiklerinden onlar üzerine dalâlet hak oldu. Zira; iradelerini hayra sarfetmediklerinden muvaffak olamadılar, dalâleti irtikâb edenlerin helâklerinde tereddüd ederseniz yer yüzünde seyrüsefer edin, görün, tekzibedenlerin âkıbetleri ne oldu.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile mülkünde hakîkî tasarruf Allah'a mahsus olduğundan hidayeti ve dalâleti halkeden Allahü Tealâ'dır ve lâkin abdin iradesini sarfla kesbetmesi şarttır. Zira; abdin ef'âl-i ihtiyariyesini Allah'ın halketmesi abdin kisbine mevkuftur. Binaenaleyh; abid kâsiptir, Allahü Tealâ da halıktır.

Emr-i ilâhinin irade-i ilâhiyeden başka olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; kâfire imanla emreder, halbuki kâfir iradesini imana sarfetmediğinden Allahü Tealâ imanını irade etmez. Şu halde emir var, irade yoktur. Binaenaleyh; «Emir, iradeyi mutazammın» diyenlerin itikadları merduddur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *dalâlet* le murad; *azab-ı dünyevîdir*. Yani «Onlar üzerine dalâlet hak oldu» demek; «İradesini küfre sarfedip küfründe devam edenler üzerine dünyada helâk vâcip oldu. Eğer şüphe ederseniz gidin, harabelerini görün ki âkıbetlerinin ne gibi felâketlere ma'ruz kaldığını bilesiniz. Şu halde eğer küfrünüzde devam ederseniz sizin de âkıbetiniz helâk olacak» demektir. Bu gibi şeylerde itibar ekseriyetedir. Binaenaleyh; bazı keferenin helâk olmamasıyla itiraz varid olmadığı gibi bazı akvamın helâk olmamasıyla dahi itiraz varid olmaz, bilhassa bu misilli

âyetler kendilerine mahsus meb'ûs olan resullerini tekzibedenlere aittir.

Hulâsa; her ümmete bir Resul gönderildiği, o resulün vazifesi; ümmetine, Allah'a ibadetle emredip Allah'ın gayrıya ibadetten nehyetmek olduğu, resul gelince her ümmetin iki fırka olup birinin hidayeti ihtiyar, diğerinin dalâleti irtikâbettiği, resullerini tekzibedenlerin âkıbetleri helâk olduğunu görmek isteyenlerin seyrüsefer edip harabeleri görmek ve ondan ibret almak lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ her ümmete bir resul gönderdiğini ve nâsın iki fırka olup dalâleti irtikâb edenlerin âkıbetleri helâk olduğunu beyanettiği gibi dalâleti tahakkuk edenlerin hidayete muvaffak olamayacaklarını dahi beyan etmek üzere :

إِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدٖى مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Habibim! Eğer sen kâfirlerin hidayetlerini şiddetle arzu edersen onların hidayetlerine sen kaadir olamazsın. Zira; Allah Tealâ dalâleti irtikâb edenleri hidayette kılmaz ve onlar için azab-ı ilâhiyi defedecek bir yardımcı da yoktur.] Çünkü; Allahü Tealâ dalâleti irtikâb edenleri suret-i cebriyede imana ithal etmez, belki onlar iradelerini dalâlete sarfettiklerinden Allahü Tealâ dalâletlerini halkeder.

Hulâsa; Resulullah'ın kâfirlerin imanlarını şiddetle arzu etmesi fayda etmediği, dalâli irtikâb edenlerin imana muvaffak olamayacakları ve dalâli irtikâb edenlere yardım ve şefaat edecek bir kimsenin bulunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nübüvveti inkâr edenlerin şüphelerinden diğerini beyan etmek üzere :

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُ

buyuruyor.

[Müşrikler Allah'a şiddetle yemin ettiler ve dediler ki «Vefat eden kimseyi Allahü Tealâ ihya edip kabrinden kaldırmaz.»]

بَلٰى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

[Evet! Allahü Tealâ vefat eden kimseyi ihya eder. Zira; Allahü Tealâ ihya edeceğini vaad etti ve vaadini incaz Allahü Tealâ üzerine hak oldu. Çünkü; vaad-i ilâhide hulf olmaz velâkin nâsın ekserisi ihya olunacaklarını bilmezler.]

Yani; müşrikler tevhidi inkâr ettikleri gibi ba'si de inkâr ederler ve bu inkârlarını şiddetli yeminleriyle te'kid ederler ve derler ki «Ölmüş olan kimseyi Allahü Tealâ ihya edip kabrinden kaldırmaz. Zira insan; şu görülen cisimden ibarettir. Bu cisim toprağa karışıp çürüyüp yok olduktan sonra bu, tekrar iade olunmaz. Çünkü; hayat-ı hayvânî zail olduktan sonra tekrar iadesi kaabil değildir». Fakat bu inkârları merduddur. Binaenaleyh; onlar elbette iade olunacaklardır. Zira; Allahü Tealâ insanları öldükten sonra ihya edeceğini vaad etti ve vaadini yerine getirmek Allahü Tealâ üzerine hak oldu. Şu halde onlar elbette ihya olunacaklardır, lâkin nâsın ekserisi kudret-i ilâhiyenin her şeye şamil ve ölmüş insanları ihyaya kâfi olduğunu bilmezler. Halbuki insanı iptidaen icada kaadir olan Allahü Tealâ; öldükten sonra da ihyaya kaadirdir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet müşriklerden bir kimse hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; bir müminin müşrikte olan alacağını isteyip «Âhiret vardır, Allah'tan kork hakkını ver» dediğinde müşrik «Senin itikaad ettiğin âhiret yoktur» diyerek şiddetle yemin etmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Müşriklerin inkâr ettiği gibi bugün de müşriklerden daha eşnâ' bir çok kimseler de âhireti inkâr etmektedirler. Çünkü; bütün himmetleri ve nazarları ülfet ettikleri hayat-ı dün-

yaya münhasır olup kudretullahın vüs'atından ve iptidaen icad olundukları madde-i asliyeleri olan bir katre meniden meydana geldiklerinden gafletleri inkârlarına sebep oluyor. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ haşrı inkâr edenleri cehaletle zemmetmiştir. Çünkü; ilim ve idrak şanından olan kimse haşrın imkânında tereddüd etmez ve mümkün olan bir şeyin vukuunu inkâr etmekte bir manâ da yoktur. Halbuki inkârında bir çok zarar var ve lâkin ikrarında bir zarar ve güçlük olmadığı gibi, insaniyet noktasından faydaları sayılmaz ve tükenmezdir. Meselâ âhireti ikrar eden bir kimse gayrın hukukuna tecavüz edemez ve ebnâ-yı cinsini zarardan vikaye eder, bu mu fenadır? Yalandan ve âhara bigayrıhakkın ta'n u teşni' gibi şeylerden ve sair ahlâk-ı zemimeden nefsini muhafaza eder; bu mu fenadır? Âhiret korkusu insanı Rabbisine vazife-i ubudiyetini edaya sevkeder; bu mu fenadır? Âhireti ikrar; insanı rahata ve ıztırab-ı kalpten sükûnete sevkeder; bu mu fenadır? Âhiretin vukuunda şüphe yoktur. Fakat farzımuhâl olarak yoktur diyenlerin sözü doğru olsa itikadından bir zarar gelmez. Lâkin âhireti itikad ettiği Müslümanların itikadiyatı âhiret önüne çıkınca başına geleceğini düşünmek daha evlâ değil midir? Âhiretin vukuuna bilûmum enbiya, şeriatlar ve kütüb-ü mukaddese ittifak etmiş ve her zamanda insanların muârazadan âciz olduğu edille-i kat'iyeyle vukuu sabit ve itikadı farz olmuştur. Binaenaleyh; ikrar edenler aklî ve naklî bir çok delillere istinad ederler, fakat inkâr edenlerin istinad ettikleri acaba nedir? Onların arzu-yu nefsaniyeden başka bir delile istinad edemedikleri ma'lûmdur. Şu halde âhireti inkâr; sırf dava-yı nefsaniyeden ibaret olup bu ise erbab-ı ukul nazarında hiçtir.

Hulâsa; kâfirler «Vefat etmiş olan kimseler bir daha hayat bulmaz» diyerek yemin edip yeminlerini şiddetle te'kidettikleri, ölmüş olan kimsenin kıyamette elbette dirileceğini Cenab-ı Hakkın vaad ettiği, vaadini incaz etmek Allahü Tealâ üzerine hak olduğu ve lâkin ekser-i nasın bunu bilmedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ haşrı inkâr edenleri reddettikten sonra haşrın vukuunda maksadı beyan etmek üzere :

لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ ba'sa müteallik emrini yerine getirecek ki haşrı inkâr edenlerin ihtilâf ettikleri ba'sı onlara beyan etsin ve re'yel'-ayn onlara göstersin ve kâfir olanlar da kendilerinin yalancı olduklarını bilsinler.]

Yani haşrın vukuuna sebep; *ikidir :*

Birincisi ; müşriklerin ihtilâf ettikleri haşrın vücut bulmasıyla haklı ve haksız, muti' ve âsî bilinsin, zalimle mazlum birbirinden ayrılsın.

İkincisi ; kâfirler ba'sı inkârda kendilerinin yalancı olduklarını bilsin ve küfürlerinin cezasını görsünler.

Haşrı inkârda kâfirlerin yalancı olduklarını müminlerin bildiklerine işaret için haşrın vukuuyla yalancı olduklarını bilmek kâfirlere tahsis olunmuştur. Çünkü; müminler haşrın vukuunu suret-i kat'iyede bildiklerinden bu dünyada itikad etmişlerdir, amma kâfirler âhirette re'yel'ayn görünceye kadar kendilerinin yalancı olduklarını bilmediklerinden onlar yalancı olduklarını haşrın vukuunda bileceklerdir. Binaenaleyh bu âyette kâfirler iki vechile zemmolunmuşlardır : Birisi; *kâfir,* diğeri de *yalancı olmalarıdır.*

*
* *

Vâcip Tealâ haşrın vukuunu ve vukuundan maksadı beyanından sonra haşrın kudret-i ilâhiyeye nisbetle gayet kolay olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Biz bir şeyin vukuunu murad ettiğimizde o şeye bizim hükmümüz «*Ol*» emrini vermektir. Binaenaleyh; biz o şeye «*Ol*» emrini verince o şey derhal olur, asla muhalefet olmaz.]

Yani; küçük ve büyük bir şeyin vücut bulmasına bizim i護demiz taalluk edince bizim o şeye hitabımız «Sen hâdis ol, vücut bul» demektir. Bizim bu hitabımız üzerine o şey derhal vücut bulur, aslâ tahalluf etmez.

Hitab-ı ilâhiyeyle o şeyin vücudu arasına aslâ zaman girmeyip hemen vücut bulacağına işaret için ta'kibe delâlet eden (فا) lâfzıyla (فيكون) varid olmuştur. İşte emvata Cenab-ı Hakkın «Derhal hayat bulun» demesiyle hemen zaman fevt etmeden hayat bulur ve arsa-i mahşere tecemmu' ederler ve kâfirler de inkâr ettikleri haşrın nasıl vuku bulduğunu görürler. Hatta emvata «Kalkın kabrinizden» emri gelince herkes kendini kabrinin üzerinde ayakta görür ve arsa-i mahşer cihetine yürür. Şu halde emvatı haşretmek kâfirlerin zannettikleri gibi müşkül birşey değildir, ancak (كن) emrine tâbidir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin haşrı inkâr ederek şiddetle yemin ettiklerini, halbuki haşrın vukuu muhakkak olup onların itikadları batıl olduğunu ve haşir gayet kolay ve (كن) emrine tâbi' bulunduğun, kâfirlerin küfrüzere ısrar ettiklerini beyandan sonra ehl-i İslâm'ı hicrete mecbur ettiklerini ve hicret edenlerin nail olacakları mükâfatı beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar düşmanları tarafından zulmolunduktan sonra Allah'ın rızasını tahsil için hicret ettiler. Elbette biz onları dünyada gayet güzel bir makamda iskân eder ve rızk-ı hasen veririz. Eğer hicret eden kimseler bilmiş olsalar onlar için âhirette hazırlanan ecir daha büyüktür.]

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

[Zulümden sonra hicret edenler şol kimseler ki onlar müşriklerin ezalarına sabrettiler ve ancak Rablerine itimad ettiler ve işlerinin küllisini Allah'a tefviz etmek âdetleridir.] İşte bunlar, Allah'ın âhirette vereceği ecri bilseler sabır ve tevekkülde gayretleri daha ziyade olurdu.

Yani; kâfirlerin zulm ü taaddîleri, bigayrıhakkın tecavüzleri ve ezalarıyla mazlum olduktan sonra Allahü Tealâ'nın rızası için terk-i diyar ederek hicret edenleri elbette biz, dünyada güzel bir meskende iskân eder ve bol rızık veririz, onlar için âhiret sevabı daha büyüktür. Eğer müşrikler bilseler müminlere muvafakatla iman eder ve yaptıkları cevr ü cefaya nedametle âhiret ecrinden hissedar olurlar ve lâkin bilmezler, hicret edenler şol kimseler ki düşmanları tarafından vuku bulan cevr ü cefaya sabırla ancak Rablerine tefviz-i umur ederler ve esbab-ı âdiyeye tevessül ederlerse de esbaba itimad etmezler, ancak Rablerine itimad ederler. Çünkü; her şeyde müessir-i hakikî Rableri olduğunu ve gayra itimadda fayda olmadığını bilirler ve başkasına bel bağlamazlar.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran âyet-i celile; ashaptan Hz. (Bilâl), (Suheyp), (Hubab), (Âbis) ve (Ebicendel) haklarında nazil olmuştur. Çünkü; bunlara Kureyşiler dinlerinden döndürmek için çok eza yaparlardı. Hatta (Bilâl) Hazretlerini Mekke'nin dışında güneşe yatırıp karnının üzerine kaldıramayacağı ağır taş koymakla eza ettiklerini görünce Ebubekir Hazretleri satın alıp âzâd ettiği ve diğerlerine de envâ'-ı ezayı reva görmeleri üzerine hicretlerine müsaade olunmak üzere bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Bu âyette *hicret*le murad; *Allah'ın rızasını tahsîl ve dinini muhafaza için vâki olan hicret* olduğuna işaret için (هاجروا فى الله) varid olmuştur ki «Allah için hicret ettiler» demektir. Binaenaleyh; Allah'ın rızasını ve dinini muhafazanın gayrı bir maksatla bir beldeden diğer beldeye nakil kabilinden olan hicretin nazar-ı şeri'de bir kıymeti yoktur. Zira; âyette dünyada haseneye

ve âhirette daha büyük ecre sebep olan hicretin Vâcip Tealâ'nın zatı ve rızası için vuku bulan hicret olduğu sarahaten beyan olunmuştur ki muhacirîn-i kiramı dünyada Medine'de iskân ve bol rızık vermekle bu âyette dünyaya müteallik olan vaadini incaz buyurdu. Şu halde âyet; hak yolunda hicret edenlerin indallah faziletlerine delâlet eder. Bu âyette (لو) kelimesinin cevabı mukadderdir ve takriri şöyledir : «Eğer hicret edenler hicretin sevabını ve âhirette nail olacakları dereceleri bilselerdi daha ziyade ibadet ve taat eder, düşmanlarının ezalarına daha ziyade sabır ve sebat ederlerdi» demektir. Şu manâ (لو كانوا يعلمون) zamiri muhacirîne râci' olduğuna nazarandır. Amma Beyzâvî'nin beyanı vechile zamirin müşriklere râci' olmak ihtimaline nazaran *manâ-yı nazım :* [Eğer müşrikler müminlere verilecek ecr ü mesubatı bilselerdi yaptıkları ezaya nedamet eder, vazgeçerlerdi] demektir.

H a s e n e yle murad; *belde-i hasene, fütuhat, emval-i ganimet, sair rızk-ı hasen ve refah-ı hâldir.* Binaenaleyh; Beyzâvî'nin beyanı vechile Hz. Ömer'in «Muhacirînden bir kimseye emval-i ganimetten atiye verdiğinde al şunu Allahü Tealâ sana mübarek kılsın. Zira bu atiye; sana Allah'ın vaad ettiği hasenedir ve âhirette daha büyüğü vardır» buyurdukları mervidir, bu sözleri; âyette haseneyle muradın dünyada muhacirîne verilen atiye-i ilâhiye olduğuna delâlet ettiğinden âyeti tefsirdir.

M u h a c i r î n i n s a b ı r l a r ı yla murad; *ibadetten hasıl olan meşakkate, hicretle hasıl olan firkata, cihatta nefislerini ve mallarını bezletmekle sarfettikleri makderete, kâfirlerin ezalarına mukavemete ve şehevat-ı nefsaniyelerini redle hasıl olan zahmete sabretmeleridir.* *T e v e k k ü l* le murad; *bilkülliye mahlûkata itimadı terkle canib-i hakka teveccüh edip her umurunda Allah'a itimad etmektir.* *M u h a c i r î n* le murad; *Resulullah'a, ashabına ve din uğrunda hicret edenlerin cümlesine şamildir.* Muhacirîni Cenab-ı Hak bu âyette *iki sıfatla* sena etmiştir : *B i r i n c i s i ; sabr u sebat, i k i n c i s i ; tevekkül-ü tamdır.* Binaenaleyh; dinini muhafaza için hicret eden bir kimse Cenab-ı Hakka itimad ederek her nereye hicret etse rızık ve rahat hususunda zahmet çekmeyeceğine âyet ve delâlet eder ve böyle de oluyor. Ancak

bazı muhacirînin perişanlığıyla bu âyete itiraz varid olmaz. Zira; ekserisinin hicreti din kaygısına mebni olmadığı gibi dinine mübalâtı bile yoktur. Çünkü mevzû'-u âyet; din için hicret edenler hakkındadır. Binaenaleyh; bu misilli kimselerin dinini muhafaza için olmadığı cihetle onlar haklarında «Âyetin sırrı zuhur etmedi» diyerek itiraz varid değildir.

Hulâsa; kâfirler ve âsîler tarafından zulüm gördükten sonra dinini muhafaza için hicret eden kimsenin dünyada envâ'-ı haseneyi cami' bir mekâna iskân olunacağı ve âhirette daha büyük ecre ve âlî derecelere nail olacağı ve onların son derece sabır ve tevekkül-ü tam sahipleri olduğu ve eğer muhacerette olan faziletin hakikatını bilmiş olsalar daha ziyade sabr u sebat edip ibadete sa'y ü gayret edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ muhacirînin faziletlerini beyandan sonra nübüvvet hakkında kâfirlerin şüphelerini reddetmek üzere :

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Habibim! Senden evvel biz irsâl etmedik, illâ ahkâmı şeriatı kendilerine vahyettiğimiz recülleri gönderdik. Ey kâfirler! Beşerden resul olduğunu bilmiyorsanız ehl-i ilimden suâl edin ki beşerin resul olduğunu size haber versinler.]

Yani; kâfirler beşeriyetin risalete münafi olduğunu iddia ederek senin risaletini inkâr ederler. Halbuki yâ Ekrem-er Rusül! Biz senden evvel kullarımızı ıslah ve tarik-ı hakkı onlara göstermek için resul göndermedik, illâ beşerden bir takım erkekler gönderdik ki biz o recüllere maâlim-i diniye ve ahkâm-ı şer'iyeyi vahyederiz. Eğer beşerin resul olmasında şüphe ederseniz ehl-i ilimden suâl edin. Onlar size beşeriyetin risalete münafi olmadığını haber versinler. Zira; Ehl-i kitabın uleması resullerin beşer olduğunu bilirler ve bu baptaki şüphenizi izale ederler.

Hâzin ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile bu âyet; ehl-i Mekke'ye ve onların itikadında olanlara cevaptır. Çünkü; onlar «Allahü Tealâ beşerden resul ittihaz etmekten âlîdir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ resul göndermek isterse melekten gönderir» derlerdi. Cenab-ı Hak bu âyetle onların bu itikadlarını reddetmiştir. Ehl-i Mekke, Yehûd ve Nasârâ'ya ehl-i kitap oldukları cihetle hüsnüzan ederler ve sözlerine inanırlardı ve Hz. Mûsâ ve İsa'nın onlara resul olduklarını bilirler ve onlar da beşerden olduklarından ehl-i kitabın ulemasından suâl etmelerini emretti ki onlardan suâl ederlerse onlar beşerin resul olduğunu haber verirler ve Mekke ahalisinin bu hususta şüpheleri zail olur ve bu itirazdan vazgeçerler. Çünkü; ehl-i ilim, haber verince beşere resul ancak beşerden olup beşerden resul göndermek âdet-i İlâhiye olduğunu ve beşerden olmak Muhammed (A.S.) a mahsus bir hâl olmadığını bilirler.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bilûmum insanları davet için resul ancak ricâlden olup nisvandan ve melekten olmadığına bu âyet delâlet ettiği gibi insan bilmediği mesailde ehl-i ilme müracaat etmek vâcip olduğuna dahi delâlet eder. Çünkü ehl-i ilme suâl etmeleriyle emir; vücub içindir.

***

Vâcip Tealâ beşerden ricali resul olarak göndermek âdet-i İlâhiyesinden olduğunu ba'delbeyan resulleri mucize ve ahkâm-ı şer'iyeyle gönderdiğini beyan etmek üzere :

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan resullerimizi davalarının sıdkına delâlet eder açık mucizeler ve ahkâm-ı şer'iyelerine delâlet eder kitaplarla gönderdik. Yâ Ekrem-er Rusül! Nâsa inzâl olunan ahkâmı senin onlara beyan etmen için biz sana Kur'an'ı inzâl ettik ki onlar tefekkür ve teemmül ederler.]

Yani; biz kullarımızı, ıslah için ricali beşerden vahiyle resul-

lerimizi açık mucizeler ve kitaplarla gönderdik ki mucizeleri ve kitapları onların davalarının sıdkına delâlet eylesin, ümmetleri de onların sadık olduğunu bilsinler, aslâ şüphe kalmasın. Ve habibim! Nâsın ahvalini ıslah için nâsa inzâl olunan ahkâmı senin nâsa açık surette beyan etmen için biz Kur'an'ı sana inzâl ettik ki senin ahkâmı beyan edip onlara doğru yolu gösterdiğinde me'mûl ki onlar delâilin hak ve davanın sadık olduğunu düşünürler ve Kur'an'ın muciz olduğunu bilir ve iman etmekle müstefid olurlar.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanlarına nazaran Kur'an'da mücmel olan âyetlerin ahkâmını Resulüllah'ın tafsîl üzere beyan edeceğine bu âyet delâlet eder. Zira nasa inzâl olunan ahkâmı beyan için Kur'an'ın nazil olduğunu beyan etmek ahkâmı tafsilen beyan edeceğini ilân etmektir. Çünkü; bu âyetin mazmunu kitabı inzâlden ve resulü göndermekten maksad-ı aslî, resulün ümmetine ahkâmı açık ve her birinin anlayabileceği bir derecede beyan etmesidir ve resulün şu beyanını ümmetin kabul edip mucibiyle amel etmesi de vazife-i diniyesidir. Zira resulün beyanı; ya âyetin mücmelinden maksadı tasrih etmek veyahut âyetin medlûl-ü aklîsine irşad etmektir. Resulün beyanından maksad-ı aslî de ümmetin, ahkâmın hakayıkını düşünmesi ve hikmetini anlayıp iman etmesidir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Kur'an'ın mücmel ve ahadisin mübeyyen ve mufassal olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira Kur'an'ı inzâlden maksat; Resulullah'ın ahkâmını nâsa beyan etmesi için olduğunu beyan etmek, Kur'an'ın Resulullahın beyanına muhtac olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; Kur'an'la hadis taâruz ettiğinde hadisin tarihi muahhar olursa hadis Kur'an'ı müfessir olduğu cihetle tercih olunur.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile bu âyet-i celile; risaletin tekemmül ettiği esasatın cümlesine şamildir. Zira beyyinat; mu'cizâtın envâ'ına şamildir ki risalet mucizeyle sabit ve tekemmül ettiğinden risaletin binasına şamil olduğu gibi bab-ı ibadette muteber olan envâ'-ı tekâlife dahi şamildir. Zira *z ü b ü r ; kitap* manâsına olup kitap da bilûmum ahkâmı cami' olduğu cihetle, âyet risaleti ispata medar olan mucizeyi ve risaletten maksad olan ahkâm-ı şer'iyeyi ve kütüb-ü münzeleyi inzal üzerine terettüb eden ve be-

yandan ibaret olan vezaif-i risaleti ve ahkâmın hakayıkını teemmül ve tefekkürden ibaret olan vezaif-i ümmeti cami'dir.

Hulâsa; rusül-ü kiramın davalarını ispat eder mucize ve ahkâmı beyan eder kitaplarla irsal olundukları, Kur'an'ı inzâlden maksat; Resulullah'ın nâsa ahkâmını beyan etmesi ve nâsın vazifesi de ahkâmın hakayıkını düşünmeleri olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nâsa ahkâmını beyan etmek üzere Kur'an'ı inzâl ettiğini beyan ettiği gibi Kur'an'ı kabul ve mucibiyle amel etmeyenleri tevbih etmek üzere :

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Habibim! Kur'an'ın manâsını düşünmezler de emin mi oldu şol kimseler ki onlar seyyiâtı hileyle işlediler. Onlar kendileriyle beraber Allah'ın arzı batırmasından veyahut bilmedikleri cihetten Allah'ın azabının gelmesinden emin mi oldular?]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Mekke ahalisinin lisanları üzere hallerini ıslah ve doğru yolu göstermek için bizim sana inzâl ettiğimiz Kur'an'ı kabul etmezler de senin ve ashabın hakkında gizli hilelerle bir takım seyyiatı işlerler. Onlar Karun gibi kendi haneleriyle beraber Allahü Tealâ onlarla arazilerini yere batırmasından veyahut hatırlarına gelmeyen ve bilmedikleri cihetten onlara azabın gelmesinden emin mi oldular? Neden bildiler ki isyanları icabı onları haneleriyle beraber Allah'ın yere batırmayacağını veyahut neden bildiler ki ansızın bir azap gelip Lût kavmi gibi onları ihlâk etmeyeceğini? Bunların hangisinden eminlerdir ki hileyle seyyiata devam ederler ve neden biliyorlar ki zelzele gibi bir âfetle memleketlerinin altı üstüne gelmeyeceğini ve bu emniyet kendilerine

nereden geldi, hangi delile istinad ederek hileyle meşgul oluyorlar?

(مكروا) *M e k i r ; gizli olarak bir kavmi veya bir şahsı ızrar için fesada çalışmaktır.* İşte Kureyş kabilesi Resulullah'ı ve etbâ'ını izrar etmek ve din-i İslâm'ı söndürmek için gizli çalıştıklarından Cenab-ı Hak mekrettiklerini beyan etmiş ve bu gibi hileleri mukabilinde âfât-ı arziye ve semaviyeyle helâk olacaklarını beyanla hakka karşı hile ve desiselerle uğraşanları tehdid buyurmuştur. Binaenaleyh; her zaman facir ve fasık olan milletlerin bu misilli belâyâ ile müptelâ olarak mahv u munkariz oldukları görülmüştür. Bilhassa şeriata karşı hıyanet eden zümre âlemde hiç bir zaman payidar olmamıştır. İşte bu esasa binaen Cenab-ı Hak ümmet-i Muhammedi intibaha davet için bu âyet-i celilede hakka karşı ve Kur'an'ın ahkâmına muhalif harekette bulunanlar hangi kuvvete ve hangi delile istinad ederek Allah'ın gazabından emin olduklarını suâl edip emniyet üzere günah işleyenleri tevbih ediyor.

***

Vâcip Tealâ ehl-i hakka eza etmek için bir takım hile isti'mâl edenlerin gazab-ı ilâhiyle yere batacaklarını veyahut kavm-i Lût gibi ansızın ümid etmedikleri cihetten azabın geleceğini beyanla tehdid ettiği gibi diğer tehdidatı da beyan etmek üzere :

أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Yahut hile yapanlar seyrüseferlerinde dönüp dolaşırken Allah'ın azabı onları ahzetmesinden emin mi oldular? Azap yakalarını tutunca onlar Allah'ı âciz kılamazlar.] Zira; dünyanın neresine gitseler Allah'ın azabı onlara ulaşır. Binaenaleyh; azabı defe-

dip kurtulamazlar. Çünkü; Allahü Tealâ onlara kendi memleketlerinde azab etmeye kaadir olduğu gibi diyar-ı gurbette ve hal-i müsaferetlerinde dahi azabetmeye kaadirdir. **[Veyahut Allah'ın azabı onları tedric suretiyle korkuta korkuta ahzetmesinden emin mi oldular?]** Zira; Allahü Tealâ azaplarını ta'cil etmez, bir belâ vermekle intibaha davet eder. Mütenebbih olurlarsa febihâ ve illâ diğer bir belâ ile korkutur. Ya tamamen itaat eder veyahut itaat etmez tamamen munkariz olurlar. **[Çünkü; sizin rabbiniz sizi esirgeyicidir, azabınızı ta'cil etmez, tedricen intibaha davet ve müsaade etmekle merhamet eder.]** Eğer bu müsaadeden istifadeyle taib ü müstağfir olursanız gazabından kurtulur ve sebeb-i necatınız olan itaate girersiniz ve illâ helâk olur gidersiniz.

Âyette *t a k a l l ü b* le murad; *leyl ü neharda ve ikbal ü idbarda azabın ahzetmesidir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ gecede ve gündüzde ikbâl ve idbar hallerinde ve cümle tasarruflarında yani çift sürer, koyun güder ve malını satarken ahzeder, onlar da azabı def'e kaadir olamazlar] demektir. *T a h a v v ü f ; bir şeyin tedricen tenakus etmesidir.* Şu halde *manâ-yı nazım:* [Allah'ın azabı onları mallarında, memleketlerinde ve nefislerinde tedriç suretiyle tenkis ederek ahzeder] demektir. Yani azar azar azap ve belâ ahzederek bir hale baliğ olur ki âkıbet ne mal, ne nüfus ve ne de memleket hiç birisi kalmaz, hepsi mahv u munkariz olur, gider. Çünkü; Allah'ın inkarızını murad ettiği milletlerde alelekser âdet-i İlâhiye böyle cereyan etmiştir ki evvelâ bazı afetlerle insafa davet eder. Davete icabet etmediklerinde düşmanlarını musallat kılar, memleketleri elden çıkar, kendileri esir olur, altından kalkamayacakları musibetleri verir ve deprenemeyecek bir hale gelip hâlâ mütenebbih olmayınca bilkülliye ifna ederek yerine başka bir kavim getirir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *tahavvüfün manâsı;* Evvelâ etraflarında olan akvamı tedricen ihlâk ve beldelerini tenkis etmekle arazileri tenakus ve etbâ' ve a'vanı azalmak ve kuvvetleri kısalmak suretiyle âfet ve düşman her taraflarını ihata eder bir hale gelmektir, bunlarla mütenebbih olmadıklarında helâke nöbet gelir. Fakat Allahü Tealâ kullarına raûf ve rahîm olduğu cihetle azaplarını ta'cil etmez. Binaenaleyh; bu misilli tenbihatla kâfirleri

imana ve âsîleri itaata ve fasıkları ibadete davet ettikten sonra icabet etmeyenler için ihlâkin zamanı gelir.

Hulâsa; vukuâttan ibret almayan kavmi Allahü Tealâ'nın kendi vatanlarında veya müsaferet hallerinde veyahut bir takım âfetlerle alettedric muâhaze edeceği ve gazab-ı ilâhinin tedriç suretiyle gelmesi lutuf ve merhamet-i ilâhiye eseri olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirleri envâ'-ı azapla muazzap edeceğini beyandan sonra o azapla muazzap etmeye kaadir olduğunu ispat etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ يَتَفَيَّأُ ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِّلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Müşrikler küfrüzere ısrar ederler de Allah'ın halkettiği şeylere nazar edip görmezler mi, Allah'ın kudretini halkettiği mahlûkattan istidlâl etmezler mi ki o mahlûkat Allah'a secde eder oldukları halde gölgeleri sağdan sola ve soldan sağa meyleder. Bunlara nazar edip ibret almazlar mı? Halbuki o mahlûkat gölgeleriyle beraber secde suretinde Allah'a tezellül ve tevazu' ve kemâl-i itaatla devran ederler.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette *r u ' y e t ; ibret nazarıyla bakmaktır.* Çünkü nazardan maksad-ı asli ibrettir. Allah'ın her halkettiği cismin müteaddid gölgeleri olduğuna işaret için *z i l â l ; cemi'* sıygasıyla varid olmuştur. Çünkü gölge şemse tâbi' olduğundan sabah vakti mağrib cihetine, akşam vakti meşrik cihetine ve öğle vakti şimal cihetine döner. *G ö l g e n i n s e c d e s i* yle murad; *kemâl-i itaat ve inkıyadından ibarettir.* Çünkü gölge; zevilukulden olmadığı cihetle hakîkî secde gölgede tasavvur olunmaz ve lâkin mükellef olan kimsenin

Rabbisine kemâl-i itaatını izhar için tevazuun en nihayesi olan yere kapanmakla secde ettiği gibi gölge de yere döşenip azamet-i İlâhiye karşısında kemâl-i itaat üzere bulunmasından secdeyle ta'bir olunmuştur.

Mahlûkatın tevazularının devamına işaret için devama delâlet eden cümle-i ismiyeyle varid olmuştur. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile (يتفيؤا) (يميل) manâsınadır. Yani «Gölgeler güneşin 'aksine meyleder, döner» demektir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile kâfirlerin Allahü Tealâ'nın bu kadar acaip ve garaip üzere müştemil olan mahlûkatına nazar edip ibret almamaları ve gazab-ı İlâhiden korkmamaları emr-i münker olduğuna işaret için âyetin evvelinde inkâra delâlet eden hemze-i istifham varid olmuştur.

Hulâsa; akıl sahibi olmadıkları cihetle tekâlife mahâl olmayan ecsamın gölgeleri emr-i ilâhiye imtisale âmâde ve her vakıt kudret-i ilâhiye altında ezilmekle yere döşenmiş olduğunu görüp insanların onlardan ibret almaları lâzım olduğu halde ibret almamaları erbab-ı akıl indinde münkerattan olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ gölgelerin secde şeklinde inkıyadlarını beyandan sonra her şeyin inkıyadını beyan etmek üzere :

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde mevcut mahlûkat ve bilhassa hayvanat ve melekler Allahü Tealâ'ya secde ederler, halbuki onlar secdelerinde asla kibretmezler.]

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

[Onlar üst cihetlerinden nazil olması muhtemel olan azaptan

Rablerinin gazabından korkarlar ve emrolundukları şeyi işlerler, aslâ muhalefet etmezler.]

Yani; müşrikler nasıl oluyor ki Allah'a itaatı terkle isyan ederler? Halbuki semâvât ve arzda olan cümle ziruh ve melekler Allah'a itaat-ı kâmileyle itaat ve emr-i İlâhiye inkıyad-ı tamla inkıyad ederler ve üst taraflarından gelmesi muhtemel olan Rablerinin gazabından korkarlar ve devam üzere emrolundukları ibadeti işlerler ve hiç bir sebep ve bahaneyle ibadeti terketmezler.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile secdenin *iki manâsı* vardır :

Birincisi; Allah'a ibadettir. Ehl-i imanın ve meleklerin Allah'a secdeleri bu kabildendir.

İkincisi; itaat ve inkıyaddır. Mükellef olmayan mahlûkat-ı sairenin inkıyadları bu kabildendir. Bu makamda zevilukule nispetle manâ-yı evvel ve zevil ukulün gayrıya nispetle manâ-yı sânî muraddır. Zira; her ikisinin merciileri mevcuttur. Binaenaleyh; yalnız manânın birine tahsisine lüzum yoktur.

Beyzâvî'nin beyanı vechile meleklerin mükellef olduklarına bu âyet delâlet eder. Çünkü «Emrolunduklarını işlerler» demek, mükellef ve bazı ibadatla me'mur olduklarını beyan etmektir. Emrolundukları şeyleri tamamen işlemeleri nehyolundukları şeylerden içtinabı müştelzim olduğundan emirle iktifa olunmuştur. İstikbar etmemek ve her emrolunduklarını işlediklerini beyan etmek meleklerin ma'sum olduklarına delâlet ettiği gibi İblis'in melek olmadığına dahi delâlet eder. Çünkü İblis; ibadet-i İlâhiyeden istikbar etti ve emr-i İlâhiye karşı geldi. Şu halde eğer melek olsa isyan etmezdi. Harut ve Marut hakkında bazı kitaplarda isyanlarına dair yazılan şeylerin tamamen yalan ve batıl olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; onlar melektir, melekte ise isyan yoktur. Ancak birinci cildin 190. sayfasında beyan olunduğu vechile Harut'la Marut'un nâsa sihir ta'lim etmeleri, nâsı imtihan için olduğu gibi o zamanda sâhirler nübüvvet davasında bulundukları için nâsın sihri bilip mucize olmadığını anlamaları ve sihirle mu'cize beynini tefrik lâzım gelip nâs sahirlerin sihrini mucize zanniyle sahirleri nebi tanımamaları için Cenab-ı Hakkın emriyle gelip nâsa be-

şer suretinde hakikatı bildirdiklerinden onlar hakkında şu suretle bazı maslahat ve hikmete binaen sihir ta'limi isyan değildir.

***

Vâcip Tealâ gerek âlem-i revahın ve gerek âlem-i ecsamın cümlesinin itaatlarını beyandan sonra zat-ı ülûhiyetinin vâhid-i hakîkî olduğunu beyan etmek üzere :

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kullarına «İki ma'bud ittihaz etmeyin. Zira; ma'budunuz birdir. Ma'bud bir olunca korkunuzu ancak bana hasredin, benden gayrıdan korkmayın» dedi.]

وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدّ۪ينُ وَاصِبًا

[Halbuki semâvât ve arzda olan mahlûkatın cümlesi Allah'ındır, daim ve vâcip olarak din ve itaat Allah'a mahsustur. Allah'ın gayrı bihakkın itaat ve ibadet edecek kimse yoktur.]

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾

[Allah'ın vahdaniyetini bilince Allah'ın gayrıya mı ittika edersiniz?]

Yani; Allahü Tealâ kullarına tarik-ı tevhidi beyan etmek suretiyle dedi ki «Ey mükellef olan insanlar! İki ilâh itikad etmeyin. Zira; ma'budunuz birdir ve o bir olan ma'bud da benim. Binaenaleyh; korkunuzu ancak bana hasredin, benden gayrı mahlûkatımdan korkmayın». Zira; korkmaya lâyık ma'bud-u hakîkî olan Allahü Tealâ'dır. Çünkü; semâvât ve arzda olan mahlûkatın cümlesi onundur. Binaenaleyh; hepsinde tasarruf Allah'a mahsus olunca her hangisinden korksanız onun kuvvet ve kudreti Allah'ın yed-i kudretinde olduğu cihetle onu size musallat kılacak Allahü Tealâ

olduğu gibi onun şerrinden sizi muhafaza edecek yine Allahü Tealâ'dır. Şu halde korkmaya lâyık ancak Allahü Tealâ'dır. Halbuki din ve itaat, vâcip olduğu halde Allah'a mahsustur, Allah'ın gayrı bir din sahibi yoktur. Allah'ın vahdaniyetini bildiniz de Allah'ın gayrıdan mı korkuyor ve Allah'ın gayrıya mı ittika ediyorsunuz? Mahlûkatın cümlesi Allah'ın olduğunu bildikten sonra bir takım âcizlerden korkmanız doğru mudur? Bu haliniz taaccübe şayan değil midir, nasıl oluyor ki aklın harici şeyleri irtikâb edersiniz. Zira; cümle ni'metleri ihsan eden ve envâ'-ı azapla azabetmeye kaadir olan Allahü Tealâ'yı bırakıp da bir takım âciz mahlûkata baş eğmek akıl şanı mıdır ve gülünç bir manzara değil midir? Kaadir olan Allahü Tealâ'dan korkmayıp da mahlûkattan endişe etmek tekdire lâyık bir hâl olduğuna işaret için Cenab-ı Hak tevbihe delâlet eden istifhamla irad buyurmuştur.

(فارهبون) *Rehb; hüzün ve ıztırapla korkmaktır.* Binaenaleyh; abdiçin ancak Allahü Tealâ'dan korkup başkasından korkmamak lâzım olduğuna işaret zımnında Vâcip Tealâ zatını takdimle (فإياي فارهبون) buyurmuştur. Beyzâvî'nin beyanı vechile gaybetten tekellüme iltifat tehdidde mübalâğa ve maksudu tasrih içindir. Zira maksad-ı asli; ancak Allah'tan korkmaktır. (واصبا) (دائما) manâsınadır ki *din, ibadet ve taat* demektir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Devamlı ibadet Allahü Tealâ'ya mahsustur, Allah'ın gayrıya ibadet olunmaz] demektir. Din *ceza* manâsına olduğuna nazaran «Devam üzere kulunu cezalandırmak Allahü Tealâ'ya mahsus» demektir. Çünkü; Allah'a ibadet eden devamlı ibadet eder ve Allah'ın verdiği sevap devamlı olur, amma Allah'ın gayrıya itaat eden kimsenin ibadeti o gayrın helâkiyle kesildiği ve itaat ettiği kimse ihsan etse devamı olmadığı gibi azab etse azabı da devam etmez. Çünkü; kendi zatında devamı olmayan bir mahlûkun gazabında ve ihsanında dahi devam olmayacağı tabiidir.

Ma'budu iki itikad etmek gayet çirkin bir şey olduğuna işaret için *iki* manâsını ifade eden (إلهين) lâfzından sonra te'kid için (اثنين) lâfzı varid olmuştur. Bilûmum ihtiyaç Vâcip Tealâ'nın ihsanıyla ve cemi-i mekruhat onun iânesiyle mündefi' olduğu-

na işaret için vahdaniyetini beyandan sonra ancak zat-ı ülûhiyetinden korkmak lâzım olduğunu beyan etmiştir.

Hulâsa; hakîkî ma'budun bir ve ma'budu müteaddid itikad etmek çirkin ve batıl ve Allah'ın azabı medid ve gazabı şedid olup azabından hiç bir kimse âharı kurtaramadığı cihetle korkmaya lâyık ancak Allahü Tealâ olduğu, yerde ve gökte olan mahlûkat Allah'ın olduğu cihetle onlarda tasarruf Allah'a mahsus olup, Allah'ın dini ve zatına ibadet devamlı ve vâcip olduğu gibi azabı da devamlı bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetini, cümle mahlûkat kendine muhtaç olduğunu, havfetmeye lâyık ancak zat-ı ülûhiyet olup onun gayrıdan havf edenlerin halleri taaccübe şayan bulunduğunu beyan ettiği gibi insanların nail oldukları ni'metlerin cümlesi Allahü Tealâ'dan olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Size vasıl olan her ni'met Allah'tandır.]

ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴿٥٣﴾

[Size ni'metin vusulünden sonra bir zarar isabet ederse yüksek sada ile ancak Allah'a duâ ve ona iltica edersiniz.]

ثُمَّ اِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا اٰتَيْنَاهُمْ

[Size zarar isabet ettikten sonra Allahü Tealâ o zararı sizden kaldırdığında bir de görülür ki sizden bir fırka kendilerine verilen ni'metlere küfretmek için Rablerine şirkederler.]

Yani; sıhhat-ı beden, vüs'at-ı rızık, ucuzluk, diyanet-i İslâmiye, evlâd ve emvâl gibi her ne ki nimet kabilinden size vasıl olursa o ni'metlerin cümlesi Allah'ın fazl u ihsanıdır. Binaenaleyh; her ni'metin şükrünü eda etmek üzerinize vâciptir. Bu misilli ni'-metler size vasıl olduktan sonra sıhhat mukabilinde hastalık, bolluk mukabilinde darlık, ucuzluk mukabilinde kıtlık gibi size bir zarar isabet ettiğinde büyük sesle Allah'a iltica eder ve ondan o zararın def'ini ister ve inayetine dehalet edersiniz. Sizin kemâl-i ihlâsla istirhamınızdan sonra Allahü Tealâ o zararı sizden kaldırınca görülür ki sizden bir fırka Allah'ın onlara verdiği ni'metlere küfretmek için Rablerine şirkederler. Çünkü; o zararın izalesini esbab-ı âdiyeye nispet eder ve âciz putlara ibadet ederler.

(تَجْـَٔرُونَ)) *ref'-i savt ve kemâl-i hüzünle duâ ederler* demektir. Zarar isabet ettiğinde şiddetle duâ eylemek ve Allah'a iltica etmek insanlarda umumidir. Zararın izalesinden sonra insanlardan bazıları küfrederse de bazıları imanda sebat ve ibadete devam edeceklerine âyet-i celilede işaret olunmuştur. Çünkü şirkedenlerin bir fırka olduğunu beyan etmek; diğerlerinin iman ve ibadetlerinde devam edeceklerini beyan etmektir. Belânın isabetinde devam üzere istirhamatta bulunduklarına işaret için âyette istimrara delâlet eden (تَجْـَٔرُونَ) muzari' sıyğasıyla varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyet imanın mahlûk olduğuna delâlet eder. Zira iman; ni'met olup her ni'met de Allah'ın halkıyla olduğu cihetle iman da Allah'ın halkıyladır.

Hulâsa; insanların nail olduğu cümle nimetler Allah'tan olduğu, insana bir zarar isabet ederse hemen vakit geçirmeden Allahü Tealâ'ya duâ edip zararın izalesini istirham ettiği ve zarar kalktıktan sonra insanlardan bazılarının küfrettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

[Ey kâfirler! Haliniz ni'mete karşı küfretmek olunca gurur ve sürurunuzda yaşayın ve size verilen nimetlerle intifâ' edin. Elbette bu halinizin fenalığını ve âkıbetin vehametini yakında bilirsiniz.]

Çünkü; ni'metin şükrünü bilmeyen kimse o ni'metten mahrum olmaya mahkûm olduğu gibi şükrü terkinden dolayı ebedî azaba müstehak olduğunu elbette bilirsiniz. Şu halde bu âyette ni'met-i dünya ile temettu' ve taayyüşle emir; tehdid içindir. Yani «Elinizden geleni durmayın, işleyin, fakat âkıbetini bilir ve elbette nedamet edersiniz. Binaenaleyh; işleyeceğinizi işleyin ve lâkin neticesini düşünün. Zira; hatanızı bileceksiniz velâkin fayda etmeyecek» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahval-i fasidelerini beyandan sonra batıl sözlerinden bazılarını beyan etmek üzere :

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ

buyuruyor.

[Müşrikler ilimden eser olmayan putlarına bizim onlara verdiğimiz rızıktan nasip kılarlar.]

تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki elbette siz iftira ettiğiniz şeylerden suâl olunursunuz.]

Yani; müşriklerin aklın harici batıl itikadlarından birisi de ilim ve idrakten hali ve cemadat kabilinden olan putlara bizim onlara verdiğimiz rızıklardan nasip alırlar ve «Bizim rızkımızı veren putlardır» demekle iftira ederler. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki sizin, ni'metlerimizi putarınıza isnad ederek yaptığınız iftiradan elbette suâl olunursunuz ve itikad-ı batılınızın cezasını görürsünüz.

Kâfirlerin ekinlerinden, bağlarından ve hayvanlarından Allah'ın verdiği rızkı putların verdiğini itikad ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurdu ve putların ilimden hâlî olduklarını beyanla hamakatlarına işaret etti. Çünkü; putlar kendi elleriyle taştan ve ağaçtan yapma cemadat kabilinden olduğu cihetle onlarda idrakten eser olmadığı gibi rızık vermeye kaadir olmadıkları

halde onların rızıklarını verdiğini itikad etmek kadar hamakat tasavvur olunmaz. Binaenaleyh; bu gibi isnadatın iftira olduğu beyan olunmuştur.

Şu manâ *n a s i p* le murad; *putların verdiğini itikad ettikleri rızıklar* olduğuna nazarandır. Amma nasiple murad; *kâfirlerin putlara kurban kestikleri ve putların namına sadaka ettikleri malları olmak* ihtimali olduğuna nazaran *manâ-yı nazım*: [Kâfirler merzuk oldukları rızıklarından putlara kurban keserler ve sadaka verirler ve bu suretle rızıklarından bir miktarını onlara ayırırlar] demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin itikad-ı batıllarından bazı âharı beyan etmek üzere:

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Kâfirler kızları Allah'a tahsis ederler. Allahü Tealâ kızları veled ittihazından münezzeh oldu ve kendileri için arzularına muvafık olan oğlanları tahsis ederler.]

Yani; şerikten ve nazirden münezzeh olan Allahü Tealâ'ya kâfirlerin iftiralarından birisi de «Kızlar Allahü Tealâ'nın evlâdıdır» derler ve meleklerin Allah'ın kızları olduğunu itikad ve bu davalarını da meleklerin taife-i nisvan gibi mestur olmalarıyla istidlâl ederler. Halbuki Allahü Tealâ onların isnad ettikleri veled ittihaz etmek ve sair nevakıstan münezzehtir ve kendileri arzularına muvafık olan oğlanları kendilerine tahsis ederler. Çünkü oğlan evlâdı bilûmum insanların nazarında kız evlâdından daha kıymetli olduğundan Mekkeliler «Oğlan evlâdı olmak insanlara mahsustur. Allah'ın oğlu yoktur. Melekler kızlarıdır» demekle vâki' olan iftiralarını Allahü Tealâ bu âyette beyan buyurmuş ve bu gibi iftiralardan münezzeh olduğunu (سُبْحَانَهُ) lâfzıyla tasrih etmiştir. Zira; (سُبْحَانَهُ) lâfzı zat-ı ülûhiyeti nekaaisten tenzihe delâlet ettiği gibi kâfirlerin şu iftiralarının taaccübe şayan olduğuna işa-

retle işitenleri taaccübe sevketmektir. Çünkü; insanların garaipten bir şey işitince (سبحانه) lâfzıyla taaccüplerini izhar etmeleri âdetleridir. Nekaisten tenzih olduğu gibi Allah'a veled ve bilhassa kız evlâdını isnad edenlerin hamakatlarına dahi işaret olunmuştur. Zira; veled ittihazı bir ihtiyaca mebni olup Allahü Tealâ cümle âlemin halikı ve bilûmum mahlûkatın maliki olduğu cihetle ihtiyaçtan münezzeh bir ganiyy-i mutlak olan zat-ı ecell ü a'lâya veled isnad etmekten daha ziyade bir hamakat olamaz.

وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ۝٥٨

[Onlardan birisi kız evlâdıyla tebşir olunduğunda yüzü kararır ve çocuğun kız olduğuna gayet buğz eder.]

يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُٓوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ

[Hatta tebşir olunduğu kız evlâdının kötülüğünden kendi kavminden saklar ve setreder, kendi de gizlenir, kavmine görünmez, ne yapacağını düşünür ve derin düşünceye dalar.]

اَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ اَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ اَلَا سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ۝٥٩

[Düşüncesinin neticesi şöyle olur. O tebşir olunduğu çocuğu zillet üzere tutsun, halka karşı utanmak ve arlanmakla beraber beslesin büyütsün mü veyahut toprağa gömsün, izini kaybetsin mi? Bu cihetlerini tefekkür eder. Âgâh olun ki müşriklerin kızları Allah'a ve oğlanları kendilerine tahsis etmek ve kız evlâdından arlanmak, halktan saklamak, herkesten utanarak büyütmek veyahut toprağa gömmekle hükümleri ne kadar kötü oldu.]

Yani; zaman-ı cahiliyede müşriklerden birisi hareminin kız doğurduğu haber verilmekle tebşir olunduğunda kemâl-i kederinden yüzü siyah olur ve kız doğurduğundan dolayı haremine son derece buğz ederdi ve yeni doğan biçare masuma buğz edici olduğu halde sevmediğini yüzünde izhar eder ve kız olduğu için ar addettiğinden çocuğu kavminden saklar ve günlerce düşünür. O ço-

cuğu diri olduğu halde toprağa gömsün, ârından kurtulsun mu, yoksa arlanıp kendi hakkında zillet olduğunu itikad ederek beslesin, büyütsün mü? Fakat âgâh ve mütenebbih olun ki onların bu gibi hükümleri nekadar çirkin oldu. Zira Allah'ın verdiği ni'mete buğzetmek; irade-i ilâhiye ve hikmeti sübhaniyeye karşı itiraz olduğundan elbette çirkindir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile zaman-ı cahiliyede hareminin hamli yaklaşan kimse zuhur edecek çocuğun oğlan veya kız olduğu taayyün edinceye kadar nâstan saklanır. Oğlan doğarsa kemâl-i ferah ve sürurla nâsa ilân ve kendisi için o oğlanı bir şeref addederdi. Eğer kız olursa gayet mahzun olarak ne yapacağını şaşırır ve günlerce düşünürdü. Bazıları ar ve zillet addederek besler, büyütür ve bazıları da kavmine göstermeden diri diri biçare ma'sumu toprağa gömer ve kendi itikadınca o kızdan arız olan ar belâsından kurtulmuş olurdu. Bu âdet-i kerihenin sebebi (سبحان الذى) Sûresinde beyan olunacağı vechile fukaralıkdan, nafakasından ve düşman eline esir düşmekten veyahut küfvüne verememekten korkmaktır. Hatta besleyip büyüttüklerini eski elbiselerle deve ve koyun gütmekte istihdamla hakaret ederlerdi.

Nisâbûrî ve Fahri Râzi'nin beyanları vechile kız çocuğunu öldürmekte âdetleri muhtelifti. Bazıları diri diri toprağa gömer, bazıları yüksek mahalden atar, bazıları suya garkeder ve bazıları kuzu boğazlar gibi boğazlarlardı. Lâkin ekserisinin âdetleri toprağa gömmek olduğu cihetle âyette yalnız toprağa gömdükleri zikrolunmuştur. Halbuki tabiat-ı insanda evlât mahbuptur. İnsanın tab'ında muhabbet ettiği bir şeyden arlanmak ve doğuran kadının elinde bir şey olmadığı halde ona buğz etmek ve çocuğun meydana gelmesindeki esbapta kadınla beraber kendisi de müşterek olduğunu unutarak çocuğu yalnız kadına mal etmek ve o çocuktan arlanmak ve hiç kusuru olmayan çocuğa hakaaret etmek o zamanın vahşet-i âdâtındandı. İşte şeriat-ı İslâmiye bu gibi kerih âdetleri kökünden kaldırmıştır. Bu cinayetleri irtikâb edenleri mes'ûl edip çocukların intikamını alacağını Cenab-ı Hak (واذا المؤدة سئلت .) âyetiyle beyan buyurmuştur.

(يتوارى) *örter ve saklar* manâsınadır. Bu makamda *doğan çocuğunu saklar* manâsına olduğu gibi *kendi de kavminden utanmasına binaen saklanır* demek ihtimali de vardır (هون) *zillet* demektir. (ام يدسه) *d e s s ; bir şeyi diğer şey içinde gizlemek ve gömmektir.*

Hulâsa; müşriklerin «Allah'ın oğlu yoktur kız evlâdı vardır. Melekler onun kızlarıdır» dedikleri, kendileri oğlan evlâdına malik olduklarını maaliftihar beyan ettikleri, haremlerinin kız doğurduğu haber verildiğinde kalplerinin kederi yüzlerine ârız olup siyahlandığı, gerek doğan çocuğa ve gerek doğuran kadına şiddetle buğz ettikleri, hatta çocuğu saklayıp ahaliye göstermedikleri, günlerce ne yapacağını düşündükleri, düşünmelerinin neticesi ya zilletle beraber o kızı besleyip büyütmek veyahut toprağa gömmek olduğu ve bu gibi hükümlerinin gayet çirkin olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zaman-ı cahiliyede müşriklerin kötü âdetlerinden bazılarını beyan ettiği gibi mutlaka âhirete iman etmeyenlerin sıfatlarını ve kendi sıfatını dahi beyan etmek üzere :

لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ

buyuruyor.

[Âhirete iman etmeyenler için kötü sıfatlar vardır.]

وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْأَعْلٰى

[Allah için sıfatın en alâsı vardır.]

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾

[Allahü Tealâ cümle mevcudata galip ve bilûmum ef'âli hikmete muvafık bir hakîmdir.]

Yani; âhirete iman etmeyen kâfirlerin kendilerine oğlan evlâdını ve Allah'a kız evlâdını tahsis etmek ve kız evlâdından ârlanıp öldürmek gibi kötü sıfatları vardır, Allahü Teâlâ için velet ve zevce gibi emmare-i hudus ve noksan olan şeyleri ittihaz etmekten münezzeh olmak ve makam-ı vahdaniyet gibi sıfat-ı kemâlin cemiiyle muttasıf olmak gibi sıfat-ı âliye vardır. Halbuki Allahü Tealâ cümleye galip ve ef'âli hikmeti cami' bir uludur.

Kâfirlerin şu sıfat-ı kabihalarla muttasıf olmalarının ve bu aklın hilâfı cinayetleri irtikâplarının sebebi; âhirete iman etmemeleri olduğunu beyan için âyette ism-i mevsul varid olmuştur. Çünkü; mercii sebkettiği cihetle zamir makamı olduğundan (لهم مثل السوء) denilse olabilirdi ve onlar için kötü sıfat olduğu beyan olunmuş olur ve maksadı da ifade ederdi. Zira maksat; kâfirlerin kötü sıfat sahipleri olduğunu beyandır. Lâkin bu kötü sıfatları irtikâplarının sebebi olduğu beyan olunmazdı. Ancak (لهم) zamiri yerine (الذين) ism-i mevsulü gelince bir sılaya muhtaç olup sılası da (لايؤمنون بالآخرة) olunca bu gibi çirkin sıfatları irtikâplarının sebebi âhirete adem-i imanları olduğu beyan olunmuş ve âhirete iman etmemek envâ'-ı cinayatı irtikâba sebep olacağına dahi işaret edilmiştir.

Bu âyet; *üç hükmü camidir.* B i r i n c i s i ; *âhirete iman etmeyenlerin sıfatlarının kötü olduğu,* i k i n c i s i ; *Allahü Tealâ'nın sıfatları en âlî olduğu,* ü ç ü n c ü s ü ; *Allahü Tealâ'nın aziz ve hakîm olduğudur.*

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin cinayetlerini beyandan sonra lutf-u ilâhi olarak azaplarını tehir ettiğini beyan etmek üzere:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ zulümleri sebebiyle nâsı muâhaze etmiş

olsaydı yeryüzünde hiç bir hayvan terketmezdi ve lâkin Allahü Tealâ muayyen bir vakte kadar onların helâklerini te'hir eder.]

فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

[Onların ecelleri geldiğinde ecellerinden azıcık bir saat takaddüm veya taahhur etmezler.]

Yani; Allahü Tealâ aziz ve hakîmdir. Binaenaleyh; kullarını günahları sebebiyle derhal muâhaze etmez, müsaade eder. Eğer Allahü Tealâ ahdlerini nisyan eden insanları zulümleri sebebiyle derhâl muâhaze etmiş olsaydı yeryüzünde hareket etmek şanından olan hiç bir ziruh terketmez, hepsini helâk ederdi ve lâkin Allahü Tealâ lutf u ihsan olarak muayyen bir vakte kadar onların helâklerini te'hir eder ki bazıları ıslah-ı nefseder, tâib ü müstağfir olur. Allahü Tealâ ma'siyetleri sebebiyle derhal ihlâk etmeyip ecel-i muayyenlerine te'hir edince ecel-i muayyenleri geldiğinde ne bir saat ileri ve ne bir saat geri asla takaddüm ve taahhur etmez. Hemen ilm-i ilâhide taayyün eden dakikada helâk olurlar.

Nisâbûrî ve İmam-ı Katade'den naklen Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile ma'siyetleri sebebiyle nasın ve hayvanatın küllisinin helâki Hz. Nuh zamanında bir defa vâki olmuş ve nesli ibka için ancak Nuh (A.S.) ın gemisinde olanlar kalmıştır. «Hayvanat-ı sairenin günahları olmadığı halde insanların zulmü sebebiyle onlar niçin helâk olunur?» suâline cevap; «Hayvanlar insanların menfaatleri için halkolunduklarından insanlar olmayınca hayvanlar da bir fayda ve maksat kalmadığı cihetle insanlar gidince onlar da gider» demektir. Şu, halde hayvanların helâkleri günah sahipleri olduğundan değildir, belki onlarla intifâ' edecekler kalmadığındandır, intifâ' olunmaz gibi görünen hayvanlarda dahi kiminin derisinden, kiminin kılından ve kiminin yağından elbette insanın intifâ'ı vardır ve bazılarında da bizim bilmediğimiz bir çok maslahat vardır. O maslahat insanlara ait olduğundan insanlar gitmiş olsa insanların maslahatına ait yaratılan hayvanat da gider demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyet; mazarrat olan şeyin

küllisi haram olduğuna delâlet eder. Zira zulüm; envâ'-ı mazarrata şamildir. Amma mazarrat gerek kişinin kendi nefsine ve gerek gayra olsun mutlaka zarar ve zulüm, haramdır. Ancak zaruret messederse veyahut eşeddini def için ahaffi ihtiyar kabilinden olursa haram olan şey bazan mübah kılınır. Çünkü; iki zarar cem'olunduğunda eşeddini defetmek için ahaffini irtikâb etmek meşru'dur.

Âyetin manâsı: [Eğer Allahü Tealâ zulümleri sebebiyle nası muâhaze etseydi arz üzerinde kimse bırakmazdı ve lâkin muahaze etmedi] demektir. Çünkü; muâhazeyle küllisini ihlâk etse nesl-i Âdem munkariz olur ve kıyametten evvel dünyada kimse kalmazdı. Zira; her insanın ecdadında elbette bir zalim bulunur. O zalim zulmüyle helâk olsa evlâdı ve ahfadı olmazdı. Halbuki helâk olmadığından bir çok evlât ve ahfadı bulunuyor, her şahısta bu manâ mutasavver olunca eğer herkes kendi zulmüyle helâk olsa dünyada insandan bir fert kalmazdı. Halbuki vukuât bunun aksini ispat ediyor. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak zulmeden zalimleri derhal ihlâk etmez, bazı belâya ile müptelâ kılar ve insafa davet eder. Vakt-i merhunu gelince ihlâk eder. Amma bir kavmin ekserisinin zulmü sebebiyle küllisi helâk olduğu dahi çoktur. Onlardan zalim olanlar zulümleri sebebiyle helâk olduğu gibi zalim olmayanlar da iptilâ kabilinden helâk olurlar. Bu misilli helâk; günahı olanlar haklarında azap, günahı olmayanlar haklarında terfi-i derecattır.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin batıl itikadlarından bazı âharı dahi beyan etmek üzere:

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ

buyuruyor.

[Kâfirler kerih görüp nefret ettikleri kız evlâdını Allahü Tealâ için kılarlar.]

وَتَصِفُ اَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰى

[Ve kızlar Allah'ın, oğlanlar kendilerinin olduğunu söylemekle lisanlarını yalanla muttasıf kıldıkları gibi Cennet'i A'lâ kendilerinin olduğunu iddia etmekle dahi lisanlarını yalana boyarlar.]

لَاجَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ

[Şüphesiz onlar için Cehennem ateşi vardır.]

وَاَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

[Ve onlar sair Cehennem'e gireceklerinden evvel girecekler ve onların önünde gideceklerdir.]

Yani; müşrikler riyasette kendilerine iştirak edeni sevmedikleri ve şerik kabul etmedikleri halde Allahü Tealâ'ya putları şerik kılarlar ve kız evlâdını kendileri sevmez, melekler Allah'ın kızları olduğunu itikad ederler, lisanlarıyla yalan söylerler ve «Muhammed (S.A.) ın beyan ettiği âhiret doğruysa Cennet bize mahsustur» demekle Cennet'in kendilerinin olduğunu iddia ederler. Şüphe yok ki Cehennem ateşi ebedî olarak onlara yani kâfirlere mahsustur, onlar şirk ve sair maâsîye herkesten evvel ikdam ettiklerinden Cehennem'e gidenlerin mukaddemi olurlar. Çünkü; küfürde ifrat ettiklerinden herkesten evvel Cehennem'e gireceklerdir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyetde hüsnâ ile murad; *oğul evlâdıdır*. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Oğul evlâdı bize mahsustur demekle lisanları yalan söyler] demektir. Yahut hüsna; *fevz ü felâh* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Mezheb-i hak üzere olduğumuzdan dolayı rıza-yı ilâhiye nail olmak, fevz ü felâh bulmak ve âhirette derecata vasıl olmak bize mahsustur demekle lisanları yalan söyler] demektir.

Arapların bir kısm-ı mühimmi âhireti ikrar ederler. Hatta birisi vefat ettiğinde develerinin en a'lâsından birini kabrinin üzerine bağlarlar, deve ölünceye kadar kalır. Meyyit kıyamette kabrinden kalktığında deve de beraber kalkıp binit olacağını itikad ederlerdi. Kâfirlerin «Cennet bize mahsus» dediklerine mukabil

Allahü Tealâ şüphesiz Cehennem'in onlara mahsus olduğunu beyan etmiş ve binaenaleyh iddiaları kendilerine reddolunmuştur.

Hulâsa; kâfirlerin kendilerine kerih gördükleri kızları Allah'a tahsis ve sevdikleri oğlan evlâdının kendilerine mahsus olduğunu iddia ettikleri, bu cihetle lisanlarının yalan söylediği, Cennet'in kendilerine mahsus olduğunu iddialarına karşı şüphesiz Cehennem ateşinin onlara mahsus olduğu beyan olunduğu ve müşriklerin Cehennem'e herkesin önünde gidecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin şu beyan olunan halleri yalnız Resulullah'ın kavmine mahsus olmayıp geçmiş milletlerde dahi aynı hal olduğunu beyanla resulünü tesliye etmek üzere:

تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki biz senden evvel geçen ümmetlere resul gönderdik. Resuller tarik-ı hakkı beyan edince şeytan onlara amellerini tezyin etti. Binaenaleyh; şeytan o günde onların dostlarıdır, halbuki onlar için azab-ı elim vardır.]

Yani; habibim! Sen kavminden gördüğün muâmeleye mahzun olma. Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki biz senden evvel geçen ümmetlerin aralarında vâki' olan kavga, nizâ', zulm ü taaddi gibi zuhur eden fena işleriyle adaletten çıkarak intizam-ı âlemi haleldar ettiklerinde hallerini ıslah için muhakkak resuller gönderdik. Resuller onları tarik-ı hakka davet ve adalete ithal etmek istediklerinde şeytan onların çirkin amellerini kendilerine güzel gösterdi, küfür ve sair cinayetlerine devam ettiler. Zira; şeytan'ın iğfalâtına aldandılar. Binaenaleyh; şeytan dünyada onların dostları oldu ki onun dostluğunda devam ettiler. Halbuki âhirette onlar için elem verici azap vardır.

Beyzâvî'nin beyanı vechile *şeytan'ın onlara amellerini tezyin zamanından* yevm ile tabir olundu ki dünya demektir. Çünkü amellerini tezyin; dünyada olur, âhirette olamaz. Fahri Râzi ve Kazî'-nin beyanları vechile (وليهم) zamiri ümem-i salifeye râci' olmak ihtimali olduğu gibi Kureyş kavmine râci' olmak ihtimali de vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şeytan ümem-i salifenin amellerini zamanlarında tezyin ettiği gibi bugün ve şu zamanda şeytan Kureyş kabilesinin dahi dostlarıdır. Binaenaleyh; nasıl ki ümem-i salifeyi aldattı, bunları da aldatıyor. Şu halde geçmiş milletler şeytan'ı dost ittihaz etmekle helâk oldular. Bunların da âkıbetleri helâktir ki habibim! Kavmin seni tekziplerine mahzun olma. Zira; resullerini tekzibetmek senin kavmine mahsus olmadığı gibi tekzibolunmak da sana mahsus değildir] demektir.

Hulâsa; Resulullah'tan evvel ümem-i salifeye resuller gönderildiği, şeytan'ın onlara amellerini tezyin ettiği, şeytan onların dostları olduğu, onlar için âhirette azab-ı elim bulunduğu ve Kureyş'in hali de böylece olduğu bu âyetin fevaidi cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resullerini tekzib edenlerin âkıbetleri helâk olduğunu ba'delbeyan Kur'an'ı inzâl etmekten maksadı beyan etmek üzere :

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Habibim! Senin üzerine biz Kur'an kitabını hiç bir maksada mebni inzâl etmedik, illâ ihtilâf ettikleri emr-i din ve ahval-i âhireti senin nâsa beyan etmek maksadına mebni inzâl ettik. İman eden kavme doğru yolu ta'rif eden ihsan-ı İlâhi olduğu halde inzâl ettik.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Biz envâ'-ı ahkâmı ve geçmiş mil-

letlerin ahvalini câmi' olan kitabımızı sana inzâl etmedik, ancak senin nâsa şol meseleyi beyan etmen için inzâl ettik ki o meselede nâs ihtilâf ettiler ve mümin olan kavme tarik-ı hakkı gösterir ve ihsan-ı ilâhi olsun için gönderdik.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları vechile nâsın ihtilâf ettikleri mesail; *tevhide, kaza ve kadere, ahval-i âhirete, hill ü hurmete dair insanların ef'âline müteallik ahkâmdır.* Kur'an'dan intifâ' edenler; *iman eden kimseler* olduğuna binaen Kur'an'ın hidayet ve rahmet olması kavm-i mümine tahsis olunmuştur. Yoksa Kur'an'ın *alelıtlak doğru yolu göstermek* manâsına olan hidayeti umuma aittir, yalnız müminlere mahsus değildir. Çünkü; herkese doğru yolu gösterir ve lâkin intifâ' edenler kabul eden müminlerdir. Zira; iman etmeyenler menfaat şöyle dursun adem-i imanlarından dolayı mazarrat göreceklerdir.

Hulâsa Kur'an'ı inzâlden maksad; Resulullah'ın nâsa ihtilâf ettikleri emr-i dini beyan etmesi ve Kur'an'ın müminlere ayn-ı hidayet ve rahmet olduğu bu âyetin fevaidi cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın fevaidini beyandan sonra vahdaniyetine delâlet eden delilleri beyan etmek üzere :

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sema cihetinden yağmur sularını inzâl etti ve o sular sebebiyle kuruduktan sonra ölmüş ceset menzilinde olan arzı otlar, ekinler bitirmekle ihya etti. İşte şu semadan rahmeti inzal ve onun suyuyla arzı ihya etmesinde hakkı işiten kavmiçin halikın vücuduna ve vahdaniyetine alâmet-i azîme vardır.]

Çünkü; semanın fevk cihetinde bulutlar vasıtasıyla yağmur yağacak bir halde olması ve o rahmeti arzın ihtiyacına göre inzâl edip arzı ihya etmesinde ve arzın kuruyup intifâ'a salâhiyeti kalmadığı bir zamanda rahmeti inzalle otları, ekinleri, gûnâgûn çiçek-

leri bitirmekle arzı intifâ' edecek bir hale getirip tezyin etmesinde Allah'ın kudretine, irade ve ihtiyarına elbette delâlet vardır. Çünkü; bütün dünya halkı cem' olsa semadan tek bir tane yağmur damlası düşürmek imkânı olmadığı halde ihtiyac zamanında yağmurları yağdırıp yeryüzünü onunla gülistan yapmak insanların kudretiyle olacak bir şey olmadığından elbette halikının kudret-i kahire sahibi olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ ecram-ı felekiye ve arziyenin kudretine delâlet eden acaibatına işaret ettikten sonra hayvanatta olan acaibata işaret etmek üzere:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Sizin için iyi düşünürseniz hayvanatta büyük ibret vardır. Zira hayvanların karnında bulunan bir takım fena şeylerle kanın arasından çıkan halis sütle biz sizi sularız ki o sütü hazmı kolay olduğu gibi içenlerin boğazından da gaayet kolay geçer.]

Yani; bilcümle hayvanatta ve bilhassa koyun, deve, sığır gibi eti yenip sütü içilenlerde tefekkür ederseniz sizin için pek büyük ibret vardır. Zira; biz sizi o hayvanların karınlarından çıkan sütle sularız ki o süt, kanla hayvanın karnında olan fena şeyler arasından çıktığı halde kanın levninden ve fena şeylerin kokusundan asla eser görülmeyerek berrak, halis ve içenlere hazmı gayet kolay ve boğazdan geçmesinde aslâ güçlük olmaz.

Tefsir-i Hâzin'de ve Medarik'te beyan olunduğu vechile hayvanat yemini yiyip karnında hazmedince *üçe* münkasım olur. Binaenaleyh; midenin altında yemin tortusu, onun üstünde sütün maddesi ve onun üstünde kanın maddesi bulunur. Bundan sonra tortu kazurata ve sütü süte mahsus olan damarlar vasıtasıyla me-

meye ve kan maddesi ciğer vasıtasıyla sair damarlara taksim olunduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir.

Fahri Râzi'nin hukemadan naklen beyanına nazaran taksimat şöyledir: Hayvan yediği yemi hazmettiğinde sâfî olan kısmını ciğer cezbeder. Ciğerde temessülün vukuundan sonra beş kısma ayrılır: safra, sevda', madde-i mâiye, kan ve süt. Bu beşten safra, öde, sevda beyaz ciğere, su böbreklere ve oradan da mesaneye gider. Kan ciğerden bütün damarlara dağılır ve süt de ciğerden memeye muttasıl olan damarlara ayrılır. O damarlar süzgeçten süzer gibi sütü süzer ve memeye götürür.

Hayvanın yemiş olduğu yemin midede hazmından sonra bir taksimat muhakkaktır. Ancak o taksimat gerek (İbn-i Abbas) Hazretlerinin dediği gibi olsun, gerek hukemanın dediği gibi olsun ve gerekse henüz keşfedilmemiş bir esrar üzere taksimat vuku bulsun, her ne surette olursa olsun sütün, kanla midede kalan tortu arasından halis ve safi olarak ayrılmasında kudret-i hallâka büyük delâlet vardır. Çünkü; süt ve kanla geride kalan tortunun maddesi yem olduğunda şüphe olmadığı gibi bunların arasından sütün ayrılıp safi ve insana nâfi', bereketi çok bir surette zuhur edip arkadaşları olan kanla tortunun renginden ve rayihasından hiç bir eser bulunmaması ukuul-ü beşerin idrakinden âciz olduğu ve düşündükçe hayret edeceği mesaildendir. Binaenaleyh; bu hâl dahi halikın fâil-i muhtar olduğuna açık surette delâlet eder. Çünkü; erkek ve dişi her ikisi vücutta ve yemekte müşterek oldukları halde dişinin karnında yavrusunun gıdasını halketmek; aynı yemi yiyen erkekte böyle bir şey halketmemek ve sütü diğer maddelerden ayırıp yağ, su, peynir gibi birbirine zıd maddeleri bir yerde cemetmek ve memenin ucunda sütün çıkmasına mahsus menfezler halkeylemek ve yavrusu karnında bulunduğunda yavrunun gıdası rahme gidip harice çıktığında harice gitmek tabiatın yapacağı şeylerden değildir. Çünkü; tabiat iktizası olsa daima bir siyakta olması lâzım gelirdi. Halbuki muhtelif safahat ve acaip ahval üzere cereyan ediyor. İşte bunların cümlesi halikın vücuduna, kudretine, ilminin kemâline ve fâil-i muhtar olduğuna şüphe bırakmayan delâil cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ hayvanatta olan acaibe işaretten sonra ağaçlarda olan garaibe işaret etmek üzere :

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Ve hurmanın meyvelerinden, üzümlerden şeker, pekmez, kuru hurma, kuru üzüm gibi güzel rızıklar ittihaz edersiniz. İşte şunların cümlesinde aklı olan kavmiçin kudret-i ilâhiyeye delâlet-i azîme vardır.]

Yani; hurma ve bağ çubuklarının meyvelerinden tatlı şarap, pekmez, helva, kuru hurma ve kuru üzüm gibi güzel rızık ittihaz ederek taayyüş edersiniz ve envâ'-ı lezzetlerle telezzüz eder, refah ve saâdetle vakit geçirirsiniz.

(سَكَرًا) İbn-i Abbas Hazretlerinden bir rivayete nazaran *sirke* manâsınadır. Yahut (سَكَرًا) *met'ûmat* manâsınadır. Hurmaya ve üzüme müteallik tafsilât bu sûrenin iki evvelindeki (Sûre-i Ra'd) da geçmiştir.

***

Vâcip Tealâ hayvanattan sütü ve ağaçlardan meyveleri halkettiğini beyanla kudretine delâlet eden delâili beyandan sonra arıdan bal halketmekte olan sanayi-i garibeyi beyan etmek üzere :

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ gayet zayıf arıya vahiy ve ilham etti ve «Sen dağlardan, ağaçlardan ve nâsın yapmış oldukları evlerden kendine mahsus evler ittihaz et» demekle arının insanlara hizmetini ve vazifesini ta'yin eyledi.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Rabbin Tealâ'nın halkettiği acaip

mahlûkattan birisi de arılardır. Zira; arılara ilham edip idrak verdi ve «Ey ufacık mahlûk! Sen dağlardan, ağaçlardan, nâsın yaptığı köşklerden kendine evler yap. Orada sakin ol, o evlerin içinde insanların menfaatlarına hizmet edecek tatlılar yap» demekle arının hareketini tayin etti.

Taberî ve Beyzâvî'nin beyanları vechile bu âyette *v a h y* ile murad; *ilhamdır.* Allahü Tealânın arının gayet zayıf bir hayvan olduğu halde acaip ef'âle kudret verip kudretini isti'mâli ilham etmiştir. Binaenaleyh; bütün ukalâ-yı beşer cem'olsalar yapamayıp âciz kalacakları sanayi-i garibeler meydana getiriyor ki âlem hayrettedir ve bu esrara lâyıkıyla vakıf olmak imkânı yoktur. Çünkü; arının peteğinde olan evler birbirine müsavi olduğu halde hep şekli müseddestir. Büyük ve küçük olmakta hiç farkı yoktur. Bal yapmak için o ufacık müseddesüşşekil evlerde taksimi kaabil petekler insanların yaptıkları evlerden daha mükemmel bir haldedir. Şekl-i müseddesi ihtiyar etmekteki hikmet; araları boş kalmamaktır. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı vechile eğer müseddes olmasa aralarında bazı mahallerin boş kalacağı fenn–i hendeseyle sabittir. Bu gibi küçük bir hayvanın bu misilli esrara muttali olup hikmete muvafık iş yapması elbette fâil-i muhtarın ilhamıyladır. Şu halde bu kadar küçük bir hayvanda pek büyük bir his ve âlî bir idrak halketmesi azamet-i ilâhiyeye en büyük bir burhandır. İçlerinden birini reis intihab etmesi, cümlesinin ona itaat etmesi, onun hükmünün umumunda nafiz olması ve kovanından mer'alara gidip avdetlerinde saz sadaları gibi envâ'-ı nağamatla ve musiki havalarıyla kendi mekânlarına gelip yollarını şaşırmamaları kemâl-i dirayete tavakkuf ettiğinden bunların cümlesi fâil–i muhtarın kudretine delâlet eden acaibat cümlesindendir. Arının iki kısmı olup biri vahşi dağlarda ve ağaçlarda eğleştiğine ve diğeri ehli olup insanların yaptıkları çardaklarda ve damlarda eğleştiklerine bu âyet delâlet eder.

Her dağda ve ağaçta eğleşmeyip ancak maslahata muvafık olan bazı mahallerde eğleştiğine işaret için Vâcip Tealâ ba'za delâlet eden (من) lâfzıyla (من الجبال) buyurmuştur. Yani «Dağların ve ağaçların bazısından evler ittihaz et» demektir.

Bu âyette Vâcip Tealâ arıya evler ittihaz etmesiyle emrin manâsı; şu sanayi-i garibeyi vücuda getirecek kadar bir dirayet halketmektir. Binaenaleyh; arının hitab-ı ilâhiye muhatap olacak kadar akıl sahibi olması lâzım gelmez. Bu bahse dair tafsilât Sûre-i Neml'de gelecektir.

***

Vâcip Tealâ arıya bazı mesalihini ilhamdan sonra diğer emirlerini beyan etmek üzere :

ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا

buyuruyor.

[Arılar binalarını tamam edip mekânlarına girdikten sonra tekrar arıya ilham eder, deriz ki «Sen her meyvenin hulâsası olan çiçeklerden ve zelil ve hakir olduğunuz halde Rabbinizin gösterdiği tariklara sülûk edin». Bu suretle arıların ahval-i hariciyede dahi vazifelerini ta'yin ettik.]

يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ

[Arıların karınlarından renkleri muhtelif şaraplar çıkar ki o şaraptan nâs için şifa vardır.]

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

[İşte arıların şu beyan olunan ahval-i acibelerinden erbab-ı tefekkür için kudret-i ilâhiyeye büyük delâlet vardır.]

Yani; arıların yaptıkları evler kaabil-i iskân bir hale gelince ilham tarikıyla biz arıya deriz ki «Sen acı, tatlı arzuna muvafık meyvelerden ye, Rabbin Tealâ'nın emrine muti' ve münkad olarak sahibinizin taht-ı tasarrufunda zelil olduğunuz halde Rabbin Tealâ'nın ta'yin ettiği yollara sülûk edin ki bal yapmanın yollarını ve mer'adan gelirken evlerinize yollarınızı şaşırmayın» demekle ilham ederiz ve yolları ta'yin olunan arıların karınlarından levn-i muh-

telif şarap çıkar ki o şarapta nâs için şifa vardır. Zira; balgamı olan emraza bizzat balda şifa olduğu gibi balgamı olmayan emrazda dahi bal başka şeylerle mahlût olarak şifa olur. Çünkü; deva için yapılan macunlarda her halde eczanın bir kısmı bal olur. İşte şu beyan olunan arının ihtisasında olan ince ilimleri lâyıkıyla düşünen kavmiçin halikın vücuduna delâlet vardır.

Balın levni sarı, kırmızı, beyaz, bazan da siyah olduğuna işaret için elvan-ı muhtelife üzerine hasıl olduğu beyan olunmuştur ki işbu ihtilâf arının yaşında, mevsimlerin ihtilâfından neş'et eder. Meselâ oğul balının gayet beyaz olduğu ve eski arının balı sarı olduğu cümlenin ma'lûmudur.

Bu âyet-i celilede balın cinsinde şifa mevcut olduğuna delâlet vardır. Amma bazı insana ve emrazdan bazısına şifa olmaması âyetin meâline münafi değildir. Zira; âyette beyan olunan mutlaka şifadır, yoksa her derde ve her şahsa şifa olduğu beyan olunmamıştır ki bazı eşhasa şifa olmaması âyete münafi olsun. Ancak ekseriyet itibarıyla bir çok emraza şifa olduğu görülmektedir, bilhassa balgamı olan hastalıklara şifa olduğunda şüphe yoktur. Balın; arının yediği otlar ve çiçeklerden hasıl olduğuna âyet delâlet eder. Zira; Allahü Teâlâ'nın meyvelerden yemesini emrettikten sonra muhtelif elvanda şarap çıkardığını beyan etmesi balın arının me'kûlâtından hasıl olduğunu beyan etmektir. Balın rayihası, levni ve hatta bazan acı olması arının gezdiği mer'anın otlarına müşabih olması da bu manâyı te'yid eder. Mer'ada otların çiçeklerinde Allah'ın halkettiği deva balda ictimâ' ettiğinden balda nâs için şifa olduğu beyan olunmuştur. Rasulullah'ın karnı ağrıyan bir kimseye bal yemesini emretmesi, balın şifasını tefsir etmiştir, elyevm etibbanın ishal olan kimseye müshil vermekle tedavileri Resulullah'ın ishal olan kimseye bal yemesini tavsiyesinde işaret ettiği hikmeti ta'kib etmekten ibarettir. Çünkü bal; müshil olduğundan Resulullah ishal olan kimsenin karnında olan fenalıkların kökünden izale olunması için bal yemesini emretmiş ve şifa da bulmuştur.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile balın husulünde iki ihtimal vardır. Birinci ihtimal; geceyle nebatat ve çiçekler üzerine düşen ince rutubetlerden arı ağzına toplar, bir kısmıyla tağaddi eder, diğer bir

kısmını getirir; idhar için peteğin müseddesüşşekil evlerine döker. İşte bal bundan ibarettir ki arının, her çiçeğin üzerinden almış olduğu rutubet ağzında birbirine karışmak ve hazmolmak suretiyle yekdiğeriyle imtizac eder, ma'cun halini alır. Arının yağmurlu havaları sevmesi ve rutubetli senelerde varidatı çok vermesi bu manâyı te'yideder. Buna nazaran (يخرج من بطونها) daki *b u t û n ; efvah* manâsınadır. Yani; «Arıların ağzından muhtelif renklerde şarap çıkar» demektir. İkinci ihtimal; arı muhtelif çiçeklerden istediğini yer, karnında hazmeder. Hayvanat-ı saire gibi bir kısmı vücuduna gıda ve bir kısmı da tortu, diğer bir kısmı da ma'cun olur. O ma'cunu ilham-ı ilâhiyle yapmış olduğu evlere döker. İşte bal bundan ibarettir. (يخرج من بطونها) âyeti de bu ihtimali te'yid etmektedir. Çünkü butûn; manâyı aslisinde müsta'mel olur. Binaenaleyh *karın* manâsına olan butûnu *ağız* manâsına olan efvahla tefsire hacet messetmez. Şu kadar ki her hangi ihtimal murad olunursa olunsun bir tahminden ibarettir. Yoksa bu esrara bihakkın vakıf olmak ihtimali yoktur. Binaenaleyh vâkıf olduğunu iddia; bir zan ve tahminden başka bir şey değildir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile âyette (ذللاً) (سبل) den hâl olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ'nın sana zelil kıldığı ve gidip gelmeyi tahsil ettiği yollardan gidip gelmekle işine devam et] demektir. Eğer (فاسلكى) de bulunan zamirden hâl olursa [Ey arı! Sen zelil ve hakir bir sinek olduğun halde emrolunduğun vazifene itaat üzere devam et] demektir.

*
**

Vâcip Tealâ hayvanatta olan bazı acaibi beyandan sonra insana mahsus olan bazı garaibi beyan etmek üzere :

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizi halketti, sonra öldürür.]

وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔا

[Ve sizden bazıları ilim ve idrak sahibi olduktan sonra hiç bir şey bilmez bir hale gelsin için erzel-i ömre reddolunur.]

اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ۟

[Zira; Allahü Tealâ herkesin halini bilici ve halketmeye ve icaddan sonra ifna eylemeye ve erzel-i ömre reddetmeye kaadir bir kudret-i kâmile sahibidir.]

Yani; Allahü Tealâ lutf u keremiyle sizi halketti ve sanayi-i garibe icadına, havadis-i âleme ve tedbir-i umura ilm ü idrak verdi. Ba'dehu muhtelif sebepler ve ecillerle bazınızı hal-i sabavette, bazınızı hâl-i şebapta, bazınızı hal-i şeyhuhette sizi öldürür ve sizden bazınız ömrün gayet kötüsüne reddolunur ki bildikten sonra bir şey bilmez olsun ve ne yaptığını bilmez, söylediğini unutur bir hale gelsin ve bilsin ki Allahü Tealâ evvelâ icada ve ilim sahibi kılmaya ve sonra ifnaya kaadirdir. Binaenaleyh; ilimden cehle, kuvvetten za'fa, zekâvetten gabavete, dirayetten hamakata reddeder. Zira; Allahü Tealâ insanların hallerini bilir ve onların hallerine muvafık maslahatı halka kaadirdir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile insanlarda ve ecellerinde olan tefavüt Allahü Tealâ'nın takdiriyle olduğuna âyette tenbih vardır. Zira; bünyelerini terkip ve mizaclarını ta'dil eden Allahü Tealâ olunca ecellerini takdir eden de Allahü Tealâ olduğunda tereddüt yoktur. Çünkü; tabiatın muktezası olsa hep bir siyak üzere olup bu derece ihtilâf ve tefavüt olmamak icabeder.

Beyzâvî ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran insan için erzel-i ömür; *yetmiş beş* veyahut *doksan beş* yaş olduğunda ihtilâf varsa da Hz. Ali'den mervi olan erzel-i ömür *yetmiş beş* yaşında olmaktır ve erzel-i ömür insanın ne söylediğini ve ne yaptığını bilmez hal-i tufuliyet gibi bir hâl kesbetmesidir, âyette erzel-i ömür mutlaka insanlar hakkında zikrolunduğu için bir sınıfa tahsis yoktur. Binaenaleyh; her insanda olması muhtemeldir. Şu kadar ki salâh-ı halle muttasıf olanlarda, tilâvet-i Kur'an'a devam ve ulûm-u

şer'iyeyle iştigal edenlerde erzel-i ömür olmadığı mervidir ve vukuât da bu rivayeti te'yid etmektedir. Âbid olan kimselerin ömrü uzadıkça salahları tezayüd ettiğinden bu misilli kimselerde bunaklık gayet az görüldüğü meydanda bir hakikattır.

***

Vâcip Teâlâ insanın âlim olduktan sonra cahil ve kavî olduktan sonra zayıf olduğunu beyan ettiği gibi insanların yekdiğerine nispetle mütefavit olan hallerini dahi beyan etmek üzere :

وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ rızıkta bazınızı bazınız üzerine tafdil etti.]

فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ

[Allahü Teâlâ insanların bazılarını rızıkta bazı âhar üzerine tafdil edince rızıkta bollukla tafdil olunan kimseler kendi rızıklarının mülk-ü yemin ile malik oldukları memlûklerine reddedemezler. Binaenaleyh; malik ve memlûk cümlesi rızıkta müsavidirler.]

اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾

[Allah'ın tafdili meydanda olduğunu bilirler de nimetlerini mi inkâr ederler?]

Yani; Allahü Teâlâ sizin bazınızı bazınız üzerine tafdil etti ki zengin, fakir, miskin, ümerâ ve reâyâ gibi bir takım kısımlara taksim olundunuz. Hatta bazınız hem kendi rızkınıza hem de a'van, etbâ', evlâd ve memlükünün rızkına mütevelli oldunuz ve bazınız da gına ile fakr arasında kifaye miktarı rızıkla vakit geçiriyorsunuz. Zira; ilm-i İlâhide herkesin taksimatı ma'lûmdur. Hâl böyle olunca rızkının vüs'atıyla tafdil olanlar kendilerine mahsus olan rızıklarını memlüklerine reddeder olmadılar. Zira; reddine kaadir

değillerdir. Çünkü; kendi rızıkları kendilerinin intifâ'ına mahsustur, belki memlüklerine verdikleri rızık memlüklerin kendi rızıklarıdır. Şu kadar ki onların rızkına bunlar mütevellidirler. Binaenaleyh; bunların elleriyle sarfolunur, malik ve memlûk cümlesinin rızkını Allahü Tealâ halkettiğinden hepsinin rızkı, taksimi vechile Allah'tandır. Şu halde efendiler etbâ'larının rızkını kesemezler ve vermemek istediklerinde etbâ'larının rızkını onlara îsâlde vasıtalık vazifesinden istifa etmiş olurlar. Allahü Tealâ başka vasıtayla îsâl eder.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile insanların fazilette tefavütleri yalnız rızka münhasır değildir. Belki zekâ, belâdet, hüsn-ü cemâl kubh-u manzar, akıl ve kiyaset, sıhhat ve maraz gibi şeylerin cümlesinde tefavütleri ve birbirlerinden farkları mevcuttur. İnsanın rızkı akıl ve zekâsıyla değil, belki Allah'ın ihsanıyladır. Çünkü; en ziyade aklı olan kimsenin son derece çalıştığı halde fakir olup karnını doyuramadığı ve en ahmak bir kimsenin milyonlara malik olduğu her yerde ve her zaman görülen bir hakikattır. Şu kadar ki herkesin rızık esbabına tevessül etmesi ve çalışması vezaif-i diniye cümlesindendir. Binaenaleyh atalet; diyanet-i İslâmiyede memnu'dur ve herkes sa'yile me'murdur. Amma sa'yi neticesinde az veya çok vermek Allah'ın iradesine bağlı olduğundan insanların «Bu neden böyle oldu?» demeye salâhiyetleri yoktur.

Taberî ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile bu âyet Allah'a şirkeden müşrikleri red ve mezheplerinin butlanına tenbihtir. Yani «Memlûk ve malik cümlesi müsavi olup hepsinin rızkı Allah'tan olunca ve hiç bir kimse diğerinin rızkını veremeyince ve memlûkün bir takım hususatta kendinize müsavi olduğunu kabul etmeyince siz nasıl oluyor ki mahlûku halika müsavi kılar ve mahlûka ibadet edersiniz ve kendiniz âciz mahlûk olduğunuz halde etbâ'ınızın size şerik olmalarına razı olmazsınız da cümle âlemin halikı olan Allahü Tealâ'ya şeriki nasıl lâyık görürsünüz ve şirkeder de Allah'ın nimetlerini inkâr mı edersiniz?» demektir.

Hulâsa; Allah'ın insanları rızıkta bazılarını bazıları üzerine tafdil ettiği, rızıkta tafdil olunanlar kendi rızıklarını memlûklerine veremedikleri, malik ve memlûk cümlesinin dergâh-ı ülûhiyette müsavi oldukları halde Allah'ın şu ni'metlerini unutup da şir-

ketmeleri insanlar için bir emr-i münker olduğu ve kendi nazarlarında malik memlûke müsavi olamayınca mahlûkun halika müsavi olamayacağı evleviyetle sabit olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanların ahvalinden vahdaniyetine delâlet eden bazı delâili beyandan sonra bazı aharı beyan etmek üzere :

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنٖينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin için kendi cinsinizden zevceler halketti ve zevcelerinizden size oğlanlar ve hafidler halketti ve sizi güzel rızıklardan merzuk etti.]

اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ

[Allah'a şirkeder de batıla mı iman ederler?]

وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾

[Ve onlar ancak Allah'ın ni'metine küfrederler.]

Yani; Allahü Tealâ'nın size ni'meti çoktur. Zira; Allahü Tealâ sizin ünsiyet etmeniz için kendi cinsinizden tabiatınıza muvafık zevceler halketti ve zevcelerinizden kendinize benzer oğlanlar ve oğlanların oğulları hafidler halketmekle size muâvinler ve hizmetçiler verdi, sizi enva'-ı ni'metler, temiz ve leziz olan meyveler, ekmekler ve sair me'kûlâtla merzuk etti ki bunlarla intifa ederek mizacınıza itidâl ve vücudunuza kuvvet gelsin, bu vesileyle taat-ı ilâhiyeye müdavim olmakla bu nimetlerin şükrünü eda edesiniz, kâfirler, tebaiyet etmeye evlâ olan Kur'an'a tebaiyeti terkeder de batıl olan putlara mı iman ederler? Ancak Allah'ın ni'metine kü-

für ve binaenaleyh; Allah'ın gayrı âciz mahlûklara ibadet ederler, halbuki ni'meti kuvvete, kuvveti de ibadete sarf için Allahü Teâlâ kullarına ni'metlerini ihsan eder. Şu halde ni'meti ibadet için sarfetmeyenler o ni'mete küfretmişlerdir.

H a f e d e ; hâfidin cem'idir. H â f i d ; oğlunun oğlu ve kızının oğludur. Evlât insan hakkında ni'met olduğu gibi evlâdın evlâdı da ni'met olduğundan Cenab-ı Hak hafidi dahi ni'met sırasında zikretmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile kâfirlerin ni'meti inkâr etmeleriyle murad; *nimeti Allah'ın gayrı putların verdiğini itikaad etmeleri ve nimetin kadrini bilmeyip şükrünü eda etmemeleridir.*

***

Vâcip Teâlâ vahdaniyetine delâlet eden delilleri beyandan sonra müşriklerin ibadetlerini beyanla mezheplerini reddetmek üzere:

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Kâfirler Allah'ın gayrı bir takım putlara ibadet ederler ki o putlar yağmurların hazinesi olan sema cihetinden bir damla rahmet indirmeye ve otların madeni olan yerden tek bir tane ot bitirmeye ve bu vesileyle kâfirlere azıcık bir rızık vermeye malik olamazlar ve malik olmaya istitaatları dahi yoktur.] Zira; o putlar kendi nefislerine ait celb-i menfaata ve def'-i mazarrata kaadir değiller ki ibadet edenlere rızık vermeye malik olsunlar. Şu halde rızka müteallik hiç bir kimseye azıcık bir şey bile vermeye malik olamazlar ve kudretleri de yoktur.

فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْأَمْثَالَ

[Putlarınız size bir şey vermeye kaadir olamayınca Allahü

Tealâ'ya hiç bir şeyi tenbih etmeyin ve ona putlarınızı mesîl addetmeyin.] Çünkü; cümle mahlûkat Allah'ın halkıyla vücut bulmuştur. Şu halde Allah'ın halkettiği mahlûk halika müsavi ve müşabih olur mu? Elbette olamaz. Zira; mahlûk, halika, merzuk, razika ve âciz kaadire hiç bir cihetle benzemez. Binaenaleyh; şirketmek caiz değildir.

إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

[**Çünkü; Allahü Tealâ sizin ahvalinizi ve ma'budlarınızın cemadat kabilinden olduğunu bilir, halbuki siz durub-u emsalinizin hatasını bilmezsiniz. Zira; eğer bilmiş olsanız mahlûku Allah'a teşbihe cesaret etmezsiniz.]** Yahut *manâ-yı nazım :* [Eşyanın künhünü Allahü Tealâ bilir, siz bilmezsiniz. Binaenaleyh; Allah'ın size bildirdiğinin gayrı durub-u emsale cesaret etmeyin] demektir.

Putlar zevilukulden olmadıklarından akıl sahiplerinin gayrıda isti'mâl olunan (ما) lâfzıyla ta'bir olunmuştur. Putlar rızka müteallik bir şeye malik olmadıkları gibi malik olmaya iktidarları da olmadığını beyan için malik olmadıklarını beyandan sonra adem-i istitaatları da beyan olunmuştur. Yani «Hiç bir kimseyi azıcık bir şeyle merzuk etmeye malik olmak iktidarını haiz değillerdir. Binaenaleyh; malik olmadıkları gibi rızık vermek hususunda esbab-ı temellükten bir sebep tahsiline dahi kudretleri yoktur» demektir.

Nisâbûrî, Kazî ve Keşşaf'ta beyan olunduğu vechile (ولا يستطيعون) zamiri kâfirlere raci' olmak ihtimaline nazaran *manâ-yı âyet :* [Kâfirler kendilerine rızıktan azıcık bir şey vermeye malik olmayan putlara ibadet ederler. Halbuki kendileri hayat, ilim ve idrak sahipleriyken bir kimseye rızık vermeye kudretleri yoktur. Binaenaleyh; cemadat kabilinden olan putların kudretleri olmadığı evleviyetle sabittir] demek olur.

***

Vâcip Tealâ putlara ibadet eden müşriklerin mezheplerinin batıl olduğunu beyandan sonra itikadlarının butlanını te'kidetmek üzere :

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hiç bir şeye kaadir olmayan abd-i memlükü misâl olarak beyan etti ve şol kimse ki biz onu kendi tarafımızdan güzel rızıkla merzuk ettik ve merzuk ettiğimiz rızıktan o kimse gizli ve aşikâr nefsine ve muhtaç olanlara infak eder. Şu halde hiç bir şeye kaadir olmayan abd-i memlükle infaka malik ve muktedir olan kimse müsavi olurlar mı?]

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ

[Her bir sena edenlerin senası Allah'a mahsustur.] Çünkü; cümlenin rızkını veren odur.

بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

[Belki nâsın ekserisi hamdin Allah'a mahsus olduğunu bilmezler.]

Yani; ey müşrikler! Sizin putları Allah'a müşabih ve müşarik kılmanız tasarruftan âciz ve hiç bir şeye malik olmayan abd-i memlükü hür ve serbest ve bir çok mala malik istediği gibi tasarruf eder ve arzu ettiği kimseleri infak eden kimseye müşabih kılmaya ve ikisini mertebeden müsavi tutmaya benzer ve sarahat-ı akıl bu müsavatı tecviz etmez. Halbuki bunlar hilkatta ve suret-i beşerde müsavilerdir. Nasıl oluyor ki siz halik, razık ve kaadir olan Allahü Tealâ ile hiç bir şeye kaadir olmayan âciz putlar beynini müsavi kılar da putlara ibadet edersiniz. İşte şu manâyı beyan etmek ve size anlatmak için Allahü Tealâ hiç bir şeye kaadir olmayan abd-i memlükü ve muktedir olan maliki misâl olarak beyan eder ve der ki «Âciz ve hiç bir şeye malik olmayan abidle şol kimse ki biz onu helâl rızıkla merzuk ettik ve o kimse rızkını hiç kimsenin muttali olamayacağı gizli ve açık mahallerde istediği gibi in-

fak eder. Bunun ikisi müsavi olur mu ki âciz putlara, kaadir olan Allahü Tealâ'yı müsavi kılıyorsunuz? Halbuki medh ü sena; her şeye kaadir ve herkesin rızkını veren Allah'a mahsustur, putların hamde istihkakları yoktur. Zira; her şeyden âciz ve her sıfat-ı memduhadan ve meziyetten mahrumlardır, belki ekser-i nâs hamdin Allah'a mahsus olduğunu bilmez. Binaenaleyh; âciz putlara ibadet ederler.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu misâl; müşrikleri intibaha davet ve Allah'la putlar beynini tefrik için irad olunmuştur. *Yahut* kâfirlerle müminler beynini tefrik için irad olunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [İbadet-i ilâhiyeden mahrum ve kurbiyet-i İlâhiyeden matrud olan hakir kâfirlerle ibadetle meşgul, Rabbisinin emrine muti', mahlûkata şefkat ve merhametle me'lûf ve lutf-u İlâhiye mazhar olan abd-i mü'min müsavi olur mu?] demektir.

***

Vâcip Tealâ putlara ibadet edenlerin itikadlarının batıl olduğunu bir misal-i hariciyle beyandan sonra ikinci bir misalle dahi beyan etmek üzere :

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ putlarla kendi beyninde müşareket olmadığını insanların anlayabileceği ikinci bir misâlle dahi beyan etti ki o misâl iki kimseden birisi hiç bir şeye kaadir olmaz. Dilsiz, sağır, aklı kısa ve meramını ifadeden âcizdir. Binaenaleyh; onu mevlâsı hangi cihete gönderse aslâ hayırla gelmez ve getiremez ve mevlâsı üzerine ağırlıktan ibarettir ve efendisi de üzerine büyük bir yük addeder ve lâkin başından savamaz.]

هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾

[Böyle elinden hiç bir şey gelmeyen ve mevlâsının üzerine

yük olan dilsiz ve sağır abd-i memlükle elinden her şey gelir ve kendisi doğru yol üzerinde olduğu halde nâsa adaletle emreder ve herkes yüzünden intifâ' eden kimse müsavi olur mu? Hiç bir şeye kaadir olmayan âcizle her şeye kaadir ve kudret-i kâmile sahibi mertebede bir olur mu? Elbette olamaz.] İşte şu iki recülden âciz olan kaadir olana müsavi olamadığı gibi cemadat kabilinden olan putlar her şeyin halikı ve razikı olan Vâcibülvücudda elbette müsavi ve müşabih olamaz.

Vâcip Tealâ bu âyette evvelki recülde *dört sıfat zikretti. B i r i n c i s i ; dilsiz olması, i k i n c i s i ; hiç bir şeye kaadir olmaması, ü ç ü n c ü s ü ; mevlâsına yük olması, d ö r d ü n c ü s ü ; her nereye gönderilse hayırla gelmemesidir.* İkinci recülde de bu dördün zıddı olan sıfatların bulunduğuna işaret etmiştir. Çünkü adaletle emretmek; lisana, kudrete ve halka menfaata yani hayır sahibi olmaya ve kimseye yük olmamaya delâlet ettiğinden adaletle emretmek suretiyle şu evsaf-ı erbaayı cemetmiştir. İşte putlar; Nisâbûrî'nin beyanı vechile ebkem olan recüle benzerler. Zira; onlar tekellüme kaadir olmadıkları gibi hiç bir şeye kaadir değillerdir ve onlara ibadet eden âbidler üzerine sikletten ve yükten ibarettir. Çünkü; âbidler onlara kurban kesmek, sadaka vermek ve tezyin etmek gibi şeylerle infak ederler. Putlar ise onlara hiç bir şeyle infak edemezler, amma Allahü Tealâ; adaletle emir, kullarını infak ve doğru yolu göstermekle saâdete îsâl eder. Binaenaleyh; her şeyden âciz putlarla kudret-i kâmile sahibi olan Allahü Tealâ müsavi olur mu? Elbette olamaz.

Hulâsa; herşeye muktedir olan bir recülle hiç bir şeye muktedir olmayan recül beyninde müsavat olamadığı gibi kaadir ü kayyum olan Allahü Tealâ ile âciz putlar beyninde müsavat olamayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ zat-ı ülûhiyetle putlar arasında müsavat olamayacağını açık misallerle beyan ederek müşrikleri intibaha davet ettikten sonra ulüvv-ü şanını ve azamet-i burhanını beyan etmek üzere :

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

buyuruyor.

[Semâvât ve arzın gaiplerini bilmek Allahü Tealâ'ya mahsustur.]

وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْ هُوَ اَقْرَبُ

[Kıyametin vuku ve emri olmadı, ancak gözbebeğinin debrenmesi kadar az bir zaman veyahut gözün hareketinden daha yakın bir zaman oldu.]

اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٧٧﴾

[Zira; Allahü Tealâ her şeye kaadir kudret-i tâmme sahibidir.]

Yani; yerde ve göklerde mevcut olan mahlûkatın ahvalini ve adedini ve her birinin keyfiyet-i taayyüşlerini, ecellerini, her birinin esrarını ve sair gizli olan şeyleri bilmek Allahü Tealâ'ya mahsustur. Binaenaleyh; Allah'ın gayrı hiç bir kimse semâvât ve arzın esrarını bilemez ve mev'ûd olan kıyametin vukuu ve nâsın hesap için kaim olması olmadı, illâ göz kapaklarının inip çıkacağı kadar veyahut ondan daha az bir zaman oldu. Zira; gözkapağının hareketi bir zamana muhtactır. Kıyametin vukuu ise emr-i ilâhinin taallukuyla bir anda vuku bulacaktır. Çünkü; Allahü Tealâ her şeye kaadir ve bilhassa kıyameti derhal ikameye kudret-i kâmile sahibidir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile *kıyamet; nâsın haberi olmadan def'aten vuku bulacağına işaret için* saat denmiştir. Allahü Tealâ'nın ilm-i kâmil ve kudret-i tâmme sahibi olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; semavat ve arzın gaybı kendine mahsus olması ilminin kemâline ve kıyametin bir anda ikamesi kudretinin azametine delâlet eder. Gözün hareketi ânlardan terekküb eden zamanda olup kıyametin vukuu ânlardan birisinde vuku bulması mümkün olduğuna işaret için göz hareketinden daha sür'atlı olacağını Ce-

nab-ı Hak beyan etmiştir. Zira; (او) kelimesi bu makamda (بل) manâsına olduğundan sahih olan kıyametin vukuu gözün hareketinden daha yakın olacağı kat'idir. Yoksa (او) *şek* manâsına değildir. Çünkü; Cenab-ı Hak şekten münezzehtir. Binaenaleyh; Allah'ın kelâmında şek olmaz ve şekke delâlet eden elfazdan müstefad olan şek kullarına aittir. Şu halde Nisâbûrî'nin beyanı vechile (او هو اقرب) yani «Kıyametin vukuunun göz hareketinden daha yakın olması mübalâğaya mahmul değil, hakikata mahmuldür. Binaenaleyh göz hareketinden daha az bir zamanda olacağı muhakkaktır.

***

Vâcip Teala ilminin ve kudretinin kemâlini beyandan sonra ilminin ve kudretinin kemâlini te'kidetmek üzere:

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا

buyuruyor.

[Ey insanlar! Siz bir şeyi idrak etmez olduğunuz halde Allahü Teala sizi validelerinizin karınlarından dünya yüzüne çıkardı.]

وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾

[Ve sizin şükretmeniz için Allahü Teala size göz, kulak ve kalpler halk etti ki onlarla siz işitilecek şeyleri işitir, görülecek şeyleri görür, bilinecek şeyleri bilirsiniz.]

Yani; eşyadan hiç bir şeyi idrak etmez olduğunuz halde Allahü Teala sizi analarınızın karınlarından çıkardı ve o zamanda cehalette, menfaat ve mazarratınızı farketmemekte cemadattan farkınız yoktu, Allahü Teala sizin âlât-ı idrakinizi ve esbab-ı ma'rifetinizi hazırladı. Binaenaleyh; cehilden ilme ve hamakattan zekâvete ve gabavetten dirayete intikal etmeniz için Allahü Teala işitilmek şanından olan şeyleri işitmenize, görülmek şanından olan şeyleri gör-

menize, bilinmek şanından olan şeyleri bilmenize vesile ve âlât olmak üzere göz, kulak ve kalplerinizi halketti ki bu ni'metlere şükredesiniz, Kur'an'ı ve ahadis-i nebeviyeyi işitip umur-u diniye ve dünyeviyenizi onlardan istinbat ve acayip ve garaibi gözlerinizle görüp ibret alasınız. Kalplerinizle umur-u garibeyi idrak edip cehlinizi izale ve nimet-i ilâhiyeyi ve mün'im olan Allah'ın kadrini bilip şükrünü yerine getirmekle ubudiyetinizi izhar edesiniz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile bu âyette zikrolunan *göz, kulak ve kalp* diğer azalarla beraber validelerin karınlarında halk olunurlarsa da bu azalarla idrak ve intifâ dünyaya çıktıktan sonra olduğundan Vâcip Tealâ evvelâ validelerin karnından ihracını ve saniyen bu azaları halkettiğini beyan etmiştir ki hilkatta sair azalarla beraberlerse de intifâ'da muahhar olduklarına işaret olunmuştur.

Hulâsa; insanların batn-ı ümmehattan çıktıklarında hiç bir şey bilmez bir halde oldukları, sonra bedenleri tekemmül ettikçe gözleriyle görüp, kulaklarıyla duyar, kalpleriyle bilir, ulûm ve maarifi iktisapla cehaletten ilme intikal ettikleri ve bu azaları halketmekten maksat bunları hüsn-ü istimâlle vahdaniyete istidlâl ederek nail oldukları nimetlerin şükrünü eda etmek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ kıyameti bir anda ikameye kudretine delâlet eden delil-i âharı beyan etmek üzere :

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ

buyuruyor.

[Müşrikler vahdaniyeti ve kudreti inkâr ederler de yerle gök arasında muti ve münkad oldukları halde uçan kuşlara nazar edip görmezler mi?]

مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ

[O kuşları cevv-i semada hıfzetmez ve tutmaz, ancak Allahü Tealâ hıfzeder ve tutar.]

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾

[İşte şu kuşların ağır cisim oldukları halde havada bağsız uçmalarında, sebat ve karar edip düşmemelerinde iman eden kavmiçin vahdaniyet-i ilâhiyeye ve kudret-i sübhaniyeye delâlet eden alâmetler vardır.]

Yani; Allahü Tealâ'nın kudret-i kâmilesine delâlet eden delillerden birisi de kuşların havada uçmalarıdır. Şu halde müşrikler semanın altında bulunup hava-yı lâtifle dolu ve cism-i kesiften boş olan mahallerde emr-i ilâhiye muti' oldukları halde kanatlarını döşemek suretiyle uçan kuşlara nazar edip görmezler mi? Allahü Tealâ'dan maada o kuşları havada kimse hıfzedip tutamaz. Bunu bilmezler mi, o kuşları bir nokta-i istinad olmadan havada tutmak ve onlara havada uçmaya kudret vermek Allah'ın vahdaniyetine ve kudretine delâlet etmez mi? Bunların her birinde iman eden kavmiçin saniin kudretine deliller vardır. Bunlarla istidlâl etmek lâzım değil mi? Çünkü; kuşları uçabilecek kanatlarla ve kanatları her kuşun cismine göre halketmek fâil-i muhtarın vücuduna pek açık bir delildir. Eğer tabiat vasıtasıyla olsa ecsamın cümlesi ve bilhassa hayvânatın hepsi cismiyette müşterek olduklarından hayvanatın cümlesinin uçması lâzım gelirdi. Zira tabiat; ecsamın cümlesinde müşterek olunca hepsinde iktizasını icra edeceğinde şüphe yoktur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile *c e v v ; sema ile arz arasında havayla dolu vâsi meydanlıktır.* Kuşların bu meydanlıkta on iki mil yükselip ziyade yükselemedikleri (Kâ'b) Hazretlerinden mervidir.

***

Vâcip Tealâ kuşlarda ibrete şayan olan ahval-i acibeyi beyan ettiği gibi insanlara ni'met olup kudret-i ilâhiyeye delâlet eden delilleri beyan etmek üzere :

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin için evlerinizden mesken halketti ki rahatınız için o evlerde sakin olursunuz.]

وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْاَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ اِقَامَتِكُمْ

[Ve Allahü Tealâ sizin için hayvanatın derilerinden evler halketti ki o evleri siz gerek göç günlerinizde ve gerek ikamet günlerinizde hafif addeder, istediğiniz yerlere alır götürür ve arzu ettiğiniz yere kurar, içinde oturursunuz.]

وَمِنْ اَصْوَافِهَا وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَا اَثَاثًا وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ ﴿٨٠﴾

[Ve Allahü Tealâ koyunların yünlerinden, develerin yapağılarından, keçilerin kıllarından aba ve şalvar gibi giyinecek, kilim ve keçe gibi döşenecek, heybe ve torba gibi elinizde kullanacak metâ' ve levazım-ı beytiye halketti ki hîn-i mevtinize kadar bunlardan intifâ' edesiniz.]

Yani; Allahü Tealâ sizin için taş, kerpiç, kiremit ve ağaçtan sakil süknâlar halketti ki hal-i hazarınızla ikamet ve istirahat edersiniz. Ancak işbu evler hal-i seferinizde nakli mümkün olmayıp yerinde sabittir, hayvanatın derilerinden çadırlar halketti ki o çadırları siz hafif addedersiniz. Binaenaleyh; göç günlerinizde istediğiniz yerlere alır, götürürsünüz ve bir mahalde ikamet ettiğiniz günlerde istediğiniz yere kurar, altında rahat edersiniz. Koyunların ve develerin yünlerinden, keçilerin kıllarından çul, çuval gibi esasat-ı beytiyenizi halketti ki ölünceye kadar intifâ edersiniz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile insan için mesken; *iki olup b i r i n c i s i ; taştan, ağaçtan yapılıp nakli mümkün olmadığını, i k i n c i s i ; deriden ve hayvanatın yünlerinden yapılıp hayvanat üzerinde nakli mümkün çadırlar olduğunu* ve hafif olup nakli mümkün olan meskenler insanlar için ayn-ı nimet

olduğunu Vâcip Teâlâ bu âyette beyan etmiştir. *Esasla metâ'* beyninde fark olduğuna işaret için metâ', esas üzerine atfolunmuştur. Zira *e s a s ; insanın üzerine giymek için yapmış olduğu aba ve şalvar gibi şeylerdir. M e t â ' ise evlerde döşenmek ve ziynet için yapılan şeylerdir.* Yahut esas; *hanenin bilcümle levazımatıdır.* Metâ'; *ticaret için yapılıp satılan şeylerdir.* Şu halde herhangi manâ murad olunursa olunsun esasla metâ' beyninde fark vardır.

Beyzâvî'nin beyanı vechile hayvanatın tüylerinden yapılan çadırlarda deriden yapılanlar dahi dahildir. Zira; hayvanatın tüyleri deriden çıktığı için deri de onlarda dahildir. *A s v a f ; koyunun yünü, e v b a r ; devenin yünü; e ş ' a r ; keçinin kılıdır.* Bunların her cümlesi; çadır, esasât-ı beytiye ve metâ'-ı ticaret olduğundan Cenab-ı Hakkın insanların menfaatları için yarattığı nimetleridir. (الى حين) *H î n ; zamandan bir müddettir.* Bunlardan yapılan çadır ve sair şeyler kuvvetli olduğu için müddet-i medide devam ettiğinden Cenab-ı Hak «Bir müddet intifâ' edersiniz» buyurmuştur. Yahut hîn; burada *mevt zamanıdır.* Buna nazaran «Ölünceye kadar bunlarla intifâ' edersiniz» demektir.

***

Vâcip Tealâ insan için halkettiği nimetlerden bazılarını ba'delbeyan bazı âharı beyan etmek üzere-:

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ اَكْنَانًا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ mahlûkaatından sizin için gölgeler ve dağlarda mağaralar halketti ki güneşin hararetinden ve soğuğun şiddetinden nefsinizi muhafaza edersiniz.]

وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ

[Ve Allahü Tealâ sizin için sizi sıcaktan muhafaza eden gömlekler ve düşmanınızın şiddetinden ve hücumundan muhafaza eden

zırhlar ve sair âlât-ı harbi halketti ki nefsinizi hararetten ve düşmanın şerrinden himaye eder ve sakınırsınız.]

كَذٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

[İşte Allahü Tealâ şu sayılan ni'metleri halkettiği gibi sizin itaat ve inkıyad etmeniz için böylece sizin üzerinize ni'metini itmam eder ki ibadetinizi Allah'a hasredesiniz ve ni'metlerin kadrini bilip inkıyad üzere bulunasınız.] Çünkü; ta'dad olunan ni'metleri gören bir âkil için Allah'ın kudretlerini müşahede etmemek kaabil değildir. Zira; kızıl etten ve yaş deriden kuru kılların zuhuru kudret-i ilâhiyeye açık burhandır. Bunu inkâra kim cür'et edebilir? Bunları müşahede edip de iman etmemek hamakattan başka bir şey değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile insan misafir veya mukim olmaktan hâli olamadığı gibi misafir de zengin olup maiyetinde çadır götürmek veya fakir olup çadır götürememekten dahi hali olamadığından Cenab-ı Hak evvelki âyette mukimle zenginin meskenlerini ve bu âyette fakir olarak misafirlerin mağaralar meskenleri olduğunu beyan ettiğinden ni'metini itmam ettiğini zikretmiştir. Şu ni'metlerin kâffesinde maksat; ni'metin kadrini bilmekle ve o ni'meti halkeden hallâka itaat ve şükrünü eda etmekle azab-ı ilâhiden salim olmak olduğuna işaret olunmuştur. Düşmanlara karşı âlât-ı harp tedarik etmek pek büyük ni'met olduğu beyan edilmiştir. Hükümetin harp için bilcümle tedarikâtı ni'metler cümlesinden olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmekle âlât-ı harbi tedarik etmek ehl-i iman için vezaif-i diniye cümlesinden olduğunu tavsiye buyurmuştur. Binaenaleyh; hükümet-i İslâmiyenin daima düşmana karşı hazırlıkta bulunması vâcip olduğu gibi efrad-ı milletin de bu hususta hükümete muâvenet etmesi vâciptir.

Hulâsa; insanların istirahatları için Allah'ın gölgeler, sıcak ve soğuktan muhafaza için misafirlere dağlarda mağaralar ve sıcaktan vikaye için gömlekler ve çadırlar ve düşmanın şiddetinden sıyanet için zırhlar ve sair âlât-ı harbi halkettiği ve şu beyan olunan

ni'metleri halkla kullarına ni'metini itmam eylediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanlar için halkettiği nimetlerden bazılarını beyandan sonra nasihat-ı nebeviyeyi dinlemeyenlerin mes'ûliyet kendilerine âit olduğunu beyan etmek üzere :

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[**Habibim! Eğer i'raz ederler, senin nasihatını dinlemezlerse senin üzerine vâcip olan ancak açık tebliğ etmektir.**] Binaenaleyh; habibim! Sen tebliğ ettikten sonra mes'ûliyet onlara aittir.

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا

[**Onlar Allah'ın ni'metini bilirler. Sonra o ni'meti inkâr ederler.**] Çünkü; ibadetlerini, ni'meti veren Allah'ın gayrıya sarfederler.

وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

[**Onların ekserisi kâfirlerdir.**] Zira; nübüvvet-i Muhammediyeyi bildikten sonra küfürde ısrar ve binaenaleyh; ni'meti rıza-yı İlâhinin gayrıda isti'mâl ederler.

İnsanlar içinde sabi, ma'tûh ve mecnun gibi mükellef olmayanlar bulunduğuna işaret için müşrikleri zemmolmak üzere sevk olunan âyette Cenab-ı Hak ekserisinin kâfir olduğunu beyan etmiştir. Nimet-i ilâhiyeyi bildikten sonra inkâr, bilmeden inkârdan daha şeni' olduğundan Vâcip Tealâ bildikten sonra inkâr ettiklerini beyan ve (ثُمَّ) ile te'kid buyurmuştur. Çünkü; bilmeyerek kabahatın cezası birdir ve lâkin bilerek kabahatın cezası ikidir.

Yukarıdan beri sayılan ni'metlerin halikı Allahü Tealâ olduğunu müşriklerin bildiklerini ve lâkin putların şefaatlarıyla hal-

kettiğini itikad ederek putlara ibadetle inkârlarını izhar ve ni'metin hukukunu edadan i'raz eylediklerini beyanla müşriklerin zemmi sarahaten beyan olunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyada imanı kabulden ve nasihatı dinlemekten i'raz ettiklerini beyan ettiği gibi âhirette vâki olacak ahvali dahi beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol günü ki o günde biz her ümmetten amellerine şehadet etmek üzere birer şahit ba'sederiz ki o şahit; onların iman veya küfürlerine şehadet eder. Ve şahidin şehadetinden sonra kâfirlere i'tizar için izin verilmez ve onların rızaları da taleb olunmaz.]

Yani; habibim! Kâfirlerin ni'meti inkâr etmekle ibadetlerini putlara sarfetmeleri yanlarına kalmaz, elbette cezasını görecekler-dir. Binaenaleyh sen zikret şol günü ki o günde biz her ümmetin imanına, küfrüne ve ni'metin kadrini bilip şükrünü eda ettiğine veyahut ni'meti inkâr edip şükrünü eda etmediğine şehadet eder birer şahit ba'sederiz ve o şahidin şehadetinden sonra kâfirlere i'tizar için izin verilmez. Zira; i'tizar edecek özürleri yoktur ve dünyaya itikadlarını tashih için rücû' etmeye izin isterler, ona da izin verilmez. Çünkü; dünyadan giden için dünyaya bir daha dönmek yoktur ve onlara izin verilmekle rızaları da aranmaz. Yani «Rabbinizi irza edin» de denmez. Çünkü; Rablerinin gazabı muhakkak olduğundan Rablerinin onlardan razı olmak zamanı geçmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile kâfirlere i'tizar için izin verilmediği gibi şahitlerin şehadetlerine itiraz etmelerine dahi izin verilmez. Binaenaleyh; onlar için i'tizar etmek ve söz söylemek ve şahide itiraz eylemek ve dünyaya bir daha dönmek yoktur.

(يستعتبون) İ s t i ' t a b ; *itab talebetmek*, yani *onlar için söz söylemeye ve i'tizar etmeye izin verilmediği gibi Cenab-ı Hak'tan onlara itab etmesi dahi talebolunmaz.* Çünkü i t a b ; *gazap tarikıyla incinecek söz söylemektir.* Bir kimse hasmının itab edip sonra razı olacağını ve itabla iktifa edip kusurunu affedeceğini bilirse hasmından itab talebeder ve hasmı da itabla söyleyeceğini söyler ve sözleriyle öfkesini alır ve gazabını teskin eder ve husumetten vazgeçer. Ama hasmın affetmek ihtimali olmadığında itab talebetmez. Çünkü; talepte bir manâ yoktur. İşte şu esasa binaen kâfirlerin cinayetleri affolunmayacağına işaret için Vâcip Teala bu âyette onlar için itab taleb olunmayacağını ve itab olmayınca Cenab-ı Hakkın rızasına dahi nail olmayacaklarını beyan etmiştir.

Yevm-i kıyamette her ümmet için ba'solunacak ş a h i t le murad; *her ümmetin resulü olduğu* Hâzin'in ve Medarik'in beyanları cümlesindendir. Çünkü; ümmetlerin muhasebe zamanında iman edenlerin imanlarına ve iman etmeyenlerin küfürlerine resulleri şehadet edeceğini Cenab-ı Hak bu âyette ve bunun emsali âyetlerde beyan buyurmuştur. Şu halde rusül-ü kiram şehadet ettikten sonra onların dünyaya rücû' edip fevtettikleri amellerini tedarik için taraf-ı İlâhiden müsaade olunmakla rızaları talebolunmaz. Buna nazaran (ولاهم يستعتبون) «Onların rızaları taleb olunmaz» demektir. Yahut Nisâbûrî ve Keşşaf'ın beyanları vechile «Onlara Rabbinizi irzâ edin» denmez. Zira âhiret; dar-ı amel değil ki onların Rablerini irzâ etmeleri teklif olunsun. Binaenaleyh; onlara «Rablerinin rızasını tahsil için amel etmeleri teklif olunmaz» demektir.

Hulâsa; yevm-i kıyamette Cenab-ı Hakkın her ümmetin ameline şehadet etmek üzere resullerini şahit göndereceği, resullerin şehadetinden sonra kâfirlere i'tizar için söz söylemeye ve dünyaya rücû' etmeye izin verilmeyeceği, onların rızaları aranmayacağı veyahut onlar için Cenab-ı Hak'tan rıza taleb olunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Teala kâfirlerin kıyamette vâki olacak hallerinden bazı âharı beyan etmek üzere :

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[Zalimler azabı gördüklerinde onlardan azap tahfif olunmaz ve fevtettikleri amellerini tedarik için onlara mühlet verilmez ve sözleri dinlenmez.]

Yani; dünyada nefsine ve gayra zulmeden kâfirler gözleriyle Cehennem azabını görüp Cehennem'e girdikten sonra onlardan azap tahfif olunmadığı gibi onlara nefes almak için bir müddet mühlet dahi verilmez. Velev bir dakika olsun azaptan hâlî kalmazlar.

⁂

Vâcip Tealâ müşriklerin âhirette görecekleri ahvalden bazı âharı beyan etmek üzere :

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ

buyuruyor.

[Şirk eden müşrikler Allah'a şerik olduğunu itikad ettikleri şeriklerini görünce derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Şu gördüğümüz putlar bizim sana şerik addettiğimiz şol şeriklerimizdir ki biz senin gayrın olarak onlara ibadet eder olmuştuk»] demekle putlardan şikâyet edince :

فَأَلْقَوْا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٨٦﴾

[Putlar onlara söz atarlar ve cevap verirler, derler ki «Siz ey müşrikler! Muhakkak yalancılarsınız. Çünkü; siz bize ibadet etmediniz, belki siz hava ve hevesinize ve arzu-yu nefsaniyenize ibadet ettiniz ve istediğinizi işlediniz.» Putlar bu sözleriyle müşriklerin şikâyetlerini reddederler.

Yani; dünyada şirk eden müşrikler şirkettikleri putları görüp şefaat edemeyeceklerini bilince kemal-i tahassür ve nedamet üzere derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Senin gayrın olarak ibadet ettiğimiz şeriklerimiz şunlardır». Müşriklerin şu şikâyetleri üzerine putlar onlara cevap olmak üzere söz atarlar ve derler ki «Biz ma'bud olmadığımız halde bize ma'bûd dediğinizde siz elbette yalancısınız. Zira; şehevat-ı nefsaniyenize tâbi' olarak bizim gibi bir takım âcizlere ma'bud demekle iftira ettiniz».

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları vechile putlar cemadattan oldukları cihetle söz söylemeye iktidarları yoksa da Cenab-ı Hakkın âhirette onları cemedine hayat ve tekellüme kudret verip müşrikleri reddedeceklerine bu âyet ve emsali âyetler delâlet eder. Şu halde putları ihya ve kâfirleri tekzib ettirmek onları tahkir ve kederlerini tezyid içindir.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile müşriklerin bu sözden maksatları putlara atf-ı cürüm ederek kendilerinin azaptan kurtulacaklarını zannetmek ve azaplarının bir kısmını putlara tahmil veyahut putların huzurunda taaccüplerini izharla kendi hatalarını itiraf etmektir.

وَاَلْقَوْا اِلَى اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

[O günde müşrikler putların tekzibettiklerini görünce Allahü Tealâ'ya itaat ve inkıyad izhar ederler. Halbuki onların putlar şefaat edecek ve onlar vesilesiyle takarrub ilâllah etmek gibi isnatları ve iftiraları onlardan kaybolur ve ümid ettikleri muâvenet ve yardımdan hiç bir şey göremezler.]

Yani; zalimler dünyada kibrettikten sonra yevm-i kıyamette Allah'ın hükmüne inkıyadlarını izhar ederler, fakat fayda etmez. Zira; itaatın zamanı geçtiği için o günde İslâmiyet izharında menfaat olamaz ve putların yardım edeceklerine dair iftiraları zayi ve batıl olur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azaplarını beyandan sonra din-i Muhammediye iman etmek isteyenleri menedenlerin hallerini beyan etmek üzere :

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar küfrettiler ve yalnız küfürle iktifa etmediler; belki küfürleriyle beraber tarik-ı ilâhi olan din-i İslâma dahil olmak isteyenleri duhulden menettiler. Onların ifsadları sebebiyle biz azaplarının üzerine azap ziyade ettik.]

Yani; şol kimseler ki onlar tıynetlerinde olan fenalığa binaen küfrü ihtiyar ettikleri gibi fukara-yı nası ve zuafa-yı enamı Allah'a ve resulüne imandan, din-i İslâm'a ve Kur'an'ın ahkâmına ittibâ'dan menettiler ve kendi küfürlerine tarik-ı hakka ittibâ'dan nâsı menetmelerini zamla hem dâll hem de mudil oldular. Binaenaleyh; onların gayrıları ifsadetmeleri sebebiyle kesbetmiş oldukları masiyet mukabilinde asıl küfürleriyle müstehak oldukları azabın fevkında azaplarını ziyade ederiz ki biri küfürleri, diğeri de ibadullahı idlâlleri sebebiyle azapları iki kat olacaktır.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile azaplarının ziyade olması küfürlerinin ziyade olmasındandır. Çünkü; kendileri küfrü irtikâb ettikleri gibi başkalarını da küfre sevketmişlerdir. Şu halde küfrüzere küfrü irtikâb etmeleri azap üzere azapla muazzap olmalarına sebep olmuştur. Azabın ziyadeliği; ateş üzerine eza eden hayvanlarla dahi azab olunmaları veyahut hararet üzerine bürudetle ve bürudet üzerine hararetle azabolunmaları veyahut ateşle azabın iki kat olması ihtimali ihtilâflıdır. Şu kadar ki azabın iki kat olacağı kat'idir. Çünkü; bu âyetin sarahat-ı kat'iyesiyle sabittir. Amma keyfiyetin nasıl olacağında kat'iyet yoktur. Binaenaleyh; muhtelefünfihtir.

Hulâsa; bir kimse kendi fesadı ihtiyar ettiği gibi başkalarını

da fesada sevkederse indallah azap üzerine azapla muazzap olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin kendileri iman etmemekle beraber iman edecekleri imandan menettiklerine mukabil azaplarının ziyade olacağını beyan ettiği gibi yevm-i kıyamette nebilerinin; onların küfürlerine şehadet edeceğini dahi beyan etmekle tehdid etmek üzere :

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هٰؤُلَاءِ

buyuruyor.

[Habibim! Zikret şol günü ki o günde her ümmetin kendi cinslerinden aleyhlerine şahit ba'sederiz ve o şahit onların amellerine şehadet ederler ve seni de şu kâfirler üzerine şahit olarak getiririz. Onlar üzerine şehadet edersin.]

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

[Ve senin üzerine umur-u din ve umur-u dünyayı, helâli, haramı, ahval-i âhireti, ahlâkı, âdâbı, vaaz u nasihatı, durub-u emsali ve kısas-ı enbiyayı beyan eder ve kullara doğru yolu gösterir ve Müslümanlara taraf-ı ilâhiyemizden ihsan ve müjde olduğu halde biz Kur'an'ı habibim! Senin üzerine inzâl ettik.] Binaenaleyh; sen onlara tebliğ edersin ve Kur'an'ın ahkâmını onlara birer birer tefhim ettikten sonra mes'ûliyet onlara aittir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile her nebi ba'solunduğu kabileden olduğundan şahidin o ümmetin kendi nefislerinden olacağı beyan olunmuştur. Çünkü her ümmetin nebisi o ümmet hakkında şahit olacağı defaatla beyan edilmiştir, Resulullah'ın

şanını i'lâ için her ümmete şahit ba'solunacağını beyandan sonra ayrıca Resulullah'ın kendi ümmetine şahit olacağı zikrolunmuştur. *Ü m m e t* le murad; *cemaat ve bir kavimdir.*

Nisâbûrî'nin beyanı vechile gerçi ahkâm-ı şer'iyenin bazısı ahadis-i nebeviye, icmâ'-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha ile sabitse de bunların edille-i şer'iyeden olup kendilerinden ahkâm istinbat olunmasının cevazı Kur'an'la sabit olduğu gibi bunlar Kur'an'da olan icmali tafsil ve muğlâk olan âyetleri tefsir olduğu cihetle bilûmum ahkâmın esası Kur'an olduğundan bu âyette Kur'an'ın her şeyi beyan ettiği sarahaten zikrolunmuştur. Binaenaleyh Kur'an; bazı ahkâmı icmalen beyan eder; tafsili hadiste olur, bazısını işaretle beyan eder; kıyas-ı fukaha onu izah eder ve bazısını tafsilen beyan eder, başka delillerle tafsile hacet kalmaz. Kur'an ulemaya nazaran her şeyi beyan eder. Zira; ulema ahval-i beşere ait ahkâmı Kur'an'dan istinbat edebilirler. Binaenaleyh; Kur'an'a (تبياناً لكل شيء) denilmiştir. Cemi-i halka doğru yolu gösterdiği için (هدى) denilmiştir. İmanla beraber amel edip bir çok derecelere nail olacaklara ihsan-ı ilâhi olduğundan (رحمة) denilmiştir. Kur'an'la amel eden müminlerin hîn-i vefatlarında amelleri sayesinde kazandıkları derecelerde tebşir olunacaklarından Kur'an'ın (بشرى) olduğu beyan olunmuştur.

Hulâsa; her ümmetin ameline şahadet için o ümmetin kendi cinslerinden ba'solunan nebinin şahit olacağı, bizim nebimizin de ümmeti üzerine şahit olarak getirileceği, Kur'an'ın her şeyi beyan ettiği ve kullara doğru yolu gösterir hidayet ve amel edenlere rahmet ve büşrâ olduğu bu âyetin fevaidi cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın her şeyi beyan ettiğini ve hidayet ve rahmet olup ehl-i İslâm'a tebşir olduğunu beyandan sonra Kur'an'ın cami' olduğu ahkâmın bazısını beyan etmek üzere:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ
وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ adalet ve lâyıkı vechüzere ibadet ve akrabaya atiye vermekle, sıla-i rahimle emir, zinadan, şirkten, ebna-yı cinsinize zulüm ve tecavüzden nehiy ve sizin tezekkür ve teemmül etmeniz için size vaazeder.]

Yani; Allahü Tealâ gerek ameliyat, gerek itikadiyat, gerekse muâmelâtın kâffesinde adaletle emreder. Zira; adalet olmayan şeyde yümn ü bereket olmaz. İbadette şartlarına riayetle eda ve feraize itina ile kötülük edenlere iyilik etmekle ve her şeyde insafla emreder. Kezalik akrabaya infak etmekle, hüsn-ü muâşeretle, güzel duâ ile emreder, zina gibi kuvve-i şehevaniyeye ve behimiyeye tebaiyetten nehyeder. Zira; kuvve-i şehevaniyede ifrat ve harama tecavüz etmek insanın en çirkin ahvalindendir. Şirk gibi en büyük cinayetten ve ef'âl ü akvâlde caiz olmayan münkeratın cümlesinden ve gayrın hukukuna tecavüz suretiyle zulüm ve udvandan nehyeder. Zira; Kur'an'ın ahkâmını tezekkür ederek nasihat kabul etmeniz için Allahü Tealâ size vaaz eder.

Adalet; kelime-i tevhidin mazmununda dahil olduğundan adaletle emir; kelime-i tevhidle emri mütazammındır. Zevilkurbâya i'tâ ile emir; muhtaç oldukları nafakayı vermek ve icabında hizmet etmek, ziyaretlerini terk etmemek ve duâdan unutmamakla emretmektir. F a h ş a ile murad; *zina, işte ve sözde mezmum olan şeylerdir.* M ü n k e r â t ; *Kur'an'a ve sünnet-i Resulullah'a muhalif olan her şeydir.* B a ğ y ; *zulüm ve gayr üzerine tekebbür etmektir.* Zira; bunların cümlesi nazar-ı şeri'de çirkindir. Binaenaleyh; bunları irtikâb edenler günahkâr ve mezmumlardır.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyet; hayrın ve şerrin envâ'ını cami'dir. Zira adalet, ihsan ve akrabaya riâyet; *feraize, vâcibata, nevafile, hüsn-ü âdâba, ahlâka, insanların yekdiğerine karşı muâmelelerine, akraba ve taallûkat beyninde hüsn-ü imtizaca, şefkat ve merhamete şamil olduğundan* cümle hayrat bu üç kelimede münderictir. Kezalik fahşâ', münker ve bağiy; *ef'âl-i kabiha ve akval-i mezmume ve gayrın hukukuna tecavüz ve sair ma'siyetlerin cümlesine şamil olduğundan* bu üç kelimede dahi şerrin cümlesi münderictir. Çünkü; fahşâ şer olduğu gibi şer'an münkerattan olan şeyler ve âharın hukukuna tecavüzle zulmetmek dahi şerdir.

Hulâsa; ibadette ve nâsla muâmelede adalet etmek vâcip, ebnâ-yı cinsine, akraba ve taallûkaata muhtaç oldukları muâvenet lâzım, fuhşiyat ve emsali bilûmum günahların terki vâcip olduğu ve insanların tezekkür ve teemmül etmeleri için bu misilli ahkâmı beyanla Allahü Tealâ'nın kullarına vaaz ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ icmalen emir ve nehyin cemiine işaretten sonra bazılarını tafsilen beyan etmek üzere :

وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ

buyuruyor.

[Muâhede ettiğinizde Allah'ın ahdini yerine getirin.]

وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا

[Allah'ın ismiyle yeminlerinizi te'kid ettikten sonra bozmayın.]

وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا

[Halbuki siz yemininizi yerine getirmek üzere Allah'ı üzerinize şahit ve kefil kıldınız.] Binaenaleyh; yemin ve ahdinizi nakzetmeyin.

اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾

[Zira; Allahü Tealâ sizin işlediğinizi bilir.]

Yani; kendi ihtiyarınızla işlemesini iltizam ettiğiniz nezir ve Resulullah'a biat v.s. gibi ifası lâzım olan şeylerin cümlesini ve uhdenize terettüb eden feraiz ve vacibat gibi hukuk-u bedeniye ve maliyenizi imanınız icabı vâki olan muâhedeniz vechile bunların

cümlesinde Allah'ın ahdini ifa edin ve sair insanlarla muâhede ettiğinizde muâhedenizi yerine getirin ve işlerinizde yemin edip esmâ-i ilâhiyeden birisiyle yemininizi te'kid ettiğinizde bozmayın. Halbuki yemininizde ismini zikirle Allah'ı üzerinize şahit ve kefil kıldınız. Çünkü; bir işi görmek için Allah'ın ismiyle yemin etmek Allah'ı kefil kılmaktır. Allah'ı şahit ve kefil kıldıktan sonra ahdinizi ve yemininizi nakzederseniz büyük kabahat işlemiş olursunuz ve işlediğiniz kabahatı saklayamazsınız. Zira; Allahü Tealâ sizin her işlediğinizi bilir ve muktezasına göre ceza verir. Yeminin tafsilâtı Sûre-i Bakara ve Mâide'de beyan olunmuştur.

Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet-i celile Resulullah'a biat eden kimseler hakkında nazil olmuştur. Buna nazaran Resulullah'a biatın icabatını ifa etmekle emirse de lâfz-ı âyet insanlardan vuku bulan uhudatın cümlesine şamildir. Binaenaleyh; âyetin hükmü umumidir, hususi değildir.

Hulâsa; muâhede vukuunda ahdin icabatını ifa etmek ve Allah'ın ismiyle te'kid olunan yemini bozmamak vâcip olduğu, yeminle ahdini te'kideden kimseler ahdlerine Allah'ı kefil kılmış olduklari ve insanların işledikleri her şeyi Allahü Tealâ'nın bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ahdi ifa ile emir ve nakz-ı ahidden nehyettikten sonra nakz-ı ahdetmeyi bir misalle beyan etmek üzere :

وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًا

buyuruyor.

[Siz şol hatun gibi olmayın ki o hatun iğirdiği ipliğini büküp fitil yapıp kuvvetlendirdikten sonra nakzeder.]

تَتَّخِذُونَ اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ

[Yeminlerinizi beyninizde birbirinizi aldatmak için gizlice hile ittihaz edersiniz ki, kuvvetli bir cemaat olasınız diye.]

هِيَ اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍ اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِهِ

[O ümmet diğer bir ümmetten daha kuvvetli olursa da. Halbuki Allahü Tealâ emrettiği şeyi vefa etmenizle ancak sizi tecrübe eder ve imtihan muâmelesi yapar ki vaadinizi ifa eder misiniz veya etmez misiniz?]

وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾

[Ve sizin ihtilâf ettiğiniz şeyleri Allahü Tealâ yevm-i kıyamette elbette size beyan eder. Binaenaleyh; ahdinize, vefanıza sevap ve nakz-ı ahdinize ceza verir.]

Yani; siz beyninizde vâki' olan muâmelâtınızda, yekdiğeriyle ahid ve mukavelenizde bir kavim diğerinden kuvvetli olduğu için onun kuvvetine aldanarak kuvvetli tarafa meyletmek ve siz de kuvvetli bir cemaat olmak için yeminlerinizi birbirinizi aldatmakta ve hilenize alet eder olduğunuz halde nakz-ı ahdetmekte ve sözünüzden dönmekte şol hatun gibi olmayın ki o hatun yünden veya kıldan iplik eğirir ve eğirdiği ipliği büküp fitil yapıp kuvvetlendirdikten sonra onu söker, bozar, dağıtır ve bozmasında sür'at da eder. Binaenaleyh; daima bir taraftan amel edip diğer taraftan amelini bozmakla meşgul olduğundan emeği zayi olur, boşa gider ve sa'yının semeresini görmez. Şu halde siz de sa'yını boşa veren hatun gibi mukavele ve ahdinizi nakızla emeğinizi heba etmeyin ve Allahü Tealâ elbette yevm-i kıyamette sizin ihtilâf ettiğiniz şeyleri size beyan eder. Binaenaleyh; sizin saklamanızda bir fayda yoktur.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celile ahdini ve yeminini bozanların hallerini temsille insanın başladığı bir işte sebat etmesi lâzım olduğunu tavsiye etmiştir.

Kazî ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile bu âyette zikrolunan hatunla murad; *Kureyş'ten (Reyte) isminde muayyen bir hatundur* ki onun âdeti; sabahtan öğleye kadar kendi ve cariyeleri yünden ve kıldan ip eğirip büküp urgan yapmak ve öğleden sonra kendine ârız olan vesveseye binaen ördüğü ipi ve eğirdiği ipliği bozup da-

ğıtarak emeğini zayi etmek ve sa'yını abes kılmaktı. Çünkü; gayet ahmak olduğundan beyhude nefsine zahmet ederdi. İşte Cenab-ı Hak başladıkları işlerin neticesini almadan bozanların, ahdini nakzedenlerin hallerini bu hatunun haline teşbihle kullarını bu gibi sebatsız hallerden nehyetmiştir.

Çünkü; insan başladığı işi bir zaman düşündükten sonra başlayıp emek sarfettikten sonra devam edip neticesine intizar etmek lâzımken onu yarım bırakmak ve sarfettiği düşünce ve emeklerini zıyaa uğratmak akıl şanı olmadığından Cenab-ı Hak bu gibi devamsızlığı nehyetmiştir.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile bu âyet bundan evvelki âyete merbutttur. Yani «Ahdinizi ifa edin, yemininizi bozmayın. Eğer ahdinizi ifa etmez, yemininizi bozarsanız şu, eğirdiği ipliği bozan hatun gibi olursunuz ve emeğiniz boşa gider» demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile (أنكاثا) *nekes lâfzının cem'idir. Nekes; ipliği fitil yapıp kuvvetlendirdikten sonra bozmaktır. (دخلا) bir kimseyi aldatmak için zahirde ahdine vefa eder gibi görünüp batında ahdini nakzettiğini gizlemektir* ki *zahirde dost görünüp bâtında adavetini saklamak ve fırsat gözetmek ve gadirle hıyanet etmektir.*

İşte Araplardan bazı kabile müminlerle muâhede edip muâhedelerini yeminleriyle takviye eder ve lâkin Kureyş'i daha kavî gördükleri zaman kendilerini kuvvetli bir cemaat olmak emeliyle ahidlerini nakızla onlara inzımam etmeyi kalplerinde saklar ve yeminleriyle ehl-i imanı aldatmak isterler, fırsat bulduklarında yeminlerine bakmayarak sözlerinden dönmekten çekinmezlerdi. Bu gibi muâhedeyi nakzedenleri Cenâb-ı Hak ahmak bir hatuna teşbihle zemmetmiştir. Binaenaleyh; zahirde muâhede ettiği kimsenin zayıf, diğerinin kavî olduğuna bakmayıp hemen ahdinde ve sözünde sebatın lüzumunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Hulâsa; başkasını aldatmak için yeminini vesile ittihaz ve yaptığı şeyi bozmaya sa'yetmek fena olduğu, muâhede ettiği kavmi zayıf görmekle ahdini nakzetmek caiz olmadığı, Allahü Teâlâ'nın emrettiği şeyle insanlara imtihan muâmelesi yaptığı, yevm-i kıyamette ahdini ifa edenleri ve etmeyenleri bildiği ve herkesin

lâyık olduğu cezayı vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nakz-ı ahdin haram olduğunu beyandan sonra ahde vefa etmek için insanları cemetmeye kaadir olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِن يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي
مَن يَشَاءُ ۚ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ istemiş olsaydı sizi millet-i vâhide kılar ve bir din üzerinde bulundurur ve cümleniz ahdinizi ifa ederdiniz ve lâkin hikmet-i ilâhiye bunun hilâfını iktiza ettiğinden Allahü Tealâ istediği kulunun sû-u ihtiyarına binaen idlâl eder ve istediği kulunun hüsn-ü ihtiyarına binaen hidayette kılar ki, o kulunu saâdete îsâl eder ve elbette siz amelinizden suâl olunursunuz.] Binaenaleyh; eğer ameliniz hayırsa hayırla ve şerse şerle mücazat görürsünüz.

Allahü Tealâ'nın idlâli, dalâleti ihtiyar edenlerin irade-i cüz'iyelerini dalâle sarf etmeleri üzerine dalâllerini halk ettiğinden cebir lâzım gelmez. Çünkü; kulun ef'âl-i ihtiyariyesinde Allah'ın iradesi kulun iradesine tabidir. Binaenaleyh abid; iradesini ma'siyete sarfedince Allahü Tealâ o ma'siyeti onun yedinde halketmek suretiyle idlâl eder ve kezalik abid iradesini hayra sarfedince Vâcip Tealâ onun yedinde hayrı halketmekle hidayette kılar.

***

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyette mutlaka nakz-ı ahdetmekten kullarını nehyettiğini beyandan sonra hususî bazı mesailde nakz-ı ahdetmekten nehyetmek üzere :

وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوءَ
بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾

buyuruyor.

[Siz yalanlarınızı tervic için yeminlerinizi birbirinizi aldatmak zımnında beyninizde alet ittihaz etmeyin. Eğer yeminlerinizi yekdiğerinizi aldatmaya gizlice alet ittihaz ederseniz iman üzere sabit olup kararlaştıktan sonra ayağınız kayar, sebat edemezsiniz ve tarik-ı ilâhi olan din-i İslâm'dan meyliniz sebebiyle dar-ı dünyada kötü azabı tadarsınız. Halbuki âhirette sizin için büyük azap vardır.]

Yani; yeminlerinizi beyninizde nâsı aldatmak için gizli bir hile ittihaz ederek nâsa emniyet verip sonra yemininizi nakızla halka gadretmeye cesaret etmeyin. Eğer bu misilli hileye cür'et ederseniz hilenizin zararı kendinize ait olur. İslâm ve iman üzere sebat edip kararlaştıktan sonra ayağınız kayar, zarar görürsünüz ve din-i ilâhiden dönmeniz ve başkalarını menetmeniz sebebiyle dünyada gazab-ı ilâhi eseri kötü azabı tadarsınız ve âhirette dahi sizin için azab-ı azîm vardır. Binaenaleyh dünyada ve âhirette her iyilikten mahrum olursunuz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile selâmet ve âfiyetten sonra sû-u iradesi neticesi bir belâya uğrayan ve mihnete duçar olan kimseler haklarında âyet-i celile darbımeseldir.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile Mekke'de Resulullah'a iman eden kimselerden bazıları nakz-ı ahdederek mürted olmaları üzerine onları tehdid için âyetin nazil olduğu mervidir. Çünkü; Resulullah'a biat ederek ahid verip iman ve İslâm üzerinde bir müddet sebat ettikten sonra imandan dönmekle ayakları kaydı. Dünyada ve âhirette azabı tattılar, rezil ve rüsvâ oldular. Çünkü; İslâm olup seâdeti bulduktan sonra mürted olup sefalete daldılar.

Sebeb-i nüzûlde beyan olunduğu vechile bu âyet; nakz-ı ahdi ve yeminini alet-i fesad ittihaz etmesi irtidadına ve imandan çıkmasına sebep olan kimseler haklarındadır, yoksa mu'tekid ve mümin olan kimsenin alelâde muâmelâtta diğerini aldatmak üzere

yapmış olduğu yemini günah-ı kebireden ise de küfrünü müeddî olmadığından imandan ayağı kaymış ve din-i İslâm'dan çıkmış olmaz.

Hulâsa; insanın yeminini ticarette ve sair hususatta diğer insanları aldatmaya alet etmesi haram olduğu, eğer yeminini aldatmaya bir hile ittihaz ederse İslâmiyette sebat ettikten sonra ayağı kayıp haktan çıkmış olacağı ve tarik-ı ilâhiden çıkanların dünyada ve âhirette azap görecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ahdi nakzetmek ve Resulullah'a biattan dönmek dünyada ve âhirette azabı mucip olduğunu ba'delbeyan dünya metâ'ına aldanarak ahdini nakzetmek ve azıcık bir paraya değişmek haram olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾

buyuruyor.

[Allah'ın ahdini nakzetmek mukabilinde azıcık metâ'-ı dünyayı satın almayın. Zira; Allahü Tealâ indinde mevcut olan sevap eğer bilirseniz sizin için hayırlıdır.]

Yani; siz Allahü Tealâ'ya ahdi ve resulüne biatı nakzetmeniz mukabilinde metâ'-ı dünyayı almakla ahdinizi azıcık bir paraya değişmeyin, belki ahdinizi yerine getirin. Eğer bilirseniz Allah'ın size dünyada vereceği nusret, emvâl-i ganimet, düşmanlarınıza galebe ve âhirette vereceği sevap sizin için ahdinizi nakzetmek mukabilinde alacağınız emval-i dünyadan hayırlıdır.

Keşşaf, Nisâbûrî ve Kazî'nin beyanları vechile Kureyş kabilesi ehl-i imanın zayıf olanlarına irtidad etmelerini teklif ve irtidad ettikleri surette bir çok mal vereceklerini vaad ederlerdi. İşte onların bu vaadleri üzerine Cenab-ı Hak ehl-i İslâm'ı bu misilli vâhi vaadlere aldanmaktan bu âyetle nehyetti ve ahdinde sebat ve imanında devam üzere olanların nail olacakları ecr ü mesûbât dünyada alacakları maldan daha hayırlı olduğunu beyanla âhiret

sevabını dünya metâ'ına değişmemelerini tavsiye etmiştir. Zira âhiret; bâkî ve sâfîdir. Dünyada alacakları para ise zevale ma'ruz olduğu cihetle ehemmiyeti yoktur. Binaenaleyh; âhiret sevabını dünya metâ'ına değişmek âkil şanı değildir.

***

Vâcip Tealâ dünya metâ'ının fânî ve ahirette verilecek sevabın bâkî olduğunu beyanla kendi indinde olan sevabın hayırlı olduğunu ispat etmek üzere:

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[Sizin indinizde olan metâ'-ı dünya tükenir ve Allahü Tealâ indinde olan sevap bâkîdir ve zatıma yemin ederim ki sabreden kimseleri, amellerinin gayet güzel ecirleriyle cezalandırırız.]

Yani; Allahü Tealâ indinde mevcut olan ecir hayırlıdır. Zira; sizin indinizde olan metâ'-ı dünya ve ahdinizi nakız mukabilinde alacağınız emvâl tükenir, Allahü Tealâ indinde alacağınız ecir bâkîdir. Şu halde bâkî olan âhiret ecri fânî olan dünya metâ'ından elbette hayırlıdır, zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Biz Azîmüşşan amellerinin gayet güzellerinin ecriyle şol kimseleri cezalandırırız ki onlar ahidlerini ifada ve yeminlerinde sebat, imanlarında devam üzere müşriklerden görecekleri meşakkatlara sabrettiler, dünya malına tama' ederek ahidlerini bozmadılar. Binaenaleyh; onları güzel ecirle cezalandırırız.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyet bundan evvelki âyette Allahü Tealâ indinde olan ecr ü mesûbâtın hayırlı ve nimet-i Cennet'in bâkî olmasına delildir, düşmanlarından gördükleri cevrü cefaya, müptelâ oldukları fakr u fâkaya ve tekâlif-i ilâhiyenin meşakkatına sabredenlerin ecirleri amellerinin muktezası olan sevaptan daha ziyade güzel olacağını beyanla Cenab-ı Hak ehl-i imanı

sabr u metanete ve imanlarında sebata terğib etmiştir. Fahri Râzi'nin beyanı vechile *a m e l i n a h s e n i* yle murad; *feraiz, vacibat ve mendubattır.* Çünkü; mübah olarak işlenilen şeyler dahi müminin amelinde dahildir. Ve lâkin mübahta ecir yoktur. Şu halde ecir; amelin ahseninedir, yoksa her amele değildir.

***

Vâcip Tealâ ahdini muhafaza hususunda sabredenlerin güzel ecir alacaklarını beyandan sonra kendi ahdiyle iltizam ettiği ahkâmı şeriatı lâyıkıyla eda eden kimselerin nail olacakları ecri beyan etmek üzere :

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Erkek veya kadından bir kimse mümin olduğu halde amel-i salih işlerse vefatından sonra biz onu güzel bir hayatla elbette ihya ederiz ve elbette onları amellerinin gayet güzelinin ecriyle cezalandırırız.]

Yani; Allahü Tealâ'ya, resulüne ve âhirete iman eden erkek veya hatundan bir kimse imanının muktezası olan amel-i salih işlerse biz onu dünyada helâl rızıkla merzuk ve âhirette hayat-ı tayyibeyle ihya eder ve amellerinden gayet güzellerinin cezasıyla cezalandırırız. Amel-i salihten intifâ'ın şartı iman olup imanı olmayanların amellerinden intifâ' edemeyeceklerine bu âyet delâlet eder.

Beyzâvî'nin beyanı vechile *h a y a t - ı t a y y i b e ; dünyada helâl rızka nail olmakla taat etmek ve taatın halâvetini bulmaktır,* müminin rızkı ne kadar az olsa maişeti kâfirin maişetinden daha tatlı ve rahat olur. Çünkü mümin; insanın rızkı Allah'ın takdiri ve tedbiriyle olduğunu bildiğinden taksim-i ilâhiye rıza ve nail olduğu rızka kanaatla kalbi rahat olur. Amma kâfirin kanaatı olmadığından rızkı ne kadar çok ve zengin olsa kalbi darlıktan hâlî

olmaz. Binaenaleyh; müminin hayatı rahat ve kâfirin hayatı mihnettir.

Yahut hayat-ı tayyibeyle murad; *kabirde Münkir ve Nekir'in suâline güzel cevap vermekle saâdet-i ebediyeye ve âhirette Cennet'e nail olmaktır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Mümin olduğu halde amel-i salih işleyen kimseyi Cennet'e ithal etmekle biz elbette güzel hayatla ihya deriz] demektir.

***

Vâcip Tealâ müminin amelinin güzeliyle mücazat edeceğini beyandan sonra amelin güzeli şeytan'ın vesvesesinden hâlî olmak lâzım olduğuna işaret etmek üzere :

فَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen Kur'an'ı kıraat ettiğinde merdud olan şeytan'ın şerrinden Allahü Tealâ'ya iltica et.]

اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾

[Zira; şeytan'ın, iman edip Rablerine tefviz-i umur ederek dergâhına iltica eden kimselere galebesi yoktur.]

Yani; insanın amelinde ihlâs ve şeytan'ın vesvesesinden hâlî olması lâzımdır. Binaenaleyh; habib-i zişanım! Sen Kur'an okumak murad ettiğinde rahmet-i ilâhiyeden uzak ve dergâh-ı sübhaniyeden matrud olan şeytan'ın şerrinden Allahü Tealâ'ya sığın ve şerrinden mahfuz kalmanı Cenab-ı Hak'tan istirham et. Zira; şeytan'ın müminler ve Rablerine mütevekkil olan muhlisler üzerine tasallutu olamaz. Şu halde istiâzeyle Allah'a tefviz-i umur et ki şerrinden halâs olasın.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Kur'an okuyan kimse üzerine istiâzenin vâcip olması tilâvetten hasıl olan ecri riya ve sum'a gibi şeyleri şeytan'ın vesvese etmekle tilâveti ziyaa uğrat-

mak ihtimaline binaen kıraatdan sonradır diyenler varsa da ekser-i ashap ve fukahanın ittifakları tilâvet murad eden kimsenin tilâvete başlayacağı zaman istiâze etmesi vâciptir. Âyette hitap; Resulullah'a ise de murad ümmetidir. Çünkü; Resulullah şeytan'ın vesvesesinden mahfuzdur. Şu halde âyet; ümmet-i Muhammed'e ta'limdir.

Cenab-ı Hak bilûmum nâsa şeytan'ın vesvese ilkasına malik olmadığını beyan, müminlere ve Rablerine tefviz-i umur eden mütevekkillere tasallut edemeyeceğine işaret için dergâh-ı ülûhiyete iltica ile tefviz-ı umur edenlere musallat olamayacağını beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ şeytan'ın kimlere musallat olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

buyuruyor.

[Ancak şeytan'ın tasallutu şol kimseler üzerinedir ki onlar şeytan'a itaatla onu dost ittihaz ettiler ve şol kimseler üzerine tasallut eder ki onlar şeytan'ın emriyle Allah'a şirkederler.]

Yani; şeytan'ın tasallutu ancak kendine itaatla dost olup şirkedenler üzerinedir ki şeytan sebebiyle Allah'a şirkettiğinden şeytan'ın kahrı altında zebun demektir. Şeytan'ın, halis müminlere musallat olamayacağına âyet delâlet eder. Zira halis mümin; Cenab-ı Hakka itimad-ı tamla itimad ettiğinden şeytan'ı dost ittihaz etmez ki musallat olsun.

***

Vâcip Tealâ şeytan'ın tasallut edeceği kimseleri beyandan sonra şeytan'ın dostlarından nübüvvette şüphe edenleri beyan etmek üzere :

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ inzâl ettiğini bildiği halde Biz Azîmüşşan bir âyetin yerine diğer âyeti tebdil edip mensûh olan âyetin yerine nâsih olan âyeti getirdiğimizde müşrikler derler ki «Yâ Muhammed! Sen ancak iftira ediyorsun». Belki onların ekserisi neshin hikmetini bilmezler.]

Yani; biz bazı hikmetimize binaen âyetlerden bazılarını nesheder ve nesholunan âyetin yerine icab-ı zamana göre nâsın haline muvafık diğer âyeti getirdiğimizde Allahü Tealâ olmuş, olacak, gelmiş, gelecek şeylerin cümlesini ve neshedip hükmünü kaldırdığımız âyeti, zamana ve nâsın haline muvafık olarak onun yerine getirdiğimiz âyeti herkesten ziyade bildiği halde müşrikler resulümüze «Yâ Muhammed! (S.A.) Sen Allah'a iftira ediyorsun. Meramını tervic ettirmek, sözünü dinletmek ve hükmünü yürütmek için kendi indinden söylediğin sözü Allah'a isnad ediyorsun. Binaenaleyh; istediğini getirip diğerini kaldırıyorsun» dediler, böyle söylemekle kendileri resulümüze iftira ettiler, hatada bulundular. Zira; ekserisi bilmez ve neshin hikmetini anlamazlar, binaenaleyh; resulümüze iftiraya cür'et ederler.

Taberî'de beyan olunduğu vechile bu âyette *tebdil; nesih* manâsınadır. Yani «Bir âyeti neshedip yerine diğer âyeti getirdiğimizde» demektir. Çünkü; bir zamanda muvafık olan hüküm diğer zamanda muvafık olmadığından ikinci zamana muvafık ve halkın maslahatına mutabık diğer bir âyeti getirmek âdet-i ilâhiyedir. İşte şu manâca neshe itirazla nübüvvete ta'neden müşrikleri red için Cenab-ı Hak (والله اعلم بما ينزل) buyurmuştur ki «Allahü Tealâ halkın maslahatına muvafık inzâl ettiği âyetleri bilir» demektir.

Tefsir-i Hâzin'de ve Medarik'te beyan olunduğu vechile bir âyet nazil olduktan sonra onun hükmünü refedecek diğer âyet nazil olduğunda müşrikler ta'na vesile ittihaz ederek «Muhammed (S.A.) ashabını istihza ediyor. Zira; bir gün bir şeyle emreder, ertesi gün ondan döner, ashabını nehyeder, başkasını emreder» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Vâcip Tealâ bu

âyeti inzalle müşriklerin ta'nlarına sebep; ekserisinin cehaleti ve nesihte olan hikmeti bilmedikleri olduğunu beyan etmiştir, elyevm ahkâm-ı şeriata itiraz edenlerin itirazlarına sebep; ahkâm-ı şeriatın gavamızına vakıf olamadıklarından naşi cehaletleridir.

Hulâsa; bazı âyet nesholunup yerine diğer âyet geldiğinde kâfirlerin Resulullah'a «Sen müfterisin» dedikleri ve halbuki Allahü Tealâ inzal ettiği âyetlerin kullarının hallerine muvafık ve hikmete mutabık olduğunu herkesten ziyade bildiği ve müşriklerin itirazları cehaletlerinden neş'et ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bazı âyetlerin neshi üzerine müşriklerin Resulullah'a itiraz ettiklerini beyandan sonra müşriklere verilecek cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[Kur'an'ın bazı âyetlerinin nesholunması üzerine habibim! Sana müfterisin diyen kâfirlere sen de ki «Kur'an'ı semadan Cibril-i Emin indirdi, bana vasiyet etti ve dedi ki : Yâ Muhammed (S.A.)! Bu Kur'an'ı, seni envâ'-ı nimetleriyle terbiye eden Rabbin Tealâ tarafından hakka mukarin olarak sana ben getirdim. Bununla Rabbin Tealâ senin nübüvvetini te'yid ve davanı tasdik etti ve müminlerin imanlarını takrir ve tesbit etmek ve ehl-i imana hidayet ve büşrâ olmak için Allahü Tealâ Kur'an'ı inzâl etti ki kullarının hallerini ıslah etsin.»]

Yani; habibim! Kâfirlerin nesih vesilesiyle ta'nlarına cevap olarak sen de ki «Kur'an'ı ruh-u mutahhar olan Cibril-i Emin hikmete muvafık, maslahata mutabık ve hakka mukarin olduğu halde Rabbin Tealâ tarafından müminleri imanlarında sabit kılmak için hidayet ve beşaret olarak hasbezzaman maslahata muvafık inzâl

etti. Zira; Müslümanlar nâsih olan âyeti işitip manâsını düşünüp iman edince akaitleri sabit ve kalplerinde imanları rasih ve mutmain olurlar. Kur'an'dan intifâ' edenler Müslümanlar olduğundan Kur'an'ın hidayet ve beşaret olması ehl-i İslâma tahsis olunmuştur. Zira Kur'an'a iman etmeyenler onun menfaatından mahrumlardır.

***

Vâcip Teâlâ kâfirlerin nübüvvette şüphelerinden bazılarını ba'delbeyan bazı âharı beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki muhakkak biz biliriz. Onlar «Kur'an'ı Muhammed (S.A.) e beşer ta'lim eder» derler.]

لِسَانُ الَّذ۪ي يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُب۪ينٌ ﴿١٠٣﴾

[Halbuki onların meyledip Kur'an'ı nispet ettikleri lisan; acemîdir. Manâsını anlamazlar. Şu senin onlara tilâvet ettiğin Kur'an ise manâsı zâhir arabîdir, binaenaleyh onların nisbet ettikleri lisanla Kur'an arasında bir münasebet yoktur, şu halde nasıl oluyor ki arabî olan Kur'an'ı anlamadıkları lisan-ı acemiye nisbet ederler.]

Yani; Habibim zatıma yemin ederim ki muhakkak biz biliriz, sana ve Kur'an'a ta'neden kâfirler derler ki; Muhammed (S.A.) nebi olmadığı gibi Kur'an da taraf-ı ilâhiden gelmiş bir kitap değildir, zira Kur'an'ı Muhammed (S.A.) e Rumiyyül'asıl olan bir beşer ta'lim ediyor, bu suretle Kur'an'a ta'netmeye cesaretle muârazadan âciz olduklarını ızhar ederler, halbuki onların hakikattan meylederek Kur'an'ı nisbet ettikleri lisan, acemîdir. Binaenaleyh manâsını fehmetmezler, şu senin onlara beyan ettiğin Kur'an ise manâsı ve lâfzı mu'ciz lisan-ı arabîdir ki manâsı onlara zahirdir. Nisâbûrî, Taberî, Hâzin, Medarik ve Kazî'nin beyanları veçhile

ehl-i Mekke Resulullah'a «Şu beyan ettiğin Kur'an'ı, Muhammed (S.A.) kendi gibi beşerden taallüm ediyor. Taraf-ı ilâhiden geldi dediği yalandır» demeleri üzerine onları red için bu âyetin nazil olduğu mervidir. Âyette zikrolunan *b e ş e r* le murad; (Bel'am), (Yaiş Cebir) isminde Nasranî bir kaç kimselerdir ki onlar Mekke'de bazı kimselerin köleleriydi. Bunlar Mekke'de demircilik işler, kılıç yapar, ehl-i kitap olduklarından Tevrat ve İncil kıraat eder ve Resulullah gelip geçerken onları görür ve din telkin ederdi. Binaenaleyh; Resulullah'ın din-i İslâmı telkin için onlara bazan mülâkatını gören Mekkeliler her fırsattan istifadeye haris olduklarından «Muhammed (S.A.) Kur'an'ı şu acemi olan bir kaç kimselerden taallüm ediyor» demekten çekinmediler ve bu vesileyle kendi zu'm-u batıllarınca ta'na bir yol buldular. Cenab-ı Hak onları iki cihetle bu âyette reddetmiştir :

B i r i n c i s i ; Resulullah'ın onlardan işittiği lisan acemîdir. Ey Mekkeliler! Siz ve Resulullah onun manâsını anlamazsınız. Kur'an ise arabîdir. Binaenaleyh; manâsını anlarsınız. Nasıl oluyor ki anladığınız Kur'an'ı anlamadığınız lisana nispet edersiniz. Halbuki Muhammed (S.A.) lisan-ı acemîyi nereden öğrendi ve ne zaman taallüm etti demektir.

İ k i n c i s i ; «Sizin dediğiniz gibi manâsını onlardan taallüm ettiği farzolunsa lâfz-ı Kur'an'ın onlardan olmadığı sizce de ma'lûmdur. Halbuki Kur'an'ın manâsı mu'ciz olduğu gibi lâfzı da mucizdir. Niçin lâfzına muaraza edemiyorsunuz? Maahaza Kuran'ın müştemil olduğu ahkâmı ve envâ'-ı ulûmu taallüm etmek o ilimlerde mahir ve emsaline faik bir muallime bir çok seneler mülâzemet edip onun dersine müdavemet etmekle hasıl olması icabeder. Yoksa demircilikle meşgul olan bir kaç kimse ayda ve haftada bir kere tesadüf etmekle tahsil olunur bir şey midir? Binaenaleyh; bu gibi evhamatla itirazınız ey müşrikler! Aczinizin eseridir, hakîkî bir itiraz değildir» demek olur.

İşte bu gibi itirazlar bundan evvel bazı âyetlerde beyan olunduğu vechile şeytan'ın vesvesesiyle onun dostları tarafından vâki' olur. Çünkü; şeytan'ın insanları iğfal etmek için bir çok hileleri vardır. İcabına ve şahsına göre onları isti'mâl eder ve aldatabileceği kimselerden emeğini asla esirgemez ve fırsatı da kaçırmaz.

Hulâsa; Kur'an'ı Cibril-i Emin'in inzâl ettiği, Kur'an Müslümanların imanlarını tesbit edip hidayet ve büşrâ olduğu, müşriklerin Resulullah'a Kur'an'ı, lisan-ı acemî olan beşerden taallüm eder dediklerini Allahü Tealâ'nın bildiği, halbuki onların isnad ettikleri beşerin lisanı acemî olup Kur'an ise arabî olmakla beyinlerinde asla münasebet olmamakla bu isnat ve iftiranın evhamdan ibaret olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'a ta'nedenlerin itirazlarını reddettikten sonra Kur'an'a iman etmeyenleri tehdid etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'ın âyetlerine iman etmezler. Allahü Tealâ onları hidayette kılmaz. Halbuki onlar için elem verecek azap vardır.]

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

[Yalanı iftira eden ancak şol kimselerdir ki onlar Allah'ın âyetlerine iman etmezler. İşte şu yalanla iftiraya cesaret edenler ancak yalancılardır.] Binaenaleyh; yalan onlardan Muhammed (S.A.) e tecavüz etmez. Zira; bu gibi büyük yalanlara ve iftiraya cür'et etmek onlara mahsustur.

Yani; Allah'ın âyetlerinin taraf-ı ilâhiden olduğunu tasdik etmeyenleri Allahü Tealâ tarik-ı necat ve selâmete muvaffak kılmaz. Dünyada tarik-ı necata hidayet olmayınca âhirette onlar için azab-ı elîm vardır. Onlar «Resulullah iftira ediyor ve Kur'an'ı beşerden taallüm ettiği halde taraf-ı ilâhiden geldi diyor» dediler. Halbuki yalanı iftira eden ancak onlardır. Zira; Allah'ın âyetlerine iman etmeyenler müfterilerdir. Binaenaleyh; iftira ve yalan onlara mün-

hasırdır. İşte bu gibi kendi ef'âllerini gayra isnad etmek isteyenler ancak yalancılardır. Şu halde doğru söyleyen ve din-i hakka davet eden nebiye yalan tecavüz etmez.

Yalan ekseri insanlarda bulunduğu halde yalanın bunlara mahsus olduğunu beyan etmek, yalancılıkta bunların kemâle vasıl olduklarına işaret içindir. Gerçi başkaları da yalan söylerlerse de Allah'ın resulüne iftira edenlerin derecesine varamadıkları cihetle büyük yalanlara cesaret etmek bunlara mahsus demektir. Bu manâyı ifade etmek için âyette yalancı olduklarını beyan; hasra delâlet eden (هم) zamiriyle (واولئك هم الكاذبون) varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin yalancı olduklarını beyandan sonra küfrün bazı envâ'ını beyan etmek üzere :

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِهِٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ

buyuruyor.

[Eğer bir kimse iman ettikten sonra küfrederse azaba müstehak olur, illâ kalbi imana mutmain olduğu halde küfrüzere ikrah olunursa o kimse azaptan ma'fuv olur.]

وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٦﴾

[Ve lâkin kalbi küfürle münşerih olan için dünyada gazab-ı İlâhi ve âhirette azab-ı azîm vardır.]

Yani bir kimse iman edip müslim olduktan sonra Allah'a küfrederse Allah'ın gazabına müstehak olur, illâ şol kimse ki kalbi imanla mutmain ve imanına asla tagayyur ârız olmadığı halde kâfirler tarafından katil ve sair ukuubatla küfrüzere icbar olunup lisanıyla nefsini kurtarmak için kelime-i küfrü söylerse o kimse iman üzere daimdir. Binaenaleyh; onun üzerine gazap olmadığı gibi azap

da yoktur, belki kalbinde imanına halel gelmediğinden başına gelen musibete sabır ve imanda sabit olduğu cihetle o kimse için büyük ecir de vardır. Ve lâkin şol kimseler ki kalbi küfürle dolu ve teklif olunan küfrü kabule kalbi açıktır. Binaenaleyh; küfrü istihsan ederek kabul ederse onlar üzerine gazab-ı ilâhi vardır. O halde âhirette büyük azaba duçar olacaklardır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile kelime-i küfrü tekellüme cevaz verilecek kadar icbarın miktarında ihtilâf varsa da esah olan katil ve azasını kesmek ve tahammül edemeyeceği kadar döğmek gibi şeylerle tehdidini ika' edecek bir kimsenin tehdid etmesidir. Şu beyan olunan suret üzere tehdid olunduğunda teklif olunan kelime-i küfrü tekellüm etmekle nefsini kurtarmaya ruhsat-ı şer'iye vardır. Binaenaleyh; kalbi imanla sabit olduğu halde tekellüm ederse kâfir olmaz, ma'fuvdur. Eğer tekellüm etmez, sabrederse azimetle amel ettiğinden me'curdur. Amma ikrah vâcibi terk veya muharrematı işlemekle meselâ hınzır etini yiyeceksin diyerek icbar olunursa teklifi kabul etmek vâciptir. Eğer sabreder, teklifi kabul etmez, helâk olursa vâcibi terkle nefsini mehlekeye attığından günahkâr olur.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile iptidâ-yı İslâm'da Mekke müşrikleri ehl-i İslâm'ın fukarasına çok eza etmişlerdi. Hatta (Ammar) ı ve pederi (Yasir) i ve validesi (Sümeyye) yi irtidad etmek üzere icbar edip (Yasir) ile haremi (Sümeyye) yi tekliflerini kabul etmediklerinden katlettiler. İslâm'da evvel şehid olanlar bunlardır. (رضي الله عنهما) (Yaser) in oğlu (Ammar) Hazretleri lisanıyla onların tekliflerine mümaşat edip ellerinden halâs olup huzur-u Risalete geldiğinde Resulullah'a «Ammar kâfir oldu» dediklerinde Resulullah «Ammar'ı başından ayağına kadar iman ihata etti ve iman kemiklerine karıştı. Binaenaleyh; (Ammar) kâfir olmaz» dedi. O sırada huzur-u risaletpenâhîde ağlayan (Ammar) ın gözlerinin yaşını Fahri Kâinat mübarek elleriyle sildi ve kalbi imanla sabit olunca lisanen tekellümün imana zararı olmadığını Resulullah'ın haber vermesi üzerine bu âyetin Resulullah'ı tasdik için nazil olduğu mervidir.

* * *

Vâcip Tealâ kâfirlerin, Müslümanları küfre icbarlarının sebebini beyan etmek üzere :

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيَوٰةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَأَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[İşte şu kâfirlerin, Müslümanları irtidada icbarlarının sebebi; onların hayat-ı dünyayı ihtiyar edip âhiret üzerine tercih etmeleridir ve Allahü Tealâ kâfir olan kavmi hidayette kılmaz.]

Yani; kâfirlerin zevale ma'ruz ve bekası olmayan hayat-ı dünyaya muhabbetleri ve bâkî olan âhiret üzerine tercih ederek şehevat-ı nefsaniyelerine ittibâ'ları kendilerinin küfrüzere ısrar ve gayrıları küfre icbar etmelerine sebep olmuştur. Kâfirlerin iradelerini küfre sarfetmeleri sebebiyle Allahü Tealâ onları tarik-ı necata îsâl etmez. Hayat-ı dünyaya lüzumundan ziyade muhabbet; insanın helâkine sebep olan küfre müeddi olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyaya muhabbetleri küfre ısrarlarına sebep olduğunu beyandan sonra dünyaya muhabbetlerinin sebebini beyan etmek üzere :

أُولٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾

buyuruyor.

[İşte şu dünyayı âhiret üzerine tercih edenler şol kimselerdir ki Allahü Tealâ onların kalplerini kendi su-u ihtiyarları sebebiyle mühürledi ki onlar imanın esrarını ve tevhidin îsâl edeceği saâdeti fehmedemedikleri gibi imanın lezzetini de tadamazlar ve ku-

lakları mühürledi ki imanın delillerini işitmezler ve gözlerini mühürledi ki onlar bu âlem-i mükevvenata nazar-ı ibretle bakamazlar. Binaenaleyh; gözlerinde olan perde-i inat hakkı görmelerine mani'dir. İşte şu kalpleri hakkı idrak etmez, kulakları duymaz ve gözleri görmez olan kimseler ancak âhiretten gaafillerdir.] Bu gafletleri onları dünyaya muhabbette ifrata sevketmiştir.

لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾

[Şüphe yok ki onlar elbette âhirette zarar göreceklerdir.] Zira dünyayı âhiret üzerine tercih ve iman üzerine küfrü ihtiyar ettiklerinden huzur-u ilâhiden matrudlar ve saâdet-i ebediyeden mahrumiyete mahkûmlardır. Çünkü; bunlar kalplerini, gözlerini, kulaklarını hayra sarfetmediklerinden kendilerine gelecek azaptan gafil ve o azabın define çaresaz olacak imandan âtıl olduklarından elbette bunların zararı herkesin zararından daha büyük olacağında şüphe yoktur. Zira ceza; cinayete göredir ki bunlar ömürlerini ebedî azaba sebep olan küfre sarfetmekle zayi ettiler.

***

Vâcip Tealâ küfre ısrar ve kalbi mutmain olarak kelime-i küfrü tekellüm edenlerin ahkâmını beyanla kâfirler tarafından muazzep olduktan sonra hicret edenlerin nail olacakları mertebeyi beyan etmek üzere :

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾

buyuruyor.

[Ahvali beyan olunan kâfirlerin dünyada ve âhirette hallerini işittikten sonra habibim! Senin Rabbin Tealâ şol kimseleri hayırla ceza ile cezalandırır ki kâfirler onları irtidad ettirmek için fitneye koyup azabettikten sonra hicret ettiler. Memleket ve mülklerini, akraba ve taallukatını terkle diyar-ı gurbeti ihtiyar eylediler. Son-

ra dinlerini i'lâ için düşmanlarıyla mücahede ettiler, düşmanlarından gördükleri ezalara, fakr u fâkaya, gurbetin fırkatına sabrettiler ve büyük ecre nail oldular. Zira; Rabbin Tealâ onların fitnelerinden sonra günahlarını mağfiret ve âlî dereceler ihsanla merhamet eder.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile kâfirlerin ezalarına tahammül edemeyerek Medine'ye hicret eden fukara-yı ashaptan (Ebi Cendel) ve (Ayaş) gibi zevat-ı kiram hakkında âyetin nazil olduğu mervidir. İnsanların tabiatında ekseriyetle zebunkeşlik vardır. Binaenaleyh; müşrikler ehl-i imanın cümlesine husumet ederlerse de ashabın hatırlı ve servet sahibi olanları hakkında husumetlerini fiile çıkaramazlar ve lâkin fukara güruhuna envâ'-ı ezayı reva görürlerdi. İşte bu gibi müşriklerin eza ve azaplarından sonra hicret edenlere dünyada nusret, galebe ve âhirette afv ü mağfiretle merhamet edeceğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiştir. Binaenaleyh; Allah'ın mağfiret ve merhametine sebep olarak *üç şey* beyan olunmuştur. *B i r i n c i s i ; kâfirler tarafından fitne olunup azap olunduktan sonra hicret etmeleri, i k i n c i s i ; düşmanlarıyla feda-yı cana hazır olarak mücahedeye kıyam etmeleri, ü ç ü n c ü s ü ; düşmandan gördükleri ezaya ve terk-i vatandan hasıl olan firkata ve diyar-ı gurbette gördükleri mihnet ve meşakkata sabretmeleridir.* Gerçi bu âyet ashab-ı kiram hakkında nazil olmuşsa da din uğrunda hicret, mücahede ve sabırla muttasıf olan kimselerin cümlesi hakkında bu ahkâm cârî olup bu sıfatlar kendisinde bulunan kimselerin her zaman mağfirêt ve merhamet-i ilâhiyeden hisseyab olacakları şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ hicret edenleri mağfiret edeceği günü beyan etmek üzere :

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ muhacirlere şol günde mağfiret ve

merhamet eder ki o günde her nefis kendi şahsıyla mücadele eder ve her nefis hayr ü şer her ne amel ettiyse ameliyle öldürülür ve amelinin cezası verilir, halbuki onlar asla zulmolunmazlar.]

Yani; zikret habibim! Şol günü ki o günde her şahıs gördüğü dehşet ve şiddet üzerine kendi nefsiyle muhasama eder. Çünkü; kendi amelini teftiş edip bir takım çirkin amellerini defterinde görünce ruhla ceset yekdiğerine atf-ı cürüm ederek husumete başladıklarından başkalarını gözü görmez, ancak kendi derdiyle meşgul olmaya mecbur olur. Zira her nefis; kendi ameliyle vefat ettirildiğinden defter-i a'malinde amelinin cümlesini görür ve onunla mücazat olunur. Halbuki onlar aslâ zulmolunmazlar. Yani günahları üzerine bir zerre ziyade konmadığı gibi sevapları da bir habbe noksan olmaz.

Hulâsa; yevm-i kıyamette her nefsin kendi zatını levmedip şahsıyla mücadele edeceği, herkesin kendi ameliyle vefat edip cezasını tamam alacağı ve hiç bir kimseye asla zulmolunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirleri azab-ı âhiretle tehdid ettikten sonra azab-ı dünya ile dahi tehdid etmek üzere :

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ bir karyeyi misal olarak beyan etti ki o karye âfetten emin ve rızık cihetinden kalpleri rahat ve binaenaleyh; ıztırap yok, sükûnet var. Çünkü; bol olduğu halde rızıkları her taraftan gelir ve rızık cihetinden asla endişe görmezler.]

فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ

[Fakat bu kadar bolluğa karşı karye ahalisi Allah'ın nimetlerine küfrettiler.] Çünkü; şükrünü eda etmediklerinden küfran-ı ni'mette bulundular.

فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾

[Binaenaleyh; onların işledikleri günahları sebebiyle Allahü Tealâ açlık ve düşmandan korku elbiselerini onlara tattırdı.]

Yani; Allahü Tealâ ni'metine şükredenlerle ni'metine şükretmeyip küfran-ı ni'met edenler beynini tefrik için bir karye ahalisini misal olarak beyan ettik ki o karye ahalisi düşman korkusundan ve açlık beliyesinden emin ve kalpleri rahattır. Çünkü; her taraftan o karyeye bol rızık gelir. Fakat bu kadar emniyet ve vüs'ata malik olduğu halde ni'metin kadrini bilmediler. Binaenaleyh; küfran-ı ni'metle halika ibadeti terkettiler. Onlar mün'imin vermiş olduğu ni'metin kadrini bilmeyince Allahü Tealâ o karye ahalisine açlık ve düşman korkusunu elbise gibi her taraflarını ihata ettirmek suretiyle tattırdı.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu misal; umum-u ni'mete müstağrak olup kadrini bilmediklerinden o ni'metleri hikmete tebeddül eden her karyeye şamil olmak ihtimali olduğu gibi (Mekke) karyesi için olup misal olarak diğer karyelerin buna kıyas olmak ihtimali dahi vardır. Çünkü; (Mekke-i Mükerreme) Harem-i Şerif hürmetine afetten emin, ahalisi rahat ve kalpleri mutmain yani ıztırap ve sıkıntıları yok ve Arap kabileleri Harem-i Şerif münasebetiyle Mekke'ye merbut ve Mekke ahalisi yazın Şam ve kışın Yemen cihetine seyrüsefer ederler, Harem ahalisinden oldukları cihetle seyrüseferleri taarruzdan salim ve bu sayede sair kabilelerden ziyade ticaretleri bol olup, servet ü sâmân sahibi olduklarından diğer kabileler bunlara muhtaç, bunların ise sahile yakın olmak itibarıyla rızıkları denizden ve karadan gelir, dünyaca refah ve saâdet mevcutken bu ni'metlerin kadrini bilmeyip halika ibadeti terkle putperestliği ileri götürdüklerinden ıslah ve irşada son derece ihtiyaçlarına binaen taraf-ı İlâhiden lutuf olarak gönderilen resule iman etmedikleri gibi envâ'-ı ezayı dahi reva gördüklerinden Cenab-ı Hak onları yedi sene açlıkla mübtelâ kıldı. Hatta açlığın şiddetinden kan ve leşler yediler, İslâmiyet şevket bulunca onları imana getirmek, tehdidle insafa davet etmek için Resulullah'ın gönderdiği askerlerle korku her taraflarını ihata etti. Binaenaleyh;

emniyetleri korkuya, rahatları mihnete, sükûnetleri ıztıraba, kesretleri kıllete, vüs'atları şiddete tebeddül etti, ne yaptıklarını ve ne yapacaklarını şaşırdılar. Hatta Resulullah'ı hicrete mecbur ettikleri halde reislerini Mekke'den Medine'ye Resulullah'a ricaya gönderdiler. «Cümle kabail-i Arabın sana nispetleri vardır, bilhassa Mekke ahalisi akrabalarındır. Açlığa tahammülleri kalmadı. Rabbine duâ et, kıtlığı kaldırsın, ucuzluk versin, nisvana ve sıbyana merhametten şefaat et. Şu beliyeden kurtar bizi» demekle Resulullah'tan istirham ettiler. İşte Mekke ahalisini iki şey ihata etmiştir ki birisi açlık, diğeri asakir-i Resulullah'tan korkudur. Bunların her ikisi de elbise gibi her taraflarını ihata ettiğine işaret için teşbih tarikıyla açlık ve korku libasını Allahü Tealâ onlara tattırdığını beyan buyurmuştur. Yani «Libas gibi her taraflarını ihata eden açlığı ve korkuyu tattırdı» demektir. (فاذاقها) cümlesi makabline netice makamında olduğundan bunların müptelâ oldukları açlığın ve korkunun sebebi; küfran-ı ni'met olduğuna (فا) lâfzıyla işaret olunmuştur ki (فاذاقها) cümlesi (وكفرت بانعم الله) cümlesi üzerine terettüb ettiğinden açlığı ve korkuyu tatmalarının sebebi ve illeti; küfran-ı ni'mettir. Şu halde Allah'ın verdiği ni'meti inkâr eden her kavmin âkıbeti felâket olduğunu beyan için Vâcip Tealâ Mekke ahalisini misal olarak bu makamda irad buyurmuştur ve takriri şöyledir: «Mekke ahalisine günahları sebebiyle Allahü Tealâ korku ve açlık libasını tattırdı. Zira onlar; Allah'ın ni'metlerini inkâr ettiler. Her karye ahalisi ki Allah'ın ni'metlerini inkâr eder, Allahü Tealâ onlara açlık ve korku libasını tattırır. Binaenaleyh ; Allahü Tealâ Mekke ahalisine elbise gibi her taraflarını ihata eden açlık ve korkuyu tattırdı» demektir.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın ihsan ettiği ni'metlerin, gerek dinî ve gerek dünyevî olsun herbirini inkâr edip şükrünü eda etmeyen kavmin başı belâya ve mesaipten hâli olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Mekke ahalisinin küfran-ı ni'met ettiklerini ve bu

sebeple açlık ve korkuyla mübtelâ olduklarını beyandan sonra ni'meti inkâr ettiklerinin keyfiyetini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Mekke ahalisine kendi cinslerinde resul geldi. Onlar o resulü tekzib ettiler. Binaenaleyh; zalim oldukları halde Allahü Tealâ'nın azabı onları muâhaze etti.]

Yani; Mekke ahalisi müptelâ oldukları açlık ve korkuya müstehak oldular. Zira; zatıma yemin ederim ki onlara kendi cinslerinden Muhammed (S.A.) muhakkak resûl olarak geldi. Onları din-i hakka davet etti. Fakat onlar tekzib ettiler, davetine icabet etmediler ki Allah'ın verdiği ni'metin kadrini bilemediklerinden inkâr ettiler. Binaenaleyh; zalim oldukları halde onları azap muâhaze etti.

Beyzâvi'nin beyanı vechile bu âyette *r e s u l* le murad; *Muhammed (S.A.) dir.* Zamir; *Mekke ahalisine râci'dir.* *A z a p* la murad; *kaht u galâ ve havftir.* Resulullah'ın kendi cinslerinden nesebini ve halini bildikleri bir zat-ı şerif olduğu cihetle iman etmeleri lâzımken bilâkis onların tekzib etmeleri temerrüd ve inattan ibaret olduğu için Allahü Tealâ'nın onları birtakım belâyaya müptelâ kılarak azab ettiği beyan olunmuştur ki resulü tekzib eden ve şeriatıyla amel etmeyen kavmin belâdan hâlî olmayacağına dahi işaret olunmuştur. Şu kadar ki Mekke'ye gönderilen resûl kendi ırklarından olduğu gibi enbiyanın efdali olduğu cihetle onu tekzip pek büyük bir cinayet olduğundan dünyaca en büyük azap olan kıtlık ve açlıkla terbiye olunmuşlardır. Zira açlıkla terbiye; derhal helâk olmaktan daha dehşetli ve şiddetlidir.

***

Vâcip Tealâ açlıkla terbiyeleri, küfürleri sebebiyle olduğunu beyandan sonra küfrü terkederlerse bol yiyip içmelerine müsaade olunacağını beyan etmek üzere :

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerin halleri resullerini tekzip olunca ey müminler! Helâl ve tayyib olarak Allah'ın size ihsan ettiği rızıktan yiyin ve Allah'ın ni'metlerine şükredin. Eğer Allah'a ibadet ederseniz.] Şu halde müşrikler şirkten vazgeçer, resullerini tasdik ederek Allah'a ibadet ederlerse, onlar da yesinler, içsinler.

Bu âyette emir ve hitap; müminlere olduğuna nazaran müşriklere tariz ve onları imana teşviktir. Binaenaleyh; *manâ-yı nazım :* [Ey müminler! İmanınız sebebiyle Allah'ın size helâl kıldığı emval-i ganimetten ve sair merzuk olduğunuz rızıklardan yiyin ve Allah'ın nimetlerine şükredin. Kâfirlerin küfürleri ve ni'met-i ilâhiyeyi inkârları sebebiyle müptelâ oldukları açlıktan siz selâmette olun. Eğer Allah'a ibadet ederseniz bu ni'metiniz devam eder] demektir. Amma âyette hitap müşriklere olduğuna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey kâfirler! Küfrün cezası açlık ve sair azap olunca terkedin küfrü, yiyin Allah'ın merzuk ettiği helâl ve tayyib rızıklarından, bırakın şirkiniz icabı yemiş olduğunuz necasetleri, şükredin Allah'ın güzel ni'metlerine. Eğer Allah'a ibadet ederseniz ibadetinizin mükâfatını görürsünüz] demektir.

***

Vâcip Tealâ helâli yemekle emrettikten sonra yenmesi caiz olmayan muharrematı beyan etmek üzere :

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizin üzerinize din-i İslâm'da haram olmadı, ancak lâşe, akan kan, hınzır eti ve Allah'ın gayrı olan putların isimleri zikrolunarak boğazlanan hayvanların etleri haram oldu. Bunlardan maada Allah'ın verdiği rızıkların cümlesi helâldir.]

فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾

[Şu sayılan şeyler haram olunca bir kimse yol kesmek, adam soymak gibi bâğî ve hudud-u ilâhiyenin haricine çıkmakla tecavüz eder olmadıkça haram olan şeylerden ekle muztar ve mecbur olursa onlardan yemesinde zarar yoktur. Zira; Allahü Tealâ muztar olarak yenilen şeylerden hasıl olan günahları mağfiret ve bunları zaruret zamanında yemeye müsaade etmekle merhamet eder.]

Bu âyette haram olduğu beyan olunan dört şeyin daima haram olduğuna işaret için Kur'an'da dört defa zikrolunmuştur. Zira; bunların hurmeti Sûre-i Bakara'da [1], Sûre-i Mâide'de [2] ve Sûre-i En'am'da [3] ve bu sûre'de zikrolunmuştur. Bunlardan birisi Mekke'de vahyin evvellerinde, diğeri Medine'ye hicretin kubeylinde, üçüncüsü hicretin evvelinde, dördüncüsü de âhir-i eyyam-ı Resulullah'ta nazil olmuştur ki bunların zaman-ı saâdette helâl olduğu bir zaman olmadığı beyan olunmuştur. Çünkü; bunları yemekte insana mazarrat şiddetli olduğundan asr-ı saâdette mübah kılındığı zaman olmamıştır.

Zaruretin, haramı mübah kıldığı bu âyetle sabittir. Çünkü; şu dört şey hurmet-i kat'iyeyle haram olduğu halde zaruret zamanında mübah olunca diğer haram olan şeylerin zaruret zamanında mübah olacağı evleviyetle sabit olur.

Hulâsa; lâşe, kan, hınzır eti ve putların ismi zikrolunarak kesilen hayvanların eti haram olduğu, zulüm ve tecavüzden âri olarak bunlardan yemeye zaruret messedince yerse zarar olmayacağı, zaruretten dolayı yemekten hasıl olan kusuru Allah'ın affedeceği ve zaruret zamanı telef-i nefisten muhafaza için Allah'ın bunları yemeye müsaade etmekle kullarına merhamet buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

[1] Cilt: I, S. 289.
[2] Cilt: III, S. 1142.
[3] Cilt: IV, S. 1551.

Vâcip Tealâ muharrematı beyandan sonra şeriatta beyan olunandan başka bir şey için âhad-ı ümmet tarafından helâl veya haram demek caiz olmadığını beyan etmek üzere:

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya yalanla iftira etmeniz için lisanlarınızın, yalanı kendine sıfat ittihaz ettiğinden dolayı şu şey helâldır ve şu şey haramdır demeyin.]

اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾

[Zira; yalanla Allah'a iftira eden kimseler felâh bulamazlar.]

مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١١٧﴾

[Zira; onların iftira etmekle intifâ' edecekleri şey gayet azdır. Halbuki onlar için bu iftiralarından dolayı azab-ı elîm vardır.] Şu halde azıcık bir menfaat için büyük bir iftiraya cesaret etmemek lâzımdır. Zira; acılı azabı muciptir.

Yani; yalanla Allahü Tealâ'ya iftira etmeniz için lisanlarınızın muttasıf olduğu yalanı elinizde alet ederek şu şey helâldir ve şu şey haramdır demeyin. Zira bir şeyin helâl veya haram olduğunu beyan etmek, resulleri vasıtasıyla Allahü Tealâ'ya mahsustur. Şu halde Allahü Tealâ'nın helâl veya haram olduğunu beyan etmediği bir şeyin hill ü hurmetine kendi indinizden hükmetmeyin. Eğer hükmederseniz lisanınızın âdeti üzere muttasıf olduğu yalanla Allahü Tealâ'ya iftira etmiş olursunuz. Binaenaleyh; din-i İslâm'da helâl veya haram olduğu beyan olunmayan şeye lisanlarınızın alışmasından ağzınıza geleni söylemeyin ki Allah'a iftira

etmiş olmayasınız. Zira; şol kimseler dünyada ve âhirette fevz ü felâh ve çare-i necat bulamazlar ki onlar yalanla Allah'a iftira eder ve bilmedikleri şeyin hill ü hurmetine dair hükmederler, onların intifâ' etmek için iftira ettikleri şey azıcık bir şeydir ve intifâ'ı da gayet azdır. Halbuki âhirette onlar için bu iftiralarına mukabil elem verir azap vardır. Çünkü; delilsiz bilmediği şeye fetva vermekle büyük cinayet işlediğinden azabı elemlidir.

Vâcip Tealâ şeriatında hükmü beyan olunmayan bir şeye kendi indinden hükmeden kimseleri lisanlarının yalanla muttasıf olması, Allah'a iftira etmiş olmaları, bu iftiranın azameti nispetinde menfaatlarının gayet az bulunması, bu gibi müfterilerin felâhyab olamamaları ve bu iftiralarının azab-ı elîme sebep olacağını beyanla zem ve tehdid etmiştir. Maatteessüf şu zamanda ekser-i nâs hill ü hurmeti hava ve heveslerine uydurmak istediklerinden hemen edille-i şer'iyeyi bilen ve bilmeyen cümlesi müctehid olmak ve istediğine helâl, istemediğine haram demek hülyasında bulunmaktadırlar. İşte bu gibi arzular; şeriatı tahrif ve ahkâmını tağyir arzusundan başka birşey değildir. Zira; Tevrat ve İncil ashabı da tahrife böyle başlamışlardı. Şu kadar ki Tevrat ve İncil mütevatir olmadığından onlar elfazında tahrif etmişlerdir. Amma Kur'an'ın elfazını tahrif beşerin kudreti haricindedir. Zira hıfzı; kefalet-i İlâhiyeyle te'min olunmuştur. Nasın arzuları ahkâm-ı şer'iyeyi hevesat-ı nefsaniyelerine uydurmak olduğundan gerek ticaret ve gerek sair hususatta aslâ yümn ü bereket olmadığı gibi hey'et-i mecmuada dahi felâh ve necat olmuyor. Binaenaleyh; envâ'-ı mihen, meşakkat, âlâm, ekdar, âfât ve beliyattan hali kalmıyor. Zira; Allah'ın gösterdiği yolu terkedenler hiçbir zaman dalâlet-i cismanî ve dalâlet-i ruhanîden kurtulamazlar. Ta ki dönüp dolaşıp gösterilen yolu bulalar. Eğer bülamazlarsa dünyada ve âhirette elemden başka birşey göremezler.

Hulâsa; hill ü hurmetin me'hazı şer'i şerif olduğundan bir kimse kendi indinden birşeye helâldir veya haramdır demekle hükmederse iftira alâllah etmiş olacağı ve Allah'a iftira edenlerin felâhyab olamayacakları ve dünyada iftiralarından intifâ'larının

gayet az olduğu ve âhirette azab-ı elîme duçar olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ şeriat-ı İslâmiyede helâli ve haramı beyan ettiği gibi Yahûdilere dahi hillü hurmeti beyan ettiğini zikretmek üzere :

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Bundan evvel (Sûre-i En'am'da) senin üzerine bizim hikâye ettiğimiz şeyleri Yahûdiler üzerine biz haram kıldık ve onlara haram kılmadığımız şeyleri haram kılmakla biz zulmetmedik ve lâkin onlar bir takım günahları irtikâbla kendi nefislerine zulmettiler.]

Beyzâvî'nin beyanına nazaran Sûre-i En'am'da [1] zikrolunduğu vechile Vâcip Tealâ Yahudilere her tırnak sahibi sığır ve davardan kesilen hayvanın içyağını Yahudilerin cinayetlerine bedel-i ukuubet olarak haram kıldı. Çünkü Yahudilerin bu misilli nimetlerden mahrumiyetlerine sebep kendileri olduğundan nefislerine zulmettiklerini beyan etmek; vuku bulan ma'siyetlerine ceza olmak için haram kılındığını beyan etmektir. Binaenaleyh; Yahudilere haram olan şeylerden bazıları onlara ukuubet içindir. Yoksa mazarrat olduğundan değildir. İşte buna binaen ümmet-i Muhammediye üzerine içyağı helâl kılınmıştır. Zira; bir millet için olan ukuubetin diğer millete sirayeti yoktur. Şu halde bir şeyin hurmeti mazarratına binaen olduğu gibi vücud-u insana mazarratı olmadığı halde insanlara ceza olarak dahi haram olduğu vardır ki herkes cürmünün cezasını nimetten mahrumiyetle görsün.

***

[1] Cilt: IV, S. 1552.

Vâcip Tealâ helâli haram ve haramı helâl kılmak insanlar için caiz olmadığını beyandan sonra bilûmum günahların tevbeye mani olmadığını beyan etmek üzere :

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذ۪ينَ عَمِلُوا السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُٓوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١١٩﴾

buyuruyor.

[Şu zikrolunan ahkâmı beyandan sonra habibim! Rabbin Tealâ şol kimselere mağfiret eder ki onlar cehalet sebebiyle iftira ve bühtan gibi bir takım günahlar işlediler ve bu günahları işledikten sonra tevbe ettikleri gibi amellerini de ıslah ettiler. Onların şehevat-ı nafsaniyelerinin sevkiyle işledikleri günahlarına tevbe ettikten sonra Rabbin Tealâ tevbelerini kabulle merhamet ve günahlarını setirle mağfiret eder.]

Hâzin'in ve Ebussuud Efendi'nin beyanları vechile (سوء) lâfzı küfre ve iftira alellaha ve sair günahlara şamil olduğundan âyet bilûmum ma'siyetten tevbenin kabulüne delâlet eder. Binaenaleyh âyetten maksat; Cenab-ı Hakkın kullarına rahmet ve mağfiretinin vüs'atını beyan etmektir. *Cehalet; Allah'a ve azabına cehalete şamildir* ki *şehevat-ı nefsaniyenin galebesiyle yaptığı işin âkıbetini düşünmemektir.* Şu halde insanlar kötülüğü cehalet sebebiyle işlerler. Zira; âkil ve bihakkın âlim olan kimse fena fiile cür'et etmez. Çünkü akıl; insanı daima fenalıktan meneder bir müdebbir olduğu gibi ilim de işin neticesini ve üzerine terettüb edecek fenalığı düşünmeye sevkeder bir silâhtır. Binaenaleyh; fenalığı irtikâb eden kimsenin irtikâb ettiği zamanda akıldan ve ilimden tecerrüd ettiğine bu âyet delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak kötülüğü cehalet sebebiyle işlediklerini beyan etmiştir ki cehalet; *akıldan ve ilimden tecerrüd etmek* manâsınadır ve hariçteki vukuât da bu manâyı te'yid eder. Çünkü; fenalığı işleyenlerin yüzde doksan beşi cinnet-i muvakkata halinde işler ve sonra aklı başına gelir, nedamet eder. Fakat ne çare ki kötülüğü işlemiş bulunur.

*
**

Vâcip Tealâ bu sûre'de müşriklerin mezheplerini iptalle nübüvvete ta'nlarını ve bazı eşyaya haram ve helâl demek âhad-ı nâs için caiz olmadığını beyandan sonra beşerden resûl olmaz diyenleri Hz. İbrahim'in risaletiyle ilzam etmek üzere :

إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) Allahü Tealâ'ya muti' ve edyan-ı batılayı red ve din-i hakka meyleder olduğu halde cemaat makamına kaim bir muktedabih oldu.]

وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا لِأَنْعُمِهِ

[İbrahim (A.S.) Allah'ın ni'metlerine şükredici olduğu halde müşriklerden olmadı.]

اجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾

[Allahü Tealâ risaletine ihtiyar etti ve İbrahim (A.S.) ı doğru yola hidayette kıldı.]

وَاٰتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً

[Biz İbrahim'e dünyada güzel rızıklar, Salih evlât ve uzun ömür gibi hasene verdik.]

وَإِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾

[Halbuki İbrahim (A.S.) âhirette suleha zümresindendir.]

Yani; ey müşrikler! Siz beşerden resûl olmaz diyerek Muhammed (A.S.) ın risaletine itiraz edersiniz. Halbuki bu itirazınızla beraber İbrahim (A.S.) ın resûl olduğunu ikrar eder ve ona nispetle iftihar ediyorsunuz. Zira; İbrahim (A.S.) Allahü Tealâ'ya itaat eder, eğrilik yapmaz ve daima meyl ü muhabbeti doğruluğa

olduğu halde kendinden sonra gelenlerin ittibâ'larına şayan ümmet-i vahideydi. Ey müşrikler! Sizin iddia ettiğiniz gibi Hz. İbrahim müşriklerden olmadı. Zira; muvahhid ve erbab-ı tevhidin muktedabihidir.

İbrahim (A.S.) Allah'ın nimetlerine şükreder olduğu halde Allahü Tealâ resûl kıldı ve kendine dost ittihaz etti, doğru yola hidayette kıldı, biz, dünyada risalet ve ni'metlere şükretmek ve zikr-i cemil sahibi kılmak, uzun ömür, bol rızık ve salih evlât vermek gibi hasene ihsan ettik, Hz. İbrahim elbette âhirette suleha zümresindendir.

Beyzâvî; Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu vechile Hz. İbrahim'de *birçok cemaat ve milletlerde içtimâ' eden kemâlât-ı insaniye, fezail-i cemile ve ahlâk-ı hamide içtimâ' ettiğinden* her ne kadar İbrahim (A.S.) şahs-ı vahidse de ahlâk ve âdet cihetinden bir ümmet mesabesinde olduğuna işaret için ümmet denmiştir. Zira; büyük bir cemaatın mezâyâsını cami' olan zatın kemâlât noktasından cemaat mertebesinde olduğunda şüphe yoktur. Yahut ümmet denilmesi *kendisinden sonra gelen milletler için hayra alâmet ve muktedabih olduğundandır.* Zira; ehl-i tevhidin imamıdır. Hal-i sabavetinden hal-i mematına kadar din-i hak üzere olduğuna işaret için (حنيفا) denmiştir. Çünkü *h a n i f e ; doğru yola giden ve daima batıldan hakka meyletmekle hakka muhabbet eden kimsedir.* Sünnet olmak, kurban kesmek ve ibadet-i haccı eda etmek gibi mühim ibadetlerde İbrahim (A.S.) ın sünnetleri bizim şeriatımızın ahkâmı cümlesinde dahildir.

Vâcip Tealâ bu âyette İbrahim (A.S.) ın menakıb-ı celilesinden *dokuzunu zikretmiştir :*

B i r i n c i s i ; İbrahim (A.S.) şahs-ı vahid olduğu halde büyük bir ümmetin cemedebileceği fezail-i ahlâkiyeyi cemettiği cihetle ümmet-i vahide menzilinde olmasıdır.

İ k i n c i s i ; her halinde Allahü Tealâ'ya muti' ve münkad olmasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; daima doğru din ittihaz etmesidir.

D ö r d ü n c ü s ü ; muvahhid olup müşriklerden olmamasıdır.

Beşincisi; *ni'met-i İlâhiyenin cemiine şükretmesidir.*
Altıncısı; *Allahü Tealâ'nın dost ittihaz etmesidir.*
Yedincisi; *dünyada sırat-ı müstakime hidayette kılınmasıdır.*
Sekizincisi; *dünyada hasene verilmesidir.*
Dokuzuncusu; *âhirette salihîn zümresinden olup makaamat-ı âliyede bulunmasıdır.* Binaenaleyh; bu âyet İbrahim (A.S.) ın saâdet-i dareyni cemettiğine delâlet eder. Kur'an'da Cenab-ı Hakkın bize bu menakıb-ı âliyeyi beyandan maksadı; iktidası mümkün olan kısımlarda bizim iktidaı etmemizdir. Meselâ İbrahim (A.S.) Allah'a muti', batılı sevmez, hakka meyl ü muhabbet eder, şirketmez ve ni'mete şükreder. İşte bizlerin de aynı sıfat ve ahlâkta bulunmamız lâzımdır. Hz. İbrahim misafirsiz taam yemediğinden *şakir* unvanını almıştır. Bizim de aynı ahlâkta olmamız lâzımdır, yoksa Avrupa'da misafir sevmezler diyerek buhul gibi Allah'ın ve insanların sevmediği bir denaeti taklid etmekte manâ yoktur.

⁂

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın menakıbını beyandan sonra bizim peygamberimize ve ümmetine de bu menakıb-ı âliyeye ittibâ' etmelerini emretmek üzere:

ثُمَّ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ حَن۪يفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٢٣﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ın evsafını beyandan sonra habibim! Biz sana vahyettik ve dedik ki «Batıldan beri ve doğru olduğun halde ceddin İbrahim (A.S.) ın milletine ittibâ' et. Çünkü İbrahim (A.S.); müşriklerden olmadı ve daima tevhid üzere bulundu.» Binaenaleyh; halkı din-i hak ve tevhide davet etti. Şu halde yâ Ekrem-er Rusül! «Sen de onun mesleğine ittibâ' ederek nâsı tevhide davet ve şirkten nehyet» demekle ittibâı lâzım olan mesailde ittibâ'ın lüzumunu sana tavsiye ettik.]

İşte Cenab-ı Hakkın resulüne tavsiyesi ümmetine tavsiyedir.

Binaenaleyh; Hz. İbrahim şeriatında mensuh olmayan meseleler ümmet-i Muhammed hakkında da ayn-ı şeriat olup ittibâ' vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Çünkü şerayi-i sabıka ahkâmından Kur'an'da Allah'ın bize beyan ettiği ve resulünün hadisinde haber verdiği ahkâm, bize şeriat olup amel etmek vâcip olduğu kavaid-i şer'iye ve usuliyemiz iktizasındandır.

***

Vâcip Tealâ Hz. İbrahim (A.S.) Cuma gününü bayram ittihaz etmişken Yehud'un Cumartesi gününü ihtiyarlarıyla Cumartesine riayeti onlar üzerine vâcip kıldığını beyan etmek üzere:

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ

buyuruyor.

[Cumartesine riayet etmek ancak şol kimseler üzerine vâcip oldu ki onlar riayet etmek vâcip olan günde nebilerine ihtilâf ve itiraz ettiler.]

Beyzâvî ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile Hz. Mûsâ (A.S.) Yehûd kavmine Cuma gününü bayram ittihaz edip riayet etmelerini emretti. Onlar da «Cumartesi gününde Cenab-ı Hak âlemin icadından fariğ olduğundan yevm-i ferağdır. Binaenaleyh; biz o günü bayram ittihaz eder, işten fariğ oluruz» demeleri üzerine Allahü Tealâ o güne riayeti onlar üzerine vâcip kıldığını bu âyette beyan buyurmuş ve Cumartesi gününe riayeti teşdid etmiştir. Hatta av avlamak ve sair bir iş tutmak onlar üzerine haram kılındı, Cumartesi gününde av avlayanların suretleri maymun suretine tebeddül etti. Onlardan bazıları Hz. Mûsâ'ya ittibâ' ve bazıları itiraz etmekle ihtilâf ettikleri gibi Cumartesi gününde av avlamayı bazıları helâl ve bazıları haram kılmakla dahi ihtilâf ettiler.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile yevm-i Cuma âlemin icadının tekmil olduğu gün olduğundan Cenab-ı Hak ümmetlere Cuma gününe riayeti vâcip kılmıştı. Fakat Mûsâ (A.S.) ın beyanı üzerine Yahûdiler «Cumartesi yevm-i rahattır. Biz o günde rahat etmek isteriz»

dediler ve yevm-i sebti ihtiyar ettiler. Nasârâ'ya Hz. İsa da Cuma'ya riayetin lüzumunu beyan etmişse de onlar da Pazar gününü ihtiyar ettiler ve bu cihetle peygamberlerine muhalefette bulundular. Amma bizim resulümüze Cenab-ı Hak Cuma gününe riayeti emretti ve ümmetine tebliğ buyurdu, ümmeti de kabul etti, Allahü Tealâ o güne mahsus Cuma namazıyla da emretti ki ehl-i imana bir şeref ve cemaat-ı kübra ile mabudun azametine karşı kulların ubudiyetini izhar etmek meziyetini dahi ihraz ediyorlar. Fakat Cuma gününde Yehûd ve Nasârâ gibi bizim de işimizi terkederek muattal bir surette yatmamız lâzım değildir. Zira İslâmyiette tatil ve boş saat yoktur.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

[«Habibim! Senin Rabbin Tealâ yevm-i kıyamette onlar beyinlerinde ihtilâf ettikleri meselede elbette hükmeder.» Binaenaleyh; muhik olanlara sevap verir ve batılı ihtiyar edenlere azabeder, haklı ve haksız kıyamette ma'lûm olur.]

* * *

Vâcip Tealâ Hz. İbrahim'in milletine ittiba'ı emirden sonra resulünün şeref ve meziyetini ümmetine izhar ve mekârim-i ahlâkını ikmâl etmek üzere :

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ'nın dinine nâsı açık delilller ve güzel vaazla davet et ve onlarla muhkem ve gayet güzel mukaddimelerle, mülâyim ve tatlı sözlerle mücadele et ki davetin hüsn-ü te'sir hasıl etsin.]

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾

[Zira; habibim! Senin Rabbin Tealâ tarik-ı tevhidinden çıkan

kimseyi ve tarik-ı tevhide vasıl olan mühtedileri herkesten ziyade bilir.]

Yani; Habib-i Zşianım! Sen cemi-i nâsı tarik-ı hakka davete ve salâh yollarını herkese göstermeye dünya ve âhiret menfaatlarına irşada me'mur olunca Rabbin Tealâ'nın tarikı olan din-i hakka nâsı şüpheleri izale edecek muhkem ve hikmeti mutazammin delliller, güzel vaazlar, gayet tatlı sözlerle, meşhur mukaddimelerle, yumuşak sözlerle ve zihinlerinde te'sir edecek durub-u emsalle tarik-ı hakka davet et ki davetinde hüsn-ü te'sir hasıl olsun. Zira Rabbin Tealâ; tarik-ı haktan çıkıp nefsine ittibâ' ve tarik-ı sevaba ihtida edenleri herkesten ziyade bilir. Binaenaleyh; senin vazifen davet etmektir. Şu halde davetine icabet edenleri ve etmeyenleri Rabbin Tealâ bilir ve herkesin müstehak olduğu cezayı verir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile insanları tarik-ı hakka davetin sureti; *üçtür :*

B i r i n c i s i ; edille-i kat'iye ve yakiniyeye davettir. Bu kısım davet; nâsın zeki ve eşyayı hakikatıyla bilmek isteyenleri haklarındadır.

İ k i n c i s i ; mev'ize-i haseneyle davettir. Bu kısım davet; delâil-i iknaiyeyle nâsın fıtrat-ı selime sahibi olanları haklarındadır.

Ü ç ü n c ü s ü ; âdâb-ı münazara ve bir takım mukaddematla davettir. Bu kısım davet; nâsın muannid, mücadele ve muhasamaya meyledenler haklarındadır. Çünkü bu kısım halkı davet hasmı ilzam için sevk olunan mukaddimelerle olur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak resulüne esna-yı davette insanların herbirinin haline riayet ve herkesin istidadına göre davet etmesini emretmiş ve davetin tariklarını beyandan sonra Vâcip Tealâ resulüne davetin te'siriyle me'mur olmadığını beyan için dalâlette devam edenleri ve davete icabet edip hidayeti kabul edenleri bildiğini bildirmiştir ki davetine icabet etmeyip temerrüd edenlerden kalb-i nebevîleri mahzun olmasın.

Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı :* [Habibim! Nâsın ulûm ve maarifte kâmil olanlarını delâil-i kat'iyeyle ve fıtrat-ı selime ashabını ve evsat halde olanlarını delâil-i iknaiye ve mev'ize-i beli-

ğayla ve nâsın edna mertebede olup mücadele ve muhasamaya meraklı olanlarını mücadele-i haseneyle tarik-ı hakka davet et. Şu vazifeyi ifadan sonra davetine icabet etmeyenlere mahzun olma. Zira; Rabbin Teâlâ onların hepsini bilir ve herkesin lâyık olduğu cezayı verir] demektir.

İşte bu âyet-i celilede hitap; Resulullah'a ise de bittebi' ümmetine de hitap olduğundan vâizlerin bu uslûba riayet etmeleri ve vaazlarında nâsın haline riayet ederek zamana ve zemine muvafık olarak vaaz etmeleri lâzımdır.

Hulâsa; tarik-ı hakka davete nâsın liyakat ve istidadlarına göre davetin vâcip olduğu, davet eden zatın davetin te'siriyle me'mur olmadığı, davete icabet eden ve etmeyenleri Cenab-ı Hakkın herkesten ziyade bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ davetin tanıklarını beyandan sonra hîn-i mücadele ve mücazatta adaletle emretmek üzere :

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ

buyuruyor.

[Eğer intikam almak cihetini iltizam eder, hasmınıza ikab ederseniz hasmınız tarafından ikab olunduğunuzun misliyle ikab edin, ziyadesine tecavüz etmeyin.]

وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki eğer intikam cihetine gitmez de sabrederseniz sabretmek sabredenlere intikamdan daha hayırlıdır.] Çünkü; sabrın ecrini Allahü Tealâ verecektir.

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ

[Sabret habibim! Senin sabrın olmadı, ancak Allah'ın tevfikiyledir.]

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlerin amelleri üzerine hüznetme ve onların sana karşı yaptıkları hilelerine kalbin daralmasın.]

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

[Zira; Allahü Tealâ'nın muâveneti şol kimselerle beraberdir ki onlar hasımlarından intikamda mislinden ziyadeye tecavüzden ittika edenlerle, intikam cihetini iltizam etmeyip hasmının kusurunu afivle ihsan edenlerle beraberdir.] Binaenaleyh; onların yapmış oldukları yolsuzluklara mahzun olma. Zira; sana eza edenlerden Rabbin Tealâ intikamını alacaktır. Şu halde kalp darlığı yapmak lâzım değildir.

Yani; eğer size katil, darp ve azanızdan birini itlâf etmek gibi hasmınız tarafından bir şey isabet ederse size isabet eden şeyin misliyle mukabele edin ve lâkin sizin için affetmek daha makbuldür. Eğer hakkınızı almak isterseniz hasmınızın size yapmış olduğu şeyin mislini yapmak ve tecavüz etmemekle adalet edin. Zira; intikamda mislinden ziyadesi zulümdür. Zulüm ise haram olduğundan istifa-yı hak sırasında hürmette vaki olur, ceza görürsünüz. Eğer intikam cihetine gitmez sabrederseniz sabredenlere sabretmek intikamdan daha hayırlıdır. Binaenaleyh; sabret habibim! Senin sabrın ancak Allah'ın tevfikı ve iânesiyledir, sen kâfirlerin amellerine ve kâfirler tarafından şehid edilen müminler üzerine mahzun olma, kâfirlerin hilelerinden kalbini daraltma. Zira Allah'ın nusreti haram olan şeylerden nefislerini muhâfaza eden ve ahz-ı intikam hususunda gazaplarını hazımla sabreden müttekilerle, ebna-yı cinsine ihsan eden muhsinlerle beraberdir.

Bu âyette Vâcip Tealâ insanlara adalet ve insafla emretmiş ve istifa-yı hukukta zulüm ve taaddiden ve yekdiğerinin hukukuna tecavüzden men'le muâmelâtın esasında hüsn-ü edebe riayeti tavsiye buyurmuştur. Binaenaleyh; hasmından intikam hususunu Allahü Tealâ'ya tefviz etmek daha evlâ olduğunu beyan ettiği gibi

Allah'ın inayetine mazhar olmak iki şeye bağlı olup birisi *ittika,* diğeri *muhtaç olanlara ihsan etmek* olduğunu dahi beyanla Vâcip Tealâ kullarını ittikaya ve ihsana teşvik etmiştir. Çünkü ittika *Allah'ın emrine ta'zîm* ve ihsan; *mahlûkuna şefkat ve merhamet* olduğundan her iki suret inayet-i İlâhiyeyi caliptir. Zira saâdet-i insaniye; Allah'a tazîm ve mahlûkuna hüsn-ü muâmele etmeye mevkuftur ve bu ikinin zıddı gazabullahı câliptir.

Âyet-i celilenin sebeb-i nüzûlü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile (Uhud) vak'asında ehl-i imanın şehitlerine müşriklerin ika' ettikleri vahşiyane hareketlerine mukabil ashab-ı ızamın da müşriklere galebe ederlerse kat kat intikam almaya ahdetmeleri üzerine nazil olduğu mervidir. Çünkü; (Uhud) da müşrikler şehitlerin kulaklarını kesmek, gözlerini çıkarmak gibi bir takım şiar-ı insaniyete yakışmayacak vahşetlerde bulunmuşlardı. Hatta Hz. Hamza'nın her tarafını kestikten sonra müşriklerin refakatında bulunan (Ebu Süfyan) ın haremi ve (Atabe) nin kızı (Hind) ciğerinden bir parçasını da yemişti. Resulullah (Hind) in katline emir verdi, fakat Mekke'nin fethi günü aff-ı Resulullah'a mazhar olmuştur. Gerçi bu sûre Mekke'de nazil olmuşsa da bu âyetler Medine'de nazil olmuştur.

ON DÖRDÜNCÜ CÜZ'ÜN SONU

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/8

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul —————— 1968

SEKİZİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

ONBEŞİNCİ CÜZ

SURE-İ İSRÂ

Sahife

Sahife

SURE-İ KEHF

ONALTINCI CÜZ

Sahife

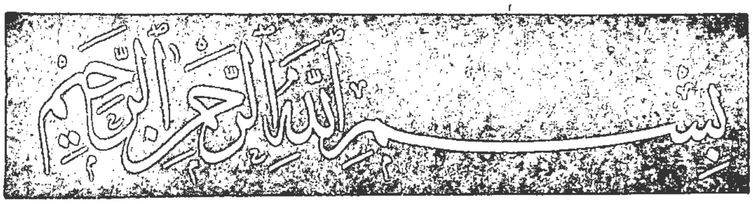
SURE-İ MERYEM

SURE-İ TÂ-HÂ

Sahife

ONBEŞİNCİ CÜZ

SURETÜ'l-İSRÂ



Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. Ancak sekiz âyetinin Medine-i Münevvere'de nâzil olduğu (İbn-i Abbas) hazretlerinden mervîdir. Yüz on âyeti hâvîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا

[Cemi' nekâisden tenzih ederim şol zât-ı ecell ü a'lâyı ki o zât-ı şerif kendi abd-i ehassı olan habibini geceyle Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gönderdi ki o Mescid-i Aksânın etrafında bağları ve bahçeleri ve her türlü meyveleri ve sair ni'metleri halketmekle mübarek kıldık ve Biz abd-i ehassımıza Kudretimize delâlet eden bazı âyetlerimizi göstermek için Mescid-i Haram'dan Kudüs-ü Şerif'e geceyle götürdük.]

اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ①

[Zira; Allahü Tealâ kulunun sözlerini işitir, işlerini bilir ve liyâkatine göre ikrâmla taltîf eder.]

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile Cenab-ı Hak (Sûre-i Nahl'in) ahirinde mekârim-i ahlâkın cevâmiiyle emrettikten sonra bu sûrenin evvelinde Enbiyâ-yı sâirede sebketmeyip ancak Habibine tahsis ettiği bir mu'cizeyi beyân etmiş ve bu mu'cizeyi beyana zatını cemi'i nekâisten tenzihle başlamıştır. Zira tesbih; cemi'i nekâisten tenzih manâsınadır. Azamet ve celâletini idrakten ukûl-ü beşer âciz olduğuna işâret için zât-ı ülûhiyetinden ibhâma delâlet eden (الذى) lafzıyla tâbîr ederek (سبحان الذى) buyurmuştur. *S ü b h â n e* lafzı *tenzih* manâsına tesbîh olduğu gibi tesbihe alem-i şahsî olarak dahi isti'mâl olunur. (اسرى) gece göndermek ve götürmek manâsına olduğu halde İsrâ müddetinin gayet az olduğuna işaret için İsrâ'dan sonra az olduğuna delâlet eden tenvînle (ليلا) kelimesi vârid olmuştur. Çünkü; Resulüllah gecenin bazısında Mekke'den pek uzak mesafede olan Beyt-i Mukaddese ve ondan semâ'ya ve semadan Allah'ın dilediği mahalle gitmiş ve gelmiştir. Âyette *M e s c i d - i A k s â* ile murâd; Beyt-i Mukaddes'tir. Mekke-i Mükerreme'ye uzak olduğundan aksâ denilmiştir. Mescid-i Aksâ'nın etrafı bağlar, bahçeler ve her nevi' ni'metlerle dolu olduğu cihetle dünya ni'metleri hususunda mübarek olduğu gibi din hususunda dahi mübarektir. Zira Beyt-i Mukaddes; makarr-ı Enbiyâ ve mahall-i vahy-i ilâhî ve sulehânın mâbedidir. Ekserî Enbiyanın mu'cizeleri ve âsâr-ı garîbe orada zuhur ettiğinden Cenâb-ı Hak mübarek olduğunu beyan etmiştir. Binanaenaleyh; maddî ve manevî mahall-i mübarek denmeye şayândır. *A b i d* le murâd; Resulüllah'dır ve Allah'a râcî zamire izafeti Resulüllah'a ta'zîm içindir.

Beyzavî ve Hâzin'in beyanları vechiyle Resulüllah Mi'rac'a nefs-i harem-i şeriften gitmiş ve gelmiştir ve âyetin zahiri de nefs-i haremden olduğuna delâlet eder. Bazı rivayette (ابو طالب) in kerimesi Ümmü Hane'nin hanesinden gitmiştir. Bu rivayet âyetin zahirine muhalif değildir. Zira; harem dahilinin küllîsine Mescid-i Haram denilmek sahih olduğundan Ümmü Hane'nin hanesi de harem dahilinde olduğu cihetle Mescid-i Haram itlâk olunabilir. Resulüllah'ın Mi'rac'ı Hicreti Nebeviyye'den bir sene evvel vakî ol-

muştur. Gerçi ruh-u nebevi midir, cesedi ruhuyla beraber midir, uyku halinde midir, uyanık halde midir? diye Mi'rac'ın keyfiyyetinde ihtilâf etmişlerse de esah olan uyanık olduğu halde cesed maarruh Zât-ı Resulüllah'ın Mi'racı vaki olmuştur. Çünkü; Resulüllah mi'racın sabahında mi'racını haber verince müşrikler Resulüllah'a ta'na fırsat addederek tekzibe kalkıştılar ve birbirlerine koşuştular, yeni müslüman olmuş bazı kimselerin irtidâdına sebep oldular. Eğer rüyâ olmuş olsaydı hiç kimsenin itirazına hedef olmazdı. Çünkü; rüyada herkes birçok yerler gezer ve uyanık halinde havsala-i beşerin kabûl etmiyeceği garîbeler seyreder. Şu halde Resulüllah'ın Mi'racı uyanık halinde cesediyle beraber vaki olmuştur ki müşriklerin akılları hayret ettiğinden itiraza kalkışmışlar ve hatta Ebu Bekr Radıyallahü anh hazretlerine kadar gelmişler, «Gördün mü arkadaşın neler söylüyor?» demişlerdir. Hz. Ebu Bekir müşriklerin bu sözlerini işitince «Bundan daha ziyadesini söylese Resulüllah'ı yine tasdik ederim» demesi üzerine Sıddîk ünvanını ihrâz etmiştir.

Az zamanda bu kadar mesafenin kat' olunmasına gelince: Ecsâmda seyr-i seri' vakîdir. Meselâ rüzgârın az zamanda bir çok mesafe katettiği ve Süleyman Aleyhisselâmın rüzgâr vasıtasıyla uzak mesafeleri katetmesi ve bu gün motor vasıtasiyle teyyârelerin hatır-u hayâlin fevkinde mesafeler kateylemesi bilcümle ecsamın seyr-i seri'i kabil olduğuna delâlet eder. Ecsâmın cümlesi A'râzı kabûlde müsavidir. Şu kadar ki Cenâb-ı Hak her birini birer hassa ile mümtâz kılmıştır, ancak bu imtiyaz birinde caiz ve mümkün olan şeyin diğerinde cevazına manî değildir. Binaenaleyh; Cism-i Resulüllah'da Cenab-ı Hakkın bu seyr-i seri'i halkedip az zamanda bir çok yerler görüp gelmesinde bir mani yoktur. Şu halde Mi'rac'ı Nebevi'yi rüyâ ile te'vile de ihtiyaç yoktur. Çünkü; bir cismin az zamanda bir çok mesafeyi katetmesi mümkün ve vaki olunca Rasulüllah hakkında baîd addetmekte manâ yoktur. Bahusus şu zamanda bir takım alât ve edevât vasıtasiyle teyyârelerin havada saatte binlerce kilometre sür'atle uçtuğunu ve az zamanda bir çok mesafe katettiğini gören kimsenin Resulüllah hakkında vaki olan sür'at-i acîbenin kudret-i ilâhiyye'ye nisbetle harikulâde ve tabiatüstü olarak vukuunda tereddüt etmesinde bir

manâ yoktur. Zira bazı esbâb ve alâtla âhâd-ı nâs için vaki ve mümkün olan bir şeyin kuvve-i kudsiyye sahibi ve herkesten ziyade indellâh kadri âlî olan Nebiyy-i Zîşân hakkında zuhuruna tereddüt neden caiz olsun.

Abid lafzı lisan-ı arabda ruhla beraber cesede denilmesi dahi Resulullah'ın Mi'rac'ının ruhla beraber cesediyle vaki olduğuna sarahaten delâlet eder.

Mi'rac'dan maksad-ı aslî; Enbiyâdan her birini ayrı ayrı Cenab-ı Hakkın taltîf ettiği gibi habibini de bu misillü acaibini seyrettirmekle taltif olduğu gibi Resulullah'ın kalbine kuvvet ve şeceat için ervâh-ı kudsiyye ve âlem-i melekûtiyle ünsiyet ettirmektir. Çünkü; yer yüzünde görülmeyen ayât-ı beyyinâtı, acâib ve garaibi görmesi, âlem-i eflâkde olan sanayi-i ilâhiyyeyi Re'ye'l-Ayn müşahade etmesi kalb-i nebevîlerinin kuvvet ve metanetine sebep olduğundan emr-i davete ikdâmı, a'dâ-yı dîn üzerine şecaati, dinini te'sîs ve i'lâ hususunda sa'y-ü gayreti tekemmül edeceğinde şüphe yoktur. Binaenaleyh; Resulullah da herkesten ziyade kuvvet-i kalb ve şecaat olduğu tevatürle sabittir. Resulullah'ın Mekke'den Kudüs'e kadar Mi'rac'ı; Bu âyetle sabit olduğundan kat'îdir. Binaenaleyh; inkâr eden sarahat-ı Kur'an'ı inkâr ettiğinden kâfirdir. Kudüsten semâya kadar Mi'rac'ı; hadis-i meşhurla sabit olduğundan inkâr eden kimse dalâlet irtikâp etmiş olur. Semânın mâverâsına Mi'racı; hadis-i âhadla sabit olduğundan bu ciheti inkâr eden kâfir olmaz, velâkin fâsık olur.

Allahü Tealâ'nın nur-ı imana muvaffak kıldığı kimseler kudret-i ilâhiyenin bir çok acâib ve garâibini her an müşahade ve onda olan sânayi-i garibeyi görünce Resulünü bir gecenin bazısında Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya ve ondan semâya ve semâdan dilediği mahallere götürüp seyrettirmekle taltifini çok görmez. Neden çok görsün ve neden muhâl addetsin. Meselâ güneşin cürmünün bir tarafından diğer tarafına kadar mesafesinin kürre-i arzın yüz altmış küsur misli olduğu ve bu mesafeyi bir saniyede katettiği fen hey'etince sabit olmuştur. Küre-i şemsde bu kadar sür'ati halkeden hallâkın Resulü'nün cisminde dahi halk etmesine ne gibi mani tasavvur olunabilir. Evet! Akl-ı sakîm erbâbı kudret-i ilâhiyeyi takdir edemediğinden tasavvurât-ı fikriyyesi kısa olduğu

cihetle tabiatında olan hissete şeytanın iğfâlâtı da inzımam edince, kendi gibi kuvve-i kudsiyyeden bîhaber olan insanlara kıyas ederek fahri kâinât hakkında dahi bu misilli eltâf-ı ilâhiyyeyi kıskanmak ister. Evet! Havanın fevkında tabakât-ı burûdet ve tabakât-ı hararet bulunduğundan insan için o tabakalardan yol bulup gitmek alelâde mümkün olmıyabilir. Fakat o tabakaları halkeden vacib ül vücûd istediği bir kuluna o tabakalardan yol verip götüremez mi? Ve harikulâde alelâdeye kıyas kabul eder mi? Sure-i Nisâ'da Hz. İsa'nın semâya kaldırılması hakkında bu bahse müteallik bir nebze beyan etmiştir [1].

*
**

Vâcip Tealâ Resulünün risaletini Mi'racla te'yîd ettiğini beyandan sonra Musa Aleyhisselâmı Tevratla teyîd ettiğini beyan etmek üzere :

وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا ②

buyuruyor.

[Biz Musa Aleyhisselâma Tevrat denilen kitabı verdik ve o kitabı Benî İsrail'e hidayet kıldık ve dedik ki «Siz benden gayrı bir kimseyi umûrunuza vekil ittihâz etmeyin ve işinizi ancak bana havale edin ve itimadınız bana olsun.»]

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ

[Ey Nuh'la beraber gemide götürdüğümüz kimselerin zürriyeti! Size Nuh Aleyhisselâmla beraber biz necât verdik.]

إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ③

[Zira; Nuh Aleyhisselâm çok şükür eder bir abid idi.]

Yani; biz Muhammed Aleyhisselâm'a Mi'rac'la ikram ettiğimiz gibi Muhammed Aleyhisselâm'dan evvel Musa Aleyhisselâma da

[1] Cilt: 3, Sahife: 1106.

Kitab vermekle ikram ettik ki risaletini te'yîd olsun ve o kitabı Benî İsrail'e doğru yolu gösterir hidayet kıldık. Binaenaleyh; O kitab vasıtasiyle onları zulumât-ı cehilden nur-u imana ve din-i hakka isâl ettik ve onlara dedik ki «Ey Benî İsrail! Benim gayrı, mahlukâtımdan bir kimseyi bana şerîk ve umurunuza vekil ittihâz etmeyin. Zira; her umurunuzu bana havale edip bütün itimadınız bana olmak lâzımdır. Çünkü; benden gayrı ma'bûd olmadığı gibi itimada lâyık bir kimse de yoktur. Ey Nuh'la beraber gemide götürdüğümüz kimselerin zürriyeti olan insanlar! Nuh'la beraber gemide götürmekle biz size ikrâm ettik. Babalarınızı helâkten kurtarmakla sizi de kurtardık. Zira; Nuh Aleyhisselâm her ni'metin kadrini bilir ve şükrünü edâ eder bir abd-i muhlisimizdi. Binaenaleyh; tufân'dan onu ve onunla beraber ecdadınızın sulbünde sizi de halâs edince ni'met-i halâsınızın şükrünü edâ etmeniz vâciptir. Zira; Hz. Nuh'un şükrü halâsınıza sebep olduğu gibi sizin şükrünüz de enva-ı belâyâdan halâsınıza ve bir takım ni'metlere nail olmanıza sebep olsun. Şu halde ni'metlerimize şükredin ki belâdan kurtulasınız.»

Vâcip Tealâ bu âyette Hz. Nuh'u çok şükretmesiyle senâ etti. Çünkü; Medarik'te ve Nisâburî'de beyan olunduğu vechile Hz. Nuh bir şey yemez, içmez ve giymez illâ (الحمد لله) cümle-i celîlesiyle Cenab-ı Hakka hamdettikten sonra yer, içer ve giyerdi. İşte bundan dolayıdır ki Allahü Tealâ şekûr ismiyle senâ etmiş ve bihakkın şâkirînden olduğunu beyanla kullarını Hz. Nuh gibi her ni'mete şükretmeye terğîb buyurmuştur.

Âyet-i Celîle; insan için en âlâ mertebenin tevhîd etmek mertebesi olduğuna delâlet eder. Zira; Vâcib Tealâ bizim Peygamberimizin Mi'râcını beyandan sonra Musa Aleyhisselâmı Tevrat'la taltif ettiğini ve Tevrat'ın Benî İsrail'e hidayet olduğunu ve Tevrat'ın gösterdiği yol Allah'ın gayrıyı bir vekil ittihaz etmemek olduğunu beyan; Tevhidle emri mutazammın olduğu cihetle Tevrat'ın hulâsası; Tevhid'le emir olunduğuna sarahaten delâlet eder. Hulâsa; Cenab-ı Hakkın Hz. Musa'ya Tevrat'ı verdiği, Tevrat'ın Benî İsrail'e hidayet olduğu, Tevrat'ta Allah'ın gayrıya itimat etmekten nehyettiği, Hz. Nuh'la beraber gemide bulunup tufândan halâs olan kimselerin zürriyetlerinin Hz. Nuh gibi her ni'mete şük-

retmeleri lâzım geldiği ve Hz. Nuh'un gayet çok şükür eder bir abd-i şekûr olduğu bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Tevrat'ı Benî İsrail'e hidayet kıldığını beyandan sonra Benî İsrail'in ekserisi Tevrat'la ihtidâ etmediklerini beyan etmek üzere:

وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ۝

buyuruyor.

[Biz Tevrat'ta Benî İsrail'e haber verdik ve dedik ki «zatıma yemin ederim ki siz Şam ve Kudüs arazisini iki kere ifsât edecek ve elbette tâat-ı ilâhiyyemizden çıkacak ve kibir edecek ve enbiyâ üzerine ulviyyet davasında bulunacaksınız.»]

Yani; Biz Musa Aleyhisselâma verdiğimiz Tevrat'ta kat'î surette vahyettik ve dedik ki «Zatı ulûhiyetime yemin ederim ki siz elbette Tevrat'a muhalefetle iki kere arzı ifsât ve nâsa zulmeder ve enbiyâ üzerine ulviyyet davasında bulunur ve itaatten tekebbür edersiniz». İşte bu sözlerimizle hükmettik ve hükmümüzün eseri zuhur etti.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile bu âyette *a r z* la murad; *Şam ve Kudüs arazisidir. İki ifsâttan b i r i n c i s i ; Zekeriyyâ Aleyhisselâmın katli, Ermiyânın hapsi ve sâir cinayetleridir. İ k i n c i s i ; Yahyâ Aleyhisselâmın katli ve Hz. İsâ'nın katlini kastetmeleri ve nâs'a zulm ü taaddileridir.* Çünkü; onlar Tevrat'ın ahkâmını arkalarına atarak enva-ı cinayâtı işlemek suretiyle daire-i şeriattan çıkmış ve muharremâtın hurmetini istihfâf etmekle envâ-ı cerâimi mubah addeder bir dereceye gelmişlerdi. Binaenaleyh; Bundan sonraki âyette beyan olunacağı vechile Cenab-ı Hak terbiyelerini verdi. Çünkü; Nimetullâh Efendinin beyanı vechile enbiyaya te'zîmi kaldırmakla ihânet ve istihfâf ederek ukalâdan addetmedikleri gibi sefâhetle itham ve tekzib etmişlerdi. Zira; Bir şeyin çokluğu nâs arasında kıymetini azaltmak

âdet olduğundan Benî İsrâil'de enbiyanın çokluğu istihfafa sür'atlerine sebep olmuştur.

Fahri Razî'de beyan olunduğu vechile *k a z â ;* *hükümle bir şeyi kesip atmak manâsına* ise de bu âyette kazâ; *vahyile Benî İsrail'in ifsatlarını kendilerine bildirmek* manâsınadır. Zira; Cenab-ı Hakkın ihbârı tahallüf etmeyip elbette vaki olduğundan kazâ lafzı *hükm-ü kat'î* manâsını mutazammın olduğu cihetle *ihbârdan* kazâ ile ta'bîr olmuştur. Çünkü; ayniyle vaki olacak vukuâtı haber verip ve haber verildiği gibi vaki olması hüküm menzilinde olduğu cihetle (قضينا) varid olmuştur.

***

Vâcib Tealâ Benî İsrail'in arzı ifsat edeceklerini Tevrat'ta haber verdiğini beyandan sonra onların irtikâb ettikleri ifsât mukabilinde intikâmını aldığını beyanla Ümmet-i Muhammedi intibaha da'vet etmek üzere :

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ

buyuruyor

[Onlara va'dolunan iki fesattan birinci def'ada irtikâb ettikleri cinayetin intikamı zamanı geldiğinde ey Benî İsrail sizin üzerinize şiddetle kuvvet sahibi kullarımızı gönderdik.]

فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا ۝

[Binaenaleyh o kuvvet sahibi kullarımız sizin evlerinizin aralarını aradılar ve memleketinizde sizi bulup ihlâk etmek için gezdiler ve Beni İsrail'in bu yolda azab olunmaları elbette işlenmesi lâzım olan va'd-i İlâhî idi.]

Yani; Tevrat'ta Benî İsrail'in iki kere arzı ifsat edecekleri beyan olunup da birinci defa ifsadlarının intikamlarını almak zamanı gelince bizim kuvvet ve saltanat sahibi kullarımızı sizin üzerinize gönderdik ki onlar sizden işlediğiniz cinayetlerin intikamını alsınlar ve size intikam için geldiklerinde sizi evleriniz arasında arar-

lar ve bulduklarını itlâf ederler ve sizin cinayetinize mukabil ihlâk olunmanız vukuu lâbüd olan va'd-i ilâhî oldu ve binaenaleyh; va'd-i ilâhî yerini buldu. Zira bu azab; sizin işlediğiniz günahlarınızın neticesi olduğundan müstahak olduğunuz cezayı gördünüz.

Hâzin'in ve Taberî'nin beyanı ve Huzeyfe b. Yemanî hazretlerinin Resulullah'dan rivayetine nazaran *v a ' d - i U l â* ile murad; *Tevrat'ın ahkâmına riayeti terk ile şehevât-ı nefsâniyelerine ittibâ' etmeleridir.* Şevket ve kuvvet sahibi olan kullarla murad; Buhtunnasır *ve askeridir.* Çünkü; Benî İsrail terbiyeye müstahak oldukları zaman Allahü Tealâ onlara mecûsî olan Buhtunnasr'ı musallat kıldı. Binaenaleyh; o mecûsî büyüklerini katletti, küçüklerini ve kadınlarını esir aldı, mallarını yağma ve beldelerini tahrip etti, hatta Tevrat'ı yaktı ve Mescid-i Aksa'yı ahır yaptı ve Tevrat'ı tilâvetle meşgul olan binlerce kimseleri katlettikten sonra esirleri aldı Babil'e götürdü ve Babil'de onları hidemât-ı şâkkada istihdâm etti. Bir çok müddet sonra Buhtunnasr'ın vefatıyla yerine gelen (كورس) Benî İsrail'den bir hatun ile tezevvüc etmekle o hatunun ricasiyle bakıyye-i Benî İsrail memleketlerine iâde olundu.

***

Vâcib Tealâ Benî İsrail'in birinci defa ma'siyetlerine mukabil ahz-ı intikamını beyandan sonra tekrar Benî İsrail'e kuvvet verdiğini beyan etmek üzere :

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Ey Benî İsrail! Kuvvet sahibi kimseleri size musallat kıldıktan sonra sizin düşmanlarınız üzerine size galebe verdik, kuvvet ve devletinizi red ve size emvâl ve oğlanlar vermekle imdâd ettik ve asker yönünden sizi düşmanlarınızdan daha çok kıldık.]

Yani; sizin cinayetiniz üzerine biz kullarımızdan kuvveti size

kâfi şiddet sahibi kimseleri sizin üzerinize gönderip terbiye ettikten sonra biz düşmanlarınız üzerine galebe edecek kadar sizin kuvvet ve devletinizi iâde ettik. Dağılmış olanlarınız toplandı, esir olanlarınız kurtuldu tekrar bir devlet teşkiline muvaffak oldunuz, biz emvâl ve evlâd vermekle size imdâd ettik, sizi asker cihetinden çok kıldık ki düşmana karşı gidecek kadar askeriniz de hasıl oldu.

Medârik'te beyan olunduğu vechile Benî İsrail'e devletlerinin iâdesi fesâttan tâib ve müstağfir olup tekebbürden vazgeçtikten sonra vaki olmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı vechile *N e f i r ; bir araya toplanıp düşmana karşı giden askerdir.* Benî İsrail muzmahil olarak (Buhtunnasır elinde esir ve memleketleri harab olduktan sonra devletlerinin tekrar iâde olunduğuna, emvâl ü evlâdla kuvvet bulduklarına, askerlerinin çoğalıp düşmanlarına galip bir hale geldiklerine bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; insanların kendi dinleri üzerine milletlerinden bir hükümet altında bulunmaları haklarında en büyük ni'met olduğuna dahi delâlet eder. Zira; Benî İsrail'in hükûmetlerinin inkirâzından sonra iadesini Cenab-ı Hak ni'met sırasında beyan etmiştir. Şu halde evlâd; emvâl, etbâ' ve a'vân ni'met olduğu gibi devletin kudreti ve askerin kesreti dahi ni'mettir. Çünkü devlet; milletin hâmîsi ve asker de millet ve memleketin bekçisidir. Binaenaleyh; diyanet ve adalet üzere hükmeden hükûmet her şahıs hakkında ni'met olduğundan o hükümetin kadrini bilip şükrünü edasını kendine vâcip addederek kemâl-i itâatle beraber kudreti nisbetinde hükümetin şevketini tezyîde sa'yetmesi lâzımdır.

Bu âyet *üç hüküm üzere müştemildir :*

B i r i n c i s i ; Benî İsrail'in hükümeti münkariz olduktan sonra iâde olunmasıdır.

İ k i n c i s i ; emvâl ve evlâdla imdâd olunmalarıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; çok askere malik olmalarıdır.

*
**

Vâcib Tealâ Benî İsrail'in isyanları üzerine kuvvet sahibi kim-

seleri göndererek te'dîb edip kuvvetlerinin tekrar iâde olunduğunu beyandan sonra Benî İsrail'e vaki olan irşâdâtını beyan etmek üzere :

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا

buyuruyor.

[Ey Benî İsrail! Eğer kendi cinsinize ihsan ve Allahü Tealâ'ya iman ve ibadetinizde kemâl-i inkiyâd üzere edâ ve devam ederseniz menfaatı kendi nefsinizedir, eğer kötülük eder ve günahları irtikâb ederseniz mazarratı kendinizedir.]

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ

[İyilik ve kötülük sizin kendi nefsinize ait olunca ikinci cinayetin intikamının va'di ve zamanı geldiğinde kuvvet ve şevket sahibi kimseleri gönderdik ki sizin yüzlerinize kötülük etsinler. Ve evvel gönderdiğimiz şiddet ve savlet sahibi kimselerin Mescid-i Haram'a evvel girip tahrib ettikleri gibi Mescid-i Haram'a girsinler için biz kuvvet ve şiddet sahibi kullarımızı göndeririz ki sizden cinayetinizin intikamını alsınlar.]

وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا ۝

[Ve onları galib oldukları şeyleri ihlâk edercesine ihlâk etsinler için gönderdik.]

Yani; Ey Benî İsrail! Bir kere isyanınız üzere kuvvet sahibi kullarımızı size gönderdik ve onlar vasıtasiyle sizi terbiye ettik ve müstahak olduğunuz cezayı verdik. Ba'dehû tevbe ve istiğfâr edince devletinizi iâde ve askerinizi ve evlâd ü emvâlinizi ihsân ettik. Şu halde bundan sonra ebnâ-yı cinsinize ihsan edip nefsinizde olan fenalıkları terk ve iman ederek amellerinizi islah ederseniz nefsinize iyilik etmiş olursunuz. Zira; imanınızın ve ihsanınızın fayda-

ları size aittir, eğer kötülük ederseniz nefsinize kötülük etmiş olursunuz. Zira; vizr ü vebali size râci'dir. Çünkü; Allahü Tealâ muhsinin ihsanından ve kötülerin kötülüklerinden ğanîdir. Binaenaleyh; herkesin iyiliği ve kötülüğü kendisine aittir. Ey Benî İsrail! İyilik ve kötülük kendinize ait olunca birinci defa kötülüğünüzün acısını tattıkdan sonra tevbe ederek iyiliğe başladınız. Onun mukabilinde devlet ve kuvvetinizin iâdesiyle faydasını gördünüz. Şu halde ikinci defada Yahya Aleyhisselâmı katil ve İsâ Aleyhisselâmı katle cesaret etmek gibi cinayetlere başlayınca size evvelce va'dettiğimiz ikinci cinayetinizin zamanı geldiğinde onun cezasını görmeniz için tekrar kuvvet ve saltanat sahibi kullarımızı size göndeririz ki onlar size, eseri yüzlerinizde görülecek derecede kötülük etsinler, kendinizi katletmek ve çocuklarınızı, kadınlarınızı esir almak, mallarınızı yağma etmek gibi hakaretleri yapsınlar ve evvelki cinayetiniz üzerine sizi terbiye için gönderdiğimiz kimseler mescide girip tahrip ettikleri gibi ikinci defa terbiyeniz için gönderdiğimiz kimseler mescide girsinler ve tahrip etsinler, galip oldukları şeylerin cümlesini alsınlar, ihlâk etsinler. Zira; tâât ve adaletin bereketiyle Cenab-ı Hak kullarına envâ'ı hayrat ve bereket kapılarını açtığı gibi günahların şeâmetiyle âsîler üzerine envâ-ı ukûbât kapılarını açar ve günahkârları enva'ı hakarete ma'ruz kılar. Tefsiri Taberî'de beyan olunduğu vechile Vâcib Tealâ iki kere ifsât edip mukabilinde iki kere ceza göreceklerini Tevrat'ta beyan ettiği gibi bu âyetin meâlini enbiyadan bazı nebi vasıtasiyle tebliğ buyurmuştu. İşte Cenab-ı Hakkın, Benî İsrail'in devletlerinin mahvına sebep isyanları ve devletlerinin tekrar iâdesine sebep ise isyandan nedamet edip itaat etmeleri olduğunu ve tekrar isyana avdetle münkariz olduklarını Kur'an'da Ümmet-i Muhammed'e beyanı; bir düstur-u a'zam ve ders-i ibrettir ki onların sergüzeştini hikâye etmesi kullarını intibaha davettir. Zira; «iyilik; envaı hayratı calib ve kötülük ise envaı hakareti mucib olduğunu» beyan etmek; «her zaman insanlarda bu ahvalin carî olacağını» beyan etmektir ve öyle de olduğu meydanda bir hakikattır. Binaenaleyh; maddiyyâtı maneviyâttan ayırmak isteyenler ezelî bir iradeye karşı bedahetten ve hakikatın hilâfı hareketten başka bir şey iddia edemezler. Çünkü bu âyet; maddiyyâtın maneviyyâta şid-

detle merbût olduğuna sarahatle delâlet eder. Benî İsrail'in maneviyyâtı ayak altına alıp kaybetmeleri, maddî hükûmetlerinin kaybolması ve kendilerinin düşmanlarının ayakları altında kalmaları, memleketlerinin harap olması maddiyâtın maneviyyâtla kâim olduğuna ve şu halde milletin maneviyyâta riâyeti maddiyâtın kuvvetine sebep olacağına ve ma'neviyatını kaybeden milletin inkirâza mahkûm olduğuna delâlet etmez mi? Kezâlik maddiyyât olmazsa maneviyyatı edâ etmek mümkün olur mu? Yunan, istîlâ ettiği yerlerde minarelerde ezan-ı Muhammedî'yi lâyıkıyla okuttu mu? Ahali serbestçe ibadet etti mi? Bu ahvâlin cümlesi maddiyyât ve ma'neviyyâtın yekdiğerine şiddetle merbut olduğuna delâlet etmiyor mu? Maneviyyâtın maddiyyâttan mukaddem olduğunu Cenab-ı Hak bu âyet ve bunun emsali âyetlerle beyan etmedi mi? Bu âyette Benî İsrail'in maneviyyâtı ihlâl etmeleri maddî kuvvet ve hükûmetlerinin ziyâına sebep olduğunu beyan etmek maneviyâtın mukaddem olduğunu beyan etmek değil midir? Hükûmet bir dinle mukayyet olmazsa diyanetperver olan bir milletin maneviyyâtta hükûmete irtibatı olur mu? Ma'neviyâtta irtibat olmazsa hükûmet kuvveti nereden alacak? Şu halde hükûmet zayıf düşmez mi? Velhasıl gerek tarih gerek şeriat; bir milletin pâyidâr olması için maddiyât ve maneviyâtını yekdiğerine mezcederek ikisini birlikte ileri götürmeye ve yekdiğerinden ayırmayıp irtibatını muhafaza etmeye mütevakkıf olduğuna şehadet etmektedirler.

Beyzavî ve Hâzin'in beyanları vechile ikinci defa Benî İsrail'e musallat olan Rum ve Yunan melikleri olduğunu beyan edenler varsa da esah olan birincide musallat olan Babil meliklerinden Buhtunnasır, ikincide musallat olan yine Babil meliklerinden Harduş'dur. Çünkü; Yahya Aleyhisselâmı katletmeleri üzerine Cenab-ı Hak Harduş'u musallat kıldı ve Benî İsrail'i tamamen muzmahil etti ve hükûmetleri külliyyen mahvoldu. Bir müddet sonra olanca nüfusları Beyt-i Mukaddes etrafına toplanmış ve hükûmetleri yoksa da Beyt-i Mukaddes'e riyaset onlarda olmakla az çok mevcudiyetlerini muhafaza edip dururken tekrar envâı bid'at ve fesât icadına başlayınca Allahü Tealâ bu cinayetlerine ceza olarak Rum meliklerinden (بيتوس) i musallat kıldı ve Kudüs civarında olan beldelerini tahrib ve nüfuslarını tard u teb'îd etmekle

Yahudilerin boyunlarına zill ü meskeneti taktı ki ilâ yevmi'l-Kıyame perişân ve müteferrik ve hakaret altında ezilmeye mahkûm olmuşlardır. Binaenaleyh; Yahudi milleti her nerede görülürse ve ne kadar zengin olursa hakîr ve zelîl görülür, aslâ servet ni'metinin eseri üzerlerinde görülmez.

Çünkü; Allah'ın zelîl kıldığını hiç bir kimse azîz kılamaz.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'e vaki olan hitabından bazı âhavı beyan etmek üzere :

عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْ وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Ey Benî İsrail! Eğer tevbe ederseniz rabbinizin size merhamet etmesi me'mûldür ve eğer ma'siyete avdet ederseniz biz de sizden ahz-ı intikama avdet ederiz ve âhirette cehennemi kâfirlere hapishane kıldık.]

Yani; Ey Benî İsrail! Birinci cinayetinizden sonra kusurunuza nedamet ederseniz Rabbınızın merhamet edip kusurunuzu affetmesi me'mûldür. Zira; sıdk-ı hulûsla dergâhına iltica edenlere rahmeti galibdir, eğer siz tekrar cinayete avdet ederseniz biz de ukubet etmekle avdet ederiz, dünyada ukubetle avdet ettiğimiz gibi âhirette dahi biz cehennemi kâfirlere zindan kılarız ki ondan ebeden çıkamazlar ve cehennemi onlara hasîr kılarız ki döşekleri ateş olur.

Fahri Razî'nin beyanı vechile Yahudiler Allah'a ve göndermiş olduğu şeriatine ve Resullerine karşı isyanları sebebiyle gûnâ gün ukubetlere mübtedâ oldukları gibi zaman-ı saâdette bizim Nebimize isyan edip Tevrat'ta olan evsaf-ı nebevîlerine karşı küstahâne tahrifâtta bulunduklarından Cenab-ı Hak Ceziret ül Arab'da olan bakiyyelerini müslümanların kılıçlarından geçirdi, bir kısmını Ceziret ül Arab'dan tard etti. Yalnız ukubât-ı dünyeviyyeyle kalmayıp âhirette dahî azabtan kurtulamıyacakları sarahaten beyan olunmuş ve kâfir oldukları da tasrih edilmiştir.

Hulâsa; Vâcib Tealâ'nın masiyete tevbe edenlere merhamet etmesi me'mûl-i kavî olduğu ve eğer ma'siyete avdet ederlerse Cenab-ı Hakkın intikama avdet edeceği ve cehennemin kâfirlere ebeden çıkılmaz bir hapishane olacağı bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulünü Mi'rac'la taltif ve Musa Aleyhisselâmı Tevrat'ı inzal etmekle tekrîm ve asîleri bir takım ukubatla ta'zîb ve düşmanlarını musallat kılmakla tahkîr ettiğini beyanla kullarını ibadete tergîb ettikten sonra Kur'an'ın kulları itaata davet ettiğini beyan etmek üzere:

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ
اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Şu Kur'an, nâs'ın kâffesini adalette ziyade ve tarîkatta açık olan yollara hidayette kılar, yani doğru yolları gösterir ve amel-i salih işleyen müminleri büyük ecirle tebşîr eder.]

وَاَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٠﴾

[Ve şol kimseler ki onlar âhirete iman etmezler. Biz onlar için âhirette azab-ı elîm hazırladık.]

Yani; hakla batıl beynini tefrik eden Kur'an cemî nâs'a adaletten ibaret olan tarîk-i Hakkı gösterir ki o tarîk; tarîklerin en doğrusudur ve o Kur'an şol müminleri ecr-i kebirle tebşîr eder ki o müminler amel-i salih işlerler. Onlar için büyük ecir olmasıyla tebşîr eder. Çünkü; onlar imanlarını amelleriyle takviye edip memur oldukları tekâlîfi yerine getirdiklerinden onları ecr-i kebîr olan cennet ve fevz ü felâhla mesrur eder, şol kimseler ki onlar âhirete iman etmezler. Onlar için biz elem verecek azabı hazırladık. Binaenaleyh; müminlerin cennette ebeden refâh ve saadetle-

rine mukabil kâfirler ebeden cehennemde kemâl-i hakaret ve zillet içinde azab-ı daimî ile muazzeb olurlar.

Fahri Razî'nin beyanı vechile Vâcib Tealâ bu âyette Kur'an'ı *üç sıfatla senâ etmiştir :*

B i r i n c i s i ; insanları hak olan itikada ve aslah olan a'mâle irşâd etmesidir. Binaenaleyh; Kur'an'a yapışanın doğru yola yapışmış olacağında şüphe yoktur.

İ k i n c i s i ; Kur'an'ın beyan ettiği itikadı ve amel-i salihi işliyenleri Kur'an'ın Cennetle tebşîr etmesidir. Çünkü; doğru yol tutan kimsenin hayr-ı kesîre nail olacağında tereddüt olunmaz.

Ü ç ü n c ü s ü ; Kur'an'ın beyan ettiği tarîka sülûk etmeyenlere cehennemin hazırlandığını beyan etmesidir. Çünkü; tarîk-ı hayra sülûk eden kimse hayr-ı kesîre nâil olunca o tarîkı terkedenlerin zarar-ı azîme ve şerr-i kesîre dûçâr olacakları şüphesizdir. (يهدى للتى هى اقوم) *Kur'an tarîklerin en doğrusuna hidayette kılar* demektir. Çünkü Hazin'de ve Medarik'te beyan olunduğu vechile (اقوم); *en doğru ve en savâb bir yol* demektir.

Hulâsa; Kur'an'ın tarîk-i müstakîme insanları hidayette kıldığı ve amel-i salih işliyen mü'minleri cennetle ve Cennette büyük ecirlerle tebşîr ettiği ve âhirette iman etmeyen kâfirlere azab-ı elîmin hazırlandığı bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın â'del-i tarîka hidayette kıldığını beyandan sonra Kur'an'a temessük etmiyenlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِ

buyuruyor.

[İnsan hayırla duâ ettiği gibi nefsine şerle dahi duâ eder.]

وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾

[Halbuki insan her şeyde acele eder oldu.]

Yani; insanın ahlâk-ı mezmumesinden birisi de ferahlı halinde hayırla duâ ettiği gibi gazab halinde nefsine, evlâdına ve malına şerle duâ etmesidir. İnsan, hal-i sürûrunda hayırla duâya nasıl sür'at ederse kederli halinde de şerle duâya öylece sür'at eder. Zira insan; acûldür. Çünkü istediği şeyin alelacele meydana gelmesini şiddetle arzu eder. Binaenaleyh; eğer insanın hayırlı duâsı müstecâb olduğu gibi şerle duâsı da müstecâb olsaydı derhal helâk olurdu. Velâkin gazabla olan duâda tehevvür icabı ihlâs olmadığından müstecâb olmaz. Yani; insan düşünmeden gazab halinde kendi nefsi, malı ve evlâdı aleyhine dua ile gazabını teskîn eder velâkin can sıkıntısıyla yaptığı duâda te'sîr olmaz.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanlarına nazaran gazab üzere Ezvâc-i mütahharâttan bazısına Resulullah'dan dahi duânın vukuu mervîdir. Çünkü; Resulullah (Sevde) (R.A.) ya bir esir teslim eder. Sevde hazretleri gece esirin inleyişine dayanamaz. İniltisinin sebebini sorar. Elinin ve ayağının sıkı bağlandığından muzdarib olduğunu söyleyince Sevde (R.A.) esirin elini gevşetir. Esir elini çıkarıp firâr edince Resulüllah «Ya Rabbî! Sevde'nin elini kes» diyerek duâ eder. Resulüllah'ın bu duâsı üzerine Sevde (R.A.) elini bir âfete uğramasına intizar eder. Resulüllah'ın gazabı sakin olunca ashabına hitaben «Ben ehlimden müstahak olmayan bir kimseye duâ ettim. Lûtf-u ilâhî benim duâmı kabul etmemektir. Zira; ben de sizin gibi beşerim. Binaenaleyh; sizin gazab ettiğiniz gibi ben de gazab ederim» demekle gazabla vaki olan duânın kabul olunmayacağına işaret etmiştir.

İnsanın şerle duâsı; bir belânın gelmesini temennî etmesi ve hayır zannıyla istediği şeyin menba-ı şer olup ondan birçok zarar tevellüd etmesidir. Zira insan; cehalet sebebiyle hakkında şer olan bir şeyi hayır zannıyla istediği çok kere vaki olur.

Fahri Razi'nin beyanına nazaran *i n s a n* la murad; *cins-i insandır.* Şu halde cins-i insanın din ve dünya hususunda te'hîri matlûb olan şeyi te'cîl etmek sıfat-ı lâzimesinden olmasına âyet delâlet eder. Yani cinsinde bu haslet vardır, fakat cinsinde olmaktan her ferdinde olmak lâzım gelmez.

Beyzavî'nin beyanı vechile bu âyette *i n s a n* la murad; kâfir ve *d u a* ile murad; azabı isti'câl etmesi olmak ihtimali var-

dır. Zira; müşriklerden Nadr b. Hâris ve emsali (اللهم انصر خيرالحزبين) yani «Ya Rabbî! Şu iki cemaatten hangisi hayırlı ise ona nusret ver» ve «Eğer Muhammed (S.A.) in dediği doğruysa bizim üzerimize semadan taş yağdır» demekle duâ ederlerdi. Şu halde âyetin; bunlar ve emsali hakkında nazil olmak ihtimali varsa da itibar lâfzın umumunadır. Binaenaleyh; bilûmum insanlarda isti'câl vardır. O halde âyet kâfirlere şamildir.

Hulâsa; *insanda iki sıfat vardır : Birincisi ; iyi halinde nefsine, malına ve evlâdına hayırla duâ etmektir. İkincisi ; gazab zamanında şerle duâ etmektir.*

***

Vâcib Tealâ insanlara ihsan ettiği ni'met-i diniyye olan Kur'an'ın bazı evsafını beyandan sonra dünya ni'metlerinden bazılarını beyan etmek üzere :

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân geceyle gündüzü kudret-i kâmilemize delâlet eder alâmetler kıldık.]

فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ

[Şu halde biz gecenin alâmetini gündüzün zıyasiyle giderdik ve gündüzün alâmetini; gündüzü zıyalı ve gecede görülmeyen şeyleri gösterici kıldık ki siz rabbınızın fazlı olan rızkınızı arayınız.]

وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ

[Ve biz geceyi ve gündüzü alâmet kıldık ki siz senelerin adedini ve hesabını bilesiniz.]

وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا ﴿١٢﴾

[Biz her şeyi tafsîl edercesine tafsîl ettik.]

Yani; insanlara bir çok nimetlerimiz vardır. O ni'metler cümlesinden olarak biz gecenin karanlığını, gündüzün zıyasını, gecede ayı, gündüzde güneşi vahdaniyetimize ve kudret-i kâhiremize delâlet eder deliller kıldık. Çünkü; gece ve gündüzün başka suretle cereyanına imkân varken şu görülen âsâr ve intizam üzere cereyan edip aslâ tehalluf etmemesi faili muhtarın vücuduna delildir ve biz gecenin alâmetini gündüzün ziyasiyle giderdik. Binaenaleyh; güneş doğunca kamerin zıyası kaybolur ve biz gündüzün alâmeti olan güneşi zıyalı ve her şeyi gösterir bir halde kıldık ki siz rabbınızdan rızkınızı isteyesiniz ve senelerin sayılarını ve işlerinizin hesabını bilesiniz ve biz dünyevî ve uhrevî muhtac olduğunuz her şeyi kemâliyle tafsîl ettik ve sizin için bilinmiyecek bir şey bırakmadık.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Kudretullaha delâlet eden alâmetler; *geceyle gündüzün kendileridir.* Çünkü leyl ü nehâr nâs'ın umur-u diniye ve dünyeviyyelerine delâlet eder birer mürşid mesabesindedirler. Zira, Leyl ü nehârdan her birinin diğerine zıt olduğu halde birbiri arkasında bir siyâk üzere devam edip intizamlarına halel gelmiyerek cereyanları bir mucid-i hakikinin vücuduna delâlet etmekle esâsât-ı itikadiyyeden olan tevhîd'e isâl ettikleri gibi dünya işlerinde ve maîşet hususunda dahi gece ve gündüzün hizmetleri meydandadır. Çünkü; gece olmasa insanlarda layıkıyla istirahat olamayacağı gibi gündüz olmasa umur-u maîşeti tedvîr ve kesb-i ticaret dahi olamaz. Şu halde her ikisi de dinî ve dünyevî işlerin mihver-i lâyıkında cereyanına sebeb-i yegânedirler.

Gecenin alâmeti olan kamerin mahvında *iki ihtimal vardır :*

B i r i n c i s i ; Ayın onbeşinden sonra ziyâsının tenakus etmesidir. Çünkü; onbeşine kadar zıyasının tekemmülünden sonra ayın nihayetine kadar tenakus etmesi ve nihayetinde bilkülliye zâil olması mahıvdır.

İ k i n c i s i ; Kamerin ziyasının silinmesidir. Çünkü; Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları vechile Allahü Tealâ şemisle kameri ziyada müsavi halketmişti velâkin geceyle gündüzün birbirinden fark olması için kamerin ziyası silinmiş ve yalnız nuru kalmıştır.

Geceyle gündüzün alâmet olarak bu minvâl üzere halkolun-

maları senelerin adedi ve nâsın muhtac olduğu umûr ve hesâb bilinsin için olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette sarahaten beyan etmiştir. Çünkü; gece ve gündüz birbirinden farklı olarak bu minval üzere halkolunmasalardı evkâtın hesabı bilinemediğinden umur-u maîşet muattal olurdu. Zira; ziraat ve felâhat ve ahz ü i'tâ hususunda nâsın muhtaç oldukları borçlarının te'diye zamanını tayin mümkün olmazdı, her şeyin mevsimini ve bilhassa islâmiyette mühim olan namazın vaktini tayin ve zekâtın havl-i havelânını ve Haccın mevsimini bilmek müşkül olurdu. Binaenaleyh: Cenab-ı Hak kullarını her şeyde müşkülâttan kurtarmak için geceyle gündüzü halketti ki vakt-i merhununa kadar âlemin imam yoluyla cereyan etsin.

Zamanın esası; dört şeydir ki saatlerin terekkübüyle *günler* ve günlerin terekkübüyle *haftalar* ve haftaların terekkübüyle *aylar* ve ayların terekkübüyle *seneler* hasıl olur ve bu dört mertebeden sonra mertebe yoktur. Ancak tekrar vardır. Hesabın esası da *dörttür : âhâd, aşerât, miât, ülûftur.* Yani birler, onlar, yüzler ve binlerdir. Bunlardan sonra da aded yoktur, tekrar vardır.

Hulâsa; gece ile gündüzün vahdaniyete delil oldukları, geceyle kamerin ziyası mahvolup yalnız nurunun kaldığı, insanların rızıklarını talep etmeleri için gündüzün ziyalı olması, hesapların, ayların ve yılların adedleri bilinmek için gece ile gündüzün muhtelif surette halkolunması ve her şeyin kitapta lâyıkıyla tafsil edildiği bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

* * *

Vâcib Tealâ dünyada insanlara her şeyi tafsil ettiğini beyandan sonra âhirette herkesin defter-i a'mâli boğazına takılacağını beyan etmek üzere :

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ ف۪ي عُنُقِه۪

buyuruyor.

[Biz efradı insandan her ferdin defter-i a'mâlini boğazına takar ve kendine lâzım kılarız.]

وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا ﴿١٣﴾

[Ve her insan için yevm-i kıyamette amelini camî' bir kitap çıkarırız ki o kitap insana açık olduğu halde karşı gelir ve boynuna takılır.]

اِقْرَأْ كِتَابَكَ

[Ve her insana hitabederek «Sen oku kitabını» deriz.]

كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾

[Zira o kitap; bugün hesap yönünden sana kâfidir demekle kitabını okumasını kendine emrederiz.]

Yani; biz insanların umûr ve maaşını intizam üzere tertib edip haline muvafık halkedince insanın işlemiş olduğu salih ve fâsit amelini beyan eder bir kitabı kendine lâzım kılar ve boynuna takarız. Binaenaleyh; insandan ameli ve amel defteri ayrılmaz ve yevmi kıyamette amel defteri, açık olduğu halde her insana karşı gelir. Çünkü; açık olunca mele-i nâsda eline verilir ve herkes ameline muttali' olur. Ve eğer ameli salih olursa defterin açık olması amel sahibi hakkında ta'zîm ve ziynet olur eğer ameli fasit olursa defterin açık olması hakkında tahkîr olur ve kitabı eline gelince taraf-ı ilâhîden «Ey mükellef olan insan! Oku kitabını, bu kitap; hesap yönünden sana kâfidir. Şu halde başka muhasebeciye ihtiyaç yoktur» denir.

Cenab-ı Hak hayr ü şer amelinin lüzumuna işaret için her insana amelini ilzâm edeceğini beyan etmiştir. Şu kadar ki a'mâli salih olursa sahibine ziynet olur, a'mâli kötü olursa sahibi hakkında âr ve kabahat olduğu gibi sahibinin boynuna bukağı olur. Dünyada okuma ve yazma bilmiyenlerin âhirette kendi defterlerini okuyacaklarına Cenab-ı Hak işaret buyurmuştur. Çünkü Kıraatle emretmek; kıraate muktedir olacaklarına delâlet eder. Zira; kıraate muktedir olmayan kimseye «Sen kıraat et» demek abes olacağı gibi emir de emr-i ta'cîzî olur.

yeceği ve Cenab-ı Hakkın kullarına doğru yolu gösterir bir Resul göndermedikçe azab etmiyeceği bu âyetten müstefat olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resul gönderdikten sonra azaba müstehak olanları beyan etmek üzere :

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا

[Biz bir karyeyi ihlâk etmek murad ettiğimizde o karyenin zenginlerine ve ni'met sahiplerine gönderdiğimiz resulümüz vasıtasiyle ibadet etmelerini emrederiz.]

فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ

[Resulümüz onlara ibadet etmelerini emredince onlar o karyede itaattan çıkarlar. Binaenaleyh; o karye ahalisi üzerine azabiyle emri mucip olan kelime vâcip olur.]

فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾

[Onların üzerine azap hak olunca biz o karye ahalisini ihlâk edercesine ihlâk ederiz.]

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ

[Biz Nuh Aleyhisselâmdan sonra kurûn-ı maziyeden çok karyeler ihlâk ettik.]

وَكَفَى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

[Ve Rabbın Tealâ kullarının günahlarını bilmek ve görmek cihetinden kâfi oldu.]

Yani; bizim irademiz bir karyenin ihlâkine tealluk edip o karyenin helâk olmak zamanı yaklaştığında onlara gönderdiğimiz resulümüz vasıtasiyle biz o karyenin ni'met ve servet sahiplerine itaatle emrederiz ve o karyede rahat, mâldâr ve hatırlı olanlar re-

sulümüzün emrine itaatten çıkıp fıskı ihtiyar edince o karye ahalisi üzerine azabı icabeder emrimizle hüküm sabit ve vaki oldu ve azaba suret-i kat'iyede müstehak oldular. Binaenaleyh; biz onları fıskları sebebiyle ihlâk etmekle ihlâk ettik. Hatta onlardan bir fert kalmadığı gibi evlerinden vesair ma'murelerinden bir eser bile kalmadı, fasıkları ihlâk etmek bizim için yeni bir âdet değildir. Zira; Nuh Aleyhisselâmdan sonra geçmiş milletlerden çok kabileleri biz ihlâk ettik. Çünkü; cümlesi itaattan çıktılar ve gönderdiğimiz resûllerimizin sözlerini dinleyip nasihatlerini kabul etmediler. Binaenaleyh; müstehak oldukları cezayı gördüler ve Rabbın Tealâ kullarının günahlarını bilmek ve görmek cihetinden kâfidir ki helâke müstehak olanların isyanlarını bilir ve derhal ihlâk eder. Çünkü cemî' ma'lumâta âlim ve görülmesi mümkün olan her şeyi gördüğünden âsilerin isyanları ind-i İlâhîde muhakkak olduğu cihetle başka şahit istemez.

K a r n ; *yüzyirmi, yüz* yahut *seksen* sene olmasına dair ihtilâf varsa da esah olan bir karn; *yüz senedir.* Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Resulüllahın bir çocuğun başına elini koyarak «Şu çocuk bir karn yaşar» buyurup o çocuğun yaşını tâdâda dikkat edilip yüz yaşında vefat ettiği mervîdir. Şu rivayete nazaran bir karn yüz senedir ve zamanımızda karn makamında asır kelimesi isti'mâl olunuyor. Binaenaleyh; yüz seneye bir asır denilmektedir.

İnsanlar da memleketin zengin, eşrâf ve râhat olanlarını reis tanımak ve onlara tâbi olmak âdet olduğundan Cenab-ı Hak ihlâke müstehak olan karyenin mütena'im olanlarına itaatla emredip onların tâattan çıktıklarını beyanla iktifa etmiştir. Çünkü reislere emir; onlara tâbi olup taklid edenlere dahi emir olduğu cihetle fukara gürûhunu ayrıca zikre hacet messetmemiştir.

Bu âyette isyanları sebebiyle helâke müstehak olan karyenin ihlâkini murad edince mütena'imlerine itaatla emrüzerine mütena'imlerin itaattan çıktıkları ve onlar itaattan çıkınca karyenin ihlâkine dair emrin sabit olup helâklerine hükmün lâhik olduğu

ve bunların tamamen ihlâk olundukları tertip üzere beyan olunmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ insanın ameli kendisine lâzım olduğunu ve fenâ amelleri sebebiylę bir çok karye ahâlisinin ihlâk olunduğunu beyandan sonra amelin iki kısmı olup biri cehenneme, diğeri cennete istihkâka sebep olduğunu beyan etmek üzere :

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ

buyuruyor.

[Eğer bir kimse ameliyle yalnız dünya lezzetini murad ederse biz onun için dünyada dilediğimizi istediğimiz kimseye suret-i müsta'celede veririz.]

ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾

[İstediğini verdikten sonra onun için biz cehennemi hazırlarız. Mezmum ve matrut olduğu halde o kimse Cehenneme dahil olur.]

وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

[Eğer bir kimse ameliyle âhireti murad eder ve âhiret için lâyıkı vechile mümin olduğu halde sa'yederse işte şu âhiret için sa'yeden kimselerin çalışmaları makbul ve indallah marzî ve sevabı çoktur.]

Yani; bir kimse ameliyle yalnız dünyayı murad eder ve himmeti hemen dünyaya masruf olur ancak istediğini dünya için ister ve âhiretten tamamen gafil olursa o kimse için biz istediğimiz miktarı dilediğimize veririz. Zira; biz onların istediklerinden lâyık oldukları meta-ı dünyayı bilir ve iktizâsına göre veririz. Ba'dehu o kimse için biz cehennemi hazırlarız. Binaenaleyh; mezmum ve rahmet-i İlâhiyeden matrûd olduğu halde cehenneme girer ve eğer

bir kimse gönderdiğimiz resulümüze itaatle ancak âhireti murad eder ve mümin olduğu halde âhiret için çalışır ve ameliyle Rıza-yı İlâhîyi murad ederse işte ameliyle âhireti murad edenlerin sa'yi indellah makbul ve sevabı çoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile dünya malını ve mansıbını seâdet-i âhiret üzerine tercih edip enbiyanın davetinden imtina eden kâfirleri imtihan ve ibtilâ için istediklerini meşiyyet-i İlâhiyesine muvafık olarak alelacele verip ba'dehû cehennemi hazırlayıp melûm, hakîr ve rahmet-i İlâhiyeden uzak olarak cehenneme dahil olacaklarını Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; bir kimsenin rızkında dünyaca vüs'at o kimsenin makbuliyyetine ve Allah'ın ondan razı olduğuna delâlet etmez. Zira ameliyle yalnız dünya ni'metini murad edenlere istediklerinden bir miktar vereceğini beyandan sonra melûm ve matrûd olarak cehenneme dahil olacağını beyan etmek; o kimsenin dünyaca nail olduğu ni'metin makbûl olduğuna delâlet etmediğini beyan etmektir.

Dünyayı âhiret üzerine tercih edenlerin hepsi dünyadan istedikleri ni'mete nail olamıyacaklarını beyanla Cenab-ı Hak dünyayı din üzerine tercih edenleri şiddetle menetmiştir. Çünkü; âyette Vâcip Tealâ dünyayı murad edenlerden kendi dilediği kimseye vereceğini beyan etmiştir. Şu halde her isteyene istediğini vermeyeceğini ve dünyayı takdim edenlerden kime vermesini murad ederse ona vereceğini tasrih eylemiştir. Çünkü; Beyzavî'nin beyanı vechile her isteyen istediğine nail olamadığı gibi her şahsın da istediği şeyin cemisine nail olamadığı malûmdur.

Vâcip Tealâ âhireti dünya üzerine tercih edenlerin sevaba nail olmalarını üç şartla meşrut kılmıştır :

Birincisi; Fahri'Râzi'nin beyanı vechile mesübât-ı uhreviyyeye nail olmak için *ameli ile âhireti murad etmektir.* Çünkü; âhiret ecri niyet-i haliseye bağlıdır ki ibadetten maksat rıza-yı Bârî olduğu cihetle rızâ elbette niyyet-i sahiha ile olur. Binaenaleyh insanın ibadetten maksadı; ubudiyyetin vazifesini ifa etmekle Cenab-ı Hakka ta'zimi illet-i gaiye tanımak lâzımdır.

İkincisi; Şeriatin beyanı vechile *Rızay-ı Bârî ve âhiret için çalışmaktır.* Zira; şer'in hilâfı a'mâliyle rıza aramakta fayda yoktur. Meselâ müşrikler kendilerine şefaat edecek ümidiyle put-

lara ibadetle Allah'a takarrub kastederler. Halbuki bu ibadetlerinden fayda şöyle dursun belki mazarrat görürler.

Ü ç ü n c ü s ü ; Amelden intifa' etmek imana müteveffık olduğundan *mümin olmak şarttır.* Binaenaleyh; iman olmazsa füru-u a'mâlden hiç bir fayda yoktur. Zira; esas itikat fasit olunca o fasit üzere bina kılınan amel elbette fasit olur.

Taberî'de beyan olunduğu vechile bu âyette *â c i l e* ile murad; *dünya ve ni'metleridir.* (مدحوراً) (مطروداً من رحمةالله) demektir.

S a ' y i n i n m e ş k û r o l m a s ı ile murad; *Allahü Tealâ'nın sa'yi mukabili hasenâtına sevabını çok vermek ve seyyiâtını affetmektir.* Yani «Ameli indellah makbul olup sevabı çok olmaktır.

***

Vâcip Tealâ ameliyle dünya ecrini veyahut âhiret ecrini murad edenlerin nâil olacakları sevabı ve ikâbı beyandan sonra mümin ve kâfirin dünyada ihsân-ı ilâhîden mahrum olmayacaklarını beyan etmek üzere :

كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُلَٓاءِ وَهٰٓؤُلَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ۝

buyuruyor.

[Muti' ve âsîden her birerlerine biz imdât eder, şunları ve onları habibim Rabbin Tealâ atâsından her birerlerine dünyada bazı istediklerine muvaffak kılarız. Halbuki Rabbin Tealâ'nın ihsanı dünyada mümin ve kâfir hiç bir kimseden memnu' olmadı. Binaenaleyh; herkes hissesine nail olur hiç birisi nasibinden mahrum olmaz.] Şu halde rızk hususunda müminle kâfirin hiç farkı yoktur. Zira; cümlesinin râzıkı ve hâlikı Allahü Tealâ'dır ki bâb-ı İlâhîde ve umûr-u dünyada cümlesi müsavidir. Şu halde kâfirin küfründen dolayı Cenab-ı Hak rızkını kesmez ve müminin imanından dolayı rızkını bol vermez. Binaenaleyh; taksimat neden ibaretse herkes onu arar bulur.

اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ

[Nazar et, gör habibim! Dünyada bazılarını mal, mansıb, servet, sâmân, evlâd ve a'vân cihetinden ba'zı a'har üzerine nasıl tafdîl ettik.] Çünkü; bazı âharı fakr u fâka ve envâ-ı mezelletle mübtelâ kıldık.

وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾

[Ve derece cihetinden âhiret elbette büyük olduğu gibi insanların bazılarını bazıları üzerine tafdîl cihetinden dahi âhiretin tafdili büyüktür. Zira menafi-i âhiret; baki ve daim olduğundan zevâle maruz olan menafi-i dünyadan elbette büyüktür ve kâfirlerle müminler arasında âhirette büyük fark vardır. Çünkü; müminler Cennete ve kâfirler Cehenneme girecekleri cihetle mertebeler arasında tefavüt-ü küllî vardır ve müminlerin müşrikler üzerine faziletleri orada görülecektir.

Vâcip Tealâ dünya ni'metlerinde kâfirle müminin müsavî olduğunu ve küfrün rızka mani olmadığını bu âyetle beyan buyurmuştur. (كلاّ) *müminle kâfirden herbiri demektir.* (نمد) *i m d a d ; devam üzere ihsân edip durmaktır.* (هؤلاء) *müminlere ve kâfirlere işarettir.* (عطاء) *Allah'ın ihsanı demektir.* (محظوراً) (ممنوعاً) ve (منقوصاً) manâsınadır. Yani *Rabbın Tealâ'nın ihsanı mümin ve kâfir hiç bir kimseden men'olunmaz ve noksan verilmez* demektir. Dünyada insanların bazılarını bazısı üzerine tafdili görüldüğü gibi âhirette tafdilin daha büyük olduğunu beyanla Cenab-ı Hak kullarını âhiret faziletini iktisaba teşvik etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ ameliyle dünya veya âhiret murad edenlerin hallerini ve dünyaca herkesin atiyye-i İlâhiyyeden hissemend olup dünya ni'meti memnu olmadığını beyandan sonra kâfirlerin irtikâp ettikleri şirkin ehl-i imana lâyık olmadığını beyan etmek üzere :

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Allah'la beraber ma'bud-u âhar ittihaz etme ki mezmum ve yardımsız oturmayasın.]

Yani; amelinden âhiret murad etmek ve amelinden menfeat görmek imana mütevakkıf olunca ey hitaba kabiliyeti olan insan! Sen Allahla beraber başka bir ma'bûda ibadet ve Allah'dan gayrı ma'bûdun vücudunu itikat etme ki nâs indinde ve Allahü Tealâ huzurunda melûm, mahzun ve yardımsız oturmayasın. Zira Allahü Tealâ şerîk ve nazîrden münezzeh olduğu halde Allah'a şerik itikat ederek Allah'ın gayrıyı ibadete müstehak gören kimse bilûmum müminler, melekler ve Allahü Tealâ indinde mezmum olduğu gibi herkes tarafından muavenetten ve yardımdan dahi mahrum olur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette hitâb; zahirde Resulüllah'a ise de hakikatte hitab; ümmetinedir. Yahut mutlaka insana hitaptır. Çünkü; Resulüllah bütün meâsîden ma'sum olduğu gibi şirkten ma'sum olduğu da evleviyyetle sabit olduğundan Resulüllah'ın ilâh-ı âhar'ın vücudunu itikat etmesi, melûm ve mezmûm olarak oturması mutasavver olamaz. Medarik'te beyan olunduğu vechile (مَخْذُولًا) *hizlândandır. H i z l â n yardımsız, perîşân ve herkesten mahcûp bir halde kalmaktır.* Şu halde Allah'ın vahdaniyyetini inkârla şirk eden kimse Allah'ın verdiği ni'metlerin şükrünü edâ etmeyip küfrân-ı ni'met ettiğinden zemme ve hizlâna müstehak olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; insana lâyık olan rabbısına ibadetle meşgul olmak olduğunu beyan ve imanda rükn-ü a'zam olan vahdaniyete irşâd ve Allah'ın gayrıyı ma'bûd ittihazdan nehyetmekle imanda üssülesas olan noktayı tayin etmiştir. Zira *i b a d e t ta'zîmin gâyesi* olduğundan ancak azametin gayesi ve in'âm ve ihsânın nihayesi kendine mahsus olan Allahü Tealâ'ya olabilir, onun başkasına olamaz.

***

Vâcip Tealâ ilâh-ı âharı itikat caiz olmadığını beyandan sonra ancak ibadetin kendi zatına mahsus olduğunu beyan etmek üzere :

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا

buyuruyor.

[Ve Allahü Tealâ hiç bir şeye ibadet etmeyip ancak zatına ibadet etmenizle hükmetti. Çünkü; kendinden başka ibadete müstehak yoktur.] Zira hâlik u râzık ve her şeyi in'âm eden ancak Vâcib ül Vücûd olduğundan ibadete ehil de odur. **[Ve Rabbin Tealâ anaya babaya ihsân etmenizle dahi hükmetti.]** Zira; ananız ve babanız vücud-u zahirînize sebep olup hal-i sebâvetinizde size yapmış oldukları in'am ve ihsânlarına mukabil sizin de onlara ihsân ve ikramda bulunmanız vâciptir. Binaenaleyh; onların şer'a muvafık ve sizin muktedir olduğunuz tekliflerini reddetmeniz caiz değildir. Şu halde Allah'a ubudiyetiniz ve icabına göre ibadetiniz nasıl vâcipse validenize itaatiniz de öylece vâciptir.

***

Vâcip Tealâ valideyne ihsânla emirden sonra ihsanın keyfiyetini tayin ve tafsîl etmek üzere :

اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ
لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Anne ve babandan birisi veyahud ikisi senin indinde kocalığa baliğ olur ve hal-i acûze gelirlerse sen aslâ onlara sert söyleyip yüzünü ekşitme ve sana bir şey teklif ederlerse onları reddetme ve onlara güzel söz söyle ve tatlı söylemekle taltîf et.]

وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ

[Ve onlar için şefkat ve merhametinden neş'et eden tevazu' kanatlarını döşe ki onlara karşı kibretmiş olmayasın.]

وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ۝٢٤

[Ve yalnız dünyada riayetle iktifa etme ve de ki «Ey benim Rabbim! Validem ve pederime sen merhamet et ve hal-i sabâvetimde ve kemâl-i acz ü za'fım sırasında onların beni terbiye ettikleri gibi sen de onlara lütf-u ihsân et.] Bu suretle onlara âhiret için de duâ et.

Yani; valide ve pederinden biri veya ikisi senin yanında bulunur ve hal-i şeyhûhate balîğ olurlarsa sen onlara hiddet ederek «Öf» bile deme ve onları gücendirecek derecede şiddetli sedâ ile yüzünü ekşitme ki onları gücendirmiş olmayasın, onlar ihtiyaçları icabı sana bir şey teklif ederlerse sen onları menetme, gayet mülayim ve tatlı söyle ki rızalarını tahsil etmiş olasın ve istedikleri şeyden vazgeçirmek için ğılzat ve şiddet gösterme. Çünkü; onlarla hüsn-ü edep ve güzel muâşeret lâzımdır, sen valide ve pederin için merhamet ve şefkat icabı tevazu' ve zill ü meskenet kanatlarını döşe ki muhtaç oldukları şeyleri yerine getirmekle haklarına riayet etmiş olasın ve yalnız dünyada riayetle iktifa etme, belki âhiret için de onlara duâ et ve «Yâ Rabbi! Validem ve pederim çocuk olduğum halde beni terbiye ettikleri gibi sen de onlara rahmet et» demekle Cenab-ı Hakkın rahmetini celbedecek duâda bulun.

Vâcip Tealâ valideyne itaatın ehemmiyetine işaret için bu âyette ebeveyne itaati kendi zatına ibadete mukarin olarak zikretmiştir. Binaenaleyh; valideyni ihsan üzerine takdim ve ihsanı ta'zîme delâlet eden tenvinle nekre olarak irâd etmesi dahi valideyne riayetin kemâl-i ehemmiyetine işarettir. Çünkü; valide ve pederin insana hürmeti pek ziyade muhtaç olduğu hal-i sabâvetinde olduğundan gayet büyük olduğu cihetle o kıymettâr haklarına mükâfat olmak üzere Cenab-ı Hak onlara ihsanın büyük olmasıyla emretmiştir.

(الكبر) valideyn'in *k i b e r* leriyle murad; *kocalık ve ihtiyar zamanlarıdır.* (اف) *yüz eğmek ve ezâ verecek şeyi*

görünce insanın ağzından çıkan üf lâfzıdır. Şu halde valideyne eza verecek her nevi kerahetten ihtiraz vâcip olmasından kinaye olduğu cihetle eza verecek her şeyden nehyetmektir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile insanın bidaye-i tevellüdünden nihayet-i mevtine kadar muamelesi; *ikidir: B i r i n c i s i ; halikla, i k i n c i s i ; mahlûkladır.* Allahü Tealâ ile olan muamelenin ruhu; *ubudiyette olan zilleti ve ulûhiyette olan izzeti bilip Rabbisine kemâl-i ta'zim ederek emrine lâyıkıyla imtisâl ve nehyinden içtinâb etmektir.* Mahlukla muamelenin esası; *şefkat ve merhametle zulümden ihtirâz etmektir.* Mahlûkât içinden insana en ziyade yakın ve şefkate lâyık olan ebeveyni olduğu cihetle onlara riayeti Cenab-ı Hak sairlerine takdim eylemiş ve riayetin vücubuyla hükmetmiştir. İşte bu âyet-i Celile; bir aile cemiyyetindeki imtizacın üss ül esâsı olan ebeveynle evlâd arasında olacak riayeti ve lâzım olan âdâbı beyanla imtizâcın keyfiyetini ve intizamın usulünü tayin buyurmuştur. Hatta bir kimsenin ebeveyni kâfir olsa dahi o kimse için ebeveyni hakkında şu ahkâma riayet vâciptir. Çünkü; muhtaç olduklarında ihsan etmek, ezâ eylememek, istedikleri şeyden men'etmemek, güzel söz söylemek ve onlara tevazu kanatlarını açmak vâciptir. Binaenaleyh; kâfir olmaları bu gibi riayetlere mani değildir. Ancak hidayetlerine dua etmek de caizdir. Çünkü; Cenba-ı Hak merhametle duayı emrediyor. Merhametle duada ise hidayetle dua dahildir. Şu halde ebeveyne riayet hususunda ebeveynin mümin ve kâfir olmaları beyninde fark olmadığından ebeveyni hangi sınıftan olursa olsun suret-i meşrûada riayet vâciptir.

Hulâsa; insanların ana ve babalarına riayet, ihsan etmeleri vâcip, ihtiyar hallerinde muavenete ihtiyaçları nisbetinde daha ziyade hürmet lâzım, onların gücenecekleri her türlü ezâ verecek muamele yapmak, arzularından şiddetle menetmek haram, güzel söz söylemekle hüsn-ü muaşeretin vâcip ve onlara tevazu' etmek, merhamet kanatlarını döşemek lâzım olduğu, evlâdı sabâvetinde terbiyelerine mükâfat olarak evlâdın onlara rahmetle dua etmesi lâzım geldiği bu âyetten müstefâd olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ebeveyne riayetin lüzumunu beyandan sonra riayetten imtina edenleri tehdit etmek üzere :

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فِى نُفُوسِكُمْ

buyuruyor.

[Sizin rabbiniz kalplerinizde olan esrarınızı herkesten ziyade bilir.]

اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَاِنَّهُ كَانَ لِلْاَوَّابِينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾

[Eğer siz salih olursanız Cenab-ı Hak kusurunuzu affeder. Zira; rabbiniz kemâl-i ihlâsla tevbe edenlerin günahlarını setreder.]

Yani; valide ve pederinize itaatta zahiriniz batınınıza muvafık olmak lâzımdır. Zira; Rabbınız sizin kalplerinizde valide ve pederinize ihsan veya eza etmek veyahut bazı hizmetlerini kerih görmek gibi gizli esrarınızı herkesten ziyade bilir ve ilminin muktezasına göre mücazat eder. Eğer siz valideyninize hizmetinizde hizmeti islâh ve nefsinizde düşündüğünüz fesadı salâha tebdil eder ve kalbinizi gizlediğiniz fenalıklardan tathîr ederseniz Rabbiniz sizin kusurlarınızı affeder. Zira; işlediği hatalara kemal-i samimiyetle tevbe ederek dergâhına iltica edenlerin günahlarını setreder. Binaenaleyh; ebeveyne istiskâl etmek ve kalbinde buğzunu saklamak ve ölmelerini istemek gibi şeyleri kalbinden çıkarmadıkça aff-ı ilâhîye mazhar olamaz. Zira; Bunlardan nefsini tathîr etmedikçe sulehâdan olamaz ve sulehâdan olamayınca affa müstehak olmaz. Çünkü affa istihkakı; Cenab-ı Hak sulehâdan olmalarına ta'lîk etmiştir. Medarik'te beyan olunduğu vechile *e v v â b î n ; her şeyde Allahü Tealâya rucû etmekle rahmetine iltica ederek kusurunun affını istemek âdeti olan kimselerdir.* Buna nazaran âyet; her günaha tevbe eden kimselere şamil olup yalnız ebeveyne kusur edenlere mahsus değildir.

Tefsiri Taberî'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette *s a - l â h* la murad; *valideyn hakkında kalbinde buğz ve adavet gibi*

şeyleri çıkarmak ve onlar hakkında memur olduğu iyiliği işlemek ve haklarını yerine getirmeye ikdâm etmektir. *E v v â b î n* ile murad; *tesbih ve istiğfâra devam edenlerdir.*

***

Vâcip Tealâ zatına ibadeti ve ebeveyne riayeti beyandan sonra ebeveynin gayrı riayet lâzım olan kimseleri beyan etmek üzere:

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ

buyuruyor.

[Sana karâbet sahibi olan akrabanın, miskinin ve misafir olan yolcunun hakkını ver buhletme.]

وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذٖيرًا ﴿٢٦﴾ اِنَّ الْمُبَذِّرٖينَ كَانُوٓا اِخْوَانَ الشَّيَاطٖينِ

[Bunların hakkını vermekte israf edercesine israf etme. Zira müsrifler şeytanların kardeşleridir.

وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهٖ كَفُورًا ﴿٢٧﴾

[Halbuki şeytan rabbisine şiddetle küfretti.]

Yani; ey mükellef olan insan! Sen vâcip olan riayeti valide ve pederine hasretme, belki ebeveynin tarafından sana mensup olan akrabanın hukukuna riayetle zengin olanlarına ta'zîm ve fakir olanlarına muhtaç oldukları muâveneti yapmakla onların hakkını lâyık olduğu vechiyle ver ki hukuk-u karâbete riayet etmiş olasın ve akrabanın gayrı miskinlere ve memleketinden uzaklaşmış yanında maişetine kâfi parası bulunmayan yolculara malından muktedir olduğun miktarı ver, buhletme ki ebnâ-yı cinsine riayet etmiş olasın ve bilûmum ihsanında adalet ve iktisada dikkat et ve muktezây-ı adaletten çıkarak israf etme. Zira müsrifler; şeytanla-

rın kardeşleridir. Çünkü mallarını şeytanların iğvasiyle masrafının gayrıya ve bir takım lâyık olmadık haram mahallere kibr ü gurur, riyâ, ve süm'a gibi ahlâk-ı zemîmeyle sarfetmekle şeytanın iğfâlâtına aldandıklarından şeytana kardeş oldular. Halbuki şeytan; nimetiyle perverde olduğu rabbısına şiddetle küfreder oldu. Binaenaleyh; şeytan insanlardan aldatabildiğini küfrân-ı ni'mete sevkeder, ona dost ve kardeş olur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile hitâb; zahirde Resulüllah'a ise de hakikatte kabil-i hitâb olan bilûmum mükellefînedir. Çünkü; Vâcip Tealâ bilûmum insanlara ebeveyne riayetle emrettikten sonra akraba ve teallukâta riayetle emretmiştir.

A k r a b a n ı n h u k u k u ; Sıla-i rahim, muhabbet, hüsn-ü muâşeret ve muhtaç olanların nafakasını muktedir olduğu miktar vermektir. Binaenaleyh İmamı Azam indinde bu âyetle istidlâl ederek akrabadan fakir olanların nafakasını vermek vâciptir. *İ s r a f ; malını mahallinin gayrıya, mâlâyânîye ve mahalline lüzumundan fazla sarfetmektir.* Müsriflerin şeytanın kardeşleri olmalarıyla murad; *Şeytana itaatlerinden dolayı onların dostları demektir.* Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyetle müsrifleri şiddetle zemmetmiştir. Zira; indallâh ve indennâs şeytandan daha mezmum bir kimse olmadığı halde müsrifler şeytanın kardeşleri olduğunu beyan etmek son derece zem olduğu gibi israftan şiddetle men'i mutazammındır. Şeytanın küfrân-ı ni'mette pek ileri gittiğini beyan etmek; şeytana ittibâdan şiddetle nehyetmektir.

İsraf; insanları mehlekeye düşüren ahlâk-ı zemîmenin birincilerindendir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak müsriflerin şeytanın kardeşleri olduklarını beyanla israftan kullarını menetmiştir. Resulüllah'ın abdest suyunda dahi israfı men etmesi israfın zemminde kâfidir. Çünkü Beyzavî'nin beyanına nazaran ashabdan (Sa'd) hazretleri abdest alırken Resulüllah «Bu israf nedir? Ya Sa'd!» buyurması üzerine (Sa'd) hazretleri «Abdest suyunda israf olur mu? Ya Resulallah!» deyince Resulüllah'ın «Evet, nehr-i cârî üzerinde abdest alsan yine israf olur.» buyurduğu mervîdir. Batıla sarf olunan emvâlin küllîsi israftır. Binaenaleyh; insanların şeriatımızın tecvîz etmediği lû'biyât ve saireye israf vechüzere lüzumundan ziya-

de ebniyeye sarfiyatın da israfta dahil olduğu Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

Vâcip Tealâ bu âyette mekârim-i ahlâkın ruhunu kullarına talîm etmiştir. Zira; ebeveyne riayetten sonra akrabaya, ecânibden muhtaç olanlara, vatanından uzak düşmüş olan yolculara ve ğurebâya hüsn-ü riayet ve hüsn-ü muâşeret ve onların ihtiyaçlarını defetmek lâzım olduğunu beyandan sonra insanın mâbihi'l-kavamı ve idame-i hayatına medarı olan malını israftan nehiy ve müsriflerin şeytana kardeş olduğunu beyan etmekle medeniyette lâzım olan teâvün ve yardımlaşmanın esasını kurmak ve ebnâ-yı cinsine muavenetin lüzumuna işaret etmekle kavaidini tesis etmek kullar için mezâyâ-i aliyenin en yüksek tabakasına irşâd etmektir. İşte zamanımızda medeniyetin iftihar ettiği «Darü'l-Eytâm» ve «Muâvenet-i içtîmâiyye» gibi müesseseler bu ve bunun emsali ayât-ı beyyinâta müsteniddir. Binaenaleyh; bunlardan ecânibde hiç bir eser olmadığı zamanlarda hükûmât-ı islâmiyye ricâlinden ve sair nâsdan bir çok kimseler, bu gibi müesseseler meydana koymuşlar ve bir takım vakıflar vücude getirmişler ve bu uğurda bir çok fedakârlıklar, âleme müslüman vasıtasiyle intişâr etmiştir. Lâkin bir aralık islâmiyetin bu gibi eserlerine bakılmamakla ihmâl olunmuş ve bir çokları harap olmuş ve varidâtı nâ ehiller ellerine geçmiş ve maksat fevt olmuş bunda kusur kimdedir? Bunları meydana getirenlerde mi, yoksa muhafaza edemeyip zayi edenlerde mi? Burasını erbâb-ı vicdân muhakeme eder. İşte yarasa kuşunun güneşi göremeyip inkâr ettiği gibi ahkâm-ı şeriatten haberdâr olmayan kimseler de bu kadar âsâr-ı islâmiyyeyi görmez ve ecânibin meydana getirdiği bazı eserlerle islâmiyete itiraz etmek isterler. Halbuki: (ومن يضلل الله فما له من هاد) yani «Allah'ın idlâl ettiği kimseyi hiç bir kimse hidayette kılamaz». Binaenaleyh; Cenab-ı Haktan tevfîk ve hidayet istemek lâzımdır.

Hulâsa; akrabaya, fukaraya, yolculara ve sair muâvenet lâzım gelen yerlere muâvenetin vâcip olup gerek muavenet ve gerek sâir hususatta israfın haram olduğu, müsriflerin şeytanlara kardeş oldukları, şeytanın rabbısına küfrân-ı ni'met ettiği ve tebaiyet

edenleri küfrân-ı ni'mete sevkeylediği bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ akrabaya, fukaraya ve yolculara riayetin lüzumunu beyandan sonra maddeten riayete muktedir olmayanlar tarafından onlarla lâyık olan muameleyi beyan etmek üzere :

وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Eğer yanında onlara verecek atiyye bulunmadığından dolayı Rabbın Tealâdan ümit ettiğin rızkı aramak için sen onlardan i'râz edersen onlara güzel söz söyle ki mahzun olmasınlar.]

Yani; Habibim! Akraba, miskin ve ibni sebîl gibi muhtac-ı muavenet olanlara yanında istedikleri şey bulunmadığından dolayı açıktan red etmekten hayâ eder ve menfeatının dokunamıyacağı tahakkuk eder de Rabbın Tealâ'dan ümit ettiğin rızkın gelmesi için i'râz edersen sen onlara gayet kolay ve güzel söz söyle ki onları me'yûs etmeyesin ve güzel va'dlerde bulun ki kalplerini tatyîb etmiş olasın.

Beyzavî'nin beyanı vechile *k a v l - i m e y s û r ; incitmeksizin güzel sözle reddetmektir.* Yahut (سهل الله علينا وعليكم) yahut (اغناكم الله) *gibi kelimât-ı tayyibeyle dua etmektir,* yahut *herkesçe müteâref olan sözü söylemektir.* Çünkü; *müteâref olan sözü söylemekte güçlük olmadığından kavl-i meysûr denmiştir.*

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile bu âyet; fukarâ-yı ashabdan bazı kimseler haklarında nazil olmuştur. Zira; onlar bazı zamanda Resulüllah'dan muhtaç oldukları şeyleri isterler. Resulüllah da bulunanı verir bulunmadığı vakit de onları açıktan reddetmekten hayâ eder sükûtla ve sözlerinden i'râzla geçiştirirdi. Cenab-ı Hak bu âyette Fukara-yı ashaba karşı Resulünün muamelesini beyanla kullarının fukaraya karşı alacakları vaziyet ve hare-

ketlerini tarif etmiş ve bu cihetle fukaranın hukukunu muhafaza buyurmuştur.

Rızıktan rahmetle ta'bîr olunmuştur. Zira *rızık; kullara Allah'ın rahmeti ve ihsanıdır.* Yanında rızkı bulunmayan bir kimsenin rızkını talep etmek lâzım olduğuna işaret için rızkın bulunmamasından *taleb* manâsına olan ibtiğâ lâfzıyla tâbir olunduğu Medarik'in cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ infakla emirden sonra infakın âdâbını beyan etmek üzere :

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ

buyuruyor.

[Elini boynuna bağlı kılma ve verilmesi lâzım olan infaktan buhletme.]

وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا ﴿٢٩﴾

[Ve sarfiyyâtta elini bütün bütün açma ki elinde olan malını tamamen sarf edip de melûm ve yorgun olarak oturmayasın.]

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ

[Zira; Rabbın Tealâ dilediği kuluna rızkı bol ve dilediğine dar verir.]

إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾

[Çünkü; Rabbın Tealâ kullarının ahvalini bilir ve görür.] Binaenaleyh; herkesin haline göre rızkını verir.

Yani; habibim! Fukaraya, akrabaya vesair muhtaç olanlara sarfiyâtta elini boynuna bağlı kılma ki nefsine ve ehl ü iyâline vesair muhtaç olanlara sarfetmekten çekinmeyesin. Yani buhul sebebiyle üzerine vâcip olan infakı men'edip eli boynunda bağlı

gibi olma. Binaenaleyh; lâzım olan yerde lüzumu kadar sarfet ve sarfiyâtta elini tamamen açıp olanca malını sarfedip de yorgun, nâdim, indellah ve indennâs melûm olarak oturma. Zira; elini bilkülliye açar ve mamelekini sarfedersen israf etmiş olduğun cihetle indellah ve indennâs mezmum olacağın gibi maîşetinde dahi müşkülât çeker, hayrette olur ve rızık hususunda yorgun bir halde nedâmet üzere oturursun. Şu halde buhulden ve israftan içtinâb ederek ikisinin arasında bir tarîk-ı iktisâd ihtiyar et ki rahat olasın. Zira; Rabbın Tealâ kullarının ahvâl-i batıniyyelerini bilip ahvâl-i zahiriyyelerini gördüğünden istediği kulunun rızkını bol ve istediğinin rızkını dar verir hiç bir kimse karışamaz.

Beyzavî'nin beyanı vechile Cenab-ı Hak bu âyette muhtaç olanlara infâk hususunda ifratla tefritten nehyetmiştir. Zira ifrat; israf, tefrit; buhul olduğundan ikisi de mezmumdur. Malını tamamen zayi eden kimseyi evlâd ü iyâli, ahbâb ve yarânı zemmettiklerinden herkes nazarında melûm olacağını beyan etmiştir. Çünkü; evlâd ü iyâlini sefahatle aç bırakanlar herkes indinde mezmumlardır, rızık hususunda meşekkat çekeceği cihetle *yorulmuş* manâsına mahsûr denmiştir. İbadın rızkında görülen tefâvüt ve tefâdul mesâlih-i ibâde riayet için olduğunu Cenab-ı Hak sarahaten beyan etmiştir. Zira dilediğine bol dilediğine dar verdiğini beyanı; kullarının hallerini görüp bildiğini beyan etmesiyle ta'lîl buyurması herkesin haline muvafık olarak ihsân ettiğini beyandır.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile (حسورا) *yürümekten kalmış yorgun manâsınadır.* Çünkü; israfla malını zayi eden kimse makasıd ve hevayiç cihetine yürüyemez. Zira emvâl; havayici kaza hususunda insanın binidi menzilinde olduğundan *israfla elinden malını çıkaran kimse binidsiz kalan ve yürümekten aciz olan kimseye benzediğinden* mahsûr denilmiştir.

Beyzavî, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile huzur-u risalete bir sabî gelip «validem bir gömlek ister» demesi ve Resulüllah'ın da bir saat sonra gel buyurması üzerine çocuk anasına gidip anası «Git Resulüllah'a sırtındaki gömleği vereceksiniz de» demekle çocuğu tekrar gönderip çocuk da Resulüllah'a «Üzerindeki gömleği vereceksin» demesini müteakip Resulüllah'ın üzerindeki

gömleği vermesini düşünmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

⁂

Vâcip Tealâ kullarının rızkını dilediği vechüzere verdiğini beyandan sonra insanların rızık darlığından korkmaları caiz olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَا تَقْتُلُوٓا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ

buyuruyor.

[Evlâdınızı fakr ü fâka korkusundan dolayı katletmeyin.]

نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ

[Zira; onları ve sizi biz merzûk ederiz.]

اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ۝

[Çünkü; onların katli büyük günah oldu.]

Yani; Allahü Tealâ dilediği kulunun rızkını bol ve dilediğinin rızkını dar verip bilûmum kulların rızkı yed-i kudret-i ilâhîyede olunca ey mükellef olan insanlar! Siz fakr ü fâka ve ihtiyâc-ı erzâk korkusuyla ruhsat-ı şer'iyye olmadan çocuklarınızı katletmeyin. Zira; biz onları ve sizi merzuk ederiz. Çünkü; halkettiğimiz küçük ve büyük kullarımızın rızkı bizim ihsanımızladır. Binaenaleyh; rızık korkusuna binaen çocuklarınızı katletmekte faydanız olmadığı gibi maddî ve manevî mazarratınız da vardır. Zira; onların katli büyük günahtır ve onları katletmekle dünyada rızkınız çoğalmadığı gibi katletmediğiniz zaman da daralmaz. Halbuki ruhsat-ı şer'iyye olmadan bünye-i insaniyyeyi ifnâ etmek intizâm-ı alemi haleldâr ettiğinden bigayrı hakkın insanın katli cemi' edyânda haram kılınmıştır. Binaenaleyh katlin cezası; Cehennemdir. Bilhassa yeni meydana gelmiş masum çocuğu katletmek vahşetin

eşnaıdır. Çünkü; meydana gelmiş hasılâtı bilâ sebep zayi etmekte âhirette azap olduğu gibi dünyaca neslinin inkirâzına bâdî olduğundan felâkettir. Bu âlem-i esbâbda esbâb, müsebbebâta bağlı olduğu gibi her şeyin bir karşılığı vardır. İşte bu esasa binaen Cenab-ı Hak insanın Hal-i sabâvetinde ebeveyninin yapmış oldukları lûtf u ihsan, şefkat ve merhametlerine mükâfat olmak üzere insanın ihtiyar olup hâl-i acze düştükleri zaman ebeveynine itaat ve ihsanı vâcip kılmıştır. Çünkü; evlâdın hal-i sabâvetinde valide ve pederinden başka meunetine ve meşakkatine tekeffül ve tahammül edecek bir kimse olmadığından Vâcip Tealâ merhamet-i İlâhiye ve maslahat-ı sübhaniyesine binaen ebeveyn üzerine evlâdın mesâlihini tesviye ve meşakkatlerine tahammülü vâcip kıldı ki hal-i acizlerinde evlâddan intifâ' etsinler ve evlâdın zıyâiyle nesil münkariz olup âlem harap olmasın. Kezalik evlâd üzerine ebeveyne itaat vâcip olmasaydı valide ve peder âhir ömründe menfeat görmiyeceklerini nazar-ı itibare alarak ebeveyn; çocukların meşekkatlerini ihtiyar etmezler ve nesle de inkirâz gelirdi. Şu halde âlemin imarı ebeveynin evlâda şefkatle hal-i tufûliyyet ve zaman-ı sabâvetinde besleyip büyütmeleri ve evlâdın da ebeveyne itaat ederek kocalık sebebiyle hal-i acze düştükleri zaman hizmetlerinde bulunmaları ve nafakalarını vermeleri vâcip kılınmıştır ki, vakt-i merhûnuna kadar âlem ma'mûr olsun. İşte şu esasa binaen rızık korkusundan ve evlâdın meşekkatinden dolayı onları itlâf etmek büyük günah olduğunu Cenab-ı Hak beyanla katilden nehyetmiştir. Çünkü evlâdı katil; beyan olunduğu vechile neslin inkirâzına bâdî olduğu gibi Cenab-ı Hakka su-u zannı da mucip olur. Zira; rızıktan korkarak bir çocuk katline kadar gitmek Allahü Tealâ'nın rızık hususunda kullarına vermiş olduğu teminata itimatsızlığı icabeder. Halbuki Allah'a su-u zan; memur olduğumuz ta'zîme münâfî olup caiz değildir, evlâdı katil ise üzerimize vâcip olan şefkate muğayirdir, evlâd, insanın kendi cüz'ü olduğu cihetle ona muhabbet kendi cüz'üne muhabbet, ona ihanet kendi cüz'üne ihanettir, cüz'üne ihanetse ahlâk-ı zemîmenin en fenâsı olduğundan Cenab-ı Hak, bu âyetle nehyetmiştir. Evlâdı katil; zaman-ı cahiliyye adât-ı kerîhesindendir. Çünkü; onlar üç sebeple *evlâdı katlederlerdi :*

B i r i n c i s i ; rızık korkusudur.

İ k i n c i s i ; kız evlâdını küfvünü bulup verememek korkusudur. Çünkü; küfvünün gayrıya vermek onlar için büyük bir ar idi.

Ü ç ü n c ü s ü ; onlar arasında pek revaçlı olan nehb ü ğaratda düşman eline geçip esir düşmesinden korkmalarıdır. İşte şu sebeplerden dolayı rızık korkusu ehemmiyetli olduğundan Cenab-ı Hak evlâdı rızık korkusuna binaen katilden nehyetmiştir ki diğer sebeplere binaen katlin caiz olmıyacağı evleviyetle sabittir.

***

Vâcip Tealâ evlâdı zıyâ'dan muhafaza için maddî katilden nehyettiği gibi manevî katilden dahi nehyetmek üzere:

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰىٓ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَٓاءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Zinaya yakın olmayın. Zira zina; nefsinde çirkin bir şey olduğu gibi tarîk yönünden dahi gayet kötü bir tarîk oldu.]

Yani; evlâdınızı maddeten katilden nehy olunduğunuz gibi manen katilden dahi men' olundunuz. Binaenaleyh; zinayı mucip olan mukaddemâtı işlemeyin ki zinaya yakın olmayasınız. Zira zina; insanlara lâyık olmadık bir kabahattir. Çünkü zinâ; adaleti iskât mürüvveti izâle, hikmet-i tenâsülü iptâl eder çirkin bir şeydir ki neslin inkirâzına bâdî ve fitne-i azîmeyi uyandırmaya kâfi insanlar için büyük bir mehlekedir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile zinanın hurmetine sebep; günah olmakla zânîye hadd-i şer'î lâzım gelmesi olduğu gibi nesebin ziyâına ve âlemin inkirâzına ve zina yüzünden vuku bulacak ceng ü cidâl sebebiyle âlemin intizamına halel gelmesi ve insanların rahatsız olmalarıdır. Çünkü zina; gayrın haremini, kerimesini veya hemşîresini gaspetmek suretiyle olacağından elbette ceng ü cidâle sebep olacağı gibi esbâb-ı intifâın da en fenasıdır. Zira; zina sebebiyle büyük aileler ve kabileler arasında vuku bulan fitnelerin kasırga gibi tarafeyni yakıp kavurduğu, az vakit zar-

fında bir çok nüfusların heder olup hanumânların harap olduğu, canilerle hapishânelerin dolduğu ve bu kadar dağdağanın sebebi ise bir kimsenin bir kaç dakika şehevât-ı nefsiyyesine uymaktan ibaret olduğu âlemde her zaman görülen ve inkârı olmayan bir hakikattir. Binaenaleyh; her şeyde kullarına lutfu umumî olan Vâcib ül Vücûd bu hususta dahi kullarından merhametini esirgememiş ve merhameti icabı zinayı haram kılmakla ehl-i imân ve insafa zinanın en fena bir tarîk olduğunu beyanla kapılarını kapamıştır. Eğer zina kapıları açık olsa erkekle hatun beyninde ihtisâs olmadığından bir kimse istediği kadınla ve kadın da istediği bir kimseyle kaza-yı şehvete muktedir olunca insanla behâim arasında asla fark olmayıp insanın kudsiyyeti ve mezâyâsı zayi olduğu gibi aile teşkilâtı da kabil olmazdı. Aile teşkilâtı zina sebebiyle yok olunca nizam-ı âlemin de muhtel olacağı tabiidir. Fahrı Râzi'nin beyanı vechile hatundan maksat; yalnız kaza-yı şehvet değildir, belki aile teşkilâtıyla hatunun hanenin tanzimâtına, me'külât, meşrubât, mühimmât-ı sairenin tertip ve ihrazına, umur-ı beytiyyeyi tedbîr, zevcin hariçten getirdiği eşyayı muhafaza ve aile halkının umur-u islâhiyyesine nezaret etmekle idare-i beytiyyeyi eline almak ailenin dahilî intizamını yoluna koymaktır. İşte şu mühimmâtın kâffesini icrâ edebilmek; o hatunun himmeti ancak zevcine münhasır olup sâir ricale temastan ümid-i münkati' olmakla hasıl olduğunda şüphe yoktur. Bu makasıdın husulü bâb-ı zinayı kapatmakla olacağından Cenab-ı Hak zinayı hurmet-i kat'iyyeyle haram kılmıştır. Bu hakayıkı düşünemiyen ve her emeli istediği yerden nefsini tatmine münhasır olan bazı kimseler erkek ve kadının behaim sürüsü gibi bir arada istediği yerlerde gezmesini isterler ve kadın istediği erkekle neden görüşmesin diyerek avâzını yükseltmekten çekinmezler.

Zinanın hurmetini beyanla beraber Cenab-ı Hak bu âyette zinayı *üç sıfatla tavsif etmiştir :*

B i r i n c i s i ; fâhişe olmasıdır. Çünkü fâhişe *aklın ve şer'in çirkin addettiği ve ma'siyet olmakta haddini tecavüz eden şeydir.*

İ k i n c i s i ; başka âyette Cenab-ı Hak zinayı *makt olmakla tavsif etmiştir.* Çünkü; zaniye olan hatun herkes nazarında men-

fur olduğu cihetle onunla izdivaca rağbet eden olmadığı gibi mühimmât ve mesalihinden bir şeyin muhafazasına hiç kimse emin olmayıp itimat edilmediğinden Cenab-ı Hak zinayı *kerahat* manâsına olan makt ile tavsif etmiştir.

Ü ç ü n c ü s ü ; zinanın en kötü bir tarîk olmasıdır. Çünkü; Cenab-ı Hak bu âyette *zinanın en çirkin bir tarîk olduğunu* (ساء سبيلا) cümle-i celîlesiyle beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ vücud-u insanı ifnâya sebep olan zinadan nehyettiği gibi katilden dahi nehyetmek üzere :

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ

buyuruyor.

[Allah'ın haram kıldığı nefsi katletmeyin, ancak o nefsin katlini icabeder bir hak olursa onunla katledin.]

وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا

[Ve eğer bir kimse mazlumen katlolunursa onun velisi için kaatilden ahz-ı intikama biz kudret, kahr u galebe ve saltanat verdik.] Binaenaleyh; hakimlerin hükmüyle kısas ettirir ve intikamlarını alırlar.

فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾

[Binaenaleyh; maktulün velisi bir adem bedelinde iki adam katletmek gibi bir suretle katilde israf etmesin. Zira; maktulün velisi hakimlerin muavenetleri ile mansurdur. Şu halde Cenab-ı Hakkın verdiği fırsatta haddini tecavüz etmesin.]

Yani; zinayı men'le ma'nen katilden nehyolunduğunuz gibi maddeten katilden dahi nehyolundunuz. Binaenaleyh; bigayrı hak-

kın Allah'ın haram kıldığı bir nefsi katletmeyin. Zira nefs-i insanî; beyt-i ilâhi olduğundan onu tahrîb etmek pek büyük günahtır. Ancak o nefsin katlini icabeder kısas, hadd-i şer'î ve irtidâd gibi bir sebeple katline ruhsât-ı şer'iyye olursa katledersiniz, eğer bir kimse ruhsat-ı şer'iyye olmadan mazlum olarak katlolunursa biz o maktulün velisi için kaatilden intikamını almağa kudret, kuvvet ve saltanat verdik ki hakimlerin hükmüyle katili kısas ettirmek suretiyle intikamını alır ve maktûlün velisi intikama kaadir olunca bu kuvvetten istifade ve kudretini su-u isti'mâl ederek katilin gayrıyı ve yahud bir maktûl bedelinde iki kimseyi katletmek suretiyle katilden israf etmesin. Zira maktûl; mazlum ve indellah mansûr ve merhûmdur. Çünkü; dünyada kaatile kısas ve âhirette şehadet sevabını almakla taraf-ı ilâhîden nusrat olunur. Binaenaleyh maktûlün intikamını almak için velisi katilde israf edip haddini tecavüz etmesin. Fahri Râzi'nin beyanı vechile katil mazarrat olup mazarratın izâlesi vâcip olduğu cihetle bigayrı hakkın katil cemi-i edyânda haram olduğu gibi insanın yaratılmasından maksat; Allah'a ibadetle iştiğal olduğu ve bu iştiğal ise vücuda tevefful ettiği cihetle ibadetin mevkûfün aleyhi olan vücudu ifnâ etmek elbette haram kılınmıştır. Binaenaleyh; Resulüllah : (الآدمى بنيان الرب ملعون من هدم بنيان الرب) buyurmuştur. Yani «Adem Rabbı Tealâ'nın binasıdır. Rabbı Tealâ'nın binasını yıkan mel'undur» demek olur. İşte bu hadisi şerifte Resulüllah katlin haram olmasının sebebini beyan buyurmuştur. Şu halde katilde aslolan; haram olmaktır. Fakat bu aslolan hurmeti bazı esbâb dolayısiyle terketmek caiz olduğuna işaret için Cenab-ı Hak «katletmeyin (الا بالحق)» buyurmuştur.

Bir insanın katlini mübah kılan sebeb-i arızî *üçtür :*

B i r i n c i s i ; irtidât etmektir. Zira; mürtedin katli lâzımdır.

İ k i n c i s i ; başından nikâh geçmiş olan bir kimsenin zina etmesidir. Zira; zina eden kimsenin recimle öldürülmesi lâzımdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; bigayrı hakkın, bir kimseyi katletmektir. Çünkü; kaatilin kısasla öldürülmesi lâzımdır.

Muharebede düşmanı öldürmek ve şerrini defetmek vâcip ve

yer yüzünde ifsada sa'yeden tâğîleri katletmek lâzım olduğunu diğer âyet-i celilede tafsil ettiğinden bu âyette olan (الا بالحق) icmalini onlarda tafsîl etmiştir. Şu halde aslolan hurmeti izâle eden esbâb beşe baliğ olmuştur ki insanın katlini mübah kılan : *Kısas, zina, irtidât, küfür ve fesada sa'yetmektir.*

Livâtanın, sihirin, âlet-i cârihanın gayrı bir şeyle katlin, zekâtı edâdan imtinâın, namazı terketmenin ve behayime zina etmenin katli icabedip etmiyeceğinde fukahânın ihtilâfı vardır. Binaenaleyh; İmamı A'zam indinde bunlardan hiç birisi katli icap etmez, ta'zîr-i şer'î ile te'dîb olunur. Şafiî indinde bu ef'âli işleyen kimse katlolunur.

Hulâsa; bigayrı hakkın katlin haram olduğu, maktûlün velisine kısas için kudret verildiği, bu kudrette su-u isti'mâl ederek katilde israfın caiz olmadığı ve maktûlün indellah mansur olduğu bu âyetten müstefâd olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ insanın ziyâına sebep olan zina ve katilden nehyile nüfus-u beşerin ziyâdan muhafazası lâzım olduğunu tavsiye ettikten sonra hayatı beşere hâdim olan emvâli siyânetin ve emvâl içinde bilhassa yetimlerin emvâlini muhafazanın lüzumunu tavsiye etmek üzere :

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ

buyuruyor.

[Yetim olan bir çocuk rüşdüne baliğ oluncaya kadar malına yakın olmayın. İllâ malını ticaretle nemâlandırmak ve muhafaza etmek suretiyle yakın olun.]

وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْـُٔولًا ﴿٣٤﴾

[Allah'a ve Allah'ın kullarına karşı ahdi yerine getirin. Zira; herkes ahdinden suâl olunacaktır.]

Yani; yetim çocukların mallarına su-u niyet ve zulüm tarîkıyla yakın olmayın, ancak o çocuk rüştüne baliğ olup hayrı şerden farkedip tekâlif-i İlâhiyeyle mükellef oluncaya kadar mallarını ticaretle ziyadelendirmek ve tamire muhtaç olanlarını tamir etmek gibi hallerine münasip ve yetimlerin maslahatlarına muvafık güzel bir suretle yakın olun ki onlar intifâ etsin, mutazarrır olmasınlar ve rüşdüne baliğ olup mallarında lâyıkıyla tasarruf edeceklerine dair kanaat geldikten sonra mallarını kendilerine teslim edin ve onların velisi veya vasîsi olmakla mallarını ve kendilerini muhafaza etmek için verdiğiniz ahdi ifâ edin noksan bırakmayın. Zira; ahdinizden gerek Allah'a, gerek Allah'ın kullarına karşı olsun suâl olunacak ve nakzedenler mes'ul ve ahdini yerine getirenler de me'cûr olacaklardır. Tekâlif-i ilâhiyenin kâffesi Allah'la kulları arasında ahid olduğu gibi kulların yekdiğerine karşı muameleleri dahi ahiddir. Binaenaleyh; her şahsın iltizam ettiği ahdini yerine getirmesi vâciptir. Şu halde insanlar beyninde cereyan eden bey' ü şira, akid, yemin, nezir, akd-i sulh ve akd-i nikâh gibi muamelâtın kâffesi ahidde dahil olduğundan bu âyet muâmelâtın sıhhatine ve herbirinin muktezâsına göre ifasının vücubuna delâlet ettiği gibi insanlar beyninde cereyan eden muamelâtın intizamını tesis ve hüsn-ü cereyanını temin etmiştir. Çünkü; ahdini ifâ etmeyen mes'uldür denince her âkilin ahdini ifâya sa'yetmesi lâzımdır ki ifâ etmekle mes'uliyetten kurtulsun.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile eşüdle murad; *akl-ı kâmil sahibi olup malında tedbîr ve tasarrufa kudret gelip hâtun izdivacına ehliyettir.*

***

Vâcip Tealâ eytâmın malını muhafazanın lüzumunu beyandan sonra bilûmum muamelâtta emvali ziyadan muhafazanın lüzumunu tavsiye etmek üzere :

وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا كِلْتُمْ

buyuruyor.

[Zahireyi ölçtüğünüzde kilenin hakkını verin, noksan ölçmeyin.]

وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ

[Ve terazi ile tarttığınızda müstakîm ve adaletle tartın.]

ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٣٥﴾

[Şu kilenin hakkını vermek adaletle tartmak noksan vermekten hayırlı ve akibet cihetinden gayet güzeldir.]

Yani; her hususta ahdinizi ifa etmekle memur olduğunuz gibi satmış olduğunuz zahirenizi müşteriye vermek üzere ölçtüğünüzde kilenin hakkını tamam verin, noksan vermeyin ki gayrın hukukuna tecavüz etmeyesiniz, tartılmakla satılması âdet olan şeyleri satıp terazi ile tarttığınızda doğru ve adaletle tartın, noksan tartmayın ki müşterinin hakkını almış olmayasınız. İşte şu doğru ölçmek ve tartmak; noksan ölçmek ve tartmaktan hayırlıdır, muamelâtta doğruluk rızkı calip olduğundan akibet cihetinden gayet güzeldir. Çünkü; terazi ve kileden çalan kimse hal-i hazırda fazla bir şey kazanır gibi görünürse de çalmış olduğu az bir şey onun malının bereketini mahvettiğinden onun akibeti fenâdır. Ama doğru olan kimse az kazanır gibi görünse de neticede bereketli ve nemâlı olduğu cihetle akibeti parlak olur.

Fahri Râzi ve Hâzin'de beyan olunduğu vechile ölçekte ve terazide sirkat gayet az olduğu halde bunlardan sirkat eden kimse hakkında tehdit şiddetlidir. Çünkü; nâsın bütün muamelâtı ölçü ve tartıya tealluk ettiğinden bunlardan hırsızlık bütün muamelâta halel verip sekte irâs ettiği cihetle muamelât-ı ticariyyeyi intizamından çıkardığından şer'-i şerif intizâmı âleme hâdim ve emniyyet-i âmmeyi ve halkın yekdiğerine itimadını temin eden ölçekde ve terazide sirkati şiddetle men etmiştir ki herkes yekdiğerinden emin olsun, hakları mahfûz kalsın. Cenab-ı Hak, insanların mertebeleri bütün mahlûkatın fevkinde olduğu halde böyle az bir şeyle nefsi telvîs etmekten mertebe-i insaniyyeti muhafazanın lüzumunu kullarına tavsiye etmiştir. Zira; insanın mertebesi bu gibi hasîs şeylerden pek yüksektir.

Kilede tam ölçen ve teraziyi adaletle tartan kimsenin akibet,

gınâ ve servet sahibi olacağına işaret için Cenab-ı Hak tam ölçmek ve tartmak hayırlı ve akibetinde güzel olacağını beyan etmiştir. Çünkü te'vîl; *rücu'* manâsına olan (evl) kelimesinden alındığına nazaran *bir şeyin akibetinde rücû' edeceği halidir.* Şu halde bir kimse dünyada kile ve terazide doğruluğu iltizam ettiği taktirde herkes nazarında emanet sahibi olup i'timâd-ı ammeyi ve emniyyet-i umumiyyeyi kazanıp teveccüh-ü âmmeye mazhar olacağı cihetle az zaman içinde bu misilli kimselerin bir çok servet sahibi olduğu her zaman görülmektedir. Şu beyan olunan; dünyaya nazarandır; ama muamelâtta doğruluğu iltizam eden kimsenin âhirette büyük ecre nâil olacağı şüphesizdir.

Hulâsa; ölçüde ve tartıda hakkını vermek ve adalete riayet etmek vâcip ve bu suretle adalete riayetin rızkı calip ve akibet yönünden gayet güzel olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ ahdi ifa, kile ve terazide adalete riayetle emirden sonra bilmiyerek söz söylemekten nehyetmek üzere :

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ

buyuruyor.

[Senin için ilm-i yakîn olmayan şeye ittibâ etme.]

اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُولٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا ﴿٣٦﴾

[Zira kulak, göz, kalp, bunların cümlesi mes'uliyet altındadır.]

Yani; insan için lâzım olan bildiği şeyi söylemektir. Binaenaleyh; Sen bilmediğin şeylerin arkasına ittiba etme. Zira, işittiğin yalanı doğru zannıyla söylersin. Binaenaleyh; bir takım müfteriyatta bulunduğun kulağından ve görmekle bir çok fitne ve fesada sebep olan gözlerinden, yalan ve iftira icadına sebep olan kalbinden suâl olunacaksın. İşte şu azaların cümlesi mes'uliyet altında-

dır. O halde bir kimse hakkında bilmediğin bir şeyi isnad edip bilirim deme ve görmediğini gördüm, duymadığını duydum demekle zan üzerine bir kimseyi itham etme. Zira; kulak, göz ve kalp şu azaların cümlesinden sahibi mesuldür. Binaenaleyh; mes'uliyetten kurtulmak için bunları hüsn-ü isti'mâl etmek lâzımdır.

Beyzavî'nin beyanı vechile bu âyette bilmediği şeyi ittibadan nehyetmek; itikâdiyâtta taklitten ve yalan yere şehadetten ve gayra iftiradan ve yalandan ve sair kabayihten nehyi mutazammındır. Binaenaleyh; itikâdiyâtta zanna ittibâ' etmek asla caiz değildir. Ama ameliyatta zanna ittiba caizdir. Meselâ müftünün fetvasiyle avâm-ı nâsın amel etmesi ve şahitlerin şehadetleriyle hakimin hükmü vâciptir. Kezalik tabibin devasını isti'mâl ve kıbleyi arayan kimseye bir kimsenin haberiyle amel etmesi caizdir.

Âyetin zahirine nazaran şu azalar işlediği amelden mes'uldür. Fakat azalar mes'ul olunca azaların sahibinin de mes'ul olacağı evleviyyetle sabittir. Bu âyet-i celîle, insanı zan üzere hareket etmekten şiddetle nehyetmiştir, Resulüllah'ın :

(من قفا مؤمناً بما ليس فيه حبسه الله فى ردغة الخبال حتى يأتى بالمخرج) .

kavl-i şerifi de bu manâyı te'yîd eder. Yani «Bir kimse bilmediği ve müminde olmayan bir şeyle mümine isnad ederek tabi olur ve o müminin arkasına düşerse Allahü Tealâ o kimseyi ehl-i cehennemin yanmalarından akan irinler içinde hapseder. Hatta o kimsenin, bu azabtan kurtaracak bir muhric getirinceye yani tevbe edinceye kadar hapse istihkakı devam eder» demektir. Şu halde müminde olmayan bir şeyi isnad eden kimsenin cezası ehl-i cehennemin usâresi yani vücutlarından akan kanla karışık sarı sular içinde hapsolmaktır. İşlediği fiili sebebiyle bu cezaya müstehak olduktan sonra nedamet ederse o cezadan kurtarılacağına hadis-i şerif delâlet eder. *H a b â l ; Ehl-i Cehennemden akan kanla karışmış sarı sular manâsınadır. R e d g a ; o suların toplanmış olduğu çukurdur. M a h r e ç ; mahall-i huruç demektir.* Burada *tevbe* manâsınadır. Çünkü insanı işlediği günahın cezasından kurtaracak mahreç tevbedir.

Hulâsa; insanın ilmi lâhık olmadık bir şeye ittiba' edip söz

söylemesi caiz olmadığı ve gözünden, kulağından ve kalbinden mes'ul olacağı bu âyetten müstefâd olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bilmediği şeyi zan üzere söylemekten insanı menettikten sonra ahlâk-ı zemîmenin başlıcası olan kibri nehyetmek üzere :

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا

buyuruyor.

[Sen arz üzerinde kemâl-i sürûr ve kibirle yürüme.]

إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾

[Zira; sen kibirlerinle arzı delemez ve uzunlukta hiç bir dağa baliğ olamazsın.]

كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾

[Şu nehyolunan şeylerin her birinin günahı Rabbın Tealâ indinde mekruhtur.]

Yani; Ey tekâlif-i ilâhiyeyle mükellef olan insan! Sen kemâl-i gurur ve sürûrla kibrederek yer yüzünde yürüme. Zira; sen ne kadar şiddetli ve sert basarak yürürsen arzı yırtamaz ve ayaklarınla yeri delemezsin. Çünkü arz; insanlara tevazu' üzere hazırlanmış olduğu halde sen ne kadar kibredip kendini beğensen, başkalarına fahr u gurur yapsan, ayaklarınla arzı delecek kadar bir kudrete malik değilsin. Şu halde kibredecek sende ne gibi bir kuvvet var ki kibredersin? Sen ne kadar uzun olsan dağlar kadar uzun olup dağlara vasıl olamıyacağından ne kadar kibretsen ve kendini ne kadar büyük farzetsen dağlara müsavî olamazsın. Binaenaleyh; yürürken kibrederek yürüme. Zira; kibir ve gururuna bir sebep

yoktur. İşte şu sûrenin bidayesinden beri nehyolunan şeylerin cümlesinin günahı Rabbın Tealâ indinde mebgûz oldu ki ayrı ayrı her birinden nehyetmiştir. Çünkü; her birerlerinde insan için büyük mazarratlar vardır.

Beyzavî'nin beyanı vechile bu âyette Cenab-ı Hak insanda kibrin hamakat eseri olduğuna işaret etmiştir. Çünkü; insanın ayağının altında zelil olan toprağa bir tesir yapamadığı gibi üzerinde olan yüksek dağlara ulaşamadığını» beyan etmek; «bu ikisi arasında mahsur ve zayıf bir mahlûk olduğun halde kibretmeye kendinde ne gibi liyâkat görüyorsun ki kibredersin» demektir. Zira; sen toprağı delmeye ve dağa ulaşmaya muktedir olamayınca kendinde olan zill ü meskeneti düşünüp tevazu' etmen lâzımken bilâkis kibr ü ğururun nereden geldi? Şu halde arz üzerinde kibredeerek yürüme. Zira; Allah'ın nehyettiği şeylerin hepsi kötüdür. Binaenaleyh; kibretmeye liyâkatin de yoktur.

(كل ذلك) bu sûrede (لا تجعل مع الله الها آخر) âyetinden buraya gelinceye kadar vaki olan yirmi beş mesele-i mühimmeye işaret olduğu Kazi'nin cümle-i beyanındandır. Âyette (مكروها) *mebgûs* manâsına *marzî* mukabilidir. Yani «şu menhiyyâtın cümlesi marzî-i İlâhînin hilâfı» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ şu beyan olunan mesailin vahy-i İlâhî olduğunu beyan etmek üzere:

ذٰلِكَ مِمَّٓا اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ

buyuruyor.

[Şu sûrenin evvelinden buraya kadar zikrolunan ahkâm; hikmetten olduğu halde habibim; Rabbın Tealâ'nın sana vahyettiği ahkâmdandır ve ahlâkta adaleti mutazammındır.]

وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى فٖي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾

[Sen Allah'la beraber Allah'dan başka bir İlâh ittihaz etme ki mezmum ve rahmet-i İlâhiyyeden matrud olduğun halde Cehenneme atılmayasın.]

أَفَأَصْفٰيكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ إِنَاثًا

[Ey müşrikler! Siz zanneder misiniz ki rabbınız evlâdın ekremi olan oğlan evlâdıyla sizi ihtiyar etti, şerâfetle sizi muttasıf kıldı da kendi zatına meleklerden kızları mı ittihaz etti?]

إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ۝

[Ey müşrikler! Siz Allahü Tealâ ve melekler hakkında muhakkak büyük söz söyler ve iftira edersiniz.]

Yani; şu beyan olunan mesâilin küllîsi hikmetten olarak riayet vâcip ve cemî edyânda amel etmek lâzım olan mesâil-i itikâdiyye ve ameliyyeden olup Rabbın Tealâ'nın sana vahyettiği ahkâmdandır. Çünkü; bu ahkâmın cümlesi tevhîdi ve envâ-ı hayratı âmir ve cemî mekrûhâttan nâhîdir, sen Allah'la beraber başka bir mabudun vücudunu itikad etme ki melûm ve rahmet-i İlâhîyyeden uzak olduğun halde Cehenneme atılmayasın. Eğer şirkedersen cehenneme mezmum olarak atılırsın ve Rabbınız size oğlan evlâdını ihtiyâriyle sizi saffette ve şerâfette kıldı da kendine melekleri kız evlâdı olarak mı ihtiyar etti? Allahü Tealâ'nın cemî kemâlâtı câmî olduğunu itikat ettiğiniz halde melekleri evlâd ittihaz ettiğini nasıl söylersiniz? Bu gibi sözleri söylemeye cesareti nereden alıyorsunuz? Zira; siz Allahü Tealâ ve melekler hakkında pek büyük söz söyler ve evlâddan münezzeh olan Allahü Tealâ'ya evlâd isnâd ve evlâd isnadında kendinizi rabbınız üzerine tafdîl edersiniz. Zira; sevdiğiniz oğlan evlâdını kendinize hâs kılıb, sevmediğiniz kız evlâdını rabbınıza mahsus kılarsınız.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile ahkâm-ı sâbıka; Tevhid'le âmir ve envâ-ı hayratı câmi'dir ve cemî edyânda riâyet olunup nesih kabul etmeyen ahkâmdandır. Binaenaleyh; ayn-ı hikmet olduğunu

Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir. Çünkü *h i k m e t ; ma'-rifet-i İlâhiyyeyle beraber amel etmek için envâ-ı hayratı bilmektir.*

Beyzavî'nin beyanı vechile her umurun bidayesi ve nihayesi Tevhid olup â'mâlin üss ül esâsı şirki nefyetmek olduğuna işaret için şu beyan olunan ahkâmın bidâyesinde şirki, nefyi ifade eden (لا تجعل مع الله الها آخر) ile başlandığı gibi hâtimesi dahi (ولا تجعل مع الله الها آخر) nazmıyla nihayet bulmuştur. Bidayede dünyaca şirk üzere terettüp edecek zararı; nihayette âhiretce terettüp edecek zararı beyanla Cenab-ı Hak kullarının nefislerini zarardan vikâye etmelerine tenbih eylemiş ve oğul evlâdını kendilerine kız evlâdını rablarına tahsis etmelerini inkâr etmiştir.

Allahü Tealâ veled ve zevce ittihazından münezzeh olduğu halde veled isnâdı büyük günah olduğu gibi meleklere; erkeklik ve dişilikten berî oldukları halde onlar hakkında kızlardır demek dahi büyük söz ve iftira olduğunu beyan için büyük söz söylediklerini sarahaten zikretmiştir. Çünkü; şu isnad ettikleri şeylerin her biri Cenab-ı Hakkın terkibini ve ihtiyacını icabettiğinde pek büyük cinayet işlemişlerdir. Zira; ulûhiyete ihtiyaç nisbet etmekten daha büyük bir cinayet olamaz.

***

Vâcip Tealâ'ya veled isnad edenlerin itikatlarını ibtâl ettikten sonra veled isnadının fenalığını defeatle beyan ettiğini zikretmek üzere :

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki zevce ve veled gibi emâre-i hudus ve ihtiyaçtan münezzeh olan Allahü Tealâ'ya veled isnad etmek cinayet-i azîme olduğunu şu Kur'an'da biz tekrar be tekrar beyan ettik ki nâs bu misilli bâtıl itikâdın vehâmetini tezekkür etsinler ve mütenessıh olsunlar. Halbuki müşrikler mütenessıh olmak şöyle dursun nefs-i Kur'an ve Kur'an'ın ahkâmı onların

nefretlerini ve haktan i'râzlarını ve batılda israrlarını ziyade eder.] Zira; Kur'an'ı ve ahkâmını kabule rağbet etmeyip daima tekzip ettiklerinden nefret ve firarları tezâyüd etmiştir. Kur'an'da ise durûb-ı emsâl ve delâil-i kat'iyeyle defâatle küfrün fena bir şey olduğu beyan olundu. Bu beyandan maksat; insanların lâyıkıyla düşünüp ibret almaları ve matlup olan gayeye sühûletle vasıl olmalarıdır.

Beyzavî'nin beyanı vechile bu âyette (صرفنا) (كررنا) manâsınadır. Yani «Biz Kur'an'ın bir çok yerlerinde Allahü Tealâ'ya veled isnadının batıl olduğunu mükerreren beyan ettik» demektir. Çünkü Kur'an'ın bazı mevziinde bu isnadın butlânı, durub-u emsâlle ve diğer mevziinde hükm-ü kat'î ile ve diğer mevziinde delâil-i kat'iyeyle beyan olunmuştur. Zira; bir manâyı anlatmakta tekrar be tekrar söylemekte ülfet icab ettiği gibi işitenlerin kalplerinde de itminân icab ettiğinden tesiri ziyade olacağına binaen Cenab-ı Hak mükerreren beyan etmiş velâkin bu beyan maatteessüf kâfirlerin nefretlerini mucip olmuştur. Cenab-ı Hak bu âyette ehl-i dalâlin şiddet-i inat sahibi oldukları gibi tevfîkten de mahrum olduklarını beyanla zemmetmiştir. Çünkü tekrar zikretmek; ülfet ve muhabbet icabederken bilâkis nefreti mucip olması inat ve tuğyanlarının haddini tecavüz ettiğine delâlet eder. Elyevm Kur'an'a husumet edenlerin halleri de böyledir. Ne kadar Kur'an okunup ahkâmı zikrolunsa erbâb-ı kasâvete tesir etmediği gibi nefretlerini tezyîd etmekte olduğu görülür.

Hulâsa; nâsın tezekkür etmeleri, vahdaniyyete kolaylıkla vasıl olmaları için Kur'ân'da tevhid'in delâili mükerreren zikrolunduğu ve halbuki bu zikirden maksat olan istidlâl hasıl olmadığı gibi tevfikten mahrum olanlara zikrolunan delâilin nefret verdiği bu âyetten müstefat olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ müşriklerin itikatlarını delil-i âharla iptâl etmek üzere :

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذًا لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِى الْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Habib-i zîşânım! Sen müşriklere de ki «Ey müşrikler! Sizin dediğiniz gibi Allah'la beraber başka mabudlar olmuş olsaydı onlar mevcut oldukları takdirde arş-ı âlânın sahibi olan Halik Tealâ ile muharebe ve galip olup mülkünü istilâ etmek üzere yol ararlardı. Halbuki sizin ma'buddur diyerek ibadet ettiğiniz putlarınızın arş-ı âlânın sahibiyle muharebeye ve ona yol aramaya iktidarları yoktur. Binaenaleyh; onlar Allahü Tealâ'nın şeriki ve nazîri olamazlar.]

سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾

[Zat-ı ulûhiyyeti müşriklerin dedikleri nekâisin cemîsinden tenzîh ederim. Zira Allahü Tealâ; onların dedikleri ve isnâd ettikleri şeylerin cümlesinden pek büyük ulviyyetle âlî oldu.]

Yani; Allahla beraber başka mabudlar olmuş olsalardı onlar arş-ı alânın sahibi olan Allahü Tealâya galebe etmek üzere yol ararlar, elbette bazısı bazısına galebe ederdi. Halbuki böyle bir şey vuku bulmadı. Binaenaleyh; Allahla beraber ma'bud-u âhar yoktur. Çünkü; Beyzavi'nin beyanı vechile eğer mevcud ma'bud-u âhar olsa kendi kudretini sınamak (denemek) için ya muharebeye kıyâm eder veyahut kendinin âciz, Allah'ın kaadir olduğunu bilir itaate başlar ve âbidler zümresine dahil olur. Şu halde Allahü Tealâya galebe edecek bir ma'budun bulunmaması vacib ül vücudun şeriki olmadığına delâlet eder. Allahü Tealâ'nın vücudu meratib-i Vücudun en a'lâ tabakasında vacib ül Vücud olduğundan evlâd ittihazından münezzehtir. Zira veled ittihazı; zevâle maruz olan vücudların şanı olduğundan vücudun ednâ mertebesinin hâssasıdır. Çünkü; kendi zevâle maruz olunca neslinin münkariz olmaması için veled ittihazına ihtiyaç görür ve esbâbına tevessül eder. Binaenaleyh; zevalden masun olan vacib ül Vücudun veled ittihazına ihtiyacı yoktur. Ezelîdir, ebedîdir ve cemî sıfât-ı kemâliyye ile muttasıftır. Şu halde veled ittihazı gibi hasis şeylerden münezzeh ve pek âlîdir.

*
**

Vâcip Tealâ zatının nekâisten münezzeh olduğunu beyandan sonra her şeyin; ulûhiyyeti nekâisten tenzih ettiğini beyan etmek üzere :

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ

buyuruyor.

[Yedi kat gökler, yer, göklerde ve yerde olan cümle mevcudât Allahü Tealâ'yı nekâisten tenzih ederler.]

وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ

[Mevcudâttan hiç bir şey olmadı, illâ Allah'ın senâsına mülâbis olarak nekâisten tenzîh ederler.]

وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ

[Velâkin siz onların tesbihlerini anlamazsınız.]

اِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

[Zira; Allahü Tealâ halîmdir. Çünkü; tesbîhten gaflet edenlerin azablarını ta'cîl etmez, gafûrdur. Zira; kullarının günahlarını setreder.]

Yani; gökler, yer ve bunlarda olan mevcudâtın cümlesi Allahü Tealâ'yı levâzım-ı imkân ve emâre-i hudûstan tenzih ederler. Zira; cümlesi hâdis olduğundan kendilerini icad eden ve cemi' sıfât-ı kemâliye ile muttasıf bir mucid-i kadîmin vücuduna delâlet eder ve lisan-ı hâl ile takdîs ederler, mevcudâttan hiç bir şey olmadı, illâ lisân-ı hâl ile mucid-i hakikinin senasına mukarin olarak Cenab-ı Hakkı herbiri kendi hali ve lisaniyle nekaaisten tenzih ederler velâkin siz onlara nazar-ı ibretle bakmadığınızdan tesbihlerini anlamazsınız. Halbuki mevcudâtın cümlesinde olan sanâyi-i garîbede sâniin cemî' kemâlâtla muttasıf ve bilûmum nevâkıstan münezzeh olduğuna delâlet vardır. Allahü Tealâ tesbihten gafletinize binaen azabınızı ta'cîl etmez. Zira; Allahü Tealâ halîmdir ki tes-

bihi terk edenleri derhal muâhaze eylemez, gafûrdur ki günah işliyenlere tevbe edinceye kadar müsaade eder ve tevbelerini kabul ile isyanlarını setreder.

Fahri Razi'nin beyanı vechile hayat şanından olan mükellef; *Vâcip Tealâ'yı iki cihetle tesbih eder :*

B i r i n c i s i ; Sübhanallâh misilli elfâz-ı takdisiyyeyi lisanında vird etmekle tesbih eder.

İ k i n c i s i ; Kudret-i İlâhiyyenin kemâlâtına delâlet eden ahvâl-i hususiyye ve umumiyyesiyle Vâcip Tealâ'nın nekâisten münezzeh olduğuna delâletiyle tesbih eder. Ama hayat sıfatı olup mükellef olmayan behâim ve hayatiyyeti olmayan cemâdât ancak lisân-ı halle yani her birinde olan acaip ve garaibin halikın cemi' nekâisten münezzeh olup, cemi' kemâlâtla muttasıf olduğuna delâlet etmek suretiyle tesbih ederler. Çünkü tesbihin manâsı; *nekâisten münezzeh olduğunu beyan etmektir.* Ve şu suretle beyan da mahlûkatın kâffesinde mevcuttur.

Yahut âyette *tesbihle* murad; *cümle mahlukâtın tekellüm suretiyle tesbih etmeleridir.* Zira; Cenab-ı Hak cümle mahlukâta kendilerine göre lisan verip her mahluka kendi lisanıyla zatına tesbih ettirmesi baîd değildir. Çünkü; mahlukâtın kâffesinin lisanla tekellüme kabiliyetleri vardır ve yukarıda beyan olunduğu vechile ecsâm; hayat ve tekellüm gibi avârızı kabul etmekte müsavidirler. Binaenaleyh; her cümlesinin lisanla tekellümleri mümkündür. İşte şu kabiliyyet ve imkân üzerine Cenab-ı Hakkın herbirine lisan verip tekellüm suretiyle tesbih ettirmesi kudretullaha nisbetle gayet kolay bir şey olduğu cihetle âyeti bu manâya hamledip lisan-ı halle te'vil etmemek daha evlâdır, onların tesbihlerini bizim anlamadığımızı beyan etmek de bu manâyı te'yid eder. Çünkü; lisan-ı halle tesbih anlaşıldığından o manâya nazaran anlamadığımızı beyan zâid olur ve bizim onların lisanları ile tesbihlerini fehm etmememizden mahlûkât-ı sâirenin lisanla tesbih etmemelerini icab etmez. Binaenaleyh; onların kendilerine mahsus lisanlarıyla tesbihleri vardır velâkin biz bilmeyiz «Ağaçların ve otların yaş olduklarında tesbih edip kuruduklarında tesbihten kaldıklarına» dair varid olan hadis-i şerif de bu manâyı teyit eder.

Hulâsa; semâvât, arz ve onlarda mevcut olan mahlukâtın rab-

larını tesbih ettikleri, her şeyin Allahü Tealâ'yı senâsiyle beraber tesbih ettiği, lâkin bizim onların tesbihlerini fehm etmediğimizi, Allahü Tealâ tesbihten gaflet edenlerin gafletine mukabil derhal muaheze etmediği ve günahlarını setrettiği bu âyetten müstefat olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyyetini ve cemi' nekâisten münezzeh olduğunu beyandan sonra mertebe-i nübüvveti beyan etmek üzere:

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا ۝

buyuruyor.

[Habibim sen Kur'an'ı kıraat ettiğinde biz seninle ahirete iman etmiyenler arasında bir perde halkederiz ki o perde seni setreder.]

وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا

[Ve âhirette iman etmiyenlerin kalpleri üzerine kalın bir perde halkederiz ki onların Kur'an'ı anlamalarına mani olur ve kulaklarında ağırlık halkederiz ki Kur'an'ı işitmeye muvaffak olamazlar.]

Yani; ya Ekrem er Rusûl! Sen kemâl-i huşû' üzere Kur'an'ı tilâvet edip rumuzâtına ve hakayıkına muttali' olduğunda biz seni düşmanların şerrinden muhafaza etmek üzere seninle âhirete iman etmiyen düşmanların beyninde bir perde halk ederiz ki o perde sana su-u kastedecek düşmanların gözlerinden seni setreder. Binaenaleyh; onlar seni göremezler ve onlar Kur'an'ı fehm etmezler. Zira; biz onların kalpleri üzerinde bir perde halkederiz ki o perde onların, Kur'an'ın hakâyıkını anlamalarına mani olur ve kulaklarında bir ağırlık halkederiz ki onun sebebiyle Kur'an'ın manâsını anlamadıkları gibi elfâzını da işitmezler.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyet-i celile Kureyş'ten bazı

kimseler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resulüllah nâs üzerine Kur'an'ı okuyup tebliğe başladığında Kureyş'ten bazıları ıslık çalar ve bazıları ellerini birbirine vurur, bazıları da şiirler söylemekle halkın zihnini teşvîş ve Resulüllah'a ezâ ederlerdi. İşte o misilli kimselerin ahvalini beyan ve onları zem için Allahü Tealâ bu âyeti inzâl buyurmuştur.

Hatta (تبت) sûresi nazil olunca (Ebu Leheb) in haremi Resulüllaha vurmak üzere elinde bir taşla huzur-u risâlete gelir ve maiyyet-i nebeviyyede bulunan (Ebu Bekir) hazretlerine «Arkadaşın nerededir? Beni zem edermiş. Ben bu taşla onun başını yaracağım» demesi üzerine Ebu Bekir hazretleri «Resulüllah şiir söylemedi ki seni zemmetsin» buyurmuştur. O kadın geri dönüp gidince Hazret-i (Ebu Bekir) «Ya Resulellah! Bu kâfire seni görmedi» dediğinde Resulüllahın bu âyeti kıraat ettiği ve aramıza bir melek perde oldu buyurduğu mervîdir ki bu âyetin sırrı işte bu suretle zuhur etmiştir.

Âyette h i c â b - ı me s t û r la murad, *Allahü Tealâ'nın onların gözlerinde halkettiği bir perdedir ki o perde sebebiyle onlar Resulüllah'ı su-u kast zamanında görmezlerdi, demektir.* (مستورا) ism-i meful sigası üzerine ism-i fâildir. Binaenaleyh manâsı; *bir hicâb ki sâtir yani örter demektir.* Çünkü hicâb; *sâtir* yani *örtücüdür,* yoksa örtülmüş manâsına değildir. Eğer (مستورا) ism-i mef'ul manâsına olsa örtülü bir hicap demek olur ki bunun da bir manâsı olmaz. Gerçi kâfirler her şeyi duyup işitirler ve görürlerse de işitmekten ve görmekten hasıl olacak menfeatten mahrum olduklarına işaret için kalplerine ve gözlerine perde çekilmiş gibi kör ve sağır menzilinde oldukları beyan olunmuştur. Çünkü onlar; erbâb-ı lisândan kalpleri ile manâyı fehmeder ve kulakları ile elfâzı işitir oldukları halde irade-i cüz'iyelerini işitmeye ve anlamaya sarfetmekten imtinâ ve hakkı duymaktan istinkâf ederek ayât-ı beyyinâtın manâlarını düşünmekten yüz çevirip aslâ meyletmediklerine işaret için Vâcip Tealâ bu âyette kalpleri perdeli ve kulakları sağır olduğunu beyan etmiştir. Zira; menfeati fevt olan nimet yok hükmündedir ve kalplerinin manâyı anlamaktan hâlî olduğunu beyandan sonra kulaklarının işitmekten imtina etti-

ğini beyan; kâfirlerin hamâkatta terakkîlerini beyan içindir. Yani; «kalpleriyle manâyı anlamak şöyle dursun herkesin işittiği elfâzı bile işitmeye kulaklarını sarf etmezler» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'ı işitmek için kalplerini, kulaklarını sarfetmediklerini beyandan sonra kâfirlerin Kur'an'dan firâr ettikleri gibi Tevhidden dahi firâr ettiklerini beyan etmek üzere :

وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen, Kur'an'da yalnız olduğu halde Rabbın Tealâ'ya zikrettiğinde onlar senden nefret eder oldukları halde arkalarına dönerler.]

Yani; Kur'an'ın Allah'ın zikrine ve vahdâniyyetine müteallik âyetlerini tilâvet edip müşriklerin putlarını zikretmeden yalnız Allahü Tealâ'yı zikrettiğinde kâfirler arkaları üzere nefret ederek dönerler ve tevhidi müş'ir olan âyete aslâ iltifat etmezler. Çünkü; şirkle me'lûf olduklarından vahdaniyyeti işitmezler.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile müşriklerin Kur'an'a karşı vaziyetleri *ikidir :*

Birincisi ; Kur'an'ın Allah'ı zikr üzere müştemil olan âyetleri okunduğunda manâsını fehme fikirlerini sarfetmeyip mebhût olarak hayrette kalmalarıdır.

İkincisi ; Kelime-i Tevhidi mutazammın olan âyetler okunduğunda kemâl-i nefretle firar etmeleridir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu vechile Kavm-i Nuh Hazret-i Nuh'un nesâyihini işitmemek için elleriyle kulaklarını tıkadıkları gibi kavm-i Resulüllah da Tevhid'i ve Tevhide delâlet eden âyetleri işitmemek için huzur-u risâletten firar ederlerdi.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'dan firar ettiklerini beyandan sonra Kur'-an'ı dinliyenlerin ne gibi garaza mebnî dinlediklerini beyan etmek üzere :

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهٖ اِذْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰى

buyuruyor.

[Habibim! Müşrikler senin sözünü işittiklerinde ne gibi garaza ve sebebe mebnî işittiklerini biz herkesten ziyade biliriz ve nasıl bilmiyelim. Sen söylerken onlar senin hakkında ve kendi aralarında fısıltı sahipleridir.]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlerin sözünü ve kıraatini dinleyip dinlemediklerine iltifat etme. Zira; onlar sözünü ve tilâvetini işittiklerinde tekzib ve istihzâ etmek garazına binaen işittiklerini biz herkesten ziyade biliriz. Zira; sen söylerken onlar beyinlerinde fısıltıya başlarlar.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile müşrikler Kur'an'ı bir garaz-ı sahiha mebnî dinlemez, belki istihzâ ve tekzîb gibi bir garaz-ı fasit üzere dinlerlerdi. Hatta Resulüllah Kur'an tilâvet ederken beyinlerinde fısıltı yaparlardı. Çünkü; onlardan bazıları haşâ Resulüllaha «mecnundur», bazıları «sâhirdir» ve bazıları «kâhindir» demekle birbirlerine gizlice söylerlerdi. Binaenaleyh Cenab-ı Hak bu âyetle resulüne onların halini bildirmekle Kur'an'ı dinleyip dinlemediklerine iltifât etmemesini tavsiye etmiştir. Çünkü; zahirde dinler gibi görünseler bile batında maksatları fasit ve adavetleri gizlidir. Şu halde Cenab-ı Hak bu âyetle Resulünü tesliye etmiştir. Çünkü «onların ne gibi sebebe mebnî dinlediklerini biz biliriz» demek; «ilmimizin muktezâsı garaz-ı fasitlerinin ve fısıltılarının cezasını veririz» demektir.

(وإذهم نجوى) Necvâ mastar olduğuna nazaran (وإذهم ذو نجوى) yani onlar necvâ sahipleri demektir. Çünkü; müşrikler ayn-ı necvâ olmaz, necvâ sahipleri olur. *Yahud* fısıltılarının çokluğundan kinaye olmak üzere «onlar habibim! Senin hakkında o kadar fısıltı yaparlar ki sanki aynı fısıltı kesilmişlerdir» demektir.

Ehl-i hakka karşı batılı irtikâp edenlerin her zamanda halleri, gizli konuşmak ve hakkı yıkmak için bir takım ifratlar tasni' ve hakkı iltizam edenleri rahatsız eylemek için şurada burada fısıltı yapmak ve hakkı örtmektir. Lâkin her zaman hak galebe eder ve batılı irtikâp edenlerin hileleri ayaklarına dolaşmaktan hâlî kalmaz.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulüllah hakkında gizli konuştuklarını icmâlen beyandan sonra gizli sözlerinin neden ibaret olduğunu tafsilen beyan etmek üzere :

إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda zalimler sana teb'aiyyet eden müminlere «Siz ittibâ' etmezsiniz, illâ sihrolunmuş bir racüle ittibâ' edersiniz» derler.]

انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا

[Nazar et bak habibim ki zalimler sana durub-u emsâli nasıl beyan ettiler ve durub-u emsâli beyanla tarîk-ı haktan nasıl çıktılar?]

فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾

[Binaenaleyh; onlar tarîk-ı hakka sülûke kaadir olamazlar.]

Yani; zikret yâ Ekrem-er Rusül! Şol zamanı ki o zamanda sana ve Kur'an'a iman etmeyin ve nefsine vesair ebnâ-yı cinsine zulmeden muannid zalimler ehl-i imana «Ey müminler! Siz ittibâ' etmediniz, ancak sihrolunmuş ve aklı muhtel olmuş ve sözü birbirine karışmış bir kimseye ittibâ ediyorsunuz. Binaenaleyh; sizin tebaiyyetiniz hatadır» demekle sana tebaiyyet eden ehl-i imanın zihin-

lerini iğfâl etmek isterler. Nazar et gör habibim! Sana sâhir, şâir ve kâhin demek gibi nasıl durub-u emsâller beyan ettiler ki, seni bazan şaire, ba'zan kâhine, bazan da sâhire teşbih ettiler ve şu isnâd ettikleri şeylerin cümlesinde tarîk-i haktan çıktılar. İftira ve bühtânla dalâleti irtikâp ettiler. Binaenaleyh; kendilerince herkes nazarında kabul olunacak ta'na salih bir yol bulmaya kaadir olamadılar. Zira; ta'n'a vesile ittihaz ettikleri şeyler herkesce hüsnü kabul göremediği gibi âleme karşı gülünç şeyler olduğundan ne diyeceklerini şaşırdılar ve hayrette kaldılar, herkese dinletecek bir şey bulup içinden çıkamadılar. Çünkü; Resulüllah hakkında ne söyleseler kendi kalplerinin inanamadığı bir takım hezeyândan ibarettir.

Bu âyette *d a l â l e t l e r i* yle murad; *Resulüllah'a isnâd ettikleri şeylerde dalâlet olduğuna işaret için* dalâletlerinin durûb-u emsâlin neticesi olduğuna delâlet eden (فا) lâfzıyla varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyet; Kureyş'ten bazı kimseler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resulüllah Kureyş'in eşrafını davet etmesini Hazret-i Ali'ye emreder, Hz. Ali de onları davet eder. Resulüllah Kur'an okur ve onları Kelime-i tevhid'e davet eder, orada bulunan eşrâf, Resulüllah'a lâyık olmadık şeyleri beyinlerinde söyleşirler. Cenab-ı Hak onların hallerini bu âyetle Resulüne tasvir eder. Şu rivayete nazaran Kureyş eşrâfı yekdiğerine «Aman tâbi' olmayın. Eğer tâbi' olursanız bir racül-ü mecnuna tâbi' olursunuz» diyerek birbirlerine vesâyâda bulundular ve bunların bu minvâl üzere fısıltıları zulmolduğuna işaret için Vâcip Tealâ onları *zalim* ünvânıyla zikirle zulümlerini tasrih etmiştir. Çünkü Beyzavî'nin beyanı vechile makam, zamir makamı idi. Zira (اذ يقول الظالمون) yerinde (اذ يقولون) denilse olabilirken zamir yerinde ism-i zâhir olarak (الظالمون) gelmesi söyledikleri sözlerin zulmolduğunu âleme ilân eylemek ve bu misilli iftiradan herkesin hazer etmesi lâzım olduğunu bildirmektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin İlâhiyâtta ve nebeviyâtta şüphelerini

beyandan sonra emri âhirette şüphelerini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Kâfirler dediler ki «Biz vefat edip çürümüş kemik ve toz olup rüzgârlar savurduğunda kabrimizden kalkıp yeni bir mahlûk mu olacağız?»] Kâfirler işte bu sözleriyle haşri ve ahvâl-i ahireti inkâr ettiler.

(رُفَاتًا) *Bir şeyin ufalıp rüzgâr götürecek kadar ince toz olmasıdır.* Kâfirlerin şüpheleri; «İnsan vefat edince azâları kurur ve çürür toprağa karışır. Binaenaleyh; vücud-u insanda bulunan eczâ-yı mâiye suya ve eczâ-yı türâbiye toprağa ve eczâ-yi nâriye ateşe ve eczâ-yi havâiye havaya karıştıktan sonra bunların cemîi ve ayniyle hayat bulması mümkün değildir» derler. Bu şüphenin menşei; kudret-i İlâhiyeyi zayıf ve noksan görmektir. Çünkü; Allahü Tealâ'nın ilminin kemâlini ve kudret-i tâmmını itikat edenlere bunlar için şüpheye mahal kalmaz. Zira; Allahü Tealâ cemî cüz'iyâtı bilince insanın eczası her ne kadar âlemin eczâsına karışırsa da her cüz'ü ilm-i İlâhîde mâlûm ve mümtaz olduğundan beher zerresini Vâcib Tealâ'nın cem' edeceğinde şüphe yoktur. Velhâsıl Allahü Tealâ mümkinâtın kâffesini icâda kaadir olunca insanın dağılmış eczâlarını cem' etmeye, aklını, fikrini ve sair hislerini iâdeye dahi kaadirdir. Binaenaleyh; bu âyet-i celîle haşrin *mevtânın eczâ-yı müteferrikasını cem'etmek suretiyle olacağına delâlet eder.*

***

Vâcip Tealâ ahvâl-i âhiret hakkında kâfirlerin şüphelerini beyandan sonra onların şüphelerine cevab-ı beyan etmek üzere :

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ

buyuruyor.

[Habibim! Haşri inkâr eden kâfirlere sen de ki «Siz taş veyahut demir yahut kalbinizde daha büyük hayat şânından olmayan bir mahlûk olun. Bunlardan birisi olsanız dahi Allahü Tealâ size hayat verir.]

فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا

[Demir, taş ve daha büyük mahlûk olduklarında dahi hayat bulacakları beyan olununca yine o kâfirler «Bizi kim iâde edecek ve bizi iâdeye kimin kudreti kâfi olabilir» demekle kudret-i İlâhiyeyi inkâr ederler.]

قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ

[Habibim! Sen onlara de ki «Sizi evvel halkeden zat-ı ecell ü a'lâ iâde eder.»]

فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ

[Sen onlara «Sizi evvel emirde halkeden iâde edecek» demekle cevap verince onlar sana karşı tasdik eder gibi başlarını sallarlar ve derler ki «Ne zaman o kıyamet ve nerededir o gün.»]

قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ

[Habibim! «Kıyamet ne zamandır?» diyenlere sen de ki «Kıyametin vukuu yakın me'mûldür şol günde ki o günde rabbınız sizi muhasebe için davet eder ve siz de kıyametin varlığını bilirsiniz.»]

فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾

[Rabbınız davet edince rabbınızın davetine mülâbis olarak siz icabet eder ve dünyada az bir zaman meks ettiğinizi zannedersiniz.]

Yani; Yâ Ekrem-er Rusül! Haşri inkâr eden kâfirleri ilzâm için sen de ki «Ey müşrikler! Siz haşri inkâr etmeyin. Zira; insanların o çürümüş olan eczâlarının dünyada hayatları sebkettiğinden onları tekrar ihyâ; eski hayatlarını iâde olduğu cihetle bu misilli

haşir, baîd addedilecek bir şey değildir. Çünkü; evvelden hayatla ülfet eden eczânın tekrar hayat bulmasında garabeti mucip bir şey yoktur, belki siz aslâ hayatla ülfet etmedik taş, demir veyahut kalbinizde pek büyük olan semâvât ve arzdan hayat kabul etmesi gayet uzak olan bir mahlûk olun. Şu taş, demir veya başka hayatla muttasıf olmadık bir mahlûk olsanız ve bunların hayat bulmaları sizin nefsinizde gayet uzak olduğu halde bunlardan birisi olduğunuzda bile yine Allahü Tealâ sizi ihyâ eder. Şu halde taş, demir olduğunuzda ihyaya kaadir olunca evvelden hayatla ülfet etmiş olan eczalarınızı neden ihyaya kaadir olmasın ve bunu niçin uzak addedersiniz?» demekle sen cevap verince o kâfirler inat ederek elbette derler ki «Bizi vefat edip çürümüş kemik olduktan sonra kim iâde edecek ve bu misilli ihyâya kim kaadir olabilir?» Bu sözleriyle kudret-i İlâhiyeyi inkâra cür'et ederler. Onların bu inkârları üzerine habibim! Sen de ki «Sizi şol Allahü Tealâ ihyâ eder ki o Allahü Tealâ sizi ibtidâ-yı halinizde halk eden halikınızdır. Zira; bir madde ve misâl sebketmeksizin evvel emirde sizi icâda kaadir olan Allahü Tealâ elbette iâdenize dahi kaadirdir.» Sen böyle cevap verince onlar istihzâ tarîkıyla başlarını sallarlar ve sana karşı gözleri ve kaşlarıyla zahirde tasdik eder gibi görünürler. Halbuki maksatları istihzâdır ve başlarını tahrîk ederek «Ne zamandır kıyamet ve ne vakit olacak bu ihyâ? Evvel geçen Resuller de senin gibi bu davada bulundular. Halbuki onlar gideli binlerce sene oldu, hâlâ vuku bulmadı. Ya Muhammed! (S.A.) Sen de onlar gibi haşir vukuunu iddia ediyorsun. Bu; bilinmez ve tükenmez bir davadır» demekle müdafaa ederler. Sen bu müdafaalarına cevapta de ki «Kıyametin vukuu yakın olması me'mûldür. Zira; emr-i risâlet bitti ve esas din tahkîm olundu. Binaenaleyh; çok zaman geçmez vuku bulur. Şu halde haşrin vukunu gözetin şol günde ki o günde rabbınız haşreder ve muhasebeniz için sizi davet eder ve siz de rabbınızın kudretini ikrâr ve senâ eder olduğunuz halde kemâl-i itâatle icabet edersiniz ve yevm-i kıyâmetin şiddetini ve uzun müddetini görünce dünyada durmadınız, illâ az bir müddet durduğunuzu zannedersiniz. Çünkü; dünyanın müddeti ve sizin ömrünüz ne kadar uzun olsa kıyamet gününe nisbetle gayet az olduğundan düyada bir çok zaman geçti kıyamet halâ vuku bulmadı dedi-

ğiniz halde kıyamette dünyanın müddeti nazarınızda gayet az olacaktır.»

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile kâfirlere taş ve demir olmalarıyla emir; onları ta'cîz içindir. Kâfirlerin kalplerinde büyük olan mahlûkla murad; *yer ve gökler* olmak ihtimali olduğu gibi *ölüm* olmak ihtimali de vardır. Çünkü; insanların nazarında ölümden daha büyük birşey yoktur. Yani, «Sizin nazarınızda pek büyük olan ölüm olsanız dahi Allahü Tealâ sizi yine ihyâ eder» demektir.

Şu halde emr-i hakiki olmayıp emr-i ta'cîzî olunca *ma'nâyı nazım :* [Bilfarz vettakdîr: Siz hayatla ülfet etmiyen mahlûkâttan birisi olsanız dahi Allahü Tealâ sizi ihyâ eder. Zira; kudreti bunların cümlesini ihyaya kâfi olunca sizi ihyaya kaadir olacağı evleviyyetle sabittir.] Yani «Çürümüş kemik olmayınız da kemikten daha sert taş ve daha kuvvetli demir ve daha büyük bir mahlûk olun. Zira; bunlardan birisi dahi olsanız sizi Allahü Tealâ ihyâ eder. Çünkü; sizin eczânızın hayatı kaabildir, Allahü Tealâ da ihyaya kaadirdir» demek olur. Kâfirlerin inkârı; *İki şeye münhasırdır : B i r i n c i s i ; çürümüş kemiğin hayat kabiliyetini inkâr, İ k i n c i s i ; Cenab-ı Hakkın ihyaya kudretini inkârdır.* Bunun her ikisine de cevap verilmiştir.

Bu âyette *h a m i d* le murad; *emr-i İlâhîdir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ sizi davet eder, siz de emr-i ilâhîye icabet edersiniz] demektir. Yahud hamidle murad; *Allahü Tealâ'yı marifet, tâat ve kudretini senâdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Rabbınızın sizi hesap için davet ettiği günde Allah'ı bilir ve emrine itaatle kudretini senâ eder olduğunuz halde davetine icabet edersiniz] demektir. Allahü Tealâ'nın kelâmında (عسى) kelimesi vâcip manâsına olduğundan «kıyamet elbette yakın» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin âhireti inkârlarına verilecek cevabı beyandan sonra kâfirleri irşâd için söylenecek sözlerin gayet mülâyim olmasını tavsiye etmek üzere :

وَقُلْ لِعِبَادِى يَقُولُوا الَّتِى هِىَ اَحْسَنُ

buyuruyor.

[Habibim! Mümin kullarıma sen de ki «Onlar kâfirleri irşâd için konuştuklarında gayet güzel ve tatlı söylesinler.]

إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ

[Zira; şeytan beyinlerini fitneyle tahrîk ve aralarına şer koyar.]

إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا ۝

[Çünkü şeytan; insana adaveti meydanda bir düşman oldu.]

Yani ya Ekrem-er Rusül! Sen va'z u nasihat suretiyle mümin kullarıma de ki onlar ashab-ı dalâli irşâd için söz söylemek ve onlarla müdavele-i efkâr etmek üzere söze başladıklarında kâfirlerin kalplerini yumuşatacak ve rikkatlerini celbedecek söz söylesinler ve husn-ü kabul görecek güzel sözleri intihâb ederek tarik-ı hakka davet eylesinler ki sözlerinin tesiri olsun, ağır ve kalplerini incitecek söz söylemesinler. Kalbi rencide edecek sözün tesiri olmadığı gibi aralarında fitneye de badî olur. Zira şeytan; beyinlerini ifsâdla fitneye düşürür. Hatta fitneyi münazaaya ve münazaayı mukateleye kadar ilerletir, arada husumetler meydana gelince nasihattan garaz fevtolduğu gibi bir çok zararlar meydana gelir. Çünkü şeytan; adaveti açık bir düşmandır, adaveti zahir olduğu gibi fitnesi de daimdir ki her zaman fırsata muntazırdır. Binaenaleyh; eline geçen fırsatı fevt etmez. Şu halde halkı irşâd için nasihat edecek kimse üzerine vâcip olan nâsı hakka davette gayet tatlı söyleyip sert söylememektir. Çünkü; sözde huşunet ve gılzat daima hasmın inadına ve temerrüdüne sebep olduğu her zaman görülen ahvâldendir. İşte bu esasa binaen Cenab-ı Hak kullarına güzel sözlerle konuşmalarını emretmiştir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu vechile (ينزغ بينهم) (يفسد بينهم) manâsınadır. Yani «Söz söyleyenler söylesinler. Zira; fena söylerlerse şeytan beyinlerini ifsâd ve o söz sebebiyle şerri tahrîk eder» demektir.

***

Vâcip Teala nasihat ve irşâd için söz söyleyeceklerin güzel söylemeleri lâzım olduğunu beyandan sonra sözünü güzel ve çirkin söyliyenleri bildiğini beyanla herkesin söylediği söze dikkat etmesi lâzım olduğunu tavsiye etmek üzere :

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْ

buyuruyor.

[Sizin Rabbınız halinizi ve söylediğiniz sözünüzü herkesten ziyade bilir.]

اِنْ يَشَاْ يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَشَاْ يُعَذِّبْكُمْ

[Eğer dilerse rabbınız size merhamet eder, dilerse azap eder.]

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾

[Ya Ekrem-er Rusül! Biz sizi onlar üzerine vekil göndermedik.]

وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

[Habibim! Rabbın Tealâ yerde ve göklerde olan cümle mahlûkatı bilir.]

Yani; Ey va'z u nasihat etmek sadedinde bulunan kimseler! Va'zınızda ahaliye «siz ehl-i nârdansınız» ve «Her belâyı göreceksiniz» ve «Siz kötü adamlarsınız» gibi şiddet ve gılzatlı söylemeyin, güzel kelimeler söyleyin ve o güzel kelimeler şunlardır : «Ey Nâs! Sizi bir çok ni'metlerle terbiye eden Rabbınız halinizi ve sözünüzü, ibadet veya kabahatınızı sizden daha ziyade bilir. Eğer Allahü Tealâ isterse sizi ibadete muvaffak kılar ve merhamet eder. Binaenaleyh iradenizi imana ve tâata sarfeder necat bulursunuz veyahut isterse sizi küfür ve sair masiyet üzere öldürür ebedi nâr-ı ce-

hennemde kalırsınız. Şu halde Allah'a ubudiyetin vazifesini yerine getirmekten başka çareniz yoktur. Binaenaleyh; iradenizi hayra sarfla tevfik-ı ilâhîye mazhar olmanızı düşünerek hayrâta sa'yedin ki, semeresini göresiniz» demekle halkın rikkatini celbedecek nesâyihta bulunun. Halbuki habibim! Biz seni onlar üzerine vekil göndermedik, belki biz seni ibadete terğîb ve ma'siyetten tenfîr için gönderdik. Şu halde senin vazifen onlara ahkâm-ı şer'iyyeyi tebliğ etmektir. Bizim hal ü şanımızda onların iradelerini sarfa göre hayra muvaffak kılmak veyahut şerre alet edip rüsvâ etmektir. Binaenaleyh; onlara tebliğ hususunda mülâyim söyle, onlardan vaki olan yolsuzluklara tahammül et. Zira; Rabbın Tealâ'nın ilmi size münhasır değildir, belki semâvât ve arzda bulunan cümle mahlukâtı ve her birinin ahvâlini ve lâyık oldukları mertebeleri bilir ve ilminin muktezası herkesin istihkâkını verir.

Nisâbûrî ve Kazî'nin beyanlarına nazaran müşriklerin ashab-ı kirama ezâda pek ileri gitmeleri ve Ashabın da Resulüllah'a şikâyetleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervîdir. Yahud müşriklerden birisinin Hz. Ömer'e söğüp Hz. Ömer'in onu te'dîbe kıyam etmesi üzerine bu gibi yolsuzluğu af ve müdâratla emretmek üzere bu âyetin nâzil olduğu mervîdir. Şu rivayete nazaran âyet; her halde yolsuzluk edenlere müdârat etmek lâzım olduğuna delâlet eder.

*

Vâcip Tealâ cümlenin ahvâlini bildiğini beyandan sonra enbiyadan bazısını baz-ı âhar üzerine tafdîl ettiğini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا ۝

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki biz enbiyâdan bazılarını bazıları üzerine tafdîl ettik ve enbiyadan Davud'a Zebur isminde kitabı verdik.]

Yani; Allahü Tealâ herşeyi ve herkesin halini bildiğinden nâs-

dan bazılarını nübüvvete ve bazılarını velâyete ihtiyâr ve enbiyâdan bazılarını da diğerleri üzerine tafdîl eder ve ey müşrikler! Siz Muhammed Aleyhisselâma «Ebu Talib'in yetimidir» diyerek nübüvveti münasip görmüyorsunuz. Halbuki nübüvvete ehlolanı ve olmayanı Allahü Tealâ bilir, sünnet-i seniyye ve haslet-i hamîde cihetinden fazileti ziyade olanları diğerlerinden mümtâz kılar. Binaenaleyh; İbrahim Aleyhisselânıı hullet ve kemâl-i hilm ü vekarla ve Musa Aleyhisselâmı tekellüm, asâ, yed-i beyzâ ve sair mu'cizâtla ve İsâ Aleyhisselâmı envâı mu'cizât ve keramatla, Süleyman Aleyhisselâmı mülk ü saltanatla, bizim Resulümüzü de envâ-ı mu'cizât, şakk-ı kamer ve Mi'râc gibi enbiyâ-ı sabıkaya verilmeyen bir çok harikulâdelerle mümtaz kılmıştır. Çünkü; herkesin istihkâkını ve liyakatını bilir ve istihkâkına göre verir. İşte bu kabilden olarak Hz. Davud da Zebur'la mümtaz kılınmıştır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *Zebur, yüz elli sûre üzere müştemildir.* Bütün âyetleri duâ, senâ, tehlîl ve tahmîdden ibarettir. Hill ü hurmete ve ibâdete dair ahkâmı mutazammın değildir. Binaenaleyh; Tevrat'ın ahkâmıyla amel ederlerdi. Davud Aleyhisselâm da Tevrat'ın ahkâmıyla hükmeder ve Zebur'u yalnız evrâd olarak tilavet ederdi. Zebur'da başka ahkâm olmadığı halde Resulüllah'ın hatem ül Enbiya ve ümmetinin de ümmetlerin hayırlısı olacağı zikrolunduğundan Cenab-ı Hak bu âyette Hz. Davud'a Zebur'u verdiğini tasrih etmiştir. *Yahud* bu âyet yahudileri red için nazil olmuştur. Çünkü; Yahudiler Tevrat'tan sonra kitap nâzil olmıyacağını ve Hz. Musa'dan sonra nebî ba'solunmıyacağını iddia etmeleri üzerine Tevrat'tan sonra Zebur'un nâzil olduğunu ve Musa Aleyhisselâmdan sonra Hz. Davud'un ba's olunduğunu beyanla onları red için bu âyet nâzil olmuştur.

Fahri Râzi ve Beyzavî'nin beyanları vechile enbiyânın tafdili fezail-i nefsâniyye ve alâik-ı cismâniyeden alakâyı kat'etmek suretiyle olup emvâl ve etbâın çokluğu ile olmadığına işaretle Davud Aleyhisselâmın saltanatı ve mülkü zikrolunmamıştır, ancak fazîlet; ilimle ve hısâl-i hamîdeyle olduğundan Hz. Davud'un kitabı zikrolunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ enbiyadan bazılarını tafdîl ettiğini beyandan sonra müşrikleri ilzâm ve iskât için :

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ

buyuruyor.

[Habibim! Müşriklere de ki «Çağırın şol kimseleri ki siz onları Allah'ın gayrı ma'bûd olduklarını itikât ediyordunuz. Çağırın onları size gelen belâ ve musîbeti def' etsinler.»]

فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾

[Siz her nekadar bir fayda ümîd ederek onlara ibadet etseniz de onlar sizden hiç bir zararı kaldırmaya malik olmadıkları gibi sizden alıp başkasına tebdîle de malik değillerdir.] Sizi musibetten kurtarmak şöyle dursun kendi nefislerinden bile zararı defedemezler. Şu halde siz onlara ne kadar yalvarsanız, ne kadar ibadet etseniz faydası olmadığı gibi bir çok zararını da göreceğiniz şüphesizdir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran nâsın bazısı melekleri ve bazısı İsâ Aleyhisselâmı ve bazısı Üzeyr Aleyhisselâmı ma'bûd ittihaz ettiklerinden onların mezheplerinin butlanını ve bunlardan hiç birisi nâs üzerine nâzil olan kaht u galâ, fakr u fâka, emrâz, vebâ ve saire gibi âfetlerden hiç birisini üzerlerinden kaldırmağa ve başka tarafa tahvîle kadir olamadıklarını beyanla bu gibi batıl itikâtta bulunanları intibâha davet için bu âyetin nâzil olduğu mervîdir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin mabud itikat ettikleri şeylerin hallerini beyanla irşâd etmek üzere :

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ
وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ

buyuruyor.

[İşte şu kâfirlerin mabud ittihaz ettikleri ve bazı arzularının husulü için dua ettikleri zâtlar rablarına vesile ararlar. Zira; o mabud tanıdıkları melekler ve bazı enbiyâ şiddet-i ihtiyaçlarına binaen rablerine a'mâl-i saliha ve ahlâk-ı maraziye ile takarruba vesile ararlar. Ve hangisi daha yakındır. Daha yakın olan takarruba vesile arayınca biraz uzak olanların vesile aramaları evleviyetle sabit olur, o mabud tanıdıkları zevât Allah'ın rahmetini ricâ ve ümit eder ve azâbından korkarlar.]

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾

[Zira; **Habibim Rabbın Tealâ'nın azabı korkulmaya lâyık oldu.**] Çünkü azab; mahzurlu yani korkuludur. Binaenaleyh; kâfirlerin mabud ittihaz ettikleri melekler, İsa ve Üzeyr Aleyhimesselâm rablarının azabından korkar ve rahmetini ricâ ederler ki cümlesi Allah'ın kulları olub acz ve ihtiyaç içindedirler. Şu halde bu zevat Allah'a ibadetle meşgul olunca kâfirlerin Tevhid'i itikatla ibadet etmeleri daha evlâdır.

Ebussuud efendinin beyanı vechile kâfirlerin ulûhiyete şerîk itikât ederek ibâdet ettikleri zevâtın ulûhiyetle münasebetleri olmadığına ve ulûhiyet mertebesinden gayet uzak olduklarına işaret için bû'd-ü meratibe mevzu olan (اولٰئك) lâfzı vârid olmuştur.

Hulâsa; kâfirlerin mabud ittihaz ettikleri zevât Allah'ın kulları olup onlar da sâir kullar gibi Allah'a ibadetle takarrub etmek arzusunda bulundukları, Allah'ın rahmetini ümîd ve azabından endişe ettikleri, kendileri âbid olup ma'bûd olmaya salâhiyetleri olmadığı, Allah'ın azabı korkulmaya şayân olup mahzurlu ve binaenaleyh; herkesin ibadetini Allah'a hasretmesi vâcip olduğu bu âyetten müstefâd olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ azabının korkulmağa şayân olduğunu beyandan sonra bilfiil azab ettiğini ve dünyanın akibetini beyan etmek üzere:

وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا

buyuruyor.

[Hiç bir karye olmadı, illâ o karyeyi kıyametten evvel tâûn, zelzele ve husûf gibi bir afetle biz ihlâk ederiz veyahut nehb ü ğârât, katl ü esâret ve sâir belâya ve mesâib gibi şiddetli azapla biz o karyeyi ta'zîb ederiz.]

كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتَابِ مَسْطُورًا ۝

[Zira; kıyamet gününden evvel karyelerin ihlâk veyahut envâı musibetle ta'zîb olunması levh-i mahfûzda yazıldı.] Binaenaleyh; yazıldığı vechile vaki olur aslâ hilâf olmaz. Çünkü; her karyenin kendi isyânı, tarîk-ı haktan çıkmakla dalâli ve fısk u fücûru irtikâp ettikce mev'ûd olan zamanda ihlâki muhakkaktır. Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile sulehânın mevtle ve zalimlerin de azapla ihlâk olunacağı mervîdir. Bu âyet-i Celile, kıyametten evvel karyelerin akibeti ya helâk veyahut azap olduğuna delâlet eder.

Medarik'te beyan olunduğu vechile (İmam-ı Mukatil) in (Dahhâk) dan rivayetine nazaran âyette *k a r y e* yle murad; *bilûmum karyedir.* Zira karye; siyâk-ı nefîde vaki olduğu için umuma şâmildir. Binaenaleyh; (Mekke) nin Habeş eliyle, (Medine) nin açlıkla, (Basra) nın suya garkolmakla, (Tirmiz) in tâûnla vesâir bilâdın her birerlerinin birer belâ ile helâk olacağı mervîdir.

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin mezheplerinin butlânını ve isyân sebebiyle karyelerinin ihlâkini beyandan sonra nübüvvete müteallik bazı mesâili beyan etmek üzere :

وَمَا مَنَعَنَا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَ

buyuruyor.

[Kâfirlerin her istedikleri âyetlerle Resul göndermemizden bizi hiç bir şey menetmedi, illâ ümem-i mâziyenin âyetleri tekzîb etmeleri menetti.]

Yani Habibim! Kureyş kavminin senden istedikleri mucizeleri irsâl etmekten bizi hiç bir şey menetmedi. Zira; her istediklerini halketmeye kadiriz, ancak evvel geçen ümmetlerin istedikleri âyetler kendilerine gelince tekzîb etmeleri mani olmuştur. Çünkü; bizim adet-i kadîmemiz bir millet resulünden istediği mucize verilir de iman etmezlerse derhal onları ihlâk etmektir. Binaenaleyh; Kureyş'in senden istedikleri âyetleri verdiğimizde iman etmeyince derhal ihlâk ederiz. Halbuki ümmet-i Muhammediyenin azab-ı kahrla hepsinin birden helâk olunmıyacaklarına dâir hükm-ü ilâhi sebketmiştir. Binaenaleyh; Kureyş'in istedikleri mucizelerin verilmediği haklarında ni'mettir. Çünkü; azaplarının te'hirine sebeptir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Kureyş'in (Cebel-i Safâ) nın altın olmasını Resulüllah'dan mucize olarak istemeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervîdir.

İşbu sebeb-i nüzûle nazaran *manâ-yı âyet :* [Kureyş'in istedikleri âyetleri halketmem. Zira; halkettiğimizde iman etmiyecekleri cihetle derhal ihlâk ederiz. Çünkü; istedikleri mucize verildikten sonra iman etmiyenleri ihlâk etmek âdetimizdir. Halbuki Kureyş'i azab-ı kahrla def'aten cümlesini ihlâk etmemeye hükmümüz sebketti ki bunlardan bazıları mümin olacak ve bazılarının neslinden mümin doğacak. Binaenaleyh; biz onların istediklerini vermedik ki derhal helâk olup münkariz olmasınlar.

***

Vâcip Tealâ istedikleri âyet verildiği halde iman etmedikleri cihetle Semûd kavmini ihlâk ettiğini beyan etmek üzere :

وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا

buyuruyor.

[Biz Semûd kavmine gözleri gördüğü halde istedikleri deveyi verdik onlar da deveye zulmettiler.]

وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

[Halbuki biz âyetleri göndermez, ancak korkutmak için göndeririz.] Binaenaleyh; korkmayanları ihlâk ederiz.

Yani; geçmiş milletlerin hallerinde şek ve isyânları sebebiyle helâklerinde tereddüt ederseniz Semûd kavmini zikredin. Zira; onlar Salih Aleyhisselâmın mu'cizât-ı sâiresine kanaât etmiyerek taştan bir devenin çıkmasını istediler. Biz Azimüşşân onların gözleri gördüğü halde istedikleri vechile taştan bir deve çıkardık, kendilerine gösterdik ve Salih Aleyhisselâmın lisanı üzere deveyi muhafaza ve riayet etmelerini emrettik. Onlar mucizeyi görüp iman etmedikleri gibi devenin muhafazasına dair emrimizi de dinlemediler. Binaenaleyh; deveyi itlâfla zulmettiler. Halbuki biz kavme istedikleri mucizeyi göndermeyiz, illâ o kavmi iman etmedikleri suretle azabın gelmesi ve belânın vuku bulmasıyla korkutmak için göndeririz. İşte Semûd kavmine istedikleri mucizeyi verdiğimiz halde iman etmedikleri gibi mucize olan deveye tecavüz edip nefislerine zulmettikleri cihetle derhal ihlâk ettik. Şu halde habibim! Eğer Kureyş'in senin mu'cizât-ı sairene kanaat etmeksizin istedikleri mucizeyi versek ve (Safâ) dağını altına kalbetsek iman etmedikleri surette derhal ihlâk edeceğimiz muhakkaktır ve lâkin onların azabı kahırla birden cümlesinin helâk olmaları bu dünyada mukadder olmadığından istedikleri âyetleri veremiyeceğiz.

Beyzavî'nin beyanı vechile Mucize; *iki kısımdır :*

Birincisi; Allahü Tealâ'nın resulüne nübüvvetini ispat için vermiş olduğu mucizedir. Bu kısım mucizeye iman etmemek derhal azabı mucip olmaz.

İkincisi; Ümmetin istediği Mu'cizedir. Ümmet, Resulün göstermiş olduğu mucizeye kanaat etmiyerek kendi arzuları vechile bir mucize getirse iman edeceklerini va'dederek istedikleri mucizedir. İşte istedikleri Mucize verilir de iman etmezlerse derhal ihlâk etmek âdet-i İlâhiyedir ve Salih Aleyhisselâmın devesi ikinci kısım mucizedendir. Binaenaleyh; adem-i imanları derhal helâklerini mucip olmuştur.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile Vâcip Tealâ; bir kavmin istediği mucize verilip de iman etmedikleri surette ihlâk etmek âdet-i kadîme-i İlâhiyyesinden olduğunu Semud kavmini ihlâk ettiğini beyanla ispat etmiştir. Zira; Semud kavminin karyeleri arap-

lara civar olduğundan Şam cihetine gidip gelirken daima gördükleri cihetle inkârı kaabil olmayan bir hakikattır.

*
**

Vâcip Tealâ resulüne istedikleri mucizelerin gayrı vermiş olduğu mucizelere iman etmediklerini beyanla istedikleri mucize verilmiş olsa iman etmiyeceklerini ispat etmek üzere :

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı, o zamanda biz sana dedik ki «Rabbin Teala cemî nâsı ihâta etti.»] Binaenaleyh; cümle nâs kabza-i kudretinde olduğu cihetle meşiyyet-i ilâhiyyeden hiç birisi çıkamaz ve herbiri ne işleseler kader-i ilâhî vechüzere işler ve kaderin harici bir şeyi işleyemez. Şu halde sen tebliğâtına devam et, hiç bir kimseden pervâ etme. Zira; Rabbın Tealâ seni hıfzeder ve şerlerini senden def eder. Çünkü; cümlesi Allah'ın kudreti altında makhûr olduklarından onların kesret ve saltanatlarından aslâ endişe etmemek lâzımdır. Akibet sen onlara galebe ve istilâ edeceksin.

Beyzavî ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile bu âyet; Bedir vak'asında vuku bulacak galebe ve zaferi tebşîr ettiği cihetle Resulüllahı tesliyedir. Gerçi Bedir vak'ası âyetin nüzûlünden sonra ise de Bedir vak'asında Cenab-ı Hakkın Kureyş'i ihâtası muhakkak olacağına binaen (احاط) kelimesi mazi sigasiyle varid olmuştur.

*
**

Vâcip Teala mucizeden bazı âharı beyan etmek üzere :

وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ

buyuruyor.

[Bizim sana göstermiş olduğumuz rüyayı kılmadık, illâ o rüyayı ve herkesin lisanında Kur'an'da la'net olunan ağacı biz nâsa fitne ve imtihân kıldık.] Zira; iman edenlerle etmiyenler birbirinden ayrılsın.

وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا ۝

[Ve biz iman etmiyenleri envâı tahvîfâtla korkutmamız ve bizim korkutmamız onlara ziyade etmek, ancak tuğyanlarını ve hadlerini tecavüzle zulüm ve udvânlarını ziyade eder.]

Beyzavî, Hâzin ve Medârik'te beyan olunduğu vechile bu âyette zikrolunan rüyada ihtilâf vardır. Müfessirînden bazıları *r ü y a* ile murad; *Resulüllah'ın Bedir'de galebe edeceğine dair gördüğü rüyadır* dediler. Çünkü; Resulüllah Bedir'de müşriklere galebe edeceğini hattâ müşriklerin lâşelerinin düşeceği mahalleri rüyada görüp sabahında Bedir denilen kuyunun yanına geldiğinde parmağıyla işaret ederek «Şu filânın ve şurası Kureyş'ten diğer falânın katlolunup yatacağı mahaldir» diye gösterdiğini işiten Kureyşliler istihzâ ettiklerinden onlar haklarında bu rüya fitne olunmuştur. Çünkü; iman etmedikleri gibi istihzâ da ettiler. vukuât, Resulüllah'ı tasdik edince ehl-i iman müsterih oldular. Müşriklerin tekzipleri, şirkte inat ve israrları sebebiyle tuğyânları tezâyüd etti. Hatta haber verilen şeyler ayniyle zuhur edince «Sihirdir, kehânettir» demekle şirklerine bu gibi iftiralar da inzimâm etti. Nifak ve şikâkları daha ziyade arttı. Bazıları da bu rüya ile murad; *Resulüllah'ın Mi'rac'da gördüğü acâibâttır* dediler. Çünkü; Resulüllah Mi'râcını ve gördüğü garâibi haber verince kâfirler Resulüllah'a ta'na bunu vesile ittihaz ederek tekziplerini tezyîd ettiler, tuğyânlarını arttırdılar ve ehl-i imanı iğfâle çalıştılar. Müminler ise tasdik ettiler. Binaenaleyh; Mi'râc meselesi nâsa bir imtihan muamelesi ve fitne oldu. Tasdik edenler imanlarında sebat etti, tekzîb edenler de tuğyanlarını ziyadeleştirdiler. Yahud rüyâ ile murad; *Hudeybiye senesi Resulüllah'ın Mekke'yi fethederek gireceğine dair gördüğü rüyadır*. Çünkü; Resulüllah Hudeybiye'de musaleha aktedildiği sene Mekke'ye gireceğine dair bir rüya görmüş

ve ashabına da söylemişti. Hudeybiye musalahasıyla Mekke'ye girmeyip avdet edince nâs arasında kıyl ü kaali mucip olduğundan haklarında bu rüya fitne oldu ve sene-i âtiyede Cenab-ı Hak rüyasının eserini izhârla resulünü tasdik etmiş ve Sure-i Feth'de (لقد صدق الله ورسوله الرؤيا) âyetiyle tasdikını beyan eylemiştir. İşte rüya ile muradın hangisi olsa nâsdan bir kısmı tasdik diğeri tekzîb ettiğinden rüyanın her üçü de nâs hakkında imtihan olmuştur.

Fahri Râzi, Hâzin ve Kâzî'nin beyanları vechile bu âyette *ş e c e r e - i m e l ' û n e* yle murad; zakkûm ağacıdır. Çünkü; Resulüllah Cehennemde zakkûm isminde bir ağaç olacağını Kur'an'da beyan edince Ebu Cehil ve onun emsâli müşrikler güldüler ve dediler ki «Muhammed (S.A.) Cehennemin ateşi taşları yakacağını beyan ederken Cehennemde ağaç olduğunu bildiriyor. Halbuki ateşin şânı taştan evvel ağacı yakmaktır. Binaenaleyh; Cehennem ateşi taşı yakıp ağacı yakmayacak demek gülmeye şâyân bir sözdür». İşte bu sözleri üzerine zakkûm ağacı haklarında fitne oldu.

Cehennemde Cehenneme göre zakkûm vesaire gibi ağacın bulunması ukalâ indinde uzak bir şey değildir. Zira; zîruh hayvanın ateşte teayyüş etmesi daha garîb olduğu halde (semender) denilen hayvanın ateşte taayyüş ettiği malûmdur. Halbuki bizlere nisbetle ahvâl-i âhiret müteşabihât kabîlinden emr-i teabbüdî olduğu cihetle asdak-ı makaal olan fahr-i kâinâtın haberine inanmak lâzımdır. Çünkü; bu dünyada ahvâl-i âhirete muttalî olmak imkânı olmadığından sahib-i şeriatın haber verdiğine iman etmekten başka çare yoktur.

Cehennemde olan zakkûm ağacı rahmet-i ilâhiyyeden uzak olduğu için Cenab-ı Hakkın zakkûm ağacının mel'ûne olduğunu ve zakkûm ağacını kâfirler şiddetle inkâr ettiklerinden tuğyânlarını ziyade ettiğini beyan etmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ Resulünün müşrikler tarafından tekzîble ezâ olunduğunu beyandan sonra cümle enbiyânın bu misilli ezâya mübtelâ olduklarını ve hatta evvel-i enbiya olan Adem Aleyhisselâmın İblîs ile mübtelâ olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوٓا إِلَّآ إِبْلِيسَ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda biz meleklere «Adem'e secde edin» dedik. Bizim bu emrimiz üzerine melekler secde ettiler, ancak İblis secde etmedi.]

قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴿٦١﴾

[İblis emrimize muhalefet ve itiraz ederek dedi ki «Kokmuş çamurdan halkettiğin kimseye ben secde edeyim mi?»] Bu gibi hasis çamurdan halk olunan zata benim secde etmem mefdulu efdal üzerine tercih olduğundan ona secde etmek şerefime mani değil midir? Bu emir, azizi zelil, zelili aziz kılmakla emrolunduğundan aklın hilâfı bir emirdir demekle vahî itiraza kalkıştı ve bununla da iktifa etmedi, sözüne şunu da ilâve etti.

قَالَ أَرَأَيْتَكَ هٰذَا الَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ

[Haber ver bana yâ Rabbî! Şu benim üzerime tekrîm ve ta'zîm ettiğin zatı ki bana nisbetle onun kerâmeti nedir ve ona ta'zîm etmediğimden dolayı beni dergâhından tard etmek doğru mudur?» dedi.]

لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾

[«Zat-ı ulûhiyyetine yemin ederim ki eğer beni onun zürriyeti içinde yevm-i kıyamete kadar te'hîr ve ibkâ edersen elbette ben onun zürriyetini ıdlâl ve iğvâ ederim, illâ onlardan az kimseleri iğvâ edemem» demekle Benî Adem'e kıyamete kadar adavet edeceğine yemin etti.] İşte İblis'in bu yeminini Kur'an'da Cenab-ı Hak defâatle beyan buyurmakla Ümmet-i Muhammed'in İblis'in şerrinden hazer üzere bulunmaları lâzım olduğunu tavsiye etmiş-

tir. Çünkü; mühim olan bir şeyin ehemmiyetine binaen defeatle tavsiye etmek adet olduğundan Cenab-ı Hak İblis'in muhalefetini ve Benî Adem'e husumetine dair yaptığı yeminlerini müteaddit sûrelerde beyan etmiştir ki insanlar basîret üzerine olsunlar (لاحتنكن) tefsir-i Taberî'de ve Kazî'de beyan olunduğu vechile (لاستأصلنهم بالاغواء) manâsınadır. Yani «onları iğvâ ile ihlâk ederim» demektir. *Yahut* (لاستولين عليهم) yani «onlara galebe eder her dediğimi yaptırırım» demektir. *Yahud* (لاستميلنهم) yani onları şerre meylettiririm» demektir. *Yahud* (لاضلنهم) yani «Ben onları idlâl ederim» demektir. Gerçi şu tefsirlerde elfâzı muhtelifse de manâda birbirine yakındır. Hulâsası «Ben onları ifsâd eder salah üzere bulundurmam» demektir.

İblis Benî Adem'e galebe edeceğini ve onları iğfale muvaffak olacağını meleklerin sözlerinden anlamıştır. *Yahud* âdemin şehvet, gazab ve vehmüzere halkolunmasından anlamıştır. Çünkü; bu sıfatlar kendisinde bulunan zatın kolay iğfâl olunacağını ferâsetle anladığı Kazî'nin cümle-i beyanatındandır.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın Hz. Âdem'e ta'zîm suretiyle meleklere secde etmeleriyle emrettiği, İblis'in «çamurdan yapılmış bir zata ben secde eder miyim?» diyerek itiraz ettiği, «benim üzerime tercih ettiğin kimsenin kerameti nedir? Bana haber ver» dediği, beni Yevm-i kıyamete kadar tehir edersen onun zürriyetini iğvâ edeceğine yemin ve ancak müteşerri az kimseleri iğvâ edemiyeceğini beyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ şeytanın secdeden nükûlü üzerine dergâhından tard ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[İblis secdeden imtinâ edince Allahü Tealâ dedi ki «Ya İblis!

Sen izzet-i huzurumdan git. Senin ve Benî Ademden sana tabî olan kimselerin cezanız mükemmel olarak Cehennemdir.]

Yani; şeytan birtakım i'tiraz dermiyan ederek secdeden imtinâ edip Benî Ademi idlâl edeceğine yemin edince gazab tarikıyla İblis'e Cenab-ı Hak «Ya Mel'un! İzz-i huzurumdan git. Bildiğin elinde istediğini işle. Sen huzurumuzdan tard olununca Benî Ademden sana tabi olanlar da, huzurumuzdan tard olunmuş ve sulehâ zümresinden çıkmışlardır. Zira Cehennem; sizin cezanızdır ki o ceza size kâfi ve vâfîdir, mükemmeldir, noksan değildir. Çünkü; müebbed olarak orada kalacaksınız» demekle İblis'i dergâhından tardetti.

Vâcip Tealâ İblis'in secdeden imtinaına sebebi; kibri, gururu ve hasedi olduğunu beyanla kâfirlerin Resulüllah'a iman etmediklerinin sebebi kibirleriyle beraber İblis'in iğvâsı olduğunu işaret etmiştir.

***

Vâcip Tealâ İblis'i tard ettiğini beyandan sonra İblis'e vaki olan hitabını beyan etmek üzere :

وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ
فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ

buyuruyor.

[Ey İblis! Benî Ademden iğfâline kaadir olduğun kimseleri sadân ile ve davetinle durma iz'âc et ve sen binitli ve yaya askerlerinle onlar üzerine sayha eyle ve sen onlara mallarında ve evlâtlarında iştirak et.]

وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾

[Ve sen onlara bir takım yalanlarla vaadet. Halbuki şeytan onlara vaadetmez, illâ bir takım bâtıl olan şeyleri tezyînâttan ibaret olan gururla vaadeder.]

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ

[Senin için benim kullarım üzerine kahr u galebe ve saltanat olmadı.]

وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾

[Halbuki Rabbın Tealâ onların işlerine vekil yönünden kafî oldu.]

Yani; Ey İblis! İlâ yevmil kıyâm sana mühlet verdim. Git istediğin mahalle benî ademden iğvâsına muktedir olduğun kimseleri oyunlar, teğanniler, sana müteallik çalğılar ve sedâlarla onları cadde-i tevhîd ve istikâmetten çıkarmaya davetinle sa'yet ve vesveseyle zihinlerini bozmak için durma acele et, onları iz'âcla ma'siyet cihetine alâ tarîkil acele tahrîk et, onları bir takım tevehhümâtla korkut ve ma'siyet cihetine ürküt ki imanda kavî ve zayıf olanlar temeyyüz etsin ve sana tabî olan ve olmayan halk nazarında bilinsin ve eğer mücerret davet etmek ve korkutmakla Benî Ademin imanlarında sebat etmesine binaen onları imandan firar ettiremezsen askerinden binitli ve yaya olanların hepsini başına topla, bilcümle hiyel ve desâisle haykır iğfâle çalış, mümkün olan esbâba tevessülde kusur etme ve onları sirkatten, yol kesmekten, ribâdan vesair haram cihetlerden kazandırmaya ve kazandıklarını harama sarfettirmekle mallarında ve zinaya davet etmek ve edyân-ı batılaya sevkle çocuklarında sen onlara şerîk ol. Onlara ferâiz, vâcibât, sünen ve âdâbı terketmekte beis yok ve nazar-ı şer'î'de işlenilmesi lâzım olan şeyleri hafif göstermekle, bir takım günahlarda zarar yok demekle vaadet — Zira; şeytanın vaadi olmaz, illâ batılı tezyîn etmek suretiyle olacağından — bu misilli gururu vaadle yoldan çıkarmaya sa'yet velâkin sa'yinle galebe etmek de lâzım gelmez. Çünkü; bizim kullarımız üzerine senin için kahr u galebe ve istîlâ etmek yoktur. Zira; erbâb-ı iykândan olanlar sana aslâ tebaiyyet etmezler ve Rabbın Tealâ'ya mütevekkil olup tefvîz-ı umûr edenlere Rabbın Tealâ vekil yönünden kâfi oldu. Binaenaleyh; makarr-ı imanda takarrur eden müminlere senin nüfu-

zun aslâ tesir etmez» demekle Vâcip Tealâ şeytanı tardına bu cümleleri de ilâve etmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile şeytanın ins ü cinden askerleri vardır. Zira; günaha sa'yeden atlı ve yaya İblis'in arzusuna muvafakat eden şerirler hep onun askerleridir. *E m - v â l d e i ş t i r â k* le murad; *Haramdan kazanılıp harama sarfolunan emvâlde iştiraktir.* Şeytanın iştirak ettiği evlâdla murad; *zinadan ve esbâb-ı hurmetten bir sebeple hasıl olan ve edyân-ı batılaya girmesine terğîb ettikleri evlâd ve halâline yakîn olduğunda besmelesiz hasıl olan evlâttır. Ş e y t a n ı n v a a d i* yle murad; *günahta zarar ve ibadette menfeat yok* demektir. Çünkü; şeytan bir kimseyi yoldan çıkarmaya başladığında «evvelâ âhiret yok şu halde ibadete çalışmakda bir fayda olmadığı gibi günah da yok» demekle aldatır ve bununla iğfâl edemezse şehevât-ı nefsâniyyesi cihetinden aldatır, bununla da iğfâle muvaffak olamazsa bazı ibadâtı terkle aldatır. Velhâsıl başka işi olmadığından daima insanları aldatmaya fırsat arar ve her fırsattan istifadeyi fevt etmez, çalışır. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ şeytanın vaadini beyandan sonra vaadini kabul etmekten kullarını tenfîr için şeytanın vaadi ancak *gurur* olduğunu beyan etmiştir. Çünkü şeytan; insanı kaza-yı şehvete, riyasete ve dünyayı âhiret üzerine tercihe vesaire gibi külfeti lezzetinden daha ziyade seri üz zevâl olan şeyleri vadettiğinden va'di gururdan başka birşey olmadığı beyan olunmuştur.

Şeytanın tasallut edemiyeceği ibâdla murad; *enbiyâ, evliyâ* ve *sulehâ-yı* ümmetidir. Zira şeytan bu zümrelere te'sir-i nüfuz edemez. Çünkü; onlar daima ubudiyyet noktasında ibadetle iştiğal ederek şeriate hareketlerini tevfîk ettiklerinden onlara vesvesesini duyuramaz. Binaenaleyh; Allahü Tealâ bu misilli âbidleri onun şerrinden muhafaza eder.

Tefsir-i Hâzin'de zikrolunduğu vechile şeytan tard olunduğunda birtakım suâl sorar ve der ki «Ya Rabbî! Resuller gönderdin ve kitaplar inzâl ettin. Benî Adem kitaplarını kıraat ederler. Ben ne kıraat edeceğim?» Şeytanın bu sualleri üzerine Cenab-ı Hak «Senin kıraatin şarkılardır» buyurur. Ve «Benim yazılarım nedir?» diye sual eder. «Ellere, kollara iğneyle yazmaktır» cevabı verilir, «Benim elçilerim kimlerdir?» deyince «falcılardır» denir,

«Benim taâmım nedir?» sualine, «besmelesiz taâmlardır», «Benim şarabım nedir?» sualine «Sarhoşluk veren her şeydir» ve «Benim evim neresidir?» sualine «Hamamlardır», «Benim ezanım nedir?» sualine de «Saz ve düdüktür» cevabı verilir. İşte şeytanın şu suallerine Vâcip Tealâ'nın bu minval üzere cevap verdiği mervîdir.

Vâcip Tealâ'nın bu âyette şeytana emirleri; emr-i hakiki değildir, belki emirler şeytana emr-i kahrî ve tehdiddir. Yani şeytan Benî Ademi iğfâl için müsaade ister ve iğfâle çalışacağına yemin edince Vâcip Tealâ kahır ve tehdid yoluyla «Haydi! Bildiğini işle, sonra başına geleceğini düşün ve istediğini yap velâkin herbirinden mes'ulsün» demektir, yoksa fi'lhakika emir değildir.

(واستفزز) *i s t i f z â z ; korkmak ve korku ile bir tarafta çalkanıp kalmaktır.* Şu halde (واستفزز) emri «Sen onlardan muktedir olduğun kimseleri korkut ve ma'siyet cihetine ürküt» manâsına ise burada «Sen muktedir olduğun kadar zelil kıl ve günah işletmeye isti'câl ve tekrar be tekrar ısrar etmekle iz'âç et» demektir. *Ş e y t a n ı n s a v t ı* ile murad; lehviyât ve tegannîlerdir veyahut *ma'siyete davettir.*

(واجلب) sayha et manâsınadır. (بخيلك) de *h a y l ; atlı* (ورجلك) deki *r a c ü l ; yaya askerlerdir.* Yani «Sen atlı ve yaya askerlerinle üzerine sayha eyle hücum et, istediğin kadar iğfale çalış» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ şeytanın ahvalini beyandan sonra tevhidin delillerini beyan etmek üzere :

رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Sizin rabbınız şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki Allah'ın fazlından rızkınızı talep etmek için deryada gemileri istediğiniz mahalle sürer ve gezdirir. Zira; Rabbınız size merhamet eder.]

Yani; Allahü Tealâ hâlis kullarının vekîlidir. Zira; Rabbınız şol zâttır ki o zât kendi fazl u kereminden enva-i ticaretle maîşetinizi taleb ve memleketinizde olmayan rızıkları alıp getirerek intifâ etmeniz ve tahsil-i ilim ve hac ve mücahede hususlarında kolaylıkla gitmeniz için deryada gemileri sizin menafiiniz uğrunda gezdirir ve sizin vasıtanızla istediğiniz yere sürer ki rızkınız tevessu' etsin ve muâmelâtınızda zahmet çekmeyesiniz. Zira: Rabbınız rahîmdir, size merhamet eder ve bilhassa ihlâsla canib-i ma'nevisine teveccüh ettiğinizde sizden ihsanını esirgemez ve gemiler vasıtasiyle seyr ü seferinizi teshîl eder, bir çok menafiinizi size müyesser kılar. Binaenaleyh; satılacak eşyanızı başka beldelere götürür, o beldelerden kendi beldenizde olmayan nimetleri alır getirir, bu vesile ile de vüs'at-ı rızka nail olursunuz. İşte bu kadar nimetleri size ihsân eden Rabbınızın emri hilâfına şeytana ittibâ etmek hamâkattan başka bir şey değildir. Zira; bu kadar nimetlerine müstağrak olduğu Rabbısını bırakıp da şerden başka elinden bir şey gelmiyen şeytanın sözüne aldanmak hamâkattan başka ne olabilir?

وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ

[Siz geminiz kırılmak veya muhalif rüzgâr esmekle deryada size bir zarar isabet ettiğinde Allah'ın gayrı çağırdığınız ve yalvardığınız putlarınız vesair etbâ' ve âveneleriniz ve yardım istediğiniz şeylerin cümlesi sizin evhâm ve hayaletinizden kaybolur, ancak Allahü Tealâ'ya iltica edersiniz.] Çünkü; Allahü Tealâ her vakit hazır ve nâzırdır. Binaenaleyh; o şiddetli vaktinizde hemen Vâcip Tealâ'dan istimdâd edersiniz. Zira; aklınızda ve nazarınızda iltica edecek başka kimse kalmaz ki ona ilticâ edesiniz. Muzayaka zamanında mâsivâyı terkedip fıtrat-ı asliyyeye rücû ile rabbısına iltica etmek insanda adettir. İşte o zamanda şeytan da kaybolur. Çünkü; hayrı sevmediği gibi vesvesesine aldanan kimseleri o muzayakadan kurtarmak da elinden gelmez.

فَلَمَّا نَجَّيكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾

[Vaktaki Vâcip Tealâ duanızı müstecâb kılıp sizi o darlıktan

kurtararak karaya çıkarınca derhal ihlâsla iman ve ibadetten i'râz ve küfrân-ı ni'met edersiniz. Zira insan; şiddetle küfrân-ı nimet eder oldu.] Çünkü insanlar fırsata esir olduklarından darlıktan kurtulunca fıtratı icabı dar zamanında ilticâ ettiği Rabbısını unutmak ve tuğyân etmek âdetleridir. İşte dar zamanında Rabbısına yalvarmak iyi bir şey olduğu halde bolluğa erişince Rabbısını unutup küfrân-ı nimet etmek en çirkin bir hal olduğundan Cenab-ı Hak bu misilli kimseleri bu âyette zemmetmiştir.

İnsanların Rabbısına karşı halleri böyle olduğu gibi yekdiğerine karşı halleri de böyledir. Zira; daraldığı zamanda iltica ettiği kimseyi bolluğa erişince unutmak ve küfrân-ı nimet etmek âdettir. Fakat ne kadar fena bir haldir ki insanın veliyyi nimetini unutması en fena bir şey olduğu cihetle ekseriya cezasını da görür velâkin yine de mütenebbih olmaz.

*
* *

Vâcip Tealâ işte bu gibi küfrân-ı ni'met edenleri tehdit etmek üzere :

أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Siz deryadan kurtulmanıza dair Allah'a şükürden iğrâz eder de karaya çıktığınızda o çıkmış olduğunuz kara cânibini sizinle beraber yere batırmıyacağına emîn mi oldunuz? Yahut sizin üzerinize şiddetli rüzgâr gönderip taşları ve çakılları üzerinize savurup helâk etmiyeceğine emîn misiniz? Bu misilli sebeplerle size helâk geldikten sonra siz kendinize bir hâfız veya itimat edecek bir vekil bulamazsınız.]

Yani; deryadan kurtulduğunuzda kara canibine sizinle beraber yere batırmasından emin mi oldunuz ki karaya çıkınca itaatten

i'râz ve küfrân-ı ni'met edersiniz? Veyahut şiddetli rüzgâr vasıtasiyle gökten üzerinize taş yağdırıp ihlâk etmesinden emin mi oldunuz ki gark olmaktan halâs olunca Allah'ı unutursunuz? Allahü Tealâ sizi bu sebeplerden birisiyle ihlâk ettikten sonra siz kendiniz için bir yardımcı ve helâkten kurtaracak bir vekil bulamazsınız. Bu cihetlerini hiç mi düşünmezsiniz. Zira; Allah'ın gayrı mabudlarınız ve kendinize bir yardımcı bildiğiniz kimseler deryada size muâvenet edemeyip kayboldukları gibi karada dahi musibet zamanı kaybolmazlar mı? Şu halde deryada ve karada insanlar için Rablarından başka iltica edecek bir kimse var mıdır? Elbette yoktur. Binaenaleyh; deryada gark etmeye kaadir olan Allahü Tealâ karada dahi Kârûn gibi toprağın altına batırmaya kaadir olduğunda şüphe mi ediyorsunuz ki Allah'ın ibadetinden i'râzla küfrân-ı ni'mete cesaret edersiniz?

(جانب البر) *sâhil-i bahir* demektir ki *gemiden kurtulup karaya çıkınca zaman fevtetmeden küfrân-ı ni'met etmeye cesaret ettiklerine işaret için* (جانب البر) varid olmuştur.

Hulâsa; insanların deryada ve karada bir afetle helâkten emin olmadıkları cihetle her ikisinde de Allah'a ilticâyı terketmemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ
بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾

[Yahut emîn misiniz Allahü Tealâ'nın ikinci defada sizi deryaya iâde edip de üzerinize taşı toprağı yerinden kaldırıp savuracak rüzgârı gönderip de küfrân-ı ni'metiniz sebebiyle gark etmesinden? Ve sonra siz kendiniz için bizim garkımız sebebiyle üzerimize bir davacı ve hakkınızı bizden isteyecek ve size yardım edecek bir kimse bulamazsınız ki o kimse bize tâbî olsun da sizin hakkınızı bizden alsın.]

Yani; siz deryadan bir defa kurtulunca niçin imandan i'râz ederek küfrân-ı ni'met edersiniz, yoksa Allah'ın sizi bir kere daha

bazı esbab halk ederek deryaya iâde edip de üzerinize şiddetli rüzgâr gönderip küfrünüz sebebiyle gark etmiyeceğine neden emîn oldunuz ve oluyorsunuz? Tekrar böyle bir halin vuku bulmıyacağına deliliniz nedir? Biz sizi bu minval üzere ihlâkten sonra sizin için bizim üzerimize tâbî olup hakkınızı arayacak bulamazsınız.

(تبيعا) *yardımcı ve bir hak talep etmek için borçlunun arkasına düşüp alacağını isteyen kimsedir.* Şu halde «Siz bizim üzerimize tebiy' bulamazsınız» demek; «Biz sizi ihlâk ettikten sonra size yardım edecek ve hakkınızı bizden arayacak bir kimse bulamazsınız. Çünkü; bize karşı bir hak taleb davasına kıyam edecek hiç bir kimse olamaz. Zira; biz fiilimizden mes'ul değiliz» demektir. Binaenaleyh; hiç bir kimse bulunduğu halin iyiliğe yahut kötülüğe tahavvül etmiyeceğinden emin olmamalı ve daima Allah'a ilticadan hali kalmamalıdır.

***

Vâcip Tealâ esbâb-ı ticareti tevsi ve insanların rahatını temin için deryada gemileri yürütmek gibi bazı ni'metlerini beyandan sonra ni'met-i uhrâyı beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki muhakkak biz Benî Ademi mükerrem kıldık ve onları karada atlar ve develerle vesair binit hayvanları ve deryada gemilerle istedikleri yerlere götürdük.]

وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ

[Taamların gayet güzelleri ile onları merzûk ettik.]

وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ۝

[Ve onları mahlûkatımızın çokları üzerine gereği gibi tafdîl ettik.]

Yani; zatıma kasem ederim ki biz muhakkak Benî Ademi güzel ve i'tidâl-i kaamet, akıl, nutk, yazı yazmak, fehm ü idrak gibi enva-ı keramâtla mükerrem kıldık ve ihsan ettiğimiz keramâtı takviye olmak üzere onları karada deve, at ve merkep gibi binmeğe âlet olan hayvanlarla deryada gemilerle istedikleri mahallere götürdük ki ikramımızın eseri hariçte görülsün ve ni'metimiz tamam olsun. Binaenaleyh; hayvanları ve gemileri onlara itaatli kıldık ki maslahatlarında isti'mâl ile menfeat görsünler. Benî Ademi kesb-i yedleri olan rızkın gayet güzelleriyle merzuk kıldık. Zira; taâmın pişmişini, meyvenin ermişini ve meşrubâtın gayet tatlısını onlara rızık olarak verdik ki vücutları rahat etsin, bu güzel rızıkların kazanılmasına onlar için sebepler hazırladık, menfeat görecekleri rızıkları mübah kılmakla esbâb-ı maişetlerini teshîl ettik ve halkettiğimiz zî ruh ve akıl sahibi olan ve olmayan çok kimseler ve cemâdât üzerine tafdîl ettik ki bir takım mezâyây-ı âliye ve kerâmât-ı adîdeyle hilâfet-i İlâhiyeye ve niyâbet-i Sübhâniyeye ehil olsunlar, kudretleri, hüsn-ü tedbîr ve iradeleriyle âlemi vakt-i merhununa kadar i'mâr etsinler. İşte âlemi imara ehliyetleri itibariyle mahlûkat-ı sâireden efdal olmuşlardır.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları vechile insanın mahlûkat-ı saire üzerine tafdiline sebeb; suretinin güzel, mizacının mutedil, boyunun uzun ve akıllı olması, sözüyle maksadını anlatması, yazı yazması ve esbâb-ı maîşetin ve âhiretin yollarını bulması ve yer yüzünde olan hayvanat-ı sâire üzerine musallat ve sanayi-i garîbeyi icâda muktedir, fikir ve irade sahibi olması, daha nice mezayây-ı âliyeye malik ve tekâlif-i ilâhiyeyle mükellef olmasıdır. Lâkin bunlardan faziletin başlıca sebebi; kuvve-i akliyye ve müdrike sahibi olmasıdır. Çünkü insan; ruhla bedenden mürekkeptir. İnsanın ruhu kuvve-i müdrike sebebiyle cemî' ervâhdan efdaldir ve beden-i insan da hüsn-ü hat, nutuk ve i'tidâl kaamet sebebiyle sâir ebdândan efdaldir. Ama insanda gıda, nemâ, tevlîd, tevellüd ve hareket bil'îhtiyâr gibi sıfatlar varsa da bunlar da hayvanât-ı sâirede müşterek olduğu cihetle bunlar hayvanât-ı sâireden efdal olmasını icab etmediğinden mezâyây-ı âliyeden ma'dud değildir.

İnsana müsahhar olan mahlûkat içinden toprakla intifâı umumidir. Zira toprak; insanı terbiye eder anası menzilinde olduğun-

dan yatması, oturması, yiyeceği, giyeceği ve her türlü istirahatı arzla hasıldır. Ateşle intifâ malûm olduğu gibi havada madde-i hayatiyyesinden ma'duddur ve suyun da menfeati umumidir. Çünkü; içmekte, yemek pişirmekte ve tanzifât hususunda su insanın mâbihilhayâtı olduğu gibi ziraat, felâhat ve deryada gemilerin ceryânında dahi menfeati malûmdur. İnsan, ecsâm-ı alemden ma'deniyât ve hayvanâtla dahi intifâ ettiği cihetle bütün dünya insan için mamur bir karye ve hazır döşenmiş bir hâne menzilinde ve insan da dünya içinde bir hâne reisi ve emrine imtisâl olunur bir pâdişâh mesâbesindedir. Zira; yer yüzünde bil'umum mahlûkata insan hâkim ve mahlûkat da menâfiine hâdim ve mahkûm olmakla insan mükerrem kılınmış ve mahlûkat-ı sâire taraf-ı ilâhîden kendisine ihsan olunmuş keramet ve fazilettir. Çünkü; mahlûkat; *dört kısımdır: B i r i n c i s i ; yalnız kuvve-i âkıleye maliktir, melek*ler gibi. *İ k i n c i s i ; Yalnız kuvve-i şehvâniyeye malik*tir, behâyim gibi. *Ü ç ü n c ü s ü ; kuvve-i âkile ve şehvâniyeden hiç birisine malik değildir,* cemâdât gibi. *D ö r d ü n c ü s ü ; hem kuvve-i âkile ve hem de kuvve-i şehvâniyeye maliktir,* insan gibi. Şu halde insan iki kuvvete malik olduğundan aksâm-ı sâireden efdâl olmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ'ya mahlûkat içinde insandan daha ziyade tekarrup eden olmadığından elbette insan efdaldir. Zira; İnsanın kalbi ma'rifet-i İlâhiye, lisanı zikr-i İlâhî ve â'zâ-yı sâiresi tâat-ı İlâhiyeyle meşgul olduğundan Cenab-ı Hakka kurbiyette insan cümle mahlûkattan eşref ve efdâldir. İnsan akıl ve nutuk gibi Cenab-ı Hakkın mahlûkat-ı sâirede halketmediği bazı mezâyâ cihetinden mükerrem ve kesbetmiş olduğu akâid-i hakka ve ahlâk-ı hamîde cihetinden mufaddal olduğundan tekrîm ile tafdîl beyninde fark vardır. Binaenaleyh; âyette tekrar yoktur. Çünkü *t e k r î m ; hilkat cihetine* ve tafdîl; *ahlâk ve kisb cihetine masruftur.* Gerçi melekler de marifet ve ibadet-i İlâhiyeyle meşgullerse de meleklerde kuvve-i şehevaniye olmayıp insan kuvve-i şehevâniyeyle beraber ibadetle meşgul olduğundan rusül-ü beşer rusül-ü melekten ve avâm-ı beşer avam-ı melekten efdaldir.

İnsanın sa'yi ile hasıl olan mezâyâsı içinden kitabet; efdal olmasının esbâbı mühimmesindendir. Çünkü; İnsanın istinbât edeceği mesâil gayet az olur velâkin istinbât ettiği mesâili kalemle

bir kitaba yazmakla tesbit eder. İkinci bir insan o meseleyi tahkikten sonra kendi mütaleasını zam ve ilâve ve kitabetle takrir eder, bu minval üzere batnen ba'de batnin her gelen mütaleasını zam ve ilâve etmekle ulûm, maârif, sanâyi-i garibe ve hünerler tekessür ve tekemmül eder ve şu tekemmül, kitabet sayesinde olduğundan kitabet insanda bir fazilettir. Binaenaleyh; (اقرء) sûresinde Cenab-ı Hak kalemin esbâb-ı ta'lîmden olduğunu beyanla kalemin meziyetini ilân etmiştir.

Hulâsa; insanın cümle mahlûkattan mükerrem olmasını icabeder bir takım mezâyay-ı âliyeye malik olduğu, karada hayvanlar ve deryada vapurlarla insanın istediği yerlere Cenab-ı Hakkın götürdüğü, envâ-ı tayyibâtla merzuk kıldığı ve ekseri mahlûkat üzerine ilm ü irfân, nutk, idrâk, kitâbet ve ticaretle tafdîl olunduğu bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ dünyada insanın mükerrem olduğunu beyandan sonra âhirette ahvalini beyan etmek üzere :

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol günü ki o günde biz nâsın küllîsini iktidâ ettikleri imamlarıyla davet ve arsa-i mahşere cem'ederiz.]

فَمَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَاُولٰئِكَ يَقْرَؤُنَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾

[Biz mahşere onları davet edince şol bir kimse ki onun kitabı sağ tarafından verildi. İşte onlar kendi kitaplarını okurlar ve çekirdek üzerinde olan ufacık siyah iplik miktarı bile zulmolunmazlar.]

وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهِ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾

[Ve bir kimse dâr-ı dünyada hakkı görmez, gözleri hakkı gör-

mek noktasından a'mâ olursa o kimse âhirette nimet-i ilâhiyeyi görmek cihetinden de âmâ olur ve doğru yolu görmekten ziyade uzaktır.]

Yani; zikret habibim şol günü ki : o günde biz nâsın küllîsini dünyada iktidâ ettikleri nebileri ve mezheb sahibi imamlariyle Arsa-i mahşere davet eder ve amellerinden sorarız. Bizim davetimize icabet edince herkesin amel defterinden ibaret olan kitapları kendilerine verilir. Bir kimse ki onun kitabı sağ tarafından verilirse kitabının sağ tarafından verilmesi âmâlinin hayır ve ahvâlinin seâdet olacağına delil olduğundan onlar kitaplarını kemâl-i neş'eyle okurlar ve azıcık bir şeyle bile zulmolunmazlar ve ama şol kimse ki dünyada hakkı görmekten gözlerini a'mâ gibi kapar, hakkı görmez. İşte o kimse âhirette âmâ gibi ni'metleri görmekten mahrum ve dünyadaki dalâletten âhiretteki dalâli daha ziyade olur. Zira; âhirette âmâle istîdât kalmadığı gibi âlet de olmaz ve kendisine mühlet de verilmez. Çünkü; kitabının sol tarafından verilmesi a'mâlinin şer ve ahvâlinin şekâvet olduğuna delil olduğu cihetle me'yûs olur, hacâlet her tarafını ihata eder lisanı habtolduğu gibi gözleri de hayretten hiç bir tarafı görmez â'mâ gibi nereye gideceğini bilmez, ne yapacağını şaşırır, sersem bir halde kalır. Binaenaleyh; o kimse cennete yol bulamaz, tarîk yönünden gayet dalâlette olur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile bunların *d ü n y a d a a ' m â* olmalarıyla murad; *tarîk-i hakkı görmekten ve doğru yol aramaktan gözlerini kapamaktır,* yoksa dünyada hakikati gözleri görmez manâsına değildir. *Â h i r e t t e â m â* olmalarıyla murad; *âhiret ni'metlerini görmekten mahrum olup nereye gideceklerini bilemeyip yollarını şaşırmalarıdır.*

Bu âyette *n â s ı n i m a m l a r ı*yla murad; *herkesin muktedâbihleridir.* Binaenaleyh; müminlerin imamları; *tâbi' oldukları nebîleri ve dinde iktidâ ettikleri mezhep sahipleridir.* Nisâbûrî'nin beyanı vechile yevm-i kıyamette her ümmet nebîlerinin isimleriyle, meselâ âhir zaman nebisinin ümmeti «Ya ümmet-i Muhammet!» diğerleri de «Ya ümmet-i İbrahim!», «Ya ümmet-i Musa!», «Ya ümmet-i İsâ» ünvanı ile çağrılırlar. Şu halde herkes zamanının ne-

bisine iman ve iktidâ etmeli ki o nebinin bayrağı altında bulunmalı, onun nâmıyla çağrılmalıdır. Kâfirlerin imamları; *dünyada iktidâ ettikleri Fir'avun, Şeddât, Nemrud ve her zamanın kendilerince muktedâbihleri olan reisleridir.* Binaenaleyh; onlar da ittibâ ettikleri reislerinin isimleriyle çağrılırlar. Meselâ «Yâ etbâı Fir'avun» ve «Yâ etbâı Nemrud!» ünvanıyla davet olunurlar. Yahut *i m a m* ile murad; *herkesin iktidâ edip ahkâmıyla amel ettiği kitaptır.* Şu halde ehl-i Kur'an'a «Ya ehl-i Kur'an!», ehl-i Tevrat'a «Ya ehl-i Tevrat!», ehl-i İncil'e «Ya ehl-i İncil!» ünvanı ile çağrılır. Yahud imam ile murad; *dünyada herkesin hayr ü şerde iktidâ ettiği kimsedir.* Binanealeyh; *herkes dünyada kimin bayrağı altındaysa âhirette dahi onun bayrağı altında bulunacak demektir.* Yahud Beyzavî'nin beyanı vechile imam; ana manâsına ümm lâfzının cem'idir. Buna nazaran herkes anasının ismiyle çağrılır ve Hz. İsa'nın hakkına hürmet ve Hz. Hasan ve Hüseyn efendilerimizin şereflerini izhâr ve evlâd-ı zinâyı rüsvâ etmemek için her şahsın validesinin ismiyle çağrılacağı dahi mervîdir. (فتيلا) defâatle zikrolunduğu vechile *azıcık bir şeyden kinâyedir.*

Hulâsa; âhirette herkes dünyada kime iktidâ etmişse onun ismiyle çağrılıp, onun bayrağı altında bulunacağı, davet olunduklarında kitapları sağ tarafından verilenler kemâl-i neşâtla kitaplarını okuyup azıcık bir şeyle bile zulm olunmayacakları, bu dünyada â'mâ gibi gözünü haktan kapayan kimsenin âhirette â'mâ gibi ni'metleri göremiyeceği ve doğru bir yol bulamıyacağı bu âyetten müstefâd olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âhirette herkesin muktedâbihi ile davet olunacağını ve derecelerini beyandan sonra erbâb-ı dalâlin hiyel ve desîselerini ve onların hiyellerine meyletmemek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَاِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذٖٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ

buyuruyor.

[Habibim! Bizim sana vahyettiğimiz âyetlerin gayrı bir şey söylemekle bizim üzerimize iftira etmekliğin için sana vahyettiğimiz Kur'an'da seni fitneye düşürmeye kendi zu'mlarınca yaklaştılar.]

وَاِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ۝

[Ve sen bize iftira ederek onların keyfine göre söylediğin takdirde seni dost ittihaz ederler.]

Yani; Yâ Ekrem-er Rusül! Erbâb-ı dalâl ve fesâdın sözlerine ehemmiyet verme. Zira; onların hal ve şanları bizim sana vahyettiğimiz Kur'an'da seni fitneye düşürmek için çalışmaktadır ki seni Kur'an'dan meyl ettirmekle sen Kur'an'ın gayrı onların arzularına muvafık bir şey söylemekle bize iftira edesin, seni kendi arzularına uydurmak için teşvik ve terğib ederler, kendi zu'mlarınca hemen hemen fitneye düşürmeye yaklaştılar ve tekliflerini kabul ettiğin takdirde sana dost olacaklarını va'd ettiler.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile bu âyetin sebebi nüzulü; Tâif'te (Benî Sakîf) kabilesinden bir cemaatin huzur-u Risalete gelerek Resulüllah'a vaki olan yolsuz teklifleridir. Çünkü; huzur-u Risalete gelip «Ya Resulellah! Bize üç cihetle imtiyaz verirsen biz sana iman ederiz. *Birincisi;* bizim namazımızda rükû', sücûd olmasın. *İkincisi;* putlarımızla bir sene daha intifâ' edelim ve elimizle kırmıyalım. *Üçüncüsü;* öşür vermediğimiz gibi gazaya davet olunmayalım, bizim vâdimiz Mekke vâdisi gibi haremden ma'dud olsun ve bu minvâl üzere bizimle muahede yaparsan iman ederiz» demeleri üzerine Resulüllah «rükû', sücûd olmayan dinde hayrolmaz, putlarınızı kendi elinizle kırmazsanız biz kırarız. Ve putlarınıza bir sene ibadetinize müsaade etmem» buyurunca onlar «Ya Resulellah! Biz arap içinde mümtaz bir kabileyiz. Binaenaleyh; başka kabilelere vermediğin imtiyazı bize vermelisin. Eğer kabâil-i arap niçin böyle yaptın derlerse Allahü Tealâ bana böyle emretti demekle onlara cevap ver» demeleri üzerine onların bu hallerini tasvir etmek üzere bu âyetin nazil olduğu mervîdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Bizim vahyettiğimiz ahkâmın gayrı bir hükmü bize iftira etmeye ve vah-

yettiğimiz Kur'an'dan habibim seni döndürmeye ahkâmını değiştirmeye ve kendilerine imtiyaz almak gibi fitne ikâına çalıştılar ve kendi zuumlarınca hemen emellerine muvaffak olmaya yaklaştılar, eğer dediklerini kabul etseydin seni dost ittihaz edeceklerdi] demektir.

(كادوا) kelimesinden müstefad olan *kurbiyet* manâsı *onların kendi zu'mlarınca* demektir. Çünkü; Resulüllah'ın onlara mümâşât etmesi suretiyle fitne ikâına yaklaşmaları ve Resulüllah'ın, Kur'an'ın hilâfı onların keyfine göre söz söylemesi muhâldir. Çünkü; ma'sumdur, söylemez. Cenab-ı Hak bu gibi şeylerden habibini muhafaza eyler ve hikmet-i bi'set de bunu icâbeder velâkin onlar bu hususa meylettirmeye, amellerinin tervicine çok çalıştıklarına ve söyledikleri sözlerin Resulüllah'a bir derece tesir ettiğini zannettiklerine binaen Cenab-ı Hak kendi zu'mlarınca fitne ikâına yaklaştıklarını beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin fitne ikâına çalıştıklarını beyandan sonra onların çalışmalarına karşı Resulünü himaye ettiğini beyan etmek üzere :

وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ۝

buyuruyor.

[Habibim! Biz inayet-i İlâhiyemizle seni hak üzere sabit kılmamış olsaydık onların hud'alarının kuvvetine binaen tekliflerini kabule meyleder ve azıcık yaklaşırdın.] Yani; meyletmedin velâkin hilelerinin kuvveti meyletmene yaklaştırdı velâkin biz himâye ettik sen de yaklaşmadın.

إِذًا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ۝

[Eğer onların hud'aları üzerine sen azıcık meyletmiş olsaydın

biz sana dünyada azab-ı dünyanın iki katını ve âhirette azab-ı âhiretin iki katını tattırırdık ve biz iki kat azabı tattırdıktan sonra sen bizim üzerimize bir yardımcı bulamazsın.]

Yani; habibim! Allah'ın lutfu seninle beraberdir. Zira; biz lutfumuzla seni Kur'an üzere sabit kılmamış olsaydık onların hile ve hud'alarının kuvvetine binaen muhakkak sen onların tekliflerine meylederdin velâkin bizim inâyetimiz seni himaye etti. Binaenaleyh; sen onların tekliflerine meyletmeye yaklaşmadın. Zira; bizim ismetimiz yardım edince meyletmediğin gibi meyletmeye yakın bile olmadın, eğer sen farz-ı muhâl olarak onların tekliflerini kabule meyletmeye yakın olmuş olsaydın biz sana dünyada azab-ı dünyanın iki katını ve âhirette azab-ı âhiretin iki katını tattırırdık. Zira; mansab-ı nübüvvete böyle bir şeyin suduru lâyık olmadığından farz-ı muhâl olarak sadır olsa başkalarına olacak azabın iki katı olurdu. Ve biz azabı tattırmış olsak azabı tattırdıktan sonra sen kendin için bizim aleyhimize senden azabı defedecek ve bize karşı koyacak bir yardımcı bulamazsın.

Beyzavî'nin beyanı vechile bu âyet; ma'siyetten masum olmak Cenab-ı Hakkın tevfikiyle olduğuna delâlet eder. Zira; Resulullah'a Allahü Tealâ «Biz seni hak üzere sabit kılmamış olsaydık sen onlara meyletmeye yakın olurdun ve onlar seni fitneye düşürmeye yaklaşmışlardı» buyurdu ki «Biz hıfz ettik eğer hıfzetmesek meramlarına nâil olurlardı» demektir. Fitneye yakın olmak aynı fitne olmadığından Resulüllah'ın fitnede vaki olmadığına dahi delâlet eder. Binaenaleyh; (Benî Sakîf) kabilesi çok çalışmışlarsa da Resulüllah'dan bu hususa dair aslâ iltifat görmemişlerdir. Çünkü; âyette (لولا) kelimesi bir şeyin vücuduna binaen gayrın imtinâına delâlet ettiğinden Vâcip Tealâ'nın Resulünü sabit kılması meylin vukuuna mâni olduğunu beyan etmiştir ki «sebat vaki olunca meyletmek mümteni oldu» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hilelerinden bazı âharı beyan etmek üzere :

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا

buyuruyor.

[Habibim! Muhakkak kâfirler seni arz-ı Mekke'den iz'âç edip çıkarmağa yakın oldular.]

وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾

[Ve eğer seni çıkarmış olsalardı sen çıktıktan sonra Mekke'de senin hilâfına onlar kalmaz, ancak az bir müddet kalırlardı.] Yani; Yâ Ekrem-er Rusül! Mekke müşriklerinin hal ü şanları hile ve desiseyle seni korkutup iz'âç ederek muztar kılmağa yakın oldular ki seni Mekke arzından çıkarsınlar ve Mekke'de hakka davet olunmak endişesinden kurtulsunlar velâkin seni çıkardıkları taktirde senin arkanda onlar Mekke'de ikamet etmezler, illâ az bir müddet ikâmet ederler.

Nimetullah efendinin ve Beyzavî'nin beyanları vechile Resulüllah'ın hicretinden sonra az bir zaman içinde Bedir vakasının zuhuruyla (Ebu Cehil) ve onun emsali Resulullah'ı hicrete mecbur edenler kılıçtan geçmekle âyetin sırrı zuhur etti ve vaad-i İlâhî de yerini buldu. Yahut kâfirlerin Resulüllah'ı ihrac edemediklerine âyet delâlet eder. Çünkü; *âyetin manâsı :* [Her ne kadar müşrikler Resulüllah'ı hicret ettirmeye karîb oldularsa da bilfiil hicret ettiremediler.] demektir.

Zira; (كادوا) kelimesinden müstefâd olan *kurbiyet* bu manâyı müfîddir. Onlar çok hileler düşünmüşler, Resulüllah'ı Mekke'den çıkarmaya çok çalışmışlarsa da emr-i İlâhî gelmedikçe Resulüllah mukavemet edip hicret etmedi ve onüç sene Mekke'de tebliğâta devam etti, hicrete emr-i İlâhî geldi ve onun üzerine hicret eylediği için Mekke ahalisine de bu sebeple azap gelmedi. Çünkü; azabın gelmesi onların çıkarmasına muallak olduğundan emr-i İlâhî ile çıkması onların azaplarına mani olmuştur. Şu beyan olunan manâ ve tafsilât âyetin Mekke'de nazil olduğuna nazarandır.

Beyzavî ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran âyetin Medine'-

de nazil olduğu dahi mervîdir. Çünkü; Resulüllah Medine'yi teşrif edince Yahudiler haset ederek «Ya Resulellah! Burası enbiya makamı değildir. Enbiyânın makamı Şam'dır. Şam'a hicret edersen biz de iman ederiz ama Şam'da Rum askerinden korkarsan Allahü Tealâ Resullerini muhafaza eder» demeleri üzerine Resulüllah'ın Şam cihetine hicrete niyet etmesine binaen bu âyetin nazil olduğu mervîdir. Bu rivayete nazaran âyette *a r z* ile murad; *Arz-ı Medine* ve Resulüllah'ı hicrete tahrik eden kavim ile murad; *Medine'de bulunan Yahudilerdir.* Binaenaleyh; Yahudilerden Medine'den Resulüllah'ı hicrete tahrik eden (Benî Kureyza) çok zaman geçmeden bilûmum katlolundu ve (Benî Nadîr) Medine'den tard olunmakla Medine ve etrafı Yahudilerden temizlendi ve hileleri kendi ayaklarına dolaştı.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Mekke'den veya Medine'den Resulünü çıkarmaya teşebbüs ettiklerini beyandan sonra bu misilli teşebbüs yeni bir âdet olmayıp her gelen Resullerin kavminden vaki olduğunu beyanla Resulünü tesliye etmek üzere :

سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Habibim! Senden evvel Resullerimizden gönderdiğimiz kimseler hakkında kavminin o Resulü hicrete muzdar kılması Allah'ın vaz'etmiş olduğu bir sünnettir. Binaenaleyh; bizim sünnetimiz için sen tebdîl ve tağyîr bulamazsın.]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Müşriklerin ve Yahudilerin seni vatanından çıkarmaya kıyam etmeleri ve onlar ihrâc edince Rabbın Tealâ'nın onları ihlâk etmesi yeni bir âdet değildir. Zira; senden evvel gelen Resullerde dahi âdet-i İlâhiye bu minvâl üzere cereyan etmiştir. Çünkü; her ümmetten, kendilerine ba's olunan Peygamberlerini memleketten çıkarmaya teşebbüs vaki oldu. Ve o Resulü çıkarınca Allahü Tealâ'nın o milleti ihlâk etmesi âdet-i kadîmesidir. Şu halde habibim! Sen bizim sünnetimiz ve âdetimiz

için bir tahvîl göremez ve bulamazsın. Zira; Resullerin hicretlerini emretmekte ve hicretten sonra o kavmi ihlâk eylemekte bizim hikmet-i hafiyemiz vardır. O hikmete kullarımız muttali' olamazlar.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile ezelde esbâb, müsebbebâta rabtolunduğundan her zaman için muayyen bir hâdise, merbût olduğu sebebin zuhuruyla vaki olması muhakkak olduğundan o hâdiseyi vakt-ı âhara tahvîl etmek esbâbı müsebbebâttan ayırmaktır. Bu ise aklen ve âdeten muhaldir. Binaenaleyh; âdet-i İlâhiye'nin tebdili mümkün değildir.

* * *

Vâcip Tealâ İlâhiyâta, Nübüvvete ve Âhiret'e müteallik ahvâli beyandan sonra ibadetle emretmek üzere :

أَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ
كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Günün zevâlinden gecenin karanlığına kadar namazın ikâmesine ve bilhassa sabah namazında sabahın beyazlığına kadar kıraete devam et. Zira sabah namazı; ins ü cin ve melekler tarafından şehadet olunacaktır.] Çünkü; vakt-i sabahta cümle mahlûkat uyanık bulunduklarından âbidlerin ibadetlerini görenler ve işitenler hüsn-ü hallerine şehadet edeceklerdir. Binaenaleyh; insanların vakt-i seherde uyanık bulunmaları ve sabah namazında kıraete devamları lâzımdır.

Beyzavî'nin beyanı vechile bu âyet beş vakit namaza şamildir. Zira; *d ü l û k ü ş ş e m s ; öğle ve ikindi namazlarına, G a s e k ı l l e y l de akşam ve yatsı namazlarına ve K u r ' - â n e l f e c i r ise sabah namazına delâlet eder. Kıraetsiz namaz caiz olmayıp sabah namazında kıraet çok olduğu için sabah namazına* Kur'an-el fecir denmiştir. *Geceye ve gündüze müekkel olan melekler sabah vaktinde ictimâ edip cemaat-i müslimîne şahit*

oldukları için sabah namazına meşhûd denmiştir ki meleklerin vesâir ins ü cinnin gördükleri ahvale şehadet edeceklerine işaret olunmuştur. Sabah namazına Kur'an ıtlâk olunması; Kıraetin uzun olması matlup olduğuna işarettir. Binaenaleyh; ekseri fukahâ sabah namazında kıraetin uzun olmasının sünnet-i seniyeden olduğuna ittifak etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ beş vakit namazı edâyı emrettikten sonra salat-ı teheccüdle emretmek üzere :

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ

buyuruyor.

[Gecenin bazısında sana ziyade ve fazilet olarak Kur'an'la teheccüd namazını edâ et.]

عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾

[Habibim! Rabbın Tealâ'nın seni memduh olan bir makamda ba'setmesi ve o makamda ikâme etmesi, senin için me'mûldür.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Rabbına takarrup edip sevabın ziyade olmasını istersen gecenin bazısında uykudan kalk kıraet-i Kur'an'la teheccüd namazını edâ et ki o teheccüd namazı sâir ferâiz üzerine senin için ziyade bir farz olarak edâsına sa'yet de sevabın ziyade olsun. Zira; Rabbın seni makam-ı kurbiyet ve derece-i visâl olan makam-ı mahmudda ikame edecektir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile teheccüd; *biraz uykudan sonra kalkıp kılınan namazdır.* Uykuyu bölüp kalkmak da meşakkat ve gayretle hasıl olduğundan külfete delâlet eden (تفعّل) babından *teheccüd* denmiştir. Yahud teheccüd namazı; *kabirde ve sekerât-ı mevtinde insanın rahatına sebep olacağına binaen* teheccüd denmiştir. Çünkü *h ü c û d ; uyku ve rahat manâsınadır, t e h e c c ü d* ise *uyku ve rahatı terkle edâ edilen namazdır.*

İptidâ-yı islâmda teheccüd namazı her mümine farz iken beş vakit namaz farz olunca ümmet hakkında teheccüdün farziyeti

nesholunmuşsa da nâfile olarak meşrûiyeti baki kalmıştır. Binaenaleyh; ümmetin zühd ü takvâ erbâbından teheccüd namazına devam edip faziletini alanlar vardır. Ama Resulüllah hakkında farziyeti bu âyetle sabittir ve hassa-i Nebidendir, Resulüllah için ziyade bir şeref ve fazilettir ve salât-ı mefrûza üzerine zâid bir farz olduğu cihetle nâfile ve farziyeti Resulüllah'a mahsus olduğunu beyan için «Sana nafile» denmiştir.

Bu âyette m a k a m - ı m a h m u d ile murad; *Resulüllah'ın şefaat makamıdır.* Zira; o makamda günahkârlara ve bîçârelere şefaat edince ehl-i mahşer tarafından Resulüllah'ın senâ olunacağına binaen o makama *mahmud* denilmiştir. Hatta o makamda Resulüllah'ın pek çok senâ olunacağına işaret için ta'zîme ve kesrete delâlet eden tenvinle (مَحْمُودًا) nekre olarak varid olmuştur. Çünkü; ni'met ne kadar büyük olursa mukabilindeki hamd ü senânın da o kadar çok ve büyük olması lâyıktır. Binaenaleyh; Makam-ı Mahmudla murad; *Resulüllah'ın asîlere şefaat makamıdır.* Zira; insanın azabını vesair zararını def etmek sevabını tezyîd etmekten daha mühimdir. Çünkü; def'i mefâsid celb-i menfeatten evlâdır. Şu halde günahın affına dair şefaat derecâtın terfiine şefaatten ehemm olduğu cihetle çok seyyiâtın affı daha münasip olduğundan Makam-ı Mahmudla murad; *seyyiâtın affına dair olan şefaatin makamıdır.* İşte bu makam; cümle nâsın fevkinde bir makamdır ki Cenab-ı Hak onu ancak Resulüne ihsân etmiştir. Çünkü umûm nâsa şefaat; enbiyâ içinden ancak âhir zaman nebisine müyesser olacağına dair eserler dahi bu manâyı te'yîd eder.

Vâcip Tealâ'nın kelâmında (عسى) kelimesi vucûb manâsına olduğundan o makam-ı mahmudun Resulülah'a ihsan olunacağı kat'î olmasına delâlet eder.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile bu âyette makamı mahmudla murad; Makam-ı şefaat olduğuna (Ebu Hüreyre) hazretlerinden mervî olan bir hadis-i şerif de delâlet eder. Çünkü; Resulüllah makam-ı mahmudu tefsir sadedinde buyurmuştur ki «makam-ı mahmud; şol bir makamdır ki o makamda ben ümmetime şefaat ederim». İşte bu hadis; makam-ı mahmudu tefsirdir.

Hulâsa; teheccüd namazı ümmet hakkında nafile ve Resulül-

lah hakkında vâcip ve makam-ı mahmudun Resulüllah'a mahsus makam-ı şefaat olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulü makam-ı mahmuda ba's edeceğini beyandan sonra o makamı Rabbısından istirham etmesini habibine ta'lîm etmek üzere :

وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِى مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِى مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِى مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen Rabbına münacâtında de ki «Ey benim Rabbım! Beni cemi' zelleden tâhir olarak kabrimde razı olacağım bir makama idhâl ve kabrimden kaldırdığında beni envâ-ı kerametle dolu ve razı olacağım bir mahalle ihrâc ve benim için kendi indinden huccetler halket ki ben o huccetlerle bana muhalefet edenlere müdafaa ve o huccetlerin yardımıyla hasmıma galebe edeyim, hasımlarım mağlûp olarak dinimi kabul ve davetime icabet etsinler» demekle istirhâmda bulun.]

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile *m u h r e c e s ı d ı k* la murad; *Mekke* ve *m ü d h a l e s ı d ı k* la murad; *Medine'dir.* Çünkü; Resulüllah'ı müşrikler Mekke'den çıkarmak için bir çok teşebbüsâtta bulunmaları üzerine Cenab-ı Hak Mekke'den Medine'ye hicret etmesini emredince Mekke'den hurucu ve Medine'ye dühûlü zımnında bu yolda münâcâatta bulunmasını habibine ta'lîm için bu âyetin nazil olduğu mervîdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet* : [Ya Rabbi! Beni marzî ve makbûl olan Medine'ye idhâl ve razı olacağım bir surette kâfirlerin şerrinden emin olarak Mekke'den çıkar ki huzur-u kalple ibadetine devam edeyim ve kendi indinden bana saltanat ve kuvvet ver ki o kuvvet bana yardım etsin ve din-i islâm mansûr olsun] demektir.

Yahud müdhale sıdıkla murad; *namazdır.* Buna nazaran *ma-nâ-yı âyet :* [Ya Rabbi! Beni namaza sıdk u ihlâsla idhâl ve namazdan ferağımda sıdk u ihlâs ve şükrüne kıyam ve devamla ihrâc et ki ubudiyetin vazifesini lâyıkıyla edâ etmiş olayım] demektir.

Yahut *her şeye duhûl ve huruca şâmildir.* Buna nazaran *ma-nâ-yı âyet :* [Ya Rabbi! Mühimmât-ı din ve saireden beni idhâl ettiğin her şeye ubudiyetinde devam ve sadakatimle beraber idhâl ve ihrâc ettiğin her şeyde ubudiyetinde sadakatimle beraber ihrâc et ki her işe başladığımda sadakatle başlayayım ve bıraktığımda sadakatle bırakayım] demektir.

Şu beyan olunan manâdan herhangisi murad olunursa olunsun insan için lâzım olan umur-u meşrûadan her neye başlarsa hüsn-ü niyet ve sadakatla emr-i İlâhiye tevfîk ederek başlamak ve o işten ferâgatte hüsn-ü suretle çıkmak lâzım olduğu gibi bu yolda dua etmek ubudiyetin vezaif-i cümlesinden olduğuna bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Resulüne yardım edecek bir kudret ve saltanat istemesini emrettikten sonra Resulünün duasını kabul ettiğini beyan etmek üzere :

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen kâfirlere de ki «Hak olan Kur'an ve İslâm geldi ve batıl olan küfür ve şirk muzmahil oldu gitti. Zira küfür; haddizatında muzmahil oldu.]

Beyzavî'nin beyanı vechile *Z e h û k ; Bir şeyin mahallinden çıkıp muzmahil olmasıdır.* Binaenaleyh; din-i islâm gelince din-i şirk mihverinden çıktı. Muhafaza eden erbâb-ı şirkin perişan olmasıyla âyin-i şirk de muzmahil oldu gitti. Hatta imam-ı (Müslim) ve (Buhari) nin ittifaklarıyla (İbni Mes'ud) hazretlerinin rivayet ettiği bir hadiste Mekke'nin fethi günü Resulüllah'ın Ka'-

be'nin etrafında olan üçyüz altmış putun herbirine elindeki asa ile işaret ederek bu âyeti okuduğu ve herbirinin gözlerinden asayı takıp yere yatırdığı ve ashabı tarafından her birinin parçalandığı ve yalnız Ka'be'nin damında tunctan ma'mûl (Benî Huzâa) nın bir putu kalıp Hz. Ali'ye emrile Hz. Ali'nin çıkıp onu da yere atıp parçaladığı müfessirînin cümle-i beyanatlarındandır.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette h a k la murad; *Din-i İslâm ve şeriat-ı Ahmediyyedir.* • B a t ı l la murad; *Din-i İslâmın gayrı her şeydir.* Gerçi batılın da âlemde hükümferma olup revac bulduğu zamanlar olursa da zatında muzmahil ve daima zevale maruz ve akibeti helâktir.

Hulâsa; hakkın geldiği yerde batılın gideceği, batıl için bazı zamanda bir devlet ve savlet olursa da sebât etmeyip seri üz zevâl ve hakka karşı batılın daima mağlûp olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ itikâdiyât, ameliyât, ahvâl-i âhiret, kazâ, kader ve bilhassa beş vakit namaz ve teheccüdle emredip sair menafi-i insaniyeyi beyandan sonra bu ahkâmın kâffesi Kur'an'da mevcut olduğu cihetle Ehl-i imana Kur'an'ın şifâ ve rahmet olduğunu beyan etmek üzere :

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِن۪ينَۙ وَلَا يَز۪يدُ الظَّالِم۪ينَ اِلَّا خَسَاراً ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[Biz Kur'an'dan müminlere şifâ ve rahmet olan âyetleri inzâl ederiz. Halbuki Kur'an; iman etmeyen zalimlere ziyade etmez, illâ zarar ve ziyanlarını ziyade eder.]

Yani Kur'an'da beyan olunan ahkâm mü'minlerin emrâz-ı bâtınıyesi mesabesinde olan itikâd-ı bâtılı ve emrâz-ı zâhiriyesi mesabesinde olan ahlâk-ı zemîmeyi izale ve itikad-ı hakka ve ahlâk-ı hamîdeye irşâd ettiğinden ehl-i iman için ayn-ı şifâ ve ahkâmıyla amel ettikleri için haklarında ayn-ı rahmettir. Lâkin Kur'an'a iman

etmemekle nefislerine zulmeden kâfirlerin Kur'an zararlarını ziyade eder. Çünkü; her âyet nazil oldukça imandan imtinâ etmeleri bir zarar olduğu cihetle her bir âyet nazil olunca o âyete iman etmemeleri zarar üzerine zarar olmakla zararları tezâyüd eder.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile enbiyâ-yı kirâm hazerâtı etibba ve ümmetleri de tedaviye muhtaç olan hastalar ve şeriatler de tabibin hastaya vermiş olduğu deva mesabesinde olduğundan Kur'an'a iman edenler tabibin ilâcını istimâl ile biiznillâh şifa bulan hastalar gibi kâfirler de tabibe müracaat etmeyip helâk olanlar menzilinde olduklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; devanın emrâz-ı zahiriye ve batıniyeye nazaran iki kısmı olduğu gibi *d e v a - y ı d i n î* de iki kısımdır ki *b i r i n c i s i ; emrâz-ı batıniye mesabesinde olan itikâd-ı batıla deva, i k i n c i s i ; emrâz-ı zahiriye mesabesinde olan ahlâk-ı zemîmeye devadır.*

Beyzavî'nin beyanına nazaran (منالقرآن) da olan (من) *beyaniye* olduğuna göre Kur'an'ın küllîsi şifadır. Ve (من) *teb'iziye* olduğuna nazaran «Kur'an'dan bazı şifa olan âyetleri biz inzâl ederiz» demektir. Buna nazaran bu âyette *ş i f a* ile murad; *şifa-yı cismânîdir.* Çünkü; teberrüken Kur'an'ın kıraetiyle bir çok hastaların şifa bulduğu her zaman görüldüğü cihetle meydanda bir hakikattir. Şu kadar ki şifa-yı cismanî sağlam itikada mevkuftur. Zira; ilâçta tesiri halkeden Allahü Tealâ kendi kelâmına müracaat ederek şifasını halketmesini istirham eden kimsenin ilâç vesilesiyle şifasını halkettiği gibi Kur'an vesilesiyle de halkedeceği evleviyetle sabit olur. Fakat Kur'an'ın hakayikını ve şifayı halkedecek Allahü Tealâ'nın kelâmı olduğunu düşünerek okumak ve üflemek lâzımdır.

Ahkâmıyla amel eden kimselerin saâdet-i ebediyyeye nâil olacaklarına binaen ehl-i imana Kur'an *rahmettir.* Fakat marazı izâle menafii celbetmek üzerine mukaddem olduğu cihetle Cenab-ı Hak zararı izale kabilinden olan şifayı celb-i menfeat kabilinden olan rahmet üzerine takdim etmiştir. Kâfirler Kur'an'ı işitince gazabla adâvet ettiklerinden ahkâmiyle amel ettikleri surette alacakları ecri fevtettikleri gibi haklarında Kur'an zarardır. Çünkü; amel et-

medikleri cihetle muazzeb olacaklardır ve her âyet nâzil oldukça inkârları küfrüzere küfür olduğu cihetle gün be gün zararları tezayüd etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'ın müminlere şifa ve rahmet olduğunu beyandan sonra insanların lâyık olduğu kadar Kur'an'a yapışmadıklarını beyan etmek üzere:

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ

buyuruyor.

[Biz insana nimetlerimizi in'âm ettiğimizde bizim zikrimizden ve davetimizden i'râz eder ve yanını döner bizâtihî bizden uzaklaşır.]

وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُوسًا ﴿٨٣﴾

[Ve insana bir şer dokunduğunda derhal Allah'ın rahmetinden me'yûs olur.]

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ

[Habibim! Sen «herkes kendi tarikatı üzerine amel eder» de.]

فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا ﴿٨٤﴾

[Herkes kendi tarîkına göre amel edince sizin Rabbınız tarîkın ziyade doğrusuna sülûk eden kimseyi herkesten ziyade bilir.]

Yani; insanın bir hâl üzere kararı ve sebatı yoktur. Zira; biz insana lütfumuzdan sıhhat-ı beden, afiyet ve bol rızık verip maîşetini tevsi' etmek suretiyle in'âm ettiğimizde bizim zikrimizden, tarîk-ı hakka davetimizden ve hakkında şifa ve rahmet olan Kur'an'dan i'râz eder ve kendi zatıyla bize takarrubdan uzaklaşır. Sanki her şeyden müstağnî ve kimseye ihtiyacı yoktur, elinde olan ni'metler hemen kendi istihkakı ve umurunda müstakil gibi bir ta-

vırla hareket ve hakka itaattan tekebbür eder. O insana hastalık, fakr u fâka gibi bir şer ve belâ isabet ederse rahmet-i ilâhiyyeden ümidini bilkülliye keser ve ye's-i tâmla me'yûs olur, kendini her ni'metten mahrum addeder. Halbuki taazzum ve tekebbürde ifrât, ye's ü hirmanda tefrît şer'an ve aklen mezmûmdur. Habibim! Hal ü şanı bundan ibaret olan insana sen «Haklı ve haksız, dalâlette ve hidayette olan her şahıs kendi hali ve vakti müşabih olduğu tarîkat ve ahvâli ruhiyesi ve mizâcı bedenine muvafık surette amel eder» demekle herkesin müyesser olduğu amelin kendi tuttuğu tarîkın icabı olduğunu beyan et. Zira; herkes iradesini sarf ettiği cihete muvaffak ve müyesser olur. Binaenaleyh; Eğer insanın nefsi şerîre ve habîse olursa ondan ef'âl-i kabiha ve eğer insanın nefsi şerîfe ve tahire olursa ondan da ef'âl-i hasene ve ahlâk-ı hamîde sudûr eder. Şu halde ef'âlin iyiliği ve kötülüğü nefsin iyiliğine ve kötülüğüne tabi'dir, herkes kendi tîyneti üzerine amel edince sizin Rabbınız, tarîkı doğru olan, matluba vuslatta ve hakka ittibâda ziyade olan kimseyi herkesten ziyade bilir. Binaenaleyh; herkesin tarîkati, mezhebi ve âdeti üzere nefsin tayyib veya habâseti icabı amel ettiğini beyanla Kur'an'ın bazı kimseler hakkında şifa ve rahmet, bazı âhar hakkında helâk ve hasarını mucip olduğunu te'kîd ve te'yîd etmiştir. Bir şeyde iki cihetle tesir maneviyâtta olduğu gibi maddiyâtta dahi vardır. Meselâ güneş tuz gölünü dondurur, halbuki karı ve yağı eritir, çamaşır yıkayıcının çamaşırını beyazlandırır fakat kendini karartır. Zira; bir müessirden sudûr eden tesir mahallin kabiliyeti ve istidâdına göre feyezân eder. Binaenaleyh; Kur'an bazı kimseye şifa ve rahmet olduğu gibi bazı âhara iman etmediğinden hakkında aynı mazarrat olur.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile (نأ) (بعد) manâsınadır. Yani; «İnsana biz ni'met verince yan ve arkasını dönmekle bizden uzak olur» demektir. Çünkü; bir sözü dinlemekten tekebbür eden kimse dinlememek için arkasını dönmek âdettir. Kâfirler dahi ni'meti İlâhiyeye müstağrak olunca davet-i İlâhiyeye ve bilhassa Kur'an'a arkalarını dönerler. (شاكلته) *sıyret ve tarîkat ve mizâcına tabi' olan ahvâl ki hidayet ve dalâlet üzere teşekkül eden hali demektir.* Şu halde «Her insan hidayet veya dalaletten

hangi ciheti ihtiyar etmişse ihtiyar ettiği cihet onun tarîkatıdır ki şâkilesi» demektir.

Hâzin'de ve Beyzavî'de beyan olunduğu vechile *ş â k i l e ; cevher-i ruh* manâsınadır. Şu halde «Herkes cevher-i ruhunun icabı vech üzere amel eder» demektir. Binaenaleyh; cevher-i ruhu tâhir olursa ameli tayyib olur ve eğer cevher-i ruhu necis olursa ameli habis olur. Taberî'de beyan olunduğuna nazaran Şâkile din manâsına dahi olabilir. Zira herkes; iltizam ettiği din üzere amel eder. Ama dini, din-i hak olursa matluba vasıl olmakla müsâb olur ve eğer dini batıl olursa muazzeb olur.

Bu âyet; *Dört hükmü havîdir:*

B i r i n c i s i ; İnsan ni'mete müstağrak olduğunda haktan i'râz edip uzaklaşmasıdır.

İ k i n c i s i ; insana bir zarar isabet ettiğinde rahmet-i İlâhiyeden ümidini kesmesidir.

Ü ç ü n c ü s ü ; İnsanın cevher-i ruhunun icab ettiği siret üzere amel etmesidir.

D ö r d ü n c ü s ü ; doğru yol tutan kimseleri Rabbı Tealâ'nın herkesten ziyade bilmesidir.

***

Vâcip Tealâ insanın halet-i cibilliyesinden ve ruhunun tesirinden bahsedince ruhdan bahsetmek üzere Yehûd veyahud müşriklerin suallerini ve Resulünün cevabını beyan zımnında :

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي

buyuruyor.

[Habibim onlar sana ruhtan sual ederler. Sen «Ruh benim Rabbimin emrindendir» demekle cevap ver.]

وَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٨٥﴾

[Halbuki size ilimden verilmedi, ancak az bir şey verildi.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Yahudiler veya müşrikler ecsâda

tealluk eden ruhun mahiyeti hakikiyyesinden, miktarından, bedene teallukunun keyfiyetinden, cesede irtibâtından ve bedenden nasıl infisâl ettiğinden suâl ederler. Sen cevabında «ruhun hakikati, bedene keyfiyet-i tealluku ve bedenden infisali Rabbımın emrinden neş'et eder. İlmi kendine mahsustur. Binaenaleyh; ruhun neden ibaret olduğuna insanların ilmi lâhik olamaz. Ey insanlar! Size ilimden verilmedi, illâ az bir şey verildi. Şu halde siz ruhun neden ibaret olduğunu ve bedene teallukunu bilemezsiniz» demekle onlara cevap verir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette *r u h* la murad; *Kur'an veyahut Cibril-i Emîn* olduğuna dair rivayet varsa da esah olan ruhla murad; *bedene tealluk edip ecsâmın hayatına sebep olan ruhtur.*

Ruhtan suâl eden *Medine yahudileridir veyahut Mekke müşrikleridir.* Suâl; ruhun mahiyetinden veya kıdem ve hudûsundan veyahud bedenden ayrıldıktan sonra bâkî olup olmadığından veyahut seâdet ve şekâvetinden suâl olmak ihtimali varsa da esah olan suâl; *ruhun mahiyetindendir.* Çünkü emr-i İlâhîden olduğunu beyanla iktifâ; sualin, mahiyetinden sual olup kulların mahiyet-i ruhu bilemiyeceklerine delâlet eder. Eğer sual şöyle tasvir olunursa ki : «Ruh beden dahilinde bir cisim midir? Yahud mizac-ı beden midir? Veyahud bedenle kaim bir araz mıdır?» Cevapta şöyle tevil olunur : «Ruh emr-i İlâhî olan «kün» emriyle hadis bir cevherdir ki cesede muğayir hayat ifade etmesi için halkolunmuş bir şeydir. Binaenaleyh; kadîm değildir».

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile insanın neden ibaret olduğunda *dört mezhep vardır :*

B i r i n c i s i ; İnsan yalnız cisimdir. Gerçi cumhur-u mütekellimînden bu mezhebi itlizâm edenler varsa da batıldır. Çünkü cismin; ziyade veya noksanı kaabil olduğundan şahs-ı vahidin tebeddülünü müstelzim olduğu gibi insanın umûr ve hususunu düşündüğünde bedenden gafil olduğu cihetle insan cisimden ibaret olduğunda nefisten gafil olmak lâzım gelir. Azalarına kendini muzaaf kılıp benim cesedim, benim elim ve benim ayağım gibi terkibâtla kendi azasından haber verdiğinde insanın şu azalardan başka bir şey olduğuna delâlet eder. Zira; bir şeyin nefsine muzaf olması

caiz olmadığından herhalde muzaf, muzafün ileyhe muğayir olmak lâzımdır. İnsanın vefatından sonra o insana sadaka vermek ve ruhuna Kur'an okumak gibi hediyeler gönderilmesinin cevazı insanın bu cesedden başka bir şey olduğuna delâlet eder. Eğer insan aynı ceset olsa ceset çürüyüp toprağa karıştığı ve müdrik olmadığı cihetle ona sadaka vermek ve hediye göndermek de bir fayda olmazdı. Zira hediye ve ziyaret; müdrike olur. Kezalik rüyada ölenin evlâd ve ahfâdına bazı vesâyada bulunması ve dünyadaki haline temessül ederek görüşüp konuşması insanın cesedden ibaret olmadığına delâlet eder. Çünkü; vesâyâda bulunmak ve konuşmak cesedin vazifesi değildir. Cesetten el, ayak, göz, kulak gibi bazı azanın noksan olmasından insanın tenakusu lâzım gelmiyor. Eğer insan cesedden ibaret olsa azanın tenakusu ile insanda tenakus ederdi. Kezalik Resulüllah'ın Cibril-i Emin'i (Dihyet ül Kelbî) isminde bir insan suretinde gördüğü mervîdir. Halbuki bu surette insan cismi var velâkin insan yok melek var. Velhâsıl şu tafsilâttan anlaşıldığı vechile insan yalnız cisimden ibaret değildir.

İ k i n c i s i ; *insanın cisimle arazdan mürekkep olmasıdır.* Bu mezheb de batıldır. Zira; araz kaaim olmadığından eğer araz insan olsa bir zamanda mükellef olanın diğer zamanda mükellef olmaması lâzım gelir. Çünkü; Bir zamanda mevcut ve mükellef olan araz diğer zamanda yoktur, bu ise batıldır. Binaenaleyh; insanın cisimle arazdan mürekkep olması da batıldır.

Ü ç ü n c ü s ü ; insanın cevher-i mücerret olmasıdır. Bu da batıldır. Zira; yalnız cevher olsa cismin insandan hariç bir şey olması lâzım gelir. Halbuki hariçte insan bu cisimle kaaim ve cismi insandan bir şey değildir. Binaenaleyh; insanın cisimden başka bir cevher olması da batıldır.

D ö r d ü n c ü s ü ; insan bedenle ruhtan mürekkeptir. Sahih olan da budur. Çünkü; tahkike göre insanın bedeni rahm-i maderde tekemmül edip ruhu kabule istidadı tam ve kabiliyet geldiğinde Cenab-ı Hak onun ruhunu halkeder ki ruh bir cevher-i nuranî olup şemsin zıyâsının nüfuzu gibi bedene nüfuz eder ve bu cevherin tebdil, tahvil ve tefriki mümkün değildir. Âdeta gül yağının gül yaprağına ve susam yağının susam tanesine sereyanı gibi sereyan eder ve bu cihetle bedene hayat gelir ve harekete, tedbir

ve tasarrufa başlar ve ne zaman ki ruhla bedenin imtizacına halel gelir ve ecel-i mev'uduna tesadüf eden zamanda gül yağının yapraktan ayrılıp da yaprağın kuruduğu ve susam yağının taneden ayrılıp tanenin bir kavuz halinde kaldığı gibi ruh da bedenden ayrılıp ceset insanda muattal bir hale gelir. Çünkü beyinlerinde irtibat kalmayınca mevt hasıl olur. Beden çürür toprağa karışır ruh baki kalır. Vakt-ı merhûnu gelip ceset tekrar iade olununcaya kadar intizar eder. Ceset iade olununca ruh kendi cesedine avdet eder ve âlem-i âhiret hasıl olur. Sual ve hesap için davet olunur. Binaenaleyh saîd ise saâdetine ve eğer şakî ise şekâveti ebediyesine ulaşır. Şu halde ruh ve ceset başka başka şeylerdir. İrade-i İlâhiye ile birinin aharla imtizacıyla mecmuu bir araya gelmekle insan olur, yoksa yalnız ceset insan olamaz. Eğer yalnız ceset insan olsa ruhsuz cesedin mükellef ve kabil-i hitâp olması lâzım gelir, bu ise batıldır. Çünkü; ruhsuz his ve idrak olmaz ki kabili hitâb olsun. Yalnız ruh da insan olamaz. Zira yalnız ruh; tekâlif-i İlâhiyeyle mükellef olmaz. Çünkü; mükellef olsa bedensiz mükellef olduğu vazifeyi edâ etmesi mümkün değildir. Binaenaleyh; insanın ruhla bedenden mürekkep olduğu meydanda bir hakikattir. Lâkin bedene sirayet eden ruhun hakikati ve künh ü mahiyeti neden ibaret olduğu bilinememiştir. Bazı etıbbânın «Ruh kandan ibarettir. Zira; kan olmayınca ruh olmaz» dedikleri yanlıştır. Evet! Kan olmayan cisimde can olmaz, bu doğrudur. Fakat bundan kanın ruh olması lâzım gelmez. Zira; kanla dolu olan insanlar da füc'eten vefât ederler. Ancak «Kan bedende ruhun bakasına şarttır» denilirse bu söz vakıa muvafık olabilir, yoksa kan ruh değildir. Şurası kat'idir ki ruh cesede mugayir bir cevherdir ve cesetle imtizacı kaabildir ve cesetle ruh yekdiğerine rabtolununca tedbîr ve tasarrufa ve işlerini tefekküre kaabil bir insan olduğu muhakkak ve ikisi birbirinden ayrılınca tekâliften ve tasarruftan vareste ve muattal olarak kaldıkları da meydandadır.

Tefsiri Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; Mekke'liler ictima' ederek Muhammed (S.A.) bizim içimizden neş'et etti. Halini biliriz, yalan söyler diyemeyiz. Bu, nübüvvet davasında bulunuyor. Medine'deki Yahudilere bir cemaat gönderelim. Ahval-i nübüvvetten sual etsinler. Bakalım! Muhammed

(S.A.) in hali enbiya-yı sabıkanın haline ve davası enbiya-yı sabıkanın davasına muvafık mıdır? dediler, Medine'ye bir cemaat gönderdiler. Yahudiler müşriklerin istifsârına cevaben «Muhammed (S.A.) den (Ashab-ı Kehif), (İskender-i Zülkarneyn) ve (Ruh) dan sual edin. Eğer evvelkilere cevap verir ruha cevap vermezse nebîdir» dediler. Medine'ye gidenler geri gelip müşriklerin bu üç şeyden sual etmeleri üzerine (Sure-i Kehif) de tafsilen beyan olunacağı vechile bu âyetin nazil olduğu mervîdir.

***

Vâcip Tealâ insanlara ilimden az bir şey verildiğini beyandan sonra dilerse o azıcık şeyi dahi almağa kaadir olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki ya Ekrem-er Rusül! Eğer biz istesek umum nâsı irşad için sana gönderdiğimiz Kur'an'ı elbette biz mushaflardan kaldırmak ve hafızların kalplerinden silmekle gideririz ve onu hatırlardan çıkardıktan sonra habibim! Sen kendin için bizim aleyhimize bir yardımcı bulamazsın. Zira; senin hukukunu muhafaza ve sana vekâlet edecek bir kimse yoktur.]

إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾

[Velâkin Kur'an'ın bekâsı habibim! Rabbından sana ihsandır. Zira; Rabbın Tealâ'nın senin üzerine ihsanı büyük oldu.] Çünkü; Kur'an'ı sana inzâl ve kıyamete kadar ibkâ ettiği gibi Benî Adem'in ulusu ve enbiyânın hatemi kıldı ve Makam-ı Mahmudu sana verdi. Bunların cümlesi, hakkında büyük fazlı İlâhîdir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Vâcip Tealâ bu âyette Resulüne iki vechile nimetini beyan etmiştir.

B i r i n c i s i ; *Kur'an'ı kaldırmaya kaadirken kaldırmayıp kıyamete kadar ibkâ etmesidir.*

İ k i n c i s i ; *fazl u kereminin resulü üzerine büyük olmasıdır.* Dilerse Kur'an'ı kaldırmakla murad; *mushaflardan silmek ve hafızların kalplerinde elfazı unutturmaktır.* Yoksa asıl Kur'an'ın ref'i mümkün değildir. Zira; Kelamullah olduğu cihetle ref'i mümkün olmadığı gibi levh-i mahfuzda dahi sabittir, kıyametin evailinde kalplerden ve mushaflardan kaldırılacağı (İbni Mes'ud) dan ve daha bazı ashabdan mervidir. Şu halde Kur'an'ın vahyolunması ihsan-ı İlâhî olduğu gibi bakası da ayrıca bir ihsandır. Binaenaleyh; ehl-i iman mucibiyle iman etmek suretiyle bu ni'metin şükrünü edâ etmelidirler.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın fazl-ı İlâhî olduğunu beyan ettiği gibi ins ü cin cemolsalar Kur'an'ın mislini getirmeye muktedir olamıyacaklarını beyan etmek üzere :

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ
وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen Kur'an'a itiraz edenlere de ki «Allahü Tealâ'ya yemin ederim ki eğer ins ü cin birbirine muavenet eder olduğu halde şu Kur'an'ın mislini getirmek üzere ictima' etmiş olsalar Kur'an'ın mislini getiremezler velevse bazısı bazısına zahîr ve yardımcı olsun.] Zira; mislini getirmek kudreti beşerden harictir ki mahluk kelâmı olmaktan çok yüksektir. Çünkü; Kur'an'ın nazmı, elfaz ve âyetlerinin birbirine rabtı, mugayyebâttan haber vermesi mucizdir. Binaenaleyh; belâgatin en yüksek tabakasından olduğu cihetle beşerin söyliyebileceği sözlerden değildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran müşriklerin «Biz Kur'an'ın mislini getirmek murad etsek getiririz» demeleri üzene onları red ve tekzip etmek üzere bu âyetin nâzil olduğu mervî-

dir. Çok çalışıp kısa bir sûre'nin bile mislini getirememeleriyle âyetin sırrı zuhur etmiş ve insanların aczi sabit olunca Kur'an'ın muciz olduğu tahakkuk eylemiştir. Şu halde cinnilere nazaran muciz olduğu ise evleviyetle sabittir. Zira; insanlardan belagat ve fesahat sahibi lisan-ı Kur'an üzere söyleyen araplar aciz olunca o lisanın gayrı lisan sahibi olan cinnilerin aczi şüphesizdir.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾

[Zatıma yemin ederim ki muhakkak şu Kur'an'da biz nâsa her nevi manâyı ve misali tekrar tekrar beyan ettik ve asla şüphe bırakmadık. İşte Kur'an'da biz her şeyi izah ettiğimiz halde nâsın ekserisi kabulden imtinâ ettiler. Aslâ mütteız olmadılar ve durub-u emsâl onlara ziyade etmedi, illâ kemâli şiddetle inkârlarını ziyade etti.]

Yani; nâsa şu Kur'an'da biz ibrete, ahkâm-ı dünyaya, âhirete, nübüvvete, ilâhiyâta ve ümemi salifenin ahvaline, cennete, cehenneme, vaad ü vaîde müteallik her neviden misâller getirdik ve maksadı izah ettik. Biz böyle tekrar tekrar beyan edince nâsın vazifesi; mucibiyle amel etmek iken ekserisi küfrân-ı ni'met ederek Kur'an'ı kabulden imtinâ ettiler. Binaenaleyh; nübüvveti inkârla hali şirkte kaldılar.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın muciz olduğunu ve Kur'an'da nâsa ahkâmını anlatmak için bir çok misaller getirdiğini beyandan sonra müşriklerin Kur'an'a kanaat etmeyip başka mucizeler istediklerini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعًا ﴿٩٠﴾

buyuruyor.

[Kâfirler «Ya Muhammed! (S.A.) Sen bizim için Mekke arzından pınarlar akıtıp meydana getirmedikçe elbette biz sana iman etmeyiz» dediler.] Ve bu kadarla da iktifa etmiyerek sözlerine şunu da ilâve ettiler ve dediler ki :

أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾

[«Veyahut senin için hurmadan ve üzümden bir bahçe olup o bahçenin ağaçlarının aralarından nehirler cereyan ederek şiddetle akmadıkça biz sana iman etmeyiz.»] İşte bu gibi menfeatleri görmedikçe iman etmeyeceklerini beyanla beraber yine dediler ki :

أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾

[Veyahut senin söylediğin gibi bizim üzerimize semayı parça parça düşürmedikçe veyahut bize karşı açıkta Allah'ı ve melekleri getirip göstermedikçe biz sana iman etmeyiz.] demekle azabın gelmesini veyahut Allah'ı ve melekleri görmek istediler ve bununla da kanaat etmeyerek dediler ki :

أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَاءِ

[«Veyahut senin için altından ve gümüşten yapılmış müzeyyen bir ev olmadıkça veyahut sen semâya çıkmadıkça elbette biz sana iman etmeyiz» demekle imanlarını muhâle ta'lîk ettiler.] Ve bilhassa Kur'an'a iman etmiyeceklerini beyan etmek üzere dediler ki :

وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ

[«Ya Muhammed! (S.A.) Sen bizim üzerimize açık bir kitap inzâl edip o kitabı biz okumadıkça mücerred senin semaya çıkman için elbette biz sana ve Kur'an'a iman etmeyiz» demekle birtakım mu'cizât istediler.]

قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾

[Habibim! Sen bunlara «Beni terbiye eden Rabbımı cemi' nekâisten tenzih ederim. Zira; ben olmadım, illâ sizin gibi beşer ol-

dum ve taraf-ı İlâhîden sizi irşâd için gönderilmiş resulüm» de ve bu taleplerini reddet.]

Yani; müşrikler imanlarını muhâle talik ederek birtakım tekâlifte bulundular. Çünkü; Taberî, Hâzin ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile bir akşam Mekke'nin eşrafı Ka'be'nin damına içtima ederek Resulüllah'ı davet ederler. Resulüllah imanlarına ümit ederek teşrif edince «Ya Muhammed (S.A.) Sen garîb bir davada bulunuyorsun. Putlarımıza sebbedip âbâ ü ecdâdımızı tahtıe ediyorsun. Bundan maksadın dünya ise ne istersen verelim ve kendimize seni reis intihap edelim» dediler. Resulüllah «Ben taraf-ı İlâhîden meb'ûs resulüm. Ahkâmımı size tebliğ ettim. Kabul ederseniz dünya ve âhirette nasibinizi alırsınız ve eğer kabul etmezseniz bütün saâdetten mahrum olursunuz» deyince onlar «Madem ki sözünden dönmüyorsun, nübüvvet davasında ısrar ediyorsun. Şu tekliflerimizi kabul ve arzularımızı yerine getir de sana iman edelim» demişlerdi. İşte o mecliste vaki olan tekliflerini tasvir için Cenab-ı Hak bu âyetlerini inzâl etmiş ve istedikleri altı nevi mucizeden her birini beyan buyurmuştur:

Birinci talepleri: dediler ki: «Ya Muhammed! (S.A.) Madem ki nübüvvet davasında sebât ediyorsun. Mekke arazisi dardır. Sen bizim için Mekke'nin etrafında pınarlar akıt. Bol bol içelim, ekinler ekelim, bağlar dikelim. Ziraatimiz genişlesin, karnımız doysun biz de sana iman edelim. Bize böyle bolluk temin etmedikçe biz sana iman etmeyiz». Bu teklifleriyle Mekke vadilerinde Şam vadileri gibi suların cereyanını istediler.

İkinci talepleri: Dediler ki: «Umuma ait pınarlar akıtmadığında, bari kendi nefsine ait hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu bir bağ olsun ki o ağaçların aralarından sular aksın ve ağaçlarda bir çok meyveler meydana gelsin görelim». Müşrikler böyle bir bahçe görmedikçe iman etmeyeceklerini söylediler.

Üçüncü talepleri: Dediler ki: «Gerek umuma, gerek nefsine ait hayır yapmıyacaksan bari şer yap. Zira; bazı kere biz iman etmediğimiz takdirde semâdan azap geleceğini söylersin. Kendi itikadınca o gelecek azabı getir, semayı parça parça üzerimize düşür». Bu suretle semadan azap gelmeyince iman etmiyeceklerini söylediler.

Dördüncü talepleri: Dediler ki : «Sen kendi tarafından resul olduğun Allah'ı ve onun meleklerini bize mukabil olarak getir. Onlar senin Rẹsul olduğuna şehâdet etsinler. Biz karşımızda görelim ve onları görmeyince sana iman etmeyiz». Bu talepleri ile imanlarını muhale ta'lîk ettiler.

Beşinci talepleri: Dediler ki : «Sen kendin için altından ve gümüşten yapılmış müzeyyen bir hane inşâ edip gözlerimiz görmedikçe iman etmeyiz». İşte böyle bir haneyi görmedikçe iman etmiyeceklerini beyan ettiler.

Altıncı talepleri: Dediler ki : «Sen merdiven kurup gözümüzün önünde semaya çıkmadıkça biz sana iman etmeyiz». Bu talepleri ile imanlarını bir takım müşkülâta talik ettiler.

Resulüllah bunların bu hallerini görüp imanlarından me'yûs olunca o meclisten kalktı ve Resulüllah'ın halası oğlu (Abdullah b. Umeyye) de kalktı ve «Ya Muhammed! (S.A.) Sen hiç bir teklifi kabul etmedin. Sen semaya çıksan dahi bize semadan bir kitap getirip o kitabı okumadıkça sade mücerret semaya çıktığın için elbette biz sana iman etmeyiz» deyince Cenab-ı Hak resulüne «Habibim! Sen onların bu taleplerine cevap olarak beni envâı ni'metleriyle terbiye eden Rabbımı cemi' nekâisten tenzihe ve cehaletinize teaccüp ederim. Zira; Ben de sizin gibi beşerim ve beşeriyette sizinle benim hiç bir farkımız yoktur. Şu kadar ki ben taraf-ı İlâhîden sizi irşâd için gönderilmiş resulüm. Sizin istediğiniz şeyleri halkedecek Allahü Tealâ'dır. İsterse halkeder, istemezse halketmez, benim davamı ispata kâfi mucizem vardır. Binaenaleyh; Sizin bunları istemeniz inattan ibaret olduğu için Allahü Tealâ halketmez. Zira; halketmiş olsa yine inat edecek ve başka şeyler isteyeceksiniz de» buyurdu ve hane-i saadetine me'yûsen avdet edip mahzun olunca bu vak'ayı tasvir ve tescil için bu âyetler nazil olmuştur.

Müşrikler ülûhiyetin evsafını risalette ve risaletin evsafını ülûhiyette aramakla cehaletlerini tamamen meydana koyduklarından Cenab-ı Hak resulüne teşbihle emretmiştir. Zira; «Allahü Tealâ'yı bize getirmeyince iman etmeyiz» demek Cenab-ı Hakkın gelmek ve gitmekten münezzeh olduğunu bilemediklerini meydana koymaktır.

Beyzavî'nin beyanı vechile (ينبوعا) *bir pınar ki suyu çok, daima akar, kesilmez,* (كسفا), (لفظا), (معنى) ve (قطعا) gibi *parça* manâsınadır. (قبيلا) *davasına kefil manâsına* olduğu gibi mukabil manâsını dahi müfiddir. Yani «Allahü Tealâ'yı davana kefîl ve şahit olduğu halde bize mukabil karşımıza getirmedikçe iman etmeyiz» demektir. Z u h r u f ; *altından ve gümüşten ziynet manâsınadır.* (لرقيك) *yalnız semaya çıkmaklığın için iman etmeyiz. Binaenaleyh; semaya çıkmakla beraber bizim okuyacağımız müdevven bir kitap da beraber getirmelisin»* demektir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin şüphelerini ve bazı taleplerini beyandan sonra bazı aharı beyan etmek üzere :

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٤﴾

buyuruyor.

[Nasa hidayet olan Kur'an geldiğinde onları imandan hiç bir şey menetmedi. Ancak «Allahü Tealâ beşeri Resul olarak gönderdi mi?» demeleri menetti.]

قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿٩٥﴾

[Habibim! Sen onlara cevapta de ki «Eğer yer yüzünde kemâl-i istirahatle ikamet eder oldukları halde yürür melekler olsaydı Biz Azimüşşân onlar üzerine semadan resul olarak melek gönderirdik velâkin yer yüzünde ikâmete ve imâra memur melekler olmadığından melekten resul göndermedik.»]

Yani; kâfirlerin emr-i nübüvvette şüphelerinden birisi de beşeriyeti risalete münafi görmeleridir. Zira; nâsa doğru yolu gösterir aynı hidayet olan Kur'an gelip hakayıkına muttali' olduklarında onları iman etmekten hiç bir şey menetmedi. İllâ «Allahü Tealâ beşeri Resul olarak gönderdi mi?» demeleri menetti. Çünkü; onlar beşeriyetle risalet arasında münafat gördüler, «beşer, kendi misilli beşerin noksanını ikmâle nasıl memur olur? Eğer Allah kullarını ıslâh için Resul göndermiş olsaydı melek gönderirdi» demekle beşerin mansıb-ı risalete ta'yîn olunacağında şüphe ettiler. Halbuki devr-i Âdem'den beri insanlara Resul beşerden olduğu ve bilhassa pek büyük Resul tanıdıkları ve kendisine nisbetle iftihar ettikleri İbrahim Aleyhisselâm'ın beşer olduğunu bildikleri halde şu itirazları hamakat ve inatlarına sarih bir delildir. Ya Ekrem-er Rusül! Sen onların şu itirazlarına karşı de ki «Eğer yer yüzünde sakin olarak Benî Adem gibi yürür melekler olsaydı biz onlar üzerine semadan kendi cinslerinden Resul olarak melek gönderirdik. Zira; cinsin cinse Resul olması akla ve hikmete muvafıktır. Çünkü risalette ülfet ve ünsiyet lâzım, bu ise birbirinin haline vakıf olan cinsiyetle olur. Halbuki melekle beşer arasında cinsiyet olmadığı cihetle emr-i risaletten maksad-ı aslî olan irşâd ve tebliğât hasıl olamaz» demekle şüphelerini izale et.

Tefsir-i Hâzin ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile Allahü Teaâl'nın Resulüne vermiş olduğu Kur'an vesair mucizât bunların istedikleri mucizelerden daha büyük ve davay-ı nübüvveti ispata kâfi olduğundan başka mucize istemez mücerret inat ve mükâbereden ibaret olduğu cihetle iman etmeyeceklerini bildiği için Cenab-ı Hak halketmemiştir.

Hulâsa; müşriklerin imanlarına mani olan beşerin beşere risaletini baîd addetmeleri ve yer yüzündeki halk melek olsa Resullerinin dahi melek olacağı ve arz üzerinde, imarına memur ve sakin olan halkın beşer olduğundan Resullerinin de beşer olması akla ve hikmete muvafık olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin teannüt ve temerrüdlerini beyandan

sonra mucize talebine hacet olmadığını beyanla tehdit etmek üzere:

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْۜ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرًا بَص۪يرًا ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen kâfirlere cevapta de ki «Allahü Teâlâ davamın sadık olduğuna yedimde mucizelerimle şehadet etti. Binaenaleyh; Allahü Teâlâ sizinle benim beynimizde şâhid yönünden kâfi oldu. Zira Allahü Teâlâ; kullarının zâhir ve batın hallerini bilir ve cümle işlerini görür.» Şu halde benim nübüvvetime Allahü Teâlâ şehadet edip elimde enva-ı mucizâtı halketmekle nizaı kat'eden te'yîdât-ı İlâhiyesi meydanda olduğu cihetle sizin istediğiniz mucizelere ihtiyaç kalmamıştır. Binaenaleyh; inadınızın cezası size aittir.]

Bu âyet; Resulüllah'ı tesliye ve kâfirleri tehdittir. Çünkü; Resulünün davasına Allah'ın şahit olması ve kullarının ahvalini bilip görmesi tesliye ve tehditten başka bir şey değildir.

***

Vâcip Teâlâ tehdidini icmâlen beyandan sonra dalâlette olanları tafsil ve dalâleti irtikâp edenleri tehdit etmek üzere :

وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ

buyuruyor.

[Eğer bir kimseyi Allahü Teâlâ hidayette kılarsa ancak doğru yola temessükle mühtedî odur.]

وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِه۪

[Eğer bir kimseyi su-u ihtiyârına binaen Allahü Teâlâ idlâl ederse habibim! Sen onlar için Allah'ın gayrı elbette dostlar bulamazsın ki o dostları onları Allah'ın azabından kurtarsın.]

وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا

[Biz o ıdlâl ettiğimiz kimseleri yevm-i kıyamette kör, dilsiz ve sağır oldukları halde yüzleri üzerine haşrederiz.]

مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ

[Zira; onların mahalleri cehennemdir.]

كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾

[Her ne zaman onların etlerini ve derilerini yakmakla Cehennemin alevi azalırsa biz derilerini ve etlerini iâde etmekle onlara Cehennemin alevini ziyade ederiz.]

ذٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا

[İşte şu azap bizim âyetlerimize küfürleri sebebiyle onların cezasıdır.]

Yani; Bir kimse iradesini hidayete sarfla Allahü Tealâ onu hidayette kılarsa ancak doğru yolu bulmak sebebiyle hidayete vasıl olan odur, ama bir kimse ki iradesini dalâlete sarfla Allahü Tealâ onu dalâlette kıldı. Habibim! Sen onlar için Allah'ın gayrı onları azaptan kurtaracak yardımcılar bulamazsın. Biz Azimüşşân onları yevmi kıyâmette gözleri görmez kulakları duymaz ve dilleri söylemez oldukları halde haşrederiz. Zira; onlar dünyada imanı kabulden istikbâr ettikleri cihetle dünyadaki kibirlerine ceza olarak yüzleri üzerine zelîl ve hakîr olarak haşrolunurlar. Dünyada hakkı görmediklerine mukabil gözleri kör, hakkı duymadıklarına bedel kulakları sağır ve doğru söylemediklerine bedel dilsiz olarak arsa-i mahşere gelirler ve dünyada işledikleri amel üzere ceza görürler. Zira onların sığınacak mahalleri Cehennemdir, Cehennemden başka yerleri yoktur. Her ne zaman ki etleri ve derileri yanmakla Cehennemin alevi sükûnet bulur hafiflerse biz onların muzmahil olan vücudlarını iâde etmekle Cehennemin alevini ziyade ederiz. Çün-

kü; onlar âhireti tekziple iâdeyi inkâr etmişlerdi. O inkârlarına mukabil biz onların yanmış vücutlarını ve Cehennemin şiddetini iâde eder ve devam ettiririz. İşte şu nevi azaplar bizim vahdaniyetimize delil olan âyetlere ve Kur'an'a küfretmeleri sebebiyle onların cezalarıdır.

Bu âyette beyan olunduğu vechile «yüzleri üzerine nasıl yürürler?» sualine Resulüllah'ın «Dünyada iki ayakları üzerinde yürütmeye kaadir olan Allahü Tealâ âhirette yüzleri üzerine dahi yürütmeye kaadirdir» buyurduğu Hazret-i Enes'in rivayetiyle Nisâbûrî ve Hâzin'in cümle-i beyanatındandır. Binaenaleyh; Resulüllah'ın «Yevm-i kıyamette nâs üç sınıf üzere kalkar: *Birincisi;* yaya. *İkincisi;* binitli. *Üçüncüsü;* yüzleri üzerine yürürler» buyurunca hazır bulunan Ashabı Kiram tarafından «yüzleri üzerine nasıl yürürler?» denildiğinde aynı cevabı verdiği (Ebu Hüreyre) hazretlerinden dahi mervîdir. Şu halde bu hadisler âyeti tefsir ettiği cihetle Ehl-i küfrün âhirette yüzleri üzerine haşrolunacakları hakikidir, tevile hacet yoktur.

Beyzavî ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile kâfirlerin gözleri görürse de rahat edecek ve gözlerini dinlendirecek şeyleri göremezler, kezâlik dilleri söylerse de taraf-ı İlâhîden kabul olunacak bir şey söyleyemezler ve kulakları duyarsa da telezzüz edecekleri bir şeyi duymazlar demektir. Şu tevcihe nazaran kâfirlerin göreceklerini, duyacaklarını ve söyliyeceklerini beyan eden âyetlerle bu âyet beyninde münafaat yoktur. Yahut bu âyet iptidaen haşrolunacakların hallerini beyan etmiştir. Çünkü; bu hâl üzere haşrolunup bir miktar cezâ gördükten sonra arsa-i mahşerde kuvaları kendilerine iade olunacağı mervîdir. Buna nazaran göreceklerini, duyacaklarını ve söyliyeceklerini beyan eden âyetler arsai mahşerde olacak hallerini beyan ettiği cihetle bu âyete münafi değildir.

Habt; durmak ve hafiflemek manâsınadır. Seîr; *Cehennemin yanar alevi* manâsınadır. Yani «Her ne zaman Cehennemin ateşi hafiflerse biz onu söndürmez alevini ziyadelendiririz» demektir.

Hulâsa; Allah'ın hidayette kıldığı kimsenin doğru yola vasıl olacağı, Allah'ın dalâlette kıldığı kimseler için yardımcının bulunmıyacağı, onlar kıyamette kör, dilsiz ve sağır olarak kabirlerinden

kalkacakları, onların meskenleri Cehennem olup her ne zaman Cehennemin alevi sönmeye yüz tutarsa alevinin tekrar ziyadeleneceği ve şu azapların sebebi onların küfürleri olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nübüvveti inkâr edenlerin cevaplarını ve cezalarını beyandan sonra haşrı inkâr edenlerin cevaplarını beyan etmek üzere :

وَقَالُوٓا أَءِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[Kâfirler haşri inkâr tarîkiyle dediler ki : «Biz vefat edip kemik olup çürüyüp toz olduktan sonra kabrimizden kalkıp yeni bir mahlûk mu olacağız? Böyle şey olur mu ve çürümüş kemik ufalanmış toprak yeni bir insan olur mu ve bunu akıl kabul eder mi?» demekle haşri inkâra cesaret ettiler.]

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ

[Ve şu minval üzere haşri inkâr ederler de bu kadar cesametle gökleri ve yeri halk eden Allahü Tealâ'nın onların mislini halketmeye kaadir olduğunu görmediler mi? Semâvât ve arzın cesametlerine bakıp da onları yaratmaya kaadir olan Allah'ın bunları tekrar iadeye kaadir olduğunu bilmediler mi?] Hem gördüler hem de bildiler. İbtidâen icada kaadir olan Allahü Tealâ'nın sonra iâdeye kaadir olacağı evleviyetle sabit değil mi? Ve iade, ibtidâen icaddan daha kolay değil mi?

وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَا رَيْبَ فِيهِ

[Allahü Tealâ onlar için kendisinde asla şüphe olmayan bir

ecel halketmedi mi? Ve ecel halkettiğini görmediler mi? Bunda da şüpheleri var mıdır?]

فَاَبَى الظَّالِمُونَ اِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾

[Bunların hepsini gözleri önünde görüp bilirler velâkin zalimler her şeyden imtina ederler, ancak küfürden imtina etmezler.] Çünkü zalimler hakkı kabulden, haşri ikrardan, âhirete imandan imtina ederler ve ancak şiddetle küfürden imtina etmeyip onda ısrar ederler.

Beyzavî'nin beyanı vechile kendisinde şüphe olmayan *e c e l -* le murad; *Herkesin vefatı için tayin olunan zamandır.* Çünkü; bunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Yahut; *yevm-i kıyamettir.* Bunda da şüphe yoktur. Zira; aklî ve naklî deliller kıyamette şüphe bırakmamıştır. Şu halde kıyametin levazımından olan haşrın vukuunda dahi şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin Mekke arazisinde suyun cereyanını, bağlar, bahçeler meydana gelmesini, rızıklarının çok olmasını istediklerini, beşeriyetin risalete münafî olduğunu iddia ettiklerini, kıyamette nasıl haşrolunacaklarını ve haşrı inkâr ettiklerini beyandan sonra eğer kendileri arzın hazinelerine malik olsalar buhledeceklerini beyan etmek üzere :

قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓي اِذًا لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِ
وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen kâfirlere de ki «Eğer siz Rabbımın ihsan hazinelerine malik olsanız malik olduğunuz takdirde infak korkusundan imsâk edersiniz.» Halbuki insan nefsinde mümsik oldu.]

Yani; Mekke havalisinde nehirlerin cereyanı ile haraset ve ziraatin tevessuunu mucize olarak senden isteyenlere sen de ki

«Cenab-ı Hakta sizin zannınız gibi buhul ve imsâk şaibesi yoktur. Zira; buhul ve imsâk insanlara mahsus ahlâk-ı zemîmedendir. Binaenaleyh; siz Rabbımın tükenmez rahmet hazinelerine malik olsanız infâk edemezsiniz. Çünkü; infâk edince tükenir korkusu her tarafınızı ihata ettiği cihetle tabiatınızda olan buhul sizi infaktan meneder. Zira; nefs-i insan bahîldir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile her ne kadar insanın bazı efradında cûd ü kerem ve sehâ olursa da esas itibariyle insan muhtaç ve zayıf bir mahlûk olduğundan tab'ında imsâk vardır. Binaenaleyh; bazı kimse sevap ümidine ve bazısı da medih ve senâya muhabbetine binaen sehâvet yapar, fakat emri ârızîdir. Yahut «Cins-i insan mümsik» demektir. Şu halde cinsinde buhul olmak her ferdinde buhul olmasını icab etmez. Meselâ; «Enbiya-yı kirâm hazerâtında buhlolmaz» diyerek bu âyete itiraz varid olamaz. Zira âyet; cins-i insanda buhlolduğunu beyan edince bazı ferdin sehâsı âyete münafî denemez. Yahut âyet; ekserin halini beyan için varid olmuştur. Yani «Ekser-i insan bahil oldu» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin en büyük mucize olan Kur'an'a kanaat etmiyerek başka mucize istediklerini beyan ettikten sonra Hz. Musa'nın bir çok mucizesi olduğu halde Fir'avunun ve etbâının iman etmediklerini beyanla mucizenin bir olmasıyla müteaddit olması beyninde fark olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ اِذْ جَٓاءَهُمْ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki muhakkak Musa Aleyhisselâma biz dokuz âyet verdik. O âyetler açık herkesin anlayabileceği bir derecededir. Binaenaleyh; Sual et habibim Benî İsrail'e Musa Aleyhisselâm onlara geldiğinde ne gibi vakalar cereyan etti?]

فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّٖى لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾

[Musa Aleyhisselâm Firavun'a ve etbâına mucizelerini izhâr edince Firavun ona dedi ki: Ya Musa! Ben seni muhakkak sihrolunmuş ve aklına bir halel gelmiş zannediyorum.]

Yani; Ey Müşrikler! Çok mucize olmakla iman etmeniz lâzım gelmez. Zira; biz Firavun ve etbâına Resul gönderdiğimiz Musa Aleyhisselâma dokuz mucize verdik. Onlar bu açık mucizeleri gördükleri halde iman etmediler. Şu halde ya Ekrem-er Rusül! Sen beni İsrail'e sual et. Musa Aleyhisselâm onlara geldiğinde neler söylediler ve mucize gelince niçin iman etmediler. İşte onlar, mucizenin kesretiyle beraber iman etmedikleri gibi müşriklerin istedikleri mucizeleri getirsen yine iman etmezler. Çünkü; mucizenin çokluğu fayda etmez, kanaat etmek lâzımdır. Hz. Musa bu kadar açık mucizelerle geldiği halde Firavun ona «Ya Musa! Ben seni sihrolunmuş zannediyorum. Zira; söylediğin sözler aklı tam bir kimsenin sözleri değildir» demekle imandan i'râz etti.

Hâzin, Kazî ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile Hz. Musa'nın dokuz âyeti; *Asa, yedi beyzâ, çekirge, bit, kurbağa, Nil'in kıbtîler hakkında kan olması, taştan suyun akması, denizin yol olması* ve *Tur dağından bir parçanın yerinden ayrılıp Benî İsrail'i tehdid için başları üzerinde durmasıdır.* Bunlardan her birinin tafsilâtı bundan evvel beyan olunmuştur. Yahud *â y e t* le murad; *Cümle şeriatlar ve milletlerde riayet olunan ahkâm-ı diniyyedir.* Çünkü; bir yahudinin Resulüllah'dan bu dokuz âyetin neden ibaret olduğunu sual ettiğinde Resulüllah'ın «Allahü Tealâ'ya şirketmemek, bigayrı hakkın bir kimseyi öldürmemek, bir kimsenin malını çalmamak, zina etmemek, ribâ yememek, bir kimseye sihretmemek, afife olan bir hatunu zina ile itham etmemek, berîüzzimme olan bir şahıs hakkında jurnal vermemek ve esnâ-yı muharebede düşmandan kaçmamaktır» demekle cevap verdiği (Safvan b. Asâl) hazretlerinin rivayetiyle Taberî, Hazin ve Kazî'nin cümle-i beyanlarındandır. Bu dokuz ahkâm cümle enbiyânın şeriatlerinde sabit olup aslâ nesih ve tebdil vuku bulmamıştır. Binaenaleyh; cümle erbâbı beyninde bu ahkâm mer'îyyülicrâdır.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Resulüllah'ın Benî İsrail'den sualinin sebebi; kendi cevabının Benî İsrail'in kitaplarına muva-

fık olduğunu onlara bildirmekle nübüvvetini tasdik ettirmektir. Yahud Kazî'nin beyanı vechile (فاسأل) hitabı; *Hz. Musa'yadır.* Yani «Ya Musa! Benî İsrail'i Firavun'dan sual et. Onları arz-ı Filistin'e senin alıp götürmene müsaade iste. Verirse al götür» demektir.

Hulâsa; Hz. Musa'ya mühim dokuz mucize veyahut ahkâm verildiği, Hz. Musa'nın onlara geldiğinde iman edip etmediklerini Benî İsrail'den suale Resulüllah'ın memur olduğu ve Firavun'un Hz. Musa'ya «Ben seni sihrolunmuş ve aklı muhtel olmuş zannediyorum» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un sözüne karşı Musa Aleyhisselâmın cevabını beyan etmek üzere:

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هٰؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ

buyuruyor.

[Musa Aleyhisselâm cevabında Firavun'a dedi ki «Allah'a yemin ederim şu âyetleri gözlerin görebileceği halde açık olarak inzâl etmedi, illâ yerin ve göklerin Rabbısı inzâl ettiğini muhakkak sen bildin ve bildiğin halde inat ediyorsun.»]

وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾

[Halbuki ya Firavun! «Ben seni bütün hayrâttan ayrılmış ve huzur-u İlâhîden tardolunmuş bir kimse zannediyorum» demekle Firavun'a mukabele etti.]

Yani; Musa Aleyhisselâm Firavun'un sualine cevaben «şu âyetleri davamın doğru olduğuna delâlet eder olduğu halde inzâl etmedi, illâ semâvât ve arzın Rabbısı davamı ispat için inzâl ettiğini sen muhakkak bildin ve bildiğin halde inat ettiğinden ben seni helâke müstahak bir matrud zannediyorum.» demekle Firavun'u ilzâma çalıştı.

(بصائر) Beyzavî'nin beyanı vechile (بينات تبصرك صدقى) ma-nâsınadır. Yani «şu âyetler benim sıdkımı sana gösterir bir takım beyyineler olduğu halde âlemin Rabbısı inzâl etti» demektir ki «bu âyetlerle hak ve hakikat görülür, fakat sen inat ediyorsun» demek olur. (مثبورا) *Hayırdan sarf ve şer üzere tab'olunmuş yani hayırdan tecerrüd ederek şerle ülfet etmiş demektir.* Hz. Musa Firavun'un zanniyle kendi zannını karşılaştırdı. Çünkü; Firavun ona «Ben seni sihrolunmuş zannederim» dedi. Bu ise sırf yalandan ibaretti. Hz. Musa buna karşı «Ey Firavun! Bu sözlerinle ben seni hayırdan uzaklaşmış ve şerle ülfet etmiş bir kimse zannediyorum» demekle mukabele etti. Musa Aleyhisselâmın bu kelâmı Firavun'un Allah'ı bildiğine delâlet eder. Çünkü; Hz. Musa Firavun'un bu âyetleri inzâl eden âlemin Rabbısı olduğunu bildiğini velâkin haset ve riyâsetine muhabbet için inat ettiğini beyan etmiş ve bu gibi hasis şeylere aldanarak küfrü irtikâp ettiğinden dolayı helâke müstehak olduğunu kendine tefhîm etmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâmın şu cevabından sonra Firavun'un muamelesini beyan etmek üzere:

فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[Musa Aleyhisselâmın mukabelesine karşı Firavun Benî İsrail'i korkutup arz-ı Mısır'dan kaçırmak murad etti. Onun şu hilesi üzerine biz Firavun'u ve maiyetinde olan kimselerin cemisini denize garkettik. Binaenaleyh; Firavun'un Benî İsrail'e yapmış olduğu hileyi aleyhine çevirdik ve ayağına dolaştırdık.]

وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ

[Ve Firavun'un maîyetiyle beraber inkırazından sonra Benî

İsrail'e dedik ki «Arz üzerinde düşmanınız olan Firavun'un korkusundan emîn olarak sakin olun ve rahat edin.»]

فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفٖيفًا ﴿١٠٤﴾

[«Âhiretin vaadi ve günü olan yevm-i kıyamet geldiğinde biz sizi birbirinizle sulehânız eşkiyânızla, âliminiz cahilinizle, zaliminiz mazlumunuzla ve âbidiniz fâsıkınızla karışık olduğunuz halde getirir ve beyninizde hükümle saîd olanları şakî olanlardan ayırırız» demekle Benî İsrail'in hatt-ı hareketlerini tayin ettik.] Firavun Benî İsrail'i tefrikaya düşürüp herbirini bir türlü bahane ile itham ederek arz-ı Mısır'dan katil, itlâf ve nefyetmekle perişan edip çıkarmak ve Mısır'ı onlardan tahliye ve Mısır arazisini Kıbtîlere tahsis etmek murad edince Allahü Tealâ Hz. Musa vasıtasiyle Benî İsrail'i halâs ve Firavun'u garkettiğini beyan buyurdu ki kıyamete kadar hile düşman zulmü itiyad eden kimselere ibret olsun, bu gibi zulüm ve hilenin akibeti helâk olduğunu bilsinler, cesaret etmesinler. Çünkü; Bu gibi vukuât-ı sâbıkayı esbâbıyla beraber Cenab-ı Hakkın bize Kur'an'da beyan etmesi bizim için ibret ve aynı ni'mettir.

Bu âyette iskânla emrolunan *a r z* la murad; *Arz-ı Mısır* olduğuna nazaran *Firavun'un garkından sonra Hz. Musa'nın Benî İsrail'le beraber Mısır'a avdet edip bir müddet iskân olundukları fehmolunursa da esah olan arz* ile murad; *mutlaka arzdır* ve Benî İsrail Mısır'a avdet etmemişler. Zira; diğer âyetlerde Firavun'un garkından sonra Benî İsrail'in (Arz-ı Tîh) de bir müddet kaldıkları ve Hz. Musa'nın Mikatı ve Tevrat'ın nüzulü ve tedricen Beyt-i Makdis'e malik olup orada karar ettikleri beyan olunup Mısır'a avdetlerine dair bir sarahat yoktur. Şu kadar ki bazı âyetlerde Firavun'un mülküne varis olduklarına işaret varsa da Firavun'un memleketi (Arz-ı Tîh) e de şamil olduğu cihetle memleketinden bir kısmına varis oldular demektir.

Hulâsa; Firavun'un Benî İsrail'i bir takım işkencelerle korkutup Mısır arazisinden onları çıkarmak murad ettiği, bu iradesi üzerine Cenab-ı Hakkın maîyetiyle beraber Firavun'u gark ve Benî

İsrail'e Firavun'u garkettikten sonra arz üzerinde sakin olmalarını emreylediği, âhiretin zamanı geldiğinde «Sizi iyiniz kötünüze karışık olduğu halde arsa-i mahşere getiririz» buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Musa'nın mucizelerini ve Firavun'un garkolunduğunu beyan ettiği gibi Kur'an'ın inzali hāk ve hakikate mukarin olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۝

buyuruyor.

[Biz Kur'an'ı hakka mukarin olarak inzâl ettik ve Kur'an da hakka mukarin olarak nâzil oldu. Habibim! Biz seni irsâl etmedik, illâ mübeşşir ve kavmini inzâr edici olduğun halde irsâl ettik.]

Yani; Biz Kur'an'ı hakka mukarin ve inzalini icabeder hikmete mutabık olarak inzâl ettik ki, ahkâm-ı bâtıldan ârî, emirleri, nehiyleri, durub-u emsâli, rumuzât, işârâtı ve maarif-i hakâyıkı cümlesi ancak hakka mülâbis olarak nâzil oldu. Habibim! Biz seni maksatlardan hiç bir maksada mebnî kavmine irsâl etmedik, ancak müminleri envâı hayrat ve lezâiz-i âhiretle tebşîr eder, Kur'an'a iman etmiyenleri enva-ı azapla korkutur olduğun halde irsâl ettik. Şu halde Kur'an'ın ahkâmı; tebşiri veya inzarı hâvî olduğu gibi seni Resul göndermekteki hikmet de tebşîr ve inzârla kulları ıslâh etmektir. Binaenaleyh Kur'an; inzâlini icab eder hikmete muvafık olarak inzâl olunduğu gibi kulların ıslâhına kâfi ahkâm üzerine müştemil olduğundan hak olarak da nâzil olmuştur.

Medarik'te beyan olunduğuna nazaran hasta olan kimse üzerine bu âyet okunur ve okuyan kimse ağrı üzerine elini basarsa biiznillâh Tealâ hastalık zâil olur.

Kur'an'ın ahkâmı vahdâniyyet-i ilâhiyyeye, sıfât-ı sübhâniyyeye, nübüvvete, meleklere ta'zîme, ahvâl-i âhirete ve ahkâm-ı sabite üzerine müştemil olduğu cihetle hakla nâzil olduğu beyan olunduğu gibi Kur'an şeriat-i bakiye üzerine şamil olduğundan hakka mukarin olarak inzâl olunduğu da beyan olunmuştur.

Bu âyeti Celilede *e v v e l k i h a k* la murad; *arzın imarına ve insanların ıslâhına ve yer yüzünden fesadın ref'ine müteallik Kur'an'ın inzâlini icabeden hikmettir. İ k i n c i h a k* la murad; *itikâdiyâta ve ameliyâta müteallik Kur'an'ın müştemil olduğu ahkâm* olduğu cihetle manâlar beyninde fark olduğundan ikinci hak lâfzı zamir mevkiinde ism-i zahir olarak varid olmuştur. Çünkü; Eğer ikisi bir manâya olsaydı (وبالحق) yerinde (وبه نزل) denilse de olabilirdi.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın hakka mukarin olarak inzâl olunduğunu beyandan sonra Kur'an'ın hakla batıl beynini tefrik için müteferrik surette nâzil olduğunu beyan etmek üzere :

وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا ﴿١٠٦﴾

buyuruyor.

[Habibim! Senin Kur'an'ı teennî ile nâsa okuman için biz Kur'an'ı fırka fırka kıldık ve yirmi üç senede o Kur'an'ı inzâl etmekle inzâl ettik.]

Yani; kâfirler her ne kadar cehaletlerine binaen Kur'an'ın müdevven bir kitap olarak inzâl olunmadığına itiraz ederlerse de Biz Kur'an'ı tafsil ettik, sûre'lerini ve âyet'lerini ayrı ayrı inzâl ettik ki sen o Kur'an'ı nâsa acele etmeden ve mühletle okuyasın, hâdisenin icabına ve zamanın iktizasına göre inzâl ettik ki nâs kemâl-i teennî ve huzurla dinlesinler, manâsını lâyıkıyla anlasınlar. Yirmi üç senede tedricle inzâl ettik ki nâsa hıfz-ı kolay olsun ve bir hâdiseye göre nâzil olduğundan kıyamete kadar o hükmü aynı hâdisenin emsalinde tatbik etmekte müşkilât çekmesinler.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile bu âyet-i Celile; Kur'an'ın defaten nâzil olmadığına itiraz edenlere cevabı ve müteferrik nâzil olduğunun hikmetini de mutazammındır. Zira; havadisin hükmünü beyan için her hâdiseyi mübeyyin âyet gelmesi elbette pâyidâr ve manîdar olup kalplerde takarruru ziyade olacağında şüphe olma-

dığı gibi bir hâdisenin hükmünü anlayıp dinleyip hazmettikten sonra diğer hâdise hakkında ikinci bir hükmün gelmesi elbette def'aten bir kitabın gelmesinden daha kuvvetli ve müzeyyedlidir.

(فرقناه) *parça parça tafsîl üzere gelmek* manâsına olduğu gibi *hakla batıl beynini tefrik* manâsını dahi mutazammındır. Çünkü Kur'an; müteferrik olarak nâzil olduğu gibi hakla batıl beynini dahi tefrik ettiği malûmdur. *M ü k s s ; mühlet ve teennî* manâsınadır ki Resulüllah'ın âyetler geldikçe halkın anlayabileceği bir raddede okumasını ve acele etmemesini dahi mutazammındır.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın müteferrik bir surette nâzil olduğunun hikmetini beyandan sonra resulüne hitâb olarak :

قُلْ اٰمِنُوا بِهٖٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا

buyuruyor.

[Habibim! Sen Kur'an'a itiraz edenlere de ki «Ey müşrikler! Kur'an'a iman edin veya iman etmeyin.»] Zira; Kur'an'a nazaran sizin iman edip etmemeniz müsavidir. Çünkü; sizin iman etmemenizden Kur'an'a bir zarar gelmez.

اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِه۪ٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًاۙ ﴿١٠٧﴾

[Zira şol kimseler ki Kur'an'ın nüzulünden onlara ilim verilmişti. Onlar üzerine Kur'an tilâvet olunduğunda secde eder oldukları halde yüzleri üzerine kapanırlar.] Ve yalnız secdeye kapanmakla iktifa etmezler, secdelerinde derler ki :

وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾

[Biz «Rabbımızı cemi' nekâisten tenzih ederiz. Zira; Rabbımızın vadi elbette haktır. Binanealeyh; muhakkak vaki olacaktır.»]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Sen Kur'an'ın müdevven bir kitap olmadığına irâz eden müşriklere de ki «Sizin Kur'an'a iman edip etmemeniz müsavidir. Zira imanınız Kur'an'a şeref vermediği gibi iman etmemeniz de noksan olmasını icabetmez. Binaenaleyh; isterseniz iman edin fayda görün, isterseniz iman etmeyin zarar görün. Çünkü; iman ederseniz faydası ve iman etmezseniz zararı size aittir. Ama şol kimseler ki Kur'an'ın nüzulünden evvel ehl-i Kitaptan kendilerine ilim verilip doğru bir din taharrisinde bulunanlar ve din-i Muhammedînin zuhuruna intizar edenler üzerine taraf-ı risaletten Kur'an tilâvet olunduğunda Allah'ın emrine tazim ve Kur'an'ın bahşettiği ni'mete şükür için secde ederler, secdelerinde derler ki «Bizim Rabbımız cemi' nekâisten münezzeh ve müberrâdır. Binaenaleyh; cemi' nekâisten takdis etmek bizim üzerimize vâciptir. Zira; Rabbımızın gerek kütüb-ü sabıkada ve gerek Kur'an'da bize vaadi elbette vaki olacaktır».

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Kur'an'dan evvel kendilerine kitap verilen kimselerle murad; *(Zeyd b. Amr b. Nüfeyl), (Selman-ı Farisî)* ve *ehl-i kitap ulemasından iman edenlerdir.*

Medarik'te beyan olunduğu vechile bu âyette *v a ' d - i İ l â h î* ile murad; *Tevrat'ta ve İncil'de Kur'an'ın inzâline ve Ahir zaman nebisinin ba'solunacağına dair vaad-i İlâhîdir.* Yani «Biz Rabbımızı nekâisten tenzih ederiz. Zira; Rabbımızın bize vadettiği Kur'an ve tebşîr ettiği Resul elbette haktır ve vaadi vechile geldiler ve biz de iman ettik» dediler. (يخرون) *yüzleri üzerine düştüler* demektir. (للاذقان) *zekan lâfzının cemidir. Z e k a n ; Çene kemiği ise de burada secde edenlerin yüzleri* muraddır. Yani «secde için Allah'ın emrine ta'zîm ve vadettiği Kur'an'ı inzâl edip Resulünü gönderdiğine şükür olmak üzere yüzleri üzerine secde ettiler» demektir.

وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ

[Kur'an'ın hakayıkına âlim olanlar Kur'an'ın manâsını tefekkür edip hasıl olan teessür üzerine ağlar oldukları halde secdeye kapanırlar.]

وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾

[Kur'an'ı işitmek onların rikkat-i kalplerini ziyade eder.] Zira; Kur'an okunup mutazammın olduğu hakayıkı düşündükçe Allah'tan korkuları, tevazuları ve gözlerinin yaşları tezayüd eder.

Medarik'te beyan olunduğu vechile (يخرون) tekrar zikir olundu. Zira maksat; muhteliftir. Çünkü; Evvelinde *secdeye kapandıkları,* ikincide *secdeye ağlayarak kapandıkları beyan olunmuştur.*

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Kur'an okunurken ağlamak müstehap olduğuna bu âyette işaret vardır. Çünkü Cenab-ı Hak tilâvet-i Kur'an esnasında ağlayanları bu âyette sena etmiştir. *H u ş u ; kalbin rikkatiyle beraber gözün yaşarmasıdır.*

***

Vâcip Tealâ ehl-i ilimden iman edenlerin Kur'an okunduğunda secde ettiklerini ve ağladıklarını ve Kur'an onların huzu' ve huşû'larını ziyade ettiğini beyandan sonra huşû'un keyfiyetini beyan etmek üzere :

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ

buyuruyor.

[Habibim! Sen nâsın gafil olanlarına de ki «Siz zat-ı ulûhiyeti isterseniz (Allah) ismiyle çağırın, isterseniz (Rahmân) ismiyle çağırın.»]

اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى

[Allah'ın isimlerinden gerek esmâ-ı zâtiyesinden ve gerek esmâ-ı sıfâtiyesinden hangisiyle çağırır ve tesmiye ederseniz Allah'ın zatına ve sıfatına delâlet eder esmâ-ı hüsnâsı vardır.]

وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾

[Ya Ekrem-er Rusül! Namazını müşriklerin işiteceği kadar alenî yapma ki müşriklerin itale-i lisanlarını mucip olmasın ve arkanda bulunan cemaatin işitmeyeceği kadar gizli yapma ki cemaat Kur'an'ı işitmekten mahrum olmasın ve cehirle ihfâ arasında bir tarîk ara ki ifratla tefritten kurtulmuş ve adalete riayet etmiş olasın.]

Burada iki âyet terceme olunmuştur :

B i r i n c i âyetin sebebi nüzulü; Resulüllah'ın Cenab-ı Hakkı (Allah) ve (Rahman) isimleriyle zikretmesi üzerine (Ebu Cehil) ve emsali müşrikler «Muhammed (S.A.) bizi müteaddit Âliheden nehyettiği halde kendi müteaddit Âlihe zikrediyor» demeleri üzerine zikrolunan isimlerin cümlesi bir zatın ismi olduğunu ve daha bir çok isimleri bulunduğunu, zatına ve sıfâtına delâlet eden isimlerden herhangisiyle zikrolunsa caiz olduğunu beyan için bu âyetin nâzil olduğu Nisâbûrî, Kazî ve Hâzin'in beyanâtı cümlesindendir.

İ k i n c i âyetin sebebi nüzulü; Resulüllah cehren kıraat olunan namazları edâ ederken Resulüllah'ın sedâsını işiten müşriklerin fenâ söylemeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu (İbni Abbas) hazretlerinden mervîdir.

Beyzavî'nin beyanı vechile Resulüllah ashabının ahvalini teftiş ettiğinde (Ebu Bekir) hazretlerini namazda gayet gizli okuduğunu ve Hz. Ömer'in büyük sada ile edâ ettiğini görünce (Ebu Bekir) den gizli okuduğunun ve (Ömer) den de cehirle okuduğunun sebebini sual eder. (Ebu Bekir) hazretleri «Rabbıma münacaat ederim. Rabbım! Halimi ve hacâtımı bilir» cevabını ve Hz. Ömer de «şeytanı tard etmek için cehren kıraat ederim.» cevabını verir. Bu âyetin nüzulü üzerine Resulüllah (Ebu Bekir) e «Sen bir miktar cehirle kıraat et» ve (Ömer) e de «Sen de bir miktar sadânı indir» emrini verdiği mervîdir. Çünkü her şeyde iktisat etmek memduh olduğu gibi kıraatte dahi iktisadın hayırlı ve memduh olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiş ve kıraatte de ifratla tefrit arasını bulmayı tavsiye eylemiştir.

Nisâbûrî'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette *s a l â t* la muradın *duâ olduğu* Hz. (Aişe) ve (Ebu Hüreyre) (R.A.) dan mervîdir. Zira; alenî duâda riyâ ve günahlarına istiğfârda başkalarına günahlarını işittirmek olduğundan şu rivayete nazaran duâda hafî ile alenî arasını ihtiyâr etmek lâzım olduğuna âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ esmâ-ı hüsnâsıyla zikrin adâbını beyandan sonra hamdetmenin âdâbını beyan etmek üzere :

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَر۪يكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْب۪يرًا ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen Allah'ı senâ ettiğinde de ki «Herkesin medh ü senâsı şol Allahü Tealâ'ya mahsustur ki O Allahü Tealâ veled ittihaz etmedi ve onun mülkünde şerîki olmadı, Allahü Tealâ'nın kudretinin kemâline, izzet ve ceberûtuna binaen zill ü hakaretten münezzeh olduğu cihetle zill ü hakareti defetmek için bir velisi ve yardımcısı dahi olmadı. Çünkü bunların hiç birine ihtiyacı yoktur. Maahâzâ Allahü Tealâ'yı tekbîr etmekle tekbîr et, surî ve manevî tazime devam et ki verdiği ni'metlerin şükrünü edâ etmiş olasın.]

Beyzavî'nin beyanı vechile bu âyet; Vâcip Tealâ'nın hiç bir sebeble yardıma muhtaç olmadığına delâlet ettiği gibi hamde istihkakı zatı itibariyle olduğuna dahi delâlet eder. Binaenaleyh; abid her ne kadar Allahü Tealâ'ya hamdetse kusurunu itirafla Allah'ın azametine tekbîr almak vâciptir. *Allahü Tealâ'yı tekbirin manâsı : Zatında tekbir; vücudu vâcip lizatihi olduğunu ve mevcudâtın kâffesinden müstağnî bir ganîy-yi mutlak bulunduğunu, Sıfatında tekbir; Sıfatlarının cümlesi sıfat-ı kemâl olup zevâlden ve tebeddülden münezzeh ve ezelî olduğunu, ef'âlinde ve ahkâmında tekbîr; Allahü Tealâ'nın emrine ve nehyine itaat olunur bir melik-i*

muazzam olup ef'âline itiraza ve ahkâmını redde kimsenin hakkı olmadığını itikat etmektir.

Bu Âyeti Celile; Allahü Tealâ'ya veled isnâd edenleri reddettiği gibi müşrikleri dahi reddetmiştir.

***

SURE-İ KEHİF

Mekke-i Mükerremede nâzil olan sûrelerdendir. Yüz onbir âyeti câmi'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ

[Hamd ü sena şol Allahü Tealâ'ya mahsustur ki o Allahü Tealâ abd-i ehassı üzerine kitab-ı ma'hûd olan Kur'an'ı inzâl etti.]

وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ۝

[Halbuki Allahü Tealâ Kur'an için lâfzında ve manâsında bir eğrilik kılmadı.]

قَيِّمًا

[O kitabı müstakîm, mutedil ve mesâlih-i ibâdı temşiyete kâfi olduğu halde inzâl etti.]

Yani; herkesin medh ü senâ etmesi cemî' sıfât-ı kemâliyeyi câmi' olan Allahü Tealâ'ya mahsustur. O Allahü Tealâ ki kemâlât-ı beşeriyyeyi camî' olan abd-i ehassı Muhammed Aleyhisselâm üzerine kitab-ı azîm olan Kur'an'ı inzâl etti ki o Kur'an'ın lâfzında ihtilâf ve manâsında ihtilâl gibi bir eğrilik kılmadı. Binaenaleyh; kulları tarik-ı hakka davette noksanı olmadığı gibi Kur'an'ı mutedil ve mesâlih-i ibâdı temşîtde kâfi ve ahkâmını ifrat ve tefritten ârî kıldı ki Kur'an'la amel eden kimseler için aslâ güçlük yoktur. Zira; ahkâmı daima iktisadî ve adaleti mutazammındır.

Beyzavî'nin beyanı vechile Vâcip Tealâ, zatının hamde istihkâkını Kur'an'ı inzâl etmesi üzerine tertip etmekle Kur'an'ın insanlar hakkında pek büyük ni'met olduğuna işaret etmiştir. Çünkü hamid ve şükür; ni'met mukabilinde olduğu cihetle Kur'an üzerine hamdi tertip, Kur'an'ın insanlar hakkında büyük ni'met olduğuna delâlet eder ki Kur'an'ı inzâl üzerine hamdin lüzumu beyan olunmuştur. Zira Kur'an; insanların menafi-i diniyye ve dünyeviyyelerini câmi', maâd u mâaşlarının ıslâhına kâfi olduğundan niamı ilâhiyenin büyüğüdür.

Nimetullah ve Ebussuud Efendilerin beyanları vechile Kur'an kendinden evvel inzâl olunan kitapların nesh olunmayan ahkâmını, seâdet-i beşeriyenin esbâbını; ahlâk-ı hamîde, evsâf-ı cemîlenin kâffesini câmi' olduğundan şanına ta'zîm için ta'zîme delâlet eden (الف لام) ile (الكتاب) varid olmuştur. Yani; «Kur'an; kitab-ı azîm ünvanını ihraz etmeye şayân» demektir.

Resulüllah'ın mertebei ubudiyetinin en yüksek tabakasında olduğuna işaret için bu âyette nâmı Celîlini Vâcip Tealâ *abid* ünvânıyla zikrettiği gibi şân-ı nebeviyelerine ta'zîm için kendi zâtına râcî' zamire izafetle (عبده) buyurmuş ve resulünün abid olmasını beyanla Hz. İsa'nın ulûhiyetini itikat eden kimselerin mezheplerinin butlânını beyan ve itikatlarını reddetmiştir. Çünkü; âhır zaman peygamberinin Allah'ın kulu olduğunu beyan etmek bilcümle Resullerin kul olduğunu beyan etmektir. Gerçi Kur'an umum nâs hakkında ni'met olarak inzâl olunmuşsa da kitabı halka tebliğ eden Resulüllah olup, Resulüllah'a ni'met, umuma ni'met olduğu cihetle yalnız Peygamberimiz üzerine inzâl olunduğunu beyan ve ismini zikirle iktifa olunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile (عوجا) *bir şeyde eğrilik* manâsınadır. Binaenaleyh Kur'an'da noksan olmadığına, tevhid, nübüvvet ve ahkâmı ve va'd ü vaîdi, emri, nehyi vesair durub-u emsali ve kıssaları hak ve sadık olup halel ve noksan olmadığı gibi nazmında bozukluk, manâsında münâfât ve tenakuz bulunmadığına işaret için Kur'an'da aslâ eğrilik olmadığını beyanla belâgatta mertebe-i â'lâya baliğ olduğunu takrir buyurmuştur.

(قَيِّمًا) *gayrın mesalihine kaim olup temşiyet etmektir.* Binaenaleyh Kur'an; *kulların mesalihi diniyye ve dünyeviyyelerine kaim olup halkın doğru yolu bulmasına sebep olduğundan kayyim ile tavsif olunmuştur.* Çünkü ervâh-ı beşer; çocuklar gibi terbiyeye muhtaç olup Kur'an dahi şefkatli ve merhametli baba gibi onları terbiye ettiğinden kayyim ünvanını ihrâz etmiştir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendinin beyanları vechile Kur'an'da İvec yani *eğrilik* olmamasını beyan; adalet ve istikâmet üzere müştemil olduğunu beyanı müstelzim ise de eğrilik olmadığını sarahaten beyan ve te'kîd için *kayyim* olduğu beyan olunmuştur.

Bu âyette Vâcip Tealâ Kur'an'ın zatında kâmil olduğuna ve gayrıların ef'âl ve akvâlini ikmâl ettiğine işaret için *İvec* olmadığını *ve kayyim* olduğunu beyan etmiştir. Çünkü; Kur'an'da İvec olmamak; *zatında kemâline* ve kayyim olmak *gayrı ikmâline işarettir.* Zira; Kur'an'a yapışan bir kimse ilm-i Tevhide, ahvâl-i melâikeye, nübüvvete, enbiyanın evsafına, kazâ ve kadere, ahval-i semaya ve arza, onların yekdiğerine irtibatına, ahvâl-i âhirete, âlem-i ervâhın âlem-i ecsâma irtibatına ve teallukuna Kur'an'ın beyaniyle muttali' olduğundan elbette Kur'an'ın, kulların nevâkısını ikmâl ettiği şüphesizdir.

Kazî, Hâzin ve Medarik'in beyanları vechile (قَيِّمًا) Kur'an'ın kayyim olması; *kütüb-ü sabıkanın sıhhatine şehadet ve hak olduğunu tasdik ve ahkâmını neshetmesidir.*

Hulâsa; Kur'an'ın insanlar hakkında büyük ni'met olduğu, o ni'meti abdi ehassı üzerine inzâl ettiğine mukabil kulların Allah'a hamdetmesi lâzım geldiği ve Allahü Tealâ'nın Kur'an'ı ifratla tefritten ârî muktesıt ve müstekîm kılıp Kür'an'ın ahkâmında aslâ eğrilik olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ı inzâl etmesi üzerine hamde istihkâkını beyandan sonra Kur'an'ı inzâlden maksadı beyan etmek üzere :

لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِنْ لَدُنْهُ

buyuruyor.

[Resulünün taraf-ı İlâhîden nâzil olacak şiddetli azapla kullarını korkutması için Allahü Tealâ Kur'an'ı abdi üzerine inzâl etti.]

وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ۝ مَاكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا ۝

[Ve amel-i salih işliyen müminleri ebeden Cennette kalıcı oldukları halde Cennetle tebşîr etmesi için abdi ehassı olan Muhammed Aleyhisselâm üzerine Kur'an'ı inzâl etti.]

وَيُنْذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ۝

[Dahi şol kimseleri şiddetli azapla korkutmak için Allahü Tealâ Kur'an'ı inzâl etti ki onlar «Allahü Tealâ veled ittihaz etti» dediler.]

Yani; Allahü Tealâ abdi üzerine Kur'an'ı inzâl etti ki o abid kendi taraf-ı İlâhisinden memur olarak şiddetli azapla kâfirleri ve bilhassa «Allahü Tealâ veled ittihaz etti» diyen Yehûd ve Nasârâ'yı ve «Melekler Allah'ın kızlarıdır» diyen müşrikleri inzâr ve tarîkı necâta sebep olan â'mâl-i sâlihayı işleyen müminleri Kur'an'ın tebşîrâtı cümlesinden olan Cennetle ve güzel ecir olan ni'metleriyle tebşîr etsin ve o müminlerin ebeden Cennette kalacaklarını kendilerine müjde etmekle kulları a'mâli haseneye terğîb eylesin ki müminler güzel amele devam etsinler ve kâfirler de isyândan vazgeçsinler.

Ebussuud efendinin beyanı vechile âhirette güzel ecire nail olmak devam ve istimrâr üzere amel-i salih işlemeye tevekkuf ettiğine işaret için istimrâra delâlet eden muzari sigasiyle (يعملون) varid olmuş ve amel-i salihin kabul ve faydası imana müteveffık olduğundan mümin lâfzı amel üzerine takdim olunmuştur. Çünkü; iman olmayınca amelin faidesi olmaz.

Bünye-i beşeri, necasete benzeyen küfür vesair günahlardan tathîr etmek tezyînât kabilinden olan iman ve amel-i salih üzerine mukaddem olduğundan tathîr için olan *inzâr*, tezyîn kabilinden

olan *tebşîr* üzerine takdim olunmuştur. Çünkü; bir hane bir takım süpürüntüden tahliye olunmadıkça döşenmez ve tezyîn olunmaz, kezâlik insanın kalbi de küfürden tahliye olunmadıkça imanla tezyîn olunamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile «Allahü Teâlâ'ya veled ittihaz etti» diyen üç taifedir. Çünkü; Nesâra'dan bazıları İsa Aleyhisselâm için ve Yahudiler Üzeyr Aleyhisselâm için Allah'ın oğludur dedikleri gibi arapdan bazıları da melekler Allah'ın kızlarıdır dediler. Bu meselenin tafsilâtı Sûre-i Meryem'dedir.

Beyzavî ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile Allahü Teâlâ'ya veled isnâd eden kâfirleri inzâr bundan evvelki inzârda dahilse de Allahü Teâlâ veled ittihazından münezzeh olduğu halde «Veled ittihaz etti» demek küfrün eşnaı olduğuna ve Allahü Teâlâ hakkında veled ittihazı ihtiyaç ve terekküp hudusu gibi şân-ı ülûhiyete lâyık olmadık bir takım mahzuru mucip olduğuna işaret için «Veled ittihaz etti» diyenleri inzâr ayrıca zikrolunmuştur. Çünkü; Kur'an'da umumî bir hükmü zikirden sonra o hükümden bazı cüz'iyyâtın azametine işaret için hususî olarak o ba'zın zikrolunması âdet olduğundan burada inzâr tekrar zikrolunmuştur.

Hulâsa Kur'an'ı inzâlden maksat; kâfirleri ve bilhassa Allah'a veled isnâd eden müşrikleri azapla korkutmak ve müminleri Cennetle tebşîr etmek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Teâlâ Kur'an'ın inzâlinden maksat müminleri Cennetle tebşîr ve mutlaka kâfirleri ve bilhassa «Allahü Teâlâ'ya veled ittihaz etti» diyenleri azab-ı şedîdle inzâr etmek olduğunu beyandan sonra Allahü Teâlâ'ya veled ittihaz etti diyenlerin mezheplerini iki cihetle iptâl etmek üzere :

مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ'ya veled isnad edenlerin ve babalarının isnadlarına dair aslâ ilimleri olmadı.]

كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ

[Onların ağızlarından çıkan kelime-i küfür pek büyük oldu.]

اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا ۝

[Zira; onlar söylemezler, ancak yalan söylerler.]

Yani; Vâcip Tealâ'ya veled ittihaz etti diyen kâfirlerin ve babalarının veled ittihazına lâzım gelen fesada ve bu sözün fenalığına asla ilimleri yoktur. Zira; Bu sözü onlar cahil ve vehm-i kâzib üzere söylerler, bir delile istinâd ve tahkike ibtinâ ederek söylemezler, babalarını taklid ederlerse de bu hususa dair babalarının da ilimleri yoktur. Şu halde gerek mukallid olan evlâd ve gerek taklid olunan babalar cümlesi cehalet-i kâmile üzere bina-yı kelâm ederler. Çünkü; söyledikleri sözlerine Allah'ı mahlûkata teşbih, teşrîk ve velede ihtiyaç gibi bir takım fesât lâzım geldiğini düşünmüyorlar. Eğer bu fesâdı düşünebilselerdi Allah'a veled isnad etmezlerdi, ağızlarından çıkan kelimenin cezası ne acâyip büyük oldu ki onlar o kelimenin büyük cinayet olduğunu fark edecek kadar ilme malik değillerdir. Zira; bu sözü söylemezler, ancak yalan ve iftira olarak söylerler, kendi kitaplarında böyle bir şey olmadığı halde kitaplarına dahi isnadla bühtân ederler. Binaenaleyh Allah'ın veled ittihaz etmesi muhâl olduğuna ilimleri tealluk etmediği beyan olunmuştur. Çünkü; veled yok ki ilimleri taalluk etsin.

Fahri Râzi ve Beyzavî'nin beyanları vechile Cenab-ı Hak bu âyette kâfirleri *iki cihetle* zemmetmiştir: *Birincisi; cehalet, ikincisi; Söyledikleri özlerin cinayet-i azîme olmasıdır.* Çünkü; Yehûd ve Nasârâ'nın ellerinde Allahü Tealâ'ya *müessir* manâsınca eb itlâk etmek ve bazı âsâra bir *müessirin eseri* manâsına İbin itlâk etmek varsa da sonra gelenler evvel geçenlerin murad ettikleri manâyı tahkik etmeden hakiki eb ve ibin manâsını murad ederek *Allahü Tealâ'ya* haşa baba ve *Hz. İsa ve Uzeyr'e* oğul itlâk etmişlerdir.

Bu sözlerin fesadı meydanda olduğu halde tahkik üzere söy-

leyip taklid üzere lisanlarından nasıl gelirse öylece çıktığına işaret için ağızlarından çıktığı tasrih olunmuştur. Çünkü; tahkik olsa bu gibi cinayeti meydanda olan söz söylenmez ve azıcık aklı olan düşününce bunun butlanını bilir. Onların ağzından çıkan kelimeyle murad; *Allahü Teâlâ veled ittihaz etti dedikleri kelime olduğu* Medarik'i cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hallerini beyandan sonra Resulünü tesliye etmek üzere :

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَد۪يثِ اَسَفًا ⦗6⦘

buyuruyor.

[Habibim! Eğer kâfirler Kur'an'a iman etmezlerse kemâl-i esefinden onların arkalarından nefsini katledeceksin.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Kâfirlerin Kur'an'a itiraz ve batılı itikat ettiklerini görünce onların bu hallerine kemâl-i esef ve hüznünden eğer onlar şu yeni nâzil olan Kur'an'a iman etmezlerse nefsini katledeceksin. Halbuki bu kadar hüzün lâzım değildir. Binaenaleyh; onların tuğyanına ve Kur'an'a iman etmeyip dönüverdiklerinde arkalarından nefsini helâk edecek derecede mahzun olma. Zira; biz seni abitleri tebşîr ve asileri inzâr için gönderdik. Binaenaleyh; tebşîr ve inzâr vazifesini ifa ettikten sonra senin için kederi mucip bir şey yoktur. Zira; sen onları imana icbâr etmeye memur değilsin. Şu halde sen vazifeni edâ ettikten sonra iman ederlerse faydası, etmezlerse zararı onlara ait olduğundan senin için keder lâzım değildir.

Beyzavî ve Medarik'in beyanları vechile bu âyette *h a d î s* - le murad; *Kur'an'dır.* Bâhi'; *katl ü helâk edici* manâsınadır. *E s e f â* ile murad; *Şiddet-i hüzün, cez' ü fezi'* manâsınadır. (لعل) kelimesinden müstefad olan *recâ ve Şek* muhatab olan Resulüllah'a aittir. Yani «Eğer şu Kur'an'a iman etmezlerse iman

etmediklerine kemal-i hüznünden dolayı nefsini helâk etmek me'-mûldür. Zira devam üzere hüzün; sebeb-i helâktir.» Hadîs bu makamda *haber* manâsına olduğundan kelâmullah olan Kur'an'ın hâdis olması lâzım gelmez.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin iman etmediklerine Resulüllah'ın şiddetle mahzun olduğunu beyandan sonra vahdaniyetine delâlet eden delillerini zikirle iman etmeyenlere ta'rîz ve bilumum insanlar üzerine nâzil olan ihsânını beyanla şükre ve imana davet etmek üzere :

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۝٧

buyuruyor.

[Sizin hanginiz amel yönünden ziyade güzel olduğunuzu imtihan için yer yüzünde olan mevcudâtı arza ziynet kıldık.]

وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ۝٨

[Ve biz arz üzerinde ziynetleri giderir, ottan ve ağaçtan hâlî kuru toprak dahi kılarız.]

Yani; arz üzerinde bulunan nebatat, hayvanat, madenîyât ve bunlardan hasıl olan daneler, meyveler ve çiçeklerin cümlesini yer yüzüne ve yer yüzünde olan mahlukata ziynet kıldık ki insanlardan hangisi amel cihetinden ziyade güzel ve zühd ü takvâsı fazla ve dünya metâına aldanıp şehevât-ı nefsâniyesine ittibâ etmez ve zamanını münasip olan amele sarfeder vaktini zayi etmez onu bilip imtihan muamelesi yapmak için ziynet kıldık ki arzın ziynetlerine mağrur olup vaktini zâyi edenlerle ve tezyinâtı hayra sarfedip zamanını zâyi etmiyenler bilinsin ve herkesin ameline göre cezâ olunsun. Arzı müzeyyen kılmakla beraber biz arz üzerinde olan ziynetleri kurutur arzı musaykal ve asla bir şey bitmez toprak dahi kılarız. Binanealeyh; kuru toprak kılmayıp da müzeyyen kıl-

dığımıza şükretmeniz lâzımdır. Çünkü; mamur olduktan sonra harap ve yeşil olduktan sonra kuru ve siyah, hasılât biterken bitmez bir hale ircâ etmek kudretimiz tahtında dahildir. Binaenaleyh; otlar kurur, hayvanlar ölür, yer yüzü adetâ mermer taş gibi parlak bir hâl kesbeder. İşte o zaman insanlar da yaşayamaz. Zira; hayatını idame eden ni'metler zail olur. Binaenaleyh; dünya lezzetlerinden mahrum ve meyûs olurlar. Şu halde dünya yüzünde mevcut ni'metler vahdaniyetimize delâlet ettiği cihetle insanların, her birine nazar-ı ibretle bakıp nefsine insaf ederek iman edip mevcut ni'metlerin şükrünü edâ etmeleri vâciptir.

Arzın ziyneti, insanları imtihan için olmakla beraber küfredenlerden ni'met olan o ziynetler katolunmaz. Şu halde dünya ni'metlerinin feyezânına küfür mani değildir. Binaenaleyh; kâfirle mü'min nimet-i dünyada müsavidir. Zira; küfrün cezası âhirette olacağından dünya ni'metlerinden hiç bir kâfir mahrum olmaz ve herkes nasibi miktarı merzuk olur.

Taberî'de beyan olunduğu vechile Saıyd; *ağaçtan ve ottan hâlî düz arzdır. C ü r ü z e n ; aslâ ot bitmeyen parlak topraktır.*

Ebussuud efendinin beyanı vechile arzın ot bitmez parlak bir hâl kesbetmesi dünyanın ömrü nihayet bulup arz üzerinde olan mahlukât bilkülliye ifnâ olunduğunda olacaktır. Yani; Vâcip Teâlâ arzı bir takım ni'metler ve ziynetlerle imar ettikten sonra tahrib edeceğini beyan buyurmuştur. Şu halde bu âyet; bundan evvelki âyetteki Resulüllah'ı tesliyenin tamamıdır. Yani; «Habibim! sana inzâl ettiğimiz kitabı kâfirlerin tekzib ettiklerini görüp de nefsini helâk edercesine mahzun olma. Zira; arz üzerinde olan ni'metleri biz insanları imtihan için ziynet kıldık. Binaenaleyh; insanlara imtihan muamelesi bitip dünya ömrünü ikmâl etmekle vakti merhunu geldiğinde biz onların cümlesini ifnâ eder herkesin ameline göre ceza veririz. Binaenaleyh; sen onların hallerine mahzun olma» demektir.

Hulâsa; arzın ziyneti üzerinde bulunan ni'metleri insanları imtihan ve ibtilâ için olup menafiini tekâlife mukabil kılıp insanlara ni'metlerin şükrü olarak tekâlifi eda vâcip olduğu ve binaenaleyh; mükellef olduğu ibadâtı edâ etmekle nail olduğu ni'metlerin şükrünü edâ edenlerle küfrân-ı ni'met edenlerin beyni bu

vesileyle tefrik olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulünü tesliye ettikten sonra emvât-ı haşre bir nümune olmak üzere ashâb-ı Kehfin ahvalini beyan etmek üzere :

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا ۝

buyuruyor.

[Bil ki habibim! Rakîm dağında bulunan gaarın yaranlarını bizim âyetlerimizden acîp bir vaka zannettin.]

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ۝

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda beş veya sekiz delikanlı Rakîm denilen dağda mevcut mağaraya iltica ettiler ve dediler ki, «Ya Rabbi! Bize kendi indinden rahmetini ihsan ve lütfunla bize yardım et, düşmanımızdan bizi kurtar, bizim amelimizden bize hidayet ve salâh hazırla ki biz onunla maîşet edelim ve matlubumuz olan rızana vasıl olalım». Delikanlılar bu sözleriyle Rablarına tazarru'da bulundular.]

Yani; Ey Resulü Ekrem! Kehf'e ve Rakîm isminde dağa mülâzemet eden kimselerin kıssalarını bizim âyetlerimizden acîb ve garîb alâmetten olduğunu zannetdin mi? Nâs bunların hallerinden teaccüp ettikleri gibi vukuunu uzak bir şey addederler. Halbuki bunlardan daha acîb ve garîb bir çok şeyler halkettiğimizi her vakit gördükleri için bunların hallerine teaccüpte bir manâ yoktur. Zira; bizim kudretimize nisbetle bu misilli vukuât gayet ehvendir, âlemin eczâsından her zerresine bakıldığında bunlardan daha garîb ne acâyip görülür. Binaenaleyh; onların vukuâtı nefsinde harikulâde ise de sair daha büyük âyetlerimize nazaran istib'âd olunacak şeylerden değildir. Zikret Habibim! Şol zamanı ki o zaman-

da Rum eşrafından bir kaç delikanlı zamanları hükümdarı olan (Dakyanus) un şerrinden bizim inayetimize iltica kastederek (Rakîm) ismindeki cebelde mevcut mağaraya firarla sığındılar ve bizden istimdâd ederek dediler ki «Ey Bizim Rabbımız! Kendi indinden bize merhamet buyur ve lütfundan ihsan et düşmanımızın şerrinden bizi kurtar, senin rızanı tahsil için biz amelimizle ve maîşetimiz için salâh ve doğru yol hazırla ki biz rahat-ı kalple senin rızanı tahsil edelim» demekle bu suretle dergâhımıza iltica ettiler.

Beyzavî ve Hâzin'in beyanları vechile (فتية) *fetân'ın cem'i* olup *delikanlılar* demektir.

K e h i f ; büyük bir mağaradır. R a k î m ; mağaranın bulunduğu dağın ismidir. Yahut *Ashab-ı Kehfin isimleri yazılan bir levhanın ismidir.* Bu delikanlılar Rum eşrâfından olup adetleri beş, yedi veyahut sekiz olmasında ihtilâf vardır. Mağaraya ilticalarının sebebi; din-i İsâ üzere bulunan ehl-i imanı zamanlarının padişahı putperestliğe davet edip kabul edenleri puta kurban kesip kabul etmiyenleri katliâm ettiği sırada bunlar mezkûr mağaraya firar ettiler. Bundan sonra beyan olunacağı vechile üçyüz küsur sene uyku halinde ğârda kaldılar. Badehu uyanıp içlerinden birini ekmek almak için (Efsus) ki şimdi bildiğimiz meşhur (Tarsus) kasabasına gönderip nâsın bunların hallerine vakıf olduklarını ekmek almak üzere şehre giden gelip söyleyince Cenab-ı Hak'tan ruhlarının kabz olunmasını istemeleri üzerine ruhları kabzolunarak orada kalmışlardır.

***

Vâcip Tealâ Ashab-ı Kehfin ğâr'a geldikten sonra uykuya yattıklarını beyan etmek üzere:

فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ فِى ٱلْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Onlar mağaraya iltica edince biz onların kulaklarına sedâ işitmiyecek derecede katı bir perde koyduk ki hariçden uykularına mani olacak sadâ işitmesinler. Çünkü ğarda onlara sayılı senelerde

uyku verdik.] Binaenaleyh; onlar yemeye ve içmeye muhtaç olmadan emvât suretinde diri oldukları halde çok seneler uykuda kaldılar, hayat-ı sûriye levazımından onlarda hiç bir eser yok, ancak nefesleri vardı ve kulaklarına konulan perde sebebiyle uykularına mani olacak hariçten bir şey de işitmezlerdi.

ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوا اَمَدًا ﴿١٢﴾

[Bundan sonra biz onları kabirden ölü diriltir gibi uykudan uyandırdık ki onların mağarada ve uyku halinde kaldıkları müddet-i medidede ihtilâf eden cemaatlardan hangisi daha iyi sayar ve onların uyku müddetlerini kim iyi zabteder onu bilelim.]

Nisâbûrî'nin beyanı vechile *H i z i b* le murad; *Ashab-ı Kehif'dir*. Çünkü; onlar uykudan uyanınca ikiye ayrıldılar. Bir kısmı, bir gün yahut bir günün nısfında karar ettiklerine zahib oldu. Diğer kısmı da bizim burada ne kadar karar ettiğimizi Allahü Tealâ bilir dedi. Şu halde *H i z b e y n* le murad; *kendileridir*.

Ashab-ı Kehf'in duaları mağarada ağır uykuya yatmalarına ve uyku ise düşmanlardan kurtulmalarına sebep olduğuna işaret için sebebiyete ve tertibe delâlet eden (فا) lâfzı ile (فضربنا) varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı Kehf'in kıssalarına icmâlen işaretten sonra tafsil etmek üzere :

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ

buyuruyor.

[Habibim! Ashab-ı Kehf'in haberlerini biz sana vakıa mutabık ve hakka mukarin olarak hikâye ederiz.]

اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾

[Onlar birkaç genç delikanlıdırlar. Rablarına iman ettiler ve biz onların hidayetlerini ziyade ettik.]

وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

[Ve biz onların kalplerini birbirine rabıtla kuvvet verdik şol zamanda ki o zamanda onlar zâlim melike karşı söze kıyam ettiler ve dediler ki «Bizim Rabbımız semâvât ve arzın Rabbısıdır. Binaenaleyh; Allah'ın gayrı bir mabuda biz ibadet edemeyiz.»]

لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ اِلٰهًا

[Allah'ın gayrı bir mabuda biz elbette çağırmayız. Zira; «Allah'ın gayrı ibadete müstehak bir kimse yoktur.»]

لَقَدْ قُلْنَا اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾

[«Allah'a yemin ederiz ki ey Dakyanus! Eğer senin teklifini kabul edip Allah'ın gayrıya ibadet ettiğimiz takdirde muhakkak batıl söz söylemiş ve nefsimize zulmetmiş oluruz.» Delikanlılar işte bu sözleriyle Dakyanus'un teklifini reddettiler.]

Yani; Habibim! Ashab-ı Kehf'in mezkûr mağarada uyku halinde ne kadar kaldıklarında ihtilâf eden Yehud; Nasârâ vesair milletler onların ne kadar karar ettiklerini vakıa mutabık olarak bilemezler. Binaenaleyh; biz onların kimler olduğunu ve ne kadar müddet mağarada kaldıklarının haberini sana hakka mukarin ve vakıa mutabık olarak hikâye ederiz. Zira onlar; Rum eşrafından ve erbab-ı fütüvvet ve mürvetten birkaç delikanlılar ki onlar Rablerine iman ve vahdaniyetini tasdik ettiler. Çünkü onlar; akl-ı kâmil ve rüşd-ü tam sahibi erbab-ı idrâkten oldukları cihetle akıllarını mâ hulika lehinde istimal ettiler ve biz de lütfumuzdan onların hidayetlerini ziyade kılmakla imanlarında sebat ve onların kalplerini birbirine rabıtla metanet ve şecaat verdik ki kalplerinin

birbirine merbut olmasıyla vatanlarını terke, akraba ve ahbablarından iftirâka, me'lûfâtlarından kat'ı alâkaya sabırla gaddâr padişaha karşı kıyama, (Dakyanus) un karşısında kelime-i hakkı söylemeye cür'et ve din-i hakka muavenete müsareat ettiler. Şol zamanda ki o zamanda onlar (Dakyanus) huzurunda kıyam ettiler ve dediler ki «Bizim Rabbımız semavât ve arzın Rabbısıdır. Binaenaleyh; Allah'ın gayrı bir mabuda elbette biz ibadet etmeyiz. Zira; Allah'ın gayrı ibadete müstehak bir kimse yoktur ve Allah'a yemin ederiz ki ey Dakyanus! Senin teklifini kabul ederek Allah'ın gayrının ulûhiyetini itikat edersek bu takdirde muhakkak batıl söz söylemiş ve nefsimize zulmetmiş oluruz.» İşte bu vecihle bilâ pervâ (Dakyanus) un teklifini reddettiler.

Hâzin'de tafsilen beyan olunduğu vechile Ashab-ı Kehif bu sözü (Dakyanus) a mele-i nâsda söylemişlerdir. Çünkü; (Dakyanus) onlara hükümet konağında bir cemaat içinde söylemiş onlar da reddetmişler. Zira; (Dakyanus) kendi putperest olduğundan tebeasını da putperestliğe icbâr ederdi ve bunlar da ekser-i rivayete nazaran (Dakyanus) un mukarriblerinden ve erkân-ı hükûmetten oldukları cihetle bir çok kimseler hazır olduğu halde (Dakyanus) putperestliği teklif eder onlar da şevket ve kuvvetinden pervâ etmiyerek redde kıyam ettiklerini ve «Rabbımız alem-i ulvî olan göklerin ve âlem-i süflî olan yerlerin Rabbısıdır.» demekle (Dakyanus) un dahi Rabbısı olduğuna işaretle teklifini red ve mezhebini iptâl ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir. Çünkü; Allahü Teâlâ semâvat ve arzın Rabbısı olunca bilcümle mevcudâtın Rabbısı olacağı evleviyetle sabit olduğunu, Allah'ın gayrıya ibadet etmiyeceklerini, eğer Allah'ın gayrıya ibadet ederlerse batıl şey işlemiş ve fena söz söylemiş olacaklarını beyanla imanlarında sebatlarını izhâr ve (Dakyanus) u âleme karşı rüsvâ ettiler. Lâkin, (Dakyanus) a hakkı kabul ettiremeyince akibet mezkûr mağaraya firara mecbur oldular. Zira; ehl-i hak her zaman âlî olursa da bir müddet-i muvakkata da bazı erbab-ı fesadın zulmünden ve mefsedetinden firara mecbur da olur. Çünkü âlem; zaleme, fesaka ve erbab-ı fesattan hali olmadığı cihetle zaman zaman erbab-ı namusu rencide ettikleri, mefsedetlerinin revac bulduğu, yangın şerâresi gibi erbab-ı namusu yaktığı görülür ve o

zamanda firar eden kurtulur. İşte ashab-ı Kehif de yangın alevi gibi etrafı sarmış olan fitneden kaçıp kurtulanlardır.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu vechile (شططا) *Haktan uzak ve yalan olarak söz söylemek ve zulümde haddini tecavüz ederek hata söylemektir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allah'a yemin ederiz ki eğer biz Allah'ın gayrı bir ilâh itikat edersek haktan uzak söz söylemiş ve zulümde haddini tecavüz etmiş oluruz] demektir.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı Kehf'in (Dakyanus) a karşı kelime-i hakkı söylemeye cür'et ve Allah'ın gayrı bir mabuda ibadet etmiyeceklerini beyan etmekle beraber (Dakyanus) a ta'rîz ve sefâhete nisbet eylemek ve söyledikleri diğer sözlerini beyan etmek üzere :

هَٰؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً

buyuruyor.

[İşte şunlar bizim kendi kavmimizdir. Onlar Allah'ın gayrı mabudlar ittihaz ettilter.]

لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ

[Keşke onlar putlara ibadet üzerine açık delil getirmiş olsalardı biz de ittibâ ederdik.]

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ⑮

[Delilsiz putlara ibadet edince Allahü Tealâ üzerine yalan olarak iftira eden kimseden ziyade zalim kim olabilir?]

Yani; Ashab-ı Kehif kendilerini puta ibadete davet edenlere tevhidi irae ve kendilerinin muvahhid olduklarını beyandan sonra putperestlere ta'rîz ederek mezheplerinin bir delile müstenid olmadığını ve bu misilli itikad-ı batılı irtikap edenlerin Allah'a iftira ettikleri cihetle herkesten ziyade zalim olduklarını beyan sade-

dinde «Şu görünen kimseler bizim kendi kavm ü kabilemizdir. Onlar Allah'ın gayrı bir takım putları mabut ittihaz ettiler. Keşke onlar putlara ibadetlerinin hak olduğuna dair açık ve delâleti zahir bir delil getirmiş olsalardı biz de ittibâ ederdik velâkin delil getirmediler ve getiremezler. Zira; putlara ibadetin butlanı meydanda olduğundan hak olduğuna delil getirmek muhaldir. Çünki delil yok ki getirsinler. Binaenaleyh; putlara ibadet; mevzi-i lâyıkının gayrıya ibadet olduğu cihetle zulmetmiş oldular. Şu halde yalan olarak Allah'a iftirada bulunduklarından zalimlerdir. Zira; yalan olarak Allah'a iftira eden kimselerden ziyade zalim kim olabilir? Elbette Allah'a iftira edenden daha ziyade zalim kimse olamaz. Çünkü; şirkten daha büyük bir cinayet yoktur» demekle Ashab-ı Kehif (Dakyanus) un ve etbaının Allah'a iftira etmekle ziyade zalim olduklarını ve mezheplerinin bir delile müstenid olmadığı cihetle zulümden ibaret ve batıl olduğunu beyan etmişler ve böyle bir mezheb-i batılı irtikâp edenlerin hakîr ve zelîl olduklarına işaret için tahkîre delâlet eden (هؤلاء) lâfzıyla hakaretlerine işaret ettikleri gibi yalancılık, iftira alellâh ve zalim olduklarını beyanla dahi zemmetmekle beraber bu sözleriyle putperestleri ilzâm etmişlerdir. Çünkü mezheplerine bir delil getirmelerini teklif; muhali tekliftir. Zira; batılın sıhhatine delil getirmek mümkün olamaz. Delil getiremeyince elbette aczleri tahakkuk etmiştir.

Beyzavî'nin beyanı vechile diyanette ve bilhassa itikâdiyâtta delil-i kat'î lâzım olduğuna ve delilsiz itikadiyatın batıl olup taklid caiz olmadığına bu âyet delâlet eder. (Eşâire) indinde mukallidin imanı sahih değildir, ama (Matürüdiye) indinde sahih ise de istidlâli terkinden dolayı günahkâr olur.

Hulâsa; ashab-ı Kehf'in kendi kavimlerine işaret ederek «Şu bizim kavmimiz Allah'ın gayrı mabudlar ittihaz ettiler» demekle kavmin müşrik olduklarını beyan ve şirkleri üzerine bir delilleri olmadığını beyanla mezheplerini ibtâl ve yalan olarak Allah'a iftira edip ziyade zalim olduklarını dermeyan ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Ashab-ı Kehfin (Dakyanus) u reddettiklerini beyandan sonra kendi aralarında cereyan eden muhaverelerini beyan etmek üzere:

وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Siz kavmimizden ve onların Allah'dan başka ibadet ettikleri mabudlarından ayrıldığınızda mağarayı kastettik ve o mağarayı kendinize mekân ittihaz ettik ki Rabbınız kendi rahmetini size döksün ve sizin işinizi size kolay kılmakla sizin için rahat bir mahal hazırlasın.]

Yani; Ashab-ı Kehf (Dakyanus) a karşı kıyam ettikten sonra onun şerrinden kurtulmak için kendilerine bir melce' aramak üzere istişarelerinde birbirlerine dediler ki «Siz kavmimizden ve onların Allah'ın gayrı ibadet ettikleri mabudlarından ayrıldığınızda siz (Rakîm) isminde olan cebeldeki gârı kast edin ve orayı kendinize mesken ve ibadetinize mescid ittihaz edin ki Rabbınız size rahmetini neşretsin, rızkınızı bol versin, maîşetinizi temin etsin ve işlerinizi teshîl etmekle sizin için rahat bir mahal hazırlasın». İşte bu sözleriyle kendi kavimlerini ve memleketlerini terkle firara ve gaara ilticaya karar verdiler.

Şu müşavereleri, dinlerini muhafaza kastıyla Cenab-ı Hakka tevekkül-ü tâmmı mutazammin olduğundan müşaverede dercetmiş oldukları rahmet-i ilâhiyeye nâil oldukları gibi Allah'ın kendileri için rahat bir mahal hazırlayacağını ümit etmişlerdi ve şu ümitlerine dahi nâil olmuşlardır. Zira; Cenab-ı Hak mezkûr gârı kendileri için mahal-li istirahat kıldığında bir çok zaman uykuyla herşeyden vareste ve rahat olarak imrar-ı evkât etmişlerdir. Çünkü; ihlâsla beraber kudret-i İlâhiyeye itimat ederek esbâbına tevessül eden kulunu Allahü Tealâ maksadından mahrum etmiyeceğine bu âyet delâlet eder. Şu kadar ki esbâbına lâyıkıyla tevessül etmekle beraber itimad-ı tam olmak lâzımdır.

Ashab-ı Kehfin kavmi putlarla beraber Allah'a ibadet ettiklerine işaret için Allah'dan maadâ mabudlarını terke karar vermişlerdir ki Allah'a ibadetde cümlesi müşterektir, kavimlerinden uzletleri muhakkak olduğuna işaret için katiyete delâlet eden (اذا) lâfzıyla irâde-i kelâm etmişlerdir. Yani; Azimetlerinden dönmiyeceklerine ve mağarayı teşrif edeceklerine kararları kat'î idi ki aslâ tereddüt yoktu.

İnsan için dininin ahkâmını icrâ edemiyeceği mahâlden huzur-u kalple dinini icra edeceği bir mahalle hicret lâzım olduğuna bu âyette delâlet vardır. Zira insandan maksat; ubudiyet olduğundan ubudiyetin vazifesini edâ edecek rahat bir mahâl aramak vazife-i ubudiyettir.

İ ' t i z â l ; ayrılmak ve tenhâ bir mahalle çekilmektir. (مرفقا) *mahal-li intifa ve rahattır.* Ashab-ı Kehif, müşrik olan kavmi terke; Allah'ın rahmetini neşredeceğini ve intifa edecek bir mahal hazırlayacağını ta'lîk ettiler ve müşrikleri terk edince her ikisine de nâil oldular. Binaenaleyh; zalimlerle ülfet edenler maddî ve manevî zarar görecekleri gibi zalemeden iftirakla uzlet edenlerin rahat edeceklerine âyette işaret vardır.

*

Vâcip Tealâ Ashab-ı Kehfin gâra firara karar verdiklerini beyandan sonra gârda cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِنْهُ

buyuruyor.

[Habibim! Sen onların mağarada uyku hallerine nazar etsen görürsün ki güneş doğduğunda mağaralarından sağ canibe meyleder. Binaenaleyh; şemsin zıyası onları görmez ve güneş inmeye başlayıp ikindi vakti olduğunda görürsün ki güneş onları terkle sol tarafa meyleder. Binaenaleyh; onlar güneşin hararetinden asla ezâ-

lanmazlar. Habluki onlar mağaranın ortasında gayet geniş meydanlığındadırlar, yoksa gârın bir köşesinde değillerdir.]

ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ

[İşte şu rahmeti ihsan ve onların esbâb-ı istirahatlarını temin etmek, güneşin vesair mûziyâtın ezalarından bir çok seneler muhafaza edip uyku ile rahat ettirmek Allah'ın azametine ve kudretine delâlet eden alâmetlerdendir.]

مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ

[Eğer bir kimse ki Allahü Teâlâ onu hidayette kıldı, o kimse doğru yolu bulmuştur. Çünkü; Allah'ın hidayeti onu matlubuna ulaştırır.]

وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾

[Ve eğer bir kimse ki Allahü Teâlâ onu ıdlâl ederse onun için sen şefaat edecek bir dost ve yol gösterecek bir mürşid bulamazsın.] Zira; o kimse iradesini dalâletle sarfedip Allahü Teâlâ dalâlini halkla ıdlâl edince o kimse ihtidaya meyletmez ki doğru yola vasıl olsun. Çünkü iradesini şerre sarfedince dalâli kesbeder ve kesbettiği dalâli Allahü Teâlâ halkedince onu azabdan kurtaracak bir dost bulunamaz.

Beyzavî ve Medarik'in beyanları vechile (تزاور) *meyleder* demektir. (تقرضهم) *güneş onları kat'eder yani onlardan uzaklaşır dokunmaz* demektir. (فجوة) *mağaranın ortası ve geniş hava alacak meydanlığı* demektir.

Yani; onlar bütün gündüz mahfuz olup gölgede bulunduklarından şemsin hararetinden müteezzî olmadıkları gibi elbiseleri de eskimemiştir ve gârın tam vasatında hava alacak meydanlığında oldukları cihetle teaffün etmemiş ve mağaranın kasvetinden dahi müteessir olmamışlardır.

Ashab-ı Kehfi Cenab-ı Hakkın üçyüz küsur sene bu veçihle muhafaza etmesi harikulâde kerâmât kabilinden olduğu cihetle

kerâmât-ı Evliyânın hak olduğuna delâlet eder. Keramet-i Evliya, ilm-i kelâmda beyan olunduğu vechile inkârı gayr-i kaabil bir hakikattir ve ehl-i sünnet mezhebi de budur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile *V e l i ; araya günah girmeden ibadeti tevâlî edip ve Allahü Tealâ'nın enva-ı tâatı kendine tevfîk etmekle izaf-i maâsîden himaye ettiği kimsedir.* Çünkü; imanla beraber ibadete devam eden ve sulehâdan olan kimsenin Allahü Tealâ Velisi olduğunu (الله ولى الذين آمنوا), (وهو يتولى الصالحين) âyetleriyle beyan etmiş ve Veli denmeye şayân olan kimler olduğunu kullarına bildirmiştir. Şu halde *ibadete devamla bilcümle günahları terkedip Rabbısına kurbiyet kesbeden kimse* Velîdir. Keramete gelince: *K e r a m e t ; abdin yedinde zuhur eden harikulâdedir. Kerametle mucize beyninde fark şudur: M u c i z e ; nübüvvet davasında bulunan kimsenin yedinde zuhur eden harikulâdedir.* Keramet; *Nübüvvet davasında bulunmıyan sulehâ yedinde zuhur eden harikulâdedir. Ancak Firavun ve Deccâl gibi şerîr yedlerinde zuhur eden harikulâde ahvâl istidrâc olup mucize ve keramât kabilinden değildir.* Çünkü; şerîr yedinde zuhur etmesi keramet olmadığına delil-i kavîdir.

Kerametin zuhuruna delil-i naklî; Hz. Meryem'in, Ashab-ı Kehfin ve Süleyman Aleyhisselâmın veziri ki arş-ı Belkıs'ı getiren (Asaf b. Berhaya) nın kıssaları gibi bir çok deliller vardır. Delil-i aklî ise bazı halis kulları yedinde Allah'ın harikulâde halkı ile o kulunu taltif etmesinde aklen bir mani yoktur. Çünkü abid; acziyle beraber ihlâs ile Allah'ın bilcümle emrine imtisal ve nehyinden ictinâbla Rabbısının rızasını tahsile çalışınca o kulun bazı istediğini vermekle Cenab-ı Hakkın taltif etmesinde ne gibi bir mani tasavvur olunur. Yoksa sevdiği kulunu bazı atıyyesiyle memnun etmeye Allahü Tealâ'nın haşa kudreti mi yoktur veyahut o abdin bu gibi atiyyeye nail olmaya istihkakı mı yoktur? Bir efendi sevdiği hizmetçisini istediği kadar atiyyeyle memnun eder de Allahü Tealâ sevdiği kulunu neden memnun etmesin, aklen bu gibi atıyyeden ne gibi bir mani tasavvur olunur? Şu kadar ki keramet sahibi yedinde kerametin zuhuruna mesrur olmaz. Çünkü keramet; akibete emniyet bahşetmez ki mesrur olsun ve kerametine mağrur

da olmaz. Çünkü gurur; şeytan işidir. Hatta Velî kerametine mağrur olsa velâyet derecesinden sakıt olur. Çünkü; insan-ı kâmil kerameti görmez, ancak o kerameti veren Allahü Tealâ'nın azametini ve kendinde olan zilleti ve kusurları görür, mahlukâtı görmez, yalnız halikı görür. Binaenaleyh; keramet sahibi ekseriya kerametini bile bilmez, ancak mükellef olduğu vazifesini bilir.

Hulâsa; ashab-ı Kehfin uzun müddet mağarada güneşten vesair eza verecek şeylerden mahfuz kaldıkları ve bunları Cenab-ı Hakkın hıfzı; kudretine delâlet eden alâmet cümlesinden olup insanlar için ibret alınacak bir garîbe olduğu ve Ashab-ı Kehif gibi Allah'ın hidayette kıldığı kimselerin mühtedî oldukları, (Dakyanus) ve etbaı gibi Allah'ın idlâl ettiği kimseler için huzur-u İlâhîde şefaat edecek bir dost ve mürşit bulunmıyacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Ashab-ı Kehfin uykularının keyfiyetini beyan etmek üzere :

وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ

buyuruyor.

[Habibim! Sen onları uyur oldukları halde görsen uyanık zannedersin.]

وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ

[Biz onları sağ ve sol taraflarına döndürürüz.]

وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ

[Ve onların kelpleri de mağaranın kapısı önünde kollarını döşemiş yatardı.]

لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾

[Eğer habibim! Sen onların bu hallerine muttali' olsaydın onlardan firar ederek arkanı dönerdin ve onlardan korku ile her tarafın dolardı.]

Yani; Ey Resul-ü Zişân! Ashab-ı Kehfi biz hidayette kıldık ve üçyüz küsur sene mezkûr mağarada muhafaza ettik. Eğer o zamanda sen onları o halde görmüş olsan gözleri açık, nefesleri iner çıkar vücutlarında teaffün ve şişmek gibi şeyler olmadığından sen onları uyanık zannederdin. Halbuki onlar uyurlardı, sağlarından sollarına ve sollarından sağlarına dönmek icabettiğinde toprağın tesir etmemesi için biz onları sağdan sola, soldan sağa döndürürdük, onlara tabi' olan kelpleri kapının eşiğinde kolları uzatmış olduğu halde yatardı. İşte o zamanda sen onların hallerine muttalî olsa idin onlarda göreceğin mehâbet, mağarada olan azamet ve vücutlarındaki cesametten korkar hemen arkana döner kaçardın ve onlardan her tarafını korku ihata ederdi. Yani onları görünce vücudunun her tarafı korkuyla dolmuş bulunurdu.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Ashab-ı Kehfin senede bir kere Aşûrâ günü bir taraftan diğer tarafa döndükleri veyahut senede iki defa döndükleri mervî ise de âyette döndürüldükleri kat'îdir velâkin adedini tayin olmayıp (نقلبهم) muzari sigası istimrâra delâlet ettiği cihetle iktizasına göre döndürüldüklerini beyanla iktifa etmek daha münasiptir. Çünkü; adede delâlet olmadığı gibi adedini tayinde bir fayda dahi yoktur. Maksat; vücutlarını toprak çürütmemesi için icabında döndürüldüklerini beyan etmektir. Uyku uyuyan kimsenin sağına ve soluna dönüp haberi olmadığı gibi Ashab-ı Kehif de sağlarına ve sollarına icab ettikçe dönerlerdi. Fakat bunların dönmesine kudreti veren Allahü Tealâ olduğundan onların dönmelerini zatına isnâd ederek «Biz döndürürüz» buyurmuştur. Çünkü hakikatte onları döndüren, Zatı Bârîdir.

Bu zatların uyku halinde âdetin hilâfı gözlerinin açık olması, saç ve tırnaklarının uzun olmasıyla beraber vücutlarında olan mehâbet gayet korkunç bir şekilde olduğundan Resulüllah görmüş olsa bile korku ârız olacağını Cenab-ı Hak beyan etmiştir.

Kazî'nin ve Nimetullah Efendinin beyanları vechile bunların

K e l b l e r i yle murad; *Bunlar mağaraya girerken arkalarına düşen bir kelbdir.* Çünkü; onlar firar ederken bu kelbin tebaiyyet ettiği ve defeatle reddetmişlerse de kelbin dönmediği hatta son def'ile tard ettiklerinde Cenab-ı Hak kelbin söylemesine kudret verip kelb «Ben Allah'ın dostlarına muhabbet edenlerdenim, bırakın beni halime, sizinle gideceğim» demesi üzerine hali üzere terkedip onlarla giden bir kelp olduğu mervîdir. Yahut *bunlara refâkat eden bir çobanın kelbidir.* Çünkü; bazı rivayete nazaran bunlar esna-yı firarda bir çobana müsafir olurlar. Çoban yemek yedirdikten sonra esnâ-yı sohbette bunların hallerine vakıf olur ve ihtidâ ederek ittibâ ettiğinden kelb de beraberlerinde gitmiştir. Esah olan rivayet de bu olsa gerektir. Kelbin rengi kızıla mâil sarı olduğu ve ismi (Kıtmîr) veya (Reyân) veyahut (Sühbân) olup Cennette bulunacak hayvanlardan birisi olacağı Tefsir-i Hâzin'in cümle-i rivayatındandır.

Hulâsa; Ashab-ı Kehf uyur oldukları halde görülmüş olsa uyanık zannolunacakları, uyku arasında sağ ve sol taraflarına döndükleri, refakatlerinde bulunan kelbin kapıları önünde onlarla beraber bulunduğu ve eğer onların bu hallerini görmüş olsa ârız olacak korkuya binaen Resulüllah'ın arkasına döneceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Ashab-ı Kehfin uykularını beyandan sonra uykudan uyandırdığını beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ ؕ

buyuruyor.

[Onları mağarada ölüme benzer bir uykuyla uyutup muhafaza ettiğimiz gibi biz onları uykudan uyandırdık ve kabirden kalkar gibi kaldırdık ki onlar birbirlerinden uykularının müddetini sorsunlar ve uzun müddet uyuduklarını bilsinler.]

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ

[Onlardan söze başlıyan kimse «bu ğârda ne miktar durdunuz ve ne kadar uyku uyudunuz?» dedi.]

قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ

[Onlar zan üzere «Bir gün veyahut bir günün nısfı durduk» demekle cevap verdiler.]

قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ

[Onlar saçlarının ve tırnaklarının uzunluğunu görünce bir çok zaman uyuduklarını idrâk etmekle eski sözlerinden döndüler ve dediler ki «Rabbınız bu ğârda meksettiğiniz müddeti sizden daha ziyade bilir. Zira; Rabbınız her zaman kaim ve hazırdır. Biz uykuda olduğumuz için müddet tayin edemeyiz.»] Bu suretle uykularının müddetindeki ilmi Allah'a havale ettiler.

فَابْعَثُوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهِ اِلَى الْمَدِينَةِ

[İçinizden birinizi şu parayla kasabaya gönderin.]

فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَا اَزْكٰى طَعَامًا

[Ve gönderdiğiniz kimse nazar etsin, baksın kasaba ahalisinden hangisinin taâmı temiz, helâl, tatlı ve ucuzdur.]

فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾

[Kasabaya giden kimse taâmların hangisi tâhir olduğunu gördükten sonra ondan alsın size bir miktar rızıkla gelsin ve gördüğü kimselerle gayet tatlı ve mülâyim görüşsün ve sizin halinizi, mekânınızı hiç bir kimseye bildirmesin.]

إِنَّهُمْ إِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَن تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٢٠﴾

[«Zira; Eğer onlar mekânınızı bilir de size galebe ederlerse sizi taşla öldürürler veyahut kendi dinlerine ve milletlerine iâde ederler, milletlerine iâde ettikleri takdirde ebeden siz felâh ve necat bulamazsınız» demekle kasabaya gidecek kimsenin programını tertip ettiler.]

Yani; bunları uzun müddet uyuttuğumuz gibi habibim! Beyinlerinde ne kadar uyuduklarını birbirlerinden sual etsinler, uzun müddet uyuduklarını, kendilerine olan lutf u ihsanımızı bilsinler, Rabbısına iltica eden kimsenin düşmanın şerrinden kurtulacağına itminanları ziyade olsun, imanları kuvvet bulması için biz onları kabirden kalkar gibi uykudan uyandırdık ve onlar uykudan uyanınca içlerinden reisleri mağarada ne miktar kaldıklarını diğerlerinden suâl etti. Onların mağaraya girmeleri bir kuşluk vakti olup uykudan uyandıkları ikindi vakti olduğuna nazar ederek bir gün veyahut bir günün nısfı kadar bir zaman kaldıklarını beyanla cevap verdilerse de vücutlarına, saçlarına, tırnaklarına ve sair ahvallerine nazar ederek az bir zaman işi olmadığını bildiler ve dediler ki «Siz zaman ve müddet tayin etmekle meşgul olmayın. Zira; Rabbınız sizin ne miktar kaldığınızı sizden daha iyi bilir. Binaenaleyh; bizim için şimdi mühim mesele ekmektir. Zira; karnımız açtır. Şu halde her şeyden evvel içinizden birinizi ekmek almak için şu paranızla kasabaya gönderin. Gitsin kasaba ahâlisinden hangisinin taâmı ziyade tâhir, helâl ve ucuzdur nazar etsin, görsün ve iyisinden alsın size o taâmdan bir miktar rızıkla gelsin ve şehre dahil olduğunda ahali ile lutufla muamele yapmaya gayret etsin ki soğuk muamele yapmakla halkın husumetini celbetmesin. Sizin halinizi ve bulunduğunuz mahallinizi hiç bir kimseye bildirmesin. Zira; onlar sizi bilir ve galebe ederlerse enva-ı işkenceyle ve taşla öldürürler veyahut kendi milletlerine iâde ederler bu takdirde elbette aslâ felâh bulmaz ve azaptan kurtulmazsınız» de-

mekle gidecek kimsenin hatt-ı hareketini tayin ettiler ve bu kararlarında taâmın iyisini alıp getirmesini ve alış veriş hususunda nâsla mülâyemet üzerine bulunmasını, hâllerini ve mekânlarını kimseye bildirmemesini, bildirirse zarar göreceklerini dercetmekle mühim mesail tavsiye ettiler ve bu minval üzere karar verdiler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran mağarada kaldıkları müddetin miktarından sual eden (Mekselînâ) veyahut (Yemlîhâ) dır. *V a r a k ; madrub ve gayr-ı madrub gümüş parçasına denirse de* Fahri Râzi'nin beyanı vechile bunların elindeki para madrup olup üzerinde (Dakyanus) un ismi yazılı olduğu mervîdir. *M e d i n e* yle murad; *Elyevm mevcut ve mamur olan (Tarsus) şehridir.* İnsanın kuut-u yevmiyeyi kisbe ve mahallinden celbe sa'yetmesi ve yiyeceği rızkın iyisini ve temizini alması ve rızık için say'etmesi emr-i mühim olduğuna ve tevekküle mani olmadığına ve nâsla muamelede hüsn-ü muaşerete dikkat etmek lâzım geldiğine ve düşmandan nefsini saklamak caiz olduğuna bu âyette delâlet vardır. Çünkü; bu zevat-ı kirâmın Allahü Teâlâ'ya kemâl-i tevekkülleriyle beraber uykudan uyanınca her şeyden evvel rızık çaresini düşündüklerini vesair ta'dât olunan şeyleri gidecek kimsenin programında derc ettiklerini Cenab-ı Hakkın kitabında bizlere beyan etmesi bizim için mühim bir derstir. Binaenaleyh; bu âyette beyan olunan ahkâma Ümmet-i Muhammed'in itina ve dikkat etmeleri lâzımdır. Şu halde taâm satın alacak kimsenin helâl olanı ve aldanmayıp mehmâ emken ucuzunu araması elzemdir.

*
**

Vâcip Tealâ Ashab-ı Kehfin uykudan kalkınca içlerinden kasabaya ekmek için gönderecekleri kimsenin vazifesini tayinde kimseye bildirmeyeceğini dermeyan ettiklerini beyandan sonra giden kimse için saklamak mümkün olmayıp herkesin bildiğini beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوٓا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا

buyuruyor.

[İşte bizim onları uzun müddet uyutup her türlü zarardan muhafaza ettiğimiz gibi biz onlar üzerine ahâliyi muttali kıldık ki nâs va'd-i İlâhînin hak olduğunu ve kıyamette şüphe olmadığını bilsinler.]

اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ

[Biz onlar üzerine nâsı muttali kıldık şol zamanda ki o zamanda nâs emr-i dinlerinde ve haşr-ı emvât hakkında münazaa ederlerdi.]

فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا

[Nâs onlar üzerine «Evler yapın» dediler.]

رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْ

[«Onların adedini ve hallerini Rabları daha iyi bilir» demekle hallerine ve adetlerine ilmi Allah'a havale ettiler.]

قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾

[O vakitte nâsın emrine galip olan padişah ve etbâı «Elbette biz onlar üzerine mescit yapar ve musallâ ittihaz ederiz» dediler.]

Yani; bizim onları uzun müddet uyutup, cisimlerini her şeyden muhafaza ettiğimiz gibi biz nâsı onlar üzerine muttali kıldık ki nâs Allahü Tealâ'nın insanları kabirlerinden ihyâ edeceğine dair olan va'dinin hak olduğunu ve kıyametin elbette gelip asla şüphe olmadığını bilsinler. Zira; onların uzun müddet uyuyup cisimlerine asla halel gelmeden uykudan uyanmaları vefat edip sonra ba's olunmalarının aynıdır. Binaenaleyh; nasıl ki bir çok uyuduktan sonra uyandılar, öldükten sonra dahi böylece dirileceklerdir. Kezalik kıyametin vukuunda ve imkânında dahi şüphe yoktur. Zira; üçyüz sene Ashab-ı Kehfi uyutup cisimlerine halel gelmeden aynı vücutla uykudan eski halleri üzere kaldırmağa kaadir olan Allahü

Tealâ cemi' nâsı öldürüp sonra kıyamette diriltmeye dahi kaadirdir ve biz Ashab-ı Kehfin hallerine nâsı şol zamanda muttali kıldık ki o zamanda nâs, haşr-ı emvâta dair itikâdiyat hakkında münazaa edip bazıları «Yalnız ervah ba's olunur», bazıları da «ruh cesetle beraber haşr olunur» demekle ihtilâf ettikleri bir zamanda Biz Ashab-ı Kehfi üçyüz küsur sene uykudan sonra cesetlerine halel gelmeden ba'setmemizle ervâh ve ecsâdın beraber haşr olunacağını nâsa açık surette beyan ettik ve tekrar onların ruhları kabzolunduktan sonra nâs bunların hallerinde ve uykularının müddetinde ihtilâf ettiler. Binaenaleyh; bazıları «Onların üzerine ve mağaranın kapısına binâ yapın. Halk bunların kabirlerini çiğnemesinler. Zira; onların hallerini Rabları iyi bilir» dediler ve o vakitte nâsın emrine galip olan padişah ve ona tâbi olan ehl-i iman «Elbette onlar üzerine bir mescid yapar ve nâsa musallâ ittihaz ederiz» dediler ve bunlar galebe ederek ziyaretçilere namaz kılmak için mescid yaptılar.

Fahri Râzi, Kazî ve Nimetullah efendinin beyanları vechile bunlar uykudan uyanınca âyette beyan olunduğu vechüzere şehre gidip taâm getirecek kimsenin programını tertip edip içlerinden (Yemliha) nın elbise değiştirerek ahvali kimseye bildirmeden gidip gelmesini münasip gördüler. (Yemliha) tarif vechile kasabaya geldi. Fakat bittabi' kasabayı eski halinde bulamadığından şüphe üzerine ekmekçileri dolaşırken ekmek almak üzere ekmekçinin birine elindeki parayı verince ekmekçi paranın üzerinde (Dakyanus) un ismini görür ve «Bunu sen nereden aldın, elbette bir definede buldun» diyerek (Yemliha) yı yakalar. Buldun, bulmadım gürültüsü üzerine halk toplanır ve gürültü hükûmete akseder. Meğer o zamanda din-i İsa üzere (Bidrus) isminde mümin bir padişahla halk arasında haşr-ı emvat hakkında bir çok münazaa ve mübahase cereyan ediyormuş. Melik, emvâtın ruh ve cisimle beraber haşrolunacağını itikat ve nâsın itikadını tashih için bu hususa davet eder. Nâstan bir kısmı kabul diğer kısmı haşrın yalnız ruha mahsus olup cesedin haşrolunmayacağı itikadında ısrar eder. Melik bunlara itikad-ı hakkı kabul ettiremeyip gün be gün niza' ve gürültü çoğalıp, hakikatın keşfolunup münazaanın önü alınmasını Cenab-ı Hakdan istirham ettiği bir zamanda irade-i İlâhiye-

nin bunların hallerini halka bildirmekle hakikatin halka keşfolunmasına tealluk ettiğinden bunların hallerini gizlemeleri fayda etmez, iş meydana çıkar. (Yemlihâ) yı melikin huzuruna getirirler. Melik (Yemliha) dan keyfiyeti istizâh eder. Melik de beraber olduğu halde halk, (Yemliha) önlerinde olduğu halde mağaraya yaklaştıklarında arkadaşlarına haber vermek üzere (Yemliha) ileri gider. Vukuatı arkadaşlarına haber verince ruhlarının kabzolunmasını Cenab-ı Haktan istirham ederler. Duaları dergâh-ı ülûhiyette kabul olunmakla ruhları kabzolunur ve cesetleri dahi halkın gözünden kaybolur. Ahali tekrar münazaraya başlarlar. Kâfirler «Bunlar bizdendir mağara kapısına kilise yapacağız» derlerse de melik ve etbaı galebe eder. Mağaranın kapısı önüne mescit yaparlar. Fakat nâsdan çokları bunların haşra benzeyen bu hallerinden istidlâl ederek ihtida ederler ve bu istidlâllerine Allahü Teâlâ (يعلموا أن وعدالله حق) cümlesiyle işaret etmiştir. Gerçi (Yemliha) gelip arkadaşlarına haber verdikten sonra ahali ile görüşüp konuştuklarına dair bir rivayet varsa da bu rivayet zayıftır. Çünkü; ahalinin «bunlar bizdendir, sizdendir» gibi münazaa etmeleri ve (ربهم أعلم بهم) cümlesiyle bunların hallerine ilmi Allahü Teâlâ'ya havale etmeleri görüşmediklerine delâlet eder.

Kazî'nin beyanına nazaran kavmin nizaı, itikat hususunda olduğu gibi ikinci defa da vefatları hususunda olması dahi muhtemeldir. Çünkü; bazıları «Bunlar hakikaten vefat ettiler» bazıları da «hakikaten vefat değildir evvelki gibi uykudur» dediler ve bazıları «evler yapmakla karye yapalım» ve bazıları da «mescit yapalım» demekle niza' ettiler.

***

Vâcip Teâlâ Ashab-ı Kehfin uykudan uyandıklarında nâsın ihtilâflarını beyandan sonra Resulüllah'ın zamanında onların adedi hakkında nâsın ihtilâfını beyan etmek üzere :

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا
بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ

buyuruyor.

[Nâs «Ashab-ı Kehif üç kişidir, onları dört kılan kelbleridir» derler. Ve nasdan diğer bir fırka «onlar beşdir altıncıları kelpleridir» demekle gaibe söz söyler oldukları halde mübahase ederler. Zira; onların kaç kişi olduğuna dair ellerinde bir senedleri yoktur, diğer bir taife onlar «yedidir, sekizincileri kelpleridir» derler.]

قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ

[Habibim! Sen onlara «Ashab-ı Kehfin adedini Rabbım Tealâ iyi bilir, nâsdan onların adedini bilmez ancak azıcık kimseler bilir» de.]

فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا

[Onların adedini nâsdan gayet az kimseler bilince habibim! Sen onlar hakkında mücadele etme, illâ zahir olarak mücadele et ve sana vahyolunan ahkâmı söyle.]

وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٢٢﴾

[Ve onlar hakkında ehl-i kitaptan hiç bir kimseden sual etme.] Zira; vahyile sana onların halleri beyan olununca senin ehl-i kitaptan sualin münasip olmaz. Çünkü; vahyile bildikten sonra onlara suâl imtihan için olacağına binaen bu suâl mertebe-i nübüvvete lâyık olan mekarim-i ahlâka münafîdir ve istizâh-ı keyfiyet suretiyle de hiç olmaz. Zira; onların ilmi kaasır olduğu cihetle hakikatı bilmezler ki sana izahat versinler. Onların söyliyecekleri zanna müstenid olup senin ilmin ise vahye müstenid olmakla kat'î-dir. Kat'î ilme karşı zannın hükmü olamaz.

Hâzin ve Kazî'nin beyanları vechile «Ashab-ı Kehfin adedi üçtür, dördüncüsü kelpleridir» diyenler Necran Nasarası ve Hz. İsa'nın ülûhiyetini itikad eden (Yakubiye) fırkasından (Seyyid) isminde bir kimse ve onun etbâıdır. «Onların adedi beştir, altıncısı kelpleridir» diyenler nasârâdan, «Allahü Tealâ üçün üçüncüsü olduğunu itikat eden» (Nastûriye) fırkasından (Âkıp) isminde bir kimse ve onun ashabıdır. Müslümanlar da «Yedidir, sekizincisi kalpleridir» dediler ve bu mübahase huzur-u Risalette cereyan etmiştir. Üç ve beş diyenlerin sözleri doğru olmadığına işaret için Vâcip Tealâ «gaibe söz atarlar» demekle işaret ettiği gibi yedi diyenlerin sözleri doğru olduğuna da «Onların adedini az kimse bilir» demekle işaret etmiştir. Çünkü; müslümanlar Resulüllah'dan işittiklerini söyledikleri cihetle onların haberleri sahihtir. Zira; Vâcip Tealâ bu bâbda söz söyliyenleri üçe hasrettikten sonra evvelki iki fırkanın gaibe söz söyleyip bilmediklerini beyanla tezyîf ve üçüncünün akibinde az kimselerin bildiğini beyanla üçüncünün sıhhatini beyan etmiştir. Şu halde huzur-u Risalette cereyan eden sözleri Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuş ve adedlerinin dört ve altı olduğuna dair söz söylenmediğinden dörtle altı zikrolunmamıştır.

Fahri Râzi'nin Hz. Ali'den rivayetine müsteniden beyanına nazaran ashab-ı Kehfin adedi yedidir. Bunlardan altısı melikin kurenâsından olup üçü melikin sağ tarafında bulunurlar ki (Yemlihâ), (Mekselînâ) ve (Mislînâ) dır. Bunlara *ashab-ı yemîn* denir. Diğer üçü melikin sol tarafında bulunurlar ki (Mernuş), (Dabernuş) ve (Şâzenûş) dur. Bunlara da *ashab-ı yesâr* denir ki (Dakyanus) bunlarla mühimmâtını istişare ederken itikat hususunda beyinlerinde vaki olan ihtilâf üzerine (Dakyanus) u tarik-ı hakka davet etmişlerse de icabet etmeyince zulmünden korkularına binaen firara mecbur olmuşlardır. Bunların yedincileri (Kefeştatayuş) ki çobandır ve sekizincileri de çobanın kelbidir ki ismi (Kıtmîr) olduğu mervîdir.

Ashab-ı Kehfin isimleri yazılıp yangının içine atılırsa biiznillâh yangının söneceği ve çok ağlayan çocuğun ağlamasını kesmek için yazılıp yastığının altına konursa ağlamasını keseceği ve doğurmak için zahmet çeken hatunun sol uyluğuna bağlanırsa sühûlet

olacağı mervîdir. Gerçi Ashab-ı Kehfin isimlerinde birbirine benzemedik bir çok rivayetler varsa da bir rivayete müsteniden yazmış olduğu esami kâfidir çünkü itibar müsemmâyadır. Yazmış olduğu isimleri onların ismi zanniyle yazmak biiznillâh te'sirde kâfi olduğu Nisâbûrî'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı Kehfin bazı ahvalini beyandan sonra Resulüne her şeyi kasdını meşiyyet-i İlâhiyeye ta'lîk etmesini tavsiye etmek üzere :

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايْءٍ اِنّ۪ي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًاۙ ﴿٢٣﴾ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۘ

buyuruyor.

[Habibim! İşlenmesini murad ettiğin bir şey için «Ben şu şeyi elbette yarın işlerim» deme, illâ Allah'ın meşiyyetine ta'lîk ettiğin vakit müstesnâdır.] Yani «İnşaallah şunu yarın işlerim» dediğin vakit müstesnadır.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذَا نَس۪يتَ

[Habibim! İnşaallah lâfzını unuttuğunda Rabbın Tealâ'yı zikret. Yani unuttuğun hatırına geldiğinde derhal «İnşaallah» de ki o işin halk olunmasına vesile olsun.]

وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ي لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾

[Habibim! Sen «Rabbimin ashab-ı Kehfin haberinden daha ziyade savaba yakın olan şeylere beni irşâd edeceğini umarım» demekle bunlardan suâl edenlere cevap ver ki daha ziyade haberlerin keşfiyâtını istemiş olasın.]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Bir şeyi işlemek kastettiğinde «İnşaallah şu işi yarın işlerim» de. İnşaallah lâfzını terkederek kat'iyyen işlerim deme. İnşaallah lâfzını unuttuğunda hatırına geldiği

saatte geçmişi kaza etmek üzere inşaallah demekle Rabbini zikret ki nisyanına kefâret olsun. Zira; işlemesi evlâ olan bir şeyi terkeden kimse tesbih, istiğfâr ve ismullahı zikrederse terkettiği şeyi tedarike sebep olur ve habibim sözüne şunu da ilâve et; «umarım Rabbımdan şu unuttuğum şeyden daha ziyade savaba karîb olan şeylere beni hidayette kılar» demekle Ashab-ı Kehfin haberlerinden daha kavî ve nübüvvete delâlette daha vazıh şeylere muttalî olmanı Rabbından istemiş olasın.

Beyzavî'nin beyanı vechile şu vaad-i İlâhî üzerine Allahü Teâlâ Ashab-ı Kehfin haberlerinden daha eski enbiyâ-yi izâmın haberlerine, ümmetleriyle olan mübahaselerine, bir takım gaiblere, alâmât-ı kıyâmete ve daha bir çok şeylere resulünü muttali' kılmıştır.

Vâcip Tealâ «bir şeyi işlerim» dediğinde inşaallah demesini Resulüne vâcip kıldı. Çünkü; ileride olacak bir şeyi işlemeye muvaffak olup olmayacağı malûm olmadığından şayet işleyemezse yalan olmaması için «İnşaallah» lâfzıyla meşiyyet-i İlâhiyeye talikını emretti. Binanealeyh; her mümin için ileride işliyeceği bir şeyi haber verdiğinde «İnşaallah» demek lâzımdır. Çünkü Resulüllah'a emr ü nehiy; ümmeti hakkında emr ü nehiydir. Şu halde Resulüllah'ın nefsini yalandan vikaye ve işinin bitmesine vesile olmak için «İnşaallah» demesi lâzım olduğu gibi ümmetinin dahi bir işi işlemeye niyet edip işleyeceğim diyerek haber verdiğinde «İnşaallah» demesi lâzımdır.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile (İbni Abbas) hazretleri «Bir kimse haber verdiği bir şeyde inşaallah lâfzını unutursa bir çok zaman sonra inşaallah dese istisnâsı sahih olur» demişse de bilûmum fukahâ ve bilhassa İmam-ı Âzam bunun hilâfını ictihat etmişlerdir. Çünkü; İbn-i Abbas'ın beyanı vechile altı ay veya bir sene evvel söylenen bir söze bir sene sonra inşaallah lâfzını ilâve etmekle o sözün hükmünü tağyîr edecek olursa ıkrârı talâk vesair ukudâtı şer'iyeden hiç birisi takarrur etmez. Zira; bir sene evvel haremine talâk veren bir kimse bir sene sonra nedamet edince talâkın hükmünü iptâl ederse o bir sene zarfında hatun mutlakamıdır, değil midir. Binaenaleyh; başka kocaya gidebilecek mi gidemiyecek mi anlaşılmaz. Sair ukudâtta dahi hâl böyledir. Meselâ on gün evvel malını satmış olan bir kimse on gün sonra fiatın faz-

lalığını görüp inşaallah demekle aktin hükmünü iptâl ederse hiç bir muameleye itibar ve itimad olamıyacağından muamelât-ı nâsın tamamen muattal olacağı şüphesizdir. Binaenaleyh; sözün tamamından velev beş dakika sonra olsun «İnşaallah» lâfzı hiç bir hükmü tağyîr edemez.

Hatta Medarik'te beyan olunduğu vechile (Mansur) halifeye bir kimse «İmam-ı Â'zam ceddin İbn-i Abbas'a istisna meselesinde muhalefet ediyor», demesi üzerine halife hiddetle te'dîb etmek üzere İmam-ı Âzam'ı huzuruna celble niçin muhalefet ettiğini suâl edince İmam-ı Â'zam hazretleri «İbn-i Abbas'ın mezhebi senin aleyhinedir. Zira; bir sözden bir gün veya beş gün veyahut onbeş gün sonra o söze ilâve olunan inşaallah o sözün hükmünü nakzedecek olsa nâsın sana bîatlerinin hükmü kalmaz. Çünkü bu gün bîat eden kimseler bir gün sonra senden nefret eder. Sana biatta inşaallah lâfzını ilâve etmekle biatlerini nakzeder» deyince Mansur'un İmam-ı Â'zam'ı levmeden kimseyi huzurundan tardettiği mervidir.

Şu halde âyette «unuttuğunda zikret» demek «eski sözüne ilâve etmekle onun hükmünü tağyîr et» demek değildir. Belki teberrük ve teyemmün tarîkıyla zikret ki geçmişe kefaret ve bir daha unutmamaya sebep olsun demektir. Yahut «bir şeyde inşaallah lâfzını unuttuğunda o şey vücut bulamayınca inşaallah lâfzını zikirle ondan daha iyi bir şeyi iste» demektir.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü; Beyzavî'nin beyanı vechile Kureyş müşrikleri Resulüllah'a ruhtan, ashab-ı Kehiften ve Zülkarneyn'den suâl ettiklerinde Resulüllah «Yarın gelin haber vereyim» deyip «İnşaallah» dememesi üzerine onbeş veya kırk gün vahyin gelmemesine Resulüllah'ın mahzun olup Kureyş'in Resulüllah'a karşı izhâr-ı şemâtet etmeleri üzerine Cibril-i Emin'in bu âyetle geldiği mervidir. Şu halde vahyin teehhürüne sebep «İnşaallah» kelimesinin terkolunması olduğunu Cenab-ı Hakk bu âyetle beyan buyurmuş ve bu misilli makamda «İnşaallah» lâfzını zikretmek lâzım olduğunu gerek Resulüne ve gerek Resulünün ümmetine tavsiye etmiştir. Bu âyet nâzil olunca Resulüllah'ın «İnşaallah» dediği mer-

vîdir. Fakat Resulüllah'ın inşaallah demesi «bir daha unutmam inşaallah» demektir. Yoksa evvelce söylediği sözüne ilâve değildir.

***

Vâcip Tealâ Ashab-ı Kehfin uykularının müddetini beyan etmek üzere :

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Ashab-ı Kehif mağaralarında üç yüz sene karar ve dokuz sene de ziyade ettiler.]

قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا

[Habibim! «Allahü Tealâ onların durdukları müddeti herkesten ziyade bilir» de.] Ve sözüne şunu da ilâve et :

لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

[Zira semâvât ve arzın gaybını bilmek Allah'a mahsustur.] Binaenaleyh; Ashab-ı Kehfin mağarada ve uyku halinde durdukları müddeti herkesten ziyade bilmek Allah'a mahsustur.

اَبْصِرْ بِهِ وَاَسْمِعْ

[Allahü Tealâ görülecek şeyleri ne acayib görür ve işitilecek şeyleri ne acayip işitir.]

مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ

[Semavat ve arz ehlinin Allah'ın gayrı hiç bir yardımcıları yoktur.]

وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾

[Allahü Tealâ hükmünde ve gaybı bilmekte hiç bir kimseyi kendine şerik kılmaz.] Çünkü; mülkünde ve hükmünde müstakil olduğundan hiç bir kimsenin müdahaleye hakkı yoktur.

Yani; Ashab-ı Kehfin (Dakyanus) un şerrinden firar ederek mağaraya iltica ettiklerinde Cenab-ı Hakkın lütfu olarak onlara vermiş olduğu uyku halinde onlar mağarada üç yüz sene üzerine dokuz sene dahi ziyade ederek üçyüz dokuz sene eğlendiler.

Habibim! Onların hallerinden suâl edenlere cevapta Allahü Tealâ onların mağarada eğlendikleri müddeti herkesten ziyade bilir ve vahyile haber verdiği de budur. Şu halde onlar hakkında bu haberin gayrı söylenen sözler doğru değildir. Zira; semâvât ve arzın gizli esrarını bilmek Allah'a mahsustur. Binaenaleyh; Ashab-ı Kehfin kaldıkları müddeti hatasız bilmek dahi Allah'a mahsustur. Allahü Tealâ görülmek şanından olan şeyleri ne acayib görür ve işitilmek şanından olan şeyleri ne acayib işitir? Çünkü; Allah'ın işitmesi ve görmesi sair işiten ve görenlerin görmeleri ve işitmeleri gibi değildir. Zira; latîf, kesîf, küçük, büyük cümlesi Allahü Tealâ indinde müsavidir, ehl-i semâ ve ehl-i arzın Allah'ın gayrı hiç bir yardımcıları yoktur. Allahü Tealâ hükmünde kendine hiç bir kimseyi şerîk kılmaz. Çünkü; her neye hükmetse mülkünde hükmettiğinden hükmünde müstakildir.

Nimetullah Efendinin beyanı vechile Ashab-ı Kehfin üç yüz dokuz senesi sene-i şemsiye veyahut sene-i kameriye olmak ihtimali varsa da sahih olan üçyüz sene; senei şemsiyedir ve üçyüz dokuz sene; senei kameriyedir. Zira yüz sene-i şemsiye yüz üç sene-i kameriye ettiğinden üç yüz sene-i şemsiye üçyüz dokuz sene-i kameriye etmiştir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ashab-ı Kehif mağaralarında sene-i şemsiye hesabıyla üç yüz sene kaldılar ve sene-i kameriye hesabıyla dokuz sene dahi ziyade ettiler.] demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulüne nisbetle muğayyebattan olan Ashab-ı

Kehfin ahvalini beyandan sonra ashabıyla beraber dersine devamını emretmek üzere :

وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ

buyuruyor.

[**Habibim! Rabbın Tealâ'nın kitabından sana vahyolunan âyetleri sen tilâvet et.**]

لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ

[**Zira; Rabbın Tealâ'nın kelimelerini tebdil eden olamaz.**] Çünkü; kitabında kendinden başka tasarruf eden olmaz ki kelimelerini tebdil etsin. Binaenaleyh; kıyamete kadar Kur'an'ın değil bir kelimesini tek bir harfini bile tebdîl etmek hiç bir kimsenin haddi değildir.

وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾

[**Ey Resulü Zişân! Elbette sen Rabbından gayrı bir melce' bulamazsın.**] Zira; herkesin her şeyde melcei odur. Kezalik senin melcein de odur.

Yani; Habibim! Sen müşriklerin «Kur'an'ın gayrı bir kitap getir» dediklerini dinleme ve Rabbın Tealâ'nın kitabından sana vahyettiği âyetlerin elfazını kıraat ve ahkâmıyla amele devam et. Zira; Rabbın Tealâ'nın kelimelerinin gerek lâfzını ve gerek hakiki manâsını tebdîle hiç kimsenin kudreti yoktur. Binaenaleyh; Kur'an'ın ilâyevmilkıyam bekâsı Cenab-ı Hakkın himayesi altındadır ve sen Allah'dan başka bir melce' elbette bulamazsın. Zira; Allah'ın gayrı cümle mevcudât kahr-ı İlâhî altında makhûr olduğundan izn-i İlâhî haricinde hiç bir kimse melce' olamaz ki sen gayrı bir melce' bulasın.

M ü l t e h i d ; sığınacak yer ki ilticâgâh demektir. İnsanın başı daraldığında o muzayakadan kurtulmak için müracaat ettiği kimseye mültehid denir ki *melce'* demektir. Tilâvet; *tebaiyet* ma-

nâsını müş'ir olduğundan bu âyet hem Kur'an'ı tilâvete hem de ahkâmına teb'iyete şamil olduğuna binaen iki cihete devamı âmirdir. Binaenaleyh bu emirden maksat; yalnız tilâvet değil belki tilâvetle beraber ahkâmıyla amele müdavemettir. Şu halde ümmet-i Muhammed tilâvet-i Kur'an'la beraber ahkâmına dikkat etmekle memurdur.

Hulâsa; Kur'an'ı tilâvetle beraber ahkâmıyla amelin vâcip olduğu, Cenab-ı Hakkın kelimelerini tebdil mümkün olmadığı ve Allah'ın gayrı hiç kimse için bir melce' bulunmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'ı tilâvetle beraber mucibiyle amel vâcip olduğunu beyan ettiği gibi kâfirlerin Kur'an'ın tebdilini tekliflerini redle sabra mülâzemetin lüzumunu dahi beyan etmek üzere :

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ

buyuruyor.

[Habibim! Şol kimselerle beraber nefsine sabra mülâzemet et ki o kimseler Rablarının rızasını murad eder oldukları halde akşamda, sabahta ve onların arasında olan evkâtın cümlesinde Allah'a ibadet ederler.]

وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

[Ey Resuli Zişân! Sen hayat-ı dünyanın ziynetini ve ağniyânın servetini murad eder olduğun halde fukara-yı ashabından gözünü ayırıp başka tarafa meyletme.

وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ

[Ve bizim kalplerini zikrimizden gafil kıldığımız, kendi hava ve arzusuna ittiba' eden kimselere itaat etme ve onların batıl sözlerini dinleme.]

وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

[Zira zikirden gafil ve hevesine tâbi olan kimsenin işi batıl ve hakdan uzak oldu. Binaenaleyh; itaata şayân değildir.]

Yani; ey Rasul-ü Mükerrem! Kâfirlerin sana «Fukara-yı ashabını başından dağıt. Zira; onların elbiseleri eski ve halleri perişan bizim şeref ü haysiyetimiz onlarla beraber bulunmamıza mani'dir. Onlarla bir yerde bulunmak bizim için ardır» demelerine iltifat etme, sen şol kimselerle beraber nefsine sabır tavsiye et ki onlar akşam ve sabah rıza-yı İlâhîyi murad ederek rablarına ibadet ederler. Sen hayat-ı dünyanın ziyneti olan müşriklerin servetlerine nazar ederek fukara-yı ashabından gözlerini çevirme. Ve bizim zikrimizden kalbini kapatmakla gafil kıldığımız kimseyle ittifak etme. Zira; o misilli kimse kendi havâ ve hevesine ittiba' ederek arzu ettiği şeyi ve nefsini kendine ma'bud ittihaz ederek mevlâsının emrinden çıkmıştır. Binaenaleyh; onun emri haddini tecavüzle israf ve zayi olmuştur.

Ashab-ı Kiramın ekser-i evkâtta ibadetle meşgul olduklarına işaret için dua ve ibadetleri sabah ve akşam olduğu beyan olunduğu gibi istimrara delâlet eden müzari' sigasıyla (يدعون) dahi varid olmuştur. Çünkü; sabah ve akşam zamanın iki tarafını ihata ettiği gibi cemi' zamana da şamildir, fukaraya muhabbetin lüzumuna işaret için «Gözlerini onlardan başkasına çevirme» buyurmuştur ki «nazar-ı atûfetini onlardan ayırma ve nazar-ı hakaretle bakma» demektir. İşte bab-ı İlâhide zengin ve fakir cümlesi müsavi ve hakaret nazarıyla bakılacak bir kimse olmayıp herkes hürriyet-i tâmmeye malik olduğu gibi Allah'ın rızasını arayan fukara, fasık ve facir olan zenginlerden indellah daha makbul olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan ve zenginlerin fukaraya riayet etmelerinin lüzumunu tavsiye etmiştir.

(اغفلنا قلبه عن ذكرنا) *«Biz o kimsenin kalbini zikrimizden gafil kıldık»* demek «Biz onu zikirden gafil olduğu halde şeytanın vesvesesiyle terkettik ki şeytan onları iğfal ile küfre ve isyana

muhabbetleri ve babalarını taklid sebebiyle onların kalbine hak olan şey girmez bir halde kalbleri kasavet peydâ etti» demektir. Şu halde gaflet onların iradelerini sarf ve kendilerinin kesbiyle hasıl olduğundan cebir lâzım gelmez. Çünkü; her ne kadar onların gafletlerini Cenab-ı Hak halketmişse de onlar iradelerini sarfla kesbetmişlerdir ve gafleti halkettiği cihetle Cenab-ı Hak «Biz kalplerini gafil kıldık» buyurmuştur. (فرطا) *zayî', muattal. isrâf, batıl ve hakka muhalefet* manâlarını ifade eder. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Kalbi zikirden gafil olarak kendi havasına ve nefsine ittiba eden kimsenin emri, Hakka muhalif, batıl, zâyi' ve günleri muattal oldu] demektir.

Hâzin ve Kazî'nin beyanlarına nazaran âyet (Uyeyyetibni Hısn) ve (Ümeyyetibni Halef) ve onların emsali sanadîd-i Kureyş haklarında nâzil olmuştur. Çünkü; onlardan (Uyeyne) islâm olmazdan evvel huzur-u Risalette fukara-yı ashab bulunduğu bir zamanda gelir Resulüllah'a «Bunların kokusu sana ezâ vermez mi? Bizler (Mudar) kabilesinin büyükleriyiz. Biz iman edersek her kabile iman eder. Binaenaleyh; bunları defet yanından ki biz iman edelim. Zira; biz bunlarla bir arada bulunmayı nefsimize âr addettiğimiz için iman etmeyiz» dedi, bu sözde Sanadîd-i Kureyş'in ekserisi müttefiklerdi. İşte bu söz üzerine âyetin nâzil olduğu mervîdir.

Vâcip Tealâ bu âyette kâfirleri *üç sıfatla zemmetmiştir:* *B i r i n c i s i ; Kalplerinin zikrullahdan gafil olması, İ k i n c i s i ; hevâlarına ittiba' etmeleri, Ü ç ü n c ü s ü ; işlerinin hakdan uzak olmasıdır.* Şu halde bu üç sıfat her kimde bulunursa indellah mezmum ve nazar-ı hürmetten sakıttır. Çünkü; Allah'ın emri hilâfında hareket eden kimse evvel ve âhir rüsva olduğu gibi âhirette dahi hüsranı ebedîye müstehaktır. Dünyanın lezzetine ve servetine tama' ederek fukarayı hakîr görmek; kalbin ma'kulâttan gafletle mahsusata meyl-i küllî ile meyletmesi neticesidir. İnsan için şeref, nefsi iman ve ibadetle tezyîn etmekle olup zahirde azanın ziynetiyle olmadığına binaen müşriklerin bu sözleri cehaletleri neticesidir.

Hulâsa; âbidlerle sohbete nefsi alıştırmakla sabretmek lâzım

olduğu ve hayat-ı dünyanın ziynetiyle müzeyyen olan zenginlere iltifatla fukarayı nazardan iskat etmek caiz olmadığı zikir ve ibadetten gafil ve havasına tâbi olan kimselere itaat etmek, onların sözlerine aldanmak doğru olmadığı ve o misilli kimselerin işleri Haktan uzak olduğu cihetle iltifata şayan olmadıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ fukara ile beraber sabrın lüzumunu ve Kureyş'in ağniyâsı gibi kalplerinde fesat olan zenginlere meylolunmamasını Resulüne tavsiye ettiği gibi zengin ve fakir cümlesi ahkâm-ı şeriatta müsavî olduklarını dahi beyan etmek üzere:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ

buyuruyor.

[Habibim! Ashabın fakirlerini meclisinden tard etmeni sana teklif eden Sanadîd-i Kureyş'e sen de ki «Hak olan şey; sizi halkeden ve enva-i ni'metleriyle terbiye eden, Resuller gönderip, kitaplar inzâl etmekle kullarına doğru yolu gösteren Rabbınız tarafından geldi.» Ve benim vazifem, taraf-ı İlâhîden gelen zengin ve fakir cümle insanlara ve bilhassa size tebliğ etmektir, kabul edip mucibiyle amel etmek veya kabul etmeyip reddetmek size ait bir vazifedir.]

فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ

[Binaenaleyh; isteyen iman etsin ve isteyen küfretsin.] Çünkü; iman edenin menfeati, etmiyenin mazarratı kendine aittir. Şu halde menfeat ve mazarratınızı düşünecek sizsiniz, Rabbınızdan hak olan ahkâm gelince hayır, şer, doğru ve eğri olan yollar beyan olundu. Binaenaleyh; istediğiniz yolu ihtiyar edersiniz ve ben sizin iman ve küfürden hangisini ihtiyar etmenize mübâlât etmem. Zira; ahkâm-ı İlâhiye sizin keyfinize tâbi değildir. Çünkü; hidayet ve hizlânı sizin iradenizi sarfınız veçhüzere halketmek yed-i kudret-i

İlâhiyededir. Şu halde sizin keyfiniz için fukara-yı ibâd huzur-u şeriattan tardolunmaz. Zira; şeriat nazarında cümle kullar müsavî olub kabul edip etmemekle yekdiğerinden imtiyaz eder» demekle kâfirlerin batıl olan matluplarını redle fukara-yı ashabına merhamet kanatlarını aç. Zira onlar; indallah makbullerdir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile âyette kâfirleri tehdit vardır. Zira; «isterseniz iman, ister küfredin iradeniz elinizdedir. İstediğiniz gibi sarfedebilirsiniz, fakat sonunu düşünün» demektir. Şu halde «İsteyen küfretsin» demek; onlara küfürle emir değildir. belki mücerret tehdit içindir. Yani «küfrünüzde ısrar edebilirsiniz, lâkin akibetinde başınıza gelecek ukubeti düşünün ve küfrün icabettiği azabı hatırınızdan çıkarmayın» demektir. Bu gibi tehditler insanların muhaveresinde dahi carî olan şeylerdendir. Meselâ bir kimse fena bir iş tutacağında nasihat dinlemez, o işe musır olunca nasihat eden kimse «Haydi istediğini yap, ben karışmam» der ve bunu söylemekten maksadı o işi yapmasıyla emir değildir, belki ona «Haydi bildiğini yap velâkin sonunu düşün» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri tehdid edip ahkam-ı şer'iyenin insanların arzularına tâbi olmadığını beyan ettiği gibi şeriati kendi hava-yı nefsaniyelerine tâbi kılmak isteyenlerin cezalarını dahi beyan etmek üzere :

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ·

buyuruyor.

[Biz zalimlere bir ateş hazırladık ki; o ateşin çadıra benzeyen alevi onları ihata eder ve her taraflarını çevirir.]

وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ

[Ve eğer onlar o şiddetli ateşten kurtulmak için yardım isterlerse erimiş demir ve tunç gibi sıcak su ile yardım olunurlar.] Yani sıcak su ile cevap verilir ki o su yüzlerini yakar kebap eder.

بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾

[Ne çirkin şarap oldu erimiş tunç gibi su ve ne kötü mahâl ve mesken oldu Cehennem.]

Yani fukara-yı ashabı hakir görmek ve imanın yerine küfrü koymakla zulmü irtikâp eden zalimler için biz bir ateş hazırladık ki o ateşin alevi ve dumanı onları ihata eder, hatta nefes alacak bir yerleri kalmaz, eğer onlar ateşten kurtulmak ve hararetini söndürmek için su ile yardım isterlerse onlara bir su ile yardım olunur ki o su madeniyattan gümüş, altın, bakır, tunç veyahut demir gibi ateşle eritilmiş bir şey menzilinde olarak onunla yardım olunurlar. O su gibi şey onların yüzlerini pişirir, kebap eder. Ne kötü şarap oldu o su ve ne fenâ oldu mesken yönünden Cehennem.

Nisâbûrî ve Beyzavî'nin beyanları vechile bu âyette zalimleri istihzâ vardır. Çünkü *İ s t i ğ â s e ; yardım istemektir.* Şu taleplerine ve yalvarmalarına karşı onların yüzlerini kebap edecek sıcak su ile yardım olunacaklarını beyan; onların kemal-i hakaretle yardım olunacaklarını beyan etmektir ki hakarete yardım demek onları istihzadır.

Cenab-ı Hak Cehennemin zalimler için hazırlandığını bu âyetle beyan etmiştir. Zira; zalimler Kur'an'dan i'razla adalet yerine zulmü, iman yerine küfrü, merhamet yerine fukaraya hakareti irtikâp ettiklerinden Cehennem azabına müstehak oldukları beyan olunmuştur.

(سرادقها) *S ü r a d i k ;* Beyzavî, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları vechile *çadır* manâsına ise de bu makamda *Cehennem ateşinin çadıra benzeyen alevi* veyahut *ateşten zalimlerin her taraflarını ihata edecek divardır.* Binaenaleyh; Cehennem ateşi zalimlerin her taraflarını ihata edip ateşten başka bir şey görmeyecekleri gibi nefes almak için ateşten dışarıya bir pencere arasalar dahi bulamıyacaklarına işaret olunmuştur. Çünkü; *i h a t a ; her tarafı örtmekle olduğu* gibi süradik yani çadır da içinde bulunan kimsenin her tarafını ihata ettiğinden «Süradik onları ihata eder»

demek «Açık bir yerleri kalmaz» demektir. *M ü h l ; madeniyâttan ateşle eritilen şeydir.* Hararetten suya muhtaç olduklarında onlara verilecek erimiş altın, gümüş veya tunç gibi bir şeydir ki daha onlara verilmek için geriden gelirken yüzlerinin derisini döküp kebap edeceği beyan olunmuştur. Çünkü, dünyada nefislerinin arzu ettiği menhiyata nail olduklarında yüzlerinin gülmesine bedel âhirette imdadlarına erişen su yüzlerini yakacaktır.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin azaplarının şiddetini beyan ettiği gibi müminlerin Cennette rahat ve seâdetlerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Rablerine iman ettiler ve imanlarını ameli salih işlemekle te'yîd ve takrir ettiler. Onların ecirleri zayi olmaz. Zira; amel yönünden ziyade güzel olan kimsenin amelini biz zayi etmeyiz. Çünkü; amellerin sevabını verir, ellerini boşa çıkarmayız.]

أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ

[İşte iman eden ve amel-i salih işleyenler için cennât-i adin var ki o Cennetlerde mü'minler için, sarayları altından nehirler cereyan eder ve ehl-i Cennet o Cennetlerde altından bileziklerle ziynetlenirler ve yalnız bilezikle ziynetle iktifa etmezler.]

وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ

[Ve onlar sandalye, koltuk ve kürsüler üzerine dayanarak oturdukları halde ince, kalın dokunmuş yeşil elbiseler giyerler.]

نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا

[Ne güzel sevap oldu elbise vesair ziynetler ve ne güzel rahat edecek karargâh oldu Cennetler.] Şeraitine riayetle amel eden mü'minin amelinin zayi olmıyacağını Cenab-ı Hak bu âyette sarahatle beyan buyurmuş ve icmalen zikrolunmuş olan ecri, Cennetin evsafını beyanla tafsil etmiştir.

A d i n ; ikâmet manâsına olduğu cihetle «Müminler için cennât-ı adin var» demek «cennât-ı ikâmet var» demektir. İkâmet mahallinin hayırlısı suyu bol olan mahâl olduğu için Cenab-ı Hak Cenneti altından nehirler cereyan etmesiyle tavsif etmiş ve insanlar tab'an ziynete heveskâr olduğundan ehl-i Cennetin gerek madeniyât ve elbiselerle tezayyün edeceklerini beyanla kullarını Cennetin derece ve ziynetlerini mucip olan amâl-i salihaya terğîb eylemiştir. Gerçi bizim zamanımızda ve bulunduğumuz diyarlarımızda insanlardan erkekler altınla ve bilhassa bilezik ve gerdanlık gibi şeylerle ziyneti kadınlara terketmişlerse de ezmine-i sabıkada bu gibi şeylerin erkeklere dahi ziynet olduğu milletlerin ve zamanların geçtiği bazı tarihlerde görülmektedir. Ama şeriat-i Muhammediyede altın, gümüş ve sırf ipekten dokunmuş elbiseyle ziynetlenmek haram olması dar-ı teklif olan dünyaya mahsustur. Çünkü âhiret; dar-ı teklif olmadığından orada haram olmaz.

E r â i k ; Erîkenin cem'idir. E r i k e ; Nisâbûrî'nin beyanı vechile *yeni gelin sandalyesi gibi ziynetlenmiş sandalye ve kürsüdür.* Dünyada zenginler bu gibi şeylerle istirahat ettiklerinden Cenab-ı Hak Cennetin rahatını kullarına bunlarla tarif ediyor ve nümune olarak bunları gösteriyor. Çünkü; Cennetin rahatını insanlara bildirmek bu kadarla olur, yoksa Cennette insanların hatır ve hayaline gelmedik ve bu dünyada idrakinden âciz olduğu nice ziynetler ve rahatlar vardır.

***

Vâcip Tealâ servetlerine mağrur olarak fukara-yı ashabı beğenmiyen zalimlerin hallerini, azaplarını, müminlerin hallerini ve nâil olacakları dereceleri beyandan sonra zengin olan kâfirle fakir olan müminin hallerini bir misalle izah etmek üzere :

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Habibim! Mallarına mağrur olan zalimlere misâl olarak iki kimsenin hallerini sen beyan ve izah et ki dünya servetine itimat olunmıyacağını ve zenginlerin fakir, fakirlerin de zengin olacağını bilsinler. O iki kimseden birisi için biz iki bahçe halkettik ki bahçelerin içinde üzümden çubuklarla ve etrafını hurma ağacı ile ihata ettik ve aralarını dahi buğday ve arpa gibi hububatla dolu mezrea kıldık ki bahçelerde asla menfeatten ve varidâttan hali, harap ve boş mahâl kalmadı. Binaenaleyh; bahçeler dünya ni'metleriyle doldu ve kemaline geldi.]

كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا

[O bahçelerin her ikisi de meyvelerini ve yenecek hasılâtını tamam verdiler. Meyvelerinden hiç bir şey noksan olmadı. Binaenaleyh; bahçe meyvesini noksan vermekle sahibine zulüm de etmedi. Şu halde o kimsenin bahçesi başka kimselerin bahçelerine benzemez. Zira; başka kimselerin bahçelerinin meyveleri bazı sene az ve bazı sene çok olduğu gibi bazı sene de hiç olmaz.]

وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ

[Bu ni'metlerin vüsati ile beraber o bahçelerin ortalarında devamlı sulamak için nehirler de akıttık ve o kimselerin meyveler vesair nükûd ve mücevherata dair malları da vardı.]

فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾

[Şu bizim verdiğimiz ni'metlere mağrur ve tafsilen beyan et-

tiğimiz bahçenin sahibi, kemal-i kibr ü gurur ve iftiharla muhavere eder olduğu halde diğer arkadaşına dedi ki «Benim malım senden çoktur. Bu mal sayesinde ben istediğim matlubuma nail olurum ve şehevât-ı nefsaniyemden her şeyi elde ederim ve ben elvâd ü ahfad, hadem ü haşem cihetinden dahi senden kuvvetliyim.» İcabında bunlar bana yardım ederler. Ve ben hiç bir şeyde güçlük çekmem. Zira; evlâd ü ahfadım a'vân ü etbâım seferde ve hazarda bana yarğâr olurlar. Sen ise bunların hepsinden mahrumsun.]

وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ

[Ve nefsine zulmeder olduğu halde bahçesine girdi.] Halbuki emvaline itimad ederek Rabbısına isyan ettiğinden nefsine zulümle azab-ı İlâhiye hazırlanarak nefsini Cehenneme arzediyordu, dünyaya hırs ve tamaından kibr ü gurur ve gaflet her tarafını ihata ederek tekrar söze başladı ve dedi ki :

قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا ﴿٣٥﴾

[«Ben şu bahçenin ebeden yıkılıp harap olacağını zannetmem» demekle gururunu izhar etti.] Ve bununla dahi iktifa etmiyerek kıyameti inkâr sadedinde :

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً

[«Ve kıyametin kaim olacağını ben zannetmem.» Zira; nübüvvet davasında bulunan zevatın haber verdikleri kıyamet yoktur ki o kıyametin gelmesiyle benim bahçem harap olsun.] demekle âlemin bekâsıyla, bahçenin dahi bekâsına hükmetti ve bununla da kalmadı; âhiretten kendine herkesten ziyade bir hak çıkarmak üzere sözüne şunu da ilâve ederek dedi ki :

وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾

[«Allah'a yemin ederim ki eğer dedikleri gibi kıyamet kaim olur, ben de kabrimden kalkar Rabbımın huzuruna red olunursam elbette dünyadaki bahçeden daha hayırlısını bana merci' ve münkaleb olarak bulurum.» Çünkü; ben dünyada bu servete nail olduğum gibi âhiretin vücudu farzolduğunda âhirette daha ziyadesine lâyık olurum. Zira; benim istihkakım ve liyakatim bunu icab eder.] demekle âhireti itikat edenleri istihza ve istihfaf etti.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile zikrolunan bahçelere, ağaçların çokluğuna işaret için Cennet denmiştir. Zira *Cennet: Ağacı pek çok olan bahçeye denir. Cennet-i â'lânın ağacı çok olduğuna binaen Cennet denmiştir.* Ekseri bağ sahiplerinin âdetleri bahçenin etrafını ağaçlarla donatıp ortasını ziraat için hali bıraktıklarından bahçelerin âdet-i nâsa muvafık olduğuna ve bahçelerin hem huzuzât-ı nefsaniyeyi hem de kuut-u yevmiyeyi cami' olduğuna işaret için etrafları ağaçlarla ve ortaları ziraatle dolu olduğunu beyanla bahçelerin vüsatine de işaret olunmuştur. Çünkü; Beyzavî ve Medarik'te beyan olunduğu vechile (وحففناهما بنخل) (احطناهما بنخل) demektir. Yani «bahçeleri biz hurma ağaçlarıyla ihata ettik ve etrafını çevirdik» manâsınadır. (افاتبيد هذه) (تهلك وتفنى) manâsınadır. Yani «şu bahçenin bu kadar revnak ve nadratı ile beraber helâk olacağını ben zannetmem» demektir. (منقلبا) *merci* manâsınadır. Yani «Dönüp dolaşıp varılacak mahâl» demektir.

***

Vâcip Tealâ bahçe sahibi olan kâfirin muhaveresini beyandan sonra kâfire cevap olarak müminin muhaveresini beyan etmek üzere :

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّيكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Bahçesiyle mağrur olan kâfire mümin olan arkadaşı muhavere eder olduğu halde dedi ki «Ey Arkadaş! Seni evvelen denî olan topraktan, sonra da bir takım tebeddülât ve teğayyürâtla o toprak nutfe olup herkesin necaset addederek istikrah ettiği nutfeden halkettikten sonra bir takım ni'metleriyle seni terbiye ile afetten salim ve azalarınla böyle bir racül kılan Rabbına âhireti inkârla küfür mü ediyorsun? Bu ni'metleri kendi istihkakından addetmekten utanmıyor musun?» Bu sözleriyle mümin, kâfir olan arkadaşını tekdir etti.]

لَٰكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾

[Lâkin, o hâlık olan Allahü Tealâ benim Rabbımdır ve ben Rabbıma hiç bir kimseyi şerik kılmam.]

Yani «senin halin küfriyât olduğu anlaşıldı lâkin ben senin gibi Rabbıma küfretmem. Zira; âhireti ikrar ve itikat ederim. Çünkü; Rabbım beni evvelâ topraktan, sonra nutfeden halketti. Sonra azalarım tamam, âkil ve bâliğ bir racül-ü kâmil kıldı ki zatını marifetle ibadet ve vermiş olduğu ni'metlere şükredeyim ve itikadı hak ve amel-i salihle hüsn-ü cezaya nail olayım. Şu halde ben nasıl inkâr ederim? O benim Rabbımdır. Binaenaleyh; ben Rabbıma mahlûkattan hiç bir şeyi şerik kılmam. Zira; şerik ve nazirden münezzehtir» demekle arkadaşının batıl itikatta olduğunu beyanla haline münasip olan itikad-ı hakka irşâd etmek istedi. Ve sözüne şunu da ilâve etti :

وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

[«Keşki sen iftihar ettiğin bahçene girdiğinde bu bahçe harap olmaz, ebeden mamur kalır diyeceğine Allah'ın payidâr olmasını dilediği şey payidâr olur, bekâsını murad etmediği şey payidâr olamaz. Zira; te'yîd ve tahribe kimsenin kuvveti yok, ancak Allah'ın kudreti ve kuvveti var diyeydin hakkında enfa' olurdu» demekle arkadaşına lâyık olan sözleri talim etti ve doğru yolu gösterdi.]

إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا ۝ فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ

[Ey kâfir! Sen beni mal ve evlât cihetinden gayet az ve hakir görüyorsun. Ben Rabbımın fazlından ve lutf u ihsanından umarım ki senin tefevvuk davasında bulunduğun bahçenden daha hayırlısını bana verir.] Zira; senin malın ve evlâdın çoksa benim de iman ve irfanım çoktur ve itimadım malıma değil Allah'ımadır. Çünkü; Allahü Tealâ her istediğini icada kadirdir.

وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ۝ أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْرًا

[Ve umarım ki Rabbım senin bahçen üzerine ansızın semadan saika gönderir, tahrib eder. Bir de sen görürsün ki sabah vakti o bahçe kuru, parlak, ayak tutmaz, ot ve yeşillikten eser kalmamış bir hale gelmiş olur yahut ortasından akan su batar, suyu derine düşer, bahçeyi sulamaz bir hale gelir.] Çünkü; tarla yukarıda, su aşağıda olduğundan sudan intifa mümkün olamaz.

فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا ۝

[Binaenaleyh; o batmış olan suyu talebe elbette sen kaadir olamazsın.] Ve sen her türlü esbaba tevessül etsen, kuyular kazsan ve enva-ı desaise müracaat etsen bir damla su çıkaramazsın demekle kâfire itikadını tashih etmek lâzım olduğunu söyledi.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları vechile âhireti inkâr küfür olduğundan mümin olan racül bahçe sahibini âhireti inkârı sebebiyle tekfir ettiği beyan olunmuştur. Çünkü âhireti inkâr; delil-i kat'î ile sabit zaruriyyât-ı diniyyeyi inkâr olduğu gibi kudretullahda şek olduğu cihetle dahi küfürdür. Binaenaleyh; mümin olan racül-ü kâfirin kudretullahda şekkini izâle için Vâcip Tealâ'nın ibtidâen icada kaadir olduğundan bahisle topraktan ve nutfeden halkolunarak teklife müsteid bir hale gelip mühmel bırakılmıyacağını beyan etmiştir ki racül-ü kâfirin âhiret hakkında şekki ve tereddüdü zail olsun ve evvelen icada kaadir olanın öldürdükten sonra

ihyaya dahi kaadir olacağını bilsin. Malına mağrur olan racülün küfrünü beyandan sonra kendinin itikadını ve imanını izharla itikad-ı hakkı beyan ettiği gibi fakr ü gınâ cümlesi Cenab-ı Hakkın halkı ile olduğunu dahi beyan etmiştir.

İnsanın nail olduğu ni'metlerde her zaman aczini itiraf etmek lâzım olduğuna tenbih için «Keşke bahçene girip ni'metleri gördüğünde (ماشاءالله لاقوة الا بالله) deseydin hakkında enfa' olurdu» demekle Allah'ın murad ettiği her şey vücud bulup murad etmediği vücut bulamıyacağına işaretle her şeyin murad-ı İlâhî tahtında olduğunu beyan etmiştir.

Beyzavî'nin beyanına nazaran Resulüllah'ın «Bir kimse bir şeyi görüp teaccüp ettiğinde (ماشاءالله لاقوة الا بالله) dese gözü o şeye zarar etmez» buyurduğu mervidir.

Beyzavî'nin beyanı vechile (حسبانا) *semadan inen yıldırımlar* demektir. Yani «Allahü Tealâ mağrur olduğun bahçe üzerine *yıldırımlar gönderir,* yakar harabeder» demektir. (صعيدا زلقا) *Ayak kayarcasına parlak musaykal bir arz olur* demektir. Çünkü *S a ı y d , ottan ve ağaçtan hâlî, yer yüzü.. Z e l â k ; kaymak* manâsınadır. (غورا) *yere batmak* manâsınadır. Yani «Allahü Tealâ yıldırım gönderir, bahçeni yakar ve yeşillikten bir eser kalmaz. Bir de sabah vakti görürsün ki parlak sırça gibi bir tarla olmuş veyahut suyu yere batar, sudan eser kalmaz. Binaenaleyh; sen suyu arayıp bulmaya kaadir olamazsın. Şu halde bahçeye mağrur olma. Zira; her vakit haraba ve tehlikeye maruz» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ müminin dediği vechile bahçenin harap olduğunu beyan etmek üzere :

وَاُحِيطَ بِثَمَرِهٖ فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى مَٓا اَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا

buyuruyor.

[Cenab-ı Hakkın semadan göndermiş olduğu âfet sebebiyle

kâfir olan racülün bahçesinin meyvesi ihata olundu. Binaenaleyh; meyvenin kâffesi helâk olduğu cihetle asla intifa edecek bir şey kalmadı, suyu yere batmakla bahçenin revnakı ve letafeti nail oldu ve zevk u safasından eser kalmadığı cihetle sabah bahçe sahibi elinin dışını içine ve içini dışına döndürüp kemal-i tehassürle bahçenin imarına ve inşasına sarf etmiş olduğu paralara esefini izhar eder. Halbuki bahçenin köşkleri yere düşmüş, ağaçları saikadan yanmış, suyu zelzeleden yere batmış ve bir gece içinde her tarafı harap olmuş.]

***

Vâcip Tealâ, şu hali görünce kâfirin söylediği sözü beyan etmek üzere :

وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Harap olan bahçenin sahibi olan müşrik «Nolaydı ben Rabbıma hiç bir kimseyi şerik etmiyeydim de bana lâhik olan bu zararlar lâhik olmıyaydı» demekle zararın sebebi şirk olduğunu beyan eder.]

وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا ﴿٤٣﴾

[Halbuki bu afetin geldiği zamanda o müşrike Allah'ın gayrı yardım eder hiç bir cemaat ve bir kimse bulunmadı ve kendi de bizâtihi kurtulamadı.] Çünkü; evvelce kendinin a'vân ü ensarının ve evlâdının çokluğuyla iftihar ettiğinden Allah'ın gazabına karşı hiç birinden muavenet görmediği gibi kendi de Allah'ın gazabından kaçıp kurtulamadı. Binaenaleyh; Allah'ın intikamı yerini buldu ve kâfir de Allah'dan maada hiç bir kimsenin tesiri olmadığını anladı.

هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

[Zira; bu misilli vukuât ve hadisâtta velâyet ve yardım ancak

hak, sabit ve daim olan Allahü Tealâ'ya mahsustur ve onun gayrı o hâdiseyi def edecek bir kimse yoktur. Binaenaleyh; Allah'ın gayrıdan yardım beklemek caiz olamaz, Allahü Tealâ kullarına sevap vermek cihetinden hayırlı olduğu gibi asilerden akibet intikam almak cihetinden dahi hayırlıdır.]

Yani; müminle kâfir karşılaştığında yardım Allah'a mahsus olduğundan evliyasına nusretle i'zâz ve adâsına ihanetle izlâl eder. Binaenaleyh; ehl-i iman a'dâsı olan ehl-i küfre galebe eder. Fakat ehl-i iman için dahi ihlâs ve itimad-ı tâmla çalışmak ve lâyıkı vechile ubudiyette devam etmek şarttır.

İnsanlarda bir şeyin ziyaına nedameti ve tehassürü büyük olduğunda nedametini izhar için elini birbirine vurmak âdet olduğundan bahçenin zıyaına esefini izhar için âdet veçhile elini döndürüp aktardığı ve şu belânın sebebi şirkolduğuna işaret için şirkettiğine nedametini izhar ettiği beyan olunmuştur. Şu beyan olunan misâl; biri mümin olup ismi (Abdullah) ve diğeri kâfir olup ismi (Esved) ki arapdan ve (Benî Mahzum) kabilesinden iki birader beyninde vaki olan muhavereyi ve muhavere üzerine vaki olan hâdiseyi beyandır. Çünkü; Kazî, Hâzin ve Fahri Râzi'nin beyanları vechile bu iki kardeşin pederlerinden intikal eden büyük serveti taksimden sonra mümin olan hissesine isabet eden malını suret-i meş'rûada sarfla tarik-i müstakime sülûk eder, kâfir olan da bağ, bahçe, arazi-i cesime alır, serveti ziyadelenir. Malına mağrur olarak bir takım zevk ü safaya dalar ve şehevât-ı nefsaniyesine tebaiyetle nihayet şirke kadar cür'et eder. Ba'dehû bu âyetlerde beyan olunduğu vechile beyinlerinde muhavere cereyan eder. Akibet gazab-ı İlâhî bahçesini harap eder. Servet ü sâmânı, hepsi mahvolur. Çünkü; şeriata yapışmayan kimsenin akibeti daima felâkettir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak müminin beyanı vechile hâdiseyi halk ve müminin sözünü tasdikle hakkı izhar etmiş ve kâfiri de hakir ve zelil kılmış ve her vakit mümininin imdadına yetişeceğini taht-ı teahhüde almış ve velâyeti kendi zatına münhasır kılmış ve bunlar beyninde cereyan eden muhavereyi ve neticesini Kur'an'da misâl olarak zikretmiştir ki müminle kâfirin halleri bunlara kıyas olunsun ve insanlar için ilâ yevmil kıyâm bir ders-i ibret olsun ve herkes amelinde şer'a tatbikle hareket etsin.

Bu iki kardeşten mümin olan (Abdullah) ın ezvacı Resulül-lah'dan (Ümmü Seleme) hazretlerinin Resulüllahdan evvelki zev-ci olduğu mervîdir.

⁂

Vâcip Tealâ dünya malına itimadın akibeti felâket olduğunu bir misâlle izah ettiği gibi diğer bir misalle dahi izah etmek üzere :

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْاَرْضِ
فَاَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Dünyanın malına ve ziynetine aldanan-lara hayat-ı dünyanın sıfatını ve emsalini beyan et ki dünya bizim sema canibinden inzâl ettiğimiz yağmur suyu gibidir. Zira; o suyu biz inzâl edince yer yüzünde hasıl olan otlarla karışır ve nadrat ve behcet peydâ olur. Hatta, o kadar güzelleşir ki görenler hayran olur. Bundan sonra o su güneşin hararetiyle zail olur, otlar kurur, eczaları dağılır, saman gibi rüzgâr otları savurur, yeryüzünde hiç bir eser kalmaz. İşte ahval-i dünyanın hey'et-i mecmuası bu gibi-dir. Çünkü; Cenab-ı Hak her şey üzerine muktedir kudret-i kâmile sahibidir.] Binaenaleyh; evvelâ rahmet sularını inzâl ile yer yüzün-de otların kökleriyle karıştırır, ba'dehû ölmüş insanlar gibi kuru-muş otlara can verir. Yeniden neşv ü nema ile icad eder, sonra onları kurutur ihlâk eder. İşte dünya; evvelâ insanların yüzüne gü-ler, tedricen neşv ü nema bulur, güzel surette zuhur eder, servet ü sâmân sahibi olur. Sonra yaşlanır letâfeti kaçar, nihayet ölür ve yok olur. Bunlar herkesin gördüğü bir hakikattir. Binaenaleyh; dünya itimada şayan değildir.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları vechile rahmet suyunun ot-lara karışmasıyla murad; *Suyun kuvvetiyle otların birbirine ka-rışmasıdır. Yahut toprak içinde suların ve otların kökleriyle veya tohumlarıyla karışıp neşv ü nemâ bulmasıdır.* (هشيا) *kurumuş ot demektir.* (تذروه الرياح) *Rüzgâr o kurumuş otları savurur de-*

mektir. Şu halde «Dünya ni'metleri evvelâ yeşil otlar gibi revnaklı olursa da ba'dehu kuruyup rüzgârın savurduğu otlar gibi yok olur gider» demek olur.

***

Vâcip Tealâ'nın dünyanın seriuzzevâl olduğunu bir misalle izah ettikten sonra dünyanın en kıymettâr ni'metleri olan mal ve evlâdın da ferah ve sürura değer bir şeyler olmadığını beyan etmek üzere :

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Mal ve evlâd ve bilhassa oğlan evlâdı hayat-ı dünyanın ziynetidir ve dünya gibi her ikisi de fânîdir ve zevale maruzdur. Zira; esasında bakâ olmayınca fer'inde dahi bakâ olmıyacağı evleviyetle sabittir ve bâkî olan amâl-i saliha Rabbın Tealâ indinde sevap ve akıbet emel yönünden hayırlıdır.]

Yani; dünyanın en kıymetli metaı insanların pek sevdikleri mal ve evlâd; ziynet-i zahirîyeden ibarettir. Binaenaleyh; sair ziynetleri gibi onlar da zevale maruz olup itimada şayan değildir. Ancak eseri dünyada ve âhirette seninle bâki olan amâl-i salihadır. Zira amâl-i saliha; Habibim! Rabbın Tealâ indinde sevap cihetinden maldan ve evlâttan hayırlı olduğu gibi ve âkibette ümit ettiği şeyler cihetinden de hayırlıdır. O amâl-i saliha sebebiyle sahibi âhirette arzu ettiği ni'metlere nail olur.

Tefsir-i Hâzin'de ve Taberî'de beyan olunduğu vechile *B â k ı y â t - ı S â l i ḥ â t* ile murad; *bilcümle amâl-i saliha ve bilhassa salâvat-ı mefruza, tesbih, tehlil ve tekbirdir.*

Ebussuud Efendinin beyanı vechile mala ihtiyaç evlâda ihtiyaçtan ziyade olduğuna işaret için mal, evlâd üzerine takdim olunmuştur. Çünkü; nafakaya muktedir olamayan kimse evlâdın mukaddemesi ve sebeb-i yegânesi olan nikâha muktedir olamadığı

cihetle mal mukaddem olduğu gibi vücudun bekaası ve neşv ü nemâsı dahi mala muhtaç olduğu cihetle mal mukaddemdir ve evlâdsız mal ziynet olabilir velâkin malsız evlâd ziynet olamaz. Çünkü; malı olmayıp evlâdı olan kimse nafaka hususunda görmüş olduğu meşakkat evlâdla tezeyyüne manidir. Zira; evlâd onun hakkında külfet ve meşakkattir. Şu halde her cihetten mal, evlâd üzerine mukaddemdir.

⁂

Vâcip Tealâ dünyanın zevale maruz olduğunu beyandan sonra âhiretin şerefini beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol günü ki o günde biz dağları havada yürütürüz ve sen de arzı meydanda açık bir surette görürsün ve biz insanları cemederiz. Binaenaleyh; onlardan hiç bir kimseyi biz terketmeyiz ve arsa-i mahşere her birini toplarız.]

وَعُرِضُوا عَلَى رَبِّكَ صَفًّا

[Ve insanlar saf bağlamış oldukları halde Rabbın Tealâ'nın huzuruna arzolunurlar.]

لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ

[Ve taraf-ı İlâhîden onlara denilir ki «Ey insanlar! Sizi evvel-i merrede halkettiğimiz gibi muhakkak siz bizim huzurumuza geldiniz.»]

بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾

[«Belki zannettiniz ki biz size vaadimizi incâz edecek bir vakit halketmiyeceğiz.»]

Yani; Habibim! Zikret şol günü ki o günde biz kudret-i kâmilemiz ve satvet-i galibemizle dağları yerinden oynatır, havada bulutlar gibi gezdiririz. Hatta eczalarını dağıtır, terkiblerini bozar, kum gibi savururuz ki sen yerleri dağların altından açığa çıkmış ottan, ağaçtan ve sair avarızdan hali meydanda düz ova, enginden ve yüksekten ârî her tarafı müsavi, içinde olan defineleri, kabirde olan ölüleri dışarı atmış ve saklı hiç bir şey kalmamış görürsün, o günde biz nâsı hesap ve ceza için cemederiz. Binaenaleyh; nâsdan hiç bir kimseyi terketmeyiz, maldan, evlâttan hali ve elbiseden ârî uryân olarak cümlesini vaadolunan mahşere toplarız ve cemolunca cümlesi safbeste olarak Rabbının huzuruna arzolunurlar ve her biri müsavi oldukları halde görülür ve kemal-i saltanat ve mehabetle taraf-ı İlâhîden onlara denilir ki «Biz sizi ibtidâen dünyada icad ettiğimiz gibi bu gün siz hesap görmek ve amelinizin mükâfatını bulmak için bizim huzurumuza geldiniz, belki siz dünyada kemal-i gafletinizden peygamberleriniz tarafından vaadolunan bu günü elbette biz halketmiyeceğimizi zannettiniz. Binaenaleyh; Rusül-ü kiramı tekzip etmiştiniz.» demekle hitab-ı İlâhî ve ehl-i küfre itab-i sübhanî zuhur eder.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile *dağların seyeranı* ile murad; *adem cihetinedir ki havada uçmakla savrulup yok olmasıdır. Arzın bariz olması* ile murad; *imâretten, taştan ve ağaçtan üzerinde bir şeyin kalmamasıdır.* «Siz evvel halkolunduğunuz gibi şimdi bize geldiniz» hitabı, kıyameti inkâr eden kâfirleredir, yoksa kıyameti ikrarla hazırlıkta bulunan ehli imana değildir.

Hulâsa; yevm-i kıyamette dağların havada şeyran edeceği, arz üzerinde bir şey kalmayıp meydana çıkarak düz ova olacağı, nâsdan hiç bir kimse terk olunmadan cümlesi mahşere toplanacağı, herkes bir siyak üzere saf olarak Rabbı Tealâ'ya arzolunacakları, Taraf-ı İlâhîden «sizi evvel halkettiğimiz gibi bu gün bizim huzurumuza geldiniz, belki sizin için böyle bir gün halketmeyeceğimizi itikat ettiniz» denileceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ nâsı kıyamette mahşere cemedeceğini beyandan sonra nâs cemolunduğunda cereyan edecek sözleri ve hasıl olacak ahvali beyan etmek üzere :

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ

buyuruyor.

[O günde herkesin defter-i a'mâlini beyan eden kitap kendi önüne konur. O kitap önüne gelince mücrimleri, o kitapta olan günahlarından korkar oldukları halde habibim sen görürsün.]

وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصٰيهَا

[Ve derler ki «Gel ey bizim helâkimiz gel! Şu kitaba ne oldu ve ne acîb ve garîb hali var ki küçük, büyük hiç bir amel terketmez, illâ her birini sayar». Mücrimler bu sözleriyle izhar-ı tehassür ederler.]

وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴿٤٩﴾

[Ve onlar hayr ü şer her ne amel işledilerse onu hazır bulurlar ve Rabbın Tealâ işlemediği ameli yazmak suretiyle hiç bir kimseye zulmetmez.]

Yani; Habibim! Bundan evvelki âyette beyan olunduğu vechile safbeste olarak askerin sultana arzolunduğu gibi mahşerde insanlar Vâcip Tealâ'ya arz olunduklarında herkesin kitabı kendi önüne konur. Yani herkesin ellerine sağından veya solundan verilince o kitapta herkesin hata ve savap amelleri yazılı olduğundan mücrimleri o kitapta gördükleri günahlarından korkar oldukları halde görürsün ve o kitabı görüp içinde kabahatlarına vakıf olunca «Ey bizim helâkimiz gel! Bize senin geleceğin zaman geldi. Şu kitaba ne oluyor ve ne acaib kitap ki bizim işlediğimiz büyük ve küçük günahlardan hiç birini terketmez, illâ her birini sayıyor» demekle nedametlerini izhâr ederler ve o kitapta işledikleri amellerinin hepsini bulurlar, asla ziyade ve noksan olmaz ve Rabbın Tealâ hiç bir kimseye zulmetmez ki amellerinde noksan veya zi-

yade olsun. Binaenaleyh; herkes kendi ameline göre ceza görür. Çünkü *z u l ü m ; bir şeyi mevzi-i lâyıkının gayrıya koymak* olduğundan Vâcip Tealâ herkesin ameline göre ceza-yı lâyıkını verdiği cihetle aslâ zulüm şaibesi olmaz.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i imânın fukarasını istihzâ ve hakir görüp tekebbür ve a'vân ü ensarlarıyla iftihar eden ehl-i küfrü dünyanın zevalini beyanla red ve âhirette başlarına gelecek ahvali beyanla tehdid ettikten sonra İblis'in Hz. Âdem'e tekebbür ettiğinden dergah-ı ülubiyetten tardla tekebbürünün zararını gördüğünü beyanla dünyaya mağrur olarak tekebbür edenleri menetmek üzere :

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّآ اِبْلِيسَ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda biz meleklere «Siz Âdem'e secde edin» dedik. Bu emrimiz üzerine melekler ta'zîm suretiyle secde ettiler, illâ İblis secde etmedi.]

كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهِ

[Zira; İblis cinden idi, meleklerden değildi. Binaenaleyh; Rabbısının emrinden çıktı ve itaatten imtina etti.]

اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِى

[İblis'in Rabbısına isyanını bildiğiniz halde ey evlâd-ı Âdem! Siz onu ve zürriyetini benden gayrı olarak dostlar mı ittihaz edersiniz?]

وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ

[Halbuki İblis ve zürriyeti sizin düşmanlarınızdır.]

بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ۝

[Zalimler için Allah'ın dostluğunu İblis'in dostluğuna ve Allah'ın ibadetini İblis'e tâata tebdil ne acayib çirkin oldu?]

Yani; Habibim! Zikret şol zamanı ki o zamanda biz Âdem Aleyhisselâmı kendimize halife kılıp ilm ü irfanını ve hilâfete istihkakını meleklere gösterdikten sonra Âdem'e secde etmelerini meleklere emrettik. Bizim emrimizi işitince melekler vakit geçirmeden derhal ta'zim suretile Âdem'e secde ettiler, ancak İblis bir takım vâhî i'tirazlara cür'etle secdeden imtina' ve tekebbürünü izhar etti. Zira İblis; her ne kadar meleklerin içinde bulunmuşsa da kendisi cinden idi ve meleklerin hey'et-i mecmuasına secdeyle emirde o da dahildi. Binaénaleyh; secdeye muhalefet edince fasık oldu ve Rabbısının emrinden çıktı. İblis'in hali bu olunca muhalefetini bilir de ey Benî Âdem! İblis'i ve zürriyetini Allah'dan gayri dost mu itithaz edersiniz ve onun sözüne aldanır da Allah'a i'timadı ve ibadeti terk mi edersiniz? Halbuki İblis ve onun zürriyeti size düşmandırlar. Şu halde düşmanları dost ittihaz etmek size lâyık olur mu? Allahü Tealâ'ya bedel yönünden zalimler için İblis ne çirkin bedel oldu? Ve zalimlerin Allah'a ibadeti İblis'e ibadete tebdil etmeleri ne kadar fena bir şey oldu ve zalimler Allah'ın dostluğunu terkederek İblis'i dost ittihaz etmekte ne büyük cinayet işlediler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile İblis her ne kadar meleklerden istisna olunmuş ise de kendi cindendir, meleklerden değildir. Zira; cinden olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette sarahaten beyan buyurdu. Binaénaleyh; meleklerden istisna olunduğu cihetle meleklerden zannetmek doğru değildir ve zürriyeti olduğunu beyan etmek de meleklerden olmadığına delâlet eder. Çünkü; meleklerde zürriyet yoktur.

İblis'in zürriyeti nasıl meydana geldiğinde ihtilâf vardır. Esah olan erkeği dişisine tezevvüç suretiyle meydana gelmesidir, zürriyet meydana geldikçe Benî Âdem'e husumet etmek üzere her biri bir vazifeye ta'yin olunur, vazifesini tamamiyle ifa edince büyük şeytandan mükâfat alır mukarrebînden olur. Hz. Âdem bilû-

mum insanların babası olduğu gibi İblis de bilûmum şeytanların babasıdır. Cenab-ı Hak bu ve bunun emsali âyetlerde şeytanların insanlara düşman olduğunu sarahatle beyan etmiştir. Çünkü; insanlar arasında vaki olan fitneler, dalâletler, fısk u fücurlar hep şeytanın iğvası ve nefs-i emmâreye tebaiyyetledir. Binaenaleyh; insanlara vaaz u nasihat ve ibret-i müessire olmak üzere Kur'an'da İblis'in isyanını, tekebbürünü, hatta Benî Âdem'i iğva ve iğfal edeceğine dair yeminini ve insanları idlâl etmek üzere kıyamete kadar mühlet istediğini müteaddit âyetlerle beyan buyurmuş ve insanların onun şerrinden hazer etmeleri elzem olduğunu tavsiye etmiştir. Bu sûre'de dahi ashabın fukarasına hakaret nazarıyla bakarak İblis gibi tekebbür eden kâfirlere tenbih ve onların tekebbürleri de İblis'in tekebbürü gibi olduğunu ve bu tekebbüre sevkeden şeytan olup şeytan ise kadim bir düşman olduğundan onun iğfâlâtına aldanmamak lâzım geldiğini beyanla tekebbürün neticesi felâket olduğunu ve şeytan gibi bab-ı İlâhîden tardolunacaklarını beyan etmek üzere bu âyetle dahi İblis'in vakasını zikreylemiş ve adavetinin devamlı olduğuna işaret için adavetini cümle-i ismiye olarak (وهم لكم عدو) cümlesi varid olmuştur. Binaenaleyh; insanların da devam üzere şeytandan ihtiraz etmeleri lâzımdır.

*
**

Vâcip Tealâ İblis'in adavetini beyandan sonra cehaletini beyan etmek üzere :

مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Ben İblis'i ve zürriyetini semavat ve arzı icatta ihzâr etmediğim gibi kendi zatlarını halkettiğimde dahi hazır bulundurma-

dım ve ben insanları idlâl etmekle meşgul olan şeytanları yardımcı ittihaz etmedim. Şu halde siz onları nasıl dost ittihaz edersiniz?]

Yani; İblis'in adavetiyle beraber zatında dost olmaya liyakatı da yoktur. Zira; ben İblis ve zürriyetini yeri ve gökleri halk ettiğimde ihzâr etmedim. Binaenaleyh; yerin ve göklerin hilkatında medhalleri olmadığı gibi cehaletleri de vardır. Kezalik kendi nefislerini halkettiğimde dahi onları hazır bulundurmadım. Şu halde birbirlerinin halkolunmasının keyfiyetinden haberleri yoktur. Binaenaleyh; nefislerinin hilkatine dahi cahil olduklarından dost ittihaz olunmaya şayan değillerdir. Zira; hiyle ü desâisten ve insanları idlâl etmekten başka hiç bir şeye iktidarları yoktur. Halbuki ben, bir takım dalâlet deryasına dalmış olan şeytanları işlerimde kuvvet ve yardımcı ittihaz eder olmadım ki siz onları bana şerik kılasınız. Çünkü; ben umurumda ve mülkümde tasarrufta müstakillim. Siz nasıl oluyor ki onları dost ittihaz eder ve onlardan yardım beklersiniz?

Beyzavî'nin beyanı vechile bu âyette Cenab-ı Hak âlem-i mükevvenâtı halketmekte hazır olmadıklarını beyanla ibadette iştirake istihkakları olmadığını beyan etmiştir. Çünkü ibadette iştirak; halikıyette iştiraki icabettiğinden halik olmayan mabud olamaz, şeytanları zem ve yardım talep olunmaya liyakatları olmadığına işaret için zamir mevziinde (الظالمين) ism-i zahir olarak vürud etmiştir. Şu manâ (ما اشهدتهم) deki zamirin şeytana ve zürriyetine raci olduğuna nazarandır. Ama zamir kâfirlere raci' olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ben kâfirleri semâvât ve arzın ve kendilerinin hilkatlarında ihzar edip onlardan yardım taleb etmedim. Zira; Habibim! Ben dinimi takviye ve şeriatımı te'yîd için erbab-ı dalâli kuvvet ittihaz eder olmadım. Şu halde onlar nasıl oluyor ki sana «Fukara-yı ashabını başından dağıt. Zira; onlarla beraber bulunmayı kendimize münasip görmediğimizden iman etmeyiz. Eğer bunları dağıtırsan biz iman ederiz. Bizim imanımız sebebiyle din-i İslâm kuvvet bulur.» diyerek kendilerinde bir kuvvet ve izzet davasında bulunurlar ve bu gibi davada bulunmaktan haya etmezler mi?] demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin İblis'e ittiba' ederek fukara üzerine tekebbürlerini ve neticesinin fena olduğunu beyandan sonra yevm-i kıyametin şiddetlerini beyanla tehdid etmek üzere :

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o günde kâfirleri tekdir olmak üzere Allahü Tealâ «Ey kâfirler! Benim şeriklerim olduğunu itikat ettiğiniz ve şefaat edecek zannıyla ibadet eylediğiniz mabudlarınızı çağırın» der.]

فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ

[Allah'ın «çağırın mabudlarınıza» demesi üzerine müşrikler ma'budlarına çağırırlar, fakat ma'budlar müşriklere cevap vermezler.] Çünkü; herkes kendi derdiyle meşgul olduğundan hiç kimsenin diğerine cevaba iktidarı olmaz.

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾

[Ve biz âbidlerle mabudlar arasında mühlik olan ateşi halkettik.]

وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا

[Ve mücrimler Cehennem ateşini gördüklerinde zannederler ki onlar Cehenneme dahil olacaklar.]

وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

[Ve Cehennemden kurtulacak bir mekân da bulamıyacaklar.]

Yani Habibim! Zikret şol günü ki o günde Allahü Tealâ kâfirleri tekdir ve âleme rüsva etmek üzere kâfirlere «Ey kâfirler! Dünyada şeytanın sözüne ittiba' ederek bana şerik olduklarını batıl

olarak itikat ettiğiniz mabudlarınızı çağırın. Gelsinler sizi azaptan kurtarsınlar, sizin hakkınızda şefaatta bulunsunlar.» demekle kâfirleri tevbîh eder. Bunun üzerine kâfirler «yardım edin» diyerek mabudlarını çağırırlar. Mabudlar da onlara cevap vermezler. Zira cevaba iktidarları olmaz ve biz onlarla mabudlar arasında mühlik olan Cehennemin derelerini halkederiz, o günahkârlar Cehenneme sevkolunduklarında Cehennem ateşini görürler ve zannederler ki onlar Cehennemle karışıp Cehennemde vaki olacaklar ve bunu yakîn üzere bilirler ve Cehennemden kurtulacak bir mahal de bulamazlar, Cehenneme sevke memur olan melekler onları Cehenneme kahran ve cebren sevkederler.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette *ş ü r e k â* ile murad; *mutlaka kâfirlerin batıl mabudları olduğu gibi şeytan ve zürriyeti olmak ihtimali de vardır.* Zira onlar; şeytanların iğfalâtı ile emirlerini Allah'ın emri üzerine takdim ve tercih ettiklerinden şeytanlara ibadet etmiş oldukları cihetle Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette «Çağırın mabudlarınızı» dediğinde onlar da «Biz sözünüze baktık size tebaiyet ettik siz bize bir çok vaadler beyan etmiştiniz, haydi kurtarın bizi azaptan» demekle nidâ ederler. Şeytanlar ise kendi dertleriyle meşgul oldukları cihetle cevap vermezler, Cehenneme girdiklerinde kâfirlerle şeytan arasında cereyan edecek muhasama Sure-i İbrahim'de tafsilen beyan olunmuştur [1]. Yahut *m ü ş r i k l e r i n m a b u d l a r ı* yla murad; *Hz. İsa ve meleklerdir.* Onlara çağırırlar ve «bize şefaat edin» derler. Gerek Hz. İsa ve gerek melekler onların çağırmalarına iltifat etmezler, Hz. İsa Cennete ve melekler de makamlarına girince kâfirler de Cehennemde karar ederler. Allahü Tealâ aralarında mahal-li helâk olan Cehennemi ve Cehennemin derelerini hâil kıldığı cihetle âbidler batıl olarak mabud tanıdıkları zevatı bir daha göremezler. (مهلكا) (موبقا) manâsınadır ki *aralarında halkolunan Cehennemdir* veyahut burada (موبقا) *adavet* manâsına olduğuna nazaran âbidlerle mabudlar aralarında adavet halkolunacağını beyandır. Bu âyette «Kâfirler Cehenneme vaki olacaklarını zannet-

[1] Cild 7, S. 213.

tiler» demek «Cehenneme gireceklerini yakinen bildiler» demektir. Çünkü; defter-i a'mâli herkese verilip her ferd kendi ameline muttali' olunca kâfirler Cehenneme gireceklerini yakinen bilirler ve Cehennemden kurtulmak için bir çare de bulamazlar.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin kibr ü gururlarının fesadını çeşitli misallerle izah ettikten sonra şüphelerinin batıl olduğu zahir olmuşsa da mücadeleden geri kalmadıklarını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ۝

buyuruyor.

[Zat-ı uluhiyetime yemin ederim ki muhakkak şu Kur'an'da nâs için muhtaç oldukları her misali biz beyan ettik, halbuki insan mücadele cihetinden her şeyden çok oldu.]

Yani; ehl-i küfür Cehennemden kurtulmaya nasıl yol bulabilirler? Elbette bulamazlar. Çünkü; zatıma yemin ederim ki biz şu Kur'an'da nâsa doğru yolları tamamiyle anlatmak için muhtaç oldukları her şeyden birer misâl getirdik ve beyan ettik ki o misaller açıktan maksatlarını izah ve gafletten ikaz eder. Lâkin kâfirler o misallerden tenebbüh etmedikleri gibi durub-u emsâlle mütenassıh da olmadılar, belki batılla hakka mukabele ve ehl-i hakla mükâbere ve mücadeleden geri kalmadılar. Zira; insan mücadele cihetinden mahlûkatın kâffesinden çok oldu ve hakka karşı inattan çekinmediler. Şu halde kâfirler Cehennemden nasıl kurtulabilirler? Elbette kurtulamazlar.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu vechile (صرفنا) (مثلنا) manâsınadır. Yani «Biz şu Kur'an'da her misâlden temsil ettik» demekle bundan evvel geçmiş olan kâfirle müminin muhaveresine ve bahçenin harab olmasına ve hayat-ı dünyanın zevaline dair misallere işaret olunmuştur. Yahud (صرفنا) (وعظنا واحتججنا) manâsınadır. Yani «Biz şu Kur'an'da insanlara her türlü mev'izayla

vaaz ve her nevi delillerle ihticac ettik ve hüccetler getirdik ki tezekkür etsinler, mütteiz olsunlar, Kur'an'a intisapla ülfet ettikleri günahlardan vazgeçsinler» demektir ki durub-u emsal insanların maslahat ve menfaatları için olduğuna ve cümlesi, gafil olan kimseleri ikaza masruf bulunduğuna işaret olunmuştur.

Beyzavî'nin beyanı vechile C e d e l ; *bâtıl olan şeyi iltizamla husumettir.* Şu halde cins-i insanda batılı irtikâpla hakka karşı itiraz çok olduğunu beyanla Cenab-ı Hak bu misilli misallerden ibret almıyarak bâtılı irtikâp edenleri bu âyetle zemmetmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ insanın mücadeleye harîs olduğunu beyandan sonra Kur'an ve Kur'an'ı tebliğ eden resul geldiğinde imandan meneden olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوا اِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ اِلَّا اَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ
الْاَوَّلِينَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ۝

buyuruyor.

[İmanın lüzumuna delâlet eden deliller nâsa geldiğinde nâsı imandan ve Rablarına istiğfardan hiç bir şey menetmedi, illâ evvel geçen ümmetlere nâzil olan azabın bunlara gelmesi veyahut hayatta oldukları halde birbirini müteakip enva-ı azabın kendilerine gelmesini gözetmeleri mani oldu.]

Yani; nâsa Kur'an ve ahkâm-ı İslâmiye geldiğinde mutekadât-ı diniyyeyi tasdikle iman ve kendilerinin işledikleri günahlara tevbe ve istiğfar etmekten onları hiç bir şey menetmedi, illâ ümem-i salifede iman etmediklerine binaen cari olan âdetimiz üzere azab-ı dünyeviyenin veyahut açıktan azabın birbirini müteakip gelmesini intizar etmeleri mani oldu. Çünkü; iman etseler azap gelmez. Şu halde iman etmediler ki azabın gelmesini beklerler. Zira; imanlarına bir mani olmadığı halde iman etmemeleri her halde bir azabın gelmesini beklemektir.

Taberî'de beyan olunduğu vechile (قبلا) *enva-ı azap* demektir, yahut *âşikâr olarak azabın gelmesidir.* Veyahut füc'eten yani *haberleri olmaksızın ansızın azabın gelmesidir.*

Hulâsa; Kur'an ve Resulüllah geldikten sonra doğru yol tamamen beyan olunduğu için nâsı imandan ve kusurlarına istiğfardan bir mani' olmadığı, i'tizar edecek bir şeyin kalmadığı ve küfürde devam ettikleri surette birbirini müteakip azab-ı dünyeviyenin gelmesi muhtemel olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin imanlarına bir mani olmadığını beyandan sonra Rusül-ü kirâmın vazifeleri inzar ve tebşir olduğunu ve Resuller vazifelerini ifa ettikleri halde kâfirlerin mücadeleden geri kalmadıklarını beyan etmek üzere :

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ ج

buyuruyor.

[Biz Resuller göndermedik, illâ kullarımızı tebşîr ve inzar eder oldukları halde gönderdik.]

وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾

[Kâfirler batılla mücadele ederler ki o batılla hakkı izale eylesinler.]

وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ

[Onlar benim âyetlerimi ve inzar olundukları enva-ı azabı istihza ve eğlence ittihaz ettiler.]

Yani; biz Resullerimizi vezaifden hiç bir vazifeyle göndermedik, ancak müminleri ibadetleri üzerine sevap ve dünyada enva-ı

fütuhat, füyuzât, âhirette Cennet dereceleriyle tebşir, kâfirleri küfürleri ve günahları üzerine terettüp edecek enva-ı beliyyat, ukûbât, âhirette Cehennem ve derekeleriyle korkutmak vazifesiyle gönderdik ki kullarımızı taâta terğîb ve maasiden tenfîr etsinler. Resuller ibâdın ahvalini ıslâh için gönderildikleri halde şol kimseler batılla Rusül-ü kirâma husumet ve mücadele ederler ki onlar kâfir olmuşlardı ve onların batılı irtikâbla hakka karşı itirazdan maksatları o batılla hakkı gidersinler, batılı hakka galip kılsınlar, onlar yalnız batılı iltizamla hakkı ibtale sa'yetmekle dahi kanaat etmezler, belki benim kudretime ve hakka delâlet eden doğru yolu gösteren âyetlerimi ve inzar oldukları enva-ı azabı istihzalarına ve oyuncaklarına mahal ittihaz ettiler ve o âyetlerin şanına lâyık olmadık sihir, şiir ve esâtir-i kâzibe demek gibi bir takım hezeyanlarda bulundular. Binaenaleyh; kâfirler Rusül-ü kiramın davetlerine icabet etmedikleri gibi tebliğ ettikleri âyetlerden dahi mütenebbih ve mütenassıh olmadılar. Halbuki Rusül-ü kiramın gösterdikleri delilleri tetkikle bilihtiyâr iman etmeleri lâzımken aksini iltizam ettiler ve batılla hakka muarazadan çekinmediler. Zira; kasvet-i kalb ve cehalet her taraflarını ihata ettiğinden delilleri tetkikle doğru yolu aramadılar. Binaenaleyh; dünyada enva-ı ihanet ve âhirette enva-ı azaba müstehak oldular.

Hulâsa; Rusül-ü kiramın vazifeleri tebşîr ve inzar olduğu, kâfirlerin daima hakkı izale için batılı iltizamla mücadele ettikleri ve hakka delâlet eden âyetleri istihza etmek âdetleri olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin batılla Hakkı ibtale çalıştıklarını beyandan sonra enva-ı azaba müstehak olduklarını beyan etmek üzere :

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖ فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ

buyuruyor.

[Rabbısının âyetleriyle vaazolunup da o âyetleri kabulden i'râz

eden ve işlemiş olduğu küfrü vesair günahları unutan ve âyetleri köşe-i nisyana terkeden kimseden daha ziyade zalim kim olabilir? Elbette kimse olamaz. Çünkü; tilâvet olunan âyetleri kabulden imtina edip bundan evvel elleriyle kesb ederek takdim etmiş oldukları günahları unutmak ve tevbeyle onların affını istememek cinayetin pek büyüğüdür.] Binaenaleyh; bu misilli cinayetleri ve enva-ı küfr ü dalâli irtikâb etmekten ziyade zalim kim olabilir? Ve bir çok günahları irtikâp edenler âyetlerin manâlarını düşünmezler.

إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا

[Zira; biz onların kalpleri üzerine Kur'an'ın manâsını anlamaya mani perdeler halkettik ki onlar su-u ihtiyarları neticesi anlamaktan, tezekkür ve teemmülden mahrumlardır ve onların kulaklarına ağırlık halkettik ki Kur'an'ı dinlemek ve işitmekten imtina ederler. Binaenaleyh; Kur'an'la amele ve emr ü nehyine imtisâle muvaffak olamazlar.] Çünkü; daima kalpleri ve kulakları küfriyâta meylettiğinden Hakdan istinkâf etmek âdetleridir.

وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾

[Ve eğer habibim! Sen onları hidayetten ibaret olan Kur'an'ın ahkâmını ve fevz ü felâhlarına sebep olan din-i hakkı kabule davet edersen sen davet ettiğin takdirde onlar ebeden elbette ihtida etmezler.] Çünkü; onların kalplerinde olan kasavet ve kulaklarında olan ağırlık din-i hakkı kabullerine manidir. Zira; iradelerini imanı kabul etmek cihetine sarfetmezler ki Hakkı kabul etsinler velâkin «Resul gelse davet etse iman ederdik» diyerek itizarlarına meydan kalmaması için biz seni gönderdik.

Hulâsa; ayât-ı İlâhiyeden i'râz ve işlediği günahları unutup tevbe etmiyen kimseden daha ziyade zalim olmadığı, kâfirlerin Kur'an'ı idrake mani kalplerinde perde ve işitmeye mani kulaklarında ağırlık olduğu ve her ne kadar Resulüllah tarafından hida-

yete davet olunurlarsa da ihtida etmiyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âyetleri kabulden i'raz edenlerin ihtida edemiyeceklerini beyandan sonra âyetlere iman etseler geçmiş günahlarını mağfiret edeceğini beyan etmek üzere :

وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ

buyuruyor.

[Habibim! Gafûr olan Rabbın Tealâ rahmet ve lutf u ihsan sahibidir.]

Yani; Ey Resul-ü Ekrem! Kâfirlerin seni tekzible şirküzere israrları azabın gelmesini iktiza ederse de senin Rabbın Tealâ kullarının günahlarını tamamiyle setredici in'âm ve ihsan sahibidir. Binaenaleyh; onlar tevbe ve istiğfar etseler idi Rabbın kabul eder ve günahlarını affederdi. Zira; rahmet sahibi ve lutfu boldur velâkin onlardan istiğfâr olmadığından Rabbından da afiv yoktur.

Kullarının günahı çok olduğuna işaret için mağfirete delâlet eden (الغفور) lâfzı mübalega sigasiyle varid olmuştur. Zira; mağfiretin çokluğu mağfiret olunan günahın çokluğunu müstelzimdir, günahları mağfiret ve rahmet üzerine mukaddem olduğuna işaret için mağfiret, rahmet üzerine takdim olunmuştur. Çünkü günahı mağfiret, def-i mazarrat kabilinden, rahmet ise celb-i menfeat kabilinden olup def'-i mazarrat celb-i menfeat üzerine mukaddem olduğu cihetle def'-i mazarrat kabilinden olan mağfiret takdim kılınmıştır.

***

Vâcip Tealâ mağfiret ve rahmet sahibi olduğunu beyandan sonra rahmet-i İlâhiyesi cümlesinden olarak ehl-i şirkin vesair isyan sahiplerinin azaplarını tehir ettiğini beyan etmek üzere :

لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا ۝

buyuruyor.

[Eğer Rabbın Tealâ onların kesbettikleri günahları sebebiyle onları muahaza etmiş olsaydı bu dünyada onlar için azabı ta'cîl eder, aslâ zaman fevtetmezdi velâkin Rabbın Tealâ rahmet ve ihsan sahibi olduğundan onlara mühlet verir ve müsaade eder, belki onlar için azaplarına tayin olunmuş bir vakt-i muayyen var ki o vakitte azapla onlar muahaze olunurlar ve o vakitte nâzil olan azaptan kurtulmak için Allah'ın gayrı bir melce' ve rücû' edecek bir mahâl bulamazlar.] Binaenaleyh; o zaman muazzep olacaklardır.

وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

[İşte şu onların her zaman gördükleri Âd, Hûd, Nuh ve Lût kavminin karyeleri ahalisini zulüm ve küfrettikleri zaman ihlâk ve onların helâkleri için vakt-i muayyen halkettik. O vakitte elbette ihlâk olundular.]

Yani; şu harabelerini gördükleri köylerin ahalisini nasıl zulümleri sebebiyle ihlâk ettikse Mekke müşriklerini de elbette ihlâk ederiz. Şu kadar ki onların helâkleri için bir vakt-i muayyen halkettiğimiz gibi bunların helâkleri için dahi bir vakt-i muayyen halkettik. Elbette o vakitte ihlâkimiz muhakkaktır. Şu halde bunlar azaplarının te'hirine mağrur olmasın, basîret üzere bulunsunlar.

(موئلا) *belâ zamanı kurtulmak için rücû' edilecek mahâl ve melce'dir.* Yani «onlara azap geldiğinde kurtulmak için bir melce' bulamazlar» demektir. Ehl-i Mekke'nin helâki arasıra vuku bulan fütühatta olmuştur.

Hulâsa; insanların kesbettikleri günahları sebebiyle derhal muahaze etmiş olsa azaplarını ta'cîl edeceği, lâkin Cenab-ı Hak rahmet sahibi olduğu cihetle azaplarını tehir ettiği, azaplarına bir vakt-i muayyen halkedip o vakit geldiğinde azaptan kurtulmak için bir melce' bulamıyacakları, zulümleri sebebiyle helâk olan karyelerin de vakt-i muayyende helâk oldukları ve onların helâkleri bunlar için ibret-i müessire olmak lâzım olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ tekebbür edenlerin kibirlerinin akibetini beyandan sonra Musa Aleyhisselâmın ulüvv-ü kadriyle beraber tekebbür etmeksizin Hz. Hızır'dan bilmediği bazı ledünniyâtı taallüm ettiğini beyan etmek üzere :

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَٓا اَبْرَحُ حَتّٰٓى اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِىَ حُقُبًا ۝

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda Musa Aleyhisselâm hizmetçisine «İki denizin birleştiği mahalle vasıl olmadıkça veyahut seksen sene yol yürümedikçe ben oturup istirahat etmem» diyerek Hızır'ı buluncaya kadar seyr ü sefer etmesini kastetdiğini beyan etti.]

Beyzavî'nin beyanı vechile Hz. Musa'nın *F e t â* sı; *Hz. Yuşa'dır ki* Yusuf Aleyhisselâmın oğlu (Efraim) in oğlu (Nun) un oğludur. *Hz. Musa'nın hizmetinde bulunduğu için fetâsı denmiştir. B a h r e y n* ile murad; *Bahr-i faris ve Rumdur.* Çünkü; Hızır'la mülâkatın orada nasip olacağı vaad olunmuştu. (حقبا) *uzun müddet yahut seksen senedir.* Yani «denizin birleştiği mahalle varmak ve eğer varamazsa çok zaman seyr ü sefer edip Hızır'ı buluncaya kadar oturmıyacağına azm etti» demektir.

Beyzavî ve Hâzin'in beyanları vechile Hz. Musa'nın Hızır'ı aramasının sebebi şöyledir : Firavun ve kabilesinin helâkinden sonra Musa Aleyhisselâm Benî İsrail'e beliğ bir vaazedince bazı kimse tarafından «Yer yüzünde senden a'lem bir kimse bilir misin?» denildiğinde Musa Aleyhisselâmın «Bilmem» demesi üzerine Cenab-ı Hak Hızır'ın a'lem olmasını beyan edince Musa Aleyhisselâm Hızır'dan tahsil-i ilme talip olup nasıl bulacağını Cenab-ı Hak'dan suâl eder. Vâcip Tealâ Zenbiline bir tuzlu balık koymasını ve Rum deniziyle Faris denizinin birleştiği yere kadar gitmesini ve balığı nerede yitirirse (kaybederse) Hızır'ı orada bulacağını beyanla Musa Aleyhisselâmın Hızır'a mülâkâtını tayin ve Yuşa'la beraber Hz. Musa'nın yola çıktığını ve Hızır'ı buluncaya kadar yol yürüyeceğine niyet ettiğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyuruyor.

*
* *

Vâcip Tealâ Hızır'ı aramak üzere Hz. Musa'nın yola çıktığını beyandan sonra götürmüş olduğu balığı yitirdiğini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Musa Aleyhisselâm yola çıkıp vaktaki hizmetçisiyle beraber iki denizin birleştiği mahalle vasıl olunca balıklarını unuttular. Binaenaleyh; balık denize yolunu girdap olarak ittihaz etti.]

فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾

[Vaktaki Musa Aleyhisselâm ve hizmetçisi o mahalli geçtilerse Musa Aleyhisselâm hizmetçisine «Kuşluk taâmımızı getir bize, yiyelim. Muhakkak şu seferimizde biz meşakkate uğradık» dedi.]

Yani; Musa Aleyhisselâm Yuşa' ile beraber tarif-i İlâhî vechile zenbile bir tuzlu balık koydu ve Yuşa' «balığı yitirdiğini bana haber ver» dedi. Yola çıktılar, vaktaki iki denizin birleştiği mahalle vasıl olunca balığı unuttular. Zira; balık dirildi denize gitti. Hz. Musa balığı sormayı ve Yuşa' da balığın denize gittiğini haber vermeyi unuttular. Balık ise denize yol buldu gitti. Vaktaki o mahalli geçince Hz. Musa «getir kuşluk taamımızı yiyelim. Muhakkak şu seferimizde biz yorulduk» dedi.

Nimetullah efendinin beyanı vechile balığı unutmalarının keyfiyeti şöyledir : Denizlerin ictimâ ettiği mahâlde bir pınar başında istirahat için oturduklarında Hz. Musa bir taşı başı altına yastık ederek yatar. Yuşa' abdest alır, abdest suyundan zenbilin içindeki balığa dokunmasıyla sudan harikulâde olarak balık dirilir ve denize gider, gittiği yer balığın cesametine göre yol olur. Yuşa' bu halden teaccüb eder. Hz. Musa kalktığında haber vermeyi niyet ederse de lihikmetillâh unutur. Hz. Musa kalkar yollarına devam ederler bir gün bir gece gittikten sonra kuşluk vakti âyette beyan

olunduğu vechile kuşluk taamı isteyince balığın denize gittiği mahallin kemer gibi yol olduğunu haber verir. Hz. Musa denizlerin birleştiği yere gelinceye kadar yorulmamıştı. Fakat matlubun bulunduğu mahâl geçince yorulmuş ve yorulduğunu da haber vermiştir.

***

Vâcip Tealâ balığı unuttuklarını bildirdikten sonra cereyan eden muhavereyi ve geri döndüklerini ve Hızır'ı bulduklarını beyan etmek üzere :

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ

buyuruyor.

[Yuşa' Musa Aleyhisselâma «Gördün mü şol zamanı ki o zamanda biz sahrayı kastetmiştik. Orada vaki olan emr-i garîb hakkında ne buyurur ne re'yedersin? Zira; ben balığın halini sana söylemeyi unuttum» demekle unuttuğunu beyan etti.]

وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ

[«Bana balığı unutturmadı, ancak şeytan balığın halini sana zikretmemi bana unutturdu.»]

وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾

[«Balık denize acîb surette yol ittihaz etti.»]

قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ

[Musa Aleyhisselâm «Ya Yuşa' işte senin gördüğün garib ve acîb hal bizim aradığımız şeydir» demekle matlubun orada olduğuna işaret etti.]

فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا قَصَصًاۙ ﴿٦٤﴾

[Ve muhavere üzerine Musa Yuşa' ile beraber vukuatı hikâye ederek izleri üzerine döndüler.]

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَٓا اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

[Ve geri dönüp sahrai mezkûreye gelince bizim kullarımızdan bir kulumuzu buldular ki o kulumuza biz kendi indimizden ni'met verdik ve biz onu kendi indimizden bir ilimle talim ettik ki o ilim kitap veya bir üstazdan taallüm vasıtasiyle değil, belki bizim ona bildirdiğimiz bazı esrar ve eşyadan bazı şeyin ledünniyâtını ona bildirmekten ibarettir.]

Yani; Hz. Musa «Yorulduk getir taamımızı yiyelim» deyince balığın denize gittiği Yuşa'nın hatırına gelir. Balıktan görmüş olduğu hal-i acîbi hikâyeye başlar ve der ki «Ya Musa! gördün mü biz deniz kenarında pınar başındaki taşa gelip sen orada istirahat için yattığında benim abdest suyundan sıçrayan damlaların balığa dokunmasiyle balık denize gitti ve gittiği mahâl kendine göre yol oldu. Bunu ve balığın ahvalini size haber vermeyi unuttum. Bana bunu sana haber vermeyi ancak şeytan unutturdu. Çünkü unutulacak bir şey değildir. Zira; günlerce tuzlanmış balığın hayat bulup denize acîp bir yol tutup gitmesi unutulacak bir şey değilken bunu unutmak ancak şeytandandır» demekle vukuatı gördüğü gibi hikâye edince Musa Aleyhisselâm memnun oldu ve «Ya Yuşa' işte şu senin gördüğün emr-i garîb bizim aradığımız şeydir ve bu müsaferetten maksadımız ondadır. Çünkü; ilim tahsil etmek için aradığımız zatı orada bulacağız dönelim geriye» dedi. Kemal-i meserretle geldikleri yola vakayı hikâye ederek döndüler, gittikleri izlerinden geri geldiler ve orada bizim has kullarımızdan birini buldular. Hızır'ı o taş yanında namazla meşgul olduğu halde buldukları mervîdir. O kulumuza kendi indimizden ni'met verdik, kendi ledünniyatımızdan bize mahsus olup biz bildirmeyince kimsenin bilemiyeceği bazı mugayyebâttan ona ilim verdik ve bazı eşyada, zahirde görüldüğünün hilâfındaki hikmetleri ona öğrettik.

Musa Aleyhisselâm Hızır'ı görünce selâm verir. Hızır nereli ve kim olduğunu suâl edip Hz. Musa zatını ta'rif ettiğinde «Ya Musa! İlim cihetinden Tevrat ve meşguliyet cihetinden Benî İsrail sana kâfi değil mi?» demesi üzerine Musa Aleyhisselâm emr-i İlâhî üzerine geldiğini haber verir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Hızır'ın ismi (Bülya) dır ve künyesi (Ebül Abbas) dır ve kendisi bir padişah zadedir. Dünya umurunu terkle zühd ü takvâ yolunu tuttuğu cihetle Cenab-ı Hak bazı eltâf-ı İlâhiyesiyle taltif etmiştir. Hatta oturduğu yer harika olarak derhal yaşarıp çimen olduğundan *Hızır* ismi kendine lâkap olmuştur. (Ebu Hüreyre) hazretlerinin Resulüllah'dan aynı meâlde rivayet ettiği bir hadisle de (Hızır); lâkabı olduğu teeyyüd etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Hızır'ı bulduklarını beyandan sonra Hızır'la beyinlerinde ceryan eden muhavereyi ve Musa Aleyhisselâmın ta'lim-i ilmiçin Hızır'dan istizân ettiğini beyan etmek üzere:

قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Musa Aleyhisselâm Hızır'a «Senin savap ve doğru olarak ta'lîm olunduğun ilimden bana ta'lîm etmek üzere ben sana ittibâ edeyim mi?» Demekle Hızır'ın sohbetinde bulunmasını istizân etti.]

قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَط۪يعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾

[Musa Aleyhisselâmın taleb ve istizânı üzerine Hızır dedi ki : «Ya Musa! Sen benimle elbette sabra kaadir olamazsın.»]

وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِه۪ خُبْرًا ﴿٦٨﴾

[«Ve sırrına muttali' olamadığın ve haberini ihata edemedi-

ğin şeye nasıl sabredebilirsin?» Zira; zahirde şeriatine muhalif ve batında esrar ve hikmetine vakıf olmadığın şeye sabredebilmek müşküldür] demekle kendine refakatın son derece sabra muhtaç olduğunu beyan etti.

قَالَ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾

[Musa Aleyhisselâm Hızır'ın sabır ve tavsiyesi üzerine «İnşaallah sen beni sabreder bulursun ve ben sana hiç bir emirde isyan etmem ve emrinden çıkmam» demekle sabredeceğine kaviyyen vaad verdi.]

قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

[Musa Aleyhisselâmın ısrarı üzerine Hızır «Ya Musa! Eğer sen bana ittiba' edersen ben sana haber verip hakikatini beyan edinceye kadar bana hiç bir şeyden suâl etme» demekle ittibada bazı şerait dermeyan etti.]

Yani; Musa Aleyhisselâm kemal-i edeb ve tevazuu iltizamla Hızır'a «Taraf-ı İlâhîden senin ta'lim olunduğun ilimden bazı hakayıkı bana ta'lim etmek üzere ben sana ittiba edeyim mi müsaade eder misin?» dedi. Bu istizân üzerine Hızır Hz. Musa'ya «Ya Musa! Kemal-i dirâyet ve hazakatinle kavaid-i diniyye ve meâlim-i şer'iyyeyi vaz'edip zalimden mazlumun intikamını almak, siyaset-i memleket ve tedbir-i umur-u millet ve menazil hususlarında fevkalâde maharetinle beraber sen benimle göreceğin acayibe sabra elbette muktedir olamazsın. Zira; zahir-i şeriata muhalif ve Tevrat'ın ahkâmına mübayin gördüğün şeylere risaletin ve şeriatin icabı elbette sen zahirine bakarak itiraz edersin. İlmini ve ledünniyatını ihata edemediğin haberine ve hikmetine vakıf olamadığın şeye nasıl sabredersin? Elbette sabredemezsin. Çünkü; bu nevi ilim size vahyolunmamıştır. Ama benim halim sana kıyas olunmaz. Zira; Rabbım bana bir takım acayib ve esrara ilim verdi. Ben

onların hakikat ve hikmetini bildiğim cihetle muktezasını işlerim» demekle Musa Aleyhisselâmı ittibadan menetmek istedi. Hz. Musa da i'tizar etti ve «Meşiyyet-i İlâhiyye benim sabretmeme tealluk ederse beni sabredici bulursun ve ben hiç bir şeyde sana isyan etmem» demekle her halde ittiba' etmeye arzusunu izhar etti. Hz. Musa'nın bu arzusunu görünce Hızır tavsiye suretiyle dedi ki «Eğer sen bana ittiba' edersen ben hakikati sana haber verinceye kadar zahir-i şeriatına muhalif benden sadır olan şeylerden sual etme. Zira; ben onun ledünniyâtını kemaliyle sana izah eder ve ondan kalbine arız olan ızdırabı izale ederim.

Beyzavî'nin beyanı vechile Musa Aleyhisselâm ülülazim Rusül-ü kiramdan olduğu halde kendinin mertebesinden aşağı olan Hızır'dan ilim talimini istemesi risaletine münafi değildir. Zira; Resulün ilmi usul-ü dine ve füru-u a'mâle ve şeriatinin ahkâmına olur, Allah'ın vahyettiği her şeyi bilir ve ümmetine tebliğ eder. Ama umur-u dinden olmayan ve ahkâm-ı şeriatın harici olan bazı ledünniyâtı bilmemesinde ve mertebede kendinden aşağı olan kimseden taallüm etmesinde bir beis yoktur. İşte şu esasa binaen Hz. Musa Resul olduğu halde bilmediği bazı hakayıkı öğrenmek maksadıyla tevazu ederek nefsini o misilli esrara vakıf değil addederek Hızır'ın sohbetinde bulunmasını Hızır'dan istizan etti. Musa Aleyhisselâm tilmizle üstaz arasında lâzım olan âdaba riayet dahi etti :

B i r i n c i s i ; Zatını Hızır'a tâbi kıldı ve tâbi olmasına müsaade istedi.

İ k i n c i s i ; «Bana ilim talim eder misin?» demekle nefsini matlubu olan ilimden bîhaber addetti.

Ü ç ü n c ü s ü ; Hızır'dan taleb ettiği ilimin, Hızır'ın ilminden bazısı olduğuna işaret etti.

D ö r d ü n c ü s ü ; Hızır'dan irşâd talebetti.

B e ş i n c i s i ; tilmizin üstazına teslimiyeti lâzım olduğunu beyan etti ve bunlarla muallimle müteallim arasında riayeti lâzım olan adâba işaretle üstaza hürmetin lüzumunu beyan etti.

***

Vâcip Tealâ Hz. Musa ile beyinlerinde vaki olan mukaveleyi

beyandan sonra refakat ederek yola çıktıklarını beyan etmek üzere :

فَانْطَلَقَا حَتّٰىٓ اِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا

buyuruyor.

[Hızır Musa Aleyhisselâmla sohbete muvafakat ederek ikisi beraber deniz kenarına bir gemi aramak üzere gittiler ve orada buldukları bir gemiye bindiler. Hızır bindikleri gemiyi deldi.]

قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَا

[Musa Aleyhisselâm Hızır'ın şu muamelesini gayrın hukukuna bigayr-ı hakkın tecavüz ve fuzulî ızrar etmek görüp bu muamele şeriatine muhalif olduğu cihetle nehy-i anilmünker olmak üzere Hızır'a dedi ki «Sen gemi ahalisini suya batırmak için mi gemiyi deldin?»]

لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا اِمْرًا ﴿٧١﴾

[«Allah'a yemin ederim ki sen bir emr-i münker ve sevilmeyecek bir şeyi işledin ve sebeb-i şer'îsi olmadan bir çok cemaati batırmak istedin» demekle Hızır'a itiraz etti.]

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾

[Musa Aleyhissleâmın bu itirazına karşı Hızır «Ben sana benimle beraber elbette sabra kaadir olamazsın demedim mi» demekle beyinlerinde olan mukaveleyi hatırlattı ve unutmaması lâzım olduğuna işaret etti.]

قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ اَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾

[Musa Aleyhisselâm Hızır'a vermiş olduğu ahdini tezekkür ederek «Nisyanım sebebiyle beni muahaze etme, benim sana ittibaım bilmediğim bazı esrara vakıf olmak içindir. Şu halde benim

şu emrimden her tarafımı güçlükle ihata edip kapatmakla beni menetme. Yani şu tahsil-i ilmi bana güçleştirme teshil et ki ben tahsilden kalmıyayım» demekle itizar etti ve unuttuğunu zikirle nisyan üzere hüküm terettüp etmiyeceğini beyan etti.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Hızır gemiyi delmişse de harikulâde olarak su girmemiştir, *yahut* Hz. Musa derhal hırkasını tıkamıştır *veyahut* Hızır'ın kırdığı mahâl sudan yukarıda geminin küpeşte tahtası olduğundan sudan zarar görülmemiştir. Bu hâl, Hz. Musa ile Hızır arasında cereyan edip gemi ahalisinin haberleri olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü; ahali tarafından müdahale olunduğuna dair âyette sarahat yoktur. Eğer bu hale vakıf olsalardı onlar tarafından dahi telâş gösterileceği şüphesizdi.

***

Vâcip Tealâ gemide cereyan eden ahvali beyandan sonra Hz. Musa'nın i'tizarını Hızır'ın kabul edip gemiden çıktıktan sonra yollarına devam ettiklerini ve ikinci vakalarını beyan etmek üzere :

فَانْطَلَقَا حَتّٰىٓ اِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ

buyuruyor.

[İkisi beraber gemiden çıktılar yollarına gittiler, hatta bir oğlan çocuğuna tesadüf ettiler. Hızır o çocuğu katletti.]

قَالَ اَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا ﴿٧٤﴾

[Çocuğu bilâcürüm katil, şeriat-ı Musa'ya muhalif olduğundan Hızır'ın hilâf-ı şeriat hareketini görünce derhal i'tiraza kıyam ederek dedi ki «Ey Hızır! Sen günahtan tahir ve katlettiği bir nefis olup ta mukabilinde kısas olmadan masum bir nefsi mi katlettin? Allah'a yemin ederim ki sen bir şey'-i münker getirdin.» Zira; sabîden bir günah sudur etmedi ve bize karşı kusuru da yoktur, bir nefis katledip kısas da lâzım gelmedi. Hulâsa bir şahsı katletmek; ya katil icabeden bir cürümle veya kısasla olur. Bunda ikisi de yoktur.] demekle Hızır'ın şu işini bir emr-i münker addetti.

ONALTINCI CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾

[Musa Aleyhisselâmın şu i'tirazını dinledikten sonra Hızır söze başladı ve dedi ki «Ben sana benden göreceğin umur-u garibeye benimle beraber sabra elbette muktedir olamazsın demedim mi?» Bundan sonra benimle senin beynimizde devam mümkün değildir. Bırak beni zihnimi karıştırma.] deyince :

قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾

[Musa Aleyhisselâm Hızır'ın sözüne karşı rıfkla söze başladı ve «Eğer bundan sonra ben sana bir şeyden sual edersem benimle refakat etme. Zira; benim tarafımdan özre baliğ oldun. Çünkü; iki defa işine müdahale ve i'tiraz ettiğimden benimle refakat etmemekte mazursun» demekle tekrar i'tizar etti.] Ve Hızır da i'tizarını kabul ederek üçüncü refakata muvafakat eyledi.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran çocuk gayet güzel ve henüz baliğ olmamış diğer çocuklarla oynarken katletmiştir. Katlin keyfiyeti; başını duvara vurmakla katlettiği mervidir, çocuktan katlini icabeder bir günah sadır olmadığına işaret için Hz. Musa çocuğu zekiyye yani *günahtan tahir* olmakla tavsif etmiştir.

Resulüllah'ın «Biraderim Musa'ya Allah rahmet etsin. Hızır'dan utandığına binaen bir dahi sual edersem bana refakat etme demese de bir az meksetmiş olsaydı daha pek çok acayib görürdü» buyurduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ ikinci muahadelerinden sonra refakatlerini ve beyinlerinde cereyan eden muhavereleri beyan etmek üzere :

فَانْطَلَقَا حَتّٰى اِذَا اَتَيَا اَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ

buyuruyor.

[Çocuğu katilden sonra tekrar mukavele ederek Hızır ve Musa Aleyhisselâm beraber gittiler. Hatta bir karye ahalisine geldiler. Ehl-i karyeden yemek istediler. Karye ahalisi onları misafir etmekten imtina' ettiler. O karyede yıkılmaya meyletmiş ve bir tarafına eğilmiş bir duvar buldular. Hızır o duvarı doğrultdu.]

قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا ﴿٧٧﴾

[Musa Aleyhisselâm Hızır'a «istemiş olsaydın şu duvar üzere ücret alırdın. Madem ki karnımız aç ve yemeğe ihtiyacımız vardır. Onlar da bize taam vermediler, insanın ameline ücret istemesi meşru'dur. Ne olurdu duvarı ücretle doğrultsan da karnımızı doyursak?» demekle duvarı meccânen doğrulttuğunu muvafık görmedi.]

قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْن۪ي وَبَيْنِكَ

[Musa Aleyhisselâmın itirazı üzerine Hızır «İşte şu sözün seninle benim beynimizde mufarakata sebeptir.» Zira; gördüğün acayib üzerine sabredemedin. Üç defa mukavele vukubulduğu halde hiç birinde sabredemedin. Binaenaleyh; ayrılmak zamanı gelmiştir» dedi.]

سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾

[Hızır mufarakat lâzım gelmişse de mufarakat etmeden «Ya Musa! Sabredemediğin şeylerin tevilini sana haber vereyim ki onlarda olan esrar-ı hafiyyeyi ve hikmet-i acîbeyi bilesin ve ef'âl-i İlâhiyenin her birinde insanların idrak edemediği bir çok hikem-i ğarîbe olduğunu ümmetine beyan ve bunları birer misâl olarak irad edesin» dedi.]

Beyzavi ve Medarik'te beyan olunduğu vechile müsafir olmak istedikleri karye; *(Antakya)* yahut *(Eyle-i Basra)* dır. Karye ahalisi misafir sevmediklerinden bunları misafir etmedikleri gibi karınlarını doyuracak ekmek de vermediler.

Karnı aç olan misafirin ekmek istemesi meşru ve misafir kabul etmek insanlar arasında eski bir âdet olup kabul etmiyenlerin levmolunmaya şayan olduğuna bu âyet delâlet eder. Hızır'ın duvarı doğrulttuğunun keyfiyetinde ihtilâf varsa da esah olan duvarı eliyle harikulâde olarak doğrultmasıdır. Yani elini duvara sürmesiyle duvar doğrulmuştur. Bu gibi harikalar tabiatın fevkinde biiznillâh olur şeylerdendir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Hz. Musa ile Hızır arasında cereyan eden üç meselenin hakikatı; enbiya indinde ahkâmın, esbab-ı zahire üzerine bina olunması ve Allah'ın ihsan ettiği ilim icabı Hızır indinde esbab-ı hafiyye üzerine mübteni olmasıdır. Binaenaleyh; Hazreti Musa birinci meselenin zahirini bilâ izin gayrın mülkünde tasarruf ve ızrardan ibaret olup bu ise caiz olmadığını nazar-ı itibare alarak itiraz etmiş ve Hızır'da esbab-ı hakikiyyeyi nazar-ı itibare alarak gemiyi delmiştir. Gerçi gemiyi delmek sahiplerine zararsa da menfaatleri bilkülliye fevtolmamıştır. Ama gemi sağlam olsa ellerinden tamamen çıkacak ve zarar-ı külliye düçâr olacaklardı. Şu halde «İki zarar cem'olursa ehvenini ihtiyar etmek lâzımdır» kaidesine tevfikan zararın ehveni olan gemiyi delmek cihetini ihtiyar etmiştir. Diğer iki meselede dahi hâl böyledir.

Her şeyin ledünniyâtına vakıf olmak ibâd için mümkün olmadığından ibâdın ahvalini ıslâh için nazil olan şeriatlerde muteber

olan; esbab-ı zahiriyedir, esbab-ı hafiyye değildir. Binaenaleyh ibad; Esbab-ı zahiriyye üzerine ahkâmı bina etmekle mükellef olur, esbab-ı hafiyye aramakla mükellef değildir. Ama Allah'ın dilediği kuluna bazı hafâyayı bildirmesi umumun muttali' olmasını icabetmez. İşte Hızır hazretleri de esbab-ı hafiyyeden bazısına muttali olan zevat cümlesindendir. Binaenaleyh; insan esbab-ı hafiyye aramakla mükellef olmadığı gibi mes'ul de olmaz.

*
**

Vâcip Tealâ üç meselede olan esbab-ı hafiyyeyi Hz. Musa Aleyhisselâma zikrettiğini beyan etmek üzere :

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ
مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Ama benim deldiğim gemi bir takım fukara kimselerindir. Gemiden başka bir esbab-i ticaretleri olmadığından gemi vasıtasiyle denizde amel eder, ticaretle meşgul olur ve onun ticaretiyle teayyüş ederler. Binaenaleyh; Allah'ın ilhamı ve izniyle ben onu ayıplamak istedim ve deldim. Halbuki onların arkalarında veyahut önlerindeki varacakları yerde bir zalim padişah var. Ayıptan salim olan her gemiyi gasıb yoluyla alıyor. Şu hale nazaran ben onu ayıpladım ki o zalim melik ellerinden gemiyi almasın ve fukaranın malları ellerinde kalsın.] Gerçi gemiyi delmekle onlar hakkında zararsa da geminin bilkülliye ellerinden çıkmasına nisbetle ehven olduğundan gemiyi delmek haklarında aynı menfeat olmuştur.

Hâzin, Ebussuud ve Kâzi'nin beyanlarına nazaran geminin sahipleri on kardeş olup beşi; kör, topal ve alîlülvücûd olarak otururlar, diğer beşi sağlam gemide işlerler hem kendilerini hem de alîl olan kardeşlerini besledikleri mervîdir.

Bu âyet; elinde bir miktar malı olup fakat zengin olmıyan

kimseye miskin demek caiz olduğuna delâlet eder. Zira geminin sahiplerini Cenab-ı Hak miskin ünvanıyla irad etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ ikinci meselenin sebeb-i hafiyesini beyan etmek üzere :

وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَا أَنْ
يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾.

buyuruyor.

[Ama benim katledip de Ya Musa! Senin itiraz ettiğin oğlan çocuğuna gelince : onun anası ve babası mümin oldular. Onlar mümin olunca biz bu çocuğun küfür ve tuğyanla onları ihata edip etraflarını çevirmesinden korktuk. Zira; çocuk kâfir olacak, ebeveynini küfre teşvik edecek, ebeveyni de çocuğa kesret-i muhabbetlerinden naşi çocuğun küfrüne iştirak etmek korkusuna binaen biz çocuğu öldürdük. Gerçi çocuğun katli ebeveyn hakkında zarar ise de çocuğun hayatta kalarak onları küfre sokmak zararından ehvendir. İşte haklarında melhuz olan şu iki zarardan ehvenini ihtiyar onlar haklarında aynı menfeat olduğundan onların Rableri bu çocuktan daha hayırlı, tahir, merhamet cihetinden anasına babasına daha yakın bir çocuğa tebdil etmesini murad ettik.] Gerçi çocuğun katlolunduğu zaman katlini icabeder kusuru yoksa da baliğ olduğunda bir çok mefsedette ve bilhassa ebeveyninin küfürlerine sebep olacağını bildiği için Cenab-ı Hak katlini emretmiştir. Katlolunan çocuktan daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuğu onun yerine ihsan edeceğini vaadetmiş ve rivayet-i mevsukaya nazaran bu çocuk katlolunduktan sonra Allahü Tealâ onlara bir kız vermiş ve o kız bir nebîye nikâhlanmış ve ondan bir nebî meydana gelerek o nebi sayesinde büyük bir ümmet ihtida etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ üçüncü meselenin sebeb-i hafisini beyan etmek üzere :

وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا

buyuruyor.

[Ama benim doğrulttuğum duvar o şehirde mevcut iki yetimindi, o duvarın altında onlar için medfun bir hazineleri vardı ve babaları sulehâdan mümin muvahhid daima hakka teveccüh eder ve her işini Rabbısına havale ederdi.]

فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي

[Çocuklar yetim ve pederleri salih olunca Rabbın Tealâ onların yetimlikten çıkıp sinn-i rüşde baliğ, fikr-i selîm ve re'y ü tedbir sahipleri olduklarında Rabbından ihsan olarak hazinelerini kendi elleriyle çıkarmalarını irade ve bana duvarı doğrultmayı emretti ki hazineleri mahfuz kalsın, ecnebi eline geçmekle zayi olmasın ve ben şu işlediğim şeyleri re'y ü tedbirimle işlemedim, belki Cenab-ı Hakkın emriyle işledim ve emr-i İlâhîye imtisale mecburum.] Gerçi duvarı doğrultmakta benim çektiğim meşakkat bana zarardır velâkin onların hazinelerinin zayi olması daha ziyade zarar olduğundan ehven-i zarar olan meşakkatle emrolundum.

ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

[İşte şu beyan olunan esbab-ı hafiyye «ya Musa! Senin sabrına kaadir olamadığın şeylerin te'vilidir»] demekle Hızır, Hz. Musa'ya refakatinde vukubulan hadisatın esbâb-ı hafiyyesini alâvechittafsîl beyan buyurmuştur.

Kâzi ve Hâzin'in beyanları vechile yetimlerin isimleri (As-

rum) ve (Sureym) ve pederlerinin ismi de (Kâşih) veyahut (Dahbesun) dur. *K e n z* le murad; *altından bir levhadır ki* onda «kadere iman edip de hadisata mahzun olan kimseye ve rızka iman edip de meşakkat çekene ve mevte iman edip de ferah ve sürur edene ve yevm-i kıyamette hesaba iman edip de gaflet edene ve dünyanın inkılâbını bilip de itimad edene, ben teaccüp ederim ibaresi» yazılıdır denilmişse de esah olan kenzle murad; *altından ve gümüşten bir definedir.* Zira Kenz; maldan hazineye ilhak olunmak müteareftir. Mütearefin hilâfını ihtiyara hacet olmadığı gibi hilâfını irtikâba bir delil de yoktur. Binaenaleyh; müstearef olan *hazine* manâsına olması evlâ ve esahtır.

Bu âyette yetimlerin hazinelerinin hıfzına sebep; pederlerinin salahı olduğuna işaret vardır. Çünkü; salih bir kimsenin sebebine evlâdı ve evlâdının evlâdı, kavm ü kabilesi ve hatta komşularının o salih olan kimse içlerinde bulundukça mahfuz kalacaklarına dair bir çok eserler vardır. Zira; sevdiği bir kimse sayesinde bazı kullarını Cenab-ı Hakkın sayebân etmesi baîd bir şey değildir. Nasıl ki padişahın mukarribi olan bir kimsenin tarafları onun sayesinde sayebân olurlar. İşte Allahü Tealâ da sevdiği kulunun evlâd ü ahfadını himaye edeceğine bu âyet delâlet etmektedir.

Esbab-ı hafiyyeyi beyanda Hızır Cenab-ı Hakka karşı hüsnü edebe riayet etmiştir. Çünkü; birinci meselede gemiyi ayıplamayı kendi nefsine nisbet ve ikinci meselede çocuğu da katli kendine ve çocuğun yerine hayırlı bir bedel icadını Allahü Tealâ'ya isnad ve üçüncü meselede yetimlerin hukukunu muhafazayı Allah'a isnat etti. Zira; pederlerinin salahı sebebiyle evlâdı muhafaza ancak Allah'a mahsustur. Hızır'ın nebi veya velî olmasında ihtilâf olup deliller yekdiğerine taarruz ettiğinden bir tarafa kat'î hüküm yoktur. Hızır vefat etti mi berhayat mıdır? Burasına da kat'î delil yoktur. Bazı ulemâ «Diridir, senede bir defa hac mevsiminde (Minâ) da ictima eder» demişler ise de bizim için العلم عندالله demek daha evlâdır.

İşte Cenab-ı Hak Hızır'la Musa Aleyhisselâm arasında cereyan eden bu vak'ayı beyanla Ümmet-i Muhammediyeyi bir çok esrara vakıf kılmış ve zahirde zarar gibi görünen hâdiselerin batında bir

çok hikmetleri ve menfeatleri mutazammın olduğuna itikat etmek lâzım olduğunu ve ölmüş balığın dirilmesiyle haşrın vukuuna ve insanların dirileceğine inanmak ve ilim için meşakkat çekmek ve mesafe-i baîdeye seyr ü sefer etmek lâzım olduğunu anlatmıştır.

Hulasa; bir insan kendi ilmine teaccüp etmemek, zahirde iyi görmediği şeye derhal itiraz eylememek, o şeyde bir çok menfaat ve esrar-ı hafiyye olduğunu düşünmek, tahsil-i ilmiçin seyr ü seferi ihtiyarla meşakkata tahammül ve muallime karşı son derece tevazu etmek, muallimin huzurunda sözüne dikkat eylemek ve tilmizden vaki olan kusur üzerine derhal muahazeye kıyam etmemek emr-i meşru olduğu bu kıssadan müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hızır'la Musa Aleyhisselâmın refakatinde vaki olan bazı acayibi beyandan sonra (İskender) in ahvalini beyan etmek üzere :

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِ

buyuruyor.

[Habibim! Müşrikler sana Zülkarneyn'in ahvalinden suâl ederler.]

قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾

[Sen onlara cevapta de ki «Ben sizin üzerinize Zülkarneyn'in ahvalinden haber tilâvet ederim ki o haber onun ahvalini mutazammın ve tafsilâtını size bildirir.»]

اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِى الْاَرْضِ

[Zira; Biz yer yüzünde Zülkarneyn'e kudret verdik ve bir çok şeye kaadir kıldık.]

وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾

[Ve biz ona herşeyden sebep verdik.]

فَأَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾

[Binaenaleyh; Zülkarneyn her neye başlasa sebebine tâbi oldu ve sebebine teşebbüs etmeden işe başlamadı.]

Yani; Ey Resul-ü Ekrem! Yehûd, Nasârâ ve müşrikler tarafından imtihan suretiyle Zülkarneyn'in ahvalinden sana sual ederler. Sen onlara cevapta «İskender'in ahvalini mutazammın taraf-ı İlâhîden varid olan Kur'an'ı ben size tilâvet ederim» demekle cevap vereceğini vaad et. Zira; biz lutfumuzla onu yer yüzünde tasarrufa kaadir kıldık, istediği matlubuna vasıl olmak için onun istediği her şeye sebep halkettik, her nevi sebebi biz ona verdik, o da her ne zaman bir şey murad ederse o şeyin sebebine ittiba etti ve arzusuna vasıl oldu. (İskender) in Rum milletinden (Felikos) un oğlu olmasına dair bazı tarihte beyan olunan rivayet yanlıştır. Zira âyette beyan olunan İskender; Hz. İbrahim zamanında Yemen'de (Himyer) kabilesinden salih bir kimsedir. Ona salahı sebebiyle Allahü Tealâ her muradını vermiştir. Hatta gece ve gündüz İskender için müsavi ve yer yüzünde yürümek onun için gayet kolay olduğu Hz. Ali'den mervîdir. Rumiyülasıl olan (İskender), (Aristo) nun tilmizlerinden bir racül-ü facirdir. Gerçi bir çok yerleri memalikine rabıtla taht-ı teshirine almışsa da Kur'an'da beyan olunan ve Cenab-ı Hakkın sena ettiği (İskender), bu değildir.

İskender'in *memalik-i mağrib ve meşrik cihetlerine imtidad ettiğinden* Zülkarneyn denilmiştir.

Yahut *tacında mücevherâtla musanna' iki boynuz olduğundan* Zülkarneyn denilmiştir. Ömrünün bin otuza baliğ olduğu mervidir. Çünkü; dünyanın her tarafını gezmesi ve bir çok şehirler ve kasabalar bina etmesi ömrünün gayet uzun olmasına delâlet eder. Zira; Bu kadar memaliki dolaşmak ve yed-i kabzına almak az zamanda olur bir şey değildir.

***

Vâcip Tealâ İskender'in ahvalinden mağrib cihetine seyr ü sefer ettiğini beyan etmek üzere :

حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فٖى عَيْنٍ حَمِئَةٍ

buyuruyor.

[Hatta İskender günün indiği yani mağrib canibinden ma'murenin nihayetine baliğ olduğunda güneşi çamurlu bir su içinde iner buldu ve öyle gördü.]

وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا

[Günün indiği yerde ve mamurenin nihayesinde bir kavim buldu.]

قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّآ اَنْ تُعَذِّبَ وَاِمَّآ اَنْ تَتَّخِذَ فٖيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾

[O kavmi bulunca biz İskender'i muhayyer kıldık ve dedik ki «Ey Zülkarneyn! İstersen küfürlerinden dolayı sen onları ta'zîb ve ihlâk, istersen sair kavimler gibi onlara da şeriatı telkin etmekle onlar hakkında güzel bir tarik ittihaz et». Onlar hakkında İskender'in vaziyetini tayin ve iki cihetten birini ihtiyar beyninde muhayyer kıldık.]

قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهٖ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾

[İskender dedi ki «Ama şol kimseler ki küfürle nefsine zulmetti. Biz onu katletmekle elbette ta'zîb ederiz, sonra Rabbına reddolunur ve Rabbı da ona emsali görülmemiş ve bilinmedik bir azapla azab eder.»]

وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَٓاءً الْحُسْنٰى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾

[«Ve ama şol kimse ki iman etti ve amel-i salih işledi. Onun için güzel ceza vardır ve ona biz şeriatimizden gayet kolay olan ahkâmı söyleriz.»]

Yani; Biz (Zülkarneyn) e kudret verip her şeyin sebebini halkedince (Zülkarneyn) güneşin indiği yere vardığında güneşi çamurla karışık su yani balçık içinde iner gördü ve çamurla karışmış bir pınardan gurup eder buldu ki «Bahr-i muhit sahiline varınca güneşi su içinde gurup eder gördü» demektir. O güneşin indiği yerde bir kavim buldu ki onlar sânii inkâr eder kâfirlerdi. Binaenaleyh; biz Zülkarneyn'e «İstersen onlara azap ve istersen onlar hakkında bir güzel tarîk ittihaz eder imana davet ve irşad edersin» dedik ve bu minval üzere biz (İskender) i muhayyer kılınca İskender adalet ve insafı iltizam ederek dedi ki «Ben evvelen onları imana davet ve kelime-i tevhidi telkin ederim. Benim davetim üzerine şol kimseler ki davete icabetten imtina ve me'lûf olduğu küfre ısrar, heva ve hevesine ittiba ile nefsine zulmetti. Biz onu küfründen dolayı elbette katletmekle azabederiz. Bizim katlimizden sonra Rabbına reddolunur. Binaenaleyh; Rabbı da ehl-i dünyaca malûm olmadık ve emsali görülmedik şiddetli azabla azap eder. Ama şol kimse ki bizim davetimize icabetle iman etti ve imanın muktezası olan amel-i salihi işledi. Biz onun halini islah ederiz ve âhirette iman ve ameline mükâfat olarak onun için güzel ceza ve derecât-ı aliyât vardır, biz ona emrimizden gayet kolay olanları söyler, güzel muamele ederiz, suhûlet gösterir, işini kolay kılarız» demekle İskender o kavme iki tarik gösterdi ki neticesi ya iman veyahut kılıçtır.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile İskender'in emrinden *suhulet* le murad; *zekât, haraç vesair tekâlifte kolaylık göstereceğini vaaddir.*

Mağrib le murad; *günün indiği yerden mamurenin tükendiği mahâldir.* «Güneşi çamurla karışmış sudan indiğini gördü» demek denizde bulunan kimsenin güneşi sudan iner gördüğü gibi «Bahr-ı muhit sahilinden İskender güneşi balçıktan iner gibi gördü» demektir, yoksa hakikatte balçıkla karışık sudan indi demek manâsına değildir. Çünkü; kürei şems kürei arzdan yüz altmış nisbetinde büyük olduğu ehl-i rasad indinde tahmin olunmaktadır. Şu halde bütün arz şemse vâsi olamaz ki arzın bir cüz'ü vâsi olsun ve arzın bir tarafından günün inmesi diğer tarafından doğmasıdır. Zira; bir tarafta nısfınnehâr olursa öbür tarafta gece yarısı olur. Ve

kezalik bir tarafta gündüz olursa diğer tarafta gece olduğu sabittir. Binaenaleyh; her memleketin tuluu ve gurubu o memleketin vaziat-i coğrafîsine tabidir ki bazı beldenin güneşi dağdan, bazısının ovadan, bazısının da sudan indiği görülür. İşte İskender de mağrib cihetinde güneşi çamurla karışmış sudan iner gördüğünü bu âyetle Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. İskender'in Nebi veya Velî olduğu hakkında ihtilâf vardır. «Nebidir» diyenler bu âyetle istidlâl etmişlerdir. Çünkü Cenab-ı Hak bu âyette Zülkarneyne hitab ve nida ettiğini beyan etmiştir. «Cenab-ı Hakkın hitabı vahyile olur. Vahiy ise Enbiyaya mahsus olduğundan bu âyet İskender'in Nebi olduğuna delâlet eder» dediler. İskender'in Veli olduğunu beyan edenler «Bu âyette *n i d â* ile murad; *ilhâmdır veyahut zamanında bulunan Nebi vasıtasiyle nidâ olundu»* dediler (العلم عندالله)
İskender'in mağrib cihetinde ta'zîb veya irşad ile memur olduğu kavmin libasları, hayvanat-ı vahşiyenin derileri ve taamları ise denizde yaşayan hayvanların etleri olup akvam-ı vahşiyeden küfürle me'lûf oldukları Kâzi'nin cümle-i beyanındandır.

***

Vâcip Tealâ (İskender) in mağrib cihetine gittiğini beyandan sonra meşrık cihetine gittiğini beyan etmek üzere:

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتّٰٓى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ
لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾

buyuruyor.

[Zülkarneyn mağrib cihetine gidip ahali arasında kavanin-i şeriyeyi vaz' u tesis ettikten sonra meşrık cihetine gitmek üzere sebeb-i ahara tevessül ve tebaiyet etti. Hatta aksa-yı şarkta günün doğduğu mahalle vardığında güneşi bir kavim üzerine tulû' eder buldu ki, o kavimle güneş arasında Biz Azimüşşân bir perde halketmedik.] Binaenaleyh; güneş doğunca derhal onların üzerine doğar arada dağ, tepe ve ağaç vesaire gibi bir hâil yoktur.

كَذٰلِكَ

[İşte İskender'in hâl ü şanı, kuvvet ü kudreti ve mülkünün vüsati bizim beyan ettiğimiz gibi ve ehl-i mağrib hakkında muhayyer olduğu gibi ehl-i meşrik hakkında dahi muhayyerdir.]

وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾

[Halbuki biz İskender indinde olan ahvali haber cihetinden ihata ettik, her hallerini biliriz.] Binaenaleyh; İskender'in askerini, alât-ı harbini, celadet ve şeceatini bildiğimiz gibi İskender'e düşmanlarının hallerini haber verdik ve İskender galebe ederek mağrib ahalisi gibi meşrik ahalisini dahi imana davetle kavanin-i şer'iyeyi vaz'etti, onları da irşadla hüsn-ü hale nail ve ni'meti imanla mütenaim kıldı.

Nimetullah Efendinin beyanı vechile meşrik ahalisi gayet şeci' ve umur-u harpte mahir, alât-ı harpte ve eslihada o zamanda mevcut akvâmın kâffesine faik ve harp için hazırlıkları ve nüfusları pek çok olduğu halde Cenab-ı Hak onların hile ve desiselerini İskender'e bildirdi. Binaenaleyh; İskender'in askeri az olduğu halde onlara galebe etti ve imana davetle irşada çalıştı ve kavanin-i şer'iyyeyi vaz' u tesise muvaffak oldu.

(خُبْرًا) «İskender indinde olan liyakat e salâhiyet sebebiyle biz onu haberle ihata ettik, yani her şeyden haberdâr ettik» demektir ki «İskender'e kudret verip şarka ve garbe malik kıldığımızda biz onun bu mülke sahip olup istiklâl üzere tasarrufa liyakatini muhakkak olarak bildik» demektir. (كَذٰلِكَ) «İskender'in ehl-i meşrıkla hali ehl-i mağrible hali gibi oldu. Zira; her iki kavimde zalimlere azap ve müminlere ihsanla hükmetti ve mağrib cihetinden esbaba nasıl tevessül ettiyse meşrık cihetinde dahi öylece tevessül etti» demektir.

(بِمَا لَدَيْهِ) zamiri matla-ı şemse raci' olduğuna nazaran *ma'nâ-yı nazım :* [Şemsin tulu' ettiği mahâldeki haberleri biz ihata ettik ve İskender'e haber verdik] demektir.

***

Vâcip Tealâ İskender'in mağribe ve meşrıka vuslat için esbaba tabi olduğunu beyandan sonra şimâl cihetine atf-ı nazar ederek vuslat için esbaba tevessül ettiğini beyan etmek üzere :

ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ۝ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ۝

buyuruyor.

[Meşrık cihetine vasıl olup ahkam-ı şer'iyyeyi icradan sonra Zülkarneyn sebeb-i âhare tevessül etti. Mağrible meşrık arasındaki araziyi gezdi hatta Seddeyn arası ki şimâl cihetinin nihayesi ve Türkistan arazisinin tükendiği mahalde iki dağ arasında baliğ olduğunda iki seddin verâsında sözleri anlaşılmaz ve kendileri söz anlamaz ve anlamaya yakın bile olmaz bir kavim buldu.]

قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ

[O kavimler dediler ki «Ey Zülkarneyn! Ye'cüc ve Me'cüc muhakkak arzı ifsat ederler.»]

فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ۝

[«Sen onlarla bizim aramıza bir set yapmak üzere biz senin için bir haraç toplıyalım mı ve beynimizde taksim ederek bir haraç toplarsak sen bize kuvvet ve kudretinle onların bizim tarafımıza geçmelerine mani olacak bir set yapar mısın?] Zira; onların ifsadatından canımız yandı. Çünkü; enva-ı hasarât ve fesadâtı ikaa' malımızı nehb ü garât ve canımızı katl ü ifna ederler. Bunların şerrinden bizi kurtar» demekle istirhamda bulundular.

İskender bu kavme vasıl olunca tercüman vasıtasiyle Ye'cüc ve Me'cüc'ün halinden şikâyet ve tezallüm ettiler, onların belâsından kurtulmak için masrafa tahammül edeceklerini beyanla İskender'in kuvvetinden istifade etmek istediler.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Ye'cüc ve Me'cüc iki kabile olup Hz. Nuh'un oğlu (Yafes) evlâdındandırlar. Bunlar arazi-i Türkü

ifsat için bahardan çıkarlar, asla yeşillik bırakmaz yerler. Hayvanlarına yedirirler, güz gelince ahalinin elinde bulunan hasılâtı çalar, çarpar, alır, memleketlerine çekilir giderler. Hatta galebe ettikleri insanları öldürmekten dahi çekinmezler bir takım insan suretinde yırtıcı hayvanat kabilinden facir kimselerdir. Ahalinin şikâyeti üzerine İskender set yapmakla ahaliyi, onların iras ettikleri hasarlarından kurtarmakla selâmete çıkmışlardır.

S e d d e y n ; iki dağ demektir. Zülkarneyn'in binası bu iki dağın arasında vuku bulmuştur. Bu dağların Türkistan'ın nihayetinde olduğu Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin cümlei beyanatlarındandır.

***

Vâcip Tealâ şimâl ahalisinin İskender'e ilticaları üzerine İskender'in cevabını beyan etmek üzere :

قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾

buyuruyor.

[Zülkarneyn nâsın «Biz sana masrafını verelim sen bize bir sed yap» demeleri üzerine cevap olarak «Rabbımın fazl u kereminden bana vermiş olduğu ni'met ve kudret, sizin vereceğiniz harçtan hayırlıdır. Binaenaleyh; sizin vereceğiniz mala ihtiyacım yoktur. Şu halde siz bana amele, alât ve edevat cihetinden kuvvetinizle yardım edin. Ben onlarla sizin aranıza bir set yapayım ki o set onların sizin tarafınıza geçmelerine mani olsun, siz de rahat edin» demekle seddi yapacağını beyan ve kavmi mesrur etti.]

(ردما) *hâciz-i hasîn* yani *muhkem bir duvar* demektir ki setten daha büyük ve sağlamdır. Şu halde İskender onların istediklerini ziyadesiyle kabul etmiştir. Yani «Ben size metin bir duvar yapayım ki dünyanın ahirine kadar tahrib olunmasın» demektir. Hâzin'in beyanına nazaran *k u v v e t* le murad; *amele ve erbab-ı san'atın sanatları ve ahalinin bedenleriyle hizmetleridir.*

***

Vâcip Tealâ İskender'in nâsa «Kuvvetinizle yardım edin» dedikten sonra kuvveti tarif ettiğini beyan etmek üzere iradettiği nutkunu alâtarikilhikâye beyan zımnında :

آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا

buyuruyor.

[İskender nâsa hitaben «Getirin demir parçalarını» dedi. Nâs onun emrine imtisalen demir parçalarını getirdiler, hatta iki dağın arası dağların irtifaiyle beraber dolduğunda İskender nâsa «Üfürün körüklerle yakın ateşi» dedi] ve etrafa konulmuş körüklerle her taraftan üfürülmesine emir verdi.

حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾

[Hatta demirlerin aralarına konulmuş olan odunlar ateş olunca demirleri ateş kıldığında dedi ki «Getirin bana dökeyim onun üzerine erimiş tuncu» Nâs onun emri üzerine erimiş tuncları dökdüler ve iki dağın arası dağların irtifaları ile beraber demirle tunctan dökülmüş parlak ve musaykal bir duvar oldu.]

فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾

[Binaenaleyh; Ye'cüc ve Me'cüc bir daha dağın üzerine çıkmaya kaadir olamadıkları gibi o duvarı delip geçmeye dahi kaadir olamadılar.]

Yani; İskender nâsla Ye'cüc ve Me'cüc arasında bir set yapmak vadedince nasa seddin edevatını hazırlamakla emretti ve dedi ki «Getirin bana demir külçelerini». Nâs İskender'in emri vechile demir külçelerini getirdiler hatta dağın arası demir külçeleriyle dolduğunda dedi ki «Üfürün körüklerle». Nâs körüklerle her taraftan üfürdüler. Hatta demirler ve demirlerin arasına konmuş olan odunlar ateş oldu. Bunun üzerine İskender «Getirin bana erimiş tuncları dökeyim onun üzerine dedi. Tuncları döktüler. Bina-

enaleyh; Ye'cüc ve Me'cüc dağın üzerine çıkmaya ve dağı delmeye kaadir olamadılar.

Ni'metullah Efendi ve Medarik'in beyanları vechile İskender yapacağı seddin temelini suya kadar kazdırıp temeli bakır ve demirle yaptıktan sonra yerin yüzüne çıkınca altına odun ve kömür ve üstüne demir döşemek suretiyle iki dağın arasındaki dereleri dağların irtifaına kadar âyette beyan olunduğu vechile müsavi kıldıktan sonra etrafından uzun borulu körüklerle ateşi yakmaya ve demiri eritmeye başladı. Şiddetli körüklemekle ateş yandı. Tamamen dağların arası ateş olup demir ateş gibi kızardıktan sonra demir külçelerinin aralarındaki boşlukları kapatmak üzere hariçte erimiş ve hazırlanmış tuncları, tunctan yapılmış uzun oluklar vasıtasiyle nehirlerde akan su gibi tuncu demirler üzerine dökmek suretiyle demirlerin aralarındaki boşlukları kapattı. Binaenaleyh; iki dağ arasında, Ye'cüc ve Me'cüc'le Türk arazisi arasında olan tarik-ı muvasalâtı kesti. Ondan sonra dağ başına çıkmak veya delip geçmek suretiyle onların yol bulamadıklarına bu âyet delâlet eder.

İşte şu zamanda görülmüş olan sanatlara nazar edildiğinde bu gibi büyük körüklere uzun borular takmak ve uzak mesafeden üfürülmek suretiyle demirleri yumuşatacak ateşlerin yanmasıyla demirlerin ateş gibi kızarması ve erimiş tuncları aralarında olan boşlukları doldurmak için dökmesi baîd addolunamaz. Bahusus zamanımızda kırk ikilik topların ve vapurların kazanlarının ve daha cesîm şeylerin döküldüğünü görünce İskender'in set için ihzaratında, mühim alât ve edevâtıyla seddi bina ettiğinde şüphe olunamaz.

Z ü b e r ; büyük demir parçasıdır. İskender'in evvelce «Sizin vereceğiniz harca ihtiyacım yok» demesine mukabil halktan demir parçaları istemesi yekdiğerine münafî değildir. Zira harc; İskender'e mülk olmak üzere verilecek şeydir. Demir ve tunç ise inşa olunan sedde muavenet kabilinden olduğu cihetle «Harca ihtiyacım yok» demek lâzım gelmediği Beyzâvî'nin cümle-i beyanındandır.

Hulâsa; Zülkarneyn'in Ye'cüc ve Me'cüc'ün murûruna mani olacak bir sed yapmak için nâsa demir külçeler getirmelerini emrettiği ve demir külçelerin aralarını odun ve kömür gibi alât-ı na-

riyeyle doldurup iki dağın arasını dağların irtifaına müsavi kıldığında etrafa kurdurmuş olduğu körüklerle üfürülmesini emrettiği hatta o körükler demiri ateş gibi kıldığında «Getirin bana erimiş tuncları dökeyim bunun üzerine» dediği ve iki dağın arası dağlarla beraber yekpare demirle tunctan yapılmış bir kale olduğu ve bunun üzerine Ye'cüc ve Me'cüc'ün dağın üzerine çıkmak veyahut delmek suretiyle geçmeğe kaadir olamadıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ İskender'in seddi bina ettiğini beyandan sonra şükür makamında irad ettiği nutkunu beyan etmek üzere :

قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[Zülkarneyn seddi bina ettikten sonra Allah'a şükretmek üzere dedi ki «İşte şu sed Rabbımın kullarına bir ihsanı ve ni'metidir, bu seddi bina etmeye vermiş olduğu kudret mahzâ ihsan-ı İlâhîdir ve Rabbımın vaadi geldiğinde Rabbım bu seddi arzla müsavi kılar. Binaenaleyh; dünyanın her tarafı harap olduğu gibi bu sed dahi harap olur. Zira; Rabbımın vaadi hak ve sabit oldu, asla tehallüf etmez.»] Zülkarneyn bu sözleriyle şükrünü edâ ve seddin kuvvet ve metanetini beyan etti. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın, verdiği ni'metin şükrünü edâ vâcip olduğu gibi insanın yapmış olduğu bir işin iyiliğinden bahsin cevazına da bu âyet delâlet eder.

Tefsir-i Hâzin'de (Ebu Hüreyre) hazretlerinden rivayet olunan bir hadiste Resulüllah'ın «Ye'cüc ve Me'cüc'ün kıyametin öncesinde seddi delerek çıkacaklarını ve arz üzerinde bir çok ifsadât yapacaklarını ve önlerine gelen ekser bilâdı tahrip edeceklerini» beyan buyurduğu mervidir.

İskender'in seddi kat'idir. Ye'cüc ve Me'cüc isminde insanlardan iki taife olduğu dahi kat'îdir. Zira; Cenab-ı Hak Kur'an'da her ikisini de suret-i kat'iyede beyan etmiştir. Binaenaleyh; bunları in-

kâr; sarahat-ı Kur'an'ı inkâr olduğu cihetle küfürdür. Fakat sedd-i İskender'in keşfolunması ciheti gelince: Elyevm böyle bir keşfiyât yoktur. Seddin mahalline de gelince: kutb-u şimalî cihetinde olduğuna Kur'an delâlet etmektedir. Zira İskender'in mağrib ve meşrık cihetlerine seyr ü sefer edip oralarda bulunan insanlarla temas ettiğini beyandan sonra, üçüncü seferinde halkın şikâyeti üzerine seddi bina ettiğini Cenab-ı Hakkın beyan buyurması; seddin şark ve garb cihetlerinde olmadığını beyan etmektir. Müfessirinin ve bazı müverrihlerin beyanları vechile İskender'in üçüncü seferinin cenuptan şimale doğru olmasıdır. Şu halde seddin şimâlde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak «mürur-u zamanla seddin üzeri kapanıp seyr ü sefer mümkün olduğundan bir aralık şark-ı şimalîden sel gibi akıp gelen akvamın Ye'cüc ve Me'cüc olması muhtemeldir» diyenler varsa da bu ihtimâl zayıftır. Çünkü; hadis-i şeriflerde beyan olunan tafsilât vechile henüz Ye'cüc ve Me'cüc hâdisesi vuku bulmamıştır ve bilhassa seddi delmek suretiyle geçeceklerine dair bir çok ahâdis-i Celile mevcuttur. Halbuki demirle tunctan yapılmış bir kaleden delmek suretiyle tünel yapılıp geçildiği malum değildir.

***

Vâcip Tealâ seddin ikmalini beyandan sonra kıyametin öncesinde Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıktıklarında vuku bulacak ahvali beyan etmek üzere:

وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ

buyuruyor.

[Ye'cüc ve Me'cüc'ün seddi delip çıktıkları gün onların bazısı bazısına dahil olarak biz terkederiz kemal-i izdihamdan onların bazısı bazısına katılır, kesretlerinden ve ifsadâta hırs u tama'larından naşi çekirge gibi önlerine gelen bilâdı sıkışık bir halde tahribata devam ederler.]

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ

[İsrafil tarafından sûr'a üfürülür kıyamet kaim olur.]

فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾

[Binaenaleyh; biz insanları cem etmek suretiyle hesap ve ceza için cem' ederiz ve o günde kâfirleri Cehenneme arzetmekle arz ederiz.]

الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾

[Cehenneme arzolunan şol kâfirler ki onlar dünyada bizim kudretimize delâlet eden âyetlerden gözleri perde içinde, kelime-i Hakkı ve doğru sözü işitmeye kaadir olmazlardı.]

Yani; biz Ye'cüc ve Me'cüc'e kahrımız muktezası İskender'e seddi bina ettirdik. Vakt-ı merhunu geldiğinde onların çıkmalarına sühûlet olmak üzere seddi deldirip çıkardığımız gün nâsın bazısı onlardan firar ederek bazı âharın arazisine girer, onların bazısı bazısına sıkışık bir halde hücumları sebebiyle memleketler daralır, yiyecek içecek hususunda halk muzayaka çeker ve bunların temevvücâtından bütün insanlar muztar ve muztarip olur ve halkın bu ıztırabı zamanında emr-i İlâhî üzerine İsrafil tarafından sura üfürülür kıyamet kaim olur. Binaenaleyh; muhasebe ve mücazât için biz mahşere insanları cem'ederiz, o günde kâfirleri Cehenneme arz eder gösteririz ki daha Cehenneme girmeden varacakları yerleri görsünler. Onlar şol kâfirler ki gözleri dünyada Kur'an'ı görmekten perde içindedir ve doğru sözü işitmeye kaadir olmazlardı. Çünkü; kalplerinin kasaveti ve tıynetlerinde olan temerrüd Hakkı görmek ve işitmeye mani idi.

Ye'cüc ve Me'cüc'ün bazısının bazısı üzerine temevvüc ettikleri günle murad; *seddin kapandığı gün* olmak muhtemel olduğu gibi o *günden itibaren nüfusları çok ve nüfuslarına göre arazileri dar olduğundan birbiri üzerinde sıkışıp kaldıkları murad olması ihtimalden baîd olmadığı Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır.*

Onların arz üzerine dağılıp bir çok yerleri ihata ettikleri halde Mekke, Medine ve Kudüs havalisinin onların şerrinden emin kalacağı bazı ehâdis-i celilede mezkûrdur. Allahü Tealâ'nın bir si-

nek halkedip kulaklarına girmesiyle az vakitte helâk olacakları mervidir. Ondan sonra kıyametin kaim olacağına bu âyet delâlet eder. Binanealeyh; bunların çıkıp âlemi muztarip kılmaları kıyametin alâmâtı kitaplarında olduğu kütüb-ü şer'iyyemizde ve bilhassa akaid kitaplarında mezkûrdür. Bu âyette kâfirlerin hakkı işitmeye kaadir olamamalarıyla murad; *kelime-i Hakkı işitmekten nefret etmeleri ve Hakkı ağır addetmeleridir.* Resulüllah'dan işitmeye de kaadir değillerdir. Zira; şiddet-i adavetleri kelâm-ı Nebeviyi dinlemelerine manidir.

Bu âyet-i Celile; *beş hükmü havidir :*

B i r i n c i s i ; Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıktıkları günde bazısı bazısı üzerine temevvüc ederek terk olunmalarıdır.

İ k i n c i s i ; onlar çıktıktan sonra sûrun üfürülüp kıyametin kaim olmasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; nâsın hesap için cem olunmasıdır.

D ö r d ü n c ü s ü ; kâfirlerin Cehenneme arz olunmasıdır.

B e ş i n c i s i ; Cehenneme arz olunan kâfirlerin sıfatları Hakkı görmemeleri ve işitmeye kaadir olmamalarıdır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlere Cehennemi izhar edeceğini beyandan sonra kâfirlere ibadetlerinin menfeati olmayacağını beyan etmek üzere :

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[Küfrü irtikâp edenler de zannederler mi şol kâfirler ki onlar benim gayrı kullarımı dostlar ve mabudlar ittihaz ettiler de bizim onları muahaze etmiyeceğimizi, yevm-i kıyamette intikamımızı almıyacağımızı? Eğer böyle zannederlerse zanları yanlıştır. Zira biz; bizden gayrıyı mabud ittihaz edenlerden intikamımızı alacağız. Çünkü; biz bizden gayrısına ibadet eden kâfirler için Cehennemi konak mahalli olarak hazırladık.] Şu halde onların benim

kullarımı ve mahluklarımı mabud ittihaz ederek bana ibadet eder gibi ibadetlerinin asla menfeatini göremiyecekleri gibi mazarratını görecekleri muhakkatır. Çünkü; onların haklarında ibadetleri aynı azab olacaktır.

Yani; kâfirler bana küfrederler de benim kullarımdan bazılarını mabud ittihaz ettiklerinden menfeat mi beklerler ve öyle mi zannederler? Âyetlerime bakmazlar, sözümü işitmezler de benim azab etmiyeceğimi mi zannederler? Hem küfrederler hem de azaptan necat mı ümit ederler? Ve mabudları onları azaptan kurtaracaklar mı zannederler?

Kâfirlerin Cehenneme istihkaklarına sebeb küfürleri olduğuna işaret ve isimlerini tasrihle zem için zamir mevziinde ism-i zahir olarak (كافرين) lâfzı varid olmuştur. Kendileri için menfeat zanniyle hazırladıkları amelleri bedelinde Cehennemin hazırlandığını beyan etmek; kâfirleri tehekküm ve istihzâdır.

⁂

Vâcip Tealâ Allah'ın gayrıya ibadet eden kâfirlerin azap olunmayız zannetmelerini inkâr ettikten sonra bu gibi kâfirlerin en ziyade zarar ettiklerini beyan etmek üzere :

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَرٖينَ اَعْمَالًا ۝ اَلَّذٖينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

buyuruyor.

[Habibim! Allah'ın gayrıyı mabud ittihaz eden kâfirlere de ki «Biz size amel cihetinden ziyade zarar edenleri haber verelim mi?» O ziyade zarar edenler şol kimseler ki onların hayat-ı dünyada sa'yleri zayi oldu ve emekleri boşa gitti.]

وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ۝

[Halbuki onlar iyi amel işledik zannederler.] Çünkü; fukaraya infak, ruhbaniyet vesair hayrat ve hasenât gibi kendilerince bir çok ibadet ederler ve zannederler ki bu amellerine büyük ecir-

ler alacaklar. Halbuki bütün amellerin esası ve temeli olan iman olmadığından hep emekleri zayidir. Ucub ve riya gibi ameli mahveden ahlâk-ı fasideyle amel eden müminlerin halleri de böyledir. Zira; onlar da amel eder ve amellerini ahlâk-ı fasideleri ifsat ettiğinden amellerinden asla fayda görmezler. **[Halbuki iyi amel işlediklerini zanneder ve amellerinden sevap ümit ederler.]**

Kâfirler, amelleri fayda edecek zannıyla işleyip âhirette asla faydası olmadığı gibi belki vebâl ve zarar üzere zarar olacağına işaret için ism-i tafdil sigasıyla (أخسرين) ve bu amellerini gayet güzel işledik zannettiklerini beyan için (يحسنون صنعا) varid olmuştur. Çünkü *i h s a n ; lâyıkı vechüzere şartlarına riayet ederek amel etmektir.* İhsanın *Allahü Tealâ'yı görür gibi amel etmekten ibaret olduğu* hadisle sabittir.

***

Vâcip Tealâ insanlar içinde ziyade zarar edenlerin iyi amel işledik zannettikleri halde amelleri zayi olanlar olduğunu beyandan sonra amelleri zayi olanların nasıl kimseler olduğunu tarif etmek üzere :

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ

buyuruyor.

[İşte şu amelleri zayi olan şol kimseler ki onlar Rablerinin âyetlerine ve yevm-i kıyamette Rablerinin mülâkâtına küfrettiler.]

فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ

[Binaenaleyh; amelleri muzmahil oldu.]

فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾

[Şu halde onlar için biz yevm-i kıyamette intifa edecek vezin ikame etmeyiz.]

ذٰلِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُٓوا اٰيَاتٖي وَرُسُلٖي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾

[İşte küfür üzerine terettüp eden şey; onların küfürleri ve benim âyetlerimi ve resullerimi istihzalarına mahâl ittihaz etmeleri sebebiyle cezaları Cehennemdir.]

Yani; şu evsafı beyan olunan şakîler şol kimseler ki onlar Rablerinin âyetleri olan Kur'an'a ve vahdaniyetin delillerine ve âhirette Rablerinin rızasına mülaki olacaklarına küfrettiler. Binaenaleyh; küfürleri sebebiyle amelleri batıl oldu, amelleri batıl olunca mizana ihtiyaç kalmadığından biz onlar için yevm-i kıyamette mizan ikame etmeyiz. Çünkü; mizan; hasenâtı ve seyyiâtı olanlar için ikâme olunur ki sevap ve günahlarının miktarı bilinsin, amel sahibinin de bir diyeceği kalmasın. Ama sevabı olmıyanlar için mizana hacet yoktur. Zira; günahın karşısına vaz' olunacak sevabı yok ki mizana hacet olsun. Küfürleri bütün hasenâtlarını mahvettiğinden aslâ sevaba malik değillerdir. İşte şu cezaları olan Cehenneme istihkakları; küfürleri, âyetlerimi ve Resullerimi istihzalarına alet ittihaz etmeleri sebebiyledir. Zira; imandan nasibedâr olmadıklarından cezaları ancak Cehennemdir.

Hâzin'de beyan olunduğuna göre (Ebu Saîd el Hudrî) hazretleri «Yevm-i kıyamette bir çok kimseler gelir. Tihamenin dağları kadar amelleri görülür veznolununca o ameller hiç bir şey ağırlığında olmaz. Zira; o ameller işlenmişse de küfür ve ahlâk-ı faside onları ifsad ettiği cihetle ameller içi boş koz gibi bir şey yerini tutmaz. (فلا نقيم لهم يوم القيامة وزنا) âyetinin manâsı da budur» buyurduğu mervîdir. Gerek küfr, gerek âyetleri ve Resulleri istihzaları Cehenneme istihkaklarına sebep oldukları beyan olunmuşsa da bunlardan mecmuu sebep olduğu gibi ayrı ayrı her biri de sebep olacağında şüphe yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahvalini ve cezalarını beyandan sonra müminlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'ın vahdaniyetine ve Resulünün risaletine iman ettiler ve imanlarının muktezası olan amel-i salihi işlemekle imanlarını takviye ve takrir ettiler. Onlar için konak mahalli olarak Firdevs-i alânın Cennetleri yani bağları ve bahçeleri vardır. Muhalled oldukları halde onlar o Cennetlere nazil ve sakin olurlar, asla o Cennetlerden ayrılmak istemezler. Firdevs-i a'lâdan daha a'lâ bir mahâl yok ki Firdevsten o mahalle ayrılmak istesinler.]

Zira; Hâzin ve Nimetullah Efendinin beyanlarına nazaran *F i r d e v s ; Cennetlerin en yüksek ve etrafını seyretmeye kabiliyetli bir mahâll-i mübarektir.* Binaenaleyh; Firdevs-i a'lâda emri bilma'ruf ve nehy-i anilmünker eden Enbiya, Evliya ve Sulehânın bulunacakları mervîdir. (حولا) *bir mahâlden diğer mahalle tehavvül etmek yani nakl-i mekân etmek manâsınadır.* Şu halde *manâ-yı nazım :* [Onlar Firdevsten diğer bir mekâna nakletmek istemezler] demektir.

Firdevs; *Cennetlerin a'lâsı ve efdalidir.* Zira; (Ebu Hüreyre), (Ubade b. Sâmit) ve (Muaz b. Cebel) ve emsali kibar-ı ashabdan bir çok zevatın Resulüllah'dan rivayet ettikleri hadislerde Resulüllah'ın «Firdevs; Cennetlerin a'lâsı ve efdalidir. Allah'dan istediğinizde firdevsi isteyin» buyurduğu Taberi'nin cümle-i beyanındandır.

***

Vâcip Tealâ şu sûre'de kudretine delâlet eden delilleri ve bazı Enbiyanın haberlerini beyandan sonra Kur'an'ın halini ve Yehud'un zu'm ettikleri gibi Kur'an'ın âyetlerinde ve manâlarında tenakuz olmadığını beyan etmek üzere :

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي

buyuruyor.

[«Eğer denizler mürekkep olmuş olsa Rabbımın kelimelerini yazmak için. Rabbımın kelimeleri tükenmeden denizin suları tükenir» de.]

وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ⑩٩

[Velevse denizin bir mislini dahi ziyade ve imdat olarak getirmiş olsak yine deniz tükenir, kelimât-ı İlâhiye tükenmez.]

Yani; malûmat-ı İlâhiyye tükenmez. Binaenaleyh; Habibim! Sen «Kur'an'da tenakuz var» diyen Yehûd kavmine karşı de ki «Bilûmum denizler Rabbımın kelimâtını yazmak üzere mürekkep olsa ve bilcümle mahlukat yazsalar Rabbımın malûmatına dair kelimatı tükenmeden evvel denizler tükenir velevse denizin bir mislini ziyade ve imdat olarak getirelim yine deniz tükenir, Rabbımın kelimâtı tükenmez. Zira; denizler cisim olduğu cihetle mütenâhidir ve Rabbımın malûmatı gayr-i mütenâhî olduğundan malûmatına delâlet eden kelimeleri dahi gayr-i mütenâhîdir» demekle «Kur'an'da tenakuz var» diyen Yehûd'u reddet.

Fahri Râzi, Kâzi, Medarik ve Hâzin'in beyanları vechile âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir : Yehûd'dan (Hayy b. Ahtab) «Kur'an'da tenakuz vardır. Zira; bir âyette, kendine hikmet verilen kimseye hayr-ı kesîr verilmiştir deniyor ve diğer âyette, size ilimden az bir şey verildi denmiştir. Şu halde âyet-i ulâda beyan olunan hayr-ı kesîr âyet-i saniyede beyan olunan ilm-i kalîle mütenâkızdır» demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Şu sebeb-i nüzule nazaran *âyetin meâli* şöyledir : [İlimden insana verilen şey o insan hakkında hayr-ı kesir ve menfeat-ı azîmedir. Lâkin ilm-i İlâhîye nisbetle azdan azdır. Zira; denizler mürekkep olsa ve bir misli daha zammolunsa ilm-i İlâhiye delâlet eden kelimeleri yazsa deniz tükenir kelimât-ı İlâhiyye tükenmez. Şu halde insanın ilmi nefsinde çok hayır ise de ilm-i İlâhiye nisbetle pek az demektir. Binaen-

aleyh; hayr-ı kesîr olan, ilmin menfeatidir ve az olan da ilmullaha nisbetle ilm-i insandır. Binaenaleyh; tenakuz yok] demektir.

***

Vâcip Tealâ kelimât-ı ilâhiyenin nihayeti olmadığını beyandan sonra Resulüne vazifesini ve tevhidi tebliğ etmesini emretmek üzere :

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Sen nâsa hitaben de ki «Ancak ben de sizin gibi beşerim, melek değilim. Beşeriyet cihetinden beynimizde fark yoktur. Şu kadar ki Risalet ve Vahyile Rabbim bana lutfetti, ben onunla mümtazım. Binaenaleyh; Rabbım tarafından sizin mabudunuz ancak mabud-u vahid olduğu bana vahyolundu. Şu halde mabudunuz ancak birdir, teaddüt yoktur.»]

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾

[Mabud bir olunca bir kimse Rabbısına mülâkat ve rızasına nail olmak ümid ederse amel-i salih işlesin. Zira; amel-i salih işlemek o kimse üzerine vâciptir ve Rabbısının ibadetine hiç bir kimseyi şerik kılmasın.] Çünkü; Rabbısı şerik ve nazirden münezzehtir. Amelin faydası riyadan ârî ve imana müteveffık olduğuna işaret için amel-i salihle emirden sonra şirkten nehyetmiştir ki şirk-i celî ve hafî'ye şamildir. Çünkü şirk-i celî ameli iptal ettiğinden şirkle amelde fayda yoktur ve şirk-i hafî ki riyadır, amelin sevabını ibtal ettiği cihetle Cenab-ı Hak ibadette şirki nehyetmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile âyetin sebeb-i nüzulü; (Cünd b. Züheyr) hazretlerinin Resulüllah'dan bir sualidir; Şöyle ki: (Cünd) «Ya Resulallah! Allahü Tealâ için amel ederim. Fakat bir kimse o amele muttali' olursa mesrur olurum» deyince Resulullah'ın «Şirkolunan ameli Allahü Tealâ kabul etmez» demesi üzerine Resulül-

lah'ı tasdik için bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Şu sebeb-i nüzule nazaran âyette şirk *riyâya dahi şamildir*. Şu halde bu âyet; itikadiyat ve ameliyâtın hulasasını cami'dir. Çünkü itikadiyâtın hulâsası; *Tevhid* ve ameliyâtın hulâsası; *ibadette ihlastır*.

*
* *

SURE-İ MERYEM

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûre'lerdendir. Doksan sekiz âyeti cami'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

كٓهٰيٰعٓصٓ ﴿١﴾

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *şu harflerin manâsı:* **[Bilcümle mahlukâtının umuruna kâfi ve kullarını hidayette kılıcı ve yed-i kudreti cümlenin kudretinin fevkinde ve ilmi her şeyi muhît ve vaadinde sadık olan zat-ı uluhiyetime yemin ederim]** demektir.

Bu misilli sûre'lerin evvellerinde bulunan müteşebihâtın yani harflerin tevilini tecviz edenlere ve şu manâya nazaran bu harfler Vâcip Tealâ'nın evsaf-ı memduhasına delâlet eden esmâ-i hüsnâsından bazılarına işaret ve edat-ı kasemdir. Yahut bu harfler; *Sûre'nin ismidir.* Buna nazaran manâ, [Şu tilâvet olunan âyetler (كهيعص) sûresidir. Veyahut Esmâ-i İlâhiyeden bir isimdir.]

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا ﴿٢﴾

[Şu tilâvet olunan âyetler Rabbın Tealâ'nın rahmeti ve kendi abdi Zekeriyyânın zikridir.]

Yani; habibim! Şu senin üzerine tilâvet olunan âyetler enva-ı ni'metleriyle seni terbiye eden Rabbın Tealâ'nın rahmeti ve ihsanı

ve kendi kulu olan Zekeriyyânın zikri ve menakıb-ı celilelerinin beyanıdır.

Hz. Zekeriyyâ ümmetini imana ve itaata isâl eder yolu gösterip tarik-ı necâta davet ettiğinden ve ümmeti hakkında aynı rahmet olduğundan rahmet ünvanıyla zikrolunmuştur. Yahut *Zekeriyya Aleyhisselâmın ihlâs üzere duasını Kur'an'da zikretmek ümmet-i Muhammed hakkında rahmet olduğu cihetle* Cenab-ı Hak bu âyette rahmet olduğunu beyan etmiştir. Zira Zekeriyya Aleyhisselâmın ind-i İlâhîde makbûl olan tarîkını beyan etmek; ümmet-i Muhammedin aynı tarika sülûk etmeleri lâzım olduğunu tavsiye kabilinden bulunduğu cihetle Hz. Zekeriyyâ'nın tarîkına tebaiyyet mültezem olduğunu beyan etmektir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu sûre'nin nüzulü Resülullah için büyük bir ni'met olduğuna işaret zımnında esma-i hüsnâdan *terbiye ve in'âmı müş'ir olan Rab* ism-i şerifi varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Hz. Zekeriyya'nın rahmet olduğunu beyandan sonra ihlâs üzere duasını beyan etmek üzere :

إِذْ نَادٰى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda Zekeriyya Aleyhisselâm Rabbına gizlice nidâ etti.]

Yani; Zekeriyyâ Aleyhisselâmın menakıb-ı celilelerinden birisi Rabbına ihlâs üzere dua etmesidir. Binaenaleyh; zikret şol zamanı ki o zamanda Zekeriyyâ Rabbına hafî olarak nida etti.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Hz. Zekeriyâ duasında hüsn-ü edebe riayet eyledi. Zira; Cenab-ı Hakka nisbetle hafî ve celî duâ müsavi olduğu halde ihlâsta ziyade ve riyadan uzak ve nâsın zemminden hâlî olmasını nazar-ı itibare alarak duanın gizli suretini ihtiyar etti. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı vechile Hz. Zekeriyyânın duada hafî sureti ihtiyarında; *Dört ihtimâl vardır :*

B i r i n c i s i ; Hafâda ihlâsın ziyade olmasıdır.

İ k i n c i s i ; Nâsın levminden hazer etmesidir. Çünkü; Zekeriyya Aleyhisselâmın çocuk istediği zaman kendinin ve hareminin çocuk getirecek zamanları geçmiş olup âdete nazaran çocuk doğurmak muhâl olduğu bir zamanda çocuk talebinde bulunmasını herkes çok görüp levmedeceklerini bildiğinden kemal-i hüzünle hafî surette duayı ihtiyar etmesidir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Vefatında işlerine varis olacak velilerine halini bildirmemek suretini iltizam etmesidir.

D ö r d ü n c ü s ü ; İhtiyarlığın tam hükümferma olduğu cihetle sadası çıkmaz bir hale gelmesidir. Gerçi maksadı cehren dua etmekse de sadası yetişmediğinden hafî surette dua etmesi muhtemeldir. Ancak bu ihtimal zayıftır. Çünkü; Cenab-ı Hak hafi surette dua ettiğini sarahaten beyan etmiştir. Hz. Zekeriyyanın dua ettiği zamanda kendinin doksan sekiz veya yüz yaşında, hareminin de doksan sekiz yaşında oldukları mervidir. Gerçi âyette sinnini tayin yoksa da bundan sonraki âyette pir-i fanî olduğu suret-i kat'iyede beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Hz. Zekeriyyâ'nın suret-i hafâda nidâ ettiğini beyandan sonra nidasında söylediği sözlerini beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّ اِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي

buyuruyor.

[Zekeriyya Aleyhisselâm «Ey benim Rabbım! Benim kemiklerim zayıf oldu» dedi.]

وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا

[Kocalık cihetinden başımdaki saçların beyazlığı alevlendi.]

وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾

[Ve ben sana duada Rabbım hiç mahrum olmadım. Zira; her zaman duamı kabul etmekle beni mesrur ettin.]

Yani; Zekeriya Aleyhisselâm hafiyyen dua etti ve dedi ki «Ey beni enva-ı ni'metleri ile terbiye eden Rabbım! Benim bedenimin direkleri menzilinde ve cismimin kıvamına hadim olan kemiklerim zayıf oldu, yıkılmaya yüz tuttu, başımdaki saçların ihtiyarlığa alâmet olan beyazlığı ateşin alevi gibi alevlendi ve siyahlığı bilkülliyye zail oldu. Zira; güz aylarında kurumaya yüz tutan otların sararıp döküldüğü gibi benim de vücudumda bulunan saçlarım zevalimi müş'ir olan beyazlığa inkılâb etti. Ya Rabbi! Ben sana dua ettiğimde hiç bir zaman haib olmadım. Çünkü; her zaman duamı kabul ettin, beni me'yûs etmedin. Gerçi şu istediğim çocuk benim şu zamana ve âdete nisbetle baîd ise de senin kudretine nisbetle gayet kolaydır» demekle Rabbından bir çocuk vermesini istirham etti.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları vechile bu âyet bundan evvelki âyette icmalen beyan olunan nidayı tefsir ve beyandır. Hz. Zekeriyya duası üzerine *üç şeyi takdim etti:*

Birincisi; Bütün bedeninin za'fını kemiklerinin za'fı ile isbat etmesidir. Çünkü; azanın kuvvetlisi, bedenin kıvamı ve cismin sair eczasından salabetli olduğu halde kemikler zayıflayınca sair eczaların da zayıflıyacağı evleviyetle sabittir.

İkincisi; Şeyhuhat eseri olan beyazlığın her tarafını ihata ettiğini beyanla şu talebinde kudret-i İlâhiyeye istinattan başka esbab-ı zahiriyeye tevessül imkânı kalmadığına işaret ve beyanatını Rahmet-i İlâhiyeyi celbe vesile addetmiştir.

Üçüncüsü; duasının dergah-ı ulûhiyette reddolunmamasıdır. Çünkü şimdiye kadar duasının kabulünün âdet-i İlâhîye cümlesinden olduğunu beyan etmek; şu duasının dahi kabulünde tesiri ziyade olmaktır. Yani «Ya Rabbi! Benim vücudum kavi, cismim sağlam ve esbab-ı zahiriyeye tevessüle iktidarım olduğu zamanda duamı kabul edip reddetmediğin halde şimdi benim gayet zayıf olup her şeyden elim kesilip âciz kaldığım bir zamanda duamı kabul edeceğine ümidim kavidir. Ve eğer reddedersen benim için kederi mucip olacağında şüphe yoktur. Şu halde eşedd-i ihtiyacla muhtaç olduğum ihtiyarlık zamanımda duamı redle beni mahrum ve meyus etme» demektir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile ihtiyarlıkta kemale vasıl olduğuna işaret için saçlarının beyazlığını ateşin alevine teşbih etmiştir. Çünkü iştiâl; *ateşin alevinde isti'mâl olunur*. Beyazlığın şiddetine işaret için iştiâl başa isnad olunmuştur. Halbuki iştiâl eden baş değil belki baştaki saçlardır. Fakat baş alevlenince başta bulunan saçların alevleneceği evleviyetle sabit olacağından alev başa isnad olunmuştur ki «Beyazlığı son dereceye geldi» demektir.

(شقيا) *matlup olan şeyden mahrum olmaktır*. Çünkü; Medarik'in beyanı vechile «Filân kimse hacetinde saîd oldu» demek; «istediği şeye zaferyâb oldu» denildiği gibi «filân kimse hacetinde şakî oldu» demek; «istediği şeyden mahrum oldu» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ Zekeriyya Aleyhisselâmın diğer sözlerini beyan etmek üzere :

وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا

buyuruyor.

[Ya Rabbi! Benden sonra benim velîlerimden korkarım. Halbuki benim haremim çocuk doğuramaz oldu.] Yani; «Benim vefatımdan ve inkırazımdan sonra bana velâyet davasında bulunacak amcazadelerimin ve asabelerimin benim mütevellî olduğum umur-u diniyyeyi bana velâyet davasiyle tahrif ve tağyîr etmelerinden korktum. Zira; onlardan salah ve hayır memul değildir. Ya Rabbi bana varis olacak salih bir oğlum yok ki umur-u dini ona tevdi edeyim. Bununla beraber haremim çocuk getirmez bir haldedir. Binaenaleyh; senin kudretine ilticadan başka çarem yoktur» demekle duadan maksadını beyan etti.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Hz. Zekeriya'nın *M e v a l î* ile muradı; *amca zadeleridir*. Onlar diyanet hususunda Benî İsrail'in eşirrâsından oldukları cihetle korkusu umur-u dinde ve siyaset-i memleket hususundadır. Binaenaleyh; kendine velayet davasında bulunacak akrabalarından memnun olmadığından vefatından sonra ahval-i nâsı yoluyla temşît edecek ve umur-u dinde nâsa merci'

olacak bir veli ve hayırlı halef istedi. Şu halde insanlar için vefatında umur-u dine hadim ve hayırlı olacak oğlan evlâdı istemek meşru ve memduh olduğuna bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Zekeriyya Aleyhisselâmın duasının mukaddimelerini bitirdikten sonra duaya başladığını ve duasının keyfiyetini alâtarik il hikâye beyan etmek üzere :

فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ۝ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَ

buyuruyor.

[«Benim halim şu maruzatım vechile olunca ya Rabbi! Kendi indinden bir Velî hibe ve ihsân et ki o Veli ilimde ve umur-u dinde bana varis ve halife olsun ve Âl-i Yakubdan baki kalan merasim-i diniyye ve şeâir-i hidayeti nâsa tebliğ hususunda dahi varis olsun.»]

وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ۝

[«Ya Rabbi! O hibe edeceğin Veliyi sen nazil olan belayâya ve hükmüne razı ve umum kulların nazarında marzı ve makbûl kıl» demekle bir Veled-i salih vermesini istirham etti.]

Bu âyette *v e r a s e t* le murad; Beyzâvî'nin beyanı vechile *ilimde ve ahkâm-ı şer'iyeyi nâsa tebliğde verasettir,* yoksa malda veraset değildir. Çünkü; Enbiya-yı izâmın malları mevrus olmaz. Ebussuud Efendinin beyanı vechile Hz. Zekeriyya'nın veled talebi esbab-ı âdiyeden ümidini keserek harikulâde suretiyle istemektir. *Â l - i Y a k u b* la murad; *karabet ve dinde muvafakat suretiyle Yakub Aleyhisselâm'a mensup olanlardır.* Yahud *Y a k u b* ile murad; *Hz. Zekeriyyâ'nın biraderi ve siyaset-i nâsı tedbir eden zat olmak* veyahut *Hz. Süleyman'ın neslinden (Yakub b. Mâân) ki hükümeti idare eden bir zat olmak ihtimali varsa da esah olan Benî İsrail'in ceddi a'lâları olan Yakub Aleyhisselâm'dır.*

***

Vâcip Tealâ Zekeriyya Aleyhisselâmın duasını beyandan sonra kabul buyurduğunu beyan etmek üzere :

يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Ey Zekeriyya! Yahya isminde bir oğlanla biz seni tebşîr ederiz. Bundan evvel Yahya için bir adaş da halketmedik.]

Yani; Zekeriyyâ Aleyhisselâm kemal-i hulûsla dua edince Rabbı derhal duasını kabul etti ve terahhum tarikıyla dedi ki «Ey sıdk u hulûsla dua ve hafiyyen nidâ eden Zekeriyyâ! Biz seni bir oğlanla tebşîr ederiz ki o oğlanın ismi (Yahya) dır. Zira; *merasim-i diniyyeyi ihyâ edeceğine binaen* Yahya ismini verdik ve ondan evvel ona adaş olacak (Yahya) isminde bir kimse de halketmedik.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Hz. Zekeriyya'ya nida eden, melek vasıtasiyle Cenab-ı Haktır. Çünkü; âyetin gerek evvelindeki ve gerek bundan sonraki âyetlerde Zekeriyya Aleyhisselâmın münacâtı Cenab-ı Hakka olduğu cihetle nida eden Cenab-ı Haktır velâkin melek vasıtasiyledir. Vâcip Tealâ'nın bu nidası duasının kabulünü mutazammın olduğundan Hz. Zekeriyya hakkında tebşîrdir. Şu kadar ki duasının bir kısmı kabul olunmuş diğeri kabul olunmamıştır. Çünkü, âyette beyan olunduğu vechile duası *iki kısımdır: B i r i n c i s i ; bir veled-i salih istemesi, İ k i n c i s i ; Veled-i salihin umur-u dinde hayırlı halef olmasıdır.* Halbuki esah olan rivayette Hz. Yahya pederinden evvel katlolunmuş ve pederine varis olamamıştır. Vâcip Tealâ'nın bizzat ismini vaz'etmesi Yahya Aleyhisselâm'a mahsus bir haslet ve şanına ta'zîmdir. Çünkü; dünyaya gelmeden taraf-ı İlâhiden adı takılması Hz. Yahya'nın hassasıdır. Zira; bundan başka bir kimseye müyesser olmamış ve Yahya isminde başka bir kimse de geçmemiştir. *Yahya Aleyhisselâm kurumuş ağaç menzilinde olan validesinden doğduğu ve kalbi ibadetle ihyâ olunduğu ve dinî olan merasimi ihyâ edeceği cihetle* kıbel-i İlâhîden Yahya tesmiye olunmuştur ve Hz. Yahya hiç masiyet kastında bulunmadığı cihetle dahi mümtazdır.

*
**

Vâcip Tealâ Zekeriyya Aleyhisselâm'ı tebşîrden sonra Hazretin kelâmını hikâye etmek üzere :

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ

buyuruyor.

[Zekeriyyâ Aleyhisselâm dedi ki «Ya Rabbi! Benim için oğlan nasıl olur?»]

وَكَانَتِ امْرَاَتِي عَاقِرًا

[«Halbuki benim haremim çocuk doğurmaz.»]

وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾

[«Ve ben muhakkak kocalıktan vücudum kurumuş bir hale vasıl oldum.»] Bu sözleriyle çocuk doğması için esbâb-ı adiyenin mevcut olmadığını beyan etti.

Yani; Vâcip Tealâ'nın tebşirâtını işitince kemal-i ferahından Zekeriyya Aleyhisselâm dedi ki «Ya Rabbi! Benim için bu halimle oğlan nasıl olur? Çünkü yaşım kemaline vardı, vücudum zayıf oldu, kemiklerim inceldi ve cismimde rutubet kalmadı velhâsıl çocuk doğmak esbabından bende bir sebep yoktur. Halbuki haremim çocuk getirmez ve bende hal-i şeyhuhat ve kocalıktan hal-i ye'se geldim. Mafsallarımda ve azalarımda aslâ takat kalmadı» demekle çocuğun ne suretle doğacağının keyfiyetini tahkik etmek istedi.

Zekeriyya Aleyhisselâm'ın bu kelâmı çocuğun doğacağını istib'âd etmek değildir. Çünkü; Cenab-ı Hakkın haberi kat'î olup aslâ şüphe olmadığını ve müessir-i hakikî Cenab-ı Hak olup esbabda hakiki tesir olmadığını bildiğinden Zekeriyya Aleyhisselâmdan istib'âd tasavvur olunmaz. Binaenaleyh; maksadı «Ya Rabbi! Bizim halimiz şu beyan ettiğim hâl olunca çocuk bizim halimizle mi doğacak, yoksa bizi gençliğe iade edip de ondan sonra mı doğacak? demek istedi. Binaenaleyh; Ebussuud Efendinin beyanı vechile Hz. Zekeriyya'nın bu suali kudret-i İlâhiyyenin azametini tefekkürle itimadını izhar ve Allahü Tealâ'nın matlup olan Veledi ihsanı mah-

zâ lutf-u İlâhî olup esbabdan bir sebebe müstenid olmadığını beyanla şükrünü arz etmektir.

Cenab-ı Hakkın Kur'an'da bize beyanı; Ümmet-i Muhammedi zat-ı ülûhiyetine itimad-ı tamma davetle her şeyde müessir ancak kendi kudreti olduğunu beyanla esbabdan hakiki tesir bekleyenleri reddetmektir.

***

Vâcip Tealâ Zekeriyya Aleyhisselâm'ın şu kelâmına cevabını beyan etmek üzere :

قَالَ كَذٰلِكَ

buyuruyor.

[Vâcip Tealâ cevapta «Ey Zekeriyya! Haliniz senin dediğin gibidir» dedi.]

Yani; senin kocalığın ve haremin çocuk getirmez bir halde olduğunuz doğrudur lâkin sizin bu halinizle sizden çocuk icadetmekle kudretimizi izhar edeceğiz. Çünkü; bu hâl üzere olanlardan çocuk gelmek âdette muhâl ise de kudretimize nisbetle gayet kolay olduğunu izharla kudretimizde tereddüt edenlerin tereddütlerini izale edeceğiz.

قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ

[«Ya Zekeriyya! Rabbın Tealâ bu hâl üzere çocuk icadetmek bana gayet kolaydır» dedi.] Ve delil makamında kelâmına şunu da ilâve etti.

وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ﴿٩﴾

[«Halbuki ey Zekeriyya! Bundan evvel seni muhakkak ben halkettim ve sen ise mevcut bir şey değildin.» Belki sırf yoktan ibaret idin, seni yokken halkedip mevcut kılınca seninle haremin beyninde veled halketmek niçin kolay olmasın] dedi. Vâcip Tealâ

bu kelâmı ile vaad-ı İlâhîsini takrir ve Zekeriyya'nın kendini halkettiğini beyanla vaadini incâz edeceğini isbat etmiştir.

***

Vâcip Tealâ istediği çocuğu Zekeriyya Aleyhisselâm'a vereceğini beyan edince Hz. Zekeriyya'nın alâmet istediğini ve alâmet beyan ettiğini zikretmek üzere:

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً

buyuruyor.

[Zekeriyya Aleyhisselâm çocuğun bulundukları hal üzere doğacağını tahkik ettikten sonra dedi ki «Ey benim Rabbim! Sen benim için bir alâmet halk et ki o alâmetle ben haremimin hamile olduğunu bileyim.»]

قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾

[Zekeriyya'nın alâmet istemesine cevap olarak Rabbı dedi ki «Ya Zekeriyya! Senin alâmetin, azaların tamam, lisanın sağlam olduğu ve hastalık vesaire gibi bir afet olmadığı halde nâsa üç gece alesseviye söz söylemeye muktedir olamıyacaksın» demekle Zekeriyya Aleyhiselâm'ın hareminin hamile olduğuna alâmeti beyan etti.]

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Vâcip Tealâ'nın kelâmında bir oğlan doğacağı tebşîr olunmuşsa da doğacağı vakit malûm olmadığı cihetle Zekeriyya Aleyhisselâm zamanını bilmek için alâmet istemiştir. Çünkü; nutfenin rahimde kalması bir emr-i hafî ve beşerin muttali' olamıyacağı bir şey olduğu cihetle bu emr-i hafiye Cenab-ı Hakkın muttali' kılmasını arzu etmiştir ki şükrünü edaya başlasın ve çocuğun vücudu mutad vechile malûm olacağı zamana kadar şükrü teahhur etmesin.

Hz. Zekeriyya'nın sükûtu lisanında bir afet olmadan üç gün devam etmiş ve nâsla konuşamamıştır. Ama tesbih, tehlil ve sair zikrullaha lisanı muktedir olduğu cihetle sükûtun ibadete tealluku

olmamıştır. Binaenaleyh; nâsla tekellüm etmemişse de ibadetle meşgul olmuştur.

(سويا) Beyzâvî, Hâzin ve Medarik'in beyanları vechile (صحيحا سالما من الآفات) demektir. Yani «nâsa üç gün söylemiyeceksin velâkin azaların sahih ve afattan salim olduğun halde» demektir. Yahut (سويا) demek «Birbirini müteakip alesseviye üç gün söylemiyeceksin» demektir. Bu sûre'de üç gece ve Sûre-i Âl-i İmran'da üç gün söylemiyeceğini [1] beyan geceli gündüzlü üç gün söylemiyeceğini beyan içindir. Yani «üç günün her cüz'ünde söylemiyeceğini beyandan» ibarettir.

***

Vâcip Tealâ Zekeriyya Aleyhisselâm'a hamlin alâmetini beyandan sonra alâmetin vücut bulduğunu beyan etmek üzere:

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Kendisine alâmet beyan olununca Zekeriyya Aleyhisselâm kavmi üzerine Mihrabından çıktı ve onlara işaret suretiyle dedi ki «Siz sabah ve akşam Rabbınıza tesbih edin.»]

Yani; Zekeriyya Aleyhisselâm'a zevcesi hamile olunca tayin olunan alâmet zuhur etti. Binaenaleyh; bir gün sabah vakti kendine tayin olunan hücresinden kavminin olduğu mahalle çıktı ve kavmine işaret tarikıyla «Siz şu bulunduğunuz sabah ve akşamda ve gelecek günlerde âdetiniz vechile Rabbınızın şanına lâyık olmadık nekâistan tenzih edin, âdetinizi terketmeyin» demekle kavmini hal-i salaha devama terğîb etti. Bu emri işaret suretiyle verdiğine âyet delâlet eder. Zira âyette *v a h i y* ; *işaret* manâsınadır. Çünkü; Zekeriyya Aleyhisselâm her sabah kendine mahsus olan ibadethanesinden çıkar, Beyt-i Mukaddes'e namaza gelen cemaate

[1] Cilt: 2, Sahife: 593.

kapıları açar, onlarla namaz kılar, dua eder, cümlesi istiğfar ve bab-ı ilâhîye teveccühle huzu' ve huşu' üzere istirhamâtta bulunurlardı. Hareminin hamline alâmât-ı İlâhiyye zuhur edip halka tekellüme kaadir olamayınca bu vazifeyi işaretle edâ etmiştir. Hatta Beyzâvî'nin beyanı vechile bir rivayete nazaran o günün ibadet cihetinden vazifesini toprağa yazmak suretiyle nâsa anlatmıştır.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile (بكرةً وعشياً) ile murad; *Sabah ve ikindi vakitleri* olduğu gibi, *t e s b i h* le murad; *sabah ve ikindi namazlarıdır.* Bu iki vakitte edâ-yı salât etmek âdetleri olduğundan âdetleri vechile ifa-yı vazife etmek üzere gelenlere işaret etmiştir.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile *M i h r a b* la murad; *Hz. Zekeriyya'nın halvetine mahsus bir mekândır ki* hususî ibadetlerini orada edâ, sabah ve ikindi namazlarında umumî mahalle intikal ve ahaliye müsaade eyliyerek beraber edâ-yı salât ederler. Yahud Mihrabla murad; *Ammenin namaz kıldıkları mahâldir.* Lâkin Zekeriyya Aleyhisselâm müsaade ederse girilmek âdetti. Adet-i sabıka üzere nâs kapıların açılmasına ve Zekeriyya Aleyhisselâm'ın müsaadesine intizar ederken kapıları açıp ahalî tarafına çıktığında lisanıyla söylemeye kaadir olamayınca vazifesini işaretle edâ etti.

* * *

Vâcip Tealâ Yahya Aleyhisselâm'ın validesinin rahmine düştüğüne alâmetin zuhurunu beyandan sonra doğduğunda terbiye ve tekrîm tarikiyla hitabını beyan etmek üzere:

يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ ط

buyuruyor.

[«Ey Yahya! Ciddiyet ve kuvvetinle Tevrat'ı ahzet» dedik.]

وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾

[Sabî olduğu halde biz Yahya'ya Tevrat'ın ahkâmına ilim verdik.]

وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكَوٰةً

[Ve bizim indimizden Yahya'ya rahmet, Şefkat ve günahtan taharet verdik.]

وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾

[Ve Yahya Aleyhisselâm mutî' ve günahtan içtinâb eder oldu.]

وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾

[Ve Yahya Aleyhisselâm pederine ve validesine ihsan ederdi ve müddet-i ömründe pederine ve validesine aslâ zulmetmediği gibi emirlerine muhalefetle isyan da etmedi.]

وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

[Ve Yahya Aleyhisselâm'ın doğduğu, öldüğü ve diri olarak kabrinden kalktığı günlerde bizim tarafımızdan selâmet onun üzerine nazildir.]

Yani; Yahya Aleyhisselâm dünyaya gelip hitabı fehme kabiliyyet kesbedince biz terbiye ve tekrîm tarikıyla hitabettik ve dedik ki «Ey Yahya! Bünye-i sahiha ve azimet-i sadıka ve kuvvet-i kâfiye ve kemal-i ciddiyyetle Tevrat'ı ahizle hıfzına devam et». Böyle dedikten sonra biz ona hal-i sebavetinde Tevrat'ın ahkâmına ilim ve kitaptan ahkâm istihracına kuvvet verdik ve biz indi Ulûhiyetimizden Yahya Aleyhisselâm'a merhamet ve bilcümle günahlardan tahâret-i kâmile verdik ve Yahya'yı kullarımıza rahmet kıldık, Yahya hal-i sabavetinden hiyn-i mevtine kadar bilûmum günahlardan ve muharremâttan ittika etmekle nefsini fena şeylerden sakladı, valide ve pederine ihsan ederdi, müddeti ömründe ebeveynine aslâ zulüm ve emirlerine muhalefetle isyan eder olmadı, Yahya cemi' maâsîden tahir ve umum günahlardan salim olarak Tevrat'a ilim ve insanlara merhamet sahibi olduğundan doğduğu ve öldüğü ve diri olarak kabrinden kalktığı günlerde bizim tarafımızdan selâmet onun üzerine nazildir. Zira; doğduğu gün şeytanın şer-

rinden muhafaza ettiğimiz gibi öldüğü gün su-u hâtimeden ve kabrinden kalktığı gün de hâib ü hâsir olmaktan ve kıyametin şiddetlerinden muhafaza ederiz.

Şu selâm; Hz. Yahya hakkında taltif-i ilâhidir. Zira; insanın en âciz olarak dünyaya geldiği ve en sefil olarak âlem-i fenaya veda' ettiği günde ve herkesin perişan bir halde olduğu mahşer gününde selâmdan daha büyük taltif olamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette *k i t a p* la murad; *Tevrat*'tır. *K u v v e t* le murad; *ciddiyetle tutmak ve ahkâmını tebliğde sabr u sebat etmektir. H ü k ü m* le murad; *Tevrat'ın ahkâmına ilim ve umur-u dinde fekahet ve akl-ı kâmildir.* (حناناً) *rahmet* manâsınadır. Yahya Aleyhisselâm *irşad ettiği cihetle* ümmeti hakkında rahmet olduğu gibi *pederinin duası reddolunmadan ihsan olunduğu cihetle* ebeveyni hakkında dahi rahmet-i İlâhiye ve ihsan-i Sübhaniyedir.

Z e k â t la murad; *amel-i salih, hüsn-ü sena ve zikr-i cemîl ile tezkiye olunmaktır.* Yahut *Ebeveynine ihsan olunmuş sadaka ve hibe olunmuş bir bereket ve nemâ* manâsınadır. Buna nazaran (وحناناً من لدنا وزكوة) *fıkrasının manâsı :* [Biz kendi indimizden Yahya Aleyhisselâm'ı ümmeti hakkında rahmet ve ebeveyni hakkında tarafımızdan ihsan olunmuş sadaka ve zekât olarak halkettik] demektir. Yahya Aleyhisselâm'ın valide ve pederinin rutubetleri zail olup çocuk getirecek takatları kalmadığı bir zamanda zuhur etmesi tabiatın hilâfında bir hilkat olduğundan «Her şeyi mucid; tabiattir» diyenleri Yahya Aleyhisselâmın halkıyla Cenab-ı Hak reddetmiştir. Çünkü; çocuk getirmeye tabiat müsait olmadığı bir zamanda doğduğu zahirdir. Nisâbûrî, Hâzin ve Medarik'in (İbni Uyeyne) den naklen beyanları vechile insanın en ziyade tevehhuş ettiği *üç zamandır :*

B i r i n c i s i ; dünyaya geldiği zaman tevehhuş eder. Çünkü; validesinin rahminde görmüş olduğu muzayakadan kurtulup vasi bir sahraya çıktığı için tevehhuş eder.

İ k i n c i s i ; Bu vasi' sahraya veda' ederek kabre girdiği gün tevehhuş eder. Çünkü; bir çok kalabalığı, bol dünyayı terkederek tek ü tenha kabre gidince elbette tevehhuş eder.

Ü ç ü n c ü s ü ; Kabrinden kalktığı gün azîm bir velvele ve büyük bir gulguleyle herkesin perişân ve uryân bir halde mahşere tecemmû ettiklerini görünce tevahhuş edeceği şüphesizdir. İşte şu tevahhuş mevkilerinin her birinde Vâcip Tealâ Yahya Aleyhisselâm'ı selâmla ikramını beyanla şanına ta'zim etmiştir. Çünkü herkesin son derece selâmete muhtaç olduğu bir zamanda selâmette olacağını beyan etmek; onun hakkında lutf-u hususîdir.

Vâcip Tealâ Yahya Aleyhisselâm'ın ebeveynine kemal-i itaatte bulunduğu gibi son derece tevazu' üzere bulunduğunu dahi beyanla sena etmiştir. Binaenaleyh; insanların peder ve validelerine itaatları vezaif-i diniyyesi cümlesindendir.

Cenab-ı Hak bu âyette Hz. Yahya'nın menakıbını beyanla ümmet-i Muhammede ebna-yı cinsine merhamet sahibi olmak, günahlardan ittikâ etmek ve ebeveynine itaatın lüzumuyla beraber isyan etmemek gibi mezayay-ı âliyeyi tavsiye etmiştir. Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu kıssada duanın gizli olanı efdal olduğuna ve duada «Ya Rabbi» lâfzını iltizam lâzım geldiğine ve dua eden kimsenin kendi aczini ve Cenab-ı Hakkın kudretini tezekkür etmek duanın adâbından bulunduğuna işaret olunmuştur.

Hulâsa; Hz. Yahya'ın, Tevrat'ın hükmünü ciddiyetle ahz etmekle memur olduğu, hal-i sabavetinde kendine ilm ü hikmet verildiği, ümmeti hakkında irşadı cihetinden rahmet olduğu, ef'âl-i haşereyle memduh olup bilcümle günahlardan ittika ettiği, anasına babasına ihsan sahibi olup asla isyan etmediği ve üç mevkide selâmla taltif olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Zekeriyya'nın duasını ve oğlunun dünyaya gelip menakıb-ı âliye sahibi olduğunu beyandan sonra Hz. Meryem Radıyallahü anhânın ahvalini ve Hz. İsa'nın keyfiyet-i tevellüdünü beyan etmek üzere :

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Kitapta Meryem'in acîb hallerini, şol zamanda ki o zamanda Meryem kendi ehlinden uzaklaştı ve bulunduğu hanenin şark cihetinden herkesten tenhâ bir mekân ittihaz etti.]

فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا

[Mekâna çekilince hane halkının dununda bir perde ittihaz etti.]

فَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهَا رُوحَنَا

[Perde arkasında bulunduğu zaman biz Meryem'e ruhumuz olan Cibrîl'i gönderdik.]

فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾

[Meryem'i bulunduğu mekâna Cebrail gelince tâmmül'azâ bir beşer suretine girdi.]

Yani; Ey Resulü Ekrem! Sen Kur'an'da Meryem'in garîb hallerini zikret şol zamanda ki o zamanda Meryem hane halkından tenha ve bulunduğu dairenin şark cihetinde bir mekâna çekildi. Çünkü; kadınların âdeti olan hayızdan halâs olduğundan hilkatinde olan taharet icabı gusletmek için o mekânı ihtiyar etmişti. O mahalde kimse olmadığı halde kemal-i nezahet ve iffetine binaen ansızın bir kimse gelmek ihtimalini nazar-ı itibare alarak ihtiyata riayet olmak üzere hane halkının dûnunda bir perde ittihaz eylemişti. İhtiyata riayet; insanların ruhunu rahat yaşattığı gibi bir çok mühim anlarda büyük felâketten de kurtarır. Binaenaleyh; Meryem'de ihtiyata riayet etti ki muhtemel olan bir mahcubiyetten kalbi rahat olsun. İşte tam bu ihtiyata riayetle beraber gusletmek için libasını çıkardığı bir zamanda biz Meryem'e vahyimize emîn olan Cibril'i gönderdik. Binaenaleyh; Cibril tâmmül'azâ olarak beşer suretinde Meryem'e göründü. Fahri Râzi'nin beyanı vechile Meryem Radıyallahü anhâ Beyt-i mukaddeste daimi ibadetle meş-

gul olup hayzı zuhur ettiğinde teyzesinin hanesine gider, taharet kesbedince gusleder ve âdeti vechile Beyt-i Mukaddes'e avdet eylerdi. Vakta ki Hz. İsa'nın tulu'u zamanı hulûl ettiği sırada âyette beyan olunduğu vechile Cibril gelmiştir. Yahut *M e k â n - ı ş a r k î* ile murad; *Beyt-i Mukaddes'in şark cihetine* ibadet için çekildiği zamanda gelmiştir. Herhangi surette olursa olsun Nasara için şark ciheti mukaddes addedilerek kıble ittihaz edilmiştir. Çünkü; vukuatın şark cihetinde olduğu kat'idir, lâkin hanenin şarkı mı veyahut Beyt-i Mukaddes'in şarkı mı? Bu cihetin ta'yini yoktur. Binaenaleyh; her ikisine de ihtimâl vardır.

Bu âyette *R u h* la murad; *Cibril-i Emindir.* Cibril izn-i İlâhî ile istediği surete temessül ederdi, burada beşer suretine temessül ettiğine âyet suret-i kat'iyede delâlet eder. Meryem tevahhuş etmesin için beşer suretine temessül etmiştir. Çünkü; beşerin gayrı melek yahut başka bir surette zuhur etmiş olsa korkar sözünü dinlemeye kaadir olamazdı.

(انتبذت) *uzlet* manâsınadır. Yani; «insandan hâlî bir mekâna çekildi» demektir. (سويا) *Tammül' azâ* manâsına olduğu bundan evvel beyan olunmuştu.

***

Vâcip Tealâ Meryem'in Cibril'i görünce almış olduğu vaziyet ve harekâtı beyan etmek üzere :

قَالَتْ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Cibril'i görünce Meryem telâş ederek dedi ki «Ben senin şerrinden Rahman Tealâ'nın inâyetine iltica ederim. Eğer müttakî isen def'et benden şerrini». İşte Hz. Meryem bu sözleriyle himaye-i İlâhiyeye sığındı.]

Yani; gusletmek üzere hanenin şark cihetine çekilip tenha kal-

dığında beşer suretinde ansızın Cibril'i görünce Meryem kemal-i ıztırap ve telâşla dedi ki «Ben senin şerrinden kullarını bu misilli şerden hıfzetmeye kadir ve in'âm ü ihsan sahibi olan Rahman Teâlâ'ya sığınırım. Çekil benim yanımdan, def'et şerrini benden. Eğer Allah'ın azabından korkar ve günahlardan ittika edersen» demekle iffetini izhar ederek Allah'ın inayetine istinâd etti. Çünkü; tenha bir mahalde gusliçin hazırlandığı zamanda böyle bir beşerin ansızın zuhur edivermesinden Allah'ın himayesine ilticadan başka çare olmadığını bildiğinden derhal Cenab-ı Hakka iltica etmiştir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu âyet Hz. Meryem'in şehevât-ı beşeriyyeye aslâ meyletmeyip iffetin son tabakasında olduğuna delâlet eder. Cibril'in delikanlı, gayet güzel tâmmül'azâ bir beşer suretinde görünmesi Meryem'e ibtilâ olduğu gibi Meryem'in iffette kemâlini, vera' u takvâsını âleme izhar ve ilân içindir.

***

Vâcip Tealâ Meryem'in telâşını görünce Cibril'i Emin'in irâd ettiği kelâmını beyan etmek üzere :

قَالَ اِنَّمَا اَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِاَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Cibril-i Emin Meryem'i tesliye ve vuku-u hali beyan için «Ya Meryem! Ben senin Rabbın Tealâ'nın resulüyüm, ancak sana umum fenalıklardan tahir bir oğlan hibe etmek için geldim» dedi ve Meryem'i tebşîr etti.]

قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾

[Cibril-i Emin'in sözünü işitince Meryem dedi ki «Benim için oğlan nasıl olur, bana oğlan nereden gelir? Halbuki beni beşer messetmedi. Binaenaleyh; oğlan doğurmak esbabından hiç bir sebebe tevessül etmedim ve nikâhla helâl olarak bana, hiç bir beşer dokunmadığı gibi ben haramı irtikâbla facire dahi olmadım.» Şu hal-

de benden oğlan nasıl doğar? Doğamaz. Zira oğlan ya nikâh neticesinde veyahut zina ile erkekle ba'dettemâs olur. Bende ise bunlardan hiç birisi olmadı] demekle oğlan doğacağına teaccüp etti. Cibril-i Emin'in sözüne Meryem nasıl inandı ve taraf-ı İlâhîden elçi olduğunu nasıl bildi? Ya ilm-i zarurî veyahut mucizeyle bilmiş ve melek olduğuna kanaat etmiştir. Hz. İsa'yı validesine hibe eden her ne kadar Allahü Tealâ ise de Cibril vasıta ve onu tebşire memur olduğu cihetle hibeyi Cibril kendi zatına nisbet ederek «Ben hibe edeceğim» demiştir. Hz. İsa'nın bilûmum ayıplardan salim ve fena şeylerden tahir olacağına işaret için *zekî* olacağı beyan olunmuştur. Hz. Meryem'in İsa Aleyhisselâm'a hamile olduğunda onbeş yaşında olduğu mervîdir.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Meryem'in «Ben çocuk doğurmak esbabına tevessül etmedim» demesi üzerine Cibril-i Emin'in çocuğun esbab-ı âdiyeyle olmayıp Cenab-ı Hakkın emriyle olacağını beyan etmek üzere irâd ettiği sözleri beyan zımnında :

قَالَ كَذٰلِكِ

buyuruyor.

[Cibril Meryem'e hitaben dedi ki «Hal ü şan senin dediğin gibidir. Zira; helâl veya haram olarak hiç bir beşer sana dokunmadı velâkin esbab-ı âdiyeye tevessül etmeden âdetin hilâfı olarak senden bir oğlan halketmeye hükm-ü İlâhî tealluk etti.»]

قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ

[Zira; Rabbın Teala esbab-ı adiyeye tevessül etmeden oğlan halketmek benim üzerime kolaydır dedi. Binaenaleyh; «Ya Meryem! Senden bu halinle bir oğlan doğacağına teaccüb etme. Çünkü; hükmü İlâhîde hulfolmaz elbette vücut bulur» demekle Meryem'i tesliye etti.]

وَلِنَجْعَلَهُ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا

[Ve biz babasız oğlanı halkedeceğiz ki o oğlanı nâs için kudretimize alâmet kılalım ve kullarımıza bizim tarafımızdan rahmet olsun ve onun irşadıyla hidayette olsunlar.]

وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾

[Halbuki İsa Aleyhisselâm'ın babasız halkolunması bir emr-i mahkûm olduğundan elbette vücud bulacak, hilâf ihtimali olamaz.]

Yani; Hz. Meryem «Beni beşer messetmedi, benden çocuk nasıl olur?» deyince Cibril-i Emin «Evet ya Meryem! Hakikat senin dediğin gibidir. Helâl ve haram hiç bir suretle sana beşer dokunmadı velâkin bu halinle senden bir oğlan doğmasına Rabbın Tealâ'nın hükmü cârî oldu. Zira Rabbın Tealâ esbab-ı âdiyeye tevessül etmeden çocuk halketmek bana kolaydır dedi. Binaenaleyh senden çocuk doğacağını baîd addetme ve biz babasız çocuğu halkettik ve o babasız doğan İsa'yı nâsa alâmet kıldık ki herkes kemal-i kudretimizi ve bedayi-i san'atımızı bilsin, biz İsa Aleyhisselâm'ı tarafımızdan bilcümle kullarımıza rahmet olarak onları irşâd ve tarîk-ı müstakîme sevkle rızamıza isâl etsin ve tâbi' olanlar hakkında ni'met olsun için halkettik. Halbuki bu minvâl üzere İsa'nın babasız halkolunması bir emr-i mahkûm ve meczûmdur» demekle kelâmını takrir etti. Babasız çocuk doğması âdeten muhâl ise de kudretullaha nazaran kolay olduğunu beyan ve zatına mahsus olduğuna işaret için Cenab-ı Hak «Benim üzerime kolay» demiştir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Meryem'i Cibril'in tesliyesini ve behemehâl doğacak oğlunun rahmet ve nâsa alâmet olacağını beyandan sonra Meryem Radıyallahü anhânın hamile olduğunu beyan etmek üzere:

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Cibril-i Emin tebşîr edince derhal Meryem, oğlu İsa Aleyhisselâm'a hamile oldu ve alâmet-i hamli görünce nâsdan hâlî ve uzak bir mahalle çekildi.] Çünkü; hamli herkesçe malûm olmak sebebiyle halktan utandığı için nâsın levmini duymamak üzere umrânâttan hali bir mekâna uzlet etti.

فَاَجَٓاءَهَا الْمَخَاضُ اِلٰى جِذْعِ النَّخْلَةِ

[Emârat-ı velâdet zuhur edince çocuk doğurmak zahmeti, onu hurma dalına getirdi ve yapışmaya mecbur etti ve hurmanın dalına sarıldı.]

قَالَتْ يَا لَيْتَن۪ي مِتُّ قَبْلَ هٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾

[İşte o vakit kemâl-i hacâletinden Meryem ölümünü temennî ederek «Keşke nolaydı bundan evvel öleydim de bu günleri görmiyeydim ve ben vefatımdan dolayı unutulmuş olaydım» demekle kemâl-i esefini izhar etti.]

Meryem Radıyallahü anhanın müddet-i hamlinin yedi, sekiz veya dokuz ay olmasında ihtilâf varsa da esah olan dokuz ay olduğu mervîdir. Beyzâvî'nin beyanı vechile *Mekân-ı kasıy* ile murad; *Kudüs civarında dağ arkasında bir derenin nihayetidir.* (نسيا) *unutulmuş ve aranılmamış demektir.* (منسيا) *mürur-u zamanla unutulmuş ismini bile zikretmek kimsenin hatırına gelmez bir hale gelmiş* demektir. Buna nazaran (كنت نسيا منسيا) demek «Ne olaydı ben unutulmuş, aranmaz, ismim bile kimsenin hatırına gelmez bir halde yok olup gideydim de bu halleri görmiyeydim» demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Meryem'in hâmil olduğunu evvelâ hisseden amcası oğlu Yusuf'tur. Çünkü; Meryem ve Yusuf ikisi beraber o zamanda (Cebel-i Sayhun) civarında bir mescide hizmet ederlerdi, zamanlarında bunlardan daha çok ibadet eden yoktu. (Yusuf) Meryem'de emare-i hamli görünce itham etmek ister, fakat ibadetine ve salah-ı haline bakarak cesaret edemez. Nihayet

bir gün Meryem'e «Senden bir kaç şey soracağım» der. Meryem de «Sor» deyince Yusuf «Tohumsuz ot biter mi? Susuz ağaç meydana gelir mi? Ve erkek olmadan kadından çocuk doğar mı» der. Meryem cevabında «Allahü Tealâ ibtidâen otları tohumsuz bitirmedi mi? Hz. Âdem'le zevcesini erkeksiz halketmedi mi?» demekle Yusuf'u ilzam ettiği mervîdir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Hz. Meryem'in çocuk doğurmak zahmetiyle yapışmış olduğu hurmanın kuru olup mevsimin de kış olduğu mervidir. Bundan sonraki âyette beyan olunacağı vechile o kuru ağaç yeşermiş, meyve vermiş ve Meryem de o meyveden yemiştir. Bundaki hikmet; Meryem'in kederini azaltmak ve bazı cihetlere ikâz etmektir. Çünkü; kuru ağacın yeşerip meyve vermesinde Meryem'in babasız çocuk doğurmasına müşabeheti olduğu cihetle Meryem'i tesliye vardır.

Hulâsa; Cibril'in tebşîratı üzerine Meryem'in hamile olduğu, halktan utandığından nâşî tenha ve umrânâttan uzak bir mahalle uzlet ettiği, çocuğun doğmak zahmeti, onu hurma ağacının altına getirip ağaca sarılmağa mecbur ettiği ve o zaman Meryem'in «Keşki nolaydı bundan evvel öleydim de ismim unutulmuş kimsenin hatırına gelmez bir halde olaydım» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Meryem Radiyallahü anhanın hamlini vaz' edeceği zaman yaklaştığında uzak bir mahalle çekildiğini beyandan sonra hamlini vaz' ettiği zaman cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

فناديها من تحتها ألا تحزني قد جعل ربك تحتك سريا ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Meryem hamlini vaz' edip hicâbı ve elem-i ruhânîsi tezayüd edince Meryem'in altından İsa Aleyhisselâm veyahut Cibril, Meryem'i tesliye için nida etti ve dedi ki «Ey Validem! Benim babasız dünyaya gelmemden mahzun olma. Zira; senin Rabbın senden

bir büyük oğlan halkeyledi ve susuzluğu gidermek için ayağının altında bir nehir halk etmekle senin mertebeni terfi' etti. Binaenaleyh; o nehirden vücudunda ve elbisende yıkanması lâzım olan şeyleri yıkarsın.]

وَهُزّ۪ٓي اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تَسَّاقَطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾

[Ve elini yapıştığın kuru hurmanın dalını şiddetle kendine çek ki ermiş, kemalini bulmuş yaş hurma üzerine dökülsün.]

فَكُل۪ي وَاشْرَب۪ي وَقَرّ۪ي عَيْنًا

[Binaenaleyh; acıktığında o hurmaları ye, susadığında nehirin tatlı suyundan iç, senden doğan çocukla gözünü dinlendir ve nurlandır, rahat et, merak etme.]

فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًاۙ فَقُول۪ٓي اِنّ۪ي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّاۚ ﴿٢٦﴾

[Eğer sen beşerden bir kimse görürsün de senin babasız çocuk getirdiğinden sual ederse cevabında sen «Ben Rahman Tealâ için orucu nezrettim. Binaenaleyh; bu gün ben hiç bir insana elbette söz söylemem» de ki seninle mücadele etmesin demekle validesini tesliye etti.]

İsa Aleyhisselâmın zuhuru harikulâde olduğu gibi hin-i zuhurunda validesiyle ünsiyet edip söz söylemesi dahi harikulâdedir. Çünkü; Meryem Radıyallahü anhanın bulunduğu mahallin aşağı tarafından nidâ eden Cibril olmak ihtimali varsa da esah olan Hz. İsa olduğu Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü; Meryem'i tesliye için nidâ eden kimsenin malûm olması tesliyede tesiri ziyade olacağından ve Meryem için malûm olan Hz. İsa olduğu cihetle nidâ eden kimsenin de İsa Aleyhisselâm olması akrab-i ihtimâldir. Çocuk; harikulâde olarak dünyaya geldiği gibi harikulâde olarak ilham-ı İlâhi ile söze başlayıp validesinin hatt-ı hareketini tayin etmek herhalde tesliyede daha ziyade tesir edeceğinde şüp-

he yoktur. Çünkü tesliye için irâd olunan; enva-ı nesayihi cami'-dir ve o günde validesine lâzım olan vaziyeti tayin etmiştir.

Beyzâvî, Taberi ve Hâzin'in beyanları vechile (سريا) *seyyid* manâsına *Hz. İsa'dır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Sen mahzun olma. Zira; Rabbın Tealâ senin altında bir ulu çocuk halketti] demektir. Yahud (سريا) *ufak bir ırmak* manâsınadır. Çünkü; bazı rivayete nazaran Hz. İsa'nın ayağını bastığı mahalden mucize olarak ufak bir pınar hasıl olmuş ve Meryem'in suya olan ihtiyacını Cenab-ı Hak bu suretle def'etmekle dahi tesellî etmiştir. Burada her iki manâdan hangisi murad olunursa olunsun manâ sahih ise de âyette yemek ve içmekle emretmek (سريا) lâfzının nehir manâsına olmasını te'yîd eder.

Zekeriyya Aleyhisselâmın şeriatinde sükût ile nezretmek meşru' olduğundan nâsla söyleşmemek için oruç nezreylemesi ve sual eden olursa oruç nezrettiğinden sükûta mülâzemet edeceğini beyan etmesi Hz. İsa tarafından ilham-ı Rabbânî ile beyan olunmuştur. Çünkü ahmaka cevap; sükût denildiği gibi Meryem'le mücadele edecek ve ithama kalkışacak kimseye sözüyle cevap vermekten sükûtla mukabele etmesi maslahata ve zamana daha ziyade muvafık olduğu cihetle Cenab-ı Hak İsa Aleyhisselâm'a validesine sükût tavsiye etmesini ilham etmiştir.

Bundan sonraki âyetlerde beyan olunacağı vechile validesini itham etmek istiyenlere Hz. İsa'nın cevabı, töhmeti def'ide daha ziyade olduğu cihetle cevap vazifesini Hz. İsa edâ etmiştir.

Kuru ağaçtan kış gününde yaş meyvenin bitmesi, kuru yerden suyun çıkması, babasız çocuk doğurmaya müşabih olduğu cihetle itham edenlere cevap yönünden bunlar kâfi olmakla Meryem'e sükût tavsiye olunmuştur. Çocuk getiren hatuna her şeyden ziyade yaş hurma nâfi olduğundan Cenab-ı Hak Meryem'e ikram olmak üzere kuru ağaçtan yaş hurma halkettiği Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

(وهزى اليك) *şiddetle ağacın dalını kendine çek salla demektir.* (جنيا) *ermiş meyvedir. Bilhassa hurmanın ermişine* ratab-ı

cenî denir. (وقرى عيناً) *gözünü dinlendir* demektir. Çünkü; sürur zamanı insanın gözü dinlenir ve keder zamanı da ağlar, acır.

Hulasa; Hz. İsa'nın validesine «Babasız çocuk doğurduğuna hüznetme. Zira; Rabbın senden bir büyük çocuk veyahud akar su halk etti ve hurma dalını kendine çek üzerine ermiş yaş hurma dökülsün» dediği, hurmadan ye, sudan iç, gözünü dinlendir yani mesrur ol ve eğer beşerden bir kimse görürsen ben Rahman Tealâ'ya oruç nezrettim. Binaenaleyh; bu gün hiç bir insana söz söylemem de» demekle validesine ilham-ı İlâhî ile nasihatte bulunduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Meryem'in hamlini vaz'ettiği zaman cereyan eden ahvali ve söylenen sözleri beyandan sonra oğluyla beraber kavmine geldiğini beyan etmek üzere :

فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ

buyuruyor.

[Meryem oğluyla beraber kucağında oğlunu götürür olduğu halde kavmine geldi.]

قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾

[Kavmi kucağında çocuğu görünce levmetmeye başlayıb dediler ki : «Ey Meryem! Allah'a yemin ederiz ki muhakkak sen bir emr-i münker getirdin ki acîb, garib, bizlere âr ve rüsvâlıktır.]

يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴿٢٨﴾

[Ey Harûn'un hemşîresi! Senin baban kötü bir kişi olmadığı gibi validen de zaniye ve fâcire olmadı. Zira; validen ve pederin kavmin sulehâsından ve fenâ işlerden kemâliyle ictinab edenler-

dendiler. Sen nasıl oldu ki böyle bir melâmete uğradın, bu çocuğu nereden aldın, senin zühdü takvâna ve ibadetle meşguliyetine böyle fena bir şey yakışır mı?» demekle tekdiri uzattılar.] Ve şan-ı Meryem'e lâyık olmadık bir takım isnâdâta ve iftiraya kalkıştılar ve dillerini uzatmaya başlayınca :

فَاَشَارَتْ اِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾

[Meryem (R.A.) oğlu İsâ Aleyhisselâm'a işaretle, tekdir edenlere cevabı oğluna havale etti. Meryem oğluna işaret edince onlar «Biz beşikteki sabiye nasıl söz söyliyelim? Zira; onun emsali çocuklar söz söylemeye kaadir olamaz. Sen cevap veremeyince şaştığından çocuğa işaretle cevabı ona havale ve ondan istimdâd ediyorsun. Halbuki çocukta kusur yoktur» demeleriyle lisanlarını bir kat daha uzattılar.]

Hz. Meryem'in oğlu dünyaya gelince alıp kavmine gelmek ihtimali varsa da Beyzâvî, Hâzin ve Medarik'in beyanları vechile kırk gün bir mağarada ikâmetle nifâsından temizlendikten sonra kavmine geldiği mervidir. Gelince kavmi tarafından âyette beyan olunan sözler söylendi. Âyette *H a r u n* ile murad; *Hz. Musa'nın biraderi Harun Aleyhisselâm olmak* ihtimali varsa da esah olan *Hz. Meryem'in lieb biraderi Harun isminde bir kimsedir.* Zira kelâmda aslolan; manâyı hakikisinde isti'mâldir. Binaenaleyh; Harun'la murad; *Meryem'in hakiki biraderi olmak makama* daha münasiptir. Çünkü; pederinin ve validesinin iyilikleri zikrolununca onlar meyanında iyiliğinden bahsolunan biraderin de hakiki biraderi olması muvafıktır ki validesinin ve pederinin iyiliğiyle ta'yîb olunduğu gibi biraderinin iyiliğini zikirle dahi ta'yib olundu demektir. Yani «Ey Meryem! Senin pederin, validen ve biraderin iyi kimseler oldukları halde sen nasıl oldu ki böyle halleri başımıza getirdin?» dediler.

(فريًا) Beyzâvî ve Medarik'in beyanları vechile bir *emr-i acîb ve garîb ve herkes nazarında çirkin demektir.* (فريًا) esas manâsı itibariyle *bir şeyi kesmek* manâsına olup Meryem'in babasız çocuk getirmesi âdetin hilâfı olduğu cihetle âdeti kat'ettiği için «Sen acîb ve âdetin hilâfı bir şey getirdin» demektir.

Emr-i münkeri işlemek cümle insanlara ayıb olduğu gibi sulehâ evlâdından vukuu daha ziyade ayıb olduğuna işaret için ebeveyninin iyiliklerinden bahsetmişler ve «tekdire herkesten ziyade lâyıksın» demek istemişlerdir.

Hz. İsa'nın hin-i'tulûunda validesine nasayihte bulunduğu gibi kavmine gelirken yolda bundan sonraki âyette beyan olunan sözleri söylediğinden kavmine cevabı oğluna havale etmiştir. Zira; oğlunun kavmini ilzam edeceğini biliyordu.

⁂

Vâcip Tealâ validesinin işareti üzerine Hz. İsa'nın söylediği sözleri beyan etmek üzere :

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ۝ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ

buyuruyor.

[İsa Aleyhisselâm validesini levmedenlerin şiddetinden validesinin muztarip olduğunu görüp validesi de cevabıyle imdat etmesini oğluna işaret edince dedi ki «Valideme lâyık olmayan sözleri söylemeyin. Zira; Ben Allah'ın makbul kuluyum. Binaenaleyh; Allahü Tealâ bana kitap verdi ve beni, Nebî kıldı ve ben her nerede bulunursam Rabbım beni hayr-ı kesîr ve bereket sahibi kıldı.]

وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ۝

[Ben hal-i hayatta oldukça Allahü Tealâ bana salâtla ve zekâtla vasiyet etti.]

وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا ۝

[Ve benim valideme ihsan etmemi emretti. Halbuki Allahü Tealâ beni kibredici şakî de kılmadı.]

وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

[Ve ben doğduğum, öldüğüm ve diri olarak kabrimden kalktığım gün Allah'ın selâmı benim üzerime nazildir» demekle hakikatı söyledi ve validesinin iffet ve beraatini ispat etti.]

Yani; Hz. İsa validesine akrabaları tarafından vuku bulan tekdir üzerine validesinin telâşını görüp validesi de cevap vermesini işaret edince validesinin memesini bırakır ve eliyle işaret ederek cevaba başlar ve der ki «Ey cahiller! Benim ulüvv-ü şânıma taarruz ederek iffet ve ismeti nihayete varmış olan valideme ta'nla şanına lâyık olmadık bir takım iftiralara cesaretle celâlet-i kadrini lekelemeyin. Zira; ben Allah'ın makbul kuluyum. Binaenaleyh; bana kullarını irşâd ve hidayette kılmak için kitap verdi, beni enva-ı kerametle mümtaz kıldı ve lutf u keremiyle babasız kendi (كُن) emriyle beni halketti, beni, Nebî kıldığı gibi her nerede bulunursam beni hayr-ı kesîr ve bereket-i tâmme sahibi de kıldı. Şu halde ben hangi beldede bulunursam benim bereketim ve menfeatim Allah'ın kullarına vasıl olur ve bereketimden istifade ederler ve ben hal-i hayatta oldukça Rabbım bana salâtla ve zekâtla vasiyyet etti ki Rabbıma cemi' azamla teveccüh ederek vücudumun her zerresiyle ubudiyetimi izhar edeyim ve alâik-i dünyeviyyenin kâffesinden alâkamı kesmek için bana zekâtla emretti ve kezalik valideme ihsanla bana emretti ki validemin emrine imtisal etmekle hizmetine devam ve tevazu kanatlarımı üzerine açayım ve lâyıkı veçhüzere hukukuna riayet edeyim. Zira; Rabbım beni mütekebbir ve şakî kılmadı. Çünkü; Rabbım beni taharet-i kâmile, salâh-ı tâm, ahlâk-ı hamide ve enva-ı kerametle taltif buyurdu. Binaenaleyh; Allah'ın selâmı ve hıfz u himayesi doğduğum gün benim üzerime nazil olmuştu. Zira; Allahü Tealâ şeytanın şerrinden muhafaza etti, öldüğüm gün dahi şeytanın şerrinden muhafaza etmekle selâmet benim üzerime nazil olacaktır ve diri olarak kabrimden kalktığım gün dahi selâmet benim üzerimdedir. Zira; o günde zarar göreceklerden değilim» demekle validesi tarafından cevap verdi.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran İsa Aleyhisselâm'ın şu sözleri Hz. Zekeriyya'nın huzurunda olmuştur. Çünkü; Meryem hazretlerine karşı dillerini uzatmaları üzerine Zekeriyya Aleyhisselâm o meclisi teşrif etmişlerdi. Hz. İsa evvelâ Allah'ın kulu olduğunu beyan etti ki kendini mabud ittihaz etmesinler ve şu sözleriyle validesinin beraetini de ispat etmiştir. Çünkü; nameşru çocukdan böyle harikulâde zuhur etmiyeceği herkesçe malûmdur, ileride Nebî kılacağını, Namaz ve Zekâtla memur olacağını ve kendine kitap geleceğini beyan etmiştir ki Yahudiler iftiradan vazgeçsinler.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Hz. İsa velâdetinde, vefatında ve kabrinden kalktığında selâmı kendine tahsis etmekle kendisi ile validesine husumet edenlere lânet olacağına işaret etmiştir. Çünkü selâmı nefsine hasretmek; selâmın zıttı olan lânetin muhasımlarına olacağını beyanı müstelzimdir.

Hz. İsa'nın sözlerini dinledikten sonra Yahudiler hayret ederek bir derece iftiradan vazgeçer gibi oldularsa da bir kaç fırka husule geldi. Binaenaleyh; bazıları «Allah'dır» dediler, bazıları «Allah'ın oğludur» dediler, bazıları ifk ü iftirada ısrar ettiler, bazıları da Nübüvvetine iman ettiler.

Hulâsa Hz. İsa'nın validesini tebrie ettiğini, ileride ülûhiyetini itikad edeceklerin itikatlarının batıl olduğunu, «Ben Allah'ın kuluyum, bana kitap verildi ve Allahü Tealâ beni, Nebî ve her nerede bulunursam mübarek kıldı ve halkı irşâd suretiyle benim bereketim ve hayr-ı kesîrim nâsa vasıl olacaktır, Rabbim bana salât, zekâtla ve valideme ihsanla vasiyyet etti, beni mütekebbir ve şakî kılmadı, doğduğum, öldüğüm ve kabirimden kalktığım gün Allah'ın selâmeti benim üzerimedir» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ İsa Aleyhisselâm'ın validesini tebrie için hal-i sabâvetinde söylediği sözleri beyandan sonra Hz. İsa'ya «Allah'ın oğludur» diyenleri reddetmek üzere :

ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ

buyuruyor.

[İşte şu beyan olunan sözleri söyleyen ve beyan olunan menakıb-ı Celileyi hâiz zât; Meryem'in oğlu İsa'dır, Allah'ın oğlu değildir.]

قَوْلَ الْحَقِّ الَّذ۪ي ف۪يهِ يَمْتَرُونَ ۝

[O İsa, Cenab-ı Hakkın kelimesi ve şol kuludur ki o kelimede Yehûd ve Nasarâ şekkederler.]

مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ

[Allahü Tealâ veled ittihaz etmedi. Zira; veled ittihazından münezzehtir, veled ittihazına ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh; Ben zat-ı ülûhiyeti veled ittihazından tenzih ederim.]

اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۝

[Allahü Tealâ bir şeyin vücudunu irade buyurur hükmederse o şey için *ol* der. Emr-i İlâhîye imtisalen o şey de derhal olur.]

Yani; Habibim! Şu beyan olunan sözleri söyliyen Hz. Meryem'in oğlu İsa Aleyhisselâm'dır, hak olan doğru söz de budur. Lâkin bu doğruda şekkederler, gûnâ gûn şeytanın iğfâlâtına aldanırlar. Binaenaleyh; Bazısı «Allah'ın oğlu», bazısı da «Allah'tır» demeye cesaret ederler. Halbuki bu sözlerin cümlesi batıldır. Zira; Allahü Tealâ hiç bir veled ittihaz etmedi, veled, zevce, ahbâb gibi yardımcı ittihazına ihtiyacı da yoktur. Çünkü; bunların cümlesinden münezzehtir ve Allahü Tealâ bir şeyin vücudunu murad ederse o şeye emreder ve emr-i İlâhî üzerine derhal vakit fevtetmeden o şey olur. Binaenaleyh; İsa Aleyhisselâm'ın babasız vücudunu irade buyurdu, derhal vücut buldu. Bu âyet; Hz. İsa'yı «Allah'ın oğludur» diyen Nasarâ'nın itikatlarını ibtal etmiştir.

Bu âyette (قول الحق) İsa lâfzından atf-ı beyan ve tefsir olduğuna nazaran *H a k* ile murad; *zat-ı ecell ü a'lâ* ve *k a v l* ile murad; *Hz. İsa'nın kendisi olur ki* «Hz. İsa Allah'ın kavli» demek «Allah'ın kelimesi» demektir. Çünkü; *Hz. İsa* (كن) *kelime-*

siyle meydana geldiğinden kelime denmiştir. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Şu evsafı beyan olunan Cenab-ı Hakkın kelimesi olan İsa b. Meryem'dir ki onun hakkında Yehûd ve Nasarâ taifeleri şekkederler.] demektir. Eğer (قولَ الحق) ref' ile kıraat olunur ve müpteda-yı mahzufun haberi olursa *manâ-yı nazım :* [Şu sözleri söyliyen İsa b. Meryem'dir ve bu sözler, Hz. İsa'nın Meryem'in oğlu olup Allah'ın oğlu olmadığı hak ve doğru bir sözdür ki o sözde Yehûd ve Nasarâ şekkederler] demektir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile İsa Aleyhisselâm'ın üluvv-ü kadrine, rif'at-ı menzilesine ve beyan olunan menakıb-ı celileleri itibariyle sâir nâsdan mümtaz olduğuna işaret için yüksek mertebeye delâlet eden (ذلك) lâfzı varid olmuşıtur.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. İsa'nın kelâmından bakiyyeyi beyan etmek üzere :

وَاِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[«Allahü Tealâ benim ve sizin Rabbımızdır. Binaenaleyh; Allah'a ibadet edin, Allah'ın gayrıya ibadetle şirketmeyin, benim size şu beyanâtım doğru bir yoldur» dedi.]

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu vechile bu âyet-i celile Hz. İsa'nın hali sebavetinde söylediği sözün bakiyesi ve (قال) nin mekulüdür. Yani (انى عبدالله) kavli üzerine ma'tuftur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ben Allah'ın kuluyum, bana kitap verdi ve beni, Nebî kıldı ve Allahü Tealâ benim ve sizin Rabbımızdır. Zira; cümlemizi enva-ı ni'metleriyle terbiye ve herbirimizi icadla kemâlimize isâl etti. Hal böyle olunca Allah'a ibadet edin, Allah'ın gayrıya ibadetle şirketmeyin. Ancak Rabbınıza teveccühle ubudiyetinizin vazifesini lâyıkıyla edâ edin. İşte şu benim size beyanım doğru bir yol ki eğer temessük ederseniz sizi matlubunuza isâl eder

ve eğer başka tarîka tevessül ederseniz maksadınızdan mahrum olursunuz] demektir. Âyet-i Celilenin hal-i sabavetinde söylediği nesayihten bakiye olmayıp hal-i Nübüvvetinde vaki olan nesâyih cümlesinden olmak ihtimali de vardır.

***

Vâcip Tealâ Hz. İsa'nın nesayihini beyandan sonra nâsın ihtilâf ettiklerini beyan etmek üzere :

فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ

buyuruyor.

[İsa Aleyhisselâm'ın nasihati üzerine cemaatler kendi beyinlerinde ihtilâf ettiler.]

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ۝

[Nâs fırkalara ayrılınca yevm-i azîm olan kıyametin huzurunda büyük helâk şol kimseler içindir ki onlar kâfir oldular.]

Yani; İsa Aleyhisselâm nâsa doğru yolu ve cümlenin Rabbısı mabudu Allahü Tealâ olduğunu beyan edince nâs kendi aralarında ihtilâf ettiler. Çünkü; nâsdan yahudiler Hz. İsa ve validesi haklarında tefrit ederek şan-ı İsa ve Meryem'e lâyık olmadık bir takım müfteriyâta cür'et ettiler. Nasarâ ise ifrât cihetini iltizam ederek «İsa Aleyhisselâm Allah'ın oğludur» dediler ve bu suretle ihtilâf ettiler, fırkalar ve cemaatler hasıl oldu. Binaenaleyh; bu gibi ifrat ve tefritle küfrettiler. Şu halde büyük gün denmeye lâyık olan yevm-i kıyametin huzurunda helâk-i azîm kâfirlere mahsustur. Zira; haktan batıla meyl etmeleri sebebiyle azaba müstehak oldular.

Medarik'te beyan olunduğu vechile *İsa Aleyhisselâm'ın semaya ref'inden sonra* Nasara *üç fırka oldular :*

B i r i n c i s i ; Yakubiye fırkasıdır. Onların itikatları; *Hz. İsa'nın ilâh olmasıdır.* Çünkü; onların iktida ettikleri ulemâdan

(Yakub) «İsa Allah'tır, semadan yer yüzüne indi, ba'dehu semaya avdet etti» dedi. Bunun sözüne inanıp itikat edenlere *Yakubiye* denmiştir.

İ k i n c i s i ; Nasturiye fırkasıdır; Bunların itikatları; *Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olmasıdır.* Çünkü ulemâdan (Nastur) «İsa Allah'ın oğludur bir zaman yer yüzünde izhar etti sonra semaya kaldırıldı» dedi. Bunun sözüne inananlara *Nasturiye* denilmiştir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Melkâniye fırkasıdır. Bunlar müminlerdir. Zira; Nasara ulemâsından (Melkân) «İsa Allah'ın kulu ve mahlûkudur, kullarını irşâd için Allahü Tealâ resul gönderdi» dedi. Bunun sözüne inananlara *Melkâniye* denilmiştir ki Kur'an'ın nüzulüne kadar müminlerdi, fakat Kur'an'a iman etmiyenler kâfir olmuşlardır.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Hz. İsa'nın nesayihi ittifak icabeder nass-ı kat'î olduğu halde ihtilâf etmek emr-i münkerdir. Yehûd'un tefriti ve Nasarâ'nın ifratı mücerred şehevât-ı nefsaniyeye ittiba'dan ve delâili tedkik etmemekten neş'et etmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile *Yevm-i kıyamette insanların günahlarına melekler, eller, ayaklar ve sair azaların şehadet edeceğine ve herkesin ameliyle beraber o günde hazır bulunacağına binaen meşhed-i yevm denilmiştir. Kıyametin şiddeti, hesabı ve cezası pek büyük olacağına binaen kıyamet günü* azamet ile tavsif olunmuştur. Kâfirlerin azaba istihkaklarının sebebi; küfürleri olduğuna işaret için ism-i mevsul ile (الذين كفروا) varid olmuştur.

Hulâsa; Hz. İsa Allah'ın mahlûku olup Allahü Tealâ onun ve cümle insanların Rabbı olduğu, binaenaleyh; bilûmum mükellefînin üzerine Allah'a ibadet vâcip ve Allah'a ibadet tarik-ı müstakîm olup onun gayrı tarîkların batıl olduğu, Hz. İsa'nın bu minvâl üzere ümmetine nasihatte bulunduğu, lâkin nâs nasihatını dinlemeyip ihtilâf ettikleri ve helâk-i azîm; yevmi kıyametin huzurunda kâfirlere mahsus olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Yevm-i kıyamette kâfirler için helâk-i azîm olacağını beyandan sonra o günde kâfirlerin halleri teaccübe şayân olduğunu beyan etmek üzere :

أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Onlar yevm-i kıyamette bizim huzurumuza geldiklerinde ne acayip işitir ve görürler, lâkin o günde zalimler açık bir dalâlet içindedirler.]

Yani; zalimler dünyada hakkı görmez, duymaz ve doğru yola gitmez oldukları halde bizim huzurumuza geldikleri kıyamet gününde ne acayip görür ve işitirler. Fakat o günde işitmek ve görmek aslâ fayda etmez. Lâkin dünyada hudud-u ilâhiye haricine çıkmakla kendilerine ve gayrılara zulmeden zalimler meydanda bir dalâlet içinde olduklarından Cennete yol bulamazlar.

Nefsine zulmeden kâfirlerin dalâletlerinin hakikati idrak olunmaz derecede büyük olduğuna işaret için azamete delâlet eden tenvinle (ضلال) nekre olarak varid olduğu gibi dalâllerine sebep nefislerine zulüm olduğuna işaret için de zamir mevziinde (ظالمون) ism-i zahir olarak varid olmuştur.

Şu beyan olunan manâ; (اسمع .٣٨) *teaccüp* manâsına olduğuna nazarandır. Ama zahirine mahmûl olarak *emir* olduğuna nazaran *manâ şöyledir :* [Ey işitmek şanından olan kimse! Bizim huzurumuza kâfirler geldikleri kıyamet gününde sen onların Cehennemde âh ü eninlerini işit ve boğazlarında olan bukağı ve zincirleri gör ki onların ne garîp ve acîb halleri olacaktır.] Şu halde âyet-i celile kâfirleri tehdit için varid olmuştur. *Yahut* onlara işittirmek ve göstermekle Resulüllah'a emirdir. Buna nazaran *manâyı âyet :* [Habibim! Sen Hz. İsa'nın haşa ülûhiyetini itikat edenlere kıyametin halini ve onların bizim huzurumuza gelecekleri günün şiddetini işittir ve delilerle göster] demektir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin hallerini beyandan sonra onları korkutmak lâzım olduğunu Resulüne beyan etmek üzere :

وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ اِذْ قُضِيَ الْاَمْرُۢ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen yevm-i hasret ve nedâmet olan kıyamette olacak azabla emr-i İlâhî kazâ olunduğunda kâfirleri korkut. Halbuki onlar o güne iman etmez oldukları halde gaflet içindedirler.]

اِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْاَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

[Biz kahrımız ve celâletimizle yer yüzüne ve yer üzerinde olan insanlara varis oluruz. Zira; Onların cümlesi ancak bizim huzur-u manevimize irca' olunurlar.]

Yani; Ey Resul-ü Mükerrem! Günahkârlar günahlarına ve âbidler ibadetlerinin azlığına hasret ve nedamet edecekleri yevm-i kıyamette herkesin hesabı görülerek cezaları verilip kaza-yı İlâhî lâhik olmakla ehl-i Cennetin Cennete ve ehl-i Cehennemin Cehenneme gidecekleri zamanda vaki' olacak vukûâtı beyanla sen kâfirleri korkut. Halbuki onlar o günde başlarına gelecek mihnet ve meşakkattan gaflet içindedirler. Çünkü; onlar âhirete iman etmediklerinden düşünmezler. Biz Azimüşşân arza ve arz üzerinde olan insanlara ve sair mahlukâta varis oluruz. Çünkü; hepsi helâk olur, bizden başka baki kalan olmaz. Binaenaleyh; onların cümlesi hesap ve ceza için ancak bizim huzur-u maneviyemize irca' olunurlar. Yani; her biri döne dolaşa bir takım ahvalden intikal ederek akibet amellerinin cezasını görmek için bizim huzur-u manevimize geleceklerdir. Zira; herkes hayr ü şer işlediği amelinin cezasını görecek ve ettiğini bulacaktır.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Yevm-i kıyamette âsîler «Niçin isyan ettik» ve âbidler de ibadetleri mukabilinde lütf-u İlâhîyi görünce «Niçin daha ziyade ibadet etmedik» diyerek nedamet ve hasret edeceklerine binaen *kıyamet gününe* *y e v m - i h a s -*

r e t denilmiştir. Resulüllah'ın «Vefat eden kimselerden nedamet etmeyen bulunmaz» demesi üzerine huzurunda bulunan ashabı «Nedâmet nedir? Ya Resulallah» deyince Resulüllah «İbadet eden niçin ziyade ibadet etmedim, kabahat eden de niçin kabahat ettim demekle herkes nedamet edecek» buyurması dahi bu manâyı te'yîd eder.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyette *e m r i n k a z a o l u n m a s ı* yla murad; *delillerle sevab ve azap yollarının beyan olunmasıdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Habibim! Sen yevm-i kıyametle kâfirleri inzâr et. Zira; delillerle sevap ve azap yolları beyan olunduğu cihetle herkes gittiği yolun iktizasını görecek] demektir.

Vâcip Tealâ'nın arza malik olmasının manâsı «Allahü Tealâ'dan maadâ kimsenin kalmamasıdır» ki «Allah'tan başka bir malik ve mutasarrıf kalmıyacak» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ Zekeriyya ve İsa Aleyhisselâmın haberlerini beyandan sonra Hz. İbrahim'in ve zamanında olan putperestlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرٰهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem er Rusül! Zikret Kur'an'da İbrahim Aleyhisselâm'ın ahvalini. Zira; İbrahim ziyade doğru söyler bir nebiy-yi zişândır.]

Yani; Habibim! Cedd-i â'lân İbrahim Aleyhisselâm'ın mehâmid-i ahlâkını ve mehasin-i etvarını zikret ki sen ve sana tabi' olan ehl-i iman intifa' edesiniz. Zira İbrahim muâmelâtında ziyade doğru söyler ve halkı irşada memur bir nebiy-yi zişândır. Binaenaleyh; onun isrine ittiba' eden doğru yola gitmiş olur. Çünkü tarikat-ı İbrahim'de asla eğrilik yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Kur'an'da İbrahim Aleyhisse-

lâm'ın ahvalini beyan etmek; arapları irşâd içindir. Zira; araplar «babalarımızın dinini terkedemeyiz» dedikleri cihetle mensup oldukları babalarının büyüğünü zikirle onları insafa davet etmektir. Yani «İbrahim Aleyhisselâm sizin babanızdır. Eğer babalarınızı taklid ederseniz İbrahim'i taklid etmeniz lâzımdır. Zira; babalarınız içinde kadri âlî ve tiynet-i tahire sahibi ve dini zahir olan Hz. İbrahim'dir. Binaenaleyh; onu taklid etmek sözünüze muvafıktır» demektir. *Hz. İbrahim'in doğru söyleyip her zaman doğruyu tasdik ettiğine işaret için sıddîk ünvanıyla zikrolunmuştur.* Bu ünvanla zikretmek; Ümmet-i Muhammedi onun mesleğine teşvik etmektir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim Aleyhisselâm'ın Nebi olduğunu beyandan sonra pederine müdafaasını beyan etmek üzere :

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنكَ شَيْئًا ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda İbrahim Aleyhisselâm pederinin halinden teaccüb ve inkâr ederek pederine hitaben dedi ki; «Ey babam! İşitmek ve görmek şanından olmayan, sana isabet eden belâyâdan hiç bir şeyi def'edemeyen bir takım cemâdâta niçin ibadet edersin?» Böyle işitmeyen, görmeyen, işittirmeye, göstermeye ve belâyâyı def'e kadir olamayan şeyleri nasıl oluyor ki ma'bud ittihaz edersin? Çünkü ma'budun şanı; görmek, göstermek, işitmek, işittirmek ve kendine ibadet eden âbidlerin belâyâsını def'etmektir. Şu halinize teaccüp olunur ki elinizle yapmış olduğunuz cemâdâtı kendinize ma'bud ittihaz ediyorsunuz] dedi ve sözüne şunu da ilâve etti :

يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾

[«Ey babam! Sana gelmeyen ilm-i tevhid muhakkak bana geldi. Şu halde senin bilmediğini ben biliyorum. Binaenaleyh; Sen

bana ittiba' et ki ben sana doğru yolu göstereyim.» Gerçi sinnen ben senden küçük ve senin oğlun isem de fadl u ihsan; Allah'ın yed-i kudretindedir. İstediğine verir ki sana vermediğini bana verdi] demekle pederine nasihat etti ve ikaza çalıştı.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Hz. İbrahim pederini hakka davette hüsn-ü edebe riayet etti. Çünkü; evvel emirde doğrudan doğruya pederinin dalâletini zikretmedi, belki putlara ibadetinin sebebini sordu, azıcık aklı olanın onların ibadetlerine tenezzül etmiyeceğini söyledi ve mabudun her şeye kaadir olması lâzım olduğuna işaret etti.

İbrahim Aleyhisselâm pederine «Cahilsin» demedi, belki kendini yolu iyi bilir bir yoldaş menzilinde kıldı ve «Ben yolu iyi bilirim seni maksadına isâl edecek yolu göstereyim» demekle pederine yumuşaklıkla nasihatta bulundu.

***

Vâcip Tealâ İbrahim Aleyhisselâm'ın kelâmından bakiyyeyi hikâye etmek üzere :

يَٓا اَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[İbrahim Aleyhisselâm pederini intibaha davet için dedi ki «Ey babam! Şeytana ibadet etme. Zira şeytan; Rahman Tealâ'ya âsî oldu.» Binaenaleyh; Rahmana âsî olan şeytana ibadet etmek elbette makul olmaz.] Hz. İbrahim bu sözleriyle putlara ibadetin şeytanın iğvasıyla olduğu cihetle puta ibadetin aynı şeytana ibadet olduğuna ve şeytan ise Rahman Tealâ'ya isyanı sebebiyle ibadete lâyık olmadığına işaret etti ve sözüne şunu da ilâve ederek dedi ki:

يَٓا اَبَتِ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾

[«Ey babam! Enva-ı nimetleri sana ihsan eden Rahman Tealâ'nın azabı sana dokunmasından korkarım. Eğer sana azap isabet

ederse şeytanın dostu olursun ve Cehennem ateşinde ebedî kalırsın.» Zira; Allah'ın düşmanına dost olmak Allah'a düşmanlık olduğunda şüphe yoktur] demekle pederine nasihat etti.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Hz. İbrahim; şeytanın Allahü Tealâ'ya isyan ettiğini ve Allah'a âsî olan kimsenin re'yinin zayıf olduğunu beyan etmiş ve re'yi zayıf olan kimseye iktida sahih olmadığına işaretle pederini irşada çalışmış ve şeytanın isyanını *muhsin* manâsına olan *Rahman* ismine isnadla şeytanın ni'met bilmez bir kâfir olduğuna tenbih etmekle şeytanın emrine itaattan tenfîr etmiştir. İbrahim Aleyhisselâm pederine nasihata başlarken «Ey Babam!» diyerek pederine muhabbetinin şiddetini ve azaptan muhafazasına kemal-i hırs u rağbetini izhar etmekle beraber kelâmının ahirinde azabın isabet etmesinden korktuğunu beyan ederek hukuk-u übüvvete riayetini ve pederinin mesalihine kalbinin merbut olduğunu beyanla pederinin kendi nefsine merhametini celbe sa'yetti. Fakat pederi oğlunun nesayihini kabul etmek üzere dinlemediğinden oğlunun nasihati pederine hiç tesir etmedi. Çünkü; sözün tesiri her türlü hissiyâttan tecerrüt ederek insafla dinlemeye müteveffıktır. Binaenaleyh; İbrahim Aleyhisselâm'ın pederi insafla oğlunun nasihatini dinlemediğinden fayda görmemiştir.

Hz. İbrahim pederine şeytana ibadet etme. Zira şeytan; Rahmana âsi oldu demesiyle âsilere ittibâın caiz olmadığını ve eğer bir kimse ittiba ederse azab-ı İlâhînin messedeceğini beyanla pederini korkutmaya dahi sa'yetmiştir.

İşte bu misilli enbiyâ-yı sabıkanın nasihatlerini Kur'an'da zikirle Cenab-ı Hak Ümmet-i Muhammede ders-i ibret verip intibaha davet ediyor. Çünkü şu âyet; her ne kadar İbrahim Aleyhisselâm'ın pederine nasihatini beyan ediyorsa da Kur'an'a iman eden her şahsa nasihattir. Zira; bu nasihatı Kur'an'da hikâyeden maksat; Ümmet-i Muhammedin bundan hisseyâb ve bu nasihatle mütenassıh olmasıdır, yoksa mücerred hikâyeden ibaret değildir. Binaenaleyh; şeytanın, Rahman Tealâ'ya isyan etmesine binaen her şahsın şeytana ve şeytanın emsali insanlardan Rabbısına âsî olanlara itaat etmesi caiz olmadığı ve eğer şeytana vesair âsîlere bir

kimse itaat ederse şeytanın dostu olup azaba müstehak olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. İbrahim'in nasihatına karşı pederinin kabul cihetine rağbet etmediğini ve belki unf ü şiddet gösterdiğini beyan etmek üzere :

قَالَ اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَت۪ي يَٓا اِبْرٰه۪يمُۚ

buyuruyor.

[İbrahim Aleyhisselâm'ın nasihatini reddetmek üzere pederi dedi ki «Ey İbrahim! Sen benim mabudlarıma ibadetten i'râz mı ediyorsun?»]

لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْن۪ي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾

[«Allah'a yemin ederim ki eğer sen bu i'tikattan vazgeçmezsen seni mele-i nâsda taşla öldürürüm, kalk yanımdan, terket beni, uzun müddet gelme yanıma yüzünü görmiyeyim» dedi.]

Yani; İbrahim Aleyhisselâm'ın şu nasihatlerine karşı pederi kemâl-i şiddetle red ve inkâr ederek dedi ki «Yâ İbrahim! Sen benim ma'budlarıma ibadetten i'râz mı ediyorsun? Halbuki onlara ibadet senin haline elyaktır. Zira; âbâ ve ecdadın bunlara ibadetle geçtiler, evlâdın hayırlısı dinde babasına ve dedesine ittiba' edendir. Sen ise ecdadının dininden dönüyorsun. Allah'a yemin ederim ki eğer sen bu itikattan vazgeçmezsen elbette seni taşla öldürürüm. Terket beni, uzun müddet gelme yanıma. Zira; bu itikatla bana senin vücudundan ademin hayırlıdır. Çünkü; sen ahali içinde beni mahcup ediyorsun. Eğer bu i'tikattan geçer benim dinime döner, riayet edersen o zaman gel yanıma seni kabul ederim ve illâ yanıma gelme. Senin gibi evlâd bana lâzım değildir» demekle oğlunu reddetti. Şu halde İbrahim Aleyhisselâm'ın mülayemetle nasihatına karşı pederi şiddet ve hakaretle mukabele etmiştir. Çün-

kü; Hz. İbrahim pederine hitapta defâatla «Ey babam!» dediği halde pederi bir defa bile «Oğlum» demedi, belki ismiyle «Ya İbrahim» dedi ve İbrahim Aleyhisselâm «Âkil olan kimse bir takım âciz cemâdâta ibadet etmez» demişti. Pederi ise âkil olan bizim ma'budlarımızdan kaçmaz, yoksa sen bunlara ibadetten kaçıyor musun? demekle mukabele etti. *R e c i m* ile murad; *şetim ve lânet olmak ihtimali varsa da* taşla öldürürüm manâsında zahirdir.

(مليًّا) Beyzâvî'nin beyanı vechile *uzun müddet git* veyahut *yanımdan git* manâsınadır. Şu halde «Beni uzun müddet terket ve yanımdan git» demek «bana söz söyleme ve bu beldeden hicret et» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim Aleyhisselâm'ın pederinin şiddetine karşı vermiş olduğu cevabı beyan etmek üzere:

قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[İbrahim Aleyhisselâm pederinin şiddetine karşı dedi ki «Ey pederim! Benim tarafımdan selâm senin üzerine olsun ve seninçün Rabbıma istiğfar ederim. Zira; Rabbım bana evveldenberi çok lutfetti.]

وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

[Ve ben sizden ve Allah'ın gayrı ibadet ettiğiniz, dua edip çağırdığınız ma'budlarınızdan uzlet eder ve hicretle sizi terkederim.]

وَأَدْعُوا رَبِّي عَسَى أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾

[Ve ben Rabbıma dua eder yalnız ona ibadet ederim ve umarım ki ben Rabbıma duada me'yûs ve sa'yim boşa giderek şakî olmam» demekle pederine bir takım tarizâtta bulundu.]

Yani; İbrahim Aleyhisselâm pederinden görmüş olduğu inad ve cehl ü dalâlete karşı onun kötülüğüne iyilikle mukabele ederek dedi ki «Ey pederim! Sözümü dinleyip nasihatımı kabul etmedin. Benim tarafımdan selâmet senin üzerine olsun ve benden sana ezâ verecek bir şey vaki olmaz. Benim tarafımdan müsterih olabilirsin ve lâkin babalık hakkına riayet etmek üzere senin için Rabbıma elbette istiğfar eder ve tevbeye muvaffak olmanı ve ıslah-ı nefsetmeni Cenab-ı Haktan istirham ederim. Zira; senin bende hakk-ı terbiyen vardır. O hakkına riayet olmak üzere senin ıslâhın için Rabbıma müraceattan vazgeçmem. Çünkü; Rabbımın bana lutf u ihsanı çoktur, senin ve bana adavet edenlerin şerlerinden beni muhafaza eder, benim nasihatım size tesir etmeyince ben sizden ve Allah'ın gayrı sizin ibadet ettiğiniz mabudlarınızdan uzlet ve hicret etmekle sizden ayrılırım ve bulunduğunuz hâl üzere sizi terkederim, beni enva-ı ni'metiyle terbiye ve tarîk-ı tevhide isâl eden Rabbıma dua ve onun himayesine iltica ederim. Umarım ki Rabbım duamı kabul eder, beni me'yûs etmez, sizin batıl ma'budlarınıza duanızda ve ibadetinizde emeklerin boşa gidip zarar ettiğiniz gibi benim emeğim boşa gitmez» demekle pederinden ayrıldı ve arz-ı mukaddese hicret edeceğine işaret etti.

İbrahim Aleyhisselâm pederinin küfrü üzerine mukateleyle emrolunmadığından onun sefahetine karşı hilimle mukabele ve selâmla veda' etmiştir. İstiğfarı vaadi; imana muvaffak olmasına dua edeceğini beyandır. Çünkü kâfire istiğfarın manâsı; mağfiret icabeden imanı kabulüne duadır. *Yahut* onun şeriatinde imanı ümit olunan kâfire istiğfar caiz olduğundan istiğfar edeceğini va'detmiştir.

Ebussuud efendinin beyanı vechile Hz. İbrahim'in kelâmında pederinin ve emsalinin şekavetlerine ta'rîz ve putlara ibadetlerinin seâdetten mahrumiyetlerine sebep olduğuna işaret olduğu gibi (عسى) lâfzını kelâmında dercle tevazuunu izhâr ve hüsn-ü edebe riayet etmiş ve duayı kabul Vâcip Tealâ'dan lutf u ihsan olup vâcip olmadığına dahi tenbih eylemiştir.

(حفيا) *çok lutf u ihsan etmekle merhamet eder ve kerâmetinden beni mahrum etmez. Binaenaleyh; duamı kabul ve iste-*

diğimi vermekle taltif eder demektir. (شقيا) *zarar edici ve sa'yi boşa gidici* demektir. Yani «sizin putlara dua ve ibadetinizde emeğiniz boşa gidip sa'yinizden zarar gördüğünüz gibi ben Rabbıma ibadetten zarar görmem ve emeğimi de boşa gitmez» demektir.

Hulâsa; İbrahim Aleyhisselâm'ın pederine selâmla veda' edip istiğfar edeceğini vaadettiği, Rabbısının lutfu çok olduğunu beyanla pederinden ve ma'budlarından uzlet edeceğini ve Rabbına dua edip kabulünü ümit ettiği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim Aleyhisselâm'ın pederinden mufarakatinden sonra nail olduğu ni'metleri beyan etmek üzere :

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ

buyuruyor.

[**İbrahim Aleyhisselâm kâfirlerden ve Allah'ın gayrı ma'budlardan uzlet ederek hicretle diyar-ı gurbeti ihtiyar edince biz ona oğlu İshak'ı ve İshak'ın oğlu Yakub'u hibe ettik**] ki onlarla ünsiyet etsin ve gurbetin kürbetini onlarla defeylesin.

وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ۝ وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا

[Ve İshak'la Yakub'dan her birini biz nebi kıldık. Binaenaleyh; vahyimizin nüzulüne mahâl ve halkın mesalih-i diniyyelerini tesviyeye merci' oldular, İbrahim'e ve evlâd ü ahfadına biz lutf u ihsanımızdan evlâd, servet, câh ve mansıb verdik. Binaenaleyh; zamanlarında bulunan insanların ekserisine merci ve umum ahkâmda hakim oldular.]

وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ۝

[Ve biz kıyamet gününe kadar nâsın lisanlarında onların senalarını sadık ve vakıa mutabık kıldık ki o senaları; onların mer-

tebelerini âlî kıldı.] Yoksa sair mülûk ve cebabirenin senası gibi mertebelerini tenzil etmedi. Çünkü; zalemenin senası sahtedir, ama bunların senası sadıktır. Binaenaleyh; bunların senaları mertebelerini arttırdı ve haysiyetlerini yükseltti. Zira; İbrahim Aleyhisselâm'ın duasının eseri olarak kıyamet gününe kadar nâsın lisanında bakidir, zeval yoktur ve senaları âlîdir, meşhurdur. Binaenaleyh; bu gün dünyada bulunan milletlerden bir çokları Hz. İbrahim'e nisbet davasına kalkıyor ve onunla iftihar etmek istiyor, ona intisabı nefsine bir şeref adeddiyor, ama mülûk ve cebâbirenin senasının esası yalan olduğundan elsine-i nâsda zevâl bulur, az vakıtta kaybolur gider. Hz. İbrahim ve evlâdının menakıblarını herkes kabul eder. Çünkü; Cenab-ı Hak bunlarda din ve dünyanın şerefini cemetti ve insanlar için en büyük mertebe olan nübüvvetle taltif ettiği gibi servet ü sâmân ve vüs'at-ı rızıkla dahi taltif etmiştir. Binaenaleyh; bunları erbab-ı edyanın küllîsi kabul eder ve senasında bulunurlar.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Hz. İbrahim'in her ne kadar başka evlâdı varsa da İshak'la Yakub hazretleri şecere-i enbiya oldukları cihetle bu makamda onların isimleri tasrih olunmuştur.

İsmail Aleyhisselâm da şerefine binaen ayrıca zikrolunacaktır. Hz. İbrahim pederinden din hususunda Allah'ın rızasını tahsil için uzlet ettiğine mukabil Allahü Teâlâ rızkında ve zürriyetinde bereket halketmiştir. Binaenaleyh; din için hicret edenlerin bu iki bereketten hisseyâb olacaklarına da işaret vardır ve alelekser fî sebîlillâh din uğrunda hicret edenlerde bu bereketler görülmektedir. Ama başka garaz üzere hicret eden bittabi bu bereketten lâyıkıyla müstefîd olamaz. Hz. İbrahim bu ümmete bir büyük nebî ba'solunması ile dua ettiğinden bu ümmetin beş vakit namazında salevât-ı şerifede Resulüllah'a iştirak etmekle bütün ehl-i imanın dualarına mazhar olmuştur ve Allah'ın dinini i'lâ için bilûmum kâfirlere adâvet ettiğinden Allahü Teâlâ zatına *Halîl* yani dost ittihaz etmiştir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Hz. İshak ve Yakub hicretin akabinde meydana gelmeyip bir müddet sonra meydana gelmişlerse de bunların vücudu pederleri hakkında büyük ni'met olmasına binaen hicretin akabinde vücut bulmuşlar gibi hicretin akabinde zikrolunmuşlardır. Çünkü; Hz. İbrahim Babil'den Şam'a

hicret kastıyla hareketinde evvelâ (Harran) denilen mevkie geldi ve orada Sara Radıyallahü Anha'yı tezevvüç etti ve bir müddet Sara'dan çocuk dünyaya gelmedi.

Hz. İbrahim ve evlâdına Cenab-ı Hak ni'meti din ve ni'meti dünyayı ihsan ettiğinden cümle insanların lisanlarında senalarını âlî kıldığını beyan buyurdu. Çünkü; insanlardan maldâr olup diyaneti olmayanlar yalnız servet sahiplerini sever, diyanet sahiplerini sevmez ve diyaneti olanlar da erbab-ı diyaneti sever. Ama hem zengin hem de mütedeyyin olursa o kimseyi herkes sever ve senâ eder. Zira mütedeyyinler diyanetinden ve erbab-ı servet de ğınâsından dolayı severler. Binaenaleyh; İnsanlar hem dini ve hem de dünyayı cemederek erbab-ı salâhtan olmaya çalışmalı ki herkes indinde makbul olsun.

Hulâsa; İbrahim Aleyhisselâm'ın Allah'ın rızasını kastederek kâfirlerden ve mabudlarından uzlet ettiği, İshak ve Yakub Aleyhisselâm gibi Enbiyadan evlâd ve ahfâda nail ve kıyamet gününe kadar nâsın lisanlarında doğru olarak senaları bâkî ve âlî olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. İbrahim'in ahvalini beyandan sonra ahfadından Musa Aleyhisselâm'ın ahvalini beyan etmek üzere :

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Zikret Kur'an'da habibim! Musa Aleyhisselâm'ın ahvalini. Zira; Musa Aleyhisselâm ibadetini ihlâs üzere edâ etti ve kendisi taraf-ı İlâhîden gönderilmiş Resul olduğu gibi vahy-i İlâhîyi ümmetine haber verdiği cihetle nübüvvetle dahi muttasıftır.]

وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾

[Tur'un sağ canibinden biz Musa Aleyhisselâm'a nidâ ettik ve kelâmımızı işitecek kadar biz onu tecelliyâtımıza yaklaştırdık. Hatta bizimle münacât etmek şerefi ile müşerref oldu.]

وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا اَخَاهُ هٰرُونَ نَبِيًّا ۝

[Ve biz kendi rahmetimiz ve lutf u ihsanımızdan Musa Aleyhisselâm'a biraderi Harun'u nebî olarak hibe ettik.]

Yani; Ey Resul-ü Mükerrem! Kur'an'da ümmetine ders olmak üzere Hz. Musa'nın menakıbını zikret. Zira; Musa Aleyhisselâm bize ibadetini ihlâs üzere edâ etti ve ibadetine şirk ve riya karıştırmadığından halis kulumuzdur. Çünkü; nefsini Allahü Tealâ'ya teslimle mâsivadan alâkasını kesti ve kendi Firavuna ve Benî İsrail'e taraf-ı İlâhîden gönderilmiş Resul oldu ve onların noksanlarını ikmal ile tarik-ı hayra irşada memur olduğu gibi vahy-i İlâhîyi ümmetine haber vermek ve ahkâmı tebliğ etmek suretiyle nübüvvetle dahi muttasıf oldu, bize kemâl-i ihlâsla ubudiyet vazifesini edâ ettiği cihetle envaı seâdet ve yümn ü berekete mahal olan Tur dağının sağ canibinden biz Musa'ya nida ettik ve kendimize sırdaş olup münâcaat edercesine lütfumuza yaklaştırdık ve Tûr'da vaki' olan zuhuratı ve inkişafı müşahade etti. Binaenaleyh; kadrini terfi ve bizimle mükâlemeye müsaade ettik, kelâmımızı işitmek şerefiyle müşerref oldu, bu kadarla da iktifa etmedik, belki kendi lutfumuzdan biraderi Harun'u nebî olarak ona ihsan ettik ki ahkâm-ı Risaleti tebliğ ve tenfiz etmekte kuvvet ve azimet-i sadıka sahibi olsun, nübüvvete müteallik ahkam-ı edada kendine fütûr gelmesin ve biraderi kendine yârigâr olsun ve Firavun gibi bir Cebbârın karşısına kemal-i celâdetle çıksınlar.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile *Cenab-ı Hak* bu âyette Musa Aleyhisselâm için *beş şey zikretmiştir.*

B i r i n c i s i ; Musa'nın muhles olmasıdır. Eğer muhles ism-i mef'ul olarak kıraat olunursa *manâ-yı nazım:* [Musa Aleyhisselâm Cenab-ı Hakkın zatı için ihtiyar ettiği sâfî ve halis kulu] demektir. Ama ism-i fail olarak kıraat olunursa *manâ-yı nazım:* [Musa Aleyhisselâm ibadetini Allah'a tahsis ederek riyadan ve şirkten salim amel edici] demektir.

İ k i n c i s i ; Hz. Musa'nın hem Nebî hem de Resul olmasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; Tûr dağında Musa Aleyhisselâm'ın sağ canibine gelen cihetten nidâ-yı İlâhî ile müşerref olmasıdır. Çünkü Tûr *(Medyen)* ile *(Mısır) arasında mübarek bir dağdır.* Medyen'den Mısır'a giderken sağ canibde kaldığından sağ canip zikrolunmuştur. Yahut *e y m e n ; yümn ü bereketten* alınmıştır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Yümn ü bereket sahibi olan Tûr canibinden biz nidâ ettik] demektir.

D ö r d ü n c ü s ü ; Vâcip Tealâ'nın münacât edecek kadar kendine mukarreb kılmasıdır. Burada *k u r b i y e t* le murad; *mertebe ve menzile cihetinden kurbiyettir.* Çünkü Allah'a nisbet olunan kurbiyet; *şeref ve mertebesini terfi' etmek manâsınadır,* yoksa mesafe manâsına kurbiyyet değildir. Çünkü; Cenab-ı Hak mesafe manâsınca kurbiyetten münezzehtir. Şu halde «Biz Musa'ya mukarreb kıldık» demek «Nidamızı işittirmekle derecesini arttırdık ve kadrini âlî kıldık» demektir.

B e ş i n c i s i ; Harun'u hibe etmesidir. Burada *h i b e* yle murad; *Harun Aleyhisselâm'ın nübüvvetini hibedir.* Yoksa zatını hibe değildir. Çünkü Hz. Harun sinnen Hz. Musa'dan büyüktür.

İşte Cenab-ı Hak Hz. Musa'nın muhlis kullardan olduğunu beyanı ve nübüvveti, Tur'da münacât şerefine nail olmak ve biraderinin nübüvvetini hibe etmek gibi mezâyây-ı aliyyeyi ihlâs üzere tefrî' etmekle kullarını ve bilhassa Kur'an'a iman eden Ümmet-i Muhammedi ihlâsa teşvik etmiştir. Çünkü Kur'an'da Hz. Musa'yı ihlâsla senâ etmekten maksat; ihlâsın mezayây-ı aliyyeden olduğunu bilsinler ve onu tahsile sa'yetsinler demektir.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın ahvalini icmalen beyandan sonra İsmail Aleyhisselâm'ın ahvaline işaret etmek üzere :

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَعِيلَ

buyuruyor.

[Habibim! Kur'an'da İsmail Aleyhisselâm'ı zikret.]

إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا

[Zira; İsmail Aleyhisselâm vaadinde sadık ve kendisi risaletle ve nübüvvetle muttasıf oldu.]

وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا

[İsmail Aleyhisselâm ehline ve ittiba' eden ümmetine salat ve zekâtla emrederdi, Rabbı indinde makbul ve merzi idi.]

Yani; Ey Rasul-ü Zişân! Kur'an'da cedd-i a'lân Hz. İsmail'in menakıbını zikret. Zira; İsmail Aleyhisselâm Allahü Tealâ'ya kemal-i itimat ve tevekkül-ü tâmmına binaen her ne ki vaadetse vaadini edâ ile sadakat eder ve vaadinde asla hulfetmezdi, pederinin şeriatını tebliğe memur resul ve kendine vahyolan ahkâmı ümmetine haber verir nebî idi, kendi ehline ve ittibâ eden ümmetine cemî' a'zâ ile canib-i Hakka teveccühten ibaret olan namaz ve dünyaya kemaliyle itimadı terke sebeb olan zekâtla emrederdi ve bütün alâyık-ı dünyeviyyeden kat-ı alâka ettiğinden Rabbı indinde makbul ve Rabbı ef'âlinden razı olduğu cihetle marzî idi.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Hz. İsmail vaadinde sadakatle meşhur olduğundan bu makamda (صادق الوعد) olduğunu zikir ve onunla senâ olunmakla ümmet-i Muhammed vaadinde sadakata terğîb olunmuştur. Çünkü; Hz. İsmail pederinin kendisini kesmesine sabredeceğini vaadetti ve vaadini ifâ ettiği de (Sûre-i Saffât) ta beyan olunmuştur. İsmail Aleyhisselâm Yemen cihetinden gelip Mekke vadisinde validesine komşulukla ikamet eden (Cürhüm) kabilesine meb'us Resûl ve kendine vahyolunan ahkâmı ümmetine haber verdiği cihetle nebî idi. Cümle nâsa vadinde sadakati olduğundan Cenab-ı Hak onun hakkında pek büyük bir haslet olarak sadakatini zikretmiştir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Hz. İsmail'in zikrine itinâ ve müstekillen beyana şayan olduğuna işaret için pederi ile beraber biraderinin zikrinden sonra ayrıca zikrolunmuştur gerçi Hz. Mu-

sa'nın bi'seti İsmail Aleyhisselâm'dan çok zaman sonra ise de Musa Aleyhisselâm İshak ve Yakub hazretlerinin neslinden olmasına binaen aralarına fasıla girmeden Hz. Musa'nın menakıbı İsmail Aleyhisselâm'ın menakıbından evvel zikrolunmuştur.

İnsanın her şeyden evvel üzerine vâcip olan kendi nefsini ve ondan sonra evlâd ü iyâlini ve kavm ü kabilesini ıslâh ve irşâd etmek olup Hz. İsmail'in bu cihete dikkat ettiğini beyan için salâtle ve zekâtla ehline emrettiği zikrolunmuştur. Binaenaleyh; Her şahsın evvelâ kendi nefsini ba'dehu evlâd ü iyâlini ıslaha sa'yetmesi vâciptir.

Hulâsa İsmail Aleyhisselâm'ın vaadinde sadık Resul ve Nebî olduğu, ehline ibadetin ehemmi olan salât ve zekâtla devam üzere emrettiği, işi ve sözü cihetinden indellah marzî olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Hz. İsmail'in menakıbını beyan ettiği gibi Hz. İdris'in dahi menakıbını beyan etmek üzere:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ

buyuruyor.

[Habibim! Zikret Kur'an'da İdris Aleyhisselâm'ın ahvalini.]

إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٥٦﴾

[Zira İdris; sözünde sadık ve hak olan sözü tasdikte nihayete varmış bir nebiy-yi zişân idi.]

وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

[Biz onu âlem-i ulvî olan semaya kaldırdık.]

Fahri Râzi, Kâzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran İdris Aleyhisselâmın ismi (Ahnûh) olup lâkabı (İdris) dir. Çünkü; *tevhide vesair ilm ü irfana dair halka çok ders vermesine binaen İdris denmiştir*. Hz. İdris bir çok san'atlar icad etmiştir. İbtida kalemle yazı yazan, ilm-i hesabı icad, ilm-i nücumu te'lîf eden, iğneyle elbise diken ve arkasına giyen İdris Aleyhisselâm'dır. Bundan evvel elbise dikmek bilmezler, insanlar hayvanâtın derisini bürünmekle vakit geçirirlerdi. Hz. İdris (Şît) neslinden ve Hz. Nuh'un pederinin ceddidir. Çünkü Hz. Nuh'un pederi (Lemek) ve onun pederi (Müteveşlah) ve onun pederi (Ehnûh) ki İdris Aleyhisselâmdır.

(مكاناً علياً) *m e k a n - ı â l î* ile murad; *yüksek mertebe ve âlî derece* olmak muhtemeldir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Biz İdris'in, nübüvvet vermekle derecesini yükselttik.] demektir. Fakat meşhur rivayete nazaran mekân-ı âlî ile murad; *dördüncü veya altıncı semadır*. Semaya ref' olunması celâlet-i kadir ve şerafet-i şan neticesi olduğundan Cenab-ı Hak semaya ref' etmesiyle sena etmiştir. Enbiyadan dört zatın berhayat olup onlardan (Hızır) la (İlyas) yerde (İdris) ile (İsa) nın semada oldukları tefsir-i Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

Terazinin, kilenin, küffarla muharebe için silâhın icadı dahi İdris (A.S.) ın olduğu Medarik'in cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ bu sûre'de zikrolunan Enbiya'yı izâmın kendilerine mahsus olan hallerini beyandan sonra cümlesinin müşterek oldukları ahvali beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ

buyuruyor.

[İşte şu menakıpları zikrolunan Zekeriyya'dan İdris'e kadar Enbiya-yı kiram şol kimseler ki Allahü Tealâ onlar üzerine zahir

ve batın ni'metleriyle in'âm ve her birini Nübüvvetle ihtiyar buyurdu ki onların cümlesi Âdem Aleyhisselâm ve Nuh'la beraber bizim gemide götürdüğümüz kimselerin ve Hz. İbrahim ve İsrail zürriyetindendirler.]

وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا

[Dahi şu enbiya-yı kiram bizim hidayette kılıp nübüvvetle ihtiyar ettiğimiz kimselerin zürriyetindendirler.]

إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ۩ (٥٨)

[Onlar üzerine Rahman Tealâ'nın âyetleri tilâvet olunduğunda secde eder ve ağlar oldukları halde yüzleri üstüne yere kapanırlar.]

Yani; Habibim! Şu sûre'de isimleri ve menakıpları zikrolunan Enbiyadan şol kimseler ki Allahü Tealâ onlar üzerine nimet-i diniyye ve dünyeviyye in'âm etti. Allah'ın in'âm ettiği Nebilerden bazıları ki İdris ve Nuh, Hz. Âdem neslindendir ve bazıları ki İbrahim Aleyhisselâm Hz. Nuh'la beraber bizim gemide götürdüğümüz (SAM) zürriyetindendir ve bazıları ki İshak, İsmail ve Yakub, Hz. İbrahim zürriyetindendir. Musa, Harun, Zekeriyya, Yahya ve İsa Aleyhimüsselâm gibi bazıları da Hz. Yakub neslindendir, bunların cümlesi bizim tarik-ı tevhide hidayette kılıp insanlar arasından şeriatimizi tesis ve ahkâmını tebliğe memur ihtiyar ettiğimiz halis kullarımızdır. Onlar üzerine enva-ı ni'metlerini in'âm eden Rahman Tealâ'nın kudretine ve vahdaniyetine delâlet eden âyetleri okunduğunda kemal-i tevazu'la alınlarını turab-ı mezellete koymakla secde eder ve celâlet-i İlâhîye ve azamet-i sübhaniye karşısında eltafını istirham ederek yere kapanırlar. Resulüllah'ın «Kur'an'ı tilâvet edin ve ağlayın, ağlamazsanız ağlar gibi hüzn izhâr edin» buyurduğu hadisi bu manâyı teyid eder.

Onlar üzerine tilâvet olunan âyetlerle murad; *kendilerine nâzil olan kitapların âyetleridir.* Binaenaleyh; her milletin kendine

nâzil olan kitabın âyetleri okunduğunda lâzım olan tazimi yerine getirmek lâzımdır. *S e c d e* yle murad; *namaz olmak* ihtimali olduğu gibi *secde âyetleri olmak ihtimali zahirdir.* Zira; secdeye kapanmaları tilâvete tâlîk olunmuştur.

İşte Kur'an'da şu menakıbları beyan olunan Enbiya-yı izâmın âyetler okunduğunda kemal-i tevazu ve huzu' üzere bulundukların ve ağladıklarını beyanla Cenab-ı Hakkın sena buyurması; Ümmet-i Muhammede Kur'an okunduğunda kemal-i edep ve tevazu' ile dinlemelerini, lâzım gelen ta'zimi yapmalarını, Kur'an'ın hakkına hürmet ve mucibiyle amel etmelerini tavsiye etmektir. Çünkü Allah'ın âyetlerine riayetin Enbiyanın sünnetleri olduğunu beyan onların sünnetlerini ihya etmeye terğibdir. Biaenaleyh; bu âyeti okuyan ve işitenin secde etmesi sünnettir.

Bu sûre'de zikrolunan Enbiya-yı izamın şanlarına tazim lâyık olduğuna ve ulüvv-ü mertebelerine işaret için bu'd-ü meratibe mevzu olan (اولئك) lâfzı varid olduğu Ebussuud Efendinin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ enbiya-yı izamın ahvalini beyanla kullarını onların tariklarını iltizama teşvik ettikten sonra enbiyanın ahvalinin hilâfını irtikâp edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[İsimleri zikrolunan Enbiyadan sonra kötü nesiller ve fena milletler onlara halef oldular ki onlar namazı zayi ettiler ve şehevat-ı nefsaniyelerine ittiba ile doğru yoldan çıktılar. Binaenaleyh; onlar yakında Cehennem ateşine mülâkî olurlar.]

اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا ﴿٦٠﴾

[İlla şol kimseler Cehenneme mülakî olamazlar ki onlar gü-

nahlarına tevbe ve iman ettiler, amel-i salih işlediler. İşte onlar Cennete dahil olur ve amellerinin ecrinden hiç bir şeyle zulmolunmazlar.]

Yani; umum belâyâ ve fitnelere mahâl olan arz üzerinde gûnâ gûn fenalıklar ve fesatlar zuhur ettikçe isimleri zikrolunan Enbiyadan her biri zamanında zuhur eden belâyâ ve fesadı defi' ve taraf-ı İlâhîden kendilerine gelen ahkâmı tenfîz ve hallerini ıslahla doğru yola sevketmeye çalışmışlarsa da onlardan sonra kötü nesiller ve fasık kavimler geldi onlara halef oldu. Binaenaleyh; onların bırakmış olduğu kavanin-i şer'iyeyi ayaklar altına aldılar ve imanın levazımından olan namazı zayi ettiler ve hukukuna riayet etmez oldular, şehevât-ı nefsaniyelerine, heva ve heveslerine ittiba ile erkân-ı dinlerini terkettiler. Binaenaleyh; onlar yakında şerre ve Cehennem ateşine mülâkî olur, lezzât-ı faniyelerine mukabil ebeden Cehennem içinde kalırlar. İllâ şol kimseler ki onlar tâib ve müstağfir olarak ettiğine nedametle dergâh-ı ulûhiyete rücû ile iman ettiler ve imanın mukteziyatından olan amel-i salih işlediler. İşte onlar Cennete dahil olur ve amellerinin ecrinden hiç bir şey noksan olmaz. Binaenaleyh; asla zulmolunmazlar.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette (غَيًّا) *mücerred şerden ibaret olan Cehennemde bir deredir ki o dereden Cehennemin* sair dereleri istiâze ederler. Bu dere şehevât-ı nefsaniyesine tebaiyetle zinaya devam, şarap içmeye musır, peder ve validelerine ezâ ve yalan yere şehadet edenler için hazırlanmıştır. İşte bu misilli günahlardan tevbe edenler Cennete dahil olacaklardır. Ancak tevbeleri ihlâs üzere olmak şarttır. Tevbeyle beraber amel edenler Cennete dahil oldukları ecirlerinden bir şey de noksan olmakla zulmolunmazlar.

Nisâbûrî'nin beyanı vechile tevbe, küfürlerini mahvettiğinden tevbeden sonraki amellerine evvelki küfürleri zarar vermiyeceğine işaret için ecirlerinin noksan olmıyacağı ve asla zulmolunmıyacakları beyan olunmuştur. Namazı izaa, bilkülliye terketmeye şamil olduğu gibi vaktinden tehire de şamildir. Şehevat-ı nefsaniyeye tebaiyet, lüzumundan ziyade yüksek ebniye yapmak ve herkesin giymediği pahalı elbise giymek gibi şeylere dahi şamil olduğu Hz.

Ali'den mervidir. Bu âyette namazı izâa; bundan evvelki âyetteki secdeye ve şehevata ittibada bükâya mukabildir. Yani «Enbiya secde eder namaz kılarlar. Enbiyanın halfi olup sünnetlerine ittiba' etmiyenler ve onların hilâfına hareket edenler secdeyi ve namazı zayi ederler ve enbiya âyetler okunduğunda huzû' üzere ağlarlar. Bunlar ise onların hilâfına nefislerinin arzusuna ittiba ederler» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ tâib ve müstağfir olanların Cennete dahil olacaklarını beyandan sonra Cennetin bazı evsafını beyan etmek üzere :

جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ

buyuruyor.

[Tevbe ve iman edenlerin dahil olacakları Cennetler Cennet-i ikamettir ki o Cennetleri kullarına ihsanı bol olan Rahman Tealâ ibadına anilgıyâb vaadetti.] Çünkü; kullar dünyada o Cennetleri görmediklerinden Cennetler onlardan gaiblerdir ve lâkin âhirette o vaad-i İlâhîyi elbette göreceklerdir.

اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾

[Zira; Allahü Tealâ'nın vaadine gelinip görülecektir.] Çünkü; o vaadin ehli elbette gelecek ve vaadolunan mahalli görecek ve vaad-i İlâhîyi aynıyla bulacaklardır.

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا اِلَّا سَلَامًا

[Ehl-i Cennet Cennette lüzumsuz söz söylemez ve batıl kelâm işitmezler, ancak birbirlerine selâm verir ve alırlar.] Selâmdan başka faydasız söz işitmez ve dinlemezler. Binaenaleyh; daima kalbe inşirah verecek faydalı sözler işitirler.

وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾

[Ve ehl-i Cennet için Cennette sabah ve akşam rızıkları vardır. İstedikleri zaman kendilerine gelir aslâ darlık görmezler.]

تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

[İşte şu evsafı beyan olunan Cennetler şol Cennetlerdir ki biz kullarımızdan müttakî olan kimseleri o Cennetlere varis kılarız.]

A d i n ; Nisâbûrî ve Kâzi'nin beyanları vechile *ikamet* mânâsınadır. Zira; *Cennetler müminlerin mahall-i ikâmetleri olmasına binaen* Cennete *adin* denmiştir. Yahut adin; *Cennetlerden birinin ism-i alemîsidir.* Cenab-ı Hak kullarına dünyada Cenneti vadedip kullar Cennetten ve Cennet kullardan kaybolup yekdiğerini görmediklerinden Rahman Tealâ'nın kullarına anilgıyâb vaadettiği beyan olunmuştur. Lâkin o gaaibâne vaadolunan Cennetleri kulların behemehâl göreceklerine işaret için vaad-i İlâhînin *m e ' t î* yani ehlinin geleceği mahal olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; (مَأْتِيًّا) *Mahall-i ityân* yani *gelinecek mahâl* demektir. *Ehl-i Cennetin selâmdan başka bir şey işitmiyecekleri* ile murad; *ayıptan, noksandan ve ezâ verecek şeylerden salim sözler, ferah ve sürûr verecek sohbetler işiteceklerini beyandır.* Cennette gece ve gündüz olmayıp daima nurdan ibaret ve insanlar ebeden nur içinde bulunacaklarsa da dünyadaki âdetleri vechile sabah ve akşam miktarı zamanda taamlarının geleceği için sabahta ve akşamda rızıklarının geleceği beyan olunmuştur ki ehl-i dünyaya anlatmak dünyada gördükleri âdetleri vechile olabileceğinden sabah ve akşam zikrolunmuştur, yoksa Cennetde ne sabah ne de akşam vardır. Yahut arap indinde sabah ve akşam gelen bol rızık efdal olduğundan sabah ve akşam ibadete terğîb için zikrolunduğu Nisâbûrî ve Hâzin'in cümle-i beyanatındandır. Zira; her kavmin âdetleri vechile muhabbet ettikleri şeylerle terğîb etmek âdet-i İlâhîye cümlesindendir. Meselâ ipek giymek, altından ve gümüşten bilezik takmak acemlerin, kürsüler üzerinde oturmak Yemen eşrafının mu-

habbet ettikleri şeyler olduğundan Cenab-ı Hak onları zikirle de terğîb etmiştir. Cennete gireceklerin küfürden vesair günahlardan ittika eden kimseler olacağı sarahaten beyan olundu ki emre imtisâl ve nehiyden ictinabla ittika sahibi olmayan Cennete varis olamıyacak demektir.

Medarik'te beyan olunduğu vechile Cenab-ı Hakkın, Cennetin fuzulî sözlerden ve faydasız şeylerden salim olacağını beyanla bu dünyada kullarının lağviyâtla meşgul olmamaları elzem olduğuna işaret etmiştir. Çünkü; asla teklif olmayan ve mes'uliyet bulunmayan Cenneti lağviyattan tenzih edince dar-ı teklif olan ve herşeyden mes'uliyete mahâl olan dünyada lağviyâttan tenzih elbette elzemdir.

***

Vâcip Tealâ Cibril-i Emin'in nezd-i Resulüllah'a vürudu teahhur edince Resulüllah'ın teahhurun sebebini sorması üzerine Cibril'in vermiş olduğu cevabı hikâye etmek üzere :

وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَ

buyuruyor.

[Biz nâzil olamayız, illâ Rabbın Tealâ'nın emriyle nâzil oluruz.]

لَهُ مَا بَيْنَ اَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذٰلِكَ

[Zira; bundan evvel geçmiş ve hakikatı zahir olan şeylerin ilmi ve bundan sonra gelecek şeylerin ilmi ve tasarrufu ve bunların arasında olacak şeylerin ilmi ve tasarrufu ancak Allahu Tealâ'ya mahsustur.]

وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾

[Halbuki ya Resulallah! Rabbın Tealâ hiç bir şeyi unutur olmadı ki sana vahyi unutsun. Çünkü; Allahü Tealâ nisyândan münezzehtir.]

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا

[Zira; Allahü Tealâ semâvat ve arzın ve onların arasında olan mevcudâtın Rabbı ve halikıdır.] Onların her cümlesi, her zerresi onun indinde hazırdır ve herbirini lâyıkı vechile terbiye eder. Binaenaleyh; ilminden hiç bir şey kaybolmaz.

فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِه۪

[Hâl böyle olunca ya Ekrem er Rusül! Rabbın Tealâ'ya ibadete devam et ve ibadeti için hasıl olan meşakkata sabret] ve nâzil olmasını arzu ettiğin ahkâmın nâzil olmasında acele etmediğin gibi nüzulün teahhurundan dahi me'yûs olma ve vahyin teahhurundan dolayı kâfirlerin istihzalarından müteezzî olma.

هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

[Ey Resul-ü Zişân! Sen Allahü Tealâ'ya bir adaş bilir misin? Elbette bilmezsin.] Çünkü; Allah'ın gayrı Allah isminde bir kimse yoktur. Şu halde senin için vazife Allah'a ibadete devam ve arada vaki olan meşakkatlere sabır ve vahyin gelmesinde Cenab-ı Hakkın iradesine intizar etmektir.

Hâzin, Fahri Râzi ve Nimetullah Efendinin beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir; Kureyş kavmi Resulüllah'ın halini beyanla Medine'de bulunan Yahudilerden nübüvvete dair bazı şeyler suâl etmek üzere beş kimse gönderdiler. Onlar evsaf-ı Resulüllah'ı beyan ve böyle bir kimsenin Nebi olup olamıyacağını Yahudi ulemâsından sordular. Yahudiler «Ahir zamanda Mekke'de bir Nebi zuhur edecek ve zamanı da gelmiştir. Binaenaleyh; o zattan ashab-ı Kehfi, Zülkarneyn'i ve ruhu sual edin. Eğer bu üçten ikisine cevap verir ruhtan cevap vermezse Nebîdir, ittiba' edin» dediler. Müşrikler Mekke'ye dönüp Resulüllah'tan bu üç şeyden sual ettiler. Resulüllah «Yarın cevap vereyim» dedi. Fakat inşaallah demediğinden vahy-i İlâhî onbeş gün ve diğer bir rivayette kırk gün gelmedi ve müşrikler istihzâ ettiler. Resulüllah mahzun

oldu, ba'dehû Cibril-i Emin geldi. Resulullah «Niçin geç geldiğini» sual edince âyette beyan olunduğu vechile Cibril'in cevabını Cenab-ı Hak hikâye etmek üzere bu âyetin ve sûre-i Kehif'te meşiyyet âyetinin ve (والضحى) sûresinin nâzil olduğu mervîdir.

***

Vâcip Tealâ Resulüne ibadetle ve ibadette sabırla emirden sonra haşri inkâr edenlerin sözlerini beyan etmek üzere :

وَيَقُولُ الْاِنْسَانُ ءَاِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ اُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Haşri münkir olan insan «Ben vefat ettiğimde elbette diri olarak kabrimden ihraç olunuyor muyum?» demekle haşri inkâr eder.]

اَوَلَا يَذْكُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا ﴿٦٧﴾

[İnsan haşri inkâr eder de düşünmez mi ki biz insanı bundan evvel halkettik. Halbuki insan mevcut bir şey olmadı.]

فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾

[Ey Resul-ü Zişân! Rabbın Tealâ'nın azametine yemin ederim ki elbette biz insanları ve şeytanları haşredeceğiz. Yani öldükten sonra diriltip mahşere cemedeceğiz ve bundan sonra dizleri üzerine oturur oldukları halde Cehennemin etrafına onları hazırlarız.]

Yani; bazı insanlar gafletten naşi «Ben ölüp kemik olup toprağa karıştığımda eski halim gibi bir insan olarak kabrimden diri olduğum halde çıkarılacak mıyım? Bu muhâldir, böyle şey olmaz» demekle haşri bilkülliye inkâr eder. İnsan haşri inkârında ısrar eder de düşünmez mi ki o insan bundan evvel hiç bir şey olmadığı halde biz o insanı halkettik. Hiç yokken icada kaadir olan öldük-

ten sonra eczalarını toplayıp onu iâdeye kaadir olamaz mı? Bizim kudretimize nisbetle ibtidaen icadla, öldükten sonra iâde beyninde ne gibi fark vardır ve ibtidâen icattan, insanın idrakine nazaran iade daha kolay değil mi? Bunu insanın tezekkür etmesi lâzım gelmez mi? Habibim! Rabbın Tealâ'nın kudret ve azametine yemin ederim ki biz o münkirleri ve onları idlâl eden şeytanları elbette haşrederiz ve haşirden sonra dizleri üzerine oturdukları halde onları Cehennemin etrafına ihzâr ederiz.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyette *i n s a n* la murad; *cins-i insandan haşri inkâr edenlerdir ki* âyette onları tevbîh vardır. Çünkü; (اولا يذكر) de bulunan istifham *inkâr ve tevbîh* içindir. İnsanların kendilerini idlâl eden şeytanlarla beraber Cehenneme gireceklerini beyanda şeytana aldanmamalarına tenbih ve hasret ve nedametleri ziyade olsun için Cehenneme girmezden evvel Cehennemin etrafına asilerin dizleri üzerine halka olacakları beyan olunmuştur. İnsaniyetin muktezası; tezekkür ve teemmül olduğuna işaret için insan lâfzının istifhamdan sonra varid olduğu ve (فوربك) de ni'meti müş'ir olan *Rab* ismine yemin, haşrı münkir olanları tekdiri mutazammın bulunduğu gibi Resulullah'a muzaf olarak hitap dahi şan-ı Nebevîlerine ta'zim ve düşmanlarına karşı kadr-i âlîlerini terfi' için olduğu Ebussuud Efendinin cümle-i beyanatındandır.

(جثيا) *dizleri üzerine oturmaktır.* Çünkü; Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile ehl-i Cehennem, görmüş oldukları şiddetten ve kendilerine ârız olan yorgunluktan ayak üzerinde durmağa takatları olmaz ki ayak üzerinde dursunlar. İnsanla murad; *haşri inkâr eden kâfirler olduğu cihetle* dünyada nasıl ki haşrı ve şiddetini inkârda tekebbür ettilerse o tekebbürlerine ihanet ve hakaret olmak için Cehneneme dizleri üzerinde süründürmek suretiyle atılırlar.

Hulâsa; insanlardan bir kısmı evvelâ nasıl halkolunduklarını düşünmiyerek haşri inkâr ettikleri ve Cenab-ı Hakkın onları mukarinleri olan şeytanlarla beraber haşredip kemal-i hakaretle diz-

leri üzerinde Cehennemin etrafına ihzâr edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennemi dizleri üzerine oturur oldukları halde Cehennemin etrafına ihzarından sonra vaki olacak ahvali beyan etmek üzere :

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ اَيُّهُمْ اَشَدُّ عَلَى الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Biz onları Cehennemin etrafına ihzâr ettikten sonra onların her fırkasından hangisi Rahman Tealâ üzerine isyanda ziyade şiddetli ve musır oldu, onu içlerinden çıkarır Cehennemin alt tabakasına atarız ki günahı ziyade olan kimseler alt katta bulunsunlar.]

ثُمَّ لَنَحْنُ اَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ اَوْلٰى بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾

[Onları seçip günahı ziyade olan fırkaları ayırdıktan sonra biz onların Cehenneme girmeye evlâ olanlarını biliriz.] Binaenaleyh; evvel girmeye lâyık olanlarını evvel, ikincide girmeye lâyık olanlarını ikincide Cehenneme sırasıyla koyarız ve her fırkayı müstehak olduğu derekeye atarız. Çünkü ceza; amele göredir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran günahların pek çoğunu Cenab-ı Hakkın affettiğine işaret için eşedd lâfzı varid olmuştur. Tertipten maksat; azabın şiddetini herkesin cezasına ve cinayetine tahsis etmektir. Çünkü; bilûmum günahkârların derecesi olduğu gibi kâfirlerin de küfürleri itibariyle nevileri ve dereceleri vardır. Zira; hem dâl, hem mudil olanla yalnız dâl olan beyninde elbette fark vardır. Binaenaleyh; herkesin cinayetine göre Cehennemin tabakası vardır. O cinayetin sahipleri hep o tabakaya atılır. Şu halde masiyete cür'et ve temerrüde en şiddetli olan; Cehennemin en şiddetli tabakasına ve onun madûnu olan; madûn tabakaya velhasıl cezası en ehven olan; ateşin ehven tabakasına konmak suretiyle

taksimat vuku bulacağına Vâcip Tealâ bu âyetle işaret buyurmuş ve fırkaların birbirinden ayrılacağını beyan etmiştir. (عتيا) *ma'siyete cür'et ve temerrüd cihetinden ziyade olan* demektir.

(صليا) (دخولا) manâsınadır. *Yani fırkalardan hangisi diğerine nisbetle duhûl cihetinden evlâ ise biz onu bilir, diğerlerinden evvel Cehenneme onu koyarız* demektir.

Hulâsa; küfürde şiddet ve inadı ziyade olanlarla ehven olanlar beyinlerinde fark olduğu, küfründe şiddet olanların Cehennemin şiddetli tabakasına diğerlerinden evvel gireceği ve Cehennemde tertip üzere herkesin kendi sınıfı ile beraber bulunacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âsîlerin Cehennemin etrafına dizlerinin üzerine ihzâr olunacağını ve fırkalardan ma'siyette şiddetli olanları ayıracağını ve Cehenneme girmek cihetinden evlâ olan kimseleri bileceğini beyandan sonra her fırkanın Cehenneme varid olacağını beyan etmek üzere:

وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا

buyuruyor.

[Sizden hiç bir kimse olmaz, illâ Cehenneme varid olacaktır.]

كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾

[Her birinizin Cehenneme vürudunuz Rabbın Tealâ üzerine lâzım bir kaza olduğundan vâcip menzilinde hükm-ü İlâhî lâhik olmuştur.]

ثُمَّ نُنَجِّى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

[Her biriniz Cehenneme vürud ettikten sonra biz dünyada

ma'siyetten ittika edenleri halâs eder, azabtan kurtarırız ve zalimleri Cehennemde dizleri üzerinde terkederiz.]

Yani; Ey Haşri inkâr eden insanlar! Sizden hiç bir kimse olmaz, illâ Cehenneme yolu uğrayacak ve kenarına vasıl olacaktır. Zira; insanların Cehenneme varid olmaları habibim! Rabbın Tealâ üzerine vâcip derecesinde bir hükmoldu. Binaenaleyh; levh-i mahfuzda herkesin Cehenneme vürud etmesiyle Rabbın Tealâ hükmetti. Yani herkesin vürudunu vadedip vadinde hulfolmadığı cihetle vâcip menzilinde oldu. İnsanların Cehenneme vürudu ile hükmettikten sonra şol kimseleri biz Cehennemden kurtarırız ki onlar emre imtisal ve nehiyden ictinâbla vacibâtı edâ ve muharremâtı terkle ittika ettiler. Biz onlara necât verir ve zalimleri Cehennemde dizleri üzerine terkederiz.

Fahri Râzi, Kâzi ve Hâzin'in bu âyetin zahirine nazaran beyanları vechile mümin ve kâfir herkes Cehenneme varid olacaktır. Şu kadar ki Cenab-ı Hak mümin-i müttakîleri Cehennem azabından kurtaracak ve onlar Cehennemin azabını görmiyeceklerdir. Zira Cehennem; *müminlere berd-i selâm* yani *soğuk ve selâmet bir mahal* olacak ve müminler oradan geçip gideceklerdir. Ama kâfirlerin küfürleri ve zulümleri ve asilerin isyanları sebebiyle Cehennem hal-i asliyesine avdetle onlar Cehennemde azap içinde terkolunacaklardır. Müminlerin Cennete yolları Cehennemden olmasındaki hikmet; sürürlarının ve kurtulduklarına dair şükürlerinin ziyade ve kâfirlerin elemlerinin fazla olmasıdır. Çünkü; dünyada adâvet ettikleri müminlerin kurtulmaları kâfirler için azap üzerine azap olacaktır.

Yahut bu âyette *v ü r u d* la murad; *Cehennemin yakınına ve sırat üzerine vürud etmeleridir.* Çünkü sırat; *Cehennem dereleri üzerine kurulmuş bir köprü ve Cennete gider bir yoldur.* Binaenaleyh; herkes o köprüye gelecek ve Cennete geçecekler oradan geçecek ve Cehenneme girecek olanlar da oradan gireceklerdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Sizden hiç bir kimse olmaz, illâ o kimse Cehennemin kenarına ve sırat üzerine varid olacaktır. Zira; herkesin vürudu Rabbın Tealâ üzerine vâcip menzilinde bir hüküm olduğundan hükm-ü İlâhî lâhik oldu ve herkes o mahalle

gelecektir. Oraya herkes geldikten sonra biz mümin-i müttakîlere necat veririz ve zalim kâfirleri dizleri üzerinde Cehennemde terkederiz] demektir.

(حتما) (وجوبا) manâsınadır. Yani «İnsanların Cehennem üzerine vürudları vâciptir. Allahü Tealâ onların vürudlarını nefsine vâcip kıldı» demektir. Ancak Allahü Tealâ üzerine bir şey vâcip olmak vücub-u şer'î ile vâcip olmaz. Yani «Allahü Tealâ bir şeyi işlemekle bir kimse tarafından mükellef olmaz» demektir ki mükellef olsa kendinin fevkinde bir kimse tarafından teklif olunur, vâcip kılınır. Binaenaleyh; işlemezse günahkâr olur. Bu manâca Vücûb; Allahü Tealâ hakkında muhâldir. Zira; Allah'ın fevkinde diğer bir Allah yok ki vâcip kılsın. Şu halde bu âyette Hatim; *vücub-u vaadî* manâsınadır. Yani Cenab-ı Hakkın vaadettiği şeyin vücut bulması vâciptir. Zira; hilâf ihtimali yoktur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak herkesin Cehennem üzerine vürudunu vaadetmiştir. Şu halde herkesin vürudu vâciptir.

Âyette *m ü t t e k î* lerle murad; *küfürden ittika edenler* olduğu cihetle fasık müminler fıskı miktarı Cehennemde kalırlarsa da âkibet necat bulacaklarına âyet delâlet eder. Zalimlerin dizleri üzerine terkolunacaklarını beyan; vürudla muradın *Cehennemin etrafına vürud olmasına* delâlet ettiği Kazi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü; bundan evvel Cehennem etrafına dizleri üzerine insanların ihzâr olunacakları beyan olunmuştur. Şu halde bu âyette «Biz müttekîlere necat verir zalimleri dizleri üzerine terkederiz» demek «Herkes Cehennem etrafına varid olur ve dizleri üzerine oturur oldukları halde ihzâr olunurlar, sonra müttekîler necât bulur gider. Zalimler zulmünün cezasını görmek için orada kalır» demektir. Şu halde vürudla murad; *Cehennemin etrafına vüruddur* ve bu manâ esah olsa gerektir.

Hulâsa; mümin ve kâfir, mutî ve âsî cümle insanların Cehennemi kenarından veya sırat üzerinden görecekleri, müttekî olan müminlerin necat bulup âsîlerin Cehennemde kalacakları ve bu hükmü Vâcip Tealâ vaadedip elbette vuku bulacağına binaen vâcip menzilinde olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ haşri beyandan sonra kâfirlerin Kur'an'a itirazlarını beyan etmez üzere :

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[**Kâfirler üzerine bizim kudretimize açık ve zahir olarak delâlet eden âyetlerimiz tilâvet olunduğunda kâfirler müminlere derler ki «Ey müminler! Sizinle bizim fırkalarımızdan menzil ve makam yönünden hangisi hayırlı ve meclis yönünden hangisi daha güzeldir?»**] Kâfirler bu sözleriyle kendilerinin mertebeleri ve meclisleri daha güzel ve hayırlı olduğuna işaret ederler.

Yani; Allah'ın âyetleri kâfirlere tilâvet olunduğunda şol kimseler kendi servet ve samânlarına bakarak müminlere derler ki «Şu iki fırkanın makam ve mertebe yönünden hangisi daha hayırlıdır ve meclis yönünden hangisi daha güzeldir?» İşte bu suretle kendilerinin hayırlı olduklarını iddia ederler. Çünkü; onlar zengin ve mansıp sahibi olup ve her kemali dünya metaında görüp müminler de kendi nazarlarında fakir olduklarından kendilerinde bir meziyyet ve fazlaca bir mertebe var zannıyla derler ki «Biz ehl-i servet ve mansıb olduğumuz gibi enva-ı ni'metlerle telezzüz eder ve her muradımıza nailiz. Sizse bir takım aceze ve fakir kimselersiniz. Eğer Allah indinde bizim kadrimiz ve değerimiz olmasaydı bize bu ni'metleri vermezdi, halbuki verdi. Allahü Tealâ'nın bu ihsanı bizim dünyaca faziletimize delâlet ettiği gibi âhiretce de mertebemizin âlî olacağına delâlet eder» demekle servetlerine mağrur oldular. Halbuki dünyada rızık hususunda müminle kâfir ve mutî ile âsî beyninde fark olmadığından dünyada servet sahibi olmak âhirette ni'met sahibi olacağına delâlet etmez. (نَدِيًّا) *meclis* demektir. Yani «Onlar Kur'an'ın âyetlerinin muârazasından âciz kalınca mallarıyla ve meclisleri yani ictimâlarıyla iftihara

kalkıştılar ve bizim meclisimiz sizden daha güzeldir, şu halde biz sizden efdaliz» dediler.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünya metaıyla iftiharlarını reddetmek üzere :

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِئْيًا ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[**Ziynet-i faniye ve meta-ı dünya ile iftiharda fayda yoktur. Zira; biz bu kâfirlerden evvel çok kabile ve milletler ihlâk ettik ki onlar şu servetleriyle iftihar eden Kureyş müşriklerinden malları çok ve mansıpları daha büyük ve evlerinin eşyası ve manzaraları daha güzel görünürdü.**] Onların mallarının çokluğu ve mansıplarının kuvveti ve ziynetlerinin güzelliği onlara fayda etmeyip helâklerini def' edemeyince bunların servetlerinin de faydası olmıyacağı meydandadır.

Bundan evvelki âyette k â f i r l e r le murad; *Kureyş'den (Nadr b. Hâris) ve emsalidir.* M ü m i n l e r le murad; *Ashab-ı Resulullah'dır.* Çünkü; kâfirlerin evleri, eşyaları ve elbiseleri güzel, saçları taranmış ve ziynetleri yolundaydı. Ashab-ı Resulullah'dan ekserisi fukara güruhundan oldukları cihetle müşrikler ziynetleriyle iftihar ederek «Biz sizden daha iyiyiz» derlerdi. Bu âyette (اثاثا) *ev içinde bulunan ev eşyası ve ziynete müteallik olan şeylerdir.* (ورئيا) *manzara ve görülmektir.* Yani «evvel helâk olan milletler ziynet, emvâl, zahirde manzara ve görülmek cihetinden Kureyşîlerden daha güzel görünürlerdi. Bu güzel manzara onlara fayda etmeyince bunlara da fayda etmez» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mallarına itimatlarının fayda etmiyeceğine ikinci bir cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا

buyuruyor.

[Habibim! Mallarıyla iftihar eden kâfirlere sen de ki «Dalalette olan kimseye Rahman Tealâ uzun müddet mühlet versin ve verir ki çok yesinler, içsinler ve zevk u sefâya dalsınlar.»]

حَتّٰى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ

[Hatta onlar vadolundukları ya dünyada azap veyahut kıyamet gününü görünceye kadar bu hâl üzere müsaade olunurlar ve devam ederler ve akibet bu ikiden birini görürler.]

فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا ﴿٧٥﴾

[Binaenaleyh; onlar elbette yakında mertebe ve mekân yönünden ziyade şer ve asker yönünden gayet zayıf kim olduğunu bilirler.]

Yani; mallarına mağrur olarak âhireti inkâr ve sizi istihza eden kâfirlere ya Ekrem er Rusül! Sen de ki «Küfrü irtikâpla dalâlet içinde olan kimselere bir çok ni'metleri ihsan eden Rahman Tealâ onların ömürlerini uzatsın ve uzatır, mallarını çoğaltmakla mühlet verir, uzun müddet ni'metlerle mütenaim olur telezzüze devam ederler. Hatta bu hâl, onların ehl-i İslâmın kılıcından geçmek veya esir düşmek gibi azab-ı dünyayı veya kıyameti, kıyamette olacak azab-ı Cehennemi görünceye kadar devam eder. Zira; nazarları kısa olup delâilden hakikatı istidlâle rağbetleri yoktur. Bu iki hâlden birini görünceye kadar gururlarında devam edince onlar yakında elbette bilirler ki indallah mertebe yönünden şer, asker ve yardımcı yönünden ziyade zayıf kimlerdir, mekânları Cehennem olanlar mı hayırlı yoksa Cennet olanlar mı hayırlı? Elbette bilirler».

Beyzâvî'nin beyanı vechile bunların hallerine lâyık olan dünyaca bütün nasiplerini alsınlar ve istidrac suretiyle her arzularına nail olsunlar ve «Âhirette ömrümüz az oldu, düşünmeye vakit bulamadık ve servetimiz yoktu, muzâyakadan kurtulamadık» gibi mazeret kapıları kapanmak lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak bunlara vereceği mühleti emir suretinde iradla (فليمدد) buyurmuştur. Yani «Rahman Tealâ dalâlette olan kimsenin ömrünü uzatırcasına uzatsın ve malını çoğatlmakla ni'mette ve refah-ı halde mühlet verircesine mühlet versin» demektir.

Bu âyet «Hangi fırka hayırlıdır?» diyenlere cevap olduğu cihetle *manâ-yı âyet* şöyledir : [Sizin haliniz şu ikiden biridir. Binaenaleyh; hayırlı kim olduğunu bilin] demektir. Çünkü; servetlerine mağrur olmalarına mukabil dünyada azap görüp izzetleri zillete, servetleri fakra, sıhhatleri hastalığa, emniyetleri korkuya ve galibiyetleri mağlûbiyete tebeddül edeceğine işaret olunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyette (اما العذاب واما الساعة); (مايوعدون) ile beyan ve vaad olunan mev'ûdu tafsildir. Zira mev'ûd; *Ya ehl-i İslâmın galebesiyle dünyada azaptır* veyahut *yevm-i kıyamette görecekleri rüsvâlıktır*. Mekânlarının şer olması; dünya malıyla gururlarına mukabildir. Zira; dünyada tasavvurlarının hilâfı zuhur edip mağrur oldukları malları haklarında hazelân ve vebâl olması elbette haklarında şerdir. (واضعف جندا) «biz cemaat yönünden sizden güzeliz» demelerine mukabildir. Çünkü cemaat yönünden güzel olmak; kavmin büyükleri ve reisleri bir yerde içtimâ edip şevketlerini izharla birbirlerine arka olup müzaheret etmekle olur. Halbuki kıyamette halleri bunun aksine zuhur eder. Zira; hiç bir kimseden yardım görmiyecekleri beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ âhireti inkâr eden kâfirlerin hallerini beyandan sonra müminlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى

buyuruyor.

[Allahü Tealâ, şol kimselerin hidayetlerini ziyade eder ki onlar tarik-ı müstakîme ihtida ettiler.]

وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ۝

[Menfeati baki kalan a'mâl-i saliha Rabbın Tealâ indinde sevap ve merci' yönünden hayırlıdır.] Zira a'mâl-i salihanın akibeti; mağfiret, Cennet ve seâdettir. Binaenaleyh; a'mâl-i saliha bu dünyada intifa' olunur bir şey değilse de akibet itibariyle hayr-ı mahız ve menfeat-i daimedir. Ama kâfirlerin mağrur oldukları câh, servet ve ziynetin akibeti hasret, nedamet, zarar ve aynı azaptır.

Beyzâvî'nin ve Ebussuud Efendinin beyanları vechile âsîlerin bazılarının dünyada nasibinin ziyade olması onun faziletinden ve indallah mertebe sahibi olduğundan değil, belki istidrâc tarikıyla olduğu bundan evvelki âyette beyan olunduğu gibi bu âyette de müminin dünyada nasibinin noksan olması; müminin mertebesi noksan olduğundan olmayıp belki mümin hakkında Allahü Tealâ'nın hayır murad etmesinden olduğu beyan olunmuştur. İmaniyle ihtida eden kimsenin hidayetinin ziyade olması; imanının ihlâs üzere bina olunmasıyla hasıldır. *Bâkiyât; namaz, oruç ve zikrullah gibi a'mâl-i salihanın cümlesine şamildir. A'mâl-i salihanın menfeati baki ve ilel ebed daim ve sahibiyle kaaim olacağına işaret için* bakiyât denilmiştir. Çünkü Fahri Râzi'nin beyanı vechile A'mâl-i salihanın bazısının sevabı bazı ahardan noksan olursa da mukabilinde olan sevab-ı ebedî olduğundan cemisi bâki olmakta müsavidir. Gerçi bazı âbidlerin dünyada nasibi az olmak onun hakkında bir zarar gibi görülürse de akibeti menfeat-ı azîmeye müncer olduğu cihetle hayrı küllî-i baki zımnında zarar-ı cüz'i fânîyi ihtiyar kabilindendir. Ama dünyaca nasibi ziyade olan fasıkın akibeti zarar ve felâket olduğu cihetle zarar-ı daimî zımnında menfeat-ı faniyeyi ihtiyar kabilindendir.

***

Vâcip Tealâ haşri ve kâfirlerin haşir hakkında şüphelerinin cevabını ve âhirette müminlerin ve kâfirlerin hallerini beyandan

sonra kâfirlerin haşir hakkında zikrettikleri bazı sözlerini beyan etmek üzere :

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Nazar ettin gördün mü? Habibim! Şol kimseyi ki o kimse bizim vahdaniyetimize ve âhirete delâlet eden âyetlerimize küfretti ve dedi ki «Elbette âhirette bana mal ve evlâd verilir.»]

أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾

[O kâfir gayba muttali mi oldu veyahut mal ve çocuk vereceğine dair Rahman Tealâ'dan ahid mi aldı?]

كَلَّا

[O kâfirin dediği gibi değildir.] Zira; ona âhirette mal ve evlâd verileceğine dair ahid yoktur.

سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾

[Biz onun dediğini yazarız ve onun için azaptan lüzumu kadar uzatırız.]

وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾

[O kâfirin sözünde beyan ettiği malına ve evlâdına biz varis oluruz. Zira; o vefat eder biz baki kalırız ve o, bize yevm-i kıyamette yalnız olduğu halde gelir.]

Yani Habibim! Sen nazar ettin de şol kâfiri gördün mü ki o kâfir bizim âyetlerimizi inkâr ve âhireti istihza ederek dedi ki «dünyada bana mal ve evlâd verildiği gibi elbette âhirette dahi verilecektir». Bu iddiada bulunan kâfir gaybı bilecek kadar bir mertebeye vasıl oldu da âhirette mal ve evlâd verileceğine muttali olarak gaibe hüküm mü ediyor? Yoksa kendine âhirette mal ve

çocuk verileceğine Allahü Tealâ'dan senet mi aldı? Halbuki ikisi de yoktur ve hakikat onun dediği gibi de değildir. Zira; âhirette mal ve çocuk verileceğini bu dünyada bilmek ya gayba ilim tarikıyla veyahut Allahü Tealâ indinde bir ahid almak ve işi mukaveleye rabtetmekle olur. Bu iki tarikten hangisine istinaden iddiada bulunuyor? Biz onun sözünü yazar, kıyamette defterini kendine gösterir ve hakikatı bildiririz, onun için biz bu sözlerle kesbetmiş olduğu azabını uzatırız ve onun mevtiyle söylediği malına ve evlâdına varis oluruz. Zira; o gider, malı ve evlâdıyla biz kalırız ve yevm-i kıyamette bizim huzurumuza o kâfir yalnız olduğu halde gelir. Zira; malından ve evlâdından yanında kimse bulunmaz.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu âyette *i s t i f h a m kâfirin halinden teaccüp içindir.* Âyette kâfiri *birkaç vechile tehdit vardır :*

B i r i n c i s i ; âyetlere küfretmesidir.

İ k i n c i s i ; istihza tariki ile kendine mal ve evlâd verileceği iddiasına karşı mal ve evlâd verileceğini gaybla mı bildi veyahut Allah'dan ahid mi aldı? denilmekle bilmediği şeyi iddiaya cesaret ettiği beyan olunmuş ve hakikat onun tasavvuru gibi olmadığı zikrolunmuştur.

Ü ç ü n c ü s ü ; söylediği sözün tamamen yazılmasıdır.

D ö r d ü n c ü s ü ; azabının tamamen temdid olunmasıdır.

B e ş i n c i s i ; iddia ettiği maldan ve evlâttan mücerred olarak huzur-u Bariye gelmesi ve istinad ettiği mal ve evlâttan fayda görmemesidir.

Taberî ve Beyzâvî'nin beyanları vechile Âyet-i Celile (Âs b. Vâil) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; ashabdan (Habbab) hazretlerinin (Âs) da olan alacağını istemesi üzerine (Âs) (Habbab) a «Sen Muhammed'e iman ettin. Eğer küfredersen sana borcumu veririm, küfretmedikçe vermem» deyince Habbab «Ben Muhammed Aleyhisselâm'a iman ettim. Dünyada küfretmediğim gibi kabrimden kalktığımda dahi küfretmem» demesi üzerine Âs «Madem ki kabirden kalkacaksın. O zaman yanıma gel. Orada elbette bana mal ve evlâd verilir. O malımdan sana borcumu veririm» der. (Habbab) hazretlerinin bunu Resulullah'a hikâye etmesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Çünkü; (Âs) bu sözü istihza ve

âhireti inkâr suretiyle söylediğinden Cenab-ı Hak bu âyetle onu ve onun emsali bu gibi sözleri söyliyenleri ve kıyamete kadar söyliyecek kimseleri zemmetmiştir.

Fahri Râzi'de (Habbab) ın kuyumcu olup (Âs) için hülliyâttan bir şey döküp ücretini istemesi üzerine (Âs) ın «Sizin itikadınızda âhirette altın ve gümüş çoktur. Onlardan elbette bana da verilecektir. Borcumu âhirette vereyim» demesi üzerine cereyan eden münakaşa hakkında âyetin nâzil olduğu mezkürdür.

***

Vâcip Tealâ haşri inkâr edenlerin hallerini beyandan sonra putperestlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Müşrikler Allah'ın gayrı ma'budlar ittihaz ettiler ki o ma'budlar müşrikler için izzet ve kuvvet olsun.]

كَلَّا

[Hakikat onların dedikleri ve itikatları gibi değildir.]

سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾

[Zira; o ma'budlar müşriklerin kendilerine ibadetlerini inkârla küfreder ve onlar üzerine hasım ve zıt olurlar.]

Yani; müşrikler kemal-i cehalet ve gafletlerine binaen Allah'tan başka ma'budlar ittihaz ettiler ki o ma'budlar onlara ind-i İlâhîde şefeat etmekle onların izzet ve kuvvetlerine sebep olsun ve bunlara nâzil olacak azabı defetsinler. Binaenaleyh; ma'budların yardımıyla bunların kadri âlî ve mertebeleri yüksek olsun. Halbuki hakikat bunların itikatları gibi değildir. Zira; o batıl ma'-

budlar bunların ibadetlerini inkâr ettikleri gibi yevm-i kıyamette şefaat etmeleri şöyle dursun onlar üzerine zıt ve hasım olurlar. Çünkü; Yevm-i kıyamette putlar bunların ibadetlerini inkârla lânet edeceklerine binaen bunların memullerinin hilâfı zuhur edeceği cihetle ma'budların bunlara zıt olarak meydana çıkacakları beyan olunmuştur.

Hulâsa; kâfirlerin putlara ibadetten maksatları, kendilerine şefaat etmek suretiyle yardım edip o vesileyle bunların izzet ve şereflerinin tezayüdü olduğu ve putlar ise yardım etmek şöyle dursun bilâkis onların ibadetlerinin batıl olduğunu beyanla onlara zıt olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin putlara ibadetten gözettikleri menfeat yerine mazarrat zuhur edeceğini beyandan sonra müşriklerin şirküzere ısrarlarının sebebini beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Habibim görmedin ve bilmedin mi? Biz Kâfirler üzerine şeytanları gönderdik ki şeytanlar kâfirleri günah tarafına çeker gibicesine çekerler.]

فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ

[Habibim! Biz şeytanları onlar üzerine gönderince sen kâfirler üzerine azabın gelmesini talepte acele etme.]

إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾

[Zira; biz onların ecellerini, ömürlerinin müddetini ve helâk olacakları günleri sayar gibicesine sayarız ve dakikalarını fevtetmeyiz, şeytanlar belâ yönünden onlara kâfidir.] Binaenaleyh; helâklerini istemekte acele etme.

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾

[Zikret Habibim! Şol zamanı ki o zamanda biz müttekîleri Rahman Tealâ'nın huzuruna cemaat ve fırka olarak cem'ederiz.]

وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلٰى جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾

[Ve o günde biz mücrimleri yaya olarak aç ve susuz behaim sevkeder gibi Cehenneme sevkederiz.]

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾

[Ve o günde mücrimler kendi nefislerine şefaate malik olmazlar, ancak Rahman Tealâ indinde şefeate izin alanlar şefaate malik olurlar.]

Yani; Habibim! Sen kâfirlerin kalplerinin kasavetine ve küfrüzere ısrarlarına teaccüp etme. Çünkü; sen görmedin mi? Elbette gördün ki biz kâfirler üzerine musallat olarak şeytanları muhakkak gönderdik ve şeytanlar da onları imandan küfre ve ibadetten kabahata çekercesine çekerler. Zira; onlara fena amellerini iyi göstermek suretiyle ma'siyete teşvik ederler ve şehevat-ı nefsaniyeye muhabbet verirler. Onlar da şeytanın tezyinâtına aldanır günahları seve seve işlerler ve şeytanlar onları envâ-ı cinayeti irtikâba sevkle belâdan belâya uğratırlar. Hâl böyle olunca ya Ekrem er Rusül! Sen onların ukubetlerinin acele olmasını isteyip de bizim onlara müsaademize teaccüp edip me'yûs olma. Zira; biz onlardan elbette intikamımızı alırız. Çünkü; biz onlar için geceleri, gündüzleri, haftaları, ayları, seneleri, ömürlerinin müddetini ve helâk olacakları zamanı saymakla sayar ve bir dakikasını fevtetmeyiz. Binaenaleyh; mukadder olan zaman gelince derhal muahaze ederiz, siz de onların şerlerinden mahfuz kalırsınız. Zikret Habibim! Şol zamanı ki o zamanda muharremâttan nefislerini vikaye eden müttekîleri Rahman Tealâ'nın ihsanına cemaat cemaat ve fırka fırka olarak

enva-ı ziynetle müzeyyen binitler üzerinde oldukları halde sevkederiz ki kemal-i debdebe ve darâtla huzur-u İlâhîye gelirler ve o günde kâfirleri ve sair mücrimleri dünyada canilerin kemal-i hakaret ve unf ü şiddetle hapishaneye sevkolundukları gibi biz Cehenneme sevkederiz ve o günde onlara başka bir yardımcı olmadığı gibi kendilerini kurtarmak için şefaate de malik olmazlar. Ancak Rahman Tealâ'dan izin alan kimse şefaate malik olur.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Vâcip Tealâ'nın şeytanları kâfirlere göndermesiyle murad; *onlar üzerine şeytanların musallat olup vesvese olarak iğvâ ile meşgul olmalarıdır.* Binaenaleyh; şeytanın vazifesi; onlara masiyeti güzel göstermek ve şehevat-ı nefsaniye cihetine teşvik etmekten ibaret olup onlar üzerine şeytanların kahr u galebesi olmadığından onların şeytanı redde iktidarları varken reddetmeyip itaat etmeleri haklarında ayn-ı cinayet ve azaptır. Çünkü şeytanın tasallutu; vesvese ve aldatmak suretiyle olduğundan şeytana itaata mecbur değillerdir.

(ازآ) *teşvik ve şiddetle iz'âc edip kandırabilirse istediği yere alıp götürmektir.* Binaenaleyh; (تؤزهم ازآ) demek; «Şeytan âsileri masiyet tarafına şiddetle teşvik ve haram olan şeyleri tezyinâtla muhabbetlerini celbeder ve onu işlemeye çalışır» demektir. Şeytanın musallat olmasındaki hikmet; şeytana aldanan ve nefsine tebaiyet eden asilerle aldanmayan mutiler beyinleri herkes nazarında tefrik olunması ve asilerin azabı ve âbidlerin de sevabı görmeleridir.

Asilerin, helâkleri için mukadder olan zaman gelmeyince helâk olmıyacaklarına işaret zımnında Cenab-ı Hak Resulünü onların helâklerini talepte aceleden nehyetmiştir. Binaenaleyh; hiç bir zalimin zulmü yanına kalmaz, elbette cezasını görür. Şu kadar ki vakt-i merhununu bekler. Şu halde bütün mazlumların müsterih olmaları lâzımdır. Çünkü; zalimden intikam alacak Allahü Tealâ'dır. Zira; Allahü Tealâ Resulünü acele etmekten nehyettikten sonra onların helâklerinin müddetini saydığını beyan etti ki «Sen acele etme», onların helâklerine sayılı günler ve ma'dud nefesler kaldı» demektir.

(وفدا) *binitli olarak debdebe ve haşmetle huzur-u alîye gelen bir cemaattir.* Binaenaleyh; müttekîlerin binitler üzerinde kemal-i saltanatla cemaât be cemaât Rahman Tealâ'nın huzuruna geleceklerini beyan için haklarında (وفدا) varid olmuştur.

(وردا) *Susamış kimselerin su mahalline gelmeleridir.* Çünkü; su mahalline ancak susamış olan kimseler gelir. Şu halde Cehenneme sevkolunacak mücrimlerin hararetten ciğerleri yanmış olduğu halde sevkolunacaklarına işaret için haklarında *susamışlar* manâsına gelen (وردا) lâfzı varid olmuştur ki hakaretle sevkolunacaklarına dahi işarettir.

Hulâsa; kâfirler üzerine vesvese için şeytanların gönderildikleri, şeytanların onları masiyet cihetine teşvik ettikleri, kâfirler üzerine alelacele azabın nâzil olmasını istemekten Resulüllah'ın nehyolunduğu, onların azaplarının müddeti taraf-ı İlâhîden sayıldığı, yevm-i kıyamette müttekîlerin binitli olarak haşrolunup mücrimlerin yaya ve susuz olarak sevkolunacakları ve azaptan kurtulmak için şefaate dahi malik olmadıkları bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ puta ibadet eden müşriklerin hallerini beyandan sonra Allahü Tealâ'ya çocuk ittihaz etti diyen kâfirlerin hallerini ve sözlerini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾

buyuruyor.

[Kâfirler «Rahman Tealâ çocuk ittihaz etti» dediler.]

لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا اِدًّا ﴿٨٩﴾

[Ve zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki ey müfteriler! Siz «Rahman Tealâ çocuk ittihaz etti» demekle bir emr-i münker getirdiniz ki bu iftiranız cinayet-i azimedir.]

تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ۝

[Hatta ey müşrikler! Sizin bu iftiranızı işitmekten o kadar cesametiyle gökler birbiri arkasında yarılmaya ve yer yüzü şak olmaya ve dağlar metanetiyle beraber yüzleri üzerine kapanıp dökülmeye karib olur.]

Yani; kâfirler Rahman Tealâ'ya iftira ederek «çocuk ittihaz etti» dediler. Zira; azamet-i İlâhiyeyi düşünmeden çocuk ittihazı gibi hasis ihtiyacı ve hudûsu müstelzim olan bir şeyi isnada cür'etle büyük bir cinayet irtikâb ettiler. Zatıma yemin ederim ki ey müşrikler! Siz bu sözünüzle pek büyük bir cinayet irtikap ettiniz ve ağza alınmasına cesaret olunmaz bir söz söylediniz. Hatta bu sözünüz o kadar şiddetlidir ki eğer bu söz göze görünür bir cisim olarak tasavvur olunsa şiddetine ve ağırlığına gökler, yerler ve dağlar tahammül edemiyerek hepsi yarılır, yıkılırlar ve gazab-ı İlâhî ile cümlesi harab olur giderdi.

اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا ۝

[Ve bu helâke sebep onların Rahman Tealâ'ya veled isnad etmeleri ve «Allah'ın çocuğu var» diyerek dava edip çağırmalarıdır.]

وَمَا يَنْبَغِى لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ۝

[Halbuki Rahman Tealâ'ya çocuk isnad etmek lâyık olmaz. Zira; Rahman Tealâ'nın çocuk ittihazına ihtiyacı yok ki çocuk ittihazıyla ondan yardım istesin.] Bu gibi şeyler hakk-ı ülûhiyette muhâldir. Zira; çocuk ittihaz etmek muhtaç, hadisat ve eczadan mürekkep ve bazı eczasının infisaliyle çocuğun hâdis olması, şehveti bulunması ve çocuk doğuracak zevce ihtiyar etmesi gibi bir takım mehaziri ve küfriyâtı müstelzim olduğundan bu gibi isnâd; gazab-ı İlâhîyi calip en büyük cinayettir. (اِدًّا) *şiddetle münker ve söylenmeye lâyık değil demektir.* (هدًّا) *şiddetle dökülmek ve birbiri üzerine yığılıp toz olmak* manâsınadır. Yani «Eğer

Allahü Tealâ hilimle muamele etmese şu iftiranın ve söylenen bir kelimenin icab ettiği gazab-ı İlâhîye hiç bir şey tahammül edemez» demektir.

***

Vâcip Tealâ veled ittihaz etti diyen bazı Nasara'yı, Yehûd ve müşrikleri şiddetle reddettikten sonra cümle mahlukât ve zerrat-ı cihanın abd-i memlûkü olduğunu beyan etmek üzere :

إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾

buyuruyor.

[Semavâtta olan melekler ve yerde olan insanlar ve cinler Rahman Tealâ'ya mutî', mütezellil, abd-i memlûk olarak gelir ve kahr-ı İlâhî altında makhûr oldukları halde Rübûbiyetine sığınarak huzur-u İlâhîde safbeste olurlar.]

لَقَدْ أَحْصٰيهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾

[Huzur-u İlâhîye nasıl gelmesinler, zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki Allahü Tealâ onları hasretti ve ilmi cümlesini ihata etmekle ilminden hariç hiç bir fert kalmadı, her birini ferden ferda saydı.]

وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

[Onlardan her biri yevm-i kıyamette a'vân ve ensârdan hâlî teker teker huzur-u İlâhîye gelirler. Binaenaleyh; amel-i salihten başka kendileriyle hiç bir şey bulunmaz.]

Yani; cümle mahlukat yevm-i kıyamette Rahman Tealâ'nın huzuruna abd-i memluk olarak muti' ve münkaad oldukları halde gelirler ve inâyet-i İlâhiyeye arz-ı ihtiyaç etmedik bir kimse kalmaz. Zira; Allahü Tealâ'nın ilmi muhakkak olarak onları ihata etti ve onların her birini harekât ve sekenâtlarıyla beraber saymakla

saydı ve hiç bir fert hesaptan hariç kalmadı. Binaenaleyh; yevm-i kıyamette onlardan her biri ferden ferda gelir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahvalini beyandan sonra müminlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'a ve Resulüne iman ederek imanın mukteziyatından olan a'mâl-i saliha işlediler. Onlar için Rahman Tealâ müminlerin kalplerinde muhabbet halkeder ki herkes bu misilli kimselere muhabbet ederler ve bu muhabbet yalnız Allah'ın ihsanıdır.] Çünkü; Müslim ve Buharî'nin ittifaklarıyla (Ebu Hüreyre) hazretlerinden rivayet olunan bir hadis-i şerifte Resulüllah «Allahü Tealâ bir kuluna muhabbet ederse muhabbetini Cibril'e verir ve muhabbet etmesiyle emreder. Cibril muhabbet eder. Ehl-i semaya haber verir, ehl-i sema muhabbet eder, ehl-i semadan muhabbet ehl-i arza ilhâm olunur. Binaenaleyh; o kimseye ehl-i arz dahi muhabbet eder» buyurmuştur. İşte bu hadis-i şerif de mümin-i kâmile herkesin muhabbeti Allah'ın halkı ve ihsanıyla olduğuna delâlet eder.

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا ﴿٩٧﴾

[Habibim! Biz ancak senin lisanına Kur'an'ı kolay kıldık ki Sen o Kur'an'la müttekîleri tebşîr ve küfrüzere inat ve ısrar eden kavm-i muannidi enva-ı azapla inzar edesin.]

(ودا) *muhabbet ve meveddettir.* (لدا) *muannid ve husumeti şiddetli demektir.*

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

[Biz bu kâfirlerden bir çok kabileler ihlâk ettik. Habibim!

Sen onlardan hiç bir kimse görebilir misin veyahut sen onlar için gizli bir sadâ işitir misin?]

Yani; Mekke ahalisinden evvel dalâlet ve tuğyanda musır ve mütemadî bir çok ümmetler ihlâk ettik. Ya Ekrem er Rusül! Helâk olmuş ümmetlerden kudret-i kahiremizden kurtulmuş hiç bir kimse gördün mü? Veyahut onlar için gizli bir sadâ işittin mi? Bunların da aynı hâle ma'ruz kalacakları şüphesizdir. (رِكْزاً) *ufacık bir sadâ* demektir. Yani «hademli ve haşemli bir çok kavimler helâk oldu, ufacık bir sadâları bile kalmadı. Mekke müşrikleri de onlar gibi olacak» demektir.

***

SURE-İ TÂHÂ

Mekkei Mükerreme'de nâzil olan Sûre'lerdendir. Yüz otuzbeş âyeti havidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰهٰ ﴿١﴾

Bu misilli sûre evvelinde bulunan müteşâbihatın ulemâ-yı müteahhirîn te'vîlini tecvîz ederek (طه) *Ya Recül!* Manâsınadır. *R a c ü l* ile murad; «*Bizim peygamberimiz âhir zaman Nebîsidir*» dediler. Yahut *kasemdir ki Vâcip Tealâ tavline* yani *kudretine kasem buyurmuştur,* yahut *esmâ-yı hüsnâdan bir isimdir.* Yahut Fahri Râzi'nin beyanına nazaran (ط) *şecere-i Tûbâ ki Cennettedir,* (ه) *hâviye isminde Cehennemdir.* Şu halde *manâ-yı şerifi :* [Cennet ve Cehennemin her ikisine kasem ederim] demektir. Yahut (طه) *evsaf-ı Nebiye işarettir.* Yahut (ط) *tâlib* ve (ه) *Hidayete işarettir.* O halde *manâ-yı şerifi* şöyledir : [Ey umum ümmetin hidayetini tâlib olan Nebî!] demektir. Yahut (ط) *taharetine* ve (ه) *hidayetine* işarettir. Buna nazaran *manâ-yı şerifi :* [Ey günahlardan tâhir ve Allah'ın kullarını ahkâmına hidayette kılıcı Resul-ü zişân!] demektir. Yahut (طه) *esmâ-ı Nebeviyyeden ve münâdâdır.* O halde (طه) **[Ya Muhammed! Sana nidâ ederim]** demektir.

مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰى ۝٢ اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ۝٣

[Habibim! Biz Kur'an'ı senin meşakkat çekmen için üzerine inzâl etmedik, ancak Allah'dan korkan kimse için mev'ize olarak inzâl ettik.]

Yani; ey nâsın hidayetini taleb ve arzu eden Resulüm! Biz Azîmüşşân Kur'an'ı senin üzerine meşakkat için inzâl etmedik velâkin kalbinde havf ü haşyet olan kimselere mev'iza ve nasihat olması için inzâl ettik.

(طه) lâfzı *Vâcip Tealâ'nın kudretine kasem* olduğuna nazaran bu âyet kaseme cevap olur ve *manâ-yı nazım* da şöyledir : [Kuvvet ve kudretime yemin ederim ki biz senin üzerine Kur'an'ı meşakkatin için inzâl etmedik] demektir. (طه) lâfzı *Rasulüllah'ın ismine işaret ve nidâ* olduğuna nazaran bu âyet nidâya cevaptır ve *meâl-i şerifi* şöyledir : [Ey halkın hidayetine tâlib olan Resûl! Sana nidâ ederim ki biz Kur'an'ı senin üzerine nâsın küfür ve dalâletlerine esef ederek nefsine meşakkat etmek için inzâl etmedik velâkin Allah'dan korkanlara mev'iza olması için inzâl ettik] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran âyetin sebeb-i nüzulünde; *dört rivayet vardır :*

B i r i n c i rivayet; *Resulüllah'ın geceyle teheccüd namazında uzun müddet kaim olmasından müteessiren ayaklarının şişmesidir.* Çünkü; Tefsir ve Ehâdis kitaplarında beyan olunduğu vechile Resulullah'ın teheccüd namazında uzun müddet kıyamında ayaklarına ağrı arız olunca Cibril-i Emîn «Ya Resulallah! Nefsine meşakkat etme, hakkını ver. Zira nefsin sende bir hakkı vardır» buyurması üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Bu rivayete nazaran insanların mükellef oldukları ahkâmı lâyıkıyla edâ ettikten sonra şer-i şerife muvafık olarak nefsine hizmet etmek lâzımdır. Zira nefis; insanın kemâlâtını iktisaba alet olduğundan nefsi tâkattan düşürecek kadar ezâ etmek caiz olamaz.

İ k i n c i rivayet; *kâfirlerin küfrüzere ısrarlarından Resulullah'ın pek çok müteessif olması* üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervîdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ya Ekremer Rusül! Kâfirlerin küfürleri üzerine kederle nefsine meşekkat verip azap etme. Zira; Biz Kur'an'ı sana mev'iza olarak inzâl ettik, yoksa nefsine meşakkat için inzâl etmedik. Şu halde iman edip islâh-ı nefis edenin menfeatı kendine ve küfredenin küfrünün azabı da kendine aittir. Binaenaleyh; onun küfründen sana esef etmek lâzım gelmez. Çünkü; senin üzerine vâcip olan tebliğdir. Bu vazifeyi ifâ ettikten sonra keder lâzım değildir, kavmin küfründen levmolunmazsın ki keder edesin] demektir. Şu rivayete nazaran âsilere nesâyih-i lâzimeyi icra ettikten sonra onların nasihat dinlemeyip maâsîye ısrarlarına buğz-u fillâh ile iktifa etmek ve nefse hüzn ü esefle meşakkat vermemek lâzımdır.

Ü ç ü n c ü rivayet, bu sûre Mekke'de bidâye-i İslâmda nâzil olan sûre'lerdendir ve sûre'nin nüzulü zamanında Resulüllah'ın etbâı az ve kâfirler azgın olup her türlü ezaya cür'et etmeleri üzerine bu âyet *Resulüllah'ı tesliye için nâzil olmuştur.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ya Ekrem er Rusül! Sen kâfirlerin hallerine nazar ederek mahzun olup, kendini bu halde kalacak zannıyla nefsini meşakkata duçâr etme. Zira; biz Kur'an'ı sana meşakkat için inzâl etmedik. Çünkü; senin dinin âlî ve kendin haddi zâtında mükerrem ve muazzam olduğun gibi kâfirlerin nazarında dahi mükerrem ve muazzam olacaksın, kâfirler hakîr ve zelîl olacaklar] demektir. Şu rivayete nazaran bâtılı ihtiyar edenler her ne kadar evvelinde âlî gibi görünseler de akibette zelîl, hakir ve hakkı ihtiyar edenlerin âlî olacaklarına işaret vardır.

D ö r d ü n c ü rivayet; (Ebu Cehil) ve emsali kâfirler Resulüllah'ın çokça geceyle ibadetlerini gördüklerinden «Sen âbâ ve ecdadının dinini terkle şakî oldun» demeleri üzerine *kâfirleri red ve itikatlarını ibtal için nâzil olmuştur.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Habibim! Kâfirlerin sözlerine mahzun olma. Zira; biz Kur'an'ı senin üzerine meşakkat için inzâl etmedik, belki kalbinde rikkat ve Allahü Tealâ'nın korkusu olanlara mev'iza ve Kur'an'ın evamir ve nevâhîsine temessük edenleri seâdete isâl etmesi için inzâl ettik] demektir.

Kur'an'la intifa' edeceklerin Allah'dan korkan kimseler olduğuna işaret için Kur'an'ın mev'iza olması bu âyette Allah'dan korkanlara tahsis olundu. Halbuki Kur'an umum hakkında mev'izadır velâkin umum intifâ edemiyeceklerinden intifa' edenler zikrolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın mev'iza olduğunu beyandan sonra Kur'an'ın şanına ta'zîm ve müştemil olduğu ahkâmın mehâbetini ilân etmek üzere:

تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰى ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Kur'an arz ve semâvât-ı ulyâyı halkeden zat tarafından inzâl olunmuştur.]

Yani; kâfirlerin Kur'an'a iman etmediklerinde senin için keder yoktur ve Kur'an'a bir noksan târî olmaz. Zira Kur'an; şol Vâcib ül Vücud tarafından inzâl olunmuştur ki o; yeri ve gökleri halketti, o gökler ulviyetle muttasıftır. Binaenaleyh; Kur'an'ı inzâl eden zatı ecell ü â'lânın azameti nisbetinde Kur'an'ın azameti ve ulviyeti olduğundan Kur'an'a ta'neden kâfirlerin ta'nından Kur'an'a noksan târî olmaz ki sana keder ârız olsun.

Vâcip Tealâ bu âyette Kur'an'ın ve Resulüllah'ın şanlarına ta'zim buyurmuştur. Zira; âlem-i ulvî ve âlem-i süflîyi halkeden Hâlık tarafından inzâl olunan kitap elbette inzâl eden zatın azametiyle mütenasip olacağı gibi böyle azîmet-i şana malik olan kitabın kendi üzerine nâzil olduğu zatın da azamet-i şân sahibi olduğuna delâlet edeceği şüphesizdir. Çünkü; usûl-ü âlem olan semâvât ve arzın halkolunmasını ve insanların hissine karîb olan arzı zikirde takdim ve semâvâtı ulviyetle tavsif elbette halikın büyüklüğüne bürhân-ı kâfidir. Şu halde bu kadar azametle muttasıf olan zatın inzâl ettiği kitap da elbette büyüktür.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın ve Resulünün şanlarına ta'zîm için Kur'an'ı inzâl eden halikın evsafından bazılarını ba'delbeyân baz-ı ahan beyan etmek üzere :

اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ۝ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ۝

buyuruyor.

[Rahman Tealâ arş-ı a'zam üzerine galebe etti. Zira; göklerde ve yerde, onların arasında ve arzın altında olan mevcudâtın kaffesi müstakillen Allah'ındır. Allah'ın gayrının, hiç birinde tasarrufa iktidarı yoktur. Cümlesinde tasarruf Allahü Tealâ'ya mahsustur.] Şu halde Kur'an'a ta'neden kâfirlerin tasarrufu dahi yed-i kudret-i İlâhîyede olduğundan onların ta'nından Kur'an'ın ahkâmı haleldâr olmaz. İstevâ; *istikrar* manâsına olduğundan *galebe ve kudretle tevil olunur.* Zira; Vâcip Tealâ hakkında istikrar muhâl olduğu cihetle bu misilli nusus-u Celileyi delâil-i akliyeye muvafık surette te'vîl zarurîdir. (Mücessime) ve (Müşebbihe) taifesi bu âyetin manâ-yı lügavî-i zahirîsiyle istidlâl ederek «Vâcip Tealâ arş-ı a'lâ üzerine oturur bir cisimdir» dediler. Lâkin onların istidlalleri fasittir. Zira; delâil-i akliye ve nakliye Vâcip Tealâ'nın cisim olmaktan ve bir mekânda karar etmekten münezzeh olduğuna suret-i kat'iyede delâlet ettiğinden (Mücesseme) nin mezhepleri batıldır. Çünkü; arş-ı a'lâ vesair emkine ve mevcudât yokken Vâcip Tealâ mevcut olduğu gibi arş üzerinde karar arşa muhtaç ve Vâcip Tealâ'nın hadis olduğunu, eczadan mürekkep bulunduğunu ve arşı hamil olan meleklerin Halik Teâlâ'yı hamil olduğunu iktizâ eder. Halbuki Allahü Tealâ hakkında ihtiyaç, hudus ve terkîb gibi şeylerin cümlesi batıl olduğu cihetle halikın bir mekânda karar etmesi de batıldır.

***

Vâcip Tealâ kudretine delâlet eden delâili beyandan sonra kudret, iradeye tabi' olup irade de ilme tabi' olduğu cihetle hafî ve celî her şeyi, ilminin ihata ettiğini beyan etmek üzere :

وَإِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ﴿٧﴾ اَللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Ve eğer sen alenî söz söylersen iyi bil ki Allahü Tealâ senin aşikâr söylemenden ganîdir. Zira Allahü Tealâ; hafî ve celi her şeyi bilir. Çünkü; şu beyan olunan evsafla mevsuf olan Allahü Tealâ'dan gayrı mabudün bilhak yoktur, ancak o Allahü Tealâ vardır. Ulûhiyet sıfatıyla muttasıf odur, O'nun gayrı Ulûhiyetle muttasıf hiç bir kimse yoktur. O Allahü Tealâ'ya mahsus gayet güzel isimler vardır.]

Beyzâvî'nin beyanı vechile hafî ve celî Allahü Tealâ'yı zikretmek meşru' olduğunun hikmeti; her halde Allah'ı zikretmek ve zikirle nefsini kararlaştırmak ve zikri nefsinde rusûh buldurmak ve zikrin gayrı ile iştigalden nefsi menetmek için olup yoksa Vâcip Tealâ'ya zikrini bildirmek için olmadığına bu âyette tenbih vardır. Şu halde zikr-i hafinin efdal olmasına âyette delâlet vardır. *S ı r r* ile murad; *insanın nefsinde gizlediği şeydir.* *A h f â* ile murad; *Allahü Tealâ'nın insanın kalbine ilka ettiği şeydir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ sırrı bildiği gibi sırdan daha gizli olan şeyleri de bilir] demektir. Yahut sır; *insanın gizli olarak gayra söylemiş olduğu şeydir.* Ahfâ; *kendi nefsinde saklamış olduğu şeydir.* Binaenaleyh; [Allahü Tealâ her ikisini de bilir] demektir. Yahut sır; *nâsdan gizli işlemiş olduğu ameldir.* Ahfâ *ise vesvesedir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ gizli amelleri ve vesveseleri bilir] demektir. Yahut sırla murad; *ibâdın esrarıdır.* Ahfâ ile murad; *Allah'ın kendi sırrıdır.* Buna nazaran *meâl-i şerifi:* [Allahü Tealâ kullarının esrarını ve kullarının esrarından daha gizli kendi sırrını bilir] demektir. Yahut sırla murad; *insanın nefsinde işlemesini kast ettiği esrar* ve ahfâ ile murad; *nefsinde hutur edip velâkin işlemesini kast etmediği esrardır.* Âyet-i celilede beyan olunan manâlardan herhangi manâ murad olunursa olunsun insanı zahir ve batın kabayihten men', hafî ve celî tâata terğib olduğu gibi Allahü Tealâ'ın gayet gizli olan şeylere ilmi lâhik olduğunu beyan vardır.

Vâcip Tealâ cemi' malûmâtı bir ilimle bilir. Ezelen ve ebeden ilmi asla tağayyür etmez. Çünkü; sıfât-ı İlâhiye zatiyle kaim olduğundan Allahü Tealâ'nın sıfatları aslâ tağayyür kabul etmez. Zira tağayyür, emmâre-i hudustur. Halbuki Allahü Tealâ'nın zatı ve sıfatı kadim olduğundan emmâre-i hudus olan tağayyürden zaten ve sıfaten münezzehtir. Binaenaleyh; Zatullah ve sıfâtullahda tağayyür iddia eden kimse tekfir olunur.

Vâcip Tealâ Ulûhiyette lâyık olan sıfatları beyandan sonra Zat-ı Ulûhiyetinin Vahid-i hakiki olduğunu ve şeriki olmadığını beyan buyurdu. Fahri Râzi'nin beyanı vechile *Tevhidin mertebesi; dörttür: lisanla ikrar, kalple i'tikat, delille itikadı takviye ve hatırına ma'rifet-i İlâhiyeden başka bir şey gelmemektir.* Bu dörtten kalpte i'tikat olmadan lisanla ikrar makbûl değildir. Zira; nifaktır. Kalple i'tikat edip lisanla tekellüme kaadir olur da tekellüm etmezse imanı makbuldür. Tekellümü terkettiği için günahkâr olur, ama i'tikat eder de tekellüme kaadir olmadan vefat ederse imanı makbûl ve günahı da yoktur. Zira; muktedir olmadığı şeyi işlemediğinden dolayı kişi mes'ul olmaz.

Ehl-i Tevhide dört şey lâzımdır:

Birincisi; tasdiktir. Zira tasdik olmazsa münafık olur.

İkincisi; ta'zîmdir. Eğer tevhidi ta'zîm üzere olmazsa mübtedi' olur.

Üçüncüsü; Halâvettir. Eğer tevhidinden lezzet almaz ve halâvetini bulamazsa murâî olur.

Dördüncüsü; ihlâstır. Eğer tevhidi ihlâs üzere olmazsa fasık ve facir olur.

Allahü Tealâ'nın dört bin ismi olup binini Allah'dan gayrı kimse bilmeyip diğer binini Allahü Tealâ ve Meleklerden gayrı kimse bilmez. Diğer binini Allahü Tealâ, Melekler ve Enbiya'dan maadâ bilen olmadığı ve dördüncü binini müminler bilip üçyüzü Tevrat'ta, üçyüzü İncil'de ve üçyüzü Zebur'da ve yüzü Kur'an'da mezkûr olduğu ve Kur'an'da mezkûr olan yüzden doksan dokuzu zahir olup birisi mektum bulunduğu Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır.

Hulâsa; hafî ve celî zikrin cümlesi indellah müsavi olduğu, ibadete lâyık ancak Allahü Tealâ olup Allah'ın gayrı ma'budün

bilhak bulunmadığı, insan için lâyık olan ancak Allahü Tealâ'nın zikri ve ibadetiyle meşgul olup başka ma'bud tanımak caiz olmadığı, Allahü Tealâ'nın zikre şayan bir çok isimleri bulunduğu ve *Allah'ın isimlerinden her birinin manâsı güzel olduğundan* hüsnâ dendiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ı ve Kur'an'ın nâzil olduğu Resulün şânlarına ta'zim ve vahdaniyete delâlet eden delilleri beyandan sonra Resulünü tesliye için Hz. Musa'nın ahvalini ve ehline söylemiş olduğu sözleri beyan etmek üzere:

وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ ۝٩

buyuruyor.

[Habibim! Sana Musa Aleyhisselâm'ın haberi geldi mi?]

إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا

[Şol zamandaki haberini ki o zamanda Musa Aleyhisselâm ehline «Siz burada durun. Zira; ben şüphesiz bir ateş gördüm» dedi.]

لَعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ۝١٠

[«Umarım ki ben size o ateşten bir parça getiririm ve yahut o ateş üzerinde yol gösterecek bir kimse bulurum» demekle ateşten istimdâd edeceğini söyledi.]

Yani; Habibim! Sana biraderin Musa'nın haberi gelmedi mi? Muhakkak geldi ve zikret şol zamanı ki Musa Aleyhisselâm gecenin karanlığında ve şiddet-i şitâda yolu şaşırıp dağ başında ehl ü iyâliyle beraber hüzniçinde kalıp muhtaç olduğu bir zamanda Tur dağı cihetinde bir ateş gördü ve ehline hitaben «Siz durun burada. Zira; ben bir ateş gördüm. Me'mûl ki o ateşten ben size bir parça

getireyim. Siz ısınırsınız veyahut ateş yanında yol gösterecek bir insan bulur yolu haber alırım» dedi ve ateş cihetine gitti.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın ateşin yanına geldiğini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا أَتٰيهَا نُودِيَ يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنّ۪ٓي اَنَا۬ رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۜ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Sür'atle Musa Aleyhisselâm ateşe gelince ateş yanan ağaç tarafından «Ya Musa! Ben senin Rabbınım' Enva-ı ni'metlerim ve lütf u keremimle seni terbiye ettim. Kemal-i teveccüh ve ikballe bana teveccüh et. Benim Rabbın Tealâ olduğum sana ayânen malûm olduysa sen ayakkabılarını çıkar. Zira; sen tahir ve mübarek bir derede bulunuyorsun ki o derenin ismi (Tuvâ) dır diyerek nidâ-yı Sübhanî zuhur etti.]

Beyzâvî'nin beyanı vechile Vâcip Tealâ Resulullah'ın Nübüvvetini Hz. Musa'nın kıssasiyle temhîd buyurdu ki Resulullah emr-i Risalet ve tebliğatta tesadüf edeceği şedâitte Hz. Musa'ya iktida etsin. Zira; Musa Aleyhisselâm rusül-ü kirâm içinde en çok zahmet çekenlerdendir.

Tefsir-i Kebir, Kâzi, Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu vechile Musa Aleyhisselâm (Medyen) den Mısır'a gidip validesini ve biraderini ziyaret niyet ederek Şuayb Aleyhisselâm'dan izin aldı, yola çıktı ve ehl ü iyâliyle beraber Tûr dağı civarına gelince zulmet-i leyl ihata eder, kar yağar, fırtına etraflarını çevirir. Yanında götürmüş olduğu koyunlar dağılır, yolu şaşırırlar. O zamanda hareminin hamlini vaz'ıla bir de çocuk zuhur ettiği Ebussuud Efendinin cümle-i beyanatındandır. Binaenaleyh; gurbet ve kürbet her taraflarını ihata edip ateşe ve şenliğe kemal-i ihtiyaç messettiği bir zamanda bu âyette beyan olunduğu vechile Tûr'da (Tuvâ)

denilen vadide bir ateş görür. Ehline «siz ikamet edin. Umarım ki ben size ateş parçası veyahut ekseriya ateşin yanında insan olur ondan bir haber getiririm» dedi ve suret-i serîade ateşin yandığı cihete yaklaşınca «Ya Musa! Ben senin Rabbınım. Ayakkabılarını çıkar. Zira; sen bir vadi-i mübarektesin» nidası zuhur eder.

Hz. Musa'nın gördüğü ateşin zıyası var velâkin yakması yok. Şecerenin her tarafını zıyâ ihata etmiş olduğu halde ağacın yeşilliğine aslâ mani' olmadığını görünce alâmet-i İlâhîye ve kudret-i Sübhaniyeyle olduğunu bilir.

Nur-u İlâhînin zuhur ettiği şecere-i Musa (sakız) ağacı, yahut büyük dikenli bir ağaç, yahut (Sarmaşık) veya (Böğürtlen) ağacı olduğuna dair rivayetler varsa da âyette ağacın hangi nevi ağaçtan olduğunu tayin yoktur velâkin o ateşin bir ağaçtan zuhur ettiği kat'îdir. Musa Aleyhisselâmın gördüğü şey hakikatte ateş midir veyahut ateş şeklinde nur mudur ihtilâf varsa da âyetin delâleti hakiki ateş olmasıdır. Çünkü ateşin nev'i; dörttür :

Birincisi; zıyası var, yakması yoktur, Hz. Musa'nın gördüğü ateş bu kısımdandır.

İkincisi; yakması var zıyası yoktur, Cehennem ateşi gibi.

Üçüncüsü; zıyası da yakması da vardır, bizim dünyada bildiğimiz ateş gibi.

Dördüncüsü; zıyası ve yakması olmayan ateştir, ağaçlarda ve hayvanâtta mevcut olan hararet gibi.

Musa Aleyhisselâm ateş getireceğini yakinen bilmediğinden nefsini yalandan vikaye için ricâya ve ümide delâlet eden (لعل) kelimesiyle vaadetti ve kat'î surette ateş getiririm demedi. Binaenaleyh; ateş getiremediğinden dolayı ehl ü iyâline vaadinde hulfetmiş olmadı.

Musa Aleyhisselâm işittiği kelâmın kelâm-ı İlâhî olduğunu ne ile bildi? Ağaçtan zuhur eden nurun semaya doğru lem'ân edip ağacın yeşilliği ateşe ve ateşin harareti ağaca mani' olmadığından bildi ki bu hâl ancak kudret-i İlâhîyeyle olur, başka şeyle olmaz. Yahut nidâ-yı İlâhîyi vücudunun her tarafı işitti. Hatta a'zâ-yı cevarihinin her tarafı kulak gibi işittiğinden bildi ki bu nidâ, taraf-ı

İlâhîdendir. Zira; harikulâdedir. Harikulâdenin zuhuru ancak Vâcip Tealâ'nın halketmesiyle olur, esbab-ı âdiyeyle husule gelmez.

Tefsir-i Hâzin ve Tefsir-i Kebir'de beyan olunduğuna nazaran Hz. Musa'nın nalınları tabaklanmadık deriden olduğu için Cenab-ı Hak vadi-i mukaddese ta'zîmen nalınlarını çıkarmasını emir buyurmuştur. Yahut Hz. Musa'nın ayakları o vadide olan berekete isabet etmesi için nalınların çıkarılmasını emretmiştir. *Yahut* kelâm-ı İlâhîye ta'zîm için çıkarılmasını emretmiştir. Yahut *n a l ı n* ile murad; *ehl ü iyâl, evlâd ü emvâl, dünya ve âhirettir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ya Musa! Evlâd ü iyâlin, dünya ve âhiretin cümlesini kalbinden çıkar, ancak kelâmımı dinlemeye teveccüh-ü tamla teveccüh et] demektir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile ayakkabılarını çıkarmak tevazu ve hüsn-ü edebe riayet olduğundan Cenab-ı Hak ayakkabılarını çıkarmakla emir buyurmuştur. Hatta selef-i salihîn Kâbe-i Muazzamayı yalın ayak tavâf ederlerdi. Onun için âdât-ı İslâmiye; ma'bedlere ve büyük bildikleri kimselerin huzuruna ayakkabılarını çıkarıp girmektir. Ama garblıların âdeti bunun aksinedir. Onları taklid eden ve hüsn-ü edepten bî haber olup mübtelâ oldukları vahşeti medeniyet sayan bir takım kimseler şimdi ayaklarının necasetiyle her yere girmeyi istihsan ediyorlar. Zira; abdest ve namaz gibi taharet icab eden şeâir-i İslâmiyeyle alâkası olmayan kimseler elbette terbiye-i İslâmiyeyi hoş görmez ve Firenk âdetini tahsin ederler.

وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ ﴿١٣﴾ إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي ﴿١٤﴾

[Ya Musa! Ben seni Risalete ihtiyar ettim ve Nebî kıldım. Binaenaleyh; sana vahyolunan ahkâmı kemal-i dikkat ve itina ile dinle. Aklını ve hatırını topla, başka şeyle meşgul olma, benim tarafımdan vahyolunan ahkâmı tebliğ et. Zira; ben Ülûhiyetle muttasıf Mabudün bilhak ve ibadete müstehakım ve mabudün bilhak, ben varım. Benden gayrı mabudün bilhak olmayınca bana lâyıkıyla ibadet ve hüsn-ü edebe riayet ve benim ahlâkımla tehalluk et

ve cemî' a'zâ ve cevarihinle beni zikriçin teveccüh-ü tâmla teveccüh ederek namazı ikâme et ki beni zikredesin ve cemi' a'zanla şükretmiş olasın.]

Salât; kalble, lisanla ve cemi' a'za ile ibadeti cami' olup efdal-i ibadet olduğuna işaret için icmâlen ibadeti zikirden sonra salât ayrıca zikredilmiştir. Şu halde salâtın ibadât içinde şanına ihtimam ve itina lâzım olduğuna işaret olunmuştur. Zira salât; enva-ı ibadâtı kalben ve kaaliben zikrüzerine şamil olduğundan ibadâtın efdalidir.

Bu âyet-i celile; usul-ü i'tikadın füru-u â'mâl üzere mukaddem olmasına delildir. Zira; Vâcip Tealâ vahdaniyetini beyandan sonra ibadetle emir buyurmuştur.

Kâzi ve Fahri Râzi'de beyan olunduğu vechile «Benim zikrim için namazı ikame et» demek «Ben namazı kütüb-ü semâviyenin cümlesinde zikrettiğim için ikame et» demektir, *yahut* «Beni zikretmek için ikame et» demektir. Çünkü namaz; zikrin envaını câmi'dir. *Yahut* «Benim zikrimin vakti olan evkat-ı salâtta ikâme-i salât et» demektir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Musa'ya Ulûhiyetle muttasıf olduğunu beyandan sonra nâsa ta'lim için kıyametin elbette geleceğini beyan etmek üzere :

إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ ﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدٰى ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Kıyamet elbette gelicidir. Ben kıyameti gizledim ki her nefis kendi sa'yi ile cezalansın. Kıyameti tasdik etmekten, kıyamete iman etmeyip hevâ ve hevesine tabi' olan kimse seni menetmesin ki helâk olmayasın. Eğer menederse helâk olursun.]

Yani; â'mâlin zuhur edeceği ve hakla batıl beyninde hükmolunacak kıyamet günü elbette gelecektir. Her nefisin sa'yi ile ce-

zalanması için ben kıyamet gününü saklamak isterim ki herkes o gün için hazırlansın, sonra i'tizara mecali kalmasın. Kıyamet elbette gelici olunca ya Musa! Kıyamete iman etmeyip heva ve hevesine tabi' olanlar kıyameti tasdikten seni menetmesin ki helâk olmayasın. Eğer onların i'râzları seni menederse helâk olursun. Binaenaleyh; iman etmeyen kimselerin sözlerine bakma.

(اكاد) (اريد) manâsınadır ki *kıyameti gizlemek murad ederim* demektir. Yahut (اقرب) manâsınadır ki *kıyametin ihfasında mübaleğadır.* Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı vechile *manâ-yı nazım :* [Kıyameti kendi zatımdan saklamak mümkün olsa kendi zatımdan dahi ihfaya karîb olurdum] demektir. Yahut (اكاد) *sıladır* ve manâsı murad değildir. Binaenaleyh; yalnız *ihfânın manâsı muraddır.*

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâma vahyinde insanlara lâzım olan hüsn-ü tertib ve edebe riayet buyurdu. Çünkü; *İnsan için mühim olan ilim üçtür :*

B i r i n c i s i ; ilm-i mebde' olan tevhittir. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ (لا اله الا انا) kavl-i celili ile evvelâ tevhidin lüzumunu beyan buyurmuştur.

İ k i n c i s i ; İlm-i vasat ki ahkâm-ı şer'iyye ilmidir. Vâcip Tealâ ikinci defa da (فاعبدنى) kavl-i şerifi ile ibadetin lüzumuna işaret buyurmuştur.

Ü ç ü n c ü s ü ; İlm-i âhiret olduğundan Vâcip Tealâ (ان الساعة آتية) kavl-i lâtifi ile âhirete imanın lüzumunu beyan buyurmuştur.

Hulâsa kıyametin geleceği, her nefis sa'yiyle mücâzât olunacağı, mücazat günü için hazırlanmak lâzım geldiği, binaenaleyh kıyamet günü gizli olduğu, kıyamete iman etmeyip heva ve hevesine tebeiyyet eden kimsenin kıyameti tasdikten menetmemesi ve eğer menederse onun sözüne aldanan kimsenin helâk olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'a tevhide devamın ve ibadetle emrin ve âhireti i'tikadın lüzumunu beyandan sonra vuku bulan mükalemesini beyan etmek üzere :

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسٰى ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Ya Musa! Sağ elinde tutmuş olduğun şey nedir ve onda ne gibi hâsse ve sıfat vardır?]

قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلٰى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرٰى ﴿١٨﴾

[Musa Aleyhisselâm «Ya Rabbi! Elimdeki şey benim asamdır. Ben yorulduğumda onun üzerine dayanırım ve onunla koyunumun üzerine ağaçların yaprağını silkerim ve benim için o asada başka hünerler de vardır» demekle cevap verdi.]

قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسٰى ﴿١٩﴾

[Allahü Tealâ «Ya Musa! O asayı yere koy» dedi.]

فَأَلْقٰيهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى ﴿٢٠﴾

[Musa Aleyhisselâm emre imtisalen derhal asayı yere koydu bir de görüldü ki asa sür'atle yürüyen bir yılan oldu.]

Yani; Allahü Tealâ tarafından Hz. Musa'ya hitaben «Ya Musa! Sağ elinde tutmuş olduğun ağaç parçasının hakikatı nedir? Seni ikâz ve onda göreceğin acâyib ve garaibe tenbih olması için suâl ediyorum». Musa Aleyhisselâm «Ya Rabbi! O ağaç parçası benim asamdır. Yorulduğumda ben o ağaca dayanırım ve asa ile koyunuma yem olması için ağaçların yaprağını silkerim ve benim için asada bunlardan başka bir takım hünerler ve ihtiyacımı te'min edecek menfeatler de vardır. Çünkü; oturduğumda gölgelik yapmak ve hevâmm-ı arzı defetmek, düşmana mukabele etmek gibi ihtiyacatımı asa ile def'ederim» demesi üzerine Allahü Tealâ «Ya

Musa! Yere bırak asayı» dedi. Emr-i İlâhîye imtisalen Hz. Musa asayı yere bıraktı ve gördü ki asa sa'yeden bir yılandır.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu suâl asanın hünerlerini zuhur edecek acayip ve garaibi beyana mukaddemedir, yoksa «Vâcip Tealâ haşâ bilmiyor da bilmek için sual etti» manâsına değildir. Çünkü; Cenab-ı Hak Musa Aleyhisselâm'ın elinde olanın asa olduğunu bilirdi; lâkin Musa Aleyhisselâm asa vasıtasiyle zuhur edecek umur-u acîbeyi bilmediğinden Vâcip Tealâ «elindeki ağaç parçasının hakikatı nedir bilir misin ya Musa?» buyurdu ki bu sual vesilesiyle asada zuhur edecek garaibi Musa Aleyhisselâm'a göstersin de Musa Aleyhisselâm'ın kalbi mutmain olsun. Şu halde istifham; *tenbih* ve ileride zuhur edecek acâyibâta *ikâz* içindir. O nidânın tekrarından maksat; ünsiyetin ziyade olmasıdır. Cevapta Musa Aleyhisselâm yalnız elinde olan şeyin asa olduğunu beyanla iktifa etmedi. Zira; Allahü Tealâ'nın sualini ganimet bilmek ve fırsatı fevtetmemek üzere Vâcib ül Vücudla mükâlemeyi uzatmak istedi. Binaenaleyh; «bu benim asamdır ve ben buna istinad ettiğim gibi asa ile koyunumun yemini tedarik ederim ve daha bir çok benim için menfeatler var» demekle sözü uzattı ki maksadı; şeref-i mülâkat ve mükâlemeyi uzatmaktı.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *m e a r i b* ile murad; *menfeatlerdir.* Musa Aleyhisselâm'ın *m e n a f i - i u h r a* ile muradı; *Müsaferet halinde bazı umûr u hususunda asayı isti'mâlle görmüş olduğu faydalardır.* Çünkü; asanın iki budağı olup ona azığını bağlar, onunla kuyudan su çeker, kuyunun boyunca icabında asa uzar, onunla tesadüf ettiği muzır hayvanları öldürür, asanın budaklarına elbise örter gölgelik olur, koyununu çevirir ve süt helkisini [1] ucuna takar götürür ve ucunun çatalıyla kaçan kuzuları tutardı. Asa-yı Musa; ibtida-yı halinde asanın cürmüne göre küçük bir yılan olduğundan bazan *can* denildi ki yüğrük [2] yürüyüşlü olduğu için can denilmiştir. En büyük ejderha şeklinde göründüğüne nazaran bazı âyette *Sû'bân* denilmiştir. Hayye; ism-i cins olup yılanın büyüğüne, küçüğüne, erkeğine

---

[1] İçine süt sağılan, üzerinden kulplu bakır bakraçlara **helki** denir.
[2] Kıvrak ve hızlı.

ve dişisine şamil olduğundan bu âyette (حية) denmiştir. Şu halde âyetler beyninde münafat yoktur. Zira; bazan *can ve bazan da sû'bân* suretinde olduğundan âyetlerin cümlesinde tabirat vâkıa mutabıktır, yekdiğerine mübayin değildir.

***

Vâcip Tealâ asanın yılana inkılâbını beyandan sonra aslına avdet ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Musa Aleyhisselâm asanın mehabetini görünce mukteza-yı beşeriyet korku ârız olması üzerine Allahü Tealâ «Ya Musa! Asayı eline al, korkma. Zira; biz onu suret-i asliyesine iade edeceğiz. Sen kemâ fissabık asayı umurunda isti'mâl edersin. Bizim onu yılan şeklinde tebdilimiz seni alıştırmak ve kudret-i kahiremizi sana göstermekle kalbi nebevîlerine kuvvet vermek ve icabında düşmana izhar etmekle davanı ispat etmek içindir» dedi.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Vâcip Tealâ asayı ahzetmesini emredince Musa yünden mamûl abasının yenini eline dürerek ahzetmek istemiş ise de Cenab-ı Hak elini açmasını ve açık eli ile almasını emir buyurmakla emre imtisalen bizzat elini yılanın ağzına koyunca derhal hal-i aslisine avdet ederek asa olduğu halde eline almıştır. Binaenaleyh; kalbi mutmain oldu ve kemal-i celadet ve şecaatla Firavun'a müdafaaya kıyam etti. Akibet iman etmediğinden Firavun'un helâkine sebep oldu.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın birinci mu'cizesini ba'del beyan ikinci mu'cizesini beyan etmek üzere :

وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَىٰ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Ya Musa! Zam et elini koynuna. Evvelki mu'cizeden başka bir mu'cize olarak ayıpsız beyaz olduğu halde çıkar ki dava-yı Nübüvvette sıdkına delâlet etsin.]

لِنُرِيَكَ مِنْ اٰيَاتِنَا الْكُبْرٰى ﴿٢٣﴾

[Biz elinde beyazlığı halkettik ki sana büyük alâmetlerimizden bazısını gösterelim.]

اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٢٤﴾

[Ya Musa! Şu iki mu'cizeyle Firavun'a git, tarik-ı hakka davet et. Zira Firavun; tuğyân ve hakka karşı tekebbür etti. Binaenaleyh; irşâda muhtaçtır.]

Yani; «Ya Musa! Elini koltuğuna sok. Beyaz ve nur verici olduğu halde koltuğundan ayıpsız ve marazsız ikinci bir mu'cize olarak çıkar ki evvelki mu'cizenden daha açık ve zahir bir mu'cize olduğu da'vanda sadakatine delâlet etsin, büyük âyetlerimizi sana göstermek için biz bu mu'cizeleri ihsan ettik ki risaletine kalbin mutmain olsun. Ya Musa! Risaletle git Firavun'a, tarik-ı hakka davet et onu. Zira Firavun; tuğyân etti, yoldan çıktı, bizim üzerimize kibretti. Binaenaleyh; irşada muhtaçtır. Delâil-i akliye ve nakliyeyle irşada sa'yet» buyurdu.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Musa Aleyhisselâm'ın rengi esmer olduğu halde elini koynuna sokup çıkarınca gayet parlak ve gözleri kamaştırır bir halde zuhur ederdi ki bu beyazlık hastalıktan neş'et etmemiştir.

Musa Aleyhisselâm her ne kadar Firavun'a ve cemaâtına meb'ûs ise de Firavun, kavmin reisi olup rübubiyet davasında bulunduğu için Firavun'un zikriyle iktifa olunmuş ve kavmi zikrolunmamıştır. Çünkü; Firavun'a meb'us olan Resul, kavmine dahi meb'us olacağından metbûu zikredince tâbii zikre hacet görülmemiştir.

Hulâsa; Musa Aleyhisselâm'ın da'vasını ispat edecek iki mühim mu'cizenin kendine verildiği, zamanında tuğyan etmiş olan Firavun'u tarik-ı hakka da'vete memur olduğu, da'veti icab eden

şeyin onun tuğyanı ve zulm ü adaveti olup Firavun'un tuğyanı Hz. Musa'nın bi'setine sebeb-i aslî olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'a risaletle Firavun'a gitmesini emredince memuriyetinin ehemmiyetini nazar-ı itibare alarak Musa Aleyhisselâm'ın vazife-i risaleti edâda suhulet ve muavenet olmak zımnında vaki olan mutalebâtını beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Emr-i Risalet kendisine tevdî' olununca Musa Aleyhisselâm «Ya Rabbi! Benim kalbimi tevsi' et» demekle Firavun'un şevketine karşı da'vette hasıl olacak muzayaka ve endişenin vüs'ate ve rahata tebdilini istedi.]

وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ﴿٢٦﴾

[«Ya Rabbi! Firavun'u da'vet hususunda işimi kolay kıl ki; risaletin vazifesini edâ etmekte müşkilât çekmeyeyim» dedi] ve münacâtına şöyle de ilâve ederek dedi ki :

وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾

[«Ya Rabbi! Benim lisanımda olan ukde yani rekâketi aç ve çöz ki Firavun'u ve kavmini da'vet ettiğimde benim sözümü anlasınlar ve maksadı anlatmakta müşkilât çekmiyeyim.»]

وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي ﴿٢٩﴾ هَارُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾

[«Ya Rabbi benim kendi ehlimden biraderim Harun'u bana vezir kıl ki benim için yardımcı olsun.»]

اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي ﴿٣٢﴾

[«Ya Rabbi! Harun'la benim arkamı kuvvetlendir ve emr-i risalette Harun'u bana şerik kıl ki bana kuvvet üz zahr olsun»] demekle Musa Aleyhisselâm tahammül ettiği risaletin azametini düşünerek vazife-i risaleti edâda lâzım olan esbaba muvaffak olmasını Cenab-ı Hakdan istirham etmekle matlubunun kolaylıkla hasıl olmasını istedi.

Yani; Musa Aleyhisselâm risalet emrini telâkkî ettikten sonra alâtarîk it tezarru' venniyâz dedi ki «Ya Rabbi! Benim kalbimi tevsi' buyur ki senden başka hiç bir kimseden korkmayayım, kalbime kuvvet ve şeceat ver ki Firavun'un şevket ve kuvvetinden hazer etmediğim gibi umur-u Risâleti edâda göreceğim mihan ü meşakkatlere sabır ve tehammül edeyim, bana ihsan ettiğin emr-i risaletin vazifesini ifa etmekte benim işimi kolay kıl ki ya Rabbi! Ben umur-u risalette müşkülât görmiyeyim. Zira; Firavun gibi saltanat ve şevket sahibi bir mütekebbir-i muannide söz dinletmek senin teshilâtına muhtaçtır. Ya Rabbi! Emr-i risaleti edâya mübaşeretimde benim lisanımda olan ağırlığı kaldır ki söylediğim sözü ve hîn-i da'vette serdettiğim delâilimi anlasınlar, vazifemde kusur etmiş olmıyayım, maksadımı ifadede güçlük çekmiyeyim ve bana risaleti edâyı tevfik edince benim ehlim ve akrabamdan bana bir muîn ve zahîr halket ki beni tasdikle işlerimde bana muavenet etsin. Ecânibden bana vezir kılma. Zira; ecânibin bittabi bana şefkati az olur. Binaenaleyh; kendi ehlimden biraderim Harun'u bana vezir kıl ve Harun sebebiyle benim arkamı kavî eyle ya Rabbi! Zira; Harun benim büyük biraderim olduğu için şefkatte bana babam gibidir. Harun'un bana muaveneti tahakkuk etmez, ancak emr-i risalette benimle şerik olursa tahakkuk eder. Şu halde Ya Rabbi! Onu bana emr-i risalette şerik kıl ki ikimiz birlikte ifay-ı vazifeye müşareket edelim» demekle Musa Aleyhisselâm Cenab-ı Hakka iltica etti.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Cenab-ı Hak duasını kabul buyurdu ve biraderi Harun'u kendisiyle beraber Resul kıldı. Duanın faydalarından birisi takarrub-u ilâllâhtır. Musa Aleyhisselâm bu duasiyle Cenab-ı Hakka takarrub taleb etmiştir. Çünkü dua; enva-ı ibadattan bir nevi'dir. Zira; Allahü Tealâ dua ile emir buyurduğundan emr-i İlâhîye imtisâl elbette ibadettir. Musa Aley-

hisselâm şu münacaatında Vâcip Tealâ'dan kalbinin münşerih olmasını ve genişlemesini taleb etmiştir ki ef'âl-i Hakka ve ehvâl-i halka vakıf olsun, emrinin süholetini istirham etmiştir ki emr-i risaleti edâ etmenin teshilât-ı İlâhiyeye muhtaç olduğunu izhar etmiştir.

Musa Aleyhisselâm lisanında olan rekâketin tebliğatta halka nefret vermemesi ve Hakka da'vetin suhuletle olması için lisanında olan ukdenin çözülmesini taleb etmiştir. Bu duası sebebiyle lisanında olan ağırlık bilkülliye zail olduğuna bundan sonraki âyet delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak sual ettiği şeyleri verdiğini beyan buyuruyor.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile nübüvvet bir mertebe-i azîme olup Hz. Musa bu mertebenin kendi ehlinden birine ihsan olmasını istemiştir ki haslet-i hamidenin kendi ailesinde olmasını taleb etmek insan için emr-i ehem olduğuna işaret etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın biraderi Harun'un kendisiyle beraber Resul olmasını talebinden maksadını beyan etmek üzere :

كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Ya Rabbi! Bizim sana çok namaz kılmamız ve seni nekaisten tenzih etmemiz ve seni çok zikredip medh ü senâ eylememiz için biraderimin bana vezir ve emr-i risalette müşterek, muîn ve nâsır olmasını taleb ettim.] Zira; muavenetin bizim halimize muvafık olduğunu ve Harun'un bana en iyi bir muîn olacağını bilir ve bizim halimizi görürsün.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile nekaisten tenzih; sıfât-ı selbiye ve zikr-i kesîr, lâyık olduğu sıfatları zat-ı ülûhiyete isbattan ibaret olup nekaisi selbetmek isbât üzerine mukaddem olduğu cihetle Musa Aleyhisselâm münacaatında tesbihi takdim buyurmuştur.

Çünkü; i'tikâdât-ı batıladan teberrî etmedikçe i'tikad-ı sahiha muvaffak olunamıyacağı cihetle enva-ı nekaisten Vâcip Tealâ'yı tenzih etmek kemâlât-ı İlâhîye ile muttasıf olduğunu zikretmek üzerine mukaddem olduğu yine Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır.

*
**

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın Rabbısına münacaatını beyandan sonra mes'ulünü is'âf buyurduğunu beyan etmek üzere :

قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Musa Aleyhisselâm'ın duası üzerine Cenab-ı Hak «Ya Musa! İstediğin şeyler muhakkak sana verildi» dedi] ve kelâmına şunu da ilâve etti :

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى ﴿٣٧﴾

[«Zat-ı Ülûhiyetime yemin ederim ki muhakkak vakt-ı aharda biz sana in'âm ettik.»]

إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّكَ مَا يُوحَى ﴿٣٨﴾

[Şol zamanda ki o zamanda biz validene vahyolunacak şeylerin cümlesini ilham ettik ve ya Musa! Seni muhafazaya ait olan her şeyi kemal-i dikkat ve ihtimamla validene bildirdik.] Dedik ki:

أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ

[«Sen Musa'yı tahtadan yapılmış sandık içine koy, denize at» demekle senin muhafazanı validene tarif ettik.]

فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ

[«Ey Musa'nın validesi! Sen Musa'yı denize misafir ver ki deniz onu bir sahile atsın, onu, bana ve Musa'ya düşman olan Fi-

ravun alsın» demekle denizde sana bir zarar olmıyacağını, akıbet selâmet bulacağını haber verdik.]

وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنّ۪ي

[Ya Musa! Senin üzerine benim tarafımdan bir muhabbet koydum ki o muhabbet sebebiyle seni görenler bir daha görmedikçe sabredemez bir halde idi.]

وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْن۪ي ۝

[Ben o muhabbeti verdim ki sen benim gözümün önünde terbiye olunasın ve sana ne işlenirse benim murakabem altında işlenile.]

Yani; Musa Aleyhisselâm'ın ilticası ve bilkülliye Rabbına teveccühü ve tevfiz-i umur etmesi üzerine Allahü, Tealâ şeref-i hitabla teşrif ve şanına ta'zîm suretiyle buyurdu ki «Ya Musa! Senin istediğin şeylerin cümlesi sana verildi, asla noksan kalmadı. Zira; duanız ihlâsa mukarin olduğundan dergâhımızda kabul olundu. Çünkü ihlâs üzere irâd olunan dua elbette makbuldür. Binaenaleyh; metalibiniz tamamiyle husul buldu. Zat-ı Ülûhiyetime kasem ederim ki merre-i uhrâdâ ve bundan evvel sizin üzerinize biz muhakkak ihsan etmiştik şol zamanda ki o zamanda biz validene vahyolunan şeyi ilham ettik ve «Sen Musa'yı ağaçtan mamûl tabut yani sandık içine koy, denize at, korkma. Halikına tefvîz-ı umûr et. Zannetme ki denizde garkolur. Zira; hafız-ı hakiki onu hıfzeder» demekle validene cesaret verdik ve senin muhafaza olunacak hususlarını ona ilham tarikıyla ta'lim ettik. Emrimizi telâkki ettikten sonra validen dülgere sandığı yaptırdı ve seni mütevekkilen alellâhi Tealâ Nil suyuna vaz'etti. Biz de seni helâkten muhafaza ettik». Cenab-ı Hak Musa Aleyhisselâm'a ni'metlerini bu suretle ta'dâd buyurdu ki sualinin kabulüne kalbi mutmain olsun. Vâcip Tealâ tekrar Musa Aleyhisselâm'a hitabederek buyurdu ki «Validene dedik ki at Musa'yı denize. Deniz onu bir sahile atsın. Çünkü denizin âdeti; içinde olan şeyi bir kenara atmaktır. Deniz sahile çıkarınca nâs görür bana ve Musa'ya düşman olan Firavun,

Musa'yı alır terbiye eder» demekle valideni tesliye ettik ve benim tarafımdan kemal-i kuvvet ve kudretimizle senin üzerine muhabbetimi vaz' ettim ki bizzât Firavun'da hasıl olan şevk ve muhabbet seni ihlâk etmekten onu men' etti ve haremi (Âsiye) sizi oğul ittihaz etti. Binaenaleyh; Firavun'un sarayında büyüdün, benim murakabem altında gözümün önünde terbiye olunman için senin üzerine muhabbet verdim ki düşmanın yedinden halâs olasın.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın duasını kabulünü beyanda daha sual vuku' bulmadan evvel Musa Aleyhisselâm tarafından bir çok riayetini beyanla sualinin kabul olunduğunu te'kid buyurmuştur, şu ni'metler Musa Aleyhisselâm tarafından kisible olmayıp belki yalnız Cenab-ı Hakkın lutf u ihsanı ile olduğuna işaret için Cenab-ı Hak *minnet* lâfzıyla beyan buyurdu ki mahzâ lutf-u İlâhî olduğunu müş'irdir. Çünkü; emr-i nübüvvet kisbî değildir, ancak ihsan-ı İlâhîdir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak Musa Aleyhisselâm hakkında vaki olan ihsanlarını mahzâ fazl-ı İlâhî olduğunu müş'ir olan minnet lâfzıyla beyan buyurmuştur.

Hz. Musa'nın validesi Nebi ve Resul olmadığı cihetle bu âyette *v a h y* ile murad; *Musa Aleyhisselâm'ın validesinin menâmında gördüğü bir rüya-yı sadıkadır.* Bu rüya sebebiyle kendine itminan hasıl olarak Musa Aleyhisselâm'ı tabuta koyup denize bırakmıştır. Yahut vahyile murad; *Firavun'un zulmünden Musa Aleyhisselâm'ı kurtarmak hususunda teemmül ve tefekkürden sonra ilhâm tarikıyla validesinin kalbinde hasıl olan re'y ü tedbirdir.* Yahut Musa Aleyhisselâm'dan evvel geçen enbiyadan bazıları ayniyle vak'anın vukua geleceğini haber verdiler ve bu haber Musa'nın anasının kulağına gelmiş ve onunla amel etmiştir. Buna nazaran vahyile murad; *hakiki vahiydir.* Fakat evvel geçen enbiyadan bir zata vahiydir. Yahut *Cenab-ı Hak beşer suretinde bir melek gönderdi, o melek Musa Aleyhisselâm'ın muhafazasını validesine ta'lim ettiğinden* Vâcip Tealâ vahyettik buyurmuştur. Fakat meleğin gelmesi nübüvvet tarikıyla değildir. Çünkü; Cenab-ı Hak müteaddit âyetlerde Resulün ve Nebinin ancak ricâlden olduğunu beyan buyurduğuna binaen nisvândan nebî olmadığına ulema hükmetmişlerdir.

Bu âyette (يم) ile murad; *Nil nehridir*. Çünkü yem; *denize* ıtlâk olunduğu gibi *büyük nehire de* ıtlâk olunur. Binaenaleyh; *y e m* le murad; *nehr-i Nil'dir*.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları vechile Hz. Musa'nın validesi ta'lim-i İlâhî vechüzere tabutun içine pamuk döşer ve tabutun yarıklarını ziftle sıvar. Oğlunu sandığın içine kemal-i ta'zimle yatırdıktan sonra Nil nehrine bırakıp Allah'a emanet eder. Nehr-i Nil'in Firavun'un sarayına giden şubesi tabutu alır Firavun'un sarayına götürür. Firavun'un sarayında Nil emr-i İlâhî vechüzere tabutu sahile bırakır. Firavun veyahut etbaından biri görür alır. Firavun sahile karşı bir köşk üzerinde haremi (Asiye) ile beraber oturup tenezzüh ederken Musa Aleyhisselâm onun huzurunda şemsin tulûuyla beraber tulû' etmiştir.

Firavun küfürle Allah'a ve katletmek kasdıyla Musa Aleyhisselâm'a düşman olduğu için âyette Firavun'un adaveti sarahaten beyan olundu.

Şu vak'a ne garib kudret-i kaahire ve ne acîb ibretengîz kıssadır ki Firavun Musa Aleyhisselâm'ın neş'etine mani' olmak için Benî İsrail'in hanelerini bekletip doğan çocuklarını öldürdüğü bir zamanda Musa Aleyhisselâm onun kucağına atılıyor, alıp bağrına basıyor, ebeveyninden daha ziyade bir şefkatle himayesine çalışıyor ve âkibet kendisinin felâketine de sebep oluyor.

Cenab-ı Hakkın Musa Aleyhisselâm'a hîn-i sabâvetinde vaki' olan ihsanından birisi; *validesine ilhamla tabut içinde muhafaza buyurup Firavun'un ihlâk etmesinden ve nehr-i Nil'e gark olmasından halâs etmesidir*. İkinci ihsanı; *Musa Aleyhisselâm'a Muhabbet verip Firavun gibi bir düşmana teslim etmesidir*. Çünkü; Firavun Benî İsrail'den doğan oğlan çocuklarını katletmeye kemal-i hırsıyla beraber Musa Aleyhisselâm kendi kucağına vardığı halde yüzünü görünce vechinde olan letâfet ve gözlerinde olan melâhattan Firavun'a akseden muhabbet-i zaruriyye sebebiyle ibkâsına emir vermek, kendi sarayında kendi eliyle besleyip büyütmek mahza Allah'ın lutf u inayetinden başka bir şey değildir. Üçüncü ihsanı; *Cenab-ı Hakkın ilmi ve hıfzı altında terbiye olmasıdır*. Çünkü; (ولتصنع على عينى) demek (على علم منى) yani «Benim ilmim

üzere terbiye olman için ben muhabbet verdim ve Firavun'un sarayına gönderdim» demektir.

İşte Hz. Ali'nin (اذا اجل القدر بطل الحذر) yani «Kader zuhur edince hazer batıl olur» buyurduğu kelâm-ı münifinin meâli bu vakada pek ra'nâ zahir ve kader-i İlâhîye hiç bir şeyin hail olamadığı pek ziyade bahirdir. Firavun Musa Aleyhisselâm'ın zuhurundan ne kadar hazer etmişse de hiç tesiri olmamıştır.

Her ne kadar deniz erbab-ı temyizden olmadığı cihetle emri telâkkî edecek liyakata malik değilse de Musa Aleyhisselâm'ın tabutunu bir kenarına atmasına irade-i İlâhîye tealluk ettiğinden denizin sahiline atılması vâcip olduğundan denize emir suretinde ibrâz olundu.

Cenab-ı Hak Firavun'un Musa Aleyhisselâm'a muhabbetini zat-ı Ülûhiyetinin muhabbeti eseri olduğuna işaret buyurmuştur. Zira; muhabbetini Musa Aleyhisselâm'a ilkâ ettiğini beyan buyurdu. Allahü Tealâ'nın muhabbet ettiği kimsenin herkesin kalbinde mahbub olacağına delâlet eden Ehâdis-i Celile olduğu gibi bu âyet dahi delildir.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'a ihsanından üçünü beyandan sonra dördüncü ihsanını beyan etmek üzere:

إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَنْ يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ

buyuruyor.

[Şol zamanda muhabbet ilkâ ettik ki o zamanda büyük hemşiren (Meryem) Firavun'un sarayı civarlarında yürüyor ve senin ahvalini terassut ediyordu. Firavun tarafından senin için bir emzikçi (Süt nine) aranıldığı vakitte vesâtat ve delâlet yoluyla hemşiren bu çocuğa kefalet edip «Her umuruna nezaret edecek ve emzirecek bir kimseye ben size delâlet edeyim mi?» dedi. Onlar da hemşirenin sözünü kabul ederek valideni istediler. Validen geldi seni emzirdi, memnun oldular, ücret verdiler. Binaenaleyh; validen seni görmekle gözleri nurlansın ve kalbi rahat etmesi için se-

ni validene reddedip zir-i himâyesine vermekle hem sana hem de validene lutf u ihsan ettik ki senin firakınla mahzun olmasın. Ve sen ya Musa! ahvalden hiç bir hale mahzun olma.] Zira; biz seni hıfzedici ve zarar verecek her şeyi senden def'ediciyiz. Binaenaleyh; Firavun'un kahr u gazabından havf ve endişe edip mahzun olma.

Bu âyette işaret olunduğu vechile Musa Aleyhisselâm Firavun'un sarayına dahil olup muhabbet-i İlâhîye eseri saray halkı, bilhassa Firavun ve haremi (Asiye) kemal-i muhabbetlerinden besleyip büyütmeye karar verdikten sonra emzikçiye ihtiyaç hissetmesine binaen bir çok emzikçi kadın getirmişlerse de hiç birisinden emmediği cihetle muzdarip oldukları Mısır ahalisine şayi olması üzerine hemşiresi (Meryem) ahvali tarassut etmek üzere çıkıp aldığı malûmatı validesine getirmek üzere Firavun'un sarayı civarında gezerken emzikçi arayanlara «Ben size bir iyi emzikçi haber vereyim mi?» deyince sözünü dinlediler, haber verdiği kadını getirmesini emrettiler. Validesini aldı getirdi. Musa Aleyhisselâm da validesinin memesinden emdi. Saray halkı şen ve şadumân oldular ve validesinin terbiyesine teslim ettiler ve bu suretle cümlesinin rahat olduklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyuruyor.

Hulâsa; Vâcip Tealâ murad ettiği şeyin esbabını hazırlar fehvasınca Cenab-ı Hak Hz. Musa'nın hayatını murad buyurduğu, hemşiresinin takibine memur ettiği, hemşiresi de validesinin sütünü emzirmeye delâlet edip aile-i Firavni ikna' ettiği, validesine Musa Aleyhisselâm'ı teslim ettikleri, bu vesileyle validesinin gözleri rahat edip ah ü eninden vazgeçtiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'a vermiş olduğu ni'metlerden dördüncüyü beyandan sonra beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci ni'metleri beyan etmek üzere :

وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى ۝ وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ۝ اذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ۝

buyuruyor.

[Ya Musa! Sen hataen bir nefis öldürdün. Biz seni katil gussasından kurtardık ve enva-ı belâya ile mübtelâ kıldık. Ba'dehû sen (Medyen) ahalisi içinde çok seneler ikamet ettikten sonra sen ilimden, maldan ve sinninden miktar-ı muayyen üzerine geldin ve ben kendi zatıma halife olmak üzere risaletime seni ihtiyar ettim. «Sen ve biraderin sıdk-ı da'vanıza delâlet eden âyetlerimizle gidin. Bizim evâmir ve nevâhî üzerine müştemil olan vahyimizi tebliğde asla yorulmayın ve kusur etmeyin» dedik.]

اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى ۝ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى ۝

[İkiniz, beraber gidin Firavun'a. Zira Firavun; tuğyân etti. Onu da'vet için huzuruna vardığınızda gayet mülâyim ve yumuşak söyleyin. Me'mul ki kelâmınızı tezekkür ve tahkik etmekle iman eder veyahut havf ü haşyet eder.]

Yani; Ya Musa! Bizim sana lutf u ihsanımız çoktur. Ezcümle sen kendi kavminden bir kimseyle münazaa eden kıbtîyi — Firavun'un ekmekçisidir — bir tokatla katlettin. Firavun ve etbaı senin katline karar verdikten sonra Biz Azîmüşşân seni o katilden hasıl olan dünyevî ve uhrevî ğumum ve humûmdan kurtardık. Çünkü; âhirete müteallik olan cihetini biz affettiğimiz gibi dünyaya müteallik olan cihetini de Mısır'dan (Medyen) e hicrete müsaade etmekle Firavun'un zulmünden halâs ettik ve esnâ-yı hicrêtinde vatanından, ahbâb ve akrabandan ayrılmak, kemal-i havf ve endişe üzere yaya olarak yolda yürümek, yolda açlıktan hasıl olan zahmeti def' için otlarla taayyüş etmek, nefsini âhara icarla koyun gütmek gibi enva-ı belâya ile seni mübtelâ kıldık ve (Med-

yen) e Şuayb Aleyhisselâm'ın himayesine isâl ettik. Mısır'a sekiz veya on konak olan (Medyen) de on sene ikamet ettin. Sonra sen kırk yaşında ilimden ve maldan miktar-ı muayyen üzere geldin. Ya Musa! Veyahut senin hakkında sebkat eden kader üzerine geldin, ben de seni nefsime ihtiyar ettim, halife kıldım ki vahyimi hamil olarak kullarıma tebliğ ve esrarımı muhafaza etmekle beraber emrimi ve nehyimi beyan ve tarafımdan niyabetle onları irşâd ve doğru yola sevkedesin, ya Musa! Bil'esâle sen ve bittebî' biraderin Harun da'vanızın sıdkına delâlet eden mucizlerimizle, kudretimize delâlet eden âyetlerimizle gidin, vahyimizi tebliğde tarik-ı hakka davette asla yorulmayın ve her nerede olursanız benim zikrimi unutmayın, emr-i davette sa'y-i beliğle sa'yedin, ya Musa ve Harun ikiniz beraber bizim emrimizle suret-i seriada gidin Firavun'a. Zira Firavun; Rabbına tekebbür ve kullarına zulm ü adavetle azgın olduğundan hakka da'vete muhtaç oldu. Binaenaleyh; ona gayet mülâyim ve yumuşak söyleyin, hiddetini celbetmeyin ki sözünüzü dinlesin ve siz onun tezekkür edip delâilinizi tedkikle veyahut azab-ı İlâhîden havf ü haşyetle iman etmesini ümid ederek mübaşeret edin ki sa'yinizin semeresi olsun. Çünkü; imanını ümit etmezseniz sa'yetmezsiniz.

Zalim ve gaddâr olanların va'zda galîz söz kibr ü gururlarına dokunduğundan kabul etmemelerine sebep olur. Esna-yı nasihatta gayet mülâyim söz ve tatlı lisan kabulünün şartından olduğuna işaret için bu âyette Cenab-ı Hak Firavun gibi bir zalim ve gaddara mülayim söylemelerini emretmiştir.

Kâzi ve Hâzin'de beyan olunduğu vechile *k a v l - i l e y y i n* le murad; *menafiini beyan ve meşveret suretinde arz-ı keyfiyet etmek ve Firavun'a ta'zimi iş'âr eden künyeleriyle hitab etmektir.* Çünkü; bazı rivayete nazaran Firavun'un (Ebul Abbas), (Ebul Velîd) ve (Ebu Merre) gibi künyeleri olduğu cihetle bu künyelerle hitabı sevdiğinden bunlarla hitab olunması emir olmak ihtimali vardır. Maahâzâ mülâyemetle da'vet herhangi suretle olursa olsun suret-i katiyede lâzım olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü şiddetle da'vet; Firavun'un hamiyyet ve hamakatını tahrik edeceğinden ve Firavun'un Musa Aleyhisselâm'da bir hakk-ı terbiyesi olduğundan katı söz fayda getirmeyip belki zarar getirece-

ğinden mülâyemetle da'vet etmelerini Vâcip Tealâ tavsiye etmiştir.

Bu âyette (لعل) kelimesinden müstefad olan reca; *Musa ve Harun Aleyhisselâm'a raci'dir.* Vâcip Tealâ'ya raci' değildir. Zira; Vâcip Tealâ recadan ve şekten münezzehtir ve Firavun'un iman etmiyeceğini kat'i surette bilirdi. Lâkin Firavun'un mazerete mecali olmasın ve «bana Resul göndermedin, gönderseydin iman ederdim» dememesi için da'vetini emir buyurmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Siz Firavun'un tezekkür ve haşyet ederek iman edeceğini ümit eder olduğunuz halde gidin, da'vet edin. Zira; mubaşeret ettiği şeyin husulünü ümid eden kimse o işin husulüne sa'yeder ve ümitsiz olan kimse yorulur, o işi bırakır. Binaenaleyh; siz ümit ederek gidin ki davette fütur etmiyesiniz] demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunan bir rivayete nazaran (لعل) kelimesi Cenab-ı Haktan kat'idir. Firavun'dan tezekkür ve haşyet vaki' oldu, imana mübaşeret etti velâkin garkolurken hal-i yeisde iman ettiği için kabul olunmamıştır.

Bazı rivayette, Firavun'un Musa Aleyhisselâm'ın nasihatini dinleyip kabule meylettiğini (Hâmân) a söyleyince (Hâmân) «Ma'bud iken abid ve âmirken memur mu olacaksın?» demekle Firavun'u imandan menetmiştir.

Hülâsa; asilere nasihat etmek ve doğru yolu göstermek lâzım olduğu gibi hîn-i nasihatte gayet mülâyim ve tatlı söylemek nasihatin te'sirinde meşrut ve emr-i tebliğde yorulmamak elzem ve Firavun'un tuğyanından dolayı nasihate muhtaç olduğu ve Musa ve Harun Aleyhisselâm'ın Hakka davete memur oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un da'vet edilmesine dair vürud eden emr-i İlâhî üzerine Musa ve Harun Aleyhisselâm'ın vaki' olan istirhamlarını beyan etmek üzere :

قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى ۝

buyuruyor.

[Cenab-ı Hak gidin Firavun'u mülâyemetle da'vet edin deyince Musa ve Harun Aleyhisselâm «Ey bizim Rabbimiz! Bizim da'vetimiz üzerine Firavun bizim üzerimize ukubetini ta'cîl edip da'veti itmam ettirmemesinden veyahut tuğyân edip senin hakkında lâyık olmadık sözleri söylemesinden korkarız» dediler.]

قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَىٰ ۝

[Allahü Tealâ onlara «Firavun'dan korkmayın. Zira; benim inayetim sizinle beraberdir. Binaenaleyh; sizin ve onun sözlerinizi işitir ve ahvalinizi görürüm» dedi] ve kelâmına şunu da ilâve ederek dedi ki :

فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ

[«Benim muavenetim sizinle beraber olunca Firavun'un meclisine gelin ve deyin ki "Ey Firavun! Biz senin Rabbının Resulleriyiz. Binaenaleyh; bizimle beraber Benî İsrail'i gönder ve esaretten kurtar, onlara azap etme" demekle evvelen Benî İsrail'in halâsını teklif edin.»]

قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ

[Zira; «Rabbın Tealâ tarafından mu'cizeyle geldik şu halde sözümüze itaat lâzımdır.»]

وَالسَّلَامُ عَلَىٰ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ ۝

[«Dünya ve âhirette selâmet; doğru yola ittiba eden kimseler üzerinedir» demekle doğru yola ittiba etmesini tavsiye edin] ve deyin ki :

إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَىٰ مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ۝

[«Azabın, Resulleri tekzip eden, da'vetlerine arkalarını dönüp icabet etmeyen kimseler üzerine olacağı bize vahyolundu» demekle Firavun'u tehdit edin.]

Yani; Biz Musa ve Harun'a, Firavun'a gidip da'vet etmelerini emredince onlar mukteza-yı beşeriyet Firavun'dan korkularına binaen bize iltica ederek dediler ki «Ey bizi envaı ni'metleriyle terbiye eden Rabbımız! Firavun'un alelacele bize eziyet ve katletmesiyle ifrat edip da'vetimizi itmama müsaade etmemesinden veyahut senin zat-ı Ülûhiyetine lâyık olmadık şeyler isnadına azgınlık edip ve bize zulm ü udvanda haddini tecavüz etmesinden korkarız» demekle istirhamda bulundular. Onların bu ilticalarına karşı tesliye tarikıyla Vâcip Tealâ dedi ki «Korkmayın. Zira; siz risaletinizin vazifesini edâ ederken benim ilmim ve kudretim sizinle beraberdir. Hatta sizin ve onun kelâmını işitir, ahvalinizi görür ve bilirim. Her ne zaman size tuğyan etmek murad ederse biz onu meneder sizi zarardan muhafaza ederiz. Binaenaleyh; siz onun huzuruna varın, onun azametinden ve mehabetinden aslâ perva etmeyin. Kemâl-i şecaat ve salabetle deyin ki [Biz senin Rabbın tarafından Resulleriz. Senin halini ıslâh, menfeat ve mazarratını beyan ve seni din-i Hakka da'vet için geldik. Şu hâlde sözümüzü dinle, Yakub Aleyhisselâm'ın evlâdlarını bizimle beraber gönder. Bir takım zulm ü gadirle onlara azabetme. Çünkü; senin edâsı müşkül tekâlifinden ve evlâdlarını katl ü ihlâk etmenden bîzâr ve dilgîr olduklarından evvelâ onları yed-i esâretinden kurtar. Zira; Biz muhakkak Rabbın Tealâ tarafından mu'cizeyle geldik. O mu'cize bizim da'vamızın sıdkına delâlet ettiği gibi seni enva-ı ni'metleriyle terbiye eden Rabbın Tealâ'nın kudret-i kahiresine de delâlet eder. Eğer lâyıkıyla düşünürsen kibr ü inadı terkle iman edersin, iraden ve ihtiyarın kendi elindedir. Zira; dünyada ve âhirette selâmet ve mihan ü meşakkattan emin olmak, hidayete ve doğru yola tebaiyyet edip heva ve hevese tebaiyyeti terkedenlere varid ve nâzildir. Allah'tan tevfik; ancak onlar içindir. Ey Firavun! İyi bil ve düşün ki azab-ı âhiretin âyâtı ve enbiya-yı izâmı tekzib edip yüz çeviren kimseler üzerine nâzil olacağı ve onların etrafını ihata edeceği muhakkak bize vahyolundu. Şu halde sen tereddüt etme, bize iman et ey Firavun!] diyerek kemal-i cür'et ve şecaatla Firavun'u da'vete başlayın, Firavun'un şevketinden ve mehâbetinden aslâ pervâ etmeyin» demekle Cenab-ı Hak Hz. Musa ve biraderi Harun'a emir verdi.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Vâcip Tealâ'nın emrinden sonra Musa ve Harun Aleyhimesselâm'ın tekrar istirhâmâtta bulunmaları ve Firavun'dan havf ettiklerini beyan etmeleri, emr-i İlâhînin fevrî olmamasına delildir. Eğer fevrî olsa derhal imtisâl ederler, emir üzerine söz söylemezlerdi.

İ f r â t ile murad; *Firavun'u, etbaının ve vükelâsının tahkik etmeden Musa ve Harun Aleyhimesselâm'a azap etmeye sevketmeleridir.* Resullerin da'vetini dinleyip hakikatini anlamadan azap ve eziyet etmeye sevkedecek kimselerdir? Ya şeytan veyahut kibr ü gururu ve riyasete muhabbeti olanlar veyahut Kıbtîden vükelâsıdır.

Vâcip Tealâ'nın ibtida leiynetle da'vet etmelerini emretmesine bu âyetteki gılzat münafî değildir. Zira; evvelen mülayemetle da'veti kabul etmeyip temerrüd edince saniyen gılzat etmek âdet olduğundan Firavun mülâyemetle nasihati dinlemeyince gılzat ettiler.

Bu âyette *dört cihetle gılzat vardır:*

B i r i n c i s i ; risalet da'vasında bulunmak Firavun'u itaata da'vet etmektir. Zira cümle reâyânın kendine mutî' olan padişahı itaata da'vet; elbette o padişah üzerine en ağır bir tekliftir.

İ k i n c i s i ; Benî İsrail'i yed-i zulmünden halâs etmesini teklif, mülkünde noksanı tekliftir. Çünkü; Firavun'un saltanatı her halde Benî İsrail'in bakasına muhtaç idi. Zira; bütün umur-u şakkayı onlara gördürürdü.

Ü ç ü n c ü s ü ; Firavun'a «Benî İsrail'e azap etme» demeleridir. Çünkü; «Sen onlara azap etme» demek «Sen zalimsin; zulmü terket» demektir.

D ö r d ü n c ü s ü ; «Biz sana delille geldik» demek «*Senin da'vana delilin yok*» demektir. Bunların her cümlesi Firavun'u tekdir olduğundan gılzat manâsını müş'irdir.

Ehl-i imanın hidayet olan tarik-ı Hakka ittiba' ettiklerinden her halde selâmette olacaklarına bu âyet delâlet ettiği gibi kâfirlerin zulmünden mü'minleri tahlîs etmek kâfirleri imana da'vetten ehem ve mukaddem olduğuna dahi delâlet eder. Zira Musa ve Harun Aleyhimesselâm'ın ilk teklifleri; Benî İsrail'in halâsları ol-

du. Eğer zalim yedinden mü'min-i mazlumu tahlis etmek mukaddem olmasaydı ibtidâen bunu teklif etmezlerdi.

Bu âyette *â y e t* le murad; *cins-i mu'cize* olup aza ve çoğa şamil olduğundan âyetin iki olmasına münafi değildir. Çünkü; «biz âyetle geldik» demek «mutlaka mu'cizeyle geldik» demektir.

⁂

Vâcip Tealâ Musa ve Harun Aleyhimesselâm «Biz senin Rabbın tarafından Resulleriz» deyince Firavun'un kelâmını beyan etmek üzere :

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Firavun, Musa ve Harun Aleyhisselâm'a «Siz Resul olunca Rabbınız kimdir? Ya Musa!» dedi.]

قَالَ رَبُّنَا الَّذٖٓي اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾

[Firavun'un şu sualine cevapta Musa Aleyhisselâm «Bizim Rabbımız şol zat-ı kaadirdir ki o zat her şeyin suretini ve şeklini ve mümkün olan kemaline muvafık a'zalarını verdi. Sonra vermiş olduğu sıfat ve şekil ve azalarını nasıl isti'mâl edip ne yolda rahat edeceğinin yollarını gösterdi» demekle Firavun'a gayet muhtasar ve cemi' mevcudâtın ahvalini izah ederek cevap verdi ve cevabında herkese her şeyi verenin Allahü Tealâ olduğunu Firavun'a tefhîm etti.]

قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُولٰى ﴿٥١﴾

[Firavun Musa Aleyhisselâm'ın cevabı üzerine «Hal ü şan senin dediğin gibi olunca ya Musa! Bundan evvel geçen ümmetlerin halleri nedir? Seâdet midir veyahut şekâvet midir?» dedi.]

قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى ﴿٥٢﴾

[Musa Aleyhisselâm Firavun'un sualine cevapta «Kurun-u ûlânın hali Rabbımın indinde levh-i mahfuzda sabittir. Zira; Rabbım hiç birinde hata etmez, lâyıkıyla bilir ve hiç bir ferdini unutmaz. Binaenaleyh; her cümlesinin hali ind-i İlâhîde malûmdur» demekle gaibe ilmi olmadığını beyan etti.]

Yani; Musa Aleyhisselâm'ın da'veti üzerine Firavun istihza tarikıyla «Sizin Rabbınız kimdir? Ya Musa!» dedi, «Benî İsrail'in benim elimden kurtulmasını emreden ve sizi resul gönderen nasıl zattır? Ben sizin için benden başka bir Rab olduğunu bilmiyorum» demekle mukabelede bulunması üzerine Musa Aleyhisselâm «Bizim Rabbımız şol zat-ı şeriftir ki her şeyin suretini, şeklini ve kemaline delâlet eden kıyafetini verdi. Her salâhını kendisiyle beraber halketti ki o şey ne ile hayatını imrar edecekse onun esbabını yedine teslim ettikten sonra o âlât ü edevâtı mâhulika lehinde istimâle hidayette kıldı, yolunu gösterdi, rahat edecek cihetlerini ilham tarikıyla tarif etti» demekle Firavun'u ilzam ve iskât etti. Firavun «Madem ki her şey Rabbın Tealâ'nın elinde olunca bundan evvel helâk olup giden ümem-i maziyenin halleri ne oldu? Senin emsaline ittibâ ile hidayette midirler? Yoksa hava ve heveslerine ittibâ ile dalâlette midirler?» dedi. Firavun'un bu sualine karşı Musa Aleyhisselâm «Ümem-i maziyenin halleri benim Rabbım indinde levh-i mahfuzda mevcuttur, ben onu bilmiyorum. Zira; ben de senin gibi bir âciz kulum. Allah'ın bana haber verdiğini sana haber veririm, Allah'ın haber vermediğini bilmem ki haber vereyim. Zira; Rabbım hiç bir şeyde hata etmediği gibi onların hallerini de unutmaz» dedi. Her ne kadar Firavun ikisine hitab etmişse de Hz. Musa aslolup Harun veziri olduğu için hitabını Musa'ya tahsis etmiştir. Yahut Harun Aleyhisselâm'ın lisanında olan fesahattan ilzam edemiyeceğini bilerek Musa Aleyhisselâm'ın lisanında olan rekâketten bilistifade ilzâm ederim ümidine binaen Musa'yı hitabında tahsis ettiği Kâzi'nin cümle-i beyanatındandır.

Bu âyet-i Celile; Fahri Râzi'nin beyanı vechile batıl itikat sahibinin kelâmını dinlemek lâzım olduğuna delâlet eder. Zira; Musa Aleyhisselâm Firavun gibi bir mübtılın sualini dinledi ve delâil-i kat'iyeyle cevap verdi. Firavun; sanii münkir olan dehrîlerden midir, yahut illet-i mucibeye kaail olan felâsifeden midir, yahut sâniin vücudunu bilir velâkin inaden ve istikbâren inkâr edenlerden midir, yahut hulûliye taifesinden midir? İhtilâf varsa da ekser ayâtın delâleti sâniin vücudunu bilip teannüden inkâr edenlerden olmasıdır. Musa Aleyhisselâm'ın cevabı; kemal-i belâğat ve fesahat üzere müştemil olduğu gibi ihtisarla beraber cemi mevcudâtın esrarını, ahvalini, meratibini ve her birinin bir mucide muhtaç olduğunu icmalen beyanda kâfidir. Çünkü; her şeyin bidaye-i hilkatine işaret buyurduğu gibi nihayeten o hilkatlerini isti'mâllerine Cenab-ı Hakkın hidayette kıldığını dahi beyan buyurdu ki inkârı gayr-ı kaabildir. Zira; arının yapmış olduğu evleri ve sineklerin menafi'lerini teharrisini gören bu hidayeti inkâra elbette cür'et edemez. Maahazâ Vâcip Tealâ her hayvanın me'kûlât ve meşrubâtını tarz-ı maîşetine muvafık olarak halkettiği gibi onlarla intifaın usulünü hepsine bildirmekle hidayette kıldı ki henüz dünyaya gelmiş olan bir sabînin ağzıyla anasının memesini aradığı herkesçe meydanda bir hakikattır. Buysa ancak hidayet-i İlâhîyeyledir, yoksa valide ve pederinin terbiyesiyle değildir.

Musa Aleyhisselâm, Vâcip Tealâ'nın kuvvet ve kudretini beyan edince Firavun kurun-u ulânın halinden sual ile onları taklid ettiğine işaret etti ve bu sualden maksadı; Ya Musa! Eğer senin dediğin gibi senin Rabbında kuvvet olsa ümem-i maziye bundan gaflet etmezlerdi demek istemiştir. *Yahut* Musa Aleyhisselâm'ın delâilinin kuvvet ve metanetini görünce daha ziyade delâil zikriyle halkın zihnine yerleştireceğini fehmetmesi üzerine nâsın zihnini tağlît etmek için bahsi kurûn-u mazîye hikâyesine kalbetmek istemiştir. Fakat Musa Aleyhisselâm bu sualin risalete tealluku olmayıp kurun-u ulânın halini bilmek Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu beyanla sadedin harici olduğunu Firavun'a tefhim ile terzil etmiştir.

***

Vâcip Tealâ, Musa Aleyhisselâm, Firavun'un sualine cevaptan sonra delilini takviyeye avdet ettiğini alâtarik il hikâye beyan etmek üzere:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Bizim Rabbımız şol zatı ecell ü â'lâdır ki sizin için yer yüzünü karargâh kıldı. Binaenaleyh; yer üzerinde istirahat ediyorsunuz ve sizin için yer yüzünde tarîkler ve yollar açtı ki siz istediğiniz zaman yollara sülûk eder, maksadınıza vasıl olursunuz ve o yollarla yaz aylarında dağlara çıkar, kış vaktinde sahillere inmekle sühûlet üzere imrâr-ı evkaat edersiniz, Allahü Tealâ semadan yağmur sularını inzâl etti, o sular sebebiyle Biz Azîmüşşân arzdan lâyüad velâ yuhsâ müteferrik otlar bitirdik ve enva-ı adidede çiçekler meydana getirdik ki onların renkleri muhtelif, lezzet ve şekilleri başka başkadır.] Zira; bazıları insanın, bazıları da hayvanât-ı sairenin menafiine elverişlidir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile insanın ekser rızkı hayvanâtın sa'yi ile husule geldiğinden hayvanâtın rızkı dahi insanların rızkı cümlesinden olduğu halde hayvanların rızkı insanların rızkının gayrıdır. Zira; onların rızkı insanın rızkına muhaliftir. Binaenaleyh; insanla hayvanat-ı sairenin rızkı beyninde iştirak yoktur.

Otların bir topraktan muhtelif suret ve heyette ve taam ü lezzette zuhur etmesi fail-i muhtarın vücuduna ve kudret-i kâmilesine delâlet eder. Zira; Tabiiyyûnun dedikleri gibi tabiat eseri olsa renk, şekil ve tad bakımından bir olması lâzım gelirdi. Çünkü; tabiatın iktizası değişmez, iktiza-yı tabiat neyse o minvâl üzere olmak icabederdi. Şu halde muhtelif surette zuhur etmesi fail-i muhtarın icadı ve ihtiyarıyla olduğuna delil-i kâfidir.

Hâzin ve Medarik'in beyanları vechile bu âyet (فاخرجنا) cümlesine varıncaya kadar Hz. Musa'nın kelâmı ve Firavun'a ikinci bir cevabı olduğu gibi dünya yüzünde yolların insanlar hakkında pek büyük ni'met olduğunu dahi beyan etmiştir. Şu halde bu ni'-

metin şükrünü edâ; o yollarda insanlara ve hayvanlara ezâ verecek, mürûr u ubûra mani' olacak arızaları kaldırmak ve rahatla gidip gelmeye elverir surette tamir etmek ve insanlara suhulet göstermekle olacağından yolların imarı insanlar için bir vazife-i mühimme olduğu beyan olunmuştur. *Otların ve ağaçların bazısı bazısıyla izdivaç ve zevç, zevce gibi birbirine mukarin olduğundan ezvâç* denilmiştir. Meselâ hurma ağacının erkeği dişisiyle ve kezalik incir ağacının erkeğinin tohumundan aşılanmayınca meyve vermediği erbabına malûmdur. Şu halde nebâtatta dahi izdivaç müşahade olunduğu münker değildir. Otların ve ağaçların her birinden maksat menfeat ve garaz başka başka olduğundan nebatatı; *müteferrik* yani *dağınık* manâsına olan *ş e t t â* ile tavsif buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ yağmur sularıyla halkettiğini beyan ettikten sonra nebatâttan maksadı beyan etmek üzere :

كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَىٰ ۝ مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ ۝

buyuruyor.

[Yiyin otlardan ve güdün hayvanlarınızı. İşte şu beyan olunan vechüzere yer yüzünü size karargâh kılmak, yollar açmak ve rahmetlerle otlar bitirmekte akıl sahipleri için kudret-i İlâhîyemize alâmetler vardır. Sizin cesetlerinizi topraktan halkettiğimiz gibi ecelinizin hitamında tekrar toprağa iade ederiz ve yevm-i kıyamette merrei uhrâdan hesap için sizi tekrar çıkarırız.]

Yani; Biz Azîmüşşân size «nebâtâtın meyve ve hububatından size lâyık olanını yiyin ve hayvanatınızı otlatın» diyerek izin verici ve mübah kılıcı olduğumuz halde enva-ı nebâtâtı ihraç etmekle sizin muhtaç olduğunuz zaman yemenize ve hayvanlarınıza yem etmenize müsaade ettik. Çünkü; hayvanlarınızın etinden, yününden ve üzerine binip seyr ü sefer etmenizden intifa ve istirahat

ettiğiniz için onların maîşetleri sizin üzerinize lâzım olduğu cihetle sühûlet olmak üzere onları otlatmanıza mezun kıldık ki şu ni'metlerimize şükredesiniz. Zira; bunların cümlesinde akl ü iz'ân sahibleri için sâniin kudretine vazıh deliller vardır ki erbab-ı basiret onların her birinden ibret alır. Müteferrik otları menfeatleriniz için halk ettiğimizi görünce alâ tarîk-il cezim bilirsiniz ki sizi ibtidâen pederiniz Âdem Aleyhisselâmı itibariyle topraktan halkettik ve hayat-ı dünyanızı ifnâ ettikten sonra tekrar toprağa iade ve târe-i uhrâda hesap ve ceza için yevm-i kıyamette tekrar kabrinizden ihraç ederiz.

İnsanın topraktan halkolunduğunu beyanla Firavun'u tevazua da'vet ve ülûhiyetle onun beyninde münasebet olmadığına tenbih ile kibr ü gururdan feragat etmesi kendisine tavsiye olunmakla kibrin esre-i hamâkat olduğu beyan olunmuştur. İnsanın topraktan halkolunması Âdem (A.S.) i'tibariyledir, yahut Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu vechile insan nutfeden, nutfe de gıdâdan, gıdâ da topraktan tehassül ettiği için insan topraktan denilmiştir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu ve bundan evvelki âyette Firavun'u insafa ve hakkı kabule da'vet edecek ve Firavun'un zilletini kendine bildirecek azîm ni'metlerden bahsolunduğu gibi Firavun'un hamakatına dahi işaret olunmuştur. Çünkü iradesini hidayete sarfetmediği için ihtida edememiştir.

Cenab-ı Hak bu âyette arzın menafi-i adidesini beyan buyurdu ki insanlara döşek olmak, arz üzerinde yollar açmak, enva-ı nebâtâtı icad etmek, insanlara, hayvanlarına yem ve rızık kılmak, ibtidâen insanların arzdan halkolunmaları ve vefatlarında arza rücu' ile mahall-i istirahatları olması arzın menafiindedir. Hatta menafi-i kesiresi olduğundan Resulullah (برّوا بالارض فانها بكم برة) buyurmuştur. Yani; «Toprağa iyilik edin. Toprak size iyilik edici» manâsınadır ki «ekip dikmek, yiyip içmek suretiyle arzın menafiinden intifa' edin» demektir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'a Hz. Musa'yı gönderdiğini beyandan sonra Firavun'un inad ve istikbâr edip görmüş olduğu âyetlerin küllisini tekzibe cür'et ettiğini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ۝٥٦ قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ اَرْضِنَا
بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى ۝٥٧ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا
نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا اَنْتَ مَكَانًا سُوًى ۝٥٨

buyuruyor.

[Allah hakkı için biz Firavun'a âyetlerimizin küllîsini gösterdik. Firavun âyetlerimizi tekzib ve iman etmekten i'raz etti, dedi ki; «Ya Musa! Sihrin sebebiyle sen bizi toprağımızdan çıkarmak için mi geldin? Eğer bunun için geldinse elbette senin sihrinin mislini biz de getiririz. Şu halde bizim ve senin beyninde bir vakit ta'yin et ki o vakitte biz ve sen muhalefet etmiyelim. Düz ve herkesin göreceği bir mekânda imtihan olalım ki herkes görsün kimsenin şüphesi kalmasın.»] Firavun bu sözleriyle Hz. Musa'dan muahade talebinde bulundu.

Yani; biz Musa ve biraderi Harun'u resul olarak Firavun'a gönderdik. Onlar Firavun'u hakka da'vet ettiler ve zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki resuller vasıtasıyla biz Firavun'a ve kavmine Resullerimizin sıdkına delâlet eden Asâ, yedi beyzâ ve bunların müştemil olduğu alâmât-ı saire gibi âyetlerimizi ve mu'cizelerimizi muhakkak gösterdik. Fakat Firavun kemal-i kibr ü gururundan âyetlerimizin küllîsini tekzible hakkı kabul edip iman etmekten imtina' ile âyetlere «sihirdir» demeye kadar cür'et etti, tekzibin keyfiyetini beyan ve halkın tağlitle vicdanlarını celbetmek üzere dedi ki «Ya Musa! Diyar-ı gurbette şeyâtin-i ümmetten teallüm ettiğin sihrinle bizi uzun müddettir malik olduğumuz Mısır arazisinden çıkarmak ve kendin malik olmak mı istersin? Bize bunun için mi geldin? Bizim kuvvet ve kudretimizi görmüyor musun? Bizim bu kadar şevketimizle malik olduğumuz memleketimizden çıkarmaya nasıl cür'et edersin? Madem ki sihirle bize galebe etmek istiyorsun. Elbette biz de senin sihrinin mislini getirir, sana galebe ederiz. Biz mislini getirecek olunca sen bizimle kendi beyninde bir vakit tayin et ki biz ve sen asla hulfetmiyelim.

O vakitte bir düz ve i'vicâcsız ve beynimizde müsavaat üzere bir mekânda bulunalım, herkes hünerini orada icra etsin ki haklı ve haksız belli olsun» demekle Musa Aleyhisselâm'ı mukaveleye da'vet etti.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Firavun, Hz. Musa'nın celâdetini görünce kavmine karşı kendinin zilletini bildirmemek için Musa Aleyhisselâm'ın da'veti hafî olmayıp belki maksadı ahaliyi memleketlerinden çıkarmak ve getirdiği mu'cizenin sihirden ibaret olduğunu beyanla kavminin gayret-i cahiliyelerini tahrike çalışmak ve Musa Aleyhisselâm'ın da'vası muhâl olduğunu beyanla müdafaa için kavmine cesaret vermek istemiştir.

(مكاناً سوىً) «Düz bir mahâlde bulunalım ki iki tarafın hünerini herkes görsün, kimsenin şüphesi kalmasın, o mekân, mesafede size ve bize müsavi olmakla her iki taraf o mekâna razı olalım ki mekân hususunda aramızda niza' olmasın» demektir.

Bu âyette Beyzâvî'nin beyanı vechile Firavun'un; Musa Aleyhisselâm'dan korktuğuna ve muhik olduğunu bildiğine delil vardır. Zira «Sen bizi mülkümüzden çıkarmak için mi geldin?» demek; mülkünden korktuğuna delâlet eder. Zira; Firavun'un zu'mu gibi eğer bir sahir olsa mülkünden ihraç edemez. Zamanın ve mekânın ta'yinini Musa Aleyhisselâm'a havale etmesi de şaşkınlığına delâlet eder. Çünkü; kendi saltanat ve şevket sahibi ve reis-i hükümet bir padişah olduğu halde hakir gördüğü bir hasmına muhasamanın zamanını ve mekânını ta'yinini havale etmesi şaşkınlık eseridir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un Musa Aleyhisselâm'a ictimâ' zamanını ta'yin etmesini havale ettiğini beyandan sonra Musa Aleyhisselâm'ın zamanı tayin ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَأَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Firavun Musa Aleyhisselâm'a «İçtima' zamanını tayin et»

deyince Musa Aleyhisselâm «Sizin vaadolunduğunuz zamanınız ziynetinizin günü olan bayram gününüzdür, o günde kuşluk vakti nâsın cemolunduğu zamandır» demekle içtimaın zamanını ta'yin etti.]

فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى ﴿٦٠﴾

[İçtimaın zamanı ta'yin olunup karar verilince Firavun Musa Aleyhisselâm'dan ayrıldı. Sihre müteallik hilelerini, sahirleri ve âletlerini cemetti, sonra ta'yin olunan mahalle geldi.

قَالَ لَهُمْ مُوسٰى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا

[Musa Aleyhisselâm sahirlere hitabederek «Helâk sizedir. Allah'a yalan olarak iftira etmeyin, mu'cizelerine sihir diyerek muarazaya kalkışmayın» dedi.]

فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ

[«Eğer iftira ederseniz Allahü Tealâ, hiç biriniz kalmadan sizi ihlâk eder. Şu halde iftira etmeyin ki ihlâk etmesin» demekle nasihat etti] ve sözüne şunu da ilâve ederek dedi ki :

وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى ﴿٦١﴾

[«Halbuki iftira eden kimse hâib ü hâsir oldu.»] Yani iftira eden zarar gördü.

فَتَنَازَعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى ﴿٦٢﴾

[Musa Aleyhisselâm'ın bu sözü üzerine sahirler beyinlerinde kendi işlerinde münazaa ve müşavere ettiler, fısıltılarında gizlediler ve kendi aralarında Musa Aleyhisselâm'ın sözü sahir sözü olmadığına karar verdiler.]

Yani; Firavun Musa Aleyhisselâm'a «İçtimâ zamanını ta'yin

et» deyince Musa Aleyhisselâm «Sizin zamanınız, ziynetinizi izhâr için içtima' ettiğiniz bayram gününüzdür. Zira; bayram günü â'lâ ve ednâ içtimâ' eder, muarazayı herkes görür ve o günde kuşluk vakti nâs cemolunur» dedi. Musa Aleyhisselâm'ın bu minval üzere zamanı ta'yin etmesi üzerine Firavun, Musa Aleyhisselâm'dan mufarakat etti. Memleketlerine hususî adamlar gönderdi ve meşhur sahirleri cemetti. Badehu ta'yin olunan zamanda mekân-ı muayyen vükelâsı, vüzerâsı, etbâ' ve â'vânı ve cem' etmiş olduğu sahirlerle beraber geldi. Ahali tamamen hazır olduktan sonra Musa Aleyhisselâm şefkat-i nübüvvet icabı nasihat tarikıyla sahirlere hitaben «Ey sahirler! Helâk-i azîm sizin içindir. Zira; Firavun gibi bir tâğînin emrine imtisalen hakka muaraza için geldiniz. Yalan olarak Allah'a iftira etmeyin. Eğer iftira ederseniz Allahü Tealâ sizi azab-ı azîmle ihlâk eder. Halbuki cemi' ukalâ indinde sabit ve muhakkaktır ki iftira alellâh eden kimse haib ü hâsir ve helâk-i ebediyeyle helâk olur» dedi. Musa Aleyhisselâm'ın bu kelâmı mücerret nasihat ve hasbeten lillâh söylenmiş bir söz olduğu için sahirlerin kalplerinde bir te'sir hasıl ettiğinden bu kelâmın doğru bir söz olduğunu bildiler. Binaenaleyh; sahirler istişareye başladılar ve işlerini beyinlerinde müşavere ettiler, gizli sözlerini de Firavun ve vükelâsından sakladılar ve bu kelâmın bir sahirden sudur etmeyip müeyyed minindillâh olan bir kimseden sudur ettiğini idrâk ettikleri için imana meyletmişlerse de Firavun'un satvetinden korktular. İşi muaraza akabine bıraktılar ki eğer Musa Aleyhisselâm galebe ederse iman edeçeklerini beyinlerinde kararlaştırdılar.

Musa Aleyhisselâm içtimâın zamanını beyanla mekânı beyandan iktifa etmiştir. Zira ziynetin zamanını beyan; mekânı beyanı müstelzimdir. Çünkü; ekseriya bayram günlerinde içtimâ' ve şenlik mevkileri muayyen olduğundan mekânı tayine hacet görmemiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile *yevm-i ziynet* le murad; *bayram günüdür,* yahut *yevm-i nevruzdur,* yahut *yevm-i aşûradır.* Herhangi gün olursa olsun Mısır ahalisinin ziynetlerini giyerek ictima' ettikleri bir gün olup zengin ve fakir o günde içtima' edecekleri için Hz. Musa o günü ve o günde içtimaın gayet neşeli

olan kuşluk vaktini ta'yin etmiştir ki zengin, fukara, yerli ve yabancı hep bulunsunlar ve yakından hâdiseyi ve galebe kimin yedinde olduğunu görsünler ve etrafa haberler dağılsın, Firavun'un hâdiseyi saklamaya mecali bulunmasın, hakikat nefs-i Mısır'da tezahür ettiği gibi etraf-ı memlekete dahi şayi' olsun ve hiç kimsenin şüphesi kalmasın.

***

Vâcip Tealâ sahirlerin müşaverelerinden sonra Firavun ve cemaatinin, sahirleri teşci' eylemek ve cesaret vermek için irad ettikleri nutuklarını beyan etmek üzere :

قَالُوٓا اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا

buyuruyor.

[Yevm-i içtimâda sahirler ve sair halk toplanıp meydan-ı muarazaya girişileceği zaman Firavun ve eşraf-ı memleket nutuklar irâd ettiler ve dediler ki «Ey Nâs! Şu sizin gördüğünüz iki şahıs muhakkak sahirlerdir, sihirleriyle sizi topraklarınızdan çıkarmak isterler.»]

وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿٦٣﴾

[«Ve sizin indinizde cemi' mezahipten efdal olan mezhebinizi gidermek ve kendi mezheplerini yerine ikame etmek murad ederler» demekle halkın asabiyetini celbe çalıştılar.]

فَاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا

[«Musa ve biraderinin maksatları bu olunca siz hilenizi ve sihrinizi cemedin, sonra toplu olarak saf beste halinde gelin.»]

وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿٦٤﴾

[«Ve bu gün âlî olan kimse muhakkak fevz ü necât bulur. Zira; düşmandan kurtulur ve memlekete sahip olur» dediler.]

Yani; Firavun ve vüzerası sahirlere hitaben «Musa ve Harun iki sahirlerdir, kendilerinin icâd ettikleri sihirlerle halkın gözünü boyayıp aldatmak isterler ve sihirlerinin, rabları tarafından mucize ve kendilerinin resul olduklarını iddia ediyorlar. Bundan maksatları; sihirleri sebebiyle sizi âbâ ve ecdâdınızdan mevrûs olan arz-ı Mısır'dan çıkarmak ve sizi me'lûf olduğunuz vatanınızdan çıkardıktan sonra Mısır'ı istilâ etmek ve sizin efdal olan din ve mezhebinizi gidermek, âdet-i seniyeniz ve mertebe-i uzmânızdan sizi mahrum edip şeref ve haysiyetinizi ibtâl ve Benî İsrail'i sizin mertebenize çıkarmak ve onları memleketin eşrâf ve a'yânı kılmak ve sizi onların mertebe-i mezelletine indirmek ve onları efendi, sizi hizmetkâr yapmakdır» demekle halkın ve bilhassa sahirlerin gazaplarını tahrike ve kanlarını ğaleyân ettirmeye çalıştılar. Çünkü; hîn-i muhasamada herkes kendi tarafının hamiyyetini tahrik ve şeceate sevkedecek makalelerle teşvik ve kendilerinin kuvvetinden ve hasımlarının za'fından bahsetmek âdettir, dediler ki «İşte şu söylemiş olduğumuz sözleri dinledinizse sihrinizin esbabını hazırlayın ve bir araya cemedin ki noksan bir şey kalmasın, sonra müctemî' olarak safla gelin. Zira; cem'i gafîrle gelmekte mehâbet ziyade olduğundan hasmın ilzâmı kolay olur» demekle sahirlerin proğramlarını tanzim ettiler ve en nihayet dediler ki «İşte bu gün son gündür. Zira; bu gün galebe eden kimse fevz ü necat bulacak ve düşmanından kurtulacak ve memlekete sahip olacaktır». Firavun ve vükelâsı bu sözleriyle son derece sa'yolunmasına işaret ettiler.

M ü s l â : Emselin ism-i tafdil müennesidir ve *efdal* manâsınadır. Yani; «sizin indinizde efdal olan dininizi giderip kendi dinlerini izhâr etmek isterler», demekle halkı din hususunda gayrete sevketmişlerse de kudretullah'a karşı tesiri olmamıştır.

Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanlarına nazaran bu kelâmı irâd eden sahirler olmak muhtemeldir. Buna nazaran âyet sahirlerin gizledikleri hafî müzakerelerini tefsir ve beyandır. Şu halde *manâ-yı âyet:* [Sahirlerin bazıları bazılarına suret-i hafiyyede dediler ki : «Bunlar iki sahirdir. Sihirleri sebebiyle sizi vatanınızdan çıkarmak ve cemi edyândan efdal olan dininizi ibtâl etmek isterler. Şu halde siz bütün kuvvetinizi cemedin ve bir kitle-i vahide olarak gelin.

İşte bu gün galip olan kimse felâh bulacaktır.»] Bunun içindir ki bu tedbirin son tedbir olduğunu ve bununla muvaffak olamazlarsa bundan sonra felâh ümidi kalmadığını izhar etmişlerdir. Her kimin kelâmı olursa olsun Musa Aleyhisselâm'dan nâsı tenfirde mübalâğa ettiler. Çünkü; insanların vatanını sevmesi cibillîdir. Binaenaleyh; vatanından ihraç etmek gibi insana ağır bir şey olmadığından gerek Firavun ve gerek sahirler Musa Aleyhisselâm'dan tenfir için ahaliye «Sizi vatanınızdan çıkarmak ister» dediler. İkinci merrede din ve mezhep meselesini ortaya attılar. Zira mezheb insanların gayretini tahrik etmekte vatandan daha ziyade müessirdir. Binaenaleyh; «mezhebinizi ibtâl etmek isterler» demekle nâsın Musa ve Harun (A.S.) a nefretlerini celbe çalıştılar. Yahut *t a r î k a t* la murad; *Memleketin önde geleni, eşraf ve a'yânıdır.* Binaenaleyh; «sizin büyüklerinizi mahvetmek isterler» demekle halkı galeyâna sevkettiler. Çünkü; memleketin eşraf ve a'yânı sair ahaliye muktedabih olduklarından a'yân, ahalinin sülûk edecekleri tarikat mesabesindedirler. Binaenaleyh tarikat; *a'yân* manâsına da olabilir.

***

Vâcip Tealâ sahirlerle Musa Aleyhisselâm ictimâ' ettikten sonra vuku' bulan macerâyı beyan etmek üzere :

قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّا اَنْ نَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Meydan-ı muarazada halk içtimâ' edip Firavun ve sair eşraf sahirleri teşcî' için nutuklar irad edince sahirler «Ya Musa! Emr-i hal ü şan ya senin asayı yere atmaklığın veyahut bizim evvelâ asalarını yere atan kimselerden olmamızdır. Bu ikiden hangisini ihtiyar edersen irade senindir. Binaenaleyh; ya sen başla veyahut biz evvel başlıyalım» dediler.]

قَالَ بَلْ اَلْقُوا

[Musa Aleyhisselâm «Belki evvel siz asalarınızı ve iplerinizi yere koyun, başlayın» dedi.]

فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ ﴿٦٦﴾

[Sahirler sihirlerini meydana koyunca onların ipleri ve asaları sihirlerinden neş'et ederek Musa Aleyhisselâm'a sa'yeder ve hareket eder oldukları tahayyül olundu ve her birerleri yılan gibi yürür göründü.]

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَىٰ ﴿٦٧﴾

[Bunun üzerine Musa Aleyhisselâm korktu ve korkusunu nefsinde gizledi.]

قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَىٰ ﴿٦٨﴾

[Biz Azimüşşân «Ya Musa! Korkma. Zira sen; onlardan â'lâ ve onlara galebe edeceksin» demekle korkusunu izale ettik.]

Yani; yevm-i muayyende sahirler ve bütün halk içtimâ' edince hakaret kastıyla sahirler «Ya Musa; ya sen at elindeki asayı, hünerini icra et veyahut biz evvel atalım, hünerimizi icra edelim. Zira; bizim için ikisi müsavidir. Bu kadar halk, Firavun ve vükelâsı hep bizimle beraberdir. Senin biraderinden başka muin'in yoktur. Elbette bu cem-i gafîr sana galebe eder» dediler. Musa Aleyhisselâm «Belki siz evvel hünerinizi icrâ edin» dedikten sonra onlar iplerini ve asalarını yere koydular bir de görüldü ki onların ipleri ve asaları sihrettikleri için Musa Aleyhisselâm'ın gözüne o asalar ve ipler sa'yediyorlar gibi tahayyül olundu. Hatta dereler, tepeler yılanla doldu gibi göründü. Çünkü sahirlerin adedi pek çok olduğundan sihirleri bir çok yer ihata etti. Bu hali tehayyül edince Musa Aleyhisselâm nefsinde ârız olan korkuyu gizledi ve biz korkusunu izale için «Korkma ya Musa! Sen onlara galip olacaksın» dedik.

Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğuna nazaran sahirler, Hz. Musa'nın nezaketine ve onlara şefkatine bakarak kemal-i edebe riayet suretiyle evvel ilkaa etmesini teklif ettiler, Musa Aley-

hisselâm da onların edebe riayetlerine mukabele ederek evvelen ibrâz-ı meharet etmelerini sahirlere emretti.

Sahirler asalarını ve iplerini zeybakla cilâladıkları için güneşin harareti te'sir edince civanın tesiriyle hareket eder gibi göründüğünden Musa Aleyhisselâm'a mukteza-yı beşeriyyet korku arız olmuştur velâkin korkusunu sakladı. *Yahut* Musa Aleyhisselâm'ın korkusu; sahirler, halkın gözünü boyamakla işin anlaşılmasını işkâle düşürmeleri hatırına geldiğinden idi.

Fahri Râzi'de beyan olunduğu vechile Musa Aleyhisselâm'ın onlara sihirlerini ilkaa etmelerini emretmesi, sihirle emretmek değildir, belki sihri ibtâl ve hakkı izharla emirdir. Çünkü Musa Aleyhisselâm'ın Mu'cizesini izhâr onların sihirlerini ilkaa etmelerine muhtaç olduğundan onlara «İzhâr edin hünerinizi, görün benim mu'cizemi» demektir. Şu halde sihirlerini ilkaa ile emir; masiyetle emrolmaz. Zira; hakkı izhar için emirdir.

Sahirlerin adedinde bir çok ihtilâf varsa da âyette sahirlerin kesretine delâlet var lâkin adede delâlet yoktur. Çünkü; âyette sahirler cemi' siğasıyla geldiğinden bir cem-i gafîr olduğuna delâlet eder.

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'a ârız olan havfi izale ve galebe edeceğini te'kidâtla beyan buyurdu. Çünkü; bu cümlede edât-ı te'kitten (انّ) nin bulunması, zamirin tekerrürü, haberin ma'rife olması ve açıktan galebeye delâlet eden *ulüv* kelimesinin ism-i tafdil sigasıyla gelmesi muhakkak galebe edeceğine delâlet ettiğinden taraf-ı İlâhîden Musa Aleyhisselâm'a emniyet-i kâmile verilmiş ve sabr ü sebatında devamı tavsiye olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'a kuvvet-i kalb verdikten sonra mu'cizesini izhar etmek zamanı geldiğini beyanla izharını emrettiğini beyan zımnında :

وَاَلْقِ مَا فِى يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا اِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ اَتٰى ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Cenab-ı Hak Hz. Musa'ya hitaben «Kalbin mutmain olduktan sonra ya Musa! Sağ elinde bulunan asanı yere kemal-i cür'et ve şecaatle at. Aslâ korku olmadığı gibi salabetine tezelzül ârız olmasın, asânı bilâ pervâ yere koyunca sahirlerin bilcümle sihirlerini lokma etsin yutsun. Zira; onların yaptıkları suretler ve temsiller sahirin hilesi kabilindendir. Binaenaleyh; aslâ itibar yoktur. Zira; sahir herhangi mekânda sihrini getirse yanında muavin gerek bulunsun gerek bulunmasın hiç bir sahir felâhyâb olamaz» buyurmakla Musa Aleyhisselâm'a cesaret verdi.]

Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu âyette asânın alelâde asalardan olmayıp belki beşer için künhüne vakıf olunmadık bir takım mübhem, acayib eserlere tabi' asa-yı muazzam olduğuna işaret ve şanına ta'zîm için ibhâma ve ta'zîme delâlet eden (ما) lâfzıyla (ما فى يمينك) varid olmuştur. Yani «Ya Musa! Sahirlerin sihrinin çokluğuna bakma. Zira; senin elinde bulunan asa her ne kadar bir tane ise de kudret-i ilâhiye ile onların cümlesinden büyüktür. Binaenaleyh onları yutacaktır. Sen telâş etme, hemen yere bırak» demektir.

Emr-i İlâhîye imtisalen Musa Aleyhisselâm kemal-i şeceatle asa-yı mübarekesini yere bırakınca büyük bir ejderhâ olarak sahirlerin iplerini ve asalarını yuttu, ortada hiç bir şey kalmadı. Musa Aleyhisselâm asayı eline aldı halet-i asliyesine avdet etti ve o kadar sahirlerin alet ve edevâtlarını yuttuğu halde sabıkta görülen cismine asla bir büyüklük arız olmadı.

*
**

Vâcip Tealâ sahirlerin bu, ancak alâmât-ı ilâhiyeden olup sihir olmadığını bilince derhal imana müsâreatle secdeye kapandıklarını beyan etmek üzere :

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Musa Aleyhisselâm'ın mu'cizesi olan asadaki mehâbet ve hal-i garabeti görünce zaman fevt etmeden sahirler Allahü Teaâl'ya secde eder oldukları halde yere atıldılar ve asanın ayât-ı İlâhîyeden acîb bir mu'cize olup sihir olmadığını bildiler ve «Biz Harun ve Musa (A.S.) ın Rabbına iman ettik», demeleriyle imanlarını izhar ettiler.]

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذٖى عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ

[Sahirler secde edip imanlarını izhar edince Firavun sahirlere hitaben «Ben size izin vermeden evvel Musa'ya iman ettiniz. Zira; Musa sizin şol büyüğünüzdür ki o size sihir ta'lim etti» demekle halka karşı sahirleri itham etmek istedi, tehdide başladı] ve dedi ki :

فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ فٖى جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَا اَشَدُّ عَذَابًا وَاَبْقٰى ﴿٧١﴾

[«Sizin haliniz bu olunca elbette ben sizin elinizi, ayağınızı muhalif olarak yani birini sağından diğerini solundan keserim, elbette âleme ibret için sizi hurmanın dallarına asarım ve siz Musa'nın Rabbı ile benden hangimizin azabı şiddetli ve daha ziyade devamlı ve bakaası daha fazla olduğunu bilirsiniz» demekle üç cihetten tehdit etti.]

Yani; Musa Aleyhisselâm'ın mu'cizesini görünce sahirler taraf-ı İlâhîden olduğunu idrak ettiler. Hemen vakit geçirmeden kemal-i tevazu' ve ihlâsla secdeye kapandılar ve «Biz Harun ve Musa'nın Rabbına iman ettik» demekle Firavun'un itaatından çıkıverdiler, satvet ve saltanatından aslâ perva ve endişe etmediler. Firavun, sahirlerden bu hali görünce sahirleri tevbih ve tekdir tarikiyla «Siz Musa'ya iman ve sihrini teslim ettiniz. Ben size izin vermeden evvel imanınız hakkınızda büyük cinayettir, bu cinayeti irtikâbınızla benim indimde tahakkuk etti ki Musa size sihir talim eden üstadınız ve büyüğünüzdür. Tenhada ittifak ettiniz bu mua-

raza meydanına gelmenizin sizin beyninizde muvazaadan ibaret olduğu anlaşıldı. Hâl böyle olunca elbette ben sağ elinizi ve sol ayağınızı muhalif surette muhakkak keserim ve sizi hurma ağacının dallarına günlerce asarım. Fikrinde bana hıyanetlik olanlara ibret olsun, siz onun Rabbının azabından korkunuza binaen iman ettiniz. Elbette siz bilirsiniz; benimle Musa'nın Rabbından hangimiz azap yönünden şiddetli ve devamlıdır» demekle sahirleri ve sahirler gibi kalbinde imana meyli olanları tehdit etti.

Sahirler asa-yı Musa'nın yılana kalbolunmasının mu'cize olduğunu ne ile bildiler?

Fahri Râzi'nin beyanı vechile sahirler *dört şeyle bildiler:*

B i r i n c i s i ; Asanın hareketiyle bildiler. Çünkü; asanın hareketi harikulâde olarak hileyle mümkün olmadık bir surette zuhur etmiştir.

İ k i n c i s i ; hileyle mümkün olamıyacak bir râddede asanın cesamet peydâ etmesi kudret-i İlâhîyeyle olduğunu bilmişlerdir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Asada göz, kulak, ağız ve burun zuhur etmiştir ki hileyle gösterilir bir şey olmamasıyla bilmişlerdir.

D ö r d ü n c ü s ü ; Asanın; onların aletlerini hep yutmakla beraber halet-i asliyesine avdetinde cüssesine aslâ cesamet ârız olmamasiyle bilmişlerdir. Binaenaleyh; sahirler fenn-i sihrin tabaka-i ûlâsında olup Musa Aleyhisselâm yedinde zuhur eden harika fenn-i sihrin harici olduğunu bildiklerinden derhal iman ettiler. Sahirler bu halet-i acîbeyi görünce şek, tereddüt ve teallül etmeden hemen tâib ü müstağfir olarak secdeye süratle kapandıklarını beyan için sür'ate delâlet eden (ألْقِيَ) kelimesi varid olmuştur.

Firavun'un rübûbiyet da'vasında bulunduğu için sahirler Harun'la Musa'nın Rabbına iman ettiklerini beyanla Firavun'un rübûbiyetini inkârlarına işaret ettiler.

Sahirlerin Firavun'a karşı bilâ perva, mele-i nasta iman edivermelerini Firavun görünce sair ahalinin sahirlere iktidâ etmelerinden korktuğu için ahaliyi iğfal ve zihinlerini teşvişe müsâreat etmek düşüncesiyle sahirleri ithama kalkıştı ve dedi ki «Siz ben-

den izin almadan iman ettiniz. Zira; Musa sizin büyüğünüz ve üstadınızdır. Şu halde imanınız hakiki değildir. Tenhada vaki' olan bir ittifak neticesidir, yoksa sizin gösterdiğiniz gibi Musa taraf-ı İlâhîden Resul değildir» demekle halka karşı sahirleri lekelemek ve itham etmek istedi ki sahirlerin imanı halka te'sir etmesin, Firavun bu şüpheyi irad ettikten sonra tehdide kalkıştı ki sahirleri imandan ve başkalarını iktidadan tenfîr etsin. Halbuki sahirler asanın hakiki bir yılana tebeddül edip ecsamın tağayyüründen sâniin vücuduna ve Hz. Musa'nın yedinde zuhur etmesiyle risaletine istidlâl ederek derhal kemal-i tevazu' ile ubudiyeti lâyıkıyla edadan ibaret olan secdeye kapanıp bir çok mükâşefâta nâil oldukları cihetle imanlarından dönmek ihtimali bulunmadığına binaen Firavun'un tehdidinin aslâ te'siri olmamıştır.

⁂

Vâcip Tealâ Firavun'un tehdidinden sonra iman eden sahirlerin cevabını beyan etmek üzere :

قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَٓاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذ۪ي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَٓا اَنْتَ قَاضٍ

buyuruyor.

[Firavun'un tehdidine karşı sahirler «Ya Firavun! Biz sizi Musa'nın beyanatından olarak getirdiği şey üzerine ve bizi halkeden Hâlık üzerine seni ihtiyar edemeyiz ve onlar üzerine elbette seni tercih etmeyiz. Binaenaleyh; bizim hakkımızda hükmedeceğin şey her ne ise onunla hükmet» dediler.]

اِنَّمَا تَقْض۪ي هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٧٢﴾

[«Zira sen; ancak şu dünyada hükmedersin. Çünkü; âhirette hükmün nafiz olamaz.»]

اِنَّٓا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَٓا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ

[«Biz Rabbımıza iman ettik ki bizim günahlarımızı ve sihirden olarak senin bizi icbâr edip ikrâh üzere işlettiğin şeyi mağfiret etsin.»]

وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَأَبْقٰى

[«**Halbuki Allahü Tealâ herkesten hayırlı ve bâkîdir.» Zira; sevap ve ceza cihetinden hayırlı ve azap cihetinden ebedîdir]** demekle Firavun'a katî cevab verdiler.

Yani; Firavun'un tehdidine karşı sahirler dediler ki «Ey Firavun! Asa-yı Musa ve yed-i beyzâ gibi kudret-i İlâhîyeye delâlet eden mu'cizâttan bize gelen hak ve hakikat şu ki, bizi halkeden Allahü Tealâ üzerine senin gibi asiyi elbette tercih etmeyiz ve tercih etmiyeceğimizi bizi halkeden Hallâka yeminimizle te'kîd ve tâkviye ederiz. Şu halde sen hükmedeceğin vechile hükmet, işliyeceğini işle, bildiğini elinden koyma. Bizim için imandan dönmek yoktur. Sen ey Firavun! Ancak bu dünyada hükmedersin. Zira; hükmün dünyada nafizdir, âhirette te'siri yoktur. Dünya ise fânî ve her zaman zevale ma'ruz olduğundan azabının ehemmiyeti yoktur, bilcümle günahlarımızı ve senin bizi öğretmek ve amel etmek üzere ikrah ettiğin sihirden hasıl olan hatayı mağfiret etmesi için enva'ı ni'metleriyle bizi terbiye eden Rabbımıza iman ettik, dönücü değiliz. Zira; imanımız senin dediğin gibi sahte ve muvazaa değildir, belki delâil üzere ibtina edilmiş sabit ve muhakkak bir imandır. Zira; bizim iman ettiğimiz Allahü Tealâ senden ve cümle masivâdan hayırlı ve bâkidir, aslâ zevâl yoktur».

Fahri Râzi'nin beyanı vechile sahirlerin imanlarının illeti; kendileri için zuhur eden hakikat ve mu'cizât-ı Musa'dan fehmettikleri emr-i âhirettir. Firavun'un onlara vaadi mücerret umur-u dünya olduğundan âhireti dünyaya değişmiyeceklerine işaret etmişlerdir. Çünkü; menafi-i dünya menafi-i âhirete hiç bir zaman muadil olamaz. Binaenaleyh; sahirler «bizim maksadımız; seâdet-i âhirettir, fânî olan hayat-ı dünya değildir. Dünyaca endişemiz yoktur. Bildiğin elinde, istediğini işle. Zira; âhiret için dünya zararını ihtiyar etmek bizim için ehvendir» demekle Firavun'u red ve eme-

linden me'yus ederek iki zarar cemolduğunda ehvenini ihtiyar kaidesine tevfik-ı hareket etmişlerdir. Sahirler sebkeden hatalarını ve Firavun'un ikrâh ve icbar ettiği sihirden neşet eden günahlarını Rablarının mağfiret etmesi için iman ettiklerini beyan ettiler ki imanlarının mağfiretlerine sebep olacağını beyandır.

Fahri Râzi'de beyan olunduğuna nazaran Firavun'un ikrahında *dört ihtimal vardır :*

Birincisi; O zamanda sihir meşhur olduğundan padişahlar sihir ta'lim etmek için reâyâdan bir kısmını ayırırlar sihir öğrenmesine icbâr ederler ve taallüm ettikten sonra talim etmelerine cebrederler ve kendi memleketlerinde en ziyade mahir sahirler bulunmasiyle iftihar ettiklerinden Firavun da sahirleri bu minvâl üzere cebrettiğini ve sihri kendi ihtiyarlarıyla ta'lîm ve teallüm etmediklerini sahirler beyan ettiler.

İkincisi; sahirlerin büyükleri yetmiş iki kişiden ibaret olup ikisi kıbtî, yetmişi Benî İsrail'dendi. Firavun'a «Musa'yı uyurken bize göster» demeleri üzerine Firavun Musa Aleyhisselâm'ı uyurken gösterdi ve gördüler ki Musa Aleyhisselâm'ın asası bekliyor. Sahirler «Musa sahir değildir. Zira; sahirin sihri uyku halinde batıl olur. Musa'nın asası ise uyku halinde maharetini icra ediyor. Buna muaraza mümkün değildir» demişlerse de Firavun muarazaya ikrah ve icbar etmiştir. Binaenaleyh; sihri icraya cüretleri kendi ihtiyarlarıyla olmayıp Firavun'un icbarıyla olduğunu beyanla sihirden nefret ettiklerini, Firavun'un cebâbireden bir zalim gaddar olduğunu beyanla tevbih etmişlerdir.

Üçüncüsü; sahirler etraf-ı memleketten kerhen cemolunmuşlardır.

Dördüncüsü; Padişahın emri ikrahtır. Sahirler «biz gönlümüzle gelmedik, senin da'vetine icabetle kerhen meydan-ı muarazaya atıldık» demek istediler. Şu halde sahirler Firavun'u tekdir ve halka karşı terzîl etmişlerdir.

Sahirler bir saat evvel Hakka muaraza ederken bir saat sonra Firavun gibi bir gaddâra mukabele ederek meziyyet-i merdânelerini meydana koymakla seadet-i ebediyyeye nail oldular. Fira-

vun'un sahirlere tehdidini ikâ' ederek ihlâk edip etmediğine dair âyette sarahat yoktur.

***

Vâcip Tealâ sahirlerin kelâmını beyandan sonra evvelen kâfirlerin ve saniyen müminlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ

buyuruyor.

[Hal ü şan eğer bir kimse Rabbısına günahkâr olarak gelirse onun için Cehennem vardır. Zira; tevbe etmeden huzur-u barîye cürmüne devam ederek gelince Cehennem ona ve emsaline mahsustur.]

لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى ﴿٧٤﴾

[O mücrim Cehennemde vefat etmez ki istirahat etsin, intifa' edecek hayatı olmaz ki telezzüz etsin.] Çünkü; ölüm olsa ölür azaptan kurtulur. Hakiki hayat olsa Cehennemde olmaz, hayatından istifade eder. Gerçi Cehennemde hayat vardır velâkin intifâ etmediğinden yok menzilindedir.

وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى ﴿٧٥﴾

[Eğer bir kimse Rabbısına mümin olduğu halde gelir ve muhakkak amel-i salih de işlemiş olursa işte onlar için âlî dereceler vardır. Zira; imanla Cennete ve amel-i salihiyle derecelerine nail olur.]

جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا

[O dereceler ki ikamete mahal olan adin Cennetleridir, o Cennetlerin altından nehirler akar, müminler o Cennetlerde ebedî kalacaklar ve derecelerinde arzuları vechile istirahat edeceklerdir.]

وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى ﴿٧٦﴾

[İşte şu evsafı beyan olunan Cennetler habibim! Günahlardan temizlenen kimselerin cezalarıdır.] Zira; günahlardan temizlendikleri için ezâdan ve her türlü fenalıktan tahir olan Cennetler onların mahalleridir. Çünkü temiz mahal; temiz kimselere lâyıktır.

Yani; hal ü şan, bir kimse Rabbısına enva-ı küfrü ve zulmü ihtiyar ederek gelirse onun için Cehennem vardır, o kimse Cehennemde vefat edip ölmez ki azaptan kurtulsun ve diri dahi olmaz ki hayatından istifade etsin. Şu halde ebedi azap içinde kalacaktır.

(فان له جهنم) cümlesi neticeyi ve bilcümle mücrimlerin hallerini beyandır ve takriri şöyledir : Meselâ, Zeyd-i âsî için Cehennem vardır. Zira; Zeyd-i âsî Rabbına mücrim olarak geldi. Rabbına mücrim olarak gelen kimse için Cehennem vardır. Şu halde zeyd-i âsî için de Cehennem vardır. Binaenaleyh; Cehennem; bilûmum âsîlere şamildir.

Bir kimse enva-ı nimetiyle terbiye eden Rabbına iman edici ve muhakkak amel-i salih işlemiş olduğu halde gelirse işte o mümin-i salihler için âlî dereceler vardır ki o dereceler altından nehirler cereyan eden *adin* isminde Cennetlerdir ve o Cennetlerde ehl-i iman ebedî kalıcılardır ve şu evsafı haiz olan Cennetler günahtan nefsini tathîr eden kimsenin cezasıdır. Yani; Rabbına kusur edenler için ebedî Cehennem olduğu gibi iman ve amel-i salih işliyenler için dahi ebedi Cennetler vardır ki o Cennetler ferahfezâdır ve bu Cennet nefsinin zekâtı olan kelime-i tevhide devam edenlerin cezasıdır. Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu âyet-i celile; Vâcip Tealâ'nın azabının ebedî ve Cennetinin bakî olduğunu tahkik için sevkolunmuştur, mücrimin halini beyanda takdim; azabının eşed olduğunu beyanla Firavun'u redde müsareat içindir. Derecât-ı âliyât; imanla amel-i salihi cemedenler için olunca âlî olmayan derecelerin ehl-i imandan günah sahiplerinin olacağına âyet delâlet eder.

Cehennemde ölüm yoktur velâkin hayat vardır. Fakat intifâ' edecek bir hayat olmayıp lezzât-ı hayattan mahrum, ebedî mahzun ve derekât-ı Cehennem ile hayatı memâttan daha aşağı olmayıp

azapla imrar-ı evkât edeceğinden Cehennem'de hayat yok mesabesine tenzîl olunarak Cehenneme giren kimse ölü olmadığı gibi diri de olmaz denilmiştir.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'la Firavun beyninde vaki' olan mübahaseleri beyan ettikten sonra Musa Aleyhisselâm'a Benî İsrail'i Mısır'dan alıp çıkmasına dair emrini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki biz Musa (A.S.) ın zahirini ve batınını tehzîb ettikten sonra vahyettik ve dedik ki «Sen geceyle kullarımı al, Mısır'dan hareket et ki sen ve kavmin düşmanınız olan Firavun'un şerrinden halâs olasınız düşman sizi takip edip arkanızdan geldiğinde senin için umur-u muazzamada bir çok âsâr-ı garîbelerini gördüğün asayı denize vurup kullarım için denizde kuru olduğu halde yol aç ki deniz sizin mürûr u ubûrunuza mani olmasın. Sen düşmanın idrakinden ve denize garkolmaktan korkma.] Zira; Firavun sana yetişemediği gibi deniz dahi size zarar etmiyecektir. Binaenaleyh; denizden açılan yollardan sen ve kavmin bilâ pervâ gidin» demekle Musa Aleyhisselâm'a vahyile yol tedarikini emrettik.

Vâcip Tealâ âyetin mazmununa ihtimam için kasemle ibtidâ ve Firavun'un ef'âli kabîh ve Benî İsrail'in halleri merhamete şayan olduğuna işaret için zatına muzaf kılarak merhameti müş'ir olan *ibâd* lâfzıyla ta'bîr buyurmuştur.

Firavun'un ve kavminin alelacele haberleri olup mümâneat etmemeleri için Vâcip Tealâ geceyle Mısır'dan çıkmalarını emretmiş ve yolda emniyet-i kâmile olduğunu dahi beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'a çıkmak emrini verdiğini be-

yandan sonra Firavun'un Benî İsrail'in arkasını takip ettiğini beyan etmek üzere :

فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Firavun askeriyle beraber Benî İsrail'in arkasını takip etti. Deryadan onları ihata eden azîm su ihata etti. Firavun kavmini idlâl etti, kendi doğru yola vasıl olamadı, kavmini irşâd edemedi.]

Yani; emr-i İlâhîye imtisalen Musa Aleyhisselâm evvel gecede Benî İsrail'le beraber Mısır'dan hareket etti. Ertesi sabah Firavun'un haberi olunca asker topladı ve diğer âyetlerde beyan olunduğu vechile askerini teşci' için nutuklar irâd etti. Takibe karar verildikten sonra Firavun ve askeri kemal-i kibr ü azamet ve gururla Benî İsrail'e ittiba' ettiler ve deniz kenarında arkadan yetiştiler. Musa Aleyhisselâm'ın denizden yol bulup geçmesini görünce Musa Aleyhisselâm'ın mu'cizesi olduğunu derhatır etmeden Benî İsrail'in arkasından ulaşmak hülyası galebe ederek hemen denizde açılan yollara hücum ettiler ve hepsi dahil olunca dağlar gibi iki tarafa yığılmış olan su onları ihata etti ve ihata eden suyun şiddetini Allahü Tealâ bilir. Firavun kavmini idlâl etti, yoldan çıkardı ve tarîk-ı necata irşad edemedi, kendi de hidayete vasıl olamadı.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Benî İsrail bayram bahanesiyle kıbtîlerin hülliyâtlarını tamamen almış götürmüşlerdir. Ebussuud Efendi'nin beyanı vechile Cenab-ı Hak bu âyette Firavun'un kavmini dünya ve âhiret rezil ve rüsva ettiğini, metalib-i diniyye ve dünyeviyyeden hiç bir maksada isâl edemediğini beyan buyurmuştur. Yusuf (A.S.) ın vasiyyeti üzerine beraberlerinde Yusuf Aleyhisselâm'ın tabutunu da alıp götürdükleri mervidir. Çünkü; Yusuf Aleyhisselâm Mısır'dan Benî İsrail'in bir cemiyetle hareket ettiklerinde cenazesini götürmelerini vasiyyet etmiş ve Mısır'dan hareketlerine emr-i İlâhî vürud edince, Yusuf Aleyhisselâm'ın vasiyyetini yerine getirmek üzere kabrini bir ihtiyar hatunun tarifi ile bulup tabutunu beraber götürmüşlerdir. Deniz on iki kabileye göre

on iki yol olup her yolun arasında olan dağlar gibi sudan her kabile birbirini görüp hallerine muttali' oldukları dahi rivayet olunmaktadır. Şu halde rehber-i sadıkın dâmenine iltica eden ehl-i tâatın daima necât bulacakları ve rehber-i sadıkın emrinden inhiraf edenlerin daima helâke ma'ruz oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un garkla ihlâk olunduğunu ve Benî İsrail'in halâs olduklarını beyandan sonra Benî İsrail üzerine vaki' olan ni'metlerini ta'dât etmek üzere :

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ
الْمَنَّ وَالسَّلْوَى ﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

buyuruyor.

[Ey Benî İsrail! Biz lutf u keremimiz ve nazar-ı rahmetimizle sizi muhakkak düşmanınızdan kurtardık ki o düşmanınız müddet-i medide size kahr u galebe, zulm ü taaddî ile musallat olmuştu. Onun yed-i esâretinden size necât vermekle mazarratını üzerinizden kaldırdık ve size Tûr dağında yümn ü bereket canibini vaadettik ki vaki olan taksirâtınızı affettik ve arz-ı Tihde hasıl olan mihan ü meşakkatlerini menn ü selvâ inzaliyle üzerinizden defettik ve bizim sizi merzuk ettiğimiz rızkınızın tayyıbâtından yiyin dedik.]

Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu âyette beyan olunan vaa'd-i İlâhî Hz. Musa'ya ise de vaadin menafii Benî İsrail'in umumuna feyezân etmesine mebnî vaad-i İlâhî cümlesine nisbet olunmuştur. Çünkü bir Nebiye vaad; ona tebaiyetle nebinin ümmetine vaattir. Fahri Râzi'nin beyanı vechile Cenab-ı Hak bu âyette Benî İsrail'e ni'metlerini ta'dât buyurdu. Çünkü; insan için ni'metin esası; *ikidir: B i r i n c i s i ; def-i mazarrat, İ k i n c i s i ; celb-i menfeattır.* Def-i mazarrat isâl-i menfeat üzerine mukaddem olduğu cihetle Vâcip Tealâ Firavun'un şerrinden necatla mazarrat-

larını def' ettiğini isâl-i menfeat üzerine takdim, badehu menfeatlarını beyan buyurmuştur. Ancak menfeat de *iki*dir ki biri *menfeat-ı diniyye*, diğeri *menfeat-ı dünyeviyye* olup Tûr dağında menafi-i diniyye ve ahkâm-ı şer'iyelerini cami' olan Tevrat-ı şerifin nüzulünü va'dettiği gibi menfeat-ı dünyeviyye olarak menn ü selvânın nüzûlüyle de yiyecek ve içeceklerini temin ettiğini beyanla dünyevî ve uhrevî ihsan ettiği ni'metleri beyan etmiştir.

Benî İsrail denizi geçip Firavun'un helâkini gördükten sonra Musa Aleyhisselâm'a «Sen bize feraiz-i İlâhîye ve ahkâm-ı şer'iyyeyi cami' kitabın nâzil olacağını vaadetmedin mi?» demeleri üzerine Musa Aleyhisselâm yetmiş kişiyi intihabla beraberinde Tûr'a gidip münâcaatta bulundular. Allahü Tealâ Tevrat'ı ihsan etti.

Mısır'dan Şam'a giden kimsenin Tur dağı sağında kaldığı için *canib-i eymen* denilmiştir, yoksa hakikatta Tur dağının sağı ve solu yoktur.

M e n n ; ağacın yaprağı üzerine yağan tatlı ve *s e l v a ; Benî İsrail'e etini yemek için verilen kuştur.* Benî İsrail arz-ı Tîh'te açlıktan zahmet çekmeye başlayınca Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın duâsı üzerine Benî İsrail'e kifâyet edecek kadar tatlı ve kuş inzâl eder, onlar da kifayet miktarı devşirir teayyüş ederlerdi. Dünya ni'metlerinin me'külâta müteallik olanları esas i'tibariyle ikidir. Biri tatlı, diğeri tuzlu olup bunların en â'lâsı bal ile et olduğu cihetle Cenab-ı Hak Benî İsrail'e «verdiğimiz rızkın güzellerinden ve halâlinden yiyin» buyurmuştur. Çünkü; (من) ve (سلوى) ya insan eli değmeyip hukuk-u ibâd tealluk etmediğinden dünyada hem helâl hem de gayet lezîz rızık olduğuna işaret buyurmuştur. Ekletmekle emir; ibâha içindir, vücûb için değildir. Binaenaleyh; (من) ve (سلوى) den ekletmek mübah idi, vâcip değildi.

***

Vâcip Tealâ ihsan etmiş olduğu rızıktan yemelerini emirden sonra isyandan nehyettiğini beyan etmek üzere :

وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي

buyuruyor.

[Ey Benî İsrail! Size verdiğim rızıkta birbirinize zulümle ve şükrünü ihlâl etmekle tuğyân etmeyin ki sizin üzerinize gazabım nâzil olmasın. Eğer tuğyân ederseniz gazabıma müstehak olursunuz.] Binaenaleyh; üzerinize gazabım nâzil olur.

وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى ﴿٨١﴾

[Eğer bir kimse üzerine gazabım nâzil olursa muhakkak o kimse helâk olur. Zira; haviye isminde Cehenneme müstehaktır.]

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا

[Halbuki ben şirkten tevbeyle iman eden ve amel-i salih işliyen kimseyi tamamiyle ve kemaliyle mağfiret eder geçmişte işlediği günahlardan mesul etmem.]

ثُمَّ اهْتَدَى ﴿٨٢﴾

[Tevbeyle iman edip amel-i salih işledikten sonra istikamet üzere ihtida etti.] Yani yoluna devam etti. Çünkü; istikamette devam edince bizim mağfiretimiz onunla beraberdir.

Yani; Ey Benî İsrail! Siz Allah'ın tayin ettiği hududu tecavüzle ni'metimizi mahallinin gayrıya ve masiyete sarfla zulüm etmeyin ki gazab-ı ilâhiyem üzerinize nâzil olmasın. Bir kimse ki gazab-ı ilâhiyem onun üzerine nâzil olursa muhakkak helâk olmuştur. Çünkü; derecei itibardan ve mertebe-i kurbiyetten sakıttır, kusurundan tevbeyle dergâhımıza rücû' ederek iman etmek vâcip olan şeylere iman ve amel-i salih işleyip sonra hidayet üzere istikamet eden kimseyi elbette ben mağfiret ediciyim. Çünkü ihlâs üzere tevbe ve iman ve imanı amel-i salihle tezyîn ettikten sonra tarik-ı müstakîmde sabit ve din-i islâma devamla ihtida; mağfiretimizi calibdir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu makamda *t u ğ y â n* la murad; *Bazısının bazısına zulmetmesidir*. Buna nazaran *manâ-yı*

nazım : [Bazınız bazınıza zulmetmeyin] demektir. Yahut [Merzuk olduğunuz rızıkta mübah olan miktarı tecavüzle nefsinize zulmetmeyin] demektir. *Yahut* [Ni'metin şükrünü ifa edin küfran-ı ni'metle beraber helâli bırakıp harama tecavüz etmeyin] demektir.

Tevbe, iman ve amel-i salihin ayn-ı hidayet olduğu halde bunları beyandan sonra tekrar hidayeti beyan; hidayete devam içindir. Çünkü; tevbeyle iman ve amelde suûbet yoktur, herkes mübaşeret edebilir. Suûbet, ancak devam ve sebat etmekte olduğundan Cenab-ı Hak mağfirete şayan olanın devam olduğunu beyan etmek üzere (ثُمَّ اهْتَدٰى) buyurmuştur. Çünkü imanla amel-i salihten sonra ihtida; istikamet ve ubudiyette devamdır. Yahut iman; *itikadiyâta,* amel-i salih, *ameliyâta,* ve tevbe *hatâyâsından nedamete müteallik olup* ihtida da *tehzib-i ahlâk ve ahlâk-ı zemîmeden kalbi tasfiyeye müteallliktir.* Şu halde mağfiret-i İlâhîyeye şayân olanlar; tevbe, iman, amel-i salih işliyenler ve ahlâk-ı zemimeden kalbini tasfiye edenlerdir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile âyette israf ve ni'mete mağruren kibr ü gururdan ve müstehak olan fukara ve zuafâdan ni'meti men etmekten nehiy vardır. Çünkü Allah'ın ihsan ettiği ni'meti mahallinin gayrıya sarfetmek; ni'mette küfrân olduğundan gadab-ı İlâhîyi davet eder. Zira ni'mete nail olan kimse için vazife; o ni'metin şükrünü edâ etmektir. Şükrü edâ olunmayan ni'met; her zaman zevale ma'ruz olduğundan sahibi o ni'metten mahrumiyete mahkûmdur.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'i isyandan nehyettiğini beyandan sonra Hz. Musa'nın mikâta gelmesine kavminden ziyade acele ettiğini beyan etmek üzere :

وَمَا اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمْ اُولَاۤءِ عَلٰۤى اَثَرٖى وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[«Seni kavminden evvel gelmeye ne gibi şey sevketti? Ya Musa». Bu suale cevap olarak Musa Aleyhisselâm «Ya Rabbi bunlar benim arkamdadırlar. Ben şevk u muhabbetimden ve kelâm-ı İlâhîni işitmeye fart-ı iştiyâkımdan senin rızanı tahsil için acele ettim» demekle i'tizar etti.]

Yani; Musa Aleyhisselâm mikâtte bulunmak üzere kavminden yetmiş kişi intihabederek Tevrat'ı ahzetmek üzere emr-i İlâhîye imtisalen Tûr canibine gidip Musa Aleyhisselâm Tûr dağında tayin olunan mahalle takarrub edince kendine arız olan şevk u muhabbet üzerine kavminden ileriye sürat ettiğini inkâr olmak üzere Vâcip Tealâ «Ya Musa! Kavminden evvel seni ne gibi şey tahrik etti ki acele ettin, kavminle beraber gelirken onlardan ileriye sür'atine sebep nedir? Münasip olan sürat etmemeliydin» buyurdu.

Musa Aleyhisselâm sualin mütazammın olduğu iki şey ki birisi aceleyi inkâr, diğeri acelenin sebebini sualdir. Bu ikiden inkâra itizârla cevabı takdim ederek «Ya Rabbî! Ben kavmimin bana güceneceği kadar ileri gitmedim. Zira; onlar benim arkamdadır ve aramızda az bir mesafe vardır, acele etmekten maksadım senin rızanı tahsil için şevk u muhabbetim, kelâmını işitmeye kemal-i iştiyakım, emrine imtisalle ahdimi vefaya sür'at etmektir» demekle istirhamda bulundu.

Musa Aleyhisselâm'ın acelesini Ni'metullah Efendi şöyle beyan ediyor: Musa Aleyhisselâm'ın kavmine kemal-i şefkatinden hidayetlerine gayet harîs olduğu cihetle intihab ettiği yetmiş kişiyle Tûr civarına gelince Cenab-ı Hakkın kelâmına bir an evvel vasıl olmak ümniyyesiyle kavmine «Arkamdan gelin» demekle Cebel'in yukarısına süratle çıkar ve rüfekâsı da arkasından gelirler. Cenab-ı Hak bu kadarcık kavmini tekaddüm ettiğini inkârla itâb ve acelesinin sebebini suâl eder.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu acele üzerine itabın sebebi; *ikidir:*

B i r i n c i s i ; acele, nefsinde nakîsa olmasıdır. Zira; her şeyde acele mezmum olduğu gibi huzur-u manevi-i İlâhîye gelmekte dahi mezmumdur.

İ k i n c i s i ; Musa Aleyhisselâm'ın acelesi arkadaşları üze-

rine ta'zim olmasını iyhâm etmesiyle arkadaşlarının incinmek ihtimalidir. Musa Aleyhisselâm acelenin inkâr olunduğu cihete cevabı ehem addederek itizarını takdim ve saniyen acelesinin sebebi; kendisinin Cenab-ı Hakka şevk ve iştiyakı tahrik ettiğini ve maksadı rıza-yı İlâhîyi taleb etmek olduğunu ve arkadaşlarını takaddüm maksadıyla olmadığını ve bu kadarcık tekaddüm arkadaşlarıyla musahabete mani olacağını zannetmediğini beyanla itizar etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'a «Niçin acele ettin?» dedikten sonra Harun Aleyhisselâm'la beraber kalan Benî İsrail içinde vaki olan hâdiseyi Hz. Musa'ya haber verdiğini beyan etmek üzere:

قَالَ فَاِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَاَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ «Ya Musa! Sen mikaata gelmek üzere kavminden ayrıldıktan sonra biz onları dana suretine ibadetle mübtelâ kıldık ve onları fitneye koyduk ve (Samirî) onları idlâl etti, yoldan çıkardı» demekle Musa Aleyhisselâm'a kavminin halini haber verdi.]

فَرَجَعَ مُوسٰى اِلٰى قَوْمِه۪ غَضْبَانَ اَسِفًا

[Cenab-ı Hakkın haberi üzerine Musa Aleyhisselâm kırk günü ikmâl ve Tevrat'ı aldıktan sonra kavmine gazablı ve işledikleri cinayete esef eder olduğu halde döndü geldi.]

قَالَ يَا قَوْمِ اَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا

[Kavmine hitaben Musa Aleyhisselâm «Ey Kavmim! Rabbınız size Tevrat'ı vereceğini güzel vaadle vaadetmedi mi?» demekle vaad-i İlâhîyi hatırlarına getirdi.]

أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ﴿٨٦﴾

[«Siz bu cinayeti işlediniz de vaadi unutacak kadar üzerinizde zaman uzadı mı? Ve itikadınızı kaybedecek kadar vakit mi geçti? Yoksa üzerinize Rabbınız tarafından gazab nâzil olmasını mı istediniz de vaadimde hulfettiniz?» Zira; siz imanınızda sebat edeceğinizi bana vadetmiştiniz. Ne çabuk unuttunuz, vadinize niçin muhalefet ettiniz] demekle kavmini tekdir etti.

Yani; Musa Aleyhisselâm Mikâtta bulunduğu zamanda Allahü Tealâ Musa Aleyhisselâm'a hitaben buyurdu ki «Ya Musa! Sen kavminden ayrıldıktan sonra senin kavmini biz enva-ı belâyâ ile mübtelâ kıldık. Zira; onlar buzağı suretine ibadetle bize şirkettiler, (Samiri) isminde biri onları idlâl etti, doğru yoldan çıkardı». Vâcip Tealâ'nın şu beyanı üzerine Musa Aleyhisselâm kemal-i teessüf ve gayretle gazab edici olduğu halde acele kavminin yanına döndü ve dedi ki: «Ey kavmim! Size Rabbınız güzel vaadla vaad buyurmadı mı, Tevrat'ı inzâl edip ahlâkınızı tehzib ve tasfiye edeceğini size beyan etmedi mi? Niçin bu cinayeti irtikâb ettiniz? Allah'ın vaadini incâz edeceğini inkâr edecek kadar üzerinizden zaman mı geçti? Ve benim mufarakatım pek mi uzadı? Ve kırk gün zarfında tevhidden şirke nasıl intikal ettiniz? Yoksa Rabbınızdan üzerinize gazabın nâzil olmasını istersiniz de onun için mi vaadime benimle muahadenize muhalefet ettiniz?» demekle kavmini tekdir ve tevbih etti ve irtikâb ettikleri cinayete tevbelerinin kabulüne çare düşündü. Musa Aleyhisselâm onlara mucizelerini izhar ederek dava-yı nübüvveti isbat ettiği halde böyle bir nebiy-yi Zişânın vadine hulfetmeleri onlar hakkında cinayet-i azîme olduğunu kendilerine tefhîmle tevbeye davet etti. Musa Aleyhisselâm Zilkade'nin tamamını ve Zilhicce'nin onuna kadar Tûr dağında ikametle Zilhicce'nin onunda Mikatten avdet buyurmuştur.

Ekser Tefsirde beyan olunduğuna nazaran (Samiriy) Benî İsrail'in (Samire) kabilesine mensup büyüklerinden imiş. Musa Aleyhisselâm'ın komşusu ve münafık olduğundan Musa Aleyhisselâm'ın mufarakatından bilistifade altından bir buzağı sureti ya-

parak Benî İsrail'i idlâle tesaddî eder ve muvaffak da olur. Benî İsrail, Musa Aleyhisselâm'dan bir çok mucizeler görüp nübüvvetini tasdikle iman ettikleri halde azıcık bir müddet Musa Aleyhisselâm'dan müfarakat etmekle (Samirî) gibi bir münafığın iğfâlâtına aldanmaları ne garib bir hâldir ne acîb bir hamâkattır. Fakat bu misilli hamakat insanlarda her zaman cârîdir. Hatta din-i İslâmda akla ve mantığa muvafık ahkâm-ı şer'iyye meydanda olduğu halde bir münafığın az bir zamanda bir çok ehl-i imanı idlâl ettiği görülmektedir. Yahut Samiri (Kirman) dan Mısır'a gelmiş ve Benî İsrail içinde eyleşir bir kimse olup (Kirman) da sığıra ibadet eder bir taifeden olduğu cihetle Musa Aleyhisselâm'a zahirde iman etmişse de batında şirkini sakladığı için Musa Aleyhisselâm Mikâta gidince şirkini izhar ve ahaliyi idlâle tasaddî etmiş (وكل انا بما يترشح فيه) sırrı zahir olmuştur ki «Her çanak içinde olan şeyi dışına vurur» fehvâsınca Samirî de içindeki nifakı dışına atmıştır.

Samirî'nin idlâle tesaddîye cür'etinin sebebi; Hz. Musa Benî İsrail'e kırk günde geleceğini vadetmesi üzerine yirmi günü gecesiyle kırk gün hesabedip onların hesaplarından kırk gün geçip Musa Aleyhisselâm gelmediğinden zihinlerinin teşvişe başlamasını Samirî fırsat addetmiştir.

Vaadi hasen le murad; *ahkâm-ı şer'iyyeyi câmi' olan Tevrat'ı inzâl ve ibadet üzere sevap vermek ve Firavun'un arâzi ve emlâkine Benî İsrail'i varis kılmaktır.*

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın kavmini tekdir ettiğini beyandan sonra kavmin cevabını beyan etmek üzere :

قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾ فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هٰذَا إِلٰهُكُمْ وَإِلٰهُ مُوسٰى فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾

buyuruyor

[Benî İsrail «Biz kendi ihtiyarımızla vadine hulfetmedik ve lâkin kavm-i Firavun'un ziynetlerinden bir takım ağırlıklar yüklendik o ağırlıkları biz Samirî'nin tayin ettiği mahalle attık. Samirî de bizim gibi attı. O ziynetleri atınca onu eritip Samirî onlara, bir buzağı cesedi çıkardı ki onun buzağı sadası gibi sadası vardı. Buzağıyı meydana çıkarınca Samirî ve etbâı «Şu buzağı şekli sizin ve Musa'nın mabududur, Musa mabudunu unuttu arıyor lâkin bulamıyor» dediler.]

Yani; Musa Aleyhisselâm'a Vâcip Tealâ mîkatte Harun'un maiyyetinde bâki kalan Benî İsrail'i Samirî'nin idlâl ettiğini haber vermesi üzerine Musa Aleyhisselâm kemal-i esefle Mikat'tan gelip kavmini şiddetle tekdir edince «Ya Musa! Biz kendi gönlümüz ve tabiatımızla senin vaadine hulfetmedik. Eğer biz kendi halimize kalsak ve Samirî bizi aldatmamış olsaydı biz ahdimizde sebat eder hulfetmezdik. Lâkin biz Mısır'dan çıkmaya niyet ettiğimizde bayram bahanesiyle kıbtîlerden âriyet tarikıyla aldığımız hülliyatlarını vermedik, yanımızda getirmiştik. Samirî'nin kazdırmış olduğu çukura o ziynetleri attık. Samirî de bizim gibi kendi yanında bulunanı attı ve onunla bizi iğfâl etti» dediler. Çünkü; Samirî o hülliyatı eritip onlar için bir buzağı şekli çıkardı ki o şekil, his ve hareketden mahrum bir cesed olup ancak buzağı sadası gibi sadâsı vardı. Benî İsrail'in ona meyl ü muhabbetlerini görünce Samirî ve etbaı «Şu buzağı sureti sizin ve Musa'nın mabududur. Musa Aleyhisselâm bunu unuttu yerini bilemedi hatta Tûr dağına kadar gitti, arıyor bulamıyor» dediler. Benî İsrail de buna aldanıp ibadet etmeye başladıklarını Musa Aleyhisselâm'a beyan ettiler.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Musa Aleyhisselâm Mikâta gideceğinde kavmine vaaz u nasihat ve dinlerinde sebat etmelerini tavsiye etmesi üzerine kavmi de dinlerinde sebat edeceklerini vaadetmişlerken sebat etmediklerine binaen Musa Aleyhisselâm'ın tekdirine cevap olarak «Biz kendi ihtiyarımızla vaadinize hulfetmedik» demekle vaadlerinde hulfün sebebi kıbtîlerden aldıkları ziynetle Samirî'nin iğfâl etmesi olduğunu beyan ettiler.

*Kıbtîlerin ziynetleri*yle murad; *deryaya gark*

olduktan sonra deniz sahiline atılan kıbtîlerden aldıkları ziynet olmak ihtimali varsa da âyetin delâleti vechile esah olan *bayram bahanesiyle Mısır'da kıbtîlerden âriyet alıp getirdikleri ziynetlerdir.* Zira ziyneti götürdüklerini beyan etmeleri; Mısır'dan getirdiklerini müstelzimdir.

Benî İsrail Mısır'da kıbtîlerin emânında eğleştiklerinden mallarını alıp götürmek helâl olmadığına işaret için *günah* manâsını müş'ir olan evzâr lâfzıyla tabir etmişlerdir. Yahut *kıbtîler müşrik oldukları için mallarını alıp götürmek helâl idi, lâkin ağırlık olduğundan* evzâr denilmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Benî İsrail geceyi ve gündüzü ayrı ayrı birer gün hesab ettiklerinden onların hesabına nazaran Musa Aleyhisselâm gelmeyince endişeye başlamaları üzerine (Samirî) bunları idlâle fırsat bularak «Musa'nın gelmediği bizim yanımızda bulunan hülliyâtın haram olmasıdır. Biz bir çukur kazalım, hülliyâtı oraya atalım ve ateş yakıp eritelim» demekle iğfal etti. Minvâl-i meşruh üzere ateşle erittiler. Samirî kuyumculuk sanatında mahir olduğundan buzağı suretinde kalıp yaparak o hülliyâttan bir buzağı sureti ortaya çıkardı ve damarlar gibi o cesede menfezler koydu. O menfezlerden rüzgâr girmesiyle buzağı sadası gibi sadâ vermeye başlayınca «İşte bu sizin ve Musa'nın mabududur» dedi ve «Musa bunu arıyor lâkin yerini unuttu bulamadı» demekle nâsı o surete ibadete da'vet etti ve nâs da Samirî'nin işbu iğfâlâtına aldanarak ibadete başladılar.

Bu cesette harikûlâde olarak hayat olduğundan bahsedenler varsa da (Samirî) gibi bir dâl ve ınudıllin yedinde harikulâdenin zuhuru hikmete muhalif olduğundan esah olan ekser-i müfessirînin beyanı vechile Samirî'nin buzağı şeklinde izhar ettiği cesette hayat yoktu. Yalnız Samirî'nin kurnazlıkla cesette ihdâs etmiş olduğu boru şeklinde deliklerin rüzgâr vasıtasiyle çıkarmış olduğu sedâlardan ibaretti, yoksa o sadâlar eser-i hayat değildi.

Benî İsrail o zamanda gayet cahil ve hamakatla muttasıf olduklarından Samirî derhal aldatmaya muvaffak oldu. Yahut Benî İsrail'in ekserisi evvelce hulûliye mezhebinden olmak ihtimali vardır ki derhal buzağı şeklindeki cesede ilâh'ın hulûl ettiğine itikat ettiler.

Ânifen beyan olunduğu vechile bu gibi hamakat ve dalâlet Benî İsrail'e mahsus değil belki her millette her zaman cârîdir. Meselâ Sofiyye kıyafetinde mezhebi bozuk bir kimse müslüman ve mütedeyyin bir cemaat-ı kesire içine girer ve az zamanda bir çok kimseleri idlâl eder ve foyası meydana çıkar. Fakat *ba'de harab-il Basra.* Şu halde iğfal olunmak cümle insanlarda mevcuttur. Binaenaleyh; insan iktida edeceği kimsenin sabık ve lâhik halini bilmek, bilmezse lâyıkıyla tedkik etmek elzemdir.

***

Vâcip Tealâ Samirî'nin Benî İsrail'i idlâl ettiğini beyandan sonra Benî İsrail'i tevbîh ve istidlâli vâcip olan tarîkları beyan etmek üzere :

أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[Benî İsrail muktezâ-yı akıldan çıktılar da onlar ibadet ettikleri cemâdın kendilerine söz söylemediğini ve suallerine cevap vermediğini ve onlara menfeat ve mazarrata malik olmadığını görmezler mi ve düşünmediler mi?]

Yani; Benî İsrail Samirî'nin tasvir etmiş olduğu cesede ibadet ederler de düşünmezler ve bilmezler mi ki o ceset onların suallerine cevaba muktedir değildir. Binaenaleyh; onlara sözüyle rücû' etmez, ibadet ettiklerinde menfeata ve ibadeti terkettiklerinde mazarrata malik olmaz. Menfeat ve mazarrata malik olmayan şeye nasıl ibadet ederler? Halbuki mabud, ibadet eden kimseye menfeati ve ibadeti terkedene ibadeti terkinden dolayı mazarratı ikaa malik olmak lâyıktır. Çünkü; Menfeat ve mazarrat elinden gelmeyen bir cemada ibadette fayda yoktur.

Bu âyet-i celile; marifet-i İlâhîyede delâili tedkik ve kemal-i itinâ ile nazar ve istidlâl etmek lâzım olduğuna delil-i vazıhtır. Çünkü; Cenab-ı Hak nazar etmeyenleri, bu âyette tevbîh buyurdu. Binaenaleyh; itikadiyâtta makbul olan; delâile müstenid olanıdır,

delâile istinâd etmiyerek taklîd üzere bina olunan itikat (Matüridî) indinde muteberse de mukalled ve mezmumdur. Belki istidlâli terkinden dolayı âsim ve günahkârdır.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'i Samirî'ye aldanıp şirkettiklerinden dolayı tevbih ettiğini beyandan sonra Harun Aleyhisselâm'ın onlara vaki olan nesayihini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖ وَاِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ فَاتَّبِعُونِي وَاَطِيعُوا اَمْرِي ۝ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْنَا مُوسٰى ۝

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Musa'nın avdetinden evvel onlara Harun dedi ki «Ey Kavmim! Siz buzağı suretiyle ibtilâ olundunuz, sizin Rabbınız cümle mahlûkâta in'âmı şamil olan Rahmân Tealâ'dır. Şu tuttuğunuz meslek fitnedir ve Rabbınız Rahman Tealâ olunca bana ittiba ve benim emrime itaat edin». Böyle deyince onlar «Biz buzağıya ibadet ederiz ve Hz. Musa bize gelinceye kadar o suretin etrafını bekleyip ibadet etmekten ayrılmayız» dediler.]

Yani; zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Musa Aleyhisselâm'ın rücûundan evvel biraderi Harun Aleyhisselâm, Samirî onları ifsat edince bu ifsadı izâle, Benî İsrail'in halini ıslâh ve Musa Aleyhisselâm'ın vesâyâsını muhafaza etmek üzere onlara dedi ki «Ey kavmim! Siz Samirî tarafından bir dana suretiyle fitne olunduğunuz gibi Vâcip Tealâ tarafından imtihan muamelesiyle de ibtilâ olundunuz. Şu halde siz şirki terkle tevhide teveccüh edin. Halbuki sizin Rabbınız enva-ı ni'metiyle âlemleri terbiye eden Rahman Tealâ'dır ki ni'meti cümle âleme âmm ve şamildir ve bilhassa biraderim Musa'yı size Resul göndermek ve Firavun'un yed-i esâretinden sizi kurtarmak ve Firavun'u kahran ihlâk etmek gibi ni'metlerle sizi mümtaz kıldı. Binanealeyh; ibadetinizi ona tahsis edin»

demekle şefkatini ibrâz ve vazifesini ifâ ett. Harun Aleyhisselâm'ın şu nesâyihini red etmek üzere onlar «Hz. Musa bize gelinceye kadar biz o cesede ibadet ve etrafında ikamet etmekten geri durmayız ve ibadette sebat ederiz» dediler. Keşke onlar bu sebatı din-i Musa'da ibrâzla Samirî'yi reddetselerdi haklarında hayr-ı mahzolurdu.

Harun Aleyhisselâm'ın bu nasihatı; taraf-ı İlâhîden ve biraderi Musa Aleyhisselâm canibinden memur olduğu cihetle memuriyetini yani emri bilma'rûf ve nehyi anilmünker vazifesini ifa etmekle uhdesine terettüp eden vücûbtan kurtulmak, kavmine şefkat ve merhametini izhar etmekten ibaretti. Lâkin Benî İsrail'in hevâ ve hevesleri onları dalâlete sevkettiğinden hak sözü işitmez bir hale gelmişlerdi. Binaenaleyh; Harun'un sözünü dinlemediler.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Harun Aleyhisselâm şu nasihatinde gayet belîğ surette irâd-ı kelâm eylemiş ve hüsn-ü tertibe riayet etmiştir. Çünkü; Birinci merrede «Siz fitneye ilkâ olundunuz» demekle onları *batıldan nehyetti.* Zira def-i mazarrat celb-i menfeat üzerine mukaddemdir. İkinci merrede evvel be evvel lâzım olan *marifet-i İlâhîyeye davet etti* ve buyurdu ki «Sizin Rabbınız Rahman Tealâ'dır. Çünkü; marifet-i İlâhîye usul-ü itikattan olduğu cihetle sair ibadat üzerine mukaddemdir. Üçüncü merrede emr-i nübüvvete nakl-i kelâm ederek *Nebîye ümmetin ittibâı vâcip* olduğuna işaret olmak üzere «Bana ittibâ' edin» dedi. Dördüncü merrede *şerâyia ve fürû-u â'mâle davet etti ki* emr-i tebliğde aslâ noksan olmasın. Harun Aleyhisselâm tebliğde aslâ noksan bırakmadığı halde Benî İsrail'e kat'iyyen tesir etmedi. Zira; iradelerini dalâlete sarfettiklerinden hidayeti talebleri yoktu. Binaenaleyh; Harun Aleyhisselâm'ı dinlemezlerdi ki sözü tesir etsin. Her zamanda yoldan çıkan süfehâ güruhunun hali budur. Cenab-ı Hak bizi hidayetten ayırmasın *âmîn.* Her ne zaman tevbe ederlerse tevbelerinin kabul olunacağına işaret için esmâ-i hüsnâ içinden *in'âma delâlet eden* Rahman ism-i şerifini ihtiyar etmiştir. Yani «sizden sudur eden cinayetin çaresi bana ittiba edip tâib ve müstağfir olmanızdır. Eğer tevbe ederseniz Rabbınız tevbenizi kabul eder. Zira; Rabbınız merhamet sahibidir. Tevbenizi kabul ve günahlarınızı mağfi-

ret etmekle size ihsan eder. Derhal ihsan-ı İlâhîye nail olmanız için esbabına tevessül edin» demek istemiştir.

***

Vâcip Tealâ Harun Aleyhisselâm'ın Benî İsrail'e nasihatini ve Benî İsrail'in nasihat kabul etmediklerini beyândan sonra Musa Aleyhisselâm'ın Harun'a itâb ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا ﴿٩٢﴾ أَلَّا تَتَّبِعَنِ

buyuruyor.

[Musa Aleyhisselâm Mîkattan gelip kavminin yoldan çıktığını görünce biraderine hitab ederek «Ey Harun! Benî İsrail'in dalâleti irtikâb ettiklerini gördüğün zaman bana ittibâ' etmekten sana ne gibi şey mani oldu ve ittibâ' etmemene sebep nedir?» dedi.]

أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي ﴿٩٣﴾

[«Bunların dalâletini gördüğünde emrime isyan mı ettin?» demekle kardeşi Harun'a itâb etti.]

قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي

[Harun Aleyhisselâm biraderinin sualine cevabında «Ey anamın oğlu! Benim sakalımdan ve başımdan tutma.»]

إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي ﴿٩٤﴾

[«Zira; ben senin Benî İsrail beynini tefrik ettin, emrime intizar etmedin diyeceğinden korktum. Çünkü; ben müdahalede ileri gidersem onlar fırkalara ayrılacak, sen de bana niçin bunları tefrikaya düşürdün diyeceksin?» demekle cevap verdi.]

Yani Musa Aleyhisselâm Mîkattan avdetine kavminin isyanına kemal-i gayz u gazabı üzerine biraderi Harun Aleyhisselâm'a hitaben «Ey Harun! Benî İsrail'i dalâlet üzere gördüğünde bana te-

baiyyet etmekten, vasiyyetimi yerine getirmekten seni ne gibi şey menetti? Niçin onların küfrü üzerine mukatele etmedin? Ben bulunsam onlarla mukatele etmez miydim? Benim makamımda sen bulunduğun halde bu vazife size teveccüh etmişken siz niçin vazife-i kıtâli ifâ etmediniz? Maahazâ küfredenlerle mukatele lâzımdı. Salâbeti terkle emrime isyan mı ettin? Ben bunların mesâlihini size emretmedim mi? Hiç olmazsa bunların içinden çıkarak küfürlerini bana suret-i seriada haber vermeli değil miydin? Niçin haber vermedin?» demekle biraderine itâb etti. Benî İsrail'in cevabı üzerine «Musa Aleyhisselâm ne dedi ve ne yaptı?» ünvanında varid olan sual-i mukaddereye bu âyet cevap olarak varid olmuştur. Musa Aleyhisselâm'a cevap olarak Harun Aleyhisselâm dedi ki «Ey anam oğlu biraderim! Sakalımdan ve başımdan tutma, düşmanlara karşı beni levmetme, i'tizarımı dinle. Zira; ben, onlarla mukateleyi terketmedim, illâ sen Benî İsrail beynini tefrik ettin, beyinlerine nifak düşürdün, parça parça ettin, benim sözüme intizar etmedin demenden korktum ve bu korkuma binaen mukateleyi terkettim» demekle i'tizâr etti. İnsanı bir hâdiseden dolayı levm ve itâba tesaddî eden kimseye karşı mazeret-i meşrûasını serdetmekle itabı icab eden esbabı izaleyle itabdan halâsına sa'yetmek emr-i meşru olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Musa Aleyhisselâm gayet hadîd mizaçlı ve umur-u dinde salâbeti şedide sahibi olduğundan kavmini küfrüzere görünce gayret-i diniyyesi galeyân ederek sağ eliyle biraderinin saçlarından, sol eliyle sakalından tutarak bu halin neden ileri geldiğini sual etti. Harun Aleyhisselâm da onlarla mukatele edecek olsa kıtâlin neticesi tefrika olup Benî İsrail fırkalara ayrılıp bir daha bir araya gelmek ihtimali olamıyacağından Musa Aleyhisselâm'ın da «Niçin tefrikaya düşürdün?» diyeceğinden korktuğu için mukateleye kıyam etmediğini beyanla itizar etti.

Gerçi Musa ve Harun (A.S.) ana baba bir kardeşlerse de Harun Aleyhisselâm biraderinin rikkatini celb ve validesinin hukukuna t'azim için validesinin ismini zikretmiştir, yoksa bazıların dedikleri gibi ana bir biraderi olduğundan validesinin ismini zikretmiş değildir. Evlâ olan biraderinin i'tizarını dinledikten sonra öz-

rünü kabul etmezse muahazeye mübaşeret etmek olduğundan Musa Aleyhisselâm biraderinin i'tizarını dinlemeden muahaze etmesi evlâyı terk kabilindendir.

Hulâsa; Benî İsrail'in buzağı suretine ibadetle şirk ettiklerini görünce Musa Aleyhisselâm'ın pür gazab Harun Aleyhisselâm'a itaba tasaddî ettiğini, niçin onlarla mukateleye kıyam etmediğini suâl edip biraderinin saçından ve sakalından tuttuğu ve Harun Aleyhisselâm, rikkatini celb için validesinin ismini zikrile rikkat-i kalbini celbe çalıştığı ve mukateleye kıyam etmediğinin sebebi tefrika korkusuna binaen olduğunu beyanla işin âkibetini düşündüğünü biraderine söylediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın biraderi Harun Aleyhisselâm'a itabını ve Harun Aleyhisselâm'ın i'tizarı mutazammın cevabını beyandan sonra Harun Aleyhisselâm'ın i'tizarını kabul edip halkı idlâl eden (Samirî) ye tevcih-i hitab ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ
اَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[Musa Aleyhisselâm Samirî'ye hitaben «Ey Samirî! Seni halkı idlâle sevkeden şey nedir? Ve şu yapmış olduğun danadan en büyük maksadın neden ibarettir?» dedi. Musa Aleyhisselâm'ın bu sualine karşı Samirî cevabında «Ben onların görmedikleri şeyi gördüm ve bilmedikleri şeyi bildim. Sana gelen Resulün atının bastığı yerden bir avuç toprak aldım ve hülliyâttan yapmış olduğum buzağının külçesi içine attım, nefsim de bana böyle yapmamı tezyîn etti, ben de böyle yaptım» dedi.]

Yani; Musa Aleyhisselâm biraderi Harun'un dermeyân etmiş olduğu i'tizarı kabulden sonra Samirî'ye tevcih-i hitab ederek de-

di ki «Ya Samirî! Senin bu halkı idlâl etmekten maksadın nedir ve ne istersin?» Musa Aleyhisselâm'ın bu sualine cevapta Samirî dedi ki «Ben, Benî İsrail'in görmedikleri şeyi gördüm, bilmediklerini bildim ve sana gelen Resulün basmış olduğu izden bir avuç toprak aldım, onu yanımda hıfzettim ki icabında isti'mâl edeyim. Sen Tûr dağına gidince halka riyaset etmek istedim. Kıbtîlerin hülliyatından yapmak istediğim dana suretinin külçesi içine hıfzettiğim toprağı attım ve kendi nefsim de bu hali bana emir ve tezyîn etti ki onlara ben metbû olup beyinlerinde onlardan ziyade bir bildiğim olmakla imtiyaz etmiş olayım» demekle hakikatı söyledi. Hz. Musa'ya gelen Resul ile Samirî'nin muradı; *Cibril-i Emin'dir.*

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran Musa Aleyhisselâm'ın Samirî'ye sualinden maksadı; Samirî'nin yapmış olduğu hilelerin batıl olduğunu kendine itiraf ettirmekle desisesini ve haksızlığını kendi lisanıyla halka duyurmaktı. Çünkü; haksızın haksızlığını kendinin beyanı şüpheden ârî olduğundan Musa Aleyhisselâm bu ciheti ihtiyar etmiştir.

Samirî Cibril-i Emin'i nasıl bildi? Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran hal-i tufûliyetinde Firavun'un Benî İsrail'in çocuklarını katlettiği zamanda Firavun'dan gizli validesi Samirî'yi bir mağaraya koyduğu zaman Benî İsrail'i idlâl fitnesinin Samirî yedinde zuhur edeceği mukadder olduğu cihetle onun terbiyesini Vâcip Tealâ Cibril-i Emin'e tevdî ettiğinden Cibril-i Emin insan şeklinde gelir gider Samirî de bu suretle alışmış ve bir çok harikulâdeler görmüştü. Deryanın yol olup Benî İsrail'in geçtiği zaman Samirî'nin eskiden gördüğü şekil üzere Cibril-i Emin'i bir at üzerinde gördü ve evvelden o zatın azamet-i şanını bildiği için atının ayağının altından bir avuç toprak alıp sarığının arasına bağlamıştı. Halkı idlâl etmek kastettiğinde toprakta hissettiği garabet üzerine hülliyâtı eritip o toprağı içine attığını hikâye etti. *Yahut* Samirî, Cibril-i Emin'i Musa Aleyhisselâm'ın Mikâta gideceği gün gördü. Çünkü; Hz. Ali'den rivayet olunan şöyledir : Musa Aleyhisselâm'ı Mikata götürmek için Cibril-i Emin bir at üzerinde geldiğinde atı nereye basarsa ayağını kaldırınca derhal ot biter. Samirî bunu görünce atın ayağı dokunduğu yerde eser-i hayat olduğunu derhal idrâk ederek zaman fevt etmeden atın izinden toprak alır muhafaza

eder, icabında isti'mâl ederdi. Cibril-i Emin'in atının ayağının altında derhal ot bittiğini Samirî'den başka gören ve bilen olmadığı mervîdir ve bu hali beyan için Samirî «onların görmediğini ben gördüm» demiştir. Hileye Samirî'yi sevkeden; ancak kendi nefsi olup hariçten başka bir vasıta ve sebep olmadığını beyan için «Bunu, ancak benim nefsim emretti» demekle nefsine atf-ı cürmetti.

Bu âyette *R e s u l* ile murad; *Cibril-i Emin* olduğunda ekser müfessirinin ittifakı vardır. Samirî, Musa Aleyhisselâm'a gelen zatın azamat-i şân sahibi olduğunu bilmişse de Cibril-i Emin olduğunu bilmediği için Resul tâbir etmiştir.

Hulâsa Musa Aleyhisselâm'ın Samirî'ye «Niçin halkı idlâl ettin?» sualine karşı Samirî Benî İsrail'e riyaset etmek hülyasını kurduğunu, bu hülyâ vesilesiyle nefsi bu emr-i münkeri işlemeye kendini sevkedip münkerâtı nefsi tezyîn ettiğini, hariçten bir kimsenin sebep olmadığını ve bu hilesine Cibril-i Emin'in atının ayağının altından aldığı toprağı alet ettiğini beyan eylediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın Samirî'nin kelâmını dinledikten sonra Samirî'nin müstehak olduğu cezasını tarif ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ فَاذْهَبْ فَاِنَّ لَكَ فِي الْحَيٰوةِ اَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ

buyuruyor.

[Musa Aleyhisselâm Samirî'nin sözünü dinledikten sonra dedi ki «Ey Samirî! Halin böyle olunca sen git buradan. Zira senin için hayatta oldukça bana kimse dokunmasın demek vardır. Çünkü; işlediğin cinayetin cezası vahşet ve ünsiyetten mahrumiyettir.»]

وَاِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ

[«Ve ey Samirî! Senin için âhirette Allah'ın bir vaadi vardır ki o vaadden elbette hulfedemezsin. Binaenaleyh; dünyada gör-

düğün ukubetten sonra âhirette hakkında mev'ûd olan azap elbette seni bulacaktır.»]

وَانْظُرْ اِلٰٓى اِلٰهِكَ الَّذ۪ى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا

[«Ey Samirî! Nazar et şol ma'buduna ki sen o ma'bud üzerine haps-i nefsederek ibadete devam etmiştin.»]

لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِى الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾

[«Allah'a yemin ederim ki senin o ma'budunu ben elbette yakarım ve yaktıktan sonra külünü denize savurur gibicesine savururum. Binaenaleyh; senin ma'bud ittihaz ederek ta'zim ettiğin şeyin ne kadar hakir olduğunu sana gösteririm.»]

اِنَّمَٓا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ

[«Zira; sizin ma'budunuz şol Allahü Tealâ'dır ki ve Allah'dan başka ma'büdün bilhak yoktur.»]

وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

[«O Allahü Tealâ ilim cihetinden her şeye vâsi' oldu ve ilmi herşeyi ihata etti. Binaenaleyh; mabud ittihazına şayân odur, onun gayrı değildir.»]

Yani; Musa Aleyhisselâm Samirî'nin kelâmını işittikten sonra Samirî'ye dedi ki «Sen git benim yanımdan, gözüm görmesin seni. Zira; senin için hal-i hayatında «Aman bana kimse dokunmasın, eğer bir kimse dokunursa humma illeti bulaşır» demek vardır. Çünkü senin işlediğin cinayetin cezası kimse yanına gelmekten seni mahrum etmiştir. Hayatı ve hissi olmayan bir cemâda hayat ve idrak ünvanı vermekle kendin ibadet ettiğin gibi bir çok halkı idlâl ettiğin için sen dünyada idrak ve şuurdan mahrum, cemâdât gibi gezeceksin ve bir kimsenin dokunmasından korkundan nâşî bana kimse dokunmasın diye bağıracaksın. Ya Samirî! Dünyada

cezan bu vahşet olduğu gibi âhirette de senin için Cehennem azabına duçâr olacağına bir vaad vardır ki sen o vaadden aslâ hulfedemezsin ve ebeden vaadolunan azab-ı Cehennemden ayrılamazsın. Çünkü; senin için tevbenin kabulü olmadığından ebedül'abâd nâr-ı cahîmde kalıcısın ve sen nazar et gör ey Samirî! İttihaz ettiğin ma'buduna ki o ma'buda sen kemal-i şevk u şetaretle ibadet ettin ve o ilâh üzerinde günlerce ikamet ederek ibadetine devam ettin. Elbette biz o ma'budunu yakar ve yaktıktan sonra külünü denize savururuz. Hatta eczasından hiç bir cüz kalmaz. Eğer hakiki ma'bud olsa yanmazdı. Zira; ilâh olan bir şey ateşle yanmaz» demekle Samirî'nin ceza-yı sezasını beyan etti. Samirî'nin ma'bud ittihaz ettiği şeyin ve itikadının batıl olduğunu beyandan sonra mabudün bilhakkı ve itikad-ı sahihi beyan sadedinde buyurdu ki, «Sizin ilâhınız şol Allahü Tealâ'dır ki o Allahü Tealâ'dan başka mabudün bilhak yoktur. Ancak Allahü Tealâ vardır ve Allahü Tealâ'nın ilmi her şeye vasi'dir, ilminden hariç hiç bir şey yoktur» demekle Samirî'ye ittiba edenlere itikad-ı hakkı tarifle doğru yolu gösterdi.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Hz. Musa Benî İsrail'e Samirî ile ihtilât etmemelerini emretti. Binaenaleyh; Benî İsrail üzerine Samirî'ye mülâkât, konuşmak, alış veriş etmek ve bir mekânda beraber bulunmak haram olduğundan hiç kimse Samirî'ye mülâkaat etmediği cihetle Samirî daima dağ başlarında vahşî hayvanlar arasında gezer ve sâdâsı yettiği kadar «Bana kimse dokunmasın» demekle ömrünü ifnâ ettiği (İbn Abbas) hazretlerinden mervîdir. Hatta Samirî'ye bir kimse veyahut Samirî bir kimseye dokunsa o adamların her ikisi de humma hastalığına tutulduklarından Samirî herkesten ve herkes Samirî'den kaçarlardı. Hatta bu hal Samirî'nin nesline de intikal ettiğinden elyevm insanların temasından endişe edenler görülmektedir. Samirî'nin halkla ihtilât edememesi ıztırarîdir, ihtiyarî değildir.

Tefsir-i Medarik'te Hz. Musa Samirî'nin katliyle emredip Samirî sahî bir adam olduğundan Cenab-ı Hakkın katlini menettiği mervidir. Şu halde sehaveti, dünyaca katil cezasından onu halâs etmiştir. Binaenaleyh; insanlar sahaveti iltizam ile ebnayı cinsine ihsan edip kendine sahaveti çare-i necât addetmek elbette lâzımdır.

Musa Aleyhisselâm'ın Samirî'nin ihdâs ettiği mezhebin butlanını beyandan sonra Benî İsrail'e din-i hakkı ve vahdaniyet-i İlâhîyeyi beyan etmek üzere «Sizin Rabbınız Allahü Tealâ'dır ki vahid-i hakikidir ve ilmi her şeye vasi'dir» buyurmuştur.

Hulâsa; Musa Aleyhisselâm'ın Samirî'nin cezası dünyaca ihtilâttan menolunmak olduğunu ve hayatta oldukça «Bana dokunmak yoktur. Bana kimse dokunmasın» demekten ibaret bulunduğunu ve âhirette ebedî Cehennem azabına duçâr olacağını ve ma'budunun batıl olduğunu beyan için yakıp külünü denize savurduğunu ve ma'budün bilhakkın ancak Allah ve ilminin her şeye vâsi' olduğunu beyan ettiği bu âyetin fevaidi cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Musa Aleyhisselâm'ın Firavun ve sair akvâmla vaki olan macerâsını beyandan sonra ümem-i sairenin ahvaline icmâlen işaret etmek üzere :

كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ مَا قَدْ سَبَقَ

buyuruyor.

[Ya Ekrem er Rusül! Musa Aleyhisselâm'ın ahvalini hikâye ettiğimiz gibi senin üzerine Biz Azîmüşşân geçmiş ümmetlerin haberlerini dahi hikâye ederiz ki ümmetinden basîret sahiblerine tenbih ve senin mucizeni tezyîd olsun.]

وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا ﴿٩٩﴾

[Halbuki habibim! Biz kendi indimizden sana şu haberler üzerine müştemil olan Kur'an'ı verdik ki elfazı zikre ve manâsı tefekküre şayandır ve o Kur'an sebebiyle biz sana nâs beyninde zikr-i cemîl ve hüsn-ü sıyt verdik.]

مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْرًا ﴿١٠٠﴾ خَالِدِينَ فِيهِ

[Eğer bir kimse Kur'an'dan i'râz ederse o kimse yevm-i kıya-

mette ağır bir ukûbet götürür ve büyük bir günah yüklenmiş olur ki o günah içinde ebeden kalır.]

وَسَٓاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًاۙ ﴿١٠١﴾

[Ve Kur'an'dan i'râz edenler için yevm-i kıyâmette o günahı götürmek ne kadar kötü oldu.]

Yani; habibim! Sana ve Musa Aleyhisselâm'a vahyedip kavminin hidayetini beyan ettiğimiz gibi ümem-i salifenin kıssalarını haber verir ve hikâye ederiz ki iman edenler mesrur ve ihtidâ etmeyenler me'yus olsunlar, zevil'ukûle ibret ve basiret sahiplerine intibâh olsun. Halbuki biz sana ind-i ülûhiyetimizden lutf u ihsan olarak ümem-i maziyenin ihbârını cami ve hakayık, maarif ve ahkâm-ı şerayii hâvî Kur'an'ı verdik. Eğer bir kimse Kur'an'ın nüzulünden sonra Kur'an'dan i'râz eder ve sair mensuh olan kitaplardan birine temessük ederse o kimse yevm-i kıyamette büyük günah, cesîm vebâl ve azîm cürüm yüklenir. Çünkü; nasih olan Kur'an'ı terk edip mensuh olan kitabı ahzettiği için büyük cezaya müstehaktır. Hatta o cezâda ebedi kalıcılardır ve onlar için yüklendikleri günah ne kadar ağır ve ne kadar çirkin oldu.

Bu âyette z i k i r le murad; *Kur'an'dır*. Çünkü; *Kur'an'da nâsın muhtaç olduğu mesaili ve ni'met-i İlâhîyenin envâını zikir mevcut olduğu için Kur'an'a* zikir denmiştir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Musa Aleyhisselâm'ın ahvaline dair vaki olan zikrin azamet-i şanına ve ulüvv-ü mertebesine ve ibrete şayan olduğuna işaret için baîde işâret olan (ذلك) lâfzı varid olmuş ve Kur'an'ın ahkâmı ittibâa lâyık olduğundan i'râz edenlerin yevm-i kıyamette büyük vebâl altında ebedî kalacaklarına işaret olunmuştur.

Bu âyette *v i z r* ile murad; *ağır ukûbettir*. Kur'an'a iman etmeyip mucibiyle ve muktezasiyle amel etmiyen kimselerin müebbed olarak ağır cezaya duçâr olacaklarına bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; aklı bulunan insana lâyık olan; Kur'an'a temessük edip seâdet-i dareyne nail olmak çarelerini düşünmektir.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette âsîlerin ağır yük altına gireceklerini beyandan sonra yevm-i kıyameti ta'rif etmek üzere :

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿١٠٢﴾ يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol günü ki o günde nâsı mahşere cemetmek için İsrafil tarafından Sura üfürülür ve biz küfrü vesair meâsîyi ihtiyar eden cürüm sahiplerini o günde gözleri gök ve çirkin oldukları halde haşrederiz. O ashab-ı cürüm beyinlerinde gizli olarak konuşup derler ki «Siz dünyada karar etmediniz, ancak on gün miktarı bir zaman karar ettiniz. O kadar ehemmiyetsiz ve değersiz bir zaman için bu kabayihi ihtiyar ettiniz» demekle birbirlerini levmederler. Biz Azimüşşân onların gizli surette söyledikleri sözlerini biliriz. Zira; onların tarikat cihetinden efdal ve sözü doğru olanları «Siz dünyada kalmadınız ancak bir gün kaldınız» derler.]

Yani; Yâ Ekrem er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda Sur'a üfürülür. Biz mücrimleri o günde sevilmez bir surette ki gözleri gök ve yüzleri siyah bir halde arsa-i mahşere cemederiz. Onlar o günün şiddetinden ve mihnet ü meşakkatinden gördükleri dehşete bakarak kalpleri korkuyla dolduğu için beyinlerinde gizli olarak konuşurlar. Sadâlarını çıkarmadan birbirlerine derler ki «Siz dünyada on gün miktarı bir müddet kaldınız. O kadar bir sürur ve azıcık bir müddet için bir çok kabahat irtikâb eylediniz. Şimdi o kabahatlar hep meydana çıktı». Mücrimler bu sözleriyle eseflerini izhar ve dünyanın müddetini o günün şiddetine nisbetle gayet az addederler. Onların sözü doğru, aklı ziyade ve tariklerinde efdal olanları dünyanın müddetini daha kısa addederek «Siz ancak dünyada bir gün miktarı bir müddet kaldınız» dediklerinde biz onların gizli olarak her sözlerini biliriz. Şu halde gizli konuşmalarında fayda yoktur. Zira bizim ilmimiz; hafî ve celî cümle esrara lâhıktır ve ilmimizden hiç bir şey gaib değildir.

Bu âyette Vâcip Tealâ mücrimleri gözleri gök olarak haşrede-

ceğini beyanla müşrikleri tehdit buyurmuştur. Çünkü; Beyzâvî'nin beyanı vechile siyah yüz ve gök göz insan için en ziyade çirkin addolunan bir manzara ve surettir. Bilhassa, arapların son derece sevmedikleri bir simadır. Binaenaleyh; siyah yüzle beraber gök gözden teşe'üm ederler. Allahü Tealâ'nın bu âyette o misilli sureti zemmetmesi hakikatta sevilmez bir manzara olduğuna kemaliyle delâlet eder.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyette (زرقا) ile murad; *kör olmaktır*. Yahut *susuzlukla hasıl olan gözlerinin açıklığıdır*. Çünkü; susuzluktan hararet artınca gözlerin belirmesi âdettir. Hatta hararet arttıkça gözün siyahı göklüğe tebeddül ettiği mervidir. Yahut zahir-i âyetin delâleti vechile *hakikatte gözlerin gök olmasıdır*. Herhangi manâ murad olunursa olunsun, gök göz, siyah yüz evsaf-ı zemimedendir. Diğer âyette kâfirlerin gözlerinin kör olarak haşrolunacaklarını beyan bu âyete münafî değildir. Zira; kıyamette ahvâl muhteliftir. Kâfirlerin bazı mevkide gözleri gördüğü gibi bazı mevkide de kör olacağına binaen bazı âyette kör olacakları ve bazı aharda da gözlerinin açık ve gök olacağı beyan olunmuştur. Çünkü; cürüm sahiplerine kıyamette rahat yoktur. Binaenaleyh; her mevkide bir gûnâ azabla muazzeb olacak ve cinayetlerinin cezasını lâyıkı vechüzere bulacaklardır.

Kâfirler o günde görecekleri şiddet sebebiyle dünyada ömürlerini unuttukları için dünyada on gün miktarı ve daha akıllı olanları bir gün miktarı kaldıklarını konuşacaklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Yahut dünyada ömürlerini unutmazlar lâkin o günün şiddetine nisbetle dünyada ömürleri ne kadar uzun olsa dahi akall-i kalîl addedeceklerini beyandan ibarettir.

***

Vâcip Tealâ Yevm-i kıyameti beyandan sonra kâfirlerin yevm-i kıyamette dağların hali ne olacağını suâl ettiklerini beyan etmek üzere :

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبّ۪ي نَسْفًاۙ ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًاۙ ﴿١٠٦﴾ لَا تَرٰى ف۪يهَا عِوَجًا وَلَٓا اَمْتًاۜ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem er Rusül! Kâfirler yevm-i kıyamette dağların halleri ne olacağını sual ederler ve derler ki «Yevm-i kıyametin dehşetinden dağlar sebat ve karar ederek hal-i aslileri üzere kalırlar mı, yoksa onlar da tebeddül ve tağayyür eder mi?» Sen onların şu suallerine cevapta de ki «Benim Rabbım! O dağları yerinden koparır, bir kum yığını gibi kılar ve rüzgârlarla savurur, hebâ olur gider. Binaenaleyh; o dağların yerlerini düz ova kılar ki gayet parlak olarak terkeder. Hatta sen o arz üzerinde eğrilik veya yükseklik göremezsin.»] Zira; dağlar kum yığını olup savrulunca dere tepe gibi bir şey kalmaz, hatta her taraf müsavî bir ova olur. Çünkü; Ebussuud Efendinin beyanı vechile (قاعاً) *düz ova ve gayet parlak ve berrak demektir.* (صفصفاً) *her tarafından bakıldığında düz bir saf gibi görülür* demektir. (لا ترى فيها عوجاً ولا امتاً) (قاعاً وصفصفاً) lâfızlarını tefsir ve onların keyfiyetini beyandır.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran suâl; ahval-i âhiretten ve usul-ü itikattan olduğu cihetle derhal cevap vermek lâzım olup cevabın tehiri caiz olmadığına işaret için sür'ate delâlet eden (فا) lâfzıyla varid olmuştur. Bu suâl; kâfirler tarafından kıyameti ve âlemin harap olmasını inkâr tarikıyla varid olmuştur. Çünkü; kâfirler «bir şeyin harap olması noksan tarikıyla olur. Binaenaleyh; âlem harab olacak olsa etrafından tenakus etmeye başlar ve tenâkus gittikçe tezayüd eder, nihayet tükenmek tarikıyla harab olur. Halbuki âlemde tenakus olmadığından harab olmak yoktur» derlerdi. Cenab-ı Hak, harabolmak tenakus tarikına münhasır olmayıp defaten dahi harabolmak vaki olacağını beyanla cevap verilmesini Resulüne emir buyurmuştur.

Bu âyet-i celile yevm-i kıyamette arzın gayet parlak, enginden, yüksekten, inhirâftan ve i'vicâcdan hâlî olacağına delâlet eder. Çünkü; (عوجا) *eğri* ve (امتا) *yüksek* manâlarınadır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (Benî Sakîf) kabilesinden bir kimsenin «Ya Muhammed (S.A.) senin dediğin vechüzere kıyametin dehşeti vaki olunca dağların hali ne olur?» demesi üzerine, yahut müşriklerin istihza yoluyla suâl etmeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervîdir.

***

Vâcip Tealâ kıyametin ahvalinden bazısını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ

buyuruyor.

[Dağların kum gibi savrulup yer yüzü düz ova olduğunda cümle nâs dâînin davetine ittibâ' ederler ve dâînin daveti için aslâ eğrilik olmaz. Zira davete delâlet eden sadânın işitilmesi herkese müsavî olduğundan herkes bulunduğu mekândan sadaya doğru müsavî olarak gider, hiç bir tarafa eğilmez.]

وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ

[O günde insanların sadâları Rahman Tealâ'ya huşu' eder ve herkesin sadâsı kemal-i edeb ve tevazu' üzere çıkar.]

فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾

[Binaenaleyh; sen işitmezsin, illâ gayet hafif sada işitirsin.]

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾

[Nâs mahşere davet olunup toplandığı günde hiç bir âsiye şe-

faat menfaat vermez, illâ Rahman Tealâ'nın şefaate izin verdiği ve şefaat için sözüne razı olduğu kimsenin şefaatı menfaat verir.]

Yani; nâsın mahşere içtimâ etmeleri için davet olundukları günde bilûmum halkı davet eden dâînin sadasına ittiba eder ve herkes o dâî tarafına giderler. Çünkü; arz müsavi olup aslâ eğrilik olmadığından hiç bir kimse sağına ve soluna şaşmadan doğruca süratle gider. Zira israfilin sadası cümleye müsavâat üzere işitildiğinden kimse şaşmaz ve o günde insanların sadaları Rahmân Tealâ'ya hudû' ve huşu' eder ki mehabet-i İlâhîye ve celâlet-i sübhaniye ile sadalar makhur olduğundan sen nâsın sadalarını gayet hafif işitirsin. Çünkü; o günün şiddetinden kimse ses çıkaramaz ve çıkan sadalara kulak verdiğinde gayet zayıf işitirsin, o günde necat bulup şefaat edecek kimselerin şefaatı menfeat vermez, illâ şol kimsenin şefaatı fayda verir ki bazı âsîlere şefaat etmesine Rahman Tealâ'nın izin verip sena-yı şefaatta sözüne razı olduğu kimsenin şefaati menfeat verir. Zira; şefaatını kabul edeceği kimseye izin verdiğinden onun şefaati kabul olur ve şefaat olunan âsiye de menfaat verir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanına nazaran bu âyette *d â î* ile murad; *İsrafil Aleyhisselâm'dır.* Beyt-i Mukaddeste (Sahratullah) üzerine ayağını koyarak halkı davet edeceği ve davetinde «Ey çürümüş kemikler ve dağılmış damarlar, bu toprağa karışmış olan etler! Kalkın ve hesap için Rabbınız tarafına gelin» diyeceği mervidir. Dâî için ivec olmamakla murad; *dâînin daveti ve sadası cümleye müsavi olmasıdır.* Bu âyet-i celile; âsiler için şefaatin cevazına ve vücuduna delâlet eder. Şu kadar ki şefaat, izn-i İlâhîye muhtaç olduğundan Allahü Tealâ kimin hakkında şefaat olunmaya izin verirse şefaat onun hakkında carîdir, yoksa her âsî hakkında şefaatin kabul olunmıyacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ bazı kimselere şefaata izin vereceğini beyandan sonra şefaatın izn-i İlâhî ile olacağının hikmetini beyan etmek üzere :

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kullarının önlerinde ve arkalarında olan amellerini bilir.]

وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا ۝

[Onlar kendi amellerini ilimleriyle ihata edip lâyıkıyla bilmezler.]

وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ

[Hayat sıfatı ile muttasıf ve kullarının amellerini murakabe ile kaim olan Allah Tealâ'nın huzurunda zalimlerin yüzleri zelil olur.]

وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ۝

[Halbuki zulmü hamil olarak zulümkâr olan kimse muhakkak zarar görür.]

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ۝

[Ve mümin olduğu halde amel-i salih işliyen zulümden ve ecrinin noksan olmasından korkmaz. Çünkü; amelinin sevabını tamam alır.]

Yani; Allahü Tealâ dilediği kulları için şefaat olunmasına izin verir. Çünkü; Allahü Tealâ kullarının âhiret için takdim ettikleri amellerini ve dünyada bıraktıkları haleflerini bilir, lâkin onlar önlerinde olan amellerini ve arkada bıraktıkları haleflerini bilmezler, o günde mahlukâtın yüzleri hayy, baki ve kadir ü kayyum olan Allahü Tealâ huzurunda zelil, hakîr ve zarardîde olur. Şol kimse ki Allahü Tealâ'ya şirketmekle zulmü hamil oldu, o kimse de hakir ve zelil olur. Zira; şirk sebebiyle bilkülliye amelleri batıl olduğun-

dan asla menfeat görmedikleri gibi muhakkak büyük zarar görürler. Bir kimse ki vahdaniyet-i İlâhîyeye iman edici olduğu halde dünyada amel-i salih işlerse seyyiâtı üzerine ziyade olunmakla zulmolmaktan ve hasenâtının ecrini noksan almaktan korkmaz. Çünkü; seyyiâtının aynı cezâsını görür ve seyyiâtından ziyade ceza verilmekle zulmolunmaz, hasenâtının tamam sevabını alır, noksan olmaz. Binaenaleyh; mümin olan kimsenin her iki cihetten de aslâ endişesi bulunmaz. Zira; Allahü Tealâ mahşere cemolan kimselerin geçmiş ve gelecek cümle hallerini bildiğinden şefaatle kurtulacak ve kurtulmayacak kimler olduğunu bilir ve ona göre izin verir ve Allahü Tealâ onların her halini bilir, ilmi cümlesini muhittir. Ama onlar Allahü Tealâ'yı ilimle ihata edemezler hayy ü kayyûm olan Vâcip Tealâ'nın huzurunda bilûmum insanlar zelil ve hakîr olurlar, asla söz söylemeye mecalleri olmaz ve yevm-i kıyamete şirk götüren kimse rahmet-i İlâhîyeden mahrum olduğu cihetle mutazarrır olur. Bir kimse mümin olduğu halde a'mâl-i saliha işlerse zulüm ve hasenâtının sevabı noksan olmasından korkmaz. Zira; adâlet-i İlâhîye herkesin hayr ü şer ameline göre mücâzâtı iktiza ettiğinden herkes emin ve bu cihetten mutmainnülkalp olacağına bu âyet delâlet eder.

Bu âyette *zelil olacak yüzler* denmişse de *eşhâs* muraddır. Çünkü; *zill ü hakaretin eseri yüzde zuhur ettiği için* yüz zikrolunmuştur. Halbuki hakikatte yüzün sahibi muraddır. Yevm-i kıyamette âsiler melik-i kahhâr yedinde esirlere benzediklerinden yüzlerinin zelil olacağını beyanda *anet* kelimesi varid olmuştur. Çünkü *â ' n î ;* *esir* manâsınadır. *H a z m* ise *noksan* manâsınadır.

(ابو امامته الباهلى), Resulüllah'ın «ism-i a'zamı Sure-i Bakara, Al-i İmran ve Tâhâ'da arayın» buyurduğunu rivayet etmekle beraber bu üç sûre'nin müşterek olduğu hayy ü kayyûm isimleri olduğunu dahi râvî beyan etmiştir.

Vâcip Tealâ insana yevm-i kıyamette nazil olacak mücâzâttan kurtulmak ihtimali olmadığını ve âhiretin hali ekseriyet itibariyle bu dünyaya muhalif olduğunu bu âyetlerle beyan buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ, kullarının kendi amellerini ilimleriyle lâyıkıyla

ihata edemedikleri halde zat-ı ulûhiyyetin, önlerinde ve arkalarında olan amellerini bildiğini ve zalimlerin yüzlerinin zelîl olduğunu, zalim olan kimselerin muhakkak zarar göreceğini, mümin olduğu halde amel-i salih işleyenlerin ecirlerinin noksan olmıyacağını beyandan sonra Kur'an'ın lisan-ı arap üzere nâzil olduğunu ve maasîden ittika etmeleri için vaad ü vaîdini tekerrür suretiyle tafsil ettiğini beyan etmek üzere :

وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾

buyuruyor.

[Şu sûrede vaîdi ve ahkâm-ı kesireyi mutazammın olan âyetleri inzâl ettiğimiz gibi ahval-i dünya ve ahval-i âhireti cami' olan kitabı lisan-ı arap üzere Kur'an olarak inzâl ettik, o Kur'an'da vaîd ve tehdîdâta müteallik olan mesaili biz tekrar olarak tafsil ettik ki onlar maâsîden ittika etsinler veyahut Kur'an'ın vaîdâtının tafsil ve tekerrürü onlara zikir ve mev'iza olsun ve ibreti teceddüt etsin ki ümem-i maziyenin hallerini ve irtikâb ettikleri masiyetlerden dolayı mübtelâ oldukları belâyâyı tekrar be tekrar zikredip işitmekle mütenebbih olsunlar ve muharremâttan nefislerini vikaye etsinler.]

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Kur'an'da tekerrür eden vaîdâtta *ferâiz ve muharremât cümlesi dahildir.* Çünkü vaîdâtın tafsili onların ittika etmeleri için olduğunu beyan; vaîdin hem ferâiza hem de muharremâta şamil olmasını iktizâ eder. Zira ittika; feraiza dikkat ve muharremâttan içtinâbla hasıl olur. Şu halde *ma-nâ-yı âyet :* [Biz ulûm-u âlemi camî' olan kitabı lisan-ı arabî üzere inzâl ve vaîdâtını tafsil ettik ki onlar ferâize dikkat ve muharremâttan içtinâbla müttekî olsunlar veyahut Kur'an onlara vaazolarak tâat-ı İlâhîyeye davet etsin.] demektir.

İnsanlara ibret, Kur'an'ın tilâvetiyle hasıl olması icada müşabih olduğu cihetle Kur'an'ın onlara zikir icâd edeceği beyan olunmuştur. *T a k v â ; kabîh olan şeyi işlememekten ibaret oldu-*

ğundan insanlara isnâd olundu. Çünkü ittikâ; insanın sıfatıdır. Ama ibret; Kur'an'ın tesiriyle hasıl olacağından Kur'an'ın ihdâsına nisbet olunmuştur. Kur'an'ın arabîyyülibâre olarak inzâl olunmuş Resulün neş'et ettiği kavim, arap olup onlar Kur'an'ın mu'ciz olduğunu bilip tasdik ettikten sonra diğer akvamın tasdikleri kolay olacağına binaen şeriatın tamiminde sühûlet içindir. Kur'an'ı inzâlde ittika veya ibretten hâlî olmayıp elbette bunlardan birisi hasıl olacağına işaret için (او) kelimesi varid olmuştur. Çünkü; bu makamda (او) lâfzı münafat için değildir, belki *şu iki emirden hâlî olmamak* manâsınadır. Şu halde hem ittika hem de ibret olabildiği gibi hiç olmazsa Kur'an'ın inzali iki faydadan birisini ifade etmekten hâlî olmaz demektir. Yani Kur'an'ın inzali insanların ittikası ve ibreti içindir yahut ittika olmazsa ibret ifade eder.

Hulâsa; Kur'an'ın arabî olarak inzâl olunup vaad ü vaîdinin tekerrür suretiyle tafsil olunduğu ve insanları ittikaya davet ve ibrete sevk için nâzil olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın insanlara bahşedeceği menafiin hulâsasını beyandan sonra zat-ı ülûhiyetinin azametine işaret etmek üzere :

فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰٓى اِلَيْكَ وَحْيُهُ
وَقُلْ رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا ﴿١١٤﴾

buyuruyor.

[Ezelen ve ebeden sabit, daim ve umum mahlukâta müstevlî olan Allahü Tealâ müşriklerin dedikleri noksan sıfatların cümlesinden tenezzüh ve teâlî etti. Habibim! Sen Kur'an'ın vahyi, Cibril tarafından sana kaza olunup ikmâl olunmazdan evvel tilâvetini acele etme ve sen «Ya Rabbi! İlmimi ziyade ve Kur'an'ın nefais-i malumâtını ihsân et,» de ki rumûzât ve işârâtına vakıf olasın.]

Vâcip Tealâ'nın mülkü zail olmıyacağına ve başka bir kimse tarafından gelmediğine işaret için zatını ve yahut mülkünü hakla tavsif buyurmuştur. Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu âyet Vâcip Tealâ'ya isti'zâm olduğu gibi bilûmum evâmir ve nevâhîsinin, vaad ü vaîdinin ve cümle ef'âlinin uluvv-ü şanına delildir.

Vâcip Tealâ'nın zatında ve sıfatında şeriki olmadığı gibi mahlukâttan hiç bir şeyin müşabih olmadığına işaret için zatını ulviyetle tavsif buyurmuştur. Emr ü nehyînin cümle melekûtunda nafiz olup vadine ümid olunup, vaîdinden havf ü haşyet olunmaya lâyık ve şayan olduğuna işaret için *melik* olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; melikin emrine elbette itaat olunur. Binaenaleyh; emr-i İlâhîye itaat; vâciptir.

Bu âyet-i celile, Kazî ve Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran vahiy geldiğinde Kur'an'ı tilâvete müsâreatten Resulüllah'ı nehyetmiştir. Çünkü; Cibril-i Emin vahyile geldiğinde nisyândan hazer için Resulüllah'ın kemal-i sür'atle Cibril-i Emin'le beraber tilâvet eder. Halbuki vahiy tamam olmadan tilâvet etmek tamamiyle telâkkîye mani olacağından Cenab-ı Hak vahyi, Cibril-i Emin tamamen tebliğ etmeden kıraate müsâreatten nehiy buyurmuştur. Zira; vahy-i münzelin kemaliyle meânisini anlamak matlûb olduğundan acele etmek şu matlûba mani olmak ihtimaline binaen nehiy varid olmuştur. Şu halde emr-i şer'îde aceleden nehyolunca sair hususâtta acelenin menhî olacağı evleviyetle sabit olur. *Yahut* Kur'an'ın ahkâmını ümmetine alelacele tebliğden nehyetmektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ya Ekrem er Rusül! Cibril-i Emin vahyi tamamen sana tebliğ edip sen meânîsini kemaliyle keşfederek etrafiyle hakayıkına muttali' olmadan ümmetine Kur'an'ın ahkâmını tebliğde acele etme ve ziyade ilim talebinden de geri durma] demektir. Şu halde insan için ilme sa'yeylemek ve Cenab-ı Hakdan daima ilminin ziyade olmasını talebetmek bir vazife-i vecibe olduğuna bu âyet delil-i vâzıhtır. Cenab-ı Hakkın Resulüne ilimde ziyade talebini emredip ilimden başka bir şeyde ziyade talebini emretmediği tefsir-i Hâzin'in cümle-i beyanatındandır. İbn-i Mes'ud hazretleri bu âyeti tilâvet ettiğinde (اللهم زدنى علماً وايماناً ويقيناً) cümle-i latîfesiyle dua ettiği mervîdir.

*
**

Vâcip Tealâ ümemi salifenin bazılarının haberlerini beyandan sonra Hz. Âdem'in haberine işaret etmek üzere :

وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ۝

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki biz bundan evvel pederiniz Âdem'e emir ve nehyettik dedik ki «Sen ve zevcen şu ağaca yakın olmayın, meyvesinden yemeyin». Bizim bu nehyimizi şeytanın iğvâsı ile nisyân etti. Bununla beraber nehyimizin faydası kendine ait iken o faydayı muhafaza edemedi, biz onun için uhûdu muhafazada ciddiyet ve sadakat bulmadık ve re'yinde isâbet görmedik.]

Şu halde nakz-ı ahid yalnız sizin zamanınıza mahsus değildir. Bundan evvel geçenlerde hatta pederiniz Âdem'de bile vuku bulmuştur. Binaenaleyh; Kur'an'ın hıfzında acele etmemenizi tavsiyemiz aceleyle sizi nisyandan vikayedir. Çünkü nisyân; pederiniz Âdem'de vuku bulduğundan cümle beni âdemde nisyân vakidir. (عزماً) (صبراً) manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Biz Âdem için nehyolunduğu şeye sabır bulmadık.] demektir. Yahut (عزماً) (رأياً) manâsınadır. Yani «Biz Âdem için ahdini ve nehyolunduğu şeyi muhafazada savap bir re'y bulmadık» demektir. *Yahut* «Âdem için emrimize muhalefete kasıt ve azimet bulmadık. Zira; nisyân sebebiyle hatada vaki oldu» demektir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile Hz. Âdem'e Vâcip Tealâ'nın ahdi; emr ü nehyi, menafiini muhafazasını tavsiyesi ve bilhassa şeytanın iğfâlâtına aldanmamasını tenbihtir. *Yahut* «Nehyolunduğu şeyden içtinab etmekte ciddiyet sahibi bulmadık. Çünkü; düşmanı olan şeytanın sözüne derhal aldandı» demektir. *Yahut* «Âdem Aleyhisselâm'a biz emrettik, emrimizi unuttu, işlediğini işledi lâkin işlediği şeyi ankasdin işlemedi. Zira işlediğinde Biz Âdem'de azm ü cezim bulmadık. Çünkü; nisyan sebebiyle olduğundan hatayı kastetmek yoktur» demektir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu vak'a Hz. Âdem'in ibtidâ-yı ha-

linde vaki' olduğundan henüz umur görmemiş olduğu ve tecrübesi sebketmediği için şeytanın iğfâlâtına aldanmıştır.

*
**

Vâcip Tealâ Hz. Âdem'in ahdini nisyan ettiğini beyandan sonra meleklere secdeyle emrettiğini beyan etmek üzere :

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلِيسَ اَبٰى ﴿١١٦﴾

buyuruyor.

[Zikret Habibim! Şol vakti ki o vakitte biz meleklere «Âdem'e secde edin» dedik. Melekler secde ettiler, ancak İblis secdeden imtinâ etti.]

Yani; Ya Ekrem er Rusül! Zikret şol zamanı ve Âdem'le beynimizde vaki olan uhûdü ve o uhûdda muhalefet ettiği zamanı ki o zamanda Âdem'in uhûdü nisyân ettiği ve o hatasında azimet ve sebat sahibi olmadığı senin için tebeyyün etsin. Biz o zamanda meleklere «Âdem'e tezellül ve ta'zîm ile secde edin. Zira Âdem; sizden efdaldir» dedik. Bu emrimize imtisalen melekler derhal secde ettiler, illâ İblis secdeden imtina etti. Çünkü; kibr ü gururu secdeye mani oldu. Secde eden meleklerin cümlesi olduğu ve Hz. Âdem'e secde ta'zîmden ibaret olup ibadet olmadığı ve şeytanın meleklerden bulunmadığı halde meleklerle ibadet ettiği cihetle istisnâ olunduğuna dair tafsilât sure-i Bakara'da sebkettiği için bu makamda şeytanın tekrar zikrine hacet görülmemiştir [1].

*
**

Vâcip Tealâ şeytanın emr-i İlâhîye muhalefetini beyandan sonra Hz. Âdem'e vesâyâsını beyan etmek üzere :

فَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ

buyuruyor.

---

[1] Cild: 1, Sahife: 96.

[İblis secdeden imtina edince biz Âdem'e «Ya Âdem! İşte şu sana secde etmeyen şahs-ı leîm sana ve senin zevcene düşmandır» dedik.]

فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى ۝

[«Şeytan size düşman olunca sizi Cennetten çıkarmasın ki sen meşakkata duçâr olmayasın, eğer aldatır sizi Cennetten çıkarırsa sen maîşet hususunda meşakkat çekersin.»]

إِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرٰى ۝

[Zira; «Ya Âdem! Senin için Cennette acıkmak ve uryân kalmak yoktur.»]

وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيهَا وَلَا تَضْحٰى ۝

[Ve sen ya Âdem! «Cennette susamaz ve kuşluklamazsın.» Yani kuşluk vaktine tesadüf ederek güneşin hararetinden ezâlanmaz ve suya muhtaç olmazsın. Zira; Cennette güneş yok ki kuşluk vakti olsun. Ehl-i Cennet daimî gölgeden bir nur içinde istirahat ederler] demekle Âdem Aleyhisselâm'a biz vesâyâda bulunduk.

Yani; Şeytan Âdem'e secdeden istikbâr edince biz Âdem'e hitaben dedik ki «Ya Âdem! Şu sana ta'zimden imtinâ' eden şahs-ı habîs sana ve zevcen Havva'ya düşmandır, düşmanlığı muhakkaktır. Şu halde siz onunla mükâleme etmeyin, iğfâlâtına aldanmayın, sözünü dinlemeyin ki elbette şeytan sizi Cennetten çıkarmasın. Çünkü; arzusu sizi Cennetten çıkarmaktır. Eğer Cennetten çıkarırsa sen emr-i maîşette ve sair hususâtta meşakkat çekersin. Zira Cennet; dar-ı sürûr ve dünya ise dar-ı mihnet ve külfettir. Eğer şeytan sizi iğfal eder Cennetten ihraç ederse o külfette vaki olursunuz. Cennette karar edersiniz aslâ külfet görmezsiniz. Zira; senin için Cennette acıkmak ve açık kalmak yoktur. Çünkü; ekli dâim arkası kesilmez ve elbisesi asla eskimez ve libasları tükenmez,

kesbetmek ve kazanmak meşakkati yok ve her şey hazırdır ve sen Cennette aslâ susamazsın. Zira susamak; şiddet-i hararet icabıdır, Cennette ise hararet yoktur ve sen güneş görmezsin. Çünkü; Cennette güneş yoktur ki kuşluk vakti güneşin hararetinden gölgeye muhtaç olasın. Belki ehl-i Cennet daimî bir gölge altındadırlar» demekle bir çok vesâyada bulunduk.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile İblis'in adâvetine sebep; *üçtür:*

Birincisi; hasettir. Çünkü; İblis Âdem Aleyhisselâm'ın üzerinde Allah'ın ni'metlerini görünce hasedi galeyân ettiğinden adâvetini izhâr ve israr etti ve ilâ yevmilkiyâm evlâd-ı Âdem üzerinde adâvete devam etmektedir.

İkincisi; Hz. Âdem'in âlim bir delikanlı olup kendinin bir şeyh-i cahil olmasıdır. Çünkü; cahil bir ihtiyar, âlim bir gence buğzetmekten hâlî kalmaz.

Üçüncüsü; esas maddeleri muhalif olmasıdır. Çünkü; İblis ateşten ve Âdem Aleyhisselâm ise su ile topraktan halkolunmuşlardır. Su ile ateş beyninde olan adavet onlardan halkolunan kimseler beyinlerinde de intikal etmiştir.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları vechile her ne kadar Cennetten hakikatte Âdem'i ve zevcesini ihrâç edecek Allahü Tealâ ise de ihraçlarına sebep şeytanın vesvesesi olduğu için ihraç şeytana isnad olunmuştur.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları vechile Cennetten çıkınca meşakkat Hz. Âdem'e ve ehline beraber olduğu halde racül, evlâd ü iyâlinin kayyimi ve onların emîr ve reisi olduğu cihetle racülün seâdeti evlâd ü iyâline sirayet ettiği gibi yalnız Âdem Aleyhisselâm'a şekaaveti dahi sirayet edeceğine işaret için «Şeytan sizi Cennetten çıkarırsa sen meşakkate duçâr olursun» denilmiştir ki onun meşakkati diğerlerine dahi meşakkat olacağına işarettir. Yahut *meşakkatler* le murad; *kuut-u yevmiyeyi kesbetmekte olup* kuut-u yevmiyeyi kesbetmek de zevc üzerine vâcip olduğundan Cennetten çıktıkları surette meşakkat yalnız Âdem Aleyhisselâm'a olacağı beyan olunmuştur. Zira; kisib meşakkatı Âdem'e münhasırdır. Zevcesi Havva kisible mükellef değildir.

***

Vâcip Tealâ şu beyan olunan vesâyâdan sonra şeytanın vesvesesini beyan etmek üzere :

فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَٓا اٰدَمُ هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ۝

buyuruyor.

[**Âdem Aleyhisselâm bizim vaki' olan nasâyihimiz üzerine şeytan Âdem'e vesvese etti ve «Ya Âdem! Ben sana meyvesinden yiyen ebedî Cennette kalacak şecere-i hulde ve eskimez, tükenmez bir mülke delâlet edip göstereyim mi? Eğer ondan yersen ebedî sen ve ehlin Cennette kalır rahat edersiniz»**] demekle iğfâl etmeye çalıştı.

Vâcip Tealâ'nın Âdem Aleyhisselâm'a vesâyâsı Cennette kalması içindir, fakat şecere-i ma'hûdeden yememek şarttır. Şeytanın vesvesesi de Cennette kalmak içindi velâkin şecere-i mezkûreden yemek şarttır. Halbuki bir şeyin iki nakîsa sebep olamıyacağı dahi malûmdur, Hz. Âdem Rabbını, Halikını ve nasihatinin hilâfına hareketin hata olduğunu bildiği halde kaza-yı İlâhîye bir şey hail olamayacağından nisyân ederek şeytanın vesvesesine aldandı.

***

Vâcip Tealâ şeytanın vesvesesini kabul ettiklerini beyan etmek üzere :

فَاَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰٓى
اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰى ۝ ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى ۝

buyuruyor.

[**Şeytanın vesvesesini dinleyip kabul ettikten sonra karınları doyuncaya kadar yediler. Yedikleri meyvenin muktezâsı; tağavvut ve tebevvül etmek olduğundan tağavvut için zaruret mes edince avret yerleri açılır ve menhiyyün anh olan şeyi irtikâpla vaki olan**

hataları zuhur edip Cennet-i â'lânın nezafetine muhalif hallerin zuhurundan ârız olan hacâlet üzerine Cennette mevcut ağaçların yapraklarıyla üzerlerini setretmeye sürat ederler. Menhî olan şecereden yemek sebebiyle hatasını görünce melekler tarafından savt-ı bâlâ ile «Âdem Rabbının emri hilâfında hareket etti ve tayin olunan tarîka gitmedi» denildi. Bundan sonra Allahü Tealâ'nın ilhâmiyle dergâh-ı ulûhiyete rücû etti. Binaenaleyh; Rabbı onu ihtiyar etti. Tevbesini kabul buyurmakla matlup canibine hidayette kıldı.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Hz. Âdem'in zellesi her ne kadar günah-ı sağîre kabilinden ise de şan-ı Âdem'e nisbetle büyük addolunduğuna işaret için taraf-ı İlâhîden *isyan etti* tabir olunmuştur. Yoksa hakikatte isyan yok, belki içtihatta hata kabilindendir. Binaenaleyh; insanlardan hiç bir kimse için «Âdem isyan etti» demek caiz olamaz. Çünkü; bilûmum enbiyâ-yı kiram isyandan masumlardır. (فغوى) «*Menhî* olan ağaçtan ekletmekle matluba vasıl olmak taleb ettiğinden matlubuna vasıl ve muradına nail olamadı, belki izzet-i Cennetten zillet-i dünyaya ve rahattan meşakkate intikal etti» demektir.

Enbiya-yı izâmdan itikadiyâtta ve emr-i tebliğde aslâ günah sudur etmez. Amden ve sehven günahın sudurundan masumlardır. Ama emr-i fetvâde sehven sudûr ederse de derhal hakikat kendilerine vahyile beyan olunur. Kendi ef'âllerinde amden günah sudur etmediğine ekser-i ulemânın ittifakı vardır.

⁂

Vâcip Tealâ Âdem Aleyhisselâm'dan zellenin suduru üzerine Cennetten çıkmalarına dair vaki olan emr-i İlâhîyi beyan etmek üzere :

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى
فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ «İnin Cennetten cemîiniz, bazınız bazınıza düşman olduğunuz halde. Eğer size benim tarafımdan resuller vasıtasiyle hidayetinizi tarif eder kitaplar gelir ve hidayetime ittiba eden olursa dünyada dalâlette ve âhirette şekâvette olmaz» dedi.]

Yani; Âdem Aleyhisselâm'ı şeytan iğvâ edip menhî olan ağaçdan yeyince Cennetten onların çıkmalarına hikmet-i İlâhîye iktiza etmesi üzerine Allahü Tealâ onlara «Sizin bazınız bazınıza düşman olduğunuz halde dar-ı karar ve sürur olan Cennetten dar-ı ibtilâ ve gurur olan dünyaya inin ve dünyaya inmekle ey beni âdem! Sizi hidayetten mahrum ve dalâlet içinde matrud olarak terketmeyiz. Eğer size benim tarafımdan kitap ve şeriat gelir de benim kitabıma ve şeriatime bir kimse ittiba ve emrine imtisâl ve nehyinden içtinâb ederse dünyada dalâlette olmaz. Çünkü; kitaba ittiba ederse dünyada hidayette olur, dalâlette olmaz, âhirette saîd olur şakî olmaz. Zira; şeriate temessükle seâdete nail olduğu cihetle âhirette azabdan mahfuz olur», demekle beni âdeme hidayete ittibâın vücubunu beyan buyurdu.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu âyette hitâb : *Âdem'le Havva'yadır.* Zira; onlar bütün insanların esası oldukları cihetle onlara hitab cemisine hitab menzilindedir. İnsanların adâvetleri umur-u maâşta, emr-i nikâhta vesair husûsâtta görüldüğü vechile hergün menfeatlerini celb ve mazarratlarını def'etmek hususunda binlerce nizaa tesadüf olunduğu gibi büyük devletler beyninde muharebeler devam etmekte olduğu herkesin görüp bildiği ahvâldendir. Bu adâvetin ilâ yevmilkıyam devam edeceğine işaret için Vâcip Tealâ devama delâlet eden cümle-i ismiye ile beyan buyurmuştur. Yahud hitab; *Âdem Aleyhisselâm'la İblis'edir.* Bunlar iki fırkanın esası olduklarından bunlara hitab zürriyetlerine dahi hitabtır. Ve iki zürriyet beyninde adavet ilâ yevmilkıyam devam etmektedir. Bu âyetle istidlâl ederek (İbn-i Abbas) hazretlerinin «Bir kimse Kur'an'ı kıraat ve ahkâmına ittibâ ederse Allahü Tealâ o kimseyi dünyada hidâyette kıldığı gibi âhirette de su-u hesaptan muhafaza eder» buyurduğu Tefsir-i Hâzin'de mezkûrdur. Zira; Allahü Tealâ hidayetime ittibâ eden dünyada dalâlet ve âhirette şekavette olmaz buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ hidayetine ittiba edenin dalâlette olmıyacağını beyandan sonra Kur'an'dan vesair kitaplardan i'raz edenlerin mübtelâ oldukları cezayı beyan etmek üzere :

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾

buyuruyor.

[Bir kimse benim zikrim olan Kur'andan i'râz eder iman ve ittibâ' etmezse onun için dünya ve âhirette gayet dar dirlik muhakkaktır, biz onu yevm-i kıyamette kör olarak haşrederiz. Âmâ olarak haşrettiğimiz kimse bize hitaben der ki «Ey benim Rabbim! Beni niçin âmâ olarak haşrettin. Halbuki dünyada benim gözüm görüyordu.» Mezkûr kimse bu suretle izhar-ı tehassürde bulunur.]

Z i k r le murad; *Kur'an ve hakka delâlet eden cümle delâildir.* Kur'an'dan i'raz edenlerin maîşetinde darlık olacağı bu âyetle sabittir.

M a î ş e t i n d a r l ı ğ ı ; dünyada, yahut *kabirde,* yahut *âhirette* ve yahut *bunların cümlesinde maîşetinin dar olmasında* her ne kadar ihtilâf varsa da esah olan dünyada ve âhirette maîşetinin dar olmasıdır. Çünkü; lâfz-ı âyeti bunlardan her cümlesine hamletmek mümkün olduğundan tercih bilâ müreccah lâzım gelmemesi için cemisini murad etmek evlâdır.

Dünyada maîşetinin darlığı; *maişetinde ne kadar vüs'at olsa âhiretten ümidi olmayıp her himmeti dünyaya münhasır olduğu cihetle kanaatı meslup ve her zaman ziyadeyi talip olduğundan kendine verilen ni'meti az görmekle müteessif ve mütehassir olmaktan hâli kalamaz. Binaenaleyh; daima bir darlık içinde muazzeb olur* demektir. Yahut *ma'siyetin şeâmeti sebebiyle onun için hayır kapıları kapanır. Binaenaleyh; her nereye el uzatırsa eli boşa çıkar* demektir. Kabrini azap daraltır, âhirette taâmı zakkûm ve suyu sıcak su olur. Velhasıl her yerde bir nevi ıztırab içinde bulunur. Âhirette gözleri kör olur demek; ya doğrudan doğruya kör

olur, yahut kalbi kör olur, yahut *kıyamette hayra nail olacak bir yol bulamadığından kör gibi mütehavvir olarak kalır* demektir.

Hulâsa; Kur'an'dan ve Kur'an'ın ahkâmını kabulden i'râz eden kimsenin dünyada fakr u fâkaya mübtelâ olacağı, zengin olsa bile hırs u tama' her tarafını ihata ederek servetini gözü görmez bir halde fukara gibi sefalet ve darlıkla vakit geçireceği, âhirette âmâ olarak haşrolunacağı ve Vâcip Tealâ'ya «Ya Rabbi! Dünyada benim gözüm sağlam her şeyi görürdüm. Beni niçin kör olarak haşrettin?» diyerek tehassürünü izhar edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ «Beni niçin âmâ olarak haşrettin, benim gözüm dünyada sağlamdı», diyen kimseye verilecek cevabı beyan etmek üzere :

قَالَ كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا ۖ وَكَذَٰلِكَ الْيَوْمَ تُنسَىٰ ﴿١٢٦﴾ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِن بِآيَاتِ رَبِّهِ ۚ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَىٰ ﴿١٢٧﴾

buyuruyor.

[Bizim sana vermiş olduğumuz ceza gibi sen de dünyada cinayet işlemiştin. Zira; senin ahvalini ıslâh için bizim âyetlerimiz sana geldiğinde sen o âyetleri inkârla köşe-i nisyana atmıştın. Senin dünyada âyetlerimizi nisyân ettiğin gibi bu gün nar-ı cahîmde unutulur ve nar-ı hirmanda matrut ve metrûk olarak kalırsın, bizim âyetlerimizden i'râz edenler nar-ı cahîmde nisyân olundukları gibi din-i İlâhîden i'râzla şirkedip de Rabbının âyetlerine iman etmeyenleri dahi eşedd-i cezâ ile cezalandırırız, elbette azab-ı âhiret dünyada ve kabirde olan azabtan eşed olduğu gibi daim ve bâkidir, tükenmez ve azab-ı âhiretin arkası kesilmez.]

Yani; âyetten i'râz edenlerin cezaları dünyada maîşet darlığı,

âhirette a'mâ olmaktır. Âhirette «Ben neden böyle oldum» dediğinde «Sana dünyada Resuller vasıtasiyle âyetler geldiğinde sen o âyetlerden i'râz etmiş ve arkana atmıştın. Bu gün senin cezan nar-ı Cehennemde unutulman ve unutulmuş gibi terk olunmandır. Zira; şehevât-ı nefsaniyene ittiba', heva ve hevesine inhimâk edip iman etmedin. İsraf edip Rabbısının âyetlerine iman etmeyen kimsenin cezasını biz böyle tertib ederiz. Allahü Tealâ hakkı için azab-ı âhiret şiddetli ve devamlıdır» denir. Binaenaleyh; azab-ı âhiretten nefsini kurtarmak için herkesin Kur'an'a ittiba' etmesi lâzımdır.

* * *

Vâcip Tealâ Kur'an'dan i'râz edenlerin azaplarını beyandan sonra ümem-i maziyenin ihlâkinden ibret almadıklarını beyan etmek üzere :

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى ﴿١٢٨﴾ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى ﴿١٢٩﴾

buyuruyor.

[Kâfirler bizim âyetlerimizi inkâr ederler de bizim ümem-i maziyeyi ihlâk ettiğimiz onları irşâd etmedi mi? Âyetlermizi tekzib eden ümem-i salifenin halleri bunlara ibret olmadı mı? Onlardan evvel Biz Azîmüşşân kurûn-u maziyeden bir çok kimseleri ihlâk ettik ki bu kâfirler seyr ü seferlerinde helâk olanların meskenlerinde yürürler ve harabelerini görürler de ibret almazlar mı? Vukuât; insanlara ibret bahşetmek için değil mi? Çünkü kurun-u maziye ahalisi de bunlar misilli yerler, içerler, gezerler, mesken ve mekânlarında ikamet ederken ansızın azabımız onları ihlâk ettiği gibi bu münkirleri de ihlâk eder. Zira ümem-i salifenin ihlâkinde; Kur'an'dan i'râzları sebebiyle bunlardan ahz-ı intikama kudretimize delâlet ve akıl sahipleri için âyetler vardır. Binaenaleyh; aklı olan o âyetlerden ibret alır Kur'an'a iman eder. Habibim! Eğer senin ümmetinin azabının te'hir olunmasına dair kaza-yı İlâhî sebketmemiş olsaydı onların azabı bu gün vâcip olurdu. Çünkü;

azabı icabeden sebebler mevcut olduğundan elbette azab olunurlardı lâkin onların azabı için tayin olunan yevm-i kıyamette ve müddet-i muayyenede olacağına dair hükm-ü İlâhî sebketti.]

Yani; ümmet-i Muhammedi irşâd edip doğru yola sevkedecek deliller mevcut olduğundan onların ibret almamaları aynı kabahattir. Zira; biz kurun-u maziyede bir çok kimseleri ihlâk ettik. Onların harabelerinde yürüyüp görüyorlar. Aklı olanlar için bizim ihlâkimizden kudretimize delâlet eder alâmetler vardır. Eğer bu ümmetin azabının tehirine ve vakt-i muayyeninde olacağına dair hükm-ü İlâhî sebketmemiş olsaydı Âd ve Semûd kavimlerine lâzım olan azap bu ümmete dahi lâzım olurdu.

Bu âyet-i celilede kâfirleri hamakatla itham ve onların cehaletlerine ta'rîz vardır. Çünkü «Kurun-u maziyenin ihlâkinde akıl sahipleri için alâmet var ve onlar ibret alırlar» demek «İbret almayanlar için akıl yok» demektir.

⁂

Vâcip Tealâ ecelini istifâ etmedikçe hiç bir kimseyi ihlâk etmediğini beyandan sonra Resulüllah'a sabretmesini tavsiye etmek üzere :

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ اٰنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Herkesin helâki ecel-i muayyeninde olup daha evvel olmayınca, şanına lâyık olmıyarak kâfirlerin dediklerine sen sabret. Onların kelâmlarından kalbini tazyîk etme, Rabbın Tealâ'nın medh ü senâsına müdavim olduğun halde gün doğmazdan ve gün inmezden evvel nekaisten tenzih et. Zira; günün tulûundan evvel umur-u maâşla meşgul olunmadığı gibi günün gurubundan evvel kesb-i maâş muzayakasından kurtulduğun zaman olduğu cihetle işgalden hâlî ve kalbin sâfî olacağı bir zaman olduğundan

bu iki vakitte tesbihle meşguliyeti her şey üzerine takdim et, gecenin saatlarından ve dakikalarından bazılarında Rabbını nekaaisten tenzih ettiğin gibi gündüzün etrafında dahi tenzih et ki âhirette Allah'ın sevabından razı olasın ve Allahü Tealâ da senden razı olur.]

Yani; kâfirlerin ezasına sabretmek lâzımdır. Zira; helâkleri için tayin olunan vakt-i muayyeninde helâk olacaklardır. Allah'ın hidayetine ve tevfikine hamd ü senâ edici olduğun halde sabah ve akşam namazlarını edâ ile Rabbını kâfirlerin isnad ettikleri nekaaisten tenzih ve gecenin saatlerinden bazısında yatsı namazını ve etraf-ı neharda öğle namazını edâ et ki Rabbın Tealâ'nın sevabından razı olasın.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile *t u l û - u ş e m i s t e n e v v e l t e s b i h* le murad; *sabah namazı, g u r u p t a n e v v e l t e s b i h* le murad; *İkindi namazı, â n â - i l e y l d e t e s b i h* le murad; *akşam ve yatsı namazları, etraf-ı neharda tesbih ile murad öğle namazıdır.* Çünkü; vakt-i zuhur; neharın nısf-ı evvelinin âhiri ve nısf-ı âhirinin evveli olduğu için etraf-in nehar denmiştir. Yahut gurub-u şemsten evvel tesbih ile murad; *öğle ve ikindi namazları* ve etraf-ı neharda tesbihle murad; *sabah ve akşam namazlarıdır.* Sabah ve akşam namazlarının ziyade şerefine işaret için tekrar zikrolunmuştur.

Şu halde bu âyet-i celile; beş vakit namaza işarettir ve (لعل) kelimesinden müstefad olan *rica* ve *şek* abde râcî'dir. Yani; «Allah'ın verdiği ecr ü mesûbâttan razı olacağını ümit eder olduğun halde beş vakti edâ et» demektir. İşte «Kur'an'da beş vakit namaz zikrolunmadı» diyerek tenbellik edip namaza yan bakanların iddiâları bu ve bunun emsali âyetler ile merdûd ve kelâmları batıldır. Çünkü beyan olunduğu vechile âyet; beş vakitte mukannen bir ibadeti emrediyor ki o da namazdır.

Şu tevcih; (İbn-i Abbas) hazretlerinin beyanı vechile *t e s b i h* ile murad; *namaz* olduğuna nazarandır. Ama tesbihle murad; *nekaaisten tenzih* manâsına olduğunda *manâ-yı âyet:* [Evkâtın cemisinde Allah'ın hamdine mülâbis olduğun halde Allahü Tealâ'yı kâfirlerin isnad ettikleri nekaaisten tenzih et] demektir.

Hulâsa; batılı tervic için söylenen sözlere sabrın lüzumunu ve

Cenab-ı hakka hamd ü senaya mukarin olarak beş vakitte tesbihe ve namaza devamın vücubu ve bu ibadete devam mukabilinde Allah'ın vereceği sevap ve derecâttan abdin razı ve hoşnûd olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulüne sabrı tavsiye ettikten sonra kâfirlerin ellerinde bulunan ni'metlere itibar ve ehemmiyet vermekten nehyetmek üzere :

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ
وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Zişân! Sen gözlerinin nazarını şol şeye uzatma ki biz onu kâfirlerin intifaı için bazı esnafa verdik. Sen ona gıbta ve emsalinin sana da verilmesini arzu ederek tekrar be tekrar nazar edip gözünü kâfirlerin mallarına atfetme. Zira; imtihan için onlara hayat-ı dünyanın ziynet ve behceti olarak bir çok mal verdik, o mallar onlar hakkında ni'met değildir. Binaenaleyh; sen onların malını istihsan etme. Zira; biz onların mallarını tezyid ettik ki küfr ü tuğyanları ziyade olsun ve görelim ki o mallarla fukara ve zuafâya merhamet ederler mi? Yoksa kibr ü gururla mestolup zulm ü teaddî ile mi meşgul olurlar? Rabbın Tealâ'nın sana vermiş olduğu rızık onların müzahrefat-ı dünyeviyyelerinden hayırlı ve bâkidir. Onların rızıkları gibi fani ve zevale maruz değildir.]

Rahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyet kâfirlerin mallarına ve ziynetlerine uzun uzadıya nazarla esef etmekten nehiydir. Şu halde def'aten nazarın isâbeti ma'füvdür. İşte bu âyetin delâletine binaen ekser-i ulemâ zalimlerin yüksek saraylarına ve sair tezyinatlarına nazar etmekten gözlerini menederlerdi. *Onların meta'ları* ile murad; *ziynetleri ve telezzüzleridir. Fitne*leriyle murad; *mallarının hukukuna riayet etmedikleri için*

azap olunmalarıdır. *R ı z ı k* la murad; *Resulullah'ın matlubu olan sevaptır,* yahut dünyada merzuk olduğu rızk-ı tayyibdir. Çünkü rızık-ı tayyib; *insanın* izzetine mani' olmayıp şüpheden ârî ve istirahatini mucib olan rızıktır.

Tefsir-i Hâzin ve Fahri Râzi'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; (Ebu Râfi') hazretlerinin rivayetiyle Resulüllah'a müsafir geldiğinden taama ihtiyaç messetmesi üzerine Resulüllah bir Yahudiye Ebu Rafii gönderir. Receb-i şerîfin ğarresine kadar bedeli te'diye edilmek üzere bir miktar un vermesini söyler. Yahudi rehin olmayınca vermez. (Ebu Râfi') gelip Resulüllah'a Yahudinin rehin talebinde bulunduğunu haber verir. Resulüllah mahzun olarak demirden mamûl zırh gömleğini rehin olarak göndermesi üzerine bu âyet nâzil olur. Şu halde âyet; Resulüllah'ı ve etbaını tesliye için nâzil olmuştur.

وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى ﴿١٣٢﴾

[Habibim! Ehl-i beytine namazla emir ve namaz üzerine sabret.] Zira namaz; fahşâ ve münkerattan nehyeder ve namazı onlara tebliğ etmekten hasıl olan meşakkata sabret ve fiilinle onlara vaaz et ki sana bakarak onlar da salâtı edâya müdavemet etsinler. Zira fiille vaaz; lisanla vaazdan daha ziyade tesir eder. **[Ve emir tebliğiyle meşguliyetten rızkın noksan olacağı hatıra gelmesin. Çünkü; ehl ü iyâlin için biz senden rızık istemeyiz. Zira; seni ve onları biz merzûk ederiz, ehl ü iyâlini akibet-i hamîdeye teşvik et. Zira akibet; ehl-i takvaya mahsustur.]**

Beyzâvî, Medarik ve Hâzin'de beyan olunduğu vechile Resulüllah'ın ehl ü iyâline bir zarar isabet ettiğinde salâtla emredip bu âyeti tilâvet buyurduğu mervidir. Binaenaleyh; bir belâya mübtelâ olan kimse beş vakit namaza ve nevafileye müdavemet ve namazla istiâne ederse o belâdan halâs olacağına işaret buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulüne bazı vesâyâsını beyandan sonra kâfirlerin şüphelerini ve şüphelerinin cevabını beyan etmek üzere :

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى ﴿١٣٤﴾

buyuruyor.

[Kâfirler dediler ki «Keşke Muhammed (S.A.) bize nübüvvetine delâlet eden bir âyet getirmiş olsaydı da biz de onu tasdik ve iman etseydik». Keenne Resulüllah'ın sıdk-ı da'vasına delâlet eder bir delil getirmediğini beyan ederler. Onlar resullerinin da'vasının sıdkına delâlet eder âyet geldiğini inkâr ederler de bundan evvelki Suhufların ve kütüb-ü semâviyenin hulâsasını ve ahkâmını câmi' olan Kur'an onlara gelmedi mi ve o beyyinenin geldiğini inkâr mı ederler? Eğer Kur'an gelmezden evvel bir azabla biz onları ihlâk etmiş olsaydık onlar «Ey bizim Rabbımız! Bize bir Resûl gönderseydin de dünyada rezil ve âhirette rüsvây ve azabolunmazdan evvel âyetlerine ittiba etse idik» derler. Halbuki en âlâ âyet onlara geldiği halde iman etmediler. Kur'an ise beyyine yönünden onlara kâfidir.]

Maa hezâ Resulüllah bir âlimden teallüm ve kütüb-ü sabıkayı kıraat ve tederrüs etmediği halde kütüb-ü sabıka-i semâviyyenin haberlerini ve ümem-i salifenin ahvalini câmi' bir beyyine getirmesi sıdk-ı da'vasına şahid-i âdil olduğundan başka beyyineye ihtiyaç yoktur.

Bu âyet-i Celile; şeriatleri terkeden kâfirlerin terkettiklerine dair i'tizarları kalmadığını beyan etmiştir. Çünkü; şeriat geldi da'vet olundular icabet etmemelerine bir sebep kalmadı.

***

Vâcip Tealâ Resulüne iman etmeyen kâfirleri tehdit etmek üzere :

قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى ﴿١٣٥﴾

buyuruyor.

[Sen onlara de ki «Herkes havadis-i zamana intizar edicidir. Binaenaleyh; siz de intizar edin. Yakında doğru yol sahibi ve ihtida eden kimler olduğunu bilirsiniz.»]

Yani; sizden ve bizden herbirimiz zamanın vukuatına intizar ediciyiz her birimiz âharın helâkine intizar etmekteyiz. Hâl böyle olunca bizim helâkimize intizar edin. Biz de küfrünüz ve sair ma'siyetiniz sebebiyle sizin helâkinize intizar ediyoruz. Kıyamet kaim olup emr-i İlâhî zuhur ettiğinde doğru yol sahibi olanların ve dalâletten tarîk-ı necâta ihtidâ edenlerin kimler olduğunu yakında siz bilirsiniz. Bu âyeti celile kâfirleri tehdittir.

⁂

ONALTINCI CÜZ'ÜN VE SEKİZİNCİ CİLDİN SONU

HULÂSAT'ÜL BEYÂN
FÎ TEFSÎR'İL KUR'ÂN

Merhûm Konya'lı Mehmed Vehbi Hoca'nın en büyük eseri.

*
* *

40 senedenberi devamlı aranan 15 ciltlik bu eserin baskısı kısa zamanda tamamlanacaktır. Her ailenin, kendisinden sonra geleceklere en güzel mirası...

*
* *

Hulâsat'ül Beyân onbeş muteber tefsirin Kur'an'ımızı tefsir edişinin hulâsasıdır. Bu büyük eseri okumakla onbeş tefsiri mütalaa etmiş olacaksınız.

*
* *

Ana eserlerin neşrinde, ciddî bir çalışma azminde olan **ÜÇDAL NEŞRİYAT ŞİRKETİ**'ne destek olacağınıza inanıyor; hız alıyoruz.

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/9

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul ——— 1968

DOKUZUNCU CİLDİN FİHRİSTİ

ONYEDİNCİ CÜZ

SURE-İ ENBİYA

Sayfa

SURE-İ HACC

Sayfa

SURE-İ MÜ'MİNÛN

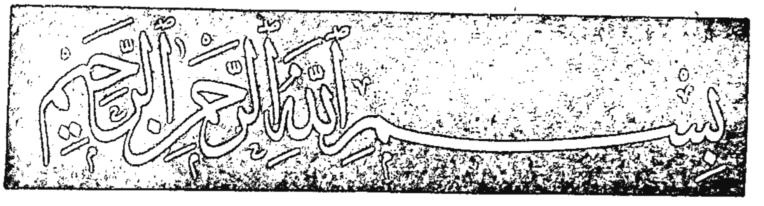
SURE-İ NÛR

Sayfa

SURE-İ FURKÂN

ONYEDİNCİ CÜZ

SURE-İ ENBİYA



Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûre'lerdendir. Yüz oniki âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ ﴿١﴾

[Nâsın muhasebe zamanı yaklaştı. Halbuki, onlar muhasebelerinden gaflettedir ve muhasebe için hazırlıktan i'raz ederler.]

Yani; Nâs için dünyada işledikleri amellerin ve nâil oldukları ni'metlerin muhasebe zamanı yaklaştı. Halbuki nâs hesaptan, yevm-i kıyametten ve Allah'ın kendilerine ne gibi muamele edeceğinden gaflette oldukları halde i'raz ederler. Aslâ bu hususları düşünmezler, hazırlıkta bulunmazlar ve başlarına gelecek azabtan cehalet ve sehv ü gafletde devam ederler. Bununla beraber akl-ı selim sahibi düşününce şeriata sarılanlarla sarılmıyanlar, âbidlerle fâsıklar ve mü'minlerle kâfirler arasını tefrik edecek bir muhasebenin ve cezanın lüzûmuna hükmeder. Zira; Allahü Tealâ insan-

ların dünyada ne gibi amel işlediklerini, emrine itaat ve nehyinden içtinap edip etmediklerini, bedenlerine, yiyecek ve içeceğe, evlâd ü iyâle müteallik nail oldukları nimetlere şükredip etmediklerini elbette sual edecektir. Eğer sual ve hesap olmasa iyilerle kötülerin ve asilerle itâatlıların farkı olmaması lâzım gelir. Bu ise hikmet-i teklife ve adalete muhaliftir. Çünkü sual ve ceza olmayınca teklifte bir fayda olmaz.

Nâsın haline gelince Resuller vasıtasiyle kıyametin ve muhasebenin delilleri zikrolunduğunda dinlemeyip i'raz etmektir.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile *nâs* ile murad; *muhasebeye ehil olan mükellefîndir.* Çünkü; Çocuk ve deliler gibi mükellef olmayanlara hesap yoktur. Gaafil ve günahkâr olanlara tenbih için hesap zamanının yaklaştığı beyan olunduğu gibi kıyametin zamanı da gizlenmiştir ki, herkes her saatte kıyamete intizar etsin ve mehlekesini mucib olan ma'siyetten vaz geçsin.

Her ne kadar âyetin nâzil olduğu zamana nisbetle kıyametin zamanı uzak ise de geçmiş zamana nisbetle yakın olup her gelecek geçmişe nisbetle yakın olmasına binaen âyette hesap zamanının yakın olduğu beyan olunmuştur. Binaenaleyh; insanlar arsa-i kübrada muhasebeden evvel bu dünyada nefsini muhasebe edip mihak-i şeriatten geçirmek lâzımdır ki; büyük muhasebede suale cevabı kolay olsun.

Nisâbûrî'de beyan olunduğuna nazaran (İbni Abbas) hazretlerinden bu âyette nâs'la murad; *âhirete iman etmeyen kimseler olduğu* mervidir. Çünkü (وهم في غفلة معرضون) nazm-i celili, nâs'la muradın *ehl-i küfür* olmasına delâlet eder. Gerçi hesap, mükellef olan nâsın hepsine vaki' olacaksa da gaflet içinde i'raz eden kimseler âhirete iman etmiyen kimselerdir. Zira tamamiyle hesaptan i'raz ve tedarikten gaflet onların sıfatlarıdır.

Hulâsa; kıyametin gelmesi esasında uzak olsa dahi nâsı zaman zaman kıyamete yaklaşmakta oldukları cihetle geçmiş zamana nisbetle kıyametin yakın olduğu, hayır ve şer ceza için hesapların zamanı yaklaştığı ve halbuki nâs kıyametten gaafil ve hesap-

larına delâlet eden âyetleri dinlemekten i'raz ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ nâsın hesaptan gaflette olduklarını beyandan sonra onları ikaz edecek delilleri istihza ettiklerini beyan etmek üzere:

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Onlara, Rablarından yeni bir zikir ve Kur'an'dan bir âyet gelmez; illâ onlar o âyeti istihza eder oldukları halde işitirler.]

Yani; nâsa Rabları tarafından tenbih, gafletten ikaz ve cehaletten kurtarmak için Kur'an'dan bir âyetten sonra yeni bir âyet gelmez; illâ onlar o âyeti istihza eder ve oynar oldukları halde işitirler. Çünkü; onların gafletleri nihayete varıp delilleri tetkikten i'razları, akibetleri düşünmekten gayet uzak olmaları, dünyevî ve uhrevi menfaatlarını tefrik etmemeleri, onları Kur'an'ın âyetlerini istihzaya kadar sevketmiştir. Binaenaleyh; Kur'an'ın sûreleri ve âyetleri geldikçe onlar o âyetleri bir takım hurafata kıyas ederek ehemmiyet vermedikleri gibi âdeta oyuncaktan addederek eğlenirler.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile kâfirlerin küfürde şenaatlarını ızhar ve küfran-ı nimette hadlerini tecavüz ettiklerini beyan için enva-ı nimetle terbiye ettiğini müş'ir olan *Rabb* ismi şerifi varid olmuştur ki, bu zikrin murebbileri olan Allahü Tealâ tarafından geldiği halde istihza ettiklerini beyanla kabahatleri ilân olunsun. Kâfirlerin devam ve istimrar üzere oynadıklarına işaret için istimrara delâlet eden müzarî sîğasiyle (يلعبون) varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette *z i k i r* le murad; *Kur'an'ın âyetleri ve sûre'leridir. M u h d e s o l m a s ı* yla murad; *havadis ve esbab taakup ettikçe iktizasına göre havadisin ah-*

kâmını hall ü fasletmek üzere âyetlerin ve sûre'lerin bazısı gelip ondan sonra diğer bazısının gelmesidir.

Şu halde *m u h d e s* demek *yeni olarak icabına göre gelir* demektir. Yoksa mu'tezilenin dedikleri gibi Allah'la kaaim olan kelâm-ı İlâhî muhdes demek değildir. Çünkü; zatiyle kaaim olan kelâm-ı İlâhî hadis olsa Vâcip Tealâ'nın mahall-i havadis olması lâzım gelir; bu ise muhaldir. Ama harfler ve seslerden mürekkeb olan ve bizim lisanımızla okuduğumuz Kur'an hâdistir. Zira; Cenab-ı Hakkın halkıyla hâsıl olan elfazdan ibarettir, ama o elfazın Zatullahla kaaim olan manâsı kadîmdir, Ehl-i sünnetin itikâdı da budur.

Hulâsa; Müşriklerin Rabları tarafından gelen âyetleri istihza ile karşıladıkları, ancak oyuncak addederek işittikleri ve muhdesle murad Kur'an'ın havadisi hal için iktizasına göre taze taze nâzil olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ, Kur'an'ı istihza ettiklerini beyandan sonra kalplerinin Kur'an'ı tefekkürden hâli olduğunu beyan etmek üzere :

لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ

buyuruyor.

[Onlar Kur'an'ın elfazını istihza ederek işittikleri gibi kalbleri de manâsını ve hakaikını düşünmekten gaafil oldukları halde işitirler.] Binaenaleyh; Kur'an'ın ne elfazından ne de meanisinden intifa etmezler.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile bu âyette Vâcip Tealâ Kur'an'ın manâsını anlamak üzere işitmiyenleri zahirde elfazını oyuncak yapmak ve bâtında kalblerinin manâsından gaafil bulunmasiyle zemmetmekle bu gibi kimseleri behâime ilhâk etmiştir. Kalblerinin gafleti zahirde istihzalarına sebeb olduğuna işaret için lû'biyatları kalblerinde olan gaflet üzerine takdim olunmuştur. Binaenaleyh; [Onlar kalblerinde gaflet sebebiyle zâhirde Kur'an'ı oyuncak yaparlar] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'a iman etmiyenlerin zahirde lisanlarıyla istihza ettiklerini ve bâtında kalblerinin gaafil olduğunu beyandan sonra Resulüllah hakkında söyledikleri sözleri beyan etmek üzere :

وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

buyuruyor.

[Kur'an'ı dinlemekten kaçınan zâlimler fısıltılarını sakladılar] ve dediler ki :

هَلْ هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ

[«Şu nübüvvet davasında bulunan zat olmadı; illâ ancak sizin gibi beşer oldu.»]

أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾

[«Siz bu risalet davâsına aldanır da sihir olduğunu bildiğiniz halde o sihre hazır olur ve kabul eder misiniz?» demekle züafâ-yı müslimîni iğfal etmeye çalıştılar.]

Yani; kâfirler Kur'an'ın hak olduğunu, fesahat ve belâğatta i'cazını kendi aralarında fısıltı ile gayet gizlediler. Çünkü; onlar küfre ve sair günahlara israrla kendi nefislerine zulmettiler. Binaenaleyh; Kur'an'ı istihza etmekle dahi zülmü irtikab ettiler, yalnız Kur'an'ı istihza etmekle iktifa etmediler, belki fukara-yı nâsı ve züafâ-yı mü'minîni iğfal etmek kasdiyle «şu nübüvvet davâsında bulunan Muhammed (S.A.) olmadı; ancak sizin gibi beşer oldu. Beşerden Resul olur mu? Eğer beşerden Resul olsa sizin de Resul olmanız lâzım gelir. Zira; Beşeriyyette sizinle onun arasında fark yoktur. Şu halde sizin üzerinize fazileti var mıdır ki, risalet davasında bulunuyor? Siz bu zâtın sâhir olduğunu gördüğünüz ve bildiğiniz halde mu'cize diye size gösterdiği şeylere hazır olur da kabul eder misiniz? Sihir olarak icat ettiği harikulâdeleri görüp de

doğru mu zannedersiniz?» demekle Resulüllah'a iman edenleri imandan men etmeye çalıştılar.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile kâfirlerin; *Resulüllah'a iki vechile ta'n* ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir :

B i r i n c i s i ; Resulüllah'ın beşer olmasıdır. Halbuki Beşeriyyet risalete münafi değildir, belki insanlara Resulün insandan olması evlâdır. Zira; defaatla beyan olunduğu vechile emri tebliğde Resulün ümmetiyle ünsiyet ve ülfeti zaruri olduğundan beşere Resul kendi cinsinden beşer olması lâzımdır. Çünkü; ümmet hakkında menfaat bunu icab eder.

İ k i n c i s i ; Resulüllah'ın getirmiş olduğu mu'cizeye sihir demeleridir. Halbuki sihir; âlât ve edavatla olur. Resulüllah'ın mucizelerinde âlât ve edevât olmadığı gibi Kur'an ve sair mucizelerin kendilerini âciz kıldığı ve erbab-ı belâğattan oldukları halde Kur'an'dan gayet kısa bir sûre'nin bile nazîrini getiremedikleri ve Kur'an'ı iptale son derece harîs oldukları halde sihir olduğunu iddia etmek inaddan başka bir şey değildir.

Ebussuud Efendinin beyânı vechile Resulüllah hakkında hile ve desiseye dair olan istişarelerini kimseye anlatmamak için gayet gizli konuştukları, bir takım fesat ve fitne esasını kurmak için vaki teşebbüslerinin zulüm olduğu, beşeriyyeti risalete münafi addederek Resulüllah'ın beşer olduğunu ellerinde âlet ederek ehl-i imanı imandan men'e çalıştıkları ve mucizelere sihir demekle nâsı iğfal etmek istedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ı ve Resulüne hileyi gizlediklerini beyandan sonra bunlara cevabı beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّى يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِى السَّمَاۤءِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ④

buyuruyor.

[Habibim! Kur'an ve senin hakkınızda ta'nı saklayan ve fısıltılarını gizleyen kimselere sen «Benim Rabbım yerde ve gökde söylenen sözü bilir. Zira; söylenen sözü işitir ve işlenen ef'alin

cümlesini bilir» demekle Cenab-ı Hakka karşı gizli sırları olmadığını bildir ki, ta'nlarını sakladık zannetmesinler.]

Yani; Ya Ekrem er Rusül! Kâfirlerin sözlerine cevap olarak sen de ki; «Ey kâfirler! Siz her ne kadar bana ve Kur'an'a ta'nı fısıltı ile konuşup gizlediğinizi zannederseniz bu zannınız yanlıştır. Zira; Benim Rabbım semâda, âlem-i ervahta, yer yüzünde ve âlem-i eşbahta gizli ve aşikâr her ne ki söylenirse, o söylenen sözlerin her birini bilir. Zira; Rabbım, işitilecek şeylerin cümlesini işitir ve işlenen işlerin cümlesini bilir. Binaenaleyh; gerek Kur'an ve gerek Resulüllah hakkında gizli fısıltılarınızı Rabbımdan saklayamazsınız. Çünkü; Gizli ve aşikâr her şey ind-i İlâhîde müsavidir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a sihir diye ta'nlarını beyandan sonra (اضغاث احلام) demekle ta'nlarını beyan etmek üzere :

بَلْ قَالُوٓا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ

buyuruyor.

[Belki kâfirler evvelki sözlerinden intikal ederek dediler ki «Kur'an rüyada görülmüş bir takım hayalattan ibarettir.»] Bu sözlerine şunu da ilâve ederek dediler ki :

بَلِ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ

[«Belki Muhammed (S.A.) Kur'an'ı kendi icat ederek iftira etti, belki Muhammed (S.A.) kendi şairdir. Binaenaleyh; Kur'an diyerek getirdiği şiirdir» demekle ta'nı uzattılar.] Bununla da iktifa etmiyerek dediler ki :

فَلْيَأْتِنَا بِاٰيَةٍ كَمَٓا اُرْسِلَ الْاَوَّلُونَ ۝

[«Eğer Muhammed (S.A.) sözünde sadıksa evvel geçen ümmedlere gönderilen Resullerin getirdikleri gibi bize nübüvvetine

delâlet eder bir âyet getirsin ki biz de inanalım.» demekle mucizat-ı nebeviyeye kanaat etmediklerini söylediler.]

Yani; kâfirler Kur'an'a tâ'n etmekte *üç kısma* ayrıldılar :

Birinci kısım; Muhammed (S.A.) in Kur'an nâmıyla getirdiği şey rüyada görülmüş kuvve-i muhayyelenin hayallerinden ibarettir. Binaenaleyh; gece rüyada gördüğünü gündüz Kur'an'dır diyerek halka anlatmaktan ibarettir dediler.

İkinci kısım; Muhammed (S.A.) kendi icad ettiği şeyleri tervic için Allahu Tealâ'nın kelâmı demekle iftira ediyor dediler.

Üçüncü kısım; Muhammed (S.A.) şâirdir ve getirdiği Kur'an şiirdir dediler, «Kur'an rüyada görülen hayalaat veya iftira veya şiir olunca nübüvveti isbata kâfi mucize olamaz, binaenaleyh; eğer sözünde sadıksa evvel geçen milletlere gönderilen Resuller gibi, risaletini isbata kâfi bir mucize ve nübüvvetine delâlet eden bize bir alâmet getirsin ki, biz de imân edelim» demekle Kur'an'ın nübüvveti isbata kâfi mucize olmadığını iddiâ ettiler. Halbuki düşünmediler ki, Kur'an'ın mu'ciz olmasiyle beraber kendi menfaatlerini beyan ettiği, saadet-i dünya ve saadet-i âhireti te'mine kâfi bir çok hakayık ve dekayıkı cami olduğu ve mugayyebattan haber verdiği cihetle şiirle münasebeti olmadığı gibi elfazında fesahat ve belâğatın evc-i alâsında bulunduğu ve rüyada görülen hayalâta müşabeheti olmayıp beşerin kudreti haricinde olduğu cihetle iftira ile alâkası yoktur. Bu cihetleri tetkike sarfı makderet etmediklerinden şu sözleri söylemeye cüret etmişlerdir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyette (بل) kelimesi *ednadan a'lâya terâkki içindir.* Çünkü «Sihir» demek bir nevi hârika olmak itibariyle «edğaasi ahlâm» demekten ehvendir. Zirâ; Kur'an'a edğaasi ahlâm demek; sihirden eşna'dır; iftira demekse, daha ziyade şeni'dir. Kırk küsûr sene Resulüllah'ı tecrübe edip aslâ yalan şaibesi görmedikleri ve şiir emmaresi bilmedikleri halde «şâirdir» demek daha ziyade şenidir. Çünkü; rüya olsa kendilerinin de görmeleri ve şiir olsa onların da söylemeleri lâzım gelirdi. Halbuki böyle rüya göremedikleri gibi böyle şiir söyleyemedikleri dahî meydanda olduğu halde bu gibi sözlere cüret, iftiradan başka bir şey değildir.

Hulâsa; Kâfirlerin Kur'an'a «sihirdir» veyahut «rüyada görülmüş hayâlattır» ve belki Fahr-i âlem kendi icad ettiği şeyi Allah'a isnadla iftira etti, kendisi şâir ve Kur'an şiirdir dedikleri, «Eğer sözü doğru ise evvel gönderilen Resuller gibi risaletine delâlet eden bir âyet getirsin de biz de inanalım» demekle başka mucize talebinde bulundukları bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Teâlâ müşriklerin Kur'an'a dört cihetle itiraz ettiklerini «ümem-i maziyeye gönderilen Resullerden Hz. Musa'nın asâsı ve Hz. İsa'nın ölüyü diriltmesi gibi Muhammed (S.A.) de bize bir mucize getirsin ki, inanalım» dediklerini beyandan sonra istedikleri vechile mucize gelse ümem-i salifeden çoklarının iman etmedikleri gibi bunların da iman etmiyeceklerini beyan etmek üzere:

مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا

buyuruyor.

[Bunlardan evvel bizim ihlâk ettiğimiz karyelerden hiç bir karye istedikleri mucizeyi getiren Resullerine iman etmediler.]

أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ⑥

[Habibim! Sen zanneder misin, bunlara istedikleri mucizeyi getirsen iman ederler?] Eğer müşriklere istedikleri mucizeyi getirsen yine iman etmezler. Zira; «İstediğimiz mucizeyi getirsen iman ederiz.» demeleri yalandır. Çünkü; bunlardan evvel geçen ümmetler de ayni sözü söylediler, istedikleri mucize de verildiği halde iman etmediler. Bunların halleri de onların halleri gibi olduğundan onlar gibi iman etmeyeceklerdir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile istedikleri mucizenin verilmemesi haklarında lûtuftur. Çünkü; istedikleri mucizenin gelmemesi azab-ı dünyeviyelerinin teehhuruna sebebtir. Zira; Eğer mucize gelip de

iman etmeseler geçen ümmetler gibi derhal helâk olurlardı. Halbuki Mekke müşriklerinin nesillerinden bir çok ehl-i iman meydana gelip din-i islâma hizmetleri sebkedeceğine binaen dünyada topyekûn helâk olmamalarına hükm-ü İlâhî lâhik olmuştur.

Medarik'te beyan olunduğu vechile kavmin derhal helâk olmalarına sebeb olan mucize; isteyip de geldikten sonra iman etmedikleri mucizedir, yoksa mutlaka mucize değildir.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile (افهم يؤمنون) deki hemze; *istifham-ı inkârî* olduğu cihetle (لا يؤمنون) manâsınadır ki, «elbette iman etmezler» demektir. Çünkü; Mekke müşriklerinin inadı evvel geçen milletlerin hepsinden ziyadedir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulüllah'a «beşerdir, beşerden Resul olmaz» diyerek itirazlarını beyandan sonra o itirazlarına cevap vermek üzere:

وَمَا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِىٓ اِلَيْهِمْ

buyuruyor.

[Habibim! Biz senden evvel göndermedik; illâ kendilerine vahyettiğimiz beşerden bir takım reculler gönderdik.]

فَسْـَٔلُوٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۝

[Eğer beşerin Resul olduğunu bilmezseniz Tevrat'ı ve İncil'i okuyan ehl-i ilimden sual edin.]

Yani; Habibim! Senden evvel biz insanlara melekten Resul göndermedik. Zira; geçmiş ümmetlerin hepsine kendilerine vahyettiğimiz bir takım recüller gönderdik ki, onlar beşer oldukları halde recûliyette kâmil ve akılları tamdır. Binaenaleyh; onları risalete ihtiyarla vahyimize münasip gördük ki, kendi nefislerinde kuvve-i kudsiye sahipleri olup gayrıları irşatla noksanlarını ikma-

le çalışmışlar, ahkâmımızı nâsa tebliğle saadet yollarını göstermişlerdir. Şu halde ey müşrikler! Eğer beşerin Resul olmasında şüphe ederseniz ehl-i kitabın ulemasına suâl edin, size hep Resullerin beşerden olduğunu haber versinler. Çünkü; onlar her ne kadar Hz. Muhammed'e hasetlerinden nâşi nübüvvetini inkâr ederlerse de beşerin Resul olduğunu ikrar eder ve doğruyu size haber verirler.

Bu âyet-i celile; rusül-ü kiramın ricalden olup nisvandan olmadığına delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak Resulüllah'dan evvel ancak rical olarak Resul gönderdiğini edat-ı hasırla beyan buyurmuştur ki, ricalin gayriden Resul olmadığını beyan etmektir. Bu hususa dair tafsilât (Sûre-i Yusuf) un âhirinde ve (Sûre-i Nahil) de geçmiştir.

Medarik'de ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile ehl-i kitabın ulemasından sual etmeleriyle emrin sebebi; Mekke ahalisinin ehl-i kitaba itimad etmeleridir. Çünkü ehl-i kitab; Resulüllah'a adavette müşriklerle teşrik-i mesai ettiklerinden onlara sual edince şüpheleri zail olacağı cihetle sonra itizara mecalleri kalmaz. Bilhassa Mekkelilerin Yahudilere itimadları ziyade olduğundan Resulüllah hakkında istişare etmek üzere çok kere Mekke'den Medine'ye hususî adamlar göndermişlerdir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak itimad ettikleri ehl-i ilimden sual edip şüphelerini izâle etmelerini emirle tavsiye etmiştir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile müşrikler beşerin Resul olmasını inkârla Resulüllah'ın beşer olmasını medâr-ı tekzib addettikleri halde Cenab-ı Hak beşere beşerden Resul göndermek evvelden beri âdet ve hikmete muvafık ve beşeriyetin medar-ı tasdiki olduğunu beyanla müşriklerin itirazlarını red ve ehl-i ilimden sual etmelerini emretmiş ve bu suretle kâfirlerin kendi delillerini aleyhlerine tebdil buyurmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı vechile Yehûd ve Nasâra her ne kadar kâfirlerse de tevatür mertebesine bâliğ olan haberleriyle amel etmek caiz olduğunu işaret için Yehûd ve Nasâra'nın ulemasından sual etmelerini emretmiştir. Bu emir, vücub ifade ettiğinden bilmiyenlerin bilenlerin fetvalarına müracaat etmeleri vâcip olduğunu fukaha-yı kiram bu âyetle istidlâl etmişlerdir. Bilhassa itikadiyatta şüphesini izâle için fetvasına itimat olunur bir âlime derhal mü-

racaat edip şüphesini izâle etmek vâciptir. Binaenaleyh; züafa-yı mü'mininin itikadını muhafazaya ve furû-u â'malde müracaat ettikleri mesailde fetva ile halletmeye muktedir her kasabada bir âlim bulundurmak hükümeti İslâmiye üzerine vâciptir.

Hulâsa; Kendilerine vahyolunan Resullerin elbette ricalden olması lâzım geldiği ve bilmediği meseleyi bilen âlimden öğrenmek herkes üzerine vâcib olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ bizim peygamberimizden evvel geçen Resullerin beşerden rical olduklarını beyandan sonra Resulüllah'ın da onlar gibi beşer olup beşeriyetin risalete münafi' olmadığını ve yiyip içmek beşerin şanından olduğu cihetle Resulüllah'ın yiyip içmesi risaletine mani olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Biz geçmiş Resulleri yemek yemez cesetten ibaret kılmadık ve onlar mevtten sâlim ebeden kalıcı olmadılar.]

ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾

[O Resullerin düşmanları onları tekzip ettikten sonra biz onlara va'dımızı sâdık kıldık. Binaenaleyh; onlara ve onların etbâından dilediğimiz kimselere Biz helâkten necat verdik. Zulüm, ifsat, fısk u fucûr üzere israr eden müsrifleri biz ifsad ettik.]

Yani; Habibim! Eğer müşrikler senin yiyip içtiğini risaletine mâni zannederek itiraz ederlerse; «yemek, içmek risalete mani değildir» de. Zira; sen de evvel geçen Resullerin misli bir Resulsün. Şu halde biz onları yemek yemez cesetlerden ibaret kılmadık ki, sen de onlar gibi yemek yemez ceset olasın. Çünkü; Onlar da yerler ve içerlerdi. Onların yiyip içmeleri risaletlerine mâni olmadığı gibi senin yemen ve içmen de risaletine mâni olmaz. Onlar yemek

yemeden ebeden dünyada kalır olmadılar ki, sen de onlar gibi yemek yemeden dünyada kalasın. Şu halde onların vefatları gibi sen de vefat edeceksin. Binaenaleyh; onların vefat etmeleri risaletlerine mâni olmadığı gibi senin vefatın da risaletine mâni olmaz. Onların ümmetleri âyetlerimizi tekzib ettikten sonra onlara va'dimizi tasdik ettik ki, düşmanlarını ihlâkle enbiyaya ve etbalarından dilediğimize necat verdik ve helâktan kurtardık. Şu halde sana da vadimizi ifa ve düşmanlarını ihlâk etmekle sana ve etbâına necat veririz.

Bu âyet-i celile Resulüllah'ı ve ashabını necatla tebşir, düşmanlarını da helâkle tehdit etmiştir. Çünkü; din ve dünya hususunda haddini tecavüz eden müsrifleri Cenab-ı Hak helâk etmiştir. Zira isrâf; dünya ve âhirette helâki icabeden sefahettendir. Binaenaleyh; sefahete münhemik olan her millet ve her şahsın hâtır u hayale gelmedik belâlarla helâk olduğu her zaman görülen ahvaldendir demek olur. Amma Cenab-ı Hak imtihan için evvelinde bir müddet mühlet verir. O mühletten istifade ederek tâib ve müstağfir olursa helâktan kurtulur. Eğer mütenebbih olmazsa âkıbet helâk olur gider.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile (فأنجينا) cümlesi *tasdik olunan va'di tefsirdir.* Yani «Biz onlara necat verdik. Zira; vaadlerini sadık kıldık. Her kimin vaadlerini sadık kılarsak, Biz onlara necat veririz. Binaenaleyh; Enbiyaya ve etbâlarına necat verdik» demektir. Müsrifleri ihlâk ettiğini beyanla Vâcip Tealâ her kavmi ve her şahsı intibaha davet etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Resulüllah'ın risaletine itiraz edenlerin şüphelerini, onların cevaplarını ve ittiba etmiyenlerin ihlâk olunacaklarını beyandan sonra Kur'an'ın, Resulünün risaletini isbata kâfi olduğunu zikirle kifayesine kanaat etmiyenleri tevbih etmek üzere :

لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki muhakkak biz size büyük bir kitab inzâl ettik ki o kitapta sizin va'zınız vardır. Şu halde düşünüp de Kur'an'ın hak olduğunu ve Resul'ümüzün risaletini isbata kâfi olduğunu takkûl etmez misiniz?] Eğer Kur'an'ın hakaayıkını ve müştemil olduğu ahkâmı taakkül etseniz Kur'an'ın meziyetini bilirsiniz, Resul'ünüzün sair Resuller üzerine şerefini, Kitabınızın cemi' kitab üzerine faik olduğunu, dininizin cemi' edyân üzerine meziyetini ve beşeriyetin istirahatını temin ettiğini idrak etmekle iman etseydiniz fevz ü felâha dahil olurdunuz. Çünkü Kur'an; iman edip ahkâmiyle amel edenlerin cemi' saadetlerine kâfidir. Binaenaleyh; bihakkın iman eden mü'minler her zaman mesrur ve mes'uttular.

Fahr-i Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları vechile bu âyette *zikir* le murad; *hüsn-ü sıyttir,* çünkü Kur'an kendine iman edenlere şeref bahş eder, yahut *zikir* le murad; *mev'izedir* ki *helâle terğib ve haramdan tahzir eder.* Yani «insanları iyiliğe sevk, kötülükten men' ve daima mekârim-i ahlâkı tavsiye etmekle insanları tehzib eder» veyahut «emr-i dininizde lâzım olanı ve olmayanları zikir var» demektir.

***

Vâcib Teala Kur'an muciz olduğu cihetle müşriklerin itirazları red olunduğunu beyandan sonra kâfirleri bu gibi inad üzere mübteni itirazlardan men'etmek üzere:

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَاَنْشَاْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ

buyuruyor.

[Biz çok karye ahalisini ihlâk ettik ki, o karye ahâlisi zalim idiler ve o karyeyi ihlâkten sonra onların yerlerine başka bir kavim icad ettik.]

فَلَمَّٓا اَحَسُّوا بَاْسَنَٓا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ

[İhlâkine irademiz teallûk eden karye ahalisi vakta ki bizim şiddetli azabımızı idrak edince derhal o azabtan firar ederler.]

لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا اِلٰى مَا اُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾

[Taraf-ı İlâhîden bir melek vasıtasiyle onlara denilir ki «Siz süratle firar etmeyin, dönün kendisinde mütena'im olduğunuz karyeye ve sakin olduğunuz meskenlerinize. Me'mul ki siz cereyan eden vakadan süal olunursunuz.»]

Yani; Ey Kur'an'a itiraz ve Resulümüze ta'neden kimseler! İyi bilin ki biz ahalisi zalim olan bir çok karyeleri gazabımızla ihlâk ettik, onların arka kemiklerini kırdık, beldelerinden tardettik ve yerlerine başka bir kavim icad ettik. Zira; o karye ahalisi ahkâm-ı İlâhîyenin haricine çıktılar. Kendilerini ıslâh ve doğru yola irşad için gönderdiğimiz Resule isyanları sebebiyle helâke müstehak olmuşlardı. Vaktaki bizim irademiz intikam almaya teallûk edip azabın mukaddemesini idrak edince ansızın onlar firar ederler, firarları üzerine canib-i İlâhîden onlara «Ey mütenaim insanlar! Firar etmeyin, bu kadar nimetleri koyup nereye gidersiniz? Dönün nimet görüp rahat ettiğiniz karyenize ve sakin olduğunuz meskenlerinize. Me'mûl ki amellerinizden sual olunursunuz veya muazzeb kılınırsınız» denilir ki bu söz onlara azap gelmeden evvelki nasihatları dinlemediklerine tarizdir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu âyet (واهلكنا المسرفين) de icmalen beyan olunan ihlâki tafsildir. Binaenaleyh; Helâklerinin sebeb ve keyfiyetini beyanla asilere tenbih ve helâk olanların çokluğuna işaret olunmuştur. Helâk olanların yerlerine gelenlerin ırkan ve neseben onların cinsinden olmadığına işaret için *kavm-i âhar*la tavsif olunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile bu âyette firar edenlerden sualde *dört ihtimal vardır :*

Birincisi; dönün meskenlerinize, yarın size başınızdan geçeni sual ederler. Siz de müşahedâtınızı ve başınızdan geçenleri beyanla cevap verirsiniz demektir.

İkincisi; Dönün evlerinize mütekebbir olarak oturun sandalyelerinizde. Hizmetçileriniz ne iş göreceklerini sizden sual ederler, siz de onlara görecekleri işleri emredersiniz demektir.

Ü ç ü n c ü s ü ; *Dönün evlerinize eski âdetiniz vechile azametle oturun yerinizde. Etbâınız gelir, mühim işlerinde ne yapacaklarını sual ederler, siz de cevap verirsiniz* demektir.

D ö r d ü n c ü s ü ; *Firar etmeyin dönün yerinize, size fukaralar gelir yiyecek isterler siz de onlara istediklerini verirsiniz* demektir.

Şu ihtimallerden hangisi murad olunursa olunsun *azabdan firar etmek istiyenleri istihza* manâsını mutazammındır. Çünkü; onların helâklerine dair irade-i İlâhîye taallûk ettiğinden dönüp evlerinde oturmak ve suale cevap vermek imkânı olmadığından onları istihza için söylenecek sözlerdir. Onlara bu sözleri söyleyen melektir, *yahud* mü'minlerdir, *yahud* böyle bir sözle istihza olunmaya lâyık olduklarını beyandır *veyahud* firar zamanında taraf-ı İlâhîden ilhâm tarikiyle onlara «bu nimetleri koyup da nereye gidersiniz, dönün yerinize. Eskisi gibi istirahat edin» denilecektir ki, onları istihza ve tevbihtir.

Bu âyetin Yemen'de (Hazur) ve (Sahul) isminde iki karye ahalisinin helâklerini beyan, hikâye ve helâklerinin sebebi zulümleri olduğunu beyanla zalimleri tehdit için varid olduğu mervidir. Çünkü; bu iki karyenin nimetleri gayet bol, ahalisi rahat olduklarından, enva-ı mezalimi icraya ve bulundukları beldeleri ifsada başlayınca taraf-ı İlâhîden irşad için gönderilen Resulü katletmeleri üzerine Cenab-ı Hak zalim ve kahhar bir kavmi gönderip kılıçtan geçirmeye başladığında bunlar karyelerinden firar etmek istedikleri zaman bu sözlerin onlara bir melek tarafından söylendiği mervidir. Şu halde her ne kadar firar etmek isteseler de helâkten kurtulamamışlardır. Yerlerine gelen yeni kavim karyelerinde sakin ve asr-ı saadette karyelerinin ma'mur ve ahalisi erbab-ı sanattan olup manifatura çıkarmakla iştiğal ederlerdi. Hatta Resulüllah'ın vefatında kefen-i mübarikinin sevb-i sahuli olduğu mervidir.

(يركضون) R â k z ; *hayvanı süratle yürütmek ve düşmandan firar etmek için üzengi ile vurmak* manâsına ise de burada *kahr-u tedmir için gelen düşmandan binitli ve yaya şiddet ve süratle kaçmak* manâsınadır. Bu hal muharebe zamanlarında istilâya uğrayan karye ahalisinde her zaman görülen ahvaldendir. İşte

âyette beyan olunan karye ahâlisi zulümleri sebebiyle karyelerini istilâ eden düşmandan firar etmek istemişlerse de tarafı İlahîden; «firar etmeyin, dönün hanelerinize bu kadar nimetleri nereye koyup gidersiniz» denilmiş ve zulümlerinin intikamı alınmıştır.

Hulâsa; Zulüm sebebiyle bir çok karyelerin helâk ve zulmün her zaman helâke sebeb olduğu ve helâk olan kavmin yerine yeni bir kavmin icad olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcib Tealâ zalimlerin azabdan kurtulamadıklarını beyandan sonra azabı görünce vaki olan nedametlerini beyan etmek üzere :

قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Azâb kendilerini ihata edip firar edemeyince onlar dediler ki; «Ey bizim helâkımız neredesin gel bize! Zirâ; bizler zalimlerden olmuştuk. Binaenaleyh; Helâke müstehak olduk» demekle zulümlerini ikrar ve nedametlerini ızhar ettiler.]

فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَيهُمْ حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴿١٥﴾

[Hatta onları biz biçilmiş ekin gibi kılıçla yere ölü oldukları halde düşürünceye kadar bu duaları, yani helâklerine çağırmaları devam etti. Ne zaman ki, orakla biçilmiş yere düşmüş ekin gibi his ve hareketten kesilip helâk olduklarında sesleri kesilmiş hayattan eser kalmamıştır.]

Yani; Zulümleri sebebiyle düşman istilâsiyle helâkleri tekarrur eden karye ahalisi düşmanın hücumunu görerek helâk emareleri kendilerini ihata edip firarda fayda olmadığını görünce onlar zulümlerini itiraf ederek «Ey bizim helâkimiz bize gel! Zira; biz zalimleriz» dediler. Bu çağırışmaları devam etti, zail olmadı. Hatta biz bazı kullarımız vasıtasiyle kılıçtan geçirip orakla biçilmiş ekin gibi ölü oldukları halde yere serinceye kadar çağrıştılar.

Beyzâvî'nin beyanı vechile (حصيدا) *orakla biçilmiş yere yatmış ekin* manâsına olduğu gibi (*h â m i d*) dahi *harareti sönmüş ateşe* denir. Bu makamda helâk, kavmin keyfiyet-i helâklerini tasvirde teşbih tarikiyle mübalağa vardır. Çünkü; Bir taraftan yere yatmalarını orakla biçilmiş ekine ve diğer taraftan hayat eseri kalmayıp hararetleri tamamen zayi olmakta ateşi sönmüş siyah kömüre teşbih olunmuşlardır ki, nur-u imandan mahrum oldukları için cenazelerinin de sair cenazeler gibi olmayıp fena bir halde olduklarına işaret olunmuştur.

Nimetullah Efendinin beyanı vechile helâllerine çağrışmaları ölünceye kadar devam ederek kemal-i tezellülle bağrıştıklarına ve bununla azabın defini istediklerine, tevbenin zamanı geçtiğinden tevbelerinin kabul olunmadığına âyet delâlet eder. Çünkü tevbenin zamanı; azabı müşahede etmeden evveldir. Binaenaleyh; Azabı gözle gördükten sonra kabirde iman etmek gibi tevbe de fayda etmez.

*
**

Vâcip Tealâ zalim olan karyenin ihlâki adalet olduğunu beyandan sonra mevcudatın hilkati, oyuncak nevinden abes olmayıp hepsinin yaradılışının hikmetten hali olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Biz semayı, arzı ve onların arasında olan mevcudatı oyun oynar olduğumuz halde halk etmedik.]

لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾

[Eğer biz oyun ittihaz etmek murad etmiş olsaydık biz onu kendi indimizden mücerredat kabîlinden sizin görmeyeceğiniz bir halde icad eder ve size göstermezdik ve Biz abes işleyici olmadık.]

Yani; biz zalimlerden intikamımızı alırız. Zira; biz yıldızlarla müzeyyen olan semayı, otlar, madenler, hayvanlar ve ağaçlarla müzeyyen olan arzı ve sema ile arzın yekdiğerine imtizacından mütevellid onların aralarında olan mevcudatı abes olarak oyuncak halk etmedik her birinde akıllara hayret verecek hikmet ve maslahatları mutazammın san'atlar ve insanların saymakla tüketemiyeceği acayip üzere halk ettik ki insanlar tefekkür etmekle sâniin vücuduna, kudret-i kaahire sahibi olduğuna ve her zaman zulüm irtikab edenlerin tahtı kahrında makhur olacaklarına istidlâl etsinler. Bize abesle iştigal nasıl lâyık olur? Elbette olamaz. Çünkü; eğer biz oyuncak ittihaz etmek murad etsek kendi indimizde ittihaz eder, size göstermezdik. Zira; bu âlemin gayrı sizin bilmediğiniz oyuncak âlemi halk etmeğe kaadiriz. Velâkin biz abesle iştiğal eder olmadık. Çünkü; her fiilimizde envâı sanayi icadına kaadiriz. Binaenaleyh; her fiilimiz hikmetten hâli değildir.

Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanları vechile *l e h i v ; veled ve zevce* manâsına olması muhtemeldir. Çünkü Yemen lüğatinde *l e h i v ; veled* manâsında istimal olunduğu gibi *zevce* manâsında dahi kullanılır. Âyet-i celile Hz. İsa ve validesi haklarında kıyl ü kaal eden Yehûd ve Nasâra'yı red için olduğunda *manâ-yı âyet* şöyledir : [Eğer bizim hakkımızda veled ve zevce ittihaz etmek caiz olsa biz onu sizin görmeyeceğiniz ve bilmiyeceğiniz mücerredattan kendi indimizden ittihaz eder, size göstermezdik. Binaenaleyh veledimiz ve zevcemiz yanımızda olurdu, yoksa Hz. İsa ve validesi gibi sizin yanınızda olmazdı. Zira; siz bilirsiniz ki herkesin evlâd ü iyâli kendi yanında olur.]

Beyzâvî'nin beyanı vechile semâvat ve arzın halkı, nazar-ı ibretle bakanlara enva-ı bedayile dolu birer mev'izedir. Zira; gerek umur-u dünya ve gerek umur-u âhiretin intizamına birer vesiledir. Binaenaleyh; insan gerek dünyasını, gerek âhiretini bunlar vasıtasiyle tanzim edip saadetine çalışması, muattal ve mahrum olmamaya gayret etmesi ve bu sebeble kemâlât tahsiline vasıl olup yalnız dünya ile iktifa ederek dünya ziynetine mağrur olmaması lâzımdır.

(ان كنا فاعلين) nazmında (ان) *şartiyye* olursa cevabı

Beyzâvî'nin beyanı vechile mukadderdir. Yani; «Eğer biz oyuncak yapmak istesek istediğimizi yapardık» demektir. (إن) lâfzı *nafiye* olduğuna nazaran «biz abes işler olmadık» demektir.

***

Vâcip Tealâ mevcudatın icadı abes olmayıp her birinde hikmet ve maslahat olduğunu beyan ettiği gibi batılı izaleye hakkı âlet ettiğini beyan etmek üzere :

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ

buyuruyor.

[Belki bize yakışan şey; hak olan Kur'an'la batıl olan şeytana atmak ve hak olan İslâmı batıl olan küfür üzre galib kılmakla batılı gidermektir. Hakkı batıl üzerine galib kılınca ansızın görülür ki batıl zail olmuş ve hak sabit kalmıştır.]

وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

[Cenab-ı Hakkı lâyık olmadık sıfatla tavsifinizden dolayı sizin için ancak helâk vardır.] Çünkü Allah'ı lâyık olmadığı sıfatla tavsif; elbette gazabını mucib olur. Binaenaleyh; tavsif edenlerin helâke müstehak olacakları şüphesizdir.

Beyzâvî'nin beyanı vechile âyette (بل) kelimesi *Allah'ın veled ve oyuncak ittihazını red ve zatını bu gibi şeylerden tenzih içindir.* (نقذف) *K a z i f ; bir şeyi uzağa atmaktır.* (فيدمغه) *d e m i ğ ; dimağın kırılıp ruhun gitmesine sebeb olan perdenin yırtılmasıdır.* (زاهق) *z ü h u k ; ruhun gitmesidir.* Binaenaleyh; bu makamda hakkı batıl üzerine vurmak ve atmakla batılın kırılarak muhafaza edeceği salâbeti kalmayıp bedenden ayrılan ruh gibi zâil olup gitmesini tasvir ve temsildir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Zât-ı ülûhiyet velet, zevce ve oyun ittihazından

münezzehtir, belki Biz Azîmüşşân hakkı batıl üzerine şiddetle atarız. Binaenaleyh; hak batılı kırar, perişan eder ve batılın hakka karşı müdafaa edecek kuvveti kalmaz, ansızın görülür ki batıl helâk olup gitmiş] demektir.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile batılın hakka nisbetle sürat üzere zeval bulacağına ve zevali devamlı olacağına işaret için batılın zevalini beyanda bağteten vücud bulmaya delâlet eden edat-ı mufacaatla (فاذا هو زاهق) cümle-i ismiye olarak varid olmuştur.

Hulâsa; Allah'ın şanına lâyık olmadık abes ihtiyar etmesi, lehiv ve lû'biyatla meşgul olması, zevce ve velet gibi alâmet-i hudus olan şeyleri ittihaz eylemesi gibi şanı Ulûhiyyete lâyık olmadık sıfatları isnadla iftira edenlerin helâke müstahak oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ abesle iştigal etmekten münezzeh olduğunu beyandan sonra abesten münezzeh olduğunun sebebi, kudret-i kahiresi olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ
وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde olan cümle ziruh ve kendi indinde bulunan mukarreb melekler cümlesi Allah'ın kulları ve onlar Allah'ın mahlûklarıdır. Binaenaleyh; bunların cümlesi Allah'ın ibadetinden kibretmezler ve ibadetle iştigalden yorulmazlar.]

يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾

[Gece ve gündüzde Allah'ı nekaisten tenzih eder ve asla fütur getirmezler.]

Yani; Allahü Tealâ abesle iştigal etmez. Zira; semavat ve arzda bulunan cümle mevcudat onun kulları ve mahlûklarıdır. Kendi huzur-u manevisine yakınlık kazanmış olan melekler Allah'ın kulları ve emrine her an itaat eden mahlûklarıdır, bunların cümlesinin mabududur. Onlar kendine ibâdetten asla taazzum edip kendilerini büyük addetmezler. Binaenaleyh; daima ibadetle meşgul olurlar ve ibadetten yorgunluk ârız olmadığından gece gündüz tesbih ederler, asla fütur ârız olmadığı gibi vücudlarına zaaf dahi gelmez. Şu halde bütün vakitlerde tesbihle meşgullerdir.

Gerçi âyette yerde ve gökte bulunanlarla murad; *mükellefîn* ise de ibadetten yorulmayanlarla murad; *melekler*dir. Çünkü; ibadetleri ve tesbihleri arasına yorgunluk girmemek ve ibadetten melâl getirmemek onlara mahsustur. Zirâ; beşer için ibadete mani bir çok alâik-ı beşeriyye bulunduğundan daima ibadet mümkün değildir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran meleklerin tesbihleri insanların nefesleri menzilesinde olduğundan devamlı nefes, insanın işine ve sözüne mani olmadığı gibi meleklerin tesbihleri de zalimlere lânet, salihlere istiğfar etmelerine ve taraf-ı İlâhîden kendilerine tevdi olunan vazifelerle meşgul olmalarına mani olmaz.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu âyet; mevcudatın kâffesi Allah'ın mahlûku olup halk, mülk ve tedbirce tasarrufu Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu beyan için sevkolunmuş bir cümledir. Meleklerin ibadetten kibretmediklerini beyan edince «ibadetlerinin keyfiyeti neden ibarettir?» Şeklinde varid olan suale «gece gündüz tesbihle meşgul olduklarını ve ibadetlerinde onlar için yorgunluk olmadığını» beyanla cevap verilmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ mevcudatın kâffesi kendinin mahlûku olup her birinde tedbir ve tasarruf zatına mahsus olduğunu beyan etmek üzere :

أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Kâfirler ölüleri ihyâ edecek yer yüzünden mabutlar mı ittihaz ettiler?]

Yani; belki kâfirler yer yüzünde mevcut taştan ve ağaçtan yontulmuş bir takım hasis ve aciz putları mabut ittihaz ettiler de o mabutlar ölüleri ihyâ edebilir mi? Elbette ihya edemezler. Halbuki mabudun şanı ihya, icad ve kullarına nimetlerini ihsan etmektir. İşte bunların cümlesine kaadir olan Allahü Tealâ'ya ibadeti terkedip de hiç bir şeye kaadir olamayan bir takım aciz putlara ibadet etmek cehalet ve hamâkat değil midir?

⁂

Vâcip Tealâ şirki irtikâb edenleri cehaletle itham ettikten sonra vahdaniyetin delilini beyan etmek üzere :

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

buyuruyor.

[Yerde ve gökte Allah'ın gayrı müteaddid ilâh olmuş olsaydı yerle gök fasid olurlardı.] Halbuki fesat yok. Binaenaleyh; müteaddit ilâh da yoktur.

فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾

[Müteaddit ilâh olmayınca arş-ı â'zamın sahibi olan Allah'ı cümle nekaaisten tenzih ve kâfirlerin isnad ettikleri lâyık olmayan sıfatlardan takdis ederim.]

لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ ﴿٢٣﴾

[Allahü Tealâ işlediği işten mes'ûl olmaz. Kulları işlediklerinden mes'ûl olurlar.]

Yani; ilâhda teaddüt yoktur. Zira; yerde ve gökte Allah'ın gayrı hakiki mabutlar olsaydı yerle gök fasid olur, âlemin intiza-

mına halel gelir ve şu görülen nizam mihverinden çıkardı. Çünkü Allah'ın manâsı; *ef'alinde ve âsârında müstakil olup herkesin ibadetine müstehak olmaktır.* Binaenaleyh; eğer müteaddit ilâh olsa bir nizam üzerine ittifakları muhâl olduğundan elbette aralarında münazaa yapmaları ve yekdiğerinin işine mani olmaları muhakkaktır. Çünkü; her biri makduratın cümlesine kaadir olunca elbette birisi diğerinin; iradesi hilâfına irade eder. Şu halde ya ikisinin dediği olurdu; bu ise içtima-ı zıddeyn olduğu cihetle muhâldir. Yahud birinin muradı vücud bulur, diğeri olmaz. Muradı vücud bulmayan aciz olduğundan ilâh olamaz ve eğer ikisinin dedikleri olmazsa ikisi de aciz oldukları cihetle yine ilâh olamaz. Binaenaleyh gerek ikisinin dediği olmak ve gerek birinin dediği olup diğerinin dediği olmamak veya ikisinin dediği olmamak muhâl olması Allah'ın müteaddit olmasının muhal olduğunu müstelzimdir. Allah'ın taaddüdünün muhâl olması vahid-i hakiki olmasını isbat eder. Şu halde ilâhda teaddüd olmadığı sabit olunca kâfirlerin şirkinden, zevce ve velet isnadı gibi nekaaisin cümlesinden arş-ı â'zamın Rabbisi olan Allah'ı tenzih ve takdis ederim, Allahü Teâlâ bir olup fevkında ona hükmedecek bir hâkim olmayınca işlediği ef'alinden mesul değildir. Binaenaleyh; kullarının bazılarını aziz, bazılarını zelil, bazılarını zengin ve vücudlarını sağlam, bazılarını fakir ve hasta kılar hiç kimsenin sual haddi değildir. Çünkü; cümlesinin maliki ve hâlikıdır. Mülkünde istediği gibi tasarruf eder ve mülkünde hakkı olmayan bir kimse malikin tasarrufuna müdahele edemez. Ama insanlar Allah'ın kulları olup emrine imtisali vâcip olduğu cihetle herkes ef'alinden mes'uldür. Çünkü mülkün sahibi mülkünde tasarrufa me'zun kıldığı kimseyi ne yolda tasarruf ettiğinden her zaman mes'ul tutabilir.

Bu âyet-i Celile vahdaniyeti isbat için ilm-i kelâmda irad olunan burhanlardan (burhan-ı temânu') un delilidir. *Burhan-ı temanu'un hulâsası :* «İlâhda teaddüt yoktur, eğer ilâhda teaddüt olsa âlemde fesad olurdu. Halbuki âlemde fesat yok, binaenaleyh; İlâhda da teaddüt yoktur.» demektir.

***

Vâcip Tealâ tevhidin delilini beyandan sonra şirkin şenaatı gayet büyük olduğundan tevhidin delilini iade ederek müşriklere şirkin delilini getirmelerini emirle tevbih etmek üzere :

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً

buyuruyor.

[Belki müşrikler Allah'ın gayri mabudlar ittihaz ettiler.]

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ .

[Habibim! Sen müşriklere «Ey müşrikler! Şirke dair delilinizi getirin» demekle onları iskât et.] Çünkü; Allah'ın vahid-i hakiki olduğu aklî ve naklî delillerle sabit olunca şirke onların aklî ve naklî delil getirmek imkânı olmadığından sükûtları mecburidir. Binaenaleyh; Sen onlara «şirke dair delilinizi getirin» de ki mezheplerinin hata olduğunu bilsinler. Zira; bilcümle enbiyanın kitapları tevhid üzere ittifak ettiklerinden şirke dair delil-i naklî olmadığı gibi delil-i aklînin olmadığı da meydandadır. Çünkü; delil-i aklî tevhidi isbat edince şirki isbât edemiyeceği tabiidir.

هَٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي .

[Enbiya-yı sabıkanın şeriatları tevhid üzere müesses olunca kütüb-ü sabıkanın ahkâmını cami olan şu Kur'an, benimle beraber bulunan mü'minlerin zikri ve hallerini islâh ve doğru yolu göstermek için onların vaz u nasihatları olduğu gibi evvel geçen ümmetler de tasdik ettikleri cihetle onların haklarında dahi Kur'an zikr ü nasihattır.] Zira; tevhid hakkında kendi kitapları Kur'an'a muvafıktır, lâkin haset ve inatlarından dolayı tasdik etmeyenler hakkında zikir değildir.

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾

[Belki onların ekserisi hakkı bilmez cahil olduklarından haktan i'raz ederler.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile Vâcip Tealâ vahdaniyyeti burhan-ı temânu'la isbat ettikten sonra bu âyetle Allahü Tealâ, putları ma'but ittihaz edenlerin hallerini inkâr etmiştir. Çünkü (ام اتخذوا) cümlesinin mutazammın olduğu istifham; *inkâr ve tevbih içindir.*

Beyzâvî'nin beyanı vechile Kur'an; Ümmet-i Muhammedin va'zı olduğu gibi ümem-i salifenin dahi va'zı ve zikri olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü Kur'an; bu ümmetin ve bundan evvel geçen ümmetlerin ahvalini cami olduğundan kâffe-i ümem hakkında zikri ve haberi mütezammındır. Şu halde «şirke dair delilinizi getirin» demek «Ey müşrikler! İşte kütüb-ü semaviye: Gerek Kur'an, gerek Tevrat, gerek İncil ve gerek suhuflara nazar edin bakın tevhidle emredip şirkten nehyetmekten başka bir şey bulur musunuz? Eğer bulursanız getirin» demektir.

Cenab-ı Hak Akl-ı selim sahibinin Allah'ın gayri bir takım aciz mahlûkları mabut ittihaz etmiyeceğine işaret için putlara ibadet edenlerin hakkı bilmez cahil olduklarını beyanla sarâhaten zemmetmiştir.

***

Vâcip Tealâ şirki zemmettikten sonra cümle enbiyanın tevhidle me'mur olduklarını beyan etmek üzere:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Habibim! Senden evvel biz Resul göndermedik illâ o Resule biz vahyettik ve dedik ki «Hâl ü şan şöyledir: Benden başka mabudün bilhak yok, ancak ben varım. Binaenaleyh; bana ibâdet edin, benim gayrime ibâdet etmeyin.»] Bu minval üzre her Resule biz tevhidi vahyettik.

Medarik'te beyan olunduğu vechile bu âyet bundan evvel beyan olunan tevhidin delillerini takrir etmiştir. Çünkü «tevhid; *doğru bir yoldur.* Zira; cümle enbiyaya vahyolunmuştur. Her şey

ki cümle enbiyaya vahyoluna, elbette doğru bir yoldur. Binaenaleyh tevhid; *doğru bir yol»* demektir.

Hulâsa; Resulüllah'dan evvel irsâl olunan bilûmum resullerin şeriatlerinde tevhidin vahyolunup resullerin tevhidle me'mur oldukları ve ibâdetin ancak Cenab-ı Hakka mahsus olup Allah'ın gayrıya ibadetin caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ enbiyanın tevhidde müttefik olduklarını beyan ettiği gibi müşriklerden bir kısmının şirkinin keyfiyetini beyanla mezheplerinin butlanını dahi beyan etmek üzere :

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ

buyuruyor.

[Müşrikler «Allahü Tealâ veled ittihaz etti» dediler. Allah'ı veled ittihazı gibi nekaisten tenzih ederim.]

بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ

[Belki melekler taraf-ı İlâhîden ikrâm olunmuş kullardır, Allah'ın emrini sözü ile karşılamazlar.]

وَهُمْ بِاَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾

[Halbuki onlar Allah'ın emriyle amel ederler.] Binaenaleyh; Emr-i İlâhî haricinde bir iş tutmazlar.

Yani; müşriklerin bir kısmı «Rahman Tealâ, melekleri kendine veled ittihaz etti» dediler. Müşriklerin bu gibi iftiralarından Rahman Tealâ münezzeh ve müberradır. Binaenaleyh; Ben Allahü Tealâ'yı müşriklerin iftiralarından tenzih ederim. Çünkü; Allah'ın veled ittihazına ihtiyacı yoktur, belki melekler Allah'ın müşerref ve mükerrem kullarıdır ve ubudiyetleri veled olmaya münafidir.

Zirâ; bir zatın veledi onun abd-i memlûkü olmaz, Allah'ın emrinden evvel melekler söz söylemedikleri gibi emir üzerine dahi söz söylemezler. Zira onlar; ancak Allah'ın emriyle amel ederler ve emir olunmadıkları şeyi asla işlemezler.

Hâzin, Beyzâvî ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile bu âyet araptan (Huzâa) kabilesinin müşrikleri hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; onlar melekleri; Allah'ın kızları diye itikad ettiklerinden Cenab-ı Hak bu âyetle onların itikadlarını reddetmişlerdir.

Kâfirlerin şenaatlarını ve küfran-ı nimette ileri gittiklerini izhar için Allah'ın kullarına enva-ı nimetini ihsan ettiğine delâlet eden *Rahman* ism-i şerifi varid olduğu Ebussuud'un cümle-i beyanatındandır.

Bu âyet-i celile; *beş hükmü havidir :*

Birincisi; Müşriklerin Rahman Tealâ veled ittihaz etti demeleridir.

İkincisi; Cenab-ı Hakkın, zatını bu gibi nekayisten tenzih etmesidir.

Üçüncüsü; Meleklerin indallah mukarreb ve mükerrem olmalarıdır.

Dördüncüsü; Allahü Tealâ emretmedikçe hiç bir şey söylememeleridir.

Beşincisi; Meleklerin ancak emr-i İlâhiyle amel etmeleridir.

Vâcip Tealâ'nın meleklerin ibad-ı mükerrem olmalarını; sözleriyle Allah'ın emrine tekaddüm etmemeleri ve ancak Allah'ın emriyle amel etmeleriyle Kur'an'da isbat etmesi, insanların da bu iki sıfatta melekler gibi olmaları lüzım olduğuna işaret içindir. Binaenaleyh; insanın Allah'ın kelâmı üzerine söz söylemesi ve Allah'ın emri haricinde iş tutması caiz değildir.

***

Vâcip Tealâ meleklerin bazı evsafını beyan ettiği gibi kullarının cümle a'mâlini bildiğini dahi beyan etmek üzere:

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ meleklerin geçmiş ve gelecek bilûmum amellerini bilir.]

وَلَا يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى

[Melekler şefaat etmezler, ancak Allah'ın şefaat etmelerine razı olduğu kimselere şefaat ederler.]

وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهٖ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾

[Halbuki melekler Allah'ın gazabından korkarlar.]

Yani; Melekler elbette Allah'ın emrine muhalefet etmezler. Zira; Allahü Tealâ meleklerin mukaddem ve muahher yani işledikleri, işleyecekleri ve hal-i hâzırda bilcümle amellerini bilir. Binaenaleyh; onlar Allah'ın, amellerini bildiğini bildiklerinden kendi amellerini murakabe ederek nefislerini zapteder, emr-i İlâhî haricine çıkmazlar ve şefaat de etmezler. Ancak Allah'ın şefaat etmelerine razı olduğu kimselere şefaat ederler. Şu halde rıza-yı İlâhî haricinde şefaat için hiç bir kimse hakkında söz söylemezler. Halbuki melekler Allah'ın azameti ve mehabeti karşısında şiddetle korkarlar ve korkuları zahirde bilinir bir halde olur.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu vechile (مشفقون) *cüz'i bir emare ile azabı gözetmek ve azabın gelmesinden korkmaktır.* Binaenaleyh; «Melekler zaif bir emare ile korkarlar» demektir.

Tefsir-i Hâzin'de (İbni Abbas) Hazretlerinden rivayeten beyan olunduğuna nazaran Allah'ın şefaat olunmasına razı olduğu kimseler; *kelime-i tevhidin manâsını kalbiyle itikad ve lisanile tekellüm eden kimselerdir.* Çünkü; tevhidi itikat etmeyen müşrikler şefaata mazhar olamazlar.

Beyzâvî'nin beyanı vechile *h a ş y e t ; tazimle beraber korku* olup *i ş f a k ; itina ile beraber korku* manâsına olduğundan haşyetle beraber işfakı zikirde tekrar yoktur. Gerçi her ikisinde korku manâsı varsa da *tazim ve itina* gibi ayrı ayrı manâları mutazammın olduklarından tekrara hamlolunamaz.

Hulâsa; Allahü Tealâ meleklerin cümle amâlini bildiği, Al-

lah'ın şefaat olunmasına razı olmadığı kimselere şefaat edemeyip ancak razı olduğu kimselere şefaat edecekleri ve meleklerin Allah'ın azametinden kemâl-i itina ile korktukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ meleklerin ahvâlini beyan ettikten sonra ülûhiyet davasında bulunanların cezalarını beyan etmek üzere :

وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ اِنّ۪ٓي اِلٰهٌ مِنْ دُونِه۪ فَذٰلِكَ نَجْز۪يهِ جَهَنَّمَ

buyuruyor.

[Eğer meleklerden ve sair halktan bir kimse Allah'ın dûnunda ben İlâhım derse işte o kimseyi biz Cehennemle cezalandırırız.]

كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٩﴾

[İşte ülûhiyet davasında bulunan kimseyi biz Cehennemle cezalandırdığımız gibi zalimleri de Cehennemle cezalandırırız.]

Yani; melekler masum olduklarından kendileri ülûhiyet davasında bulunmazlar. Bilfarzıvettakdir onlardan bir kimse ülûhiyet davasında bulunsa ve ben Allah'ın gayrı İlâhım dese ve ibadete istihkak iddiasında bulunsa biz onu Cehennemle cezalandırdığımız gibi Allah'ın gayrıyı mabud ittihaz ederek ülûhiyyeti mevziinin gayride gözeten zalimleri dahi Cehennemle cezalandırırız.

Beyzâvî'nin beyanı vechile bu âyetlerde beyan olunan sıfatların kâffesi meleklerin ubudiyetlerine delâlet edip ubudiyet dahi veled olmaya münafi olduğundan bu sıfatların cümlesi meleklerin Allah'ın veledi olmadığına delâlet eder. Çünkü; sözlerin ve amellerin cümlesinin Allah'ın emriyle olması ve Allahü Tealâ'nın onların sırlarını bilip Allah'ın sırlarını onların bilmemeleri ve meleklerin şefâat edemeyip Allah'ın izniyle şefaat etmeleri ve Allah'ın azamet ve mehâbetinden son derece korkmaları ve ülûhiyet

iddiasında bulunan olsa cezasının Cehennem olması evsaf-ı ubudiyettendir, yoksa ülûhiyete veled olmanın evsafından değildir.

***

Vâcip Tealâ ülûhiyetin delil-i aharını beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا

buyuruyor.

[Bilmediler mi şol kimseler ki onlar kâfir oldular semavat ve arzın muttasıl ve bir olup da bizim onların arasını şak edip ayırdığımızı idrak etmediler mi? Ve bunlar bir olup da bizim ayrı ayrı gökler kılıp yerleri iklimlere taksim etmek vahdaniyete delâlet etmez mi?]

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ

[Ve biz sudan her hayvanı halkedip hayat vermedik mi?]

أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ۝

[Onlar bu kadar acayip ve garaibi görüp de iman etmezler mi? Ve bunları düşünüp vahdaniyete istidlâlle iman etmek lâzım değil mi?]

Yani; müşrikler bizim vahdaniyetimizi inkâr ve veled isnad etmek gibi şeylerle iftira ederler de semavat ve arzın yekdiğerine muttasıl bir külçe halinde olup da biz onu parça parça yarıp, aralarını boşaltıp ayrı ayrı birer felek kıldığımızı ve arzı kıt'alara taksim ettiğimizi bilmediler ve görmediler mi? Biz bir sudan hayat sahibi olan her hayvanı halk etmedik mi? Bu kadar acayip ve garaibi görürler de kudretimizi tasdikle iman etmezler mi?

Beyzâvî'nin beyanı vechile (رَتْقًا) *bir şeyin, muttasıl olup arada fâsıla olmadan hakikat-ı vahide olmasıdır.* Çünkü; semavat bidayeten tabaka-i vahide ve bir madde-i asliye olduğu halde son-

ra Cenab-ı Hak hikmetinin iktizası üzere yedi tabaka kılmış ve her birini diğerinden ayırmıştır, kezalik arz bidayet-i hilkatta bir tabaka olup sonra Cenab-ı Hak iklimlere ve kıtalara taksim etmiştir. *F e t a k ; yarmak ve ayırmak* manâsınadır. Şu halde *manâ-yı nazım:* [Semavat ve arzdan her biri evvel bütün iken sonra biz onları ayırdık, semâyı âlem-i esbab ve arzı âlem-i müsebbeb kıldık. İnsanlar semadan inen bereketler sebebiyle arzdan hasıl olan rızıklarla yaşasınlar] demektir. Şu halde Cenab-ı Hakkın semâ ile arzın arasını ayırıp hava ve sair mevcudatiyle ikisinin arasını doldurup semâ cihetini yağmura elverişli ve yeryüzünü otlar, ekinler ve sair nimetlere kaabiliyetli kılması vahdaniyete pek büyük delil olduğundan bunlara nazar edip iman etmiyenleri Cenab-ı Hak tevbih etmiştir. Hâzin'in beyanı vechile otlar, ağaçlar hayvanda dahildir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Semâdan nâzil olan rahmet suyu ile her şeyi ihyâ ettik] demektir. Yahut âyette *m a '* ile murad; *nutfedir.* Buna nazaran (كُلَّ شَيْءٍ) ile murad; *hayvandır.* O halde *manâ-yı nazım:* [Hayvanatın hepsini sudan ki, nutfeden halkettik] demektir. *M a '* ile murad; *mutlaka su* olduğuna nazaran her şeyin sudan halk olunmasıyla murad; *Ekser ve ağlep i'tibariyle olduğu gibi bizim görebildiğimiz her şey sudan halk olundu* demektir. Binaenaleyh; Melekler ve cinlerle buna itiraz varid olmaz, bizim gördüğümüz insan ve sair hayvanla ağaçların ve otların terkibinden ekser-i mevaddı su olduğu cihetle her şeyin sudan halkolunduğu beyan olunmuştur. Yahud Beyzâvî'nin beyanı vechile «herşeyin sudan halk olunduğunu» beyan «suya fart-ı ihtiyacını ve su ile intifaını ve herşeyin hayatında suyun medhali olup susuz meydana gelmediğini» beyan etmektir.

***

Vâcip Tealâ müşrikleri tevbih ettiği gibi halis kullarına ihsan ettiği nimetleri dahi tadat etmek üzere:

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ

buyuruyor.

[Biz arz üzerine insanlarla hareket etmesin için sabit büyük dağlar halkettik.]

وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾

[Biz o dağlarda insanların matluplarına vasıl olmaları için açık yollar ve dereler halkettik ki herkes istediği gibi yürüsün.]

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾

[Ve biz semâyı yıkılmak ve dökülmekten mahfuz üzerinize dam mesabesinde kıldık. Halbuki müşrikler semanın ve arzın vahdaniyete delâlet eden alâmetlerinden i'raz eder ve maksada istidlâl etmezler.] Çünkü; i'raz etmeseler de bu âlemin acâibatından istîdlâl etselerdi elbette iman ederlerdi.

Yani: Kâfirler semâvat ve arz'ın madde-i vahideden taksim olduklarını nazar-ı dikkate almadıkları gibi arz üzerine konulan dağlara nazar etmediler mi? Elbette nazar-ı ibretle bakmalılar. Zira biz; o yuvarlak olan küre-i arzı insanların idrak edeceği kadar hareket edip insanları mustarip kılmaması için arzın üzerine yüksek ve sabit dağları halk ettik ki süratle hareket etmesin ve üzerinde insanlar rahat etsin ve o cesametli dağlarda açık ve geniş yollar halk ettik ki insanlar istedikleri yerlere seyrü sefer etsinler ve varacağı mahalle kolaylıkla varsınlar ve semâyı yer üzerine düşmekten mahfuz dam mesabesinde kıldık ki her vakit ve her yerden baktığınızda o sema cihetinde yıldızları görüp onların delâlet ettiği ayları, yılları, haraset ve ziraat mevsimlerini bilesiniz. Halbuki kâfirler bu asar-ı acibenin delâlet ettiği maksattan i'raz ederler ve bu senayi-i garibenin delâlet ettiği Kudret-i İlâhiyenin azametinde tefekkür etmezler.

Bu âyet-i celile dağların insanlar için nimet-i azime olduğuna delâlet ettiği gibi yolların da insanlar hakkında nimet olduğuna da delâlet eder. Binaenaleyh; insanların yollar açmak, o yolları imar etmek ve o nimetten kolaylıkla intifa etmek dahi vazifeleri olduğuna işaret vardır. Çünkü Cenabı Hakkın Kur'anda bunların nimet olduğunu bize beyân etmesi o nimetten istifade etmemizi

emirdir. İnsanlar üzerine nimet olan şeyin şükrünü eda etmesi vâciptir. Yolların şükrü ise onu imar ederek sühuletle yürümeye mani olan arızaları izâle edip gidip gelecekleri yerlere kolaylıkla az vakitte gidip gelmek ve at öldürmek, araba kırmak gibi zararlardan vareste olmaktır.

Bu âyet-i Celile; *Dört hükmü camiidir :*

B i r i n c i s i ; Arz üzerine cesim dağların konmasıdır. Bu, meydanda bir hakikattır. Arzın harekesine dağların ma'ni olmasına gelince: küre-i arz su üzerinde içi boş bir gemi gibi olduğundan ziyade hareket edeceği ve insanların hissedebileceği bir derecede sallanacağı kabil-i inkâr bir şey değildir. İşte boş gemiye lüzumu kadar yük konunca fazlaca hareketten kesildiği ve arz üzerine cesim dağlar konulunca bir derece sukûnetine sebeb olduğu gibi insanların hissedemiyeceği derecede hareketine de ma'ni olmaması bait bir şey değildir.

İ k i n c i s i ; insanların matluplarına yol bulmaları için dağlarda açık ve bol yollar halketmesidir. Bu da herkesin bildiği bir hakikattır ve yolların imarına işarettir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Semanın üzerimizde bir dam mesabesinde olmasıdır.

D ö r d ü n c ü s ü ; Erbab-ı dalâlin bunlarla istidlâldan kaçınmalarıdır. Semanın sakf olması; her belde ahalisi kendi beldesinden baktığında arza nisbetle semâyı bir evin damı gibi görmesidir. Gerçi bizlere görünen hava boşluğu olup nefs-i semâ değilse de aradan hava boşluğu zail olsa aynı semâyı bu halde göreceğimizden cevv-i semayı görmek ayni semayı görmek gibidir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile semânın mahfuz olmasiyle murad; *şeytanların semaya çıkmalarından mahfuz olması* murad edilmek ihtimali olduğu gibi Beyzâvî'nin beyanına nazaran *kudret-i İlâhiyeyle sukuttan ve intizamı bozulup inhilâl etmekten mahfuz olmasıdır.* Çünkü; ilm-i İlâhi vechüzere vakt-i merhununa kadar şu görülen intizamı kaybetmekten mahfuz kalacaktır. Âyet-i Celile de bu minval üzere mahfuz kalacağına delâlet etmektedir.

***

Vâcip Teâlâ semanın sukuttan ve inhilâlden mahfuz olduğunu

beyandan sonra semâ vasıtasiyle arz üzerinde halkettiği gece ve gündüzü ve sema cânibinde olan güneşi ve ayı halk ettiğini beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zatı ecell-ü'alâdır ki, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı halketti.]

كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

[Ay ile güneşten her biri kendine mahsus olan felekte süratle yürür, onun ceryanına tayin olunan mahalden çıkmaz ve herkes kendi mihverinde deveran eder.]

Yani; Allahü Tealâ insanların rahatları ve uykuları için geceyi, ticaretleri ve maişetlerini tedarik için gündüzü halketti. Gündüzün ticarete elverişli ve âleme revnakbahş olacak derecede ziyadar olması için gündüze mahsus güneşi ve geceleri nurlandırmak için ayı halketti ki her ikisinden de insanlar müstefid olsunlar. Bunlardan her biri kendine mahsus olan felekte süratle seyrederler. Binaenaleyh; intizâm-ı âlem için bunların halk olunup her biri kendine tayin olunan yerden çıkmayıp daima o yerde bir intizam-ı garib üzere ceryan etmesinde Hallâk-ı âlemin kudretine pek büyük delâlet olduğundan her âkılin bunları düşünmekle azamet-i İlâhiyeyi idrak edip iman etmesi lâzımdır. Çünkü; güneş ve ay vucud-u insana nafi oldukları gibi meyvelerin olması ve hububatın ermesi, ticaret ve felâhat zamanlarının bilinmesi ay ve güneşin tayin olunan mahallerinde intizâm üzere cereyân etmeleriyle hasıl ve onların hareketlerinde insanlara pek çok menfeatlar olduğuna işaret için Cenab-ı Hak onların merkezlerinde cereyan etmelerini bu âyette nimet sırasında zikir buyurmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile güneşle ayın felek üzerinde hareketlerinde *üç ihtimal vardır :*

Birinci ihtimâl; Felek sabit olup yıldızların onun

üzerinde yürümeleridir. Yani; her yıldızın kendine yakın olan felek üzerinde hareketine bir mani-i fenni yoktur. Âyet-i Celile'de bu cihete delâlet etmektedir. Çünkü (يسبحون) *sibahattandır. Sibahat; insanın su üzerinde yüzmesidir.* Binaenaleyh; yıldızların kendilerine yakın olan eflâkın sahasında hareketlerini Cenab-ı Hak suda yüzen insanların hareketlerine teşbih için bu âyette (يسبحون) lâfziyle beyan buyurmuştur.

İkinci ihtimâl; Yıldız sabit olup felekin hareketiyle hareket etmeleridir.

Üçüncü ihtimâl; yıldız ve felek her ikisinin de hareket etmeleridir. Binaenaleyh; Kudretullaha nisbetle bunların hepsi mümkündür.

***

Vâcip Tealâ dünya nimetlerinin usulü olan nimetleri beyandan sonra bu nimetleri halketmekten maksad-ı aslî insan ve sair mahlûkatın bekâsı için olmayıp belki vefatlarına kadar hayatlarının kıvamına hadim olmak ve bu vesileyle insanları imtihan için halkettiğini beyan etmek üzere :

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ

buyuruyor.

[Habibim! Senden evvel biz hiç bir beşer için beka halketmedik.]

اَفَاِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ۝

[Senin düşmanların kendi vefatlarını düşünmezler de eğer sen ölürsen onlar dünyada müebbed kalacaklarını mı zannederler?]

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

[Her nefis ölümü tadacaktır.]

وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً

[Halbuki biz sizi hayır ve şer olan şeylerle imtihan eder mübtelâ kılarız ki, bu iptilâmız size fitne olsun.]

وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

[Ve ancak siz bizim huzur-u manevimize irca' olunursunuz.]

Yani; ey Resul-i Ekrem! Senin vefat edeceğini düşmanların gözleri önüne alarak sevinmesinler. Zira; biz senden evvel geçen ve senden sonra gelecek insanlardan hiç bir kimse için devam ve ilelebet beka halketmedik. Çünkü insan; hâdis ve mürekkebtir. Muhdes ve mürekkeb olan her şeyin murur-u zamanla imtizacına hâlel geleceğinden elbette bünyesi harab olacaktır. Eğer efrad-ı beşer için beka halketmiş oslaydık senin için de beka halkederdik. Şu halde düşmanların senin vefat edeceğini düşünürler de kendilerinin muhallet kalacaklarını mı zannederler? Hakikat-i hâl onların zannettikleri gibi değildir. Zirâ; eczadan mürekkeb olan her nefis ruhunun bedeninden ayrılmasıyla ölümün acısını ve canının cesedinden muferakatiyle ölümün elemini tadacaktır. O nefsin eshab-ı hayır veya eshab-ı şerden olması arasında fark yoktur. Çünkü; cümlesi ölüme mahkûmdur. Şu kadar ki ashab-ı hayrın ölümünün acısı elbette ehven ve ölümü kolay olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; yer yüzünde bulunmakla Hz. İsâ gibi semaya ref' olunup bir müddet alâ-yı illiyinde bulunması arasında fark yoktur. Zira; herkes elbette vefat edecektir. Şu halde enbiya ile ahad-i nas arasında ölüm için bir fark olmaz. Biz sizi imtihan için sıhhat-i beden, servet ü samân, evlâd ü iyâl gibi hayır olan ve hastalık, fakr u faka ve kaht u galâ gibi şer olan şeyler halkeder ve bunlarla size imtihan muamelesi yaparız ki mübtelâ olasınız ve bu iptilâ sebebiyle iyiler kötülerden seçilsin ve nimetimize şükredenlerle etmiyenler bilinsin ki şükredenler şükürlerinin mükâfatını ve şükretmeyenler küfran-ı nimetin mücazatını görsünler ve bu imtihandan sonra vefat eder, elbette siz ancak bizim huzur-u manevimize irca' olunursunuz. Binaenaleyh; her biriniz amelinize göre cezalanırsınız.

Fahri Râzi'nin beyânı vechile bu âyette *ö l ü m* le murad; *ölümün mukaddemesi olan sekerat-ı mevttir.* Zirâ; ölümün kendisi tadılacak bir şey olmadığından «her nefis ölümü tadacak» demek «ölümün evvelinde olan sekâratın acısını tadacak» demektir. Binaenaleyh; âyetten *m e v t* le murad mevtin mukaddemesidir.

İmtihan, teklif üzere terettüp ettiğinden imtihan olunanların mükellef olmalarına âyette delâlet vardır. İmtihan; *iki şeyle olur: B i r i n c i s i ; Nimet, İ k i n c i s i ; belâ ve musibettir.* Binaenaleyh; Cenabı Hak bu âyette kullarını her ikisiyle de imtihan ettiğini beyan için hayır ve şerle imtihan ettiğini zikretmiştir. Çünkü insanlar şu iki halden birine mübtelâ olacağından her halde imtihân-ı İlâhi altında olmadık bir insan mevcud olamaz. Binaenaleyh; her şahıs; mükellef olduğu saattan i'tibaren ömrünün sonuna kadar imtihan devresi geçirmektedir. Zirâ; ya hayırla mübtelâ olur: O vakit şükrün veya şerle mübtelâ olur: O zaman sabrın vucubuyla mükellef olur ki hayra şükür ve şerre sabrederse sevaba ve bunların aksini işlerse ikaaba müstehak olur.

Nimetullah Efendinin beyanı veçhile bu âyetin sebeb-i nüzulü; bazı nasaranın Hz. İsa'nın vefat etmediğini ve Resulüllah'ın vefat edeceğini beyanla mesrur olmalarıdır. Çünkü onların, «biz Muhammed (S.A.V.) in ölümünü bekleriz. Elbette ölecek ve ölmesiyle dini de münkariz olacaktır» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. Fahri Râzi sebeb-i nüzulde bu rivâyeti beyânla berâber ikinci bir rivâyet daha beyan etmektedir ki Resulullah'a muhabbet eden kimselerden bazıları «Resulullah hatemül'enbiya olduğundan vefat etmeyeceğini ve eğer vefat ederse şeriatının tegayyür edeceğini» itikad etmeleri üzerine Cenabı Hak Resulünün hali sair enbiyanın halleri gibi olup onların vefat ettiği gibi bunun dahi vefat edeceğini beyan için bu âyeti inzal buyurmuştur. Lâkin evvelki rivâyet lafzı âyete daha muvafıktır. Çünkü âyette «Habibim! Sen vefat edip de onlar muhallet kalacaklar mı?» demek; Resulullah'ın vefat edeceğine düşmanlarının şematet etmesi üzerine âyetin nâzil olduğunu te'yit eder.

Hulâsa; dünyada hiç bir beşer için bekâ olmadığı, her nefis ölümün acısını tadacağı, insanların hayır veya şerle imtihan olunduğu, binaenaleyh; hayat-ı dünyadan maksadın insanları imtihanla

sevab veya ikâba arzetmekten ibaret bulunduğu ve herkesin akibet huzur-u manevi-i İlâhiye rucu' edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ her nefsin vefat edeceğini, dünyadan maksad ancak ibtilâ ve imtihan olduğunu, akibet herkesin amelinin cezasını görmek için huzur-u İlâhiye irca' olunacağını beyandan sonra kâfirlerin Resulüllah'ı istihza makamında söyledikleri sözlerini beyan etmek üzere:

وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا

buyuruyor.

[Habibim! Şol kimseler ki onlar kâfir oldular. Seni gördüklerinde onlar ittihâz etmezler, illâ onlar seni istihzalarına mahal ittihaz ederler.] Ve derler ki:

أَهَٰذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ

[Onlar seni gördüklerinde birbirlerine «şu mudur şol kimse ki o kimse sizin ma'butlarınızı zikreder?» demekle seni istihza ederler.]

وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ۝

[Halbuki onlar Rahman Tealâ'nın zikrine kâfirlerdir.]

Yani; şol kimseler ki onlar vahdaniyeti inkârla şirkettiler. Onlar senin tilâvet-i Kur'anla eshabını irşad ettiğini gördükleri zaman onlar seni istihzalarına alet ittihâz ederler ki «Şu tebliğ-i ahkâmla meşgul olan zat mıdır sizin mabutlarınızı zemmederek zikreden?». Halbuki böyle dedikleri zamanda onlar Rahman Tealâ'nın zikri olan Kur'an'a küfreder ve hakaayıkından gafillerdir. Binaenaleyh; istihza olunmaya lâyık onlardır, Habibim sen değilsin.

Kâfirlerin bu sözlerinden maksatları; haşa Resulûllah'ı tahkir etmektir. Zira; bu misilli makamda (هذا) lâfzı lisan-ı arapta *tahkir* için istimal olunur ve zikir dahi *zemde ve medihde* istimal olunursa da burada *zem* ve *ta'yip* etmek manâsınadır. Çünkü dostun zikri; medih ve düşmanın zikri zem olduğu cihetle kâfirler Resulûllah'ı düşman sayıp Resulullah'ın, onların ma'butlarını zikretmesi elbette zem olduğundan «sizin alihelerinizi zikreden şu mudur?» demek «zem ve ta'yib eden şu mudur?» demektir. Âyetin sebeb-i nüzulü de bu manâyı te'yid eder. Çünkü; Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Ebu Cehil) ve (Ebu Süfyan) haklarında nazil olmuştur. Zira; (Ebu Cehil) Bir gün yanında (Ebu Süfyan) la beraber Resulullah'a tesadüf ettiğinde «Beni abd-i menaf'ın nebisi ve sizin mabutlarınızı zem eden şu mudur?» dedi. Ebu Süfyan da «Beni Abd-i menafta nebi olmasını inkâr mı edersin?» dedi. Bu sözlerden maksatları ise Resulullah'ı istihza etmekti. Resulûllah bunların sözlerini işitince «Ey Ebu Cehil! Amcan Velid'e nazil olan belâ sana da nazil olacak göreceğim» ve Ebu Süfyan'a da «Ey Ebu Süfyan! Sen de bu sözü ciddiyet üzere söylemedin, belki hamiyyet üzere söyledin» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; kâfirlerin Resulullah'ı gördüklerinde istihza etmek kasdiyle «şu mudur sizin mabutlarınızı zemmeden?» dedikleri ve halbuki onlar bu sözü söylediklerinde Kur'an'a kâfir oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Rahman Tealâ'nın zikri olan Kur'an'a kâfirlerin küfürlerini beyandan sonra azabı isti'cal ettiklerini beyanla mezheblerini reddetmek üzere :

خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍۜ سَاُر۪يكُمْ اٰيَات۪ي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[İnsan aceleden halk olundu. Elbette ben size âyetlerimi gösteririm. Binaenaleyh; azabın alelacele gelmesini istemeyin.]

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾

[Ve onlar tabiatlarında olan aceleye binaen «sözünüzde sadıksanız vadettiğiniz azab ne zamandır gelecekse geliversin» demekle azabın gelmesini istical ederler.]

Yani; hayvanlar içinde insan, her şeyde istical ettiğinden keenne ayn-i aceleden halk olunmuş gibi her şeyin istediği zaman oluvermesini ister. Ey insanlar! Yakın bir zamanda azaba müteallik âyetlerimi elbette ben size gösteririm. Şu halde acele etmeyin ve azabınızın gelmesini benden alelacele istemeyin. Kâfirler istical ederler ve derler ki «sözünüzde sadıksanız vadettiğiniz azab ne zamandır. Ve söylediğiniz gibi gelecekse geliversin» demekle azabın geleceğine iman etmediklerini izhar ederler. Halbuki perde arkasında gizli olan belânın gelmesini istical etmek; insanlar için ayrıca bir musibet olduğunu beyan etmek üzere Cenabı Hak bu âyette aceleyi zem ve kullarını isticalden nehyetmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *i n s a n* la murad; *Hz. Âdem* olmak ihtimali vardır. Çünkü; Hz. Âdem'i Cenabı Hak her şeyi yani bu âlem-i mükevvenatı şu intizam üzere halkettikten sonra cuma günü ikindi vakti alelacele halkettiği mervidir. Hatta ruhu başına hulûl ederek gözlerini açıp Cenneti görünce «Ya Rabbi! Beni acele olarak ihya et» dediği ve ruh karnına vasıl olunca yemek istediği mervidir. Binaenaleyh; Evlâdında olan acelenin ondan mevrus olduğu rivâyet olunmaktaysa da esah olan bu âyet; nev-i insanı aceleci olmalarıyla zem' için nazil olduğundan insanla murad; şahs-ı muayyen değil belki *nev-i insan* muraddır. Ama nevinde olan isticali beyan kâfirlerin azabı isticallerine mukaddeme olarak varid olmuştur. *A c e l e* ile murad; *hakiki aceledir.* İnsanın isticalinde mubalâğa için aynı aceleden halkolundu denilmiştir. Yahud *a c e l ; zayıf bünye* manâsınadır. Yahud acel; (Himyer) lisanında *çamur demektir.* Şu halde «insan acelden halk olundu» demek «bünyesi zayıf olarak» veyahud «çamurdan halk olundu» demektir. Bu manâya nazaran âyette *i n s a n* la murad; *Hz. Âdem* olması daha münasiptir.

Hulâsa; İnsanın aceleden halkolunduğu, Cenab-ı Hakkın insanlara azaba müteallik âyetlerini elbette göstereceği, isticalin menhi ve mezmum olduğu ve kâfirlerin isticali terketmeyip azap ne zaman gelecek dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ elbette azabın vâki' olacağını beyandan sonra istihza edenlerin azabtan kurtulamıyacaklarını beyanla Resulünü tesliye etmek üzere :

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Eğer kâfirler yüzlerinden ve arkalarından ateşi menedemiyecekleri zamanı ve bir kimse tarafından da azabın def'i hususunda yardım olunmayacaklarını ve o vakitte vuku bulacak dehşeti bilmiş olsalardı küfür üzere karar ederek azabı istical etmezlerdi; lâkin o zamanda görecekleri mihan ü meşekkati ve küfür üzere terettüp edecek zararı bilmediklerinden azabı istical ederler.]

بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾

[Belki azab onlara ansızın gelir de onları hayrette kılar. Binaenaleyh; onlar azabın def'ine ve reddine kaadir olamazlar ve onlara asla mühled de verilmez.]

Yâni kâfirler istical ettikleri azabın keyfiyetini, miktarını ve kendilerine azab geldiğinde yüzlerinden, arkalarından ihâta edecek Cehennem ateşini def' edemiyeceklerini ve başka bir kimse tarafından yardım olunmayacaklarını bilmiş olsalardı, küfür üzere baki kalmazlar, tâib ve müstağfir olurlardı. Lâkin dünyaya i'timad ederek hasıl olan gururları onları azabı inkâra ve istihza suretiyle isticale sevketti. Belki nefs-i kıyamet ve kıyamette vâkî' olacak

azâb onlara füc'eten gelir, hatta geleceğinden haberleri bile olmaz. Binaenaleyh; azab onları şaşırtır, hayrette bırakır. Şu halde def'ine muktedir olamadıkları gibi tevbe ve geçmiş amellerini tedarik etmek için mühlet istediklerinde mühlet dahî verilmez.

Ebussuud Efendinin beyanı vechile bu âyet istical ettikleri azabın şiddetini beyan ettiği gibi isticallerinin sebeb-i aslîsi; başlarına gelecek felâketi bilmemeleri olduğunu dahî beyan için sevkolunmuştur. Cehaletleri müstemir olduğuna işaret için istimrara delâlet eden muzari sığasiyle (لو يعلم) varid olmuştur. Yani; «onlar için küfrüzere vâki' olacak azabı bilmiş olsalardı istical etmezlerdi ve lâkin bilmediler» demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile müşriklere azab geldiğinde geçmişlerini tedarik için mühlet verilmiyeceğini beyan etmek, dünyada verilen mühletten istifade edemediklerini yüzlerine vurmaktır ki, dünyada fırsatı fevtetmeleri lâyık olmadığına ve azabı inkâr edenlerin her taraflarını azabın ihâta edeceğine işaret için yüzlerinden ve arkalarından ateşi def' edemiyecekleri beyan ve küfür üzere vefat ettikleri cihetle azabın def'i hususunda yardım göremeyecekleri dahî beyan olunduğu gibi azabın ansızın gelip onları hayrette kılacağı ve reddine kaadir olamıyacakları dahî ilâve olunmuştur.

Hulâsa; kâfirler kendilerine gelecek azabı def'edemiyecekleri zamanda başlarına gelecek ukubeti bilseler küfürü terkedecekleri, azabı def'etmeye muktedir olamıyacakları, başka bir kimse tarafından da bir yardım göremiyecekleri onlara ansızın kıyamet ve azabı gelince ne yapacaklarını şaşırıp hayrette kalacakları, azabın reddine bir çare bulamıyacakları ve mühlet istediklerinde mühlet dahî verilmiyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Resulünü istihza edenlerin her taraflarını Cehennem ateşi ihata edeceğini ve def'ine çare bulamıyacaklarını beyandan sonra ümmeti tarafından istihza olunmak âhir zaman peygamberine mahsus bir hâl olmayıp enbiya-yı sâbıkada dahi vaki olduğunu beyanla Resulünü tesliye etmek üzere :

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki habibim! Senden evvel bir çok resuller ümmetleri tarafından istihza olundular. Binaenaleyh; istihza edenleri, istihza ettikleri şeylerin günahı ve azabı ihata etti. Şu halde onları istihza edenlerin istihzalarının vebâli onları ihata edince seni istihza edenlerin istihzalarının günahı da bunları ihata edecektir. Binaenaleyh; sen mahzun olma.]

Yâni; Ya Ekremer Rusül! Senin kavmin seni istihza ettikleri gibi senden evvel geçen resullerin kavmi de onları istihza ettiler, onları istihza edenlerin istihzalarının vebâli ve azabı onları ihata ettiği gibi seni istihza edenlerin istihzalarının azabı da senin kavmini ihata edecektir. Şu halde sen bunların istihzalarına mahzun olma. Zira; bu âdet eskiden beri cereyan edegelmiştir; sana mahsus bir şey değildir ki, kederini mucib olsun. İstihza olunan rusül-ü kiramın adetlerinin çokluğuna işaret ve şanlarına ta'zim için *rusül* ta'zim ve tefhime delâlet eden tenvinle nekre olarak varid olmuştur.

Rusul-ü kiramın hâl-i hayatlarında istihza edenler, istihzalarının azabını görecekleri gibi hâl-i ematlarında istihza ve şeriatlarını istihfaf edenlerin dahi aynı azabı göreceklerinde şüphe yoktur. Zirâ; rusul-ü kiramın hâl-i hayatlarında gerek kendilerine ve gerek şeriatlarına ta'zîm nasıl lâzımsa, hal-i vefatlarında dahi aynı ta'zîm vâciptir.

***

Vâcip Tealâ rusül-ü kiramı, istihza edenlerin istihzalarının azabı kendilerini ihâta edeceğini beyandan sonra, dünyada onları Allahü Teâlâ muhafaza etmemiş olsa dünyada dahî onları başka muhafaza edecek bulunmadığını beyan etmek üzere :

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ

buyuruyor.

[Habibim! Sen istihza edenlere de ki; «Rahman Tealâ'nın azabından gecede ve gündüzde sizi kim muhafaza eder?»]

بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾

[Belki onlar kendilerini muhafaza eden Rablarının zikrinden gaflet ve i'raz ederler.]

Yani; Ya Ekremerrusül! Sen istihza edenleri tarik-ı intibaha davet sadedinde de ki, «Ey gafil kimseler! Rahatınızın vakti olan gecede, kazanç ve ticaretinizin zamanı olan gündüzde Rahman Tealâ'nın azabı size gelirse o azaptan sizi kurtaracak ve muhafaza edecek kimdir?» demekle insafa davet et. Sen her ne kadar davet etsen de azab-ı İlâhi onların hatırlarına bile gelmez, belki onlar envâı nimetleriyle terbiye eden Allahü Tealâ'nın zikrinden i'raz ederler. Yani Allah'ın azabından korkmak şöyle dursun, bu kadar cesim nimetlerle mütena'im oldukları halde, o nimetleri ihsan eden Rabları hatırlarına bile gelmez. Halbuki o nimetleri in'am eden Rahman Tealâ nimetleri inzala kaadir olduğu gibi o nimetler mukabilinde şükretmiyenlere dünyada ve âhirette envâı azabı inzale de kaadirdir. Şu halde müstahak olduğunuz azabı inzal ederse o azabtan sizi kim kurtaracak, eğer Allah'ın fazl u keremi olmasa siz yaşayabilir misiniz? demektir.

Ebussuud Efendinin beyanı veçhile insanlar daima azaba maruz olduklarından zamanın küllisinde kahr-i İlâhiden korkmak lâzım olduğuna işaret için gece ve gündüz zikrolunduğu gibi gecede belâyanın vukuunda te'sir ziyade olduğundan gecede muhafazanın ehemmiyetine işaret için dahi gece, gündüz üzerine takdim ve şu halde gece ve gündüzde kullarını muhafaza edecek ancak Rahman Tealâ olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; gece ve gündüzün kendilerine mahsus hâlat ve âfatları olduğu gibi cemi' evkatı câmi' olduğu cihetle dahî «evkatın cemiinde azabtan sizi kim muhafaza edecek?» denilmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile, Allah'ın muhafazası rahmet-i ilâhiyesi eseri olduğuna tenbih için Allah'ın isimleri içinden *Rahman* ismi varid olmuştur ki, burasını da düşünseler kâfirlere cevab-ı

telkin dahi vardır. Çünkü; «sizi Rahmanın azabından kim muhafaza edecek?» denilince «Rahmanın rahmeti demek» kolaydır, fakat rahman isminden bu cevaba intikal, tefekküre ve tevfika muhtaçtır. Rabları olan Rahman Tealâ'nın zikrinden i'raz ettiklerini beyan; zikrinden kaçan müşrikleri tevbih içindir. Çünkü; gece ve gündüzde hıfz u harasetiyle merhameti eseri ihsan eden Rablarının zikrinden yüz döndürmeleri elbette fena bir şey olduğuna işaret olunmuştur. (يكلؤكم) (يحفظكم) manâsınadır. (من الرحمن) (من عذاب الرحمن) demektir. Ya'ni [Rahman Tealâ'nın azabından gece ve gündüzde ve cemi' evkatta sizi kim hıfzeder?] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin evkatın cemiinde azabtan muhafaza eden rablarının zikrinden i'raz ettiklerini beyandan sonra ibadet ettikleri mabutlarının onları azabtan kurtarmaya muktedir olmadıklarını beyan etmek üzere :

أَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ
مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Yoksa kâfirlerin bizden başka mabutları var da onlardan bizim azabımızı o mabutlar mı men'ederler? Halbuki onların mabutları kendi nefislerini azabtan kurtarmaya ve kendilerine yardım etmeye muktedir değillerdir, o mabutlar bizim tarafımızdan sohbet ve yardım olunmaya dahî nâil olamazlar.] Şu halde kendi nefislerini âfâttan kurtarmaya muktedir olamayan mabutların onları azabtan kurtaramıyacakları evleviyetle sabittir.

Yani; müşrikler envâı nimetleriyle terbiye eden Rablarının zikrinden i'raz ederler ve azabtan muhafaza eden Rahmanın rahmetine sığınmazlar da bizim gayrımız olarak ibadet ettikleri mabutlarına mı i'timad ederler? Yoksa o mabutlar onlardan azabı men mi eder? Eğer böyle zannederlerse bu zanları bâtıldır. Zira; onla-

rın ibadet ettikleri ve azabı def'edecek zanneyledikleri bâtıl mabutlar kendi nefislerine yardım etmeye muktedir olamadıkları gibi bizim tarafımızdan sohbet olunmaya ve muavenete dahi müstahak değillerdir. Şu halde kendilerini âfâttan muhafazaya muktedir olamayan batıl mabutlar, ibadet eden âbitlerini nasıl muhafaza edebilirler? Elbette muhafaza edemezler.

İşte bu ayât-ı celile; Allahın gayriye itimad edenleri tevbih, onları intibah ve insafa davet etmiştir. Çünkü; «Allah'ın gayri kullarından azabı ve sair âfâtı def'edecek bir kimse olmadığını» beyan etmek «herkesin itimadı ancak Allahü Tealâ'ya olmak lâzım olup gayrıya itimadın câiz olmadığını» beyan etmektir.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin mabutları âciz olduğunu beyandan sonra o âciz mabutlara ibâdet gibi bir cinayeti irtikâb ettikleri halde fazl u ihsânını onlardan esirgemediğini beyan etmek üzere :

بَلْ مَتَّعْنَا هٰؤُلَاءِ وَاٰبَاءَهُمْ حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ

buyuruyor.

[Belki, Biz şu müşriklere ve onların babalarına fazl u ihsanımızla menfaat verdik. Hatta ihsanımız cümlesinden olarak onlar üzerine ömürleri uzadı.]

اَفَلَا يَرَوْنَ اَنَّا نَاْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا

[O müşrikler azabtan emin olduklarını zannederler de bizim arzı etrafında noksan ettiğimizi görmezler mi?]

اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

[Etraflarından arazilerinin noksan olduğunu düşünmezler de kendileri ehl-i imana galib mi oldular?]

Yani; müşriklerin, bize şirk gibi bir cinayeti irtikâp ettik halde biz şu müşriklere ve onların babalarına ihsân ettik, dü metâıyla onlara menfaat verdik, hatta onların dünya nimetin madut olan ömürleri uzadı ve bu ömrü; hayra ve bize ibadete sa müstefid olmak lâzımken bilâkis ömürleri uzadıkça envâı zuln yer yüzünde fesadı ve şirk gibi bir cinayeti irtikâb ettikleri hal biz onlardan dünyaca hiç bir nimetimizi esirgemedik, fakat biz ihsanımıza mazhar oldukca şükür yerine küfür ettiler, her afatt sâlim ve emin olduklarını sandılar ve bu tevehhümleri galebe ed rek emin olduk zannederler de görmezler mi ki, biz arzı etrafı dan noksan olarak getiririz, memleketlerinin etrafını Resulümü ve ehl-i imana teslim ederek beldelerini daraltırız. Beldelerini d raltmak, bağlarını ve bahçelerini ellerinden alıp başkalarına ve mek onlar için azab değil mi? Bunları görmezler mi? Ve onla arazilerinin daraldığını ve mağlûp olduklarını görmezler de ken dilerini galib mi zannederler? Ve mağlûb iken kendini gâlib zan netmek kadar bir hamakat olur mu?

İşte bir kavme gazab murad edince Cenab-ı Hak evvelâ memleketlerinin etrafını düşmanlarına teslim suretiyle beldelerinin cesametini tedricen tenkis ve kendilerini ibrete ve intibaha davet etmek suretiyle gazabını gösterip mütenebbih olmadıkları surette bilkülliye helâk edeceğini ve bir milletin memleketinin düşman eline geçmesi o millet hakkında eser-i gazab ve ukuubet olduğunu Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur.

Beyzâvî ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile müşriklerin ömürlerinin uzun olmasının ve dünya nimetleriyle mütena'im olmalarının azab ve gazabtan muhafaza olunacaklarına alâmet olduğunu tevehhümlerini bu âyetle Cenab-ı Hak reddetmiş ve bu tevehhümlerinin bâtıl olduğunu, arazilerinin noksana yüz tutmasiyle isbat etmiştir. Çünkü; Resulullah cihada me'mur olunca eshabiyle beraber arz-ı şirki, karye karye, belde belde fethettikçe, ehl-i şirkin beldeleri ehl-i İslâm eline geçtikçe arazi-i İslâm tevessu' ve arazi-i küfür tenakus etti. Bu ise, ehl-i küfür için eser-i gazab idi. İslâm memleketlerinin genişleyip müşriklerin memleketlerinin eksilmesi müşriklerin tamamen yok olup, bütün emlâk ve arazilerinin İslâm eline geçeceğine alâmetti. Çok zaman geçmeden

öyle de oldu. Binaenaleyh; işlerini şeriata tevfik ederek hareket edip Cenab-ı Hakdan nusret istiyenler her zaman gâlip ve şeriatın hilâfında hareket edenlerin her zaman makhur ve münhezim olacaklarına Cenab-ı Hak bu âyetle işaret etmiştir. Buna tarih-i âlem de şahittir. İslâmiyetin taâli ettiği zamanlar ve devr-i fütuhat düşünülürse bunu inkâr, bedahete karşı mükâbereden başka bir şey değildir. İşte şu esasa binaen Cenab-ı Hak şirkle beraber galebe ümit edenleri (افهم الغالبون) cümle-i celilesiyle tekdir ve şirke devam ettikçe gâlib olmaktan kat'i ümit etmek lâzım olduğuna tenbih etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran arzın etrafından noksan olmasiyle murad; *Zalim olan kavmin zulümleri sebebiyle beldelerinin ellerinden çıkıp başka bir kavmin eline geçmesidir* ve yahud *zûlüm sebebiyle arzın bereketinin noksan olmasıdır.*

Hulâsa; bir kavmin elinde bulunan nimetin âfattan emin olacağına delâlet etmediği, arazilerinin düşmanları eline geçmesi onları intibaha davet eden ukubet olduğu, bu ukubetten mütenebbih olmazlarsa külliyen memleketlerinin ellerinden çıkacağına alâmet olduğu ve şeriat hilâfına hareket eden kavmin gâlib olamıyacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delillerin beyan olunup müşriklerin kabul etmediklerini beyandan sonra delillerin neticesi ve hulâsası olarak Resulullah'ın tebliğini beyân etmek üzere:

قُلْ اِنَّمَا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ اِذَا مَا يُنْذَرُونَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Habibim! Vahdaniyyetin delillerini kabul etmeyen kâfirlere sen de ki, «ancak ben sizi taraf-ı İlâhiden gelen vahyile inzâr ederim ve sağır olan kimseler inzâr olunduklarında daveti işitmezler.»]

وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾

[Ya Ekremerrusül! Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki Rabbın Tealâ'nın azâbından o kâfirlere azıcık bir şey dokunursa onlar elbette derler ki: «Gel ey bizim helâkimiz yanımıza gel! Senin gelecek zamanındır. Zirâ; biz nefsimize ve ebna-yı cinsimize zülüm etmiştik» demekle eseflerini izhar ederler.]

Yani; Habibim! Sen müşriklere «benim vazifem taraf-ı İlâhiden bana vahyolarak gelen ahkâmla sizi korkutmaktır. Binaenaleyh; Ben bu vazifeyi edâ ettikten sonra benim için kederi mucib bir şey yoktur. Çünkü; kabul etmediğinizin vebâli size aittir. Lâkin siz hak olan sözü duymakta sağır olan kimselere benzersiniz. Zira; sağır olan kimseler inzâr olundukları zaman daveti ve çağırıp bağırmayı işitmezler. İşte siz de sağırlar gibi söylenen sözü ve tarik-ı hakka daveti duymazsınız. Çünkü; inadınız işitmenize ma'nidir.» de. Ey Resulü mükerrem! Eğer o kâfirlere Rabbım Tealâ'nın azabından azıcık bir şey isabet etse, eski cesaret ve selâbetten geçerek helâklerini çağırır ve derler ki, «ey bizim helâkimiz gel bize. Zira; biz zalimlerdik ve zulmün cezası helâktir.» İşte kâfirler bu sözleriyle feryat ederler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile müşriklerin sağırlıkla mübtelâ olmakla beraber hâllerinin sağırlara benzediğine ve kuvve-i samialarından asla intifa etmediklerine işaret için ism-i zamir yerinde (الصم) ism-i zahir olarak varid olmuştur. İnzâr vaktinde sağıra benzediklerini beyan kemâl-i inadlarından kinâyedir. Çünkü; bir şeyden kurtulduğu zaman daveti işitmeyen kimse başka vakitte hiç işitmez. Meselâ, yırtıcı bir mahlûk kendisine hucum ettiğinde «Aman kendini sakın aslan geliyor, seni itlâf edecek» diye arkasından kendisini kurtarmak için bağıran kimsenin sedasını dinlemiyen bir kimse başka vakitte bağıran kimsenin sedasını dinler mi? Çünkü; canını helâkten kurtarmaya çalışan kimsenin sözünü dinlemiyen, başkasının sözünü hiç dinlemez.

Bu âyette azab-ı İlâhinin şiddetine üç cihetle işaret vardır :

Birincisi Mes; *Bir şeye hafifçe dokunmaktır.*

İ k i n c i s i Nefha; *Gayet az ve hafif bir rayihadır.* Yani «azabtan azıcık bir rayiha dokunsa feryad ederler» demektir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Nefhanın, bir kere manâsını ifade etmesidir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Habibim, eğer kâfirlere Rabbım Tealâ'nın azabının azıcık rayihası bir kerecik hafifçe dokunmuş olsa feryad ü fiğana başlarlar] demektir.

***

Vâcip Tealâ azabından azıcık bir rayihasının te'siri kâfirlerin feryad ü fiğanlarına sebeb olduğunu beyandan sonra âhirette vâki' olacak azabın cümlesi adalet üzere vâki' olacağını beyan etmek üzere :

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ

buyuruyor.

[Biz adaletten ibaret olan mizanları yevm-i kıyamette vazederiz.]

فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا

[Biz mizan-ı adaleti halkın önüne koyunca hiç bir nefis azıcık bir şeyle zulüm olunmaz.]

وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَا

[Eğer insanın ameli hardal danesinin miktarı azıcık bir şey olsa dahi, Biz onu getirir cezasını veririz.]

وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

[Ve Biz hesap etmek yönünden kâfiyiz.]

Yani; azabımızın cüz'i rayihası hafifçe onlara isabet edince

kâfirlerin feryad ü figan ederek zulümlerini itiraf etmeleri üzerine Biz derhal muahazeye başlamayız, belki yevm-i kıyametin cezası ve hesabı için Biz ayn-ı adaletten ibaret olan mizanları halâyık arasına koyar ve kullarımızın iyi ve kötü amellerini o mizanla tartar ve herkesin ameline göre cezasını veririz. Adalet mizanı iyle amelleri tartılınca hiç bir nefis azıcık bir şeyle zulüm olunmaz. Binaenaleyh; herkesin sevab ve azabtan istihkakı ne ise kendisini bulur, ziyade ve noksan olmaz. Şu halde eğer bir kimsenin ameli hardal danesinden bir cüzi miktarı olsa dahi biz onu getirir tartarız, onu hesaba alır ve ceza veririz. Biz hesap yönünden kâfiyiz. Zirâ; İlmimiz hepsini ihâta eder ve adaletimiz her şeye gâliptir. Binaenaleyh; herkes iyi ve kötü ameline göre ceza görecektir. Şu halde her şahsın bu dünyada amelini mizan-ı şeriatla tartması lâzımdır ki, âhirette rüsva olmasın.

Mutlaka mizanın, behemehal adaleti temin etmeyip bazen adaletin hilâfı harekette de bulunduğundan mizânı İlâhi behemehâl adalet üzere olacağına işaret için Vâcip Tealâ bu âyette mizanı, adaletle tavsif etmiştir.

Mizandaki hikmet; Herkese kendi amellerini göstermek suretiyle «benim amelim az veya çok» demek gibi bir takım itizara ve itiraza, dedikoduya meydan vermemektir.

Mizanın neticesi; Hasenatı ağır gelirse aziz olup necat bulmaktır. Eğer günahı ağır olursa zelil olup azaba mustahak olmaktır. İnsanın ameli a'raz kabilinden olup tartılmak şânından olmadığından esah olan rivayete nazaran insanın sevabı nûranî bir cisim, günahı da zulmânî bir cisim suretinde olup cism-i nuranî mizanın sağ gözüne, cism-i zulmânî de sol gözüne konulmak suretiyle tartılacağı mervidir. Yahud tartılacak olan şey; A'mâl yazılı olan defterlerdir. Mizan bir ise de amelleri tartılacak olan kimselerin çokluğuna binaen cemi' sığasiyle varid olduğu Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

Bu âyet (فلا نقيم لهم يوم القيامة وزنا) âyetine muhalif değildir. Zirâ ikinci âyet; ehl-i küfür hakkındadır. Çünkü; onların küfürleri her amellerini ibtal ettiğinden, küfürleri mukabilinde terazinin gözüne konacak hasenatı olmadığından onlar için mizan ikamesine

hacet yok demektir. Zirâ mizandan maksad; iki amelden hangisinin daha ziyâde olduğu bilinmektir. Kâfirlerde ise bu yoktur. Şu halde «onlar için mizan ikâme etmeyiz» demek «sevablarını tartmak için mizan ikame etmeyiz» demektir.

«Hardal danesinden bir cüz olsa dahi insanın amelini getiririz» demek «ceza vermek için o makamda hazırlarız» demektir. Şu halde insan için vazife; bu dünyada âmâlini şeriata tatbik ederek mizan-ı şeriata vurmak ve şer'a muvaffak olanın tezyidine çalışmak ve şer'a muhalif olanı terketmekle mizan-ı İlâhide hasenatının ağır gelmesine gayret edip riza-yı İlâhiye nail olmak çarelerine tevessül etmektir.

Hulâsa; âmâlin veznolunması için yevm-i kıyamette mizan kurulacağı ve hiç bir nefsin velevse azıcık bir şeyle olsun zulüm olunmayacağı, insanın âmâli, hardaldan bir dane ağırlığında olsa dahî mücazatını ve mükâfatını görmek için huzur-u mizana geleceği ve Cenab-ı Hakkın ilmi, herkesin amelini ihata ettiğine binaen Vacibül Vucûdun kullarını hesaba kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ulûhiyete ve ahval-i âhirete müteallik bazı ahkâmını beyandan sonra enbiya-yı izamla ümmetleri arasında cereyan eden bazı vukûatı beyanla Resulünü tesliye etmek üzere :

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُم مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Zat-ı üluhiyetime yemin ederim ki, Biz Musâ ve biraderi Harûn (A.S.) a hakla batıl beynini tefrik eder ve cümle ehl-i imana ziyâ verir ve anilgıyap Rablarından korkan müttekilere mev'ize olan Tevrat'ı muhakkak verdik. Halbuki o müttekiler yevm-i kıyametten korkarlar.]

وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُ

[Ve şu Kur'an iman eden mü'minlere hayri çok bir mev'iza dır ki, Biz onu inzal ettik.]

اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ۝

[Siz küfür üzere israr eder ve onda olan bereketi düşünmez de o Kur'an'ı inkâr mı edersiniz?]

Yani; Habibim! Zatıma kasem ederim ki, Biz Musâ ve biraderi Harûn'a hakla batıl arasını ayırarak adaleti beyan eden Tevrat'ı onlara verdik ki, o Tevrat iman edenleri cehil ve hayret karanlıklarından ziya verir, aydınlığa çıkarır. O Tevrat müttekilere mevizadır, o müttekiler şol kimseler ki, onlar Rablarını gözleriyle görmedikleri halde anilgıyap rablarından korkarlar. Binaenaleyh; Ef'al ve hareketlerini Rablarının verdiği kitaba uydurur ve muhtaç oldukları mesailin kâffesini ondan ararlar. Çünkü; Tevrat'a ihlâs üzere iman ettiklerinden ahkâmiyle amel eder ve haram olan şeylerden kaçarlar. Bununla beraber, kıyametin ahvalinden de gayet çok korkarlar. Biz Tevrat'ı Musâ'ya ve biraderine verdiğimiz gibi şu Kur'an'ı da Muhammed (A.S.) a inzal ettik. O Kur'an'ın iman edenlere hayrı çoktur ve ehl-i imânı doğru yola sevkeden bir mev'izedir. İşte bunları düşünmez de Kur'an'ı inkâr mı edersiniz?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *f u r k a n* la murad; *Tevrat* olduğu gibi *hakla batıl beynini tefrik eden Tevrat'ın delilleridir ve sair mucizat-ı Musâ* murad olunmak dahi muhtemeldir.

Tevrat'tan intifa edeceklerin müttekiler olduğuna işaret için müttekilere mev'ize olduğu tasrih olunmuştur. Çünkü; âhiretten korkmayan, kıyamete itikad etmiyen ve muharremattan çekinmeyen, Tevrat'ın ahkâmiyle âmil olmadığından intifa edemiyeceğine binaen Tevrat'tan intifa müttekilere tahsis olunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile müttekilerin kıyametten korkuları devam üzerine olduğuna işaret için cümle-i ismiye suretiyle varid

olmuştur. Çünkü; devam olmayan korkuya itibar olunmaz. Kur'-an'ın nazmı acîb, belâgâtı bedi', edille-i aklîye ve nakliye üzerine şamil ve edna akıl sahibi indinde mu'ciz olduğu cihetle inkârı câiz olmadığından inkâra cüret edenlerin hallerini takbih için inkâra delâlet eden istifhamla (أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ) varid olmuştur ki, «Ey münkirler! Bu kadar fesahat ve belâgatı meydanda olan Kur'an'ı inkâra nasıl cesaret edersiniz?» demektir.

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) a Tevrat'ı verdiğini beyandan sonra İbrahim (A.S.) a vâki' olan ihsanını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اٰتَيْنَٓا اِبْرٰهٖيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهٖ عَالِمٖينَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Zatıma yemin ederim ki, Biz Musâ (A.S.) dan evvel İbrahim (A.S.) a salâh, hidâyet ve akl-ı kâmil verdik. Halbuki Biz İbrahim'in rüşte ve salâha ehil olduğunu bilirdik.]

اِذْ قَالَ لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖ مَا هٰذِهِ التَّمَاثٖيلُ الَّتٖٓي اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾

[Zikret Habibim! Şol zamanı ki, o zamanda İbrahim (A.S.) babasına ve kendi kavmine dedi ki «nedir şu suretler ki, o suretlere siz kemâl-i tevazu ile ibadet ederek etrafında ikâmet ve onlara tazim edersiniz?»]

Yani; Biz Musâ'dan evvel Hz. İbrahim'e akl-ı kâmil ve rüştü salâh verdik ve Biz ihsana ehil olduğunu bilirdik. Bizim verdiğimiz hidâyet üzerine nâsı din-i hakka davete başladı. Pederine ve kavmine mezheplerini red ve iptal etmek suretiyle dedi ki, «nedir şu suretler? Siz onlara ibâdet edip onların başlarında pervane gibi dolaşıyorsunuz. Halbuki onlar, şuur ve idraktan hâlî bir takım taş parçalarıdır. Sizin ibâdetinizden haberleri yoktur. Şu halde nasıl oluyor ki siz, aklınız ve fikrinizle bu gibi zelil şeylere ibadet edersiniz» demekle onları hamakatla itham etti.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Hz. İbrahim müşriklerin putlarını tahkir etmiştir. Zira *t e m s i l ; Ruhtan hâlî, şuur ve idraktan berî olan surettir.* Ruhu ve idraki olmayan şeylerde şeref olmadığı cihetle (ما هذه التماثيل) denilmiştir ki «nedir bu hakir şeyler ki, siz onlara kemâl-i tevazu'la ibadet edersiniz?» demektir. Bu söz hem ibadet edenleri, hem ibadet ettikleri ma'butlarını tahkir etmektir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın kendi kavmini tahkir ve mezheplerini reddettiğini beyandan sonra kavminin cevabını beyan etmek üzere :

قَالُوا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ın pederi ve kavmi dediler ki, «Biz babalarımızı bu suretlere ibâdet ederler bulduk.» Binaenaleyh; biz bunların ibadete ehil ve ülûhiyete müstahak olduklarını bilmeyiz, ancak babalarımızın mesleklerini takip ve onlara iktida ederiz. Zira; pederlerimiz erbab-ı fetanet ve zekâ oldukları cihetle onların hata edeceklerini zannetmediğimizden mezheplerini tahkika lüzum görmedik hemen taklit ettik] demekle cevap verdiler. İbrahim (A.S.) onların bu cevaplarını reddetmek üzere dedi ki :

قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٥٤﴾

[«Allah'a yemin ederim, siz ve babalarınız açık bir dalâlet içindesiniz.» Çünkü; babalarınızın ve sizin tutmuş olduğunuz yolda aslâ salâh ve selâmet yoktur. Zira; cümleniz hidayetten gayet uzak bir gaflet ve cehalet içindesiniz] demekle pederinin ve kavminin dalâletlerini beyan etti. İbrahim (A.S.) ın bu sözü üzerine kavmi dediler ki :

قَالُوٓا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ

[«Ey İbrahim! Sen bize bir hakk-ı sarihi mi getirdin, yoksa sen bizimle oyun oynayanlardan mısın ve bizi bu kadar techil ve tahmika cesareti nereden aldın?» demekle Hz. İbrahim'in sözünü istihzaya hamlettiler.]

İbrahim (A.S.) kavminin dalâleti ukalâ nazarında zahir olduğuna işaret için kavminin dalâletini zahir olmakla tavsif etmiştir. Çünkü; cemadat kabilinden olan bir takım taş ve ağacı mabut ittihaz etmekten daha açık bir dalâlet olamaz.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın davetini kavminin ciddiyete hamletmeyip lu'biyattan olmasını tevehhüm ettiklerini beyandan sonra kavmine vermiş olduğu cevabını beyan etmek üzere :

قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الَّذ۪ي فَطَرَهُنَّۘ وَاَنَا۬ عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِد۪ينَ

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) «Sizin ibâdet ettiğiniz putlar rabbınız değildir. Belki sizin rabbınız semâvat ve arzın Rabbi ki, âlem-i ulvî ve âlem-i süflinin mucidi ve murebbisidir. Mülkünde istiklâl üzere tasarruf eder. Çünkü, Semâvat ve arzı halketti, ben de şu beyan ettiğim ahkâmın cümlesine ve sizin aleyhinize şahadet edenlerdenim» dedi.]

Yani; Hz. İbrahim kavminin «sen hak olan bir şey mi getirdin, yoksa bizimle oyun oynayanlardan mısın?» demelerine cevap olarak dedi ki, «sizin zannınız gibi bende oyun ve istihza yoktur. Zira; umur-u dinde oyun olmaz ve size söylediğim sözler ciddidir.

Binaenaleyh sizin ibâdet ettiğiniz putlar mabudunuz değildir, be
ki sizin rabbınız ve ma'budunuz semavat ve arzın Rabbı ve hâlık
dır. Zira; Semavat ve arzın rabbı onları halketti, ben de böy
olduğuna şehadet edenlerdenim. Çünkü; semâvat ve arzı halke
meye kaadir olan Allahü Tealâ kullarının menfeat ve mazarra
larını halk etmeğe dahi kaadirdir. Şu halde ibadete müstahak t
odur. Zira; kullarının hayır amellerine cevap vermeye ve şer ame
lerine azab etmeye dahi kaadirdir ve kat'i delillerle bu davamı is
bata ben de kaadirim» demekle kavmini ilzâm ve iknaa çalıştı.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın kavmi aklî delillere kanaat etmeyince fiilen onları ilzâma başladığını hikâye tarıkıyla beyan etmek üzere:

وَتَاللّٰهِ لَاَكٖيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرٖينَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[«Ve Allah'a yemin ederim ki, siz putlarınızın yanından arkanıza dönüp aralaştıktan sonra elbette ben sizin putlarınıza bir hile yaparım» dedi.]

فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَبٖيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾

[İbrahim (A.S.) bu sözü üzerine onların puthanelerinden aralaşıp boş bıraktıkları bir zamanda putlarını parça parça kırdı. Ancak onların büyük putlarını kırmadı ki, puthaneye geldiklerinde o büyük puta müracaat ederler, me'mul ki ondan hakikatı hali sual ederler ve cevaptan âciz olduğunu görünce mütenebbih olup tevhid-i İlâhiye rücu' ederler mütalaasında bulundu.] Çünkü; büyük put itikadlarınca en büyük mabudları olduğu cihetle cevap vereceğini zannederlerdi. Yahud (اليه) zamiri *İbrahim (A.S.) a râcidir.* Çünkü; Hz. İbrahim putlara adavetle şöhret almıştı. Bi-

naenaleyh putlar kırılınca kendine rücu' edeceklerini me'mul ederdi.

Fahri Râzi'nin ve Hâzin'in beyanları veçhile Hz. İbrahim'in kavmi delâil-i kat'iyeye kanaat etmeyince fiilen onları ilzâm etmek ister ve gizlice onlar puthaneyi boş bıraktıkları zamanda bir hile ile putları kıracağını şiddetle kasdeder ve bayram günü onlar bayram yerine gidip puthane tenha kalınca girer ve maksadını icra eder.

İşbu vakıa şöyle ceryan etmiştir; Bayram günü Hz. İbrahim'in pederi «bizim bayram yerine gitsen beğenirsin beraber gidelim» demişse de Hz. İbrahim (A.S.) puthaneyi alt üst etmek için fırsata muntazır olup bayram gününden daha ziyâde bir fırsat olmadığından bu fırsatı fevt etmemek üzere pederine hasta olduğunu beyan ederek gitmedi. Ahâli âdetleri veçhile puthane ve kasabayı terkederek bayram yerine gittiler. Fakat âdetleri herkes bayram yerine gitmeden evvel putların önlerine nefis yemekler korlar ve bayram yerinden doğru puthaneye gelir, putlara secde eder ve kemâl-i ta'zimle o yemekleri yerlerdi. İşte onlar bayram yerine gidince Hz. İbrahim elinde balta ile puthaneye girer büyük puttan maadasını kırar ve puthaneyi demirci dükkânına döndürür, baltayı da büyük putun boynuna takarak bırakıp gider. Putlar kendi nefislerini muhafazaya muktedir olamayınca ibâdet edenlere bir menfaat temin etmekten âciz olduklarını ahaliye bildirmekle ikaz etmek ister. Hepsinden ziyade ta'zim ettikleri büyük putu kırmamaktan maksadı; Ahâliyi ilzâm etmekti. Çünkü «bunları kim kırdı?» dedikleri zaman «balta kimin boynunda ise o kırmıştır.» deyince onlar, «Büyük put bunları kıramaz» dedikleri zaman: «Bunları kırmaktan âciz olan bir şeye ne için ibâdet edersiniz?» demekle ilzâm kolay olsun niyet-i halisesine binaen büyük putu terketti. Bayram yerinden avdetlerinde İbrahim (A.S.) ın tasavvuru üzerine mubahese ceryan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın putları kırdığını beyandan ve putperestlerin bayram yerinden geldikten sonra cerayan eden vukuatı ve her taraftan söylenen sözleri beyan etmek üzere :

قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Onlar dediler ki «bizim mabutlarımıza bu hakareti kim y tı? Her kim yapmışsa o kimse zâlimlerdendir.»]

قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ اِبْرٰهِيمُ ﴿٦٠﴾

[«Bizim mabutlarımıza bunu kim işledi?» sualine cevabta velden beri Hz. İbrahim'in putlara adaveti olduğunu işitenler diler ki, «Biz bir delikanlı işittik, putları zemmeder ve aleyhin bulunur; ismine İbrahim denir. Her halde mabutlarımıza bu h kareti o yapsa gerektir» demekle İbrahim (A.S.) tarafından y pılmış olmasına işaret ettiler.]

Yani müşrikler bayram yerinden gelip âdetleri veçhile ib detlerini ve tazimlerini yerine getirerek yemeklerini yiyip zevk sefadan sonra avdet edip puthaneye gelerek putları perişan görü ce kemâl-i hayret ve taaccüple «bu fiil-i garibi ve emr-i fecii ki yaptı ve buna kim cür'et etti? Her kim cür'et ettiyse zaleme gi ruhundandır» dediler ve onlarca dehşetengiz ve pek büyük vuku karşısında kaldılar, aralarında feryad ü figan ederek failini ara maya başlayınca evvelden duygusu olanlardan bazıları İbrahin (A.S.) ın evvelden beri putlara adavet edip putları zemmettiğin söylediler.

O zamanda dünyanın büyük hükümdarlarından Nemrut'la er kân-ı hükümeti ve eşraf-ı memleket içtima edip bu hususa dair müşavere ettiler. İbrahim (A.S.) ı getirmek ve istintak etmek üze re karar verdiler.

***

Vâcip Tealâ verdikleri kararın hulâsasını hikâye etmek üzere:

قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلٰى اَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Nemrut ve a'yânı «nasın gözü önünde İbrahim'i getirin; me'mul ki İbrahim'in bu işi işlediğine şahadet ederler» dediler.] Ve bunun üzerine İbrahim (A.S.) ı getirdiler.

قَالُوٓا ءَاَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا يَآ اِبْرٰهٖيمُ ﴿٦٢﴾

[İbrahim (A.S.) a sordular «bizim mabutlarımıza şu hakareti sen mi işledin? Ya İbrahim! Her halde bu fenalığı sen yaptın. Çünkü; Senin putlarımızı zemmedip adavet ettiğin söylenmektedir» dediler. Ve bu suretle İbrahim (A.S.) ı isticvaba başladılar.]

Yâni; putları kırılmış görünce failini taharri edip Hz. İbrahim olduğu zann üzerine İbrahim (A.S.) ı getirmeğe karar verdiler ve dediler ki «getirin İbrahim'i herkesin gözleri önünde. Me'mul ki nâsın gözleri görür, İbrahim'i bilirler ve bu fiili işlediğine şahadet ederler. Binaenaleyh; herkesin görebileceği bir derecede mele-i nâs da gelsin ki görsünler ve intikam almak icabederse herkes mabudunun intikamını almak üzere hazır bulunsunlar» dediler. Hz. İbrahim olduğu tahakkuk ederse her şahıs kendi mabudunun intikamını almakta nasibini istifa etsin ki, böyle bir fiile cesaret eden kimseden intikam almak hususunda hiç kimseyi nasibinden mahrum etmemeye karar verdiler ve bu rey üzerine ittifak ettiler. Binaenaleyh; erkân-ı hükûmet, eşraf, ayan-ı memleket, avam ve havas hazır olarak verilen karar üzerine Hz. İbrahim'i getirdiler ve dediler ki «bizim mabutlarımıza bu hakareti sen mi işledin? Ey İbrahim! Zira mabutlarımıza adavet eden sensin» demekle istintak ettiler.

(لعلهم يشهدون) lâfzında *şahadet*; *hazır olmak* manâsına olduğunda *manâ-yı nazım:* [İbrahim'i herkesin gözü önünde getirin ki herkes hazır olsun] demektir. Eğer *şahadet etmek* manâsına olursa *manâ-yı nazım:* [İbrahim'i herkesin gözleri önünde getirin ki bilenler onun işlediğine şehadet etsinler] demektir. Çünkü; İbrahim (A.S.) ın kırdığı zannolunmakta ise de yakînen kırdığını söyleyen olmadığından şahadete ihtiyaç olduğu cihetle «mele-i nas da gelsin, görsünler belki bilen ve şahadet eden olur, biz de hükmümüzü o şahadet üzerine bina ederiz» demek istediler.

Yahud *nasın hazır olmalarıyla* murad; *Hz. İ him'e verilecek ceza ve tertib olunacak ukubette herkes bulun ve görsün, böyle bir fiile cesaret edenlerin cezası ağır olduğ bilsin ve âleme ibret olsun. Binaenaleyh; bir daha böyle bir c yete cesaret eden bulunmasın* demek istediler.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin suallerine İbrahim (A.S.) ın verd cevabı beyan etmek üzere :

قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[Onların sualine cevabta İbrahim (A.S.) «Ben Allah'ın k luyum ve sizin gibi âciz bir beşerim. Sizin itikadınıza göre en b yük mabutlarınıza nasıl hakaret ederim, belki bu hakareti siz mabutlarınızın büyüğü ve şu balta omuzunda duran put işlemişti Zirâ; diğerlerinin mabut olmakta kendine iştiraklarına razı olma dığından gazab etti. Binaenaleyh; her birini parça parça eden odu Siz bu sözüme kanaat etmezseniz eğer putlar söylerlerse sorun on lardan; kimin tahrib ettiğini söylesinler. Zira; onları ma'but itti haz ediyorsunuz. Ma'budun şânı söylemektir» demekle kavmin ikaza davet etti.]

فَرَجَعُوا إِلٰى أَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾

[İbrahim (A.S.) ın şu cevabını işitince onlardan her bir şahıs kendi vicdanlarına müracaatla düşündüler ve dediler ki «siz ibâ deti mevzi-i lâyıkın gayriye yapmakla ancak zalimsiniz.» Zira; İb rahim'in dediği doğrudur ma'but olan muktedir olmak lâzımdır] demekle mezheplerinin bâtıl olduğunu itiraf ettiler ve bu sözü bir birlerine söylemekten çekinmediler. Çünkü; kendi akıllarına rücu' edip her türlü hissiyat-ı fasideden tecerrüd ederek düşününce kendi

elleriyle yaptıkları bir takım âciz cemadat parçasına ibadetin doğru olmadığını bildiler ve ikrara mecbur oldular.

ثُمَّ نُكِسُوا عَلَى رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾

[Bundan sonra gayret-i cahiliyeleri taharrük etti, başları üzerine eski hallerine döndüler, hakkı kabulü ve İbrahim (A.S.) a tabi' olmayı nefislerine ağır gördüler, ar ve ayıp addettiler. Hakkı ikrardan sonra eski hallerine red olundular. Dediler ki «Ya İbrahim! Sen bilirsin ki, şu putlar cemadat kabilinden söylemezler. Zira onlarda kuvve-i nutkiye yok ki söylesinler. Binaenaleyh; Onlara sual abesle iştigal etmektir. Şu halde bize onlardan sormamızı nasıl teklif edersin» demekle eski inadlarında israr edeceklerini izhar ettiler.]

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Hz. İbrahim'in bu sözü, yani «putların büyüğü küçüklerini kırdı» demesi yalan değildir. Zira; İbrahim (A.S.) büyüklerinin kırmasını söz söylemelerine talik etmiştir. Yani «Eğer söz söylemeye iktidarları varsa büyükleri işlemiştir» demek «söz söyleme iktidarları olmadığı cihetle büyüklerinin işlemediğini» beyanla kendi işlediğini zımnen ikrar etmiştir. *Yahud* Hz. İbrahim'in büyük puta çok tazim ettiklerinden gazabı ziyade olduğu cihetle diğerlerini kırmasına sebeb olduğundan «büyük put kırdı» demek sebebine isnad kabilindendir. Çünkü; Bir fiil failine isnad olunduğu gibi sebebine isnad olunmak dahi adettir. Şu halde «büyük put kırmıştır» demek «onların kırılmasına büyük put sebeb oldu» demektir. Bu söz kâfirleri ilzâm için tariz olduğundan yalan değildir. *Yahud* Zalimin zulmünden kurtulmak maslahatına binaen Cenab-ı Hak o sözü söylemeğe izin vermiştir.

(نُكِسُوا) *N e k e s ; Bir şeyin dönmesidir.* Bunlar evvelce akıllariyle muhakeme edip mezheplerinin butlanını ikrar ettikten sonra hakka karşı mücadeleye davetleri bir şeyin altını üstüne çevirmek ve önü arkasına dönmek gibi olduğundan (نُكِسُوا) denilmiştir. Çünkü; inkârlarından eski itikadlarına ric'at etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ, İbrahim (A.S.) ın putlarının âciz olduğunu kâfirlere ikrar ettirdikten sonra onları tevbih ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ اَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) onlara, «siz şirki irtikab eder de Allah'ın gayrı ve size menfaat ve mazarat vermeyen şeylere ibadet mi edersiniz?» dedi.]

اُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

[Size ve Allah'ın dûnunda ibâdet ettiğiniz mabutlara teessüf ve helâk vardır.]

اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

[Siz nasıl oluyor ki, âcizlere ibâdet eder ve kaadir olan Allahü Tealâ'ya ibadeti terk eder de, aklınızla düşünmez misiniz?]

Yani; İbrahim (A.S.) kâfirlere tevbih ve tekdir suretiyle dedi ki, «Ey kâfirler! Siz ma'butlarınızın âciz olduğunu, söz söylemeye ve kendilerini muhafazaya iktidarları olmadığını idrak etmez misiniz ki, Allah'ın dûnunda size menfaat ve mazarata muktedir olmayan bir takım cemadata ibâdet edersiniz, ibâdet ettiğiniz şeylerin aczini itiraf ettiniz. İbadetinize karşı menfaat ve ibâdeti terkinize karşı mazarrat vermeye kaadir olmadıklarını bildiğiniz halde nasıl ibadet ediyorsunuz?» demekle tekdir ettikten sonra sözüne şunu da ilâve etti ve dedi ki, «size ve Allah'ın başkası olarak ibâdet ettiğiniz bilcümle ma'butlarınıza helâk vardır. Zira; her şeye kaadir olan Allah'a ibadeti terkle âcizlere ibâdetiniz sizin helâkinizi muciptir. Bu gibi cinayetleri irtikâp eder de işlediğiniz şeylerin çirkinliğini düşünmez misiniz?»

Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğu vechile (اف) lâfzı; *İnsanın sevmediği bir şeyi gördüğünde sevmediğini izhar ve ilân için dudaklarından çıkarılan sedadır ki üfff* denir. İşte İbrahim (A.S.) müşriklerin ilzâm olunup kendilerinin zâlim olduklarını ikrârdan sonra tekrar mücadele ve münakaşaya başlayıp şirk üzere israr ettiklerini görünce hallerini takbih makamında onları insafa davet için (اف لكم ولمعبودكم) demiştir. Yani «Size ve ma'budunuza üf ve teessüf» demektir. (اف) *helâk için dua* manâsını dahî mutazammındır. Yani, «bu hâl üzere devam ederseniz helâk size ve ma'butlarınıza mahsustur. Şu halde vaz geçin bundan» demektir.

Müşriklerin batıl mezheplerinin şenaatını izhar ve çirkin olduğunu beyanda mübalâğa ve şiddet için (من دون الله) iki kere zikrolunmuştur. Şu sözlerinde bir takım rumuzat ve işaratın muhtevi olduğu manâlardan gayri Hz. İbrahim müşrikleri dört cihetle tevbih etmiştir :

B i r i n c i s i ; Allah'ın gayri menfaat ve mazarrata muktedir olmayan şeylere ibadetlerini takbih etmiş ve bu hallerini tahkir için istifhamla «siz Allah'ın gayrıya mı ibadet edersiniz?» demiştir.

İ k i n c i s i ; Ma'butlarının menfaat ve mazarrata muktedir olmadığını beyanla tekdir etmiştir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Onlara ve ma'butlarına (üfff) demekle takbih etmiştir.

D ö r d ü n c ü ; Akıllarını hüsn-ü istimal etmediklerini inkârla tekdir etmiştir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) dan putlarını ve kendilerini takbih ettiğini işitince gayret-i cahiliyeleri galeyan ederek Hz. İbrahim hakkında tertib ettikleri cezayı beyan etmek üzere :

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Nemrut ve avenesi «yakın İbrahim'i yardım edin ma'budlarınıza, eğer nusret etmek isterseniz» dediler.]

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾

[Biz Azimüşşan onların yaktığı ateşe hitaben «Ey ateş! İbrahim (A.S.) üzerine soğuk ve selâmet ol ve İbrahim'i yakma» dedik.]

وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾

[Ve onlar İbrahim (A.S.) a hile murad ettiler ve bu iradeleri üzerine biz onları ziyade zarar ediciler kıldık.] Zira; emekleri boşa gitti ve intikamlarıyla ihlâk etmek istedikleri zat-ı şerif selâmete çıktı, tasavvurlarından ve emeklerinden bir fayda hasıl olmadı.

Yani; İbrahim (A.S.) kavminin mezheblerinin batıl ve putlara ibadetin hamakat eseri büyük bir cinayet olduğunu beyan edip nemrut ve erkân-ı hükûmet delâille mukabeleden aciz olunca İbrahim (A.S.) ı ihlâk edip vucüdunu imhâ etmeyi düşündüler. Bir çok müzâkereden sonra azàbın şiddetli cihetini iltizâm ederek yakılmasına karar verdiler ve «yakın İbrahim'i, eğer mabutlarınıza yardım etmek isterseniz yardım edin mabutlarınıza ve onlara ihânet ve hakaret eden İbrahim'den intikamlarını alın» dediler ve ateşi yaktılar, İbrahim (A.S.) ı ateşe attılar. Biz ateşe «Ey ateş! Tabiatında olan yakmayı terket ve İbrahim üzerine soğuk ve selâmet ol» demekle emrettik. Yakmamasını ve zarar etmemesini emrimiz üzerine ateşin yakmadığını görünce Hz. İbrahim'den intikam almak için hile yapmak istediler. Binaenaleyh; onların hile düşünmeleri üzerine biz onları pek ziyade zarar edenlerden kıldık. Çünkü; bütün çalışmaları semeresiz kaldı, emekleri boşa gitti ve kendi mazaratlarına neticelendi. Zira; ateşin Hz. İbrahim'i yakmaması onun hak olduğuna ve putların batıl üzerinde bulunduklarına delâlet ettiğinden İbrahim (A.S.) ın derecesi yükseldi. Nemrut ve a'vanının halk nazarında haysiyetleri zail oldu. Binaenaleyh; dünyada âleme karşı rezil ve rüsva oldukları gibi âhirette de azabın şiddetlisine müstahak oldular.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran vak'a şöyle ceryan etmiştir: Âyette beyan olunduğu veçhile İbrahim (A.S.) ın indallah makbul olan fiilini onlar cinayet addederek azabın şiddetlisi olan ateşle yakmaya karar verdiler, İbrahim (A.S.) ı hapsettiler Irak'ta (Kevsa) isminde bir karye civarında etrafı cesim duvarlarla muhat ağıl şeklinde bir yer yaptılar ve hayvanlarla odun çekmeye başladılar. Kemal-i arzularıyle bütün ahali odun çeker, hatta hasta olanlar şifa bulursa bir miktar odun alacağını nezreder, vefat edenler odun alınmasını artırır odun alırdı. Bu hâl muvakkat bir müddet devam etti ve yaptıkları yer ziyadesiyle odunla doldu. Yedi gün ateş yaktılar sekizinci günü Hz. İbrahim'i mancınık vasıtasiyle ateşin ortasına attılar. İbrahim (A.S.) (حسبنالله ونعم الوكيل) virdine devam eder. Cenab-ı Hakkın (یانار کونی برداً وسلاماً) hitabı varit olmakla ateşin içi İbrahim (A.S.) için yeşillikle dolu bir bahçe olduğu ve Nemrud'un yüksek bir yerden bunu seyrettiği mervidir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile İbrahim (A.S.) üzerine ateşin nasıl soğuk olduğunda üç ihtimâl vardır :

Birinci İhtimâl; Ateşin hararetini ve yakma halini Cenab-ı Hakkın izâle edip yalnız ziyası kalmak suretiyle hasıl olmuştur. Âyetin lâfzına muvafık olan da budur. Zira; Cenab-ı Hak ateşe soğuk olmasıyla emretmiştir. Şu halde Hz. İbrahim'in ateşten selâmetle çıkması Cenab-ı Hakkın ateşin tesirini izâle etmesiyle olmuştur, bu ise baîd değildir. Zirâ; ateşte yakma hassasını halk eden Hâlik yakmamak hassasını dahi halketmeye kaadirdir. Bu hâl İbrahim (A.S.) ın mucizesidir, fevkattabia, harikul'âdedir. Binaenaleyh; Kudretullaha nisbetle istib'ad olunur bir şey değildir.

İkinci ihtimâl; Vâcip Tealâ'nın Hz. İbrahim'in cisminde ateşin yakmasına mani olacak bir keyfiyet halk etmesiyle hasıl olmuştur. Binaenaleyh; semender denilen hayvanın ateş içinde bulunup zarar görmediği gibi İbrahim (A.S.) da ateş içinde bulundu velâkin ateşten zarar görmedi.

Üçüncü ihtimâl; Vâcip Tealâ'nın Hz. İbrahim'le ateş arasında bir hail halketmesiyle hasıl olmuştur. Velhasıl Nemrud'un İbrahim (A.S.) ı ateşe attığı ve ateşin İbrahim (A.S.) a

zarar etmediği kat'idir. Çünkü; sarahat-ı Kur'an'la beyan olunmuştur. Amma ateşin zarar etmemesinin keyfiyeti neden ibârettir? Bu ciheti zannîdir. Esasen keyfiyetine taallûk eder bir hüküm de yoktur. Ateş sırf soğuk olsa İbrahim (A.S.) yaşayamıyacağından Cenab-ı Hak ateşe soğuk olmasiyle emrettikten sonra selâmetle dahi emretmiştir ki mutedil bir hâl üzere kemâl-i rahat ve selâmetle İbrahim (A.S.) ın eğleştiği muhakkaktır. O makamda Hz. İbrahim'in yedi gün ikamet ettiği ve «dünyada en ziyâde telezzüz ettiğim o yedi gündür» buyurduğu mervidir. O günde dünya yüzünde bilûmum ateşlerin sönüp intifa olunmadığı dahi mervidir.

İşte Hakkın batıl üzerine daima galebe ettiğini, Hakka delâlet ve irşat için çalışanları Cenab-ı Hakkın himaye eylediğini, batıl olan şeylerin Hakka karşı muzmahil olduğunu, batılı irtikâp edenlerin âleme karşı rezil ve rüsva olduklarını, harikulâdeleri embiya yedinde halketmekle düşmanlarına galebe ettirdiğini, murad edince sıcak ateşi soğuğa tebdille selâmet kılmağa kadir olduğunu ve fesât üzere bina olunan şeyin neticesi fasid olduğunu beyan, kullarını irşad ve tarik-ı savaba ve itikad-ı hakka sevketmek için Cenab-ı Hak bu gibi tarihe ait olan garib vak'aları Kur'an'da beyan etmiştir ki ümmet-i Muhammediye her birinden ibret alıp basiret üzere bulunsun ve fevaidinden hisseyab olsun.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın ateşe konduğunu beyandan sonra ateşten hâlâs edip necat verdiğini beyan etmek üzere :

وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Biz İbrahim'e ve İbrahim'in birader zadesi Lût'a düşmanlarının şerrinden necat verdik ve onları bir arza gönderdik ki o arzda âlemler için hayr-i kesir ve bereket-i amme halkettik.]

Yani; Biz Azimüşşan lûtfumuzla İbrahim (A.S.) a ve onun birader zadesi Lût (A.S.) a Nemrud'un ve kavminin şerlerinden

necat verdik, onları inayetimizle bilcümle âlemlere mübarek kıldığımız bir arza gönderdik ve derecelerini âli kıldık.

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyette mubarek olan *a r z* ile murad; *arz-ı Şamdır.* Çünkü; arz-ı Şam'da nehirler, meyveler vesair ,niam-ı İlâhiye bol olduğundan dünyaca hayr-ı kesir, bereket ve sair menfaatlar çok olduğu gibi arz-ı Şam ve etrafı, enbiya-yı izam ve evliya-yı kiramın makarrı ve vahy-i İlâhinin mahalli nüzulü ve kemâlât-i insaniyenin mebadisi olan şeriatlerin ekseriyetle intişar ettiği yerler olduğu cihetle din hususunda dahi arz-ı Şam, arz-ı bereket ve hayırdır. Velhasıl dünyanın her yerinde mevcut nimetler ekseriyetle Şam arazisinde mevcuttur. Binaenaleyh; Şam ve Filistin arazisi dünya yüzünün en ziyâde feyizli ve bereketli yeri olup nazar-ı İlâhinin matufünaleyhi olduğu cihetle Vâcib Tealâ bu âyette arz-ı bereket olduğunu sarahetle beyan buyurmuştur.

(Abdullah b. Amr b. el-As) (R.A.) Hazretlerinin rivâyetine nazaran Resulüllah'ın «bir hicretten sonra ikinci bir hicret elbette olur. O günde ehl-i arzın hayırlıları İbrahim (A.S.) ın hicret ettiği yere hicrete mülâzemet ederler» buyurduğu Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

İbrahim (A.S.) ın vak'ası Babil hududu dahilinde olmuştur. Vakadan sonra amcasının kerimesi Sare (R.A.) iman etmiş ve birader zadesi Hz. Lût üçü beraber dinlerinin selâmeti ve ihlâs üzere ibâdetlerini eda etmek maksadiyle Irak'tan Şam cihetine hicretle Hz. İbrahim (Harran) denilen yere gelerek bir müddet sonra Mısır'a ve Mısır'dan arz-ı Filistin'de (Sebu') denilen yerde ve Hz. Lût dahi (Sedum) denilen yerde ikâmet ettiler. Sebu' ile Sedum arası bir konak mesafedir. İbrahim (A.S.) ın hicretinden sonra Vâcip Tealâ Babil ahalisinin ekserisini sivri sinekle helâk edip bir kısmının da rahatları münselip olmakla etraf-ı âleme dağıldıkları mervidir. Çünkü; İbrahim (A.S.) ın davetine icabet etmemekle beraber çeşitli ezâyı reva görüp akibet hicrete mecbur ettiklerine ceza olarak Allahü Tealâ onların bir kısmını mahlûkat içinde en aciz addolunan sivri sinekle ihlâk ve diğer bir kısmının rahatlarını sel-

bile terk-i diyar etmeğe mecbur kılmakla mücazat etmiş ve dünyada Halilinin intikamını almıştır.

*
* *

Vâcip Tealâ Nemrud'un şerrinden kurtardıktan sonra İbrahim (A.S.) a verdiği nimetleri beyan etmek üzere :

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) a biz oğlu İshâk (A.S.) ı hibe ve onun oğlu Ya'kub (A.S.) ı zaid olarak hibe ve ihsan ettik ve onların cümlesini sülâhadan kıldık.]

وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا

[Ve biz onları nasa imam ve muktedabih kıldık ki onlar bizim emrimizle nâsı doğru yola hidayette kılarlar.]

وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلٰوةِ وَإِيتَاءَ الزَّكٰوةِ

[Ve biz onlara envaı hayratı işlemelerini ve namazı ikame edip zekâtı vermelerini vahyettik.]

وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ ﴿٧٣﴾

[Halbuki onlar bize ibâdet eder oldular.]

Yani; Biz İbrahim (A.S.) ın düasını müstecab kılarak oğlu İshak (A.S.) ona hibe etti ki gurbetin mihnetini izâle eylesin, bizim tarafımızdan fazl ü ihsan olarak Yakub (A.S.) ı dahi verdik, onların her birini nübüvvete ve risalete salih kıldık, binaenaleyh; bizim tarafımızdan kullarımızı irşad için ahkâm-ı şeriatı nâsa tebliğe me'mur resul oldular. Onların esrar-ı tevhide kabiliyet ve is-

tidatları icabı nâsa muktedabih imamlar kıldık ki onlar bizim emrimizle nâsı doğru yola sevk ve dini hakka davet eder, tarik-ı müstakimi gösterirler. Zira; nâsın onlara iktidaları bizim emrimize müstenid olduğundan onlara iktida; bizim emrimize iktidadır. Onları muktedabih kıldıktan sonra biz onlara çeşitli hayırları işlemelerini ve umum ibadetlerini şer'a tevfik ederek yerine getirmelerini, bilhassa cemi-i azanın Canib-i Hakka teveccühünden ibâret, erkân-ı cevarihin birlikte ibâdetini mutazammın olan namazı ikâmeyi, masivadan kat-ı alâkayı mutazammın olan zekâtı vermelerini vahyettik ki vücutlarının şükrünü namazla, mallarının şükrünü zekâtla eda etsinler. Halbuki gerek İbrahim ve gerek mahdumları bize ibâdet ederler. Binaenaleyh; bizim gayrimizi ibâdete müstahak görmezler, bütün zahir ve batınları ile bizim rızamızı arar ve ihlâs üzere amel eder oldular.

N a f i l e ; Atiyye-i mahsusadır. Zira; İbrahim (A.S.) bir oğlan için Rabbisine dua etmişti. Cenab-ı Hak duasını kabul etmekle İshâk (A.S.) ı vermişti. *Duâ etmeden Yakub (A.S.) ı verdiğinden n a f i l e* denmiştir ki «İstediğinden ziyâde» demektir. Yahud *n a f i l e ; Oğlunun oğlu* yani *torun* demektir.

Vâcip Tealâ bu âyette İbrahim (A.S.) a verdiği nimetin *beşini zikretmiştir:*

B i r i n c i s i ; Evlâttır. Çünkü evlât nesli ibkâ ve insana muin ve nâsır olduğu cihetle dünya nimetlerinin en büyüğüdür.

İ k i n c i s i ; Kendinin ve evlâdının sülâhadan olmalarıdır. Zira; insanın kendisiyle beraber evlâdının sülâhadan olmaları alâmet-i saadet olduğu cihetle onun hakkında evlâdının selâhı elbette büyük bir inayet-i İlâhiye eseridir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Nasa muktedabih olmalarıdır. Zirâ; insanların kendileri tekemmül edip gayrıların nevakısını ikmâlle doğru yola irşat etmek insan için mümkün olan mertebelerin en büyüğüdür.

D ö r d ü n c ü s ü ; İbâdat içinden fi'l-i hayrat, ikâme-i salavat ve i'ta-yı zekât gibi en büyüklerinin kendilerine vahyolunmasıdır. Çünkü; büyük ibâdetlerin ecri elbette büyük olur.

B e ş i n c i s i ; Mertebe-i ubudiyette berdevam olmalarıdır.

Çünkü; İnsanın hâl-i hayatında ibâdete muvaffak olarak rıza-yı İlâhiyi araması ubudiyetin birinci vazifelerindendir.

Selâtla zekât fi'l-i hayratta dahil oldukları halde şeref ve meziyetlerine işaret için fi'l-i hayratı zikirden sonra selâtla zekât ayrıca zikrolunmuşlardır. Çünkü; Namaz ibâdet-i bedeniyenin efdali olduğu gibi zekât da ibâdet-i maliyenin efdali olup halka merhamet için meşru kılınmıştır.

Hulâsa; Dünyaca İbrahim (A.S.) ın pek büyük nimetlere nail olduğu, o nimetler de bedene ve mala müteallik bulunduğu ve onların şükrünü eda ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Teâlâ İbrahim (A.S.) a vermiş olduğu nimetlerini beyandan sonra Lût (A.S.) a verdiği minnetlerden bazılarını beyan etmek üzere:

وَلُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ

buyuruyor.

[Biz Lût (A.S.) a insanlar arasında va'ki olan husumetleri kat' ve umur-u mühimmelerini fasl etmek için hüküm ve serair-i umuru idrak etmek için ilim verdik ve biz Lût'u bir karye ahalisinin şerrinden kurtardık ki o karyenin ahalisi livata ve onun emsali tab'ı selimin sevmediği ef'al-i habiseyi işlerlerdi.]

إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ ﴿٧٤﴾

[Zira; O karye ahalisi envaı fıskı irtikâpla tarik-ı Haktan çıkmışlar ve kötü bir kavm idiler.] Çünkü; Onlar açıkta envaı fuhşiyatı irtikâptan utanmazlardı.

وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

[Ve biz Lût (A.S.) ı rahmetimize idhal ettik. Zira; Lût (A.S.) suleha zümresinden ve bizim indimizde makbul kullarımızdandır.]

Salâhın, insanı mehlekeden kurtarıp merhamet-i İlâhiyeyi celbe vesile olacağına bu âyette delâlet vardır. Binaenaleyh; ahalisi salâh üzere olan karyenin ma'mur ve abâdan olup ahalisinin rahat ettiği ve fisk u fucurla meşgul olan karyelerin akibet harab olduğu âlemde her zaman görülen vukuat cümlesindendir.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın Lût (A.S.) a hüküm ve ilim verdiği, habis olan fiilleri irtikâb eden karye ahalisinin şerrinden halâs ettiği, o karye ahalisinin taat-ı İlâhiyeden çıkmış kötü bir kavim oldukları ve Hz. Lût'un salâhı sebebiyle Cenab-ı Hakkın kendisini rahmet deryasına idhal ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim ve Lût (A.S.) ın kıssalarına işaretten sonra Nuh (A.S.) ın vak'asına işaret etmek üzere :

وَنُوحًا اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Habibim şu vak'a beyan olunan rusül-ü kiramdan evvel Nuh (A.S.) ın vak'asını zikret şol zamanda ki o zamanda Nuh kemâl-i ihlâs ve ciddiyet üzere münacatta bulundu ve Rabbına nida ederek tazarru ve niyaz ve kavminden şikâyet edip halâsını Mevlâsından istirham etti. Binaenaleyh; biz Nuh'un duasını müstecab kıldık, Nuh'a ve kendine ittiba eden ehline, evlât, iyal ve etbaına büyük gam ve kederden necat verdik.]

وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا

[Ve bizim âyetlerimizi inkâr ve tekzib eden kavmin şerrinden kurtarmak için biz Nuh (A.S.) a yardım ettik ve o kavim küfür üzere israr ettiler.]

إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ

[Zira; kavm-i Nuh kötü bir kavim idiler.]

فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

[Binaenaleyh; biz onların cemisini garkettik.]

Yani; Ya Ekremerrusül! Biz İbrahim, İshâk ve Lût (A.S.) dan evvel Hz. Nuh'a necat verdik şol zamanda ki o zamanda Nuh (A.S.) kavminin helâki için Rabbısına nida etti ve yalvardı. Binaenaleyh; biz onun duasını kabul ettik, kabulümüzün neticesi olarak biz Nuh'a ve onun ehline büyük kederi mucib ve insanları mühlik tufandan necat verdik. Onun bizden yardım istemesi üzerine bizim âyetlerimizi tekzib eden kavmin şerrinden halâs için ona yardım ettik. Zira; kavm-i Nuh âyetlerimizi tekzib edip şerre münhemik kötü bir kavim olmuşlardı. Binaenaleyh; onların cemisini tufanla garkettik. Çünkü; onlar âyetlerimizi tekzible şerre inhimaki kendilerinde cem'etmişlerdi. Bu iki şeyi nefsinde cem'eden kavmi ihlâk etmek âdât-ı İlâhiyemiz cümlesindendir. İşte şu adete binaen Nuh (A.S.) a yaptıkları zulmün intikamını onlardan aldık. Zira; zulmü nefsine âdet edip onunla ülfet eden kavim her zaman helâke müstehaktır.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Nuh (A.S.) ın nidası; kavminden şikâyetini, kendinin ve etbaının halâsını ve kavminin helâkını mutazammın duadan ibâret olduğuna âyette delâlet vardır. Zira; Vâcip Tealâ'nın duasını müstecab kıldığını beyandan sonra necat verdiğini, nusret ettiğini ve kavmini garkeylediğini beyan buyurması nidanın bunların cümlesini mutazammin olduğuna delâlet eder. *K e r b - i a z î m* le murad; Kavminin tekzibinden hasıl olan gumum, humum ve tufanla kavminin garkolmasıdır.

*
* *

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın necatını ve kavminin ihlâkini beyandan sonra Davud ve Süleyman (A.S.) ın nail oldukları nimetlerini beyan etmek üzere :

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ

buyuruyor.

[Habibim! Davud ve oğlu Süleyman (A.S.) ın vak'alarını zikret şol zamanda ki o zamanda onlar bir kavmin ekini veya bağı hakkında hükmediyorlardı.]

اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ

[Onların hükmü şol zamandaydı ki o zamanda bir kavmin koyunları o ekini veya bağı otlamış ve ifsât etmişti.] Binaenaleyh; koyunla ekin sahibi niza' ederek muhakemeye gelmişlerdi.

وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ﴿٧٨﴾

[Halbuki biz onların hükümlerine şahittik.]

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَ

[Biz Davut (A.S.) ın hükmünden sonra meseleyi Süleyman (A.S.) a anlattık.]

وَكُلًّا اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا

[Biz babayla oğlundan her birine hüküm ve mesaili içtihada ilim verdik.]

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran vak'anın cereyanı şöyledir: Bir kimsenin koyunu geceleyin diğer bir kimsenin ekinini veya bağını basar, harab eder. Sabahleyin koyun sahibiyle ekin sahibi münazaa eder ve muhakeme olmak üzere Hz. Davud'un huzuruna gelirler. Hz. Davud muhakeme neticesinde koyunun, ekin sahibinin zararına mukabil verilmesiyle hükmeder. Her iki taraf Davud'un huzurundan dışarı çıkınca mahkeme salonunda bulunan Süleyman (A.S.) hükmü işitir «ben hükme me'mur ol-

sam her iki taraf hakkında daha menfaatlı şeyle hükmederdim» dediğini Davud (A.S.) duyar huzuruna çağırır ve daha faydalı olan hükümden sual eder. Hz. Süleyman koyunun menfaatı ekin sahibine ekin de koyun sahibine teslim olunup koyun sahibi ekini sulayıp bekleyip eski haline getirinceye kadar ekin sahibi koyunun sütünden ve yoğurdundan faydalanıp ekin eski haline gelince koyunu ve ekini sahiblerine iade edip herkesin malına sahib olması şeklindeki hükmün daha faydalı olduğunu beyan eder. Hz. Davud da bu hükmün iki taraf hakkında daha faydalı olduğunu tasdik ve imza ve ilâmını oğlunun hükmü üzere tanzim ettirir.

Bu âyette beyan olunan hüküm, Davud (A.S.) şeriatındadır. Amma bizim şeriatımızda gece veya gündüzde başı boş hayvanın zararını ödemek lâzım gelmez. Zira (جناية العجماء جبار) hadis-i şerifi muktazasınca dilsiz hayvanın cinayeti heder olduğunu beyanla Hanefiye ulâması indinde başı boş hayvânatın zararını ödemek hükmünü neshetmiştir. İmam-ı Şafii indinde hayvânatın gündüz yapmış olduğu zararı hayvan sahibinin ödemesi lâzım gelmez. Zira; gündüz hayvanı başı boş mer'aya sürmek, ekini ve bağı sahibi beklemek âdet olduğundan hayvanın zararını ödemek yoktur. Eğer gecede zarar ederse geceleyin hayvanı muhafaza etmek ve ekini beklememek âdet olduğundan zararını ödemek lâzım gelir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (Haram b. Sa'd) hazretlerinin rivâyeti Şafii'nin beyanını te'yit etmektedir. Çünkü; ensardan bir kimsenin bahçesine bir deve girip bahçeyi ifsat etmesi üzerine huzur-u risalette cereyan eden muhakemede ziraat sahiplerinin gündüzle ziraatlerini muhafaza etmeleri ve hayvan sahiplerinin de geceyle hayvanlarını muhafaza eylemeleri lâzım olmasiyle hükmettiğini (Haram) hazretleri rivâyet etmiştir. İşte İmam-ı Şafii bu hadisle amel etmiş ve içtihadını buna bina etmiştir. Hanefi; içtihadını evvelki hadîse bina etmiştir. Amma İmam-ı Malik hayvânatın yanında sahibi olmazsa gecede ve gündüzde zararını ödemek lâzım gelmez ve yanında sahibi bulunursa ödemek lâzım gelir demiştir. Şu halde Malikî mezhebi Hanefi mezhebine bir cihetten muvafıktır.

Bu âyet; enbiyadan içtihadın cevazına delâlet eder. Çünkü;

Hz. Davud nasla hükmetmiş olsaydı oğlunun hükmü nassın hilâfına olduğu cihetle onu kabul etmeyip kendi hükmünden de dönmezdi. Şu halde kendi hükmünden dönmesi içtihatla hükmettiğine delâlet eder. O zaman Süleyman (A.S.) on bir yaşında henüz kendine vahiy gelmediğinden Cenab-ı Hakkın hükmü tefhîmi ilham kabilinden olsa gerektir. Enbiya içtihatta hata ederlerse hatalarına taraf-ı İlâhiden beyan ve tenbih olunurlar ve hataları kararlaşmaz. Zira; hata üzere karar hatanın şeriat olmasını icab eder, bu ise caiz değildir. Binaenaleyh; Hz. Davut'un hatası derhal oğlu vasıtasiyle beyan ve tenbih olunup hükmünden rucu' etti.

Bu âyette *h a r s* la murad; *ekin* veya *bağ* olmak muhtemeldir. Süleyman (A.S.) ın hükmü her iki taraf hakkında daha faydalıdır. Çünkü; ekin sahibinin zararına mukabil koyunun hasılâtı verildiğinden hasılâtın hasılâta mukabil olup esas itibariyle herkesin malı kendine iâde olunduğu cihetle zarar gören yoktur. Ama Davut (A.S.) ın hükmü koyunun aslı ekin sahibinin hasılâtına mukabil verildiğinden koyunun rakabesi ekinin fer'ine mukabil kılınmakla müsavat olmadığı gibi koyun sahibi de bilkülliye mutazarrır olup malı tamamen elinden çıkıyordu. Binaenaleyh; Hz. Davud'un hükmü usulü, zevaid'e mukabil kılmaktan ibâret olduğu cihetle akla mülâyim değildi. Ama oğlunun hükmünde zaidi zaide mukabil kılındığından akla daha muvafık olduğu cihetle derhal oğlunun hükmüne rucu' etmiştir. Binaenaleyh; Bir meselede insan hatasını bilirse derhal rucu' edip isabet eden ciheti iltizâm etmek lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Davud (A.S.) ın içtihadı ekinin zararını kıymetle takdir etmek ve koyunun kıymetini zararın kıymetiyle mukayese etmek olup zararın kıymeti koyunun kıymetine müsavi olduğu cihetle koyunun tamamen zarara mukabil verilmesiyle hükmetmişti, lâkin bu hükmün hata olduğunu anlayınca dönmüştür.

(اذ نفشت) *n e f ş ;* Medarik'te beyan olunduğu veçhile *gece vakti çobansız koyunun dağılıp mer'ada otlaması* manâsınadır. Burada *mer'ada otlarken bir kimsenin bağına veya ekinine girip onu ifsat etmek* manâsınadır. Çünkü *h a r s ;* maruf olan *ekin* manâsına ise de *salkımları meydana gelmiş bağ olduğu* (İbni Abbas) hazretlerinden mervidir. Asıl mesele; Bir kavmin koyunu di-

ğer bir kimsenin intifa edeceği hasılâtını ifsat etmesidir ve bu da kat'idir. Zira; âyet, bu ciheti natıktır. Amma hasılâtın ekin veyahut bağ olması zannîdir.

Hulâsa; Bir kavmin koyununun ifsat ettiği hasılât hakkında Davut (A.S.) hükmedip hükmünün hata olduğu badehu oğlu Süleyman (A.S.) a Cenab-ı Hakkın sahih olan hükmü ilhâm edip pederinin kendi hükmünden rucu' ederek oğlunun hükmünü kabul ettiği ve Cenab-ı Hakkın her ikisine de hüküm ve ilim verdiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Davut (A.S.) a vermiş olduğu nimetlerden bazılarını beyandan sonra diğer bazısını beyan etmek üzere :

وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Biz Davut (A.S.) ile beraber dağları ve kuşları müsahhar kıldık ki dağlar ve kuşlar ittifak üzere Allah'ı nekaisten tenzih ederler. Halbuki biz bunu ve bunun emsali garibeleri işler olduk.] Binaenaleyh; bu gibi garib şeylerden taaccüb etmeyin.

وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ

[Ve Biz Azimüşşan sizin umur-u harbde süngü ve kılıç yaraları gibi şiddetlerinizden nefsinizi muhafaza etmeniz için Davut (A.S.)a demirden libas ve zırh sanatını talim ettik.]

فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾

[Siz bizim bu, büyük nimetlerimize şükreder misiniz?]

Yani; biz Hz. Davud'a bir çok nimetler verdik ve o nimetlerden birinde biz Davut'a dağları ve kuşları muti' kıldık. Zira; Da-

vud (A.S.) tesbih ettiğinde dağlar ve kuşlar da beraber Cenab-ı Hakkı nekaisten tenzih eder ve tesbihle meşgul olurlar, hatta tesbihlerini Hz. Davud işitirdi ve biz bunun emsali acayibi işleriz. Binaenaleyh; enbiya ve bazı evliya gibi havas olan kullarımıza bu misilli harikaları ihsan ederiz. Şu halde bu gibi harikaları kudretimize nisbetle çok görüp taaccüb etmeyin. Davud'a ihsan ettiğimiz nimetlerden birisi de biz ona harb elbiselerini ve dünyada o zamana kadar emsali sebketmedik (zırh) sanatını talim ettik ki muharebede kılıç gibi demir aletlerle düşmanınızdan size isabet edecek şiddetli yaralardan o sanat sizi muhafaza etsin. Şu halde bu nimetlerimize şükreder misiniz?

Beyzâvî'nin beyanı veçhile dağların ve kuşların tesbihleri; *lisan-ı hâl* ile veyahut lisan-ı kaal iledir. Çünkü; Cenab-ı Hakkın dağlara ve kuşlara Hz. Davud'un anlıyacağı bir lisan verip o lisanla tesbih etmeleri Kudretullaha nisbetle bait değildir ve lâfz-ı âyete muvafık olan da tekellümle tesbih etmeleridir. Çünkü; lisan-ı hâlle dağların cesametlerinin ve kuşların sadalarının ve gökte uçmalarının Cenab-ı Hakkın kudretine delâlet manâsınca tesbih murad olunsa ve bu manâca tesbihi Hz. Davud'a tahsis ederek onun hakkında nimet saymakta bir manâ olmazdı. Zira lisan-ı hâlle tenzih manâsınca tesbih her erbab-ı ibretin fehmedeceği cihetle Davud (A.S.) a mahsus bir nimet olmaz. Halbuki Vâcip Tealâ dağların ve kuşların Hz. Davud'a müsahhar olup beraber tesbih ettiklerini beyan ve nimet olduğunu tasrih etmiştir ki onların tesbihleri Hz. Davud'un işiteceği bir derecede olduğuna işarettir. Binaenaleyh; Davud (A.S.) la beraber dağların, taşların ve kuşların tesbihleriyle murad; *Hz. Davud Allah'ı zikre ve tesbihe başlayınca onların da hazretle beraber tesbihe başlamaları ve Davud (A.S.) ın da onların seslerini işitmesidir.* Hatta Hz. Davud zikre başlayınca kuşların etrafına halka olarak zikirle feryad ü figan ettikleri mervidir. Hz. Davud'a fütur gelip dinlediğinde dağların tesbihlerini dinlediği dahi mervidir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *l e b u s* le murad; *demirden harb için yapılan ve zırh denilen bir gömlektir.* Bunu vahyile dünyada ilk icad edenin Davud (A.S.) olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir. Şu halde geminin esası Hz. Nuh'un mucizesi ol-

duğu gibi âlet-i Harbten zırhın esası da Hz. Davud'un mucizesidir. Çünkü; Davud (A.S.) ın elinde demir hamur gibi yumuşayıp demirden ateşsiz istediği her şeyi yapmak âlemde Davud (A.S.) a müyesser olmuştur. Amma ateşte yumuşatmak sureti ve ateş vasıtasiyle her usta yapabildiğinden mucize değildir. Zira; ateşle demiri eritmek âdettir, fakat demiri ateşsiz eritmek harikulâde ve mucizedir.

Hz. Davud'un Nübüvvetle beraber saltanata da malik olduğu cihetle saltanatı muhafaza edecek âleti ve düşmana müdafaa esbabını ikmâle sa'yi ve o zamanda mevcut hükümetlerde emsali sepketmedik zırhı Vâcip Tealâ talim buyurduğunu beyanla zırhı Hz. Davud'un nimetleri sırasında saymıştır. Zırh evvel mucize olarak zuhur etmişse de sonraları dünyanın her tarafına dağılmış ve bir çok zaman dünyada en kavi âlet-i harb olarak bilinmiş ve bütün hükûmetler nezdinde kabul görmüştür. Hatta yakın zamanlara kadar zırhı ibtal edecek âlet-i harb icad olunamamıştır. Amma beş altı asırdan beri top, tüfek ve sair alât-ı harb icad olunduğundan harbe âlet olmak noktasından zırhın hükmü kalmamıştır. Zira zaman milletler arasında alet-i müdafaayi değiştirmiştir.

Bu âyet-i celile düşmandan nefsini muhafazanın esbabını hazırlamak ve düşünmek bir şahıs için lâzım olduğu gibi, hükûmet için dahi düşünmek ve ihzâr etmek lâzım olduğuna delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak Hz. Davud'a zırh sanatını talimle icad ettiğini beyân ettiği gibi zırhın muharebenin şiddetinden muhafaza hikmetine binaen icad olunduğunu dahi beyan buyurması âlet-i harbin ihzârı lâzım olduğunu beyan etmektir. Âlet-i harbi ihzâr insanlar için büyük bir nimet olduğundan bu nimete şükretmekle emretmiştir. Zira; (فهل انتم شاكرون) *surette istifhamsa da manâda şükretmekle emirdir.* Şu halde *manâ-yı nazım:* [Harbin şiddetinden nefsinizi muhafaza ve düşmanınızın tasallutundan halâsınız için sanat-ı lebûsu talim nimetine şükreder misiniz? Şükredin. Zira; şükretmeniz vâciptir] demek olur. Binaenaleyh; âlet-i harbi ihzar etmenin hükûmetler için en büyük vazife olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette bize beyan buyurmuştur. Zira; o zamanda reis-i hükûmet olan Hz. Davud'un âlet-i harb olan zırhı yaptığını ve zır-

hın yapılmasındaki hikmetse harbte muhafaza ve müdafaa etmek olduğunu ve binaenaleyh şükre şayan bir nimet bulunduğunu Kur'an'da Cenab-ı Hakkın bize beyan etmesi «Siz de öyle yapın» demekten başka bir şey değildir. Binaenaleyh; âlet-i harbi ihzar; millet ve milleti temsil eden hükûmet üzerine vâciptir. Çünkü; dîni, hükümeti ve milliyeti muhafaza etmek harbe ve harbte âlete tevakkuf ettiğinden âlet-i harbi ihzar hükûmet üzerine terettüb eden en büyük vezaiftendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Davud'a verdiği nimetlerden bazılarını beyandan sonra Süleyman (A.S.) a vermiş olduğu nimetlerden bazılarını beyan etmek üzere :

ولسليمن الريح عاصفة تجري بامره الى الارض التي باركنا فيها وكنا بكل شيء عالمين ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Biz Süleyman (A.S.) a şiddetli rüzgârı müsahhar kıldık ki o rüzgâr, emr-i Süleyman'a bizim kendisinde hayr-ı kesir halkettiğimiz arz-ı mubarekeye ceryan eder ve biz bu gibi hârikaların esbabını ve her şeyi biliriz.]

Yani; biz Davud (A.S.) a dağları ve kuşları müsahhar kıldığımız gibi oğlu Süleyman (A.S.) a da çok sür'atli esen rüzgârı muti' ve emrine amade kıldık ki o rüzgâr Süleyman (A.S.) ın emriyle bir arza doğru ceryan eder ki o arzda biz hayr-i kesir ve bereket-i amme halkettik. Halbuki biz her şeyi biliriz. Binaenaleyh; rüzgâr bizim ilmimiz ve irademiz iktizası ve hikmetimize muvafık olarak ceryan eder.

Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile *â s ı f e ; şiddetli esen rüzgârdır.* Ve bazı yerde rüzgârın mülâyim olduğunu beyâna münafi değildir. Çünkü; rüzgâr; Süleyman (A.S.) ın emrine ve iradesine tabi olduğundan bazı kere şiddetini irâde eder, süratli gider

ve diğer zamanda ağır gitmesini irade eder emri veçhile mülâyim olur, nefsinde rüzgâr şiddetli cereyan etse de gayet lâtif olup insanı izâç etmezdi. Rüzgârın götürdüğü taht-ı Süleymanın ipekten yapılmış hafif bir şey olduğu, gâyet vasi' olup kendisiyle maiyeti erkânı ve lüzumu kadar askerin beraber bulunduğu mervidir. Tayyarenin icadı Süleyman (A.S.) ın havada rüzgâr vasıtasiyle uçmasında şüphe edenlerin şüphesini kaldırmıştır. Çünkü; şu zamanda insanların havada uçması bizzat müşahede olununca Hz. Süleyman'ın havada uçmasında şüpheye ve istib'ada mahal kalmamıştır. Süleyman (A.S.) sabahtan kuşluğa kadar bir aylık mesafe ve öğleden sonra akşama kadar da bir aylık mesafe katedip Irak ve Yemen'i dolaşarak akşam Şam'a kendi konağına geldiği mervidir. Bunların cümlesi bugün müşahede olunmuş şeylerdir. Binaenaleyh; fen terakki ettikçe Kur'an'da bazı mülhitlerin i'tiraz ettikleri mesail-i garibenin emsâli re'yelayn görülmekle Kur'an'ın sıtkı, düşmanları nazarında dahi tezâhür etmektedir. İşte geminin esası Nuh (A.S.) ın ve zırhın esası Davud (A.S.) ın mucizesi olduğu gibi tayyarenin esası da Süleyman (A.S.) ın mucizesidir. Şu kadar ki şimdi tayyare motor vasıtasiyle hareket eder, Hz. Süleyman'ın tahtı ise rüzgâr vasıtasiyle hareket ederdi. Asıl mesele bir cism-i sakilin havada seyrü sefer edebilmesidir. Madem ki bu mümkün ve vakidir. Vasıta-i seyr ü sefer ister motor ister rüzgâr olsun farkı yoktur şu kadar ki Süleyman (A.S.) ın havada seyr ü seferi daha mükemmel, daha mazbut ve daha vasi' olduğunda şüphe yoktur. Zira tayyare; henüz hal-i tekemmüle gelememiştir. Belki de Süleyman (A.S.) ın mucizesi haline gelemiyecektir. Taht-ı Süleyman'ın bir çok şeyler götürmesi de baid değildir. Çünkü; bugün jeplin balonları elli kişi kadar götürebiliyor, bugün elli kişi götürenin yarın yüzü ve beş yüzü ve beş bini götüreceğinde tereddüde mahal var mıdır. Velhasıl Süleyman (A.S.) ın tahtı rüzgâr vasıtasiyle havada uçtuğu kat'idir. Zira; serahat-ı Kur'an'la sabittir. Binaenaleyh bunu inkâr; nass-ı Kur'an'ı inkâr olduğundan inkârı caiz değildir ve küfürdür. Amma tayerânın ve taht-ı Süleyman'ın keyfiyeti zannîdir. Çünkü; keyfiyetine dair kat'i tafsilât yoktur ve keyfiyetine de hüküm taallûk etmez.

***

Vâcip Tealâ Süleyman (A.S.) ın nail olduğu diğer nimetleri beyan etmek üzere :

وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[Ve Süleyman (A.S.) a biz şeytanlardan bazılarını müsahhar kıldık. Binaenaleyh o şeytanlardan bazıları Süleyman (A.S.) ın emriyle denize dalar ve denizin dibinden inci ve mercan gibi çeşitli mücevheratı alır getirir, Süleyman (A.S.) ın hazinesine korlar. Deryaya dalmaktan başka daha nice büyük işler yaparlar. Ebniyeler, bina ederler ve sanayi-i garibe ameline muvaffak olurlar.]

Meselâ şişe, cam ve billûrdan saraylar, salonlar ve o zamanda meşru ve cari olan büyük heykeller yaparlardı. Hatta değirmen ve hamam gibi şeyler Süleyman (A.S.) zamanında icad olunmuştur. Binaenaleyh Süleyman (A.S.) zamanında Benî İsrâil hükûmeti dünyanın en kuvvetli hükûmeti olduğu gibi ahalisi de dünyanın en medeni ahâlisiydi. O zamanda bir çok sanayi-i garibe icad olundu ki beşeriyyet bugün bile onların birçoklariyle intifa etmektedir. O zamanda icad olunan sanayiden birçokları İsrailî hükûmetin inkiraziyle münkariz olmuş ve bugün beşeriyyet onları icada muvaffak olamadığı gibi bir kısmını da icad etmişse de tayyarede beyan olunduğu veçhile o zamanki hal-i tekemmüle getirememiştir. [Halbuki Biz Azimüşşan o şeytanları hıfzeder Hz. Süleyman'ın emrinden dışarı çıkarmayız.] Çünkü onların tabiatlarında hainlik mevcud olduğundan muhafaza etmesek tabiatları icabı fesattan hali kalmazlardı. Binaenaleyh; Biz onları hıfzederiz ki me'mur oldukları işlerinde devam üzere çalışsınlar ve amellerine fesad karıştırmasınlar.

Bu âyette *ş e y t a n l a r* la murad; *cinnilerin kâfirleridir.* Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hz. Süleyman'a müsahhar olanlar kâfirleridir. Zirâ; mü'minler şeytan değildir. Binaenaleyh; mü'minler muti olduğundan onların itaatlarını beyanda bir fayda

olmadığı cihetle itaatları beyan olunanların asileri olmaları lâzım gelir. Vâcip Tealâ'nın şeytanları muhafazasiyle murad; *Süleyman (A.S.) a muhalefetten kalblerine korku halk etmekle itaatlarını temin etmektir.* Yahut *yaptıklarını yıkmaktan muhafaza etmektir.* Çünkü; cinlerin gündüz yaptıklarını gece yıkmak âdetleriydi. Cenab-ı Hak bu âdet-i kabîheden onları menetmekle muhafaza etmiştir. Cinlerin esası ateşten halk olunması suya dalmaya mani değildir. Zirâ; Allahü Tealâ'nın iki zıttan birisiyle âharı ihlâk etmemeye kudret-i kaahiresi kâfidir. Süleyman (A.S.) ın bakıyyei ahvâli (Sure-i Nahil) de tafsilen beyan olunduğuna binaen burada bu kadarla iktifa olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Süleyman (A.S.) ın bazı nimetlerini beyandan sonra Eyyûb (A.S.) ın musibete sabrını ve sonra duasını beyan etmek üzere :

وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Eyyûb (A.S.) ın şol zamandaki halini ki o zamanda Rabbisine nida etti: «Yarabbi! Bana zarar dokundu, halbuki sen erhamurrâhiminsin bana merhamet et» dedi.]

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِه۪ مِنْ ضُرٍّ

[Binaenaleyh; Biz onun duasını kabul ettik ve kabulümüz neticesi ona isabet eden zararı kaldırdık.]

وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا

[Biz Eyyûb (A.S.) a evlâd ü iyâlini ve evlâdiyle beraber onların bir mislini dahî tarafımızdan ihsan olarak verdik.]

وَذِكْرٰى لِلْعَابِدِينَ ﴿٨٤﴾

[Ve bu ihsanımızı âbid olup tekâlifin meşakkatine sabredenlere mevize ve ibret kıldık.]

Yani; Ya Ekremerrusül! Zikret Eyyub (A.S.) ın şol zamandaki haberini ki o zamanda Allahü Tealâ onu bazı mesaiple müptelâ kılmış ve bu iptilâsı üzerine Rabbisine nida, tazarru' ve niyaz ederek dedi ki «Ey benim Rabbım! Beni bir takım zarar messetti ve bazı mesaibe mübtelâ oldum. Halbuki sen merhamet sahiplerinin en ziyade merhamet edenisin. Binaenaleyh bana merhamet eyle ve benim zararımı def'et» bu niyazı üzerine biz duasını kabul ettik. Binaenaleyh; Ona isabet eden zararı kaldırdık ve Eyyûb (A.S.) a ehlini ve ehlinin bir mislini dahî kendi lûtfumuzdan ona ihsan olarak verdik ve onun haberini âbitlere ibret ve vaaz u nasihat kıldık ki herkes ondan ibret alsın ve mübtelâ olduğu mesaibin defini rabbisinden istesin.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile Eyyûb (A.S.) Hz. İshak'ın oğlu (Iys) neslindendir. Haremi (Mahar) veyahud (Rahime) Yusuf (A.S.) ın oğlu (Mişa) veyahud (Efraim) neslindendir. Validesi Lût (A.S.) sülâlesindendir. Allahü Tealâ Eyyûb (A.S.) ı Nebi kıldı ve dünya ni'metlerinden evlâd ü emvale ve her türlü lezaiz-i dünyaya nail kıldıkdan sonra evlâdı üzerine dam yıkıldı. helâk oldu ve bil'umum emvaline âfet isabet etti telef oldu ve kendi vücudu hasta oldu. Lâkin hastalığı insanların nefretini mucib olan hastalıklardan değildi. Zira; enbiya-yı izam bilûmum nefreti mucib olan şeylerden mahfuzdurlar. Çünkü; enbiyanın nefreti mucib şeye mübtelâ olmaları bi'setden maksad olan halkla ihtilâta ve tarik-i müstakime da'vete münafi olduğundan hikmet-i bi'sete münafidir. Binaenaleyh; bazı kitaplarda Hazret-i Eyyub'un hastalığında mübalâğa suretiyle yazılan şeyler kat'iyyen yalandır. Evet! Mal ve evlâd cihetinden mübtelâ olduğu gibi bir müddet bedeni de alîl oldu. Bunların cümlesine kemâl-i metanetle sabretti, aslâ şikâyet etmedi ve bu müddet içinde kavminden bazı kimseler «eğer Eyyûb (A.S.) kendinin iddiası gibi indellah makbûl olsaydı Rabbisi onu bu ibtilâdan kurtarırdı» demeleri üzerine Cenab-ı

Hakdan istirham etti. Binaenaleyh; Cena-ı Hak afiyetini iade ettiği gibi evlâd ü iyalini dahi iade ve belki evvelkinden kat kat fazlasını ihsan ettiğini bu âyette beyan etmişdir.

Hulâsa; Eyyub (A.S.) ın ba'zı mesaibe mübtelâ olub kurtulması için Rabbisinden istirham eylediği ve Allahü Tealâ'nın düasını kabûl edib mesaibden halâs ederek evvelkinden daha ziyade afiyetini, evlâdını ve emvalini iade ettiği ve bu misilli vukuatı Kur'an'da beyan, insanlara vaaz ve ibret için olduğu ve mesaibe mübtelâ olan kimselerin mesaibin def'ini Cenab-ı Hakdan istirham etmeleri lâzım geldiği bu âyetden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Eyyûb (A.S.) ın sabrını beyandan sonra enbiyayı izamdan sabırla meşhur olanların sabırlarını beyan etmek üzere:

وَاِسْمٰعِيلَ وَاِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ ۝

buyuruyor.

[Zikret habibim cedd-i a'lân İsmail ve maarifi tedris ile meşhur olan İdris ve ibadat-ı İlâhiyeyi tekeffül eden Zilkifl'in haberlerini. Zira bunlar; sâbirler zümresindendirler.]

وَاَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ ۝

[Ve onların cümlesini biz rahmetimize idhâl ettik. Zira; onların hepsi suleha zümresindendirler.]

Yani; Ya Ekremerrusül! Enva-ı belâya sabırla hakkında cari olan kaza-yı İlâhîye rıza ile ma'ruf olan ceddin İsmail (A.S.) ın haberini ve enva-ı maarifi, hakaayıkı tedris etmekle meşhur olan İdris (A.S.) ın ve zamanında meşru' olan ibadât-ı İlâhiyenin cümlesini eda etmeyi tekeffül eden Zilkifl (A.S.) ın haberlerini zikret ki onlardan her biri sâbirin zümresindendir. Binaenaleyh; haberlerini zikirle ümmetini sabre da'vet et ve bunlardan her birinin kemâline vardığında biz onların cümlesini rahmetimiz deryasına idhâl ettik. Zira onlar; salâhla muttasıf olan zümredendirler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile İsmail (A.S.) pederinin kendisini zebhine ve beyt-i şerifi binaya ve ekinsiz, otsuz, meyvesiz bir derede ikâmete sabretdiğinden Cenab-ı Hak sabrına mükâfat olarak her ni'meti verdiği gibi Hatem-ül enbiya efendimizi dahi onun neslinden halketmiştir. İdris (A.S.) da kavmini da'vet ve onlardan vaki' olan ezaya sabretdi ve da'vetine icabet etmediklerinden Allahü Tealâ'nın kavmini ihlâkden sonra semaya ref' etdiği mervidir. Bakiyye-i ahvali (sure-i Meryem) de beyan olunduğu cihetle burada bu kadarla iktifa olunmuşdur. Zilkifl'e gelince; nebi veya veli olduğunda ihtilâf varsa da ekser-i ulema nübüvvetine kaail olmuşlardır. Bu hususdaki ilim Cenab-ı Hakka mufavvazdır. Enbiya-yı Benî İsrail'den bir nebi vefat edeceğinde halkı toplar «ben vefat edeceğim ve lâkin geceleyin namaz kılar yorulmaz, gündüz oruç tutar usanmaz ve nas beyninde hükmeder gazab etmez. Bunları kim tekeffül ederse bu mülkü ona tevdi' edeceğim» demesi üzerine bir delikanlı «ben tefekkül ederim» der ve teahhüdünü ifa eder. İşte bu zata (Zilkifl) denmişdir.

Bunların cümlesinin Vâcip Tealâ sabr u salâh sıfatlarıyle muttasıf olduklarını beyanla sena etdiği gibi salâhın, rahmet-i İlâhiyeye sebeb olduğunu dahi beyanla ümmet-i Muhammediyeyi salâha da'vet etmiş ve rahmetin salâha bağlı olduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ ba'zı enbiyanın sabrına işaretten sonra Yunus (A.S.) ın vak'asına işaret etmek üzere :

وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Balığa musahabet eden Yunus (A.S.) ı şu zamanda ki o zamanda Yunus (A.S.) kavmine gazab eder olduğu halde gitti de zannetti ki biz onun üzerine ukubeti mukadder kılmadık.]

فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٧﴾

[Onun kavmine gazab ederek gitmesi üzerine mukadder ol darlık başına gelince balığın karnında karanlıklar içinde nida e ve dedi ki «hâl ü şan ma'budün bil'hak yoktur, ancak sen varsı Yarabbî! Seni cemi'-i nekaisden tenzih ederim. Zira; ben nefsi zulmedenlerden oldum.»]

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

[Binaenaleyh; biz onun düasını kabul ettik ve mübtelâ olduğu kederden necat verdik, kurtardık. İşte böylece biz mü'minlere necat verir darlıktan kurtarırız.]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Biraderin Yunus (A.S.) ın şu zamandaki haberini zikret ki o zamanda kavminin îmanından me'yus olması üzerine gazab ederek kavminin içinden çıktı gitti. Zira; çok nasihat etti te'sirini göremedi ve küfür üzerine devamlarından hâsıl olan gazab, onu kavmini terkedib gitmeye sevketti. Binaenaleyh; çıktı gitti ve zannetti ki biz elbette ona bir darlık mukadder kılmadık ve kendisi muzayeka görmeyecek ve kavminden aralaşınca onların küfründen hasıl olan ruhunun daralması da geçecek. İşte şu zannı üzerine kavmini terkedip derya kenarına gelince iskelede hazır olan gemiye bindi ve lâkin kaderi karşısına çıktı. Gemiden balığın karnına atladı ve şiddetli karanlıklar içinde kaldı. İşte o zulûmat içinde münacata başladı ve dedi ki «Yarabbî! Senden başka ma'budün bilhak yok, ancak sen varsın. Binaenaleyh; seni cemi' nekaisten tenzih ederim. Zira; senden izin gelmeksizin hicreti ihtiyar etdiğimden nefsine zulmedenlerden oldum. Binaenaleyh; sen de yarabbî! Beni bir dar mahalle idhâl ettin ki senin lutf ü keremin olmadıkça ondan kurtulmak mümkün değildir. Şu halde bu makamdan halâsımı senden isterim» demesi üzerine biz de düasını müstecab kıldık ve mübtelâ olduğu gamdan onu kurtardık. Yunus (A.S.) a necat verdiğimiz gibi bize düa eden bilûmum mü'minlere dahi necat verir darlıkdan kurtarırız.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Hazret-i Yunus kavmiyle beraber arz-ı Filistin'de ikamet ederlerdi. Cenab-ı Hak onu (Ninova) ahalisine resûl gönderip onları da'vet etti. Kabul etmeyip küfür üzere israr edince azab-ı İlâhinin geleceğini onlara beyan ettikten sonra (Ninova) ahalisine gazab ederek emr-i İlâhî gelmeden hicretle deniz kenarına geldi ve hazır olan bir gemiye binip bir müddet gittikten sonra rüzgâr kesildi, gemi durdu. Gemide bulunanlar burada Rabbisine kusur etmiş bir kimse olduğunu zannederek kur'a çekip Yunus (A.S.) ın yedinde zuhur edince emr-i İlâhî gelmeden evvel hicretinde isabet olmadığını bildi, denize indi ve muhafazasına me'mur olan balığın karnını ibadetine mahâl ittihaz etti. Bir müddet ikamet edip âyette beyan olunduğu veçhile Cenab-ı Hakka tezarru' ve niyaz ederek tesbihe devamı üzerine Rabbisi düasını kabul ve kendisine necat verdi. Kavminin haline gelince : Yunus (A.S.) içlerinden gaybubet edip azab emmaresi görünmeye başlayınca tâib ü müstağfir oldular, Cenab-ı Hak da onları azabdan halâs etti.

Resulullah'ın «bir belâya mübtelâ olan kimse Yunus (A.S.) ın istiğfarına devam ederse elbette Cenab-ı Hak düasını müstecab kılar» buyurduğu mervidir.

Yunus (A.S.); balığın, denizin ve gecenin karanlıkları bir araya gelip bu üç zulmet içinde kaldığına işaret için zulümat lâfzı cemi' siygasiyle varid olmuş emr-i İlâhîye intizar etmeden hicret etmesi evlâyı terk kabilinden *zelle* olduğu için itab olunmuş ve belâya müstehak olan kavmin içinden çıkmakla kederden salim olacağını zannettiğinden daha ziyade kedere mübtelâ olmuştur.

(فظن ان لن نقدر عليه) Bu nazm-ı Celildeki (نقدر) *darlık* manâsına olan kadr'dendir. Yani «Yunus (A.S.) kavminin içinden çıkınca biz onun üzerine darlık halketmeyeceğimizi zannetti, halbuki biz onun üzerine darlık halkettik. Onun zannı gibi kavminden kurtulunca darlıktan kurtulamadı» demektir. Yahut *kaza ve kader* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Yunus (A.S.) kavminin içinden çıkınca zannetti ki biz onun üzerine bir ukubet mukadder kılmadık. Halbuki balığın karnında bir müddet ikamet

edeceğini ve orada mahzun ve mükedder kalacağını biz mukadder kılmıştık.] Şu halde bu âyette (نقدر) kudretten alınmış değildir. Zira; kudret manâsına olsa haşa Hazret-i Yunus'un Cenab-ı Hakkın kaadir olmadığını zannetmesi lâzım gelir, bu ise hatadır. Çünkü; bilûmum enbiya-yı kiram Cenab-ı Hakkın her şeye kaadir olduğunu bildiklerinden (لن نقدر) kudreti nefiy manâsına alınmak fasiddir.

Hulâsa Yunus (A.S.) ın kavmine gazab ederek hicretine dair emr-i İlâhî gelmeden hicret ettiği, izn-i İlâhî olmadan kavmini terketmesi bir müddet balığın karnında ibadetine sebeb olduğu ve balığın karnında tevhid ve tesbihe devam ettiği, zellesinin istiğfarla afvini Cenab-ı Hakdan istirhamla zulümattan halâs olduğu ve belâya mübtelâ olup kusurunu i'tirafla dergâh-ı ülûhiyete iltica ve istiğfar eden kimsenin o belâdan halâs olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Yunus (A.S.) ın vak'asını beyandan sonra Zekeriyya (A.S.) ın münacatını beyan etmek üzere :

وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Zekeriya'nın haberini şol zamanda ki o zamanda Rabbisine nida etti ve dedi ki «ey benim Rabbim! Beni yalnız terketme. Halbuki sen varislerin hayırlısısın. Zira; mahlûkatın yokken sen vardın ve mahlûkat fenaya gidecek sen bâkî kalacaksın.»]

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ

[Zekeriya'nın düası üzerine düasını kabul ile (Yahya) isminde oğlunu kendine hibe ettik ve zevcesini kendine itaat ve inkiyad etmekle islâh eyledik.]

إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا

[Zira; Zekeriyya ve ailesi bizim indimizde makbûl olan hayrat, hasenat ve ibadete ve bize itaate sür'at eder, sevabımızı rica ve rağbet ve azabımızdan havf ü haşyet ederek düa ederlerdi.]

وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

[Halbuki onlar bize kemâl-i huzu' ve huşu'la tevazu' ettiler.] Binaenaleyh; biz de istediklerini onlara verdik.

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Zekeriya (A.S.) ın bir oğlan istemek üzere Rabbisine münacatta bulunduğu zamandaki halini zikret ki o zamanda Zekeriya dedi ki «ey beni envâ-ı ni'metiyle terbiye eden Rabbim! Beni yalnız terk etme ki ismim unutulmasın, bana halef olacak ve namımı ibka edecek bir oğlan ihsan et. Zira; sen her vakit lütfunu benden esirgemedin. Şu zamanda dahi esirgeme ve istediğimi vereceğini rahmetinden ümid ederim. Halbuki sen varislerin hayırlısısın. Zira; cümle mahlûkat fenaya gider, sen bâkisin. Yarabbi! Bizim de ardımızda kalacak bir veled ver ki onun vesilesiyle bizim ismimiz yad olunsun». Zekeriya'nın bu minvâl üzere duasını kabul ettik ve oğlu (Yahya) (A.S.) ı kendisine hibe ettik ve yalnız bir oğlan vermekle iktifa etmedik. Çünkü; Zekeriya'nın zevcesini çocuk getirecek bir hâle ifrağla beraber ahlâkını güzel kılmakla ıslâh ettik. Binaenaleyh; zevcesi Zekeriya (A.S.) a tevazu' ve kemaliyle itaat ederdi, hareminden elem ve kederi yoktu. Zira; Zekeriya ve evlâd ü iyali hayrata sür'at, sevabımızı ümid eder ve azabımızdan korkar oldukları halde bize dua ederlerdi. Çünkü; onlar daima bizim gazabımızdan korktuklarından bir çok ni'metlerimize nail oldular. Zekeriya (A.S.) ın Cenabı Hak'dan emr-i dinde kendine halef ve emr-i dünyada varis olacak bir çocuk istediğinde yaşı yüz ve hareminin yaşı doksansekiz olduğu (İbn-i Abbas) hazretlerinden mervidir. Cenab-ı Hakkın varislerin hayırlısı olduğunu beyanla Rabbisini sena ettiği gibi istediği çocuğu vermezse keder etmeyeceğine dahi işaret etmiştir. Çünkü; cümle-

nin varisi Cenab-ı Hak olunca herkesten sonra bâki kalacağından kendisine varis, yani kendisinden sonra dahi vacib-ül vücub baki olacağına binaen kederi mucib bir şey yok demek istemiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Zekeriya (A.S.) ın zevcini ıslahla murad; *âdette sinn-i şeyhuhate vasıl olmuş çocuk getirmekten kalmış olan bir kadına çocuk getirmeye kaabiliyet vermek ve umur-u dinde zevcine muti' ve hal-i salâh üzere kılmaktır.* Çünkü; İnsanın evlâd ü iyalinin umur-u dinde kendine muvafık olarak muavenette bulunmaları en büyük alâmet-i saadet olmasına binaen Cenab-ı Hak Hazret-i Zekeriya'nın zevcesini ıslahı ni'met sırasında beyan etmiştir. Hayrata müsaraatlarının, dualarının kabulüne sebeb olduğunu beyanla duanın kabulünde dua eden kimsenin salâhı ve hayra müsaraatı şart olduğuna işaret etmiştir.

Hayrata sa'yedenlerle murad; *bu sûre'de zikrolunan enbiya-yı kiram* olduğuna dair rivayet zayıftır. Zira âyetin siyak u sibakı hayrata müsareat edenlerle muradın *Zekeriya ve evlâd ü iyali olduğuna delâlet eder.* Zira bahis; Hazret-i Zekeriya ve ailesi hakkındadır. Şu kadar ki Cenab-ı Hakkın onları hayrata müsaraatla sena etmesi herkesi hayrata müsaraata terğib etmektir.

Bu âyet-i celile; *sekiz hükmü mütezammındır :*

Birincisi; Hazret-i Zekeriya'nın «Yarabbi! Beni yalnız terketme bir oğlan evlâdı ver» diyerek münacatta bulunmasıdır.

İkincisi; Rabbisini varislerin hayırlısı olduğunu beyanla sena edib mahlûkatın helâkinden sonra bâki kalacağına işaret etmesidir.

Üçüncüsü; Rabbisinin duasını müstecab kılmasıdır.

Dördüncüsü; İstediği oğlanı hibe etmesidir.

Beşincisi; Zevcesini kendine muti' ve münkad kılarak ıslah edib, çocuk getirecek bir hâle ifrağ etmesidir.

Altıncısı; Hazret-i Zekeriya ve evlâd ü iyalinin hayrata müsareatle Cenab-ı Hakkın ni'metlerine ve bilhassa dualarının kabulüne nail olmalarını beyanla kullarını hayrata teşvik etmesidir.

Yedincisi; Sevabı ümid eder ve azabdan korkar oldukları halde düaya devam ettiklerini beyanla düanın adabına işaret etmesidir.

S e k i z i n c i s i ; Kemal-i tevazu'la aile-i Zekeriya'nın Rablerinden korktuklarını beyanla kullarına kahr-ı İlâhîden korkmak lâzım olduğunu beyan etmesidir.

***

Vâcip Tealâ Zekeriya (A.S.) ın bazı ahvalini beyandan sonra Meryem (R.A.) nın bazı ahvalini beyan etmek üzere :

وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿٩١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Zikret şol hatunu ki o hatun tenasüle âlet olan mahallini haramdan muhafaza etti ve bekârlıkdan hasıl olan meşakkate sabırla şehevat-ı beşeriyesine tebaiyet etmedi, iffet ve taharetini kemaliyle muhafaza etmesine binaen biz Cibril-i Emin vasıtasiyle bizim emrimizden ibaret olan ruhdan Meryem'e üfürdük ve o ruh rahmine vasıl olmakla oğlu İsa (A.S.) a hamile oldu ve biz Meryem'i ve Oğlunu bilcümle âlemler için vahdaniyetimize ve kudretimize delil ve alâmet kıldık.] Zira; babasız çocuğun doğması ve erkek görmeyen hatunun çocuk doğurması âdetin hilâfı olduğu cihetle bizim kudretimize gerek Hazret-i Meryem ve gerek Oğlu pek büyük alâmettir. Binaenaleyh Hazret-i İsa'nın bu minvâl üzere zuhuru; validesine keramet, kendine mu'cize ve âleme ibrettir. Çünkü; gerek Hazret-i Meryem ve gerek Oğlu, baba ve zevc gibi bir kimsenin taht-i terbiyesinde olmaksızın hüsn-ü hale malik olmaları ve nazar-ı âlemde herkese hayret verecek rif'at-ı şanları ve âlî mertebeleri elbette erbab-ı basirete ibret olacağında şübhe yoktur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *n e f h - i r u h* ile murad; *ihya etmektir.* Yani «biz ruhumuzdan ona üfürdük» demek «ruh verdik ihya ettik» demektir. Ruhun Cenab-ı Hakka izafeti, Hazret-i İsa'ya teşrif içindir. Yahud *r u h* ile murad; *Cibril-i*

Emin'dir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Biz ruh ismiyle müsemma olan Cibril tarafından Meryem'e nefhettik ve onun vasıtasıyla oğlu İsa (A.S.) ı ihya ettik] demektir. *Â l e m l e r* le murad; *Zaman-ı İsa'dan ilâ yevm-ülkıyam geçecek bilcümle âlemdir.* Âlem; cemi' ve muarrefun billâm olduğu ve *istiğrak* manâsını ifade ettiği cihetle *cümle âlemle, âlem içinde geçecek insanlara şamildir.* Çünkü; bunların garib hallerini düşünmek her insanı ibrete sevkeder.

Hulâsa; Hazret-i Meryem'in şehevat-ı beşeriye icabı haram ve helâl her şeyden âlet-i tenasülünü muhafaza ettiği ve Cenab-ı Hakkın emriyle Cibril-i Emin tarafından üfürülmekle Hazret-i İsa'nın ihya olunduğu, gerek Meryem ve gerek Oğlu her ikisi de kudrte-i İlâhiyeye âlemler için alâmet oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ enbiya-yı izamdan bazılarının hallerini beyandan sonra tevhid noktasından cümlesinin ümmet-i vâhide olduklarını beyan etmek üzere :

إِنَّ هٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾

buyuruyor.

[İşte şu millet-i İslâmiye millet-i vâhide olduğu halde sizin milletinizdir ve ben de sizin Rabbinizim. Binanealeyh; bana ibadet edin.]

وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ

[Dinleri din-i vâhid olduğu halde insanlar arasında emr-i dinleri dağıldı ve kıt'a kıt'a mezhebler ve fırkalar hasıl oldu.]

كُلٌّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾ ع

[Ve o fırkalardan her biri bizim huzurumuza rücu' edecek ve mezhebinden suale cevab verecektir.]

Yani; şu beyan olunan ve tevhid esasına müstenid olan din-i İslâm millet-i vâhide olduğu hâlde sizin milletiniz ve kıble-i teveccühünüz ve din-i fıtratınızdır, yaratılışınızdan maksad-ı aslî de o tevhid üzere bulunmanızdır, ben de sizi enva-ı ni'metlerle terbiye eden Rabbınızım. Binaenaleyh; bana îman ve ibadet ediniz. Zira; benim dinimden gayri size bir din olmadığı gibi benden gayri Rabbiniz de yoktur. Şu halde ancak bana ibadet etmeniz vâciptir ve esası i'tibariyle dininiz din-i İslâm ve milletiniz millet-i vâhide olduğu halde insanlar arasında umur-u dinleri ihtilâf etti kıt'alara ve fırkalara dağıldı ve her fırka bir cemaat oldu. Hatta fırkalar ayrı ayrı mezhebler ihdas ettiklerinden herkes kendi mezhebiyle iftihar eder, diğerinin mezhebini ve i'tikadını beğenmez ve belki de ta'neder oldu. Halbuki fırkalardan her biri âkıbet bizim huzur-u ma'nevimize ruçu' ederler ve biz her birinin i'tikadına göre ceza veririz. Şu halde herkes kendi zamanında tevhid-i İlâhîye ve din-i Sübhanîye yapışmakla ve Hakkı bulmakla ve dinin muktezasını yerine getirmekle ve dinin harici bir şey irtikâb etmemekle mükelleftir.

Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile enbiya-yı izamın cümlesi vahdaniyet-i İlâhiyede müttefik ve usûl-ü i'tikadda müttehid olduklarını ve cümlesinin i'tikadları din-i İslâm i'tikadı olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuş ve tevhid cihetinden ihtilâf edenleri zemmetmiş ve her fırkanın mercileri huzur-u İlâhî olduğunu beyanla din-i İslâmın gayri bir dine ve fırka-i İslâmiyenin gayri bir fırkaya temessük edenleri tehdid etmişdir. Çünkü; indallah makbûl olmayan dine yapışanların emekleri zayi' olduğu gibi sû-u ceza görecekleri de şüphesizdir. Binaenaleyh; âyetin âhirinde (كل الينا راجعون) cümlesiyle huzur-u İlâhîye herkesin rucu' edeceklerini beyan etmek; tehdidi müş'ir ve tarîk-ı Hakka da'veti mütezammındır.

***

Vâcip Teâlâ esas i'tikad i'tibariyle milletin millet-i vâhide olup tefrikanın mezmum ve ibadeti Rabbi Teâlâ'ya hasretmek vâcip ol-

duğunu ve herkesin huzur-u İlâhîye rucu' edeceğini beyandan sonra huzura rucu'dan maksad-ı aslîyi beyan etmek üzere :

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَاِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾

buyuruyor.

[**Onlar dinde ihtilâf edince bir kimse bizim resullerimize ve kitablarımıza îman eder olduğu halde güzel ve sâlih amellerden amel işlerse sa'yi inkâr olunmadığı gibi bizim rızamıza muvafık olmak sebebiyle hâsıl etmiş olduğu amelleri aslâ zayi' olmaz. Binanealeyh; amelinin şükrünü ve sevabını görür. Halbuki biz onun amelini meleklerimiz vasıtasiyle muhakkak yazarız.**] Şu halde hayrat ve amel-i salihe âid her ne işlerse biz onu yazmakla muntazam bir defterde hıfz ettiğimiz cihetle amelinden hiç bir zerresi zayi' olmaz ve hepsinin sevabını fazlasiyle alır. Şu kadar ki a'mâl-i salihanın kabulünün şartı, iman olduğundan imana mukârin olmayan amelin faydası olmayacağına işaret için Cenab-ı Hak mü'min olduğu halde işlenilen amelin zayi' olmayacağını beyan etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette ehl-i taatı taata terğib buyurmuştur. Zira amelinden hiç bir şeyin zayi olmayıp ecrini alacağını beyan etmek; mutîin itaatte devamına ve daha ziyade sa'yine sebeb olacağında şüphe yoktur. Zira; insan sa'yinin semeresini göreceğine ümidi kavî olunca sa'yinde ciddiyyet üzere devam edeceği tabiîdir.

Hulâsa; mü'min olduğu halde amel-i salih işleyen kimsenin ameli zayi' olmayacağı ve Allahü Tealâ'nın herkesin amelini yazdığı ve binaenaleyh; herkesin amelinin ecrinden hiç bir şey noksan olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ herkesin amelinin ecrini almak üzere huzur-u ma'nevisine rucu' edeceğini beyandan sonra helâkiyle hükmolunan karye ehalisinin küfründen rucu' etmeyeceğini beyan etmek üzere:

وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾

buyuruyor.

[Bizim ihlâk ettiğimiz karye ahalisi üzerine bir daha hayat rucu' etmek haramdır.]

Yani; bir karye ki biz o karye ahalisinin zulümleri ve küfürleri sebebiyle helâk olmalarına hükmettikten sonra onların bizim rızamızı icab eder amele dönmeleri ve tevbeye muvaffak olmaları mümteni' ve haramdır. Zira; onların küfürlerinden dönmeyeceklerine binaen biz helâkleriyle hükmettik. Binanealeyh; onların taib ve müstağfir olmaları ümidi yoktur. Yahud *manâ-yı âyet:* [Bizim ihlâk ettiğimiz karye ahalisi üzerine amellerinin sevabını görmek haramdır. Zira; onlar irtikâb ettikleri cinayet-i küfürden dönmediler ki amellerinin ecrini alsınlar] demektir.

Çünkü küfür; mağfiret olunmayan cinayetten olduğu cihetle küfrüzere helâk olan kimse âhirette ehl-i salâh için hazırlanan derecat-ı âliyata nail olamaz, belki ebeden azab içinde kalır.

*
* *

Vâcip Tealâ insanların bu halleri kıyametin alâmetleri zuhur edinceye kadar devam edeceğini ve alâmât-ı kıyametten Ye'cuc ve Me'cuc'un çıkacaklarını beyan etmek üzere:

حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[İnsanların ihtilâfları devam eder, hatta Ye'cuc ve Me'cuc denilen kavimlerin sedleri açılıncaya kadar bazı karyelerin zulümleri sebebiyle helâkleri devam eder. Halbuki onların nâsa adâvetleri ve tahrib-i bilâda hırs u tama'ları sebebiyle seddin açılmasını fırsat addederek her biri yüksek dağlardan ve engin ovalardan acıkmış sinek gibi nâs üzerine sür'at ve hücum ve önlerine gelen yerleri tahrip eder giderler.]

وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا

[Ve taraf-ı İlâhîden mev'ud ve hak olan kıyamet yaklaşıp Ye'cuc ve Me'cuc'un sedleri açılıp onlar çıkıp sair alâmetler zuhur edince kıssa şöyle ki kâfirlerin gözleri muztarib olur ve hayrette kalır.] Çünkü; inkâr ettikleri Ye'cuc ve Me'cuc'un çıkması ve sair alâmetlerin zuhuru onları hayrette bırakır. Zira; i'tikadlarının hilâfı zuhur edince şaşmak ve ne yapacağını bilmemek insanlarda her zaman cari olan ahvaldendir.

يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾

[İşte hak olan kıyametin alâmetleri görülünce şol kimseler ki, onlar kâfir olmuşlardı, derler ki «Ey bizim helâkimiz gel bize! Zira; bugün helâk günüdür. Çünkü; biz şu görülen ahvâlden ve kıyametten kemâl-i gaflet ve dalâlet içindeydik, belki biz muktezayı hükm-ü İlâhîden çıkmış zalimlerdik. Binaenaleyh; bugün bizim helâkimizin günüdür» demekle tahassür ve teessüflerini ızhar ederler.]

Ye'cuc ve Me'cuc insandan iki kabiledir. Onların çokluğu ve adedleri hakkında delil-i kat'î yoksa da bunlara müteallik âyetlerin işaretleri, pek çok olduklarına delâlet ve ehadis-i Nebeviye dahi bu ciheti tasrih etmektedir. Kıyametin kabîlinde onlarla nâs arasında İskender'in yapmış olduğu seddin açılmasiyle onların yayılan çekirgeler gibi âleme dağılıp bilâd-ı ma'mureleri tahrip edip nâs üzerine tuğyan edeceklerini Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur. Gerçi son zamanlarda küre-i arzın her tarafı keşfolunup mestur bir mahâl kalmadığını iddia edenler varsa da elyevm kutb-u şimalî ve cenubî civarında keşfolunmadık bazı mahaller bulunduğu kaabil-i inkâr değildir. Ve oraları keşfetmek için bir çok zahmetlere katlanarak buzlar içinde seyahat etmek isteyenler de vardır. Bundan beşyüz sene mukaddem Amerika kıt'ası keşf olunmadan evvel de ayni veçhile dünyada keşfolunmadık bir mahâl kalmamıştır diye iddia ediliyordu. Halbuki Kristof Kolomb ta-

rafından Amerika'nın keşfi bu gibi iddiaları iptâl ettiği gibi Ye'cuc ve Me'cuc'un zuhuriyle elyevm vuku' bulan iddianın butlanı da zahir olacağı tabiidir. Şu halde nass-ı kat'î ile sabit olan bir hükmü inkâr etmekte bir manâ yoktur. Binaenaleyh; Ye'cuc ve Me'cuc taifelerinin kıyametin kabîlinde bugünkü ma'lûmumuz olan kıt'alara çekirge gibi dağılıp bir çok yerleri yakıp yıkacakları kat'îdir. Seddin keyfiyeti ve mikdarı (Sure-i Kehf) de mezkûrdur.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette kâfirlerin helâklerine çağıracaklarını ve hayretlerini beyandan sonra ma'budlariyle beraber Cehennemin yanacak odunları olacaklarını beyan etmek üzere:

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Siz ve Allahın gayri ibadet ettiğiniz ma'budlarınız Cehennemin yanacak odunusunuz. Zira; siz elbette Cehenneme dahil olacaksınız.]

لَوْ كَانَ هٰؤُلَاءِ آلِهَةً مَا وَرَدُوهَا

[Eğer şu sizin ibadet ettiğiniz putlarınız sizin i'tikadınız gibi hakiki ma'bud olmuş olsalardı onlar Cehenneme dahil olmazlardı.]

وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾

[Halbuki onlardan her biri ve siz yani âbidlerle ma'budlardan her biri ebeden Cehennemde kalacaklardır.]

لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

[Ve ehl-i Cehennem için Cehennemde çirkin sedalar vardır. Halbuki onlar birbirinin sadalarını ve ah ü eninlerini işitmezler. Çünkü; herkes kendi derdiyle meşguldür.]

H a s a b ; hatab yani Cehennemde yanacak odun demektir. V a r i d ; gelmek manâsına ise de bir mahalle gelmeğe o mahalle girmek lâzım geldiğinden «siz Cehenneme geleceksiniz» demek «Cehenneme gireceksiniz» demektir. *Z e f i r ; Cehenneme girenlerin ah ü eninlerinden feryad ü figanlarından ve korkuları ile kalbleri boğazlarına takılıp müşkilâtla aldıkları nefeslerinden hâsıl olan çirkin sadalardır.*

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i Mekke'nin ekserisi Kâ'benin etrafında bulunup ve orada üçyüzaltmış put mevcud olduğu bir zamanda Resulullah bu âyeti ehl-i Mekke'ye hitaben kıraet edince (Abdullah b. Ezzeb'raî) «Yahudiler Uzeyr (A.S.) a ve Nasara İsa (A.S.) a ve Sabiiye Meleklere ibadet etmediler mi? Onlar da mı ehl-i nardandır» dedi. Halbuki Abdullah'ın bu suali varid değildi. Çünkü âyette hitab; Mekke ahalisine olduğu cihetle maksad onların ma'budları olan putların Cehenneme dahil olacaklarını beyandır. Zira; Mekke'de Yehûd ve Narasa bulunmadığı gibi âyette *m a* lâfzı Uzeyr ve İsa (A.S.) gibi akıl sahiblerine şamil değildir. Farz-ı muhâl olarak ma lâfzı akıl sahiblerine şamil olsa bile İsa, Uzeyr ve Melekler delâil-i akliye ve sem'iyye ile müstesnadırlar. Zira; onların cümlesinin günahdan ma'sum ve indellah makbûl kullar olduğuna, Hazret-i İsa'nın ve Uzeyr'in nübüvvetlerine delâil-i kat'iyye mevcuddur. Binaenaleyh; onları Yehûd, Nasara ve Sabiiye ma'bud ittihaz etmişlerse de haklarında taraf-ı İlâhîden mev'ud bir çok derecat-ı âliyat olduğundan onlar bu âyetin hükmünden hariçlerdir. Resulullah'ın (İbn-i Zeb'arî) ye cevabı; «Belki onlar şeytana ibadet ettiler. Zira; bu gibi ibadetleri onlara şeytan emretti» buyurmuştur.

Ma'budlar zevil'ukulden olmadıkları halde Cehenneme dahil olmalarındaki hikmet; onları ma'bud ittihaz eden âbidlerin azabında şiddetin ziyade olmasıdır. Çünkü; onlar ma'budlarının şefaat edip azabdan kurtaracaklarını i'tikad ederken bil'akis şefaat etmek şöyle dursun kendileriyle beraber ma'budlarının Cehennemde yandıklarını görmeleri ve her vakit onların yüzlerine bakmaları elbette onlara ibadetlerinden dolayı azablarının şiddetine, hasret ve nedametlerinin ziyade olmasına sebeb olacağında şübhe yoktur.

Kâfirler Cehennemde sağırlıkla dahi muazzeb olacaklarına bi-

naen birbirinin sesini işitmezler. Zira; yekdiğerinin sesini işitmekle ünsiyet hasıl olacağı cihetle azab tehaffüf edeceğinden işitmekden mahrum olacakları mervidir. *Yahud* herkesin ah ü fiğanları sebebiyle büyük bir gulgule hâsıl olup kimin ne söylediği anlaşılamayacağından kendilerine menfeatli bir şey işitmezler demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ve ma'budlarının Cehenneme dahil olacaklarını beyandan sonra onların ma'budlarından bazısının bu âyetten müstesna olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar için bizim tarafımızdan saadet ve ibadete muvaffak olmalarına hüküm sebkat etti. İşte onlar; Cehennemden uzaklardır.]

لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا

[Onlar Cehennemde olan âbidlerinin ufak bir sadalarını bile işitmezler.]

وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾

[Hâlbuki onlar Cennette nefislerinin arzu ettiği ni'metler içinde dâim ve ebedî kalacaklardır.]

لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ

[Ve onlara kıyamet gününün büyük fezi' ve feryadı hüzün vermez.]

وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذ۪ي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

[Ve Melekler o said olan kulları istikbâl ederler ve derler ki «İşte şu gün; bu ni'metlerin dünyada size vaad olunduğu gündür.»]

Yani; kâfirlerin ibadet ettikleri ma'budları Cehennemdedirler ve lâkin bazı Nasara'nın iftira olarak ma'bud ittihaz ettikleri Hazret-i İsa ve Yehud'un ma'bud ittihaz ettikleri Hazret-i Uzeyr ve bazı müşriklerin ma'bud ittihaz ettikleri melekler gibi bizim tarafımızdan kendilerine haslet-i hamide ve seadet-i Uzma ve derecat-ı ülya ve ibadete tevfik ve Cennetle tebşir sebkeden saidler Cehennemden uzaklardır ki Cehennemde olanların ufacık bir sadalarını bile işitmezler. Maahaza ehl-i Cehennem son derece fezi' ve feryad ederler ve lâkin aralarında perde veyahud bu'd-u mesafe olduğundan Cehennem tarafından hafif bir sadayı bile işitmezler. Halbuki ehl-i Cennet Cennette nefislerinin arzu ettiği ni'metler içinde mütena'im ve dâimdirler ve aslâ rahat ve sururlarına halel arız olmaz. Hatta o kadar ferah ve surur içinde olurlar ki âhiretin en şiddetli günü olan yevm-i kıyamette kabirden kalkıp mahşere gidildiği günün dehşeti bile onlara hüzün vermez. Ekser-i halâikın fezi' ve feryad ettikleri günde dahi onların sururlarına halel gelmeyince Cennette daha ziyade ni'metler içinde olacaklarında tereddüde mahâl yokdur ve melekler onları istikbâl ederler ve «işte şu gün; dünyada rusül-ü kiram vasıtasiyle size vaad edilmiş ve bu ni'metlerin size verileceği tebşir olunmuştu» demekle melekler eh-li Cennete arz-ı ta'zimat ederler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyetin sebeb-i nüzulü; bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile (İbn-i Zeb'arî) nin sualidir. Bu sebeb-i nüzule nazaran âyette beyan olunan evsaf; Hazret-i İsa ve Uzeyr ve melekler hakkındadır. Binaenaleyh; bu zevatı bazı insanlar ma'bud tanımışlarsa da bunlar âyet-i sabıkanın hükmünden ve Cehenneme duhulden müstesnadırlar. Hatta Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette (ان) (الا) manâsınadır. Şu halde *âyetin manâsı:* [Ey müşrikler! Siz ve sizin ma'budlarınız Cehennemin yanacak odunusunuz, illâ sizin iftira olarak ma'-

bûd ittihaz ettiğiniz şol kimseler müstesnadırlar ki onlara bizim tarafımızdan haslet-i hamide sebketti. Zira; onları her nekadar siz ma'bud ittihaz etseniz de sizin bu i'tikadınıza onlar razı değiller ve size böyle bir şeyle emretmediler] demektir. Lâkin âyetlerde i'tibar; elfazın umumuna olduğu cihetle bu âyet bilûmum ehl-i imana şamil ve tebşiratı hâvidir. Çünkü; âyette Cenab-ı Hak *ehl-i Cennet olan mü'minlerin hallerinden beşini zikretmiştir :*

B i r i n c i s i ; Cehennemden uzak olmalarıdır.

İ k i n c i s i ; Ehl-i Cehennemin ah ü eninlerini işitmemeleridir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Cennette istedikleri ni'metler içinde mütena'im olmalarıdır.

D ö r d ü n c ü s ü ; Feza'-i ekberin günü olan yevm-i kıyamette aslâ mahzun olmamalarıdır.

B e ş i n c i s i ; Arz-ı tekrimat için meleklerin istikbâl etmesidir ki bu ahvâl her mü'minde caridir.

***

Vâcip Tealâ ihlâs üzere iman edenlere yevm-i kıyametin fez'-i ekberi hüzün vermeyeceğini beyandan sonra o günün ahvalinden bazılarını beyan etmek üzere :

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ

buyuruyor.

[Ehl-i Cennete şol günde hüzün ârız olmaz ki o günde biz yazıları muhafaza için defterin dürüldüğü gibi semayı düreriz.]

كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ

[Bizim icad ettiğimiz gibi kıyamette insanları ayn-ı cismiyle iade ederiz.]

وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ۝

[İnsanları âhirette iade etmek bizim üzerimize vaad oldu. Binaenaleyh; behemehâl olacaktır. Zira; biz vaad ettiğimiz şeyi elbette işler ve halkederiz.]

Yani; yazıları muhafaza için defterin dürülüp ortadan kaldırıldığı gibi bizim âlem-i ulvîye mahlûkatın ihtiyacı kalmamasına binaen mahvettiğimiz gün ehl-i imanı kıyametin şiddeti mahzun etmez. Biz bu âlem-i mükevvenatı evvelen nasıl icad ettik ise âhirette de insanları öylece icad ve iade ederiz. Zira bizim bidayeten halk etmemizle öldükten sonra iade etmemiz arasında fark yoktur. Çünkü; bizim için hiç birinde güçlük olmadığından evvelen icad nasıl kolay ise saniyen iade dâhi öylece kolaydır ve biz insanları iade edeceğimizi vaad ettiğimizden bizim üzerimize vaad oldu. Binaenaleyh; va'dimizde hulf olmadığından elbette olacaktır. Zira; biz vaadimizi yerine getirir ve onu elbette işleriz.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaren *S i c i l ; kulların amel defterlerini muhafaza eden bir meleğin ismidir.* Buna nazaran; *manâ-yı nazım :* [Defter-i a'mâli muhafaza eden meleğin defterleri kapayıp dürdüğü gibi biz semayı dürüp ortadan kaldırdığımız gün mü'minler mahzun olmazlar] demektir. *T a y y ; bir şeyi dürmektir ki açıp dağıtmanın zıddıdır.* Bu makamda âlem-i ulvî insanların ihtiyacına mebni olunca dünyânın bazı hususatına esbab-ı âdiye olmak üzere nasıl halkettiyse müddet-i bekası hitam bulduğu gün defterin dürülüp ortadan kaldırıldığı gibi âlem-i ulvînin ortadan kaldırılacağını beyandır. Defterin dürülmesiyle beyan ve temsil; bizlere anlatmak içindir, yoksa bu âlem-i mükevvenatın cesameti nisbetinde mahv ü münkarız olmasının keyfiyeti elbette onun azameti nisbetinde olacağından biz bu gün onun yıkılmasında olacak dehşeti lâyıkiyle tasavvur edemeyiz. Şu kadar ki fanidir, yıkılacağına ve bu âlemin başka bir âleme tebeddül edeceğine imanımız kavidir. *T a y y* Medarik'de beyan olunduğu veçhile *şu görülen hey'etin mahv ü münderis olmasıdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Bizim semayı mahvettiğimiz gün iman-ı kâmile mâlik olan mü'minler mahzun olmazlar] demektir.

Vâcip Tealâ'nın insanları iadesinin keyfiyetinde *iki mezheb vardır :*

B i r i n c i s i ; Dağılmış olan eczayı cem'etmek suretiyle iade etmektir.

İ k i n c i s i ; Çürümüş ve yok olmuş kimseyi yeniden halketmek suretiyledir. Gerçi ilm-i kelâmda bu mezheblerin sahibleri tarafından serdedilmiş ve bir çok mübahaseler cereyan etmişse de bu âyet; ma'dumu iade suretiyle haşrolunacağına delâlet eder.

Vâcip Tealâ'nın haberinde yalan olmayıp elbette haber verilen şeyin vaki' olacağına işaret için *vücuba delâlet eden* (على) lâfzıyla (وعدا علينا) buyurmuştur ki *elbette olacak* demektir.

***

Vâcip Tealâ insanların öldükten sonra iade olunacaklarını beyan ettiği gibi insanların iade olunacağının kütüb-ü sabıkada dahi zikrolunduğunu beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki muhakkak biz Tevrat'tan sonra Zebur'da da yazdık ve dedik ki «Bizim salih kullarımız arza malik olurlar.»]

إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾

[İşte şu beyanda ibadet eden kavme tebliğat-ı kâfiye vardır.]

Yani; Habibim! Zatıma yemin ederim ki biz, arz-ı Cennete salih kullarımızın varis olacağını levh-i mahfuzda yazdıktan sonra kütüb-ü semaviyenin cümlesine muhakkak yazdık. İşte şu sûre'nin evvelinden buraya gelinceye kadar beyan olunan tebşirat ve tehdidat ve va'z u nasihattan ibadet eden kavme tebliğ-i kâmil vardır ve mütenassıh olan kavmiçin tebliğde noksan yoktur.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Z e b u r - la murad; *Kütüb-ü semaviyenin cümlesidir.* Z i k i r le murad; *Levh-i mahfuzdur* ki kütüb-ü semaviyenin cümlesi ondan istinsah olunmuştur. A r z 'la murad *arz-ı Cennettir.* Zira; salih olan kullar Cehenneme giden facirlerin Cennetteki makamlarına varis olacaklardır. Yahud a r z 'la murad; *arz-ı dünya* ve bilhassa *arz-ı mukaddesdir.* Şu halde arz-ı dünyaya Vâcip Tealâ salih olan kullarını varis kılacağını bu âyetle vaad etmiştir. Binaenaleyh; bu ümmet salâhını kaybetmeyip ahlâk-ı hamideye sahib olduğu zamanda İran ve Rum diyarlarında ehl-i küfrün arazisinden bir çok yerlere varis olmuş ve bu âyetin sırrı zuhur etmiştir. Fakat sonraları salâhı terkedip ahlâk bozulmaya yüz tutunca ellerinde olan bir çok memleketler düşmanlar eline geçmiştir. Bunun sebebi ise salâhı terkle zevk u safaya dalıp fisk u fücurla meşgul olmaktır. İşte ehl-i İslâm salâhla muttasıf oldukları zaman akıllara hayret verecek derecede ve az zaman içinde küre-i arzın bir çok yerlerini fethedip mâlik oldukları halde salâhı fesada tebdil edince ehl-i İslâm elinde olan bilâdın bir çoklarının düşman eline geçmesine yani salâhın, memleketin ve kuvvetin tezayüdüne ve fesadın da kuvvetin zail olup mülkün elden çıkmasına sebeb olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; âyetin sırrı re'yelayn müşahede olunmuştur ve tarih-i İslâm da buna şahittir. K a v m - i Â b i d i n ile murad; *a'mâlini tabi' olduğu şeriate tatbik ederek mükellef olduğu ubûdiyette kusur etmeyen kavimdir.* Yani «mükellef olduğu ibadette tekâsül etmeyip ubûdiyetini edada daima Rabbisine merbut olan kavmiçin şu beyanatta kifayet edecek tebliğat var» demektir.

Z e b u r la murad; *Davud (A.S.) ın kitabı olmak* zahir olduğu gibi *Kur'an olmak* ihtimali de vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Arz-ı dünyaya salih kimselerin varis olacağını biz levh-i mahfuzdan sonra Kur'an'da dahi yazdık] demektir. Binaenaleyh; âyet-i celile ümmet-i Muhammed'i salâha da'vet etmiştir ki salâh sayesinde vasi araziye malik olsunlar ve refahla vakit geçirsinler.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'da ve bilhassa bu sûre'de kifayet edecek

ahkâm olduğunu beyandan sonra Kur'an'ın sahibi olan Resulünün âlemlere rahmet olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[**Habibim! Biz seni göndermedik, ancak âlemlere rahmet olduğun halde gönderdik.**]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Biz seni ilel ü esbabtan hiç bir sebebe mebni göndermedik, illâ âlemleri irşad etmekle rahmet olmak için gönderdik. Zira senden sonra bir nebî ve şeriatinden sonra bir şeriat olmayacağı cihetle dünyanın âhirine kadar âlemlere rahmet olarak seni Resûl gönderdik. Çünkü; sen daire-i risaleti ikmâl ve mekârim-i ahlâkı itmam ettiğin gibi dinin de umum edyânı nâsih olduğu cihetle sen ba'solunduktan sonra milletlerin tevhide vuslatı, rızaya nail olması ve necat bulması için senin dininle tedeyyün etmeleri zaruriyat-ı diniyedendir. Binaenaleyh; din-i İslâmın zuhurundan sonra tebaiyyet etmeyenler saadet-i uhreviyeden mahrumdurlar.

Resulullah'ın âleme rahmet olması Fahri Râzi'nin beyanı vechile hem din hem de dünya cihetindendir. Çünkü Resülullah nâsın cehalet ve dalâlet içinde olup tarik-ı savaba irşad edecek bir kimsenin bulunmadığı ve Hakkı arayanlara yol gösterecek kalmadığı bir zamanda ba'solunup nâsa ahkâm-ı şeriatı beyan ve tarik-ı necata sevkle insanlara menfaat ve mazarrat olan şeyleri ta'rif ettiği cihetle emr-i dinde âleme rahmettir. Zira; nâs ve va'zını kabul ve şeriatiyle amel ettikleri takdirde saadet-i âhirete nail olacaklarından ayn-ı rahmettir. Amma dünyada rahmet olması Din-i Muhammedî'ye yapışan bir kimse zill ü esaret ve katil gibi bir takım mehlekeden halâs olduklarından ehl-i iman hakkında rahmet olduğu gibi Resulullah'ın bi'setinden sonra mü'min ve kâfir bilûmum milletlerin kahren helâk olmayıp azapları âhirete te'hir olunduğu cihetle kâfirler hakkında dahi ayn-ı rahmettir.

Resulüllah'ın düşmana silâh çekmesi ve mukateleyle emrolun-

ması âleme rahmet olmasına münafî değildir. Çünkü; kılıç ve kıtâl kâfirleri îmana, asileri itaata ve ehl-i dalâli hidayete da'vet ettiğinden kılıç da aynı rahmettir.. Zira; bir takım muannid ve mütemerridleri daire-i salâha almak ve âlemi intizama koymak kılıçla hâsıl olduğundan kılıç dahi Allah'ın rahmeti cümlesindendir ki mazlumun zalimden intikamını almak ve nâs arasında icray-ı ahkâm ve adalet etmek ancak kılıçla olabilir. İntizamı muhafaza ve halkı bir noktada toplamak ve herkesi nafi' bir işe sevketmek ve milletin istirahatını te'min eylemek hep kılıçla olduğu cihetle kılıç ta insanlar için bir nevi' rahmettir.

Resûlullah'ın şeriatı ammenin rahatını te'min eden yolları gösterdiği için tedricen küre-i arzın ekserisine sirayet etmiştir. Şu kadar ki ahkâm-ı şer'iyeyi ehl-i iman şeriat diyerek kabul edip onunla amel ettiği cihetle dünyada rahatını mucib olduğu gibi âhirette sevaba da nail olur. Amma diyanet-i Muhammediye'ye iman etmeyenler işlerine yarayan ahkâmı ma'kul bir düstur olmak üzere kabul ettiklerinden yalnız adaleti mütezammın olduğu cihetle dünyaca rahatını te'min eder, Fakat âhirette ecrini görmez. Çünkü; ahkâm-ı şer'iye olduğuna îman etmedi ki ecir alsın. Meselâ Fransa'nın hukuka âid olan (Kodsivil) dedikleri kanun; fıkh-ı Malikî'den tercüme olunmuş bir kanundur. Ancak onu, muhkem ve adaleti te'min eder bir kanun tanırlar, şeriat-ı Muhammediye'yi tanımazlar. Binaenaleyh; o kanunla amel, dünyada rahatı mucib olur fakat âhirette sevab olmaz.

Hulâsa; Resûlullah'ın vücudu âleme rahmettir, amma o rahmetten istifade etmek isteyenler onun rahmet olduğunu tasdikle feyzinden istifade etmişlerdir, istifade etmek istemeyenler yarasa kuşunun güneşi inkârı gibi şeriat-ı Ahmediye'yi inkârla feyz u irfanından mahrum olmuşlardır.

*
* *

Vâcip Tealâ Resûlullah'ın âleme rahmet olduğunu beyandan sonra tebliğin hulâsasını beyan etmek üzere :

قُلْ اِنَّمَا يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Sen âleme rahmet olunca umuma hitab ederek de ki «Sizin ilâhınızın ancak bir ma'bud olduğu bana vahyolundu. Ma'budunuz bir olunca siz o ma'buda inkıyadla ihlâs üzere ibadet eder misiniz?»]

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ

[Şu tebliğ üzere eğer müşrikler i'raz eder da'vetine icabetten yüz döndürürlerse ey rusül-ü kiramın ekremi! Sen onlara de ki «ben size emrolunduğum ahkâmı müsavat üzere i'lân ediyorum, yahud müsavat üzere i'lân-ı harb ediyorum». İşte böyle demekle onlara harbedeceğini i'lân et.]

وَاِنْ اَدْرٖٓي اَقَرٖيبٌ اَمْ بَعٖيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾

[Ve sizin için mev'ud olan azabın yakın veya uzak olduğunu ben bilmiyorum. Küfür üzere ısrar ettiğiniz takdirde bu dünyada azap görmeseniz bile elbette âhirette azap göreceksiniz.]

Yani; Habibim! Senin âleme rahmet olduğun sabit olduktan sonra umum nâsa hitab ve tarik-ı tevhide da'vet suretiyle sen de ki; «yalnız bana vahyolundu ve denildi ki, sizin ma'budunuz ancak ma'bud-u vâhiddir, şerik ve nazîrden münezzehtir, aslâ teaddüd kabul etmez. Binaenaleyh; siz bu ma'bud-u vâhid'e inkiyad ve iman eder misiniz? Madem ki ferd-i vâhiddir, ihlâs üzere iman ve inkiyad etmeniz lâzımdır». Ya Ekrem-er Rusül! Eğer onlar şu da'vete icabetten imtina' ederlerse sen onlara «ben size müsavat üzere i'lân-ı harbediyorum» demekle hâl-i harbe geçtiğini i'lân et ve de ki, «bundan sonra aramızda sulh yoktur, sizin ve bizim ilmimiz müsavidir ve bizim sizden evvel bir hazırlığımız olmadığı gibi sizin bilmediğiniz bir cihetten hiyanetliğimiz de yoktur. Amma size vaadolunan azabın zamanı yakın veya uzak olduğunu ben bilmiyorum. Binaenaleyh; yakındır veya uzaktır diye hükmedemem. Şu halde Cenab-ı Hakkın mühlet verdiğine mağrur olmayın ve mühleti haşa Cenab-ı Hakkın sizden gaflet ettiğine hamletmeyin».

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Resûlullah'ın *müsavat üzere i'lân edeceği şey* ile murad; *muharebe* veya *ahkâm-ı şer'iyeyi i'lânı* olması muhtemeldir. Çünkü; Resûlullah'ın halka tebliğ ettiği ahkâm cümle nâs hakkında müsavi olduğu gibi aynı ahkâmla Resûlullah da mükelleftir. Yahud *i'lân* ile murad; *yüksek sesle müsavat üzere i'lân ediyorum saklı bir şey yok* demektir. *Vaadolunan azap* ile murad; *taraf-ı İlâhi-den nâzil olacak azap* olmak ihtimali olduğu gibi *harb olmak* ihtimali de vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ben size i'lân-ı harbediyorum. Zira; sizin için harb mev'uddur, amma vaadolunan harbin yakın veya uzak olduğunu bilemem] demektir. (فهل انتم مسلمون) cümlesi zahirde *istifham* ise de manâda *emirdir*. Şu halde *manâsı:* [Vâhid-i hakikî olan ma'budunuza ihlâs üzere inkıyad edin, inkıyadınız vâcip] demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulüne bazı ahkâmını vahyettiğini ve resulünün azabın zamanını bilmediğini beyandan sonra kendinin ilmi her şeye lâhik olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾

buyuruyor.

[Size vaadolunan azabın zamanını ben bilmiyorum, ancak Allahü Tealâ bilir. Zira; Allahü Tealâ sözünüzden alenî olanı ve sizin gizlediğiniz şeylerin cümlesini bilir.] Çünkü; ilmi her şeye lâhik ve ilminden hariç bir şey yoktur.

وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ﴿١١١﴾

[Ben bilmem ki sizin azabınızın te'hiri me'mûl ki sizin için fitne ve imtihan ve eceliniz gelinceye kadar size menfeat ve müsaadedir. Binaenaleyh; azabın te'hiri hakkınızda istidrac olmak

muhtemeldir.] Şu halde azabın te'hirine mağrur olup tuğyan etmeyin.

*
**

Vâcip Tealâ Mekke ahalisiyle Resûlullah arasında mübahase uzayıb ehl-i Mekke'nin aslâ itaat cihetine meyletmediklerinden vukuat ve havadisin çoğalması üzerine resulüne istianeyle emrini beyan etmek üzere:

قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen de ki, «Ya Rabbi benimle kavmim arasında adaletle hükmet ve bizim Rabbimizin kulları üzerine ihsanı çoktur. Ey müşrikler! Bizim Rabbimiz sizin muttasıf olduğunuz fena hâller üzerine kendisinden muavenet talep olunan ve yardım istenmeğe lâyık olan Zat-ı Ülûhiyettir. Zira her türlü muavenete muktedirdir.»]

Yani; ey rusül-ü kiramın Ekremi! Kâfirler küfrüzere ısrar edip söz dinlemeyince sen tezarru' tarikıyle de ki, «Ey beni envâ-ı ni'metleriyle terbiye eden Rabbim! Benimle kavmim beyninde hakk-ı sarih ve sabit olan adaletle hükmet ki hakikat anlaşılsın ve bizim Rabbimiz kullarına in'am sahibidir ve lûtfu boldur, kullarına muavenetini esirgemez. Binaenaleyh; kulları her zaman kendisinden müşriklerin muttasıf oldukları şerlerinden halâs için yardım taleb olunmaya lâyıktır ve bilhassa ey müşrikler! Sizin muttasıf olduğunuz yalan, iftira ve bühtan gibi şerlerinizden kurtulmak için Vâcip Tealâ'dan daha ziyade muavenet talep olunur».

İşte bu Âyet-i Celile bazı zamanda insan daraldığında ve bilûmum işlerde Vâcip Tealâ'dan muavenet istemenin lâzım olduğuna delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak Resulüne kendinin mün'im, rahim ve muavenet talebine lâyık olduğunu ta'lim buyurmuş ve bu ta'lim ümmeti hakkında da bir ders olmuştur. Binaenaleyh; insan her işinde esbab-ı âdiyeye tevessülle beraber Rabbisinden yardım talep etmekten hâlî kalmaması lâzımdır. Çünkü; her şeyin hâlikı

Cenab-ı Hak olduğu cihetle hâliktan istimdad etmek elbette lâzımdır. Resûlullah'ın duasını Rabbisi kabul ettiğinden müşriklerle Resulü beyninde adaletle hükm-ü İlâhî tecelli etmiş ve muavenet-i İlâhiye Resulüne yar olmuş ve Resulullah galib, müşrikler mağlûb olmakla akibet ceziret-ül arab'dan müşriklerin ırkı kesilmiştir.

***

SURE-İ HACC

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. Ancak altı âyeti Medine-i Münevvere'de nazil olmuştur. *Yetmişsekiz* âyeti hâvidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾

[Ey insanlar! Rabbinizin azâbından korkun. Zira; kıyametin eşyayı tahrik eden zelzelesi pek büyük bir şeydir.]

Yani; vermiş olduğu teahhüdü unutmak şanından olan insanlar! Sizi terbiye eden Rabbinizin azâbından korkun ve haram olan şeylerden ictinabla taatine devâm edin ki azâbından kurtulasınız ve dünyada günahlarınız üzerine size vermiş olduğu mühlete mağrur olmayın. Zira; bu âlem-i mükevvenatı kahretmek için hazırlamış olduğu kıyametin harekesi pek büyük bir şey ki gayet şiddetlidir.

Fahri Râzi, Kazî ve Ebussuud Efendinin beyanları veçhile bu âyette zikrolunan zelzelenin zamanı kıyametin evvelinde olup şu gördüğümüz ve içinde bulunduğumuz âlem muvazenesini bu zelzele sebebiyle kaybederek güneşin mağribden doğacağı (İmam-ı Alkame) ve (Şa'bî) den mervidir. Buna nazaran âyette beyan olunan zelzele; kıyametin alâmet-i kübrasındandır ve az müddet zarfında kıyamet kaaim olup bu zelzele kıyamete mukaddeme olacaktır. (İmam-ı Mukâtil) ve (İbn-i Zeyd) in rivayetlerine nazaran âyette zikrolunan *z e l z e l e* yle murad; *kıyametin zelzelesidir* ve âyetin zahiri bu ikinci rivayeti te'yid etmektedir. Çünkü *s a -*

a t le murad; *kıyamettir*. Şu halde «saatin zelzelesi» demek «kıyametin zelzelesi» demektir.

İttika ile emir; haram şeylerden ictinabı ve ibâdâta sa'yile emri mütezammındır. Zira; insanı, tesadüf edeceği büyük azaplardan ve dehşetli günlerden ve envaı mesaibden ve heyecanlı belâlardan kurtaracak takva olduğuna işaret için Cenab-ı Hak ittika ile emri kıyametin zelzelesiyle ta'lil buyurmuştur. Aklı olanların kemâl-i ihtimamla düşünmeleri için kıyametin harekesinin pek büyük olduğunu beyan etmiştir. Yani «haramdan kaçın ve ibadete devam edin ve aklınızla düşünün. Zira; kıyametin harekesi büyük» demektir. Şu halde bu âyet; ittikanın vâcip olduğuna delâlet eder. Zira; takvanın bu gibi şiddetli zararlardan insanı muhafaza edip zararı def'edeceğine işaret vardır. Zararların def'ine çalışmak insan için vâcip olduğu cihetle takvanın vâcip olması lâzım gelir. Kıyametin zelzelesini idrakten ukul-ü beşer kaasır olduğuna işaret için Vâcip Tealâ zelzeleden *Şey* ile ta'bir etmiş ve zelzelenin azametini izah etmekten ibarenin kaasır olduğunu iş'ar etmiştir.

Gerçi kıyamette arzı tahrik edecek Vâcip Tealâ ise de büyük hareke kıyamette olacağı için zelzele; *kıyamet* manâsına olan *saate* muzaf kılınmış ve «saatin zelzelesi» denmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ kıyametin harekesinin şiddetli olacağını ve o günün vereceği dehşetten bazılarını beyan etmek üzere :

يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا

buyuruyor.

[Habibim! Zikret şol günü, o günde siz zelzeleyi görürsünüz ki onun şiddetinden, her çocuk emziren kadın emzirdiği çocuktan gaflet ve her hamil sahibi hatun hamlini vaz'eder.]

وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى

[Ve sen nâsı sarhoş görürsün, halbuki onlar hakikatte sarhoş değillerdir.]

وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيدٌ ۝

[Ve lâkin Allah'ın azabı şiddetlidir.] Binaenaleyh; o şiddet insanları sarhoş gibi kılar.

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Hatırında tut şol günü, o günde vuku' bulacak zelzeleyi siz görürsünüz ki, o zelzelenin şiddetinden çocuğunu emziren her kadın kemâl-i şefkat ve merhametle beraber kendi derdinden çocuğunu unutur ve kemâl-i hayretinden kucağındaki çocuk aklına bile gelmez ve her hamile olan hatun vakti tamam olmadan hamlini vaz'eder ve sen o günün şiddetinden insanları, aklı başından gitmiş sarhoş görürsün. Halbuki nefsel'emirde onlar sarhoş değillerdir, ancak o günün şiddeti onları sarhoş gibi göstermiştir. Zira; Allah'ın azabı şiddetli olduğundan onları, akılları zail olmuş gibi gösterir.

Bu âyette o günde zelzelenin şiddeti; *üç şeyle isbat olunmuştur.*

Birincisi; Çocuk emziren kadının kendine arız olan korku ve endişe sebebiyle çocuğundan gaflet etmesidir.

İkincisi; Her hamile olan kadının vaktinden evvel hamlini vaz'etmesidir.

Üçüncüsü; İnsanların, esbab-ı sekirden bir şey isti'mâl etmedikleri halde sarhoş olmalarıdır. Şu halde âyette «sen onları sarhoş görürsün, halbuki sarhoş değillerdir» demek «sekir verecek bir şey isti'mâl etmediler» demektir.

İbn-i Cerir, Taberî, Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu iki âyet (Beni Musaytalık) gazâsında gece nazil olur ve Fahr-i Âlem Efendimiz ashabını çağırır, etrafına toplar âyetleri tebliğ eder. Ashab-ı Resûlullah âyette beyan olunan şiddetten müteessir olur, o günde insanların ma'ruz kalacakları ahvali düşündüklerinden sabah vakti konak mahalline ineceklerinde develerin yükünü indirmek ve çadır kurmak hatırlarına gelmez. Resûlullah «bu zelzelenin günü hangi gündür?» buyurunca ashab-ı kiram «Allahü Tealâ ve Resulü bilir» demeleri üzerine Resûlullah asha-

bına hitaben «Allahü Tealâ, Hazret-i Âdem'e (kalk ya Âdem! Zürriyetinden ehl-i Cehennemi Cehenneme ve ehl-i Cenneti Cennete sevket) der. Hazret-i Âdem (Ya Rabbî! Nasıl sevkedeceğim?) deyince (çoğunu Cehenneme ve azını Cennete sevket) hitab-ı izzeti varid olacağı» beyan buyurulmuştur. Ehl-i Cehennemin ehl-i Cennetten çok olacağı badi-i tereddüd değildir. Çünkü; tarihe ve Kur'an'ın beyanatına vukufu olanlar gerek ümem-i salifenin ve gerek bu ümmetin hâlini nazar-ı tedkike alınca her Nebinin ümmetinden iman edenlerin az ve iman etmeyenlerin çok olduğunda tereddüd etmez. Ve bilhassa ümem-i salifeden îman edenlerin adedinin pek az olduğu ma'lûmdur. Meselâ Hazret-i Nuh bir çok seneler ümmetini Din-i Hakka da'vet ettiği halde da'vetine icabet eden kaç kimse olabildi. Hazret-i Hûd, Salih ve sair enbiya-yı izamın ümmetlerinde de hâl böyledir. Binaenaleyh; ümmetler içinde peygamberine en çok iman eden ümmet-i Muhammed'dir.

***

Vâcip Tealâ kıyamet gününün dehşetinden insanları kurtaracak yegâne çare ittika olduğundan ittika ile emredib o günün şiddetinden ba'zılarını beyandan sonra insanların bir kısmı mücadeleden ve Hakka muârazadan hâlî kalmadıklarını beyan etmek üzere:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ۝

buyuruyor.

[Nâsdan ba'zıları ancehlin Allahü Tealâ hakkında mücadele ederek her muannid şeytana ittiba' eder.]

كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ۝

[Taraf-ı İlâhîden şeytan üzerine yazıldı ki şeytan kime müteveli ve musallat olursa onu ızlâl eder ve doğru yoldan çıkarır ve Cehennem azabına çeker götürür.]

Yani; Allahü Tealâ'nın âhirette azabı ve yevm-i kıyametin

dehşeti vardır, nasıl olmasın? Nâsdan ba'zıları Allah'ın zatında ve sıfatında aklî ve naklî delile ve ilme müstenid olmayarak mücerred cehalet üzere mücadele ve muhasame eder, hatta mücadelesini o kadar ileri götürür ki Allah'ın zatını ve sıfatını inkâr eder ve her muannid olan şeytana ittiba' eder. Halbuki divan-ı İlâhî ve kaza-yı Sübhanî'de yazıldı ki şeytanı veli ittihaz eden kimseyi şeytan izlâl eder ve (Saîr) isminde olan Cehennemin azabına müstehak olacak amelleri gösterir ve işletir, âkıbet Cehenneme alır götürür.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *ş e y t a n ; insanlardan şerre alet olan ve ebna-yı cinsini şerre da'vet eden kimselere de şamildir.* Binaenaleyh; insanlar içinde şerre alet olanlara şeytan denmek sahihdir.

Haksız ve delilsiz mücadelenin mezmum olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi hak aramak kasdiyle deliline ilimle beraber mücadele ve mübahasenin cevazına dahi delâlet eder.

M e r i d ; hayırdan ârî ce mücerred fesada sâî ve muannid olan kimsedir. Binaenaleyh; *şeytana ve askerine* Merid denildiği gibi *ins ü cinden şerre meyyâl olanlara dahi* şeytan-ı merid denilir.

Taberî, Fahr-i Râzî ve Kazî'nin beyanlarına nazaran bu âyet müşriklerden (Nadr b. hâris) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü (Nadr) Allah'ın zatında ve sıfatında çok mücadele eder ve «melekler Allah'ın kızlarıdır, Kur'an evvel geçen ümmetlerin yalanlarıdır ve Allahü Tealâ çürümüş kemikleri ihyaya kaadir değildir» demekle Resulullah'la muhasama ederdi. Cenab-ı Hak (Nadr) ı ve onun emsali ancehlin Hakka i'tiraz edenleri zem ve bu misilli mücadeleden kullarını men'etmek için bu âyeti inzâl buyurmuştur. Şu halde âyetin mazmunu Hakka i'tiraz ederek hava ve hevesine ittiba' eden ve ahkâm-ı şeriatı kendi şehevat-ı nefsaniyesine uydurmak isteyenlerin cümlesine şamildir. Çünkü; ahkâm-ı dini arzusuna uydurmak ve hevesat-ı nefsaniyesine muvafık olmayanları i'tirazla reddetmek isteyen kimse şeytan'a ittiba' ve evham ü hayalâtla iştigal etmiştir. Zira; (Nadr) ın «Kur'an» yalandır evvel geçenlerin sözleridir» dediği gibi her zamanda bu sözleri

tekrar edenler pek çok bulunmuş ve bilhassa açıktan Kur'an'a iman etmeyenler bittabi' bu gibi iftiralardan çekinmemişlerdir.

*
* *

Vâcip Tealâ zatı ve sıfatı ile haşir hakkında bir ilme müstenid olmaksızın mücadele edenleri zemmettikten sonra haşrin imkânına delâlet eden delilleri beyan etmek üzere :

يا ايها الناس ان كنتم في ريب من البعث فانا خلقناكم من تراب

buyuruyor.

[Ey nâs! Eğer öldükten sonra ba'solunub kabrinizden kalkacağınızda şübhe ederseniz ibtida-yı hilkatinize nazar edin. Zira; biz sizi evvelâ topraktan halkettik.]

ثم من نطفة ثم من علقة ثم من مضغة مخلقة وغير مخلقة

[Toraktan sonra nutfeden, sonra uyuşmuş kandan, sonra a'zası tam olan ve tam olmayan et parçasından halkettik.]

لنبين لكم

[Şu beyan olunan tedric üzere halk etmekteki hikmet; size kudretimizi ve bedayi-i san'atımızı beyan etmektir.] Binaenaleyh; asâr-ı kudretimizi size beyan etmemiz için şu beyan olunan ahvâl üzere halk olunmanız irade olunmuştur.

ونقر في الارحام ما نشاء الى اجل مسمى

[Ve doğması için muayyen olan vakte kadar anaların rahimlerinde dilediğimiz çocukları karar ettirmek için tedric suretiyle halketmek ciheti ihtiyar olunmuştur.]

Yani; gaflet ve nisyan üzere mahlûk ve isyan u tuğyan üzere

musır olan insanlar! Eğer Resulümüzün size beyan ettiği haşir ve ba'sda şübhe ediyorsanız bu şek size lâyık değildir. Zira; siz ibtida-yı hilkatınıza nazar eder ve düşünürseniz öldükten sonra tekrar dirileceğinizde aslâ şübhe etmezsiniz. Çünkü; biz sizi evvelâ topraktan, sonra nutfeden halk ettik ki pederiniz Âdem topraktan halkolundu ve sonra siz bir damla sudan ibaret olan meni'den halkolundunuz. Binaenaleyh; «toprakla suya karışmış ve çürümüş kemikler tekrar insan olmaz» şeklindeki sözünüzün düşünmeksizin söylenmiş olduğunu bilirsiniz. Pederinizin sulbünden ananızın rahmine düşen nutfe ananızın rahminde uyuşmuş kan olur, sonra o kan murur-u zamanla et parçası olur ki uzuvları olmaz. Bir az sonra a'zası tamam olur ve insan şeklini alır. İşte şu minvâl üzere halen ba'de halin biz sizi halketdik ki size kemâl-i kudretimizi beyan edelim ve sizin için haşrin imkânında şübhe kalmasın. Halbuki siz bu hâlleri düşünmeksizin haşri inkâra cesaret ediyorsunuz ve biz vakt-ı muayyenine kadar anaların rahimlerinde dilediğimiz mikdarı karar ettirir, vakt-i muayyeni geldiğinde de yol verir dünyaya çıkarırız. Şu halde ölmüş ve çürümüş kimseleri tekrar topraktan çıkarmakta mani' nedir ki şübhe ediyorsunuz?

Taberî, Fahri Râzi ve. Kazî'nin beyanları veçhile bizim *topraktan halk olunmamız* la murad; *pederimiz Âdem'in topraktan halk olunması* veyahud *nutfenin asrı olan gıdanın topraktan halkolunmasıdır.* Çünkü; evlâd-ı Âdem her ne kadar nutfeden halk olunursa da nutfenin aslı gıda, gıdanın aslı nebatat, nebatatın aslı su ile toprak olduğu cihetle cümle insanların esası; *topraktır.* Şu halde tehavvülât ve tedric suretiyle toprak nutfeye inkilâb ediyor. Toprakla su arasında münasebet olmadığı halde toprağın nutfeye tehavvülü kudret-i İlâhiyenin kemaline delâlet eden delâil-i vazıha cümlesindendir. Kezalik suyun kana ve kanın ete tehavvülünde dahi hâl böyledir. Şu halde ibtida-yı hilkatinde insanlar kudret-i İlâhiyenin azametini görüb dururken kabrinden dirilib kalkacağında niçin tereddüd ederler? Âyetde *Muhalleka; A'zası tam olarak doğanlar* ve gayri muhallaka *azası noksan olarak doğanlardır.* Yahud *Muhalleka; diri* ve gayr-i Muhallake *ölü olarak doğanlardır.* Hangi manâ murad olunursa olunsun insanın hilkatı Fail-i Muhtar'ın ihtiyariyle oldu-

ğuna delâlet eder. Çünkü; tabiatın iktizası olsa ya muhallaka veya gayr-i muhallaka olur. Zira; tabiatın iktizası değişmez.

Âyette *e c e l - i m ü s e m m a* ile murad; *velâdet için ta'yin olunan vakıttır.* Velâdetin ekall-i müddeti; Hanefiye indinde altı ay ve ekser-i müddeti; iki senedir. Şafiiye indinde ekser-i müddeti; dört senedir. Yani bir çocuk validesinin rahminde Hanefiye'ye göre iki, Şafiiye'ye göre dört sene kalabilir.

ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا اَشُدَّكُمْ

[Hilkatiniz tamam olub vakt-i muayyeniniz geldikten sonra biz sizi tıflolarak analarınızın rahminden çıkarırız ki o zamanda siz her türlü muavenet ve muhafazaya muhtaç olduğunuzdan ananız ve babanız vasıtaları ile biz sizi muhafaza ederiz. Ve bundan sonra rüşdünüze baliğ olmanız ve a'zanız kuvvet bulması ve mizacınızın aledtedric tekemmül etmesi için biz sizi envâ-ı terbiyeyle terbiye ederiz.]

وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا

[Ve sizden ba'zınız bülûğa vasıl olmadan veyahud vasıl olduktan sonra vefat eder ve sizden ba'zınız evvelce bir takım şeyleri bildikten sonra bilmez bir hâle gelsin için erzel-i ömre reddolunur.]

E r z e l - i ö m ü r ; kuvâlarına za'f ve aklına halel gelib vücudunun aletleri lâyıkiyle işleyemez hâle gelen kocalık zamanıdır. Bu sinne reddolunmasının hikmeti; evvelce bildiği şeyi bilmez bir hale gelmesi olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir. İnsanların ihtiyar ve şeyh-i fani olanlarının bünyelerinde zaaf ve akıllarında sehafet ve fehm ü idraklerine noksan ârız olub hâl-i sabavetlerinin avdeti erzel-i ömürdür. Şu halde insanların vefatları; *ikiye münkasem olub :*

B i r i n c i s i ; Aklı başında ve bünyesi sağlamken vefat etmektir.

İ k i n c i s i ; Pir-i fani olub bildiğini bilmez bir hale geldikten sonra vefat etmektir. Binanealeyh; insanın hilkatinde ve müddet-i ömründe uğramış olduğu tebeddülât ve bilhassa erzel-i ömre reddolunması haşrin imkânına açık bir delildir. Çünkü; insanın hâl-i bidayesinden hâl-i nihayesine kadar görmüş olduğu tegayyüratı halketmeğe kaadir olan Vacib-ül Vücud'un insanı öldükten sonra ihyaya da kaadir olacağı evleviyetle sabitdir.

*
**

Vâcip Tealâ haşrin imkânına insanın hilkatinde ve müddet-i ömründe cereyan eden ahvâl-i acibeyle istidlâli beyandan sonra arz üzerinde hasıl olan nebatat ile haşrin imkânına istidlâl etmek üzere :

وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Sen yer yüzünü kuru olduğu halde görürsün. Bundan sonra biz arz üzerine sema canibinden yağmur sularını inzâl ettiğimizde arz hareket eder ve kabarır. Otlar biter ve her nevi'den gayet güzel otları bitirir.]

Yani; bizim kudretimizin kemaline teaccübe hacet yoktur. Zira; sen yer yüzünü kurumuş ottan ve rutubetten eser olmadığı halde görürsün. Bundan sonra bizim kudretimiz ve irademiz ihyasına tealluk edince arzda hayat hassası üzere müştemil ve arzın ruhu mesabesinde olan yağmur suyunu biz arz üzerine sema canibinden indirdiğimizde arz harekete gelir ve kabarır ve her nevi' otlardan revnaklı ve nadratlı gayet güzellerini bitirir ve yer yüzü herkesin yüzüne güler bir hale gelir ki görenler mesrur olur.

İşte şu âyetlerde beyan olunan gerek insanın ve gerek otların hilkatindeki sanayi-i garibe ve ahval-i acîbenin cümlesi insanların

vefatlarından sonra tekrar dirileceklerine delâlet eder delâil-i kat'-iye cümlesindendir.

(هامدة) *Ölmüş ve kurumuş* demektir. (اهتزت) ihtizaz, *titremek, deprenmek; hareket etmektir* ki «otların bitmesiyle arz hareket etti» demektir. (ربت) *kabarmak*, manâsınadır. Behic; *gayet letafetli ve revnaklı* demektir.

***

Vâcip Tealâ haşrin imkânına delâlet eden delâilden insanın hilkatını ve arzın nebatatla ihyasını beyandan sonra serdolunan delillerin netice ve hulâsasını beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Şu insanların akıllarına hayret veren mahlûkatı halketmeye kudretin sebebi Allahü Tealâ'nın zatında sabit ve mütehakkak olub eşyanın kendisinin halkiyle hasıl olmasıdır ve Allahü Tealâ ölüleri ihya eder. Çünkü; Allahü Tealâ mümkinattan her şeyi icada kaadirdir.]

وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

[Ve kıyamet elbette gelecek, onda aslâ şübhe yoktur. Binaenaleyh; Allahü Tealâ kabirlerde medfun olan kimseleri ba'seder, kabrinden kaldırır.]

Yani; insanın etvar-ı muhtelifede halkolunup birbirine zıddolarak ahvâl-i adîdeye tahvil olunması ve kurumuş arzın ihyâ olunması Allahü Tealâ'nın sabit ve mütehakkak olması sebebiyledir. Eğer sânii mevcud ve sabit olmamış olsaydı bunların hiç birisi vücud bulmazdı. Şu halde insanların ve otların vücudları Allahü Tealâ'nın vücuduna, vahdaniyetine ve ölmüşleri ihyâya kudretine delâlet eder. Binaenaleyh; Allahü Tealâ ölmüş insanları ih-

yâ eder ve insanların ihyâ olunacakları kıyamet de gelecektir, onda aslâ şüphe yoktur ve kıyamet kaim olunca kabirlerinde olan mevtayı Allahü Tealâ kaldırır ve cümlesini amelleriyle mücazat eder.

Bu âyette beyan olunan delillerin hulâsasını takrir şöyledir : Emvatı iade ve ihyâ mümkündür. Eğer mümkün olmasaydı hiç bir zamanda hayat bulmazdı. Halbuki ölüler, dünyada hayatla muttasıf idiler. Binanealeyh; emvatı ihya mümkündür. Çünkü; bir zamanda hayatı kabul eden cismin diğer zamanda dahi hayatı kabul edeceğinde şüphe olunmaz. Kezalik Vâcip Tealâ ma'lûmatın cümlesine âlim olduğu gibi makduratın cümlesine de kaadirdir. Binaenaleyh; emvatı ihyâya dahi kaadirdir. Yani ecsamda kaabiliyet olduğu gibi Cenab-ı Hakta da kudret vardır. Binaenaleyh; haşr-i emvatta tereddüde mahâl yoktur.

***

Vâcip Tealâ emvatı ihyâ edeceğini beyandan sonra Hakka muaraza edenlerin dünyada rüsvay ve âhirette muazzeb olacaklarını beyan etmek üzere :

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Nâsdan ba'zıları Allah'ın emrinde aklî delile ve ilham tarikiyle hidayete ve kalblere nûr verici kitaba ilmî olmayarak mücadele ederler.]

ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ

[Hakkı işittiğinde boynunu döndürür ve yanını çeker olduğu halde tekebbür eder ki, enbiyanın vahy-i İlâhi ile beyan olunan din-i İlâhîden zuafa-yı nası ızlâl etsin ve tarik-ı Hakdan çıkarsın.]

لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾

[Allah'ın emrinde mücadele ve hakkı kabulde tekebbür eden

kimse için dünyada rüsvalık vardır ve yevm-i kıyamette biz ona yakıcı Cehennemin azabını tattırırız.]

Yani; Nâsdan bazı kimse evamir-i İlâhiyeye ve din-i sübhaniyeye i'tiraz etmek üzere mücadele ve muhasama eder, bu mücadelesi zaruri bir ilme müstenid olmadığı gibi istidlâle ve taraf-ı İlâhîden irşad suretiyle ilhama ve tarik-ı Hakka delâlet eder hidayete ve vahyile gelmiş kulûb-u nâsı nurlandıran bir kitaba müstenid değildir. Şu halde mücadelesi kör körüne cehl ü inada müsteniddir. Binaenaleyh; şu mücadeleye cesaret eden kimse zuafa-yı nâsı din-i İlâhîden ızlâl edip yoldan çıkarmak için tekebbür eder, boynunu döndürür ve belini büker olduğu halde hakkı kabulden i'raz eder. İşte Hakdan i'raz eden kimse için dünyada rüsvalık ve kıyamette yakıcı Cehennemin azabını tatmak vardır.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyet (Ebu Cehil) hakkında nazil olmuştur. Çünkü Ebu Cehil; daima Resulullah'a muhasame ve emr-i İlâhîye muaraza eder ve hakkı kabulden tekebbür ederek hak olan söze boynunu döner ve yanını çekerdi ve bu muarazası da esbab-ı ilimden hiç birine müstenid değildi. Zira; onun âdeti daima ehl-i imana tekebbür etmek ve kendine tabi' olan cühelâya hakkı setretmekle zihinlerini iğfâl etmek ve azdırmaktı. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette *Ebu Cehl'i üç sıfatla zemmetmiştir.*

B i r i n c i s i ; Emr-i İlâhîde mücadele etmesidir.

İ k i n c i s i ; Şu mücadelesi hiç bir ilme müstenid olmayıp mücerred cehline bina etmesidir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Zuafa-yı nâsı iğfâl ve ızlâl etmek için Hakdan kibirle boynunu döndürmesidir. İşte Ebu Cehil ve emsalinin şu fena amellerinin cezasının dünyada rüsvalık ve âhirette azab-ı Cehennem olacağı beyan olunmuştur. Gerçi âyet (Ebu Cehil) hakkında nâzil olmuşsa da bu sıfatla müttasıf olanların cümlesine şamildir ve asr-ı saadetten bu an'a kadar hakka i'tiraz edenler ve zuafa-yı nâsı yoldan çıkarmak için çalışanlar hiç de eksik olmamıştır. Bu makule kimselerin âkıbet dünyada rüsva oldukları gibi âhirette de azaba dûçar olacakları bu âyetle sabittir.

(ثانى عطفه) Beyzâvî'nin beyanı veçhile *Hakkı kabulden*

tekebbür edici, omuzunu döndürücü ve Hakkı istihfaf edici kimsedir. İşte bu gibi ahlâk-ı zemimesi Ebu Cehlin imanı kabulüne mâni' olduğundan dünyada din aleyhine kurmuş olduğu tuzaklara kendi düştü ve âkıbet yevm-i Bedir'de ehl-i İslâmın kılıcına lokma olarak canını Cehenneme ısmarladı gitti.

Bu âyet-i celilenin bidayesi Haktan i'raz edenlerin i'razları hidayete ve kitaba müstenid olmadığını beyana mukaddime ve te'kid olmak üzere tekrar zikrolunmuştur. *Yahud* evvelki âyet mukallidler hakkında ve bu âyet mukallidlere tâbi' olanlar hakkında olmasına binaen tekrar yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ Hakka i'tiraz edenlerin dünyada rüsva ve âhirette muazzeb olacaklarını beyandan sonra azabın sebebini beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[İşte şu dünyada rüsvalık ve âhirette azap, senin kisb-i yedinle âhirete takdim ettiğin günahların sebebiyledir ve Allahü Tealâ kullarına zulmeder olmadı.] Çünkü âdil olduğundan herkesin ameline göre göre ceza verdiği cihetle aslâ zulüm şaibesi olmaz. Binaenaleyh; ceza ile cürüm arasında nisbet-i âdileye riayet olunur.

Abid lâfzı cemi' siğasiyle varid olduğundan *zallâm* mübalâğa siğasiyle varid olmuştur. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Hiç bir abde Cenab-ı Hak vechen min-el vücûh zulmetmez] demektir, yoksa zulmün mübalâğasını nefyile asıl zulüm bâki kalır manâsına değildir. Zira; Allahü Tealâ minküllilvücuh zulümden münezzehtir. Yani; dünyada bigayr-i ilmin mücadele eden âsî kimseye yevm-i kıyamette tahkir ve ihanet tarikıyla taraf-ı İlâhîden «Ey zâlim! Şu azab; senin dünyada irtikâb ettiğin ve âhiret için kazandığın günahların sebebiyledir. Zira; Allahü Tealâ zâlim değildir» denir.

*
**

Vâcip Tealâ din-i İlâhîde mücadele ve nâsı ızlâl edenlerin hâllerini beyandan sonra dininde şek üzere bulunanların hâllerini beyan etmek üzere :

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِهٖ وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖ

buyuruyor.

[Nâsdan bazısı dinde şek ve bir taraf üzere Allahü Tealâ'ya ibadet eder. Eğer kendine hayır isabet ederse dine kalbi mutmain olur ve dinde bulunduğunu fâl-i hayır addeder ve eğer ona bir fitne isabet ederse yüzü üzerine küfür cihetine dönüverir ve dinle teşe'üm eder.] Zira; dinine i'timadı yoktur.

خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ⑪

[İşte dinine i'timad etmeyerek dönen kimse dünyada enva-ı beliyyat ve âhirette azaba düçar olmakla zarar görür ve şu zarar meydanda bir zarardır.]

Yani; mün'imini nisyanla isyan etmek alel'ekser âdeti olan insanlardan bazısı dinin bir cânibi üzere şek ve ıztırabla Allahü Tealâ'ya ibadet eder ve lâkin ibadetinde sebatı ve yakini olmaz ve dinin bir tarafında durur ve işine nasıl gelirse o tarafa dönmek kolay olsun için lâyıkiyle dinine yapışmaz ve kenarında gezer içine girmez. Binaenaleyh; eğer o kimseye hayır isabet ederse dininden bilir, kalbi mutmain olur ve karar eder ve eğer bir fitne isabet ederse irtidad eder ve terkettiği küfür cihetine dönüverir. Binaenaleyh; dünyada canı heder olmak ve âhirette azab görmekle zarar eder. İşte şu zarar; meydanda bir zarardır.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet; Arabdan Medine'ye hicret eden bir taife hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; onlar bâdiyeden Medine'ye geldiklerinde bazılarının haremi oğlan ve kısrağı tay doğurup vücudu sıhhat bulub malı çoğalınca

Din-i İslâmı fâl-i hayır addedip kalbi mutmain ve müsterih olarak Medine'de Din-i İslâm üzere sebat etti kaldı, ba'zılarının da bunun aksine haremi kız doğurup kısrağı yavrulamayıb kendi hastalanarak ve maişeti daralınca Din-i İslâmdan teşe'üm ettiler ve geri gittiler. İşte Cenab-ı Hak bu makule dinine i'timadı olmayan kimselerin hallerini şol kimsenin haline teşbih eder ki, o kimse askerin bir tarafında bulunur; eğer askerde zafer ve galebe görürse içine girer ve eğer inhizam görürse derhal firar eder. Binaenaleyh; dinine i'timadı olmayan kimsenin hali askerin içine girmeyip kenarında bulunan kimsenin hâli gibi olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle tasvir etmiştir. *Yahud* âyet; münafıkların hallerini tasvir etmiştir. Zira; onlar yalnız imanın bir cüz'ü olan ikrarla iktifa eder, kalbleriyle tasdik etmez, her işi iki taraflı tutar ve hangi taraf işlerine gelirse o tarafa dönüverirlerdi. Binaenaleyh; «onlar harfüzere ibadet eder» denilmiştir ki, ibadetlerinin noksan ve i'tibardan sâkıt olduğuna işaret olunmuştur. Çünkü *h a r f ; taraf ve cânib* manâsına olduğundan dinde ibadetin erkânı ve âleti olan lisan ve kalbden birile iktifa etmek; bir canibinde bulunmak ve diğerini terketmektir.

İşte bu gibi münafıklar asr-ı saadete münhasır değil, belki her asırda bulunmuştur ki, müslümanlık onların ancak lisanlarında olur kalblerinde imandan eser olmaz. Binaenaleyh; bunlar müslümanlar yanında müslüman görünürlerse de kendi emsalleri yanında imandan eser görülmez. Çünkü; lisanında müslümanlığa inanamadığından kanaatı yok ve kalbi de mutmain değildir. İşte bu kabil insanlar bu âyetin zemminde dahildirler.

Hulâsa; dininde şek üzere bulunanları ve dinle dünya murad edenleri Cenab-ı Hak bu âyetle zemmetmiş, dünya ve âhirette zarar göreceklerini beyan buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ dinine i'timat etmeyip tereddüd üzere bulunanların hallerinden ba'zılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ۝

buyuruyor.

[Dininde sebat etmeyip irtidad eden kimse Allah'ın gayri menfeat ve mazarrata muktedir olmayan eşya-yı hasiseye ibadet eder. İşte şu ibadet sevabdan gayet uzak bir dalâlettir.]

Yani; dininde karar etmeyen kimse Allah'ın gayri bir takım taşdan ve ağaçdan yapılmış putlara ibadet eder ki, o puta ibadet eden kimseye put menfeat edemediği gibi ibadeti terk etse de mazarrata iktidarı yoktur. Binaenaleyh; kaadir ü kayyum olan Allahü Tealâ'ya ibadeti terkle ednâ mahlûkata ibadet etmek ancak dalâlettir ki, o dalâlet tarik-ı Hakka gayet uzaktır.

يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ

[Dininde şek üzere olan, mazarratı menfeatinden daha yakın olan kimseye dua eder.]

لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ۝

[Ne çirkin oldu onların muinleri ve ne fenâ oldu muaşeret ettikleri sahibleri.]

Yani; Allahü Tealâ'ya ibadeti terkeden kimse şol kimseye ibadet eder ki, onun mazarratı menfaatinden daha yakındır ve ne fena oldu yardımcıları olan ma'budları ve ne kötü oldu âbidler ki, onlar bir takım âcizlere ibadet ederler.

Bu âyette Nisâbûrî'nin beyanı vechile *z a r a r ı m e n f e a t i n d e n y a k ı n o l a n k i m s e* yle murad; *kâfirlerin reisleridir.* Çünkü onlara tabi' olan fukara güruhu reislerinde menfeat var zanneder ve onların reylerini tasvib ederler. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onların mazarratları menfeatlerinden daha çok olduğunu beyanla onlara itaatlerinin çirkin bir haslet olduğunu beyan etmiştir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Kâfirlerin ve münafıkların avam güruhu, reislerine itaat, umur u hususlarında onlara duâ ederler ve onlardan menfeat beklerler. Halbuki re-

islerinin mazarratı menfeatinden daha yakındır. Şu halde ne fena efendidir onların efendileri ve ne fena arkadaştır onların arkadaşları.] Şu manâya nazaran ilk âyet putlara ibadetlerine aiddir. Zira; putlarda aslâ menfeat ve mazarrat yoktur. İkinci âyet de, reislerine itaatlerine âittir. Çünkü; onlara reislerinin mazarratı menfeatinden daha evvel ve daha çoktur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i dalâlin ibadetlerinin keyfiyetini beyandan sonra ehl-i hidâyetin ibadetlerinin keyfiyet ve menfeatlerini beyan etmek üzere:

إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ altından nehirler cereyan eden Cennetlere şol kimseleri idhâl eder ki, onlar iman ettilèr ve amel-i salih işlediler.]

إِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾

[Zira; Allahü Tealâ muradını işler, hiç kimse karışamaz.]

Yani; Allahü Tealâ şol kimseleri Cennetine koyar ki, o kimseler Allah'a, resullerine ve âhirete iman ettiler ve yalnız imanla iktifa etmeyip, belki imanlarını amel-i sâlih işlemekle tesbit ve takrir ettiler. Binaenaleyh; onlar Allah'ın emrinin cümlesini yerine getirdiler ve nehyettiği şeylerin cümlesinden ictinab ettiler. Şu halde onlar altından nehirler cereyan eden Cennetlere girmeye hak kazandıklarından Allahü Tealâ onları Cennete idhâl eder. Zira; Allahü Tealâ kullarının fevz ü felâhına veya kahr ü helâkine dair istediğini işler. Şu kadar ki, mü'min iradesini imana sarfettiğinden Allahü Tealâ onun imanını halkeder ve imanının mükâfatını verir.

Hulâsa; Cennete duhûlün, imana ve derecata nail olmanın, amel-i salihe tevakkuf ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i şirkin kimlere ibadet ettiklerini ve mü'minleri Cennete idhâl edeceğini beyandan sonra münafıkların «Cenab-ı Hakkın, Resulüne yardım etmeyecek» dediklerini beyan etmek üzere :

مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَاۤءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ۝

buyuruyor.

[Muhammed (S.A.) e Allahü Tealâ dünya ve âhirette yardım etmez zanneden kimse semaya bir ip çeksin, sonra o ip vasıtasiyle semaya karşı kat'-ı mesafe etsin ve Allah'ın yardımını def'etmeğe çalışsın ve nazar etsin baksın ki, onun hilesi buğzettiği şeyi giderebilir mi?]

Yani; Allahü Tealâ dünya ve âhirette resulüne yardım eder. Eğer Allah'ın dünyada ve âhirette Resulüne elbette yardım etmeyeceğini zanneden kimse varsa evinin tavanına bir ip çeksin sonra o iple kendini boğsun, görsün ki, bu kadar hile ve uğraşması Resulüne Allah'ın muavenetini giderir mi? Ve nazar etsin baksın ki hilesi buğzettiği şeyi def' eder mi? Zira; Allahü Tealâ Habibine nusretini kesmez, velevse nusrete buğzeden kimse sema cânibine çekmiş olduğu iple hiddetinden kendini boğsun öldürsün. Onun buğzu Allah'ın muavenetine mani' olamaz.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyette *s e b e b* ile murad; *iptir.* *S e m â* ile murad; *evin damıdır.* *K a t ı* 'la murad; *boğulmaktır.* *G a y z e t t i ğ i ş e y* le murad; *Allah'ın Resulüne muaveneti ve nusretidir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ dünyada ve âhirette Resulüne elbette muavenet etmez ve Muhammed (S.A.) ın «Rabbim bana yardım eder» dediği maksadını tervic ve sözünü herkese dinletmek içindir diyen ve zanneden kimse kendi evinin damına bir ip uzatsın, bağlasın ve ipi boğazına takıp kendini boğsun ve görsün ki onun kendini

öldürmesi ona gazab veren nusret-i İlâhiyeye mani' olabilir mi?] demektir. Yahud *s e m a* ile murad; *Sema-yı dünyadır. K a - t ı '* la murad; *kat-i mesafedir*. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Eğer bir kimse Allahü Tealâ dünya ve âhirette Resulüne yardım etmez zannederse bu zandan vaz geçsin. Zira; Allahü Tealâ Resulüne nusretini kesmez. Eğer nusretin kesilmesini isterse sema-yı dünyaya bir ip çeksin sonra o ipe yapışsın bakalım mani' olabilir mi? Ve muavenetin önüne geçmek mümkünse geçsin. Halbuki semaya ip çekmesi ve ipe yapışıp semaya doğru gitmesi muhâldir. Binaenaleyh; Allah'ın nusretini men'etmesi de muhâldir. Şu halde Resûlullah'a, Rabbisinin muavenetine buğzeden kimsenin buğzunun kesilmesi dahi muhâldir. Ancak onun buğzunun kesilmesi ölümüyle olacağından ölsün kurtulsun] demektir.

Taberî, Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celile (Gatfan) ve (Benî Esed) kabilelerinden bazı kimseler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resûlullah onları İslâma da'vet edince onlar «bizim Yehud'la beynimizde muahede vardır. Allahü Tealâ'nın Muhammed (S.A.) a yardım edeceğini zannetmeyiz. Şu halde İslâm oluruz da Allahü Tealâ da nusret etmezse Yehud'la aramız açılır bize zahire ve hurma gibi erzak vermezler. Binaenaleyh; korkarız, İslâm olamayız» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. *Yahut* Resulullah'ın düşmanları ve hasudları hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar Resûlullah'ın nusret olunduğunu arzu etmediklerinden vuku' bulan nusrete gazab ettikleri gibi elbette âkıbet-i emirde Allahü Tealâ nusret etmez ve Din-i Muhammedî de hitam bulur zannederlerdi. Onların bu zanlarını red için Allahü Tealâ âyeti inzalle bu gibi zandan vaz geçmelerini ve eğer vaz geçmezlerse gazabları hiç bir fayda temin etmiyeceğini beyan buyurmuştur. Sahih olan rivayet de bu olsa gerektir. Çünkü; âyetin manâsına en ziyade muvafık olan rivayet budur.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın Resulüne ve şeriatına yardım etmeyeceğini zannedenlerin zanları doğru olmadığı ve Resûlullah'ın nusret olunduğuna buğzedenlerin bu hususta kendilerini boğup öldürseler dahi fayda etmeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Resulüne elbette nusret edeceğini beyandan sonra bil'fiil nusretinden ba'zılarını beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Resulümüze enva-ı nusretle muavenet ettiğimiz gibi nusretini te'yid ve nübüvvetini tasdik için vâzıh ve zahir âyetler olduğu halde biz Kur'an'ı inzâl ettik. Zira; kullarına doğru yolu gösteren Allahü Tealâ hidayet etmek murad ettiği kullarını hidayette kılar ve o kulların iradelerini hidayete sarfetmeleri üzerine maksada isâl eden tarikı onlara muvaffak kılar.]

***

Vâcip Tealâ Resûlullah hakkında su-u zan edenlerin zanlarını red ettikten sonra müminlerin ve sair milletlerin aralarını yevm-i kıyamette fasledeceğini beyan etmek üzere :

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'a ve Resulüne îman ettiler ve şol kimseler ki onlar Hazret-i Musa'ya îman ile Yehudiyeti kabul ettiler ve yıldızlara ibadet eden Sabiîler ve ateşe ibadet eden Mecusiler ve Hazret-i İsa'ya iman eden Nasara ve putlara ibadet eden müşriklerin beyinlerini Allahü Tealâ yevm-i kıyamette fasleder ve mezheplerden hak olanı batıl olanlardan ayırır.]

اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

[Zira; Allahü Tealâ her şeye nâzır ve herkesin halini bilir. Binaenaleyh; her birini diğerinden tefrik eder.]

Yani; Allahü Tealâ her mezhep sahibini bir ceza ile cezalandırır. Zira; erbab-ı dinden her birinin mezhebini diğerinden tefrik eder ve cinayetine göre ceza verir ve her birini diğerinden ayırır. Binaenaleyh; mü'minleri Cennete ve îman etmeyenleri Cehenneme idhâl eder ve herkes müstehak olduğu cezayı görür. Zira; Allahü Tealâ her şeyi nezareti ve mürakabesi altında bulundurduğundan herkesin istihkakını bilir ve müstehak olduğu cezayı verir.

Taberî'nin beyanı ve bu âyette zikrolunan sarahat veçhile Din; altı olup *b e ş i ; şeytanî b i r i s i ; Rahmanîdir.* Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *netice i'tibariyle* edyan; *üçe münhasırdır :*

B i r i n c i s i ; Bilûmum enbiyanın nübüvvetlerini tasdik eden din-i İslâmdır ve indellah marzî olan din-i Hak da İslâm dinidir.

İ k i n c i s i ; Enbiyadan bazısına îman eder, bazısına etmez, Yehudiyetle Nasraniyet gibi. Çünkü; onlar enbiyadan bazısına îman etmezler.

Ü ç ü n c ü s ü ; Hiç bir nebiye iman etmeyen Mecusi ve Sabiî ve müşrikler gibi. Çünkü; bunlar hiç bir nebiye îman etmezler ve hiç bir din tanımazlar.

Bu âyette beyan olunduğu veçhile usul-ü mezahib altıdır. Bunlardan her biri kendi mezhebinin hak olduğunu iddia ederlerse de hak teaddüd etmeyip elbette bir olduğu cihetle Cenab-ı Hak yevm-i kıyamette hak üzere olanlarla haksız olanların beyinlerini fasledeceğini beyanla bu âyette ehl-i dalâli tehdid ve mezheplerinin beyinlerini fasletmekte aslâ zulüm olmayacağına işaret için Vâcip Tealâ ilminin her şeyi muhit olduğunu dahi tasrih etmiştir. Çünkü; her şeye ilmi hazır olunca herkesin istihkakını bilip istihkakına göre ceza vereceği aşikârdır.

Yevm-i kıyamette fırkaların beyinlerini fasledeceği muhakkak olduğuna işaret için cümleler tahkikine delâlet eden (إن) lâfzıyle varid olduğu Ebussuud Efendinin cümle-i beyanatındandır.

*
**

Vâcip Tealâ usul-u edyanı beyandan sonra müşriklere ta'riz ve edyan-ı batıla erbabını tevbih etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ
وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin mi? Allahü Tealâ'ya göklerde ve yerde olan zi rûhun cümlesi, Güneş, Ay, sair yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanatın kâffesi ve nâsdan çokları tevazu' ve tezellül suretiyle secde ederler.]

وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ

[«Ve nâsdan bir çok kimseler üzerine azap vâcip oldu.» Çünkü; onlar secdeden imtina' ettiler.]

وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ

[Eğer bir kimsenin derecesini tenzil etmekle Allahü Tealâ ona ihanet ederse onun için hiç ikram eden bulunmaz.] Zira; Allah'ın zelil kıldığı kimseyi aziz kılan olmaz.

إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ۩ (١٨)

[Zira; Allahü Tealâ istediğini işler hiç bir kimse mani' olamaz.]

Yani; Habibim! Bilmedin mi? Gökte olan melekler ve yerde olan İns ü Cinnin cümlesi Allahü Tealâ'ya tevazu' ederler, secdeye kapanırlar ve kezalik gökte olan Ay, Güneş ve yıldızlar Allah'ın iradesine karşı secdeye kapanmış gibi inkıyad ederler, yerde olan dağlar, ağaçlar ve hayvanat cümlesi Allah'ın kendilerinde vaki' olan tasarrufatına itaat etmek suretiyle inkiyadlarını izhar ederler, nâsdan çokları secde eder ve çokları secdeden imtina' et-

tikleri için üzerlerine azap vâcip oldu. Ve eğer bir kimseye Allahü Tealâ şekavetle ihanet ederse ona saadetle ikram eden olamaz. Zira; Allahü Tealâ dilediğini işler.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran mükellef olmayan mahlûkatın secdeleriyle murad; *Taraf-ı İlâhîden kendilerine nâzil olan avârız ve havâdisi reddedemeyip kabul etmeleridir.* Çünkü; emr-i İlâhîye muhalefet edememeleri mükellef olanların secdelerine müşabih olduğundan teşbih tarikıyle «secde eder» denilmiştir ki «emr-i İlâhîye itaat ederler» demektir. İnsanların da taraf-ı İlâhîden gelen her türlü avârızdan imtina' edemeyip elbette inkiyad ettikleri cihetle cümlesi secde ediyorlarsa da bazıları mükellef oldukları secdeden imtina' ve temerrüd ettikleri cihetle onların ekserisinin secde ettiklerini beyanla secde etmeyenlere ta'riz olunduğu gibi secde etmeyenler üzerine azâbın vâcip olduğu tasrih edilmiştir.

Ebussuud Efendinin beyanı veçhile bu makamda (الم تر) (الم تعلم) manâsına yani *r ü ' y e t ; ilim* manâsınadır. Lâkin mahlûkatın Cenab-ı Hakka itaatleri manâsına secdeleri görmek şanından olan her kimse için malûm olduğuna işaret olmak üzere ilimden rü'yetle ta'bir olunmuştur. Yani (الم تعلم) yerinde (الم تر) denilmiştir ki «secde edercesine her mahlûkun Rabbisine itaatini görmüş gibi görmek şanından olan her kimse bilir» demektir. Bu âyeti okuyan ve işiten kimsenin secde etmesi lâzımdır.

Hulâsa; cümle mahlûkat irade-i İlâhiyeye karşı muhalefet edemeyip secde eder gibi Allah'a itaat ettikleri ve insandan bir çoklarının bilfiil secde edip bir kısmının da secdeden imtina' eyledikleri cihetle azaba müstehak oldukları ve Allah'ın ihanet ettiği kimseye ikram eden bulunmayacağı ve kullarına ihanet ve ikramdan Allahü Tealâ dilediğini işlediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ zat-ı ulûhiyetine cümle mahlûkatın inkiyadını beyandan sonra Mü'minlerle Yahudiler arasında vaki' olan nizaı beyan etmek üzere :

هٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ

buyuruyor.

[Şu iki hasım ki Mü'minlerle Yahudiler Rablerinin dininde muhasame ettiler.]

فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾

[Şol kimseler ki onlar enbiyadan ba'zısını tekzible küfrettiler. Onlar için cisimlerine ateşten birer parça elbiseler kesildi ve o ateş parçaları, üzerlerine giydikleri elbiseler gibi her taraflarını ihata etti ve yalnız bununla da kalmazlar. Zira; başları üzerine harareti şedid sıcak su dökülür.]

يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾

[O sıcak su ile karınlarında olan bağırsakları ve zahirlerinde olan derileri erir dökülür.]

وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾

[Ve onlar için demirden kamçılar vardır. Üzerlerine musallat olan zebâniler o kamçılarla onları men'ederler.]

كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا

[Her ne zaman ki ehl-i Cehennem Cehennemden ve Cehennemde onlara isabet eden gamdan çıkmak murad ederlerse zebâniler tarafından ateşden kamçılarla Cehenneme iade olunurlar.]

وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾

[Ve zebâniler onlara «tadın Cehennemin azâbını» derler.]

Yani; şu iki fırka ki Mü'minlerle kâfirler ve bilhassa Yahudiler Rablerinin dininde, zâtında ve sıfâtında birbirlerine husumet ettiler. Çünkü; Yahudiler Mü'minlere «biz sizden evveliz ve Allahü Tealâ'ya elyakız, kitabımız ve nebimiz sizin kitabınız ve nebinizden evveldir. Binaenaleyh; biz sizden efdaliz» dediler. Mü'minler de onlara karşı «biz kendi nebimize, sizin nebinize ve kitapların cümlesine iman edip tefrik etmediğimizden elbette biz efdaliz» dediler. Binaenaleyh; bunlardan kâfirler için ateşten elbiseler kesildi ve üzerlerinde olan gömlek gibi ateş her taraflarını ihata etti ve yalnız bununla iktifa olunmaz, belki üzerlerine sıcak su dökülür ki o sıcak su içlerine ve dışlarına te'sir eder. Binaenaleyh; içlerinde olan bağırsakları ve dışlarında olan derileri erir dökülür ve onlar azâbın şiddetinden dolayı Cehennemden çıkmak istediklerinde onları men'etmek için üzerlerine musallat olan zebânilerin ellerinde demirden çomaklar var ki her ne zaman Cehennemden ve Cehennemin gamından kendilerini dışarı atmak istediklerinde o çomaklarla zebaniler tarafından Cehenneme iade olunurlar ve onlara «yakıcı Cehennemin azâbını tadın» denir. Nasıl ki bu dünyada hapishanelerin kapılarında bekçiler vardır. O bekçiler kaçmak isteyenleri silâhla vurur kaçırmazlar. Cehennemde de zebâniler Cehennem ehlini muhafaza eder dışarı salmazlar. Şu halde dünyada cânilerin cezaları için tertip olunan hapishaneler; âhirette Cehnenemin ufacık bir modeli ve nümunesidirler. Ancak dünyadaki azapla âhiretteki azabın keyfiyet ve kemmiyyet noktasından birbirine kıyas kabul etmez derecede farklı olduğunda şüphe yoktur.

Ni'metullah Efendi, Yehud'la Mü'minler arasında cereyan eden husumeti şöyle tafsil eder: Yahudiler Mü'minlere «Allah'ın halis kulları biziz. Zira; bizim dinimiz mukaddem ve nebimiz müşerreftir. Çünkü; Kelîm-i Hudadır ve kitabımız efdaldir» demişlerdi. Mü'minler de bunlara karşı «Allah'ın has kulları biziz. Zira; bizim dinimiz umum edyanı nâsihdir ve nebimiz hâtem-ül enbiyadır ve mekârim-i ahlâkı mütemmimdir, kitabımız kütüb-ü sabıkanın ahkâmını cami'dir ve biz enbiyaya ve kitaplarına iman ettik ve

sizin gibi bazılarını inkâr etmedik, siz bizim nebimizin hak olduğunu bilirsiniz fakat hasediniz imanınıza mani' oldu» demişlerdi. Cenab-ı Hak bu muhasameye işaretle Yehud'un küfürlerini ve duçar olacakları azablarını beyan için bu âyeti inzâl etmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *H a m î m ; kaynar sudur.* (يصهر) *eritir döker* demektir. (مقامع) *Makma'ın cem'idir. Makma'; bir şeyi men' ve zecriçin demirden yapılmış kamçı makamında isti'mâl olunan çomak denilen bir şeydir.* Yani «Cehenneme giren kâfirler için ateşten gömlek ve başlarından dökülür kaynar su ve zahirde derilerinin ve batında bağırsaklarının eriyip dökülmesi ve zebânilerin ellerinde onları men' etmek için demirden çomaklar vardır ki onlar için her nevi' azap hazırlanmış» demektir. Hatta onlar kaçmak isteseler zebâniler tarafından iade olunurlar. Tefsir-i Medarik'de beyan olunduğuna nazaran *i a d e* ile murad; *ateşin hafifinden şiddetine iadedir,* yoksa Cehennemden infisâl ederler veyahut infisâl etmek için teşebbüs ederler de iade olunurlar manâsına değildir. Çünkü; küfürle Cehenneme giren kimsenin ebeden Cehennemden infikâk etmeyeceği nusus-u kat'iyyeyle sabittir. Binaenaleyh iadenin manâsı; *hafif tabakalardan şiddetli tabakalara iadedir.*

Taberî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Kays b. Ubade) nin rivayetiyle bu âyet yevm-i Bedir'de muharebeye çıkan İslâm ve müşrik fırkalarının muhasamasını beyan için nazil olmuştur. Çünkü; yevm-i Bedir'de müşriklerden (Utbe), (Şeybe), (Velid) meydana çıkarlar. Bunlara karşı ensardan bir taife mukabele edince müşrikler «ensar bizim küfvümüz değildir. Bize Kureyş'den emsalimiz çıksın» demeleri üzerine emr-i Resûlullah ile (Hazret-i Ali) (Velid) e ve (Hazret-i Hamza) (Şeybe) ye ve (Ubeyde) hazretleri de (Utbe) ye karşı çıkarlar. Hazret-i Hamza (Şeybe) yi ve Ali (Velid) i derhal katlederler. Ve (Ubeyde) (Utbe) ile çarpışırken Hazret-i Hamza Utbe'nin ayağını keser. Utbe can acısiyle hemen müşriklerin kucağına düşer. İşte şu rivayete nazaran bu âyet iki fırkanın fi'len muhasamalarını hikâye ediyor demektir.

*
**

Vâcip Tealâ iki hasımdan kâfirlerin hallerini beyandan sonra hasm-ı âhar olan mü'minlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ îman eden ve amel-i salih işleyen kimseleri altından nehirler cereyan eden Cennetlere ithâl eder.]

يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾

[Ehl-i Cennet Cennette altından yapılmış ve incilerle müzeyyen bileziklerle zinetlenir. Halbuki Cennette onların elbiseleri ipekten dokunmuş harirdir.]

وَهُدُوا اِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا اِلٰى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

[Ve ehl-i Cennet Cennette sözün gayet güzeli olan kelime-i tevhide irşad olunurlar ve cümle indinde mahmud olan Allah'ın tarikına hidayette kılınırlar.]

Yani; cümle kullarına gûna gûn tecelli bahşeden Allahü Tealâ zatına, sıfâtına, Resûllerine ve kitaplarına îman eden ve îmanlarını güzel amellerle tezyin ve takrir eden hâlis kullarını altından ırmaklar cereyan eden Cennetlerine idhâl eder ve ehl-i Cennet bâtınlarında olan i'tikad-ı Hakka mükâfat olarak zâhirlerini altundan ma'mûl ve incilerle murassa' bileziklerle tezyin ederler ve onların libasları ipektir ve ehl-i Cennet yalnız bâtınlarının süruru ve dışlarının zinetleriyle kalmazlar belki sözün gayet güzeline irşad olunurlar ki onlar dünyada doğru söz söylemek, enbiyayı ve kitaplarını tasdik etmekle muttasıf oldukları gibi Cennette Allah'a şükretmek gibi kelimat-ı tayyibeyle meşgul olurlar ve Allah'ın Mahmud ve marzî olan tarik-ı tevhidine irşad olunurlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu Âyet-i Celilede mü'minlerin

âhirette *dört veçhile dereceleri* beyan olunmuştur ki kâfirlerin derekelerine mukabildir.

B i r i n c i s i ; Meskenlerinin Cennet olup Cennetin de akar sularla ferahfeza olmasıdır. Buna mukabil kâfirlerin meskenleri Cehennemdir.

İ k i n c i s i ; Altun ve incilerle ziynetlenmeleridir. Buna mukabil kâfirlerin başlarından sıcak su dökülecektir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Giyeceklerinin ipek olmasıdır. Buna mukabil kâfirlerin gömleği ateşten olacaktır.

D ö r d ü n c ü s ü ; Güzel söze ve tarik-ı Hakka irşad olunmalarıdır. Buna mukabil kâfirlerin, zebanilerin ateşten kamçılarına ma'ruz kalmalarıdır. Binaenaleyh; ehl-i îmanın Cennette rahatları her cihetle te'min olunacaktır. Çünkü; insan her şeyden evvel rahat edecek bir meskene muhtaçtır. Meskeni bulduktan sonra ziynete heves eder ve güzel elbiselerle giyinmek ister. Bundan sonra güzel sözleri sever. İşte Cennette bunların cümlesinin mevcud olacağı bu âyette beyan olunmuştur. Şu halde «ehl-i Cennet her arzularına nail olacaklar» demektir.

K a v l - i t a y y i b le murad; *Kelime-i Tevhid, Kur'an ve hamd ü senalarıdır.* Yahut *ehli— Cennetin nail olacakları tebşirat ve taltifata dair sözlerdir.* Çünkü; meleklerin ehl-i Cenneti kıbel-i İlâhîden hediyyeler ve selâmlarla karşılayacakları diğer nusus—u Celileyle sabittir. *S ı r a t - ı H a m i d* le murad; *Kendilerine zuhur edecek inkişafat-ı İlâhiyedir.*

Mü'minlerin hâl ü şanlarına ihtimam ve hüsn-ü hâllerinin kâfirlerin hallerine münafî olduğuna işaret için onları Cennete idhâl etmek Allahü Teâlâ'ya isnad olunduğu ve umur-u Mü'minine ziyade i'tinaya işaret için tahkikan delâlet eden (أن) lâfzı varid olduğu Ebussuud Efendinin cümle-i beyanatındandır.

Hulâsa; Allahü Teâlâ'nın mü'minleri Cennete idhâl edeceği ve mü'minlerin Cennette envâı ziynetle tezeyyün edecekleri ve elbiselerinin ipekten ma'mûl olacağı, sözün güzeline ve tarikın memduh olanına irşad olunacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ve mü'minlerin bazı hallerini beyandan sonra mescid-i harama ta'zim lâzımken kâfirlerin ehl-i imanı tarik-ı İlâhîden ve mescid-i haramdan menettiklerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar kâfir oldular ve küfürleriyle beraber nâsı din-i İlâhîden ve mescid-i haramdan menederler. İşte bunlar azâba müstehaklardır. Zira; biz o mescid-i haramı nâs beyninde müsavî kıldık. Binaenaleyh nâs; gerek mescid-i haramda mukim ve gerekse badiyeden gelmiş müsafir olsun cümlesinin mescid-i harama ve din-i İlâhîye nisbetleri birdir. Birbirinden farkları yoktur. Şu halde hiç bir kimsenin diğerini menetmeye salâhiyeti yoktur.]

وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ۝٢٥

[Eğer bir kimse mescid-i haramda Hakdan meylederek bigayr-i hakkın kötülük murad eder ve herkesi ziyaretten menederse biz ona azab-ı elimi tattırırız.]

Müşrikler ehl-i İslâmı, beyt-i şerifi ziyaretten, hac ve umre gibi ibadetten men'ettikleri için Cenab-ı Hak müşrikleri bu çeşit zulümden nehyetmiştir. *S e b i l - i İ l â h î* ile murad; *Din-i İslâm ve Hicrettir*. Çünkü; ibtida-yı İslâmda müşrikler ehl-i İslâmı hicretten ve din-i İslâma duhûlden menederlerdi.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *Â k i f ; beyt-i şerifte ikâmet eden kimsedir.* Amma o kimse gerek harmm ahalisinden ve gerekse hariçten ziyaret için gelmiş orada ikâmet etmekte olsun farkı yoktur. Binaenaleyh; ikâmete niyet edince yerli ve yabancı müsâvîdir. *B a d ; Bedeviden müsaferetle gelmiş ziyaret edip gidecek kimsedir.* Şu kadar ki yalnız badiyeden gelenlere münhasır değildir, hariçten ve herhangi beldeden gelirse gelsin bilûmum müsa-

firlere şamildir. Binaenaleyh; mukim ve müsafir harem-i şerife nisbetle müsavi olduğu cihetle mü'min olarak haremi ziyaretten hiç bir kimse memnu' değildir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran harem-i şerife nisbetle nâsın müsavi olmalarıyla murad; *Ta'zim ve hürmet etmek, namaz kılmak, tavaf etmek, hareme dahil olmak ve ibadetin faziletine nail olmakta müsavi olup yerlinin yabancıya nisbetle fazla bir istihkakı olmamaktadır.* Âyette *m e s c i d - i h a r a m* ile murad; *Harem-i Şerifin küllîsidir.* Yalnız beyt-i şerif değildir. Haremde cümle nâs müsavî olduğundan İmam-ı A'zam indinde arz-ı Mekke hiç bir kimsenin mülkü olamaz. Eğer mülk olsa yerli ve yabancı müsavî olmazdı. Resûlullah'ın (مكة مباح لمن سبق اليها) hadis-i şerifi de arz-ı Mekke'nin cümleye müsavi olup hiç kimsenin mülkü olmayacağına delâlet eder. (İbn-i Ömer) in ve (Ömer b. Abdülaziz) in mezhepleri de budur. Amma İmam-ı Şafii indinde *m e s c i d - i h a r a m* ile murad; yalnız *mescid-i şeriftir.* Binaenaleyh; onun indinde arz-ı Mekke mülk olur ve alım satımı caizdir ve Hazret-i Ömer'in zaman-ı hilâfetinde hapishane olmak üzere Mekke'den bir hane satın alması da alım satımın cevazına delâlet eder.

(بالحاد) *İ l h â d ; istikametten inhiraf etmektir.* Binaenaleyh *i l h â d ; şirketmek ve menhi olan avı avlamak, ihramsız Mekke'ye girmek ve yiyeceklerde ihtikâr etmek gibi bilûmum günahlara şâmildir.* Çünkü; Harem-i Şerifte ibadetin sevabı büyük olduğu gibi günahların cezası da büyüktür. Zira; zaman ve mekânların ibadetin sevabında medhali olduğu gibi kabahatin ve cinayetin cezasında dahî medhali vardır.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran insan a'zasından bil'fiil sadır olan günahı sebebiyle azaba müstehak olduğu gibi günah işlemek murad etse fakat bilfiil günah işlemese Harem-i Şerifte olduğu cihetle yine azâba müstehak olur.

Nisâbûrî ve Fahri Râzi'nin (İbn-i Abbas) hazretlerinden rivayetlerine nazaran bu Âyet-i Celile (Ebu Süfyan) ve arkadaşları haklarında nazil olmuştur. Çünkü; onlar Resûlullah'ı ve eshabını Hacc ve Umre etmekten ve Harem-i Şerifde kurban kesmekten

men'ettiler. Resûlullah o sene müşriklerle muharebeyi muvafık görmediğinden (Hüdeybiye) de musalaha akdetti, musalahanın suret-i akdi ve hâdisenin cereyanı (Sure-i Fetih) de mufassalan beyan olunduğu için burada (Hudeybiye) vak'asını zikre hâcet görülmemiştir. İşte müşriklerin Resûlullah'ı eshabiyle beraber mescid-i haramı ziyaretten men'etmeleri sebebiyle Cenab-ı Hak bu âyetle ehl-i şirki tehdid etmiş ve müşriklerin âdetleri yalnız ziyaret edecekleri ziyaretten men'etmekle kalmayıp din-i İslâma dühulden dahî men'ettiklerini beyan buyurmuştur.

Hulâsa; nâsı Kâ'be'yi ziyaretten ve İslâma duhûlden men'eden kâfirlerin muazzeb olacakları, yerli ve yabancı Harem-i Şerife nisbetleri müsavi olduğu ve Harem-i Şerifte zulmü irtikâbla istikametten çıkan kimsenin herkesten ziyade azab-ı elimî tadacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Harem-i Şerifte yerli ve yabancı müsavi olduğu cihetle hiç kimsenin diğerini men'e hakkı olmadığını beyandan sonra Kâ'be-i muazzamayı Hazret-i İbrahim'in bina ettiğini beyan etmek üzere:

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ
وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Zikret Habibim! Şol zaman ki o zamanda biz İbrahim (A.S.) a Beyt-i Şerifin mekânını ta'yin ve o mekânı ona merci' kıldık ve İbrahim (A.S.) a vahyettik ve dedik ki «Sen bana hiç bir şeyi şerik kılma ve beytimi, ziyaret ve tavaf edenlere ve kaaim olup ibadetle meşgul olanlara, rukû' e sücud edenlere bir takım lâyık olmadık şeylerden tathir et». Bu suretle tavaf ve ibadet edeceklere Beytin hazır ve temiz olmasını tavsiye ettik.]

Yani; bizim mescidimize hürmet etmek lâzımdır. Zira; biz o

mescidi lâyık olmadık şeylerin cümlesinden tathir ettik. Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda biz İbrahim (A.S.) a Beytin mahallini ta'yin ve onun binasını emirle Beyti ona merci' kıldık ve hiç bir şeyi bana şerik etmemesini, tavaf edenler, kıyamda ibadet edenler, eğilip rukû' edenler ve yere yatıp secde edenler için Beytimi tathir etmesini vahyettik.

Ebussuud Efendinin beyanına nazaran İbrahim (A.S.) ın Kâ'be'yi binası, Kâ'be'nin ikinci binasıdır. Çünkü; Kâbe-i muazzama *beş kere bina olunmuştur.*

Birincisini; *Hazret-i Âdem bina etmiş* ve o bina tufan-ı Nuh'da kaybolmuştur.

İkincisini; Bu âyette beyan olunduğu veçhile *İbrahim (A.S.) bina etmiştir.*

Üçüncüsünü; Zaman-ı cahiliyede İslâmın zuhurundan evvel *Kureyş bina etmişler* ve bu binada Resûlullah da bulunmuştur.

Dördüncüsünü; İbn-i Zübeyr hazretleri bina etmiş.

Beşincisini de; *Haccac-ı zalim bina etmiştir.*

Fahri Râzi ve Ni'metullah Efendinin beyanları veçhile birinci binanın eseri tufanla zail olup Beytten eser kalmamıştı. Cenab-ı Hak vahyile İbrahim (A.S.) a Beytin mahallini bildirir. İbrahim (A.S.) ma'lûm olan mahallin üzerini açar ve Hazret-i Âdem'in vaz'ettiği temeli bulur ve o esas üzere tekrar beyti bina eder ve beytin binasında ancak rıza-yı Bâriyi kasdedip başka bir garazı şerik etmemesini tenbih için Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) a «Bana şirketme» buyurmuştur, yoksa «haşa Hazret-i İbrahim'den şirketmek mutesavver idi de şirkten nehyetti» manâsına değildir. Çünkü enbiyadan şirkin vukuu melhuz değildir.

Beyt-i Şerifi tathir le murad; *o makamda beytin eseri kalmadığı cihetle üzerine atılmış olan şeylerden temizlemektir.* Âyette zikrolunan *kıyam, rukû'* ve *sücud* la murad; *Salâttır.* Zira; Salâtta taharet matlûb olduğu gibi erkânında dahî taharetin lüzûmuna işaret için salâtın erkânı zikrolunmuştur.

Hulâsa; Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) a Beyti bina etmesini ve mahallini ta'yin ederek tavaf edenler ve namaz kılanlar için Bey-

tin temiz olması lâzım olduğu cihetle beyti temizlemekle emreylediği ve namazın cemî' erkânında taharetin lüzûmuna işaret ettiği ve Beyt-i Şerifi binadan maksadın; ancak rıza-yı Bâri olması icabettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A..S) a Beytin mahallini ta'yin edip tathir etmesini emretdiğini beyandan sonra nâsı, Beyt-i Şerifi ziyarete ve hacca davet etmesini emrettiğini beyan etmek üzere :

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Ya İbrahim! Sen nâsa haccı i'lân et. Onlar senin beytini ziyarete yaya olarak ve her zebun deve üzerinde gelirler ki o develer pek uzak mahallerden gelirler. Binaenaleyh; da'vet et nâsı yaya ve binitli oldukları halde gelsinler ve ziyaret etsinler.]

Yani; biz Hazret-i İbrahim'e Beyti bina ve tathir etmesiyle emrettik ve bina ettikten sonra nâsı Hacca da'vet etmesiyle dahî emrettik ve dedik ki «Ya İbrahim! Sen nâsı yüksek sesle Hacca da'vet et ki, onlar yaya ve binitli oldukları halde uzak mahallerden gelsinler».

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *Z â m i r ; yol yürümekten zayıf düşmüş deve ki* «uzak yoldan geldiğinden yorgun» demektir. *F e c c ; iki dağ arasında gayet vasi' yol* demektir. *A m i k ; derin ve uzak* manâsına olduğundan *f e c c - i a m i k* demek; *uzak yol* demektir. (رجالا) *yaya ve piyade olan kimselerdir.*

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran Haccı i'lânla emir; Hazret-i İbrahime'dir. Çünkü; İbrahim (A.S.) Beyti bina edince Cenab-ı Hak nâsı Hacca da'vet etmesini emretti. Binaena-

mescidi lâyık olmadık şeylerin cümlesinden tathir ettik. Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda biz İbrahim (A.S.) a Beytin mahallini ta'yin ve onun binasını emirle Beyti ona merci' kıldık ve hiç bir şeyi bana şerik etmemesini, tavaf edenler, kıyamda ibadet edenler, eğilip rukû' edenler ve yere yatıp secde edenler için Beytimi tathir etmesini vahyettik.

Ebussuud Efendinin beyanına nazaran İbrahim (A.S.) ın Kâ'be'yi binası, Kâ'be'nin ikinci binasıdır. Çünkü; Kâbe-i muazzama *beş kere bina olunmuştur.*

B i r i n c i s i n i ; Hazret-i Âdem bina etmiş ve o bina tufan-ı Nuh'da kaybolmuştur.

İ k i n c i s i n i ; Bu âyette beyan olunduğu veçhile *İbrahim (A.S.) bina etmiştir.*

Ü ç ü n c ü s ü n ü ; Zaman-ı cahiliyede İslâmın zuhurundan evvel *Kureyş bina etmişler* ve bu binada Resûlullah da bulunmuştur.

D ö r d ü n c ü s ü n ü ; İbn-i Zübeyr hazretleri bina etmiş.

B e ş i n c i s i n i de; *Haccac-ı zalim bina etmiştir.*

Fahri Râzi ve Ni'metullah Efendinin beyanları veçhile birinci binanın eseri tufanla zail olup Beytten eser kalmamıştı. Cenab-ı Hak vahyile İbrahim (A.S.) a Beytin mahallini bildirir. İbrahim (A.S.) ma'lûm olan mahallin üzerini açar ve Hazret-i Âdem'in vaz'ettiği temeli bulur ve o esas üzere tekrar beyti bina eder ve beytin binasında ancak rıza-yı Bâriyi kasdedip başka bir garazı şerik etmemesini tenbih için Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) a «Bana şirketme» buyurmuştur, yoksa «haşa Hazret-i İbrahim'den şirketmek mutesavver idi de şirkten nehyetti» manâsına değildir. Çünkü enbiyadan şirkin vukuu melhuz değildir.

B e y t - i Ş e r i f i t a t h i r le murad; o *makamda beytin eseri kalmadığı cihetle üzerine atılmış olan şeylerden temizlemektir.* Âyette zikrolunan *k ı y a m , r u k û '* ve *s ü c u d* la murad; *Salâttır.* Zira; Salâtta taharet matlûb olduğu gibi erkânında dahî taharetin lüzûmuna işaret için salâtın erkânı zikrolunmuştur.

Hulâsa; Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) a Beyti bina etmesini ve mahallini ta'yin ederek tavaf edenler ve namaz kılanlar için Bey-

tin temiz olması lâzım olduğu cihetle beyti temizlemekle emreylediği ve namazın cemî' erkânında taharetin lüzûmuna işaret ettiği ve Beyt-i Şerifi binadan maksadın; ancak rıza-yı Bâri olması icabettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim (A..S) a Beytin mahallini ta'yin edip tathir etmesini emretdiğini beyandan sonra nâsı, Beyt-i Şerifi ziyarete ve hacca davet etmesini emrettiğini beyan etmek üzere :

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Ya İbrahim! Sen nâsa haccı i'lân et. Onlar senin beytini ziyarete yaya olarak ve her zebun deve üzerinde gelirler ki o develer pek uzak mahallerden gelirler. Binaenaleyh; da'vet et nâsı yaya ve binitli oldukları halde gelsinler ve ziyaret etsinler.]

Yani; biz Hazret-i İbrahim'e Beyti bina ve tathir etmesiyle emrettik ve bina ettikten sonra nâsı Hacca da'vet etmesiyle dahî emrettik ve dedik ki «Ya İbrahim! Sen nâsı yüksek sesle Hacca da'vet et ki, onlar yaya ve binitli oldukları halde uzak mahallerden gelsinler».

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *Z â m i r ; yol yürümekten zayıf düşmüş deve ki* «uzak yoldan geldiğinden yorgun» demektir. *F e c c ; iki dağ arasında gayet vasi' yol* demektir. *A m i k ; derin ve uzak* manâsına olduğundan *f e c c - i a m i k* demek; *uzak yol* demektir. (رجالا) *yaya ve piyade olan kimselerdir.*

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran Haccı i'lânla emir; Hazret-i İbrahime'dir. Çünkü; İbrahim (A.S.) Beyti bina edince Cenab-ı Hak nâsı Hacca da'vet etmesini emretti. Binaena-

leyh (Cebel-i safa) veyahut (Cebel-i ebî Kubeys) üzerinde «Ey nâs! Allahü Tealâ şu Beyti haccetmenizi size farz kıldı» demekle Beyt-i Şerifi ziyaretle haccetmek indellah makbul bir ibadet olduğunu nâsa i'lân ve da'vet eder. İşte bu da'vete icabet eden hacceder ve icabet etmeyen haccetmez. Medarik'te beyan olunduğu veçhile yaya haccedenlerin zahmeti çok ve ecri ziyade olacağından şereflerine binaen yaya olanlar âyette takdim olunmuştur.

Bu âyette Haccı i'lânla emir yani (وأذن) hitabı; Resûlullah'a olmak muhtemeldir. Buna nazaran Resulullah Haccet-ül veda'da nâsa mühim vesayada bulunduğu hutbesinde, nâsı hacca da'vet ve erkânını diyanet-i İslâmiyede Haccin ehemmiyetini beyanla bu emr-i İlâhînin manâsını eda etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ hacla emri beyandan sonra hacdan maksad-ı aslîyi beyan etmek üzere :

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ

buyuruyor.

[Nâsa sen Haccı i'lân et ki onlar kendilerinin menafi'-i diniyye ve dünyeviyelerine hazır olsunlar.]

وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ

[Ve onlar ma'lûm olan günlerde eti yenilen hayvanlardan Allah'ın onları merzuk ettiği kurbanlar üzerine ism-i İlâhîyi zikir ve o kurbanlarla Allah'a tekarrüb etsinler.]

فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾

[Allah'ın ismini zikrederek kestiğiniz kurbandan siz yiyin ve şiddetle fakra müptelâ olanlara da o kurbanlardan it'am edin.]

Yani; biz insanları Hacca da'vetle emrettik ki onlar dünyevî

ve uhrevî menfeatleri, afv ü mağfiretleri ve birbirleriyle ülfet ve ünsiyetleri mevcud olan mübarek mahallere hazır olarak o mahallin bereketinden müstefid olsunlar ve tarik-ı tevhidde olan menafii ve uhuvvet-i İslâmiyyenin âsârı olan yekdiğeriyle ülfet ve ünsiyeti ve birbirleriyle tanışmakta olan fevaidi müşahede etsinler ve kelime-i tevhid altında birleştikleri gibi Kâ'be'ye teveccüh ve ziyarette cümlesinin bilâ fark müsavi olduklarını ve din-i İlâhîde zengin ve fakir hepsinin mertebesi bir olduğunu ve etraf-ı âlemde ehl-i İslâmın ahvalini bilsinler. Ve hayvanattan Allah'ın merzuk ettiği rızıklar üzerine ma'lûm olan günlerde Allah'ın ismini zikretsinler ki o hayvanlar ismullahla tathir ve tezkiye olunsun ve zikirle hayvanları kurban edince etlerinden yemek sizin için mübahdır. Kendiniz yediğiniz gibi şiddetle fakir olanlara da yedirin ki it'am-ı taam cihetinden de Allah'a yaklaşasınız.

Medârik'de beyan olunduğu veçhile *menafi'* ile murad; *ef'al-i hacca müteallik menafi'-i diniyye ve dünyeviyyedir.* Çünkü ibadet; *nefsi ibtilâ ve imtihan için meşru' kılınmıştır.* Zira; ibadet ve ibadetle imtihan yalnız bedenle olur : Oruç ve namaz gibi, yalnız malla olur : Zekât gibi. Amma hacda ibadet-i bedeniye ve ibadet-i maliye her ikisi de mevcud olduğu gibi müsaferet, evlâd ü iyâlden ve ehibbadan müfarekat meşekkatlerine sabrı dahî mutezammın olduğundan nefsi imtihan hususunda ibadetlerin cümlesine faik olduğu cihetle efdal-i ibadettir.

Bu Âyette *eyyam-ı ma'lûmat* ile murad; *Zilhiccenin evvelinden on gün bayram ve eyyam-ı teşriktir.* *Behime-i en'am* ile murad; *kurban caiz olan deve, koyun ve sığırdır.* *Allah'ın merzuk ettiği rızık*la murad; *kurban ve sair emvâldir.* Haccın farzolmasında *iki hikmet beyan olunmuştur :*

Birincisi; Menafi-i diniyeye hazır olmaktır.

İkincisi; Eyyam-ı muayyende Allah'ı zikretmektir. Çünkü; müşrikler eyyam-ı hacda kurbanlarının üzerine putlarının ismini zikrettiklerinden onlara rağmen Cenab-ı Hak ehl-i İslâma kendi ism-i Celilini zikirle emretmiştir. Allah'ın ismini zikirle kesilen kurbanın etini yemekle emir; ibaha içindir. Binaenaleyh; kurban etini yemek mübahtır, vâcip değildir. Zaman-ı cahiliyede müş-

rikler kurbanlarının etini yemeğe kibrederler ve tamamen fukaraya verirlerdi. Cenab-ı Hak onların hilâfına mü'minlere kurbanlarının etinden yemeği mübah kılmıştır. Şiddetle fakre mübtelâ olanlara it'am ettirmekle emir; vücub içindir. Zira; eşedd-i ihtiyaçla muhtaç olanları ihtiyaçtan kurtarmak elbette lâzımdır.

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾

[Ef'âl-i haccını bitirdikten sonra üzerlerinde olan kiri ve ihram içinde hasıl olan sikleti izale etsinler, ihramdan çıksınlar, tırnaklarını ve bıyıklarını kessinler, tıraş olsunlar ve nezirlerini ifa ederek eskiden beri ziyarete mahâl olan beyt-i şerifi tavaf etsinler.]

Vâcip Tealâ haccı bitirdikten sonra ehl-i îman için bu âyette *üç vazife beyan etmiştir.*

B i r i n c i s i ; Huccacın üzerlerinde bulunan kirleri temizlemeleridir.

İ k i n c i s i ; Nezirleri varsa onu eda eylemeleridir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Beyti tavaf etmeleridir. Burada *t a v a f* ile murad; *tavaf-ı ziyarettir* ki bu tavaf; *Arafattan sonra haccın erkânından olan tavaf-ı ifaza ve farzdır.* Binaenaleyh; bu tavafı terkle hac fasid olur. Zira bu âyette tavafla emir; vücub içindir.

Tavaf; *Üçdür :*

B i r i n c i s i ; Tavaf-ı kudûm ki Mekke'ye yeni gelen kimsenin tavafıdır ve sünnetdir.

İ k i n c i s i ; Tavaf-ı ziyarettir ki Arafattan sonra farz olan tavafdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; Tavaf-ı veda'dır ki Mekke'den ayrılacak kimsenin tavafıdır. Bunlardan maada nafile olarak herkes istediği kadar tavaf eder. Zira tavaf; ibadettir.

Beyt-i Şerifi Cebabire'nin tesallûtundan azâd ettiği için Cenab-ı Hak *Beyt-i Şerif'e* atîk demiştir. Yer yüzünde ibadet için evvel bina edildiğinden eski bir beyt ismine lâyıktır. Binaenaleyh; *Beyt-i atîk* ünvaniyle yad olunmuştur.

Hulâsa; uzak yollardan nâs gelsin için Hazret-i İbrahim'in

haccı i'lâna me'mur olduğu ve haccın farzolunmasındaki hikmet; Huccacın menafi'-i diniyelerine hazır olup eyyam-ı ma'lûme olan Hac günlerinde kurbanları üzerine Allah'ın ismini zikretmeleri olduğu ve kurban etinden yemek mübah olup fukaraya it'am vâcip olduğu ve ef'âl-i hacdan sonra üzerlerinde olan kirleri izale ve nezirlerini ifa ve Beyt-i Şerifi tavaf lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ef'âl-i haccın bazısını beyandan sonra ef'âl-i haccin mü'min için işlenmesi lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

ذَٰلِكَ

buyuruyor.

[**Mü'mine lâyık olan hâl ü şan ef'âl-i haccı işlemektir.**] Yani; ehl-i iman şu beyan olunan ef'âli işlesinler.

وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ

[**Eğer bir kimse eyyam-ı hacda Allah'ın haram kıldığı şeylerden ictinabla haram olan şeyin azametini bilir ve kaçınmakla ta'zim ederse o ta'zim Rabbisi indinde kendi için hayırlıdır.**]

وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ

[**Sizin için deve, koyun ve sığır gibi hayvânâtın ekli helâl kılındı, illâ haram olduğunu beyan için Kur'an'da sizin üzerinize tilâvet olunan şeyler müstesnadır.**]

فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ

[**Hâl böyle olunca necasete benzeyen putlara ibadetinizden hasıl olan azaptan ictinab edin.**]

وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾ حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ

[Allah'a şirketmeyici olduğunuz halde ibâdetinizde Allah'a ihlâs ve bâtıldan Hakka meylederek yalan sözlerden dahî ictinab edin.]

Yani; bir kimse hacc zamanında erkân-ı haccı eda sırasında hürmet olunması lâzım olan tekâlif-i İlâhiyeye ta'zimle hürmetini ihlâl etmeden ef'âl-i haccı ikmâl ve şer'an ta'zimi lâzım olan Kâ'be'ye, Belde-i Harama ve Şehr-i Harama ta'zim ederse bu ikmâl ve ta'zim Rabbisi indinde onun için hayırlıdır. Sizin için hürmetine dair âyet tilâvet olunan şeylerden maada eti yenen hayvânâtın etini yemek ve sütünü içmek, yünüyle intifa' etmek ve Allah'a tekarrüb için kurban kesmek helâl kılındı. Allah'ın helâl kıldığı şeyler size helâl kılınınca necasete benzeyen putlara ibadetten ictinab edin. Zira; onlara ibadetten hasıl olan vizr ü vebâl ayn-i necaset gibi fenadır ve siz Allah'a şirketmeyici olduğunuz halde ibadetinizde ihlâs ederek yalan sözden, iftiradan ve bühtandan ve sair batıl şeylerden ictinab edin ve Haktan batıla meyletmeyin.

Kazî ve Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette *k a v l - i z u r* ile murad; *yalan şehadet* olduğuna (Eymen b. Harim) den rivayet olunan bir hadisle istidlâl olunmştur. Çünkü; Resulullah bir hutbesinde «yalan yere şehadet şirke muadildir» buyurup bu âyeti kıraet ettiğini (Eymen) hazretleri rivayet etmiştir. Tevhidin ve doğru sözün ehemm-i umurdan ve a'zam-ı hayrattan olduğuna işaret için Vâcip Tealâ ta'zimi lâzım olan ta'zimin hayırlı olduğunu beyandan sonra şirkten ve yalandan ictinabın vâcip olduğunu dahi beyan etmiş ve putlardan ictinabın azaim-i umurdan olduğuna işaret için putlara *rics* denmiştir. Çünkü *r i c s ; necaset* manâsınadır. Putlar taştan, ağaçtan ve sair ma'deniyattan olduğu cihetle ayınları necaset olmadığı halde necaset ta'biri, necasetten tabiatın nefret ettiği gibi putlardan da nefret etmek lâzım olduğuna işaret edilmiştir.

Hulâsa; Allah'ın haram kıldığı şeylerin hürmetini i'tikad ederek ta'zim etmek hayırlı olduğu ve haram olduğu beyan olunanlardan maada hayvânâtın helâl olduğu ve ihlâs olduğu üzere tevhide devam edip bâtıla meyletmemek ve şirketmemek vâcip oldu-

ğu ve putlara ibadetten ve yalandan sakınmak lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ şirkten ihtirazın lüzumunu beyandan sonra müşriklerin hallerini beyan etmek üzere :

وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَٓاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوٖى بِهِ الرّٖيحُ فٖى مَكَانٍ سَحٖيقٍ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse şerik ve nazirden münezzeh olan Allahü Tealâ'ya şirkederse sanki o kimse semâdan düştü ve leş yiyici kuş onu kaptı götürdü veyahud rüzgâr onu aldı gayet uzak bir mekâna attı ki o mahalden aslâ halâs olamaz.]

Yani; müşrik olan kimse nefsini şu iki helâkten birine benzeyen bir halle helâk etti ki sanki semaya müşabih yüksek bir yerden yüz üstü düşüp helâk olmakla leş yiyici ve yırtıcı kuşun götürüp tenha bir mahalde yediği kimse gibi mahvolur veyahud semadan düşüp ma'mur olan yerlere inecekken rüzgâr onu uzak ve şenlikten hâlî bir yere atmasiyle telef olan kimsenin telefi gibi olur. Binaenaleyh; şu iki suretle telef olan kimsede hayat kalmayıp, kurtulmak ihtimali olmadığı gibi şirkeden müşrikin helâk ve azaptan necat ihtimali de yoktur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile îman; *ulviyette semaya benzer.* Îmandan çıkan kimse; *semadan düşüb helâk olan kimseye benzer.* İnsanı imandan çıkarıp telefine sebeb olan şehevat-ı nefsaniye; *semadan düşen şahsı kapıp giden yırtıcı kuşa benzer* ve o şahsı aldatıp şirkettiren şeytanlar; *uzak vadilere atan rüzgâra benzer* ki tenha vadilerde yalnız başına kalmak enva-ı helâki mucib olduğu gibi şirk de enva-ı helâki muciptir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (خر) *semadan yüz üstüne düşmektir* (فتخطفه الطير) *o kimseyi kuş kaptı götürdü* manâsınadır. (فى مكان سحيق) *uzak mekân* demektir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile bu âyet-i celile müşrik olan kimsenin hidayetten ve tarik-ı savaba isabetten gayet uzak olup helâkinin keyfiyetini temsil ve tasvir için varid olmuş ve şirkin ne büyük bir mehlekeye sebep olduğunu beyanla insanları tarik-ı tevhide da'vet etmiştir.

***

Vâcip Tealâ müşrikin halini tasvir ve helâkini beyandan sonra helâke lâyık ve müstehak olduğunu beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya şirkle, kadrini takdir edemeyip su-u edebde bulunan kimse şu beyan olunan iki helâkden birisi gibi bir helâkle helâk olacak ve âkıbetinde necat bulamayacaktır.]

وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَٓائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾

[Eğer bir kimse Allah'ın dinine, haccın farzlarına ve mevki'lerine ve kurbanlara ta'zim ederse onun ta'zimi kalblerinde takva olan kimselerin ef'âlinden bir fi'l-i memduhdur.]

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَٓا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾

[Sizin için Allah'ın şeairinden olan kurbanlarda, kesileceği vakt-i muayyenine kadar menfeatlar vardır. Çünkü; sütünden, yoğurdundan ve yünlerinden intifa' edersiniz. Sonra o kurbanların kesilecek yeri Beyt-i Şerifin etrafıdır ve onları kurban ettikten sonra sizin için âhiret menfeatleri de var ki dünya menfeatlerinden daha a'lâdır.]

Yani; erkân-ı hacda icrası lâzım olan merasim-i dîniyyeye ta'zimde kalblerinde Allah korkusu olan kimselerin tekvası vardır.

Binaenaleyh; bu merasime ta'zim edenler Allah'dan korkanlardır. Zira; Allah'dan korkmayanlar bu merasime ta'zim etmek şöyle dursun ehemmiyet bile vermezler. Ve sizin için bu merasimi vakt-ı muayyenine kadar edada bir çok menfeatlar vardır.

Beyzâvî'nin ve Medârik'in beyanlarına nazaran şeair-i dîniyeden olan kurbanlara ta'zim; *güzel, kıymetli ve pahası yüksek olmaktır.* Çünkü; Resûlullah haccında yüz deve hediyye gönderdi ve onların içinde ganimetten alınan Ebu Cehl'in gayet kıymetdar ve burnu halkalı devesi de vardı. Hazret-i Ömer gayet kıymetli devesini kurban göndermiş hatta o devenin üçyüz dinar kıymeti olduğu ve üçyüz dinara talibi bulunduğu halde gönderildiği mervidir. Zira; kurban olunan hayvan ne kadar kıymetli olursa sevabının da o kadar çok olacağında şübhe yoktur.

Âyette *e c e l - i m ü s e m m a* ile murad; *Kurbanların kesileceği vakt-i muayyen* demektir. Buna nazaran *m e n a f i '* ile murad; *menafi'-i dünyeviyedir ki kurban oluncaya kadar o hayvandan yapılan intifa'dır.* Yahut *e c e l - i m ü s e m m a* ile murad; *Vefat zamanıdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şeari-i diniyenin her birinde hin-i vefatınıza kadar menfeatleriniz vardır. Zira; onlardan her birini me'mur olduğunuz veçhile eda etmenizde istifade vardır ki her birini yerine getirmekle me'cur olursunuz ve bilhassa menasik-i hacdan kurbanlarınızdan âhirette çok menfeat göreceksiniz. Onları kurban yaptıktan sonra sevablarının mahalli, a'mâl-i hasenenin ref' olunduğu Beyt-i Atîktir.]

Hulâsa; şeair-i diniyeye riayetin tekvadan olduğu ve şeair-i dîniyede dünyevî ve uhrevî menfeatler bulunduğu ve kurbanların kesilecek mahalleri Kâ'be'nin etrafı olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ef'âl-i hacdan bazılarını beyandan sonra haccın bu ümmete mahsus olmayıp ümem-i salifede de bulunduğunu beyanla ibadet-i haccı edaya ümmet-i Muhammedi terğib etmek üzere :

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِ

buyuruyor.

[Biz her ümmet için bir kurban mahalli ta'yin ettik ki onlar dört ayaklı eti yenen hayvandan Allah'ın onları merzuk ettiği hayvanları kurban ettiklerinde Allah'ın ismini zikretsinler.]

فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ اَسْلِمُوا

[Her ümmet için kurban mahalli teayyün edince ma'budunuz birdir. Binaenaleyh; ancak o Ma'buda inkiyad edin.]

Yani; biz her ehl-i din için kurban kesilecek ve haccedilecek bir mahâl halk ettik ki onlar merzuk oldukları behayimi kurban kestiklerinde Allah'ın ismini o kurban üzerine zikretsinler ve her ümmet ve ehl-i îman için kurbanla tekarrüb etmeyi vezaif-i dîniyeden kılınca sizin cümlenizin ma'budunuz birdir. Şu halde ancak o ma'buda inkiyad etmek üzerinize vâciptir. Binaenaleyh; kurbanlarınızın üzerine ma'budunuzun ismini zikretmeniz lâzımdır. Çünkü; Allah'ın gayrinin ismini zikretmek şirkolduğu gibi gayrın ismi zikrolunan kurban rızaya muhalif olmakla yenmesi caiz olmayan bir leş olacağı cihetle dünyevî ve uhrevî intifa'; ancak Allah'ın ismini zikir ve Allah'a inkiyad etmenize bağlıdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile tekâlifin cemiisinde Allah'a inkiyad edip tekâlifi edâda aslâ şirkin ve ihlâsın hilâfı bir şeyin şaibesi olmamak ehem olduğuna işaret için hasre delâlet eden takdimle (فله اسلموا) buyurmuştur. Çünkü; (فله) nun mukaddem olması hasra delâlet ettiği gibi (اسلموا) da kemâl-i inkiyadın lüzumuna delâlet eder. Binaenaleyh; her ibadetinde abdin teveccüh-ü tâmmı ancak Rabbisine olduğu gibi kurbanla tekarrübde dahi teveccühü ancak Rabbisine olmak ve gayre olmamak lâzım olduğuna delâlet eder.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *m e n s e k* ile murad; *mahall-i kurban ve ibadet* manâsınadır. Her ümmet için ibadet mahalli hal-

ketmekten maksad; ma'budu tezekkür etmek olduğuna işaret için ibadet mahalli halketmesini Allah'ın ismini zikretmeleriyle ta'lil etmiştir. Kurbanın koyun, deve ve sığırdan olması vâcip olduğuna işaret için en'âm zikrolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kullarının zat-i ülûhiyetine teslimiyet-i kâmileleri lâzım olduğunu beyandan sonra teslimiyete lâzım gelen tevazuun faydasını beyan etmek üzere :

وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ۝ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ

buyuruyor.

[Habibim! Tebşir et, mütevazı', muti' ve münkad olan şol kimseleri ki Allah'ın ismi zikrolunduğunda onların kalbleri Allah'ın gazabından korkar ve bu korkularına mükâfat olarak büyük sevabla onları müjdele ki mesrur olsunlar.]

وَالصَّابِرِينَ عَلٰى مَا أَصَابَهُمْ

[Ve şol kimseleri dahi tebşir et ki onlar kendilerine hastalık ve fukaralık gibi isabet eden mesaibe sabrederler.]

وَالْمُقِيمِي الصَّلٰوةِ

[Namazlarını şeraitine, sünnetlerine ve âdâbına riayet ederek evkaat-ı mahsusasında ikame eden kimseleri büyük sevabla tebşir et.] Zira; onlar her gün vaktini fevtetmeksizin mükellef oldukları namazı yerine getirdiklerinden sevabla tebşire lâyıktırlar.

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ۝

[Ve bizim kendilerini merzuk ettiğimiz rızıktan fukara ve zuafadan muhtaç olanlara infak eden kimseleri mesûbat-ı uzma ile tebşir et.] Zira; onlar kendilerine mahsus olan rızıklarının bir kısmını rıza-yı İlâhî için muhtaç olanlara vermekle fukarayı mesrur

etmelerine mükâfat olarak tebşiratla mesrur olmaya müstehaktırlar.

Yani; mütevazı' ve muti' olanları Habibim! Sen büyük sevabla tebşir et. Zira; onlar şol kimseler ki Allah'ın ismi zikrolunduğunda Allah'ın kahrından kalbleri korkar ve tüyleri ürperir. Çünkü; onlar Allah'ın asilerden intikam almaya kaadir olduğunu bilirler. Ve şol kimseler sevabla tebşire şâyandırlar ki onlar kendilerine isabet eden belâya sabırla mükellef oldukları namazı ikame eder ve merzuk oldukları rızıklarından muhtaç olanlara infak ve hayrata sarf ederler.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile *m u h b i t i n ; korkuyla beraber tevazu ve ihlâsla ibadete sa'yeden ve kalbi Allah'a mutmein olan kimselerdir.* Çünkü *i h b a t ; tamamiyle Allah'a inkiyad etmektir. T a m a m i y l e i n k i y a d* ise *tevazu' ve hayre sa'y ve ihlâs üzere ibadet etmek ve Allah'ın lütfuna kalbi mutmein bulunmakla olacağı cihetle m u h b i t ancak şu sıfatlar kendisinde bulunan kimsedir.* Allah'ın korkusu; *insanda* iki şey hasıl eder :

B i r i n c i s i ; Mekruhata ve mesaibe sabretmektir.

İ k i n c i s i ; İbadettir ki o da ya *bedenle olur :* namaz gibi. Yahut *malla olur :* fukaraya infak ve hayrata sarfetmek gibi. Cenab-ı Hak bu âyette bunların her cümlesini cem'eylemiştir. Binaenaleyh; sevabla tebşire lâyık olanların *beş sıfatını zikretmiştir :*

B i r i n c i s i ; Tevazu',

İ k i n c i s i ; Allahü Tealâ zikrolunduğunda kalbi titreyib korkmak,

Ü ç ü n c ü s ü ; Belâya sabretmek,

D ö r d ü n c ü s ü ; Namazını eda etmek,

B e ş i n c i s i ; Malının bazısını fukaraya ve hayrata sarfetmektir. İşte şu sıfatlar kendisinde bulunan kimselerin büyük derecelerle tebşire lâyık olduklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ kurbanla tekarrübün her ümmete meşru' olduğu

gibi bu ümmete dahi meşru' olduğunu beyandan sonra hayvânat içinden kurban olmaya elyak olanları beyan etmek üzere :

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ

buyuruyor.

[Develeri sizin için Allah'ın dinine alâmetler kıldık ki o develerde sizin için menafi'-i dîniye ve dünyeviye vardır.] Çünkü; dünyada sütünü içer, yağını yer, yününü elbise yapar giyer ve üzerine yükünüzü yükletir, biner istediğiniz yere gidersiniz ve kurban keser âhirette ecre nail olursunuz. Binaenaleyh; develerde sizin için hayr-i kesîr vardır.

فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ

[Eğer siz o develeri kurban kesmek kasdederseniz ayağının biri bağlı ve üç ayağı üzerine kaaim olduğu halde o develer üzerine Allah'ın ismini zikredin ve kurban olmak üzere kesin.]

فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ

[O develeri kesip kaburgaları yani yanları üzerine yere yatınca o develerin etinden kendiniz yeyin ve kanaat edip zül ve suali ihtiyar etmeyen fakire ve ihtiyaç eseri suali ihtiyar eden fakire it'am edin, kurbanınızın etinden yedirin ki bu cihetle dahî ecre nail olasınız.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *devenin bedeni* yani *cismi büyük olduğundan* bedene denmiştir. Âyette (البدن) *bedenin cem'idir.* *S a v a f ; Bir ayağı bağlı üç ayağı üzerine kaim olarak halisan livechillâh kurban kesilen devedir.* (فاذا وجبت جنوبها) *yanı üzerine yatmaktır* ki *mevtinden kinayedir.* *K a a n i ' ; kendi evinde oturup suale rağbet etmeyen fakirdir. M u ' t e r ; dilenciliği ihtiyar eden fakirdir.*

Allahü Tealâ deveyi kurban etmeyi meşru' kıldığından devenin kurban olması din-i İlâhînin alâmetlerinden olduğunu beyan

ettiği gibi kurbanlara ta'zim zat-ı ulûhiyetine delâlet eden ism-i zatîsine muzaf kılınarak (من شعائر الله) denilmiştir. Kurban üzerine zikrolunan isim (الله اكبر لااله الاالله والله اكبر اللهم منك اليك) cümle-i şerîfesidir. Bu âyette kurban etini yemekle emir; ibaha içindir. Fakirlerden (kaani') olan (muter) olandan, yani dilenciliği irtikâb etmeyen irtikâb edenden efdal olduğuna işaret için kaani', mu'ter üzerine takdim olunmuştur. Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Develeri biz sizin için kurban oldukları cihetle Allah'ın alâmetleri kıldık. Zira develerde sizin için dünyevî ve uhrevî çok hayır vardır. Develeri kurban kesmek murad ettiğinizde o develerin bir ayağı bağlı üç ayağı üzerine kaaim oldukları halde siz tekbir ile Allah'ın ismini zikredin ve halisan livechillâh kesin, kesilib yanı üzerine yattığında o develerin etinden kendiniz yeyin. Zira; etinden yemek sizin için mübahdır ve kendiniz yediğiniz gibi kanaat eden fukaraya ve kanaat etmeyib dilenci olan fukaraya dahî it'am edin] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ devede olan hayr-i kesîri beyandan sonra develerin insana itaatleri ni'met olduğundan o ni'metin şükrünü eda lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Bizim size emrettiğimiz vechüzere kurbanınıza sizin şükretmeniz için biz size develeri muti' kıldık ki, onlardan intifa' edesiniz ve bu intifaınıza mukabil me'mûl ki şükredesiniz.] Çünkü; devenin kuvvet ve metanetine karşı sizin kemâl-i za'fınızla beraber size itaat etmeleri sizin şükrünüzü icab eder ni'metlerdendir. Zira; devede olan cesamete nazaran eğer yırtıcı hayvan gibi itaatsiz olmuş olsaydı insandan yüz kişi bir araya gelse itaat ettirmek mümkün olamayacağı ma'lûm bir hakikattir. Hâl böyleyken elli

veya yüz devenin bir kişiye itaati ancak Cenab-ı Hakkın insanlara büyük bir lûtfunun eseridir.

***

Vâcip Tealâ kurbanların alâmat-ı dinden bulunduğunu ve kurban üzerine ism-i İlâhînin zikri vâcip olup etinden yemek mübah ve her türlü fukaraya it'am etmek meşru' olduğunu beyandan sonra kurbandan maksad rıza-yı Barî olduğunu beyan etmek üzere:

لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ

buyuruyor.

[Kurbanların eti, kanı Allahü Tealâ'ya vasıl olmaz fakat sizden sudur eden takva Allah'ın rızasına vasıl olur.]

كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

[Kurban kesmenizi emir ve kesilmesinin keyfiyetini size ta'rifimiz gibi kesmenizde kolaylık olsun için Allahü Tealâ develeri size itaatli kıldı ki Allah'ın sizi hidayette kılıp ve imana irşad ettiğine binaen Allahü Tealâ'ya tekbirle ta'zim edesiniz. Habibim! Allah'ı görmüş gibi erbab-ı ihsanı sen tebşir et.]

Yani; Allahü Tealâ'ya mücerred kurbanın eti ve kanı vasıl olmaz. Zira; Allahü Tealâ etlerin vusulünden ve o etlerle intifa' etmekten münezzehdir ve lâkin Allahü Tealâ'ya ibadete devam ve livechillâh kurbanla tekarrüb ve muharremattan kaçınmakdan ibaret olan tekvanız vasıl olur. Zira; ind-i ülûhiyetinde kabul olunan bunlardır, yoksa aynı et ve kan maksad-ı aslî değildir. *Maksad-ı aslî; rızaya muvafık ameldir.* İşte Allahü Tealâ ahkâmını beyan ve kurbanlarınızı kesmenin usulünü size ta'rif ettiği gibi sizin tekbirle zat-ı ülûhiyetine ta'zim ve başkalarının kaadir olamadığı şeylere Allah'ın kaadir olduğunu bilmeniz için o develeri kemâl-i cesamet ve kuvvetleriyle beraber size itaatli kıldı ki Allah'ın hidayetine teşekkür edesiniz. Habibim! Tebşir et şol kim-

seleri ki onlar ibadetlerine dikkat ve i'tina ile eda ve fukara güruhuna it'am etmekle ihsan ederler ve Rablerine ta'zimde aslâ kusur etmezler. Binaenaleyh; bütün ibadetlerini Rablerini görmüş gibi eda ettiklerinden ecr-i azîmle tebşirata müstehaklardır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet âdet-i cahiliyeyi red ve ibtâl için nâzil olmuştur. Çünkü; zamân-ı cahiliyede kurbanlarının kanlarını putlarına ve Kâ'be'nin duvarına sürmekle tekarrüb kasdederler ve kurbandan maksad «etini fukaraya vermek ve kanını Kâ'be'ye sürmekten ibarettir» demekle Kâ'be'nin duvarlarını telvis ve şu ef'âl-i kabîhalarını ibadet sayarlardı. Cenab-ı Hak kurbandan maksadın etiyle kanı olmadığını beyanla onların i'tikadlarını reddetmiş ve kurbandan maksadın emr-i İlâhîyi yerine getirmek olduğunu beyan buyurmuştur.

Hulâsa; insanın intifaı ancak ameliyle olup kurban yapmış olduğu hayvanın etiyle ve kanıyle olmadığı ve Allahü Tealâ ecsamın vusulünden münezzeh olup kurbanla emirden maksad; ancak abdin emr-i İlâhîye imtisale sa'yeylemesi ve tekâlif-i İlâhîyeden matlub ise kulun o teklife lâyikiyle ta'zim etmesi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ef'âl-i haccı, kurbanları ve kurbanda olan menafi'-i diniyye ve dünyeviyyeyi beyandan sonra bu gibi büyük faydaları iktisab etmek yolların emin olmasına mütevakkıf olup kâfirlerin müdahaleleri suretinde emn-i tarik olamayacağına binaen ehl-i imanın kalblerine ârız olan korkularını izale etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ اٰمَنُوا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ mü'minlerden kâfirlerin şerlerini ziyadesiyle def'eder.]

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾

[Zira; Allahü Tealâ emanete hiyanet ve küfran-ı ni'met edenlerin hiç birine muhabbet etmez.]

Yani; ehl-i iman müşriklerin adâvetlerinden ve yollarına müdahale edeceklerinden korkmasınlar. Zira; kullarının cümle işlerine ve hallerine muttali' olan Allahü Tealâ kâfirlerin şerlerini Allah'a ve Resulüne iman eden mü'minlerden şiddetle def'eder. Binaenaleyh; haccetmek isteyen ehl-i îman kâfirlerin şerlerinden telâş etmesinler. Çünkü; Allahü Tealâ emanete hiyanet ve tekâlif-i İlâhîyeyi kabulden imtinâ' ve hiyanetini izharla ni'met-i İlâhiyeye küfreden her kâfiri sevmez. Şu halde sevdiği mü'minleri sevmediği müşriklerin şerlerinden, fitne ve fesadlarından hıfzedeceğini Cenab-ı Hak kullarına bu âyetle vaadettiği gibi ehl-i imanın müşriklere galebe edeceklerini dahî tebşir etmiştir.

Kâfirler Allah'ı ikrar ettikleri halde ibadetlerini gayre yapmalariyle büyük hiyanette bulunduklarına işaret için hain oldukları mübalâğa siğasiyle beyan olunduğu gibi Allah'ın büyük ni'metlerine müstağrak oldukları halde şükrünü eda etmeyip cinayet-i azimede bulunduklarına işaret için (كفور) siğa-i zemimesi de *mübalâğa* suretiyle varid olmuştur ki küfürde israr ve ziyade hain oldukları tasrih olunmuştur.

Her ne zaman müşrikler mü'minleri ızrar kasdederlerse Cenab-ı Hak onların şerrini def'edeceğine işaret için tekerrüre ve istimrara delâlet eden (يدافع) muzari' siğasiyle varid olduğu Ebussuud Efendinin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mü'minlere ezaları teşeddüd edince mukateleye izin verdiğini beyan etmek üzere :

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ۝٣٩

buyuruyor.

[Zulmolunmaları sebebiyle mukatele olunan mü'minlere ta-

raf-ı İlâhîden kıtale izin verildi. Halbuki Allahü Tealâ onların yardımlarına elbette kaadirdir.]

Yani; kâfirlerden vaki' olan envâı eza ve zulümle mazlûm olan mü'minlere zalim olan kâfirlerle mukateleye taraf-ı İlâhîden ruhsat verildi. Halbuki Allahü Tealâ mü'minlere yardım etmeye kaadirdir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın nusretini celbe vesile olan esbab-ı maddiyeye ve âlât-ı harbiyeye ve esbab-ı ma'neviye olan ibadete tevessül eden ehl-i iman nusret-i İlâhîyeye mazhar olacaklardır.

Kazî'nin, Hâzin'in ve Ni'metullah Efendinin beyanlarına nazaran bu âyet; ashab-ı Resûlullah hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resûlullah'ın hicretinden evvel Mekke müşrikleri ehl-i îmana çok eza ve zulmetmişler ve hatta dövüp yaralamak gibi zulümlere de cesaret eylemişlerdi. Mazlûm olan ashab, Resûlullah'a şikâyet ederek kıtâle izin isterler. Fakat Resûlullah henüz kıtale izin gelmediğini ve izn-i İlâhînin vüruduna kadar sabretmelerini tavsiye ederdi. Bu minvâl üzere kâfirlerin zulümleri arttı ve mü'minlerin feryadı tezayüd etti. Hatta kıtâlden men' hakkında yetmiş küsûr âyet nâzil oldu ve Resûlullah'ın hicreti vuku' buldu ve ehl-i imana kuvvet geldi, Medine ehalisi zahîr oldu. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyetle kıtale izin verdi. Bu izin; mukatele etmek üzere hücum edenlere müdafaaya ruhsattan ibarettir, yoksa kıtale mübaşeretle emir değildir. Müdafaaya ruhsatla beraber Vâcip Tealâ mü'minlere nusretini de vaadetti. Kıtâl hakkında ilk nazil olan âyetin bu âyet olduğu mervidir. Kıtâlin meşruiyetine sebeb; ehl-i îmanın mazlûm olmaları ve zulmün ref'i vâcip olmasıdır. Cenab-ı Hakkın mazlumlara iane edeceğini vaadetmesi mazluma nusret edeceğine delil-i kavîdir.

Nimetullah Efendinin beyanına nazaran bu âyet, kıtâli men' hakkında nazil olan âyetleri neshetmiş, zulm ü teaddî suretiyle üzerlerine gelenlere karşı müdafaaya ehl-i iman me'zun kılınmışlardır.

***

Vâcip Tealâ mazlum olan mü'minlerin kıtale me'zun olduk-

larını beyandan sonra kıtale me'zun olanların kimler olduğunu beyan etmek üzere :

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ

buyuruyor.

[Kıtale me'zun olanlar şol kimseler ki, onlar bigayr-i hakkın memleketlerinden çıkarıldılar. Halbuki onların memleketlerinden çıkarılmasına hiç bir sebep yok, ancak «bizim Rabbimiz Allahü Tealâdır» demeleri vardır.] Binaenaleyh; putlara ibadeti terkle «bizim Rabbimiz Zat-ı Ülûhiyettir» demelerini düşmanları haklarında kusur addettiler ve vatanlarını terke mecbur ederek diyar-ı gurbete düşürdüler.

وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ
يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا ؕ

[Eğer nâsın bazısını bazısiyle Allahü Tealâ def'etmemiş olsaydı rühbanların ibadethaneleri olan savmaaları ve Nasara'nın kiliseleri ve Yehûd'un namaz mahalleri ve ehl-i İslâmın mescidleri yıkılır harab olurdu. O mescidler ki onlarda Allahü Tealâ'nın ismi çok zikrolunur.]

Yani; Allahü Tealâ evliyasına elbette nusret eder. Zira; Allah'ın velileri şol kimseler ki onlar vatanlarından ve kendi evlerinden bigayr-i hakkın zulümle çıkarıldılar. Halbuki onların beldelerinden çıkarılmalarına sebep; illâ kelime-i Tevhidle îmanlarını izhar ederek «Rabbimiz Allahü Tealâ'dır» demeleridir. Çünkü; onların, düşmanları nazarında kusurları, kelime-i tevhidi tekellümleridir. Kelime-i Tevhid ise onların ihracını icab etmek şöyle dursun belki beldelerinde tekarrurlarını icab ederdi. Zira îman; ta'zim ve tevkire vesiledir, yoksa tahkire vesile değildir ve eğer Allahü Tealâ nâsın bazısını bazısına musallat ederek şerri def'etmemiş ve dostlarını düşmanlarına musallat kılmamış olsaydı İsmullah çok zikrolunan ibadethaneler yıkılır harab olurdu. Zira; müş-

rikler, sair mütedeyyin milletleri istilâ etmek suretiyle Nasara'nın kiliselerini ve Yehûd'un namaz kıldıkları mahallerini ve Mü'minlerin mescidlerini tahrib eder bir şey bırakmazlardı ve lâkin Allah'ın kullarına merhameti icabı bazısını diğeriyle def'eder. Binaenaleyh; âlemde zulüm taammüm ve temadi etmez ve bazı millette bazı zaman vuku' bulan zulme karşı diğerini halkeder ve mazlumları zalimlerin elinden kurtarır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *âyetin manâsı* şöyledir : [Eğer Allahü Tealâ nâsın bazısı ile bazısını def'etmemiş olsaydı her nebinin zamanında a'danın tesallutiyle ibadet mahalleri hep yıkılırdı. Meselâ Hazret-i Musa zamanında kiliseler ve Hazret-i İsa zamanında bialar ve savmaalar ve Hazret-i Muhammed (S.A.) zamanında mescidler harab olurdu. Kilise ve binanın zamanları mukaddem olduğundan ümmet-i Muhammed'e mahsus olan mescidler üzerine takdim olunmuştur.]

S a v â m i ' ; Savmaanın cem'idir. S a v m a a ; sahralarda ve dağlarda rühbanların ittihaz ettikleri ibadethanelerîdir. B î a ; Beldelerde Nasara'ya mahsus olan kiliselerdir. S a l e - v a t ; Yahudilere mahssu olan havralardır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ'nın nâsın bazısiyle bazısını def'etmesi; ehl-i dini müşriklere musallat kılmakla olduğu gibi mü'minlere mukateleye izin ve nebilerine nusret vermekle dahî olur. *Yahut* mücahidler ve gaziler sebebiyle harbe gitmeyenleri ve kendi makbûl olan kulları sebebiyle kötüleri, âbidler sebebiyle fasıkları ve ahiler sebebiyle bahilleri şerar-ı nâsın şer ve fitnelerinden muhafaza etmek suretiyle olduğu (İbn-i Abbas) hazretlerinden mervidir. (İbn-i Ömer) hazretleri Resûlullah'ın «Bir mü'min-i salih sebebiyle Cenab-ı Hakkın, bir çok kimseleri bir takım belâdan muhafaza eder» buyurup bu âyeti okuduğunu rivayet etmiş ve bu rivayet (İbn-i Abbas) hazretlerinin âyetin manâsında vaki' olan beyanını te'yid eylemiştir.

***

Vâcip Tealâ nâsın bazısını bazısiyle def'ettiğini beyandan sonra bilfiil def'ettiğini ve kimlere yardım edeceğini beyan etmek üzere :

وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, Allahü Tealâ elbette dinine ve Resulüne yardım edenlere yardım eder. Zira; Allahü Tealâ düşmanlarından intikam almaya kaadir ve cümle âlem üzerine galiptir.]

Yani; İ'lâ-yı kelimetullah için mücahede ve emirlerine lâyıkiyle imtisâl ve nehyettiği şeylerden tamamiyle içtinab etmek suretiyle dinine nusret edenlere Allahü Tealâ elbette nusret eder. Çünkü; Allahü Tealâ nusret etmek murad ettiği kullarına nusret etmeye kaadirdir ve nusretten men'edecek kimse yoktur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ ashab-ı Resulullah'ı müşrikler üzerine musallat, Acem'in ve Kayser'in memleketlerine varis kılmakla şu âyette vaki' olan va'dini incaz buyurmuştur. Çünkü ashab-ı Resulullah âleme din-i İslâmı neşretmek ve tevhid-i Bârîyi ikrara herkesi da'vet eylemek ve ahkâm-ı şeriata tamamiyle temessük etmek suretiyle din-i İlâhîye nusret ettiklerinden Cenab-ı Hak onlardan nusretini esirgememiş ve ilâ yevmilkıyam din-i İlâhîye nusret edeceğini suret-i kat'iyede beyan etmiştir ve kıyamet gününe kadar dinine yardım edenler bulundukça nusretinin müstemirren devam edeceğine işaret için istimrara delâlet eden muzari' siğasiyle (ولينصرون) buyurmuştur. Binaenaleyh; din-i İlâhîye nusret etmeyenlere nusret-i İlâhîye olmayacağına dahi âyet delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ dinine yardım edenlere nusret edeceğini beyandan sonra din-i İlâhîye nusret edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

اَلَّذِينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ
وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Allah'ın dinine yardım edenler şol kimseler ki eğer onları biz arz üzerinde tekarrur ettirsek ve arzın tasarrufunu müyesser kılsak onlar namazlarını eda eder, zekâtlarını verir ve ebna-yı cinsine ma'rufatla emir ve menhî olan münkerattan nehyederler. Halbuki bilûmum işlerin âkıbeti Allah'a mahsustur.] Zira; kuldan sadır olan iş zâhirde o kuldan sudur etmişse de hakikatte Halıkı Hak Celle ve Alâdır. Binaenaleyh; herkesin mülkü zail olur, lâkin Cenab-ı Hakkın mülkü zail olmaz.

Yani; şol kimseler ki onlara biz arz üzerinde kudret versek ve müşrikleri kahr ü tedmir ederek galebeyle memleketlerinden çıkarsalar yine Allah'a itaat eder müşrikler gibi tuğyan etmezler. Binaenaleyh; üzerlerine farzolan namazı cemi' a'zalarıyla beraber bizim canib-i ma'nevimize teveccüh eder ve kibir gibi evsaf-ı zemimeden nefislerini tathir ederek kemal-i tevazu'la secdeye kapanırlar ve yanlız ibadet-i bedeniyeyle de iktifa etmezler, belki mallarından fukaranın hakkı olan zekâtı eda ederler ve himmetlerini ancak kendi nefislerini ıslâha hasredip yalnız şahıslarıyle meşgûl olmaz, belki ebna-yı cinslerini ıslâha dahî sa'y ederler. Binaenaleyh; ukalânın tahsin ettiği ma'rufatla emreder ve tab'an fena olan münkerattan nehyile sair insanların noksanlarını ikmale çalışırlar. Halbuki herkesin her işlerinin akıbeti Allahü Tealâ'ya mahsustur. Zira; her şeyin Halıkı odur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet-i Celile bigayr-i hakkın memleketlerinden çıkarılan muhacirin-i kirama mahsus ve onları medhiçin varid olmuştur. Kendilerine saltanat verilip şu âyette beyan olunan ahkâm-ı erbaayı tamamiyle icra eden; dört halife olduğu cihetle bu âyet hulefa-yı erbaanın imametlerine delâlet eder. Çünkü bu âyette beyan olunan ahkâm; lâyikiyle ve tamamen onların zamanlarında icra olunmuş ve bu fazilet onlara müyesser

kılınmıştır. Zira; muhacirin ve ensar ve sair hulefadan bu ahkâmı tamamiyle icra etmek faziletine nail olan hulefa-yı erbaadan başka olmamıştır. Binaenaleyh; emr-i bil'ma'ruf ve nehy-i anilmünkeri lâyıkiyle icraya ancak hulefa-yı raşidin hazerâtı muvaffak olabilmiş ve memalik-i İslâmiye suret-i seriada onların zamanlarında tevessü' etmiştir. Çünkü; din-i İlâhîye nusretleri Allah'ın nusretini celbederek tam manâsıyla şeriat tealî etmiş, ulûm u maarif ileri gitmiştir. Ancak her zamanda mümkün olduğu kadar emr-i bilma'ruf ile meşgul olanlar bulunur fakat tamamı icra olunmaz.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ehl-i İslâmı bigayr-i hakkın memleketlerinden çıkardıklarını ve mü'minlere mukateleye izin verdiğini ve dinine yardım edenlere nusret edeceğini ve din-i İlâhîye nusret edenlerin ikame-i salât, eda-yı zekât ve emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünkerle meşgul olduklarını beyandan sonra Resûlullah'ı tekzip edenlerin tekzipleri yeni bir âdet olmayıp eskiden beri câri olan bir âdet olduğunu beyanla Resulünü tesliye etmek üzere :

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ إِبْرَاهِيمَ
وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ

buyuruyor.

[Habibim! Eğer müşrikler seni tekzip ederlerse sen mahzun olma. Zira; senin ümmetinden evvel Nuh (A.S.) ın kavmi, Âd ve Semud kavmi kendilerini irşad için gönderilen Resûllerini ve İbrahim (A.S.) ın kavmi İbrahim'i ve Lût (A.S.) ın kavmi Lût'u ve eshab-ı Medyen Şuayb (A.S.) mı tekzib ettiler.]

وَكُذِّبَ مُوسَى

[Ve bilhassa büyük ve açık mucizelere mâlik olan Musa (A.S.) Fir'avn ve kavmi tarafından tekzip olundu.]

فَاَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ

[Bu kavimlerin Resullerini tekzip etmeleri üzerine kâfirlere ben mühlet verdim ve ukubetlerini te'hir ettim ki istidracları ziyade olsun.]

ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ

[Bu mühletten sonra ben onları envâı ukubetle muahaze ettim ve her birini ayrı ayrı belâlarla mübtelâ kıldım.]

فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾

[Biz onları azapla muahaze edince onların ef'alini inkârımız nasıl oldu?] Ve işlerini inkârımız onların helâklerine sebeb olmadı mı? Ve inkârımızın eseri zuhur etmedi mi? Ve Resûllerini tekzipleri onların ni'metlerinin nikmete ve rahatlarının mihnete ve kesretlerinin kıllete ve hayatlarının mevte ve imaretlerinin harabiyete tebeddülüne sebeb olmadı mı? Ve Resûllerimize vaadimizi îfâ etmedik mi? Habibim! Rusul-ü kiram biraderlerine vaadimizi îfâ edip düşmanlarını kahrettiğimiz gibi sana da va'dimizi îfâ ve düşmanlarını kahredeceğiz. Binaenaleyh; sabra mülâzemet etmelisin. Çünkü; düşmanlarına mühlet ve müsaade elbette bir hikmete mebnidir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hazret-i Musa'yı tekzip eden kendi kavmi olan Benî İsrail olmayıp kıbtîler olduğuna işaret için Hazret-i Musa'yı tekzipte kavim lâfzı varid olmamış ve Hazret-i Musa'nın mu'cizesi pek açık olduğundan onun tekzibinin gayet eşna' olduğuna işaret için onu tekzip ayrıca zikrolunmuştur.

Kâfirlerin küfürlerini tasrihle zem ziyade olsun için ism-i zamir makamında ism-i zâhir olarak (فامليت للكافرين) varid olduğu Ebussuud Efendinin cümle-i beyanatındandır. Çünkü; (للكافرين) yerine (لهم) denilse olurdu fakat küfürle zemmolunmazdı.

***

Vâcip Tealâ bir takım geçmiş milletleri resullerini tekzipleri sebebiyle ihlâk ettiğini beyandan sonra ihlâklerinin keyfiyetini beyan etmek üzere :

فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Çok karyeler zâlim oldukları halde biz o karye ahalisini ihlâk ettik. Binaenaleyh; el'an o karyelerin duvarları üzerine damları düşmüş ve kuyuları muattal olup su çekilmez ve çok köşkleri kireçle yapılmış ebniyeleri mevcud ve lâkin ehli olmadığından içinde ikamet eden bulunmaz ve harap bir halde görülür.]

Yani; zalim oldukları için çok karyeleri ihlâk ettik. Hatta o karyelerin damları duvarları üzerine ve tekrar duvarları damları üzerine yıkılmıştır ve ahalisinin helâkiyle çok kuyularını su çekilmez muattal bir halde kıldık. Binaenaleyh; suyunu çeken ve intifa' eden bulunmaz ve kireçle yapılmış çok saraylar ve köşklerin sahipleri helâk olduğundan harap bir halde kalmıştır.

Tefsir-i Hâzin'de ve Kazî'de beyan olunduğuna nazaran *b i ' r - i m u a t t a l* ve *k a s r - ı M e ş i d ; Yemen'de Hadramût civarlarındadır.* Çünkü; onlar resullerine îman etmeyip eza ettiklerinden Allahü Tealâ ihlâkle karyelerini harap, evlerini ıssız, kuyularını şenliksiz bırakmıştır. Fakat esah olan âyet; *gazab-ı İlâhî ile helâk olan umum beldelere ve harabelere* şamil olup bir beldeye ve harabeye tahsise hâcet yoktur. Zira; ahalisi zalim olan her karyeyi Cenab-ı Hak harap ettiğinden âyetin mâsadakı binlerce harabelere tesadüf edilir. Binaenaleyh; âyetin manâsını bu harabelerden bazısına mahsustur demekte taksir vardır. (خاوية) (ساقطة) yani *düşmüş* demektir. (على عروشها) *U r u ş ; Arşın cem'idir. A r ş ;* *üzerine oturulacak kürsü* manâsına ise

de burada *evlerin damlarıdır.* (معطلة) *istifadeden kesilmiş* demektir. (وقصر مشيد) *kireçle yapılmış köşk ve saray* demektir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Zulmü kendine devam üzere âlet eden çok karyelerin ahalisini biz ihlâk ettik. Binaenaleyh; o karyelerin duvarları damları üzerine ve tekrar damları duvarları üzerine yıkılmış ve kuyuları istifadeden kalmış, köşkleri ve sarayları insandan hâlî harap bir halde] demektir. İşte bu gibi beldelerin harap olmasına sebep; ahalisinin zâlim olmaları olduğunu beyanla Cenab-ı Hak kullarını zulümden men'le bu gibi harebelerden ibrete da'vet etmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ zâlimlerin karyelerini ihlâk etmekle harabelerinin kaldığını beyandan sonra insanlar için o karyelerden ibret almak vazife olduğunu beyan ve ibret almayanları tevbih etmek üzere :

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا

buyuruyor.

[Kâfirler şu ahvali inkâr ederler de yer yüzünde seyr ü sefer etmediler mi ve seyr ü sefer edince onlar için vukuatı idrak edecek kalbleri veyahut o vukuatı işitecek kulakları olmadı mı? Halbuki seyr ü sefer edip harabeleri idrak edecek kalbler ve işitecek kulaklar hasıl olmak lâzım idi.]

فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ۝

[Zira; hâl ü şan ve kıssa onların gözleri kör olmaz ve lâkin göğüslerinde olan kalbleri kör olur.]

Yani, kâfirler kudretullahı inkâr ederler de yer yüzünde seyr ü sefer etmezler mi? Onlar seyr ü sefer ederlerse bu gibi ha-

rabelerin vukuatını, nasıl harap olduğunu ve harap olmalarına sebep ne olduğunu idrak edecek ve ibret alacak kalb hasıl olmalı idi. Eğer böyle bir kalb hâsıl olsaydı kudret-i İlâhîyeyi inkâr etmezlerdi veyahut bu gibi harabelerin sahibleri ümem-i mâziyenin hallerini işitecek ve resullerini tekzip edenlerin akibetlerinin ne olduğunu duyacak kadar kulakları olur da onlardan ibret alırlardı. Onların kıssaları gözleri görmekten kör değildir. Zira; gözleri görür ve lâkin sinelerinde olan kalbleri idrakten ve ibret almaktan kör oldu. Çünkü; kalpte ibret almaya salih idrak olmayınca gözüyle görmekte fayda olamaz. Binaenaleyh; mecnunlarla aklı olmayan hayvanlar da görürler, fakat idrak ve ibret olmadığı için görmekten hiç bir istifade edemezler. İşte vukuattan ibret almayan insanlar, hayvânat mesabesinde gözleri görür ve lâkin kalbleri kördür.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile ibret maksadiyle seyr ü sefere insanları terğib için sevkolunmuştur. Çünkü; insanlar alelekser seyr ü sefer ederler ve lâkin ibret maksatları olmaz. Binaenaleyh; seyr ü seferden maksad-ı aslî olan ibret hâsıl olmadığından Cenab-ı Hak seyr ü seferden maksad-ı aslî ibret olmak lâzım olduğuna işaret için «onlar seyr ü sefer etmezler mi? Seyr ü sefer etseler de idrak edecek kalbler ve ümem-i salifenin ahvalini işitecek kulak hâsıl olsa olmaz mı?» buyurmuştur ki «idrak edecek kalb ve işitecek kulak hâsıl olmayan seyr ü seferde matlub veçhile fayda yok» demektir. Şu halde ibretsiz seyr ü sefer edenlerin behayimin seyr ü seferinden farkı yoktur. Çünkü; «ibret almayan insanlar seyr ü sefer ettikleri halde seyr ü sefer etmediler mi? Eğer seyr ü sefer etselerdi idrak edecek kalbler ve işitecek kulaklar hasıl olur da ibret alırlardı» demek mevcud olan seyr ü seferlerini yok menziline indirmektir. Zira; bir işten maksad neyse hüküm ona göredir. Seyr ü seferden maksad-ı aslî olan ibret olmayınca seyr ü sefer de yok demektir. İnsanın kalbi sadrında olduğu halde kalbî zikirden sonra sadrî zikir; te'kid içindir.

Hulâsa; seyr ü seferinde insanın ibret alması ve kalbiyle âkıbeti düşünmesi ve harap olan karyelerin harap olmalarının sebebini tefekkür etmesi ve evvel geçen milletlerin hallerini işitmesi ve onlardan ibret alması lâzım olduğu gibi ibret almayanların be-

hayimden farkları olmadığı zira; onların gözleri görürse de kalblerinin kör olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Teâlâ geçmiş milletlerin hâllerinden ibret almayanları tevbih ettikten sonra vahdaniyeti inkârda ısrarlarının neticesi olarak azâbı isti'câl ettiklerini beyan etmek üzere :

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ

buyuruyor.

[Habibim! Onlar senin beyân ettiğin azâbı isti'cal ederler.]

وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُ

[Halbuki Allahü Teâlâ elbette va'dinde hulfetmez.] Binaenaleyh; vaad-i İlâhî behemehâl vuku' bulur.

وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾

[Habibim! Rabbin Teâlâ'nın indinde bir gün sizin saydığınız bin sene mikdarıdır.]

Yani; Habibim! Senin, müşrikleri îman etmedikleri takdirde dünya'da ve âhiret'te azab-ı İlâhîye duçar olacaklarını beyanla korkutman üzerine onlar senden alelacele azâbın gelmesini ister ve istihza suretiyle «haniya! Azap nerede kaldı? Gelecekse geliversin» derler. Halbuki Allah'ın azâbı onlar üzerine elbette gelecektir. Zira; küfrüzere ısrar ettikleri takdirde Allahü Teâlâ onlar üzerine azâbı vaadetti ve va'd-i İlâhîde ise elbette hulfolmaz, yerini bulur. Şu kadarki vakt-i merhununu bekler ve bir müddet lihikmetin onlara müsaade eder. Çünkü; Cenab-ı Hak halîm ve sabûrdur. Binaenaleyh; kullarına mühlet verir, ukubetlerini ta'cîl etmez. Zira; Rabbin Teâlâ'nın indinde bir gün sizin ta'dad ettiğiniz bin sene gibidir.

İnsanlar indindeki bin senenin Cenab-ı Hakkın indinde bir gün gibi olduğunu beyan etmek; Vâcip Tealâ'nın sabır ve teennisini ve âhirette Hakkı inkâr edenlerin azap günlerinin biri bu dünyanın bin senesine mukabil olduğunu beyan etmektir. Binaenaleyh; müşrikler azabı isti'câl etmesinler, elbette olacak. Zira; Allahü Tealâ indinde bir günle bin sene müsâvi demektir, şu halde aklı olan azâbı isti'câl etmez. Zira; azâbın şiddeti ve sikleti sebebiyle bir gün bin seneye mukabildir ve Allahü Tealâ her ne zaman isterse intikama kaadir olduğundan te'hiri ile hiç kimse azaptan kurtulamaz. Binaenaleyh; bir günü bin sene miktarı olan azâbı isti'câl etmek hamakattan başka bir şey değildir.

Hulâsa; kâfirlerin Resûlullah'dan va'dolunan azâbın aceleten gelmesini istedikleri ve Allahü Tealâ'nın va'dinde hulfolmayıp elbette azâbın geleceği ve Allahü Tealâ indinde bir gün insanların saydıkları bin sene mikdarında olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ âsîlere vaadettiği azâbın elbette vaki' olacağını ve azâbı te'hir etmenin bilkülliye terkine sebep olmayacağını ve te'hirine mağrur olmamak lâzım olduğunu beyandan sonra azâbı bir müddet te'hir olunan çok karyelerin helâk olduğunu ve te'hirden bir fayda görülmediğini beyan etmek üzere :

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Çok karyelerin ahalisine zâlim oldukları halde ben mühlet verdim. Sonra o karyelerin ahalisini azapla ben muahaze ettim ve onları dünyada muahaze ettiğim gibi âhirette dahî onların merci'leri ancak banadır, benden gayri gidecek merci'leri yoktur.]

Yani; bir çok karye ahalisine mühlet verdim. Halbuki onlar zulüm üzere devam ediyorlar ve azaplarının te'hirine mağrur oluyorlardı. Bu mühletten sonra onlar için ind-i Ulûhiyetimizde ha-

zırlanan azapla ben onları muahaze ve ihlâk ettim ki azaplarının te'hirinden fayda görmediler. İşte Habibim! Senin düşmanlarının azabını te'hir edersek de terketmez elbette azap ederiz. Binaenaleyh; bu mühlete mağrur olmasınlar, bu dünyada küfre ve zulme devam ettikleri surette azapla helâk olacakları gibi âhirette dahî merci'leri ancak benim huzur-u ma'nevimdir, başka müracaat edecek ve azaptan kurtaracak kimseleri yoktur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyet; küfürde ısrar ve zulme devam eden kâfirleri tehdid ve azaplarının muhakkak olduğunu beyan için sevkolunmuş ve Allahü Tealâ'nın verdiği mühlete mağrur olmayıp o mühletten istifade etmek lâzım olduğunu beyanla intibaha da'vet etmiştir. Çünkü; zalim oldukları halde bir çok karye ahalisine mühlet verdiğini ve mühletten sonra azapla muahaze ettiğini ve akıbet âhirette herkesin mercii Zat-ı Ulûhiyetin huzuru olduğunu beyan etmek; intibaha da'vetten başka bir şey değildir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azâbı isti'câl ettiğini ve bir çok karyelere mühlet verip akıbet ihlâk eylediğini beyandan sonra Resulüne inzara devam etmesini tavsiye etmek üzere :

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen îmandan i'raz eden nâsa de ki «ey nâs! Ancak ben sizi azab-ı İlâhî ile korkutucuyum ve size doğru yolu beyan ve dünyevî ve uhrevî menfeatlerinize irşad eder açıktan bir münzirim» demekle onlara tebliğatına devam et.] Ve da'vetine icabet etmediklerinden me'yus olma, onların temerrüdlerinden nefsine fütur getirme. Binaenaleyh; azab-ı İlâhî ile onları korkutmaktan çekinme ki belki mütenassıh olurlar.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Resûlullah nezîr olduğu gibi beşîr dahî ise de âyette hitab müşriklere olduğundan yalnız *Nezîr* oldu-

ğunu zikirle iktifa olunmuştur. Çünkü; yukarıdan beri zikrolunan âyetler müşrikleri tehdid için sevkolunduğundan bu âyette *n â s* la murad; *müşriklerdir* ve müşriklerin şirklerine binaen inzara lâyık olan da onlardır.

***

Vâcip Tealâ Resulünün her halde inzare me'mur olduğunu beyandan sonra inzarın neticesinde hasıl olan ahvali beyan etmek üzere :

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'a ve Resulüne îmanla beraber amel-i salih işlediler. Onlar için âhirette günahlarını mağfiret ve güzel rızık vardır.]

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٥١﴾

[Ve şol kimseler ki onlar bizim âyetlerimizi ibtâl etmek üzere mü'minleri âciz kılmağa sa'yederler. İşte onlar Cehennemin mülâzimleri ve ashablarıdır ki Cehennemden aslâ ayrılmazlar.]

Yani; Resulümüz kâfirleri inzâra ve mü'minleri tebşire me'mur olup vazife-i me'muriyetini ifâ edince şol kimseler ki Resulümüze îman ettiler ve yalnız îmanla iktifa etmeyip amel-i salih işlemekle îmanlarını tezyin ve îmanla amel-i salihi cem'etmekle beraber rusül-ü kiramın lisanları üzere tebliğ olunan ahkâmı kabul ettiler. Onlar için günahlarını mağfiret ve amellerine mükâfat olarak güzel rızık vardır ve şol kimseler ki onlar ehl-i îmana müsabaka edercesine âciz kılmak üzere bizim âyetlerimizi iptale sa'yettiler. İşte onlar Cehennemin sahibleri ve müdavimleridir. Çünkü; bunlar îman edenlerin önüne geçip onları âciz kılmağa ve kendileri kabul etmedikleri gibi mü'minleri de kabul ettirmemeye çalıştıklarından istihkakları ancak Cehennemdir.

Bu âyette *a m e l - i s a l i h ; vâcibi edaya ve haramı*

terke şamildir. Binaenaleyh; günahlarının mağfiret olunmasına ve güzel rızka müstehak olanlar bilûmum vâcibatı eda ile muharrematı terkedenlerdir ve âhiret rızkının kisbe muhtaç olmayarak çok olup aslâ zarar şaibesi olmadığı gibi tükenmek korkusu da olmadığından Cenab-ı Hak âhiretin rızkını *Kerem* ile tavsif etmiştir. Zira; dünya ni'metleri bunun aksinedir. Binaenaleyh; keremle tavsifi değmez.

Hulâsa; îman ve amel-i salihin rızk-ı kerime nail olmaya ve günahların mağfiret olunmasına sebep olduğu ve âyetleri ibtâl için mü'minlere mukabele ederek âciz kılmaya sa'yedenlerin Cehennem ashabı oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulünün kâfirleri inzara me'mur olduğunu beyandan sonra rusül-ü kiramın cümlesinin emr-i tebliğde müsavi olduklarını beyan etmek üzere:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنّٰى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ

buyuruyor.

[Habibim! Senden evvel biz hiç bir resûl ve nebi göndermedik, illâ o resûl veya nebi ümmeti hakkında bir şey arzu ettiğinde şeytan o nebinin ümniyesi hakkında vesvese suretiyle ortaya bir şey attı ve halkın zihnini iğfale ve o nebiye tebaiyyetten tenfire çalıştı.]

فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ

[Şeytanın nâsı iğfâl etmek için ortaya atmış olduğu eracîfi Allahü Tealâ ortadan kaldırır, sonra kendi âyetlerini tahkim ve nâs arasında şeriat olmak üzere onu ibka ve takrir eder.] Binaenaleyh; şeytanın ortaya attığı şüpheleri zail olur gider.

وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾

[Halbuki Allahü Tealâ kullarının hallerini bilir ve hikmetine muvafık olarak ahkâmını vaz'eder.]

Yani; Yâ Ekrem-er Rusül! Müşrikler tarafından vaki' olan ezaya ve bazı lâyık olmayarak hakkında «sâhirdir» veya «şairdir» gibi neşrettikleri eracife mahzun olma. Zira; bu gibi nalâyık halâta ma'ruz kalmak sana mahsus bir âdet değildir. Çünkü; senden evvel enbiyadan bir nebi ve rusül-ü kiramdan hiç bir resûl göndermedik, ancak o nebi veya resûl ümmeti hakkında Rabbisinden bir şey isteyip ve kalbinde bunu temenni ettiğinde derhal şeytan o nebînin istediği ümniyesi hakkında bir takım vesvese atar ve yalanlar neşreder ve tarik-ı Hakka sülûk ve o resûle ittiba' etmek isteyenleri tenfire çalışır, fakat şeytanın vesveseyle nâs beyninde neşrettikleri yalanları Allahü Tealâ giderir ve kendi âyetlerini muhkem ve metin olarak yerleştirir. Binaenaleyh; şeytanın bu hususta sa'yi boşa gider. Zira; Allahü Tealâ kullarının hâllerini ve kaabiliyetlerini bilir ve onlar hakkında işlediği ef'ali hikmetine muvafıktır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile nebî ile resûl arasında fark olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; resulü zikirden sonra nebîyi zikretmek beyinlerinde fark olduğuna delildir. Eğer müsavat olsa ayrı zikretmekte bir fayda olmazdı. Binaenaleyh *r e s û l ;* ehass, *n e b î ;* eamdır. Zira resûl; yeni şeriat sahibi olur, amma nebîde yeni şeriat sahibi olmak lâzım değil belki kendinden evvel geçen resulün şeriatını tebliğe me'murdur.

Bu âyetin sebeb-i nüzulünde müfessirîn beyninde bir çok rivayet varsa da bunlardan oldukça hatadan sâlim addolunanı; gûya Resulullah müşriklerin ezalarından mükedder ve dilgîr olduğu bir zamanda kalb-i nebevilerine Cenab-ı Hakkın müşriklere îman ve tevfik etmesini ve onlardan gazablarını tahfif edecek bazı âyet inzâl olunması gelmiş ve o sırada (والنّجم) sûresi nazil olmuş ve Resûlullah da kıraete başlayarak (افرايتم اللات والعزى ومنات الثالثة والاخرى) âyetini okuyunca müşrikler Kur'an'da (Lat) ve (Uzza) gibi meşhur putlarının ismi zikrolunduğunu işittikleri zaman Kâ'be'nin etrafında bulunan müşrikler Resûlullah tarafına

teveccüh ederler ve Resûlullah da âyetin ahirinde tevekkuf ettiği sırada şeytan savt-ı bâlâ ile (تلك الغرانيق العلى وان شفاعتهن لترتجى) cümlelerini ortaya atar ve müşriklerin kulağına bunu koyar ve nâsın gürültüsü arasında bu kelâmın nereden geldiğini kimse bilmez. Müşrikler Resulullah okudu zanneder ve mesrur olurlar. Hatta sûre'nin âhirinde secde âyeti okununca Resûlullah ile beraber müşrikler de secde ederler. Hemen zaman geçmeksizin Cibril-i Emin şeytanın bu kelimâtı ilka ettiğini haber verir. Resûlullah mahzun olur. İşte Resûlullah'ın hüznünü izale için bu âyetin nazil olduğu mervi ise de bu rivayet ve (Garanik) hakkındaki diğer rivâyetler kat'iyyen yalandır ve bazı zındıklar tarafından tasni' olunmuş şeylerdir. Zira; enbiya-yı izam şeytanın bu gibi tesallutundan masun oldukları gibi şeytan da bu gibi ilkaattan memnu'dur. Çünkü; Kur'an'a şeytanın böyle elfaz karıştırması aklen muhâldir. Zira; Resûlullah putları ortadan kaldırmak için ba'solunduğu halde nasıl olur ki Kur'an'ın âyetleri arasında şeytan tarafından ilkaat olsun ve Resûlullah'ın nefyine meb'us olduğu bir şey isbat olunsun. Bunu akıl tecviz eder mi ve eğer şeytan bu gibi şeylere kaadir olsa kelâm-ı Nebeviye emniyet olur mu ve şeriat tekarrür eder mi ve her okunan âyetler arasında şeytanın ilka ettiği ba'zı şey olmak ihtimali olmaz mı ve bu ihtimal ile şeriata emniyet olunur mu ve Cenab-ı Hak Kur'an'ı her türlü telbisattan hıfzedeceğini suret-i katiyede beyan etmedi mi? Şu halde nasıl oluyor ki böyle bir vak'anın vukuu tasavvur olunabilir. Bu gibi telbisatın vukuunu tasavvur, şeriata ve şeriatın sahibine iftiradan başka bir şey olamaz. Amma âyetin manâsına gelince: Evet! Enbiya da beşerdir, ümmeti hakkında bir çok şeyler düşünürler ve husulünü arzu ederler. İşte o arzularına gerek insin ve gerek cinnin şeytanları bir çok hîle ve desiseyle o resulün arzu ettiği şeyin husûl bulmamasına çalışırlar ve bir takım yalanlar neşrederler. Meselâ Resûlullah herkes kendinin sözünü dinleyip doğru olduğuna inanıp irşad olunmalarını arzu eder. İşte Resûlullah'ın bu arzu ve ümniyesine karşı bir takım şeytanlar yalan söyleyerek «sihreder» ve «kehanet yapar» gibi ilkaatta bulunmuşlar ve bir çok kimselerin îmanlarına da mani' olmuşlardı. Binaenaleyh; bu ahvâl;

her nebînin ümmetinde dahî cari olduğunu beyanla Cenab-ı Hak Resulünü tesliye etmiştir ve âyetin sibâkı ki, bundan evvel geçen âyetler de bu manâyı te'yid etmektedir. Zira Resulullah'ın nezir olduğunu beyan; müşrikleri inzar sırasında tesadüf edeceği müşkilâta sabretmesini tavsiyeyi icab ettiğinden Cenab-ı Hak enbiya-yı sâbıkanın cümlesinin bu gibi ezalara ma'ruz kaldıklarını beyanla Resulünü tesliye buyurmuştur. Velhasıl (Garanik) kıssası zındıkların tasniidir, esası yoktur. Çünkü; eğer aslı olsaydı kütüb-ü sitteden birinde bunun hakkında elbette bir rivayet mevcud olurdu. Halbuki Sıhahda böyle bir rivâyet olmadığı gibi Kazî Beyzâvî, Kazî İyaz, Hâzin ve Buhârî gibi efazıl-ı ümmet de hepsi birden bu kıssayı rededdiyorlar.

*
**

Vâcip Tealâ enbiya-yı izamın din-i hakkı tebliğ hususunda düşündüklerine şeytanın hariçte nâsa vesveseyle şüphe ilka ettiğini beyandan sonra bu gibi vesvese ilkasından şeytanı men'etmediğinin hikmetini beyan etmek üzere :

لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kalblerinde şek ve nifak hastalığı olan ve Kur'-an kalblerine dahil olmayan katı kalb sahiblerine şeytanın vesvese ettiği şeyi fitne kılmak için şeytana vesveseye müsaade etmiştir.]

وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾

[Halbuki zâlimler daima haktan uzak cidâl, nifak ve şikak içindedirler.]

وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ

[Ve Allahü Tealâ şeytanı vesvese ilkasından men'etmedi ki

kendilerine ilim verilen kimseler Kur'an'ın Rabbin Tealâ tarafından hak olduğunu bilsinler de Kur'an'a iman etsinler ve kalbleri Kur'an'a muti ve mutmain olsun.]

وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٥٤﴾

[Halbuki Allahü Tealâ doğru yola hidayette kılar şol kimseleri ki onlar Allah'a ve Resulüne îman ettiler.]

Yani; Allahü Tealâ insanları iğfâl etmekten ve vesvese ilkasiyle şübheye düşürmekten men'etmeye kaadirken şeytanı bu gibi iğfalâttan men'etmedi ki şeytanın iğfalini ve nâs arasına atmış olduğu şüpheyi şol kimselere fitne ve imtihan muamelesi kılsın ki onların kalblerinde nifak ve şek hastalığı vardır ve kalbleri katı olup hak sözü duymazlar. Çünkü; küfür ve nifak gibi hastalıklarla nefsine zulüm ve gayrileri ıdlâle çalışan zâlimler daima nifak ve haktan uzak ve şikak içindedirler. Binaenaleyh; onlar daima şeytanın tuzağına tutulmuş ve envâı ma'siyetle nefislerini telvis etmiş bir takım rıza-yı İlâhîden merdud kimselerdir. Çünkü; bu gibi kalb hastalığına mübtelâ ve kalbi katı olan kimseler hakkı kabule meyletmediklerinden âdetleri daima hakka i'tiraz etmek ve fesad karıştırmak ve zuafa-yı nâsı iğfâl etmekle zulmü i'tiyad etmiş kimselerdir ve zamanımızda mevcud olan münafıkların halleri de aynı hâldir ki ehl-i îmanın zihinlerini teşviş etmek ve i'tikadına zaaf verecek sözleri ortaya atmaktır.

Allahü Tealâ'nın şeytanı bir takım kullarını iğfâl etmekten men'etmediğinin hikmeti; kalblerinde maraz-ı küfür ve nifak olup hakkı kabûlden istinkâf edenlere ibtilâ olsun ve kendilerine min indillâh ilim verilen erbab-ı ilm ü kemâl Kur'an'ın Rabbin Tealâ tarafından nazil ve hak olduğunu bilsinler içindir. İşte enva-ı maarifi ve hikmeti cami', emir ve nehiylerinin bir çok hikmetleri mütezammın olduğunu idrak etsinler de Kur'an'a îman ve kalbleri Kur'an'ın ahkâmına itaat etsin. Çünkü ilim; îmana sebeptir. Şu halde Kur'an'ın taraf-ı İlâhîden hak olarak nazil olduğunu bilince kalbleri Kur'an'a inkiyadla mutmain olur ve i'timadları ziyadelenir. Kullarının esrarına muttali' olan Allahü Tealâ Resulünün ge-

tirmiş olduğu ahkâmın umumuna ihlâs üzere inkiyad eden mü'minleri sırat-ı müstakim olan tarik-ı tevhidine hidayette kılar.

Vâcip Tealâ evvelki âyette kâfirleri, kalblerinde i'tikad hastalığı ve kasavet olmakla ve hakkı kabulden istinkâf etmeleriyle zemmettiği gibi bu âyette mü'minleri erbab-ı ilimden olmaları ve Kur'an'ın hak olduğunu bilmeleri ve Kur'an'a iman edip itaat ve tevazu' etmeleriyle sena buyurmuştur. Şu halde şeytanın ilkası; kâfirlere su-u te'sir yaptığı gibi mü'minlere de hüsn-ü te'sir yaptığını beyan buyurmuştur. Binaenaleyh Cenab-ı Hakkın şeytanın iğfalâtına müsaadesindeki hikmet: iyiyi kötüden, mü'mini kâfirden, muti'i âsîden ve habîsi tayyipten temyiz ve tefrik etmektir.

Hulâsa; şeytanın hakka karşı ba'zı vesvese ilkasına muktedir olup vesveseden men'olunmadığının hikmeti iki şey olduğu ve o iki şeyden,

B i r i n c i s i ; *Kalbinde küfür, nifak ve kasâvet olanlara fitne ve ibtilâ olması,*

İ k i n c i s i ise; *ehl-i ilmin ve Kur'an'ın Rabb-i Tealâ'dan nazil olduğunu bilip şeytana mukabele etmeleri olduğu* bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mü'minleri hidayette kıldığını beyandan sonra kâfirlerin ihtidaya iradelerini sarfetmeyip şek üzere bulunduklarını beyan etmek üzere :

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[Kur'an'dan şek içinde kâfirler devam ederler. Hatta onlara füc'eten kıyamet veya kısır bir günün azâbı gelinceye kadar şekleri zail olmaz.]

Yani; şol kimseler ki Allahü Tealâ'ya ve Resulüne küfrettiler

ve kalblerinde olan maraz ve kasâvet iktizası muktazây-ı hudud-u İlâhîyeden çıktılar ki onlar ansızın ölümleri, kıyamet veya kıyamet gününün azabı gelinceye kadar onlar Kur'an'da ve din-i İslâmda şek üzere olurlar ve kalblerinde olan gaflet icabı onların şekki bu dünyada zail olmaz. Velhasıl küfrüzere bulunan kimse Kur'an'da ve Kur'an'ı getiren Resûlde ve o Resûlün ümniyesi hakkında şeytanın vesvesesinde şek üzere bulunur şekten kurtulamaz. Ancak o kimseyi iki şey; *şekten kurtarır :*

B i r i n c i s i ; Kıyamet günü veya ölüm,

İ k i n c i s i ; Yevm-i kıyametin azabıdır. Bu ikiden birisi hâsıl olunca onun şekki dahî zail olur. Çünkü; şekke mahal kalmaz ve her şey re'yel'ayn müşahede olur.

Beyzâvî ve Taberî'nin beyanlarına nazaran *y e v m - i a k i y m* ile murad; *yevm-i muhârebedir.* Çünkü; *muharebe günü anaların evlâdı katlolunup sanki analar doğurmamış gibi kaldıklarından* muharebe gününe yevm-i akiym denilmiştir. Yahut *y e v m - i a k i y m* ile murad; *kıyamet günüdür.* Çünkü; *âsîler hakkında kıyamet günü tevbelerinin kabulü ve günahlarının affı veya kâfirlerin îmanlarının kabulü gibi menfaat meydana getirmediğinden* yevm-i akiym denilmiştir. Yahut *kıyamet gününden sonra gece ve gündüz olmadığından* yevm-i akiym denilmiştir ki «kendinden sonra bir gün doğurmaz» demektir.

Hulâsa; kâfirlere ölüm veyahut yevm-i akiym olan muharebe günü gelip katlolunmadıkça veya kıyamet gelip her şeyi gözleriyle görmedikçe din-i İslâm ve Kur'an ve Kur'an'ı getiren Resûlden şekleri zail olmayacağı bu âyetin fevaidi cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hallerini beyandan sonra yevm-i akiymin hükmünü beyan etmek üzere :

الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ

buyuruyor.

[O günde mülk Allah'ındır, kulları beyninde hükmeder.]

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾

[Allahü Tealâ mülkünde hükmedince şol kimseler ki onlar îman ettiler ve amel-i salih işlediler. Onlar ni'meti bol Cennettedirler.]

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥٧﴾

[Ve şol kimseler ki onlar küfrettiler ve bizim âyetlerimizi tekzip ettiler. İşte onlar için ihanet eder azap vardır.]

Yani; kâfirler için yevm-i kıyamet, yevm-i akiymdir. Zira; yevm-i kıyamette kâfirlere menfeat verecek bir şey yoktur. Çünkü o günde mülk-ü mutlak ve istiklâl üzere tasarruf-u tam; ulûhiyette müstakil olan Allahü Tealâ'ya mahsustur. O günde Allah'tan başka hiç bir şeyde tasarruf sahibi yoktur. Binaenaleyh; kulları beyninde Allahü Tealâ adaletle hükmeder ve hükm-ü İlâhînin neticesi olarak îmanla amel-i salihi cem'edenler ni'meti bol Cennettedirler ve küfür edip âyetlerimizi tekzip edenler için ihanet eder azap vardır. Zira; onlar âyetlere ve resûllere ihanet ettiklerine mukabil ihanet olunurlar. Çünkü ceza; amele göredir.

Her vakit mülk, Allah'ın olduğu halde yevm-i kıyamette mülk, Allah'ın olduğu tasrih olunmuştur. Çünkü; Ebussuud Efendinin beyanı veçhile dünyada âriyet olarak mülk sahipleri bulunup Allahü Tealâ dünyada kullarını tasarruf-u sûrîye mâlik kılmış ve binaenaleyh; bir müddet-i muvakkate mülk sahibi velev mecaz suretiyle olsun bulunabilir. Amma âhirette velev surette olsun tasarrufa malik hiç bir kimse olmadığından Cenab-ı Hak bu âyette âhirette kendinden başka hiç bir veçhile tasarrufa mâlik bir kimse olmadığını beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette mülk ve hüküm kendi zâtına mahsus olduğunu beyandan sonra muhacirine mahsus olan va'dini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar fîsebilillâh hicret ettiler, sonra düşman tarafından katlolundular veya ecel-i muayyenleri ile vefat ettiler. Onları elbette Allahü Tealâ güzel rızık olan Cennetle merzuk eder.]

وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ۝٥٨

[Zira Allahü Tealâ; cümle râzıkların hayırlısıdır.]

Yani; şol kimseler ki Allah'ın rızasını aramak ve vazife-i dîniyelerini yoluyla eda etmek üzere vatanlarını, ehibba, yâran, akraba ve teallükatını, mal ve menallerini terkle hicret ettiler ve sonra a'da-yı dinle muharebe esnasında şehîden katlolundular yahud ecel-i mev'udları gelmekle vefat ettiler. Onları Allahü Tealâ elbette Cennetle merzuk eder. Zira Allahü Tealâ; rızık verenlerin hayırlısıdır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile hakikatta kullarına rızkın cümlesini ihsan eden Allahü Tealâ olup Allah'ın gayri rızık veren yoksa da surette insanların bazısı bazısının rızkına sebep olduğundan râzıkların hayırlısı varid olmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ başkalarının kaadir olamayacağı rızkı vermeye kaadir olduğundan ve rızkın cümlesinin esası Cenab-ı Haktan olup kullarına rızkı, fazl u ihsan olarak verip bir menfaat mukabilinde vermediği cihetle Allahü Tealâ'nın râzıkların hayırlısı olduğu beyan olunmuştur. Zira; insanların bazısı âharın rızkına sebep olursa da elbette bir menfeat mukabilinde verdiğinden hayırlı râzık denilemez. Çünkü; insanın başkasına vermiş olduğu nafaka ya vâcip olur: Anaya, babaya, evlâd ü iyale ve sair üzerine nafakası vâcip olanlara infak gibi. Yahud nafile olur : Fukaraya infak gibi. Eğer vâcip olursa o infaktan maksadı; uhdesine terettüb eden vücubdan

kurtulmaktır. Eğer nafile olursa o infaktan maksadı; mukabilinde Allah'tan sevab ve kullardan medh ü sena istemektir. Amma Allahü Tealâ rızkın hâliki olduğu gibi rızkı ihsanı da hiç bir ıvaz mukabilinde olmadığından elbette râzıkların hayırlısıdır.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile bu âyet; hicret edip düşmanla mücahedede beraber bulunanlardan şehîd olanlarla ecel-i mev'udu ile vefat edenlerin maksadları ve sa'y ü amelleri müsavî olduğundan âhirette mertebelerinin müsavi olacağına delâlet eder. Zira; âyette katlolunanlarla vefat edenlerin âhirette rızk-ı hasenle merzuk olacakları müsavi olarak beyan olunmuştur. Âyetin sebeb-i nüzulü de bunu te'yid eder. Çünkü ashaptan bazıları «Ya Resûlallah! Şehid olanlar için hayır var, biliyoruz ve biz de seninle beraber mücahedede bulunduk. Bu hâl üzere vefat ettiğimizde bize ne gibi ecir vardır?» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. İşte şu sebeb-i nüzûl dahî ecirde ikisinin müsavî olmasına delâlet eder. Çünkü; ikisi de hicrette ve düşmanla mücahedede müsâvat üzere bulunmuşlardır. Şu kadar ki birisi şehid diğeri gâzî olarak vefat ettiler. Binaenaleyh; ecir cihetinden beyinlerinde fark yoktur.

Bu misilli âyat-ı beyyinat ve ehadis-i nebeviyatta şüheda hakkında beyan olunan vaadlerin kâffesi Fahri Râzi'nin beyanı veçhile günah-ı kebire irtikâb etmemek şartiyle meşruttur. Zira mertebe-i şehadet; günah-ı kebireyi iskat edemez. Binaenaleyh; kebireyi irtikâb eden kimse şehid olsa dahî işlediği günah-ı kebire mukabilinde ceza görmemek lâzım gelmez. Zira kebire sahibleri; Allah'ın meşiyyetine müfevvazdır, dilerse affeder, dilerse günahı mikdarı azap eder. Kezalik mertebe-i şehadet; hukuk-u ibadı da iskat edemez. Binaenaleyh; hak sahibiyle ödeşmek ve helâllaşmak lâzımdır. R ı z k - ı h a s e n le murad; dünyada olursa *ilm ü fazıl ve amvâl-i ganimet* ve âhirette ise *Cennettir*. Fakat bu âyette r ı z k - ı h a s e n le murad; *Cennet ve Cennetin ni'metleridir*. Çünkü bu rızk-ı hasen; katlolunup veya vefat ettikten sonra olacağına binaen her halde âhirette olmak lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ fîsebilillâh hicret edip mücahede edenleri rızk-ı hasenle merzuk edeceğini beyandan sonra o rızkın mahallini beyan etmek üzere:

لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَلٖيمٌ حَلٖيمٌ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Zatıma yemin ederim ki Allahü Tealâ şehid ve gazileri bir meskene idhâl eder ki o meskene onlar râzı olurlar. Halbuki Allahü Tealâ kullarının mesalihini bilir ve kusurlarını afüvle hilmeder.]

Yani; fîsebilillâh hicret edip düşmanla mücahedede gördükleri meşakkat ve mihnet mukabili Cennetle ve Cennetin ni'metleriyle merzuk oldukları gibi vatanlarını ve müzeyyen hanelerini ve yüksek konaklarını rıza-yı Bârî için terketmelerine mukabil Allahü Tealâ elbette onları bir meskene koyar ki o meskenden onlar râzı olurlar. Zira; o meskende tab-ı beşerin seveceği ve onların istediği her şey vardır ve bir daha çıkmak da yoktur ve o mesken yıkılmak ve harap olmak gibi endişelerden hâlî olduğundan herkesin rahat edeceği bir mahaldir. Halbuki Allahü Tealâ onların istihkaklarını bilir ve râzı olacakları rızkı verir ve ukubetlerini ta'cil etmez. Zira; halîmdir.

*
**

Vâcip Tealâ hakikat-i halin bundan ibaret olduğunu beyan için:

ذٰلِكَ

buyuruyor.

[Emir ve hâl ü şan bundan ibaret ve hakikat-i hâl işte şu beyan olunan ahkâmdır.] Zira; muhacirine va'dimiz muhakkaktır.

*
**

Vâcip Tealâ muhacirlerin nail olacakları dereceleri beyandan sonra muhacirleri hicrete mecbur eden zâlimlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse kendine vaki' olan ikabın misliyle ikab eder de sonra o kimse üzerine tekrar zulmolunursa Allahü Tealâ elbette mazlûma nusret eder. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurlarını afüv ve günahlarını setreder.]

Yani; fîsebilillâh muhacirine âhirette ikram edeceğim gibi dünyada da onlardan nusretimi esirgemem. Zira; bir kimse zâlime zulmü miktarı mukabele eder ve kendine vaki' olan zulmün miktarını tecavüz etmez de sonra zâlim tarafından onun üzerine tekrar zulmolunursa Allahü Tealâ o mazluma elbette nusret eder ve nusretini aslâ esirgemez. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurlarını affeder ve günahlarını mağfiretle muamele buyurur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyetin hükmü muhâcirine mahsus olmayıp belki bilûmum mü'minlere şâmildir. Dövmek ve yaralamak gibi cürümler de kısâsa müteallıktir. Binaenaleyh; evvelâ mazluma zâlim tarafından vaki' olan zulüm miktarı, mazlum zâlimden hakkını alır ziyadesine müsaade-i İlâhiye yoktur. Yani zâlimin zulmü mazluma bir tokat vurmaktan ibaretse mazlumun da zalime, — muktedir olursa — bir tokat vurmak hakkıdır, bir tokattan ziyade hakkı yoktur. Eğer ziyadesine tecavüz ederse o da evvelki zâlim gibi zâlim olur. Amma hakkı neyse onu istifâ etmekle iktifa ettiği hâlde zâlim tekrar mazlum üzerine tuğyan ederse Allahü Tealâ o mazluma nusret eder, kudret verir zâlimden intikamını alır.

İmam Mukatil'den naklen Fahri Râzi ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet müşriklerden bir taife hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; müşriklerden bir taife Muharremden iki gün kaldığı bir zamanda kıtâl etmek üzere ashabdan bazı kimselerin üzerine geldiklerinde müslümanlar müşriklere hitaben «bırakın kıtali. Zi-

ra; eşhür-ü hürümden iki gün kalmıştır. Şehr-i haramın hürmetini ihlâl etmeyin» demişlerse de müşrikler söz dinlemeyip kıtale devam edince mü'minler de mukabele-i bilmisle riayetle müdafaa ve sebat ederler. Allahü Tealâ da mü'minlere nusret verir; müşrikleri def' ve tenkil ederler. Lâkin bu kıtâl eşhür-ü hürümden Muharrem ayının âhirinde vaki' olduğundan «acaba halimiz ne olur? Zira; şehr-i haramda kıtâle başladık» diyerek ashabın endişe etmeleri üzerine onların bu endişelerini izale için Cenab-ı Hak bu âyeti inzâl buyurmakla onlara düşmandan vaki' olan ikab mikdarı ikab edip müşrikler söz dinlemeyerek tecavüz etmelerine binaen Allahü Tealâ yardım ettiğini ve eşhür-ü hürümde vaki' olan kusurlarını affedeceğini beyanla ehl-i îmanın endişesini izale etmiştir.

Hulâsa; insana vaki' olan zulüm mikdarı zâlimden intikam almak meşru' olup ziyadesine tecavüzün caiz olmadığı ve mazluma elbette Allah'ın nusret edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mazluma yardım edeceğini beyandan sonra nusrete kaadir olduğunu beyan etmek üzere:

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Şu nusret; Allahü Tealâ'nın geceyi gündüze ve gündüzü geceye idhale kaadir olmasındandır. Halbuki Allahü Tealâ muhakkak kullarının sözlerini işitir ve işlerini görür.]

Yani; şu mazluma nusretin sebebi Allahü Tealâ'nın dilediği şeyi icada kaadir olmasıdır. Zira; Cenab-ı Hak geceyi gündüze idhâl eder ki gecenin bazı saati gündüze karışır. Binaenaleyh; gecenin saati noksan ve gündüzün saati ziyade olur ve gündüzü geceye idhâl eder ki gecenin miktarı uzar ve gündüzün miktarı kısalır.

Şu halde Cenab-ı Hak geceyle gündüzü halkettiği gibi bu iki şeyi birbirine zıd olduğu halde birinin bazı saatini diğerine kalbetmeğe ve birini diğeri üzerine galib kılmaya dahî kaadir olması mü'minlere nusret vermeğe ve düşmanlarına galib kılmaya kudretine delâlet eder ve geceyle gündüzde cari olan ahvalden hiç bir şey kendine gizli değildir. Zira; Allahü Tealâ işitecek şeylerin cümlesini işitir ve görülecek şeylerin hepsini görür.

Allah'ın mazluma nusretinin ulüvv-ü mertebesine ve cümle nusretlerin fevkinde olduğuna işaret için mertebelerin yüksek ve uzağında isti'mâl olunan (ذلك) lâfzının varid olduğu Ebussuud Efendinin cümle-i beyanâtındandır. Yani «şu gayet âlî ve mazlumlara vaki' olan yüksek nusretin sebebi; Cenab-ı Hakkın kudret-i tammesi» demektir.

***

Vâcip Tealâ geceyi gündüze ve gündüzü geceye kalbetmeye kaadir olduğunu beyanla nusrete kudretini beyandan sonra bunları kalbetmeye kaadir olduğunun sebebini beyan etmek üzere:

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ

buyuruyor.

[Cenab-ı Hakkın geceyi gündüze ve gündüzü geceye idhale kaadir olduğunun sebebi; Allahü Tealâ'nın sâbit ve muhakkak ve zevalden masun vacibülvücud olması ve Allah'ın gayri kâfirlerin ibadet ettikleri şeylerin batıl olmasıdır.]

وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ۝

[Ve Allahü Tealâ ulviyetle müttasıf ve kibriyalıkla imtiyaz etmesi her şeyi icada ve geceyle gündüzden her birini diğerine kalbetmeğe kaadir olmasının sebeb-i müstakillidir.] Çünkü; zevâlden münezzeh ezelen ve ebeden sabit ve daim ve aliyyülkebir olması zâtına münhasır olduğundan her şeye kaadir ve şânı cümleden a'lâ ve kahr u gazabı herkesten büyüktür. Binaenaleyh;

mazlumlara nusrete kaadirdir, kudreti, zâlimlere gazabı ve mazlumlara nusreti dahî kendi azametiyle mütenasip ve büyüktür.

Yani; Vâcip Tealâ'nın kemâl-i kudret ve ilimle tavsif olunmasının sebebi; Allahü Tealâ'nın nefsinde sabit vâcip lizatihi olmasıdır. Çünkü; vücudunun vâcip ve kendinin vahid-i hakiki olması kendinden maada mevcudâtın kâffesinin mucidi ve her birerlerine âlim olmasını icab eder ve ulûhiyetin zatına sübutu ilm-i tam ve kudret-i kâmil sahibi olmasını iktiza eder. Allah'ın dûnunda müşriklerin ibadet ettikleri putlar bâtıldır ve Allahü Tealâ cümle eşya üzerine âlî ve kendi için şerik olmaktan münezzeh ve çok büyüktür. Binaenaleyh; kahr u gazab cihetinden Allahü Tealâ'dan daha âlî bir kimse yoktur. Şu halde ibadete lâyık ve yardım istemeğe şâyan olan ancak zat-ı Ulûhiyetidir.

***

Vâcip Tealâ ulviyyet, kibriyalık, hak ve sabit olmak cihetinden azamet ve kudretini beyandan sonra başka delille celâlet-i kadrini beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin mi Allahü Tealâ semâ cihetinden yağmur sularını inzâl eder ve o sular sebebiyle yer yüzü gayet yeşillik olur.]

إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ۝

[Zira; Allahü Tealâ kullarının rızkını yerden bitirmekle lûtfeder ve yağmurun bir müddet te'hirinden kullarının kalblerine gelen vesveseden haberdardır.]

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

[Çünkü; yerde ve göklerde olan mevcudâtın cümlesi ona mah-

sustur.] Onun gayri mevcudata hakiki bir mâlik olmadığından mevcudatın hepsinin halini bilir ve her cümlesine lûtfeder.

وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾

[Zira; Allahü Tealâ herkesten ganî ve hiç bir kimseye ihtiyacı yok ve cümle ef'alinde mahmuddur.]

Yani; Habibim! Sen görmedin ve bilmedin mi? Hem gördün hem de bildin ki âsâr-ı bediaya ve sanayi-i garibeye kaadir olan Allahü Tealâ semâ canibinden yağmur suyunu yer yüzüne inzâl etti. Binaenaleyh; kurumuş yer yüzü sabah vakti görülür ki nebatatla yeşil ve müzeyyen olur. Sanki ovalar ve dağlar yeşil bir kaftana bürünmüş gibi bakanlara arz-ı endam eder. Zira; Allahü Tealâ'nın lûtf ü keremi cümle mevcudata şâmil ve eşyanın büyüğünde ve küçüğünde eseri görülür ve ilmi her şeyi ihata eder. Binaenaleyh; cümlesinden haberdardır ve ilminden hiç bir şey gaib olmaz. Çünkü; âlem-i ulvî ve âlem-i süflî olan göklerde ve yerde mevcud bilcümle mahlûkat onun mülküdür. Şu halde cümlesinde tasarruf-u hakiki ile mutasarrıf Odur. Halbuki Allahü Tealâ mevcudâtın cümlesinden ganîdir ki kâffesi fenaya gider. Allah'a bir noksan târî olmaz. Zira; bakidir ve mahlûkata vaki' olan in'am ve ihsanı sebebiyle cümle mevcudatın lisanında mahmuddur.

Beyzâvî ve Medârik'de beyan olunduğu veçhile yağmurun inzalinden sonra zaman zaman yer yüzünde rahmetin eseri görülüp, feyz u bereketinin gün be gün teceddüd ve tezayüdüne işaret için rahmet sebebiyle arzın yeşil olmasını beyan zımnında teceddüd ve istimrara delâlet eden muzari' siğasiyle (فتصبح) varid olmuştur.

Hulâsa; yer yüzünde hasıl olan yeşillik rahmet sebebiyle Cenab-ı Hakkın kullarına lûtfunun eseri olduğu ve Allahü Tealâ, kullarının ahvalinden ve sema canibinden inen yağmur tanelerinden ve o yağmur sebebiyle hasıl olan yeşilliklerden haberdar, yerde ve göklerde bilcümle mevcudatın malik-i hakikisi ve cümleden ganî ve ihtiyaçtan münezzeh olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ vahdaniyet ve kudretine delâlet eden delâilden bazı aharı beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin ve bilmedin mi? Kullarının umurunu tedbir eden Allahü Tealâ yer yüzünde olan hayvanat ve saireyi size muti' ve münkaad kıldı, denizlerde kendi emriyle yürüyen gemileri Allahü Tealâ size müsahhar kıldı ki o gemileri istediğiniz mahallere götürür ve ticaretini te'min edersiniz.]

وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ

[Ve görmedin mi Allahü Tealâ arz üzerine düşmesin için üzerinizde semayı tutar düşürmez ki maişetinize ve rahatınıza halel gelmesin. Ancak o sema yevm-i kıyamette Allah'ın izniyle düşer ve âlemin intizamı bozulur, bu âlem başka bir âleme inkılâb eder.]

إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾

[Zira; Allahü Tealâ nâsa yer yüzünde olan mahlûkatı muti' kılmakla esirgeyici ve semayı üzerlerinde tutmakla merhamet buyurucudur.]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Sen görmedin mi? Allahü Tealâ yer yüzünde olan mahlûkatı size müsehhar ve bilhassa ekser-i hayvanatı size karşı zelil ve itaatlı kıldı. Siz o hayvanatın etini yersiniz, onunla ekininizi eker, üzerine biner ve yükünüzü yükletir velhasıl bilcümle umurunuzda kullanır onlarla istirahatinizi te'min edersiniz. Şu halde, deve, manda ve at gibi sizden çok kuvvetli ve cesametli hayvanları size muti' kılması; Cenab-ı Hakkın kudret-i kaahiresine pek büyük bir delildir. Deryada Allah'ın kendi emriyle cereyan eden gemileri size müsahhar kılması vahdaniyetine ve kudret-i kaahiresine delâlette kâfidir. Çünkü; Allahü Tealâ suyu müsahhar kılıp da su gemiyi yüzünde tutmasa ve geminin rüzgârı muvafık surette esmese insanların su üzerinde ge-

mileri ve vapurları tutabilmesi ve istediği yerlere alıp götürebilmesi mümkün olabilir mi? Ve bazı kere fırtınaya tutulduğunda irade-i İlâhiye teallûk etmedikçe fırtınadan bir zerresini kim izale edebilir? Vapur ne kadar büyük olsa taşa ve kayaya çarpıp veya dalga altında kalıp battığı gibi başka zamanda aynı deniz ve aynı mevki'de kemâl-i rahat ve sükûnetle vapurlar yollarına devam eder, kıl kıpırdamaz. Bunların cümlesi Vâcip Tealâ'nın vâhid, kaadir ve fail-i muhtar olduğuna delâlet eder. Habibim! Görmedin mi? Allahü Tealâ arz üzerinde semayı ecsam-ı sakileden ve düşmek şânından olduğu halde tutup düşürmez ve üzerinizde kubbe mesabesinde tutar ki intizam-ı âleme ve bilhassa insanların maişetlerine halel gelmesin. Bunlar Rabbinizin size büyük ni'metleri olduğu cihetle şükrünü eda etmeniz lâzımdır. Çünkü; yağmurun gökten yağması, otların, ekinlerin, bağların ve bahçelerin yağmur sularıyla hâsıl olması ve insanlarla hayvanların bunlarla teayyüş etmesi insanların hayatına, tarz-ı teayyüşüne ve âlemin devamına hadim-i müstakildir. Semanın üstümüzde bulunması Cenab-ı Hakkın kudret-i kahire sahibi olduğuna delâlet eder. Semanın sukutu; ancak Allah'ın izniyle yevm-i kıyamette olacaktır. Allahü Tealâ insanlara hayvanları muti' kılmak; denizde gemileri yürütmek ve zahmetten kurtarmak ve bu vesileyle rahatlarını te'min ve maişetlerini teshil etmek ve üzerlerine semayı düşürmemek ve helâkten kurtarmak suretiyle kullarını esirger ve merhamet eder. Çünkü şu beyan olunan ni'metleri ihsan etmesi; Vâcip Tealâ'nın re'fet ve rahmetine açık delildir. Zira; cümle mahlûkatın bizzat veya bilvasıta insanlara itaatle hâdim olması ve denizde gemilerin insanların menfeatlerine seyr ü sefer etmesi ve semanın sakil ve düşmek şânından olan bir cisim olduğu halde düşmemesi Allah'ın kullarına re'feti ve rahmeti cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ insana ihsan ettiği ni'metlerden ba'zılarını beyandan sonra bu ni'metlerin mevkufun aleyhi olan vücud ni'metini ve âhiret ni'metlerine mukaddime olan ölümü beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذٖٓي اَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيٖيكُمْؕ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ

buyuruyor.

[Şu ni'metleri ihsan eden Allahü Teâlâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki siz mevcud olmadığınız halde anâsır-ı erbaadan terkible pederiniz Âdem'i ve sonra sizi cemadat kabîlinden olan nutfeden ihya etti ve hayatınızdan sonra sizi mukadder olan eceliniz geldiğinde öldürür. Öldükten sonra kabrinizden sizi ihya eder ki amelinize göre cezanızı versin. Bu ni'metlerin cümlesine şükretmek vâcipken bil'akis insanlar küfran-ı ni'met ederler.] Zira cins-i insan; meydanda olan ni'metleri şiddetle inkâr eder.

***

Vâcip Tealâ dünyaca kullarına verdiği ni'metleri, rauf ve rahim olduğunu ve insanlardan şükredenler varsa da şükretmeyenlerin de bulunduğunu beyandan sonra tekâlif-i İlâhiyeyle vaki olan n'imetlerini beyan etmek üzere :

لِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ

buyuruyor.

[Biz her ümmet için bir şeriat ta'yin ettik, onlar o şeriatla amel ederler.]

فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْاَمْرِ

[Hâl böyle olunca milel-i saire emr-i dinde seninle münazaa etmesinler.]

وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ

[Habibim! Da'vet et onları Rabbin Tealâ'nın şeriatine.]

إِنَّكَ لَعَلٰى هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾

[Zira; sen matluba isâl eder bir din-i müstakim üzerinesin.]

Yani; ümmetlerden her ümmet için biz bir ibadet ve o ibadeti eda etmek için zaman ve mekân ta'yin ettik ki o zaman ve mekânda milletler kendi şeriatlerinde kendilerinin vazifedar oldukları ibadetlerini eda etmekle meşgul olurlar ve bu cümleden olarak bayramı meşru' kıldık ve o bayramda kurban kestirmelerini beyan ettik. Şu halde ya Ekrem-er-Rusül! Sair milletler emr-i dinde sana münazaa etmesinler. Çünkü; her ümmette câri olan ahvalden dolayı sana i'tiraz etmekte bir manâ yoktur. Zira; her millet için bir şeriat ve o şeriatta ta'yin olunmuş ibadetler olduğu gibi senin ümmetin için bir şeriat ve o şeriatta-da hususi ibadetler beyan olunmuştur. Nasıl ki sair ümmetler şeriatlerinde beyan olunan ibadeti kabul ve onunla amel ederler, senin ümmetin de aynı hâldedir. Hâl böyle olunca Habibim! Sen bilûmum nâsı din-i İlâhîye ve şeriat-ı Muhammediyyene da'vet et. Zira; sen doğru ve sülûk edenleri matlubuna isâl eder bir din üzerindesin. Binaenaleyh; doğru bir din i'tiraz kabul etmez. Çünkü ahkâmı; akl-ı selim ve fikr-i müstakîmin kabul edeceği şeylerdir. Aklın kabul etmeyeceği bir teklif olmadığından inad ve istikbar ederek i'tiraz edenlere iltifat etmemek lâzımdır.

Fahri Râzi, Kazî, Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; müşriklerin müslümanlara hayvanatı kesmek hususunda i'tiraz etmeleridir. Çünkü; müşrikler mü'minlere «size ne oluyor ki kendi elinizle öldürdüğünüz hayvanı yersiniz de Allah'ın öldürdüğü leşi yemezsiniz. İşte şu muameleniz aklın hilâfıdır» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile müşriklerin maksadları; savab aramak ve hakkı izhar için münazaa ve mübahase olmayıp belki cehalet ve inat üzere münazaa ettiklerinden Cenab-ı Hak onları münazaadan nehyetmiştir. Savab aramak maksadına bina olunmayan münazaa; her zaman haramdır ve Resûlullah'a da onlara iltifat etmemesini tavsiye ve tenbih vardır. Zira; meşru' olmayan münazaaya cevab ve onların nizaına meydan vermekte fayda yok-

tur. Çünkü; müşriklerin garazları mükâbere ve ne kadar açık hakikat olsa da onu inkâr etmek olduğundan bu gibi muannidlere cevap vermemek evlâdır. Bu âyet-i celile; insanın mühmel halk olunmayıp elbette her asırda bir dinle tedeyyün etmekle mükellef olduklarına ve dinden hâlî bir zaman geçmediğine ve her zaman insanların bir dine muhtaç olduklarına delâlet eder. Çünkü; bu âyette (مَنسَكًا) Beyzâvî, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile *şeriat* manâsınadır. «Her ümmet için bir şeriat olduğunu» beyan etmek «şeriatsız bir zaman ve bir ümmet geçmediğini» beyan etmektir. (هم ناسكوه) (هم عاملون به) manâsınadır. Yani «her ümmet için biz bir şeriat halkettik o ümmet o şeriatla amel ederler» demektir. Amma her asırda şeriat olmaktan her insanın o şeriata temessük etmiş bulunması lâzım gelmez. Zira; her zamanda din tutmaz bir takım dinsizler bulunabilir ve bunların bulunmasından o zamanda şeriatın olmaması lâzım gelmez.

Hulâsa; her ümmet için bir şeriat olup o şeriatte ta'yin olunan ibadetlerle nâsın ibadet ve şeriatle amel ettikleri ve şeriat-ı Muhammediye diğer şeriatları neshedip umuma şamil ve umumun kabulü vâcip olduğundan i'tiraz ve münazaa caiz olmadığı ve ızhar-ı hak maksadına mebni olmayan mübahasenin haram ve garaz-ı fasidle münazaa edenlere cevab vermemek evlâ olduğunu ve Resûlullah'ın herkesi emr-i dine da'vetle me'mur bulunduğu ve din-i Muhammedînin matluba isâl eder bir din olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ garaz-ı fasid üzere emr-i dinde münazaa caiz olmadığını beyandan sonra mücadele edenlere ne gibi cevab verileceğini beyan etmek üzere :

وَاِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Eğer müşrikler şu da'vetin üzerine teannüd ve te-

merrüd ederek mücadele ederler ve hakkı kabul etmezlerse sen onlara iltifat etme ve muaraza suretiyle müdafaaya girişme ve de ki «sizin amelinizi Allahü Tealâ herkesten ziyade bilir.»]

اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾

[Binaenaleyh; Allahü Tealâ yevm-i kıyamette sizin ihtilâf ettiğiniz mesail hakkında beyninizde hükmeder.] O zaman haklı ve haksız hükm-i İlâhî ile birbirinden ayrılır. Şu halde bu kadar kat'î delillere karşı teannüd edenlere söz dinletmek mümkün olmadığından bu gibilerin hallerini kıyamette vuku' bulacak hükm-ü İlâhiye havale etmek lâzımdır. Binaenaleyh; din-i İslâmın hak olduğuna dair delâil-i kat'iyyeyi tafsil üzere beyandan sonra mücadelede bir faide olmadığından Cenab-ı Hak kâfirlere cevabı ilm-i İlâhiye tefviz etmesini Resulüne tavsiye etmiştir. Şu halde ahmak'a cevap, sükût denildiği gibi bu yolda hakkı inkârı âdet eden kimseler hidayetten gayet uzak oldukları için haklı cevabı duyurmak ihtimali yoktur. Zira; gayret-i cahiliyeleri kabardığından verilen cevabı insaf üzere dinlemezler ki kabul etsinler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette müşrikleri tehdid vardır. Ancak rıfıkla ve mülâyemetle tehdid olduğundan mücadele edenlere dahi rıfıkla muamele lâzım olduğuna işaret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hallerini bildiğini ve yevm-i kıyamette hükmedeceğini beyandan sonra kâfirlerin ahvalini bildiğini isbat etmek üzere :

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اِنَّ ذٰلِكَ فِي كِتَابٍ

buyuruyor.

[Sen bilmedin mi? Habibim! Allahü Tealâ gökte ve yerde mevcud şeyleri bilir. Zira; şu beyan olunan havadisin cümlesi levh-i mahfuzda yazılıdır ve hiç bir zerresi ilm-i İlâhiden gaib olmaz.]

إن ذلك على الله يسير ۝

[Çünkü; şu minvâl üzere kullarının ahvalini bilmek Allahü Tealâ üzerine gayet kolaydır, ilmi ezelî, sabit ve daimdir, zevâl ihtimali yoktur.] Binaenaleyh; olmuş olacak, geçmiş gelecek her ne varsa cümlesi ilm-i İlâhide mahfuz ve her şey nezd-i sübhanide malûmdur. Şu halde herkesin a'malini bilir ve ilmi veçhile cezasını verir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin amellerini bildiğini beyandan sonra amellerinin bâtıl olduğunu beyan etmek üzere :

ويعبدون من دون الله ما لم ينزل به سلطانا

buyuruyor.

[Kâfirler Allah'ın gayri şol şeye ibadet ederler ki Allahü Tealâ o şeylerin ma'bud olmasına hiç bir delil inzâl etmedi.]

وما ليس لهم به علم

[Ve şol şeye ibadet ederler ki o şeyin ibadete istihkakına aklî ve naklî ilimleri olmadığından o şeye ibadetleri cehalet üzere bina olunmuştur.] Zira; putların ma'bud olduğuna dair vahye müstenid delil-i semavî olmadığı gibi, akla müstenid delil-i aklîleri dahi yoktur.

وما للظالمين من نصير ۝

[Halbuki bunlar gibi an cehlin zulmü irtikâb eden zalimler için yardım eder bir kimse yoktur.] Gerçi onlar fena fiillerinden neş'et eden azaptan kurtaracak yardımcı ararlar fakat bulamazlar. Çünkü; ibadetlerini müstehak olmayan şeylere yaptıklarından nefislerine zulmettikleri cihetle onlara şefaat edecek bulunmaz.

Hulâsa; müşriklerin putlara ibadetlerinin meşruiyetine aklî

ve naklî delil olmadığından dünyada mezheplerinin istinad edecek bir delili olmadığı gibi âhirette dahi o mezhebin neticesi olan azaptan kurtaracak bir yardımcıları olmaz. Çünkü bu âyet; *üç hükmü hâvidir :*

B i r i n c i s i ; Müşriklerin ibadet ettikleri ma'budlarının ma'bud olduğuna dair bir hüccet ve delilin olmamasıdır.

İ k i n c i s i ; İbadetlerinin ilme müstenid olmamasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; zalimleri âhirette azabdan kurtaracak yardımcının bulunmamasıdır.

***

Vâcip Tealâ ibadetlerine aklî ve naklî delil olmadığını beyandan sonra delil-i naklî tilâvet olunduğunda kabul etmediklerini beyan etmek üzere :

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ

buyuruyor.

[Müşrikler üzerine bizim Resulümüz tarafından kudret ve vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimiz tilâvet olunduğunda sen şol kimselerin yüzlerinde bir kerahet görürsün ki onlar kâfir oldular. Çünkü; okunan âyetleri inkârları yüzlerinden anlaşılır.]

يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا

[Onlar, üzerine âyetlerimizi tilâvet eden Resulümüzü ve ashabını tutacak bir hâle yaklaşırlar.]

قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَٰلِكُمُ النَّارُ

[Habibim! Kur'an'ı işitmekten istikrah eden müşriklere sen de ki «Ey müşrikler! Siz Kur'an'ı işitmekten hoşlanmaz, yüzünüzü ekşitir, tüylerinizi ürpertirsiniz. Ben sizin nazarınızda bu âyetlerden daha ziyade şer olan bir şey haber vereyim mi? İşte şer olan şey; Cehennem ateşidir.»]

وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾

[Vâcip Tealâ o ateşi; küfrü irtikâb eden kimselere vaad etti ve ne çirkin varılacak yerdir Cehennem ateşi?]

Yani; Allah'ın gayriye ibadet eden kâfirlerin ibadetlerinin doğru olduğuna dair aklî ve naklî delilleri olmadığı cihetle yalnız taklide ve cehalete müstenid olarak bir takım âciz şeyleri ma'bud tanıyanlar üzerine bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimiz okunduğunda Habibim! Sen o kâfirlerin yüzlerinde inkâr alâmetlerini görür ve okunan âyetlerden istikrah ettiklerini bilirsin ki aslâ kabule rağbet göstermezler. Hatta o kadar buğz u gazab ederler ki onlara âyetlerimizi okuyanların hemen yakasından tutmaya ve boğazına sarılmaya yaklaşırlar. Ey Resul-ü Zişan! Bu kadar temerrüd gösterenlere sen de ki «siz âyetleri kabul etmez de tilâvet edenlere buğzedince ben size tilâvet olunan âyetlerden kerahetinizden ve buğz u adavetinizden daha ziyade şer bir şey haber vereyim ki o şer; Cehennem ateşidir. O Cehennem ateşini küfürde ısrar ederek ölen kâfirlere Allahü Tealâ vaad etti. Ne kötü yerdir onların varacakları Cehennem ateşi.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Kur'an okunduğunda yüzlerinde kerahet görülen *m ü n k i r* le murad; *yüzlerinin buruşması* (eğib bükmeleri), *kerahet ve isteksizliğin görülmesi ve Kur'an'ı kabule tekebbür etmeleridir,* yahud *Allah'ın kelâmı olduğunu inkâr etmeleridir.* Çünkü; kâfirlerin i'tikadlarının butlanını beyan eden âyetleri gerek Resûlullah ve gerek eshabı tilâvet ettiklerinde müşriklerin i'tikadlarının butlanını beyan ettiğinden işitenlerin yüzlerinde sevmemezlik görülür ve hemen mümkün olsa okuyanları mahvetmek isterler ve elleriyle tutup uğraşacak bir hâle gelirler. Ne zaman okunsa bu hâlin onlarda devam üzere görüldüğüne işaret için (يكادون يسطون) muzari' sigalariyle varid olmuştur. Doğru yolu gösterenlere buğz u adavet etmekten daha ziyade bir şenaat olmamakla beraber insanlarda cehalet saikasiyle bu gibi ahval-i şenia her zaman görülmektedir ve bilhassa havâ ve hevesine münhemik olan insanlar arzularının hilâfına olan ahkâm-ı şer'i-

yeden daima nefret gösterir ve buğzederler. Çünkü meşrebi; başı boş hayvan gibi istediğini işlemek olduğundan insanları hill ü hürmet, adâb-ı hasene ve ahlâk-ı hamideyle takyid eden ahkâma her din erbabı içinde i'tiraz edenler bulunur. Şu halde bu âyet zaman-ı saadette mevcud müşriklere mahsus değildir. Zira; hakka ve şeriata buğzedenler her zaman mevcuttur.

(يسطون) *S e t ı v ; sıçrayıp ve elini uzatıp hasmın yakasından tutmak ve şiddetle sarılmak* manâsınadır. İşte okunan âyetlere kemâl-i buğz u adavetleri saikasiyle müşrikler hâl-i galeyana gelerek okuyanları muahaze etmek isterlerse de elleriyl çarpışmaya cesaret edemediklerine işaret için tekarruba delâlet eden (يكادون) varid olmuştur. Yani «bilfiil muahaze etmezler fakat muahaze etmeye yaklaşırlar» demektir. İşte bu halde olan kâfirlere tevbih ve tekdir suretiyle verilecek cevabı Cenab-ı Hak Resulüne ta'lim buyurmuştur. Binaenaleyh; kâfirler kendi i'tikadlarınca Kur'an'ı hâşâ şer addederek yüzlerini ekşittiklerinden Cenab-ı Hak «Sizin şer addettiğinizden daha şerri size haber vereyim» demekle kâfirleri tevbih etmesini Resulüne emretmiştir, yoksa hâşâ «Kur'an'da şer var da Cehennem ateşi ondan daha şer» manâsına değildir. Çünkü Kur'an; aynı şifa ve hayr-ı mahız ve her cihetle insanların menfeatlerini beyan eder sebeb-i necatlarıdır fakat kâfirler kendi i'tikadlarınca şer addettikleri için «sizin i'tikadınıza nazaran Cehennem ateşi daha şer» demektir, yoksa hakikatta Kur'an'da şer tasavvur olunmaz. *Yahud* (من ذلكم) deki ism-i işaret; onların gazab ve buğzlarına ve Kur'an'dan kendilerine akseden sıkıntıya ve telâşa işarettir. Çünkü; bu adavet, gazab ve endişe onlar hakkında şerdir ve Cehennem ateşi daha şerdir. Şu halde «hakkınızda şer olan buğz u adavetinizden daha şerrini size haber vereyim ki o da Cehennem ateşi» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin putlara ibadetleri an cehlin olduğunu beyandan sonra ma'bud ittihaz ettikleri putların kemâl-i aczini beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ

buyuruyor.

[Ey nâs! Sizin ma'budlarınızın aczini belirtmek için bir misâl beyan olundu : İşitin o misali ve düşünün manâsını ve lâyık olduğu kadar tefekkür edin ki insaf ve adaletten ayrılmayasınız.]

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ

[Şol şeyler ki Allah'ın gayri olarak ey nâs! Onlara ibadet ediyorsunuz. Onlar elbette bir sineği icad edemezler velevse o sineği icad etmek için bir araya ictima' etsinler.] Yani o ma'budlarınız yalnız oldukları halde tek bir sineği icada kaadir olamadıkları gibi hepsi bir araya toplanmış ve çalışmış olsalar yine bir sinek icadına kaadir olamazlar ve bu kadar âciz mahlûklara ibadetiniz muvafık-ı akl ü hikmet midir?

وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ

[Ey müşrikler! Sizin ma'budlarınız o kadar âcizlerdir ki o sinek kemâl-i acz ve za'fıyla beraber sizin ma'budlarınızın ziynetlerinden ufacık bir şey soyup alsa götürse o ma'budlar zayıf sinekten soyduğu şeyi kurtaramazlar.] Zira; sinek onlardan daha muktedirdir. Çünkü sinekler uçmaya ve kaçmaya ve bir taraftan diğer tarafa nakl-i mekân etmeye ve menfeatini arayıp, mazarratından kaçmaya muktedirdir. Putlarda ise bunlardan hiç birisine iktidar yoktur.

ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ۝٧٣

[Sineğin soymuş olduğu şeyi talep eden putlar ve matlub olan sinek her ikisi de zayıf oldu.] Veyahud **[Âbid ve ma'bud her ikisi zayıf oldu.]**

Yani; bilûmum putlar bir araya gelseler bir sineği icada kaadir olamazlar ve sinek de onlardan bir şey kapıp kaçmış olsa o putlar sinekten o şeyi almaya kaadir olamazlar. Şu halde nasıl oluyor

ki bu kadar âciz bir takım mahlûklara ibadet ederler. Bazı rivayâta nazaran müşrikler putlarını zağferan ve onun emsali şeylerle cilâladıklarından sinekler onların cilâsını yalamak için putların başlarına üşüşürler. Putlar ise onları kendilerinden def'etmeğe kaadir değillerdir. Cenab-ı Hak putların bu acizlerini ve sineklerin o putlardan daha muktedir olduklarını tasvir etmekle ehl-i şirki insafa ve îmana da'vet etmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette istima'la emir; tefekkürle emretmektir. Çünkü; düşünmeksizin yalnız işitmek hiç bir zamanda insana menfeat vermez, ancak insan duyduğu sözün manâsında ve o sözün maksadında teemmül ve tefekkür ederse menfeat görür. Binanealeyh âyette darb-ı meseli istima'la emir; tefekkür etmekle emirdir.

⁂

Vâcip Tealâ putlara ibadet eden müşriklerin zat-ı ulûhiyeti lâyıkiyle takdir edemediklerini beyan etmek üzere :

مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖۜ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'yı hakkıyla bilip lâyıkiyle ta'zim edemediler.] Zira; mahlûkattan en âciz şeyleri şerik kıldıkları gibi ulûhiyetle münasebeti olmayan şeylere ilâh ismini verdiler. Halbuki Allahü Tealâ şerik ve nazirden münezzehdir.

اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَز۪يزٌ ﴿٧٤﴾

[Zira; Allahü Tealâ kavidir. Çünkü her şeyi halkeder. Hiç bir şeyin halkı Allahü Tealâ üzerine müşkül olmaz ve Allahü Tealâ herkes üzerine galiptir.]

Yani; Allahü Tealâ'yı hakka ma'rifetle ma'rifet edemediler ve lâyık olduğu veçhile delâili tetkik ederek bilemediler. Zira; Allahü Tealâ bilcümle mümkinatı halka kaadir ve cümle mevcudata ga-

liptir. Böyle olduğu halde müşrikler Allah'ı takdir edemediklerinden en âciz mahlûkları Allahü Teâlâ'ya şerik i'tikad ettiler.

Bu âyette Vâcip Tealâ kâfirleri son derece zemmetmiştir. Çünkü; hayvanatın en küçüğü olan sinekten daha aşağı mertebede olan cemadatı ma'bud ittihaz ettiklerini beyan; hamakatlarının son derecesini beyan etmektir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyet Yehûd'dan bazı kimseler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar «Allahü Tealâ semavat ve arzı halketmesiyle yoruldu» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet-i celile; ulûhiyeti lâyık olduğu sıfatlarla tavsif edemediklerini ve şan-ı ulûhiyete lâyık olmadık şeyler isnad etmekle iftirada bulunduklarını beyan etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ putlara ibadet eden müşrikleri zemmettikten sonra meleklere ibadet eden kâfirlerin mezheblerinin batıl olduğunu beyan etmek üzere:

اَللّٰهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ meleklerden ve nâsdan resuller ihtiyar eder.]

اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٧٥﴾

[Zira; Allahü Tealâ sözlerini işitir ve amellerini görür.]

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ

[Binaenaleyh; şimdiye kadar işleyip ileriye takdim ettiklerini ve henüz işlemeyip ileride işleyeceklerini bilir.]

وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

[Ve işlerin cümlesi ancak Allahü Tealâ'ya irca' olunur.]

Yani; Allahü Tealâ meleklerden istediğini resûl ittihaz eder

ve o resuller vasıtasiyle enbiya-yı kirama vahiy gönderir ve nâstan da resuller ihtiyar eder ki onlar sair nâsa Allah'ın emrini tebliğ ve Allah'ın ahkâmını neşr ü ta'mim ile kullarını tarik-ı Hakka da'vet ederler ve Allahü Tealâ da'vete icabet edenlerle etmeyenleri bilir. Zira; Allahü Tealâ kullarının münacatlarını işitir ve tuttukları işlerini görür ve risalete lâyık olan ve olmayanları bildiği gibi kullarının geçmiş ve gelecek amellerini de bilir ve herkesin ameline göre ceza verir, kulların işlerinin cümlesi ancak Allahü Tealâ'ya raci'dir. Binaenaleyh; hiç kimsenin i'tiraza salâhiyeti yoktur. Zira; ef'alinden mes'ûl değildir. Şu halde istediğini resûl ittihaz eder, diğerini resûl kılmaz. «Binaenaleyh niçin böyle oluyor?» demek hiç kimsenin haddi ve vazifesi olmadığından ef'âl-i İlâhiyeye i'tiraz edenler mes'uliyet-i uhreviyeden kurtulamazlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile melekleri ma'bud ittihaz edenleri Cenab-ı Hak bu âyetle tevbih etmiştir. Çünkü; meleklerin ûlviyeti Cenab-ı Hakkın halkı ve ihtiyarıyla olduğu gibi melekler ubudiyetle muttasıf olup ma'budiyetle münasebetleri yoktur. Şu halde meleklere «Allah'ın kızlarıdır» diyenler müşrik oldukları gibi «melekler bizi Allah'a yaklaştırsın diyerek ibadet ederiz» diyenler de müşriklerdir.

***

Vâcip Tealâ İlâhiyâta ve nübüvvete müteallik mesaili beyandan sonra füru'-u a'male müteallik bazı mesaili beyan etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۩

buyuruyor.

[Ey mü'minler rükû', secde ve Rabbinize ibadet edin ve felâhyab olmanız için hayır işleyin.]

Yani; Allah'a, Resulüne ve âhirete îman eden mü'minler! Namazınızda rükû' ve secde edin ki Cenab-ı Hakka huzu', tevazu' ve tezellül etmekle kulluğunuzu göstermiş olasınız. Ve sizi sayılmaz

ve tükenmez ni'metleriyle terbiye eden Rabbinize cemi' a'zanızla ihlâs üzere ibadet edin ve korktuğunuzdan kurtulup umduğunuza nail olmak için nafile ibadet ve sıla-i rahim, fukaraya infak ve merhamet gibi hayırlar işleyin.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (لعل) kelimesi ibadet eden kimselerin felâhı rica edip amellerine mağrur olmamalarına ve her ne kadar ibadet etseler ihlâsla kabule tevakkuf ettiğine işaret için varid olmuştur. Çünkü; amel rızaya muvafık olmadığında hiç bir faydası olmayıp ancak Allah'ın kabuliyle müfid olacağı ve herkes dergâh-ı ulûhiyette amelinin kabulünü bilmediği cihetle hiç kimsenin ameline i'timad etmemesi lâzım olup ancak felâhını ve amelinin kabulünü Cenab-ı Haktan rica ve ümid etmesinin lüzumuna işaret için (لعل) kelimesi varid olmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette *h a - y ı r* la murad; *Sıla-i rahim ve mekârim-i ahlâka, güzel söze ve Allah'ın kullarına ihsanına, menaf'-i âmmeye aid hayrat ve müberratın cümlesine şamildir.* Çünkü hayır işlemek; *iki cihetle olur :*

B i r i n c i s i ; Rabbisine hizmet ve emrine ta'zim etmektir.

İ k i n c i s i ; Allah'ın kullarına şefkat ve merhametidir ki bu kısım hayır her nevi' iyiliğe şamildir.

Şafii indinde bu âyeti okuyan ve dinleyen kimseye secde-i tilâvet lâzım ise de Hanefî indinde lâzım değildir. Çünkü; bu âyette secdenin rukû'la beraber zikrolunması *s e c d e* ile muradın *secde-i salât olup* secde-i tilâvet olmadığına delâlet ettiğinden İmam-ı A'zam hazretleri secde-i tilâvet lâzım olmadığını beyan etmiştir.

R ü k û ' ve *s ü c û d* la murad; *Namazdır.* Zira rükû' ve sücûd; Namazın mühim erkânından olduğu cihetle cüz'ünü zikirle küllünü murad etmek kabilinden maksud namazdır. Şu halde «rükû' ve sücûd edin» demek «Namaz kılın» demektir.

***

Vâcip Tealâ rükû', sücûd, ibadet ve hayırla emrettikten sonra cihadla emretmek üzere :

وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ

buyuruyor.

[Siz Allah'ın tevhidi hakkında hakkiyle mücahede edin. Zira; Allahü Tealâ mahlûkat içinden sizi ihtiyar etti.]

Yani; Allah'ın vahdaniyetini kullarına bildirmek ve tanıtmak için tevhid hakkında hakka mücahede ile mücahede edin. Çünkü; Allahü Tealâ mahlûkatı içinde tevhidini idrake sizi ehil kılarak ihtiyar etti ve mahlûkat-ı saireden akıl ve nutuk gibi meziyyetlerle sizi mümtaz kıldı. Binaenaleyh; kelime-i tevhidi i'lâda kudretiniz ve takatinizle çalışın ki kulluğunuzu isbat etmiş olasınız.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *c i h a d* la emrin sebebi; Allahü Tealâ'nın tevhidini öğrenmeye insanları ehil kılıb ihtiyar etmesi olduğunu beyan buyurmuştur. Şu halde insanların cihadla me'mur olmalarının sebebi; mahlûkat-ı saireden efdal olup ind-i İlâhide mümtaz olmalarıdır. *C i h a d* la murad; *Nefs-i emmareye ve a'da-yı dinle mücahedeye* şamil olduğu gibi *h a k k a c i h a d* la murad; *kudretini kâmilen sarfetmektir.*

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran hakka cihadla murad; *Allah'a kullukta levmedenin levminden korkmamak ve vüs' ü takat mikdarı çalışmak ve a'da-yı dinle mücahede etmektir.* Çünkü; din-i İslâmın bidaye-i zuhurunda ehl-i şirki tevhide da'vetin delâil-i kat'iyeyle esbabına tevessül fayda etmeyip kılıçla mücahedeye ihtiyaç icab ettiği cihetle cihad olduğu gibi, nihayesinde de cihada ihtiyaç messedecektir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak lâyıkiyle cihad etmeyi kullarına emretmiştir ki dini ikamenin her zaman ehl-i imanın nusretine muhtaç olduğuna işaret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ, mücahede ile teklifin aynı meşakkatle tekliftir diyenleri reddetmek üzere :

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرٰهِيمَ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ dinde sizin üzerinize güçlük kılmadı. Zira; vüs'-ünüz haricinde bir şey teklif etmedi. Çünkü; Allahü Tealâ babanız İbrahim (A.S.) ın şeriatini size şeriat kıldı ki onda aslâ meşakkat yoktur. Zira; her teklifi insanın kudreti tahtındadır. Binaenaleyh; babanız İbrahim'in milletine ittiba' edin.]

هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هٰذَا

[Allahü Tealâ Kur'an'dan evvel nazil olan kitaplarda ve şu Kur'an'da size müslimler tesmiye etmiştir. Binaenaleyh; itaatiniz Kur'an'da beyan olunduğu gibi Kur'an'dan evvel gelen kitablarda da beyan olunmuştur.]

لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ

[Resulünüzün sizin üzerinize şâhid olması ve sizin de sair nâs üzerine şâhid olmanız için Allahü Tealâ size müslim ism-i mübarekini verdi.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile din-i İslâmın ahkâmı, beşerin eda edebileceği raddede kolaylık olduğundan «Ahkâm-ı İslâmiye külfetlidir, altından kalkamadık» diye i'tizara hiç kimsenin mecali yoktur. Binaenaleyh; tekâlifi edadan imtina' edenlerin özürleri makbûl değildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *dinde harec olmamak* la murad; *ahkâmiyle amel etmek kolay olduğu gibi cümle günahlardan kurtulmaya çare bulunmaktır.* Çünkü; din-i İslâmda çaresi bulunmadık bir günah yoktur. Meselâ günah, Allah'la kul arasında olursa çare-i halâs tevbedir ve insanların birbirine karşı günahlarında çare-i halâs helâllaşmaktır. Kısas, diyet ve bazı cinayete; kefaretle ve kul hakkından ise herkesin hakkını vermekle halâs olur. Binaenaleyh; bir kimse günahsız âhirete gitmeğe sa'yederse şeriat-ı İslâmiyede vüs'at vardır.

Hazret-i İbrahim umum müslümanların nesepte babaları değilse de müslümanların ma'neviyatta peder-i müşfikleri bulunan

Resûlullah'ın cedd-i a'lâsı ve pederi olduğu cihetle ümmetinin de pederi olmak lâzım geldiğinden bu âyette İbrahim (A.S.) ın müslümanların babası olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; bir resulün ümmeti o resulün evlâdı hükmünde olduğu gibi o resul de ümmetinin babasıdır. Zira; insanın nesepte babası hayat-ı muvakkate olan dünyada vücuduna sebeb olduğu gibi resûl de irşad ve ıslâh ettiği cihetle hayat-ı ebediyeye sebeb olur. Peygamberler ümmetlerinin hayırlı babalarıdır ve babanın babası insanın büyük babası olduğu gibi bir ümmetin resulünün babası dahi o ümmete büyük baba olacağında şüphe yoktur. İşte şu esasa binaen İbrahim (A.S.) ın bu ümmetin babası olduğu beyan olunmuştur ve Resûlullah'ın (انما انا لكم مثل الوالد) buyurduğu hadis-i şerifi dahî bu manâyı te'yid eder. Yani «Ben size ancak babanız gibiyim» demektir. Mü'minlere bundan evvel müslim tesmiye edenin Hazret-i İbrahim olması ihtimali varsa da esah olan Cenab-ı Haktır. Çünkü; bundan evvel ümmet-i Muhammed'e müslim tesmiye edildiği beyan olunduğu gibi Kur'an'da dahî tesmiye olunduğu beyan olunmuştur. Kur'an'da müslim tesmiye eden Allahü Tealâ olunca Kur'an'dan evvel sair kitablarda da tesmiye edenin Allahü Tealâ olması lâzım gelir. Resûlullah'ın ümmeti üzerine şehadeti kabul olunduğu gibi ümmetinin de sair ümmetlere şehadet edip şehadetlerinin kabul olacağını beyanla bu ümmetin celâlet-i şanını i'lân etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ insanı sair mahlûkattan mümtaz ve şerefli ve kendi zatını ma'rifete ehil kıldığını ve şehadetlerinin kabul olunacağını beyandan sonra enva-ı ibadatla Allah'a tekarrüb etmeleri lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ dinde güçlük halketmeyince siz namazı eda edin, zekâtı verin ve işlerinizde Allah'ın inayetine yapışın ve işlerinizi ona tefviz ederek ondan yardım bekleyin.]

هُوَ مَوْلٰيكُمْ

[Zira; Allahü Tealâ sizin yardımcınızdır.]

فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

[Allahü Tealâ yardımcınız olunca ne güzel mevlâ ve ne güzel bir yardımcıdır Allahü Tealâ.]

Yani; Allahü Tealâ Kur'an'da ve Kur'an'dan evvel nazil olan kütüb-ü semaviyede sizin; müslim yani muti' bir millet olduğunuzu ve şehadetinizin kabulünü beyan edince cemi' a'zanızla Cenab-ı Hakka teveccüh ve ibadet-i bedeniyeden ibaret olan namazı ikame edin ve yalnız ibadet-i bedeniyeyle iktifa etmeyin. Belki ibadet-i maliyeden ibaret ve fukaranın hakkı olan zekâtı müstehak olanlara verin ve cümle umurunuzda Allah'ın inayetine iltica edin ve şeriatına yapışın ki nail olduğunuz İslâmiyetin şükrünü eda edesiniz. Zira; Allahü Tealâ Mevlânız ve yardımcınızdır; ne güzel Mevlâ ve ne güzel bir yardımcıdır Allahü Tealâ.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın tevhidini i'lâ hususunda lâyıkıyle mücahedenin vâcip olduğu ve zatını öğrenmeye Cenab-ı Hakkın insanları ehil kılıp ihtiyar ettiği ve din-i İslâmda güçlük olmadığı ve millet-i İslâmiyenin milleti İbrahim olduğu ve Hazret-i İbrahim'in Resulullah vasıtasiyle bu ümmetin babası bulunduğu ve Kur'an'dan evvel nazil olan kitaplarda ve Kur'an'da Cenab-ı Hakkın ümmet-i Muhammed'e müslim tesmiye ettiği ve Resulullah'ın ümmeti üzerine ve ümmetinin de sair ümmetler üzerine şehadetlerinin kabul olunduğu ve erkân-ı şeraitine riayetle namazı ikame ve fukaranın hakkı olan zekâtı vermek ve cümle umurda Allah'ın inayetine yapışmak vâcip ve Cenab-ı Hakkın ehl-i İslâmın yardımcısı olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

ONSEKİZİNCİ CÜZ

SURE-İ MÜ'MİNÛN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Yüzonsekiz* âyeti hâvîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾

[Namazlarını huşu' üzere eda eden mü'minler fevz ü felâha dâhil olacaklardır.]

Yani; muhakkak felâha dâhil oldu şol mü'minler ki onlar kemâl-i tevazu' ve tezellül üzere kalbleriyle Rablerinden korkarak ve kemâl-i ihlâs üzere eda-yı salât ettiler. Binaenaleyh; şu evsafı haiz olan mü'minler korktuklarından kurtulup saadet-i ebediyyeye nail olacaklardır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile ehl-i îmanın felâh ve necatı Rablerinin lûtfundan intizar ettiklerine işaret için *intizara delâlet eden* *K a d* lâfziyle (قد افلح) varid olmuştur. *F e l â h ; Umduğuna nail olup korktuğu şeyden kurtulmak* ve *h u ş u ' ; Kalbiyle Allah'tan korkmak, tevazu' ve tezellül etmek ve a'za-yı cevarihi sakin olup etrafa iltifat etmemektir.* Buna nazaran *manâ-yı*

âyet : [Allah'ı ve Resulünü lâyıkiyle tasdik ve iman eden mü'minler umduklarına nail olur ve korktuklarından kurtulurlar ve o mü'minler şol kimseler ki; namazlarını eda ederken kalbleriyle Allah'tan korkup kemâl-i tevazuu ve ubudiyete lâzım olan tezellülü ihtiyar ettikleri gibi a'za-yı cevarihlerini lâyık olduğu yerde kullanmakla kalben ve kaaliben canib-i Hakka teveccüh ederler ve etrafına iltifat etmezler] demektir.

Bu âyette mü'minlerin felâh ve necatları; *iki şeye ta'lik olunmuştur :*

B i r i n c i s i ; Îman,

İ k i n c i s i ; Namazlarında *huzu', huşu' ve a'zalarının sükûnetidir.* Çünkü; bir hükmün müştak üzere ta'lik olunması me'haz-ı iştikakın o hükme illet ve sebep olmasını iktiza eder. Şu halde bu âyette felâhyab olmak; mü'min olarak namazda haşi' olmaya ta'lik olunca me'haz-i iştikak olan îmanla huşuun felâhlarına ve Cennette bekalarına sebep ve illet olmasına işaret olunmuştur. Binaenaleyh; fevz ü felâha nail olmak isteyen mü'minin namazda huşua ihtimam etmesi lâzımdır. Hatta ashab-ı Resulullah bu âyetin nüzûlünden evvel namazda gözlerini semaya kaldırır ve etrafa iltifat ederken bu âyet nazil olduktan sonra gözlerini secde mevziinden ayırmadıkları (Ebu Hüreyre) hazretlerinden mervidir. İşte şu esasa binaen Medarik ve Hâzin'de huşu'; *Namazda masivayı bilkülliye terkle himmetini ve kalbini cem'etmek, gözünü secde mevziinden ayırmamak, sağına, soluna iltifat etmemek ve elile sakalını ve sair yerini oynamamaktan ibaret* olduğunu beyan etmekle tefsir olunmuştur. Hatta Resulullah'ın namazda sakalını oynatan bir kimseyi gördüğünde «Eğer şu adamın kalbinde huşu' olsa sair a'zasında da huşu' olurdu» buyurduğu mervidir.

Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile huşu'; Namazın kabulünün ve sevabının şartıdır. Amma borcundan kurtulmasının şartı değildir. Çünkü; huşu' bulunmaksızın namazı eda eden kimse borcu olan farzı iskat eder ve lâkin huşu'la eda olmadığı için dergâh-ı Ulûhiyette güzel kabul ile kabul olunmaz. Binaenaleyh; sevab da olmaz. Çünkü; namazın mücerred sıhhati başka ve sıhhatiyle beraber kabulü başkadır. Zira; kütüb-ü fıkhiyyede beyan olunan şeraitle eda olunan namaz sahih olur. Yani; eda eden kimse borcun-

dan kurtulur, fakat namaz sahih olmakla beraber Cenab-ı Hakkın dergâhında kabul olunup rızasına muvafık ve mükâfata müstehak olması lâzım gelmez. Şu halde bir ibadetin sıhhati başka ve ind-i İlâhide kabulü başkadır. Zira; kabul olan amel sahih olur ve lâkin sahih olan amelin kabul olması lâzım gelmez.

Bundan evvelki sûre'nin hâtimesi salâtla ve zekâtla vuku' bulduğundan bu sûre'nin bidayesinde salât ve zekâtın ve sair mekârim-i ahlâkın fezailini zikrile ibtida olunduğu cihetle bidayenin diğer sûre'nin nihayesine tamamiyle merbut olduğu Nisâbûrî'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ felâha nail olacak mü'minlerin âdetleri namazda huşu' olduğunu beyandan sonra malâya'ni'yi terketmek daimi bir âdetleri olduğunu beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Felâhyab olan mü'minler şol kimseler ki onlar faydasız sözden ve işten daima i'raz ederler.]

Yani; korktuğundan kurtulacak ve umduğuna nail olacak şol kimseler ki; daima malâya'ni'den ve sair küçük ve büyük günahlardan kaçınırlar, sözlerinde ve işlerinde dünyevî ve uhrevî fayda olmayan şeyleri terketmek âdetleridir. Şu halde bu gibi mü'minlerde yalan söylemek, bir kimseye sövmek ve oyun oynamak gibi şeyler bulunmadığı gibi zaruret messetmeyen mübahı bile işlemeğe tenezzül etmezler ve lâğviyyata mübaşeret etmek ve rağbet göstermek ve sebebiyet vermek gibi bir teşebbüste bulunmadıklarına işaret için devama ve istimrara delâlet eden ism-i fâil siğasıyla (معرضون) varid olmuştur.

İnsanın saadete vusulü; *işlenmesi lâzım olan şeyi işleyip terki lâzım şeyi terketmekle hasıl olduğundan* Cenab-ı Hak felâha dahil olmaya lâyık olan kimselerin namazda huşu' üzere bulunmak ve

lâğviyatı terketmek âdetleri olan kimseler olduğunu beyan buyurmuştur ki, vücubu eda ve haramı terketmek meziyyetini cem'ettiklerini beyanla sena ettiği gibi ehl-i imanı bu misilli âdât-ı haseneyi işlemeye terğib etmiştir. Çünkü bütün tekâlifin esası; bu ikiye münhasırdır ki *vâcibi işlemek ve haramı terk etmektir.*

*
* *

Vâcip Tealâ işlenmesi lâzım olan salâtı işlediklerini ve terki lâzım olan lâğviyatı terketmeleriyle mü'minlerin felâhyab olacaklarını beyandan sonra zekâtlarını vermekle fukaranın hukukuna da riayet ettiklerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Korktuğundan kurtulup umduğuna nail olacak mü'minler şol kimseler ki, farz olan zekâtlarını edaya müdavemet ederler aslâ terketmezler.] Çünkü zekâtı terketmek; Allah'a isyan ve fukaranın hukukunu men'etmek olduğu cihetle mürüvveti ihlâl eder. Şu halde felâhyab olmak arzu eden mü'minler ibadet-i bedeniye olan namazı ve ibadet-i maliye olan zekâtı edaya kemâl-i i'tina ve ihtimamla seve seve devam ettiklerini, muharremattan ve sair faydasız şeylerden ihtiraz eylediklerini beyanla Cenab-ı Hak zekâtı edanın felâha sebeb olacağını beyan etmiştir.

Z e k â t ; Emvali, içinde bulunan bir takım habasetten tathir ettiğinden zekât denmiştir. Zira *z e k â t ; taharet* manâsına ve *t e z k i y e* de *tathir* manâsına olduğundan emvalin zekâtını vermek; o malı fenalıktan temizlemektir. İşte şu taharet sebebiyle zekât; emvâli afat-ı hariciyeden de muhafaza edeceğine dair bir çok ehadis-i celile dahi mevcuddur.

*
* *

Vâcip Tealâ felâha dahil olacak mü'minlerin âdetleri ibadet-i bedeniye olan namazı ve ibadet-i maliye olan zekâtı edaya dikkat-

lerini ve faydasız lâğviyyatı terkettiklerini beyandan sonra muharrematı terk ettiklerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٥﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Ve korktuğundan kurtulacak, umduğuna nail olacak mü'minler şol kimseler ki, zinaya âlet olan mahallerini haramdan muhafaza ederler. Ancak zevceleriyle mülk-ü yeminle malik oldukları cariyelerinden muhafaza etmezler ve tenasüle âlet olan mahallerini onlardan sakınmaz sarfederler. Zira; gerek nikâhla helal olan zevceleri ve gerek parayla aldıkları cariyelerinden âlet-i tenasüllerini muhafaza etmediklerinden dolayı levmolunmazlar.] Çünkü; taraf-ı İlâhiden onlara izdivac ve muamele-i zevciyeyle intifa' helâl kılındığından onu işlemekle aklen ve şer'an mezmum olmazlar. Binaenaleyh; gerek menkûhasiyle ve gerek cariyesiyle intifa' eden kimse hiç bir kimse tarafından zemmolunmağa lâyık değildir. Zira; şehvetlerini kaza ettikleri mahâl taraf-ı İlâhiden ta'yin olunmuştur.

فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٧﴾

[Allahü Tealâ tarafından menkûha ve cariyelerinin helâl olup onlardan intifa' etmek levmi mucib olmadığını beyandan sonra zevceleri ile cariyelerinin gayriden kaza-yı şehvet etmek isteyenler ancak zalimlerdir.] Binaenaleyh; onlar için felâh yoktur. Çünkü taraf-ı İlâhiden intifa'larına ta'yin olunan menkûha ile cariyenin gayriye tecavüz; hudud-u İlâhiyenin haricine tecavüz olduğu cihetle felâhtan mahrum olmalarını mucib olur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *müt'a*nın yani *bir müddet ta'yin edilerek nikâh olunan hatunun* zevce idadından ma'dud olmayıp haram olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; bir veya iki ay yahut beş veya on gün intifa' etmek gibi bir müddet ta'yini

ile nikâh sahih olmadığından muvakkat nikâhla nikâhlandığı hatun onu nikâh eden kimsenin zevcesi olamadığına binaen o hatundan intifa' haramdır. Zira hatun; ecnebiyedir. Hatta beyinlerinde irs bile cari olmaz. Binaenaleyh bu âyet; zevce ve cariyenin gayri velev muvakkat nikâhla olsun her kimden intifa' etse haram olduğuna delâlet etmiştir.

Nisâbûrî ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile zevce ve cariyeden intifa' hayz ve nifas gibi mevani'den salim olmak şartiyle meşruttur. Hatta Ni'metullah Efendinin beyanı veçhile zevce ve cariyesinden intifa' helâl ise de vücuda mazarrat verecek derecede ifrat etmek ve ihtiyacının fazlasını ihtiyarla nefsini yormak da haddini tecavüz olmakla ihtiraz etmek lâzımdır. Zira mazarrat olan bir şeyi irtikâb etmek; haramdır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile insanın cariyesi mülk olduğundan sair memlûkler menzilesinde olduğuna işaret için *ma* lâfziyle ta'bir olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ felâhyab olacak mü'minlerin beşinci sıfatlarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Felâha dahil olacak mü'minler şol kimseler ki, gerek Allahü Tealâ tarafından kendilerine tevdi' olunan emanetlere gerek ahdettikleri şeylere riayet ederler. Ahde ve emanete aslâ hiyanet etmezler.] Zira; tekâlif-i saireye riayet ettikleri gibi hukuk-u İlâhiyeye ve hukuk-u nâsı muhafazaya dikkat ve ihtimam ettiklerinden felâha nail olacaklardır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile emanet; *ikidir :*

B i r i n c i s i : Abdle Rabbi Tealâ beyninde bilûmum tekâlif-i İlâhiyedir. Binaenaleyh tekâlif-i İlâhiyenin cümlesine riayet; vâciptir.

İ k i n c i s i : İnsanlar arasında vaki' olan emanetler ve

beyinlerinde konuştukları sırlardır ki mü'minler bunların cümlesine riayet ederler. Çünkü *î m a n ı n m u k t a z â s ı ; emanete riayet etmektir.*

A h d ; insanın vermiş olduğu söz ve yapmış olduğu mukaveledir. Ahd; Allah'la kulları arasında olduğu gibi insanların birbirlerine karşı verdikleri sözler ve yaptıkları mukavelenameler de ahdde dahildir, mü'minler bunları ifa ederler. Hatta ahdleri kâfirlerle bile olsa sözlerini yerine getirirler ahdlerine riayet ederler ve bu vesileyle felâha nail olurlar. İnsanın bir hususa dair yapmış olduğu yemini ve nezri ve ukudat-ı şer'iyenin cümlesi ahdde dahildir. Binaenaleyh; bunların cümlesine riayet ve hukukunu ifa etmek felâhın esbabı cümlesinden kılınmıştır. Kezalik insanın zevcesi ve evlâdı kendi nezdinde emanet olduğu cihetle onların hukukuna riayet vâcip olduğu gibi akd-i nikâhla zevcenin muhafazasını ve hukukuna riayeti ve aralarından hâsıl olacak çocuğun meşakkatine tahammülü tekeffül ve teahhüd etmiş olduğundan teahhüdünün muktezasını ifa edip gazab ve tehevvürle üzerine vâcip olan riayeti ihlâl etmemek lâzımdır ki uhdesine terettüb eden vücubu ifa etmekle felâha nail olsun.

***

Vâcip Tealâ felâha müstehak olan mü'minlerin altıncı sıfatlarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ۝

buyuruyor.

[Felâha nail olacak mü'minler şol kimseler ki; farzolan namazlarını edaya müdavemet ederler.]

Yani; onlar evkât-ı ma'lûmede farzolan namazlarının şartlarına, sünen ve adabına riayetle riyadan, ucüb ve süm'a gibi sevabını giderecek fena ahlâktan ârî olarak edasına sür'atle devam ederler ve aslâ vaktini fevtetmezler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile, *s a l â t ı   m u h a f a z a ; devam* manâsına olduğundan huşûa mugayir olduğu cihetle âyette tekrar yoktur. Çünkü *h u ş u ' ; namaz kılan kimsenin tevazu' ve tezellül edip masivayı terkle himmetini canib-i hakka tevcih etmesidir.* Amma bu âyette zikrolunan *m u h a f a z a ; devam* manâsına olduğu cihetle beyinlerinde mugayeret olduğu gibi hüküm de başka olduğundan tekrar yoktur. Zira; bir mü'min kıldığı vakit namazında huşu' etmesinden devam lâzım gelmediği gibi devam üzere eda-yı salât etmesinden matlûb olan huşu' üzere eda etmek de lâzım gelmediği cihetle namazda *huşu'* ile *devam* ayrı ayrı sıfatlar olup mükâfatları da başka başkadır. Binaenaleyh; salâtı zikirde tekrar yoktur. Çünkü âyetin birinden maksad; salâtta huşua dikkat, diğerinden maksad; şeraitine riayetle beraber devamdır. Vâcip Tealâ sûre'nin bidayesinden beri mü'minlerin evsaf-ı memduhalarını beyanda namazla başlayıp namazla bitirmekle namazın azametine işaret etmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile namazın vakti tekerrür ettiği cihetle salâta devam da tekerrür edeceğinden teceddüde, tekerrüre ve her zaman devamın lüzûmuna işaret için teceddüd ve istimrara delâlet eden muzari' siğasiyle (يحافظون) varid olmuş, felâh'a ve âhirette saadete sebebin her zaman namaza devam olduğuna işaret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ felâha müstehak olan mü'minlerin evsafını beyandan sonra nail olacakları dereceleri beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[İşte şu zikrolunan evsafı cami' olan şol varislerdir ki, onlar firdevs-i a'lâda ebeden kaldıkları halde firdevs'e varis olurlar.]

Yani; şu evsafı cami' olup indellah makbul olan mü'minler şol kimseler ki onlar ancak firdevs-i a'lâya varisler ve varis denmeye lâyıklardır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile mirasın akıbeti varise müncer olduğu gibi Cennetin akıbeti bu gibi mü'minlere müncer olacağına binaen firdevs-i a'lâya varis olacakları ve şu evsafı haiz olan mü'minlerin (Firdevs) isminde olan Cennette ebeden kalacakları beyan olunmuştur. Yani «o Cennetten çıkmak veyahud ölmek gibi bir şeylerle Cennet ellerinden gitmediği gibi bir âfet isabet etmek ve Cennet tahrib olunmak suretleriyle dahi Cennet ellerinden çıkmaz» demektir. Yahud, *m i r a s* la murad; *kâfirlerin Cennette olan yerlerine mü'minlerin vâris olmalarıdır.* Çünkü; Nisâbûrî, Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile Resûlullah'ın «beni Âdem'den her ferdin âhirette Cennette ve Cehennemde yerleri vardır. Eğer bir kimse küfrüzere vefat ederse onun Cennette yerine mü'minler varis olur. Kezalik îman üzere vefat eden kimsenin Cehennemdeki yerine de kâfirler varis olur» buyurup kelâm-ı Nebevilerini te'yid için bu âyeti okuduğu (Ebu Hüreyre) hazretlerinden mervidir. Şu halde bu hadis-i şerif; âyetteki *v e r a s e t* ile muradın *ehl-i Cennetin Cehenneme gidenlerin Cennette olan makamlarına vâris olacakları* olduğunu beyan ve tefsir etmiştir. Cennet evvelen pederimiz Âdem (A.S.) ın meskeni olduğundan akıbet evlâdına intikal ettiği cihetten dahi mirasa müşabih olmasına binaen miras denilmiştir.

Cennete varis olmak ahkâm-ı şer'iyeyi lâyıkiyle eda etmeye mütevakkıftır. Gerçi sûre'nin başından buraya kadar zikrolunan evsaf tafsil üzere ahkâm-ı şer'iyeyi cami' değilse de emanette tekâlifin küllisi dahil olduğu cihetle bilûmum ahkâm-ı şer'iye icmalen zikredilmiş ve binaenaleyh; Cennette müşriklerin yerlerine varis olmak cümle tekâlifi edaya muvaffak olan kimselere tahsis olunmuştur.

Bu âyette şu evsafı cami' olmak mükellef olanlara nisbetledir. Binaenaleyh; «sabîler ve mecnunlar da Cennete girecekler, halbuki onlarda bu evsaf yok» denilemez. Zira; îman ve evsaf-ı sairenin Cennete girmenin şeraitinden olması aklı başında olup hadd-i bülûğuna vasıl olmuş ve tekâlif-i İlâhiyeyle mükellef olanlar hakkındadır. Çünkü mükellef olup da îmanı olmazsa Cennete giremez.

F i r d e v s : Cennetin derecelerinin en a'lâsıdır. Çünkü; Resûlullah'ın «Cennette yüz derece vardır ve Firdevs bu derecele-

rin en yükseği ve a'lâsıdır ve Cennnetin nehirleri oradan taksim olur ve Arşürrahman onun üstündedir, Allah'tan isterseniz Firdevs'i isteyin» buyurduğu (Ubade b. Samit) hazretlerinin rivayetiyle tefsir-i Hâzin'de mezkûrdur.

***

Vâcip Tealâ ibadatla emrettikten sonra ibadet Vâcip Tealâ'nın vücudunu ma'rifete mevkuf olduğundan vücuduna delâlet eden delilleri beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki muhakkak biz insanı çamurun hulâsasından halkettik.]

ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾

[İnsanın esası çamurdan halk olunduktan sonra metin ve muhkem bir karargâhta biz insanı nutfe kıldık.]

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا

[Sonra biz o nutfeyi murur-u zamanla uyuşmuş kan kıldık; ba'dehu o uyuşmuş kanı et parçasına tahvil ettik; sonra o et parçasını da kemik kıldık; ba'dehu o kemiği etiyle kisvelendirdik.]

ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ

[Kemiği etle örttükten sonra biz o insanı terkibi ve mizacı tam, suret-i mükemmelede insan ve mahlûk-u ahar olarak halkettik.]

فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾

[İnsanı bu kadar acib ve garib tavırlarla halkedince Allahü Tealâ pek yüce oldu ve teazzum etti. Çünkü; Allahü Tealâ, halıkların ve takdir edicilerin ahseni ve a'lâsıdır.]

ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾

[Ey insanlar! Şu minvâl üzere icad olunduktan sonra muhakkak ve elbette öleceksiniz.]

ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

[Ve öldükten sonra yevm-i kıyamette elbette dirilip kabrinizden kalkacaksınız.]

Yani; Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, biz insanı bir hulâsadan halkettik ki, o hulâsa çamurdan yapılmış bir hulâsadır. İşte insanı biz çamurdan alınma bir hulâsadan halketmemiz vücudumuza ve kudretimize delâlet eder, biz çamurdan halkettikten sonra o insanı muhkem bir karargâhta karar edici nutfe kıldık ki, pederinin sulbünden validesinin rahmine inzâl ile onda karar ettirdik ve orada bulunduğu müddet biz afetten mahfuz kıldık. Validesinin rahminde karar ettikten sonra o nutfeyi murur-u zamanla uyuşmuş kana tahvîl ettik ve rahimde nutfe bir takım terbiyeden sonra kan halini iktisab eder. Bundan sonra biz o kanı et parçası kıldık ki tedricle insan olmaya isti'dad gelsin ve aradan çok zaman geçmeksizin biz et parçasını kemik kıldık ve kemiği etiyle kisvelendirdik ki, kemikle et birbirine imtizacla vücudda kıvam peyda ederek insan halini iktisab eylesin. Çünkü; insanın kıvamı kemikle hasıl olduğundan evvelâ kemik halkolunduktan sonra o kemiğin kırılma ve çatlama gibi âfetlerden muhafazası için insanın üzerinde olan elbise makamında kemiğin üzeri etle örtülmüştür. Bundan sonra suret-i cismiyesi, damarlar, sinirler ve cümle a'zanın yekdiğerine irtibat ve imtizacı hasıl olmakla mahlûk-u ahar ki, suret-i insan hasıl olur. Bunların cümlesi tedric suretiyle

hazırlandıktan sonra biz ruhunu vermekle nutfe et, kan ve kemiğin gayri mahlûk-u ahar olarak insanı icad ederiz. İşte insanın yaratılışında geçirmiş olduğu ahvalin her biri halikının vücuduna, vahdaniyetine ve kudretine delâlet eder. Çünkü çamurdan nutfenin husulü ve mürur-u zamanla anaların rahminde nutfenin kana tahavvülü, ba'dehu kanın ete tebeddülü, etin de kemik olması, kemiğin üzeri tekrar etle örtülmesi ve sonra a'zaların yekdiğerine imtizaciyle insan suretinin husûl bulması düşündükçe insana hayret veren acayibat-ı İlâhiyedendir. Bu acayibatı câmi' olan insanı bu minvâl üzere halkeden Allahü Tealâ yüce oldu ve teâlî etti. Zira; hâlıkların ahseni ve takdir edenlerin a'lâsıdır. Çünkü; insanı suret-i bedia ve hilkat-i acibeyle hayvanat içinden mümtaz bir mevki' ihraz ve hilâfete liyakat kesbederek evsaf-ı kâmile, ahlâk-ı fâzıla ve meziyyat-ı âliyeyle muttasıf kılarak mahlûkata ünmuzec, yani zübde ve hulâsa kılması elbette Halıkının ahsenülhalıkîn olmasını icabeder. Şu tavr-ı garib üzere icad olunan insanlar elbette ölecekler ve öldükten sonra yevm-i kıyamette kabirlerinden kaldırılacaklardır.

Taberi ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyette *i n s a n* la murad; *Hazret-i Âdem'dir.* *S ü l â l e ; hulâsa* demektir. Şu halde *manâ-yı âyet :* [Hazret-i Âdem'i biz çamurun hulâsasından halkettik] demektir. Yahud *i n s a n* la murad; *evlâd-ı Âdem'dir.* *S ü l â l e* yle murad; *çamurdan halkolunan Âdem'den hâsıl olan nutfedir* ki, nutfe; *insanın özü ve hûlâsası olduğundan* sülâle denmiştir. *K a r a r - ı m e k î n* le murad; *anaların rahimleridir.* Çünkü nutfe; pederin sulbünden halkolunduktan sonra rahm-i ümmehatta karar ve insan şeklini orada iktisab ettiğinden validenin rahmi nutfeyi muhafaza için muhkem bir mahal olduğu beyan olunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyette *h a l k - ı a h a r* la murad; *ruh verilmezden evvelki ahvaline muhalif bir suret iktisab etmesidir.* Çünkü; bidayeten cemad idi, sonra hayvan oldu ve ilk önce söylemezdi, sonra söyler oldu. *Velhasıl evvelce mevcud olmayan hisleri sonra hâsıl olarak evvelki suretine muhalif bir suret iktisab ettiğinden* halk-ı ahar denilmiştir. Bu âyette *h â l ı k ; takdir edici* manâsınadır. Binaenaleyh «Allahü Tealâ Halıkların

ahseni» demek; Allah'ın gayri bir çok halık olmasına delâlet etmez. Yani «Allahü Tealâ takdir eden mukaddirlerin ahseni» demektir. Çünkü; Allah'ın gayri halıkın vücudu aklen ve şer'an muhâldir.

Azab-ı kabir iadede dahil olduğundan Vâcip Tealâ *e v v e l e n* icadı, *s a n i y e n* imateyi ve *s a l i s e n* iadeyi zikretti de kabirde ihya edeceğini zikretmedi. Çünkü kabirde ihya; iadede dahil olduğu cihetle ayrıca zikre hacet yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden insanın yaratılışında olan acayibatı beyandan sonra semevatın hilkatını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, biz sizin fevkınızda birbirine mutabık yedi tarik olan semevatı halkettik. Halbuki biz mahlûkatın hıfzından gafil olmadık.] Zira; mahlûkatın her zerresini ve bilumum efradını biz muhafaza ettiğimiz için mahlûkatın hiç birinden gafil değiliz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *s e b ' i t a r a i k* ile murad; *yedi kat göklerdir. Birbiri üzerinde olduğundan* taraik denilmiştir. *Y a h u d ; a'la-yı illiyyinde olan meleklerin icabında yeryüzüne inip çıkmalarında yolları olduğu için semevata* tarikler, yani yollar denilmiştir. Semevat ciheti berekete esas ve yağmurlar o canipten yağıp rızkımız onunla husule geldiğinden semevatın fevkimizde bulunmasını Cenab-ı Hak bu âyette ni'met sırasında ta'dad etmiştir.

«Biz mahlûkattan gafil değiliz» demek; «onları mühmel bir halde bırakmayız, zevâlden ve ihtilâlden muhafaza eder ve her birinin nev'ine göre kemalâtının nihayesine varıp mukadder olan gayeyi buluncaya kadar emrini tedbir eder terbiyesini veririz» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ vahdaniyete insanın ve semevatın hilkatiyle istidlâlden sonra semevattan rahmetin inzaliyle dahi istidlâl etmek üzere :

وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَاَسْكَنَّاهُ فِى الْاَرْضِ

buyuruyor.

[Biz sema cihetinden arzın ihtiyacı miktarı suları inzâl ettik ve arz içinde icabında insanın ve hayvanat-ı sairenin intifa' etmeleri için o suyun bir miktarını iskân ettik ve kararlaştırdık.]

وَاِنَّا عَلٰى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ ﴿١٨﴾

[Halbuki o suyu tamamen ifsadla izaleye biz elbette kaadiriz.]

Yani; biz lûtfumuzla sema canibinden muayyen bir miktar üzere yağmur suyunu indirerek o suyu arzın boşluklarına ve muhtaç olan yerlerine iskân ve idhâl ettik ki, onunla kulların ihtiyaçları te'min ve maişetleri teshil edilsin. Halbuki o suları arza idhâl ve iskân ettikten sonra biz onu gidermeye ve kurutmaya kaadiriz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile yağmur sularının esası semadan olduğunu ve semadan bulutlara, bulutlardan yer yüzüne nazil olduğunu beyan edenler varsa da, esah olan yer yüzünden çıkarak havada teraküm eden buharın buluta tehavvülü ile buluttan yağmur sularını Allahü Tealâ'nın halkedip yer yüzüne inzâl etmesidir. Zira (كل ما علاك فهوسماك) «Her şeyin fevkinde olan şey senin semandır.» hadis-i şerifi muktezası âli olan şeye altında olana nisbetle sema ıtlakı sahih olduğundan bu ve bunun emsali âyetlerde rahmet sularının semadan inzâl olunduğu beyan olunmuştur ki, sema canibinden buluttan inzâl olduğunu beyandır. Ancak suyun esası; bulutların soğuk havaya temasla bir kısmının suya inkılâb etmesi suretiyle olsun yahud denizlerden bulutlara alınmak ve bulutlarda tasfiye olunup berrak ve tatlı su olduktan sonra mikdar-ı muayyen üzere yer yüzüne inzâl etmek suretiyle olsun Cenab-ı Hakkın halkiyle olduğunda şübhe yoktur. Amma halketmesi

hangi suretle olsa Allah'ın kullarına pek büyük lûtfu olduğu cihetle rahmetin inzalini insanlara in'am sırasında ta'dad etmiştir. Çünkü; Cenab-ı Hakkın ihsanı olmadıkça bütün dünya halkı bir araya gelse tek bir katresini icad edip yere düşüremezler ve kezalik yağmur sularının esası ni'met olduğu gibi sema canibinden halkolunup arzın her tarafını ihtiyaç mikdarı ayrıca sulamak dahi ni'mettir. Zira; denizden almak suretiyle arzın her tarafını sulamak mümkün olamaz. Her yerde karaya nisbetle deniz daha alçak olduğundan denizden dağ başlarına su çıkarıp her yeri sulamak imkânsızdır. İşte Hallâk-ı Âlem kullarının maişetlerini te'min ve rızıklarını teshil ve dünyanın her tarafını feyz ü bereketinden müstefid ve kullarını ihsanından hisseyab etmek için yağmur sularını buhar suretiyle bulutlara ve bulutlardan küre-i arzın her tarafına ihtiyaç mikdarı inzâl etmek veyahud semadan buluta ve buluttan yer yüzüne mikdar-ı muayyen üzere göndermek suretlerinden hangi şekilde halketmiş olsa Cenab-ı Hakkın Fâil-i Hakiki, Kaadir-i Mutlak ve Hallâk-ı Âlem olduğuna delâlet eder. Çünkü; kıtlık senelerde görüldüğü veçhile ufacık bir yağmur damlalarına insanlar hasret olur, fakat tek bir katresini halkedebilmek kimin haddidir? Şu halde bir yağmur tanesini halkedecek bir kimse bulunamayınca daha büyüklerini halkedecek Allah'tan başka halıkın bulunmayacağı evleviyetle sabittir. Bu âyet-i celile suların esası sema canibinden olduğuna delâlet ettiği gibi semadan nazil olan suların bir kısmını da Cenab-ı Hakkın yer altında mahzenlerde iskân edip istediği yerlere hikmetine muvafık surette pınarlar cereyan ettirdiğine dahî delâlet eder.

*
* *

Vâcip Tealâ suyun esası ni'met olduğunu beyandan sonra su ile hâsıl olan ni'metleri beyan etmek üzere:

فَاَنْشَاْنَا لَكُمْ بِهٖ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ ۞

buyuruyor.

[Sema canibinden suları inzâl edince sizin için o su sebebiyle biz hurmadan ve üzümlerden bahçeler halkettik.]

لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾

[Sizin için o bahçelerde çok meyveler vardır. Onların bazısından siz yersiniz.]

وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ ﴿٢٠﴾

[Biz Tûr-u Sina'dan biten ağacı icad ettik ki, o ağaç yağ bitirir ve yemek şanından olan kimselere meyvesi katık olur.]

Yani; semadan yağmur sularını inzâl edince o su sebebiyle hurma ve üzümden bahçeler halkettik ki, o bahçelerde bir çok meyveler vardır, o meyvelerden yemekle siz teğaddi eder ve esbab-ı maişetinizi o meyvelerle temin edersiniz ve o rahmet suları sebebiyle Tûr-u Sina dağından biten mübarek ağacı biz icad ettik ki, o ağaç zeytin yağıyla biter ve taam yiyenlerin ekmeğine katık olur. Yani, o mübarek ağaç bir meyve verir ki, o meyvede hem yağ hem de ekmeğe katık olmak sıfatları cem'olunmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bahçelerde meyve ağaçları çok olduğu halde, üzümle hurmanın menfeatlerinin çokluğuna ve meyvelerinin teaddüdüne binaen bu iki ağacı zikretmiştir. Zira; üzümle hurmanın meyvesi ve menfeati her ağaçtan ziyadedir. Çünkü; hurmadan ve üzümden yaşları ki, rutab ve ineb ve kuruları temir, zebib ve pekmezleri ve daha sair bir çok mütenevvi' ni'metleri mevcuttur. İşte bu kadar kesret ve menfaat başka meyvelerde yoktur ve hurmanın yaprağından zenbiller ve ipler örüldüğü ve bu cihetle de faydalı olduğu cümlenin ma'lûmudur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu iki ağacın meyvelerini kesretle tavsif ve bunların meyveleri bir zamana mahsus olmayıp, belki fusul-ü er'baanın kâffesinde mevcud olduğu cihetle de menfeati umumî olduğuna işaret etmiştir.

Beyzâvî'nin ve Hâzin'in beyanları veçhile *T û r-u S i n a* ile murad; *(Mısır) ve (Eyle) arasında Hazret-i Musa'ya vahiy nazil olan cebel-i mübarektir. Y a h u d Filistin'de meyve ağacı ve bilhassa zeytin ağacı çok olan bir dağdır. Ş e c e r e* yle murad; *zeytin ağacıdır.* Çünkü; yağla biten ve yağ bitiren ve ekseri-

yet i'tibariyle meyvesi ekmeğe katık olan zeytin ağacıdır. Zeytin ağacının insanlara menfeati çok olduğu cihetle ta'zime şayan olduğuna işaret için ta'zime delâlet eden tenvinle varid olmuştur.

Zeytin ağacı ekser iklimde mevcud olduğu halde ilk menşei Tûr dağı olduğuna işaret için Vâcip Tealâ bu âyette Tûr dağında icad ettiğini beyan etmiştir. Tufandan sonra dünya yüzünde ilk meydana gelen ve dünyada en çok yaşayan ağacın zeytin ağacı olduğu mervidir. (تنبت بالدهن) *yağla biter* demek; «meyvesi yağlı olur» demektir. *S ı b ı ğ ; katık* manâsınadır ki, *zeytin* demektir. Yani «Biz Tûr-u Sina'da bir ağaç icad ettik ki, o ağaç yağ ve katık olmak sıfatlarını câmi' bir meyve bitirir» demektir.

İşte şu meyvelerin cümlesi Vâcip Tealâ'nın vücuduna, vahdaniyetine ve fâil-i muhtar olduğuna delâlet eder. Çünkü; bir bahçenin suyu, toprağı ve havası bir olduğu gibi ecram-ı felekiyenin ağaçların cümlesine nisbeti dahi müsavi olduğu halde zeytin ağacının yağlı ve hurma ağacının tatlı meyve bitirmesi fâil-i muhtarın ihtiyar ve tercihiyle olduğuna delâlet eder. Zira; tabiat vasıtasiyle olsaydı tabiatın muktezası yağlı veya tatlı olup başka olmamak icab ederdi. Çünkü; tabiatın iktizası değişmez elbette icabı neyse o olur. Halbuki bir bahçede, aynı toprak ve suda yağlı, tatlı, ekşi ve acı her türlü meyvelerin hâsıl olması hâlikının fâil-ı muhtar olduğuna birer burhan-ı kâfidir.

Hulâsa; semadan inzâl ettiği yağmur suları sebebiyle Cenab-ı Hakkın hurma ve üzümden bahçeler ve bahçelerde insanların intifa'larına mahsus bir çok meyveler halkettiği ve o meyvelerden insanların yiyerek teğaddi edip maişetlerini te'min ettikleri, yağ ve katıkla biten zeytin ağacını Cenab-ı Hakkın ilk Tûr-u Sina'da halkettiği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ vahdaniyetini ve fâil-i muhtar olduğunu yağmurların semadan inzali ve o yağmur suları ile bahçelerin ve meyvelerin hâsıl olmasiyle isbat ettikten sonra hayvanatla dahi isbat etmek üzere :

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Muhakkak sizin için hayvanatta kudretimize delâlet eder ibret vardır. Zira; o hayvanatın karnından çıkan sütle biz sizi sularız. Halbuki o hayvanatta sizin için çok menfeatler vardır ve cümle menafi'den birisi o hayvanattan hâsıl olan ni'metlerden yersiniz.]

وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

[Ve karada o hayvanat üzerine, denizde gemiler üzerine yüklenirsiniz.]

Yani; kendine verilen ni'metlerden ibret almak isti'dadını haiz olan insanlar! Sizin için hayvanattaki, deve, koyun ve sığır'da ibrete şayan alâmetler vardır. Zira; biz sizi o hayvanatın karnından çıkan halis sütle sularız ki, o sütün mi'denizde hazmı kolay ve vücudunuza nâfi'dir. Şu halde siz bunu düşünüp vahdaniyetimize ve kudret-i kâmile sahibi olduğumuza istidlâl ederek verdiğimiz ni'metlerin şükrünü edâ etmelisiniz. Çünkü süt; kan, su ve insanın sevmediği bir takım şeylerden ayrıldığı halde bu kadar halis ve berrak olarak memeden çıkması ve ayrıldığı şeylerden bir eser bulunmaması kudrétullaha pek büyük bir delildir. Binaenaleyh; bundan ibret almak lâzımdır. Sizin için hayvanatın yününden, kıllarından ve neslinden bir çok menfeatler vardır ve cümle menfeatlerinden birisi ve pek kuvvetlisi o hayvanatın etinden yersiniz, karada hayvanlar, denizde gemiler üzerine biner ve yüklerinizi yükletirsiniz. Hayvanatın menafiine müteallik bahis (sure-i Nahl) de mufassalen beyan olunduğu için burada bu kadarla iktifa olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delilleri beyandan sonra bu delillerden ibret almayan milletlerin hâllerini beyanla ümmet-i Muhammediyyeyi intibaha da'vet etmek üzere :

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ

buyuruyor.

[Zat-ı Ülûhiyetime yemin ederim ki, biz Nuh'u muhakkak resûl olarak kendi kavmine gönderdik. Nuh (A.S.) kavmine resûl olunca «Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Zira; Allah'ın gayrı sizin için bir ma'bud yoktur» demekle kavmini imana da'vet etti.]

اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾

[Ve sözüne şunu da ilâve etti; dedi ki «Siz Allah'ın gayrıyı ma'bud ittihaz eder de, Allah'tan korkmaz mısınız? Her halde korkmalısınız. Çünkü; küfran-ı ni'met edince o ni'metin zevalinden korkmanız lâzımdır.]

Yani; Nuh (A.S.) ın kavmi cadde-i adaletten inhiraf edip ıslaha muhtaç olduklarında onları ıslah ve tarik-ı selâmete irca' için biz onlara Nuh (A.S.) ı peygamber olarak gönderdik. Binaenaleyh Nuh (A.S.) irşada başladı ve nasihat suretiyle dedi ki «Ey kavmim! Allahü Tealâya ibadet edin. Zira; sizin için Allah'ın gayrı ma'bud yoktur, ancak ibadete müstehak ma'bud odur. Şu halde ibadetinizi ona hasredip onun gayrıya ibadet etmeyin. Allah'ın gayrıyı ma'bud ittihaz eder de Allah'tan korkmaz mısınız? Korkmalısınız. Zira; Allah'ın gayrı, ibadete lâyık olmayan şeyleri ma'bud ittihaz etmek; kahr-ı İlâhiyi mucib olduğundan Allah'tan gayrı ma'bud ittihaz eden kimsenin kahr-ı İlâhiden korkması lâzımdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Nuh (A.S.) ın da'veti; vahdaniyet-i İlâhiyeyi ta'rifi mutezammındır. Zira; Allah'a ibadete da'vet edince ibadet olunacak zatın bilinmesi lâzım olduğundan Nuh (A.S.) ibadete da'vet edince ma'budun vahid-i hakiki olduğunu ilâve ederek «sizin için Allah'ın gayrı ma'budunuz yoktur.» dedi ve ma'budun bilhak olan Allah'a ibadetin vâcip olduğunu beyandan sonra ibadetten imtina' edenleri tehdid ederek «Allah'a ibadeti terkeder de, korkmaz mısınız?» demekle ibadeti terkeden kimsenin korkması lâzım olduğuna işaret etti. Çünkü; insan nail oldu-

ğu ni'meti veren mün'imine şükretmezse ni'metin zevalinden korkması lâzımdır. Şu halde «size bu kadar ni'metleri ihsan eden Allahü Tealâ'ya şükretmezseniz Allahü Tealâ o ni'metleri sizden alır ve sizi de ihlâk eder. Binaenaleyh; gayre ibadet ederseniz helâk olursunuz» manâsını iş'ar etmekle tehdid etmiştir.

Âyet-i Celile; *dört hüküm üzere müştemildir :*

B i r i n c i s i ; *Hazret-i Nuh'un kavmine resûl olarak geldiği.*

İ k i n c i s i ; *Kavmini Allah'a ibadete da'vet ettiği.*

Ü ç ü n c ü s ü ; *Allah'ın gayrı ibadete ehil ve müstehakkın olmadığı.*

D ö r d ü n c ü s ü ; *Allah'ın gayrıyı ma'bud ittihaz edenlerin Allah'ın kahrından korkmaları lâzım olduğunu* beyandır.

*
**

Vâcip Tealâ Hazret-i Nuh'un da'veti üzerine kavminin söyledikleri sözlerini beyan etmek üzere :

فقال الملؤا الذين كفروا من قومه ما هذا الا بشر مثلكم يريد ان يتفضل عليكم

buyuruyor.

[Kavm-i Nuh'tan kâfir olanların büyükleri avam tabakasına dediler ki, «Nuh (A.S.) olmadı, illâ sizin gibi beşer oldu ve risalet da'vasiyle sizin üzerinize tefevvük etmek ister. Halbuki beşeriyetten başka sizin üzerinize fazilet da'vasına hakkı yoktur» demekle avam-ı nası menetmek istediler.] Ve sözlerine şunu da ilâve ettiler :

ولو شاء الله لانزل ملئكة ما سمعنا بهذا في ابائنا الاولين

[«Eğer Allahü Tealâ resûl göndermek istemiş olsaydı semadan melek inzâl eder ve kullarını melekler vasıtasiyle irşad ederdi. Halbuki evvel geçen babalarımızdan biz böyle bir söz işitmedik.»]

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ

[«Nuh olmadı, ancak kendisiyle cinnet olan bir recul-ü mecnun oldu.»]

فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّى حِينٍ ﴿٢٥﴾

[«Nuh (A.S.) mecnun olunca hakikatın tebeyyün edeceği zamana kadar gözetin» demekle küfürde temerrüd ve inadlarını izhar ettiler.]

Yani; emr-i İlâhî üzerine Nuh (A.S.) kavmine risaletini ilânla Allah'ın vahdaniyetini beyan ve ibadetine da'vet edince kavm-i Nuh'un kâfirlerinden ileri gelen büyükleri kendilerinin sözlerini dinleyen avam tabakasına hitaben dediler ki «şu risalet da'vasında bulunan zat sizin gibi beşerdir, belki sizin kadar ma'lı ve etbaı yoktur. Şu halde sizin üzerinize bir fazileti ve meziyyeti olmadığı halde tefevvuk ve sizin üzerinize tefaddul etmek murad eder. Yani; fazilet da'vasında bulunmak ve kendinin metbu' ve sizin tâbi' olmanızla kesb-i şeref etmek ister ve söylediği sözleri vahy-i İlâhi diye size dinletmekle kendine bir paye vermek fikrindedir. Eğer Allahü Tealâ bizi ıslâh ve irşad için resûl göndermek istemiş olsaydı gökten melekler inzâl eder ve bizi onlarla irşad ederdi. Çünkü; meleklerin Allah'a kurbiyetleri daha ziyade olduğundan onların risalete liyakatleri daha fazladır. Maahaza biz beşerden resûl olduğunu atalarımızdan işitmedik. Binaenaleyh; Nuh (A.S.) ın da'va ettiği beşerden beşere risalet ne zaman-ı sabıkta ve ne de zaman-ı lâhîkta yoktur, belki Hazret-i Nuh'un kendine cinnet isabet etmiş ve dimağına halel gelmiş bir recül-ü mecnundur. Bir müddet gözetin; ya ölür veya aklı başına gelir ifakat bulur siz de kurtulursunuz. Şu halde vakt-i merhunu gelinceye kadar sabretmeniz lâzımdır» demekle zuafa-yı nâsı iğfâl ve zihinlerini teşviş ettiler.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ kavm-i Nuh'un risalette *beş veçhile şüphelerini* beyan etmiştir :

B i r i n c i ş ü b h e l e r i : Beşeriyeti risalete münafi addetmeleridir Halbuki risalette maksad-ı aslî olan ümmeti da'vette ünsiyet iktiza edip ünsiyet ise resulün ümmetinin cinsinden olmasiyle olacağına binaen risaletin iktiza ettiği hikmet; beşere resûl, beşerden olmaktır. İşte kavm-i Nuh bu hikmeti düşünmeyerek «beşerin cümlesi fehm ü idrakte, fakr u gınada, hastalık ve sağlıkta ve sair avarız-ı beşeriyede müsavidir. Binaenaleyh; hiç bir beşerin diğeri üzerine tefevvuk ve fazilet da'vasına hakkı yoktur» dediler.

İ k i n c i ş ü p h e l e r i : Halkı irşad için risalete melekler daha èvlâdır. Zira; meleklerin ilimleri ve kuvvetleri ziyade olduğundan onların risaletlerine i'tiraz eden olmaz herkes kabul eder. Binaenaleyh; «eğer Allahü Tealâ bizi irşad için resûl göndermiş olsaydı her halde melek gönderirdi. Halbuki göndermedi. Şu halde Hazret-i Nuh'un resûl olmadığına ve bizim için Allah'ın resûl göndermediğine ilm-i yakîn vardır» dediler.

Ü ç ü n c ü ş ü p h e l e r i ; beşerin, risalet da'vasında bulunarak tevhide da'vet edip putlara sebbettiğini evvel geçen babalarından işitmemeleridir. Çünkü; kavm-i Nuh babalarını taklide pek düşkün olduklarından mezhepleri ancak taklit idi. Şu halde pederleri putperest olup onların zamanında tevhide da'vet eder bir nebi zuhur etmediğini iddia ile pederleri zamanında vuku' bulmadığından inkâr ettiler.

D ö r d ü n c ü ş ü p h e l e r i : Nuh (A.S) onların âdetlerinin hilâfına da'vet ettiğinden aklının muhtel olduğuna hükmettiler. Zira; onların me'lûf oldukları şirkin hilâfı olan tevhide da'vetini cinnete hamlettiler.

B e ş i n c i ş ü p h e l e r i : Hazret-i Nuh'a isnad ettikleri cinnetin ya zail olup ifakat bulmasını veyahud vefatını beklemelerini birbirlerine tavsiye ettiler. Y a h u d bir müddet intizarı tavsiye etmekten maksatları «eğer da'vası gibi nebi ise Allahü Tealâ yardım eder ve dininin tealisini görür, biz de ittiba' ederiz ve eğer nebi değilse Allahü Tealâ onu ifna eder rahat oluruz» demektir.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Nuh'un kavminin şüphelerini ve Hakka karşı inadlarını beyan ettiği gibi Nuh (A.S.) ın bab-ı ulûhiyetine tezarruunu dahi beyan etmek üzere:

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) «yardım et bana Ya Rabbi! Onların beni tekziblerine karşı» demekle Rabbisine iltica etti.]

فَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِ اَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا

[Nuh (A.S.) ın ilticası üzerine biz ona vahyettik ve dedik ki, «bizim hıfzımız ve ta'limimizle bir gemi yap ve o gemi sizin sebeb-i halâsınız olacak». İşte bu suretle gemi yapmasını emrettik.]

فَاِذَا جَاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ

[Nuh (A.S.) gemiyi yapınca bizim kavm-i Nuh'un helâkiyle emrimiz gelip ekmek tandırı kaynamaya başlayınca biz Nuh (A.S.)'a «sen çift olan hayvandan ikişerini ve ehlini gemiye koy, ancak ehlinden azab olunmasıyle hüküm sebkedenler müstesnalardır» demekle o zamana ait vazifesini ta'yin ettik.]

Yani; Nuh (A.S.), kavminin bir takımına lâyık sözlerini ve mübtelâ oldukları şirkte ısrarlarını görüp söz dinlemeyeceklerini bilerek imanlarından me'yus olunca kavminin halinden bahsederek Cenab-ı Hakkın dergâhına iltica ile dedi ki «Ey benim Rabbim! Kavmimin beni tekziblerine mukabil bana nusret et. Zira; ben tebliğde kusur etmedim ve lâkin onlar kabul etmediler ve bana bir takım cinnet, sefahet ve cehalet gibi şan-ı nübüvvete lâyık ol-

madık sıfatlar isnad etmekle iftirada bulundular. Yarabbi! İmdadına muhtacım, kavmimin tekziplerine karşı bana yardım et.» demekle tezarru'da bulununca biz duasını müstecab kıldık ve derhal Hazret-i Nuh'a vahyettik ve dedik ki, «Sen bizim hıfz u himayemizde, ilham ve vahiy tarikleriyle ta'limimiz dairesinde bir gemi yap, kavminden korkma, onların gemiyi yaparken sana vaki' olan ezalarından müteessir olma, gemiyi ikmâl ettikten sonra bizim onları ihlâkle emrimiz gelib ekmek tandırı su ile feveran edib kaynamaya başladığında sen her hayvan nev'inden bir erkek ve bir dişi ikişer tane gemiye koy ki hayvanatın nesli münkariz olmasın, dinde ve nesepte sana tabi' olan evlâd ü iyalini ve iman eden mü'minleri gemiye koy, illâ ehlinden helâke müstehak olup hükm-ü İlâhimiz sebkedenleri gemiye koyma. Zira; onların ihlâki mukadderdir» demekle Nuh (A.S.) a ta'limat verdik.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hazret-i Nuh'un Rabbisinden yardım istemekten maksadı; evvelce taraf-ı İlâhiden helâklerine dair vuku' bulan vaadin husulünü istemektir. *T e n n u r* ile murad; *Hazret-i Âdem'in ekmek tandırı* olduğu mervidir. Çünkü, bazı rivayete nazaran bir taştan ma'mûl olan Hazret-i Âdem'in ekmek tandırı vefatından sonra elden ele intikal ederek Hazret-i Nuh'a gelmiş ve Nuh (A.S.) da teberrüken ekmek tandırı ittihaz etmişti. Allahü Tealâ Hazret-i Nuh'a «Ne zaman ki, tennurden su cereyan ederse azabın gelmesine alâmettir, hemen gemiye bin» emrini verdiğini bu âyetle beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; ekmek tandırından suyun kaynamaya başladığını haremi görüp Hazret-i Nuh'a haber verince emr-i İlâhiye imtisâl ederek hemen gemiye binmişlerdir. Hazret-i Nuh'un gemiye bindiği mevkiin neresi olduğunda ihtilâf olup kat'î bir delil yoksa da Fahri Râzi'nin beyanına nazaran (Kûfe) nin mescidinin mevkii olduğu veyahud Şam'da (Ayn-i Virde) denilen mahal olduğu veyahut (Hind) de olduğu mervidir.

Hazret-i Nuh'un ehlinden gemiye binmekten memnu' olan oğlu (Kenan) ile validesidir. Binaenaleyh; bunlar küfrü iman üzerine tercihle sebeb-i necat olan gemiye binmekten mahrum olmakla helâk olmuşlardır. Gemiye binenler seksen kişi olup, bunlar da Hazret-i Nuh'un (Sam, Ham, Yafes) namında üç oğlu ile bunların üç haremleri ve Nuh (A.S.) ın kendi ve diğer haremi olarak sekiz kişi

aile-i Nuh'tan ve yetmiş iki kişi de mü'min ve mü'mine olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Nuh'a vaki' olan hitabının bakiyyesini beyan etmek üzere :

وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Ya Nuh! Küfür gibi bir cinayeti irtikâpla nefsine zulmeden zalimler hakkında bana dua etme. Zira, onlar irtikâb ettikleri zulümleri sebebiyle gark olmaya mahkûmlardır. Binaenaleyh; onlara şefaat câiz olamaz.]

فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾

[Zâlimler hakkında şefaat caiz olmayınca, Ya Nuh! Sen ve maiyyetinde olan ehl-i iman gemi üzerine binip kararlaştığınızda sen «Hamd ü senâ şol Allahü Tealâ'ya mahsustur ki, O Allahü Tealâ zâlim olan kavimden bize necat verdi ve onların şerrinden bizi kurtardı» demekle seni ve maiyyetini helâkten kurtaran Zat-ı Ülûhiyete hamd ü sena et.] Zira; ni'met-i necata mukabil şükretmeniz vâciptir.

Hazret-i Nuh'la beraber gemide bulunan mü'minler de hamdedeceklerse de, kelâmın ibtidasında hitab, yalnız Nuh (A.S.) a olduğundan, yalnız Nuh'a hitab olunmuştur ve metbu' olduğu cihetle metbua emrin, tâbi'lere de emir olması i'tibariyle, hamdle emir; cümlesine emirdir. Garktan halâsları kat'i olduğu için suret-i kat'iyyede necatları beyan olunmuştur. İnsanın nail olduğu ihsan; ni'met olup şükrünü edâ etmek vâcip olduğu gibi belâdan kurtulmak da ni'met olup şükretmek vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder. Düşmandan kurtulmak ni'metlerin büyüğü olduğu cihetle Vâcip Tealâ kavm-i zâlimin şerrinden kurtulmasına mukabil Hazret-i

Nuh'a hamdetmesiyle emretmiştir. Eğer düşmanın şerrinden kurtulmak ni'met olmasa Cenab-ı Hak *h a m d* le emretmezdi.

*
**

Vâcip Tealâ Hazret-i Nuh'un kavminin ihlâkine dua ve Zat-ı ulûhiyetine hamdetmesiyle emrettiğini beyandan sonra daha mühim olan şeyleri istemesini emretmek üzere:

وَقُلْ رَبِّ اَنْزِلْنِى مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Ya Nuh! Gemiye binip kararlaştığında sen «Ey Rabbim! Beni hayrı ve bereketi çok bir menzile indir. Zira; inzâl edenlerin hayırlısısın» demekle gemiden inecek zamanını ve mekânını düşün; hayırlı ve bereketli bir yere inmeni Rabbinden istirham et.]

اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ وَاِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

[Zira; bizim Nuh'a ve iman edenlere vermiş olduğumuz şu necatta ve iman etmeyenleri ihlâkte kudret-i kaahiremize alâmetler vardır. Halbuki, biz insanları mübtelâ kılıcı ve imtihan ediciyiz.] Binaenaleyh; ibret almak şanından olan kimseler elbette ibret alırlar.

Yani; gemiye binmekle garkolmaktan kurtulmak nasıl bir ni'metse gemiden selâmet ve saadetle temiz, bereketli ve istirahat edecek bir mahalle inmek de ayrıca bir ni'met olduğundan «Ya Nuh! Sen dergâh-ı ulûhiyetten hayırlı ve bereketli bir yere inmeni istirham et, istediğin ve matlûbuna muvafık bir isimle Rabbini senâ et ki, duân kabul olunsun. Binaenaleyh; 'Yarabbi! Sen beni mübarek bir yere indir. Zira; sen; inzâl edenler var farz olunsa onların cümlesinden hayırlısın» demekle tezarru'da bulun. Şu halde insan bir şeyin bidayesinde duâya muhtaç olduğu gibi nihayesinde dahi hayre nail olmasını Cenab-ı Haktan temenni etmek lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. Kezalik insanların Rablerinden men-

zilin hayırlısını istemeleri ehem ve elzem olduğuna Cenab-ı Hak bu âyette tenbih ve tavsiye etmiştir. Çünkü; insanların dünya ve âhirette menzile ihtiyaçları aşikâr olduğu ve menzilden hâlî olmak imkânı olmadığı cihetle hayırlısını istemek elbette elzemdir. Zira istirahat; hayırlı olandadır.

İşte Nuh (A.S.) ın vak'asında : mü'minlerin halâsında ve müşriklerin helâkinde ve o zamana kadar emsali sebketmeyen geminin yapılmasında ve ateşle ekmek pişen tennurden zıddı olan suyun kaynamasında kemâl-i kudret-i İlâhiyeye delâlet ve alâmetler vardır. Halbuki hâl ü şan bu misilli acayibi icadla Allahü Tealâ kullarını imtihan eder ve âsileri helâk etmesindeki hikmet de diğerlerine ibret olmasıdır. Binaenaleyh bu gibi geçmiş vukuatı Kur'an'da beyan etmek; ümmet-i Muhammedi intibaha da'vet ve ibretin lüzûmuna dair ders vermektir. Çünkü; âsilerin isyanlarının helâke ve mü'minlerin imanlarının necata sebeb olduğunu düşünen bir âkil elbette sebeb-i necata tevessül eder.

*
* *

Vâcip Tealâ kavm-i Nûh'un vak'asına işaretten sonra diğer kavimlerden bazılarının hallerine işaret etmek üzere :

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِينَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Nuh'un helâkinden sonra biz onların akibinde başka kavimler icad ettik.]

فَاَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ

[Biz o halkettiğimiz kavimlere kendi cinslerinden resûl gönderdik ve gönderdiğimiz resûl onlara «Allah'a ibadet edin. Zira; Allah'ın gayrı sizin için ma'bud yoktur» demekle tevhide da'vet etti.]

أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾

[«**Siz Allah'ın gayrı ma'bud ittihaz eder de Allah'ın azabından korkmaz mısınız?» Zira; şirk, gazab-ı İlâhiye sebeptir**] demekle tehdid etti.

Yani; kavm-i Nuh'u garkettikten sonra sefine-i Nuh'ta necat bulanların neslinden biz *Â d* ve *S e m û d* kavimleri gibi bir çok kavimler icad ettik. Onlar cadde-i adaletden çıktı. Tarik-ı tevhidi terkettiklerinden ıslaha ihtiyaç görülünce biz onlara kendilerinden Hud ve Salih (A.S.) gibi resûller gönderdik ve irşadlarına me'mur ettik ve gönderdiğimiz resûl emrimiz veçhile onlara «Allah'a ibadet edin, Allah'ın gayrıya ibadet etmeyin. Zira; sizin için Allah'ın gayrı hak olarak ma'bud yoktur. Binaenaleyh; ancak ibadete müstehak olan Allahü Tealâ olduğu cihetle ibadetinizi ona hasretmeniz lâzımdır. Allah'a şirkeder de Allah'ın azabından ve intikamından korkmaz mısınız? Eğer tevhidi kabul ile şirki terkederseniz tevhîd; sebeb-i necatınız olur. Amma şirk üzere ısrar ederseniz Allah'tan korkun» demekle o resûl kavmini tarik-ı hakka ircaa çalıştı.

Gerçi bu âyette *k a v m* ile murad; *Âd* veya *Semûd* ve *r e s u l* ile murad; *Salih* veya *Hûd* Hazretlerinden birisi olduğunda ihtilâf varsa da esah olanı ta'yin için zihin yormakta bir fayda yoktur. Zira; âlemde bir çok milletlerde bu ahvâl cârî olduğundan şu veya bu kavim demeğe hacet yoktur. Çünkü; bilûmum enbiya-yı izam hazeratının şeriatlerinde :

B i r i n c i t e k l i f ; Tevhid ve Allah'a ibadettir ve bunları terkedenleri tehdid etmektir. Binaenaleyh; bu âyette *k a v m* ile murad; *hangi kavim* ve *r e s û l* ile murad; *hangi resûl* olursa olsun o resulün kavmine teklifi şu üç şeyle olmuştur ki, Hazret-i Nuh'un kavmine vaki olan teklifin aynıdır :

B i r i n c i s i ; Allah'a ibadettir.

İ k i n c i s i ; Allah'ın gayrı ma'budun olmamasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; Allah'tan korkmak lâzım olmasıdır.

***

Vâcip Tealâ bazı kavme gönderdiği resulün o kavme tebliğ ettiği ahkâmı beyandan sonra kavminin cevablarını beyan etmek üzere :

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ

buyuruyor.

[**O resulün kavminden büyükleri ki, onlar Allah'a küfür ve âhireti tekzip ettiler. Halbuki biz hayat-ı dünyada onlara çok ni'met vermekle rahatlarını te'min ettik. Onlar avam-ı nâsa «şu nübüvvet da'vasında bulunup sizi tevhide da'vet eden olmadı, ancak sizin gibi beşer oldu» dediler.**] Ve sözlerine şunu da ilâve ettiler ve dediler ki :

يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾

[**«Zira; o resulüm diyen zat sizin yediğinizden yer ve sizin içtiğinizden içer. Binaenaleyh; sizin üzerinize bir meziyyeti yoktur.»**]

وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾

[**«Ve eğer siz kendiniz gibi bir beşere itaat ederseniz itaat ettiğiniz surette elbette zarar edicilerden olursunuz.»**]

Yani; resulün kavmine vaki' olan tebliğine kendi kavminden küfreden ve âhirete mülâkatı, haşrı, neşri, hesap ve cezayı ve bilûmum ahvâl-i âhireti tekzib eden büyükler ve ileri gelip sözü dinlenenler ve bizim kendilerine hayat-ı dünyada emvâl ve evlâd vermekle bir çok ni'met verdiğimiz kimseler dediler ki «şu size nübüvvet da'vasında bulunan kimse olmadı, ancak sizin gibi beşer oldu. Binaenaleyh; beşeriyetten başka bir sıfatı ve hâli yoktur. Çünkü; sizin yediğinizden ve içdiğinizden o da yer içer. Şu halde her hususta sizin gibi yer, içer bir beşerdir. Beşerden başka bir şey olmayınca sizin üzerinize fazilet da'vasına hakkı yoktur. Allah'a

yemin ederiz ki, eğer siz kendiniz gibi bir beşere itaat eder, emrini tutar ve nehyinden kaçarsanız bu surette elbette siz zararlanırsınız. Çünkü; kendi mislinize itaatle nefsinizi zelil kılmış olursunuz» demekle ileri gelenler kendilerine ittiba' eden zuafayı iğfâl ve zihinlerini teşvişle kendilerini irşad için çalışan resûle ittiba'dan men'etmeğe sa'yettiler.

İnsanlar arasında her zaman, ileri gelen büyüklerde ve refahla yaşayan zenginlerde, fukara ve avam güruhunu iğfale çalışmak ve akaaid-i hakkayı terkle akaaid-i batıla telkin etmek ve mezheb-i sahihten hataya sevkeylemek alelekser câri olduğu görülmüştür. Zira; Allah'ın kendilerine verdiği ni'met onları tuğyana sevkettiğinden diğer insanları da kendileri gibi tuğyana sevketmekten hâli kalmadıkları ve Allah'ın kendilerine verdiği kuvveti su-i isti'mâl ettikleri görülür.

Vâcip Tealâ bu âyette âsî kavmi cinayetin eşna'ı olan küfrü irtikâb ve âhireti tekzib ve dünyaya lüzûmundan ziyade muhabbet etmeleriyle zemmetmiştir. Ve bu sıfatlar kimlerde bulunsa elbette mezmumdur.

Hulâsa; kavmi ıslah için gönderilen resulün kavminin küfrü irtikâb ve âhireti tekzib eden büyüklerin, beşeriyeti risalete münafi addederek avam tabakasını iğfâl ettikleri, yemek yemenin ve su içmenin resûl hakkında kabahat olduğunu beyanla dahî ekl ü şürbün risalete münafi olduğunu iddia eyledikleri ve «beşerin beşere itaati zarardan başka bir şey olmadığından eğer itaat ederseniz elbette zarar edersiniz» diyerek fukara güruhunu imandan men'ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resule i'tiraz edenlerin kelâmlarının bakiyyesini beyan etmek üzere :

أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[«**O risalet da'vasında bulunan zat; siz vefat edip toprak ve**

çürümüş kemik olduğunuzda kabrinizden çıkacağınızı size vaad eder mi? Siz bu gibi vaadlere inanır mısınız? Böyle aklın ve idrakin harici olan şeyi akıl sahibi kabul eder mi?»]

هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ۝

[**«Sizin vaad olunduğunuz âhiret, kabirden kalkmak ve azab görmek ne kadar uzak, pek uzak oldu ve mümteni' olmakla mümteni oldu.» Çünkü; öldükten sonra dirilmek ve yok olduktan sonra var olmak havsala-i beşerden hariç olduğu cihetle kabule şayan değildir**] demekle avam güruhunun zihinlerini bu cihetle dahî teşvişe çalıştılar. Ve sözlerine şunu da ilâve ettiler :

إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ۝

[**«Bizim için hayat yok, ancak hayat-ı dünya vardır. Ölürüz ve diri oluruz, hepsi dünyadadır. Dünyanın gayride bizim için hayat olamaz. Zira; biz ba's olunmayacağız.» Binaenaleyh; risalet da'vasında bulunan zat aldatmak ister sakın aldanmayın**] demekle zuafa-yı nâsı iğfâl ettiler.

Yani; küfrü irtikâb ve âhireti tekzib eden büyükler, nâsın orta halli ve fukara güruhunu iğfâl için «risalet da'vasında bulunan zat beşerdir, tıbkı sizin gibi yer, içer. Şu halde sizin üzerinize onun bir fazilet ve meziyyeti yoktur. Eğer itaat ederseniz zarar etmiş olursunuz» demekle resulün hâl ü sıfatının beşer olmasının risalete münafi olduğunu dermeyan ederek halkı iğfale çalıştıkları gibi resulün âhirete müteallik beyanatiyle dahî iğfale çalıştılar ve dediler ki; «O resûl size vaad eder ve der mi ki siz ölüp toprak ve kemik olduğunuzda kabrinizden çıkarsınız? Bunu vaad eden ve söyleyen resulün sözüne inanır mısınız? Bu söz sizin vaad olunduğunuz kabrinizden kalkmanız ne kadar uzak oldu ki, aklı olan bunu kabul eder mi ve havsala-i beşer bunu alır mı? Elbette almaz. Zira; bizim için hayat yok, ancak hayat-ı dünya var. Çünkü; dünyada hayat bulur, dünyada ölürüz. Halbuki biz ba's olunmayacağız» demekle nâsı resule ittiba'dan men'ettiler. İşte şurası gariptir ki

risaleti beşere münasib görmeyenler ülûhiyeti a'cez-i mahlûk olan putlara münasib görür ve ona ibadet ve âhireti inkâr ederler. Evvelen yok iken Allah'ın icad ettiğini i'tiraf ettikleri halde var olup öldükten sonra ihyâ olunacaklarına inanmazlar. Halbuki âhiret olmasa adalet-i İlâhiye tamamiyle tecelli etmez. Zira; zalimin zulmü ve kavînin zayıfa tasallutu cezasız kalır. Bu ise hikmet ve adalete muhaliftir. Şu halde adaletin tamamiyle tecelligâhı olacak bir mahâl lâzımdır ki işte o da dar-ı âhirettir.

***

Vâcip Tealâ âsî ümmetlerin resullerine karşı müdafaalarından ve vaki' olan ta'nlarından bazı aharı beyan etmek üzere :

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Âhireti tekzib ve küfrü irtikâb eden büyükler ve kavmin ileri gelen söz kesenleri avama dediler ki; «nübüvvet da'vasında bulunan zat olmadı, ancak yalan olarak Allah'a iftira eder bir recûl oldu. Halbuki biz o recüle iman edenlerden değiliz. Zira; müfteri ve yalancı olan kimseye iman edilmez» demekle nâsı imana meyletmekten men'ettiler.]

Yani; kavmin eşrafının bu ta'ndan maksatları kendilerinin sözünü dinleyen nâsın aşağı tabakasını imandan men'etmektir. Çünkü; aşağı tabaka onların sözlerini dinleyip iktida ettiklerinden onlara «Bizim anladığımız bu recül, iman etmeye lâyık bir kimse değildir. Biz ona iman etmedik, isterseniz siz iman edin» gibi tenfiratta bulundular. Velhasıl beşeriyetin risalete münafi olduğunu ileri sürmekle ve âhiretin ahvalini havsala-i beşerin almadığını beyanla ve recül-ü müfteri demekle halkın zihnini teşviş ettiler.

***

Vâcip Tealâ temerrüdün nihayesine varıp resulleri imanlarından me'yus olunca Rabbisine iltica ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[**«Ey beni enva-ı ni'metiyle terbiye eden Rabbim! Onların beni tekzibleri mukabilinde bana nusret ver ve imdad et.» Zira; nusretine muhtacım Yarabbi! Tebliğde kusur etmedim, fakat onlara te'sir etmedi ve ezalarına da tehammülüm kalmadı]** demekle Rabbisine iltica etti. Çünkü; insanların her zaman nusret-i İlâhiyeye ihtiyaçları olduğu gibi bilhassa bazı umur-u mühimmede daraldığında nusret-i İlâhiyeyi istemek âdet-i kadime ve enbiyanın dahi meslekleri olduğuna bu âyet delâlet eder. Bundan evvel ayni elfazla Hazret-i Nuh'un ilticası da hikâye olunmuştu.

* * *

Vâcip Tealâ resulün münacatını kabul ve sabırla emrettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Resulün şu tazarruuna karşı Allahü Tealâ «Azıcık zamanda sabret acele etme. Elbette onlar azabı görecek, sabah vakti nadim olacaklardır» dedi.]

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً

[Binaenaleyh; onları hakka mukarin olarak sayha ahzetti. Sayhanın ahzı ile biz onları ufacık çör çöp kıldık.]

فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

[«Uzak olurcasına uzak olsun kavm-i zalim» dedik.]

Yani; kavmini ıslah için gönderilen resulün kavmine nasihati te'sir etmeyip imanlarından me'yus olarak Rabbisine ilticası üze-

rine Rabbisi dedi ki «Ey Resul-ü Mükerrem! Sen azıcık bir zaman sabret, onların azablarının gelmesinde ta'cil etme. Biz intikamımızı alırız. Elbette onlar azabı müşahede edince nedamet edecekler. Zira; azaba alâmet ve aynı kahır olan dehşetli sayha semâ cihetinden bağteten zuhur edince onları sayha tuttu. Binaenaleyh; biz onların cesedlerini kuruttuk âdeta sel suyunun önünde ve köpüğü üzerinde giden ufacık çör çöp gibi kıldık ki, hiç ehemmiyetleri ve sıkletleri kalmadı. Şu halde helâk ve mahv ü nâbedid oldular ve yalnız bu dünyada helâk olmakla kalmadılar. Zira; onlar haklarında «hudud-u İlâhiyeyi tecavüzle zulmeden zâlimler rahmet-i İlâhiyeden uzak olsunlar» denildi. Şu halde dünyada helâk oldukları gibi âhirette dahî rahmet-i İlâhiyeden uzak ve muazzep olacakları bu âyetle beyan olunmuştur. Gerçi bu âyette nedamet ettikleri beyan olunmuşsa da bu nedamet hâl-i yeiste olduğundan kabul olunmadığı cihetle kusurlarının affına sebeb olacak nâfi' bir nedamet değildir.

G u s â ' ; Taberi ve Hâzin'in beyanları veçhile *sel suyunun yüzünde giden yaprak ve ot kurularının kırıntılarından hâsıl olan hafif ve menfeattan âri değersiz şeylerdir.* Yani «onları bihakkın sayha ahzedince biz onları ihlâk ettik ve aslâ menfeat olmayan ufacık toz ve toprak gibi kıldık» demektir.

(فبعداً للقوم الظالمين) Küfürleri ve âhireti tekzibleri ve resullerine iftiraları sebebiyle zâlim olan kavmin rahmetten baîd olduklarını ihbar olmak ihtimali olduğu gibi aleyhlerine duâ olmak ihtimali de vardır. *Helâklerini ve rahmetten uzak olduklarını ihbar* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Kavm-i zâlim küfürleri ve zulümleri sebebiyle helâk ve rahmet-i İlâhiyeden uzak oldular. Dünyada aslâ eserleri kalmadı ve âhirette muazzeb olacaklardır] demektir. *Dua ve lâ'net* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Kavm-i zâlim rahmet-i İlâhiyeden uzak olsun] demektir. Her iki surete nazaran bu cümle kâfirleri istihfaf ve ihanet için varid olmuş bir fıkradır. Çünkü; dünyada helâk olduklarını beyandan sonra âhirette niam-ı İlâhiyeden uzak ve mahrum olacaklarını dahî beyan veyahut baid olmalarına dua etmek elbette onların ihanetlerini müş'irdir.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın ve ondan sonra gönderdiği bazı resullerin ümmetleriyle cereyan eden mübahaseleri beyan ettiği gibi bunlardan sonra ba'solunan enbiya-yı kiramdan ba'zılarının kıssalarını icmalen işaret etmek üzere :

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا اٰخَرِينَ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Nuh, Hûd ve sair ba'zı resullerin kavimlerinin inkirazından sonra arkasından başka kavimleri icad ettik.]

مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَاْخِرُونَ ﴿٤٣﴾

[Hiç bir ümmet eceline tekaddüm ve teehhur etmez.]

Yani; Dünya, kıyamete kadar i'mar eden milletlerden hâlî olmaz. Elbette dünyayı i'mar edecek kavmin biri giderse diğeri gelir. Binaenaleyh; kavm-i Nuh tufanla ve kavm-i Hûd sayhayla helâk olduktan sonra biz onların akibinde bir çok kavimler ve milletler icad ettik ve her birerlerine resuller gönderdik ve bizim indimizde marzi olan ahkâmı resullerimiz ümmetlerine tebliğ ettiler. Kabul edenler saadet-i dareyne vasıl oldu ve kabul etmeyenlerin her biri birer nevi' gazabla helâk olup gittiler ve lâkin hiç bir ümmetin helâki mukadder olan vakt-i muayyeni üzerine tekaddüm ve teehhur etmez. Binaenaleyh; her ümmetin helâki muayyen olan zamanda elbette vücud bulur velev bir dakika olsun tehallüf etmez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet maktûl olan kimsenin ecel-i mukadderiyle öldüğüne delâlet eder. Zira; ecelinden evvel katlolunsa ecelin tekaddüm ve teehhur etmesi lâzım gelir. Halbuki tekaddüm ve teehhur bu âyete muhaliftir.

Her şahsın bir eceli olduğu gibi her milletin dahi bir ecel-i muayyeni olduğuna ve inkırazının o ecele tekaddüm ve teehhur etmediğine delâlet eder. Her ümmetin helâki; isyanları ve zulümleri temâdi edip bekalarında başkalarına menfeatleri olmayacağı ve helâklerinde gayre zararları dokunmayacağı tahakkuk ettiği bir

zamanda vâki' olduğu müfessirînin cümle-i beyanatlarındandır. Çünkü; menfeatleri olsa o menfeati muhafaza ve helâkleri başkalarına mazarratı mucib olsa o mazarrattan başkalarını vikaye için mazarrat mündefi' ve menfeat istifa olununcaya kadar bekalarına riayet olunmak lâzım gelirdi.

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ

[Geçmiş ümmetlerin helâklerinden sonra biz, bir biri arkasında resullerimizi gönderdik. Her ne zaman bir ümmetin resulü o ümmete geldiğinde onlar kendilerine gelen resulü tekzib ettiler.]

فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ

[Onlar resullerini tekzib edince biz bazılarının helâkini bazılarına tâbi' kıldık. Halbuki, biz onları sonra gelenlere bir takım haber, kısas ve hikâyeden ibaret sözler kıldık ki, halk aralarında söylenir ve hallerinden bahsolundukça teaccüb olunur.] Yani hariçte eserleri kalmadı, ancak hikâyeleri kaldı.

فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ

[Helâk olup yalnız sözleri kalınca uzak olsun Rahmet-i İlâhiyeden iman etmeyen kavim.]

Yani; Ümem-i mütekaddimeden bazılarının inkirazından sonra biz adaletten inhirafla itaattan çıkan kavimlere araya fetret girmeksizin birbiri arkasında mütevaliyen resullerimizi gönderdik. Her ne zaman bir ümmete ıslah ve tarik-ı hakka da'vet için resul geldiyse kendilerini ıslah için gönderilen o resulü tekzib ettiler. Binaenaleyh; onların tekziblerine mukabil biz onları ihlâk ettik, fakat ihlâklerinde bazılarının helâkini bazısına tâbi' kıldık ve onların küfriyatlarından yer yüzünü tathir ettik ve onların sebeb-i helâklerini ve ahval-i gayr-i lâyıka ve ef'al-i kabihalarını âleme kısas ve hikâye kıldık ki, âlemde ancak haberleri ve sözleri kaldı

ve herkes konuşup onların hallerinden ve helâklerinden ibret alsınlar. Âsîleri biz ihlâk edince iman etmeyen kavim rahmet-i İlâhiyeden baîd olmakla baîd oldu. Zira; hepsi helâk oldu ve dünyadan ayrılıp gittiler. (تترى) Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile *birbiri arkasında birer birer gelmektir.* Çünkü rusül-i kiram; herkesin risaletine ta'yin olunan zamanda ümmetlerini ıslah için ba's olunmuşlardır ki, biri geldi tebliğat ve ıslahatla meşgul oldu. O gitti sonra diğeri geldi. Velhasıl bu minvâl üzere devam etti gitti.

Hulâsa; rusül-ü kiramın birbiri arkasında ba's olundukları ve her ümmete resulleri geldiğinde o resulü tekzib ettikleri ve onların tekziblerine mukabil tekzib edenlerin helâkleri de birbiri arkasında vuku' bulduğu ve âlemde yalnız haberleri ve hikâyeleri kaldığı ve haklarında «iman etmeyen kavim rahmetten baîd olsun» denildiği ve âhirette ebeden muazzeb olarak kalacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*

Vâcip Tealâ rusül-ü kiramın birbiri arkasından gönderildiğini icmalen beyandan sonra Hazret-i Musanın Firavun'a resûl gönderildiğini tafsilen beyan etmek üzere :

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ

buyuruyor.

[Geçmiş ümmetlerin inkırazından sonra Musa ve biraderi Harun'u biz âyetlerimiz ve açık mu'cizeyle Firavun'a ve cemaatine gönderdik.]

فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾

[Musa ve biraderi Harun (A.S.) resûl olarak onlara gelince Firavun ve cemaati iman etmekten kendilerini büyük addettiler ve o zamanda onlar gayet mütekebbir bir kavim idiler.]

Yani; şu helâki beyan olunan akvamın inkirazından sonra biz Musa ve biraderi Harun (A.S.) ı kudretimize ve kemâl-i san'atımıza delâlet eden âyetlerimizle ve Firavun'a galebe edecek mu'cize-i kat'iyyeyle Firavun'a, Firavun'un vükelâsına ve kavminin ileri gelenlerine resûl olarak gönderdik ve onların ıslahına me'mur ettik. Vakta ki, Musa ve biraderi onları hakka ve tarik-ı tevhide da'vet ettiklerse de imanı kabulden ve Hazret-i Musa'ya ittiba'dan kendilerini büyük addettiler. Zira; kendi i'tikatlarınca ve o zamana nisbetle onlar âlî ve mütekebbir bir kavim idiler. Hatta Firavun rububiyet da'vasına kadar cesaret etmişti. Çünkü; o zamanda Mısır hükûmeti dünyanın en kuvvetli hükûmetlerinden ma'dud olduğundan bütün dünyaya nazaran Firavun ve kavmi nefislerinde bir büyüklük görüyorlar ve Musa (A.S.) a tâbi' olmayı kendilerine âr addediyorlardı. Bu sebepten imandan istikbar ettiklerini Cenab-ı Hak (فاستكبروا) kavl-i münifiyle ve diğer akvam arasında kuvvetli addolunduklarını ve kendi zuumlarınca kendilerini pek yüksek farz ettiklerini (وكانوا قوما عالين) nazm-i şerifiyle beyan buyurmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *â y a t* la murad; *din-i hakka delâlet eden deliller ve Hazret-i Musa'nın mu'cizeleridir.* *S u l t a n* ile murad; *Firavun'a fiilen galebe eden denizin yol olması gibi büyük mu'cizelerdir.* Çünkü; Musa (A.S.) ın küçük ve büyük bir çok mu'cizeleri vardı. Yahud *â y e t l e r* le murad; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *Sure-i A'raf'ta beyan olunan Hazret-i Musa'nın mu'cizelerinden ma'dud olan dokuz alâmetler* ve *s u l t a n - ı m ü b i n* le murad; *Hasmı ilzam eden açık mu'cizelerdir :* Asâ-yı Musa gibi. Çünkü asâ; Hazret-i Musa'nın mu'cizelerinin esası ve bilfiil Firavun'a galebeyi te'min eden mu'cizesidir. Asâ bir çok mu'cizelere vesile olmuştur. Meselâ yılan suretine inkilâb etmesi, sâhirlerin sihirlerini yutması, denize işaretle denizin yarılması, taşa vurmakla pınarın kaynaması ve saire gibi bir çok mu'cizelere asâ-yı Musa masdar olmuş ve *sultan-ı mübin* ünvanını almıştır. Bu âyetde Firavun'un ve kavminin evsaf-ı mezmumelerinden ikisi beyan olunmuştur.

B i r i n c i s i ; istikbar,

İ k i n c i s i ; umur-u dünyada sair akvama nisbetle âli olmalarıdır ki, bu iki sıfatları imanlarına mani' olmuştur. Binaenaleyh şevket, küvvet ve servette makbul olan; insanı tuğyana ve isyana sevketmeyendir. Çünkü; insanın isyanına sebeb olan kuvvet ve servet; aynı isyan hükmündedir. Binaenaleyh; o misilli servetler ve kuvvetler mezmumdur.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Musa ve biraderi Hazret-i Harun'u Firavun'a resûl gönderdiğini ve onların imandan istikbar ettiklerini beyandan sonra Firavun'un ve kavminin söyledikleri sözleri ve tekzib edip helâk olanlar zümresinden olduklarını beyan etmek üzere :

فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Musa ve Harun (A.S.) onlara risaletlerini tebliğ edince Firavun ve cemaati «bizim mislimiz iki beşer'e biz iman eder miyiz? Halbuki onların kavmi bize ibadet eder gibi itaat eder bizim kölelerimiz mesabesindedirler» dediler.]

فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾

[Şu sözleri üzerine Firavun ve kavmi o iki resullerini tekzib ettiler. Binaenaleyh; onlar helâk olan ümmetler zümresinden oldular.]

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

[Zat-ı Ülûhiyetime yemin ederim ki, biz onlar ihtida etsinler için Musa (A.S.) a Tevrat'ı verdik.]

Yani; Hazret-i Musa ve Harun onlara resûl olarak gelib din-i hakka ve tarik-ı istikamete da'vet edince onlar kendi aralarında müşavere ettiler ve müşaverelerinin neticesi olarak dediler ki «bizim ulüvv-ü kadrimiz ve celâlet-i şanımızla beraber kendi emsalimiz iki beşere iman ve inkiyad eder miyiz? Halbuki onların neş'et ettikleri kavim ve kabileleri bize ibadet eder gibi kemâl-i tevazu'la hizmet ve itaat ediyorlar. Şu halde onlara hakimken şimdi bunlara iman etmekle mahkûm ve âmir iken me'mur mu olalım? Bu bize âr ve ayıb değil mi?» demekle imandan istinkâf ettiler, yalnız istinkâfla kalmadılar, tekzib de ettiler ve bu tekzibleriyle helâk olan ümmetler zümresinden oldular. Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, biz Musa (A.S.) a zahiri ve batını ıslah edecek ve o zamanda ibadın cümle ahvaline kâfi olan Tevrat'ı verdik ki Musa'nın kavmi olan Benî İsrail ihtida etsinler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Firavun ve kavminin Hazret-i Musa ve biraderinin nübüvvetlerinde şüphelerinden birisi; beşeriyet ve beşeriyetin icabatında enbiya-yı kiramla kendi aralarındaki müşabehete binaen enbiyanın ahvalini kendi hallerine kıyas etmektir. Şu halde kendilerinin nebi olamadığı cihetle her beşerin nebi olamayacağına hükmetmişlerdir. Halbuki bu kıyaslarının fesadı meydandadır. Zira; nüfus-u beşeriye; asıl kuvâ ve idrakte müşterekse de ancak o kuva ve idrakin derecelerinde küllî farkları vardır. Çünkü; zekâ, fetanet ve kuvve-i kudsiye cihetinden insanlar arasındaki dereceler müsavat kabul etmez. Hatta bazı kimseler ekser eşyada taallüme ve tefekküre bile muhtaç olmaksızın başkalarının bilmediği ve senelerce teallüm edip öğrenemediği şeyleri feraset ve fetanetiyle bilir. Bahusus nübüvvet; mevhibe-i İlâhiyedir. Allahü Tealâ istediği kuluna verir, hiç kimse «niçin verdin» diyemez.

Bu âyette Tevrat'la ihtida; *Benî İsrail'e aittir.* Çünkü Tevrat; Firavun'un garkından sonra nazil olmuştur. Binaenaleyh *i h t i - d a* ile murad; *Benî İsrail'in ihtidasıdır.*

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) ın Firavun'la vâki' olan mübahase-

sini icmalen beyandan sonra Hazret-i İsa'nın ve validesinin kudret-i İlâhiyeye alâmet olduklarını beyan etmek üzere :

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Ve biz Hz. Meryem'in oğlunu ve anasını kudretimize alâmet kıldık ve iskân ettik onları yüksek bir mahalde ki, o mahâl, karar sahibi ve tatlı suya malikti.]

Yani; Biz Azimüşşan Hazret-i Meryem'in oğlu İsa (A.S.) ı ve onun anası Meryem'i kemâl-i kudretimiz ve bedayi'-i hikmetimize delâlet eder alâmet kıldık. Zira; Hazret-i İsa babasız harikulâde ve fevkattabia olarak zuhur edip hâl-i sabavette validesinin beraetine şehadet etti. Kezalik validesinin erkek görmeksizin çocuk getirmesi ve kış gününde yaş meyvenin nezdinde bulunması gibi bir çok kerametlere ehil olması bizim kudretimize delâlet eder alâmat-ı azime cümlesindendir. Bir takım Yehûd'un mütekebbir ve gaddarları meskenlerinden çıkardıkları halde biz onları yüksek ve insanlara karargâh ve suyu tatlı bir mahalde iskân ettik. O mekân; iskâna gayet elverişli ve dünyaca istenilen her şey mevcuttu.

Gerçi zahirde Hazret-i İsa ile validesi ayrı ayrı alâmetler gibi iseler de Hazret-i İsa'nın babasız doğması ve validesinin erkeksiz doğurması ikisi bir alâmet olduğuna işaret için Cenab-ı Hak ikisini bir alâmet olmak üzere beyan etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *R e b v e ; yüksek bir mahaldir.* Arz-ı Şam'da dünyaca âb u havası güzel, suyu tatlı, meyvesi bol ve rahat bir mahalde olduğunda şübhe yoktur. Zira; Cenab-ı Hak senâ buyurmuştur. Hazret-i İsa'nın validesiyle beraber o yüksek mahalle gitmelerinin sebebi; zamanın bazı gaddarları tarafından vaki' olan eza ve tazyiktir. Çünkü; bazı kâhinlerin Yehûd'un gaddarlarının sebeb-i izmihlâli Hazret-i İsa olacağını haber vermeleri üzerine Hazret-i İsa'yı tahariye başlayınca taraf-ı İlâhiden hicretleri emrolunmakla o mahall-i mübareke hicret etmişlerdi. Oniki sene orada kaldıkları ve ba'dehu kendi beldelerine

avdet ettikleri mervidir. O zaman Hazret-i İsa tebliğe me'mur olmamıştı.

*
* *

Vâcip Tealâ Hazret-i İsa ve validesinin kudret-i İlâhiyeye alâmet olduğunu beyan ettiği gibi cümle enbiyanın mükellef oldukları a'mali dahi beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Ey resuller! Tayyibattan yiyin ve amel-i salih işleyin. Zira işlediğiniz amelinizi ben bilirim ve amelinize göre ceza veririm.]

Yani; ey rusül-ü kiram! Size mübah kıldığımız ni'metlerden yiyin ve ind-i İlâhimizde makbul ve marzi olan güzel ameller işleyin. Zira; ben sizin cümle a'malinizi bilir ve her birine mükâfat-ı hasene veririm.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyet-i celile; her resulün şu hitaba mazhar olduğuna delâlet eder. Ancak her biri kendi zamanında ayrı ayrı hitab olunmuşlardır, yoksa bir zamanda mecmuuna birden hitab olunmuş değildir. Zira; enbiya-yı izam bir zamanda cem'olmadılar ki mecmuuna birden hitab olunsun. Şu halde ba'zı tayyibatı nefsine haram kılmakla rühbaniyyet iddiasında bulunanların iddialarını bu âyet reddetmiştir. Çünkü; hiç bir nebinin şeriatında tayyibatın haram olmadığına bu âyet delâlet eder.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile emir; ibaha içindir. Binaenaleyh; tayyibatı ekletmek mübahtır vâcip değildir. *T a y y i b a t* ile murad; *helâl, sâfi, vücudun kıvamına hadim ve intifaında günah olmayan hububat ve meyve nev'inden olan me'kûlâttır.* Vâcip Tealâ âyetin ahirinde kullarının amelini bildiğini beyanla emrine muhalefetten ihtiraz etmek lâzım olduğunu beyan etmiştir. Resûlullah'ın «Allahü Tealâ tayyiptir, tayyibi kabul eder ve rusül-ü kirama emrettiği şeyle mü'minlere emreder ve bir kimse ki elini semaya kaldırır dua eder halbuki yediği, içtiği ve giydiği haramdır. Onun duası nasıl kabul olur» buyurduğu (Ebu

Hüreyre) radiyallahu anh hazretlerinden mervi olduğu Hâzin'de mezkûrdur.

R u s ü l ile murad; *Rusül-ü kiramın cümlesinin olması zahirdir.* Çünkü tayyibatı yemek ve amel-i salih işlemekle emir; cemi' enbiyanın şeriatlerinde mevcud olduğundan rusül-ü kiramdan ba'zısına tahsise bir sebep yoktur. Amel-i salihden evvel helâl lokma yemek ve helâli amel-i salih üzere takdim etmek lâzım olduğuna işaret için tayyibatı yemekle emrin amel-i salih işlemekle emir üzerine takdim olunduğu Nisâbûrî'nin cümle-i beyanatındandır.

Hulâsa; cümle enbiyanın tayyibatı yemeye me'zun ve amel-i salih işlemekle me'mur oldukları ve Allahü Tealâ'nın ilmi cümlesinin ameline lâhik olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

وَاِنَّ هٰذِهٖٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا۬ رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ﴿٥٢﴾

[Şu beyan olunan şeriat ve tarikat sizin tarikat-ı vahidenizdir ve ben de sizin Rabbinizim. Binaenaleyh; bana ittika edin.] Korkun benden, kaçının haramdan.

Yani; Ey millet-i İslâmiye! Şu sizin dininiz ve şeriatiniz birdir ve cümleniz bu şeriati kabul ve amel etmekle me'mursunuz. Zira; usül-ü i'tikatta cümle şeriatler müttefiktir. Binaenaleyh; cümle insanların i'tikad noktasında birleşmeleri lâzımdır. Ben de sizi enva-ı ni'metile terbiye eden Rabbinizim. Şu halde bana muhalefetten nefsinizi sakının ve harama meyletmeyin, ancak helâl ve tayyib olan şeyleri yiyin.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu âyette *ü m m e t* le murad; *millet ve şeriattır* ve hitab da rusül-ü kiramadır. Zira; rusül-ü kiramın cümlesi usül-ü i'tikatta bir din üzeredirler. Çünkü usül-ü i'tikad; hiç bir şeriatta değişmez ve değişemez. Binaenaleyh; cümle enbiyanın şeriatları i'tikad hususunda ayrılmaz müttefiktirler. Zira usül-ü i'tikadın esası; *Zatullah, sıfâtullah, nübüvvet ve ahval-i âhirete müteallik mesail olup* gerek zat-ı İlâhî ve sıfat-ı Sübhanî, gerek nübüvvet ve âhiret tebeddül etmez ki zamanına göre şeriat-

larda i'tikad tebeddül etsin. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey rusül-ü kiram! Şu i'tikad-ı hakkada sizin milletiniz bir millettir ve bunda teaddüd yoktur. Binaenaleyh; usül-ü şerayi' olan i'tikadiyatta ihtilâfınız yok, hepiniz bir milletsiniz ve ben de sizin Rabbinizim. Bana isyandan nefsinizi vikaye edin ve benden korkun] demektir.

***

Vâcip Tealâ i'tikadiyatın cümle enbiyanın şeriatinde bir olduğunu beyandan sonra nâsın i'tikadiyatta ihtilâf ettiklerini beyan etmek üzere :

فَتَقَطَّعُوٓا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا

buyuruyor.

[Nâsın dinleri, beyinlerinde fırka fırka dağıldı.]

كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾

[Her fırka kendi ihtiyar ettiği din ve mezhebiyle mesrur olur.]

فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى حِينٍ ﴿٥٤﴾

[Şu halde Habibim! Terket onları ölünceye kadar cehaletleri içinde.]

Yani; esas i'tibariyle i'tikad-ı hakta mezheb ve millet bir olduğu halde nâsın din hususunda işleri ve i'tikatları dağıldı, parça parça oldu. Çünkü; bazısı Yahudi, bazısı Nasrani, bazı aharı Mecusi ve putperest gibi bir çok i'tikad-ı batıl erbabı hasıl oldu. Esas i'tikad; hak olan din-i vâhid olduğu halde milel-i muhtelife ve cemaat-i müteaddide meydana geldi ve hasıl olan milletler kendi mesleği ve dini ile mesrur olur. Çünkü; kendini haklı ve gayrileri haksız gördüğünden intisab ettiği dinle iftihar eder ki onun hilâ-

fını irtikâb etmek ihtimali olmaz. Binaenaleyh; batılı irtikâb eden kimseyi dahî batıldan döndürmek muhtemel olmayınca Habibim! Terket sen onları cehaletleri içinde vefat edinceye kadar.

Beyzâvî ve Medarik'in beyanları veçhile (حتى حين) lâfzındaki *h i n* ile murad; *vefat edecekleri ve sekerat-ı mevtte azabı görecekleri zamandır. G a m r e ; gaflet, cehalet, küfür ve dalâlettir.* (كل حزب) *h i z b ; fırka ve cemaat* manâsınadır. Yani «aslında millet bir olduğu halde nâsın i'tikadda mezhebleri edyan-ı muhtelife ve mezahib-i müşettete oldu ve her fırka kendi dini ve mezhebiyle iftihar eder, nasihat kabul etmez, hak söz dinlemez. Hâl böyle olunca Habibim! Sen onları cehalet ve dalâletlerinde ve vefat zamanları sekerat-ı mevtlerinde azabı muayene edip hasret ve nedametleri hâsıl oluncaya kadar terket» demektir.

(حتى حين) Azâbı muayene edecek zaman olunca *sekerat-ı mevte, kabre, kıyamette muhasebe zamanına, Cehenneme velhâsıl azap muayene olunacak mevki'lerin cümlesine şamil olup* bâtıl mezhebe sülûk edenleri tehdid ve Resûlullah'ı tesliye olduğu Nisâbûrî'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ i'tikad noktasından mezhebin bir olup fakat nâsın müteferrik mezheblere teferruk ettiğini ve herkesin kendi mezhebiyle iftihar eylediğini ve nasihat dinlemeyenleri hali üzere terketmek lâzım olduğunu beyandan sonra bâtıl mezheb sahiplerine verilen ni'metlerin haklarında hayre alâmet olmadığını beyan etmek üzere :

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ ۝ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ۝

buyuruyor.

[Yanlış mezheb taşıyanlar zannederler mi ki bizim onlara vermiş olduğumuz mal ve evlâtla onlar için hayrata müsaraat ederiz ve bu ni'metler onlar hakkında hayırdır? Eğer böyle zanneder-

lerse bu zan bâtıldır. Zira; zanları gibi değildir, belki onlar bilmezler.]

Yani; biz bâtıl din ve i'tikad taşıyanlara mal ve evlâd gibi bir çok ni'metler veriyoruz. Onlar zannederler mi ki bizim verdiğimiz mal ve evlâd ile onlar için hayre sür'at ederiz? Böyle zan fâsiddir. Çünkü; bizim verdiğimiz ni'metler onlar haklarında istidraçtır, belki onlar istidraç olduğunu bilmezler. Zira; behayim gibi idrakten hâli oldukları için istidraçla ni'met ve hayrat beynini tefrik etmezler. Binaenaleyh; haklarında nikmet olan şeyleri aynı ni'met zannederler.

Hulâsa; bâtıl mezheb sahibleri haklarında mal ve evlâd gibi zahirde ni'met olan şeyleri hakiki ni'met zannettikleri halbuki onlar hakkında ni'met olmadığı ve ni'met olanı ve olmayanı bilmedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ erbab-ı fıskın nail oldukları ni'metler, haklarında hayır olmayıp istidraç olduğunu beyan ettiği gibi hayre müsaraat edenlerin sıfatlarını dahi beyan etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Rablerinin azâbından korkarlar. İşte onlar hayrata müsaraat edenlerdir.]

وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾

[Ve şol kimseler ki onlar Rablerine îman ederler. İman edenler elbette hayrata müsaraat edenlerdir.]

وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾

[Ve şol kimseler ki onlar Rablerine şirketmezler.]

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾

[Ve şol kimseler ki onlar sadakât-ı mefruzadan ve nafileden verdikleri şeyleri kalbleri korkar oldukları halde verirler. Zira; onlar Rablerinin rızasına rucu' ederler.]

أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ﴿٦١﴾

[İşte şu evsafı haiz olanlar hayrata sür'at ederler. Halbuki onların hâl ü şanları hayrata sa'yle sairlerine sebkat etmektir.]

Yani hayrata sa'yeden; mezahib-i batıla erbabı değildir, belki hayrata sa'yeden şol kimselerdir ki onlar Allah'ın azabından şiddetle korkan ve ibadete devam edenlerdir. Çünkü; Allah'tan lâyıkı vechüzere korkmak dünyada Allah'ın gazabından ve âhirette azabından korktuğuna binaen günahlardan kaçmasını ve hayrata sa'yini mucib olur. Ve şol kimseler ki onlar Rablerinin âyetlerine îman ettiklerinden lâyıkıyla evamir ve nevahiyi kabul ve tasdik ettikleri cihetle mucibiyle amel etmekle hayrata sa'yederler ve şol kimseler ki onlar Rablerine şirketmedikleri cihetle ibadetlerinde riya etmedikleri gibi ibadetlerini ihlâs üzere eda etmekle hayrata sa'yederler. Ve şol kimseler ki onlar sadakât-ı mefruza ve nafileden verdiklerinin kabul olunup olunmayacağından kalbleri korkar ve Rablerinin huzuruna rucu' edeceklerini düşünür ve amellerinin rızaya muvafık olup olmadığını bilmediklerinden endişe eder ve korkularına binaen envâı hayrata sa'yederler. İşte şu ta'dad olunan sıfatları haiz olan kimseler envâı hayrata sa'yedenlerdir. Çünkü; onların Allah'tan korkmaları ve îman edip şirketmemeleri ve huzur-u İlâhiye rucu'larını ikrarla kalbleri titreyerek sadakalarını vermeleri aynı hayrat olduğu gibi hayrat-ı saireyi işlemeye dahi sevkeder. Binaenaleyh; onlar da hayrat işlemekte sairlerine sebkat ederler. Hayrata nail olacaklarda bu dört sıfatın bulunacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan ve ehl-i îmanın bu sıfatlara dikkat ve i'tina etmeleri lâzım olduğunu tavsiye buyurmuştur.

Mü'minlere lâyık olan *dört sıfatdan,*

B i r i n c i s i ; *Malâya'niden ihtirazı mucib olan havfullahtır.*

İ k i n c i s i ; *İbadette şirk-i hafi olan riyayı terketmektir.*

Ü ç ü n c ü s ü ; *İbadet-i maliye ve bedeniyesini edada rızaya muvafık olmamasından endişe edip amelinin kabul olunmaması korkusuyla beraber eda etmektir.*

D ö r d ü n c ü s ü ; *Cümle a'malin esası olan îmanı olmaktır.*

Bunların cümlesine sa'yin sebebi; onların huzur-u İlâhiye rucu'larını nazar-ı i'tibara almaları olduğunu Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü; âhirete îman edip amelinin cezasını göreceğini ve amel defterleri eline verilip sual olunacağını ve amelinin iyisi kötüsünden ayrılacağını i'tikad eden kimsenin elbette şu evsâfı iktisaba sa'yedip kesb-i hayrat için çalışacağında şüphe yoktur. Amma îmanında za'f olan veyahud âhirete hiç iman etmeyen kimse hiç bir kötülükten çekinmez. Şu halde mü'min-i kâmil; hem ibadet eder, hem Allah'tan korkar. Amma fasık ve facir; ibadet etmediği gibi Allah'tan da korkmaz.

Hulâsa; insanları hayrata sevkeden esbabın Allah'tan korkmak, iman etmek, vahdaniyeti ikrarla şirketmemek ve zekâtlarını riyasız eda ile a'malini ihlâs üzere işlemek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ mü'min-i muhlisin evsafını beyan ettiği gibi bu evsafın vüs' u tâkat dairesinde olduğunu dahî beyan etmek üzere:

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Her nefse biz teklif etmeyiz, ancak takatı mikdarı teklif ederiz ve bizim indimizde hakkı söyler kitab vardır. Halbuki kullarımız aslâ zulüm olunmazlar.]

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِى غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا

[Belki kâfirlerin kalbleri bizim şu kitabımızdan gaflet ve cehalet içindedir.]

وَلَهُمْ اَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ

[Ve kâfirler için bizim beyan ettiğimiz başka amelleri vardır.]

هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾

[Onlar ancak onu amel ederler.]

Yani; mü'minlerin evsaf-ı sabıkaya sa'yetmeleri lâzımdır. Zira; biz hiç bir nefse takatinin fevkinde bir amel teklif etmeyiz. Binaenaleyh; kullarımıza teklif ettiğimiz ahkâm-ı şer'iyye kudret-i beşerin tahammül edebileceği bir nisbette olup tahammülün fevkinde bir şey yoktur ve bizim indimizde her insanın a'malini yazmağa müekkel olan meleklerin yazdıkları kitap vardır ki, o kitab doğruyu söyler ve herkesin amelini olduğu gibi haber verir. Binaenaleyh; kullar aslâ zulmolunmazlar. Çünkü; vâkıa muhalif hiç bir şey yok ki, zulmolunsunlar. Zira; melekler defterine ne yazmışsa ona göre cezalandıklarından ibadetlerinin sevabından noksan veyahut günahlarının azabından ziyade olmaz ki, zulüm olsun. Belki o kâfirler küfürde şiddetle musır olduklarından onların kalpleri bizim kitabımızdan şiddetle gaflet ve cehalet içindedirler ve cehaletlerine binaen bu misilli kitapları da inkâr ederler. Halbuki insanın fevz ü felâhı ve sebeb-i necatı o kitapta yazılı olduğu gibi hâib ü hâsir olarak helâki ve ebeden azaba duçar olacağı da o kitapta yazılıdır. Zira; insanın her ameli yazılı olduğundan sevab ve günah onda mevcuttur. Halbuki kâfirlerin şu beyan olunan mü'minlerin amelinin gayrı bir takım şirk, iftira alallah, rusül-ü kiramın da'vetlerini reddetmek ve âyetleri inkârla küfriyatta ısrar gibi amelleri vardır. Onlar ancak mu'tad üzere bunları işlerler.

Hulâsa bu âyet; *altı hükmü hâvidir.*

B i r i n c i s i ; *Cenab-ı Hakkın kullarına teklifi kulların kudreti nisbetinde olup kudret-i beşerin harici bir şeyle teklif etmemesidir.*

İ k i n c i s i ; *Herkesin amelleri yazılı ind-i İlâhide bir kitap olup o kitabın hakkı söylemesidir.*

Ü ç ü n c ü s ü ; *Herkes defterinde yazılı amele göre ceza görüp aslâ zulmolunmayacaklarıdır.*

D ö r d ü n c ü s ü ; *Kur'an'dan ve ahkâm-ı şer'iyeden kâfirlerin kalplerinin cehalet içinde olmasıdır.*

B e ş i n c i s i ; *Ehl-i küfrün mü'minlerin amellerinin gayrı küfriyata dair bir çok amelleri bulunmasıdır.*

A l t ı n c ı s ı ; *Kâfirlerin ancak bu gibi fena amelleri işlemek âdetleri olmasıdır.*

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin halleri küfürde ısrar ve imandan gaflet olduğunu beyandan sonra belâya mübtelâ olduklarında Cenab-ı Hakka iltica ettiklerini beyan etmek üzere :

حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذْنَا مُتْرَفٖيهِمْ بِالْعَذَابِ اِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Hatta biz onların zengin ve ni'met sahiblerini azabla ahzettiğimizde derhal onlar bize iltica ederler.]

لَا تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ

[Bizim tarafımızdan onlara «bugün iltica etmeyin» denir.]

اِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ ﴿٦٥﴾

[Zira; bugün siz bizim tarafımızdan yardım olunmazsınız.]

قَدْ كَانَتْ اٰيَاتٖى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرٖينَ بِهٖ

[Muhakkak benim âyetlerim sizin üzerinize okundu. Âyetler okununca siz ökçeniz üzerine kibrederek arkası arkaya dönersiniz.]

سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾

[Geceleri o âyetleri hikâye eder hezeyan edersiniz ve şan-ı Kur'an'a yakışmayan şeyler söylersiniz.]

Yani; kâfirler maasiye musır olarak bizi tanımazlar. Hatta bizim onların zenginleriyle maldâr olub envâı ni'metimizle rahat olanlarını günahları sebebiyle belâ ile mübtelâ ve azapla muahaze edinceye kadar bu tanımamaları devam eder. Vakta ki, biz onları azapla muahaze edince görülür ki, derhal bize iltica eder ve yardım isterler. Halbuki rahat günlerinde bizim azabımız aslâ hatırlarına gelmiyordu, azabı görüb bize yalvarmaya başlayınca onları dergâhımızdan tardiçin deriz ki «bugün bize yalvarmayın. Zira; bizim tarafımızdan siz yardım olunmazsınız. Çünkü; şimdiye kadar müracaat etmediğiniz için yabancısınız» demekle reddeder ve deriz ki «muhakkak bizim âyetlerimiz Resulümüz vasıtasiyle sizin üzerinize tilâvet olundu. Size münasib olan elfazını kemâl-i dikkatle istima' ve meanisini mutalâa ile hak olduğunu tasdik edip amel etmek iken bilâkis siz âyetleri işitince ökçeniz üzerine arkanıza döner ve beyt-i şerifle kendinizi büyük addederdiniz ve geceleri beytin etrafında Kur'an'ı hikâye eder, sihirdir ve şiirdir demek gibi bir takım hezeyan söylersiniz. Ey müşrikler! Haliniz böyle olunca hangi yüzünüzle dergâhımıza müracaat edersiniz ve müracaata utanmaz mısınız? İyi ve rahat vaktinizde aramıyordunuz da başınıza bir iş geldiğinde mi müracaat edersiniz?» demekle müracaatlarını reddederiz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *a z a b* la murad; bu âyette *azab-ı âhiret* olduğuna dair rivayet varsa da *dünyada katl ü esaret ve kıtlık gibi azab-ı dünya* murad olduğu dahî mervidir. Çünkü; âsilere isyanları sebebiyle âhirette azab olacağı gibi dünyada dahi alelekser seyyiatın şeameti görülür. Bilhassa Resulullah ehl-i Mekke'nin kıtlıkla mübtelâ olmalarına duâ etti ve üç sene aleddevam kıtlık oldu ve çok perişan olup bütün cifeleri

ve kemik parçalarını yedikleri mervidir. İşte insanlar hâl-i vüs'-atlerinde Allah'ı unutur ve bir belâya uğradıklarında Allah'a iltica ederler. Halbuki muzayaka zamanında müracaat edip kabul olunmak için her zaman müracaatın lâzım olduğuna ve müracaat etmeyip de belâ zamanında müracaat etmenin fayda etmeyeceğine işaret etmiştir. Velhasıl Rabbisine kemâl-i ihlâsla her zaman müracaat eden mü'minlerin müracaatlarını kabul edeceğine işaret olduğu gibi bol zamanında Allah'ı hatır u hayaline getirmeyip de muzayaka zamanında iltica edenlerin red olunacaklarına dahi delâlet vardır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak erbab-ı isyanın belâ zamanında müracaatlarını reddin *ü ç v e ç h i l e* esbabını beyan etmiştir :

B i r i n c i s i ; Kendilerini ıslah için âyetler tilâvet olunduğunda arkalarını dönmeleridir ki, Kur'an'dan uzak bulunurlar ve nefret üzere dururlar. Şu halde bu cümle nefretlerini beyan hakkında darb-ı meseldir. Çünkü; bir şeyden nefret edip uzak olan kimse hakkında Araplar «ökçesi üzerine döndü» derler. İşte şu âdete binaen kâfirlerin Kur'an'dan ve Kur'an'ı tilâvet eden Resulullah'tan nefretlerini Cenab-ı Hak arkalarını dönmeleriyle beyan buyuruyor ki, kemâl-i nefretlerinden kinayedir.

İ k i n c i s i ; Beyt-i şerife mücavir olmakla kibretmeleri ve Beyte iltica etmekle her şeyden halâs oluruz zannetmeleridir. Çünkü; onlar «Biz Kâbe'nin etrafında komşuyuz. Binaenaleyh; bize hiç kimse galebe edemez ve her şeyden eminiz» derler ve ehl-i iman üzere tekebbür ederlerdi. İşte Cenab-ı Hak şu tekebbürlerinin bab-ı İlâhiden tartlarına sebeb olduğunu beyanla ümmet-i Muhammedi tevazua da'vet etmiştir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Müsamerelerinde Kur'an'ı zemmetmeleridir. M ü s a m e r e ; Geceleyin konuşmak ve eğlence yapmaktır. Çünkü ehl-i Mekke'nin âdetleri; akşamdan sonra beytin etrafına toplanarak bir takım hikâyelerle meşgul oldukları zaman başlıca hikâyeleri Kur'an ve Kur'an'ın ahkâmını eğlence yapmaları, inkâr etmeleri, evamir ve nevahisine i'tirazla Kur'an'a yakışmayan sihir ve şiirdir gibi hezeyanla meşgul olmalarıdır. Cenab-ı Hak onların bu gibi eğlencelerinin bab-ı İlâhiden tardolunmalarına sebeb ol-

duğunu beyanla bunlar gibi ahkâm-ı şer'iyeyi eğlence yapanların inayet-i İlâhiyeden mahrum olacaklarını beyan etmiştir. Gerçi şu tafsilâta nazaran âyet ehl-i Mekke'yi zemmediyorsa da zemmin sebebi olan sıfat ve ahlâk kimlerde bulunursa onlara ve Kur'an'a mu'teriz bulunan her kavme ve her şahsa şâmildir. Çünkü; i'tibar elfazın umumunadır, sebebin hususuna değildir.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *M ü t - r e f ; ni'met sahibi ve rahat olan kimsedir.* (اذاهم يجأرون) *C i ' r ; fezi' ve feryatla yardım için müracaat etmek ve yalvarmaktır.* (تنكصون) *N e k e s ; arka arkaya gitmektir.* Yani «Onlar fena amellerine devam ederler biz onlardan ni'met sahiblerini azabla ahzedinceye kadar. Vakta ki rahat olan ni'met sahiblerini biz azabla ahzedince derhal fezi' ve feryatla yardım istemeye başlar ve yalvarırlar. Fakat biz onlara «Bugün yalvarmayın. Zira; azabı muayene ettikten sonra bizden size bir yardım yok ve bizim kudretimize delâlet eden âyetlerimiz sizin üzerinize tilâvet olunduğunda siz ve beyt-i şerife civar olmakla kibreder olduğunuz halde arkasın arkaya dönmekle nefretinizi gösterir ve geceleri Kur'an'ı aranızda eğlence yapardınız» demekle taraf-ı İlâhiden nusret göremeyecekleri beyan olunur.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin nusretten mahrum olmalarının sebebi Kur'an'dan nefretle i'raz etmeleri olduğunu beyandan sonra Kur'an'dan i'razlarının sebebini beyan etmek üzere :

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Müşrikler i'raz ederler de Kur'an'ı ve manâsını düşünmediler mi ve düşünmeksizin i'raz etmek lâyık olur mu? Yoksa onlara evvel geçen babalarına gelmeyen kitap mı geldi ve o kitap resul göndermek caiz olmadığını mı söyledi?]

أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٦٩﴾

[Yoksa onlar resullerini bilmediler. Binaenalyeh; resullerini inkâr mı ediyorlar?]

أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ

[Yoksa onlar resullerini haşa cinnetle hükmettiklerinden mi îman etmezler?]

بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾

[Resulullah'ta cinnet yok, belki o resûl onlara hak olan Kur'an ve din-i İslâmla geldi. Halbuki onların ekserisi hakka buğz eder ve hakkı sevmezler.]

وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ

[Ve eğer hak onların arzularına ittiba' etmiş olsaydı gökler ve yer yüzü ve yerle gök arasında bulunan mevcudat fasid olur ve intizamından çıkardı.]

بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧١﴾

[Belki biz onlara şeref verecek Kur'an'ı getirdik fakat onlar Kur'an'dan i'raz ederler.]

Yani; müşrikler Kur'an'ı inkâr ederler de Kur'an'ın elfazında olan letafeti ve manâsında olan hakayıkı ve kelimelerinin birbirine olan mutabakatını ve tertibinde olan garabeti düşünmediler mi? Ve düşünmeksizin reddetmek lâyık olur mu? Düşünmüş olsalardı Kur'an'ın takat-ı beşerden hariç, fesahat ve belâgat üzerine müştemil olduğunu bilir ve îman ederlerdi. Çünkü; kendileri fesahat ve belâgat sahibi erbab-ı lisandan idiler. Yoksa onlara baba-

larına gelmeyen bir kitap mı geldi ve o kitap onlara resûl gelmeyeceğini mi söyler? Halbuki onların evvel geçen babalarına kitap geldi ve resûl gönderildi. Onlardan îman edenler ve etmeyenler oldu. Binaenaleyh; resûl göndermek, kitap inzâl etmek yeni bir âdet değildir. Şu halde müşriklerin istinadı babalarını taklit olup edille ile istidlâl olmadığından îman etmediler. Çünkü îman edince; babalarının dinini terketmek icab ettiğinden babalarının dinini terketmeyi kendilerine âr ve ayıb saydıkları için îman etmemişlerdir. Yahud onların îman etmemeleri resullerini bilmediler de bilmediklerine binaen mi inkâr ederler? Halbuki resullerini çocukluğunda ve büyüklüğünde bildikleri gibi hasebini ve nesebini, sadakatini ve emanetini de bilirler. Zira; kendi kabile ve beldelerinde meydana geldiği için onlarca her hali ma'lûm ve gizli bir hali olmadığı halde bilmedikleri bir kimse gibi inkâra kalkışmaları insafsızlığın nihayesi olduğundan taraf-ı İlâhiden «yoksa bilmiyorlar da ondan mı inkâr ederler?» denmekle zem ve tekdir olunmuşlardır. Yahud onlar haşa Resûlullah'a cinnetle hükmettiklerinden mi îman etmediler? Halbuki Resulullah nübüvvetini ızhar etmezden evvel akl ü zekâsı, kiyaset ve feraseti ve ülüvv-ü kadri kendi aralarında müsellemdi. Sonra Resulullah nübüvvet da'vasında bulunup şirk ve sair âdat-ı cahiliyeyi terketmelerini emredince aklında halel var cinnet var — haşa — ne söylediğini bilmez gibi bir takım iftiraya ve buğz'u adavete cesaret ettiler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu cür'etlerinin sebebi ikidir:

B i r i n c i s i ; Avam-ı nâsı Resulullah'a itaattan men'etmek,

İ k i n c i s i ; Kendi zuumlarınca nefislerinde gördükleri azamete karşı Resulullah'a itaatı ve da'vetine icabeti âr addetmektir. Halbuki isnad ettikleri şeylerin cümlesi iftira ve bâtıldır, belki Resulullah onlara hak olan Kur'an ve vakıa mutabık bir din ile geldi ki, o din; ittiba' edenlerin çare-i necatlarıdır fakat ekserisi babalarını taklide düşkün olduklarından Kur'an'ı ve din-i hakkı sevmezler ve dine ittibaı mansıplarına münafi addederlerdi. Binaenaleyh; Resûlullah'a iman etmemek ve başkalarının imanına ma-

ni' olmak için her türlü iftiraya cür'et ederler ve ağızlarına geleni söylemekten çekinmezlerdi. Eğer Hak, onların arzularına ittiba' etmiş olsaydı âlem fasid olurdu. Çünkü; arzuları şirketmek ve müteaddid âlihe bulunmaktadır. Müteaddid âlihenin vücudu ise âlemin fesadını muciptir. Müşriklerin arzuları şehevat-ı nefsaniyeye ittiba' ile enva'-ı mezalimi ika' etmek olduğu cihetle arzuları hemen mefsedetten ibarettir. Binaenaleyh;. onların arzularına ittibaın âlemin harabına bâdi olacağında şüphe yoktur. Şu halde Hakkın, insanların arzusuna ittiba' etmesi âlemin intizamını ihlâl ettiği cihetle olamaz, belki biz onlara va'zolan ve menfeat veren Kur'an'ı Resûlleri vasıtasiyle getirdik ve lâkin kendilerine şeref verecek dinden ve Kur'an'dan i'raz ederler.

Müşriklerden ba'zıları hakkı sevmekle beraber kendi kabilelerinin levminden korkularına binaen hakkı terkettiklerine işaret için Vâcip Tealâ bu âyette ekserisinin sevmediğini beyan etmiştir. Çünkü çokluğun sevmediğini beyan; azlığın Hakkı sevdiğini beyan etmektir ki insanlar her zaman ve her şeyde öyledir. Zira; bir kısmı daima hak arar, ittiba' eder ve hakkı sever. Diğer bir kısmı tabiatında olan huşunet hasebiyle hakkı sevmesine mani' olur veyahud gözettiği bir menfaatini hakka münafi bulduğundan veyahud mansıbını muhafaza için hakkı sevmez ve bir kısım insanlar da kalbinde hakkı sever fakat bazı süfehanın levminden korktuğu için zâhirde hakkı sevmez görünür ve sevdiğini ızhar edemez.

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'dan i'razlarına *dört şey sebep olduğunu* beyan buyurmuştur.

B i r i n c i s i ; *Kur'an'ın elfazını ve manâsını lâyıkiyle düşünmemeleridir.*

İ k i n c i s i ; *Babalarına gelmeyen bir kitabın kendilerine gelip risaletin aslı olmadığını beyan etmek ihtimalidir.*

Ü ç ü n c ü s ü ; *Resulullah'ı bildikleri halde bilmez gibi inkâr etmeleridir.*

D ö r d ü n c ü s ü ; *Resûlullah'a haşa cinnet isnad etmeleridir.*

İşte Kur'an'ı düşünmemeleri, kendilerine bir kitap gelmesiyle babalarına gelmemiş olmasından i'raz etmeleri Resulullah'ı bildik-

leri halde inkâr etmeleri ve Resulullah'a cinnet isnad etmeleri hususları batıl olub Resulullah'ın Hak olan Kur'an'la ve din-i İslâmla geldiğini beyanla Cenab-ı Hak kâfirlerin i'tikadlarını reddetmiştir.

Tefsir-i Hâzin'in beyanı veçhile âyette *"h a k* la murad; *Kur'an* olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Eğer Kur'an onların muhabbet ettikleri i'tikadlarına göre nazil olmuş ve arzularına ittiba' etmiş olsaydı âlem fâsid olurdu lâkin Kur'an aslâ onların arzusuna tabi' değildir] demek olur.

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾

[Yahud Habibim! Sen risaletini tebliğe onlardan ücret mi istersin, ücret isteyeceğini zannederler de onun için mi iman etmez? Senin Rabbinin sana verdiği sevab ve en a'lâ dereceler onların vereceği ücretten daha hayırlıdır. Halbuki Allahü Tealâ razıkların hayırlısıdır.]

Yani; eğer sana fakr u faka isnadiyle kendilerinden ücret isteyeceğini zannederler de ücret korkusuna binaen îman etmezlerse bu zanları yanlıştır. Zira; senin onlardan ücret talebine ihtiyacın yok ve tenezzül etmezsin. Çünkü; Rabbin Tealâ'nın sana verdiği ücret her şeyden hayırlıdır, rızık hususunda arz ve ihtiyaç lâzım gelirse Allahü Tealâ'ya arz u ihtiyaç lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ razıkların hayırlısıdır. Yani Allah'tan başka razık yoktur. Var farzolunsa Allahü Tealâ cümlesinden hayırlıdır. Çünkü; Allah'ın verdiği rızık hayırlı ve devamlı olduğu gibi çok da olur. Gerçi kulların bazısı bazısına atiyye vermek suretiyle rızkına sebep olursa da devamı olmadığı gibi onun da halikı Allahü Tealâ'dır.

Resulullah'ın ücret istemediği halde Cenab-ı Hakkın «Yoksa Habibim! Sen onlardan ücret mi istersin ki onlar îman etmezler?» demesi kâfirlerin başlarına vurmak ve onlar için i'tizara salih bir şey olmadığını beyan etmektir. Çünkü; Kur'an'ın ulüvv-ü tabakasını düşündüler mi? Hayır! Onlara başka bir kitap geldi de ta'limat mı veriyor? Hayır! Resulü bilmezler de ondan mı inkâr ediyorlar? Hayır! Resulullah'ta cinnet var da onun için mi îman et-

mezsiniz? Hayır! Yoksa Resulullah onlardan ücret mi istiyor? Hayır! Şu halde kâfirlerin adem-i imanlarına sebep addedecek bir özürleri yoktur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mezheplerini ibtâl ettikten sonra Resûlullah'ın getirmiş olduğu tarikın hak olduğunu beyan etmek üzere :

وَاِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen onları doğru yola da'vet edersin.]

وَاِنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

[Halbuki âhirete iman etmeyenler doğru yoldan meylederler.]

Yani; kâfirler cadde-i adaletten inhiraf edip ıslaha muhtaç oldukları cihetle Habibim! Vahyimiz icabı sen onları tarik-ı müstakim olan tarik-ı tevhide da'vet edersin ve lâkin şol kimseler ki onlar âhirete îman etmezler. Onlar senin da'vet ettiğin tarik-ı tevhid ve istikametten udûl ederler. Çünkü âhiretten korkmak; îmanın erkân-ı mühimmesindendir. Binaenaleyh; âhiret korkusu olmadığından onlar senin da'vetini kabul etmezler. Zira hakkı aramaya insanları sevkeden en kuvvetli sebep; âhiret korkusudur. Bu korku da onlarda yok ki hakkı arasınlar.

Bu âyette Cenab-ı Hak Resulünü tarik-ı Hakka da'vet ettiğini beyanla sena ettiği gibi müşrikleri de âhirete îman etmemek ve Haktan ayrılmakla zemmetmiştir. Çünkü (ناكبون) *Nekib; Haktan sapmak ve Hakkın gayri bâtıl cihetine meyletmektir.* Âhirete inanmayan ve âhiretten korkmayan bir kimse elbette haktan çıkmaktan ve bâtılı irtikâptan çekinmez.

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فٖي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾

[Eğer biz onlara merhamet etsek ve kendilerine isabet eden zararı kaldırsak onlar mütehayyir oldukları halde tuğyanlarında inad ederler ve isyanlarından vaz geçmezler.]

Yani; eğer biz onlara lûtfetsek mübtelâ oldukları kıtlık, veba, zelzele ve fakr u faka gibi zararlarını üzerlerinden kaldırsak onlar isyanlarında devam ederler ve bizim zarardan kurtarmamız onları ikaz etmez. Çünkü; tıynetlerinde olan temerrüdleri onları îmandan men'etmekle haktan ayrılmağa sevkeder. Binaenaleyh; mütehayyir olarak tuğyanlarında inad üzere devam ederler.

Kâfirlere nekadar lûtfolsa küfürlerinde inad edeceklerine işaret için tuğyanlarında devamlarından Vâcip Tealâ Lecac ile ta'bir etmiştir. Çünkü *l e c a c ; bir şeyde temadi edip uzatmaktır.* Şu halde rahmet-i İlâhiye ve gazab-ı sübhaniyenin kulların haline göre nazil olacağına ve kulların isyandan feragat etmedikleri müddetçe rahmetin nazil olmayacağına bu âyet delâlet eder.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; Resûlullah'ın Kureyş'in aleyhine duası eseri şiddetli kıtlık kabile-i Kureyşi ihata edip son derece darlığa duçar oldukları bir zamanda (Ebu Süfyan) huzur-u risalete gelir ve «Ya Muhammed (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) kendi kabilen Kureyş helâk oluyor. Babalarını kılıçla Bedir vak'asında öldürdün oğlanları da kıtlık ve açlıkla ölüyor. Sen âleme rahmet olarak ba'solunduğunu söylüyorsun. Şu halde dua et Allahü Tealâ bu belâyı bizim üzerimizden kaldırsın» demesi üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin zararını def'etmek onların günahları terketmelerine sebep olmayacağını beyandan sonra bilfiil azapla muahaze dahi onların itaatlerine sebep olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki biz onları katl ü esaret, kıtlık, açlık ve sair maişetlerinde muzayaka ile muahaze ettik. Onlar Rablerine aslâ tevazu' etmediler ve kibirlerinden Rablerine tezarru' da etmezler, belki daha ziyade ısrar ettiler.]

حَتّٰٓى اِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَد۪يدٍ اِذَا هُمْ ف۪يهِ مُبْلِسُونَ

[Hatta onlar üzerine şiddetli bir azap kapısı açtığımızda derhal her hayırdan kat'-ı ümid ederler. Bununla canib-i Ulûhiyetimize aslâ teveccüh etmezler.] Binaenaleyh; her ne zaman muahaze olunsalar günaha ısrar ederler, aslâ mütenebbih olmazlar.

Bu âyette i k i n c i a z a p la murad; kıtlık; olduğuna nazaran kıtlığın dünya ukubetlerinin pek büyüğü olduğuna işaret için Vâcip Tealâ azâbı, şiddetle tavsif etmiştir. Çünkü; insanları açlık kadar terbiye eden bir şey olmadığı cümlenin ma'lûmudur. Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette *e v v e l k i a z a p* la murad; *Katl ü esaret ve saire gibi azaplardır. A z a b - ı ş e d i d* le murad; *kıtlık ve açlıktır.* Çünkü açlıkla azap; dünyaca her türlü azabın fevkinde, devamlı ve bütün kuvaya te'sir eden üzüntülü bir azap olduğundan âyette açlıkla azap şiddetle tavsif olunmaya şâyandır. (فما استكانوا) *Tevazu' ve inkiyad etmediler* demektir. Çünkü *i s t i k â n e t ; tezellül ve tevazu'* manâsınadır. (وما يتضرعون) *Dua ve niyaz ederek Rablerine iltica da etmezler* demektir. Çünkü *t e z a r r u ' ; yalvarmak* manâsınadır. İsyanlarında devam edip aslâ mütenebbih olmadıklarına işaret için (يتضرعون) istimrara delâlet eden muzari' siğasiyle varid olmuştur. (مبلسون) *Mütehayyir ve her türlü hayırdan ümidlerini keserler* demektir. Yani «Biz ehl-i şirki katl ü esaret gibi azapla muahaze ettiğimizde onlar aslâ tevazu' etmediler ve itaat göstermediler ve azabın ref'i için tazarru' da etmezler. Binaenaleyh; bu halleri ve temerrüdleri devam eder hatta biz onlara şiddetli bir azap kapısı açtığımızda her türlü kuvvetleri kesilir ve bütün a'sabları za'fa duçar olduğundan her hayırdan ümidlerini keserler» demektir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i şirkin her veçhile itaata meyletmediklerini beyandan sonra bundan evvelki âyette Rab lâfzının icmalen ifade ettiği terbiyenin bazı envaını tafsil etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِىٓ اَنْشَاَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Rabbiniz Tealâ şol Zat-ı ecell ü a'lâdır ki sizin için kulaklar, gözler ve kalpler halketti. Bunların cümlesi şükrü vâcip olan ni'metlerden olduğu halde siz az şükredersiniz.]

Yani; Allahü Tealâ şol Zat-ı lâtiftir ki O zat işitilmesi lâzım olan şeyleri işitmeniz için size kulağınızı ve görülmesi lâzım olan şeyleri görmek için gözlerinizi ve düşünülecek şeyleri düşünmeniz için kalblerinizi halketti ki siz bunları hüsn-ü isti'malle dahili ve harici ma'kulât ve mahsusatı idrak ederek i'tikad-ı Hakka ve sırat-ı müstakime istidlâl edesiniz. Bu ni'metlerin cümlesi şükrü vâcip olan büyük ni'metlerden olduğu halde siz azıcık şükreder ve lâyık olduğu şükrünü yerine getirmezsiniz. Çünkü; bu ni'metlerin kadrini takdir edemediğinizden bunların her birini mevzi'-i lâyıkına vaz' etmediğinizden vezaif-i diniye ve dünyeviyenizi lâyikiyle yerine getiremiyorsunuz. Zira her nimetin şükrü; o nimetin kadrini bilmek ve yerinde istimal etmektir. Binaenaleyh yerinde istimal olunmayan nimet; Zayi olduğu gibi bittabi şükrü de eda olunmaz. Şu halde sahibi küfran-ı nimet etmiş olur.

Allahü Tealâ'nın insana vermiş olduğu azalar içinden menafi-i diniye ve dünyeviyeye hizmette göz, kulak ve kalbin faydası diğerlerinden ziyade olduğundan bu âyette bu üçünü zikirle tahsis olunduğu Medarik'in cümle-i beyanatındandır. Gerçi insanın bütün uzuvları kendi hakkında pek büyük nimet ise de insanın sebebi saadeti olan îman; kalble hakkı tasdik ve lisanla ikrardan ibaret olup gözüyle hakkı görüp, kulağıyla duyup kabul etmek dinî ve dünyevî umur-u mühimmeden olduğu cihetle bunlar tasrih olunduğu gibi lâyik-ı veçhüzere şükrü eda olunmadığından Cenab-ı Hak kullarını tevbih etmiştir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delil-i aharı beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Sizin uzuvlarınızı icad eden Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü âladır ki yer yüzünde sizi halketti, ancak onun canib-i manevisine ba's olunursunuz.]

وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ

[Ve Allahü Tealâ sizi nutfeden ihyâ eder ve sonra öldürür.]

وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ

[Gecenin ve gündüzün tedbiri ve ihtilâfı onun halkıyle olduğu cihetle ona mahsustur.]

أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾

[Bu kadar delâili görür de düşünmez misiniz? Şu sayılan delillerin kâffesi bizim kudretimize ve vahdaniyetimize delâlette kâfi değil mi?]

Yani; insanlar için Allahü Tealâ'nın sıfât-ı kâmile sahibi olduğunda şek ve tereddüt kapıları kapanmıştır. Zira; O Allahü Tealâ yer yüzünde sizi halketti ve tenasülle çoğalttı ve kürre-i arzda iskânı kâbil olan yerlere dağıttı, döşedi. Allah'ın verdiği nimetlere şükür ve vazife-i diniyeyi eda edip etmediğinize dair sual etmek ve cezasını görmek için ancak onun canib-i mânevisine haşrolunursunuz. O Allahü Tealâ ki kullarını ihyâ ve imâte eder ve mevt sebebiyle dar-ı âhirete intikâl ettirir, amelinizin cezasını görürsünüz. Hayata benzeyen gündüz ve ölüme benzeyen gecenin ihtilâfı, tedbir ve tasarrufu onun yed-i kudretiyle hâsıl ve ona mahsustur. Bu gibi vahdaniyetime delâlet eden delilleri düşünmez misiniz ki bâtıl mezhepler ihtiyar ediyorsunuz?

بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾

[Müşrikler kudretullaha, haşr ü neşre delâlet eden âyetleri tefekkür etmezler, belki onlar kendilerinden evvel geçen babalarının dedikleri sözlerin mislini derler.] Zira; onlar evvel geçenleri taklide münhemik olduklarından delillere atf-ı nazar etmezler. Halbuki delâille istidlâl etmek vâciptir. Çünkü itikadda taklid; muteber değildir.

***

Vâcip Tealâ babalarının kelâmları misilli kelâmlarını hikâye etmek üzere :

قَالُوا أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[Onlar âhireti inkâr hususunda «biz ölüp toprak ve kemik olduğumuzda mı bahs olunacağız?»] dediler.

Yani; «bizim hayatımız münkariz ve vücudumuz toprak olup kemiklerimiz dağılarak her biri bir yerde kaldığında mı biz bahsolunacağız? Haşa böyle şey olur mu? Bizim için ancak hayat; hayat-ı dünyadır ve dünyanın arkasında başka hayat yoktur» demekle haşri tamamen inkâr ve toprak olmayı hayata münafi zannettiler. Halbuki dünyaya gelmeden evvel toprak olduklarını düşünmüş olsalardı bu inkâra cür'et etmezlerdi. Çünkü; insanın maye-i asliyesi topraktan hasıl olan gıdadan tahassul eden nutfe olduğu için esası toprak olduğu halde dünyada hayat bulunca âhirette de hayat bulacağı evleviyetle sabittir.

***

Vâcip Tealâ haşri inkâr edenlerin sözlerinin bakiyesini beyan etmek üzere :

لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hakkı için biz ve bizden evvel babalarımız şu haşir ve neşirle muhakkak vaadolunduk. İşte şu vaadolunan haşir olmadı, illâ evvel geçenlerin yalanları oldu.]

Yani; toprak olmanın hayata münafi olduğunu iddia ve haşri inkâr etmekle iktifa etmediler ve dediler ki, «biz risâlet davasiyle gelen zat tarafından haşirle vaadolunduğumuz gibi bundan evvel babalarımızda zamanlarının resulleri tarafından va'adolundular. Şu va'adolunan haşir ve yevm-i kıyamette kabirden kalkmak sözleri olmadı, illâ evvel geçenlerin yalanlarıdır. Zira; her gelen bununla va'adolunmuş. Maahâza her gelen bununla va'adolunduğu halde gidenlerden hiç bir geri gelen de yoktur. Eğer söyledikleri sözlerin aslı olsaydı şimdiye kadar gidenlerden dirilip geri gelen olurdu. Halbuki kimsenin gelmemesi yalan olduğuna delildir.» İşte hava ve hevesine tâib olan ve şehevatı nefsaniyesine ittibaı akl-i selimin hükmüne tercih eden erbab-ı hava bu gibi sözleri söylemekten çekinmezler ve bu gibi, evhamına tabi olup hayalât üzere itiraz edenlerden dünya hiç bir zaman hâlî kalmamıştır.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin haşri inkârlarını beyan ettiği gibi öldükten sonra insanları ihyâ etmeye kaâdir olduğunu dahi beyan etmek üzere :

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Habibim! Haşrı inkâr eden kâfirleri ilzâm için de ki, «arz ve arz üzerinde olan hayvanat ve sair mahlûkât kimindir, bunları kim icad etti, tasarrufat ve tedbirleri kime aittir? Eğer ilminiz var

da bilirseniz bunların halikını bana söyleyin» demekle vahdaniyyeti ikrâra davet etti.]

سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ

[Bu suale cevapta onlar «bunların cümlesi Allah'ındır» derler.]

قُلْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾

[Onlar yer yüzünde mevcud olan mahlûkat Allah'ın olduğunu ve onların ziynetlerini halk ve tedbiri umur eden Allahü Tealâ olduğunu ikrar edince Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onlara «Allahü Tealâ'nın haşre kudretini inkâr eder de ey müşrikler! Şu âlem-i mükevvenatı icat ettiğini düşünmez misiniz ve bunları icada kaadir olanın haşre ve neşre kaadir olacağını tezekkür etmez misiniz, iyi düşünseniz de bunları inkâr etmeseniz olmaz mı?» demekle düşünmeden haşri inkârlarından dolayı tevbih et.]

Yani; Haşri inkâr edenlere «arz ve arz üzerinde olan mevcudat kimindir?» yollu sual; Allah'ın olduğunu beyanla verdikleri cevaplariyle kendilerini ilzâm için sevkolunmuştur ki «siz nasıl oluyor ki bu âlem-i mükevvenatı ibtidaen Allah'ın halkettiğini ikrâr edip duruyorsunuz da âlem-i uhrada ihyâ ve iadeyi inkâr ediyorsunuz? Bu, tenakuz değil midir ve bu gibi mutenakız sözleri söyler de düşünmez misiniz? Bir taraftan bu kadar âlemi halka kudret-i kâmile sahibi olduğunu iddiâ ederken diğer taraftan haşre aczini iddia etmek ikisi birbirine zıt ve münafi değil mi?» demektir. Binaenaleyh Cenab-ı Hak bu âyette kâfirleri bir kaç cihetle tevbih ve tahkir etmiştir :

B i r i n c i s i ; Arz kimin ve hâlikı kimdir? demekle cehâletlerine işaret etmiştir.

İ k i n c i s i ; İlminiz ve idrakiniz varsa haber verin bana bunu? demekle idrakten hâli olduklarını iş'ar etmiştir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Haşri inkâr eder de düşünmez misiniz? demekle düşüncesiz behaim menzilinde olduklarını beyanla tevbih

etmiştir. Çünkü; Cenab-ı Hak insana düşünmeye liyâkat ve iktidar vermişken o iktidarı sarfetmeyip mühmel ve muattal bırakmak tamiri gayri kâbil bir hakikat olduğu cihetle kabahat ve nefsini behaim menziline tenzil etmektir. Zira; insanın behaimden farkı ve imtiyazı, tefekkürledir. Binaenaleyh; tefekkürü olmayan insanın behaimden farkı yoktur.

*
* *

Vâcip Teâlâ haşri inkâr edenleri delil-i ahârle ilzâm etmek üzere :

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen haşri inkâr edenlere de ki «yedi kat göklerin ve arş-ı azimin rabbısı kimdir?»]

سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ

[Elbette onlar «bunların cümlesi Allah'ındır» derler.] Çünkü; bunların halikı Allahü Teâlâ olduğundan Allah'ındır demeye mecbur olurlar.

قُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾

[Habibim! Bu âlem-i mükevvenatın hâlikı Allahü Teâlâ olduğunu ikrar edince sen onlara de ki «bu cesim âlemin hâlikı Allahü Teâlâ olduğunu ikrarınızla beraber haşri inkâr eder de Allah'ın gazabından korkmaz mısınız? Zira; bu inkârınız gazabı mucib olduğundan korkmanız lâzımdır.»]

Yani; Habibim! Haşri inkâr edenleri ilzam için sen de ki, «ey müşrikler! Siz haşrın imkânsızlığından bahsedersiniz. Yedi kat göklerin ve onları ihâta eden arş-ı âzamın maliki ve rabbisi kimdir, bu kadar cesametle bu âlem-i ulviyi kim halketti, yıldızlarla onu kim tezyin etti ve direksiz üzerinizde kim durdurdu?» Senin

şu sualine karşı onlar «semâvatın ve arşın hâlikı ve rabbisi Allah'tır, mülk onundur ve âlem-i ulvide tasarruf ona mahsustur.» derler ve böyle demeye mecbur olurlar. Zira; Allah'ın gayri bir halik olmadığına sarahat-ı akıl delâlet ettiğinden edna aklı olan kimsenin bu âlemin hâlikı; Allahü Tealâ olduğunu ikrara mecburdur. Çünkü; hilâfını iddiaya imkân yoktur. Onlar âlem-i ulvinin halikı Allahü Tealâ olduğunu ikrar edince sen onlara de ki, «siz haşri inkâr eder de Allah'tan korkmaz mısınız? Nasıl oluyor ki pek büyük ve cesim şeyleri halkettiğini ikrâr ederken gayet zayıf ve ehven olan insanları ihya edemiyeceğinden bahseder ve Allahü Tealâ'ya hâşâ aciz nisbet edersiniz.»

***

Vâcip Tealâ arz ve semâvatın hâlikı olduğunu kıyameti inkâr edenlere ikrar ettirmek suretiyle ilzâm ettikten sonra bilcümle mevcudatın hâlikı ve maliki olduğunu ikrârlarıyla da ilzâm etmek üzere :

قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen haşri imkânsız görüp inkâr edenlere de ki «mevcudatın küllîsinin mülkü ve tasarrufu kimin elindedir? Halbuki mevcudata mâlik olan zat istediği kimseye yardım eder, her türlü belâyadan kurtarır, gazap ettiği kimseyi onun gazabından kurtaracak yoktur.» Çünkü; Allah'ın azap etmek istediği kimseyi yardım edip azaptan kurtarabilen olamaz. Eğer ilminiz varsa haber verin bana kimdir bunların mâliki?] demekle sual edince :

سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ .

[Onlar «elbette Allah'tır ve bunların mülkü ve tasarrufu Allah'ındır» derler.] Çünkü; mülk Allah'ın olup tasarrufu yed-i kudretinde olduğundan hiç kimsenin inkâra mecali yoktur.

قُلْ فَاَنّٰى تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾

[Habibim! Onlar cümlesinin mâliki ve hâlikı Allahü Tealâ olduğunu ikrar edince sen onlara de ki «bunları ikrarla beraber nasıl aldanmışsınız ki haşri inkâr edersiniz ve nereden hileye tutulmuşsunuz ki muktaza-yı akl ü hikmet olan haşri inkâra cür'et ve kütüb-ü semâviyenin mazmununu tekzib edersiniz? Haşrin vukuuna ne gibi mani var ki ikrara yanaşmazsınız.]

بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾

[Belki biz enbiya-yı kiramı hak ve doğru itikadla getirdik ve müşrikler muhakkak yalancılardır.] Çünkü; Enbiyanın «Allah birdir ve ibâdete müstahaktır, Allah'ın gayri hiç bir kimsenin ve hiç bir şeyin ibâdete istikâkları yoktur, âhiret ve haşr ü neşir vardır» dedikleri hak ve doğrudur ve müşriklerin «putlar ibâdete mustahak ve melekler Allah'ın kızlarıdır ve âhiret yoktur» dedikleri yalan ve bâtıldır. Çünkü; davaları kendi evhamları üzerine müptenidir. Metin bir delile müstenid değildir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin yalancı olduklarını beyandan sonra yalanlarını tekid etmek üzere :

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِلٰهٍ اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hiç bir veled ittihaz etmedi ve kendisiyle beraber hiç bir ma'bud olmadı. Eğer kendisiyle beraber ma'bud olmuş olsaydı her ma'bud mahlûkuyla temeyyüz eder ve ayrıca kendi mahlûkuna sahib olur ve mahlûkuna gayrın taarruzuna meydan vermez. Binaenaleyh; herkesin mahlûku kendi yanında olurdu. Şu

halde birini diğerine tağallup etmekle aralarında muharebe cereyan ederdi.] Halbuki muharebe ve birinin diğerine galebe etmesi gibi bir şeylerin olmaması ilâhta taaddüt olmamasına delâlet eder.

سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ۝٩١

[Ben Allahü Tealâ'yı müşriklerin isnad ettikleri nekaisin cümlesinden tenzih ederim.]

Yani; kâfirlerin «Allahü Tealâ veled ittihaz etti» dedikleri yalandır. Zira; Allahü Tealâ doğmadı ve doğurmadı. Binaenaleyh hiç bir veled ittihaz etmedi. Çünkü; veled; cismin levâzımındandır. Allahü Tealâ cisim değil ki cismin levâzımından olan veled ittihaz etsin ve Allahü Tealâ ile beraber gerek âlemi icadı zamanında ve gerek icadından sonra bir ma'bud ve hâlik olmadı ve olamaz. Zira; Allah'la beraber ma'bud u âhar bulunmuş olsaydı her ma'bud kendi mahlûkuyla mümtaz olur, diğerinden ayrı gider, her ma'budun icad ettiği memleketi ve sair mahlûkatı ayrı ayrı birer iklim olur ve kendi iklimine sahip olur. Şu halde yekdiğeriyle «sen beri gittin ben öte geldim» demekle muharebe kapıları açılır ve bazısı bazısına galebe eder, âlemin intizamına halel gelir ve âlemde karar ve sukûnet olmazdı. Halbuki bu intizamın devam edip asla halel gelmediği malûmdur. Şu halde İlâhta taaddüt yoktur, müşriklerin isnad ettikleri şeylerden Allahü Tealâ münezzehtir ve ben de tenzih ederim.

Hulâsa; Allah'ın velede ihtiyacı olmayıp veled ittihaz etmediği, kendisiyle beraber ma'bud-u aharın bulunmadığı, eğer başka ilâh olmuş olsaydı her ilâh kendi mahlûkuyla beraber olup bazısının bazısına galebe edeceği, halbuki âlemde öyle bir galebeyle nizâm-ı âleme bir halel gelmediği ve Allahü Tealâ'nın, kâfirlerin tavsif ettikleri nekaisten münezzeh olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin isnâd ettikleri nekaisten münezzeh olduğunu delil-i âherle isbat etmek üzere :

عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ gaaibi ve hâzırı bilir. Binaenaleyh; müşriklerin isnad ettikleri nekaisten, veled ittihazından, şerik ve nazîrden Allahü Tealâ yüce oldu ve teâli buyurdu.] Çünkü; Allah'ın gayrileri gerçi hazır olan şeylerden bazılarını bilirlerse de gaaib olan şeyleri bilmediklerinden menfaatları tekâmül edemez ve bundan dolayı bir çok zarara uğradıkları dahi olur. Çünkü; akıbetini bilmiyerek başlar. Şu halde gaaibi bilmeyen bir kimse hiç bir zaman gaaibi bilen kimseye şerik olamaz. Binaenaleyh; gaaibi bilen vacib'ül vücud kendine nekais isnad eden müşriklerin hallerini bilir ve onların cezalarını vereceğine bu âyetle işaret olunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerden kat'ı alâka ederek Rabbisine münacatta bulunmasını resulüne tavsiye etmek üzere :

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen bize tazarru suretiyle «Ya Rabbi! Müşriklerin vaadolundukları azabı elbette sen bana göster» de.]

رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾

[«Ya Rabbi! Beni kavm-i zâlimler içinde kılma ve onlarla beraber bulundurma» demekle zâlimlerle bulunmamanı bizden iste.]

وَإِنَّا عَلٰى أَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾

[Halbuki biz onlara vaadettiğimiz azabı sana göstermeğe kaadiriz. Elbette gösteririz sende görürsün.]

اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةَ

[Habibim! Onların seyyielerini muharebe ve münazaadan daha güzel delail-i kat'iyeyle def'et.]

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾

[Zira; onların sana isnat ettikleri şeyleri ve seni neyle tavsif ettiklerini biliriz.]

Yani; Resûlullah müşriklerin ezalarından dilğir olunca Cenab-ı Hak Resulüne «Ya Rabbi! Müşriklerin vaadolundukları azabı bana göster ve beni kavm-i zalime mukarin kılma» demekle dua etmesini tavsiye ettikten sonra onlara vaadettiği azabı Resulüne göstermeğe kaadir olduğunu beyanla elbette göstereceğine işaret etmiştir. Bundan sonra Cenab-ı Hak resulüne muharebeden daha keskin ve daha güzel delillerle onların küfürlerini def'etmesini emirle beraber kendisi Resulüne yaptıkları ezayı bildiğini beyanla intikamını alacağına işaret etmiştir.

Vâcip Tealâ Resulü mâsum olduğu cihetle zâlimlerle muazzep olmıyacağını bildiği halde ubudiyetini izharla tevazuun ve Cenab-ı Hakka her şeyde ilticanın lüzumuna işaret için Resulüne zalimlerle azap olunmamasını istirham etmesini emir buyurmuş ve tezarru'da mubalağa için *rabb* lâfzı iki kere zikrolunmuştur. Kusuru olmayan kimseleri bazı kere zalimlerin şeameti ihata ettiğine işaret için ümmetine talim olmak üzere Cenab-ı Hak Resulüne tazarru'la emretmiştir. Çünkü; zâlimler içinde bulunan mazlumlar zâlimlerin zulmüne sukût ettiklerinden zâlimlere nazil olan belâya ile onların da mübtelâ oldukları âlemde çok kere vuku bulan hadisattandır.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile (İbni Abbas) hazretlerinin rivayetine nazaran *a h s e n* le murad; *kelime-i tevhid* ve *s e y - y i e* yle murad; *şirktir*. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ya Ek-

rem-er Rusül! Sen kelime-i tevhidle müşriklerin şirkini def'et ve o yolda mukabelede bulun] demektir. Binaenaleyh; sen onlardan iraz ve seyyielerine iyilikle müdâfaa ve mukabele et. Çünkü; kötülüğe iyilikle mukabele olunursa onların temerrüd ve inad damarlarını yumuşatmak suretiyle insafa gelmek ihtimalleri vardır.

Cenab-ı Hakkın Resulüne emri ümmetine dahi emir olduğu cihetle kötülüğe iyilikle emir, bizlere de emir olduğundan bizim de kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmemiz lâzımdır. Lâkin Beyzâvî'nin beyanı veçhile kötüye iyiliğin; dinde zaaf ve gevşeklik icab etmemesi şarttır. Çünkü; kötüye iyilik o kötünün kötülüğünün tezayüdüne ve tuğyanına sebep olursa o zaman kötülüğe kötülükle mukabele lâzımdır. Eğer *a h s e n* le murad; *emr-i bilma'ruf* ve *s e y y i e* yle murad; *münker* olursa *manâ-yı nazım :* [Habibim sen emr-i bilma'rufla münkerâtı defet] demektir.

Tefsir-i Hâzin'de bu âyetin kıtal âyetiyle mensuh olduğu rivâyet olunmaktaysa da Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyet, esah olan mensuh değil muhkemdir. Çünkü; Emr-i dine zarar vermiyecek ve mürüveti ihlâl etmiyecek derecede fâsık olan kimselere mudarat etmek meşru'dur. Bu âyet de sûret-i meşruada müdarat ile emirdir. Zira; alelekser kötüye kötülükle mukabelenin neticesi fena olduğu ve müdaratın neticesi de iyi olduğu görülmektedir.

*
**

Vâcip Tealâ Resulüne müşriklerle ne gibi muamele olacağını beyandan sonra istiazeyle emretmek üzere :

وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen bize münacatında de ki «Ey benim Rabbim! Ben şeytanların vesvesesinden sana sığınır ve iltica ederim. Beni onların şerrinden muhafaza et Ya Rabbi! Vesvese için onların bana hazır olmalarından da sana sığınırım. Binaenaleyh; gerek vesveselerinden ve gerek vesvese için hazır olmalarından muhafaza

etmeni istirham ederim» demekle münacatta bulun ki şeytandan mahfuz kalasın.]

Yani ya Ekrem-er Rusül! Sen de ki «Ya Rabbi beni namazımda ve Kur'anı tilâvetimde ve sana arz-ı hâcât için münacatımda şeytanların vesvesesinden ve benim huzuruma onların hazır olmalarından sana iltica eder sığınırım» demekle dergâhımıza müracaat et.

Beyzâvî ve Medarik'in beyanları veçhile *h e m'e z a t ; şeytanın vesveseleridir.* Şeytanın çok vesvese ettiğine ve vesvesesinin bir çok çeşitleri olduğuna işaret için (همزات) cemi' sığasiyle varid olmuştur. Çünkü; şeytanın kıyamete kadar insanları iğva edeceğine yemin ettiğinden mühim işlerde ve sekerat-ı mevt gibi müzayaka anlarında şaşırtmak için insanın etrafını çevirmekten ve defaatla müracaat etmekten hali kalmadığına binaen Cenab-ı Hak kullar için şeytanın şerrinden Rablarının inayet ve himayesine iltica lâzım olduğunu talim etmiştir. Şu halde şeytan insanı azdırmak için her saatte fırsat gözetmekte olduğundan ona mukabele olmak üzere insan da her zaman Rabbisinden istirham üzere bulunmalı. Şu kadar ki burada hitab zahirde Resulüllah'a ise de hakikatte ümmetinedir. Zira; Resulüllah'ın ins ü cinnin şerrinden masuniyeti ve kendinin masum olması te'minat-ı İlâhiye altında olduğu halde Resulüne istiazeyle emrediyor ki ümmetinin daha ziyade iltica ve istiazeye muhtaç olduklarını beyan etmektir. Binaenaleyh; insan için her zaman şeytanın şerrinden istiaze ve Rabbısına iltica etmek vazife-i diniyedir.

***

Vâcip Tealâ kâfirin küfrünün devam edeceği zamanın nihayesini beyan etmek üzere :

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلّٓى اَعْمَلُ صَالِحًا فٖيمَا تَرَكْتُ

buyuruyor.

[Onlar küfürlerinde devam ederler. Hatta onlardan birine

ölüm geldiğinde «Ya Rabbi! Ruhumu kabziçin gelen melekleri benden döndür ve hayatım bir müddet devam etsin me'mul ki terkettiğim dünyada amel-i salih işler azaptan kurtulurum» demekle ecelinin te'hirini ister.]

كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا

[Fakat onun te'hirini istemesi doğru değildir. Zira; ric'atine dair onun ağzından çıkan bir kelimedir, onu söyleyen de odur.] Çünkü; hasret ve nedamet her tarafını ihata ettiğinden zaruri söylenen bir sözdür. Zira; ruhunu kabza gelen meleklerin ruhunu almadan geri gitmeleri mümkün değildir. Fakat bir sözdür, o âsi kimse şaştığından onu söyler.

Yani; kâfirlerin küfrü vefat edecekleri zamana kadar devam eder. Hatta onlardan birine ölüm geldiğinde Cenab-ı Hakka iltica eder ve «Ya Rabbi! Beni dünyaya döndür ve bir müddet ruhumu kabzetme. Me'mul ki ben terkedeceğim dünyada zayi ettiğim îmanı ve sair a'mal-i salihayı işlerim» demekle ecelinin te'hirini ister. Halbuki hal ü şan onun istediği ve söylediği gibi değildir. Zira; «beni dünyaya döndür» demek; bir kelimedir ki o kelimeyi ancak o âsi olan kimse söyler fakat hiç tesiri olmadık bir sözdür. Çünkü; onun o dakikada ruhunun kabzına irade-i İlâhiye teallûk ettiğinden iradenin hilâfını istemekte fayda yoktur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette (رب ارجعون) deki hitap; Cenab-ı Hakkadır. Gerçi (ارجعون) cemî' ise de vahid-i muazzamdan cem'ile tabir lisan-ı arapta câridir, bu da o kabildendir. Şu halde «Ya Rabbi! Beni döndür» demektir ki ömrünün bir müddet daha uzamasını istemektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âsi olan kimse muhtazar iken melekler ruhunu kabza gelerek hasret her tarafını ihate edip azabı muayene ettiği zamanda şaştığından ömrünün bir müddet daha uzayıp ruhunu kabziçin gelen melekleri Cenab-ı Hakkın geri çağırmasını istirhamdan ibarettir. *Yahud* şu talep yevm-i kıyamette azab-ı Cehennemi müşahede ettiği zamanda vukuu bulacaktır, lâ-

kin bu taleplerden hiç birisinin fayda etmiyeceğini beyan için Cenab-ı Hak «bu bir kelime-i mücerrededen ibarettir. Onu âsi olanlar söylerler ve bir faideyi müfid olmaz» buyurmuştur.

(فيما تركت) *T e r k e t t i ğ i ş e y* le murad; *dünya ve dünyadan terkettiği emvalidir.* Yani «döndür beni Ya Rabbi! Dünyada amel-i salih işleyeyim ve terkettiğim emvalin zekâtını ve sadakasını vereyim işlediğim ve ifsad ettiğim amelleri islâh edeyim» demektir.

وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾

[Onlar dünyaya dönmesini isteseler de dönemezler. Çünkü; onların önlerinde bir ma'ni var ki o ma'ni bunların ba'solunacakları güne kadar ricatlerine set çekmiştir.] Binaenaleyh; dünyaya dönmekle zayi ettikleri amelleri tedarik etmeleri mümkün değildir.

Yani; âsilerin sekerat-ı mevtinde dünyaya dönmelerini istemeleri faydasızdır. Zira; onların ruhları kabzolununca önlerinde ölümle kıyamet arasından ibaret olan bir berzah vardır. Binaenaleyh; onlar ba'solunacakları güne kadar hayat bulamazlar. Yevm-i ba'sta bir hayata rucu' ederler ki o da hayat-ı âhirettir. Şu halde Nisâbûrî ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile «Yevm-i ba'sa kadar hayata ma'ni bir berzah var» demek bilkülliye ümitlerini kesmektir ki yevm-i ba'sta dünyaya ricat mümkün değildir. Çünkü; dünya yoktur ki dünyaya rücu' olsun.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamete işaretten sonra kıyamette cereyan edecek ahvali beyan etmek üzere :

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿١٠١﴾

buyuruyor.

[İsrafil tarafından sûra üfürüldüğünde insanlar arasında neseple iftihar yoktur. Zira; o günde neseb, hasep ve saire gibi dün-

ya şerefinin hükmü olmadığı cihetle bu gibi şereflerin asla revacı olmaz. O günün şiddet ve dehşetinden hiç kimse diğer kimsenin halinden soramaz.] Zira; herkes kendi derdiyle meşguldür. Hatta baba evlâdın ve evlât babasının hâlinden sual etmesi mümkün olamaz.

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾

[Herkesin hal-i perişanisi birbirinin halini sormaya meydan bırakmayınca sevabı ve hayratına aid olan mizanları ağır olan kimseler ancak fevzü felâh bulucılardır.]

Yani; Emvâtın kabirlerinden kalkmaları için İsrafil sûra üfürdüğünde insanlar arasında o günde asla nesebe itibar olunmaz. Çünkü; O günün şiddeti icabı herkes kendi derdiyle meşgul oldukları cihetle beyinlerindeki karabete ve nesebe riayet olmadığı gibi birbirinin halini sormaya bile dermanları olamaz. Zira; herkesin kendi derdiyle meşguliyeti başkasının derdini sormaya zaman ve meydan bırakmaz ki sorabilsin. Bunun nümuneleri umumî seferberlik zamanında görülmüştür ki hiç bir kimse diğerinin derdini sormaya vakit bulamamış ve herkes kendi derdiyle meşgul olmuştur. Halbuki dünya meşguliyeti O günün şiddetine hiç kıyas kabul etmez. İşte O günde sevabının çok olmasıyla mizanı ağır olan kimseler kurtulacaktır.

Kazî, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette kıyamette insanların birbirinin halinden sual edemiyecekleri beyan olunması diğer âyetlerdeki birbirinin hallerinden sual edeceklerini beyana münafi değildir. Çünkü; kıyamette birçok dereceler, mevkifler ve mutaadit merhaleler olduğu cihetle âyetler arasında tenakuz yoktur. Zira; bu dünyada olduğu gibi bazı mahallerde birbirinin halinden suale zaman bulamazlar ve diğer mahalde suale ve konuşmaya vakit bulur. Ariz ve amik konuşurlar. Meselâ kabirlerinden kalkınca herkesi istilâ eden dehşet birbirinin halinden suale mâni olur. Bu âyet o zaman o mahalde sual edemiyeceklerini beyan eder. Hz. Âişe (R.A.) nın Resulüllah'tan rivâyet ettiği bir hadiste Resulüllah «Nâs kıyamette üç mahalde zühul eder. *B i* -

r i n c i s i ; Herkesin kitabı eline verilirken, *İ k i n c i s i ;* Ameli tartılırken, *Ü ç ü n c ü s ü ;* sırattan geçerken. Bu üç mevzide herkes kendi derdiyle meşgul olur, gayrin halinden bahse mecali olmaz» buyurmuştur. Amma sıratı geçip Cennete girince herkes yekdiğerinin halinden sual eder. Şu halde âhirette insanların birbirinin halinden sual edeceklerine dair olan âyetler kıyametin bazı mevkiflerine ve Cennete mahmuldür. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur. Zira: Tenakuzun şartı; kaziyyelerin zamanları ve mekânları bir olmaktır. Kıyamette insanların birbirinin halinden sual edip etmiyeceklerine dair olan âyetlerin zamanları ve mekânları ayrıdır.

Beyzâvî'nin işareti veçhile bu âyette nesebi nefiy; nesebin menfeatını nefyetmektir. Binaenaleyh; neseb sebebiyle dünyada birbirlerine olan muavenet kabirden kalkınca olamıyacaktır. Şu halde neseple iftiharda da bir fayda yoktur. Hatta o günde oğul babadan ve baba oğuldan, kardeş kardeşten ve zevc zevceden firar ettikleri gibi o günde birinin diğerinden alacağı olsa onu almakla ferah eder asla hatır bilmez.

***

Vâcip Tealâ mizanı ağır olanların felâh bulacaklarını beyandan sonra mizanı hafif olanların ehl-i Cehennem olacaklarını beyan etmek üzere :

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾

buyuruyor.

[Günahı ağır olmakla sevabı hafif olan ve mizanları hafif gelen kimseler şol kimselerdir ki onlar nefislerine zarar ettiler, hatta Cehenneme dahil oluncaya kadar masiyete devam ettiklerinden onlar ebediyyen Cehennemde kalacaklardır.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *m i z a n* la murad; *a'malin tartıldığı mizan* olduğu gibi *nefsi a'mal* olmak ihtimali de vardır. Çünkü; bazı ahadis-i celilede a'mal-i hasanenin suret-i hasenede

bir cism-i nuranî olarak mizanın sağ tarafına ve a'mal-i kabihanın bir cismi zulmanî suretinde mizanın sol tarafına konarak tartılacağı ve hangi taraf ağır gelirse ona itibar olunacağı mervidir. Kâfirlerin zararları nefs-i azaba müstahak olmakla olduğu gibi Cennetteki makamlarını Cehennem azabına değişmekle dahî husrandadırlar. Çünkü; her kulun Cennet ve Cehennemde birer makamı bulunup hangisine istihkak kesbederse diğerini terkedeceğine ve o terkettiği makama diğer birinin varis olacağına dair tafsilât bu sûre'nin evvelinde sebketmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hüsranını ve Cehennemde muhalled kalacaklarını beyan ettiği gibi Cehennemdeki suret-i kabihalarını dahi beyan etmek üzere :

تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾

buyuruyor.

[Mizanı hafif olan âsilerin yüzlerini Cehennem ateşi yakar halbuki onlar Cehennemde yüzlerini pürterirler.]

Yani; kâfirler Ceheneme girince yüzlerini şiddetle Cehennem ateşi yakar ki onların üst ve alt dudakları yerlerinden sıyrılır ve ateşin şiddetinden o deriler büzülür bir araya toplanır. Binaenaleyh; yüzlerinde ekşilik ve çirkinlik hâsıl olur, bakılmaz bir hale gelir. Bu halin ufacık bir numunesi kebapçının kızartmış olduğu başlarda görülür ve onlarda olan sırtarıklık Cehennemde yanacak yüzlere bir numune olabilir. Mamaafih Cehennem ateşi dünya ateşiyle kıyas kabul etmediği gibi ölmüş hayvan başı da Cehennemde yanmış sağlam insan başına kıyas kabul etmez.

(تلفح); *şiddetle ateş yakar* demektir. (كالحون) *k ü l u h ; ateşin şiddetle yakmasından dudaklarını ve dişlerinin üzerinden sıyrılıp dişlerinin açığa çıkmasıdır* ki ona lisanımızda *sırtarma ve pürterme* denir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennemin hallerini beyan ettiği gibi Cehenneme girdiklerinde taraf-ı İlâhiden ehl-i Cehenneme tekdir suretiyle varid olacak hitabı beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾

buyuruyor.

[Benim âyetlerim sizin üzerinize tilâvet olunup da siz de o âyetleri tekzib etmediniz mi?]

Yani; kâfirler Cehennem azabında yanıp ıztırapları tezâyüt edince Cenab-ı Hakka şikâyet ve feryat etmeleri üzerine taraf-ı İlâhiden tekdir tarikıyla denilir ki «Ey Ehl-i Cehennem bizim kudretimize ve emvatı haşredeceğimize, Cennete ve Cehenneme delâlet eden âyetlerimiz resuller vasıtasiyle sizin üzerinize tilâvet olunup tebliğ olunmadı mı, onların tebliğleri üzerine siz o âyetleri tekzip etmediniz mi, bu âyetler taraf-ı İlâhiden değildir, demediniz mi ve şu müptelâ olduğunuz azapları inkâr etmediniz mi? İşte o inkâr ettiğiniz azap şimdi size lâhik oldu. Binaenaleyh; sizin için necat yoktur» demekle bab-ı İlâhiden tart ve şikâyetleri reddolunur.

Hulâsa; mizanı hafif olan kimsenin Cehennemde muhalled olarak yanacağı cihetle nefsine zarar ettiği, Cehennem ateşinin yüzlerini yakacağı, onların yüzlerinin derileri yüzülmek ve dişleri meydana çıkmakla pürtereceği ve taraf-ı İlâhiden «âyetlerimiz tilâvet olunup tekzip etmediniz mi?» denmekle tekdir olunacakları bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem tekdir olunduktan sonra tekrar müracaat edeceklerini beyan etmek üzere :

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿١٠٦﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cehennem «Ey bizim Rabbimiz! Bizim üzerimize şekavetimiz galebe etti. Biz tarik-ı Haktan çıkmış bir kavimdik» derler.]

رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْهَا فَاِنْ عُدْنَا فَاِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾

[«Ey bizim Rabbimiz! Bizi Cehennemden çıkar. Eğer biz eski halimize tekrar avdet edersek muhakkak nefsimize zulmederiz» demekle Cenab-ı Hakka ilticada bulunurlar.]

Yani; kâfirler Vâcip Tealâ'nın «benim âyetlerim sizin üzerinize tilâvet olunmadı mı ve siz tekzib etmediniz mi?» gibi tekdirini işittikten sonra tazarru tarikıyla derler ki «Ey bizi nimetleriyle terbiye eden Rabbımız! Dünyada şekavetimiz ve şehevat-ı nefsaniyemiz bizim üzerimize galebe etti, nefsimizin arzusuna ittiba ettik, yoldan çıkmış ve delâleti irtikâb etmiş bir kavmolduk. Kusurumuzu itiraf ediyoruz. Şu halde ey bizim Rabbimiz! Sen bizi Cehennemden çıkar. Eğer biz eski halimize avdetle şekaveti irtikâb edersek nefsimize zulmetmiş oluruz. Zira şekavet; azaba sebep olduğu cihetle şekaveti irtikâb etmek nefse zulüm ve aynı azaptır» demekle kusurlarını itirafla Cenab-ı Hakka yalvarır ve Cehennemden kurtulmalarını isterler.

***

Vâcip Tealâ onların istirhamlarını beyan ettiği gibi onlara vereceği cevabı da beyan etmek üzere :

قَالَ اخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ «sükût edin Cehennemde, bana bir daha söylemeyin» demekle reddeder.]

اِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِى يَقُولُونَ رَبَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾

[Dünyada hâl ve şan şöyle olmuştu ki bizim kullarımızdan

bir fırka vardı, onlar «ey bizim Rabbımız! Biz îman ettik binaenaleyh; sen bizim günahlarımızı mağfiret et ve bize merhamet buyur. Zira sen; ihsan eden merhamet sahiplerinin hayırlısısın» demekle münacaatta bulunur.]

فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتّٰٓى اَنْسَوْكُمْ ذِكْرٖى

[Onların yalvarmalarına karşı Cenab-ı Hak buyurur ki «siz bize tazarru ve niyaz eden halis kullarımızı maskara ittihaz ettiniz. Hatta istihzada o kadar ileri gittiniz ki onları istihza ile iştigaliniz size benim zikrimi unutturdu.]

وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾

[Halbuki siz onların ibadetlerine ve bize yalvarmalarına mutaallik hallerinden gülerdiniz.]

اِنّٖى جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوٓا

[O hâlis kullarımın sizin ezalarınıza sabırları sebebiyle bu gün onları ben güzel ceza ile cezalandırdım.]

اَنَّهُمْ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿١١١﴾

[Zira «onlar; ancak fevzü felâh bulup kurtulmuşlardır» demekle onları reddeder.]

Yani; kâfirlerin Cehennemde Cenab-ı Hakka yalvarmalarına karşı onları tahkir etmek üzere kemâl-i hakaret ve ihânetle «sükût edin Cehennemde ve bana bir daha söz söylemeyin. Zira; siz Cehennemden çıkamıyacağınız gibi azabınız da tahfif olunmaz. Şu halde beyhude çağrışıp bağrışmayın ve siz kendi kusurunuzu itiraf ederken nasıl oluyor ki azaptan kurtulmak istersiniz» demekle Cenab-ı Hak müracaatlarını reddeder ve reddinin sebebinde şunu da beyan eder ve der ki «dünyada hal ü şanınız benim kul-

larımdan bir fırka bize yalvarır ve derlerdi ki (Ey bizim Rabbimiz! Biz îman ettik. Binaenaleyh; bizi mağfiret et ve merhametinle ihsan et. Zira sen; ihsan edenlerin hayırlısısın) demekle tazarru' ederlerdi. «Onların bu tazarru'ları sebebiyle siz onları maskara ittihat etmiştiniz. Halbuki o vakit onlarla beraber sizin de îman etmeniz lâzımdı. Îman etmediğiniz gibi îman edenleri de istihza ettiniz ve istihzanızı o kadar ileri götürdünüz ki onunla meşguliyetiniz bizim zikrimizi size unutturdu ve hatta siz onların ibadetlerine ve zikirlerine gülüyordunuz. Şimdi feryadınızda bir fayda yoktur. Zira; feryadınızın fayda edeceği zaman geçmiştir. Bu gün ben sizin istihza ettiğiniz kullarımı sabırları sebebiyle güzel ceza ile cezalandırdım. Çünkü onlar; ancak fevzü necat bulucolardır» demekle ehl-i Cehennemin feryatlarını reddeder.

Vâcip Tealâ'nın bu cevabı kâfirlerin yalvarmalarına karşı azap üzerine azaptır. Çünkü; kâfirlerin âbidleri istihzaları, haklarında aynı azap olduğunu beyanla beraber onların istihzalarının istihza ettikleri abitler hakkında terfi-i derecat olduğunu dahî beyan vardır. Halbuki onlar istihza ettikleri kimseleri insandan bile addetmez ve hiç bir şeyi münasip görmezlerdi. Şu halde kendi azapları olduğu gibi gayet ehemmiyetsiz addettikleri hasımlarını nimet içinde istedikleri nimetlerle mütenaim olarak görmek ve kendilerini felâket içinde perişan bir halde bulmak felâket üzerine felâkettir.

(اخسؤا) *H i s a ' ; köpeği hakaretle azarlamak ve havlamaktan men'etmektir.* Burada ehl-i Cehennemi şiddetle tekdir ve sükût etmelerini emretmektir ki onların fezi' ve feryatlarının temadisine nihayet vermektir.

(Abdullah b. Ömer) hazretleri «ehl-i Cehennem uzun müddet Cehennemin hazinedarına yalvardıktan sonra hazinedarın; (siz burada kalacaksınız) cevabını vereceği ve badehu bu âyette beyan olunduğu veçhile Cenab-ı Hakka yalvarıp taraf-ı İlâhiden gazabla (sükût edin söz söylemeyin) diye konuşmaktan men'olunurlar» buyurmuştur.

İşte bu âyette beyan olunduğu veçhile her şeriatta o şeriatla amel eden ve şeriata sağlam sarılıp ahkâmını yerine getiren salîh

kullar olduğu gibi onların zıddına bir takım fasıklar ve asiler dahî bulunur ki kendileri şeriat tanımadıkları gibi şeriatı tanıyanları ve ibadet edenleri istihza ve onların ibadetlerine gülmekten de hâlî kalmazlar. Hatta o kadar merak ederler ki her işlerini terkederek şeriat aleyhine söz söylemek ve erbab-ı şeriatı eğlence yapmaktan zevk alırlar ve onunla vakit geçirirler ve bu muamelelerini kendilerine bir şeref addederler. Bu gibi ahval insanlar arasında her zaman âlemde cari olan şeylerdendir. Ve elyevm bu gibi insanlar vardır ve bu haller görülmektedir. Yani; abid ve fasık mevcut olup abitlerle eğlenmekle ve ibadetlerine gülmekle telezzüz eden fasıklar her yerde mevcuttur. Binaenaleyh; bu gibi ahkâm-ı şeriatla oynayanların âhirette nedametlerini ve görecekleri azap üzerine fezi' ve feryatlarına alacakları cevabı Cenab-ı Hak bu âyetlerde beyan buyurmuştur ki bu gibi ahvale cür'et edenleri tehdit etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin «bizi dünyaya bir daha dönderin» dediklerine cevabı beyan etmek üzere :

قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾

buyuruyor.

[**Onların dünyaya dönmek istediklerine cevap olarak taraf-ı İlâhiden «dünyada ve yer yüzünde kaç sene eğleştiniz» demekle dünyada geçirdikleri ömürden sual olunurlar.**] Bu suale cevapta onlar :

قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾

[**«Şu âhiretin uzun müddetine nisbetle dünyada bir gün veyahut bir günün bazısı kadar bir müddette yaşadık zannederiz. Çünkü; müptelâ olduğumuz azabın ıztırabı bize dünyada eğleştiğimiz müddetin miktarını unutturdu. Bizimle dünyada bulunup Cennete girerek sürur içinde bulunanlar! Bizim amelimizi ve ömrü-**

müzü muhafazaya me'mur olup sayan meleklerden sual et» demekle cevap verirler.] Bu suali onlara soran Vâcip Tealâ'dır veyahud Vâcip Tealâ tarafından me'mur olan meleklerdir.

*
**

Vâcip Tealâ onların şu cevaplarına karşı sual eden kimsenin tekrar cevabını beyan etmek üzere :

قَالَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا لَوْ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾

buyuruyor.

[«Siz müstahak olup içinde bulunduğunuz azabın ebeden devam edeceğini bilmiş olsanız o ebediyete nisbetle dünyada yaşamadınız ancak az bir müddet yaşayıp durabildiniz» demekle cevap verir.] Çünkü; dünyada bir kimse ne kadar uzun müddet dursa âhiretin müddetine nisbetle hiç yok gibidir.

Şu sual olunan müddet dünyada ömürlerinin müddeti midir veya kabirde yattıklarının müddeti midir? İhtilâf varsa da esah olan dünyada ömürlerinin müddetinden sual olduğu Fahr-i Râzi'nin cümle-i beyanatındandır.

*
**

Vâcip Tealâ kıyamette insanlar üzerine câri olacak ahvali beyandan sonra kıyametin vücuduna delâlet eden delilleri beyan etmek üzere :

اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾

buyuruyor.

[Siz gaflet eder de zanneder misiniz ki biz sizi abes olarak halkettik ve zanneder misiniz ki siz bizim huzur-u manevimize irca olunmazsınız? Bu zannınız fâsittir?]

Yani; ey asiler! Siz kemâl-i gaflette devam eder de bizim sizi

oyuncak ve abes olarak halkettiğimizi mi zannedersiniz? Bizim huzurumuza rucu etmiyeceğinizi ve işlediğiniz amâlinizden sual olunmayacağınızı mı zanedersiniz? Bu zanlarınız bâtıldır. Zira; hiç bir şeyi abes olarak halketmediğimiz gibi bilhassa insanlar abes ve mühmel olarak halkolunmamıştır. Binaenaleyh; şeriatın ahkâmını kabul, ibâdat ve taâtla mükellef olduğunuz gibi her halde a'malinizin hesabını görmek ve cezasını almak için siz bizim huzurumuza geleceksiniz. Çünkü; eğer insanlar bizim huzurumuzda hesap vermese muti' ile âsi, sıddıkla zındık, mü'mnile kâfirin beyinlerinde fark olmamak lâzım gelir. Bu ise adalete münâfîdir. Çünkü; *adalet mazlûmun intikamını zâlimden almak, itaat edene sevap vermek ve âsiye azap etmektir.* Yoksa iyi ve kötünün müsavi tutulması adalet değildir.

Hulâsa; insanlar behayim gibi tekliften, sevap ve azaptan hâlî olarak halkolunmayıp belki dar-ı dünyada teklif, dar-ı dünyadan dar-ı âhirete muhasebe vermek, amelinin cezasını görmek için intikal etmek; itaat edenlere sevap ve isyan edenlere azap olmak için halkolunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾

[Hak ve sâbit ve cümle mahlûkata mâlik olan Allahü Tealâ abes halketmekten, insanları tekâliften muaf ve mühmel kılmaktan tenezzüh ve teâli etti ve yüce oldu. Zira; cümle mevcudatın malik-i hakikisi ve ma'budün bilhakkıdır. Çünkü; ma'budün bilhak olmadı, ancak arş-ı kerimin Rabbisi oldu.] Gerçi müşrikler Allah'ın gayri ma'butlar ittihâz eder ve âriyet olarak mülk sahipleri varsa da hiç birisine itibar yoktur. Binaenaleyh; cümlenin ibadetine müstehak Allahü Tealâ olduğu gibi cümle mülk de Allah'ındır. Çünkü; Allahü Tealâ sâbit, dâim ve zevâli yoktur.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetini isbattan sonra şirkedenleri tehdit etmek üzere :

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَاِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ

buyuruyor.

[Eğer bir kimse Allah'la beraber Allah'tan başka ma'but ittihaz ederek ibadetle vücudunu itikad ederse o kimse için ma'bud-ü âhar isbatına delil yoktur. Binaenaleyh; o kimsenin bu batıl itikadının hesabı onun rabbısı indindedir. Şu halde Allahü Tealâ onun cinayetine göre cezasını verir.]

اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾

[Zira; kâfirler felâh bulup azaptan kurtulamazlar.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak sûre'nin bidayesinde mü'minlerin felâh bulacaklarını ve nihayesinde kâfirlerin felâh bulmayacaklarını beyanla bidayetinde ve nihayetinde iki fırkanın encam-ı hallerini beyanda hüsn-ü münasebete riayet buyurmuştur.

Âyet; *üç hükmü hâvîdir :*

B i r i n c i s i ; Allah'dan başka ma'budun vücudunu itikad eden kimsenin başka mabudun vücudunu isbata delil bulamamasıdır.

İ k i n c i s i ; başka ma'budun vücudunu itikad eden kimsenin hesabının Rabbisi indinde olmasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; kâfirlerin felâh bulmamasıdır.

***

Vâcip Tealâ Resulüne dua ile emretmek üzere :

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sana îman eden mü'minlere talim olmak üzere sen «Ya Rabbi günahlarımı setirle mağfiret ve nîmetini ihsanla merhamet et ve sen merhamet sahiplerinin hayırlısısın» demekle duada bulun.]

***

SURE-İ NUR

Medine-i Münevverede nazil olan sûre'lerdendir. Altmış iki veyahut altmış dört âyeti hâvîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا فِيهَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ①

[Şu sure-i azimeyi Biz Azimüşşan, habibim! Senin nübüvvetini te'yit ve dinini terviç için sana inzal ettik. Bu sûre'nin mutazammın olduğu ahkâmla ameli sana ve sana teba'iyet eden mü'minlere vâcip kıldık ve sizin müttaiz ve mütenassıh olmanız için o sûre'de vahdet-i zatiyemize ve kemâl-i kudretimize delâlet-i vazıha ile delâlet eden âyetleri inzâl ettik ki siz teemmül edip düşünesiniz ve muharremattan içtinapla nefsinizi islâh edesiniz.]

Kur'anı Cibril-i Emin levh-i mahfuzdan Resûlullah'a inzal ettikten veyahud Vâcip Tealâ levh-i mahfuzdan müctemian sema-yı dünyaya indirip sema-yı dünyadan da iktizasına göre Cibril-i Emin, emr-i İlâhi üzere Resûlullah'a inzâl ettiğine binaen Cenab-ı Hak «inzâl ettik» buyurmuştur. Binaenaleyh; inzâl tabirinden zat-ı ulûhiyet için cihet lâzım gelmez.

Vâcip Tealâ bu sûre'de bir çok ahkâmı şeriye ve hudud-u İlâhiye beyan edeceğine işaret için sûre'nin evvelinde ahkâmı farz kıldığını ve sûre'nin ahirinde tevhidin delâilini beyan edeceğine işaret için bu sûre'de vahdaniyetine açıktan delâlet eden âyetleri inzâl buyurduğunu bu âyette beyan etti. Şu halde bu sûre'nin iti-

kadı ve ameli her iki cihete dair olan mesaili cami' olduğuna işaret olunmuştur.

Sûre'yi inzâl ve ahkâmını farz kılmak ve tevhide delâlet edecek delâili inzâlden maksad-ı aslî, mükellefinin delâil ve ahkâmda teemmül ve tezekkür edip mucibiyle amel etmeleri olduğuna işaret için âyetin sonunda *illet-i gaiye* manâsını müfid olan (لعل) kelimesi varid olmuştur ki «Sûre'yi ve âyetlerini inzâlden gaye; sizin düşünmeniz ve mucibiyle amel etmeniz» demektir.

***

Vâcip Tealâ bu sûre'de vâcip kıldığı ahkâmdan birincisini beyan etmek üzere :

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانٖى فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فٖى دٖينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ۝٢

buyuruyor.

[Zâniye olan kadınla zâni olan erkeğin zinalarının hükm-ü şer'isi; bâkir olur ve nikâh sebketmemiş olurlarsa yüz değnek vurulmaktır. Şu halde zinanın hükm-ü şer'isini işittikten sonra, ey hâkimler! Zâniye ve zânilerden her birine yüzer değnek vurun ve dini İlâhinin ahkâmını icranız esnasında zâniyeyle zâni'ye sizin rikkat-ı kalbiniz olmasın. Eğer Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete îman ederseniz ahkâm-ı İlâhiyeden olan celdi icrada asla şefkatınız sizi men'etmesin ki hükm-ü İlâhi yerini bulsun ve onlara celd icra ederken suret-i alâniyede icra edin ve icra olunduğunda mü'minlerden bir cemaat hazır olsun ki onların hallerini herkese teşhir etsinler. Zira; teşhirde kalbinde zinaya meylolanları men' vardır.]

Yani; mü'minlerin kabayihi a'malden ve bilhassa zina gibi fevahişin a'zamından taharetleri lâzımdır. Binaenaleyh; ey hakimler! Ekseri evkatta zinaya sebep olan zâniye hatunu ve zina eden erkeği şer'an zinaları sabit olup başlarından nikâh sebketme-

miş bekâr güruhundan olurlarsa onlardan her birine yüzer değnek vurmakla celdi şer'iyi icra edin ve ey hakimler! Eğer âhirete ve Allahü Tealâ'ya îman ederseniz haddi şer'iyi icranız esnasında onlara asla rikkat-ı kalbiniz olmasın. Eğer rikkat-ı kalble onlara celdi terkederseniz âhirette siz muaheze olunursunuz. Binaenaleyh; dini İlâhinin ahkâmını icrada merhametiniz haddi şer'iyi terke sebep olmasın ve onların celdini icrada mü'minlerden bir cemaat da hazır olsun ve had icra olunanların rüsvalığını görsünler ki başkalarına da ibret olsun.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile zinanın vukuuna ekseri zamanda ziynetlerini izhar etmek ve erkeklere görünmek suretiyle kadınların sebep olduğuna işaret için Vâcip Tealâ bu âyette zâniyeyi zâni üzerine takdim buyurmuş ve cinayete sebep olmakta mukaddem olduğuna işaret etmiştir. Celd olunacak kimsenin hür, bâliğ ve akıllı olması şarttır. Çünkü; zina eden kimse hür veya hürre olmaz da köle veya cariye olursa hür olan kimseye vurulacak yüz değneğin yarısı ki yani ellişer değnek vurulur. Sabi ile mecnun mükellef olmadıklarından zina ederlerse had lâzım gelmez.

Eğer zina edenler muhsın ve muhsına yani nikâh-ı sahihle halvet vukuu bulmuş kimselerden olurlarsa icma-ı ümmetle recmolunurlar, yani taşla öldürülürler. Biri bâkir diğeri muhsın olursa bâkire olana yüz değnek vurulur ve muhsın olan recmolunur. Zinanın günah-ı kebâirden olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; zina eden kimseye hadd-i şer'i icrası lâzım olduğu gibi Cenab-ı Hak haddin icrasında şefkât ve merhamet etmekten nehyettiği ve onlara teşhir için hadd icra olunurken mü'minlerden bir ta'ifenin hazır olmasiyle bu âyette emir buyurduğu gibi diğer âyetlerde dahi zinayı şirke ve katl-i nefse mukarin olarak zikir buyurmuştur.

Hadd-i şer'iyi icap eden zinanın insana olması şarttır. Çünkü; bahaime zinada İmam-ı Azam ve İmam-ı Malik'e göre ta'ziri şer'i lâzımdır had lâzım değildir. Zira hadd-i şer'i; *nefsin meylettiği şeyden zecriçin meşru kılınıp* bahaime zina ise nefsin meyledeceği şeylerden olmadığı cihetle had lâzım değil buyurmuşlardır. İmam-ı Şafii bâkiri celdettikten sonra bir sene de nefyetmek vâcip olduğunu beyan etmiştir. Zira; Resulullah «bâkir, bâkire zina ederse yüz değnek vurulup bir sene de nefyolunacağını» beyan buyurmuş-

tur. Amma İmam-ı Azam «yüz değnek vâciptir, nefyetmek İmamın reyine müfevvazdır. İmam nefyinde maslahat görürse nefyeder görmezse nefyetmez» buyurmuşlardır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile esah olan İmam-ı Azam mezhebidir. Çünkü; âyette zikrolunan yalnız celddir, nefiy yoktur. Eğer nefiy lâzım olsaydı âyette zikrolunurdu. Nefyi beyan eden hadis-i şerif haber-i ahaddır. Haber-i ahad ise âyete muarız olamaz. Maahâza zina eden erkeği nefiy lâzım olsa kadını nefyetmek de lâzım olurdu. Halbuki kadını nefyetmek fitne kapısını açmaktır. Zira; gurbette hatunun akrabası bulunmadığından kadını hıfzeden olmadığı cihetle istediği emelini icraya fırsat bulur. Bu ise fesada meydan vermektir. Akrabasıyla nefyolunsa kusursuz olan akrabasını hatunla nefyetmenin zulüm olacağında şüphe yoktur. Eğer yalnız erkek nefyolsa da kadın nefyolmasa ayni cinayette müsavi olan iki kişi için ceza müsavi olmadığı cihetle yalnız erkeği nefyetmek adalete münafidir. Şu halde zâni bekâr olunca yüz dayak vurmak vâciptir, nefyi vâcip değildir. Celdi icradan sonrası reisi hükûmetin reyine müfevvazdır. Maslâhata göre mücazat eder, buyurmuşlardır.

Âyetin hükmü; *her zâni'ye şamildir.* Çünkü; müştak üzerine ta'lik olunan hükme illet, müştak olan lâfzın me'haz-ı iştikakı olduğuna nazaran bu âyette yüz celdenin illeti, zâni lâfzının me'hazı olan zinadır. Şu halde zina nerede ve kimde vaki olursa yüz celde onun hakkında icra olunur. Eğer zâni köle veya cariye olursa nısfı icra olunur. Çünkü hüküm; illetten ayrılmaz.

Zinanın şer'an sabit olması; İmam-ı Azam indinde *dört mecliste dört kere ikrarla yahut dört şahidin şahadetiyledir.* Zira; Resulûllah (Muaz) hazretlerini dört kere ikrar etmedikçe recmiyle emretmedi. Amma İmam-ı Şafii indinde bir kere ikrar kâfidir. Çünkü; (Asıf) yani hizmetkâr kıssasında Resulullah «Kadın bir kere ikrar ederse recmedin» buyurmuştur. Şu halde bir kere ikrârın kâfi olup olmamasında rivâyetin ihtilâfına binaen müctehidin-i kiram hazretleri ihtilâf etmişlerdir. Zira; İmam-ı Azam (Muaz) ın kıssasıyla istidlâl ediyor. Çünkü; onda Resulullah'ın bir ikrarla iktifa etmediği rivâyet olunuyor. Şafii hazretleri (Asıf) kıssasiyle

istidlâl etmiştir. Çünkü; onda Resûlullah'ın bir ikrarla iktifa ettiği rivâyet olunuyor.

Hududun icrası; *reis-i hükûmete ve onun tayin ettiği hakimlere ve icrasına me'mur ettiği me'murlara aittir.* Binaenaleyh; haddi şer'iyi icra; hükûmete ait bir vazife olduğundan ahad-i nass hadd-i şer'i icrasiyle mükellef değildir. Çünkü; şâhit dinlemek, hüküm vermek, âlemin asayişini temin etmek ve zalimden mazlumun hakkını almak hükûmete aittir. Kezalik hadd-i şer'iyi icra da hükûmete aittir.

Celdi icranın keyfiyeti; *değnek vasat bir halde ve acıtacak raddede olup celd olunacak kimsenin başı, yüzü, karnı, husyesi ve ferci, müstesna olduğu halde azasının her tarafına vurmak suretiyle* olacağını ashab-ı kiramın rivâyetlerine ibtina ederek fukaha-yı izam hazaratının beyanlarına atfen Fahri Râzi hazretlerinin cümle-i tafsilâtındandır.

Hadd-i şer'i icra olunacak kadın hâmile olursa çocuk doğuncaya kadar te'hir olunur. Çünkü; çocuk doğmadan evvel icra olunsa bu, çocuk hakkında zulüm olacağından çocuğu ziya'dan muhafaza için çocuğun doğmasına intizar olunur. Zira; (Cüheyne) kabilesinden bir kadın Resulullah'a gelip «Ya Resulullah! Bana hadd-i şer'i lâzım geldi, icra buyur» dediğinde hatun hamile olduğu için Resulullah velisine «bunu götür, hamlini vazedince getir» buyurduğu ve velisinin götürüp hamlini vazedince emr-i Resulûllah üzerine getirip Resulûllah açılmaması için elbisesini üzerine bağlatıp recmolunduğu ve recmolunduktan sonra namazı kılınıp defnolunduğu (İmran b. Husayn) hazretlerinden mervidir.

Hadd icra olunca yıkanır, kefenlenir, namazı kılınır ve ehl-i İslâm kabrine defnolunur. Zira; zinayı irtikâbından dolayı kâfir olması lâzım gelmez. Zina eden insanın azalarından yalnız bir uzuv ise de zinanın lezzetinden cümle aza müstefid olduğundan aldıkları lezzet mukabilinde azanın cümlesi tazip olunur. Binaenaleyh; diğer azalar kusursuz tazip olunduğu cihetle zulümdür denilemez. Çünkü; o lezzette hepsi müşterek olduğundan cezada dahi hepsi müşterek kılınır. Binaenaleyh; kusursuz azalar cezadide olmuş olmaz.

Bu âyette ehl-i iman olanın hudud-u İlâhiyeyi terketmesi caiz

olmayacağını Vâcip Tealâ beyan buyurdu. Zira; «eğer Allah'a ve yevm-i âhirete îmanınız varsa Allah'ın dininin ahkâmını icrada zâni ile zâniyeye merhamet etmeyin» buyurmuştur. Yani «onlara merhametiniz sebebiyle haddi terketmediğiniz gibi haddi icrada tahfif de etmeyin» demektir. Çünkü; cinayet eden bir kimseyi esirgemek başka birinin cinayetine sebebiyet vereceğinden fitne kapılarını açmakla âlemin intizamı ihlâl edilir. Zira; kötülere iyilik; daima iyilere zulümdür. Binaenaleyh; siyaset-i şer'iyenin icrası her zaman âlemin intizamına hâdimdir. Teessüf olunur ki bir zamandan beri icra olunmadığından âlem fesatla dolduğu gibi hapishanelerde de millet ordular besliyor. Bu yüzden hânumanlar harap olmakla beraber hiç bir tesiri olmadığından gün be gün fesadın tezayüt ettiği görülüyor. Siyaset-i şer'iye icra olunsa derhal te'siri görüleceği şüphesizdir. Ne olur erbab-ı umur bir de siyaset-i şer'ieyyi icra ile tecrübe etseler. Avrupa kanunlarından tercüme olunma bir takım şeylerle amel edeceğiz diyerek uğraşmaktan daha kolay ve iyi değil mi? Şu bir âyet, zinanın önünü almak hususunda binlerce kanundan daha müfid değil mi? Bu âyet-i celile ümmet-i Muhammedin namusunu ve ırzını muhafaza hususunu taht-ı temine almakta kâfi değil mi? Bu hususta hapishanelerde binlerce eşhas beslemekten şer'an sabit olanlara hükmü icra etmekle diğerlerini tahliye etmek ezher cihet mesalih-i nasa daha muvafık olmaz mı? Senede bir defa olsun memlekette subut-u şer'iyeyle bir şahsa hadd-i şer'i icra diğerlerine ibret yönünden kâfi olmaz mı ve binlerce vukuatın önü alınmaz mı?

Bu âyette Cenab-ı Hak hadd-i şer'i icra olunurken mü'minlerden bir tai'fenin hazır bulunacağını emrediyor ki onlar gördükleri ahvali sairlerine teşhir etsinler ve zecir ziyade olsun. Biz şimdi cânileri sandık içinde götürüp getirdiğimizi medeniyetten addederiz. Cani'ye merhamet edip onun namusunu muhafaza ederken onun cinayetle mağdur ettiği aileyi köşelerde süründürmek ve sızlandırmak medeniyet midir? O cani'ye «neyse beşerdir bir kusur yapmış bunu teşhir etmekte manâ yok» demekle diğerlerinin tama'larını artırmak medeniyet midir? O cani-i zâlimin rahatını temin edip kusurunu affetmek âlemi rahatsız etmiyor mu? Medeniyet zâlimleri esirgemek sebebiyle mazlûmların rahatlarını selb etmek mi-

dir? Zâlimden zulmü miktarı intikam almak aklen ve şer'an memduh değil midir ki zina gibi en fena bir cinayeti irtikâp eden bir câniye değnek vurmak veya recmetmekten çekiniliyor ve haşa medeniyete muhalif addediliyor. Cenab-ı Hak bizi tarik-ı müstakimden ayırmasın (آمين يامعين)

Hadd-i şer'iyi icra ederken hazır bulunan cemaatın üç kişiden aşağı olmıyacağı müfessirinin cümle-i beyanlarındandır. (Huzeyfe) hazretlerinin Resulullah'dan rivâyet ettiği bir hadiste Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Resulullah zinanın dünyada ve âhirette bazı zararlarını beyan buyurmuştur. Dünyada zararı; *zâninin mürüvvetini gidermesi, fakirlik iras etmesi ve ömrünün noksan olmasıdır.* Âhirette zararı; *gazab-ı İlâhiyye duçar, hesabı şiddetli ve azab-ı Cehenneme dahil olmaktır.*

***

Vâcip Tealâ bu sûre'deki ahkâmdan birincisini beyandan sonra ikincisini beyan etmek üzere :

اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ۝

buyuruyor.

[Zâni olan bir recül nikâh etmez ancak zâniye veyahud müşrike olan bir hatunu nikâh eder. Kezâlik zâniye olan bir hatunu nikâh etmez, ancak zâni veya müşrik olan bir erkek nikâh eder, zâniyeyi nikâh etmek salih ve afif olan mü'minler üzerine haram kılındı.] Çünkü; sâlih bir kimsenin zâniye olan bir hatunu nikâhlaması fasıklara teşbih olduğu gibi halkın su-u zannını, dil uzatmasını, zem ve gıybetini mucib ve mevzi-i töhmetten hazer etmek lâzımken nefsini mevzi-i töhmete arzetmiş olup da nesebinde dedikoduyu mucib olacağından zaniyeyi nikâh mü'min-i müttekinin ve tab'-i selimin içtinap edeceği bir şey olduğuna âyet delâlet eder.

Bu âyetin ahkâmında ulema ihtilâf etmişlerse de ekseriyetin

beyanı veçhile bu âyet (وانكحوا الايامى منكم) âyetiyle mensuhtur. Binanealeyh; sâlih bir kimsenin tabiatı kabul ettiği surette tevbe etmiş olan zâniye kadını nikâh etmesi caizdir.

Âyet-i celilenin sebeb-i nüzulü; Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran muhacirin-i kiram Medine'ye geldiklerinde âdet-i cahiliye üzerine Medine'de açıktan zina ile maruf kadınlar olduğu gibi kapıları üzerinde âlemetleri de varmış. Nefislerini kirâya verip o yolda bir çok servetlerde iktisap etmiş olduklarından muhâcirinin fukarası âdet-i cahiliyede olduğu veçhile onlardan nikâh etmek arzu ederek Resulullah'tan istizan etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Binaenaleyh; İbtida-yı İslâmda afif bir erkeğin zâniye bir hatunu veyahut afife bir hatunun zâni olan bir erkeği nikâh etmesi bu âyetle haram kılındı. Sonra diğer âyetle bu hürmet nesholunarak bu gibilerin nikâhlarının cevazına müsaade olunmuştur.

Bundan evvelki âyette zinanın hükmünden bahsolunup zinaya ekseriyet i'tibariyle kadın sebep olduğundan zâniye takdim olunmuşsa da bu âyette nikâhtan bahsolunup nikâhta asıl olan erkek olduğu cihetle zâni takdim olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ bu sûre'de beyan olunan ahkâmdan üçüncüsünü zikretmek üzere :

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar zinadan nefsini muhafaza eden hatunlara «zina ettin» demekle kazfedip sonra o kadının zinasını isbat için dört şâhit getiremezse onlara o kadına iftirasından dolayı seksen değnek vurun.]

وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا

[Ve siz ebeden onların şahadetlerini kabul etmeyin. Zira; afi-

fe olan kadına zina ile iftirası mürüvvetini ihlâl ettiğinden mertebe-i şehadetten sukutu iftirasına cezadır.]

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۝ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا

[İşte şu kusursuz olan kadına zina isnad edenler ancak doğru yoldan çıkmış bir takım fasıklardır. İllâ şol kimseler ki onlar kadına zina isnad ettikten sonra tevbe ettiler ve iftira ile ifsat ettikleri nefislerini ıslâh ettiler. Bunlar tevbe ve ıslâh sebebiyle azaptan kurtulurlar.]

فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

[Zira; Allahü Teâlâ onların kusurlarını mağfiret ve tevbelerini kabulle merhamet eder.]

Yani; şol kimseler ki onlar zinadan berî olan kadınlara bigayrihakkın zina isnad ettikten sonra o hatunun zinasını isbat için âdil ve ehl-i mürüvvet ve emanet sahibi olan kimselerden dört şahit getiremediler. Onlara seksen değnek vurmakla celdedin ve ebeden onların şahadetlerini dâvâlardan hiç bir dâvâ ve ahvalden hiç bir halde kabul etmeyin. Zira onlar; hudud-u İlâhiye haricine çıkmış bir takım fasıklardır. Fasıkın şehadeti fıskı icabı mürüvvet ve adaletini iskat ettiği için hiç bir yerde kabul olunmaz. Çünkü; onlar afife hatunlara iftira edip namusunu berbat ettiklerinden azab-ı İlâhiden necat bulamazlar. Ancak şol kimseler necat bulurlar ki onlar bu hatuna iftira ettikten sonra tevbe, istiğfar ve nedamet-i kâmileyle nedamet ettikleri gibi kendi hallerinden ifsad ettiklerini islâhla dergâh-ı ulûhiyetten kusurlarının affını istirham ettiler. İşte onlar azab-ı İlâhiden necat bulurlar. Zira; Allahü Teâlâ onların kusurlarını afla mağfiret ve tevbelerini kabulle merhamet buyurucudur.

K a z i f ; Bir kimseye sen zânîsin demekle atmak ve söğmektir. M u h s ı n ; Zinadan nefsini hıfzeden kimsedir. C e l d ; Değnekle vurmaktır. İşte zina etmeyen bir kimseye

«sen zânisin» demekle kazfeden yani atan kimseye seksen değnek vurulur.

Bu âyette Hâzin'in beyanı veçhile zinadan berî olan bir kimseye zina isnadıyla kazfeden kimseye celdolunmanın şartı; zina isnad olunan kimsenin muhsın, müslim, hür, âkil ve bâliğ olup zinadan afife olmasıdır. Hatta ömründe bir kere zina ettiği sabit olan kimseye velev tevbe etmiş olsun kazfeden adama celd lâzım gelmez. Zina lâfzıyla kazfetmek de şarttır. Zinanın gayri başka elfaz-ı galizayla meselâ «fasıksın, facirsin ve kötü bir adamsın» demekle söğmüş olsa celd lâzım olmaz, fakat tazir-i şer'i lâzımdır ve tazir de hâkimin takdirine bağlıdır.

Kazfeden kimse kazfettiği adamın zinasını isbat ederse veyahud kazfolunan adam zinasını ikrar ederse kaaziften hadd-i şer'i sakıt olur. Çünkü hadd-i kazif; iftira gibi sebeble olacağından isbatla veya ikrarla sözünde sadık olup iftira etmediği tebeyyün ettiği cihetle had sakıt olur. Kazfeden köle veya cariye olursa isbat edemedikleri surette seksen değneğin nısfı olan kırk değnek vurulur.

Bu âyette kadınlara kazif çok vukuu bulduğu cihetle kadınlara kazif zikrolunmuşsa da erkeklere kazfolunduğunda da hüküm böyledir. Meselâ afif olan bir erkeğe «sen zânîsin» diyen kimseye haddi- kazif lâzımdır.

Kazfeden kimse tevbe ettikten sonra şahadetinin kabul olunmasını bazı ulema beyan etmişlerse de İmam-ı Azam indinde asla kabul olunmaz. Zira; Cenab-ı Hak «ebeden kabul etmeyin» buyurmuştur.

Ahraz olan kimsenin işareti mahudesiyle kazfinden Şafii indinde had lâzım gelir, Hanefi indinde lâzım gelmez. Zira; şüpheden hâlî değildir. Şüphe ile hudud-u şer'iye mündefidir. Çünkü; işarette söylemek gibi sarahet olmadığından kazif olmamak ihtimali haddin icrasına mânîdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyet kâfirlere de şamildir. Binaenaleyh; kâfir müslime kazfederse kâfire had lâzım gelir. Amma o adam kâfire kazfederse had lâzım gelmez. Zira; kâfir küfrü sebebiyle muhsın değildir. Haddin lüzumunda ise makzufun muhsin olması şarttır. Pederi evlâdını kazfederse had lâzım gelmez.

Hulâsa; ehl-i îmanın canı ve ırzının taarruzdan sâlim olduğu gibi namusunun da taarruzdan sâlim olduğu ve bigayri hakkın başkasının namusuna taarruz eden kimseye ceza olarak seksen değnek vurulacağı, şahadetlerinin ebeden kabul olunmayacağı ve fâsık olmasıyla hüküm olunacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ecnebiye hatuna kazfı ve bu sûre'de beyan olunan ahkâmdan üçüncüsünü beyandan sonra insanın kendi zevcesini kazfetmesinin ahkâmını beyandan ibaret olan dördüncü hükmü izah etmek üzere :

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki kendi zevcelerine zina isnad ederek kazfettiler. Halbuki zevcelerinin zinalarına şahidleri de yok, illâ kendileri var. Onlardan birisinin şehadeti dört şehadettir. Ve keyfiyet-i şehadet de şöyledir : Evvelâ huzur-u hâkimde «Eşhedü billâh ben haremime isnad ettiğim zinada doğru söyler sadıklardanım, isnad ettiğim zinada yalancı değilim». Dört defa böyle dedikten sonra beşincide «eğer şu isnad ettiğim zinada yalan söyleyenlerdensem Allah'ın lâneti benim üzerime olsun» der.]

***

Vâcip Tealâ zevcin bu minval üzere şehadeti bittikten sonra zevcenin şehadetini beyan etmek üzere :

وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ أَن تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِن كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Hatunun dört kere şehadeti, hatundan azâbı defeder ve keyfiyeti şehadet şöyledir : «Eşhedü billâh zevcim filân bana isnad ettiği zinada yalan söyleyenlerdendir. Ben isnad ettiği zinadan berîyim.» Dört kere böyle dedikten sonra beşincisinde «eğer zevcim filân bana isnad ettiği zinada doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabı benim üzerime olsun» der. Badehu hâkim, beyinlerini tefrik eder.]

Lisan-ı şer'îde bu minval üzere tefrîka; L i a n denir. Hareminin zinası üzerine zevcin dört şâhidi varsa şahitlerle isbat eder. Liana hâcet kalmaz. Binaenaleyh; zevc hadd-i kaziften kurtulur ve zevceye hadd-i zina icra olunur. Eğer şâhidi olmazsa âyette beyan olunduğu veçhile zevc dört defa haremi filâneye isnad ettiği zinada doğru söylediğine yemin eder. Beşincide eğer yalan söylerse Allah'ın lâneti kendi üzerine olacağını beyan eder ve bununla hadd-i kaziften kurtulur. Eğer zevce de beyan olunduğu veçhile yemin ederse hadd-i zinadan kurtulur. Eğer yeminden nükûl ederse haddi şer'i icra olunur.

İmam-ı Azam indinde zevc zevceye kazif ederse lian icra olunur. Eğer zevc liandan nükûl ederse hadd-i şer'i icra olunmaz, lianı icra edinceye kadar hapsolunur. Kezâlik hatun liandan nükûl ederse haddolunmaz, belki lian icra edinceye kadar hapsolunur. Zira; hatunun nükûlü ikrar addolunamaz. Şu halde haddi icap eden iki şey ki, biri *şehadet* diğeri *ikrar*dır. Hatunun nükûlünde her ikisi de olmadığından hadd-i şer'i caiz olamaz buyurmuşlardır.

İmam-ı Şafii indinde lianın hükmü beştir: Zevc lianı bitirince had mündefi olur. Hatunun karnında veled varsa veledin nesebini nefyetmiş olur. Zevcle zevce beyninde ayrılık hasıl olduğu gibi ebeden içtima edemezler, birbirlerine hürmet-i ebediyeyle haram olurlar ve zevce üzerine had vâcip olur. Eğer lian icra ederse hadd-i şer'iden halâs olur.

Amma İmam-ı Azam indinde zevc, liandan sonra nefsini tekzip ederse nikâhı cedidle tekrar alabilir ve mücerret zevcin lianıyla tefrik vukuu bulmaz, hâkim tefrik eder veya zevc talak verir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celilenin sebeb-i nüzulü şöyledir :

Ensardan (Uveymir) isminde bir zat hareminin üzerinde (Şüreyk) isminde bir zatı gördü. Şâhit yok ne yapsın? Amcazadesi Asım'a keyfiyet-i hâli anlattı. Resulullah'dan ne yapmak lâzım geleceğini istifta etmesini rica etti. Âsım geldi Resulullah'a üstü örtülü meseleyi arzetti. Resulullah kerih gördü. Âsım ısrar etti. Resulullah sükût buyurdu. Âsım gider (Uveymir)e hâli söyler. (Uveymir) huzur-u risalete kendi gelip arzeder. Resulullah «Ya dört şahit getireceksin veyahut sana haddi kazif icra olunacak» buyurunca (Uveymir) ayağa kalkar «Ya Resulallah! Şahidim yok fakat sözümde sâdıkım, iftira etmiyorum. Cenab-ı Hak beni haddin icrasından halâs buyursun» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Bu âyet nazil olunca Resulullah haremini getirmesini emretti. (Uveymir) haremini getirdi. Salât-ı asriçin ezan-ı Muhammedi tilâvet olundu. İkindi namazı eda olunduktan sonra Resullulah Uveymir'e, «kalk ayak üzerine, Allah'tan kork amcazadelerine iftira etme» dedi. Çünkü; Uveymir'in haremi (Havle) nin ve zina eden (Şüreyk) in ve Resulullah'a istiftaya gönderdiği (Âsım) ın hep amcazade oldukları mervidir. Uveymir ayak üzerine kalkar «ben Allah'a şehadet ve yemin ederim. Haremim Havle zâniyedir. Ben sözümde sadıkım. Zira; Şüreyk'i ben karnı üzerinde gördüm. Dört aydır yakın olmuyorum. Karnında çocuk var, benden değildir» dedi. Âyette beyan olunduğu veçhile dört defa yemin ve beşincide lânet etti. Haremi Havle'nin de aynı yemini icra ettiği mervidir.

İbni Abbas Hazretlerinden sebeb-i nüzûl hakkında mervi olan şöyledir: Kazif âyeti nazil olunca ensarın seyyidi (Sa'd b. Ubade) «bir kimse hareminin üzerinde yabancı bir kimseyi görse şâhit yok, şahit getirmeğe gitse zâni işini bitirir gider, haremine zâniye dese, değnek var bu nasıl olur?» dedi. Resulullah ensara hitaben «bakın Seyyidiniz ne diyor?» buyurdu. Ensar «Ya Resulallah! Recül-ü gayurdur levmetme» dediler. Sa'd hazretleri de «Ya Resulallah! Bu hüküm haktır, Allah'tandır ben biliyorum fakat müşkül bir mevkide kaldık taaccüp ediyorum.» demesi üzerine meclis dağılmadan Sa'd'in amcası oğlu (Hilâl b. Umeyye) gelir hareminin üzerinde yabancı bir erkek gördüğünü hikâye eder. Resulullah hikâyesini kerih görür. (Hilâl) «Ya Resulallah! Hikâyemi kerih gör-

dün. Allah'a yemin ederim ki ben yalan söylemem, mesele vakidir» der. Resulullah «ya beyyine veyahud sana hadd-i şer'i icra edeceğim» deyince ensar cemolur ve «Sa'd'ın dediğine müptelâ olduk» derler. Hilâl de «Ya Resulallah ben doğru söylüyorum umarım ki Allahü Tealâ benim için bir iyilik halk edecek» der. Resulullah kazif âyetinin ahkâmını icra etmek için Hadd-i şer'i ile emretmek üzere iken bu âyet nazil olur ve hemen (Hilâl) ile haremi arasında lian icra olunur.

***

Vâcip Tealâ lian âyetini inzalle kullarına fazl u ihsanını beyan etmek üzere :

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ۝١٠

buyuruyor.

[Eğer Allah'ın fazl u ihsanı, merhamet ve şefkatı sizin üzerinizde olmamış olsaydı sizin şehadat-ı batılanız ve îman-ı kâzibeniz sebebiyle esrarınızı izharla sizi rusva ederdi ve lâkin lûtf u ihsaniyle size müsaade ve mühlet verir ki mütenebbih olup tevbe edesiniz ve şurasını bilin ki Allahü Tealâ tevbenizi kabul edici ve umum ef'âlinde hakîmdir.] Binaenaleyh; Sizin mütenebbih olmanız için ukubetinizi ta'cil buyurmaz.

***

Vâcip Tealâ bu sûre'de beyan olunan ahkâmdan beşincisini beyan etmek üzere :

اِنَّ الَّذِينَ جَاؤُ بِالْاِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ
مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْاِثْمِ وَالَّذِي تَوَلّٰى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝١١

buyuruyor.

[Şol kimseler ki ifk ü iftira ile geldiler, onlar sizden bir cemaattır. Ey iftiraya uğrayan ehl-i îman! İftirayı size şer zannetmeyin, belki o iftira sizin hakkınızda hayr-ı mahızdır. İftira edenlerden her kişi için günahtan kesbettiği şey vardır. O kimse ki onlardan kibri kendini haktan iraz ettirdi ve sözün büyüğünü işaaya mütevelli oldu. Onun için büyük azap vardır.]

Yani; o kimseler ki onlar Hz. Âişe'nin celâlet-i şanını, ülüvv-ü kadrini ve kemâl-i ismetini bildikleri halde Âişe (R.A.) hakkında büyük iftira getirenler sizden bir cemaattır. Ey iftira olunan Nebiyy-i Muazzam, Ebu Bekr ve Âişe! Siz iftirayı hakkınızda şer zannetmeyin belki hayr-ı mahızdır. Çünkü; o iftira sebebiyle ecr-i cezile, sevab-ı azîme ve hayri kesire nail oldunuz. Taraharet ve iffetinize delâlet eden âyetler nazil olmakla kadriniz teâli etti. Bizzat o töhmetten beraetinizi Cenab-ı Hak ilân etmekle hakkınızda su-u zan edenler rezil ve rusva oldular. O iftira eden müfsitlerden her birinin günahtan kesbettikleri cezaları vardır ve bilhassa onlardan kibr ü gururu haktan iraz ettiren ve kelâmın büyüğünü taahhüt edip işâasına mütevelli olan (Abdullah b. Übey) ve-emsali için azâb-ı azim vardır.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran *iftira eden cemaat* la murad; *(Abdullah b. Übey), (Zeyd b. Rufaa), (Hasan b. Sâbit), (Mastah) ve (Hamne bint-i Cahş) ve onlara tabi olanlardır. İftira haklarında hayır olanlar* la murad; *Resulullah, Ebu Bekir, Âişe, Aile-i Risaletpenah ve aile-i Ebu Bekirdir.* Haktan iraz eden ve azâb-ı azîmle tehdit olunan; (Abdullah b. Übey) dir. Çünkü; Reis-i münafıkîn olan (İbni Übey) Resulullah'a adavetinden dolayı ilk defa yaymaya çalışan ve iftiraya cüret edip halk arasına söz dağıtan odur.

Azab-ı azîm; dünya ve âhirettedir. (İbni Übey) dünyada makhur, matrut ve herkes indinde nifakla meşhur kadirsiz, rezil rusva idi ve ona uyup iftirayı tasrih eden (Hassan) ın gözleri kör, elleri çolak oldu. (Abdullah) ı ve (Hassan) la (Mastah) ı ve (Hamne) yi âyetin nüzulünden sonra Resulullah hadd-i kazifle celdetmiştir.

Beyzâvî, Fahri Râzi ve sair tefsirlerde tafsilen beyan olunduğu veçhile âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Resulullah sefer murad

ettiğinde ezvac-ı mutahharat arasında kur'a çeker, müsaferet hangisine isabet ederse Resulullah onu alır götürür. Âdet veçhile seferin birinde kur'a Hz. Âişe'ye tesadüf edip beraberinde götürmüşlerdi. Avdetlerinde Medine'ye bir konak kaldığında geceden kafile kalkacağına Resulullah nida ettirince Hz. Âişe kaza-yı hacete gider gelir ve boynunu yoklar ki boncukdan mamül gerdanlığı düşmüş. Ayak yoluna gitmiş olduğu yere onu aramaya gider ve gerdanlığı aramakla bir müddet vakit geçer ve bulur, gelir ki, konak yerinde kimse kalmamış. Çünkü; Hz. Âişe henüz yaşı ufak olup hafifül vücud olduğundan şutûfe ve devesine me'mur olan zat şutûfun içindedir zanniyle deveyi yükletir, gider. Hz. Âişe'nin kaldığını kimse bilmez. Hz. Âişe konak yerinde kimseyi bulamayınca benim kafileden geri kaldığımdan haberdar olunca beni aramaya gelirler ümidiyle oturur, uyku galebe eder uyur. Sabah güneş doğarken (Saffan b. Muattal) gelir. Hz. Âişe'yi bilir ve devesinden iner Hz. Âişe'yi devesine bindirir alır râhilenin arkasından ulaştırır. Çünkü; Resulullah'ın seferde âdetleri askerin bir konak gerisinde, teftiş etmek, düşenleri ve kalanları bulmak ve alıp getirip sahibine vermek için bazı kimseler tayin eder. Onlar askerin gerisinden gelirlerdi ve Saffan da o şekilde vazifeli idi. (Saffan) Hz. Âişe'yi getirince münafıklar ithama yol buldular, ifk ü iftirayı yaymaya başladılar. Nâs üç sınıf oldu : Bir sınıf; asla inanmadı reddettiler. Diğer bir sınıf; inandılar fakat susmayı tercih ettiler. Üçüncü bir sınıf da hemen yaydılar ve meclislerde sarahaten söylerlerdi. Bu hal bir ay kadar devam etti. Resulullah, Ebu Bekir ve Hz. Âişe işittiler, mahsun ve mükedder oldular. Hatta Hz. Âişe kederinden hasta olup çok göz yaşları akıtmıştır. Hz. Âişe teessürünü beyan sadedinde «ben berîyim, Cenab-ı Hakkın beni tebrie edeceğini de ümid ederdim. Fakat ben nefsimi gayet hakir gördüğümden benim gibi hakire vahiy gelip de mütevâtir olarak kıyamete kadar beraetimin nassı Kur'an'la sabit olacağını ümid etmezdim. Binaenaleyh; Resulullah'a rü'ya suretiyle tebriem beyan olunsa derdim. Bu hal üzere iken lütf u kereminden Cenab-ı Hak tebriem hakkında on sekiz âyet inzaliyle beraetimi âleme ilân etti. Ben de Allah'a hamd ü sena ve şükürler ettim. Dostlarımız mesrur, düşmanlarımız haib-ü hâsir oldular» buyurduğu mervidir. Bu halin iftira ol-

duğunu yayan münafıklar da bilirlerdi. Çünkü; Enbiya-yı izam masum olup herkesi tarik-ı hakka sevke me'mur oldukları cihetle onların ailelerinde nasa nefret verecek tab-ı selime muhalif, herkesin sevmiyeceği bir şey bulunması hikmet-i bi'sete münafi olduğundan her nebinin ailesi bu gibi ithamlardan mahfuz ve himaye-i İlâhiye altında bulunmuşlardır. Binaenaleyh; Enbiya-yı izam hazeratının ailelerinden Nuh ve Lût (A.S.) ın haremleri gibi kâfire olanları vardır. Fakat tab'ı beşerin istikrah edeceği ef'al-i kabihayı işleyenler yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ İfk meselesine işaret ettikten sonra ifk kıssasına karşı mü'minlerin alacağı vaziyeti, lâzım olan adabı ve münasip olan hali beyan etmek üzere :

لَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْراًۙ وَقَالُوا هٰذَٓا اِفْكٌ مُبِينٌ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Ey ifk ü iftiraya inanan kimseler! Keşke siz Hz. Âişe (R.A.) hakkında ifki işittiğinizde hüsnü zan edip sû-u zan etmeseydiniz. Çünkü erkek ve dişi cümle ehl-i îman kendi nefislerine ve kendi nefisleri makamında olan diğer mü'minlere hüsn-ü zan ve hayır me'mul ederek dediler ki «şu söylenen açık bir iftiradır; sizin de böyle demeniz lâzımdı. Niçin hayır zannetmediniz de şerre inandınız.»]

Yani; mü'minlere lâyık olan ihvan-ı dinlerine hüsnüzan etmek lâzım olup ta'netmekten lisanlarını çekmek ve ta'nedenlerin taanlarını onlardan men'etmektir. Şu halde siz ifki işittiğiniz zaman niçin bu adaba riayet edip de onların iftiralarını reddetmediniz. Münasip olan reddetmeliydiniz. Zira; mü'min ve mü'mineler kendi nefislerine hayır zannettikleri gibi diğer mü'minlere de hayır zannetmeliydi, hayır zanneden mü'minler bu iftirayı işitince «açıktan bir iftiradır» dediler. Binaenaleyh; siz de işitince «bu

iftiradır» demeliydiniz. Çünkü; Hz. Âişe'nin taharat-i tıyneti ve necabet-i ismeti iftira olunmaktan âlâ ve ekmel idi.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile îmanın iktizası mü'mine, hüsn-ü zan ve hayır murad etmek olup taandan içtinap etmek olduğuna işaret için hitaptan gıybete ve zamirden ism-i zahire udûl olunmuştur. Çünkü! (ظن المؤمنون) bedelinde (ظننتم) denilse kifâyet ederken zamiri ve hitabı terkle (ظن المؤمنون) demek; îmanın ahlâk-ı haseneyi iktiza ettiğini beyan içindir. Zira; mü'min lâfzının ifade ettiği manâyı zamir ifade edemez.

Âyet-i celile Fahri Râzi'nin beyanı veçhile iftiraya inanan mü'minleri tevbih için sevkolunmuştur. Zira; mü'min anasına kazfetmez. Hz. Âişe'nin mü'minlerin anası olduğu nassla sabittir. Şu halde Hz. Âişe'ye taan anaya taan demektir. Çünkü; bir ümmetin peygamberi o ümmetin babası olduğu gibi o peygamberin haremi de o ümmetin anası olup âhâd-ı ümmete nikâh bile caiz olmadığı (Sure-i Ahzab) da gelecektir.

Bu âyet; mü'minlerin şahs-ı vahid menzilesinde olduğuna delâlet eder. Zira; «mü'minler kendi nefislerine hayır zannederler» demek «ahar mü'mine hayır zannetmeleri de kendi nefislerine zandır. Çünkü; cümle mü'minler nefs-i vahid gibi» demektir. Binaenaleyh; vücuddan bir uzva isabet eden ağrıdan her uzuv elemlendiği gibi bir mü'mine isabet eden elemden hepsinin elemlenmesi lâzım olduğuna işaret olunmuştur. Şu halde mü'minler beyninde hüsn-ü muaşerete âyet-i celilede ne kadar âlî bir tenbih vardır.

***

Vâcip Tealâ ifk meselesini tasdik edenleri tevbih ettikten sonra tasdik edenleri ve bu gibi iftiraya kulak asanları menetmek üzere :

لَوْلَا جَٓاؤُ۫ عَلَيْهِ بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَۚ فَاِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَٓاءِ فَاُو۬لٰٓئِكَ عِنْدَ اللّٰهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[İftira edenler iftiraları üzerine dört şâhit getirmiş olmalılar-

dı, halbuki getiremediler. Dört şahit getirip dâvâlarını isbat edemeyince indallah onlar ancak yalancılardır. Zira; yalandan başka bir şey getirmemişlerdir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onları yalanlarına göre mücazat eder.]

Yani; ifk iftira edenlerin dâvâlarını isbat etmeleri lâzımdı. İspat edemeyince indallah yalancılardır. Çünkü; davaya beyyine lâzımdır. Beyyinesiz dâvâya itibar yoktur. Binaenaleyh; Hz. Âişe'ye iftiraya cüret edenlerin davaları merduttur. Zira; beyyineyle ispat edemediler.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَٓا اَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾

[Eğer sizin üzerinize Allah'ın fazlı, dünya ve âhirette rahmeti olmamış olsaydı sizin halk arasına yaymış olduğunuz iftiralarınızda sizin azab-ı azîm mess ve her tarafınızı ihata ederdi fakat Allah'ın lûtfu sizin üzerinize feyezan eylediğinden Cenab-ı Hak sizin ukubetinizi te'hir etti ve âhirette sizin üzerinize merhameti olmasaydı şu cür'et ettiğiniz ifk ü iftiranız üzerine tevbenizi kabul etmez, sizi büyük azap ihata ederdi.] Çünkü; cür'et ettiğiniz cinayetiniz büyüktür. Elbette onun azabı da büyük olurdu.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette *f a z l - ı İ l â h i* ile murad; *azabın te'hiri ile tevbenin kabulüdür.* Eğer fazl-ı İlâhi olmamış olsaydı iftira edenler dünya ve âhirette haib ü hâsir olurlardı.

اِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِاَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِاَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾

[Siz birbirinize mülâki olup lisanınızla o ifk ü iftirayı yekdiğerinizden telâkki edip kabul ettiğinizde azap sizi ihata ederdi ve sizin için asla ilim olmayan şeyi ağzınızla söylüyordunuz. Halbuki kalbinizde o vakanın sarahatına dair asla bir şey yoktu belki sırf cehil ve tahmin üzere söylüyordunuz ve söylediğiniz zamanda siz onu kolay bir şey ve onun üzerine azap terettüp etmez zannedi-

yordunuz. Halbuki sizin cüret ettiğiniz ifk ü iftira Allahü Tealâ indinde pek büyüktür.] Zira; azabı ve gazabı mucibtir. Sizin zannınız gibi değildir. Siz günah değil zannediyordunuz, halbuki büyük günahtır. Çünkü; âhâd-i nasa iftira envaı azabı mücib olunca, havass-ı nâsa ve bilhassa ezvac-ı mutahharattan birine iftiranın daha büyük azapları mucib olacağı evleviyetle sabittir.

Azabın iftira edenleri messetmesi Kazî ve Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette üç şeye talik olunmuştur : *B i r i n c i s i ; lisanlariyle birbirlerinden telâkki etmek, i k i n c i s i ; yakînen bilmedikleri şeyi söylemek, ü ç ü n c ü s ü ; söyledikleri büyük günahı hafif addetmektir.* Bunun her üçü de azabı muciptir. Çünkü; aslı olmayan bir şeyi dinleyip onu ahzetmek ve doğru olduğunu bilmediği bir şeyi başkasına söylemek ve günah olan bir şeyi küçümsemek caiz olmaz. Caiz olmayan bir şeyi caiz gibi işlemek elbette azabı muciptir.

Hulâsa; kazfın günah-ı kebireden olduğu, büyük masiyeti işleyen kimsenin küçük zannetmesiyle tebeddül etmiyeceği ve mükellef üzerine vâcip olanın; her haramı büyük addetmesi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

وَلَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَتَكَلَّمَ بِهٰذَا سُبْحَانَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾

[Siz şu iftirayı işittiğinizde «bizim için söylenen şu sözü ve bunun emsalini söylemek sahih olmaz, ne acayib ve garaibe tesadüf ediyoruz. Ya Rabbi! Seni nekaisten tenzih ederiz ki şu söylenen söz vakıın hilâfı büyük bir bühtandır.» demiş olsaydınız pek hayırlı olurdu dediniz mi?] Mü'mine lâyık olan bu gibi iftirayı işitir işitmez Allah'a tesbihle iftira olduğunu beyan etmektir. Zira; şu bühtanı işiten kimsenin vücudunun titrememesi ve kulağının ıztıraba düşmemesi ve akılların hayret etmemesi mümkün olamaz. Hatta yayılmasına gayret eden münafıkların dahi, tarafı İlâhiden vücudlarına söylerken lerze arız olmaması mümkün değildir. Elbette kalbi titrer ve lâkin yine söyler.

İşiten mü'minlerin bunu dinlemekten ve söylemekten imtina etmeleri vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Fahri Râzi'-

nin beyanı veçhile böyle şeylerden ihtirazı icab eden akıl ve din onlarda mevcud olduğu gibi bu sözün Resulullah'a eza olduğunu ve Resulullah'a ezanın bab-ı İlâhiden tartlarına sebeb olacağını biliyorlardı. Bu sözde fayda olmadığı gibi zarar muhakkaktı. Âkil olan kimsenin her zaman zarardan nefsini vikâye etmesi vâciptir. Maahâza hiç bir zarar yok farzolunsa bile beyhude vakit kaybetmektir. Âkil hiç bir zamanda vaktini zayi etmez ve nasın iyiliklerini söylemek ve kabahatlerini örtmek ahlâk-ı İlâhiyedendir. Âkil için ahlâk-ı İlâhiyeyle tahallûk etmek vâciptir. Binaenaleyh; şu beyan olunan şeylerin cümlesi bu gibi iftiraya tebaiyetten ihtiraz lâzım olduğunu isbat eder.

Zevce-i Resulullah'a iftira etmenin cümle iftiranın fevkında olduğuna işaret için Vâcip Tealâ bu haberi işitenlerin tesbihe müsaraat etmeleri münasib olduğunu beyan buyurdu. Çünkü; umur-u azime ve garibeyi gördüğünde insanın tesbih etmek âdetidir ve bu iftiranın taaccübe şâyan bir emr-i acîb olduğunu beyan olduğu gibi Zevce-i nebinin fena bir şey işlemiş olmasından ve şu müfterilerin zulümlerine razı olmasından, Cenab-ı Hakkı tenzih vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Beyzâvî'nin beyanı veçhile günahın azameti taallûkuna nisbetle ölçüldüğünden burada bühtan olunan zatın azameti nisbetinde günahın büyük olduğu beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ şu iftiraya kulak tutanların âdâbı terkle vaki olan kusurlarından beşini zikirden sonra altıncısını zikretmek üzere :

يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ اَبَدًا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ size vaazeder ki, bu gibi müfteriyata ebeden bir daha avdet etmiyesiniz. Eğer mü'minlerseniz Allahü Tealâ size, kudretine, şerayiine ve âdâb-ı haseneye delâlet eden âyetlerini beyan eder ki siz mütenassıh olup teeddüp edesiniz. Zira; Allahü

Tealâ sizin kalplerinizde olan gizli şeyleri ve bu gibi iftiraları icad edenleri bilici ve cümle ef'âli, hikmetten hâlî olmadığı gibi Âişe'nin beraetiyle de hükmedicidir.]

Yani; eğer mü'minseniz bu gibi buhtana avdet etmenizden men'etmek için Allahü Tealâ size vaazeder. Çünkü; müfteriyata avdetinizi Allahü Tealâ kerih görür ve kabayihe delâlet eden âyetleri size beyan eder. Zira; her şeyi bilir ve tedbiri hikmetten hâlî değildir. Çünkü; Hakîmdir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile «mü'minseniz böyle şeye bir daha avdet etmemeniz için Allahü Tealâ size vaazeder» demek mü'minlerin tuttukları işi başlarına vurmaktır. Bu gibi müfteriyatı söyleyenler dinleyip de inkâr etmiyenin ikisinin de cezada müsavi oldukları Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü ma'siyete rıza; aynı ma'siyettir.

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾

[Şol kimseler ki onlar mü'minler hakkında kötü şeyleri ve zina gibi herkesin nefret edeceği kötü ahlâkı halk arasında neşredip dağıtmaya muhabbet ederler. Onlar için dünyada hadd-i şer'i ve âhirette Cehennem azabı vardır ki gerek dünya, gerek âhirette azapları elem vericidir. Allahü Tealâ onların yalanlarını ve Âişe (R.A.) ın beraetini bilir. Halbuki siz bilmiyorsunuz ve bilmediğiniz halde iftira ediyorsunuz.]

Bu âyet, bir kimse fena bir sözü dağıtmasa da dağıtıldığına muhabbet etse ve sevinse günahta dağıtanlarla beraber olduğuna delâlet ettiği gibi ehl-i ifk'in ızhar etmeleri üzerine nasıl ukubet olacaksa mü'minlerin arasına fena sözün dağılmasına sevinenlere de ayni ukubet olacağına delâlet eder. Binaenaleyh; bir kimsenin mü'minlerin aza-yı cevarihinden eza görmeyip sâlim olmaları lâzım olduğu gibi kalbinden de eza görmeyip sâlim olmaları lâzımdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet şu beyan olunan sıfat üzere olan her şahsa şamildir. Gerçi sebeb-i nüzul ehl-i ifkin hâl-

leri ise de lâfzın umumu itibarile bu sıfatı haiz olanların cümlesine şâmildir. *A z a b - ı d ü n y a* ile murad; *Hadd-i şer'idir.* Azab-ı âhirette kabir azabı da dahil olsa gerektir. Günah-ı azîm üzerine azmedip kalbinde yerleştirdiğinde dahî günah olacağına âyet delâlet eder. Çünkü; fahişenin işaasına muhabbet kalpte olduğu halde Cenab-ı Hakkın azab-ı elime sebeb olacağını beyan buyurması kalpte işlenmesi kastolunan sair günahların da hükmü böyle olduğuna delâlet-i vazıhayle delâlet eder.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾

[Eğer sizin üzerinize Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı helâk olurdunuz fakat Allahü Tealâ kullarını esirgeyici ve merhamet buyurucudur.]

Yani; eğer sizin üzerinize tevbe kapılarını açmakla ve işlediğiniz kusurlarınızı affetmekle Allah'ın rahmeti olmamış olsaydı ukubetinizi tacil eylemekle sizi rüsva ve kalbinizde gizlediğiniz şeyleri izhar ederdi. Allahü Tealâ kusurunuzu afla esirgeyici ve tevbelerinizi kabulle merhamet buyurucudur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile cürmün azametine karşı Cenab-ı Hakkın lûtfu pek büyük olduğuna işaret ve te'kit için âyet tekrar zikrolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i ifkin maasilerini beyandan sonra bu gibi maasinin suduru şeytana mutabaatla olduğundan şeytana uymaktan nehyetmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ

buyuruyor.

[Ey Allah'ın vahdaniyetine îman ve Resulünün risaletini tasdik eden mü'minler! Şeytanın mesleğine tebaiyet etmeyin. Eğer

bir kimse şeytanın isrine ittiba' ederse dalâlette olur. Zira şeytan; aklen ve şer'an kabih ve mürüvveti muhil olan münkeratla emreder, emrine tebaiyet edip vesvesesine aldananlar elbette fahşa ve münkerata da tebaiyet edeceklerinden elbette dalâleti ihtiyar etmiş olurlar.]

Yani; ey mü'minler! Ehl-i ifkin şeytana tebaiyet ettikleri gibi siz de şeytanın hîle ve desiselerine uymayın. Eğer bir kimse şeytanın isrine ittiba' ederse şeytan onu idlâl eder. Zira şeytan; daima insana kötülük ve münkeratla emreder.

Bu âyette her ne kadar mü'minler zikrolunmuşsa da nehiyden maksad; umum mükellefindir. Zira; şeytana ittiba'dan cümle insanlar memnudur. Çünkü şeytan; bütün insanlara düşmandır. Şu halde insanların şeytanın vesvesesine aldanmayıp şerrinden her zaman istiaze etmeleri lâzım olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle kullarına tavsiye buyurmuştur.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّٖي مَنْ يَشَٓاءُ
وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢١﴾

[Eğer sizin üzerinize Allah'ın fazlı ve rahmeti olmamış olsaydı sizden hiç bir kimseyi Allahü Tealâ günahtan tathir etmez ve şeytanın şerrinden ebeden halâs olamazdı fakat Allahü Tealâ tevbeye tevfik etmek ve günahları izale eden hududu meşru kılmakla dilediği kulunu şeytanın şerrinden halâs eder. Zira; Allahü Tealâ kullarının sözünü işitir ve ahvalini bilir.] Şu halde kullar için Cenab-ı Hakka karşı masiyetten ihtiraz etmek lâzımdır.

Yani; Allah'ın fazl u ihsanı olmasaydı sizden hiç bir kimse ebeden şeytanın şerrinden kurtulamaz ve günahtan temizlenemezdi fakat Allahü Tealâ dilediği kulunu şeytanın şerrinden tathir eder.

***

Vâcip Tealâ ehl-i ifki te'dip ettikten sonra Ebu Bekir hazretlerinin ehl-i iftiradan bazı kimselere nafaka vermemesine dair yapmış olduğu yeminin münasip olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Sizden umur-u dinde fazilet ve umur-u dünyada emvaldan vüs'at sahibi olanlar akraba ve taallûkatına, fukaraya ve hicret edenlere fisebilillâh nafaka vermiyeceğine ve ihsan etmiyeceğine yemin etmesinler. O fukaradan vakî olan kusuru afla onlara ukubet etmekten iraz etsinler. Siz Allah'ın mağfiret etmesine muhabbet etmez misiniz? Onların kusurunu affınız sebebiyle Allahü Tealâ sizi mağfiret buyurucu ve ihsanınız sebebiyle size merhamet edicidir.]

Yani; ehl-i ihsan, ihsanında devam etmeli; umur-u dinde ilim, irfan, ecr ü mesubat, fazl u ihsan ve emr-i dünyada bolluk sahibi olanlar akrabalarından, sair fukaradan ve muhacirin-i kiramdan muhtaç olanlara ihsan etmiyeceğine dair yemin etmemelidirler ve muhtaç olanlardan vaki olan kusura afla onlara ezadan vaz geçmelidirler. Allah'ın size mağfiret etmesine muhabbet etmez misiniz ki ihsan etmiyeceğinize yemin edersiniz. Halbuki sizin affınız üzerine Allahü Tealâ size mağfiret ve onlara ihsanınız sebebiyle size ihsan eder. (ولا يأتل) (ولا يحلف) yani «yemin etmesin» demektir.

Kazî, Fahri Râzi, Taberi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celile; Ebu Bekir (R.A.) efendimiz hazretleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Ebu Bekir'in teyzezadesi ve muhacirinin fukarası ve Bedir vakasına hazır olanlardan (Mastah) hazretleri Âişe (R.A.) a hakkında vâki olan ifk ü iftiraya iştirak etmiş ve ifk vakası söylenen bazı yerde güldüğünden Cenab-ı Hak bizzat Kur'an'-da Âişe-yi afife (R.A.) nın söylenen dedikodunun cümlesinden berî olduğunu beyan buyururken Ebu Bekir (R.A.) efendimiz çocukluğundan beri ihtiyacına binaen in'am ve ihsan etmiş olduğu teyzezadesi Mastahın ifk meselesine iştirakinden gücenmiş olduğu cihetle bir daha Masdaha ve ailesine infakta bulunmayacağına ye-

min etti. Mastaha ve ailesine «kalkın gidin benim evimden, bundan sonra ben sizden değilim siz de benden değilsiniz» dedi. Mastah bazı özür beyan ederek itizar etmişse de özürünü kabul etmedi. Onlar Ebu Bekir'in evinden me'yüsen çıkıp gittiler. Fakat gidecek yerleri de olmadığından sokak ortasında meydanda kalmaları üzerine Allahü Tealâ bu âyeti inzâl buyurdu. Resulullah Ebu Bekir'i huzuruna celple nehy-i İlâhiyi kendine tebliğ edince Ebu Bekir (R.A.) tekbir alır, mesrur olur ve derhal hane-i saadetine avdet edip Mastahı ve Mastah'ın cemaatini çağırır, «Allah'ın inzal ettiği ahkâmı alerre'si vela'yn kabul ettim. Benim sizi tardettiğim Allahü Tealâ'nın size gazab ettiği zamandaydı. Amma Allahü Tealâ sizin kusurunuzu affedince merhaba biküm, evvelki gibi yiyin ve için, benim evime gelin, ben size evvelkinden ziyade ihsan edeceğim» dedi.

Âyet-i celile Ebu Bekir hazretlerinin Umur-u dinde faziletine ve enbiyadan sonra efdal-i nas olduğuna delâlet eder. Zira; bu âyette Vâcip Tealâ Ebu Bekir'in faziletini mekam-ı medihte beyan ve cemi' siğasıyla irat buyurması Ulüvv-ü şanına ve mertebe-i ulyasına delâlet eder.

Bir kimse bir şeye yemin ettiğinde o yemin ettiği şeyin hilâfını hayırlı görürse o hayırlı gördüğü şeyi işleyip yemininden kefâret vermesi lâzım olduğuna âyet-i celilede delâlet vardır. Çünkü; Hz. Ebu Bekir infak etmemek üzere yemin etmişken Cenab-ı Hak yemininden nehiy ve nehyin zımnında infakla emretmiştir. Çünkü bir şeyden nehiy o şeyin zıddıyla emirdir.

Bu âyette Ebu Bekir'in Allahü Tealâ'ya tazimine ve ebna-yı cinsine şefkat ve merhametine delâlet vardır. Şu halde insan için lâzım olan Allah'la ve halkla muamelesinin dürüst olmasıdır. Ebu Bekir'de bunun ikisi de mevcuttur ki Allahü Tealâ sena buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ Ebu Bekir'i yeminden nehyettikten sonra fi'il-i fahişten beri taife-i nisvana zina isnad edenlerin dünya ve âhirette mel'un olacaklarını beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki muhsıne ve afife ve hudud-u İlâhiyeyi muhafaza edip isnad olunan zinadan bilkülliye gafil ve berî olup Cenab-ı Hakkı tasdik ve ahkâmına îman etmiş olan hatunlara zina isnad ederler. Onlar afife olan hatunların namuslarına iftira ettikleri için dünya ve âhirette dergâh-ı uluhiyetten tardolunmuşlardır. Şol günde onların amelleriyle lisanları, elleri ve ayakları aleyhlerine şehadet eder ki o günde onlar için büyük azap vardır.] Zira; cinayetleri gayet büyük olduğundan azapları da büyüktür. Çünkü; dünyada hadd-i kazif icra olunmak ve şehadetleri kabul olunmamak ve mü'minler nazarında menfur olmak gibi azaplara ve âhirette de envâı azaba düçar olacaklardır. Ancak bu âyet-i celile tevbe etmeyip musır olanlar hakkındadır. Tevbe edenler bu lânetten müstesnadırlar.

Bazı müfessirîn, bu âyet; Hz. Âişe (R.A.) ya iftira edenlere mahsustur demişlerse de ekseri müfessirîn ve usuliyyun afife olan bütün kadınlara iftira edenlere şamil olduğunu beyan ve iltizam etmişlerdir. Gerçi ezvac-ı mutahharatın mertebelerine nazaran onlara iftira elbette diğerlerinden daha büyük cinayetse de bu âyetin elfazı umumidir. Binaenaleyh; zina ile iftira eden herkese şâmildir.

Ol günde cinayet sahipleri cinayetlerini inkâr edince Allahü Tealâ onların lisanlarıyla sudur eden iftira ve sair maasilerini lisanlarına ve şer'in hilâfı ellerinden sudur eden günahları ellerine ve ayaklarından sudur eden günahları ayaklarına söyletecek kudret verir ve her ne amel ettilerse aza-yı cevarihleri şehadet eder. Yahut aza-yı cavarihin şehadeti; Râzi ve Beyzâvî'nin beyanı veçhile *her azadan dünyada sudur eden günahın eseri o azalar üzerinde zuhur etmesidir* ki azaların şahadetlerinde azabın şiddetini tezyid vardır.

يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللّٰهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

[Zikret habibim! Şol günü ki o günde Allahü Tealâ onların amellerinin cezasını tamamen verir ve müstahak oldukları cezadan asla ziyade ve noksan olmaz. Binaenaleyh; amellerinin istihkâkı ne miktar ise o miktar verir ve onlar da Allahü Tealâ'nın ulûhiyetinin zahir, sabit ve baki olduğunu bilirler.] Çünkü; Muamele-i İlâhiyede cadde-i istikametten ve adalet-i hakikiyeden aslâ inhiraf olmadığını görünce Allahü Tealâ'nın hak olduğunu tasdike mecbur olurlar ve lâkin bu tasdikleri onlara fayda etmez. Zira; tasdikın mahalli dünyadır, âhiret değildir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i ifkin bazı hallerini beyandan sonra bazı aharı beyan etmek üzere:

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ اُولٰٓئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Taife-i nisvandan envâı rezaletle taanedilmiş ve cadde-i selâmetten ayrılmış olanlar, ricaldan envâı rezaleti ihtiyar edenler içindir. Zira; bu gibi habaset-i irtikâpta onları kendilerine münasip ve küfüv olanlar ihtiyâr ve tezevvüc eder, yoksa afif ve namuslu kimseler taharetten hâli olanları tezevvüc etmezler ve ricalden habîs olanlar nisvandan habîs olanlar içindir. Çünkü; maslahat-ı imtizaç ve hikmet-i İlâhiye iktizası herkes kendi nazîrini bulacaktır. Zira; herkes emsalini bulmazsa ıztıraptan hâlî olamaz. Kezalik taife-i nisvandan tahire, afife olan ve fevahişten sakınanlar kendileri gibi afif erkekler içindir. Afif erkekler kendileri gibi afif kadınlar içindirler. İşte envâı rezaletten tâhir ve pak olanlar ehl-i iftiranın dedikleri sözlerden berî, pâk ve tâhirdirler. Binaenaleyh;

onlar için mağfiret-i azime ve güzel rızık vardır ki Cennet-i alâda o rızıkla daima telezzüz ederler.]

(أُولَئِكَ) Tayyip ve tâhir olanlara işaret olduğu cihetle ezvac-ı mutahharatın Resulullah'la beraber Cennette olacaklarına işaret ve onları tebşirdir. Çünkü; ezvac-ı mutahharattan ziyade tayyibe ve Resulullah'tan daha ziyade tayyib olamaz. Tayyib olanlar için mağfiret ve rızk-ı kerim vaadolunduğundan ezvac-ı mutahharata rızk-ı kerim vaadolunmuştur. Rızk-ı kerim Cennette olacağı cihetle ezvac-ı nebiye Cennet vaadolunmuş demektir.

Şu manâ âyette *h a b i s* lâfzı *zani* ve *t a y y i b* lâfzı *afif* manâsına olduğuna nazarandır. Amma *h a b i s ; kelâm-ı fâhiş* ve *t a y y i b ; güzel söz* manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [İfk, iftira, kötü söz ve fâhiş kelâm erkek ve dişi zina ile me'luf olan kimselere lâyıktır, onlar hakkında söylenir. Amma iffet, taharet, medhü sena ve güzel söz zinadan pâk ve tayyib olan kimselere lâyık olduğundan onlar hakkında güzel söylemelidir. Zira güzel söz; temiz kimseye yakışır.] demektir. Yahud [Habis söz söylemek habis kimselere, tayyib söz söylemek tayyib kimselere yakışır] demektir. Şu halde galiz söz söylemenin şer'an çirkin olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; mü'min olan daima lisanını güzel sözlere alıştırmak adab-ı insaniye ve şer'iye cümlesindendir. Çünkü murdar söz; temiz ağıza yakışmaz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet-i celile Hz. Âişe (R.A.) ya kazfedenleri zemı içindir. Çünkü; Hz. Âişe tayyibe ve münafıkların sözlerinden pâk ve nezih olduğundan sözün en alâsı ona lâyıktır. Habislerden sudur eden habis sözler şan-ı Âişe'ye lâyık değildir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak Hz. Yusuf'u Züleyha'nın ehlinden bir şâhidle, Hz. Musa'yı yahudilerin sözlerinden bir taşla ve Hz. Meryem'i oğlunun beşikte söylemesiyle tebrie ettiği gibi Hz. Âişe'yi de semâdan vahyettiği âyât-ı beyyinatla tebrie etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Âişe'nin nezahet ve taharetini beyanla ehl-i ifkin iftira ve bühtanlarını ilândan sonra bu hezeyanat-ı batıla ve

müfteriyat-ı atılanın sebeb-i müstakili mubalât etmeden ihtilât etmek ve istizan etmeden başkasının evine girmek olduğundan izinsiz başkasının evine girmeyi nehyetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا
عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Kendi evinizden başka bir eve o ev halkıyla ünsiyet ve onlardan izin alıp selâm verinceye kadar girmeyin. Zira; istizan etmeden girmemek sizin için hayırlıdır, sizin düşünmeniz ve muttaiz olmanız için istizan meşru kılındı.]

Yani; Ey Allah'ın vahdaniyetini tasdik ve Resulünün risaletine îman eden mü'minler! Sizin îmanınızın muktezası adab-ı diniyeyi muhafaza ve aranızda ihlâs üzere din kardeşliğini takrir etmektir. Binaenaleyh; siz kendi evlerinizin gayri ihvanınızın evlerine sahibinden izin alıp selâm verinceye kadar girmeyin ki onların sevmiyeceği bir şeye muttali olmıyasınız. Zira; ansızın girmekte ev sahibinin kerih göreceği bir şeye muttali olursunuz. Beyninizde olan muhabbet nefrete tebeddül eder. Binaenaleyh; ev sahibinden izin olmadıkça girmeyin ki beyninizde olan muhabbet zail olmasın. Zira; muhabbetin devamı sizin için hayırlıdır. Çünkü; evvelden beri tekarrür etmiş olan muhabbeti ve o muhabbet üzere terettüp eden fevaidi izale edecek bir halde bulunmak elbette iyi bir şey olamaz ve bu ahkâmın meşru kılınması sizin mütenassıh olmanız ve beyninizde adab-ı sohbeti muhafaza etmeniz ve mukteza-yı mürüvvet ve adaletin haricine çıkmamanız içindir. Bu âyet nazil olunca eshaptan bir kimsenin Resulullah'a «valideme de mi istizan edeceğim?» deyip Resulullah'ın «evet!» buyurduğu mervidir.

Tefsir-i Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile bir kimsenin başkasının evine girerken istizanın meşruiyetindeki hikmet; dörttür :

B i r i n c i s i ; başkasının evine giren kimsenin sahibinin bir ayıbına muttali' olmamasıdır.

İ k i n c i s i ; füc'eten girişte gözünün bakması helâl olmayan bir kimseye isabet etmemesidir. Çünkü; füc'eten girerse ekseri ahvalde görüldüğü gibi ev halkından bazı kadınlara gözü isabet eder.

Ü ç ü n c ü s ü ; ev sahibinin âdeti veçhile başkasından sakladığı bir şeye vâkıf olmamasıdır. Çünkü; hariçten gelen bir kimsenin istîzan etmeden girmesinde ev sahibinin ona göstermiyeceği ve gördüğünde mahcup olacağı bir şeyin bulunması her zaman için muhtemeldir. Binaenaleyh; istizan meşru kılındı ki ev sahibini hacâletten ve giren kimseyi gayrin esrarına ittilâdan muhafaza olsun.

D ö r d ü n c ü s ü ; Bilâizin gayrin mülkünde tasarruftan men'dir. Çünkü; istizansız girişte bilâizin gayrin mülkünde tasarruf olduğundan haram olan gasb'a müşabehat vardır. Zira; ev sahibinin hakk-ı meşruuna izin olmadıkça tecavüz caiz olamaz.

Âyetin tertibine nazaran ev sahibinden evvelâ istizanla istinas etmek sonra selâm vermek meşrudur. Çünkü; evde insan olup olmadığını bilmeyince selâm vermekte manâ yoktur. Binaenaleyh; evvelâ istinasla ev sahibini görmenin sonra selâm vermenin meşru olduğuna delâlet vardır.

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğuna nazaran ev sahibine mülâki olursa iptida selâm saniyen kelâmla istizan eder. Çünkü; evde mevcut kimse olduğunu bilip ona da mülâki olunca kelâm üzerine selâmı takdim eder. (Ebu Hüreyre) nin Resulullah'tan rivâyet ettiği bir hadiste Fahri Râzi'nin beyanı veçhile istizan; *üçtür : B i r i n c i* istizanda *ev sahibi sükût ederler. İ k i n c i* istizanda *müsafire lâyıkı veçhüzere hanelerini islâh ederler. Ü ç ü n c ü* istizanda *duhule izin verirler yahud reddederler.* Çünkü; Resulullah «üç kere istizan ettiğinizde girmenize izin vermezlerse israr etmeyin, dönün» buyurmuştur. İstizanın üç olmasında mehasin-i âdâba riayet, hüsn-ü ahlâk, gerek ev sahibinin ve gerek müsafirin rahatlarını temin vardır. Zira; herkesin kendi evinde müşahede ettiği veçhile birinci istizanda cevap vermeye ve duhule mani bir çok şeyler bulunur. Binaenaleyh; cevap verilemez. İkinci istizanda duhule maniin izalesine çalışılır. Üçüncü istizanda mani mündefi olursa izin verilir, mündefi olmazsa reddolunur

ve ev sahibi müsafiri reddinden dolayı mesul olmaz. Çünkü; mülk sahibi gayrin duhulüne ister izin verir ister vermez, herkes mülkünde müstâkildir. Üç kere istizanın, Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile araları fasılalı olmak lâzımdır. Eğer fasılasız üç kere istizan ederse bir istizan hükmündedir. Binaenaleyh; sünnete riayet etmemiş olur. Çünkü sünnet; fasılayla istizandır. İstizanda şiddetli kapı çalmak ve ev sahibine acı acı bağırmak Fahri Râzi'nin beyanına nazaran haramdır. Çünkü; Vahşettir ve ev sahibine ezâdır. Mü'mine ezanın ise haram olduğuna şüphe yoktur.

Ev sahibinden istizanda hanenin içinde ev sahibinin sakındığı şeyi görmez bir şekilde kapının bir tarafına çekilmek mesnundur. Zira; Resulullah'ın bir ev sahibinden istizan ettiğinde kapının sağına veya soluna çekildiği mervidir. Bir kimsenin elçi vasıtasiyle çağırması izindir. Binaenaleyh; elçi ile beraber geldiğinde tekrar izine hacet yoktur. Böylece yangın, sel, düşman veya hırsızların hücumu veya bir münkerâtın zuhuru gibi fevkalâde zamanlarda duhul; izne muhtaç değildir. Ev sahibini kurtarmak için izinsiz girmek caizdir.

Cenab-ı Hak istizan etmek ve başkasının evine izin verildiği surette selâmla girmek hayırlı olduğunu beyan buyurdu. Çünkü; zaman-ı cahiliyede herkes istediği eve izin istemeden gider ve çok kere zevcle zevce yorgan altında bulunurlardı. Vâcip Tealâ bu âdet-i keriheden men'le mürüvvete ve insaniyete lâyık âdâb-ı haseneyle emir buyurdu. Çünkü bir şeyden nehyetmek; onun zıddıyla emirdir. Binaenaleyh; istizansız dühulden nehyetmek istizanla dühulü emretmektir. Şu halde bu âyet-i celilenin ahkâmında mü'minleri yekdiğerine su-u zandan vikaye, ifk ü iftira gibi bir takım yakışmıyan ahvaldan muhafaza ve mü'minler arasında uhuvvet ve muhabbeti idame ve herkesin kalplerini ıztıraptan tahliye ve aharın mülkünde bilâizin tasarruftan men'le herkesin evini füc'eten taarruzdan te'min etmek gibi mesalih-i ibada riayet mevcuttur. Zamanımızda avrupanın insaniyetle kabil-i te'lif olmayan âdetlerini tahsin eden kimse acaba şu âyette beyan olunan adab-ı şer'iyenin ve şu hükm-ü İlâhinin temin ettiği mesalihin hangisini tabiat-ı beşere muhalif görüyor da bu gibi ahkâma haşa itiraz etmek istiyor. Bütün vaki olan iftira ve hâdiseler bilâperva erkek

ve dişinin birbiriyle ihtilât etmesinden neşet etmez mi? Bir kimsenin başkasının haberi ve izni olmadan ansızın evine girmekteki mahzuru inkâra mecal var mı?

Hulâsa; Bir kimse başka birinin evine girmek istediğinde hane sahibinin izni olmadan girmenin caiz olmadığı ve ev sahibinden izin istemek lâzım ve insanlar için hayırlı olduğu bu âyetin fevaidi cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ bir kimsenin başkasının evine girmek isterse giriş için izin almak lâzım olduğunu bâdel beyan bir kimse bulunursa istizan etmek ve bulunmazsa yapılacak muameleyi beyan etmek üzere :

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا
فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكٰى لَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Eğer o evde bir kimse bulamazsanız size izin verilinceye kadar girmeyin ve eğer size ev sahibi tarafından dönün geri denirse, dönün ve girmek için ısrar etmeyin. Zira; dönün denilince dönüvermek sizin için ilhâh etmekten daha ziyade taharettir. Halbuki Allahü Tealâ sizin amelinizi bilir ve amelinizin muktezasına göre mücazat eder.]

Yani; ey mü'minler! Siz ihvanınızdan birinin hanesine duhul murad ettiğinizde istizan etmek vâciptir. Binaenaleyh; eğer siz o hanelerde istizan edecek bir kimse bulamazsanız size izin verilinceye kadar o hanelere girmeyin ki envâı töhmetten berî olasınız. Çünkü; izinsiz başkasının evine girmek sirkat ve zina gibi töhmetlerden hâlî olmadığı gibi ev sahibi için bir takım ezayı mucib olacağı da aşikâr olduğundan izinsiz girmeyip sabretmeniz lâzımdır. Eğer sabretmez girerseniz töhmette vaki olacağınız şüphesizdir.

Mü'minin töhmet mevkiinden sakınması vâciptir. Şu halde izin verecek bir kimse gelinceye kadar bekleyin girmeyin ve eğer ev sahibi tarafından bir kimse size «dönün, girmeye mezun değilsiniz» derse hemen alelacele dönün ki ev sahibine eza etmiyesiniz. Zira; duhule izin vermediğinin esbabını teftiş ve taharri etmek âdâba münafidir. Çünkü; insanın dühule mani ve söylenmiyecek bir çok ahvali ve ihtiyacı olur. Binaenaleyh; dühul için israr caiz değildir ve «dönün» denildiğinde dönmek sizin için envâı töhmetten taharette ziyade ve maslahatınıza muvafık ve beyninizde olan muhabbetinizin devamına vesiledir. Allahü Teâlâ sizin bilcümle işlediğiniz amelinizi ve emre imtisalinizi ve nehiyden içtinabınızı bilir ve amelinize göre ceza verir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile kapıya gelir de istizan etmeden kapı önünde ev sahibi çıkıncaya kadar beklerse buna kimse mani olmaz. Zira; İbn-i Abbas hazretlerinin ensar-ı kiramdan bazılarının kapısı önünde çıkıncaya kadar bekleyip hadis-i şerif ahzettiği ve ev sahibi çıkınca niçin istizan etmediğini sorduğunda «biz ilim talebinde bu minval üzere emrolunduk» dediği mervidir.

İstizan için kapı önüne gelen kimsenin kapının deliğinden ve yarığından içeri bakması caiz değildir. Çünkü; içeri bakmak istizanın hikmetine münafidir. Zira bundan evvel beyan olunduğu veçhile istizandan maksad; ev sahibinin esrarına muttali olmamaktır.

***

Vâcip Teâlâ herkesi kendi evinden gayri eve izinsiz girmekten nehyettikten sonra izinsiz dühulü caiz olan mevkileri beyan etmek üzere :

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Daimî bir kimse için mesken olmayıp dühulde sizin için menfaat olan evlere duhulünüzde sizin için günah yoktur. Allahü Teâlâ sizin gizlediğiniz ve aşikâr kıldığınız şeyleri bilir.]

Yani; bir kimsenin mülkü ve meskeni olan mahallere dühulde sizin için istizan etmek lâzımdır. Amma hanlar, tekkeler ve yolcular için yol üzerinde yapılmış siperler gibi bir kimseye mesken olmayan evlere girmenizde günah yoktur. Hususiyle sıcaktan, soğuktan muhafaza ve malınızı sirkattan vikaye etmek gibi o hanelere dühulde sizin için menfaat olursa girmek lâzımdır. Çünkü; başkasına zarar vermemek şartiyle insanlar daima menfaatlarını aramakla me'murdur. Menfaat olup başka kimseye de mazarrat olmayan mahallere girmek meşrudur, Allahü Teâlâ sizin gizli ve açık bütün ahvalinizi bilir ve ona göre mücazat eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette yol üzerinde yolcular için yapılan hanlar, siperler, tekkeler dahil olduğu gibi örfen dühule izin verilen hamam, kasaba dahilinde olan hanlar, çarşıda dükkânlar, hatta köylerde ashab-ı hayratın yapmış olduğu müsafirhanelerin cümlesi dâhildir. Çünkü; bunlara girmeye örf ve âdette herkes me'zun olup ve girişte de bir kimsenin meskenine girişteki mahzurlar olmadığından istizana hacet olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuş ve kullarını bu gibi bir kimsenin mesken-i mahsusu olmayan yerlere dühule me'zun kılmıştır.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü; Fahri Râzi'nin beyanına nazaran gayrin hanesine dühulüne istizanla emreden âyet nazil olunca Ebu Bekir (R.A.) «Ya Resulallah! İstizana mutaâllik âyet nazil oldu. Mekke'yle Medine arasında Şam ve Yemen yolları üzerinde hanlar vardır. Ticaretimizde onlara müsafir olmak zarureti meydandadır. Bunlara nazil olmak da istizana muhtaç mıdır?» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; Bir kimsenin mülkü olmayan ve içinde aile eğlenmiyen hanlara girmekte beis olmadığı ve mülk olup da örf ü âdette herkese kapısı açık olan hanlar, hamamlar ve odalara bilâistizan girmekte bir mahzur-u şer'i olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bilâperva ihtilâttan hasıl olan sakınmalara binaen gayrın evine duhulde istizan lâzım olduğunu beyandan sonra izinli, izinsiz ihtilâtta cümle ehl-i îmana lâzım olan adab-ı diniyeyi beyan etmek üzere :

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Hudud-u ilâhiyi tasdik eden mü'minlere sen de ki «onlar gözlerini muharremattan kapasınlar ve avret mahallerini zinadan muhafaza etsinler. İşte şu gözlerini kapamak ve zinadan kendilerini muhafaza etmek onlar için taharette ziyade ve bu taharete devamları lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ onların işlediklerinden haberdardır.]

Yani; Habibim! Sen mü'minlere de ki «onlar daima gözlerini harama kapasınlar ki gözleri harama isabetle fitneye düçar olmasınlar. Binaenaleyh; gittikleri yollarda gözlerini önlerinden ayırmasınlar ki şehevatı nefsaniyelerinin şerrinden emin olsunlar ve onlara emret ki; âlet-i zina olan avret mahallerini emarat-ı zinadan muhafaza etsinler bu suretle töhmet mevkilerinden ve zina isnadından hazer etmiş olsunlar. İşte şu gözlerini ve âlet-i mahudelerini haramdan muhafaza onlar için taharette ziyade olduğu gibi kalplerinde olan îmana lâyıktır. Binaenaleyh; Bu taharete devamları lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ onların işaretlerini ve muharremat tarafına gözlerini gezdirmelerini ve göz kapaklarını kaldırıp indirdiklerini ve sair arzu ettikleri muharremata sarf ettikleri fikirlerini bilir ve her amelleri üzerine mücazaat eder.» Amma şer'an bakması helâl olan haremine ve cariyesine bakmak caiz olduğuna işaret için Vâcip Tealâ bu âyette *bâ'za* delâlet eden (من) lâfziyle irad buyurmuştur. Çünkü gözün göreceği; *ikidir : B i r i ; görmesi helâl olan d i ğ e r i ; görmesi haram olandır.* Âyetteki men'den maksad; muharremata nazardan men'olduğundan *baz'* manâsını müfid olan (من) kelimesi varid olmuştur. Amma

setri lâzım olan mahalli ma'hudesini muhafaza bieyyi halin lâzım olup o mahâl için asla müsaade olmadığına işaret zımnında o mahalli muhafazada baz'a delâlet yoktur. Çünkü; göze bazı mahalde müsaade vardır: Meselâ satılık bir cariyeyi alacak müşteri için bakmak caiz olduğu gibi defaten gözü tesadüf eden nazardan kişi mes'ul değildir. Mahreminin saçına, arkasına ve dizinden aşağısına bakmak caizdir. Binaenaleyh; (يغضوا من ابصارهم) varid olmuştur ki «bazen gözünü kapayın» yani «bakması haram olan yerlerde kapayın» demektir. Gözün zinaya mukaddeme olup şehevat-ı nefsaniyeyi tahrike vesile ve fitneye badi olduğu cihetle gözüyle nazarın fesadı zinaya mahal olan âletin fesadından ziyade olduğuna işaret için Vâcip Tealâ bu âyette gözün muhafazasını mahalli zinanın muhafazası üzerine takdim buyurmuştur. Yani haramdan gözü kapamak zinadan nefsi muhafaza üzerine mukaddemdir. Zira; alelekser zinaya sebep olan gözüyle görmektir. Amma îmanı olmayan kimseler bu ahkâma ittiba etmediklerinden dolayı muazzep olacaklarsa da bu ahkâmdan evvel onlar îmanla mükellef olup îmandan sonra furu-u a'malle mükellef olan mü'minler olduğu için Cenab-ı Hak bu âyette mü'minleri tahsis buyurmuştur. Çünkü; bu ahkâma temessükle intifa edecek mü'minlerdir. Kâfirler temessük etmedikleri cihetle intifa etmezler. Binaenaleyh; Bir erkek diğer bir erkeğin diziyle göbeğinin arasına bakması caiz değildir.

Erkeğin avret mahalli; *göbeğiyle dizi arasıdır.* Kadının avret mahalli; *yüzü, elleri bileklerine ve ayakları topuklarına kadar* müstesna oldukları halde âzâsının her tarafı avret mahallidir. Âyette men'olunan avret mahalline bakmaktır. Avret mahallinin gayri yüzüne, eline ve ayağına bakmak fitneye badi olmazsa caizdir. Amma fitneye sebep olursa hiç bir veçhile bakmak caiz olmadığı gibi şehvetle velev rical olsun hiç kimseye nazar caiz değildir. Amma bakmakta zaruret olursa müstesnadır. Meselâ tedavi için tabibin nazarı ve eda-yı şehâdet için hakimin nazarı ve zina edilirken şehâdet etmek isteyen kimsenin nazarı ve nikâh murad eden kimsenin alacağı hatuna nazarı ve fıkıhta beyan olunan sair zaruriyet mevkiinde bakmak caizdir.

Hulâsa; mü'minlerin gözlerini harama bakmaktan ve âlet-i te-

nasüllerini haramdan muhafaza etmeleri vâcip ve bu muhafazanın onlara taharette ziyade olduğu ve eğer muhafazanın hilâfına bir şey işlerlerse Cenab-ı Hakkın ondan haberdar bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaïd cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ erkeklere gözlerini haramdan ve âlet-i mahudelerini zinadan muhfaaza etmekle emrettikten sonra kadınlarda da aynı meselenin lüzumunu beyan etmek üzere:

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ
إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er rusül! Hudud-u İlâhiyeyi muhafaza etmeye ahd ü peyman etmiş olan mü'mine hatunlara sen de ki «onlar haramdan gözlerini kapasınlar ve zinaya âlet olan mahallerini zinadan hıfzetsinler. Muharremata aslâ meyletmedikleri gibi zevclerinden başkasına kendilerini göstermesinler ve ziynetlerinin, izhârı zaruri olandan maadasını izhâr etmesinler ve çarşaflarını yanları üzerine vaz'etsinler ki ziynetleri onunla örtülsün yabancıya görünmesin.»]

Yani; Ey Nebiyy-i zişan! Ehl-i îman olan nisvan güruhuna sen de ki «onlar erkek ve dişi herkesin avret mahalline bakmaktan gözlerini, muharremattan kendi vücutlarını, bilhassa âlet-i zina olan mahallerini zinadan ve zinanın mukaddematı olan yapışmak ve başkasına göstermek gibi şeylerden muhafaza etsinler. Hatta huliyyat, elbise, yüzük ve küpe gibi ziynetlerini açmasınlar, illâ o ziynetlerden zuhuru zaruri olan müstesnadır, meselâ parmağındaki yüzüğün bazı ahvalde görülmesi zaruridir. Örtülerini (çarşaflarını) üzerlerine alsınlar ki onlar yabancıya görünmesinler.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile erkeklerin gerek erkek ve gerek kadınların avret mahaline bakması caiz olmadığı gibi ka-

dınların da erkek ve dişi hiç kimsenin avret mahaline bakması asla caiz olmaz. Erkeğin iştahla bakması caiz olmadığı gibi kadınların da iştahla yabancılara bakması caiz olamıyacağına âyet delâlet eder.

Z i y n e t le murad; *asıl yaradılışında olan güzellik midir,* yoksa *elbise, kına, yüzük ve küpe gibi hariçte olan ziynetler midir?* Ulema ihtilâf etmişlerse de Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *her ikisinin de murad edilmesi ihtimali ağleptir.* Çünkü ziynet; hatunun hüsnünü ve yabancıların rağbetini celbedecek şey olduğundan yabancıların rağbetini celbetmek arîzi ziynetleri olduğu gibi hılketinde olan hüsnüyle olduğu da meydandadır. Binaenaleyh; her iki cihet de ziynette dahil olduğundan hatunlar gerek hilkatlarında olan hüsünlerini, gerek elbise ve saire gibi ziynetlerini zevclerinden gayri yabancılara göstermekten bu âyetle men'olunmuşlardır. Ancak elleri, ayakları ve yüzleri gibi izhari zaruri olan şeyler müstesnadır. Çünkü; kadınlarda icab-ı hale ve zamana göre alış veriş ve sair muameleye muhtaç olduklarından muamelede teshilât için bu ta'dat olunan âzâlar avret mahalli addolunmadı. Yahud hatundan bu âzâlar da sair âzâlar gibi avret mahallidir velâkin zaruret olduğu için teshilen lilmuâmele bu âzâların görünmesine müsaade-i şer'iye vardır.

Hatuna izharı caiz olmayan ziynetlerini izhar etmek haram olduğu gibi izhar ettiğinde ricalin üzerine bakması dahi haram olduğu âyet-i sabıkadan müsteban olmuştur.

Hatunların ziynetlerini setriçin çarşaf örtünmeleri lâzım ve vâcip olduğu bu âyetten sarahaten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Âyet-i celile; *dört hükmü hâvîdir :*

B i r i n c i s i ; *Kadınların haramdan gözlerini kapamalarıdır.*

İ k i n c i s i ; *Zinaya âlet olan mahallerini zinadan muhafaza etmeleridir.*

Ü ç ü n c ü s ü ; *Zaruret olmadıkça mahremlerinin gayriye ziynetlerini izhar etmemeleridir.*

D ö r d ü n c ü s ü ; *Üzerlerine çarşaf örtünmeleridir.*

***

Vâcip Tealâ ziynet-i zahireyi setirle emrettikten sonra ziynet-i hafiyeyi setir lâzım olup illâ on iki surette setir lâzım olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ
بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ
الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Söyle müslüman hatunlarına ki onlar ziynetlerini hiç kimseye izhar etmesinler, illâ kendi kocalarına veya babalarına ve yahud kocalarının babalarına ki kayınpederlerine veya kendi oğlanlarına veyahud kocalarının diğer karısından oğlanlarına yani üvey oğullarına ve kardeşlerine yahud kardeşlerinin oğlanlarına ki yeğenlerine veyahud hemşiresinin oğlanlarına veya müslüman hatunlarına veyahud mâlik oldukları câriye ve kölelerine ve taife-i ricalden şeyh-i fânî ve inîn gibi taâmdan başka bir şeye ihtiyacı olmayıp taife-i nisvana asla meyli olmıyanlara veyahut çocuklara ki o çocuklar baliğ olmadıklarından nisvanın avret mahallini bilmezler ve nisvana şehvetleri zuhur etmemiş ki onlara ziynetlerini izhar etmekte günah yoktur.] Şu ta'dat olunanların hiç birisinden ziynetini setretmek vâcip değildir. Çünkü; ta'dat olunanlardan bazıları kocalarıdır. Onlara ziynetlerini izhar etmek vâciptir. Bazıları mahremdir onlardan setir lâzım değildir, bazıları mahrem değilse de cima'a iktidarları olmadığından ziyneti izhar etmenin fitneye badi olması ihtimali yoktur. Müslüman olan hatunların müslüman hatunlarına görünmesi caiz olup kâfire hatunlara görünmesi caiz olmadığına işaret için Vâcip Tealâ bu âyette müslüman hatunlara görünmelerini sarahaten beyan buyurdu ki kâfire hatunlara görünmemelerine tenbihtir.

Amca ve dayısı hatunun mahremi olduğu halde bu âyette onların zikrolunmamasının hikmeti; bazı müfessirinin beyanı veçhile, onlara görünmekle onların da oğlanlarına anlatmaları ihtimalinden

dolayı fitneye bâdi olması muhtemel bulunduğundandır. Yahud Beyzâvî'nin beyanı veçhile, onlar birader menzilesinde oldukları için zikrine hacet messetmemiştir.

Bu âyet-i celilede *â b a '* ile murad; *baba, babanın ve ananın babaları, dede ve dedenin dedelerine* ve *e b n a* ile murad; *oğlanlar, oğlanlarının oğlanlarına ve kızlarının oğlanlarına şamil* olduğu gibi *k a r d e ş l e r* le murad; *yalnız baba bir ve yalnız ana bir ve baba, ana bir kardeşlerin cümlesine şamildir.* Çünkü; mahremiyette öz kardeşle üvey kardeşin farkı yoktur.

Şu ta'dat olunanlardan akraba bulunanlarıyla ihtilât ve sohbete ihtilât ve sohbete ihtiyaç messedip fitne endişesi dahî olmadığından onlarla hatunun sohbetine ve onların hatunun ziynetine nazarlarına bu âyetle müsaade-i İlâhiye varid olmuştur.

Bu âyette *n i s a* ile murad; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *mü'mine olan hatunlardır.* Yahudi, Nasranî, Mecusî ve Müşrike olan hatunların yanında ziynetini izhar etmek bu âyetle memnudur. Hz. Ömer'in, Mısır valisi (Ebu Ubeyde) hazretlerine ehl-i kitabın kadınlarını mü'mine olan hatunlarla hamama girmekten men'etmesini yazdığı ve emrettiği mervidir. Gerçi hatun olmak itibariyle hepsi müsavi olup birbirinden korkacağı ve şüphe edeceği yoksa da dinleri başka ve ahlâkta birbirinden farkları olmaları itibariyle fena ahlâkın sirayeti ve âdetin te'siri olması ihtimaline binaen şeriat, müslüman kadınlarının onlarla ülfetini men'etmiştir.

Hatunun mülk-ü yeminle memlükesi bulunan cariyesinin nazarı sair hatunların ve mahreminin nazarları gibi caizdir. Amma kölesinin bu âyetin zâhirine nazaran mahremi gibi ziynetine nazarı caiz olduğu ezvac-ı mutahharattan Hz. Âişe, Ümmü Seleme ve Eshaptan Hz. Enes'den mervi ise de İmam-ı Azam hazretlerinin indinde hatunun kölesi yabancı bir kimse gibidir. Binaenaleyh; yabancının nazarı caiz olmayan azaya hatunun kölesinin de nazarı caiz olamaz. Zira; Resulullah «hatun için zîrahim mahremi ile müsaferet helâl olur, mahremi olmazsa müsaferet caiz olmaz» buyurmuştur. Hatunun kölesi kendinin zîrahim mahremi değildir. Binaenaleyh; İmam-ı Azam «sefer caiz olmayınca nazar da caiz olmaz» buyurmuşlardır. Köle her ne kadar hatunun mülkü olduğu halde nikâh caiz değilse de âzad ettikten sonra nikâh caiz olduğundan

köle ile kölenin sahibi beyninde hürmet muvakkattır, müebbed değildir. Binaenaleyh; İmam-ı Azam indinde kölesi hatunun mahremi olamaz. Ve lâkin kölesi ile mükâlemesinde ve bazı umur ve hususunu emretmesinde beis yoktur. Zira; ihtiyaç vardır.

Erkekten ulûlirbe olmayan *t a b î i n* le murad; *mecnun, ma'tuh ve cima'a iktidarı kalmamış ihtiyar, pîri fanî olan kimselerdir.* Hayası çekilmiş tavâşi, innin ve âleti kesilmiş olanlarda ihtilâf varsa da Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bunlar namahrem olduklarından sair erkekler gibidirler.

İ r b e ; ihtiyaç manâsına olduğundan (غيراولى الاربة) demek *nisvana ihtiyacı ve iştihası olmayanlar* demektir. *T ı f ı l* la murad; *Avret-i nisaya cimaa kaadir olmıyanlar ve taife-i nisvanın cimaa mütaallik ahvalini bilmeyen çocuklar* demektir. Yani henüz baliğ olmayan sıbyandan kadınların tesettürü lâzım değildir fakat bu gibi çocuklardan hatunun göbeğiyle dizi arasını örtmesi lâzımdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette ta'dat olunan on iki sınıfın hatunun ziynetine nazarına cevazında müştereklerse de onlar mertebede *üç kısma* ayrılırlar.

*B i r i n c i s i ; Zevç*tir. Onun için ihtiramı mahsus var ki hatundan her cihetle menfaatı ona helâldır..

İ k i n c i s i ; Baba, dede, oğul, birader, zevcinin babası, zevcinin oğlu, her zîrahim mahrem ve rıza'da neseb gibi olduğu halde bunlar için hatunun saçına, kollarına ve dizinden aşağı ayaklarına ve buna müşabih sair azalarına nazar etmeleri caizdir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Erkeklerden, kadına ihtiyacı kalmayanlarla hatunun kölesidir. Bunlarla konuşmak caizse de zîrahim mahrem mertebesinde olmadıklarından bunlar hatunun saçına ve hususi ziynetlerine bakamazlar. Binaenaleyh; hatun bunların yanında bulunabilirse de bir derece mesture olarak bulunması efdaldir.

***

Vâcip Tealâ hatunlar için lâzım olan vezaif-i setriyyeden bazılarını beyandan sonra başkalarını beyan etmek üzere :

وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا
أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen müslüman olan kadınlara söyle ki onlar ziynetlerinden gizli olanlarının bilinmesi için ayaklarını yere vurmasınlar. Ey mü'minler! Felâha dahil olup saadete vasıl olmanız için taksiratınızın affını istirhamla Allah'a tevbe ve hatalarınıza cemi'iniz nedamet edin.]

Yani; Gizli ziynetlerini bildirmek için onlar ayaklarını yere vurmasınlar ki ziynetlerini kimse bilmesin çünkü ziynet-i nisvan; şefevatı galib olan kimselerin rağbetini mucib olmakla fitneye badi olur. Binaenaleyh; ziynetlerini izhar etmedikleri gibi izhar edecek muamelede dahi bulunmasınlar.

Beyzâvî'nin ve Medarik'in beyanları veçhile bu âyet-i celile; ziynete delâlet eden ziynetin sedasını işittirmekten nehyedince ziyneti izhardan nehyolacağı evleviyetle sabit olduğu gibi hatunun zaruret olmadıkça sadasını yabancıların işiteceği kadar yükseltmesi dahi menhidir. Çünkü; sadanın fitneye badi olacağı meydandadır. Binaenaleyh; hatunun ezanı kerahettir. Zira; Ezan-ı Muhammedi; yüksek sese muhtaçtır. Kezalik şehvetle genç hatunun yüzüne bakmanın haram olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü âyette nehyin illeti; Fitneye badi olmaktır. Yüze bakmakla fitneye badi olmak daha ziyadedir.

Zaman-ı cahiliyede kadınlar ayaklarına altın ve gümüşten bilezik takar ve yolda giderken herkese kendinin ziynetini belirtmek için ayaklarını pekçe basarlardı. O âdet-i keriheyi Cenab-ı Hakkın bu âyetle nehiy buyurduğu İbni Abbas hazretlerinden ve İmam-ı Katade'den mervidir.

Vâcip Tealâ bu âyette ziyneti izhardan nehyile beraber ziynetin sadasını izhardan da nehiy buyurdu ki ziynet yerini izhar etmek asla caiz olmadığını beyanda mübalâğaya işaret olsun. Vâcip Tealâ insanlar her ne kadar emr ü nehye itina etmeye çalışsalar dahi kusurdan hâlî olamıyacakları cihetle behemehal taksiratlarından

nedamet-i külliyyeye muhtaç olduklarını beyan için umuma hitab olarak tevbeyle emir buyuruyor ki herkes vakî olan hatalarının affını istirhamla felâha ve saadete nail olsunlar.

İşte bu âyet-i celilede Vâcip Tealâ şu sırada bahaim menzilesinde Şehavat-ı nefsaniyesine münhemik olup tesettür-ü nisvana itiraz etmek isteyen bir takım gençlerin arzularını kökünden kesiyor. Çünkü; nisvana lâzım olan âdâbı Cenab-ı Hak Kur'an'a îmanı olan mü'minler için tamamen bu âyette beyan buyuruyor. Amma İslâm kisvesinde asr-ı saadet münafıkları gibi içerisi küfriyatla dolu olan bazı kimseler avrupada görüp veya işittikleri muamele-i vahşiyaneleri darı İslâmda da tatbik etmek isterler. Güya hatunların mestura olması hürriyetlerini selbetmek ve onları esaret altında yaşatmak imiş gibi bir takım zayıf nazariyeler irad ederler.

Şimdi biz onlardan sual eder ve deriz ki : «hatunlarda iffet ve taharet matlup mudur, değil midir?» Elbette zerre kadar aklı olan iffetin matlup ve memduh olduğunu ikrara mecburdur. İffet matlup olunca matlup olan iffeti muhafaza için hatunun bir erkeğe ihtiyacını da hiç bir kimse inkâr edemez. Zira; hatunlar ricale nisbetle her zaman ve her şeyde ki kesb-i ticaret, a'dâya müdafaa, uzak mesafelere yolculuk, bir hanede yalnızca ikâmet ve sair husus atta da aciz oldukları herkesçe malûmdur, inkâra da mecal yoktur. Binaenaleyh; kadının bir erkeğe ihtiyacı muhakkaktır. Şu halde her hatunun idame-i hayatında elbette bir erkeğe ihtiyacı derkâr olunca o erkeğin hüsn-ü zannını ve muhabbetini celbetmek hatun için bir emr-i zarurîdir. Zira; dünyada refah u saadeti o kimsenin muhabbetinin bekasında ve hüsn-ü zannının devamındadır. Zevcin hüsn-ü zannını idâme ise hatunun töhmet mevkilerinden sakınması ve su-u zanna badi olacak şeylerden imtina etmesiyle husul bulacağı bedihidir. Çünkü; Su-u zan altında kat'iyyen muhabbet devam etmez. Muhabbet devam etmeyince imtizaç da devam etmeyeceğinden su-u zan âkıbet ayrılığa badi olur, ekseriyet itibariyle tefrikten zararı gören de hatun değil midir?

Hatunun istediği yerde gezip istediği kimselerle görüşmesinde töhmet var mıdır, yok mudur? Eğer bunu arzu edenler istediğiyle görüşmesinde töhmet yoktur derlerse kendilerinin hiss-i insaniden mahrum olduklarını ispat etmiş olmazlar mı? Çünkü; hiss-i insa-

niden azıcık behresi olan kimse hatunun önüne gelen erkeklerle görüşmesinde töhmet ve su-u zan vaki olacağına elbette kail olur. Bu da inkârı gayri kabil bir hakikattır. Eğer görüşmekte töhmet ve su-u zan olacağını ikrar ederlerse insan için töhmet mevkiinden kaçınmak lâzım değil mi ve her fenalığa sebep ihtilât değil midir? Su-u zanna bâdî olacak şeyi hatunlar için teklife neden ihtiyaç görüyorlar? Su-u zanda bulunmakla sefil olacak hatun değil midir? Çünkü; su-u zan imtizaca hâlel verdiği cihetle ayrılığa sebep olduğundan o hatunun anası ve babası olduğu takdirde onların yanında yaşaması zevcinin maiyetinde hüsn-ü imtizaçla yaşamasına muadil olabilir mi? Eğer kimsesi yoksa bütün bütün sefalete mahkûm olmaz mı? Şu halde hatunun zevciyle beraber muhabbet üzere idame-i hayat etmesi mi hürriyettir, yoksa bir takım su-u zan altında sefaletle idame-i hayat etmesi mi hürriyettir? Elbette töhmet mevkilerinden kaçınmakla beraber kendi evinde bir aile reisi olarak zevcinin muhabbeti altında onun himayesi ve vesayetiyle yaşamanın saadet olduğunda şüphe var mıdır?

Eğer tesettüre itiraz edenlerin maksatları erkek dişi karışsın herkes istediğiyle istediği zaman pervasızca buluşsun demekse bir hatunun nikâh altında evlâd ü ensâl sahibi olarak onların her birinin muradını görüp evveli ve ahiri, gençliği ve kocalığı bir yerde namusuyla yaşaması mı hürriyettir, yoksa hayvanlar gibi şurada burada gezerek bir takım yabancı kimselerin taaruzuna maruz kalıp kocalığında kimse yüzüne bakmaz perişan bir hâl üzere hayatını ifna etmesi mi hürriyettir?

Eğer itiraz edenlerin maksadları, hatun istediği yerde gezsin ve istediğiyle görüşsün kocası da ona su-u zan etmesin hayvan gibi onu beslesin demekse müslümanlığın ulüvv-ü cenabı bunu reddeder. Madem ki kadının emr-i taayyüşünü ve nefsini başkalarının taarruzundan himaye etmek için zevcine ihtiyacı vardır ve zevci de onun ihtiyacını def'ediyor. Bu nimet mukabili hatunun da haps-i nefsetmek külfetini ihtiyar etmesi lâzımdır. Halbuki hatunların mesture bulunması iffet ve ismetlerine delâlet ettiği için setri kendilerine mazarrat addetmek şöyle dursun belki izzet ve meziyet addederler. Çünkü; onlar Rablarının emrine imtisalle ubudiyete devam etmekdeki saadeti itiraz eden kimselerden daha iyi takdir

ederler. Amma hatunlardan bu meziyeti takdir edemeyip açık olarak istediği yerde gezmek istiyenler bulunabilirse de onlara itibar yoktur. Çünkü; o makûle nisvan nadirdir. Halbuki itibar; ekseriyetedir. Ekseriyet de setirle iftihar edenlerdedir.

Kadınların serbest olmasını arzu eden kimseler «kadınların açık gezmesi iffetlerine mani değildir» diye biliyorlar. Evet! Açık gezmek iffete mani değildir. Zira; açıkta gezer ve afife de olur, bunu biz de inkâr etmeyiz. Lâkin şer-i şerifin setirle emrindeki hikmet; fitne yollarını kapamaktır. Çünkü; mesture olan bir hatunun kıyafetini kimse bilmez. Açık bir hatunun kıyafetini herkes gördüğü gibi genç ve güzel bir hatunu gören genç delikanlılardan o hatuna meyletmeyen yüzde kaç kişi bulunabilir? Hatun ise genç ve kendi zevcinden daha güzel delikanlıları gördüğünde kuvve-i şehavâniyesinin hareket etmediğini kim iddia edebilir. Ve kendi kocasına rağbetinin azalmıyacağına kim kanaat eder? Eğer bu iddiada bulunurlarsa kuvve-i beşeriyeyi inkâr etmiş olmazlar mı? Şu halde hatunun açık gezmesi fitneye vesile olmamış mı oldu? Amma bu hal arızî olup kadınların hepsi bu vesileyle fiil-i fahişi irtikâp etmez denilebilir. Evet! Bu da doğrudur fakat hatunların yüzde onu veya beşi bu vesileyle tarik-ı müstakimden çıkarsa fitne olmadı mı? Hikmet; bir şeyin cinsinde aranır, ferdinde aranmaz. Şu halde cins-i serbestide velev fertte olsun fitneye badi olmak bulununca o cins serbestliğin haram olması lâzım gelmez mi? Haram olan bir şeyin mukaddematı yani esbabı da haram olmaz mı? Binaenaleyh; Zinaya velev yüzde bir olsun sebeb olan açık gezmek haram olmaz mı? Ancak mesture olduğu halde dahi tarik-ı müstakimden çıkanlar da inkâr olunmaz, lâkin emr-i İlâhiye imtisalle esbab-ı muhafazayı yerine getirdikten sonra bu cihetten mesul olunmıyacağı gibi açıkta gezmek raddesinde de fitne olamıyacağı şüphesizdir.

Vakt-ı merhununa kadar âlemin bekası insanlarla, insanlar da tenasülle, tenasül de tenakûhla olduğundan devr-i Âdem'den beri nikâhla emretmedik bir şeriat ve nikâhla izdivaç etmedik bir kavim geçmiş midir? Nikâhtan maksad; hatunun zevcine mahsus olup gayrin taarruzundan mahfuz kalması ve sâlim olması değil midir? Selâmet; hatunun istediği mahallerde rastgele gezmesinde midir,

yoksa kendi evinde işiyle gücüyle meşgul olup zevcinden başka kimseyi görmemesinde midir? Fitneden sâlim ve zevcin kalbinin rahat olması hangisindedir? İnsâfı olan düşünsün. Kezâlik nesebe itina lâzım mıdır, değil midir? İtinâ lâzım olduğunu kimse inkâr etmez, nesebin şüpheden vareste olması bunun hangisindedir. Şu halde tesettür-ü nisvana itiraz; Şehevat-ı nefsaniyeye tebaiyyetten başka bir şey olmadığı gibi ahkâm-ı kuran'iyenin tahrifini arzu etmektir.

***

Vâcip Tealâ muharremattan gözleri kapamak, zinadan ve zinaya vesile olacak esbaptan kaçınmak lâzım olduğunu beyandan sonra helâle vesile olan nikâhla emretmek üzere :

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Sizden erkek ve dişi bekâr olanlar, köleleriniz ve cariyelerinizden umur-u dine itina eden hayırlılarını nikâh edin vakt-ı nikâhta fakr-ı hallerine bakmayın eğer fakir olurlarsa Allahü Tealâ fazl u kereminden onları zengin kılar. Zira; Allah'ın rızkı bol, onların hallerini bilir.] Binaenaleyh; hallerine göre rızıklarını verir.

Yani; nesebin ziyâına sebep olan zina haram olunca siz nev-i insanın bekâsına ve insanlar beyninde ülfete, hüs-ü sohbete, çocuğun lâyıkiyle terbiyesine ve ziyâde-i şefkata yegâne hadim olan nikâha müsarat edin sizden zevci olmayan bekârları, köleleriniz ve cariyelerinizden nikâha sâlih ve dininde sâlah olanları siz nikâh edin ki, âlemin fesâdına ve belki harabına nev-i insanın inkirazına badi olan zinaya meyletmesinler. Eğer onlar fakir olurlarsa Allahü Tealâ onları fazl u kereminden zengin eder. Zira; Allahü Tealâ cûd u kerem sahibi in'amı boldur, onların hallerini bilir. Binaenaleyh; hallerine muafık surette merzuk eder.

İmam-ı Şafii «oruçla şehvetini kesmek ve ibâdetle meşgul olmak nikâhla iştiğalden efdaldir» demişse de İmam-ı Azam «nikâhla iştiğal nafile ibâdetle iştiğaldan efdaldir.» buyurmuştur. Zira nikâh; zinadan nefsi muhafaza ettiği için zararı defidir. Nafile ibâdetse celb-i menfaattır. Halbuki def-i mazarrat; celb-i menfaattan evlâdır. Binaenaleyh; nikâhla iştiğal etmek nafile ibâdetle iştiğal etmekten efdaldır. Çünkü nikâh; ehl ü iyâl beyninde adaleti mutazammındır. Adaletle iştiğal nafileyle iştiğaldan ve nikâh sünnet-i müekkede olduğu cihetle sünnet-i müekkedeyle iştiğal; sair nevafi ile iştiğalden efdaldir, ancak nikâhın levazımına ve hüsn-ü imtizaca muktedirse. Amma iktidarı yoksa nikâhtan teberri ve oruca devamla iktifa etmek evlâdır. Zira; hukukunu ifa edemiyeceği şey'i iltizam etmek insan için kerâhet, mucib-i ıztırap ve kederdir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (İbni Mes'ud) hazretlerinden İmam-ı Buhari ve Müslim'in bilittifak rivâyet ettikleri bir hadisinde Resulullah «Ey delikanlı cemaatı! Sizden bir kimse nikâhın hukukunu îfaya kaadir olursa tezevvüç etsin. Zira tezevvüç; gözü haramdan kapatır ve insanı zinadan muhafaza eder ve eğer nikâhın hukukunu ifaya kaadir olamazsa oruca devam etsin. Çünkü oruç; şehveti kesicidir» buyurmuştur.

Bu âyette nikâhla emir; nedib içindir vücub için değildir. Kölenin ve cariyenin nikâhları efendilerine ait olup efendilerinin izni olmadan kendi nefislerini nikâh edemiyeceklerine âyet delâlet eder.

E y â m a ; Erkek ve dişi nikâh altında bulunmayan bekârlar demektir. İmam-ı Şafii indinde hatunun nikâhında velisinin izni şarttır. Amma İmam-ı Azam'a göre sabiler için velilerinin izni şartsa da baliğ olan kimse velisinin izni olmadan nefsini nikâh edebilir.

Bu âyet-i celile; nikâhın gınaya sebep olduğuna delildir. Zira; Vâcip Tealâ nikâha rağbet edenler için zenginliği vaad buyuruyor. Nikâhta gına dahî bilfiil müşahittir. Nikâhta gınaya esbab-ı zahiriye de var ki zevcle zevcenin rızıkları içtima eder. İkisi teşrik-i mesâî ettikleri gibi zevc nikâh sebebiyle esbaba tevessül eder. Bekâr hali gibi olmaz ve aralarında hasıl olan çocukların rızıkları da inzimâm etmekle mecmu' az çok bir yekûn teşkil eder. Binaenaleyh; Hz. Ömer «nikâhın gayrıdan gına talep eden kimseye ben teaccüp

ederim» buyurmuştur. Şu halde fakr-ı halin nikâha mani olmıyacağı ve nikâhın gınaya sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ hür, cariye ve köle cümle insanların nikâhlarını beyandan sonra nikâhtan âciz olanların hallerini beyan etmek üzere :

وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki nikâhın levazımından olan mehri ve nafakayı bulamadılar. Allahü Tealâ onları fazlından iğna edip nafakaya ve mehre kudret verinceye kadar onlar nefislerinden iffet talep etsinler ve nefislerini zinadan sıyanete çalışmakla kuvve-i şehvaniyelerine karşı müdafaa etsinler ki haram olan zinaya müptelâ olmasınlar.]

Yani; Fukâra olup nikâhın esbabını tedarik edemiyenlere Allahü Tealâ kendi fazl u kereminden onları zengin edinceye kadar nefislerini iffete cebretsinler ve şehvetin meşakkatına sabır ve tahammülle iffete sa'y ve ikdam etsinler ki zinadan halâs olsunlar.

Fukaranın nikâhının cevazını beyandan sonra mebadi-i nikâhdan ve nafakadan aciz olanları bu âyet-i celile hallerine evlâ ve efdal olan şeye irşat etmiştir.

Bu âyetlerde hüsn-ü terbiye ve insanın haline lâyık olan ahvali beyanda gayet intizam vardır. Çünkü; Vâcip Tealâ evvelâ fitneden ve masiyet mevkilerinden muhafaza edecek olan gözleri kapamakla emretti ki gözüyle görmek fitneye ve zinaya vesile olacağını beyanla erkek ve dişinin gözlerini haramdan muhafaza etmelerini emirden sonra haramdan muğni kılan ve dini muhafaza eden nikâhla emir buyurdu. Badehu nikâhdan âciz olanlara da merdane bir surette nefs-i emmareye mukavemetle izzet-i nefis

taşımalarını emretti ki nefsin kölesi olmakla zina gibi ânî ve azıcık lezzet için bir takım rezâleti ve denâeti irtikâp mezelletinden hâlas olsunlar.

*
**

Vâcip Tealâ köle ve cariyenin nikâhlarıyla efendilerine emrettikten sonra köle ve cariyeler hürriyetlerine talip olduklarında bedel-i kitabete kesmelerini emretmek üzere :

وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ

buyuruyor.

[Köle ve cariye mülk-ü yeminle malik olduğunuz memlüklerinizden bedel-i kitabetle hürriyetlerini talep edenlerde hayır bilir ve salâh me'mul ederseniz onları bedel-i kitabete kesin. Allah'ın size vermiş olduğu malından onlara bir miktar verin.] Yani bedel-i kitabetten bir miktarını tenzille köleyi mesrur etmeniz emr-i menduptur.

Kitabet; Ukudat-ı şer'iyeden bir akittir ve sureti şöyledir; Köle veya cariye bir miktar para karşılığı azad olunmasını efendisinden talep eder. Efendisi de razı olursa meselâ yirmi veya otuz liraya üç aydan veya altı aydan gibi bir müddet tayin ederek «seni mükâtep ettim» dedikten sonra köle veya cariye «kabul ettim» demesiyle akid mün'akid olur. O müddet zarfında memlûk kazancına malik olur ve tayin olunan miktarı mevlâsına teslim ederse azad olur. Eğer teslim edemezse mevlâ muhayyerdir isterse akdi feshe-der kölenin rıkkıyeti avdet eder, isterse müddeti temdit eder köle bedel-i kitabete çalışır. Akid fesholunduğu surette köle veya cariyenin elindeki mal mevlânın olur.

Kitabetle emir, nedb içindir vücub için değildir. Zira; Mevlâ mülkünde müstakildir. Binaenaleyh; rızası şarttır. Şu halde köle kitabete talib olmakla mevlâ mülkünden ferağata mecbur olmaz. Fakat âyetin muktazası müstahab olan kitabeti kabul etmektir.

Hatta köle talib olmadan mevlâ bedel-i kitabeti kesebilir. Köle kabul ettiği surette akid mün'akid olur. Kölenin hüsn-ü hal sahibi ve kazancıyla bedeli edaya iktidarı âyette şart kılındı ki tarafeyn mutazarrır olmasınlar. Bedel-i kitabetten bir miktarını mevlânın tenzil etmesi müstahab olduğunu da Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurdu. *Akd-i kitabetin şartı;* mevlânın âkil ve baliğ olmasıdır. Çünkü; Mecnun ve sabi akte ehil olmadıklarından pazarlıkları muteber değildir.

Âyetin sebeb-i nüzulü; (Huveytap b. Abdül'uzza) nın bir kölesi bedel-i kitabete talib olup Huveytab'ın imtina etmesi üzerine âyet nazil olmuştur.

***

Vâcip Tealâ cariye ve kölelerin nikâhlarını ve bedel-i kitabetle hürriyetlerini iktisab edebileceklerini beyandan sonra cariyeleri zinaya ikrâhın caiz olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Eğer cariyeleriniz zinadan iffet murad ederlerse hayat-ı dünya metaını taleb etmek için zinaya ikrâh etmeyin; bir kimse ikrâh ederse onları ikrâhdan sonra Allahü Tealâ gafurdur, rahimdir.] Çünkü; mükrih olan kimse kerhen işlediği işte ma'füv ve mazurdur. Yani; Ey mü'minler! Cariyelerinizi zinaya ikrâh etmeyin. Eğer onlar akıllarının kısalığı ve acizleriyle beraber zinadan nefislerini muhafaza murad ederlerse size icbar yakışmaz. Çünkü; aklın ve şer'in razı olmıyacağı efaldan onları muhafazaya siz daha lâyıksınız. Binanealeyh; istemediği halde sizin fiil-i fahişe onları sevketmeniz en çirkin kabahatlardandır. Şu halde menfaatı dünyayı talep için bir takım afife cariyelerinizi fena fiile sevkle adaletten çıkmayın. Eğer bir kimse ikrâh ederse ikrâhdan sonra Allahü Tealâ onları mağfiret edici ve merhamet buyurucudur. Zira;

onlar mükreh oldukları cihetle af olunurlar. Velâkin ikrah edenleri Allahü Tealâ eşedd-i azapla muazzep kılar.

Bu âyette Ebussuud Efendinin beyanı veçhile cariyeleri tahassun murad etmelerini beyan; efendilerine tariz ve tevbih içindir. Çünkü; cariyelerin şehvetleri galib, nefisleri zinayı âmir ve mahasin-i ahlâkı idrakten akılları kâsır olduğu halde onlar iffet murad ederlerse efendilerinin iffet murad etmeleri daha evlâ iken bilâkis mevlâlarının zinaya sevketmeleri daha şeni' demektir. Cariyelerin iffet murad etmelerini beyan âdet-i müstemirre olduğunu beyan içindir, yoksa cariyeler iffet murad etmezlerse ikrâh caiz demek değildir. Zira; Her zaman ve mekânda ve her halde zinaya sevketmek caiz değildir. Şu kadar ki cariyelerin zinaya meyli olursa efendilerin sevkinde ikrâh olmaz. Çünkü; cariye zinayı birrıza kabul ederse bu surette cariye de efendi de asi olurlar. Bu gibi efâl-i kabihaya kendi mülkleri ve aileleri dahilinde himayeleri altında bulunanları icbar edenlerin denaet-i tabiatlarına işaret için bu kadar büyük vizr ü vebâli irtikâpları her zaman zevala maruz olan meta-ı dünyayı talep zımnında olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; bu kadar büyük bir günahı hasis bir miktar mal için irtikâb etmek denaetten başka bir şey olamaz.

Bu âyette zinanın pek büyük günâh olduğuna işaret için ikrâhdan sonra mükreh olan cariyelerin mağfiret-i ilâhiyeye muhtaç oldukları beyan olundu. Halbuki mükreh olan kimse kerhen işlemiş olduğu fiilden mesul olmaz lâkin zinanın şenaatına binaen her ne kadar kerhen işlemiş olsalar dahi mağfirete muhtaç olunca ikrâh edenlerin halleri te'essüfe şâyan bir haldir.

Âyet-i celilenin nüzulü sebebi; Fahri Râzi, Kazî, Ebussuud ve Hâzin'in beyanlarına nazaran şöyledir : (Abdullah b. Übey) altı cariyesine çadır kurar ve zinaya icbar eder ki onların ücretleriyle temettu' etsin. Cariyeden ikisinin Resulullah'a şikâyet etmesi üzerine bu âyet-i celilenin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; cariyesini bir kimsenin zinaya ikrah etmesi caiz olmadığı ve ikrâh ettiği surette cariyenin kerhen işlediği günahı Allah'ın mağfiret buyuracağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ sûre'nin bidayesinden beri zikrolunan ahkâmı beyandan sonra Kur'an'ı üç sıfatla tavsif etmek üzere :

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki muhakkak Biz Azimüşşan sizlere ahkâmı, selâh ve necatınızı beyan edici âyetler indirdik ve sizden evvel geçenlerin zulm ü udvanları üzerine terettüp eden ahvallerini beyan eden misallerde inzal ettik ki onlardan ibret alasınız, müttekilere mev'ize de inzal ettik ki onlar vaaz u nasihat kabul etsinler.]

Bu âyette Vâcip Tealâ Kur'an için *üç sıfat beyan etti;*

B i r i n c i s i ; Kur'an'ın âyetleri, helâl ve haramı, insanların selâh ve necatlarını suret-i vazıhada beyan etmesidir.

İ k i n c i s i ; Ümmet'i Muhammediyeden evvel geçen ümmetlerin Tevrat'ta ve İncil'de beyan olunan hükümlere benzer hükümleri Kur'an'da beyan buyurması ve bu ümmetin halini onların hallerine müşabih olarak Kur'an'ın beyan etmesidir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Kur'an'ın müttekilere mev'ize olmasıdır.

Kur'an'ın cümle insanlara mev'ize olduğu halde âsileri isyandan men' için Vâcip Tealâ Kur'an'ın müttekilere vaazolduğunu tahsis buyurdu. Çünkü; Kur'an'dan intifa edecek müttekilerdir, âsiler değildir. Şu halde âyette âsileri ittikaya terğib vardır. *Yahut* Fahri Kazî ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile *â y e t l e r* le murad; *Bu sûrenin âyetleridir* ve *m e s e l* le murad; *Hz. Âişe'nin ifk kıssasıdır.* Çünkü; Hz. Âişe'nin kıssası Ümem-i Salifeden Hz. Meryem ve Hz. Yusuf'un kıssalarına müşabih ve onların naziridir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'da mesel-i garib zikrettiğini beyandan sonra bazı meseli garibi beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ göklerin ve yerin ziyasını vericidir.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *n u r ; gözle görülür, ayla güneşten vesair ziya verici şeylerden mukabilinde olan cisme akseder bir keyfiyet olduğundan* bu manâca nurun Vâcip Tealâ'ya ıtlâkı sahih olmadığı cihetle te'vile muhtaçtır. Binaenaleyh «Allahü Tealâ semavat ve arzın nurunun sahibi» demektir. Çünkü; Vâcip Tealâ her şeye malik ve her şeyin sahibi olduğu gibi nurun dahi sahibidir. *Yahud* nur; ihtidaya sebeb olduğu cihetle burada *hidayet* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ semavat ve arz ehlini hidayette kılıcıdır] demek olur. *Yahud* [Allahü Tealâ semavat ve arzı hikmet-i acibesiyle tedbir edicidir.] demektir. Çünkü; *Bir kavmin reisine ve müdebbir-i umurlarına* nur denmek araplar arasında caridir. Şu halde (اللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ) demek (اللّٰهُ مُدَبِّرُ السَّمٰوَاتِ) demektir. *Yahud* [semavat ve arzın nâzımı] demektir. Çünkü; *hüsn-ü tertibe ve intizam-ı acibe* nur ıtlâkı vardır. Yahud nur; münevver manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ semavat ve arzı nurlandırıcı] demektir. Çünkü; Vâcip Tealâ semavatı melekler, yıldızlar ay ve güneşle, yer yüzünü dahi enbiya, ulema, mü'minler, nebatat ve ağaçlarla nurlandırmıştır.

مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌؕ اَلْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍؕ

[Vâcip Tealâ nurunun kalb-i mü'minde sıfat-ı acibe ve şan-ı garibesi parlak billûr içinde bulunan çırağ kendisine konan pencere gibidir ki o pencerede asla menfez yoktur. Billûr içinde çırağ onda mevcuttur.] Çünkü kalb-i mü'min; *vücudun vasatında bir pencere ve nur-u ilâhi kendisine mevdu olan mahalde billûr* ve nur-u İlâhi de *ziya veren çarağ mesabesindedir.* Yahud *A l - l a h ' ı n n u r u* yla murad; *Peygamberimiz (S.A.V.) Efendimizdir.* Zira Peygamberimiz; *dünyanın vasatından âlemi nurlandırıcı bir nur-u İlâhidir.*

اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ

[O billûr kemâl-i ziya ve parlayışından sanki parlayıcı yıldız ki hayri çok, günün doğduğu ve battığı yerde olmıyarak arzın vasatında bitmiş zeytin ağacının yağından yandırılıyor.]

Bu âyette zeytin ağacının menafi-i kesiresine işaret olmak üzere zeytin ağacını bereketle tavsif etti. Çünkü zeytin yenir, yağı yanar ve ziyası gayet güzeldir. Hatta tufandan sonra dünya yüzünde ilk biten ağacın zeytin ağacı olduğu mervidir. Binaenaleyh; insanların ondan intifâı diğer ağaçlardan daha mukaddemdir.

Zeytin ağacının şarka ve garba mensup olmaması, sabah ve akşam güneşlerinden mahrum değil her zaman güneş kendine isabet eder demektir. Çünkü; her vakit güneş isâbet eden ağacın meyvesi gayet güzel ve ziyası çok olur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran şark ve garba mensub olmayan *z e y t i n* le murad *dünyanın vasatında olmaktır.* Dünyanın vasatının da Şam-ı şerif olması muhtemeldir. Zira; Şam'ın zeytininin her yerin zeytininden nefis ve alâ olduğu müşahede olunmaktadır.

يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِىٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ

[O ağacın yağı velev ateş messetmese dahî ziya verir ve ziya vermeye yakındır.]

نُورٌ عَلٰى نُورٍ

[O yağın ziyası; ziya üzerine ziya, nur üzerine nurdur.] Çünkü mısbâhın nuru billûrun nuru üzerine nurdur.

يَهْدِى اللّٰهُ لِنُورِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ

[Allahü Tealâ kendi nuruyla dilediği kulunu hidayette kılar.] Çünkü dilediği kuluna din-i İslâmı tevfikle tarik-ı hakka isal eder.

وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣٥﴾

[Allahü Tealâ maksadı izah için nasa durub-u emsalini beyan eder. Zira; Allahü Tealâ herkesin istidadını ve her şeyi bilir.]

فِي بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ

[O mişkât ve mişkâtın ziyası şol evlerde ki o evlerin yüksek kılınmasına ve tazim olunmasına Allahü Tealâ izin verdi ve o evlerde Allah'ın ismi zikrolunduğu gibi sabah ve akşam vaktinden Allahü Tealâ tesbih olunur.]

E v l e r le murad; *Mescitlerdir.* Zira yer yüzünde mescitler; Allah'a ibâdet etmek için yapılmış ibadethanelerdir. Hatta gök yüzünden yıldızların ziyası bize göründüğü gibi yer yüzünden mescidlerin ziyası da ehl-i semaya yıldızlar gibi göründüğü (İbni Abbas) hazretlerinden mervidir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bazıları bu âyette *b ü y u t* la murad; *yer yüzünde enbiya-yı kiram tarafından bina olunan dört mescittir.* Onlardan *K a b e - i M u a z z a m a ; İbrahim ve İsmail (A.S.) ın binasıdır. K u d ü s m e s c i d i ; Davut ve Süleyman (A.S.) ın binasıdır. M e s c i d - i M e d i n e* ve *M e s c i d - i k u b â* ise *bizim peygamberimizin binasıdır.* Çünkü bunların binasına ve tazimle şanlarının îlâsına Allahü Tealâ izin vermiştir.

Bu mescidlerde *t e s b i h* le murad; *salâvat-ı mefruzadır.* Çünkü sabah vaktinde kılınan namaz sabah namazıdır. Diğer dört vakit ise vakt-i âsalda kılınır. Zira asîl; *kuşluktan sonra olup vaktin cümlesine ıtlak olunur.*

(مثل نوره) *Allah'ın nurunun sıfatı* demektir. *M i ş k â t ; bir pencere ki duvarın dışına deliği olmayıp yalnız bulunduğu odanın içine nâzırdır.* Çünkü; menfezi yalnız bir tarafa olduğundan içinde yanan şem'anın ziyası ziyade olur. *M ı s b a h ; çarağdır. Z ü c a c e ; billûrdan kandildir.* Yani «Allah'ın kullarını hidayette kılan nurunun misali; billûrdan kandil içinde yanan çarağ kendisinde bulunan pencere gibidir. O billûr içinde yanan çarağ kendinde bulunan pencerenin zıyası vasıtasiyle herkes etrafını görüp iyi ve kötüyü farkettiği gibi nur-u İlâhi vasıtasiyle herkes doğru yolu bilir».

(الزجاجة كانها كوكب درى) O *ç a r a ğ ; kendisinde bu-*

lunan billûrdan kandil, sanki parlak bir yıldızdır ki yukarıda pencerede takılı olduğundan gökte yıldız gibi herkes görür. demektir. İstiyen onunla ihtida eder ve herkese nisbeti birdir, hiç bir kimse hakkında saklı değildir. Fakat o nurla tenevvür eden eder, etmeyen de etmez. *D ü r r i y ; inci taneleri gibi parlak* demektir.

(يوقد من شجرة مباركة زيتونة) *O çarağ hayrı kesir ve bereketi çok olan zeytin ağacının zeytinlerinden hasıl olan yağıyla yandırılır* ki, (لا شرقية ولا غربية) *O zeytin ağacı yalnız şarka veya garba mensup değil, belki şark ve garba nisbeti müsavi olduğundan daima güneşe maruz ve meyvesi tamamiyle olgun ve dolgun olduğu cihetle yağı gayet saf ve berraktır.* Hatta (يكاد زيتها يضيء ولو لم تمسسه نار) *o ağacın yağı o kadar halis ki ateş dokunmasa bile hemen ziya vermeğe yakındır.* (نور على نور) *çarağın nuru, billirûn nuru ve yağın saffeti ziya üzerine ziyadır.* (يهدى الله لنوره من يشاء) *İşte o nuruyla Allahü Tealâ dilediği kulunu doğru yola ulaştırır.* (ويضرب الله الأمثال للناس) *Ve nasa hakikatı anlatmak için Allahü Tealâ bu gibi misali beyan eder.* (والله بكل شيء عليم) *Zira; Allahü Tealâ her şeyi bilir.*

Beyzâvî, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile *n u r* la murad; *hidayettir.* Şu halde (الله نور السموات والأرض) demek; *Allahü Tealâ semavat ve arzın hâdîsi* yani *ehl-i sema ve ehl-i arzı hidayette kılar* demektir ve bu temsil de hidayeti temsildir. Yani «Allah'ın kullarını hidayeti; vuzuh-u zuhurda hâlis zeytin yağından yandırılmış, parlak yıldıza benzeyen billûr içinde yanan çarağ kendinde bulunan mişkâta yani pencereye benzer ki o pencerenin ziyası sebebiyle herkesin etrafını görüp hayrı ve şerri farkettiği gibi hidayeti İlâhiyeyle dahi herkes hak ve batıl yolunu bilir ve hak olan yola ulaşır» demektir. O halde hidayet-i İlâhiye; *doğru yolu göstermektir.* Bu manâca hidâyetin cümle kullara nisbeti müsavidir ki şarka ve garka mail olmayıp daima şemse nisbeti müsavi olan zeytin ağacı gibi herkese nisbeti birdir ve lâkin o hidayetle ihtida eden eder. Hatta hidayet-i İlâhiye o kadar açıktır ki müstaid ve şiddet-i

zekâya malik olanlar tefekkür ve taallüme muhtaç olmadan o hidayetle ihtida ederler ki ateş dokunmadan ziya vermeye müstaid olan zeytin yağı gibi parlaktır. Çünkü Allahü Tealâ'nın kullarını hidayeti; kitaplar inzal etmekle olur ki kütüb-ü semaviye; kelâm-ı İlâhi olmakta ve mutazammın olduğu ahkâmda, hakka ve adalete delâlette nazar-ı insafla bakanlara güneş gibi parlaktır. Rusül-ü kiram ve onların mucizeleriyle de hidayette kılar ki gerek resuller ve gerek mucizeleri tarik-ı hakka delâlette şüphe bırakmıyacak derecede açıktır. Vahdaniyetine hidayeti âfakta ve enfüste deliller ve alâmetler vazetmekle olur ki cümlesinin vahdaniyete delâleti pek zâhirdir. Şu halde Allah'ın hidayeti; *nur,* mü'minlerin ihtidaları da *nur üzerine nurdur.*

Yahud *n u r* la murad; *Resulullah* olduğuna nazaran (Kâab) hazretlerinin beyanı veçhile *manâ-yı âyet* şöyledir : [Vâcip Tealâ'nın nuru olan Muhammed (A.S.) ın sıfat-ı acibesi; mişkâta benzeyen göğsünde billûr gibi olan kalb-i nebevilerindeki nübüvvet çarağı şecere-i nübüvvetten ziya verir ki nur-u Muhammed lemean eder velevse kendinin nebî olduğuna dair tekellüm vukuu bulmasın. Ateş dokunmadan kemâl-i safvetinden zeytin yağının ziya verdiği gibi nur-u nübüvvet dahi ziya verir ve nur-u mahzolan kalbi Muhammed üzerine nübüvvet de nurun alâ nurdur ve Resulullah cümle âleme resul olduğundan umuma nisbeti ve daveti müsavidir, hiç bir kimse hakkında risaletinde fark yoktur. Binaenaleyh; davetine icabet eden müstefid olur] demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (Ubey b. Kâab) da bu âyete şöyle manâ vermiştir : [Allah'ın mü'minde olan nurunun misli mü'minin mişkata benzeyen cisminde mevcud billûr gibi olan kalbinde çarağa müşabih îmanı şecere-i mübareke menzilesinde olan ihlâstan lemaan eder, parlar. Sanki mü'minin kalbi semada muallâk parlayıcı yıldız gibi vücud-u insanda muallâk şarka garba nisbeti yok yani daimi îmanı ziya verir durur, yoksa bir vakte mahsus değildir ve ihlâs neticesi mü'min olduğuna dair tekellüm vuku bulmasa dahi ziyasını verir kesilmez. Îman üzere ihlâs; nurun alâ nurdur, yahud îmanı üzere ameli nurun alâ nurdur veyahud mü'minin îmanı ve Kur'an'ın ahkâmı; nurun alâ nurdur.]

*
* *

Vâcip Tealâ yer yüzünde mescidlerde isminin zikir ve zat-ı ulûhiyeti tesbih olunduğunu beyan ettikten sonra tesbih edenlerin kimler olduğunu beyan etmek üzere :

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Yer yüzünde bir takım erkekler Allah'ı nekayıstan tenzih ederler ki o erkekleri, Allah'ı zikretmekten, namazı ikame ve zekâtı vermekten, ticaret, bey' ü şira gibi muamele-i dünyeviyeden hiç birisi meşgul etmez. Halbuki o erkekler öyle bir günden korkarlar ki o günde kalpler muztarip olur ve gözler görmediğini görür, hayrette kalır.]

Yani; yer yüzünde Allah'a tesbih eden kâmil erkeklerdir ve tarik-ı İlâhiye sülûk için eteklerini sıvamışlar, ihlâs üzere Rablarını tenzihe devam ederler, şanları gayet âlî ve tazime şayandırlar. Zira; O şan-ı âlî sahibi olan recülleri Allahü Tealâ'yı zikretmekten ve canib-i İlâhiye teveccühle dergâh-ı ulûhiyete iltica eylemekten, selâvat-ı mefruza şeraitine riayetle evkatında eda etmekten ve zekât-ı mefruzalarını vermekten, onları ticaret ve alış veriş gibi dünyaya ait muameleler asla menetmez. Zira; Onlar Allah'ın emrine imtisali her şey üzerine takdim ve her umurdan ehemmiyetli addederler. Çünkü onlar çok büyük gün olan kıyamet gününden korkarlar ki, o günde kalbler muztarib olur ve hayrette kalır, gözlerin içi dışına çıkar, beyazlığı sarı ve göklüğe tebeddül eder, kalbler bilmediğini bilir, gözler görmediğini görür. Zira; kalbin şekki yakîne ve gözün perdesi açıklığa inkılâp eder.

Zikirle meşgul olan ricalin şanlarına taazim için rical lâfzı bu âyette tazime delâlet eden tenvinle varid olmuştur. Fahri Râzi'nin beyanına nazaran kadınların cuma ve cemaat için hazır olmaları vâcip olmadığına işaret zımnında mescidde zikredenlerin erkekler olduğu tasrih olunmuştur. İnsanı ibadetten men'eden şey ekseriyetle ticaret ve alış veriş olduğuna işaret için ticaretin ibadetlerin-

den menetmediğini sarahaten beyan buyurmuştur. «Ticaret, alış veriş ve sair dünya işleri namazı kılmaya mani olmaz» demek «vaktinden te'hire sebeb olmaz» demektir. Çünkü; vaktinden te'hirle ikame olunan salâta ikame denilmez. Binaenaleyh i k a - m e - i s a l â t la murad; *vaktinde eda olunandır.*

Zikir ve tesbihle meşgul olan erkeklerin amelleri yalnız ibadatı zahireye münhasır değildir, belki onlar kalbleriyle Allah'ın azabından korkarlar. Çünkü; bilirler ki ne kadar dikkat etseler şan-ı ulûhiyete lâyık ibadet edebilmek beşer için mümkün değildir. Binaenaleyh; yevm-i kıyametin ahvalinden endişe üzere bulunurlar. Bu azaptan korku ve telâşları her zaman mevcud olduğuna işaret için her zaman bulunmasına delâlet eden muzari' siğasiyle varid olmuştur.

Yevm-i kıyamette k a l b l e r i n v e g ö z l e r i n t e - k a l l ü p l e r i yle murad; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *kalblerin ve gözlerin muztarip olmasıdır* veyahud *dünyada olan ahvallerinin tebeddülüdür.* Zira; kalb bilmediğini bilir ve göz de görmediğini görür. *Yahud* kalb necat ümid ederken helâkten korkmaya münkalip olur, gözlerde defter-i a'malinin hangi taraftan geleceğini bilmediğinden gâh sağ ve gâh sol tarafa döner ki, defterinin nereden geleceğini görsün. *Veyahud* kalbler o günde görülecek hevil ve şedaidin ıztırabından yerinden oynar gırtlağa gelir ve gözler göklüğe inkılâb eder.

*
* *

Vâcip Tealâ ibadetle meşgul olan kimseleri sena ettikten sonra o ricalin ibadetten gaye-i emellerini beyan etmek üzere :

لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Zikir ve ibadetle meşgul olan erkeklerin o ibadetlerle meşgul olmaktan maksadları; Allahü Tealâ'nın onları amellerinin en alâsıyle cezalandırması ve fazl u kereminden onlara amellerinden

daha ziyade sevap vermesi içindir. Allahü Tealâ dilediği kulunu hesapsız merzuk eder.]

Yani ef'al-i ibad garazsız olmaz, elbette bir garaza müptenidir. Binaenaleyh; şu ricalin zikir ve fikirle farz ve nafile namazı kılmaktan ve zekâtı eda etmekten garazları; Allahü Tealâ'nın amellerinin gayet güzelini ve daha kendi fazl u kereminden istihkaklarının fevkinde ziyade sevap vermesi içindir. Çünkü; Allahü Tealâ dilediği kulunu hesapsız ve ıvazsız merzuk eder. Zira; Allah'ın kudreti kâmil ve ihsanı geniştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran amellerinin ahseniyle cezadan murad; *taâtlarının külliyle ceza ve günahlarından mağfiret olunmasıdır.* Yahud *amellerinden daha güzel bir ceza ki birden ona, ondan yedi yüze kadar sevap verilmesidir.* Fazl u kereminden ziyadeyle murad; *istihkaklarının fevkinde verilecek atâyâ-yı İlâhiyedir.*

Dilediği kulunu hesapsız merzuk edeceğini beyan fazl u kereminden ziyade vereceğini ve bunu vermeye kudreti taammesi olduğunu ve ihsanının geniş olup hazinesine asla noksan gelmediğini tahkik ve takrirdir.

***

Vâcip Tealâ mü'minlerin dünya ve âhirette halini beyandan sonra kâfirlerin hâlini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Şol kâfirler ki onların amelleri düz ova ve sahralarda su gibi görülen seraba benzer. Susuz olan kimse onu su zanneder. Hatta o serabın göründüğü yere kadar gelir fakat orada bir şey bulamaz. İşte kâfirler âhirette amelleri var gibi geldiklerinde hiç bir şey bulamayıp me'yus olunca orada hazır olan Allah'ın kudretini ve

emr ü iradesini bulurlar. Derhal Allahü Teâlâ onun hesabını görür. Zira; Allahü Teâlâ'nın hesabı gayet seridir.]

Yani; kâfirler küfürleri hallerinde kendi itikadlarınca amelden hâlî olmazlar. Binaenaleyh; O amellerinden sevap da ümid ederler velâkin ibadete esas olan îman olmadığından amelleri sıcak havada düz ovalar ve sahralarda seyr ü sefer ederken susamış olan kimselerin görüp su zannettikleri seraba benzer ki uzaktan gören onu akar bir su veya göl zanneder. Susuzluktan kemâl-i hararet kendini istiab eden kimse o serabı su zanniyle gördüğü yere kadar gelir, lâkin serabı gördüğü yerde suya benzeyen bir şey bulamadığı gibi kâfir de amelinin sevabı var zanniyle kıyamette gelip amelinin yok olduğunu görmekle beraber orada Allah'ın azabını bulur. Derhal Allahü Teâlâ küfrünün cezasını verir ki ziyade ve noksan olmaz. Zira; Allahü Teâlâ'nın hesabı seridir. Bir kimsenin hesabı diğer kimsenin hesabına mani olmaz. Derhal herkesin hesabı görülür ve herkes ameline göre cezasını bulur, aslâ noksan olmaz.

Serap; Havanın hararetinden hasıl olma uzaktan su gibi görünen bir hayalden ibarettir. Vâcip Teâlâ mü'minin halini beyan için bir darb-ı mesel irad edip mü'minin amelini nur'a teşbihle dünyada nur içinde ve âhirette nura benzeyen îmanı ve ameli sayesinde ebedi nimet-i İlâhiyeye nail olacağını beyanla mü'minin fevzü felâh bulacağını izah ettikten sonra kâfirin halini de bu misal-i acible izah buyurmuştur. Çünkü; kâfir kendi dini ve itikadı üzere işlediği amelini var zanniyle arsa-i mahşere gelip de sevap zannettiği şeyin ayni azab olduğunu görünce hasreti ziyade olmaktan sanki susamış kimsenin serabı su zanniyle gelip suyu bulamadığı zaman harareti, gamı ve kederi tezayüd eden kimse gibi olacağını beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Teâlâ kâfirlerin hallerini ikinci bir misâlle dâhî beyan etmek üzere :

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ

buyuruyor.

[Yahud ehl-i küfrün amelleri derin denizde olan karanlıklar gibidir.]

يَغْشٰيهُ مَوْجٌ

[O denizi büyük dalgalar örter.] Ki;

مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ

[O dalganın üzerinde başka bir dalga vardır.] Zira; deniz fırtına yaptığında dalga dalga üzerine teraküm ettiğinden deniz tamamen dalgalarla örtülür.

مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ

[O ikinci dalganın üzerinde yıldızları ve ziyalarını örtmüş kalın bulutlar vardır.]

ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ

[İşte şu üç karanlıktır ki o karanlıklardan bazıları diğer bazılarının fevkindedir.]

اِذَا اَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَا

[Zulûmat o derece şiddetli olur ki denizde bulunan bir insan o karanlıkta elini gözünün karşısına çıkardığında kendine en yakın olan elini bile görmeğe yakın olamaz. Şu halde görmeğe yaklaşamayınca elini görmek hiç mümkün olamaz.]

وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ۝

[Kendi için Allah'ın nur halketmediği kimse için nur olmaz.]

Binaenaleyh; Denizde olan gerek birbiri üzerine dalgalar ve gerek dalga üzerinde bulutun karanlıklarından bir fayda görülmeyip bir takım ıztırap ve endişeyi mucib olduğu ve kâfir de amelinden fayda görmediği gibi bir çok zararını da görecektir. Hatta amelinin esasını teşkil eden küfrün ebeden Cehennemde kalmasına sebeb olacağı kat'idir.

Yani; kâfirlerin amelleri karanlık gecede muztarip ve muztar olan kimselerin amelleri gibidir ki, onlar gecenin karanlığında derin bir deryada bulunurlar. O denizi kemâl-i şiddetle dalga üzerine dalga örter. Bütün deniz dalgadan ibaret olduğundan dalgayla deniz örtülerek asla görülmez bir hale gelmiştir. O dalgalar daha şiddetli ve daha kuvvetli gelip birbirine çarpar ve o dalgaların üzerini karanlık ve ağır bulutlar ihate etmiş ki o bulutlar da teraküm etmiş bazısı bazısının üzerinde bulunur. Hatta bir dereceye gelir ki gözünün hizasına elini çıkardığında elini göremez ve görmeye yakın bile olamaz. İşte kâfirlerin amelleri, küfür ve tuğyanları, zulm ü udvanları; derya-yı gaflette birbiri üzerine gelen dalgalar gibi Allah'a cehalet ve âyât-ı İlâhiyeyi mütalâadan gözlerini men'ettikleri için cehaletleri, kesif bulutlar gibi daimi üzerlerinde karar eder durur asla ziya yoktur. Binaenaleyh; bunlar amellerinden asla fayda görmezler. Çünkü; Allahü Tealâ'nın nur vermediği kimsenin asla nuru olmaz. Kâfirler cahalet ve gaflete münhemik ve musır olduklarından vahdaniyete delâlet eden alâmat-ı İlâhiyeyi görmedikleri için nur-u imana ihtida edemediklerinden Allahü Tealâ onları hidayette kılmadı. Allah'ın hidayette kılmadığı kimse için asla hidayet olmaz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile şu âyetteki teşbihin hulâsası; denizde üç karanlık vardır ki *denizin karanlığı, dalganın karanlığı ve bulutun karanlığıdır.* Kezalik kâfirde de üç zulmet vardır ki *kalbinde itikadının zulmeti, lisanında sözünün zulmeti ve amelinin zulmetidir. Şu halde kâfirin hali şu beyan olunan denizin hali gibi demektir.* Yahud kalbi; denize benzer. Menfaata istidadı var velâkin kalbinde olan cehalet, şek ve hayret denizin dalgalarına benzer ki dalganın denizi nizamından çıkarmasiyle menfaattan menettiği gibi kalbinde olan cehalet kalbini setirle menfaat-i imandan meneder. Su-u ihtiyar neticesi kalbinin üzerine vurulan

mühür denizin üzerinde olan karanlık bulutlara benzer. Binaenaleyh; Denizin üzerinde zulûmat teraküm ettiği gibi kâfirin üzerinde de dalâletler teraküm eder.

Bu âyette kâfirlerin amellerinin menfaatından hâlî olması seraba ve nur-u haktan ârî olduğu cihetle zulümata benzediğini beyan için zulûmat (او) lâfziyle serap üzerine atfolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ mü'minlerin kalblerinde olan nuru ve kâfirlerin kalblerinde olan zulûmatı temsil tarikıyle beyan ettikten sonra tevhide delâlet eden delilleri beyan etmek üzere:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ

buyuruyor.

[Habibim! Sen görüp bilmedin mi? Allahü Tealâ'ya göklerde ve yerlerde olan ruh sahipleriyle kanatlarını açar ve döşer oldukları halde kuşlar tesbih ve cemi' nekaisten ve afattan tenzih ederler.]

كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ

[Ve tesbih eden ve namaz kılan kullarından her birinin namazlarını ve tesbihlerini Allahü Tealâ bilir veyahud onlardan her biri kendi namazını, duasını ve tesbihini bilir.]

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾

[Zira; Allahü Tealâ onların işledikleri işlerini ve amellerini bilir.]

وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

[Çünkü; semavat ve arzın mülkü ve onlarda bulunan mahlûkatın cümlesinin mülkü Allah'ındır ve Allah'tan gayri onların hakiki sahipleri yoktur.] Binaenaleyh; her cümlesini ilmi ihata etmiş ilminden bir zerresi ve bir ferdi hariç değildir.

وَاِلَى اللّٰهِ الْمَص۪يرُ

[Halbuki cümlesinin mercii ve varacak mahalli Allah'ın huzur-u mânevisidir.] Binaenaleyh; Allah'ın gayri mercî yoktur. Çünkü; yerin, göklerin, dünya ve âhiretin mâliki, sahibi ve ilmi cümlesini muhit olunca cümlenin mercii ezelî ve ebedidir.

Yani; kâfirler alâmâtla istidlâldan mahrumlardır. Habibim! Sen görmedin ve bilmedin mi? Gördün ve bildin ki göklerde ve yerde olan cümle mahlûkat, yerle gök arasında havada uçan kuşlar kanadlarını döşedikleri halde Allahü Teâlâ'yı nekaisten ve imkân-ı hudus gibi şan-ı ulûhiyete lâyık olmadık şeylerden tenzihle tesbih ve takdis ederler, onlardan her biri dualarını ve tesbihlerini bilirler. Allahü Teâlâ da onların işledikleri ef'alin cümlesini bilir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran kuşlar havada bulunup ekseriya yerde ve gökte bulunmadıkları için Cenab-ı Hak bu âyette hayvanat içinde kuşları ayrıca zikir buyurduğu gibi kuşların rikkat-i kalbi celbedecek hallerini de beyan buyurdu. Zira; kuşların kanadlarını döşeyerek tesbihleri ve o halde Rablarına ilticaları tezellülün nihayesi olduğundan nazar-ı ibretle bakan kimsenin ağlamamak elinde değildir. Amma nazar-ı ibretten uzak olanların hatırlarına hiç bir şey gelmez.

Bu ve bunun emsali âyetlerde ins ü cin ve meleklerin gayri mahlûkatın tesbihlerinde müfessirinin ve ulema-yı ehl-i dinin ihtilâfları vardır. *T e s b i h* le murad; *mükellef olmayan mahlûkatın, Vâcip Teâlâ'nın nekaisten münezzeh olmasına delâlet midir?* Çünkü; her birinde saniin kudretine ve nekaisten münezzeh olduğuna binlerce deliller vardır, yoksa *Vâcip Teâlâ bunların her birine nutuk verir ve tesbihi ilham eder de nutukla mı tesbih ederler?* Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile bunların her birine Vâcip Teâlâ acayib ve garaibi, hiyel ü desaisi ve gûnâ gûn sa-

natları ilhâm buyurduğu görüldüğü gibi tesbihi dahi ilhâm ve nutuk suretiyle tesbih etmeleri kudret-i İlâhiyeye nazaran uzak değildir. (العلم عند الله)

Bazıları bu âyette *s e l â t* la murad; *Benî Âdem'in selâtı* ve *t e s b i h* le murad; *Sair mahlûkatın tesbihidir* demişlerse de *s e l â t* la murad; *dua olup duayı tesbih gibi Vâcip Tealâ'nın cümle mahlûka ilham etmesi* de ihtimâlden uzak değildir.

Hulâsa; yerde ve gökte olan cümle mahlûkat ve havada uçan kuşlar kanadlarını döşer oldukları halde Cenab-ı Hakkı nekaisten tenzih ettikleri, her bir mahlûkun kendi duasını ve tesbihini bildikleri, Allahü Tealâ'nın bunlardan her birinin işlediklerini bildiği, yerin ve göğün mülkü Allah'ın olduğu ve herkesin merciinin ancak huzur-u Bari olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine ikinci bir delili beyan etmek üzere:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Sen görmedin mi? Ya Ekrem-er Rusül; Allahü Tealâ bulutları sevkettikten sonra bulutların beynini cemeder sonra o bulutları birbiri üzerinde müterakim kılar. Binaenaleyh; sen rahmet tanelerini bulutların arasından çıkar görürsün ve Allahü Tealâ semada mevcud dağlardan dolu inzal eder de o doluyu istediği kuluna isabet ettirir ve istediği kulundan sarfeder ve buluttan hasıl olan şimşek ziyası gözlerin ziyasını gidermeğe yakın olur.]

Yani; Sen habibim görmedin ve bilmedin mi? Hem gördün hem de bildin ki, Allahü Tealâ yer yüzünden gök yüzüne çıkan buharın eczalarından hasıl olan bulutları araziden ve beldelerden di-

lediği arza ve beldeye sevkettikten sonra o bulutların parçalarının aralarını birbirine rabteder gök yüzü yekpare bir bulut olur. Sonra o bulutlar dağlar gibi birbiri üzerine yığılır birikir. Yağmur yağacak bir hale gelince sen görürsün ki yağmur taneleri o bulutun arasından çıkar ve Allahü Tealâ semada mevcud doludan teraküm etmiş dağlar mesabesinde bulutlardan dolu yağdırır. Dilediği kulunun ekinlerine, bağlarına ve bahçelerine isabetle ihlâk eder. Dilediği kulunun bağı ve bahçelerini ondan muhafaza ile başka mahallere sevkeder. O buluttan hasıl olan şimşek ziyası, şiddetinden hemen gözlerin ziyasını gidermeğe yakın olur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile birinci (مِن) *ibtida içindir.* Zira; ibtidaen inzâl sema cihetindendir. İkinci (مِن) *ba'z* manâsınadır. Zira; Nazil olan, o dağlara benziyen bulutların bazısındandır. Üçüncü (مِن) *cins içindir.* Zira o dağlar dolu cinsindendir. Buna nazaran *âyetin manâsı:* [Allahü Tealâ dolu cinsinden olan dağların yani bulutların bazısını semadan inzal eder] demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bunların her biri Allah'ın vücuduna, vahdaniyetine ve kudret-i kâmilesine delâlet eder. Çünkü; yerden havaya çıkan buharı bulut yapmak, o bulutun parçalarını toplamak, onların arasından inci taneleri gibi yağmur inzal etmek, bazı kere yağmur yerine dolu yağdırmak, o dolu ile bazı kimselerin hasılâtını harap ve bazılarını o afetten muhafaza etmek ve o rutubet içinden yıldırım denilen bir ateş ve şiddet-i zulmette gözlerin ziyasını izâle etmeye yakın bir ziya halketmek faili muhtarın fiiline delildir. Binaenaleyh; cümlesi halikın vücuduna birer burhan-ı kaatı'dır, tabiat vasıtasiyle değildir. Eğer tabiat vasıtasiyle olsa tabiatın muktazası yağmursa daima yağmur olur, dolu olmaz. Dolu ise daima dolu olur, yağmur olmaz. Çünkü; Tabiatın muktazası birdir, ayrı ayrı olmaz. Kezalik bulutun muktazası yağdırmaksa daima yağdırır ve eğer yağdırmamaksa daima yağdırmaz. Her yerde yağdırır veya her yerde yağdırmaz. Bazı yerde yağdırıp bazı yerde yağdırmamak fail-i muhtarın ihtiyariyledir. Kezalik bulutta bazı kere şimşek olup bazı kere olmaması fail-i muhtarın halketmesiyledir. Maahaza buluttan yağmur yağıp dururken

bir de yıldırım denilen bir ateşin zuhuru Halik Tealâ'nın vücuduna pek büyük delildir. Çünkü; su ile ateş yekdiğerine zıd olduğu halde her ikisinin madde-i vahide olan buluttan tevellüd etmesi kudret-i kâmile eseridir. Tabiatla husule gelmez. Yer yüzünde sırf taştan dağlar halkettiği gibi gök yüzünde de sırf buzdan ve doludan dağlar halketmesinde kudretullaha bir mani olmadığından âyette cibâli te'vile hacet yoktur.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine üçüncü delili beyan etmek üzere :

يُقَلِّبُ اللّٰهُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُو۬لِى الْاَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ geceyi gündüze ve gündüzü geceye kalbeder. İşte şu geceyi gündüze kalbetmekte idrak sahiblerine ibret-i azime vardır.]

Yani; Allahü Tealâ fail-i hakiki ve kaadir-i muhtardır. Zira; Allahü Tealâ geceyi gündüze, gündüzü geceye kalbeder. Binaenaleyh; Vakt-i muayyeninde biri gider arkasından diğeri gelir. Zulmet ziyaya ve ziya zulmete tebeddül eder. Âlemde her ikisi de hükmünü icra ettiği gibi gündüzün hali sıcak gecenin hali soğuktur. İşte şu ahvalin cümlesinde ilm ü irfan, akl ü iz'an sahipleri için fail-i muhtarın vücuduna delâlet-i vazıha vardır. Çünkü; Tabiat icabı olsa tabiatın muktezası zulmetse daima zulmet ve ziya ise daima ziya olmasını icab edeceğinden âlem-i vahidde böyle iki zıddın birbirini takip edip durmasında elbette kaadir-i muhtarın kudretiyle olduğuna bunlardan herbiri birer burhan-ı kaatı'dır.

Hülâsa; gecenin gündüze ve gündüzün geceye kalbinde basiret, fikir ve irfan sahipleri için ibret olduğunu ve bu acayipten ibret almıyanların basiretten hali behayim menzilesinde oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delillerden dördüncüsünü beyan etmek üzere :

وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْش۪ي عَلٰى بَطْنِه۪ۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْش۪ي عَلٰى رِجْلَيْنِۚ
وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْش۪ي عَلٰٓى اَرْبَعٍۜ يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ her hayvanı sudan halketti o hayvandan bazıları karnı üzere bazıları iki ayakları üzere ve bazıları dört ayakları üzere yürür. Zira; Allahü Tealâ dilediği şeyi dilediği vechüzere halkeder. Çünkü; Allah'ın her şeye kudreti muhakkaktır.]

Yani; Allahü Tealâ her hayvanı kendine mahsus olan nutfeden halketti. Binaenaleyh; O hayvanattan bazıları yılan ve solucan gibi karnı üzerinde, bazıları insanlar ve kuşlar gibi iki ayakları üzerinde ve bazıları da behayim gibi dört ayakları üzerinde yürürler. Zira; Allahü Tealâ dilediği mahlûku istediği veçhile eczadan mürekkeb olsun, basit olsun her birinin azaları, suretleri, heyetleri, hareketleri, kuvâları ve tabiatları birbirine benzemez bir halde icad eder. Çünkü; her şeyi ve her türlüsünü halka kaadir ve kudretine bir hail yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *h a y v a n a t* la murad; yer yüzünde bizim görebildiğimiz hayvanlar olduğu için meleklerin nurdan ve cinnin ateşten halkolunmasiyle bu âyete sual varid olmaz. Onları biz görmediğimiz için âyette dâhil değillerdir. Çünkü; *d â b b e* ile murad; *bizim gördüklerimizdir. Yahud* her hayvanın esası sudur. Her ne kadar bazı hayvanat nutfenin gayrı bir maddeden halk olunursa da her şey su ile meydana geldiğinden o maddenin aslı da sudur. Şu halde cümle hayvanat esas itibariyle sudan halkolunduğundan bu âyet; cümle ziruha şamildir.

Dâbbe lâfzı; *hayvanattan akıl sahibi olan ve olmayanlara* şamil olduğundan akıl sahiplerini aklı olmayanlar üzerine tağlip için (منهم) de ukalaya mahsus zamir varid olmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile karnı üzere yürümekte kudretul-

laha delâlet eden ziyade olduğundan karnı üzerine yürüyenlerin zikri âyette takdim olunmuştur. Gerçi hayvanat içinde örümcek ve akrep gibi dörtten çok ayakları olanlar varsa da dört ayaktan ziyadede her halde dört ayakla yürümek dahil olduğundan dört adedini zikirle iktifa olunmuştur. Çünkü; kırk ayakla yürürse dört ayak kırk içinde mevcud olduğundan yine dört ayak üzerinde yürüdü demek yalan olmaz. *Yahud* her ne kadar hayvanatın ayağı çok olsa da yürüdüğünde itimadı dört ayağına olup diğerleri o dörde tabi olduğundan dördü zikirle iktifa olmuştur.

Bu âyette beyan olunduğu veçhile bir nutfeden envâı hayvanat halkolunduğu halde hiç birisi diğerine benzemediği gibi heyetleri, şekilleri, yürüyüşleri, tabiatları, tarz-ı maişetleri, kuvvet ve kudretleri ve her birinin diğerine karşı müdafaası başka başkadır. Şu halde bunların cümlesi bir asıldan oldukları halde muhtelif surette yaratılmaları fail-i muhtarın ihtiyarı ve kaadir-i mutlakın kudretiyle olduğuna delâlet eder. Çünkü; tabiat muktezâsı olsa hepsi bir suret ve bir tabiat üzerine olması lâzım gelirdi. Zira; suyun tabiatı ne icab ederse o icabından tehalüf edemezdi. Lâkin tefavüt etmiştir. Şu halde faili muhtarın ihtiyariyledir, tabiatın te'siri yoktur.

Hulâsa; her hayvanın aslı sudan halk olunduğu ve hayvanattan bazılarının karnı üzerine, bazılarının iki ve bazılarının dört ayak üzerine yürümeleri kudretullaha delil ve Allahü Tealâ'nın her şeyi halka kaadir olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine ve kudretine delâlet eden delilleri beyan ettikten sonra helâl ve haramı hidayet ve dalâleti beyan eden âyetler inzal eylediğini ve dilediği kullarını tarik-ı mustakime hidayette kıldığını beyan etmek üzere :

لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللّٰهُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ۝

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki muhakkak Biz Azimüş-

şan ahkam-ı dini, hill ü hürmeti, hidayet ve dalâleti beyan eden âyetler inzal ettik. Allahü Tealâ dilediği kulunu din-i İslâma hidayette kılar.]

Yani; halkı irşad için envaı delâili beyan edici âyetler inzal ettik. Zira; Allahü Tealâ tarik-ı hakka delâlet eden delillerle istidlâl ve o delâile nazarı tevfik etmekle istediği kulunu Cennetine îsal eden doğru yola hidayette kılar ve kul da iradesini sarfla tarik-ı müstakime dahil olup niam-ı ebediyeye ve saadet-i sermediyeye nail olur. Şu halde kul için vazife; delilleri tetkik edip maanisini mülâhazayla matluba vasıl olmasının esbabına tevessül etmektir.

Hulâsa; Allahü Tealâ helâlı ve haramı beyan eden âyetlerini inzâlle kullarının vazife-i diniyelerini beyan ettiği ve kullarının iradelerini sarfetmeleri üzerine Allah'ın dilediği kullarını tarik-ı müstakime hidayette kılacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âyetlerini inzâl ettiğini beyandan sonra nasın üç kısma munkasem olduğunu beyan etmek üzere:

وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنْهُم مِّن بَعْدِ ذَٰلِكَ ۚ وَمَا أُولَٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ۝

buyuruyor.

[Allah'ın hidayette kıldığı kimseler «biz Allah'a ve Resulüne îman ettik» derler ve onlardan bir fırka «biz îman ettik» dedikten sonra itaattan iraz ederler. Îman ettik dedikten sonra itaattan iraz edenler mü'min değillerdir.]

Yani; münafıklar âyetlerimizi nazar-ı itibara almayıp maanisini teemmül etmediklerinden canlarından ve mallarından korktukları için yalnız lisanlarıyla «biz Allah'a ve Resulüne îman ve itaat ettik» dedikten sonra fiiliyata gelince onlardan bir fırka Allah'ın ve Resulünün hükmünden iraz ederler. Zira; bunlar mü'min

olmadılar. Çünkü; her ne kadar lisanla ikrar etmişlerse de kalplerinde îman yoktur, halbuki îmanın yeri; kalptir, lisan onun tercümanıdır.

Bu âyette îmanları olmadığına delil; *hükm-ü İlâhiden iraz etmeleridir.* Gerçi iraz eden münafıklardan bir fırka ise de o fırkanın irazına cümlesi razı oldukları için îman cümlesinden nefyolunduğundan hepsinin mü'min olmamasiyle hükmolunmuştur. Çünkü; münafıkların cümlesi bir itikadda olduklarından Vâcip Tealâ mec'muundan îmanı nefyetmiştir. Bu âyet; îmanın mahalli, kalb olduğuna delâlet eder. Eğer îman lisanda olsa bunlar lisanlariyle îman ettikleri için îmanları nefyolunmazdı. *Î m a n ; kalble tasdik ve lisanla ikrar*dan mürekkeb olduğuna nazaran gerçi lisanlariyle ikrarları varsa da kalble tasdik olmadığından yalnız lisana itibar olunmamıştır.

وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾

[Beyinlerinde hükmetmek için Allah'a ve Resulüne davet olunduklarında ansızın onlardan bir fırka icabet etmekten iraz ederler.]

Yani; yalnız lisanlariyle îman edip kalblerinde îman olmayan münafıklar bir hâdisede Allah'ın ve Resulünün hükmüne davet olunduklarında def'aten görülür ki onlardan bir fırka hükm-ü Resulullah'tan iraz ederler. Halbuki; davet beyinlerinde olan niza'ı Resulullah'ın hükümle kat'etmesi içindir.

Medarik ve Beyzâvî'nin beyanlarına nazaran âyet-i celile; Münafıklardan (Beşer) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Beşer) in bir yahudi ile arazi davalarında yahudi muhakeme için «Resulullah'a gidelim» der. Beşer «Ben Resulullah'a gitmem. O bana buğzeder. (Kâb b. Eşref)e gidelim» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yahud (Muğiyre b. Vâil) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Hz. Ali ile Muğiyre'nin beyinlerinde müşterek bir tarlayı taksimden sonra Hz. Ali hissesini birrıza Muğiyre'ye satar. Muğiyre tarlayı kabzedince «sen tarlanın su çıkmıyan çoraklı tarafını satın aldın» der. Muğiyre tarladan dönmek ister. Hz. Ali kabız

vuku bulduğundan dönmeye hakkı olmadığını iddia eder ve huzur-u Resulullah'ta muhakameye davet edince Muğiyre «Ben Resulullah'a gitmem. Zira; bana Resulullah zulmeder» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Bu âyet evvelki âyette beyan olunan haktan irazı tafsil ve onu izah etmiştir. Haktan imtina ettiklerini beyan için iraz lâfziyle münafıklar zemmolunmuşlardır. İrazlarının devamına işaret için devama delâlet eden cümle-i ismiye varid olmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ münafıkların sıfat-ı zemimelerinden ikinciyi beyan etmek için :

وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا اِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Ve eğer o münafıklar hak kendilerinin olduğunu bilir ve hüküm lehlerine olacağını ve aleyhlerine olmıyacağını anlarlarsa kemâl-i itaat ve inkiyatla itimat ederek huzur-u risalete sür'atle gelirler.]

اَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ ارْتَابُوا اَمْ يَخَافُونَ اَنْ يَحِيفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ

[Münafıkların kalplerinde küfür ve nifak ve zülme meyletmek gibi hastalık mı var ki onlar muhakeme için huzur-u risalete gelmek istemezler? Veyahud habibim! Senin ismet ve istikametinden şekkettiler de onun için mi itimad edemiyorlar? Veyahud onlar Allah'ın ve Resulünün kendilerine zulmedeceklerinden mi korkuyorlar ve bundan dolayı mı huzuruna gelmek istemezler?]

بَلْ اُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾

[Belki şu kalblerinde hastalık olan münafıklar ancak zalimlerdir. Zira; zulüm onlardan gayre tecavüz etmez.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette (بل) lâfzı bundan evvel beyan olunan üç şıktan ikisini red içindir. Şöyle ki; onların kalbinde hastalık mı var? Veyahud senin adaletinden mi şek' ediyorlar? Veyahud Allah'ın ve Resulünün zülmedeceğinden mi korkuyorlar? Belki onlar Resulullah'ın adaletinden şekketmezler. Zira; her zaman adaletini görürler, Allah'ın ve Resulünün zülmedeceğinden de korkmazlar. Zira; onların adaletini de bilirler. Şu halde kalblerinde hastalık vardır. Çünkü; onlar ancak zalimlerdir. İşte o kalblerinde olan hastalık sebebiyle huzur-u risaletine gelmezler. Ve kendileri zâlim oldukları cihetle haksızlıklarına yol arar ve tervicine hile düşünürler» demektir.

Yani; eğer onların hak ellerinde olursa kemâl-i itaat ve inkıyatla ve kendi lehlerine hükmedeceğine itimad ederek alelacele huzur-u Resulullah'a gelirler. Çünkü; emelleri emval-i dünyaya münhasır olduğundan hemen acele gelmekle matluplarına nail olmak isterler. Onların kalblerinde nifak hastalığı ve küfür mü var? Yoksa evvelden îman ettiler de şimdi Allah'ın ve Resulünün adaletinden şek' mi ettiler? Yahud onlar Allahü Tealâ'nın ve Resulünün kendilerine zulmetmesinden mi korkarlar? Haşa Allahü Tealâ ve Resulü adaletten ayrılmazlar, hakla hükmederler. Onların hükümlerinde asla zulmolmaz, belki şu evsaf-ı zemimeyle mevsuf olanlar ancak zâlimlerdir. Zulüm onların emsalinden başkasına tecavüz etmez.

Bu âyette Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (أم) kelimesi lâfızda *istifham* ise de manâda *haber*dir. Zira; Allahü Tealâ hakikatı hali bildiği için Allahü Tealâ'dan istifham-ı hakiki caiz olmaz. Çünkü sual; bilmiyen kimsenin şanıdır. Allahü Tealâ her şeyi bildiği için suale ihtiyacı yoktur.

Bu âyet-i celilede beyan olunan kalblerindeki maraz, şek ve Resulullah'ın onlara zülmetmesinden korkuları, hepsi bir manâya delâlet eder gibi görülürse de hakikatta her üçü de ayrı ayrı manâ ifade eder. Çünkü kalpte maraz; *nifaklarına işarettir*. Şekleri; *îmanın husulünden sonra arız olan şüphelerine işarettir*. Haşa Resulullah'ın zulmetmesinden korkuları da *onların dünya sebebiyle dini terkedecek dereceye baliğ olduklarına işarettir*. Binaenaleyh; Vâ-

cip Tealâ bu üç sıfattan her birerleriyle ayrı ayrı münafıkları zemmetmiştir. Zira kalblerinde marazı beyanla nifaklarını ve şeklerini beyanla; küfürlerini ve Resulullah'ın adaletini, emanetini ve istikametini bildikleri halde ona zulüm isnad etmeleriyle dünyayı din üzerine tercih ettiklerini beyanla fena hallerini âleme ilân buyurmuş ve münafıklar da kıyamete kadar mezmum olmuşlardır.

Bu hâl ve sıfatta bulunan insanlar her zaman mezmum oldukları gibi hele şu zamanda haşa ahkâm-ı İlâhiyeyi beğenmiyerek bir takım avrupa kanunlarını hükm-ü İlâhi üzerine takdim ve tercih etmek istiyen kimseler asr-ı saadette bulunanlardan daha aşağıdırlar. Çünkü; ahkâm-ı İlâhiyeden her biri ukul-ü beşere muvafık ve adalete mutabık olduğundan onun haricinde bir kanun aramak hamakattan başka bir şey değildir. Fakat ahkâm-ı şer'iyeye vukufu olmıyanlara bunu anlatmak imkânsızdır. Çünkü; anlamak istemezler.

Bu âyette Vâcip Tealâ hükm-ü Resululah'a razı olmayıp onun dışında hüküm isteyenlerin zalim olduklarını beyanla Resulüne zulüm isnad eden kimsenin her zaman zalim olduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini beyandan sonra mü'minlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Onlara aralarında vuku bulan münazaa üzerine Allah'ın ve Resulünün hükmüne davet olundukarında mü'minlerin sözü ancak «biz işittik ve itaat ettik» demektir, bu sözü söylemekte asla taallül ve tereddüt etmezler. Hemen daveti işitince icabet ederler. Çünkü; îmanları hakikidir, yalnız lisanlarında değildir. Kalplerinde samimiyyet ve sebat vardır. Binaenaleyh asla şüpheleri yoktur. İşte o mü'minler fevz ü felâha dahil olup saadete nail olanlardır.]

Vâcip Tealâ bu âyette hükm-ü İlâhiye itaat etmenin felâha sebeb olacağını beyanla hükm-ü Resulullah'a karşı ittihaz olunacak meslek bu olup mü'mine lâyık olan şer'-i şerife (semi'na ve eta'na) denilmek olduğunu iş'ar buyurmuş ve bunun dışında söz söylemek caiz olmadığını beyan etmiştir. Binanealeyh; kütüb-ü fıkhiyemizde beyan olunduğu veçhile hükm-ü şer'iye davet olunan kimsenin hükm-ü şer'iyi inkâr ederek icabetten imtina ederse tekfir olunacağını fukaha-yı izam hazaratı beyan buyurmuşlardır. Çünkü; mü'min îmanıyla şer'a itaat edeceğini taahhüt ve iltizam ettiğinden hükm-ü şer'iye razı olmamak taahhüt ve iltizamından rucu' etmektir. Şu halde küfrü iltizam etmiş addolunur. Binaenaleyh; «ben fetvaya razı olmam» diyen kimsenin küfrüyle hükmolunur.

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾

[Bir kimse hakka itaatla Allah'a ve Resulüne itaat, inkıyat ve kendisinden sudur eden günahlardan naşi Allah'ın azabından korkup endişe eder ve ömründen geri kalan müddette de ma'siyet işlemekten çekinir, Allah'tan korkarsa işte şu evsafı cami' olanların büyük sevaba ve indallah yüksek dereceye nail olacaklarından bunlar için selâmet vardır ve cümle korktuklarından kurtulup umduklarına nail olacak ancak onlardır.] Şu halde insanın azaptan kurtulmasına sebep; Allah'ın ve Resulünün emrine itaat etmek, işlediği kusura karşı Allah'tan korkmak ve haramı irtikâp etmemekle ittikaya mütevakkıf olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mü'minlerin senaya şayan hallerini beyandan sonra münafıkların lâyık olmayan ahvalini beyan etmek üzere :

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ

buyuruyor.

[Resulullah'ın hükmüne gitmekten imtina ettiklerini inkâr etmek üzere münafıklar Allah'a şiddetle yemin ettiler ve dediler ki

«eğer sen onlara muharebeye gitmelerini ve icabında memleketlerinden ve evlerinden çıkmalarını emredersen onlar elbette çıkacaklar» ve bu sözlerini yeminleriyle takviye ve tekid ettiler.]

قُلْ لَا تُقْسِمُوا

[Habibim! Sen onlara «yalan olarak yemin etmeyin» demekle yeminlerinin yalan olduğunu kendilerine söyle.]

طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ

[Ve sözüne şunu da ilâve et ve de ki, «ey münafıklar! Sizden matlub olan şey herkesce maruf olan ibadet ve taattır, yoksa nifak üzere bina olunmuş taat-ı münkere değildir.»]

إِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾

[«Zira Allahü Tealâ sizin amelinizi ve esrarınızı bilir. Binaenaleyh; lisanınızdan çıkan söz kalbinize muvafık olsun ki azaba müstahak olmıyasınız.»]

Yani; münafıklara eğer sen murad edersen gazaya çıkacaklarına dair şiddetle yemin ettiler. Ey Resulü mükerrem! Sen onlara de ki, «yalan yere yemin etmeyin. Sizden istenen yemin değildir, lâyıkiyle ma'ruf olan taattır. Zira; Allahü Tealâ sizin amelinizi bilir ve niyetinizden haberdardır. Binaenaleyh; her esrarınıza muttali olduğundan kalbinize muvafık surette amel etmeniz lâzımdır.»

Münafıklar Resulullah'a «sen neredeysen biz de oradayız. Eğer sen muharebe için çıkarsan biz de çıkarız. Sen ikâmet edersen biz de ederiz. Ve eğer cihad emredersen mücahede ederiz. Hatta evlerinizden çıkın dersen çıkarız, mallarınız ve haremlerinizden geçin dersen geçeriz» derlerdi. Bununla beraber hükm-ü Resulullah'a muhalefet de ederlerdi. Cenab-ı Hak bu âyetle yeminlerinin ve sözlerinin yalan olduğunu beyan buyurmuştur. *Taat-ı ma'ruf* la murad; *nâs beyninde ma'ruf olan ve muhalefet eseri olmayan taattır.*

Hulâsa; münafıkların Resulullah'a itaat edeceklerine dair vermiş oldukları teminat ve etmiş oldukları yeminlerinde yalancı oldukları ve onlardan istenen yemin olmayıp ma'ruf olan taat olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Binaenaleyh; insanların her şeyleri ciddi ve sözlerinin kalblerine muvafık olması lâzımdır, kalben muvafık olmayarak söylenen söz yalandır. Allahü Tealâ bunun hepsini bilir ve icabına göre cezasını verir.

*
**

Vâcip Tealâ makbul olanın yemin olmayıp itaat olduğunu beyandan sonra itaatla emretmek üzere:

قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ

buyuruyor.

[Habibim! Sen münafıklara «Allah'a ve Resulüne siz itaat edin. Zira; sizin vazifeniz kalbiniz ve lisanınız ve sıtk-u niyetinizle itaat etmektir.»] demekle itaatla emret.

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ

[Vazifeniz itaat olunca eğer siz itaattan yüz döndürürseniz Resul üzerine ancak mükellef olduğu tebliğ ve emrolunduğu ibadetini eda etmek var ve sizin üzerinize de emrine imtisal ve mükellef olduğunuz itaat vardır.]

وَاِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا

[Ve eğer siz o Resule itaat ederseniz doğru yolu bulmuş ve hidayetten nasibinizi almış olursunuz.]

وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ۝

[Halbuki Resul üzerine vâcip olmadı illâ açık tebliğ vâcip oldu.]

Yani; ey Nebiyyi Muazzam! Sen o münafıklara «feraiz ve sünende Allahü Tealâ'ya ve Resulüne itaat edin. Zira; sizin dünya ve âhirette saadet ve selâmetiniz evamir ve nevahide sahib-i şeriata itaatınızdadır. İtaat etmezseniz felâhyap olamazsınız» de ve «eğer siz taatla emrolunduktan sonra taattan iraz ederseniz Resulullah üzerine tahammül ettiği emr-i risaletin taahhüdü ve sıkleti vardır ve sizin üzerinize tahammül etmekle beraber teklif olunduğunuz itaat ve icabet vardır. Resulullah'ın daveti üzerine icabet etmediğinizde vizr ü vebalı size aittir, meşakkatını siz çekeceksiniz, eğer itaat ederseniz maksadı aksânıza nail olup tarik-ı hakka ihtida edeceksiniz. Binaenaleyh; itaatınız her şerden halâs olmanıza sebeb olacaktır. Resulullah üzerine emr-i risaletin meşakkatı vardır ve size tebliğ vazifesi ona aittir. Binaenaleyh; tebliğinde taraf-ı İlâhiden me'cur olur mes'ul olmaz. Zira; Resulullah için dinin ahkâmını beyan ederek açık tebliğ etmek vâciptir, başka şey lâzım değildir. Şu halde size yoluyla tebliğ ettikten sonra mesuliyet size aittir» de ki, onlar kendi vazifelerini ve Resulullah'ın vazifesini bilsinler, âkıbet başlarına geleceği düşünsünler. Zira; itaattan imtinalarının zararları kendilerine aittir.

Hulâsa; Allah'a ve Resulüne itaatın vücubu ve itaattan iraz edenlerin günahları kendilerine aid olup Resulullah'a aid olmadığı, eğer Resulullah'a itaat ederlerse hakkaa isabet etmiş olacakları ve Resulullah üzerine tebliğden başka bir vazife olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulüne îman ve itaat vâcip olduğunu beyandan sonra îmanın bazı menfaatını beyan etmek üzere:

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol kimselere vaadetti ki onlar sizden îman eden ve amel-i salih işliyenlerdir, onlara buyurdu. Zatıma yemin ederim ki onlardan evvel geçen ümmetleri arza halife ve mâlik kıldığı gibi

Allahü Tealâ îman eden ve amel-i salih işleyen kullarını elbette yer yüzünde halife kılar ve arzın tasarrufunu onlara verir.]

وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ

[Alalhü Tealâ mü'min-i salihlere şunu da vaad etti ve buyurdu ki zatıma yemin ederim ki elbette ehl-i îman için ihtiyar edip razı olduğu dinlerini Allahü Tealâ takrir ve tesbit eder ve cümle edyan üzere âlî' kılar.]

وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا

[Ve Allahü Tealâ ehl-i îmana şunu da vaad etti ve buyurdu ki mü'minler bana ibadet eder ve hiç bir şeyi bana şerik kılmaz oldukları halde zatıma yemin ederim ki, elbette Allahü Tealâ onların korkularından sonra hallerini emniyete tebdil eder. Binaenaleyh; korku ve endişe gider, onun yerine emniyet ve istirahat gelir.]

وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾

[Ve eğer bir kimse korkunun emniyete tebeddülünden sonra küfran-ı nimet edip şükrünü eda etmezse işte o küfran-ı nimet edenler ancak fasık ve tarik-ı İlâhiden çıkmış âsîlerdir.]

Yani; Ey Resul-ü Muazzam! Sen risaletle hamil olduğun ahkâmı tebliğ et ve ey mü'minler! Siz de Resulünüzün emrine itaat ve davetine icabet edin. Zira; Allahü Tealâ îmanla amel-i salihi nefsinde cem'eden kimseleri elbette yer yüzünde halife kılıp arzın tasarrufunu onlara vereceğini ve onlardan evvel geçen ümmetlere hüküm, hilâfet ve arzda tasarrufa iktidar verdiği gibi bunlara da iktidar vereceğini vaad etti ve vaadını yeminle tekid ve takviye buyurdu, onlar için ihtiyar edip razı olduğu din-i İslâmı arz üze-

rinde kararlaştıracağını ve yardım etmekle âlî kılacağını da vaad etti. Ehli îmanın hallerini korkudan sonra emniyete, endişeden sonra istirahata ve ıztıraptan sonra itmi'nana tebdil edeceğini de vaad buyurdu. Halbuki onlar bana ihlâs üzere ibadet ederler ve asla hiç bir şeyi bana şerik kılmazlar. İşte şu îman ve ibadetlerine mükâfat olarak Allahü Tealâ onlara kuvvet ve kudret verir, dinlerini âlî kılar. Eğer bir kimse şu nimetler vücut bulduktan sonra küfran ederse işte onlar taat-ı İlâhiyeden çıkmış fasıklardır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet usul-ü itikadiyeden Vâcip Tealâ'nın ilmine, kudretine, kelâmına, ibadete müstahak ma'but olduğuna, vahid-i hakiki olup şerikten münezzeh bulunduğuna ve Resulullah'ın nübüvvet davasının sıtkına delâlet eder. Çünkü; *Allahü Tealâ'nın ilerideki vukuattan haber vermesi ve haberinin ayniyle zuhur etmesi;* ilminin kemaline; *ehl-i îmanı halife kılacağını haber verip haber verdiği veçhile halife kılması,* kudretine ve vaad-i kelâmla olacağından *vaadi,* mütekellim olduğuna *kullarının ancak kendine ibadet edip şirketmediklerini haber vermesi;* ma'bud-u hakiki olup şerikten münezzeh olduğuna ve *âyet gaaipten haberi mutazammın olduğu cihetle* Resulullah'ın davasının sıtkına delâlet eder.

Taberi, Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette beyan olunan korkunun zevâli ve emniyetin gelmesi Resulullah'ın hicretinden sonra vâki' olmuştur. Zira; Resulullah Mekke'de ikâmet ettiği müddet daima ehl-i îman müşriklerden korku ve endişe üzere bulunurlardı. Hicret-i nebeviyeden sonra Medine'de İslâmiyet tekarrur ve ehl-i îman tekessür edince kıtâl âyeti nazil oldu. Korku emniyete ve kalblerde olan ıztırap sükûnete tebeddül etti. Bundan evvel ashab-ı Resulullah silâhsız bir tarafa gidemezlerdi. Hatta bir gün ashaptan birisi «acaba bizim üzerimize de bir emniyet gelip de silâhsız yattığımızı görecek miyiz?» deyince Resulullah «evet! Allahü Tealâ mü'minlere kuvvet verecek ve sizden bir kimse bir çok insanlar içinde yanında hiç demir âleti olmadan arkası üstü yatacak ve kalbine korku gelmiyecek» buyurması üzerine bu âyeti inzâlle Cenabı Hakkın ehl-i îmanı tebşir ettiği mervidir. Ahîren Cenab-ı Hak bu âyette beyan ettiği vaadını tamamen incaz

etmiştir. Hatta ehl-i İslâm Kisranın memleketini ve hazinesini kâmilen istilâ ettiler, Kayser'in bir çok memleketlerini aldılar.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyetin eseri Hulefa-yı Raşid'in zamanında zuhur etmiştir. Zira; kemâliyle din-i İslâmı i'zâz ve ehl-i İslâmın korkularının emniyete tebeddülü ve vaad olunan şeylerin tamamen husulü ve vaad olunan kimselerin her şeraiti cami olması ancak hulefa-yı erbaada içtima etmiştir. Çünkü; Nisâbûrî'nin beyanı veçhile (منكم) lâfzında bulunan (من) *ba'z içindir.* Şu halde *manâ-yı nazım :* [Hazır olunanlardan bazınızı Allahü Teâlâ halife kılacak ve onların zamanında din-i İslâmı i'lâ ve ıztıraplarını itminana tebdil edecek] demektir, yoksa îmanla amel-i sâlihi cemedenlerin hepsi halife olacak manâsına değildir. Âyetin nüzûlü zamanında mevcut olanlarda hilâfet bu dört zatın taliinde zuhur etmiştir.

Hulâsa; îmanla amel-i sâlihi cemeden milletin hükûmete ve arza mâlik olup dinlerinin ilâ olunacağı, onların korkularının emniyete tebeddül edeceği ve şu nimetlere küfredenlerin fasık oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Teâlâ Allah'a ve Resulüne itaatla emirden sonra itaatı te'yid eden erkân-ı dinin bazısiyle emretmek üzere :

وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَآتُوا الزَّكَوٰةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Allah'ın ihsanına nail olmak için selât-i mefruzanızı vaktinde eda edin. Vaktini fevtle zayi etmeyin, emvalinizi habasetten ve nefislerinizi masivaya meyletmekten tathir eden zekâtınızı fukaraya verin ki malınıza muhabbetiniz fukaranın hakkı olan zekâtınızı vermemenize sebeb olmasın. Ve Resulüne tamamiyle itaat edin. Zira Resule itâat; saadetinize sebeptir.]

Yani; salâtı eda, zekâtı ita ve Resule itaatınızı, rahmet-i İlâ-

hiyeyi ümidinize binaen işleyin ki her cümlesinden ayrı ayrı sevaba nail olasınız.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾

[Ey Resul-ü Ekrem! Sen kâfirleri yer yüzünde kuvvet ve kudret sahipleridir, başkasını aciz kılarlar zannetme. Halbuki onların mahalli ateştir ve varacakları yer Cehennem ne çirkindir.]

Yani; habibim! Sen kâfirlerin servetlerine ve kuvvetlerine nazar ederek zannetme ki onlar yer yüzünde Allah'ı âciz kılarlar da Allah'ın azabı onlara ulaşmaz. Ve; onlar gazab-ı İlâhiden kurtulurlar zannetme. Zira; Allahü Tealâ'yı kimse âciz kılamaz. Allahü Tealâ dilediğinden dilediği zamanda intikam alır. Hiç bir şey kudret-i İlâhiyenin tesirine ma'ni olamaz. Şu halde dünyada küfürleri ve zulümleri sebebiyle Allahü Tealâ onları ihlâk eder, âhirette makamları ve meskenleri Cehennem ateşidir. Binaenaleyh; mercileri Cehennem ne kötü yerdir.

*
* *

Vâcip Tealâ ilâhiyâta müteallik ahkâmını, delâilini ve iraz edenlerin hâllerini beyandan sonra bu sûre'nin evvelinde beyan buyurduğu ahkâma ilâve olarak bazı ahkâmı beyan zımnında :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Sizin mâlik olduğunuz köleleriniz ve cariyelerinizden hizmetinizde bulunanlar ve henüz bâliğ olmayan sabileriniz sizin yanınıza girmek için üç kere istizân etsinler. Bir kere sabah namazından evvel yanınına girmek icab ederse istizan etsin-

ler ve öğle vakti kaylûle ve istirahat için elbisenizi üzerinizden çıkardığınız zaman yanınıza girmek icap ederse istizan ettikleri gibi yatsı namazından sonra dahi istizan etsinler, istizansız yanınıza girmesinler. Zira bu üç vakit; sizin avret mahallinizin setri muhtel olduğu vakittir.]

Yani; ey mü'minler; Sizin köleleriniz ve cariyelerinizden hizmetinizde bulunanlar ve kendi çocuklarınızdan henüz baliğ olmayıp haneniz dahilinde ve haricinde bulunanlardan sizin yanınıza girmek için geceyle gündüzün üç vaktinde üç kere istizan etsinler:

B i r i n c i s i ; Sabah namazından evveldir. Zira; sabah namazından evvel yatağınızdan kalkmak vakti olduğu cihetle açık bulunmak ihtimâline binaen istizansız girmek menhidir.

İ k i n c i s i ; Öğleden evvel uyanık zamanınızdaki elbisenizi uyku ve istirahat için çıkardığınız zaman olduğu cihetle görünmesini arzu etmediğiniz mahallinizin açık olması ihtimâline binaen o vakitte yanınıza girmek istiyen izinsiz girmesin.

Ü ç ü n c ü s ü ; Yatsı namazından sonra uyku ve halvet zamanınız olduğu için izinsiz girmek menhidir. Şu halde kölelerinize, cariyelerinize ve çocuklarınıza şu beyan olunan adab-ı şer'iyeyi öğretmelisiniz ki adabın hilâfında hareket etmesinler. Zira bu üç vakit; sizin için avret mahallinizin münkeşif olacağı zamandır. Binaenaleyh; bu vakitlerde kendinize dikkat edip halvetinizi muhafaza ederek esrarınıza muttali olacak kimseleri yanınıza almamalısınız.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyette hitap; erkeklere ise de kadınlara da şâmildir. Binaenaleyh; bu âyetin hükmünde kadın erkek cümlesi müsavidir. Şu halde bu üç vakitte erkek üzerine izinsiz giriş caiz olmadığı gibi kadınların yanına da girmek caiz değildir.

İnsanların ekseriya âdetleri bu üç vakitte elbiselerini çıkarıp istirahat ettikleri için işbu üç vakte vakt-i avret denilmiştir. Zira bu vakitler; setrin muhtel olması galip olduğu zamandır.

İmam-ı Âzam indinde sıbyânın bülûğu ihtilâmladır. İhtilâm olmazsa oğlan on sekiz, kız on yedi yaşında mükellef olurlar. İmam-ı Şafii, Ebû Yusuf ve İmam-ı Muhammed'e göre ihtilâm ol-

mazsa on beş yaşlarında mükellef olacakları Fahri Râzi ve Hâzin'in cümle-i beyanatlarındandır. Kütüb-ü fıkhiyemizde beyan olunan da budur.

Âyet-i celilede istizana muteallik olan emre istihbâb için diyenler varsa da Fahri Râzi'nin beyanına nazaran istizan emri vücub içindir. Fakat köle ve cariyeden baliğ olanlara istizân vâciptir. İstizânsız girerlerse vücubu terkettikleri için günahkâr olurlar. Amma balîğ olmayanlar hakkında emir babaları ve analarınadır, yoksa sıbyana değildir. Zira sıbyan; mükellef olmadıklarından istizanla emir, mükellef olanlara emirdir ki onların sıbyana istizanı talim etmeleri vâciptir. Talim etmezlerse günahkâr olurlar demektir, yoksa çocuklar için izin vâcip manâsına değildir. Bu mesele; çocuklara namazla emir meselesi gibidir. Çünkü sıbyana namazla emir; emr-i teklifî olmayıp o teklif maslahata binaen babalarına ve analarına teklif olup anaların ve babaların sabilere namaz kılmalariyle emretmeleri vâcip olduğu gibi bu âyette beyan olunan istizanla emirden müstefad olan vücub analarına ve babalarına aittir. Zira; âyette beyan olunduğu veçhile sıbyanı terbiye etmezlerse mesuliyet onlara aittir.

Bu üç vakitte avret mahallinin setri haleldar olduğunu beyan etmek; istizan vâcip olduğunun hikmetini beyan etmektir.

Kazî, Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celile; Hazret-i Ömer hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resulullah (Müdelliç b. Amrul Ensari) yi sabi olduğu halde Hz. Ömer'i çağırmak üzere gönderir. Müdelliç, Hz. Ömer'in hanesine girer uykudan uyandırır fakat Hz. Ömer açık bulunur çocuğun gördüğünü bildiği için «Allahü Tealâ bizim sabilerimizi ve hizmetçilerimizi şu vakitte istizansız yanımıza girmekten nehyetse bu nehyi arzu ve ona muhabbet ederim» dedi ve çocukla beraber huzur-u Resulullah'a geldi, gördü ki, bu âyet nazil olmuş. Allah'a hamdetti. Resullulah niçin hamdettiğini sual etti. Hz. Ömer'in böyle bir nehyi Cenab-ı Haktan taleb ettiğini haber verdiği (İbni Abbas) hazretlerinden mervidir. Şu halde bu âyet; Hz. Ömer'in arzusu üzerine nazil olan âyetlerden birisidir.

Tefsir-i Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile «(لاتدخلوابيوتا)

âyeti bu âyetle mensuhtur. Zira; (لاَتدخلوا) âyetinde izinsiz her vakitte girmek menolundu. Bu âyette ise izin üç takta tahsis olundu. Binaenaleyh; bu âyet nâsihtir» demişlerse de esah olan nâsih değildir. Zira; âyet-i sabıka mükellef olup hanenin haricinde olanlar hakkındadır ve hükmü bakidir. Bu âyet ise ev içinde aileden olan köleler, cariyeler, hizmetçiler ve çocuklar hakkındadır. Binaenaleyh; her iki âyetin hükümleri bâkîdir. Şu halde evvelki âyetin muktezasına nazaran hanenin haricinden gelen ecnebi bir mükellefin her vakit istizan etmesi vâciptir. Hane dahilinde olanlar ikinci âyet muktezası üç vakitte istizan edeceklerdir.

***

Vâcip Tealâ üç vakitte istizansız duhülün menhi olduğunu beyandan sonra üç vaktin gayride istizansız duhülün cevazını beyan etmek üzere :

لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ
كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Şu üç vakitten sonra hizmetçilerinizin bilâ istizan sizin üzerinize girmelerinde ne sizin, ne de onların üzerine günah yoktur. Zira; onların sizin üzerinize ve sizin bazınızın da onlar üzerine tabiat-ı beşeriye icabı tavaf edicidir. Çünkü; kiminizin hizmet etmek, kiminizin de hizmet olunmak üzere ihtiyacınız olduğundan her vakitte istizanda külfet vardır. Binaenaleyh; istizanın vâcip olması üç vakta hasrolundu. Üç vaktin haricinde istizansız girip çıkmakta beis yoktur. İşte şu ahkâmı beyan ettiği gibi Allahü Tealâ mesalihinize muvafık ahkâma şamil olan âyetleri size beyan eder. Zira; Allahü Tealâ sizin iyi ve kötü amelinizi bilir ve halinize muvafık hükmeder ve hükmü hikmetten hâli değildir.]

(طوافون) *girmesi ve çıkması çok olan kimselerdir.*

Üç vaktin gayride istizansız girmeye müsaadenin sebebinin; Çok girip çıkmaları olduğunu ifade etmiştir.

Hulâsa; köle ve cariyenin ve baliğ olmadık çocukların sabah namazından evvel, yatsı namazından sonra ve kuşluk vakti yani uyku ve halvet zamanı ev içinde bulunan erkek ve kadınlardan hiç kimsenin yanına habersiz girmeleri caiz olmayıp izin almaya muhtaç oldukları ve bu üç vaktin dışında girip çıkmaya şiddetle ihtiyaç olduğundan izinsiz girip çıkmalarına müsaade-i şer'iyye olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ çocukların izin almaya muhtaç olup olmadığı vakti beyandan sonra çocukların baliğ olduğunda riayeti vâcip olan ahkâmı beyan etmek üzere :

وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Sizden çocuklar ihtilâma baliğ olup emârat-ı şehvet kendilerinde görüldüğünde oğlan kız her kim olursa olsun onlar kendilerinden evvel baliğ olanların istizan ettikleri gibi istizan etsinler, istizansız girmesinler.] Zira; baliğ oldukları zamandan bil'itibar kendilerinden evvel baliğ olanların hükmüne girdiklerinden evvel baliğ olanların her zaman istizana muhtaç oldukları gibi bunlar da her zaman istizana muhtaçtır. [İşte şu hükm-ü celili beyan ettiği gibi Allahü Tealâ ahkâmına delâlet eden âyetlerini size beyan eder. Çünkü; Allahü Tealâ kullarının hallerini bilir ve hikmetine muvafık ahkâmını vazeder.]

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile şu üç vaktin dışında izinsiz girmek âdetleri olduğundan çocuklar baliğ olunca o âdetlerini terkle izin almaya alıştırmak vâciptir. Binaenaleyh; erkeklerin her vakit izin talep ettikleri gibi yeni baliğ olanların da

her zaman istizanları lâzımdır. Hatta validesinin bulunduğu odaya girmeye istizan lâzım olduğu İbni Müseyyeb hazretlerinden mervidir. Âyetin hükmü anaya, babaya ve cümleye şamildir. Şu halde her kimin yanına girmek isterse istizan vâciptir. Nasın bu âyetin hükmünden gafil olduklarını beyan zımnında İbn-i Abbas hazretlerinin «nasın üç âyetin hükmüyle ameli külliyyen terkettikleri ve üç âyetten birisi bu âyettir» buyurduğu mervidir.

Hulâsa; çocuklardan bülûğa erenlerin kendilerinden evvel baliğ olanların hane dahiline girmeye izin istemekle me'mur oldukları gibi onların da me'mur oldukları ve Allahü Tealâ'nın bu gibi ahkâmı kullarına inayet olarak beyan buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ çocuklardan baliğ olanların istizana mecbur olduklarını beyan ettiği gibi ihtiyarlıktan dolayı şehveti kalmamış kadınların örtülerini örtünmemelerinin de günâh olmadığını beyan etmek üzere :

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ
غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ⦗٦٠⦘

buyuruyor.

[Taife-i nisvandan hayız ve hamilden kesilmiş, çok ihtiyarlıktan şehveti kalmamış ve aslâ nikâh arzu etmeyenler ziynetlerini izhar etmedikleri halde örtülerini örtünmemekte onlar için günah yoktur fakat onların örtüleriyle iffet taleb edip iffete dikkat etmeleri haklarında hayırlıdır. Allahü Tealâ kullarının sözlerini işitir ve hallerini bilir.]

Yani; kadınlardan erkeğe ve nikâha meyletmeyip şehevat-ı beşeriyeden alâkasını kesmiş olanlar için erkeklere ziynetlerini göstermemek şartiyle çarşaflarını terketmekte günah yoktur. Mahaza örtünmeleri onlar için terketmelerinden hayırlıdır. Çünkü;

mesture bulunmak her töhmetten ârîdir. Allahü Tealâ ihtiyar kadınların erkeklerle konuştukları sözleri işitir ve niyetlerini bilir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran ihtiyar olmakla beraber azasında tenasüp olan ve güzelliği zail olmayıp ricâlin iştihasına mahal olan kadınlar bu âyetin hükmünden hariçlerdir. Binaenaleyh; bu şekil kadınların her ne kadar ihtiyar olsalar dahi gençler gibi çarşaflarını örtünmeleri lâzımdır. Çünkü; bunlarda erkeklerin meylini celbedecek sebeb mevcud olduğundan onlar hakkında setir hükmü bâkîdir.

Hulâsa; ihtiyar kadınlarda fitneye badi olacak bir sebeb kalmadığına binaen onların çarşafsız gezmelerinde bir beis yoksa da çarşafla gezmeleri töhmetten külliyen beri olduğu cihetle haklarında hayır ve ziynetlerini izhar etmemek şart olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ihtiyarlığına binaen nikâh arzusunda olmayan kadınların ziynetlerini izhar etmiyerek çarşaf bürünmemelerini beyan ettiği gibi insanların yemek yemek hususunda kimlerin evinde külfetsiz yemek yiyeceklerini dahî beyan etmek üzere :

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَر۪يضِ حَرَجٌ وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ
اَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اٰبَٓائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ
اَوْ بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ
اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُٓ اَوْ صَد۪يقِكُمْ

buyuruyor.

[Âmâ, topal ve hastalar üzerine sizinle beraber yemek yemekte güçlük yoktur. Nefsiniz üzerine kendi evlerinizden, babalarınız, analarınız, biraderleriniz, hemşireleriniz, amcalarınız, halalarınız, dayılarınız ve teyzelerinizin evlerinden veyahud anahtarlarına malik olduğunuz evlerden veyahud dostunuzun evlerinden hane sa-

hiplerinin izinine hâcet messetmeden bilâizin yemek yemekte güçlük yoktur. Beyninizde olan münasebete binaen istizansız yemeye müsaade-i şer'iye vardır.]

Yani; kör, topal ve hastalar üzerine sizinle beraber yemek yemekte güçlük yoktur. Zira; bunların ma'zur olmaları sizinle beraber yemelerine mânî değildir. Çünkü; özürleri taraf-ı İlâhiden onlara verilmiş birer hediye olduğundan sizin onları hakir addetmeniz caiz olamaz. Kezalik sizin evlâd ü iyaliniz bulunan evlerinizde velevse haremlerinizin ve oğlanlarınızın malından olsun yemek yemenizde günâh yoktur. Zira; insanın gerek zevcesinin ve gerek oğlunun evi kendi evi ve malları kendi malı gibi olduğundan izin taleb etmeden bunların taamlarını yemekte beis yoktur. Peygamberimizin (انت ومالك لابيك = sen ve senin malın babanındır) hadis-i şerifi de bu manâyı teyid etmektedir. Yahud babalarınızın, analarınızın, biraderlerinizin, hemşirelerinizin, amcalarınızın, halalarınızın, dayılarınızın ve teyzelerinizin evlerinde yemek yemenizde beis yoktur. Çünkü; bunların cümlesi arasında teklifsizlik, inbisat ve yekdiğerine karşı bir hürmet mevcut olduğundan meşakkat yoktur. Kezâlik sizin anahtarına malik olduğunuz efendinizin çiftliğinde ve koyun ağılında bulunduğunuz müddet efendinin malından yiyip içmenizde bir mani yoktur. Çünkü; hıfzına ve umurunun tesviyesine me'mur olduğunuz cihetle nafakanızı almak hakkınızdır. Çalmamak ve hanenize götürmemek şartiyle yiyebilirsiniz. Kezâlik dostunuzun evinden yemenizde beis yoktur. Çünkü; dostlar arasında bu gibi şeylerden memnun olmak âdet ve nas arasında maruf olduğundan töhmet yoktur. Beyzâvî'nin beyanı veçhile sahibinin karine veya sarahaten izni olmasa bile ancak razı olacağı bilinmek şarttır.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوا جَمِيعًا اَوْ اَشْتَاتًا

[Hepiniz beraber bir çanakta yemek yemekte günâh yoktur.]

Zira; beraber yemekte tevazu olduğu gibi yek diğerine muhabbet de vardır. **[Ve her birinizin ayrı ayrı yemenizde de günah yoktur.]**

Zira; ayrı ayrı tabaktan yemekte nezafet daha ziyadedir. Binaenaleyh; her ikisine de mesağı şer'i vardır. Kerahet yoktur. Çünkü; insanların iki surete de ihtiyaçları olduğundan iktiza-yı hale göre amel etmeye bu âyetle Cenab-ı Hak müsaade buyurmuştur. İşte bu âyeti bilmiyenler ayrı ayrı tabakalarda yemek yemeye alafırangalık derler ki sanki İslâmiyette cevaz yokmuş da frenklerin icad etmesiymiş gibi bulunurlar. Halbuki bir tencerede pişmiş yemeği ayrı kaplara taksimle her ferdin yemeğini bir sofrada kendi önüne koymak bu âyetle meşru olduğu gibi elyevm bedevi araplarda bile mevcuttur. Binaenaleyh; şu şekil üzere yemek yemek âdât-ı İslâmiye cümlesindendir. Amma şimdiki usül üzere yüksek ve şanlı masalar iptida-yı İslâmda yoktu, ancak hulefa-yı Emeviye devrinde başlamış âdetlerden olduğu cihetle alafranga denilen resmin frenlerin icadı olmayıp bu merasim âdât-ı İslâmiyeden olduğundan alafranga diyerek frenklere tahsisi doğru değildir. Gerçi sünnet olan sofra üzerinde yemektir, fakat masa üzerinde yemek de mubahtır. Bir mani-i şer'i yoktur.

فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً
طَيِّبَةً كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

[Hanelere dahil olduğunuzda Allahü Tealâ tarafından hediye, hayr-i kesir ve bereket üzere müştemil ziyade-i hayat olarak nefsinize ve hane sahiplerine selâm verin. İşte bu âyette beyan ettiği gibi sizin taakkul edip düşünmeniz için Allahü Tealâ size âdâb-ı sohbetinize delâlet eden âyetlerini dahî beyan buyurur.]

Bu âyet-i celilenin nüzulünde müfessirin ihtilâf etmişlerdir. İbni Abbas hazretlerinden (يا ايها الذين امنوا لا تاكلوا اموالكم بينكم بالباطل) âyet-i celilesi nazil olunca ashab-ı kiram «âmâ ile yemek yemek güçtür. Zira; yemeğin iyi yerini bilemez, hakkı kalır. Topalla yemek yemek de müşküldür. Zira; lâyıkıyla oturup rahat edemez. Hasta ise zayıf olduğundan lâyıkıyla yiyemediği cihetle hakkını yoluyla istifa edemez. Binaenaleyh; bunlarla bir sofrada

bulunamayız. Zira; bize hakları geçer bâtıl olur. Allahü Tealâ ise bâtıl olarak emvali yemekten nehyediyor. Şu halde sahib-i özür olan kimselerle yemek yemek bâtıldır.» demeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur. Buna nazaran *âyetin manâsı:* [Âmânın gözü görenle, topal olan kimsenin âzâları sağlam olan kimseyle ve hastanın sıhhatta olan kimseyle yemek yemelerinde güçlük ve günâh olmadığı gibi sizin kendi hanelerinizde ehl ü iyaliniz, evlâd ü ensaliniz ve sair mehariminizle yemek yemenizde de güçlük yoktur. İstediğiniz gibi oturur, yer, içersiniz] demektir. *Kendi haneleri* yle murad; *zevcelerinin haneleri ve evlâtlarının haneleridir.* Zira; zevce ve veledin hanesi zevcine ve pederine nisbet olunabilir. Kezâlik babalarınızın veya analarınızın hanelerinde de yemek yemenizde beis yoktur. Zira; beyninizde külliyet ve cüz'iyyet olduğu gibi siz onların haleflerisiniz. Binaenaleyh; beraber yemek yemenizde bir mani yoktur. Birader ve hemşirelerinizle menşeiniz birdir, amca ve halanızın hanelerinde istizansız yemek yemeye müsade-i şer'iye vardır. Dayınız ve teyzeniz validenizle bir menbadan neş'et ettikleri için onların hanelerinde yemek yemenizde güçlük olmadığı gibi kölelerinizin ve cariyelerinizin hanelerinde dahî yemek yemenizde zarar yoktur. Zira; onlar azad olunmuş olsunlar veya olmasınlar siz onların veliyy-i nimetleri olduğunuzdan beyninizde irtibat-ı tam olduğu cihetle yemeklerini yemeniz caizdir. Yahud bir dostunuzun hanesinde yemek yemenizde beis yoktur. Zira; beyninizde karabet-i nesebiyeden daha kuvvetli münasebet-i mâneviye olduğundan diğerlerinde karabet sebebiyle izin var addolunarak sarahaten izne muhtaç olunmayıp karnı aç olunca danışmadan karnını doyurmak caiz olduğu gibi sıddîkın hanesinde de izin talep etmeden karnını doyurmaya müsaade-i şer'iye vardır. Amma bu âyette taadat olunan on bir zattan maada bir kimsenin hanesinde hane sahibinin izni olmadan yemek yenemez. Zira; gayrilerle beyinlerinde münasebet olmadığı için izin olmadıkça yemek mubah olmaz. Şu kadar ki bu âyette zikrolunmayan dede, baba menzilesinde olduğu gibi oğlunun oğlu da öz oğlu mesabesindedir.

Yemek yemenin âdâbına gelince: Müctemian ve müteferrikan yemek yemekte beis yoktur. Bir hanede ekl-i taam için müsaade

olunup geldiğinizde taraf-ı İlâhiden hediye olup hane sahiplerine ziyade-i hayat olarak hayri mütazammın ve kederden safi selâm verin. Zira; selâmetle dua hane sahibine emniyet bahşettiği gibi vâki olan maddi ikramına mukabil mânevi mükâfat etmiş olacağınızdan selâmı terketmeyin.

Yahud âyetin sebeb-i nüzulü, âmâlar, kötürümler ve hastalar; sağlam olan kimselerle yemek yemek istemezlerdi. Çünkü; herkes onları hakir gördüklerinden Cenab-ı Hak dergâh-ı ulûhiyetinde sağlamla mazur olanlar beyninde fark olmayıp cümlesinin müsavi olduğunu ilân için bu âyeti inzâlle ma'zurların kalblerini tatyib buyurmuştur.

Yahud ma'zur olanlar yemek yemek için sahih olan kimselere geldiklerinde sahih olan kimsenin yanında taam olmadığı cihetle şu taadat olunan akrabasından birinin hanesine götürürdü, ma'zurlar «bizi başka mahalle götürdü diyerek incinmeleri üzerine bu âyet inzal olunmuştur. Bazıları âyet'in sebeb-i nüzulünü İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ettiler: Ashab-ı kiram gazaya gittiklerinde hanesinde kimsesi olmayan evinin anahtarını ahbâbından birine teslimle evine vekil eder gider. Vekil olan zat hiç bir şey yemeden ev sahibi geldiğinde anahtarını verince görür ki hiç bir şey yenmemiş. Niçin yemediğini sual eder. İzni olmadığı için yemediğini beyan etmesi üzerine bu âyet nazil olur ki anahtarı teslimin izin olduğunu âyet-i celileyle Vâcip Tealâ beyan buyurmuştur.

Âyetten maksad; Şu taadat olunan kimselerin hanesine girdiğinizde kendileri olmasa dahi ekl-i taam etmek mubah demektir. Amma azık almak veyahud bir miktarını kendi hanesine götürmek caiz değildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bir kimse kendi hanesine girdiğinde ailesine ve sair hanede bulunanlara ve kimse yoksa kendi nefsine selâm verir ve melekler de redd-i selâm ederler. Mescide girdiğinde de kendi nefsine selâm vermenin meşru olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Hz. Enes, Resulullah bana «Ya Enes! Sana üç şey talim edeyim ki onlarla intifa edesin» buyurdu. Ben de «babam anam feda olsun Ya Resulallah! Talim buyur» dedim. Resulullah «Ya Enes! Ümmetimden rastladığın kimselere selâm ver ki ömrün uzasın.

Evine girdiğinde selâm ver ki hayrın ve bereketin çok olsun ve kuşluk namazı kıl. Zira kuşluk namazı; Allah'a rucu edenlerin namazıdır» buyurdu.

Hulâsa; Mazur olanların sahih olanlarla yemek yemelerinin cevazı akraba, dost, azadlı köle ve cariyelerin hanelerinde bilâ istizan karnı doyuncaya kadar yemek yemenin cevazı, sofrada müctemian bir çanakdan yemekle ayrı ayrı çanaklardan yemenin cevazı ve bir eve girildiğinde selâm vermekte bereket-i kesire olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ mü'minlerin malûl olanlarıyla yemek yemek caiz olduğunu beyandan sonra Resulullah'la muhafaza-i âdap etmenin ve hukukuna riayetle emrine inkıyadın lüzumunu beyan etmek üzere :

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا
حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ

buyuruyor.

[Ancak mü'minler şol kimseler ki Allah'a ve Resulüne îman ettiler ve onlar Resulullah'la beraber ehl-i İslâmın umûrundan bir şey müşavere etmek üzere toplandıklarında Resulullah'dan istizan etmedikçe gitmezler.]

Yani; mü'min-i kâmiller şol kimseler ki Allahü Tealâ'nın vahdaniyetine ve Resulünün risaletine îman ettiler de Resulullah'la beraber umur-u müsliminden bir emir üzerinde bulundular ki o emrin husulünde içtima şarttır. Cuma ve bayram namazları, muharebe ve mücahede ve bir emir hakkında müşavere gibi içtima icap eden umurda Resulullah'la beraber bulunduklarında Resulullah izin verinceye kadar maiyyeti Resulullah'tan ayrılmazlar.

Ebussuud Efendinin beyanı veçhile Resulullah'tan istizan etmek îmanın kemâlinde dahildir, lâkin istizan etmekle gitmek lâzım

gelmez. Zira; gitmek izn-i Resulullah'la olacağından Resulullah izin verirse gider vermezse gitmez. Hatta cuma günü Resulullah minbere çıkınca bir kimse mescitten bir hizmet için çıkmak isterse ayak üzere kalkarak Resulullah'a görünüp Resulullah izin verirse gittiği, vermezse gitmediği müfessirinin cümle-i beyanatındandır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile imamülmüslim'inle beraber ehl-i İslâmın ârâ ve efkâr sahipleri bir emri müşavere hususunda veya muharebe mevkiinde içtima ettiklerinde imama muhalefet ederek imamın huzurundan gitmezler, gitmek isteyen imamdan istizan eder. İmam, ister izin verir, isterse vermez. Ancak hatunun hayzı zuhur etmesi veyahud bir erkeğin cünüp olması veyahud o makamda tahammülü kâbil olmayan bir hastalık hâdis olması gibi içtima'a bir mani zuhur ederse istizansız gidebilir. Zira a'zar-ı meşrua-i zaruriye; her şeyden müstesnadır. Binaenaleyh; zaruretler; muharrematı mubah kılar.

İşte bu âyet-i celile umur-u müsliminden bir emr-i mühim üzerine içtima edildiğinde o meselede içtimaa halel vermemek ve hazır bulunanların kuvve-i mâneviyelerini kırmamak için meclisin sonuna kadar devamın lüzumunu ve eğer gitmek icab ederse o mecliste riyaset eden zattan izin almanın îman-ı kâmilin şartından olduğunu ehl-i îmana tavsiye etmiş ve reise kemâliyle ittibaın vücubunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ bir emir için huzur-u Resulullah'a içtima olunduğunda istizansız gitmediklerini ve istizan etmenin îmanın kemâlinde dahil olduğunu beyandan sonra istizanın behemehal lâzım olduğunu ve istizan olunduğunda izin vermenin Re'y-i âli-i risaletpenahiye menut bulunduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ
شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki senden izin istediler. İşte onlar Allahü Tealâ'ya ve Resulüne îman edenlerdir. Ya Ekrem'er Rusül! Onlar bazı mühim işleri için senden izin istediklerinde sen istediğine izin ver ve onlar için Allah'tan mağfiret tâlep et. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurunu affedici ve mağfiretle merhamet buyurucudur.]

Yani; mühim bir emri müşavere için huzurunda bulunan kimseler gitmek üzere senden izin isterler. İşte onlar Allah'a ve Resulüne sıtkile îman edenlerdir. Zira; izinsiz huzurundan çıkmadıkları cihetle Allah'la Resulü huzurunda hüsn-ü edebe riayet etmekle îmanlarında sebatlarını izhar ettiler. Kendi için zuhur eden işlerine gitmek üzere senden istizan ettiklerinde izin vermek rey-i âli-i risaletpenahîlerine mevdu'dur. Onlardan özürleri sahih olanlardan istediğine izin vermekle beraber onlar için Allah'tan mağfiret tâlep et. Zira; senin iznin onların huzuru nebeviyenden çıkmalarına müsaade olursa da emr-i dünyayı ihtiyar edip emr-i âhireti ve umur-u mühimme-i müslimeyi terkettiklerinden hasıl olan kusurlarının affı senin mağfiret talep etmene mevkuftur. Binaenaleyh; onlar için mağfiret talep et. Zira; Allahü Tealâ bu gibi zaruri vâki olan kusurlarını mağfiret ve kusuruna nedamet edenlere merhamet buyurucudur. İstiğfarla emirden sonra Allah'ın *gafur* ve *rahim* olduğunu beyan eden cümle; istiğfarla emrin zımnında mağfireti ilâhiyenin vaad'olunduğunu beyan içindir.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile izin talep edenler için Vâcip Tealâ'nın Resulüne istiğfarla emretmesi istizan etmemenin efdal olduğuna delâlet eder. Her zaman ehl-i îman için lâyık olan imamülmüslimin ve umur-u dinde muktedâbih olanlarla halleri bu minval üzere olması lâzım olup muhâlefet caiz olmadığına dahî delâlet eder. Binaenaleyh; umur-u müslimin üzerinde adalet üzere bulunanlara her mü'minin elinden geldiği kadar muavenet etmesi vâciptir.

Bu âyet-i celile Beyzâvî'nin beyanı veçhile istizan edenlerin mü'min olup etmiyenlerin mü'min olmadığına delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak istizan edenlerin mü'min olmasını haber verdi ki, istizan etmiyenlerin mü'min olamıyacağını iş'ar etmektir.

Zira; âyet-i celilede münafıklara taaruz vardır. Çünkü; Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile âyet-i celile Hendek gazasında Resulullah'dan istizan etmeden hanelerine avdet eden münafıklar hakkında nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ huzur-u Resulullah'ta ehl-i îmana lâzım olan vazifeyi ve istizan ettikleri surette izin verip vermemenin Resulullah'ın reyine mevdu olduğunu beyandan sonra Resulullah'ın şan-ı âlîlerine lâyık olan âdaptan diğer bazısını beyan etmek üzere :

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا
فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[Siz beyninizde Resulullah'ın davetini bazınızın bazınıza daveti gibi kılmayın. Zira; Allahü Tealâ sizden birbirinize iltica ederek huzur-u risaletten çıkan kimseleri bilir. Binaenaleyh; emr-i Resulullah'a muhalefet edenler dünyada kendilerine katl ü esaret ve sair beliyyat gibi fitne ve âhirette acıtıcı azap isabet etmekten hazer etsinler.]

Yani; ey mü'minler! Resulullah'ın sizi bir umura davetini beyninizde bazınızla bazınızı daveti gibi addetmeyin. Zira; Resulullah'ın davetine icabet etmek vâciptir. Çünkü davet-i Resulullah; sizin için elbette bir maslahatı ve menfaatınızı mutazammın olduğundan muhalefetiniz caiz değildir. Amma bazınızın bazınızı davetinizde icabet vâcip değildir. Çünkü; menfaat muhakkak olmadığından bazen icabet eder bazen de icabetten istinkâf edersiniz. Allahü Tealâ sizden birbirinizin karaltısına saklanarak huzur-u Resulullah'tan gidenleri muhakkak bilir. Binaenaleyh; emr-i Resulullah'a muhalefet edenler dünyada mihnet ve âhirette azab-ı elîm isabetinden havf u hazer etsinler. Zira Resulullah'a muhalefet; helâki muciptir.

Kazî'nin beyanına nazaran bu âyette dua-yı Resulullah'la muradın neden ibaret olduğunda *üç ihtimal vardır :*

Birinci ihtimal; umur ve hususu müşavere veya bazı ahkâm-ı İlâhiyeyi tebliğ veyahud bazı şeyi tenbih ve tavsiye için ashabından bazı kimseleri çağırmaktır. Buna nazaran *âyetin manâsı :* [Resulullah'ın sizi bazı hususat için çağırdığında davet-i Resulullah'ı beyninizde bazınızın bazınızı davetine kıyas etmeyin. Zira; Resulullah'ın davetine icabet vâciptir. Muhalefet ve izinsiz huzurundan çıkmak haramdır. Amma sizin bir hususu müşavere ve müzakere için birbirinizi davetinize icabet vâcip değildir, müsamaha caizdir. Şu halde davetler beyninde fark vardır] demektir.

İkinci ihtimal; Resulullah'a nida etmek ve çağırmaktır. Buna nazaran *âyetin manâsı :* [Resulullah'ı ismiyle çağırmayı sizin bazınızın bazınıza ismi zatınızla çağırdığınız gibi yapmayın. Yani «Ya Muhammed!», «Ya Ahmed!» ve «Ya Mustafa!» gibi ismi zatisiyle çağırmayın, belki Resulullah'ın ta'zimini iş'ar eder «Ya Resulullah», «Ya Nebiyyallah!», «Ya Hayri Hâlkillah!» ve «Ya Ekremelhâlk!» gibi medh-i Resulullah'ı mutazammın elkapla çağırın. Zira; İsm-i zatisiyle çağırmak tazime münafidir, Resulullah'a nidanızda gayet hafif seda ile söyleyin] demektir. Zira ref-i savtla söylemek, tazime münafidir.

Üçüncü ihtimal; Resulullah'ın münacatıdır. Buna nazaran *âyetin manâsı :* [Resulullah'ın duasını ve Cenab-ı Hakka münacatını bazınızın bazınız aleyhine duanıza kıyas etmeyin. Zira; Resulullah'ın duası; ind-i ulûhiyette müstecaptır. Binaenaleyh; aleyhinize duaya sebebiyet vermeyin ki helâkinize badi olmasın. Amma sizin duanızın kabulü muhakkak değildir. Zira; şeraitine lâyıkiyle riayet edemediğiniz için sizin duanız bazen kabul ve bazen de red olunur. Binaenaleyh; dualar beyninde fark-ı azîm vardır] demektir.

(يتسللون) *azar azar hafi surette birbirleri arkasından çıkmak,* (لواذا) *bazısı bazısının arkasına saklanmak ve gizlenmektir.* Çünkü; Resullulah'a muhalefet eden münafıklar mescitte huzur-u Resulullah'ta sıkılırlar birer ikişer mescid-i şeriften birbiri arkasına gizlenerek çıkarlardı. Şu halde âyet-i celile onları ve

onların emsalini zem ve bu gibi muamelelerini takbih etmiştir. Allahü Tealâ bu suretle onların huzur-u Resulullah'tan gaybubetlerini bildiğini beyan etmesi; şu efal-i kabihaları üzerine mücazat edeceğini beyandır. Binaenaleyh; emr-i Resulullah'a muhalefet edenlerin dünya ve âhirette muazzep olacaklarını beyanla muhalefetten hazer etmek vâcip olduğunu beyan; ilmi İlâhi üzerine tefri' olunmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ muhalefetlerini bilince muhalefet edenlere azab erişecektir. O azaptan hazer etmeleri vâciptir. Zira; Allahü Tealâ hazer etmelerini emir buyurdu. Bu emir ise vücub içindir.

***

Vâcip Tealâ emr-i Resulullah'a muhalefet üzere israr edenlere dünya ve âhirette azap edeceğini beyandan sonra o azabı ikaa kudret-i kâmile sahibi olduğunu beyan etmek üzere :

ألا إن لله ما في السموات والأرض قد يعلم ما أنتم عليه ويوم يرجعون إليه فينبئهم بما عملوا والله بكل شيء عليم ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[**Âgâh olun ve uyanık bulunun ey gafiller! Göklerde ve yerde bulunan mevcudat ve mahlûkatın cümlesi Allahü Tealâ'ya mahsustur. Allah'ın gayri bir mâlik ve mutasarrıf yoktur. Binaenaleyh; Allahü Tealâ sizin bu dünyada işlediğiniz ameliniz üzerine devam ettiğiniz mesleğinizin hepsini bilir ve ol gün ki, yevm-i kıyamette onların huzur-u İlâhiye rucu' ettiklerinde ceryan edecek ahvali de bilir. Binaenaleyh; amellerinin her cüzünü emr-i Resulullah'a muhalefet eden münafıklara haber ver. Zira; Allahü Tealâ her şeyi ve bilhassa onlardan sudur eden a'malin cümlesini bilir ve muktezasınca mücazat eder.**

***

SÛRE-İ FÜRKÂN

Mekke-i mükerremede nazil olan sûre'lerdendir. *Yetmiş yedi* âyeti havidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾

[Şol zat-ı ecell ü âlânın hayri ve bereketi çok oldu ki, o zat kendi abdi üzere Kur'an'ı semadan ve levh-i mahfuzdan indirdi ki o abd âlemleri korkutucu olsun.]

Yani; taazzum etti, yüce oldu, kullarına ihsan ettiği menafii ve sair hayr-i kesiri ve bereketini ukul-ü beşer idrakten aciz oldu, sıfâtında, efâlinde cümle mevcudattan âlî oldu şol Allahü Tealâ ki o Allahü Tealâ kendi abdi ve habibi olan Muhammed (S.A.V.) üzerine hakla batıl ve helâlla haram beynini tefrik eden Kur'an'ı inzal etti ki, o abd Kur'an'la ins ü cin âlemlerini korkuta ve cümle âleme Peygamber ola ve herkesi din-i hakka davetle doğru yola irşad ede.

Beyzâvî, Medarik ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (تبارك) *hayri çok, bereketi tükenmez, sıfâtında ve ef'alinde herkesten ziyade olmak* manâsına olduğu cihetle Cenab-ı Hakka mahsus kelime-i tazimdir. Binaenaleyh (تبارك) lâfzı Allah'ın gayrıya ıtlâk olunarak kullanılmaz. Zira; Allah'a mahsus sıfat olunca onunla başka bir kimse tavsif olunamaz.

Taberi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile *f u r k a n* la murad; *Kur'an'dır.* Zira Kur'an; *ahkâmıyla hakla batıl ve i'caziyle*

muhikle muptıl beynini tefrik edip âyetleri birbirinden farklı ve birden nazil olmayıp müteferrik olarak yirmi üç senede nazil olduğundan furkan denilmiştir. Kur'an'ın hayr-i kesir ve bereket-i amme üzerine müştemil ve enva-ı menafii mutazammın olduğuna işaret için Kur'an'ı inzalde zatını (تبارك) lâfziyle tavsif etmiştir. Binaenaleyh Kur'an; ulûm ve maarifi cami olduğu cihetle ilmin şerefine ve hayr-i azim olduğuna bu âyette delâlet vardır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *â l e m i n* ile murad *insle cindir.* Gerçi âlem meleklere de şamilse de Resulullah meleklere meb'us olmadığından melekler Resulullah'ın inzar edeceği âlemde dahil değildir. Şu halde âlem; *insle cinnin kıyamete kadar mevcud olacak efradına şamildir.* Binaenaleyh; Resulullah'ın kıyamete kadar mevcut olacak mükellefine Peygamber olduğuna âyet delâlet eder.

Resulullah'ın ümmetini azâb-ı İlâhi ile inzarından hasıl olacak korku ve keder (تبارك) lâfzının delâlet ettiği hayr-i kesir ve bereket-i tammeye münafi değildir. Zira Resulullah'ın inzarı; merhametli bir babanın evlâdını terbiye etmesi gibidir. Nasıl ki pederin evlâdını terbiyesinin evveli acı olup sonra o terbiyeden bir çok menfaat hasıl olduğu gibi Resulullah'ın inzarında da her ne kadar evvelinde korku ve endişe hasıl olursa da o inzar sebebiyle ihtida ederek amel-i sâlih işleyenlerin ileride bir çok hayrat, saadet ve menfaat-ı daimeye nail olacakları cihetle inzar sebebiyle hasıl olacak ıztırap, zarar o ihtida eden kimsenin menfaatına nisbetle gayet azdır. Binaenaleyh; inzardan hasıl olan korku hayr-i kesir zımnında zarar-ı cüz'iyi ihtiyar kabilindendir. Şu halde menafi-i diniyenin menafi-i dünyeviyeden ehemmiyetli olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü; Vâcip Tealâ hayr-i kesir sahibi olduğunu beyandan sonra menafi-i diniyeyi beyan eden Kur'an'ı inzal ettiğini beyanla menafi-i diniyenin menfaatlar içinde ehemmiyetine tenbih etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Resulünün âlemi inzar etmesi için Kur'an'ı inzalini beyandan sonra zat-ı ulûhiyetinin Kur'an'ı inzalle âlemi islâha

kaadir olduğuna delâlet eden evsaf-ı İlâhiyeden bazısını zikretmek üzere :

ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ

buyuruyor.

[Kur'an'ı habibi üzerine inzal eden şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki semavat ve arzın mülkü ve istediği gibi tasarruf ona mahsustur.]

وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ

[O Allahü Tealâ veled ittihâz etmedi. Zira; yardımcıya ihtiyacı yoktur ve mülkünde kendisi için şerik olmadı. Binaenaleyh; mülkünde istiklâl üzere tasarruf eder.] Şu halde kullarını islâh için istediği kuluna kitabını inzal eder hiç kimsenin müdahaleye selâhiyeti yoktur.

وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا ۝٢

[Ve Allahü Tealâ her şeyi icat ve her birini miktarı muayyen üzerine tertip ve takdir etti. Ve herkesten matlup olan gaye neyse ona göre lâzım olan hassaların esbabını hazırladı ve o esbaba tevessülün yollarını gösterdi ve herkesin ecel-i muayyenine kadar yaşıyabileceği maişetlerini te'min ve ona göre âzâ ve âletlerini kendilerine teslim etti. Binaenaleyh; hiç kimsenin itiraz ve itizara mecali kalmadı.]

Yani; Kur'an'ı inzal eden Allahü Tealâ şol zattır ki yerin ve göklerin mülkü ve tasarrufu ona mahsustur. Binaenaleyh; âlem-i ulvî ve âlem-i süflî cümlesi vücudunda ve ecel-i muayyenine kadar bekasında Hâlık Tealânın inayetine muhtaçtır. Çünkü; mülk onun olup tasarrufunda müstakil olduğu için her ihtiyaçlarını defeden odur. Ve ondan istimdat ederler, Allahü Tealâ veled ittihaz etmedi. Binaenaleyh; mülkünde veraset cari olmaz, veled ittihazına ihtiyaç da yoktur. Şu halde veraset ve sair sûretlerle mül-

künde asla şeriki olmadığından ulûhiyette ferd-i vâhittir, mabudün bilhaktır ve onun gayrı, hakiki mabut olmadığından cümlenin ibadetine müstehak ancak odur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet, Hz. İsa Allah'ın oğlu diyen bazı Nasara'yı ve müşriklerden (Seneviye) taifesini reddetmiştir. Zira; onlar melekler Allah'ın kızlarıdır diye yalan söylemiş ve iftira etmişlerdir. Allahü Tealâ her şeyi halketti ve her şeyin hılkatinden maksad neyse ona göre vücudunu, suver ü eşkâlini, hüsnünü, âlât ü edavatını ve yaşayabileceği azalarını takdir ve cümlesini maksadına müsavi kıldı. Meselâ insanı şu gördüğümüz şekil ve suret üzere halketti, ondan maksat olan tekâlifi kabule, umur-u din ve dünyaya müteallik mesalihini tesviye ve idrak etmeye muktedir kıldı.

Kezalik her mahlûku maslahatına müsavi ve menfaatını bilip tâlip olur ve mazarratından kaçar bir hal üzere takdir etti. Binaenaleyh; mahlûkatın takdiri hilkatına müsavi olup asla tehallüf yoktur. İşte şu beyan olunan şeylerin cümlesi Vâcip Tealâ'nın kullarına hayr-i kesiri ve bereket-i tammesidir. Çünkü; Vâcip Tealâ evvelâ mahlûkatı halketti, saniyen her birinin ahvalini tedbir-i acib ile tedbir etti. Hatta bazılarını bir çok sanatlar icadına kaadir ve idrak-ı kâmile sahibi kıldı ve mahlûkattan bazılarını bazısına vasıta ve âlet kıldı ki bazısı mâlik ve bazısı memlûk olup yekdiğerine muavenet ve muzaheret etmekle âlemin intizamı lâyıkiyle ceryan etsin. Bazısını zevceler kıldı ki yekdiğeriyle ülfet etsin ve muamele-i izdivaciyeyle zürriyetleri meydana gelsin, vakti merhununa kadar âlem ma'mur olsun ve intizam-ı âleme halel gelmesin.

Hulâsa; Semavat ve arzın mülkü Allah'a mahsus olup Allah'dan başka hakiki bir mâlik olmadığı, Allah'ın veled ittihazından ve şerikten münezzeh olduğu ve cümle mahlûkatı maişetlerine elverişli halkedip miktar-ı muayyen üzerine takdir ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zatını ulûhiyete münasip celâl ve cemâl sıfatla-

riyle tavsif ettikten sonra Allah'ın gayri bir takım âciz mahlûklara ibadet eden müşriklerin mezheplerini iptal etmek üzere :

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ

buyuruyor.

[Allah'ın dûnunda müşrikler mabutlar ittihaz ettiler ki, o mabutlar hiç bir şeyi halkedemezler. Onlar kendileri mahluklardır.]

وَلَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾

[Ve o mabutlar kendi nefisleri için def-i mazarrat ve celb-i menfaata mâlik olamadıkları gibi dünyada bir kimseyi öldürmeye ve diriltmeye ve kabrinden kaldırıp neşretmeye mâlik olamazlar.]

Yani; Allahü Tealâ semavat ve arza mâlik ve ulûhiyet sıfatlariyle bihakkın muttasıf mabudün bilhak olduğu halde müşrikler kendi elleriyle yaptıkları taş, ağaç, altun ve gümüş parçası gibi hakir şeyleri mabutlar ittihaz ettiler ki o mabutlar mahlûkattan edna bir şeyi belki bir zerresini bile halkedemedikleri gibi kendileri de mahlûklardır. Halbuki mâbudun her şeyi halketmeye kudreti olması lâzım geldiği gibi kendinin de mahlûk olmaması elzemdir. Zira; mahlûk daima hâlikına muhtaç olduğundan ibadet olunmaya istihkakı olamaz. Binaenaleyh; onların mabutlarına ibadetleri bâtıldır. Çünkü; onların mabut ittihaz ettikleri şeyler ibadet edenlere menfaat ve mazarrat vermek şöyle dursun kendi nefislerinin menfaat ve mazarratına bile mâlik değillerdir. Şu halde onlara ibadette bir fayda yoktur. Kezalik onların mâbutları insanları icada, öldürmeye ve öldükten sonra diriltip hesap ve ceza için kabrinden kaldırıp mahşere sevketmeye dahi kaadir ve mâlik değillerdir. Halbuki mâbut ittihaz olunan zatın bunların cümlesine muktedir olması lâzımdır.

Bu âyette Vâcip Tealâ ulûhiyetin levazımından *dört şeyi* beyan etmiştir : *B i r i n c i s i ; Hâlık olup mahlûk olmamaktır.*

İ k i n c i s i ; def-i mazarrat ve celb-i menfaata kaadir olmaktır. Ü ç ü n c ü s ü ; dünyada ihya ve imateye kaadir olmaktır. D ö r d ü n c ü s ü ; âhirette nası haşre, hesap ve cezaya sevke muktedir olmaktır. Mâbut olan zatın şu evsafla muttasıf olması lâzım olduğundan bu evsafla muttasıf olmayan putların mâbut olmaya istihkakları olmadığını beyanla onlara ibadet edenlerin hamakatlarına işâret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ evvelen zatının kuvvet ve kudret sahibi olduğunu ve saniyen putperestlerin mezheplerinin bâtıl olduğunu beyandan sonra nübüvvet hakkında kâfirlerin şüphelerini izâle ile nübüvveti isbat etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرٰيهُ

buyuruyor.

[Kâfirler, «şu Kur'an olmadı, illâ bir yalan ki Muhammed (S.A.V.) o yalanı kendi iftira etti» dediler.]

وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ

[«Ve O Kur'an üzerine Muhammed (S.A.V.) e kavm-i âhar yardım etti» demekle Kur'an'ın Resulullah'ın nefsinden icad ettiği bir şey olduğunu iddia ettiler.]

فَقَدْ جَاؤُ ظُلْمًا وَزُورًا ④

[Binaenaleyh; bu sözü söyleyenler zulüm ve yalanla geldiler.] Çünkü; Allah'ın kelâmına kul kelâmı demekle zulmettikleri gibi yalan söz de söylemiş oldular. Şu halde Resulullah'a «yalan söyledi» yollu sözleriyle kendileri hem zâlim hem de yalancı oldular.

وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ۝

[Ve müşrikler «Kur'an evvel geçen ümmetlerin kitaplarında yazdıkları satırlarıdır. Muhammed (S.A.V.) nefsi için yazdırdı: Binaenaleyh; o satırlar sabah ve akşam unutmamak için okunur ki Hz. Muhammed (S.A.V.) onu hıfz etsin» demekle Kur'an'ı, Resulullah'ın evvel geçenlerin kitaplarından istinsah ettirdiğini iddia ettiler.]

Yani; Allah'a ve Resulüne îman etmeyen şol kâfirler dediler ki; «Şu Kur'an olmadı, illâ yalandır Muhammed (S.A.V.) onu kendi nefsinden icat etti, meramını terviç etmek ve sözünü dinletmek için iftira ediyor ve bunu icatta başka kavim de muavenet etti» demekle Kur'an'a ve Resulullah'a lâyık olmayan şeyi isnad ettiler. Fakat bu sözü söylemekle zulmettiler ve kendileri yalan getirdiler ve iftira ettiler. Çünkü; Kur'an tarafı İlâhiden vahyolduğu halde kelâm-ı İlâhi olduğunu inkâr ettiler. Binaenaleyh; Allah'ın kelâmını gayra isnad etmekle zulmettikleri gibi Resulullah'ın bir kimseden istiane etmediği halde «kavm-i ahar iane etti» demekle yalan söylediler ve dediler ki «Muhammed (S.A.V.) in Kur'an diyerek getirdiği şey evvel geçenlerin kitaplarında yazılmış yalanlardır. Onlardan bir kâtibe yazdırdı ve yazıldıktan sonra o yalanlar Muhammed (S.A.V.) üzerine sabah ve akşamda okunur ki hıfzetsin unutmasın. Çünkü; kendi okuyup yazma bilmediğinden tekrar okuyup ezberlemeye muhtaçtır. Binaenaleyh; başkalarının tekrar okumasiyle ezberledikten sonra taraf-ı İlâhiden geldi. Vahiydir diyerek halka dinletmek ister» demekle Resulullah'ın nübüvvetine ve Kur'an'a taanetmek istediler.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet «Nadr b. Hâris» hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Nadr ve emsali müşrikler «Muhammed (S.A.V.) Kur'an'ı (Huveytab b. Abdül'uzza) nın kölesi (İdas) dan ve (Amir b. Hadramî) nin kölesi (Yesar) dan ve (Amir) in kölesi (Cebir) den alıyor. Zira; Kur'an'ın müştemil olduğu manâları eski kitaplardan hikâye ediyorlar ve lâfzını, onlardan aldığı manâya göre kendi uyduruyor» dediler. Çünkü; şu üç

köle ehl-i kitaptan oldukları cihetle Tevrat'ı ve İncil'i okur, onların ahkâmından bazı meclislerde Mekkelilere hikâye ettikleri zamanda Resulullah nübüvvetini izhar edince kölelerin îman etmeleri üzerine bu iftiraya cür'et ettiler. Cenab-ı Hakkın da onların sözlerini hikâye ve kendilerinin zâlim ve yalancı olduklarını beyan zımnında bu âyeti inzal ettiği mervidir. Bu âyette verilen cevap da kâfidir. Çünkü Kur'an; fesahat ve belâgatta beşer kudretinden hariç olduğu cihetle kendileri muarazadan âciz kaldılar. Eğer insanların icad edeceği bir şey olsaydı kendileri icad ederlerdi ve başkasının yardımıyla mümkün olsaydı kendilerine yardım edecek binlerce fusaha ve büleğa mevcut idi. Şu halde kendilerinin bir şey yapamamaları Kur'an'ın vahy-i İlâhi olup taanedenlerin yalancı olduklarına delâlette kâfidir.

Bu âyetler *beş hükmü hâvidir :*

Birincisi; kâfirlerin Kur'an yalan ve iftira demeleridir. İkincisi; Kur'an'ı icatta kavm-i âhar Muhammed (S.A.V.) e iane ediyor demeleridir. Üçüncüsü; bu sözleriyle kâfirlerin zâlim ve yalancı olmalarıdır. Dördüncüsü; Kur'an evvel geçenlerin kitaplarına Rüstem ve İsfendiyar hikâyeleri gibi yazdıkları satırları demeleridir. Beşincisi; Muhammed (S.A.V.) Kur'an'ı başka kitaplardan istinsah ettiriyor, unutmamak için akşam ve sabah kendi üzerine okutturuyor ki ezber etsin ve başkalarına vahiy diyerek tebliğ etsin demeleridir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a söyledikleri lâyık olmayan sözlerini beyandan sonra Resulünün onlara vereceği cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذ۪ي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Kur'an'a itiraz eden kâfirlere sen de ki, «Kur'an'ı şol Allahü Tealâ inzal etti ki, O Allahü Tealâ semavat

ve arzda gizli olan şeyleri bilir. Zira; O Allahü Tealâ tevbe edenlere mağfiret ve ibadet edenlere merhamet eder.]

Yani; habibim! Müşriklerin kibir ve gururlarına delâlet eden sözlerini ve Kur'an'a taanlarını işittikten sonra onlara cevapta «Kur'an'ı şol Allahü Tealâ inzal etti ki, O Allahü Tealâ yerde ve göklerde olan esrarı bilir. Binaenaleyh; sizi ona muarazadan âciz kılmıştır. Siz ise erbab-ı fesahat ve belâgattan olmakla beraber Kur'an'ı iptale hırsınız son dereceye varmışken kısa bir âyetinin bile mislini getirmekten âciz kaldınız. Şu halde Kur'an'a taan etmekten utanmaz mısınz ve sizin bu halinizin gazab-ı İlâhiyi câlib olmasından korkmaz mısınız? Şu halde tâib ve müstağfir olun. Zira; Allahü Tealâ tevbe edenleri yarlığar ve ibadetle dergâhına iltica edenleri rahmetiyle hisseyap eder» demekle onları ilzam et.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette cevabın hulâsası; Kur'an'ın elfâzında olan fesahat beşerin icadının fevkinde olmasıyla Resulullah îcat etti yollu sözlerini reddettiği gibi Kur'an ilerde olacak bir takım gaipten haberleri mutazammın olduğu ve semavat ve arzda olan bir çok esrar üzere müştemil olduğu cihetle onu ancak semavat ve arzın ve cümle âlem-i melekûtun esrarını bilen Allahü Tealâ'nın inzal ettiği ve âlem-i melekûtun esrarına vakıf olmayan beşer tarafından îcadı mümkün olamadığından kâfirlerin «Muhammed (S.A.V.) îcat etti ve evvel geçenlerin satırlarıdır» sözlerinin butlanı meydandadır. Şu halde ey müşrikler nasıl oluyor ki böyle vâhi ve kizbi meydanda olan bir iddiaya cür'et edersiniz ve bu sözlerinizle ukubet-i İlâhiyeden korkmaz mısınız? demektir. Bu sözlerinin gazab-ı İlâhiyi mucip olup lâkin merhamet-i İlâhiye te'hirine sebeb olduğuna ve tevbe ederlerse tevbeleri kabul olunup azabtan halâs olacaklarına Cenab-ı Hakkın *gafur* ve *rahîm* olduğunu beyanla işaret ve tevbeye teşvik olunmuşlardır. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile gaipten haber, mesâlih-i ibadı lâyıkıyla temşiyet ve nizam-ı âlemi tedbir üzerine müştemil olan ahkâm gelmez, illâ her nevi malûmat üzere âlim olan zat tarafından gelebilir. Allahü Tealâ'nın cümle âlemin esrarına muttali olduğunu beyan etmek; Resulullah'a ve Kur'an'a taaneden kâfirlerin gizli taanlarını dahî bildiğini beyanla kâfirler tehdit olunmuştur.

*
* *

Vâcip Teালâ kâfirlerin «Kur'an Resulullah'ın icadı yahud evvel geçenlerin yazdıkları yalanlardır» sözlerine cevaptan sonra üçüncü şüphelerini ve cevabını beyan etmek üzere :

وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ

buyuruyor.

[Kâfirler «ne oluyor şu risalet iddiasında bulunan kimseye ki bizim gibi yemek yiyor, çarşılarda yürüyor sonra bizim üzerimize tefevvukla risalet davasına kıyam ediyor» dediler.]

لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا ۝ أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا

[«Keşke ona bir melek inzal olunsa da onunla beraber bizi korkutur olsaydı veya ona semadan bir hazine atılsa da ondan bol bol intifa etseydi, yahud onun için bir bahçe olsa da ondan yeseydi o zaman bizim üzerimize bir imtiyaz davasına ve benim sizden ziyade meziyetim var. Binaenaleyh; ben resûlüm demeye bir hakkı olabilirdi. Bunlardan hiç birisi olmayıp bizim gibi yiyip, içip, gezerken risalet davasına neden kıyam ediyor ve bu cesareti nereden alıyor?» dediler.] Ve bir kısmı bu kadarla iktifa etmediler, dediler ki;

وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ۝

[Müşriklerin zalimleri îman eden mü'minlere «siz ittiba etmediniz, ancak sihrolunmuş bir recüle ittiba ettiniz» demekle Resulullah'ın sâhir olunduğunu iddiaya kadar cüret ettiler.]

انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ

[Nazar et gör ki habibim! O müşrikler senin hakkında halkı aldatmak için nasıl misaller beyan ederler, sana recül-ü meshur «sihrolunmuş bir kimse» demeye kadar nasıl cesaret ederler.]

فَضَلُّوا

[Binaenaleyh; onlar senin nübüvvetini bilmeye vesile olan açık yoldan çıktılar.]

فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ⑨

[«Şu halde onlar tarik-ı hakka ve senin nübüvvetini tasdika yol bulmaya kaadir olamazlar.» Çünkü; nübüvvetin sıtkına ve hassa-i nebiye delâlet eden delilleri terkle bir takım hayalâta ittiba edince onları terkle doğru yol bulmaları müşküldür.]

Yani; kâfirler Resulullah'a kemâl-i buğz ve şiddet-i âdâvetleri icabı dediler ki «şu risalet davasında bulunan zâta ne oldu ki bizim gibi yemek yer ve umur-u beytiyesini temşiyet için çarşılarda gezer. Şu halde bizlerden ve sair avâm-ı nastan farkı olmadığı meydanda iken bizim üzerimize tefevvukla risalet davasına kalkıyor. Bizim üzerimize risalet davası edecek zâtın bir fazilet ve meziyeti olmalı değil midir? Eğer davasında sadıksa keşke onun üzerine açıktan melek inzal olunaydı da onunla beraber bizi inzar edeydi, şüphesiz biz îman ederdik veyahud Rabbısı tarafından kendisine bir hazine atılmış olaydı da onunla intifa ettiğini göreydik risaletinde şüphemiz olmazdı. Yahud her çeşit meyvası olan bir bahçesi olaydı da kendi ondan yiye ve başkalarına da yedireydi ve bu sayede halk kendine ittiba edeydi, biz de ittiba ederdik bunların hiç birisi olmadığı halde onun davasına biz nasıl inanalım. Eğer davası doğru olaydı bunlardan birisi olurdu» demekle Kur'an'a taanda ve Resulullah'ın nübüvvetini inkârda israr ettiler ve bu kadarla iktifa etmiyerek zuafay-ı nası îmandan menetmek için zâlimler dediler ki «sizin tabi olduğunuz Muhammed (S.A.V.) sihrolunmuş bir kimsedir. Binaenaleyh; ittiba şayan değildir». İşte zalimler bu sözleriyle halkı iğfale çalıştılar. Cenab-ı Hak bunlara cevapta «Habibim! Nazar et bak ki, senin için nasıl misaller beyan ve nasıl sözler icad ediyorlar ve Kur'an vahiy değildir, Muhammed (S.A.V.) icat etti ve evvel geçenlerin kitaplarına yazılmış yalanlardır. Resul olsa yanında melek olurdu yahud zengin olup her-

keste bulunmayan bir bahçesi olurdu, bizim gibi yiyip içmez ve çarşılarda gezmezdi gibi bir takım vâhi misallerle akıllarını yordular. Dalâlet ve hayrette kaldılar, kendilerinde bulunan bir takım evsaf-ı nalâyıkayı sana isnadla haşa mecnun demeye kadar cüret ettiler, bilmediler ki nübüvvet bir mevhibe-i İlâhiyedir. Cenab-ı Hak dilediği kuluna verir ve onu sairlerinden mümtaz kılar.»

Beyzâvî'nin beyanı veçhile müşriklerin şu şüpheleri hamakatlarının derece-i nihayede olduğuna delâlet eder. Çünkü; rusul-ü kiramın avam-ı nastan farkları umur-u cismaniye ve emval-i dünyeviyeyle değil, belki ahva-li ruhaniye ve umur-u nefsaniye iledir. Binaenaleyh; emval ve evlât gibi dünya metaıyla hasıl olan meziyete itibar yoktur, belki avam-ı nastan enbiyanın farkları; kuvve-i kutsiye ve Cenab-ı Hakkın onları nübüvvete ihtiyar edip kullarını irşadı onlara tevdi etmekledir, yoksa nübüvvet şerefinin dünya metaıyla münasebeti yoktur. Fakat ehl-i şirkin bütün himmetleri ve nazarları hemen dünyaya münhasır olduğundan her şerefi dünya malında aramak âdetleri olduğu cihetle enbiyaya da umur-u dünya cihetinden itirazı âdet etmişlerdir. İşte bu gibi itirazlar zaman-ı saadete mahsus olmayıp her zamanda itiraz edenler bulunacağına binaen zaman-ı saadette vâki olan itirazları Cenab-ı Hak Kur'an'da beyan ve muterizleri zemmetmiştir ki, her zamanda itiraz edenlerin halleri onlara kıyasla kendileri ehl-i îman nazarında mezmun olsunlar. Hatta âhirette sağlam bir itikadı olmayan müslüman isminde ve kisvesindeki bir takım münafıklardan da bu gibi itiraza cür'et edenler vardır. Hususiyle şurada burada gezmiş tevfiksizlik her tarafını sarmış, hangi yola gideceğini şaşırmış yabancı milletlerin çirkin âdetlerini takdir ve tahsin etmeye yeltenir, kendi dininden haberi yok, başka bir dine mâl olamamış bir takım kimseler şuradan buradan işitmiş olduğu ve nefsinin arzusuna muvafık bulduğu bir kaç kelimeyle âdât-ı İslâmiye ve diyanet-i Muhammediye aleyhinde bulunmak ister. Bu gibilere Cenab-ı Hak tevfik versin demekten başka bir şey yoktur. Diyanet aleyhinde bu gibi iftiralara cür'et edenlerin zâlim olduklarına işaret için zamir yerinde ism-i zâhir olarak (الظالمون) varid olmuştur. Çünkü; (وقال الظالمون) yerinde (وقالوا) denilse olabilirdi fakat zulümlerini tasrihle zemmolunmazlardı.

Ebussuud Efendinin beyanı veçhile son *âyetin manâsı* şöyledir : [Ya Ekrem-er Rusül! Nazar et bak ki, senin hakkında şu acip misalleri ve akıldan hariç garib isnadâtı nasıl îcat ettiler, bu misallerle kendi akıllarının muhtel olduğundan sana itirazlarında ihticaca salih ve erbab-ı ukulün kabul edeceği bir delil getirmekten âciz ve mütehayyir olduklarını ispat etmişlerdir. Binaenaleyh; kendi sahif akıllarıyle delil zanniyle getirdikleri şeylere ittiba ederek yoldan çıktılar ve hakka îsal edecek doğru bir yol bulmaya dahi kaadir olamadılar.] demektir. Evet! Kuvve-i vahimesine ittiba'la yoldan çıkan kimsenin daima yolsuz kaldığı ve tarik-ı dalâli irtikâpta israr ettiği ve tarik-ı hakkı kabule bir gûna yanaşamadığı alelekser görülmektedir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin şüphelerinin ikinci cevabını beyan etmek üzere :

تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Hayrı ve bereketi çok ve cümleden âlî oldu ve taazzum etti şol Allahü Tealâ ki o Allahü Tealâ isterse Ya Ekrem-er Rusül! Senin için kâfirlerin dediklerinden daha hayırlı altından nehirler ceryan eden bağlar, bahçeler, köşkler ve saraylar halkeder ve lâkin nübüvvete bir medarı olmaz. Zira; çeşitli meyvayı cami' bağları bulunan dünyada milyonlarca kimseler bulunur. Fakat nübüvvet mertebesine nail olamazlar.]

Yani; habibim! Seni bir çok nimetleriyle terbiye ve nübüvvetle taltif eden Allahü Tealâ'nın bereketi ve hayrı çok oldu. Binaenaleyh; dilerse senin için dünyada kâfirlerin sana «bir hazinesi

olsa harcasa veya bir bahçesi olsa ondan yese» dediklerinden daha hayırlı altından nehirler akar ve pınarlar lemean eder bahçeler, saraylar ve konaklar halkeder. Çünkü; hayrı çok ve cümleden âlî olan zat bunları halketmeye kaadirdir. Fakat bunların nübüvvete medhâli yoktur.

İşte kâfirlerin Resulullah'ın dünya metaına iltifat etmediğini vesile ittihaz ederek «şunlar olsaydı resul olduğunda şüphemiz kalmazdı ve lâkin bunlara mâlik olmadığı cihetle nübüvvet davası doğru değildir.» demelerine karşı Cenab-ı Hak dilerse Resulüne onların dediklerinden daha ziyadesini vereceğini beyanla onları reddetmiş ve bu gibi nimetleri Resulü için âhirete te'hir ettiğine işaret buyurmuştur. Çünkü âhiret nimetleri; devamlı, şerefli, sâfî, kederden salim ve meşakkati yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; Resulullah'ın kâfirlerin bu gibi nalâyık sözlerine mahzun olduğu bir zamanda bir melek geldi, selâm verdi «Ya Resulallah! Allahü Tealâ her şeyin anahtarlarını sana vermekle vermemek arasında seni muhayyer kıldı» deyince Resulullah'ın «Rabbım bana cümlesini âhirette cemetsin» şeklinde cevabı üzerine bu âyetin nazil olduğu (İbni Abbas) hazretlerinden mervidir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin şüphelerine üçüncü cevabı beyan etmek üzere :

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ

buyuruyor.

[Belki kâfirler kıyameti inkâr ve tekzip ettiler.]

وَاَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾

[Ve biz de kıyameti tekzip eden kimseler için şiddetli Cehennem ateşi hazırladık.]

Yani; belki kâfirler evhamlarına ittiba ederek kıyameti ve kıyamet üzere terettüp edecek mesûbatı, derecat-ı âliyatı, müşriklere mev'ut olan ukubatı ve derakât-ı haviyeyi tekzip ettiklerinden Kur'an'ı ve risaleti inkâr ederler. Çünkü; kıyameti ve âhireti tekzip ettikten sonra kulları islâh için kitap inzal etmek ve resul göndermek abesten ibaret olur. Binaenaleyh; âhireti inkâr edenin kütüb-ü semaviyeyi ve enbiyanın nübüvvetlerini inkâr etmesi lâzım gelir. Zira; âhiret olmayınca bunlara lüzum kalmaz. Şu halde kıyameti tekzip edenlere biz Cehennem ateşi hazırladık. Bakalım âhiret var mıdır, yok mudur? Kitapların ve resullerin dedikleri doğru mudur, değil midir? Cehenneme girince inkâr edenler bilirler. Yani; «Habibim! Müşriklerin senin risaletini inkâr ettiklerine taaccüp etme. Zira; onlar vukuunda şüphe olmayan kıyameti inkâr ediyorlar. Şu halde senin beyanatını ve Allah'ın sana âhirette vaadettiği şeyleri tasdik ederler mi?» demektir.

Bu âyet Cehennemin el'an mahlûk ve âsiler için hazırlandığına ve müşriklerin şüpheleri bir şüphe-i ilmiye olmayıp mücerret âhireti inkârları üzerine bina kılınmış bir şüphe olduğuna dahi delâlet eder. (سعيرا) Beyzâvî'nin beyanı veçhile *alevi şiddetli olan ateştir. Yahud Cehennemin tabakalarından azâbı şiddetli olan bir tabakanın ismidir* ki, âhireti inkâr edenlerin o tabakada muazzep olacakları beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirler için ihzar olunan Cehennemin bazı şiddetini beyan etmek üzere :

إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Cehennem kâfirleri uzak bir mekândan gördüğünde Cehennem için kâfirler gılzatlı bir ses işitirler ve dehşetli gürültüsünü duyarlar.]

Yani; ehl-i narı Cehennem uzaktan gördüğünde kâfirler Cehennem için şiddetli alevler ve gazaba delâlet eden gürültüler işitirler ki daha içine girmeden Cehennem âsîlere gazabını ve şiddetini gösterir. Zira; gazab-ı İlâhinin mahalli olduğundan Allah'ın azameti nisbetinde gazabının azametine delâlet eden mahabetli sedalar ve dehşetli gürültüler, korkunç ve acip haller ve Allah'ın kahrına delâlet eden alâmetler elbette mevcut olacağını beyanla Cenab-ı Hak âsîleri insafa davet etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Cehennemden uzak bulundukları zamanda görecekleri ahvali beyandan sonra Cehenneme yakın olup içine girdiklerinde görecekleri ahvali beyan etmek üzere :

وَاِذَٓا اُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[**Kâfirler Cehennemden gayet dar bir mahalle elleri ve ayakları bağlı oldukları halde atıldıklarında o makamda helâke çağırırlar. Çünkü; helâkten başka çağıracak bir şey bulamazlar.**]

لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾

[**Onlar helâke çağırınca taraf-ı İlâhiden melekler vasıtasiyle onlara «yalnız bir helâke çağırmayın bir çok helâke çağırın» denilir.**] Çünkü; Cehennemde helâk çoktur. Meselâ saadetten mahrum olmak, ebeden Cehennemde kalmak, enva-ı azaba düçar olmak, açlık ve susuzluk gibi çeşitli sefalete maruz kalmak, elleri zincirle boyunlarına bağlı olmak, her zaman feryad ü figan içinde boğulmak, feryatlarını kimseye dinletememek ve zebânîler tarafından her zaman hakarete ma'ruz kalmak Cehennemde mevcut helâkler cümlesindendir. Binaenaleyh; onlara «yalnız bir helâke çağırmayın belki bir çok helâke çağırın» denileceği beyan olunmuştur.

Yani; kâfirler elleri boğazlarına bağlı ve zincirlerle birbirine mukarin olarak Cehennemden gayet dar bir yere atıldıklarında orada onlar helâke çağırırlar ve hüzn ü keder her taraflarını ihata ettiğinden onlar «gel ey helâkimiz! Senin gelme zamanın geldi» derler. Onlar bu minval üzere helâke çağırınca taraf-ı İlâhiden veya Cehennemin zebânileri tarafından «bu gün siz yalnız bir helâke çağırmayın belki Cehennemde sayılmaz ve tükenmez bir çok helâke çağırın» denilir ki bu söz onlar için azap üzerine azap olsun.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Resulullah'a bu âyette beyan olunan Cehennemin darlığından sual olunduğunda Resulullah'ın «duvara çivinin çakıldığı gibi ehl-i Cehennem Cehenneme çakılır» buyurduğu mervidir. Çünkü; ehl-i Cehennem Cehenneme bilihtiyar girmezler. Binaenaleyh; zebaniler onları zoru zoruna çivi gibi Cehennem ateşine çakarlar. (İmam-ı Kelbi) Cehennemin darlığını şöyle tefsir etmiştir: «Cehenneme evvel girenleri alev yukarı kaldırır ve sonra girenleri zebâniler yukarıdan aşağı basarlar şu halde bu minval üzere sıkışırlar». Binaenaleyh; Cehennemde her nevi azapla muazzep oldukları gibi nefes alamaz derecede darlıkla dahi muazzep olacakları bu âyette sarahaten beyan olunmuştur. (ضيقا) şiddetle dar demektir.

*
**

Vâcip Tealâ âsiler için ihzar olunan azabı beyandan sonra ehl-i nara lâhik olacak hasreti ve ehl-i Cennetin zevk u sefasını beyan etmek üzere :

قُلْ اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتٖى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlere «şu sıfatı beyan olunan Cehennem mi hayırlı yoksa Cenab-ı Hak tarafından müttekilere vaadolunan Cennetülhuld mü hayırlı?» de ki, hangisi hayırlı olduğunu düşünsünler ve ona göre hareket etsinler.]

كَانَتْ لَهُمْ جَزَٓاءً وَمَص۪يرًا ﴿١٥﴾

[«O Cennet müttekilerin amellerine ceza ve onların varacakları mahal oldu.»]

لَهُمْ ف۪يهَا مَا يَشَٓاؤُ۫نَ خَالِد۪ينَۜ

[«Mûttekiler muhallet oldukları halde Cennette onlar için istedikleri her şey vardır» de ki, kâfirlerin hasretleri artsın.]

كَانَ عَلٰى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْؤُ۫لًا ﴿١٦﴾

[Şu müttekilere vaadolunan Cennet Rabbın Tealâ tarafından bir vaaddır ki, o vaad mü'minler tarafından istenilmiş bir matluptur.] Çünkü; mü'minlerin münacatlarında her vakit Rablarından istedikleri Cennettir. Binaenaleyh bu vaadolunan Cennet; ehl-i îman tarafından daima istenilen ve sual olunan şeydir.

Yani; Ey Resul-ü Zişan! Kıyameti inkâr eden müşriklere tekdir tarikıyle sen de ki, «şu sıfatı beyan olunan Cehennem ve onda olan azaplar ve helâkler mi hayırlıdır, yoksa müttekilere taraf-ı İlâhiden vaadolunan Cennetülhult mu hayırlıdır? O Cennet ki ona girerler ve nimetleri ebedidir, asla tagayyür yoktur. O Cennet müttekilerin amellerine ceza ve dünyada feda ettikleri lezzet-i faniyeye bedeldir. Ve dünyadan gittikten sonra onların varacak mahalleridir. Maahaza müttekiler için ebedî kalıcı oldukları halde istedikleri nimetler mevcut asla hasret yoktur. Zira bu vaad; Rabbın Tealâ üzerine vaad-i kavi idi».

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Cehennemde asla hayır olmadığı halde «Cehennem mi hayırlı veya Cennet mi hayırlı?» demekle Cehenneme hayır isnat etmek kâfirlerin itikadlarını tezyif ve onları istihza ile beraber tekdir içindir, yoksa Cehennemde hayır var da Cennetin hayriyle mukayese olunsun manâsına değildir. Âyet, müttekilerin amellerine sevap vermek Allahü Tealâ üzerine vâcip olmadığına delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak Cennetin vaadolundu-

ğunu beyan etti. Vaadolunan şeyse vaadeden kimse üzerine tefaddul ve ihsan olunur, vâcip olmaz. Eğer vâcip olsa vaad denmezdi ve vaad-i İlâhinin muhakkak olup tahallüf olmayacağına binaen vâcip Tealâ bu âyette vaadinin müttekilerin amellerine ceza olacağını mâzi siğasiyle irat etmiştir ki, muhakkak olduğuna işaret olsun.

Cennette herkesin her istediği verilecek olunca ameli az olup aşağı derecede bulunanlar, ameli çok olup yüksek derecede bulunanların derecelerini istiyecekleri tabiidir. Her arzu ettikleri verilince az amel sahipleri çok amel sahiplerine müsavi olmaz mı? Şu halde çok amelle az amel beyninde fark ne olur? Eğer her istediği verilmezse bu âyete muhalif olmaz mı? Cennete girmiş olan bir peder Cehennemde muhallet olan oğlunun halâsını istemez mi? Bu âyetin muktazâsı her istediğini verince oğlunun Cehennemden halâsı muhallet olmasına münafi olmaz mı? Ve eğer halâs olmazsa arzu ettiğini vermediği cihetle bu âyete muhalif olmaz mı? gibi suâllere Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile cevap şöyledir: Ehl-i Cennetin edna mertebesinde bulunanlar kendi mertebelerinin lezzatı ve zevk u sefasiyle meşgul olduğundan yüksek tabakada olanların dereceleri hatırına gelmez ve onu istemez ki ednanın âlâya müsavi olması lâzım gelsin, kezâlik Cennette olan bir pederin Cehennemde olan oğlu ve sair akrabası hatırına gelmez ki onun halâsını istesin. Zira Cennet; dar-ı ferah ve sürur olduğundan keder ve elem verecek şeyleri ehl-i Cennetin aklından Cenab-ı Hak bilkülliye izale eder ki sürurları daim olsun ve ferahlarına halel gelmesin. Çünkü; Cennette olan bir kimsenin Cehennemde olan evlât, ecdat ve sair akrabası hatırına gelse onlar için keder etmemek mümkün olamaz. Elbette keder edecektir, Cennet ise keder yeri değildir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ ehl-i Cennete lûtuf olmak üzere keder verecek şeyleri tamamen kalplerinden çıkarır ki rahatları tam olsun. Bunun emsali dünyada çoktur: Meselâ insanın başına acınacak ve ağlanacak bir musibet gelir, bir iki gün acır, ağlar ve sonra unutur bir daha aklına gelmez. Güler oynar başka işleriyle meşgul olur. Eğer o acıyı unutmak olmasa o kimsenin işleri muattal olur lâkin lûtf-u İlâhi imdadına erişir bir iki gün acıyıp ağladıktan sonra o şeyi unutur, işine başlar, sanki o musibet ona gelmemiş gibi bir hal kesbeder. İşte Cennete giren kimsenin

Cehenneme giden evlâdı ve akrabası için arsa-i mahşerde acır ağlarsa da ehl-i Cennet Cennete ve ehl-i Cehennem Cehenneme girdikten sonra Cennette olan kimsenin hatırından keder verecek şeyler tamamen zail ve zevk u sefasiyle meşgul olur. Amma ehl-i narın hasretleri artsın ve azapları ziyade olsun için ehl-i Cenneti seyr ü tamaşa ve ehl-i Cennetin sürurları ziyadelensin için ehl-i Cehennemin halini müşâhede etmelerinden kendi evlâdı ve akrabası gibi acıyacakları kimseleri görmeleri lâzım gelmez.

Bu ve bunun emsali âyetler insanların her arzularına nail olmalarını Cennete hasrettiğinden bu dünyada insan için her emeline nail olmak mümkün değildir. Dünyada bütün arzusunu ikmâl etmiş bir fert tasavvur olunamaz. Çünkü; bütün emelini ikmâl etmiş zannettiğin her kimi tasavvur etsen ahvaline muttali olunca bilirsin ki hasıl olmamış yüzlerce arzu ve emeli vardır, velevse o kimse hükümdar olsun.

(وعدا مسؤلا) demek *mü'minler tarafından istenmiş bir vaad* demektir. Çünkü; mü'minler beş vakit ibadetleri akabinde Cenab-ı Hakkın rızasını ve Cennetini istemekten hâlî kalmazlar, Allahü Tealâ da mü'minlere Cennetini ve rızasını vaadetmiş ve kullar da daima istemişlerdir.

*
* *

Vâcip Tealâ âhiretin ahvalinden bazılarını beyandan sonra diğer bazısını beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol günü ki, o günde biz, müşriklerin ibadet ettikleri putlarını haşrederiz.]

فَيَقُولُ ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ عِبَادِى هٰؤُلَٓاءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿١٧﴾

[Âbitleri ve ma'butları haşredince Allahü Tealâ putlara hitaben der ki «ey putlar benim şu kullarımı siz mi ıdlâl edip yoldan çıkardınız, yoksa onlar kendileri mi dalâleti irtikâpla yoldan çıktılar?»]

قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ

[Cenab-ı Hakkın bu sualine cevapta ma'butlar derler ki «Yarabbi biz seni cemi' nekaisten tenzih ederiz ki bizim için senin gayriyi dostlar ittihaz etmek lâyık olmadı.»]

وَلَٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَآبَاءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ⑱

[«Ve lâkin Yarabbi! Sen onlara ve babalarına nimetler verdin ve bir çok ömürlerle muammer kıldın, hatta onlar nimetine müstağrak olarak senin zikrini unuttular ve helâke müstahak bir kavim oldular» demekle kendilerinin dalâleti irtikâp ettiklerini beyan ederler.]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Allah'ın gayri mâbut ittihaz edenlere zikret şol günü ki o günde biz onları ve bâtıl mabutlarını hesap için mahşere cemederiz, onlar mabutlariyle beraber cemolunca Allahü Tealâ müşrikleri tevbih, nas arasında rüsva ve tahkir etmek için mabutlara hitaben «şu şirkle me'luf olan münkiri nimet ve zalim kullarını siz mi ıdlâl edip yoldan çıkardınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?» diye sorunca müşriklerin mâbut ittihaz ettikleri şeyler cevapta «Yarabbi! Biz seni cemi' nekâisten tenzih ederiz ki senden başka bir dost ve veli ittihaz etmek bizim için münasip olmadı. Şu halde nasıl olur ki müşrikleri idlâl ederek Rabbınızı terk edin de bizi veli ittihâz edin diyebiliriz? Bizim böyle bir şeye cür'etimiz olmadı velâkin Yarabbi! Sen onlara ve babalarına müsaade ettin evlât ve emval verdin, bedenlerini afiyetle ömürlerini uzun kıldın hatta onlar nimetlerine müstağrak olunca senin zikrini unuttular. Binaenaleyh; helâk olan kavim zümresinden oldular» demekle her nevi ithamattan nefislerini tebrie ederler.

Beyzâvî'nin ve Nimetullah Efendinin beyanları veçhile Allah'ın gayri *m ü ş r i k l e r i n m â b u t l a r ı* yla murad; *melâike ile İsa ve Üzeyir (A.S.) ve yıldızlarla sair putlardır.* Bunların içinden söz söylemeye kaadir olanlar «Cenab-ı Hakkın siz mi idlâl ettiniz bunları?» Sualine cevapları lisanlarıyladır. Amma söze kaadir olamıyan putlar Cenab-ı Hakkın hayat ve tekellüme kudret vermesiyle olacağı gibi onların cevaplarının lisan-ı halle olması dahi muhtemeldir. Bu sualin bizzat Vâcip Tealâ tarafından olacağına âyette delâlet vardır. Ma'butlarda kabahat olmayıp bütün kabahatın ibadet eden müşriklerde olduğunu bildiği halde Cenab-ı Hakkın suali müşrikleri tevbih ve halka onların hallerini bildrimektir. Bu âyette *t e s b i h ; vaki olan sualden taaccüp* manâsını mutazammın ve Cenab-ı Hakkı şirkten tenzih ve kendilerinin tesbihle muttasıf olduklarını beyan etmektir. Zira; sual olunan zevat bazı Nasara'nın mâbut ittihaz ettiği Hz. İsa ve bazı Yehûd'un mâbut ittihaz ettiği Hz. Üzeyr ve müşriklerden bir taifenin mâbut ittihaz ettiği melekler olduğuna nazaran bunlar mâsum olup vazifeleri nâsı islâh ve irşat etmek ve Allah'ı takdisle tesbih etmek olduğundan onlara şu müşrikleri «siz mi ıdlâl ettiniz?» demek; taaccübü muciptir. Zira; onlarda asla ifsat ve ıdlâl olmaz. Sual olunanlar putlar ve yıldızlar olduğuna ve onlarda cemadat kabîlinden bulunduğuna nazaran ıdlâl iktidarları olmadığı halde onlara «siz mi ıdlâl ettiniz?» demek; taaccüplerini mucib olduğundan tesbihe müsaraat edecekleri beyan olunmuştur.

Ânifen beyan olunduğu veçhile eğer putlar tekellüm suretiyle cevap verirlerse tesbihleri de tekellüm suretiyledir ve eğer cevapları lisan-ı hâl ile olursa tesbihleri de lisan-ı hâl iledir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirlerin mal ve evlât gibi nimetleri tuğyanlarına sebeb olup başka bir kimse tarafından ıdlâl olunmadıklarını beyan için cevaplarına Cenab-ı Hakkın onlara nimet verdiğini dercedecekleri beyan olunmuştur.

(قوما بورا) *helâke müstahak bir kavim oldular* demektir. Zira; (بورا) *helâk* manâsınadır. *Z i k i r* le murad; *Allah'a, Kur'an'a ve enbiyaya îmanla beraber zikrullahtır.* Yani «sen on-

lara nimet verdin. Onlar da sana, kitabına ve şeriatına îmanı ve zikrini unuttular» demektir. Çünkü; alelekser nimetin tuğyana sebeb olduğu ve bir çok âbitlerin nimete mustağrak olunca ibadetlerini kabahata ve taatlarını masiyete tebdil ettikleri görülmektedir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin mâbutlarının söyleyecekleri sözlerini beyandan sonra o sözlerin bunları tekzip olduğunu beyan etmek üzere :

فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Sizin mâbutlarınız sözünüzle sizi tekzip ettiler. Binaenaleyh; Onlar sizin azâbınızı def'e ve size yardım etmeye kaadir olamazlar.]

وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾

[Eğer sizden bir kimse zulmederse biz ona büyük azabı tattırırız.]

Yani; ey müşrikler! Dünyada ibadet ettiğiniz mâbutlarınız sizi kendi sözlerinizle tekzip ettiler. Çünkü; kendilerinin mâbut olmadıklarını beyanla sizin mâbutlardır şeklindeki sözünüzün yalan olduğunu meydana koydular. Binaenaleyh; onlar hiç bir veçhile sizden azabı def'e kaadir olamadıkları gibi bizzat ve bilvasıta sizden kaldırmaya yardım da edemezler ve eğer sizden bir kimse zulmederse biz o kimseye Cehennemin azabından ibaret olan büyük azabı tattırırız. Zira zulüm; büyük cinayet olduğundan cezası olan azap da büyüktür.

Bu âyet; zulmeden her zalimin muazzep olacağına delâlet ederse de tevbe eder ve mazlumla helâllaşırsa ve bir sebebe mebni aff-ı İlâhiye mazhar olursa bu suretlerde azaptan müstesnadır. Zalim zulmünün cezasını dünyada dahi görürse de dünya azabı âhi-

rete nisbetle ehven ve muvakkat olup müebbet olmadığından âhiret azabı büyük olmakla tavsif olunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *k â f i r l e r i n   d e d i k l e r i* yle murad; *putlara ilâh demeleridir.* *P u t l a r ı n   t e k z i p l e - r i* yle murad; *kendilerinin ilâh olmayıp Allah'ın mahlûkları olduklarını beyan etmeleridir.*

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulullah'a «yemek yer, çarşıda gezer» demekle taanettiklerine cevap vermişse de bu hâl yalnız Resulullah'a mahsus olmayıp cümle peygamberlerde mevcut olduğunu beyanla müşrikleri tekdiri mutazammın ikinci bir cevabı beyan etmek üzere :

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Senden evvel resullerden hiç bir resul göndermedik, illa onlar elbette yemek yerler, senin yediğin gibi ve çarşıda gezerler senin gezdiğin gibi.] Çünkü; enbiyanın avâm-ı nastan farkı zahirde görülmeyen ahval-ı maneviyededir, yoksa ahval-i cismaniyeden ibaret olan yemekte ve çarşılarda yürümekte değildir. Binaenaleyh; ahval-i zahiriyye ve zaruriyat-ı beşeriyede enbiya-yı kiramın diğer insanlardan farkları yoktur. Şu halde zaruriyat-ı beşeriyeyi nübüvvete mani addetmek nübüvvetin neden ibaret olduğunu bilmemekten ve hamakattan başka bir şey değildir.

وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً

[Ey nas! Sizin bazınızı bazınıza fitne ve beliyye kıldık.]

أَتَصْبِرُونَ

[Siz sabreder misiniz?]

Yani; sizin bazınızı bazınıza belâ ve fitne kıldık ki, o belâya sabredip etmediğinizi bilelim. Meselâ fukarayı ağniya ile müptelâ kılarız ki fakir ağniyaya bakarak haline sabredecek mi yoksa cezi' ve fezi' ederek fakrına sabırla alacağı ecirden mahrum mu olacak? Kezalik ağniyayı fukara ile müptelâ kılarız ki gınâsına şükürle fukaraya merhamet ve muavenet ederek ecir mi alacak veyahud istihfaf ve ihânetle gınâsına şükürle alacağı ecirden mahrum mu olacak? Kezâlik hastaları sağlam olanlarla ve eşrafı edâni ve edaniyi eşrafla bu minval üzere müptelâ kılarız. Kezâlik resulleri ümmetleriyle müptelâ kılarız ki ümmetleri îman etmezler adavet ve eza ederler. Onların yüzünden çok meşakkat çekerler ve ümmetleri resullerle müptelâ kılarız ki îman edip saadet-i dâreyne nail olacakken bilâkis küfredip azab-ı ebediye duçar olurlar. Şu halde sizden her biriniz bulunduğunuz hale sabreder, sevaba nail olur musunuz yoksa sabretmeyip belâya mı giriftar olursunuz?

وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

[Halbuki habibim! Rabbın Tealâ sabredeni ve etmiyeni bilir, görür ve cümlesinin cezasını adalet üzere tertip eder.]

Tefsir-i Hâzin ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile bu âyet; Kureyş'in zenginlerinden (Ebu Cehil) ve emsali gibi fukara-yı ashapla müptelâ olanlar haklarında nazil olmuştur. Çünkü; onlardan hatırlı olanlar ve servet sahipleri fukara-yı ashabı gördüklerinde unf ü şiddet gösterip derlerdi ki «Biz İslâm olsak bu fukara güruhu bizden evvel İslâm oldukları cihetle bizim üzerimize faziletleri ve meziyetleri olacak. Binaenaleyh; biz İslâm olmayız» demekle ashabtan fukara olanları îmanlarına mani saymakla müptelâ olmuşlardır.

Âyet-i celilenin lâfzı kaide-i külliyedir ki cümle insanların yekdiğeriyle müptelâ olduğuna delâlet eder. Zira; Nisâbûrî ve Taberi'de beyan olunduğu veçhile meselâ âmâ olan, «Allahü Tealâ dileseydi beni filân kimse gibi görür kılardı» ve hasta olan «Allahü Tealâ isteseydi beni filân kimse gibi sağlam kılardı» ve fakir olan «Allahü Tealâ isteseydi beni de filân gibi zengin kılardı» demekle

her insan yekdiğeriyle müptelâdır. (Ebüdderda) hazretlerinin Resulullah'ın «sultan raiyye yüzünden helâk olur. Zira; adalet etmez, raiyye sultan yüzünden helâk olur. Zira; yoluyla itaat etmez, şedit olan zayıf ve zayıf olan da şedit yüzünden helâk olur» buyurup bu âyeti kıraat ettiği rivayeti de cümle insanların birbiri ile müptelâ olduğuna delâlet eder.

ONSEKİZİNCİ CÜZ'ÜN VE DOKUZUNCU CİLDİN SONU

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/10

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul ——————— 1968

ONUNCU CİLDİN FİHRİSTİ

ON DOKUZUNCU CÜZ

Sayfa

SURE-İ ŞUARÂ

SURE-İ NEML

YİRMİNCİ CÜZ

SURE-İ KASAS

SURE-İ ANKEBÛT

Sayfa

ONDOKUZUNCU CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resûlullah'ın risaleti hakkındaki şüphelerinden bazılarını beyandan sonra dördüncü bir şüphelerini beyan etmek üzere:

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰئِكَةُ أَوْ نَرٰى رَبَّنَا

[Şol kimseler dediler ki, onlar âhirette bizim rızamıza veya azabımıza mülâkat edeceklerini ümid etmez «keşke bizim üzerimize melekler inzâl olunaydı veya biz Rabbimizi göreydik de Muhammed (S.A.) in nübüvvet da'vasında sâdık olduğuna şehadet edeydiler. Biz de iman ederdik. Melek gelmedi ve Rabbimizi de görmedik. Şu halde da'vasının sıdkna şahid olmayınca biz nasıl îman edelim» demekle şüphelerini meydana koydular.]

لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ۝

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, şu sözleri söyleyen kâfirler kendi nefislerinde büyüklük iddia ve hadlerini bilmeyerek pek ziyade kibir ve pek büyük bir tuğyanla tuğyan, zulümde ve tuğyanda haddini tecavüz ettiler.] Çünkü; îmanlarını Rablerini görmelerine yahud kendilerine melek nazil olmasına ta'lik ettiler. Binaenaleyh; lâyık olmadıkları mertebelere istihkak da'vasına kalkıştılar.

Yani; âhireti münkir olmalarına binaen bizim rızamıza veya azabımıza mülâkatı ümid etmeyen müşrikler «Keşke bize melekler gelip şehadet etseler veya Rabbimizi açıkdan görsek de Muhammed (S.A.) in doğru söylediğine şehadet etse, biz de îman etsek» dediler. Habibim! Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki bunlar nefislerinde tekebbür ettiler. Zira; bu dünyada hâlis kullarımız için caiz olmayan şeyleri istemekle hadlerini tecavüz ettiler ve büyük tuğyanda bulundular.

(وعتوا . . . . كبيرا) Beyzâvî'nin beyanı veçhile *U t ü v v ; zulümde haddini ileri geçmektir.* Şu halde *manâ-yı nazım :* [Müşrikler zulümde okadar ileri gittiler ki, zulmün son haddine vardılar] demektir. Zira; Allah'ı görmek istemeleri zulmün nihayesidir. Müşriklerin kibirleri kalplerinde gizli olup kendi büyüklükleri kendi i'tikatlarınca olduğuna işaret için bu âyette nefislerinde istikbar ettikleri beyan olunmuştur. Çünkü *i s t i k b a r ; büyük addetmektir.* Şu halde büyük addetmekle büyük olmak lâzım gelmez.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin dünyada kendilerine melek gelmesini arzu ettiklerini beyandan sonra âhirette melekleri göreceklerini ve gördüklerinde arzularının hilâfı zuhur edeceğini beyan etmek üzere :

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا

buyuruyor.

[Zikret Habibim! Şol günü ki o günde kâfirler melekleri görürler ve o günde mücrimler için aslâ beşaret ve surura delâlet eder bir şey yoktur ve onlar «Biz Cennetle tebşirattan men'olunduk ve nar-i cahimde haps-i müebbedle hapsolunduk» derler.]

Yani; kâfirler dünyada görmek arzu ettikleri melekleri âhirette görürler fakat melekleri gördükleri günde mücrim olan müşrikler için aslâ müjde olmaz. Zira; gördükleri azap melekleri olup

onları Cehenneme sevkiçin geldiklerini görünce tebşirattan mahrum olduklarını bilmelerine binaen kemâl-i hayret ve hasretle «Biz Cennetle tebşirattan tamamiyle men' ve Cehennemde ebeden hapsolunduk» demekle eseflerini ızhar ederler. Şu manâ (حِجْرًا مَحْجُورًا) kâfirlerin sözleri olduğuna nazarandır. Amma bu söz meleklerin sözü olduğuna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Habibim! Kâfirlere zikret şol günü ki, o günde onlar melekleri görürler ve lâkin o günde mücrimlere beşaret yoktur. Binaenaleyh; melekler mücrimlere derler ki, «Sizin üzerinize beşareti mucib olan Cennet haram olmakla Cennetle tebşirden mahrumsunuz»] demektir. Melekler bu sözleriyle kâfirleri tahkir ederler.

Kâfirler kendi amellerinin kabul olunduğu zanniyle sevap ümid ettiklerinden melekler bunları bidayeten gördüklerinde amellerinden istifade edemeyeceklerini beyanla cevap verecekleri ve hiç bir tebşirata nail olamayacakları zikrolunmuştur. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirler küfürlerinde dahî kendilerini hidayette zannedip sevap bekledikleri gibi mazlûma muavenet, fukaraya yardım etmek, atiyye vermek, sıla-i rahim ve ebeveyne riayet eylemek gibi sahih amellerini dahî sevap ümidiyle işlerler fakat küfürleri cümlesini iptâl ettiğinden ümidleri hebâ olur. Zira fasit üzere bina kılınan amel; elbette fasittir. Binaenaleyh; melekleri gördüklerinde her şeyde her şeyden evvel kemâl-i ye's ü hasretlerini mucip olan şeyle cevap verileceği beyan olunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *m ü c r i m l e r* le murad; *müşrikler* olduğuna nazaran onlar için hiç beşaret olmadığına işaret zımnında zamir mevziinde ism-i zahir olarak (المجرمين) lâfzı varid olmuştur ki tebşirattan mahrumiyetlerine sebep; cürümleri olduğu tasrih olunsun. Çünkü; (المجرمين) yerinde (لهم) denilse manâ sahih olurdu lâkin beşarete mani' cürümleri olduğu bilinmezdi. Meleklerin mücrimlere «Sizin için beşaret yok» diyecekleri günde ihtilâf varsa da esah olan *yevm-i kıyamettir.* (حراماً والجنة.....) (حِجْرًا مَحْجُورًا) demektir. Yani «Sizin üzerinize müjde ve Cennet haram olmakla haram oldu. Binaenaleyh; surur verecek şeylerin cümlesinden mahrumsunuz» demek olur.

Bu âyet; *üç hükmü havidir :*

B i r i n c i s i ; *Kâfirlerin yevm-i kıyamette melekleri görecekleri,*

İ k i n c i s i ; *Meleklerin mücrimlere sizin için aslâ sürur verecek beşaret yok diyecekleri,*

Ü ç ü n c ü s ü ; *Mücrimlerin bu hali görüp biz sürur verecek şeylerin cümlesinden mahrumuz diyeceklerdir.*

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin beşaretten mahrum olduklarını beyandan sonra amellerinden aslâ fayda göremeyeceklerini sarahaten beyan etmek üzere :

وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Biz onların küfür hallerinde işledikleri amellerini kasdettik. Binaenaleyh; biz o ameli yok ettik.]

Yani; kâfirler için beşaret olmadığını ve beşareti icab eden Cennetten mahrum olduklarını haber verdikten sonra onların hâl-i küfürlerinde mekârim-i ahlâk kabilinden müsafir kabul etmek, mazlûma iane ve sıla-i rahim gibi amellerini kasdettik, yani o amellerine teveccüh ettik. Binaenaleyh; o amellerini güneşte görülen zerreler gibi faydasız kıldık ve iptâl ettik.

(هباءً منثوراً) H e b â ; *pencereden giren güneşin içinde görülen zerrelerdir.* (منثوراً) *dağılmış* demektir. Güneşin içinde görülen zerreleri insan ele gelecek bir şey zanniyle elini uzatır tutacağını sanarak tutamadığı gibi kâfirler de amellerini kabul olundu zanniyle sevap ümid ederek ellerini uzatırlar fakat ellerine bir şey geçmez. Çünkü; amelin kabulünün şartı olan îman olmadığından küfürleri sebebiyle amellerini iptâl ettiğini ve fayda görmeyeceklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuş ve güneşin içindeki zerrelerin bir araya toplanmasından intifa' müm-

kün olmadığı gibi bunların amelleriyle intifa' edemeyeceklerine de işaret etmiştir.

(وقدمنا) Bu âyette (قصدنا) yani «biz kasdettik» manâsınadır. Çünkü; Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette kâfirlerin hâllerini hükûmet reisine isyan eden kavmin haline teşbih olunmuştur. Zira; reise isyan eden kavmin isyanlarının sebebini ve kuvvetlerini her şeyden evvel reis kasdeder. Evvel emirde âsîlerin kuvvetini ve o esbabı izaleyi düşünür. Binaenaleyh; isyanın sebebini ve kuvvetlerini kesip attıktan sonra âsîleri tenkil ederek isyandan eser bırakmaz ve kavmin cezasını da verir. İşte Cenab-ı Hak kâfirlerin mekârim-i ahlâk kabilinden ve güvendikleri amellerini küfürleri sebebiyle iptâl ettikden sonra cezalarını vereceğini beyan etmiştir.

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾

[Kıyamet gününde eshab-ı Cennet makarr u mekân cihetinden gayet hayırlı ve rahat cihetinden gayet güzeldir.]

Yani; Allah'a, resûllerine ve kitablarına îman eden ehl-i Cennet tekarrür edecekleri mekân cihetinden gayet hayırlı ve huriler ve gilmanlarla ülfet edip rahat edecekleri haneleri cihetinden gayet güzeldir. Zira; aslâ eza ve endişe yoktur.

(مستقرا) *Karar* manâsına olup kararda *uzun müddet konuşup görüşmeyi icab ettiğinden* «ehl-i Cennet karar yönünden hayırlı» demek «konuşup görüşme cihetinden hayırlı» demektir. (مقيلا) *Mahall-i kaylûle* demektir. *Kaylûle; kuşluk uykusudur.*

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Cennette uyku olmadığı cihetle bu makamda zevceler ve hurilerle halvet olup istirahat zamanı ve mekânı gayet güzel demektir. Ehl-i Cennetin hesaptan fâriğ olup Cennete kuşluk vakti gireceklerine işaret için (احسن مقيلا) varid olduğu Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin melekleri göreceklerini ve amellerinin bâtıl olduğunu, ehl-i Cennetin o günde rahat olacaklarını beyandan sonra kıyamette vaki' olacak vukuatı beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَٰئِكَةُ تَنْزِيلًا ۝

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol günü ki o günde bulutun semadan tulûu sebebiyle sema şakkolur ve melekler semadan indirilmekle indirilir.]

الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَٰنِ

[O günde cümle mülk Rahman Tealâya sabittir ve onun gayri mülk sahibi yoktur.]

وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا ۝

[Ve o gün zaman cihetinden kâfirler üzerine gayet güç olur.]

Yani, ey Resûl-ü mükerrem! Semanın bulutla yarılıp kesretle meleklerin tenzil olunacağı günü zikret ki o günde sabit ve hak olan mülk Allah'ındır. Zira; Rahman Tealâ'nın gayri bir mülk sahibi yoktur. Çünkü; Allah'ın gayri mülk sahiplerinin mülkü bilkülliye zail olur ve o gün küfürleri sebebiyle kâfirler üzerine nazil olacak azaptan dolayı onlar için gayet güç ve müşkül bir gün olur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile enbiya-yı ızam hazaratına melekler semadan kendileri için ta'yin olunan mahâlden nazil olurdu. Kıyamette sema yarılınca semada olan meleklerin yer yüzüne, semanın her tarafından nazil olacaklarına ve melâike lâfzının *umum meleklere şamil olduğuna* ve kıyamette ins ü cinnin muhasebeleri de arz üzerinde olacağına âyette delâlet vardır. Çünkü; meleklerden bir kısmı insanların ve cinnilerin amel defterleriyle nazil olup amel defterleri sahiplerinin ellerine verileceğinden ve diğer âyetlerde dahî arzın deresi tepesi kalmayıp düz ve parlak bir ova şek-

linde olacağını beyan; muhasebenin arz üzerinde olacağına delâlet eder. Bu arzın arsa-i mahşer olacağına, ins ü cinni ve semadan nazil olan melekleri istiab edecek miktarda genişleyeceğine dair bazı ehadis-i nebeviye vardır. Bu âyette o günün kâfirler üzerine müşkül olacağını beyanla mü'minler üzerine müşkül olmayacağına işaret olunmuştur.

Bu makamda g a m a m ile murad; *Beyaz bir bulut* ki semanın fevkinde zuhur edeceği ve o bulutla amel defterlerini hamil olan meleklerin nazil olacağı mervidir. Yahud *cümle semanın fevkinde Cenab-ı Hakkın halkettiği bir bulut* ki o bulutun semaya temasiyle semanın yarılacağı mervidir ve lâfz-ı âyete muvafık olan da budur.

Hulâsa; semanın bulutla yarılacağı ve meleklerin semadan inecekleri ve o günde bilcümle mal, mülk ve hüküm Rahman Tealâ'ya sabit ve kâfirler üzerine o günün müşkül bir gün olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ, semanın yarılacağını ve meleklerin semadan sür'atle indirileceğini ve o günün kâfirlere müşkül olacağını beyandan sonra o günde zalimlerin kemâl-i hasret ve nedametlerini beyan etmek üzere :

ويوم يعض الظالم على يديه

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol günü ki o günde zalim olan kimse ellerini ısırır.]

يقول يا ليتني اتخذت مع الرسول سبيلا

[O zalim der ki «Ah nolaydı Resûlullah'la beraber ben bir yol tutmuş olaydım.»]

يا ويلتى ليتني لم اتخذ فلانا خليلا

[«Ey benim helâkim gel bana! Keşke beni ıdlâl eden filân kim-

şeyi dost ittihaz etmemiş olaydım» demekle müfsid olan kimseyi dost ittihaz edip sözüne aldandığına nedametini ızhar eder.] Ve sözüne şunu da ilâve eder ki :

لَقَدْ اَضَلَّنِى عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَاءَنِى

[«Allah'a yemin ederim ki bana Kur'an, mev'iza-i Resûl ve kelime-i şehadet geldikten sonra muhakkak o kimse beni ıdlâl etti ve yoldan çıkardı. Binaenaleyh; onu dost ittihaz ettiğimden nedamet gördüm.»]

وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾

[Halbuki şeytan insanı daima rüsva kılar oldu.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol günü ki o günde her münkir-i zalim kemâl-i nedamet ve hasretinden ellerini ısırır ve der ki «Eyvah! Nolaydı ben mürşid-i kâmil muslıh-i âlem olan Resûlullah'la beraber beni dünyada hakka isâl edecek ve âhirette şu gördüğüm azaptan kurtaracak bir doğru yol tutaydım». Bu sözleriyle dünyada tutmuş olduğu yolun hata olduğuna nedametini ızhar ederek der ki «Ey benim helâkim sür'atle bana gel! Ah nolaydı keşke ben filân cahil müsrifi dost ittihaz etmemiş olaydım, Allah'a yemin ederim ki müfsid Kur'an geldikten sonra beni îmandan ve Kur'an'dan ıdlâl etti ve yoldan çıkardı». Halbuki şeytan insanı daime mahcub eder ve halk nazarında rezil ve rüsva kılar.

Fahri Râzi, Taberi ve Beyzâvî'de beyan olunduğu veçhile bu âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir : (Ukbe b. Ebi Muayt) her seferden geldiğinde komşularına bir ziyafet verirdi. Bir seferden geldiğinde âdeti veçhile ziyafet verdi ve Resûlullah'ı davet etti. Resûlullah'la dost olduğu için Resûlullah «Ya Ukbe! Kelime-i şehadeti okuyup îman etmedikçe ekmeğini yemem» buyurdu. (Ukbe) Resûlullah'ın teklifini kabul ederek kelime-i şehadeti okur ve îman eder. Resûlullah da ziyafetini teşrifle yemeğini yer. (Ukbe) nin gayet sevgili ahbabından (Ubey b. Half) Ukbe'ye itab ederek «Dininden

çıktın» demesi üzerine Ukbe «Ben dinimden çıkmadım fakat da'vet ettiğim müsafirin ekmeğimi yemeden evimden çıkmasına utandım. Binaenaleyh; müsafirin hatırı için kelime-i şehadeti okudum» deyince (Ubey) «Eğer Muhammed (S.A.) in yüzüne tükrüğünü atarsan bu sözüne inanırım ve illâ inanmam» demesi üzerine (Ukbe) irtidadını (Ubey b. Half) e isbat etmek için bu cinayeti irtikâb eder, fakat Resulullah namazda iken üflediği tükrük kendi yüzüne avdet eder ve yüzünü ateş gibi yakar ve katlolununcaya kadar yüzünde o yanık alâmeti bulunmuştur. (Ukbe) nin şu muamele-i mel'unanesi üzerine Resulullah «Ya Ukbe! Sen Mekke'den çıkmazsın, illâ ben senin boynunu kılıçla vururum» dedi. Filvaki' (Ukbe) Mekke'den çıktı, Bedir'de esir oldu. Resulullah'ın emri üzerine Hazreti Ali kılıçla boynunu vurdu ve nutk-u Resulullah da yerini buldu ve (Ubey b. Half) dahî Resulullah'ın bir darbesinden müteessir olarak Mekke'ye geldi ve Mekke'de canı Cehenneme gitti. Bu sebeb-i nüzûle nazaran âyette *z â l i m* le murad; *Ukbedir.* *F a l a n* ile murad; *Übeydir.* *Z i k i r* le murad; *Kelime-i şehadet ve imandır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Zâlim olan Ukbe kemâl-i nedametinden ellerini ısırır ve der ki «keşke ben Resulullah'la beraber necat verecek bir yol tutaydım ve (Übey) hainini dost ittihaz etmeyeydim. Zira; Allah'a yemin ederim ki, (Übey) Kelime-i Şehadeti zikirden beni ıdlâl etti» demekle nedametini ızhar eder.] demektir. Fakat bu misilli makamda i'tibar lâfzın umumuna olup sebeb-i nüzûlün hususuna bakılmadığından âyet her zâlime ve günah üzerine birbirini ıdlâl eden kimselerin cümlesine şâmil olup her zâlim ve zâlime ittiba' edenler âhirette nedametlerini ızhar edeceklerdir ve bu muhavere hepsinde cereyan edecektir. Resulullah'ın «kişi dostunun dini üzerine olur. Binanealeyh; herkesin halini, muvazenede oturup kalkıp ülfet ettiği kimselere bakarak onların hâlleriyle muvazene edin» buyurduğu hadis-i şerifi de bu manâyı te'yid eder.

Dünyada bir şeye son derece nedamet eden kimsenin «eyvah» diyerek elini ısırmak âdet olduğu gibi bu âdetin âhirette de cereyan edeceğine bu âyet delâlet eder.

Hulâsa; zâlim olan kimsenin âhirette zulmüne nedamet ederek ellerini ısıracağı ve «nolaydı Resulullah'la beraber doğru yol tutaydım» diyeceği ve «nolaydı falan kimseyi dost ittihaz etmeyeydim» diyerek nedamet eyleyeceği ve şeytanın insanı rüsva edeceğini beyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a i'tirazlarından Resulullah'ın şikâyet ettiğini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَٰذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Resûl-ü muazzam «Yarabbi! Benim kavmim şu Kur'an'ı metrûk ittihaz ettiler» dedi.]

Yani; Mekkelilerin Kur'an'a şiddetle i'tirazlarından müteessir olarak Resulullah «Yarabbi! Benim kavmim olan müşrikler şu insanın saadetini kâfil olan Kur'an'ı metruk ittihaz ettiler ve ahkâmına aslâ iltifat etmediler ve şanına lâyık olmadık şeyler isnad ettiler» demekle kavminden Rabbisine şikâyet etti.

Resûlullah'ın bu şikâyetinin yevm-i kıyamette olacağını beyan edenler varsa da esah olan bu şikâyet dünyada vaki' olmuştur ve âyetin lâfzı da şikâyetin dünyada vukuna delâlet ettiğinden Fahri Râzi dünyada vukuunu tercih etmiştir.

(مهجوراً) *Terk olunmuş* manâsına ise de burada *Kur'an'ı dinlememek ve iman etmemek ve ahkâmiyle amelden i'raz etmek* manâsınadır ki, «Kur'an'ı okumaz ve okuyanı dinlemez» demektir. Resûlullah'ın «Bir kimse Kur'an'ı öğrenir ve mushaf-ı şerifi başı üzerine takar okumasını terkederse Kur'an kıyamet gününde o kimseden Cenab-ı Hakka şikâyet eder» buyurduğu Hz. Enes'ten mervidir. Şu halde Kur'an'ı öğrenen kimsenin tilâvetine devamı lâzım olduğuna bu hadis-i şerif delâlet ettiği gibi terketmek câiz olmadığına da bu âyet delâlet eder.

*
* *

Vâcip Tealâ Resûlünün bu şikâyeti üzerine Resûlünü tesliye etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ

buyuruyor.

[Habibim! Sana düşman halkettiğimiz gibi her nebi için mücrimlerden düşman halkettik. Binaenaleyh; Kureyş'in adavetine sen mahzun olma.]

وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾

[Ve Rabbin Tealâ hidayet ve nusret cihetinden sana kâfi geldi.]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Senin kavminden sana düşman olanlar kitabını dinlemeyip iman etmedikleri gibi her nebi için biz günahkâr ve mücrim olanlardan düşman halkettik. Onlar nebilerine su-u edepte bulundular ve şeriatlerine iman etmediler ve sözlerini dinlemediler. Şu halde kavmin Kur'an'ı terk ve sana adavet etmeleri zatına mahsus bir hâl değildir, belki cümle enbiyanın mübtelâ olduğu ahvaldendir. Binaenaleyh; sen kavminin adavetlerine mübalât etme. Zira; Rabbin Tealâ maksadına isâl edecek yolu göstermekte ve dinine yardım etmekte ve düşmanlarından intikam almakta sana kâfidir, başka yardımcıya hacet yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile hayrı ve şerri halkedenin, Allahü Tealâ olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; âyette Allahü Tealâ her nebi için düşman halkettiğini beyan buyurmuştur. Enbiyaya adavet ise küfürdür. Şu halde küfrün hâlikı; Allahü Tealâ olduğunu beyan etmiştir. Zira; mü'min iradesini imana sarfedince Allahü Tealâ hayr-ı mahz olan imanı halkettiği gibi kâfirler iradesini küfre sarfedince şerr-i mahz olan küfrü dahi halkeder. Fakat Allah'ın halkı; abdin iradesini sarf üzere terettüp ettiğinden kul mecbur olmaz ve Allahü Tealâ halketti diyerek mes'uliyetten de kurtulmaz. Zira; o küfrü, iradesini sarfla kesbeden kendisidir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'a ve Resûlünün nübüvvetine i'tiraz eden müşriklerin şüphelerinden beşincisini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً

buyuruyor.

[Kâfirler «keşke Kur'an Muhammed (S.A.) üzerine Tevrat ve İncil gibi birden inzâl olunsaydı biz de iman ederdik» dediler.]

كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾

[Habibim! Biz Kur'an'ı iktiza ettikçe inzâl ettik ki, Kur'an'la senin kalbini takviye edelim ve sana biz Kur'an'ı kemâl-i teennî ve tedricle tilâvet ettik ki, elfazında sehv olmasın.]

Yani; kâfirler Resûlullah'ın nübüvvetinden ve Kur'an'ın vahy-i münzel olduğundan şüphe ederek «Kur'an taraf-ı İlâhîden münzel değildir. Eğer taraf-ı İlâhîden münzel olsaydı Tevrat ve İncil gibi def'aten nazil olurdu. Zira; âdet-i İlâhiye kitabı def'aten inzâl etmektir. Çünkü; Tevrat'ı Musa'ya ve İncil'i İsa'ya def'aten inzâl etti. Keşke Kur'an da def'aten inzâl olunsaydı âdet-i İlâhiyeye muvafık olur biz de iman ederdik, şekkedecek bir şey kalmazdı» dediler. Ehl-i şirkin bu şüphelerini red ve ibtâl ve Resûlünü tesliye etmek üzere Cenab-ı Hak «Habibim! Senin kalbini takviye ve Kur'-an'la tesbit etmek için Kur'an'ı iktiza ettikçe müteferrik surette âyet beâyet, sûre besûre inzâl ettik ki, size hıfzı kolay ve bihasb-el iktiza inzâl olunmakla sizin nübüvvetinizi te'yid ziyade olsun. Zira; senin hâlin enbiya-yı sabıkanın hâline kıyas olunmaz. Çünkü; enbiya-yı sabıkanın ümmetleri okuyup yazmak bildiklerinden ve kendileri de okuyup yazdıklarından def'aten kitabı kıraetle ümmetlerine ta'limde güçlük çekmezlerdi, sen okuyup yazmadığın için Kur'an'ı senin üzerine müteferrik surette inzâl ettik ki, hıfzında ve ümmetine tebliğde meşakkat çekmeyesin ve biz Kur'an'ı Cibril vasıtasiyle aheste aheste tilâvet ettik ki, hurufatına riayet olunsun ve elfazında hata olmasın».

Kur'an'ın müteferrik surette inzâl olunup ta def'aten inzâl olunmamasındaki hikmet; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *sekizdir:*

B i r i n c i s i ; Resûlullah'ın ümmî olmasıdır. Çünkü; okuyup yazmakla meşgul olmayınca def'aten nüzûlde ezberlemek suubetli olacağından Vâcip Tealâ Habibine Kur'an'ı telâkki kolay olmak ve sehv ü galattan muhafaza etmek için müteferrik surette inzâl etmiştir.

İ k i n c i s i ; Def'aten nüzûlde ihtimamın az olmasıdır. Zira; kitap her zaman yanında bulunduğundan icabında müracaat etmek üzere ezberlenmesine dikkat olunmaz. Halbuki, şeriat sahibinin kitabının ezberinde olması elbette fazla bir meziyettir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Def'aten nüzûlde halk için amel etmek müşkül olur. Zira; ahkâm-ı İlâhiyenin ekserisi, zaman-ı cahiliyede ülfet ettikleri âdetlerinin hilâfına olduğundan def'aten âdetlerinin küllisini terketmek elbette nâs için ağır olacağı cihetle Cenab-ı Hak kullarına merhameten tedric suretiyle inzâl etmiştir. Çünkü; müteferrik suretle gelen tekâlifi kabul hususunda halka sühûlet olacağı aşikârdır.

D ö r d ü n c ü s ü ; Bu âyette beyan olunduğu veçhile *müteferrik surette gelmekle Resulullah'ın kalbinin takviye olunmasıdır.* Çünkü; Cibril'i zaman zaman görmekle kalb-i Nebevileri kuvvet bulduğu gibi tahammül ettiği vahy-i İlâhîyi edâ etmekte kavi ve cesûr olacağı şübhesizdir ve kavmi tarafından ezaya sabrı da ziyade olur. Zira; ara sıra Cibril-i Emin'i görmekle metanetinin artacağında şüphe yoktur, iktizay-ı hâle ve zamana göre ahkâmın gelmesinde ümmeti nazarında nebinin kadri artacağı ve gelen ahkâma tedricen iman etmekle ümmetin çoğalmasında elbette kuvvetin fazla ve şeriatin intişarının kolay olacağı da şübhesizdir.

B e ş i n c i s i ; müteferrik surette gelmesinde, *her âyet mu'ciz olunca mecmuunun mu'ciz olacağında şüphe olmaz.*

A l t ı n c ı s ı ; Kur'an'ın vukuata göre nazil olmasında ümmetin basireti ziyade olur. Zira; ihtiyaç üzere bulunan şeyin kulûb-ü nâsta te'sir ve meziyyetinin ziyade olacağı şüphesizdir.

Y e d i n c i s i ; Her âyet geldikçe muarızlarına müteferrik zamanlarda galebe etmesi Resûlullah'a, bütün dünya birleşseler ve muaraza etseler galebe edeceğine itmi'nan-ı kalp hâsıl olmasıdır.

S e k i z i n c i s i ; *Cibril-i Emin'in mansıb-ı sefaretini uzatmak vardır.* Amma Kur'an birden nazil olsaydı Kur'an'dan sonra vahiy gelmeyeceği cihetle o mansıb-ı sefarete hitam verilmiş olacağından vahyin müteferrik olarak gelmesi o mansıbın uzamasına vesile olmuştur ve vahy-i İlâhînin aralıklı gelmesiyle bereket-i İlâhiyenin nâzil olması rahmet-i İlâhiye cümlesinden kulların müstefid olduklarında şüphe yoktur.

Bu âyette Kur'an'ın tecvidine ve hurufatına riayetle tertiline dikkat lâzım olduğuna işaret vardır. Çünki; *t e r t î l ,* *aheste aheste kemâl-i vekar ve teenni ile bir şeyi hurufatına riayetle okumaktır.* Cenab-ı Hakkın Cibril vasıtasiyle Habibi üzerine tertil ettiğini beyanı; mü'minlerin Kur'an'ın tecvidine ve secavendine dikkat etmeleri vâcip olduğunu beyan etmektir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin şüphelerini beyandan sonra onların her zaman irad ettikleri i'tirazlarının butlânını bildirmek üzere :

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Kâfirler sana hangi zamanda inad üzere Kur'an'ı iptâl zu'müyle bir misâl getirmezler, illâ biz onların muarazalarını reddedecek hakka mukarin ve enva'-ı delâil üzere müştemil bir misâl getiririz ki, o misâl; beyan ve tefsir cihetinden gayet güzel ve maksada delâlet cihetinden gayet kuvvetli olur.] Binaenaleyh; her ne zaman onlar tarafından sana «şöyle olsaydı daha a'lâ olurdu» diyerek bir şey talebinde bulunurlarsa biz ondan daha a'lâ bir şeyle cevab veririz ki, daima sen gâlip olasın.

Hulâsa; kâfirler her ne zaman Kur'an'a i'tiraz sadedinde bir misâl getirseler Cenab-ı Hakkın, onların getirdiğinden ziyade bir misâl ile onları ilzam edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'a i'tiraz edenler her ne suretle misâl getirseler Resûlüne daha a'lâsını vereceğini ve muarızlarını ilzam edeceğini beyandan sonra Kur'an'a i'tiraz edenlerin âhirette mekânlarını beyan etmek üzere :

الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Kur'an'a i'tiraz edenler şol kimseler ki, onlar Cehennemde yüzleri üzerine haşrolunurlar giderler. İşte onların varacakları mekânları gayet şerdir, tarikleri gayet hata ve dalâlettir.]

Yani; Resûlullah'ın nübüvvetine ve Kur'an'a i'tiraz edenler şol kimseler ki, onlar Cehenneme yüzleri üzerine sevkolunurlar. Zira; dünyadaki kibr ü gurur ve inadlarına ceza olarak âhirette yüzleri üzerine sürüneceklerdir. İşte onların Cehennemde yerleri ateş olduğu cihetle ziyade şerdir. Çünkü; dünyada gitmiş oldukları yolları küfür olduğu cihetle dalâletin en ziyadesidir. Binaenaleyh; eğer ayn-i insafla nazar etseler nübüvvete ve Kur'an'a aslâ i'tiraz etmezler fakat onlarda çeşm-i insaf yoktur ve i'tiraza cür'et ederler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (Ebu Hüreyre) hazretlerinden Resûlullah'ın «yevm-i kıyamette nâs üç sınıf üzere haşrolunur.

Birincisi; Hayvan üzerinde binidli gider.

İkincisi; Yaya olarak yürür.

Üçüncüsü; Yüzleri üzerinde sürünür»

buyurduğu mervidir. İşte bu hadis-i şerif de bir kısım âsilerin yüzleri üzerine haşrolunup Cehenneme gideceklerine delâlet eder. «Yüzleri üzerine nasıl yürürler?» denildiğinde Resûlullah'ın «ayakları üzerine yürütmeğe kaadir olan Allahü Tealâ yüzleri üzerine de yürütmeye kaadirdir» buyurduğu mervidir. Binaenaleyh; yılanın yüzü üstüne yürüdüğü gibi bir kısım insanların yüzleri üzerine yürüyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ her nebi için düşman halkettiğini icmalen beyandan sonra bazılarını tafsil etmek üzere :

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Zât-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, muhakkak biz kullarımızın ahvalini ıslâha kâfi Tevrat'ı Musa (A.S.) a verdik ve Musa ile beraber biraderi Harun'u vezir yani muin kıldık.]

فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا

[Biz onlara «bizim âyetlerimizi tekzip eden kavme gidin tarîk-ı hakka da'vet edin» dedik.]

فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾

[Onlar gidip davet edip kavm-i Fir'avn davetlerine icabet etmeyince biz o kavmi ihlâk eder gibicesine ihlâk ettik.]

Yani; biz her nebi için bir düşman halkettik. Ezcümle Musa için Firavun'u düşman kıldık. Çünkü; Biz Azimüşşan Musa (A.S.) a kullarımızın ahvaline kâfi ahkâmı câmi' Tevrat'ı muhakkak verdik ve kullarımıza tebliğini emrettik ve Musa ile beraber biraderi Harun (A.S.) ı ona muîn kıldık ki, dinini tervic ve kitabını tebliğ hususunda biraderine yardım etsin, i'lâ-yı kelimetullahı ve din-i Musa'yı neşr ü ta'mimde beraber hareket ederek yekdiğerine muavenet etsinler ve birbirine kuvvet-üzzahr olsunlar. Binaenaleyh; biz onlara «Şol bir kavme Resûl olarak gidin ki, o kavim bizim âyetlerimizi tekzib ederek tarik-ı haktan çıktılar. Onlara risaletimizi tebliğ ve tarik-ı hakka davet edin» dedik. Musa ve biraderi Harun (A.S.) gittiler. Emrimiz vech üzere davet ettiler ve lâkin Firavun ve kavmi tarik-ı hakkı kabulden ve davete icabetten imtina', servet ve kuvvetlerine mağrur olarak istihza ve istihfaf ettiler. Binaenaleyh; biz de onları ihlâk ettik, yer yüzünde onlardan bir fert bile kalmadı cümlesi hak-i helâke serildiler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Hazret-i Harun'un biraderine vezir olduğunu beyan; diğer âyette nebi olduğunu beyana münafi değildir. Zira; vezaretle nübüvvet beyninde münafat yoktur. Çünkü; Hazret-i Harun nefsinde nebi olduğu gibi emr-i tebliğde biraderine muin ve zahîr olduğu cihetle onun veziridir.

T e d m i r ; Acîp bir surette ihlâk etmektir. Firavun'un ve kavminin o kadar kuvvet ve şevketleri ve Benî İsrail'in onların

nazarında sinek kadar ehemmiyetleri olmadığı halde bir kuşluk vakti Firavun ve askerinin denizde garkolmasıyla Beni İsrail'in saha-i selâmete çıkıvermesi ve Firavun hükûmetinin mahv ü münkariz olması ve âlemde eseri kalmayıp bir hayalâttan ibaret oluvermesi cidden garip bir şey olduğuna işaret için Cenab-ı Hak onların ihlâkinden *garabet* manâsını müş'ir olan tedmir ile ta'bir etmiş ve Firavun gibi cebabireyi ve kuvvetine istinad ederek zulüm ve teaddiyi âdet edenleri ibrete da'vet etmiştir ki, herkes bu acîp vak'ayı daima gözü önünde tutsun ve kendinin gazab-ı İlâhîden kurtulamayacağını bilsin ve hatt-ı hareketini ona göre ta'yin etsin.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın, Hazret-i Musa'ya Tevrat'ı verdiği ve biraderini kendine vezir kıldığı ve âyetlerini tekzib eden kavm-i Firavn'a gidin hakka da'vet edin dediği ve onların giderek da'vet edip da'vete icabet etmedikleri ve akibet hatır u hayale gelmedik acip bir surette ihlâk ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Musa'nın düşmanı olan Firavun'u ihlâk ettiğini beyandan sonra Hazret-i Nuh'un düşmanlarını ihlâk ettiğini beyan etmek üzere:

وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً

buyuruyor.

[Kavm-i Nuh rusül-ü kiramı tekzib ettikleri zaman biz onları tufanla garkettik ve ibret almak şanından olan nâsa biz onların helâklerini alâmet kıldık ki, onların ihlâkine nazar ederek o misilli cinayatı irtikâb etmekten imtina' etsinler.]

وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٧﴾

[Ve biz kavm-i Nuh gibi Resûllerimizi tekzip eden zâlimler için acıtıcı azabı hazırladık.]

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile kavm-i Nuh yalnız Nuh

(A.S.) ı tekzib etmişlerse de rusül-ü kiramdan birini tekzip hepsini tekzip makamında olduğundan rusül lâfzı cemi' suretinde varid olmuştur. *Yahud* Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kavm-i Nuh nübüvveti ve risaleti bilkülliyye inkâr eden berahime taifesinden oldukları cihetle resûllerin küllisini tekzip ettiklerine binaen rusül lâfzı cemi' suretinde varid olmuştur. Onların resûllerini tekzipleri sebebiyle helâk olmalarıyla cemi'-i nâsa alâmet kılındılar ki, resûlünü tekzip eden her kavim kendinin felâh bulamayacağını bilsin ve kavm-i Nuh'tan ibret alsın. Zira resulü tekzip; bir kavmin helâkine sebep olunca her kavmin helâkine sebep olacağında şüphe yoktur. Çünkü bir hükme illet ve sebep olan şey; her yerde o hükme illet ve sebeb olur. Binaenaleyh madem ki resûlü tekzip; kavm-i Nuh'un helâkine sebep oldu. Her kavmin helâkine sebep olacağında da tereddüde mahâl yoktur. Yalnız dünyada helâkle kalmayıp âhirette de muazzeb olacakları beyan olunmuştur. Kavm-i Nuh'un küfr ü tuğyanda haddini tecavüz ettiklerini beyan için Cenab-ı Hak zâlim olduklarını tasrih ederek zulümlerini âleme i'lân zımnında zamir mevziinde ism-i zahir olarak (للظالين) lâfzını irad buyurmuştur. Çünkü; (واعتدنا للظالين) yerinde (واعتدنا لهم) «Kavm-i Nuh için biz azabı hazırladık» denilse olabilirdi. Fakat azablarının sebebi olan zulümleri tasrih olunmamış olurdu ve bu vesileyle cümle zalimlerin akibetlerinin azab olacağı da tasrih olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Nuh'un dünyada gark olunduklarını ve âhirette zulümlerinden nâşi azapları hazırlandığını beyanla resûlünü tesliye ettiği gibi Âd ve Semûd gibi ümem-i salifeden helâk olanların bazılarını da beyanla resûlünü tesliye etmek üzere:

وَعَادًا وَثَمُودَ وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Biz Âd ve Semûd ve eshab-ı ressi ve bunların arasında bir çok kavimleri ihlâk ettik.]

وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ

[Ve o kavimlerden her biri için birer misâl de beyan ettik.]

وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾

[Ve onlardan her birerlerinin eczalarını azap suretiyle dağıttık.]

Yani; kavm-i Nuh'u ihlâk ettiğimiz gibi Âd, Semûd ve Ress denilen memleket ahalisini ve bunların arasında nebilerini tekzip eden bir çok ümmetleri ve âsi milletleri ihlâk ettik ve bunlardan her biri için bir takım acîp kıssalar ve misâller beyan ettik ki, herkese ibret olsun ve onların helâklerinin sebeplerini anlattık ve her birerlerinin hallerine ve zamanlarına muvafık ve hikmetimize mutabık kavanin-i şeriye vaz'ettik. Onların cümlesini tekzib ederek itaattan çıktılar. Binaenaleyh; her birinin eczalarını tefrik etmek suretiyle ihlâk ettik ki, hiç bir fert kalmadı, küre-i âlemden isimleri silindi.

(Eshab-ür Ress) Ress; Bir kuyudur. Beyzâvî, Ni'metullah ve Ebussuud Efendilerin beyanları veçhile bu kuyunun başında bulunan ahali ashab-ı mevaşiden ehl-i servet olup putlara ibadet ettiklerinden taraf-ı İlâhîden tarik-ı tevhide da'vet için Şuayb (A.S.) onlara resûl geldi, fakat iman etmediler. Cenab-ı Hak evvelâ kuyularının sularını kuruttu, sonra kendilerini zelzeleyle yere batırdı. Yahud *Ress; Yemame cihetinde bir beldenin ismidir.* O karyede Semûd kavminin bakiyyesi bulunurdu. Allahü Tealâ onlara bir nebi gönderdi, katlettiler. Cenab-ı Hak da onları ihlâk etti. Ashab-ı Ress'in kimler olduğuna dair bir çok rivayet varsa da zikrine hacet görülmemiştir. Çünkü maksad; nebilerini tekzip edenlerin isyanları sebebiyle helâk olduklarını beyan ve Kur'an'da zikrile ümmet-i Muhammedi ibret ve insafa da'vettir ve bu maksad; isyanın helâke sebep olduğunu beyanla hâsıldır. Amma helâk olan millet hangi millet ve ashab-ı Ress kim olursa olsun isyanları sebebiyle ashab-ı Ress'in ihlâki kat'idir ve maksat da bunu beyan etmektir ki, âsi olan kimseleri intibaha da'vettir.

(تَتْبِيرًا) Beyzâvî'nin beyanı veçhile *dağıtmak ve perişan etmek suretiyle ihlâk etmektir.* Şu halde bunların her birini dağıtmak ve perişan etmek suretiyle ihlâk ettiğini beyanla Cenab-ı Hak azaplarının şiddetine işaret etmiştir.

Vâcip Tealâ meşhur milletlerin gayri, nebilerini tekziple ihlâk olunan bir çok milletler olduğuna ve onların adedini kendinden gayri bilen olmadığına işaret için kurunu mutlak zikrettiği gibi kesretle dahî tavsif etmiştir.

***

Vâcip Tealâ ümem-i salifenin helâkini beyanla Resulünü tesliye ettiği gibi evvel geçen milletlerin harabelerini gördükleri halde Kureyş milletinin ibret almadıklarını beyanla tevbih etmek üzere :

وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي اُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, Kureyş kavmi kötü yağmurlar yani taş yağdırılan karye üzerine muhakkak geldiler.]

اَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا

[Onlar o karye harabelerine nazar ederler de görmediler mi? Elbette o harabeleri gördüler ve hangi milletin harabesi olduğunu bildiler.]

بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ۝

[Belki kabirlerinden dirilip kalkacaklarına ümid etmezler. Binaenaleyh; o harabelerden de ibret almazlar.]

Yani; Kureyş kavmi kasvet-i kalbin ve Resulullah'a buğz u adavetin nihayesine varmışlardı. Zira; onlar Şam cihetine ticaret için senede bir kaç defa seferlerinde Lût (A.S.) ın kavminin hara-

beleri üzerine geldiler ki, o karyeye Cenab-ı Hak taş yağdırmakla onları ihlâk etmişti. Kureyş kavmi senede bir kaç defa gördükleri halde kalplerine aslâ rikkat gelmediği gibi sebeb-i helâklerini taharrî edip aslâ mütenebbih de olmadılar. Belki onlar kıyameti ve kabirlerinden kalkacaklarını ümid etmezler ki, mütenebbih olsunlar. Çünkü; insanın tekâlifin meşekkatine tahammül etmesi âhiret korkusuna binaendir. Şu halde âhirete iman etmeyen bu kadar külfeti ihtiyar etmez.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *K a r y e* yle murad; *karye-i Sedûm ki, Lût (A.S.) ın kavminin karyesidir.* (مطر السوء) ile murad; *O karye ahalisi üzerine yağan taştan yağmurdur.* Kureyş kavminin Şam yolu üzerinde her zaman murur u uburlarında onların harabelerini görüp ibret almadıklarından ta'yip olunmuşlardır. Çünkü; bu gibi harabelerden ibret almayan kimseler her zaman ta'yibe şayandırlar.

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin resulünü tekzipte ısrarlarını ve emr-i nübüvvette şüphelerini ve şüphelerine cevaplarını beyandan sonra yalnız tekziple iktifa etmeyip Resulullah'ı istihzaya kadar cür'et ettiklerini beyan etmek üzere:

وَإِذَا رَأَوْكَ إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا

buyuruyor.

[Habibim! O müşrikler gördüklerinde seni ittihaz etmezler, ancak istihzaya mahâl ittihaz ederler.]

أَهَٰذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾

[Ve derler ki «şu mudur şol kimse ki, Allahü Tealâ onu resûl gönderdi?»]

إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا

[«Eğer ma'budlarımızın ibadetleri üzerine sabretmemiş olsay-

dık az kaldı ma'budlarımıza ibadetten bizi o resûl ıdlâl edecekti» demekle din-i batıllarında sebatla iftihar ederler.]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Müşrikler seni gördüklerinde hakkında söz söylemezler. Ancak seni istihzaya ve istihfafa delâlet edecek sözleri söylerler ve şan-ı nebevine lâyık olmadık hakareti andırır muamele ittihaz ederek derler ki: «Şu nübüvvet da'vasında bulunan kimseyi mi Allahü Tealâ resûl gönderdi. Yani resûl olan ve Allah'ın risaletle gönderdiği şu mudur? Eğer biz ma'budlarımızın ibadetlerine sabr ü metanet etmemiş olsak ma'budlarımızın ibadetinden hemen hemen bizi elbette ıdlâl edecekti ve ıdlâl etmeye yaklaştı» demekle hem seni istihfaf hem de kendi din-i batıllarında inad ettiklerini beyanla iftihar ederler.

Vâcip Tealâ küffar-ı Kureyş'in kemâl-i inad ve cehaletlerini bu âyetle beyan etmiştir. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bir kimseyi istihza; *iki şeyle olur :*

B i r i n c i s i ; Surettir. Resulullah'ın sureti ise onların suretlerinden her cihetle güzel olduğu gibi, Resulullah da suretiyle onlardan temeyyüz da'vasında bulunmadı, belki kuvve-i kudsiye ve delâil cihetinden temeyyüz da'vasında bulundu.

İ k i n c i s i ; Sıfat cihetinden olur. Resulullah'ın sıfatı ise mu'cize ızhar etmekle nübüvvet da'vasında bulunmaktadır. Onlar mu'cizeye muarazadan âciz kaldılar. Âcizlerin şânı ise utanmaktır, yoksa istihza değildir. Şu halde istihzaya vesile olacak bir şey olmadığı halde istihzaya cür'et; mücerred inad ve cehalettir.

Müşrikler ma'budlarına son derece ta'zim ettiklerinden Resulullah'ın ma'budlarının butlanını beyan için gayretini kendi zumlarınca ıdlâl addettikleri cihetle «Eğer biz sabretmemiş olsaydık az kaldı ıdlâl olunmaya yaklaşmıştık» dediler ve bu sözleri Resulullah'ın onları din-i hakka da'vet etmek için çok çalıştığına delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin Resulünü istihza ettiklerini beyandan sonra onların mezheplerini üç veçhile iptâl ve tezyif etmek üzere :

وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ اَضَلُّ سَبِيلاً

buyuruyor.

[Müşrikler azabı gördükleri zaman mezhep cihetinden ziyade dalâlette olan kim olduğunu yakında bilirler.]

اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ

[Haber ver Habibim! Kendi hevâ ve hevesini ma'bud ittihaz eden kimseyi sen gördün mü?]

اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلاً

[Sen onu din-i hakka da'vette sa'y edersin de sen onun üzerine vekil olabilir misin ve tarik-ı hakka hidayette kılabilir misin ve sen onu din-i batıldan men'edebilir misin?]

اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَ

[Belki Habibim! Sen onların ekserisini işitir ve yahud işittiklerini teakkul eder düşünür zannedersin.]

اِنْ هُمْ اِلاَّ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَبِيلاً

[Halbuki onlar olmadı, illâ behayim gibidirler, belki tarik cihetinden daha ziyade dalâlettedirler.] Zira; behayim otlayacağı mer'ayı bilir, karnı doyacak ve menfeat göreceği yere gider ve alefini veren sahibini bilir ona inkiyad eder.

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen onların istihzalarına mahzun olma. Zira; onlar kurtulmak mümkün olmayan azab-ı Cehennemi gördüklerinde dalâlette ziyade olan kimler olduğunu elbette bilirler ve o zaman dünyada yaptıkları muamelelerine nedamet ederler. Fakat fayda etmez. Onlar senin ıdlâl edeceğinden bahsederler. Halbuki kendi mezheblerinin ayn-i dalâlet olduğu meydana çıkar.

Habibim! Sen şehevat-ı nefsaniyesini kendine ma'bud ittihaz eden kimseyi gördün mü? O şahs-ı leim Allah'a ibadet eder gibi nefsine ibadet edip dinini arzusuna bina ederek Halikına ibadeti terkederse onlar hakkı duymaz ve doğru yola gitmez ve delâil-i kat'iyyeyi görmez. Ey Resul-ü zişan! Sen onların şu hâllerini görür de nefsini ma'bud ittihaz eden kimseler üzerine vekil olur musun ve onları şirkten ve seni istihzadan ve sair günahlardan men'edebilir ve onlara bekçi olabilir misin? Hiç birine kaadir olamazsın. Zira; onlar nefislerinin kölesi olduklarından hevâ ve heveslerine tebaiyyetten vaz geçemezler. Binaenaleyh; sen onların bu hallerine mahzun olma. Yoksa onların ekserisini işitir ve işittiğini düşünür mü sanırsın? Onlar, ancak behayim gibidirler, belki de tuttukları yol cihetinden behayimden daha aşağıdırlar. Zira; dalâletleri behayimden ziyadedir. Çünkü behayim; sahibine itaat eder. Bunlarsa vücudlarını ve rızıklarını veren Haliklarına itaat etmezler ve nefislerinin arzusunu Haliklarının ibadeti üzerine tercih ederler. Binaenaleyh; müşriklerin halleri behayimden çok aşağıdır. Çünkü behayim; menfeat ve mazarratını bilir, bunlarsa aslâ menfeat ve mazarrat bilmezler. Behayim i'tikad-ı hakkı bilmezse de batılı i'tikat da etmez.

Cenab-ı Hak bu âyette nefsine tebaiyetle tarik-ı haktan çıkanları son derece zemmetmiştir. Çünkü; Ebussuud Efendinin beyanı veçhile (أرأيت) lâfzında hemze *teaccüb* manâsını ifade eder. Zira; kâfirlerin Resulullah'a vaki' olan istihza yollu cinayetlerini beyandan sonra Resulullah'ı onların bu acip hallerinden teaccübe sevketmiş ve bu hallerini görüp teaccüb etmek vâcib menzilinde olduğuna dahî tenbih etmiştir. (أفأنت) de bulunan hemze *istifham-ı inkârî'dir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Habibim! Bak bunların hallerini gör ve ondan teaccüb et. Zira sen; bunları şirkten men' edecek vekilleri değilsin. Çünkü; vazifen tebliğdir. Onların vazifeleri; iradelerini sarfla teklifi kabul etmektir. Halbuki hevâ ve hevesleri kabule mani'dir] demek olur.

İşte zamanımızda hevâlarına tabi' olup ahkâm-ı şer'iyeyi kendi nefislerinin arzusuna uydurmak ve şehevat-ı nefsaniyelerine muvafık te'vil ile hükm-ü şer'iyi elinde oyuncak etmek isteyenler

de bu âyetin zem ettiği kimselerdendir. Çünkü; nefislerinin kölesi olmakta ve nefislerinin arzusuna muhalif olan ahkâmı kabul etmemekte zaman-ı saadette i'tiraz edenlerle şimdikiler beyninde fark yoktur. Zira âyet; onlara nasıl şâmilse bunlara da öylece şâmildir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *h e v â* ve *h e v e s* le murad; *insanın batıl olarak tebaiyyet ettiği şeydir.* Hatta (Said b. Cebir) in «müşriklerden birisi taşdan ma'mûl puta ibadet ederken ondan daha güzel birini bulduğunda evvelkini terkederek ikinciye ibadete başlar ve bu hâl üzere bir çok ma'budlar değiştirir durur. Bu hâl teaccüb olunmayacak bir hamakat değildir. Resulullah'a ittiba' etmedikleri Resûlullah'ın teklifinin havalarına muhalif olduğundandır» buyurduğu mervidir.

Fahri Râzi, Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile müşriklerin üçüncü âyetteki zemmi evvelkilerden daha şiddetlidir. Zira; inatlarından hakkı işitmez ve işittiklerini de tefekkür edip düşünmezler. Binaenaleyh; gaflet ve dalâlette darb-ı mesel olan bahayime teşbihten sonra bahayimden daha aşağı oldukları beyan olunmuştur. Şu halde bundan daha ziyade bir zem olamaz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bunlardan bazılarının hakkı işiterek tefekkür edip îman ettiklerine işaret için ekserisinin işitmedikleri beyan olunmuştur ki bazılarının işitip hakkı kabul ettiklerini beyandır.

Hulâsa; Resûlullah'a «az kaldı dinimiz üzerine sabretmeseydik bizi ıdlâl edecekti» diyenlerin Cehennem azabını gördüklerinde çok dalâlette olanın kim olduğunu bilecekleri ve müşriklerin kendi heva ve heveslerini ma'bud ittihaz ettikleri ve Resûlullah'ın onları şirkten men'etmeye vekil olmadığı ve ekserisi hakkı işitmez, tefekkür etmez bahayimden aşağı oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ haktan i'raz edenlerin cehillerini ve mezheplerinin fesadını beyan ettiği gibi saniin vücuduna ve kudretine delâlet eden delilleri beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا

buyuruyor.

[Habibim! Görmedin mi ve nazar edip bakmadın mı Sâni Teâlâ'nın sun'una ve kudretine, gölgeyi nasıl uzattı? Zira; güneşin tulu' zamanı her şeyin gölgesi nekadar uzun ve nekadar lâtif olur. Ve eğer Rabbin Tealâ dilemiş olsaydı gölgeyi sakin kılar aslâ hareket ettirmezdi ve lâkin gölgenin daima bir karar üzere durmasını dilemedi.]

ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ۝

[Gölgeyi uzattıktan sonra Biz Azimüşşan güneşi gölge üzerine delil kıldık. Çünkü; güneş gelmese gölge bilinmez.] Nur gelmeyince karanlık bilinmediği gibi her şey zıddiyle bilinir.

ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ۝

[Güneş geldikten sonra Biz gölgeyi azıcık azıcık ahzeder toparlarız ve güneş yükseldikçe gölge toplanır hatta tedricen ve tamamen zail olur ve sonra güneş garb cihetine dönünce gölge azar azar meydana gelir ve istediğimiz mahalle döndürürüz. İşte bunların cümlesi Rabbin Tealâ'nın kudretine delâlet eder açık delillerdir.] Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *g ö l g e* yle murad; *Şafakla güneşin doğması arasında mevcud olan gölgedir.* Onun ni'met olması; gecenin karanlığı ile gündüzün zıyası arasında bir hâl-i lâtif olmasındandır. Çünkü zulmet; tabiatin nefret ettiği bir şey olduğu gibi güneşin zıyası da gözleri kamaştırır ve harareti sıkıntı verir. Amma gölgede bunun ikisi de olmadığından gölge ahvalin cümlesinin en güzelidir. Binaenaleyh; Cennette daima gölge olacağı diğer âyetlerden beyan olunmuştur. Gölgenin âlemi ihatasında esbab-ı âdiyenin medhali olmayıp ancak müessir; Vacib-ül Vücudun meşiyyeti olduğuna tenbih için (ولو شاء) cümlesi cümle-i mu'teriza olarak varid olduğu Ruhülbeyan sahibinin cüm-

le-i beyanatındandır. (قبضناه) *Biz gölgeyi tedricen izale ettik* demektir. (الينا) lâfziyle gölgeyi icad ve mahv ü izale edenin ancak Vacib-ül Vücud olduğuna ve güneşle zail olduktan sonra tekrar vücud bulınası ve güneşi yükseltmekle gölgenin azalması ve Cenab-ı Hakkın istediği cihete döndürmesi Halikın vücuduna ve kudretine delil olup her mükellefin bu gibi delillerle Saniin vücuduna istidlâl etmesi vâcip olduğu bu âyetle beyan olunmuştur. Çünkü gölge; âlem cümlesinden olup hâdis; tebeddül ve tegayyüre ma'ruz olduğundan elbette bir Saniin vücuduna delâlet eder. Zira; güneş gelip yer yüzünden gölge gidince bütün dünyada olan insanlar toplansalar ve çalışsalar sabah vaktinde olan gölgenin bir zerresini iade ve icad edemezler. Şu halde aklı olan kimseler için elbette bunun mucidini ve müessirin kim olduğunu aramak ve eserden müessire istidlâl tarikıyle Saniin vücuduna istidlâl etmek lâzımdır. Bu âyette hitap; zahirde her ne kadar Resûlullah'a ise de hakikatta cemi'i mükellefine raci'dir.

***

Vâcip Tealâ Halikın vücuduna delâlet eden delillerden ikinciyi zikretmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı lâtiftir ki, o zat geceyi sizin için libas menzilinde ve uykuyu rahat kıldı, gündüzü de maaşınızı tahsil için dağılacağınız zaman kıldı ki, maişetinizi kesbiçin güçlük çekmeyesiniz.]

Yani Allahü Tealâ şol vahid-i hakikidir ki, kemâl-i lutfundan geceyi sizi setreden libasınız gibi kıldı ki, gece karanlığının her tarafınızı ihatası sebebiyle bir tarafa gidemeyip rahat edesiniz ve uykuyu size ayn-ı rahat kıldı ki dimağınız ve azalarınız dinlenmekle, ibadet ve maişetiniz hususunda lâyıkiyle çalışasınız ve gündüzü

yer yüzünde intişarınıza vesile kıldı ki, her işinizi yoluyla tesviye edesiniz.

Gecenin zulmeti insanı elbise gibi setrettiğinden gece *libasa* teşbih olunmuştur. Amma gecenin setri; libas mertebesinde olamadığından gece namazlarında setr-i avret için elbise lâzımdır. Zira namaz hususunda zulmet; elbise vazifesini ifa edemez.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile uyku ölüme ve uykudan uyanmak haşre bir nümunedir. Zira; insan uyku ile yatağa girmek, uyanıp yataktan kalkmak; ölüp kabre girmenin ve kıyamet olup kabirden kalkmanın aynıdır. Ve bunlarla mütenebbih olmak lâzımdır. İşte şu esasa binaen Lokman hekim oğluna nasihatinde «Ey oğlum! Uyuduğun gibi uyanırsın. Kezalik öldüğün gibi kabrinden kalkarsın» demiştir ki, uyku ile uykudan uyanmanın, ölümle haşre bir nümune olduğuna işaret etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Halikın vücduna diğer delili beyan etmek üzere:

وَهُوَ الَّذِىٓ اَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۚ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zattır ki, yağmurun evvelinde müjdeci olarak rüzgârları gönderir.]

وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً طَهُورًاۙ ﴿٤٨﴾ لِنُحْيِۦَ بِه۪ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَٓا اَنْعَامًا وَاَنَاسِيَّ كَث۪يرًا ﴿٤٩﴾

[Ve biz semâ canibinden temiz suyu inzâl ederiz ki, o su sebebiyle belde-i meyte'yi ihya ve halkettiğimiz hayvanları ve bir çok insanları sulayalım.]

Yani; Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, yağmurun evvelinde kullarını tebşir eder olduğu halde, rüzgârları göndermekle mesrur eder. Binaenaleyh; rüzgârın halkolunması ve istediği ma-

halle gönderilmesi Halikın vücuduna açık bir delildir ve Biz Azimüşşan kemâl-i kudretimizle sema canibinden gayet temiz suyu ölmüş meyte menzilinde olan kurumuş beldeleri ihya etmek, hayvanları ve çok insanları sulamak için inzâl ettik ki, insanlar bu ni'metlerle vücud-u Halik'a istidlâl etsinler ve bu ni'metlerin şükrünü edâ ile ecr ü mesubata nail olsunlar.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile yağmur suyu ile her nevi' taharet caiz olduğuna işaret için (طهورا) mübalâğa suretinde varid olmuştur. Çünkü *(T a h u r a n) ; nefsinde suyun kendi temiz olduğu gibi gayrileri de temizler* demektir.

Bu âyette rahmet suyunun *iki cihetle menfeati* beyan olunmuştur :

B i r i n c i s i ; Yer yüzünü ihyası ve nebatatın onunla hâsıl olmasıdır.

İ k i n c i s i ; Hayvanattan ve insanlardan ekserisinin yağmur suyuyla sulanmasıdır. Fakat insanın ve hayvanat-ı sairenin hayatlarına hadim olan kurumuş beldelerin nebatla ihyası olduğundan rahmet suyunun menfeatini beyanda ölmüş beldeyi ihyası takdim, insanların ve hayvanların bir kısmı nehirler ve pınarlardan sulandıkları için ekserisinin rahmet suyu ile sulandığı beyan olunmuştur. Çünkü; rahmet suyu ile idame-i hayat edenler badiyede haymenişin olan insanlar ve ıssız çöllerde vakit geçiren hayvanlardır. Şu halde ekseriyet onların zatına nisbetledir, yoksa akar sulardan içenlere nisbetle değildir. Zira; akar su ile teayyüş edenler daha çoktur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile temiz suyun menfaatı çok ve nezafette medhali ziyade olduğuna işaret ve insanların zahirlerini su ile temizledikleri gibi bâtınlarını da iman ve amel-i salihle temizlemek lâzım olduğuna tenbih için su *taharetle* tavsif olunmuştur ki, insan için zâhir ve bâtın, maddî ve ma'nevi taharetin lüzumuna işarettir.

Hulâsa; Cenab-ı Hak kullarını tebşir ve mesrur etmek için yağmurun evvelinde latîf rüzgârlar gönderdiği ve rahmet suyunu inzâlden maksat kurumuş beldeleri, otlar ve ekinlerle ihya etmek,

hayvanlardan ve insanlardan çoklarını sulamak olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ yağmurun insanlar hakkında ni'met olduğunu beyan ettiği gibi rahmetin taksimatını ve beldelere nüzulünün keyfiyetini dahî beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, biz nâs beyninde ve beldelerde muhakkak yağmuru taksim ettik ki, onlar ni'metlerimizi tezekkür etsinler ve şükrünü yerine getirsinler.]

فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ۝

[Biz onları şükre da'vet edince nâsın ekserisi şükürden imtina' ettiler, ancak küfran-ı ni'mette musır oldular.]

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ۝

[Ve eğer biz istemiş olsaydık her karyede ahalisini korkutacak bir nebi gönderirdik ve lâkin umum karyelere yalnız Habibim! Seni gönderdik ki, tebliğin cümlesine şâmildir.]

فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ

[Biz bilûmum karyelere ba'sedince Habibim! Sen kâfirlerin sözlerini dinleme ve re'ylerine itaat etme.]

وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ۝

[Habibim! Sen Kur'an ile onlara büyük cihadla mücahede et

ve tarik-ı hakka da'vete çalış.] Zira; onlar Kur'an'a ta'nla senin hakkını iptale çalışıyorlar. Sen de onlara muhalefette ve bâtıllarını izalede sa'yet.

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Zatıma yemin ederim ki, biz insanlara in'am, hâllerini ıslah ve maişetlerini tevsi' etmek ve onların tezekkür edip ni'metlerimize şükretmeleri için onların beyinlerinde ve beldeleri aralarında yağmuru gezdirir ve taksim ederek muhtelif zamanlarda muhtelif beldelere yağmur inzâl ederiz. Hatta inzalin keyfiyeti de birbirine muhaliftir. Zira; bazısı şiddetli, bazısı hafif, bazısı gürültülü, diğeri gürültüsüz, bazısının taneleri büyük, bazısının küçük olarak inzâl ederiz ki, bu ni'metlerin kadrini bilsinler. Hâl böyleyken nâsın ekserisi şükürden i'raz ve ancak küfran-ı ni'metlerini tezyid ederler. Çünkü; şükürden i'raz edenler rahmetin yağmasını yıldıza nisbet ettiklerinden Halik'a şükrü terk ve Halikın gayriye nisbetle küfürlerini tezyid ederler. Eğer biz dilemiş olsaydık her karyede ahalisini azapla korkutacak bir nebi ba'sederdik de senin üzerine emr-i risalette tahmil ettiğimiz şeyler hafif ve tebliğ hususunda çekmiş olduğun meşakkat ehven olurdu. Fakat basar-ı basiretine kuvvet vermekle umum karyelere seni resûl gönderdik ve bu hususta meşakkat-ı azîme tahmil ettik ki, senin için ihzar olunan derecat-ı sabrın sebebiyle kendine lâzım kılasın. Habibim! Umum karyelere seni nebi ba's edince küfür ve inatta tuğyan eden kâfirlere sen itaat ve onların arzularına uyma ve onlarla Kur'an ve din-i İslâm hususunda büyük cihadla mücahede et ki, sana itaat ve Kur'an'ın feraiz ve vacibatını i'tikad ve ahkâmiyle amele rağbet etsinler. Bu âyette (صرفناه) *Biz yağmuru nâs beyninde tebdil ve tağyir ederiz* demektir ki, anifen beyan olunduğu veçhile *bazan bir beldeye ve bazan da o beldeden diğer beldeye ve bazan şiddetli, bazan da şiddetini hiffete tebdil ve tağyir ederiz* demektir. Çünkü *t a s r i f ; tebdil ve tağyir* ma'nâsınadır. Binaenaleyh; burada *tebdil ve tağyire lâzım olan taksim* manâsınadır ki «Biz beldeler ve insanlar arasında rahmeti taksim ettik» demektir.

Fahri Râzi, Kazî, Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (İbn-i Abbas) hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran «Bir se-

nenin yağmuru diğer seneden ziyade olmaz. Binaenaleyh; her senede yağan yağmur bir nisbettedir. Lâkin Allahü Tealâ yağmuru kulları beyninde taksim ettiğinden dilediği zaman dilediği beldeye sevk ve diğerinden men'eder» dediği ve sözüne delil olarak (İbn-i Abbas) ın bu âyeti okuduğu mervidir. Resulullah'ın «Dünya yüzüne gece ve gündüzde yağmur yağmadık bir saat yoktur. Binaenaleyh; her saat ve her dakika semadan yağmur ve bereket yağar, lâkin Allahü Tealâ dilediği beldeye yağdırır ve istediği kullarını mesrur eder» buyurduğu mervidir. İbn-i Mes'ud Hazretlerinin rivayetiyle Resûlullah «Her sene semadan yağmur, mikdar-ı muayyen üzere nazil olur ve bir kavim isyan ederse Allahü Tealâ onların yağmurunu ıssız çöllere ve başka kavme ve beldelere tahvil eder» buyurmuştur. Çünkü; yağmurun yağması muhakkak olduğu gibi, insanların intifaa isti'dad ve istihkak kesbetmeleri de şarttır. Binaenaleyh; ma'siyetle istihkaklarını kaybedince kendileri için taksim olunan bereketin başka mahalle sevkiyle intifa'dan mahrumiyetleri dahi muhakkaktır. Şu halde insanlar için lâzım olan; vazife-i ubudiyette devamla emr-i İlâhîye imtisâl ve lutf-ü İlâhiyi istirham ve ni'met-i Süphaniyeye istihkak kesbetmenin çaresini düşünmektir.

Bu âyette Vâcip Tealâ Resûlüne ta'zim etmiştir. Çünkü; «İstemiş olsaydık her karyede bir resul ba'sederdik ve lâkin her karyede risalet vazifesini sana tevdi' ettik» demekle bilûmum nâsa resûl olduğunu beyan etmek; şan-ı nebevilerine ta'zim ve bilcümle âlem üzerine tafdildir. Zira; bir çok kimselerin göreceği vazifeyi zat-ı Risaletpenahiye tahmil etmek elbette azamet-i şan ve celâlet-i kadrine delâlet eder. Binaenaleyh; Resulüne cihad-ı kebirle emretmiştir. Çünkü; her karyede bir resûl ba's olunsa her resûl kendi karyesi ahalisiyle mücahede edecekti. Resulullah umuma resûl olunca umumla mücahede Resulullah'ın uhdesine terettüp ettiğinden Resulullah'ın mücahedesi, mücahede-i kebiredir. Şu halde *m ü c a h e d e* yle murad; *Risaletin vazifesini edada ve halkı din-i hakka da'vet hususunda kemâl-i gayretle sa'yetmektir.* Gerçi *c i h a d* la muradın *mukatele olmak* ihtimali varsa da bu ihtimâl uzaktır. Çünkü kıtâl ile emir; hicretten sonra varid olmuştur. Bu âyet ise Mekke'de nâzil olmuştur. Şu kadar ki, delâil ve hüccetler

irad ederek süfeha ile mücahede edip onları ilzama çalışmak kılıçla mücahede etmekten büyük olduğu için *Resulullah'ın mücahedesine* mücahede-i kebire denmiştir.

Hulâsa; âlemin her zerresinde müessir-i hakikinin Vâcip Teâlâ olduğu gibi yağmurun her damlasında da müessirin Allahü Teâlâ olduğu ve başka hiç bir şeyin te'siri olmadığı ve başka şeye te'sir veren kimseye küfür lâzım geleceği bu âyetten müstefad olacak fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Teâlâ vahdaniyetine delâlet eden delil-i âharı beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, iki denizi birbirine karıştırdı. O iki denizden şu gayet tatlıdır ve şu gayet acı ve tuzlu sudur.]

وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا ۝

[Ve o iki suyun arasına bir mâni' halketti ki, biri ötekine aslâ tuğyan edemez derecede beyinlerini fasletti.] Zira; insanların gözlerinin göremeyeceği bir sır halketti ki, hiç biri diğerine galebe edemez bir halde kıldı.

Yani; ey kâfirler! Rabbinizden nasıl gaflet eder ve halinizi ıslah için göndermiş olduğu Resulünün da'vetinden niçin imtina' edersiniz? Halbuki o Allahü Teâlâ şol kaadir ü kayyumdur ki, iki denizi veya denize benzeyen iki büyük suyu ki, o sulardan birisi gayet tatlı, içenleri kandırır ve diğeri gayet acı ve tuzlu içilmez bir hâldedir. Bunları birbirine karıştırdı. Bununla onların arasına kudretiyle bir mâni' halketti ki, her nekadar surette karışmışlarsa da hakikatta karışmamışlardır. Zira; arada insanların göremeye-

cekleri mâni' vardır. Binaenaleyh; denizlerin suları hakikatta bir birine karışmaz hatta yekdiğerine karşı istiaze etmek suretiyle (حجراً محجوراً) derler veyahud (حجراً) (مستوراً) ve (محجوراً) (ممنوعاً) demektir. Yani «ikisinin arasına gözlerin görmesinden memnu' bir perde halketti» demektir.

Fahri Râzi, Beyzâvî ve Ebussuud Efendinin beyanları veçhile *i k i d e n i z d e n t a t l ı* su ile murad; *Nil, Fırat ve Tuna gibi büyük nehirler* ve *a c ı s u* ile murad; *denizler olması* ihtimali vardır. Çünkü, büyük nehirleri denizlere isâl eder karıştırır ve lâkin zâhirde karışırlarsa da, bâtında onların birbirine karışıp birinin eczasının o birini mahvetmesine mâni' vardır. Zira; her birinin zerreleri ayrı ayrı mevcudiyetlerini muhafaza eder ki, birinin eczası diğerine kalbolmaz.

İşte bu âyet Halikın fail-i muhtar olduğuna delâlet eder. Çünkü; tatlılık ve acılık arzın veya suyun tabiatı icabı olsa her suyun her yerde tatlı veya acı olması lâzım gelirdi. Zira tabiat; her yerde müsavi olduğundan onun iktizasının da müsavi olması zaruridir. Halbuki bazı yerde tatlı, bazı yerde acı olması Halikının fail—i muhtar olup istediğini tatlı ve istediğini acı olarak ihtiyar ettiğine delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delil-i âharı beyan etmek üzere:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ, şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, nutfe gibi hakîr bir sudan beşeri halketti de, o beşeri iki kısım kıldı: Biri erkek diğeri kadındır.]

وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ۝

[Halbuki Habibim! Rabbin Tealâ her şeye kaadirdir.] Zira; bir nutfeden iki nevi' insanı halketmeye kaadir olan her şeye kaadir olur.

Yani; Allahü Tealâ nutfe gibi hakîr bir sudan sertlik ve yumuşaklıkta a'zalarının her biri yekdiğerinden ayrı ve tab'an eczaları muhtelif insanı halketti ki, a'zasından yalnız bir uzvunda olan imtizacını ve eczaların yekdiğerine olan irtibatını hall ve keşfetmekten bilcümle hükema âciz ve hayrettedirler. Ve insanı; *iki kısım kıldı :*

B i r i n c i s i ; Evlâd-ı zükûrdur ki, insanın kendine nisbet olunduğundan o kısma nesep denilmiştir.

İ k i n c i s i ; Nisvan cihetinden hâsıl olan karabet ve nev'-i insanın bekâsını te'min için zevcle zevce beyninde hâsıl olan ülfeti muhafaza ettiğinden kadına *s ı h r* denilmiştir. Halbuki insanın her iki kısmını ayni nutfeden halketmek fail-i muhtarın vücuduna delâlet eder. Çünkü; tabiatin iktizasiyle olsa hepsi ya erkek veya kadın olurdu. Kezalik şekillerinin de bir siyak üzere olması lâzım gelirdi. Zira; nutfenin tabiati neyse her yerde iktizasının bir olması zaruridir. Vacip Tealâ bir maddeden muhtelif a'za sahibi beşeri halka ve o beşeri birbirine muhalif iki kılmaya ve belki ba'zı zamanda bir nutfeden ve bir batından, biri erkek diğeri dişi ikisini birden halka kaadirdir.

(صِهْرًا) Kayın pedere denirse de burada *kadın vasıtasiyle hâsıl olan karabet* manâsınadır. Şu halde âyette *n e s e p* le murad; *Erkek* ve *s ı h r* la murad; *Kadın ve onun vesilesiyle hâsıl olan karabet ve münasebettir.* Binaenaleyh; «Allahü Tealâ beşeri nesep ve sıhr kıldı» demek «erkek, kadın, zevc ve zevce kıldı» demektir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden bazı delâili zikirden sonra putlara ibadetle şirkedenlerin mezheplerini ibtâl etmek üzere :

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ

buyuruyor.

[Müşrikler Allah'ın gayri menfeat ve mazarrat vermeyen putlara ibadet ederler.]

وَكَانَ الْكَافِرُ عَلٰى رَبِّهٖ ظَهِيرًا ۝

[Ve kâfir, Rabbisinin aleyhine şeytana zahîr ve muin oldu.]

وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۝

[Ya Ekrem-er Rusül! Biz seni göndermedik, ancak müminleri tebşir ve kâfirleri inzar edici gönderdik.]

Yani; Allahü Tealâ'nın ulüvv-ü şanı ve kemâl-i kudretiyle menfaat ve mazarratı halka kaadirken Allah'a ibadeti terkle Allah'ın gayri bir takım putlara ibadet ederler ki, o putlara ibadet ettikleri surette onlara menfeat ve ibadeti terkettikleri surette mazarrat edemezler. Çünkü; âcizlerdir. Halbuki ma'budun, ulûhiyetin levazımından olan kudret-i tamme sahibi olması lâzımdır ve kâfir Rabbisi aleyhine şeytana muin olur. Zira Rabbisine ma'siyet; şeytana muavenettir ve Habibim! Bizim seni irsalimiz olmadı, ancak iman edenleri Cennetle tebşir ve kâfirleri Cehennemle korkutmak için oldu. Zira; kâfirler delâile nazar edip hakkı aramadıklarından Cehenneme müstehaklardır. (ظهيرا) *arka* yani *muin* manâsınadır. Binaenaleyh; *Allah'a isyanla şeytana muavenet ettiğinden Rabbisi aleyhine* zahîr denmiştir. «Rabbisi aleyhine» demek «Rabbisinin dini aleyhine» demektir. Çünkü; kâfirler din-i İlâhî aleyhine birbirine muavenet ederler ve din-i İlâhînin iptaline çalışmaktan hiç bir zaman hâlî kalmazlar.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette (ظهيرا) (ذليلا) manâsına olması dahî muhtemeldir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Rabbisinin gayri putlara ibadet eden kâfir Rabbisi üzerine zelil ve hakir oldu. Zira; iltifat-ı İlâhiyeden sâkıt ve nazar-ı İlâhîden metruk] demektir.

Hulâsa; kâfirlerin Allah'ın gayri bir takım âciz mahlûklara, menfeat ve mazarrat şanından olmayan hakir şeylere ibadet ettikleri ve Rabbisinin gayriye ibadetle şeytana arka ve muin oldukları ve Resulullah'ı göndermekten maksadın; iman edenleri tebşir ve

küfredenleri inzar etmek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin şirk üzere devam ettiklerini beyandan sonra Resûlullah'ın onlara karşı sözlerini beyan etmek üzere :

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Zişan! Sen müşriklere de ki: «Ben ahkâmı tebliğ ve tarik-ı hakkı size beyanım üzerine hiç bir ücret istemem, illâ şol kimse ki, malını Rabbisinin rızasına sarfla Rabbisine bir yol tutmak isterse onu hayrata malını sarfetmekten men'etmem» demekle ahkâmı tebliğde kendilerinden ücret istemediğini tefhim et.]

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ

[Ve sen ölmek şanından olmayan Hayy ve Bâkî üzerine i'timad et, kâfirlerin ahvaline mübalât etme.]

وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ

[Rabbin Tealâ'nın senâsına mülâbis olduğun halde tesbihle cemi' nekaisten tenzih et.]

وَكَفَىٰ بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾

[Allahü Tealâ kullarının günahlarına haberdar olmak cihetinden kâfi oldu.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlere de ki, «Ey kâfirler! Benim sizi din-i hakka da'vetim üzerine sizden ücret istemem. Ancak malını fisebilillâh infak edip hayrata sarfetmek isteyen kimseyi de men'etmem. Zira iman ve ibadetle ve malını hayrata sarfla

Allah'a tekarrüb için Rabbisine bir doğru yol tutmak isteyen kimse men'olunmaz ve sizi hak yoluna sevkettiğim için bana da sevap vardır. Binaenaleyh; teklifimi kabul ve da'vetime icabet edin» demekle ellerinde olan mallarına dünyevî bir tama'la olmadığını beyan et ki, bu cihetten kalpleri müsterih olsun ve aslâ ölüme mahkûm olmayan, Hayy ve Bâkî olan Allahü Tealâ'ya her işini tefvizle i'timad et ve ölmek şanından olan kimselere i'timat etme. Zira; ölecek kimseye i'timad edenlerin âkibet elleri boşa çıkar ve aldanır. Çünkü; i'timad ettiği kimse vefat edince ümidlerinin zayi' ve emeklerinin heba olacağı şüphesizdir. Sen Rabbini senâ eder olduğun halde cemi'-i nekaisten tenzih ve sıfât-ı kemaliyeyle tavsif et ki, sana vermiş olduğu ni'metlerin şükrünü eda etmiş olasın. Çünkü; Rabbin Tealâ gizli ve aşikâr kullarının günahlarına muttali' olmak cihetinden kâfidir. Binaenaleyh; kâfirlerin şerlerini def'etmek hususunda başka muine hacet yoktur.

Hulâsa; Resûlullah'ın şeriatını ümmetine tebliğde ücret-i maddiye talebinde bulunmadığı ve Rabbisine doğru yol tutmak ve rızasına vasıl olmak için malını sarfeden kimse sarfe me'zun olup müdahale câiz olmadığı ve cümle umurda Hayy ve Bâkî olan Allahü Tealâ'ya itimat lâzım ve Allahü Tealâ'yı sıfât-ı kemaliyeyle senâ ve nekaisten tenzih etmek Vâcip ve Allahü Tealâ'nın kullarının cümle günahlarından haberdar olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

* * *

Vâcip Tealâ Zatına itimatla emrettikten sonra itimada şayan olduğunu beyan etmek üzere :

الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

buyuruyor.

[İtimat lâzım olan Allahü Tealâ şol Zat ki, gökleri, yeri ve bunların arasında olan mevcudatı altı gün mikdarı bir zamanda halketti.]

ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ اَلرَّحْمٰنُ

[Semevâtı ve arzı halkettikden sonra Rahman Tealâ arş-ı a'zam üzerine istilâ ve kahr ü galebe etti.]

فَسْئَلْ بِهِ خَبِيرًا ۝

[Hâl böyle olunca Rahman Tealâ'nın evsafını bilen bir kimseden suâl et.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (خبيراً) ile murad; *Vâcip Tealâdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Rahman Tealâ'nın hâlini Allahü Tealâ'dan suâl et tafsilâtını Zatından haber al] demektir. Yahud (خبيراً) ile murad; *Cibril'dir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ âlem-i mükevvenatı halkeden Kaadir ü Kayyum olup arş-i â'zam, kudreti altında mağlûp ve makhur olunca Rahman Tealâ'nın evsafını Cibril'den suâl et] demektir. Yahud (خبيراً) ile murad; *ehl-i kitaptan bir âlimdir.* Çünkü; müşrikler Rahman ismini (Müseylemetülkezzab) a ıtlak ettiklerinden Vâcip Tealâ'ya ıtlakını tecviz etmezlerdi. Bu gibi şeylerde müşriklerin ehl-i kitaba itimatları olduğundan Cenab-ı Hak ehl-i kitaptan bir âlime Rahman isminin esma-yı hüsna'dan olup olmadığını suâl etmesini habibine emretti ki «ehl-i kitabın verdiği haberi müşrikler dinlesin ve seni tasdik etsinler» demektir, yoksa Resulullah bilmediğinden ehl-i kitaba soracak manâsına değildir. Şu halde Rahman isminin Allah'ın gayriye ıtlakı caiz olmadığını bildirmek için suâl etmesini emretmiştir. Çünkü; Resulullah söylese de dinlemediklerinden bir ehl-i kitap âliminin Resulullah'ı tasdik etmesini duyunca onların tasdik etmeleri ihtimâline binaen suâl ile emrolunmuştur.

Bu âyette (استوى); *kahr ü galebe* manâsınadır. İstivanın Cenab-ı Hakka isnadında te'vil lâzım olduğuna dair tafsil selbettiğinden iadesine lüzum görülmemiştir.

Semevat ve arzın icadından evvel eyyam mevcud olmadığından burada altı günle murad; *altı günün miktarıdır.* Bir anda bu âlemi halketmeye kaadirken altı gün mikdarı bir müddette halket-

mesi kullarına teenniyi ta'lim etmektir. Fahri Râzi'nin beyanına nazaran âlemin icadının hitamı Cum'a gününe tesadüf ettiğinden Cum'a günü müslümanlara bayram kılınmıştır. Nasıl ki icada başlanılan müddetin pazardan itibar olunduğu cihetle pazar günü Nasara'ya bayram olmuştur. «Yani halkolunan miktarın bidayesi hafta iptidasından ve hitamı hafta başına tesadüf ettiğinden günler halkolunup şu görülen intizam üzere cereyana başlayınca hitamın zamanı cum'aya tesadüf etti» demektir. Bu hususa dair tafsilât bazı ehadis-i nebeviyeyle de te'yid olunmuştur.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ

[Taraf-ı Risaletten müşriklere «Rahman Tealâ'ya secde edin» denildiğinde müşrikler «Rahman nedir ve kimdir? Biz bilmiyoruz» dediler.]

اَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ۩ ﴿٦٠﴾

[Müşrikler sözlerine şunu da ilâve ettiler ve «Ya Muhammed (S.A.) senin bize secde etmekle emrettiğin şeye biz secde eder miyiz ve secde edelim mi?» demekle secdeden imtina' ettiler ve Resûlullah'ın «Secde edin» sözü onların nefretlerini ziyade etti ve îmandan uzaklaştırdı.]

Yani Resûlullah tarafından müşriklere «menfeat ve mazarrat vermeyen bir takım âciz mahlûkata ibadet etmeyin, belki Rahman Tealâ'ya secdeyle ibadet edin» denildiğinde onlar «Rahman dediğin kimdir? Biz bilmeyiz. Bilmediğimiz halde senin emrettiğin şeye secde edelim mi?» dediler ve Resûlullah'ın onlara secde emri nefretlerini ziyade etti. Binaenaleyh; nasihat-ı Resûlullah onlara te'sir etmedi, belki aksi te'sir hâsıl etti. Halbuki emre imtisâl; vazife-i ubudiyettendi.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyet nazil olunca Resûlullah (S.A.) Efendimizle beraber (Ebu Bekir), (Ömer), (Osman), (Ali), (Osman b. Maz'un) ve (Amr b. Anbase) (R.A.) Efendilerimiz de secde etmişler ve müşrikler de bir tarafa çekilip istihza

ederek bırakıp gitmişlerdir. Bu âyet okunduğunda okuyana ve işitenlere secdenin sünnet olduğu Tefsir-i Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin secdeden nefretlerini beyandan sonra Zat-ı Ulûhiyetinin secdeye lâyık olduğunu beyan etmek üzere :

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ ibadetinden nefret etmekten çok âli ve emrinden uzaklaşmaktan çok yüce oldu. Çünkü; Allahü Tealâ şol Ecell ü A'lâdır ki, umum mahlûkatın üzerine hayrat ve berekâtı çok olmakla beraber gökte yıldızların iskânları için burçlar halketti ve o burçların her birinde nice umur-u garibeler icad eyledi ve semada ziya veren güneşi ve nur veren kameri halketti. Bu kadar cesim ve nafi' mahlûkatı halka kaadir olan Allahü Tealâ elbette kullarının secdesine ehil ve müstehaktır.]

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

[O Allahü Tealâ şol Zat-ı Kaadirdir ki geceyi ve gündüzü birbirine bedel ve halife kıldı, biri giderse yerine diğeri gelir.] Binaenaleyh; bir kimsenin ehadühüma'da fevtettiği ameli diğerinde kaza etmesi mümkündür. Şu halde biri diğerine bedeldir ve Cenab-ı Hak bu âlem-i mükevvenatı şu intizam üzere halketti ki, tezekkür ve teemmül etmek veya şükreylemek murad eden kimse düşünsün gece ve gündüzle sel gibi akıp gelen ni'metlere şükretsin, zamanını boş boşuna geçirmesin ve bu vesileyle ebedi saadete nail olsun. Şu halde geceyi ve gündüzü şu minvâl üzere halketmekten maksad-ı aslî; insanların mütteiz olup düşünmeleri ve nail oldukları ni'metlere şükretmeleri olduğuna bu âyet delâlet eder.

(بروجا) Esas manâsına nazaran *yüksek saraylar ve köşklerse* de burada *semada bulunan bir takım makamlardır* ki *yıldızların bulundukları mahalleridir.* Çünkü; semada büyük yıldız yedidir. Medarik'te beyan olunduğu veçhile şemsin ve kamerin birer makamı ve diğer beşinin ikişer makamları vardır. Şu halde yedi yıldızın oniki burcu vardır ve burçlar da şunlardır «(Hamel), (Sevr), (Cevza), (Seretan), (Esed), (Sünbüle), (Mîzan), (Akrep), (Kavs), (Cedi), (Deliv), (Hut) dur. Yıldızlara gelince (Şems), (Kamer), (Merih), (Zühre), (Utârid), (Müşteri) ve (Zuhâl) dir. Bunlardan (Seretan) *Kamerin,* (Esed) *Şemsin* makamı olduğu gibi (Hamel) ile (Akreb) *Merihin* ve (Sevr) le (Mîzan) *Zührenin* ve (Cevza) ile (Sünbüle) *Utâridin,* (Kavs) ile (Hut) *Müşterinin,* (Cedi) ile (Deliv) *Zühalin* makamıdır.

H i l f e ; Bir şeyin diğerinin yerine gelmesidir. Binaenaleyh; *gece ve gündüzden her biri gidip diğeri onun yerine geldiğinden* hilfe denmiştir ki *birbirinin halefi* demektir. Hazret-i Ömer (R.A.)a birisi gelip «Ya Ömer! Bu gece yatsı namazı beni fevtetti» dediğinde Hazret-i Ömer «Gece geçirdiğin namazı gündüz ikmâl ve kaza et. Zira; Allahü Tealâ geceyle gündüzü yekdiğerine halef kıldı» buyurmuştur. İbn-i Abbas Hazretleri de bu âyetin manâsında «Bir kimse gece ve gündüzden birinde feraiz veya vacibat veyahud mu'tad olan evrad ve ezkârından birini geçirirse diğerinde kaza eder. Zira; birisi diğerinin halefidir» buyurduğu mervidir. Velhasıl bu âlemi şu intizam üzere halkedip gece ve gündüzden her birini diğerine halife kılmakla kullarının rahat, maişet ve ibadetlerini teshil eden Hallâkın o kulların secde ve sair ibadetlerine ehil olduğuna bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ geceyle gündüzü şu intizam üzere halketmekten maksad-ı aslî kulların hak ve hakikat hususunda teemmül edip nail oldukları ni'metlere şükretmek olduğunu beyandan sonra şükreden kulların evsafını beyan etmek üzere :

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذ۪ينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا

buyuruyor.

[Rahman Tealâ'nın hâlis kulları şol kimseler ki onlar arz üzerinde sükûnet, vekar ve kemâl-i tevazu' üzere yürürler. Sokakta gezerken aslâ kibretmezler, gayet mülâyim gezerler. Hatta hiç kimseyle münazaa etmezler.]

وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾

[Ve onlara bir takım cahiller sevmedikleri sözlerle hitap ettiklerinde onlar o cühelâya selâmetle dua ile mukabele eder ve «size selâm olsun» derler.] Ve onların fena sözlerinden müteessir olup fenalıkla mukabele etmezler ve intikam almak caizse de intikama da meyletmezler. Çünkü; tıynetlerinin temizliği icabı hilimle muamele eder ve gazaplarını hazımla kaza-yı İlâhînin cereyanına rıza ve teslimiyetle iktifa ederler. Binaenaleyh; gündüzle bunların kendi halleri ve ebna-yı cinsleriyle muameleleri bu minvâl üzeredir.

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾

[Allah'ın hâlis kulları şol kimseler ki onlar geceyle beytutet ettiklerinde Rablerine secde ve huzur-u İlâhîde kıyamla vakit geçirirler. Zira; bunlar Rablerine gece ve gündüzde riyasız ibadetle kaimdirler.]

Beyzâvî, Nisâbûrî ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile ibâdın rahmine izafeti tahsis ve ehl-i îmana ta'zim ve şereflerine işaret içindir. Çünkü; kâfir, mü'min, muti' ve âsi herkes Allah'ın kulları oldukları halde mü'minleri seçmek mücerred onların şanlarına ta'zim içindir.

Vâcip Tealâ secdeden nefret eden müşriklerin hâllerini beyandan sonra secdeye muhabbet eden ehl-i îmanın bu sûre'de *dokuz sıfatlarını* beyan etti :

B i r i n c i s i ; Gündüzleri tevazu'la yürümek, bir kimseye eza etmemek, herkesle hoş geçinip münazaa etmemek ve malâyani ile iştigalle vekar ve haysiyetine halel getirmemektir.

İ k i n c i s i ; Kendilerine fena sözlerle hitab eden cahillerin ezalarına tahammül edip selâmetle dua ve mülâyemetle mukabele etmektir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Geceyle rıza-yı İlâhîyi tahsil için namaz kılmak ve secde etmektir. Diğer sıfatları bundan sonraki âyetlerde beyan olunmuştur. Şu manâ (عبادالرحمن) *mübteda* (الذين) haber olduğuna nazarandır. Amma ekser müfessirinin beyanları veçhile (عبادالرحمن) *mübteda* (الذين) *sıfat ve haberi; sû*renin ahirinde (اولئك يجزون الغرفة) cümlesi olduğuna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir : [Allah'ın şu sıfatlarla müttasıf olan kulları Cennet-i a'lâda büyük saraylarla cezalanırlar] demektir.

Medarik'te ve Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile bazı ulema bu âyetle istidlâl ederek çarşıda ata binmenin caiz fakat kerahet olduğunu beyan etmişlerdir. Çünkü; ata binmek mülâyemetle yürümeye mübayindir. Hâlis kulların cühelaya mukabele ettikleri *s e l â m* la murad; *cahillerin şerlerinden selâmet taleb etmek ve onların fena muamelelerinden iğmaz-ı aynedip arkasına düşmemektir.*

***

Vâcip Tealâ hâlis kullarının *d ö r d ü n c ü* sıfatlarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾
إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Rahman Tealâ'nın hâlis kulları şol kimseler ki onlar Rablerine münacatlarında, gece ve gündüz halvetlerinde, namazları ve teheccüdleri akabinde «ey bizim Rabbimiz! Âsiler için hazırlanan azab-ı Cehennemi bizden tebdil ve tağyir et ve bizim üzerimizden onu kaldır. Zira; azab-ı Cehennem helâk olup âsilere lâzım ve daim olduğundan ebedi bir zarardır. Çünkü; Cehennem karargâhın kötüsü ve ikamet olunacak mahallin en ziyade çirkinidir» demekle Cehennemden istiaze ederler.]

Hâlis kullar leyl ü nehar ihlâs üzere a'mâl-i salihaya sa'y ü

gayretleri ve Rablerine teveccüh-ü tamlarıyla beraber Rablerinin gazap ve intikamından korkarlar. Zira; amellerine aslâ itimad etmezler. Binaenaleyh; ancak lûtf-u İlâhiden istimdad eder ve derler ki «Yarabbi! Bizden azab-ı Cehennemi kaldır. Zira azab-ı Cehennem; ehl-i Cehennemden ayrılmaz bir şer ve tükenmez bir helâktir. Çünkü Cehennem; mekarr u mekam yönünden gayet kötüdür» demekle Cehennemin şerrinden Rablerine iltica ederler.

Fahri Râzi'nin beyani veçhile *Cehennemin âsilere mazarrat-ı mahza olduğuna işaret için azabı- Cehenneme* Garam denilmiştir. Çünkü garam; *menfeat rayihası olmayan bir mazarrattır.* Bu âyette müstekar *ehl-i imana* ve mekam *kâfirlere masruftur.* Zira; *Ehl-i iman Cehenneme girerlerse de imanlarının mükâfatını görmek için Cehennemden halâs ve Cennete gideceklerine* binaen *onlar haklarında* müstekar; *kâfirler ebedi kalacaklarına* binaen *onlar* haklarında mekam denilmiştir.

***

Vâcip Tealâ halis kullarının evsaf-ı memduhalarından beşincisini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا

buyuruyor.

[Allah'ın halis kulları şol kimseler ki, onlar fukaraya infak ettiklerinde infakta haddini tecavüz ederek israf etmezler ve lüzumundan noksan vermekle tazyik de etmezler.]

وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾

[Ve infakta ifratla tefrit arasında adalet üzere olurlar.] Yani Rahman Tealâ'nın halis kulları şol kimseler ki, onlar muhtaç olanlara ve nafakası vâcip olan evlâd ü iyallerine infak ettiklerinde şer'an ve aklen mezmum olan israf derecesine varmaz ve haddini tevacüz etmezler ve hadd-i lâyıkından noksan da vermezler, mez-

mum olan ifratla tefrit arasında bir hadd-i vusta ihtiyar ve adalet üzere infaka dikkat ederler.

Hâzin'in beyanına nazaran bu âyet ashab-ı Resulullah'ın sıfatlarını beyan hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar telezzüz ve tena'um için yemezler, belki açlığı defi' ve ibadete kuvvet gelsin için yerler ve elbiselerini hüsn ü cemâl için giymezler, belki setr-i avret için giyerlerdi. Hazret-i Ömer'in «İnsana nefsinin her istediğini alıp yemek israf yönünden kâfidir» buyurduğu da bu manâyı te'yid eder.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *i s r a f ; ma'siyete sarfetmek ve t a k t i r ; vâcip olan zekât ve fitre gibi hakkullahı ve nafakası lâzım olanların nafakalarını men'etmektir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allah'ın halis kulları şol kimselerdir ki, onlar mallarını ma'siyete sarfetmezler ve sarfı vâcip olan mahallerden mallarını esirgemezler] demektir.

T a k t i r ; Bir şeyi lüzumundan eksik yapmak ve iyalinden lâzım olan nafakayı noksan etmekle onlar üzerine güçlük ihdas etmektir. (قواما) *adalet* manâsınadır. *A d a l e t ; iki tarafı müstakim ve müsavi olduğundan* adalete kavam denilmiştir.

***

Vâcip Tealâ halis kulların altıncı sıfatlarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ

buyuruyor.

[Rahman Tealâ'nın halis kulları şol kimseler ki, onlar Allah'la beraber başka bir ma'buda ibadet etmezler, umur ve hususlarında Allah'ın gayrı bir ma'budu çağırmazlar ve hasail-i hamidelerinden birisi de Allah'ın haram kıldığı bir nefsi katletmezler, illâ had ve kısas gibi bir hakkın teallükuyla katlederler.] Çünkü nüfus-u be-

şeriyeden her nefis; Allah'ın vahdaniyetini ikrara mahal olduğundan bünye-i insaniyeyi yıkmanın Allah'ın ta'mirini emrettiği şeyi tahrip olduğu cihetle hiç bir veçhile caiz olamaz. Ancak kısas veyahud harbî olmak suretiyle katline izn-i şer'î lâhik olmakla katlolunur. **[Ve halis kullar zina da etmezler.]** Çünkü zina; muhafazası matlûp olan nesebi zayi' ettiğinden haram olan şeylerin en kötüsüdür. Zira zina; insanların nutfesinin yekdiğerine karışmakla nesebi şüpheden vikaye için Allah'ın vaz' etmiş olduğu kanunun haricinde bir muamele olduğundan ma'siyetlerin en çirkinidir.

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًا ۝ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فٖيهٖ مُهَانًا ۝٦٩

[Ve eğer bir kimse şu fena ef'âlden birini işlerse işlediği fiilin günahına mülâki olur ve yevm-i kıyamette onun için azap iki kat olur, hakir ve zelil olduğu halde muhalled olarak azapta kalır.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ halis kulların usul-ü i'tikada riayetlerini Allah'la beraber ilâh-ı âhara ibadet etmediklerini beyanla işaretten sonra kötülüklerin anası olan katil ve zinayı da onlardan nefyetmiştir ki, imanın kemâli bu iki ile olduğuna ve mev'ud olan ecr ü mesubata nail olmak imanı muhafazayla beraber menhiyatı terke muhtaç olduğuna işaret etmiştir. Çünkü; bir kimse beyan olunan menhiyatı irtikâpla beraber ibadet etmekle Rahman Tealâ'nın abd-i halisi olamaz. Binaenaleyh; mü'min-i kâmil olmak için her iki ciheti cem' etmek lâzım olduğu bu âyette sarahaten beyan olunmuştur. Bu âyetlerde beyan olunan ahlâk-ı hamidenin zıddını irtikâp eden kâfirlere ta'riz vardır. Nüfus-u insaniyenin katil suretiyle ifnası ebeden haram olup ancak katlini mucip esbaptan birisiyle katlin mübah olduğuna işaret için hakka mukarin olarak vuku' bulan katlin müstesna olduğu beyan olunmuştur.

(يلق أثاما) *E s a m ; Günahın cezası,* yahud *nefs-i günah* veyahud *Cehennemde bir derenin ismidir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şu beyan olunan katil ve zina gibi günahlardan birini işleyen kimse o günahın cezası olan ukubete ve Cehennemde

bu günahı işleyenlere mahsus Esam ismindeki dereye mülâki olur] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; İbn-i Mesud hazretlerinin Resûlullah'tan hangi günahın büyük olduğunu suâl etmesidir. Çünkü İbn-i Mes'ud Resûlullah'a «Hangi günah büyüktür? Ya Resulallah!» deyince Resulullah «Şirketmektir» buyurmuştur. «Bundan sonra hangisi büyüktür?» deyince «Rızık korkusuna binaen evlâdını öldürmektir» buyurdu. «Bundan sonra hanhigi büyüktür?» sualine cevap olarak Resûlullah «Komşunun haremine zina etmektir» buyurması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Binaenaleyh; âyet-i celile Resûlullah'ın kelâmını tasdik etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ şu günahları işleyenlerin hallerini beyandan sonra tevbe edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ۝

buyuruyor.

[Şu günahları işleyen kimse azaba müstehak olur. İllâ günahdan tevbe ve iman eden ve amel-i salih işleyen kimselerin seyyiatını Allahü Tealâ hasenata tebdil eder. Zira; Allahü Tealâ tevbe edenleri mağfiret ve amel-i salih işleyenlere merhamet eder.]

Yani; şirk, katil ve zina gibi cinayeti irtikâp edenler hakir olarak muazzeb olurlar, illâ şol kimseler ki, işlediği günahlara nedamet eder, Allah'ın gazabından korkar ve irtikâp ettiği günahların affını Rabbisinden istirham ve şirkten vaz geçerek Allah'ın vahdaniyetine iman ve kalbinde olan imanını amel-i salih işlemekle tahkik ve tesbit etti. İşte şu evsafı haiz olan kimselerin günahlarını Allahü Tealâ sevaba tebdil eder. Zira; Allahü Tealâ tevbe edenlerin tevbelerini kabul ile mağfiret eder ve amellerine sevab vermekle merhamet buyurur.

Derecat-ı Cennete nail olmak için iman kâfi olmayıp amel-i salih lâzım olduğuna işaret için imandan sonra amel-i salih zikrolunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile seyyiatın hasenata tebdilinde *dört cihetle tevcih vardır :*

Birincisi; Dünyada hâl-i küfürde işledikleri günahları Cenab-ı Hak hâl-i İslâm'da a'mâl-i salihaya tebdil eder. Meselâ şirki tevbesiyle imana ve mü'mini katli hâl-i İslâmda müşrikleri katle ve zinayı iffete tebdil eder. Buna nazaran Vâcip Tealâ tâib ve müstağfir olan kimseyi şu a'mâl-i salihaya muvaffak kılacağını bu âyetle vaad ediyor demektir. Binaenaleyh bu âyet-i celile; kötü amellerin yerine iyi ameller geleceğini beyan etmiştir.

İkincisi; Tevbe sebebiyle günahları tamamen mahvolduğu gibi tevbe ibadet olduğu cihetle sevap yazılır.

Üçüncüsü; Seyyiat gider yerine sevap gelir.

Dördüncüsü; Tevbe sebebiyle ukubat gider yerine derecat gelir. demektir.

وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا

[Ve eğer bir kimse tevbe eder ve amel-i salih işlerse o kimse Allah'a rücu' eder ve tevbesi indellah makbul olduğundan tevbesi azabı giderir sevap getirir.] Bu âyette şart tevbe ve ceza da tevbedir. Binaenaleyh; «şartla ceza ikisi bir şey olduğundan hüküm sahih olmaz» yollu i'tiraz varid olmaz. Zira *şart; ma'siyetten rücu'* manâsına tevbe olup *ceza* da *Allah'ın dergâhına kusurunun affını istirhamla rücu'* manâsına olduğundan şartla cezanın manâları ayrı ayrı olduğu cihetle suâl varid değildir. Bundan evvelki âyette tevbe; *şirkten ve sair günahlardan rücû'* manâsına olup bu âyette tevbe; *Allah'a rücu'* manâsına olduğundan tevbelerin merci'leri başkadır. Binaenaleyh; tekrar yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ halis kullarının yedinci sıfatlarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ۝

buyuruyor.

[Halis kullar şol kimseler ki, yalan yere şehadet etmezler ve onlar lâğviyata uğradıklarında nefislerine ikramla geçiverirler.]

Yani; Allah'ın halis kullarının ahlâk-ı hamidelerinden biri de yalan yere şehadet etmedikleri gibi batıl olan bir şey üzerine yolları tesadüf ettiğinde de ona iltifat etmeksizin geçmekle nefislerine ikram ederler. Çünkü; batıl üzere hazır olmak aynı ma'siyet olduğundan ona iltifat etmeden geçip giden kimse kendini ma'siyetten muhafaza ettiği cihetle nefsine ikram etmiş olur.

Hâzin'de beyan olunduğu veçhile yalan yere şehadet eden kimseye Hz. Ömer'in kırk değnek vurarak yüzünü karalayıp çarşıda gezdirdiği mervidir. Çünkü; şehadetiyle gayrin hakkını ibtâl edip ihkak-ı hakka yegâne medar olan şehadeti ihlâl etmek a'zam-ı cinayettir. Z û r ile murad; *Yalan ve yalanın mevkiidir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Mü'min-i kâmiller yalan söylemez ve yalan mevkiine hazır olmazlar] demektir. *L â ğ i v* le murad; *faydasız her şeydir.* Binaenaleyh; insanın dünya ve âhiretine fayda vermeyecek oyun mahallerinin hepsi bu âyette dahildir. Çünkü; faydasız ve beyhûde vakit geçireceği mahalle hazır olmak insanı avare ve muattal kıldığı gibi defter-i a'maline bir takım seyyiat dahi yazılacağı cihetle bu gibi mahallere iltifat etmeyen kimseleri Cenab-ı Hak mü'min-i kâmil adâdından ma'dud kılmakla senâ buyurmuştur ki, bunun aksini iltizam eden indellah elbette mezmumdur. Şu halde lâğviyat; terki vâcip olan oyunlara, fâhiş sözlere ve galiz lisanlara şamildir.

***

Vâcip Tealâ mü'min-i kâmillerin sekizinci sıfatlarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ۝

buyuruyor.

[Mü'min-i kâmiller şol kimseler ki, Rablerinin âyetleriyle va'z olunduklarında o âyetler üzerine kulakları kapalı ve gözleri örtülü oldukları halde kapanmazlar, belki onlar âyat-ı İlâhiyeyi işittiklerinde gözleri ve kulakları açık oldukları halde kemâl-i tevazu'la yüzleri üzerine secdeye kapanırlar ve o âyetlerde olan emir ve nehiyleri, darb-ı meselleri dinler ve açık gözleriyle kudret-i İlâhiyeye delâlet eden âyetleri görür ondan ibret alırlar.] İşte bu âyette Allah'ın azametine delâlet eden âyetlerden göz yumanlara ta'riz vardır.

***

Vâcip Tealâ mü'minlerin ahlâk-ı hamidesinden dokuzuncuyu beyan etmek üzere:

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Mü'min-i kâmiller şol kimseler ki, dualarında yalnız kendi nefisleriyle iktifa etmezler, belki evlâd ü iyallerinin kendileriyle beraber umur-u dinde salâhlarını ve ileri gitmelerini isteyerek derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Sen bizim için sürur verecek ve gözlerimizi dinlendirip nurlandıracak zevceler ve zürriyetler ver ki, onların salâh-ı hallerini ve şeriatına tamamiyle yapıştıklarını görmekle gözlerimiz dinlensin» diyerek Cenab-ı Hakka münacatta bulunurlar.] Çünkü; mü'min için evlâd ü iyalinin Allah'a muti' ve umur-u dinde salâhlarını görmekten daha ziyade rahat edip mesrur olacağı bir şey olamaz. Zira; evlâd ü iyalin salâhı, Cennette beraber olacaklarına delil olduğundan elbette evlâd ve etbaının salâhının kalben istirahatini mucip olacağı şüphesizdir. Ve dualarına şunu da ilâve ederler: (Yarabbi! Bizim evlâd ü iyalimizi muti' kıldığın gibi bizi haram olan şeylerden ictinab edip azabından korkan müttekilere mukteda bih kıl ki, biz onları irşada muvaffak olalım) demekle münacatlarına hitam verirler. Bu âyette umur-u dinde riyaset istemenin câiz olduğuna delâlet vardır. Çünkü; ehl-i

imanın şu minvâl üzere dualarını Cenab-ı Hakkın evsaf-ı memduhadan addettiği gibi umur-u dinde riyaset talebi İbrahim (A.S.) dan dahi vâki' olduğu diğer âyette musarrahtır.

*
**

Vâcip Tealâ mü'minlerin evsafını beyandan sonra bu sıfatları haiz olan mü'minlerin nail olacakları dereceleri beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾ خَالِدِينَ فِيهَا

buyuruyor.

[Şu sıfatlarla müttasıf olan mü'minler müşrikler tarafından gördükleri ezaya ve fakr u faka ile beraber mücahedenin şiddetine sabırları sebebiyle Cennetin en yüksek tabakalarıyla cezalanırlar ve onlar ebeden Cennette ve yüksek derecelerinde kalıcı oldukları halde Rablerinden melekler vasıtasiyle merhabalara, hediyyelere ve selâma kavuşurlar ve ta'zimat-ı İlâhiyeyle taltif olunurlar.]

حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾

[Zira; Cennet, mü'minlere güzel karargâh ve mahall-i ikamet oldu.] Çünkü; hastalık, fakr u zaruret ve ölüm gibi şeyler olmadığından daima rahatlardır. Binaenaleyh; ehl-i Cennetin cemi'-i âfattan sâlim olacaklarına işaret için Vâcip Tealâ selâm ihda ve hediyyeyle taltif edeceğini ve Cennetin en yüksek tabakalarında olacaklarını beyanla kullarını şu sıfatları kesbetmeye terğib etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ, kullarının ibadetlerine ihtiyacı olmadığını ve kullarına ibadetle emrin onların menfeatleri için olduğunu ve kâfirlerin cezaları elbette lâzım geldiğini beyan etmek üzere :

قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen kâfirlere de ki, «Eğer sizin ibadetiniz olmamış olsaydı, benim Rabbim size mübalât etmezdi. Zira; sizin varlığınız ve yokluğunuz indallah müsavidir. Şu halde sizin kaderiniz ancak iman ve ibadetinizledir. Siz ise Allah'ı ve Resulünü ve kitabını tekzip ettiniz. Binaenaleyh; bu tekzibinizin cezasını yakında görürsünüz ve elbette bu ceza size lâzım olur.»]

Yani; «Benim Rabbim sizi İslâma ve imana da'vet etmemiş olsaydı sizi icadda ne işleyecekti ve işlenecek ne gibi şey olurdu. Zira; sizin i'tibarınız imanla ve imana da'vetledir. Çünkü; insanın şerefi, Allah'a ma'rifet ve imanladır. Binaenaleyh; ma'rifeti olmayan insanın sair hayvanattan farkı yoktur. Şu halde insanın halk olunmasındaki hikmet; imana da'vet olunmasıdır» demekle nasihatta bulun. Yahud *manâ-yı âyet:* [Sizin şirkiniz olmamış olsaydı Allahü Teâlâ sizin azabınızı ne edecekti ve sizin azabınızdan Allah'a bir fayda mı var? Ve lâkin tekzip ettiniz. Tekzibinizin azabı elbette size lâzım olur. Yani sizi imana da'vet maksadı olmasaydı sizi halketmekte faide ne olurdu?] demektir.

SURE-İ ŞUARA

Âhirinde dört âyetten maadası Mekke-i Mükerreme'de nazil olmuştur. *İki yüz yirmi yedi* âyeti havidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾

Bu lâfız, Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (İbni Abbas) hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran *esma-i İlâhiyeden bir isimdir* ve Allahü Teâlâ tarafından kasem olunmuştur. Buna nazaran *manâsı :* [(طسم) ismine yemin ederim] demektir. Yahut *esma-i Kur'an'dan bir isimdir.* Nimetullah Efendinin beyanına nazaran (طسم) harfleri Resûlullah'ın isimlerine işarettir. Meselâ (ط) harfi *tâlip,* (س) *salim* ve (م) harfi *mahiy* ismine işarettir. Buna nazaran manâsı : [ey saadet-i ebediyeyi talip ve alâyık-i dünyeviyeden kalbi salim ve ahlâk-ı zemimeyi mahi, yani izale edici olan Peygamber!] demektir.

تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾

[Şu sûrenin âyetleri cem-i ahkâm-ı diniye ve dünyeviyyeyi beyan eden kitabın âyetleridir.]

Yani; Habibim! (طسم) ismine yemin ederim ki şu okunacak âyetler i'cazdan zahir ve sıhhatı bâhir olan kitabın âyetleridir.

Kur'an vahdaniyeti İlâhiyeyi ve sair insana lâzım olan ahkâmı ve fevaid-i diniye ve dünyeviyeyi tamamiyle beyan ve izhar ettiğinden kitap lâfzı *mübin* ile tavsif olunmuştur. Çünkü Kur'an;

kıyamete kadar benî beşer üzerine cereyan edecek hadisatın ahkâmını tamamiyle beyan eder. Binaenaleyh; bilûmum havadisin ahkâmını Kur'an'dan istinbat etmek kabil olduğundan fukaha-yı izam ehadis-i nebeviyenin muavenetini ilâve ederek Kur'an'dan istinbat ve kütüb-ü fıkhiyeye dercetmişlerdir.

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ③

[Ya Ekrem-er Rusül! Ehl-i Mekke iman etmedikleri için nefsini hüzünle öldüreceksin.]

Yani; Ey Nebiyyi Muhterem! Nefsine şefkat et. Eğer nefsine şefkat etmezsen kavmin sana iman ve kitabını tasdik etmedikleri için kederinden nefsini ihlâk etmen me'muldür. Binaenaleyh; sen onların adem-i imanlarına hüznetme. Zira; senin umurunu te'yit ve şanına tazim için sana kitab-ı mübini gönderdik. Şu halde sana lâzım olan vahyolunan ahkâmı cümle insanlara mümkün olduğu kadar bizzat veya bilvasıta tebliğ etmektir ki, iman edip etmediklerine bakmadan tebliğ etmekle vazife-i mevduanı ifa etmiş olduğundan nefsini itlâf edecek derecede esef etmene lüzum yoktur. Çünkü; senin esefin onların imanlarına sebep olamıyacağı cihetle faydasız esefte manâ yoktur.

Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü Resûlullah kavminin iman ederek azaptan kurtulmalarını son derece arzu edip Mekkelilerin halleri arzu-yu nebevilerinin hilâfına zuhur ettiğinden gayet muztarip ve mükedder olmasına binaen Cenab-ı Hak o kadar esef lâzım olmayıp ancak Allah'ın kelâmını tebliğ kâfi olduğunu beyanla Resulünü tesliye için bu âyeti inzal etmiştir.

Bu âyet gerçi Resûlullah'a hitap ve onu tesliye için nazil olmuşsa da fasıkların hallerine şiddetle hüznedip nefsine meşakkat verenleri dahî tesliye ve hüzünde ifrattan men'etmiştir. Çünkü; her zamanda insanların sulâhası; süfeha ve fesaka güruhunun, bilhassa kefere ve zalemenin hallerine esef ve buğzederler. Sulâha için buğz-u fillah bir meziyet ve ayn-i ibadetse de onların hallerine hüzün ve kederde ileri gidip müztarip olacak ve vücuduna meşak-

kat verecek kadar ifrat etmek lâzım olmadığına bu âyet delâlet etmiştir.

***

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyette Resûlüne kavminin iman etmediklerini esefle «Nefsini ihlâk edeceksin, bu kadar esefte fayda yoktur. Şu halde şiddetle hüznetme» demekle kâfirlerin iman etmediklerine tahassürden zımnen nehyetmişti. İşte o nehyin illetini beyan etmek üzere :

إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Eğer biz istesek onlar üzerine semadan bir âyet inzal ederiz ki, âyete onların boyunları kemâl-i itaatla inkiyât ederler.]

Yani; Habibim! Sen kavm-i Kureyş'in iman etmediklerine şiddetle teessüf etme. Zira; eğer imanlarını istesek biz onlar üzerine semadan bir alâmet inzal ederiz ki, o alâmet onları imana mecbur eder. Yahut bir beliyye veririz ki, o beliyye onları imana mecbur eder. Binaenaleyh; onların boyunları o âyete tamamiyle inkiyâd eder olur. Fakat onlar iradelerini imana sarfetmediklerinden bizim irademiz imanlarına taallûk etmedi, belki adem-i imanlarına taallûk etti. Şu halde onların iman etmediklerine senin için keder lâzım değildir.

(اعناقهم) *onların boyunları* demektir. Çünkü; insanın bir emre inkiyadının eseri boynunda zuhur ettiğinden âyette itaatları boyunlarına isnat olunmuştur. Huzu'; *itaatın son tabakasıdır* ki, işte itaat o kadar olur onun fevkinde itaat olmaz. Şu halde âyette her ne kadar boyunları itaat eder denmişse de kendi şahısları itaat eder demektir. Yani eğer Allahü Tealâ onların imanlarını murad etseydi üzerlerine semadan onları imana mecbur edecek bir âyet inzaliyle imana icbar ederdi. Binaenaleyh; onların cümlesi o âyete inkıyad ederlerdi ve lâkin imanda muteber olan ihtiyarî olduğundan onları imana icbar etmedi. Çünkü; icbar etse iman-ı icbarî muteber olmazdı.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile *a ' n a k* la murad; *kavmin reisleri olması* muhtemeldir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Eğer biz istesek onlar üzerine semadan âyet inzal ederdik. Onların reisleri o âyete son derece itaat ve etba'ları da onlara inkıyat ederler ve cümlesi mü'min olurlar ve hepsi o âyet altında titrer dururlardı. Lâkin ihtiyarlarıyla olmadığından imanları muteber olmıyacağına binaen âyet inzal etmedik] demektir. Tefsir-i Taberi'de bu manâyı teyid eden bir rivayet de mevcuttur. Binaenaleyh; bu ihtimale nazaran reisleri zikirle iktifa olunmuştur. Çünkü; insanlar daima rüesaya tâbi' olduklarından rüesa iman etmiş olsalardı cümlesi iman ederlerdi. Halbuki reisleri riyasetlerini muhafaza için hakkı setrederek zuafa-yı nası aldattılar. Bu gibi hilelere âlemde her zaman vukuat şahittir. Zira; Avam-ı nâsı aldatmak için her zaman ileri gelenler hile düşünmekten hâlî kalmamışlardır. Reisler sulâhadan olduğunda nâs derhal salâh kesbetmiş, reisler mubâlatsız olunca nas da derhal mubâlatsızlığa dökülüp neticede bir takım belâya ile terbiye olduklarına tarih şahittir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin iman etmemelerinin temerrüt, şiddet ve inatlarından ileri geldiğini beyan etmek üzere :

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ۝

buyuruyor.

[Yeni bir va'z ve âyet Rahman Tealâ tarafından onlara gelmez. İllâ onlar o va'z ve zikirden i'raz ederler.]

فَقَدْ كَذَّبُوا

[Binaenaleyh; onlar o âyeti ve zikri tekzip ettiler.]

فَسَيَأْتِيهِمْ أَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ۝

[Halleri tekzip olunca yakın vakitte onlara istihza ettikleri

âyetlerin haberleri elbette gelir ve hak olup olmadığını o zaman bilirler.]

Yani; müşriklerin imana iradelerini sarfetmediklerinden irademiz onların imanlarına taallûk etmedi. Binaenaleyh; küfür üzerine musır oldular. Ve her ne zaman Rahman Tealâ tarafından nefislerinde olan fenalığı kaldırmak ve onları salâha davet etmek üzere yeni bir âyet gelmedi, illâ onlar o âyetten kaçarlar ve asla kulak asmaz ve kabulü tarafına katiyyen meyletmezler. Kemâl-i temerrütlerine binaen o âyeti tekzip ederler. Hatta tekzibe de kanaat etmiyerek istihzaya kadar da cesaret ederler. Halleri Allah'ın âyetlerini istihzaya kadar cür'et olunca elbette istihza ettikleri âyetlerin hak ve kabule şayan olduğunun haberleri onlara gelir ve o zaman âyetlerin itaata şayan olduğunu bilirler. Fakat fayda etmez. Çünkü; azab-ı ilâhî nazil olduktan sonra hatasını bilip nedamet etmek fayda etmez.

Müşriklerin muamelelerinin şenaatına ve cinayetlerinin azametine işaret için esma-i hüsnadan lutf u ihsanı müş'ir olan *Rahman* ismi varid olmuştur. Çünkü; Ebussuud Efendinin beyanı veçhile mutlaka canib-i İlâhiden geldiği beyan olunan âyetlerden yüz döndürmek kabahat ve cinayet olduğu gibi in'amı ve ihsanı müş'ir olan Rahman Tealâ tarafından gelen âyetlerden yüz döndürmek daha büyük cinayet ve şeneat olduğuna işaret için Rahman ism-i şerifi varid olmuştur. Çünkü muhsin olan zat tarafından gelen ve islâhlarına ait olan âyetten i'raz; elbette kabahatın büyüğüdür.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *z i k i r* le murad; *mev'ize üzerine müştemil Kur'an'dan bir taifedir.* *M u h d e s* le murad; *yeni inzal olunmuş* demektir. Yani «Kur'an'dan yeni inzal olunmuş bir mev'ize geldiğinde onlar elbette o mev'izeden i'raz eder yüz döndürürler, tekzipte israr ederler, hatta israrları istihzaya müncer olur ve istihzaya kadar cüret edince yakında o istihza ettikleri zikrin hak veya batıl olduğunun haberleri onlara gelir ve onlar da tasdika ve ta'zime şayan ve mucibiyle amel etmeye lâyık olduğunu bilirler» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'dan i'raz ettiklerini beyan etti-

ği gibi kudretine delâlet eden delillerden bazılarını dahî beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Kâfirler Kur'an'ı istihza ederler de yer yüzüne nazar edip görmediler mi ki, biz yer yüzünde her sınıf otlar ve ekinlerden güzel ne kadar şeyler bitirdik ve o bitirdiğimiz nebatat, hayvanlara ve insanlara ne kadar fayda verir ve ne güzel gıda olur. Bunların cümlesine nazar edip düşünmek ve her birinden ibret almak ve bizim kudretimizin kemâline istidlâl etmek lâzım değil midir?]

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً

[Zira; yer yüzünde olan nebatatın her birinde bizim kudretimize alâmat vardır.]

وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

[Halbuki ekseri nâs bunlardan gaflet ederek iman eder olmadılar.] Ve onların meydanda olan hakikata iman etmediklerine habibim! Sen mahzun olma. Zira;

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

[Senin Rabbın cümlesine galip ve onlardan intikamını almaya kaadir ve merhameti bol bir hakîm-i mütealdir.] Binaenaleyh; rahmeti icabı onların azabını ta'cil etmez ve vakt-i merhununa kadar te'hir eder ki, düşünüp mütenebbih olsunlar. Eğer mütenebbih olur iman ederlerse gazab-ı İlâhiden kurtulmuş olurlar, mütenebbih olmazlarsa mazur olmasınlar. Çünkü; müsaade etmeden helâkte, onlar «bize müsaade olsaydı düşünür, hakikatı bulur, iman ederdik» demek ihtimalini kesmek için Cenab-ı Hak onlara mühlet verir.

Beyzâvî ve Ebussuut Efendinin beyanları veçhile Vâcip Tealâ yer yüzünde halketmiş olduğu her türlü nimetlerin menafi-i kesîre ve bereket-i taammesi olduğuna işaret için her nevi nebâtatı kerem sıfatiyle tavsif etmiştir. Gerçi yer yüzünde mevcut nebatat ve sair mahlûkatta bir çok mazarratlı olanlar varsa da o mazaratlı gördüğümüz şey de elbette birçok menfaatı mutazammındır». Fakat biz bilmeyiz ve bizim bilmememizden faydası ve menfaatı olmaması lâzım gelmez. Çünkü; Allahü Tealâ'nın halkettiği şeylerin cümlesinde bizim bilmediğimiz menfaatlar ve hikmetler mevcuttur. Zira; nebâtattan bazıları bizzat insana nâfi' olduğu gibi bazı diğeri de bilvasıta nâfi' olur. Meselâ bazı otlar doğrudan doğruya yense insan için öldürücü zehir olduğu halde hayvanat yiyince süte inkilâp ettiği halde ayn-i menfaat ve şifa olduğu meydanda bir hakikattır ki, inkârı gayri kabildir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın halketmiş olduğu mahlûkata tevdi ettiği fayda ve menfaatların azametine işaret için yüksek mertebeye işarete mevzu' olan (ذلك) kelimesi varid olmuştur. Her sınıf nebatatta olan acîp ve garip esrar-ı ilâhiye imanı icap edip, küfürden men'e delâletleri büyük olduğuna işaret için (آية) lâfzı tazime delâlet eden tenvinle nekre olarak varid olmuştur.

Vâcip Tealâ'nın ihsanı kudret-i kâmilesi nisbetinde olduğuna işaret için kudretine delâlet eden izzeti rahmeti üzerine takdim etmiştir. Zira; kudret sahibi olan bir zat her şeyi ihsana kaadir olduğundan elbette aciz olan bir kimsenin ihsanına nisbet kabul etmez ve elbette kudretle beraber ihsanda te'sir ziyade olur.

Z e v c ; nebatattan her sınıf demektir. *K e r i m ; memduh ve menfaatı çok* demektir. (كم) kelimesi *kesrete* ve (كل) kelimesi her ferde delâlet ettiğinden tafsil üzere enva-ı nebatatı bitirdiğini beyanla Vâcip Tealâ kudretinin azametine tenbih ve müşrikleri tefekküre davet etmiştir.

Hulâsa; insanların yer yüzüne nazar edip Cenab-ı Hakkın bereketi çok ve menfaatı büyük olarak bitirmiş olduğu otlardan ibret alması lâzım geldiği ve bunların her birinde kudretullahın kemâline büyük delâletler bulunduğu; bununla beraber nasın ekse-

risinin iman etmedikleri, Allahu Tealâ'nın cümleye galip, intikama kaadir olduğu ve merhameti icabı azablarını te'hir ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin küfrüzere ısrarlarını ve Kur'an'dan yüz döndürdüklerini ve vahdaniyete delâlet eden delillere nazar etmediklerini beyan ettiği gibi bu hallerin bu ümmete mahsus olmayıp geçmiş ümmetlerde de mevcut olduğunu beyan etmek üzere:

وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝ قَوْمَ فِرْعَوْنَ

buyuruyor.

[Zikret Habibim! Şol zamanı ki o zamanda Rabbın Tealâ Musa (A.S.) a nida etti ve dedi ki, «Ya Musa! Hudud-u ilâhiyeden çıkarak zulmü irtikâp eden Firavun'un kavmine gel, onlara tebliğ-i ahkâmda bulun. Zira seni; onları tarik-ı hakka davete memur ettim.»]

أَلَا يَتَّقُونَ ۝

[«Onlar Allah'tan korkmazlar mı ve tarik-ı hakka niçin tebaiyet etmezler?» dedi.]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Sen kavmine Musa (A.S.) la kavmi beyninde ceryan eden ahvali ve şol zamanı beyan et ki, o zamanda Rabbın Tealâ Musa (A.S.) a nida etti ve dedi ki: «Ya Musa! Zâlim olan kavm-i Firavn'a gel» demekle gelmesini emir ve «Onlar bu kadar zulmü irtikâp ederler de Allah'dan korkmazlar mı?» demekle Hz. Musa'yı onlara tebliğe me'mur etti. Çünkü; Firavun'la kavminin yer yüzünde fesat ve zulmü neşir ve tamim ettikleri gibi Benî İsrail üzerine de zulüm ve tasallûtlarını artırmışlardı. Hattâ oğlan çocuklarını öldürüp kız çocuklarını bırakırlardı. Bu ise Benî İsrail'in inkırazlarına sebep ve haysiyetlerine tecavüzdü. İşte şu minval üzere arz üzerinde istediği zulmü icra eden kavme evvelâ sorulacak şeyin ittika, yani Allah'tan korkup korkmadıklarını sor-

mak olduğunu beyan etti. (الا يتقون) hitap suretiyle (الا تتقون) kıraat olunduğuna nazaran Hz. Musa'nın onlara neden ittika etmediklerini ve Allah'ın azabından korkmak lâzımken neden korkmadıklarını ve gazab-ı İlâhiden kurtulmayı ne ile temin ettiklerini ve neye güvendiklerini sormaya me'mur olmuştur. Bu kıssayı zikirden maksad; Resulullah'ı tesliye ve iman etmiyenleri imana davet etmektir. Çünkü vak'anın hulâsası; kavm-i Firavn, peygamberlerini tekziple helâk oldukları gibi siz de resulünüzü tekzipte devam ederseniz helâk olursunuz demekten ibarettir.

(ألا يتقون) daki hemze; *İstifham-ı inkârî ve tevbih içindir.* Yani «Onlar Allah'tan korkmazlar mı ve korkmamak bir emr-i münker değil mi ve münkeri niçin irtikâp ederler?» demektir.

Hulâsa; Hz. Musa'ya Cenab-ı Hakkın nidâ edip «Gel Firavun kavmine! İmana davet et» dediği, kavm-i Firavn'ın zâlim ve gaddar olduğu, Allah'tan korkmadıkları ve korkmamakla tevbih olundukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ'nın Musa (A.S.) a kavm-i Firavn'a resul olduğunu beyan etmesi üzerine Hz. Musa'nın cevabını beyan etmek üzere:

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِۜ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.) risaletle Firavun'un kavmini hakkı davete me'mur olunca «Ya Rabbi! Firavun ve kavminin beni tekzip etmelerinden ben muhakkak korkarım» dedi.] Ve sözüne şunu da ilâve edip dedi ki :

وَيَض۪يقُ صَدْر۪ي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَان۪ي

[«Ya Rabbi! Göksüm daralır, dilim söylemez, tebliğde kusur ederim.»]

فَأَرْسِلْ إِلٰى هٰرُونَ ﴿١٣﴾

[«Binaenaleyh; Ya Rabbi! Cibrili, Harun'a gönder ve onu da benimle beraber resul kıl ki, bana yardım etsin ve tebliğ noksan olmasın.»]

وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ

[«Halbuki onların benim üzerime bir günah davası vardır.»]

فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾

[«Binaenaleyh; onların beni öldürmelerinden korkarım» demekle Cenab-ı Hak'tan yardım istedi.]

Yani; Allahü Tealâ Musa (A.S.) a «Gel Firavun tarafına davet et onu» deyince Musa (A.S.) hitab-ı İlâhiye cevaben «Ey benim Rabbım! Beni onların tekzip etmelerinden muhakkak korkarım ve onların tekziplerinden dilim söylemez ve kalbim daralır, lâyıkıyla tebliği eda edemem. Binaenaleyh; Cibril-i Emini biraderim Harun'a gönder ki, emr-i tebliğde sana yardım etsin ve onlar için benim üzerimde bir katil dâvası vardır. Korkarım beni katlederler» demekle Cenab-ı Haktan muavenet istedi. Çünkü; Musa (A.S.) ın evvelce lisanında rekâket olduğundan onların yolsuz muamelelerini gördükçe kalbine ârız olacak ıztıraptan müteessiren bilkülliye söyleyemiyeceğinden korktuğunu izhar ve kalbinin ıztırabı lisanına bir kat daha ağırlık vereceğini dermeyan etti. Söyleyemiyeceği bir zamanda sözünü ikmâl ve tebliği lâyikıyle icra etmek için biraderinin kendine yardımcı olmasını istedi, haksız bir dâvaları olduğunu ve o dâvanın hakikatını tetkik etmeden zulüm etmelerinden korktuğunu beyan etti. Binaenaleyh; Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hz. Musa biraderinin resûl olmasını *üç şey üzere ibtina etti: Birincisi; tekziplerinden korkması, İkincisi; tekziplerinden müteessir olarak kalbinin daralması, Üçüncüsü; kalbinde hasıl olan darlıktan lisanının söylemez bir hale gelmesidir.* Zira; bu üç hâl bir araya gelince kalbine metanet verecek ve noksanı ikmâl edecek bir yardımcıya ihtiyacı za-

ruri olduğundan biraderinin yardımcı olması lüzumunu bu üç sebep üzerine bina etmiştir. Yoksa Hz. Musa'nın maksadı, hâşâ emr-i risaleti telâkkide taallül ve tereddüt değildir, belki tahmil olunanın azametini düşünerek maiyetine bir muin istemekten ibaret ve emr-i risalete lâyık olduğu kadar ehemmiyet vermektir.

Hz. Musa'nın bu âyette beyan ettiği *z e n b* le murad; Kur'an'ın müteaddid âyetlerinde beyan olunan *katil meselesidir.* Çünkü; Hz. Musa Mısır'dan (Medyen)e gitmeden evvel Benî İsrail'den birisiyle kavga eden bir kıptîyi haksız ve zâlim gördüğünden bir tokat vurunca kıpti ölmüştü. Kıptînin katli hataen vuku' bulduğu cihetle Musa (A.S.) hakkında *zenb* değilse de kıptîler günah itikat ettiklerinden onların zu'm-u batıllarınca *zenb* denilmiştir. Şimdi Musa (A.S.) «Ya Rabbi! Evvelce bir hatadan dolayı onların benim üzerimde bir dâvaları vardır. Korkarım o dâva ile beni muaheze ederler» demekle Rabbısının muavetini istirham etti.

***

Vâcip Tealâ Hz. Musa'nın şu münacaatı üzerine emrini beyan etmek üzere :

قَالَ كَلَّا فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا اِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Vâcip Tealâ Musa (A.S.) a dedi ki «Ya Musâ! Sen onlardan korkma. Çünkü; mesele senin zannın gibi değildir. Zira; seni biz risaletle ihtiyar edip onlara resûl gönderince biz seni şerlerinden muhafaza ederiz. Binaenaleyh; ikiniz beraber bizim âyetlerimizde gidin, korkmayın. Çünkü; biz sizinle beraber beyninizde ceryan edecek sözleri işitiriz.] Şu halde her zaman muavenetimiz sizinle beraberdir ve size bir zarar kasdederlerse biz onların ellerini tutar belâlarını sizden def'ederiz. Sizin onların şevket ve kuvvetlerine bakarak korkmanız caiz olamaz. Zira; onların kudretleri sizi katle kâfi değildir.»

فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾

[Binaenaleyh; ikiniz beraber Firavun'a gelin ve «Biz âlemlerin Rabbısının resûlleriyiz» deyiniz, kemâl-i şecaat ve cesaretle risaletinizi tebliğ ediniz.]

أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٧﴾

[**«Ey Firavun! Bizimle beraber Benî İsrail'i arzı mukaddese gönder**] ve onların âbâ ve ecdadının beldeleri olan Şam cihetine gitmelerine mani olmayın ve kuvvetinden asla perva etmeyin» demekle Cenab-ı Hak Musa ve biraderinin hattı hareketlerini tayin etmiştir.

Vâcip Tealâ onların mubahaselerini işittiğini beyanla şecaatlarını tezyit ve nusretini vaadetti, akibet Firavun'u ve kavmini garkedip Hz. Musa ile kavmini saha-i selâmete çıkarmakla vaadını incaz etmiştir. Evvelemirde zulmün kaldırılması vâcip olduğundan Benî İsrail'e ruhsat vermesiyle onların üzerinden zulmünün kaldırılması ve Şam cihetine gitmelerine müsaade etmesi Firavun'a teklif olunmuştur. Yusuf (A.S.) dan sonra Benî İsrail'in Mısır'da dörtyüz sene kaldıkları ve Hz. Musa'nın risaletle Mısır'a geldiğinde Benî İsrail'in adedi altıyüz bine bâliğ olduğu Ruhul Beyan sahibinin cümle-i beyanatındandır.

Vâcip Tealâ'nın emri üzerine Musa (A.S.) Mısır'a gelip biraderiyle birleşerek beraberce vakit kaybetmeden Firavun'un kapısına geldiler ve istizan ettiler. Firavun müsaade edip içeriye girince «Biz Allah'ın resûlleriyiz, seni tarik-ı hakka davete geldik» dediler.

***

Vâcip Tealâ Musa ve Harun (A.S.) ın Firavun'u din-i hakka davetleri üzerine Firavun'un sözünü beyan etmek üzere :

قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.) Firavun'a risaletlerini tebliğ edince Firavun Musa (A.S.) a hitap ederek dedi ki, «Ya Musa! Çocuk olduğun halde biz seni evimizde besleyip büyütmedik mi ve sen ömründen çok sene bizim içimizde ve hanemizde eğleşmedin mi?»]

وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِى فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

[«Ve katil fiilini sen işleyip benim kabilemden birini katletmedin mi? Halbuki sen benim nimetlerimi inkâr eden ve hakk-ı terbiyemi unutanlardansın» demekle Musa (A.S.) a dilini uzattı ve şiddetini gösterdi, geçmiş nimetlerinden bahsetmekle Musa (A.S.) a nimetlerini sayarak susturmak istedi.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bazı rivayete nazaran Firavun Musa (A.S.) ın girmesine bir sene müsaade etmemiş, Hz. Musa da girip görüşmek ve risaletini tebliğ etmek için devam üzere kapısını çalmıştır. Bir seneden sonra Firavun müsaade etmiş ve demiştir ki, «Bırakın gelsin hiç olmazsa oyuncak eder eğleniriz». İşte Firavun Hz. Musa'yı oyuncak ittihaz etmek üzere huzuruna gelmesine ruhsat vermiştir. Hz. Musa gelince âyette beyan olunduğu veçhile evvelâ nimetlerini saymış ve saniyen kendine karşı Musa (A.S.) ın işlediği katil hatasını pek büyük addederek beyan etmiştir. Çünkü; Hz. Musa'nın katlettiği kıptî Firavun'un ekmekçisi olduğundan bu katli ağza alınmaz ve söylenmez derecede büyük bir hata addederek «Bu fiili, sen işledin» demekle vuku' bulan fiilin tasrihini münasip görmeyerek kinâye suretiyle beyan etmiş ve bu sözünde büyüklerin âdetlerine riayet etmiştir. Çünkü büyüklerin âdetleri; küçük gördüğü kimseye itap edecekleri zamanda evvelâ nimetlerini saymak ve saniyen kabahatını beyanla itap etmektir.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile Firavun'un Musa (A.S.) a «Sen kâfirlerdensin» demekten maksadı; *dört veçhile tevcih olunur:*

B i r i n c i s i ; *Sen benim nimetimi inkâr ederlerdensin* demektir. Çünkü; küfür; *nimeti inkâr* manâsınadır.

İ k i n c i s i ; Firavun Hz. Musa'nın halini bilmediği ve Musa (A.S.) onun sarayında eğleştiği cihetle kendi dininde zannetmesidir ki, *sen bize kâfirsiniz diyorsun halbuki sen de bizim*

gibi kâfirlerdensin demek istemiştir. Halbuki Musa (A.S.) onun sarayında bulunduğunda dinini reddederdi. Fakat Firavun'un haberi yoktu.

Ü ç ü n c ü s ü ; Sen küfrân-ı nimeti kendine âdet eden kimselerdensin ki, benim havass-ı bendegânımdan birini katlettin demektir.

D ö r d ü n c ü s ü ; Firavun *benim ulühiyetime kâfirsin* demek istemiştir. Çünkü; bazı rivayete nazaran Hz. Musa Mısır'dan (Medyen) e gitmeden evvel suret-i alâniyede Firavun'un dinine ta'nederdi. Firavun dinine ta'nettiğini bildiğinden kendi zu'm-u batılına nazaran «sen kâfirlerdensin» diyerek hitap etmek istemiştir.

***

Vâcip Tealâ Firavu'un sözüne Musa (A.S.) ın cevabını beyan etmek üzere :

قَالَ فَعَلْتُهَا إِذًا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ ۝

buyuruyor.

[Musa (A.S.) Firavun'un sözüne karşı dedi ki «Ben o katil hâdisesini işlediğim zaman hata edenlerdendim. Zira maksadım; katletmek değildi, belki te'dip etmekti. Fakat mukaddermiş katil vuku' buldu. Binaenaleyh; benim için o katil maddesi bir cürüm değildir» diye katil meselesine cevap verdi.] Ve şunu da ilâve edip dedi ki :

فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ

[«Katil vuku bulunca ben sizden korktuğum zaman firar ettim.] Çünkü; zâlimsiniz. Hata ile kasdî olan ef'al beynini tefrik etmezsiniz. Binaenaleyh; derhal tecziyeye kıyam edeceğinizi bildiğim için sizden firar etmeyi ehven gördüm.»

فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝

[«Ahval bu minval üzere ceryan edince Rabbım bana hüküm

verdi ve beni resûllerden kıldı, risaletimi tebliğ için sana geldim işte tebliğ ediyorum. Kabul ve adem-i kabul sana ait bir vazifedir» demekle Firavun'a mukabelede bulundu.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hz. Musa'nın *d a l â l e t* le muradı; *zühûl ve gaflettir.* Yani «Benim kıptîye vurduğum bir yumruktur. O bir yumruğun katle sebep olacağından gaflet ettim» demektir. Şu halde (وانا من الضالين) demek (وانا من الغافلين) demektir. Buna nazaran Musa (A.S.) Firavun'a «Bu fiil benim firarımı icap etmezdi. Fakat sizin zulmedeceğinizi bildiğimden firar ettim. Siz bana kötülük etmek istediniz. Allahü Tealâ ona mukabil benim şânımı ilâ etti. Zira; bana nübüvvet verip sizi ıslâha me'mur etti» demekle Firavun'un zâlim olduğunu kendine bilâ perva söyledi. Yahut Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile burada Hz. Musa'nın *d a l â l e t* le muradı; *nisyandır.* Yani «katil fiili vukuu bulduğu zaman ben dâllinden idim» demek «kıptîye vurduğum bir yumruğun katle müeddî olacağını unutanlardandım» demektir. Firavun'un saydığı nimetlerin cevabını Hz. Musa te'hir etti. Zira; resûl olan bir zatın indinde mün'im ve gayri mün'im cümlesi müsavi olduğu cihetle Firavun'un kelâmından itham etmek istediği katil meselesine cevabı ehemmiyetli addederek onun cevabını takdim etti ki, ithamdan nefsini tebrie etsin. Bundan sonra Firavun'un tâdat ettiği nimetlere cevabı münasip görüp dedi ki :

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَنِي اِسْرَائِلَ ﴿٢٢﴾

[«Ey Firavun! Şu senin saymış olduğun terbiye ve benim senin sarayında eğleşmem bir nimet ki, sen onu benim üzerime sayıyorsun. O nimet senin Benî İsrail'i köle ittihaz edip onlara ihânet etmekten ibaret olduğu gibi benim senin sarayına gelmem de onların bigayri hakkın oğlanlarını katletmekten neş'et etmiştir. Şu halde nimet dediğin şey ayn-i nikmetten ibarettir, yoksa nimet değildir.»]

Yani; Firavun'un Hz. Musa'ya seni terbiye edip büyütmedim mi ve benim evimde bir çok seneler eğleşip ömrünün çoğunu ora-

da geçirmedin mi? diye saydığı şeylerin hakikatta nimet olmayıp belki ayn-i nikmet olduğunu ve nimet zannettiği şeyde Firavun'un zâlim ve gaddar olduğunu kendine tebliğ suretiyle Musa (A.S.) dedi ki «Ey Firavun! Şu senin saydığın şey ki, onu benim üzerime nimet olarak kaydediyorsun. İşte o nimet dediğin şey aslen hür olan Benî İsrail'i senin köle kılıp meşakkatlı hizmetlerde kemâl-i ihanetle onları istihdamından ibarettir ve benim sarayına gelmeme sebep de senin zulmündan neş'et etmiştir. Zira; sen Benî İsrail'in oğlan çocuklarını katletmemiş olsaydın ben senin sarayına müsafir olur muydum. Beni anamla babam beslemezler miydi? Şu halde ey Firavun! Bize nimet saydığın şey ayn-i azap değil midir? Eğer zulmündan korkumuz olmasaydı senin küfriyatla dolu olan sarayında bir gün değil bir saat bile kalır mıydım?» demekle Firavun'un nimet dediği şeyin ayn-ı zulümden ibaret olduğunu kemâl-i selâbetle beyan etti ve Firavun da buna karşı mebhut oldu. Binaenaleyh; bu hususa dair bir şey diyemediğinden, başka bahse intikâl ediverdi.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirin küfrü, vâki' olan nimetin şükrüne istihkakına bu âyet delâlet eder. Zira; Hz. Musa Firavun'un nimet saydığı şeylere «nimet değildir, belki ayn-i zulüm ve azaptır» diye mukabele etti de «nimettir ama sen kâfir olduğun için onun şükrüne müstehak değilsin» demedi. Yani nimet olsaydı şükre istihkakını nefyetmezdi. Şu halde «kâfirin bazı kimselere yapmış olduğu in'amın sevabını, küfrü iptal eder, fakat in'am ettiği kimseler tarafından şükre ve medh ü senaya istihkâkını iptâl etmez» demektir. İnsanın insana şükrü gördüğü iyiliğin kadrini bilmek ve iyiliği yapan kimseyi medh ü senâ etmek ve ihanet etmemektir. Binaenaleyh insanların lütûf gördüğü kimsenin kadrini takdir etmesi; o nimetin şükrü olduğundan bu cihete dikkatle beyinlerinde muhabbetin idamesine gayret etmek lâzımdır. Zira insanlar arasında muhabbet; çok iyiliklere vesile olacağından her şahsın bu cihete itinası ehl-i İslâm için büyük bir sermaye ve tükenmez bir hazinedir.

*
**

Vâcip Tealâ; Firavun Hz. Musa'nın sözünde olan metanetine

ve kendinde olan selâbet ve şeceatına nazar ederek oyuncak olarak, gülmek, istihza etmekle baştan savılacak bir şey olmadığını ve gayet ehemmiyetli olduğunu anladığı cihetle Musa (A.S.) ın asıl davasına itiraza başladığını beyan etmek üzere :

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Firavun «Kimdir âlemlerin Rabbısı?» dedi.]

Yani; Musa (A.S.) «Biz âlemlerin Rabbisinin resulleriyiz» deyince Firavun «Sen kim oluyor ve ne cesaretle risalet davasında bulunuyorsun ve daha dün biz seni büyütmedik mi?» gibi şeyleri söylemişse de onlarla Hz. Musa'yı ilzam edemiyeceğini anlayınca «âlemlerin Rabbisi dediğiniz kimdir. Onun hakikatı nedir ve ona bizi niçin davet edersin?» demekle evvelâ ilâhiyattan mubahaseye girişti.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un bu sualine Hz. Musa'nın cevabını beyan etmek üzere :

قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.) Firavun'a ve cemaatına hitap ederek «Eğer siz erbab-ı idrak ve iz'andan iseniz âlemlerin Rabbısı semavat ve arzın ve onların arasında olan mahlûkatın Rabbısıdır» demekle Cenab-ı Hakkın âsârıyla cevap verdi.]

Yani; Firavun'un süaline Musa (A.S.) cevapta «Ey Firavun! Âlemlerin Rabbısı şu gördüğünüz âlem-i ulvî ve süflî ve onların beyninde olan cümle mevcudatın halikı ve rabbısıdır. Eğer eşyanın hakikatına ilm ü irfanınız varsa bunu bilirsiniz» demekle Firavun'un cehalet ve hamakatına işaret etti. Çünkü; semavat, arz

ve onların arasında mevcut olan eşyanın cümlesi mümkün ve mürekkep olduğundan elbette vâcip lizatihi bir fail-i muhtarın eseri olduğu meydanda bir hakikatken henüz onu tahkik edip bilmemek hamakat ve cehaletten başka bir şey değildir demek istedi.

Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Firavun'un suali; Vâcip Tealâ'nın künhünden ve hakikatındandır. Hz. Musa'nın cevabı; âsarı ve ef'aliyle cevaptır. Çünkü; Allahü Tealâ'nın künhünü bilmek beşer için mümkün olmadığından âsarıyla tarif ve bu cihetle de Firavun'un vazifesizliğini beyanla Firavun'a haddini bilmesini tavsiye etmiştir. Zira dünyada beşer için bilinmesi mümkün olmayan şeyi sual etmek; haddini ve aczini bilmemektir. Binaenaleyh; Hz. Musa beşerin idrakinin ihata edebileceği bir surette tarif etmekle Firavun'u vazifesine davet etti.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Firavun Allahü Tealâ'yı bilir fakat mülk ve riyaset için küfrü ihtiyar ederdi. *Yahud* «Her şeyin fâili eflâktir» diyen dehrilerdendi. *Yahud;* Hulûliye mezhebinden olup kendine ulûhiyetin hulûlünü itikat ettiğinden ulûhiyet davâsına kadar cesaret etmişti. Binaenaleyh; Musa (A.S.) da Allahü Tealâ cümle mahlûkatın rabbısı olduğunu beyanda Firavun'un da rabbısı olduğunu Firavun'a tefhimle ulûhiyet davasında sahtekârlığını meydana koymuştur.

*
**

Vâcip Tealâ Firavun'un bu cevapta hayrette kalıp kendisine ârız olan şaşkınlık eseri olarak irad ettiği sözünü beyan etmek üzere :

قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ اَلَا تَسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Firavun etrafında olan cemaata «İşitmiyor musunuz?» dedi.]

Yani; Firavun Musa (A.S.) ın vermiş olduğu cevaptan taaccüp ve istihza tarikiyle etrafında olan cemaatı da taaccübe sevk ve zihinlerini başka vadiye tahvil etmek için kavminin eşrafından

huzurunda bulunan âyan ve erkânına «İşitmiyor musunuz Musa'nın sözünü? Ben Rabbısının mahiyetinden sual ettim o bana âsârından haber verdi. Cevabı sualime muvafık değildir» demekle meclistekilerin zihinlerini tağlit etmek istedi ki, bahsi mugalâtayla bitirsin. Çünkü; Hz. Musa'nın sözünde bir te'sir-i beliğ gördüğünden cemaatın meyletmesinden ve harice sirayetinden korktu ve Hz. Musa'nın muhik olduğunu anlatmak istemedi.

*
* *

Vâcip Tealâ Firavun'un sözünden sonra Hz. Musa'nın sözünü beyan etmek üzere :

قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.) «Âlemlerin Rabbısı sizin ve sizden geçen babalarınızın da rabbısıdır» dedi.]

Yani; Firavun Musa (A.S.) ın «Âlemlerin Rabbısı semavat ve arzın rabbısıdır» diye vermiş olduğu cevabı kavmine bir hata gibi gösterip semavat ve arzın hakikatını insanlar için bilmek biraz uzak olduğundan Musa (A.S.) herkesin inkâr edemiyeceği bir delile intikâl etti ki, o delil her şahsın kendi vücududur. Çünkü; herkes kendi vücudunun bir takım et ve kemikten ve sair eczadan mürekkep olduğunu, sonradan meydana geldiğini bilince bir mucid-i hakikinin icadıyla olduğunu ikrar etmesi lâzım olduğundan bu hakikatı inkâr, mücerret inattan ibaret olacağı cihetle Musa (A.S.) «Âlemlerin Rabbısı sizin ve sizden evvel geçen babalarınızın rabbısıdır» demekle Firavun'a «Senin de rabbındır. Binaenaleyh; senin rubûbiyet dâvasında bulunman sahtekârlıktır» dedi.

Hâzin ve Ebussuud'un beyanlarına ve İbni Abbas Hazretlerinden bir rivayete nazaran bu mubahasenin cereyanı esnasında Firavun'un merasim için hazırlanmış büyük salonunda kolları bilezikli erbab-ı rütbeden ve memleketin eşrafından beş yüz kişi hazırmış. Çünkü; Firavun Hz. Musa tarafından Mısır'a ve etrafına

dağılmış havadisin önünü almak ümidiyle mecliste bir çok kimseler bulundurdu ki, Hz. Musa'yı ilzâm etsin ve bunu herkes bilsin, Hz. Musa'nın bir daha sesi çıkmasın. Bu cihetleri düşündü fakat maksadının aksi husûle geleceğini düşünmedi.

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) ın şu deliline Firavun cevap bulamayınca Hz. Musa'nın şânına lâyık olmadık bir takım iftiraya cüret ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذٖٓي اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Firavun hazır olan cemaata hitap ederek dedi ki «Size irsal olunan sizin resulünüz muhakkak ve elbette mecnûndur.] Zira; benim sualime cevap vermiyor, ağzına ne gelirse onu söylüyor. Suale muvafık cevap vermediği cihetle âdab-ı kelâma riayet edemiyor. Bu ise mecnûn şanıdır.» Firavun bu sözleriyle cemaatın sözlerini tağlit etmek istedi ve bahsi Hz. Musa'nın şahsına atlattı. Halbuki Hz. Musa Allah'ın âsariyle ve ef'aliyle cevap verdi ki, eserden müessire intikal mubahesede cümle ukalanın kabul ettiği bir tarik-ı vâzıhtır. Lâkin Firavun ya o usulü bilmedi veyahud bilmek işine gelmedi. Binaenaleyh; şân-ı nebevilerine lâyık olmadık bir takım isnadata kalkıştı. Çünkü mubahesede muğalata; eser-i acizdir. Firavun da cevaptan âciz olunca muğalata cihetini iltizam etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un aczini izhar etmesi üzerine Musa (A.S.) ın üçüncü defada irad ettiği kelâmını beyan etmek üzere : buyuruyor.

قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.) «Eğer idrak edecek aklınız varsa âlemlerin Rabbısı meşrikin, mağribin ve onların arasında olan mevcudatın rabbisidir» dedi.]

Yani; Firavun'un Musa (A.S.) a «mecnundur» demesi üzerine daha açık ve vâzıh bir delile intikal ederek Musa (A.S.) «Ey Firavun! Eğer düşünecek aklınız var da taakkûl ederseniz âlemlerin Rabbısı her gün güneşin doğduğu meşrikin ve indiği mağribin ve onların arasında olan mevcudatın rabbısıdır. Bunu inkâra mecaliniz yok. Zira; hergün gözünüzün önünde ceryan eden bir hâldir. Çükü güneş gelip âleme ziya veriyor. Bunu halkeden kimdir? Düşünmeniz lâzımdır. Güneş iniyor, karanlık geliyor, istirahat ediyorsunuz. Ziyayı giderip karanlığı getiren kimdir? Bunu idrakiniz lâzımdır. Eğer aklınız varsa bunları düşünmelisiniz. Niçin düşünmüyorsunuz? Ey Firavun! Şu minval üzere günleri, ayları ve yılları halketmekle fusûl-ü erbaayı, yani; yaz, kış, güz ve bahar mevsimlerini meydana getirmekle halkın mesalihini tesviye ve tedbir eden kimdir, sen misin?» demekle Firavun'u rüsvâ etti. Çünkü; Firavun güneşi ben halkediyorum diyemezdi.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un Hz. Musa'nın bu sözüne gazapla tehdidatını beyan etmek üzere :

قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْر۪ي لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُون۪ينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Firavun Musa (A.S.) a hitap ederek «İzzetime yemin ederim ki, eğer sen benden gayri bir mabut ittihaz edersen, ben seni elbette mahpuslar zümresinden kılarım» demekle tehdit etti.]

Yani; Musa (A.S.) Firavun'u kat'î delillerle vahdaniyeti ikrara davet edince, Firavun kemâl-i kibr ü gururu gazapla «Ya Musa! Eğer sen benden gayrı bir mabûda ibadet edersen elbette seni zindana koyar ve mahpuslar zümresinden kılarım» demekle tehdit etti.

Kazî, Medarik ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Firavun'un zindanının öldürmekten daha müşkül olduğu mervidir. Çünkü; Firavun'un hapishanesi birer adam alacak kadar kuyulardan müteşekkildi. Gazap ettiği kimseyi yalnız olarak o kuyuya indirir, göz görmez ve giren çıkmaz, ölünceye kadar orada kalırdı. Binaenaleyh Firavun'un zindanı; âlemi tehdide en büyük bir vesile olduğundan Hazret-i Musa'yı onunla tehdit etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) ın Firavun'un tehdidine karşı irad ettiği kelâmını beyan etmek üzere :

قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.) Firavun'a hitaben «Dâvamın sâdık olduğuna delâlet eder açık bir mucize getirsem dahi hapse koyar mısın?» dedi.]

قَالَ فَأْتِ بِهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣١﴾

[Firavun «Ya Musa! Eğer sözünde sâdıksan getir mucizeni» dedi.] Çünkü; mucizeyi reddetse herkes cevaptan âciz olduğuna kanaat getirecekler diye mucizeyi reddetmek işine gelmedi. Zira; «Mucizeni tanımam» demek, açıktan izhar-ı aciz olduğundan mucize talebine karar verdi.

*
**

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) ın mucizesini meydana koyduğunu beyan etmek üzere :

فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Firavun'un «Sözünde sâdık isen mucizeni getir» demesi üze-

rine Musa (A.S.) asâsını yere attı. Bir de görüldü ki asâ büyük bir yılan oluverdi. Yılan olduğu herkesce zâhir olup şüphe olunacak bir ciheti yoktu.] Asânın yılana inkılâbını görünce Firavun'un «Başka mucizelerin var mıdır» demesi üzerine :

وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ۝

[Hz. Musa elini koynundan çıkardı bir de görüldü ki eli, görenlerin ve bakanların gözlerini kamaştırır derecede güneş gibi parlak ve beyaz olarak zuhur etti.] Firavun bu iki mucizeyi görünce şaşırdı.

***

Vâcip Tealâ asânın derhal yılan olması ve elinin güneş gibi bir hâl kesbetmesi tabiat üstü olup insanların yapamıyacağı bir şey olduğunu bildiğinden başka diyecek bir şey bulamayınca Firavun'un «Bu sihirdir» dediğini beyan etmek üzere :

قَالَ لِلْمَلَاِ حَوْلَهُ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Musa (A.S.) ın mucizesini görünce Firavun nefsine ârız olan korkuyu sakladı ve etrafında olan vükelâsına hitap ederek «Şu Musa iyi bilir bir sâhirdir» dedi.] Bununla da iktifa etmedi, etrafında bulunanların gayretlerini tahrik ve kanlarının galayanını icap edecek söze başladı ve dedi ki :

يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ۝

[«Şu sâhir sihriyle sizi arzınızdan, yani yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Hâl böyle olunca ne gibi şey emreder ve buna ne tedbir düşünürsünüz ve ne gibi teşebbüsatla bunun önünü almak lâzımdır?» demekle meseleyi müşavereye havale etti.] Çünkü; Firavun'un zamanında sihir meşhur olduğundan derhal Hz. Musa'nın sözlerini kabulden halkı men'etmek için «Bu sihirdir. Fakat sihri iyi bilir» demekle halkı aldatmak istediği gibi maiyetinde bu-

lunanların gazaplarını tahrike dahî çalıştı. Zira; insanların her zaman kanını tahrik eden iki şeydir: *B i r i n c i s i ; emr-i din, i k i n c i s i ; memleketidir.* Binaenaleyh; Firavun «Bu sâhir, sihir sebebiyle sizi vatanınızdan çıkarmak ister» dedi ve işi istişareye havale etti. Halbuki Firavun ulûhiyet dâvasında bulunur ve diğerleri kendinin kulları addolunurken şimdi koca Firavun kullarının reyine müracaata muhtaç oldu, düşünmedi ki rubûbiyetle kulların reyine müracaat beyninde münasebet yoktur. Bununla beraber Musa (A.S.) ın galebe edeceğine ve mülk ü memleketini alacağına da işaret ediyordu. Çünkü; «Sizi arzınızdan çıkaracak» demek «Mülkünüzü elinizden alacak» demekti. Mülkü almaksa galebeyi müstelzimdir. Binaenaleyh; hem memleketin gideceğini düşünüyor, hem de bir çaresini arıyordu.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un maiyetindeki erkânın reyine müracaat ettiğini beyandan sonra erkânın reylerini beyan etmek üzere:

قَالُوٓا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَابْعَثْ فِى الْمَدَآئِنِ حَاشِرِينَ ۝ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ۝

buyuruyor.

[Firavn'ın vükelâsı «Musa'yı ve biraderini te'hir et, katletme. Zira; idarende bulunan kasabalara adamlar gönder, onlar iyi bilen her sâhiri sana getirsinler» dediler.]

Yani; Firavun maiyetinde olan cemaata «Bunlar hakkında ne gibi tedbir lâzımdır? Hapis, katil veya memleketten tardetmek hususlarından hangisini ihtiyar edelim?» demesi üzerine, erkân-ı hükûmeti ve Firavun'un cemaatı «Bunların tecziyesini te'hir etmek muvafıktır. Zira; alelacele katledersen fitneye bâdî olur, hem de halk senin âciz olduğunu zannederler. Binaenaleyh; katilleri hususunda acele etme. Musa'yı ve biraderini durdur. Etraf ü eknafta olan kasabalara adamlar gönder. Onlar sana iyi bilen ve sihir ilminde mahir olan her sâhiri getirsinler. Sâhirler bunlarla imtihan olsunlar. Herhalde biz galebe eder ve bu işin önünü bu suretle alı-

rız» diyerek Firavun'un ıztırabını bir derece teskinle gûya bir tedbir-i musip yapmış oldular. Firavun da bu reyi doğru görerek etrafa zabtiyeler gönderdi ve her sâhiri getirmelerini emretti. Zannettiler ki, çoklukla galebe ederiz. Halbuki irade-yi İlâhiyeye karşı kulların çokluğunun karınca kadar bile te'sir edemiyeceğini bilemediler.

***

Vâcip Tealâ sâhirlerin geldiğini beyan etmek üzere :

فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Tayin olunan yevmi muayyenin vaktinde sâhirler cem'olundular.]

وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾

[Ve Firavun tarafından nâsa hitaben «Vakt-i muayyende siz içtima eder misiniz?» denildi.]

Yani; yollarda ve çarşılarda tellâllar nidâ etti ve halkın cümlesinin yevm-i muayyende tâyin olunan saat ve mahalde içtima etmeleri emrolundu. Çünkü; Firavun ve avenesi galebe edeceklerini ümit ederlerdi. Seyr ü tamaşa ederek sâhirlerin galebesini görmeleri için herkesin toplu bulunması ve bir tarafa gitmemesi emrolundu.

لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾

[«Eğer sâhirler galip olurlarsa me'mul ki, sahareye ittiba eder de Musa'ya ittiba etmeyiz ve herkes nazarında hakikat tecelli eder ve eski dinimize sahip oluruz» demek istediler.] Çünkü; saharenin dini Firavun'un dini olduğundan «sâhirlere ittiba ederiz» demek «Firavun'un dinine sahip oluruz» demekti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *Y e v m - i m â l û m* la murad; *Firavun'la Hz. Musa beyninde kararlaştırdıkları bayram günüdür* ki, yevm-i ziynette içtima edecekleri ve yevm-i ziynetin bayram günü olduğu ve o günde kuşluk vakti içtima olunacağı (Sure-i Tâhâ) daki âyette beyan olunmuştu. İşte o vakitte halkın toplanması Firavun tarafından emrolundu. Çünkü; Firavun sâhirlere itimat ederek Allah'a karşı (hâşâ) galabesine iyi ümitleniyordu ve bilmiyordu ki âleme karşı rezil olacak ve yanmış olan şem'a-i saltanatı sönecek ve enkazı kıyamete kadar âleme ibret olacak. Firavun'un kendisi de biran evvel müddet-i saltanatının hitam bulmasını tacil ediyor ve eline kazma kürek alarak temelinden devirmek istiyordu. Çünkü; insanların işi daima kadere karşı çırpınmak ve ecele karşı bir adım ileri varmaktır. Firavun da ayni halde acele ediyordu.

***

Vâcip Tealâ sihirbazların gelip Firavun'la muhavere ettiklerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Vaktaki sahare tayin olunan günde kuşluk vakti malûm olan mahalle gelince Firavun'a hitap ederek «Eğer biz galebe edersek bizim için ücret var mıdır?» dediler.]

قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾

[Firavun onların ücret istemelerine karşı «Evet! Galebe ederseniz sizin için ücret vardır. Hatta galebe ettiğiniz takdirde siz benim mukarreblerimdensiniz.] Şu halde her vakit bana musahip olacağınız gibi ihsanımı da bol bol alırsınız. Günden güne ikbâliniz artacaktır» demekle sâhirlere büyük vaatlarda bulundu. Onlar da bu vaada razı oldular ve meydan-ı muarazaya giriştiler.

قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰٓ أَلْقُوا مَآ أَنتُم مُّلْقُونَ ﴿٤٣﴾

[Musa (A.S.) sâhirlere «Ey sâhirler! Atın elinizdeki atacağınız şeyi, görelim hünerinizi» dedi.]

فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

[Sâhirler Musa (A.S.) ın teklifi üzere halkın gözünü boyamak için getirmiş oldukları iplerini ve asâlarını yere attılar ve dediler ki «Biz Firavun'un uluduğuna yemin ederiz ki, elbette galibiz.»] Sâhirler bu sözleriyle Firavun'a ubûdiyetlerini izhar ettiler ve kendileriyle iplerinin ve asâlarının çokluğuna güvenerek galebe edeceklerine cezimlerini yeminleriyle takviye ettiler. Bilmediler ki, zayıf hak, kuvvetli batıla galebe eder. Bazı rivayete nazaran sâhirler pek çok oldukları gibi, her birinin mütaaddit ipleri ve asâları da bulunduğundan dağ, taş halkın gözünde yılanla doldu. Gerçi âyetlerde adet üzere sarahat yoksa da sâhirlerin adedinin pek çok oluğuna delâlet vardır. Çünkü; *sahare* cemi' suretinde varid olduğu gibi etrafta bulunan kasabalara adamlar gönderildiği ve bütün sâhirlerin toplandığı beyan olunmuştur. Şu halde bütün memleket dahilinde bir çok sâhir olduğu şüphesizdir. Zira; her birini celb için adamlar gitti ve getirdiler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ipler cıva ile cilâlanmış ve asâların içi ovulup civa konulmuş olduğundan güneş kızınca civanın hareketiyle ipler ve asâlar yılanlar gibi hareket edip halkın gözüne bir çok yılan göründüğünden galebe edeceklerine ümit etmişlerdi. Fakat bütün ümitleri boşa gitti; akibetleri helâka müncer oldu.

«Hz. Musa'nın sâhirlere (Atın elinizde bulunan atacağınız şeyi) demesi sihirle emirdir, sihirle emir ise bâtılı işlemekle emir olunduğundan Musa (A.S.) için câiz olmaz?» şeklinde varid-i hatır olan suale şöyle cevap verilir: Musa (A.S.) ın emri; Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile izhar-ı hak için emirdir. Zira; onlar ellerindeki âletlerini yere atıp hünerlerini icra etmedikçe hak zâhir olmıyacağını bildiğinden hakkı izhar için onlara emretmiştir. *Yahud* «Eğer muhik iseniz atacağınız şeyi atın» demektir,

yoksa bâtılla emir değildir. *Yahud* emir; onları tehdid içindir ki, «haydi yapacağınızı yapın, başınıza geleceği de düşünün» demektir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un cemetmiş olduğu sâhirlerin sihirlerini icra ettiklerini beyandan sonra nöbetin Hz. Musa'ya gelip mucizesini izhar ettiğini beyan etmek üzere :

فَأَلْقَىٰ مُوسَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Sâhirlerin vazifelerini bitirmeleri üzerine Musa (A.S.) asâsını yere attı, birde görüldü ki, asâ onların iftira ile yapmış oldukları sihirlerini lokma edip yutuyor.]

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿٤٦﴾

[Sâhirler bu hâli görünce derhal secdeye kapanarak yere serildiler.]

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ﴿٤٨﴾

[Sâhirler yalnız secdeyle iktifa etmediler ve imanlarını izhara musaraatla «Biz âlemlerin Rabbısı olan, Musa ve Harun'un Rabbısına iman ettik» demekle iman-ı ezelîlerini izhar ettiler.] Zira; sâhirler asâ-yı Musa'nın yılana inkılâbını ve kendi sihir ettikleri ipleri ve asâları yutmasının sihir olmayıp bir emr-i semavi ve mucize olduğunu idrakle vakit geçirmeden hemen secdeye kapandılar, Musa ve biraderi Harun'un hakkaa nebi olduklarını ikrarla Firavun'a suret-i kat'iyede cevap verdiler ve bu suretle bâtıl ilimleriyle istifade ederek hakka vasıl oldular.

Yani; sâhirler sihirlerini icra edip Musa ve Harun (A.S.) seyr ü tamaşa edip nöbet onlara gelince emri İlâhi üzere Hz. Musa asâsını yere bırakınca derhal asâ onların hile ve yalanla yapmış oldukları sihirlerini lokma edip yutması üzerine sâhirler bunun si-

hir olmayıp hak olduğunu bilip geçmiş kabahatlarına istiğfar ederek hemen yüzlerini türab-ı mezellete sürmek üzere secdeye kapanıp dediler ki «Biz âlemlerin Rabbısı olan Rabb-ı Musa ve Harun'a iman ettik ve bunun mucize olduğunu bildik, şüphemiz kalmadı». Sâhirler bu sözleriyle Firavun'u reddettiler.

Firavun rubûbiyet dâvasında olduğundan (رب العالمين) ile muratları; Firavun olmak ihtimalini kaldırmak için *â l e m l e r i n R a b b ı s ı* yle muradları; *Hz. Musa ve Harun'un Rabbısı* olduğunu tasrihle maksatları Firavun'a iman olmadığını ilân ettiler. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hz. Musa'nın asâsı ağzını açıp bütün sâhirlerin iplerini ve asâlarını yutunca Hz. Musa asâsını eline alarak eski haline avdet edip yutmuş olduğu şeylerden bir eser görünmeyince sahare bunun hak olduğunu bildiler ve şüpheleri kalmadı. Firavun'a da bu yolda cevap verdiler. Zira asâ; o kadar ipleri ve asâları yuttuğu halde cüssesi aslâ büyümediği gibi, eski hâlinden bir değişiklik görülmemesi de ayrıca bir mucizedir. Yani asânın yılana tahavvülü mucize olduğu gibi o kadar şeyleri yuttuğu halde cüssesinde değişiklik olmaması da ikinci bir mucizedir. Çünkü; yalnız galebe etmekle onların âletleri ellerinde kalsaydı halkın nazarında asa-yı Musa'nın da sihir olmak şüphesi zâil olmazdı. Çünkü «İki kimsenin yarışmasında elbette birinin galip diğerinin mağlûp olması âdettir, bu da o kabildendir» denmek lisan-ı nâsa kolay olur ve Firavun da böyle te'vil etmeye bir yol bulurdu. Lâkin asâ-yı Musa yalnız galebeyle iktifa etmedi, hasmını büsbütün mahvetti ortadan kaldırdı, dereler ve tepeler dolusu sihirlerden bir eser bırakmadı. Binaenaleyh; sihir olmadığını âleme ilân etti.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile sihirin en nihayesi halkın gözünü boyamak ve tahayyülâttan ibaret olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi her fende mâhir olan kimsenin elbette menfaat göreceğine de delâlet eder. Çünkü; sâhirler sihrin en yüksek tabakasına âşina ve onun üstünde sihir olamıyacağını bildiklerinden Hz. Musa'nın mucizesinin sihir olmadığını ve emr-i İlâhi ile olduğunu bildiler ve ilimleri ihtidalarına sebep olmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ sâhirlerin iman ettiklerini beyandan sonra Firavun'un sâhirlere yapmış olduğu muamelesini beyan etmek üzere :

قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ

buyuruyor.

[Firavun sâhirlere hitap ederek «Ben size izin vermeden evvel siz Musa'ya iman ettiniz. Zira; Musa size sihir talim eden büyüğünüzdür. Binaenaleyh; siz elbette başınıza geleceği bilirsiniz. Size gösteririm. İntikam almaya kaadir olan ben miyim yoksa Musa'nın Rabbısı mıdır?» dedi.] Ve sözüne şunu da ilâve etti:

لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ

[«Elbette ben sizin ellerinizi ve ayaklarınızı muhalif olarak keser ve elbette cemiinizi asarım» demekle tehdidini teşdit etti.]

Yani; sâhirler iman edince Firavun halka karşı hacaletini bildirmemeyi ve halkın zihnine ârız olan şüpheyi izâle etmeyi düşünerek sâhirleri tehdide başladı ve dedi ki, «Ey sâhirler! Ben izin vermeden evvel siz Musa'ya iman ettiniz. Zira; Musa, sizin şol büyüğünüzdür ki, size sihir talim eden üstadınızdır ve nâs beyninde bizi rüsva etmek üzere gizli ittifakınızın ahkâmını icra ettiniz. Binaenaleyh; imanınız hakiki iman değildir ve imanınızın acısını ben size gösteririm. Yakında imanınızın akibetini bilirsiniz» dedi. Bununla da iktifa etmedi ve sâhirlere tehdidini tafsil ederek dedi ki; «Elbette ben sizin sağ elinizle sol ayağınızı keser, hepinizi birden asarım ki, herkese ibret olsun ve bize muhalefet câiz olmadığını, muhalefet edenlerin derhal cezalarını göreceklerini bilsin ve kalbinde muhalefet fikrini taşıyanlar o fikirden vazgeçsinler» demekle umum halka tehdidatta bulundu ve bu sözleriyle nâsın daire-i itaattan çıkmaları ihtimalini önlemek istedi ve eski satvetini muhafaza için bir nümayiş yaptı. Çünkü; sahtekârların âdetleri bu gibi yerde halka karşı daima gayreti elden koymamaktır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu sözleriyle Firavun Hz. Musa'dan halkı tenfir için dört şeye teşebbüs etti :

B i r i n c i s i ; Ben izin vermeden siz ona iman ettiniz demek *evvelden ona imana meyletmişsiniz ki tahkik etmeden iman ediverdiniz. Binaenaleyh; imanınız tahkika müstenid ve muteber değildir* demek istedi.

İ k i n c i s i ; Musa sizin büyüğünüzdür. Size sihir talim etti demekle *evvelden beyninizde gizli bir ittifak neticesi olarak bizi mahcup etmek için mağlûp oldunuz ve imanınız muvazaadır, hakiki iman değildir* demek istedi.

Ü ç ü n c ü s ü ; *Siz elbette yakında bilirsiniz* demekle tehdit etti.

D ö r d ü n c ü s ü ; Tehdidini, el ve ayaklarını kesmekle tafsil ve bu cezayı yapacağını yeminle te'kit etti ki, muhalefetten herkes çekinsin.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un tehdidine karşı sâhirlerin cevaplarını beyan etmek üzere :

قَالُوا لَا ضَيْرَ اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Sâhirler Firavun'un tehdidine karşı «Bizim için zarar yoktur. Zira; biz Rabbımızın huzuruna inkılâp ederiz. Binaenaleyh; senin tehdidin bize te'sir etmez ve bizi imanımızdan döndüremez» dediler.] Ve sözlerine şunu da ilâve ettiler :

اِنَّا نَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا اَنْ كُنَّا اَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥١﴾

[«Çünkü; bu gün iman edenlerin evveli biz olduğumuz için elbette Rabbımızın hatalarımızı affedip mağfiret etmesini ümit ederiz. Binaenaleyh; sen ne kadar tehdit etsen biz imanımızdan dönmeyiz» demekle Firavun'un tehdidine ehemmiyet vermediklerini ilân ettiler.]

Bu âyete nazaran sâhirler; Firavun'a *iki cihetle cevap verdiler : B i r i n c i s i ; senin tehdidin bize zarar vermez ve te'siri*

yoktur dediler. *İ k i n c i s i ; bizim imanımız muvazaa değil, hakikidir. Binaenaleyh; Rabbımızın hatalarımızı affedeceğine ümidimiz kavîdir* demekle Firavun'u reddettiler. «Zarar yok» demeleri «âhiret azabına nisbetle zarar yok» demektir. «Biz mü'minlerin evveliyiz» demekten maksatları «O gün orada hazır olanlardan evvel iman edenleriz» demektir ki, Firavun'un tab'asından bunlardan evvel iman eden olmadığına işaret etmişlerdir.

*
**

Vâcip Tealâ Firavun'un iman etmiyeceği tahakkuk edince Musa (A.S.) a Benî İsrail'i Mısır'dan alıp çıkmasını emrettiğini beyan etmek üzere :

وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖى اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Biz Musa (A.S.) a vahyettik ve dedik ki «Ya Musa! Sen gece kullarımla Mısır'dan hareket et. Zira; siz Firavun tarafından takip olunup ittiba olunacaksınız, korkma hemen geceyle çık.»]

Yani; Musa (A.S.) Mısır'da çok zaman eğleşip her zaman Firavun'u ve etbaını tevhide davet etmişse de tesir etmeyince helâke müstahak olduğu tahakkuk etmesi üzerine Vâcip Tealâ Hz. Musa'ya geceyle Mısır'dan hareket etmesini vahyile emretti ve Firavun'un askeriyle beraber takip edeceğini de haber verdi. Haber verildiği gibi vuku buldu.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile Hz. Musa birkaç gün evvel Benî İsrail'e Mısır'dan hareket edileceğini haber vererek tedarik üzere bulunmalarını emretti. Benî İsrail hareket edecekleri gece bizim bayramımız var, diyerek kıptî evlerinde bulunan hülliyatı almışlar ve o gece Benî İsrail'in hareketlerini teshil için Cenab-ı Hak kıptîlerin hanelerinde hastalık ve bazılarında ölüm ve sair meşguliyetler halketti ki, herkes kendi derdiyle meşgul olduğundan Benî İsrail selâmetle çıkıp gittiler, kıptîlerden hiç bir ferdin haberi olmadı. Çünkü; Firavun'un şerrinden halâs için çıkıp git-

melerini Cenab-ı Hak irade ettiği için elbette hareketlerini teshil etmiştir.

Hz. Musa'nın Mısır'da tebliğ müddeti otuz sene olduğu ve Mısır'dan (Medyen) e gittiğinde otuz yaşında bulunduğu, (Medyen) de on sene ikâmet edip Mısır'dan hareketinde yetmiş yaşında olduğu ve elli sene de Mısır'dan hareketinden sonra muammer olup yüz yirmi yaşında vefat ettiği mervidir. Sure-i Ârâfta tafsil olunduğu üzere Hz. Musa'nın tebliği zamanında Firavun'u ve kavmini insafa ve tenebbühe dâvet edecek kaht u galâ, kurbağa ve çekirge gibi bir çok musibetler zuhur etti. Fakat hiç birinden mütenebbih olmadılar. Çünkü; Firavun ve kavminin sefahat devri olduğundan onların izmihilâli zamanı yaklaşmıştı. Binaenaleyh; vaz u nasihat, tebliğ ve musibet hiç biri kendilerine te'sir etmiyordu. Zira; helâke mahkûm olan her millette ahvalin böyle ceryan ettiğini tarih isbat etmektedir ki, safahata kendini kaptırmış olan milletlerden islâh-ı hâl ederek nefsini muhafaza etmiş bir millet âlemde enderdir.

***

Vâcip Tealâ emri veçhile Hazret-i Musa'nın Benî İsrail'i alıp Mısır'dan çıktığını ve Firavun'un tedbirini ve Benî İsrail'i takibini beyan etmek üzere :

فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Benî İsrail Mısır'dan çıkınca Firavun taht-ı idaresinde olan kasabalara asker cem'edecek adamlar gönderdi.]

اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾

[«İşte firar eden Benî İsrail bize nisbetle az bir cemaattır.»]

وَاِنَّهُمْ لَنَا لَغَٓائِظُونَ ﴿٥٥﴾

[«Halbuki onlar muhalefetle bizi gazaplandırdılar.»]

وَاِنَّا لَجَم۪يعٌ حَاذِرُونَۜ

[«Ve biz kuvvetli bir cemaatız, düşmanın şerrinden hazer eder ihtiyatlı bulunuruz» demekle asker toplamaya başladı.]

Yani; Musa (A.S.) emr-i İlâhiye imtisalen Benî İsrail'i Mısır'-dan alıp çıkınca Firavun takip için tedarikâta başladı ve memleketi dahilinde hükmünün nâfiz olduğu şehirlere zaptiyeler gönderip askerini silâh altına davet etti, askerlerin kuvvey-i maneviyelerini takviye ve tezyit için hasmın, yani firar eden Benî İsrail'in azlığından ve kendinin gazaplandığından ve firarîlere karşı kuvvetli olduklarından bahsederek dedi ki, «Firar edenler bize nisbetle bir fırka-i kaliledir. Binaenaleyh; bizim kuvvetimize karşı mukabele edecek bir halde değillerdir. Hemen az bir zaman içinde işlerini bitirir geri döneriz. Gerçi takip etmesek de olabilirse de onlar bize muhalefetle bizi gazaplandırdılar ve reyimiz hilâfında hareketle gayzımızı celpettiler. Eğer muhalefet edenlerin ırkını kesip tez elden çaresini aramazsak hükûmetimiz tezelzüle uğrar ve muhalefet edenler çoğalır. Halbuki biz kuvvetli bir cemiyet ve şevketli bir hükûmetiz. Bu gibi düşmanlara karşı ihtiyatlı bulunur şerlerinden hazer ederiz» demekle askerini ve ümerasını teşci etti.

Tefsir-i Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile Firavun, bu sözleri askerin toplanmasından sonra büyük bir meydanda vüzera, vukelâ, eşraf ve erkân-ı belde huzurunda askere hitaben bir kürsü üzerinde irad ettiği nutkunda söylemiştir. Esasen asker cem'-ine göndermiş olduğu adamlarına da bu yolda talimat verip nesayihte bulunmalarını emrettiği mervidir. Bu nutkundan maksadı; askere ve ahâliye metanet-i kalp vermektir ve mühim işlerde bu gibi nutuklar hükûmet reislerinin âdetleri olduğundan Firavun da ordusuyla hareketten evvel bu âdete tebaan bir nutuk irad etmiştir.

Firavunun nutkunun hulâsası; *ikidir :*

Birincisi; Benî İsrail'i kılletle ve zilletle zemmedip askerini teşci etmesidir.

İkincisi; Kendilerinin kuvvetli ve askerinin çok olması ve bu gibi umur-u mühimmede ihtiyatlı bulunup tezelden önünü

almak âdetleri cümlesinden olması ve şu hareketin lüzumsuz olmayıp asker cem'ini ve ordunun hareketini icap eden mesailden olduğunu beyan etmesidir. Halbuki Fahri Râzi'nin, İbni Abbas Hazretlerinin rivayetine istinaden beyanına nazaran, Benî İsrail'in yirmi ile altmış arasında bulunan ve mukateleye muktedir olan altıyüz bin kişisi mevcutmuş. Fakat Firavun'un askerine nisbetle gayet az olmasına binaen Benî İsrail'i az olmalarıyla zemmederek askerini teşcia esas ittihaz etmiştir. Binaenaleyh; ümera-yı askeriye için daima kendi askerinin kuvvetli olduğundan ve hasmının zaafından bahisle askerini tesci' etmesinin mühim bir vazife olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira Cenab-ı Hakkın Kur'an'da bize beyan etmesi; talim etmek ve askere bu yolda nutuk irad eylemenin eski bir âdet-i lâzımeden olduğunu bize anlatmaktır.

Firavun nutkunda Benî İsrail'in muhalif hareketlerine gazap ettiğinden bahisle, muhalif harekette bulunanların tecziyesi hükûmet için lâzım olduğunu anlatmak istemiştir. Lâkin muhalefetin haklı bir muhalefet olup haklı muhalefetin ise cezayı müstelzim olmadığını kale almamıştır. Çünkü; bu cihetten bahsetmek işine gelmiyordu. Halbuki Benî İsrail'in muhalefeti zulme ve şirke karşı muhalefet olduğundan kendinin zulmü ve şirki terkle daire-i salâha dâhil olması en mühim bir vazifeydi. İşte bu mühim vazifeyi terkle satvetine istinaden işe başlaması helâkini mucip olmuştur. Firavun'un esna-yı hareketinde, maiyetinde Benî İsrail'in adedinden kat kat fazla askerle hareket ettiğine, nutkunda söylemiş olduğu sözleri delâlet eder. Zira; o zamanda dünyada mevcut hükûmetlerin en kuvvetlisi ve az zamanda bir çok asker cem'ine muktedir Mısır hükûmeti olduğundan az zaman içinde tedarikât-ı harbiyesini ikmâl ederek bir çok kuvvetle hareket etmişti. Tedarikât-ı harbiyesi mükemmel olduğuna da nutkunda düşmandan hazer üzere ihtiyatlı bulunduğundan dahî bahsetmesi delâlet eder. Çünkü düşmana karşı ihtiyatın manâsı; zamanına göre harbe âşina asker ve mühimmat-ı harbiye hazırlamaktır. Zira; askerden ve mühimmat-ı harbiyeden gafil bir hükûmet düşmana karşı ihtiyat etmiş olmaz.

*
**

Vâcip Tealâ Firavun'un kemâl-i debdebe ve dârâdla Mısır'dan hareketini beyan etmek üzere:

فَأَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Bizim irademiz onların helâkine taallûk edince onları Mısır'ın güzel bahçelerinden ve bahçelerin kaynayan pınarlarından, altın ve gümüşten medfun ve gayri medfun hazinelerinden ve güzel yapılmış yüksek saraylarından ve sarayların koltuk ve kanepe gibi mobilyalarından çıkardık.] Binaenaleyh; bütün rahatlarını ve mallarını terkle Benî İsrail'i takip için yola çıktılar.

كَذَٰلِكَ

[İşte böylece gazaplarını tahrik ederek biz onları Mısır'dan çıkardık.]

وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾ فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾

[Ve beyan olunan metrukâtlarına Benî İsrail'i vâris kıldık ve Mısır'ı terkedip yola çıkınca Firavun ve askeri Benî İsrail'e tâbi' oldular ve bir gün güneş doğarken Benî İsrail'in arkasından ulaştılar ve iki ordu birbirini görecek kadar yakın geldiler.]

فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَىٰ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾

[Vaktaki, iki taraf askerleri birbirini görünce Musa (A.S.) ın mukarinleri ve Benî İsrail'in ileri gelenleri «Firavun ve askeri bize kavuşacaktır. Binaenaleyh; bizim için hayat ümidi kalmadı» dediler.]

قَالَ كَلَّا

[Musa (A.S.) onlara «Hakikat-ı hâl sizin zannınız gibi değildir» dedi.]

إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٦٢﴾

[«**Zira; Rabbımın muaveneti benimle beraberdir. Binaenaleyh; tarik-ı halâsı bana ilhâm eder ve bizi kurtaracak bir yola vasıl eder.**] Çünkü; Halâsımızı bana vaadetti. Vaadında hulf olmaz. Elbette bizi kurtaracaktır» demekle maiyetinde bulunanları tesliye etti. Firavun'un amcazadesi iman ettiğinden Hz. Musa ile beraber olup Hz. Musa «Rabbım bana hidayet eder ve kurtulacak bir yol gösterir» deyince «nereye gideceksin önümüz deniz ,arkamız düşmandır» demesi üzerine Musa (A.S.) ın şu duâyı okuduğunu (İbni Mes'ut) Hazretleri Resûlullah'dan rivayet eder ve der ki «Resulullah'tan işittikten sonra o duâyı asla terketmedim. O dua şudur :

(اللهم لك الحمد واليك المشتكى وبك المستغاث وانت المستعان ولاحول ولاقوة الا بالله)

Yani «Ey Rabbim! Medh ü sena ve şükür ancak sana mahsustur. Ve şikâyet ancak sana müntehî olur ve senden başka düşmandan şikâyet ederek arzuhâl edecek bir kimse yoktur ve yardım talep olunmak sana münhasırdır ve bir yerden diğer yere tahavvül ve düşmana karşı kuvvet ve kudret olmadı. Ancak senin inayetinle oldu» demektir.

Cenab-ı Hak Mısır'ın o zamanda gayet ma'mur ve dünyaca her türlü sefa ve esbab-ı rahat mevcut olduğuna ve ahalisinin son derece servet ü samân sahibi, gönül eğlenecek bağlar, bahçeler, akar pınarlar, köşkler ve sarayları mevcut bulunduğuna bu âyetle işaret ettiği gibi hak olan davete icabet etmiyenlerin de nimetleri her zaman zevâle maruz ve kendilerinin helâke müstahak olduklarına da işaret etmiştir.

Benî İsrail'in Mısır'ın emlâkına vâris olmalarıyla murad; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile, *Firavun'un helâkinden sonra Mısır'a avdetle vâris olmak* ihtimali varsa da bu ihtimal zayıftır. Çünkü; avdetlerine dair âyette sarahet olmadığı gibi, başkaca bir delil de yoktur. Şu halde Benî *İsrail'in vâris olması* yla murad; *onların nesillerinin vâris olmasıdır.* Binaenaleyh; Benî İsrail Hz. Süleyman zamanında Mısır'a tamamen malik olmuşlardır.

*
**

Vâcip Tealâ Firavun'un Mısır'dan çıktığını ve iki taraf askerinin birbirini gördüğünü ve Benî İsrail'in endişe ettiklerini beyandan sonra Benî İsrail'in halâsını ve Firavun'un gark olduğunu beyan etmek üzere :

فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ ۖ

buyuruyor.

[Firavun'un askeri Benî İsrail'e yaklaşınca biz Musa (A.S.) a vahyettik ve dedik ki «Ya Musa! Asânı denize vur.»]

فَانفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾

[Musa (A.S.) emrimize imtisalen asâsını denize vurunca deniz yarıldı ve oniki parça oldu. Binaenaleyh; her parça ve denizden her fırka büyük dağ gibi oldu ve parçaların araları Benî İsrail'e açık yol oldu.]

وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخَرِينَ ﴿٦٤﴾

[Biz o makamda Firavun'u ve askerini Benî İsrail'e yaklaştırdık.]

وَأَنجَيْنَا مُوسَىٰ وَمَن مَّعَهُ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾

[Biz Musa (A.S.) a ve onunla beraber olanların cemisine necat verdik ve Firavun'un şerrinden kurtardık.]

ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ ﴿٦٦﴾

[Biz Firavun'u ve askerini denize gark ettik.] Yani Musa'ya necet verdikten sonra Firavun'u maiyetiyle beraber gark ettik.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾

[İşte şu aynı mekânda fırkanın birine necat verdikten sonra

diğerini gark etmekte kudretimize ve Musa (A.S.) ın dâvasının sıtkına büyük alâmet vardır. Halbuki bu alâmet meydandayken insanların ekserisi iman eder olmadılar.] Maahaza bu gibi vukuattan insanların ibret almaları ve emr-i İlâhiye muhâlefet etmemeleri lâzımdır.

Yani; Musa (A.S.) deniz kenarına gelip Firavun'un askeri arkadan yaklaştıklarında Benî İsrail'in endişeye düşmeleri üzerine Musa (A.S.) halâslarına dair istirhamda bulununca biz Musa'ya vahyettik ve dedik ki, «Sen asânı denize vur». Emrimiz üzerine Musa asâsını denize vurmasını mütaakip deniz Benî İsrail'in oniki kabilesine oniki yol oldu ve denizin o yollar arasındaki parçaları büyük dağlar gibi birbiri üzerine yığıldı ve orada biz Benî İsrail'e Firavun'un askerini yaklaştırdık ki, Benî İsrail'in geçtiğini görsünler ve cesaret alsınlar, biz Musa (A.S.) a ve maiyetinin cemisine necat verip Firavun'un şerrinden kurtardık ve Firavun'la askerini gark ettik, Musa (A.S.) ın mucizelerinden daha büyüğü bütün mehâlikten necatlarına sebeb olduğunu onlara re'yelayn gösterdik. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hz. Musa'nın bu minvâl üzere geçmesinde beş cihetten mucize vardır : *Suyun parçalanıp yol olması; suyun salâbetli bir dağ gibi birbiri üzerine yığılıp durması; Benî İsrail geçinceye kadar Firavun'un askerinin zulmet içinde hapsolup kalması; dağlar gibi parçaların aralarından geçerken suyun billûr gibi olup Benî İsrail'in birbirini görmesi; ve Firavun ve askerinin tamamen denizin içine girinceye kadar suların selâbetini kaybetmemesidir.*

(وازلفنا ثَمَّ الآخرين) deki (ازلفنا) *biz yaklaştırdık* (ثَمَّ) *o mekânda* demektir. (آخرين) *Firavun ve askeridir.* Kimin kime yaklaştığında *ü ç i h t i m â l* vardır :

B i r i n c i s i ; Firavun ve askerinin Benî İsrail'e yaklaşmasıdır. Çünkü; Firavun ve askerinin Benî İsrail'e karışacak derecede yaklaşıp, lâkin bir dumanla hasıl olan karanlık onları bir müddet tevkif eyleyerek Benî İsrail'in selâmetle geçtikleri mervidir.

İ k i n c i s i ; Firavun'un askerinin bazısının bazısına yaklaşmasıdır. Çünkü maksat; denize toplu olarak girip hariçte bir fert kalmadan hepsinin birden helâk olmasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; O mekânda olan Firavun ve askerinin ölüme yaklaşmalarıdır. Çünkü; Benî İsrail geçti, Firavun ve askeri onların izine düştü ve denizin ihatasıyla birden helâk oldular. Bu manâların üçünün de cem'inde bir mâni yoktur. Zira; Firavun'un askeri hem Benî İsrail'e hem de kendi fırkaları ve alaylarının birbirine yaklaştığı gibi ölümleri de vuku bulmuştur.

Mısır ahalisinden Hz. Musa'ya iman eden Firavun'un haremi (Asiye) ve akrabasından (Hazkıyl) isminde bir kimse — bazı âyetlerde Hz. Musa'ya muavenette bulunduğu beyan olunan zat olsa gerektir — ve (Meryem) isminde bir kadından başka iman eden olmadığı Tefsir-i Hâzin'de mezkûrdur ki, sâhirlerden başka demektir.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ۝

[Halbuki Habibim! Senin Rabbın Tealâ Firavun gibi düşmanlarına galip ve Musa (A.S.) gibi dostlarına merhamet sahibidir.]

Binaenaleyh; nasıl ki Musa'nın düşmanından intikâmını aldı, senin düşmanlarından da intikamını alır, sana da nusret ve muvanetle merhamet eder.

Bu âyet; Resulullah'ı tesliye ve düşmanlarını tehdit etmiştir. Çünkü *A z i z* ismi; *düşmanlarına galebeye* ve *R a h i m* ismi; *dostlarına merhamet edeceğine* açık surette delâlet eder.

⁂

Vâcip Tealâ Resûlünü tesliye için Hz. Musa ile Firavun'un vukuatlarını beyandan sonra İbrahim (A.S.) ın kavmiyle vaki' olan mubahaselerini beyan etmek üzere :

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ ۝ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Kureyş kavmi üzerine ceddi a'lânız İbrahim (A.S.) ın şu zamandaki haberini tilâvet et ki, o zamanda İbrahim pede-

rine ve kavmine hitap ederek «Sizin ibadet ettiğiniz şey nedir ve neye ibadet edersiniz?» dedi.]

قَالُوا نَعْبُدُ اَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾

[Pederi ve kavmi «Biz putlara ibadet ederiz. Ve onlara ibadete devam ederiz» dediler.]

Yani; Ya Ekrem-er Rusül! Ceddiniz İbrahim (A.S.) ın kavmiyle ve bilhassa pederiyle olan mubahesesini müşrikler üzerine sen tilâvet et. Şol zamanda ki, o zamanda İbrahim (A.S.) kavminin mezheplerinin batıl olduğunu onlara anlatmak üzere derin bir mubaheseye girişerek pederine ve pederinin mezhepdaşlarına «Sizin ibadet ettiğiniz şey'in mahiyeti nedir ve neye ibadet edersiniz?» dedi. İbrahim (A.S.) ın bu sualine cevap olarak onlar da «Biz putlara ibadet ederiz. Gündüzleri onların ibadetlerine devam ve hizmetlerini yerine getiririz» dediler. İbrahim (A.S.) putperest olduklarını bilirdi. Fakat onlarla bir mubahese kapısı açarak o vesileyle ilzam etmek ve ibadet ettikleri şeylerin ibadete istihkakları olmadığını bildirmek ve din-i hakka davet emr-i mühimmine binaen bu suali irat etmiştir. Bu suale cevapta «Yalnız putlara ibadet ederiz» demek kâfi iken putlara ibadetleriyle mesrur olduklarını ve onlara hizmetle iftihar ettiklerini izhar için putların hizmetlerine gündüzleri devam ettiklerini cevaplarına ilâve ettiler.

(فنظل لها عاكفين) *Gündüzleri putlara ibadet üzere ikâmet eder ayrılmayız* demektir. Çünkü *â k i f ; ibadet etmek için nefsini bir yerde hapseden kimsedir.* Şu halde «Biz putlara âkif oluruz» demek «Onlara ibadet için nefsimizi hapsederek onların başında ikâmet ederiz» demektir.

***

Vâcip Tealâ Hz. İbrahim'in ikinci sualini beyan etmek üzere:

قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ اِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾ اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Pederi ve kavmi «putlara ibadet ederiz» deyince İbrahim (A.S.) onlara «Siz çağırdığınızda o putlar sizin sözünüzü işitirler mi veyahut size onlar menfaat veya mazarrad ederler mi?» dedi.]

قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ ۝

[İbrahim (A.S.) ın sualine cevapta «Belki biz babalarımızı böyle işlerler bulduk, onların yollarını terkedemeyiz» dediler.]

Yani; İbrahim (A.S.) ın pederi ve kavmi «Biz putlara ibadet ederiz» deyince İbrahim (A.S.) putların ibadete istihkakı olmadığını anlatmakla mezheplerinin fesadını beyan etmek üzere onlara «Siz putlara ibadet edersiniz de mühim işlerinizde duâ edip onları çağırdığınız zaman duânızı işitirler mi yahud ibadet ettiğinizde dünyada rızkınızı verip âhirette sevap vermek gibi size menfaat ederler mi veya ibadeti terkettiğinizde rızkınızı kesmek ve azap etmek gibi mazarrat ederler mi?» deyince, onlar putların menfaat ve mazarrata muktedir olmadıklarını ve çağırdıklarında sözlerini işitmediklerini bildikleri için bu cihete göz yumarak hemen taklide iltica ettiler ve dediler ki «Şu sual ettiğin şeylerden onlarda hiç birisi yoktur. Biz babalarımızı ve bütün büyüklerimizi putlara ibadet ederler bulduğumuzdan ve böylece işler gördüğümüzden biz de onları taklit ederiz ve mesleklerinden dönmeyiz» dediler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet; taklidin mezmun olduğunu beyan etmiştir. Çünkü; taklit câiz olsaydı İbrahim (A.S.) onlara «Kimi taklit ediyorsunuz ve putlara ibadette kimin tarikına ittiba ettiniz?» derdi. Halbuki delilden sual etti, taklitten sual etmedi. İşte Hz. İbrahim'in delilden suali taklidin mezmum olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın tekrar sualini ve onları ilzâmını beyan etmek üzere :

قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ۝ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمُ الْأَقْدَمُونَ ۝

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) kavmine hitap ederek dedi ki «Siz ibadet eder de baktınız gördünüz mü siz ve sizden evvel babalarınızın ibadet ettiğiniz şeyleri?»]

فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾

[«O sizin ibadet ettiğiniz mabutlarınız benim için düşmanlardır. İllâ âlemlerin Rabbısı benim dostumdur» dedi.]

Yani; İbrahim (A.S.) pederinin ve kavminin itikatlarına dair sorduğu suale onlar ancak taklitle cevap verince İbrahim (A.S.) kendisinin hak olan itikadını beyan ederek onları davet etmek üzere dedi ki, «Siz teemmül edip bildiniz mi sizin ve sizden evvel geçen babalarınızın ibadet ettiğiniz şeyleri? Onlar benim düşmanımdır. Fakat âlemlerin Rabbısı benim yardımcım ve ma'budumdur. Zira; onun gayri yardımcı bir ma'but yoktur ve sizin ma'butlarınız hep bâtıldır» demekle ma'butlarının ibadete istihkâkı olmadığını ve onlara muhabbetlerinin âhirette adavete inkilâp edeceğini ve ancak ma'but ittikadına lâyık âlemlerin Rabbısı olduğunu pederine ve kavmine tebliğ etti.

Hz. İbrahim'in «Sizin ma'budunuz benim düşmanımdır» demekten maksadı; «İbadet edenler düşmanımdır» demekti. *Yahud* «Sizin düşmanınızdır» demek istedi. Lâkin nasihatta te'sir ziyade olması için kendi nefsinden başladı ve onlara ta'riz etti. Çünkü; putlardan zarar görecek olanlar putlara ibadet edenlerdir ve putlara ibadet edenler putlardan ukaladan ziyade zarar göreceklerine ve putları ukala sırasında gözettiklerine binaen Hz. İbrahim onların *düşman* olduklarını beyan etmiştir. Yoksa, taş ve ağaç kabilinden olan putların adavet şanlarından değildir. *Yahud;* âhirette Cenab-ı Hak putlara lisan verip ibadet edenlerle beyinlerinde muhasama ceryan edeceğine binaen putlara *düşman* tâbir etmiştir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın âlemlerin Rabbısı ma'budün bilhak olduğunu beyandan sonra Rabbi Tealâ'nın ibadete istikakını beyan etmek üzere :

الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[«Âlemlerin Rabbısı şol zattır ki, o zat beni halketti. Binaenaleyh; beni hidayette kılar.»]

وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾

[«Ve Rabbı Tealâ şol zat-ı ecellü alâdır ki, o zat bana yemek yedirir ve su içirir.»]

وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾

[«Ve Rabbım ben hasta olduğumda bana şifa verir.»]

وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾

[«Ve Rabbı Tealâ dahi şol zattır ki, beni öldürür, sonra diriltir.»]

وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ ﴿٨٢﴾

[«Ve Rabbı Tealâ şol zattır ki, o zatın yevm-i cezada benim günahlarımı mağfiret edeceğini ümit ederim» dedi.]

Yani; İbrahim (A.S.) kavminin mezheplerinin bâtıl ve mezheb-i savabın âlemlerin Rabbısını, ma'budün bilhak ittihaz etmek olduğunu beyandan sonra âlemlerin Rabbısının ibadete istikakını beyan zımnında Vâcip Tealâ'nın sıfât-ı alîyyesinden beşini zikretti ve «Âlemlerin Rabbısı şol zattır ki, o zat beni anasır-ı erbaadan mürekkep olarak halketti. Binaenaleyh; beni tarik-ı hakka vasıl olacak esbap halkiyle hidayette kılar» demekle menafi-i diniye ve dünyeviyenin her cüz'ünün Cenab-ı Hak'tan olduğuna işaret etti. Çünkü; insan, saadet-i diniye ve dünyeviyeye vücut sayesinde nâil olduğu cihetle vücut olmasa cemi' saadetten mahrum ve asla matlûbuna vâsıl olamaz. Şu halde insanın bütün saadete vusulü; mev-

cut olması ve Allah'ın hidayette kılmasiyle olduğundan bu iki kelimeyle Hz. İbrahim bütün saadete işaret etmiştir. Zira; Vâcip Tealâ her mahlûku dünya ve âhiret menfaatine hidayette kılar. Binaenaleyh; hidayet-i hilkatinden nihayet-i eceline kadar Allah'ın hidayeti herkesin imdadına yetişir. Meselâ insanın bidaye-i hilkatinde anasının rahmindeyken rahimden akan kanlarla teğaddiye hidayette kıldığı gibi dünyaya geldiğinde validesinin memesini aramak ve ondan süt emmeye hidayette kılar ve büyüyüp ömründen kat'-ı meratip ettikçe her mertebeye ve türlü türlü zamanına göre hidayetler tevâli eder ve büluğ zamanında Cennetin yollarını ve nimetleriyle telezzüz etmenin yollarını gösterir, resulleri ve kitapları vasıtasiyle terğip eder, Cehennemin yollarına sülûk edenleri Cehennemden tenfir eyler. Binaenaleyh; Cennetin yolunu tutan ebedî saadete ve rızaya vasıl olur; Cehennemin yollarını tutan gazab-ı İlâhiye uğrar. Şu halde hidayet; insanlar için taraf-ı İlâhiden feyezan eden pek büyük bir nimettir.

Hz. İbrahim Allah'ın halk ettiğini ve hidayette kıldığını beyanla ibadete istihkakını isbat ettikten sonra insanların dünyada yaşayabilmeleri yemek ve içmekle olduğu cihetle bu iki nimeti ihsan edenin Vâcip Tealâ olduğunu zikirle dahi Allah'ın ibadete istihkakını beyan sadedinde «Benim Rabbım yemek yedirir ve su içirir, sizin putlarınızın bunlardan hiç birine kaadir olmadıkları cihetle ibadete istihkakları yoktur» dedi.

Yemek ve içmekle insan hayatını idame edenin Vâcip Tealâ olduğunu beyandan sonra insana ârız olan belâyayı defedenin de Vâcibülvücut olduğunu beyanla ibadete istihkakını beyan buyurdu ve «Ben hasta olduğumda benim Rabbım bana şifa verir. Halbuki sizin putlarınız size şifa verir mi ve hastalığınızdan şifa vermeye kudreti olmayan acizlere niçin ibadet edersiniz?» demekle müşrikleri tevbih etti.

Cenab-ı Hakkın insanları öldürüp diriltmesiyle de ibadete müstahak olduğunu beyan etti. Çünkü; insan ne kadar uzun yaşasa öleceğine ve öldükten sonra — fasl-ı hukuk etmek ve herkesin amelinin cezasını görmek için — hayat bulacağına ve onları öldürüp diriltenin Allahü Tealâ olduğuna ve putların bunlardan hiç bir şeye kaadir olamadıklarına işaretle Cenab-ı Hakkın ma'budün bil-

hak olduğunu ve âhiretin vukuunu isbat etmiş ve ölüp dirildikten sonra cümlenin arzu ettiği mağfireti ve günahları affı ihsan edenin Vâcip Tealâ olduğunu beyanla Cenab-ı Hakkın ibadete istikakını beyan eylemiştir ki, şu beyanında Hz. İbrahim insanın hîn-i icadından ölümüne kadar ve öldükten sonra hayat bulup ilelebet feyezan eden bilcümle nimetlerin Cenab-ı Hakkın ihsanı olduğunu ve putların bu nimetlerde asla medhalleri olmadığını beyanla kâfirleri ilzâm ve iskât eylemiş ve Allahü Tealâ hataları dünyada mağfiret ederse de eserinin yevm-i kıyamette zuhur edeceğine binaen İbrahim (A.S.) hataların yevm-i kıyamette mağfiret edileceğini beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın halikini senâdan sonra duâsını beyan etmek üzere :

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[«Yarabbi! Bana ilim ve mucibiyle amel ve nâs beyninde hüküm ver ve beni salihler zümresine ilhak et ki, indi ulûhiyetinde makbul olan kullarından olayım.»]

وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾

[«Ve benim için sonra gelen insanların lisanlarında zikr-i cemil, güzel senâ ve umum indinde kabul-ü âmme ver ki, herkesin lisanında iyi söyleneyim.»]

وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾

[İbrahim (A.S.) saadet-i dünyayı talebten sonra saadet-i âhireti dahi talep etti ve «Yarabbi beni Cennet-i naîmin varislerinden kıl» demekle hem dünyasına hem de âhiretine dua eyledi.] Şu halde duâ edecek kimseler için duâsını yalnız bir cihete hasretmeyip

her iki cihete duâ etmesi lâzım olduğuna işaret etmiştir. Hz. İbrahim'in şu duasının kabulü eseri bütün milletler ve erbab-ı edyan nübüvvetini tasdik ve zikr-i cemilinde bulunurlar. Hatta ümmet-i Muhammed beş vakit namazda selavât-ı şerife ihda ederler.

Hz. İbrahim şu duâsında hüsn-ü tertibe riayet etmiştir. Binaenaleyh; ilim amelden eşref ve mukaddem olduğundan ilim talebini amel talebi üzerine takdim etmiştir. Zira; kuvve-i nazariye — ilim — kuvve-i ameliye üzerine mukaddemdir. Kendinden sonra gelenlerin lisanlarında senâ olunmasını istedi ki, hüsn-ü duâya mazhar olmakla Allah indinde derecatının âlî olmasına ve artmasına sebep olsun. Yahud *l i s a n - ı s ı t k* ile muradı; *zürriyetinden Allah'ın kullarını Allah'ın emrine davet edecek kimselerin bulunmasıdır.* İşte bu manâca lisan-ı sıtka da muvaffak olmuştur ki, ekser-i enbiya-yı kiram onun neslinden zuhur etmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın nefsi için saadet-i diniye ve dünyeviye talebini beyandan sonra nas içinde kendine en ziyade yakın olan pederine duâsını âlâ tarikilhikâye beyan etmek üzere :

وَاغْفِرْ لِاَبٖٓي اِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّٓالّٖينَۙ ﴿٨٦﴾

buyuruyor.

[«Yarabbi! Pederimi mağfiret et. Zira; pederim erbab-ı dalâlettendir» dedi.]

وَلَا تُخْزِنٖي يَوْمَ يُبْعَثُونَۙ ﴿٨٧﴾

[«Yarabbi! Ölülerin dirilip kabirlerinden kalktıkları gün beni rüsva etme.»]

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَۙ ﴿٨٨﴾ اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَل۪يمٍۜ ﴿٨٩﴾

[«Zira; ölülerin kabirlerinden kalktıkları gün bir gün ki, o gün-

de mal ve evlâț menfaat vermez, illâ Allah'a selâmet-i kalble gelen kimsenin ameli menfaat verir ve o kimse menfaat görür.»]

Mü'min ve müslim olmayan kimsenin mağfirete nail olamıyacağı cihetle İbrahim (A.S.) ın pederi için mağfiret talep etmesi pederinin İslâm olmasını talep etmektir. Şu halde (واغفر لأبي) demek «Yarabbi! Pederimi hidayette kılmakla ve iman tevfik etmekle mağfiret et» demektir. *Yahud* Şeriat-ı İbrahim'de, müşrike mağfiretle duâ câiz olmasına mebni pederine mağfiretle duâ ve pederinin müşrik olmasından dalâleti irtikâp eden zümreden olduğunu tasrih etmiştir ki, tarik-ı haktan hariç demektir. *Menfaat vermeyen malla* murad; *hayrata sarfolunmayan maldır. Menfaat vermeyen evlât*la murad; *tarik-ı hayra irşat olunmayan evlâttır. Kalb-i selimle gelen kimse*yle murad; *malını hayrata sarf ve evlâdına din-i hakkı talim ve tarik-ı hayra irşatla kalbi, mal ve evlâdın fesadından sâlim olan kimsedir.* Binaenaleyh *kalb-i selim; dininde cehalâttan ve ahlâk-ı fasideden, mal ve evlâdın şerrinden sâlim ve pâk olarak huzur-u İlâhiye gelen kimsedir.* Şu halde malını hayrata sarf ve evlâdına ahkâm-ı diniyeyi talim eden ve emraz-ı cehliye ve ahlâk-ı redîeden sâlim olarak âhirete gelen kimsenin malından ve evlâdından menfaat göreceğine bu âyet delâlet eder.

Vâcip Tealâ'dan bir şey istiyecek kimsenin duâdan evvel Vâcip Tealâ'yı medh ü senâ etmesi duânın kabulünün şartlarından olduğuna da delâlet eder. Çünkü; Hz. İbrahim dünya ve âhirete müteallik isteklerini talepten evvel Rabbisini lâyık olduğu evsafla tavsif ettikten sonra duâya başlamıştır. Allahü Tealâ'nın bize bu minval üzere Kur'an'da beyanı bu mesleğin savap olduğuna delil-i kavidir. Binaenaleyh duâya başlayacak kimse; evvelâ Allah'ı senâ ve sonra duâ etmelidir. Fatiha-i Şerifede de bu minval üzere varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Hz. İbrahim'in kavmini din-i hakka davet ettiğini, dünyevî ve uhrevî menafii için duâ ettiğini beyandan sonra

hakkı kabul eden müttekilerle kabul etmeyip küfür üzere israr edenlerin âhirette hallerini beyan etmek üzere:

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette Cennet müttekilere yaklaştırılır ve kâfirlere Cehennem izhar olunur.]

وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

[Ve kâfirlere denilir ki «Allah'ın gayri ibadet ettiğiniz ma'butlarınız neredediı, onların şefaat edeceklerini itikât ediyordunuz?»]

هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ أَوْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾

[«Onlar sizden azabı defle yardım ederler mi veyahut kendilerinden azabı def' edebilirler mi?»]

فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ ﴿٩٤﴾

[Ve bu minval veçhile sual üzerine putlar ve putlara ibadet eden âsiler yüzleri üzerine Cehenneme atılırlar.]

وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾

[İblisin askerinin cemisi, yani iblise tabi olanların cümlesi dahî kahren nar-ı cahîme yüzleri üzerine atılırlar.]

Yani; şirkten ve sair günahlardan kaçınan mü'min müttekilere, arsa-i mahşerde makamlarını görmekle ferahları ziyade olması için Cennet onların görecekleri derecede yaklaştırılır ki, Cenneti seyr ü temâşa etmekle sevinçleri artsın. Dünyada tarik-ı hak-

tan ayrılmış ve şehavat-ı nefsaniyesine tebaiyetle bir takım küfriyatı ve sair günahları irtikâp eden kâfirlere Cehennem ızhâr olunur; gösterilir ki, hasretleri ve hüzn ü elemleri ziyade olsun, onlar da varacakları mekânlarını görür ve bilirler. Kâfirler Cehennemi görünce taraf-ı İlâhiden onları tekdir için Allah'tan başka olarak ibadet ettiğiniz ma'butlarınız nerededir? Çağırın onları. Gelip, sizi azaptan kurtarsınlar, onların şefaat edeceklerini itikat ediyordunuz. Şimdi itikadınız veçhile onlar size yardım ediyorlar mı ve yahud kendilerinden azabı def' edebilirler mi?» denir. Böyle sual olunduktan sonra âsilerle âsilerin ibadet ettikleri putlar ve iblisin askerleri cemisi birbiri üzerine tepeleri aşağı Cehenneme atılırlar, hiç bir fert hariç kalmaz. Çünkü; dünyada cümlesi nasıl şirk üzerinde içtima' ettilerse âhirette de cümlesi birden Cehenneme atılırlar. Zira amelde iştirak; azapta iştiraki icap eder.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile *i b l-i s i n a s k e r l e r i* yle murad; *gerek kendi zürriyetinden ve gerek âdem oğlundan kıyamete kadar ona tâbi olanlar ve onun askerleridir.* Binaenaleyh; tâbi' ve metbu' cümlesinin Cehenneme dahil olacaklarını beyanla Cenab-ı Hak iblisin tâbilerini tehdit etmiştir.

(فكبكبوا) *yüzleri üzerine atılırlar* demektir. Çünkü *k e b b ; yüz üstüne atılmaktır. K e b k e b e ; bunun tekrarıdır* ki lâfzın tekrarı manâda da tekrarı icap eder. Binaenaleyh; müşrikler Cehenneme atıldıklarında döne döne Cehennemin alt tabakasına varıncaya kadar kiraren ve miraren yüzleri üzerine döneceklerine işaret için (كبكبوا) varid olduğu Zemahşerînin cümle-i beyanatındandır. Zira; dünyada da yüksek mahalden düşen kimsenin hali buna şahittir. Çünkü; yüksek yerden düşen kimse tabana ininceye kadar döne döne düşer, bir siyak üzere inmez.

(والغاون) *ğ a v â ; azmak* manâsınadır. *Kâfirler tarik-ı hakkın haricinde azgınlık ettiklerinden* kâfirlere *g â v û n* denmiştir ki, *azgın kâfirler* demektir.

***

Vâcip Tealâ âsilerin Cehenneme atılacaklarını ve atılmaları-

nın keyfiyetini beyandan sonra Cehennemde cereyan edecek sözlerini beyan etmek üzere :

قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾ تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Cehenneme giren kâfirler birbirlerine ve bilhassa ma'butlarına husumet eder oldukları halde derler ki, «Allah'a yemin ederiz ki, biz muhakkak açık bir dalâlette idik.»]

إِذْ نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٩٨﴾

[«Zira; ey putlar! Biz sizi ibadette âlemlerin Rabbısına müsavi kıldık.] Ona ibadet eder gibi size ibadet ettik. Sizin gibi âciz taş ve ağaç parçasına ibadet elbette dalâlettir. Zira; mahlûkatın en âcizlerini Vâcip Tealâ'ya müsavi kılmanın tarik-ı haktan hariç olduğu meydandadır.»

وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾

[«Halbuki bizi ıdlâl etmedi. İllâ bizim reislerimiz olan mücrimler idlâl ettiler.] Çünkü; bizi yoldan çıkaran onlardır. Zira; bizim tarik-ı dalâli irtikâbımız onlara ittibâ' ve onları taklit etmemizdendir. Eğer taklit etmemiş olsaydık yoldan çıkmazdık» demekle ıdlâl eden mücrimleri ithâm edeceklerdir.

فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾

[«Biz Cehenneme girince kurtaracak ve şefaat edecek bir şâfi' olmadığı gibi sadakatli akrabamız da yoktur ki, halâsımıza bir çare düşünsün.»]

فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾

[«Şefaat edecek şâfi' ve sadakat edecek dost bulunmayınca

keşke bizim için dünyaya bir daha ric'at olsa da biz mü'minler zümresinden olsak ve irtikâp ettiğimiz küfrü terketsek» demekle tahassür ve hüzünlerini ızhar ederler.]

Yani; ehl-i Cehennem, Cehenneme girince birbirleriyle muhasama eder oldukları halde kendilerinin dalâlette olduklarına yemin edecekleri ve elbette açık dalâlet içinde olduklarını ikrâr edip putlara «Biz sizi âlemlerin Rabbisine müsavi kıldık. Sizlere ibadet ettik» diyecekleri ve «Bizi idlâl etmedi. Ancak mücrimler idlâl etti» diyerek mücrimlere atf-ı cürm edecekleri gibi bir şâfi' ve işe yarar sadakatlı akrabaları olmadığını beyanla Cehennemden halâsın çaresi olmadığını bildiklerinden dünyaya dönmek imkânı olsa da biz de mü'min olsak diyecekleri bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir. Çünkü; insanın azaptan halâsı kendi zâtında olan ihlâsladır. Eğer ihlâsla kurtulamazsa bir şâfiin şefatiyle olabilir. Bunların cümlesinden ümidi kesince nedametlerini izhar ederek «Ah ne olsa olsa da dünyaya bir daha dönsek ve aklımızı başımıza alarak iman eden mü'minler zümresinden olsak» demekle tahassürlerini izhâr ederler.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً

[Habibim! İbrahim (A.S.) ın kavmiyle vaki' olan şu mubahasesinde kudretimize delâlet ve aklı olanlar için mev'izeyi azîme vardır.] Çünkü; İbrahim (A.S.) ın mubahasesinin tertibi gayet muntazam ve takriri gayet güzel olduğundan azıcık idraki olan kimse düşününce kelâmında olan usul-ü itikâdiye ve ulum-u ameliyeye dair vaazını derhal kabul eder ve davetine icabette aslâ tereddüt etmez.

وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ⑧

[Halbuki kavminin ekserisi mü'min olmadılar.] Zira; idrakları kısa ve şehevat-ı nefsaniyelerine ittibaları ziyade olduğundan İbrahim'in vaazı onlara tesir etmedi.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ۝

[Ve senin Rabbın Tealâ Habibim! Düşmanlarına gâlip ve dostlarına merhamet eder.] Binaenaleyh; düşmanlarından intikamını alır ve dostlarını ihsanına müstağrak kılar.

***

Vâcip Tealâ Resulünü tesliye için Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın mubahaselerini beyan ettiği gibi Hz. Nuh'un mubahasesini dahî beyan etmek üzere:

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ۝ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ۝

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) ın kavmi resulleri tekzip ettiler şol zamanda ki, o zamanda biraderleri Nuh onlara «Siz Allah'tan korkmaz mısınız?» dedi.]

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ۝

[«Zira; ben size emin bir resulüm.»]

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ۝

[«Ben resul-ü emin olunca Allah'tan korkun ve bana itaat edin sözümü dinleyin» demekle kavmine nasihatta bulundu.]

Rusül-ü kiram ümmetlerine cemi' enbiyaya iman etmelerini emrettikleri cihetle birini tekzip, hepsini tekzip demek olduğundan Hz. Nuh'u tekziple cümle resûlleri tekzip etmiş olduklarına binaen kavm-i Nuh'un da resullerin cümlesini tekzip ettikleri beyan olunmuştur. Nuh (A.S.) onlara gayet beliğ nasihatta bulundu ve Allah'tan korkmak lâzım olup korkmamanın bir emr-i münker oldu-

ğunu onlara tebliğ etti. Çünkü; kavm-i Nuh mukallit olup mukallit de tehditten korktuğu için tehdidini nasihatına mukaddime kılarak sair nesayih üzerine takdimle (ألا تتقون) yani «Siz Allah'tan korkmaz mısınız?» dedi. Bundan sonra nefsini *iki sıfatla* tavsif etti: *B i r i n c i s i ; taraf-ı İlâhiden gönderilmiş resul olması, i k i n c i s i ; emin olmasıdır.* Çünkü; Nuh (A.S.) nübüvvetini izhar etmeden evvel kavmi içinde emanetle meşhur olduğundan keenne kavmine dedi ki, «Ben bundan evvel sizin indinizde emin olduğum halde, siz şimdi beni niçin tasdik etmez ve neden itham edersiniz? Yoksa ben değiştim mi ve evvelden beri bildiğiniz ve emin tanıdığınız Nuh değil miyim ve evvel sözüme inanırdınız da şimdi neden iman etmez ve inanmazsınız?» demekle kavmini hasetle itham etti ve «Hâl böyle olunca Allah'tan korkun ve bana itaat edin» demekle kavmini tarik-ı hakka davet eyledi. Sözüne şunu da ilâve edip dedi ki:

وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾

[**«Ey kavmim! Ben yapmış olduğum nasihat üzere sizden ücret istemem. Zira; bu nasihatta benim ücretim olmadı. İllâ cümle âlemlerin Rabbısı üzerine oldu. Şu halde sözümü dinleyin, Allah'ın azabından korkun ve bana itaat edin»**] demekle nasihat ve tarik-ı hakka davetinde ücret-i maddiye istemediğini, nasihat ve davetinin ağraz-ı dünyeviye şaibesinden ârî olduğunu, ücret-i maneviyesinin Cenab-ı Hakka ait olup maneviyata kavminin karışamıyacağını beyanla kavmini itaata davet etti. İttika ile emir; surette tekrar gibi görülürse de hakikatta tekrar yoktur. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile evvelki âyetin manâsı; «Bana muhalefetten korkun. Zira; ben Allah'ın emin resulüyüm» demektir. İkinci âyetin manâsı; «Bana muhalefetten korkun. Zira; ben sizden ücret istemiyorum» demektir. Şu halde ittika ile emrin mercileri başka başkadır.

*
* *

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın nasihatı üzerine kavminin müdafalarını beyan etmek üzere:

قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) ın kavmi «Biz bu kadar servet ü samanımızla beraber sana iman eder miyiz? Halbuki sana nâs indinde kadirleri aşağı olan bir takım fukara güruhu ittiba ettiler. Biz onlarla beraber bulunabilir miyiz?» demekle Nuh (A.S.) ın davetine icabetten imtina ettiler.]

قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾

[Bunların imtinaı üzerine Nuh (A.S.) «Bana iman edenlerin amellerine benim ilmim lâhik değildir, benim davetime icabetle hakkı kabul ettiler. Binaenaleyh; ben onları iyi bilirim» dedi.]

إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَى رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾

[«Eğer bilirseniz onların hesabı, ancak Allahü Tealâ üzerinedir. Zira; onların esrarına Rabbım muttalidir. Ben kalplerine muttali değilim.] Şu halde ben hükmü, zâhire bina ederim ve imanlarını kabul ve kendilerini muhubb-i sadıkım bilirim. Sizin onlara erazil güruhundan demenize aslâ iltifat etmem» dedi.

وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١١٥﴾

[«Halbuki ben mü'minleri huzurumdan tard eder olmadım. Zira; ben ancak açıktan korkutur oldum.] Mü'minlere muhabbet eder ve sizin gibi iman etmiyenleri azab-ı İlâhi ile korkuturum ve korkutmam da zâhir ve delâili meydandadır. Binaenaleyh; kimsenin şüphesi yoktur» dedi.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Hz. Nuh'a iman edenler; fukara güruhundan ve sanayi-i hasise erbabından oldukları cihetle zengin ve mansıp sahipleri onları beğenmediklerinden Hz. Nuh'a onları başından tard etmesini teklif etmeleri üzerine Hz. Nuh «Ben iman edenleri sizin arzunuzla huzurumdan tard eder olmadım. Zira;

şeref ve servetin imanda methali yoktur. Binaenaleyh; bir fakir mü'min indallah milyonlarca zengin kâfirlerden hayırlıdır. Şu halde benim vazifem zengin ve fakir her kim olursa olsun iman edenlerin imanlarını kabul ve iman etmiyenleri azapla korkutmaktır» demekle kavminin tekliflerini reddetti.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavmine vermiş olduğu cevap üzerine Hz. Nuh'u tehdit ettiklerini beyan etmek üzere:

قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ ﴿١١٦﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Nuh dediler ki, «Ya Nuh! Allah'a yemin ederiz ki, eğer sözünden dönmezsen elbette sen taşla ölenlerden olursun.] Zira; şu davanda musır olur ve şeriat ünvanında getirdiğin şeyden dönmez ve terketmezsen biz seni taşla öldürürüz.» demekle Hz. Nuh'u şiddetle tehdit ettiler. Çünkü recimle öldürmek; mevtin en fenasıdır. Binaenaleyh; en fena ölümle öldüreceklerini söylediler ve bilmediler ki, Hz. Nuh himaye-i İlâhiye altındadır, katline elleri değmiyecek ve onu katille tehdit ederken kendileri en fena ölümle ölmeye mahkûmlardır.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Nuh'un tehditlerini beyandan sonra Hz. Nuh'un zat-ı ulûhiyetine istirhamını beyan etmek üzere:

قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) kavminin imanından me'yus olunca dergâh-ı ulûhiyete müracaatla dedi ki, «Ya Rabbi! Benim kavmim beni muhakkak tekzip ettiler ve tarafından her ne ki geldi, onu tebliğ et-

timse inkâr ve beni sefahetle itham ettiler. Hatta helâkimi kasda ve recimle beni katle kadar cesaret eylediler. Şu halde onlarla benim aramızda ülfet ve sohbet imkânı kalmadı. Binaenaleyh; onlarla beynimizde adaletle hükmünü izhar et ve fütûhat ver. Bana ve mü'minlerden benimle beraber bulunanlara necat ver ve bunların şerrinden bizi kurtar ki, mü'minler lûtfundan müstefid olsun, kâfirler de kahrinle helâk olsunlar» demekle Cenab-ı Hakka tazarru'da bulundu.] Bu haberi, Cenab-ı Hakka şikâyet tarikiyledir, ihbar tarikiyle değildir. Çünkü; Cenab-ı Hak her şeyi bildiğinden Nuh (A.S.) ın ihbarına ihtiyacı yoktur. Necatla dua; onların şerrinden ve onlara nazil olacak azaptan, yani her ikisinden de necat istemektir. Çünkü; onlar şiddetle tehdit ettikleri gibi onlara nazil olacak azabı da biliyordu. Binaenaleyh; ikisine birden duâdır.

*
**

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın duası üzerine necat verdiğini beyan etmek üzere :

فَاَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) ın duâsı üzerine biz Nuh'a ve Nuh'la beraber dolu gemide bulunanlara necat verdik] ki, o gemi her türlü eşyadan ve her nevi hayvandan birer çift bulunmakla dolu idi. O dolu gemi ile onları gark olmaktan halâs ettik.

ثُمَّ اَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾

[Nuh'u ve maiyetini halâs ettikten sonra tufanla âsileri gark ettik ki, onlardan yer yüzünde hiç bir fert kalmadı.]

اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً

[İşte şu âsileri gark edip mü'minlere necat vermekte bizim kudret-i kaahiremize büyük alâmet ve delâlet vardır.]

وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾

[Halbuki bu kadar alâmetleri gördükleri halde nasın ekserisi iman etmezler.]

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

[Ya Ekrem-er Rusül! Rabbın Tealâ muhakkak olarak düşmanlarına galiptir ve dostlarına lûtf u ihsan etmekle merhamet eder.]

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın Hz. Nuh'u ve maiyetinde bulunan mü'minleri tufandan halâs edip âsileri gark ettiği, bunda ehl-i basiret için ibret almak lâzım olduğu, lâkin ekseri nasın iman etmedikleri ve Allahü Tealâ'nın düşmanlarına galip ve dostlarına merhamet sahibi olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulünü tesliye için Nuh (A.S.) ın kavmiyle olan mubahaselerini ve kavminin akıbetini beyandan sonra Hz. Hûd'un kavmiyle olan mubahasesini beyan etmek üzere:

كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾

buyuruyor.

[Âd kabilesi resulleri tekzip ettiler şol zamanda ki, o zamanda onların kendi ırklarından biraderleri Hud (A.S.) onlara «siz şirki ve sair günahları irtikâp eder de Allah'tan korkmaz mısınız, niçin bu cinayetleri irtikap edersiniz? Sözümü dinleyin, Allah'tan korkun. Zira; ben size taraf-ı İlâhiden gönderilmiş emin bir resulüm.»]

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٢٦﴾

[«Ben sizi ıslâh ve irşat için gönderilmiş resûl-ü emin olunca irtikâp ettiğiniz cinayetlerden ittika ile bana itaat edin.»]

وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٢٧﴾

[«Halbuki ben şu tebliğim üzere hiç bir ücret istemem. Zira; benim ücretim olmadı. İllâ âlemlerin Rabbısı üzerine oldu.] Şu halde me'luf olduğunuz günahları terkedin, benim sözümü dinleyin. Zira; ben içinizden neş'et ettim. Binaenaleyh; ahvalim ve emanet sahibi olduğum ve yalan irtikâp etmediğim sizce malumdur. Size tebliğatım ancak sizin menfaatınız içindir» dedi ve şunu da ilâve etti :

اَتَبْنُونَ بِكُلِّ ر۪يعٍ اٰيَةً تَعْبَثُونَۙ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَۚ ﴿١٢٩﴾

[«Her yüksek mahalle alâmet yapmakla oyun mu oynarsınız ve dünyada muhallet kalmak için evlerinize havuzlar ve türlü sanatlar mı ittihaz edersiniz?» dedi.]

Yani; Hud (A.S.) kavminin bazı fena âdetlerini beyanla tarik-ı mustakîme davet etti ve «Siz her yüksek mahalle oyun oynamak ve gelip geçen yolcuları alay etmek için yüksek binalar mı yaparsınız ve dünyada ebedî kalmanız için kireçlerle dondurulmuş yüksek ve muhkem saraylar yapmak için lüzumundan ziyade sanaatlı binalar mı ittihâz edersiniz?» demekle kavmini beyhude ömür geçirmekle itham etti. Çünkü kavm-i Hud'un âdetleri; yüksek mahallere yol üzerlerine kâşâneler gibi binalar yaparlar, onunla iftihar edip, gelip geçen yolcularla eğlenirler ve onları alay ederlerdi. Dünyada muhalled kalacak ve ölmiyecek gibi büyük saraylar yaparlar ve türlü çiçekler ve saire ittihaz etmekle beyhude ömür ifna ederlerdi. Bu gibi değersiz şeylerle meşgul olmakla Hud (A.S.) onları itham ve bu gibi lüzumsuz şeyleri terk etmelerini tavsiye etti.

R i ' a ; yüksek mahal demektir. (تعبثون) *abesle iştiğal edersiniz* demektir. *M e s â n i ' , su yolları ve havuzlar* veya *kireçle yapılmış sanatlı konaklar* demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bunların yüksek mahalle alâmet

bina etmeleriyle murad; *Yol üzerine alâmetler yapmak, kuleler yapıp yolcuları görmek, onlarla istihza edip eğlenmek ve bilhassa Hud (A.S.) ı ziyarete gelenlere eziyet etmek için yaptıkları binalardır.* Hz. Hud kavmini bu gibi faydasız şeylerle meşgul olmalarına binaen tevbih etmiştir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey kavmim! Yol üzerine yolcuları görmek ve istihza etmek üzere bu kadar külfetli binalar yapar ve abesle iştiğal mi edersiniz?» demektir. *Yahud* sırf oyun için binalar yapar; orada toplanıp oyunlar oynarlardı. Hz. Hûd onları bununla tevbih etmiştir ki, zamanımızın oyun mahalleri bu kabildendir. *Yahud;* güvercin için burçlar yaparlar, oralarda güvercin bulundurarak onlarla oynamakla vakit geçirirlerdi. Halbuki bunlarla oynamak dünyevî ve uhrevî bir fayda temin etmediğinden Hz. Hûd abesle iştiğalden ibaret olduğunu beyanla kavmini tevbih etmiştir. Güvercinle oynamak kavm-i Hûd'un fena âdetlerindendir.

Âd kavminin fena âdetlerinden birisi de servetleriyle iftihar etmek için yüksek binalar ve kireçle dondurulmuş büyük konaklar inşa etmek ve içine cesim havuzlar yapmakla ömürlerini ifnâ eylemekti. İnsanlar için lüzumsuz şeylerle iştiğal etmek doğru bir şey olmadığından Hz. Hûd kavmini bununla dahî tevbih etti ve dedi ki, «Dünyada muhallet kalmanızı ümit ettiğiniz için ebedî yaşayacak gibi muhkem ve sanatlı binalar mı ittihaz edersiniz?» İşte bu suretle Hz. Hûd cesim ebniyenin de dünya ve âhirette onlara faydası olmadığını beyan etti. Dünyada ömür her ne kadar uzun olsa da azdan az olduğu için «muhallet kalacak gibi ebniyeye ömür sarf ediyorsunuz» demekle ömr-ü beşerin bu gibi külfetlere tahammülü olmadığına işaret etmiştir. Çünkü; kavm-i Âdın âdetleri lüzumundan fazla binalar yapmak ve onunla uğraşa uğraşa ömürlerini ifna etmek olduğundan Hz. Hûd onları bu gibi lüzumsuz şeylerle iştiğalden men'etmiştir, yoksa lüzumu kadar bina yapmaktan ve sair lüzumlu dünya işlerinden men'etmemiştir.

*
**

Vâcip Tealâ kavm-i Hûd'un üçüncü âdet-i keriheleriyle Hûd (A.S.) ın onları zemmettiğini beyan etmek üzere :

وَاِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ۝ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ۝

buyuruyor.

[Hûd (A.S.) kavmine hitap ederek dedi ki, «Ey kavmim! Siz bir kimsenin kusuruna binaen terbiye için muaheze ettiğinizde haddini tecavüz ederek zulümle muaheze eder ve şiddetle katledersiniz. Veya şiddetle döversiniz ki, asla insafınız olmaz. Şu halde Allah'ın kullarını insafın haricinde zulümle muaheze etmekten korkun, Allah'a ittika edin, benim sözümü dinleyip bana itaat edin hakkınızda hayırlı olur.] Çünkü; Allah'ın kullarını te'dip için vazetmiş olduğu kanunun haricinde te'dip etmek beşer için câiz olamaz. Siz ise en fena işkencelerle muaheze edersiniz» demekle kavmini muaheze etti.

Yani; Âd kavminin kendi işlerinde lüzumsuz yolsuzluklar olduğu gibi ebnayı cinslerine muameleleri de yolsuzdur. Zira; onlar kendilerinden başkasına cebabire muamelesi yaparlar ve asla insafları olmazdı.

C e b b a r ; mütekebbir, zulümkâr, öldürdüğünü gazapla öldürür ve dövdüğünü gazapla döver asla insafı ve merhameti olmaz demektir. *B a t ı ş ; şiddetle tutmaktır ki, ya kılıç veya kamçıyla muaheze etmektir.* Şu halde «Siz tuttuğunuzu merhametsiz ve insafsızca tutarsınız» demektir.

Kavm-i Âdın ahlâk-ı zemimelerinden b i r i n c i s i ; oyun mahalleri yapıp oyunlarla vakit geçirmek, yolcuları istihza etmek ve güvercinle oynamaktır. İ k i n c i s i ; yüksek binalar yapmak ve bununla tekebbür ve iftihar etmektir. Ü ç ü n c ü s ü ; Ebna-yı cinslerine insafsızca muamele yapmaktır. İşte Cenab-ı Hak Kur'an'da kavm-i Âd'ın bu gibi ahlâk-i zemimelerini beyan etmekle bizi bu gibi ahlâk-ı zemimeden men' ve ümmet-i muhammediyeye bunlardan hazer etmek lâzım olduğunu tavsiye etmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ Hz. Hûd'un nasihat ettiği sözleri beyan etmek üzere :

وَاتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾

buyuruyor.

[«Ey kavmim! Şol zat-ı ecell ü alâya ittika edin ki, o zat size bildiğiniz bir çok nimetlerle imdat etti ve yalnız imdadı bir nevi nimete münhasır olmadı. Size koyunlar, develer, erkek evlâtları, bağlar, bahçeler ve akar sularla dahi imdat ve dünyaca enva-ı nimetleri size ihsan etti. Siz ise şükrünü eda etmediniz ve şükrünü eda etmediğiniz cihetle halinizden ve nimetin zevalinden korkulur.»]

إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣٥﴾

[«Zira; ben sizin üzerinize büyük gün olan yevm-i kıyametin azabından korkarım.»] demekle Hûd (A.S.) şu nimetleri veren Allahü Tealâ'ya iman lâzım olduğunu ve iman etmedikleri takdirde azap olunacaklarını beyanla tehdit etti. Çünkü; Cenab-ı Hak nasıl ki, in'ama kaadirse öylece intikama da kaadirdir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın evvelâ bildikleri nimetlerle imdat ettiğini Hûd (A.S.) icmalen beyandan sonra nimetinin devam edeceğine tenbih için imdadını bazı cesim nimetlerle tafsil etti ki, onun şükrü; şirk ve sair maasiden ittika ve iman etmektir. Eğer ittika olmazsa imdadın kesileceğine dahi işaret etmiştir.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile nimeti tafsilde hüsn-ü tertibe riayet vardır. Çünkü; insanın maişetine başlıca hâdim olan deve, koyun ve sığır gibi hayvanat olduğu cihetle evvelâ hayvanatı zikretti. Hayvanatın muhafazası evlâtla olduğundan hayvanatı zikirden sonra oğlan evlâdiyle imdat ettiğini beyan buyurdu. Yalnız insanın maişetiyle iktifa etmedi, belki insanın telezzüz ve tefekküh ettiği bağlar ve bahçelerle imdat ettiğini dahî zikirle imana terğip etti. Bağlar ve bahçelerin meyvasının tekemmülü suya muhtaç olduğundan akar sularla imdat ettiğini dahî beyan etti ki, noksansız

nimetleri mukabilinde kusursuz iman lâzım olduğuna işaret etmiştir. *İ m d a t ; ihsan edip vermek* manâsına olduğundan «Bunların cümlesini size veren Allahü Tealâ'ya iman edin» demektir. İman etmedikleri surette kıyamette muazzep olacaklarına dahî işaretle sözüne hitam verdi ki Hz. Hûd nasihatında noksan bir cihet bırakmadı.

***

Vâcip Tealâ Hz. Hûd'un nasihatını beyandan sonra kavminin cevapların beyan etmek üzere :

قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ ﴿١٣٦﴾

buyuruyor.

[Hûd (A.S.) ın nasihatı üzerine kavmi dediler ki, «Ya Hûd! Senin vaaz etmenle etmemen bizim için müsavidir. İstersen vaaz et istersen asla vaaz edenlerden olma.] Çünkü; bize hiç tesiri yoktur. Zira; biz senin sözünü dinlemeyiz, emrine imtisal etmeyiz» demekle iman etmiyeceklerine kat'i cevap verdiler ve dediler ki;

إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿١٣٨﴾

[«Zira; şu bizim âdetimiz olmadı. İllâ evvel geçenlerin âdetleri oldu. Binaenaleyh; yüksek binalar yapar ve cebabirlik ederiz ve bunlarla biz muazzep olmayız.] Zira; biz dünyaya geliriz: Evvel gelenler gibi. Ve ölürüz: Evvel ölenler gibi. Kabirden kalkmak, hesap olunmak ve azap olmak gibi şeyler yoktur. Şu halde biz senin vaazınla eslâfımızın âdat ve ahlâkını terk edemeyiz» dediler.

فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ

[Şu sözleri söylemekle Hûd (A.S.) ı tekzip ettiler. Biz de onları ihlâk ettik] İhlâklerinin tekzipleri üzerine terettüp ettiğine işaret için tertibe delâlet eden (فا) lâfzıyla (فاهلكناهم) vâ-

rid olmuştur. Yani «Biz kavm-i Hûd'u ihlâk ettik. Zira; onlar Hûd'u tekzip ettiler. Hangi kavim ki, Hûd'u tekzip ederse biz onları ihlâk ederiz. Şu halde kavm-i Hûd'u biz ihlâk ederiz» demektir.

(ان هذا الا خلق الاولين) cümlesinde bir kaç ihtimal vardır: *b i r i n ç i s i ;* (خلق) lâfzı (خ) nın (ل) ın *zammiyle* kıraat olunursa *manâsı :* [Bizim şu âdetimiz bizden evvel geçen babalarımızın âdetidir. Onlar nasıl yaşadılar, köşkler ve saraylar yapıp öldülerse biz de öyle yaşar ve ölürüz. Senin sözünle biz âdetimizi terk edemeyiz] demektir. Eğer (خلق) lâfzı (خ) nın (ل) ın fethiyle kıraat olunursa mânası : [Ya Hûd! Şu senin söylediğin şeyler senden evvel geçenlerin yalanlarıdır. Evvel geçenler de senin gibi söylemişlerdi] demektir.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾

[İşte şu isyan edenleri ihlâk etmekte bizim kudretimize delâlet eden alâmet-i azîme vardır. Halbuki ekseri nâs bu âyetlerimizden ibret alarak iman etmezler ve Habibim! Senin, Rabbın Tealâ düşmanlarından intikamını alır ve dostlarına merhamet sahibidir.] Binaenaleyh; Kureyş'in hallerinden müteessir olma. Zira; Rabbın Tealâ onlardan intikamını alır, sana iman eden müminlere ihsan etmekle rahmetinden hisseyap eder.

***

Vâcip Tealâ Resûlünü tesliye için Hûd (A.S.) ın kavmine nasihatını ve kavmi kabul etmeyip helâk olduklarını beyandan sonra Salih (A.S.) ın ümmetiyle vâki' olan vak'asını beyan zımnında :

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٤٣﴾

buyuruyor.

[Semûd kavmi resulleri tekzip ettiler şol zamanda ki, o zamanda biraderleri Salih (A.S.) onlara «Allah'tan korkmaz mısınız, niçin fısk u fücuru irtikap edersiniz ve neden tarik-ı tevhid ve istikametten çıkarsınız? Ben sizi islâh için taraf-ı İlâhiden gönderilmiş emin bir resûlüm.] Binaenaleyh; sizi, ahvalinizi islâh edecek ef'âl-i haseneye terğip ve halinizi ifsat ve a'malinizi iptal edecek ef'al-i kabihadan tenfir ederim.»

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُونِ ۝

[«Binaenaleyh; Allah'ın gazabından korkun, sözümü dinleyin ve bana itaat edin. Zira; bana itaat, sizin için menfaattır» dedi.]

وَمَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمٖينَ ۝

[Salih (A.S.) onlara nasihatına şunu da ilâve ederek dedi ki, «Benim size nasihatım me'muriyetim iktizası ve risaletimin vazifesidir. Binaenaleyh; ben nasihatım üzerine sizden ücret istemem. Zira; benim ücretim âlemleri nimetiyle terbiye eden Rabbım Teâlâ'nın üzerinedir.] Size ahkâmını tebliğ için bana ecr-i uhrevî verecektir.» demekle onlardan ücret-i maddiye istemediğini beyan etti.

Enbiya-yı izam hazaratını göndermekten maksad; Cenab-ı Hakkın kullarını tarik-ı hakka davetle itaat edenleri sevaba yaklaştırmak ve günahtan uzaklaştırmaktır. Cümle enbiya bu maksatta müttefik olduklarını ve tebliğden hırs, emel-i dünya ve ücret gibi hasis şeyler maksut olmayıp ruh-u mesele itaat ve ittika olduğunu beyan için bu sûre'de beyan olunan rusül-ü kiramın kıssaları itaat ve ittika ile emir suretinde başlamıştır.

اَتُتْرَكُونَ فٖي مَا هٰهُنَا اٰمِنٖينَ ۝

[«Ey Semût kavmi bu dünyada zevalden emin olarak bu nimetler içinde kalırız ve halimiz üzere terkolunuruz mu zannedersiniz. Böylece terk olunur musunuz?»]

وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ۝ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ۝

[«**O sizin içinde bulunduğunuz nimetler, bağlar, bahçeler, kaynar pınarlar, ekinler ve hurma ağaçları ki, onlardan zuhur eden çiçekler gayet yumuşak ve meyveleri hazımlı, yiyenlere asla zahmet vermez.**] Şu sayılan nimetler içinde terkolunur kalır mısınız? Öyle zannederseniz zannınız yanlıştır. Zira; sizden evvel geçenler de sizin gibi zannetmişlerdi. Halbuki hiç bir ferdi bulunduğu nimet içinde kaldı mı ki, siz kalasınız.»

وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ ۝

[«**Ey Semût kavmi siz kemâl-i hazakatla dağlarda evler yonar ve taşlardan oyar kemâl-i rahatla oturursunuz ve öleceğiniz asla hatırınıza gelmez.**] Hemen huzuzat-ı nefsaniyenizle meşgul olursunuz. Yiyecek, içecek ve giyeceğinizi düşünür, öleceğiniz asla hatırınıza gelmez. Halbuki bunların her birinden ayrılacak, terkedecek ve âhirette hepsinden sual olunacaksınız.»

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ۝

[«**Hâliniz böyle olunca Allah'tan korkun, günahlardan vazgeçin ve bana itaat edip sözünü dinleyin.**»]

وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ ۝ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ۝

[«**Ve şol müsriflerin emrine itaat etmeyin ki, onlar arzı ifsat eder, asla ıslâh etmezler ve cümle-i ifsatlarından birisi de sizi küfür ve sair günahlara teşvik ederler, enva-ı fesadı irtikâptan geri durmaz ve ıslâh cihetini asla iltizâm etmezler.**] Binaenaleyh; işleri yalnız fesattan ibaret ve salâh şaibesi yoktur» demekle Salih (A.S.) kavmini salâh'a davetle müfsitlerin emrine itaattan nehyetti ve nimetlerini beyanla o nimetin muhafazasının salâh ile olacağına da tenbihatta bulundu.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette müfsit-

lerle Hz. Salih'in muradı; bu sûre'nin akibindeki (Sure-i Nemil) de beyan olunan *Salih (A.S.) ın devesini itlâf ve Hazrete su-u kast eden kavm-i Salih'ten dokuz kabilenin reisleri dokuz müsriftir,* yahud *mutlaka müşriklerdir.* Bunların daima işleri ifsattan ibaret olup ıslâh emaresi olmadığına işaret için Hz. Salih ifsatlarını beyandan sonra muslih olmadıklarını ilâve etmiş ve nimetlerini beyanla nimetin devamı ittika ve peygamberlerinin emrine itaatla olup müsriflerin emrine itaat nimetin zevaline sebep olacağına işaret etmiştir. Bağları ve bahçeleri zikirden sonra hurmanın sair meyvalar üzerine şerefine işaret için hurma ağaçları bahçede dahil olduğu halde ayrıca zikrolunmuştur.

(فارهين) *F â r i h ; neşat ve ferahla yaşayan kimsedir ki, hazakatla iş gören ve rahatla maişet edip maişet yüzünden meşakkat görmeyen kimseye* denir. İşte kavm-i Semûd'un kemâl-i refahla bütün nimet-i dünyaya nail olduklarına ve nimetler içinde yaşadıklarına işaretle kendilerinin şükre devam etmeleri lâzım olduğuna tenbih etmiş ve bunları Cenab-ı Hakkın Kur'an'da ümmet-i Muhammed'e hikâyesi aynı ahvalin insanlarda her zaman câri olup nimet sahiplerinin nimetlerini muhafazaları ittikaya ve peygamberlerine itaata mevkuf olduğuna ve zamanlarında mevcut olan müfsit ve müsriflere itaat etmek nimetlerinin zevaline ve akıbet helâklerine sebep olacağına işaretle Cenab-ı Hak kullarını salâha davet etmiştir.

Hulâsa; insanların dünyaca nail oldukları nimetler içinde kalacaklarını zannetmelerinin hata olduğu, kavm-i Semûd'un maharet ve hazâkatle dağlardan ve taşlardan evler yonttukları, kemâl-i rahatla taayyüş ettikleri, insanlar için vazifenin, Allah'a ittika ve resûllerine itaat etmek olduğu, müsriflere itaat etmenin caiz olmadığı ve müfsitlerin âdetlerinin daima ifsat olup ıslâh cihetini iltizam etmedikleri bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Teâlâ Hz. Salih'in nasihatına karşı kavminin cevabını beyan etmek üzere :

قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ

buyuruyor.

[**«Ya Salih! Sen sihir olunmuş aklı muhtel olanlardansın» dediler.**] Ve sözlerine şunu da ilâve ettiler :

مَا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَاْتِ بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ

[**«Sen olmadın. İllâ bizim gibi beşer oldun. Beşeriyetten başka bir sıfatın yoktur. Şu halde beşerden beşere resûl olmaz ki, sen bize risalet davasında bulunasın. Halin beşeriyetten ibaret olunca eğer sözün doğruysa ve sen doğru söyleyenlerden oldunsa bize alâmet getir» demekle nasihatını dinlemediklerini izhâr ettiler ve bebeşeriyeti risalete münafi gördüler.**]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kavm-i Salih'in «Alâmet getir» demekten maksatları; mucize istemek ve istediklerini getiremez zanniyle Hz. Salih'i âciz kılarız zannetmeleridir. Salih (A.S.) ne gibi mucize istediklerini onlardan sual etti. Onlar da taştan on aylık botlanmış bir devenin çıkmasını istediler. Cibril-i Emin'in tarifiyle Sâlih (A.S.) iki rekât namaz kılıp Cenab-ı Hakka dua etti. Cenab-ı Hak da kavminin arzuları veçhile taştan istedikleri surette deveyi çıkarmakla nübüvvetini tasdik etti.

***

Vâcip Tealâ deveyle kavmi beyninde Sâlih (A.S.) suyu nöbete bağladığını ve deveye zarar kasdetmemelerini tenbih etmişken dinlemeyip deveyi itlâf ettiklerini ve akıbet helâk olduklarını beyan etmek üzere :

قَالَ هٰذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ

buyuruyor.

[**Salih (A.S.) kudret-i İlâhiyeyle mucize olarak zuhur eden**

deveye işaret ederek dedi ki, «İşte şu istediğiniz devedir. Suyun bir gün nöbeti devenindir ve malûm olan günde suyun nöbeti sizindir. Nöbetinize sahip olun, devenin nöbetinde suya gelmeyi.»]

وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾

[Ve «deveyi dövmek, kuyuya getirmeyip susatmak gibi bir kötülükle dokunmayın ki, sizi büyük gün olan kıyametin azabı tutmasın. Eğer bir kötülükle deveye dokunursanız yevm-i kıyametin azabı sizi tutar.»]

فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾

[Salih (A.S.) ın nasihatına rağmen deveyi öldürdüler. Binaenaleyh; sabah vakti nâdim oldular.]

فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ

[Deveyi öldürünce onları azap ahzetti ve helâk oldular.]

Yani; Salih (A.S.) ın kavminin istedikleri gibi mucize olarak taştan deve zuhur edince Hz. Salih emr-i İlâhi ile meşhur kuyunun suyunu nöbete bağladı ve dedi ki «İşte şu sizin istediğiniz devedir. Fakat kuyunun suyundan devenin bir gün su hakkı vardır. Muayyen bir gün de sizindir. Binaenaleyh; herkes nöbetini bilsin ve nöbetini tecavüz etmiyerek hakkına razı olsun ve siz deveye dövmek ve öldürmek gibi bir kötülükle dokunmayın ki, sizi büyük günün azabı ahzetmesin». Bu kadar tenbihatı dinlemiyerek deveyi öldürdüler ve azabın emmareleri görünmesi üzerine sabah vakti nedamet eder oldular. Fakat nedametleri fayda etmedi. Çünkü; azabın emmaresini müşahede ettiler. Binaenaleyh; onları azap ahzetti.

Gelecek azabın azametine işaret için Hz. Salih azabın geleceği günü azametle tavsif etmiş ve deveyi öldürünce derhal azabın geldiğine işaret için bilâmüsaade takibe delâlet eden (فا) lâfziyle varid olmuştur.

Y e v m - i a z î m le muradın; *yevm-i kıyamet* olması muh-

temeldir. Buna nazaran, *azab-ı âhiretle tehdit etmiştir.* Yahud; *dünyada onlara azabın geleceği gündür.* Buna nazaran *azabın şiddetine işaret etmiştir.* Deveyi sinirlerini keserek öldüren (Kıdar) isminde bir kimse ise de (Kıdar) a «Öldür» dediklerinde (Kıdar) «Ben öldürürüm. Eğer cümleniz razı olursanız» deyip kavmin cümlesi «Razıyız» demeleri üzerine öldürmesine binaen deveyi öldürmek kavmin cümlesine isnat olunarak (فعقروها) cemi' sıyğasiyle varid olmuştur. Hatta Medarik'te beyan olunduğuna nazaran dul kadınların ve âkil çocukların reyine varıncaya kadar müracaat edip cümlesinin reyi alındıktan sonra öldürmüştür. Binaenaleyh; devenin öldürülmesine razı olmayan bir fert bile kalmamasına binaen deveyi cümlesi öldürdüler denilmiştir. Nedametleri azap korkusuna mebni olup tevbe olmadığından nedametleri azabın def'ine sebep olamamıştır. Yahut, nedametleri tevbe idi ve lâkin bu nedamet azabı müşahede ettikten sonra olduğundan kabul olunmamıştır.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ۝ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ۝

[İşte şu Salih (A.S.) ın kavminin helâk olmasında aklı olan insanlara ibret alacak alâmet ve delâlet vardır.] Zira; peygamberlerinin nasihatını dinlememeleri helâklerine sebep olduğundan peygamberinin sözünü dinlemiyen her millette bu hâlin ceryan edeceğine ve akibet helâk olacağına delâlet eder. **[Halbuki ekseri insanlar iman etmediler. Habibim! Senin Rabbın Tealâ kavm-i Semût gibi iman etmeyen düşmanlarına gâlip ve iman eden dostlarına merhamet edicidir.]**

***

Vâcip Tealâ bu sûre'de ümmetleriyle mubaheseleri beyan olunan enbiya-yı izamdan altıncısı olan Lut (A.S.) ın mubahasesini ve kavmine nasihatını beyan etmek üzere :

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ۝ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَلَا تَتَّقُونَ ۝

buyuruyor.

[Lut (A.S.) ın kavmi resulleri tekzip ettiler şol zamanda ki, o zamanda biraderleri Lut onlara «Allah'tan korkmaz ve nefsinizi günahlardan sakınmaz mısınız?» dedi.] Ve sözüne şunu da ilâve etti :

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ۝ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ۝

[«Sözümü dinleyin. Zira; ben size emin bir resûlüm. Binaenaleyh; Allah'tan korkun ve bana itaat edin.] Âlemde hiç bir kimsenin irtikâp etmediği livata gibi fena bir fiili irtikap etmeyin. Eğer bu fiilinize devam ederseniz helâk olursunuz. Ve ben size menfaatınızı gösteriyorum. Dinleyin beni, vaz geçin azabınızı mucip olan efalinizden ve gazab-ı İlâhiden nefsinizi sakının.»

وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

[«Halbuki bu tebliğim üzerine ben sizden ücret istemem. Zira; ücretim âlemlerin Rabbısı üzerinedir» demekle Lut (A.S.) kavmine tebliğatta bulundu.]

***

Vâcip Tealâ Hz. Lût'un kavminin fena fiillerini inkâr suretiyle irad ettiği sözlerini beyan etmek üzere :

أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ۝ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ۝

buyuruyor.

[«Ey kavmim! Siz âlemler cümlesinden olan erkeklere livata eder de Rabbınızın helâl olarak sizin için halkettiği zevcelerinizi terk mi edersiniz? Belki siz zulm ü taaddide haddini tecavüz eden bir kavimsiniz.] Zira; hem nefsinize hem de başkalarına zulmediyorsunuz. Çünkü; âlemde emsali sebketmedik çirkin bir fiili irti-

kap edersiniz ki, Allah'tan korkmadığınız gibi kullardan da utanmıyorsunuz» demekle kavmini tekdir etti.

Bu âyet kadınlara dahî livatanın hurmetine delâlet eder. Çünkü (من ازواجكم) lâfzında bulunan (مِنْ) *ba'z* manâsına delâlet ettiğine nazaran *manâ-yı âyet:* [Siz erkeklere livata eder ve Rabbınızın sizin için halketmiş olduğu zevcelerinizden ba'z olan mahâlli mubahı terk eder de mubah olmayan mahalle mi ityan edersiniz?] demektir ki, kavm-i Lût'un zevcelerine livata ettiklerine ta'riz ve onları tevbihtir. Binaenaleyh; ricale livata haram olduğu gibi —ve levse kendi haremi olsun— nisvana dahî livatının haram olduğuna delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ın şu nasihatına karşı kavminin söyledikleri sözlerini hikâye etmek üzere:

قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾

buyuruyor.

[Lût (A.S.) ın kavmi dediler ki «Ya Lût! Eğer sen bizim fiilimizi inkârda devam eder ve ta'n etmekten vaz geçmezsen elbette sen karyeden çıkarılanlardan olursun.] Zira; sen bize ta'n etmekte devam edersen elbette biz seni karyeden nefy ederiz.» demekle tehdit ettiler.

Yani; Lût (A.S.) kavmini müptelâ oldukları fena fiilden şiddetle menetmeye çalışınca onlara aslâ tesir etmediği gibi şiddetli tehdide kalkıştılar ve «Ya Lût! Vaz geç bize müdahaleden. Eğer vaz geçmezsen elbette sen karyeden çıkarılanlardan biri olursun. Zira; sen bize ta'n etmekte devam edersen biz de seni bu beldede oturtmayız» dediler ve muktedir olurlarsa karyelerinden nefy etmeye karar verdiler. Çünkü onların âdetlerinin; sevmedikleri kimseyi karyelerinden nefyetmek olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; «Biz seni çıkarırız» demediler, belki «karyeden çıkarılanlar var, sen de onlardan olursun» dediler. Binaenaleyh; bundan evvel kar-

yelerinden çıkardıkları kimseler olduğuna işaret etmişlerdir. Şu halde insanların muktedir oldukları surette sevmedikleri kimseyi nefyetmeleri yeni icat olunmuş bir şey değil, belki eski bir âdettir.

*
* *

Vâcip Tealâ, kavminin tehdidine karşı Hz. Lût'un cevabını beyan etmek üzere :

قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾

buyuruyor.

[Lût (A.S.) kavmine hitap ederek «Ben sizin amelinize buğz edenlerdenim» dedi.] Ve Rabbısına iltica ederek dedi ki :

رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾

[«Yarabbi! Beni ve evlâd ü iyâlimi onların amellerinden halâs et» demekle Rabbısına iltica etti.]

فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ .

[Lût (A.S.) ın bu münacatı üzerine Biz Azimüşşan Lût'a ve evlâtlarının cemisine necat verdik ve onlara nazil olacak azaptan halâs ettik. İllâ Lût'un haremi bir koca kadın onların amellerine razı olmasına binaen azapta bâki kalması mukadder olduğundan azap olunacaklar içinde kaldı.] Çünkü günaha rıza; aynı günah olduğundan o fiilin failleriyle beraber cezaya müstahak oldu. Binaenaleyh; helâk olanlar içinde kaldı ve azaptan kurtulmadı.

K a a l i : *şiddetle buğz edici* manâsınadır. Yani «Ben sizin amelinize şiddetle buğz edenlerdenim. Amelinize buğz etmekten ve sizi men'e çalışmaktan vaz geçemem. Zira; ameliniz her zaman buğz etmeye lâyıktır ve siz de elinizden geleni geri koymayın demek istedi. *Ġ â b i r i n ;* *geride kalanlar ve helâkleri mukad-*

der olanlar demektir. Binaenaleyh; Hz. Lût'un haremi Lût'la beraber yola çıkmayıp karyede kaldığına âyette delâlet vardır. Çünkü; kavmin ameline razı ve onları sever ve Hz. Lût'a buğz ve eza etmekten de geri durmazdı. Herkesin sevdiği kimseyle haşr olunacağına binaen sevdikleriyle beraber kaldı ve onlarla birlikte helâk oldu. Gerçi Hz. Lût'un haremi ise de nur-u nübüvvetten istifade kabiliyeti olmadığından Hz. Lût'un feyzinden mahrum olmuş ve ebeden hüsran içinde kalmıştır.

***

Vâcip Tealâ Hz. Lût'a ve ehline necat verdikten sonra kavmini ihlâk ettiğini beyan etmek üzere:

ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿١٧٢﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾

buyuruyor.

[Lût (A.S.) a necat verdikten sonra biz geride kalan kavmini eşeddi helâkle ihlâk ettik, üzerlerine taş yağdırdık. Binaenaleyh; Lût (A.S.) tarafından inzar olunanların yağmuru ne kadar fena yağmur oldu ki, onların yağmurları âdetin hilâfına olduğu cihetle acaibi mutazammın bir çirkin yağmurdu.] Zira; onlar üzerine yağan şey taş olduğu gibi herkese isabet edecek taşta onun ismi yazılıydı ve isabet ettiğini derhal ihlâk ederdi. Hatta onlardan memleket haricinde bulunanlara dahî isâbet etti.

اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٧٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿١٧٥﴾

[İşte şu kavm-i Lût'un helâkinde onlardan sonra gelenlere ibret ve livatanın helâke sebep olduğuna delâlet vardır. Binaenaleyh; idraki olanlar bu gibi vukuattan ibret alıp mütenebbih olmalıdırlar. Halbuki insanların ekserisi mü'min değillerdir. Habibim! Senin Rabbın Tealâ Lût kavmi gibi emrinin haricinde hareket eden düşmanlarına gâliptir, onlardan intikamını alır, Lût (A.S.) ve ona

iman eden mü'minler gibi dostlarına merhamet eder ve helâkten kurtarır.]

***

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kavmiyle vâki' olan mubahesesini beyan etmek üzere :

كَذَّبَ اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَل۪ينَ ۝ اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَ ۝ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌ ۝
فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ۝ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ۝

buyuruyor.

[Ashab-ı Eyke resulleri tekzip ettiler şol zamanda ki, o zamanda Şuayb (A.S.) onlara dedi ki, «Allah'tan korkmaz mısınız? Niçin kilenizde ve terazinizde haktan ayrılır ve halkın hakkını noksan verirsiniz? Benim sözümü dinleyin, Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Zira; ben size muhakkak tarik-ı İlâhiden gelmiş emin bir resûlüm. Size menfaatınızı tebliğ ederim. Hâl böyle olunca Allah'tan kormanız ve bana itaat etmeniz vâciptir. Halbuki şu tebliğim üzerine ben sizden ücret istemem. Zira; benim ücretim âlemlerin Rabbisi üzerinedir. Çünkü; onun tarafından size ahkâmı tebliğe memurum» demekle (Eyke) ahalisine tebliğatta bulundu.]

E y k e ; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *Medyen civarında meşe ağaçlarıyla kaplı ormanlık bir mahaldir.* Medyen ahâlisiyle nesepte münasebetleri olmadığından Şuayb (A.S.) a onların kardeşleri denilmemiştir. Cenab-ı Hak Şuayb'ı (Medyen) ahalisine resûl kıldığı gibi (Eyke) ahailsine de resûl kılmıştı. Çünkü; Medyen ahalisi gibi Eykeliler de kile ve terazilerinde noksan vermeye başladıklarından Vâcip Tealâ Hz. Şuayb'ı hem Medyen'e, hem de Eyke'ye resûl gönderdi. Onları ıslâha me'mur etti. Şuayb (A.S.) da vazifesine başladı, onlara risaletini tebliğ etti, ittika ve itaata davet edip dedi ki :

اَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِر۪ينَ ۝

[«Siz kilenizi ölçün ve ölçekte noksan verenlerden olmayın.»]

وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾

«Müstakîm ve doğru olan teraziyle tartın ve noksan teraziyle tartmayın.»]

وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ

[«Ve nâsın mallarını fiyatından aşağı kırıp kıymetinden noksan olarak almakla haklarını zayi etmeyin.»]

وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾

[«Ve yer yüzünü ifsad eder olduğunuz halde fesada sa'yetmeyin.»]

وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٨٤﴾

[«Ve şol Zat-ı Ecell ü Âlâya ittika edin ki, o zat sizi ve sizden evvel geçen babalarınızı ve sair insanları halketti. Şu halde onun azabından nefsinizi sakının» dedi.]

Yani; Şuayb (A.S.) resûl olduğu Eyke ahalisine *dört nevi tebliğatta bulundu :*

B i r i n c i s i ; Kilenizi tam ölçüyle verin ve noksan vermeyin ki, nasın hukukuna tecavüz etmiyesiniz, doğru terazi ve kantarla tartın ki, nâsa hiyanetlik etmiş olmıyasınız.

İ k i n c i s i ; Nasın mallarının narhını aşağı indirmeyin. Yani; *halkın hukukunu hiç bir veçhile noksan etmeyin ve hiç bir suretle tecavüzatta bulunmayın.*

Ü ç ü n c ü s ü ; Yer yüzünü ifsat etmeyin dedi. Yani «Yol kesmek ve gayrin malını nehb ü gârât etmek, ekinlerini ve sair hasılâtlarını hayvanata yedirmek ve ağaçlarını kesmek gibi fesattan vaz geçin» demiştir.

D ö r d ü n c ü s ü ; İttika ile emirdir. Bu emir; evvelki vesayanın cümlesine şâmil ve onların ruhu mesabesindedir. Çünkü ittika bilcümle feraiz ve vacibatı edaya bilûmum muharrematı terke ve ahlâk-ı hamîdenin cümlesini iltizama şâmil olduğundan itti-

ka ile emir cümlesini câmidir. Binaenaleyh; Hz. Şuayb'ın bundan evvel kavmine tebliğ ettiği evamir ve nevahinin hulâsası mesabesinde olan ittika ile sözüne hitam verdi.

Bu âyette tam ölçmek ve tartmakla emir; vücup ifade ettiğinden noksan vermenin haram olduğu sabit olmuştur. Zira; vücubu terk etmek haramdır. Kezalik noksandan nehiy vaki olup nehiy de hürmet ifade ettiğinden noksan vermekle halkın hukukuna tecavüzün haram olduğu iki cihetle sabit olmuş ve hürmeti te'kit olunmuştur. Yalnız kile ve terazide ziyade vermek hususuna dair bir şey varid olmamışsa da Fahri Râzi ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile, bir kimse kendi rızasiyle kilede ve terazide ziyade verirse iyilik etmiş olduğundan câizdir. Çünkü; rızasıyla malını başkasına vermekten hiç bir kimse memnu' değildir. Amma noksan vermek başkasının hakkına tecavüz olduğu cihetle bigayri hakkın, gayrin hukukuna tecavüzden herkes memnu'dur. Zira; insanların meşrû olan her hakları mehfûzdur. Binaenaleyh; bir kimsenin izni olmadan onun mülkünde ve sair hukukunda başka bir kimsenin tecavüzü, tasarrufu ve müdahelesi câiz olamaz. Kezalik Hz. Şuayb fesattan nehy ile bütün insanların zarardan mahfuz olmaları usulünü ve ahali beyninde intizamı tesis etmek istemiştir. Gerçi şu ahkâm; Şuayb (A.S.) dan hikâye olunmuşsa da bize de aynı şeriattır. Çünkü; Cenab-ı Hakkın Kur'an'da ve Resûlünün hadîsinde beyan ettikleri enbiya-i sabıkanın şeriatlarının bize de ayni şeriat olduğu kavaid-i şeriyemiz iktizasındandır. Binaenaleyh; Şuayb (A.S.) ın şu tebliğatı bizim için şeriat olup mucibiyle amel vâciptir. Çünkü Allahü Tealâ'nın Kur'an'da bize beyanı bizim için de emirdir.

Hulâsa; muamelât-ı nasta kileyi tam ölçmek ve terazide tam tartmak vâcip olup noksanı haram olduğu, bu gibi hukuk-u nâsı irtikâp eden kimsenin akıbeti berbat olacağı, nâsın malının narhını aşağı tenzil etmek câiz olmadığı ve yeryüzünde her suretle ifsat ve halkı rahatsız etmenin her cihetten memnu' ve cümle insanların Halik Tealâ'ya ittikaları vâcip olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Hz. Şuayb'ın şu nasihatları üzerine kavminin cevaplarını beyan etmek üzere :

قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ۝

buyuruyor.

[Eyke ahalisi Şuayb (A.S.) ın şu nasihatı üzerine dediler ki «Ya Şuayb! Sen ancak sihr olunmuş ve sihirle aklı bozulmuş kimselerdensin.»]

وَمَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا -

[«Halbuki sen bizim gibi beşersin ve sende beşeriyet sıfatından başka bir sıfat yoktur. Şu halde bizim üzerimize meziyetin nedir ki, risalet dâvasında bulunursun. Zira; sihirle aklın muhtel olması risalete münafi olduğu gibi beşeriyetin dahî risalete münafidir.»]

وَإِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ۝

[«Ve biz seni muhakkak yalancılardan zannederiz. Binaenaleyh; sözüne inanamıyoruz.»]

فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ۝

[«Şu halde, eğer sen doğru söyleyenlerden isen üzerimize semâdan bir parça düşür ve bizi ihlâk et» demekle inatlarını izhar ettiler.] Çünkü; Şuayb (A.S.) a yalan isnad edince Hz. Şuayb'ın semadan azap geleceğini beyanla tehdit etmesi üzerine «Sözün doğruysa semâdan bir parça düşür de bizi ihlâk et» diyerek istihza ettiler. İnsanlarda me'luf oldukları âdetlerinin hilâfını söyliyen kimseyi tekziple iftira etmek âdet hükmünde olduğundan ekseri enbiyanın ümmetleri, nebilerini sihirle, yalanla ve beşeriyetin risalete münafi olmasiyle müdafaa ve itham etmişlerdir. Hz. Şuayb'ın

kavminin de ayni mesleği takip ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; insanlar arzularının hilâfını kabulden daima istinkâf ederler. Bu hâl ümmet-i Muhammed'de dahî câridir. Binaenaleyh; ta asr-ı saadetten zamanımıza gelinceye kadar ahkâm-ı şer'iyenin sefahetten men' eden ahkâmına itiraz edenlerden hiç hâli kalmamış. Fakat hiç tesiri de olmamıştır ve olamaz. Çünkü; kanun-u İlâhiyi tağyir etmek hiç kimsenin haddi değildir. Meğer kendi tağyir ede. Amma, ahkâmiyle amel edenler azalır veya çoğalır. Bu cihet şeriatın metanetine halel getirmez. Zira; ahkâmıyla amel ihtiyarîdir. Tevfika mazhar olanlar amel eder, olmayanlar bir takım şeytanın vesvesesiyle evham ve hayalata sapar. Çünkü; şeytanın da nasibi var, Cehennemin de insanlardan kısmeti vardır. Binaenaleyh; iradesini hayra veya şerre sarf edenler kıyamete kadar bulunacaktır.

*
**

Vâcip Tealâ Şuayb (A.S.) ın kavminin imanından me'yus olunca Rabbisine iltica ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾

buyuruyor.

[Şuayb (A.S). kavminin imanından me'yus olunca Rabbisine arz-i hâcât etti ve dedi ki, «Benim Rabbım, sizin amelinizi bilir ve amelinize göre ceza verir.»]

فَكَذَّبُوهُ

[Bu söz üzerine onlar Şuayb (A.S.) ı tekzip ettiler.]

فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ

[Binaenaleyh; onları gölgeli günün azabı ahzetti.]

إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٨٩﴾

[Zira; o günün azabı büyük bir günün azabıdır.] Bu sözüyle onlara gelecek azabın pek büyük olduğunu beyan etti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ashâb-ı Eyke resûllerini tekzipte devam edince Hz. Şuayb Cenab-ı Hakka Tefviz-i umur etti ve azaplarının vakt-i merhunu gelince yedi gün bunlar üzerine sıcak şiddetlendi. Hatta o kadar ki, hararetten akan sular kaynadı, rüzgâr esmedi, takatları kesildi ve serinlik arama için dağlara iltica ettiler. Yedinci gün Vâcip Tealâ siyah bir bulut halk edip herkes onun gölgesine can atarak cümlesi bulutun altına toplanınca buluttan ateş yağar ve cümlesi helâk olur. Çünkü semâdan bir parça inmesini istediler. İstedikleri veçhile semâdan inen ateş parçasiyle helâk oldular. Zira; bu sözden maksatları istihza olduğundan istihzaları kendi ayaklarına dolaşmış ve istihza ettikleri şeyle âlem-i dünyaya feci bir surette veda ile Cehennemin yoluna revan olmuşlardır. Binaenaleyh; Hz. Şuayb'ın meb'us olduğu iki kabileden (Medyen) ahalisi Cibril'in sayhasiyle ve (Eyke) ahalisi de semadan inen ateşle helâk olmuşlardır.

Bu sûre'de Resûlullah'ı tesliye için beyan olunan bazı enbiyanın vekayi-i mühimmeleri nihayet buldu ve cümlesinin âhirinde Cenab-ı Hak bu vak'alarda ümmet-i Muhammed için ibret olduğuna tenbih etmekle beraber bu helâk olanların helâkleri günahlarından neş'et ettiğini beyanla ehl-i nücumun sözlerini dahî reddetmiştir. Çünkü; onlar bu gibi havadisleri yıldızlara nisbet eder ve bazı yıldızların bazı âhere temasını veyahud bazı yıldızların bazı burçda bulunmasını sebep addederler. Halbuki bu fikrin butlanı zâhirdir. Çünkü; eğer yıldızın te'siriyle olsa o yıldız bulundukça o eserin bulunması lâzım gelir. Halbuki emir bilâkistir. Çünkü; yıldız, var, teması var, fakat eser yoktur.

Helâkleri bulutun gölgesi altında olduğundan o güne *y e v - m i z z ı l l e* denmiştir. Çünkü *z ı l l e ;* *gölge* manâsınadır.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً

[İşte şu Eyke ahalisinin buluttan nazil olan saika ve emsali

ateşlerle helâklerinde kudret-i İlâhiyeye delâlet eder alâmet-i azîme vardır.] Çünkü; bulutun şânı rutubet ve yağmur yağdırmak iken bilâkis yağmurun zıddı olan ateşin yağması elbette alâmet-i azîmedir. Bunun ufacık modeli her zaman görülmektedir ki, gürültülü ve yağmurlu havalarda inen saikalar Eyke ahalisine yağan ateşin bir nümunesidir. Binaenaleyh; bu gibi harikalar kudretullaha nisbetle gayet ehvendir. O halde insanlar kusurunu itiraf ederek daima Cenab-ı Hakkın gazabından rahmetine ve inayetine iltica etmelidir.

وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٠﴾

[Halbuki ekseri insanlar iman etmezler.]

وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

[Habibim! Senin Rabbın Tealâ düşmanlarına gâliptir ve dostlarına merhamet eder.]

***

Vâcip Tealâ bu sûre'de enbiya-yı ızam hazaratının vekayi-i mühimmelerinden bazılarını beyandan sonra bu vak'aların hak olup Kur'an'ın mûciz ve Fahri Kâinatın nübüveti sâdık olduğunu beyan etmek üzere :

وَاِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾

buyuruyor.

[Kur'an; âlemlerin Rabbısının indirdiği bir kitaptır.]

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿١٩٤﴾

[O Kur'an'la Habibim! Cibril-i Emin senin kalbin üzerine nazil oldu ki, sen ümmetlerini inzar eden enbiya-yı izam zümresinden olasın.]

بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ﴿١٩٥﴾

[O Kur'an'ı Rabbın Tealâ açık ve anlaşılması gayet kolay lisan-ı arabiyle inzal etti.]

وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾

[Ve Kur'an'ın Habibim! Sana inzal olunacağı, senin evsafınla beraber evvel geçen enbiyanın kitaplarında mezkûrdur.]

Yani; Vâcip Tealâ şu sûre'de beyan ettiği vak'alarla nübüvvet-i Muhammediyeyi tasdik ve teyit etmiştir. Zira; Kur'an'ın âlemlerin Rabbısı tarafından inzal olunduğunu ve Cibril-i Emin'in Kur'an'la nâzil olduğunu ve Resulullah'ın ümmetlerini inzar eden enbiya zümresinden bulunduğunu beyan; Kur'an'da şu beyan olunan kıssaların taraf-ı İlâhisinden inzal olunduğunu ve Kur'an'ın inzal olunacağının kütüb-ü sâbıkada mezkûr olduğunu, halbuki Resûlullah'ın bir kitap mütaleâ etmeden ve bir muallimden taallüm etmeden ayniyle vukuatı haber vermesinin müeyyed min indillah olduğunu beyan etmektir. Kur'an'ın, insanların terbiyesine kâfi olduğuna işaret için âlemlerin Rabbısı tarafından nâzil olduğunu beyan etmiştir. Fakat Kur'an'ın Resûlullah'a vasıtasız nâzil olması ihtimaline binaen vasıtayla nâzil olduğunu beyan için Vâcip Tealâ «Habibim! Senin kalbine Kur'an, Ruh-u Emin olan Cibril ile nâzil oldu» buyurmuştur. *Cibril-i Emin nâsın umur-u dinde necatlarına sebep olan vahye müekkel olduğu cihetle hayat-ı bedene vesile olur ruh mesabesinde olduğundan* Cibrile *R u h - u E m i n* denmiştir. *Enbiya-yı kiramla Vâcip Tealâ arasında cereyan eden emanete ehil olduğundan Cibril (A.S.) E m i n* unvanını ihraz etmiştir. Kur'an'ın Resûlullah'ın kalbinde asla tegayyür kabul etmez derecede mevsuk olduğuna işaret için Resûlullah'ın kalbine nazil olduğu beyan olunmuştur. Mükâlemeye muhatap olanın kalp olup sair azanın kalbe muti' olduğuna işaret için Kur'an'ın Cibril vasıtasiyle kalbe inzal olunduğu beyan olunmuştur. Çünkü; Beyzâvî'nin beyanı veçhile maanî kabilinden olan şey evvelâ ruha ve ruhtan sonra kalbe intikal eder. Zira; kalple ruh beyninde

tealluk vardır. Badehu kalpten dimağa aksetmekle dimağda nakşeder.

Kalbin muhatap olması bu ve bunun emsali âyetlerle ve ehadis-i Nebeviyeyle ve aklın delâletiyle sabittir. Zira; Cenab-ı Hak Kur'an'ın kalp üzerine nazil olduğunu bu âyette beyan ettiği gibi diğer âyetlerde Kur'an'dan müteessir olacak olanın da kalp olduğunu beyan etmiştir. Resûlullah bir hadisinde «Âgâh olun! Bedende bir et parçası vardır. Eğer o et parçası salih olursa bütün aza salih olur ve eğer o et parçası fasit olursa bütün aza fasit olur» buyurmuştur. İşte bu hadis de idrak mahallinin kalp olduğuna delâlet eder. Kalbin muhatap olmasına aklın delâletine gelince: Kalp; insanın gumum, humum, ferah ve sururunun mahallidir. Binaenaleyh; kalpte ferah olursa bütün aza ferahlı ve neşatlı olur. Eğer kalpte keder olursa cümle azada keder olur ve ahval tebeddül eder. Şu halde kalp cümle azanın reisi ve mükellef olan hitab-ı İlâhiyi idrakin mahallidir. Gerçi «Aklın madeni dimağdır» diyenler varsa da esah olan aklın madeni kalptir. Dimağ kalbin âletidir. Kalbin akla maden ve idrake menba ve sair azanın emîri olmasına vücudun ortasında bulunması ve sair azaya vücutta cereyan eden kanları taksim etmesi de delâlet eder. Çünkü; hükümdarlar ve valilerin hükmedeceği memleketin ortasında bulunmaları âdettir. Vasatta bulunmak her tarafa hükümde ve emirlerini neşir ve tamimde kolaylık olduğu gibi kendisi de afattan ve düşmanın taarruzundan sâlim olur. Amma hükemanın dediği gibi «Eğer aklın madeni dimağ olsa dimağ iklim-i bedenin bir tarafında bulunduğundan dimağın mahalli, reisin ikâmet edeceği bir mahal değildir.»

«Maden-i akıl ;dimağdır» diyenlerin delilleri *üçtür:*

B i r i n c i d e l i l l e r i ; Havâss-ı hamse-i zahirenin menfezlerinin dimağa olmasıdır. Ehl-i şeriat tarafından «Havâssın dimağa hâdim olup dimağın da kalbe hâdim olmasiyle» cevap verilmiştir. Yani; her ne kadar havâssın, yani; göz, kulak, ağız, burun ve bunların deliklerinin dimağa doğru gidip idrak ettikleri şeyleri dimağa götürüyorlarsa da dimağın tamamiyle hakim olmasına delâlet etmez. Zira; bunlar dimağa hâdim, dimağ da bunlardan aldığı malûmatı kalbe vermek suretiyle kalbin hâdimidir. Binaenaleyh dimağ; kalbin baş veziri makamındadır.

İkinci delilleri; Harekât-ı ihtiyariyede âlet olan âsâbın dimağa nafiz olup dimağda nihayet bulmasıdır. Buna ehl-i şeriat tarafından; «Kalp idrak etmiş olduğu şeyin eserini dimağa verir ve dimağ da kendine nâfiz olan âsâp vasıtasiyle azayı tahrik eder. Dimağın azayı tahrike vasıta olması mahall-i idrak olmasını icap etmez» demekle cevap verilmiştir. Çünkü tahrikin sebebini dimağa gönderen; kalptir.

Üçüncü delilleri; Dimağa âfet isabet edince aklın muhtel olmasıdır. Buna da ehl-i şeriat tarafından «kalbin sair azada te'sirinin şartı, dimağın selâmetidir. Zira; dimağ; kalbin idrakine vasıtadır» demekle cevap verilmiştir. Binaenaleyh; aklın mahalli dimağ olmasına dair hükemanın delilleri mecruhtur. Aklın mahalli kalp olduğuna Kur'an, ahadis-i şerife ve edille-i akliye delâlet etmektedir. Şu kadar ki, idrakte dimağın dahi medhali vardır. Zira; bir hükümdarın nedim-i hassı o hükümdarın umur u hususunu anlamakta ecnebi gibi olamaz. Şu halde dimağ, kalbe hâdim olduğu cihetle kalbin idrak ettiği bir çok şeyleri idrak ettiği gibi birçok şeyleri de kalbe aksettirir. Binaenaleyh; dimağ da idraktan hâli değildir. Kalbin vücud-u insanda hâkim olduğuna fenn-i teşrih dahi delâlet etmektedir. Zira; insanın vücudundan evvel meydana gelen cüz'ün kalp olduğu gibi en sonra ruhtan ayrılan da kalptir. Şu halde evvel vücut bulup en sonra hayattan ayrılması da kalbin iklim-i bedende hâkim olmasına delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ Resûlünün sâdık olduğuna delâlet eden ikinci bir delili beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ ﴿١٩٧﴾

buyuruyor.

[Müşrikler hâlâ şüphe ediyorlar da Benî İsrail ülemasının Resûlullah'ı sıfatiyle bilmeleri onlara delil ve alâmet olmadı mı ve

Benî İsrail ulemasının Resûlullah'ın hakkaa resûl olduğunu tanımaları müşriklere delil yönünden kâfi gelmedi mi?]

وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾

[Ve eğer biz Kur'an'ı arabın gayrı bazı acem üzerine inzal etmiş olsak da o bazı acemi, Mekke ahalisi üzerine Kur'an'ı kıraat etseydi onlar yine Kur'an'a iman eder olamadılar.] Zira; lügat-ı arabın gayri bir lisanla olduğundan «Biz manâsını bilmiyoruz. Binaenaleyh; iman edemeyiz» derlerdi.

Yani; Mekke ahalisinin iman etmedikleri temerrütlerindendir. Çünkü; Yehûd ülemasının Tevrat'ta gördükleri evsaf üzere Resûlüllah'ı bilmeleri ve «Abdullah bin selâm» gibi bazılarının iman etmesi Hz. Muhammedin hakkaa nebi olduğuna delâlet yönünden kâfidir. Bu delâlete kanaat etmiyen her türlü delile de kanaat etmez. Hatta biz Kur'an'ı Resûlullah'ın ve arabın gayri milletlerden bir kimse üzerine inzâl etsek de o kimse Kur'an'ı kendi lisaniyle bunlar üzerine kıraat etseydi. Bunlar gerek Kur'an'a ve gerek Kur'an'ı inzal ettiğimiz kimseye iman edici olmadılar.

كَذَٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٢٠١﴾

[Mü'minlerin kalplerine Kur'an'ı idhâl ettiğimiz gibi mücrimlerin kalplerine dahî idhâl ettik. Mücrimler azab-ı elimi görünceye kadar Kur'an'a iman etmezler ve azabı görünce iman ederler ve lâkin o vakitte iman menfaat vermez.]

فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾

[Binaenaleyh; onlara azap füc'eten gelir. Halbuki onlar azabın geldiğini ve geleceğini asla idrak etmezler.]

فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

[Azap gelince onlar geçirmiş oldukları iman ve ibadeti teda-

rik etmek için «Bize mühlet verilir mi?» Yani «İman etmek üzere bize müsaade olur mu?» derler, fakat fayda etmez.]

Yani; biz iman eden mü'minlerin kalblerine Kur'an'ı idhal ettiğimiz gibi mücrimlerin kalblerine de idhâl ettik. Zira; mü'minler üzerine kıraat olunduğu gibi ayniyle mücrimler üzerine de kıraat olundu ve lâkin mü'minler saffet-i kalblerine binaen iman ettiler, mücrimlerse temerrütlerine binaen azab-ı elimi görünceye kadar iman etmezler. Binaenaleyh; mücrimler idrak etmedikleri halde onlara ansızın azab-ı elim gelir. Onlar da «Bize mühlet yok mu ve azıcık bir müddet müsaade olunmaz mı?» derler.

Bâzı rivayete nazaran Mekke'liler Medine'de bulunan Yehûd ulemasına Resûlullah'ın ahvalini haber vermek ve nebi olup olmadığını tahkik etmek üzere bir hey'et gönderdiler. O hey'et Medine'ye gelip Yehûd ulemasına Resûlullah'ın evsafını haber verince Yehûd uleması şemail-i nebeviyenin Tevrat'a muvafık olup âhir zaman nebisi olmak ihtimalini söylemişlerse de Mekkeliler kabul etmedikleri cihetle Cenab-ı Hak bu âyetlerle onları tevbih etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azab gelince mühlet istiyeceklerini beyanla tevbih ettiği gibi azabı istical etmeleriyle dahî tevbih etmek üzere :

buyuruyor.

أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ۝

[Onlar azab nazil olunca mühlet isterler de bizim azabımızı istical mı ederler?] Madem ki, azab gelince mühlet isteyecekler, şimdi niçin istical ederler? Müsaade istiyecekleri azabın aceleten gelmesini istemekte bir mâna yoktur. Çünkü; müşrikler Resûlullah'a «ne gelecekse semadan gelsin, vaadettiğin azabı getiriver sözün doğruysa» derlerdi. Halbuki ansızın azap geldiğinde mühlet istiyeceklerdir. Binaenaleyh; şu iki hâl arasında tenakuz vardır.

Çünkü; ya istical etmemeli veyahud istical edince mühlet istememelidir.

أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ۝ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ۝

[Ya Ekrem-er Rusül! Onlar azabı istical eder de sen ne dersin? Haber ver görebildiğini. Eğer biz onlara nice seneler ömür versek dünya nimetleriyle intifa etseler sonra onlar vaad olundukları azab geldiğinde.]

مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ۝

[Onların dünyada ömürleri ve intifaları onlara gelen azabı def eder mi?] Şu halde bunlara mühlet versek yine olacakları bu değil mi ve inatlarından vazgeçerler mi? Elbette geçmezler. Zira; bu kadar yaşadıklarında halleri neyse mühlet verildiğinde aynı halde bulunacaklarından onlara mühlet verip vermemek müsavidir.

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ ۝ ذِكْرَىٰ وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ۝

[Biz hiç bir karye ahâlisini ihlâk etmedik. İllâ o karye ahalisine vaaz u nasihat etmek için onları azapla korkutucu peygamberler vardır. Binaenaleyh; onlara tarik-ı hakkı beyan etti ve hakka ittiba etmiyenleri Cehennem azabiyle korkuttu. Halbuki biz zulm eder olmadık.] Çünkü; tarik-ı hakkı beyan eder bir resûl göndermeden bir kavmi ihlâk etmedik ki, helâk olanların itizarları olmasın. Zira; resûl göndermeden ihlâk etmiş olsaydık onlar; bize «doğru yolu gösterecek bir resûl gönderilmiş olsaydı biz hakkı kabul eder ve iman edenlerden olurduk, resul göndermeden bizi ihlâk etmek zulümdür» diyebilirlerdi. Fakat resûl gönderip hakka davet ettiğimiz cihetle zâlim olmadık.

Hulâsa; müşrikler senelerce muammer oldukları halde iman etmedikleri gibi onlara tekrar ömür verilse iman etmiyecekleri,

sonra vaad olundukları azap geldiğinde ömürleri ve nimetlerinin onlardan azabı def edemiyeceği, bilûmum ihlâk olunan karye ahalisine hakkı beyan eden bir nebi göndermeden ihlâk olunmadıkları, her ümmete irşad eden bir nebinin geldiği, her ümmete doğru yolu gösteren bir nebi gelmesine binaen iman etmiyenler için itizar kapılarının kapandığı, onları ihlâkte Allahü Tealâ'nın zulm etmiş olmadığı, zira; günahları icabı helâke müstahak oldukları bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'ın âlemlerin Rabbısı tarafından nâzil olduğunu ve geçmiş ümmetlerin kitaplarında beyan olunduğu veçhile ümem-i salifenin ahvalini beyanla Resûlünün risaletini tasdik ettikten sonra müşriklerin «Kur'an şeytan tarafından söylenir, Muhammed (S.A.) de Allahü Tealâ tarafından geldi diye bize haber verir» dediklerine cevap olmak üzere:

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾

buyuruyor.

[Kur'an'la şeytan nâzil olamaz ve Kur'an'la nâzil olmak şeytana lâyık olmaz ve şeytanlar Kur'an'ı söylemeye kaadir olamazlar.]

إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾

[Zira; şeytanlar işitmekten mazullerdir.]

Yani; lâfzen ve manen mûciz olan Kur'an'la şeytanlar nâzil olamazlar. Zira; Kur'an'ın zâhiri ve bâtını hidayettir. Şeytanların ise işleri daima dalâlettir. Zira; ben-i ademi ıdlâl etmekle meşgullerdir. Binaenaleyh hidayet-i mahza olan Kur'an, işleri daima dalâlet olan şeytanlar tarafından ilkâ olunamaz ve şeytan tarafından haber verilmesi ve şeytanın onunla nâzil olması lâyık olmaz. Zira;

onlar Kur'an'ı inzale kaadir olamazlar. Çünkü; onlar Kur'an'ı işitmekten memnulardır. Onların Kur'an'ı meleklerden işitmeleri için meleklerle zat ve sıfatlarında münasebet olması lâzımdır. Halbuki meleklerle şeytanlar arasında asla münasebet olmadığından semâdan tard olunmuşlar ve Kur'an'ı işitmekten menedilmişlerdir. Hidayet ve irşat; tayyib nefisten, temyiz fıtrattan, fazla dirayetten ve saffet-i hilkattan neş'et eder. Halbuki şeytanların vücutlarında habaset, zekâlarında hamâkat ve tabiatlarında hiyânet olduğundan kulların hidayet ve irşadına mahsus olan Kur'an'ı nakil ve beyana muktedir olamıyacaklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiştir.

Âyet-i Celilenin sebeb-i nüzulü; kâfirler Kur'an'a muarazadan âciz olunca «Kur'an'ın beşer kelâmı olmamasından Allahü Tealâ'nın kelâmı olması lâzım gelmez. Zira; cinnilerin ve şeytanların sözleri olabilir ve onlar tarafından Muhammed (S.A.) e söylenip onun da bize Allahü Tealâ'nın kelâmıdır diyerek dinletmek istemesi câizdir» demeleri üzerine onları red için Allahü Tealâ'nın bu âyeti inzal ettiği mervidir.

Hulâsa; Kur'an'la şeytanın nâzil olamıyacağı, Kur'an'ın şeytanların ağızlarına lâyık olmadığı, onların Kur'an'ı Resûlullah'a söylemeye muktedir olamadıkları ve Kur'an'ı işitmekten mahrum oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Kur'an'ı şeytanların getirmeye kaadir olamadıklarını beyandan sonra şeytanın insanlara ilkaa ettiği şirkin câiz olmadığını beyan etmek üzere :
buyuruyor.

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen Allah'la beraber başka ma'buda duâ etme ki muazzep olanlardan olmayasın ve eğer sen mabud-u âharı çağırırsan muazzep olanlar zümresinden olursun.]

Yani; ey halkı hakka davet eden Resul-ü Zişan! Sen ferd-i vâhid olan Allahü Tealâ ile beraber başka ma'buda dua edip çağırma

ki, envaı azapla muazzep olanlardan olma. Eğer ilâh-ı ahara dua edersen muazzep olanlardan olursun. Binaenaleyh; Allah'la beraber mabud-u ahar ittihaz etme ki, muazzep olmıyasın.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette hitap; her ne kadar Resûlullah'a ise de murad müşriklere tarizdir. Çünkü; Resûlullah Allah'tan başka mabuda duâ etmekten ma'sumdur ve cümle halkı tevhide davet eden zat-ı şeriften (hâşâ) şirke dair bir şey sâdır olmadığı gibi öyle bir şeyin sudurundan da münezzeh olduğu halde onu şirkten nehyetmek; ondan başkalarını nehyetmek suretiyle kullarını tevhide davet etmektir. Çünkü; Resûlullah cümle nâsın efdalı ve Allah indinde kadri âlî olduğu halde Vâcip Tealâ'nın ona hitap ederek «Allah'la beraber mabud-u âhara duâ etme. Eğer duâ edersen muazzep olursun» demesi ahâd-ı nâsa «siz şirk ederseniz muazzep olacağınız evleviyetle sabit olur» demektir.

⁂

Vâcip Tealâ Resulüne ve Kur'an'a ta'n edenlerin ta'nlarını reddettikten sonra akraba ve taallükatını inzar etmesini emretmek üzere:

وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾

buyuruyor.

[Habibim! Pek yakın kabilen, akraba ve taallükatını azapla korkut ve onları herkesten ziyade inzarla şanlarına ihtimam ve gazab-ı İlâhiyi mucip olan şirkten onların halâsına sa'yet.]

وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾

[Ve mü'minlerden sana ittiba eden kimselere kanadını döşe ve kemâl-i tavazu' üzere onlarla musahabet et, gayet tatlı söyle ve mülâyim bulun.]

فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾

[Senin tavazuun üzerine onlar sana âsî olurlarsa sen onlara «Ben sizin amelinizden berîyim» de ki, senin kendi mezheplerinden olmadığını bilsinler.]

Cenab-ı Hak Resûlüne bu âyette *üç şeyle emretmiştir:*

Birincisi; pek yakın akraba ve taallükatını inzar. İkincisi; iman eden mü'minlere tevazu' etmesi. Üçüncüsü; iman etmeyip isyan eden kimselerin amellerinden beraetini ilân eylemesidir. Binaenaleyh; Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet nazil olunca Resûlullah Hz. Ali'ye yemek hazırlamasını emreder. Hz. Ali yemek hazırlayınca Abdulmuttalip oğlanlarını davet eder. O günde Abdulmuttalib'in neslinden erkek olarak kırk kişi bulunur. Hatta Resûlullah'ın amcaları (Ebu Talip), (Hamza), (Abbas) ve (Ebu Lehep) de beraber bulunurlar. Yemek yedikten sonra cümlesi doyar. Resûlullah «Ey Abdülmuttalip oğulları! Ben size dünyanın ve âhiretin hayırlısı bir din getirdim. Bu dini ilâda bana yardım edecek hanginizdir» dedi. Fakat hiç bir yardım ederim diyen olmadı. Ancak Hz. Ali hepsinin küçüğü oluğu halde «Ya Resûlullah! Bu dini ilâda ben senin vezirin olurum» der. Resûlullah onun boynuna sarılır ve «Bu benim biraderim ve vasîmdir. Siz buna itaat edin» deyince orada bulunan cemaat gülüşürler ve Ebu Talib'e «Bak! Yeğenin sana oğlun Ali'ye itaat etmeni emrediyor» derler ve dağılırlar. Bundan sonra Hâzin ve Fahri Râzi'nin beyanlarına nazaran Resûlullah Sefa üzerine çıkar ve bütün Kureyş kabilelerinin isimlerini zikrederek çağırır. Ahali içtima eder. Ebu Leheb de hazır olduğu halde Resûlullah «Ey Kureyş kabileleri! Ben size şu dağın arkasında malınızı yağma etmek üzere bir bölük atlı geliyor desem inanır mısınız?» deyince Kureyş'in hepsi bir ağızdan «Evet! Şimdiye kadar sende yalana tesadüf etmediğimizden inanırız» dediler. Resûlullah da «Ben size önünüzde göreceğiniz azapla korkutur ve sizi tarik-ı hakka davet ediyorum, iman edin bana» buyurdu. Orada hazır olan (Ebu Leheb) «Helâk sana olsun, bizi buna mı çağırdın?» dedi' Cemaat da dağıldı. Bu vak'a üzerine (Tebbet) sûresinin Ebu Leheb hakkında nâzil olduğu mervidir. İşte bu âyet-i celile insanın herkesten evvel akraba ve taallükatını islâha çalışması vâcip olduğuna

delâlet eder. Zira; Allahü Tealâ Resûlüne akrabasını inzar etmesini emretti. Resûlüne emir; ümmetine emirdir. Kezalik âyet-i celile; ehl-i imanın yekdiğerine karşı tevazu' edip tekebbür etmemesine ve hayırhâhâne ünsiyet etmesi lâzım olduğuna da delâlet eder. Çünkü Cenab-ı Hakkın Resûlüne, mü'minler üzerine kanadını döşeyip tevazu'la emretmesi; ümmeti hakkında da emir olduğu cihetle müslümanların birbirine merhamet kanatlarını döşeyip mülâyim bulunmaları ve birbirine muavenet etmeleri lâzımdır. Amma, münafıklara muavenet ve tevazu' lâzım olmadığına işaret için *ba'za* delâlet eden (من) lâfziyle (من المؤمنين) varid olmuştur. Çünkü; Resûlullah'a tebaiyet eden her mü'mine tevazu lâzımken «Bazı mü'minlere tevazu' et» demek «İhlâs üzere iman edenlere tevazu' et, imanında ihlâs olmayan münafıklara riayet etme» demektir. Binaenaleyh; mü'minler tarafından her zaman riayete şâyân olan; mü'min-i halis olanlardır; yoksa ismi Ali, Veli olup zâhirde müslüman kisvesi altında bâtını küfriyatla dolu olan münafıklar muavenete şâyân değillerdir. Fakat icab-ı zamana göre mudaratın vâcip olduğu da olabilir. Çünkü; şeririn şerrinden ve müfsidin fesadından nefsini muhafaza etmek her mü'min için bir vazife-i muayyenedir. *Yahud* Beyzâvî'nin beyanı veçhile Resûlullah'a tebaiyet eden, din için tebaiyet ettiği gibi başka bir maksada mebni dahî tebaiyet edenler olduğundan Resûlullah'ın tevazu' ve riayetine şayan olanın din için tebaiyet edenler olduğunu beyan etmek üzere *min-i beyaniye* ile (من المؤمنين) varid olmuştur.

Cenab-ı Hakkın Resûlüne «Eğer sana isyan ederlerse onların amellerinden beraetini ilân et» demesi; ümmeti hakkında da ayn-ı emir olduğundan âsî olan fâsıkların amelinden mü'minler onlara iştirak etmemekle fiilen beraat ettikleri gibi mümkün olduğu kadar onlara nasihat ve nehyetmek suretiyle kavlen dahî amellerinden beraetlerini ilân etmeleri lâzım olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü; âsilerden içtinap etmek muti' olan mü'minler için emr-i ehemdir. Zira; Allah'tan korkmayanlardan korkmak lâzımdır.

*
* *

Vâcip Tealâ Kureyş kabilesi isyan ettiklerinde Resûlüne bera-

atini ilân etmesini emredince beraetini ilânı takdirinde vukuu melhuz olan adavet ve hücumlarına karşı Resûlullah'ın alacağı vaziyeti tayin etmek üzere :

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen düşmanlarına gâlip, dostlarına merhamet eden Allahü Tealâ'ya itimat ederek tefviz-i umur et. O Allahü Tealâ ki, gece Teheccüt namazına kalktığında ve secde edenlerle namaz kılıp, onların hallerini teftiş ettiğini dahî görür ve bilir. Binaenaleyh; ona itimadın lâzımdır.] Zira; sana isyan edenlerin şerlerinden seni hıfzetmeye ve onların şerrini kendi aleyhlerine döndürmeye, dostlarına yardım ve lutf u ihsan etmeye kaadirdir.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾

[Çünkü; o Allahü Tealâ senin münacaatını ve onların senin hakkında söyledikleri sözlerini işitir ve cümlenizin ef'alinizi ve niyetinizi bilir.] Binaenaleyh; ona itimad-ı tam lâzımdır. Zira; düşmanlarından intikama kaadir ve her istediğini verir, dünyevî ve uhrevî saadete isale muktedir, işini bilir ve sözünü duyar bir veliyy-i mün'imdir.

(وتقلبك فى الساجدين) Resûlullah'ın secde edenler hakkında *t a k a l l ü b ü* yle murad; Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile, *namaz kılanların ve ibadete sa'yedenlerin ahvalini teftiş etmesidir.* Çünkü; Teheccüd namazı iptida-yi İslâmda farzken sonra nesholununca Resûlullah nesholunduğu gece ümmetinin ibadetlerine kemâl-i tamaına binaen farziyeti nesholunan Teheccüt namazına mukabil ne gibi amelle meşgul olduklarını teftiş için ashabının evlerini dolaşıp her evi arının kovanı gibi zikrullah ve tilâ-

vet-i Kur'an iniltisiyle dolu görüp mesrur olması üzerine Cenab-ı Hak bu âyeti inzalle Resûlünün halini tasvir etmiştir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Habibim! Ashabın hâline muttali olmak için geceyle gezdiğini Rabbın Tealâ görür ve bilir.] demektir. Yahud *t a k a l l ü p* le murad; *Resûlullah'ın cemaata imam olduğunda ashabının hâlini murakabe etmesidir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Habibim! Rabbın Tealâ secde edenler içinde senin murakabe ve senin tasarrufunu görür] demektir. Çünkü; Resûlullah önünde olanları gördüğü gibi arkasında olanları da görürdü. Binaenaleyh; namaz içinde arkasındaki cemaatın halini nazar-ı murakabesinden uzak tutmazdı ve ehl-i sücudun ahvalini teftiş için gözünü gezdirirdi. İşte bu âyetle Cenab-ı Hak Resûlullah'ın şu halini tasvir etmiştir. Yahud *t e k a l l ü p* le murad; *umur-u dini temşiyet için gezip dolaşmaktır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Habibim! Sen şol Zat-ı Ecell ü Âlâya itimat et ki, o zat senin din hususunda bir emir için kıyam edip mü'minlerle beraber dönüp dolaştığını görür ve bilir] demektir.

***

Vâcip Tealâ şeytanın Kur'an'la nâzil ve Kur'an'ı okumaya kaadir olamıyacağını ve Resûlüllah'a akrabasını inzarın ve mü'minlere tevazuun, aziz ve rahim olan Allaha tevekkülün lüzumunu emrettikten sonra şeytanın kimlere nâzil olacağını beyan etmek üzere :

هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Şeytanların kimler üzerine nazil olduğunu ben size haber vereyim mi? Şeytanlar ifk ü iftiraya cüret eden her günahkâr üzerine nâzil olur.]

يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾

[Şeytanlar meleklerden işittikleri mesmuatlarını dostlarına ilka ederler. Halbuki, onların ekserisi yalancılardır.] Zira; işittiklerini yalanla karıştırırlar.

Yani; ey müşrikler! Sizin zu'munuz gibi Kur'anla bana şeytan nâzil olmuyor. Çünkü; şeytanın bana münasebeti yoktur. Şeytanın kimler üzerine nâzil olduğunu ben size haber vereyim mi? Şeytanlar her yalancı ve günahkâr üzerine nâzil olurlar ve meleklerden çalmakla işittikleri şeyi âlemi ıdlâl için dostlarının kulaklarına atarlar. Falcılara bir çok yalanlarla karıştırır haber verirler ki, bunlarla bir takım kimselerin itikadlarını bozsunlar ve âlemi ifsad etsinler. Zira; ekserisi yalancılardır. Çünkü; sirkatla işittiklerini yanlış telâkki ederler ve yanlış haber verirler. Zira; kemâl-i şirretlerinden fehimleri ve işittiklerini lâyıkıyla hıfzetmeleri kısa olduğundan yanlış zaptedip yanlış haber verdikleri cihetle haber verdikleri şeylerin çokları yalan olur ve anladıklarını dostlarına anlatmakta da hiyanet ederler, azı çok ve çoğu az haber vermekten çekinmediklerinden ekserisi yalan olur.

Vâcip Tealâ bundan evvel şeytanın Kur'an'la Resûlü üzerine nâzil olamadığını ve Kur'an'ı kıraata lâyık ve Kur'an'ı getirmeye iktidarı olmadığını beyan buyurması üzerine bu âyette iki cihetle Resûlullah üzerine şeytanın nâzil olamayacağını te'kid etmiştir.

Birincisi; şeytan'ın yalancı ve günahkârlar üzerine nazil olduğunu beyanla yalandan ve günahtan ma'sum olan Resulü üzerine nâzil olamayacağını beyan etmesidir.

İkincisi; şeytanların sirkat suretiyle meleklerden aldıkları şeylerin yanına zan ve tahmin suretiyle bir çok şeyler ilâve ederek dostları olan yalancı günahkârların kulaklarına koyduklarından bir çokları yalan olur. Halbuki Kur'an'dan her ne beyan olunur, haber verilirse ayniyle zuhur eder, tek bir tanesi bile yalan olmamıştır. Şu halde eğer müşriklerin dedikleri gibi Kur'an şeytan tarafından haber verilseydi elbette yalan olması lâzım gelirdi. Halbuki Kur'an her neden haber vermişse cümlesi vakıa mutabıktır ve aslâ yalanı yoktur.

Şeytanların meleklerden bazı şeyleri işitmeleri : Resûlullah'ın zuhurundan evvel semâya çıkar ve meleklerden işittiklerini yer

yüzünde kendilerine âlet-i şerr ü fesad olan insanlara yalan yanlış karıştırarak haber verirlerdi. Lâkin Resûlullah'ın zuhurundan sonra semâdan tardolundukları cihetle semâya sirkat suretiyle çıkar, bazıları ateş parçasiyle helâk olur ve bazıları kaçar kurtulur ve işittiği bir şey olsa bile yalaniyle beraber dostlarına haber vermekle bir çok kimselerin i'tikadlarını ifsad ederler. Çünkü; sirkat suretiyle gidip geldiklerinden lâyıkıyla dinleyemedikleri cihetle duyduklarını lâyıkiyle anlayamadıklarından ekserisi yalandır. Bunun emsali yer yüzünde insanlar arasında da caridir. Çünkü; insanlardan hırsızlar ekser mal sahibi tarafından men'olunur, eline bir şey geçmez boş döner, bazıları bir mikdar şey çalar kaçar, bazıları da mal sahibinin kurşunuyla maktûl düşer. İşte Resûlullah'ın zuhurundan sonra şeyatin semâdan tard olununca insanları iğfâl etmeye harîs olduklarından sirkat suretiyle meleklerden bir şey işitmek ve yanına bir çok yalan ilâvesiyle dostlarına haber vermek ve yer yüzünde yalanlarını neşr ü ta'mim etmek için semâya gidenlerin bazıları eli boş döner, bazıları bir iki kelime işitir kaçar ve bazıları da kaçarken ateş parçasiyle itlâf olunurlar. Şu halde insanlar arasında câri olan ahvâl meleklerle şeytanlar arasında dahî cari demektir.

(يلقون السمع) cümlesinde *iki ihtimâl vardır:*

Birincisi; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *şeytanlar meleklerden aldıkları haberi dostlarının kulaklarına atarlar* demektir.

İkincisi; insanlardan ifk ü iftiraya cür'et edenler kulaklarını şeytana tutarlar ve şeytandan bir takım şeyler keşfederek halk beynine neşrederler. Binaenaleyh; ekserisi yalandır.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın şeytan tarafından gelmediğini ve Resûlünün kâhin olmadığını beyandan sonra şair de olmadığını beyan etmek üzere :
buyuruyor.

وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ ﴿٢٢٤﴾

[Şairlere dalâleti irtikâp eden azgınlar ittiba' ederler.]

أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾

[Habibim! Sen görmedin mi? Şairler her dereye giderler.]

وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾

[Ve onlar kendilerinin işlemedikleri şeyi söylerler.]

Yani; ey müşrikler! Sizin zu'm-u fasidiniz gibi Muhammed (S.A.) şair değildir. Zira; şairlerin etbâı bir takım azgın, tâğî, mütekebbir ve fasıklar olur. Muhammed (S.A.) a ittiba' edenler ise ehl-i rüşd ve ehl-i salâh olan müttekilerdir. Habibim! Sen görmedin mi? Şairler kemâl-i hayretle işlerine yarayan her vadiye giderler ve ağzına gelen her şeyi söylerler. Meselâ bir kimseyi medhettikten sonra zem ve zemmettikten sonra medheylemekten; tahkirden sonra ta'zim ve ta'zimden sonra tahkir etmekten çekinmezler ve ef'allerinde vaki' olan tenakuzdan aslâ utanmazlar ve sözleriyle aslâ hak aramaz, işlerine nasıl gelirse öyle söylerler. Binaenaleyh; sözleri özlerine muvafık ve kavilleri fiillerine kat'iyyen mutabık olmaz. Zira; mukaddimelerinin ekserisi hakikatı olmadık hayalât üzere bina olunur. Irz ve namusa taarruzdan, nesebe ta'ndan, yalan vaad ve bâtıl ile iftihardan, medhe lâyık olmayanları medih ve medhe müstehak olanları zemmetmekten çekinmezler. Amma Fahri Kâinat'ın şairlerle aslâ münasebeti yoktur. Zira; sözünün evveli âhirine ve işinin ibtidası intihasına muvafıktır. Çünkü; ibtida-yı emirde Allah'ın kullarını Allah'ın rızasına da'vetle başladı ve intiha-yı emir de bu minvâl üzere câri oldu ve ahvalinde aslâ tehavvül vuku' bulmadı ve şairler gibi her saatta bir renge girmedi ve söylediği sözünden aslâ dönmedi ve işi sözüne, sözü özüne muvafık hareket etti. Şairler ise hep bunun aksinedir; söyler işlemez ve gayre emreder kendi tutmaz. Meselâ cûd u sehaya terğib eder kendi aslâ yanaşmaz ve buhulden herkesi tenfir eder kendi buhulde ısrar eder. Ve bir kimseye medihde haddini tecavüz eder

ve zemmederse iftira ve bühtandan ve namusuna dokunacak şeyi söylemekten çekinmez. Amma Resûlullah kendi işleyemediği ve işleyemeyeceği şeyi gayre emretmez ve emrettiği şeyi evvel kendi işler ve evlâd ü iyaline işletir. Binanealeyh; Fahri Kâinatın şairlere benzer bir ciheti olmadığı gibi işinde ve sözünde dahî şairlerle münasebeti yoktur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile müşriklerin «Kur'an'ın manâsı şeytandır» dediklerini bundan evvelki âyetlerle reddettiği gibi lâfzında şuarâ kelâmı diye ta'netmelerini red için Cenab-ı Hak bu âyetleri inzâl buyurmuş ve Resûlullah'ın şair ve Kur'an'ın şiir olmadığını beyan ve bu iddiada bulunanları kemâl-i belâgatla reddetmiştir.

Hulâsa; şairlere ittiba' edenlerin dalâleti irtikâb eden kimseler olduğu ve şairlerin hayret içinde istedikleri vadide söz söyledikleri ve onların âdetleri; işlemedikleri şeyi söylemek ve âhara emretmek olduğu ve şu evsaf-ı zemimeden Resûlullah'ın berî olup şaire benzer bir ciheti olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ şairleri zemmettikten sonra şairlerden dört sıfatla muttasıf olanları zemden istisna etmek üzere :

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا

buyuruyor.

[Şairler her vadiye gider ve meram icra ederler ve işlemediklerini söylerler, yalandan çekinmezler. Ancak şol kimseler müstesnadır ki, onlar iman ettiler ve imanlarının muktazası olan amel-i salih işlediler, Allah'ı çok zikrettiler ve başkaları tarafından zulm olunduktan sonra haddini tecavüz etmeksizin kendilerini ve din-i İslâmı hicvedenlerden intikamlarını aldılar.]

وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوٓا اَىَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

[Ve yakında şol kimseler bilirler ki, onlar kendi nefislerine ve zemme müstehak olmayanları zemmetmekle gayrilere zulmedenler hangi mahall-i inkılâba inkılâp edeceklerini bilirler.] Zira; onlar vefatlarında gayet çirkin bir mahalle intikal ederler ve bu intikallerini yakında bilirler.

Bu âyette müstesna olan şairlerin *dört sıfatı beyan olunmuştur :*

B i r i n c i s i ; İman-ı kâmildir. Çünkü iman-ı kâmil; sahibini fena fiilden men'ettiğinden şair olsa da medh ü zemde haddini tecavüz etmez.

İ k i n c i s i ; Amel-i salihtir. Çünkü; a'mâl-i salihaya muvaffak olan kimse gayrin namusuna ve nesebine dokunacak şeylerden hazer eder.

Ü ç ü n c ü s ü ; Allahü Tealâ'yı çok zikretmek ve medh ü senâ eylemek ve Resûlünü senâ ile halkı Hakka davet etmektir.

D ö r d ü n c ü s ü ; Kendilerini zemmedenleri bilmukabele intikam tarikiyle zemmetmektir. Fakat haddini tecavüz etmemek şarttır. Çünkü; Cenab-ı Hak «İntısar ederler» buyurdu. *İ n t ı - s a r* ise *hakkı mikdarı intikam alıp ilerisine tecavüz etmemektir.* Zira; hakkından ziyadesi zulümdür.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyette istisna olunan şuara; (Abdullah b. Revaha), (Hassan b. Sabit), (Kâ'b b. Züheyr) ve (Kâ'b b. Malik) (R.A.) dür. Çünkü; bunların eş'arı tevhid, Allah'ı senâ, kullarını taata terğip ve Resûlünü medhe müteallik olduğundan memduhdur. Resulullah bunlara müşrikleri hicvetmelerini emretti ve dedi ki, «Kureyş müşriklerini hicvetmek okla vurmaktan daha te'sirlidir». Çünkü; onların mezheplerinin bâtıl, işlerinin çirkin, âdetlerinin fena olduğunu ve din-i İslâmın ulviyyetini âleme belağatla ilân müşrikler için ölümden daha müessirdi. Gerçi âyette zaman-ı saadette bulunan şuara-yı İslâmiye murad olunduğu beyan olunmuşsa da şu dört sıfatla müttasıf ve ilâyevmilkıyam bulunacak olan şuara-yı İslâmiye de bu istisnada dahildirler.

Vâcip Tealâ Resulünü tesliye için sûrenin âhirinde zâlimleri şiddetle tehdid etmiştir. Çünkü; Cenab-ı Hak Resûlünü tesliye ve kalb-i Nebevilerinden elem ve kederi izale için bu sûrede bazı enbiya-yı sabıkanın ümmetleriyle mübahaselerini beyandan sonra Resûlünün nübüvvetini isbat eder edille-i akliyeyi zikir ve müşriklerin Resulüne «Kur'an'ı şeytan haber veriyor, kâhindir ve şairdir» dediklerine cevabı ve kâhin ve şair olmadığını bir çok delillerle isbat edip Resûlullah'la şairler beyninde farklar bulunduğunu ve Resûlullah'ın şairlere benzer bir ciheti olmadığını beyandan sonra zâlimlerin nasıl mahalle intikal edip belâlarını bulacaklarını beyanla sûre'ye hitam vermiştir.

SURE-İ NEML

Mekke-i Mükerremede nazil olan sûrelerdendir. *Doksanüç* veya *Doksandört* âyeti câmi'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿١﴾

Bazı sûrelerin evvellerinde olan hurufatın te'vilini tecviz eden Halef mezhebine göre (طس) *Esma-i İlâhiyeden bir isimdir ve yemindir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [(طس) İsmine yemin ederim ki şu tilâvet olunan âyetler Kur'an'ın ve Kitab-ı mübinin âyetleridir] demek olur. Yahud Ni'metullah Efendinin te'viline nazaran (ط) *Resûlullah'ın talebine* ve (سين) *Saadet ve Siyadete* işaret ve *münadidir.* Buna göre *manâ-yı nazım :* [Ey saadet-i ebediyeye ve siyadet-i sermediyeye talip olan Resulüm! Sana nida eder ve derim ki, şu tilâvet olunan âyetler Kur'an'ın ve Kitab-ı Mübinin âyetleridir] demek olur.

Ruhûlbeyan'da zikrolunduğu veçhile Kur'an'a *elsine-i nâsta kıraat olunduğu için* *K u r ' a n* *ve kalemle yazıldığı için* *k i t a p , ahkâm-ı dünya ve âhireti beyan ettiği için* *m ü b i n* denilmiştir ve şânına ta'zim için ta'zime delâlet eden tenvinle nekre olarak (كتاب) varid olmuştur.

هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢﴾

[Bu kitabın âyetleri mü'minlere hidayet ve müjde olduğu halde nâzil olmuştur.]

Kur'an bilûmum nâsa doğru yolu gösterdiği cihetle herkes hakkında hâdi ise de bilfiil maksada isâl etmek manâsınca hidayet mü'minlere mahsus olduğundan Cenab-ı Hak bu âyette Kur'an'ın hidayetini ehl-i imana tahsis etmiştir. Çünkü Kur'an; herkese tarik-ı hakkı gösterir ve lâkin o tarikı ihtiyar eden ona iman edenlerdir. Amma tebşirat; elbette mü'minlere mahsustur. Zira; ehl-i küfre tebşirat olmaz. Çünkü; Kur'an'ın tebşiratı; enva'ı saadat ve mesubat ve esnaf-ı hayrat ve berekâta nail ve ref'-i derecata vasıl olunacağına dair olup bunun cümlesi de ehl-i imana mahsus olduğundan Kur'an'ın tebşiratı mü'minlere tahsis olunmuştur. Zira Kur'an; ahkâmına temessük edenleri tebşir eder. Şu halde; ahkâmına yapışmayanları tehdid eder, tebşir etmez. Binaenaleyh; kâfirler ahkâmiyle amel etmediklerinden Kur'an'ın tebşiratına müstehak değillerdir.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'an'ın mü'minlere enva'ı saadatı tebşir ettiğini beyandan sonra saadet ve ref'-i derecata nail olmayan mücerred iman kâfi olmayıp sair feraizi eda etmek lâzım olduğunu beyan zımnında :

اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Kur'an'ın tebşiratına müstehak olan mü'minler şol kimseler ki, onlar namazı ikame ve zekâtlarını edâ ile beraber âhirete iman ederler.]

Yani; Kur'an şol mü'minler hakkında hidayet ve büşrâdır ki, o mü'minler taraf-ı İlâhîden kendilerine evkat-ı mahsusada farz kılınan namazı şartlarına riayet ederek edâ eder ve aslâ istihfafla te'hir etmedikleri gibi bilcümle vâciplerini ve sünnetlerini yerine getirirler. Çünki; namazın Allah'a tekarruba ve ref'-i derecata sebep olacağını bildiklerinden kusur etmemeğe çalışırlar ve yalnız ibadet-i bedeniyeyle de iktifa etmezler, belki kendilerine farz olan zekâtı da eda etmekle fukaranın hakkını vermek suretiyle dünyaya

muhabbetleri olmadığını ızhar ederler. Halbuki onlar âhirete ilm-i yakinle iman ettiklerinden dünyayı daima âhirete vesile ittihaz ederler. Binaenaleyh; her amellerini niyet-i halisayla eda ederler ve rıza-yı Bârîyi aramaktan geri durmazlar. Zira âhiret; ceza mahalli olduğundan âhirete iman eden kimse amelini teftişten ve nefsini muhasebeden hâlî kalmaz ve bilir ki, âhirette hepsinden suâl olunacak. Elbette gerek namaz gibi hakkullah olsun ve gerekse zekât gibi hakk-ı abde teallûk eden olsun cümlesine dikkat ve i'tina eder. Amma âhirete imanı olmayan kimse bunlardan hiç birisini ehemmiyete almadığı gibi ahkâm-ı diniyeden hiç birine mübalât etmez, belki yırtıcı bir canavar gibi her yere saldırır, eline ne geçerse yer, içer ve kuvve-i şehevaniyesi ne isterse onu güzel görür ve aklına ne gelirse onu işler, menfaat ve mazarratını düşünmez. Çünkü; âhirete imanı olmadığından ikabet korkusu olmadığı cihetle haram helâl her ne yaparsa kâr bilir geçer gider.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ kemalât-ı insaniyenin ruhunu beyan etmiştir. Çünkü kemalât-ı insaniyenin esası; *Üçtür :*

Birincisi; İman, İkincisi; İbadet-i bedeniye ve maliye, Üçüncüsü; Âhirete inanmaktır. Tekâlif-i İlâhiyenin hepsi bu üçte dahildir. Zira; birinci mertebede insana lâzım olan iman olmazsa sair ibadetin hükmü olmadığı gibi mücerred imanla iktifa etse de sair ibadette tekâsül etse Cennete girerse de âlî derecata nail olamaz. Şu halde imanın lüzûmu kadar ibadat-ı saire de lâzımdır. Âhirete imanı olmasa amellerinin hiç bir faydasını göremez. Binaenaleyh; Kur'an'ın hidayetiyle ihtida ve tebşiratiyle mübeşşer olmak için iman, ibadet-i bedeniyye ve maliye ve âhirete yakin üzere inanmak lâzım olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetinde beyan buyurmuştur. İmanla beraber ikame-i salât ve eda-yı zekât edenlerin âhirete imanlarının kuvvetine ve sağlam iman bunları işleyenlere mahsus olup, bunları işlemeyenlerin imanları zayıf olduğuna işaret için (وهم بالآخرة هم يوقنون) cümlesinde zamir tekrar zikrolunmuştur. Yani «onlar âhirete ancak iman ederler» demektir.

Hulâsa; iman etmeyenlerin ve amel-i salih işlemeyenlerin ve

âhirete yakini olmayanların Kur'an'da beyan olunan tebşirata müstehak olmadıkları, tebşirat ve derecata müstehak olanların ancak şu beyan olunan a'mali işleyenler olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tebşiratın mü'minlere mahsus olduğunu beyandan sonra kâfirlere nazil olacak azabı beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar âhirete iman etmezler. Biz onlara kendi ihtiyarlarıyla işledikleri çirkin amellerini güzel gösterir ve tezyin ederiz. Binaenaleyh; onlar başı dönmüş sarhoş gibi mütehayyir olurlar. Çünkü; işledikleri amel üzere terettüb edecek mazarrata imanları yoktur.]

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ

[İşte onlar şol kimseler ki, onlar için dünyada katl ü esaret gibi kötü azap vardır.]

وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ۝

[Halbuki, âhirette nâs içinde en ziyade zarar edecek ancak onlardır. Zira; sevabı fevt ettikleri gibi şiddetli azaba da müstehak olmuşlardır.]

Yani; şol kimseler ki, onlar âhireti tasdik etmezler. Biz kötü amellerini kendi ihtiyarlariyle kesb ettikleri için kendilerine güzel gösterir tezyin ederiz. Çünkü; iradelerini şerre sarf edince biz onlara işledikleri amellerini güzel gösterir ve kalblerine muhabbet ve nefislerine o amel için arzu halk ederiz ve onların su-u ihtiyarları sebebiyle şiddetli azaba müstehak olmaları için bir çok zaman

müsaade eder ve bazı tenbih için imtihan da ederiz. Fakat mütenebbih olmazlar, belki o fena amellerinden hâsıl olan azıcık bir lezzete aldanır ve başından vurulmuş sarhoş gibi mütereddid ve mütehayyir bir halde gezerler, nasihat dinlemezler ve kendi bildiklerine giderler. İşte âhirete iman etmeyip dalâlet ve gaflet içinde mütehayyir olanlar için dünyada bir takım emeller ve hülyalarla kötü azaplar vardır. Çünkü; bunların âhirete imanları olmayıp her emelleri dünyaya münhasır olduğu cihetle hiç bir şeyle müteselli olmazlar. Dünya uğrunda yanıp kül oldukları gibi bir takım azab-ı dünyaya dahi müptelâ olurlar ve âhirette nâs içinde en ziyade zarar görecek de bunlardır. Zira; âhirete iman etmeyerek ömürlerinden maksad-ı aslî olan ecr ü mesubatı zayi' ettiklerinden sermayeden zarar gördükleri gibi hâsıl olacak ticareti de kaybetmişlerdir. Binaenaleyh; iki cihetle zarar ettikleri gibi şiddetle azaba da müstehak olduklarından bundan daha ziyade zarar olamaz. Çünkü; menfeat yerine mazarrat kesbettiler. Bu zarardan kurtulamayacaklarına işaret için *hasre* delâlet eden zamir-i fasılla (هم الاخسرون) varid olmuştur. Binaenaleyh (سوءالعذاب) âhirete iman etmeyenlerin azaplarının şiddetinden ibarettir ve her birerleri iman ettikleri surette nail olacakları derecatı küfürleri sebebiyle Cehennem ateşine değiştikleri için zararları herkesin zararından ziyade olduğuna işaret için *ziyade* ma'nâsını müfid olan ism-i tafdîl üzere (الاخسرون) lâfzı varid olmuştur.

Hulâsa; âhirete iman etmeyenlerin ef'âl-i kabihaları kendi arzularına binaen güzel ve müzeyyen olduğu ve onların daima kötü amelleri peşinde mütehayyir olarak dolaştıkları ve kötü amellerine mukabil akıbet kötü azap görecekleri ve âhirette en ziyade zarar göreceklerin bunlar olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ, âhirete iman edenlerin derecelerine ve etmeyenlerin dûçar olacakları vehamete işaretten sonra enbiya-yı izamdan bazılarının vak'alarını beyana mukaddime olmak üzere :

وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrme-er Rusül! Muhakkak Kur'an sana ilmi her şeyi muhit olan Hakîm-i Tealâ tarafından ilka olunur. Sen de onu telâkki eder ve manâsını lâyıkıyla bilirsin.]

Yani; ey Resûl-ü Zişan! Kur'an müşriklerin dedikleri gibi senin icadın değildir. Zira Kur'an; ilimle ve hikmetle müttasıf olan zat-ı Ulûhiyet tarafından sana vahy ile ilka olunur ve sen de lâyıkiyle telâkki ve hıfz eder ve ahkâmını ümmetine tebliğ edersin. *H a k î m ; ilimle beraber ameliyatı muhkem ve metin olup hikmet ve maslahat üzere mutaazmmın olan zattır. A l î m ; ulûm-u nazariyye ve ameliyye cümlesine şamil olduğu cihetle* alîm, hakîm'den eamdır. Kur'an'ın ilmi; *iki şeye münhasır olup b i r i n c i s i ; hikmet üzere müesses olan akaid ve şerayi'dir. İ k i n c i s i ; kısas-ı enbiyadır.* Ahkâmı câmi' ve bazı mugayyebatı haber verdiğine ve cümle ahkâmı ve ihbarı doğru olduğuna işaret için Kur'an'ın, Hakîm ve Alîm olan Allahü Tealâ tarafından inzâl olunduğu beyan olunmuştur ki, Kur'an'a iman etmeyenlere ta'rizdir. Zira ilim ve hikmetle muttasıf olan zat-ı Bârî tarafından inzâl olunan Kur'an'a iman; envaı fevaidi mutazammın olduğu cihetle iman etmeyenler veya iman edip de ahkâmiyle amelde tekâsül edenler şu fevaidi fevt ettiklerinden tevbihe müstehaklardır.

***

Vâcip Tealâ Resûlüne Kur'an'ı inzâl ettiğini beyandan sonra Resûlullah'tan evvel geçen enbiyadan bazılarına da vahy ettiğini ve onların da taraf-ı İlâhîden kitap telâkki ettiklerini beyan etmek üzere :

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki, o zamanda Musa (A.S.) ehline «Ben uzaktan bir ateş gördüm. Siz durun burada, ben gideyim ateşin yanına. O ateşten bir haber veyahud bir ateş parçası getiririm ki, siz ısınırsınız» dedi.]

Yani; Habibim! Musa (A.S.) ın (Medyen) de Şuayb (A.S.) dan Mısır'a gitmek üzere izin alıp harem-i muhteremeleri ve hizmetçileriyle beraber yola çıkıp Tur dağı civarına geldiğinde uzaktan gördüğü Nur-u İlâhî'den istifaza etmek üzere ehline «Siz burada durun. Ben bir ateş gördüm, size ateşden bir haber getireyim veyahud sizin ısınmanız için bir ateş parçası getiririm» dediği zamanı hatırına getir ki, müşriklerin ezalarına mahzun olmayasın. Çünkü; Hazret-i Musa gecenin karanlığında şiddetle fırtınaya tutulup gayet muztarip ve endişenâk olduğu bir zamanda nur-u İlâhîmiz imdadına eriştiği gibi müşriklerin ezalarından dolayı imdad-ı Sübhaniyemiz sana da erişecektir. Binaenaleyh; mahzun olma.

Fahri Râzi ve Nimetullah Efendinin beyanlarına nazaran Hazreti Musa'nın (Medyen) den hareketi kış günü olduğundan Tur civarında gecenin karanlığında şiddetli fırtınaya tutulup yolu şaşırmış, dehşetli, heyecanlı, kasvetengiz bir zamanda ıztırab-ı elîm içindeyken Tur dağında nur-u İlâhîyi görür ve ateş zanniyle âyette beyan olunduğu veçhile ehline «Ben ateşe doğru gideyim, ya ateşin yanında yol gösterecek bir adam bulur haber getiririm veya bir ateş parçası getiririm. Me'mûl ki, siz ısınırsınız» dedi. Fakat her nekadar ateşin yeri uzaksa da geleceğini vaad etmiştir ve iki matlûptan birini elde edeceğini ümid ederek ehline veda' etti ve iki matlûptan birine nail olacağına Cenab-ı Hakka i'timad ederek sözünü iki şık üzere bina eyledi. Çünkü âdet-i İlâhiye; kulunu ihtiyaçlarının cümlesinden me'yus etmez, bazısından me'yus ederse bazı âhara nail kılar. Binaenaleyh; Hazret-i Musa şu iki ihtiyaçtan birine bari nail olacağını ümid ederek gitti ve lâkin o nur-u İlâhiden müstefid olarak hem saltanat-ı dünya hem de izzet-i âhirete nail olacağını hatırına getirmiyordu. Halbuki o nur-u İlâhi dünya ve âhiret saadetlerine nail olmasına sebep olmuş ve behemmehâl ateş getireceğini bilmediğinden *ricaya ve ümide* delâlet

eden (لعل) kelimesiyle irad-ı kelâm etmiş ve mesafenin uzaklığına işaret için (سين) ile (سآتيكم) demiştir.

***

Vâcip Tealâ, Hazret-i Musa Tur'da görmüş olduğu ateşe gidip geleceğini ehline söylediğini beyandan sonra Tur'a gelince zuhur eden tecelliyatını beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا

buyuruyor.

[Vaktaki Musa (A.S.) ateşe gelince taraf-ı İlâhîden nida olundu ve denildi ki; «Ateş arayan Musa (A.S.) ve ateşin etrafında bulunan melekler mübarek kılınmakla hayr-i kesire nail oldular.»]

وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾

[Ve âlemlerin Rabbisi olan Allahü Tealâ'yı cemi' nekaisten tenzih ederim.]

Yani; Musa (A.S.) yoldan haber veyahud ateş parçası getirmek üzere ehlinden ayrılıp ateşe gelince Hazret-i Musa'ya ta'zim olmak üzere nida olunup denildi ki; «Ateşin bulunduğu yerde bulunan Musa ve etrafında bulunan melekler mübarek kılındı». Binaenaleyh; envaı hayrat ve berekete müstağrak oldular ve âlemleri envaı ni'metleriyle terbiye eden Allahü Tealâ cemi' nekaisten münezzehtir ki, kullarından istediğini istediği ni'metiyle taltif eder. Nasıl ki Hazret-i Musa'yı gecenin karanlığında nur-u nübüvvetle taltif etmişti.

Şu bereketle nida; taraf-ı İlâhîden Musa (A.S.) ı selâmla taltif ve tahiyye-i İlâhiyeyle tekrimdir. Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette *n â r* ile murad; *nur-u İlâhî'dir.* Hazret-i Musa ateş zannettiğinden nurdan narla ta'bir etmiştir. Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *b ê r e k e t ; Hazret-i Musa'ya ve o mevki'de*

bulunan meleklere ve o mahallin etrafında olan ahaliye ve bilâd-ı saireye, hatta Şam arazisine kadar şamildir. Binaenaleyh o mahallerin mahall-i bereket olması; bu gibi nur-u İlâhînin oralarda zuhur etmesi ve ekser-i enbiyanın o mahallerde ba'solunması, vahy-i İlâhînin mahall-i nüzûlü ve Hazret-i Musa'ya tekellüm gibi nazar-ı İlâhînin oralarda tecelli etmesiyledir. İşte şu beyan olunan esbaba binaen arazi-i mukaddesenin bereketi ilâ yevmilkıyam bâkî olacağından arz-ı Şam'a arz-ı bereket denilmiştir ve bu âyet de o mahallin mahall-i bereket olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; arazi-i mukaddesenin bereketi her yerden ziyade olduğu meydanda bir hakikattır.

O makamda zuhur eden emrin azametine ve celâlet-i kadrine işaret için Cenab-ı Hak zatını nekaisten tenzih etmiştir. Çünkü; cemi' nekaisten münezzeh olan Rabb-ı Tealâ tarafından gelen ihsan ve nübüvvet büyük olduğu gibi zuhur eden harikanın da elbette büyük olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ Hazret-i Musa hakkında nazil olan bereketin noksandan ârî olduğunu beyan ve ilân için âyetin ahirinde nekaisten münezzeh olduğunu tesbihle beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Tur'da Hazret-i Musa'ya bereketle nida ettiğini beyandan sonra sıfât-ı İlâhiyesini ta'rif ve mükâlemesini beyan etmek üzere :

يَا مُوسٰى اِنَّهُ اَنَا اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Ya Musa! Hâl ü şan şöyledir: Sana nida eden; aziz ve hakîm olan Allahü Tealâ'dır.]

Yani; ey Musa! Hâl ü şan ben ulûhiyetle muttasıf olan Allah'ım. O Allahü Tealâ ki, cümle mevcudat üzerine gâlip ve işleri muhkem ve hikmet üzere müştemildir. Binaenaleyh; sana vaki' olan hitabımla müşerrefsin.

Bu âyet; Vâcip Tealâ'nın Hazret-i Musa'ya vereceği mu'cizelerin sıhhatına ve evham ü hayalâttan ârî olup kudret-i kaahire sahibi olan Zat-ı Ulûhiyetin halkettiğine bir mukaddimedir. Fahri Râzi'nin beyanı veçhile o makamda nidâ Zat-ı Ulûhiyetin nidası olduğuna delil ve mu'cize ise ateşin yeşil ağaçta yanıp da ağacın yanmamasıdır. Çünkü; âdet ateşin ağacı yakmasıdır ve daha bizim bilmediğimiz bazı harikalarla bilmiştir.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ Hazret-i Musa'ya vereceği mu'cizelerin muhkem olup muarızların bozamayacaklarına işaret için hakîm olduğunu ve düşmanlarının Hazret-i Musa'ya bir zarar yapamayacaklarına işaret için azîz olduğunu beyanla Hazret-i Musa'nın kalbini takviye etmiştir. Çünkü; mu'cizeyi veren zat hakîm olunca verdiği mu'cizenin muhkem ve metin olup kulları bozamayacağı, aziz yani cümleye gâlip olunca düşmanları tarafından Resûlüne el uzatılamayacağı şüpheden âridir.

***

Vâcip Tealâ Ulûhiyetle zatını tavsiften sonra Hazret-i Musa'ya vâki' olan emrini beyan etmek üzere :

وَأَلْقِ عَصَاكَ

buyuruyor.

[«Ya Musa! Elindeki asânı yere at» dedi.]

فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ

[Emre imtisalen asâyı yere koyunca sanki bir yılan gibi asâyı titrer ve hareket eder gördü ise Musa (A.S.) arkasın arkaya döndü ve asânın arkasınca gitmedi.]

يَا مُوسَى لَا تَخَفْ

[Asâ, derhal yüğrük yürüyüşlü küçük bir yılan suretinde görülünce kendine ârız olan korku ve dehşetten ve görmüş olduğu

acayipten hâsıl olan heybetinden Musa (A.S.) geri sıçrayınca taraf-ı İlâhiden hitab-ı izzet zuhur ederek «Ya Musa! Korkma.»]

إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾

[«Zira; benim indimde ve huzurumda resûller korkmazlar.»]

إِلَّا مَن ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١﴾

[«İllâ şol kimse ki, o kimse hataen bir günah işlemekle zulmetti, o zalim kimse korkar. Sonra tevbe ve nedametle o günahı sevaba kalble kötülüğü iyiliğe tebdil ettikten sonra o kimse korkmaz. Zira; ben günahları mağfiret eder ve tevbelerini kabul etmekle merhamet ederim» demekle Musa (A.S.) ın korkusunu izale ve kalbine kuvvet verdi, temkin üzere bulunmasını ve endişeden vareste olmasını tavsiye etti.]

Yani; Tur'da Cenab-ı Hak Musa (A.S.) a hitab ederek Ulûhiyetle muttasıf bir hakîm ve alîm olduğunu beyandan sonra Musa (A.S.) a mu'cizelerini göstermek üzere «Ya Musa! Asânı yere bırak» dedi. Emre imtisalen Musa (A.S.) asâyı yere bırakınca sanki küçük bir yılan gibi asâyı ciddiyetle hareket eder görünce Musa (A.S.) hâsıl olan heybete binaen arkasına döndü ve asâyı ta'kip etmedi. Taraf-ı İlâhiden «Ya Musa! Korkma. Zira; benim huzurumda resûller korkmazlar, illâ zulm eden zâlimler korkar. Zulm ettikten sonra günahını sevaba tebdil eder ve günahına nedamet ve tevbeyle kötülüğü iyiliğe döndüren kimseler evvelki hatalarından korkmasınlar. Zira; ben günahları mağfiret ve tevbeleri kabul ile merhamet ederim» dedi.

Nübüvveti ızhardan sonra enbiyadan an amdin günah sâdır olmaz. Amma onlar hakkında evlâ olan bir şeyi terk etmek mertebelerine nisbetle küçük bir günah mesabesindedir ve onlardan sâdır olan zelle, te'vilde veya içtihadda hata kabilinden olduğu cihetle içtihadda hata taraf-ı İlâhiden vahy ile veya ilhamla beyan olunca o nebi hata ve zelleyi kendi hakkında günah addederek

tevbe ve istiğfara müsareat eder. Nitekim Âdem (A.S.) içtihadda hata kabilinden olan şecere-i menhiyyeden yedikten sonra hata olduğu tebeyyün edince tevbe ve istiğfar etmişti. Sair enbiya-yı kiram hazeratı da her ne kadar vuku' bulan hata ma'füv ise de mansıb-ı nebevilerine nisbetle günah addederek istiğfar ederler. Çünkü; enbiya-yı izam ma'sum olup âdâb-ı İlâhiyeyi lâyıkıyle bildiklerinden onlardan günah ve zulüm sâdır olmaz. Şu kadar ki, onlar kendilerinin zellelerini mertebelerine nazaran büyük addederek zulüm ta'bir ettikleri vardır, yoksa hakikaten zulümden münezzehlerdir. Zira onların resûl gönderilmelerindeki hikmet; âlemden zulmü kaldırmak olduğu cihetle Rableri onları zulümden muhafaza eder. Eğer zulümden mahfuz olmasalar avam-ı nâsa «Zulmetmeyin» diyemezler ve deseler te'siri olamaz. Çünkü; kendi zulmedip dururken başkasına zulmetme demekte bir manâ olmaz. Fakat «İyilerin haseneleri mukarreb olan kimselerin seyyiesi menzilinde» denildiği gibi enbiyadan sadır olan hataya bu âyette zulüm ta'bir olunmuştur. Şu halde *manâ-yı nazım:* [Ya Musa! Korkma. Zira; benim huzurumda resûller korkmaz, illâ evlâyi terkle zulüm suretinde hata sadır olan kimse korkarsa da o hatanın vukuundan sonra tevbe ve istiğfarla o hatayı sevaba tebdil ederse o kimse korkmaz. Zira ben; tevbe edenleri mağfiret eder ve ibadetle dergâh-ı Ulûhiyetime rücu' edenlere merhamet ederim] demektir. Fakat şu manâ (الا من ظلم) *mürselîn'den müstesna olduğuna nazarandır.* Amma Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (الا من ظلم) *ibtida-yı kelâm ve müstesna-yı münkatı'* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ya Musa! Benim huzurumda resûller korkmaz. Lâkin âhad-ı nâstan şol kimse korkar ki, o kimse nefsine efâl-i kabiha irtikâbiyle zulmetti. Fakat seyyieyi irtikâptan sonra o seyyieyi tevbe ve istiğfarla haseneye tebdil ederse o kimse korkmasın. Zira; ben, o seyyieyi mağfiret ve haseneyi ihtiyarına binaen merhamet ederim] demektir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın Hazret-i Musa'ya mu'cizesini göstermek için «Asânı yere bırak» dediği ve bırakınca küçük bir yılan suretinde gördüğü vakit Musa (A.S.) ın korkup geriye döndüğü ve asâyı ta'kip etmediği ve taraf-ı İlâhiden «Ya Musa! Korkma.

Zira; benim huzurumda resûller korkmaz, fakat âhad-ı nastan nefsine zulm edenler korkar. Şu kadar ki, tevbe ederlerse ben mağfiret ederim» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Musa'nın ikinci mu'cizesini beyan etmek üzere :

وَاَدْخِلْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ فِى تِسْعِ اٰيَاتٍ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[«**Ya Musa! Elini cebine idhâl et, aslâ âfet ve maraz olmaksızın güneş gibi parlar beyaz olduğu halde cebinden çıkar ki, sana mu'cize olsun ve asâ ile elinin beyazlığı sana verilen dokuz mu'cizede dahildir. Sen Firavun'a ve kavmine resûl olarak git. Din-i hakka da'vet et. Zira; onlar itaat-i İlâhiyeden çıkmış kavm-i fasık oldular.**] Şu halde daire-i itaate da'vet edecek bir resûle muhtaç olduklarından seni onlara resûl kıldım. Binaenaleyh; git, da'vet et tarik-ı hakka.» ferman-ı İlâhisi zuhur etmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hazret-i Musa'nın dokuz mu'cizesi şunlardır : *Asâ, Yed-i Beyzâ, İman etmedikleri surette kıtlık, Meyvelerinin noksan olması, Tufan, Çekirge, Kurbağa, Bit ve Nil suyunun onlar haklarında kana tahvil* olunmasıdır. Bunların tafsilâtı Sure-i A'rafda geçtiği için [1] burada tekrar tafsilâtına lüzum görülmemiştir.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Musa'nın mu'cizeleriyle beraber Firavun'a gelip tebliğatta bulunduğunu ve onların iman etmediklerini beyan etmek üzere :

[1] Cild : V, Sahife : 1734.

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

buyuruyor.

[Firavun'a ve kavmine herkesin göreceği derecede açık bizim âyetlerimiz gelince onlar «Şu görülen şeyler açık bir sihirdir» dediler.]

وَجَحَدُوا بِهَا

[Ve o âyetleri inkâr ettiler.] Halbuki âyetler bizim kudretimize ve hikmetimize ve Musa (A.S.) ın da'vasının sıdkına delâlet etmişlerdi.

وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا

[Halbuki onların kendi nefisleri o âyetlerin hak olduğunu ve kulun eliyle olacak bir şey olmadığını yakinen bildiler ve lâkin zulmü ihtiyar ederek kendilerini Musa (A.S.) a iman etmekten âli addettiklerinden inkâr ettiler.] Şu halde hak olduğunu bildikleri halde inkârları zulüm ve tekebbürdür.

فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ

[Habibim! Firavun ve kavmi mu'cizelerin hak ve Musa (A.S.) ın da'vasının sıdkına delâlet ettiğini bildikleri halde zulmen inkâr edince nazar et bak ki, müfsidlerin akibetleri ne oldu?] Hakkı terkedip batıla meyleden ve nefesini tarik-ı hakkı kabulden daha âlî gören ve hakkı bildiği halde inad ve temerrüdle inkâr eden müfsidlerin halleri neye müncer olduğunu gör ki Kureyş müfsidlerinin akibetlerini bilesin.

Yani; Musa (A.S.) ın açık ve herkesin harikulâde olduğunu ve her gören kimsenin sıdk-ı da'vaya delâlet eder delâil cümlesinden olduğunu bileceği raddede zahir âyetlerimiz Musa (A.S.) va-

sıtasiyle Firavun ve kavmine gelince onlar «Musa (A.S.) ın getirdiği şu görülen şeyler açık bir sihirdir ve sihir olduğu meydandadır» dediler ve sihir olmadığını yakinen bildikleri halde o âyetlerimizi zulüm olarak ve Hazret-i Musa'ya imandan kendilerini âli addederek inkâr ettiler. Binaenaleyh; dünyada garkla helâk oldular. Şu halde Habibim! Bak gör ki, müfsidlerin akıbetleri ne oldu? Senin kavminden de onlar gibi temerrüd edip imandan istinkâfla yer yüzünü ifsad edenlerin akıbetleri bunlar gibi helâk olduğundan onların ezalarına mahzun olma. Çünkü âdet-i İlâhiye; müfsitleri ihlâk etmek olduğu cihetle neticede bunları da ihlâk edecektir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resûlünü tesliye için Musa (A.S.) ın kıssasına işaretten sonra Hazret-i Davud ve Süleyman (A.S.) ın zamanlarında geçen vukuatın bazılarına işaret etmek üzere:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًا

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, muhakkak Davud (A.S.) a ve oğluna biz ilim verdik.]

وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥﴾

[Ve onlar bizim verdiğimiz ni'metlere şükretmek üzere dediler ki, «Hamd; şol Allahü Tealâ'ya mahsustur ki, O Allahü Tealâ bizi mü'min kullarından çoklarının üzerine tafdil etti» işte bu sözleriyle Cenab-ı Hakka hamdettiler.]

Yani; zatıma yemin ederim ki, biz Davud ve oğlu Süleyman (A.S.) a ahkâm-ı şer'iyeye ve umum ibadın ahvalini tedbire ilim verdik ki, onlar kullar beyninde cereyan edecek ahvali muhakemeye ve âdetlerinin zaptına, hudud-u şer'iyenin ikamesine, düşman hududlarının muhafazasına tamamiyle vakıf oldular ve Da-

vud'a kuşların ve dağların tesbihlerine ve oğluna kuşların ve sair hayvanatın lisanlarına ilim verdik ve onlar da bu ni'metlerimize şükretmek üzere dediler ki, «Bilûmum elsineden sâdır olan hamd ü senâ ve bilcümle cevarihten sâdır olan ibadat ferd-i vahid olup kâffe-i mahamide müstehak olan Allahü Tealâ'ya mahsustur» demekle şükrettiler «Ve o Allahü Tealâ ki, bizi mü'min kullarından çokları üzerine tafdil etti» demekle şükürlerini ikmâl ettiler.

Bu âyet; ilmin pek büyük ni'met ve ehl-i ilmin, ilmi olmayanlar üzerine bir şeref ve meziyyet sahibi olduğuna delâlet eder. Çünkü; Hazret-i Davud ve Hazret-i Süleyman, ilmi cümle fezailin esası addettiklerinden her ni'metten evvel ilim üzerine şükür etmişlerdir. Şükrün ni'met mukabilinde olması ve onların da ilme şükretmeleri ilmin ni'met-i uzma olduğuna delâlet eder.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âlim olan kimseyi bu âyet, ilmin şükrünü edaya terğib etmiştir. İlmin şükrü ise talebeye ta'lim ve nâsa ahkâm-ı şer'iyeyi tebliğdir, tevazua da teşvik vardır. Kendinin bir çok kimseler üzerine fazilet ve meziyyetleri varsa da kendilerinin üzerine bir çok kimselerin faziletleri olduğunu i'tikad etmek lâzım olduğuna âyette işaret de vardır. Çünkü; Hazret-i Davud ve oğlu cümle evlâd-ı Âdem üzerine tafdil olunduklarını beyan etmediler, belki bir çokları üzerine tafdil olunduklarını beyan ettiler ki, kendilerinden efdâl bazı kimseler olduğuna işaret etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Davud'a ve Süleyman'a ilim verdiğini ve onların şükrettiklerini beyandan sonra bilhassa Süleyman (A.S.) a verdiği ni'metlerden bazılarını beyan etmek üzere :

وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ

buyuruyor.

[Süleyman (A.S.) pederinin vefatından sonra pederi Davud (A.S.) ın hükûmetine, mülküne ve memleketine varis oldu.]

وَقَالَ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ ٱلطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَيْءٍ

[Ve Süleyman (A.S.) halka nübüvvetini ve mu'cizesini bildirmek için «Ey nâs! Kuşların sözünü bilmek vahyile bize ta'lim olundu ve nâstan sairlerine verilmeyen her şey bize verildi» demekle nübüvvetini tasdik etmelerini teklif etti.] Çünkü; Cenab-ı Hak pederine verdiği nübüvvetini ve sair ni'metleri verdiği gibi pederine ve başkalarına verilmeyen bir çok ni'metleri Süleyman (A.S.) a vermiştir. Meselâ ins ü cinnin itaatı, rüzgârın inkıyadı ve kuşların lisanına vakıf olmak gibi pederine müyesser olmayan bir çok ni'metler kendine verildi.

إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٦﴾

[İşte şu ni'metlerin cümlesi ancak zahir ve inkârı gayr-i kaabil fazl-ı İlâhî ve ihsan-ı Süphanidir» demekle sözüne hitam verdi.]

Yani; Davud (A.S.) vefat edince oğlu Süleyman (A.S.) mülküne ve hükûmetine varis oldu ve nübüvvetini halka tasdik ettirmek için mu'cizesini beyan etmek üzere «Ey nâs! Taraf-ı İlâhîden vahyile kuşların lisanı bize ta'lim olundu ve bizim emsalimize verilmeyen her şeyden bize birer mikdar verildi. İşte şu ihsan; ancak Allah'ın bize bir lûtfudur» demekle mu'cizesini halka i'lân etti. Bu sözden maksadı; Allah'ın kendine verdiği ni'metleri zikirle halkı tarik-ı hakka da'vet ve da'vetine icabetin vâcip olduğunu beyan etmektir. Kuşların sadasında her nekadar harf yoksa da Süleyman (A.S.) ın onların lisanlarına vakıf olması kuvve-i kudsiye ve ilhâm-ı İlâhiyeyle kuşun sadasından maksadını anlamak ve o sadadan garazını bilmektir. Binaenaleyh; her kuşun sadasından maksadını anlamak Hazret-i Süleyman'ın mu'cizesi ve harikulâdedir. Zira; âdette insanlar için kuşların maksatlarını anlamak yoktur. Bu, ancak Süleyman (A.S.) a mahsus bir ihsan-ı İlâhîdir. Binaenaleyh; Hazret-i Süleyman her kuşun sadasından maksadını bilirdi. Hatta Hâzin'de ve Medarik'te beyan olunduğuna nazaran bir gün tavus kuşu öttüğünde Süleyman (A.S.) ashabına ne dediğini sorar. On-

lar «bilemeyiz ya Nebiyallah!» dediklerinde «Dünyada diyanetiniz gibi âhirette ceza görürsünüz» demek istediğini beyan buyurmuşlardır. Serçe öttüğünde «Ey günahkârlar! Allah'a istiğfar edin» ve bağırtlak kuşu öttüğünde «Sükût eden selâmet bulur» ve horoz öttüğünde «Allah'ı zikredin ey gafiller!» dediğini haber vermiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hazret-i Süleyman'ın kendilerine verilen *h e r ş e y* ile muradı; *nail oldukları şeylerin başkalarına verilenden daha çok olması ve o zamanda ahaliye verilmeyen şeylerin pek çoklarının onlara verilmesinden kinayedir.* Yoksa «Dünyada mevcud olan her şey verildi» manâsına değildir. Süleyman (A.S.) ın saltanatının kırk sene devam ettiği, mülkünün gayet vâsi' olduğu, dünyada ins ü cinnin, kuşların ve hayvanların, rüzgârın ve şeytanların kendine muti' oldukları ve zamanında sanayi'-i acibe ve fünûn-u garibe ihdas olunduğu Hâzin'in cümle-i beyanatındandır. Fakat bilâhere (Buht-u Nasr) ın Benî İsrail'i kahr u tedmiriyle hükûmetlerinin ve san'atlarıyla beraber erbab-ı sanayi'de münkariz olduğundan maatteessüf sonra gelen akvam o sanayi'-i garibeye destres olamadıklarından o sanayi'-i nefise nâbedid olup gitmiştir.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Süleyman'ın pederinin saltanatına varis olduğunu ve zamanında verilmesi mümkün olan her şeyin kendilerine verildiğini beyandan sonra askerini cem'le bazı seyr ü seferinde cereyan eden vukuatı beyan etmek üzere:

وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Süleyman (A.S.) ın emrine imtisalen ins ü cinden ve kuşlardan askerleri toplandı. Binaenaleyh; evveli âhirine müsavi olsun için askerin evveli hapsolundu.]

Yani; Süleyman (A.S.) ın emri üzerine etraf ve eknaftan ve memalik-i muhtelifeden ins ü cinden ve kuşlardan tertib olunan askerler cem' olundu. Binaenaleyh; askerin evvel gelen sınıfları

ümeray-ı askeriye tarafından ta'yin olunan mahallerde durduruldu. Zira; yalnız askerin cem'iyle iktifa olunmadı, nizam ve intizamına da dikkat olundu, her sınıf mevzı'-i muayyeninde safbeste olarak emre hazır oldu ve askerin evveli âhirine müsavi olarak harekete müheyya oldu ki, askerin hepsi bir yerde bulunsun ve fırkalar yekdiğerinden haberdar olsun. Çünkü; askerin müteferrik olması düşmanın galebesine sebep olduğundan her zaman toplu olması maslahata muvafıktır.

Hâzin'in, Nisâbûrî'nin ve Ni'metullah Efendinin beyanları veçhile Hazret-i Süleyman'ın ordu merkezinin yüz fersah mesafe olduğu ve bir fersah onikibin adım olup bundan yirmibeş fersahı ins'e, yirmibeşi cinn'e, yirmibeşi kuşlara ve diğer yirmibeşinin sair hayvanata tahsis olunduğu ve her nevi' askerin mahall-i muayyeninde vaziyet aldığı ve her nevi' askerin kendi cinsinden başbuğları, ümerası ve sair erkân-ı askeriyesi bulunarak herkes tarafından askerinin intizamına, ta'lim ü terbiyesine dikkat olunduğu ve cinnilere cesim tabla yaptırılıp havaya kalktığında o tabla üzerinde kalktığı ve Hazret-i Süleyman'ın kürsüsü ortada bulunup etrafında insanlardan vüzera ve vükelâsı, ulema, erbab-ı fen ve onun etrafında insandan askerler, onun etrafında cinniler, onun etrafında kuşlar ve kuşların etrafında sair hayvanat bulunduğu halde rüzgâra emreder rüzgârın da tablayı havaya kaldırıp istediği mahalle seyr ü sefer ettiği mervidir.

Esas; rüzgârın emr-i Süleyman'a muti olduğunu ve kürsüsünü havada götürdüğünü Cenab-ı Hak Kur'an'da beyan buyurmuş olup yalnız kürsüsünün mikdarına ve askerinin mecmuuna dair tafsilât Kur'an'da yoksa da zamanımızda icad olunarak günbegün ilerlemekte bulunan tayyareler Kur'an'ı tasdik ve Süleyman (A.S.) ın kürsüsünün büyüklüğüne, askerinin çokluğuna ve hepsinin birden tabla üzerinde tayeran ettiğine dair tafsilâtı te'yid etmektedir. Bunları görenler Kur'an'ın beyanatına inanmaya mecbur ve istib'ad etmesine akıl yormaz. Çünkü; bugün bilfiil mevcud olan bir şeyi inkâr etmek; mükâbere ve gülünçtür. Esasen ma'neviyatı ve bilhassa Kur'an'ı i'tikad eden kimse Kur'an'da zikrolunan şeye derhal itikad eder, istib'ad etmez. Lâkin maneviyata iman etmeyen ve diyanetle alâkası olmayan kimseler bu gibi hârikaların im-

kânsızlığından bahisle mu'cizatı inkârla (hâşâ) enbiyaya ta.n etmeye yeltenirler. Fakat sanayi' vasıtasiyle havada tayeranı görünce kudret-i İlâhiyeyle Süleyman (A.S.) a ve onun emsali enbiya-yı izama verilen hârikalara dilini uzatmamak lâzım gelir. Çünkü; kudretullaha nisbetle bu gibi hârikaların hiç ehemmiyeti yoktur.

Hazret-i Süleyman'a ihsan olunan ni'metlerden birisi de bir kimsenin söylediği sözü rüzgârın kulağına isâl etmesidir. Hatta bir gün askeriyle havada tayeran ederken bir çiftçinin «Allahü Tealâ âl-i Davud'a verdiğini kimseye vermedi» diyerek kemâl-i teaccüple gıpta ettiğini işitmesi üzerine çiftçinin yanına inip «Sen tedbirine muktedir olmadığın şeyi isteme. Zira; mesalihini tedbir edemeyeceği şeyi istemek musibettir ve Allah'ın kulundan kabul ettiği bir tesbih, âl-i Davud'a verdiği dünya ni'metlerinden efdaldir» buyurduğu Ni'metullah Efendinin cümle-i beyanatındandır. Şu halde Hazret-i Süleyman, insanın daima hazmedebileceği ni'meti istemesi lâzım olduğuna işaret etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ Hazret-i Süleyman'ın askerinin cem'olunduğunu beyandan sonra seyr ü seferinde vâki' olan bazı garaibi beyan etmek üzere:

حَتّٰىٓ اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِۙ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَٓا اَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْۚ

buyuruyor.

[Süleyman (A.S.) askerini cem'edip askeriyle beraber havada gezerken karıncası çok bir dere üzerine gelince karıncanın reisleri Süleyman (A.S.) ın askeriyle o dereye ineceğini bilmesi üzerine kendi etbaının zararlanmamasını düşünerek hayre delâlet etmek üzere «Ey karıncalar! Girin meskenlerinize, açıkta ve taşrada kimse kalmasın.»]

لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُۙ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾

[«Sizi, bilmedikleri halde Süleyman (A.S.) ve onun askeri çiğnemesinler» demekle karıncaların reisleri nasihatta bulundu.]

Yani; Süleyman (A.S.) askeriyle beraber sefere hareket edip karıncanın çok bulunduğu bir dereye gelerek inmek murad edince karıncaların reisi maiyyetinde bulunan efradı zarardan vikaye için nasihata başladı ve «Ey karıncalar! Çekilin meskenlerinize ki, Süleyman ve onun askeri bilmeyerek sizi çiğnemesinler. Zira; onlar bilmiş olsalar ehl-i takva olduklarından sizi incitmezler. Fakat cüsseleriniz küçük olduğu cihetle dikkat etmeyince görülmezsiniz. Binaenaleyh; bilmeyerek ayak altında kalıp çiğnenirsiniz» demekle kendi cinsine tenbihat icra etti.

Bu âyette (Vadi-i Neml) in Taif'te olduğuna dair rivayet varsa da Beyzâvî'nin beyanı veçhile Şam civarında olduğu mervidir. Nasihat edenin karıncanın dişisi olduğuna işaret için (قالت) müennes suretiyle varid olmuş ve karınca ukalâya yakın bir mertebede olduğundan ukalâya hitap eder gibi hitap etmiştir. *Yahud* o zamanda Cenab-ı Hakkın söylemek ve söylenen sözü anlamak için karıncaya bir kudret vermesine binaen ukalâya mahsus olan bir hitapla (يا ايها النمل) demiştir. Bu hitaptan anlaşıldığı veçhile karınca Hazret-i Süleyman'ın nebi olup cebir ve zulüm sahibi olmadığını ve o vadide karınca olduğunu bilmiş olsalar çiğnemeyeceklerini beyanla nasihatta bulundu ve eğer bir zarar gelirse bilmediklerinden geleceğini beyan etti. Binaenaleyh; karınca Hazret-i Süleyman'ı ve askerini adaletle tavsif ederek mansıb-ı nübüvvete lâyık olan âdâbı yerine getirdi. Çünkü (وهم لايشعرون) *bilmedikleri halde sizi çiğnemesinler.* Zira; *bilmiş olsalar çiğnemezler* dedi.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette yolda yürüyen kimseye ihtiraz lâzım olmayıp yol içinde bulunanlara ihtiraz lâzım olduğuna ve karıncanın şu sözünde enbiyanın bigayri hakkin âharı incitmek gibi şeylerden ma'sum olduklarına delâlet vardır. Çünkü; karıncalara askerin gezeceği yerlerde bulunmayıp meskenlerine çekilmelerini tavsiye etmiştir ki, ihtiraz askere lâzım olmayıp askerin yolu üzerinde bulunanlara lâzım olduğuna işaret etti. Kezalik bir kavmin reisinden matlûp olan; o kavmi zarardan himaye edip hayre delâlet etmek olduğuna dahi âyet delâlet eder. Çünkü;

karınca hayvanat içinde en ufak bir hayvan olduğu halde reislerinin, maiyyetine hayırla nasihat ve zarardan muhafaza olunmalarını düşündüğünü Cenab-ı Hakkın Kur'an'da bize beyan etmesi insanları ibrete da'vet ve ebna-yı cinsini hayır yola sevketmek lâzım olduğuna ve ebna-yı cinsini hayre sevketmeyen ve hayırhâhane nasihatta bulunmayan insanların karıncadan daha aşağı olduklarına işaret içindir. Şu halde bütün insanlara lâzım olan; maiyyetini hayra sevkle zarardan vikaye etmektir. Binaenaleyh; aile reisi ailesine, mahalle muhtarı mahalle ahalisine ve köy muhtarı köy ahalisine nasihat ve hayra delâlet etmekle mükelleftirler.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran karınca Hazret-i Süleyman'ın o vadiye ineceğini anlayınca ayak altında kalmak korkusuna binaen kaçarken ansızın korku ârız olan kimseden ihtiyarsız çıkan sadâ gibi karıncadan bir sadâ ve bir vaveyla çıkınca diğer karıncaların ona tebaiyetle meskenlerine girmeleri tıpkı emir ve hitap gibi olduğundan emir suretinde ta'bir olundu diyerek tevcih edilmişse de zahir-i âyete muvafık olan karıncanın maiyyetine hitap ederek söylemesidir. Cenab-ı Hakkın karıncaya lisan verip söyletmesi Süleyman (A.S.) için bir mu'cize olduğu gibi bizlere de bu vesileyle yol gösterilmesi baid olmadığından te'vile hacet yoktur. Binaenaleyh; karınca nasihat etmiş ve Hazret-i Süleyman da işitmiştir, âyet de açıktan buna delâlet etmektedir. Şu halde te'vili icab eder bir sebep de yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ karıncanın bu sözünü işitmesi üzerine Hazret-i Süleyman'ın güldüğünü beyan etmek üzere :

فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا

buyuruyor.

[**Karınca böyle söyleyince Süleyman (A.S.) karıncanın bu sözünden güldü.**] Çünkü; karınca ufak bir mahlûk olduğu halde sözü, mühim tedbiri ve komşulariyle hüsn-ü muaşereti ve kardeşleriyle adab-ı sohbeti câmi'dir. Binaenaleyh; karıncaları helâk olmaktan korumasına taaccüb etti ve güldü.

وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ

[Ve dedi ki «Ey benim Rabbim! Benim üzerime, pederim ve validem üzerine ihsan ettiğin ni'metlerine şükretmemi bana müyesser kıl, ilham et.»]

وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ

[«Ve ya Rabbi! Senin razı olacağın amel-i salih işlememi bana nasib et» dedi.] Ve sözüne şunu da ilâve etti :

وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ۝

[«Ya Rabbi! İhsanınla beni salih kulların zümresine idhâl et» demekle münacatta bulundu.]

Yani; Süleyman (A.S.) karıncanın sözünden gülmeye meylederek tebessüm etti, yani gülümsedi ve karıncanın sözünü işitip anlamak ni'metini kendisine Cenab-ı Hakkın ihsan ettiğine sürurundan hafifce güldü ve dedi ki, «Ey benim Rabbim! Senin şol ni'metine şükretmeme beni bağla ve raptet ki, o ni'meti sen bana, babama ve anama in'am ettin ve sen razı olacağın amel-i salih işlememi bana ilham ve beni rahmetinle salih kulların zümresine idhâl et ki, amel-i salih işlemekle şu ni'metlerin şükrünü edâ edeyim» demekle Rabbisine tezarru'da bulundu.

Hazret-i Süleyman'ın s a l i h i n ile muradı; *enbiya-yı izam ve onlara tabi' olan suleha'dır.* Ebeveynine ihsan olunan ni'metleri Süleyman (A.S.) kendine ni'met addederek kendine verilen ni'metlere şükrettiği gibi ebeveynine ihsan olunan ni'metlere de şükrünü beyan etti. Çünkü; ebeveynin şerefi evlâda şeref olup onların ni'metinden alelekser evlâd müstefid olduğundan onların ni'metinin evlâd hakkında da ni'met olduğuna işaret etti ve ni'mete şükretmeye ve amel-i salih işlemeye Cenab-ı Hak'tan muavenet istedi ve âhirette salihîn zümresinden olmasını dahi Rabbisinden

istirham etti. Çünkü; her şeyin husulü muavenet-i İlâhiyeyle olacağından gerek şükrüne ve gerek ameline muavenet-i İlâhiyeye müracaatla her şeyde muavenet-i İlâhiyeden istimdadın lüzûmuna işaret etti ve âhirette Cennete girmenin rahmet-i İlâhiyeyle mümkün olacağına işaret için rahmet-i İlâhiyeyle Cennete duhulünü istirhamda bulundu. Cenab-ı Hakkın Kur'an'da bize beyanı; kendisinden istirham edecek olan kimsenin Süleyman (A.S.) ın istirhamı gibi istirhamda bulunulması lâzım olduğunu beyandır.

(اوزعنى) Taberî, Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile (الهمنى) yani *İlham* manâsına «Ya Rabbi bana ni'metine şükretmemi ilham et» demektir. Beyzâvî ve Nisâbûrî'de beyan olunduğuna nazaran (اربطنى) yani *raptedip bağlamak* manâsına «Ya Rabbi beni ni'metine şükretmem için raptet, bağla ki, ben şükründen başka bir şeyle meşgul olmayayım» demektir.

Hulâsa; evvelen âhiret sevabına sebeb olacak amele teşebbüs edip sâniyen sevab aramak ve amel-i saliha muvaffak olmasını Cenab-ı Hak'tan istirham etmek vezaif-i ubudiyetten olduğu ve insanın kendine ihsan olunan ni'mete şükretmesi vâcip ve ebeveynin ni'meti evlâdı hakkında ni'met olduğundan ebeveynin ni'metine evlâdın şükretmesi lâzım ve Cennette derecata nail olmak amel-i salihle olursa da Cennete girmenin fazl-ı İlâhî ile olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Hazret-i Süleyman'ın nail olduğu ni'mete şükrünü beyandan sonra bazı kuşlarla vâki' olan mükâlemeyi beyan etmek üzere :

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ ۝

buyuruyor.

[Süleyman (A.S.) kuşu yitirdi (kaybetti) ve dedi ki «Bana ne gibi bir şey ârız oldu ki, ben Hüdhüd denilen kuşu görmüyorum, yoksa kaybolanlardan mı oldu?»]

لَاُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا اَوْ لَاَذْبَحَنَّهُ اَوْ لَيَاْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ۝

[«Allah'a yemin ederim ki, eğer bulursam şiddetli azapla azab ederim veyahud elbette onu boğazlarım veya kaybolmasının sebebinde bana elbette açık bir delil getirir onu affederim» dedi.]

Yani; Süleyman (A.S.) bazı seferinde hasbel'icap Hüdhüd'ü aradı ve ta'yin olunan vazifesi başında bulamadı ve Hüdhüd'ün vazifesini terkettiğine gazab ederek dedi ki, «Bana ne oldu ki ben Hüdhüd'ü göremiyorum, yoksa hizmetimden kaçıp kaybolanlardan mı oldu? Allah'a yemin ederim ki, eğer onu bulursam tüyünü yoldurmak ve cinsinin gayriyle hapsetmek suretiyle elbette şiddetli azap ederim yahud sairlerine ibret olmak üzere onu elbette boğazlarım veyahud kaybolmasındaki sebebi beyan hakkında açık ve şüpheden hâlî erbab-ı ukulün kabul edeceği bir delil getirir» demekle Hüdhüd'ü araştırdı.

Hazret-i Süleyman'ın Hüdhüd'ü aramasındaki hikmeti Hâzin ve Ni'metullah Efendi şöyle beyan ediyorlar: Süleyman (A.S.) Hüdhüd'ü su aramak vazifesinde kullanırmış. Çünkü Hüdhüd'ün hassası; bizim billûr içinde suyu gördüğümüz gibi toprağın altında suyu görmekmiş. Binaenaleyh; toprak altında suyun uzak ve yakın olduğunu bildiğinden ihtiyaç zamanı onu gönderir, suyun yakın olan yerini ta'yin eder, derhal cinnilere emrederek kuyular kazılır ve az bir zaman içinde ordunun suyu te'min olunurmuş. İşte suya ihtiyaç olduğu bir zamanda Hüdhüd'ü arar bulamaz. Mükellef olduğu vazifesi başından izinsiz kaybolduğuna hiddet eder ve geldiğinde azap edeceğine veya bir özr-ü meşru' beyan ederse kabul edeceğine yemin eder.

Beyzâvî, Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile azab-ı şedidde *dört ihtimâl vardır: B i r i n c i s i ; tüyünü yolup güneşe atmak, İ k i n c i s i ; cinsinin gayriyle hapsetmek, Ü ç ü n c ü s ü ; kendi akranına hizmetci vermek, D ö r d ü n c ü s ü ; ülfet ettiği kimselerden ayırmaktır.* Çünkü; bunların her biri idraki olan hayvan için azab-ı şediddir. İnsanın menfeati için hayvanın kesilmesi helâl olduğu gibi maslahat-ı siyesiyeye binaen Hüdhüd'e

ta'zip etmenin de helâl olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak kuşları Hazret-i Süleyman'a muti' kılıp kuşlardan hangisini isterse bir vazifede istihdama me'zun olunca itaatta siyaset lâzım olduğundan mükellef olduğu vazifeyi bilâ istizan terkedeni siyaseten te'dip lâzım olduğuna da âyet delâlet eder. Binaenaleyh; Hüdhüd; mükellef olduğu vazifesini terkedince makbul bir özrü olmadığı takdirde azap edeceğine yemin etti. Çünkü; şeriatlerin kâffesinde, hükûmetlerin kanunlarında bilâ istizan vazifesini terkedenlerin te'dibi kavaid-i meriyedendir. Ayni kaideye Hazret-i Süleyman riayet ediyordu. *H ü d h ü d ; Serçe kuşu nev'inden ufacık bir kuştur.* Hüdhüd'ün Hazret-i Süleyman tarafından bir vazifeyle mükellef olduğuna bu âyette delâlet vardır. Çünkü; teklif olmayınca te'dip ve ta'zip olmaz. Binaenaleyh; ta'zip edeceğini beyan; mükellef olduğunu beyanı müstelzimdir.

***

Vâcip Tealâ huzur-u Süleyman'a Hüdhüd'ün geldiğini ve gaybubetinin sebebini beyan ettiğini zikretmek üzere :

فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Süleyman (A.S.) ın araması üzerine hemen az bir zaman durdu geldi ve Süleyman (A.S.) ın nereye gittiğini suâl etmesi üzerine Hüdhüd cevabta dedi ki «Ya Nebiyyallah! Senin ihata etmediğin ve ilmin lâhik olmadığı bir şeyi ben ihata ettim ve muttali' oldum ve sana kavm-i Sebe'den yakın bir haberle geldim.»]

إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ

[Zira; ben bir kadın buldum ki o kadın ahali-i Sebe'e malik oluyor.»]

وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ

[«Ve o hatuna padişahların muhtaç oldukları her şey verilmiştir.»]

وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾

[«Halbuki o hatuna mahsus büyük bir kürsü de vardır» demekle getirdiği haberi tafsil etti.]

Yani; Süleyman (A.S.) hasbel'icap Hüdhüd'ü arayıp bulamadığından sonra uzak bir zaman geçmeksizin hemen az bir zaman durdu ve durduğu uzak bir müddet değildi. Binaenaleyh; Hüdhüd sür'atle geldi isbat-ı vücud etti. Süleyman (A.S.) ın nereye gittiğini suâl etmesi üzerine Hüdhüd i'tizar ederek dedi ki, «Ya Nebiyyallah! Senin ilmin lâhik olmayan bir şeye benim ilmim lâhik oldu ki, senin ve askerinden hiç kimsenin bilmediği bir şeyi ben tahkik ettim ve kavm-i Sebe'den bir haber-i yakinle sana geldim» dedikten sonra haberi beyan etmeye başladı, «Ben Sebe' kavmine malik ve onların padişahı bir hatun buldum ve o hatuna padişahlara lâzım olan her şey verilmiş ve o hatunun pek büyük sarayı ve köşkü de vardır» demekle gaybubetini ve nereye gittiğini beyanla cevap verdi. Sebe' *Kahtan neslinden ve (San'a) ya üç konak mesafede* (Me'rib) *şehrini bina eden şahsın ismidir.* Binaenaleyh; o beldeye (Sebe') ve ahalisine (kavm-i Sebe') denilmiştir.

Hüdhüd'ün oraya gitmesinin sebebi; Hâzin, Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran Süleyman (A.S.) beyt-i mukaddesin binasını ikmâlden sonra hacce niyet eder ve askeriyle beraber Mekke-i Mükerremede hacci edadan sonra bir gün sabah vakti Yemen cihetine hareket eder ve öğleden sonra (San'a) üzerine gelip manzarası gayet latîf bir arz görünce namaz kılmak için indi. Fakat su bulamayınca derhal Hüdhüd'ü aradı bulamadı. Halbuki yukarıda beyan olunduğu veçhile Hüdhüd su teftişine me'mur idi. Meğer Hüdhüd havaya doğru bir cevelân yaptığında gayet güzel bir bahçede kendi gibi bir Hüdhüd'ü görür. Onunla bir mikdar musahabet edip geri gelmek üzere bahçeye iner. Orada bulunan Hüdhüd onun nereli olduğunu ve ne için gezdiğini sorar. Hüdhüd Süleyman (A.S.) ın debdebe ve dârâtını beyandan sonra Hazret-i Süley-

man'ın Hüdhüd'ü de ayni suali bahçede bulunan Hüdhüd'e sorar. O da bahçenin (Belkis) e ait olduğunu ve Belkis'in ahvalini tafsil eder. Belkis'in sarayını göstermek için alır götürür ve saray-ı Belkis'i temaşa eder gelir. Fakat bir müddet vakit geçer ve muttali' olduğu ahvali Hazret-i Süleyman'a haber vermekle kusurunun affını istirham ve bu vesileyle Hazret-i Süleyman'ın gazabını teskin eder, azaptan kurtulur. Çünkü; Süleyman (A.S.) ın kelâmında kabule şayan bir i'tizarı olursa ve mühim bir haber getirirse affedeceği münderic olup Hüdhüd de bu haberi getirince yemini yerini buldu ve Hüdhüd'ün kusurunu affetti.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette Süleyman (A.S.) ın nefsini hakir görmesine ve ilmini gayet az addetmesine tenbih vardır. Zira; Hüdhüd'ün, küçük bir mahlûk olduğu halde onun bilmediğini bilmesi ve «Senin ihata etmediğin şeyi ben ihata ettim» demesi taraf-ı İlâhîden kendine bir tenbihtir.

Hüdhüd'ün vakıf olduğu hatunun ismi (Belkis) tir. Pederinin ismi Kahtan neslinden (Şurahbil) dir. Belkis'e verilen *h e r ş e y* le murad; *padişahlara lâyık olan mal, asker ve mühimmat-ı harbiyeden her şeydir.* Her nekadar Süleyman (A.S.) ın saltanatı Belkis'ten çok fazlaysa da Belkis'in sarayı gibi bir saray yapmaya iltifat etmediğinden Hüdhüd Belkis'in sarayını azametle tavsif ederek (ولها عرش عظيم) demiştir. *Yahud* Hazret-i Süleyman'ın saltanatına göre sarayları vardı velâkin Hüdhüd'ün maksadı Belkis'e nisbetle sarayı büyük demekti.

Kazî'nin beyanına nazaran Belkis'in sarayı; binası cihetinden o zamana nisbetle dünyanın en kıymettar saraylarından olup mücevheratla müzeyyen ve murassa' ve her türlü ziyneti hâvi idi. Gerçi âyette sarayı azametle tavsif varsa da binasının keyfiyetine ve tarz-ı mi'marisine ve ziynetine dair tafsilât yoktur. Ancak o zamanda en kıymetdar ve seyr ü temaşaye değer bir saray olduğuna işaret vardır.

***

Vâcip Tealâ, Süleyman (A.S.) ın gazayı sever ve bilhassa müşrikleri tarik-ı tevhide da'vete muhabbet eder olduğundan Hüdhüd'ün bu haberini daha ziyade tafsil etmesini arzu ettiğinden

Hüdhüd'e müsaade ve kavm-i Sebe'in diyanetlerini tahkik etmesi üzerine Hüdhüd'ün kelâmını hikâye etmek üzere :

وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[«Ben o hatunu ve kavmini Allah'ın gayri güneşe ibadet ve secde ederler buldum.»]

وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ

[«Şeytan onlara batıl ibadetlerini tezyin etti.»]

فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ

[«Binaenaleyh; şeytan onları doğru yoldan men' etti.»]

فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾

[«Şeytan men'edince onlar tarik-ı müstakime ihtida edemezler» demekle mezheplerini tafsil etti.]

Yani; Hüdhüd Belkis'i ve Belkis'in sarayını tetkik ettiği gibi Belkis'in mezhebini dahi tetkik ettiğine binaen Süleyman (A.S.) a haber verip diyor ki «Ben Belkis'i ve kavmini Allah'ın gayri güneşe secde ederler buldum ve şeytan onlara a'mal-i kabihalarını tezyin ederek doğru yoldan men'etmiş. Binaenaleyh; onlar şeytanın tezyinatına aldandıkça doğru yolu bulamazlar. Çünkü; eğri amellerini doğru zannettiklerinden tarik-ı müstakim aramazlar ki, ihtida etsinler. Şu halde onları ikaz edecek bir mürşid-i kâmil lâzımdır.»

Bu âyette kavm-i Sebe'in ihtida edememelerinin sebebi; şeytanın onları doğru yoldan men'etmesidir ve bu cümle onun neticesidir ve mantıkca kıyas-ı takriri şöyledir : «Kavm-i Sebe' ihtida

edemezler. Zira; şeytan onları doğru yoldan men'etmiştir. Her kavim ki, şeytan onları doğru yoldan men'ede, onlar ihtida edemezler. Binaenaleyh; Kavm-i Sebe' ihtida edemezler» demektir. Şeytanın onları doğru yoldan men'inin illeti ve sebebi; amellerini tezyin etmesidir ve bu cümle onun neticesidir ve takriri şöyledir: «Şeytan kavm-i Sebe'i doğru yoldan men'etti. Zira; şeytan onların a'mâl-i kabihalarını tezyin etti. Her kavim ki, şeytan a'mal-i kabihalarını tezyin ede, onları doğru yoldan men'eder. Şeytan kavm-i Sebe'i doğru yoldan men'etti» demektir.

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِى يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾

[Şeytan onların amellerini tezyin etti ki, şol Allahü Tealâ'ya secde etmesinler, O Allahü Tealâ semevat ve arzda olan gizli şeyleri çıkarır, sizin gizlediğiniz ve aşikâr kıldığınız şeyleri bilir.]

Yani; şeytan kavm-i Sebe'in amellerini tezyin ederek doğru yoldan men'etti ki, Allahü Tealâ'ya secde etmesinler diye. O Allahü Tealâ ki, göklerde gizli esbab-ı rızıktan olan yağmur danelerini ve yerlerde nebatatı meydana çıkarır ve onlara rızık kılar ve sizin gizlediğiniz ve ızhar ettiğiniz şeylerin cümlesini bilir. Binaenaleyh; secdeye ve ibadete müstehak O'dur. O'nun gayri ibadete ehil olmadığından gayre ibadet şirktir.

Bu âyette (ألا) tahfifle veya harf-i nidâ olmak ve münadi olan kavim kelimesinin mahzuf olmasiyle kıraet vardır. Buna nazaran Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet Allahü Tealâ'dan veyahud Süleyman (A.S.) dan ibtida'-yı kelâm ve secdeyle emirdir. Süleyman (A.S.) ın kelâmı olduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ey kavmim! Şol Allahü Tealâ'ya secde edin ki, o Allahü Tealâ göklerde ve yerde gizli olan şeyleri ihrac ettiği gibi sizin gizli ve aşikâr kıldığınız şeylerin cümlesini bilir] demektir. Eğer Cenab-ı Hak'tan ibtida-yı kelâm farzolunursa *manâ-yı nazım:* [Ey kullarım! Secde edin şol Allahü Tealâ'ya ki, O Allahü Tealâ semevat ve arzdan çıkacak daneleri ve rızıklarınızı çıkarır ve sizin gizli ve açık cümle esrar ve ef'alinizi bilir] demektir. Evvelki manâya göre secdeyi terkten dolayı Belkis'i ve kavmini zem olup ikinci ve üçün-

cü manâlara nazaran secdeyle emir olduğundan gerek secdeyi terk için zem ve gerek emir hepsi secdenin vâcip olduğuna delâlet ettiğinden âyet-i celile her iki kıraete nazaran secdenin vâcip olduğuna delâlet eder. Secdeye terğib için Vâcip Tealâ kemâl-i kudret ve ilmini beyan etmiştir. Çünkü, semevat ve arzda gizli olan şeyleri ihraç etmek kudret-i kâmileye delâlet ettiği gibi gizli ve aşikâr her şeyi bilmek de ilm-i kâmile delâlet eder. Şu halde secdeye müstehak ancak Allahü Tealâ olup Allah'tan başka hiç bir kimsenin secdeye ehil olmadığına delâlet vardır.

***

Vâcip Tealâ secdeye müstehak olduğunu beyandan sonra vahid-i hakiki ve ma'budün bilhak olup Arş-i a'zamın sahibi olduğunu beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ'dan başka ma'budün bilhak yoktur. Ancak ma'budün bilhak Allahü Tealâ vardır ki, O Allahü Tealâ Arş-i a'zamın sahibidir.**] Arş-i a'zam, ecsamın evvel halk olunanı olduğu gibi ecsamın cümlesini de muhittir. Belkis'in arşı Belkis'e ve onun emsali padişahlara nisbetle büyük olduğu gibi Allahü Tealâ'nın Arşı da cümle mahlûkata nisbetle büyüktür. Şu halde Arş-ı Belkis'e azîm denildiği gibi Arş-ı a'lâya da azîm denmesinde münafat yoktur. Çünkü Arş-ı Belkis'te azamet; Belkis'e nisbetledir ve Allah'ın Arşında azamet; cümle mahlûkata nisbetledir.

Bu âyetler Hüdhüd'ün kelâmı olduğuna nazaran Hüdhüd Cenab-ı Hakkın vahdaniyetini ikrarla tevhid ettiğine âyet delâlet eder. Çünkü; Vâcip Tealâ'nın vahdaniyetini, fail-i muhtar ve kudret-i kâmile sahibi olduğunu tasdikle iman eden bir kimse Allahü Tealâ'nın Hüdhüd'e Hazret-i Süleyman'la konuşmaya ve Allah'ı bilip vahdaniyetini ikrarla tevhid etmeye kudret vermesinde tereddüd etmediği gibi bu gibi acayibata itiraz etmez. Amma Allah'ın

kudretini tamamiyle tasdik etmeyen nefs-i habise sahibi olan bir kimse kendi miskin nefsine kıyasla Halikın izzetiyle mahlûkun zilleti beynini tefrik etmediğinden bu gibi nüfus-u kudsiye sahiplerinden zuhur eden tecelliyat-ı İlâhiyeye i'tiraz ederlerse de nefislerinde gizli olan nifaklarını ızhar etmekten başka bir şey yapmış olmazlar.

Bu âyette beyan olunan iki kıraetin her hangisi tilâvet olunsa tilâvet eden ve işiten kimselere secde-i tilâvet vâciptir.

***

Vâcip Tealâ Belkis'in ahvaline dair Süleyman (A.S.) a Hüdhüd'ün getirdiği haberi beyandan sonra Hazret-i Süleyman'ın sözlerini ve muamelesini beyan etmek üzere :

قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Süleyman (A.S.) Hüdhüd'ün kelâmını kemâl-i dikkatle dinledikten sonra dedi ki, «Ey Hüdhüd! Elbette biz senin haberinde teemmül ve tefekkür eder, biraz düşünürüz. Bakalım sen haberinde sadık mısın, yoksa yalancılardan mısın?»]

اِذْهَبْ بِكِتَابِي هٰذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ

[«Sen şu kitabımla git ve o kitabı onlara at.»]

ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

[«Mektubu attıktan sonra onlardan geri çekil sözlerini dinle nazar et bak, birbirlerine ne gibi sözlerle müracaat ederler ve istişareleri ne yolda cereyan ederse bana haber getir?» demekle Hüdhüd'ün vazifesini ta'yin edip Belkis'e gönderdi.]

Yani; Süleyman (A.S.) Hüdhüd'ün sözlerini dinledi ve kelâmın mutazammın olduğu ilim ve hikmeti sıhhatine delil addederek Hüdhüd'ün i'tizarını kabul ve kusurunu affetmişse de haberin mutazammın olduğu Belkis'e ait haberi tamamiyle tahkik etmek lâzım olduğunu ve henüz bu hususa dair kat'î bir haber olmadığını iş'ar etmek üzere dedi ki, «Sözünü dinlemiş ve sıhhatine hamletmişsek de biz elbette nazar eder bakarız. Senin sözün doğru mudur, yoksa sen yalancılardan mısın? Bu cihet tamamiyle tahkike muhtaçtır. Sen şu kitabımla Belkis'in sarayına git ve bu kitabı Belkis'e ve cemaatine at ve onların olduğu mahâlden dön geri ve görmeyecekleri bir yere çekilerek sözlerini dinle. Ne gibi sözler ve tedbirlerle birbirine müracaat eder ve istişarelerinin hulâsası neye müncer olursa bana haber getir» demekle Hüdhüd'ün hareketini ta'yin etti.

Fahri Râzi, Hâzin ve Ruhûlbeyanda zikrolunduğuna nazaran Hüdhüd mektubu gagasıyla götürüp, Belkis'in sarayının penceresinden girerek Belkis'in göğsüne koydu ve Hazret-i Süleyman'ın emri üzere geri çekildi ve pencerenin bir tarafına saklanarak, neticeye intizar etti. Belkis uykudan uyandı göğsünden nameyi alıp Mühr-ü Süleyman'ı görünce vücuduna bir titreme ârız olup korku her tarafını ihata etmesi üzerine derhal vükelâsını toplayarak müzakereye başladı ve Hüdhüd de tamamen sözlerini duyacak kadar yakın bir pencerede ahz-i mevki' edip durdu.

***

Vâcip Tealâ Belkis'in kelâmını ve name-i Süleymanı vükelâsına okuduğunu beyan etmek üzere :

قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اِنّ۪ٓي اُلْقِيَ اِلَيَّ كِتَابٌ كَر۪يمٌ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Belkis vükelâsına ve memleketin eşrafına hitap ederek der ki, «Ey ulu kişiler ve büyük adamlar! Muhakkak bana güzel bir kitap atıldı.»]

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾

[«O kitabın suret-i tahriri şöyledir : O kitap Süleyman'dandır ve o kitap Rahman ve Rahîm olan Allah'ın ismine mukarindir. Siz benim üzerime kibretmeyin ve siz bana tamamiyle muti'. olarak gelin diyor» dedi.]

Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile mektup mühürlü olup mührü acayip üzere müştemil olduğu gibi lâfzı da ismullah üzerine müştemil olduğundan Belkis kitabı kerametle tavsif etmiş ve ferasetiyle bir nebi tarafından geldiğini ve ihtidaya da'vet olduğunu bildiğinden nâmeye ta'zim etmiş ve bu ta'zimi ihtidasına ve akibet Süleyman (A.S.) la izdivacına sebep olmuş ve bu vesileyle saadet-i dareyn'e nail olmuştur.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran Resûlullah «Kitabın kerameti mührüdür» buyurmuş ve Belkis de kitabı mühründe gördüğü acayipten dolayı kerametle tavsif etmiştir. Binaenaleyh; mektubu mühürlemek sünnet-i enbiyadandır. Hatta bizim Peygamberimiz de nefsi için mühür ittihaz etmiştir ve mektuplarını mühürlemiştir ki, ibtidası Acem Melikine yazdığı mektuptan başlamıştır. Fakat Acem Meliki name-i Resûlullah'ı tahkir ettiğinden akibet kendi hakir, mülkü perişan ve hükûmeti munkarız olmuştur. Belkis mektubu hikâye ederken Hazret-i Süleyman'dan olduğunu beyanı takdim ettiğinden hikâye suretiyle âyette Süleyman takdim olunmuştur. Yoksa Süleyman (A.S.) ın tahririnde Besmele mukaddem olduğu ekser müfessirinin cümle-i beyanatındandır.

Enbiya'-yı izam hazretleri sözlerini daima maksada hasreder, fazla söz söylemezler. Binaenaleyh; Hazret-i Süleyman'ın şu kitabı gayet muhtasar olmakla beraber insana dünya ve âhirette lâzım olan mesailin cümlesini câmi'dir. Çünkü; insana lâzım olan evvelen i'tikat ve ameldir, i'tikadın amel üzerine mukaddem olduğuna işaret için Süleyman (A.S.) nâmesinde Besmeleyi takdimle Vâcip Tealâ'nın vücudunu ve Ulûhiyetle muttasıf, ilim, kudret, irade ve ihsan sahibi bir halik-ı lemyezel olduğunu beyanla Zat-ı Ulûhiyete

müteallik mesail-i i'tikadiyeyi icmalen beyan etmiştir. Zira Rahman ve Rahim olmak; sıfât-ı sübutiyenin cümlesini câmi' olduğundan Hazret-i Süleyman Besmeleyle ibadetin ancak Allahü Tealâ'ya olup Allah'ın gayri ibadete müstehak bir kimse olmadığını beyan ve akaid-i hakkaya işaret etmiştir. Yalnız i'tikad-ı hakkı beyanla iktifa etmedi, belki amel-i salihin lüzumuna da işaret etti. Çünkü; (ألا تعلوا) kelimesi nefs-i emmareye ittiba'la hava ve hevesine tebaiyyetten ve tekebbürden nehyetmekle ahlâk-ı zemimeyi terkin lüzûmuna işaret etmiştir ki, ahlâk-ı zemimeyi terk ve ahlâk-ı hamideyle ittisaf lâzım gelir. Müslim olarak gelmeleriyle emir; tamamiyle inkiyad ve lâzım gelen ibadeti eda, iman ve inkiyad ile nefsini kılıçtan muhafaza, hayat-ı dünya ve saadet-i uhraya nail olmaya çalışmalariyle emir ve tavsiyedir. Şu halde; bu iki cümleyle Süleyman (A.S.) onları imana ve inkiyada da'vet etti. Halbuki «Onlara karşı nebi olduğuna dair mu'cizesini ızhar etmediğinden şu da'vet taklid ile iktifayı müstelzim olmaz mı ve usûl-ü i'tikat olan imanda taklid câiz olur mu ve mu'cizesini göstermeksizin Belkis'i ve kavmini kendine imana nasıl da'vet etti?» yolunda varid olan şu suale cevap : Hazret-i Süleyman mu'cizesini onlara karşı ızhar ve da'vetini onun üzerine bina etti. Şu halde taklidle teklif etmedi. Çünkü; Süleyman (A.S.) ın Belkis'e gönderdiği elçisi serçe kuşu nev'inden ufacık bir kuştur. Nisâbûrî ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile Belkis'in yatak odası yedi kapı içinde olup kapıların hepsini arkasından kilitler, hatta anahtarlarını yastığının altına koyduğundan bu nameyi insanın getirip Belkis'in bulunduğu odaya girmesi mümkün değildir. Şu halde böyle hikmetamiz, Ulûhiyetten haber verir, ameliyatla emreder ve ahlâkıyata işaretle tehzib-i ahlâka da'vet eyler bir nâmenin göğsü üzerinde bulunması semadan vahiy gelmiş gibi garaibi mutazammın olduğu cihetle mektubu gönderen zatın kuvve-i kudsiye sahibi pek büyük bir zat olmasına delâleti mu'cize yönünden kâfi olduğundan Belkis derhal kabul cihetine meyletmekle nâmeye ta'zim ve kerametle tavsif etmiştir. Halbuki esah rivayete nazaran Hüdhüd pencereden girip Belkis'in göğsüne nâmeyi koyacağında Belkis'i dakdakasiyle uyandırmış. Bu rivayete nazaran Belkis Hüdhüd'ün nâmeyi getir-

diğini görmüş. Binaenaleyh; Hüdhüd'ün nâme getirmesinden daha ziyade bir mu'cize olur mu? Elbette olamaz. Çünkü; böyle bir kuşun elçilik yapması âdetin hilâfıdır ve o kuşun, gönderen zata itaat ederek tenbih olunan hizmetleri tamamiyle yerine getirmesi ve getirdiği nâmenin gayet kıymettar olması nâmeyi gönderen zatın nübüvvetine delâlet eder mu'cizat kabilinden olduğu cihetle Süleyman (A.S.) mu'cizesini ızhar etmiş ve onları imana da'vet eylemiştir. Binaenaleyh; şu da'vette taklidle iktifa yok ki, suâl varid olsun.

***

Vâcip Tealâ Belkis'in mektubu okuduktan sonra vükelâsına hitaben irad ettiği sözleri ve vükelâsının sözlerini beyan etmek üzere :

قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Belkis vükelâsına hitaben kemâl-i ıztırap ve elemle «Ey ulu kişiler ve büyük adamlar! Şu müşkül işimde bana cevab verin ve meseleyi halledin ve ihtiyata riayetle düşünün, arîz ve amîk konuşun. Zira; siz hazır oluncaya kadar bu meselede ben rey verip kestiremedim. Şimdi size tefviz ediyorum, teemmül edin etrafiyle düşünün ve bana bir fetva verin, mesele pek mühimdir. Sizin reyinizin tekarrür ettiği şeyi ben de imza edeyim» dedi.]

قَالُوا نَحْنُ أُولُوا قُوَّةٍ وَأُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ

[Vükelâ meseleyi düşündükten sonra dediler ki «Biz kuvvet ve kudret emr-i harpte şiddet-i hücum, şecaat ve celâdet sahibiyiz, sıytimiz âleme intişar etmiştir. Düşmandan korkmayız, mühimmat-ı harbiyemiz mükemmeldir ve askerimiz çoktur. Şu halde korkumuz yoktur. Eğer harp etmek istersen telâş etme. Halbuki emir sana râci'dir.»]

فَانْظُرِى مَاذَا تَأْمُرِينَ ﴿٣٣﴾

[«Binaenaleyh; nazar et bak muharebe veya musalâhadan hangi ciheti ihtiyar ve emredersen biz emrini kabule hazırız» demekle istişarelerinin hulâsasını beyanla beraber re'y-i Belkis'e müracaat ettiler.]

Bu âyette hükümdarla vükelâsı beyninde irtibat ve imtizac ve yekdiğerine karşı sadakat ve vükelâsının hükümdara kemâliyle itaatleri lâzım olduğuna işaret vardır. Çünkü; Cenab-ı Hak hükümdar olan Belkis'in vükelâsına maksadını ızhar ederek işin ehemmiyetini anlatıp, meselenin hallini onlara havale ettiğini beyanla hükümdar tarafından vükelâya karşı olacak muameleyi beyan ettiği gibi vükelânın da şimdiye kadar vakit kaybetmeyip muharebe mühimmatiyle meşgul olduklarını ve her türlü ihtimalâta karşı tedarikâtta bulunduklarını, askeri ta'lim ve terbiyeyle şecaat ve cesarete alıştırdıklarını ve hükûmete lâzım olan teşebbüslerden geri durmadıklarını ve hükümdar i'lân-ı harbetmek isterse hiç bir düşmandan çekinmeyeceklerini iş'arla cevap vermeleri vükelânın hükümdara karşı vazifelerini ve muharebe etmek tarafına meylettiklerine işaretle beraber işi akibet reis-i hükûmetin reyine havale ve hüsn-ü muaşeret ve kemâl-i itaatlerine dahi işaret etmekle bir hükûmetin vükelâsı için lâzım olan vazifeyi beyan etmiştir. Çünkü; Belkis'in vükelâsına işi havaleden maksadı ikidir : *Birincisi;* vükelânın kalplerini tatyip etmek, *ikincisi;* onların reylerinden istifade etmekle beraber muavenet ve muzaheret beklemek ve memleket hakkındaki düşünce ve tedbirlerini anlamaktır. Kezalik vükelânın cevabının hulâsası da ikidir : *Birincisi;* eğer hükümdar muharebe etmek isterse muharebeye iktidarlarını ve hazır olduklarını beyan etmek, *ikincisi;* eğer hükümdarın maksadı musalâha ise ona da muvafakat edeceklerini beyanla hükümdara itaatlerini ızhar etmektir. Esasen müzakere olunan meselenin de çaresi ikidir : *ya* muharebe *veyahud* Hazret-i Süleyman tarafından vaki' olan teklifi kabul etmekle musalâhadır. Çünkü; teklifin icabı bu ikiden birini ihtiyar etmektir. Zamanımız-

da bu gibi teklifata *n o t a* denir ki, neticesi ya harp veya teklifi kabul etmekten ibarettir. İşte bu gibi vak'aları Cenab-ı Hakkın Kur'an'da beyanı; ümmet-i Muhammed'e ders vermek ve hükümdarla vükelâsına lâzım olan vazifelerini ve emniyet-i mütekabilenin lüzumunu beyan etmektir.

*
**

Vâcip Tealâ vükelânın cevaplarını beyandan sonra Belkis'in kelâmını beyan etmek üzere :

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ

buyuruyor.

[Belkis vükelâsına cevapta dedi ki «Evet! Sizin dediğiniz gibi bizim kuvvetimiz vardır, fakat harp hud'adır ve muharebe müşküldür, akibeti ma'lûm olamaz. Binaenaleyh; kesrete ve cür'ete i'tibar yoktur. Eğer me'mulümüzün hilâfı zuhur eder emir bil'aks olursa memleket harap ve bizler de zelil oluruz. Zira; padişahlar bir memlekete girdiklerinde o karyeyi ve memleketi ifsad ve ma'mureleri tahrip ederler, ahalinin kavilerini zayıf ve aziz olanlarını zelil kılarlar. Eğer Süleyman (A.S.) ve askeri bizim memleketimize kahren girecek olurlarsa bizim de memleketimizi tahrip ederek, zenginimizi fakir ve eşrafımızı zelil kılarlar. İşte benim dediğim gibi böylece işlerler ve böylece işlemek padişahların âdetleridir» demekle musalâhanın muvafık olacağını ve o cihete meylettiğini beyan etti.] Çünkü; Beyzâvî'nin beyanı veçhile Belkis'in bu kelâmdan maksadı; vükelânın kudret-i zatîleri ki, cisimleri, şecaatleri ve kudret-i araziyeleri ki mühimmat-ı harbiyenin kâfi mikdarı mevcut olduğunu beyanla muharebeye rağbet göstermelerini tezyiftir ve muharebenin berakis olduğu surette akibetinin vehametini beyanla kendisinin musalâhaya rağbetini ızhar etmektir ve muharebenin vehametinin de; memleketi tahrib eylemek ve eizzeyi ezille kılmak olduğunu beyan etti.

Hulâsa; Belkis'in vükelâsiyle istişaresini beyanla hükümdarla vükelâsı beyninde cereyan edecek muamelenin ve vükelâ ile hükümdarın beyinlerinde yekdiğerine karşı irtibatın ne derece olacağına dair meselenin ruhunu bu âyetlerde Vâcip Tealâ'nın beyan ettiği ve bu vesileyle usûl-ü müzakere ve müşaverenin esasını ta'lim buyurduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Belkis'in musalâhaya rağbetini beyandan sonra kelâmına ilâve ettiği sözü de beyan etmek üzere :

وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[«Benim reyim; bugün kılıca sarılarak muharebe kapısını açmak veya ağır tekâlifi kabul ile musalâha olmak bize muvafık değildir. Binaenaleyh; fikrimce ben onlara münasip olan bir hediyye göndereceğim, o hediyye bizim ve onların şanımıza lâyık olacak ve ben intizar edeceğim, gönderdiğimiz elçilerimiz onların ahvalini tecessüs etsinler. Bakalım bizim resullerimiz ne gibi havadisle müracaat edecekler ve ne gibi sohbette bulunacaklar, kuvvet ve kudretleri neden ibarettir. Bu cihetlerini elçilerimizden tahkik edip karşımızdaki hasmın halini anladıktan sonra bizim için muvafık olan harp mi veya sulh mudur? O zaman müzakere edelim» dedi.]
Ve bu sözüyle hasmın halini anlamadan bir cihete karar vermenin hata olduğunu beyan etti. Belkis'in şu tedbiri kemâl-i fetanet ve dirayetine, memleketi idareye kudret-i kâmile ve rey-i saip sahibi olup umur-u memleketi zapt u muhafazaya ve vazife-i emareti sıyanete iktidar sahibi olduğuna delâlet eder ki, hükümdarların bu sıfatları haiz olmaları lâzımdır. Kezalik saltanatın siyasetine vakıf olduğuna ve bir hükûmetin karşısında bulunan hükûmetin halini bilmeksizin muharebe veya musalâhaya girişmesinin hatadan hâlî olmadığına ve binaenaleyh; her hükûmetin vazifesi hasmını teftiş olduğuna dahi delâlet eder.

Beyzâvî'nin ve Ni'metullah Efendinin beyanlarına nazaran Belkis vükelâsından (Münzir b. Amr) nâmında bir zatı hediyyeyi götürecek cemaate reis ta'yin ederek gönderir. Hediyyenin tafsiline gelince : Nisvan elbisesinde oğlanlar ve oğlan elbisesinde cariyeler ve bir hokka içinde deliksiz bir inci ve bir boncuk ki, eğri delinmiş ve mücevherat, altun, gümüş ve sair kıymettar mallar ki o zamanda nefis ve kıymettar olan her şeyin mevcud olduğu mervidir. Belkis giden elçiye tenbih ederek der ki, «Eğer Süleyman (A.S.) nebi ise bu cariyelerle oğlanları daha siz geriden gelirken bilir ve tefrik eder ve inciyi doğrultur ve eğri boncuğa ipliği takar ve eğer bunları bilmez de gazaplı bulunursa bilin ki, padişahtır, nebi değildir. Eğer padişah olup nebi olmadığı tahakkuk ederse ben ondan korkmam». İşte Belkis bu gibi ta'limatla elçi heyetini yola çıkardı.

***

Vâcip Tealâ Belkis'in elçilerinin hediyyelerle huzur-u Süleyman'a geldiklerinde vuku' bulan ahvali beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ

buyuruyor.

[Vakta ki, Belkis'in elçisi Süleyman (A.S.) ın huzuruna gelince o zamanda âdet olan merasimi ba'delicra Süleyman (A.S.) «Bana mâl ile mi imdad edeceksiniz?» dedi.] Ve sözüne şunu da ilâve etti :

فَمَا اٰتٰينِيَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّا اٰتٰيكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾

[«Allah'ın bana vermiş olduğu nübüvvet, hikmet, ilim, mülk ü memleket size verdiği emvâlden hayırlıdır, belki siz kendi hediyyenizle ferahlanırsınız.»]

اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ

[«Ey elçi! Dön geri getirdiğiniz hediyyeye bizim ihtiyacımız yoktur.»]

فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا

[Belkis'e ve kavmine «Söyle eğer namemizde beyan ettiğimiz veçhile kemâl-i tevazu'la müslim olarak bize gelirlerse münazaa yoktur, eğer müslim olarak gelmezler ve hediyye göndermek gibi şeylerle vakıt geçirmek isterlerse elbette onların mukabele edemeyecekleri askerle biz onlara geliriz.»]

وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا أَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾

[«Ve biz elbette onları zelil olarak memleketlerinden çıkarırız. Halbuki onlar hakirlerdir» demekle elçiye hükûmetinin kuvvetini anlattı.]

Yani; Belkis'in elçisi Süleyman (A.S.) ın huzuruna gelince Süleyman (A.S.) elçiye ve yanında bulunanlara hitap ederek dedi ki, «Siz bana ehl-i dünyanın gaye-i emelleri olan emvâl-i dünya ile mi imdad edeceksiniz ve onunla mı kendinizi sevdireceksiniz? Allah'ın bana verdiği ni'metler size verdiği ni'met-i dünyadan hayırlıdır. Binaenaleyh; benim sizin getirdiğiniz mala ihtiyacım yoktur, belki siz dünya malından ibaret olan hediyyenize mağrur olur ve onunla ferahlanırsınız. Çünkü; emeliniz dünya malına münhasır olup âhiretten haberiniz yoktur. Ey elçi! Git memleketine Belkis'e ve kavmine söyle. Benim onlardan ve onların emsalinden matlûbum dünya malı değildir, ancak onlardan matlup olan iman ve şeriata inkiyattır. Şu halde eğer matlup olan imanı yerine getirip inkiyad etmezlerse elbette biz onlara mukabele edemeyecekleri bir askerle gelir ve hor ve hakir oldukları halde onları memleketlerinden çıkarırız» demekle maksadını elçiye anlattı ve elçi de nebi olduğuna kanaat ederek avdet etti. Çünkü; Ni'metullah Efendinin, Kazî, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile Hazret-i Süleyman elçilere karşı gayet beşuş, güler yüz ve tatlı dille melûl ü mahzun ve gayet yanık bir surette dünyaya ve âhirete müteallik sohbette bulundu, memleketlerinden ve padişahlarının hâllerinden suâl etti. Belkis tenbihinde «Eğer mülâyim bulunursa nebidir» demişti. Binaenaleyh; Hazret-i Süleyman'ın mertebe-i nü-

büvvete lâyık bir surette sohbeti bu maksadı temin etti. Yani nebi olduğunu isbat etti ve diğer imtihanlarından inciyi bir kurda deldirmek ve boncuğa ipliği taktırmak suretiyle hasıl oldu. Cariyelerle oğlanların beyinlerini tefrika gelince; Süleyman (A.S.) onlara ellerini ve yüzlerini yıkamakla emretti. Meğer cariyeler suyu bir ellerinden diğer ellerine ve sonra yüzlerine dökmekle yıkarlar amma oğlanlar nasıl suyu ellerine dökerse öylece doğru yüzlerine götürürler. Onları da bu cihetle tefrik edince Belkis'in tenbih ettiği imtihanın kâffesi hasıl oldu. Fakat Hazret-i Süleyman'ın debdebe ve daratını ve saltanatta varlığını görünce bittabi' getirdikleri hediyyenin o saltanata nisbetle hiç bir kıymeti olmadığını bildiler. Süleyman (A.S.) da âyette beyan olunduğu veçhile hediyyelerini kabul etmeyip reddetti ve hatta bazı tehdidatta da bulundu. Çünkü; evvelce beyan olunduğu veçhile Hüdhüd sarayın penceresinde Belkis'in müşaveresini ve göndereceği hediyyelerini ve imtihan tenbihatını ve elçisini velhasıl Belkis'in sarayında bu hususa dair cereyan eden ahvali tamamiyle Süleyman (A.S.) a haber verdiğinden Süleyman (A.S.) gayet vasi' bir meydana kürsüler kurdurmuş ve ins ü cinden maiyyet askerlerinin saflarla bulunmalarını emretmiş ve saltanatın kuvvet ve kudretine âid ne kadar debdebe ve daratı varsa onları elçilerin görecekleri bir hale koymakla kemâl-i satvetini onlara ızhar etmiştir. Teklifini kabul etmedikleri takdirde muharebeye hazır olduğunu i'lân etti. Binaenaleyh; bu vukuat bir hükümdardan diğer hükümdara elçi göndermenin ve gelen elçilere satvetini göstermenin meşru' olduğunu Kur'an'da beyana sebep olmuştur.

Belkis'in elçisi (Münzir b. Amr) geri gelip Hazret-i Süleyman'ın sohbetini ve ahvalini ve müşahedatını tamamiyle haber verince Belkis Süleyman (A.S.) ın nebi olduğunu tasdik ederek muharebe doğru olmadığını ve musalâhayla itaat lâzım olduğunu vükelâsına tefhim ve Hazret-i Süleymanla yakın vakıtta huzuruna gelip müşerref olacağını beyan zımnında ikinci bir elçiyle bir nâme gönderdi ve kendi yol tedarikâtına başladı ve kürsüsünü sarayının yedi kapı içinde olan kendine mahsus köşkünde müteaddit bekçilerin taht-ı muhafazasında bıraktı ve yola çıktı.

***

Vâcip Tealâ, Belkis'in Hazret-i Süleyman'ın ikametgâhına bir konak mesafeye geldiğinde Süleyman (A.S.) ın ondan evvel kürsüsünü getirecek bir kimse aradığını beyan etmek üzere :

قَالَ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَأْتٖينٖي بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَأْتُونٖي مُسْلِمٖينَ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Süleyman (A.S.) «Ey ulu kişiler! Belkis ve onun etbaı bana muti' oldukları halde gelmeden evvel onun kürsüsünü bana getirecek hanginizdir?» dedi.]

قَالَ عِفْرٖيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ

[Cinnilerden ifrit dedi ki «Ben Belkis'in kürsüsünü sen oturduğun yerinden kalkmadan evvel sana getiririm.»]

وَاِنّٖي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ اَمٖينٌ ﴿٣٩﴾

[«Halbuki ben onun kürsüsünü getirmek üzere kaviyim ve onun ziynetinden hiç bir şeyi de zayi' etmem. Zira; eminim» demekle zararsız getireceğini vaadetti.] Fakat Süleyman (A.S.) bunu biraz teehhürlü addederek daha sür'atli getirilmesini arzu etmesine binaen :

قَالَ الَّذٖي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ

[Şol bir kimse «Ben arş-ı Belkis'i sen gözünü yummadan alır sana getiririm» dedi ki, o kimse indinde levh-i mahfuzdan ilim vardı ve ism-i A'zamı da bilirdi.]

فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبّٖي

[O kimse arş-ı Belkis'i vaadi veçhile derhal alıp getirip vakta

ki, Süleyman (A.S.) arş-ı Belkis'i kendi huzurunda karar etmiş görünce Rabbisine iltica ve teveccühle dedi ki, «İşte şu ni'met benim Rabbimin bana fazlıdır.»]

لِيَبْلُوَنِيٓ ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ

[«Rabbimin bu ni'metleri ihsanı beni imtihan içindir ki, ben kendimde istihkak görmeksizin ni'metleri Rabbimden bilerek şükrünü eda eder miyim, yoksa nefsimde istihkak görerek ni'metlerin şükrünü edada kusur mu ederim? Bu cihetlerini imtihan muamelesi yapmak için turfetülaynde arş-i Belkis'i getirmek gibi büyük ni'metleri bana ihsan etti» dedi.]

وَمَن شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِۦ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّى غَنِىٌّ كَرِيمٌ ۝

[«Halbuki bir kimse şükrederse nefsi için şükreder ve eğer küfrederse kendine mazarrat eder. Zira; benim Rabbim ganîdir; Çünkü hiç kimsenin şükrüne ihtiyacı yoktur ve kerimdir; zira şükredene ve etmeyene in'am eder» demekle Cenab-ı Hakka şükretmiştir.]

İ f r i t ; Cinden habis ve münkir bir kimsedir. Süleyman (A.S.) bu gibileri hidemat-ı şakkada istihdam ederdi. İsmi (Zekvan) veya (Sahr) dır. İfritin *m e k a m - ı S ü l e y m a n* ile muradı; *hükûmet konağıdır.* Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hazret-i Süleyman sabahtan zevâl vaktine kadar hükûmet kürsüsünde oturur, mesalih-i ibad ve hükûmetle meşgul olup zevâlden sonra başka işlerle meşgul olduğundan İfritin «Ben makamından kalkmadan evvel arş-ı Belkis'i getiririm» demesi «hükûmet konağından kalkmadan evvel getiririm» demekti. Binaenaleyh; Süleyman (A.S.) zamanı uzun saydı ve daha evvel gelmesini istemesi üzerine kitaptan ilmi olan (Asaf b. Berhiya) «Ben arş-ı Belkis'i gözünün kapağını sana reddetmeden yani gözünü açıp kapamadan getiririm» dedi ve emr-i Süleymanî üzere derhal getirdi. Arş-ı Belkis'i getiren zatın Cibril-i Emin olduğuna dair rivayet varsa da bu rivayet zayıftır. Esah olan Süleyman (A.S.) ın vezir-i a'zamı ve

teyzezadesi (Asaf b. Berhiya) dır. Asaf hazretleri kütüb-ü İlâhiyeyi ve bilhassa Tevrat'ı tilâvetle meşgul hakayikını lâyıkıyla bilip mucibiyle amel eder, ism-i a'zamı bilir, duâsı müstecap bir zat olduğundan nereye gitse hayırla gelen bir zat-ı âl-i sıfât idi. Göz açıp yumuncaya kadar arş-ı Belkis'i getirmesi Asaf hakkında keramet ve Hazret-i Süleyman hakkında mu'cizedir. Çünkü; bir nebinin ümmetinde zuhur eden harikalar o nebinin şeriatinin sıhhatına delâlet ettiği cihetle o nebi hakkında mu'cizedir. Keramet-i evliyanın hak olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Asaf Veli'dir, nebi değildir. *K i t a p* la muradın; *Levh-i mahfuz* olması muhtemelse de esah olan *Kütüb-ü semaviyedir.* Şu halde Asaf'ın kütüb-ü semaviyeye ilmi olduğunu beyanla Cenab-ı Hak Asaf'ı senâ etmiştir.

Süleyman (A.S.) ın arş-ı Belkis'i getirmekten maksadı; Hüdhüd vasıtasiyle göstermiş olduğu mu'cizelere bir mu'cize daha göstermekle eski mu'cizesini takviye ve kudretullaha delâlet eden acayibi Belkis'e müşahede ettirmekle tevhide da'vettir. Belkis'in mülkü olan arşı izni olmaksızın getirmek meselesine gelince : Belkis henüz gelip şeref-i imanla müşerref olmadığından ecnebiyye bir müşrike olduğu cihetle onun malını almak helâl olmasına binaen Hazret-i Süleyman arşının getirilmesini emretmiştir. Arş-ı Belkis'i kendi getirmeye muktedirken Asaf'a emretmesi; ümmeti ve bilhassa vüzerası içinde böyle sahib-i keramet kimselerin bulunduğunu âleme i'lân etmek ve Asaf'ın kadrini yükseltmektir. Binaenaleyh hükümdarlara lâyık olan; reayası ve bilhassa vükelâsı içinde bulunan erbab-ı iktidarı takdir ile kadrini i'lâ etmektir. Arş-ı Belkis'in Turfetülaynda hem Yemen'de hem de Kudüs'te bulunması bir cismin an-ı vahidde iki mekânda bulunması yönünden hârikulade bir keramet olmuştur. Yoksa bir cismi bir mekândan diğer mekâna sür'atli ve sür'atsiz nakletmek her zamanda ve her şahıs tarafından yapılabileceğinden arş-ı Belkis'i yalnız nakletmek ciheti harikulâde değildir.

Arş-ı Belkis Asaf vasıtasiyle derhal huzuruna gelip karar edince Süleyman (A.S.) bu misilli harikuladelerin kendi iktidariyle olmayıp ancak Allah'ın ihsanıyla olduğunu ikrarla şükrünü edaya müsareat ederek dedi ki «Rabbim beni imtihan için bu ni'metleri

bana ihsan ediyor ki ben şükür mü edeceğim, yoksa ni'mete lâzım olan şükrü terkle küfran-ı ni'met mi edeceğim? Halbuki eğer bir kimse şükrederse şükrünün menfeatı kendine aittir. Zira; şükrü Allah'ın verdiği ni'mete karşı uhdesine terettüp eden vazifesini eda etmek ve ni'metinin tezayüdünü istemektir. Çünkü şükür; ni'metin ziyadelenmesine sebeptir ve şükürle meşgul olan kimse ibadetle meşguldür. Çünkü; şükrü mün'imini zikirle senâ etmekten ibaret ve bu da aynı ibadettir. Eğer bir kimse şükretmez de küfran-ı ni'met ederse zararı kendine aittir. Zira; Allahü Tealâ onun şükründen ganidir ve ihtiyacı yoktur. Lâkin Allahü Tealâ kerimdir. Zira; kullarından dünyada şükredenlere ni'metini ihsan ettiği gibi şükretmeyenlerin de rızıklarını kesmez, onlara da ni'metini ihsan eder. Çünkü; dünyada hayat rızıkla kaaim olduğundan dünyada yaşaması mukadder olan her kulun rızkını kesmez.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile (Asaf b. Berhiya) nın arş-i Belkis'i getirmesinin keyfiyyeti; Süleyman (A.S.) a «Aç gözünü bak Yemen cihetine» dedikten sonra ism-i a'zamla Rabbisine duâ eder ve duâsının kabulüyle Rabbisi arş-ı Belkis'i mekânından kaybedip huzur-u Süleyman'da ızhar eder. Yoksa Asaf Yemen'e giderek arkasına yüklenip getirmiş değildir, belki kuvve-i kudsiye ve kudretullaha iltica etmek suretiyle gelmiştir. Eflâkin ve bazı yıldızların harekesini bilen ve kudretullaha iman eden ve elektrikteki sür'ati gören arş-i Belkis'in bu kadar sür'atle naklini uzak saymaz.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Süleyman'ın arş-ı Belkis'i getirttiğini beyandan sonra Belkis'i imtihan için arşını gösterdiğini beyan etmek üzere :

قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Belkis'in köşkünü Asaf getirince Süleyman (A.S.) «Belkis'in kürsüsünü Belkis'e tağyir edin ve bilinmez bir hâle getirin ki, biz

nazar edelim, bakalım kendi kürsüsünü bilebilir mi, yoksa bilemeyenlerden mi olur? Bu cihetlerini tedkikle derece-i zekâsını tedkik ederiz» dedi.]

فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهٰكَذَا عَرْشُكِ

[Vakta ki, Belkis huzur-u Süleyman'a geldi hazır olan cemaat tarafından «Senin kürsün de böyle midir?» denildi.]

قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ

[Bu suale karşı Belkis kürsüyü nazar-ı dikkatten geçirdikten sonra «Keenne bu köşk o köşkdür» dedi ve sözüne şunu da ilâve etti.]

وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾

[«Bize bu mu'cizeden evvel sizin nübüvvetinize ilim verildi ve biz size muti' ve münkad olduk» demekle imanını ızhar etti.]

Yani arş-i Belkis gelince Süleyman (A.S.) vükelâsına «Arş-ı Belkis'ı biraz değiştirin biz nazar edelim görelim arşını bilebilir mi, yoksa bilmeyenlerden mi olur?» dedi. Derhal kürsünün vaziyetini ve üzerinde olan mücevherattan bazılarını değiştirmekle tağyir ettiler. Vakta ki, Belkis geldi «Senin arşın da şu gördüğün arş gibi midir?» denildi. Belkis kürsüyü nazardan geçirdi ve «Sanki bu kürsü benim kürsümün aynıdır» dedi ve sözüne şunu da ilâve etti: «Bize bu mu'cizeden evvel kudret-i İlâhiyeye ve sizin nübüvvetinize ilim verildi. Binaenaleyh; bizler iman ettik ve müslim olduk» demekle itaatini ızhar etti.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile arşı tağyirden Hazret-i Süleyman'ın maksadı; Belkis'in dirayet, fetanet, feraset ve kiyasetini imtihan etmekti. Çünkü; Belkis gelmeden evvel cinniler Hazret-i Süleyman'a onu hamakatla zemmettiklerinden Belkis'in aklının mikdarını tecrübe için kürsüsünün dışının bilinmez bir hale geti-

rilmesini emretti ki, bakalım Belkis'in onu bilecek kadar zekâsı var mıdır, yoksa cinnilerin dedikleri gibi ahmak mıdır? Gerçi Belkis padişah ise de padişahlık pederinden mevrus olduğu cihetle feraseti ve fetanetine delil olmaz. Çünkü; memleketini vükelâsının idare etmesi ihtimaline binaen tecrübeye lüzum görülmüştür. Binaenaleyh; kürsünün kırmızı mücevheratını yeşile tebdil ve cüz'ice heyetini değiştirmek suretiyle imtihan etti ve Belkis de kemâl-i dirayet ve fetanet sahibi olduğundan derhal arşın kendinin arşı olduğunu bildi fakat yedi kapı içinde kilitli ve bir çok muhafızlar ta'yin ederek bıraktığından kendi kürsüsü olmaması ihtimalini de hatırında tutarak teşbih tarikiyle elâstiki ve diplomasiye muvafık bir cevap verdi ki, yalandan nefsini muhafaza etti. Çünkü; kat'iyyen odur dese belki değildir ve değildir dese belki odur. Binaenaleyh; iki ciheti de idare edecek âkılâne bir cevap verdi ki, yalandan, hamakattan ve her cihetle ittihamdan nefsini vikaye etti ve Süleyman (A.S.) ın bu cevabı kabul ve takdir ettiğini bildiğinden Belkis derhal nübüvvetini tasdike müsareat etti ve «Bu gibi hârikulade ve mu'cizelerle bizi imtihana hacet yoktur. Zira; şu göstermiş olduğun mu'cizeleri ızhardan evvel senin nübüvvetin hakkında bize ilim verildi. Binaenaleyh; müslim olarak sana itaat üzere geldik» demekle imanını ızhar ve Hazret-i Süleyman'a arz-ı mutavaata müsareat etti.

*
**

Vâcip Tealâ bundan evvel Belkis'in hâl-i küfürde olduğunu beyan etmek üzere:

وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Allah'ın gayri olarak ibadet ettiği güneş Belkis'i imandan men'etti. Zira; Belkis küfrüzere büyümüş kâfir olan bir kavimdendi.]

Yani; Belkis aklı ve dirayetiyle daha evvel iman ederdi fakat

Belkis'i imandan evvelce ibadet ettiği batıl ma'budu men'etti. Zira; Belkis iman etmeden evvel kâfir olan kavm-i Sebe'dendi. Binaenaleyh; ta genç yaşından bu ân'a kadar ülfet ettiği mezhebi terkedememişti.

Nimetullah Efendinin tevcihine nazaran *âyetin manâsı:* [Allahü Tealâ Belkis'i evvelce ibadet ettiği güneş ve saire gibi batıl ma'budlara ibadetten men'etti. Çünkü; Allahü Tealâ inayetiyle imdad edip imanı tevfik etmekle bâtıla ibadetten kurtardı. Zira; Belkis evvelce bâtıla ibadet eden kâfirlerden olmuştu, yahud Belkis'i bâtıla ibadetten men'eden Süleyman (A.S.) dır. Çünkü; ihtidasına sebep olmuştur] demektir.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Süleyman'ın Belkis'i imtihanını beyandan sonra billûrdan yapılmış bir avluya dahil olmasını emirle imtihan ettiğini beyan etmek üzere:

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ

buyuruyor.

[Belkis gelip kürsüsü hakkında sorulan suale cevap verdikten sonra Süleyman (A.S.) tarafından Belkis'e hitap edilerek «Ey Belkis! Sarayın avlusuna gir» denildi.] Ve salona girmesi taraf-ı Süleymanîden emrolundu ve girmek üzere hazırlandı.

فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا

[Süleyman (A.S.) ın emrine imtisalen sarayın salonuna girmek üzere kapıya gelip salonu görünce deniz zannetti ve elbisesini inciklerinden yukarı sıvadı, toparladı ve inciklerini açtı.]

قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ

[Süleyman (A.S.) o hâlini gördü ve «salon sağlam billûrdan

yapılmış sert ve dondurulmuştur. Senin gördüğün gibi su değildir, korkma gir» demekle salonun halini Belkis'e ta'rif etti.]

قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

[Belkis bu hâli görünce ahval-i sabıkasına nedametini ızhar ederek dedi ki, «Ey benim Rabbim! Nefsime zulmettim beni mağfiret et ve ben Süleyman (A.S.) la beraber âlemlerin Rabbisine iman ettim ve İslâm oldum.»] Bu suretle Belkis iman-ı ezelisini ızhar etti ve Süleyman (A.S.) ın bu cihetle imtihanı tamam oldu. Çünkü; Nisâbûrî'nin ve daha bazı müfessirinin beyanları veçhile cinniler tarafından garaz-ı fasid üzere Belkis'in inciklerinin insana benzemediğinden bahsetmeleri üzerine Hazret-i Süleyman sarayın ortasına billûrdan bir salon yaptırır ve salonun altına sarnıç gibi su doldurur ve suyun içine balık ve saire gibi su hayvanlarını koyar. Yeknazarda bakan billûrdan altındaki suyu görünce salonu bir göl halinde görür. Binaenaleyh; Belkis'e salona gir emrini verip o da girmek üzere gelerek orasını su halinde görünce eteklerini suya girecek gibi sıvamaya mecbur olmuştu. Süleyman (A.S.) bu hali görünce salonun billûrdan olduğunu ve etekleri sıvamaya hacet olmadığını derhal haber verdi ve cinnilerin azviyyatlarının yalan olduğu herkesçe tebeyyün etti ve Belkis de bu azamet karşısında hemen dergâh-ı Ulûhiyete iltica ile kusurunu i'tiraf ederek iman ettiğini i'lân etti ve meşhur rivayete nazaran Hazret-i Süleyman Belkis'i tezevvüc ve mülkü üzerinde takrir edip memleketine gönderdi ve hukuk-u zevciyeti ifa etmek üzere aralık aralık Belkis'in sarayına gelerek birkaç gün ikamet ettiği mervidir. Gerçi âyette tezevvüc ettiğine dair sarahat yoktur ve bu husus; zan ifade eden bir rivayetten ibarettir. O halde *El'ilmü indallah* demek daha doğrudur. Benî İsrail devrinde billûr ve sırça sanatının gayet ileri gittiğine ve sağlam yapılıp salonlara ve avlulara döşenecek kadar muhkem olduğuna âyet delâlet eder. Şimdi cesim ebniyelerin damlarında ve salonlarında görülenler de bu kabil billûrdur. Billûrun harikulâde olarak ânî meydana gelmiş bir mu'cize olduğuna dair âyette sarahat yoktur. Binaenaleyh; o zamanın san'atiyle

hasıl olduğu ve bu san'atın gayet mahirane ileri gittiği anlaşılmaktadır.

*
**

Vâcip Tealâ Resûlünü tesliye ve ümmetini ibrete da'vet etmek üzere Hazret-i Davud ve oğlunun bazı kıssalarını beyandan sonra Salih (A.S.) ın kavmiyle kendi arasında cereyan eden vak'alarına işaret etmek üzere :

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, muhakkak biz Semud kavmine biraderleri Salih (A.S.) ı resûl olarak gönderdik ve Salih (A.S.) onlara «Allah'ı tevhid ederek ibadet edin» dedi.]

فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾

[Salih (A.S.) tevhidi teklif edince bir de görüldü ki, onlar birbirleriyle muhasama eder iki fırkadır.] Çünkü; biri Salih (A.S.) a «Mü'min» diğeri «Kâfirdir» dediler. Şu halde mü'min olanlar kâfirleri ve kâfir olanlar mü'minleri sevmez, yekdiğeriyle münakaşa ederler. Zira; her fırka kendini haklı görür.

Yani; Semud kavminin zulm ü udvanları ve fisk u fücurları son dereceye varınca biz muhakkak olarak onlara Allah'a ibadet etmelerini emreder biraderleri Salih (A.S.) ı resûl olarak gönderdik. Salih (A.S.) da onlara «Allah'a ibadet edin» deyip hakka davet edince birbirlerine husumet eder iki fırka oldular.

قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ

[Onlar iki fırka olunca Salih (A.S.) onlara «Ey kavmim! «Niçin tevbeden evvel ukubeti isti'câl edersiniz?» dedi.]

لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾

[«Merhamet olunmanız için Allahü Tealâ'ya istiğfar etmez misiniz? Keşke Allah'a istiğfar etseniz de merhamet olunsanız» demekle nasihat etti.]

Yani; Salih (A.S.) kavmini tevhide da'vet edip onlar da iki fırka olunca Salih (A.S.) hallerine acımak ve şefkat etmek suretiyle kavmine dedi ki «Enva'ı saadetinizi mucip olan imandan evvel küfrü ve küfrün icap ettiği ukubeti neden isti'câl edersiniz? Ne olur merhamet olunmanız için Allah'a istiğfar etseniz ve istiğfarınızla merhamet-i İlâhiyeye mazhar olsanız» demekle nasihatta bulundu.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile Salih (A.S.) onlara «İman edin. Eğer iman etmezseniz size Allah'ın azabı gelir. Binaenaleyh; azap gelmeden günahlarınıza tevbe edin» dediğinde onlar «Ya Salih! Eğer senin bu dediklerin doğruysa vaad ettiğin azap gelsin o zaman tevbe ederiz» demeleri üzerine Hazret-i Salih «Niçin hasene olan tevbeden evvel seyyie olan azabın aceleten gelmesini istersiniz?» demekle azabı isti'calleri üzerine tekdir etti. Şu manâya nazaran bu âyette *h a s e n e* yle murad; *tevbe,* *s e y y i e* yle murad; *azaptır.* Yahud «Ne için gazabı mucip olan günahı işlersiniz de rahmet-i İlâhîyi ve lûtf-u Sübhaniyi müstelzim olan hayrat, hasenat ve ibadatı işlemezsiniz?» demektir. Buna nazaran *s e y - y i e* yle murad; *Ma'siyet* ve *h a s e n e* yle murad; *ibadettir.*

*
* *

Vâcip Tealâ Hazret-i Salih'in şu nasihatı üzerine kavminin mukabelesini beyan etmek üzere :

قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ

buyuruyor.

[Onlar «Salih! Biz seninle ve sana iman edenlerle teşe'üm ederiz» dediler.]

قَالَ طَٓائِرُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾

[Salih (A.S.) onların şu müdafaalarına cevapta «Sizin şeametiniz ve başınıza gelen belâ indallah mukadderdir, belki siz fitne olunmuş bir kavimsiniz» dedi.]

Yani; Salih (A.S.) ın nasihatı üzerine kavmi dediler ki, «Ya Salih! Biz seninle ve sana iman eden maiyyetinle teşe'üm ederiz. Zira; bu dini icad edeli bizim başımız belâdan kurtulmuyor ve biz sizin sebebinizle uğursuz olduk, vekayi'-i acîbe ve mesaib-i adideden halâs olamadık. Bunların cümlesi sizdendir. Çünkü; siz böyle bir din meydana koymadan evvel bu belâlardan hiç birisine ma'ruz kalmazdık» demekle Hazret-i Salih'e unf u şiddet gösterdiler. Salih (A.S.) onların şu mukabelelerini işitip imanlarından me'yus olunca dedi ki, «Ey kavmim! Sizin uğursuzluğunuz indallah yazılıdır. Zira; siz iradenizi küfre ve belâ icap edecek bir takım günahlara sarfettiğinizden Allahü Tealâ sizin başınıza gelecek belâları yazmıştır, belki siz bir kavimsiniz ki, hayr ü şer, izzet ü zillet, rahat ve şiddetle tecrübe olunuyorsunuz ve lâkin bilmiyorsunuz» demekle teşe'ümün kendi ef'alleri icabı olduğunu beyan etti. *Tair*; Nisâbûrî ve Kazî'nin beyanları veçhile *teşe'üm*dür. Yani *sevilmedik şeyin husulüne sebep saydığı şeye* tair denir. İşte kavm-i Semûd kıtlık ve mallarının telef olması gibi sevmedikleri bir takım âfetlerin husulüne Hazret-i Salih'in ortaya koyduğu din-i hakkı sebep saydıklarından «Biz sizinle tetayyür yani teşe'üm ederiz ve kötülüklere sebeb sizsiniz» demişlerdir.

وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾

[Ve medine-i Salih'te dokuz şahıs vardı ve onlar daima arzı ifsad eder islâh etmezlerdi.]

قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهِ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾

[Onlar beyinlerinde bil'ittifak yemin etmeye karar verdiler: «Yemin etsinler her birimiz diğerimizin yanında, elbette gece biz Salih'i ve evlâd ü iyalini katledelim, sonra Salih'in velisine biz onun helâk olduğu mahalle hazır olmadık ve biz bu sözümüzde sadıklarız. Zira; onun helâkinden haberimiz yoktur diyelim» dediler ve bu minvâl üzere karar verdiler.]

Yani; Salih (A.S.) kavminin ıslâhına ne kadar çalıştıysa kavmi de o nisbette tuğyanlarını tezyid, hatta katline kadar cür'et ettiler. Zira; Salih (A.S.) ın meskeni olan (Hicr) ismindeki kasabada dokuz kabile vardı. Onların âdetleri yer yüzünü ifsad etmekti, aslâ islâh etmezlerdi. Cümle-i fesatlarından birisi de gece vakti Hazret-i Salih'i ve evlâdını katle yemin etmeleridir. Çünkü; o dokuz kabilenin eşrafzadelerinden dokuz delikanlı komite teşkil ederek Hazret-i Salih'in ve ona tâbi' olan evlâd ü iyalinin katli hususunda müşavere ederek dediler ki «Bizim hepimiz Allahü Tealâ'ya yemin etsin ve yemininde desin ki, biz elbette gece Salih'e ve ehline beytutet edelim yani gece hücum ederek kendini ve evlâdını katledelim ve velisine diyelim ki, biz Salih'in ihlâk olunduğu mahalde bulunmadık ve bu sözümüzde biz sadıkız. Bu suretle diyetinden de kurtulalım» dediler. Hâzin'de beyan olunduğu veçhile sözlerinde sâdık olmalarını şöyle tevcih ettiler: «Biz yalnız Salih'in helâk olduğu mahalle varmadık. Dediğimiz doğrudur. Çünkü; biz Salih'in ve ehlinin mecmuunun helâk olduğu mahalle vardık, yoksa yalnız Salih'in veyahud yalnız ehlinin ihlâk olunduğu mahalle varmadık dersek sadık oluruz» diye te'vil etmek istediler. Bu gibi tezviratın insanlarda eskiden beri âdet olduğu bu vak'ayla da anlaşılmaktadır.

Taberi'de beyan olunduğu veçhile (تقاسموا) emrolduğu surette *manâ-yı nazım:* [Bizim hepimiz birbirimizin yanında yemin etsin] demektir. Eğer mazi ve haber suretinde kıraet olunursa *manâ-yı nazım:* [Onlar yemin eder oldukları halde dediler ki «Biz elbette geceyle hücum, Salih'i ve ehlini katledelim»] demektir. Yeminlerinin sureti; *ikidir: Birincisi; geceyle hücum edip öldürmektir. İkincisi; biz öldürmedik diyerek inkâr etmeleridir.*

(لنبيتنه) *Biz elbette beytutet edelim* demek *geceyle ihlâkini kasdedelim* demektir. Çünkü; Nisâbûrî'nin beyanı veçhile *b e y t u t e t ; Geceyle düşmanı ihlâk etmek üzere kasdetmektir.* «İfsad ederler islâh etmezler» demek «Hâlleri hemen ifsattır, aslâ salâh karışığı yok» demektir.

Yalan, insanlar nazarında her zaman fena bir şey olduğundan Semûd kavmi şirki ve resûllerini katil gibi cinayetleri irtikâp ettikleri halde sözlerini yalandan vikaye etmek üzere bir takım te'vilâtla tekellüf etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ bu ittifaklarında inad ederek helâk olduklarını beyan etmek üzere :

وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Semûd nebilerine hile yapmak ve gadretmekle hileye başladılar ve onların bu hilelerine karşı biz de hileye benzer bir ihlâk ile onları ihlâk ettik. Halbuki onlar bilmiyorlar.]

فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ

[Habibim! Sen nazar et gör ve tefekkür et bil ki, onların hilelerinin akibeti ne oldu?]

اَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾

[Zira; biz onları ve onların cemaatlerinin cemiisini ihlâk ettik. Tek bir fert bile kalmadı hepsi haki helâke serildiler.] Çünkü; hilenin neticesi felâket ve akibeti husrandır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ'nın Salih (A.S.) ı katletmek üzere ittifak edenlere mekrinde *üç ihtimâl vardır :*

B i r i n c i s i ; Hazret-i Salih bir mağarayı mescid ittihaz edip geceleri orada ibadetle meşgul olurdu. Müfsidler Hazret-i Salih gelince katletmek üzere akşamdan mağaraya girdiler. Maksatları evvelen mescidde Salih (A.S.) ı öldürüp sonra girip evlâd ü iyalini öldürmekti. Bilmiyorlardı ki kendilerini Allahü Tealâ Hazret-i Salih'ten evvel ihlâk edecek. Binaenaleyh; *mağara üzerlerine yıkılmakla helâk oldular.*

İ k i n c i s i ; Geceyle Salih (A.S.) ın hanesine hücumla kendini ve evlâdını katletmekti. Bilmiyorlardı ki, orada Hazret-i Salih'i beklemek üzere hazır olan melekler onları Salih'ten evvel katledecekler. Binaenaleyh; *melekler onları taşla öldürdüler.* Ve müfsidler taşın atıldığını görürler, fakat taşı atanları göremezlerdi.

Ü ç ü n c ü s ü ; Allahü Tealâ onların ittifakından Hazret-i Salih'i haberdar etti. Salih (A.S.) da ehl ü iyaliyle beraber saklandı. Onlar aramışlarsa da bulamadılar ve akibet cümlesi birden helâk oldular. Helâkleri kat'idir. Zira âyet; helâklerine kat'î surette delâlet eder. Fakat helâklerinin keyfiyyetine dair sarahaten delâlet olmadığından helâkin keyfiyyetine dair rivayet muhteliftir.

M e k i r ; hile yapmak ise de Cenab-ı Hakkın hileye ihtiyacı olmadığından burada *hileye benzer bir ihlâkle ihlâk ettik* demektir. Çünkü *m e k i r ; hasmın haberi olmaksızın yapılan hile olduğundan* Cenab-ı Hak da bunları bilmedikleri ve me'mûl etmedikleri cihetten ihlâk ettiğinden «Onların mekrine karşı biz de mekrettik» demiştir ki, hilelerini helâklerine sebep kılmıştır.

فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا

[İşte şu görülen harabeler zulümleri sebebiyle yıkılmış olduğu halde onların evleridir.]

اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾

[İşte şu harabelerde ve onların sahiplerinin bir sayha ile helâk olmalarında ilm ü irfan ve idrak ü iz'an sahipleri için alâmet-i

azîme vardır.] Çünkü; bilûmum harabeler ayni insanlar taraflarından yapılmış olup onlar veya evlâtları tarafından irtikâp olunan cürüm, cinayet ve zulüm sebebiyle helâk olup evleri harap olduğundan sonra gelenlere birer ders-i ibret olması ve onlar gibi bunlar da zulüm irtikâp ederlerse harap olacaklarını düşünmeleri lâzımdır.

وَاَنْجَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ۝٥٣

[Ve biz şol kimselere necat verdik ki onlar Salih (A.S.) a iman ettiler ve günahlardan nefislerini vikaye eder oldular.] Zira imanın neticesi; selâmet ve ekseri âfetlerden kurtulmaktır. Binaenaleyh; mü'minler necat buldu ve kâfirler helâk oldu.

Ruhûl Beyan'da zikrolunduğuna nazaran Hazret-i Salih'e kavminden iman edip necat bulan onbin kimse Yemen'de elyevm (Hazramut) denilen beldeye hicret ettiler. Çünkü arz-ı zulümden arz-ı salâha hicret; sünnet-i enbiyadandır.

Hazret-i salih oraya varıp orada vefat ettiğinden o beldeye (Hazaramut) denir ki «hazır oldu ve öldü» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ Hazret-i Salih'in kavmiyle olan vukuatına işaretten sonra Hazret-i Lût'la kavmi beyninde cereyan eden mübahaseye işaret etmek üzere :

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اَتَاْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ۝٥٤

buyuruyor.

[Biz Lût (A.S.) ı kavmine resûl gönderdik şol zamanda ki, o zamanda kavmine dedi ki, «Siz gözlerinizle görür olduğunuz halde fahişe mi getiriyorsunuz ve livata gibi çirkin bir fi'li irtikâp mı ediyorsunuz?»]

أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾

[«Siz elbette şehevatınıza tebaiyyet ederek nisvanın gayri bir takım ricale mi şehvetinizi kaza edersiniz? Belki siz cahil bir kavimsiniz» demekle kavmini tekdir ve işledikleri fi'li inkâr etti.] Çünkü; hemze, *istifham-ı inkârî* olduğu gibi suret-i alâniyede o fi'li irtikâp ettiklerini beyanla onlara zemmini tezyid etti. Zira (وانتم تبصرون) cümle-i latîfesi Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *üç ihtimali havidir: B i r i n c i s i ; gözünüzle görerek o fi'li getirirsiniz* demek onları son derece zemdir. Zira; onlar o kadar fena ahlâklı bir kavimdi ki, bu çirkin fi'li alâ meleinnâs işlemekten çekinmez ve hiç kimseden perva etmezlerdi.

İ k i n c i s i ; siz gözünüzle görür olduğunuz halde işlersiniz demek «Sizden evvel âlemde bu fi'li irtikâp eden olmadığını ve Allahü Tealâ erkeği erkek için halketmediğinden bu fi'linizin hikmet-i İlâhiyeye muhalif olduğunu kalbinizle bildiğiniz halde işler, ilminizle amel etmiyorsunuz» demektir.

Ü ç ü n c ü s ü ; sizden evvel geçen asilerin ahvalini gözünüzle gördüğünüz halde ibret almıyorsunuz demektir. Binaenaleyh Lût (A.S.) ın kelâmı; kavmini şiddetle tekdiri müş'irdir. (بل انتم قوم تجهلون) demek *Kalbinizle fi'linizin fena olduğunu bildiğiniz halde ilminizin mucibiyle amel etmez cahiller gibi amel eder sefihlersiniz* demektir ki, dünyada insanlar için sefahatten aşağı bir sıfat olmadığından kavmini sefahetle tavsif etmiştir. Hatta kâfirler bile küfre razı olur, sefahete razı olmazlar. Binaenaleyh; kâfir olan bir kimse malında tasarruftan men'olunmaz. Halbuki sefih olan mülkünde tasarruftan men'olunur ki, sefihler nazar-i şeriatta behayim menziline tenzil olunurlar ve ukalâdan addolunmazlar.

***

YİRMİNCİ CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ın kavmini tekdirine karşı onların cevabını beyan etmek üzere :

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[**Lût (A.S.) ın sözüne karşı kavminin cevabı olmadı, ancak «köyünüzden âl-i Lût'u çıkarın. Zira; onlar bizim ef'âlimizden pâk bir takım kimselerdir» demekten ibaret oldu.**] Hemen bütün sözleri «âl-i Lût'u karyenizden çıkarın» demeleri olmuştur.

Yani; Lût (A.S.) ın kavminin Hz. Lût'tan işittikleri nasihatlara karşı cevapları olmadı, ancak «âl-i Lût'u karyenizden çıkarın» demekten ibaret oldu. Çünkü; şehevat-ı nefsaniyelerine tebaiyetle kemâl-i dalâlet ve gaflet içinde ısrar ettiklerinden hayır öğüt kulaklarına gitmiyordu, âl-i Lût'u çıkaracak olmalarının sebebi de onların temiz, kendilerinin mülevves olmalarıdır ki kendi delilleri kendi aleyhlerine olduğundan özürleri kabahatlarından daha büyüktü. Çünkü; onlar «bizim kavmimizden taharet davasında bulunuyorlar. Binaenaleyh; bizimle münasebetleri yok» demek «biz fenayız, onlar iyilerdir. Şu halde bizim içimizde yakışmazlar» demektir. Lâkin sefih olup ne söylediklerini bilmediklerinden kendi aleyhlerine delil serdettiler, fakat farkında olmadılar. Çünkü irtikâbettikleri fiilin fenalığını bilirlerse de maksatları; ahlâklarına müdahale eden bir kimse bulunmayarak lâfsız, sözsüz meramlarını

icra etmekti. Zira süfeha meclisinde bulunanlar; daima irtikâbettikleri cinayetin fenalığını bilirler lâkin yanlarında fikirlerine muhalif bir kimse bulundurmak istemezler ki sefahetlerinde olacak rüsvâlığı kimse bilmesin.

فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُۘ

[Kavmi bu hâl üzere olup nasihat dinlemeyince biz Lût'a ve ehline necat verdik, ancak Lût'un haremi necattan müstesnadır.]

قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرٖينَ ﴿٥٧﴾

[Zira; biz Lût'un hareminin azaptan helâk olup geçenlerden olmasını takdir ettik.] Çünkü; imreet-i Lût kavminin ef'âline razı bir kâfire olduğundan kavmiyle beraber helâki mukadder olduğu cihetle helâkten kurtulamadı. Azapta kalmasıyla hükm-ü İlâhi lâhik oldu.

وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًاۚ فَسَٓاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرٖينَ ﴿٥٨﴾

[Ve biz Lût kavmi üzerine taştan yağmur yağdırdık. Binaenaleyh; Lût tarafından korkutulmuş olan kavmin yağmuru ne fena oldu.] Çünkü; onlardan hiç kimse kalmadığı gibi hayvanattan da hiçbir şey kalmadı, hepsi helâk oldu, gitti.

*
**

Vâcip Tealâ enbiya-yı ızam hazaratından bazılarının ümmetlerinin azab-ı dünyeviyeyle acip surette helâklerini beyandan sonra ümmet-i Muhammediye bu gibi helâk olmadığından bizim nebimize hamd ü sena etmekle emrini beyan zımnında :

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذٖينَ اصْطَفٰى

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen «hamd ü sena Allah'a mahsustur, dünya ve âhirette selâmet Allah'ın ihtiyar ettiği kulları üzerine nazil olucudur» demekle sana ve ümmetine verdiğim nimetlere şükret.]

آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾

[«Allahü Tealâ mı hayırlıdır, yoksa müşriklerin şirkettikleri şeyler mi hayırlıdır?»]

Yani; bizim sana bazı enbiyanın ümmetleriyle vâki olan hallerini beyanımızdan sonra sana vermiş olduğumuz nimetlerimize hamdet ve de ki «(اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ) yani ins ü cinden ve umum kulların lisanlarından sadır olan hamd ü senanın kâffesi Allah'a mahsustur, Allah'ın gayrı hamde lâyık bir kimse yoktur». Böyle dedikten sonra enbiya biraderlerinin ümmetlerinden çekmiş oldukları zahmetlere mükâfat olmak üzere onlara selâmetle duâ et, «dünyada ve âhirette selâmet şol kimseler üzerine olsun ki o kimseler Allah'ın nübüvvet ve saffetle ihtiyar ettiği kullarıdır» demekle duâda bulun ki uhuvvetin vazaifini ifa etmiş olasın. Bundan sonra müşriklerden suâl et, de ki «Kullarını saâdet-i dareyne îsâl ve bütün menfaat ve mazarratlarını halkeden Allahü Tealâ mı hayırlıdır, yoksa müşriklerin şirkettikleri âciz taş ve ağaç parçaları mı hayırlıdır?» Elbette kaadir ü kayyum ve herşeyi feyzeden Allahü Tealâ hayırlıdır. Bunu her âkilin idrak etmesi lâzım olduğundan bu suâl müşrikleri ilzam ve onları istihzadır. Binaenaleyh; âyetin cümle-i ahîresi müşriklerin reylerini tezyib için varid olmuştur. Çünkü; müşriklerin ma'bud ittihaz ettikleri putlarda asla hayır ve iktidar yok ki Vâcip Tealâ ile mukayese olunsunlar. Şu halde müşriklere «Nasıl, Allahü Tealâ mı hayırlıdır, yoksa sizin ma'budlarınız mı hayırlıdır?» demek onları istihzadan başka birşey değildir. Zira; ma'budlarında asla iktidar olmadığını onlar da bilirler.

Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Allah'ın ihtiyar ettiği kullarla murad; *enbya-yı ızam hazaratıdır* veyahut *enbiya ile beraber ümmetlerinin sulehasıdır*. Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette hamidle emir; Resûlullah'a olduğu gibi Lût (A.S.) a olmak ih-

timâli de vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [«Yâ Lût! Düşmanların olan kavmin helâki ve senin maiyetinle beraber necatın üzerine Allah'a hamdet ve de ki (الحمد لله) ve senin gibi ümmetinden zahmet çeken enbiyaya selâmetle duâ et»] demektir.

***

Vâcip Tealâ müşrikleri ilzam için «Allah mı hayırlı, yoksa müşriklerin putları mı hayırlı?» ünvanında irad olunan suâlden sonra zat-ı ulûhiyetin hayırlı ve kudret-i kaahire sahibi olduğuna delâlet eden büyük delillerden bazısını zikretmek üzere :

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Sizin ma'bud ittihaz ettiğiniz putlarınız mı hayırlıdır, yoksa semavat ve arzı halkeden Hâlık mı hayırlıdır?]

وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً

[Ve o Hâlık sizin için sema cihetinden yağmur suyunu inzâl etti.]

فَاَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ

[Binaenaleyh; biz o su sebebiyle güzellik sahibi olan bahçeleri bitirdik.]

مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا

[Sizin için o bahçelerin ağacını bitirmek mümkün olmaz.]

ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ

[Şu eşya-yı mevcudeyi halkeden Allah'la beraber başka ma'bud mu vardır?]

بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ۝

[Belki onlar haktan ayrılmış bir kavimdir.]

Yani; şehevatına ittibâ'la babalarını taklit eden müşriklerin âciz putları mı hayırlıdır, yoksa usul-ü âlem ve menâfiin menbaı olan gökleri ve yeri halkeden, sizin için sema cihetinden yağmur sularını indirip behcet ve nadrat yani güzellik ve letafet sahibi olan bahçeleri, otları, ekinleri ve her türlü çiçekleri bitiren, bunların herbirini gûnâgûn renkler ve şekillerle meydana getiren Allahü Tealâ mı hayırlıdır? Elbette bunların cümlesini halkeden Allahü Tealâ hayırlıdır. Zira bunları halketmek Allah'a mahsustur, Allah'ın gayrı halkedecek yoktur. Çünkü; sizin için o bahçelerin tek bir ağacını bile bitirmek mümkün olamaz. Şu halde mükevvenâtı icad eden ve sanayii bedîaya kaadir olan Allahü Tealâ ile beraber ondan başka bir ma'bud var da hâşa Allahü Tealâ'ya yardım mı ediyor? Bu âlem-i mükevvenatı halkeden Hâlika kim şerik olabilir? Belki Allah'la beraber ma'budun varlığını iddia edenler haktan batıla meyletmiş, yani hakkı bırakıp, batıla geçmiş bir kavimdir.

Vâcip Tealâ bu âyette eşyayı bitirmek kendine mahsus olduğuna işaret için gaipten tekellüm suretine iltifat etmiştir. Çünkü; (وانزل) gaaib suretiyle geldiği halde (فانبتنا) tekellüm suretiyle gelmiştir.

***

Vâcip Tealâ kudret-i kaahiresine delâlet eden delillerden bu makamda ikincisini beyan etmek üzere:

اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا اَنْهَارًا

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Sizin ibadet ettiğiniz ma'budlarınız mı hayırlıdır, yoksa arzı size karargâh kılan ve arzın arasında nehirler halkeden Allahü Tealâ mı hayırlıdır?]

وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا

[Ve arz için yüksek dağlar halkeden ve iki deniz arasına ma'ni halkedip acı suyu tatlıya karıştırmayan Allahü Tealâ mı hayırlıdır, yoksa sizin âciz ma'budlarınız mı hayırlıdır?]

أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ

[Bunların cümlesini halkeden Allah'la beraber başka ma'bud mu vardır?]

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

[Belki insanların ekserisi âdâb-ı ubudiyeti bilmez cahillerdir.]

Yani; ey müşrikler! Sizin ibadet ettiğiniz hacer ve şecer parçalarından ibaret olan putlarınız mı hayırlıdır, yoksa yeryüzünü insanlara ve hayvanat-ı saireye karargâh ve mahall-i rahat olarak halkeden Allahü Tealâ mı hayırlıdır? O Allahü Tealâ ki yeryüzünü hayvanata mesken olmaya elverişli halkettiği gibi yeryüzünün aralarında hayvanata bilhassa maişetlerini ikmâl için nehirleri ve arzın sebat ve kararı için dağları ve o dağlarda insanların menfaatı için envâ'-ı maâdini, binlerce pınarları, hayvanat için otları halketti, iki deniz arasında acı suyla tatlı suyun birbirine karışmaması için mani' halketti. İşte bunların cümlesini halkeden hallâk elbette sizin âciz putlarınızdan hayırlıdır. Zira o putlardan hiçbirisi bunlardan bir zerre bile halkedemezler. Bunları halkeden Allah'la beraber başka bir ma'bud var, Allah'a muâvenet etti de siz onu mu mabud ittihaz ediyorsunuz? Belki insanların ekserisi cahillerdir. Binaenaleyh; asla menfaat elinden gelmeyen, şuur ve idrakten hâlî olan hasis şeyleri ma'bud ittihaz ederler. Çünkü; ibadete müstehak olan zatla asla ibadete istihkakı olmayanları tefrik edecek kadar ilme mâlik değillerdir.

Bu âyette Cenab-ı Hak arzın insanlar için *dört cihetle menfaatını beyan etmiştir.* *B i r i n c i s i : Arzın insanlara karargâh olmasıdır.* Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *a r z ı n k a r a r g â h o l m a s ı* yla murad; *arzın taş gibi gaayet sert olarak insana eziyet etmediği gibi su gibi cıvık olmadığından insanın ayağı batmayıp ikisi arasında insanın yatıp oturmasına, ekip dikmesine elverişli olması, güneşin ziyasını tutmakla harareti kaabil olup nebâtatı bitirmeye kaabiliyetli bulunmasıdır.* Çünkü; eğer arz güneşi tutmaz bir halde olmuş olsaydı soğuktan ot bitmez, hayvanat yaşayamazdı, eğer hareketi insanların hissedeceği bir derecede olsaydı arz üzerinde insanların kararı mümkün olmazdı. Şemsin arza bazı kere yaklaşıp bazan da uzaklaşmasıyla fusul-ü erbaanın husulü de insanlara karargâh olmasının başlıca hâdimidir. Çünkü arz; insanların bilecekleri derecede müteharrik olsa insan daima muztarip olur, yaşamazdı. Buna zelzele anları şahittir, fusul-ü erbaa olmasa asla intifâ' olunmaz ve insanlar da yaşayamazdı.

İ k i n c i s i ; Arz üzerinde nehirlerin cereyan etmesidir. Çünkü; arz üzerinde nehirlerin cereyanında insanlar için menfaat ma'lûmdur, nehirlerin kökü (menbaı) arzda olduğu cihetle bunların menfaatı arzın menfaatından ma'duddur, Cenab-ı Hak nehirleri arzın menafiinden saymakla kullarını o nehirlerden intifâ' etmeye terğib etmiştir.

Ü ç ü n c ü s ü : Arz üzerinde dağların bulunmasıdır. Çünkü; ekseriya bulutlar dağlarda olup evvelâ rahmet dağlardan başlayarak ovalara yağmur dağlardan geldiği gibi insanların intifâ' ettiği pınarlar ve madenler dağlarda olduğu cihetle insanın menafiine hâdim olan gerek pınarlar, gerek mâdeniyat dağlarda olup dağlar dahî yer üzerinde olduğundan dağların menafii arzın menafiinden ma'dud olmuş ve dağlardan intifâ' edip muattal kalmamaya Vâcip Tealâ kullarını terğib etmiştir. Pınarların dağlarda olmalarının sebebine gelince : Dağların toprağında buharı muhafaza edecek kadar salâbet olmasıdır. Çünkü; yerlerin altında teraküm eden buharı dağların toprağının muhafaza edip buhar teraküm ettikçe tekâsüf ederek müsebbibül'esbap olan hallâk-ı âlem o tekâsüf eden buharı suya tahvil eder. Binaenaleyh; inbiğin menfezi gibi toprağın arasından bir menfez bulmakla hemen merkezi olan yeryüzü-

ne hücum eder bazan da menfez bulamayıp yerin altında o kadar da tazyik olmadığından toprak içinde mahpus olarak kalır. Amma ovalara gelince: Toprağında rehavet olup buharı muhafaza edemediğinden suya madde ve esas olacak buhar bulunmadığı cihetle ovalarda pınarlar nadirdir. Dağlarda bulutun çok olmasına gelince; dağlarda bulutu cezbedecek rutubetin çok olduğu gibi bulutu muhafaza edecek kadar soğuğun ve bulutun madde-i asliyesi olan buharın çok olmasıdır. Kezalik madeniyatın esası buhar olup buhar da dağlarda tahassun ettiğinden maden haline gelmesiyle müddet-i medideye muhtaç olduğu cihetle el değmedik sağlam toprak iktiza ettiğinden bunların cümlesi dağlarda bulunmasına binaen madeniyatın meskeni dağlardır.

D ö r d ü n c ü s ü ; Acı suyla tatlı su arasında mani' bulunup birbirine karışmakla ifsad etmemesi ve denizlerin sularının acı olmasıdır. Çünkü; suların acısı tatlısına karışmakla yekdiğerini ifsad etse insanlar içecek su bulamadıkları gibi denizlerin suları tatlı olsa taaffün edip insanların rahatlarını selbedeceği ve belki emraz-ı umumiyeye ve tenasülün inkıtaına sebep olacağı cihetle denizlerin suyunun acı olması insanlar hakkında lûtf-u İlâhidir. Binaenaleyh; insanların şu lûtf-u İlâhiye de ayrıca şükretmeleri ubudiyetin vazifelerindendir.

***

Vâcip Tealâ yerleri, gökleri ve yerde olan menfeatleri halkettiğini ve müşriklerin ma'budları bunlardan hiçbirini halka kaadir olmadıklarını beyanla müşrikleri tevbih ettikten sonra halkın ihtiyacını defi cihetinden dahî kudret-i kâmile sahibi olduğunu beyan etmek üzere:

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Sizin âciz ma'budlarınız mı hayırlıdır, yoksa muztar olan kimse duâ ettiğinde onun duâsına icabet eden ve istediğini veren, o muztar olan kimseye isabet eden kötülüğü kaldıran ve sizi yeryüzüne halife kılan Allahü Tealâ mı hayırlıdır?]

أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ

[Allah'la beraber bunları icad ve kullarının ihtiyacını defeden bir ma'bud var da ona mı ibadet edersiniz?]

قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

[Düşünceniz gaayet az ve kısadır. Zira; kaadir'i bırakıp âcize ibadet edersiniz.]

Yani; ey müşrikler! Sizin şirkettiğiniz putlarınız mı hayırlıdır, yoksa mesaibden bir musibete veya fakir, hastalık gibi dert ve âlâmdan muztar olan ve halâsına çare arayan bir kimsenin duâ ettiği zaman duâsını kabul edip musibetini âfiyete, fakrını gınâya ve hastalığını sıhhata tebdil etmekle saha-i selâmete çıkaran kaadir ü kayyum mu hayırlıdır? Elbette kullarının ihtiyacını defeden ve duâsını kabul edip istediğini veren Allahü Tealâ bunlardan hiçbirine kaadir olamayan putlardan hayırlıdır. Binaenaleyh; ma'budünbilhak odur, onun gayrı ibadete lâyık kimse yoktur, Allahü Tealâ size yeryüzünde tasarrufa kudret verdi, sizden evvel geçenlere halife kıldı. Şu halde size yeryüzünde ve bilhassa emlâkinizde tasarrufa kudret veren zat-ı ecell ü a'lâya ibadetiniz lâzımdır. Allah'la beraber başka bir ma'bud var mı ki gayra ibadet edersiniz ve size ânen fe ânen tevâlî eden nimetlerin kimden geldiğini düşünmeniz gaayet az olduğundan azizi ve kaviyi bırakıp âciz ve zelile ibadet edersiniz.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bu âyette muztar; *cins olup aza ve çoğa şamil olduğundan* «cins-i muztarın duâsını kabul eder» demek «Muztar olanlardan bazılarının duâsını kabul eder» demektir. Binaenaleyh; «Bazı âharın duâsı kabul olmuyor» diyerek suâl varid olmaz. Çünkü; Cenab-ı Hak üzerine duânın kabulü vâcip değildir. Şu halde istediği kimsenin duâsını kabul eder ve istemediğini kabul etmez, kabul edeceği şahıs ve zaman ma'lûm olmadığından herkes her zaman Rabbisine müracaata muhtaçtır. Maahaza şeraitine riayetle ihlâs ve rikkat-ı kalple vuku' bulan duânın alelekser

kabul olunduğu ma'lûmdur, kabulüne muayyen bir zaman olmadığından bizim kabul olunmadı zannettiğimiz duâlar kabul olunur da haberimiz olmaz yahut daha ileride kabul olunacak, lâkin biz acele ediyoruz.

أمن يهديكم في ظلمات البر والبحر ومن يرسل الرياح بشرا بين يدي رحمته

[Ey müşrikler! Sizin ma'budlarınız mı hayırlıdır, yoksa karanın ve denizin karanlık gecelerinde size yol veren ve gideceğiniz mahalle yolunuzu doğrultan ve yağmurun evvelinde müjdeci olarak rüzgârları gönderen Allahü Tealâ mı hayırlıdır? Elbette sizi hidayette kılan ve rüzgârları rahmetine beşaret yapan Allahü Tealâ hayırlıdır.]

أإله مع الله

[Allah'la beraber Allah'ın gayrı ma'bud mu var ki siz putlara ibadet edersiniz?]

تعالى الله عما يشركون ﴿٦٣﴾

[Müşriklerin şirklerinden ve şirkettikleri ma'budlarından Allahü Tealâ yüce oldu, onların iftiralarından münezzeh ve ulüvvü sıfâta maliktir.] Zira; karada ve deryada insanlara yol vermeye ve hidayette kılmaya kaadirdir. Putlar ise bunlardan hiçbirine kaadir değildir. Şu halde elbette kaadir olan Allahü Tealâ âcizlerden hayırlıdır.

***

Vâcip Tealâ dünyaya müteallik olan nimetlerini beyanla kudret-i kaahire sahibi olduğunu beyandan sonra âhirete müteallik nimetlerini beyanla da kudretini ispat etmek üzere :

أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ

[Ey müşrikler! Sizin putlarınız mı hayırlıdır, yoksa evvelâ sizi icad ederek sonra öldürüp tekrar iade eden ve sema cânibinden yağmur yağdırmak, yerden bereketleri bitirmek suretiyle merzuk kılan Allahü Tealâ mı hayırlıdır? Elbette icada ve iadeye ve kullarına rızık vermeye kaadir olan Allahü Tealâ hayırlıdır.]

ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ

[Allah'la beraber başka ma'bud mu var ki siz batıl ma'budlara ibadet edersiniz?]

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾

[Habibim! Sen onlara de ki «Eğer ey müşrikler! Şirke dair sözünüz doğruysa davanıza delilinizi getirin.»] Ve senin bu sözün onları ilzam eder. Çünkü; Allah'ın gayrı bir ma'bud olduğuna delil getirmeleri muhaldir. Zira; yok ki getirebilsinler.

Vâcip Tealâ bu âyette insanlar için *iki nimet zikretmiştir. Birincisi; öldükten sonra diriltip iâde etmektir.* Çünkü; nimet-i ebediyeye nail olmak mevte muhtaç olduğundan ehl-i îman için hayırlı ölüm pek büyük nimettir. Zira; ölümün köprüsünü geçmedikçe nimet-i ebediyeye nail olmak mümkün değildir. *İkincisi: rızıktır.* Çünkü nimet-i ebediyeye vusûl; hayat-ı dünyaya, hayat-ı dünya ise rızka muhtaç olduğundan iadeyi zikirden sonra insanları merzuk ettiğini zikretmiştir.

Her dâvâ delile muhtaç olup delilsiz dâvâ mesmû' olmadığından ve bilhassa itikaadiyat elbette bir delile müstenid olmak lâzım olduğu cihetle Cenab-ı Hak müşriklerden dahi istemesini Resulüne emretmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ kudret-i kâmile sahibi olduğunu beyandan sonra ilminin kemâlini beyan etmek üzere :

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sana kıyametten suâl eden müşriklere sen de ki «Göklerde olan melekler ve yerde olan ins ü cinden hiç bir kimse gaybı bilmez, ancak Allahü Tealâ bilir. Halbuki cümle ins ü cin ne zaman kıyamet kaim olup kabirlerinden kalkacaklarını bilmezler.» Çünkü; gayba ittilâ'ı Allahü Tealâ zatına hasretmiştir. Binaenaleyh; mahlûkattan gaybı bilen yoktur, ancak bazı mugayyebatı Allah'ın bildirdiği kimse bilir.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet müşrikler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; müşrikler Resûlullah'a kıyametin kıyamından ve ba'sın ne zaman olacağından suâl etmeleri üzerine cevap makamında bu âyetin nazil olduğu mervidir. Medarik'te beyan olunduğu veçhile Hz. Âişe (R.A.) «Yarınki günde olacak şeyi bilirim diyen Allah'a büyük iftira etmiş olur» buyurmuştur.

Hulâsa; Allah'tan gayrı gaybı bilir bir fert olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

بَلِ ادّٰرَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾

[Onlar ne zaman ba'solunacaklarını bilmezler, belki onların ilmi âhirette lâhik olur. Çünkü; âhirette ba'solununca aynelyakin bilirler, belki bu dünyada onlar kıyametten şek içindedirler. Binaenaleyh; inkârdan çekinmezler, belki onlar âhiretten gaafillerdir. Âdeta a'mâ gibi âhireti görmediklerinden inanmazlar.]

Yani; Allahü Tealâ'nın gayrı ins ü cin ve melek gaybı bilmez ve kıyametin zamanından sorarlar. Bu dünyada ba'solunacakları zamanı bilmezler, belki onların ba'solundukları zamana ilimleri âhirette vâsıl olur, belki bu dünyada onlar âhiret hakkında şek için-

dedirler. Hatta onlardan bazıları yalnız şekketmekle de iktifa etmezler, belki kıyametten ve ahval-i âhiretten büsbütün gaafillerdir. Binaenaleyh; kıyametin vukuunu inkâr ederler, delillerini idrake sarf-ı zihin etmezler, şiddetle tekzibe kalkarlar.

Bu âyet-i celilede âhiretin varlığında tereddüd edenlerin mertebelerini Cenab-ı Hak beyan etmiştir. Çünkü; evvelâ ba'solunacakları vakti bilmediklerini, saniyen kıyametin vukuunu bilmediklerini, salisen şekkiçinde mütehayyir olduklarını, rabian bilkülliye gaafil ve münkir olduklarını beyan etmiştir. (بل ادارك) *kıyamete ilimleri vukuundan sonra âhirete lâhik, inkâra mecalleri kalmaz* demek olduğu gibi (ادارك) (انتهى) ve (اضمحل) yani *âhirette ilimleri nihayet bulur ve muzmahil olur gider* manâsı dahî muhtemeldir. Çünkü; âhirete varıp re'yel'ayn müşahede edince ilimleri kemâline vâsıl olur ve bu hususa dair ilim nihayet bulur ve birşey nihayesine varınca yok olur. Yahut (ادارك) *tedarik* manâsınadır ki *bu hususa dair olan ilimleri birbiri arkasına tâbi' olur, hatta âhiret vücut bulup arkası kesilinceye kadar* demektir. Çünkü; âhiret vuku bulup re'yel'ayn görülünce «vardı» veya «yoktu» demeye ihtiyaç kalmaz.

⁂

Vâcip Tealâ haşrin vücudunu beyandan sonra haşrı inkâr edenlerin bazı ahvalini beyan etmek üzere:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Kâfir olan kimseler derler ki «Biz ve babalarımız da toprak olduğumuzda kabrimizden kalkacak ve topraktan çıkarılacak mıyız?»]

لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ

[«Allah'a yemin ederiz ki biz ve bundan evvel babalarımız şununla yani haşrolunmakla muhakkak vaadolunmuştuk.»]

اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ۝

[«İşte şu öldükten sonra dirilmek olmadı, illâ evvel geçen ümmetler tarafından yazılmış yalanlardır» demekle haşrı tamamen inkâr ederler.]

Yani; kıyameti bilkülliye inkâr eden kâfirler dediler ki «Biz ve babalarımız toprak olduktan sonra kabirlerimizden ihrac olunur muyuz, hayat bulup dünyadaki hayatımız gibi bir adam mı olacağız? Bunu akıl kabul eder mi? Muhakkak biz ve bizden evvel babalarımız şu haşirle Muhammed (S.A.) tarafından bizler ve başka nebi tarafından babalarımız vaadolunmuştuk. İşte şu vaadler olmadı, illâ evvel geçen ümmetlerin yalanlarından ve kitaplarına yazılmış satırlarından ibarettir» demekle kıyameti tamamen inkâr ettiler.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin haşrı inkârlarını beyandan sonra onlara verilecek cevabı Resûlüne ta'limle tesliye etmek üzere :

قُلْ س۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِم۪ينَ ۝ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ ف۪ي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Sen haşrı inkâr eden kâfirlere de ki «Ey münkirler! Yürüyün siz yeryüzünde ve görün sizin gibi günahkârların âkıbetleri ne oldu?» Yâ Ekrem-er Rusül! Seni tekzib etmelerinden sen onlar üzerine mahzun ve sana hilelerinden sen darlık içinde olma.] Zira; Allahü Tealâ sana kâfidir.

Yani; ey Resul-ü Zişan! Müşrikler kıyameti inkârlarında ısrar eder, havalarına tebaiyetten vazgeçmezlerse sen onlara de ki «Ey

müşrikler! Sizin kıyameti inkârınız dünyaya muhabbet ve mansıbınıza rağbetiniz sebebiyledir. Şu halde siz seyredin yeryüzünde ve nazar-ı ibretle harabelere bakın, görün ki sizin gibi dünyaya hevesle âhireti inkâr edenlerin âkıbetleri ne oldu? Hayretle seyr ü temaşa edin. Zira; âkıbetiniz de onların âkıbetlerinden başka birşey değildir» demekle tehdidden sonra habibim! Senden i'raz ve kıyameti inkâr etmelerinden sen onlar üzerine mahzun olma ve senin hakkında yapmış oldukları hilelerinden göğüs darlığı yapma. Sen kalbini geniş, yüzünü güler, beşereni beşuş tut. Zira; Allahü Tealâ senin yardımcındır, onların şerrinden her vakit seni muhafaza eder. Binaenaleyh; sen onların ahvalinden müteessir olma.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٧١﴾

[Ve kıyameti inkâr eden kâfirler «Şu vaadettiğiniz kıyametin zamanı ne vakittir, ta'yin edin zamanını, eğer doğru söyler oldunuzsa» derler.]

Yani; şiddetle inkârlarına binaen «Sizin sözünüz yalandır. Eğer doğru söylerseniz vaadettiğiniz kıyametin zamanını ta'yin edin» demekle mukaabele ederler.

*
**

Vâcip Tealâ onların bu mukaabele ve suâllerine cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذ۪ي تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onlara cevapta «Sizin alelacele gelmesini istediğiniz azabın bazısı size yakında tâbi olur, lâkin âdet-i İlâhiye; kulları mütenebbih olsunlar ve musır oldukları günahlarına tevbe etsinler için bir müddet-i muvakkate müsaade etmektir. Binaenaleyh; acele etmeyin, istediğiniz şeyin yakında gelmesi me'mûldür» demekle cevap ver.]

وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

[Halbuki habibim! Rabbın Tealâ nas üzerine fazl u ihsan sahibidir, lâkin nâsın ekserisi şükretmezler.] Binaenaleyh; müsaade-i İlâhiyeden istifade edemezler. Çünkü; kullarının irtikâb ettikleri küfr ü tuğyan ve zulm ü udvan üzere derhal ihlâk etmeyip müsaade etmesi Allah'ın büyük ihsanıdır, bu ihsan üzere tevbe ve istiğfar etmekle şükretmek lâzımken bilâkis şükretmezler. Eğer müsaadenin nimet olduğunu bilerek tevbeye müsaraatla o nimetin şükrünü eda etseler azaptan kurtulurlar ve nimetten müstefid olurlar, lâkin bu nimeti takdir edemediklerinden evvel geçenler nasıl helâk ve azab-ı ebedîye müstehak oldularsa bunlar da aynı hale duçar olacaklardır.

(عسى) (لعل) ve (سوف) kelimeleri *âhad-ı nâsın sözlerinde* her ne kadar ricaya delâlet ederse de *hükümdarların ve ümerânın sözlerinde* kat'i ve muhakkak manâsını ifade eder. Çünkü; ümerânın cüz'i bir işaretleri sarahaten beyan gibi olduğundan başkalarının kelâmında ricaya delâlet eden elfaz onların kelâmında kat'iyete delâlet eder. Kezalik Vâcip Tealâ'nın kelâmında dahî hâl böyle olduğundan her ne kadar bu âyette (عسى) kelimesi zikrolunmuşsa da Vâcip Tealâ suret-i kat'iyede kâfirlere azabın lâhik olacağını beyan etmiştir.

وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾

[Habibim! Senin Rabbin Tealâ kâfirlerin kalplerinde gizli olan sırlarını ve aşikâr işledikleri işlerini bilir.]

وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾

[Çünkü; yerde, gökte gaaip bir şey olmadı, illâ o gaaip Levh-i Mahfuz'da mevcut ve yazılıdır.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Âhireti inkâr eden müşriklerden

sen endişe etme ve hallerinden mahzun olma. Zira; onların hileleri sana zarar vermez. Çünkü; senin Rabbin Tealâ onların kalplerinde saklı olan buğz u adavetlerini ve senin hakkında düşündükleri hilelerini ve kendi lisanlarıyla izhar ettikleri adavetlerini bilir, onlara cezalarını verir, intikamını alır. Zira; semada ve arzda hiç bir gaaip olmadı, illâ o gaaip Rabbin Tealâ indinde mahfuz ve Levh-i Mahfuz kitabında yazılıdır. Şu halde geçmiş, gelecek, olmuş ve olacak her ne varsa cümlesi ilm-i İlâhide münderiç ve ilminden hariç bir şey yoktur. Binaenaleyh; onların azabının taahhuru hallerinin gizli olmasından değildir, belki Rabbin Tealâ indinde mukadder olan vaktine muallâk olduğundandır.

(وما من غائبة) *sıyğa-i mübalâğa* olduğundan *şiddetle gizli ve gaaip olmadı illâ onu Allahü Tealâ elbette bilir* demektir.

***

Vâcip Tealâ dünyaya, âhirete ve vahdaniyetine müteallik olan mebahisi beyandan sonra nübüvveti ispat etmek üzere en büyük delil Kur'an olduğundan Kur'an'ın mu'ciz olduğunu beyan zımnında :

إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[İşte şu Kur'an Benî İsrail üzerine onların ihtilâf ettikleri mesailin ekserisini beyan ve hikâye eder.]

Yani; Kur'an kütüb-ü semaviyenin kâffesinin münderecatını câmîdir. Zira Kur'an; Benî İsrail üzerine onların ihtilâf ettikleri İsa ve Üzeyr (A.S.) ın haklarında ve haşr-ı cismânî ve ruhânî gibi ihtilâf ettikleri mesailin çoklarını onlar üzerine beyan eder. Binaenaleyh Kur'an; mu'cizdir. Zira; ümem-i salifeye ait kıssaların Tevrat'a ve İncil'e muvafık olması Kur'an'ın taraf-ı İlâhiden inzal olunduğuna delâlet eder. Çünkü; Resûlullah'ın ümmi olup bir muallimden taallüm etmediği gibi kütüb-ü sabıkayı da mütaâla eyle-

mediği halde Kur'an'ın beyanatının vakıa muvafık olması taraf-ı İlâhiden münzel olduğuna delil-i kâfidir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Benî İsrail'in ihtilâf ettikleri mesaille murad; *birbirine muhalif itikadları, tağyir ve tahrif ettikleri meselelerdir*. Çünkü; onların İsa (A.S.) ın semaya çıkıp çıkmadığı ve tahrif ettikleri diğer meseleler hakkında ihtilâflarını Kur'an hall ü faslederek hakikatı tamamıyla beyan etmiştir. Şu halde bunların noksansız beyanı; taraf-ı İlâhiden olduğunu ispata kâfidir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın mu'ciz olduğuna ikinci delili beyan etmek üzere :

وَاِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Kur'an; elbette müminlere rahmet ve hidayettir.]

Yani; Benî İsrail'in müşkülâtını halleden Kur'an haşra, neşre, kıyamete ve ahval-i âhiretin kâffesine ait aklî ve naklî delilleri müminlere gösterdiğinden müminleri doğru yola sevkeder hidayettir, Kur'an'ın ahkâmı ukul-ü selimeye muvafık olup mucibiyle amel edenleri rıza-yı İlâhiye îsâl ettiğinden ahkâmıyla amel eden müminlere rahmettir. Kur'an'dan intifâ' eden müminler olduğu cihetle Kur'an'ın hidayet ve rahmet olması müminlere tahsis olunmuştur. Çünkü; kâfirler îman etmeyip intifâ'dan mahrum olduklarından onlar hakkında rahmet değildir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın dava-yı nübüvvetin sadık olduğuna delâletini beyandan sonra îman etmeyen kimseleri tehdit ve Resûlünün hak üzerine olduğunu beyanla kâfirlerin mezheplerini tezyif etmek üzere :

إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Senin Rabbin Tealâ onların beyinlerinde adaletle hükmeder. Zira; Rabbin Tealâ herkese gaaliptir, hükmünü reddedecek bir kimse yoktur, herşeyi bilip ilminden hariç birşey olmadığından hükmü ayn-ı adalettir.]

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾

[Habibim! Rabbin Tealâ adalet üzere hükmedince sen Allahü Tealâ üzerine itimad et. Zira; açık bir hak üzerindesin. Binaenaleyh; onların hallerinden müteessir olma.] Çünkü; hata veya isabet edenleri Rabbin bilir ve beyinlerini hall ü fasleder. Şu halde senin için telâşa mahâl yoktur. Yalnız Allah'a tevekkülünde devam et, onların adâvetlerine mübâlât etme.

إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٨٠﴾

[Çünkü; habibim! Sen ölmüş mevta menzilinde olan kâfirlere söz duyuramazsın, sağırlara çağırmakla işittiremezsin. Zira; onlar şehevat-ı nefsaniyelerine muhabbetlerinden hakka arkalarını döndükleri zaman onlara söz duyurmak imkânı yoktur.] Çünkü; hakkı işitmekten istinkâf ettikleri cihetle hakkı işitmeye iradelerini sarfetmezler ki işitsinler, çağıranların sesini işitmemek için arkasını dönenlere söz duyurmak ihtimali olmadığından kâfirlerin hak sözü duymak ihtimali yoktur. Hatta okunan âyetleri duymak istemediklerinden bu âyette mevtaya teşbih olunmuşlardır. Çünkü; hayatın şanı işitmek ve onunla intifâ' etmek olup onlar ise bu intifâ'dan mahrum olduklarından ayn-ı mevta gibidirler. *Hüküm ve kaza* ikisi bir manâya olursa da bu âyette *h ü k ü m ; adalet* manâsına olduğu cihetle âyette tekrar yoktur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Habibim! Rabbin Tealâ onların beyninde adâletiyle hükmeder ve inkârlarının cezasını lâyıkıyla verir] demektir.

وَمَا اَنْتَ بِهَادِى الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ

[Halbuki ey Resul-ü Zişan! Sen körlere benzeyen kâfirleri dalâletlerinden hidayette kılar olmadın.] Binaenaleyh; onlara hakkı işittirip dalâleti terkettiremezsin.

اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

[Zira; sen işittiremez, illâ bizim âyetlerimize îman eden kimseye işittirirsin. Çünkü; onlar mutî, münkad ve mümin-i muhlislerdir.] Binaenaleyh; müminler sözlerini dinler ve mucibiyle amel ederler.

Yani; habibim! Sen kalpleri kasâvetle dolmuş ve basar-ı basiretleri kapanmış âmâlar gibi olan kâfirlere nasihatını te'sir ettiremez, dalâletten kurtaramazsın, onlar intifâ' etmek kasdıyla sözünü dinlemezler ki nasihatın te'sir etsin. Şu halde sen sözünü âyetlerimize îman eden müminlerden başkasına işittiremezsin. Zira; onlar sana mutî olduklarından inkıyad üzere sözünü dinler ve intifâ' ederler. İnsanlarda ekseriya alelâde muhaverelerde bile bu hâl cârîdir. Ankasdin dinlerse duyar ve maksadı anlar, fakat anlamak istemezse dinler gibi görünür ve lâkin söylenen sözü sorsan orada yokmuş gibi hiçbir şeyden haberi olmaz. İşte kâfirlerin de aynı halde olduklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ kıyametin alâmetinden bazısını beyan etmek üzere :

وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda nas üzerine mev'ûd olan kavlimiz vâki olduğunda nas için biz arzdan bir hayvan çıkarırız ki o hayvan nâsa tekellüm eder. Zira; o günde nas bizim âyetlerimize yakin üzere îman etmezler.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda nas üzerine azap vâcip olup bizim gazabımızın nüzûlü ve kıyametin hulûlü yaklaştığında biz nas için yerden tekellüm eder bir büyük hayvan çıkarırız ki o hayvan kıyametin yakın olduğuna alâmet olur, o dâbbe; nâsa amellerinin iyisini, kötüsünü beyanla mümini ve kâfiri tefrik eder. İşte o zaman zuhur eder ki nas bizim âyetlerimize îman etmemiş, belki inkâr ve ekserisini tekzibetmişlerdir. Çünkü; o dâbbenin mümini, kâfiri tefrikinden anlaşılır ki İslâm isminde birçok münafık vardır.

Taberî'de beyan olunduğuna nazaran *dâbbetülarz; kıyametin alâmet-i kübrâsındandır.* Nas arasında emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünkeri beyan eden bulunmadığı zamanda çıkacaktır, Taberî'nin rivayetine, Hâzin'in ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran bu âyette beyan olunan dâbbenin üç defa çıkıp kaybolacağı mervidir. Çünkü; bir defa Yemen'den çıkıp bâdiyede dâbbetülarz'ın çıktığı şâyî olacak ve bu şüyû' Mekke'ye gelmeden kaybolacak, ikinci defa da bâdiye'den çıkacak ve çıktığı Mekke'de şâyî olup tekrar kaybolacak, üçüncü defada Mekke'de zelzele olup halk muztarip olduğu bir zamanda Mekke'de Safa denilen mahal yarılacak, oradan çıkarak nâsa tekellüm edecek ve müminle kâfir beynini tefrik edecek. İşte o zaman nâsın ekserisinin yakin üzere îman etmedikleri bilinecek, binaenaleyh; İslâm kisvesi altında birçok münafık olduğu anlaşılacak. Fakat üç defa çıkacağı rivayet olunmuşsa da Kazî ve Fahri Râzi'de beyan olunduğuna nazaran esah olan rivayet Mekke'den, bir defa çıkacaktır. Çünkü; Resûlullah'tan dâbbetülarz'ın çıkacağı memleketten suâl olunduğunda «İndallah hürmeti büyük olan Mescid-i Haram'dan çıkacağını» beyan buyurmuştur ki çıkmasında tekrar olacağını beyan etmemiştir. Eğer çıkmasında tekerrür olsaydı Rasûlullah beyan ederdi. Zira; çıkacağı beldeden suâl nerelerden çıkacağını beyanı icab ettiğinden tekerrür olsa behemehal beyan ederdi. Şu halde yalnız Mekke'den çıkacağını beyanla iktifa etmesi bir defa çıkacağına delil-i kavîdir.

Dâbbetülarz'ın cesametinde muhtelif rivayet varsa da cesametine hüküm taallûk etmediğinden bu makamda zikrine lüzum görülmemiştir. Çünkü mesele; kıyametin başlangıcında böyle bir hayvanın çıkıp, çıkmamasındadır. Âyet-i celilede Cenab-ı Hak çıkacağını beyan ettiğinden böyle bir hayvanın çıkarak insanlara tekellüm edeceği kat'idir. Çünkü; Kur'an'da çıkacağı beyan olunmuştur. Tekellümüne gelince; Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanlarına nazaran *iki ihtimâl vardır. B i r i n c i s i : hakikatta söz söylemektir.* Çünkü; nâsın iyi ve kötü amellerini kendilerine haber verecek ve müminle kâfir beynini tefrik edecek, hatta mescidde namaz kılan kimselerden bazısına «Sen ehl-i salât değilsin» diyecektir. *İ k i n c i s i : t e k e l l ü m* le murad; *kelimdir.* Yani; *noktalamaktır.* Zira; ekser-i rivayete nazaran dâbbetülarz'ın elinde asa-yı Mûsâ ve mühr-ü Süleyman olacak ve asa ile müminin alnına (هذا مؤمن) yazılı bir beyaz nokta ve mühürle kâfirlerin burnunun ucuna (هذا كافر) yazılı bir siyah nokta basacaktır ve bu suretle müminle kâfirin beyni tefrik olunacağı mervidir.

Cenab-ı Hakkın kudret-i kâmilesine îmanı olan kimse bu misilli acayibatı inkâra cesaret etmez. Zira; deve gibi acîp ve fil gibi garip hayvanatın ve zelzele gibi dehşetengiz vak'alarla yer yarılıp büyük göllerin ve sair garaibin zuhurunu görüp dururken kıyametin evvelinde kıyamete alâmet olarak böyle bir acîp mahlûku halketmekle Mekke gibi ümmülbilâd olan bir mahalde müminle kâfir beynini açıktan tefrik ettireceğini baîd addetmeye bir sebep yoktur. Ancak tıynetinde habaset olanlar şekavet-i asliyesini izhar için istib'âd ederler ve itiraza yeltenirler, yoksa asdak-ı makaal olan Fahri Kâinatın her dediği doğru da hâşâ bu ve bunun emsali bazı beyânatının yanlış olmak ihtimali var mıdır?

Hulâsa; kıyametin evvelinde kıyamete alâmet olarak Cenab-ı Hakkın böyle acip bir hayvan çıkaracağı ve o hayvanın nâsa tekellüm edip müminle kâfir beynini tefrik edeceği ve kıyametin evvelinde böyle bir hayvanın çıkacağını inkâr eden kimsenin bu

âyeti inkâr etmiş olduğu cihetle tekfir olunacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kıyametin kabiylinde olacak bazı alâmeti beyandan sonra kıyamette vâki olacak bazı ahvali beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Zişan! Zikret şol zamanı ki o zamanda biz her ümmetten birer cemaat haşrederiz ki o cemaat onların reisleri ve bizim âyetlerimizi tekzib edenlerdendir. Onlar haşrolununca hapsolunurlar ki arkada olanlar gelsin, onlara ulaşsın ve evvelleri âhirine müsavi olsun, evveli ve âhiri birleştikten sonra sevkolunsunlar.]

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ قَالَ اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَاتٖى وَلَمْ تُحٖيطُوا بِهَا عِلْمًا

[Onlar müçtemi' olarak sevkolunup mahşere geldiklerinde Allahü Teâlâ onlara der ki «Ey kâfirler! Sizin ilminiz benim âyetlerimin hakikatını ihata etmediği ve kabule şâyan olup olmadığını tetkik etmediğiniz halde âyetlerimi tekzibettiniz miydi ve sıhhatına dair delâilini tetkik edip zihninizi yormaksızın tekzibe nasıl cür'et ettiniz?» demekle kâfirleri tevbih eder.]

اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

[«Tekzibettikten sonra hangi ameli işlediniz, haber verin bana.] Çünkü; âyetleri tekzibetmek ve beğenmemek o âyetlerin ahkâmından daha iyi bir amel icabeder. Binaenaleyh; siz ne gibi amel işledinizse söyleyin, bilelim» demekle kâfirleri iskât ve ilzam eder. Çünkü; onların tekzipleri cehaletten başka birşey olmadığından

cevaba muktedir olamazlar. Zira; «filân ameli işledik» demeye mecalleri yoktur. Şu suâl «Âyetleri inkâr edince âyetlerden daha iyi bir amel vücuda getirmeliydi, inkârdan başka ne işlediniz? Daha iyi bir amel vücuda getirebildiniz mi? Getirdinizse söyleyin. Getiremeyince inkârdan faydanız ne oldu?» demekten ibarettir. Çünkü; insan bir ameli beğenmeyip reddedince ondan daha a'lâ bir amele sa'yetmesi âdettir. Şu halde âyetleri reddedenlerin başka amelleri olmayınca tekdire müstehak olduklarından Cenab-ı Hak mahşerde onları tekdir ve terzil edeceğini bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ mahşerde kâfirleri tevbih edeceğini beyandan sonra onlar üzerine azap nazil olunca söz söylemeye kaadir olamayacaklarını beyan etmek üzere :

وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[**Kâfirlerin bizim âyetlerimizi tekziple kendi nefislerine zulüm ve gayrıları idlâl etmeleri sebebiyle onlar üzerine azapla hüküm vaki' olup azap nazil olunca onlar asla söz söylemezler.**] Zira; i'tizara mecalleri olmaz. Çünkü; onlar ateş içine yüzleri üzerine başları aşağı feci bir surette atıldıklarından söz söylemeye kudretleri kalmaz ki azapla meşguliyetlerinden itizara zaman bulabilsinler. Bu âyet; kâfirlerin zulümleri sebebiyle duçar olacakları felâketleri beyanla kullarını zulümden tenfir ve zulme ısrar edenleri tehdit etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri kudret-i İlâhiyeye delâlet eden âyetlere nazar etmediklerini beyanla tevbih etmek üzere :

أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا

buyuruyor.

[Onlar zulmederler de görmediler ve bilmediler mi? Biz geceyi onlar sâkin olsunlar için karanlık, gündüzleri onların hareketleri için göz görür ziyalı halkettik.]

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

[İşte şu geceleri nâsın rahatları için karanlık ve gündüzleri meşy ü hareketleri için ziyalı halketmekte âyetlerimize îman eden müminler için kudretimize delâlet eder alâmetler vardır.]

Yani; müşrikler nazar edip ayn-ı ibretle bakmadılar mı bizim bu kadar meydanda olan masnûâtımıza ve kudretimiz tahtında makhur olduğunu görmediler mi? Hem gördüler, hem de bildiler ve o masnûâtımız cümlesinden olarak geceleri nâsa istirahat ve sükûnet için karanlık halkettik ki insanlar uykuyla vücutlarını dinlendirsinler, dağdağa ve iştigalden fâriğ olsunlar. Hâlî zihinle yarınki gün yapacakları şeyleri düşünsünler, gündüzü ziyalı halkettik ki nâsın seyrüseferine elverişli olsun, ticaret, ziraat gibi esbab-ı maişetle meşgul olsunlar. İşte bu minval üzere halkettiğimiz mahlûkaatımıza nazar edip bakmak lâzımken nazarı terkle küfrü-zere devam edenler azaba müstehaktırlar. Zira; bu gibi mahlûkaatımızda nazar-ı ibretle bakan kavm-i mümin için kudretimize ve âhirete alâmetler vardır. Çünkü; şu beyan olunan alâmetlere kemâl-i dikkat ve ihtimamla nazar eden kimseler için haşra ve neşre müteallik ahkâmı inkâr etmek şöyle dursun derhal tasdika müsaraat ederler. Binaenaleyh; kâfirlerin tasdik etmedikleri, nazar-ı ibretle bakmadıklarından neş'et ettiğinden nazarı terkettikleri cihetle azâba müstehak olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ kıyamette olacak ahvalin bazısını beyandan sonra baz-ı âharı beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol günü ki o günde sûra üfürülünce yerde ve gökte olan zîruhun kâffesi fezi' ve feryad eder. Ancak Allah'ın fezi' etmelerini murad etmediği kimseler fezi' etmezler.]

وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾

[Ve emvattan herbiri zelil ve hakir oldukları halde sûrla onları çağıran davetçi tarafına gelirler.]

Yani; yevm-i kıyamette İsrafil tarafından sûr denilen şeye üfürülünce yerde ve gökte sakin olan cümle mahlûkat o sadanın şiddetinden ıztırap üzere fezi' ve feryad ederler. İllâ Allah'ın helâklerini murad etmediği has kulları feryad etmezler ve cümlesi ihya olunduktan sonra hor ve hakir oldukları halde mahşere gelirler. Yani; herkes hallâk-ı âlem huzuruna kemâl-i tazarru' ve tevazu üzere ezik büzük bir halde gelirler. Binaenaleyh; dünyada tekebbür eden cebabirede asla kibir emmaresi görülmez.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *s û r ; bir borudur. Onu öttürmeye me'mur olan İsrafil (A.S.) dır.* Ahâdis-i nebeviyede beyan olunduğu veçhile İsrafil sûra *üç defa üfürecektir. B i r i n c i s i ; kıyametin evvelinde üfürecek, halk fezi' ve feryad edecektir. İ k i n c i s i : kıyamette herkesi ihlâk için üfürecektir. Ü ç ü n c ü s ü : kıyametten sonra herkesi kabrinden kaldırmak için üfürecektir.* Medarik'te beyan olunduğuna nazaran bu âyette *n e f h* ile murad; *fezi' için olandır.* Yahut *f e z i* 'le murad; *helâk* olduğuna nazaran *helâk için üfürülecek olandır.* Çünkü; sûrun sadâsı o kadar şiddetli olacak ki onu işiten zîruhtan hiçbir ferdin kuvvet-i tabiiyesi tahammül edemeyeceğinden bir kere sada ile cümlesi helâk olacaktır, illâ Allah'ın helâkini murad etmediği kimseler müstesnadırlar. Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran helâkten müstesna olanlar; *Cibril-i Emin, İsrafil, Mikâil ve Azrail'-dir.* Çünkü, (İbn-i Abbas) tan nefha-i ûlâda bu dördün helâk olmayacakları mervidir.

***

Vâcip Tealâ sûr üfürülünce halkın fezi' ve feryed edeceğini

beyandan sonra kıyamette vuku bulacak ahvalden baz-ı âharı beyan etmek üzere :

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ

buyuruyor.

[Habibim! Sen dağları görür, o dağları sâbit ve câmid zannedersin. Halbuki kıyamet gününde o dağlar havada bulutların yürüdüğü gibi yürür, bulutlar gibi hareket ederler.]

صُنْعَ اللّٰهِ الَّذٖٓي اَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ

[İşte bu dağların sâbit gibi görülüp halbuki havada hareket etmesi herşeyi sağlam kılan ve acîp tedbirlerle tedbir eden Allahü Tealâ'nın işidir.] Binaenaleyh; Allah'ın bu gibi işlerinde akılları hayrette kılacak hikmetler ve maslahatlar vardır, fakat kulları bilemezler.

اِنَّهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾

[Zira; Allahü Tealâ kullarının işlediği ef'âlin kâffesini bilir ve cümlesinden haberdardır.] Lâkin kulları onun işlerinde olan hikmetlerin ekserisini bilmezler ve bilmediklerinde hayrette kalır, gûnâgûn mezheplere zehab ederler, muhtelif fırkalar hasıl olur.

(جامدة) (واقفة) manâsına yani; *kıyamette sen dağları görsen onları bir noktada durur zannedersin, halbuki onlar havada bulutun yürüdüğü gibi yürürler* demektir. Çünkü; büyük cisimlerin hareketleri ne kadar seri olsa da ufak cisimlerin hareketleri gibi bakınca farkolunmadığından onu görenler ilk görüşte hareket etmez, durur zanneder. Halbuki onlar seyr-i seriyle hareket eder.

(اتقن كل شىء) (احكم كل شىء) yani «Herşeyi halketti, sağlam kıldı, muhkem yaptı ve güzel eyledi» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ alâmat-ı kıyameti beyandan sonra kıyamette cereyan edecek ahvalden bazısını beyan etmek üzere :

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse âhirete sevapla gelirse âhirette onun için o sevaptan daha hayırlısı vardır. Halbuki haseneyle gelenler o günün fezi' ve feryadından, mihnet ü meşakkatinden eminlerdir.] Binaenaleyh; onlar o günde ıztırap çekmezler.

وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ

[Ve eğer bir kimse Allah'ın nehyetmiş olduğu bir günahla gelirse onlar yüzleri üzerine Cehennem ateşine atılırlar.]

هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

[Onlar Cehennem'e girince azaplarını tezyid için taraf-ı İlâhiden «Siz cezalanmaz, illâ amelinizle cezalanırsınız.» Yani; şu gördüğünüz ceza amelinizin cezasıdır] denir ki hasretleri artsın, azap üzere azap olsun.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette *h a s e n e* yle murad; *kelime-i tevhid ve amelde ihlâstır*. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Eğer bir kimse kelime-i tevhid ve amelinde ihlâsla gelirse âhirette ona getirdiği amelden daha hayırlı derece var] demektir. Fakat hasene lâfzı ibâdâtın cemiine şâmil olup itibar lâfzın şümulüne olduğu cihetle *h a s e n e* yle murad; *ibadatın cümlesidir*. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Eğer bir kimse Allah'ın emrettiği ibadeti işler ve sevapla gelirse âhirette ona işlediği ibadetten daha hayırlı ecir var ve yevm-i kıyametin şiddetinden de emin] demektir. Çünkü; abdin dünyada şer'a muvafık işlediği her amelin âhirette sevabı olduğundan haseneyi kelime-i tevhide tahsise hâcet yoktur. Kezalik seyyie de *menhî olan her günaha şamil-*

dir. Binaenaleyh; günahla âhirete gelen kimse Cehennem ateşine müstehaktır. Ancak affa mazhar olanlar azaptan müstesnalardır.

***

Vâcip Tealâ mebdei, maadı, nübüvveti ve kıyametin bazı alâmetini, ehl-i Cennet ve ehl-i Cehennem'in halini beyandan sonra bunların cümlesi usûl-ü itikadiyeye müteallik olduğundan usul-ü itikadı beyan etmek üzere :

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِى حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَىْءٍ

buyuruyor.

[Ben ancak şu beldenin Rabbisine ibadet etmek ve riyasız ihlâs üzere tevhidle emrolundum ki o Rabbi Tealâ bu beldeyi muhterem kıldı. Halbuki herşey o beldenin sahibi olan Rabbi Tealâ'nın mülkü ve mahlûkudur. Binaenaleyh; herşeyin tasarrufu ona aittir.]

وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾

[Ve ben o beldenin Rabbisinin emr ü nehyine ve cemi ahkâmına inkıyad edenlerden olmakla emrolundum.]

وَأَنْ أَتْلُوَا الْقُرْاٰنَ

[Ve sizi irşad için inzal olunan Kur'an'ı size tilâvet ve mecma'-ı nâsta halka tebliğ etmekle dahî emrolundum.]

فَمَنِ اهْتَدٰى فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِ

[Binaenaleyh; eğer bir kimse ihtida ederse ancak kendi nefsi için ihtida eder.] Zira; ihtidasından intifâ' edecek kendisidir.

وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿٩٢﴾

[Ve eğer bir kimse Kur'an'dan i'razla dalâleti irtikâb ederse

habibim! Sen de ki «Ben ancak Allah'ın kullarını inzar edenlerdenim. Binanaleyh; vazifem sizi inzar edip ahkâmı tebliğ etmektir. Şu halde ben vazifemi ifa edince siz ister kabul edin, ister etmeyin» demekle onlara hakikatı beyan et.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *b e l d e* yle murad; *Mekke-i Mükerremedir.* Vâcip Tealâ her beldenin Rabbisi olduğu halde Mekke'ye izafetle Mekke'nin Rabbisi olduğunu tasrih; Mekke'ye tazîm ve teşrif içindir. Çünkü; Allahü Tealâ Mekke beldesini cümle beldelerden efdal, eşref ve muhterem kıldı, o belde-i mükerremeye insanlar nazarında bir hürmet ve kıymet verdi ve bu faziletine binaen âyette o beldenin Rabbi olduğunu tasrih etti. Binaenaleyh; insanlar için o beldenin hürmetini kaldırmak ve şerefini gidermek mümkün olamaz. Zira; Allah'ın verdiği şerefi kaldırmak kimin haddidir? O şerefi başka beldeye nakletmek dahî mümkün değildir. Nasıl ki (Ebrehe) Yemen'e nakletmek için çalıştı ve âkıbet helâkine sebeb olduysa o beldenin hürmetini kesretmek için çalışanlar hep haip oldular. Çünkü; insanlardan bazıları deniyyüttabia olup himmeti ancak dünya ziynetine ve lezzetine masruf olanlar Mekke'nin kuru bir çölde huzuzat-ı dünyadan hâlî bir mahal olduğundan şeref-i manevîsini idrakten âciz olan kimseler şerefi, sulu, bağlı ve bahçeli olan yerlerde zanneder ve Mekke'ye kendi hasis nazarıyla bakar, kıymetsiz görür ve o şerefin başka mahalle naklini mümkün farzeder. Fakat bu zannı hayalinde kalır, âkıbet hüsran-ı ebedîye mazhar olur gider.

Cenab-ı Hak sûrenin bidayesinden buraya gelinceye kadar vuku bulan davetin tekemmül ettiğine işaret için Resulüne kendi haliyle meşgul olup Rabbisinin ibadetine müstağrak olduğunu beyan etmesini emretmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ Resulünün ibadetle emrolunduğunu beyandan sonra vermiş olduğu nimetlere hamdetmesiyle emretmek üzere:

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Zişan! Sen «(الحمد لله) yani hamd ü sena ve öğülmek Allahü Tealâ'ya mahsustur» demekle nübüvvet ve ilm ü amel gibi verdiğimiz nimetlerin şükrünü eda et ve hamdetmeyen kâfirlere hitaben de ki «Elbette yakında Allahü Tealâ kudretine delâlet eden âyetlerini size gösterir, siz de o âyetleri bilirsiniz, lâkin o zamanda bilmeniz fayda etmez.»]

وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

[Habibim! Senin Rabbin Tealâ sizin amelinizden gaafil değildir.] Binaenaleyh; senin ve sana tâbi olan müminlerin a'mâl-i salihanızı bilir, herbirine mükâfatını verir, kezalik kâfirlerin küfriyatını ve sair günahlarını bilir, ona göre cezalarını verir. Şu halde âyet-i celile; müminleri hasenata terğib ve kâfirleri seyyiattan tenfir etmiştir. Kâfirlerin küfriyatına karşı azaplarının te'hiri haşa Cenab-ı Hakkın gafletinden değildir, belki vakt-i merhunu gelmediğindendir. Binaenaleyh; zalimler zulümlerinin intikamının te'hirine mağrur olmasınlar.

***

SURE-İ KASAS

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. Yalnız (الذين آتيناهم الكتاب) âyeti Medine-i Münevvere'de nâzil olmuştur. *Seksen sekiz* âyeti havîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓمٓ ۝١

Şu lâfzın *esmâ-i İlâhiyeden bir isim* olduğu (İbn-i Abbas) tan rivayet suretiyle Taberî'nin cümle-i beyanatındandır. Yahut *Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir.* Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran (طسم) lâfzı *Resûlullah'a nidadır* ve her harfi bir isme işarettir. Meselâ (ط) *yâ talibüssaâdetil'ebediyye,* (س) *yâ sâlimüssır* ve (م) *yâ münezzeh an mûcibâtüddalâle* demektir. Buna nazaran manâsı : [Ey saâdet-i ebediyeye talip ve sırrı abesle iştigalden sâlim ve cehalât ü dalâletten münezzeh olan zat-ı şerif! Sana nida eder, derim] ki :

تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ۝٢

[İşte şu sûrenin âyetleri helâli ve haramı beyan eden kitabın âyetleridir.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *k i t a p* la murad; *Levh-i Mahfuz* olmak muhtemelse de esah olan *Kur'an'dır.* Kur'an; *insanlar için helâl ve haram olan şeyleri* manâsıyla *ve Allah'ın kelâmı, Resûlullah'ın nübüvvet davasında sadık olduğunu*

fesahat ve belağatıyla, *ehl-i salâh ve dalâlin hallerini* ahkâmıyla *ve ümem-i salife ve lâhikanın hallerini* hikâyesiyle *beyan ettiğinden kitab-ı mübin* lâfzıyla tavsif olunmuştur ki «O kitap şu ahkamı beyan eder» demektir. Binaenaleyh; Kur'an; *kitab-ı mübin* unvanını ihraz etmiştir.

نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ③

[Yâ Ekrem-er Rusül! Mûsâ ve Firavun'un haberlerinden bazılarını hak olarak sana îman eden kavm-i mü'minin intifâ'ları için biz senin üzerine tilâvet ederiz.]

Yani; habibim! Sana îman eden kavmin dünya ve âhiret işlerinde ibret olması ve menfaatları uğrunda bazı ahkâmı istinbat etmeleri için Mûsâ (A.S.) la Firavun'un haberlerinden bazısını senin üzerine hakka mukaarin olarak biz tilâvet ederiz ve bu tilâvetle beyan ettiğimiz haberler vâkıa mutabık olduğundan senin nübüvvet davasında sadık olduğuna delâlet eder. Zira; sen ümmî olup bir kitap mütalâa etmediğin halde bu haberlerin vâkıa mutabık olması sana vahy-i İlâhi olduğuna ve senin nübüvvet davasında sâdık bulunduğuna delâlet eder mucizat kabîlindendir. Binaenaleyh; bunların sıdkı senin sıdkına delâlet ettiğinden kavmin seni tasdik etmeleri vâcip olduğu cihetle tasdik etmeyenler azab-ı ebedîye müstehak olmuşlardır. Mûsâ (A.S.) ın ve Firavun'un haberlerinden intifâ' edecekler Kur'an'a îman eden müminler olduğundan tilâvetten gaaye ve maksat âyette müminlere tahsis olunmuştur. Halbuki Kur'an'ın ahkâmı umumîdir, fakat ondan intifâ' etmek kabul edenlere mahsus olduğundan kabul etmeyenlerin isimleri zikrolunmamıştır.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden beyan edeceğini vaadettiği bazı haberi beyan etmek üzere :

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِنْهُمْ

buyuruyor.

[Firavun arz-ı Mısır'da tekebbür etti, ulviyet davasında bulundu, ehl-i Mısır'ı fırkalar kıldı ve onlardan bir fırkayı zayıf addetti.]

يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ

[Zayıf addettiği fırkanın oğlanlarını boğazlar, kızlarını ibkaa ederdi.]

إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ۝

[Zira Firavun yeryüzünü ifsad edenlerden oldu.]

Yani; Firavun kendi memleketinin arzında tecebbür etti, hükûmeti kuvvet ve şevket buldu. Hatta kendinde o kadar ulviyet gördü ki memleketi ahalisine «Ben sizin Rabbinizim» demeye kadar cür'et ve ehl-i Mısır'ı fırkalara taksim etti, istediği fırkayı istediği hizmette istihdam ederdi, fırkalardan bir taifeyi gaayet zayıf addederek, onların oğullarını öldürür, kızlarını ibkaa ederdi. Zira Firavun; yeryüzünü ifsadeden müfsidlerdendi.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; Vâcip Tealâ-Firavun'un haberini tilâvet edeceğini vaad edince «O tilâvet olunacak şey nedir?» unvanında varid olan bir suâle cevaptır. *A r z* la murad; *arz-ı Mısır* ki *kendi hükûmeti dahilinde bulunan memleketlerdir.* Ahalisini fırkalara taksimle murad; *her sınıfın hizmetini ayırmak ve her sınıfı kendi için ta'yin olunan hizmette kullanmaktır.* Yahut *bazısını ümera ve bazısını reâyâ kılmaktır* ki ümera vasıtasıyla reâyâyı tav'an ve kerhen itaatta bulundursun, herkesi arzu ettiği hizmette istihdam etsin, kimse ses çıkarmasın. Yahut *memleket ahalisini cemaatlara ayırmak ve onların arasına nifak u şikak koymak ve aralarında husumetler tevlid etmektir.* Çünkü Firavun; onları birbiriyle uğraştırırdı ki ittifak edip Firavun aleyhine kıyam etmesinler, her fırka yalnız kalsın ve onların iftirakından Firavun istifade etsin. Bu gibi fesad-ı ahlâk, huzuzat-ı nefsaniyesine tebaiyet edip adaletten nasibi olmayan hükümdarların ekserisinde bulunmuştur. Çünkü; o misilli düşünceleri ancak kendi nefsi, hırsı

ve emeli olduğundan memleketin imareti, ahalisinin refah ve saadeti hatırına bile gelmez.

Vâcip Tealâ bu âyette Firavun'un evsaf-ı zemimesinden *dördünü zikretmiştir.* *B i r i n c i s i : Firavun'un arz üzerinde tekebbür etmesi. İ k i n c i s i : Meramını terviçte kolaylık olsun için ahali arasına tefrika koyması. Ü ç ü n c ü s ü : Benî İsrail'in oğullarını öldürüp kızlarını hayatta bırakması. D ö r d ü n c ü s ü : Kendinin müfsidlerden olmasıdır.*

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Benî İsrail'in oğlanlarını Firavun'un boğazlamasının sebebinde üç rivayet vardır.

B i r i n c i s i : Bir kâhinin Benî İsrail'den doğacak bir oğlanın yediyle mülkünün zeval bulacağını ve hükûmetinin munkarız olacağını haber vermesi üzerine Benî İsrail'den doğan oğlanların bilûmum katlolunmasını emretti. Binaenaleyh; bundan sonra doğan oğlanları öldürür, kızları ibkaa ederlerdi. Fakat bu emriyle Firavun âleme hamakatını ilân ediyordu. Çünkü; eğer kâhin doğru söyler itikaad ediyorsa kâhinin sözü oğlanın ölmeyeceği ve oğlan sebebiyle müklünün harab olmasıydı. Şu halde doğan çocukları öldüreceğim diyerek uğraşmasında bir fayda yoktu. Elbette olacak şey olacaktı. Eğer kâhini tasdik etmiyorsa katilde yine bir maksat yok demektir. Şu halde her iki surette bu fiili, hamakatını ispat etmişti ve lâkin kendinin bundan haberi yoktu.

İ k i n c i s i : Firavun'un bir rüyası sebep olmuştur. Çünkü; Firavun rüyasında; Beyt-i Mukaddes'ten bir ateş zuhur eder, kendi sarayını ve etrafında olan kıptî evlerini yakar, Benî İsrail evlerine sirayet etmez. Bu rüyasını bir muabbire hikâye eder. Muabbir «Benî İsrail'in geldiği cihetten bir kimse zuhur edip senin mülkünü tahrib edecek» demesi üzerine Benî İsrail'den doğacak oğlanların öldürülmesini emretmiştir.

Ü ç ü n c ü s ü : Hz. Mûsâ'dan evvel geçen peygamberler Mûsâ (A.S.) ın Benî İsrail'den zuhur edip Firavun'u ve kavmini dine davet edeceğini ve âkıbet helâklerine sebep olacağını haber vermişlerdi. Firavun'un bu haberi işitmesi Benî İsrail'in oğlanlarının katlini emretmesine sebep olmuştur. Binaenaleyh; doğan çocuk erkek olursa öldürür, kız olursa ibkaa ederlerdi. İşte Hz. Mûsâ'nın zuhuruna mani olmak için Benî İsrail'den pek çok sabîler

katlolundu. O zamanda Firavun'un aradığı ve öldürülmesi pek ziyade matlubu olan Hz. Mûsâ doğdu ve aşağıda beyan olunacağı veçhile Firavun'un kucağına atıldı, onu herkesten ziyade sıyanet eden Firavun oldu. Çünkü; kader zuhur edince hazer fayda etmez.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un cahilâne muâmelesine karşı murad-ı İlâhisini beyan sadedinde :

وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ

buyuruyor.

[Biz şol kimse üzerine nimetler vermek murad ederiz ki onlar Firavun'un tarafından yeryüzünde zayıf addolunmuşlardı.]

وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً

[Ve biz zayıf addolunan kimseleri emr-i hayırda nâsa imamlar ve muktedâbih kılmak murad ederiz.]

وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ

[Ve biz onları Firavun'un etbâ'ının mülküne varis kılmak murad ederiz.] Binaenaleyh; Fir'avun'un kadere ve bizim muradımıza karşı tedbirinin faydası olmaz.

وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ

[Ve biz o zayıf addolunan kavme yeryüzünde kudret vermek isteriz.]

Yani; Firavun zulm ü taaddide nihayete vardı, Allah'ın kullarına cevr ü cefada haddini tecavüz etti. Binaenaleyh; biz Firavun ve kavmi tarafından zayıf addolunan Benî İsrail üzerine ihsan et-

mek ve bol nimet vermek isteriz ki onları etbâ' olduktan sonra metbû' ve Firavun nazarında hor ve hakir ve hademe güruhundan olduktan sonra aziz ve büyük adamlar, halkın muktedâbihleri ve şevketli hükümet sahibi kılmakla Firavun'un mülküne varis ve yeryüzünde kudret verip halk üzerinde sözlerinin nafiz olmasını murad ederiz. Bu muradımız veçhüzere Firavun'u ve etba'ını zelil ve Benî İsrail'i aziz kıldık ki Firavun hakkında esma-i hüsnadan *Müzill* isminin eseri zuhur ederek onları zelil ve Benî İsrail hakkında *Muizz* isminin sırrı zuhur etmiştir ki onları aziz kıldık.

Hulâsa; Firavun'un muttasıf olduğu evsaf-ı zemimesine karşı murad-ı İlâhinin Benî İsrail'i nimet sahibi ve âleme muktedâbih ve Firavun'un memleketine varis ve yeryüzünde kuvvet ve saltanat sahibi kılmak olup fakr u zilletten sonra Benî İsrail'i ganî ve kavî kılmak, acizden sonra kudret ve mihnetten sonra rahat vermek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Benî İsrail'i aziz ve Firavun'u zelil kılacağını beyan ettikten sonra Firavun'un korktuğu başına geldiğini beyan etmek üzere :

وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Firavun'a, Hâmâna ve onların askerlerine Benî İsrail'den korktukları şeyi göstermek murad ettik.]

Yani; Firavun bir taraftan kader-i İlâhinin önüne sed çekmek ister, diğer taraftan biz de onun kibir ve gururuna nihayet vermek murad ederiz. Binaenaleyh; Firavun'a ve onun hükümetinde başvekâleti ihraz etmiş olan akran ü emsaline fahr u mübahat eden veziri (Hâmân) a ve onların mefsedetkârâne emirlerini telâkkiye hazır ve meramlarını icraya âlet olan askerlerine Benî İsrail tarafından korktukları şeyi göstermek murad ettik. Çünkü; onların korktukları şey Benî İsrail'in içlerinden bir zatın zuhuruyla galebe

etmeleri ve onların elinde Mısır hükümetinin munkariz olmasıydı. Öylece oldu. Zira; Hz. Mûsâ zuhur etti, Benî İsrail'i Firavun'un esaretinden kurtardı, Firavun askeri ve etbâ'ıyla beraber gark ve Hz. Süleyman zamanında Benî İsrail Mısır arazisine tamamıyla varis oldu.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'e birtakım nimet vereceğini beyandan sonra vaadetmiş olduğu nimetlerin iptidasını beyan etmek üzere:

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي
وَلَا تَحْزَنِي

buyuruyor.

[Biz Mûsâ (A.S.) ın validesine vahyettik, dedik ki «Sen Mûsâ'yı emzir, sen emzirince Firavun tarafından Mûsâ üzerine bir zarar geleceğinden korktuğunda Mûsâ'yı denize at, korkma ve mahzun olma.»]

إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ⑦

[**«Zira; biz Mûsâ'yı sana reddedeceğiz ve onu resûllerden kılacağız.»**] demekle validesini tesliye ve oğlunu muhafaza hususunda tedbiri kendine ta'rif etti.

Yani; Mûsâ (A.S.) ın hayatına mani olmak için Firavun'un o kadar zalimane tedbirlerine karşı biz Mûsâ (A.S.) ın dünyaya zuhurunda hayatını muhafaza ve Firavun'un zulmünden vikaaye hususunda validesine ilham suretiyle vahyettik, dedik ki «Sen Mûsâ'yı emzir, onun ağlaması ve komşuların sesini işitip haber vermelerinden korktuğunda onu denize, yani denize benzeyen (Nil) suyuna bırak. Helâkinden korkma ve senden ayrılmasına mahzun olma. Zira; biz onu sana elbette reddedeceğiz ve sen ona emzikçi olacak-

sın. Binaenaleyh; oğlundan ayrılığın uzun müddet devam etmeyecektir, biz onu Mısır ve Şam cihetine gönderilen resûller zümresinden kılacağız» demekle validesini mesrur kıldı.

Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette *v a h i y ; ilham* manâsınadır. Zira; Hz. Mûsâ'nın validesi nebi olmayıp vahy ise enbiyaya mahsus olduğundan burada *v a h i y ; ilham* manâsınadır. Yani kalbine öyle doğmuştur.

Nisâbûrî ve Fahri Râzi'nin beyanlarına nazaran Hz. Mûsâ'yı validesinin denize bırakması şöyle olmuştur : Firavun hamile olan hatunlara kabileler ta'yin ettiği gibi birer de me'mur ta'yin etmişti. Kaabile çocuğun oğlan veya kız olduğunu haber verir, me'murlar da tahkik eder, oğlan olduğu surette götürülür, ta'yin olunan mahalde insafsızcasına kuzu boğazlar gibi boğazlarlardı. Fakat irade-i İlâhiye Mûsâ (A.S.) ın hayatına taallûk ettiğinden Hz. Mûsâ'nın validesine ta'yin olunan kaabile validesiyle dost oldu. Mûsâ (A.S.) doğunca çocukta görülen necabet ve parlayan nur-u nübüvvet üzerine kaabileye akseden muhabbet kaabilenin her tarafını ihata edip haber vermek şöyle dursun muhafazanın çaresini düşündü ve validesine dedi ki «Senin oğlunun bizim düşmanımız olduğunda şüphem yoktur, lâkin bendeki şiddet-i muhabbet onu haber vermeye manidir, oğlunu muhafaza et» dedi, savuştu, gitti.

Kaabilenin çıktığını gören me'murlar hemen sür'atle haneye girmişler ve taharri etmek istemişlerse de validesi kaabilenin tavsiyesi üzerine Hz. Mûsâ'yı saklamış ve tevellüde dair validesinde bir alâmet de görmeyince kaabilenin niçin geldiğini sorarlar. Hz. Mûsâ'nın validesi beyinlerinde dostluk olup dostluğa binaen muhabbet için geldiğini söyler. Me'murlar da doğru telâkki eder, giderler. Gerçi Cenab-ı Hak hîn-i velâdetinde muhafaza etmişse de bu suretle muhafaza uzun müddet devam edemeyeceğinden denize bırakmasını validesine ilham ettiğini beyan etmiştir. Bu ilham üzere validesi dülgere gidip çocuk cesametinde bir sandık yapmasını söyleyince dülger işi anlar ve haber vermek isterse de haber vereceği vakit söyleyemez, ne haber vereceğini bilemez. Çünkü; irade-i İlâhiyeye karşı kim ne yapabilir, mukadder olan şeyi bozmak ve ona karşı gelmek kimin haddidir? Fakat insanlar murad-ı İlâhiyi bilmediğinden kadere karşı tedbirlerle meşgul olurlar, lâkin fay-

dasını göremezler. İşte bu gibi vak'aları Cenab-ı Hak Kur'an'da beyanla insanları ve bilhassa zalimleri ibrete davet etmiş ve kudret-i kaahiresine karşı hiç kimsenin birşey yapamayacağını beyanla herkesin daima kendine itimad etmesi lâzım olduğunu tavsiye etmiştir. Çünkü; Firavun'un o kadar satvet ve ceberutu karşısında âlem ses çıkaramaz bir halde zulmü herkesi titretmiş ve Hz. Mûsâ'yı öldürmek için hazineler sarfıyla me'murlar ta'yin etmişken bunun hepsi Cenab-ı Hakkın kaabileye Hz. Mûsâ hakkında vermiş olduğu muhabbet karşısında mahvolup gidiyor. Zira; bu kadar tedbire karşı kaabile oğlan olduğunu haber vermeye mecbur olduğu halde Hz. Mûsâ'ya hasıl olan muhabbete nispetle Firavun'un cebir ve şiddeti hiç olduğu gibi validesine verdiği cesaretle o anda çocuğun saklanması ve me'murlar şiddetle taharri ve tazyike me'mur oldukları halde sathî bir suâle verilen zayıf bir cevaba kanaat etmeleri insanları hayrette bırakan garaib-i ahvaldendir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın Hz. Mûsâ'nın validesine ilhamı dört şeyi mutazammın olup *B i r i n c i s i : Oğlunu emzirip aç bırakmaması. İ k i n c i s i : Oğlunun telefine dair korku geldiğinde denize atması. Ü ç ü n c ü s ü : Oğlunun tekrar kendine iâde olunacağı. D ö r d ü n c ü s ü : Hz. Mûsâ'nın mürselînden kılınacağı cihetle validesinin korkmaması lâzım geldiği* bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın validesine oğlunu emzirmesini ve icabederse denize bırakmasını ilham ettiğini beyandan sonra ilham-ı İlâhi veçhile denize misafir verildikten sonra vâki olan hâdiseyi beyan etmek üzere :

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا

buyuruyor.

[Âkıbetinde Mûsâ (A.S.) ın onlara düşman ve hüzn ü esef olması için Firavun'un etbâ'ı Mûsâ (A.S.) ı buldular ve aldılar.]

إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ ۝

[Zira; Firavun, Hâmân ve onların askerleri hata eder oldular.]

Yani; validesi bir sandık içine koyup oğlu Mûsâ'yı Nil'e bırakınca Nil, tâbut-u Mûsâ'yı Firavun'un sarayı dahilinde olan bahçeye aldı, götürdü ve saray halkı onu buldular, aldılar ki âkıbet kendilerine düşman ve hüzün olsun. Çünkü; Firavun ve vezir-i a'zamı (Hâmân) ve onların askerleri zulüm ve gadretmekle hata eder ve günah işler olduklarından Allahü Tealâ onlara düşmanlarını kendi elleriyle terbiye ettirdi ve büyüttü.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Firavun'un (Baras) illetine müptelâ kızından başka bir evlâdı olmayıp kızının illetine tedavi hususunda etibbâ âciz kalıp kâhinlerle istişare ettiğinde kâhinler «Filân ayın filân gününde sabah vakti sandık içinde sarayınız dahilinde insan suretinde bir sabi zuhur edecek. Onun tükürüğünü sürerseniz kızınız bu illetten kurtulacak» demeleri üzerine o gün Hz. Mûsâ'nın zuhuruna intizar etmektelerdi. Binaenaleyh; o gün sabahtan Firavun ve haremi (Âsiye) sarayın bahçesinde kendine mahsus mahalde otururken Nil'in saraya gelen ırmağında sandığı bir ağaca takılmış gördüler ve aldılar, Firavun'un huzuruna getirdiler, açtılar ki Hz. Mûsâ nur-u nübüvvetle sandık içinde parlıyor. Derhal cümlesini muhabbet-i Mûsâ istilâ etti. Kâhinlerin tarifi üzere Hz. Mûsâ'nın tükürüğünü Firavun'un kızının illetleri üzerine sürdüler. Biiznillâhi Tealâ illet zail olunca muhabbetleri bir kat daha tezayüd etti. Gerçi Firavun ve vükelâsı aradıkları çocuğun bu olmasını hatırlarından uzak tutmamışlarsa da saray halkının ve Firavun'un muhabbeti katline mani oluyordu. İşte o gün o saatten itibaren Firavun tac ü tahtının harabına sebep olacak zatı kendi kucağında kemâl-i hürmetle büyütmeye başlamıştır. Fakat bu ne garip cilve-i İlâhiyedir ki bir taraftan bu çocuğu aramak için hazineler sarfediyor ve binlerce ma'sumların demini heder edip anaların, babaların yüreklerini deliyor, diğer taraftan aradığı çocuğu kendi eliyle terbiye ediyordu. Âlemde bunun emsaline çok tesadüf edilir. Ekseri zalimlerin, kendi düşmanlarını kendi ekmekleriyle

besledikleri ve âkıbet kendine bende addettikleri kimselerin elinde helâk oldukları görülmektedir. Çünkü; Allahü Tealâ o zalimlerden intikamını başka suretle almaya kaadirken kendine bende olan ve zalimin güvendiği bir kimseyle intikamını almakta zalimin aczini herkese göstermek olduğu gibi ibret de ziyadedir.

***

Vâcip Tealâ saray halkının cümlesi Hz. Mûsâ'ya muhabbet etmişlerse de bittabi Firavun'un hareminin Firavun üzerinde nüfuzunun te'siri ziyade olduğu cihetle cümlesinden ziyade hareminin katle mani olduğunu beyan etmek üzere :

وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ

buyuruyor.

[Firavun'un haremi (Âsiye) Firavun'a hitabederek «Bana ve sana bu sabi gözümüzün nuru ve sürurudur, öldürmeyin bu çocuğu» dedi.] Ve ilâveten şunu söyledi :

عَسٰى اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا

[«Zira; o çocuğun bize menfaat etmesi veyahut bizim onu velet ittihaz etmemiz me'mûldür» demekle Firavun'u katletmek fikrinden döndürmeye çalıştı ve katlini terkettirdi.]

وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ⑨

[Halbuki onlar âkıbetin ne olacağını bilmezler.]

Yani; sandığı açıp Mûsâ (A.S.)-ı görünce kendilerinde hasıl olan muhabbet üzerine saray halkının cümlesi çocuğun katline razı olmamışlarsa da içlerinden en ziyade te'sir-i nüfuza malik olan haremi ricaya cür'et etti ve «Bu çocuk bana ve sana göz nurudur; öldürmeyin bunu. Me'mûl ki o bize menfaat eder, biz ondan menfaat görürüz veyahut kendimize velet ittihaz ederiz» demekle Fi-

ravun'u katil fikrinden döndürdü. Gerçi bazı rivayete nazaran vükelâsı katline karar vermişlerse de kararları Âsiye'nin tesirine karşı hükümsüz kaldı, Firavun'un haremi de âkıbet îman etmekle şu sa'yinin faydasını gördü. Firavun ve saray halkı katlinden ferağat ettiler, aradıkları düşmanlarının bu olduğunu idrak edemediler, bu vesileyle o zamanda Benî İsrail'den hiç kimseye nasib olmayan bir surette Mûsâ (A.S.) Firavun'un sarayında kaldı. Ne acîp kudret-i İlâhiyedir ki böyle bir zatın dünyaya gelmemesi, gelirse de bekaa bulmaması için bir çok tedbirlere teşebbüs edip binlerce nüfus telef ederek bu hususta hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen, her türlü takayyüdat ve ihtiyata riayet eden Firavun, öldürmek için aradığı zatı alıp bağrına basıyor ve eliyle ekmek yedirip büyütüyor, saray halkının en ziyade mümtazlarından kılıyor. (سبحان الذى تحير فى عجائبه العقول) yani «Şol zat-ı ecell ü a'lâyı nekaisten tenzih ederiz ki onun acaibatında akıllar hayret eder».

***

Vâcip Tealâ Âsiye'nin ricası ve kendinde hasıl olan fart-ı muhabbet üzere katilden ferağat edildiğini beyandan sonra Hz. Mûsâ'nın validesine ârız olan hali beyan etmek üzere :

وَاَصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُوسٰى فَارِغًاؕ

buyuruyor.

[Sabah vakti Mûsâ'nın validesinin kalbi akıldan ve sabırdan hâlî oldu.]

اِنْ كَادَتْ لَتُبْدٖى بِهٖ لَوْلَٓا اَنْ رَبَطْنَا عَلٰى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ۝

[Hatta o kadar muztarip oldu ki eğer biz, Allah'ın vaadine inanan müminlerden olsun için onun kalbine sekinet ve vekar raptetmemiş olsaydık hemen az kaldı Mûsâ (A.S.) ın kendi oğlu olduğunu ve denize attığını feryad ü figanla izhar ediverecekti.] Bina-

enaleyh; bizim sebat vermemiz olmasaydı meselenin hakikatını izhara yaklaşmıştı. Fakat bizim ona vermiş olduğumuz sekinet sayesinde meseleyi saklamaya muvaffak oldu.

Yani; Mûsâ (A.S.) ın validesi gece sandıkla oğlunu denize atıp sabah vakti Firavun'un eline geçtiği şayi olunca aklı başından çıktı, şefkatı galeyan etti. Çünkü; Firavun'un katledeceğini zannetmesine binaen vâveylâ ile az kaldı işi meydana koyacak ve feryad ü fiğanını herkese duyuracaktı. Binaenaleyh; kalbi sabah vakti akıldan ve sabırdan hâlî kaldı ve lâkin bizim, oğlunu kendine reddeceğimize dair vaadimize inanan müminlerden olsun için biz onun kalbini sükûnetle vaadimize raptettik. Eğer biz kalbini vaadimize raptedip bağlamamış olsaydık hemen Mûsâ kendinin oğlu olduğunu ve sandığa nasıl koyduğunu söylemeye yaklaşmıştı. Fakat kalbine raptettiğimiz sabır ve istirahat sebebiyle açığa atmadı. Çünkü; bazı rivayete nazaran sabah vakti sandığın Firavun'un eline geçtiğini işitince «Vah oğlum! Bu kadar emeklerim boşa gitti. Yine düşman eline geçti» demekle hane derununda feryada başladı, hemen sesini komşuları işitecek bir hale geldi. İşte o zaman imdad-ı İlâhi erişti, aklını başına aldı ve oğlunun kendine iâde olunacağına dair ilham suretiyle vaad-i İlâhi hatırına geldi ve vaad-i İlâhiye inandı, sabır ve sükûnete mülâzemet etti. Binaenaleyh; bağırıp çağırmayı bırakıp âkıbete intizar etti.

Mûsâ (A.S.) ın kalbinin ferağıyla murad; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *kalbinde Hz. Mûsâ'nın kederinden başka birşeyin bulunmamasıdır,* yahut *işin evvelinde vaad-i İlâhiyi mutazammın olan ilhamdan gaafil olmasıdır.*

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın validesinin kalbini sabır ve sebata raptile fezi' ve feryaddan ferağatla vaad-i İlâhiyi hatırlayıp kalbi sükûnet bulduktan sonra oğlunun ahvalini anlamak üzere Firavun'un sarayı cihetine kerimesini gönderdiğini beyan etmek üzere:

وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) ın validesi hemşiresine «Sen git! Mûsâ'nın arkasına tâbi ol, gözet ne yaptıklarını, gör ve bana haber getir» dedi.] Ve ahvali tarassut etmek üzere kızını gönderdi.

فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١١﴾

[Vâlidesi gönderince aldığı emir üzerine hemşiresi (Meryem) arkasını gözetmek için Firavun'un sarayı tarafına gitti, uzaktan Mûsâ (A.S.) ı Firavun'un öldürmeyeceğini, evlâtlık ittihaz edeceklerini bildi, sarayda cereyan eden ahvali anladı. Halbuki saray halkı hemşiresini bilmiyorlardı ve Meryem'in oralarda niçin gezdiğini idrak etmezlerdi.] Çünkü; (اذا جاء القضاء عمى البصر) yani «Kaza geldiğinde göz kör olur, görmez» fahvâsınca Firavun'un felâketi yaklaştığından esbabını kendi hazırlıyordu.

Hz. Mûsâ'nın arkasını ta'kib eden hemşiresi ana-baba bir hemşiresidir ve ismi (Meryem) dir. Cenab-ı Kelimullah'ın Mûsâ ismini (Âsiye) tesmiye etmiştir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Âsiye «Bunu öldürme, me'mûl ki menfaat görür veyahut evlât ittihaz ederiz» deyince Firavun'un «Benim ihtiyacım yoktur, senin olsun» demesi üzerine Âsiye kendine velet ittihaz ettikten sonra ismine (Mûsâ) dedi. Niçin Mûsâ tesmiye ettiği suâl olunduğunda «(Mû) *su* ve (Sâ) da *şecer* manâsınadır. Biz de bu çocuğu suyla ağaç arasında bulduğumuzdan Mûsâ tesmiye ettik» dediği mervidir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın emzikçilerden emmediğini ve hemşiresinin anasının emzikçi olacağını haber verdiğini beyan etmek üzere :

وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ

buyuruyor.

[Validesini bulmadan evvel biz Mûsâ üzerine emzikçileri ha-

ram kıldık.] Binaenaleyh; Mûsâ (A.S.) getirilen emzikçilerin memelerinden emmedi.

فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰٓى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾

[Mûsâ (A.S.) emzikçilerden emmeyince hemşiresi araya girer ve saray halkına «Ben size bir ev ailesine delâlet edeyim mi ki o aile çocuğa nasihat eder, emzirmesinde ve terbiyesinde kusur etmez oldukları halde o çocuğu hıfzederler, asla zayi etmez, her umuruna kefil olurlar] dedi.

Yani; Mûsâ (A.S.) ın validesine oğlunu kendine reddedeceğimizi vaadetmiştik. Bu vaadimiz yerini bulmadan evvel biz Mûsâ üzerine validesinden başka emzikçilerin memelerini haram kıldık ve validesi gelmeden evvel getirdikleri emzikçilerden emmesini men'ettik. Binaenaleyh; o mahalde hazır bulunan hemşiresi saray halkının emzikçi aradıklarını görünce «Ben size bir hane ehli haber vereyim ve onları size göstereyim ki çocukları katlolunduğundan taze çocuk olsa emzirecekler, onlar öyle bir ailedir ki çocuğu kendilerine zammederler, emzirmesinde ve terbiyesinde kusur etmezler. Çünkü; onların cümlesi çocuğa hayır murad eder nâsıhlardır» dedi. Beyzâvî'nin ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile o mecliste hazır bulunan (Hâmân) Meryem'in bu sözünden Hz. Mûsâ'ya karabeti olduğunu hisseder. «Bu çocuğu bu kadın biliyor, tutun bunu, hakikatı haber versin» deyince Meryem «Benim maksadım aile, hükümdarın kulları olduklarından çocuğa hürmeti hükümdara hürmet bilirler. Binaenaleyh; çocuğa hayır murad ederler demektir» dedi. Ve bu sözüyle Hâmân'ın kelâmını reddetti, Hâmân'ın sözü arada tesirsiz kaldı. Çünkü; vaad-i İlâhide hulfolmaz, elbette yerini bulacak olduğundan Firavun hükümetinde âmir-i mutlak ve sözü cümleye nafiz ve şerri âlemi titretmiş olan Hâmân pek acezeden gördüğü Meryem'in sözüyle mebhut oldu kaldı ve sözünü tekrar söyleyip emrini infaz edemedi. O sırada çocuk Firavun'un elinde ağlar, gelen emzikçi kadınların hiç birinden emmez. Binaenaleyh; saray halkı şaştı ve çocuğun (ağlamasını) durdurmaya bir çare bulamadıklarından Meryem'in bu sözünü

minnet bildikleri cihetle Firavun hemen Meryem'in söylediği hatunu getirmelerini emretti. Meryem fırsatı ganimet bilerek sür'atla gitti, validesini getirdi. Mûsâ (A.S.) memesini aldı, sesini kesti. Saray halkı bundan memnun olmuşlarsa da Firavun tereddüde vardı. Biraz düşündükten sonra hatuna «Sen bu çocuğun nesi olursun? Bir çok kadınların memesini almadığı halde senden hiç nükûl etmeksizin memeni aldı. Herhalde bu çocukla bir münasebetin olsa gerektir» dedi. Hatun da «Benim rayiham güzeldir ve sütüm tatlıdır. Benim sütümden emmeyen çocuk olmaz» dedi, Firavun da bu söze inandı.

***

Vâcip Tealâ çocuğun emzirmesine ve terbiyesine ücret ta'yin ederek çocuğu validesine teslim ettiklerini beyan etmek üzere :

فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ⑬

buyuruyor.

[Hemşiresinin delâleti üzerine biz Mûsâ (A.S.) ı validesine reddettik ki validesinin gözü nurlansın, rahat etsin, oğlunun firakına mahzun olmasın, Allahü Tealâ'nın vaadi hak olduğunu bilsin ve lâkin nasın ekserisi vaad-i İlâhinin hak olduğunu bilmezler.]

Yani; bizim Mûsâ'yı validesine reddettiğimiz *üç sebebe mebnidir; Birincisi: Validesinin gözü dinlensin, ağıdını kessin. İkincisi: Oğlunun firakı üzerine devamlı mahzun olmasın. Üçüncüsü: Allah'ın vaadi hak olduğunu bilsin ve kalbini Rabbisine bağlasın.*

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette Hz. Mûsâ'nın validesine tariz vardır. Çünkü; bundan evvel beyan olunduğu veçhile Mûsâ (A.S.) ın sandukası Firavun'un eline geçince vaad-i İlâhiyi unutarak sabırsızlıkla feryada başlamıştı ve az kalsın meseleyi herkese ilân ediyordu. Lâkin Cenab-ı Hakkın imdadıyla sükûnetini muhafaza edebilmiştir. Binaenaleyh bu âyette Cenab-ı Hak vaadinin hak

olduğunu ve lâkin ekser-i nâsın bilmediğini beyanla ta'riz etmiştir. Zira; ta'rize müstehaktır.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Hz. Mûsâ validesinin memesini alarak ağıdını kesip saray halkı memnun olunca her birerlerinin altın, gümüş, mücevherat ve saire hediye ettikleri mervidir. Cenab-ı Hakkın inayeti yetişince herşey olur. Akşam yavrusunu denize misafir vermekle mahzun, sabahleyin Firavun'un eline geçtiğini işitmekle öldürecek zannıyla kalbi perişan ve nâle vü fiğan içinde kül kebab olduğu halde kuşluk vakti her afetten sâlim ve gönlü her cihetle rahat ve sürur içinde koca Firavun'un sarayı dahilinde herkesten iltifat görür, herbirinden kıymettar hediyeler alır ve zayi oldu zannettiği ciğerparesini kucağında bulur. İşte Cenab-ı Hakkın kitabında bunları bize beyanı bizim için binlerce vukuâta ders-i ibrettir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'yı validesine teslimden sonra cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰى اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا

buyuruyor.

[Vakta ki Mûsâ (A.S.) ın yaşı kemâlini bulup aklı, fikri müsavi olunca ona biz hüküm ve ilim verdik.]

وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾

[İşte böylece erbab-ı ihsanı biz güzel cezalarla cezalandırırız.]

Yani; Mûsâ ve validesinin ihsan sahibi olmalarına binaen biz güzel ceza ile cezalandırdığımız gibi bilûmum ihsan sahiplerini güzel cezalarla cezalandırırız. Çünkü ihsanın cezası; ancak ihsandır. *İnsanların ihsanı*yla murad; *ibadet ve taatında şer'a muvafık surette hareket etmektir.* Binaenaleyh; şer'a muvafık surette ibadet edenler hüsn-ü cezaya müstehak ve nail olurlar.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *e ş ü d d ; otuz yaşından kırka kadardır.* Çünkü; otuzla kırk arasında insanın vücudu tekemmül ettiği gibi aklı da tekemmül ettiğinden Cenab-ı Hak bu sinne baliğ olduğunda ilim ve hikmet verdiğini beyan buyurmuştur. Hz. Mûsâ'ya verilen hükümle murad; *hikmet-i ilmiye* ve *i l i m* le murad; *ilm-i fıkıh, dünyaya ve âhirete müteallik ilimdir.* Yahut *e ş ü d d* le murad; *on sekizle otuz arasındadır.* Çünkü; onsekiz yaşında kuvâ-yı cismânî tekemmül eder ve otuzuna kadar kuvveti tezayüd eder ve akıl da o nispette nema bulur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Vakta ki Mûsâ (A.S.) onsekiz sinnine baliğ olduysa biz ona hükemanın hikmetini ve ulemanın ilmini verdik. Binaenaleyh; zahir-i ahkâma âlim ve nas beyninde adaletle hükmeder oldu. Çünkü; ihsan sahiplerini biz daima güzel ceza ile cezalandırırız] demektir.

Hulâsa; Hz. Mûsâ rüşdüne baliğ olunca Vâcip Tealâ'nın hikmet ve ilim ihsan ettiği ve erbab-ı ihsana daima güzel cezalar ve mükâfatlar verdiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın sinni kemâline vasıl olduktan sonra cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) ehl-i Mısır'ın gaflette oldukları bir zamanda Mısır kasabasına dahil oldu. Kasabaya girince münazaa ve mukaatele eder iki kimseden birisi Mûsâ'nın kendi kabilesi Benî İsrail'den ve diğeri kendine düşman olan kıptî taifesindendir.]

فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ

[Mûsâ (A.S.) mukaatele eden iki kimsenin yanlarına gelince Mûsâ'nın kendi kabilesinden olan İsrail'i, düşmandan olan kıptî üzerine bir yardım istedi.]

فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِ

[Kabilesinden olan kimsenin yardım istemesi üzerine Mûsâ (A.S.) kıptîye bir tokat vurdu. Vurmuş olduğu kıptî üzerine mevtle hükmolundu ve bu fiilden mahcuboldu.]

قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ ﴿١٥﴾

[Kıptî ölünce Mûsâ (A.S.) dedi ki «Şu çirkin fiil, şeytan'ın amelindendir. Zira şeytan; açıktan idlâl eder bir düşmandır.»]

Ruhulbeyan'da ve Nisâbûrî'de zikrolunduğuna nazaran Hz. Mûsâ'nın kendi kabilesinden olan recül *Sâmirî* ve düşman olan kıptî Firavun'un mutfağında hizmetçilerdendi. Nizaın sebebi, mutfağa odun götürmek için Sâmirîye cebrediyor, Sâmirî de götürmek istemediğinden beyinlerinde arbede çıktığı zaman Mûsâ (A.S.) geliyor. Sâmirî Hz. Mûsâ'dan yardım isteyince niza'ı fasletmek için kıptîye bir yumruk vurduğunda Kıptînin eceli gelmiş ve ölmüş bulunur. Mûsâ (A.S.) ın öldürdüğü kıptî müşrik olduğu cihetle demi mübahtı ve velâkin Mûsâ (A.S.) a öldürmesi emrolunmadığından istiğfar etmiştir. Katil kasdıyla vurmadığından demi mübah olmasa bile katli hatadır, ma'siyet değildir lâkin şu hatanın vukuuna istiğfar etmiştir. Kıptî mutfağa odunu meccanen ve zulmen götürtmek istediği cihetle zalim ve İsrailî olan recül mazlum olup mazlumu zalimden kurtarmak vâcip olduğundan Hz. Mûsâ mazlumu zalimden kurtarmak istemişti. Kıptînin eceli gelmiş olduğundan hata vuku buldu.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hz. Mûsâ'nın dahil olduğu Medine *Firavun'un sarayı bulunan Mısır* ki şimdiki Mısır'ın garbındadır ve ismi (Menfis) tir, tufandan sonra arz-ı Mısır'da evvel bina kılınan şehirdir yahut (Aynüşşems) denilen mahaldir. Hz. Mûsâ'nın

nasın gafleti üzerine şehre girmesinde Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *üç ihtimâl vardır.*

Birincisi: Cenab-ı Hakkın beyan buyurduğu veçhile Hz. Mûsâ rüşdüne baliğ olup kendine ilim ve hikmet verilince Firavun'un dîninin batıl olduğunu bildi, ta'netmeye başladı ve Firavun'un zulmünden bahseder oldu. Firavun ve kavmi tehdidettiklerinden Mûsâ (A.S.) açıkta gezemez bir hale geldi ve Benî İsrail'den hafî bir cemiyet teşkil etti. O cemiyet Hz. Mûsâ'nın sözünü dinler ve gittiği yola giderlerdi. İşte o zamanda nâsın kuşluk uykusunda oldukları zaman veya akşamla yatsı arasında nâsın evlerine çekildikleri bir zamanda çarşıya girdi, bu niza'a tesadüf eyledi ve kıptî vefat etti.

İkincisi: Mûsâ (A.S.) rüşdüne baliğ olduğunda Firavun'un bindiği atlara biner, giydiği elbiselerden giyer ve Firavun'un oğlu diye şöhret bulur. Bir gün Firavun'un bahçede ve haric-i şehirde bulunan sarayından şehre gelir, o niza'a tesadüf eder, vukuât olur.

Üçüncüsü: Mûsâ (A.S.) hal-i sabavetinde asâ ile Firavun'un başına vurur, eliyle sakalını yolar. Firavun bundan huylanır, büyüdüğünde Firavun'a ta'na başlayınca Firavun saraydan ve memleketten çıkarılmasını emreder. Binaenaleyh; memleketten çıkarılır, bir müddet Mısır haricinde bulunur. Hatta isminin unutulur bir hale geldiği zaman nâsın kalabalığı kesildiği kuşluk vaktinde Mısır'ın çarşısına gelir, hâdise vâki olur. Çünkü; Türkçede «Akacak kan damarda durmaz» derler. Zira; kader zuhur edince hazer fayda etmez. Binaenaleyh; Mûsâ (A.S.) ın (Medyen) e misaferet zamanı gelmişti, onun da sebebi bu vukuât olacaktı. Oldu, o da (Medyen) e müsaferet etti.

***

Vâcip Tealâ hatanın vukuu üzerine Hz. Mûsâ'nın istiğfarını beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي ظَلَمْتُ نَفْس۪ي فَاغْفِرْ ل۪ي

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) vâki olan hata üzerine nedamet ederek Rabbisine iltica etti ve «Ey benim Rabbim! Ben nefsime zulmettim. Binaenaleyh; beni mağfiret et» demekle tazarruda bulundu.]

فَغَفَرَ لَهُ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ⑯

[Rabbisine tazarru edince Rabbisi onu mağfiret etti. Zira; Rabbi Tealâ kullarının kusurunu setreder ve dergâhına iltica edenlere merhamet buyurur.] Binaenaleyh; kullarından ihsanını esirgemez.

Mûsâ (A.S.) ın şu istiğfarı kıptî'yi katletmesinedir, lâkin bu istiğfar kıptîyi katli günah olduğuna delâlet etmez. Zira; maktul olan kıptî kâfirbillâh olduğundan katli mübahtı, kâfir olduğuna (وهذا من عدوه) kelâmı delâlet eder. Çünkü mümin olan, Hz. Mûsâ'nın düşmanından olmaz. Fakat Hz. Mûsâ katline me'mur olmadığından istiğfara lüzum görmüştür. Buna nazaran (هذا من عمل الشيطان) yani «Şu katil şeytan'ın amelinden» demek; «Kıptîyi katilde mendub olan tehirdi. Bu mendubu terkle aceleten katletmek şeytan'ın amelinden» demektir.

Yahut Fahri Râzi'nin beyanına nazaran istiğfarın manâsı «*Yâ Rabbi! Ben kıptîyi katletmek sebebiyle nefsime zulmettim. Zira; Firavun duyarsa beni katleder. Şu halde yâ Rabbi! Bu haberi Firavun'dan bir müddet-i muvakkata setirle beni mağfiret et ki ben Firavun'un şerrinden kurtulayım*» demektir. Binaenaleyh; Mûsâ (A.S.) ın halâsına sebep hasıl oluncaya kadar Firavun meseleye vaziyet edip ciddî bir taharrîye başlamamıştır ki Mûsâ (A.S.) kurtulmuş, gitmiştir. Bu vukuât Hz. Mûsâ'nın nübüvvetini izhardan evvel olduğu cihetle enbiyadan günahın suduruna delâlet etmez.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın bundan sonraki münacatını beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّ بِمَٓا اَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَه۪يرًا لِلْمُجْرِم۪ينَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[«Yâ Rabbi! Benim üzerime in'âm ettiğin nimetlerle sana yemin ederim ki elbette ben tevbe ederim. Binanealeyh; bundan sonra mücrimlere arka olmam» dedi.]

Yani; Cenab-ı Hak münacatını kabul edip az bir zaman kıbtînin katlini Firavun'a duyurmayınca Mûsâ (A.S.) yemin etti ve dedi ki «Yâ Rabbi! Senin bana verdiğin nimetleri in'âmın hakkı için yemin ederim ki elbette ben tevbe ederim. Binaenaleyh; mücrimlere yardımcı olmam». Buna nazaran Hz. Mûsâ'nın yardım ettiği İsrailî'nin kâfir olduğu anlaşılır. Çünkü *m ü c r i m l e r* le murad; *kâfirler olduğu* gibi henüz Mûsâ (A.S.) nübüvvetini izhar edip din-i hakka davet etmemişti, mürur-u zamanla Benî İsrail âbâ ve ecdatlarının dînini unutmuşlar, ne yaptıklarını bilmiyorlardı. Binaenaleyh; kâfir olmak ihtimali gaaliptir. Yahut *m ü c r i m - l e r* le murad; *«Muâvenetleri cürme sebep olan kimselere muâvenet etmem» demektir.*

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile zaleme ve fesekaya muâvenetin caiz olmadığına bu âyet delâlet eder. İbn-i Abbas Hazretleri «Eğer Hz. Mûsâ bundan sonra mücrimlere muîn olmam sözüne inşaallah kelimesini ilâve etmiş olsaydı böyle bir vak'aya bir daha tesadüf etmezdi, lâkin inşaallah demediğinden ertesi sabah böyle vak'ayla bir daha müptelâ olmuştur» demişse de bu rivayet zayıftır. Zira; ertesi sabah tesadüf ettiği vak'ada muâveneti terkettiğini bundan sonraki âyet beyan etmiştir.

***

Vâcip Teâlâ kıptîyi katlini ve münacatını beyandan sonra Hz. Mûsâ'nın geçirmiş olduğu vukuâttan baz-ı âharı beyan etmek üzere :

فَاَصْبَحَ فِي الْمَد۪ينَةِ خَٓائِفًا يَتَرَقَّبُ

buyuruyor.

[Kıptînin maktûl düşmesi üzerine Mûsâ (A.S.) maktûlün evliyası tarafından husumet edeceklerine ve mukaateleye geleceklerine intizar ederek korkar olduğu halde Medine'de o gece sabaha kadar kaldı, fakat korkar ve etrafını da gözetmekten hâlî kalmadı.]

فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

[Sabah olunca ansızın dünkü gün yardım isteyen İsrailî diğer bir kıptîyle münazaa ederken tekrar yardım etmesini isteyince Mûsâ (A.S.) onu reddetti ve «Sen azgın bir kimsesin, yoldan çıkmışsın, dalâleti meydanda bir şahs-ı şerirsin.» Zira; dün bir kıptiyle niza' ettin, kıptînin katline sebep oldun. Bugün diğer bir kıptî ile niza' ediyorsun. Tekrar bizi bir belâ ile daha müptelâ kılmak istersin. Sen fena bir adamsın] demekle o kimseyi tekdir etti. Bu tekdiri nasihatı da mutazammındır. Çünkü; bir kimseye «Sen kötüsün» demek «Kötülüğü terket» demektir.

فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَى أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ

[Mûsâ (A.S.) İsrailînin tekrar yardım istemesi üzerine İsrâilîye ve kendine düşman olan kıptîyi İsrailîden ayırmak üzere tutmak isteyince kıptî dedi ki «Yâ Mûsâ! Dünkü gün bir nefis öldürdüğün gibi beni de öldürmek mi istersin?»]

إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ

[«Sen hiçbir şey murad etmez, ancak yeryüzünde cebabireden ve zalemeden bir adam olmak istersin.»]

وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾

[«Ve sen muslihlerden olmak istemezsin.»]

Yani; Mûsâ (A.S.) kemâl-i havf ü telâşla sabahı bulup sabah vakti çarşıda dünkü İsrailîyi diğer bir kıptîyle niza' eder görünce İsrailî'nin tekrar yardım talebetmesi üzerine Mûsâ (A.S.) her ikisine düşman olan kıptîye elini uzatınca kıptî dedi ki «Yâ Mûsâ! Dünkü gün bir adam öldürdüğün gibi bugün de beni mi öldürmek istersin? Sen, ancak arz üzerinde zâlim olmaktan başka bir şey murad etmezsin. Ve sen iki kimse arasını ıslâh eden muslihlerden olmak da murad etmezsin» demekle dünkü vukuâtı meydana koydu.

Şu beyan olunan manâ Hz. Mûsâ'ya «Dünkü gün bir adam öldürdüğün gibi bugün de beni mi öldüreceksin?» diyen kimsenin kıptî olduğuna nazarandır. Amma Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu sözü söyleyen Hz. Mûsâ'dan muâvenet isteyen İsrailî olmak muhtemeldir. Çünkü; Hz. Mûsâ muâvenet isteyen kimseye «Sen azgın bir adamsın» demekle tekdir ettiğinden düşman olan kıptîyi tutmak üzere elini uzatınca dost olan İsrailî kendini tutacak zannıyla bu sözü söyledi, dedi ki «Sen dün bir kimse katlettiğin gibi bugün de beni mi katledeceksin? Senin muradın yeryüzünde cebabireden olmaktır, yoksa maksadın ıslâh değildir» dedi. Bu tevcihe nazaran o zamana kadar dünkü kıptîyi kimin katlettiği henüz ma'lûm değilmiş, Hz. Mûsâ'dan muâvenet gören İsrailî bu sırrı ifşa ediverdi.

Gerçi kıptînin katlolunduğu ma'lûmsa da lâkin kaatili henüz ma'lûm değildi, hükûmet tarafından kaatil taharri olunuyorsa da henüz bulamamışlardı. Çünkü; Mûsâ (A.S.) ın vukuatı fasılettiği zaman nâsın gafleti ve çarşının insandan hâlî olduğu zaman olmak sebebiyle İsrailîden başka kimin katlettiğini bilen yoktu. Gerçi Hz. Mûsâ duyulur zannıyla geceyi endişeyle geçirmişse de bilen olmadığından hükûmet bulup çıkaramamıştı. Maatteessüf muâvenet gören dost bu sırrı ifşa ediverdi ve niza' eden kıptî hükûmete ihbar etti, maktulün evliyası da kısas talebettiler.

***

Vâcip Tealâ Firavun ve vükelâsının kısasa karar verdiklerini ve Hz. Mûsâ'ya haber veren kimsenin geldiğini beyan etmek üzere:

وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعٰى

buyuruyor.

[Medine'nin üst tarafından koşarak bir recül geldi.]

قَالَ يَا مُوسٰى اِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنّ۪ي لَكَ مِنَ النَّاصِح۪ينَ

[O recül «Yâ Mûsâ! Firavun ve nüdeması senin hakkında istişare ediyorlar ki seni katletsinler. Şu halde onların şerri sana dokunmadan sen çık, şehri terket. Zira; ben sana hayır murad eden nâsıhlardanım» demekle Mûsâ (A.S.) ı hükûmetin kararından haberdar etti.]

فَخَرَجَ مِنْهَا خَٓائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّن۪ي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ

[Bu haber üzerine Mûsâ (A.S.) zaman fevtetmeksizin korkar ve arkasını ta'kibeden olup olmadığını gözetir olduğu halde derhal kasabadan çıktı ve «Yâ Rabbi! Beni zâlim olan kavm-i Firavun'un şerrinden kurtar, lûtfunla saha-i selâmete götür» demekle Rabbisine iltica etti.]

Yani; maktul olan kıptînin evliyası tarafından kısas taleb olunması üzerine erkân-ı hükûmet kısasa karar verdiler, bu haksız karara razı olmayan bir kimse sür'atla geldi ve Mûsâ (A.S.) a «Yâ Mûsâ! Memleketin ulular senin hakkında istişare ettiler, katline karar verdiler. Sen derhal kasabadan çık. Zira; ben sana hafî haber veren ve hayır yol gösterenlerdenim» dedi. Bunun üzerine Mûsâ (A.S.) zaman fevtetmeksizin hemen Medine'den çıktı, lâkin korkar olduğu halde arkasını da gözetirdi ve ara sıra gelen olup olmadığını bilmek için döner döner arkasına bakardı. O halinde Rabbisine münacattan geri kalmazdı, diyordu ki «Yâ Rabbi! Bu zâlim kavmin şerrinden beni muhafaza ve halâs et». İşte Hz. Mûsâ Medine'den hem gidiyor, hem de bu suretle Rabbisine iltica ediyordu. Hz. Mûsâ'nın şu duâsı kıptîyi katli mübah olduğuna delâlet eder.

Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile eğer kıptînin katli zulüm ve günah olsaydı bu kararı verenlerin haklı ve zâlim olmamaları lâzım gelirdi. Halbuki Hz. Mûsâ onların zâlim olduklarını beyan etmiştir ki kararlarının zulüm ve bu kararın haksız bir karar olduğuna işaret etmiştir.

Çünkü; kıptînin, müşrik olduğu cihetle katli mübah olmasına binaen kısas lâzım gelmediği gibi katlin hata olduğundan dahî kısas lâzım gelmezdi. Binaenaleyh; kısasla hüküm elbette zulümdü. Bununla beraber karar; tarafeyni dinlemek ve muhakeme etmekle olacağından muhakemesiz kararın elbette zulüm olacağında şüphe yoktur. İşte şu esaslara binaen zâlim oldukları cihetle Hz. Mûsâ «Yâ Rabbi! Şu zâlim kavmin elinden beni kurtar» demiştir.

Mûsâ (A.S.) ın ikinci gün yardım etmek istediği İsrailî mazlum olduğundan kıptînin elinden kurtarmak istediği ve iyiliğe karşı İsrailînin kötülük edip sırrı ifşa ettiği Nimetullah Efendi'nin cümle-i beyanatındandır. Nisâbûrî'nin ve Hâzin'in beyanları veçhile (يأتمرون بك) (يتشاورون بسببك) yani «Senin sebebinle istişare ediyorlar» demektir. İstişare eden kimseler esna-yı istişarede birbirine emrettiklerinden *istişare*den i'timarla tabir olunmuştur.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile hükûmetin kararını Hz. Mûsâ'ya haber veren kimsenin Firavun'un amcazadesi ki saray halkından ve erkân-ı memleketten, esrar-ı hükûmete vâkıf olanlardandır. Lâkin kendisi temiz vicdanlı bir zat olduğundan bu haksız karara razı olmadığı cihetle haber vermiştir. Hatta Taberî'de beyan olunduğu veçhile verilen kararı icra etmek üzere Hz. Mûsâ'yı bulmak için Firavun'un gönderdiği adamlardan evvel haberdar etmek üzere Hz. Mûsâ tarafına alelacele sa'yederek geldiğini Cenab-ı Hak beyan buyurduğu gibi yolun kısa cihetini ihtiyar ettiği, isminin (Şem'ûn) veya (Sem'ân) olduğu dahî mervidir.

Hulâsa; Hz. Mûsâ'nın katline hükûmetin karar verdiği, bu kararı haber vermek üzere Medine'nin uzak cihetinden bir kimsenin Mûsâ (A.S.) a gelip «Yâ Mûsâ! Vükelâ istişare ettiler ve senin katline karar verdiler. Hemen sen şehirden çık. Ben sana nasihat edenlerdenim» dediği ve Hz. Mûsâ'nın korkar ve arkasına bakar olduğu halde hemen Medine'den çıktığı ve «Yâ Rabbi! Bu

kavm-i zalimin şerrinden beni kurtar» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın şehirden çıktığını beyandan sonra teveccüh ettiği ciheti ve oralarda geçirdiği hayatı beyan etmek üzere :

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Vakti ki Mûsâ (A.S.) korkuyla Mısır'dan çıkıp, Şuayb (A.S.) ın karyesi olan (Medyen) canibine teveccüh edince «Umarım Rabbim beni doğru yola sevkle hidayette kılar» dedi.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *M e d y e n ; İbrahim (A.S.) ın Medyen ismindeki oğlu bina ettiğinden Hz. Şuayb'in karyesine bânîsinin ismiyle* Medyen denmiştir, Mısır'a sekiz konak mesafededir. (Medyen) Bâdiye'de olduğundan Firavun'un hükmü oralarda nâfiz değildi. Hz Mûsâ Mısır'dan çıkınca Mısır'da büyümüş ve bir yer görmemiş olduğundan nereye gideceğini bilemediği halde üç yola tesadüf eder, Cenab-ı Hak'tan doğru yola sevketmesini ister. İşbu üç yolun ortada olanını tercih etmiş ve geriden ta'kib edenler gelmişlerse de iki tarafta olan yollara gittikleri ve binaenaleyh; (Medyen) e zararsız vâsıl olduğu mervidir. Çünkü; Fahri Râzi'nin (İbn-i Abbas) hazretlerinden rivayeten beyanına nazaran Hz. Mûsâ Mısır'dan çıktığında (Medyen) i kasdetmemişti. Fakat teveccühü Medyen cihetineydi. Allah'a mütevekkil oldu ve doğru yola sevketmesini istedi, bu iltîcası üzerine Allahü Tealâ arz-ı Medyen'e sevketti. Bazı rivayette Mısır'dan çıkarken Medyen'i kasdetti ve âyette beyan olunduğu veçhile o cihete teveccüh eyledi. Çünkü; Medyen ahalisiyle kendi beyninde karabet olduğunu biliyordu. Zira; Medyen ahalisi Hz. İbrahim'in bir oğlunun, Benî İsrail de diğer bir oğlunun neslinden oldukları cihetle beyinlerinde amcazadelik olduğunu ve orada karar edebileceğini düşündü ve

o cihete gitmesine de Allahü Tealâ hidayet etti. Çünkü hidayet; Allah'ındır. Binaenaleyh; selâmetle yoluna devam etti, hiç kimse mani olamadı.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın Mısır'dan çıkıp Medyen'e teveccühünü beyandan sonra Medyen'e geldiğinde cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ

buyuruyor.

[Vakta ki Mûsâ (A.S.) Medyen'in suyu, yani su kuyusunun başına geldiyse nâstan bir cemaat buldu, hayvanlarını sularlar.]

وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ

[Ve o kuyudan uzak nâsın aşağı taraflarında iki kadın buldu ki onlar hayvanlarının kuyuya gelmesini ve başkalarının hayvanlarına karışmasını menederler.]

قَالَ مَا خَطْبُكُمَا

[Bu iki hatunu bu halde görünce nazar-ı dikkatını celbetti ve hallerini suâl ederek «Sizin hal ü şanınız nedir ki koyunlarınızı sudan menediyorsunuz, bundan maksadınız nedir?» dedi.]

قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾

[O kadınlar cevapta dediler ki «Çobanlar sulayıp geri dönüp kuyu ve kovası boşalmayınca biz suya varıp sulamayız. Halbuki bizim babamız şeyh-i fânidir, koyunları sulamaya takatı yoktur, biz de çobanların içine karışamayız. Binaenaleyh; onlar gidip bize nöbet gelinceye kadar bekleriz» demekle ifade-i meram ettiler.]

فَسَقٰى لَهُمَا

[Mûsâ (A.S.) bunların sözlerini dinleyip hallerini anlayınca merhameti galeyan ederek onların koyunlarını suladı.]

ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ ﴿٢٤﴾

[Koyunları suladıktan sonra bir gölgeye çekilip dedi ki «Yâ Rabbi! Rızıktan hayır olan bâna her ne inzal eder, gönderirsen muhtacım. Zira; acıktım.» İşte bu suretle Hz. Mûsâ Rabbisine arz-ı hâl etti.]

Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile Hz. Mûsâ'nın koyunları sulamasının keyfiyetinde ihtilâf vardır. Bazı rivayete nazaran ahalinin koyunlarını suladıkları kuyudan başka ağzı ağırca bir taşla kapanmış bir kuyunun ağzından taşı kaldırdı ve ahaliye karışmaksızın o kuyudan suladı, fakat kuyunun ağzındaki taşı birkaç kimsenin kaldırması müşkül olduğu halde yalnız kaldırıvermesi gerek hatunların gerek sairlerinin nazar-ı hayretlerini celbetmiştir. Diğer bir rivayete nazaran ahâlinin arasına girdi, onları aralaştırdı ve suladı. *Yahut* ahâli işini bitirdikten sonra suladı. Velhasıl Şuayb (A.S.) ın koyununu suladığı kat'i fakat keyfiyeti muhteliftir. Ancak Hz. Mûsâ'nın aceleyle Mısır'dan azıksız çıktığından yollarda ot ve ağaç yaprağıyla idame-i hayat ettiği mervidir. İşte açlığı nihayete vardığından gölgeye çekilince ihtiyacından bahsetmiştir.

O iki hatuna gelince onlar Şuayb (A.S.) ın kızları olduğu ve şeriat-ı Şuayb'da hayvanat sulamak için kadınların çıkmasında beis olmadığından Hz. Şuayb'ın müsaade ettiği bu meseleyi tafsil eden âyetlerden anlaşılmaktadır. Bilhassa zaruretler her zaman ve her şeriatta müstesna teşkil eder. Bunların koyun sulamaya çıkmaları da zarurete mebni olduğuna sözleri delâlet eder. Çünkü; pederlerinin şeyh-i kebir olduğundan bahsetmeleri sulayacak kimseleri bulunmadığından kendilerinin çıkmasında zaruret olduğundan bahsetmektir.

Hulâsa; Hz. Mûsâ'nın Medyen'e geldiği ve kuyu başında ko-

yun sular bir cemaat bulup onlardan uzakta iki hâtun koyunlarını kuyuya gelmekten men'eder oldukları halde bulduğu ve hallerinden suâl edip onlar da çobanlar sulayıp gidinceye kadar bekliyeceklerini ve pederlerinin şeyh-i fânî olduğunu söyledikleri ve onların koyunlarını sulayıp gölgeye çekildiği ve o zaman Cenab-ı Hakka karşı ihtiyacından bahsettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Koyunlarını Mûsâ (A.S.) sulayınca âdetlerinin hilâfı acele geldiklerinde Hz. Şuayb kerimelerinden suâl edip onlar da bir kimse gelip koyunlarını suladığından bahsetmeleri üzerine «Biriniz gidin, o adamı bana getirin» dedi.

*
**

Vâcip Tealâ Hz. Şuayb'ın kerimelerinden birinin Hz. Mûsâ'yı davet ettiğini beyan etmek üzere :

فَجَاءَتْهُ اِحْدٰيهُمَا تَمْشٖي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ اِنَّ اَبٖي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ اَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا

buyuruyor.

[Şuayb (A.S.) ın kızlarından biri kemâl-i haya üzere yürüyüp Mûsâ (A.S.) a geldi dedi ki «Bize koyunumuzu suladığın ücretiyle sizi cezalandırmak için pederim seni davet ediyor. Benimle beraber bizim haneyi teşrif edecek ve ücretini alacaksın» demekle davet etti.]

*
**

Vâcip Tealâ bu davete Hz. Mûsâ'nın icabetini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Mûsâ (A.S.) davete icabetle Şuayb (A.S.) ın huzuruna geldi ve başından geçen vekayii hikâye edince Şuayb (A.S.) «Korkma, kavm-i zâlim olan Firavun ve kavminin şerrinden necat buldun, kurtuldun» dedi.]

Yani; Şuayb (A.S.) kerimelerinden birini gönderip davet edince Mûsâ (A.S.) davete icabet etti, huzur-u Şuayb'a geldi, başından geçen hâdiseyi ve Mısır'dan firar ettiğini hikâye edince Şuayb (A.S.) «Korkma yâ Mûsâ! Zâlimlerin şerrinden halâs oldun. Zira; Firavun'un hükmü buralara nâfiz değildir» demekle tesliye etti. Şu halde bir kimsenin başından geçen vekayii bir ehline hikâye etmesi meşru, hikâye edilen kimsenin tesliye ederek lâzım gelen muâveneti yapması bir emr-i müstahsen olduğuna âyette delâlet vardır.

Mûsâ (A.S.) ın bu hatunun davetine icabeti davette şahs-ı vâhidin kelâmına itimad caiz olduğuna delâlet eder, Mûsâ (A.S.) koyunları Allahü Tealâ'nın rızasını tahsil etmek ve âhiret azığı olmak üzere suladığından davete icabeti ücret almak için değildir. Hatta Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile Mûsâ (A.S.) geldiğinde yemek sofrası hazırlanmış olduğundan «Buyurun! Yemek yiyin» denildiğinde Hz. Mûsâ'nın «(اعوذ بالله) Biz ehl-i beytteniz, dinimizi dünyaya değişmeyiz ve âhiret için işlediğimiz amel mukabilinde dünya ücreti almayız» demesi üzerine Hz. Şuayb'ın «Bu sana ücret değildir, bizim âdetimiz her misafire böyledir ve misafire taam yedirmek bizim âbâ ve ecdadımızın sünnetidir» dediği mervidir. Hz. Şuayb'ın bu te'minatı üzerine Mûsâ (A.S.) da taamdan yemiş ve açlık beliyesinden kurtulmuştur. Gerçi Hz. Şuayb'ın karyesi Mısır'a sekiz günlük mesafede olduğundan Firavun hükûmetinin kuvvetine nispetle hükmü oralara nâfiz olması âdette lâzım gelirse de Firavun'un memleketi ve hükmü daha uzak memleketlere gitmiş olduğu halde Bâdiye cihetine ehemmiyet vermemiş ve memleketten addedip hükûmetini o cihete uzatmadığından oralarda hükûmet teşkilâtı olmamasına binaen Hz. Şuayb zalimlerin şerrinden kurtulduğunu tebşir etti ve Mûsâ (A.S.) da müsterih oldu.

***

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın huzur-u Şuayb'a gelip taam yedikten sonra beyinlerinde cereyan eden muhaveratı ve vâki olan akd-i izdivacı ve koyunu gütmek üzere yaptıkları mukaveleyi beyan etmek üzere :

قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يَٓا اَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْاَمِينُ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Şuayb (A.S.) ın kerimelerinden birisi «Ey babam! Sen bu zatı isticar et. Zira; isticar ettiğin kimselerin hayırlısı; kuvvet ve emanet sahibi olandır.» Bu zat da kuvvet sahibidir ki birkaç kişinin kaldıramayacağı taşı yalnız kaldırdı, emanet sahibidir ki bizim koyunumuzu suladı, yüzümüze doğrulup bakmadı. Binaenaleyh; bu zatta matlup olan kuvvet ve emanet vardır, isticar edersen hayır görürsün] dedi.

Bu sözü söyleyen Hz. Şuayb'ın büyük kerimesi ve ahîren Hz. Mûsâ'nın zevcesi olan (Safurâ) olduğu mervidir.

قَالَ اِنّ۪ٓي اُر۪يدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰٓى اَنْ تَأْجُرَن۪ي ثَمَانِيَ حِجَجٍ

[Kerimesinin «Ey babam! Bu zatı sen isticar et» demesi üzerine Şuayb (A.S.) Hz. Mûsâ'ya hitaben dedi ki «Sekiz sene koyunumu gütmek ve bana ecir olmak üzere şu iki kızlarımdan birini sana nikâh etmek murad ederim.»]

فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ

[«Bu nikâh üzerine eğer on seneyi itmam edersen o senin kendi indinden ihsanındır, ben sana emretmem.»]

وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اَشُقَّ عَلَيْكَ

[«Halbuki ben senin üzerine meşakkat vermek istemem.»] Yani kudretin fevkında birşey teklif etmekle seni meşakkate koşmam.

سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾

[«Sen beni inşaallah salihlerden bulursun» demekle kerimesiyle izdivac etmesini ve mehrine mukaabil bir müddet koyununu gütmesini teklif etti.]

Hz. Şuayb, kerimesinin mehri sekiz sene koyununu gütmek olacağını kat'i söylediğinden akd-i sahihtir. Gerçi «On sene yaparsan o senin ihsanındır» demekle sözünde terdit varsa da o terdit sekiz sene üzerine vâki olan akid üzerine zaid ve sonradır. Binaenaleyh; akdi ihlâl etmez. Esasen terditle vâki olan akid de ücret-i ekall üzere vâki olduğundan terdit olsa bile akid sahihtir. Halbuki bu pazarlık sekiz sene üzerinedir. Sekizden yukarısı olursa Hz. Mûsâ'nın ihsanı olacaktır. Ücretin mehir olacağını bazı fukaha bu âyetten içtihad etmişlerdir. Çünkü; Hz. Şuayb'ın şeriatında caiz olduğunu Cenab-ı Hakkın Kur'an'da bize beyan etmesi bizim için şeriat olduğuna delâlet eder.

(وما اريد ان اشق) Bir kimseye meşakkat; kudretinin fevkında iş teklif etmekle olduğundan Hz. Şuayb'ın «Ben sana meşakkat teklif etmem» demesi «Kudretin fevkında iş göstermem, koyunu gütmek hususunu re'yine bırakır ve sana suhulet gösteririm» demektir. Enbiya-yı ızam hazaratının âdetleri muâmelât-ı nasta kolaylık göstermektir, cümle ehl-i imana yakışan da budur, «Sen beni suleha zümresinden bulursun» demek «Hüsn-ü muâmele ve ahdini vefa edenlerden bulursun» demektir. Allah'ın tevkifına itimadına işaret için Şuayb (A.S.) sözüne inşâallah kelimesiyle hitam vermiştir.

***

Vâcip Tealâ şu akde Hz. Mûsâ'nın razı olduğunu beyan etmek üzere :

قَالَ ذَٰلِكَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ ۖ أَيَّمَا ٱلْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَٰنَ عَلَىَّ ۖ وَٱللَّهُ
عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) «Şu beyan ettiğin mukavele, dermeyan ettiğin şartlar seninle benim beynimde muteber, kaaim ve sabittir. Kabul ettim ve beyan ettiğin iki müddet ki sekiz veya on senedir. Bunlardan hangisini kaza edersem benim üzerime sizin tarafınızdan tecavüz yoktur. Binaenaleyh; haricinde vâki olan teklifi kabul etmem. Halbuki Allahü Tealâ bizim sözlerimiz üzerine şâhit ve vekildir.» Şu halde başka şahide hacet yoktur.] demekle mukaavele-yi imza etti ve tarafeyn razı oldular. Şuayb (A.S.) da büyük kerimesi (Safurâ) yı tezvic etti.

Hz. Mûsâ işine başlayacağı zaman eline bir asâ vermesini Şuayb (A.S.) kerimesine emreder. Kerimesi evvelden beri bir arada duran asâlardan birini alır, verecek olduğunda Hz. Şuayb o asânın verilmesine razı olmaz. Meğer o asâ Hz. Âdem'in Cennet'ten getirdiği asâ olup enbiya-yı ızam hazaratından nakil suretiyle Şuayb (A.S.) ın yed-i emanetine gelen ve kendisiyle teberrük olunan asâyı mübareke olduğu için vermek istememiş ve kaç defa başka asâ almak üzere ellerini uzatmışlarsa da aynı asâ ellerine gelince Hz. Şuayb bunda bir acîp hikmet olduğunu tefekkür ederek verdiği mervidir. Binaenaleyh; asâyı vermemek edemedi. Çünkü; asânın sahibi Mûsâ idi ve asânın bir çok harikalara âlet olacağı zaman gelmişti. Asâ-yı mübareke bu vesileyle sahibinin eline geçti.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın ikmâl-i müddet edip Mısır'a avdet ettiğini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِهِ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا

buyuruyor.

[Vakta ki Mûsâ (A.S.) müddte-i mukaveleyi kaza edip Mısır'a avdet etmek üzere ehliyle beraber yola çıktı ve yürümeye başlayınca Tûr dağı cihetinde bir ateş gördü.]

قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾

[Mûsâ (A.S.) ehline «Siz burada durun. Zira; ben bir ateş gördüm. O ateş tarafına gideyim. Me'mûl ki size ateşten bir haber veyahut bir ateş parçası getiririm. Ümid ederim ki siz o ateşten ısınırsınız» dedi.]

Yani; Mûsâ (A.S.) kayınpederiyle vâki olan mukavelede ta'yin olunan müddeti ikmâl ve taahhüdünü ifa edip Mısır'a avdet etmek üzere Şuayb (A.S.) dan müsaade alarak ehliyle yola çıktığında gecenin karanlığında fırtınaya tutulup yolu kaybettiği bir zamanda Tûr canibinden bir ateş gördü ve ehline «Siz burada bir müddet durun. Ben uzaktan bir ateş gördüm. Âdette ateşin yanında insan bulunur, me'mûl ki ateşten ben bir haber getirir, yolumuzu doğrulturum veya bir ateş parçası getiririm. Ümid ederim ki siz o ateşten ısınırsınız» demekle ehline ve etbâ'ına veda etti ve kat'iyen geleceğini söyledi.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hz. Mûsâ ta'yin olunan iki müddetten on seneyi ikmâl ettiği bir hadisle sâbittir ve Şuayb (A.S.) ın ruhsatıyla zevcesi ve hizmetçisi beraber yola çıkmıştır. Fakat (Sure-i Tâhâ) da beyan olunduğu veçhile gecenin karanlığında fırtınaya tutulup yolu kaybettiğinden şenliğe ve ateşe şiddetle ihtiyaç olduğu bir zamanda nur-u İlâhiyi ateş suretinde gördü, o tarafa gitti. Çünkü; yolu bulmak için adama, ısınmak için ateşe ihtiyac-ı şedid vardı. Binaenaleyh; kemâl-i sür'atla ateş tarafına gitmiştir.

Bazı rivayete nazaran Şuayb (A.S.) koyunun bir sene kuzusunu tamamen kızına ve damadına hediye ettiğinden ondan hasıl olan nema ile birçok koyun sahibi olup beraberinde götürürken o gece karanlıkta, şiddetli rüzgâr ve dehşetli yağmurlar arasında koyunları da dağılıp herbiri bir yere gittiği ve gecenin karanlığında toplayamadığı cihetle dahî endişeli olduğu bir zamanda nur-u İlâhiyi ateş suretinde gördüğü mervidir.

***

Vâcip Tealâ ateşi gördüğü mahalle gelince vâki olan zuhurat-ı İlâhiyeyi beyan etmek üzere :

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ۝

buyuruyor.

[Vakta ki Mûsâ (A.S.) ateşe yakın bir mahalle gelince kıt'a-i mübarekede Mûsâ (A.S.) ın sağ canibine gelen derenin kenarında bulunan ağaçtan «Yâ Mûsâ! Ben âlemlerin rabbi olan Allahü Tea-lâ'yım» nidası zuhur etti.]

Yani; ateşe veyahut yol gösterecek bir adama şiddetle ihtiyaç olduğu bir zamanda cebel-i Tûr'da zuhur eden nur-u İlâhiyi ateş zannıyla ailesine «Siz durun burada, ben gideyim, size ateş veya bir haber getireyim» diyerek evlâd ü iyalini Allah'a emanet edip ateşe yakın gelince hayr-ı kesir sahibi olan buk'ada ve Mûsâ'nın sağ cânibine gelen derede ağacın arasından «Yâ Mûsâ! Muhakkak ben Allahü Tealâ'yım ve âlemlerin Rabbiyim» nidası zuhur etti ve böyle mübarek bir nida ile nida olundu.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyetteki lâfz-ı nida; (Sure-i Tâhâ) da beyan olunan lâfz-ı nidaya muhalifse de her iki âyette maksatta muhalefet olmadığından yekdiğerinin aynıdır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Hz. Mûsâ'dan bu nidanın Allah'ın nidası olduğunu neyle bildiği suâl olunduğunda «Nidayı vücudumun her cüz'üyle işittim. Vücudumun her cüz'ün-de kuvve-i sâmia halketmek Allah'a mahsus olduğundan mezkûr nidanın Allah'ın nidası olduğunu bildim» demiştir. *Yahut* yeşil ağaçla ateşi cemetmek Allah'a mahsus olmasıyla bilmiştir. *Yahut* Cenab-ı Hak ilm-i zarurî halketti ki nidanın taraf-ı İlâhiden oldu-ğunu bildi. Binaenaleyh; nidanın Allah'ın nidası olduğuna başka delil istemedi.

Ehl-i sünnetten (Mansur-u Mâtüridî) mezhebinde ağaçtan işi-tilen kelâm zatullahla kaaim olan kelâm-ı kadim üzerine delâlet eden huruf ve asvattır. Yoksa zat-ı İlâhi ile kaaim olan kelâm-ı

İlâhi değildir. Çünkü; kelâm-ı kadim üzerine delâlet eden huruf ve sadayı ağaçta halkıyla işittirmek caizdir ve öyle de olmuştur. Amma (Eş'arî) ye göre zat-ı İlâhiyeyle kaaim olan kelâm-ı kadîmi işitmek mümkündür, fakat (Matüridiye) ye göre huruf ve asvattan ârî olan kelâm-ı kadimi işitmek mümkün değildir. Ancak insanların sada ve hurufla maksatlarını ifadeyi birbirine işittirdikleri gibi Cenab-ı Hak da kendi kelâmına delâlet eden huruf ve asvatı halkla Hz. Mûsâ'ya işittirmiştir. Kelâm-ı İlâhiye delâlet eden sadanın işitildiği ağacın hangi neviden olduğuna dair âyette sarahat yoktur. Fakat *böğürtlen, sakız* veya *sarmaşık* ağacı olduğuna dair rivayet varsa da kat'i bir delil olmadığından ağacın nev'ini ta'yin etmektense sükût eylemek daha evlâdır. Çünkü; ağacı ta'yine taallûk eder bir hüküm de yoktur. Şurası kat'idir ki Tûr'da mübarek bir derenin kenarında bitmiş bir ağaçta zatıyla kaaim kelâm-ı kadimine delâlet eden sadayı halkla Cenab-ı Hak kelâmını Hz. Mûsâ'ya işittirmiştir. Zira; Kur'an'ın müteaddid âyetlerinde Rabbimiz bize beyan etmiştir. Binaenaleyh; bu cihette şüphe yoktur ve şüphe etmek de caiz değildir.

***

Vâcip Tealâ ulûhiyetini beyanla nidadan sonra Hz. Mûsâ'nın mucizesine ait nidasını beyan etmek üzere :

وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) a nida olundu ve denildi ki «Yâ Mûsâ! Elinde bulunan asânı yere at.»]

فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ

[Emr-i İlâhiye imtisalen derhal asâyı yere koyunca gördü ki titreyip debelenir keenne bir yılandır. O hali görünce Mûsâ (A.S.) arkasına döndü ve asâyı ta'kibetmedi.]

يَا مُوسٰى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِنِينَ

[Taraf-ı İlâhiden «Yâ Mûsâ! Yönünü asâya dön, korkma. Zira; sen korkulacak şeylerin cümlesinden emîn olabilirsin. Binaenaleyh; senin için korku yoktur» denildi.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile asâ, yılan suretinde harekete başlayınca önüne gelen şeyleri yutmuş olduğu cihetle Hz. Mûsâ bu mehabbetten korktu ve arkasına dönüp kaçmak istedi, lâkin te'minat-ı İlâhiyeyi hâvî nida geldi ve denildi ki «Yönünü asâya dön, kaçma ve asânın halinden korkma. Elinle tut. Eski haline avdet edecektir. Zira sen; zuhur eden harikalardan korkacaklardan değil, belki emîn olanlardansın» demekle cesaret verildi. İşbu asâ; Şuayb (A.S.) ın hanesinden almış olduğu asâdır ki ezelde bu asânın Mûsâ'nın eline geçeceği ve bir çok harikalara âlet olacağı takdir olunduğundan zamanı geldi, hünerini icraya başladı. Gerçi asâ Şuayb (A.S.) a, ondan evvel birçok enbiya-yı ızam hazaratından naklolunmuş, gelmişse de onlarda bu gibi harikalara âlet olmamıştır. Zira; onlar asâyı ezelde takdir olunan sahib-i hakîkîsi için muhafaza ediyorlardı. Bu harikaların, ancak sahib-i hakîkîsi olan Hz. Mûsâ yedinde zuhur edeceği mukadderdi. Gerçi asâ ile teberrük ederek ellerinde bulundururlardı, lâkin onların elleri Mûsâ'nın eli değildi. Yani asâ o asâ idi, fakat el o el değildi. Binaenaleyh; bu harikalar Cenab-ı Hakkın fâil-i muhtar olduğuna delâlet eder. Zira; asânın tabiatıyla olsaydı asâdan bu harikaların her zaman ve her nebi yedinde zuhur etmesi lâzım gelirdi, halbuki böyle olmadı.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'ya Tûr'da vâki olan nidanın üçüncüsünü beyan etmek üzere :

اُسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ

buyuruyor.

[Yâ Mûsâ! Elini cebine ithal et, ilel ü emrazdan salim ve beyaz olduğu halde çıkar ve iki kanadın mesabesinde olan ellerini koltuklarına zammet ki korkundan ellerini uzatma.]

فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ۝

[İşte gördüğün iki alâmet senin Rabbinden Firavun'a ve cemaatına karşı senin için iki mucizedir. Zira; Firavun ve kavmi hudud-u İlâhiye haricine çıkmış kavm-i fasık oldular.]

Yani; Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) a asânın mucize olduğunu gösterdikten sonra ikinci mucizesini göstermek üzere dedi ki «Yâ Mûsâ! Elini koynuna sok, beyaz, güneş gibi parlar, görenlere hayret verir ve gözleri kamaştırır olduğu halde koynundan çıkar, fakat bu beyazlık bir hastalık ve illet eseri değildir» denilince Mûsâ (A.S.) emre imtisalen derhal elini koynuna koydu ve güneş gibi parlar olduğu halde çıkarınca kendine bir korku ârız olduğundan korkan kimsenin korunmak için ellerini uzattığı gibi Mûsâ (A.S.) da ellerini uzatınca Vâcip Tealâ o korkuyu izale zımnında «Yâ Mûsâ! Sana ârız olan korkuyu gidermek için ellerini koltuğuna koy» dedi. Çünkü; korkan kimsenin korunmak için ellerini açması ve uzatması âdettir. Amma korkudan salim olan kimsenin elleri koltuğu altında bağlı olduğundan Cenab-ı Hak «Yâ Mûsâ! Korkan kimse gibi elini açma, belki korkudan emin olan kimse gibi ellerini bağla» demekle korkusunu izaleyle cesaret verdi. Bu cihetle her iki mucizeyle ünsiyet hasıl olunca buyurdu ki «Yâ Mûsâ! Şu asâ ile elinin beyazlığı Firavun ve onun cemaatına ve kavmine karşı senin için nübüvvet davasında sıdkına iki şahittir. Onlar bu mucizelerine mukaabele edemeyeceklerdir. Zira; onlar kavm-i fâsık oldukları cihetle bir resul tarafından irşada muhtaçlardır. Binaenaleyh; seni onlara resul olarak gönderiyorum» dedi.

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'ya ârız olan korkuyu izale için elini göğsüne veyahut böğrüne koymasını emrettiğinden İbn-i Abbas Hazretleri «Korku ârız olan kimse elini göğsüne korsa korkusu zail olur» buyurmuştur.

Hulâsa; Mûsâ (A.S.) ın Tûr dağında zuhur eden tecelliyat-ı ilâhiye ile müşerref ve asâ ile yed-i beyzâ nübüvvetinin sıdkına delâlet eder iki mucize olduğu ve o heybetten ârız olan korkuyu izale için ellerini böğürlerine koymasına dair emr-i İlâhinin vürud ettiği ve Hz. Mûsâ'nın kavm-i fasık olan kavm-i Firavun'u irşada me'mur resul olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın resul olduğunu beyandan sonra Rabbisine iltica ettiğini beyan etmek üzere:

قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) Rabbisinin emrini dinleyip kabul ettikten sonra dedi ki «Yâ Rabbi! Ben onlardan bir şahıs katlettim. Binaenaleyh; onların beni katletmelerinden korkarım.»]

وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي

[«Halbuki biraderim Harun lisan cihetinden benden daha ziyade fasihtir. Binaenaleyh; yâ Rabbi! Benimle beraber biraderimi resul gönder ki bana arka olarak beni tasdik eder.»]

إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ

[«Zira; ben onların beni tekzibetmelerinden korkarım» demekle Rabbisine tazarru' etti.]

Yani; Allahü Tealâ Mûsâ (A.S.) a «Sen Firavun'a ve cemaatına resulsün. Git, onları hakka davet et» deyince emr-i risaletin ehemmiyetini nazar-ı dikkata alarak i'tizar etmek ve yardım istemek üzere dedi ki «Yâ Rabbi! Ben onlardan hataen bir kimse öldürdüm ve esasen katlime karar verdiler, sen beni kurtardın. Bi-

naenaleyh; eski kararlarını icra edip beni katletmelerinden korkarım, benim biraderim Harun lisânen benden daha açık ve meramını benden daha ziyade beyana muktedirdir. Şu halde onu da bana yardımcı olarak resul gönder ki hakikatı hulâsa, delilleri takrir ve şüpheleri izale ederek beni tasdik etsin. Zira; onların beni tekziplerinden korkarım» demekle kendine muâvenet etmek üzere biraderinin resul olmasını istirham etti. (ردءا) Beyzâvî'nin beyanı veçhile *muîn ve nâsır* manâsınadır. Yani «Kardeşimi benimle beraber gönder ki bana yardım ve beni tasdik etsin. Zira; davet eden iki kimse olursa sözleri kabûle daha şayân olur» demektir.

***

Vâcip Tealâ şu ilticası üzerine Hz. Mûsâ'nın duâsını kabul ettiğini beyan etmek üzere:

قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) ın ilticası üzerine Vâcip Tealâ dedi ki «Yâ Mûsâ! Senin bazunu biz biraderinle kuvvetlendiririz ve sizin için biz onlar üzerine tasallut ve galebe halkederiz.»]

فَلَا يَصِلُونَ اِلَيْكُمَا

[«Binaenaleyh; onların zararı size vasıl olmaz.»]

بِاٰيَاتِنَا

[«Bizim âyetlerimizle gidin, onları davet edin hakka. Gösterin mucizelerimizi, tebliğ edin ahkâmımı.»]

اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

[«Siz ve size ittibâ' edenler Firavun'a ve kavmine gaalipsiniz» demekle duâsı veçhile biraderinin de resul olduğunu beyan etti.]

Yani; Mûsâ (A.S.) a Firavun'a ve kavmine resul olduğunu beyan edince Mûsâ (A.S.) biraderinin kendine refik olmasını tazarru' etmesi üzerine Cenab-ı Hak istediğini verdi ve dedi ki «Yâ Mûsâ! Seni biraderinle takviye ve sizin için kuvvet ve şevket halkederiz. Binaenaleyh; bizim âyetlerimiz sebebiyle onların zararı size vâsıl olamaz. Çünkü; verdiğimiz mucizelere muâraza edemeyecekleri cihetle siz ve size tâbi' olan ehl-i îman her zaman galipsiniz. Şu halde sizin için korku ve telâş yoktur» demekle galip olacaklarını tebşir etti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hz. Mûsâ'nın biraderinin refakatını istemesindeki sebep; kendinin lisanında rekâket olmasındandır. Harun'un fesahatını beyan etmesi dahî sebebin bu olduğuna delâlet eder. Hz. Mûsâ'nın asâsı mucize olduğu gibi Firavun'un şerrini def'e de kâfi olduğundan Vâcip Tealâ bu âyette «Gidin onlara. Bizim âyetlerimiz sebebiyle onların zararı size ulaşmaz» demiştir. Çünkü; her ne zaman isterse Hz. Mûsâ'nın asâsı bir ejderha suretine girdiğinden düşmanları üzerine gelemezdi. Zira; isterse Hz. Mûsâ asâ ile istediğini ihlâk ederdi. Binaenaleyh; Firavun ve avanesi Hz. Mûsâ'dan korkar, üzerine varmaktan çekinirlerdi.

Bu âyette yalnız Hz. Mûsâ ile biraderine zararları vasıl olmayacağını beyan ettiğinden Firavun'un sâhirleri asmasıyla bu âyete itiraz varid olmaz. Çünkü; bu ikisine zararları vasıl olmayacağını beyan başkalarına da zararın vasıl olmayacağını beyanı lâzım gelmez ki itiraz varid olsun. *G a l e b e* yle murad; *mucizeyle galebedir.* Yahut *ileride galebe olduğu cihetle* bazı tâbi olanların mağlûb olmalarıyla suâl varid olmaz. Binaenaleyh; Hz. Mûsâ'ya îman eden sahirlerin Firavun tarafından zulmen salbolunmaları bu âyette beyan olunan galebeye münafi değildir. Bu tevcihata ihtiyaç; sâhirlerin salbolunduklarına nazarandır. Bazı rivayete nazaran Firavun sâhirleri, «Sizi elbette asarım» demekle tehdidetmişse de salbedememiştir. Bu rivayete nazaran suâl terettüb etmediğinden tevcihe de hâcet yoktur.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın Tûr'da emr-i İlâhisini telâkki ettiğini beyandan sonra ailesini alıp Mısır'a gelerek vazife-i risaleti edaya başladığını beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ

buyuruyor.

[Vakta ki, Mûsâ (A.S.) bizim açık âyetlerimizle Firavun'a ve kavmine gelip tarik-ı hakka davete başlayınca onlar «Şu Mûsâ'nın getirdiği şey olmadı, illâ iftira olunmuş bir sihir oldu ve biz evvel geçen babalarımızdan Mûsâ'nın dediği şu şeyi işitmedik» dediler.]

وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَى مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ

[Onların bu sözüne karşı Mûsâ (A.S.) «Benim Rabbim kendi tarafından hidayetle gelen kimseyi ve kendi için âkıbet-i dâr olan kimseyi bilir. Binaenaleyh; âkıbetiniz helâktir» dedi.]

إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

[«Zira; zâlimler felâh bulmazlar, siz de zâlim olduğunuz cihetle felâh bulmazsınız» demekle hakikatı söyledi.]

Yani; Mûsâ (A.S.) Tûr'da münacatını bitirip ailesiyle beraber Mısır'a gelince bizim kendisine hasmını ilzam ve risaletini tasdik için verdiğimiz âyetlerimiz ve açık hüccetlerimizle emr-i ilâhimizi tebliğ için Firavun'a ve etbâ'ına gelince onlar kemâl-i cehalet ve dalâlete dalmış olduklarından «Mûsâ'nın getirdiği şu şey olmadı, illâ iftira olunmuş bir sihir oldu. Yani sihirden başka birşey değildir, biz babalarımızdan ve evvel geçen ecdadımızdan böyle birşey işitmedik. Zira; ma'bud bir olsun, kullarını ıslah için resul göndersin, onlar kavanin-i şer'iye vaz'etsin. Bu aklın harici birşeydir. Binaenaleyh; biz böyle birşey işitmedik» dediler. Çünkü; Firavun ve etbâ'ı gaayet cahil ve taklitte musır olduklarından o kadar açık

mucizelere karşı babalarında böyle birşey görmediklerini beyanla müdafaa ettiler. Halbuki hakikatta mezheplerini bir delille istidlâle muktedir değillerdi. Binaenaleyh; babalarını taklitle müdafaaya müsaraat ettiler. Onların şu müdafaalarından iman etmeyeceklerini bilince Mûsâ (A.S.) «Benim Rabbim hidayet ve rüşdle kendi tarafından gelen kimseyi herkesten ziyade bilir ve onlara envâ'-ı kerametle ikram eder ve âkıbet-i dâr yani âkıbet-i hamide kimin için olduğunu dahi bilir lâkin ey Firavun! Siz felâh bulmaz ve saadet görmezsiniz. Zira; zâlimsiniz. Zalimler ise felâhyab olamazlar» demekle Firavun ve etbâ'ının zâlim olduklarını ve zulümleri felâketlerine sebep olacağını beyan etti.

***

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'nın kelâmından sonra Firavun'un söylediği sözlerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرِي

buyuruyor.

[Firavun Mûsâ (A.S.) ın tebliğini dinledikten sonra muvafık bir cevaba muktedir olmadığından kemâl-i hacaletini setirle avanesinin acze nisbetinden korktuğu için dedi ki «Ey cemaat! Ben sizin için benden başka bir ma'bud bilmiyorum. Benden başka ilâh olduğunu Mûsâ nasıl dava ediyor?»]

فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ

[«Şu halde ya Hâmân! Benim için çamur üzerine ateş yak, kiremit pişir.»]

فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَىٰ إِلَٰهِ مُوسَىٰ

[«Kiremit pişince o kiremitten benim için yüksek bir köşk yap. Ben köşkün üzerinden me'mûl ki Mûsâ'nın ma'buduna muttali' olurum.»]

وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣٨﴾

[Halbuki ben Mûsâ'yı yalan söyleyenlerden zannediyorum.]

Yani; Firavun Mûsâ (A.S.) ın kelâmını dinledikten sonra hazır olan cemaata hitabederek «Ey ulu kişiler! Ben sizin için Mûsâ'nın dediği gibi benden gayrı bir ma'bud olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Ateş yak benim için, çamurdan tuğla pişirt ve o tuğla ile yüksek bir kasır yap. Ben o kasrın üzerine çıkarak bakayım. Me'mûl ki Mûsâ (A.S.) ın ma'budunu bulurum ve ahvaline muttali olurum. Halbuki ben Mûsâ'yı yalancılardan zannediyorum» demekle işi geçiştirmek ve aczini etrafında bulunanlara anlatmamak istedi.

Bu âyette beyan olunduğu veçhile Firavun Hâmân'a tuğla yaptırmasını emretti. Fakat ondan evvel tuğla var mıydı? Burası ma'lûm değildir. Şu halde tuğlanın Firavun'un icadı olması muhtemeldir. Binaenaleyh tuğla; dünyadaki icadların pek eskilerindendir. Zamanımızda dahi bu san'at revacını kaybetmemiş, ebniye ve imaret hususunda pek mühim âmillerden olduğu cihetle itinası lâzım olan sanayidendir. Çünkü; insanlar için ekmekten sonra sükna levazım-ı beşeriyenin ikinci mertebesini teşkil ettiğinden tuğlanın ehemmiyeti aşikârdır. Hatta Firavun tuğla pişirmesini emrettikten sonra ebniyede isti'mâl edeceğine işaret için bir köşk yapılmasını ilâve etmiştir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (Hâmân) derhal usta ve ameleyi topladı. Az zaman içinde tuğlayı pişirdi. Firavun'un emri veçhile bir kasır ve içinde esterle çıkılacak yol da yaptırdı ki, Firavun'un esterle inip çıktığı mervidir.

Firavun'un bu sözünde tenakuz vardır. Çünkü; kendinden başka ma'bud olduğunu bilmediğini ve öyle bir ma'bud olmadığını söylediği halde Hz. Mûsâ'nın ma'budunu aramak için birtakım ebniye külfetiyle meşgul oldu ve Hâmân'a arz-ı ihtiyaç etti. Kendi zu'munca ilâh olunca icad edivermeliydi. Firavun'un itikadınca ilâh mevcut olsa semada bir cisim olacağından sema cihetinden aramaya karar verdi.

Beyzâvî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Fira-

vun'un emrettiği bina rasathane olup bundan maksadı yıldızların ahvalini tarassut ve teftiş etmek ve bir ilâh olup resûl göndermeye delâlet eder delil aramak ve devletinin inkırazına delâlet eder alâmet olup olmadığını tahkik etmek olduğu mervidir. Yahut Mûsâ (A.S.) «Benim Rabbim semâvât ve arzın Rabbidir» deyince semanın Rabbi semada olur zannıyla sema cihetinde aramaya kalkmıştır ve bilmemiştir ki, Rabbi Tealâ mekândan münezzehtir.

وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ۝

[Firavun ve askeri yeryüzünde bigayrıhakkın istikbar ettiler, kendilerini büyük saydılar ve zannettiler ki onlar öldükten sonra bizim huzur-u manevîmize ircâ' olunmazlar.]

Yani; Firavun gaayet cahil ve ahmak olduğundan bil'esale kendisi ve ona tebaiyetle askeri kendilerini yeryüzünde haksız olarak büyük addettiler ve onlar zannettiler ki, bizim huzur-u manevîmize haşrolunup gelmezler. Çünkü; askerin tavr u hareketi melikin tavır vo hareketi üzere olmak âdettir. Halbuki onlar haşrolunup gelecek ve kibirlerinin cezasını göreceklerdir.

***

Vâcip Tealâ onların istikbarlarını beyandan sonra kibirlerinin neticesini beyan etmek üzere :

فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ۝

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Firavun'u ve askerini tuttuk, denize attık. Habibim! Sen nazar et, gör ki, zâlimlerin âkıbeti ne oldu.]

Yani; Firavun ve askeri istikbar edip imandan imtina' edince biz kahr u gazabımızla onları azapla muâheze ve denize atmakla helâk ettik. Yâ Ekrem-er Rusül! Sen nazar et, gör ki, zâlimlerin

âkıbetleri ne oldu. (فَنَبَذْنَاهُمْ) *n e b e z ; eline ufacık çakılları alıp atmaktır.* Şu halde Firavun ve askeri her ne kadar kendilerini büyük addetmişlerse de Cenab-ı Hak onları insanın elinin ucuyla atmış olduğu çakıllara teşbihle tahkir için (فَنَبَذْنَاهُمْ) yani «Biz onları ufacık çakıllar gibi denize attık» buyurmuştur ki, âdeta ehemmiyetten ârî birşey gibi denize atılıverdiler, hatta az bir zaman içinde eserleri bile kalmadı» demektir. Çünkü; kibrin âkıbeti felâket, zillet ve meskenettir.

وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾

[Biz Firavun'u ve askerini âsîlere imamlar kıldık ki, onlar nâsı ve bilhassa isyan irtikâb etmek isteyenleri Cehennem ateşini icabeden günahlara davet ederler ve yevm-i kıyamette onlar hiçbir kimse tarafından yardım olunmazlar.]

Yani; Firavun'u, vükelâsını ve kuvvetini muhafaza eden askerini biz âsîlere muktedâbih kıldık. Zira; onlar kendilerine ittibâ' eden âsîleri Cehennem ateşine davet ederler. Yani birtakım günahlara davet ederler ki, o günahlar Cehennem ateşine sebeptir. Ve yevm-i kıyamette gerek tâbi', gerek metbû'lardan hiçbirisi bir kimse tarafından yardım olunmazlar. Çünkü; onlara şefaat edecek bir kimse bulunmaz.

وَأَتْبَعْنَاهُمْ فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾

[Şu dünyada biz onlara lâneti tâbi' kıldık ve yevm-i kıyamette onlar ihlâk olunanlardandır.]

Yani; âsîlere muktedâbih olanlar yevm-i kıyamette nasıl yardım olunurlar? Elbette yardım görmezler. Zira; bu dünyada arkalarına biz lânet tâbi' kıldık. Şu halde onlar yevm-i kıyamette elbette yüzleri çirkin olarak huzurumuzdan ve ikramımızdan tardolunanlardandır. Çünkü; dünyada onlara melekler ve müminler ilâyevmilkıyam lânet ettiklerinden dünyada elsine-i nâsta mel'un ol-

dukları gibi âhirette de dergâh-ı ulûhiyetten tardolunurlar. Firavun ve etbâ'ı unf ü şiddetle tardolundukları cihetle elbette yardım görmezler. Bilâkis ihanet ve hakaret görürler ki, dünyadaki tekebbürlerinin cezası hakarettir.

Taberî'de beyan olunduğuna nazaran Firavun'a ve kavmine *d ü n y a d a t â b i ' o l a n l â n e t* le murad; *gazap ve hakaretle ihlâk ve ilâyevmilkıyam elsine-i nâsta zemle âleme ibret olmalarıdır. M a k b u h o l m a l a r ı* yla murad; *hakaretle ihlâk olundukları gibi âhirette ihanet-i lâzımeye ma'ruz olmalarıdır.* Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran *m a k b u h* la murad; *yüzleri siyah ve gözleri gök olmak gibi çirkin ve kabih alâmetlerle indallah ve indennas menfur, ihsan-ı ilâhiden mahrum ve rahmetten matrud olmalarıdır.*

***

Vâcip Tealâ Firavun ve askerinin denize garkolunduklarını, lânete müstehak ve rahmet-i ilâhiyeden matrud olduklarını beyan ettiği gibi Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ı verdiğini dahi beyan etmek üzere:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, biz kurun-u ûlâyı ihlâk ettikten sonra nâsın kalplerine inkişaf için nurlar ve doğru yola irşad için hidayet ve rahmet olduğu halde Tevrat kitabını Mûsâ (A.S.) a verdik. Me'mûl ki, nâs tezekkür eder, düşünür ve mevâiziyle mütenassıh olurlar.]

Yani; Firavun, Âd ve Hûd kavimlerini birer gûnâ afetle biz ihlâk ettikten sonra Mûsâ (A.S.) a Tevrat'ı verdik ki, o Tevrat nâsın kalplerine ziya verir basirettir. Zira; o kitapta insanlar cehalet ve dalâletten kurtulurlar, ahkâmıyla amel edip menâfi-i diniye ve dünyeviyelerini o kitaptan istinbat ettiklerinden onlar hakkında

Tevrat ayn-ı nur ve basirettir. Tevrat insanlara doğru yolu gösterdiğinden ayn-ı hidayet ve ihsan-ı ilâhiye sebep olan amelleri beyan ettiğinden ayn-ı rahmettir. Çünkü; ahkâmıyla amel edince onları saâdet-i ebediyeye îsâl eder, bu kitabı biz Mûsâ (A.S.) a verdik ki, nâs düşünsünler, vaa'zıyla müttaiz, kemâl-i tefekkür ve tezekkürle ahkâmından müstefid olsunlar.

Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın inzali Firavun'u ihlâkten sonra olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; kurûn-u ûlâda Firavun da dahildir. Zira; Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran *k u r u n - u û l â* ile murad; *kavm-i Nuh, Hûd, Salih ile kavm-i Firavun'dur.* Bunların cümlesi helâk olup eserleri kalmadığı bir zamanda Tevrat nazil olup nâs beyninde kavaid-i şer'iyeyi te'sisle adaleti neşretmiş ve doğru yolu göstermiştir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette Tevrat'ı nâsa basiret, hidayet ve rahmet olmakla tavsif ettiği gibi Tevrat'ı inzalden maksat da nasın ahkâmını tezekkür edip mucibiyle amel etmeleri olduğunu beyan etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ Tevrat'ı inzalden sonra yevm-i Sebte riâyet etmeyenleri azab-ı dünya ile ihlâk etmiş ve onlardan sonra azab-ı dünya ile hiç bir kavmi ihlâk etmemiştir.

***

Vâcip Tealâ bu sûre'de Hz. Mûsâ'nın hâl-i sabavetinden Tevrat inzal oluncaya kadar geçirmiş olduğu devreleri ve kurûn-u ûlânın helâkini, Tevrat'ın gelmesi halkın ihtiyacını te'min için olduğunu beyandan sonra bizim peygamberimizin bunları vahyile bildiğini, Resûlullah'ın, Kur'an'ın, nâsın ihtiyacına binaen gönderildiğini beyan etmek üzere :

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ ۝

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen, Mûsâ (A.S.) a biz emrimizi vahiy ve muâhede edip Firavun'u hakka daveti için resûl olduğunu beyan ve hükmettiğimiz zaman Mûsâ'nın garbına gelen derede ve

şecere-i mübareke meyanında olmadın ve o makamda hazır olanlardan da değildin. Şu halde bunları senin bilmen ancak bizim sana vahyimizledir. Zira; vahyin gayrı bir sebeple bilinir birşey değildir.]

Yani; habibim! Şu beyan ettiğimiz vukuuâtı senin bilmen nübüvvet davasında sadık olduğuna delâlet eder mucizedir. Çünkü; bu vukuât vâki olurken Tûr'da Mûsâ'nın garp canibinde olmadığın gibi bu vukuuâtı müşahede için o makamda hazır olanlardan da olmadın ki, bu haberleri müşahede ettiğin veçhile haber vermiş olasın. Şu halde bunlar sana nispetle mugayyebattan haberdir. Bu ise ancak vahyile olabileceğinden elbette senin nübüvvetinin sıdkına delâlet eder. Çünkü; geçmiş vukuuâtı bilmek vahyin gayrı olarak tarih mütalâasıyla veyahut bir üstazdan taallümle olursa da senin için bunlardan hiçbirisi olmadığından haber verdiğin şeylerin cümlesi ancak vahiyledir, vahyin gayrı esbab-ı ilimden bir sebeple değildir. Binaenaleyh; müşriklerin nübüvvetin sıdkında şüpheleri vâhîdir. Zira; şüphelerinde istinad edecek delilleri yoktur.

***

Vâcip Tealâ Resûlünün şu vukuuâtı bilmesi vahyile olduğunu beyandan sonra vahyin sebeb-i müstakilli halkın ihtiyacı olduğunu beyan etmek üzere :

وَلٰكِنَّٓا اَنْشَاْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen Mûsâ'ya vahiy zamanında hazır değildin, lâkin biz bunları sana vahyettik. Zira; biz Mûsâ (A.S.) dan sonra birtakım kavimler ve insanlar icad ettik, onlar üzerine zaman uzadı, müddet temâdî etti.] Binaenaleyh; Mûsâ ile senin aranızda birçok ümmetler hasıl oldu ve evvel geçen enbiyanın zamanı uzayınca şeriatlarının ahkâmı unutuldu, Allah'ın emri yerini bulmaz oldu. Şu halde yeni bir şeriat inzaline ihtiyaç görüldüğünden seni resûl olarak gönderdik ve Kur'an'ı nâsın ihtiyacına binaen inzâl ettik.

وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ۝

[Ve Habibim! Sen ehl-i Medyen içinde uzun müddet ikaamet edip onlara âyetlerimizi tilâvet eder olmadın, lâkin biz resûller gönderir ve onlar vasıtasıyla vukuuâtı haber veririz. Kezalik sana bu vukuuâtın cümlesini risaletin sebebiyle haber verdik.] Binaenaleyh; senin kavmin bu cihetleri düşünerek seni tasdik etmeleri lâzımdır. Zira; Mûsâ (A.S.) la leyle-i münacatta beynimizde vuku bulan muhabbeti ve ahdi ve Şuayb (A.S.) la Mûsâ beyninde cereyan-ı ahvali senin vahiyden başka neyle bilmem mümkündür? Kezalik Mûsâ'dan sonra ve senden evvel geçen ümmetlerin ahvalini haber verdik, onların zamanında devletler tebeddül etti, zaman değişti, ahkâm-ı ilâhiye tağyir olundu ve nas dalâlet içinde kaldığı bir zamanda irşad ve ıslah için biz seni gönderdik. Bunları ganimet bilip derhal iman etmeleri lâzım değil mi? Halbuki fitne ve fesadın çoğaldığı, zulm ü udvandan herkesin bizar olduğu, ârâ-yı bâtıla ve efkâr-ı fâsidenin nâs üzerinde hakim olup yeni bir şeriat ve bir peygambere ihtiyaç messettiği bir zamanda biz seni gönderdik. Bu ihtiyacı takdir edip hüsn-ü kabul gösterecekken bilâkis temerrüd etmeleri ayıp değil mi?

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ

[Habibim! Mûsâ (A.S.) a nidâ edip Tevrat'ı verdiğimiz zaman sen Tûr dağının bir canibinde olmadın, lâkin Rabbin Tealâ'dan rahmet ve ihsan olarak biz sana orada ceryan eden ahvali bildirdik.]

لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۝

[Nâs tezekkür ve tarik-ı savabı kabul etsinler için senden evvel kendilerine inzar edici bir peygamber gelmeyen kavmi inzar etmek maksadına mebni Habibim, biz seni resûl gönderdik.] Çünkü; İsa (A.S.) dan sonra ve senden evvel resûl gelmeyen ümmeti

inzar ve irşad etmeye ihtiyaç messettiğinden inzar maksadına binaen sen ümmetleri irşada me'mur kılındın.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hz. İsa ile bizim peygamberimiz arasında resûl gelmediğinden bu zamana fetret zamanı ve ahalisine de ehl-i fetret denmiştir ve bu müddet de ekser-i rivayete nazaran beşyüz seksen senedir. Şu halde kendilerine *n e z î r* yani peygamber gelmeyen ahaliyle murad; *zaman-ı fetret ahalisidir.* Yahut *k a v i m* le murad; *Resûlullah'ın kavmi olan kavm-i Araptır ki,* onlara Resûlullah'tan evvel ve İsmail (A.S.) dan sonra bir resûl gelmemiştir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Senden evvel ve ceddin İsmail (A.S.) dan sonra peygamber gelmeyen kavmi inzar etmek için Habibim, seni resul gönderdik] demektir. Şu manâya nazaran Resûlullah'ın kavm-i Arabı inzar için resûl olmasından başkalarını inzara me'mur olmaması lâzım gelmez. Zira; bir kavme resûl olduğunu zikretmek başkalarına resûl olmamasını icabetmediği gibi diğer âyetlerde Resûlullah'ın âmme-i nasa peygamber olduğu musarrahtır. Birşeyi zikir; maadaya münafi olmamak kaidedir.

Vâcip Tealâ Mûsâ (A.S.) ın *üç halini zikretti. B i r i n c i s i ; Mısır'dan (Medyen) e giderek Hz. Şuayb nezdinde ikaameti, i k i n c i s i ; Medyen'den hareket edip gece Cenab-ı Hakka münacaatı, Firavun ve kavmini davete me'mur olduğu, ü ç ü n c ü s ü ; yine Tûr'da Cenab-ı Hak'tan Tevrat'ı telâkki edip din-i Mûsâ'yı takrir ve te'sisidir.* Bunların hiçbirinde Resûlullah bulunmadığı halde vukuuâtı aynıyla noksansız haber vermesi vahyile bildiğine ve nübüvvet davasında sâdık olduğuna delâlet eder.

Bundan evvelki âyette Vâcip Tealâ Resûlüne hitaben «Habibim! Sen canib-i garbîde olmadın» ve bu âyette «Tûr canibinde olmadın» buyurdu. Evvelki âyet; Hz. Mûsâ'nın Tûr'da birinci münacaatı ve resûl olduğunun kendine bildirildiği zamanı beyan eder. İkinci, yani bu âyet de Firavun'un helâkinden sonra Tûr'da ikinci münâcâtı ve Tevrat'ı telâkki ettiği zamanı beyan eder. Binaenaleyh; tekerrür yoktur.

***

Vâcip Tealâ resûl göndermenin birinci sebebi nâsın ihtiyacı

olduğunu beyan ettiği gibi ikinci sebebi nâsın i'tizarını kat'etmek olduğunu beyan zımnında :

وَلَوْلَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ
إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۝

buyuruyor.

[Eğer onlara kendi kazandıkları günahları sebebiyle ukubet isabet ettiğinde onlar «Ey bizim Rabbimiz! Keşke bize bir resûl gönderseydin, o resûl bize âyetleri tebliğ etse de biz de âyetleriyle ittibâ' etsek ve sana iman eden müminler zümresinden olsaydık» dememiş olsalardı biz seni resûl olarak onlara göndermezdik, lâkin resûl göndermediğimiz takdirde bu sözü söyleyip i'tizar edeceklerinden şu i'tizar kapısını kapatmak için biz seni resûl gönderdik ki, söyleyecek bir sözleri kalmasın.] Binaenaleyh; onların «Bize bir resûl gelseydi iman eder, âyetlere tâbi' olur, mucibiyle amel eder, bu azapları görmezdik» diyerek i'tizara ve itiraza mahal kalmamıştır. Çünkü; resûl gönderince bu sözlerin kapısı kapanmıştır.

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin resûl gelmemiş olsa i'tizar edeceklerini beyandan sonra resûl geldiğinde iman etmediklerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى

buyuruyor.

[Vakta ki, bizim indimizde o müşriklere hak geldiyse onlar «Keşke Mûsâ (A.S.) a verilen mucizelerin misli bu nebiye verilmiş olaydı da biz de iman edeydik» dediler.]

أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ

[Müşrikler böyle derler de, bunlardan evvel kendileri gibi kâfir olanlar Mûsâ (A.S.) a verilen mucizelere küfretmediler mi?]

قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا

[Onlar Mûsâ ile biraderi Hârûn'a «Bunlar iki sâhirlerdir, birbirlerine muâvenetle galebe ediyorlar» dediler.] Ve böyle demekle de kalmadılar.

وَقَالُوا اِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾

[«Ve biz bunların risaletlerine, şeriatlarına ve kitaplarına küfrederiz» dediler.]

Yani; âhirette azabı görünce «Ne olaydı, bize de resûl gelmiş olsaydı da biz de iman edeydik» diyenlere vakta ki, hak olan resûlümüz gelince dediler ki «Keşke Mûsâ'ya verilen mucizelerin misli buna da verileydi, hiç şüphemiz kalmaz, iman ederdik, lâkin mucizesi Hz. Mûsâ'nın mucizesi gibi olmadığından iman etmedik» demekle mucizât-ı nebeviyenin kendilerine kanaat vermediğinden bahsettiler. Çünkü; sözlerinde sebatları yoktur. Onlar böyle derler de bunlardan evvel Mûsâ (A.S.) ın kavmi Mûsâ'ya verilen mucizelere küfretmediler mi? Kâfirlerin hepsi inat ve temerrütte müsavi değiller mi? Ve onlar Mûsâ ile biraderi Hârûn (A.S.) haklarında «Bunlar iki sâhirlerdir. Birbirine muâvenet ve müzaheretle sihir icad ediyorlar, biz bunların her getirdiklerine kâfiriz. Zira; biz bu gibi şeyleri babalarımızdan duymadık; inanamayız» demediler mi?

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Hz. Mûsâ'ya *v e r i l e n ş e y* le murad; *Tevrat'ın def'aten nazil olması, asâ ve yed-i beyzâdır.* Taraf-ı ilâhiden gelen *h a k* la murad; *bizim resûlümüz, Kur'an ve sair mucizat-ı nebeviyedir.* (اولم يكفروا) cümlesindeki küfredenlerle murad da Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *birkaç ihtimal vardır :*

B i r i n c i i h t i m a l ; Hz. Mûsâ'nın mucizesine küfre-

den Yahûdilerdir. Çünkü; Yahûdiler Mekke ahalisine Hz. Mûsâ'nın mucizesi gibi mucize istemelerini emretmişlerdi. Cenab-ı Hak «Onlar böyle emrederler de Hz. Mûsâ'nın mucizesine onlar küfretmediler mi?» demekle Yahûdileri tevbih etmiş ve Hz. Mûsâ'nın mucizelerine küfrettiklerini beyanla rüsvâ kılmıştır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey Kureyş kabilesi! Yahûdiler size Hz. Mûsâ'nın mucizesi gibi mucize istemenizi emrederler de kendileri Mûsâ (A.S.) ın ve biraderinin mucizelerine küfretmediler mi? Bunlar iki sâhirdir, birbirine muâvenet ediyorlar demediler mi? Şu halde nasıl oluyor ki, Hz. Mûsâ'nın mucizesinin mislini istemenizi size emrediyorlar?] demektir.

İkinci ihtimal; Kureyş kabilesidir. Gerçi zaman-ı saâdette bulunanlar Mûsâ (A.S.) zamanında yoklarsa da o zamanda mevcut olan ecdatları iman etmediğinden onların adem-i imanları bunlara isnad olunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Onlar Mûsâ (A.S.) ın mucizesi gibi mucize isterler de Mûsâ'ya verilen mucizelere küfretmediler mi? Madem ki, Mûsâ'nın mucizesi gibi mucize isterlerdi, o halde Hz. Mûsâ'nın mucizesine küfretmemeleri lâzımdı, niçin küfrettiler?] demektir.

Üçüncü ihtimal; Kureyş kabilesinin kendileridir. Çünkü; onlar Yahûdilerden Resulullah'ın nebi olup olmadığını ve Tevrat'ta ne gibi evsafı olduğunu sordular. Yahûdiler de Tevrat'ta olan evsafını haber verdiler ve aldıkları evsafın Resûlullah'ın evsafına muvafık olduğunu görünce «Hz. Mûsâ da (hâşâ) sâhirdi, Muhammed'in sâhir olduğu gibi. Bunlar iki sâhirlerdir, biz bunların küllisine kâfiriz» demekle Hz. Mûsâ'ya da küfrettiler. Sonra Resûlullah'tan Mûsâ (A.S.) ın mucizesinin mislini isteyince Cenab-ı Hak «Mûsâ'nın mucizesini isterler de bundan evvel ona küfretmediler mi?» demekle Hz. Mûsâ'ya dahi küfrettiklerini ilânla tevbih etmiştir. Fakat bu ihtimâlât içinde bu âyette Hz. Mûsâ'ya küfredenlerle muradın *Kureyş olması* ihtimali ağleptir. Çünkü; onlar nübüvveti mu'tekid olmadıklarından hiçbir nebinin nübüvvetini tanımadıkları halde Hz. Mûsâ'nın mucizesi gibi mucize isteyince «Madem ki Mûsâ'nın mucizesini istiyorlar, ona küfretmedi-

ler mi?» demekle tevbih etmiştir. Çünkü evvelce kabul etmedikleri bir şeyin mislini isteyip kabul edeceklerini beyan etmek; işi tas'îb etmek ve yorgunluk vermekten ibaret sahtekârlık olduğu cihetle Mekke ahalisinin hâlleri tekdire şayan olduğundan Cenab-ı Hak tekdir etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Resûlünden müşriklerin Hz. Mûsâ'nın mucizesinin mislini istediklerini beyandan sonra Resûlüne onları ilzam tarikını tavsiye etmek üzere:

قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ أَهْدٰى مِنْهُمَا أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Kur'an'a ve Tevrat'a sihirdir diyen kâfirleri ilzam için sen de ki, «Eğer sözünüzde sâdıksanız taraf-ı İlâhiden Tevrat ve Kur'an'dan daha ziyade doğru yolu gösterir ve nâfi' bir kitap getirin, ben de ittibâ' edeyim.»]

Yani; «Ey kâfirler! Tevrat'a ve Kur'an'a sihir deyip iman etmiyorsunuz. Haliniz böyle olunca canib-i ilâhiden bir kitap getirin ki, o kitap Kur'an'dan ve Tevrat'tan daha ziyade insanların menâfi-i diniye ve dünyeviyelerini ta'rif eder, doğru yolu gösterir olsun. Ben de o kitaba ittibâ' edeyim. Eğer sözünüz doğruysa böyle bir kitap getirin, görelim» de ki onları ilzam edesin. Çünkü; onların böyle bir kitap getirebilmeleri muhâldir. Binaenaleyh; Resulullah'ın ittibâ'ı da muhâldir. Kezalik onların bu iki kitaba ta'nda sâdık olmaları dahi muhâldir. Zira bu âyette emir; emr-i ta'cizîdir ki, onlara «Böyle bir kitap getirin» demek onları ta'ciz içindir ve Resûlullah'ın nübüvvetinin sıdkına kat'i delâlet eder delillerdendir. Çünkü; Kur'an'a ta'n ve muâraza eden bir kimseye «Kur'an'ı beğenmezsen ondan daha iyi ve nâfi' bir kitap getir de biz ona ittibâ' edelim» deyip onun da öyle bir kitap getirmemesi onun aczine ve kitap sahibinin sâdık olduğuna elbette delâlet eder. Zira; muârızlarını âciz bırakan şey elbette kuvvetli ve doğru olur.

***

Vâcip Tealâ müşrikleri iskât için Kur'an'dan ve Tevrat'tan daha nâfi bir kitap getirmesini emirden sonra onların bu emre cevap vermedikleri cihetle hallerinin en kötü bir hâl olduğunu beyan etmek üzere:

فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَاءَهُمْ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onlara «Kur'an'dan daha iyi bir kitap getirin» deyip de, onlar da sana cevap veremezler ve istediğin kitabı getirmezlerse sen bil ki, onlar ancak kendi havalarına ittibâ' ederler ve kat'i bir delile ittibâ' etmezler.]

وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللّٰهِ

[Allah'tan hidayet ve tevfik olmaksızın kendi havasına ittibâ' eden kimseden daha ziyade dalâleti irtikâbeden kim olabilir? Elbette kimse olamaz. Çünkü; havasına ittibâ' edip nefsinin emriyle yürüyen kimseden daha ziyade dalâlette olan bir kimse olmaz.]

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝

[Zira; Allahü Tealâ havasına ve nefsine ittibâ'la zulmeden kavm-i zâlimi hidayette kılmaz. Binaenaleyh; o kimse daima dalâlet içinde kalır.]

Yani; Habibim! Sen onlara «Kur'an'a ve Tevrat'a ta'nediyorsunuz. Eğer sözünüz doğruysa bunlardan daha nâfi' bir kitap getirin de ben ona ittibâ' edeyim» deyince onlar öyle bir kitap getirmekten âciz olur, sana cevap veremezlerse sen bil ki, onlar ancak hava ve heveslerine ve arzu-yu emellerine tâbî olmuşlardır. Çünkü; eğer onlar bir delile istinad ederek itiraz etmiş olsalardı elbette o delilin muktezasını getirirlerdi. Şu halde sizin tarafınızdan teklif olunan kitabı getiremeyince sırf kendi havalarına ittibâ' ettikleri zahir olur. Allah'tan hidayet ve tevfik olmaksızın kendi ha-

vasına ittibâ' eden kimseden daha ziyade dalâleti irtikâb eden kim olur? Elbette havasına ittibâ' eden kimsenin dalâleti herkesten ziyade olur. Zira; havasına ittibâ'la nefsine zulmeden kavmi Allahü Tealâ hidayette kılmaz. Çünkü; onlar gaflet deryasına daldıklarından doğru yola gitmek hatırlarına gelmez ve iradelerini sarfetmezler ki, Allahü Tealâ onları hidayette kılsın. Çünkü; doğru yol aramayan elbette doğru yol bulamaz. Binaenaleyh; onlar iradelerini dalâlete sarfettiklerinden Cenab-ı Hak onların kesbettikleri dalâli halkeder.

Hulâsa; Resûlullah'ın davetine icabet etmeyen ve Kur'an'a ta'nedip ondan daha iyisini getiremeyen kimsenin kendi havasına ittibâ' etmiş olacağı ve havasına ittibâ' eden kimseden daha ziyade dalâlette bir kimsenin olmadığı ve Allahü Tealâ'nın havasına ittibâ' eden zâlimleri hidayette kılmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'a ta'nedenleri tefekküre davet etmek üzere :

وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, Kur'an'a itiraz edenlerin tezekkür edip düşünmeleri için biz Kur'an'ın âyetlerinde sözü birbirine ulaştırdık.]

Yani; müşriklerin ve bilhassa hava ve heveslerine ittibâ' edenlerin asla i'tizara mecalleri yoktur. Zira; biz muhakkak Kur'an'ın âyetlerinin bazılarını bazılarına raptettik, insanlara nâfi' olan ahlâkı birer birer tafsîl eyledik. Meselâ doğru yol tutan müminlerin hallerini ve nâil olacakları derecelerini beyan ettiğimiz gibi onun arkasında havasına ittibâ' eden kâfirlerin hallerini ve giriftar olacakları derekeleri ve âhiretin ahvalini beyan ettik. Dünyada olan bir kimseye re'yelayn âhireti görmüş gibi ahval-i âhireti ve her

tarik erbabının makamlarını bildirdik, kezalik emir akibinde nehyi ve mev'izeyi ve nehiy akibinde ibretbahş olacak durub-u emsali ve herbirerlerini birer kıssa halinde o cürmü irtikâb edenlerin hallerini ve âkıbetlerinin neye müncer olduğunu ve günahlardan herbirinin ne gibi felâketlere sebep olduğunu ve olacağını ve ehl-i dalâlin dalâletleri üzerine azaplarını birer birer saydık ve sebeplerini meydana koyduk ki, herkes halini tatbikle işine yarayanı alsın ve hiçbir itiraza mecali kalmasın. Şu halde herkesin Kur'an'ın âyetlerini iyi düşünmeleri lâzımdır.

*
* *

Vâcip Tealâ Resûlünün risaletini te'yid eden delillerden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, Kur'an'dan evvel biz onlara kitap verdik, onlar Kur'an'a iman ederler.]

وَإِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾

[Ve onlar üzerine Kur'an tilâvet olunduğunda «Biz Kur'an'a iman ettik. Zira; Kur'an bizim Rabbimiz tarafından haktır. Çünkü; biz Kur'an'dan evvel kitaplarımızda beyan olunduğu veçhile Kur'an'ın cemi-i ahkâmına inkıyad eder olduk» demekle imanlarını izhar ederler.]

أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا

[İşte şu evsafı haiz olan kimselerin tekâlif-i ilâhiyeye sabırları sebebiyle ecirleri iki kere verilir.]

وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾

[Ve onlar haseneyle seyyieyi def'ederler ve bizim kendilerini merzuk ettiğimiz rızıktan muhtaç olanlara infak ederler.]

Yani; Kur'an taraf-ı İlâhiden nazil olmuş bir kitap ve Muhammed (S.A.) in dava-yı nübüvvette sâdık olduğuna delâlet eden delâil cümlesindendir. Çünkü; onlar şol kimselerdir ki, biz onlara Kur'an'dan evvel Tevrat ve İncil gibi kitapları verdik, o kitapların mucibiyle amel ettiler. Onlar Kur'an nazil olduğunda ancak Kur'an'a iman eder ve derler ki, «Biz Kur'an'a iman ettik. Zira Kur'an; bizim Rabbimiz tarafından nazil olmuş haktır. Biz, buna imanda tereddüt etmeyiz. Çünkü; Kur'an'ın nüzûlünden evvel bizim kitabımızda Kur'an'ın hak olduğu ve âhir zaman nebisinin taraf-ı İlâhiden gönderilmiş bir resûl olduğu beyan olunduğu cihetle biz Kur'an'a daha evvel inkıyad etmiştik» demekle taraf-ı risaletten onlar üzerine Kur'an tilâvet olunduğunda hiç tereddüt etmeksizin imanlarını izhar ederler. Zira; onlar kendi kitaplarında olan ahkâmın cümlesini tasdik edip itikaadât-ı diniyesine ihtimam ettiklerinden ve kitaplarında olan ahkâmın bazısı da Kur'an'ın hak olduğuna dair olduğu cihetle kendi kitaplarına imanla Kur'an'a da iman etmişlerdi. Kur'an nazil olup taraf-ı risaletten onlar üzerine tilâvet olunduğunda derhal tasdik ederler ve inkıyadlarını beyanda nükûl etmezler. İşte şu evsafı haiz olan ehl-i kitaba sabırları sebebiyle iki kere ecir verilir. *Birincisi; Kur'an'dan evvel kitaplarına imanla Kur'an'a iman ettiklerindendir. İkincisi; Kur'an'ın nüzûlünden sonra Kur'an'a imanı tecdid etmeleridir.* Onlar yalnız imanla iktifa etmezler. Zira; sevaplarıyla günahlarını defeder ve bizim kendilerine verdiğimiz rızıktan muhtaç olanlara infak da ederler. Çünkü; onlar kıbel-i ilâhiyeden gelen tekâlifin meşakkatına sabrettikleri gibi enva'-ı azabı ve rüsvâlığı icabeden günahları sevap cihetini iltizamla terkederler. Yani emrin mucibini işlemekle menhiyyatı terkederler. Zira hasene ve emrin muktezası; envâ'-ı hayratı câliptir. Binaenaleyh; bunlardan mukteza-yı beşeriyet bir kusur sâdır olursa derhal o kusuru tevbe ve istiğfarla izale etmekle beraber bir hasene işlerler ki, o hasene günahlarına kefaret olur. Haseneyle meşgul olur ve seyyiattan vazgeçerler. Cenab-ı Hak bu âyette iman eden ve iki kere ecre nail olan ehl-i kitabı; *ahlâk-ı hamîdeden üç şeyle senâ buyurdu.* *Birincisi;*

iman, i k i n c i s i ; haseneyle seyyieyi defetmek, ü ç ü n c ü s ü ; merzuk olduğu rızıktan hayrata infak etmektir.

Cenab-ı Hakkın bu üç sıfatla ehl-i kitabı senâ buyurması insanları bu sıfatları iktisaba teşvik etmektir. Bunlara iki kere ecir verilmesinin sebebi; bir kere bi'setten evvel Resûlullah'a iman ve bir kere de bi'setten sonra iman ettiklerindendir. Binaenaleyh iki şeriatla amel ettiklerinden iki ecre nâil olmuşlardır. Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Resûlullah'ın «İnsanlardan üç sınıf kimse iki ecir alırlar. *B i r i n c i s i ;* ehl-i kitaptan bir kimse bir kere kendi kitabına ve nebisine, bir kere de Kur'an'a ve âhir zaman peygamberine iman ederse iki ecir alır. *İ k i n c i s i ;* bir köle ki, hem efendisinin hakkını, hem de Cenab-ı Hakkın tekâlifini edâ ederse iki ecir alır. *Ü ç ü n c ü s ü ;* bir kimsenin cariyesi olur, onu güzel terbiyeyle âzâd ve nikâh ederse iki ecir alır» buyurduğu hadis-i şerifi bu manâyı te'yid eder.

Fahri Râzi, Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; ehl-i kitaptan iman edenler haklarında nâzil olmuştur. Çünkü; Hz. Ca'fer'le beraber otuz ikisi Habeş'ten, sekiz kişi de Şam'dan geldi. Bu kırk kişi Resûlullah'a iman ettiler. Ehl-i İslâm'ın haline baktılar ve «Yâ Resulallah! Bizim memleketimizde malımız var, getirelim, ehl-i İslâmın ihtiyacına sarfedelim mi?» demekle istizan ettiler. Resûlullah da izin verdi ve sözlerini yerine getirince Cenab-ı Hakkın onları meth için bu âyeti inzal buyurduğu mervidir. Fakat bu misilli makamda itibar lâfzın umumuna olduğundan şu sıfatlar her kimde bulunursa o kimse bu âyetin hükmünde dahildir.

***

Vâcip Tealâ Resulüne iman eden ehl-i kitabın evsaf-ı hamidelerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere:

وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ

buyuruyor.

[Onlar faydasız söz işittiklerinde ondan i'raz ederler.]

وَقَالُوا لَنَآ اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ

[Ve derler ki «Bizim amellerimiz var, sizin de amelleriniz var.»]

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ

[«Bizim tarafımızdan selâmet sizin üzerinize olsun.»]

لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ ۝

[Zira; biz sizin gibi cahillerle sohbet etmek istemeyiz» demekle cühelâ ile münazaa etmeyeceklerini beyan ederler.]

Yani; ehl-i kitaptan iman edenlerin ahlâk-ı hamidelerinden birisi de onlar dinî ve dünyevî maslahattan hâlî lüzumsuz bir söz işittiklerinde o sözden i'raz ederler, onu dinlemek ve beyhude vakit geçirtmekten nefislerini muhafaza eder ve rıza-yı ilâhiye muhalif sözleri işitmekten hazer ederler. Çünkü; onları menetmeye muktedir olamayınca nefislerinde olan taharet icabı bu misilli lâğviyatı irtikâb edenlere derler ki, «Bizim kendimize mahsus amelimiz var. Sa'yımızla hasıl olmuştur. Binaenaleyh; onun üzerine terettüb eden ceza bize aittir, size tecavüzü yoktur. Şu halde bizim amelimize müdahaleye hakkınız olamaz. Kezalik sizin de ameliniz var, kendi sa'yınızla hasıl olmuş, cezası da size aittir. Binaenaleyh; bizim tarafımızdan size selâmetle duâ var, münazaa ve mücadele yoktur. Şu halde beynimizde bir müddet-i muvakkata mütareke var. Sizin tevbeye muvaffak olmanıza duâ ederiz. Zira; biz sizin gibi cahillerle musahabet etmek istemeyiz» derler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i kitaptan iman edenlere kendi milletlerinden kötü söyleyen ve sebbedenlere âyette beyan olunduğu veçhile mukaabele ettikleri, hatta Yehûddan iman eden (Abdullah b. Selâm) Hazretlerinin, din-i Mûsâ'yı terkettiğinden dolayı kendisini itham edip kötü söyleyen kimselere «Selâm'la ve sizin de bizim de amelimiz var. Herkesin ameli kendine ait» demekle mukabele ettikleri mervidir.

Hulâsa; kötü söyleyenlerden kaçmak, iyilikle mukabele etmek

indallah marzî ve cahilâne muâmeleye karşı nazikâne mukabele etmek memduh olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ۝

[Yâ Ekrem-er Rüsul! Sen sevdiğin kimseyi hidayette kılamazsın. Lâkin Allahü Tealâ dilediği kulunu hidayette kılar. Halbuki Allahü Tealâ ihtida edenleri herkesten ziyade bilir.]

Yani; Habibim! Sen muhabbet ettiğin kimsenin din-i hakka dahil olup tarik-ı müstakime salik olmalarına her ne kadar haris olsan ve sa'yetsen doğru yola irşad edemezsin, lâkin kullarının istidad ve kaabiliyetini bilen Allahü Tealâ dilediği kuluna imanı tevfikle hidayette kılar ve hidayete dahil olan mühtedileri iyi bilir. Şu halde senin üzerine vâcip olan tebliğdir. Zira; hidayet vermek ve doğru yola sevkle irşad etmek; irade-i İlâhiyeye bağlıdır.

Fahri Râzi ve Medarik'in beyanlarına nazaran bu âyet Ebu Talip hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; Ebu Talip maraz-ı mevtinde Kureyş'in delikanlılarına vasiyet etmiş ve demiştir ki «Ey gençler! Muhammed (S.A.) e iman edin, felâh bulun». Bu sözü üzerine Resûlullah «Ey Amca! Gençlere vasiyet eder, nefsini terkedersin. İman et. Hiç olmazsa bir kere (لا إله إلا الله) de ki, onunla Allahü Tealâ huzurunda sana şehadet edeyim. Seni Cehennem'den kurtarayım» demiş, Ebu Talip de «Ey Yeğenim! Senin hakkaa nebi olduğunu bilirim, lâkin şimdi iman edersem Kureyş'in ta'yib edeceklerinden korkarım. Binaenaleyh; iman edemem» demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Gerçi Ebu Talib'in iman ettiğine dair bazı rivayet mevcut olup bu âyet küfrüzere vefat ettiğine delâlet ederse de kat'i bir delil olmayınca bir cihete hükmolunamaz. Zira; âyet kat'idir. Lâkin Ebu Talip hakkında nazil olduğu zannîdir. Şu halde kat'i bir hüküm vermek doğru olamaz.

Hidayetin *iki manâsı vardır.* *B i r i n c i s i ; Cennet'e davet etmek, doğru yolu göstermek ve delillerini beyan etmektir.* Resulullah bu manâca hidayetle me'murdur ki, herkese yol gösterir, Cennet'e davet eder ve herkesin tarik'-ı müstakîme girme-

sine sa'yeder. İkincisi; *bilfiil matluba îsâl, imana ithal ve iyi amellere tevfik etmektir.* Bu manâca hidayet; Allah'a mahsustur. Şu halde bu âyette nefyolunan hidayet; bilfiil imana ithal etmek manâsınca hidayettir. Binaenaleyh; bazı âyette Resûlullah'a isnad olunan hidayet manâ-yı evvelce hidayettir. Şu halde âyetler beyninde münafat yoktur. Çünkü; Resûlullah'tan nefyolunan hidayetin manâsı başka, ispat olunan hidayetin manâsı başka olduğundan âyetler arasında tenakuz yoktur.

Hulâsa; matlûba îsâl etmek manâsınca hidayeti halkeden Allahü Tealâ olduğu ve kulların iradelerini sarfları üzerine Allahü Tealâ'nın dilediği kulunu hidayette kıldığı ve ihtida edenlerin hidayetlerini Allahü Tealâ'nın iyi bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin bazı şüphelerine cevap verdikten sonra bazı âhara cevap vermek üzere :

وَقَالُوا إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا

buyuruyor.

[Kâfirler «Biz seninle beraber yâ Muhammed! Hidayete ittibâ' edersek arzımızdan, yani yurtlarımızdan çıkartılırız» dediler.]

أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبٰى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا

[Onlar böyle zannederler de, düşünmezler mi biz onları her türlü korkudan emin ve herşeyin meyvesi bizim tarafımızdan rızık olarak kendisinde toplanan ve celbolunan Harem-i Şerif'te onları iskân edip kararlaştırmadık mı?]

وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

[Ve lâkin onların ekserisi bu nimetin kadrini bilmezler.]

Yani; ehl-i Mekke'den bazıları dediler ki «Yâ Ekrem-er Rusül! Biz senin hak üzere olup getirdiğin dinin din-i hak olduğunu yakinen bildik, lâkin biz seninle beraber bu hidayete ittibâ' etsek bizi memleketimizden çıkarırlar. Zira; biz kavm-i Araptan olduğumuz cihetle Araba muhalefet edersek âdet-i cahiliye üzere kabail-i Arap gelir, nehb ü gaarât ederler» demeleri üzerine Cenab-ı Hak onları reddetti ve dedi ki «Onlar iman ederlerse akvam-ı Araptan korkarlar da düşünmezler mi? Biz onları Harem'de kararlaştırmadık mı? O Harem ki, her korkudan emin ve bilkülliye mekârihten sâlim ve envâ'-ı hayratı caliptir. Böyle mübarek bir mahalli biz onlara mesken kılmadık mı? Ve o Harem ki, bizim tarafımızdan rızık olarak herşeyin meyvesi ve hulâsası ve en a'lâsı uzak beldelerden celbolunur, lâkin ekser-i nâs bu lutfumuzu bilmezler». Binaenaleyh; bu nimetin şükrünü edâ etmezler ve şeytan'ın vesvesesini dermeyan ederler de Cenab-ı Hakkın verdiği te'minatı tefekkür etmezler, nur-u imanın fevaidini bildikleri halde o nûrun fevaidinden mahrum olmaya razı olurlar.

Fahri Râzi, Kazî, Medarik ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Abd-i Menaf) oğullarından (Hâris) isminde bir kimse hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; Hâris huzur-u Risalette «Yâ Muhammed! Biz biliriz, sen hak söylersin, fakat biz Arabın dinini terkle muhalefet eder, sana ittibâ' edersek, Arap bizimle muharebe eder ve memleketimizden çıkarırlar» dedi. Çünkü; Arapta yağmegerlik, nehb ü gaarât ve birbirlerini katl ü ifna etmek âdet olduğundan bu âdetten korktuklarından bahsetti ve Cenab-ı Hak bu düşüncenin yanlış olduğunu birkaç cihetten beyanla fikirlerini reddetti. *B i r i n c i s i ; Harem-i Şerif'in bütün korkularından emin olması, i k i n c i s i : her tarafın rızkından oraya celbolunması ve rızıkları himaye-i İlâhiye altında bulunması, ü ç ü n c ü s ü ; küfür halinde refahla yaşadıkları halde Harem-i Şerif hürmetine bir de tevhid hürmetini zammederlerse daha ziyade rahatlarının me'mûl olmasıdır.* Hatta o mahall-i mübarek en korkunç zamanlarda bile sair bilâda nisbetle emin olduğundan Cenab-ı Hakkın o belde halkını çok zaman düşmanlarına beslettiği görülmüştür.

(تخطف) *T a h a t t u f; kapmak, kaçmak* manâsınadır. Burada «Biz hidayete ittibâ' edersek kapılır kaçırılırız» yani «Arap

kavmi bizi kaparlar, kaçarlar» demek «Bizi yurdumuzdan çıkarırlar» demektir. (يجبى) *celb ve cem'olunmaktır* ki, «Her yerin rızkından oraya celbolunur» demektir.

***

Vâcip Tealâ şu şüphelerine ikinci bir cevap olmak üzere :

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا

buyuruyor.

[Maişetleri kendilerine ferah veren birçok karye ahalisini biz ihlâk ettik. Çünkü; onların rızıkları bol, nimetleri çok ve herşey mebzul olduğundan kibir ve gururla tuğyan ettikleri cihetle biz onları ihlâk ettik.] Mekke ahalisini de onlar gibi tuğyan ettiklerinden ihlâk ederiz.

فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلِيلًا

[İşte şu görülen harabeler onların meskenleri ve memleketleridir. Bizim onları ihlâkimizden sonra onların meskenlerinde iskân olunmadı, ancak mürur u uburdan az bir kimseler iskân olundu.]

وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ ۝

[Halbuki biz onların varisi olduk.] Zira; onlar gitti, biz kaldık. Çünkü; onların arkalarında yurtlarına mutasarrıf olacak bir kimse kalmadı ki varis olsalar. Esasen onlar fânî, biz bâkî olduğumuz cihetle varis gibi biz kaldık ve mülkümüzü istediğimize veririz.

(بطرت معيشتها) *B a t ı r ; zengin olan kimsenin hakkullahı muhafaza etmeyip malında suiistimâl ederek azgın olmasıdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Maişetlerinin bol olması tuğyanlarına

sebep olan çok karye ahalisini biz ihlâk ettik. Şu görülen harabeler onların meskenleridir. Sâkin olacak kimse kalmadı, ancak az bir zamanda harabelerinde müsafirler sâkin olurlar] demektir. Velhasıl Mekke ahalisinin «Biz bu dinin hak olduğunu bildik, iman edeceğiz, lâkin kabail-i Arap bize hücum eder, evlerimizden çıkarırlar, imanımız nimetimizin zevaline sebep olur» demelerini Cenab-ı Hak evvelki âyetle reddettiği gibi bu âyetle dahî reddetmiş ve demiştir ki, «İman; nimetin devamına sebeptir, zevaline sebep değildir. Belki nimetin zevaline sebep; küfrüzere ısrar etmektir. Çünkü; Mekke ahalisi gibi nimetine mağrur olup nimetini muhafaza sebeb-i küfür olacağı zannıyla küfürde devam eden ümem-i salifeden çok karyeleri ihlâk ettik. Eğer Mekke ahalisi de nimetlere mağrur ve o nimeti muhafazayı küfre devamda zannederek ısrar ederlerse bunları da ihlâk ederiz» demekle «Biz iman edersek nimetimizin zevalinden korkarız» dediklerini reddetmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ âsî olan çok karye ahalisini ihlâk ettiğini beyan edince «Mekke ahalisi âsî oldukları halde niçin ihlâk etmedi?» şeklinde varid olan suâle cevap olarak:

وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ ف۪ٓي اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ köylerin ortasında ve büyüğünde bizim âyetlerimizi ahalisi üzerine tilâvet eder bir resûl gönderinceye kadar ehl-i kurâyı ihlâk eder olmadı ki, resûl gelip onlara âyetleri tilâvet edinceye kadar müsaade eder.]

وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾

[Halbuki; biz ehl-i kurâyı ihlâk eder olmadık, ancak ehl-i kurâ kendilerine meb'us olan resûlün âyetleri tilâvetinden sonra zâlim olurlarsa onları ihlâk ederiz.]

Yani; umum kurâ ve kasabâtın merkezi bulunan karyede bir resul gönderip o resûl bizim âyetlerimizi onlara tilâvet edip ahkâmımızı tebliğ ve din-i hakka davet edinceye kadar Rabbin Tealâ Habibim, karyeleri ihlâk eder olmadı ve nebinin bi'setinden sonra karye ahalisini helâk eder olmadık. Ancak karye ahalisi zalim olursa ihlâk ederiz.

Rusül-ü kiram evvelâ o kavmin eşrafına, ukalâsına ve ahalinin reislerine tebliğe me'mur olduklarından ve kavmin ukalâsı büyük karyelerde bulunduklarına binaen Cenab-ı Hak karyelerin anası yerinde olan büyük karyede resûl ba'setmeyince ahalisini ihlâk etmeyeceğini beyan etmiştir. Çünkü; büyük karyeye ve eşrafa resûl olanın küçük karyelere ve avam-ı nasa resûl olacağı evleviyetle sabittir. Zira; her şeyde küçüklerin daima büyüklere tâbi' olması âdettir. Şu halde metbûa resûl olanın, tâbia resûl olacağında şüphe yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Resûlullah'ın bi'setinden sonra şirke devam ettikleri halde Cenab-ı Hakkın Mekke ahalisini ihlâk etmediğine sebep; birçoklarının iman edip din-i İslâma büyük hizmetler ifa edecekleri ve birçoklarının da nesillerinden dine hizmet edecek müminler gelecek olmasıdır. Küfürde pek şiddet gösterenleri de Bedir vak'asında ihlâk etmiştir. Bu âyet; helâke sebebin zulüm olduğuna delâlet eder. Çünkü zulüm; insanların hayatlarını katettiği gibi rızıklarına dahi mânidir. Zira rızık; şükürle kaaimdir. Halbuki zulümle şükür olmaz.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin şüphelerinden bazı âhara cevap vermek üzere :

وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Size verilen şey hayat-ı dünyanın menfaatı ve ziynetidir.]

وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى

[Ve Allahü Tealâ indinde hayırlı ve bâkidir.]

اَفَلَا تَعْقِلُونَ

[A'lâyı, ednaya ve bâkîyi fânîye değişirsiniz de hiç bir aklınızla idrak etmezsiniz?]

Yani; ey muhabbet-i dünya kalplerini bürümüş olan kimseler! Size esbab-ı dünyadan verilen şeyin küllisi hayat-ı dünyanın menfaatı ve ziynetidir. Binanealeyh; onunla intifâ'ınız ancak dünyada muammer oldukça olduğu cihetle ömrünüz hitam bulunca o menfaat ve lezzet de hitam bulur. Zira; hayatınız ve dünya her an tükenmek üzeredir. Dünya ise sukût edip yıkılmaya mahkûmdur. Şu halde menfaatı ve ziyneti de zevale ma'ruzdur. Halbuki Allahü Tealâ indinde olan sevap ve âhirete müteallik amel hayırlı, devamlı ve bekalıdır, asla şer karışığı olmadığı gibi zeval ihtimali de yoktur. Hayr-ı mahız ve bâkî olan sevabı, fânî ve mazarratla karışık olan lezzet-i dünyaya değişir de hiç taakkul etmez misiniz ki, a'lâyı ednâya ve bâkîyi fânîye değişirsiniz ve aklınızı lâyık olduğu veçhile istimâl etmezsiniz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âhiretin hayırlı olması; menfaatın büyük ve devamlı ve rızkının kederden sâlim olmasıyladır. Çünkü; dünyada insanın ömrü ne kadar uzun olsa yine âkıbeti ölüm olduğu gibi nimeti ne kadar çok olsa mihnet ve meşakkatla karışık ve zevâle ma'ruzdur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âhireti, dünya üzerine tercih etmeyen aklı olmayan kimsedir. Zira; aklı olan azı terkeder, çoğu alır. Hatta İmam-ı Şafiî «Bir kimse aklı çok olan kimseye vasiyet etse âhiret ameliyle meşgul olanlara verilir» buyuruyor.

Bu âyet; dünyayı âhiret üzerine tercih edenlerin akılları olmadığına delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak dünyanın nimeti fânî

ve âhiretin nimeti bâkî olduğunu beyandan sonra taakkul etmeyenleri, yani aklıyla düşünmeyenleri tevbih etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ âhireti, dünya üzerine tercihin lüzumunu beyandan sonra âhireti ihtiyar eden kimsenin dünyayı ihtiyar eden kimseye müsavi olamayacağını beyan etmek üzere :

أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ
هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ۝

buyuruyor.

[Fânînin bâkîye müsavi olacağını düşünürler de şol kimse ki biz ona vaad-i hasen olan Cennet'i vaadettik. Binaenaleyh; Cennet'e kavuşacak olan kimse şol kimse gibi olur mu ki, biz o kimseye hayat-ı dünyanın menfaatını verdik ve sonra yevm-i kıyamette o kimse Cehennem'e atılmak için hazırlanan kimselerden olacak. Bu iki kimse birbirine müsavi olur mu?]

Yani; müminle kâfir, mûtî'le âsî birbirine müsavi olur mu zannedersiniz? Elbette müsavi olamazlar. Çünkü; bir kimse ki, biz imanına Cennetimizi ve ibadetine derecâtını vaadettik ve o kimse vaadimizi tasdik ederek çalıştı ve vaadettiğimiz Cennet'e müstehak olduğundan elbette vaadimize kavuştu. Zira; vaadimizde hulf yoktur. Şu halde Cennet ve dereceleri kendileri vaad olunup, o vaada mülâki olan mümin şol kimse gibi olur mu ve ona müsavi addolunur mu ki, biz o kimseye yalnız hayat-ı dünyanın menfaatını verdik, onunla intifâ' etti, ona aldandı, bize iman ve ibadeti unuttu, hemen lezaiz-i cismaniyeyle iktifa etti ve vefatından sonra yevm-i kıyamette su-u a'mâli icabı Cehennem'e girmek üzere hazırlananlardan oldu.

Hulâsa; Allah'a iman eden, âhirete inanan ve âhiret için tedarikâtta bulunan müminle Allah'a iman etmeyen, âhirete inanmayan ve tedarikât-ı âhiretten gaafil olan kâfirin müsavi olamayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ müminle kâfirin müsavi olmayacağını ve mümine Cennet vaad olunduğundan ona mülâki olup kâfir de Cehennem'e girmek için hazırlananlardan olacağını beyandan sonra yevm-i kıyamette kâfirlerle Vâcip Tealâ arasında cereyan edecek sözleri beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Habibim! Zikret şol günü ki, o günde Cenab-ı Hak kâfirlere ve bilhassa müşriklere nidâ eder ve der ki, «Ey müşrikler! Sizin dünyada bana şerik itikad ettiğiniz şeriklerim nerededir? Onları gösterin». Cenab-ı Hak kâfirlere bu suretle hitab-ı ilâhisiyle itikadlarının bâtıl olduğunu tefhimle gazabını izhar eder.]

قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾

[Cenab-ı Hakkın «Nerededir sizin itikaad ettiğiniz şeriklerim?» deyince gazab-ı İlâhiyle üzerlerine hüküm vâki' olan müşriklerin reisleri derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Şu bizim iğvâ ettiğimiz kimseleri biz iğvâ etmekle yoldan çıkardık, nasıl ki biz yoldan çıktık, onları da biz azdırdık.»]

Yani; «Onların dalâletiyle bizim dalâletimiz müsavidir. Çünkü; biz nasıl kendi ihtiyarımızla dalâleti irtikâb etmişsek onlar da kendi ihtiyarlarıyla dalâleti irtikâb ettiler. Zira; onları dalâlete icbar etmedik, fakat şerri ve çirkin amelleri tezyin etmekle azdırdık, aldattık, onlar da aldandılar. Binaenaleyh; Yâ Rabbi! Onlardan ve amellerinden biz sana iltica ile teberrî ettik. Zira; onlar dünyada bize ibadet eder olmadılar, belki kendi havalarına ve nefislerinin arzusuna ibadet ettiler. Şu halde bizimle onlar arasında münasebet kalmamıştır» demekle reisler kendilerine tâbi' olanlar-

dan teberri ve kat'-i alâka ederler. Yahut *bu sözü söyleyenler şeytanlardır.* Şu halde şeytanlar dünyada iğfal ettikleri âsîlerden âhirette teberrî edeceklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiştir ki, insanlar gözlerini açsınlar, şeytan'ın tuzağına tutulmasınlar. Bu muâmelenin nümunesi dünyada her zaman görülmektedir. Çünkü; bir kimse diğerini aldatır, birtakım hülyalarla önüne düşer, şaşırtır. Neticede iş ber'akis olunca sanki hiç methali yokmuş gibi işin içinden sıyrılır çıkar, hiç sahip olmaz ve «Kendi düştü, cezasını kendi çeksin. Ben vur dedimse öldür demedim ya. Aklı vardı, düşünüp yapmayaydı» demekle o tatlı ülfetleri ve güzel muhabbetleri bir iki söze fedâ eder gider. İşte bu gibi muameleler âhiretin nümunesidir. Binaenaleyh; âhirette aynı muamelenin ceryan edeceğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ müşrikleri tekdir için Allahü Tealâ'ya şerik itikad ettiklerini ve şeriklerin nerelerde olduğunu suâl edeceğini beyandan sonra müşriklere şeriklerini davet etmelerini emirle rüsvâ edeceğini beyan etmek üzere :

وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Ve o günde taraf-ı İlâhiden müşriklere hitabedilerek denilir ki «çağırın şeriklerinizi, şefaat etsin size». Böyle denilince onlar da şirkettikleri şeyleri davet ederler. Fakat o şerik itikad ederek ibadet ettikleri putları onlara hiç cevap vermezler. Binaenaleyh; müşrikler ümitlerinden me'yus olurlar. Çünkü; onlar dünyada o bâtıl ma'budların şefaat edeceklerini ümid ettiklerinden ümitleri veçhile davet ederler. Fakat onlar da kemâl-i aciz ve hayretlerine binaen icabet etmezler. Zira; icabete kudretleri yoktur. Şu muhavereden sonra ehl-i şirk azabı görür ve kemâl-i hasretle derler ki, «Ah! Keşke şu şerikler dünyada hakka ihtida etmiş olsalardı, ken-

dileri azaptan kurtulur, bizi de kurtarırlardı.» İşte müşrikler bu suretle eseflerini izhar ederler.]

Şu manâ âyette (هُم) zamiri; *şeriklere râci olduğuna nazarandır.* Amma zamir *müşriklere* râci olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Âhirette müşrikler azabı görünce derler ki, «Ah, ne olaydı kendileri ihtida etmiş ve doğru yola gitmiş olsalar da bu azabı görmeselerdi, bize de yardım ederler, şimdi biz de görmezdik» derler.]

Bu manâ (لو) kelimesi *temenni için* olduğuna nazarandır. Amma Beyzâvî'nin beyanı veçhile (لو) kelimesi *şartiye* ve cevabı mahzuf olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Eğer o müşrikler dünyada tarik-ı hakka ihtida etmiş olsalardı, onlar âhirette azap görmezlerdi. Lâkin ihtida etmediklerinden azaba müstehak oldular] demektir.

Müşriklere taraf-ı İlâhiden «Çağırın şeriklerinizi» demek istihza ve tehekküm içindir. Çünkü; onları itikadları üzerine rüsvâ etmektir. Kezalik dünyada bu muhaverenin emsali de çoktur. Zira; kötü kimseleri dost ittihaz edenlere evvelce halis dostları tarafından nasihat olunup o nasihatı duymayan kimsenin başına bir iş geldiğinde kötü dostlar selâm vermezler, halis dostları da nasihat-ı sabıkalarına işaret etmek ve o kimseyle alay olmak üzere «çağır yaranlarını, yardım etsinler sana, nerede kaldı o muhabbetler» derler. Bu söz, o adamı istihzadır. Çünkü yaranların yardım etmek imkânı olmadığı gibi semtine bile uğramazlar. İşte Cenab-ı Hak Kur'an'da bu gibi muhaverelerin aynının kullarıyla kendi arasında ceryan edeceğini beyanla âsîleri ikaz ve insafa davet ediyor.

***

Vâcip Tealâ âhirette ceryan edecek diğer muhavereyi beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَٓا اَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Habibim! Zikret şol günü, o günde Allahü Tealâ müşriklere nidâ eder, der ki, «Size gelip tarik-ı hakka davet eden resûllere ne cevap verdiniz?] Çünkü; Onlar sizi amel-i saliha ve muharrematı terke davet ettiler. Onların bu davetlerine siz ne gibi sözle mukaabele ettiniz?»

فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ

[Cenab-ı Hakkın bu suâline karşı onlar üzerine o günde cevap vermek için haber kapıları tamamen kapanır.] Çünkü; kemâl-i hayret ve dehşetlerinden akılları başlarından gider, birşey söylemeye iktidarları olmaz ki, cevaba tasaddi etsinler.

فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ ۝

[Binaenaleyh; onlar ne cevap vereceklerine dair birbirlerine sual de edemezler.] Zira; iktidarları tamamen münselip olduğundan birbirine müracaatla bilmediklerini öğrenip cevap vermek cihetini de iltizam edemezler. Çünkü; cümlesi hayret içinde şaşkın olurlar.

Yani; Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette kâfirlerden sual eder, der ki, «Siz rûsül-ü kirama ne yolda icabet ettiniz?» Bu suale karşı onlar üzerine bütün haberlerin kapıları kapanır, kalpleri kör ve dilleri tutuk olur. Binaenaleyh; kendileri bir cevaba muktedir olamadıkları gibi bilmedikleri ciheti birbirlerinden sual de edemezler. Çünkü; kabahat sahibi her zaman mahcup olur ve söz söylemeye mecali olmaz, söylese hacaletine binaen yarım söyler.

Velhasıl şu üç âyette beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette kâfirlerden *üç şeyi suâl edecektir. B i r i n c i s i ; şeriklerden ve şeriklerinin nerede olduğundan suâldir.* Bu suâlden maksat; fena itikadlarından dolayı onları tahkir etmektir. *İ k i n c i s i ; onlara şeriklerini davetle emredip şeriklerinin icabet etmemesiyle rezil olmalarıdır. Ü ç ü n c ü s ü ; rusül-ü kirama neyle icabet ettikleridir* ki, icabet etmediklerinden dolayı tevbih etmektir.

*
* *

Vâcip Teâlâ kâfirlerin ahvalinden bazısını beyandan sonra müminlerin hallerini beyan etmek üzere :

فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Amma şol kimse ki, günahlarına tevbe ve iman etti, amel-i salih işledi. Şu amelleri işleyince o kimse felâha dahil olanlardandır.]

Yani; bir kimse ki, muktezâ-yı beşeriyet işlediği günahlardan tevbeyle Cenab-ı Hakkın dergâhına iltica ve Rabbisinden kusurunun affını istirham etti ve imanla amelini ihlâs üzere işledi. Böyle olan kimse muhakkak felâha dahil olanlardandır. Binaenaleyh; korktuğundan kurtulur, umduğuna nâil olur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (عسى) *kelimesinde üç ihtimal vardır. B i r i n c i s i ; tahkik ve vücub için olmasıdır.* Çünkü; kerim olan kimse «Me'mûl ki filân şey şöyle olacak veyahut şunu filâna vereceğim» derse o şey muhakkak olacak sayılır. Zira kerim; vaadinde hulfetmez. Binaenaleyh; Allah'ın kelâmında (عسى) tahkik içindir. *İ k i n c i s i ;* (عسى) kelimesinin de delâlet ettiği *reca* manâsı tevbe eden kimseye râcidir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Tevbe eden kimse felâhyab olmasını ümid etsin; me'mul ki, Tevbesi kabul olunmakla felâhyab olur] demektir. *Ü ç ü n c ü s ü ;* (عسى) kelimesi *şart* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Tevbe ve imanla amel-i saliha devam etmeleri me'mûldür. Eğer devam ederlerse felâha dahil olanlar zümresinden olurlar, devam etmezlerse felâh bulmazlar] demektir.

***

Vâcip Teâlâ müminlerin hâllerini beyandan sonra kâfirlerin Resûlullah'a risaleti münasip görmediklerine cevap vermek üzere:

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ dilediği şeyi halkeder ve insanlar için hayır olan şeyi ihtiyar eder ve üzerine hiçbir şey vâcip olmaz.] Binaenaleyh; istediğini halkında bir mani yoktur.

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ⓺⓼

[Zat-ı ulûhiyeti nekaaisten tenzih ederim ve Allahü Tealâ onların şirkettikleri şeylerin cümlesinden âlî oldu.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Seni envâ'-ı nimetleriyle terbiye edip kemâline îsâl eden Rabbin Tealâ istediğini halkeder, hiç kimse karışamaz, dilediği kulunu nübüvvete ihtiyar eder. Hiç kimsenin «Niçin bunu ihtiyar etti?» demeye hakkı yoktur. Allahü Tealâ onların reyine müracaattan müstağnidir ve nekaisten münezzeh olmak Allah'a mahsustur, Cenab-ı Hak onların şerik itikaad ettikleri şeylerin cümlesinden âlîdir.

(ما كان لهم الخيرة) de (ما) *nâfiye* olmak ihtimaline nazaran *manâ-yı nazım :* [Rabbin Tealâ dilediğini işler ve istediğini nübüvvete ihtiyar eder. Zira; müşrikler için ihtiyar yoktur. Çünkü; Allahü Tealâ kullarının istidadını ve nübüvvete kaabiliyeti olan kulunu bilir ve bildiği veçhile işler] demektir. Şu manâya nazaran (خيرة) lâfzı *ihtiyar* manâsınadır. Amma (ما) lâfzı *mevsûl* olduğuna nazaran (خيرة) *hayır* manâsınadır. Bu surette *manâ-yı nazım :* [Habibim! Rabbin Tealâ istediğini halkeder ve onlar için hayır olan şeyi işler] demektir.

Hâzin ve Kazî'nin beyanlarına nazaran bu âyetin sebebi nüzûlü; kâfirlerin «Allahü Tealâ keşke Kur'an'ı Tâif'le Mekke karyelerinden bir büyük zat üzerine inzal etseydi» demeleri üzerine nâzil olmuştur. Çünkü; müşrikler Tâif'te (Ebâ Mes'ud Sakafî) yi, Mekke'de (Velid b. Muğiyre) yi büyük bildiklerinden risaleti on-

lardan birine münasip gördükleri cihetle bu sözü söylemişlerdi. Zira; bu iki kimse zengin olduğundan risaletle emval-i dünya beyninde münasebet var zannederler ve risaleti bunlara münasip görürlerdi. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak emr-i risaletin temşiyeti onlara ait olmadığını ve emval-i dünya gibi nâs beyninde şeref addedilen şeylerle emr-i nübüvvet beyninde münasebet bulunmadığını ve nübüvveti dilediği kuluna ihsan ettiğini beyanla onların itikadlarını reddetmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ risaleti dilediğine verdiğini ve müşriklerin kalplerine gelen gibi olmadığını beyandan sonra müşriklerin nübüvveti Resûlullah'a münasip görmediklerinin sebebi, mücered hasetlerinden olup bunu da zat-ı ulûhiyetin bildiğini beyan etmek üzere:

وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ onların kalplerinde olan gizli sırlarını ve izhar ettikleri şeylerini bilir. Onlar her ne kadar saklasalar Rabbin Tealâ onların kalplerinde hasetlerini bilir.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Kâfirlerin Mekke'den ve Tâif'ten bir büyük kimsenin nebi olmasını arzuları mücerret haset ve sana buğz u adavetlerindendir. Zira; Rabbin Tealâ onların kalplerinde gizledikleri hasetlerini ve lisanlarıyla söyledikleri fena sözlerini bilir. Binaenaleyh; emanet-i nübüvveti tevdi edeceği kulunu bilir ve onu ihtiyar eder. Şu halde kâfirlerin ehil görmeleriyle bir kimse nübüvvete ehil olamaz. Ehil olsaydı Vâcip Tealâ ona verirdi. Çünkü; Cenab-ı Hak herşeyi lâyıkıyla bilir ve emaneti ehline verir.

*
* *

Vâcip Tealâ nübüvvete ehil olan kulunu bildiğini beyandan sonra evvel ve âhir hüküm kendine ait olup hükmüne hiç kimsenin müdahaleye hakkı olmadığını beyan etmek üzere:

وَهُوَ اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولٰى وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ; Allahü Tealâ'dır ve ma'budünbilhaktır, ondan başka ma'budünbilhak yoktur. Evvel ve âhir, yani dünya ve âhirette hamd ü senâ ona aittir. Zira; ondan gayrı hamde şayan bir kimse yoktur. Çünkü; her nimet ondan feyz aldığından herkesin şükrüne ve hamdine lâyık odur, mahlûkatı beyninde hakîkî hüküm ona mahsustur. Zira; ondan gayrının hükmü hatadan hâlî olmadığından itibar yoktur. Binaenaleyh; nübüvvete kimi lâyık görür ve hükmederse nebi odur, başkalarının münasip görmesine ve hükmetmesine itibar olmayacağı şüphesizdir. Yevm-i kıyamette ancak muhakeme, hesap ve ceza görmek için huzur-u İlâhiye ircâ' olunursunuz.] Binaenaleyh; cümle a'mâlinizin cezasını görürsünüz. Şu halde herkes ibadetini ihlâs üzere Allah'a hasretmelidir. Zira; evvel ve âhir cezasını tertibedecek ancak Allahü Tealâ olduğu cihetle onun gayrıya ibadet ayn-ı cinayettir.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın vâhid-i hakîkî ve ma'budünbilhak olduğu, dünya ve âhirette hamd ü senâ ona mahsus olup ondan gayrı hamde lâyık bir kimse olmadığı ve hükmün küllisi ona münhasır olup ondan gayrı hiçbir kimseden hakîkî bir hüküm sâdır olamayacağı ve âkıbet herkesin mercii huzur-u Bârî olacağı cihetle ondan gayrıya ibadetin en büyük cinayet olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ dünya ve âhirette zat-ı ülûhiyetinin hamde müstehak olduğunu icmalen beyandan sonra hamde istihkakının bazı esbap ve delilini beyan etmek üzere :

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ إِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Zişan! Müşriklere sen de ki, «Eğer Allahü Teâlâ ilâyevmil kıyam geceyi sizin üzerinize uzatırsa Allah'tan gayrı size ziyayı getirecek ma'bud kimdir ve bu hususa dair reyiniz nedir?»]

أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾

[«Siz şirkeder de ma'budun bir olduğunu işitmez ve düşünmez misiniz ve bu hususa dair mev'ize ve delilleri niçin işitmezsiniz?»]

Yani; Habibim! Allah'ın verdiği nimetleri inkârla hamde istihkakında gayrıları şerik kılan müşriklere sen de ki «Ey müşrikler! Reyiniz nedir? Haber verin bana. Eğer Allahü Teâlâ sizin üzerinize ilâyevmilkıyam geceyi uzatır, güneşi size göstermez ve gündüzü üzerinizden kaldırırsa size ziya veren güneşi getirecek Allah'tan gayrı ma'bud kimdir? Ve daima gece olursa ne yaparsınız, şirkeder de bu misilli nasihatları kulağınızı açıp dinlemez misiniz, can kulağıyla hiç tefekkür edip düşünmez misiniz? Gerçi kâfirler işitirlerse de işittikleri gibi amel etmediklerinden işitmeyen sağır mesabesinde olduklarına işaret için «İşitmez misiniz?» denilmekle tevbih olunmuşlardır. Çünkü; işitmek şânından olan bir kimseye «Kulağın duymadı mı?» demek dinlemediği cihetten onu itham etmektir.

***

Vâcip Teâlâ hamde istihkakına ve mülk kendinin olduğuna ikinci delili beyan etmek üzere:

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen müşriklere de ki, «Haber verin bana, reyiniz nedir? Eğer Allahü Teâlâ yevm-i kıyamete kadar sizin

üzerinize neharı uzatırsa asla karanlık gelmez, daima gündüz olursa sizin sakin olup rahat edeceğiniz geceyi Allah'ın gayrı size getirecek ma'bud kimdir?]

أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾

[Allah'ın nimetlerini unuttunuz da gözünüzle görmüyor musunuz?]

Yani; Habibim! Sen kâfirlere hitabederek de ki «Geceyle gündüz sizin ahvalinizi ıslâh, dünya ve âhiret işlerinizi tesviye için halkolunmuş nimetler olduğundan bunların şükrünü edâ etmek üzere ihlâsla Allah'a ibadet etmeniz lâzımdır. Zira; insanın hayatı kisible kaaim olup kisib ise muâmelâta, muâmelât da nehara muhtaç olduğu cihetle hayat-ı beşeriyenin bekaası gündüzle kaaim olmasına binaen gündüz insanlar için Cenab-ı Hakkın en büyük lutûflarındandır. Binaenaleyh; bu nimetin şükrünü edâ vâciptir. Kezalik insanın vücuduna ârız olan yorgunluğu gidermek için istirahata muhtaç olup istirahat da sükûnete mevkuf olduğundan gecenin zulmeti sa'yın inkıtâına ve insanların istirahatlarına elverişli halkolunduğundan gece insanlar hakkında şükrü vâcip olan büyük nimetler cümlesindendir. Hâl böyle olunca «Ey müşrikler! Haber verin bana. Eğer Allahü Tealâ kıyamete kadar üzerinize neharı uzatır, geceyi kaybederse istirahatınız için size geceyi getirecek Allah'tan başka ma'bud var mıdır? Allah'tan başka bunları halketmeye kaadir bir ma'bud olmayınca ibadetinizi Allah'a hasretmeniz lâzım değil midir? Bu nimetleri görmez misiniz ki Allaha şirkedersiniz? Niçin bu gibi hayatınıza ve istirahatınıza hâdim olan nimetleri düşünmez de Allah'ın gayrı birtakım cemâdâtı ma'bud ittihaz edersiniz?»

وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

[Allahü Tealâ'nın rahmeti ve ihsanı cümlesinden sizin için geceyi ve gündüzü halketti ki gecede hareketten kesilip istirahat

ederek, gündüz de fazl-ı ilâhiden rızkınızı arayasınız. Bu iki müsait vakti halkettiğine binaen Allah'a şükredesiniz.]

Yani; gece ve gündüzü sizin maslahatınıza muvafık halkeden ma'budun rahmeti cümlesinden olarak gecede istirahat etmeniz ve gündüzde rızkınızı aramanız için size geceyle gündüzü halketti. Me'mûl ki bu nimetlerin şükrünü edâ edersiniz. Gerçi neharda istirahat etmek ve gecede kesb-i ticaretle meşgul olmak mümkünse de ekseriyet itibarıyla geceye muvafık olan istirahat, gündüze muvafık olan da sa'y ü amel olduğundan Cenab-ı Hak herbirine münasip olanı zikretmiştir. Yoksa gecede behemehal yatmalı, gündüzde behemehal çalışmalı demek değildir. Fakat tabiatıyla gece ticarette müşkülât vardır. Zira; karanlık birçok şeylere mani olduğu gibi ziya tedariki de masrafa muhtaçtır. Amma gündüzde bu gibi müşkülât yoktur. Binaenâleyh; geceye yakışan istirahat ve gündüze yakışan ticarettir.

Hâzin'in beyanı veçhile Cennette kisib ve sair suretle meşakkat olmadığından geceye ve gündüze ihtiyaç olmadığı cihetle Cennet'te gece ve gündüz yoktur. Binaenaleyh; Cennet'te her zaman bu dünyanın sabah namazından sonra ve gün doğmadan evvelki vakti gibidir. Şu halde âlem-i âhiret sıcak ve soğuk gibi insanı rahatsız edecek ezalardan ârî, gaayet latîf, inşirahlı bir havaya malik ve kederden sâlimdir.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin mezheplerinin butlanını bazı delaille beyandan sonra tarik-ı âharla dahi beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Habibim! Zikret şol günü ki, o günde Rabbin Tealâ kâfirlere nidâ eder, der ki, «Dünyada bana şerik olduklarını itikaad ettiğiniz şeriklerim nerededir? Gösterin, görelim.» İşte Cenab-ı Hak şu hitab-ı İlâhisiyle müşrikleri tekdir eder.]

Âyette şirkin gazab-ı İlâhiyi herşeyden ziyade calip olduğuna işaret vardır. Çünkü; tevhidin herşeyden ziyade rızayı dâî olması onun zıddı olan şirkin herşeyden ziyade gazabı câlip olacağında şüphe yoktur.

وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهٖيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ

[Biz Âzîmüşşan her ümmetten birer şahit çıkarır ve deriz ki, «Dünyada hak olduğunu itikad ettiğiniz mezhebinizin sıhhatına delillerinizi getirin.»]

فَعَلِمُوا اَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

[Biz onlara «Getirin delillerinizi» deyince onlar bilirler ki, ulûhiyet Allah'ın hakkıdır ve Allah'ın gayrı ulûhiyete lâyık yoktur ve iftira ettikleri şeyler onlardan kaybolur gider.]

Yani; kıyamette nâs mahşere cem'olunca biz her ümmetten kendi üzerlerine birer şahit çıkarırız ve şâhitler onların hayır ve şer amellerine şehadet ederler. Bunun üzerine biz onlara deriz ki, «Dünyada hak olduğunu dava ettiğimiz şirkin sıhhatına delillerinizi getirin». Onlar delil getirmekten âciz olunca ilm-i yakînle bilirler ki, hak Allahü Tealâ'nındır ve dünyada ma'bud diyerek ibadetle iftira ettikleri şeyler onlardan kaybolur. Zira; ma'bud ittihaz ettikleri putları asla muâvenet edemeyince hakikatı tamamen anlarlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *ş e h î t* le murad; *enbiya-yı ızam hazaratıdır.* Çünkü; her nebi kendine iman edenlere ve etmeyenlere, hatta kendinden sonra gelenlerin hallerine dahi şehadet eder. Zira; Pazartesi ve Perşembe akşamları ümmetin a'mâli o ümmetin nebisine arzolunduğu hadis-i nebevi ile sabittir. Çünkü; enbiya-yı ızam kabirlerinde hayatta oldukları cihetle hal-i hayat ve hal-i vefatlarında ümmetlerinin a'mâline vakıflardır. Yahut *ş e h i t* le murad; *her zamanda ümmeti hayra davet eden kimselerdir.*

Ruhul Beyan'da zikrolunduğu veçhile şirk yalnız şirk-i zâhiriye münhasır değildir. Belki şirk-i bâtınî dahî olur. Çünkü; bazı kimse nefsinin emrini Allah'ın emri üzerine tercih ve bazıları zevcesine itaatı Allah'a itaat üzerine takdim ve bazıları da ticareti tekâlif-i İlâhiye üzerine tercih ederler. Bu sebeplerle ubudiyetini unuturlar. Bunlardan hiç birisi de yevm-i kıyamette menfaat vermez ve onlardan kaybolur. Evet! Ticaret lâzımdır, fakat o ticarete kudret veren Allah'a ubudiyeti terketmemek şarttır. Binaenaleyh; ticaretini ibadetine mani tutan kimsenin indallah i'tizarı makbul değildir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin bazı ahvalini beyandan sonra Hz. Mûsâ'nın münafıkı olan Kaarûn'un halini beyan etmek üzere :

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ

buyuruyor.

[Kaarûn muhakkak Mûsâ (A.S.) ın kavminden oldu ve Benî İsrail üzerine tuğyanla tekebbür etti.]

Yani; Kaarûn Benî İsrail'den olduğu halde onlar üzerine tuğyan etti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Kaarûn Hz. Mûsâ'nın amcazadesi veyahut amcasıydı; Benî İsrail içinde Tevrat'ı Kaarûn'dan ziyade kıraat eden yoktu; sureti gaayet güzel olduğundan lâkabına *münevver* demişlerdi, nâs beyninde âlim, fâdıl ve şerefli olduğu halde Hz. Mûsâ'ya münafıklık ederdi. Fakat nifakını gizlemedi, âkıbet izhar etti, sebebi de şöyledir : Allahü Tealâ Firavun'u garkedip Benî İsrail'i saha-i selâmete çıkarınca Hârûn (A.S.) Benî İsrail'in kurbanlarına nâzır ta'yin olundu. Kurban yapmak için mukannen olan mahalle herkes kurban yapacakları hediyeyi getirir, Hz. Hârûn'a teslim eder, Hârûn (A.S.) onu mahall-i muayyenine kor, semadan bir ateş nâzil olup o hediyeyi yakması kurbanın kabulüne delil olurdu. Kaarûn, Hârûn'a hased eder, Hz. Mûsâ'ya «Sende risalet var, biraderinde kurban riyaseti var, bende birşey yoktur.

Ben bunu çekemem, bana da bir riyaset vermeli» demekle hasedini ortaya koydu. Hz. Mûsâ «Biraderime riyaseti ben vermedim. Allahü Tealâ verdi» deyince Kaarûn «Allahü Tealâ'nın verdiğine bana bir alâmet göster» demesi üzerine vahy-i İlâhi gelir. Hz. Mûsâ eşraftan kırk kişinin asâlarıyla beraber ibadet olunan kubbe altına gelmelerini emreder. Kaarûn da Hârûn (A.S.) da asâlarıyla gelir, kubbenin altında sabaha kadar beklerler. Sabahleyin Hârûn (A.S.) ın badem ağacından asâsı, yeşil yaprak vermiş görürler. Mûsâ (A.S.) «İşte alâmet, buna ne dersin?» dediğinde Kaarûn «Bu senin sihrindir» demekle nifakını meydana koydu ve etbâ'ıyla beraber Hz. Mûsâ'dan ayrıldı, açıktan eza ve tuğyana başladı, fukarayı istihfaf etmek ve haklarını vermeyip zulmeylemek ve kibr ü gururla herkese azamet satmak, nefsinde herkes üzerine fâik bir meziyet görmek, kendine imtiyaz vermek üzere alemet-i fârika olarak elbisesini uzun giymek gibi şeylere teşebbüs etti.

*
* *

Vâcip Tealâ Kaarûn'un bakiye-i halini beyan etmek üzere :

وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَٓا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُٓوأُ بِالْعُصْبَةِ اُو۬لِي الْقُوَّةِ

buyuruyor.

[Biz Kaarûn'a hazinelerden olarak o kadar çok mal verdik ki, o hazinelerin anahtarları kuvvet sahibi olan bir cemaata götürmesi ağır oluyordu.]

اِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ۝

[İşte o zamanda kavmi, Kaarûn'a dediler ki «Yâ Kaarûn! Malına mağrur olup ferah etme. Zira; Allahü Tealâ ziyade ferah edenleri sevmez.] İşte kavmi, bu sözlerle Kaarûn'a nasihatta bulundular.

Yani; Biz Azîmüşşan Kaarûn'a çok mal verdik, hatta verdiğimiz hazinenin anahtarlarını kuvvet sahibi bir cemaata götürmek

ağır olur ve güç götürürlerdi. Anahtarları taşımak, hazinelerin herbirini bilmek onlara meşakkat veriyordu. Bu hazineleri ona verdiğimizde kavmi ve bilhassa Hz. Mûsâ nasihat ettiler, dediler ki «Yâ Kaarûn! Dünya malına mağrur olup ferahlanma. Zira; Allahü Tealâ dünya malına ferah edenleri sevmez». Her ne kadar Kaarûn'a bu minval üzere nasihat etmişlerse de Kaarûn için dinlemek imkânı yoktu. Zira; her tarafını kibr ü gurur ve dünyaya muhabbet ihata etmiş olduğundan böyle nasihatlara kulak asmaz, kibrinden vazgeçmezdi. Âkıbet gururu helâkine sebep olmuş ve helâki nâs beyninde darb-ı mesel kalmıştır. Kaarûn'un kavmi nasihatlarına devamla dediler ki:

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ

[Ey Kaarûn! Allah'ın sana verdiği nimetle sen dar-ı âhiret taleb et. Emelini bütün dünyaya hasretme, belki dünya nimetini âhiret nimetine sebep kıl ve Allah'ın verdiği nimeti rızasının hilâfına sarfla nefsini mehlekeye koyma.]

وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

[«Ve dünyadan son nasibin olan kefeni unutma.»]

وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ

[«Ve Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de kullarına ihsan et, fukaranın hukukuna riâyetle zulümden nefsini sakın.»]

وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ

[«Ve malına mağrur olup yer yüzünde fesat arama.»]

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ۝

[«Zira; Allahü Tealâ müfsidleri sevmez» demekle gayet beliğ ve müessir nasihatta bulundular.]

Yani; Kaarûn'un kavmi Kaarûn'a nasihat tarikıyla «Malını fukaraya tasadduk, sıla-i rahim ve ehl-i imana muâvenet gibi hayrata sarfetmekle âhiret sevabı iste ki, malından istifade etmiş olasın. Çünkü; maldan maksat hem dünyada hem de âhirette sahibinin intifâ' etmesidir. Dünyada intifâ'; nefsine ve sair infakı vâcip olan evlâd ü iyal ve akrabaya infak etmektir. Âhirette intifâ' ise fukaraya tasadduk etmek, düşman karşısına asker teçhiz eylemek, esliha ve sair mühimmat-ı harbiye almak, mescit, köprü, medrese gibi velhasıl âmmenin intifâ' edeceği hayrata sarfetmektir. Ey Kaarûn! Malına o kadar mağrur olma, dünyadan nasibini unutma. Zira; dünyadan insanların son nasipleri kefendir. Senin alacağın son nasibin dahi kefendir, Allah'ın sana bu hazineleri ihsan ettiği gibi sen de kullarına ihsan et ki, nimetin şükrünü edâ etmiş olasın, hiçbir zaman yeryüzünde fesat arama. Zira; Allahü Tealâ yeryüzünü ifsad edenleri sevmez» dediler. Fakat Kaarûn bunlarla kat'iyen âmil olmamıştır.

(لتنوء بالعصبة) (تنوء) (تثقل) yani *ağır olur ve götüren kimsenin ağırlığına binaen beli eğilir* demektir. *U s b e ; ondan kırka kadar bir cemaat* demektir. Dünya malına gurur ve ferahın muhabbet-i İlâhiyeye mani olduğu beyan olunmuştur. Çünkü dünyaya tamamıyla muhabbet; rıza-yı İlâhiye vesile olan ibadete mani olduğu cihetle Allah'ın muhabbetine vesile olacak ubudiyetin vazifesini terkedince elbette Allahü Tealâ o kulunu sevmez.

***

Vâcip Tealâ Kaarûn'un şu nesayiha ehemmiyet vermediğini beyan sadedinde söylediği sözünü beyan etmek üzere:

قَالَ اِنَّمَٓا اُو۫تِيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدٖى

buyuruyor.

[Kaarûn kavminin nasihatını dinledikten sonra kemâl-i gurur ve kibr ü azamet ve istibdadla dedi ki «Allahü Tealâ bu malı bana bende olan ilim üzerine verdi.] Bende sizden ziyade bir meziyyet

ve istihkak görmese vermezdi. Halbuki bende olan ilim, hüner ve san'at sayesinde verilmiştir. Zira; ilm-i simya, ticaret, san'at ve ziraat bende sizden ziyadedir. Binaenaleyh; ben bunları sizden ziyade bilmekle bu malı kazandım» dedi. Şu halde Kaarûn elinde bulunan mala herkesten ziyade kendinde bir ehliyet ve istihkak gördüğünü beyan etmiştir.

Kaarûn'un kendinde sairlerinden ziyade bulunduğunu iddia ettiği ilimle murad; Beyzâvî, Hâzin ve Medarik'in beyanlarına nazaran *Tevrat'ın manâsına, ahkâmına, vücuh u fıkhına, rümuzat ve işaratına ilimdir.* Çünkü; bundan evvel beyan olunduğu veçhile Benî İsrail içinde Tevrat'ı en ziyade bilirdi. Binaenaleyh; ilmine mağrur oldu, herkesten ziyade liyakat davâsında bulundu ve bu sözü sarfetti. Yahut *i l i m* le murad; *ticarete, ziraata ve envâ'-ı mükâsebeye ilim ve arazide tasarrufu iyi bilmesidir.* Çünkü; bunların cümlesi takdir-i İlâhiye muvafık olduğu surette esbab-ı gınadandır. Binaenaleyh; dünyada her zenginin servetinin esası tetkik olunursa ticaret, ziraat ve sınaattır. Kaarûn'da bunları iyi bildiğinden «Ben ilmim sayesinde maldar oldum» demiştir. Yahut *i l i m* le murad; *ilm-i simyadır.* Çünkü; rivayet olunduğuna nazaran Kaarûn ilm-i simyaya vakıfmış. Hatta kalayı gümüşe ve bakırı altına tahvil edermiş. Servetinin esası ilm-i simyaya müstenid olup başka bilen de olmadığından «Bende olan ilim sayesinde bu servet bana verildi» demiştir.

Bu gibi madeniyatın bazı ecza ile başka birşeye tahavvülü baid olmadığı gibi bilfiil vukuu da bazı fen vasıtasıyla sabittir. Meselâ elektrikte görüldüğü veçhile suyun kuvveti bazı vesaitle ateşe tahavvül ediyor, kükürt çok olursa cıva vasıtasıyla gümüş madeninin altını gümüşten ve kurşundan daha çok olur. Bunların cümlesi kimyaya delâlet eder. Lâkin hariçte pek çok simya için uğraşanlar hep müflistir. Çünkü; sair madeniyatı altın ve gümüş yapmak için bir çare bulamamışlardır. Evet! Birçok kitaplar da yazmışlardır. Fakat hep nazariyattan ibarettir, fiiliyat sahasında bir şey meydana çıkamamıştır. Zira' nazariyat; kalemle yazı ve dille diş arasında kalır. Binaenaleyh; alelekser nazariyat fiiliyatta tesirini

gösteremez. Velhasıl simyacılıkta nazariyattan başka birşey olmadığı ve fiiliyat sahasında te'sirini gösteremediği ma'lûmdur. Hikmete muvafık olan da budur. Çünkü; Cenab-ı Hak âlemin bekaasını muâmelât-ı nâsa, muâmelât-ı nâsı da altınla gümüşe raptettiğinden altınla gümüşü insanların nazarında gaayet kıymetli ve revaçlı kıldı ki, vakt-i merhununa kadar âlemin intizamı onunla devam etsin. Şu halde altın ve gümüş dünyanın kıvamına ve bekaasına hadim olduğundan kıymetten düşecek kadar mebzul olması hikmete muhaliftir. Şu tafsilâta nazaran eğer Allahü Tealâ ilm-i simyayı her fikir sarfeden kimseye verse herkes simyacı olur ve simya vasıtasıyla istediği kadar altın ve gümüş yapar, kolay bir san'at olduğu cihetle de herkes rağbet eder, her şahıs bir Kaarûn olur. Şu halde âlemde altınla gümüşün kıymeti kalmaz, alan, satan da bulunmaz ve muâmelât da dönmez. Çünkü muâmelâta vasıta olan semene rağbet kalmayınca muâmelâtın kapıları kapanır, herkes alacağını alamaz, satacağını satamaz bir hale gelir ve âlemin harabına bâdî olur, hatta ekin eken bulunmaz. Çünkü; satacak olsa paraya ihtiyaç yok, para alsa kıymeti yok. Binaenaleyh; çiftçi kendi yiyeceği kadar eker. Çiftçi olmayanlar buğday alacak olsa para verecek, paranın ise kıymeti yok. Velhasıl şu hikmetlere ve daha ziyade bizim bilmediğimiz birçok hikmetlere mebni olmalıdır ki simya ile uğraşanların çoklarını Cenab-ı Hak fakırla müptelâ kılar ve madeniyatı altınla gümüşe tebdiline muvaffak kılmaz, yoksa tebdili mümkün olmadığından bulamıyorlar değildir, belki mümkündür. Fakat birçok hikmetlere binaen Allahü Tealâ o ilmi insanlara vermiyor, ancak nazariyat sahasında kalıyor. Çünkü; fiilen vücudu; semenin kıymetini haleldar ettiğinden hikmete muhalif olduğu gibi sa'y ü amelin lüzumu kaaidesine dahi münafidir. Evet! Nadiren bazı kimsenin muvaffak olması baid değildir, fakat Kaarûn gibi âkıbeti felâket olur. Çünkü; emeksiz meydana gelen servet; her zaman sahibini name'kul ef'âle sevkettiğinden hakkında fitne-i azîme olur.

Hulâsa; ilmine mağrur olarak benlik davasında bulunmanın mezmum olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Kaarûn'un bu sözü üzerine tekdir etmek üzere :

أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ
جَمْعًا وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Kaarûn bu gibi sözleri söyler de bilmedi mi Allahü Tealâ kendinden daha kuvvetli, mal ü menal yönünden kendinden daha cemiyetli çok kabileleri ve milletleri ihlâk ettiğini, Allah'ın bu kadar kuvvetli ve cemiyetli kimseleri ihlâk edip de Kaarûn'un kendini ihlâk etmeyeceğini? Halbuki Allah'ın ihlâk ettiği mücrimler günahlarından suâl olunmazlar. Zira; Cenab-ı Hak onların helâklerini mucip olan günahlarını bilir, suâle ihtiyaç yoktur.]

Yani; tâğî olan Kaarûn'un nail olduğu nimetlerin kendi ilm ü fazlı sayesinde istihkaakıyla olduğunu iddiâya cür'et eder de bilmedi mi ki, Allahü Tealâ'nın Kaarûn'dan evvel kurun-u maziyeden malca ve evlâtça kendinden daha kuvvetli ve emval-i dünyayı cemetmesi daha ziyade olan kabileleri ihlâk ettiğini, gözünün önünde Firavun'la askeri helâk olup gitmedi mi, Tevrat'ın âyetlerinden bu gibi şeyleri anlamadı mı? Eğer Kaarûn'un dediği gibi mal ve evlât herkesin istihkaakına merbut olsa maldar olan kimselerin mal sebebiyle gazab-ı İlâhiye maruz olmamaları lâzım gelirdi, halbuki emir bilâkistir. Şu halde hiç kimsenin serveti kendi istihkaakıyla değil, belki lûtf-u İlâhidir. Binanealeyh; kurûn-u sabıkanın ihlâki gibi Kaarûn dahi ihlâk olunacağını hatırından çıkarmasın.

Allahü Tealâ'nın düşmanlarından intikamının sür'at-ı nüfuzuna işaret için gazaba müstehak olan mücrimlerin günahlarından sual olunmayacağı beyan olunmuştur. Zira; ilm-i İlâhi, onlardan intikam almaya ve intikaamı mucip olan günahlarını bilmeye kâfi olduğundan suâle ihtiyaç yoktur. *Yahut* mücrimler Cehennem'e gireceklerinde melekler tarafından onlar günahlarından suâl olunmazlar. Zira; simalarından cürümlerinin nev'ini bilirler. Binaenaleyh; suâle hacet kalmaz. *Yahut* «Günahlarını bilmek için suâl olunmazlar. Çünkü; ma'lûmdur, ancak tevbih ve tekdir için suâl olunurlar» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kaarûn'un kavmi tarafından vâki olan nasihatları dinlemeyip ilmiyle ve malıyla iftihar ettiğini beyandan sonra gittikçe gururu tezayüd edip söz te'sir etmediğini beyan etmek üzere:

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهٖ فٖي زٖينَتِهٖ

buyuruyor.

[Kaarûn söz dinlemeyince kavminin bulunduğu mahalle ziynetiyle beraber çıktı ve ziynetini herkese göstermekle kibr ü gururu arttı.]

قَالَ الَّذٖينَ يُرٖيدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَٓا اُوتِيَ قَارُونُۙ اِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظٖيمٍ ﴿٧٩﴾

[Kaarûn'u bu halde gören ve yalnız hayat-ı dünyayı murad edenler dediler ki «Ne olaydı Kaarûn'a verilen dünya malının misli de bize verileydi. Zira; Kaarûn dünyaca hazz-ı azîm sahibidir.»]

Yani; Kaarûn'a nasihat te'sir etmedi. Binaenaleyh; birgün kemâl-i gurur ve sürurla ziyneti içinde müstağrak olduğu halde kavminin bulunduğu bir cemiyet karşısına çıktı, nâs onun ziynetini seyr ü temaşa ettiler o kavmi içinden yalnız dünyayı murad eden kimseler dediler ki «Ah! Ne olaydı, Kaarûn'a verilen dünya malının misli bize de verilseydi. Zira Kaarûn; dünyada nasib-i kâmil sahibidir» demekle tahassürlerini izhar ettiler.

Beyzâvî, Medarik ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Kaarûn'un ziyneti; eğeri altından ve sair mücevheratıyla müzeyyen ester üzerinde binitli ve elbisesi o zamanın en yüksek ve kıymetli kumaşlarından ve maiyetinde kendi kisvesinde dört bin atlı ve sağ tarafında gaayet müzeyyen üç yüz kölesi, sol tarafında üç yüz cariyesi hizmetine muntazır olarak gelmesidir. İşte bu ihtişamı görüp de emeli dünyaya münhasır olanlar Kaarûn'a verilen nimetin mislinin kendilerine de verilmesini istediler. Zira; tab'-ı beşer; dünya malına meyyaldir. Kaarûn'un mertebesini isteyenlerin mümin ve-

ya kâfir olduklarına dair, âyette sarahat yoktur. Kaarûn'un halini arzu edenler arzularını hasetten kurtarmak için Kaarûn'a verileni aynen istemeyip mislini istedikleri Kazî'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ Kaarûn'un geldiği cemiyet içinde bir kısmı Kaarûn'un haline gıpta etmişlerse de diğer bir kısmının sevap istediklerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, kendilerine ilim verildi. Onlar Kaarûn'un nimetinin misli kendilerine verilmesini isteyenlere dediler ki «Helâk sizin üzerinize. Allah'ın kullarına âhirette vereceği sevap imanla amel-i salih işleyen kimselere dünya metâ'ından hayırlıdır ve âhiret mesûbet-i uzmâsına mülâki olmaz, ancak dünyada belâya sabredenler mülâki olurlar» demekle dünyayı arzu edenlerin hallerini takbih ettiler.]

Yani; kendilerine ilm-i ledünnî verilen ma'rifet-i kâmile sahipleri Kaarûn'un mertebesini isteyenlere dediler ki «Helâk size olsun ey aklı kısa kimseler! Siz emelinizi dünyaya hasrediyorsunuz. Halbuki Allahü Tealâ'nın kullarına âhirette in'âm edeceği sevap dünya malından ve metâ'ından çok hayırlıdır. Fakat bu hayır; ancak iman edip imanın muktezası veçhile amel-i salih işleyen kimseler hakkındadır, bu misilli sevaba ve derecât-ı âliyata tekâlif-i İlâhiyenin meşakkatına sabredenlerden başkaları nail olamazlar. Zira; onlar Allah'ın ibadetine devam ve menhiyatı terke sabredip Allah'ın verdiği nimete kanaatla hiç kimsenin cah, mansıp ve servet ü samanına tahassür etmediklerinden derecat-ı âhirete müstehaklardır. Lâkin emelini dünyaya hasredenler âhireti unuttukları cihetle dünyada nail oldukları nimete aldanır, onunla kalır,

âhirette me'yûs, mebhut, hayran ve fevtettikleri nimetlere tahassür ederek ebeden muazzap olurlar.

*
* *

Vâcip Tealâ Kaarûn'un nasihat dinlemeyip isyanda devam edince helâk olduğunu beyan etmek üzere :

فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ

buyuruyor.

[Kaarûn insafa gelmeyince biz Kaarûn'u ve hanesini beraber yere batırdık.]

فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ ۝

[Kaarûn'u biz yere batırınca Allah'tan gayrı Kaarûn'a yardım eder bir cemaat bulunmadı. Binaenaleyh; Kaarûn yardım görenlerden olmadı.]

Yani; Kaarûn'a kavmi çok nasihat etmişlerse de ıslah-ı nefsetmeyince biz Kaarûn'u ve hanesini beraber günahı icabı yere batırdık. Allah'tan başka Kaarûn'un itimad ettiği ahbap ve yaranından Kaarûn'a yardım eder bir cemaat bulunmadı, kendisi de o kadar hadem ü haşemle azaptan kaçıp kurtulamadı. Zira; intikaam-ı İlâhiden hiç bir âsî kurtulamaz.

Kaarûn'un helâkine birçok sebepler varsa da Kazî, Taberi, Nisâbûrî, Hâzin ve Medarik'in beyanlarına nazaran son sebep şöyledir : Zekât âyeti ahkâmına tevfikan Hz. Mûsâ Kaarûn'dan malının zekâtını isteyince Kaarûn kendi vermekten imtinâ' ettiği gibi Benî İsrail'i teşvik eder ve «Size Hz. Mûsâ her ne emrettiyse tuttunuz. Şimdi de malınızı elinizden almak ister. Bunun çaresini düşünmeli» der. Çünkü; her türlü ezayı Hz. Mûsâ'ya reva görmekten çekinmez bir münafıktı. Binaenaleyh; bir fahişeye Hz. Mûsâ'ya bayram günü mele-i nâsta iftira etmek üzere bin dinar verir ve Kaarûn Hz. Mûsâ'ya bu iftirayı yapmakla Benî İsrail'in zihnini iğfal ve ita-

attan çıkaracağım zannıyla ömrünün âhir günü bayram mevkiine kemâl-i azamet ve gururla gelir, Mûsâ (A.S.) vaazının zinaya müteallik bahsinde zina eden kimseyi recmederiz deyince Kaarûn «Sen zina edersen dahi hüküm öyle midir?» der. Hz. Mûsâ da «Evet. Benim hakkımda da hüküm böyledir» deyince Kaarûn «Benî İsrail senin hakkında filân hatunla zina etti diyorlar» dedi, hatunu çağırdı. Lâkin hatun doğruyu söyleyip Kaarûn'un iftira etmek üzere kendisine bin dinar verdiğini açıktan beyan etmekle Kaarûn'u rüsvâ ve Hz. Mûsâ'yı tebrie etti. Cenab-ı Hakkın hakkı izhar ettiğine şükrolmak üzere Hz. Mûsâ secdeye kapandı, Kaarûn'un helâkini Rabbisinden istedi. Cenab-ı Hak arzı Hz. Mûsâ'nın emrine muti' kıldı. Benî İsrail Hz. Mûsâ tarafına geçti. Kaarûn'un yanında yalnız iki kişi kaldı. Mûsâ (A.S.) arza emretti. Kaarûn'un olduğu taraf hareket etti, Kaarûn yere battı. Benî İsrail'in süfehası «Hz. Mûsâ Kaarûn'un malına tama' etti. Helâkine sebep oldu» demeleri üzerine Hz. Mûsâ kendiyle beraber Kaarûn'un bilcümle emvalinin batmasını Cenab-ı Hak'tan istirham etti, bilûmum malı da beraber battı, herkes şerrinden kurtuldu. Çünkü; hiçbir eseri kalmadı, ancak helâki; ilâyevmilkıyam âleme darb-ı mesel olarak kaldı. Zira; nifakın neticesi helâk ve felâkettir. İşte âlemde her zaman ehl-i imana karşı bir takım münafıklar bulunmaktadır. Müminlerin derecâtını terfi' ve münafıkların derekâtını tezyid için Cenab-ı Hak daima iyileri kötülerle müptelâ kılar ve enbiyay-ı ızam hazaratının her birerleri de zamanlarında gûnâgûn münafıklarla müptelâ olmuşlardır. Onlar tarafından vuku bulan ezalara sabırla helâklerinin vakt-i merhununu beklemişlerdir. Kaarûn'un vak'asında birçok mev'ize ve ibretâmiz meseleler olmasına binaen Kur'an'da Kaarûn'un vak'asını beyanla nasihat dinlemeyen ve kibr ü gururu kendine âdet eden, malının zekâtını vermeyen ve bigayrihakkın iftiraya cüret edenlerin âkıbet birer gûnâ sebeplerle helâk olacaklarını ümmet-i Muhammed'in bu vak'ayla istidlâl etmelerini ve bu gibi fena ahlâktan vazgeçmelerini Cenab-ı Hak bu vesileyle tavsiye etmiştir. Çünkü insanlardan, evvel geçenlerin sergüzeşti; sonra gelenlere birer ders-i ibrettir.

*
**

Vâcip Teâlâ Kaarûn'un helâkini beyandan sonra kavminin mütenebbih olduklarını beyan etmek üzere :

وَاَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْاَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ

buyuruyor.

[Dünkü gün Kaarûn'un mertebesini isteyenler bugün sabah vakti derler ki «Ne acîp şey ki, Allahü Teâlâ dilediği kulunun rızkını bol, dilediğinin dar verir.»]

لَوْلَٓا اَنْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَاَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

[Ve sözlerine şunu da ilâve ederek dediler ki «Eğer Allahü Teâlâ bizim üzerimize ihsan etmeseydi bizi de batırırdı, ne acayip şey, kâfirler intikaam-ı İlâhiden asla kurtulmazlar.»] İşte böyle demekle dünkü gün vâki olan temennilerine nedamet ettiler ve Kaarûn'un mertebesini istemenin hata olduğunu bildiler. Çünkü; dünkü gün Kaarûn'un refah ve saâdetine gıpta edenler bugün o malın bâis-i felâket olduğunu görünce kemâl-i istiğrap ve taaccüple hatalarını itirafa ve Allah'ın lutfunu ikrara mecbur oldular.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (ويكأن) *taaccüp* manâsına olan (وى) ile *teşbih* manâsına olan (كأن) den mürekkeptir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ne acayip bir emr-i müşabihtir ki, Allahü Teâlâ rızkını dilediği kuluna verir, tevsi' eder. Yoksa kulunun tevsii icabedeceği kerametine mebni değil, belki Allah'ın dilemesiyledir. Kezalik bazı kulunun rızkını dar vermesi o kulun rızkının dar olmasını icabedecek bir kusuruna mebni değil] demektir. Yahut *helâk* manâsına olan veyk'den me'huzdür. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Helâk bize olsun ki, biz ne acayip hata etmişiz. Halbuki kullarının rızkını bol veya dar vermek Allah'ın meşiyetine muallâkmış, yoksa kulunun istihkakıyla değilmiş. Binaenaleyh; eğer bizim üzerimize Allah'ın lutf u ihsanı olmamış olsaydı bize de

mal verir, tuğyan ettirir, Kaarûn gibi bizi de batırırdı. Lâkin Allahü Tealâ lutfetti ki, batırmadı. Vay helâk bize olsun ki kâfirler asla felâh bulmazlarmış] demektir. (Vey) lâfzı Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *insanın birşeyin vukuuna esefini izhar makaamında isti'mâl olunur.* Binaenaleyh; birşeyin vukuuna taaccüp ve esefini izhar için «Vay filân şey şöyle olmuş, ne acip» demekle esefini ızhar eder.

*
* *

Vâcip Tealâ Kaarûn'un helâkini ve kavminden Kaarûn'un mertebesini isteyenlerin mütenebbih olduklarını beyandan sonra dâr-ı âhiretin kimler için olduğunu beyan etmek üzere :

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذ۪ينَ لَا يُر۪يدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًاۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Şu dâr-ı âhireti biz şol kimseler için halk ettik ki, onlar yeryüzünde Allah'ın kulları üzerine ulviyet ve kibr ü fesat murad etmezler. Halbuki âkıbet-i hamideye nail olmak müttekilere mahsustur.]

Yani; habibim! Şu evsafı beyan olunan dar-ı âhiret ve Cennet-i A'lâ'yı şol kimseler için halkettik ki, onlar yeryüzünde ibadullah üzerine tasallut ve galebe murad etmedikleri gibi nâs üzerine zulüm ve cebirle mallarını almakla ve su-u akide telkin etmekle ahlâklarını ifsat dahi murad etmezler. Halbuki âkıbet-i haseneye ve yüksek derecata nail olmak muharremattan nefsini vikaaye ve ibadata devam ve nâs üzerine kibr ü gurur ve fesattan ittikaa eden kimselere mahsustur, yoksa Kaarûn gibi kibr ü gurur, zulm ü udvanla yeryüzünü ifsad edenlere âkıbet-i hasene yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ dâr-ı âhirette derecât-ı âliyenin kimlere mahsus olduğunu beyandan sonra müttekilerin nail olacakları sevabın hayırlı olacağını beyan etmek üzere :

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا

buyuruyor.

[Eğer bir kimse hasene işler ve o haseneyle âhirete gelirse onun için o haseneden hayırlı derece vardır.]

وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

[Ve eğer bir kimse seyyie işler ve o seyyieyle âhirete gelirse seyyie işleyen kimseler cezalanmazlar, illâ amel ettikleri seyyienin miktarı cezalanırlar.]

Yani; bir kimse dâr-ı dünyada şer'in emrettiği ibadet-ı bedeniye ve maliyeye müteallik hasene işler ve indallah makbul olan amelle huzur-u Bârî'ye gelirse o kimse için amelinden daha hayırlı sevap vardır. Çünkü; âhirette nâil olacağı derece amelinden fazla olacağı gibi kederden sâlim, devam ve bekaası da vardır. Ve eğer bir kimse aklen ve şer'an kabih olan günahı işler, indallah müstekreh ve örf ü âdette müstehcen olan günahla huzur-u Bârî'ye gelirse o günah işleyen kimseler cezalanmaz, ancak işlediği günahın miktarı bir ceza ile cezalanır. Çünkü; işlediği günahtan ziyade ceza zulüm olduğundan Cenab-ı Hak zulüm olarak ceza vermekten münezzehtir. Amma haseneye fazla ecir verme lûtuf olduğundan Vâcip Tealâ zatına lâyık olan lûtfunu kulundan esirgemez, fazla ihsan eder. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ hasene işleyen kuluna fazla derece vermekle taltif eder. Amma günah işleyenlere günahları miktarı ceza verir, fazla vermekle zulmetmez.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette seyyieden kulları tenfir için zamir mevziinde ism-i zâhir olarak *seyyie* varid olmuş ve iki kere zikrolunmuştur.

Gerçi dünyada kâfirin küfrü mütenâhî olup âhirette azabı gayr-ı mütenâhî ve ilelebed devam edeceği cihetle seyyie üzere cezası ziyade gibi görünürse de kâfirin küfrü niyet-i ebedî yani ebeden muammer olsa küfrüzere devama niyet ve kasıtla işlediğinden cürümle ceza beyninde müsavat vardır. Binaenaleyh; kâfirin

küfrüne ebeden azap, cürmünden ziyade olduğu cihetle «Müsavat yoktur» denilemez. Çünkü; küfür cürmünü işlemeye azmi ebedî olduğundan o azmin cezası da ebedîdir.

***

Vâcip Tealâ âhirette rahat müttekilere mahsus olduğunu beyandan sonra hicret zamanı yol üzerine Resulullah'a ârız olan bazı humumunu izale etmek üzere :

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ

buyuruyor.

[Habibim! Şol zat-ı ecell ü a'lâ ki, senin üzerine Kur'an'ın tilâvetini farz kıldı. O zat-ı şerif elbette seni dünyada mevlidin olan Mekke'ye ve âhirette makaam-ı mahmuduna red ve iâde edecektir.]

قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨٥﴾

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen «Benim Rabbim hidayetle gelen kimseyle dalal-i mübinde olan kimseyi bilir» de.]

Yani; ey Resul-ü Zişan! Şol zat ki, sana Kur'an'ı verdi, tilâvetini ve kullarına tebliğini sana emretti, emr ü nehiy ve ahkâmıyla ameli sana vâcip kıldı. Kur'an'ın hakayıkına seni vakıf kılan, enbiya-yı sabıkanın ve ümem-i maziyenin ahvalini ve ibret bahşedecek durub-u emsali beyan eden zat-ı akdes elbette seni maâdın ve asıl belden olan Mekke'ye reddedecektir. Mekke'ye avdetinde Mekke ahalisine sen de ki «Benim Rabbim doğru yola vasıl olup hidayetle gelen kimseyle yoldan çıkmış ve doğru yolu bulamamış açık dalâl içinde olan kimseyi herkesten ziyade bilir» demekle kendilerinin dalâl içinde olduklarını beyan et.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *m a â d* la murad; *Cennet-i A'lâ ve Resulullah için mev'ûd olan makaam-ı mahmud* olmak ihtimali varsa da âyetin sebeb-i nüzûlüne muvafık olan *m a â d* la murad; *Mekke-i Mükerreme olmasıdır.* Çünkü; Fahri

Râzi, Hâzin, Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğuna nazaran Rasulullah Mekke'den Medine'ye hicretinde gaar-ı şerifte üç gün ikaametten sonra Medine'ye teveccühle yola çıkıp (Cuhfe) denilen mevkie geldiğinde Mekke'ye iştiyakını izhar etmesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Çünkü; (Cuhfe) ye gelinceye kadar müşriklerin ta'kibetmeleri ihtimaline binaen Resulullah yolsuz mahallerden gelmiş ve (Cuhfe) ye gelince emniyet hasıl olmuş ve oraya nâzil olup (Cuhfe) de Medine'den Mekke'ye doğru giden cesîm kervan yolunu görünce âbâ ve ecdadının yurdu, kendinin mevlidi ve beldesi olan Mekke'ye beşeriyette cibillî olan iştiyakını izhar edince bu âyetle Cibril-i Emin gelmiş ve «Yâ Resulallah! Merak etmeyin. Zira; Allahü Tealâ sizi elbette Mekke'ye iâde edecek ve belde-i asliyen olan Mekke şehri senin olacak» demekle tesliye ve bu âyeti tilâvet etmiştir. İşte bu rivayete nazaran bu âyette *m a - â d* la murad; *Mekke'dir*. Ve âyetin sırrı Mekke'yi fetih günü zuhur etmiştir. Zira; Resulullah kemâl-i izz ü vekarla ve sekinet ü saltanatla Mekke'ye girdi, dar-ı şirk olan Mekke'yi dâr-ı tevhid, dar-ı küfrü, dar-ı İslâm kıldı ve kâfirleri kahr u tedmir etti. Çünkü; bâtıl her ne kadar az bir zaman şu'lelenirse de elbette söner, devam etmez. Fakat sabr u metanetle mukabele edip vakt-i merhununu beklemek lâzımdır. Resulullah'ın Mekke'yi fethi günü Mekke'nin izzeti ikbali ve azamet-i şanı yükseldiğine işaret için (maâd) lâfzı ta'zîme delâlet eden tenvinle nekre olarak vârid olmuştur. Âyet-i celile gaaipten haber verdiği cihetle Resulullah'ın sıdk-ı nübüvvetine delâlet eden mucize kabilindendir ve âyetin meâli aynıyla vâki olmuştur.

وَمَا كُنْتَ تَرْجُوا اَنْ يُلْقٰى اِلَيْكَ الْكِتَابُ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ

[Habibim! Sen bidaye-i halinde sana kitap ilkaa olunacağını ümid eder olmamıştın, lâkin bizim tarafımızdan ihsan olarak evvelîn ve âhirînin ilimlerini, kütüb-ü münzelenin fevaid ve muhassenatını câmi' olan kitap inzal olundu. Şu halde sen cümle umurunu bize tefviz ve kâfirlerden endişeyi terket, onlara müdarat etmediğin gibi bazı hususatta arka da olma, onlara arka olup yar-

dım etmediğin gibi onlardan muâvenet de bekleme.] Zira; bizim ilmimiz sana lâhiktir, kudretimiz onlardan intikaama da kâfidir. Binaenaleyh; senin için endişe ve telâşa mahal kalmamıştır. Sen hemen Kur'an'ı onlara tilâvet ve tebliğe devam et. Resulullah'ın kâfirlere arka olmayacağı ma'lûm olduğundan Resulullah'ı nehyetmek; ümmetine ehl-i küfre ve bilhassa harbî olanlara muâvenet câiz olmadığını beyan etmektir.

وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾

[Habibim! Kâfirlerle ünsiyet, âyetler sana nâzil olduktan sonra Allah'ın âyetlerini tilâvetten seni menetmesin. Sen Allah'ın kullarını tevhide ve ibadete davet et. Elbette müşriklerle beraber ve onlardan olma.]

Yani; ey Resul-ü Zişan! Âyât-ı İlâhiye sana inzal olunduktan sonra kâfirlere müdarat ve onlarla ünsiyet seni o âyetleri tilâvetten menetmesin. Zira; hükm-ü İlâhiye tebliğ te'hir kabul etmez ve ahkâmın icrasına umur-u dünya mani tutulmaz, âyetlerin tebşiratıyla kulları tebşir, inzaratıyla inzar ve Rabbin Tealâ'nın tevhidine kullarını davet et ve elbette müşriklerden olma.

Bu âyette hitap; zahirde Resulullah'a ise de hakikatta ümmetinedir. Çünkü; bu âyette vâki olan tekâlifin cümlesinde Resulullah mükellef olduğu gibi ümmetin her ferdi de mükelleftir. *Birinci teklif; Resulullah'a ayât-ı Kur'aniyeyi tilâvetten seni hiçbir şey menetmesin* buyurmuştur ki, ümmeti de tilâvet-i Kur'an'la me'mur olduğu gibi tilâvete hiçbir şeyi mani tutmamakla da mükelleftir. Binaenaleyh; Kur'an'a ittibâ'a mani olacak birşey olmadığından ittibâ' etmeyenlerin bazı mani beyanıyla i'tizarları merduttur. *İkinci teklif; tevhide, din-i hakka ve doğru yola kullarını davet etmesini Resulüne emretmiştir.* Binaenaleyh; tarik-ı hakka kudreti nisbetinde davet ve doğru yolu ebnâyı cinsine göstermekle ümmetin her ferdi mükelleftir. *Üçüncü teklif; müşriklerden olmaktan Resulünü nehiydir.* Resulullah'ın müşriklerden olmayacağı kat'idir. Zira; cümle enbiya ma'sum oldukları cihetle şirkten berî oldukları gibi Resulullah da

şirkten beridir. Şu halde Resulullah'ı şirkten nehyetmek; ümmetini nehyetmektir. Çünkü; Resulullah'a «Sen müşriklerden olma» demek «Sana tâbi' olan ümmetin müşriklerden olmasınlar» demektir.

***

Vâcip Tealâ bu üç teklifini beyandan sonra dördüncü teklifini beyan etmek üzere :

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ

buyuruyor.

[Habibim! Sen ma'budünbilhak olan Allah'la beraber başka ma'buda duâ edip çağırma ve başka ma'bud ismini anma.]

لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ

[Zira ma'bud; birdir. Allah'ın gayrı mabud yok, ancak o vardır. Onun gayrı ma'budünbilhak olmayınca Allah'tan başka duâ edilecek ma'bud yoktur.]

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ

[Çünkü; herşey helâk olur, illâ zat-ı ülûhiyet bâkî kalır.]

لَهُ الْحُكْمُ

[Binaenaleyh; herşeyde hüküm ona mahsustur ve onun gayrı hüküm sahibi yoktur.]

وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

[Ve âhir-i emirde ancak onun huzur-u manevîsine ircâ' olunursunuz.]

Yani; ey Resul-ü Zişan! Ferd-i vâhid olan Allahü Tealâ'ya ma'-

bud-u bâtılı şerik ittihaz etme. Çünkü; Allahü Tealâ'nın ülûhiyetinde, zâtında, sıfâtında ve mahlûkatta tasarrufunda şeriki yok, mülkünde müstakildir. Zira; ma'budünbilhak ve ibadete müstehak ondan başka bir kimse yoktur. Binaenaleyh; herşey mümkün olduğundan helâk olur, illâ zat-ı ülûhiyet bâkî kalır, dünyada ve âhirette hakîkî hüküm onundur. Şu halde âkıbet rücû' olunacağınız mahal; onun huzur-u manevîsidir.

Bu âyette *h e r ş e y i n h e l â k i* yle murad; *herşeyin mümkün olmasıdır.* Çünkü; vücudu mümkün olan mahlûkat haddizatında muzmahil ve ma'dum mesabesindedir. Her zaman helâke ma'ruz ve bekaası yoktur.

***

SURE-İ ANKEBÛT

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Altmış dokuz* âyeti hâvîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الۤمۤ ۝

(الم) Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile (ا) *insan-ı kâmile,* (ل) *liyakatına,* (م) *müeyyid minindillâh* olduğuna işaret ve Resulullah'a hitaptır. *Manâsı* [Ey nimet-i İlâhiyenin feyezanına lâyık ve mucizât-ı bahireyle müeyyed minindillâh olan insan-ı kâmil!] demektir.

أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ۝

[Nâs «Mücerret iman ettik» demekle fitneyle müptelâ olunmayarak terkolunurlar mı zannederler?]

Yani; insanlar mallarında ve canlarında fitne olunmaksızın yalnız «Biz iman ettik» sözleriyle terkolunacaklarını ve imtihan olunmayacaklarını mı zannederler? Eğer böyle zannederlerse bu misilli zan doğru değildir. Zira; mücerret «İman ettik» demek onları her belâdan kurtaramaz. Çünkü; insanlar ve bilhassa müminler tekâlif-i İlâhiyeden hasıl olacak meşakkatlarla, düşmanla mücahede ve muhaceretten hasıl olacak mihnetlerle, fakr u faka belâsıyla, mallarında noksan, canlarında hastalık ve sair belâya ile müptelâ olurlar, onlara imtihan muâmelesi yapılır ki, mümin, münafıktan seçilsin; sâdık, kâzipten ayrılsın, imanında sebat edenle etmeyip muztarip olanlar birbirinden farkolunsun ve herkes nazarında halleri ma'lûm olsun, mümin olanlar sabırla derecata ve münafık olanlar da nifaklarıyla Cehennem'in derekâtına müstehak

oldukları anlaşılsın. Evet! İman-ı kâmil sahibini âhirette saha-i selâmete çıkarır, lâkin dünyada sahibini Müslümanlar nazarında bütün ehl-i İslâmın nâil olduğu hukuka malik kılar, fakat her türlü belâdan kurtaramaz. Çünkü; dünya dâr-ı mihnet olduğundan mümin ve kâfir her cümlesi hissesine isabet eden belâyâ ile imtihandan geçer. Şu kadar ki, mümin imanı sebebiyle o belânın âhirette mükâfâtına nâil olur ve sabrından sevap alır. Binaenaleyh; çok kere mümin-i kâmil fâsık-ı fâcirden daha ziyade belâya müptelâ olur ki, sabrıyla derecât-ı âliyâta nâil olsun. İmanında kemâl olmayanlar da bazı belâya ile müptelâ olunca itikadını bozar, imandan çıkar da haberi olmaz.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü; Mekke'de (Ammar b. Yâsir), (Ayaş), (Velid) ve (Seleme) gibi fukara-yı ashaba müşriklerin işkence etmelerinden Resulullah'a şikâyet etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yani «Mü'min olmakla her belâdan kurtulmak lâzım gelmez» demektir. Yahut (Mehca' b. Abdullah) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; (Mehcâ') yevm-i Bedir'de en evvel şehid olan şüheda-yı İslâmiyedendir. Yani «Mümin olmakla kâfirin silâhına hedef olmamak lâzım gelmez» demektir.

Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Resulullah'ın «(Mehca') şehitlerin büyüğüdür, Cennet'in kapısı bu ümmetin şühedasından ilk önce Mehca'a açılacaktır» buyurduğu mervidir. Peder ve validesinin (Mehca') ın şehadeti üzerine çok fezi' ve feryad etmelerine binaen bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; bir kimse mümin olmakla fitneye duçar olmamak ve fitneye tutulmamak lâzım gelmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ müminin imanı dünyanın levazımından olan belâyâdan kurtaramayacağını beyandan sonra insanları belâ ile müptelâ kılmak yeni bir âdet olmayıp evvelden beri kullarını imtihanın âdet-i İlâhiyeden olduğunu beyan etmek üzere :

nâzil olmuştur. Çünkü; kâfirlerden bir kısmı «Eğer seyyiat üzere âhirette azap olsaydı dünyada da olurdu. Dünyada olmaması âhirette de olmayacağına delâlet eder. Şu halde vaad-i İlâhî kullarını ibadete teşvik ve azabını beyan eden vaîdi günahtan korkutmak içindir» demeleri üzerine bu itikadda olanların itikadlarının bâtıl olduğunu Vâcip Tealâ bu âyetle iptal etmiş ve şu hükümlerinin gaayet kötü bir hüküm olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; âhireti dünyaya kıyas etmek yanlış olduğu gibi hükümleri de delâil-i akliye ve şer'iyeden hiçbirine müstenit değildir. Delilsiz hüküm ise bilkülliye itibardan sâkıttır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu hükmün gaayet çirkin bir hüküm olduğunu beyan etmiştir ki, bu misilli hükümden herkes içtinab etsin.

***

Vâcip Tealâ dünyada nâsın mühmel olarak terkolunmayıp elbette mükellef olduklarını ve mükellef olduğu vazifeyi edâdan istinkâf edenlerin muazzep olacaklarını beyandan sonra vazifesini edâ edenlerin amelleri zayi olmayacağını beyan etmek üzere :

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝

buyuruyor.

[Âhirette Allah'ın rızasına mülâki olacağını ümid eden kimse âhiret için amel etsin. Zira; mülâkat için ta'yin olunan gün elbette gelecektir. Halbuki Allahü Tealâ kullarının sözlerini işitir, itikad ve amellerini bilir.]

Yani; bir kimse âhirete iman ve yevm-i kıyamette Cenab-ı Hakka mülâkî olacağını ümid ederse mülâkat günü için amel-i salih işlemekle hazırlansın. Zira; mülâkat için Allah'ın ta'yin ettiği ecel-i muayyen elbette gelecek ve o günde Cenab-ı Hak herkesi hazırladığı ameliyle mücazat edecektir. Zira; Allahü Tealâ cümle kullarının zikrini, duâsını ve günaha dair olan sözlerini işitir, bilûmum işlerini, ihtiyaçlarını ve istediklerini bilir.

Vâcip Tealâ rızasına mülâkat için ta'yin ettiği âhiret gününün geleceğine şüphe olmadığına işaret zımnında o günün geleceğini beyanda *tahkika* delâlet eden (ان) ve *lâm-ı te'kidle* (فان اجل الله لآت) buyurmuştur ki «Muhakkak ve elbette gelecek, şüphe yok» demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette abdin âhirette nâil olacağı derecata işaret vardır. Çünkü abdin amelinde mertebe; *üçtür* : *B i r i n c i s i ; kalbiyle itikaadiyatın küllisini tasdik etmektir.* Tasdik; gözle görülmez, ancak Cenab-ı Hak ilmiyle bildiğinden âhirette kuluna tasdikına mukaabil gözlerin görmediği ve kalb-i beşere hutur etmedik nimetler ihsan edeceğine işaret için âhirette mülâkat ümid edenlerin amellerini bildiğini beyan etmiştir. *İ k i n c i s i ; amel-i lisanî olup* lisanla amel de mesmûâttan olduğu cihetle kulakların duymadığı nimetleri vereceğine işaret için kullarının işitilmek şânından olan amel-i lisanîlerini işittiğini beyan etmiştir. *Ü ç ü n c ü s ü ; amel-i cevarihtir* ki, azalarıyla işledikleri amellerini gördüğünü diğer nususla beyan buyurmuştur ki, gördüğü amellere mukaabil elbette mükâfat verecektir.

Hulâsa; yevm-i âhirete imanla Cenab-ı Hakkın rızasına mülâkat ümid eden kimsenin o gün için amel hazırlaması lâzım olduğu ve mülâkat için ta'yin olunan günün elbette geleceği ve Allahü Tealâ'nın kullarının sözlerini işitip amellerini bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kullarına teklifini beyandan sonra tekliften faydanın kullara ait olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَنْ جَاهَدَ فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ۝

buyuruyor.

[Eğer bir kimse huzuzat-ı nefsaniyesinden vazgeçer, ibadete sa'yile mücahede ederse ancak kendi menfaatına mücahede eder.

[Biz insana ana ve babasına güzel muâmele etmesini vasiyet ettik.]

وَاِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا

[Ey insan! Eğer validen ve pederin senin için ilim olmayan birşeyle bana şirketmeni emrederler ve seninle bu hususa dair mücahede ederlerse sen onlara itaat etme.]

اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۝

[Zira; sizin merciiniz ancak banadır. Binaenaleyh; ben size amelinizi haber veririm.]

Yani; biz insana iman ve amel-i salihle tekliften sonra validesine ve pederine ihsan etmesini tavsiye ettik. Zira; insanın ebeveyni vücuduna sebep olduklarından onların sebkeden hizmetlerine ve terbiyelerine mukaabil hüsn-ü muâmeleyle güzel hizmet edip incitmemesini insan üzerine vâcip kıldık ve ihsan etmesini emrettik ki, ihsanında asla eza karışığı olmamak lâzımdır. Binaenaleyh; insanın ana ve babasını küçük görmesi ve hakareti andırır muâmelede bulunması câiz olmadığı gibi ebeveyni huzurunda kemâl-i tevazu ve inkıyad üzere bulunmak vezaif-i şer'iyedendir. Şu halde insanın ebeveyninin bilûmum emirlerine itaatı vâciptir. Ancak ebeveyni eğer o insana şirkle ve sair günahla emrederlerse itaat etmemek vâciptir. Zira; Halika ma'siyet olan şeyde mahlûka itaat caiz olamaz. Eğer ma'siyetle emirlerine itaat ederse mes'ûl olur. Zira; cümlenin mercii huzur-u Bârî'dir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak herkesin amelini kendine haber vereceğini beyan etmekle bu misilli itaattan kullarını tehdid etmiştir.

Vâcip Tealâ suret-i meşrûada ebeveyne ihsanın mükemmel olmasına işaret için âyette (حَسَنًا) lâfzını ta'zîme ve teksire delâlet eden tenvinle nekre olarak irad buyurmuştur. Şu halde evlât üzerine lâzım olan ebeveyne itaatın en yüksek tabakası olduğu gibi kemâl-i ta'zim üzere bulunmak da lâzımdır. Binaenaleyh; ebeveyne azıcık kusur, indallah pek büyük günahtır.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Sa'd b. Ebi Vakkas) ve anası (Hamiyye) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Sa'd) Hazretleri İslâm olunca validesi ona gücendi ve irtidad etmesini teklif ve israr etti. Hatta (Sa'd) eski dinine dönmezse ekmek yemeyip su içmeyeceğini söyledi ve birkaç gün yemedi, içmedi. Bir gün (Sa'd) Hazretleri «Ey anam! Eğer yüz canın olsa, birer birer çıksa ben din-i İslâm'ı terketmem. İster ekmek ye, ister yeme» dedi. Validesi irtidadından ümidini kesti ve ekmek yemeye başladı, onun üzerine bu âyet nâzil oldu. Gerçi (Sa'd) ın validesi (Sa'd) a gücendi lâkin, bu gücenmesi bigayrıhakkın (Sa'd) ı şirke davet için olup şirk ise rıza-yı İlâhinin hilâfına olduğundan rıza-yı İlâhi hilâfına davete icabet câiz olmadığını Cenab-ı Hak beyan etti ve dedi ki «Ey ebeveynine ihsanla me'mur olan insan! Eğer validen ve pederin senin ulûhiyete ilmin olmayan birşeye ibadet ve şirketmeyi sana emreder, bu hususta seninle mücahede eder, uğraşırlarsa onlara itaat etme ve rıza-yı İlâhi hilâfına tekliflerini kabul eyleme, sözlerini dinleme. Zira; cümlenizin merciiniz banadır. Binaenaleyh; ben sizin herbirinizin amelinizi kendinize haber veririm. Şu halde amelinizi rızama muvafık işlemeniz lâzımdır.»

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette «İlmin olmayan şeye davet ederlerse itaat etme» buyurmasıyla insan için sıhhatını bilmediği birşeye ittibâ' caiz olmadığını beyan etmiştir. Âyetin zahiri haber ise de hakikatta manâsı emirdir. Yani «Biz insana valideyni hakkında vasiyet ettik ve dedik ki «Ey insan! Sen valideynine ihsan eder gibicesine ihsan et ki, ebeveynini hoşnut etmekle bizim rızamızı tahsil etmiş olasın» demektir.

***

Vâcip Tealâ ebeveyn hakkında ahkâmını beyan zımnında insanın iki sınıfına işaret etmişti ki biri mümin, diğeri müşriktir. Bunlardan herbirinin ahkâmını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ۝

buyuruyor.

o daire de Cennet'tir. Amma eğer Cennet'e girmekte âhad-ı ümmet enbiya ile beraber olsalar da derecâta nail olmakta ve meratib-i âliyeye irtika etmekte bittabi' enbiya-yı ızam hazaratıyla beraber olamazlar. Çünkü; mansıb-ı nübüvvetin derecatı başka ve gaayet âlîdir. Binaenaleyh; âhad-ı ümmet o derecelere nâil olamazlar.

Bu sûre'nin evvelinden buraya gelinceye kadar on âyetin Medine'de nazil olduğu mervidir. Zira; bu âyetlerde münafıklardan bahis vardır. Halbuki Mekke'de münafık yoktu. Çünkü; Mekke'de nâs iki kısımdı. Biri halis mümin, diğeri kâfir-i muannid ve mücahirdir ki, müslümanlardan korkuları olmadığından küfürlerini saklamaya ihtiyaç görmezlerdi.

Hulâsa; iman eden ve amel-i salih işleyenlerin salihîn zümresine dahil olacakları ve nâstan bir kısmı iman ederlerse de imanlarında sebat olmadığından kâfirlerden gördükleri eza üzerine irtidad edip âhiret azabını dünya azabına müsavi kıldıkları ve halbuki onlar her ne kadar küfürlerini saklasalar da Allahü Teâlâ'nın kalplerinde olan nifakı ve müminle münafık olanları bildiği ve müminler için hasıl olan galebeye ve emval-i ganimete «Biz de sizinle beraberiz» diyerek iştirak etmek istedikleri bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ahvalini beyandan sonra kâfir mücahirlerin müminleri ıdlâl için sevkettikleri sözlerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ
بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Kâfirler müminlere «Siz bizim tarikımıza ittibâ' edin. Biz sizin günahlarınızı götürelim» demekle müminleri iğfale çalıştılar. Halbuki onların günahlarından hiç birşey götüremezler. Zira; onlar yalancılardır.]

Yani; kâfirler müminleri ıdlâle çalışırlar. Cümle-i idlâllerinden biri de müminlere dediler ki «Ey ahmak kişiler! Siz bizim tarikımıza ittibâ' edin, putperest olun. Bizim mezhebimize ittibâ'ınızdan dolayı günah varsa biz o günahı götürürüz ve bundan neş'et edecek günahı bizim boynumuza atın. Zira; putperestlik âbâ ve ecdadımızın dinidir. Eğer o anda günah olsaydı onlar bunu irtikâb etmezlerdi» demekle ıdlâle sa'yettiler. Halbuki onlar müminlerin günahlarından bir zerre bile götüremezler. Zira; onlar elbette yalancılardır. Çünkü; âhireti mu'tekid olmadıklarından ehl-i imanı iğfal için bu sözleri söylerler, maksatları da istihza etmektir.

İşte bu âyetin sırrı her zaman zuhur etmektedir. Çünkü; kâfirlerle münafıkların ehl-i imanı, âsîlerin ehl-i taatı, fasıkların ehl-i ittikaayı ve müfsitlerin ehl-i salâhı ifsat ve ıdlâlleri her zaman cârîdir, yalnız asr-ı saâdete münhasır değildir. Hele şu âyette beyan olunan tarz üzere «Sen şu işi işle de vebali varsa benim olsun» sözü ekser-i insanların lisanında çok zaman işitilir, imanı zayıf kimselere şeytan'ın vesvesesi de inzımam edince yoldan çıkar, taatını ma'siyete tebdil eder. Çünkü; sözün insanlarda te'siri ve insanların sözle aldanması gayr-ı kaabil-i inkâr bir hakikattır. Amma imanı kavî olanlar hiçbir zaman bu gibi hezeyana aldanmak şöyle dursun bu sözleri red ve cerheder, asla imanına ve ibadetine halel getirmez.

وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالًا مَعَ اَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

[Onlar kendi günahlarını ve kendi günahlarıyla beraber idlâl ettikleri kimselerin günahlarını yani ıdlâllerinden dolayı kendilerine hasıl olan günahlarını elbette götürürler ve götüreceklerdir. Yevm-i kıyamette iftira ettikleri günahlarından elbette suâl olunurlar.]

Yani; müminleri ıdlâl için «Bizim dinimize ittibâ' edin, eğer ittibâ'ınız günah olursa biz sizin günahınızı götürürüz» diyen müşrikler kendi şirk ve sair günahlarıyla beraber ıdlâl ettikleri kimseleri ıdlâl ettiklerinden hasıl olan günahın bir mislini dahî kendi günahlarına inzımam ederek götürürler, fakat onlar, ıdlâl ettikleri

fineyi ki, gemide bulunanları tûfânla helâkten kurtardık, biz gemiyi ve onların helâklerine dâir olan hâdiseyi onlardan sonra gelen âlemlere ibret için alâmet kıldık ki herkes ibret alsınlar, zulüm ve saire gibi helâki mucip olan günahlardan vazgeçsinler.

Nisâbûrî, Beyzâvî, Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile Nuh (A.S.) ın ömrü bin elli senedir. Çünkü; kırk yaşında nübüvvetini izhar eylediği, dokuz yüz elli sene kavmini din-i hakka davet ettiği ve tûfândan sonra altmış sene daha muammer olduğu cihetle mecmuu bin elli sene eder. Diğer rivayette bin dört yüz sene muammer olduğu mervidir. Gerçi bazı etibbâ ve hukema insanın ömr-ü tabiisinin yüz yirmi sene olduğunu iddia ediyorlarsa da bu iddia ekser-i insanların ahvâline nazarandır. Herkesin kendi zamanının ahvaline göre hüküm vermesi bu gibi şeylerde âdettir. Yoksa o ekserin hilâfına bazı kimselerin fazla yaşamaları muhal olmadığı gibi harikulâde olarak Hz. Nuh'un bin küsûr sene yaşaması istib'âd olunacak bir mesele değildir ve âyet-i celile de etibbanın davasını sarahaten reddetmiştir ve delâil-i akliye de âyetin meâline muvafıktır. Çünkü; insanın şu bünyeyle bekaası ve devamı zatında mümkündür. Eğer mümkün olmasa hiç devam edemezdi. Halbuki insanın bu cismiyle yetmiş, seksen sene ve daha ziyade muammer olduğu ekseriyetle görülmektedir. Şu halde insanın bu cisimle devamında müessir Vâcibül Vücud'un iradesidir. Binaenaleyh; seksen sene muammer olmasını irade buyurduğu gibi onun fevkinde iki yüz, beş yüz veya bin sene daha muammer olmasına iradesinin taallûkuna ne gibi mani tasavvur olunur? Eğer bünyenin zaafı mani olur denirse ömrüne göre bünyesini kavî halketmesine ne gibi mani vardır? Yoksa ömr-ü tabiiin yüz yirmi sene olduğunu iddia edenler kudret ve iradeyi İlâhiyeye hâil mi olacaklar? Etibbânın bu iddiaları zamanımızda yüz otuz, yüz kırk sene muammer olanlarıyla dahi mecruhtur. Binaenaleyh bu iddia naklin hilâfına bir iddia olduğu gibi aklın dahi hilâfınadır. Bundan başka ömür; insanlara bir atiye-i İlâhiyedir, bu atiye-i İlâhiyeyi kullarından menedecek kimdir? Allahü Tealâ istediği kuluna istediği kadar ömür verir. Çünkü; fâil-i muhtardır. İstediğini işler, kimse karışamaz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyetler Resulullah'ı tesliye için

nazil olmuştur. Tesliyede ve kâfirleri tehditte te'siri ziyade olacağına binaen müddet zikrolunmuştur. Yani «Habibim! Müşriklerin inat ve istikbarlarından ve sana reva gördükleri ezalarından mahzun olma. Zira; Nuh (A.S.) kavmini dokuzyüz elli sene davet ettiği halde gaayet az kimseler iman etti, Hz. Nuh da sabır ve sebat eyledi, ahkâm-ı İlâhiyeyi tebliğden hiçbir zaman hâlî kalmadı, kavminin ezalarını davete mani tutmadı. Şu halde senin zamanın Hz. Nuh'un zamanına nisbetle gaayet az ve kısadır. Binaenaleyh; senin de sabırla tebliğe devamın lâzımdır. Nuh (A.S.) sabretti, âkıbet düşmanları helâk oldu. Şu halde sen de sabret. Düşmanların helâk olacaklardır. Binaenaleyh; müşrikler azaplarının te'hir olunduğuna mağrur olmasınlar. Zira; Nuh (A.S.) dokuzyüz elli sene tebliğe devam etti ve o müddette kavminin azabı te'hir olundu, bu te'hir onları azaptan kurtaramadı. Şu halde Habibim! Senin düşmanlarına azabın te'hiri onları azaptan kurtaramayacağı evleviyetle sabittir» demek olur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette «Dokuz yüz elli sene davet etti» denilmeyip de istisna suretiyle «Elli sene müstesna olarak bin sene kavminin içinde meksetti» denilmesinde iki fayda vardır. *Birincisi; istisna, tahkika delâlet eder.* Çünkü; filân adam yüz sene yaşadı denilse bu sözün tahminî bir söz veyahut çok yaşadığından kinaye olması muhtemel olduğundan filhakika yüz sene muammer olduğuna delâlet etmez. Amma bir ay veya bir sene müstesna olarak yüz sene yaşadı denirse bu sözde zan ve tahmin olmaz. Ancak hakikat olur. Binaenaleyh; Hz. Nuh'un dokuz yüz elli sene kavmini davet ettiği hakikat olduğunu beyan için istisna suretiyle varid olmuştur. *İkincisi; hakîkî bir uzun müddeti beyanla Resûlünü tesliyedir.* Enbiya-yı ızam hazaratı içinden Hz. Nuh, kavmi tarafından pek çok eza görenlerdendir. Hatta Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran her davet ettikçe kavmi darp ve şetim gibi bir takım lâyık olmadık ef'âli revâ görür, cahil ve mecnun gibi şan-ı nübüvvete yakışmaz sözleri söylemekten çekinmezlerdi. Hz. Nuh da bunların hiçbirinden müteessir olmaz, hemen vazifesine devam ederdi.

Ashab-ı sefinenin Nuh (A.S.) ın oğlanları ve onların haremleri de dahil olduğu halde yetmiş sekiz veya seksen kimse olduğuna ve su çekilince gemi Musul civarında (Cûdî) denilen ufacık dağ üzerinde karar ettiğine dair tafsîlât Sûre-i Hûd'da geçmiştir.

***

Vâcip Tealâ Resulünü tesliye için Nuh (A.S.) ın kıssasına icmalen işaretten sonra Hz. İbrahim'in kıssasını beyan etmek üzere :

وَاِبْرٰهِيمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Biz İbrahim'i kavmine resûl olarak gönderdik şol zamanda ki, o zamanda İbrahim (A.S.) kavmine hitabederek dedi ki «Ey kavmim! Siz Allah'a ibadet edin, şirk ve saire gibi günahları irtikâbetmekten nefsinizi vikaaye etmekle Allah'tan korkun. Eğer bilirseniz şu ibadet ve ittikaa sizin için herşeyden hayırlıdır. Çünkü; dünya ve âhirette menfaatınız buna mevkuftur.»]

Yani; biz İbrahim (A.S.) ı resûl olarak kavmine gönderdik. Zikret Habibim! Şol zamanı ki o zamanda İbrahim (A.S.) kavmine «Allah'a ibadet edin ve Allah'tan korkun» dedi. Çünkü; kavmi müddet-i medide ibadet-i İlâhiyeden çıkmışlar ve zulm ü tuğyana dalmışlardı. Binaenaleyh; bir mürşid-i kâmile ihtiyaçları vardı. Bu ihtiyaçlarına binaen biz İbrahim (A.S.) ı onları irşad için gönderdik. O da onlara evamire imtisalle ibadet ve nevâhîden içtinapla ittikaa etmelerini emretti ve nasihatına şunu da ilâve etti, «İşte şu ibadet ve ittikaa; eğer bilirseniz sizin için her şeyden hayırlıdır». İbrahim (A.S.) bu sözünde ibadetle emrinde tevhide ve ittikaa ile emrinde şirki terketmelerine işaret etmiştir. Çünkü ibadetle emir; bilûmum vâcibatı eda ile emir olup vâcibatın en büyüğü ise tevhid olduğundan ibadetle emir; tevhidle emri mutazammındır. Kezalik ittikaa ile emir; bilcümle muharrematı terkle emrolup muharrematın en büyüğü ise şirk olduğundan ittikaa ile emir; şirki terkle emirdir.

Hulâsa; Hz. İbrahim'in kavmine şu hitabında insana lâzım olan vazaif-i diniyenin cümlesini cemettiği ve vezaif-i diniyenin bilcümle vacibatı eda ve muharrematı terkten ibaret ve bunların cümlesini ibadet ve ittikaa ile emrin câmi, ibadet ve ittikaanın insanlar için herşeyden hayırlı olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın kavmine birinci hitabesini beyandan sonra kavminin mezheplerinin butlanını beyan zımnında irâd ettiği delillerini beyan etmek üzere :

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Siz ancak Allah'ın dûnunda birtakım putlara ibadet eder ve yalan söylersiniz.]

إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ

[Zira; şol şeyler ki, siz Allah'tan gayrı olarak onlara ibadet edersiniz. Onlar sizin için rızık vermeye malik olamazlar. Binaenaleyh; rızkınızı Allahü Tealâ'nın indinde arayın.]

وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ

[Ve siz Allah'a ibadet edin ve size verdiği rızık mukaabilinde Allah'a şükredin.]

إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾

[Zira; siz ancak onun huzur-u manevîsine ircâ' olunursunuz.]

Çünkü; onun huzurundan gayrı merciiniz yoktur. Şu halde her iyiliği ondan beklemeli, ibadetinizi ve şükrünüzü ona hasretmelisiniz.

Yani; «Ey müşrikler! Siz ibadetinizi lâyık olduğu veçhüzere edâ etmiyorsunuz. Zira; Allah'ın gayrı taştan ve ağaçtan yapılmış putlara ibadet edersiniz. Halbuki onların ibadete istihkakları yoktur. Binaenaleyh; ibadete istihkaakı olmayan şeylere ma'bud demekle ve şirketmekle iftira eder ve yalan söylersiniz. Halbuki sizin ibadet ettiğiniz şol şeyler ki, onlar size rızık vermeye malik değillerdir. Binaenaleyh; siz rızkınızı Allah'tan isteyin, ibadetinizi ve şükrünüzü ona hasredin. Çünkü; ancak merciiniz onun huzurudur. Binaenaleyh; ibadet ederseniz menfaatınız, kabahat ederseniz azabınız onun huzurundadır. Halbuki sizin ibadet ettiğiniz putların menfaat ve mazarrata iktidarları yoktur. Binaenaleyh; onlara ibadette fayda şöyle dursun o ibadetiniz size ayn-ı azaptır» demekle mezheplerinin bâtıl olduğunu beyanla kavmini din-i hakka davet etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile putlardan rızık istemek ma'ruf olmadığına işaret için putlara nispet olunan rızık; nekre olarak (رزقاً) ve Allahü Tealâ'dan rızık istemek ma'ruf olduğuna işaret için Allah'a nispet olunan rızık; ma'rife olarak (الرزق) varid olmuştur ki, her nevi rızkın Cenab-ı Hak'tan istendiğine dahî işaret vardır. Çünkü; (الرزق) lâfzında (elif, lâm) cins için olduğundan rızkın her nev'ine, azına ve çoğuna şamildir.

Hulâsa; müşriklerin ma'bud ittihaz ettikleri putların hiçbir şeye malik olmadıkları gibi rızıktan azıcık birşeyi bile ibadet edenlere vermeye de malik olmadıkları ve rızkın her nev'ini Allah'tan istemek lâzım ve binaenaleyh; o rızkın şükrünü ve ibadeti Allah'a hasretmek vâcip olduğu, herkesin hata ve savap amelinin cezasını görmek için huzur-u Bârî'ye rücû' edeceği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. İbrahim'in kavmine tevhitle emrettiğini beyandan sonra emre imtisal etmeyip resulünü tekzib edenleri tehdid etmek üzere :

وَاِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ اُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ۝

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Eğer siz beni tekzib ederseniz sizden evvel geçen ümmetler de nebilerini tekzib etmişlerdi. Binaenaleyh; ben sizin tekzibinize ehemmiyet vermem. Zira resûl üzerine vâcip olan; ancak açık ve herşeyi beyan eder tebliğdir.]

Yani; «Ey kâfirler! Eğer siz beni tekzib eder, sözümü dinlemez ve nasihatımı kabul etmezseniz sizden evvel geçen kavm-i Hûd, Nûh, Salih ile sair peygamberan-ı zişanın ümmetleri de onları tekzib etmişlerdi, tekziplerinin zararı kendilerine ait oldu, resûllerine bir zarar gelmedi. Binaenaleyh; resûlleri onların tekziplerine ehemmiyet vermediler. Kezalik sizin tekzibinize ben de ehemmiyet vermem. Zira ben; taraf-ı İlâhiden size resûlüm. Resul üzerine, ancak açıktan tebliğ etmek vâcip oldu. Şu halde ben de anlayabileceğiniz bir lisanla size tebliğ ettim, vazifemi yerine getirdiğim için benim üzerime keder yoktur» demekle kavmine nasihat etti.

Fahri Râzi, Kaazî ve Medarik'in beyanları veçhile bu âyet İbrahim (A.S.) ın kelâmını hikâye ve onun kavmine hitabı olmak ihtimali olduğu gibi âyet cümle-i muterize olarak Hz. İbrahim'in kavmiyle olan mübahasesi arasında bizim Nebimizin Kureyş kavmine vâki olan hitabını beyan olur. *B e l â ğ ; taraf-ı İlâhiden gelen ahkâmı ümmetine beyan etmektir. M ü b i n ; zikrolunan mesailin delillerini ve berahin-i kat'iyesini ikaame edip halka anlatmaktır.* Binaenaleyh; bu âyet; beyanın yani mesail üzerine delil ikaame etmenin ihtiyaç zamanından te'hiri câiz olmadığına delâlet eder. Çünkü; bir nebi mücerret mesaili beyanla iktifa edip delâilini serdetmese vazifesini edâ etmiş olmaz. Zira; vazifesi yalnız tebliğ değildir, belki delâili beyanla beraber tebliğdir. Çünkü; Cenab-ı Hak bu âyette: (وما على الرسول الاالبلاغ) buyurmadı, belki (وما على الرسول الاالبلاغ المبين) buyurdu. Binaenaleyh; halkın anlayamayacağı ve delâili beyan olunamayan tebliğ hükümsüzdür. Şu halde ulemanın vaazında dahi hüküm böyledir. Zira mücerret mesaili zikir; vaazda kâfi değildir, belki halkı uyandıracak delâil-i akliye ve nakliyesini beyanla meseleyi izah etmek vaazın üssülesasıdır. Beyzâvî'nin beyanına nazaran *b e l â ğ - ı m ü b î n* le murad; *asla şek kalmamak, şüpheleri izale etmek, gizli kapaklı bir-*

şey kalmayıp herşeyi açıkça beyan eylemek ve örtülü birşey kalmamaktır.

Hulâsa; her nebinin ümmetleri tarafından tekzip oldukları ve resûller üzerine ancak açık surette tebliğ vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. İbrahim'in kavmine tebliğde evvelâ tevhide ve saniyen risalete işaret ettikten ve davetini beyandan sonra üçüncü mertebede ahval-i âhireti işaret ettiğini beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Onlar haşrı inkâr ederler de nazar edip görmediler mi Allahü Tealâ halkı nasıl icat, sonra nasıl iâde eder? Zira; öldükten sonra iâde etmek Allah üzerine daha kolaydır.] Çünkü; bilûmum mevcudatı iptidaen icadı nasılsa sonra aynıyla iadesi de öyledir. Şu halde iptidaen icadda şüphe var mı ki, iadede şüphe ediyorlar, belki iade iptidadan daha kolaydır.

قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

[Yâ İbrahim! Sen müşriklere de ki «Siz arz üzerinde seyr ü sefer edin. Nazar edin bakın ki, Allahü Tealâ mahlûkaatı nasıl icad etti ve sonra neş'et-i âhireti nasıl icad eder.» Zira; Allahü Tealâ herşey üzerine kaadirdir.]

Yani; ey müşrikler! Haşrın vuku bulacağını def'aten mahlûkaatı bilmekle bilemedinizse yeryüzünde seyr ü sefer edin, görün ki, Allahü Tealâ mahlûkaatı nasıl icadetmiş. Mahlûkaatın o kadar çokluğuyla beraber onların ahvalini, herbir cinsin nevilerini, her ferdinde olan acayibi ve müştemil olduğu garaip üzere yaratılışla-

rını görün ki, haşrın vücuduna kanaat gelsin, onların herbirinden ibret alın ve halkın iptidaen icadında olan bedâyiden öldükten sonra tekrar icad olunacağına intikâl ve neş'et-i âhiretin vücut bulacağını ve Allah'ın kudretini itikaad edin. Zira; Allahü Teâlâ herşeye kaadirdir ki, dünyada icada nasıl kaadirse âhirette de iâdeye öylece kaadirdir ve kudret-i İlâhiye gayr-ı mütenahidir. Binaenaleyh; istediği gibi tasarruf eder. Şu halde iptidaen icadı nazar-ı tetkikten geçiren bir kimse âhirette tekrar icad olunacağında şüphe etmez. Zira; âlemin her cüz'ü kudret-i kâmileye şahid-i âdildir.

يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾

[Allahü Teâlâ dilediği kulunu ta'zib, dilediğine merhamet eder ve ancak huzur-u İlâhiye kalbolunursunuz.]

Yani; Allahü Teâlâ mülkünde mutasarrıf, müstakil ve herşeye kaadirdir. Binaenaleyh; dilediği kulunu kusur sebebiyle ta'zibeder, dilediği kuluna hidayeti tevfikle merhamet buyurur, dilediğine hırs verir ve hırsı sebebiyle dünyada rezil ve rüsvâ etmekle azabeder, dilediğine de kanaat vermekle merhamet eder. Zira kanaat sahibi; kanaatı sayesinde herkes nazarında aziz ve muhterem olur.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile insanları Cenab-ı Hak su-u ahlâkla ta'zib ve hüsn-ü ahlâkla lûtf u ihsanına müstagrak ettiği gibi bazılarını emr-i İlâhiden i'raz, hava ve hevesine ittibâ'la ta'zib, bazılarını da emr-i İlâhîyi kabul, mucibiyle amel ve sünnet-i nebeviyeye temessükle merhamet eder. Bu âyet; fırka-i ahiresiyle ehl-i imanı tebşir ve ehl-i dalâli tehdid etmiştir. Çünkü; herkesin mercii ve reddolunacağı ancak huzur-u İlâhi olunca ehl-i iman elbette mesrur, ehl-i dalâl elbette me'yus olurlar. Çünkü; herkesin ameline göre ceza verecek orasıdır.

***

Vâcip Teâlâ ehl-i dalâlin azaptan halâs olamayacaklarını beyan etmek üzere :

وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ

buyuruyor.

[Sizin merciinizin huzur-u İlâhî olduğunu bilince üzerinize vâcip olan Allah'a iman ve itaat etmektir. Zira; yerde ve gökte Allahü Tealâ'yı âciz kılıp intikaamından kurtulamazsınız.] Çünkü; cümlesi kabza-i kudret-i İlâhiyededir. Binaenaleyh; semanın en yüksek tabakasına ve arzın en derin mahallerine firar etseniz kudretin pençesinden kurtulmak imkânı yoktur. Elbette günahınızın cezasını göreceksiniz.

وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾

[Halbuki sizin için Allah'ın gayrı umurunuza bir mütevelli ve düşmanlarınıza karşı size yardım edecek bir yardımcınız yoktur.] Binaenaleyh; ibadetinizi ancak Allah'a hasretmeniz lâzımdır. Zira; Allah'tan gayrısı ibadete sevap vermeye muktedir olamadığı gibi onlara ibadet ayn-ı azaptır.

İnsanın başkasını âciz kılması; *iki şeyle olabilir:* *B i r i n c i s i ;* *kaçıp elinden kurtulmakla olur.* Kaçmak da *ya semâ canibine veyahut arz canibine olur.* Allahü Tealâ'nın kudreti her iki ciheti ihata ettiğinden âsî olan kimse hangi cihete firar etse azaptan kurtulamayacağını beyanla kullarını insafa ve itaata davet etmiştir. *İ k i n c i s i ;* *bir mahalle istinad etmek veya bir dostun yardımıyla azaptan kurtulabileceğinden* bu cihetle de âsîlerin dostu ve yardımcıları olmadığını, ancak Allahü Tealâ'nın kullarına yardım edeceğini beyanla ibadetlerini zat-ı ulûhiyete hasretmelerini tavsiye etmiştir. Çünkü; yerden zuhur edecek ve gökten nâzil olacak azap ve belâdan Allah'ın gayrı kurtaracak ve defedecek bir kimse olmayınca herkesin her şeyde Allah'a iltica etmesi ve ondan lûtuf beklemesi ve kahrından korkması lâzımdır.

Hulâsa; hiçbir âsînin yere girmek veya semaya çıkmak suretiyle Allah'ı âciz kılıp azaptan kurtulamayacağı ve insanlar için Allah'tan başka bir yardımcı ve dost olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âsîlerin hiçbir veçhile azaptan kurtulamayacak-

larını beyandan sonra kâfirlerin rahmet-i İlâhiyeden me'yus olduklarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَٰئِكَ يَئِسُوا مِن رَّحْمَتِي وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Ve şol kimseler ki, onlar Allah'ın âyetlerine ve yevm-i kıyamette hesabına mülâkaatına küfrettiler. İşte şu kâfirler benim rahmetimden me'yus olurlar ve âyetlere küfreden kâfirler için âhirette azab-ı elîm vardır.] Çünkü; onlar azamet-i İlâhiye ve kudret-i sübhaniyeye delâlet eden âyetlere ve âhirette ehl-i iman için hazırlanan nimetlere mülâkaata küfrettiklerinden acıtıcı azaba müstehaklardır. Binaenaleyh; rahmet-i İlâhiyeden me'yus olmalarına mukaabil nimetten mahrum ve âhireti inkârlarına mukaabil azab-ı elîmle muazzep olacaklardır. Şu halde insanlar âyetleri tetkikle kudret-i İlâhiyeye istidlâl ve bu dünyanın icad olunduğunu tetkikle âhirete iman etmeli ki, azab-ı elîmden kurtulmalı.

***

Vâcip Tealâ Hz. İbrahim'in kavmini tarik-ı hakka davet edip envâ-ı nesayihle davetini te'yid ve kabul etmedikleri surette envâ-ı azapla helâklerine işaret ettiğini beyandan sonra İbrahim (A.S.) ın bu kadar sa'y ü ikdamına karşı kavminin asla mütenassıh olmayarak verdikleri cevabı beyan etmek üzere :

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَن قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ın nasihatına karşı kavminin cevabı olmadı, ancak « Öldürün İbrahim'i veyahut yakın ateşte» demekten ibaret oldu.]

فَاَنْجٰيهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِ

[Onlar İbrahim (A.S.) ı ateşe atınca Allahü Teâlâ onu ateşten kurtardı.]

اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾

[İşte şu İbrahim'i ateşten kurtarmakta imanı olan kavim için Allah'ın kudretine büyük alâmetler vardır.]

Yani; İbrahim (A.S.) ın kavmine nasihatının te'siri olmayınca bu kadar beliğ vaazına karşı kavminin cevabı olmadı, illâ «Katledin İbrahim'i, vücudunu kaldırın ortadan veyahut yakın ateşte, sairlerine ibret olsun. Çünkü; dininize itiraz ettiğinden hadden katlolunmak lâzım olduğu gibi cürmü gayet büyük olduğundan ibret için yakmaya da lâyıktır» demekten ibaret oldu. Zira; onlar delâil-i muknia ile cevaba muktedir değillerdi. Binaenaleyh; delâilden acizleri icabı zulme tasaddi etmişlerdir. Onlar sözlerinden yakmak cihetini irtikâb edip ateşe atmışlarsa da Allahü Teâlâ onu ateşten kurtardı. İşte şu ateşin mazarratından kurtarmakta Allah'ın kudretine pek büyük deliller vardır.

Gerçi İbrahim (A.S.) ın serdettiği delâile karşı «Öldürün veyahut ateşte yakın» demeleri cevap olmadığı halde cevap denilmesine sebep; kemâl-i dalâletlerini ve cevaba muktedir olmadıklarını beyanla cevap denilmesi tehekkümdür. Yakmakla emreden; kavmin reisleri ve erkân-ı hükûmet ise de avam-ı nâs da bu emre razı olduklarından bu söz kavmin umumuna isnad olunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Teâlâ'nın Hz. İbrahim'i ateşten kurtarmasının keyfiyetinde *üç ihtimal vardır. B i r i n c i s i ; İbrahim (A.S.) da bir hassa halketti ki, o hassa ateşin te'sirine mani oldu. İ k i n c i s i ; İbrahim (A.S.) hâli üzere ateşe atıldı, ateş de hali üzere terkolundu.* Lâkin Allahü Teâlâ Hz. İbrahim'den ateşin tesirini menetti. *Ü ç ü n c ü s ü ; Cenab-ı Hak ateşi soğuk kıldı.* Bu üçüncü ihtimal (يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا) âyetine muvafık olduğundan bu ciheti racihtir. Gerçi bazı erbab-ı fen ateşte

soğukluk olmasını inkâr ederlerse de bu inkârları şu âyete muhalif olduğu gibi delâil-i akliyeye dahi muhaliftir. Çünkü; hararetin tezayüdü ve tenakusu görülmektedir. Meselâ; ateşi ne kadar çok yaksan körükle üfürmedikçe altını, gümüş ve sair madeniyatı eritmez. Şu halde körükle üfürülünce hararet tezayüd ediyor ki, madeniyatı eritiyor, üfürülmeyince eritememesi hararetin noksan olmasından olduğunda şüphe yoktur.

Buna maddiyattan dahî birçok misaller vardır ki, maden kömüründen hasıl olan ateşin hararetiyle odundan hasıl olan ateşin harareti kıyas kabul etmez derecede farklı olduğu cümlenin ma'lûmudur. Şu halde ateşte hararet zâtî değil, belki Cenab-ı Hakkın halkıyla ârızîdir. Çünkü; zâtî olsaydı ziyade ve noksanı kabul etmezdi. Halbuki kabul ediyor. Binaenaleyh; ateş, ateş olduğu halde insana te'sir etmeyecek derecede hararetinin tenakus etmesi mümkündür ki, bunu yani şu imkânı inkâr etmek aklın haricidir. Erbab-ı fennin beyanları, âdeti beyandır. Çünkü; âdette ateş insanı yakar, lâkin âyette beyan olunan Hz. İbrahim'in mu'cizatından harikulâdedir. Âdetin hilâfı herşeyi halketmek kudret-i İlâhiye tahtında olduğundan kudretullaha iman eden kimsenin bu gibi hârikalara itiraz etmeyeceğine işaret için Cenab-ı Hak âyetin âhirinde İbrahim (A.S.) a ateşin te'sir etmemesinde imanı olan kavim için alâmet olduğunu beyan etmiştir ki, «İmanı olmayan herşeye itiraz eder» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın ateşten kurtulunca tekrar davete başladığını ve kavminin mezheplerinin batıl olduğunu ispat ettiğini beyan etmek üzere:

وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) kavmine hitabederek dedi ki «Sizin dünyaya mahsus beyninizde olan muhabbete binaen Allah'ın gayrı birtakım putları ma'bud ittihaz ettiniz.]

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

[Dünyadan gittikten sonra yevm-i kıyamette bazınız bazınıza küfür ve lânet eder, fakat orada küfür ve lânet fayda vermez. Yevm-i kıyamette makaamınız ateş, yeriniz Cehennem'dir. Halbuki sizi ateşten kurtaracak hiçbir yardımcınız da olmadı.] Çünkü; siz Allah'ın gayrı elinizle yapmış olduğunuz taştan ve ağaçtan ma'mûl birtakım cemadatı ma'bud ittihaz ettiniz ve bu ittihazınıza sebep de dünyada olan muhabbetinizdir. Halbuki dünyadan geçtikten sonra bu muhabbet zâil olur. Binaenaleyh; âbidler ma'budlarınıza küfreder. Zira; hakikat meydana çıkıp onlardan fayda olmadığını görünce putlara küfre ve lânete başlar ve «Bizi siz ıdlâl ettiniz demekle sebbedersiniz, fakat fayda etmez. Çünkü; mercii-niz Cehennem'dir ve Cehennem'den kurtaracak yardımcınız da yoktur» demekle kavmini ikaza çalıştı.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile dünyada muhabbetle murad; *müşriklerle putlar arasındadır*. Âbidler ma'budlarına «Bizi siz ıdlal ettiniz» demekle lânet ettikleri gibi ma'budlar da onlara «Biz size, bize ibadet edin demedik. Sizin bize ibadetinizle biz de Cehennem'e atılacağız» demekle âbidlere lânet ederler.

Yahut dünyada muhabbetle murad; *puta ibadet edenlerin aralarında olan muhabbettir*. Çünkü; onların hepsi putperestlikte bir din erbabı olduklarından yekdiğerini kardeş tanır ve gaayet sıkı muhabbet ve birbirlerine putları tavsiye ederlerdi, fakat yevm-i kıyamet olunca hakikat meydana çıkar. Binaenaleyh; yekdiğerine atf-ı cürmederek lânete başlarlar. Çünkü; bâtıl üzere içtimaın neticesi daima kavgadır, dünyada bir ma'siyet üzere içtimâ' edip neticede ma'siyetin cezası görülünce «Senden oldu, benden olmadı» gibi münazaalar hep bu kabilden âhirette olacak münazaalara birer nümunedir ve âyete muvafık olan da putperestlerin birbirine muhabbetidir. *Yahut* âbâ ve ecdatlarına muhabbetlerine binaen onların mesleklerini taklid ettiklerinden âhirette onlara «Siz sebep oldunuz» demekle lânet edeceklerdir.

*
**

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın kavmine nasihatı te'sir etmeyince onların içinden hicret ettiğini ve yalnız Hz. Lût'un tâbi' olduğunu beyan etmek üzere :

فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ın mucizesi üzerine Lût (A.S.) ona iman etti ve İbrahim (A.S.) «Ben Rabbimin emrettiği mahalle hicret ederim. Zira Rabbim; düşmanlarına gaalip ve ef'âli hikmeti mutazammın aziz ve hakîmdir» dedi.]

Yani; İbrahim (A.S.) ın mucizelerini ve bilhassa ateşin yakmadığını biraderzadesi Lût (A.S.) görünce herkesten evvel nübüvvetini tasdik etti ve İbrahim (A.S.) da kavm-i müşrik içinden hicret edeceğini beyan ederek dedi ki «Ben Rabbimin emrettiği ve rızasına muvafık olan mahalle hicret edeceğim. Zira; Rabbim gaalip ve kaahir bir hakîm-i mutlaktır. Binaenaleyh; benim düşmanlarımdan intikaamımı aılr» demekle hicrete karar verdi ve beraberinde haremi (Sara) ve biraderzadesi Lût (A.S.) da hicret etmişlerdir.

Hâzin'in beyanına nazaran Hz. İbrahim ve rüfekası Kûfe civarında (Kevsa) denilen mahalden Şam civarında (Harran) denilen mahalle hicret etmişlerdir. Hicreti, emr-i İlâhi üzerine olduğuna ve Allah'ın rızası için hicret ettiğine âyette delâlet vardır. Rıza-yı İlâhi için evvel hicret eden Hz. İbrahim olduğundan rıza-yı İlâhiyi kasdederek dinini ihya için hicret edenler sünnet-i İbrahim'i ihyâ etmiş olurlar.

***

Vâcip Tealâ Hz. İbrahim'in kavminden görmüş olduğu cevr ü cefanın mükâfatını dünyada ve âhirette verdiğini beyan etmek üzere :

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ

buyuruyor.

[Biz İbrahim'e oğlu İshak'ı ve onun oğlu Ya'kub'u verdik, nübüvvetini ve kitabı onun zürriyetine tevdi ettik.]

وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾

[Ve biz İbrahim (A.S.) a dünyada ecrini verdik, âhirette muhakkak salihler zümresindendir.]

Yani; biz İbrahim (A.S.) a oğlu İshak'ı ve hafidi Ya'kub'u hibe ve ikram olarak onun zürriyetine emanet-i nübüvveti ve kütüb-ü semaviyeyi tevdi ettik. Neslinden birçok enbiya halkettik. Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an gibi muazzam kitapları onun zürriyetinden resullere ihsan eyledik, dünyada evlât ve elsine-i nâsta zikr-i cemil gibi mükâfatını verdik ve âhirette dahî muhakkak suleha zümresindendir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyette *k i t a p* la murad; *cins* olduğu cihetle *kütüb-ü erbaaya şâmildir*. Binaenaleyh; Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an cümlesi Hz. İbrahim'in neslinden gelen rusül-ü kirama verilmiştir. Bundan dolayı cümle erbab-ı edyan Hz. İbrahim'e muhabbet ederler ve bilcümle ehl-i âlemin nübüvvetini tasdik ve kemâlâtını teslim ettikleri; enbiya içinden ancak İbrahim (A.S.) olduğundan bütün milletler Hz. İbrahim'in senâsında bulunurlar.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran İbrahim (A.S.) ın dünyada ecri; kavmi içinde yalnız olduğu halde ateşe atmalarına mukaabil kılletini kesrete tebdil ederek evlât ve ahfat verdi, zürriyetiyle dünyanın bir kısmını doldurdu, kavmi içinde akrabası dalâletteydiler. Ona mükâfat olarak zürriyetinin ekserisi hidayet üzere olduğu gibi birçok milletlerin ihtidasına sebep olacak enbiyanın ekserisini onun zürriyetinden halketti. Kavmi içinde Hz. İbrahim'in malı ve cahı yokken birçok mal ve öyle bir mansıp verdi ki, kadri ilâyevmilkıyam cümleden âlîdir ve bilhassa ümmet-i Muhammed beş vakit namazda duâsıyla meşguldür ve (Şeyhül mürselîn) denmekle âlem nazarında şöhretyâb oldu. Şu sayılan nimetlerin cümlesi dünyaya mahsustur. Âhirette de insan için en yüksek mertebe olan suleha mertebesinde olacağı beyan olunmuştur.

Maksat; evlâd ü ahfatlına taltif ettiğini beyan olduğundan evlâdından yalnız İshak ve ahfadından Ya'kub (A.S.) ı zikirle iktifa olundu ve diğer evlâdı zikrolunmadı. Halbuki zürriyetini beyanda cümle evlâdı dâhildir. İbrahim (A.S.) dan sonra gelen nâsın birçokları Hz. İshak'ın evlâdından gelen enbiyanın şeriatlarıyla amel etmişlerdi. Ba'dehu cümlesinde mevcut hisal-i hamîdeyi câmi olan bizim nebimiz de İsmail (A.S.) neslinden geldi ve ilâyevmilkıyam nâs onun şeriatıyla amel etmekle mükellef kılınmışlardır.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın ahvalinden bazılarını beyan ettiği gibi Lût (A.S.) ın kavmiyle vâki olan mübahasâtını beyan etmek üzere :

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ

مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Lût'u resûl olarak kavmine gönderdik. Şol zamanda ki, o zamanda Lût (A.S.) kendi kavmine dedi ki, «Siz âlemde sizden evvel hiç kimsenin işlemediği fahişeyi işleyip meydana getiriyorsunuz.»]

Yani; biz Lût'u, kavmini irşat ve ıslah için resûl olarak gönderdik. Zikret Habibim! Şol zamanı ki, o zamanda Lût (A.S.) kendi kavmine hitabederek dedi ki, «Ey kavmim! Siz fena yolda gidiyor ve fena bir fiil işliyorsunuz ki, o fahişeyi işlemekte âlemde sizi hiç bir kimse sebketmedi. Yani bu fiili işlemiş sizden evvel hiçbir şahıs bulunmadı. Binaenaleyh; tıynetinizde olan habaset icabı bu çirkin fiili siz icadettiniz» demekle kavmini tevbih etti ve bu fiili onlardan evvel işleyen olmadığını beyanla bu fiilin son derecede çirkin olduğunu beyanla kavmini zemmetti ve fahişeyi izah etmek üzere dedi ki :

أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ

[Ey kavmim! Siz kendiniz gibi erkeklere mi kaza-yı şehvet eder ve onlara mı vatyedersiniz? Halbuki onlar sizin emsalinizdir, siz yol kesip yolcuları soyuyorsunuz, mele-i nasta meclislerinizde bilâperva münkeratı ortaya getirip işliyorsunuz da Allah'tan korkup kullarından utanmıyor musunuz? Nesil için Allah'ın ta'yin ettiği tarikı terkle ta'yin olunmayan tarika mı sülûk edersiniz?» demekle kavmini tekdir etti.]

(نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ) (Nâdî); Beyzâvî, Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile *bir kavmin sohbet ve konuşmak için intihab ettikleri meclistir* ki, köylerde *odalar*, kasabalarda *kahvehaneler* demektir. Şu halde âyetin sarahatı ve müfessirînin beyanları veçhile kavm-i Lût rüsvâlık ve fenalıkta nihayet derecede olan livatayı alenen meclislerde işlemekten çekinmedikleri gibi onu herkesin gözü önünde işlemekle iftihar eder ve bu gibi fuhşu saklamaya lüzum görmezlerdi. Halbuki bir günah nefsinde günah olduğu gibi onu âleme izhar etmek de ayrı bir günahtır. Hatta Hâzin'in ve Medarik'in beyanlarına nazaran bunlar meclislerinde birbirlerine livata etmekten çekinmezler, asla utanmazlar ve yol kenarına otururlar, gelip geçenlere çakıl taşı atmakla iz'aç ve istihza ederlerdi. Yol kenarında oturup gelip geçen yolculara attıkları çakıldan kimin çakılı isabet ederse o misafire tasalluta diğerlerinden ziyade o çakıl sahibi hak kazanmış olurdu. Ve o misafir o çakıl sahibinin hissesine isabet etmiş nasibi addolunurdu. *K a t ' - i s e b i l* le murad; *kuttâ'-ı tarik gibi yol kesmek ve herkesin malını almak ve katil gibi şeylerdir.* Çünkü; Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile bunların misafirlere livata etmek üzere yol kesmek âdetleri olduğu gibi soymak, vurmak, kırmak ve öldürmek için dahî yol keserlerdi. Yahut *k a t ' - ı s e b i l* le murad; *tarik-ı tenasül olan nisvandan çocuk gelen tarikı katı' yani terketmektir ki,* «Siz tarik-ı tenasülü kat'eder de başka tarika mı sülûk edersiniz» demektir.

Şehvet; sıfat-ı kabiha ve behaime yakışan birşey olduğu halde

dünyanın imarına me'mur olan insanda tenasülün ve nev'inin bekaasının lüzumuna binaen Cenab-ı Hak şehveti halkedip o şehveti kaza edecek mahalli ta'yinle insanlar beyninde izdivacı meşru kıldığından muayyen olan mahall-i tenasüle kaza-yı şehvetle ihtiyacını def'e mezun kıldı. Binaenaleyh; taraf-ı İlâhiden ta'yin olunan mahallin gayrıya kaza-yı şehvet haram olduğu cihetle *livataya* fahişe denmiştir. Gerçi zinada nesil meydana gelmek mümkünse de zinadan hasıl olan çocuğun nesebi ma'lûm olmadığından taht-ı himayesine alıp terbiye edecek kimse bulunmadığı cihetle zinanın; nev'-i insanın bekaasına hizmet şöyle dursun zıyaına sebep olduğundan zina da haram kılınmıştır ki, Allah'ın tayin ettiği hududu tecavüz olduğu gibi gayrın hukukuna da taarruz vardır.

Hulâsa; kavm-i Lût'un ahlâk-ı zemimeleri livata etmek, yol kesmek, yolcuları iz'âç ve istihza eylemek, meclislerinde şan-ı insanîye yakışmayacak ef'âl-i kabiha icra etmek, ıslık çalmak ve birbirinin yüzüne tükürmek gibi fena şeyler olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Lût'un şu tekdirine karşı kavminin verdiği cevabı beyan etmek üzere :

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Lût'un cevabı olmadı, illâ «Yâ Lût! Eğer sen sözünde sâdık olanlardansan bize Allah'ın azabını getir» demekten ibaret oldu.]

Yani; kavm-i Lût'un, Lût (A.S.) ın şu nasihatlarına karşı cevapları, ancak «Eğer sözünde sâdıksan getir bize Allah'ın azabını» demekten başka bir şey olmadı ki, «Biz sözüne inanmaz ve fiili-

mizden vazgeçmez devam ederiz. Binaenaleyh; sen de doğru söyleyenlerdensen bize isyanımız üzerine vaadettiğin azabı getir» dediler.

***

Vâcip Tealâ şu cevapları üzerine Hz. Lût'un salâh-ı hâl kesbedeceklerinden kat'ı ümid ederek tazarruunu beyan etmek üzere:

قال رب انصرني على القوم المفسدين

buyuruyor.

[Kavminden şu serkeşçesine cevabı dinleyince Lût (A.S.) «Yâ Rabbi! Tarik-ı istikaametten çıkıp yeryüzünü ifsadetmiş olan kavm-i müfsit üzerine bana nusret ver» demekle Rabbisinden yardım istedi.] Çünkü; cevapları kat'i olduğundan salâh ümidi kalmamıştı. Eğer salâh ümidi olmuş olsaydı aleyhlerine duâ etmezdi. Zira; enbiyadan hiç bir nebi salâhı me'mûl olan kavmin helâkine duâ etmemiştir. Çünkü; onların kalpleri sabırla dolu ve hilimle mütehalli olduklarından salâhı me'mûl olan kimselerin kahrını istemezler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile azaplarının aceleten gelmesine lâyık olduklarına işaret için Hz. Lût kavmini beşer için en fena sıfat olan ifsatla tavsif etmiştir. Çünkü ifsat; hiç kimsenin şahsı için kabul etmediği bir sıfat-ı zemimedir ki, müşrikler bile kendilerinin bu sıfatla tavsif olunmalarına razı olmazlar.

***

Vâcip Tealâ Lût'un duâsını beyandan sonra duâsının müstecab olup kavminin helâkine me'mur olan meleklerin Hz. İbrahim'in huzuruna geldiklerini beyan etmek üzere:

ولما جاءت رسلنا ابراهيم بالبشرى قالوا انا مهلكوا اهل هذه القرية

buyuruyor.

[Vakta ki, bizim resullerimiz müjdeyle İbrahim (A.S.) a geldilerse «Biz şu karye ahalisini ihlâk edeceğiz» dediler.]

إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ

[«Zira; o karye ahalisi zalim oldular» demekle helâklerinin sebebi zulüm olduğunu beyan ettiler.]

Yani; kavm-i Lût nehyolundukları ef'âl-i kabihayı terketmeyip devam ederek azaba istihkaklarıyla beraber kendileri de velev istihza suretiyle olsun azabın gelmesini istemeleri üzerine bizim İbrahim (A.S.) a oğlu İshak'ı ve hafidi Ya'kub'u vereceğimizi tebşire me'mur olan resûllerimiz şu beşaretle huzur-u İbrahim'e gelip vazife-i beşareti edadan sonra kavm-i Lût'u ihlâke dahi me'mur olduklarını ilâve tarikıyla dediler ki «Biz şu karye ahalisini ihlâk edeceğiz. Zira; o karye ahalisi evvelden beri zâlim oldukları gibi elyevm de zulme devam ediyorlar. Binaenaleyh; zulümleri helâklerine sebeptir» demekle me'muriyetlerinin ikinci safhasını beyan ettiler.

Hz. İbrahim'e gelen meleklerin iki sıfatları olup birincisi; *eser-i rahmet olan beşaret,* ikincisi; *eser-i gazap olan ihlâktir.* Fakat rahmet, gazap üzere sâbık olmasına binaen beşareti ihlâk üzerine takdim etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ meleklerin «Biz Hz. Lût'un karyesi ahalisini ihlâk edeceğiz» demeleri üzerine İbrahim (A.S.) ın meleklerle olan muhaveresini beyan etmek üzere :

قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ

buyuruyor.

[Meleklerin «Lût (A.S.) ın karyesi ahalisini ihlâk edeceğiz» demelerine karşı İbrahim (A.S.) «O karyede Lût vardır, Allah'ın

halis kullarındandır» dedi. Melekler de «Biz o karyede olan kimseleri biliriz. Elbette biz Lût (A.S.) ı ve ehlini Allah'ın emri üzere helâkten kurtaracağız. Ancak Lût'un haremi, helâki mukadder olanlardandır. Binaenaleyh; kâfire olan haremi helâk olacak, diğer evlâd ü iyali helâkten kurtulacaklardır» dediler.] Bu sözleriyle Hz. Lût'un selâmet bulacağını ve onun için endişeyi mucip birşey olmadığını beyanla Hz. İbrahim'e te'minat verdiler.

***

Vâcip Tealâ meleklerin Hz. Lût'un huzuruna geldiklerini beyan etmek üzere:

وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا

buyuruyor.

[Vakta ki, bizim resûllerimiz güzel simalı insan suretinde Lût (A.S.) ın huzuruna geldilerse Lût (A.S.) onların gelmesiyle fütürlandı, kendine bir durgunluk ârız oldu, kavminin kötü fiillerinden onları kurtarmak için kolu ve kuvveti daraldı, nasıl tedbir edeceğinde tereddüd edip yoluyla tedbir edemediğinden mahzun oldu.]

وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ كَانَتْ
مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٣﴾

[Melekler Lût (A.S.) ın bu halini görünce tesliye için dediler ki «Yâ Lût! Sen korkma ve mahzun olma. Zira; biz sana ve ehline necat vereceğiz, ancak haremin helâk olanlarla helâk olup azab-ı ebedîde bâkî kalanlardandır» demekle Lût (A.S.) ın korkusunu izale ettiler.]

Yani; Cibril-i Emin ve refikleri Hz. İbrahim'in huzurundan çıkıp beşer suretinde ve güzel delikanlı kıyafetinde Hz. Lût'un huzuruna gelince Lût (A.S.) a kavminin suikasdından bir korku ârız oldu, ne yapacağını şaştı, takatı daraldı, misafirleri nasıl muhafaza

edeceğini ve kavminin ellerinden nasıl kurtaracağını düşündü, mahzun oldu, velhasıl meleklerin gelmesini iyiliğe alâmet addetmedi. İşte melekler Hz. Lût'un bu telâşını görünce dediler ki «Ya Lût! Korkma ve mahzun olma. Zira; biz seni ve sana tâbi olan ehlini kurtaracağız, ancak sana tâbi olmayan haremin helâk olacaklar zümresindendir. Çünkü; hükm-ü İlâhi onun helâkine lâhik olduğundan helâkten kurtarmak mümkün değildir» demekle Lût'u endişeden kurtardılar ve hakikatı beyan ettiler.

Beyzâvî ve Medarik'in beyanları veçhile (وضاق بهم ذرعا) «*misafirlerin halâslarına dair tedbirden takatı kaasir oldu*» demektir. Çünkü; (ذرعا) esasen *kol* manâsına ise de bu misilli makamda *kuvvet ve kudret* manâsınadır. Binaenaleyh; «Filânın kolu uzun» demek «Kudreti ve kuvveti var» demektir. Şu halde bu cümle, bir hâdise hakkında *tedbirden âciz* manâsına darb-ı meseldir ki, «Lût (A.S.) ın misafirlere kolu daraldı, onları kavminin su-u kasdından kurtarmak hususunda tedbirde kudreti kısa oldu. Ne edeceğini çok düşündü» demektir. Gerçi Hz. Lût'un haremi kavmi gibi fiil-i fâhişi işlememişse de kavmin fiiline razı olduğundan ve misafirleri kavmine haber vermekle Hz. Lût'a hiyanet ettiğinden helâk olanlar zümresinden oldu. Çünkü ma'siyete rıza; ayn-ı ma'siyettir.

***

Vâcip Tealâ meleklerin Hz. Lût'u tesliyeden sonra me'muriyetlerini ve niçin geldiklerini beyan zımnında söyledikleri sözlerini beyan etmek üzere:

إِنَّا مُنزِلُونَ عَلَىٰٓ أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[«Biz şu karye ahalisi üzerine fasık olmaları sebebiyle semadan bir miktar azap inzal edeceğiz» dediler.]

وَلَقَد تَّرَكْنَا مِنْهَآ ءَايَةًۢ بَيِّنَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki muhakkak biz o karyeden aklı olan kavim için açık ve herkesin anlayacağı derecede alâmetler terkettik ki, görenler onlardan ibret alsın.]

Yani; melekler Lût (A.S.) ı tesliyeden sonra vazife-i me'muriyetlerini beyan sadedinde dediler ki «Biz elbette bu karye ahalisinin itaat-ı İlâhiyeden çıkıp fısk u fücuru irtikâpları sebebiyle semadan onların helâklerine mahsus büyük bir azap inzal edeceğiz. Zira; onlar fıskları sebebiyle helâke müstehak oldu» demekle kavm-i Lût'un helâki mukarrer olduğunu beyan ettiler ve zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, onların karyelerinde herkesin görebileceği derecede açık ve aklı olan kavim için alâmet terkettik ki, ibret almak şanından olan ukalâ ibret alsınlar.

Bu gibi mühim vak'alardan ibret alacak ve istifade edecek ukalâ olduğundan alâmeti, ukalâya tahsisle bu gibi vukuuâttan ibret almayanlar aklı olmayan behaim menziline tenzil olunmuşlardır.

Hâzin'in beyanı veçhile â y e t - i b e y y i n e yle murad; *hanelerinin harabeleri ve semadan dökülen taşlardır*, yahut *beldelerini ihata eden siyah su* ki, elyevm (Bahr-i Lût) demekle meşhur ve meşhuttur.

Hulâsa; kavm-i Lût'un helâkine sebep onların itaat-ı İlâhiyeden çıkıp fısk u fücurla ülfet etmeleri olduğu ve bu misilli vukuâttan ibret alacak ukalâ olup aklı olmayan ve behaim menzilinde olanların istifade edemedikleri, halbuki bu gibi vukuuâtın bilûmum insanları ibrete davet için beyan olunduğu ve onlar gibi fasıkların her zaman gazab-ı İlâhiden korkmaları lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim ve Lût (A.S.) ın ümmetlerine olan nasihatlarını beyandan sonra Şuayb (A.S.) ın ümmetiyle olan mübahasesini beyan etmek üzere :

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ۝

buyuruyor.

[Biz ehl-i Medyen'e biraderleri Şuayb (A.S.) ı resûl gönderdik. Şuayb (A.S.) kavmine resûl olunca dedi ki «Ey kavmim! Allah'a ibadet edin ve yevm-i âhiret için sevap ümid ettiğiniz ameli işleyin, yeryüzünde fesad kasdeder olduğunuz halde yürümeyin» demekle nasihat etti.]

فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾

[Şuayb (A.S.) ın nasihatına karşı kavmi onu tekzib ettiler. Bu tekzipleri üzerine onları zelzele tuttu ve sabah vakti evlerinde ölü oldular.]

Yani; biz Medyen ahalisine biraderleri Şuayb'ı resul olarak ıslah için gönderdik. Şuayb (A.S.) kavmine üç şey teklif etti; dedi ki «Ey kavmim! Siz Allah'a ibadet edin, şirkten vazgeçin. Zira; Allah'ın gayrı ibadete müstehak bir kimse yoktur. Ancak ibadete ehil Allahü Tealâ olduğu cihetle ibadetinizi Allah'a hasredin, yevm-i âhirete iman edin, o gün için sevap bekleyin, sevap verilecek ve âhirette fayda edecek ameller işleyin. Zira âhiretin azabı şiddetlidir. Binaenaleyh; azabından korkun ve ifsadeder olduğunuz halde yeryüzünde yürümeyin, mekîlât ve mevzunatta ziyade almak ve noksan vermekle halkın hukukuna tecavüzle ifsad etmeyin» demekle nasihat edince Şuayb'ı tekziple imandan içtinab ettiler. Binaenaleyh; şiddetli seda ile zelzele oldu. Onları ihlâk etti. Sabah vakti evlerinde ölü olarak bulundular. Çünkü; nasihat dinlemeyen kimsenin âkıbeti helâktir.

R e c f e ; zelzele manâsınadır. Sadalı ve sadasız olur, hatta onları ihlâk için Cibril-i Emin'in sayhasıyla zelzele nasıl olduğu mervidir. Binaenaleyh; kavm-i Şuayb'ın helâklerinin keyfiyetini beyanda bazı âyette sayha, bazı âyette recfe zikrolunmuşsa da âyetler birbirine münafi değildir. Çünkü; recfeyle sayha birbirinin şümulüne girer. Zira; recfeyle sayha birbirine lâzım ve melzum kabilindendir. Şu halde ehl-i Medyen'in helâkinde recfe ve sayha her ikisi de mevcut olduğundan helâklerini beyan hususunda bazı âyette recfe ve bazı âyette sayha zikrolunmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ Medyen ahalisinin helâklerini beyandan sonra Âd ve Semûd kavminin helâklerini beyan etmek üzere:

وَعَادًا وَثَمُودَ

buyuruyor.

[Biz isyanları icabı Âd ve Semûd kavimlerini dahî ihlâk ettik.]

وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِنِهِمْ

[Halbuki ey Mekke ahalisi! Onların meskenlerinden hakikat-ı hâl ve helâkleri sizin için tebeyyün etti.] Zira; Yemen cihetlerine müsaferetinizde harabelerinde yüksek ebniyelerin ve cesim kalelerin nasıl harap olduğunu nazar-ı ibretle görünce onların nasıl helâk olduklarını bilirsiniz. Binaenaleyh; onlardan ibret almanız lâzımdır.

وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾

[Ve şeytan onlara amellerini tezyin etti, küfür ve sair günahlarını onlara gaayet güzel ve tatlı gösterdi. Binaenaleyh; onları tarik-ı müstakim olan din-i haktan menetmekle putlara ibadete onları terğib etti. Halbuki onlar ukalâdan, basiret sahipleri ve nazar-ı istidlâle muktedirlerdi. Dikkat etseler hakikatı görürlerdi, lâkin akıllarını mahalline sarfetmediklerinden basarı basiretlerinden istifade etmediler.] Maahaza resûlleri vasıtasıyla onlar herşeyi gördüler, bildiler. Zira; resûlleri herşeyi beyan etti, fakat kabul etmediler. Binaenaleyh; helâke müstehak olarak helâk oldular. Ey Mekke ahalisi! Eğer siz de resûlünüzün sözünü dinlemez ve emrine ittibâ' etmezseniz onlar gibi siz de helâk olacaksınız.

وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ

[Biz Kaarûn'u, Fifavun'u ve Hâmân'ı ihlâk ettik.] Halbuki Kaarûn'a verdiğimiz malı, servet ü samanı dünyada kimseye vermedik, lâkin o malını mahalline sarfetmediği gibi malı sayesinde tuğyan etti, hayat-ı dünyaya son derece mağrur olup gururu helâkine sebep oldu ve ilâyevmilkıyam nâsın lisanında darbımesel olarak kaldı. Kezalik Firavun son derece kuvvet ve şevkete malik, dünyanın en büyük hükümdarlarındandı. Hatta şevketine mağrur olarak ulûhiyet davasına kadar cesaret etmişti. Biz onu ve onun başvekâletini ihraz edip bütün kuvvet ve kudretini isti'mâle kaadir olan veziri (Hâmân) ı ihlâk ettik. Şu halde ey Mekke ahalisi! Sizin onlara nispetle malınız ve kuvvetiniz yok mesabesindedir. O kadar kuvvet ve servete malik olanları ihlâk edince sizi ihlâk edeceğimiz evleviyetle sabittir. Binaenaleyh; sizi ıslah ve irşad için gönderilen resûlünüze ittibâ' ve emrine itaat etmekle sebeb-i necat ve çarei selâmet aramanız lâzımdır.

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ ۝

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, onları ıslah için mu'cizatı bâhireyle Mûsâ (A.S.) muhakkak rasûl olarak geldi, onları Allah'a ibadete ve tevhide davet etti. Onlarsa yeryüzünde Allah'a ibadetten kendilerini büyük addettiler. Halbuki bu kibir ve gururlarıyla Allah'ın azabını sebkeder olmadılar.] Çünkü onların istikbarları elbette helâklerini mucipti. Binaenaleyh; ibadetten istikbarları zill ü hakaarete ve azab-ı ebedîye müstehak olmalarına sebep olmuştur.

(سابقين) *Geride kalanlar* demektir. «Onlar sabikîn olmadılar» demek «Allah'ın azabını ileri geçip de Allah'ın azabı onlara ulaşamaz bir halde geride kalmadı» demektir ki, azaptan hiç bir veçhile kurtulamayacaklarını beyan etmektir.

***

Vâcip Tealâ herbirinin azaptan kurtulamayıp helâk olduklarını beyan etmek üzere :

فَكُلًّا اَخَذْنَا بِذَنْبِهٖ

buyuruyor.

[Onlar istikbar edince biz herbirini isyanları, kibir ve gururları sebebiyle muahaze ettik.]

فَمِنْهُمْ مَنْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا

[Binaenaleyh; bazıları üzerine biz şiddetli rüzgâr gönderdik. O rüzgârla onları ihlâk ettik.]

وَمِنْهُمْ مَنْ اَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ

[Ve bazılarını şiddetli sayha tuttu, onunla ihlâk ettik.]

وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْاَرْضَ

[Ve âsîlerden bazılarını biz Kaarûn gibi yere batırdık.]

وَمِنْهُمْ مَنْ اَغْرَقْنَا

[Ve onlardan bazılarını biz Firavun ve Hâmân gibi denize garkla ihlâk ettik.]

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

[Halbuki Allahü Tealâ onları ihlâkte zulmeder olmadı ve lâkin onlar hakkı kabul etmemek ve resûllerini tekzib etmekle nefislerine zulmeder oldular.] Binaenaleyh; helâkleri istihkaklarıyladır. Çünkü ömürleri oldukça zulümden hâlî kalmadılar.

Şu helâk oldukları beyan olunan akvamın cümlesi zulümde devam ettiklerine işaret için istimrara delâlet eden muzari sıygasıyla (يظلمون) varid olmuştur. Bunlardan herbirinin helâklerine dair tafsilât sebkettiği için tekrara lüzum görülmemiştir.

⁂

Vâcip Tealâ ehl-i şirkin helâk olduklarını beyan ettiği gibi mesleklerinin gaayet zayıf ve bâtıl olduğunu dahi beyan zımnında :

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ
بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

buyuruyor.

[Allah'ın gayrı dost ittihaz edenlerin sıfatları ankebutun sıfatı gibidir. O ankebut ki ev yapar. Halbuki bilmiş olsalardı evlerin en gevşek ve zayıfı ankebutun yaptığı evidir.]

Yani; şol kimselerin sıfatları ve hal ü şanları ankebutun sıfatı ve hal ü şanı gibidir ki, onlar Allah'ın gayrı putları kendilerine menfaat edecek zannıyla dostlar ittihaz etmişlerdi. İşte onlar tıpkı ankebut gibidirler. Zira; kendi tükürüğünden ev yapar, sonra onu terkeder, diğerini yapar ve daima ömrünü bu minval üzere ifna eder. Halbuki o evleri yapmakta emeği hep boştur ki, o evler soğuktan, sıcaktan onu muhafaza edemediği cihetle hiç faydasını görmez. Çünkü; evlerin en gevşek ve zayıfı ankebutun evidir. Eğer onlar bilmiş olsalar örümceğin evine benzeyen itikadda bulunmazlardı. Zira; Allah'ın gayrı putları ma'bud ittihaz edenlerin emekleri boştur. Çünkü; onlar âbâ ve ecdatlarını taklid eder ve onu bırakır, diğerini taklid eder. Halbuki cümlesi bâtıldır, hiçbirinde fayda yoktur. Çalışmaları zâyidir. Zira; aklî ve naklî bir delile müstenid olmadığından indallah makbul değildir. Binaenaleyh; ankebutun evinden daha gevşek ve faydasız birşey olmadığı gibi kâfirlerin amellerinden daha gevşek birşey yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu temsilde letâfet vardır. Çünkü; içinde barınmak için örümcek ev yapar, emek çeker, fakat gaayet zayıf olduğundan hane sahibinin ufak bir süpürgesiyle silinir, hanümanı harab olup evinden eser kalmadığı gibi kendi de alelekser eviyle beraber helâk olur. İşte putları veli ittihaz edenler senelerce itikadları ve çekmiş oldukları zahmetleri örümceğin evi gibi hep heba olur ve o ameliyle beraber kendileri de azab-ı ebedîye duçar olmakla helâk olur giderler.

Hz. Ali'den örümceği ve evlerini hanede terketmek fakır iras ettiği mervi olduğu gibi (İbn-i Ömer) Hazretleri de «örümcek şeytan'dan mesholunmuştur. Öldürün» buyurmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ müşriklerin itikaad ve amellerinin örümcek yuvası gibi faydasız olduğunu beyandan sonra müşrikleri tehdidetmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kendinden başka kâfirlerin ibadet ettikleri ma'budlarını bilir. Zira; Allahü Tealâ herkese gaalip ve ef'âli hikmeti mutazammın bir hakîm-i müteâldir.] Binaenaleyh; kullarından kendinin gayrı ma'bud ittihaz edenleri ve ma'budlarını bilir, onları ma'budlarıyla beraber ihlâkle intikam almaya kaadirdir. Lâkin onlara istidrac olarak müsaade eder ki, «Bize biraz mühlet verilseydi düşünür ihtida ederdik» demesinler. Şu manâ âyette (ما) lâfzı *istifhamiye* olduğuna nazarandır. Amma âyette (ما) lâfzı *nafiye* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ bilir ki, Allah'tan başka müşriklerin ibadet ettikleri ma'budları hiçbir şey değildir. Zira; müşriklerin ma'budları Cenab-ı Hakka nispetle yok mesabesindedirler. Binaenaleyh onlara ibadet; örümcek yuvası gibidir. Halbuki Allahü Tealâ cümleye gaalip ve kendine ibadet edenleri her fenalıktan muhafazaya kaadirdir ve cümle ef'âli hikmetten hâlî değildir] demektir.

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ ۝

[Şu durub-u emsali biz nâsa beyan ederiz. Halbuki durub-u emsali idrak etmez, ancak âlim olanlar idrak ederler.]

Yani; hayvanattan en zayıf olan örümceğin yuvasına kâfirlerin amellerini temsil ve daha bunun emsali darb-ı meselleri biz nâsa misal suretiyle beyan ederiz ki, nâs amellerinin neden ibaret olduğunu açık surette bilsinler, ondan ibret alsınlar. Halbuki durub-u emsalin faydasını idrak etmez, illâ eşyayı kemahüve hakku-

hu düşünen âlimler idrak ederler. Binaenaleyh; ilm ü irfanı olmayanlar durub-u emsalden bir manâ çıkaramazlar.

Bu âyette Allah'ın gayrıya ibadet eden müşrikleri cehille itham ve ta'riz vardır. Çünkü; Medarik'in beyanı veçhile Cenab-ı Hakkın Kur'an'da sinekle, örümcekle bazı meseleyi temsil etmesine müşrikler ta'nedip «Muhammed (S.A.) in Rabbisi misal getirecek birşey bulamadı. Binaenaleyh; hayvanatın en küçük ve hakiri olan örümcek ve sineği misal getirip onlarla temsil ediyor» demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Halbuki bu gibi hayvanlarla temsilde kendilerinin bunlardan daha aşağı olduğunu beyanla tahkir olunduklarını idrak etmezler, bu misilli durub-u emsali istihza ederlerdi. Cenab-ı Hak da onların ilm ü irfan sahibi olmadıklarını ve o hayvanlardan daha aşağı mertebede olduklarını beyan ve ta'riz için «Durub-u emsalin faydasını anlamaz, ancak ilm ü irfan sahipleri anlar» demekle kendilerinin ilm ü irfandan bîbehre olduklarını beyan etmiştir. Ufacık hayvanatla darb-ı mesele müteallik tafsilât Sure-i Bakara'da geçmiştir [1].

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin amelleri örümcek yuvası gibi olduğunu beyandan sonra ehl-i imanı tesliye etmek üzere:

خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ semâvâtı ve arzı hakka mukaarin olarak halketti. Zira; semâvât ve arzın hilkatında müminler için kudretullaha alâmet vardır.]

Yani; hiçbir kâfir iman etmese kâfirin küfrü müminin imanınına şek iras etmez. Zira; semâvât ve arzı hakkıyla Allah'ın halketmesinde müminler için alâmet-i azîme vardır. Delâile ehemmiyet verip ondan maksada istidlâl ederek intifâ' eden müminler olup kâfirlerin bu gibi intifâ'dan mahrum olduklarına işaret için Cenab-ı Hak bu misilli âyetlerde müminlere alâmet olduğunu tasrih etmiştir.

[1] Cilt: I, Sayfa: 78.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın semavât ve arzı sabit ve mukarrer hakka mukarin olarak şu intizam üzere halketmesinde ehl-i iman için vahdaniyet-i İlâhiye ve kudret-i sübhaniyeye delâlet-i kat'iyeyle delâlet eder alâmet olduğu ve ehl-i insafa asla şek bırakmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahvalini zat-ı ulûhiyetin vücuduna delâlet eden delilleri beyandan sonra bazı ahkâmını ümmetine tebliğ etmesini Resulüne emretmek üzere :

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ

buyuruyor.

[Habibim! Kitaptan sana vahyolunan âyetleri sen ümmetine tilâvetle delâlet ettiği ahkâmı tebliğ ve namazı vaktinde edâ et. Zira namaz; kötü şeylerden ve münkerattan seni nehyeder.]

وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ

[Zatıma yemin ederim ki, Allah'ın zikri herşeyden büyüktür.]

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ۝

[Halbuki; Allahü Tealâ sizin işlediğiniz ef'âlinizin cümlesini bilir.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Sen müşriklerin inat üzere küfre devamlarına müteessif olma ve Kur'an'dan sana vahyolunan âyetlerin elfazını tilâvet ve ahkâmını onlara tebliğ et ki, kalbine şifa ve gönlüne ferah olsun, sen şerait ve erkânına riayet ederek namazı edâya devam et. Zira namaz fiili; kabih olan fahşâdan ve şer'an fena addolunan münkerattan seni nehyeder. Çünkü, namaz; insanın kalbinde huşû' ve azasında inkıyad icabettiğinden insanları fena şeylerden meneder, Allah'ın zatı cümlenin halikı ve büyüğü olduğu cihetle zikrullah herşeyden büyük ve ibadetlerin efdalidir. Allahü Tealâ sizin cümle ef'âlinizi bilir, amelinize göre cezanızı verir. Binaenaleyh; şu beyan olunan ibadetlere sa'yetmeniz lâzımdır. Zira; ibadetiniz kadar ecre nail olacaksınız.

Bu âyette tilâvetle emir; Resûlullah'a ise de Resûlullah'a emir ümmetine dahî emirdir. Çünkü; Kur'an'da ahkâm-ı fıkhiye; durub-u emsal ve ibretbahşolacak ümem-i salifenin ahvalini beyan olduğundan Kur'an'ın tekrar be tekrar tilâvetinde ferah ve sürur ve her defa tilâvetinde fayda hasıl olur. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *insanın mütalâa edeceği* kitap; *üç kısımdır: B i r i n c i s i ; yalnız hikâyeden ibaret olur.* İnsan onu bir kere okumakla iktifâ' eder. *İ k i n c i s i ;* bir kitap ki *yalnız bir fennin kavaidini ve mesailini mutazammın olur.* İnsan onu hıfzetmek için tekrar be tekrar okur ve talip bulunursa gayra okutur. *Ü ç ü n c ü s ü ;* bir kitap ki *hem kendi nefsine hem de gayrılara tilâvetinde fayda olur.* Binanealeyh; tekrar be tekrar okunmasında okuyana ve dinleyenlere fayda olur ve tekrarı melâl ve fütur vermez. İşte o kitap da *Kur'an'dır.* Çünkü Kur'an; maddî ve manevî cümle âleme şifa ve doğru yolu gösterip irşadı mutazammın olduğundan Cenab-ı Hak devam üzere tilâvetle emretmiştir.

İnsanın ameli *üçtür. B i r i n c i s i ; kalbin ameli ki itikaddır. İ k i n c i s i ; amel-i lisan ki zikrullahtır. Ü ç ü n c ü s ü ; namaz gibi bütün azanın amelidir.* İtikaad-ı hak kalpte sâbit olup tekrar emre hâcet olmadığından tekrarı vâcip olan zikrullah ve namazla emirle bu âyette iktifa olunmuştur.

«Namaz insanı fahşâ' ve münkerattan nasıl nehyeder?» Fahri Râzi'nin beyanına nazaran namazın insanı fahşâdan meninin keyfiyetinde *üç ihtimal vardır:*

B i r i n c i i h t i m a l ; huzur-u kalple Allah'ın emrini yerine getirmek ve rızasını tahsil etmek için namaz kılan kimse Cenab-ı Hakkın bende-i hâssı olduğundan nefsi hasis ve şeytan gibi bab-ı İlâhiden matrudların ma'siyete teşvikine tebaiyet etmeyi kendine âr ve ayıp addettiğinden gerek şeytan'ı ve gerek nefsini reddeder. Bu cihetle namaz; onu fena şeylerden muhafaza eder. Bunun nazîri muazzam bir padişaha hizmet eden kimse o padişahın nimet ve ihsanıyla yaşayıp dururken padişahın hizmetini terkederek âdi bir kimsenin hizmetini ihtiyarla kendini rezil ettiği gibi. Namaz kılan kimse de Allah'a kulluk ederken şeytan'ın iğfalâtına aldanmakla şeytan'ın kulu olmayı irtikâb etmez. Namaza devam eden ehl-i imanda bu hâl her zaman müşahede olunmak-

tadır. Amma nadiren hem namaza hem de fuhşiyata devam edenler de görülürse de nadire hüküm taallûk etmez. Maamafih namaza devam eden kimseyi âkıbet namazı menhiyattan menedeceğine dair Fahri Kâinat'tan bir hadis-i şerif mervidir. Çünkü; ensardan bir delikanlı beş vakit namazı Resûlullah'la beraber edâ ettiği halde fuhşiyata musır olduğu Resûlullah'a haber verildiğinde Resûlullah «Namazı yakında onu fuhşiyattan nehyeder» buyurup çok zaman geçmeksizin o delikanlının tâib ü müstağfir olduğu mervidir. Şu halde «Namaza devam eden kimseyi elbette namaz ıslah eder» demektir.

İkinci ihtimal; kazuratla meşgul olan kimsenin güzel elbisesi üzerinde o kazuratın bulunmasına razı olmayıp elbise üzerinden onu izaleye çalıştığı gibi namaza devam eden kimse kazurat mesabesinde olan fuhşiyatı kendine münasip görmez. Çünkü; namaz takva libasının en güzeli olduğundan yevmiye beş defa bu libasla tezeyyün eden kimse bir takım necaset kabilinden olan fuhşiyatı kendine münasip görmez. Çünkü; mescide gidip Allah derken taşra çıkıp hay huy demek kendine lâyık olmadığını birgün elbette namazı onu tefekküre sevkeder. Nitekim de namaza devam edenlerin diğerlerinden ziyade hâl-i salâha malik oldukları inkârı gayr-ı kaabil bir hakikattır.

Üçüncü ihtimal; namaza devam eden kimse Allahü Tealâ'ya bir hususiyet iktisab etmekle ashab-ı yemin mertebesini ihraz ettiğinden ashab-ı şimal derekesine tenezzülünü icabeden fevahişi irtikâb etmekten Cenab-ı Hak onu muhafaza eder demektir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu âyette *zikrullah* la murad; *namaz olmak* ihtimali vardır. Zira zikrullah; namazın umdesi olduğundan namazın insanı fahşâdan nehyettiğine illet ve sebep olmak üzere zikrullahtan ibaret olan namaz cümle ibadetten büyük denilmiştir.

Hulâsa; Kur'an'ı tilâvete ve namazı ikaameye devamın lüzumu ve namazın insanı fuhşiyattan nehyettiği ve zikrullahın herşeyden büyük olduğu ve Allahü Tealâ'nın insanların efâlini tamamen bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

YİRMİNCİ CÜZ'ÜN VE ONUNCU CİLDİN SONU

خلاصة البيان في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN

Fİ TEFSÎR'İL KUR'AN

ONBİRİNCİ CİLD
Dördüncü Baskı

MÜELLİFİ
MEHMED VEHBİ
Merhûm Şer'iye ve Evkâf Vekili

ÜÇ DAL NEŞRİYAT 1966

MÜMİN ÇEVİK ve Ort. Koll. Şti.
Ankara Caddesi, No. 54, Kat: 3
Telefon : 22 83 18
İ S T A N B U L

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/11

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul ——— 1968

ONBİRİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

YİRMİ BİRİNCİ CÜZ

Sayfa

SURE-İ RÛM

Sayfa

SURE-İ LOKMAN

SURE-İ SECDE

SURE-İ AHZÂB

Sayfa

YİRMİ İKİNCİ CÜZ

Sayfa

SURE-İ SEBE'

SURE-İ FÂTIR

SURE-İ YÂSİN

YİRMİBİRİNCİ CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ müşrikleri irşadın tarikını beyandan sonra ehl-i kitabı irşadın tarikını beyan zımnında :

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler! Ehl-i kitapla mücadele etmeyin, illâ güzel tariklarla mübahase edin. Ancak şol kimseler ki, onlar ehl-i kitaptan zulmedenlerdir, onlarla mücadele edin.]

Yani; ey ehl-i iman! Rabbinizin emrini yerine getirdikten sonra ehl-i kitabın kitabullahı muhafazaya dikkat edip kitaptan ahkâm istinbat eden ulemasıyla şiddetli ve gılzatlı mübahase etmeyin, illâ gaayet güzel tariklar intihab ederek mübahase edin ki, onlarda olan huşunete liynetle ve gazaplarını hazımla mukaabele edin. Çünkü; onlar insaf ve adalet üzere hareket edince sizin de şiddeti terkedip mülâyim bulunmanız lâzımdır. Ancak ehl-i kitaptan şol kimseler ki, cizye ve haraç vermekten imtinâ'la, Allah'a veled isnadetmekle «Ve Allah'ın (hâşâ) eli bağlıdır» demekle zulmettiler. Onlarla şiddetli mübahase ve onları ilzam ve iskât edin,

zulm ü udvandan vazgeçinceye kadar uğraşın. Zira; haksıza hakkı kabul ettirinceye kadar çalışmak lâzımdır.

Hâzin'in beyanı veçhile bu âyette *m ü c a d e l e - i h a s e n e* yle murad; *Kur'an'ı onlara tefhim, âyetleriyle hakka da'vet, delillerini mülâyemetle beyan ve onların fikirlerini def'aten istihfaf ederek dalâlete nispet etmemektir.* Çünkü; ehl-i kitap bir kitaba iman ettikleri cihetle müşriklere kıyas olunmaz. Elbette Allah'ın kelâmından, ahkâmından, enbiyanın ahvalinden ve vahy-i İlâhiden haberdar olduklarından kendileri âlimane ve insafla hareket ederler. Şu halde onların bu hareketlerine karşı ulemâ-yı İslâmiyenin mücadeleyi terkederek âdâb-ı münazaraya riâyetle hakîmane mübahase edip hakkı meydana koymaya çalışması lâzımdır. Amma onlardan birtakım muannidler cizye kabul etmez ve Hz. İsa (hâşâ) Allah'ın oğlu demek gibi zulümde devam edenlerle şiddetli mücadele lâzımdır ki, onları ilzamla tarik-ı istikaamete da'vet edilsin.

Z a l i m l e r le murad; *cizyeden imtinâ' eden ve zimmeti kabul etmeyen ve ahdi nakzedenler* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey müminler! Siz cizye ve zimmeti kabul edenlerle gaayet mülâyim ve tatlı lisanla mübahase edin. Ancak ehl-i kitaptan şol kimseler ki, onlar zimmetten çıktılar ve cizyeden imtinâ' ve ahdi nakzetmekle zulmettiler. Onlarla şiddetli mücadele edin, hatta icabederse kılıca sarılın] demektir. Binaenaleyh bu âyet; ehl-i küfürle mübahasenin cevazına ve mübahasenin usulünü ve itikaadiyatın esasını tahkik için vaz'olunan ilm-i kelâmı taallümün lüzumuna ve âdâb-ı münazaranın kavaidine riayet lâzım olduğuna delâlet eder. Bu âyetin muharebe âyetiyle mensuh olduğunu beyan edenler varsa da âyette zimmîlerle mücadelenin güzelini intihab etmekle emir olduğu gibi zimmetten çıkanlarla şiddetli mücadeleyle dahi emir olup şiddetli mücadele ise kılıçla muharebe olduğundan mensuh değildir, belki muharebeyi emreden âyete muvafıktır. Binaenaleyh; mensuh demeye ihtiyaç yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i kitapla güzel mübahasenin cevazını beyanından sonra mücadelenin tariklarını beyan etmek üzere :

وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَأُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَٰهُنَا وَإِلَٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Cizye kabul edip zimmette devam eden ehl-i kitaba siz deyin ki, «Ey ehl-i kitap! Taraf-ı İlâhiden bize ve size inzal olunan kitaplara biz iman ettik, bizim ve sizin ma'budumuz birdir ve biz o ma'buda inkıyad ederiz» demekle onlara mukaabele edin.]

Yani; ehl-i kitap kendi kitaplarından size bir mesele haber verirlerse siz onları tasdik veya tekzib etmeyin, onlara şöyle mukaabele edin, deyin ki «Biz, Rabbimiz tarafından kullarını ıslah için bize ve size inzal olunan kitaplara iman ettik. Nasıl iman etmeyelim? Bizim ve sizin ma'budumuz birdir, ayrılık yoktur. Şu halde kitabın cümlesini inzal eden ancak o ma'buddur. Binaenaleyh; biz o ma'budun emirlerine ve kitaplarına kemâl-i ehemmiyetle inkıyad ederiz» deyin ki, onların hiddetlerini teskin etmiş olasınız. Şu halde âyette ehl-i kitaba ta'riz vardır. Çünkü; onlar ruhbanlarını erbab ittihaz ettiklerinden Allah'a inkıyadları lâyıkı veçhüzere değildir.

Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran İmam-ı Buhârî'nin (Ebu Hüreyre) Hazretlerinden rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah «Ehl-i kitap kitaplarından size birşey haber verdiklerinde tasdik veya tekzib etmeyin. Belki (قولوا آمنا) âyet-i kerimesini nihayetine kadar kıraat edin» buyurmuştur. Çünkü; onların haber verdikleri şey doğruysa tekzib caiz olmadığı gibi batılsa tasdik de caiz olmaz ve onları incitmek de câiz değildir. Binaenaleyh; eslem-i tarik «Biz kendi kitabımıza ve sizin kitabınıza iman ettik» demektir. Çünkü; bazı rivayette Yahûdiler Tevrat'ı İbranice okur, ehl-i İslâma Arapçaya tercümeyle beyan ederlerdi. Cenab-ı Hak bu âyette onlara suret-i hasenede mukaabele etmek lâzım olduğunu beyan etmiştir. Binaenaleyh; Müslümanlarla muâhedesi olup muharip olmayan ehl-i kitaba bu âyette beyan olunduğu veçhile üs-

lûb-u hakîmaneyle mukaabele ve mülâyemetle müdafaa olunması tenbih ve tavsiye buyurulmuştur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitaba karşı nasıl söyleneceğini beyandan sonra Kur'an'ı Resûlüne inzal ettiğini ve ehl-i kitaptan Kur'an'a iman edenler ve etmeyenler bulunduğunu beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَۜ

buyuruyor.

[Habibim! Geçmiş resullere kitap inzal ettiğimiz gibi biz sana da Kur'an gibi muazzam bir kitabı inzal ettik.]

فَالَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهٖۚ

[Binaenaleyh; şol kimseler ki, biz onlara kitap verdik. Onlar sana verdiğimiz kitaba iman ederler.]

وَمِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖۜ

[Ve şu ehl-i Mekke'den de Kur'an'a iman edenler vardır.]

وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ ۝

[Halbuki biz âyetlerimizi inkâr etmez, illâ kâfirler inkâr ederler.]

Yani; müminler elbette kütüb-ü sabıkaya iman ederler. Zira; Habibim! Kütüb-ü sabıka gibi biz sana Kur'an'ı inzal ettik ki, o Kur'an kütüb-ü sabıkanın hak olduğunu tasdik ve enbiyanın cümlesine imanı ta'rif eder. Şu halde Kur'an'a iman eden kütüb-ü sabıkaya ve enbiyaya iman eder. Çünkü; Kur'an, onlara imanı emrediyor. Hâl böyle olunca şol kimseler ki, biz onlara kitap verdik.

Onlardan (Abdullah b. Selâm) ve onun arkadaşları gibi ehl-i kitap Kur'an'a iman ederler ve şu Araplardan bazıları da Kur'an'a iman ederler. Zira; bizim âyetlerimizi inkâr etmez, illâ kâfirler inkâr ederler. Yahut *âyetin manâsı* şöyledir: [Habibim! Enbiya biraderlerine kitap inzal ettiğimiz gibi sana da inzal ettik. Şol kimseler ki, biz onlara kitap verdik. Onlar kendi kitaplarına iman ederler ve onlardan bazıları da Kur'an'a iman ederler ve bizim âyetlerimizi inkâr etmez, ancak ehl-i kitaptan ve Araplardan kâfir olanlar inkâr ederler] demektir.

Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile kendilerine kitap verilen *e h l - i k i t a p* la murad; *zaman-ı saâdetten evvel geçmiş olan ehl-i kitaptır.* Çünkü; onların cümlesi kitaplarının beyanı veçhile gerek Resûlullah'a ve gerek Kur'an'a iman ederlerdi. Binaenaleyh; bu âyette ehl-i kitabın Kur'an'a iman ettikleri beyan olunmuştur. Amma Resûlullah'ın zuhuru ve Kur'an'ın nüzûlü üzerine birçokları hased ederek iman etmemişlerdir ve bir kısmının da iman ettiğini Cenab-ı Hak (ومن هؤلاء من يؤمن به) cümle-i lâtifesiyle beyan buyurmuştur. Şu halde ehl-i kitabın cümlesinin Kur'an'a imanı inzalden evvel kitaplarının beyanı veçhile imandır. *B a z ı l a r ı n ı n i m a n ı* yla murad; *Resûlullah'ın bi'setinden sonra imandır.*

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ı inzalini beyandan sonra Kur'an'ın vahyolduğunu ispat için Resûlullah'ın Kur'an vahyolunmazdan evvelki ahvalinden bazılarını beyan etmek üzere :

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen Kur'an'ın inzalinden evvel bir kitap okur ve sağ elinle yazı yazar olmadın. Eğer vahiyden evvel okur yazar olsaydın müşrikler senin hakkında şüphe ederlerdi.]

Ve derlerdi ki, «Muhammed (S.A.) kütüb-ü sabıkadan istinsah etti ve eski kitapları okudu. Bu ahkâmı onlardan öğrendi. Binaenaleyh; getirdiği vahiy değildir. İşte bu sözleriyle müşrikler ta'nederlerdi. Şu halde vahiyden evvel okuyup yazmak olmayınca bu gibi isnadâta cür'et edenler olmuşsa da dinletememişlerdir. Çünkü; bu isnadın esbabından okumak ve yazmak gibi birşey olmadığından herkes nazarında yalan olduğu zâhirdir. Halbuki Kur'an şek ve şüpheye mahal değildir. Zira; Kur'an'ın nazm-ı bedii, manâ-yı garîbi ve üslûb-u hakîmi mu'ciz ve harikul âdedir. Binaenaleyh; erbab-ı akıl Kur'an'ın vahyolduğunda tereddüd etmez. Amma akıl müflisi ve kendini ukalâdan zanneden humakaa ve süfeha güruhu şekkeder ve i'razda bulunur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Kur'an'da şek edenlerin *kâfirler olduklarına işaret için* Cenab-ı Hak (مبطلون) buyurmuştur ki, şek icabeder esbap bulunmayarak şekkettiklerinden *mubtıl* unvanıyla zemmolunmuşlardır.

بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ ۝

[Belki Kur'an kendilerine ilim verilen efâdılın kalplerinde hak üzerine delâlet eden delâil-i vâzıha ve âyât-ı beyyinedir, bizim hakka delâlet eden âyetlerimizi inkâr etmez, illâ zâlimler inkâr ederler.]

Vâcip Tealâ Kur'an'ın ehl-i ilmin kalplerinde mahfuz olduğunu beyanla tahrif olunmayacağına işaret etmiştir. Binaenaleyh; Kur'an'ın diğer kitaplara nisbetle hıfzı gaayet kolay olduğu cihetle kıyamete kadar hafızların kalplerinde mahfuz kalacak ve hiçbir kimse değil bir kelimesini, tek bir harfini bile tağyir edemeyecektir. Amma ehl-i ilhad ve birtakım müfsidler Kur'an'ı okutmamaya ve hıfzını menetmeye çalışırlarsa da murad-ı İlâhiye karşı hâib ü hâsir olmaktan başka birşey kazanmazlar. Çünkü; Kur'an'ın hâmîsi Allah'tır. Binaenaleyh; Kur'an'ı inkâr edenleri Cenab-ı Hakkın zulümle tavsif buyurması ehl-i İslâm için teselli yönünden kâfidir.

Zira; zâlimlerin âkıbetleri daima rüsvâ olmaktır. Zâlimle mub-

tıl ikisi bir manâya olduğundan bundan evvelki âyette «Âyetleri inkâr etmez, illâ mubtıller inkâr ederler» denmesine ve bu âyette «İnkâr etmezler, ancak zâlimler inkâr ederler» demek münafi değildir. Çünkü; her mubtıl zalim ve her zâlim mubtıldir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın vahyolduğunu beyandan sonra kâfirlerin şüphelerini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ۝

buyuruyor.

[Kâfirler «Keşke Muhammed (S.A.) üzerine nübüvvetine delâlet eder Rabbisinden bir âyet nâzil olmuş olaydı» dediler. Habibim! Sen onlara de ki «Sizin istediğiniz âyetler Allah'ın indindedir. Ben ancak sizi azapla korkuturum, yoksa sizin istediğiniz âyeti istediğiniz zaman getirmeye me'mur değilim» demekle cevap ver.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Senin mucizatına kanaat etmeyen müşrikler dediler ki «Ne olaydı Hz. Muhammed üzerine Rabbisi tarafından Salih (A.S.) in devesi ve Mûsâ (A.S.) ın asâsı gibi nübüvvetine delâlet eder alâmetler olaydı da biz de iman edeydik» demekle nübüvvetine itiraz ettiler. Onlar böyle deyince sen de onlara de ki «Âyetlerin cümlesi Allahü Tealâ indinde mahfuz ve kabza-i kudretindedir. Allahü Tealâ isterse halkeder, isterse etmez. Benim vazifem ancak iman etmediğiniz surette azab-ı İlâhiyle sizi inzar etmektir. Şu halde sizin istediğiniz gibi başka mucize benim elimde değildir. Zira; mucizeyi halkedecek Allahü Tealâ'dır». Binaenaleyh; ümmetin her istediği mucizeyi getirmemekten nebi mes'ûl olmadığı gibi nübüvvetine dahi bir halel gelmez. Çünkü; bir kere nebinin nübüvvetini ispata kâfi mucizesini meydana koyduktan sonra tekrar be tekrar inat üzere mucize isteyenlere istedikleri mucizeyi getirmeye me'mur değildir, eğer ümmetin her is-

tediğini getirecek olsa ahkâmını tebliğ ve şeriatını te'sis haleldar olur. Zira; âhad-ı ümmetin istediği tükenmez ve herkes aklına geleni istemekten geri durmaz ve onunla meşgul eder dururlarsa arada maksat fevtolur.

***

Vâcip Tealâ Resulünün mucizesi kâfi olduğundan başka mucize isteyenleri tevbih etmek üzere :

أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Nübüvvetinde şekkederler de onlar üzerine tilâvet olunan kitabı bizim senin üzerine inzal ettiğimiz mucize yönünden onlara kifayet etmedi mi? Elbette kifayet eder. Zira; şu tilâvet olunan kitapta imanı olan kavim için büyük nimet ve mev'ize vardır.]

Yani; ey Resul-ü Zişan! Müşrikler senin nübüvvetinde şekkederler, başka mucize isterler de bizim Cibril vasıtasıyla senin üzerine inzal ettiğimiz kitap onlar üzerine tilâvet olunuyor. Nübüvvetine delâlet eder mucize yönünden onlara kâfi olmadı mı? Halbuki Kur'an başka mucizeden müstağnidir. Zira; bütün muârızları âciz kıldığından mucizelerin etem ve ekmelidir, her zaman ve her saatta meydan-ı mübarezede mu'terizlerine meydan okuyup duruyor. Binaenaleyh; her zaman her beldede ilâyevmilkıyam sâbit ve nâzil olduğu gün gibi herkesi mağlûp edip duruyor, kat'iyen inkıraz bulmaz ve galebesini kaybetmez. Amma mucizât-ı saire böyle değildir. Zira; onlar bazı zamanda mevcut, diğer zamanda munkariz olur. Kezalik bir beldede mevcut, diğer beldede yok olur. Meselâ asâ-yı Mûsâ'nın mucize olması Hz. Mûsâ'nın hayatıyla meşrut olduğu gibi Hz. Mûsâ'nın hayatında dahi icab-ı hale göre harikulâde halini iktisabeder. Yoksa Kur'an gibi her an, her saat mucize olmaz. Şu halde Kur'an gibi bir mucize meydandayken onun gayrı bir mucize istemek inat ve eser-i hamakattır. Zira; Kur'an'ın in-

zalinde ve bizzat Kur'an'da iman edenler için rahmet-i azîme ve nasihat-ı vefire vardır. Çünkü; Kur'an, iman eden insanları saâdet-i dareyne îsâl eder. Binaenaleyh; Kur'an taraf-ı İlâhide kullarına büyük ihsandır. Kur'an'a iman etmeyip mucize olduğunu kabul etmeyen kâfirler hakkında rahmet olmak şöyle dursun helâklerine bâdî olduğundan onlar haklarında iman etmediklerinden felâkettir. Çünkü; Kur'an'dan intifâ' etmek imanla mukayyeddir. Şu halde iman etmeyen intifâ' edemez.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyette Resûlullah'ın nübüvvetinin umumî olduğuna işaret vardır. Zira; Resûlullah'ın mucizesi umumî olarak zuhur etmiştir. Meselâ Kur'an'ı işitmedik bir kavim olmadığı gibi Kur'an'ın vasıl olmadığı bir belde dahi yoktur. Binaenaleyh; Resûlullah'ın nübüvvet davası her yerde sâbit ve mucizesi her yerde bâriz ve muarazasından herkes âciz olduğundan herkesin iman etmesi vâciptir. Çünkü; Kur'an'ı mucizelikten iskaat eden onun mislini veya bir kısa sûresini getirebilmeli. Getiremeyince hak olduğunu bilip davetine icabet etmek vâciptir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın mucize yönünden kâfi olduğunu beyandan sonra şu mucizeyle sâbit olan risalete iman etmeyenleri tehdid etmek üzere :

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! İman etmeyen muannitlere sen de ki, «Ben nübüvvet davasında sâdıkım ve sıdkıma mucizem de kâfidir. Ey müşrikler! Madem ki, bu mucizeye kanaat etmiyorsunuz! Şu halde sizinle benim beynimde şahit yönünden Allahü Tealâ kâfi oldu, başka şahit istemez. Zira; Allahü Tealâ göklerde ve yerde olan herşeyi bilir.] Binaenaleyh; sizin benim nübüvvetimi inkârınızın hiç te'siri yoktur. Çünkü; Allahü Tealâ benim resul olduğu-

mu, sizin inadınızı, benim size Kur'an'ı tebliğ ettiğimi ve sizin ne gibi mukaabelede bulunduğunuzu bilir ve şehadet eder. Şu halde siz ister tasdik edip saadete nail olun, isterseniz tekzib edin şekaavetiniz üzere dâim olun. Bana asla zararı yoktur. Zira; Allahü Tealâ yerde ve göklerde olan cümle esrarı ve bilhassa sizin ve benim halimizi bilir, saklı birşey yoktur» demekle onları ilzam et.

***

Vâcip Tealâ müşrikler, ehl-i kitap ve Resûlü arasında cereyan eden ahvali beyandan sonra gerek müşriklerin ve gerek ehl-i kitabın mezheplerinin batıl olduğunu beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللّٰهِ أُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar bâtıla iman ve Allahü Tealâ'ya küfrettiler. İşte onlar dünya ve âhirette zarar edenlerdir.]

Yani; şol kimseler ki, onlar şeytan'a iman ve onun emrine imtisal, hava ve heveslerine tebaiyetle Allah'ın gayrıya ibadetle küfrettiler. İşte onlar imanı küfre değiştiklerinden zarar ettiler ve zarar ancak onlara aittir. Çünkü; onların küfründen Allah'a bir noksan ârız olmadığı gibi küfürlerinin zararı kendilerinin gayrıya tecavüz de etmez. Şu halde küfürlerinin zararı kendilerine münhasırdır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabı isti'câl ettiklerini beyan etmek üzere :

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ

buyuruyor.

[Habibim! Kâfirler azabın aceleten gelmesini senden ister ve «Vaad ettiğiniz azap gelecekse geliversin» derler.]

وَلَوْلَٓا اَجَلٌ مُسَمًّى لَجَٓاءَهُمُ الْعَذَابُۜ

[Eğer onlara azabın gelmesi için ta'yin olunmuş bir vakt-i muayyen olmamış olsaydı onların istedikleri vakit, azap gelirdi. Ve lâkin ta'yin olunan vakit, muayyen olduğundan o vakte te'hir olunmuştur.]

وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾

[Ve onların haberi olmadığı ve bilmedikleri halde onlara azap elbette füc'eten gelir.] Şu halde acele etmesinler. Çünkü; er geç azap elbette gelecektir. Fakat ta'yin olunan zamanı bekler. Binaenaleyh; kâfirlerin isti'câllerinin te'siri yoktur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bağteten gelecek azabın *yevm-i Bedir gibi azab-ı dünya olmak* ihtimali olduğu gibi *herkesin mevti olmak* ihtimali de vardır. Çünkü; herkesin eceli ma'lûm olsa ecelinin vaktini bildiğinden tevbeye itimad eder, envâ'-ı fısk u fücuru işlerdi ve yeryüzünü zulm ü tuğyan kaplardı. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak herkesin ecelini gizli kıldı ki, her saatte eceline muntazır olsun.

Hâzin'in beyanına nazaran bu âyet (Nadr b. Hâris) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; (Nadr) ın «Eğer sözünde sadıksan yâ Muhammed! Bizim üzerimize semadan taş yağdır» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِۜ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُح۪يطَةٌ بِالْكَافِر۪ينَۙ ﴿٥٤﴾

[Habibim! Onlar senden azabın aceleten gelmesini isterler. Halbuki Cehennem kâfirleri elbette ihata edecektir.]

Yani; kâfirler kendi mezheplerinin hak olduğunu ve onunla azaptan kurtulup selâmet bulacaklarını ümid ederek Habibim! Senden azabın aceleten gelmesini isterler. Halbuki taraf-ı İlâhiden onlara mev'ûd ve hazır olan Cehennem o kâfirleri elbette ihata edecektir ve bugün Cehennem'de onların yerleri muayyendir. Çünkü;

bu dünyada Cehennem'in tabakalarını icabeden seyyiât her taraflarını ihata etmiştir. Şu halde onları bu dünyada Cehennem bilfiil ihata etmemişse de bilkuvve ihata etmiş demektir. Zira; onların irtikâb ettikleri cinâyât ayn-ı Cehennem'dir.

Kâfirlerden hiç bir fert hariç kalmayıp Cehennem'in cümlesini ihata edeceğine işaret için *her ferde şâmil olan* ihata lâfzı varid olduğu gibi ihatanın sebebi, küfür olduğunu beyan için ism-i zamir yerinde ism-i zâhir olarak (كافرين) lâfzı dahi varid olmuştur. Çünkü; kâfirlerin zikri geçtiğinden (بالكافرين) yerinde (بهم) gelse manâ sahih olurdu ve lâkin Cehennem'e istihkaklarının sebebi küfür olduğuna işaret olmazdı. Şu halde kâfirleri Cehennem'in ihatasının sebebi küfürleri olduğunu beyan için (كافرين) lâfzı gelmiştir.

***

Vâcip Tealâ Cehennem azabının kâfirleri ihatasının keyfiyetini beyan etmek üzere :

يَوْمَ يَغْشٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[Zikret Habibim! Şol günü ki, o günde onları üstlerinde ve ayaklarının altından azab-ı Cehennem örtecek ve taraf-ı İlâhiden bir melek «Tadın amelinizin cezasını» diyecek.] Şu halde o günü ve o günde ihata edecek azabı bunların hatırlarına getir ki, mütenebbih olsunlar.

Yani; kâfirlerin üstlerinden ve altlarından her taraflarını Cehennem azabı bürüdüğü zaman Cehennem onları ihata edecektir. Şu beyan olunan azap cisimlerine mahsustur ve yalnız bununla kalmayıp azab-ı rûhanî ile dahî muazzep olacaklardır. Zira; taraf-ı İlâhiden onlara «Tadın amelinizin azabını» denilecektir. Binaena-

leyh, bu söz onlara ihanetle elem-i rûhânîyi muciptir, vücutlarının hiçbir zaman azaptan hâlî kalmayacağına işaret için (يغشى) lâfzı varid olmuştur. Çünkü *ğ a ş i y ; birşeyi tamamıyla setredip örtmek* manâsınadır. Binaenaleyh; «Onları azap setreder» demek «Azaptan hâlî bir cihetleri ve zamanları olmaz» demektir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin ve ehl-i kitabın ayrı ayrı hallerini ve herbirerlerinin itaata rağbet etmedikleri cihetle azab-ı Cehennem'e müstehak olduklarını ve Cehennem azabı her taraflarını ihata edeceğini beyandan sonra kâfirlerin ehl-i imana ezaya musır olmalarına binaen Cenab-ı Hak hicrete müsaade ettiğini beyan etmek üzere :

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ۝

buyuruyor.

[Ey benim mümin kullarım! Benim arzım geniştir. İstediğiniz mahalle gidebilirsiniz. Sizin için müsaade vardır. Ancak bana ibadet edin.]

Yani; ey benim Allah'a ve Resulüne iman eden halis kullarım! Eğer siz imanınızın muktezası olan amelinizi şeriatınızın beyanı veçhile edâ etmeye bir beldede fırsat bulamaz ve muktedir olamazsanız o beldede karar etmeyin, belki o beldeden ibadetinizi edaya müsait diğer bir beldeye hicret edin. Zira; benim arzım vâsi'dir. Her nereye gitseniz sizi istiab eder. Şu halde huzur-u kalple eda-yı ibadet edebileceğiniz bir beldeye nakletmeye me'zunsunuz. Binaenaleyh; her yerde ve her beldede ibadetinizi ancak bana hasredin.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *âyetin manâsı* şöyle olmak muhtemeldir : [Eğer bir beldede ma'siyet işlerseniz veyahut bir zâlim tarafından ma'siyetle emrolunursanız ey mümin kullarım! O beldeden kaçın. Zira; arzım vâsi'dir. İstediğiniz yere

gidebilirsiniz. Fakat her nerede olsanız ibadetinizi bana hasredin. Çünkü; benden başka ibadete müstehak yoktur] demektir. Allahü Tealâ arzın vüs'atını beyanla rızkın vüs'atına işaret etmiştir. Yani «Ey mümin kullarım! Eğer bir beldede ibadetinizi edada güçlük görürseniz ibadet kolay olan diğer beldeye gidin. Pederlerinizden mevrus olan mallarınızdan ve ülfet ettiğiniz beldelerinizden ayrıldığınıza mahzun olmayın. Çünkü; arzım geniş, rızkım bol ve her tarafı benim mülkümdür. Siz de benim kullarım olduğunuz için her nereye giderseniz Allah'ın kulları Allah'ın mülküne gidecektir. Şu halde her nereye gitseniz ibadetinizi bana hasretmeniz lâzımdır. Zira; benim mülkümde sâkin olup nimetlerimden yiyip rahat edeceğiniz cihetle ibadetinizi mülkün ve nimetin sahibine tahsis etmeniz vâcip» demektir.

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile beldelerde ve arzın kıt'alarında tefavüt vardır. Çünkü; bazı beldede fitne ve fesat az olduğundan ibadet sühuletle eda olunur. Zira; ahalisi salâha mâildir. Bazı beldede şer ve fesat çok olduğundan ibadeti edada müşkülât çekilir. Binaenaleyh; ahalisi salâha meyyal olan beldeyi intihab etmek elbette evlâdır. (Sehil) Hazretleri «Âyetin manâsı bir beldede bid'atlar ve ma'siyetler zuhur ederse o beldeden daha itaatlı bir beldeye nakletmek lâzım» buyurmuştur. Binaenaleyh; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile dar-ı harpte oturmak haramdır, ancak dar-ı İslâma çıkmaya müsaade olur ve dar-ı İslâmda rahat olacağını bilirse.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet Mekke'de kalan zuafâ-yı mümininin hakkında nâzil olmuştur. Yani «Mekke'de imanınızı izhar ve ibadet etmekte muzayaka görürseniz Medine'ye hicret edin. Zira; arzım geniş» demektir. *Yahut* «Biz Mekke'den hicret edersek sefalet çeker, fakr-ı hâle dûçar oluruz» diyenler haklarında nâzil olmuştur. Yani «Korkmayın, hicret edin. Zira; arzım vâsi' ve rızkım bol, aç kalmazsınız» demektir. Nisâbûrî'de beyan olunduğu veçhile ibadın zat-ı ulûhiyetten kinaye olan mütekellim zamirine muzaf olması ehl-i imanı teşrif ve müşriklere ta'riz içindir.

Hulâsa; din hususunda hicret edecek kimsenin rızk için endişe etmemesi lâzım olduğu ve her nereye gitse rızkı kendini bu-

lacağı ve Allah'ın arzı ve rızkı bol olup cümlesini istiâb ettiği ve her nerede bulunsa ibadeti Allah'a hasretmek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imana hicretle emredip hicret ise memleketlerini, ahibbâyı ve ihvanı terki mucip olduğu cihetle ehl-i imana hicret kerih olmasına binaen insanların en kerih gördükleri mevtin bile vukuunu beyanla müminleri tesliye ve kederlerini tehvin etmek üzere :

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Her nefis ölümü tadacaktır ve öldükten sonra ancak bizim huzurumuza ircâ' olunursunuz.]

Yani; ey müminler! Siz nefsinize tebaiyet edip ahbab ü yaran, akraba, taallûkaattan ve memleketten ayrılmayı mucip olan hicreti kerih görmeyin, ancak kalbinizi bana raptedin. Zira her nefis; ölümü tadacaktır, ölümün acısını tattıktan sonra elbette bizim huzur-u manevîmize reddolunacaksınız. Binaenaleyh; hicretten endişe etmemek lâzımdır. Çünkü; âkıbet-i emirde bu dünyadan hicret kat'idir ve terketmesi ağır olan vatan, ahbab ü yaran cümlesi terkolunacaktır.

Bu âyet-i celile her şahsın öleceğini beyanla ibadete teşvik için bir düstur-u hakîmdir ki, her şahıs için her zaman ve her yerde cereyanı kat'idir. Binaenaleyh; her şahıs kendi nefsi için tatbik edip demeli ki «Ben bir nefsim. Her nefis ölümü tadacak. Binaenaleyh; ben de ölümü tadacağım». İşte böyle deyip ibadete sa'yetmelidir. Bu kaaide; sûğrâ sehletülhusul tarikıyla efrad-ı insanın kâffesinde cârîdir. Meselâ «Zeyd bir nefistir. Her nefis ölümü tadacaktır. Zeyd ölümü tadacaktır.» demektir.

***

Vâcip Tealâ bilûmum kullarının huzuruna rücû' edeceklerini beyandan sonra huzuruna rücû' eden müminlerin nâil olacakları dereceleri beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar iman ettiler ve imanlarının muktezası olan amel-i salihi işlediler. Onları elbette biz Cennet'ten âlî köşklerde ve saraylarda ikaamet ve iskân ederiz ki, o sarayların altından nehirler cereyan eder. Onlar da ebedî Cennet'te kalıcı oldukları halde istirahat ederler. Dünyada güzel amel işleyen âmillerin ecri olan Cennet-i A'lâ ne güzel oldu.]

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾

[Cennet-i A'lâ'da kendileri için saraylar hazırlanan erbab-ı amel şol kimseler ki, onlar müşriklerin ezalarına sabrettiler ve ancak Rablerine itimad-ı tamla itimad ederler.]

Yani; Cennet'te ikaamet edecek ve güzel ecre nail olacak âmiller şol kimseler ki, onlar umum tekâlif-i İlâhiyenin meşakkatına ve düşmanlarının ezalarına, vatanlarından hicrete, akran, ahbap ve akrabalarının firkatına sabrettiler. Yalnız sabırla da iktifa etmediler, belki ancak Rablerine her işlerinde itimad ettiler. Binaenaleyh; onlar ancak Allah'a rapt-ı kalbedip mâsivâdan alâkayı kestiler ki, herşeyi Allah'tan beklerler, Allah'ın gayrıdan birşey beklemezler.

(لنبوئنهم) «Elbette biz onları ikaamet edecekleri bir menzile inzâl ederiz» demektir. (غرفا) *ğurfenin cem'idir. Ğ u r - f e ; âlî köşk ve yüksek saray* demektir. Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile; kâfirlerin her taraflarını Cehennem'in ihata edeceğini beyan eden âyete mukaabildir. Yani «Müşriklerin her taraflarını Cehennem ateşi ihata ettiği gibi müminlerin de her ta-

raflarını Cennet-i A'lâ'nın nimetleri ve yüksek sarayları ihata edecek» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i imanın sabrını ve tevekkülünü beyandan sonra sabra ve tevekküle sebep olan şeyi beyan etmek üzere :

وَكَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Yeryüzünde hareket edip yürüyen birçok hayvanlar rızkını götüremez ki, gerek o hayvanları, gerek sizi Allahü Tealâ merzuk eder. Zira; Allahü Tealâ sözünü işitir ve her halinizi bilir.]

Yani; ey hicrette rızıktan korkan müminler! Siz rızık için mahzun olup endişe çekmeyin. Zira; Allahü Tealâ rızkınızı elbette verecektir. Çünkü; yeryüzünde hareket eden hayvanattan pek çokları şuur ve idrakten âciz olduğundan rızkını kesbedemediği gibi eline geçen rızkı yanında alıp götüremez. Halbuki Allahü Tealâ hem o hayvanı hem de sizi merzuk ediyor. Şu halde rızık için hicreti terketmekte ve keder eylemekte bir manâ yoktur. Binaenaleyh; bu gibi şeyleri dilinizle söylemediğiniz gibi kalbinizle de düşünmeyin. Zira; Allahü Tealâ sözünüzü işitir ve kalbinizde olan esrarınızı bilir. Binaenaleyh; rızkınızda ve sair hususatınızda Allah'a itimad edin ve işinizi ona ısmarlayın. Çünkü; ihtiyacınızı def'e kaadir odur, onun gayrı yoktur. Esbab-ı rızka teşebbüs etmek tevekküle mâni değildir. Binaenaleyh; çiftçinin hububatı ekmesi ayn-ı tevekküldür. Çünkü; hububatı eker, ekinin bitmesini Allah'tan bekler ve kalbini Allah'a bağlar. Zira; Allah'tan başka ekini bitirmeye kaadir kimse olmadığını bilir. Hayvanat içinden karınca, fare ve insandan başka rızkını saklar ve toplar bir hayvan olmadığı Medarik'in cümle-i beyanatındandır. Şu halde hayvanat içinde insandan ve karıncayla fareden daha ziyade haris bulunmadığı ve âkıbet korkusu ancak bunları istilâ ettiği anlaşılmaktadır.

Beyzâvî ve Medarik'in beyanlarına nazaran Mekke'de iman eden müminleri müşriklerin pek çok işkence etmelerine karşı Re-

sûlullah Medine'ye hicret etmelerine işaret edince «Biz diyar-ı gurbette nasıl maişet edelim? Oturacak evimiz, istifade edecek malımız, ticaret edecek paramız, halimizi bilecek akraba ve ahbabımız yok.» demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir. Şu halde onların bu sözlerini redle Cenab-ı Hak «Hayvanattan çokları gittikleri yere rızkını götüremezler ve lâkin her nereye gitseler onları ve sizi Allahü Tealâ merzuk eder. Binaenaleyh; hicret edeceğiniz mahalle rızkınızı götüremediğinizden korkmayın. Allahü Tealâ sizi merzuk eder» buyurmuş ve hicret edenlerin aç kalmayacaklarını beyanla hicrete teşvik etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ müminlerin hallerini ve nail olacakları dereceleri ve herkesin rızkını veren kendisi olduğunu beyandan sonra kâfirlerin hallerini ve iftiralarını beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki Habibim! Eğer sen müşriklere sual edip, desen ki «Semâvâtı ve arzı kim halketti, güneşi ve ayı kim muti' kıldı?» Onlar «Elbette bu işleri yapan ve bunları halkeden Allahü Tealâ'dır» derler. Hâl böyle olduğunu bildikleri halde Allah'a nasıl iftira ediyorlar ve Allah'a ibadeti terkle putlara ibadet ederek nasıl şirkediyorlar?] Yerin ve göklerin halikı Allahü Tealâ olduğunu bilince ibadetlerini ona hasretmek lâzımken Allah'a itaatı terketmeleri ne kadar garip birşeydir ki, tevhidi terkedip şirki irtikâb ederler. İşte bu halleri şayan-ı taaccüp ve istiğraptır. Çünkü; Allah'ın azamet ve kudretini bilerek onu terkedip ehass-i mevcudat olan putlara ibadet etmeleri taaccüp olunmayacak birşey değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ mahlûkaatını zikredip mahlûkat içinden bilhassa insanın bekaası rızka muhtaç olduğundan rızka müteallik bazı ahkâmını beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ لَهُۜ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ kullarından dilediğine rızkı bol ve dilediğine dar verir. Zira; Allahü Teâlâ herşeyi ve herkesin halini bilir, her şahsın rızkını kendi nasıl isterse ona göre o şahsa rızık verir, hiç kimse karışamaz.]

Yani; rızık kulların arzularına tâbi' değildir, belki Allah'ın iradesine ve meşiyetine tâbi'dir. Zira; Allahü Teâlâ kullarından istediğinin rızkını bol, istediğinin dar verir. Çünkü; Allahü Teâlâ herkesin mesalihini, mefasidini ve rızkının miktarını bilir ve muhtaç olan kulunun esbabına teşebbüsü üzerine rızkını nasibi miktarı halkeder. Şu kadar ki, rızıkta kullar için esbaba tevessül lâzımsa da sebebin rızıkta te'sir-i tâmmı yoktur. Lâkin abdin iradesini sarfla esbabına tevessül ettikten sonra rızkın husulü irade-i İlâhiyeye menuttur. Binaenaleyh; insan çok zamanda birçok esbaba tevessül ettiği halde eline hiçbir şey geçmez ve şiddetle muzayaka içinde kalır. Eğer esbapta te'siri olsaydı daima halkolunur ve hiçbir sebep te'sirsiz kalmazdı, lâkin vukuuât bunun aksine şahittir.

***

Vâcip Teâlâ rızkın esbabını halik kendi olduğunu beyanla müşrikleri ikaz etmek üzere :

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Habibim! Eğer sen müşriklere suâl edip, desen ki «Semadan suyu inzal edip arzı öldükten sonra o su sebebiyle ihya eden kimdir?» Onlar «Elbette Allahü Teâlâ'dır» derler.]

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

[Yâ Ekrem-er Rusül! Onların bu kararları üzerine sen de ki (الحمد لله). Yani «Meth ü senâ ve öğülmek Allah'a mahsustur. Çünkü; kullarına nimet veriyor ve münkirleri ilzam ediyor» demekle müşriklerin hakikatı itiraf ettiklerine şükret, belki onların ekserisi söyledikleri sözlerin manâsını taakkul etmezler.] Zira; sözleri şirke münafidir.

«Yani; habibim! Semadan yağmur suyunu inzal eden kim olduğunu, ruhtan hâlî ceset menzilinde olan toprağı kuruduktan sonra o yağmur suyuyla kimin ihya ettiğini sen onlardan sorsan bütün mevcudatın mucidi Allahü Tealâ olduğunu ikrara mecbur olarak derler ki «Gerek yağmuru yağdıran, gerek ölmüş arzı ihya eden ancak Allahü Tealâ'dır». Ve bu sözleriyle kendilerini ilzam ederler de haberleri olmaz. Çünkü; onlar Allah'ın mahlûkaatından gaayet âdî birtakım âciz taş ve ağaç parçasına ibadet edip onları Allah'a şerik itikaad ettikleri cihetle sözleri ef'âllerine münafidir. Şu halde kendi sözleriyle tuttukları meslekleri arasında tenakuz vardır. Zira; bir taraftan Allah'ın azametini ikrar, diğer taraftan gaayet âciz mahlûklara ibadet etmeleri elbette tenakuzdur. Binaenaleyh; bunların kendi kendilerini ilzam etmeleri şayan-ı şükran olmasına binaen Habibim! Sen Allah'a hamdet, de ki (الحمد لله) Yani «Hamd ü sena ehl-i şirki kendi sözleriyle ilzam eden Allahü Tealâ'ya mahsustur». Bil ki, Habibim! Onların ekserisi söyledikleri sözün manâsının, kendilerini ilzam ettiğini idrak etmezler. Çünkü; sözleriyle ikrarlarını putlara ibadetleriyle inkâr ederler ve bu kadar açık tenakuzu anlamazlar, bu ise âkil şanı değildir. Çünkü; âkilin şanı söylediği sözü düşünüp mucibiyle amel etmektir. Şu halde söylediği sözün manâsını düşünmediklerinden aklı olmayan behâim menzilindedirler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette hamd; müşriklerin hakkı itiraf etmelerine binaen olduğu gibi bu misilli dalâletten Cenab-ı Hakkın muhafazası üzerine olmak ihtimali dahi vardır. Buna nazaran «Ekserisi idrak etmezler» demek «Habibim! Sen bu hale

hamdet, fakat senin niçin hamdettiğini onların ekserisi bilmezler» demektir.

*
**

Vâcip Teală kendinin hâlik olup kullarının rızkını verdiğini ve kâfirlerin bu hali ikrarlarıyla beraber Allah'ın gayrıya ibadet ettiklerini beyandan sonra gayra ibadetlerinin sebebi dünyaya meyl ü rağbetleri olduğunu ve dünyanın ise hiç değeri olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌۜ

buyuruyor.

[Şu hayat-ı dünya olmadı, illâ oyuncak oldu.]

وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾

[Halbuki dar-ı âhiret eğer bilmiş olsalar hayat-ı dâimidir.]

Yani; müşriklerin ve sair âsîlerin mağrur oldukları hayat-ı dünyanın bekaası olmayıp zevale ma'ruz olduğu cihetle olmadı, ancak boşu boşuna bir meşguliyet ve oyuncaktan ibaret oldu. Çünkü; dünya çocukların bir oyun ittihaz edip bir miktar oynadıktan sonra bıkıp bozup dağıldıkları gibi insanlar da dünyada az bir müddet döner dolaşır, meşgul olur, sonra vefat eder. Topladığı mallar dağılır, evlâtlar ayrılır, yerinde kimse kalmaz herbiri ayrı bir yere gider. Halbuki dar-ı âhiret hayat-ı ebediyedir inkıtâ'ı yoktur. Zira; ölüm yok, herşey devamlı, âfât ve avârızdan salim ve sürûru daimdir. Eğer ehl-i dünya âhiretin devamını bilselerdi dünyayı âhiret üzerine tercih etmezlerdi. Dünyanın indallah kadri olmadığına işaret için *hakaarete delâlet eden* (هذه) lâfzı varid olmuştur. Yani «Şu değersiz, hakir dünya oyuncaktan ibaret» demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette (لهى الحيوان) lâfzında *h a y v a n ; hayat* manâsına masdardır. Âhiretin hayatında mübalâğa için hayat yerinde hayevan varid olmuştur. Zira; hayevanın

manâsında hayata lâzım olan hareke ve ıztırap manâsı mevcut olduğundan dar-ı âhiretin hayatını beyanda hayat üzerine hayevan tercih olunmuştur. Şu halde *âyetin manâsı :* [Dünyanın zevâli sür'atli olduğundan ehl-i dünyanın kararı olmayıp az bir zaman muammer olduktan sonra mevtle intikaal zarurî olduğundan âdetâ hayat-ı dünya çocukların oyunları gibidir. Amma dar-ı âhiret böyle değildir. Çünkü; oradan başka bir mahalle intikal olmadığından herşey hakîkî ve hayatı sermedîdir» demektir.

La'b ile lehiv beyninde fark; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *L a ' b ; batılı irtikâptır. L e h i v* ise *haktan i'razdır.* Her oyunda batılı irtikâp olur, ki, faydasız olan şey nazar-ı Şeri'de hep bâtıldır. Oyun; haktan i'razı dahi mutazammındır. Çünkü; oyun zamanı oyunla meşgul olan kimse hakla meşgul olamaz.

İşte dünyada bu manânın her ikisi de mevcut olduğundan lehv ü la'b ile tavsif olunmuştur. Çünkü; *dünyaya teveccüh-ü tamla ibadetten hâlî geçirdiği zaman haktan i'raz ettiği cihetle* dünya lehivdir. *D ü n y a y a t e v e c c ü h ; menfaattan ârî olan şeyi bir müddet-i muvakkata ihtiyar etmiş olduğu cihetle* o dünya *la'btır.* Binaenaleyh; bu âyette dünyaya *lehv ü la'b* denmiştir. Şu manâlar dünyadan bir maksad-ı sahih murad etmeyip hemen dünyayı nefsine âlet ettiği takdirde demektir. Amma şeriatın ta'rifi veçhüzere umur-u dünyayı vazifesi olan ubudiyete mani tutmamak suretiyle helâlinde mal kazanmak meşru ve memduhtur. Yani «Dünyayı âhiretin derecâtına vesile kılmalı, yoksa emeli yalnız dünyaya hasrederek âhiretin fevtine sebep kılmamalı» demektir.

***

Vâcip Tealâ ibadeti terke sebep olan hayat-ı dünyaya rağbet ve bütün emeli ona hasretmek olduğunu beyan ettiği gibi tevhidi terke sebep dünyaya şiddetle muhabbet olduğunu dahi beyan etmek üzere :

فَاِذَا رَكِبُوا فِى الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

buyuruyor.

[İnsanlar gemiye bindiklerinde Allahü Tealâ için hulûsu din ile duâ ederler.]

فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾

[Vakta ki, onlar denizden necat bulup karaya çıktıkları yerde görülür ki, onlar şirkediyorlar.]

Yani; dünyaya lüzumundan ziyade şiddetle muhabbet ederek âhireti bilkülliye arkaya atıp nisyan eden kimseler denizde gemiye bindiklerinde onlar dini halisenliveçhillâh kılar oldukları halde Allah'a münacat eder yalvarırlar ve şirki tamamen terkederek arı duru Müslüman olurlar, putlara ibadet hatırlarından geçmez. Binaenaleyh; ihlâs üzere ubudiyet ederler. Çünkü; deryada olan helâkten ve şiddetten Allah'ın gayrı kurtaracak bir kimse olmadığını bildiklerinden ancak Allah'a iltica ederler. Vakta ki, biz onlara necat verip karaya çıkardık mı? Derhal hal-i aslîlerine avdetle bir de görülür ki, şirkederler. Deryada olan ilticalarını unutup, şirke devam ederler.

Bu âyet; ehl-i şirkin bir hâl üzere bulunmayıp başları sıkıldığında tevhid, sıkıntıları geçince şirke avdet ettiklerini beyanla zem için varid olmuştur. Şirke devam ettiklerine işaret için istimrara delâlet eden muzari suretiyle (يشركون) varid olmuştur. Bu hâl alelekser gemide fırtınaya tutulan insanlarda görülür ki, gemide şiddeti görünce müslim, kâfir cümlesi son ilticanın Cenab-ı Hakka olduğunu bilir ve hepsi birden «Allah Allah» sadasını bârigâh-ı ehadiyete arzederler. O şiddet geçince bir de görülür ki, herkes eski dininde devam ediyor.

***

Vâcip Tealâ onların niçin şirkettiklerini beyan etmek üzere :

لِيَكْفُرُوا بِمَا اٰتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Bizim onlara verdiğimiz nimetlere küfretmek ve onunla az bir zaman telezzüz eylemek için şirkederler. Binaenaleyh; yakında şirkin zararını bilirler.]

Yani; onların şirke devamları bizim onlara verdiğimiz nimet-i necata ve emval-i dünyaya küfretmek ve putlara ibadetle bir müddet birbirlerine muhabbet ve dünya metâ'ıyla intifâ' eylemek içindir. Onların halleri böyle olunca şu küfür ve dalâletlerinin âkıbetini bilirler ve yakında şirkin azabını görürler. Şu manâ (ليكفروا) daki (لام); *ta'lil* için olduğuna nazarandır. Amma Beyzâvî'nin beyanı veçhile (لام) *emir* olmak ihtimaline nazaran (ليكفروا) emri *ehl-i küfrü tehdit içindir.* Çünkü; hakikatta küfürle emir caiz değildir. Şu halde *âyetin manâsı:* [Bizim verdiğimiz nimetlere onlar küfür ve o nimetlerle intifâ' etsinler. Küfürlerinin acısını elbette yakında bilirler] demektir. Yani «Onlar küfretsinler bakalım, ne yapacaklar. Âkıbet zararını görürler» demek olur.

Makaam-ı tehditte bu misilli kelâmın isti'mâli insanların muhaverelerinde dahi çoktur. Meselâ bir kimse diğerini şarap içmekten menetmek için birçok nasihatta bulunur. Fakat şarabı isti'mal eden kimseye nasihatının asla te'sir etmediğini görünce hiddet eder ve tehdid etmek üzere «Haydi şarabını iç, zevkine bak! Sen yakında onun zararını görürsün. Fakat badeharabülbasra. O vakit nedamet edersin. Amma nedamet fayda etmez» demekle hiddetini izhar eder. Şimdi bu kimsenin «Haydi şarabını iç» demesi hakîkî bir emir değildir, belki onu tehdid için söylenmiş bir söz olduğu gibi bu âyette Cenab-ı Hak ehl-i küfrü tehdit için (ليكفروا) buyurmuştur. Yani onlara nasihat edildi, dinlemediler. Karada şirkeder, gemiye biner, şiddeti görünce hakîkî bir mü'min gibi ihlâs üzere Allah'a yalvarır. Gemiden çıkıp selâmeti bulunca eski haline avdetle şirkine devam eder. İşte bu gibilere Cenab-ı Hak gazabını izhar ederek «Küfretsinler onlar bizim nimetlerimize ve telezzüz etsinler, fakat âkıbet zararını görürler» buyurmuştur ki, küfürle emir değildir, belki onları tehdit için bir emirdir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i küfrün gemide korku içinde bulundukları

hallerini beyan ettiği gibi hâl-i emniyette bulundukları hallerini dahi beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ

buyuruyor.

[Müşrikler bizim nimetlerimizi inkâr ederler de kendi beldeleri olan Mekke'yi hurmet-i azîme ve emniyet-i tâmme sahibi kıldığımızı bilmediler mi? Elbette bildiler ve onların etrafından nâs birbirlerini nehb ü gaarat eder, birbirlerini esir alır, kapar, kaçarlar. Bunları görmüyorlar mı? Ve kendileri Mekke sayesinde emin ve istirahat üzere oturuyorlar, onu bilmediler mi?]

أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾

[Onlar şu nimetleri gördükten sonra batıla iman ederler de Allah'ın nimetine mi küfrederler? Onlara verdiğimiz emniyet ve istirahata karşı bâtıl olan putlara iman edip nimetlerimize küfretmekten utanmazlar mı?]

(ويتخطف الناس من حولهم) «Nâs etraflarından kapılıp kaçırılıyor, Araplar birbirlerini nehb ü gaarat ve katlediyorlar veya esir alıp götürüyorlar. Bunları onlar görmüyorlar mı? Kendilerinin beldelerini bu gibi vahşiyane cinayetlerden emin kıldığımızdan mı putları bize şerik kılıyorlar» demektir. Şu halde Mekke ahalisi etraflarında olan kabaile nisbetle envâ'-ı nimet içinde oldukları halde o nimetlerin kadrini bilip şükrünü eda etmek lâzımken bilâkis onlar küfrün en fenası olan şirki irtikâpla nimet-i İlâhiyeye küfredip bâtıl putlara iman etmeleri tevbih ve tekdire şayan olduğuna işaret için *istifham-ı inkârî* ile (افبالباطل) varid olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin zulümleri nihayete vardığını beyan etmek üzere :

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya yalan olarak iftira eden veyahut hak olan şey kendine geldiğinde o hakkı tekzibeden kimseden daha ziyade zâlim kim olabilir? Elbette kimse olamaz.]

أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

[Kâfirler için Cehennem'de makam olmadı mı? Elbette oldu.]

Yani; Allahü Tealâ'ya şirk ve veled isnadetmekle yalan olarak iftira eden kimseden daha ziyade zâlim kim olur? Veyahut hak olan resûl ve kitap kendine geldiğinde o hakkı tekzib ederek iman etmeyen kimseden daha ziyade zulmü irtikâb eden kim olur? Elbette bu gibi cinayetleri irtikâb eden kimse eden daha ziyade zâlim olamaz. Bu misilli cinayetleri irtikâb eden kâfirler için Cehennem'de ikaamet mahalli olmadı mı? Elbette onların, Allah'a iftira ve Resûlünü tekziplerinin cezası olarak Cehennem'de mahalleri vardır.

Ehl-i küfrün Cehennem'de makamları; kendi istihkakları ve Cehennem'e girmelerine sebep; küfürleri olduğuna işaret için ehl-i küfrün isimleri (كافرين) lâfzıyla varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahvalini beyandan sonra müminlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar bizim dinimize yardım için mücahede ettiler. Elbette biz onlara doğru yolumuzu tevfik ederiz. Halbuki Allah'ın muâveneti erbab-ı ihsanla beraberdir.]

Yani; şol kimseler ki, bizim dinimize yardım ve Resûlümüze muâvenet için müşriklerle mücahede ettiler. Elbette o mücahede edenlere mükâfat olmak üzere biz onları hidayette kılar ve amellerine sevap veririz ve rıza-yı İlâhimize onları îsâl edecek tarik-ı müstakimi tevfik ederiz. Zira; Allah'ın muâveneti mücahede ve sair taâtı eda ile ihsan edenlerle beraberdir.

Tefsir-i Hâzin ve Medarik'te (Fazl b. İyaz) dan naklen beyan olunduğuna nazaran *m ü c a h e d e* yle murad; *ilim talebi için sa'y ü gayrettir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Şol kimseler ki, onlar ilim tahsili için sa'y ü gayret ettiler. Elbette biz onları tahsil-i ilim tarikında hidayette kılarız] demektir.

M ü c a h e d e yle murad; *sünnet-i nebeviyeyi ikaame, ilimle amel ve günahına tevbe etmek* manâsına olmak muhtemeldir. Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *manâ-yı âyet:* [Şol kimseler ki, onlar bizim vahdaniyetimize delâlet eden delillere nazarda ve meânîsini teemmülde sa'y ü gayretle takatlarını sarfettiler. Elbette biz onları itikaad-ı sahiha îsâl ederiz] demektir. *M u h s i n î n* le murad; *ibadâtı şerâitine riayet ederek eda eden kimselerdir.*

*
**

SURE-İ RÛM

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Altmış* âyeti hâvîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ۝

(الم) Bu misilli sûrelerin evvellerinde bulunan harflere müteallik mebahis defaatle beyan olunduğu cihetle burada tekrarına lüzum görülmemiştir.

غُلِبَتِ الرُّومُ ۝ ف۪ٓي اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ۝ ف۪ي بِضْعِ سِن۪ينَ

[Rûm kavmi arz-ı Araba en yakın bir mahalde mağlûp kılındılar. Halbuki Rûm ahalisi mağlûp olduktan sonra beş on sene içinde elbette gaalip olurlar.]

Yani; ey ibadete müdavim ve nübüvvete lâyık olan insan-ı kâmil! Rûm askeri kendi arazilerinin yakın mahalli olan Şam civarlarında Fars askeri tarafından mağlûp kılındılar, ey müminler! Siz Rûm askerinin mağlûp olmasına me'yus olmayın. Zira; onlar mağlûp olduktan sonra üçle dokuz sene arasında yani pek yakın bir müddette Rûm askeri Fars askeri üzerine gaalip olurlar. Binaenaleyh; siz şimdi mağlûp olduklarına me'yus olmayın.

Beyzâvî, Hâzin, Medarik ve Taberi'nin beyanları veçhile bu âyetin sebeb-i nüzûlü; Fars askerinin Rûm askerine galebesi üzerine Mekke müşriklerinin ehl-i imana karşı izhar-ı şadümanî etmeleridir. Çünkü; Kisrâ ile Kayser arasında muharebe açılır. O va-

kitte iki memleket arasında hudut olan Şam ve Filistin civarlarında ki, arz-ı Araba en yakın mahalde Acem ordusuyla Rûm ordusu muharebe ederler. Rûm ordusunun mağlûp olduğu Mekke'de şayi olunca müşrikler ehl-i imana «Rûmlar sizin gibi kitabî, ehl-i Faris bizim gibi kitap tanımaz ümmidirler. Şu halde bizim gibi ümmî olan ehl-i Fürs sizin gibi kitabî olan ehl-i Rûm'a nasıl galebe ettilerse bizimle muharebe ederseniz biz de size galebe ederiz» demekle müminlere şamata edince müminlerin mahzun ve me'yus olmaları üzerine ehl-i imanı mesrur etmek üzere bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Bu âyetin nâzil olması üzerine Ebubekir Hazretleri Kureyş'in meclisine gider ve der ki «Siz ehl-i Fürsün galebesine memnun oldunuz ve lâkin bu ferahınızın müddeti gaayet azdır. Zira; yakında ehl-i Rûm'un Fürs üzerine galebe edeceğine dair âyet nâzil oldu.» Hz. Sıddıyk'ın bu sözü üzerine (Übeyy b. Half) «Yalan söyledin» der. Ebubekir Hazretleri «Sensin yalancı, beynimizde mübahase edelim» demesi üzerine üç sene zarfında Rûm askeri Fürs üzerine galebe ederse (Übeyy b. Half) Ebubekir Hazretlerine on deve ve eğer Rûm galebe etmezse Ebubekir Hazretleri (Übeyy b. Half) e on deve vermek üzere beyinlerinde bir mukaaveleye girişirler. Bu mukaaveleyi Ebubekir Hazretleri Resûlullah'a haber verince Resûlullah «(بضع سنين); *üçle dokuz arasına delâlet eder.* Sen git müddeti uzat, deveyi çoğalt» buyurur. Ebubekir Hazretleri gider, müddeti dokuz seneye ve deveyi de yüze iblâğ eder ve o minval üzere mukaaveleyi imza ve yekdiğerinden kefil almak suretiyle kararlaştırırlar. Bu mukaveleden yedi sene sonra vuku bulan muharebede Rûmlar ehl-i Fâris üzerine galebe eder. Hatta Rûmlar ehl-i Fâris'in payitahtına kadar giderler. Binanealeyh; müminler ferahnâk ve müşrikler de me'yus olurlar, Ebubekir Hazretleri mukaavele mucibi (Übeyy b. Half) in veresesinden yüz deveyi alır, huzur-u Risalete gelir ve «Yâ Resulallah! Al bunu sadaka et» demesi üzerine Resulullah bu yüz deveyi fukaraya tasadduk eder. Gerçi bu mukaavele kumar ise de şu vak'a kumarın haram olduğunu beyan eden âyet nâzil olmazdan evvel olduğu cihetle Resulullah müsaade etmişti. Ehl-i Fürs'ün mağlûp olduğu zaman (Übeyy

b. Half) Uhud vak'asında Resûlullah'tan aldığı bir yaradan müteessiren Mekke'de vefat edip canı Cehennem'e gittiğinden Ebubekir Hazretleri mukaavelenin muktezası olan develeri vereseye intikaal eden terekesinden almış ve verese de bilâtereddüt vermişlerdir. Rûmların ehl-i Fürse galebesinin sebebi; Acem askerinin kumandanı (Şehriman) isminde bir kimsenin bazı esbaba mebni firar ederek Rûm askerine karışıp ehl-i Fâris'in plânlarını haber vermesi ve (Şehriman) ın Rûm ordusuna fırka kumandanı olması olduğu mervidir. Rûmların ehl-i Fürse galebeleri hicretin yedinci senesi (Hudeybiye) de Resulullah'a vasıl olmuştur. Şu halde bu âyet; Resûlullah'ın nübüvvetine delâlet eden mucizât-ı nebeviye kabilindendir. Zira; âyet; ileride olacak bir vak'ayı haber verdiği cihetle gaipten haber olduğu gibi haber verdiği veçhile vak'anın zuhuru mucizeden başka birşey değildir.

Bu âyette Ebubekir Hazretlerinin mukaavelesiyle İmam-ı A'zam Hazretleri dar-ı harpte riba v.s. gibi ukuud-u fasidenin cevazını istidlâl etmişlerse de sair eimme bu vak'anın, kumarın haram kılınmasından evvel olmasıyla cevap vermişler ve ukuud-ü fasidenin her yerde fasit olduğuna hükmetmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Fürsün galebesinden sonra Rûmların galebe edeceklerini ba'delbeyan evvel ve âhir hüküm kendinin olduğunu beyan etmek üzere :

لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ

buyuruyor.

[Ezelen ve ebeden hüküm; Allah'ındır.]

Yani; Rûm'un Fürs üzerine galebesinden evvel ve sonra hükmün cümlesi Allah'ındır. Zira; gaalip olduklarında onları gaalip kılan ve mağlûp olduklarında onları mağlûb eden Allahü Tealâ'dır. Çünkü; cümlesi irade-i İlâhiye neticesi olduğu cihetle Allah'ın gayrının hiç te'siri yoktur ve herşeyde te'sir Allah'a münhasırdır. Binaenaleyh; insanlar vazifeleri olan esbab-ı âdiyeye teşebbüsle

beraber esbabın te'sirini Cenab-ı Hak'tan beklemek lâzım ve kat'i olduğuna bu âyet delâlet eder. Buna her şahıs kendi nefsinde yüzlerce şahit ve misal bulur. Çünkü; çok defa insanlar bir işin esbabında hiç noksan bırakmaksızın hazırlar ve lâkin Allahü Tealâ halketmeyince müsebbep olan şey husul bulmaz. Eğer esbapta te'sir olmuş olsaydı esbap hazırlanınca müsebbep derhal hasıl olurdu. Halbuki bazı zamanda emir bilâkis olur. Meselâ çiftçi nadas yapar, tohumu atar, fakat ekin bitmez. Şu halde te'sir; Allah'ın olduğuna şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitap olan Rûmların müşrik olan ehl-i Fürs üzerine galebesinde müminlerin ferahlarını beyan etmek üzere :

وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ۝ بِنَصْرِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Ehl-i Rûm'un Fürs'e galebe ettiği günde Allah'ın Rûm'lara nusretine müminler ferah ederler.]

يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ

[Allahü Tealâ dilediği kimseye yardım eder.]

وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ۝

[Zira; Allahü Tealâ düşmanlarına ve dostlarına merhamet sahibidir.]

Yani; Rûmların galebe ettikleri günde kendileri gibi kitâbî ve peygamberleri tanıyan Rûmlara Allah'ın nusret etmesine müminler ferah ederler. Zira; kitâbî olan Rûmların müşrik olan ehl-i Fürs üzerine galebesinden kendilerinin de Mekke müşriklerine galebe edeceklerine tefe'ül ettikleri gibi âyette haber verildiği veçhile vukuuâtın zuhur etmesi müminlerin sıdkına ve imanlarının kuvvetine delâlet ettiği cihetle dahî ferahlarını mucip olmuş ve ehl-i şirk aynı derecede keder etmişlerdir. Müminlerin ferahı er-

bab-ı dinin kuvvet bulmasınadır, yoksa müşriklerin ferahları gibi gayret-i cahiliye iktizası değildir, Allahü Tealâ dilediği kuluna nusret eder. Zira; cümleye gaalip ve merhameti âmmeye şâmildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette beyan olunan müminlerin ferahları; kitabî olan Rûmların galebesine ferah ettikleri gibi (Hudeybiye) de yapılan ahidname icabı bilkuvve Mekke müşriklerine kendilerinin galebelerine ferahlarına dahi şâmildir.

Beyzâvî'nin işareti veçhile Cenab-ı Hakkın bazı zamanda dostları üzerine düşmanlarını musallat kılmakla dostlarını intibaha davet edip herkese gaalip olduğuna ve bir kimseye ihtiyacı olmadığına işaret için nusretini beyan akibinde *Aziz* ism-i şerifi ve diğer zamanda dostlarını, düşmanları üzerine musallat kılmakla dostlarına merhamet ettiğine işaret için *Rahîm* ism-i lâtifi varid olmuştur.

وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

[Rûm'un Fürs üzerine galebesi Allah'ın vaadidir ve bu vaadin vukuu muhakkaktır. Zira; Allahü Tealâ vaadinde hulfetmez. Çünkü; Allah'ın yalan olarak haber vermesi muhâldir, velâkin nâsın çokları Allah'ın vaadinde hulfetmeyeceğini bilmezler.] Binaenaleyh; müşrikler gibi vaad-i İlâhiye iman etmezler. Zira; gaflet ve cehaletleriyle beraber inatları her taraflarını ihata ettiğinden vaadin mezâyâsını ve kimin vaadi olduğunu düşünmeksizin tekzib ederler. Halbuki vaad, Allah'ın vaadi olduğunu ve Allah'ın vaadinde hulfetmeyeceğini tefekkür etmiş olsalar tekzib etmezler. Şu halde Allah'ın vaadinde hulfolmadığı ve binaenaleyh; vaad-i İlâhiye itimat lâzım olduğu ve lâkin nâsın ekserisi bu ciheti teemmül edip bilemedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin vaad-i İlâhiyi bilmediklerini beyandan sonra ilimlerinin hemen dünya umuruna münhasır olduğunu ve insana elzem olan umur-u âhiretten gaafil bulunduklarını beyan etmek üzere :

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ۝

buyuruyor.

[**Kâfirler hayat-ı dünyadan bazı umur-u zahireyi bilirler. Halbuki onlar umur-u âhiretten gaafillerdir.**]

Yani; kâfirlerin ilmi umur-u dünyaya ve emr-i maişetlerine münhasırdır. Binaenaleyh; kesb-i ticaret ve bey' ü şiraya dair muâmele-i dünyayı ve ekinin ne zaman ekileceğini, biçileceğini ve saire gibi şeyleri bilirler, bunları bilmekle beraber bunların vesile olacağı umur-u âhiretten gaafillerdir.

Beyzâvî ve Medarik'in beyanları veçhile vaad-i İlâhiyi tekzibeden kâfirlerin dünyayı dahi lâyıkıyla bilemediklerine işaret için (ظاهراً من الحيوة الدنيا) varid olmuştur. Çünkü; *d ü n y a n ı n z a h i r i ; nimetleriyle telezzüz etmek, oyunlarıyla oynamak ve meydanda olan menâfiiyle intifâ' etmektir. D ü n y a n ı n b â t ı n ı* ysa dünya âhiretin mezraası olduğu cihetle *dünyayı âhirete vesile ittihaz etmek, ibadet, taat ve a'mâl-i salihayla iştigal etmektir.* Kâfirlerin zâhir-i dünya ile iktifa ettiklerini beyan etmek onları zemmetmektir. Çünkü; dünyanın zâhiriyle iktifa edenlerin behaimden farkları yoktur. Zira; huzuzat-ı nefsaniyesine müteallik dünya menfaatını behaim de bilir, onu arar, bulur ve intifâ' eder.

Dünyanın mazarratlarını bilerek ondan ihtiraz etmek, fânî olduğunu anlamak ve dünyada âhirete azık kazanmak dünyanın bâtınî ciheti olduğu Beyzâvî'nin cümle-i beyanatındandır.

Kâfirlerin dünyada bildikleri gaayet az olduğuna işaret için (ظاهراً) lâfzı *tahkire* ve *taklile* delâlet eden tenvinle varid olmuştur. Âhiretten gaflet müşriklere münhasır olduğuna işaret için hasra delâlet eden zamir-i fasılla (وهم عن الآخرة هم غافلون) varid olmuştur. Yani; «Onlar ancak âhiretten gaafiller» demektir ki, «Gaflet; âhireti münkir olanlara münhasır» demektir. Gerçi âhiret için lâyıkıyla azık hazırlamadıklarından gaafillerse de âhirete iman et-

tikleri için müminlerin gafletleri hakîkî bir gaflet değildir. Binaenaleyh; âhiretten hakîkî gaflet âhireti inkâr edenlere mahsustur. Zira; onlar âhiret için asla tedarikâtta bulunmazlar.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin âhireti inkâr etmelerinin tefekkür etmediklerinden ileri geldiğini beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى

buyuruyor.

[O kâfirler âhireti inkâr ederler de tefekkür edip düşünmediler mi? Ve kendilerine herşeyden yakın olan nefislerini ayna mesabesinde tutsalar da düşünselerdi görülmesi mümkün olan herşeyi görürler ve bilirlerdi ki, Allahü Tealâ semâvâtı ve arzı ve onların arasında olan mahlûkaatı halketmedi, ancak hakka mukaarin ve bir vakt-i muayyene mülâbis olarak halketti.]

وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

[Halbuki nâstan çokları Rablerinin cezasına tesadüf edeceklerini elbette inkâr ederler.]

Yani; kâfirler kendi nefislerinde tefekkür edip düşünmediler mi? Halbuki kendi nefisleri mir'ât-ı âlem olduğu cihetle dünyaya ve âhirete müteallik deliller onda mevcut olduğundan tetkik etselerdi Cenab-ı Hakkın iptidaen icada kaadir olduğu gibi öldükten sonra da iadeye kaadir olduğunu, haşr ü neşri ve amellerinin cezasını göreceklerini nefislerinden istidlâl ederlerdi. Çünkü; nefislerinde Rablerinin kudret-i kâmile sahibi olduğuna delâlet eder birçok deliller vardır. Meselâ Cenab-ı Hak insanın hayatına hâdim olan gıdayı yemek için ağzını, ağzından mideye gidecek yollarını, midede o taamı hazmedecek kuvâlarını, taamın işe yarayanını be-

dene sarfedecek ve işe yaramayan tortusunu taşraya atmak için âletleri ve yolları halkettiğini ve işe yarayanları kana, suya ve nutfeye tefrika memur âletleri düşünselerdi âhireti inkâra cesaret etmezlerdi ve şunu da bilirlerdi ki, Allahü Teâlâ şu görülen gökleri ve yerleri batıl olarak halketmedi, ancak hak olarak halketti ve bir vakt-ı muayyene kadar devam edip o vaktinde nihayet bulmak üzere icadettiğini bilirler ve herkesin ameline göre ceza verileceğine iman ederlerdi. Çünkü; ölüme nümune olan uyku ve haşre nümune olan uyanmayı hergün nefsinde müşahade eden bir kimsenin haşrı inkâr etmesi ancak düşünmediğinden ileri geldiğinde şüphe yoktur. Binaenaleyh; nâstan çokları kendilerine en yakın olan nefislerinde mevcut olan delâili tetkik etmediklerinden yevm-i kıyameti ve o kıyamette Rablerinin cezasına mülâkatlarını inkâr ederek «Dünya bâkî âhiret yoktur» derler.

Vâcip Teâlâ insanın nefsinin, yerlerin, göklerin ve onların arasında mevcut olan mahlûkaatın bihakkın vahdaniyete ve kıyamete delâlet ettiğine işaret için bunların halkolunması hak üzere olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; hakka mukaarin olunca fesat olmaz ve fesat olmayınca maksada lâyıkıyla delâlet eder ve lâkin bunları yoluyla tetkik edebilmek lâzımdır. Binaenaleyh; bu delâilden lâyıkıyla istidlâl edemeyenler Halikı ve âhireti inkâra cür'et etmişlerdir.

***

Vâcip Teâlâ insanın nefsinde ve etraf-ı âlemde mevcut delilleri tefekkür etmeyenleri tevbihten sonra geçmiş milletlerden ibret almayanların hallerini takbih etmek üzere:

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا

buyuruyor.

[Haşrı inkâr edip «Dünya bâkîdir» diyenler yeryüzünde seyr ü sefer ederek kendilerinden evvel geçen Âd, Semûd ve Firavun gibi

birtakım milletlerin âkıbetlerinin neye müncer olduğuna nazarı ibretle bakmadılar mı, onların haberlerini görmediler mi? Maahaza evvel geçen milletlerin kuvvetleri bunlardan daha ziyade ve şiddetliydi. Binaenaleyh; onlar madenler ve pınarlar çıkarmak, ekin ekmek ve sair suretlerle intifâ' etmek için toprağın altını üstüne çevirdiler ve yeryüzünü onlar Mekke ahalisinden daha ziyade imar ettiler. Zira; bağlar, bahçeler, saraylar ve köşkler yaptılar.]

وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ

[Ve evvel geçen milletlere resulleri mucizelerle geldiler, hakka davet ettiler ve onlar imandan i'raz ettiler.]

فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

[Binaenaleyh; onları ihlâk etmekle Allahü Tealâ onlara zulmetmedi ve lâkin iman etmemekle onlar kendi nefislerine zulmettiler.]

Yani; insanlara lâzım olan vezaiften birisi emsalinden ibret almaktır. Mekke müşrikleri gibi emsallerinden ve onların harabelerini daima gördükleri halde o harabelerden ibret almayanları tevbih etmek suretiyle Cenab-ı Hak buyuruyor ki : Onlar yeryüzünde seyrüsefer edip de kendilerinden evvel geçenlerin âkıbetleri helâke müncer olduğunu görmediler mi? Halbuki onların âsâr-ı inkırazlarını gördüler, bildiler ve lâkin nazar-ı ibretle nazar etmediklerinden behâim gibi ibretten mahrum oldular. Maahaza onların harabelerini gördükleri milletlerin Mekke ahalisinden kuvvetleri daha şiddetli ve servetleri daha çoktu. Binaenaleyh; onlar yeryüzünü deldiler, madenler çıkardılar, nehirler yardılar, arazileri suladılar, bağlar, bahçeler meydana getirdiler ve arzdan her nevi mümkün olan menfaatlarla intifâ' ettiler. Mekkelilerde ise bu kuvvetlerden hiç birisi yoktur. Onlar yeryüzünü bunlardan daha çok imar ettikleri halde helâk olup gidince bunların helâk olacakları evleviyetle sabittir. Şu halde müşriklerin ve bilhassa âhireti inkâr eden bilûmum insanların evvel geçenlerden ibret almaları lâzım-

dır. Zira; evvel geçenler sû-u akideleri ve zulm ü tuğyanları sebebiyle gazab-ı İlâhiye mazhar oldukları gibi bunların da mazhar olacakları şüphesizdir. Halbuki onları ıslah ve tarik-ı hakka irşad için onlara mucizelerle resulleri geldi. Onlar resullerinin davetlerine icabet etmediklerinden azab-ı dünya ile muâhaze olundular ve beldelerinin altı üstüne çevrildi, onları ihlâk ve beldelerini tahrib etmekle Allahü Tealâ onlara zulmeder olmadı ve lâkin onlar envâ'-ı fesadı irtikâp ve zuafaya zulm ü taaddiyi reva görmekle nefislerine zulmeder olduklarından helâke müstehak olmuşlardı. Binaenaleyh; haklarında intikaam-ı İlâhi zuhur etmiştir.

Bu âyet-i celilede insanın istinad edeceği şeylerin cümlesi ümem-i salifede mevcut olduğuna delâlet vardır. Çünkü Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insan; *üç şeye itimad eder : B i r i n c i s i , insanın kendinde ve etbâ' u a'vanında olan kuvve-i cismiyedir.* Zira; insanın herşeye mübaşereti kuvve-i cismiyeyle hasıl olur. Ümem-i salifenin kuvve-i cismiyeleri mükemmel olduğu (وكانوا اشد منهم قوة) nazm-ı celiliyle beyan buyurulmuştur. *İ k i n c i s i ; kuvve-i maliyedir.* Çünkü; kuvve-i maliye bütün teşebbüsatı teshil eder ve ümem-i salifenin kuvve-i maliyeleri tamam olduğu (واثاروا الارض) cümle-i lâtifesiyle beyan olunmuştur. *Ü ç ü n c ü s ü ; kuvve-i zahriye* ki, *cesîm kaleler ve büyük ebniyelerdir.* Ümem-i salifede bu gibi kuvvetüzzahrın mükemmel olduğuna (وعمروها اكثر مما عمروها) lâfz-ı şerifiyle işaret olunmuştur. Şu halde bu kadar kuvvet ve kudret ümem-i salifenin helâklerine mani olamayınca Mekke ahalisinin helâkine mani olacak birşey yoktur. Ancak resullerinin davetlerine icabetle tâib ü müstağfir olurlarsa gazab-ı İlâhiden kurtulabilirler.

Bu âyette Beyzâvî'nin beyanı veçhile Mekke ahalisini tehekküm vardır. Zira; Mekke ahalisinin nimetlerinin azlığıyla beraber emr-i taayyüşleri daima taşraya ihtiyaçla hasıl olduğu halde servetlerine mağrur olmaları gülünç birşey olup iftihar etmelerine değmez. Çünkü; Mekke-i Mükerreme vadisi dünyaca ziraat ve felâhat gibi esbab-ı servet ve imarete elverişli olmadığından havayic-i beşeriyeyi o vadi-i mübarekten istihrac mümkün olmadığı ve

beşerin muhtaç olduğu herşey daima taşradan geldiği cihetle Kureyş'in iftihar edecek dünya metâ'ına müteallik birşeyleri bulunmadığı halde hariçten gelen nimetlere mağrur olmaları hamakattan başka birşey değildir. Amma Mekke'nin indallah muhterem bir mahal ve mukaddes bir toprak olması umur-u diyanetten olup Mekke ahalisi onu mu'tekid olmadıklarından o arz-ı mukaddesin maneviyatından da hiç müstefid olmadıkları cihetle müşrikler için Mekke vadisi menfaat-ı dünyadan hâlî bir kuru dere denilmeye sezadır.

***

Vâcip Tealâ geçmiş milletlerden ibret almayanları tevbih ettikten sonra onların âkibet-i hallerini beyan zımnında :

ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاۤؤُا السُّوۤأٰى أَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Müşrikler gaflette, Rablerine ma'siyette, resullerini tekzipte ve Allah'ın halis kullarına zulm ü taaddi ve envâ-ı ezayı reva görmekte ısrar ettikten sonra Allah'a, resullerine ve iman eden mümin kullarına kötülük edenlerin âkıbetleri ebedî azaptır, bu azabın sebebi Allah'ın âyetlerini tekzip ve o âyetleri istihza etmeleridir.]

Çünkü; kötülüğü kendilerine âdet edenlerin âkıbetleri kötülüktür. Zira; seyyienin cezası seyyiedir.

(سوآى); (اسوأ) *lâfzının cem'idir.* (اسوأ) lâfzı; *ziyade çirkin* manâsınadır. Ziyade çirkin olan şey de *Cehennem'dir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allah'a küfrü ve resulüne tekzibi ve müminlere zulm ü tuğyanı âdet ettikten sonra şol kimseler ki, onlar bu gibi kötülükleri irtikâb ettiler. Onların âkıbetleri en ziyade çirkin olan Cehennem'dir, Cehennem'e girmelerine sebep de onlar Allah'ın âyetlerini tekziple beraber o âyetleri istihza etmeleri] demektir.

Hulâsa; âlemde mevcut mahlûkaata nazar-ı ibretle bakmayan-

ların mezmum oldukları ve geçmişlerden ibret almayanların âkibetleri helâk olduğu ve bu helâk taraf-ı İlâhiden onlara zulüm olmayıp belki onların kendi nefislerine zulümleri sebebiyle helâke müstehak oldukları, ma'siyet gibi kötülükleri irtikâb edenlerin âkıbetleri en çirkin olan Cehennem olduğu ve Cehennem'e girmelerine sebep; sair günahlarıyla beraber Allah'ın âyetlerini tekzip ve istihza etmeleri olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'e girmek, kabirden kalkıp dünyadan âhirete gitmekle olacağına binaen haşrı beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ iptidaen mahlûkaatı icadeder. Dünyanın inkırazından sonra insanlara hayat vermekle iade eder ve hal-i aslileri üzere avdet ederler, iade olup suâl, hesap gördükten sonra ancak Allah'ın huzur-u manevisine ircâ' olunursunuz.] Binaenaleyh; halinizi ve amelinizi ıslaha çalışmalısınız ki her ayıptan sâlim olarak huzur-u Bârî'ye gelesiniz.

***

Vâcip Tealâ insanların ba'delvefat iade olunacaklarını beyandan sonra günahkâr kulların hallerini beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Kıyamet kaaim olduğu günde günahkâr olanlar rahmet-i İlâhiyeden ümitlerini keserler, mütehayyir ve me'yus olarak sükûta mülâzim olurlar.]

وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءُ

[Halbuki onların Cenab-ı Hak şerik olduklarını itikaad ettikleri ma'budlarından hiçbirisi onlara şefaat eder olmadı.]

وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ ﴿١٣﴾

[Ve o günde şefaat edecek itikaadında bulundukları şerikleri şefaat etmeyince o şeriklere onlar küfrederler.] Zira; bekledikleri faydayı göremeyince o putlara söğmek ve küfretmekle teşeffi-i sadretmek isterler. Çünkü; dünyada onlar sebebiyle dalâleti irtikâb edip onların kulu kurbanı oldukları putlar âhirette şefaat edecekleri ümidine mebni olduğundan şefaat edemediklerini görünce onları red ve inkâr etmekten başka çareleri olmaz.

Hulâsa; kıyamet kaaim olduğu günde günahkârların rahmet-i İlâhiyeden naümid olacakları ve dünyada ibadet ettikleri şeriklerinden asla şefaat eden olmayacağı ve onların şeriklerine küfredecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette mücrimlerin azabı görünce rahmetten kat'-ı ümid edeceklerini beyandan sonra kıyamet kaaim olunca insanların birbirlerinden ayrılacaklarını beyan etmek üzere:

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Kıyamet kaaim olduğu günde mümin, kâfir birbirlerinden ayrılırlar.] Zira; müminin mercii Cennet, kâfirin mercii Cehennemdir. Binaenaleyh; muhasebeleri icra olunca insanlar cemaat cemaat ayrılır. Herkes kendi emsaliyle bir fırka diğeri ayrı bir fırka olur, herkes fevc fevc makamlarına giderler. Çünkü; herkes

kendi ameline göre ceza göreceğinden bir amelde iştirak edenlerin cümlesi bir fırka, diğer amelde iştirak edenler diğer bir fırka olarak her fırka makamlarına giderler.

Kıyamet gününün şiddetine işaret için (يوم) lâfzı bu âyette tekrar zikrolunmuştur. Çünkü; tehditte şiddete ihtiyacı olan şeyi tekrar zikretmek âdettir. Yani «Kıyamet kaaim olduğu gün ki, işte o günde nâs fırka fırka ayrılır» demektir.

***

Vâcip Tealâ kıyamette insanların fırka fırka ayrılacaklarını beyandan sonra fırkaların yekdiğerinden ne yolda tefrik olunacaklarını beyan etmek üzere :

فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Amma şol kimseler ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Binaenaleyh; onlar Cennet'te bahçe içinde ikram olunurlar.]

Yani; dünyada amel-i saliha muvaffak olan müminler Cennet'te gaayet meserretli bahçe içinde mesrur kılınırlar.

Ehl-i Cennet'in ikram olunacakları bahçeler gaayet ferahfeza ve meserreti icabeder herşey mevcut olduğuna işaret için (روضة) lâfzı *ta'zîme ve teksire* delâlet eden tenvinle varid olmuştur.

(يحبرون) (يكرمون) manâsınadır. Yani «İkram olunurlar» demektir. Çünkü; Taberî'de beyan olunduğu veçhile *a h - b e r e ; sürur ve gıptadır.* Yani «Ehl-i Cennet bahçelerde bir ikramla ikram olunurlar ki, o ikram onların sürurlarını ve başkalarının gıptalarını mucip olur. Çünkü; envâ'-ı nimetlerle mütena'imler ve güzel manzaralara nazar ederler» demektir.

Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bazıları bu âyette ehl-i

Cennet'in ikramlarını *sima' ile* tefsir etmişlerdir. Çünkü Cennet'te herkesin telezzüz edeceği neğamât ve sadalar mevcuttur ve herkes istediği veçhile telezzüz eder. Hatta bazı ağaçların dallarını ve yapraklarını rüzgâr tahrik ettikçe herbiri bir gûnâ avaz ve sada verip ehl-i Cennet'in onunla telezzüz edecekleri (Ebu Hüreyre) Hazretlerinden mervidir.

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

[Amma şol kimseler ki, onlar Allah'a ve Resulüne küfrettiler, bizim âyetlerimizi ve âhirete mülâkatlarını tekzibettiler. İşte onlar azab-ı Cehennem'de daima hazır bulunurlar.] Zira; küfürlerinin cezası ancak Cehennem'dir. Binaenaleyh; onlardan azap ebeden kaybolmaz.

Bu âyette kâfirin yalnız küfrü Cehennem'de azabına kâfi olduğuna işaret için küfrünü zikirle iktifa olunmuş, diğer seyyiatını zikre hacet görülmemiştir. Âyetleri tekzip ve âhireti inkâr küfürde dahilse de tekzip cinayetlerin pek büyüğü olduğundan şanına ihtimam için ayrıca zikrolunmuştur.

Hulâsa; imanla amel-i saliha muvaffak olanların Cennet'te ikram olunacakları ve kâfirlerin Cehennem'de azab-ı daimle muazzep olacakları ve bu vesileyle müminlerin kâfirlerden ayrılacakları bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ âlemin icadını beyanla; kudret-i kâmilesini ve yevm-i kıyameti beyanla; intihâ-yı emirde kuvvet-i kaahiresini beyandan sonra cemi-i nekaaisten münezzeh olduğunu beyan etmek üzere :

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Akşama ve sabaha dahil olduğunuzda Allahü Tealâ'yı cemi-i nekaaisten tenzih edin.]

وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

[Yerde ve göklerde hamd ü sena ancak Cenab-ı Hakka mahsustur. Allah'ın gayrı bihakkın hamde müstehak bir kimse yoktur.]

وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾

[İkindi ve öğle vakitlerinde tesbih edin, namaz kılın. Vaktinizi boşa geçirmeyin.]

Yani; Allah'ın kudretini ve azametini bilince akşama dahil olduğunuzda akşam namazını ve sabaha dahil olduğunuzda sabah namazını eda ve tesbih etmekle Vâcip Tealâ'yı nekaaisten tenzih edin. Çünkü; semâvat ve arzda ehl-i sema ve ehl-i arzın ibadet ve taatları ve hamd ü senaları Allahü Tealâ'ya mahsustur. Semâvât ve arzda Allah'ın gayrı hamde müstehak hiçbir kimse yoktur ve ikindi vaktinde ikindi, öğle vaktine dahil olduğunuzda öğle namazını eda ile nekaaisten tenzih ve Rabbinize hamd ü sena edin ki, Allah'ın verdiği nimetlerin şükrünü eda etmiş olasınız.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet zahirde ihbar ise de hakikatta emirdir. Binaenaleyh; «Sabah ve akşam vakitlerinde Cenab-ı Hakkı nekaaisten tenzih edin» demektir. Sabah ve akşam vakitlerinde kudret-i İlâhiye ve azamet-i sübhaniyenin sair vakitlerden daha ziyade zuhur ettiği cihetle tesbihle emr-i İlâhi bu vakitlere tahsis olunmuştur, ikindiyle öğle vakitlerinde nimet-i İlâhiyenin teceddüdü çok olduğundan hamdetmek yani nimete şükreylemek hususunda bu iki vakit zikrolunmuştur.

Taberî, Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (İbn-i Abbas) Hazretlerinin «Kur'an'da beş vakit namazı bulur musun?» denildiğinde bu âyeti okuyup «(حين تمسون) *akşam ve yatsı namazları,* (وحين تصبحون) *sabah namazı,* (وعشيا) *ikindi,* (وحين تظهرون) *öğle namazıdır*» demekle cevap verdiği mervidir.

Hâzin'de beyan olunduğu veçhile tesbihin şu beş vakte tahsis

olunması Allah'ın kullarına lutf u ihsanıdır. Zira; amelin efdali devamlı olanıdır. İnsan ise cemi-i evkaatını tesbihe sarfa muktedir değildir. Çünkü; insan taayyüş edeceği me'kûlât ve meşrubatını ve sair ihtiyacını kisbe mecbur olup bunları kisb ise vakte muhtaç olduğundan bir insanın cemi-i evkaatını ibadete sarfetmesi mümkün olamayacağına binaen ibadete evkatın bazısı tahsis edilmiş ve binaenaleyh; beş vakti eda eden kimsenin cemi-i evkaatını ibadetle geçirmiş gibi olacağına dahi işaret olunmuştur. Zira; yirmi dört saatte farz olan namaz on yedi rekâttır.

Her rekâtı bir saat tesbih makaamında olduğu cihetle tesbihten hâlî yedi saat kalır. O yedi saat da uykuya mahsup olup uykuda olan kimse hakkında kalem sâkit olduğundan keenne her saat tesbih etmiş gibidir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın evvelâ icada, saniyen iadeye ve kullarını muhasebeye kaadir olduğunu bilince sabah, akşam, yatsı, öğle, ikindi vakitleri insanın tesbih etmesi vâcip ve beş vakit namazın farz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ tesbihin lüzumunu beyandan sonra tesbihe istihkaakını beyan etmek üzere :

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ diriyi ölüden ve ölüyü diriden çıkarır ve ölüye müşabih bir surette koruduktan sonra arzı ihya eder, yeşertir ve ölüden diriyi çıkardığı gibi sizi kabrinizden ihya eder. Şu halde kurumuş otların topraktan çıktığı gibi sizler de kabrinizden çıkarsınız.]

Yani; Cenab-ı Hak diri olan insanı ölü olan nutfeden ve ölü olan nutfeyi diri olan insandan çıkarır ve yeryüzünü koruyup ölmüş ceset menzilinde olduktan sonra bahar günlerinde yağmurlarla otlar ve ekinler bitirmekle ihya eder ve nasıl ki, bu dünyada

ölmüşlerden dirileri ihya ederse yevm-i kıyamette sizi de kabrinizden ihya eder ve siz de otların topraktan ihraç olunduğu gibi ihraç olunursunuz. Şu halde öldükten sonra tekrar dirileceğinizde şüphe etmemeniz lâzımdır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak beş vakitte tesbihe müstehaktır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *h a y y* ile murad; *mümin* ve *m e y y i t* le murad; *kâfir* olmak muhtemeldir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ kâfirden mümini ve müminden kâfiri ihrac eder] demektir. Yani; «Pederi kâfir, oğlu mümin ve oğlu kâfir, pederi mümin olur». Buna misal olarak hariçte binlerce kimseler görülmektedir. Şu zamanda birçok sulehadan nice dinsizler doğmaktadır. Bu âyet; Vâcip Tealâ'nın tesbihe istihkaakına delildir ve takriri şöyledir: «Allahü Tealâ beş vakitte tesbihe müstehaktır. Zira; Allahü Tealâ diriyi ölüden çıkarır. Her kimse ki, diriyi ölüden çıkara, tesbihe müstehaktır. Allahü Tealâ tesbihe müstehaktır». Kezalik ölüyü diriden çıkarmakta ve öldükten sonra arzı ihyada takrir bu minval üzeredir. Çünkü; onlar da ayrı ayrı delillerdir.

*
**

Vâcip Tealâ ölüden diriyi ve diriden ölüyü ihraç ettiğini beyanla tesbihe istihkaakını ve hamdin kendine mahsus olduğunu beyandan sonra kudret-i kaahiresine delâlet eden bazı delillerini beyan etmek üzere:

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın vahdaniyetine ve kudret-i kaahiresine delâlet eden alâmat cümlesindendir. Sizi topraktan halkedip sonra sizin derhal insan olarak yeryüzüne dağılmanız.]

Yani; Allahü Tealâ'nın sizin vefatınızdan sonra ihya etmeye kaadir olduğuna delâlet eden delâil ve alâmât cümlesindendir. Sizin aslınız olan Âdem'i topraktan halketmesi yalnız Âdem'le iktifa etmeyip Âdem'i ve haremi Havva'yı halkettikten sonra nagehânî

onun zürriyetinden siz bir halden hal-i uhraya nakille beşer olarak çoğaldınız ve yeryüzüne dağıldınız, sizin suretlerinizi güzel olarak icadetti ve sizi bu minval üzere halkedip yeryüzüne dağıtan ve şu suret üzere halketmeye kaadir olan Allahü Tealâ öldükten sonra sizi ihya etmeye dahi kaadirdir. Çünkü Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanı topraktan ahsen-i suret üzere halketmesi; Allah'ın kudretine delâlet eden delillerin pek büyüğüdür. Zira; toprağın şanı kuru, karanlık, soğuk ve ağır olmaktır. İnsan ise bunun tamamen zıddına rutubetli, nurlu, hararetli ve hafiftir. Şu halde kurudan yaşı, karanlıktan nuru, soğuktan sıcağı ve sıkletten hafifi halketmek elbette kudret-i kâmileye açıktan delâlet eder. Kezalik hareket eden insanı sükûnet üzere olan topraktan halketmek kudret-i kaahireye delâlet eden delâil cümlesindendir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile insanın esası suyla topraktan halkolunduğu cihetle bazı âyette sudan ve diğerinde topraktan halkettiğini zikretmek ecza-yı mühimmini zikretmektir, âyetler beyninde de münafat yoktur. Binaenaleyh; bu iki cüz'-ü mühimmini zikretmek başka eczası olmamasını icabetmez ki, hukemanın insan anasır-ı erbaadan yani su, toprak, ateş ve havadan mürekkeptir dedikleri sözleri âyete muhalif olsun. İnsanın esası suyla topraktır. Havayla ateş bu iki cüzü pişirmek ve yekdiğerine imtizaç ettirmek için sonradan ârız olduğu cihetle Kur'an'da insanın havayla ateşten halkolunduğu zikrolunmamış ve eczâ-yı asliye olan toprakla suyu zikirle iktifa olunmuştur. İnsanın anasır-ı erbaadan halkolunmasında kudretin eseri daha ziyade görülür. Çünkü yekdiğerine zıd olan dört şeyden bir vücut meydana getirip onların tabiatları başka başka olduğu halde cümlesini bir mizaca tâbi kılmak ve hatta su ile ateşi birbirine raptetmek Allah'ın kudretinin kemâline pek büyük delil olduğunda kimsenin şüphe etmemesi lâzım gelir.

⁂

Vâcip Tealâ kudretine delâlet eden insanın topraktan halkolunmasını beyandan sonra nev'-i insanın bekaasına hâdim olan izdivacın faydasını ve kudretine delâlet eden delâil cümlesinden olduğunu beyan etmek üzere :

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın kudretine delâlet eden delâil cümlesindendir sizin için kendi cinsinizden zevceler halketmesi. Zira; siz o zevcelerle ülfet ve ünsiyet edesiniz ve kalbinizin onlara meyletmesiyle sükûnet bulasınız, erkek ve kadın sizin beyninizde muhabbet ve yekdiğerinize şefkat ve merhamet halketmesi de kudretullaha delâlet eder delâil cümlesindendir.]

اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

[İşte şu kendi cinsinizden zevceler ve o zevcelerle beyninizde ülfet halketmesinde tefekkür edip düşünen kavim için vahdaniyete ve kudret-i kâmileye delâlet eder deliller vardır.]

Yani; ey insanlar! Sizin ülfet ve ünsiyet ederek aranızda çocuk meydana getirmekle nev'inizin ilâyevmilkıyam bekaasını te'min ve âlemin i'marını ikmâl ve maişetinizi tanzîm için sizin kendi cinsinizden menfaatınıza hizmet eder zevceler halketmesi; Cenab-ı Hakkın kudret-i kâmilesine delâlet eder alâmât cümlesindendir. Çünkü kendi cinsinizden zevcelerle ülfet yekdiğerinize rapta ve birbirinize meyl ü muhabbete sebep olduğu gibi Allahü Tealâ zevcle zevce arasında şefkat ve merhamet halketti ki, aile teşkilâtı kolay olsun ve birbirlerini âfât ve beliyâttan esirgesinler, emr-i taayyüşte birbirine muâvenetle maişet hususunda muzayaka çekmesinler. İnsanların zevceleri kendi cinslerinden olması lutf-u İlâhidir. Zira; kendi cinsinden olmak; muhabbete vesiledir. Eğer cinsinin başkasından olmuş olsaydı ülfet ve muhabbet şöyle dursun beyinlerinde nefret ve mübayenet olur ve âlemde intizam olmazdı. Amma kendi cinsinden olunca aralarında evvelden bir karabet ve ülfet olmadığı halde az bir zaman mülâkatla Allahü Tealâ'nın zevcle zevce arasında halketmiş olduğu muhabbet sayesinde bir-

birlerine annelerinden, babalarından ve kardeşlerinden daha kıymetli olurlar. İşte az bir müddet zarfında izdivaç sebebiyle bu kadar muhabbeti halketmek; Allah'ın azametine ve kudretine pek büyük bir delildir. Bunların cümlesinde erbab-ı tefekkür için kudretullah'a delâlet eden deliller vardır. Zira; dünyanın kıvamı nev'-i insanın bekaasıyla, nev'-i insanın bekaası nesil meydana getirmekle, neslin meydana gelmesi tezevvüçle, tezevvüç ise muhabbetle olduğu gibi tezevvücün bekaası da zevcle zevce beyninde atufet, merhamet ve hüsn-ü imtizaca bağlıdır. Şu halde kıvam-ı âlem; zevcle zevce beyninde Vâcip Tealâ'nın halkettiği muhabbete merbut olduğundan âlemin ma'mur olup vakt-i merhununa kadar devamı, nev'-i insanın bekaası, âlemin intizamının üssülesası ve mihver-i lâyıkında cereyanı zevcle zevce beyninde olan muhabbet ve hüsn-ü imtizaçtır. Yoksa insanların hayvanat-ı saire gibi irtibatsız şurada burada buluşmasıyla âlemde intizam ve rahat olmayacağı gibi nev'-i insanda bekaa da olmaz. Çünkü; meydana gelen çocuğun babası kimdir ve onun meşakkatını kim tekeffül edecek? Zira; erkekle kadın arasında irtibat olmayınca çocuğun babası ma'lûm olmaz ki, meşakkatını tekeffül eden bulunsun. İnsan ise hayvanat-ı saire gibi keyfemettefak yetişir bir mahlûk olmadığından birçok terbiye ve meşakkata muhtaçtır. Binaenaleyh; insanları hayvanat-ı saireye kıyasla aradaki irtibatı kaldırmaya çalışanlar hiss-i insanîden tecerrüd etmiş ve hikmet-i İlâhiye hilâfına birtakım vahşiyane hareketle kendilerini yormaktan ve âkibet hâib ü hâsir olmaktan başka birşey kazanmazlar. Evet! Az bir zaman için kendi fikirlerinde bazı kimseler de bulabilirlerse de buz üzerine temel koymak kabilinden seriüzzevaldir.

Taife-i nisvanın erkeklerin menfaatı için halkolunduğuna işaret için Vâcip Tealâ menfaata delâlet eden (لام) lâfzıyla (لكم) buyurmuştur. İnsanın kendi cinsiyle ülfet sükûnete sebep olup ıztırab-ı kalpten vareste olduğu cihetle Cenab-ı Hak (لتألفوا) makaamında (لتسكنوا) buyurmuştur. Yani «Allahü Tealâ zevcelerinizi kendi cinsinizden halketti ki, kalbiniz rahat olmakla sükûnet bulup ıztırab-ı kalpten kurtulasınız» demektir.

Zevcle zevce beyninde olan muhabbet ve irtibatta kudretul-

laha delâlet eder birçok delil olduğuna işaret için (آيات) lâfzındaki âyât *cemi'* suretiyle varid olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ kudret-i İlâhiyeye delâlet eder delâil-i enfüsiyeyi beyandan sonra insanın nefsinden hariç olan delillerden bazılarını beyan etmek üzere :

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın kudretine delâlet eden alâmetler cümlesindendir gökleri ve yeri halketmesi. Ve sizin lisanlarınızın ve renklerinizin muhtelif olması.]

إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ ﴿٢٢﴾

[İşte şu hilkatta ve ihtilâfta erbab-ı ilim için kudretullaha delâlet eder alâmetler vardır.]

Yani; gökleri ve göklerde olan yıldızların birbirine zıyalarının muhalefetiyle beraber Allah'ın halketmesinde ve arzı bu kadar cesametiyle, dağları, dereleri, büyük nehirleri, denizleri, meyveli ve meyvesiz envâ'-ı eşcarı, maâdini, hayvanatı ve bilhassa mir'ât-ı âlem olan insanı hâvî olarak halketmesinde, lisan ve renklerinizin ihtilâfında kudretullaha delâlet eder alâmetler vardır. Çünkü; bir kavmin lisanı diğerine muhalif olduğu gibi bir şahsın sadası dahi diğerine muhalif olmakta ve insanların herbirinin rengi diğerine muhalif olmakta kudret-i kâmileye delâlet eder binlerce deliller vardır. Zira; şu görülen âlem-i ulvînin intizamı, âlem-i süflî olan arzın bedayi üzerine müştemil olmasıyla beraber insanların lisan ve renklerinin birbirine muhalif olmasında dünyayı ve âhireti düşünen ve hidayete muvaffak olan erbab-ı dirayet, fetanet ve ilm ü irfan sahipleri için kudret-i İlâhiyeye delâlet eden alâmetler vardır.

Hulâsa; semâvât ve arzın birtakım acaip üzere halkolunmasında ve insanların lisanlarının ve renklerinin muhtelif surette zuhurunda Cenab-ı Hakkın fâil-i muhtar ve vâhid-i hakîkî olduğunda erbab-ı ilim için delâlet eder deliller bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ insanın levazımatından olan lisanlarının ve renklerinin muhtelif olması kudret-i kaahireye delâlet ettiğini beyandan sonra insanın lâzım-ı gayr-ı müfarikından olan uykuyla erzakı kisbin kudretullaha delâletini beyan zımnında :

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهٖۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Gecede, gündüzde sizin uykunuz ve bu iki zamanda sizin fazl-ı İlâhiden rızkınızı istemeniz Allah'ın kudretine delâlet eder alâmât cümlesindendir. Zira; gerek uykuda ve gerek maişeti talepte işitmek şanından olan kavmiçin birçok alâmetler vardır.]

Yani; Vâcip Tealâ'nın emvatı ihyaya kaadir olduğuna delâlet eder alâmetler cümlesindendir ki: gece ve gündüzde bedeninizin rahatı için uyku uyumanız. Zira; kuvâ-yı tabiiye ve nefsaniyenin istirahatı uykuyla olduğu cihetle umur-u dünya ve umur-u âhiret cümlesini tanzim, uykunun muâvenetiyledir. Binaenaleyh; insan için uyku kudrete delâlet eden lutf-u İlâhi cümlesindendir. Zira; uyku olmasa beden rahat edemeyeceği cihetle bütün işler de muattal kalacağından uyku dünyanın imarına hadim bir ihsan-ı İlâhidir. Kezalik gecede ve gündüzde insanın maişetini talebetmesinde kemâl-i inkıyadla emr-i İlâhiyi işiten ve dinleyenler için kudretullaha delâlet eden alâmetler vardır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile uykuyu ve rızkı talep; geceyle gündüzün her ikisinde olmak muhtemel olduğu gibi âyette uyku

geceye ve maişeti talep de gündüze masruf olmak ihtimali de vardır. Lâkin leyl ü neharın her ikisi de bir arada zikrolundu ki her iki zamanın, iktizasına göre hem uykuya hem de kesb-i maişete salâhiyetlerine işaret olunmuştur. Çünkü; ekseriyet itibarıyla uyku geceye ve kesb-i maişet gündüze tahsis olunmuşsa da aksini iltizamda imtinâ' da yoktur. Zira; bazı kere icab-ı maslahat uykuyu gündüze kesb-i maişeti geceye tahsis edenler de olur. Çünkü; insanların maişetlerinde esbap muhteliftir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanın bedeninin istirahatını aramak taleb-i maişet üzerine mukaddem olduğuna işaret için bu âyette uyku maişet talebi üzerine takdim olunmuştur. Zira kesb-i maişet; bedenin kıvamına mevkuftur. Çünkü; beden kıvamını bulmayınca kisible meşgul olmak mümkün olmadığından kıvam-ı bedene hadim olan uykuya ihtimam olunmak lâzımdır.

İnsan rızkını kendi kisbinden bilmeyip Allah'ın fazlından bilmesi lâzım olduğuna işaret için rızkını talep, fazl-ı İlâhiden talebetmesiyle takyid olunmuştur. Çünkü; abdin rızkı behemehal lutf-u İlâhidir, yoksa abdin akıl ve zekâsının rızkının husulünde tesiri yoktur. Zira; çok âkil ve zeki olan kimselerin hüsn-ü tedbire tevessül ettikleri halde karınlarının aç ve çok ahmak ve gabi kimselerin servet ü sâman sahibi olduğu her yerde müşahede olunan şeylerdendir.

***

Vâcip Tealâ insanın araz-ı lâzımından ve araz-ı müfarıkından kudretine delâlet edenlerden bazılarını beyandan sonra semâvât ve arzın arazlarından bazılarını beyan etmek üzere :

وَمِنْ اٰيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

buyuruyor.

[Allah'ın kudretine delâlet eden alâmetler cümlesindendir : Sizi minveçhin korkutmak ve minveçhin ümit vermek için sema-

dan size şimşek göstermesi ve semadan yağmur suyunu inzal edip kurumuş arzı ihya etmesi.]

إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾

[Zira; şu şimşekte ve kuruduktan sonra yağmur suyuyla ölmüş ceset menzilinde olan arzı ihya etmesinde aklı olan kavmiçin Vâcip Tealâ'nın vücuduna, vahdaniyetine ve kudret-i kaahire sahibi olduğuna delâlet eder alâmetler vardır.]

Yani; Cenab-ı Hakkın kudretine delâlet eden alâmetlerden birisi de size gökyüzünde havanın gürültüsüyle beraber şimşek parıltısını göstermesidir. Bu şimşekten sizin için saika isabetinden korku olduğu gibi hayırlı yağmur yağıp hasılâtın istifade edeceğine dahi ümit vardır. Semadan nazil olan yağmur sularıyla kurumuş ve ölmüş ceset menzilinde olan yeryüzünü ihya etmesi dahi kudretullaha delâlet eden alâmetler cümlesindendir. Zira; bunların cümlesinde aklı olup idrak şanından olan kavmiçin kudrete delâlet eder deliller vardır. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bulutlar rahmet suyunu hamil olduğu halde onlardan ateşin çıkması ve sada vermek şanından olmayan yumuşak pamuğa benzeyen bulutlardan sadanın çıkması, dehşetli gürültülerin zuhur etmesi elbette fâil-i muhtarın vücuduna delâlet eden delâil cümlesindendir. Zira; suyla ateş yekdiğerine zıt iki unsur olduğu halde cism-i vâhid olan bulutta iki zıddı cemetmek elbette kudret-i kaahireye delâlet-i vazıhayla delâlet eder. Çünkü; gerek şimşek, gerek göğün gürültüsü ve gerek saika muttariden her zaman vâki olur şeylerden değildir. Zira; bazan havanın kesif bulutlarla örtülü ve yağmur da yağdığı halde bunlardan hiçbirisi olmaz ve bazan da hepsi mevcut olur ve kezalik bazı beldede olur, diğerinde olmaz. Şu halde bunların cümlesi fâil-i muhtarın ihtiyarıyladır, tabiatın iktizası değildir. Zira; tabiatın iktizası olsa her zaman olurdu veyahut olmazdı.

*
**

Vâcip Tealâ semâvât ve arzın levazımatından kudretine delâ-

let eden âsârından bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere:

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِه۪ؕ

[Allah'ın kudretine delâlet eden alâmât cümlesindendir: Semânın direksiz ve arzın çivisiz emr-i İlâhi ve hikem-i sübhânî ile kaaim olup mevzi-i muayyeninde durmaları.]

ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةًۗ مِنَ الْاَرْضِۗ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

[Siz bu gibi âsâr-ı İlâhiyede kudretinin kemâl-i nüfuzunu tefekkür edip vefatınızdan sonra sizin arzdan kalkmanızı icabeder bir davetle Allahü Teâlâ sizi davet ettiğinde vakit fevtetmeksizin bir de görülür ki kabrinizden çıkarsınız.]

Yani; semâvât ve arzın istinatsız, emr-i İlâhiyle kaaim olmaları ve herbiri mevzi-i muayyeninde tebeddül ve tahavvül etmeksizin devam etmeleri fâil-i muhtarın vücuduna delâlet eden delâil cümlesindendir. Çünkü; semâ ile arzın bulundukları mekânın gayrı bir mekânda bulunmaları mümkün olduğu halde ancak o mekânda bulunup âhar mahalle tecavüz etmemeleri yalnız fâil-i muhtarın onların o mekânda bulunmalarını emretmesiyle ve o noktada sebat etmelerini irade buyurmasıyla olduğuna delâlet eder. Çünkü; tabiatın iktizasıyla olamaz. Zira; onların bulundukları mekânla diğer mekân beyninde fark olmadığından birinde bulunup diğerinde bulunmaması tercih bilâmüreccahtır. Tercih bilâmüreccah ise batıl olduğundan tabiatın iktizası olarak da batıldır. Zira; batılı müstelzim olan elbette batıl olur. Amma o mekânda bulunmaları fâil-i muhtarın iradesiyle olduğundan tercih bilâmüreccah lâzım gelmez. İşte semavat ve arz vakt-i muayyenine kadar kaaim olup vakt-i muayyenini ikmalden sonra davet-i İlâhiyenin zuhuruyla herkesin vakit fevtetmeksizin kabrinden kalkacağı beyan olunmuştur. Çünkü; davet-i İlâhiyeye icabet etmemek o günde mümkün olmadığından elbette icabet olunur.

*
* *

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delillerin hulâsasını beyan etmek üzere :

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[**Göklerde ve yerde olan cümle zîruh Allah'ındır, onun mahlûku kullarıdır. Binaenaleyh; onlardan herbirerleri Allahü Tealâ'ya muti'lerdir.**] Zira; Allah'ın emrini kemâl-i tevazu'la işitir, dinler ve inkıyat da ederler. Çünkü hepsinde Allah'ın tasarrufu müstakildir, şeriki olmayıp herkesin mercii olduğu cihetle cümlesi itaata mecburdur. Binaenaleyh; vazifeleri Allah'ın emrine inkıyad etmektir. Şu halde vazifesini bilip itaat edenler mükâfatını görür, vazifesine devam etmeyip itaattan imtinâ' edenlerin de su-u ceza görecekleri şüphesizdir.

وَهُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ

[**Semâvât ve arz kendinin mahlûku olan Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki iptidaen halkı icad ve sonra iâde eder ve onun üzerine halkı iâde etmek iptidaen icattan daha kolaydır.**]

Yani; Allahü Tealâ şol kaadir ü kayyum ki evvelâ mahlûkatı kudretiyle icad ettikten sonra muktezâ-yı kahrı halkı ifna, ba'dehu adaletini icra ve itaat edenleri âsîlerden tefrik etmek için kabirlerinden kaldırmakla iâde eder ve onun üzerine iâde, ukul-ü beşere nispetle iptidaen icadetmekten daha kolaydır. Çünkü; iade yalnız İsrafil'in bir sadasıyla olduğu cihetle insanların aklı onun daha kolay olduğunu idrak eder.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak üzerine icat ve iade ikisi müsavi olup hiçbirinde güçlük yoktur. Binaenaleyh; bu âyette «İâde icattan daha kolay» demek «İnsanların kudretine ve usul-ü cariyelerine nispetle» demektir. Çünkü; iptidaen icat nutfeden mudgaya, mudgadan cenine, ceninden tufuliyete ve sair birtakım tebeddülâtla bir halden hal-i uhrâya nakletmek suretiyle birçok

mertebelerden sonra tâmmülaza bir insan olarak zuhur eder. Amma iâde «Çıkın kabrinizden, kalkın ayak üzerine; gelin mahşere» demekten ibaret olan bir sayhayla husûl bulduğundan insanlara nispetle iâde daha kolay olduğu cihetle bu âyette iadenin kolay olduğu beyan olunmuştur. Zira; zorluk ve kolaylık beşere nispetledir, yoksa Vâcip Tealâ'ya nispetle zor ve kolay olmaz. Binaenaleyh âyette «Ehven» demek; «Beşerin idrakine nazaran» demektir.

***

Vâcip Tealâ icat ve iâdeye kaadir olduğunu beyandan sonra kudret-i kâmilesini ispat makamında :

وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya cümle mahlûkat muti' ve münkaddır. Zira; Allahü Tealâ için kudret-i âmme ve hikmet-i tâmme gibi acibüşşan sıfat vardır ve eseri semâvat ve arzda zuhur etmektedir, Allahü Tealâ cümleye gaalip ve bilûmum ef'âli hikmeti mutazammındır.] Binaenaleyh; cümle mahlûkat kudret-i kaahire altında makhurdur, bilûmum zerrât-ı kâinatı ilmi ihata etmiştir, onlar hakkında ef'âli hikmetten hâlî değildir, insanların toprağa karışmış olan eczalarını ve mekânlarını bildiğinden onları cem' ü te'life kaadirdir. Binaenaleyh; kıyamette insanların eczalarını cemetmek veyahut ma'dum olanları iâde eylemek suretiyle ihya eder ki herkes amelinin cezasını görsün.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette Vâcip Tealâ'nın *m e s e l - i a ' l â* sıyla murad; *kelime-i tevhid* olduğu İbn-i Abbas Hazretlerinden mervidir. Buna nazaran Beyzâvî'nin beyanı veçhile mesel-i a'lâ; *vahdaniyet sıfatıdır*. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ ehl-i sema ve ehl-i arz taraflarından semada ve arzda tevhid sıfatıyla tavsif olunmaktadır] demek olur. Çünkü ehl-i sema ve ehl-i arzın lisanında kelime-i tevhid zikrolunmaktan hâlî değildir.

***

Vâcip Tealâ semâvât ve arzda sıfat-ı ulyâsı zikrolunmakla insanları ihya ve iadeye kaadir olduğunu beyandan sonra bir misâl-i âharla dahî kudretini ispat etmek üzere :

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلاً مِنْ اَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ vahdaniyetini sizin kendi nefsinizden bir misalle size beyan eder. Şöyle ki : Sizin mülk-ü yeminle malik olduğunuz köle ve cariyelerinizden bizim size verdiğimiz rızıkta size şerik olan var mı ki siz o rızıkta onlarla müşterek ve müsavi olasınız?]

تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ

[Siz kendi nefsinizden ve hür olan emsalinizden korktuğunuz gibi onlardan da korkasınız.] Böyle şey olur mu? Yani memlûk malike müsavi olur mu ve sizinle rızıkta müşterek olsalar razı olur musunuz? Elbette kölelerinizin sizinle müşterek olmalarına razı olmazsınız. Şu halde Allahü Tealâ'nın kullarının ve edna mahlûk olan eşya-yı hasiseden ibaret putların ma'bud olmakta zat-ı ulûhiyete müşterek olmalarına nasıl razı olur ve itikad edersiniz?

كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

[İşte böylece akıl sahibi olan kavmiçin biz vahdaniyetimize delâlet eden delilleri tafsil ederiz.]

Yani; Allahü Tealâ lûtuf olarak vahdaniyetini ve şirket kabul etmediğini size bir misalle izah eder ve der ki «Ey insanlar! Siz âciz ve her zaman zat-ı ulûhiyetime muhtaç olduğunuz halde mülk kuvvetiyle malik olduğunuz köle ve cariyelerinizden bizim size verdiğimiz rızıkta size hiçbir şerik olan var mı ve onların size şe-

rik olmalarına razı olur musunuz ve onlarla kendinizi müsavî addeder misiniz? Ve sizinle ortak olan şerik ve kardeşinizin rızkınızı taksimlerinden korktuğunuz gibi memlûklerinizin şerik olmasından korkar mısınız? Elbette korkmazsınız. Zira memlûk; efendiye emvalinin hukukunda müsavî olamaz. Binaenaleyh hür olan bir kimse kardeşi veya ortağı gibi diğer hür'ün iştirakinden korktuğu gibi bir efendi kölesinin kendine iştirakinden korkmaz. Şu halde ey müşrikler! Kendiniz abd-i âciz olduğunuz halde memlûkünüzün iştirakine razı olmuyorsunuz da semâvâtı ve arzı halik olan Allahü Tealâ'ya mahlûku olan birtakım âcizlerin nasıl müsavi ve şerik olduklarını itikad edersiniz? Sizin köleleriniz de sizin gibi beşer oldukları halde beşerin beşere müsavatına razı olmazsınız da mahlûkun da halika müsavatına nasıl razı olur ve ibadete nasıl müstehak görürsünüz?» İşte şu misaliyle tafsil ettiğimiz gibi kudretimize ve vahdaniyetimize delâlet eden delilleri kullarımıza ve bilhassa akıl sahiplerine tafsil ederiz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu temsilde birkaç cihetten te'kid olduğu gibi ehl-i şirki tekdir de vardır. Çünkü; zat-ı ulûhiyetinde şirketin caiz olmadığını, aczi meydanda olan beşerde şirketin caiz olmadığını beyan eder bir misalle temsil buyurmuştur ki «Müşrikler kemâl-i aciz ve noksanıyla beraber nefsinde memlûkünün şerik ve müsavi olmasına razı olmayınca Allah'ın kullarının Allah'a şerik ve müsavi olmasına nasıl razı oluyorlar ve münasip görüyorlar ve birtakım âciz putları Allah'a nasıl müsavî addederler?» demektir ki bu da şiddetle tevbihi mutazammındır.

***

Vâcip Tealâ memlûkün malike müsavî olamayacağını bir misalle beyandan sonra mahlûk olan putları halika ibadette müşterek kılanların itikad-ı batıllarının sebebini beyan etmek üzere :

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ

buyuruyor.

[Malik memlûke müsavi olmaz, belki şirkle nefsine zulmedenler ilim ve idraksiz hava ve heveslerine ve nefislerinin arzusuna ittibâ' ettiler.]

فَمَنْ يَهْدِى مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ

[Nefsine ittibâ' ve zulmü irtikâpla Allah'ın idlâl ettiği kimseyi kim hidayette kılabilir?]

وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٩﴾

[Ve dalâlette olan kimselerin yardımcıları da yoktur.]

Yani; mahlûk halika müsavî olamaz ve lâkin şirkle nefsine zulmeden zalimler delilsiz ve ilimsiz arzu-yu batıllarına ittibâ' ederek yanlış yola gittiler ve hudud-u İlâhiyeden çıktılar. Binaenaleyh; mahlûkun halika şerik olduğunu itikat ve iradelerini dalâlete sarfla Allahü Tealâ onları idlâl etti. Şu halde onlar doğru yola vasıl olamazlar. Zira; Allah'ın idlâl ettiği kimseyi kim hidayette kılabilir? Elbette o zalimleri kimse hidayette kılamaz. Çünkü; iradelerini dalâle sarfla dalâletlerini Allahü Tealâ halkettiğinden doğru yola vusûl onlara müyesser olmaz. Halbuki dalâletleri sebebiyle onları müstehak oldukları azaptan kurtaracak yardımcıları da yoktur. Çünkü; onlar Allah'a ibadeti terkedince Allah da onlardan muâvenetini kesmiştir.

Hulâsa; müşriklerin şirki bir delile ve ilme müstenit olmayıp ancak hava ve heveslerine ittibâ'dan ibaret olduğu ve iradesini dalâlete sarfettiği cihetle Allah'ın idlâl ettiği kimseyi hidayette kılacak bir kimsenin bulunmadığı ve bu gibi zalimleri azaptan kurtaracak bir yardımcıları dahî olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetinin delillerini tamamıyla izah ve temsil edip cadde-i tevhitten sapanların doğru yoldan sapmalarının sebebi havalarına ittibâ' olduğunu beyandan sonra vâhid-i hakîkî

olan Allahü Tealâ'nın dinine teveccüh lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا

buyuruyor.

[Ma'budünbilhak ferd-i vâhid olunca Habibim! Cemi-i edyan-ı batılayı terkedip din-i hakka meyleder olduğun halde yüzünü din-i İslâma tevcih ve ikame et ve istikamet üzere adaleti icra et.]

فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا

[Siz Allah'ın hilkatına dikkat ve devam edin ki o hilkat Allah'ın nası kendi üzerine halkettiği din-i hak ve din-i İslâm'dır.]

لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ

[Zira; Allah'ın halkı için tebdil ve tağyir yoktur.]

ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

[İşte teveccüh lâzım olan din, Rabbin Tealâ'nın sana inzâl ettiği din-i mübin; tarik-ı tevhide îsâl eder sağlam ve doğru bir dindir. Binaenaleyh; bu dine teveccühle devamınız lâzımdır.]

وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

[Ve lâkin nasın ekserisi bu dinin hak olduğunu bilmezler.] Ve bilmedikleri cihetle bu dine temessük etmediklerinden âkıbet helâk olurlar.

(فطرت الله) *Allah'ın dini* demektir. Allahü Tealâ insanı bidayeten din-i hak üzere halkettiğinden insanın fıtrat-ı asliyesi din-i hak ve din-i İslâmdır. Çünkü; aklı kendi başına bırakmış ol-

san ancak o dini kabul eder. Fakat bir takım mevani' ve şehevat-ı nefsaniye araya girince tarik-ı haktan batıla meyleder ve lâkin bu meyil fıtrat-ı asliye değil belki fıtrat-ı asliye üzerine ârızîdir.

Hâzin'in beyanına nazaran Buhârî ve Müslim'in ittifakıyla (Ebu Hüreyre) Hazretleri Resulullah'ın «Dünyaya hiçbir çocuk doğmaz, ancak fıtrat-ı asliye üzerine doğar» buyurup bu âyeti kıraatla emrettiğini rivayet etmiştir. *F ı t r a t* la murad; *ezelde Hz. Âdem'in zahrından zerre misali zürriyetini çıkarıp herbirerlerinden iman edeceklerine dair almış olduğu ahiddir.* Zira; dünyaya gelen her sabi o ahdüzere gelir ve o ahid de din-i haktır lâkin bu iman-ı fıtrîye itibar yoktur. Ancak muteber olan iman; taraf-ı şer'den emrolunan iman ki abdin kisbiyle hasıl olan imandır. Çünkü indallah makbul olan iman; abdin fiili ve ihtiyarıyla meydana gelen imandır. Binaenaleyh; hiçbir kimse hilkat-ı asliyesiyle me'cur olmaz. Şu halde her insana lâzım olan; fıtrat-ı asliyesi olan imanı takviye etmektir, yoksa onu tebdil ve tağyir etmek değildir. Binaenaleyh; (لا تبديل لخلق الله) demek «Allah'ın hilkat-ı asliyesini tebdil sahih ve caiz olmaz» demektir ki «O hilkatı tebdil etmek insan için lâyık olmaz» demek olur. *Yahut* Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile her ne kadar (لا تبديل) cümlesi *lâfızda ihbar* ise de manâsı *inşa ve nehiydir*. Binaenaleyh; *manâ-yı nazım :* (الزموا فطرت الله ولا تبدلوا) Yani [Allah'ın fıtratı olan iman-ı ezelîye mülâzimetle imanınızı takviye edin, fıtrat-ı asliye olan tevhidi şirke ve ibadeti ma'siyete tebdil etmeyin] demektir. Zira fıtrat-ı asliye olan din; din-i müstakimdir. Binaenaleyh; «Onu gayr-ı müstakim olan bir dine tebdil caiz değil» demek olur. *Yahut* Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (لا تبديل لخلق الله) demek «Allah'ın mahlûku, Allah'ın kullarıdır. Allah'ın kullarını Allah'ın gayrıya kul olmaya tebdil etmek caiz değil» demektir. Binaenaleyh kulların ma'budu; ancak Allah'tır, Allah'ın gayrı ma'bud yoktur. Şu halde herkesin ibadetini Allah'a has kılması lâzım olup bunun tebdili caiz olamaz.

⁂

Vâcip Tealâ edyan-ı batılayı terk ve din-i fıtrîye teveccühü

emirden sonra o dinle ancak rıza-yı Bari'yi kasdetmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۝ مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا

buyuruyor.

[Siz Allah'a rücû' eder olduğunuz halde dini ikame ve fıtrat-ı İlâhiyeye mülâzemet etmekle beraber Allah'tan korkun ve muayyen olan vakitlerde namazı ikame ve eda edin ve müşriklerden olmayın, o müşrikler şol kimseler ki onlar usul-ü itikadda dinlerini tefrik ettiler ve onlar ayrı mezhepler ihdasıyla fırka fırka oldular.]

كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ۝

[Her fırka ve cemaat kendi mezhebini doğru zannıyla sülûk etmiş olduğu meslekiyle felâhlanırlar.]

Yani; siz veçhe-i azîmetinizi dini ikameye tevcih edin, fakat bu tevcihiniz kusurlarınıza tevbe ve Cenab-ı Hakka tazarrula dergâhına rücû' eder olduğunuz halde olsun ki ibadetinizde Rabbinizin rızasına teveccüh-ü tamla teveccüh etmiş olasınız ve bu teveccühle beraber bilûmum günahlardan kaçınmakla Allah'tan korkun ve nefsinizi azaptan vikaye ve kalbinizde olan teveccühü ve Allah'ın azabından korkunuzu takviye için zahir azanızla şeraitine riayet ederek beş vakitte farz olan namazı edaya müsarat ve müdavemet edin, din ve mezheplerini tefrik eden müşriklerden olmayın ki onlardan bazıları putlara, bazıları yıldızlara, bazıları da hayvanattan bazılarına ibadetle fırka ve cemaatlar teşkil ettiler, mezhepler ihdas etmekle ayrı ayrı kabileler oldular. Hatta her fırka kendi itikadını doğru zannıyla iftihar eder, ferahlanır.

***

Vâcip Tealâ tevhidini ispat ettikten sonra tevhidi inkâr eden

müşriklerin bazı hâlette tevhidi ikrar ettiklerini beyan etmek üzere :

وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ

buyuruyor.

[Nasa bir zarar isabet ettiğinde Rablerine rücû' ve iltica ederek duâ eder ve ancak üzerlerinden zararı kaldıracak Rableri olup ondan başka zararı kaldıracak bir kimse olmadığını ikrar ederler.]

ثُمَّ إِذَا أَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

[Zararın isabetinden sonra Rableri onlara kendi tarafından lutf ü ihsanını zarardan kurtarmakla tattırdığında bir de görülür ki onlardan bir fırka Rablerine ibadette şirkederler.]

Yani; nasa hastalık, kıtlık ve saire gibi bir âfet dokunduğunda Cenab-ı Hakkın birliğini ikrarla dergâh'ına iltica ederek huzur-u kalple Rablerine dua ederler. Çünkü; şiddet zamanı herkesten ümitlerini keserek o zararın defini ancak Cenab-ı Hak'tan istirham etmek üzere elini dergâhına açarlar ve o belânın üzerlerinden kaldırılması için yalvarırlar. Zira; musibetin izalesine çaresaz olacak imdad-ı İlâhi olduğunu bilirler, ondan gayrı ma'bud olmadığını ikrar ederler. Şiddet zamanı tazarrudan sonra Allahü Tealâ onlara kendi tarafından lûtuf olarak şiddeti kaldırmakla rahmetini tattırınca nagehânî onlardan bir fırkanın hemen Rablerine şirkettikleri görülür.

İşte bu hal ekseri insanlarda mevcuttur. Çünkü; insanlar bazı musibetin zevalini başka sebeplerde arar. Fakat hiçbirinden te'sir göremeyince son çaresini Rabbinden arar ve her yerden ümidini keser, fakat Rabbinden ümidini kesmez ve itikad-ı hakka sarılır. Lâkin o şiddet zail olunca bu hallerin cümlesini unutur. Şu kadar ki ehl-i iman Cenab-ı Hakka iltica edip şiddet zail olduktan sonra gerçi halini değiştirir, isyan ve tuğyan ederse de tevhidi şirke tebdil etmez ve Rabbini unutmaz, azaptan korku ve endişe kalbinden çıkmaz. Amma müşriklerin hali bunun aksinedir.

Hulâsa; insanların ahvalinde sebat olmayıp şiddet zamanı Rablerine tazarru etmişken o şiddet zail olunca derhal duâyı terkle bazıları şirk ve bazıları isyan ettikleri ve bu minval üzere halleri daima tebeddülâta maruz olup bir karar üzere olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

[Onlar bizim verdiğimiz nimetlere küfretmek için musibetten halâs olunca şirkederler. Haliniz böyle olunca ey müşrikler! Verdiğimiz nimetlerle intifâ' edin, âkıbetinizin ne olacağını siz yakında bilirsiniz.]

Yani; şirkeden fırka bizim lûtfumuzdan verdiğimiz nimetleri inkârla küfretmek için şirkeder. Onlar küfretmek için şirkedince Habibim! Sen bizim tarafımızdan onlara de ki «Ey münkir-i nimet olan kâfirler! Nail olduğunuz nimetlerle intifâ' edin, yaşayın ve onlarla telezzüz edin. Siz yakında nimeti inkârla şirkinizin âkıbetini ve başınıza gelecek vehameti bilir ve azabı görünce kusurunuzu ikrara mecbur olursunuz, fakat fayda etmez». Şu manâ (ليكفروا) da bulunan (لام) bundan evvelki âyetteki (يشركون) lâfzına taallûk ettiğine nazarandır. Amma Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile (ليكفروا) daki (لام) tehdid için *lâm-ı emir* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Biz kâfirlere verdiğimiz nimetlere onlar küfretsinler ve nimetlerimizle intifâ' eylesinler. Yakında küfürlerinin zararını elbette bilirler ve âkıbet azabını görürler] demektir.

أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾

[Yoksa biz onlara bir hüccet veya bir kitap mı inzal ettik de o hüccet veya kitap onların şirkettikleri şeyi târîf ve şirketmelerini onlara emreder, söyler mi?] Böyle ellerinde ihticaca ve itizara salih bir hüccetleri veyahut onlara şirkle emreder bir kitapları var mı? Varsa bunlardan birini meydana koysunlar. Halbuki bun-

lardan hiçbirisi de yoktur. Binaenaleyh; şirkleri bir delile müstenit değildir. Âyette (أم) kelimesi (بل) manâsına ve (سلطانا) (ذا سلطان) takdirinde *melik* manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Belki biz onlar üzerine saltanat sahibi bir melik inzal ettik ki o melik gerek kendi ve gerek yazdığı kitap onların şirkettiklerini ve sair isyanlarını söyler ve bize haber verir ki onların amellerinden bir zerresi cezasız kalmaz. Her cümlesine ceza veririz] demektir.

***

Vâcip Tealâ nasın nimetleri inkârla küfrettiklerini ve küfürlerinin vehametini yakında bileceklerini, onların küfrünü emreder bir hüccet olmadığını yahut onlar üzerine bir melik nazil olup onların şirklerini haber verdiğini beyandan sonra nasın diğer cihetten sebatsızlıklarını beyan etmek üzere :

وَإِذَآ أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Biz nasa rahmetimizi tattırdığımızda onlar o nimete ferah eder, mesrur olurlar ve eğer nasa kendi kisbiyetleri sebebiyle kıtlık, hastalık ve sair belâyâ gibi bir kötülük isabet ederse bir de görülür ki onlar derhal herşeyden kat'-ı ümid ederler.]

Bu âyette *r a h m e t* le murad; *ucuzluk, bolluk, sıhhat-ı beden, âfiyet ve sair bilcümle nimetlerdir.* *S e y y i e* yle murad; *kıtlık, darlık, hastalık ve sair bilcümle belâyâdır.* Şu halde *manâ-yı âyet :* [Biz nasa ucuzluk, bolluk, sıhhat-ı beden ve envâ-ı nimetlerden ibaret olan rahmetimizi tattırdığımızda onlar o nimetlere ferah ederler. Hatta o nimetlerin husulüne sebep olan vesaile tevessüllerine iftihar ederler, eğer onlara kesbettikleri günahları sebebiyle belâyâ isabet ederse onların derhal herşeyden ümitlerini kestikleri görülür] demektir. Ekseri insanların hali böyledir. Binaenaleyh; âyetin sırrı her zaman zuhur etmektedir. Çünkü insan-

ların pek çoklarına bir nimet geldiğinde ferahından ne yapacağını şaşırır ve kemâl-i sürurla mesrur ve musibet geldiğinde hiddetlenir, me'yus olur, belki ibadetini bile terkeder. Halbuki insana lâyık olan nimet ve nikmet zamanlarında ubudiyet noktasında sebat etmek ve ibadetinde ancak rıza-yı Bâri'yi aramak ve rızadan başka birşey murad etmemektir. Maatteessüf ekseriyetle insanların ahlâkı bunun aksinedir. Binaenaleyh; âyette beyan olunduğu veçhile bu gibi sıfatlarla muttasıf olanlar mezmumlardır. Şu halde insana lâyık olan nimete nail olduğunda Rabbısına şükretmek ve belâyâya müptelâ olduğunda sabreylemek ve Rabbısının rahmetini beklemektir.

***

Vâcip Tealâ insanın nimete mesrur ve musibete me'yus olduğunu beyandan sonra iyilik ve kötülüğün cümlesi Allah'ın halkıyla olduğunu beyanla belâyâya müptelâ olanların nimet-i İlâhiyeden kat'-ı ümid etmemelerini tavsiye etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[O kâfirler bizim kudretimizi inkâr ederler de Allahü Tealâ'nın dilediği kuluna rızkı bol ve dilediği kuluna dar verdiğini görmediler ve bilmediler mi? Hem gördüler, hem de bildiler. İşte şu bazı kimsenin rızkını bol ve bazı kimsenin rızkını dar kılmakta mümin-i kâmiller için Allah'ın kudretine ve vahdaniyyetine delâlet eder alâmetler vardır.] Çünkü mümin olan kimse Allah'ın bazı kulunun rızkını bol ve bazı kulunun rızkını dar verdiğini görünce Cenab-ı Hakkın her zaman istediği kulunun rızkını ve nimetini tevsi' edeceğine kalbi mutmain olur ve ıztıraptan kurtulur. Binaenaleyh; onun indinde nimet ve nikmet, hepsinin halikı Allahü Tealâ olduğunu bildiği cihetle müsavî olur. Çünkü; nimet ve nikmet elbette hepsi bir hikmete müpteni olduğunu itikad ettiğinden varlığa çok mesrur ve yokluğa çok me'yus olmaz. Zira mümin-i kâmilin

şanı; her halinde Allah'a rapt-ı kalp etmektir. Allah'a rapt-ı kalp etmek; her türlü istirahatı muciptir.

***

Vâcip Tealâ dilediği kuluna rızkı bol verdiğini beyandan sonra o rızkın mesarifini beyan etmek üzere :

فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ

buyuruyor.

[Rabbin Tealâ istediğine rızkı bol verince Habibim! Bizim sana verdiğimiz rızıktan akrabanın hakkını ve lâyık olduğu miktarı ver ki hukuk-u karabeti eda etmiş olasın.] Zira; onlara riayet; ecanibe riayetten daha evlâdır. Binaenaleyh; sana verdiğimiz rızıktan onların hukukuna riayet etmek ve ihtiyaçlarını defedecek miktarı onlara vermekle mesrur et. [Ve akrabaya riayetten sonra fakr ü fakaya müptelâ olan miskine ihsan et.] Zira; akrabadan sonra riayete şayan olan fukaradır. [Ve fukaradan sonra riayete şayan olan yolculardır.] Binaenaleyh; onlara riayet et ki vatanından evlâd ü ıyalinden ve yaran ü ahbabından uzak düştükleri için hürmete lâyıktırlar. Şu halde «Akrabaya ve bulunduğu beldenin fukarasına riayetten sonra merhamete lâyık olan misafirler» demektir. Lâkin misafirlerin misaferetleri suret-i meşruada olmak şarttır. Zira; hilâf-ı şeri', fısk u fücur, yol kesmek ve adam soymak gibi bir maksada mebni misaferet edenlere riayet etmek değil, belki mümkün olursa ihanet etmek ve mefsedetlerine mani olmak lâzımdır.

ذٰلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ

[İşte şu beyan olunan akraba, fukara ve misafirlere rıza-yı Bârî'yi kasdederek malını sarfedenler için bu suretle sarfetmek dünyada ve âhirette hayırdır.] Çünkü bu minval üzere sarfetmek; nail olduğu nimetin şükrünü eda olduğu cihetle dünyaca nimetinin tezayüdüne sebep olduğu gibi âhiretçe dahî ecr ü mesûbâta nail olacağı cihetle âhirette de hayır olur.

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾

[İşte şer'in emrettiği veçhüzere emvalini sarfeden kimseler ancak felâha dahil olarak korktuğundan kurtulup umduğuna nail olanlardır.]

Bu âyette beyan olunan üç sınıfa riayetin vâcip olması; zekâta malik olacak kadar gına lâzım değildir. Belki azıcık bir mala malik olmak kâfidir. Çünkü; bunların hukukuna riayet sairler üzerine mukaddem olduğuna işaret için âyette bunlar sarahaten zikrolunmuş ve riayet olunacak malın miktarı zikrolunmamıştır.

İbadette itibar; abdin niyetine olduğuna ve nefs-i fiile olmadığına işaret için şu sadakanın Allah'ın rızasını niyet edenler için hayırlı olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile riya ile cemi-i malını infak eden kimse rıza-yı Bârî için bir çörek sadaka edenin sevabına nail olamaz. Binaenaleyh; mümin için ibadetinin cümlesinde niyetini tashih etmesi lâzımdır. Zira amelin hükmü; abdin niyetine bağlıdır. Niyet sahih olursa amel de sahih, niyet fasit olursa amel de fasit olur.

Vâcip Tealâ bu âyette ahlâk-ı hamideden *üçünü beyan buyurmuştur* : Bunlardan *akrabaya riâyet;* cümle milletlerin kabul ettiği haslet-i hamidedir. *Fukaraya ve yolcu misafire riayet;* gerçi diğer milletlerde dahi bulunabilirse de millet-i İslâmiyede bunlara riâyet cümle milletlerden ziyade ve hemen İslâmiyet'in rükn-ü a'zamı gibi bir meziyet-i âliyedir. Zira; İslâmiyet'in ulüvv-ü cenabından olmak üzere buhlün en ziyade mezmum bir haslet-i deniyye olduğunu ve hatta buhlün sahibini Cehennem'e kadar alıp götüreceğini beyan eden âyât-ı beyyinâta ve ahadis-i nebeviyata iman eden mümin elbette fukaraya hürmet ve yolculara riâyet eder, bu fiilinden bu ve bunun emsali âyetler icabı sevap ister ve ibadet niyetiyle riâyet eder. Çünkü; ahkâm-ı İslâmiye bunların ibadet olduğunu ve bunlarla rızâ-yı Bârî'yi aramak lâzım geldiğini beyan etmiştir. Binaenaleyh; hangi İslâm memleketinde hangi mümine misafir olunsa mümkün olduğu kadar misafir olan kimse bir hürmete nail olur. Birçok beldelerde az çok bir servete malik olan kimselerin misafirhaneleri bulunur ve gelen misafiri reddetmez,

kabul eder, yedirir, içirir, rahat ettirir, bedelinde para almaya tenezzül de etmez ve ancak rıza-yı Bârî'yi ümid eder, ücretini Allah'tan ister, dünyada ve âhirette Cenab-ı Hak da ecrini verir. Amma avrupa âdetini tahsin edenler ve ahkâm-ı şer'iyeden gaafil olanlar bu gibi âdât-ı İslâmiyeyi takbih ve insanları buhul gibi bir denaete tergib etmekten çekinmezler, lâkin ahkâm-ı İslâmiyeye iman eden mümine onların sözü asla te'sir etmediğinden dünyada emekleri zayi olduğu gibi âhirette dahî vizr ü vebalden hâlî kalmazlar. Şu halde bu misilli kimseler âdât-ı İslâmiyeden tecerrüd ettikleri gibi hiss-i insanîden dahî tecerrüd etmişlerdir. Zira; insanlarda, hürmeti ve kendine riâyeti sevmek cibillî bir şeydir. Bunu sevmeyen elbette hiss-i insanîden mücerrettir.

Bu âyette hitap; Resulullah'a ise de Resulullah'a hitap ümmetine dahî hitap olduğu cihetle akrabaya, fukaraya ve misafirlere riayet etmekle hitap; *umuma şamildir.* Şu beyan olunan üç sınıf insanlara riâyet felâha sebeptir, bunların felâha sebep olduğunu beyan, başka amellerin felâha sebep olmasına mani değildir.

⁂

Vâcip Teâlâ akraba, fukara ve misafire riâyetle emrettikten sonra az verip mukabilinde çok gözetmek caiz olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ

buyuruyor.

[Emval-i nastan ziyade almak için vermiş olduğunuz atiye indallah ziyade olmaz.]

وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾

[Amma Allah'ın rızasını murad ederek vermiş olduğunuz zekât indallah ziyade olur. Binaenaleyh; rıza-yı Bârî için atiye ve-

renler atiyelerinin ecirlerini âhirette ez'âf-ı muzâaf alırlar ve dünyada malları bereketten ve teleften mahfuz kalır.]

Yani; nasın emvalini celbetmek için az verip çok alanların indallah ecri olmadığı gibi dünyada malının bereketi dahi olmaz. Çünkü az verip çok almak; riba olup riba da haram olduğundan hiçbir zaman ribanın karıştığı malda yümn ü bereket olmaz, belki asıl malın telef olmasına sebep olacağına birçok âyetler ve ahadis-i nebeviye delâlet eder. Amma Allahü Tealâ'nın rızasını tahsil için malını sarfedenler ve bilhassa farz olan zekâtı rıza-yı İlâhiyi murad ederek verenler ve işte bu niyetle malını masrafına sarfedenler ecirlerini kat kat alırlar. Binaenaleyh; âhirette sadakalarının ecrini fazlasıyla aldıkları gibi dünyada dahî o sadaka mallarının neşv ü nemasına ve âfetten mahfuz kalmasına sebeptir.

Taberî'de ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyetten maksat; *ziyade ıvaz gözetmek için hediye vermek* manâsına olmak muhtemeldir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Sizin emval-i nastan ziyade almak kasdıyla verdiğiniz hediyenin indallah ecri olmaz. Çünkü; Allahü Tealâ'nın rızası için vermeyip mukabilinde ziyade birşey almak için verildiğinden emeli dünyaya münhasır olduğu cihetle dünyaca aldığı kârıdır. Âhirette eline birşey geçmez. Amma zekâttan Allah'ın rızası için verilen şeyin ecrini ez'âf-ı muzâaf alır] demektir. Nisâbûrî'nin beyanına nazaran âyet; hibe veyahut ziyade ıvaz almak kasdıyla hediye hakkında nazil olmuş ve ziyade ıvaz almak kasdıyla hediye vermek mübah olsa bile âhirette ecri olmayacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Hulâsa; rızâ-yı Bârî'yi kasdetmeksizin dünya ümniyesiyle verilen şey gerek sadaka, gerek hediye olsun âhirette ecir olmayacağı ve eğer riya olursa âhirette ecir olmamakla beraber azap da olacağı ve liveçhillâh verilen sadakanın dünyada ve âhirette ecri kat kat fazla olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanların ameli hüsnüniyete makrun olması lâzım olduğunu beyandan sonra insanları öldükten sonra ihya edeceğini beyanla hüsnüniyete ve ihlâsa tergibetmek üzere :

اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيٖيكُمْ

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ şol Vâcibülvücuttur ki iptidaen sizi icadettikten sonra rızkınızı verdi. Sonra sizi öldürdükten sonra ihya eder.]

هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ

[Ey müşrikler! Sizin şeriklerinizden ve Allah'la şeriktir diyerek ibadet ettiğiniz ma'budlarınızdan şu beyan olunan şeylerden hiçbirini icad etmek, rızık vermek, öldürmek ve diriltmekten birini işleyen ve yapabilen var mıdır? Bunlardan hangisini yapmaya iktidarları var ki ibadet edersiniz?]

سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ۝

[Allahü Teâlâ müşriklerin şirklerinden tenezzüh etti ve onların isnad ettikleri şeylerin cümlesinden âlî ve beri oldu.]

Yani; Allahü Teâlâ sizi icada, rızkınızı vermeye ve öldürüp sonra ihya etmeye kaadirdir. Sizin şirkettiğiniz şeylerin bunlardan hiçbirine kaadir olanı var mıdır? Elbette yoktur. Şu halde Cenab-ı Hak sizin isnadatınızın cümlesinden münezzeh ve âlîdir.

***

Vâcip Teâlâ zat-ı ulûhiyetinin şerikten münezzeh olduğunu beyandan sonra şirkin ve sair günahların âlemin fesadına sebep olacağını beyanla insanları günahlardan tehdit etmek üzere :

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِي النَّاسِ لِيُذٖيقَهُمْ بَعْضَ الَّذٖى عَمِلُوا
لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ۝

buyuruyor.

[Nas kendi elleriyle kesbettikleri amellerinin bazı cezasını

tadıp da fena amellerinden rücû' etmeleri için kesbettikleri günahları sebebiyle denizde ve karada fesat zuhur etti.]

Yani; nasın kendi elleriyle kesbettikleri günahları sebebiyle deryada ve karada kaht u galâ ve berr ü beyabanda otların ve ekinlerin bitmemesi, meyvelerin âfâta uğraması, hayvanların telef ve insanların hastalığa müptelâ olması gibi bir takım fesat zuhur etti ki nas bazı amellerinin cezasını görsünler. Me'mûl ki işledikleri günahlardan rücû' ederler de gördükleri ceza; hallerini ıslâha sebep olur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile cezanın tamamı ve mükemmeli âhirette olacağına ve dünyada insan ne kadar günahının cezasını görse de cezasının bazısını görmüş olacağına işaret için Vâcip Tealâ bu âyette nasın günahları mukabilinde görecekleri ceza ne kadar büyük olsa âhirete nispetle ba'z olduğunu beyan buyurmuştur. *F e s a t* la murad; *kaht u galâ, yağmurun azlığı, yangının ve sair âfâtın çokluğu, bereketin yokluğu, zulüm ve taaddînin tezayüdü ve dalâletin tekessürüdür.* Binaenaleyh; zamanımızda bu âyetin sırrı tamamıyla zuhur ettiği cümlenin ma'lûmu bir hakikattır. Çünkü; nasın diyanet cihetinden ahvali tebeddül ettiği, envâ'-ı fesadın meydan aldığı, galânın bütün bilâdı istilâ ettiği ve nimetlerin küllisinde bereketin zail olduğu, birçok sebeplerle hayvanatın ve nüfus-u beşeriyenin telef olduğu inkârı gayr-ı kabil bir hakikattır ve bunların cümlesine insanların işledikleri günahları sebep olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyanla kullarını ma'siyetten tenfir etmiştir.

***

Vâcip Tealâ insanların günahları sebebiyle fesadın zuhurunu beyandan sonra günahkârlara emsallerinin helâk olduklarını beyanla günahta ısrar ettikleri surette onlar gibi bunların da helâk olacaklarını beyan etmek üzere :

قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ

buyuruyor.

[Habibim! Sen müşriklere de ki «Yeryüzünde seyredin, bakın harabelerine, görün ki sizden evvel geçenlerin âkıbetleri nasıl oldu.»]

كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾

[«Evvel geçenlerin ekserisi sizin gibi müşrik olmuşlardı.»]

Yani; Habibim! Şirk üzere ısrar eden kâfirlere kendileri gibi müşriklerin hallerini beyanla irşad için sen de ki «Siz yer yüzünde seyrüsefer edin, nazar edin, görün ki sizden evvel geçen müşriklerin helâki nasıl oldu ve onların harabelerinden ibret alın. Çünkü; şirkleri ve günahları sebebiyle onlar nasıl helâk oldularsa sizin de onlar gibi helâk olacağınızda şüphe etmeyin».

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile şirkin helâke sebep olduğu gibi sair günahların dahî helâke sebep olduğuna işaret için bu âyette Vâcip Tealâ helâk olan ümmetlerin ekserisi müşrik olduğunu beyan etti ki müşrik olmayanların dahî sair fısk u fücur sebebiyle helâk olduklarına işarettir. Meselâ Yehûd'dan ashab-ı sebit müşrik olmadıkları halde yevm-i sebte riayet hakkında emr-i İlâhiye muhalefetlerinden dolayı helâk olmuşlardır. Şu halde helâke sebep yalnız şirk olmayıp şirkten maada günahların dahî helâke sebep olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ küfrün helâke sebep olduğunu beyanla küfürden tenfir ettikten sonra mümini imanında sebata ve devama teşvik etmek üzere :

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ'nın reddetmeyeceği ve elbette irade-i İlâhiye taallûk ettiği cihetle vukuu muhakkak olan kıyamet günü gelme-

den evvel din-i İslâm'ı ikameye ve yüzünü o tarik-ı istikamet olan dine tevcihe devam et ki o gün geldiğinde nas fırka fırka olacaklar.]

مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِاَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾

[Zira; küfredenlerin küfrü kendi mazarratlarınadır ve imanla amel-i salih işleyenlerin amelleri kendi menfaatları için istirahat edecek mahal hazırlar.]

Yani; Habibim! Tarik-ı tevhidden çıkan efkâr-ı faside erbabının âkıbetleri vahim olunca bizim tarafımızdan adaleti ikaame etmek üzere nazil olan din-i mübîne yüzünü tevcihe ve adalet üzere o dinin ahkâmını ikaameye devam et. Şol gün gelmeden evvel ki o gün elbette taraf-ı İlâhiden gelecektir ve asla reddi mümkün değildir. Zira; gelmesine irade-i İlâhiye taallûk ettiğinden elbette vuku bulacaktır, o günde nas amellerinin muktezası olarak fırkalara dağılacaklardır. Binaenaleyh; eğer bir kimse küfrederse küfrünün zararı kendi aleyhinedir ve onun küfründen hasıl olacak vebal gayra tecavüz etmez. Şu halde ehl-i küfür ayrı bir fırka olur ve eğer bir kimse amel-i salih işlerse amelinin sevabı kendine ait olduğundan onun sevabından diğeri müstefid olmaz. Binaenaleyh; müminler de ayrı bir fırka olur ve mümin olan fırka imanla beraber amel-i salihleri sebebiyle nefislerinin rahatı için kabirlerinde ve Cennet'te yatacak mahal hazırlarlar ve amelleriyle o mahalli tesviye ederler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile küfrün zararı ancak kâfire ve imanın menfaatı ancak mümine olup mazarrat ve menfaatın gayra taallûk etmeyeceğine işaret için âyette gerek kâfire ve gerek mümine müteallik olan fırkada zarfları takdimle kâfir hakkında (فعليه كفره) yani «Küfrü ancak kendinedir» ve müminler hakkında da (فلا نفسهم يمهدون) yani «Ancak kendi nefisleri için yer hazırlarlar» denilmiştir.

Reddi mümkün olmayan gün le murad; *yevm-i kıyamettir.* Çünkü; kıyamete irade-i İlâhiye taallûk ettiğinden elbette vâki olacaktır. Binaenaleyh; hiçbir kimse tarafından reddolunup geri konamaz. Ve o günde iman fayda etmediğine işaret için Vâcip Tealâ o gün gelmezden evvel dini ikameyle emretmiştir. Zira dar-ı âhiret; dar-ı ceza olduğundan o günde tekâlif-i İlâhiye sakıttır ki iman ve amel makbul değildir. Resulullah'a hitap ümmetine hitap olduğu cihetle âyette hitap; ümmetin her ferdine şamildir.

***

Vâcip Tealâ kıyametin elbette kaim olacağını beyandan sonra kıyametin kaim olmasındaki hikmet ve esrarı beyan zımnında :

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ۝

buyuruyor.

[İman eden ve amel-i salih işleyen kimseleri fazl u kereminden güzel cezayla cezalandırmak ve kâfirleri küfürleri sebebiyle fena cezayla cezalandırmak için yevm-i kıyamet kaim olacaktır. Zira; Allahü Tealâ kâfirlere muhabbet etmez.]

Yani; kıyamet elbette vâki olur, reddolunmaz ki Allahü Tealâ imanla amel-i salihe muvaffak olan kullarını fazl u kereminden güzel ceza ile ve kâfirleri küfürlerinin icabettiği ceza ile cezalandırsın. Çünkü; Allahü Tealâ kâfirleri sevmez. Zira; onları irşad edecek resul ve kitap geldiği halde iman etmediler. Cezadan maksat; hüsn-ü ceza olduğuna işaret için fazlından müminleri cezalandıracağını zikirle kâfirlerin cezasını zikirden iktifa ve kâfirleri sevmediğini dahî ilâveyle su-u cezanın maksad-ı asli olmadığına işaret etti. Allah'ın sevmediğini beyan; buğz ve gazabın nihayesidir. Abdin ameline sevap; istihkakının kat kat fevkında olduğuna işaret için ecr ü mesûbat, fazl-ı İlâhi olduğunu beyan etmiştir. Çünkü; abid her ne kadar âbid ve zahid olsa da yine inayet-i İlâhiyeye muhtaçtır.

***

Vâcip Tealâ fesat ve helâkin ma'siyet sebebiyle olduğunu beyandan sonra salâhın zuhurunu beyan etmek üzere :

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذٖيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِاَمْرِهٖ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın kullarına rahmet ve re'feti cümlesindendir: Envâ'-ı rahmetini müjdeci oldukları halde rüzgârları göndermesi. Size bazı rahmetini tattırmak ve emr-i İlâhisi veçhüzere deryada gemilerin yürümesi, fazl-ı İlâhiden rızkınızı talebetmek için size müjdeci rüzgârları gönderdi ki lûtf-u İlâhiden müstefid olasınız ve bunların cümlesini şükretmeniz için size ihsan etti.]

Yani; Allah'ın kudretine delâlet eden alâmâtı cümlesindendir: Menafiinize hizmet edecek rüzgârları size göndermesi. Çünkü; Allahü Tealâ'nın rahmetinin nüzulü, fazl u ihsanının vusûlü yağmurlar sebebiyle bolluk ve ucuzluk olacağını size müjde eden sabah, şimâl ve kıble rüzgârlarını size müjdeci olarak gönderir ki o rüzgârlar sizin envâ'-ı rahat ve nimetinizi mübeşşir ve sizin için emmare-i salâhtır ki onlar sebebiyle Cenab-ı Hak size bazı rahmetini tattırsın ve kendi emri veçhüzere deryada gemiler cereyan etsin ve siz o gemiler vasıtasıyla fazl-ı İlâhiden rızkınızı arayın ve nail olduğunuz nimetlerin şükrünü eda edin.

Rüzgârların insanlar hakkında ayn-ı nimet olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile eğer rüzgâr esmemiş olsa taaffünatın zuhuruyla hastalık peydâ olur ve çoğalır ve hastalığın kesretiyle de insanların yaşayamayacağı aşikârdır. Binaenaleyh; rîh-i saba, poyraz ve öğle rüzgârları insanların menfaatlarına hadim ve âlemin salâhına bâdî olan eltaf-ı İlâhiye cümlesindendir. Şu halde sizi bir çok fenalıklardan muhafaza etmek ve taraf-ı İlâhiden feyezan eden rahmetinden size tattırmak ve muktezâ-yı emri üzere gemilerin cereyanı ve sizin suret-i meşruada rızkınızı aramamanız için beyan olunan rüzgârları size gönderdi ki şu nimetlere şükredesiniz.

Küre-i arzda herkesin bulunduğu mevkie nispetle dört cihet vardır ki onlar da şark, garp, şimal ve cenuptur. Bunlardan herbiri bir rüzgârın mahallidir. Binaenaleyh; rîh-i sabanın mevkii ve mecrası şarktır, vücud-u insana gayet nafi'dir. Kıble rüzgârının mevkii bizlere nispetle cenuptur ve ekseri kıble rüzgârı yağmura mukaddime olur. Poyraz denilen rüzgârın mevkii ve mecrası şimaldir ve fevaid-i azîmesi vardır. Hasılâta gayet nafi' ve vücud-u insana da zindelik verir ve rih-i debur ki mağripten eser. Bu rüzgâr herşeye muzırdır. Hasılâtı kurutur ve insanların asabını gevşetir, azap rüzgârıdır. Binaenaleyh; gazab-ı İlâhi ile helâk olan milletlerin ekserisi bu rüzgârla helâk olmuştur. Şu halde bu âyette mübeşşir olduğu beyan olunan *r ü z g â r* la murad; *garp rüzgârının başkası olduğu* müfessirînin cümle-i beyanatlarındandır.

Hulâsa; rüzgârların kudret-i İlâhiyeye ve vahdaniyet-i sübhaniyeye delâlet eder alâmet cümlesinden olduğu, rüzgâr sebebiyle hasıl olan nimetlerden insanların tatması, deryada gemilerin cereyanı, bu sebeple hasıl olan fazl-ı İlâhiden insanların rızkını araması hikmetine mebni Cenab-ı Hakkın rüzgârları mübeşşir olarak göndermesi şükre şayan nimet-i İlâhiyeden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden bazı delilleri beyandan sonra nübüvvete müteallik bazı mesaili ve enbiya-yı sabıkanın ümmetleriyle vuku bulan mebahisinden bazısını beyanla Resulünü tesliye etmek üzere :

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki habibim! Senden evvel biz kendi kavimlerine birtakım resuller gönderdik.]

فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ

[Biz resulleri gönderince o resuller ümmetlerine mucizeleriyle geldiler.]

فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا

[Resuller mucizelerini izhar edip ümmetlerini din-i hakka davet edince şol kimselerden biz intikam aldık ki onlar resullerini tekziple cürüm ve cinayet irtikâb ettiler.]

وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ ۝

[Halbuki müminlere yardım etmek bizim üzerimize hak ve sabit oldu.] Binaenaleyh; müminlerin düşmanlarından intikam alıp helâk etmekle biz onlara yardım ettik. Zira; ehl-i imana yardım etmeyi biz vaad ettik ve irademiz taallûk ettiğinden onlara yardım lâzım oldu.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette Resûlullah'ın âkıbet düşmanları üzerine galebe edip zaferyab olacağına işaretle Cenab-ı Hak resulünü tesliye buyurmuştur. Çünkü müminlere nusret; Resulünü nusretle tebşir etmektir. Cenab-ı Hak müminlere yardım edeceğini beyanla müminlerin birbirlerine dahî yardım etmeleri lâzım olduğuna işaret etmiştir. Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Ebudderdâ') Hazretlerinin Resûlullah'tan rivayet ettiği bir hadis-i şerif de bu manâyı te'yid eder. Zira; Resulullah «Bir Müslim diğer Müslim biraderinin ırz ve namusuna dokunacak sözü reddetmekle muâvenet ederse Cehennem azabını o kimseden reddetmek Allahü Tealâ üzerine hak olur» buyurduktan sonra bu âyeti tilâvet ettiği mervidir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın Resûlullah'tan evvel kendi kavimlerine birçok resuller gönderdiği ve o resullerin kendi kavimlerine açık mucizelerle geldikleri ve resullerini tekziple cürüm irtikâb edenlerden Cenab-ı Hakkın intikam aldığı ve müminlere yardım etmek Vâcip Tealâ üzerine hak olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ rüzgârın kudret-i İlâhiyeye delâlet eden alâmât cümlesinden olduğunu beyandan sonra rüzgârların kudret-i İlâhiyeye delâlet ettiği cihetleri tafsil etmek üzere :

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol kaadiri muhtardır ki kendi lûtfundan rüzgârları gönderir, o rüzgârlar buhar ve dumanları tahrik ederek bazılarını bazılarıyla imtizacettirir. Hatta onlar sıkışır, bulut halini kesbederler, rüzgârlar o bulutları tahrikle Cenab-ı Hak dilediği veçh-i semanın üzerine döşer.]

وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا

[Ve Allahü Tealâ o bulutları ince, kalın, uzun ve kısa semanın yüzünde parça parça kılar.]

فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ ۚ

[Bulutları döşeyip cevv-i semayı ihata ettikten sonra sen görürsün ki yağmur taneleri, o bulutun aralarından çıkar.] İşte gerek semanın yüzünde acîp şekilde bulutun görülmesinde olsun ve gerek bulutun arasından rahmet tanelerinin dökülmesinde olsun Cenab-ı Hakkın fail-i muhtar olmasına delâlet-i vazıha vardır.

فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾

[Ve o yağmur sularından Cenab-ı Hakkın dilediği kullarına isabet ettiğinde bir de görülür ki onlar mesrur olurlar. Çünkü; yağmurun yağmasını ucuzluk ve bolluğa alâmet addettiklerinden rahmetin yağmasını beşaret sayarlar.]

وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ ﴿٤٩﴾

[Halbuki onlar kendi mer'a ve mezraaları üzerine yağmur na-

zil olmadan ümitlerini kesmişlerdi.] Çünkü; bir müddet rahmetin inkıtâ'ından ye'se düşmek ve telâşı arttırmak insanlarda âdettir. Binaenaleyh bu âyetin mazmununa masadak olmak; ekseri insanlarda ve bilhassa yağmura ihtiyaç fazla olan beldeler ahalisinde görülmektedir. Zira; rahmetin nüzûlü biraz zaman kesilince ümitsizliğe düşmek insanlarda tabiat-ı saniye gibi olmuştur.

Taberî'nin beyanı veçhile (كِسَفًا) (قِطَعًا) manâsınadır. Yani «Semanın yüzünde Cenab-ı Hak bulutları kıt'a kıt'a kılar ki ufak ve büyük dağlar gibi görülür» demektir. *V e d i k ; yağmur tanelеridir* ki bulutun aralarından dökülür. (لَمُبْلِسِينَ) *ümitsiz olurlar* demektir. Çünkü *m ü b l i s ; birşeyden ümidini kesmektir.*

***

Vâcip Tealâ rahmetin inzalinin keyfiyetini beyandan sonra rahmetin nüzûlünün haşrı ispata mukaddime olduğunu beyan etmek üzere:

فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰى وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın kulları üzerine her zaman vuku bulmakta olan inayetini görünce ey mükellef olan insan! Sen rahmet-i İlâhiyenin eserlerine nazar et, bak ki yeryüzü kuruyup ölmüş ceset menzilinde olduktan sonra nasıl ihya eder, otları ve ekinleri bitirmekle nasıl yaşatır, yeryüzü güzelliğini nasıl takınır. İşte şu arzı ihya eden Allahü Tealâ âhirette mevtâyı da ihya eder. Ve Allahü Tealâ herşeye kaadirdir.]

Yani; kurumuş ruhsuz ceset menzilinde olan arzı rahmetiyle dolu otlar ve çiçeklerle tezyin etmeye kaadir olan Cenab-ı Hakkın öldükten sonra insanları ihya etmeye de kaadir olduğu evleviyetle sabittir. Zira; arzda hayatı halkeden Cenab-ı Hak eczâ-yı insanda

dahî hayatı halkeder. Çünkü; kudret-i İlâhiyenin te'siri cümle mümkünatta müsavîdir. Birinde icra ettiği aynı te'siri diğerinde dahî icra eder.

***

Vâcip Tealâ insanın sebatsızlığını beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki eğer biz mazarratlı rüzgâr gönderir de onlar da otlarını ve ekinlerini sararmış görürlerse ekinleri sarardıktan sonra küfreder ve evvelce verdiğimiz nimetlerin cümlesini derhal inkâr ederler.] Çünkü; hallerinde sebat ve kalplerinde itmi'nan yoktur.

فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾

[Zira habibim! Sen ölmüş olan kimselere söz işittiremezsin. Çünkü; onların hakkı işitmekten bütün hissiyatları kapalı ölmüş mevtâ menzilindelerdir. Binaenaleyh; onlara söz duyurmak ihtimali yoktur ve sen, sağırlar arkalarını dönüp gittikleri zaman o sağırlara çağırmayı işittiremezsin ve ne kadar çağırıp, bağırsan onlar duymadıkları gibi kâfirler de hak sözü duymazlar.]

وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ .

[Halbuki yâ Ekrem-er Rusül! Sen körleri dalâletlerinden kurtarıcı olmadın.]

Yani; kâfirler hayırlı rüzgâr esip yağmurlar yağdığında mesrur ve yağmur kesilince derhal me'yus olurlar. Çünkü; hallerinde sebat yoktur. Binaenaleyh; zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki biz onların hasılâtlarına zarar verecek rüzgâr gönderip de hasılâtlarını yanmış ve sararmış görünce onlar derhal küfreder ve evvelce

verdiğimiz nimetleri bilkülliye inkâr ederler. Çünkü; Allah'a itimatları yoktur. Zira; onlar bütün idraktan ârî mevtâ menzilinde olduklarından habibim! Sen ölmüşlere söz duyuramazsın, söz söyleyecek kimseye arkalarını dönerek giden sağırlar sözü ve çağırıp bağırmayı işitmezler ki sen kâfirlere sözünü işittiresin. Halbuki ey Resul-ü Zişan! Yoldan çıkmış olan körleri sen doğru yola koyamazsın.

(ريحاً); *muzır olan rüzgâra* ve (رياحاً); *nâfi' olan rüzgârlara* ıtlak olunduğundan âyette (ريحاً) *muzır olan rüzgârı gönderdiğimizde onlar küfrederler* demektir. Resûlullah'ın (اللهم اجعلها رياحاً ولا تجعلها ريحاً) kavl-i şerifi de *r i y a h ;* menafii mutazammın olan rüzgârlara ve *r î h ;* mazarratı mutazammın olan rüzgâra denildiğine delâlet eder. Zira; hadisin manâsı «Yâ Rabbi! Rüzgârları bizim için menâfii mutazammın riyah kıl da mazarratı mutazammın olan rîh kılma» demektir. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *menfaatlı olan rüzgârın envâ'ı çok olduğundan* cemi' lâfzıyla riyah varid olur. Amma *mazarratı mutazammın olan rüzgâr gayet az olduğundan* müfret lâfzıyla rîh varid olur. Zira, menfaatlı olan; her beldede ve her zaman olur. Hatta az bir müddet kesildiğinde derhal bir sıkıntının ârız olduğu da meydanda bir hakikattır. Amma mazarratlı olan; bazı beldede ve bazı zamanda olur.

Âyet-i celilede hakkı duymayan kimseleri son derece zem vardır. Zira; işitmek şanından olmayan mevtâya ve işitmek hissinden mahrum olan sağırlara teşbih olunmuşlardır. Filhakika hakkı kabul etmeyen muannitlere söz duyurmak ve dinletmek imkânı olmaz. Hatta sağırlara duyurulabilir ve lâkin muannitlere duyurulamaz. Çünkü; batılı hak itikad ettiğinden her ne söylersen fayda etmez.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i şirkin hakkı işitmediklerini beyandan sonra hakkı işitenlerin ancak ehl-i iman olduğunu beyan etmek üzere :

إِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ۝

buyuruyor.

[Hakkı işitmez, ancak bizim âyetlerimize iman eden kimseler işitirler. Zira; onlar muti' müslümanlardır.]

Yani; hakkı işitenler ancak müminlerdir. Çünkü onların imanları; işittikleri sözün manâsını düşünmeye ve hak olduğu surette kabule sevkeder. Binaenaleyh; onlar söylenen sözü dinler ve mucibiyle amel ederler. Zira; kalplerinde olan itikaad-ı hak ve tevekkül-ü tam onları daima hakka sevkeder. Binaenaleyh; onların kalplerinde olan itikad-ı hak meyve veren ağaç gibi daima ef'âl-i hasene ve a'mâl-i salihaya sebep olur ki itikadı olmayandan asla hayır sadır olmaz. Çünkü; kalpte her türlü hayratın kökü mesabesinde olan itikat yoktur ki meyve versin. Şu halde itikad-ı haktan mahrum olanın a'mâl-i salihadan da mahrum olduğunda şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ hakkı kabul etmeyenleri mevtâya teşbihten sonra ezminenin gelip geçmesiyle insanda halketmiş olduğu ahvalden bazılarını beyanla iptidaen icada kaadir olduğu gibi kıyamette muhasebe için kullarını ihyaya dahî kaadir olduğunu beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol kaadir ü kayyum ki sizi zayıf olan nutfe-i hakireden halketti. Sonra o zaaf-ı bedende sizin için kuvvet halketti ki o kuvvet gün be gün arttı. Hatta neşv ü nemanız kemâline geldi, baliğ oldunuz, delikanlılığınız müddet-i medide devam etti ve o kuvvetten istifade ettikten sonra tekrar za'fiyet halketti ki sinniniz kırkı geçti, inhitata yüz tuttunuz ve kocalığınızı halketti ki bilûmum kuvâ ve âletlerinize zaaf ârız oldu.]

يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ

[Zira; Allahü Tealâ kullarında dilediği hâlâtı halkeder fâil-i muhtardır.]

وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ ۝

[Halbuki Allahü Tealâ kullarının her halini bilir ve kullarının asıl mayalarını halkettiği gibi onların kuvâlarında gûnâgûn ahvali dahî halketmeye kaadirdir ve bu haller meşiyet-i İlâhiyeye bağlıdır.] Yoksa insanlarda tabiî bir hal değildir. Binaenaleyh; bunların cümlesini sizde halketmeye kaadir olan Allahü Tealâ sizi, öldükten sonra da ihyaya kaadirdir. Şu halde bu gibi halleri nefsinizde müşahede edip dururken nasıl oluyor ki âhirette ihya olunacağınıza iman etmezsiniz. Halbuki şu ahvalinize lâyıkıyla dikkat etseniz öldükten sonra hayat bulacağınızda asla şekketmezsiniz.

***

Vâcip Tealâ insanları öldükten sonra ihya edeceğini beyandan sonra mücrimlerin kıyamette olacak hallerini beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ۝

buyuruyor.

[Emvatı ihya edip mahşere cemetmek için mev'ûd olan yevm-i kıyamet kaaim olduğunda mücrimler dünyada bir saatten ziyade meksetmediklerine yemin ederler. İşte böylece âhirette yalan yere yemine cür'et edecekleri gibi dünyada dahi âhireti inkâr eder, yalan söyler ve ifk ü iftiraya cür'et ederler.]

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Zikret kıyametin kaim olacağı günü ki o günde vuku bulacak azabın şiddetinden mücrimler şaşırır ve birbirlerine yemin ederler ve derler ki «Dünyada biz bir saatten ziyade durmadık.» Halbuki onların bu yeminleri yalandır. Çünkü; onlar dünyada çok muammer oldular, evlâd ü ahfat yetiştirdiler. Fakat âhirette gördükleri azaba nispetle dünyadaki ömürlerini bir saat addederler.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın, insanların kuvvetten zaafa ve zaaftan kuvvete nakletmek suretiyle ömürlerini imrar eylediği ve dilediğini halketmeye kaadir ve her şeye ilmi lâhik olduğu ve kıyamet kaim olduğunda o günün şiddetinden mücrimlerin şaşırıp dünyada bir saatten ziyade durmadıklarına yemin edecekleri ve onların yalan yere yemin etmek her zaman âdetleri olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ mücrimlerin şu yeminlerine karşı erbab-ı ilm ü iman tarafından verilecek cevabı beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ الْبَعْثِ

buyuruyor.

[İns ü cinden ve melâikeden kendilerine ilm ü iman verilen o kimseler derler ki «Biz Allah'a yemin ederiz ki siz ilm-i İlâhide ve Levh-i Mahfuz'da yevm-i ba'solan kıyamete kadar dünyada ve kabrinizde durdunuz.»]

فَهَٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ

[«İşte şu içinde bulunduğunuz gün sizin dünyada inkâr ettiğiniz ba's günüdür.»]

وَلَٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾

[«Ve lâkin siz bu günün hak olduğunu bilmediniz.»]

Yani; ehl-i azabın dünyada kalışlarını gayet kısa addedip yalan yere yemin ettiklerini işiten ehl-i iman onların yeminlerini redle derler ki «Siz dünyada kitabullah olan Levh-i Mahfuz'da sabit ve ilm-i İlâhide muhakkak olarak çok zaman durdunuz. Hatta dünyada ve kabrinizde yevm-i haşre kadar meksettiğiniz Levh-i Mahfuz'da sabittir. Binaenaleyh; her ne kadar inkâr etseniz de in-

kârınızın faydası yoktur» demekle yalan yere yemin ettiklerini yüzlerine vururlar ve «İşte şu gün sizin dünyada inkâr ettiğiniz gün ki Cenab-ı Hak resulleri vasıtasıyla size vaad etmişti. Siz ise iman etmediğiniz gibi haber veren resulleri de tekzib etmiştiniz» demekle iskât ederler. Kâfirlerin dünyada gaayet az kaldıklarına yeminlerinin sebebi biraz daha müddet istemek ve Cehennem'e sonra girmek ve mümkün olduğu kadar azabın te'hirini ümid etmekten ibarettir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in sözlerini ehl-i imanın reddedeceklerini beyandan sonra yevm-i kıyamette kâfirlerin tevbelerinin kabul olunmayacağını beyan etmek üzere :

فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette şol kimselerin mazeretleri menfaat vermez ki onlar zulmettiler ve onlardan razı olunacak birşey istenmez. Binaenaleyh; rızayı mucip olan ibadet ve tevbe gibi şeyleri işleyecek olsalar bile makbul olmaz. Zira âhiret; dar-ı teklif olmadığından zamanının gayrıdır.]

Yani; yevm-i kıyamette zalimler çok i'tizarda bulunurlarsa da mazeretleri menfaat vermez ve onlardan Cenab-ı Hakkın razı olacağı ve onlardan azabı kaldıracağı tevbe ve taat gibi şeyler istenmez. Çünkü; tevbenin ve ibadetin zamanı geçmiştir. Zira; bunların zamanı ve mekânı dünya idi. Binaenaleyh; dünyada enbiya ve kitaplar vasıtasıyla onlardan talep olunmuş fakat kabul etmemişlerdi. Âhirette ise bu gibi teklifler olmadığından taraf-ı İlâhiden onlara «Tevbe edin de kusurunuzu affedelim» denmez. (ولاهم يستعتبون) *onlara Rabbinizi tevbeyle ve taatla irza edin denmez* demektir. Çünkü; *a t e p ; rıza* manâsına olup (يستعتبون) deki (سين) de *talep* manâsına olduğundan «Rızayı icabeder birşey onlardan talep olunmaz» demektir.

Hulâsa; âhirette zalimlerin i'tizarları menfaat vermeyeceği ve taraf-ı İlâhiden onlara «Tevbe edin veyahut ibadet edin» diye bir teklif vuku bulmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in mazeretlerinin kabul olunmayacağının sebebi dünyada onlara rusül-ü kiram tarafından herşeyin bildirilip noksan kalmaması olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki şu Kur'an'da biz nasa her türlü darbımeseli beyan ettik, hiçbir meselede noksan kalmadı.] Binaenaleyh; dünyada bunları kabul etmeyenlerin âhirette i'tizarları kabul olunamaz.

وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ۝

[Allahü Tealâ hakkı için habibim! Sen onlara bir âyet getirmiş olsan şol kimseler «Elbette siz olmadınız, illâ mubtil oldunuz» derler ki onlar kâfirlerdir.]

Yani; kâfirler için yevm-i kıyamette asla i'tizara mecal yoktur. Zira; zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki biz nasa Kur'an'da durub-u emsalin her nev'ini beyan ettik. Meselâ yevm-i kıyamette ba'solunacağını, ba'solunanların amellerinin cezasını göreceklerini, amel-i salih sahiplerinin nail olacakları dereceleri, mücrimlerin müstehak oldukları azabı, beyinlerinde cereyan edecek muhaverelerini ve mazeretlerinin kabul olunmayacağını beyan ettiğimiz gibi tevhidin ve kıyametin hak olduğunu dahî beyan ettik. Şu halde onlar için «Biz bunu duymadık» diyecek bir mesele kalmadı ki i'tizara mecalleri olsun. Hatta habibim! Sen ehl-i küfre bütün peygamberlerin getirdikleri mucizeleri getirsen onlar «Ey resuller!

Siz olmadınız, illâ mubtil oldunuz. Doğru ve hak olarak birşey getirmediniz» derler.

İşte din taşımayanların halleri böyledir ki bütün enbiyanın getirdikleri dinlere ta'nederler ve hepsine mubtil nazarıyla bakarlar. Çünkü; diyanetten nasipleri yoktur. Binaenaleyh; herşeyi söylemekten çekinmezler.

كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾

[İşte böylece hak talebinde bulunmayan cahillerin kalplerini Allahü Tealâ mühürler ki hakkı duymaya asla meyletmezler. Çünkü; onlar iradelerini dalâlete sarfedip doğru yol aramadıklarından Allahü Tealâ onların iradelerine göre kalplerini kapatır.] Binaenaleyh; hakkı duymaz ve aramazlar. Çünkü bilmez ve bilmediklerini dahî bilmez cehl-i mürekkep içinde olduklarından ilmi hiç kimseye vermek istemezler. Cehl-i mürekkep ise cemi-i zamanda hakkı idrake manidir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hallerini beyandan sonra Resulünü tesliye etmek üzere :

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen sabret. Zira; Allah'ın vaadi haktır ve âhirete iman etmeyenler seni hiffete hamletmesinler.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Müşriklerden vâki olan ezaya sen sabret. Zira; Allah'ın sana nusret edeceğine ve dinini cemi'-i edyan üzerine âlî kılacağına ve düşmanlarını kahr ü tedmir edeceğine dair vaadi haktır. Binaenaleyh; bu vaad-i İlâhi elbette vâki olacaktır ve âhirete iman etmeyenler seni cehle ve hiffete hamletmesinler.

Erbab-ı dalâletin âdetleri ekseriya erbab-ı ilim ve hidayeti istihfaf etmek olduğundan Cenab-ı Hak istihfaftan nehyettiği gibi istihfaf edenlerin erbab-ı imandan olmadıklarını dahi beyan buyurmuştur. Çünkü; erbab-ı din, ilmi olan erbab-ı ilmi ve imanı olan, erbab-ı imanı istihfaf şöyle dursun herhalde ta'zîm ve tevkirle karşılar. Zira; imanın şanı budur.

*
**

SURE-İ LOKMAN

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Otuz dört* âyeti hâvîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ۝١

Müteşabihatın te'vilini tecviz edenlere ve Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran (ا) *insan-ı kâmil olan Resulullah'a,* (ل) *lutf-u İlâhiye liyakatına* ve (م) *Resulullah'ın müeyyed minindillâh olduğuna işarettir.*

تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَك۪يمِ ۝٢

[Ey müeyyed minindillâh olup Cenab-ı Hakkın lutf u ihsanına lâyık ve müstehak olan insan-ı kâmil! Sana hitabederim ki şu sûrenin âyetleri hikem-i mesalih üzere müştemil olan kitabın âyetleridir.]

هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِن۪ينَ ۝٣

[Rabbisine ibadet etmekle ihsan eden muhsinlere rahmet ve doğru yolu gösterir hidayet olduğu halde şu âyetler kitab-ı azîmin âyetleridir.]

K i t a p la murad; *Kur'an'dır.* Kur'an'ın ahkâmı, emirleri, nehiyleri, hikâyeleri, mev'izeleri ve durub-u emsali hikmeti muta-

zammın olup hikmetten hâlî bir hükmü olmadığına işaret için kitap *hikmet*le tavsif olunarak *kitab-ı hakîm* denilmiştir. Kur'an; *kullara doğru yolu gösterir ihsan-ı İlâhi olmasına binaen* hidayet ve rahmet olduğu beyan olunmuştur. *M u h s i n l e r* le murad; *ibadetini Allah'a hasredip Allah'ın gayrı ibadete müstehak kimse olmadığını itikadla erkânına ve şeraitine riayet ederek ubudiyetini eda eden kimselerdir.* Kur'an'dan intifâ' edecek ancak muhsinler olduğuna işaret için Kur'an'ın hidayet ve rahmet olması erbab-ı ihsana tahsis olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın muhsinlere hidayet ve rahmet olduğunu beyandan sonra muhsinlerin kimler olduğunu beyan etmek üzere :

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝

buyuruyor.

[Muhsinler şol kimseler ki onlar farz olan namazlarını vakt-i muayyeninde erkânına ve şeraitine riâyet ederek eda ederler ve farz olan zekâtlarını fukaraya verirler ve onlar yalnız ibadet-i bedeniye olan namazı kılmak ve ibadet-i maliye olan zekâtı vermekle iktifa etmezler, belki a'mâlin tenkit ve insanların tecziye olunacağı yevm-i âhirete iman ederler.]

اُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۝

[İşte şu ibadetleri eda eden muhsinler Rablerinden kendilerine inzal olunan hidayet-i Kur'an üzerinedirler ve ancak şu evsafla muttasıf olanlar; korktuğundan kurtulup umduğuna nail olanlardır ve bunlar ihsan sahipleridir.] Çünkü; bu misilli ibâdâtı eda edenler indallah makbûl ve marzî olduklarından mertebe-i felâhı ihraz etmişlerdir.

Beyzâvî ve Medarik'in işaretleri veçhile muhsinlerin şeâir-i İslâmiyeden riâyet ettikleri birçok a'mâl-i salihaları olduğu halde

namaz ve zekâtla âhirete imanın sair ibadetler üzerine meziyetlerine işaret için âyette sarahaten bunlar zikrolunmuştur. Çünkü; namaz *yevmiye beş defa tekerrür edip zahmetinin çokluğuna binaen insanların mi'yarıdır.* Binaenaleyh; müminlerin çoklarında sair ibadetten ziyade namazda tekâsül görüldüğü gibi zekât da insanın ruhunun yarısı mesabesinde olan emvalden tefrik olunacağı için *nüfus-u beşeriyeye edası ağır olduğundan Cenab-ı Hak ehl-i imanın felâhına sebep olan hısal-i hamide sırasında zikretmiştir.* Kezalik âhiret emr-i gayb olduğundan âhirete iman; *mezâyâ-yı insaniyenin, necata ve felâha sebep olan ef'âlin esası olduğundan* hasır ve kasırla beyan olunmuştur.

Hulâsa; namaz, zekât ve âhirete iman insanların fevz ü felâhına sebep olan erkân-ı mühimme-i İslâmiyeden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'an'ın hikmet üzere şamil olduğunu ve ehl-i imanın bazı evsafını beyandan sonra Kur'an'ı birtakım lehviyata değiştiklerini beyan zımnında :

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا

buyuruyor.

[Nastan bazıları ancehlin tarik-ı İlâhiden halkı men' ve idlâl etmek için faydasız sözleri satın alır ve Allah'ın âyetlerini maskara ittihaz eder.]

أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ٦

[İşte âyetleri maskara ittihaz edenler için ihanet eder azap vardır. Çünkü; hakkı batıla değişmekle hakka ihanet ettiklerinden onlara nazil olan azap; ihanet edecek azaptır.]

Yani; Allah'ın nimetine küfreden ve lûtf-u İlâhinin hukukunu unutan nastan bazıları fezâil-i kemâlât ve envâ'-ı hidayet üzere

müştemil olan âyât-ı İlâhiyeyi faydasız haberlere tebdil ederler ki o haberler insânî vazifesi olan hakka ittibâ'dan meşgul eder. Bu misilli eracif-i kâzibeyi âyât-ı beyyinat üzerine tercih etmekten maksatları; tarik-ı İlâhi olan din-i İslâm'dan nası ancehlin idlâl ve âyât-ı İlâhiyeyi istihzalarına âlet kılmaktır. İşte Kur'an'ı istihza ve yalan sözleri Kur'an üzerine tercih edenler için Kur'an'ı istihzalarına bedel onlara ihanet edecek azap vardır. Zira; batılı tervic için hakkı iptale sa'yedenler elbette hakir olarak muazzep olacaklardır.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran (لهوالحديث) ile murad; *insanı lâyık olan ibadâtı eda etmekten meneden asılsız haber, yalan söz ve insanı güldürecek oyunlardır.* Şu halde *insanı ibadetten meneden tavla, dama ve iskambil gibi oyunların cümlesi* levhelhadiste dahildir. Binaenaleyh; bunları ihtiyarla ibadeti terkedenlerin azab-ı mühîne nazaran bu âyette müstehak olduklarına bu âyet delâlet eder. Yahut Tefsir-i Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğuna nazaran *lehvelhadis* le murad; *teğannidir.* *Lehv-i hadisi satın almak* la murad; *teğanni ve sair çalgılara para verip dinlemektir.* Şu halde bilûmum çalgılar, şarkılar ve türküler bu âyette dahildir. Çünkü; cümlesi insanı lâyık ve Allah'ın rızasına muvafık olan amelden meneder. Bu gibi şeyler kalbi ifsat, malı ifna ve gazab-ı İlâhiyi celbeden ef'âl-i kabiha cümlesindendir.

Vâcip Tealâ bu âyette oyun ve saire gibi batıl olan şeyleri hak üzere tercih edenleri *üç cihetle zemmetmiştir: Birincisi: Faydasız lû'biyatı iştira yani ihtiyar etmeleridir. İkincisi: Kendileri tarik-ı hakka sülûk etmedikleri gibi tarik-ı hakka sülûk edecek erbab-ı irfanı idlâl edip menetmeleridir. Üçüncüsü: Şu muâmelelerinin şer'a ve akla müstenit olmayıp ancak ümmülhabais olan cehle müpteni olmasıdır.* İşte şu evsafla müptelâ olanlar âhirette bir azaba müstehak olacaklar ki o azap onlara ihanet edecektir.

Beyzâvî, Medarik ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet; müşriklerden (Nadr b. Hâris) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Nadr daima Şam ve Acem cihetlerine ticaret için seyrüsefer ettiğinden Acemler tarafından yapılmış yalan haberler ve kısas u

hikâyâtla dolu birtakım kitap satın alıp bu yalan haberleri dinletmek üzere Kureyş'i başına toplar, onu okur, müşriklere dinletir ve onları Kur'an'ı dinlemekten meneder. «Muhammed (S.A.) size Âd ve Semud kavimlerinden haber veriyorsa ben de size (Rüstem), (İşfendiyar) ve Acem Meliklerinin hikâyelerini haber veriyorum» demekle onları iğfal etmesine binaen Cenab-ı Hak onu ve emsalini zemmetmek için bu âyeti inzal etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ yalan haberleri Kur'an üzerine tercih eden müfsitlerin ahvalinden bazılarını beyandan sonra evsaf-ı zemimelerinden bazı âharı beyan etmek üzere :

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَشِّرْهُ
بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[O batıl olan lehviyatı iştira eden kimse üzerine bizim hakka delâlet eden âyetlerimiz tilâvet olunduğunda kendini âlî addederek o âyetleri işitmemiş gibi arkasını döner ki keenne kulaklarında ağırlık var da o ağırlık işitmesine mani oluyor gibi bir halde bulunur. O kâfirin hali böyle olunca habibim! Sen onu elem veren azapla tebşir et.]

Yani; habibim! Birtakım eracîfi Kur'an üzerine tercih eden müşrik üzerine bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimiz tilâvet olunduğunda hiç işitmeyen kimse gibi kibr ü gurur ederek arkasını döner, asla okunan âyetlere iltifat etmez, kendini müstağni addeder. Keenne onun hali kulaklarında sağırlık olan kimsenin hali gibidir ki asla başını kaldırmaz ve tilâvet olunan cihete yönünü bile dönmez. Halbuki onun işitmesi için âyetlerin kiraren miraren kıraat olunduğuna işaret için *istimrara* delâlet eden muzari sıygasıyla (تتلى) lâfzı varid olmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Kur'an'dan i'raz eden kâ-

firin i'razı ve Kur'an'ı işittiği halde işitmemiş gibi kendini âlî addedip tekzib ettiğine mukabil tehekküm için azapla inzar bedelinde azapla tebşir zikrolunmuş ve denilmiştir ki «Onun hali böyle olunca yâ Ekrem-er Rusül! Sen de onu azapla tebşir etmekle azabın her tarafını ihata edeceğini ve azaptan kurtulamayacağını kendine bildir.»

Fahri Râzinin beyanı veçhile Kur'an'dan i'raz eden kimseyi Cenab-ı Hak *dört cihetle zemmetmiştir.* B i r i n c i s i ; *Muhtaç olduğu ilm ü hikmetten i'raz etmesidir.* İ k i n c i s i ; *Sebeb-i necatı olan Kur'an'ı dinlemekten kibretmesidir.* Ü ç ü n c ü s ü : *Âyetleri işittiği halde işitmez gibi durmasıdır.* D ö r d ü n c ü s ü : *Kulağında sağırlık olmadığı halde kendisini sağır menzilinde kılmasıdır.*

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirler için azab-ı elim olduğunu beyan ettiği gibi müminler için cennat-ı naim olduğunu dahi beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾ خَالِدِينَ فِيهَا

buyuruyor.

[Şol kimseler ki imanla beraber amel-i salih işlediler. Onlar için ebeden kalıcı oldukları halde nimetlerle dolu Cennetler vardır.]

وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا

[Bu Cennetler Allah'ın hak ve sabit vaadidir.]

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾

[Halbuki Allahü Tealâ cümle ef'âli hikmet üzere müştemil, herkese galip bir uludur.] Binaenaleyh; vaadi haktır, asla tebeddül ve tagayyür kabul etmez.

Yani; Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik ve ikrarla iman edip Kur'an'ın muktezası üzere amel-i salih işleyen kimseler için

nimetle dolu Cennetler vardır. Zira; onlar dünyada imanla batınlarını ve a'mâl-i salihayla zahirlerini tasfiye ettiklerinden âhirette envâ'-ı nimetle mütena'im ve esnaf-ı keremle mükerremlerdir. Binaenaleyh; onlar Cennetlerde ebedî kalıcı oldukları halde o nimetlerle daima telezzüz eder, mahrum olmazlar ve Allah'ın onlara vaadi hak olduğu cihetle asla hulf olmaz, elbette vaadini incaz eder. Zira; Allahü Tealâ herkese galip olduğundan vaadini incaza kaadir olduğu gibi vaadini ifaya mani olacak bir kimse de yoktur ve her fiili hikmeti mutazammın bir hakîm-i müteâldir.

Cennet'te ihzar olunan nimetlerin sebeb-i âdîsi; imanla beraber amel-i salih olduğuna bu âyet delâlet eder. Gerçi Cennet'e girmek fazl-ı İlâhiyse de derecat; abdin ameline göre olacaktır. Bu âyette onlar için Cennet nimetlerinin varlığıyla hüküm; imanla amel-i saliha ta'lik olunmuştur. *A m e l - i s a l i h* le murad; *indallah makbûl ve marzî olan ameldir.* Nimet-i İlâhiyenin Cennette vüs'atına işaret için (جنات) lâfzı *cemi'* sıygasıyla varid olmuştur ki niam-ı İlâhiyenin çokluğunu beyanla kullarını ibadete teşvik ve Cennet'i vaad-i İlâhiyle te'yid etti ki müminler mesrur olsunlar. Çünkü; vaad-i İlâhide hulfolmaz. Ehl-i iman indinde Cennet ma'lûm ve muayyen olduğuna işaret için *ma'rife* olarak varid olmuştur. Zira; ehl-i iman bilâşek iman ettiklerinden Cennet onlar indinde ma'lûmdur.

***

Vâcip Tealâ aziz ve hakîm olduğunu delâil-i hariciyeyle beyan etmek üzere :

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمِيدَ بِكُمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin gördüğünüz veçhüzere gökleri direksiz yarattı ve yeryüzü sizinle beraber sür'atla hareket etmesi için arz üzerine yüksek dağları koydu.]

وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ

[Ve yeryüzünde her hayvandan dağıttı, arz üzerine döşedi ki herbirinde görülen acayip ve garaipten ibret alındığı gibi her birerlerinin hilkatında olan hikmet yerini bulsun.]

وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَنْبَتْنَا ف۪يهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَر۪يمٍ ﴿١٠﴾

[Ve biz semadan yağmur suyunu indirdik, onunla otlardan ve ekinlerden her nevi menfaatlı olan şeyleri bitirdik.]

Yani; Allahü Tealâ izzet ve hikmet sahibidir. Zira; Allahü Tealâ direksiz gökleri halketti ki direksiz olduğunu siz görüyorsunuz. Şu halde semanın arza ve sair bir mahalle istinad etmeden bu kadar cesametle onu durdurmak kahr ü galebeye ve kudret-i kâmileye delâlet eder. Direksiz gökleri halkettiği gibi arz üzerine yüksek dağları koydu ki sizinle arz sür'atla hareket etmesin. Zira; sizinle beraber arzın hareketi kerihtir. Çünkü; sür'atla hareket sizi rahatsız edeceğinden sizin hissedeceğiniz derece sür'atli hareket etmemesi için arz üzerine dağları koydu ve arzın insanlar nazarında sükûneti ve ıztıraptan selâmeti insanların isti'mal ve istirahatlarına muvafıktır. Çünkü; arzın hareketi varsa da insanın hissedeceği derecede olmadığından insanın nazarına nisbetle arz sakin denmiştir. Allahü Tealâ yeryüzüne her nevi hayvanatı dağıttı ki insanlar herbirinde sanayi-i İlâhiyeyi görsün ve kudret-i İlâhiyeye imanla intifâ'ı mümkün olanlardan intifâ' etsin ve herbirinden maksud olan hikmet yerini bulsun, dünya yüzü ve bilhassa ıssız çöller, yüksek dağlar şenliksiz kalmasın. Cümle hayvanat arzın sükûnetinden istifade eder. Zira arz; hayvanata nazaran sakin olup hayvanat müteharrik olunca hayvanat maişetine elverişli yerlere giderler ve ecel-i muayyenine kadar oralarda imrar-ı evkat ederler. Çünkü; arzın her tarafı her hayvanın iskânına kabiliyetli değildir. Binaenaleyh; herbiri tarz-ı maişetine ve bedeninin kıvamına muvafık bir kıt'ada eğleşmeye mecburdur. Biz Azîmüşşan sema canibinden yağmur sularını yeryüzüne inzal ettik ve onunla her nevi nebatat ve birbirine mümteziç otlar ve meyveler bitirdik ki insanlar ve sair hayvanlar intifâ' etsinler.

Otların menfaatının çokluğuna ve emziceyi islâhına ve bünye-i hayvaniyeyi takviye ettiğine işaret için Vâcip Tealâ nebatatı *kerem*

sıfatıyla tavsif etmiştir ki insanlar niam-ı İlâhiyeye teşekkür etsinler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyetle bundan evvelki âyette beyan olunan izzet ve hikmetini ispat etmiştir. Çünkü direksiz o kadar cesametiyle beraber gökleri durdurmak ve yeryüzüne insan da beraber olduğu halde hayvanatı dağıtmak ve onların herbirinin maişetine kâfi otları bitirmek ve otların bitmesine esbab-ı âdiye kabilinden olan yağmur sularını inzal etmek, yerden havaya çıkan buharlardan bulutları halkederek o bulutları tabaka-i zemherire temas ettirmesiyle yağmur sularını halketmek ve arzın hareket etmek şanından iken hayvanatın rahatları için cesîm dağları arz üzerine halkla arza insanların rahat edecekleri miktarı kadar sükûnet vermek Cenab-ı Hakkın kudret-i kahiresine ve herkese galebesine ve bilûmum ef'âlinde hikmet sahibi olduğuna açıktan delâlet eder. Çünkü; eflâkin harekesiyle tabaka-i nariyede zaruri bir hareket olduğu gibi tabaka-i nariyeye temasla tabaka-i hava ve tabaka-i havaya temasla tabaka-i mâ' ve tabaka-i mâ'ya temasla tabaka-i arzın sür'atla harekesi lâzımken Cenab-ı Hakkın arz üzerine cesîm dağları halketmesiyle arzın harekesine itidal vermesi elbette kudretine ve hikmetine delâlet eder.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile (بغير عمدٍ ترونها) demek «Semanın noktai istinadı direk vardır ve lâkin sizin göreceğiniz derecede değildir, yani direk vardır fakat siz göremezsiniz» demektir. (ان تميد بكم) (ان لاتميد بكم) demektir. Yani (لاء نافيه) mukadderdir. (تميد) (تميل) manâsınadır. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ arz üzerine dağları koydu ki arz sizinle beraber sağa ve sola meyledip sallanmasın] demektir.

(وبث فيها) *arz üzerine her hayvandan döşedi* demek «Arz üzerine hayvanatı dağıttı» demektir.

⁂

Vâcip Tealâ kudret ve hikmetine delâlet eden delilleri beyandan sonra Allah'a şirkeden müşrikleri ilzam ve iskât etmek üzere:

هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَاَرُونِى مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ

buyuruyor.

[**Ey müşrikler! Şu işittiğiniz ve gördüğünüz mahlûkat Allah'ın halkıdır. Allah'ın gayrı olarak sizin ibadet ettiğiniz ma'budlarınız ne gibi şey halkettilerse gösterin bana, ben de göreyim.**] Zira; ibadete istihkaklarını itikad edip onlara ibadet ediyorsunuz ve umur-u mühimmenizde onlara müracaat edersiniz. Ma'budun şanı icadetmektir. Şu halde eğer bunlar sizin dediğiniz gibi ulûhiyetin levazımından icada muktedirlerse gösterin bana ne gibi şey icadettiler? Halbuki onlar hiçbir şey icadına kaadir değillerdir. [**Belki şirki irtikâpla zulmeden zalimler açıktan dalâlet içindedirler.**] Zira; ibadetlerini mahallinin gayrıya sarfettikleri için taat-ı İlâhiyeden çıkmışlar ve şirkle zulmü âdet etmişlerdir.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bu âyette (فاروني) emri; *müşrikleri ta'ciz içindir*. Çünkü; onların ma'budlarının birşey icadetmek imkânı yok ki onların göstermesi mümkün olsun. Şu halde onlara «Gösterin bana icadettikleri şeyleri» demek; onlara acizlerini bildirmek ve iskât etmek için bir emirdir, zulümle şirki irtikâpla yoldan çıktıkları dahî sarahaten beyan olunmuştur ki onların mezhepleri aklın ve şer'in harici bir mezhep olduğunu herkes bilsin ve onu irtikâbetmekten çekinsin. Binaenaleyh; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile müşriklerin şirk sebebiyle nefislerine ve sair nasa zulmettiklerine, onların irtikâbettikleri şirkin ayn-ı zulüm olduğuna, onların ma'budlarının birşey icadına muktedir olamadıklarına ve meslekleri zulümle dalâletten ibaret olduğuna işaret için zamir mevziinde ism-i zahir olarak (بل الظالمون) varid olmuştur. Çünkü; (بل هم فى ضلال مبين) dense olabilirdi. Lâkin zalim olduklarını beyanla zem olmazdı.

*
* *

Vâcip Tealâ kendinin hikmet sahibi olduğunu beyandan sonra Lokman gibi kullarından bazılarına hikmet verdiğini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki biz Lokman'a hikmet verdik ve Allah'a şükret dedik.]

Yani; biz muhakkak olarak Lokman'a ilim verdik ve o ilimle amel etmesini tevfik ve Allah'a şükretmesini kendine emir ve tavsiye ettik ki verdiğimiz hikmetin şükrünü edaya müsaraat etsin ve bu vesileyle insan nail olduğu her nimetin şükrünü edanın vâcip olduğunu bilsin, şükrünü edaya sür'at etsin.

Beyzâvî'nin Hâzin'in ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Lokman; *(Bâûrâ) isminde bir zatın ismidir.* (Bâûrâ); (Nâhur) un (Nâhur) da (Âzer) in oğlu olup Eyüp (A.S.) ın hemşirezadesi olduğu mervidir, bin sene yaşadığı, Dâvûd (A.S.) zamanına ulaştığı, Hz. Dâvûd'dan ahz-ı ilim ettiği ve Dâvûd (A.S.) ın bi'setinden evvel nasa fetva verir müftü olduğu dahi mervidir. Lokman'ın hikmet sahibi bir hakîm olduğuna bu âyet delâlet eder. Lâkin nebi olup olmadığında ihtilâf vardır. Bu ulema da Lokman'ın bir siyah abd-ı Habeşî ve dülger olduğunu rivayet etmişlerdir. Lokman; «Hikmete ne sebeple nail olduğu» suâline cevabında «Doğru söz söylemekle ve emaneti eda etmekle ve lüzumsuz şeyleri terkle nail olduğunu» beyanla cevap vermiştir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran *h i k m e t ; ulûm-u nazariyeyi iktisapla nüfus-u beşeriyenin tekemmülü ve meleke-i tâmmenin husulüyle takat-ı beşeriyenin miktarını taâta sarf ve gayret etmektir.* Şu halde *h i k m e t ; ilimle ameldir.* Hatta ikisini cemetmeyen kimseye hakîm denmez. *H i k m e t ; ma'rifetullahla beraber tedbir-i umurda isabete medar olan kalpte bir nurdur.* Binaenaleyh; o kimse gözle mahsusatı idrak ettiği gibi kalple ma'kulâtı dahi idrak eder.

Hz. Lokman'ın hikmetinden birisi; senelerce Davud (A.S.) a musahabet eder. Hz. Dâvûd zırh yapar, asla suâl etmez. Zırhı bitirip üzerine giyince «Yâ Dâvûd! Ne güzel harp libası giyindin» demesi üzerine Hz. Dâvûd'un «Sükût hikmettir, fakat işleyen az-

dır» buyurduğu mervidir. Hz. Dâvûd bir koyun keser, koyunun en iyi uzvundan ikisini getirmesini Lokman'a emreder. Lokman koyunun diliyle yüreğini getirir. Diğer bir vakitte en kötü uzvundan ikisini getirmesini emrettiğinde aynı azaları getirir. Dâvûd (A.S.) «Hayvanın en âlâ uzvunu istedim bunları getirdin. En fena uzvunu istedim, yine bunları getirdin. Sebep nedir?» dediğinde Lokman cevabında «Bu iki uzuv eğer iyi olursa herşeyden iyidir, eğer kötü olursa herşeyden kötüdür» demiş ve binaenaleyh; lisanla kalbin her iyiliğe âlet oldukları gibi her kötülüğe dahî âlet olduklarına işaret etmiştir.

Cenab-ı Hak bu âyette hikmeti; *Allah'a şükürle* ta'rif etmiştir. Çünkü şükür; her ibadeti câmidir. Zira kalbin şükrü; *Allah'ı ma'rifet,* lisanın şükrü; *hamd ü sena,* azanın şükrü; *ibadettir.* Binaenaleyh; bir kimse sözünde, işinde, nasla muaşeretinde ve taâtında hikmete riayet etmedikçe hakîm olamaz.

*
**

Vâcip Tealâ Lokman'a şükürle emrettikten sonra şükrün menfaatı şakir olan kimseye râci olacağını beyan zımnında :

وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse şükrederse kendi nefsine şükreder, eğer küfrederse Allahü Tealâ onun şükrüne muhtaç değildir. Zira; Allahü Tealâ herkesten ganî ve zatında mahmuddur. Binaenaleyh; onun şükretmesiyle etmemesi beyninde fark yoktur ve şükretmemesinden Cenab-ı Hakka bir noksan ârız olmaz.]

Yani; bir kimse Allah'ın verdiği nimete şükrederse şükrünün menfaatı kendinindir. Zira; şükürle nail olduğu nimetin hakkını eda ettiği gibi şükür, nimetinin devamına ve tezayüdüne sebeptir. Binaenaleyh; şükürden müstefid olacak şükreden kimsedir ve eğer bir kimse küfran-ı nimetle Rabbına küfreder, verdiği nimetin hakkını eda etmezse küfran-ı nimetin zararı kendine aittir. Zira; Al-

lah'ın hiç kimsenin şükrüne ihtiyacı yoktur, herkesten ganî ve zatında mahmuddur. Binaenaleyh; kullarından hiçbir kimse şükretmese zat-ı ulûhiyetine hiç bir zarar gelmez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insan için her zaman şükrün tekerrürü lâzım olduğuna işaret zımnında şükür *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygasıyla (يشكر) varid olmuştur. Lokman'ın hayr-ı kesir sahibi olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Vâcip Tealâ hikmet verdiği kimseye hayr-ı kesir verildiğini diğer âyette beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Lokman'a hikmet verdiğini beyandan sonra Lokman'ın hikmetlerinden bazılarını beyan etmek üzere :

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Habibim! Zikret şol zamanı ki o zamanda Lokman oğluna vaaz eder olduğu halde dedi ki «Ey oğlancığım! Allah'a şirketme. Zira şirk; büyük zulümdür.»]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda Lokman oğluna vaaz eder olduğu halde dedi ki «Ey oğulcuğum! Allah'a ibadetinde gayrıyı şirk etme. Zira Allah'a şirketmek; pek büyük zulümdür. Çünkü şirk; Kaadir ü Kayyuma mahlûkatından en âciz şeyleri müsavî tutmak olduğu gibi ibadeti mahallinin gayrıya sarfetmektir.» Lokman'ın oğlunun ismi (انعم) veya (اشكم) veyahut (ماثان) olduğu Beyzâvî'nin cümle-i beyanatındandır. Oğlunun şirk üzere bulunup validesiyle beraber pederinin vaazıyla iman ettikleri Nisâbûrî'nin beyanatı cümlesindendir. Âyet de şirk üzere olduğuna delâlet eder ki Lokman oğluna vaazında şirkin zulüm olduğunu beyan ve şirkten nehyile başlamıştır.

Bu âyette Vâcip Tealâ Hz. Lokman'ın, meratib-i insaniyenin a'lâsını ihraz ettiğini beyan etmiştir. Çünkü; insanın mertebe-i bâ-

lâsı kendinin kâmil olup başkasını mükemmil olmasıdır. Şu halde Lokman'ın nefsinde kâmil olduğunu; bundan evvelki âyette hikmet verdiğini beyanla, başkalarının nevakısını ikmal ettiğini de bu âyette vaaz ettiğini zikirle beyan etmiştir.

Hulâsa; Lokman'ın oğluna vaazettiği, vaazının hulâsası oğlunu şirkten nehyedip şirkin zulm-ü azîm olduğu cihetle caiz olmadığı ve insana lâzım olan evvelâ evlâdına nasihat etmek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ibadete müstehak ancak kendi olup kendinin gayrıya ibadet caiz olmadığını beyandan sonra bazı surette insanın kendi misilli insanlara itaatı vâcip olduğunu beyan etmek üzere :

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ

buyuruyor.

[Biz insana anasına, babasına ihsan etmesini tavsiye ettik.]

حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ

[Zira; insanı validesi zaaf üzerine zaafıyla karnında götürdü.]

وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ

[Ve iki sene validesi sütünü emzirdi ve iki seneden sonra sütten ayırdı.] Binaenaleyh; ebeveynine hizmet etmesini vasiyet ettik ve dedik ki :

أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ

[Ey insan! Sen bana ve valideynine şükret.]

إِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿١٤﴾

[Zira; âhirette ancak benim huzuruma rücû' edeceksin.] Çün-

kü; benim huzurumdan başka varılacak yer yoktur. Binaenaleyh; bana ve valideynine şükredip etmediğini ben suâl edeceğim.

Yani; biz insana anasına, babasına itaatı, onlarla hüsn-ü muaşereti, sohbeti, onların huzurunda hüsn-ü edebe riayeti ve onların cemi-i hukukunu muhafazayı vasiyet etmekle vâcip kıldık, bilhassa insan için birtakım mihnet ve meşakkatlara katlanan validesinin hukukuna daha ziyade riayet etmesini tavsiye ettik. Çünkü; validesi insanı iptida-yı vücudunda zaaf üzere zaaf ve envâ'-ı meşakkatla üzerinde götürdü. Zira; insanın validesinin karnında neşv ü neması tezayüd ettikçe validesinin zayıflaması da o nispette tezayüd eder. Binaenaleyh; hamil zamanı validesinin zaaf üzerine zaafı fazlalanır ve bu zaaf insanın validesinden ayrılıncaya kadar devam eder. İnsan validesinden ayrıldıktan sonra validesi onu muhafazaya ve terbiyesine devam eder. Hatta iki sene sütünü emzirir ve iki sene hitamında sütten keser ve lâkin sütten kesmekle onun yakasını bırakmaz, belki son derece terbiyesine ve muhafazasına devam eder. Ve bu hal bülûğa vasıl oluncaya kadar gider, bülûğa vasıl olunca biz insana deriz ki «Ey insan! Bilesale bana şükret. Zira; ben seni halkettim. Ve envâ'-ı nimetle mütena'im kıldım. Binaenaleyh; bu nimetlerin şükrünü eda etmek senin üzerine vâciptir, peder ve validene dahî şükret. Zira; onlar senin vücuduna sebep oldukları gibi seni beslediler, büyüttüler. Şu halde onların sana bu kadar hizmetlerine karşı sen de onlara hizmet etmekle şükret. Eğer şükretmezsen ceza göreceksin. Zira; âhirette merciin ancak banadır. Binaenaleyh; şükredip etmediğini ben suâl edeceğim. Eğer şükretmezsen mücazat edeceğim» demekle insana vesâyâda bulunduk.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile sabiyi emzirmek müddetinin iki sene olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü emzikten kesilmek müddetinin iki sene olmasını beyan; emzik müddetini beyandır. Ananın zahmeti babadan ziyade olduğu cihetle anaya riayetin vâcip olmasının sebebi; âyette validenin çocuğu zaaf üzerine zaafıyla götürmesi olduğu beyan olunmuştur ki valideye riayete daha ziyade ihtimam etmek lâzım olduğuna işarettir. Bu manâyı Resulullah'ın «Ben kime iyilik edeyim?» diyerek suâl eden bir kimseye «Anana, sonra anana, sonra anana ve sonra babana riayet et» buyurduğu

hadis-i şerifi te'yideder. Şu halde pedere nispetle validenin hukuku müekkettir. Validenin ve pederin sağlıklarında onlara şükür; hizmet ve riayettir. Amma vefatlarında onlara şükür; hayırla duâ etmektir. Çünkü; Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğuna nazaran bu âyetin tefsirinde (Süfyan b. Uyeyne) «Bir kimse beş vakit namazı eda ederse Allah'a şükretmiş olur ve eğer beş vakit namaz arkasında valide ve pederine hayırla duâ ederse ebeveynine şükrünü eda etmiş olur» buyurmuştur.

İnsanın vücudunu Cenab-ı Hak halkettiği cihetle zatına şükrü vâcip kıldı, insanın vücuduna sebep ebeveyni olduğu gibi hüsn-ü terbiyesine dikkat ettikleri cihetle de ebeveyne şükrü vâcip kılmakla Allahü Tealâ ebeveyne şükrü kendine şükre müsavi olarak zikretmiştir.

***

Vâcip Tealâ ebeveyne itaatın vâcip olduğunu beyandan sonra valideyne itaatı terketmek lâzım olan cihetleri beyan etmek üzere:

وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا

buyuruyor.

[Ey insan! Senin bilmediğin şeyde validen ve pederin bana şirketmek üzere sana ısrar eder ve seninle mücahede ederlerse sen onlara bu hususta itaat etme.]

وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا

[Ve sen onlarla dünyada şer'an caiz ve aklen makbûl olan şeylerde musahabet et.]

وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَيَّ

[Ve sen her umurunda bana müracaat eden kimseye ittibâ' et.]

ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

[Dünyanın inkırazından sonra bizim huzur-u manevîmize rücû' edeceksiniz. Siz rücû' edince ben sizin işlemiş olduğunuz amelinizi haber veririm.]

Yani; ana ve babaya itaatı vasiyetle vâcip kıldık, lâkin itaat; şirke bâdî olmamak şarttır. Binaenaleyh; ey mükellef olan insan! Sen hâlî zihin olarak ilmin lâhik olmayan şeyde ebeveynin sana şirketmeyi teklif ve bu tekliflerini kabul ettirmek üzere seninle mücahede ederlerse sen onlara itaat etme. Zira Halika ma'siyet olan yerde mahlûka itaat olmaz. Şu halde onların teklif ettikleri şirki kabul etme, reddet, onlara itaat etme, isyan et ve lâkin dünyada sair hukuklarını muhafazaya dikkat et, şer'an caiz ve aklen müstahsen olan şeylerle onlara musahabet et, hilimle, sabırla muâmele, hüsn-ü hizmet, yemek yedirmek ve güzel libas giydirmek gibi şeylerle onlara riayet et ki üzerine terettüb eden vâcibi eda etmiş olasın. Onların Halika isyanla olan bilûmum emirlerine itaat etme, belki her umurunda bize rücû' ve din-i hakka ittibâ' eden ehl-i hakkın tariklarına ittibâ' et. Çünkü; dünyanın inkırazından sonra âkıbet merciiniz banadır. Binaenaleyh; ben ebeveynin şirkinden ve senin tevhidinden her cümlenize suâl eder, küçük, büyük, hata, sevap cümle a'malinizi size haber veririm ve herbiriniz hayr ü şer amelinize göre cezanızı görürsünüz.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü; (Sa'd b. Ebi Vakkas) Hazretlerinin İslâm olmasıdır. Çünkü; (Ebubekir) Hazretlerinin delâletiyle (Sa'd) Hazretleri İslâm olunca validesi üç gün ekmek yemedi, irtidad etmesi için çok ısrar etti ve ağladı. Validesine İslâm'ı terketmeyeceğine kat'i cevap vermesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Bu rivayete nazaran (سبيل من اناب) ile murad; *Ebubekir'dir.*

Nisâbûrî ve Kazî'nin beyanları veçhile bu iki âyet Hz. Lokman'ın oğluna vaazı arasında cümle-i mu'terizedir. Cümle-i mu'terizeden maksat; ikidir. *Birincisi: Valideyne itaat Ce-*

nab-ı Hakka itaata tâbidir. Yani *ebeveyne itaat Allah'a itaat gibi vâciptir.* *İ k i n c i s i :* *Şirkin pek büyük günah olduğunu te'kiddir.* Yani «Şirk o kadar büyük bir cinayet ki hatta o cinayetle itaatları vâcip olan ebeveyn emretmiş olsalar dahi bu hususta onlara itaatı terketmek lâzım» demektir.

Hulâsa; insanın meşru surette valideynine bedeniyle hizmet ve itaatı lâzım ve umur-u dinde ve ma'kulâtta peygambere itaat vâcip olduğu ve şu halde umur-u dine müteallik olan yerde dine, umur-u dünyaya müteallik olan yerde ebeveyne itaatın vâcip olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kullarının cümle a'mâlini haber vereceğini beyandan sonra Lokman'ın oğluna Allah'ın nezdinde kulunun hiçbir gizli ameli olmadığını söylediğini beyan etmek üzere :

يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمٰوَاتِ أَوْ فِي
الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Ey oğulcuğum! Senin amelinden bir haslet ki eğer küçüklükte ve ağırlıkta bir hardal tanesi kadar olursa ve o miktar ameli işledikten sonra sen bir taş içine girmiş yahut semaya çıkmış veya arz içine girmiş, gizli ve karanlık bir mahalle saklanmış olsan Allahü Tealâ o hasleti huzuruna getirir ve onu senden suâl eder. Zira; Allahü Tealâ her esrara muttali latîf ve herşeyi bilir bir habîrdir.] Çünkü; ilmine mani bir hâil yoktur. Binaenaleyh; senin amelini ve bulunduğun mevkii bilir.

Yani; Lokman'ın oğluna nesayihine karşı oğlunun «Ben kimsenin göremeyeceği tenha mahalde günah işlersem Allahü Tealâ bana ne yapar?» demesi üzerine Lokman tekrar nasihata başlar ve der ki «Ey oğulcuğum! Eğer senin işlediğin haslet ister hayır ister şer ve hardal tanesi kadar cüssesi küçük olsun, taş içinde gayet

gizli ve saklı bir mahalde yahut semavatta veya arzın içinde olsun Allahü Teâlâ onu getirir, senden suâl eder. Zira Allahü Teâlâ latîftir, kudreti herşeye nafizdir ve gizli işlerin cümlesini bilir. Çünkü; habîrdir.

Hz. Lokman'ın bu kelâmı usul-ü itikadiyeden Cenab-ı Hakkın ilmini ve kudretini beyanla oğlunu tehdit ve âhireti itikadın lüzumunu ve su-u a'mâli terkle hüsn-ü a'mâle çalışmak vâcip olduğunu ilânla insafa ve itikad-ı hakka davettir.

*
* *

Vâcip Teâlâ Hz. Lokman'ın oğluna diğer nasihatını beyan etmek üzere :

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Ey oğulcuğum! Namazı eda et. Aklen ve şer'an müstahsen olan ma'rufatla emret ve münker olan şeylerden nası menet ve ibadetini edada ve nasihatında tesadüf edeceğin meşakkatlara sabret. Zira; şu ta'dad olunan umurdan herbiri taraf-ı İlâhiden maksud olan işlerdendir.] Çünkü; Allahü Teâlâ kulları üzerine bunlardan herbirini vâcip kılmıştır.

Yani; Lokman oğlunu şirkten men ve kudret-i İlâhiyenin herşeye te'sirini ve ilminin cümle eşyayı ihatasını beyanla tehdid ettikten sonra fezail-i a'mâlle nefsini tezyin etmesini tavsiye etmek üzere oğluna demiştir ki «Ey oğulcuğum! Sen Allah'ın rızasını tahsil için namazı ikame et. Zira namaz; insanı günahtan nehyeder, sen nefsinde a'mâli eda ile tekemmül ettikten sonra başkalarının noksanını ikmal için Allah'ın rızasına vesile olan ma'rufatla emir ve rızaya muhalif ve akla kàbih olan münkerattan nehyet ve sana hastalık, fakirlik, hüzn ü keder ve bilhassa emribilmarufta hayra delâlet ettiğin kimseler tarafından göreceğin ezalara sabret.

Zira; şu ta'dad olunan şeyler Allah'ın kulları üzerine vâcip kıldığı umurdandır.

Bu âyet; geçmiş ümmetlerde dahî namazın meşru ve makbul bir ibadet olduğuna delâlet eder. Çünkü; Lokman'ın oğluna namazla emretmesi namazın meşru olduğuna delâlet eder. Şu kadar ki her ümmette namazın heyetleri başka başkadır.

***

Vâcip Tealâ Hz. Lokman'ın oğluna emrettiği me'muratı beyandan sonra nehyettiği menhiyatı beyan etmek üzere :

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا

buyuruyor.

[Ey oğlum! Sen nastan yüzünü döndürme ve yeryüzünde kibirle yürüme.]

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ۝

[Zira; Allahü Tealâ her kibredeni ve gayrılara nefsinde bir büyüklük görüp iftihar edeni sevmez.]

Yani; Lokman oğluna ikame-i salât, emribilmaruf ve nehyianilmünkerle emrettikten sonra oğlunu gayrıların nevakısını ikmalinden dolayı tekebbür etmesine ve nefsinde kâmil olmasına binaen kendinde bir büyüklük görmekten nehyetmek üzere diyor ki «Ey oğlum! Nas sana söz söylediklerinde onlardan yüzünü çevirip tekebbür etme. Kemâl-i tevazula sözlerini dinle, onlar söz söylerken ehemmiyet vermeyerek başka şeyle meşgul olma, yüz eğriliği gösterme. Çünkü; nasla hüsn-ü muaşeret lâzımdır. Yeryüzünde ferahlı ve kibirli yürüme, Allah'ın sana verdiği nimeti hazmet ve hafiflik ederek nimetine mağrur olma. Zira; Allahü Tealâ nefsinde azamet görmekle kibredenleri ve nimetiyle gayra tekebbür edenleri sevmez. Çünkü; elinde bulunan nimetin cümlesini, Allahü

Tealâ verdiğinden büyüklük Allah'a mahsus olduğu cihetle kullar için tekebbür; Allah'ın gazabını dâvet eder.

İşte beyan olunan ahkâmın cümlesiyle amel etmek bizim üzerimize de vâciptir. Gerçi bu âyetler Lokman'ın oğluna nasihatını hikâyeyse de ümem-i salifenin ahvalinden Kur'an'da Cenab-ı Hakkın bize haber verdiği ahkâmın bizim hakkımızda da ayn-ı şeriat olup onunla amel etmemiz vâcip olduğu kavaid-i usuliyemiz iktizasındandır. Şu halde şu beyan olunan evamir ve nevâhî bizim hakkımızda dahî ayn-ı emir ve nehiydir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile mütekebbir olan kimselerin âdetleri beğenmedikleri kimselerden yüzlerini çevirmek ve yeryüzünde azametle yürümek olduğundan Lokman oğlunu bu iki haslet-i zemimeden nehyetmiştir.

(ولا تصعر) Sâ'r; Taberî'de beyan olunduğu veçhile *devenin boynunda çıkıp boynunu bir tarafa eğdiren yaradır.* Bu makamda «Fukara güruhu söz söylediklerinde tekebbür ederek yüzünü onlardan başka tarafa eğme ve onların sözlerini dinlemekten nefretini izhar etme» demektir. (مرحا) *kibirle beraber ferahtır.* Yani «Mütekebbir ve ferahlı olduğun halde yürüme» demektir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Lokman'ın oğlunu kibirle hafif surette yürümekten nehyettiğini beyandan sonra gerek işinde, gerek sözünde vasatı ihtiyar etmek lâzım olduğunu tavsiye ettiğini beyan etmek üzere :

وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Ey oğlum! Yürümekten, sür'atla hiffet arasını ihtiyar et, söz söylerken yavaş sesle söyle. Zira; sadanın gayet çirkin olanı himarın sadasıdır.]

Yani; Lokman oğlunu kibirle yürümekten nehyedince sür'atla ve şeciâne yürümenin zıddı olan gaayet zaaf izhar ederek yürümek

de mezmum olduğu cihetle ikisinin arasında yürümek lâzım olduğunu beyan etmek üzere oğluna hitabederek diyor ki «Ey oğlum! Sür'atla mütekebbirane yürüme, gaayet zaaf izhar ederek teenni de etme. Belki bu ikinin ortasını ihtiyar ederek yürü ki kibirden ve zaaftan bir eser görülmesin. Şu halde hemen sekinet ve vakar üzere alelâde yürü, söz söylerken sadanı uzun çıkarma. Zira; sadanın gaayet çirkini himarın sadasıdır. Binaenaleyh; yüksek sesle söz söyleme ki sadan merkebin sadasına müşabih olmasın. Zira; merkebin sadası cümle ukalâ ve hayvanat indinde kerihtir.»

Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın şeref ve kemâl üzere halkettiği insanın, hayvanatın aşağısı ve mahlûkatın süflîsi olan merkebe nefsini velev sesle olsun teşbih etmesi Halikın aziz ve şerif olarak halkettiği vücudu zayıf ve zelil kılmasıdır. Şu halde yüksek söylemekte bir maksad-ı sahih olmadıkça bağıra bağıra söylemek mekruhtur. Amma esna-yı muharebede düşmanı tehdid etmek, yanlış yola giden bir kimseyi döndürmek için arkasından çağırmak gibi bir maksad-ı sahihe mebni olursa yüksek sada caiz olabilir. Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanın maksadına vusulü ayakla olup ayakla ulaşamayacağı mahalde bulunan kimseye sadasıyla çağırmak âdet olduğundan Vâcip Tealâ bu âyette her ikisini cemettiği gibi her ikisinde dahî ifrat ve tefritin caiz olmayıp bunların vasatında hareket etmek lâzım olduğunu Lokman'dan hikâye suretiyle bize beyan etmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de (İmam-ı Sevrî) den naklen beyan olunduğuna nazaran herşeyin sadası Allah'ı nekaisten tenzih manâsına tesbih olabilir. İllâ himarın sadası tesbih olmaz. Zira merkebin sadası; şeytan'ı gördüğünde olduğu cihetle hayra alâmet değildir. Binaenaleyh; merkep anırdığında istiâze etmek lâzım olduğu kütüb-ü şer'iyemizde mezkûrdur.

***

Vâcip Tealâ Hz. Lokman'ın oğluna nesayihini beyandan sonra insanlara vâki olan nimetlerini beyanla ibadete ve nimetlere şükre tergibetmek üzere :

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً

buyuruyor.

[Görmez misiniz, Allahü Tealâ göklerde olan ay, güneş, yıldızlar ve bulutlar gibi mevcudatı, yerde olan hayvanlar, denizler, nehirler ve madenleri sizin menfaatınıza tahsisle size muti' ve münkad kıldı, gizli ve aşikâr nimetlerini sizin üzerinize itmam etti.]

Yani; ey insanlar! Siz görmez ve bilmez misiniz ki Allahü Tealâ âlem-i ulvî olan semavatta ve âlem-i süflî olan arzda bulunan bilûmum mevcudatı size hadim ve menfaatınıza tahsisle size münkad ve onlardan herbirinin size hizmetleri sebebiyle maişetinizi kolay kıldı. Çünkü; semada bulunan ay, güneş ve sair yıldızların devranı üzerine yeryüzünde otların bitmesi ve bulutlardan yağmur yağmasıyla hububatın neşv ü nema bulması, meyvelerin kemâle gelmesi, mürur-u zamanla yerde olan madenlerin intifâ'a salih bir hal kesbetmesi, denizlerde gemilerin seyrüsefer edip batmaması, insanların nehirleri istedikleri mahallere alıp götürmesi, hayvanların herbirinin birer nevi intifâ'a tayin olunması, meselâ devenin yüke, öküzün çifte, atın binite, koyunun ekle ve sair hayvanatın bu minval üzere bir menfaata ta'yin olunup hatta vahşilerin bile bir çok menfaatlar te'mini insanların maişetlerini teshil için taraf-ı İlâhiden ihsan-ı sübhânîdir ve herbiri Vâcip Tealâ'nın vahdaniyetine ve kudret-i kahiresine delil-i zahirdir, bu nimetlerin herbirine mukabil şükretmesi vâcip olduğundan bu vücubu eda etmeyen insanları Allahü Tealâ bu âyetle tevbih etmiştir. Çünkü âyette *h e m z e ; istifham-ı inkârî* olduğundan bu kadar meydanda olan nimetleri görmemek emr-i münker demektir.

Medarik'te beyan olunduğuna nazaran bu âyette *n i m e t - i z a h i r e* yle murad; *göz, kulak, lisan ve sair aza-yı hariciyedir. N i a m - ı b a t ı n a* yla murad; *akıl, kalp, fehim ve sair aza-yı zahiriyenin kuvâlarıdır.* Meselâ göz; nimet-i zahiredir. Onda görülmeyen bir kuvâ vardır ki gözün ziyasını verir. Lisan; nimet-i

zahiredir, onda tekellüme iktidar veren bir kuvâ vardır. Sair azalarda dahî hâl böyledir. İnsanın azası tam, sureti güzel ve rızkı bol olmak nimet-i zahire cümlesinden olduğu gibi hüsn-ü ahlâk da nimet-i batına cümlesindendir. Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı nazım :* [Siz görmediniz ve bilmediniz mi? Allahü Tealâ size göklerde ve yerde olan mahlûkatı muti' ve menfaatınıza hadimı kıldı da nimet-i zahire olan gözlerinizi, kulaklarınızı, sair azanızı ve hüsn-ü suret ve diyanetinizi sizin üzerinize itmam etti, nimet-i bâtına olan kuvâlarınızı size noksansız verdi. Şu halde bu nimetlerin şükrünü ifa etmek sizin üzerinize vâcip kılındı] demektir.

***

Vâcip Tealâ tevhide delâlet eden delilleri beyandan sonra tevhid-i İlâhide mücadele edenlerin mücadeleleri bir delile müstenid olmadığını beyan etmek üzere :

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ۝

buyuruyor.

[Nastan bazıları şol kimse ki o kimse delil-i aklîye müstenit ilmi ve resulün irşadına müstenit hidayeti ve kitaba müstenit delil-i naklîsi olmadan vahdaniyet-i İlâhiyede mücadele eder.]

Yani; vahdaniyet-i İlâhiyeye itiraz eden nastan bazılarıdır, onların itirazları bir delil-i ilmîye müstenit değildir. Çünkü; onların mücadelesi delil-i aklîden istidlâl olunmuş veyahut bizim tarafımızdan ilhamla keşfolunarak kendilerine verilmiş bir ilme müstenit olmadığı gibi bir resulün irşadıyla hidayete ve bizim vahyile gönderdiğimiz insanları nurlandıran bir kitaba dahî müstenit olmadığından mücadeleleri körü körüne babalarını taklide müstenittir. Binaenaleyh; onların mücadelesi itibardan sakıttır. Zira; delilsiz mücadeleye ve itikadiyatta taklide itibar yoktur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin vahdaniyet hakkında mücadeleleri

bir delile müstenit olmadığını beyandan sonra mücerret taklide müstenit olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا

buyuruyor.

[Müşriklere «Allah'ın inzal ettiği Kur'an'a ittiba' edin» denildiğinde onlar «Biz Kur'an'a ittibâ' etmeyiz, belki babalarımızı sülûk etmiş bulduğumuz mesleklerine ittibâ' ederiz» dediler.]

أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾

[Onlar babalarının mezhebine ittibâ' edeceklerini söylerler de velevse babalarını şeytan Cehennem azabına davet etse ve babalarının mezhebi Cehennem azabını mucip olsa dahî babalarının mesleğine mi ittibâ' edecekler?]

Yani; delilsiz şirki irtikâbeden müşriklere nasihat tarikıyla «Siz Allah'ın inzal ettiği kitaba ittibâ' edin. Zira o kitap; sizin ahvalinizi ıslah eder, dünyevî ve uhrevî menfaatınızı size gösterir. Binaenaleyh; o kitaba ittibâ'ınız vâciptir» denildiğinde onlar cecapta «Biz Allah'ın inzal ettiği kitaba ittibâ' etmeyiz, belki babalarımızı hangi din üzere bulduksa ona ittibâ' ederiz. Zira; babalarımızın dini evvelden beri sülûk olunmuş bir dindir» derler ve pederlerinin dininden ayrılmayacaklarını ve o dine razı olduklarını suret-i kat'iyede söylerler. Habibim! Sen onlara suâl et de ki «Velevse şeytan babalarını Cehennem azabına davet ederse dahî babalarına mı ittibâ' ederler?» İşte müşrikler bu sözleriyle açıktan şirki ihtiyarla Şeytan'ın davetine icabet ettiler. Çünkü; pederlerini Şeytan Cehennem'e davet ettiği cihetle pederlerinin gittikleri yolun Cehennem yolu olduğu halde bunların da o yolu kabul etmeleri Cehennem'i mucip olan tarik-ı şeytan'ı kabuldür.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin halleri şeytan'a ittibâ'dan ibaret ol-

duğunu beyandan sonra müminin hali Allah'a itimat ve kavî bir mesleğe sülûk etmekten ibaret olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى

buyuruyor.

[Bir kimse ibadetinde ihsan edici olduğu halde dinini ve cümle umurunu ihlâs üzere Allah'a tefviz ve cümle vücuduyla Allah'a inkıyad ederse muhakkak o kimse sağlam bir ahde yapışmış olur.]

وَإِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٢٢﴾

[Ve bilûmum işlerin âkıbeti ancak Allah'a râcidir.]

Yani; bir kimse şerait ve erkânına riayet ederek Allah'ın azabından korkar ve amel-i salih işler olduğu halde Allah'a imanla inkıyad eder ve nefsini Allah'a teslimle tefviz-i umur ederse kesilmez ve kırılmaz sağlam bir tarika yapışmıştır. Çünkü; cümle umurun âkıbeti ancak Allah'a râci olduğu cihetle Allah'a itimad eden kimse elbette sağlam ve âkıbeti emin bir tarika yapışmış demektir. Binaenaleyh; herkesin âkıbet-i emrini düşünmesi ve sağlam bir mesleğe sülûk etmesi lâzımdır. Zira; herkesin a'mâli birer birer huzur-u İlâhide tetkik olunacak ve iyisi kötüsünden ayrılacaktır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bir kimsenin veçhini Allah'a teslimle murad; *kalbi ve kalıbıyla, cemi-i şuur ve idrakiyle canib-i İlâhiye teveccüh ederek maadadan kat'-ı alâka eyleyip herşeyde Vâcip Tealâ'ya istinadetmektir*. Fakat yalnız tevekkül ve teveccüh kâfi olmayıp me'mur olduğu a'mâli lâyıkıyla eda etmek lâzım olduğuna işaret için a'mâlinde muhsin olmak şart olduğu beyan olunmuştur. Çünkü müminin amelinde ihsan etmesi; Allahü Tealâ'yı görüyor gibi amel ve inkıyad etmektir. Binaenaleyh; ihsan üzere eda olunan amel; indallah makbul olan ameldir.

Urve-i vüska ile murad; *tarik-ı İlâhidir ki o tarika sülûk eden kimseyi rıza-yı İlâhiye îsâl eder bir meslektir, daimdir ve inkıtâ' yoktur.* Şu halde *manâ-yı âyet :* [Canib-i İlâhiye teveccühle arz-ı inkıyad eden kimse Allah'ı görmüş gibi ihlâs üzere iba-

dete devam ve cümle işlerini Allah'a tefviz ederse rıza-yı İlâhiye îsâl eder bir tarika sülûk etmiştir ki o tarik kırılmaz ve kesilmez] demektir.

***

Vâcip Tealâ müminin halini beyandan sonra kâfirin halini beyan etmek üzere:

وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ

buyuruyor.

[Eğer bir kimse küfrederse habibim! Onun küfrü sana hüzün vermesin. Zira onların mercii; ancak bizedir.]

فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا

[Binaenaleyh; biz onların amellerini onlara haber veririz.]

إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾

[Zira; Allahü Tealâ insanların kalplerinde olan esrarı bilir.]

Yani; bir kimse vahdaniyete delâlet eden delâilden sarfınazarla küfrederse habibim! Onun haktan i'razla küfrü irtikâbı sana hüzün vermesin. Zira; onun Allah'a inkıyad etmemesinden dünyada ve âhirette sana bir zarar gelmez. Binaenaleyh; onun küfrüne senin hüznetmen lâzım değildir. Çünkü onların mercii; ancak bizim huzurumuz olduğundan biz onların küçük ve büyük bilcümle amellerini ihbarla herbirinin ayrı ayrı cezasını veririz. Çünkü; Allahü Tealâ gizli işleri ve kalpte olan esrarı tamamen bilir. Şu halde yâ Ekrem-er Rusül! Onların küfürlerine senin telâş etmen lâzım değildir. Zira; bir şey ki onu Allahü Tealâ bilir ve hayr ü şer onun cezasını verecek odur. O halde kullar için mahzun olmaya mahal yoktur. İşte bu âyet-i celileye nazaran birtakım din aleyhinde bulunan yaramaz insanların ef'aline ehl-i imanın vücutlarına zaaf

iras edecek kadar hüznetmelerine mahal yoktur. Zira din Allah'ın dinidir ve dini iptale ve birtakım ahkâmını şehevat-ı nefsaniyelerine muvafık olmadığından tağyire çalışanlar da Allah'ın kullarıdır, Allahü Tealâ'nın ilmi cümlesine lâhiktir. Şu halde ehl-i imana lâzım olan; mümkün olduğu kadar tarik-ı hakkı beyandır. Fakat dinsizleri din-i hakkı kabule icbar yoktur. İcbara iktidar da olmayınca buğz-u fillâhla iktifa olunur ve buğz-u fillâh da ehl-i iman için bir meziyettir. Fakat fazlaca mahzun olmakta bir fayda da yoktur.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin küfrünün zararı ancak kendine olduğunu beyandan sonra dünyada kâfir ne kadar muammer olsa âhirete nispetle o ömrün az olduğunu ve eşedd-i azaba düçar olacaklarını beyan zımnında :

نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Biz kâfirleri azıcık bir zaman dünya metâ'ıyla intifâ' ettiririz ve az bir zaman muammer olup menâfi-i dünya ile intifâ'dan sonra biz onları şiddetli ve ağır bir azaba muztar kılarız.]

Yani; dünyada kâfirlere dünya metâ'ıyla intifâ' etsinler için az bir zaman ömür verdikten sonra ecel-i mev'udları gelir, biz onları gayet şiddetli olan Cehennem azabına dühule mecbur ederiz. Zira; onlar dünyada enbiyayı tekziple âhireti inkâr ettiklerinden kemâl-i hacaletleriyle beraber biz onları şiddetli olan Cehennem'e girmelerine icbar ederiz, onlar da mecbur olarak girerler.

A z a b - ı g a l i z la murad; *ebeden devamla beraber ateşin şiddetli ve ehl-i Cehennem'in birbirine sıkışmasıdır.*

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki habibim! Sen onlara «Ye-

rin ve göklerin halikı kimdir?» diyerek suâl etsen onlar «Elbette Allahü Tealâ halketti» derler. Onların şu ikrarları üzerine «Hamd; Allah'a mahsustur» de, belki onların ekserisi tevhidi bilmezler.]

Yani; yâ Ekrem-er Resül! Sen kâfirlere suâl etsen, desen ki «Gökleri ve yeri kim halketti, bunları halketmeye kimin kudreti vardır?» Onlar hakikatı ikrara mecbur olarak derler ki «Bu mevcudatın cümlesini Allahü Tealâ halketti. Çünkü; bu âlem-i ecsamın halikı Allahü Tealâ olduğuna delilller pek vâzıh, inkâra mecal yoktur.» Onların şu ikrarları üzerine sen Allah'a hamdet. Zira; onların hakikatı ikrar etmeleri senin davanı tasdik olduğundan senin için onların ikrarları bir nimet olduğu cihetle o nimete mukabil hamdetmek lâzımdır ki hamdin Allah'a mahsus olduğunu beyan; onların putlarının hamde ve ibadete istihkakı olmadığını dahî beyanı müstelzimdir. Binaenaleyh; onların Halikı ikrarları üzerine sen (الحمد لله) de ki onlar mu'tekidatlarının batıl olduğunu bilsinler, belki onların ekserisi bu ikrarlarının itikatlarına muhalif olduğunu bilmezler. Binaenaleyh; ikrar ederler, halbuki ikrarlarının kendilerini ilzam ve iskât ettiğini bilmezler.

***

Vâcip Tealâ semavat ve arzın halikı Allahü Tealâ olduğunu kâfirlerin ikrar ettiklerini beyandan sonra halikıyyetin levazımatını beyan etmek üzere :

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Yerde ve gökte olan mevcudat Allah'ındır. Zira; Allahü Tealâ ganî ve nefsinde mahmuddur.]

Yani; semâvât ve arz Allah'ın mahlûku olunca semavat ve arzda bulunan sair mevcudat dahî Allah'ındır, Allah'tan başka mevcudatın sahip ve malikı yoktur. Çünkü; bir kimsenin mülkünde hasıl olan hasılât nasıl mülk sahibinin olursa semâvât ve arzda

hasıl olan mevcudat da Allah'ındır. Binaenaleyh; herkesten ganî ve ihtiyaçtan beri ancak Allahü Tealâ'dır. Zira; Allah'ın gayrı mevcudat elbette Allah'a muhtaçtır, lâkin Allah'ın hiçbir kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı olmadığından zatında ve sıfâtında mahmuddur. Çünkü; kullarından her ferdin ihtiyacını def'ile ihsan ettiğinden herkesin hamdine müstehaktır. Binaenaleyh; ezelen ve ebeden mahmuddur. Maamafih kulların hamdinden Vâcip Tealâ'ya bir menfaat ait değildir. Belki hamdinden menfaat; hamdeden kimseye aittir.

***

Vâcip Tealâ cümle mevcudat kendinin olduğunu beyandan sonra acayib-i sun'-u İlâhinin nihayeti olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Eğer yeryüzünde olan ağaçlar kalem olmuş olsa ve denizin o kadar vüs'atıyla beraber yedi deniz daha uzasa mürekkep olsa ve bilûmum halk Allah'ın acayibatını yazmış olsalar kelimât-ı İlâhiyenin mutazammın olduğu manâyı tüketemezler ve Allah'ın kelimâtı tükenmez. Zira; Allahü Tealâ mülkünde herkese gaalip ve cümle ef'âli hikmetten hâlî değildir.]

Yani; eğer yeryüzünde olan her ağaçtan müteaddit kalemler olsa ve bahr-i muhitin o kadar cesametiyle beraber o bahr-i muhite yedi denizden de uzatılsa, dökülse ve o suların cümlesi mürekkep olsa, bilûmum halk da Allah'ın kelimatını o kalemler ve mürekkeple yazmış olsalar Allah'ın kelimatı tükenmez. Çünkü; kelimat-ı İlâhiyenin nihayeti yoktur. Zira; Allahü Tealâ mülkünde ve saltanatında cümleye gaalip, ef'âli binlerce hikmeti mutazammındır, düşündükçe ukul-ü beşer idrakinden âcizdir buna hergün vâki olan hadsiz, hesapsız vukuât şahittir. Zira; zahirde re'yimize

muvafık olmayan bir fiilin akibinde seveceğimiz bir çok hikmetler zuhur edip bizim de memnun olduğumuz meydanda bir hakikattır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Kureyş kabilesinin «Muhammed (S.A.) in getirdiği Kur'an tükenir» demeleridir. *Yahut* Yahûdilerin bir suâlleri üzerine nazil olmuştur. Çünkü; (وما اوتيتم من العلم الا قليلا) âyeti nazil olunca Yahûdiler «Yâ Muhammed! Sen enbiyaya verilen ilmin gayet az olduğunu söylüyorsun. Halbuki Tevrat'ta herşeyin ilmi mevcuttur. Senin sözün yani bu âyet Tevrat'a münafidir» deyince Resulullah «Tevrat'ta zikrolunan Allah'ın ilmidir. Zira; Allah'ın ilmi tükenmez. Amma Kur'an'da nazil olan bu âyet kulların ilmine müteallıktir. Zira; Allah'ın ilmine nispetle kulların ilmi elbette azdır» buyurması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ ilminin ve kudretinin kemâlini zikirden sonra kâfirlerin haşri inkârlarını iptal etmek üzere :

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Ey insanlar! Sizin iptidaen icadınız ve öldükten sonra dirilmeniz olmadı, illâ bir şahıs gibi oldu. Zira; Allahü Tealâ söylediğiniz sözünüzü işitir ve işlediğiniz amelinizi görür ve bilir.]

Yani; Allahü Tealâ'nın kudretine nispetle sizin dünyada halkolunmanız vefatınızdan sonra kıyamette muhasebe için kabrinizden kalkıp mahşere gelmeniz şahs-ı vâhidi icat gibidir. Çünkü; gerek iptidaen icadınıza, gerek ba'sınıza bizim irademizle (كن) emrimiz kâfidir. Şu halde (كن) emri sadır olursa derhal vücut bulursunuz. Zira; Allahü Tealâ mesmûâtın küllisini işitir, görülecek şeylerin cümlesini görür, bilir, halkolunacak şeyleri halkeder ve işitilen şeylerden bazısını işitmek diğerini işitmeye mani değildir.

Kezalik mevcudatı icadetmek haşra dahî mani değildir. Zira; cümle âlemi halketmeye kaadir olan Allahü Tealâ'nın mevtâyı ihyaya dahî kaadir olacağı evleviyetle sabittir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي
إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى

[Habibim! Sen görmedin mi? Allahü Tealâ geceyi gündüze ve gündüzü geceye ithal eder, güneşi ve ayı müsahhar kıldı, bunların herbiri vakt-i muayyenine kadar cereyan eder.]

وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾

[Ve Allahü Tealâ her türlü amelinizi bilir.]

Yani; Allah'ın vahdaniyetine ve kudret-i kâmilesine delâlet eden acayibattan geceyi gündüze ithal ettiğini, güneşle ayı müsahhar kıldığını sen görmedin mi? Zira; Allahü Tealâ bahar aylarında sizin erzakınıza hadim olan otları, ekinleri, meyveleri terbiye ve tezyid ve neşv ü nema bulup kemâline yetmek için gecenin bazı eczasını gündüze ithalle gündüzü uzatır, güz ve kış aylarında gündüzün bazı eczasını geceye ithalle geceyi uzatır, sizin maişetiniz ve sair mesalihiniz için ayı ve güneşi menfaatınıza muvafık ve muti' kıldı, bunlardan herbirinin deveranı vakt-i muayyenine kadar cereyan eder ve Allahü Tealâ cümle a'mâlinizi bilir. Zira; zerrat-ı cihandan hiç bir zerre ilm-i İlâhiden kaybolmaz.

***

Vâcip Tealâ kudret-i kahiresine delâlet eden bazı acayibatı beyandan sonra şu acayibatı icadeden Cenab-ı Hakkın ezelen ve ebeden sabit olduğunu beyan etmek üzere :

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ

buyuruyor.

[Şu işitmiş olduğu vüs'at-ı ilmin ve kudret-i tâmmenin sahibi olan Allahü Tealâ ezelen, ebeden sabit ve kayyum-u mutlaktır, Allah'ın gayrı müşriklerin ma'bud tesmiye edip ibadet ettikleri, gece, gündüz duâ edip çağırdıkları şeyler batıldır. Binaenaleyh; asla ibadete istihkakları yoktur.]

وَأَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ۝٣٠

[Ve Allahü Tealâ zatında âlîdir. Zira; sıfât-ı alîyye sahibidir, nefsinde büyüktür. Zira; cemi' işleri ve acayib-i sanayii ve garaib-i hikmeti nekaisten beridir.] Binaenaleyh; Allahü Tealâ herşeyden âlî ve cümle mevcudat üzerine galip ve kahirdir.

Yani; şu sıfât-ı sübutiyeyle Vâcip Tealâ'nın muttasıf olması kendinin ezelî ve ebedî olup zevale ma'ruz olmamasıdır. Amma müşriklerin Allah'ın gayrı olarak duâ ve ibadet ettikleri ma'budları birtakım âciz mahlûk ve eşyâyı hasise olup her zaman zevale ma'ruz olduklarından batıldır, Allahü Tealâ ise ancak sıfâtında âlî, zatında büyüktür, müşriklerin ma'budları ise ulviyet ve büyüklükten hâlîdirler.

***

Vâcip Tealâ kudret-i kâmilesi üzerine delâlet eden delâilden bazı âharı beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝٣١

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin mi? Alâmât-ı İlâhiyeden bazısını size göstermek için Allah'ın nimeti olan rüzgârlar sebebiyle deryada gemiler yürüyorlar. İşte şu gemilerin suya batmaksızın denizde yürümelerinde belâya sabır ve nimete şükreden her kimse için vahdaniyetine ve kudretine delâlet eden deliller vardır.]

Yani; alâmât-ı semaviye gibi kudretullaha delâlet eden gemilerin deryada cereyanlarını sen görmedin mi? Cenab-ı Hak acayib-i kudret ve garaib-i san'atını size göstermek için kullarının taayyüş ve telezzüzü zımnında halkettiği nimetlerle deryada gemiler yürür, gemileri batmaktan hıfzederek rüzgârı halkla gemilerin cereyanı sayesinde bir beldede mevcut nimeti diğer beldeye alıp götürmekle o beldeyi müstefid etmekte din-i hakka temessük ve ibadetinde ve tarik-ı taayyüşünde tesadüf ettiği zahmetlere sabır ve Allah'ın verdiği nimetlere şükreden her kimse için kudret-i İlâhiyeye deliller vardır. Çünkü; belâya sabırla nimete şükreden kimse kudrete ve vahdaniyete delâlet eden âyetleri tefekkür etmekle istifade eder. Amma belâya sabretmeyen, nimete şükretmek bilmeyen kimse âyetleri teemmül etmediğinden intifâ' edemez.

Beyzâvî ve Medarik'in işaretleri veçhile bu âyette *s a b b a r - ı ş e k û r* la murad; *mümindir.* Zira; mümin belâ ve şiddet zamanı kudret-i İlâhiyeye delâlet eden delilleri tezekkür etmekle o belâyı defe Allah'ın kudreti kâfi olduğuna kanaat ettiğinden belâya sabırla ref'ini Cenab-ı Hak'tan bekler ve nimet zamanı o nimeti halkeden Cenab-ı Hak olduğuna imanı kavî olduğu cihetle şükreder. Şu halde belâya sabır ve nimete şükretmek; *müminin sıfatıdır.* Zira Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran Resulullah «İman iki sınıftır. Bir nısfı sabır, diğer nısfı şükürdür» buyurmuş ve buna nazaran (لكل صبار) demek (لكل مؤمن) demektir.

Hulâsa; deryada Allah'ın verdiği nimetlerle gemilerin cereyanı vahdaniyet-i İlâhiyeye ve kudret-i sübhaniyeye delâlet eden delâil cümlesinden olduğu ve bu delâille istidlâl ederek şedaide sabır ve belâya tahammül eden ve taraf-ı İlâhiden feyezan eden nimetlere şükretmek şanından olan kimseler olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ deryada gemilerin cereyanında kudretine delâlet olduğunu beyandan sonra bu delillerle istidlâl bazı kimselere nazaran pek geç husule geldiğini ve hasıl olduktan sonra seriüzzeval olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

buyuruyor.

[İnsanları deryada bulutlar gibi cesîm dalgalar gölgelik gibi ihata ettiğinde onlar dinlerinde Allah'la ihlâs eder oldukları halde kemâl-i tazarrula Cenab-ı Hakka duâ ederler.]

فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ۝

[Vakta ki Allahü Tealâ onları denizin şiddetinden halâsla karaya çıkardığında onlardan bazıları Cenab-ı Hakka teveccühlerinde adalet ederler ve bizim âyetlerimizi inkâr etmez, ancak her gaddar olanlar ve küfran-ı nimet edenler inkâr ederler.]

Yani; insanları deryada dağlar gibi gölgeleyici dalga ihata edip dalgalar içinde mestur kaldıklarında herşeyden kat'-ı ümidederek Allah'a iltica ederler ve dini Allaha' tahsis eder, bütün vesaili ortadan kaldırır, hemen herşeyi Cenab-ı Hak'tan bekler oldukları halde Allah'a duâ ve Allah'tan istimdad ederler. Vakta ki onların tazarru ve niyazları ve teveccüh-ü tamları üzerine Allahü Tealâ'nın onları deryanın şiddetinden kurtarıp karaya çıkardığında onlardan bazıları ahdinde sebat ve tazarruunda devam ederek ifratla tefrit beyninde matluba îsâl edecek bir yol tutar ve bizim vahdaniyetimizi inkâr etmez, ancak ahdini nakzeden gaddar ve Allah'ı nisyan eden kâfir inkâr eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet, Ebucehil'in oğlu (İkrime) hakkında nazil olmuştur. Çünkü Mekke'nin fetih günü (İkrime) Yemen canibine firar etmek üzere sahil-i bahre iner, bir gemiye biner. Gemide şiddetli fırtınaya tutulunca Allah'a ahdeder ve eğer Allahü Tealâ fırtınadan kurtarırsa dönüp huzur-u risalete gelip iman edeceğine yemin eder, haremi de Rasulullah'tan affını istirham edip getirmek üzere Yemen cihetine gider. İkrime de ahdinde sebat ederek haremiyle beraber avdetle huzur-u risalete dehaletle iman ettiği gibi imanında sebat eder.

Müşarünileyh bilâhare İslâmiyetin teâlîsine çok hizmet etmiştir. (رضى الله عنه)

*
**

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delilleri beyandan sonra bilûmum insanlara ittika ile vasiyet etmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِى وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا

buyuruyor.

[**Ey isyan ve nisyana meyleden insanlar! Siz Rabbinizin emrine imtisal ve nehyinden içtinapla ittika edin ve şiddetli azabından korkun.**] Zira; Allah'ın intikamı şedit, gazabı medittir. [**Ve şol kıyamet gününden korkun ki o günde ne baba evlâttan, ne de evlât baba tarafından mücazat olunur.**] Zira; herkes vizr ü vebalini kendi çeker, hiç kimse diğerinin günahını yüklenmez, ancak herkes kendi kesbettiği ameliyle mahpus kalır. Halbuki bu dünyada pederin evlâdına ne kadar şefkatı olduğu ma'lûmken âhirette o kadar şefkat ve merhamete karşı peder evlâdın üzerinden gayet az bir şeyi dahî ceza olarak kendi üzerine almaz. [**Ve kezalik evlât da pederine ne kadar muti' olsa pederinin günahından bir zerresini bile almaz.**] Şu halde dünyada herkesin kendini azab-ı İlâhiye sebep olacak günahlardan sakınması lâzımdır. Zira; âhirette hiç kimse âharın günahını kabul edip yükten kurtaramayacağından herkesin bu dünyada kendinin azaptan kurtulmak çaresini düşünmesi elzemdir.

Hulâsa; dünyada birbirine yariğar ve en şefik pederle en muti' olan oğlu aralarında âhirette asla birbirinin derdine ve elemine iştirak edemeyecekleri ve herkesin kendi derdiyle meşgul olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ

[**Pederin oğluna ve oğlunun pederine muâvenet edemeyeceği**

gün gelecektir. Zira; o günün geleceği vaad-i İlâhiyle sabittir. Vaad-i İlâhi ise haktır, elbette vuku bulacaktır.] Çünkü; vaad-i İlâhide hulfolmaz.

*
**

Vâcip Tealâ vaadinin hak olduğunu beyandan sonra insanlara lâzım olan vezaifi beyan etmek üzere :

فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Allah'ın vaadi hak olunca sizi elbette dünya mağrur edip aldatmasın ve Allah'ın affına sizi şeytan mağrur etmesin.] Baba oğlunun ve oğlu babasının günahından mes'ûl olmayıp herkes kendi günahının cezasını kendi çekeceği birgün geleceği muhakkak olunca sizi hayat-ı dünya mağrur etmesin. Çünkü; fanî ve zevale ma'ruz olduğundan insan ne kadar muammer olsa âkıbet dünyadan irtihal edecek ve öyle bir gün gelecektir. Binaenaleyh; dünyanın lezzetine aldanıp da âhireti unutmayın ve sizi Allah'ın affına şeytan da mağrur etmesin. Çünkü şeytan; insanı evvelâ şöyle aldatır : «Günahı işle, sonra tevbe edersin ve tevbeye elin değmese bile Allah'ın mağfireti boldur, elbette mağfiret-i İlâhiden size de bir hisse çıkar. Şu halde dünyada huzuzat-ı nefsaniyeni feda etme, istediğini işle, fırsatı fevtetme, her günaha cesaret et» demekle insanları maâsîye teşvik eder ve cesaret verir. İşte şeytan'ın bu gibi iğfalâtına aldanmayın.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insan; *üç kısımdır :*

B i r i n c i s i : İnsan binefsihî dünyaya meyleder, hayat-ı dünya onu mağrur ettiğinden Mevlâsına vusulden ve âhiret amelinden meşgul eder. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyetin fıkra-i ûlâsıyla insanın bu kısmını hayat-ı dünyaya aldanmaktan nehyetmiştir.

İ k i n c i s i : Kendi kendine dünyaya meyletmez lâkin şeytan onu vesveseyle aldatır. Zira; ona dünyayı ve dünyanın nameşru lezzetlerini tezyin eder, birçok ümitler ve emeller bahşeder ve

«Sen haram ve helâl dünyayı kazan. Çünkü; dünyayı kazanamayan âhireti kazanamaz. Binaenaleyh; hemen emelini dünyaya hasret» demekle insana cesaret verir. İnsan da bu tatlı hülyalara aldanır ve veçhe-i azîmetini dünyaya tevcih eder. Cenab-ı Hak bu kısım insanları âyetin fıkra-i ahîresiyle şeytanın iğfalâtına aldanmaktan nehyetmiştir.

Ü ç ü n c ü s ü : Dünyaya ve şeytan'a aldanmaz, ancak şeriatın ahkâmına tevfik-ı hareket eder, meşru surette dünyaya sa'yile beraber azimetini âhirete tevcih eder ve her a'malinde rıza-yı Bari'yi arar. Bu üçüncü kısım insanlar indallah makbul olan insanlardır. Cenab-ı Hak da evvelki ikiden nehyile üçüncüye teşvik etmiştir. Çünkü; evvelki iki kısımda dahil olmayan elbette üçüncü kısmı teşkil eder. Zira dünyaya ve şeytana aldanmayan; vazife-i ubudiyetini bihakkın eda eden insanlardır.

Hulâsa; ömrü oldukça insanın nail olduğu nimet, refah ve saâdete mağrur olmaması, şeytan'ın iğfalâtına aldanmaması vazife-i ubudiyetten olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kıyametin şiddetine binaen kıyametten korkmak lâzım olduğunu ve dünyanın bekası olmadığı cihetle aldanmak caiz olmadığını beyandan sonra kıyametin zamanı insanlar için ma'lûm olmadığını beyan etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

buyuruyor.

[Kıyametin ilmi indallah mahfuzdur, Allah'ın gayrı hiçbir kimse kıyametin ne zaman kaim olacağını bilemez.]

وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ

[Ve Allahü Tealâ istediği zaman istediği beldeye rahmetini inzal eder, Allah'tan başka yağmurun ne zaman ve nereye yağacağını kimse bilemez, ancak yağmurun ilmi Allah'a müfevvazdır.]

وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ

[Ve Allahü Tealâ hatunların rahminde olan çocuğu erkek veya dişi olduğunu bilir, Allah'tan başka rahm-i ümmehatta olan çocukların oğlan veya kız, tammülaza veya nakıs olduğunu hiçbir kimse bilemez.]

وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا

[Ve hiçbir nefis yarın ne kazanacağını bilemez.] Zira; hiçbir kimse bugünden yarın hayra mı veyahut şerre mi tesadüf edeceğini bilmediği gibi ticaret veya zarar edeceğini dahi bilmez. Binaenaleyh; kâr edeceğim zannıyla başladığı işten zarar eder veyahut emir berakis olur.

وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ

[Ve hiçbir nefis küre-i arzın neresinde öleceğini bilmez.] Çünkü; mevtin ne zaman geleceğini bilmediğinden birçok sebeplerle istediği yere gider, ecel-i mev'ûdu nerede gelirse orada ölür ve defni mukadder olan toprağa defnolunur, bunu âlemde hiçbir bilen olmaz. Binaenaleyh; herkes tasarrufunun hilâfında birçok esbapla gider ve mevti mukadder olan memleketi bulur, orada kalır.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾

[Zira; Allahü Tealâ herşeyi bilir ve haberdar olur.] Çünkü; Allahü Tealâ eşyanın küllisini bilir, ilmi herşeyi ihata etmiştir. Eşyanın batınını dahî bilir. Zira; herşeyin halikı olduğundan bilûmum mahlûkatının künhünü bilir.

Yani; kıyametin hangi senenin hangi gün ve saatında olacağını Allah'tan başka kimse bilmez. Binaenaleyh; insanlar her saatta kıyamete muntazır olup tedarik üzere bulunmalıdır. Yağmurun ne zaman ve nereye yağacağını Allah'tan başka hiçbir kimse bi-

lemez. Çünkü; yağmurun halikı Allahü Tealâ olduğundan ilmi Allah'a müfevvazdır. Gerçi rasathanelerde bazı âlâtla emmarattan istidlâl ederek bazı şeyler söylenirse de bunlar tahmin ve zan kabilinden olduğu cihetle çok zaman tesadüf etmez. Kezalik rahm-i ümmehatta olan çocuğun kız veya oğlan, siyah veya beyaz, azasının tam veya noksan olduğunu Allah'tan başka kimse bilmez, ancak onun ilmi Allah'a mahsustur. Zira; o çocuğu halkeden odur, herkesin yarınki gün kazanacağını ancak Allahü Tealâ bilir. Allah'ın gayrı hiçbir kimse yarınki gün ne gibi şeylere tesadüf edeceğini bilmez ve kezalik hiçbir kimse hangi beldede ve ne zaman vefat edeceğini bilemez. Zira; mevti halkeden Allahü Tealâ olduğundan nerede halkedeceğini kimse bilemez. Binaenaleyh; birçok kimseler hatır u hayaline gelmeyen sebeplerle adını anmadığı bir beldeye gider ve ecel-i mev'ûduna orada tesadüf eder ve takdir-i İlâhi yerini bulur. Şu halde herkes her saatta ölüme muntazır olmak lâzımdır.

İşte Cenab-ı Hakkın ilmini zatına tahsis ettiği mugayyebat-ı hamseyi bu âyette saymakla bunlara beşerin ilmi lâhik olamayacağını beyan etmiştir. Binaenaleyh; Resulullah'ın (مفاتيح الغيب خمس) yani «Gaybın anahtarları beştir» buyurup bu âyeti okuduğu Buhari ve Müslim'in ittifaklarıyla (İbn-i Ömer) Hazretlerinden rivayet olunduğu Tefsir-i Hâzin'de mezkûrdur.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet; ehl-i Bâdiye'den (Hâris b. Amr) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Hâris) birgün Resulullah'ın huzuruna gelerek der ki «Yâ Resulallah! Kıyamet ne zaman kaim olacak? Ben yere tohum ektim. Yağmur ne zaman yağacak? Haremimin hamli var, doğacak çocuk erkek midir, dişi midir? Yarınki gün ben ne işleyeceğim? Ve nerede vefat edeceğim?» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

İşte Cenab-ı Hak bu âyetle insanlara lâzım olan; herkes kendi vazifesiyle meşgul olup vazifesinin harici şeylerle iştigal etmemesini tenbih ve tavsiye etmiştir. Çünkü insan için lâzım olan; kıyamete iman etmektir, yoksa kıyametin zamanından suâl etmek değildir. Arz üzerine tohumu ekmek insanın mükellef olduğu vazifesidir, yoksa biteceğine karışmak değildir. İnsanın vazifesi; rahm-i

ümmehata nutfeyi koymaktır, yoksa doğacak çocuğun oğlan veya kız olacağını düşünmek değildir. İnsanın vazifesi; rızkını kazanmak için çalışmaktır, yoksa neticeyi düşünmek değildir. Çünkü; Nisâbûrî'nin beyanı veçhile eğer Allahü Tealâ insanın yarınki gün kazanacağını bildirmiş olsa esbabına tevessüle halel geldiği gibi ataletine sebep olur ve Cenab-ı Hakka itimad etmez. Amma yarınki gün ne kazanacağını bilmemesi çalışmasına ve Rabbine itimad-ı tâmmına sebep olacağına binaen Cenab-ı Hak herkesin rızkını gizlemiştir. İnsan için muhakkak olan ölüme hazırlanmaktır, yoksa öleceği memleketi düşünmek değildir. Çünkü ölüm, her yerde birdir ve muhakkaktır.

Beşer için gayba ilim mümkün değildir, ancak bazı mugayyebatı Cenab-ı Hakkın sevdiği kullarına ilham tarikıyla bildirmesi müstesnadır.

*
**

SURE-İ SECDE

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Yirmi dokuz* veyahut *otuz* âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾

[Şu sûre ve Kur'an kendisinde asla şüphe olmadık bir kitap ki âlemlerin Rabbisi tarafından münzeldir.]

Yani; şu sûre bir kitabın tenzilidir ki o kitapta hiçbir veçhile şüphe yoktur. Zira o kitap; âlemleri kemâline îsâl etmekle terbiye eden Rabbi Tealâ Hazretleri tarafından kullarını ıslah için inzal olunmuştur.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile kitabın şanına ihtimam ve kullarını mütalâsına teşvik için Vâcip Tealâ kitabı *iki cihetle tavsif etmiştir.* *B i r i n c i s i : Kitabın hak olduğunda asla şek olmamak, i k i n c i s i : Âlemlerin Rabbisi tarafından münzel olmaktır.* Çünkü; ahkâmında şüphe olmamasıyla beraber âlemlerin Rabbisi tarafından münzel olması âlemlerin acayibini cami olup mütalâya şayan olduğuna işaret olduğundan nüfus-u tahire sahipleri mütalâasına rağbet edip dekayıkına vakıf olmayı arzu edecekleri şüphesizdir. Zira âlemlerin Rabbisi tarafından nazil olduğunu beyan; cümle âlemin terbiye-i esasiyesine, dünya ve âhiret menâfi ve mesalihine müteallik mesailin bu kitapta beyan olduğunu iş'âr etmektir. Binaenaleyh dikkatle düşünen esrarına muttali olmak arzu eder.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın taraf-ı İlâhiden münzel ve şüpheden ârî bir kitap olduğunu beyandan sonra müşriklerin Kur'an'ı inkâr etmelerini alâtarikılinkâr vettaaccüp beyan etmek üzere :

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيٰهُ

buyuruyor.

[Onlar Kur'an'ın taraf-ı İlâhiden münzel olduğunu inkâr ederler. Belki onlar «Muhammed (S.A.) Kur'an'ı kendi tarafından icadeyledi ve lâkin kelâmını tervic için Allah'a isnadederek iftira etti» derler.]

Yani; Kur'an'ın tavk-ı beşerden hariç mu'ciz bir belâgatı mutazammın olduğunu bildikleri halde «Muhammed (S.A.) Kur'an'ı kendi icat ve terviç için Allah'a isnatla iftira etti» demeleri taaccübe şayan bir haldir ki bu sözleri bilerek Resulümüze bir iftiradır. Çünkü; müşrikler fesahata malik erbab-ı lisandan oldukları halde Kur'an'ı red ve inkâr etmeleri mücerret inat ve istikbardan ibarettir. Zira; onlar lisan-ı Arabın belâgat ve mezayasına vakıf olduklarından Kur'an'ın tavk-ı beşerden hariç belâgat üzerine müştemil olduğunu bildikleri halde kendilerini Kur'an'a imandan hâlî addettikleri taaccüp olunacak bir hamakattır.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin Kur'an'ı inkârlarını beyandan sonra Kur'an'ın hak olduğunu ispat etmek üzere :

بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ

buyuruyor.

[Belki habibim! Kur'an Rabbin tarafından münzel haktır.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Kur'an müşriklerin dedikleri gibi senin icadettiğin bir iftira değildir, belki seni envâ'-ı nimetiyle terbiye eden Rabbin Tealâ tarafından gönderilmiş bir kitab-ı hak-

tır. Binaenaleyh; ahkâmı sabit ve tagayyürden salimdir. Zira; ilâ-yevmilkıyam bâkî ve inhiraftan ârîdir. İnsanların mucibiyle amel etmemelerinden kitabın hükmüne bir noksan târî olmaz.

Cenab-ı Hak kâfirlerin inkârlarını iki cihetle reddetmiştir. Çünkü; kâfirlerin «İftiradır» demelerini; şüphe olmadığını beyanla reddettiği gibi Kur'an'ın hak olduğunu beyanla dahî reddetmiştir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın hak olduğunu beyandan sonra Kur'an'ı inzalin hikmetini beyan etmek üzere :

لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Bir kavmi senin inzar etmen için biz Kur'an'ı inzâl ettik ki o kavme senden evvel inzar eder bir nebi gelmedi. Me'mûl ki o kavim senin inzarın sebebiyle tarik-ı batılı terk ve tarik-ı hakka ihtida ederler.]

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette kendine resul gelmeyen kavimle murad; *kavm-i Arap'tır.* Çünkü; bizim peygamberimizden evvel onları irşadedecek bir resul gelmediğinden onlar ümmî bir kavimdiler. Binaenaleyh; son derece irşada muhtaç oldukları bir zamanda Hz. Muhammed (S.A.) ba'solundu. Tefsir-i Hâzin'de (İbn-i Abbas) Hazretlerinden rivayet olunduğu veçhile kavm-i Araba *n e b i n i n g e l m e d i ğ i z a m a n* la murad; *Hz. İsa ile bizim nebimiz arasında geçmiş olan zaman-ı fetrettir.* Yoksa kavm-i Arap Hz. İsmail'e mensup oldukları cihetle şeriat-ı İsmail ve İbrahim (A.S.) ile âmillerdi. Binaenaleyh «Bu âyette onlara nebi gelmedi» demek «Zaman-ı fetrette gelmedi» demektir. Yoksa devr-i Âdem'den beri onlara nebi gelmedi manâsına değildir. Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile (لعل) kelimesinden müstefad olan rica Resulullah'a aittir. Yani «Kur'an'ın inzalindeki hikmet; habibim! Senin kendilerine bir nebi gelmeyen kav-

min hidayetlerini rica ve ümid eder olduğun halde onları inzar etmekliğindir» demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Resulullah'ın kavm-i Arabı inzara tahsis olunması kavm-i Arabın şirkle me'lûf olup her türlü fenalığın onlarda revaç bulduğundan inzara ihtiyaçlarının ziyade olmasına mebnidir. Binaenaleyh; diğer akvamı inzara me'mur olmaması lâzım gelmez. Çünkü; bir kavmi zikretmek o kavimden başkasını nefyetmeyi icabetmez. Bilhassa bizim nebimizin ins ü cinne meb'us olduğuna dair Kur'an'da birçok âyât-ı beyyinat mevcuttur.

Bu âyette resulün gelmediği zamanla murad; *zaman-ı fetret olunca, ehl-i kitap* da dahildir. Çünkü; Hz. İsa'dan sonra ehl-i kitap dalâleti irtikâb ettiler. Bizim nebimizden başka nebi de gelmedi. Binaenaleyh; «kendilerini inzar edecek bir nebi gelmedi» demek; onlar hakkında dahî sahih olur. Şu halde ehl-i kitap da bu âyetin meâlinde dahillerdir ve Resulullah'ın onlara da meb'us olduğu bu âyetle sabittir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın inzalindeki hikmetin Resulünün irşat ve inzara muhtaç olan kavmi inzar etmesi olduğunu beyandan sonra vahdaniyetine müteallik olan delâili beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki semâvât ve arzı onların mabeyninde olan mahlûkatı altı gün miktarı bir müddette icadetti.]

ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ

[Allahü Tealâ âlem-i mükevvenatı icadından sonra arş-ı â'lâ üzerine istilâ yani kahr u galebe etti.]

مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ

[Sizin için Allah'ın gayrı bir dost ve şefaat edecek bir şefiiniz yoktur.]

أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ

[Şirki irtikâbeder de hiç düşünmez misiniz?]

Yani; ey âsî insanlar! İbadetinizi Allah'a hasredin. Zira; Allahü Tealâ yeri, gökleri ve onların arasında olan mevcudatı altı gün miktarı bir müddette icadetti, bu kadar cesametiyle bu âlemi icada kaadir olan zat elbette ibadete müstehaktır, Allahü Tealâ bu âlemi icattan sonra âlemin cesamette en büyüğü olan arş-ı â'lâ'yı taht-ı kahrına aldı, kudret-i kahiresi onda nafiz ve cârî oldu. Arş-ı â'lâ kudret-i kahiresi altında olunca onun mâdûnunda olan mahlûkatın kahrı altında olacağı evleviyetle sabittir. Şu halde sizin için Allah'tan başka umurunuzda tasarruf edecek ve tedbiri sizde nafiz olacak bir dostunuz olmadığı gibi Allah'ın azabından sizi kurtaracak bir şefaatçınız da yoktur. Binaenaleyh; her umurunuzda mütevelli Allahü Tealâ olduğu gibi gazabından sizi kurtaracak da odur. Hal böyleyken siz hâlâ Allah'ın gayrı birtakım âciz mahlûkatı ma'bud ittihaz edersiniz. Siz birtakım günahları irtikâbeder de başınıza geleceği hiç düşünmez misiniz?

Bu âyette (Sure-i A'raf) ta beyan olunduğu veçhile (استوى) kelimesinin asıl manâsı; *istikrar ve bir mahalde karar* olup bu manâ ise Allahü Tealâ hakkında muhal olduğundan *kahr u galebe* manâsına te'vil olunmak vâcip olduğu cihetle burada (استوى): *kahr u galebe* manâsına olduğu beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ mevcudatı icatla onlar üzerine kahr u galebesini beyandan sonra emr-i İlâhinin semadan yeryüzüne vücudunu beyan etmek üzere :

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ emr-i dünyayı gökten yere indirir, sonra o emirler sizin saydığınız günlerden bin sene miktarı bir gün olan yevm-i kıyamette Allahü Tealâ'ya rücû eder ve herbirinin hükmünü verir.]

Yani; Allahü Tealâ elbette kullarının ibadetlerine müstehaktır. Nasıl müstehak olmasın, Allahü Tealâ bu dünyada âlem-i esbap olan semadan âlem-i müsebbep olan arza melekler vasıtasıyla veya vasıtasız emr-i dünyayı tedbir ve kaza ve kaderin icabatını inzal eder, kullarının maişetlerine ve sair hususatlarına müteallik emirlerini tedbir ve ahkâmını inzal ve ibadet etmelerini emreder ve zaman be zaman ve ânen feânen tedbir-i İlâhinin eserleri görülür, tedbir-i İlâhi yerini bulduktan sonra o emr-i İlâhi üzere kullarının amelleri sizin ta'dad ettiğiniz senelerden bin sene miktarı olan yevm-i kıyamette Allah'a rücû' eder ve herkesin ameline göre Allahü Tealâ hüküm verir.

Hâzin'de ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette *miktarı bin sene olan gün* le murad; *yevm-i kıyamettir.* Çünkü; Vâcip Tealâ dünyada kullarının emrini tedbir eder ve kullar da yeryüzünde amel ederler. *Yahut* kullar emrin hilâfına hareket ederler ve bu a'mâlin eseri Vâcip Tealâ'ya miktarı bin sene olan yevm-i kıyamette arzolunur. Çünkü; herkesin muhakemesi ve ameline göre cezasının tertibi o günde vuku bulacağından emr-i İlâhinin eseri o günde huzur-u İlâhiye arzolunacağı beyan olunmuştur.

Allah'ın kullarını ıslah için gönderdiği kitapları ve ahkâm-ı sairesi melekler vasıtasıyla sema canibinden geldiğinden semadan arza inzal ve tedbir ettiği ve o emirlerin eseri, amel olunup olunmadığı yevm-i kıyamette zahir olacağına binaen miktarı bin sene olan günde huzur-u İlâhiye uruc edeceği beyan olunmuştur. Bazı kimseler hakkında yevm-i kıyamet bin sene miktarı olup diğer bazı

âsîler hakkında elli bin sene miktarı olacağına binaen bu âyette bin sene miktarı olacağı ve diğer âyette elli bin sene miktarı olacağı beyan olunmuştur. Şu halde miktarın azlığı ve çokluğu eşhasa nispetle olduğundan âyetler arasında taâruz ve tenaküz yoktur. Çünkü yevm-i kıyamet; bazı eşhas hakkında bin sene miktarı ve bazı eşhas hakkında elli bin sene miktarıdır, ehl-i salâh hakkında ise az bir saat miktarı olduğu hadis-i nebevî ile sabittir.

ذَٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦﴾

[İşte bu âlem-i ulvî ve âlem-i süflî olan yerleri ve gökleri halkeden, arş-ı â'lâyı istilâ eden, kullarına yardım ve umurlarında tasarruf kendine münhasır olan ve kâinatı tedbir eden Allahü Tealâ gaibi ve hazırı bilir. Binaenaleyh; düşmanlarından intikamını alır, dostlarına merhamet eder.]

Yani; Allahü Tealâ bu âlemleri icadetti. Zira; âlemde gaip ve aşikâr her ne varsa cümlesini ilmi ihata ettiğinden herbirinde olan esrar ve hafâyâyı bilir ve herbirine akıllar hayran olacak hikmetler vaz'eder. Binaenaleyh; düşmanlarının umumuna galip ve dostlarının kaffesine merhameti şamildir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu sûrenin evvelinden beri zikrolunan evsaf-ı İlâhiyenin kemâl-i azametine işaret için bu'd-u meratibe mevzu olan (ذلك) lâfzı varid olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delâil-i âfâkiyeyi beyandan sonra vücud-u insanîde kudret-i Saniaya delâlet eden delilleri beyan etmek üzere :

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Âlemin umurunu tedbir eden Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü

â'lâdır ki halkettiği herşeyin hilkatını güzel kıldı ve insanı çamurdan icatla başladı.]

Yani; Allahü Tealâ herşeyin icadını güzel kıldı. Çünkü; eşyadan herhangi şeyi halketmişse hikmete ve maslahata muvafık olarak halketmekle herkesin istidadına ve liyakatına göre yarattı. Ezcümle hayvanattan herbirini bir suret ve şekil üzere halketti ki her hayvanın şekli haline ve istimaline muvafık ve azaları maişetlerine elverişli bir miktar-ı muayyen üzerinedir. Hatta her hayvanın âlet-i müdafaasını ve rızkını celb için kuvve-i calibe ve cazibesini kendiyle beraber halkettiğinden herkes kendi rızkını celbetmekte müşkülât çekmediği gibi hasmına bir kuvve-i musellaha gibi karşı durur, insanın hilkatına çamurdan iptida etti ki Hz. Âdem'i topraktan halketti ve sair mahlûkatın hilkatını insanın menafiine muvafık kıldı ve hayvanlara maişet olmak için arzı ot bitirmeye muvafık ve insanın nefesine havayı cereyan eder kıldı.

ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ﴿٨﴾

[Âdem'i topraktan halkettikten sonra Âdem'in neslini hakir bir sudan halketti.] Hatta o nutfe necaset mevkiinden çıkar. Binaenaleyh; herkesin istikrah ettiği bir sudan böyle şerif ve zarif bir insanı halketmek kudretullaha delâlet-i vazıhayla delâlet eder. İnsanın zürriyeti insandan infisal ettiğinden *infisal* manâsını müfid olan nesil denmiştir. Sülâle dahî *nesilden me'huzdur.*

ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

[Allahü Tealâ insanın neslini nutfeden halkettikten sonra azalarını tam kıldı ve kendi halkettiği ruhundan insana nefh ve sizin için kulaklar, gözler ve kalpler halketti ki kulağınızla hakkı işitmek, gözünüzle hakkı görüp ittibâ' etmek ve kalplerinizle delâili

tetkik edip düşünmek üzere bu nimetleri size ihsan olarak halketti. Binaenaleyh; cümle nimetlere şükretmek lâzımken siz gayet az şükredersiniz.] Halbuki her nimetin şükrünü tamamıyla ifa etmek lâzımdır.

Hâzin'in beyanı veçhile insan evvelâ hakkı işitmek, ba'dehu işittiğini gözüyle görmek ve gördüğü şeyleri kalbiyle tefekkür etmek lâzım olduğuna işaret için kulağı, gözleri ve kalbi Cenab-ı Hak tertip üzere zikretti. İnsan sadayı her taraftan işittiğine binaen *semi'* müfret olarak zikrolunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette ruh lâfzı ta'zîm ve teşrif için Vâcip Tealâ'ya râci zamire izafetle (من روحه) varid olmuştur. Ruhun Cenab-ı Hakka izafeti ruhun bir mahlûk-u acib olup Rabbi Tealâ'nın huzuruna münasebeti olduğuna işaret içindir. Çünkü; insan hayvanat-ı saire gibi Vâcip Tealâ'ya ecnebi olmayıp ma'rifet ve ibadet cihetinden melekûtiyete münasebeti meydandadır. Vâcip Tealâ insanın bidaye-i halinde kabil-i hitap olmadığına işaret için bidaye-i ahvalini gaib suretiyle beyan buyurmuştu. Azası tekemmül ettiğinde kabil-i hitap olup şükretmeye liyakatı olduğu zamanki ahvalini beyan, hitap suretiyle varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ insanların bidaye-i hilkatlarında sebkeden niam-ı İlâhiyeye şükürlerinin gayet az olduğunu beyandan sonra küfran-ı nimet ettiklerini beyan etmek üzere :

وَقَالُوٓا ءَاِذَا ضَلَلْنَا فِى الْاَرْضِ ءَاِنَّا لَفى خَلْقٍ جَد۪يدٍ

buyuruyor.

[Kâfirler «Toprağa karışıp kaybolduktan sonra mı yeniden meydana gelip adam olacağız?» dediler.]

بَلْ هُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ ﴿١٠﴾

[Belki Rablerine mülâkatı inkâr ederler.]

Yani; Resulullah'ın kıyameti, kıyamette insanların yeniden hayat bulacaklarını ve mahşerde cem'olunacaklarını beyan edince müşriklerle haşrı inkâr eden münafıklar dediler ki «Biz vefat ederek toprağa karışıp kaybolduğumuzda mı yeniden hayat bulup eski halimiz gibi bir adam olacağız, böyle şey olur mu? Bizim vücudumuz çürüyüp toprağa karıştığımızda yeniden meydana gelmek nasıl mümkün olur?» Kâfirler böyle demekle âhirette hayatı inkâr edenler ve yalnız hayatı inkârla iktifa etmezler, belki ahval-i âhiretin, bilhassa sevap veya ikabla Cenab-ı Hakka mülâkat edeceklerini dahi inkâr ederler.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile *d a l â l e t* bu âyette *gaybubet* manâsınadır. Binaenaleyh; (ضللنا) demek (غبنا فى الارض) yani «Biz helâk olup toprağa karışarak toprak içinde yok ve kaybolduğumuzda mı hayat bulacağız?» demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette (بل) kelimesi *terakki* içindir. Yani kâfirlerin âhirette hayat bulacaklarını inkârları hasebiyle dahî âhirette ziyade duçar olacakları şedaid, küfürlerine intikâl etmekle küfürlerinin şiddetine işaret olunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet (Übeyy b. Half) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; bu gibi şeyleri ileri sürmekte (Übeyy b. Half) müşriklerin hepsinden cesurdu, söyleyen (Übeyy) ise de diğer müşrikler de bu söze razı olup itikatta müşterek olduklarından bu söz cümlesine birden isnadolunmuş ve (قالوا) *cemi'* suretiyle varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin haşrı inkârlarını beyandan sonra onların mezheplerini redle cevap vermesini Resulüne emretmek üzere :

قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذ۪ي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Haşrı inkâr edenlere cevap olarak sen de ki, «Ey müşrikler! Sizin ruhlarınızı kabza taraf-ı İlâhiden tevkil olunan melekülmevt sizin eceliniz geldiğinde sizi öldürür, bunu inkâra mecaliniz yoktur. Çünkü; her zaman vukuunu görüyorsunuz. Melekülmevt sizin ruhunuzu aldıktan sonra Rabbinizin huzur-u manevîsine ircâ' olunursunuz.] Şu halde sizin için ölüm muhakkak olduğu gibi öldükten sonra hayat ve hesap için huzur-u İlâhiye rücû' da muhakkaktır. Binaenaleyh; inkârda faydanız yoktur. Belki sizin için fayda; iman etmek ve iman sebebiyle azaptan kurtulmaktır, yoksa küfrüzere ısrar edip de azab-ı ebedîye duçar olmak değildir.

İnsanların ruhlarını almaya müvekkel olan meleğin insanların ecellerinden asla gaflet etmediğine işaret için melekülmevtin ervahı kabza tevkil olunduğu beyan olunmuştur. Çünkü; Taberî ve Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bütün dünya onun nazarında bir avuç ortası gibi yahut bir kâse gibi olduğundan herkesin eceline müteallik sahifesini bilir ve dakika fevtetmeden eceli gelen kimsenin ruhunu derhal kabzeder ve kabzolunan ruh said ise rahmet meleklerine, eğer şakî ise azap meleklerine teslim eder. Şu halde dünyanın her tarafı melekülmevte nispetle müsavidir. Onun için uzak yakın yoktur. Binaenaleyh; yüzbinlerce nüfusun ervahını dakikasında kabza muktedir olduğundan «An-ı vâhidde vefat eden birçok kimselerin ervahını kabza nasıl yetişebilir?» suâli varid olmaz.

İnsanların ervahını almaya tevkil olunmuş bir melek olduğu ve o melek herkesin vefat edeceği günü, saatı, dakikayı bildiği ve herkesin ecel-i muayyeninden takaddüm ve taahhur caiz olmadığı muhakkaktır. O meleğin ismi (Azrail) ise de bu âyette *umum* manâsını müfid olarak melekülmevt unvanıyla zikrolunmuştur. Ervahı kabzettiği yani «Herkesin canını aldığı kat'idir, bunu inkâra mecal yoktur. Fakat ervahı kabzın keyfiyeti» yani «Nasıl kabzeder, hepsini kabzeden yalnız Azrail midir veyahut Azrail'in emrine müheyya yanında birtakım hizmetçi melekler var da onlar vasıtasıyla mı alır?» Bu cihetler ahval-i âhiretten olduğu cihetle bu dünyada bizim için bunu görmek ve anlamak mümkün değildir. Esasen bu cihete hüküm de taallûk etmez. Yalnız bizim için lâzım olan insan-

ların ruhlarını almaya müvekkel bir melek vardır, ervahı kabza me'murdur, kabzediyor, bunda tereddüt yoktur. Amma nasıl kabzeder? Bu cihetin itikada taallûku yoktur. Binaenaleyh; bilmekte bir fayda olmadığı gibi bilmemekte de bir zarar yoktur.

***

Vâcip Tealâ haşrı inkâr edenlerin huzur-u İlâhiye rücû' edeceklerini beyandan sonra huzur-u İlâhiye rücû ettikleri zamandaki hal-i perişanîlerini beyan etmek üzere :

وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُ۫سِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Eğer sen şol zamanı görmüş olsan ki o zamanda haşrı inkâr eden mücrimler Rablerinin huzurunda kemâl-i hacaletlerinden başlarını eğer ve hiç kimsenin yüzüne bakamazlar. İşte o zamanı görsen pek acîp ve garip bir emir görürsün ki onların o zamanda olacak hal-i perişanîleri bu dünyada tasavvur olunur şeylerden değildir.]

رَبَّنَٓا اَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحاً اِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾

[İşte o vakitte onlar nedametlerini izhar ederek derler ki «Yâ Rabbi! Biz inkâr ettiğimiz şeyleri gözümüzle gördük, kulağımızla duyduk. Döndür bizi dünyaya, biz güzel amel işleyelim. Zira; bizim şek ve şüphemiz kalmadı, alâtarikılyakin iman ettik.] Çünkü; rusül-ü kiram her ne dediler ve kitaplar her ne yazdılarsa onların cümlesini yakından müşahede eyledik. Şu halde ey bizim Rabbimiz! Eğer bizi dünyaya döndürürsen biz güzel ameller işleriz» demekle tazarru' ederler. Günahkârların o ahval-i şedideyi görünce imana kemâl-i ciddiyetlerine ve devam edeceklerine, dünyaya dönmeye kemâl-i rağbetlerine ve duâlarının kabulünü kemâl-i arzularına işaret için *devam ve sebata* delâlet eden *cümle-i ismiye* suretiyle (انا موقنون) diyecekleri Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır. Lâkin imanın mahalli dar-ı teklif olan dünya oldu-

ğu cihetle âhirette iman makbul değildir. Zira âhiret; dar-ı teklif değil ki imanları kabul olunsun. İmanda muteber olan; gaybdır, ayn değildir. Binaenaleyh; âhirette azabı müşahede ettikten sonra iman muteber olmaz.

***

Vâcip Tealâ âhirette mücrimlerden vâki olacak tazarruları üzerine taraf-ı İlâhiden varid olacak cevabı beyan etmek üzere :

وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[«Eğer nasın cemiisinin hidayetlerini biz dilemiş olsaydık her nefse hidayeti tevfik ederdik, lâkin insle cinnin cemisinden elbette Cehennem'i dolduracağıma dair benden hüküm vâki oldu ve o hüküm sabittir. Binaenaleyh; hükm-ü İlâhi tağyir kabul etmediğinden elbette Cehennem ins ü cinnin âsîlerinden dolacaktır» demekle Cenab-ı Hak dünyaya dönmek isteyen âsîlerin sözlerini reddeder.]

Yani; bizi dünyaya döndür diyenlere cevap olarak Cenab-ı Hak buyuruyor ki «Eğer ben sizi dünyaya döndürecek olaydım dünyada siz iradenizi hidayete sarfederdiniz, ben de sizin hidayetinizi halkederdim, lâkin siz iradenizi küfre sarfettniz, ben de iradeniz veçhile küfrünüzü halkettim, Cehennem'e girmenize hükmüm sabit ve lâhik oldu. Binaenaleyh; sizin için dünyaya ric'at mümkün değildir. Zira; iradesini küfre sarfeden insle cinden elbette ben Cehennem'i dolduracağım» demekle benden hüküm sadır oldu. Şu halde benim hükmüm tağyir kabul etmez ve dünyaya dönmek için tazarru fayda etmez. Çünkü; noksanı tedarik zamanı geçmiştir. Cehennem ins ü cinnin mecmuundan dolup yalnız insan yahut yalnız cinne mahsus olmadığını beyan etmek için (اجمعين) lâfzıyla te'kid olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ âsîlerin dünyaya ric'atlarını reddettikten sonra zuhur edecek hitabı beyan etmek üzere :

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا اِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[**Şu mülâkat gününüzü unutmanız sebebiyle tadın Cehennem azabını. Zira; siz nasıl bugününüzü unuttunuzsa muhakkak biz de size nisyan muâmelesi yaparak sizi terkederiz. Binaenaleyh; «Amel ettiğiniz küfrünüz sebebiyle ebedî azabı tadın» demekle cezalarını tertibederiz.**] Zira ceza; amel cinsinden olacağı cihetle onların yevm-i mülâkatlarını unutmalarına mukabil Cenab-ı Hak da onları unutulmuş birşey gibi Cehennem'de terkolunacaklarını beyan etmiştir. Çünkü; nisyan Vâcip Tealâ hakkında muhal olduğundan bu makamda *n i s y a n ; terketmek* manâsınadır. Zira unutulan şey; daima metruk olur. Şu halde nisyana terketmek demek lâzım olduğundan nisyanı zikredip terki murad etmek melzum olan nisyanı zikir ve lâzım olan terki irade kabilindendir. Buna nazaran (انا نسينا كم) demek «Biz sizi unutulmuş bir şey gibi bilkülliye azap içinde terkettik» demektir.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendinin beyanları veçhile azabı tatmalarıyla müşriklere hitap; yevm-i mülâkatlarını nisyanlarına su-u amelleri sebep olduğuna işaret için nisyanları ve su-u amelleri hitaba sebep olarak beyan olunmuş ve ehl-i Cehennem'in kemâl-i hakaretlerine işaret için azabı tatmakla emir tekrar zikredilmiş ve azab-ı huld ki ebedî azaba sebep kendi amelleri olduğu sarahaten beyan olunmuş ve onların Cehennem ateşi içinde unutulmuş bir şey gibi asla iltifat olunmayacağına işaret için (انا نسينا كم) cümlesi *edat-ı te'kit*le varid olmuştur. Gerçi *n i s - y a n ; evvelâ olup sonra unutulan yerde istimâl olunur*sa da kıyametin delâili kemâl-i vuzuhla zahir olduğu cihetle evvelâ delillerle hakikat ma'lûm olmuşken o delillere nazarı terketmeleri

unutmak menziline tenzil olunarak onların kıyameti unuttukları beyan olunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i küfrün halini beyandan sonra ehl-i imanın hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ۝

buyuruyor.

[Bizim âyetlerimize ancak şol kimseler iman ederler ki onlar âyetler kendilerine zikrolunup vaaz olunduklarında derhal bütün azalarıyla secdeye kapanırlar ve Rablerinin hamd ü senasına mülâbis oldukları halde nekaisten tenzih ederler. Halbuki onlar gerek secde ve gerek tesbihlerinde kendilerini büyük addedip kibretmezler.] Zira; onlar bizim âyetlerimizin inzarat ve tebşiratıyla nasihat olunduklarında azab-ı İlâhiden korkularına binaen kemâl-i tevazula yüzleri üzerine secdeye kapanır, en âlî ve aziz olan yüzlerini türab-ı mezellete sürer, nail oldukları nimetlerin şükrünü eda ederler ve bu secdeleriyle âyetleri kabul, muktezasıyla amel ve âyetlerin emr ü nehyine inkıyadettiklerini izhar ederler ve yalnız secdeyle iktifa etmezler. Belki kendilerini nimetleriyle terbiye eden Rablerinin nimetlerini sayar ve sena eder oldukları halde tesbih ederler.

Buhârî ve Müslim'in ittifakları veçhile beyan olunduğuna nazaran İbn-i Ömer Hazretleri «Resûlullah secde olan sûre'yi kıraat ettiğinde secde eder ve hazır bulunan cemaat da secde ederlerdi» buyurmuştur. Secdenin faziletine gelince : Resûlullah «Ademoğlu secde âyetini tilâvet edip de secde ettiğinde şeytan ağlar, geri kaçar ve der ki (Helâk bana olsun ki âdemoğlu emrolunduğu veçhile secdeyi eda etmekle Cennet'e girdi. Ben emrolunduğum secdeden imtinâ' etmekle Cehennem'e dahil oldum) dediğini» beyan etmiştir.

Cenab-ı Hak bu âyette ehl-i imanı *üç şeyle sena buyurmuştur :*

B i r i n c i s i : Taraf-ı şeriattan varid olan nasihatla mütenassıh olarak derhal taallül ve tereddüd etmeden secdeye kapanmaları, i k i n c i s i : Hidayet ve iman gibi manevî nimetleri ve Allah'ı zikretmek için lisan ve hakkı duymak için kulak gibi maddî nimetleri mülâhaza ederek Cenab-ı Hakkı nekaaisten tenzihle hamd ü sena etmeleri, ü ç ü n c ü s ü : Bu misilli ibadetten istikbar etmeyip kemâl-i huzu üzere edaya müsaraat etmeleridir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanın bazı evsafını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Secde ve tesbih eden mümin-i kâmillerin yanları yataklarından uzak olur. Halbuki onlar Allah'ın azabından korktuklarına ve rahmet-i İlâhiyeyi ümid ettiklerine binaen Rablerine tazarru ve niyaz ederek ibadet ederler ve onlar bizim verdiğimiz rızıklarından muhtaç olanlara infak ederler.]

Yani; iman-ı kâmil sahibi şol kimseler ki onlar salât-ı leyle yani teheccüd namazına devam ettiklerinden onların yanları yatacak döşeklerinden uzak olur. Zira; yatakta yatmazlar ki yanları döşeklerine yakın olsun. Onların halleri; Rablerinin gazabından korktukları, rahmet ve mağfiretini ümid ettikleri için duâ ile beraber ibadet etmektir. Binaenaleyh; bir taraftan korku bir taraftan tama'la duâ ederler, yalnız duâ ve namaz gibi ibadet-i bedeniyeyle iktifa etmezler, belki bizim onlara verdiğimiz rızk-ı sûrî ve manevîden muhtaç olanlara infak eder ve mallarından birer miktarını sarfederler.

Hâzin ve Beyzâvî'nin beyanlarına nazaran bu âyetten maksat; *gece kılınan namaz ve bilhassa teheccüt namazıdır*. Çünkü; yatak zamanı gece olup yanları yatağa uzak olması ibadetten kinaye olunca ibadetin efdali de namaz olduğundan gece namazıyla tefsir olunmuştur. (Muaz b. Cebel) Hazretlerinin Rasulullah'ın bu âyeti gece

namazıyla tefsir ettiği rivayeti de bu manâyı te'yid eder. (Muaz b. Cebel) «Ben Resûlullah'tan Cennet'e girmeye sebep olacak bir amelden suâl ettiğimde Resulullah «Yâ Muaz! Büyük birşeyi suâl ettin» dedikten sonra «İhlâs üzere Allah'a ibadet etmek, şirketmemek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacce gitmek Cennet'e duhule sebeptir» buyurdu. Bundan sonra «Yâ Muaz! Ben sana ebvab-ı hayra delâlet edeyim mi? Oruç Cehennem ateşine kalkandır, sadaka ve gecede namaz kılmak günahlara kefarettir.» buyurdu ve bu âyeti okudu dediği Tefsir-i Hâzin'de mezkûrdur. Diğer bir hadiste Resulullah «Gece namazına devam sizin üzerinize lâzımdır. Zira gece namazı; sizden evvel geçen sulehanın âdetleridir» buyurduğu mervidir.

Geceyle uykuyu, sıcak ve rahat yatağı terkederek tenha mahalde riyadan ârî gecenin içinde eda olunan namazın Allah'a kurbiyet, günahlara kefaret ve yedinde olan dertlerin tardına sebep olacağına dair birçok ahadis-i celile mervî olduğu gibi gece namazına devam edenleri medih hakkında bu âyet kâfi olup âyet-i sabıkada beyan olunan ehl-i imanın mahasinlerinden bakiyesini beyan olduğu Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır. Hz. Enes «Bu âyet ensardan bir cemaat hakkında nazil olmuştur. Zira; biz ensardan bir cemaat akşam namazını Resulullah'la mescidde eda ettikten sonra hanelerimize gitmezdik ve yatsı namazına kadar mescidde namazla meşgul olurduk. Binaenaleyh; o cemaatı sena hakkında bu âyet nazil oldu» buyurmuştur.

Vâcip Tealâ bu âyette bundan evvelki âyet gibi ehl-i imanı *üç şeyle dahi sena buyurmuştur: B i r i n c i s i : Geceyle namaz, i k i n c i s i : Cenab-ı Hakkın gazabından korku ve rahmetinden ümitvar olarak duâya devam, ü ç ü n c ü s ü : Allah'ın verdiği rızıktan ehl-i ihtiyacın ihtiyacını def'etmeleridir.*

Hulâsa; rıza-yı Bari için secdeye kapanmak, Cenab-ı Hakkı nekaisten tenzih, kibretmemek, geceyle namaza devam, beynelhavf verrica duâya dikkat ve Allah'ın verdiği rızıktan fukaraya infak etmek ehl-i imanın haslet-i hamidelerinden olup bunlara devam eden müminlerin meth-i İlâhide dahil oldukları bu iki âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i imanın a'mâl-i saliha ve haslet-i hamidelerini beyandan sonra bu a'mâllerine mükâfat olarak verilecek derecelerin bu dünyada insanlar için bilinmesi mümkün olmadığını beyan etmek üzere :

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Hiçbir nefis ameline ceza olarak gözlerinin dinleneceği ve mesrur olacağı ne gibi nimetler kendisi için hazırlandığını ve dünyada kendinden gizlendiğini bilmez.] Halbuki teheccüd namazı ve sair a'mâl-i salihalarına mükâfat olarak gözlerin bakmakla doyamayacağı, gayra iltifata mahal kalmayacağı ve gözlerin baktıkça lezzet alacağı gizlenmiş ne kadar nimetler var ki onları ancak Allahü Tealâ bilir. Binaenaleyh; bu dünyada o nimetleri hiç kimse bilemez. Çünkü mümin-i kâmilin ekser-i a'mali; teheccüt namazı misilli gizli olduğu gibi onun için hazırlanan nimetler ve ikramlar da gizli ve indallah mahfuzdur. O nimetleri dünyada beşerin bilmemesi nimetlerin azamet-i şanlarına işarettir ki o nimetlerin emsali dünyada olmadığı gibi beşer için tasavvuru da mümkün değil demektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (ما أخفى) deki (ما) lâfzı (الذى) manâsına *mevsuldür.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Hiçbir nefis kendi için âhirette hazırlanıp gizlenen şeyleri bilmez. Yani hiç bir nefis şol şeyi bilmez ki o şey kendileri için hazırlandı ve gizlendi] demektir. Yahut (ما) lâfz-ı *istifhamiyedir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Hiçbir nefis amelleri mukabilinde kendileri için hangi şey hazırlandı ve gizlendi, onu bilmez] demektir. (قرة عين) *gözlerin dinleneceği ve rahat edeceği nimet* demektir. Çünkü; insanın sürüru gözünde her azadan ziyade zahir olduğundan bütün vucudun mesrur olacağı nimetlerden gözün rahat edeceği ve mesrur olacağı beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ müminin ve kâfirin hallerini beyandan sonra müminle kâfirin müsavi olamayacağını ve müsavat itikad edenlerin itikatlarının batıl olduğunu beyan etmek üzere :

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ ۝

buyuruyor.

[Siz küfrü itikad eder de mümin olan bir kimse fasık olan kimse gibi mi olur zannedersiniz? İkisi müsavi olamazlar.] Zira müminin âkıbeti; fevz ü felâhtır, kâfirin âkıbeti ise azap ve helâktir. Binaenaleyh; cins-i mümin, cins-i kâfire müsavi olamaz. Çünkü; birisi ehl-i Cennet ve ikramdır. Diğeri ehl-i Cehennem ve ihanettir. Şu halde ikisini bir yerde cem'etmek mümkün değildir. Tefsir-i Hâzin ve Nisâbûrî'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet Hz. Ali ile (Velid b. Ukbe) haklarında nazil olmuştur. Çünkü; bir mesele hakkında beyinlerinde vuku bulan niza'da (Velid) Hz. Ali'ye «Sen sükût et. Zira; sen sabisin. Benim lisanım senden uzun, süngüm senden keskin, kalbim senden şeci ve etbâ'ım senden çoktur» deyince Hz. Ali'nin «Yâ Velid! Sen sükût et. Zira; fasıksın» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Bu âyette hemze; iki fırkanın müsavi olmalarını red ve inkâr için *istifham-ı inkârîdir*. Müsavi olmaları evvelâ inkâr olunduktan sonra müsavi olmadıkları sarahaten beyan olundu ki bundan sonra gelecek tafsilâta esas olsun.

*
**

Vâcip Tealâ müminle fasıkın müsavi olamadıklarını icmalen beyandan sonra tafsilen beyan etmek üzere :

أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝

buyuruyor.

[Amma şol kimseler ki onlar Allah'a ve Resulüne iman ettiler ve rıza-yı İlâhiye muvafık amel de işlediler. Onlar için amelleri sebebiyle hazırlanmış konaklar ve istirahat mahalli Cennetler vardır.]

Yani; şol kimseler ki onlar Allah'a, resullerine, kitaplarına ve âhirete iman, tarik-ı tevhide bezl-i makderet edip imanlarını a'mâl-i saliha işlemekle tezyin ettiler. Onlar için amelleri sebebiyle rahat mahalli olarak Cennetler ve misafir için hazırlanmış konaklar vardır. Çünkü; onlar imanlarıyla itikad-ı batılı red ve a'mâl-i salihalarıyla ahlâk-ı seyyieleri tardettikleri için Cenab-ı Hakkın ikramına nail olmaya istihkak kesbettiklerinden itlifat-ı İlâhiye ve ikram-ı sübhaniye nail olacaklardır.

(مأوى); *istirahat için herkesin kasdedip varacağı mahaldir.* Binaenaleyh; *ehl-i Cennet dünyadan rihletle Cennet-i â'lâ'yı kasdedip vardıkları için Cennet'e* me'vâ denilmiştir. Dünyada evlerin sûrî me'vâ olup Cennet-i â'lâ'nın hakîkî me'vâ olduğuna işaret için Cennet lâfzının me'vaya muzaf kılındığı Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

(نزلا) *misafir için hazırlanan nimetlere ve konak mahalline denir.* Binaenaleyh; *ehl-i Cennet Cenab-ı Hakkın misafirleri olduklarından onlar için hazırlanan nimetlere ve konaklara* Cenab-ı Hak bu âyette *nüzûl* buyurmuştur ki nimetlerin hazır olduğuna işarettir. Bu nimetlere nail olmanın sebebi; amel-i salih olduğu âyette sarahaten beyan olunmuştur. Çünkü; âyette imanla amel şart olarak varid olduğu gibi Cennet ve nüzûl de ceza olarak varid olmuştur. Şu halde şart olan imanla amel bulunmayınca ceza olan Cennet ve nüzûl de bulunmayacağından imanla ameli olmayan kimselerin bu nimetlerden mahrum olacaklarına âyette sarahat vardır.

*
* *

Vâcip Tealâ müminlerin varacakları mahallin Cennet olacağını beyandan sonra kâfirlerin varacakları mahallin Cehennem olacağını beyan etmek üzere :

وَاَمَّا الَّذ۪ينَ فَسَقُوا فَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ

buyuruyor.

[Amma şol kimseler ki onlar küfrettiler. Onların varacakları mahalleri ateştir.]

كُلَّمَٓا اَرَادُٓوا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَٓا اُع۪يدُوا ف۪يهَا

[Ve onlar her ne zaman ateşten çıkmak murad ederlerse tekrar ateşe iade olunurlar.]

وَق۪يلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذ۪ي كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَ

[Ve taraf-ı İlâhiden onlara «Dünyada tekzib ettiğiniz Cehennem azabını tadınız» denir.]

Yani; şol kimseler ki onlar imanı terkle kütüb-ü İlâhiyede varid olan evamir ve nevâhinin muktazasından çıktılar. Onların âhirette mercileri Cehennem ateşidir ki müebbed olarak onlar o ateş içinde kalırlar. Hatta her ne zaman ki onlar Cehennem'in kenarına yaklaşıp çıkmak isterlerse derhal kemâl-i hakaretle Cehennem'e iade olunurlar. Allah'ın emriyle zebanîler tarafından onlara «Dünyada rusül-ü kiram tarafından size haber verildiğinde tekzibettiğiniz Cehennem'in azabını tadın» denilir. Bu söz onların azaplarını teşdit ve hasretlerini tezyit için söylenir ki yaraları üzerine tuz ekmek kabilinden hakaret için söylenecek bir sözdür.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i narın tekzipleri; *ikidir.* B i r i n c i s i : *Dünyada asıl azabı tekzibetmeleridir.* Bunun mukabilinde Cehennem azabının esasını tadarlar. *İ k i n c i s i : Cehennem azabını görünce onun fevkında azap olunmasını inkâr ederler.* Bunun mukabilinde her ne zaman tattıkları azabın fevkında azap yok derlerse onun fevkında ve daha şiddetli bir azap tadarlar.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile her ne zaman çıkmak murad ederlerse tekrar iade olunacaklarını beyan etmek; onlar için

Cehennem'in me'vâ olacağının keyfiyetini beyan etmektir. Çünkü; onları Cehennem'in alevi üst tabakaya çıkarır. Bu fırsattan bilistifade onlar Cehennem'den çıkmak murad edince tekrar onlar Cehennem'in alt tabakasına iade olunurlar.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in azaplarının şiddetini beyandan sonra âsîlere dünyada vâki olacak azabı beyan etmek üzere:

وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ۝

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki elbette biz büyük azap olan âhiret azabının aşağısı olan dünya azabını onlara tattırırız. Me'mûl ki onlar günahlarından rücû' ederler.]

Yani; ehl-i Cehennem olan âsîlere elbette biz bu dünyada kaht u galâ, katl ü esaret ve beldelerini düşmanlarına teslim gibi kolay ve âhiret azabı olan büyük azaba nispetle küçük ve edna olan dünya azabını tattırır ve onlar isyanlarından rücû' etsinler için zelzele, âfât-ı saire ve envâ'-ı belâya ile müptelâ kılarız. *Dünya azabının müddeti kısa ve şiddeti az olmasına binaen* azab-ı ednâ denmiştir. Çünkü; âhiret azabına nispetle dünya azabı hem yakın hem hafiftir. Âhiret azabı ise hem şedit hem de medittir. Binaenaleyh; *âhiret azabı şiddetli ve ebedî olduğundan* azab-ı ekber denmiştir. Âhiret azabı dünya azabına kat'iyen kıyas olunamaz. Zira; dünyada bir kimse tahammülünün fevkında bir azaba müptelâ olursa vefat eder kurtulur. Eğer tahammül edeceği derecede olursa hafif demektir. Amma âhiret azabı tahammülün fevkında şiddetli olduğu gibi müddeti de uzundur, ölüm v.s. gibi bir sebeple kurtuluş da yoktur.

İşte Cenab-ı Hak kullarını insafa davet etmek ve ma'siyetten dönmeleri için dünyada bazı belâya ile müptelâ kıldığını bu âyetle beyan etmiştir. Gerçi dünya azabı her ne kadar hafifse de insanlar re'yelayn müşahede ettiklerinden günahtan vazgeçmek hususunda

te'siri ziyade olduğu şüphesizdir. Bu davaya hastaların halleri şahid-i âdildir.

Nisâbûrî ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile (لعل) kelimesinin delâlet ettiği *rica* manâsı kullara aittir. Zira; Cenab-ı Hak ricadan münezzehtir. Şu halde dünyada kullara azap; ma'siyetten tevbe etmeleri içindir.

Çünkü; insanların belâyadan mütenebbih olmaları me'mûldür. Amma mütemerrid olanlarda asla ibret olmaz. Mesaibden mütenebbih olarak ma'siyetten dönmek; âkil şanıdır ve tevfik-i İlâhidir. Binaenaleyh; ma'siyetten tâib ve müstağfir olmak insanlar için tevfik-i İlâhi ve bir meziyet-i âliyedir, fakat herkese müyesser olmaz.

***

Vâcip Teâlâ günahtan rücû' etmek için kullarına bazı dünya azabını tattırdığını beyandan sonra mücrimlerden elbette intikamını alacağını beyan etmek üzere :

ومن أظلم ممن ذكر بآيات ربه ثم أعرض عنها إنا من المجرمين منتقمون ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Rabbisinin vahdaniyetine ve kudretine delâlet eden âyetler zikrolunup vaaz olunduktan sonra o âyetlerden i'raz eden kimseden daha ziyade zalim kim olabilir? Elbette ondan daha zalim kimse olamaz. Biz muhakkak bu gibi zalim mücrimlerden intikamımızı alırız.] Çünkü azab-ı İlâhiyi tadıp, mevaizini dinleyip ibret almayacak âyetleri terkle zulmettiğinden intikam-ı İlâhiye müstehaktır. Zira; âyetleri düşünmek, manâ ve maksadı anlamak lâzımken düşünmeksizin eski inadına binaen kabulünden istinkâf etmeleri azabı mucip olan zulümdür. Şu halde Cenab-ı Hak, onlar azab-ı ednâdan ibret almayınca azab-ı ekberle intikamını alacağına işaret etmiştir.

***

Vâcip Teâlâ mücrimlerden intikamını alacağını beyandan son-

ra geçmiş milletlerden intikamını aldığını beyanla vaîdini te'kid etmek üzere :

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِه۪

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki biz muhakkak Mûsâ (A.S.) a kitap verdik. Şu halde habibim! Sen bizim va'dimize mülâkatında şüphe etme.]

وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۚ ﴿٢٣﴾

[Biz o kitabı Beni İsrail'e doğru yolu gösterir hidayet kıldık.]

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا

[Ve bizim emrimizle nası hidayette kılar Beni İsrail'den muktedabih imamlar halkettik.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Sen bizim vaadimizi incaz edeceğimizi kaviyyen ümid et. Zira; senin kitabında ehl-i fısk ve ehl-i dalâletten intikamımızı alacağımıza dair her ne va'dedersek va'dimizi incaz edeceğiz. Çünkü senden evvel geçen enbiyayı kiramın kitaplarında va'dimizin cümlesini incaz ettiğimiz gibi sana va'dimizin cümlesini dahi incaz edeceğimizde şüphe yoktur. İşte va'dimizi incaz cümlesinden biz muhakkak Mûsâ (A.S.) a Tevrat isminde olan kitab-ı kâmili verdik ve onda her ne va'dettikse va'dimiz yerini buldu. Hâl böyle olunca habibim! Kur'an'da sana va'dettiğimiz şeylere mülâkî olacağına şüphe etme, Mûsâ (A.S.) da Tevrat'ın va'dinde şekketmedi. Zira; her ne vaad ettikse aynen vuku buldu, Tevrat'ı biz Beni İsrail'e maâlîm-i dünyeviyelerine îsâl eder, doğru yolu gösterir hidayet kıldık, Beni İsrail'den birçok imamlar halkettik ki onlar Tevrat'ın ahkâmına yapışmakla doğru yolu tut-

tular ve başkalarını bizim emrimiz veçhile doğru yola sevkederlerdi, herkes onlara emin olduklarından iktida ettikleri cihetle avam-ı nasa imam oldular. Habibim! Senin ümmetinin imamları da ashabındır. Bu manâyı Resulullah'ın «Benim ashabım yıldızlar gibidir. Herhangisine iktida ederseniz doğru yola vasıl olursunuz» buyurduğu hadisi te'yid eder.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile (من لقائه) zamiri *kitaba* râci' olduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [Habibim! Mûsâ (A.S.) a verdiğimiz kitaba mülâkatında şekketme.] Veyahut [Ona verdiğimiz kitaba mülâkî olduğu gibi sen de kitabın olan Kur'an'a mülâkatından şüphe etme] demektir. Eğer zamir *Hz. Mûsâ'ya* râci olursa *manâ-yı nazım:* [Habibim! Sen leyle-i Mi'raç'ta Mûsâ (A.S.) a mülâkatında şekketme] demektir. Resûlullah'ın leyle-i Mi'raç'ta Hz. Mûsâ'ya mülâki olduğu Mi'raç hadisinde mezkûrdur.

لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾

[Onlar dinlerinde sabır ve sebat edip düşmanlarından vâki olan ezaya metanetle mukabele ettiklerinde halkı doğru yola sevkederler, onlar bizim âyetlerimize iman ettiler. Çünkü; âyetlerin Cenab-ı Hak tarafından vahy-i münzel olduğunu yakînen bildiler. Binaenaleyh; imanda asla tereddüd etmediler.]

Bu âyet-i celileyle Cenab-ı Hak Beni İsrail'e muktedabih olan zevatı meth ü sena etmekle ümmet-i Muhammed'e de «Sabredin ve Allah'ın va'di hak olduğunda şüphe etmeyin ve Allah'ın âyetlerine alâtarikılyakîn iman edin» demekle sabrı ve imanı tavsiye ve Allah'ın va'dinin vukuuna intizar etmelerini tenbih etmiştir. Bu âyette ve emsalinde Resulullah'ı mulâkata şekten nehiy; ümmetini nehiydir. Yoksa Resulullah'tan şek ihtimali yoktur. Zira; Resulullah'ın Rabbisinin va'dine yakîni muhakkaktır.

*
**

Vâcip Tealâ Beni İsrail eimmesini belâya sabır ve âyetlere

iman etmekle sena ettikten sonra ümmetler arasında olan ihtilâfın yevm-i kıyamette hall ü faslolunacağını beyan etmek üzere :

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Senin Rabbin ümmetlerin aralarında cereyan etmiş olan mesaili yevm-i kıyamette hall ü fasleder. Çünkü; ümmetler resullerine itirazla umur-u dinde ihtilâfa düşer ve beyinlerinde birçok meseleler ihdas eder, mezhepler meydana getirirler.**] İşte bu ihtilâfın küllisini yani gerek nebiyle ümmeti aralarında ve gerek ümmetin fırkaları aralarında ihtilâfları kıyamette hükm-ü kat'iyle fasleder. Binaenaleyh; hakkı batıldan ve muhıkkı mubtilden tefrik eder. Zira kıyamet; iyiyi kötüden ve a'mâlin salih olanını seyyi' olanından seçmek ve ahkâm-ı kat'iye ve âdile icra etmek için hazırlanmış bir gündür. Şu halde mazlumun hakkı zalimden o günde alınacağı cihetle Beni İsrail eimmesinin kendilerine vaki olan taarruzlara sabırla mukabele ve âkıbete intizar ettikleri gibi bu ümmetin de muktedabihlerinin âkıbete intizarla sabretmeleri lâzım olduğuna âyet delâlet eder. Lâkin bu gibi ahkâmın te'siri ve mucibiyle amel diyanete mu'tekid olup hakkı arayanlar içindir, amma hiçbir dinle alâkası bulunmayan ve diyanetin esasına kail olmayan serserilere asla te'siri olmaz. Çünkü; esasını itikad etmediğinden onlara kitabın âyetlerini dinletmek müşküldür. Bu gibi dinle ülfeti olmayanlar müşriklerden daha fenadırlar. Çünkü; hemen hava-yı nefsanîlerine ittibâ'dan başka birşey düşünmeyip hakkı da kabul etmediklerinden onlara hak sözü duyurmak ve ahkâm-ı şeriatı dinletmek müşküldür.

*
**

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette hakla batıl beynini tefrik edeceğini beyandan sonra Resulünün kavmi olan Kureyş kavmini tevbih etmek üzere :

أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ

buyuruyor.

[Onlar gaflet ettiler de kendilerinden evvel geçen birçok milletleri ihlâk ettiğimiz onları hidayette kılmadı mı? Halbuki helâk olan ümmetlerin meskenlerinde yürürler, onların harabelerini görürler. Zira; şu helâk olan ümmetlerin harabelerinde hidayete bir çok alâmetler ve deliller vardır.] Çünkü; Kureyş'ten evvel geçen kabileleri ihlâkimizde ibrete şayan eserler olduğu halde onların harabelerini seyrü seferlerinde görmeleri hidayetlerine yani doğru yol aramalarına kâfi değil mi?

أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾

[Halâ gaflette devam ederler de hak sözü işitmezler mi?] Halbuki işitmeleri lâzımdır. Çünkü; bunlar gibi mallarına mağrur ve servet ü samanlarına müftehir Âd, Semud ve Lût kavimleri gibi kibir ve gururlarına aldananları ihlâkimiz onları gafletten ikaz etmedi mi, doğru bir yol tutmak lâzım olduğunu onlara anlatmadı mı, bunlardan her cihetle daha kuvvetli olan kurun-u maziyeyi ihlâkimiz bunlara ders-i ibret olmadı mı ve bu gibi vukuattan ibret almak ehem ve elzem değil mi, helâk olan milletlerin harabeleri bizim kudretimize, kahr u gazabımıza, düşmanlarımızdan intikam alacağımıza alâmet değil mi, hakka delâlet eden delilleri tetkik etmemek büyük bir cinayet değil mi, cehalet ve gafletten kurtulmak çarelerini düşünmek insanlar için bir vazife-i mühimme değil mi? Halbuki âkil olan kimseye lâyık olan gafleti terketmektir, yoksa dalâlette devamla helâk olup gitmek değildir.

Nisâbûrî'nin işareti veçhile Kureyş kabilesinin akıllarını hüsn-ü istimâl etmediklerine ve binefsihi akıllarıyla idrake kudretleri olmadığına ve bu cihetten behaim menzilinde olduklarına işaret için Vâcip Tealâ bu âyette makam-ı tevbihte «İşitmezler mi?» buyurmuştur. Yani «Akıllarıyla idrak şanlarından değil lâkin kulaklarıyla işitmek de mi şanlarından değil?» demektir. Binaenaleyh; bu âyet Kureyş kabilesini ve onların hallerinde olan insanları idraksizlik ve düşüncesizlikle zem ve takbih etmiştir.

Hulâsa; insanlara lâzım olan evvel geçen milletlerin helâkinden ibret almak, onların sebeb-i helâk ve felâketlerini düşünmek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ geçmiş milletlerden ma'siyetleri sebebiyle birçoklarını ihlâk ettiğini beyandan sonra yağmur sularıyla arzı ihya ettiğini ve menfaat ve mazarrat cümlesi yed-i kudretinde olduğunu beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ

buyuruyor.

[Onlar gaflet ettiler de görmediler mi? Kurumuş, ottan kesilmiş arza yağmur sularını sevkeder, onunla yerden otları çıkarırız ki o otlardan onların hayvanları ve kendileri yerler.]

أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾

[Onlar yeryüzünde gezerler de biten otları, ekinleri ve meyveleri görmezler mi?]

Yani; kudretimizi inkâr eden müşrikler gaflet ederler de bizim semada bulutları halkedip o bulutlar vasıtasıyla gayet kuruluktan otu kesilmiş kuru topraklara yağmur sularını kifaye miktarı sevkedip o sular sebebiyle otları ve ekinleri bitirdiğimizi görmediler mi ki o otlar ve ekinlerden onların hayvanları ve kendileri yer, idame-i hayat ederler, bunları görmezler mi? Bu gibi acîp san'atlarımızı görüp bildikleri halde kudret-i kahiremizi nasıl inkâr ederler ve bu delillerden tarik-ı tevhide niçin istidlâl etmezler?

Bu âyette Cenab-ı Hak hayvanı insan üzerine takdim etmiştir. Çünkü; otlar insanın yemesinden evvel hayvanatın ekline salih olup hayvanatın ekli otlara münhasır olduğu cihetle hayvanat takdime şayandır. Zira; insanın gıdası nebatata münhasır değildir. Çünkü hayvanın sütü, eti ve meyvelerle idame-i hayat edebildiğinden insanın taayyüşü nebatata mevkuf değildir. Binaenaleyh; hayatını idame otlara münhasır olan hayvanı insan üzerine takdim etmiştir : Bu âyette beyan olunan şeyler gözle görülen alâmetler

olmasına binaen Cenab-ı Hak görmediklerini beyanla tevbih etmiştir. (الارض الجرز) *susuzluktan* veyahut *hayvanlar yediğinden otu kesilmiş olan arza* denildiği Kazî, Taberî ve Medarik'in cümle-i beyanatındandır. Yoksa ot bitmeyen arz demek değildir, belki *bitmiş ve lâkin tükenmiş* demektir.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın otu tükenmiş arâzî üzerine yağmur sularını sevkedip o sular sebebiyle yerden otları çıkardığı, insanların ve hayvanların o otlarla taayyüş ettikleri ve bu gibi sanayi-i İlâhiyeye insanların nazar edip görmeleri ve bunlardan ibret almaları lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette nebilerle ümmetleri ve ümmetlerin kendi aralarında vâki olan ihtilâfı hall ü fasledip muhıkla mubtil olanları tefrik edeceğini beyan edince âhireti inkâr eden müşrikler tarafından söylenen sözü beyan etmek üzere :

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[«Eğer sözünüz doğruysa bu fetih ve ihtilâfı halletmek ne zaman olacaktır?» derler.]

Yani; habibim! Sen müşriklere yevm-i kıyamette muhikla mubtil beyni faslolunacak dediğinde onlar «Eğer va'diniz doğru ve haberinizde sadıksanız şu söylediğiniz fasl-ı hukuk ne zaman olacak, vaktini bize haber verin de biz de bilelim ve o vakit için hazırlanalım, sizin iman ettiğiniz gibi biz de iman edelim» demekle istihza ederler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran *yevm-i fetih* le murad; *yevm-i kıyamettir*. Çünkü; Resulullah yevm-i kıyamette olacak fasl-ı hukuktan haber verince ashab-ı kiram müşriklere «Bizim için bir gün vardır. O günde sizinle bizim beynimiz faslolunacak. Biz mütena'im ve müsterih olacağız» demişlerdi. Bu

söz üzerine müşrikler istihza tarikıyla «Şu söylediğiniz fetih ne zaman olacaktır?» dediler. *Y e v m - i f e t i h* le murad; *feth-i Mekke olmak* ihtimalini de söyleyenler varsa da âyetin sabıkı ve lâhiki *y e v m - i f e t i h* le murad; *kıyamet günü* olmasını te'yid etmektedir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin sözlerini hikâyeden sonra o günde imanın makbul olmadığını ve menfaat vermeyeceğini emretmek üzere :

قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen onlara de ki «Yevm-i fetih olan kıyamette şol kimselerin imanları menfaat vermez ki onlar kâfir oldular ve onlara mühlet de verilmez.»]

Yani; habibim! Yevm-i kıyameti istihza edenlere sen de ki «Yevm-i faslolan kıyamette dünyada ömürlerini küfürle geçirmiş olan kâfirlere o günde iman etmeleri menfaat vermez ve onlara geçirmiş oldukları amellerini tedarik ve kaza etmek için müsaade dahi olunmaz. Evet! Eğer müsaade olunsa derhal iman eder ve şeair-i İslâmiyeyi tasdik ve kabul ederler, lâkin o günde iman makbul olmadığından müsaade de olmaz. Çünkü; imanın mahallinin gayrıdır, zamanı fevtolan şeyi tedarik de mümkün olamaz.

***

Vâcip Tealâ kâfirlere gösterilen doğru yolu kabul etmeyip inat ve ısrarlarında devam ettiklerine binaen Resulüne hitabederek :

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Müşrikler şirklerinde ısrar edince sen onlardan i'raz et ve sana lâyık olmadık sözlerine iltifat etme ve onların ısrarlarını hidayete muvaffak olamayacaklarına delil addederek sana vaad ettiğimiz nusretimize ve düşmanlarına galebeye intizar et. Zira; onlar da sana galebe edeceklerine intizar etmektedirler.]

Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğuna nazaran Resulullah'ın bu sûre'yle (Tebareke) sûre'sini kıraat etmeksizin uykuya yatmadığı Cabir Hazretlerinden mervidir ve bu sûre kıraat olunan haneden şeytan'ın firar ettiği dahi rivayet edilir.

Resulullah'ın müşriklerden i'razı kıtal âyeti nazil olmazdan evvele ma'tuftur. Kıtal âyeti nazil olduktan sonra müşrikleri imana davet etmiş ve kabul etmedikleri surette kılıcıyla muharebeye me'mur olmuştur.

*
**

SURE-İ AHZAB

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûre'lerdendir. *Yetmiş üç* âyeti hâvîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يماً حَك۪يماً ۝١

[Ey Nebiyy-i Zişan! Allahü Tealâ'ya ittikaya devam et, kâfirlerle, münafıkların sözlerine iltifat etme. Zira; Allahü Tealâ senin nübüvvete liyakatını bilir ve hakkında ihsanı hikmetine muvafıktır.] Binaenaleyh; düşmanın olan kâfirlerin ve münafıkların re'y-i fasitlerine itibâr etme.

Yani; ey mekârim-i ahlâkı itmam, emr-i şeriatı ikmal, ahval-i nası ıslah için meb'ûs ve nübüvvet sıfatıyla muttasıf olan nebiyy-i mükerrem! Allah'a itaatta devam, feraiz ve vacibatını eda ve hukuk-u sairesini bihakkın ifa ve rıza-yı İlâhiye muhalif olan şeylerin cümlesinden nefsini sakınmakla ittika et, sana suret-i aleniyede adavet eden kâfirlere ve zahirde iman edip batında küfrünü saklayan münafıklara asla itaat etme. Zira; sana teklifleri doğru olmadığından onlarla istişare edip re'ylerini kabul etme ve Allah'ın sana vermiş olduğu nimetlere şükürle rıza-yı İlâhiyi aramakta devam et. Çünkü; Allahü Tealâ her işin mefasit ve mesalihini ve kâfirlerin sözlerinden, re'ylerinden garazlarını, fikirlerinde olan fesadı ve amellerinde olan fenalığı bilir. Gerek senin ve gerek sana tabi' olan ashabın haklarındaki tedbir-i İlâhi hikmete muvafıktır. Binaenaleyh; kâfirlerle münafıkların reylerine müracaat ve kabule ihtiyacınız yoktur. Hemen Cenab-ı Hakkın emrine imtisaliniz

vâciptir. Zira; Allah'ın emrinde elbette maslahat, nehyettiği şeyde de elbette mefsedet vardır ki onu nehyetmiştir. Binaenaleyh; cümle insanlar birşeyden nehyetseler ve Allahü Tealâ da o şeyi emretse Allah'ın emrine imtisal vâcip olup insanların nehyine itibar olmadığına işaret için Cenab-ı Hak zatını hikmetle tavsif ettiği Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü maslahat ve menfaat; hakîmin emrindedir, insanların nehyinde değildir.

Beyzâvî'nin ve Medarik'in beyanlarına nazaran Cenab-ı Hak Resulünün şanına ta'zîm ve ulüvv-ü mertebesine tenbih için nübüvvetle tavsif ederek (يا ايها النبي) unvanıyla hitabetmiş ve ism-i şahsîsi olan (احمد) ve (محمد) isimlerinden birisiyle nida etmemiştir. Zira ism-i alemîyle nida; ta'zîmi müş'ir olmaz. Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile Resulullah'ın ihtimam ettiği ittika ile emir; devamını emir olduğu gibi ümmetine de emirdir.

Beyzâvî, Hâzin, Medarik'e ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir : (Ebusüfyan) maiyetinde bazı kimselerle Medine'ye geldi. Resulullah onlara aman verdi. Huzur-u risalette onlar «Yâ Muhammed! (S.A.) Sen bizim ma'budlarımıza ta'netme ve ma'budlarımıza ibadet edenlere şefaat edeceklerini beyan et ki biz de senin ma'buduna ta'nı terkedelim ve senin hakkında birşey söylemeyelim» dediler. Onların bu teklifleri Resûlullah üzerine gayet ağır geldi ve huzur-u risalette hazır olan Hz. Ömer «Müsaade buyur yâ Resûlallah! Bunları ben katledeyim» demesi üzerine Resulullah «Yâ Ömer! Bunlara ben aman verdim. Katletmek olmaz, lâkin sen bunları Medine'den çıkar» buyurmasını müteakip bu âyet nazil olmuş ve emr-i Resulullah üzerine Hz. Ömer onları Medine'den tardetmiş ve onlar da makhur olarak Mekke'ye çekilip gitmişlerdir.

Âyette *k â f i r l e r* le murad; *Mekke'den gelenler* ve *m ü n a f ı k l a r* la murad; *Medine'de bulunan (Abdullah b. Übeyy), (Tu'me) ve onların emsalidir.* Lâkin itibar lâfzın umumuna olduğu cihetle lâfz-ı âyet bilûmum kâfirlere ve münafıklara şamildir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin kelâmına ittibâ'dan nehyettikten sonra kendi kelâmına ittibâ'ın vâcip olduğunu beyan etmek üzere:

وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ۝٢

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Rabbinden sana vahyolunan ahkâm-ı Kur'an'a ittibâ' et. Zira; Allahü Tealâ sizin amelinizin her cüz'ünü bilir.]

Yani; habibim! Seni birçok nimetleriyle terbiye ve nübüvvetle taltif eden Rabbinden dinini te'yit ve her işlerini tedbir ve ahval-i nası ıslah için sana vahyolunan Kur'an'ın ahkâmına ittibâ' et. Zira; sana ahkâmı vahyeden Allahü Tealâ sizin ve onların sahih ve fasit cümle a'mâlinizi bildiğinden hâlinizi ıslaha kâfi ve kâfirlerin sözlerini dinlemekten muğnidir, emr ü nehyini size vahyeder. Binaenaleyh; sana adavet eden düşmanların nâlâyık sözlerine ve hiyel ü desaislerine iltifat etme.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette emrine imtisalin vücub-u müekket olduğuna işaret için rububiyet unvanını tasrih etmiştir. Çünkü mürebbi-i hakîkî tarafından vahyolunan ahkâm elbette kulların menfaatına her şeyden ziyade hadim olduğu cihetle imtisal etmek şiddetle vâciptir. Resulullah'a ittibâ'la emir; ümmetine dahi emirdir. Zira metbû'a emir; elbette tâbi'a da emir olduğunda şüphe yoktur. Vâcip Tealâ'nın vahye ittibâ' vâcip olduğunu beyan etmesi; ehl-i imana nusret edeceğini va'dini mutazammındır. Çünkü vahye ittibâ'ı emrettikten sonra kullarının a'mâlini bildiğini beyan etmek; mü'minlerin a'mâl-i saliha ve kâfirlerin efkâr-ı fasidelerine lâyık olan cezayı vereceğini beyan etmektir. Binaenaleyh; vahyolunan ahkâma ittibâ' etmek şartıyla bu âyet mü'minleri tebşir ve kâfirleri tehdid etmiştir. Şu halde âyette cümle-i ahîre vahye ittibâ'la emri ta'lil ve mucibiyle amelin vücubunu te'kid için sevkolunmuştur. Çünkü emre ittibâ' edenleri ve etmeyenleri bildiğini beyan etmek; vahye ittibâ'a tergîb ve ittibâ' etmeyenlere tehdit olacağında şüphe yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ ahkâmına ittibâ' etmek vâcip olduğunu beyandan sonra zatına itimadın vâcip olduğunu beyan etmek üzere :

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ۝

buyuruyor.

[İşini ısmarla Allah üzerine, yetişir Allahü Tealâ işini ısmarlamaya.]

Yani; habibim! Allah'a ittikaya devam ve vahyine ittibâ' ettiğin gibi her işini Allah'a tefvizle beraber itimad-ı tamla itimad et. Zira; Allahü Tealâ her işine vekâlet yönünden kâfi oldu. Binaenaleyh; kâfirlerin teklifini kabule ihtiyacın yoktur. Çünkü; onların şerrinden seni muhafazaya Allahü Tealâ kâfi ve cümle umurunu tedbire vekildir. Şu halde sana mazarrat kasdedenlerden asla telâş etme.

Hulâsa; Allaha ittika vâcip olup kâfirlerin ve münafıkların reylerine iltifat caiz olmadığı ve vahy-i İlâhi olan ahkâm-ı Kur'an'a ittibâ' lâzım olup Allah'a itimad-ı tamla itimadın vâcip ve Allahü Tealâ'nın, kullarının umuruna vekil yönünden kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulüne takva ile emrettikten sonra takva bulunan kalpte takvadan gayrı birşey bulunamayacağını beyan etmek üzere :

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ bir kimsenin sadrında iki kalp halketmedi.] Binaenaleyh; takva bulunan kalpte takvanın gayrı birşey bulunamaz. Şu halde iman bulunan kalpte küfür bulunmadığı gibi Allah'tan korkan Allah'ın gayrıdan korkmaz. Çünkü; bir insanda iki

kalp yok ki birinde iman, diğerinde küfür, birinde Allah'tan k ku diğerinde Allah'ın gayrıdan korku bulunsun. Zira; bunlard her biri âhara zıd olduğundan ikisinin bir mahalde bulunması mü kün olmaz. Şu halde bir kimse hem mümin, hem de kâfir olam

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile; K reyş'in (Ebu Muammer) denilen kimse hakkında iki kalbi olduğ nu itikad etmelerini reddetmiştir. Çünkü; Ebu Muammer gay âkıl, işittiğini unutmaz ve kendinin iki kalbi olup birisiyle söyl nen sözü dinleyip diğeriyle hıfzettiğini iddia eder ve «Benim k birin Muhammed (S.A.) ın kalbinden fazl u idrakte ziyadedi der ve Kureyş de bunu tasdik ederlerdi. Cenab-ı Hak (Ebu Mua mer) hakkında Kureyş'in itikatlarını red için bu âyeti inzalle h kikatı beyan etmiştir. Hatta (Bedir) vak'asında müşrikler mü hezim olunca (Ebu Muammer) ayakkabılarının biri ayağında diğ ri elinde firar ederken bunu gören Kureyşilerin ayakkabının b elinde olmasının sebebini sorunca Ebu Muammer'in aklı başı gelir. Bu hali üzerine kendi de, görenler de iki kalbe malik olm dığını bilirler. Zira; iki kalbe malik kimsede bu kadar gaflet maz. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Gerek mümin, gerek kâfir h bir kimse için Vâcip Tealâ iki kalp halketmedi. Çünkü kalp; nef insaniye taallûk eden ruh-u hayvanînin madeni ve bilcümle kuv yı beşeriyenin menbaıdır. Binaenaleyh; taaddüd olamaz] d mektir.

***

Vâcip Tealâ bir şahsın iki kalbe malik olmadığını beyand sonra bir hatunun diğer bir kimseye hem zevce hem de valide mayacağını ve bir kimsenin diğer kimseye hem oğul hem de e nebi olmayacağını beyan etmek üzere:

وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ

buyuruyor.

[Zevcelerinizden zıhar ettiğiniz hatunlarınızı Allahü Tea siz in valideleriniz kılmadı.]

وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَاءَكُمْ اَبْنَاءَكُمْ

[Ve sizin oğul ittihaz edip oğlum diye çağırdığınız kimseleri Allahü Tealâ size öz oğlunuz kılmadı.]

ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ

[İşte şu gerek zıhar ve gerek gayrın evlâdını oğul ittihaz etmek mücerret ağzınızdan çıkan bir sözdür.]

وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى السَّبِيلَ ۝

[Halbuki Allahü Tealâ hak söyler ve kullarını doğru yola sevkle hidayette kılar.]

Yani; ey müminler! Siz zevcelerinizden zıhar ettiğiniz hatunu valideniz oldu zannetmeyin. Zira; sizin zıhar ettiğiniz kadınları Allahü Tealâ size valideniz kılmadı. Binaenaleyh; bir kimsede iki kalp olmadığı gibi iki validesi de olmaz. Çünkü; insan bir anadan doğar, iki anadan doğmaz ki iki validesi olsun. Kezalik gayrın evlâdını velet ittihaz ettiğinizde o velet sizin velediniz oldu zannetmeyin. Zira; Allahü Tealâ sizin velet ittihaz ettiğiniz kimseyi size velet kılmadı. Çünkü; bir kimsede iki kalp olmadığı gibi iki baba da olmaz. Zira; âdet-i İlâhiye bir şahsın bir pederin sulbünden nazil olmasıdır, iki pederin sulbünden nazil olması değildir. Zira; gerek zıhar ve gerek gayrın oğlunu oğul ittihaz etmek mücerret sizin ağzınızdan çıkan bir sözdür. Bu misilli sözünüzle gayrın çocuğunu kendinizin çocuğu oldu zannetmeyin. Çünkü; mücerret bir sözle insanın zevcesi kendi validesi ve başkasının çocuğu kendi çocuğu olamaz. Halbuki Allahü Tealâ hak söyler ve doğru yola sizi irşad eder. Binaenaleyh; siz kendi kelâmınızı terkle Allah'ın kelâmına itimadedin. Zira doğru kelâm; Allah'ın kelâmıdır, yoksa sizin zevcenize anamız oldu demenizle ananız olmaz. Çünkü; anamız dediğiniz söz doğru değildir.

(تظاهرون) *sizler zıhar edersiniz* demektir. *Z ı h a r ; bir kimsenin kendi zevcesine «Sen bana benim validem gibisin»*

veyahut «*Validemin zahrına yani arkasına benzersin*» *gibi bir tabirle haremini validesinin bir uzv-u mühimmine teşbih etmek* manâsınadır. Lisan-ı şeri'de *bu teşbihe* zıhar denir.

Zıharın hükm-ü şer'isi; *bu teşbihle o kimseye zevcesi haram olur*. Binaenaleyh; o hürmet zail oluncaya kadar o kimse haremine yakın olup intifâ' edemez.

Bu hürmetin izalesine gelince : Sure-i Mücadele'de beyan olunacağı gibi *zıhar denilen yeminin kefaretini vermekle olur*.

Zıharın kefareti; *muktedirse bir köle azad eder, eğer köle azadına muktedir olmazsa arası fasılasız iki ay oruç tutar, eğer oruca da muktedir olmazsa altmış fakirin karnını doyurur*.

İşte şu beyan olunan suretlerden birisiyle zıharın kefaretini edadan sonra zevcesi kendisine helâl olur. Şu halde beyan olunduğu veçhile haremini validesine teşbih etmekle haremi validesi olmak lâzım gelmediğini Cenab-ı Hak bu âyette beyanla zaman-ı cahiliye âdât ve itikadını red ve iptal etmiştir. Çünkü; zaman-ı cahiliyede zıharı talâk-ı galiz addettiklerinden bir kimse zıhar ettiği haremini validesi gibi ebedî haram oldu itikad ederlerdi. İşte şeriat-ı Muhammediye bu itikad-ı batılı iptal etmiş ve mukteza-yı beşeriyet zıhar eden olursa kefaret vermek suretiyle hürmeti izale etmiştir.

Haremini validesine teşbihten hürmetin lüzumuna gelince insanlar nazarında validenin bir hürmet-i mahsusası ve kıymeti vardır, hareminin de ayrıca bir kıymeti varsa da haremi şehevat-ı beşeriyesini tatmine bir âlet olduğu cihetle haremiyle vâki olan muâmele validesiyle olamadığından validenin hürmeti daha yüksek, daha faziletkârdır. Binaenaleyh; hareminin kıymeti validesinin kıymetine ve hürmetine kıyas kabul etmediğinden hareminin mühim bir uzvunu validesinin uzvuna teşbihte validesinin hürmetine tecavüz olduğundan bu teşbihini şeriat bir cürüm addederek kefaretle o cürmün cezası olan zevcesinin kendine haram olmasını izaleyi emretmiştir ki huzuzat-ı nefsaniyesini kazaya âlet olan hatunla övünmesine validesini karıştırmasın.

(وماجعل ادعياءكم ابناءكم) *Allahü Tealâ sizin evlâtlığınızı kendi oğlunuz kılmadı* demektir. Çünkü *e d ' i y â ; deâ lâfzının cemi-*

dir. D e â ; *bir kimsenin başkasının sulbünden doğmuş olan bir çocuğu kendine oğul ittihaz etmesidir.* Zira; zaman-ı cahiliyede bu misilli velet ittihaz olunan çocuk velet ittihaz eden kimsenin hakîkî oğlu olur itikad ederlerdi. Vâcip Tealâ bu âyetle onların itikatlarını reddetmiştir.

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğuna nazaran bu âyet (Zeyd b. Hârise) hakkında darb-ı meseldir. Çünkü; (Zeyd) Hazretleri (Benî Kelp) kabilesinden hal-i sabavetinde esir oldu. Hz. Hatice için biraderzadesi (Hakim Huzam) satın aldı. Resûlullah Hz. Hatice'yi nikâh edince Hatice (R.A.) Resûlullah'a hibe etti. (Zeyd) in pederi ve amcası Resûlullah'tan istemeleri üzerine Resûlullah (Zeyd) i muhayyer kıldı. Zeyd Resûlullah'ı ihtiyar etti, pederiyle amcasını istemedi. Resûlullah'ın zir-i cenahında bulunmasını ihtiyar edince Resûlullah azadederek kendine velet ittihaz etti. Binaenaleyh; «Resûlullah'ın oğlu» demekle şöhretyab oldu. Bundan sonra beyan olunacağı veçhile (Zeynep) (R.A.) (Zeyd) e tezvic olundu. Bilâhare Zeyd, Hz. Zeyneb'e talâk verip Resûlullah Zeyneb'i tezevvüc edince münafıklar bunu Resûlullah'a ta'niçin fırsat addederek «Muhammed oğlunun haremini almaktan nehyederken kendi oğlunun haremini aldı» demeleri üzerine Cenab-ı Hak Zeyd Resûlullah'ın oğlu olmadığını ve bir kimse başkasının çocuğuna oğlum diye çağırmakla oğlu olmayacağını beyan hakkında bu âyeti inzalle münafıkların ta'nını red ve cahiliye itikadını iptal etmiştir. Çünkü; Hâzin'de beyan olunduğu veçhile t e b e n n i yani *gayrın evlâdını oğul ittihaz etmek* nas beyninde mer'iyülicra bir âdet-i makbuleydi. Hatta bir kimsenin velet ittihaz ettiği çocuk onun oğlu olmakla şöhret bulur, vefatında sulben oğlu gibi varis olurdu. Binaenaleyh; Resûlullah bu âyetin nüzûlünden evvel Zeyd'i velet ittihaz etti ve Hz. Hamza ile Zeyd'i birbirine kardeş kılmıştı. Cenab-ı Hak bu âyetle başkasının oğlunu diğer birisi velet ittihaz etmekle onun hakîkî veledi olamayacağını beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ velet ittihaz etmekle velet olmayacağını beyandan sonra yolun doğrusu herkesi kendi babasına nispet etmek olduğunu beyan etmek üzere :

اُدْعُوهُمْ لِاٰبَٓائِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Velet ittihaz ettiğiniz kimseleri babalarına nispet edin. Zira; insanları babalarına nispet etmek indallah savap ve adalettir.]

فَاِنْ لَمْ تَعْلَمُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدّ۪ينِ وَمَوَال۪يكُمْ

[Babalarına nispet etmek adalet olunca eğer babalarını bilmezseniz onlar dinde sizin kardeşleriniz ve azatlılarınızdır.] Dinde kardeşlerinizin ismi olan (Abdullah) ve (Abdurrahman) gibi isimlerle ve mevaliden olanları da filânın mevlâsı demekle yadedin, yoksa babası olmadık bir kimseye nispetle «Filânın oğludur» demeyin.

وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ ف۪يمَٓا اَخْطَاْتُمْ بِه۪ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ

[Ve sizin nehiy gelmeden evvel babalarının gayrıya nispetle hata ettiğiniz yerlerde günah yoktur ve lâkin sizin kalplerinizin günah olacak şeyleri kasdetmesinde günah vardır.]

وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ۝

[Halbuki Allahü Tealâ kullarının geçmiş günahlarını mağfiret ve gelecekte merhamet eder.]

Yani; kendinize velet ittihaz ettiğiniz kimselerin neseplerini kendinize nispet etmeyin. Zira; mücerret bir sözünüzle gayra mensup olan şahsın nesebi sizin olmaz, belki onların babalarını bilirseniz babalarını nispet ederek çağırın. Zira; adalet babalarına nispetledir. Çünkü herkesi mevzi-i lâyıkına vaz'etmek; babasına nispet etmektedir. Eğer babalarını bilmezseniz onlar sizin dinde kardeşlerinizdir. Şu halde kardeş ismiyle çağırın, pederinin gayrıya

nispetle filânın oğlu diyerek çağırmayın veyahut onlar sizin azatlı kölelerinizdir. Şu halde mevlâsının ismiyle «Filânın azatlısı» diyerek çağırın ve nehiy gelmezden evvel ve sonra sizin sehiv ve nisyanla vaki olan hatanızda üzerinize günah yoktur. Yahut pederinin gayrıya pederi zannıyla nispet edip sonra hata olduğu bilinen mahalde sizin üzerinize günah yoktur, lâkin günah; sizin günah olan şeyi kalplerinizin kasdetmesiyledir. Allahü Tealâ kullarının günahlarını mağfiret ve lutf u ihsan etmekle merhamet eder.

Bir kimsenin kendisini pederinin gayrıya bilerek nispet etmesi haramdır. Çünkü; Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (Sa'd b. Ebî Vakkas) Hazretlerinden Buhârî ve Müslim'in rivayetleri veçhile Resûlullah «Bir kimse bilerek kendisini pederinden başka bir kimseye nispet eder ve ben filânın oğluyum derse o kimse üzerine Cennet haram olur» buyurmuştur. Çünkü; sulben pederinin gayrıya nispet Allah'ın halkettiği nispeti beğenmemek olduğundan elbette büyük günahtır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (tebenni) nin yani «Oğlum» diyerek bir kimseyi oğul ittihaz etmenin Şâfiî indinde hiç hükmü yoktur, İmam-ı A'zam indinde kendi kölesine oğlum diyerek iddia ederse azad olur, eğer memlûk olmaz ve nesebi meçhul olursa iddia eden kimseden nesebi sabit olur. Eğer sinnen nesebin sübutu mümkün olursa.

Hulâsa; bir kimseyi gerek kendi gerekse başkaları tarafından pederinin gayrıya nispet etmek caiz olmadığı ve herkesi pederi ma'lûm ise pederine nispet etmek ma'lûm değilse kardeş unvanıyla çağırmak lâzım olduğu ve hata olarak bir kimseyi nesebinin gayrıya nispet etmek günah olmayıp ancak ankasdin nesebinin gayrıya nispet etmek günah olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ herkesi kendi nesebine nispet etmek lâzım olduğunu beyandan sonra müminlerin nebilerine itaatları kendi nefislerine itaatlarından daha elzem olduğunu beyan etmek üzere :

ٱلنَّبِىُّ أَوْلَىٰ بِٱلْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ۖ وَأَزْوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمْ

buyuruyor.

[Nebiyy-i Zişan, müminlere nefislerinden daha elyaktır ve nebinin zevceleri müminlerin valideleridir.]

Yani; nebinin müminlere nüfuzu, hükmünün te'siri ve itaatının vücubu kendi nefislerine itaattan evlâdır. Binaenaleyh; nefisleri birşeye davet ederken nebilerinin diğer birşeye daveti vuku bulsa derhal nebinin davetine icabet etmek vâciptir. Zira; insanların alelekser nefisleri helâki mucip olan şeye davet eder. Amma nebi daima sebeb-i necata davet ettiğinden elbette nebinin davetine icabet lâzımdır ve nebinin zevceleri üzerine müminler tarafından ta'zîmin vâcip olmasında ve nikâhın caiz olmamasında valide menzilindedirler. Binaenaleyh; Resulullah'ın vefatından sonra ezvac-ı mutahheratın nikâhı hiç bir kimseye helâl olmamıştır. Şu halde bir ümmetin nebilerinin hukukuna riayet ve zatını muhafaza etmeleri kendilerini muhafaza ve haklarına riayet etmekten evlâdır. Çünkü; kendi nefislerine riayette menfaat-ı şahsiyelerine riayet vardır, amma nebilerinin hukukuna riayette umuma ve maslahat-ı âmmeye riayet vardır. Maslahat-ı âmmeye riayetin maslahat-ı şahsiyeden evlâ olacağında ise şüphe yoktur.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran Resûlullah (Tebük) gazasına gitmek için nasa emretti, nastan bazıları «Anamızdan ve babamızdan istîzan edelim» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Âyette (وهو اب لهم) kıraatı dahi vardır. Yani «Resûlullah dinde nasın babası» demektir. Binaenaleyh; nas dinde bir baba evlâdı oldukları cihetle bilcümle müminler dinde kardeştirler ve nebînin ümmeti üzerine şefkati müminlerin kendilerine şefkatlarından daha ziyadedir. Şu halde nebilerinin birşeyle emrinden sonra derhal o şeyi işlemek vâcip olup ebeveyne istîzana hacet yoktur. Çünkü; nebinin emri vahye müstenit olduğu cihetle herhalde ümmetin salâhını muciptir. Amma ebeveynin reyinde salâh, zayıf bir ihtimalden ibaret olduğundan herhalde nebinin emrine imtisalin takdimi vâciptir.

Kezalik Resulullah'ın nazarı taallûk eden bir şeyden ümmetin

nazarını kesmesi vâciptir. Binaenaleyh; ezvac-ı mutahherata nazar-ı Resûlullah taallûk ettiği cihetle ümmetinin nazarını kesmesi lâzım olduğu için Vâcip Tealâ ezvac-ı mutahheratı ümmetine haram kılmış ve ebeden nikâh caiz olmamakta valideleri menziline tenzil ederek bu âyette (وازواجه امهاتهم) buyurmuştur. Şu halde *e z v a c - ı m u t a h h e r a t ; ehl-i imanın iki şeyde valideleri menzilindedir : B i r i n c i s i : Haklarına riayet ve kemâl-i ihtiramla tazim etmelerinde, i k i n c i s i : Nikâhlarının haram olmasındadır.* Amma hususat-ı sairede ezvac-ı mutahherat müminlere ecnebilerdir. Gerçi bundan evvelki zıhar âyetinde «Zevcelerinize valideme benzersin demekle sizin valideniz olmaz. Zira; Allahü Tealâ onları size valide kılmadı. Binaenaleyh; yalnız bir sözle valideniz olmuş olmaz» denmişse de ezvac-ı mutahheratı Vâcip Tealâ müminlere valide kıldığından âyetler beyninde münafat yoktur. Zira; insanın validesi olmayan bir kadın bir sözle onun validesi olmaz. Lâkin Allah'ın insana valide kıldığı kadın onun vâlidesi olur. Çünkü itibar; şer'a ve Allah'ın kelâmınadır. Binaenaleyh; Allah'ın valide kıldığı validemizdir, valide kılmadığı değildir.

***

Vâcip Tealâ Resûlünün bilûmum müminlere peder-i müşfik olup ezvacının da valideleri olduğunu beyandan sonra her ne kadar müminler arasında uhuvvet-i diniye cariyse de dinde uhuvvetin mirasa te'siri olmayıp mirasta uhuvvet-i diniyeyle beraber karabet-i nesebiyenin şart olduğunu beyan etmek üzere :

وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَى أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا

buyuruyor.

[Karabet-i nesebiyeyle karabet sahiplerinin bihasebilkarabe erkek ve dişi Allah'ın kitabında takdir olunan esham muktezası bazısı bazısına daha evlâ ve akrebdir. Binaenaleyh; karabet-i nesebiyeye malik olanlar karabeti olmayan müminler ve muhacirlerden emr-i mirasta evlâdırlar, illâ istediğiniz dostlarınıza meşru olarak ma'ruf veçhile vasiyet etmeniz müstesnadır.]

كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ۝

[Zira şu veçh-i ma'ruf üzere vasiyet Kur'an'da ve sair kütüb-ü İlâhiyede mezkûr ve müspettir.] Binaenaleyh; vasiyet olunan kimse kitab-ı İlâhide sabit olan ahkâm muktezası vasiyet olunan miktarı alır, fazla veya noksan almaz.

Yani; müminlerin Resûlullah dinde babaları ve ezvâc-ı mutahherat da anaları olmakla müminler beyninde uhuvvet-i diniye ve İslâmiye mevcutsa da bu uhuvvetin irse te'siri yoktur. Zira karabet sahibi olan zevilerham; irs hususunda kitabullahta beyan olunduğu veçhile karabet-i nesebiyesi olmayan mümin muhacirlerden evlâdırlar. Hatta irs hususunda akrabanın karabette derecelerine göre bazısı bazısından evlâdır. Ancak ma'ruf surette dostlarınıza vasiyet etmeniz müstesnadır. Binaenaleyh; terekenin sülüsünü tecavüz etmemek şartıyla istediğiniz kimseye vasiyet edebilirsiniz. Zira; bu suretle vasiyet kitabullahta mezkûr ve yazılıdır. Hatta vasiyet müslimle zimmî beyninde bile cereyan eder. Meselâ bir müslim zimmiye ve bir zimmi müslime vasiyet edebilir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet iptida-yı İslâm'da carî olan tevarüs meselesini neshetmiştir. Çünkü; sadr-ı İslâmda karabetin irse te'siri yoktu, belki irs; akd-i muvalât etmekle, hicretle ve beyinlerinde uhuvvet akdetmekle yekdiğerine varis olurlardı. Bu âyetin nazil olmasıyla tevarüs karabete raptolunduğu cihetle hicretin, uhuvvet ve muvalât akdetmenin tevarüste te'siri kalmamıştır. Zira; karabet-i nesebiyede akd-i müvalât üzerine kuvvet ve hakkı tercih vardır.

Hulâsa; Resulullah müminlere kendi nefislerinden daha evlâ olduğu, zevceleri de müminlerin valideleri menzilinde oldukları ve ülül'erhamın irs hususunda bazısı bazısından evlâ ve vasiyetin müstesna olduğu ve bu vasiyet meselesi kitabullahta mezkûr ve yazılı olup ma'ruf veçhile insanın istediği kimseye vasiyet edebileceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ sûre'nin bidayesinden buraya gelinceye kadar Re-

sulüne bazı ahkâmını beyandan sonra cümle enbiyadan misak aldığını beyan etmek üzere :

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda biz enbiyanın cümlesinden ve bilhassa senden, Nuh, İbrahim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa'dan risaleti tebliğ, ümmetlerini din-i hakka davet ve cümlesi yekdiğerini tasdik edeceklerine dair vaad-ı kavî ve ahd ü misak aldık, onlar da ikrarlarında sebat ederek emanatı kemaliyle eda ettiler.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile enbiyadan alınan *misak-ı galiz* la murad; *emr-i risaleti yoluyla eda ve ümmetlerini ibadete davet edeceklerine dair şiddetli ikrardır.*

لِيَسْأَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٨﴾

[Enbiyadan ikrar aldık ki sadıklar sıdıklarından suâl olunsunlar ve Allahü Teâlâ enbiyaya iman etmeyen kâfirlere azab-ı elimi hazırladı.] Binaenaleyh; enbiya ümmetlerine ahkâmı tebliğ ettiklerinden ümmetlerinin imanlarından suâl etmek ve kâfirlere azab-ı elimi hazırlamak için enbiyadan ahd ü mîsak alınmıştır.

Mîsak; Beyzâvî'nin işareti veçhile *yeminle te'kid olunan bir pazarlıktır.* Binaenaleyh; Cenab-ı Hak enbiyanın cümlesinden risaleti lâyıkıyla eda edeceklerine ve ümmetlerini dine davet edip nesayih-i lâzımede bulunacaklarına ikrar aldı ve ikrarlarını yeminleriyle takviye ve te'kidettiğini bu âyetle beyan buyurdu. Mîsakın iki kere zikrolunmasındaki sebep; *Birincisi: Asıl mîsakın vukuunu beyan, ikincisi: Mîsakı gılzatla tavsif için* olduğu cihetle tekrar olmadığı gibi enbiyadan alınan ahdin gayet kuvvetli olduğunu dahî beyandır. Bu âyette isimleri tasrih olunan beş nebi-

nin şanlarına ta'zîm ve kitap sahibi ülül'azim peygamberan-ı zişandan olduklarına işaret için icmalen enbiyayı zikirden sonra bunlar ayrıca zikrolunmuşlardır ve bizim nebimizin diğerlerinden efdal olduğuna işaret için sairleri üzerine takdim edilmiştir.

Allahü Tealâ'nın enbiyanın tebliğ-i ahkâm ettiklerini bildiği halde suâl etmesi; iman etmeyen kâfirleri ilzam içindir. Çünkü; cümle nas huzurunda enbiyanın sıdkını suâlle karar ettirip zat-ı ulûhiyet de sıdıklarını tasdik edince kâfirler için i'tizara meydan kalmadığından mülzem ve mebhut olurlar.

***

Vâcip Tealâ enbiyadan ahd ü misak aldığını beyan ettiği gibi ehl-i iman üzerine vâki olan bazı nimetlerini beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ

buyuruyor.

[Ey müminler! Şol zamanda sizin üzerinize nazil olan Allah'ın nimetlerini zikredin ki o zamanda düşmanınız olan askerler size gelmişti.]

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا

[Düşman askeri size gelince biz onlar üzerine şiddetli rüzgâr ve sizin görmediğiniz askerler gönderdik ki düşmanlarınız tahammül edemeyerek firar ettiler, siz de kurtuldunuz.]

وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٩﴾

[Halbuki Allahü Tealâ sizin amelinizi görür.]

Yani; ey müminler! Zikredin şol zamanı ki o zamanda Kureyş ve (Gatafan) kabileleri, Yehuddan (Benî Kureyza) ve (Benî Nadîr) askerleri Medine'nin civarına geldiler, sizi tehdidettiler. İşte

o zamanda Allah'ın sizin üzerinize feyezan eden nimetlerini zikir-le şükredin. Zira; onlar gelince şerlerinden sizi kurtarmak için biz onlar üzerine şiddetli rüzgâr ve meleklerden sizin görmediğiniz askerler gönderdik ki sizi mağlûbiyetten ve beldenizi onların ta-sallutundan kurtardık. Halbuki Allahü Tealâ sizin cümle a'mali-nizi görür.

Taberî, Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet (Hen-dek) gazasını tasvir için nazil olmuştur. Hendek vak'ası şöyle zu-hur etmiştir : Yehûd'dan (Hayy b. Ahtab); maiyetinde bir cema-atla Mekke'ye giderek Kureyş'i Resulullah'a muharebeye teşvik eder, Yehud'la Kureyş Resulullah aleyhine muharebeye ittifak et-tikten sonra Yahûdiler döner. (Gatafan) kabilesine gelirler. On-larla da aynı ittifakı yaparak, Medine'ye dönerler. Kureyş ve Ga-tafan kabileleri ve Medine civarındaki Yahudiler muharebe teda-rikine başlarlar. Resulullah düşmanların tedarikini işitince asha-bıyla istişare ederken (Selman-ı Farisî) nin işaretiyle Medine et-rafına hendek kazmaya başladılar. Resulullah altı kişiye tûlen kırk arşın yer vermek üzere ashabına taksim etti ve bu minval veçhile Medine'nin etrafına ve düşman karşısına hendek kazıldı. On bini mütecaviz düşman askeri Medine etrafına ve hendeğin gerisine çadırlar kurdular. Resûlullah da üç bin İslâm askeriyle münasip bir mevkii ordugâh ittihaz etti. İki taraf askeri sapan taşı ve ok atmak suretiyle birbiriyle bir aya karib mukateleye devam etmiş-lerse de mühim bir muharebe zuhur etmedi, fakat soğuk çok, Me-dine'de ise zahire yok, binaenaleyh; İslâm askeri şiddetli muzayaka görmeye başladı. Bu şiddete binaen Resûlullah (Gatafan) kabile-sinin reisleri (Uyeyne) ve (Hâris) i çağırdı. Kureyşe iştirak etme-yerek dönüp gitmek şartıyla Medine'nin o seneye mahsus hurma hasılâtının üçte biri Gatafan kabilesine verilmek üzere mukavele akdedilerek bir de ahidname yazılmıştı. Lâkin imza olunmazdan evvel Resûlullah (Sa'd b. Muaz) ve (Sa'd b. Ubade) ile istişare etti. Onlar da «Yâ Resulallah! Zaman-ı cahiliyede bile biz bunlara bir tane hurma vermezdik, biz şimdi bunlara kılıçtan başka birşey vermeyiz» dediler. (Gatafan) reisleri de avdet ettiler. Bu sırada huzur-u risalete (Naim b. Mes'ud) geldi ve dedi ki «Yâ Resûlallah! Ben iman ettim, lâkin benim iman ettiğimi henüz kavmim bilmez.

Ben bunları iğfal etsem olur mu?» Naim'in bu istifsarı üzerine Resûlullah (يا نعيم! الحرب خدعة) yani «Harp hud'adır. Bildiğin elindedir, her ne yaparsan isabettir» buyurdu. (Naim) bunun üzerine kalktı. Evvelce beyinlerinde olan dostluğa binaen (Benî Kureyza) Yahûdilerinin nezdine gitti ve dedi ki «Siz beni bilirsiniz, ben sizin dostunuzum. Siz Kureyş'le ittifakta hata ettiniz. Zira; onların memleketleri uzaktır. Harpte muzaffer olsunlar olmasınlar bırakır giderler. Burada siz kalırsınız ve Muhammed'e yalnız mukabele edemezsiniz. Binaenaleyh bu ittifakınız sizin felâketinizi muciptir. Şu halde sizin için eslem olan Kureyş'in rüesasından rehin istemektir ki eğer bu vak'adan sonra Müslümanlar size hücum ederlerse Kureyş rehinleri sebebiyle size iştirak ve muâvenet etsinler» deyince Yahudiler bu sözü savap gördüler ve rehin istemeye karar verdiler. Naim oradan kalktı, doğru Kureyş'in reisi (Ebusüfyan) a gitti ve ona da «Yahudiler sizinle ahidlerini nakzettiler. Sizden yirmi beş kimseyi rehin isteyip aldıkları kimseleri Muhammed (S.A.) e teslim ve i'dam etmek şartıyla onunla akd-i ittifak ettiler» dedi ve bu haberi getirdiğini kimseye söylememelerini rica ve tenbih ederek onlara da veda etti.

Naim'in bu ihbarı üzerine Kureyş kabilesi ıztıraba düşerek sözünün sıhhatını tahkik etmek üzere Yahudilere haber gönderdiler, dediler ki «Biz buraya geleli bir aya yakın bir zaman oldu, halâ bir harb etmedik. Yarın hazır olun, Muhammed (S.A.) le beraber harbe girişelim.» Yahudiler Kureyş'in böyle bir haberi üzerine «Yarın Cumartesidir. Bütün dünya yansa biz birşeye bakmamakla beraber siz eşrafınızdan yirmi beş kişi verirseniz ittifakımız bakîdir. İşbu rehineleri vermediğiniz takdirde siz gidip Muhammed (S.A.) in kılıcı altında biz kalacağımızdan biz sizinle ittifaktan vaz geçeceğiz» diye cevap verdiler. Kureyş Yahudilerin bu sözlerini işitince Naim'in sözünü tasdikle kalplerine halecan düştü ve ric'ata karar verdiler. İşte tam o saatte âyette beyan olunduğu veçhile Allahü Tealâ şiddetli bir rüzgâr verdi ki o rüzgâr çadırlarını yıktı, tencere, tava ve saire alât ü edevatlarını yerinden süpürdü, birçoklarını kırdı, parçaladı ve heyecanamiz ve dehşetengiz gürültülerle me'mur oldukları vazifeyi icraya başlayınca müşrikler ne yapacaklarını şaşırdılar.

Onların bu hal-i perişanîlerinde Resulullah ashabına «Kureyş'in ahvalini tahkika kim gider gelirse Cennet'te refikımdır» dedi, üç defa bu sözü tekrar ettiği halde açlık ve susuzluktan kimsenin takatı kalmadığı gibi gecenin karanlığı, soğuğun dehşeti ve düşmanın havf ü haşyeti sebebiyle hiçbir kimse «Ben gider, gelirim» diyemedi. Resûlullah ashaptan (Huzeyfe) Hazretlerini çağırdı. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Hz. Huzeyfe demiştir ki «Resûlullah beni çağırdığında benim yerimden kalkmaya vaktim yoktu, lâkin Resûlullah'a «Buyur yâ Resulallah!» dedim ve hemen huzur-u risalete geldim. Resûlullah bana «Git yâ Huzeyfe! Düşmanın ahvalini teftiş et, bana haber getir, lâkin birşey yapma» dedi ve üzerimi elleriyle sıvazladı ve duâ etti de bende bir iktidar hasıl oldu. Okumu ve yayımı aldım, düşman tarafına geçtim, hamamda gezer gibi gezdim ve hiçbir şey sezdirmedim. Hatta Ebusüfyan'ın çadırının yakınına geldim, Ebusüfyan'ı gördüm. Eğer okumu atmış olsam isabet ederdi, fakat Resûlullah birşey yapma demesine binaen atmadım ve herkesi pürtelâş kendi nefsiyle uğraşıyor ve hemen firar ediyorlar gördüm. Geldim, bu hali Resûlullah'a haber verdim. Resûlullah da güldü».

Hz. Huzeyfe'nin beyanı veçhile müşriklere arız olan umumi havf üzerine hemen o gece çadırlarını yıkarak Medine etrafından çekilip gittiler. İşte Hendek vak'ası da bu suretle hitam buldu ve müşrikler de muharebe etmeksizin makhur ve münhezim olarak defolup gittiler.

*
* *

Vâcip Tealâ gazve-i Hendek'te müminlere vâki olan nimetini beyandan sonra Medine-i Münevvere etrafında düşmanların ne suretle ve nerelerden geldiklerini tasvir etmek üzere :

إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ
وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا ⑩

buyuruyor.

[Ey müminler! Zikredin şol zamanı ki o zamanda düşmanla-

rınızdan (Gatafan) kabilesi sizin üst tarafınızdan yani Medine'nin şark cihetinden geldiler, Kureyş kabilesi sizin alt tarafınızdan yani garp cihetinden geldiler, düşünün şol zamanı ki o zamanda sizin şiddetle korkunuzdan gözleriniz dışına döndü ve doğru bakmaktan bir tarafa meyletti, kalpleriniz boğazlarınıza tıkıldı ve o zamanda Allah'a türlü türlü zanlarla zannettiniz.] Halbuki zannınızın bazısı sahih ve bazı âharı fasitti. Çünkü; ihlâsınız mütefavittir. Bazınızın ihlâsı kuvvetli olduğundan Allah'a itimadı ziyade olmasına binaen vaad olunan nusretin vukubulacağını zan ve ümideder ve Allahü Tealâ'nın va'dinde hulf olmadığını bilir ve bazınızın ihlâsı zayıf olduğu cihetle Vâcip Tealâ'nın va'dini ifa edeceğinde tereddüd eder ve gûnâgûn zanlara zahib oluyordunuz.

Bu âyet-i celile; Hendek vak'asında Medinê'yi düşmanların muhasara etmek üzere hücum ederek ehl-i imanın üst ve alt cihetlerinden her taraflarını sarıp düşmana nispetle ehl-i İslâm'ın adedi az olduğu gibi mühimmat-ı harbiyeleri dahî zayıf olduğundan ehl-i İslâm'a arız olan korkunun gayet şiddetli olduğunu tasvir etmiştir. Çünkü; insanların gözlerinin doğru bakamayıp dışına dönmesi ve şaşı bakması ıztırabın son derecesini iktiza ettiği gibi kalplerin boğazlara kabarması da telâş ve korkunun en nihayesine delâlet eder. Zira kalbin boğaza doğru kabarıp nefesi daraltması; şiddetli korku sebebiyle insanların içerisine düşen titreme dolayısıyla kalbi şişip nefesini daraltması âdettir. Binaenaleyh; insan o haldeyken söz söylemeye mecali olmaz. İşte böyle birtakım ıztırabat içinde ehl-i imanın her tarafını evham ihata ettiğine işaret için Cenab-ı Hak ehl-i imanın gûnâgûn zanlara düştüklerini bu âyetle beyan buyurmuştur. Âyet her ne kadar Hendek vak'asını tasvir ediyorsa da Hendek vak'asından sonra ehl-i imana binlerce Hendek vak'asının emsali vâki olmuş ve cümlesinde ehl-i imanın ıztırabı âyetin tasviri veçhile vuku bulmuş ve bazısında düşman muharebeyle mündefi' olmuş ve bazısında bilâmuharebe defolup gitmiş, ehl-i iman da şerlerinden kurtulmuştur.

***

Vâcip Tealâ Hendek gazasının bidayesinde ehl-i İslâma ârız

olan ıztırabı beyandan sonra bu ıztırap ehl-i imana imtihan kabilinden olduğunu beyan etmek üzere :

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾

buyuruyor.

[İşte o mahalde sınandı müminler ve şiddetle sallanmakla sallandılar.]

Yani; o günde ve o mahalde taraf-ı İlâhiden müminler müptelâ kılındılar, imtihan muâmelesi olundular ve birçok meşakkata duçar oldular. Hatta şiddetle tahrik olundular ve zelzele gibi çalkandılar, yerlerinden ırgandılar. Çünkü; korkunun şiddetinden ruhları cesetlerinden çıkmaya yakın bir hale geldi, itikadında sabit olanlar, zayıf ve mütezelzil olanlardan ayrıldılar. Çünkü; itikadı kavî olanlar sebat ve metanet gösterdiler ve zayıf olanlar mütereddit bir halde bulundular ki insanlarda bu hal her zaman müşahede olunmaktadır. Zira; bir musibet geldiğinde imanı kavî olanlar metin ve zayıf olanlar mütereddit bir vaziyet alır, haklı ve haksız hangi taraf galip olursa o tarafa geçmeye hazır bulunur ki bu hâl alâmet-i nifaktır.

***

Vâçip Tealâ müminlerin imtihan olundukları zamanda münafıklardan bazılarının ehl-i imana yeis ve fütur vermek üzere söyledikleri bazı sözlerini beyanla münafıkları zemmetmek üzere :

وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda münafıklarla kalplerinde maraz olanlar «Allahü Tealâ ve Resulü bize vaad etmediler, ancak aldatacak bir gurur vaad ettiler» demekle vaad-i İlâhiye itimad etmediler.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Şükret Allah'ın nimetine ve zikret

şol zamanı ki o zamanda münafıklarla müminlerden henüz imanı kuvvet bulmamış ve kalpleri metanet kesbetmemiş bulunanlar dediler ki «Allahü Tealâ ve Resulü bize bütün düşmanlarına zaferyab olacağını ve bu dinin etraf ü eknafta intişar edeceğini vaad ediyorlardı. Bu vaadleri olmadı, ancak bizi aldatmaktan ibaret oldu. Yoksa bu vaad esaslı bir vaad değildir». İşte münafıklar bu gibi sözlerle itimatsızlık gösterdiler.

Şu tafsilâta nazaran bu âyet bundan evvelki âyetteki *zunûnu* tafsil ve tefsirdir. Hâzin'in beyanına nazaran münafıkların bu sözlerinin sebebi; hendek kazarken (Selman-ı Farisî) nin hafriyatında bir büyük taş zuhur eder, taşı kıramadıklarını Resulullah'a haber vermeleri üzerine Resulullah gelip külüngü alıp birinci defada taşa vurduğunda bir parça kopar ve taştan çıkan kıvılcımlar parlayınca Resulullah «Sübhânallah; (Hıyare) şehrini ve (Medayin) de Acem padişahlarının beyaz köşklerini gördüm» buyurdu. İkinci vurduğunda taşın bir parçası daha kopup aynı ziya parlayınca «Sübhânallah; Kayser'in saraylarını gördüm» buyurdu. Üçüncü defa külüngü vuruşunda taş tamamen parçalanır ve Resulullah «Sübhânallah; Yemen'de San'a'yı gördüm» buyurdu ve bunun her üçüne de ümmetinin gaalip olup malik olacaklarını haber verdi. İşte o zaman münafıklardan (Mu'teb b. Kuşeyr) ve (İbn-i Selûl) ve emsali «Muhammed (S.A.) bizi aldatacak şey haber veriyor. Halbuki biz kapımızın ağzına gelen düşmana başımızı kaldırıp bakamıyoruz ve ne yapacağımızı şaşırdığımız bir zamanda Rum'un ve Faris'in fetholunacağını haber vermek gülünç birşey ve bizi aldatmaktan ibarettir» dediler.

İşte imanı zayıf olanlardan her vakit böyle sözler işitilir, amma imanı kavî olup Allah'ın kuvvet ve kudretine itikad-ı tamla iman eden mümin her zaman Rabbinin lûtfundan ümitvar olduğu cihetle halini değiştirmez, kalbi metin, kendi şeci' olduğundan tereddüde düşmez. Şu halde Cenab-ı Hak bu âyette şu vak'aya işaret buyurmuş ve münafıkların sözlerinden Resulünü ve müslümanları haberdar etmekle münafıkları nas arasında rüsvâ etmiştir ki her zaman Müslümanlar bu gibi münafıkların sözlerinden me'yus olmasınlar.

*
**

Vâcip Tealâ Hendek vak'asına ve orada bulunan münafıkların sözlerine işaretten sonra münafıkların müslümanları iğfal için söyledikleri sözlerini beyan etmek üzere :

وَاِذْ قَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ يَٓا اَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda münafıklardan bir taife dedi ki «Ey ehl-i Medine! Sizin için düşmana mukavemet ihtimali yoktur. Zira; onlar çok, siz azsınız, onlar kuvvetli, siz zayıfsınız. Binaenaleyh; dönün hanelerinize, rahat edin evlerinizde. Boşuna bekleyip nefsinizi heder etmeyin. Evinizde oturursanız düşmanın şerrinden mahfuz kalırsınız». Münafıklar böyle demekle ehl-i imanı iğfale çalıştılar.] İşte ehl-i imanın zaafa yüz tuttuğu zamanda kalplerine zaaf verecek söz söylemek münafıklardan kalsıma eski bir âdettir ki her zamanın münafıkı o âdeti mühim bir silâh olarak kullanırlar ve birçok zamanlarda dahî maksadı olan mefsedete vasıl olurlar. Çünkü; âlem hiçbir zaman muslih ve müfsitten halî kalmamıştır. Binaenaleyh; her millet arasında mümin, münafık, muslih ve müfsit mevcuttur.

Amalika'dan (Yesrib) isminde bir kimse Medine'de çokça eğleştiğinden *Medine'ye* Yesrip denilmişse de Resûlullah Medine'yi teşrifinden sonra Medine'nin ismine *Tayyibe* denmiştir. Binaenaleyh; zaman icabı bazı beldenin ismini değiştirmekte bir beis yoktur. Çünkü; Resulullah'tan vuku bulan birşeyde bizim için tereddüd etmek caiz değildir.

Yesrip; Medine'nin ismidir. (لامقام لكم) *sizin için düşmana mukavemete takat ve karar yok, hemen firar edin* demektir. (فارجعوا) *dönün* demektir. Bundan maksatları; Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile «Evlerinize dönün» demektir. *Yahut* «Muhammed (S.A.) in dini üzerine ikametiniz mümkün değildir. Dönün dininden, şirki kabul edin ki düşmanların şerrinden kurtulasınız» demektir. *Yahut* «Asakir-i İslâmiye içinden asakir-i müşrik içine dönün, başınız selâmet bulsun» demektir. Herhangi

maksat üzere söylemiş olsalar esas sözlerinden garazları ehl-i İslâmı iğfal etmek ve kuvvetlerini zaafa uğratmaktır.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların bu sözlerini beyandan sonra bu gibi sözlerin te'siriyle imanında zaaf olanların evlerine dönmek üzere Resûlullah'tan izin istediklerini beyan sadedinde :

وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Onlardan bir fırka Resûlullah'tan istîzan ederler ve i'tizar ederek derler ki «Bizim evlerimiz açıktır, ehl ü ıyalimizi besleyecek kimse yoktur. Şu halde bize izin ver gidelim, evlerimizi muhafaza edelim». Halbuki onların haneleri mahfuzdur, açık değildir. Ve lâkin onlar bu istîzanlarıyla murad etmezler, illâ muharebeden kaçmak murad ederler.] Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette onları tekzib etmiştir.

Yani; münafıklardan bir taife ehl-i imandan zayıf olanlara «Sizin için düşmana mukavemet ihtimali kalmadı. Zira; Muhammed (S.A.) ve ashabı herhalde düşmanlarının elinde helâk olacaklardır. Şu halde siz Muhammed (S.A.) in dininden dönün ve hanelerinize ric'at edin ki, düşmanınızın tasallutundan kurtulasınız» demeleri üzerine müminlerden henüz imanları kararlaşmamış olan bir fırka tereddüde düşerek Resûlullah'tan istîzan ettiler ve evlerinin perişan, ailelerinin açıkta olduğundan bahseylediler. Bundan maksatları ise harpten firar etmek olduğunu Cenab-ı Hak beyanla sözlerinin yalan olduğunu meydana koydu.

İşte zamanımızda düşmanla muharebe olurken düşman karşısına gitmemek için birtakım hiyel ü desaisle, yalan sözler söylemekle ve kendine hastalık isnad ederek iftira ile askerlikten firar edenlerin zaaf-ı iman sahibi oldukları bu âyetle sabittir. Çünkü;

imanında kuvvet olan kimse bu gibi şeylere tenezzül etmez ve düşman karşısına mertçe çıkmaktan çekinmez. Zira; Allah'a itimad-ı tammı vardır ve sevabını da itikad ettiğinden seve seve gider.

وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا ۝

[Eğer münafıklar üzerine Medine'nin ve hanelerinin etrafından girilmiş olsa da sonra ehl-i İslâmla muharebeye dair onlardan bir fitne istenilse derhal onlar o fitneyi verirler ve fitne ika'ından çekinmezler. Hatta onlar o fitneyi icra etmekte durmazlar, illâ az bir zamanda dururlar.]

Yani; müşrikler tarafından Medine'nin etrafından onlar üzerine girilmiş olsa da sonra onlardan irtidad edip şirki kabul ederek ehl-i imanla muharebeye dair bir fitne istenilmiş olsaydı derhal kabulle fitneyi verirlerdi ve icrasında meksetmezler, illâ az bir zaman meksederlerdi.

Nimetullah Efendi bu âyeti şöyle tefsir ediyor : Medine'nin etrafı kalelerle kapalı olsa bunlar üzerine Medine'nin etrafından ve civarından girmiş olsalar. Yani Medine'ye giremeseler de etrafında kalsalar ve cemi-i cihattan kalelerle muhafaza olup düşman etrafta kalıp Medine'ye giremeyeceklerine emniyet hasıl olduktan sonra müminler arasına fitne koymak ve hezimetlerinden bahis, firara teşvik ve imandan irtidad etmek gibi müminlere fütur ve zaaf verecek şeyleri düşmanlar bunlardan isteseler bu münafıklar derhal istedikleri fitneyi istenildiği veçhüzere eda ederler ve o fitneyi icrada durmazlar, hemen ancak az bir zaman dururlardı. Yani; «Bunların bu fitneyi ortaya atmaları müminlerin zayıf görüldüğü zamana münhasır değildir, belki ehl-i iman galip olsalar dahî bu misilli fitnelerin ika'ına çalışmaktan geri durmazlar» demektir. Gerçi Nimetullah Efendi'nin bu tevcihi bizim yanımızda bulunan başka tefsirlerde görülememişse de zamanımız münafıklarına ve bilûmum münafıkları zemme bu manâ daha münasiptir. Yani «Bilûmum münafıklar fırsatı hiç fevtetmezler, elbette Müslümanlar aleyhinde bulunurlar» demektir ki vâkıa mutabık olan da budur.

*
**

Vâcip Tealâ metanet-i kalbe malik olmayanların hallerini beyandan sonra onların evvelden ahid verdiklerini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki bundan evvel onlar düşmana arka dönmeyeceklerine dair Allah'a ahid vermişlerdi.]

وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ مَسْؤُلًا ﴿١٥﴾

[Halbuki Allah'ın ahdinden âhirette suâl olunacaktır.]

Yani; mevki-i harpten münafıkların iğfalâtına aldanıp da hanelerine avdet etmek üzere istîzan edenler Hendek gazasından evvel Uhud vak'asında vâki olan hatalarına nedamet ederek düşmandan yüzlerini çevirmeyeceklerine dair Allah'a ahdetmişlerdi. Halbuki Allah'ın ahdi ifa olunup olunmadığına dair âhirette suâl vardır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Resulullah'tan istîzan edenler Araptan (Benî Hâris) ve (Benî Seleme) kabileleridir. Bunların Uhud vak'asında cebanet göstermelerinden bazı mazarrat görülmesine binaen nedamet ederek Allah'a yeminle bundan sonra bulundukları muharebede düşmana asla arka dönmeyeceklerine ahdetmişlerdi. Hendek vak'asında Resulullah'tan istîzan etmekle ahidlerini nakzettiklerinden Cenab-ı Hak zemmetmekle beraber ahdin nakzından suâl olunacaklarını dahi beyan etmiştir. Binaenaleyh; ehl-i iman Kur'an'a imanla cemi' ahkâmını eda etmeye ahdetmiş olduklarından ahkâm-ı Kur'an'dan her hangisini eda etmekten nükûl ederlerse o hususta ahd-i İlâhiyi nakzetmiş olduklarından mes'ûl olacaklarına bu âyet delâlet eder. Çünkü; âyetin fırka-i ahiresi bir kaide-i külliye olduğu cihetle bütün ahidlerin mes'ûl olduğuna delâlet eder. Fırka-i ahire (عهد الله

مسؤل) demektir. Meselâ düşmanla mücahede ahkâm-ı Kur'-an'dan mümin için ahd-i İlâhide dahildir. Mücahedeye muktedir olan bir kimse bilâözür nükûl ederse mes'ûl olur ve takriri şöyledir : «Mücahede ahd-i İlâhidir her ahd-i İlâhi mes'ûldür. Binaenalyeh; mücahede mes'ûldür». Yani «İfa edilip edilmediğinde suâl var» demektir.

***

Vâcip Tealâ zaaf-ı kalbe malik olan kimselerin muharebeden firar için isti'zan ettiklerini beyandan sonra firarın ecele faydası olmadığını beyan etmek üzere :

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذًا لَا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen istîzan edenlere de ki «Eğer siz ölümden veyahut katilden firar ederseniz firarınız elbette size menfaat vermez. Hal böyle olunca firar ettiğiniz takdirde siz yaşayamaz, ancak az bir müddet yaşarsınız ki ecel-i muayyeniniz gelince elbette vefat edersiniz.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Harpten avdet etmek üzere senden istîzan edenlere sen de ki «Eğer eceliniz gelmişse sizin için firarınız asla menfaat vermez ve eğer eceliniz gelmemişse harpte bulunmakla vefat etmezsiniz. Binaenaleyh; ölümden veya katilden firar elbette size menfaat vermez ve firar ettiğiniz takdirde yaşayamaz ancak az bir zaman yaşarsınız ki ecel-i muayyeniniz gelinceye kadar dünya ile intifâ' edersiniz». Çünkü; her şahıs için ölüm muhakkaktır, ancak ölmek için iki tarik vardır. *Birincisi :* Bir kazaya uğramaksızın ecel-i mev'ûduyla ölmektir. *İkincisi :* Gark olmakla veya yanmakla, damdan düşmekle, kılıçla veya kurşunla veyahut v.s. bir afat veya kaza ile ölmektir. Âyette her iki tarika işaret olunduğu veçhile ecel-i muayyeniyle ölmek mukadderse zamanından bir dakika bile taahhur etmeden ölür. Kezalik bir kaza ile ölmek mukadderse o kazanın vukuuna irade-i

İlâhiye taallûk ettiği dakikadan velev bir saniye olsun takaddüm ve taahhur mümkün olamaz. Şu halde hiçbir zamanda hiçbir kimse için ecelden firarın faydası olmayacağını Cenab-ı Hak bu âyetle suret-i kat'iyede beyan etmiştir. Binaenaleyh; ecel birdir. Ecelsiz kimse ölmez ve ecelden firar etmek de fayda vermez. Şu halde muharebede sebat etmek lâzım olduğu gibi herkesin bütün ömründe ecelini unutmayıp onun tedarikiyle meşgul olması lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ firarın ecele faydası olmadığını beyandan sonra firarın menfaatı olmadığını tafsil etmek üzere :

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللّٰهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً

buyuruyor.

[Habibim! Sen firar edeceklerden suâl et, de ki «Eğer Allahü Tealâ size belâ ve musibet gibi bir kötülük murad ederse Allah'ın gazabından sizi kim muhafaza eder veyahut eğer Allahü Tealâ size lutf u ihsan gibi bir iyilik murad ederse kim mani olabilir?»]

وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾

[Ve onlar kendileri için muâvenet edecek bir dost ve şefaat edecek bir yardımcı bulamazlar.]

Yani; habibim! Muharebeden firar etmek için istîzan edenlere sen de ki «Eğer Allahü Tealâ size katlolunmak, esir gitmek, kaht u galâ ve mihnet ve belâ gibi bir musibetin isabetini murad ederse Allah'ın bu gibi gazaplarından sizi muhafaza edecek kimdir ve sizi intikam-ı İlâhiden kurtarmak kimin haddidir? Ve eğer Allahü Tealâ size çok ömür vermek ve sıhhat-ı beden, âfiyet ve her belâdan selâmet gibi bir ihsan murad ederse onun ihsanına kim mani olabilir?» Elbette kimse mani olamaz. Binaenaleyh; herkesin herşeyi Allah'tan beklemesi lâzımdır. Zira; Allah'ın iradesine bir hail yoktur. Şu halde harpten firar için birtakım hiyel ü desais düşünenler

ve i'tizar edenler kendi nefislerine menfaat verecek bir dost ve onlardan zararı defedecek bir yardımcı da bulamazlar. Şu halde onların, Cenab-ı Hakkın himayesine iltica ederek muharebeye devam etmeleri ve hile düşünmemeleri elzemdir.

***

Vâcip Tealâ kahrından hiçbir ferdin kurtulamayacağını beyandan sonra istîzan eden zuafayı iğfal edenleri tehdidetmek üzere :

قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقٖينَ مِنْكُمْ وَالْقَٓائِلٖينَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ اِلَيْنَا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ, sizden Resulullah'a muâvenetten halkı menedenleri ve ehl-i Medine'den kardeşlerine «Gelin bizim yanımıza, gitmeyin Muhammed (S.A.) in yanına. Zira; Muhammed (S.A.) ve ashabı helâk olacaklarından onların maiyetinde sizin helâk olmanızda fayda yoktur» diyenleri bilir.]

وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿١٨﴾ اَشِحَّةً عَلَيْكُمْ

[Ve onlar harbe gelmezler, illâ sizin üzerinize kemâl-i buhullerinden az kimseler gelir.] Zira; Müslümanlara iyilik olmasına şiddet-i buhulleri muâvenetlerine mani olduğundan harbe gelmez, onlardan ancak az kimseler riya için gelir, azıcık bir müddet bulunur, bir hileyle firar ederler.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *halkı Resûlullah'a nusretten menedenlerin* kimler olduğunda *iki ihtimal* vardır: *B i r i n c i s i : Münafıklardır.* Zira; münafıklar ensar-ı kirama «Muhammed (S.A.) için nefsinizi mehlekeye atmayın. Onu Kureyş nasıl olsa ashabıyla beraber helâk edecek. Şu halde siz bizim yanımıza gelin, terkedin onu» derlerdi ve onlardan muharebeye hazır olanlar da gayet az olurdu. Çünkü; onlar müminlerin zaferyab olmalarına şiddetle buhleder, asla razı olmazlardı ve kemâl-i hasetlerine

binaen ashab-ı Resûlullah'ı birtakım hiyel ü desaisle menetmeye çalışırlardı. *İ k i n c i s i : Yahûdilerdir.* Çünkü; bilûmum Yahûdiler ehl-i Medine'ye «Terkedin Muhammed (S.A.) i, gelin bizim yanımıza, zira; Kureyş onu nasıl olsa katledecek, siz yalnız kalacaksınız ve onlarla aranız bozulacak. Binaenaleyh; birçok zarar göreceksiniz» derlerdi. Allahü Tealâ bunları bildiğinden bu âyetle Resûlullah'a muhalefet edenleri tehdid etmiş ve onlar her ne kadar gizli iğfalâta çalışırlarsa da Allahü Tealâ onları alenî rezil ve rüsvâ etmekle ilâyevmilkıyam su-u namları insanlar arasında kalmıştır.

M u a v v i k ı y n Beyzâvî'nin beyanı veçhile *te'hir ediciler* demektir. Yani «Resûlullah'a muâveneti te'hir edenleri Allahü Tealâ bilir ve icabına göre ceza verir» demektir. *E ş i h h a ; şahih lâfzının cem'idir. Ş a h i h ; gayet bahil* demektir. Yani «Onların harbe gelmedikleri ve gelecekleri menettikleri; Resûlullah'a nusrete gayet bahil olduklarından» demektir. Çünkü; onlar ehl-i İslâma muâvenete buhulle yardım etmedikleri gibi nafakada dahî buhleder, mallarıyla da muâvenet etmezlerdi. Binaenaleyh ehl-i İslâmın zaferyab olmasını asla arzu etmediklerinden Cenab-ı Hak bu âyette (اشح) yani *gayet bahil* olmalarıyla zemmetmiştir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların gayet bahil olduklarını beyandan sonra buhullerinin sebebi cebanetleri olduğunu beyan etmek üzere:

فَاِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ تَدُورُ اَعْيُنُهُمْ كَالَّذٖى يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ

buyuruyor.

[Harp emmareleriyle münafıklara korku geldiğinde habibim! Sen onları gözlerinin içi dışına döner olduğu halde sana nazar ederler görürsün ki keenne ölüm kendisini ihata etmiş bir kimse gibi gözlerinin akı karasını bürümüş ve havf ü haşyet kendilerini sarmış ıztırab-ı elîm içinde olurlar.]

فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ

[Onlar bu hâl üzere korktuktan sonra o korku kendilerinden zail olduğunda keskin lisanlar size musallat olurlar. Çünkü; hayır üzere gayet bahillerdir.]

أُولَٰئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ

[İşte şu evsaf-ı mezmumeyle muttasıf olanlar hakikatta iman etmediler. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onların amellerini iptal etti.]

وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾

[Halbuki bunların amellerini iptal etmek Allahü Tealâ üzerine gayet kolay oldu.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Düşmanla muharebe kapıları açılıp münafıklara harp korkusu geldiğinde sen onları kemâl-i ıztırap ve haşyetlerinden gözlerinin içi dışına çıkmış ve karası beyazına karışmış görürsün ki keenne mevt her tarafını ihata etmiş muhtazar haline gelmiş yerinden kımıldamaz bir cenaze gibi olurlar. Bundan sonra düşmanın inhizamıyla o korku gidince onlar keskin bir lisanla size gelir emval-i ganimet üzere kanatlarını açar, size musallat olurlar ki emval-i ganimetten taksim isterler ve sizden ziyade müstehak olduklarını büyük sadalar ve gürültülerle iddia ederler, kendilerinin cesaret ve şecaatından, fedakârlıklarından, sizin kusurunuzdan bahsetmekten utanmazlar. Bu ef'âle cür'etlerinin sebebi; hayra buhûl ve mala kemâl-i hırs ve tama'larından emval-i ganimetin kendilerinden başkasına gitmesini istememeleridir. İşte şu evsafı haiz olanlar iman etmediler. Gerçi zahirde iman etmiş gibi görünürlerse de hakikatta onlarda ihlâs üzere iman yoktur. Çünkü; imanları zahirde canlarını ve mallarını kurtarmak için bir hileden ibarettir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onların amellerini iptal etti. Zira; Allahü Tealâ üzerine bu misilli hile edenlerin amel-

lerini iptal etmek gayet kolaydır. Çünkü; maksatları fasittir, fesat üzerine bina kılınan amelin de fasit ve zayi olacağında şüphe yoktur.

(سلقوكم بالسنة حداد) *keskin lisanlarıyla size çok söz söylerler* demektir. Çünkü; Beyzâvî'nin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile *s e l â k ; eliyle dayağı ve diliyle sözü bastedip döşemek ve çok yaymaktır* ki herhalde *eza* manâsını mutazammındır. Münafıklar harp zamanı en korkak bir kavim oldukları halde harp bitip korku zail olduğunda emval-i ganimet almak için en cesur bir kavim gibi meydana çıkar, söze başlar ve ehl-i imana lisanlarıyla eza eder ve şiddetli lisan kullanırlar. Hatta «Biz olmamış olsaydık muzaffer olamazdınız. Bizim sayemizde mansur oldunuz. Binaenaleyh, emval-i ganimetten bize çok vermelisiniz» gibi uzun sözler söylerler ve gürültüler yaparlar. *H a y ı r ; mala, a'mâl-i salihaya, din-i kâmileye ve güzel sözlere şamildir.* Şu halde münafıklar bunların cümlesine şiddetle bahillerdir ve her zamanın münafıklarının halleri de böyledir. Zamanımızda Anadolu'nun bir kısmını düşman işgal edip ahali herşeyden mahrum düşmanın ayağı altında ezildiği ve vatanperverlerin kelleleri koltuklarında can feda ederek çalıştıkları zaman şurada burada nefsini muhafazayla naz ü nimet içinde ses çıkarmayıp saklananlar ve mücahitler aleyhine söz sarfedip söğüp sayanlar Anadolu'da düşman tamamıyla imha edilip muzafferiyet kazanıldıktan sonra sahte naralarla muzafferiyeti kendilerine mal ederek en ziyade fedakâran-ı millet süsünü takındılar, ileri geçtiler ve bihakkın fedakârları geride bıraktıkları gibi birtakım münafıkça hareketleriyle onları itham etmekten bile çekinmediler. Binaenaleyh bu âyette beyan olunan evsaf; yalnız asr-ı saâdet münafıklarına mahsus olmayıp belki her zamanın münafıklarının halleri de böyledir.

Bu âyet; *beş hükmü havîdir : B i r i n c i s i : Korku zamanı münafıkların ölüm emmareleri her tarafını ihata eden meyyit-i muhtazar gibi olduklarıdır. İ k i n c i s i : Korku gidince bütün zaferi kendilerine mal ederek keskin sözle ehl-i imana musallat olduklarıdır. Ü ç ü n c ü s ü : Bunların hakikatta mümin olmadıklarıdır. D ö r d ü n c ü s ü : İmanları olmayıp niyetle-*

rinin fesadına binaen Allahü Tealâ onların amellerini iptal ettiğidir. B e ş i n c i s i : Onların amellerini iptal etmek Allahü Tealâ üzerine kolay olduğudur.

***

Vâcip Tealâ münafıkların cebanetlerini, cinayetlerini ve hakikatta mümin olmadıklarını beyandan sonra korkularının şiddetini beyan etmek üzere :

يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ

buyuruyor.

[Münafıklar müşriklerin cemaatını Medine etrafından gitmediler zannederler ve eğer ahzap gelir harbe girişirse onlar arzu ederler ki kendileri A'rab içinde bedevi bulunsalar, gelip gidenlerden sizin haberinizi suâl etseler memnun olurlar ve böyle olmasını isterler.]

وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢٠﴾

[Eğer münafıklar sizin içinizde bulunmuş olsalardı onlar mukatele etmezler, illâ onlardan riya için az kimseler mukatele ederlerdi.]

Yani; münafıklar ehl-i imana kemâl-i buğz u adavetlerinden Kureyş ve Gatafan kabilelerinden ve Yehûd'dan içtimâ' etmiş olan cemaatı (Hendek) vak'asında Medine civarından gitmediler zannederler ve gittiklerini istemezlerdi ve o cemaat gittikleri surette tekrar gelmelerini ve kendilerinin Bâdiye'de A'rab içinde bulunup gelip gidenden sizin halinizi, haberlerinizi suâl etmesini ve sizin inhizamınıza dair haberlerinizi işitmesini isterler, eğer münafıkların arzuları veçhüzere cemaât-ı merkume tekrar gelmiş olsalar da onlar da sizin içinizde farzolunsalar mukateleye iştirak etmez,

illâ onlardan az kimseler iştirak ederlerdi, onların iştiraki de zahirde her türlü ihtimâlâta karşı bir nümayiş ve görünmek içindir, yoksa rıza-yı Bari'yi tahsil için ihlâs üzere iştirak değildir. Belki emval-i ganimete ve saireye iştirak etmek ve Müslümanlar galip oldukları surette «biz de sizinle beraberiz» demek içindir. Çünkü; bütün muharebeye iştirak etmemekte nifakları meydana çıkacağı cihetle ehl-i iman tarafından zarar görmeleri muhtemeldir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini beyandan sonra Resûlünde iktidaya şayan haslet-i hamide olduğunu beyan etmek üzere:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَث۪يرًا ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki sizin için iktidaya şayan Allah'ın Resulünde muhakkak haslet-i hamide ve ahlâk-ı hasene vardır ki o haslet Allah'ın sevabını ümid edip rızay-ı İlâhiyi tahsile sa'yile yevm-i âhirete iman ve Allah'ı çok zikreden kimseler içindir.]

Yani; zatıma yemin ederim ki muhakkak sizin için Allah'ın Resulünde haslet-i hasene vardır, o haslete iktidanız lâzımdır, o haslet; Allah'ın sevabını ümid eden, âhiretten korkan ve Allah'ı çok zikreden kimselere mahsustur. Çünkü; Allah'ın sevabını ümid etmeyen, yevm-i âhirete imanı olmayan ve Allah'ı zikretmek hatırına gelmeyen kimseler Resulullah'a iktida etmediklerinden intifâ' edemeyeceklerine binaen Resûlullah'ın âdet-i hasenesiyle intifâ' bunlara tahsis olunmuştur. Resûlullah'ın beşeriyete menfaat olarak iktida olunacak hasletleri sayılmaz ve tükenmez derecede çoksa da Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu âyette (اسوة) ile muradın, *Resulullah'ın harpte sebatı ve mihan ü meşakkata sabr u tahammül etmesidir.* Çünkü; bundan evvelki âyet umur-u harpte

Resûlullah'a iştirak etmek istemeyen münafıkları zem hakkında olması bu âyette (اسوة) ile muradın *harpte sebat* olduğuna delâlet eder. Zira; Resûlullah'ın Uhud gazasında mübarek dişi şehit oldu, yüzü yaralandı, amcası Hz. Hamza şehit oldu, öyle dehşetli vak'alar ve şiddetli mesaip zuhur etti ki bunların cümlesine göğüs gerdi ve halini asla değiştirmediği gibi hiçbir kimseye şikâyette dahi bulunmadı. Ve azm ü metanetine asla halel getirmedi, belki o halde bile kavminin ıslahına duâ etti. İşte Cenab-ı Hak ümmetine bu hasletlerle Resulüne iktidayı tavsiyeyle behemehal iktidanın lüzumunu beyan etti ve bu vesileyle ümmetinin necatı Resulüne iktida etmekte olduğunu bildirdi. Binaenaleyh; insanlar için en mühim vazife; Resulullah'ın sünnetine ittibâ' etmekle sebeb-i necatlarına tevessül etmek ve bu vesileyle merhamet-i İlâhiyeye mazhar olmaktır.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini beyandan sonra müminlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Vakta ki müminler Medine etrafını ahzabın ihata ettiğini gördüler ve dediler ki «İşte şu ahzabın gelmesi Allah'ın ve Resulünün bize vaad ettikleri şeydir, Allahü Tealâ ve Resulü va'dinde sadık oldular. Çünkü; haber verdikleri gibi vukuât meydana geldi» demekle imanlarını takviye ettiler. Zira; şu gördükleri halleri onlara ziyade etmedi, illâ imanlarını, Allah'a ve Resulüne inkıyatlarını ziyade etti.]

Yani; Resulullah'ın haslet-i hamidesinin müminlerde yapmış olduğu te'sirin neticesi olarak ehl-i şirkin cemaatlarını Medine'nin etrafını kuşatmış görünce müminler dediler ki «Şu bizim gördü-

ğümüz şey Allah'ın ve Resulünün bize vaad ettiği nusretin ve envâ'-ı ganaimle fevz ü felâhın zamanıdır, bize gelen ahkâmın cümlesinde Allahü Tealâ ve Resulü sadıklardır». Müminlerin kemâl-i metanet ve i'lâ-yı kelimetullah ile devamları sebebiyle şu gördükleri şeyler onlara ziyade etmedi, illâ onların imanlarını ve inkıyatlarını ziyade etti.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile müminlerin şu tasdikleri yalnız Hendek vak'asına işaret değildir. Çünkü; müminler Allah'ın ve Resulünün sıdkını bu vak'adan evvel de bildiklerinden bu sözleri cemi-i vekayia ve ahkâma işarettir. Çünkü; Nimetullah Efendi'nin ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile bu vak'adan evvel Resûlullah «Ahzabın içtimaıyla sizin üzerinize emir müştet olur, fakat âkıbet sizin menfaatınıza onların mazarratlarınadır» diyordu. Diğer bir hadisinde Resulullah «Ahzap ya dokuzuncu veya onuncu geceden sonra size gelirler» buyurdu. Resulullah'tan işittikleri gibi vak'a zuhur edince ashab-ı kiram «Allahü Tealâ ve Resulü sadıktır» dediler. Müminlerin bu sözleri münafıkların «Allahü Tealâ ve Resulü bize gurur vaad ettiler» dedikleri sözlerine mukaabildir. Şu kadar ki bu sözleriyle müminler imanlarını takviye ve münafıklar da imanları olmadığını izhar ettiler.

***

Vâcip Tealâ müminlerin Hendek vak'asında ve sair vak'alarda görmüş oldukları şeylerin imanlarını ziyade ettiğini beyandan sonra ehl-i imanın ahdlerini ifa ettiklerini beyan etmek üzere :

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ

buyuruyor.

[İ'lâ-yı din için sa'yeden müminlerden birçok recüller vardır ki Allah'la ahdettikleri şeyleri ifa etmekle sadakat ettiler.] Zira; Allah'a karşı verdikleri ahid ve nezirlerini ifada kusur etmediler ve her yerde Resûlullah'la beraber sebat ederek taraf-ı risaletten kendilerine tayin olunan mahalde saff-ı kıtalde düşmana karşı göğüs gerdiler ve ferman-ı risalete inkıyad ettiler.

فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ

[Şu mezâyâ-yı âlîyeyi câmi olan müminlerden bazıları ecelini kaza edip şehit oluncaya kadar çalıştı ve şerbet-i şehadeti içti, Rabbisinin rızasına kavuştu, bazıları da mertebe-i şehadete intizar ettiler lâkin mukateleden selâmetle çıktı, ikinci bir muharebenin vukuuna intizar etti.]

وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾

[Ve ahidlerinden hiçbir şey velev azıcık bir tebdille dahi tebdil etmediler.]

Yani; din-i İlâhinin şanını i'lâ için azmeden ehl-i imandan birçok ahdinde sebat eden bahadır ve şecaat-ı kâmile sahibi erkekler vardır ki onlardan (Hamza), (Mus'ab b. Umeyr) ve (Enes b. Nadr) (R.A.) gibi nezirlerini ve ecellerini kaza edinceye kadar sa'yedenler oldu. Binaenaleyh; a'dâ-yı dinle mukateleden dönmeyeceklerine dair verdikleri ahidlerinde sebat ettiler, müminlerden bazıları (Osman), (Talha) v.s. gibi zevat da mukateleye devamla mertebe-i şehadete intizar ettiler, bunlar kemâl-i metanet ve sebat ve imanlarında ihlâslarına binaen gördükleri meşakkata rağmen ahidlerinden hiçbir şey tebdil etmediler. Binaenaleyh; galip olduklarında ahidlerinde nasıl sebat ettilerse mağlûp olduklarında dahî aynı sebatı gösterdiler.

N a h b ; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *nezir* manâsınaysa da bu makamda *mevt* manâsında müsta'meldir. Çünkü; ziruh olan mahlûk için ecelini ifa etmek vâcip olan nezir gibi lâzım olduğundan «Nahbini, yani nezrini kaza etti» demek «Mevtini kaza etti» demektir. Cenab-ı Hak bu âyette Resulullah'ın ashabını ve onların isrine ittibâ' eden bilcümle ehl-i imanı sena ettiği gibi münafıkların sebatsızlıkla müttehem olduklarına da ta'riz etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ müminlerin ve münafıkların hallerini beyandan sonra onların herbirinin müstehak oldukları neticeyi beyan etmek üzere :

لِيَجْزِيَ اللّٰهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ اِنْ شَٓاءَ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ

buyuruyor.

[Ehl-i iman ahidlerinde sebat, münafıklar da ahidlerini nakzettiler ki Allahü Tealâ sadıklara sıdıkları sebebiyle hüsn-ü ceza vere ve münafıklara da nifakları sebebiyle dilerse azab ede veyahut onlar üzerine tevbe tevfik etmekle tevbelerini kabul ede.]

اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾

[Zira Allahü Tealâ tevbe edenlerin tevbelerini kabulle mağfiret ve günahlarını afla merhamet eder.]

Yani; sadıkları; ahidlerini vefa ve nezirlerini kaza ile sadakat ettiklerinden sadakatlarına münasip bir ceza ile Allah'ın cezalandırması için, münafıkların da nifakları sebebiyle ahidlerini nakzettiklerinden nakz-ı ahde münasip bir ceza ile cezalandırmak ve dilerse ta'zip yahut tevbe ederlerse tevbelerini kabul etmek için müminler ahidlerinde sebat ve münafıklar da ahidlerini nakızla tebdil ve tağyir ettiler. Zira; Allahü Tealâ tevbeye muvaffak olanların günahlarını setredici ve tevbelerini kabulle onlara merhamet buyurucudur.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin Bedir vak'asında müşriklerle mukatele etmek üzere ahdedip sebat eden ehl-i iman hakkında nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; müminlerden birtakım kimseler olup onlar Allah'la ahidlerinde sebat ettikleri, onlardan bazıları mertebe-i şehadet ihraz edip mevtini kaza edinceye kadar i'lâ-yı kelimetullah için çalıştıkları, bazıları da mertebe-i şehadeti ihraz etmeye intizar ederek düşmanla mücahedeye devam ettikleri, ahidlerinden hiçbir şey feda etmedikleri gibi hallerini asla tebdil eylemedikleri, münafıklar ise bunların aksine olduğu, müminlerle münafıkların bu hallerindeki hikmet; Allahü Tealâ'nın sadıkları, sıdıkları sebebiyle hüsn-ü cezayla mücazat ve nifakları sebebiyle ta'zip veyahut

tevbe ederlerse onlar üzere tevbelerini kabul etmek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ müminlerin ahidlerinde sebatlarını beyandan sonra kâfirleri reddettiğini beyan etmek üzere:

وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا ؕ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kâfirleri şiddet-i gayzlarıyla beraber ehl-i iman üzerinden reddetti. Binaenaleyh; kâfirler ümid ettikleri zafere ve müminler üzerine galebe gibi kendilerince bir hayra nail olamadılar.]

وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ ؕ

[Allahü Tealâ müminler tarafından kâfirlerle kıtale kâfidir.] Binaenaleyh Hendek gazasında melekler ve rüzgârla kâfirleri tardettiğinden müminlerin kıtaline hacet messettirmedi.

وَكَانَ اللّٰهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾

[Zira Allahü Tealâ; istediğini icada kaadir ve bilûmum düşmanlarına galiptir.]

Yani; Allahü Tealâ şol kimselerin kahr u galebelerini müminler üzerinden reddetti ki onlar Kureyş, Gatafan ve Yehûd'dan mürekkep on bini mütecaviz kâfirlerdi, müminlere şiddetli gazaplarıyla beraber kemâl-i cesaretle Medine etrafına gelerek ehl-i imanı tazyike başlamışlardı. Onların çoklukları, kuvvetleri ve ehl-i imana şiddet-i adavetleriyle beraber Cenab-ı Hak onları melekler ve şiddetli rüzgârla tardetti. Binaenaleyh; onlar haib ü hâsir olarak döndüler ve ümid ettikleri şeylerden kendilerince hiçbir hayra nail olamadılar. Çünkü; Allahü Tealâ müminlerin onlarla kıta-

line kâfi imdad ettiğinden müminlerden hiçbir kimsenin onlarla mukatelesine ihtiyaç messettirmeden cümlesini defetti. Zira; Allahü Tealâ zatında kuvvet sahibi, dostlarına kuvvet verir, herkese gaaliptir ve sevdiği kullarına muâvenet eder.

***

Vâcip Tealâ Hendek vak'asında rüsvâ olarak müşrikleri memleketlerine reddettiğini beyandan sonra müşriklere muâvenet eden Benî Kureyza Yahûdilerinin ihlâkini beyan etmek üzere :

وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ ehl-i kitaptan müşriklere zahir olup muâvenet eden kimseleri muhkem kalelerinden indirdi.]

وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ

[Ve onların kalplerine korku koydu.]

فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾

[Onlardan erkek fırkasını siz katledersiniz, kadınlar ve çocuklar fırkasını siz esir edersiniz.]

وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ

[Ve Allahü Tealâ sizi onların arazilerine, memleketlerine ve mallarına varis kıldı.]

وَأَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَا

[Ve Allahü Tealâ sizi bir arza varis kılar ki siz o arza asla ayak basmadınız.]

وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾

[Halbuki Allahü Teâlâ her şeye kaadirdir, kudretine delil olarak bunların cümlesini size verir ve düşmanlarınızı ihlâk eder.]

Yani; Allahü Teâlâ müşriklerin kıtallerine kifayet ettikten sonra müşriklerin muâvinleri olan Yahûdilerin meûnetlerine kifayet için onları cesîm kalelerinden aşağı indirdi, kalplerine korku koydu ve onlardan harbe muktedir olan erkekleri siz katleder, kadın ve çocuklarını esir edersiniz ve Allahü Teâlâ onların bağlarını, bahçelerini, tarlalarını, evlerini ve mallarını size verir, onlara sizi varis kılar ve sizi bir arza daha varis kılar ki o arzı asla görmediniz ve ayak basmadınız. Zira Allahü Teâlâ herşeye kaadirdir.

Bu âyet; Medine civarında Yehûd'dan müşriklere muâvenet eden (Benî Kureyza) gazasını tasvir eder. Beyzâvî, Hâzin, Taberî ve Medarik'in beyanlarına nazaran gazanın tafsilâtı şöyledir : Hendek vak'asında müşrikler münhezim olarak ric'at edince asakir-i İslâmiyeyle beraber Resulullah Medine-i Münevvere'ye gelip herkes elbiselerini değişmek ve toz topraklarını silmek üzereyken Cibril-i Emin geldi. «Yâ Resûlallah! Siz silâhınızı çıkardınız, lâkin melekler henüz silâhlarını çıkarmadılar. Binaenaleyh; Allahü Teâlâ Kureyza kabilesine seferini emretti» deyince Resûlullah hemen elbisesini giyindi «İşiten ve itaat eden ikindi namazını Benî Kureyza kalesi önünde kılsın» diyerek dellâla nida ettirdi. Resûlullah sancağı Hz. Ali'ye verdi ve emr-i risalete imtisalen asakir-i İslâmiye tecemmu' ederek ikindi namazını Benî Kureyza kalesinin etrafında kıldılar ve kalelerini yirmi beş gün muhasaradan sonra Yahûdiler teslime mecbur oldular. Resûlullah kimin hükmüne razı olacaklarını suâl etti. Onlar da (Sa'd b. Muaz) Hazretlerinin hükmüne razı oldular. (Sa'd) Hazretleri rahatsızlığına binaen Medine'de kalmıştı. Medine'den getirildi ve (Sa'd) Hazretleri kendinin hükmüne razı olup olmayacaklarını tarafeynden suâl etti. Tarafeyn razı olduklarını söyleyince Sa'd «Mukatele eden ricalin katilleri ve kadınlarla çocukların esir olmalarıyla» hükmetti. Bu hüküm üzerine Kureyza Yahudilerinin erkekleri kılıçtan geçti ve

kadınlarla çocukları esir edildiler, malları ve arazileri guzat-ı müslimîne verildi ve Medine Benî Kureyza endişesinden kurtuldu.

(ظاهروهم) *Yahûdiler müşriklere muzaheret ettiler* demektir. Çünkü; yukarıda beyan olunduğu veçhile Benî Kureyza müşriklerle ittifak ederek Hendek vak'asında müşriklerle beraber ehl-i iman aleyhine muharebeye kıyam ve müşriklerle teşrik-i mesâî etmişlerdi. Cenab-ı Hak Resulüne intikamını almasını emretti. Çünkü İslâmiyetin tamamıyla teessüsü; Medine etrafının Yehûd'dan temizlenmesiyle olacağından onlardan temizlenmek ve ehl-i İslâmın onların endişelerinden kurtulmak zamânı gelmişti, zaman fevtetmek de maslahata muvafık değildi. Zira; müttefikleri münhezimen ric'at edip Yahûdilerin ne yapacaklarını şaşırdıkları bir zamanda onların işini bitirmek diyanet-i İslâmiyenin i'lâsı için esasat cümlesinden olduğu cihetle Cenab-ı Hak derhal onlar üzerine gaza etmesini habibine emretti.

(صياصيهم) *saysayanın cem'idir. S a y s a y a ; muhkem kale ve sığınacak yerdir.* Çünkü; onların kendilerine göre muhkem bir kaleleri vardı, ehl-i İslâma karşı silâha sarıldıktan sonra müşriklerin firar etmeleri üzerine mezkûr kaleye çekilmişlerse de (الآن خائف) fahvasınca her taraflarını korku ihata etmişti. İşte tam o zamanda asakir-i İslâmiye etraflarını sardı. Bir müddet muhasaradan sonra teslime mecbur olarak (Sa'd) ın hükmüne razı oldular ki şu halde bir kısmının katil ve diğer bir kısmının esir olunmasına kendileri razı oldular demektir.

İşte bu gibi şeyler kudret-i İlâhiyenin kemâline delâlet eder. Çünkü; ne garip tecelli-i sübhânî ve ne acîp sun'-u İlâhidir ki dünkü gün sel-i seyfedip muktedir olsalar bir ferdini bırakmayacakları İslâm askerlerine bugün kendileri teslim olup kendi hükümlerini kendileri vermekle onların kılıçları önüne boyunlarını birrıza uzatıyorlar. Çünkü; bu hükmü veren (Sa'd) Hazretleri ise de onlar (Sa'd) ın hükmüne razı olduklarından kendi hükümlerini kendileri vermiş oldular ve bittabi (Sa'd) ın hükmüne rızadan başka da çareleri yoktu.

*Ehl-i imanın ayak basmadıkları arz*la murad; *Faris ve Rûm arazileri gibi ilâyevmilkıyam ehl-i İslâm elinde fetholunacak arazilerdir.* Çünkü; o zaman henüz İslâm askerinin ayağı basmayan birçok arazilere Cenab-ı Hak ehl-i İslâmı varis kılmakla bu âyetin sırrı zuhur etmiştir ve ilâyevmilkıyam da edecektir.

***

Vâcip Teală Resûlünü Yahûdilerin endişesinden kurtardığını beyandan sonra aile teşkilâtını tanzim etmek üzere:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişan! Sen zevcelerine hitaben de ki «Eğer siz hayat-ı dünyayı ve ziynetini murad ederseniz gelin, ben sizin razı olacağınız veçhüzere müt'a vereyim ve sizi sünnet veçhüzere talâk-ı ric'îyle tatlik edeyim.»]

وَإِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَإِنَّ اللّٰهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

[Ve eğer siz Allah'ı, Resulünü ve dar-ı âhireti murad ederseniz Allah'ı ve Resulünü razı etmiş olursunuz. Zira; sizden rıza-yı İlâhiyi dünya metâ'ı üzerine tercih ederek ihsan edenlere Allahü Teală büyük ecir hazırladı.»]

Yani; ey dünyayı terkle iftihar eden Nebiyy-i Zişan! Senden dünya metâ'ına rağbet ederek kisve ve nafakada fazla talepte bulunan ezvac-ı mutahheratına de ki «Ey zevcelerim! Eğer siz hayat-ı dünyayı ve ziynetini, arzu ettiğiniz taam ve elbise isterseniz gelin ben size müt'a vereyim ve müt'ayı verdikten sonra tarafeynin rızasıyla size talâk vereyim ki o talâkta asla bid'at olmasın ve sün-

net veçhüzere olsun ve eğer siz dünyayı istemez de Allah'ın lûtfunu, Resulünün rızasını ve dar-ı âhirette ehl-i imanı için hazırlanan sevab-ı âhireti isterseniz sizin için elbette hayırlı olur. Zira; sizden rıza-yı İlâhiyi talebeden erbab-ı ihsana Allahü Tealâ âhirette büyük ecir ihzar etti» demekle zevcelerini dünya ile âhiret beyninde muhayyer kıl.

Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü; ezvac-ı mutahheratın Resûlullah'tan ziyade nafaka ve ziynet için elbise istemeleridir. Çünkü; ezvac-ı mutahherat Resulullah'tan ziyade nafaka ve ziynet için fazla elbise istemekle beraber yekdiğerine gayretle Resûlullah'ı rahatsız edecek bazı muâmelede bulunmaları üzerine Resûlullah bir ay yanlarına gelmedi ve ashap arasında Cenab-ı Risaletin haremlerine talâk verdiği şayi olunca Resûlullah'tan Hz. Ömer suâl etti ve talâk vermediğini ashap arasında ilân etti. Bunun üzerine Cenab-ı Hak bu âyeti inzalle ezvac-ı Resûlullah'ı muhayyer kıldı ve bu âyet nazil olduğunda Resûlullah'ın taht-ı nikâhında beşi Kureyş'ten ve dördü Kureyş'in gayrıdan dokuz hatunu vardı. Kureyş'ten olanlar; Ebubekir'in kerimesi (Hz. Ayşe), Hz. Ömer'in kerimesi (Hafsa), Ebusüfyan'ın kerimesi (Ümmühabibe) ve Ebuümeyye'nin kerimesi (Ümmüseleme) ve Zem'a kerimesi (Sevde) (R.A.) dür. Kureyş'in başkasından olanlar; Cahş kerimesi (Zeynep) Benî Esed'dendir. Hâris kerimesi (Meymune) Hilâliye kabilesindendir. Hayy b. Ahtab kerimesi (Safiye) Hayber Yahudilerindendir. Hâris'in kerimesi (Cüveyriye) Benî Mustalıktandır. (R.A.) Bu âyet nazil olunca Resûlullah ezvac-ı mutahherata birer birer tebliğ etti ve herbirini muhayyer kıldı ve cümlesi Allah'ın rızasını, Resulünü ve dar-ı âhireti istemekle daire-i saâdette kaldılar.

(فتعالين امتعكن) *«gelin, ben size müt'a vereyim»* demektir. *M ü t ' a ; talâk zamanı zevc tarafından hatuna verilen bir kat elbisedir.* (سراحا جميلا) Bu âyette *s e r a h ; talâk* manâsınadır. Fakat talâkın sünnet ve bid'at iki kısmı olduğundan Cenab-ı Hak Resulü talâk verirse sünneti veçhüzere olmak lâzım olduğuna işaret için *talâk* manâsına olan serahı *cemil*le tavsif etmiştir ki indallah talâkın makbul olanı sünnet veçhüzere olan talâk oldu-

ğuna işarettir. Sünnet olan talâk; *hatunun hal-i taharetinde ric'î olarak bir talâk vermektir* ki, tarafeynden nedamet vuku bulursa ric'at edebilsin.

İşte *t a l â k - ı r i c ' î ; sarih talâk lâfzîyle* veyahut *beynennas sarih makaamında isti'mâl olunan elfazıyla bir veya iki talâk vermektir* ki, icabında zevc ric'at ederse hatun başka kocaya gidemez. Bid'at olan talâka gelince; *yekten üç talâkı ikaa etmektir.* Talâk, hayız halinde olursa bid'atın daha eşeddidir.

***

Vâcip Tealâ ezvac-ı mutahheratı muhayyere kıldıktan sonra Resulullah'a eza verecek şeylerin cümlesinden men'le hüsn-ü âdâba davet etmek üzere :

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ
وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişanın hatunları! Eğer sizden biriniz herkesin sevmeyeceği fena bir muâmele getirir, çirkin bir iş işlerse onun için azap iki kat kılınır. İşte şu fena amel işleyenlere azabı iki kat kılmak Allahü Tealâ üzerine gayet kolaydır.]

Yani; ey âhir zaman nebisinin haremleri! Eğer sizden biriniz fenalığı meydanda ve günah olduğu herkesçe ma'lûm olan bir cürüm işlerse ona azap iki kat olur. Zira; sair kadınlar üzerine sizin şerefiniz olduğu cihetle asıl günahı irtikâbınız bir azaba sebep olduğu gibi şerefinizle beraber işlemeniz de ayrıca bir azaba dahî sebep olduğundan sizin için bir günaha iki azap vardır ve bir günaha iki azap vermek Allahü Tealâ'nın üzerine kolaydır.

Bu âyette nisanın nebiye izafeti ezvac-ı mutahherata ta'zîm için olduğu ve mutlaka günahlardan içtinab etmek herkese lâzım olduğu gibi onlara herkesten daha ziyade lâzım olduğuna işaret içindir. Çünkü; her zaman sohbet-i nebi ile müşerref oldukların-

dan bütün mezâyâ-yı insaniyenin en a'lâsı onlarda bulunmak icabeder. Binaenaleyh; onların azaplarının iki kat olmasındaki hikmet; Fahri Râzi'nin beyanına nazaran ikidir :

Birincisi: Nisvan-ı saire gibi günahın esasında olan mefasitten dolayı azap olundukları gibi şeref-i nebiyi ihlâl etmekle kalb-i nebevîlerini rencide ettikleri için dahî azab olunurlar. Resulullah'ın herkese kendi nefsinden daha evlâ olması nasla sabit olduğu halde başkasını Resulullah üzerine tercih etmek cinayetini irtikâb etmek de vardır.

İkincisi; ezvac-ı mutahherat cümle ümmetin valideleri mesabesinde oldukları cihetle hürre ve sair nisvan ise cariye mesabesinde olduklarından hürrenin cariyeye nisbetle ukuubeti iki kattır. Binaenaleyh; ezvac-ı mutahheratın ukubetleri iki kattır. Hatta enbiya-yı ızamın kerimelerinde dahi hâl böyledir. Şu halde «Bir günaha iki azap zulümdür. Halbuki Cenab-ı Hak zulümden münezzehtir. Binaenaleyh; ezvac-ı nebinin azapları da bir olmak lâzım gelir.» denilemez. Çünkü beyan olunduğu veçhile asıl günah; günah olduğu gibi nübüvvetin şerefini ihlâl etmek de ayrıca bir günah olduğundan iki günaha mukaabil iki azap demektir, fakat esası bir günah olmak itibarıyla bir günaha iki azap denilmiştir.

Hâzin'in beyanı veçhile bu âyette *fâhişe* yle murad; *zina* olduğuna nazaran âyet faraziyata mahmûldür. Buna nazaran *ma-nâ-yı âyet:* [Ey nisvan-ı nebi! Bilfarz-ı vettakdir sizden zinaya cür'et eden olsa onun azabı iki kat olur] demektir. Çünkü; ezvac-ı mutahherat fuhşiyattan berîdir. Zira; Vâcip Tealâ'nın mansıb-ı nübüvveti bu misilli muayyebattan hıfzedeceği aklen ve naklen ma'lûmdur.

Fahişe nin *Resulullah'a naşizelik ve kötü ahlâk* manâsına olduğu İbn-i Abbas Hazretlerinden mervidir. Buna nazaran *ma-nâ-yı âyet:* [Ey nisa-yı nebi! Sizden biriniz Resulullah'a eza verecek ahlâkta bulunursanız azabınız iki kat olur] demektir.

Bu âyette *fahişe* yle murad; *çirkin olduğu şer'an, aklen ve örfen zâhir olan ma'siyet* olduğuna işaret için Vâcip Tealâ *fa-hişeyi* mübeyyine lâfzıyla tavsif etmiştir. Ezvac-ı mutahheratın

Resulullah'ın taht-ı nikâhında bulunmaları ve sohbet-i Nebî ile müşerref olmaları Allah'ın azabını defedemeyeceğine işaret için Cenab-ı Hak âyetin âhirinde azabın iki kat olması Allah'ın üzerine kolay olduğunu beyan etmiştir. Çünkü; Allahü Tealâ için herşey kolaydır, kudretullaha nisbetle güç birşey olamaz.

YİRMİBİRİNCİ CÜZ'ÜN SONU

YİRMİİKİNCİ CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

Vâcip Tealâ ezvac-ı mutahherattan masiyetin suduru takdirinde azabın iki kat olacağını beyandan sonra başka kadınlara nispetle ibadetlerinin sevabı da iki kat olacağını beyan etmek üzere:

وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَٓا اَجْرَهَا مَرَّتَيْنِۙ وَاَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَر۪يمًا ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Ey ezvac-ı nebi! Eğer sizden bir kimse Allah'a ve Resulüne itaat eder ve amel-i salih işlerse ona amelinin sevabını iki kere veririz ve onun için güzel rızık hazırlarız.] Çünkü; Allah'a ve Resulüne kemal-i tevazula inkıyad üzere vâcip olan a'mali tamamen işlemekle muharrematı bilkülliye terkedip vâcibat üzerine nafile amel ilâve ederek devam edince bir kere asıl taat üzerine ve bir kere de kanaat ve hüsn-ü muaşeretle Resulümüzün rızasını talebe sa'yine mukabil ecir veririz ve a'mal-i salihası sebebiyle müstehak olduğu sevap üzerine Cennet ve Cennet'ten rızıklar hazırlarız ki o rızık ayn-ı keramet ve lutf u ihsandır.

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile Cennet'te rızık *ikidir*: *B i r i n c i s i : Rızk-ı sûrîdir* ki *nefislerinin istediği ve gözlerin telezzüz ettiği gıda-yı cismanîdir. İ k i n c i s i : Rızk-ı mane-*

vîdir ki *cemal-i İlâhiyi müşahede esnasında arız olan gıda-yı ruhanî ve halet-i maneviyedir.* Rızk-ı âhiret kisib, tahsil etmek, ekin ekmek, bağ dikmek ve âhardan gözetmek gibi meşakkatlardan salim olmasına binaen Cenab-ı Hak *âhiretin rızkını* kerem ile tavsif etmiştir. Çünkü; dünyada bile kerim olan kimsenin kereminde ikram olunan kimseye meşakkat olmadığı gibi Cennet-i A'lâ'nın rızkında ehl-i Cennet'e asla meşakkat olmadığından Cennet'in rızkı kerim denmeye şayandır.

***

Vâcip Tealâ ezvac-ı mutahheratın sevapları ve günahları iki kat olduğunu beyandan sonra gerek sevap ve gerek azaplarının iki kat olmasının sebebini beyan etmek üzere :

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ

buyuruyor.

[Ey nisa-yı nebi! Eğer ittikaa eder Allah'tan korkarsanız siz nisvan-ı âlemden hiç birisi gibi olmadınız. Zira; siz şerefte cümlesinden ziyadesiniz. Binaenaleyh; siz ricale söz söylediğinizde kemal-i huzu' ve liynetle söylemeyin ki kalbinde maraz ve fenalık olan kimsenin tama'ını celbetmeyesiniz.] Çünkü; gayet yumuşak ve lâtif söylemek kalbinde fısk u fücura meyli olan kimsenin tamaını celbeder. Şu halde liynetle ve cazibeli bir sesle söylemeyin ki fasık olan kimse size tama' etmesin.

وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٣٢﴾

[Ve söz söylemek icabettiğinde şer'a muvafık ma'ruf veçhile kalbinde fısk u fücur hastalığı olanların tama'ını celbetmeyecek derecede söyleyin.]

Yani; ey ezvac-ı mutahherat! Siz nisvan-ı âlemden hiçbir ha-

tuna kıyas olunmazsınız. Zira; sizin taht-ı nikâhında bulunduğunuz Resulümüz cümle enbiyanın efdali olduğu cihetle onun şerefiyle müşerref olduğunuzdan sizin şerefiniz nisvan-ı sairenin şerefinden elbette ziyadedir. Binaenaleyh; o şereften gaflet etmeyip onun muktezasını yerine getirmek, hava ve hevesinizin arzusunu terketmek lâzımdır. Şu halde size lâyık olan; takva ile tezeyyün etmektir. Binaenaleyh; ey ezvac-ı nebi! Eğer siz vâcibatı eda ve muharremattan içtinab etmek suretiyle ittika etmek isterseniz sözünüzü size mahrem olmayan bir kimseyle konuşmak iktiza ettiğinde sözünüzü ecanibe karşı ince ve lâtif surette tatlı söylemeyin ki kalbinde ma'siyet hastalığı olan kimse sizin sözünüzde gördüğü letafet sebebiyle size tama' etmesin, şer'an makbul olan sözü söyleyin lâkin söylediğiniz söz fitneye sebep olmasın. Yani «Cazibeli ve ecanibi şüpheye düşürecek bir halde edalı ve naz ü istiğna ile söylemeyin» demektir.

Vâcip Tealâ bu âyette ezvac-ı mutahheratı ma'siyetten nehyettiği gibi ma'siyetin mukaddematından dahi nehyetmiştir. Çünkü; birşeyin sebebinde o şeyin hükmü vardır. Binaenaleyh; bir günah nasıl haram ise o günaha sebep dahi öylece haramdır. Gerçi bu âyet ezvac-ı mutahherat hakkında nazil olmuşsa da Cenab-ı Hak bu âyetle cümle ehl-i iman kadınlarına indeliktiza ecnebiyle konuşmanın âdâbını beyan ettiği gibi kadınların sadaları dahi namahrem olup iktiza etmedikçe ecanibe söz söylemek caiz olmadığına işaretle ehl-i İslâm kadınlarına bir ders-i edep vermiştir. Hatta ecaniple söze zaruret ve ihtiyaç messettiğinde bile nezaketli ve cazibeli söylemek caiz olmadığını beyan etmiştir. Binaenaleyh; ecaniple konuşacak hatunun gılzatlı ve bir derece huşunetli yani sert söylemesi lâzım olduğu Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ ezvac-ı mutahherata ecanibe söz söylemenin âdâbını beyandan sonra taife-i nisvana lâzım gelen vezaif-i saireyi beyan etmek üzere :

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ

buyuruyor.

[Siz evinizde karar edin, taşra çıkmayın ve cahiliye-i ûlâ kadınlarının ziynetlerini izhar ettikleri gibi ziynetinizi izhar etmeyin.]

وَأَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَآتِينَ الزَّكٰوةَ وَأَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ

[Ve namazınızı eda edin, zekâtınızı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin.]

Yani; ey ezvac-ı nebi! Siz hanelerinizde karar edin, sükûnet ve vakar üzere evlerinizde ikamet etmek sizin üzerinize vâciptir, zaruret messetmedikçe ecanibe görünmeyin ki kendi mertebenize riâyet etmiş olasınız, eğer zaruret icabeder de hanenizin haricine çıkarsanız cahiliye zamanının kadınları gibi ziynetinizi izhar edip ecanibe göstermeyin ki onların tama'larını tahrik ederek fitneye sebep olmayasınız, farz olan namazlarınızı şartlarına riâyet ederek eda edin ki erkân-ı dinden mühim olan vazifenizi yerine getirmiş olasınız, farzolan zekâtınızı eda edin ki denaet-i buhulden nefsinizi tathir ettiğiniz gibi dünyaya şiddetle muhabbet marazından kurtulmuş olasınız, Allah'a ve Resulüne itaat edin ki dünyada ve âhirette necat bulasınız.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *cahiliye-i ûlâ* ile murad; *Hz. Âdem ile Nuh (A.S.) ın aralarında geçen zamandır.* Yahut *Hz. İbrahim'in dünyaya geldiği zamandır.* Çünkü o zamanda âdet; hatunların incilerle ziynetlenmiş libaslar giyip mele-i nasta ricale arz-ı endam etmek ve kalabalık yerlerde bulunmak ve erkeklerle ihtilât ederek istediğine arz-ı teslimiyet etmekti. İşte bu misilli behâim şiârı âdet-i keriheden Cenab-ı Hak ümmet-i Muhammed'i nehyetmiştir. *Cahiliye-i ûlâ* ile murad; *Hz. Âdem'le Nuh arası* veyahut *Nemrud zamanı* olunca *cahiliyet-i uhrâ*yla murad; *Hz. İsa ile bizim peygamberimiz arasında geçen zamandır.* Yahut *cahiliye-i ûlâ* ile murad; *İslâmiyetin zuhurundan evvel*, *cahiliye-i uhrâ* ile murad; *İslâmiyetin zuhurundan sonraki fısk u fücur zamanıdır* ki *ümmet-i Muhammediyeye zaaf târî olup diyanete riâyet azaldığı âhir*

zaman demektir. Her ne kadar beyan olunduğu veçhile cahiliye-i ûlâda birkaç ihtimal varsa da İslâmiyet devrinde meşhur olan cahiliye; *İslâmiyetten evvelki cahiliye olduğundan* bu âyette c a - h i l i y e - i û l â ile murad; *asr-ı saâdetten evvelki cahiliye devri olmak ihtimali galiptir.* Gerçi cahiliye devirleri hep fena ise de cahiliye-i ûlâ devri hepsinden fena olduğu cihetle Cenab-ı Hak ezvac-ı mutahheratı nehiyde cahiliye-i ûlâyı tasrih etmiştir. Çünkü; Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile İslâm'ın zuhurundan evvel cahiliye kadınları envâ'-ı ziynetle tezeyyün ve erkeklerle bilâ perva ülfet ve ünsiyet eder, istediği yerde gezer, gayet mülâyim ve letafetli bulunur, erkeklerin meyledeceği her türlü esbab-ı gayr-ı meşruaya tevessül eder ve istediği kimseyle istediği zaman suret-i gayr-ı meşruada görüşebilirlerdi. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak o gibi âdet-i kabihadan ümmet-i Muhammed'i suret-i kat'iyede nehyetmiştir. Gerçi âyet-i sabıka gibi bu âyette dahi hitap ezvac-ı mutahherata ise de maksat bilcümle ehl-i imanın hatunlarına âdâb-ı diniye ve vazife-i şer'iyelerini beyan ve tavsiye etmektir. Çünkü; ezvac-ı nebi cümle ehl-i imanın zevcelerine nümune ve muktedabihlerdir. Zira; Resulullah'a hitap hassa-i nebi olmayan yerlerde ümmetine hitap olduğu gibi ezvacına hitap da ümmetinin ezvacına hitap olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh; Resulullah'ın zevcelerine vâcip olan şeyin onlara da vâcip ve Resulullah'ın zevcelerine haram olan şeyin onlara da haram olacağı evleviyetle sabittir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile İslâmiyetten sonra cahiliye âdetine tevessül edenlerin bulunacağına âyette işaret vardır. Çünkü; nehyolunan birşey vuku bulacağına binaen nehyolunur. Zira; vuku bulmayacak şeyden nehiyde bir fayda olmaz, zamanımızdaki hal buna pek güzel şahittir. Çünkü; zamanımızdaki kadınlar eski çarşafla taşra çıkmazlar; belki çarşaf hem yeni, hem de gayet süslü ve parlak olduğu gibi ekserisi sair ziynetlerini izhardan dahî çekinmezler. Büyük şehirlerin ahvaline vakıf olanlar indinde bu hususlar ma'lûmdur. Halbuki çarşaf dâfi' olacak, câlib olmayacak ki çarşaftan maksat hasıl olsun. Şimdi ise emir bilâkistir, hatta çarşafın altında bulunan elbise eski olsa o kadar aranmaz, fakat çarşafın yeni ve parlak olması herhalde lâzımdır. Set-

rin lüzumuna ve muhassenatına müteallik mebahis bu sûre'de hicap âyetinde geleceğine binaen bu makamda bahsolunmamıştır.

*
* *

Vâcip Tealâ ezvac-ı mutahherata ve onlara tebaiyetle ezvac-ı ehl-i imana vâki olan emir ve nehyin menfaatı onlara ait olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i beytinnebi! Allahü Tealâ sizden necasete benzeyen günahları gidermek ve sizi tamamıyla tathir etmek murad eder.]

Yani; ey kemal-i keramet ve necabet üzere yaratılmış olan ehl-i beytinnebi! Kullarının ahvalini ıslah eden Allahü Tealâ menhî olan şeyleri ve şeytan'ın iğvâsını sizden gidermek ve kötü ahlâkı izale etmekle sizin kemal-i taharetle tathirinizi murad eder. Binaenaleyh; sizin hakkınızda varid olan evamir ve nevahinin menfaatı size aittir. Çünkü; emirler sizin ibadetle tezeyyün edip sevap almanız ve nehiyler de sizin fena amellerden tatahhur etmeniz içindir.

R i c s in asıl manâsı *necaset* ise de bu makamda *necasete benzeyen günah* manâsınadır. Binaenaleyh; ehl-i imanı ve bilhassa ehl-i beyti günahtan tenfir için Vâcip Tealâ mecaz olarak *günahtan* ricsile tabir etmiştir ki herkes nefret etsin, irtikâb etmesin. Çünkü necaset; tab-ı beşerin sevmediği ve nefret ettiği birşeydir.

Hâzin'in beyanı veçhile *e h l - i b e y t* le murad; *ezvac-ı nebi ve evlâdıdır.* Yahut *sadaka kendilerine haram olan Hâşimilerin cümlesine şamildir.* Fakat her kim murad olunursa olunsun, murad-ı İlâhi kullarını günahlardan tathir etmektir.

*
* *

Vâcip Tealâ ezvac-ı mutahherata hitaben bazı ahkâmını be-

yandan sonra bilcümle ahkâmla mükellef olduklarını beyan etmek üzere :

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Ey ezvac-ı nebi! Allah'ın âyetlerinden ve hikmetinden evlerinizde okunan âyetleri ve o âyetlerin ahkâmını siz zikirle tefekkür edin, onların mucibiyle amelinizden Allah'tan ecir isteyin. Zira; Allahü Tealâ kullarına lutf u ihsan edici ve kullarının cemi' ahvalini bilicidir.]

E v l e r i n d e t i l â v e t o l u n a n ş e y le murad; *Kur'an ve ahâdis-i nebeviyedir. H i k m e t* le murad; *Kur'an'ın ahkâmıdır.* Bunları zikirle emir; ahkâmı düşünmek ve muktezasıyla amel etmekle emirdir. Çünkü; yalnız zikirde bir fayda yoktur, belki fayda düşünmekle beraber amel etmektir. Kulların cemi' amellerinde ihlâsın lüzumuna işaret için Cenab-ı Hak âyetin âhirinde lâtîf ve habir olduğunu beyan etmiştir. Zira lâtîf olduğunu beyan; ibadetini kabul ettiği kullarına lutf edeceğini ve habîr olduğunu beyan; amel etmeyenleri sû-u ceza ile mücazat edeceğini beyandır.

***

Vâcip Tealâ ezvac-ı nebi hakkında riâyeti vâcip olan ahkâmı beyandan sonra rical ve nisvan bilûmum insanlar hakkında riâyeti vâcip olan ahkâmı beyan etmek üzere :

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ
وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ
وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ
وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Hükm-ü İlâhiye inkıyad ve emr-i İlâhiye arz-ı teslimiyet eden erkekler ve kadınlar ve tasdiki vâcip olan ahkâmın cemiini tasdik eden rical ve nisvan, bilûmum taat-ı İlâhiyeye müdavemet eden erkekler, kadınlar, cemi sözlerini doğru söyleyip yalan irtikâb etmeyen rical ve nisvan, ibadetin ve menhiyatı terkin zahmetine sabreden erkekler ve kadınlar, a'za-yı cevarihleri ve kalpleriyle Allah'a ve Resulüne tevazu ve tezellül eden rical ve hatunlar, üzerlerine vâcip olan sadakayı veren zükûr ve ünas, üzerlerine farz olan orucu eda eden erkekler ve kadınlar, mahall-i avretlerini haram olan zinadan muhafaza eden rical ve nisvan ve Allah'ı lisanlarıyla ve kalpleriyle çok zikreden erkeklerin ve hatunların günahlarına mağfiret ve ibadetlerine mükâfat olarak Allahü Tealâ âhirette büyük sevap hazırladı.]

Bu âyette beyan olunan on sıfatı cami olan erkek ve kadın bilûmum mükellefîne taraf-ı İlâhiden büyük vaad vardır. Çünkü; günahları setretmekten ibaret olan mağfireti beyandan sonra ecr-i azîm hazırladığını beyan etmek; şu evsafla muttasıf olanlar için tebşirat-ı azîmeyi havidir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlünde birçok rivayet varsa da cümlesinin hulâsası; bazı nisvan tarafından «Yâ Resulallah! Kadınlarda hiç mi hayır yok? Biz kendimizden korkuyoruz. Zira; Allahü Tealâ Kur'an'da ricali hayırla zikrediyor, halbuki bizi zikretmiyor» demeleri üzerine bu âyetin nazil olmasıdır. Şu halde bu âyette beyan olunan fezaile salik olan kadınları erkeklerle beraber sena buyurmakla kadınları da taltif ettiği gibi ehl-i imanın cümlesi mukteza-yı imanda müsavi olmalarına dahi işaretle herkesin istihkakına nail olacağını beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ bilûmum ehl-i iman için Allah'a ve Resulüne muhalefet caiz olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ
مِنْ أَمْرِهِمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ ve Resulü bir emri hükmettiğinde mümin ve mümineden hiçbir kimse için kendi emirlerinde muhayyerlik olmadı.]

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا ۝

[Ve eğer bir kimse Allah'a ve Resulüne isyan ederse açıktan bir dalâlet ihtiyar etmiş olur.]

Yani; Allahü Tealâ ve Resulü bir meseleye hükmettiklerinde erkeklerden hiçbir mümin ve kadınlardan hiçbir mümine için kendi emirlerinden Allah'ın ve Resulünün hükmünün hilâfını irtikâb etmek caiz ve sahih olmadı. Zira; Allahü Tealâ'ya ve Resulüne isyan eden kimse doğru yoldan muhakkak çıkmıştır.

Bu âyette Allah'ın ismini zikretmek Resulüne ta'zim içindir. Çünkü; yalnız Resulünün hükmüne muhalif olan kimse dalâleti irtikâb etmiş olur, fakat Resulünün emrini kendi emrine mukarin kılıp hükümde ikisi müsavi olduğunu ilân etmek; elbette Resulünün şanına ta'zimdir.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile Resulullah'a isyan; *iki şeyle olur: B i r i n c i s i : Emrini reddederek bilkülliye muhalif olup kabul etmemektir.* Bu kısım isyan; dalâletin nihayeti ve küfr-ü sarihtir. *İ k i n c i s i : Emrini kabul ve risaletini tasdikle beraber emrinin mazmununu işlemekte tekâsül gösterip isyan etmektir.* Bu kısım isyan; fısktır, günahtır, fakat küfür değildir.

Taberi, Nisâbûrî, Beyzâvî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Cahş) kerimesi (Zeynep) ve biraderi (Abdullah) haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Resûlullah azad edip oğul ittihaz ettiği (Zeyd) Hazretlerine Zeyneb'i tezvice talip olduğunda (Zeynep) ve biraderi Abdullah (Zeyd) in kendilerine küfüv olmadığından bahisle nikâhına muhalefet etmeleri üzerine onların Resûlullah'a muhalefetleri caiz olmadığını beyan hakkında bu âyetin nazil olduğu mervidir. Bu âyet nazil olunca (Zeynep) ve biraderi derhal muvafakat ettiler. Resûlullah da Zeyneb'i Zeyd Hazretlerine nikâh etti, Zeyneb'e on dinar, altmış dirhem gümüş, elli ölçek zahire, otuz ölçek hurma ve bir kat elbise gönderdi. Bundan sonra

gelecek âyetlerde beyan olunacağı veçhile ahiren Zeyd Zeyneb'e talâk verdi ve Resûlullah da nikâh ederek ezvac-ı mutahheratı meyanına ithal etti.

Bu âyet her ne kadar (Zeynep) ile biraderi haklarında nazil olmuşsa da bilûmum müminler hakkında da ahkâmı caridir. Binaenaleyh; hiçbir kimsenin emr-i Resûlullah'a muhalefeti hiçbir veçhile caiz değildir. Eğer muhalefet ederse tarik-ı istikametten çıkmış ve açık bir dalâlet irtikâb etmiş olacağı bu âyetle sabittir. Dalâleti irtikâb edenin gerek bir kavim gerekse bir şahıs olsun felâhyab olamayacağı aşikârdır. Bir zamandan beri emr-i Resûlullah'a ve şeriat-ı Ahmediyeye muhalefet eden Müslümanların başlarına gelen felâket ve tedenni buna şahit yönünden kâfidir.

Hulâsa; Allah'ın ve Resulünün hükmüne muhalefet caiz olmadığı, **muhalefet edenlerin açık bir dalâlet irtikâb etmiş ve tarik-ı** haktan çıkmış olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Zeyd'in Zeyneb'i tezevvücünden sonra vâki olan bazı havadisi beyan etmek üzere :

وَاِذْ تَقُولُ لِلَّذٖى اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ اَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki o zamanda sen şol kimseye diyordun ki o kimse üzerine imanı tevfikle Allahü Tealâ in'âm etti ve azad edip Zeyneb'i tezvicle sen de in'âm ettin. «Zevceni üzerinde tut, tatlik etme ve zevcen hakkında ittika et» demekle nasihatta bulunduğun vakti hatırında tut ve ne gibi havadis cereyan ettiğini düşün.]

وَتُخْفٖى فٖى نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدٖيهِ

[Ve habibim! Şol zamanı düşün ki o zamanda Allah'ın izhar edeceği şeyi sen nefsinde saklıyordun.]

وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ

[Ve o zamanda sen nasın levminden korkardın. Halbuki korkmaya elyak Allahü Tealâ'dır.]

Yani; ey Resul-ü Zişan! Şol zamanı hatırında tut ki o zamanda senin ve Allah'ın in'âm ettiği Zeyd'e sen diyordun ki «Yâ Zeyd! Sen zevcen Zeyneb'i üzerinde tut, talâk verme ve herşeye kaadir olan Allah'ın gazabından kork ve zevcen Zeynep hakkında ittika et». Zira; bîkusur ve afîfe olan bir hatuna talâk vermek hatadır. Binaenaleyh; fuzûlî müfarakat Allah'ın gazabına sebeptir, habibim! Sen şol zamanı da zikret ki o zamanda Allah'ın izhar edeceği bir emri sen nefsinde saklıyordun ve nasın levminden korkuyordun. Halbuki korkmaya herkesten ziyade lâyık olan Allahü Tealâ'dır.

Bu âyet Resûlullah'la (Zeyd) arasında cereyan eden bir muhavereyi tasvir eder. Çünkü; (Zeynep (R.A.) vakit vakit kendi şerefiyle nesebinden bahseder ve Zeyd'in kendine küfüv olmadığını ileri sürmekle Zeyd'i rahatsız ederdi. Binaenaleyh; Zeyd zevcesi Zeynep'ten Resulullah'a şikâyet etti ve talâk vereceğini söyleyince Resûlullah «Sen haremine talâk verme ve bu kadar sözleri kusur sayma, bîkusur hatuna talâk vermekte Allah'tan kork» dedi. Lâkin ekser-i ehl-i siyerin beyanlarına nazaran evvelce Allahü Tealâ resûlüne Zeyd'in talâk vereceğini ve Zeyneb'in ezvac-ı mutahherat meyanına gireceğini haber vermişti, fakat Resûlullah bu esrarı nefsinde gizlemiş ve kimseye dememişti. Gizlemesinin sebebi de Zeyd'i gücendirmek istemez, «Oğlunun talâk verdiği hatunu alacak» diyerek nasın levminden korkar, bu esrarı gizler ve vakt-i merhununu beklerdi. Çünkü; insanın kendine mübah olan birşeyin halk ledünniyatını bilmediğinden levmedeceklerine binaen onların levmine meydan vermemek için gizlemek caiz olduğundan Resûlullah henüz vukuât meydana gelmeden bu esrarı izhar etmek istemezdi, lâkin ümmet-i Muhammediye için mühim bir hükm-ü şer'inin vaz'ına ve ilâ yevmilkıyam kulların amel etmele-

riyle lutf-u İlâhiye nail olmalarına sebep olacak bir hâdiseyi izharla hükmünü vaz'edip insanlar arasında düstur-ül amel olacağından Allah'ın izhar edeceği şeyi Resûlullah'ın nasın levmine meydan vermemek için saklaması muvafık olmadığını ve Allah'ın vaz'edeceği ahkâma karşı nasın levminin hiç hükmü ve ehemmiyeti olmadığını Allahü Tealâ bu âyetle beyan etmiştir.

Çünkü bu mesele sûre'nin bidayesinde beyan olunduğu veçhile zaman-ı cahiliyede mer'i olan bir âdet-i cahiliyenin ref' ü ilğasına sebep olmuştur. Zira; zaman-ı cahiliyede bir kimse diğerinin oğlunu oğul ittihaz ederse onun oğlu olur ve onun haremini babalığı alamaz itikadında bulunurlardı. İşte Cenab-ı Hak bu âdeti iptale ve oğul ittihaz edilen kimsenin hakîkî oğul olmadığını herkese ilân etmeye vesile olacak bu hâdiseyi ihdas edeceğini, Zeyd'in talâk vereceğini, Zeyneb'in ezvac-ı mutahherat arasına girmekle şerefyab olacağını ve bu vesileyle âdet-i cahiliyenin refi' ve ilğa olunacağını Resûlüne haber vermişti. Resûlullah da vakt-i merhunu gelinceye kadar bu esrarı gizliyordu. İşte Cenab-ı Hak bu âyetle bunu tasvir ve tafsil buyurdu.

Resûlullah'ın bu esrarı bildiği halde Zeyd'e «Sen haremini muhafaza et, talâk verme ve Allah'tan kork» buyurması emribilmaruf olduğu cihetle mansıb-ı nübüvvete lâyık bir emr-i müstahsendir. Çünkü; işi Allahü Tealâ yapacaktır. Resûlullah'a ise vazife emr-i bilmaruftur. Resûlullah'a «Sen nastan korkarsın, halbuki korkmaya lâyık Allahü Tealâ'dır» demek «Nas korkmaya lâyık değiller» demektir. Yoksa haşa «Sen nastan korkar da Allah'tan korkmazsın» demek değildir. Çünkü; Resûlullah'ın her zaman Allah'tan haşyet ettiği ve Resûlullah'tan ziyade Allah'tan korkar bir kimse bulunmadığı nusus-u saireyle sabittir.

***

Vâcip Tealâ vukuuâtın evvelini beyandan sonra neticesini beyan etmek üzere:

فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فٖٓي اَزْوَاجِ اَدْعِيَٓائِهِمْ

اِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًاۜ

buyuruyor.

[Vakta ki Zeyd Zeynep'ten hacetini kaza ve musahabetini ikmâl etmekle talâk verdiyse habibim! Biz sana Zeyneb'i tezvic ettik ve mübah kıldık ki müminler üzerine evlâtlıkları haremlerinden işlerini bitirip hacetlerini kaza ederek talâk verdiklerinde onların mutallâkaları olan hatunları almakta güçlük olmasın.]

وَكَانَ أَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ۝

[Allah'ın levh-i mahfuz'da yazılı olan emri elbette işlenir, geri kalmaz, hükmü nafiz olur, yerini bulur.] Binaenaleyh; Zeyd'in Zeyneb'e talâk vereceği ve bizim sana nikâh edeceğimiz levh-i mahfuz'da sabit olduğundan elbette vuku buldu.

Cenab-ı Hakkın Resulüne Zeyneb'i tezvici; mühim bir mesele-i şer'iyeyi kullarına beyanla ihtiyaçlarını te'min etmek içindir, yoksa Resulünün şehvetini kaza için değildir. Zira; Cenab-ı Hak Resulüne Zeyneb'i tezvicinin hikmetini beyanda müminlerin oğul ittihaz ettikleri kimselerin mutallaka haremlerini almak murad ettiklerinde onlar üzerine güçlük olmasın için olduğunu beyan etti ve şu beyanı bu meselenin ehl-i iman üzerinden güçlüğü kaldırmak ve sühulet vaz'etmek için meydana geldiğini bildirdi ve Resûlullah'ın arzusu üzere meydana gelmediğini sarahaten beyan için (لكيلا يكون على المؤمنين حرج) buyurmuştur. Yani «Biz sana Zeyneb'i tezvic ettik ki müminler üzerine suûbet ve güçlük olmasın için» demektir.

Hz. Zeyneb'i Resûlullah'a Cenab-ı Hak tezvic ettiğinden tarafeynden vekile ve şahide hacet kalmamıştır. Çünkü; nikâhın iki tarafına Allahü Tealâ mütevelli olunca resm-i ma'ruf üzere akd-i nikâh etmeye hacet olmaksızın Zeynep (R.A.) Resûlullah'ın zevcesi ve helâli olmuş ve izn-i İlâhi üzerine Resûlullah zifaf olmuş ve ziyafet vermiştir. Binaenaleyh; Zeynep sair ezvac-ı mutahherat üzerine müfaharet ederek «Sizin nikâhınızı velileriniz akdetti, benim nikâhımı ise Rabbim akdetti» demekle mübahatta bulunduğu mervidir.

Hulâsa; Zeyd Hazretlerine Allahü Tealâ'nın iman tevfik ve Resûlünün sohbetiyle şerefyab etmekle in'âm ettiği gibi Resûlul-

lah'ın azad etmek ve oğlum demek ve Zeyneb'i tezvic etmek gibi birçok nimetlerle in'âm ettiği ve Resûlullah'ın Zeyd'e «Haremine talâk verme, ittika et» demekle nesayihte bulunduğu, Zeyd'in talâk vereceğini ve Zeyneb'in ezvac-ı mutahherat meyanına gireceğini Resulüne Cenab-ı Hak haber vermişse de Resulullah'ın nastan haşyetine binaen bu esrarı bir müddet saklamak istediği ve Zeyd'in talâk vermesiyle Cenab-ı Hakkın Resulüne Zeyneb'i nikâh ettiği ve nikâhın hikmeti müminler üzerinden, oğulluklarının mutallâkalarını nikâh etmek caiz olduğunu beyanla suûbeti kaldırmak olduğu ve mukadder olan emr-i İlâhinin elbette vuku bulduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Resulüne Zeyneb'i nikâhının hikmetini beyandan sonra Resulünü tesliye ve aklı zayıf olanlar tarafından bu meseleyi Resûlullah hakkında âr addedilmesini defeylemek ve bu meselenin hükm-ü İlâhi iktizasından olduğunu beyanla münafıkların ta'nını red ve iptal etmek üzere :

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُ

buyuruyor.

[Allah'ın Resulüne farz kıldığı şeyde Nebiyy-i Zişan üzerine güçlük olmadı.]

سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ

[Allah'ın mübah kıldığı şeylerde günah olmamak Cenab-ı Hakkın Resulünden evvel geçen enbiya hakkında mesnun kıldığı sünnetidir.]

وَكَانَ أَمْرُ اللّٰهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ۝

[Allah'ın emri miktar-ı muayyen üzere hükm-ü kat'idir, tağyir kabul etmez.]

Yani; daima vahy-i İlâhiyle müeyyed ve her halinde ilhamat-ı İlâhiyeye muntazır olan Nebiyy-i Zişan üzerine gerek münakehattan ve gerek sair şeylerden Allah'ın farz ve mübah kıldığı şeyde günah ve güçlük yoktur. Zira; zamanları birbiri akibinde gelmesi ve ahvalin tebeddülüyle Resulü üzerine işlenmesi emrettiği şeylerde âr olmaz. Çünkü; Cenab-ı Hakkın emriyle olup Cenab-ı Risaletin Hodbehod kendi re'yiyle olmadığından onu işlemekte ayıp olmaz, belki işlememekte ayıp ve günah olur. Zira; emr-i İlâhiye muhalefet elbette günahtır. Halbuki bu gibi ahval Resûlullah'a mahsus değildir. Çünkü; Cenab-ı Hak Resulünden evvel geçen enbiya-yı ızam hakkında dahî bu misilli ahvali carî kıldığı cihetle enbiya hakkında bunlar âdât-ı İlâhiye cümlesindendir. Meselâ Hz. Davud'un yüz menkûhası ve oğlu Süleyman (A.S.) ın üç yüz menkûhası ve yedi yüz cariyesi vardı ve bizim nebimize de dokuza kadar menkûhayı helâl kılmıştır. Şu halde bu misilli ahval bizim nebimize mahsus yeni bir hâdise değil ki Resûlullah için âr olsun. Allah'ın emri ezelde takdir olunmuş bir hükm-ü kat'idir, asla tağyir kabul etmez. İşte bu kabilden olarak Zeynep (R.A.) yı Zeyd'in talâk verip iddetini ikmal ettikten sonra Resulüne tezvici emr-i İlâhi ve hükm-ü kat'iyle mahkûm ve mukadder olduğundan münafıkların ta'nına mahal yoktur.

Bu âyette *f a r z* Beyzâvî'nin beyanı veçhile *taksim ve takdir* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allah'ın Resulüne farz kıldığı şeyde Resul üzerine haraç yok demek Allah'ın Resulü için taksim ve takdir ettiği şeyi işlemekte nebi üzerine günah yok] demektir. (قدراً معدوراً). demek (حكماً مقضياً) yani «Allah'ın emri bir hüküm ki kat'i» demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulünün hassasını beyandan sonra bilûmum enbiya-yı ızam hazaratını methetmek üzere :

اَلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللّٰهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰهَ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا ۝

buyuruyor.

[Enbiya-yı ızam şol zatlar ki onlar meb'us oldukları ümmetlerine Allah'ın vahyetmiş olduğu ahkâmı tebliğ ederler. Onlar Allah'tan korkarlar ve Allah'tan gayrı hiçbir kimseden korkmazlar, ancak korkuları Allah'tandır ve herkesin ahvalini muhasebe yönünden Allahü Tealâ kâfidir.] Binaenaleyh; hiçbir kimsenin defterinde yanlışlık ve karışıklık olmaz.

Yani; Allah'ın risaletini tebliğe me'mur olan enbiya-yı kiram Allahü Tealâ tarafından kendilerine vahyolunan emr ü nehyi ve onların muktezası olan farz, vâcip, sünnet ve haramı geldikçe peyderpey ümmetlerine aynen tebliğ ederler ve onların hısal-i hamidelerinden biri de kendilerine taraf-ı İlâhiden helâl kılınan şeylerde Allah'ın gayrı bir kimseden korkmamak ve bilûmum ahvallerinde ancak Allah'tan korkmak, binaenaleyh; nasın levminden yahut katletmek ve dövmek gibi şeylerle nasın tehditlerinden asla çekinmemektir. Çünkü; Allahü Tealâ onlara yardımcı olduğu cihetle bilcümle düşmanlarının şerlerini ve mekr ü hilelerini def'e kâfidir. Şu halde Allah'ın gayrıdan korkmaz, ancak Allah'tan korkarlar. Zira; Allahü Tealâ kullarının muhasebesine kâfidir.

***

Vâcip Tealâ bilûmum enbiya-yı ızam hazaratını sena ettikten sonra Resûlullah'ın Zeynep Hazretlerini tezevvücünden dolayı münafıkların ta'nı varid olmadığını beyan etmek üzere :

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّنَ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ۝

buyuruyor.

[Muhammed (S.A.) sizin ricalinizden hiçbir kimsenin babası olmadı, lâkin Allah'ın Resulü ve enbiyanın hâtemi oldu ve Allahü Tealâ'nın ilmi herşeyi muhit oldu.]

Yani; ey müminler! Sizin peygamberiniz Muhammed (S.A.) sizin baliğ olan erkeklerinizden gerek Zeyd ve gerek sairlerinden

hiçbirinin nesepte babası olmadı ki babasıyla oğul beyninde sabit olan musaheret ve oğlunun terkettiği hatunu alamamak gibi ahkâm, sabit olsun, lâkin Muhammed (S.A.) Allah'ın sizi irşadetmek için gönderdiği Resulü ve enbiyanın hâtemidir ve Allahü Tealâ mülkünde carî olan ahvalin hafî, celî ve nübüvvete lâyık olan ve olmayanı bilici oldu ki Resulünün nübüvvete lâyık olan kemâlâtını bildiğinden emr-i risaleti ona tevdi etti.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile gerçi Resûlullah'ın (Tahir), (Kasım) ve (İbrahim) isminde üç nesl-i necibi dünyaya gelmişse de hal-i sabavetlerinde vefat ettiklerinden onlara recül denilmek sahih olmadığı cihetle Cenab-ı Hak bu âyette Resulünün ümmetin ricalinden hiçbir kimsenin babası olmadığını beyan buyurmuştur. Hz. Hasan ve Hüseyin (R.A.) bu âyetin nüzulünde henüz baliğ olup rical idadına girmemişlerdi. Hatta rical idadına girmiş olsalar bile Resûlullah'ın sulben veledi olmayıp veledinin veledi olduklarından Resûlullah'ın hakîkî veledi olmadıkları cihetle onların ricalden olmaları bu âyete münafi değildir. Esasen âyet-i celile; Zeyd Hazretlerinin Resûlullah'ın oğlu olmadığını beyanla nasın itikadını iptal ve ta'nlarını red için nazil olmuştur. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin Zeyd'le zevcesi Zeynep beyninde vâki olan münaferetin temâdîsi üzerine Zeyd'in talâk verip zevcesi iddetini ikmal ettikten sonra Resûlullah'ın Zeyneb'i tezevvüc etmesi üzerine nas «Resûlullah oğlunun mutallâkasını tezevvüc etti. Halbuki nası bu misilli tezevvücten nehyeder. Şu halde fi'li kavline muvafık değildir» demekle ta'netmeye başlayınca onların ta'nlarını red için bu âyetin nazil olduğu mervidir. Gerçi Resûlullah (Zeyd) Hazretlerini oğul ittihaz etmişse de sûre'nin evvelinde beyan olunduğu veçhile bir kimse âharın oğlunu oğul ittihaz etmekle hakîkî oğlu olmadığını bu âyetle dahî beyan etmiştir. Binaenaleyh; ecnebiye «Oğlum» demekle musaheret yani «Karabet sabit olmaz» demektir. Çünkü oğlunun nikâh ettiği hatunu oğlu talâk verdikten sonra pederin nikâh edemeyeceği şeriat-ı İslâmiye ahkâmındandır. Çünkü; hurmet-i musahere yani hurmet-i karabet hasıl olduğundan oğlunun yattığı döşeğe pederi yatamaz. Kezalik pederinin nikâhladığı bir hatun pederinin vefatıyla mahlûle veyahut pederinin talâk vermesiyle mutallaka olsa, oğlu ni-

kâh edemez. Çünkü; hurmet-i musahere oğlunun intifâ'ına manidir. Binaenaleyh; oğlu pederinin yatmış olduğu yatağa yatamaz. Yani «Pederinin intifâ' ettiği kadından intifâ' edemez» demektir. Amma ecnebi bir kimseyi evlâtlık ittihaz edip ona «Oğlum» demekle karabet-i hakîkiye hasıl olmadığından onun mahlûle veya mutallâkasını almasına bir mani olmadığı gibi kezalik oğlan da babalığının mahlûle veya mutallâkasını alabilir. Çünkü; nikâha ve intifaa mani hakîkî bir karabet yoktur.

«Resûlullah enbiyanın hâtemi» demek «Resûlullah'tan sonra bir nebi ve resul ba'solunmayacak» demektir. Çünkü; Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile Resûlullah mekârim-i ahlâkı itmam için ba'solunduğundan beşer için lâzım ve mümkün olan ahlâk-ı hamideyi itmam edince noksan kalmamıştır ki bir nebi daha gelsin de o noksanı ikmal etsin. Öyle şey olamaz. Zira; şeriatta noksan yoktur. Şu halde enbiyanın bi'setleri nevakıs-ı ahkâmı ikmal için olduğu cihetle havadis ve ahval-i beşerin ahkâmı Resûlullah tarafından ikmal olununca diğer bir nebinin ba'solunmasına hacet kalmamıştır. Kezalik Resûlullah ukul-ü beşerin tekemmül ettiği bir zamanda ba'solunduğundan şeriat-ı Ahmediye ukul-ü beşerin idrak edeceği ahkâmın kâffesini cami olduğu cihetle başka ahkâm vaz'ına ve diğer bir nebinin gelmesine ihtiyaç yoktur. Çünkü; herşey ihtiyaç üzere müpteni olduğundan ihtiyacın haricinde zuhur eden şeyde fayda olmaz. Gerçi Hz. İsa nazil olacaksa da Beyzâvî'nin beyanı veçhile şeriat-ı Ahmediyeyle âmil olup kıble-i İslâma teveccüh edeceği cihetle ayrı bir nebi ba'solunacak değildir. Binaenaleyh; Resûlullah'ın hâtemülenbiya olmasına suâl varid olmaz. İsa (A.S.) şeriat-ı İslâmiyenin ahkâmını icraya me'mur olduğu cihetle bütün ahkâmı Kur'an'dan istinbat edeceğinden ümmet-i Muhammediyeden bir kimse gibi demektir. Fakat ülülazim rusül-ü kiramdan olmasına bir mani de yoktur. Çünkü İncil Kur'an'la mensuh olduğundan onunla amel caiz değildir, başka kitap da nazil olmayacak ki onunla amel etsin. Şu halde kütüb-ü semaviyeden indallah merzî ve düsturulamel Kur'an mevcut olduğu cihetle onunla amel edeceği muhakkaktır. Kur'an'la amel etmesi nübüvvetine mani olmadığı gibi Resûlullah'ın hâtemülenbiya olmasına dahî münafi değildir. Bunun emsali de mesbuktur. Çünkü; enbiya-

yı sabıkadan birçokları diğer bir resulün kitabı ve şeriatıyla amel etmişler ve o şeriatın ahkâmını tebliğe me'mur olmuşlardır.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulünün bazı hassasını beyandan sonra bilûmum müminlere Allah'ı zikretmek vâcip olduğunu beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ۝ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ۝

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz Allah'ı çok zikredin, akşamda ve sabahta Allah'ı tesbihle tenzih edin ki rıza-yı İlâhiyi tahsille âhirette derecelere nail olun.]

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Allah'ı zikriçin bir vakt-i muayyen ve bir hadd ü nihaye olmadığına işaret için Cenab-ı Hak çok zikrolunmasını emretmiştir. Çünkü; zikretmek için sair ibadât gibi bir zaman ve mekân tahsisi yoktur. Binaenaleyh; insan her zaman zikirle meşgul olabilir. Şu halde ta'zime münafi olmayan her mahal ve zaman; zikrin zamanı ve mekânıdır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey müminler! Siz Allah'ı her halinizde ve cemi' zamanınızda kemâl-i ta'zimle çok zikredin, gecede, gündüzde, akşamda, sabahta şan-ı ulûhiyete lâyık olmayan şeylerden tenzih için Allah'a tesbih edin] demektir. Akşamla sabah ibadete şehadet zamanları olup efdal-i evkat olduğuna işaret için sarahaten zikrolunmuşlardır.

*
* *

Vâcip Tealâ kullarına kendini zikirle emirden sonra zikre müstehak olduğunu beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ
بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ۝

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü â'lâdır ki o zat sizin üzerinize rahmetini inzal eder ve melekler istiğfar ederler ki sizi zulümat-ı küfürden nur-u imana çıkarsın da dünya ve âhirette daire-i necata girin. Zira; Allahü Tealâ müminlere merhamet eder oldu.]

Yani; Allahü Tealâ'yı zikretmek vâciptir. Zira; Allahü Tealâ sizi zulümat-ı küfürden nur-u imana ve zulümat-ı fısktan nur-u ibadete çıkarmak için tarik-ı hidayeti size göstermekle merhamet eder. Binaenaleyh; sizi ıslah ve doğru yola irşad için resuller ve kitaplar gönderdi, Allah'ın melekleri de size istiğfar ederler. Zira; Allahü Tealâ'nın merhameti cümlesinden olarak onların istiğfarla size duâ etmelerine izin verdi, bunların cümlesine sebep; sizin imanınızdır. Çünkü; Allahü Tealâ iman edip emrine imtisal eden müminlerin cemiine merhamet sahibidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet Allah'ın zikri lâzım olduğuna delil ve ilettir. Zira; Allah'ın cümle âlemden gani olduğu ve hiçbir kimseye ihtiyacı olmadığı halde kullarına merhamet etmesi her zaman Allah'ın lûtfuna muhtaç olan kulların zikre devam etmelerini müstelzimdir, meleklere, kullarına istiğfara izin vermesi Cenab-ı Hakkın kullarına merhameti icabıdır. Çünkü; melekler müstecabüdda'vedirler. Şu halde meleklerin istiğfarına müstehak olan müminler için merhamet-i İlâhiye muhakkaktır ki meleklerin onlar için istiğfarlarına izin veriyor. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bizzat ve bilvasıta ehl-i imanın salâhına itina buyuruyor demektir. Şu halde takrir-i kelâm şöyledir : «Allahü Tealâ kullarının devam üzere zikrine müstehaktır. Zira; Allahü Tealâ kullarına merhamet eder. Her kimse ki kullarına merhamet ede, kullarının zikrine müstehaktır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ kullarının devam üzere zikrine müstehaktır» demek olur.

***

Vâcip Tealâ dünyada müminlere merhametini beyandan sonra âhirette merhametini beyan etmek üzere :

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya mülâki olduklarında Allah'ın müminlere hediyesi selâmdır ve onlar için Allahü Tealâ Cennet ve Cennet'te güzel ecirler hazırladı.]

Yani; müminlerin Rablerine mülâki oldukları günde taraf-ı İlâhiden onlara hediye; selâmdır. Zira selâm; hayra delâlet ettiğinden müminlerin cemi' mekârihten salim, âfât ve beliyatın cümlesinden kurtulduklarına delâlet ettiği cihetle herşeyden evvel selâmla taltif olunurlar ve Allahü Tealâ onlar için ecr ü mesûbat hazırladı ki o sevapta asla meşakkat yoktur. Zira; o sevap kerim olduğundan meşakkat bulunmaz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *m ü m i n l e r i n R a b l e r i n e m ü l â k i o l a c a k l a r ı g ü n* le murad; *melekülmevt ruhunu kabzetmek için geldiği gün* veyahut *kabirlerinden kalktıkları kıyamet günü* olmak ihtimali varsa da esah olan *Cennet'e girip mekândan münezzeh olarak Rablerinin cemaliyle müşerref oldukları gündür.* Selâmetle mülâkat herşeyin fevkında olduğundan Cenab-ı Hak selâmla taltif edeceğini beyan etmiştir. Çünkü Fahri Râzi'nin beyanına nazaran ehl-i imanın selâmla iltifat olunduklarının hikmeti; onlar dünyada Vâcip Tealâ'yı çok zikretmekle ma'rifet-i İlâhiye hasıl olup o ma'rifet vesilesiyle şan-ı ulûhiyete yakışmayacak nekaisten tenzih ederek merhamet-i İlâhiyeyi celbetmişlerdi. Bu ma'rifet devam ederek âhirette Rablerine mülâki olunca iki tanıdık kimsenin mülâkatlarında yekdiğerine selâmla iltifat etmek âdet olduğu gibi bu âdet âhirete de intikal edip mülâkatın evvelinde selâm-ı İlâhiyle iltifata nail olacaklardır.

***

Vâcip Tealâ Resulünün hususiyet-i ahvalini beyandan sonra bilûmum ehl-i imanla olacak muâmelesini beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۝ وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ
وَسِرَاجًا مُنِيرًا ۝

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişan! Biz seni ümmetin üzerine şahit ve ehl-i imanı Cennet'le tebşir ve ehl-i şirki Cehennem'le inzar ve Allah'ın izniyle kullarını Allah'ın tarikına ve tevhidine davet eder ve zulümat-ı şirki nur-u nübüvvetle izale edici olduğun halde kullarımızı irşad için gönderdik ki sen ümmetinden tasdik edip hidayeti ihtiyar ve tekzibedip dalâleti irtikâbedenlere şehadet edesin.] Zira; ümmetin hakkında şehadetin makbul olduğundan başka şahide ihtiyaç yok, senin şehadetin kâfi olduğu cihetle seni şahit olarak gönderdik. Binaenaleyh; sen iman edenleri Cennet'le tebşir, etmeyenleri Cehennem'le inzar ve Allah'ın kullarını emr-i İlâhi veçhile şeriatına ve tevhidine davet edesin. Zira; biz seni yanar bir çıra gibi âlemi ziyalandırıcı bir nur olarak gönderdik.

Hâzin'in beyanı veçhile Resûlullah'ın tulûuyla zulümat-ı şirk gidip nur-u iman geldiğinden Resûlullah'a teşbih tarikıyla *sirac* denmiştir. Çünkü *s i r a c* ın manâ-yı aslisi *şamdandır*. Şamdanın şulesiyle zulmet-i leyl zail olduğu gibi Resûlullah'ın teşrifiyle de zulümat-ı küfür zail olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Resulünün mübeşşir olduğunu beyandan sonra ne ile tebşir edeceğini beyan etmek üzere :

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَضْلًا كَبِيرًا ۝

buyuruyor.

[Habibim! Sen müminler için Allahü Tealâ tarafından Cennet'te büyük lûtuflar ve ihsanlarla tebşir et ki vazife-i tebliği eda etmiş olasın.] Ebussuud Efendi'nin ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyette *f a z l - ı k e b i r* le murad; *bu ümmetin sair ümmetler üzerine faziletlerinin ve âmellerinin ecri ziyade olmasıdır.*

Ruhulbeyan'da zikrolunduğuna nazaran bu âyet nazil olunca Resûlullah'ın Hz. Ali'yi ve (Muaz b. Cebel) i nası din-i hakka davet ve imanı kabul edenlere ahkâm-ı dini ta'lim etmek için Yemen'e gönderdiği İbn-i Abbas Hazretlerinden mervidir. Şu halde

gerek bu âyet ve gerek Resûlullah'ın halka nasihat için vâiz göndermesi muktedir olan kimsenin nasa vaaz etmesi lâzım olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; İbn-i Mes'ud Hazretlerinin her Perşembe akşamları nasa vaaz ettiği mervidir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resûlüne müminlere riâyet ve fazl ü ihsanla tebşir etmesini emirden sonra münafıklara ve kâfirlere müdarat etmemesini tavsiye etmek üzere :

وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[**Habibim! Kâfirler ve münafıklara itaat etmemekte devam et, onların sözlerini dinleme, tebliğde müdaratı ve onlara muhalefetinden dolayı onlar tarafından sana gelecek ezayı sen terket ve müteezzi olma, işini Allah'a tefviz et, korkma. Zira; seni ve umurunu muhafaza ve sana vekil yönünden Allahü Tealâ kâfi oldu.**] Binaenaleyh; onların hiçbir şeyine mübalât etme.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ bundan evvelki âyette Resulünü beş sıfatla tavsif etti. Bu âyette de onların herbirine münasip birer hitapla mukabele buyurdu. Meselâ Resulünün *mübeşşir* sıfatına münasip *tebşir*le emretti. *Nezir* sıfatına münasip *kâfirlere mülâyim bulunmaktan nehyetti.* Çünkü; inzara salâbet-i diniye lâzımdır ve *dâî* olmasına münasip *mütevekkil* olmasıyla emretti. *Sirac-ı münir* olmasına münasip *iktifa* ile emretti. Çünkü; Allahü Tealâ cemi' halk üzerine Resulünün ziyasını şulelendirince Allah'ın muâvenetiyle iktifâ etmek lâzım gelir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulünün zevceleriyle vâki olan bazı mesaili beyandan sonra müminlerin zevceleriyle beyinlerinde cereyan edecek muâmeleden bazılarını beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz mümine olan kadınları akd-i nikâh edip de onlara cima' etmeksizin talâk verdiğinizde sizin için onlar üzerine ta'dad ettiğiniz iddet yoktur.]

فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٤٩﴾

[Temas etmeksizin talâk verdiğiniz kadınlar üzerine iddet olmayınca onlara müt'a yani bir kat elbise verin ve onları incitmeden haklarını menetmeksizin güzellikle hanenizden çıkarın.] Zira; iddet hakkınız olmayınca iddetini ikmal edinceye kadar hanenizde beklemeye lüzum yoktur.

Yani; ey müminler! Siz şeref-i imanla müşerref mümine olan kadınları nikâh edip sonra hasbelicab onlarla bir tenha odada bulunarak muâmele-i zevciye suretiyle temas etmekden talâk verdiğinizde onların üzerinde sizin iddet hakkınız yoktur. Zira iddet; cima'ın neticesi olan hatunun hamlinde çocuk olup olmadığını tayin için olup bu şüpheye sebep olan cima' vuku bulmadığında iddete ihtiyaç olmadığı cihetle onlar üzerine iddet lâzım gelmez. Şu halde onların talâkla münkesir olan kalplerini tatyib için bir kat elbise verin ve güzellikle evlerinizden çıkarın, diğer bir zevce gitmelerine mani olmayın. Çünkü; sizin hanelerinizde beklemelerine bir sebep kalmadığı gibi zevc-i âhara gitmesine de mani olmaya hakkınız yoktur. Binaenaleyh; onları bigayrıhakkın bekletmek zulümdür.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile cima' etmiş olduğu kadının talâktan sonra erbab-ı hayızdan ise üç hayız görünceye kadar, eğer erbab-ı hayızdan değilse üç ay iddet beklemeleri erkeklerin hakkı olduğuna işaret için Vâcip Tealâ bu âyette iddeti erkeklerden nefyetmiştir. Çünkü iddetten maksat; hatunun rahminde çocuk olup

olmadığının anlaşılmasıdır. Eğer çocuk varsa nesebi babanın olmasına binaen çocuk babanın olduğu cihetle iddet zevcin hakkıdır. Binaenaleyh; zifaf olmadan talâk verilen hatunun iddet beklemesi hatunda çocuk olmadığı ma'lûm olmasına mebnidir. Çünkü; cima' olmadı ki çocuk olsun.

M ü t ' a ; mehir takdir olunmadan nikâh olup zifaf olmakdan talâk verilen hatuna zevc tarafından verilen bir kat elbisedir. Eğer mehir takdir olunmuşsa zifaftan evvel talâk verildiğinde takdir olunan mehrin nısfı lâzım gelir. Bu surette müt'a vâcip değildir. Amma zevc isterse mehrin nısfını verdiği gibi bir de müt'a verir. Zira; zevcin semahatına bir mani yoktur. Müt'a vermek menduptur ve ricale yakışan da semahattır. (سرحوهن) *T e s r i h ;* bu âyette talâk üzerine mürettep olduğundan *talâk manâsına değildir,* belki *tahliye-i sebil* yani *hatunun gitmesine mumanaat etmemek, müsaade etmek* manâsınadır. *S e r a h - ı c e m i l ; ızrar etmeksizin yol vermektir.*

Hulâsa; nikâh olunup da zifaf olmaksızın talâk verilen hatunlara iddet beklemek lâzım gelmediği ve eğer mehir takdir olunmuşsa nısf-ı mehir lâzım gelip mehir takdir olunmamışsa müt'a lâzım geldiği ve erkeklere lâzım olan, bu kabilden talâk verilen kadınları ızrar etmeksizin hanelerinde bekletmeyip müsaade etmeleri lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ umum müminlere dair bazı mesaili beyandan sonra Resulüne mübah olan hatunların kimler olduğunu beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ
مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişan! Biz Azimüşşan mehr-i muaccellerini ver-

diğin hatunlarını ve Allah'ın sana münasip görerek ihsan edip mülk-ü yeminle malik olduğun cariyelerini sana helâl kıldık. Binaenaleyh; onlarla intifa'da senin için bir mani yoktur.]

وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ

[Ve sana muâvenet ve itaat etmek üzere Mekke'den seninle beraber hicret eden amcan, halan, dayın ve tezyen kızlarını nikâhla almak murad edersen sana helâl kıldık.]

وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا
خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

[Ve mümine olan bir hatun eğer nefsini mehirsiz Nebiyy-i Zişan'a hibe eder ve eğer Nebi de o hatunun nikâhını murad ederse o hatunu müminlerin dûnunda habibim, sana mahsus olarak mübah kıldık.] Zira; mehirsiz mücerret hatunun nefsini hibe etmesi ve senin kabulünün nikâh olması sana mahsus bir lûtf-u İlâhidir. Binaenaleyh; sair müminler için caiz olmayıp senin için caiz olan hassalarından birisi de budur. Amma kâfire olan bir hatun velevse nefsini hibe etmiş olsun, firâş-ı nübüvvete lâyık olmadığına işaret için Cenab-ı Hak Resulüne nefsini hibe eden hatunun mümine olması lâzım olduğunu beyan etmiştir.

قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ

[Biz muhakkak zevceleri ve cariyeleri hakkında ehl-i iman üzerine farz kıldığımız ahkâmı biliriz ve o ahkâmı lâyıkıyla eda edip etmediklerini dahi bildiğimizden onların kabiliyet ve istidadlarına göre onlara dörde kadar mübah kıldık.] Çünkü; ziyadesini mübah kılmış olsak hukuk-u zevciyete lâyıkıyla riâyet edemeyeceklerini bildiğimizden ziyadesini mübah kılmadık.

لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ

[Habibim! **Bizim sana mübah kıldığımızı ve zatına mahsus olan hassalarını ve sair müminlere mübah kıldığımızı bildirdik ki senin üzerine güçlük olmasın.**] Zira; biz senin zahir ve batın ahvalini biliriz ki sende hukukullaha müsamaha olmadığı gibi hukuk-u ibada tecavüz ve bilhassa hukuk-u zevciyeye dahi asla tecavüz olmaz. Binaenaleyh; emr-i nikâhta müminlere vâki olan harac sana vâki olmadı ki müminlere dörtten ziyade nikâh caiz olmadığı halde sana dokuza kadar mübah oldu.

وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ۝

[**Halbuki Allahü Tealâ kullarının günahlarını setreder ve hukuk-u ibada riâyeti kendilerine tevfik etmekle merhamet buyurur.**]

Hâzin'in beyanı veçhile Resûlullah'ın amcaları, halaları Kureyş'ten, dayıları, teyzeleri (Benî Zühre) kabilesindendir. Bu âyette Resûlullah'a helâl olarak nefsini hibe eden hatunla murad; *mehir istemeksizin nefsini hibe ve Resulullah'ın taht-ı nikâhında bulunmasını arzu eden hatundur.* Amma âhad-ı ümmet hakkında hatunun nefsini hibe etmesiyle nikâh olsa ve mehir tesmiye olunmasa dahi mehir lâzım gelir. Zira; nefsini hibe etmesi mehir makamına kaaim olmak Resûlullah'a mahsus hassa-ı nebidir. Bununla beraber nefsini hibe etmek suretiyle nezd-i Resûlullah'ta hatunun bulunup bulunmadığında ihtilâf varsa da (İbn-i Abbas) Hazretlerinin rivayetine nazaran nefsini hibe eden hatun ind-i Resulullah'ta bulunmamıştır. Yalnız hatunun nefsini hibe etmesi kâfi olmayıp Resûlullah'ın nikâhını murad etmesi dahi şart olduğu âyette beyan olunmuştur. Binaenaleyh; nefsini hibe eden hatunu Resûlullah'ın kabul buyurması şarttır. Resulullah'a evlâ olanları bu âyette Cenab-ı Hak beyan buyurdu. Binaenaleyh; «Mehrini verdiğin hatunların ve cariyelerin sana helâl oldu» buyurmuştur. Zira mehir; kadının hakkı olduğu cihetle mehri verilen hatunların kalpleri ra-

hat olduğu gibi cariyeleri de kendi mülkü olduğundan istediği gibi tasarruf eder, hiç kimsenin müdahaleye hakkı yoktur. Amma hatun nefsini hibe etmekle mehrini iskat ederse ona kimse birşey diyemez. Çünkü; mehir hatunun hakkı olduğu cihetle kendi hakkında tasarrufta müstakildir.

Resûlullah'a akrabalarının helâl olması Resûlullah'la beraber hicret etmeleriyle meşrut kılınmıştır. Çünkü hicret edenler etmeyenlerden efdal olduğu gibi o zamanda Medine'de maiyet-i Resulullah'ta erkek, kadın ehl-i İslâm'ın çoğalması matlup ve İslâmiyetin teessüs ve takarrur etmesi maslahatına muvafık olduğundan hicrete fazlaca ehemmiyet vermek ve teşvik olmak üzere akraba-yı Resûlullah'tan olan kadınların Resûlullah'a nikâhlarının helâl olması hicretle meşrut olduğu beyan olunmuştur. Nikâhta hicretin şart olması da Resûlullah'a mahsus hassa-i nebeviyedendir ve bu şartın hicretin farz olduğu zamana mahsus olup sonra bu şartın mensuh olduğu dahi mervidir.

Âyetin sebeb-i nüzûlü; Kazî, Hâzin ve Medarik'in beyanlarına nazaran şöyledir: Resûlullah amcası Ebu Talib'in kızı (Ümmühani) yi tezevvüc için talip olmuştu. Ümmühani i'tizar edip Resûlullah da i'tizarını kabul edince bu âyetin nazil olduğu ve Ümmühani «Bu âyetle ben Resûlullah'a helâl olmadım. Zira; henüz hicret etmemiştim» dediği mervidir.

Bu âyet; kadınların mehrini vermek lâzım olduğuna, mehrinde hıyanet ve gadretmek caiz olmadığına delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak Resulüne «Mehrini verdiğin zevcelerini biz sana helâl kıldık» buyurmasıyla mehrin verilmesi elbette lâzım olduğuna işaret etmiştir. Binaenaleyh; mehr-i muaccelini vermeyen zevcine hatunun nefsini teslimden imtinâ' hakkını haiz olduğu kütüb-ü fıkhiyemizde mezkûrdur.

(مما افاءالله عليك) (مما احسن الله عليك من اموال الغنيمة) Yani «Allahü Tealâ'nın sana emval-i ganimetten ihsan ettiği cariyelerini senin üzerine helâl kıldık» demektir. Çünkü *f i ' ; emval-i ganimetten ihsan olunan nimet* manâsınadır.

Hulâsa; Resulullah'ın mehrini verdiği zevceleri ve mülk-ü yeminle malik olduğu cariyeleri ve Resûlullah'la beraber hicret eden

amcasının, halasının, dayısının ve teyzesinin kızlarının nikâhlarının Resûlullah'a helâl kılındığı ve Resûlullah'a nefsini hibe edip Resûlullah da nikâhını murad ettiği mümine hatunun bilâmehir Resûlullah'a helâl olması hassa-i nebi olduğu ve müminlerin zevceleri ve cariyeleri hakkında farz kıldığı şeyi isti'dad ve liyakatlarına göre farz kılıp hukuk-u zevciyete riâyet edip etmediklerini Allah'ın bildiği ve bu ahkâmın meşruiyeti Resûlullah'ın üzerinden suûbetin kaldırılması için olduğu ve bu gibi ahkâmı vaz' ile Cenab-ı Hakkın kullarına merhamet buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nisvandan Resulüne helâl olanları beyandan sonra ezvac-ı mutahheratla muâşeretten Resûlullah'a helâl olanları beyan etmek üzere :

تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ

buyuruyor.

[Habibim! Zevcelerinden istediğinle beytuteti te'hir edersin, dilediğini nefsine zam ve celbetmekle sohbet edersin.]

وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ

[Ve firaşından uzlet ettiğin zevceni istersen celbedip onunla ülfet ettiğinde senin üzerine günah yoktur.] Zira; zevcelerinden istediğinle istediğin zaman ünsiyet ve diğerinin ünsiyetini te'hir etmek Cenab-ı Hakkın sana bir lûtfudur.

(تُرْجِي) *ircadandır. İ r c a ; tehir etmek* manâsınadır. (وتؤوى) *kendine zammetmek, yatağına almak* manâsınadır. Bu âyetin nüzûlünden evvel zevceleri beyninde taksime riâyet etmek Resûlullah üzerine vâcipti. Bu ise Resulullah'ı tazyik olup vahy-i İlâhiyi telâkkide kalb-i nebevileri ıztıraptan salim olamayacağına binaen Cenab-ı Hak Resulü üzerinden vücubu kaldırdı ve

Resulünü bu âyetle muhayyer kıldı ve buyurdu ki «Habibim! Sen zevcelerinden istediğin kimsenin taksimini te'hir eder ve istediğin kimseyi nefsine zammeder, ünsiyet edersin.» İşte bu suretle Resulünü muhayyer kılmakla ıztırabını izale ve «Bir müddet-i muvakkata yatağını terkettiğin kimseden istediğini getirir, onunla ünsiyet edersin. Bu hususlarda senin üzerine günah yoktur» buyurmakla Resulünün salâhiyetini tevsi' etti. Fakat Resûlullah muhayyer olmakla beraber ezvacı beyninde taksime riâyet etmekle iltifatından hiç birini uzak tutmadı ve bu hususta lûtfundan hiç birini mahrum etmedi.

Hâzin'in beyanı veçhile âyette *u z l e t ; talâk* manâsına olduğuna nazaran «Talâk-ı ric'iyle talâk verdiğin zevceni istersen geri alır, ünsiyet edersin» demektir. Bu âyette zevceleri beyninde taksime riâyette Resûlullah'ın muhayyer olması hassa-i nebidir. Çünkü; ahad-ı ümmet hakkında bu muhayyerlik olmayıp taksime riâyet vâcip olduğundan terkeden kimse hatuna zulmettiği cihetle günahkâr olur. Amma Resûlullah üzerine vâcip olmaması; Cenab-ı Hakkın Resûlüne bir lûtfu olduğu gibi Resûlullah'ın vâcip olmayarak taksime riâyeti Resûlullah tarafından fazilet ve zevcelerine ayrıca bir lûtuf olduğunda şüphe yoktur, ancak içinden bazılarının muâmele-i zevciyelerini terketmiş olsa zulüm olmaz. Zira; bu sûre'de bundan evvel beyan olunduğu veçhile âyet-i hıyarda ezvac-ı nebi muhayyere kılındıklarında bu şartla muhayyer kılınmışlardı. Yani Allah'ı ve Resûlünü ihtiyar eden; taksime riâyet hakkını terketmek şartıyla muhayyer kılınmışlardı. Onlar da bu şartla Resûlullah'ı ihtiyar etmekle taksim haklarını Resûlullah'ın reyine havale ettiklerinden taksim hakkını davaya salâhiyetleri kalmamıştır. Böyle olduğu halde beyan olunduğu veçhile Resûlullah taksimi asla terketmemiştir. Bu âyette (ترجى) *talâk*, (تؤوى) *imsak* manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir : [Habibim! Sen zevcelerinden istediğine talâk verir ve istediğini nezdinde tutarsın] demektir ki talâk verip vermemekte muhayyersin demek olur. Resûlullah ezvac-ı mutahherattan (Sevde) Hazretlerine talâk vermek murad etmişti. Sevde Hazretleri «Yâ Resulallah! Bana talâk verme ki yevm-i kıyamette ben de ezvacın meyanında

haşrolunayım, ben nöbetimi Hz. Ayşe'ye terkettim» dedi, Resûlullah da ricasını kabulle talâkını terk ve ezvac-ı mutahherat meyanında ibkaa etmekle mesrur etti.

***

Vâcip Tealâ Resulünü muhayyer kıldığını beyandan sonra Resulünün muhayyer olması zevceleri hakkında hayır olduğunu dahî beyan etmek üzere :

ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَن تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ

buyuruyor.

[**Habibim! İşte şu zevcelerinin işlerini sana tefviz edip taksim hususunda seni muhayyer kılmamız zevcelerin gözlerini dinlendirip rahat ettirmeye gayet yakın bir tariktır, işi sana tefviz etmemiz onların kalplerini mahzun etmez ve sen onların küllisine her ne verirsen razı olurlar.**] Çünkü; verdiğin şeyi üzerine vâcip olmayarak vermek senin tarafından lûtf u ihsan olduğundan onların kalpleri rahat olur, mahzun olmazlar. Zira; Resûlullah üzerine taksime riâyet vâcip olmadığı halde ezvacı beyninde taksime riâyet edip cümlesini müsavi tutması onları muâmele-i Resûlullah'tan hoşnut ve razı edip herbiri Resûlullah'ın lûtfundan memnun olurlardı. Amma eğer taksime riâyet Resûlullah üzerine vâcip olmuş olsaydı her ne yapsa üzerine vâcip olan şeyi eda etmiş olduğundan lûtfetmiş olmazdı. Binaenaleyh; Sevde (R.A.) dan başka ezvac-ı mutahheratın cümlesinin nöbetine Resûlullah riâyet ederdi. Amma Sevde yukarıda beyan olunduğu veçhile nöbetini Hz. Ayşe'ye terkle hakkını iskat ettiğinden onun nöbetine tesadüf eden günde Cenab-ı Risaletmeâb Efendimiz Hz. Ayşe ile sohbet ederdi. Bir zevcenin nöbet hakkını diğerine terkle kendi hakkını iskatın cevazına Sevde'nin hakkını terkedip Resûlullah'ın da kabul etmesi delildir.

وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾

[Allahü Tealâ sizin kalplerinizde olan esrarı bilir. Halbuki Allahü Tealâ cümle esrarı bildiği gibi vâki olan hatalarınızın cezasını te'hir eder. Çünkü halîmdir, hilimle muâmele eder.]

Hulâsa; Resûlullah'ın ezvacı beyninde taksim hususunda istediğiyle sohbet etmekte muhayyer olup üzerine taksime riâyet vâcip olmaması ve istediğini firaşıyla müşerref edip istediğinin firaşını te'hir etmeye ve vakt-i âharda te'hir ettiğini takdim etmeye taraf-ı İlâhiden me'zun olması ve bu muhayyerlik ezvac-ı mutahheratın rahatlarını ve mahzun olmamalarını mucip olması ve Resûlullah üzerine taksime riâyet vâcip olmadığından Resûlullah her ne verse lûtuf ve ihsan etmiş olduğu cihetle onların razı olmaları bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulünün üzerine ezvacı hakkında taksime riâyet vâcip olmadığını ve ezvacını, dünyayı ve ziynetini ihtiyar etmekle Allah'ın rızasını ve Resulünü ihtiyar etmek beyninde muhayyer kılıp onlar da Allah'ı ve Resulünü ihtiyar ettiklerini beyandan sonra ezvac-ı mutahheratı taltif ettiğini beyan etmek üzere :

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ

buyuruyor.

[Habibim! Ezvacın seni ihtiyar ettikten sonra sana bu dokuzdan başka nisvandan bir fert helâl olmaz.]

وَلَا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ

[Senin için ezvactan hiçbir zevcle bunları tebdil etmek de helâl olmaz, velevse o nikâh etmek istediğin hatunların hüsnü sana acep vermiş olsun.]

Yani; taht-ı nikâhında olan zevclerinden birine talâk verip de onun yerine başka birini almak senin için helâl olmaz.

إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ

[Ancak mülk-ü yeminle malik olduğun cariye müstesnadır.] Binaenaleyh; bu dokuz zevcelerinden başka cariye bulundurabilirsin.

وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ۝

[Ve Allahü Tealâ herşey üzere gözetici oldu.] Binaenaleyh; her iki tarafın hukukunu muhafaza eder.

Yani; Allahü Tealâ ezvac-ı mutahheratı dünya ve ziynetini ihtiyarla Resulünü ihtiyar edip kifaf miktarı nafakaya kanaat etmek beyninde muhayyer kılıp onlar da Allah'ın rızasını ve Resulünü ihtiyar edince Cenab-ı Hak onların hüsnüniyet ve rızalarına mükâfat olmak için onlar üzerine diğer hatun almaktan veyahut onların birine talâk verip ezvac-ı mutahherat arasından çıkarmakla yerine diğerini almaktan Resulünü menetmiş ve ancak mülk-ü yeminle malik olduğu cariye bulundurmaya müsaade buyurmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ herşeyi gözetici olduğundan herkesin hukukuna riâyet ve tarafeynden mukabele-i bilmisil kaidesine tevfikan herkesin salâhiyetini ta'yin ve bir hadle tahdid eder. Binaenaleyh; Resulüne dokuza kadar müsaade ve onlar beyninde taksime riâyeti reyine havale edince buna mukabil ezvac-ı mutahheratı tatyib için Resulünü de dokuzdan ziyade bir hatun almaktan ve onlardan birine talâk vermekle mahzun ve sohbetinden mahrum etmekten Resulünü menetmiş ve Resulüyle ezvacı arasında lâzım olan tarafeynin yekdiğerine karşı hürmetini te'min buyurmuştur. Binaenaleyh; ezvac-ı mutahherat Resûlullah'ın taksimine ve ihsanına razı oldukları gibi Resûlullah da bu dokuzdan başka bir hatun almamakla me'mur olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette menolunan tebdil; âdet-i cahiliyeden olan tebdil usulünü ilğadır. Çünkü; zaman-ı cahiliyede iki ahbap isterlerse zevcelerini mübadele ederlerdi. Cenab-ı Hak bu âyette mübadele gibi tab'-ı beşere mugayir olan

âdet-i keriheyi menetmiştir. Binaenaleyh; zaman-ı cahiliyede carî olan bu mübadele âdet-i kerihesine bu âyetin nazil olmasıyla hitam verilmiştir. Gerçi âyette hitap; zahirde Resûlullah'a ise de, hakikatta ümmetinedir. Çünkü metbûa hitap; tâbie de hitaptır.

*
**

Vâcip Tealâ Resulünün zevceleriyle muâşeretine dair ahkâmını beyandan sonra ümmetinin Resullerine karşı alacakları vaziyeti ve lâzım olan hürmeti beyan etmek üzere :

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ اِنٰيهُ

buyuruyor.

[Ey müminler! İstizan etmeden nebinizin hücrelerine girmeyin, illâ Resulünüz tarafından size izin verilir ve taam yemenize müsaade olunursa izin verilen mahalle taamın vaktini gözetmeyici olduğunuz halde girin, fakat taam vaktini gözlemeyin.]

وَلٰكِنْ اِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا

[Ve lâkin Resûlullah tarafından davet olunduğunuzda derhal hane'i saâdetlerine girin.]

فَاِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ

[Hane-i saâdette hazır olan taamı yiyince orada söylenecek sözleri dinlemeden hane-i saâdetten çıkın, dağılın.]

اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ

[Zira; şu sizin davetsiz hane-i saâdete girmeniz ve taamdan sonra sözleri dinlemeniz Nebinize eza verir ve Nebiniz de size «Çıkın evimden» demekle sizden haya eder.]

وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْي۪ مِنَ الْحَقِّ

[Halbuki Allahü Tealâ hak olan şeyi size beyan etmekten haya muâmelesi yapmaz.] Binaenaleyh; sizin hakkınızda menfaat olan şeyi size beyan eder. Şu halde sizin için salâh; davetsiz girmemektir ve girdiğinizde taamı yeyince hemen çıkmaktır.

Yani; ey müminler! Hiç bir vakit siz Resulünüzün hücrelerine girmeyin. Ancak vaktini gözetmez olduğunuz halde size izin verilmek vakti müstesnadır. Davet olunmaksızın me'zun olduğunuz bir taam olursa onu yemek için girersiniz. Fakat o taamın da pişeceği ve hazırlanacağı vakti gözetip durmazsınız, lâkin taraf-ı risaletten davet olunduğunuzda derhal davetine icabetle hane-i saâdete girin. Sizin için hazırlanan taamı yiyip açlığınızı defedince derhal dağılın. Taam yediğiniz hücrede oturup kalmayın ve orada birbirinizin sözüyle ünsiyet eder ve ehl-i beyt-i nübüvvetin sözlerini dinleyici olduğunuz halde eğleşmeyin. Hacetinizi kaza edince derhal çıkın. Zira; sizin hane-i saâdette meksedip kalmanız Cenab-ı Nübüvvetpenahınıza eza verir ve Nebiniz de sizi çıkarmaktan utanır. Halbuki Allahü Tealâ size hakkı beyan etmekten haya muâmelesi yapmaz. Yani sizi çıkarmak haktır ve lâkin Resulünüzün kendi hanesinde olduğunuz cihetle «Çıkın hanemden» diyemez, ancak Allahü Tealâ sizin çıkmanızı emreder.

Hâzin, Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğuna nazaran bu âyet; Resûlullah'ın taam vaktini gözeten bazı kimseler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; birtakım kimseler Resûlullah'ın taam vaktini gözetir ve hücre-i saâdete bilâizin girerler. Taamın pişmesini ve hazırlanmasını beklerler ve taamı yer, sözü uzatır, bir müddet hane-i saâdette kalırlardı ve bu muâmeleden Resûlullah da müteezzi olurdu. İşte Cenab-ı Hak bu âyetle onları ve onların emsalini bu gibi münasebetsiz muâmeleden nehyetmiş ve bu misilli ulviyet-i insaniyeye münafi olan ahlâk-ı mezmumeden müminlerin teberri etmeleri lâzım olduğunu bildirmiştir. Binaenaleyh; bu âyetle Cenab-ı Hak âdâba riâyet etmeyenleri te'dip, vazifesini bilmeyenlere vazifesini ta'lim ve terbiyenin harici muâmelede bulunanları terbiyeye davet etmiştir. Diğer bir rivayete nazaran bu âyet Hz. Zey-

neb'in Velîme cemiyetinde nazil olmuştur. Çünkü; Müslim ve Buharî'nin ittifaklarıyla Hz. Enes buyurmuşlardır ki «Resulullah'ın Medine'yi teşriflerinde on yaşında olduğum halde ben Resûlullah'a hizmetçi oldum. Tam on sene hizmet ettim. Binaenaleyh; benden ziyade Resûlullah'ın ahval-i dahiliyesine vakıf olan yoktur. Resûlullah Zeynep (R.A.) ya zifaf olduğunun sabahında taam ihzariyle nası davet etti. Fevc fevc nas geldi, taam yediler, gittiler. Badehu bir cemaat taamı yedikten sonra söze başladılar ve uzattılar. Resûlullah onların bu muâmelelerini sevmedi. Hane-i saâdetten çıktı. Ben de beraber çıktım. Hz. Ayşe'nin hücresi önüne geldik. Resûlullah onları gitti zannıyla avdet etti ve gördü ki çıkmamışlar. Tekrar gitti, geldi. Üçüncü defa gidip gelince çıktılar. Resûlullah da hücre-i saâdete girdi ve bu âyet nazil oldu» demiştir. Sebeb-i nüzûl herhangisi olursa olsun âyet-i celile; bilûmum insanlara ve bilhassa Kur'an'a iman eden ehl-i imana büyük bir terbiye dersi vermiştir. Çünkü; bu gibi bir kimsenin taam vaktini gözetip o vakitte bilâlüzum gelip iz'âc edenler ve işini bitirdikten sonra malâyaniyle iştigal edip fazla eğleşmekle hane sahibini rahatsız edenler zaman-ı saâdete ve o birkaç kimseye münhasır değildir, belki her zaman ve her yerde bulunduğundan Cenab-ı Hak bilûmum ehl-i imana hitabederek cümle müminleri bu gibi hallerden nehyetmiştir. Gerçi âyette «Nebinin evine bilâizin girmeyin» denilmişse de âyetin nüzûlüne sebep; hücre-i saâdette kalan kimseler olmasına binaen hücre-i saâdet zikrolunmuştur, yoksa bu hüküm hücre-i saâdete mahsus olduğundan değildir. Şu halde bilûmum hanelere ve insanlara şamildir.

(غير ناظرين اناه) *İ n a ; vakit* manâsınadır. (انى) (يأنى), (اناءً) masdardır ve zamiri taama râci'dir (ناظرين) *bakmak* manâsınaysa da birşeye bakmak o şeyi gözetmek icabettiğinden burada (ناظرين) (منتظرين) manâsına yani *taamın vaktini gözetmeyici olduğunuz halde demektir.* (الى طعام) da bulunan *t a a m* la murad; Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile *hazırlanmış taam* demektir. Şu halde *âyetin manâsı :* [Ey müminler! Nebinizin hücrelerine hiçbir vakitte girmeyin; ancak Nebiniz

tarafından hazırlanmış bir taama sizin için izin verildiğinde taamın vaktini gözetmeyici ve taamın vaktinden evvel girmeyici olduğunuz halde girmeniz müstesnadır. Zira; izn-i Resûlullah üzere girmekte zarar yok] demektir.

Hulâsa; *bu âyet sekiz hükmü havîdir : B i r i n c i s i : Resûlullah'ın hücrelerine girip taam vaktini beklemek caiz olmaması, i k i n c i s i : Resulullah'ın hazırlanmış taamı yemek üzere izin verdiğinde girmek caiz olması ve sair müminlerin hanelerinde dahî hükm-ü şer'inin böyle olması, ü ç ü n c ü s ü : Taamın vaktinden evvel girip onun pişmesini gözetmek caiz olmaması, d ö r d ü n c ü s ü : Resûlullah tarafından davet vuku bulduğunda derhal girmek lâzım olması, b e ş i n c i s i : Davet olunan taamı yiyince derhal o meclisten dağılmak lâzım gelmesi, a l t ı n c ı s ı ; Taamdan sonra o makamda uzun uzadıya lâfa başlayıp hane sahibini iz'âc etmek caiz olmaması. y e d i n c i s i : Bu misilli muâmelenin Resûlullah'a eza verip Resûlullah'ın onları çıkarmaktan utanması, s e k i z i n c i s i : Allahü Tealâ hakkı beyan etmekten haya muâmelesi yapmamasıdır.* Fakat davet olunan mahalde oturup sohbet edip etmemek örf ü âdete ve hane sahibinin haline ve hanenin tahammülüne tâbidir. Çünkü âyette çok oturmak caiz olmadığının illeti ve sebebi; Resûlullah'ın ezalanması olduğu beyan olunmuştur. Şu halde hane sahibinin ezalanmadığı ve belki oturulmasını arzu ettiği surette zarar yok demektir. Meselâ ekseriya bilâd-ı İslâmda misafirhanelere ve geniş olan evlere vuku bulan davetlerde hane sahiplerinin hatırlarına eza gelmek şöyle dursun bilâkis davetten maksat muhabbet etmek olduğundan o gibi mahallerde istediği gibi oturmakta beis yoktur. Zira hane sahibi oturmakla memnun olur, belki bazı mahallerde taamı yiyince kalkıp gitmek âdeten mezmum bile olur.

***

Vâcip Tealâ hane-i saâdete girmenin âdâbını ve davet vukuunda davete icabetin lüzumunu beyan ettiği gibi ehl-i beyt-i Resûlullah'tan birşey istenildiğinde vera-yı perdeden istenilmek lâzım olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعاً فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَاۤءِ حِجَابٍ

buyuruyor.

[Ey müminler! Ezvac-ı mutahherattan birşey istediğinizde o şeyi onlardan perde arkasından isteyin.]

ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ

[İşte şu perde arkasından istemeniz sizin ve ezvac-ı nebinin kalplerinize ziyade taharettir.]

وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ

[Ve sizin için açık bir surette ezvac-ı mutahherattan birşey istemekle Resulullah'a eza etmeniz sahih olmadı.]

وَلَا اَنْ تَنْكِحُوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِه۪ اَبَداً

[Ve sizin Resûlullah'tan sonra ezvac-ı mutahheratı nikâh etmeniz caiz olmadı.]

اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيماً ﴿٥٣﴾

[Zira; işte şu gerek Resûlullah'a ezanız ve gerek ezvacını nikâh etmeniz Allahü Tealâ indinde pek büyük günah oldu.]

اِنْ تُبْدُوا شَيْـٔاً اَوْ تُخْفُوهُ

[Ey müminler! Eğer siz birşeyi lisanınızla izhar eder veyahut kalbinizle saklarsanız ondan korkun.]

فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً ﴿٥٤﴾

[Zira; Allahü Tealâ herşeyi bilir ve ona göre ceza verir.]

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ
وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ

[Ezvac-ı Resûlullah'ın babaları, oğulları, kardeşleri, oğlan kardeşlerinin oğulları, kızkardeşlerinin oğulları, kendileri gibi Müslüman hatunları ve kendi mülk-ü yeminle malik oldukları cariyeleriyle perdesiz görüşmelerinde onlar üzerine günah yoktur.]

وَاتَّقِينَ اللَّهَ

[Ey ezvac-ı mutahherat! Şu ta'dad olunanların gayrı bir kimseyle perdesiz görüşmekten nefsinizi sakının ve Allah'tan korkun.]

إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ۝

[Zira; Allahü Tealâ herşeye hazır ve nazırdır.] Binaenaleyh; sizin nasıl görüştüğünüzü görür, bilir, ona göre ceza verir.

İşte bu âyetlerle Cenab-ı Hak taife-i nisvana setrin lüzumunu ve setirde erkek ve kadınlar için kalplerinde temizlik ve taharet olduğunu beyanla Resulünün kadrini îlâ ve şanını terfi' etmiştir.

Hz. Ayşe'den Müslim ve Buharî'nin rivayetlerine nazaran âyet-i hicabın yani kadınların mesture bulunmalarına dair olan bu âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Ezvac-ı mutahherat bazı akşamları Medine kadınlarıyla beraber halî meydanlığa tenezzüh için çıkarlardı, Hz. Ömer de «Ya Resulallah! Ezvacınızı perde altına alsanız. Zira huzur-u risaletinize her nevi insanlar gelir, giderler» derdi, lâkin taraf-ı İlâhiden bir emir gelmediğinden. Resûlullah Hz. Ömer'in bu sözünü sükûtla geçiştirirdi. Birgün ezvac-ı mutahherattan Hz. Sevde âdet veçhüzere tenezzühe çıktığında Hz. Ömer «Yâ Sevde! Biz seni bildik» dedi. Bu sözden maksadı hicap hakkında emr-i İlâhinin gelmesine hırsından neşet etmişti, ashaptan

bir kimse de «Resûlullah vefat ettiğinde Hz. Ayşe'yi ben elbette nikâh ederim» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Bu âyette ezvac-ı Resûlullah'ın mesture olmasıyla emr-i İlâhi geldiği gibi Resûlullah'tan sonra nikâhlarının caiz olmadığını dahî beyanla Cenab-ı Hak Resulünün kalbini tatmin etmiştir. Çünkü; sûre'nin evvelinde beyan olunduğu veçhile ezvac-ı Resûlullah bilûmum müminlerin valideleri olduğu cihetle evlâdın validelerini nikâhla alması caiz olmadığı gibi harem-i Risaletpenahiye âhad-ı ümmetten hiçbir kimse münasip olmadığından hiçbir ferdin haremine dahil olamayacağını beyanla ezvac-ı mutahheratın herbiri zevce-i risalet şerefini ebeden muhafaza edecekleri suret-i kat'iyede ilân olunmuştur. Binaenaleyh; «Resulullah'ın vefatından sonra ezvacdan birini nikâh ederim» diyerek alenen söylemek cür'etinde bulunan veyahut bu gibi şeyleri kalplerinde saklayan kimselerin azab-ı İlâhiden korkmaları lâzım olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ herşeyi bildiğinden bu gibi esrarı bilmekle lâyık olduğu cezayı vereceği şüphesizdir. Şu halde nefsini azaptan kurtarmak isteyen kimselerin gerek hal-i hayatında ve gerek hal-i irtihalinde Resûlullah'a eza verecek ahkâm-ı şeriata mugayir bir harekette bulunmaması lâzımdır. Hicap âyeti nazil olunca akrabayı Resûlullah «Bizler de perde arkasından mı konuşacağız?» demeleri üzerine Cenab-ı Hak kadınlar için yedi sınıf kimselerle konuşurken perde lâzım olmadığını beyanla akrabanın hareketlerini ta'yin etmiştir. Çünkü; kadınların pederleri, oğulları, biraderzadeleriyle hemşirezadeleri ve kendi biraderleri mahrem oldukları cihetle beyinlerinde nikâh carî olmadığından perdeye hacet olmadığı gibi kendileri misilli sair Müslüman kadınları ve mülk-ü yeminle malik oldukları köleleri ve cariyeleriyle dahî konuşmakta perdeye lüzum olmadığı beyan olunmuştur. Binaenaleyh; şu zikrolunanlarla perdesiz konuşmakta günah yoktur ve bunlardan başka ricalle konuşmaktan kadınların nefislerini sakınmaları ve bu gibi şeylerden muhafaza etmeleri lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak âyetin âhirinde ittika ile emrettiği gibi herşey üzerinde hazır ve nazır olduğunu, perdeye riâyet edip etmediklerini ve kimlerle konuştuklarını bildiğini beyanla perdeyi ihlâl etmek isteyenleri tehdidetmiştir. Bundan bir iki âyet sonra perdenin lüzumunu ve

fevaidini beyan hakkında tafsilât geleceğine binaen burada bu kadarla iktifa olunmuştur. Hatunun amcasıyla dayısı pederi makamında mahrem olduklarından âyette bu iki sınıf zikrolunmamıştır. (واتقين الله) emr-i setre dikkatın lüzumuna ve setri ihlâl etmek katiyen caiz olmadığına işaret için gaipten hitaba intikal olunmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de ve Kazî'de beyan olunduğu veçhile hatunun kölesi kendine mahrem olup olmadığında ihtilâf vardır. Bazılar «Mahremdir», bazıları da «Namahremdir, perdeli bulunmak lâzımdır» dediler. İşte şu ihtilâfa binaen Fahri Râzi hatunun kölesine karşı açık bulunmasında mahzur ve beis yoktur, eğer mahzur olursa kölesine karşı mesture olmak lâzım olduğunu beyan etmiştir. Fakat Hanefiye indinde kölesi ecnebi gibi olduğundan mesture olması lâzımdır. Gerçi bu âyet; ezvac-ı Resûlullah hakkında nazil olmuşsa da umum müminlerin hakkında hükm-ü İlâhi böyledir ve sair nisvan için ayrı bir hüküm yoktur.

***

Vâcip Tealâ Resulünün hane-i saâdetinde âhad-ı ümmet tarafından lâzım olan ihtiramı beyandan sonra mele-i a'lâ ve mele-i nas içinde ihtiram olunduğunu beyan etmek üzere:

إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ Nebisi üzerine meth ü sena eder ve meleklerde rahmetle duâ ederler. Ey müminler! Siz Nebiniz üzerine şanının i'lâsına duâ edin ve selâm ihda etmekle selâm edin.]

Yani; Allahü Tealâ ve melekler Nebiyy-i Zişan üzerine envâ'-ı rahmet ve kerametle i'tina ederler, ve Resûlullah'ın şan ü şerefine ta'zim ve kadr-i âlilerinin terfiine melekler duâ ederler. Allahü Tealâ ve melekler envâ'-ı keramet̤le ikramda bulununca ey müminler! Siz de Resulünüze hayırla duâ edin. Bilhassa ismini işitin-

ce salevat-ı şerife getirin ve selâmetle dahî duâ edin ki âhirette ecr ü mesûbâta nail olun ve selâmet bulun.

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile Resulullah'ın ismini işiten her mümin üzere salevat-ı şerife getirmek vacip olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; Resûlullah'ın hal-i hayatında nasıl ta'zim lâzımsa hal-i vefatında ism-i celili zikrolunduğunda dahî kemâl-i ta'zim ve ihtiram lâzım olduğuna delâlet eder. Çünkü; Resûlullah cümle mükellefin veliy-yi nimeti ve tarik-ı istikamete sevkeder bir mürşid-i kâmili olup ehl-i imanı imana davet eden ve hidayetlerine yegâne sebep olan Resûlullah olduğundan bu misilli cesîm nimetlerin şükrünü salevat-ı şerifeyle eda etmek her mümin üzerine lâzımdır. Binaenaleyh; Resûlullah'a salevat-ı şerifeyle duâ ve selâm ihda ederek ism-i şerifini işitince bir ta'zim-i mahsusla ta'zime müsaraat etmek her mümin üzerine vâciptir. Beyzâvî'nin beyanı veçhile enbiyaya tebaiyetle âhad-ı ümmet üzerine salevat getirmek caizse de, istiklâl üzere salevat örf-ü şeri'de rusül-ü kirama mahsus olduğundan âhad-ı ümmete salevatla duâ caiz değildir. Rusül-ü kirama salevat; şanlarının i'lâ olunmasına duâdır. Amma salevat-ı şerifeyle duânın vücubu bizim Resulullah'tan aldığımız feyz-i dinî mukaabilinde şükürle âhirette ecir ve mükâfata nail olmaklığımız içindir. Salevat-ı şerife vesilesiyle birçok ecre nail olacağımıza bu âyet delâlet yönünden kâfidir. Zira; Cenab-ı Hakkın emrettiği şeyi işlemekte elbette sevap vardır.

* * *

Vâcip Tealâ Resulüne salevatla emirden sonra bilâkis Resûlullah'a eza edenlerin cezaları lânet olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'ın emrine muhalefet ve Resulüne birtakım nalâyık ahvali isnada cür'et etmekle îzâ ederler. Onlara Allahü Tealâ dünyada ve âhirette lânet eder. Yani dergâh-ı ulûhi-

yetinden tard u teb'îd etmekle rahmetinden mahrum eder ve onlara ihanet edici azabı hazırladı.] Çünkü; onlar Allah'ın ve Resulünün razı olmadıkları ef'âli işlemekle muhalefet ettiklerinden lânete ve azab-ı mühîne müstehak olmuşlardır. (يؤذون) *Î z â '; acıtmak* manâsına olduğu cihetle Allahü Tealâ hakkında manâ-yı hakîkîsi muhaldir. Şu halde Allahü Tealâ'ya nazaran *î z â '; Üzeyr ve İsa (A.S.) Allah'ın oğlu ve melekler Allah'ın kızları demek gibi merzîsinin hilâfını işlemektir. R e s u l u l l a h ' a î z â '; şairdir demek gibi şan-ı nübüvvete lâyık olmayan şeyleri isnadetmektir.* Yahut *î z â '* ile murad; *Resûlullah'a îzâdır* ve Cenab-ı Hak ezadan münezzeh olduğu halde ismini zikretmek Resulüne ta'zim içindir. Çünkü Resulüne îzâyı Allah'a îzâ mesabesinde kılmak; elbette Resulüne ta'zîmdir.

Bu âyette Allah'a îzâya ve Resulüne îzâya mukabil azap da iki nevi zikrolunmuştur. *B i r i n c i s i : Allah'a îzâya mukabil lânettir. İ k i n c i s i : Resûlullah'a îzâya mukabil ihanet edici azaptır.*

***

Vâcip Tealâ Resulüne îzâ edenlerin duçar olacakları cezayı beyandan sonra Resulünün halis ümmetlerine îzâ edenlerin cezalarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar ehl-i imandan erkek ve kadınlara işlemedikleri günahı isnatla îzâ etmekle mümin ve mümineleri incittiler. Onlar muhakkak bühtan yükünü ve açık günahı yüklendiler.]

Yani; şol kimseler ki onlar mümin olan erkeklere ve mümine

olan kadınlara işlemedikleri ef'âl-i zemimeyi isnadetmekle îzâ ederler. Onlar envâ'-ı ukubâtı cami olan bühtanı ve açık büyük günahı yüklendiler ki bigayrıhakkın afif, afife ve kusursuz olan ehl-i imanı incittiklerinden azab-ı İlâhiye müstehak oldular. Çünkü kusuru olmayan insana bigayrıhakkın îzâ etmek; mucib-i azaptır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Medine'de gece taşra çıkan hatunları takibeder birtakım süfeha zuhur etti. Onlardan hatunlar rahatsız olup zevclerine haber vermeleri zevclerinin de Resûlullah'a şikâyet etmeleri üzerine o makule evbaş güruhunu nalâyık ef'âlden nehyetmek üzere Cenab-ı Hakkın bu âyeti inzal buyurduğu mervidir. Gerçi şu rivayete nazaran bu âyet Medine'de vuku bulan bazı hâdiseye binaen o makule kimseleri nehyetmek için nazil olmuşsa da ilâyevmilkıyam insanlar arasında zuhur edecek bu misilli havadisin cümlesine şamildir. Binaenaleyh; sokak aralarında geceleri fuzuli silâh atmak ve nara vurmakla insanları rahatsız edenlere velhasıl her nevi ezayı irtikâbedenlere şamildir.

Hulâsa; erkek ve kadın bilûmum ehl-i imana ezanın haram olduğu, bu misilli haramı irtikâb edenlerin büyük günah işlemiş oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ bigayrıhakkın insanlara ifk ü iftira ve sair hususatla eza eden sefihleri menettikten sonra bilûmum hatunlara lâyık olan kıyafetlerini takınmalarını tavsiye etmek üzere :

يَآ أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَآءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişan! Sen zevcelerine, kerimelerine ve sair müminlerin zevcelerine de ki onlar bürgülerini üzerlerine bürüsünler.]

ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ

[Zira; onların bürgülerini üzerlerine bürünmeleri onların bilinip de eza olunmamalarına ziyade yakındır.]

وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ۝

[Halbuki Allahü Tealâ onlardan evvelce vâki olan kusurlarını affedici ve hallerine münasip mesalihi temşiyetle merhamet buyurucudur.]

Yani; ey kullarımızı irşad için meb'ûs ve müeyyedminindillâh olan Nebiyy-i Zişan! Evvelâ kendi ezvac-ı mutahheratına, kerimelerine ve saniyen sair müminlerin haremlerine nasihat tarikıyla de ki onlar bürgülerini üzerlerine bürünsünler. Zira; şu bürgülerini bürünmeleri onların bilinmekle süfehanın taarruzundan kurtulup îzâ olunmamalarına en yakın bir meslektir. Halbuki Allahü Tealâ bu âyetin nüzûlünden evvel bürgüsüz gezmelerinden dolayı vâki olan kusurlarını setreder ve hallerine münasip ahkâmı inzalle merhamet buyurur. Çünkü; hasbelicab taşra çıkan kadında çarşaf olmayınca süfeha güruhu onları açık görüp tamaa düştükleri gibi şüpheli ve iffetini ihlâl eden kadınlardan zannıyla arkalarına düşerek rahatsız edeceklerine binaen Cenab-ı Hak kadınların çarşaf bürünüp mesture olmalarını emretmiş ve hikmeti de bürgülü olan kadının kim olduğu bilinmemekle suizandan ve süfehanın takibinden kurtulmaları olduğunu beyan etmiştir. Şu halde tesettürün meşruiyetindeki hikmet; fitne kapısını kapamak, nesebi ziya'dan muhafaza etmek, zevceyi zevce rabıtla başkasının taarruzundan kurtarmak, aile teşkilâtına intizam vermek, evlâdın terbiyesine ve dünyanın imarına erkek dışarıdan, kadın içeriden çalışmaktır.

İşte bu âyet-i celileyle Cenab-ı Hak afife olan kadınları setir sebebiyle süfehanın su-u zannından ve taarruzlarından mahfuz kılmakla kalplerinin rahat olacağını beyan etmiştir. Çünkü; bürgüsüz gezen hatunun şekli ve kıyafeti görüldüğü cihetle kalbinde fesat olan kimselerin tamamı celbedip o vesileyle takibederek âkıbet fitneye bâdî veyahut halk arasında güft ü gûyu mucip olarak birtakım rahatsızlığı mucip olacağı ve bu rahatsızlık zevcle zevce arasında imtizaçsızlığa müncer olup bilâhare tefrikayı dahi intac et-

tiği çok defa görülmektedir. Şu halde setirle emir; bütün insanların kalplerinin rahatını ve aile arasında imtizacın esasını ve biçare çocukların terbiyesini te'min etmekle ve insanların yekdiğerine husumetten âzâde olmakla âlemin intizam üzere cereyanına büyük bir hadim ve kanun-u daimdir. Zira; kadının örtülü bulunup ecaniple ihtilâttan memnu' olması zevcin emniyetini ve kalbin şüpheden vareste olmasını mucip olduğundan zevcle zevce beyninde muhabbetin devamına ve nesebin su-u zandan beri olmasına ve aile hayatının rahatla geçmesine sebeptir.

İşte nisvanın tesettürü hakkında insanların her cihetle fevaidini mucip ve insaniyete büyük bir hizmet ve bilhassa kadınlar hakkında bir lûtuf olduğunu idrakten âciz, hava ve hevesine tâbi ve kuvve-i behimiyesi kuvve-i insaniye ve müdrikesine galip olan kimseler Avrupa'nın yaramaz ve hayvan meşrepli ve gayret-i insaniyesini zayi etmiş birtakım insanların âdât-ı kerihelerini tahsinle tesettür-ü nisvana itiraz ederek tesettür-ü nisvan; hürriyet-i nisvanı selp, müddet-i hayatında hapis, faydasız tazyik ve onları mertebe-i insaniyeden iskat etmek ve hukuk-u medeniyeden çıkarmak gibi birtakım vesvese-i şeytaniye dermeyan ederler. Halbuki tesettür; kadınların hürriyetlerini muhafazaya yegâne hadimdir. Çünkü; hatunlar çocuk getirmekle ve hamil meşakkatlarıyla meşgul olduğu cihetle emr-i maişetini lâyıkıyla te'min edemediğinden behemehal maişet hususunda bir erkeğin himayesinde bulunması zaruridir ve onun maişetini tedarike zevci borçludur. Halbuki şimdi kadın hak sahibi, erkek borçludur. Bunun hürriyet hangisindedir? İzdivaç meselesinde zevcin zevceyi veyahut zevcenin zevci himayesi, birinin âmir, öbürünün me'mur olması âheng-i intizamın yoluyla cereyan etmesinde emr-i lâzım ve zaruridir. Şu halde hangisi âmir ve hangisi me'mur olacak? Eğer kadın âmir olsun denecekse, fıtrattaki noksana ne denilecek? Eğer fıtratı tebdil mümkünse bu iddiâ doğru olabilir. Meselâ çocuk doğurmayı erkekler alıp onlarda olan kuvvet, kudret, şecaat, celâdet, dirayet ve zekâyı kadınlara vermek mümkünse bunun çaresini düşünmeli ve bir vakit için erkekliği kadınlara vermeli kadınlığı da erkekler almalıdır. Kadınları erkekler kadar veyahut daha ziyade yükseltmeye çalışanlar evvelâ fıtratı tebdile çalışmalıdırlar, yoksa fıtrat

değişmedikçe herkesin meziyeti kendindedir. Bu evhamla yaşayanların kendilerindeki meziyeti âriyet suretiyle başkalarına verip onlarda olan fıtrattaki noksanı kendim alacağım diye kadınları merasimde takdim etmek, arabada sağ tarafa bindirmekle Allah'ın verdiği ulviyeti süfliyete tenzil eylemek hamakattan başka birşey değildir. Çünkü; fıtratta rical hakimdir ve nisvanın pek çok hususatta ricale ihtiyacı aşikârdır. Bu kadar bedahete karşı «Ben bunun aksini yürüteceğim» diye uğraşmak hamakat ve safdil kadınları aldatmaktan başka ne olur?

Şu halde fıtraten hatun erkeğe muhtaç olup zevc hatunun muhafazasına me'mur olunca bütün meü'net ve meşakkatı üzerine aldığı hatundan zevcin de bir isteyeceği vardır. O da, iffet, taharet ve töhmetten beraettir. İffeti muhafazada bile kadın yine zevcinin himayesine muhtaçtır. Çünkü; kadın ecanibin taarruzuna müdafadan âciz kaldığı gibi meşakkate ve uzak mahalle misaferete tahammülü olamaz ve tahammülü farz olunsa tahammüle mani birçok halleri vardır. O halleri değiştirmek mümkün müdür? Şu halde behemehal idame-i hayatı bir recüle muhtaç olunca o recülün muhabbetini celbetmesi ve onun hüsn-ü zannı altında yaşaması zaruri değil midir? O kadının refah ü saadetle vakit geçirmesi zevcinin muhabbetinin devamına iffetinin şüpheden halî olmasına bağlı değil midir? Şimdi o hatun açık olarak istediği yerde gezer ve istediği kimselerle görüşürse zevcin hüsn-ü zannını idame edebilir mi ve şüpheden kurtulur mu? Halbuki onun rahatı, refah ve saadeti zevcin hüsn-ü zannına bağlı değil mi? Eğer istediği yerde gezer, herkesle görüşür de zevcine şüphe gelir, kalbi rahatsız olursa bu şüpheyi izale ve kalbinin rahat olması setirden başka neyle olabilir? Eğer şüphe gelmezse çölde gezen behâimle onun ne farkı vardır? Serbest gezmesiyle hasıl olan töhmet zevcle zevce arasındaki muhabbetin nefrete tebeddülüne ve nefret de âkıbet firkata sebep olursa bundan en çok zarar görecek kadın değil midir? Çünkü; firkat vuku bulunca kadının himayesine iltica edecek velisi ya bulunur ya bulunmaz. Eğer bulunursa velisinin himayesi altında me'yusane vakit geçirmesi ve aile teşkilâtından mahrum olması mı hürriyettir; yoksa zevcinin muhabbetinin idamesiyle evlâd ü ahfat yetiştirmek ve onların muradını görmek ve bir aile reisi olarak

yaşamak mı hürriyettir? Eğer himaye edecek velisi yoksa sokakta kalacak ve binnetice şunun bunun hizmetçiliğine arz-ı ihtiyaç edecek veyahut süfehanın taarruzuna uğrayacak, sefalete düşecek. Bu levha-i sefalet mi hürriyettir? Evet! Mesture olanlarda dahî bazı iffetini ihlâl edenler bulunabilir, fakat serbestiye nispetle nadir olduğu gibi bizim için vazife, setir hususunda Allah'ın emrini yerine getirmektir. Allah'ın emrini yerine getirdikten sonra vâki olan şeyden mes'ûl olunmayacağı malûmdur.

Şu tafsilâta nazaran İslâm kadınlarının hürriyeti erkeklerden daha ziyadedir. Çünkü; yalnız mesture bulunup dahil-i beytte aile teşkilâtıyla meşgul olmasına mukabil zevc nafakasını, kisvesini ve süknasını te'min etmekle mükellef olduğu gibi ikisinden hasıl olan çocukların nafakalarını tedarik ve her cümlesinin refah ü saaâdetlerini te'min etmekle dahi mükelleftir. Bu uğurda esbab-ı maişet yüzünden her türlü mezahime göğüs germek gece, gündüz onların rahatını düşünmek ve onların muhafaza ve himayelerini der'uhte etmek gibi sayılmaz ve tükenmze meşakkat ve düşüncelere karşı İslâmiyette kadının mükellef olduğu şey yalnız zevcinin muhabbetini ihlâl etmemekle kalbini tatmin etmektir. Şimdi erbab-ı insaf düşünsün! Hürriyet kimdedir? Kadın zevcine mi, yoksa zevc kadına mı hizmet ediyor?

Hulâsa; hatunların bürgü bürünmeleri vâcip olduğu ve bürgülü olunca ecanibin o kadının kim olduğunu bilemediklerinden dolayı taarruzdan vareste olup ezadan kurtuldukları ve hatunların mesture olmalarıyla fitne kapılarının kapanacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ zatına, Resulüne ve müminlere âlenen îzâ edenlerin cezalarını beyandan sonra gizli ezada bulunanların cezalarını beyan etmek üzere :

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki eğer münafıklarla kalplerinde fısk u fücur hastalığı olan fasıklar ve Medine'de ehl-i imanı iz'âc için yalan neşredenler bu misilli ahlâk-ı fasidelerinden vazgeçmez ve nihayet vermezlerse elbette biz sana onlarla mukateleyi emreder ve seni mücahedeye teşvik ederiz, mukateleden sonra habibim! Onlar sana mücavir komşu olamazlar, ancak az bir müddet komşu olabilirler.]

Yani; habibim! Zatıma yemin ederim ki eğer münafıklar gizli hıyanet ve nifaklarından ve zaaf-ı iman eseri kalplerinde birtakım fısk u fücura meyl ü muhabbeti olup afife kadınları yoldan çıkarıp zina etmek kasdıyla takibedenler fısklarından ve Medine'de ehl-i imanı rahatsız etmek ve asakir-i İslâmiye ve saire hakkında birtakım yalan haberler neşredenler bu hallere bir nihayet verip vazgeçmezlerse elbette biz sana onlarla kıtali emreder, seni onlara musallat kılarız, bundan sonra onlar seninle komşu olup sana mücavir olamazlar, ancak az bir müddet mücavir olurlar.

Bu âyette beyan olunan üç sınıfın da bir cemaat olması muhtemeldir. Çünkü; münafıkta sıfat-ı nifak olduğu gibi kalbinde fısk u fücura meyl ü muhabbetle beraber yalan haberler de neşredebilir. Binaenaleyh; şu evsaf-ı mezmumenin üçü de bir şahısta içtima edebilir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile asakir-i İslâmiye gazaya gittiklerinde Medine'de münafıklar «Askerin hepsi katlolundu, düşman Medine'yi istilâ ediyor, başınızın çaresine bakın» gibi ehl-i imanın kuvve-i maneviyesini kıracak, ye's ü fütura düşürecek, korku ve endişe verecek şeyleri neşrederlerdi. Bununla beraber Medine'de münafıklar zahirde mü'min batında kâfir olup daima gizli olarak ehl-i İslâm aleyhine uğraşırlardı, ayrıca imanlarında sebat olmayan fasıklar vardı ki onlar da fısk u fücur kasdıyla ehl-i imana îzâ ederlerdi, diğer bir kısım ahali de vardı ki onların işleri de yalan haber neşretmek ve şuna buna iftira etmekle ifsadatta bulunmaktı. Cenab-ı Hak bu âyette onların cümlesini şiddetle tehdid etmiş ve bu fesadatlarından vazgeçmedikleri surette kıtalle emredeceğini te'kidle beyan ettiği gibi *bu'diyete* delâlet eden (ثُمَّ) kelimesiyle dahî âkıbet-i emirde vatanlarından tardolunacaklarını ve Resûlullah'ın komşuluğundan

mahrum kılınacaklarını da beyan eylemiştir. Zira; insan için vatanından tard olunmak gibi bir belâ olamaz. Çünkü; vatandan tardolunmakta bilûmum ma'lûfâtını, emlâk ü arazisini, evini, bağını, akraba ve taallûkaatını, ahbab ü yaranını ve ömrünün mahasalini terketmek gibi birçok musibetler olduğundan Cenab-ı Hak müfsitleri tard u teb'idle tehdid etmiştir. İşte memleket dahilinde birtakım eracif neşriyle kitle-i İslâmiyeyi iz'âc edenleri, fitne ve fesatla meşgul olanları sahibül'emir olan kimse tarafından onları tardla fesatlarının izale olunmasına âyette işaret vardır.

مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾

[**Müminlere eziyet edenler mel'un oldukları halde tardolunurlar, eracif neşriyle meşgul olanlar her nerede bulunurlarsa şiddetle tutulur ve katlolunurlar.**] Binaenaleyh; onlar için hiçbir yerde rahat mümkün olamaz. Zira; ehl-i iman arasında onların yerleri yoktur. Binaenaleyh; onlar için çare-i halâs; irtikâb ettikleri ahlâk-ı zemimeden vazgeçmek ve hakîkî Müslüman olmaktır. Bu gibi Müslüman simasında bulunan, Müslüman aleyhinde uğraşan, fitne ve fesada çalışan münafıklar her zamanda mevcut olduğundan Cenab-ı Hak onları her nerede olurlarsa tutulup katlolunmalarıyla emretmiştir. Binaenaleyh İslâmiyete yakışan; pâk nasıyedir. Çünkü; mülevves nasıyenin ehl-i İslâm arasında yeri olmadığı bu âyetle sabit olmuştur.

***

Vâcip Tealâ bu misilli erbab-ı fesadı salâha davetten sonra icabet etmezlerse tardetmek ve her nerede bulunurlarsa tutup katletmek lâzım olduğunu ba'delbeyan bu gibileri tard veya katil yeni bir âdet olmayıp eski bir âdet olduğunu beyan etmek üzere :

سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[**Bu misilli münafık, fasık ve müfsitleri tard, ahiz ve katlet-**

mek bundan evvel geçen ümmetlerde Allah'ın âdetidir elbette Habibim! Sen Allah'ın âdeti için tebdil bulamazsın.] Zira; âdet-i İlâhiye nesih kabul etmez. Çünkü âdet-i İlâhiye; emr ü nehyile sabit olmuş nesih ve tağyir kabul eden ahkâm kabilinden değildir. Binaenaleyh bu misilli münafıklar hakkında cârî olan âdet-i İlâhiye; her zaman rahmetinden uzak tutmakla mel'ûn oldukları halde kahr u tedmir etmektir.

***

Vâcip Tealâ münafık ve müfsitlerin dünyada hallerini beyandan sonra âhireti beyanla tehdid etmek üzere :

يَسْـَٔلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Nas sana kıyametten suâl ederler. Sen onlara cevapta de ki «Kıyametin ilmi ancak ind-i İlâhidedir.»]

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾

[Habibim! Sana kıyameti ne gibi şey bildirebilir? Me'mûl ki kıyamet yakın olur.] Çünkü; Allahü Tealâ'dan başka kıyametin vaktini ve vukua geleceği zamanı bilen yoktur ve olamaz. Zira; ilmi Allaha münhasırdır. Gerçi Vâcip Tealâ kitaplarında cümle enbiyaya kıyameti haber verdi, ancak zamanını hiçbir kimseye haber vermemiştir. Binaenaleyh; kıyameti ne gibi şey bildirebilir? Elbette hiçbir şey kıyameti bildiremez, lâkin kıyametin yakın vâki olması me'mûldür. Medarik'te beyan olunduğu veçhile müşrikler istihza tarikıyla, Yahûdiler de imtihan suretiyle kıyametin zamanından suâl etmeleri üzerine bu âyeti inzalle kıyametin aceleten vukuunu isteyenleri tehdid etmiştir.

اِنَّ اللّٰهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَاَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا

[Allahü Tealâ izzet-i huzurundan tardla kâfirlere lânet etti

ve ebeden Cehennem'de kalıcı oldukları halde onlar için Cehennem ateşini ihzar etti.]

لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾

[Kâfirler kendilerini Cehennem'den kurtaracak bir dost ve yardımcı bulamazlar.]

Yani; kıyameti ta'cil edenler âkıbeti bilmediklerinden ta'cil ederler, yoksa kıyamette başlarına geleceği bilseler ta'cil etmezler. Zira; Allahü Tealâ kâfirleri rahmetinden uzak kılmakla lânet ettiği gibi onlar için ebedî Cehennem ateşini hazırladı. Halbuki kâfirler ateşten kurtaracak bir dost ve yardımcı da bulamazlar. Şu halde ta'cil etmeleri başlarına geleceği bilmemelerindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Cehennem'e girdiklerinde beyinlerinde cereyan edecek muhavereyi beyan etmek üzere :

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللّٰهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol günü ki o günde ehl-i Cehennem'in ateş içinde yüzleri bir taraftan diğer tarafa döndürüldüğünde onlar «Ne olaydı, biz Allah'a ve Resulüne itaat etmiş olaydık» derler.]

وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾

[Ehl-i Cehennem kemâl-i tazarru' ve tahassür üzere derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Biz seyyitlerimize ve büyüklerimize itaat ettik, onlar da bizi idlâl ettiler, yolumuzu şaşırttılar.»] İşte böyle demekle tazarru' ederler ve sözlerine şunu da ilâve ederek derler ki :

رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

[«Ey bizim Rabbimiz! Büyüklerimize azaptan iki kat ver ve onlara büyük lânetle lânet et ki ebeden o azaptan kurtulmak ümidi olmasın.»] İşte kâfirler bu sözleriyle kendilerini idlâl edenlerden intikam almak isterler. Çünkü; onlar Cehennem'in azabını görünce Allah'a ve Resulüne itaat etmediklerine ve onlara itaat mukabilinde ulularına ve büyüklerine itaat ettiklerine nedamet ederler ve büyüklerinin kendilerini idlâl ettiklerini ve idlâl ettiklerine bedel azaplarının iki kat olmasını ve rahmet-i İlâhiyeden şiddetle uzak olmalarını isterler, lâkin bu nedametleri fayda etmez, onları azaptan kurtaramaz. Azaplarının iki kat olmasını istemelerinin sebebi; biri kendi dalâletleri, diğeri de bunları idlâl etmelerine mukabil olmasıdır.

***

Vâcip Tealâ zatına ve Resulüne itaatsızlık edenlerin lânet olunduklarını beyandan sonra Benî İsrail'in Hz. Mûsâ'ya iftira ettikleri gibi ümmet-i Muhammed'in de Resullerine iftira etmemelerini tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz Benî İsrail'den şol kimseler gibi olmayın ki onlar Mûsâ (A.S.) a îzâ ettiler. Onların îzâları üzerine iftira ederek söyledikleri şeyden Allahü Tealâ Mûsâ (A.S.) ı tebrie etti.]

وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا ﴿٦٩﴾

[Halbuki Mûsâ (A.S.) indallah kerim, cah ve mansıb sahibiydi, indallah duâsı makbul, her istediği verilirdi.] Binaenaleyh; Benî İsrail'in iftiralarını meydana koymakla Hz. Mûsâ'yı âleme karşı tebrie etmiştir.

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanları veçhile Benî İsrail'in Hz. Mûsâ'ya iftiralarında *üç rivayet vardır.* *B i r i n c i s i :* Sure-i Kasas'ta beyan olunduğu veçhile *Karun, Hz. Mûsâ'ya iftira*

etmek üzere bir fahişeyi para vermekle teşvik etmişti. Allahü Teâlâ hatuna doğru söyletmekle Hz. Mûsâ'yı tebrie etmiştir. *İ k i n c i s i :* Benî İsrail açıkta guslederler ve avret mahallerini setretmezlerdi. Hz. Mûsâ bundan tehaşi eder ve onlardan tenha bir mahalde guslederlerdi. Benî İsrail Hz. Mûsâ'nın tenha mahalde guslettiğini görünce *Hz. Mûsâ'nın vücudunda illet olmasa bizimle beraber guslederdi. Vücudunda illet olduğundan bizimle beraber bulunmuyor* dediler. Cenab-ı Hak bu isnatlarından Mûsâ (A.S.) ı tebrie murad eder. Birgün Hz. Mûsâ elbisesini bir taş üzerine koymuş guslederken şiddetli bir rüzgâr halkeder. Rüzgâr taşı yuvarlar, elbise taşa dolaşır. Taş elbiseyi Benî İsrail'in kalabalık olduğu bir mahalle yuvarlar, götürür, Hz. Mûsâ libasını almak üzere arkasından koşar ve herkes vücud-u Mûsâ'yı görürler ki ilel ü emrazdan salimdir. *Ü ç ü n c ü s ü : Hz. Mûsâ biraderi Harun'u katletti dediler.* Çünkü; Mûsâ (A.S.) biraderiyle beraber Tûr'a gittiklerinde Harun vefat ettiğinden Benî İsrail «Hz. Mûsâ biraderini katletti» demişlerdi. Allahü Tealâ Harun (A.S.) ı ihya edip biraderinin katilden beraetine şehadet etmesiyle Cenab-ı Hak bu isnatlarından dahî tebrie etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'in resullerine iftiralarını beyandan sonra ehl-i imana doğru söylemelerini tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler! Muharrematı irtikâptan nefsinizi sakının ve sözü gayet doğru söyleyin ki Allahü Tealâ sizin amellerinizi ıslah ve günahlarınızı mağfiret etsin.]

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾

[Ve eğer bir kimse Allah'a ve Resulüne itaat ederse muhak-

kak o kimse büyük korkularından kurtuldu ve bütün metalibine nail oldu. Çünkü azaptan kurtulmak ve umduğu sevaba nail olmak; fevz-i azîmdir.]

Bu âyette ittika ve doğru sözün a'mâli ıslaha ve günahları mağfirete sebep olduğu beyan olunmuştur. Şu halde insanların haramdan kaçınmakla doğru söylemeye dikkat etmeleri lâzımdır.

* * *

Vâcip Tealâ Resulünün hüsn-ü âdâbını beyanla müminleri mekârim-i ahlâka irşaddan sonra tekâlif-i İlâhiyenin emr-i azîm olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ

buyuruyor.

[Biz göklere, yere ve dağlara tekâlif-i İlâhiyemizden ibaret olan emaneti kabullerini emrettik. Onlar da bu emaneti götürmekten çekindiler ve emaneti yoluyla eda edememekten korktular, insan emaneti kabul etmekle edasına cür'et etti.]

إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾

[Zira insan; son derece nefsine zulmeder şiddetle cahil ve âkıbet-i umuru idrakten âcizdir.]

Hâzin'in beyanı veçhile bu âyette *e m a n e t* le murad; *tekâlif-i İlâhiyenin cümlesine şamildir.* Semavat ve arza tekâlif kabul etmelerini emrin manâsında birkaç ihtimal vardır. *B i r i n c i s i : Tekâlifin azametini tasvirdir.* Yani *semâvât ve arzın bu kadar cesametleriyle beraber onlar idrak sahibi olsalar da emaneti kabûlü teklif etmiş olsaydık kabûlden imtinâ' ederler ve âkıbetin vehametinden korkarlardı, lâkin insan âkıbeti düşünemediğinden kabul etti* demektir. *İ k i n c i s i : Semâvât ve arza Cenab-ı Hak*

fehm ü idrak vermekle onlara emaneti kabûlü teklif etti ve onlar da emaneti yoluyla eda edemeyeceklerini beyanla kabûlden i'tizar ettiler, Hz. Âdem'e teklif olununca derhal kabul etti. Yahut *semâvât ve arzın imtinâ'* ıyla murad; *kaabiliyetlerinin olmaması,* insanın kabulüyle murad; *kaabiliyet ve istidad sahibi olmasıdır.*

لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللّٰهُ
عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٣﴾

[Biz kadın ve erkek münafıkları ve müşrikleri ta'zibetmek, erkek ve kadın müminler üzerine tevbelerini kabul etmek için insana tekâlifin kabulünü emrettik. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurunu affeder ve tevbelerini kabul etmekle merhamet buyurur.]

Yani; Allahü Tealâ insana emaneti tahmil etti ki küfrünü saklamak ve Müslümanlara hıyanet etmekle bilûmum cinâyâtı irtikâb eden münafıkları emanete hıyanetlerinden ve müşrikleri de tevhidi ihlâl ettiklerinden dolayı ta'zip ve müminlerin tevbelerini kabul etsin, amellerine mukabil ecr ü mesûbât versin. İşte âsîlere azap etmek, itaat edenlere sevap vermek hikmetine mebni emaneti insana tahmil etti.

***

SURE-İ SEBE'

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûre'lerdendir. *Elli dört* âyeti havidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ

[Hamd ü sena şol Allah'a mahsustur ki yerde ve göklerde mevcut olan bilcümle mahlûkat kendinindir.]

وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْاٰخِرَةِ

[Ve âhirette dahî herkesin medh ü senası ancak o Allah'a mahsustur.]

وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ

[Zira; o Allahü Tealâ'nın ef'âli hikmetten halî değildir. Çünkü hakîmdir ve kullarının a'mâlini tamamen bilir. Zira; habîrdir.]

Yani; hamdetmek şanından olan her ferdin hamdi ve medh ü senası şol Allahü Tealâ'ya mahsustur ki semâvât ve arzda mevcut bilcümle mükevvenatta icad, i'dam, ibkaa, ifna, ihya ve imate cihetlerinde tasarruf onundur. Binaenaleyh; ondan gayrı hiçbir kimsenin hamde bizzat istihkakı yoktur. Çünkü; dünyada gerek âlem-i ulvî ve gerek âlem-i süflîden insanlara feyezan eden nimetler Zat-ı Bârî'den feyezan ettiği cihetle kullarının şükrüne müstehak olduğu gibi âhirette dahî hamdü sena kendi zat-ı ulûhiyetine mahsus-

tur. Zira; nasıl ki dünyada insanlara sayılmaz ve tükenmez nimetleri veren odur, âhirette dahi her türlü nimetler kullarına onun tarafından vasıl olduğu cihetle âhirette de hamde lâyık ve müstehak odur, Allahü Tealâ dünyada ve âhirette işlerini muhkem kıldığı gibi cümle mahlûkatın ahvalini tamamen bilir.

Hulâsa; dünyada ve âhirette kullarına her nimet kendisinden varid olduğu cihetle dareynde bizzat hamde müstehak olduğu, dünya ve âhirette onun gayrı bizzat hamde müstehak bir kimse olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ herşeye ilmi lâhik olduğunu icmalen beyandan sonra, herşeyi ilminin ihata ettiğini tafsilen beyan etmek üzere :

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ yere giren rahmet suları, defineler ve emvat gibi her zerratı ve yerden çıkan otlar, ekinler, pınarlar, madenler ve hayvanların cümlesini bilir ve semadan nazil olan yağmur, kar, dolu gibi envâ'-ı berekât ve hayvanatın rızıklarını, semaya çıkan melekleri, kulların amellerini, ruhlarını, yerden semaya doğru giden duman ve buharın cümlesini bilir. Zira; Allahü Tealâ kullarının muhtaç olduğu bereketleri inzâl etmekle merhamet edici ve nimetlerin şükrünü edada vâki olan kusurlarını afla mağfiret buyurucudur.]

Yani; Allahü Tealâ yere giren, yerden çıkan, semadan inen, semaya çıkan eşyanın her ferdini, her cüz'ünü bilir ve semadan nazil olan bereketlere ve arzdan hasıl olan nimetlere şükreden kullarına merhamet eder ve nimetlerin şükrünü edada kusur edenlerin kusurlarını afla mağfiret buyurur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *r a h m e t - i İ l â h i y e ; semâdan bereketleri inzal edip yerden bereketleri bitirmeye mas-*

ruftur. M a ğ f i r e t - i İ l â h i y e de *kulların ruhları amelleriyle beraber semâya çıktığında mağfirete masruftur.*

*
**

Vâcip Tealâ dünyada ve âhirette hamde istihkakını ve ilminin herşeyi muhit olduğunu beyandan sonra kâfirlerin âhireti inkârlarını ve bu inkâra cevabı beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ

buyuruyor.

[Şol kimseler bize «Kıyamet gelmez» dediler ki onlar kâfir oldular. Habibim! Sen onlara cevapta de ki «Evet! Size kıyamet gelecek ve gayba âlim olan Rabbime yemin ederim ki elbette size kıyametten ibaret olan saat gelecek». İşte yâ Ekrem-er Rusül! Sen böyle demekle itikadlarını reddet.]

لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ

[Allahü Tealâ gaybı bilir. Zira; semâvât ve arzda zerre miktarı bir şey Allah'ın ilminden kaybolmaz.]

وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ۝

[Ve zerreden küçük, zerreden büyük hiçbir şey olmadı, illâ cümlesi Levh-i Mahfuz'da münderiçtir.] Binaenaleyh; vaad-i İlâhide yanlış olmaz. Şu halde vaad ettiği kıyamet elbette olacak ve size gelecek olduğu cihetle inkârınız merduttur.

Yani; Allahü Tealâ Resulü vasıtasıyla âhireti vaad edince kâfirler istihza tarikıyla «Bize kıyamet gelmez, âhiret yoktur» demeleri üzerine onların bu inkârlarını red ve davalarını iptal etmek üzere Cenab-ı Hak Resulüne cevabı ta'lim suretiyle de ki habibim!

Kıyameti inkâr eden kâfirlere sen cevapta «Ey kâfirler! Yerde ve gökte bulunan mevcudattan zerre miktarı hiçbir şey ilminden gaaip olmayan, küçük, büyük herşeyi levh-i mahfuzunda yazılı olan Rabbime yemin ederim ki kıyamet elbette size ve umuma gelecek. Zira; Rabbim kıyametin geleceğini haber verdi. Rabbimin haberinde ise hulfolmaz, elbette vâki olur» demekle onları ilzam et.

Beyzâvî ve Medarik'in beyanları veçhile kâfirlere karşı kıyameti ispatta Vâcip Tealâ'nın *âlim-ül gayb* olduğu zikrolunmuştur. Çünkü; kıyamet mugayyebatın en hafî ve en büyüklerinden olduğu cihetle kıyameti ispatta Vâcip Tealâ'nın semâvât ve arzın her zerresine ilminin lâhik olduğunu beyan etmek kıyamet hakkında haberinin doğru olup şüphesiz olduğuna binaen kıyameti ispatta Cenab-ı Hakkın *âlimülgayb* olduğu beyan olunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın semâvâta; ervaha ve arza ilmini beyanla; ecsama, ecsamın eczalarına ve onların mekânlarına âlim olduğuna işaretle haşrın ve âhiretin imkânına ve vâki olacağına işaret olunmuştur. Çünkü; ecsamı ve ecsamın eczasını bilince onların hayat bulup iâdesi mümkün olacağında şüphe yoktur.

Hulâsa; kâfirlerin kıyameti inkâr ettikleri ve Resulullah'ın kıyametin geleceğini yeminle te'kidederek kâfirlerin inkârlarını reddettiği, semâvât ve arzın eczasından hiçbir zerresi ilm-i İlâhiden gaaip olmadığı ve zerreden büyük ve küçük her ne varsa cümlesi levh-i mahfuz'da yazılı olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ kıyametin vâki olacağını beyandan sonra vukuunun hikmetini beyan etmek üzere :

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[İman edip amel-i salih işleyen müminleri cezalandırmak için kıyamet gelecektir. İşte o imanla beraber amel-i salih işleyenler için mağfiret-i azîm ve meşakkatsız güzel rızık vardır.]

Yani; Vâcip Tealâ herşeyi, hatta insanların amellerini dahi levh-i mahfuz'da yazdı ve ispat etti ki Allah'ın vahdaniyetine, Resulünün risaletine imanla beraber amel-i salih işleyen kimselerin amellerinin cezasını versin. Çünkü; kıyamet olmasa herkes amelinin cezasını tamamıyla istifa edemez. Zira; dünyada ne kadar hüsn-ü ceza görse bekası olmadığından ameline ceza kâfi olamaz. İşte şu imanla amel-i salih işleyenler için vâki olan kusurları mağfiret ve bol rızık var ki, o rızk-ı kerimdir, yani sahibine zahmet vermez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ iman mukabilinde *mağfiret* ve amel-i salih mukabilinde *rızk-ı kerimi* zikretti. Çünkü; müminin her ne kadar günahı çok olsa da âkıbet Cehennem'den çıkıp Cennet'e gireceğine binaen her mümin için imanı sebebiyle mağfiret vardır, rızk-ı kerim de amel-i salihe münasiptir. Zira; Allah'ın rızası için amel eden kullarını rızk-ı kerimle mesrur etmek şan-ı ulûhiyete lâyıktır ve âhiret rızkında kisb meşakkatı ve tükenmek korkusu olmadığından müminlere verilecek rızık, kerem sıfatıyla tavsif olunmuş ve mağfiret müminlere mahsus olup birkaç kısma münkasem olmadığından başka bir sıfatla temyiz olunmamıştır. Amma mutlaka rızık; mümine ve kâfire âm olduğundan birçok aksamı bulunduğu cihetle müminlere mahsus olan rızkın sairlerinden tefrik olunması için bu âyette kerem sıfatıyla tavsif olunmuştur. Çünkü; âsîlerin rızkı Cehennem'de zakkum ağacı ve emsali birtakım fena şeyler olduğu cihetle onların rızkında kerem sıfatı yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ kıyametin vücudundaki hikmet; kullarının ameleriyle cezalanmaları olduğu ve ehl-i imanın cezası rızk-ı kerim olup mağfiretle taltif edeceğini ve ehl-i küfrü azapla cezalandıracağını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ سَعَوْ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar bizi âciz kılmak kasdıyla âyetlerimizi

iptale sa'yettiler. İşte şu bizim âyetlerimizi iptale sa'yedenler için elem verici fena azaptan azap vardır.]

Yani; kıyametin vukuu muhakkak ve levh-i mahfuz'da herşeyi biz ispat ettik ki bizim vahdaniyetimizi ikrar ve kudretimize delâlet eden âyetlerimize iman edenleri hüsn-ü ceza ile ve bizi âciz kılmak emeliyle âyetlerimizi iptale sa'yedenleri acıtıcı fena azaplarla cezalandıralım, herkes sa'yinin cezasını görsün, amel-i abes olmasın.

R i c z ; *azabın gayet çirkini ve şenîi* manâsınadır. Şu halde âyetleri iptale sa'yedenlerin sa'yleri pek büyük cinayet olduğundan onların azaplarının şiddetine işaret için Cenab-ı Hak azaplarının *şenaat* manâsını mutazammın olan riczden olacağını beyan etmiştir.

Hulâsa; ahkâm-ı şeriatı iptale sa'yedenlerin cezaları pek şiddetli olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ âyetlerini iptale sa'yedenlerin cezalarının şiddetini beyandan sonra dünyada dahi sa'ylerinin batıl olacağını beyan etmek üzere :

وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ
الْحَمِيدِ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ tarafından kendilerine ilim verilenler sana inzal olunan Kur'an'ın ancak hak olduğunu ve ef'âlinde mahmud ve cümleye galip olan Rabbin Tealâ'nın tarikına insanları hidayette kıldığını bilirler.]

Yani; habibim! Seni tekzibeden kâfirler âyetlerimizin iptaline ne kadar sa'yetseler sa'yleri batıldır. Zira; şol kimseler Rabbin Tealâ'nın sana inzal ettiği Kur'an'ın ancak hak olduğunu ve haktan hariç birşeyi mutazammın olmadığını bilirler ki onlara ilim verildi. Binaenaleyh; kendileri erbab-ı ilim ve irfandandırlar, onlar o

kitabın tarik-ı haktan inhiraf edenlerden intikam almaya kaadir ve zatında bilûmum medh ü senaya müstehak olan zat-ı ecell ü alâ'nın tarik-ı müstakimine delâlet ettiğini dahi bildiklerinden iptale sa'yedenlerin sa'yleri semeresiz kalır. Çünkü; erbab-ı ilme onların tekzipleri fütur vermediği gibi daha ziyade kuvvet verir.

Hâzin, Kazî ve Medarik'in beyanları veçhile âyette kendilerine ilim verilen *e r b a b - ı i l i m* le murad; *ashab-ı Resulullah* veyahut *ehl-i kitabın uleması* olmak muhtemel ise de *Kur'an'a iman eden bilcümle ulema* murad olunmak daha ziyade muvafıktır. Çünkü; ashab-ı Resûlullah ile ehl-i kitabın uleması beraber murad olunmakta bir mani de yoktur. Zira maksat; Kur'an'ın hak olduğunu bilip ona iman etmektir. Şu halde «Ashaptır» veyahut «Ehl-i kitap ulemasıdır» diyerek tefrikte bir manâ olmadığı gibi âyette tefrika delâlet eder bir delil de yoktur. Binaenaleyh; mutlaka Kur'an'ın hak olduğunu bilip iman eden ehl-i ilme din-i Muhammedî'ye tan'eden kâfirlerin veyahut İslâm kisvesine bürünmüş münafıkların ta'nlarının hiç te'siri olamaz ve erbab-ı ilme onların te'sir edemeyeceğini Cenab-ı Hak bu âyetle ispat etmiştir. Çünkü; hakka karşı batıl az bir zaman içinde parlar gibi görünürse de daima muzmahildir. Binaenaleyh; ulemanın kalbinde yakin üzere sabit olan itikad-ı hak hariçten birtakım müfsitlerin itirazları ve ta'nlarıyla mütezelzil olmaz.

Bu âyette Kur'an'ın hak olduğunu bilmeye sebep olan ilimle murad; *ilm-i dinî* olduğundan ulûm-u felsefiye ve sanayi-i garibeye müteallik ilim sahiplerinin itikaad-ı hakka muvaffak olmamalarıyla suâl varid olmaz. Zira; ulûm-u sınaiyye itikaad-ı hakka hadim değildir, belki umur-u dünyaya hadimdir. Şu halde ulûm-u dünyaya âlim olmakla ulûm-u dine ve itikaad-ı hakka âlim olmak lâzım gelmez.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i ilmin Kur'an'ın hak ve doğru yola îsâl ettiğini bildiklerini beyandan sonra kâfirlerin tekzibe dair söyledikleri sözlerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ

buyuruyor.

[Kâfirler dediler ki «Biz size bir recüle delâlet edelim ki o recül size haber verip diyor ki (Sizin her eczanız dağılıp parça parça olup toprağa karıştığınızda yeniden hayat bulup hal-i aslîniz üzerine olacaksınız) demekle öldükten sonra dirileceğinizi söylüyor.»]

Yani; Resulullah kâfirlere öldükten sonra dirileceklerini, haşrı ve kıyameti haber verince bu haberi havsalaları almadığından Resûlullah'ı istihza maksadıyla bazıları bazılarına dediler ki «Biz size bir recül gösterelim mi ki o recül size garip bir şey haber veriyor ve haber verdiği şey muhal olduğu halde mümkün addediyor ve vâki olacağını suret-i kat'iyede söylüyor ve (Siz vefat edip her eczanız dağılıp toprağa karıştığınızda tekrar dirilip bir mahlûk-u cedid olacaksınız» demekle birtakım aklın almayacağı muhalâttan bahsediyor. Halbuki o recül nübüvvet davasında bulunuyor. Nebi olan kimse böyle muhalâttan bahseder mi?» dediler ve bundan maksatları şan-ı nebeviye nakisa bulmak ve imandan imtinâ' etmektir. Halbuki evvelâ nasıl icad olunduklarını düşünmemekle cehaletlerini meydana koymuşlar ve hamakatlarını âleme ilân etmişlerdir.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile âyette *r e c ü l* le muradları; *Resûlullah'tır.* Resulullah beyinlerinde ism-i alemîsiyle meşhur olduğu halde recül tabirleri, söylediği sözü kendi zu'mlarınca beğenmediklerinden bilmemezlik içindir. (مزقتم) *T e m - z î k ; tefrik olunup dağılmak* manâsına yani «Eczalarınız dağılıp toprağa karışıp yok olduktan sonra elbette yeniden insan olacaksınız» demektir. Kâfirler sözlerine şunu da ilâve ettiler, dediler ki :

أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ

[«Muhammed (S.A.) şu söylediği sözlerinde Allah'a yalanla iftira mı ediyor, yoksa kendisinde cinnet var da cinnîler lisanını öyle mi söylüyor?»]

Yani; müşrikler Resûlullah'ın kelâmını gaayet garip addettiklerinden dediler ki «Ölüp toprağa karışıp yok olduktan sonra tekrar dirilip insan olmak inanılır birşey değildir. Şu halde Muhammed (S.A.) bu sözüyle ya Allahü Tealâ'ya yalan olarak bile bile iftira ediyor, yahut cinnete müptelâ olmuş, böyle birtakım hayalâttan bahsediyor. Acaba bunun hangisidir? Yalanla iftira mı, yoksa cinnet mi?» demekle şan-ı nebeviye lâyık olmadık isnadatta bulundular.

Hulâsa; kâfirlerin Resûlullah'ın haşra müteallik haberini istib'âd ettikleri ve Resûlullah'ın beyanatını iki şeye hamledip «Ya iftirâalâllah» veyahut «Âsar-ı cinnettir» dedikleri ve bu sözleriyle hamakatlarını meydana koydukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin ve müfsitlerin Resulüne isnadettikleri iftira ve cinnetten Resulünün beri olduğunu beyan etmek üzere :

بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ ۝

buyuruyor.

[Kâfirlerin Resulullah'a isnadettikleri iftiraalâllah ve cinnet yoktur, belki âhirete iman etmeyen müşrikler peygamberlerinin sözünü tasdik etmediklerinden azab-ı ebedîde ve hidayetten gaayet uzak bir dalâl içindedirler.] Binaenaleyh; onlar için asla necat yoktur. Çünkü; onların kibirleri nebilerinin haberini tasdiklerine mani olduğundan hidayete yaklaşmak ve doğru yolu tutmak ihtimali yoktur, dalâletleri hidayete gaayet uzak olduğu cihetle bu misilli hezeyanı bilâpervâ söylemeye cesaret etmişlerdir.

Medarik'te ve Beyzâvî'de beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ bu âyette müfsitlerin Resulüne isnadettikleri şeyleri redle kendi-

lerine daha eşna' olan dalâl-i baîdi ispat etmiş ve iftiranın kendilerinde olduğunu beyan buyurmuş ve dalâletlerinin sebep olduğu azabı dalâl üzerine takdimle azaba istihkaklarının kemaline işaret etmiştir. Çünkü dalâlet; behemahal azaba müeddi olacağından ikisi keenne bir zamanda oluyor gibi dalâl ve azap beraber zikrolunmuştur. Zira; dalâlette olan kimse itikadıyla ve ameliyle ayn-ı azap içinde yol tutmuş gidiyor, halbuki kendinin haberi yoktur. Şu halde onun ef'âli ayn-ı azap demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulüne iftira edenlerden intikamını almaya kaadir olduğunu beyanla birtakım azviyata cesaret edenleri insafa davet etmek üzere :

أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

buyuruyor.

[Haşrı inkâr eden müfsitler kör oldular da önlerinde, arkalarında, altlarında, üstlerinde ve her cihetlerini ihata eden semayı ve menfaatları için ayakları altına döşenmiş arzı görmediler mi ve bunlar görülmeyecek bir şey mi?] Her gün arzdan hasıl olan nimetlerle telezzüz ve taayyüş ettiklerini bilmiyorlar mı? Semadan nazil olan bereketlere bakıp düşünmüyorlar mı? Bu kadar büyük deliller meydanda olduğu halde nasıl oluyor ki haşrı inkâr ediyorlar, emvatı ihya etmek, semayı ve arzı icaddan daha kolay değil mi? Bunları halka kaadir olan hallâk ufacık insanları ihyaya kaadir olmaz mı? Halbuki Allahü Tealâ'ya nispetle büyük, küçük, zor, kolay olmaz. Zira; kudret-i İlâhiyeye nispetle zerreyi halketmekle bütün dünyayı halketmek beyninde fark yoktur, cümlesi müsavîdir. Çünkü; zorluk ve kolaylık bizlere nispetledir. Şu halde bu kadar cesîm mahlûkatı halkettiğini her gün müşahede eden insanlar haşr-ı emvatı inkâr ederler de Allah'ın kahrından korkmazlar mı?

اِنْ نَشَاْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُن۪يبٍ ﴿٩﴾

[**Eğer biz haşrı inkâr edenlerin ihlâkini murad edersek onlarla arzı Kaarûn gibi batırırız veyahut semadan bir kıt'asını onlar üzerine düşürmekle ihlâk ederiz. İşte şu semâvât ve arzı icada kaadir olan Allahü Tealâ'nın kudretini tefekkürde Allah'a rücû' ve günahlarına tevbe eden her kul için alâmet ve ibret vardır.**] Çünkü; gazab-ı İlâhiyi mucip olan esbabı terkle canib-i İlâhiye rücû' eden abdin teemmülü çok olduğu cihetle bu misilli kimselerden intikam almaya kudretine birçok deliller vardır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin Resulullah'a azviyatlarının ve âyetleri tekziplerinin şiddetli azabı mucip olduğunu ve eğer kâfirler bu hal üzere ısrar ederlerse azabın gayet büyüğüne müstehak olduklarını kendilerine tebliğle tehdid için Cenab-ı Hak bu âyeti inzal etmiştir. Çünkü; bu âyette insanlar her nereye gitseler arzla sema arasından çıkmaya ve kaçıp kurtulmaya bir yol bulamayacaklarını ve isyana devam edince Allah'ın azabından korkmaları lâzım geldiğini, dünyada helâklerini murad ederse yere batırmak veya semadan bir parça düşürmekle helâk edeceğini beyan; elbette onları tehdittir.

Hulâsa; insanlar için semâvât ve arzda olan acâibata nazar etmek lâzım olup o delâile nazar etmeyenleri Allahü Tealâ isterse yere batırmak veyahut semadan bir parça düşürmekle ihlâk edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âlem-i mükevvenatta olan acâyibata nazarın lüzumunu beyandan sonra acâyibât-ı İlâhiye cümlesinden olarak Dâvûd (A.S.) a vermiş olduğu bazı fezâili beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ مِنَّا فَضْلًا

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki biz kendi lûtfumuzdan Dâvûd (A.S.) a nübüvvet, kitap ve güzel sada gibi faziletler verdik.]

يَا جِبَالُ اَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ

[Verdiğimiz fezâil cümlesinden olarak cemâdât ve hayvanattan bazılarını biz Dâvûd'un emrine muti' kıldık, dedik ki «Ey dağlar, ey kuşlar! Siz Dâvûd (A.S.) la beraber tesbihe rücû' ve onunla beraber bizi nekaaisten tenzih edin». Dağlar ve kuşlar da emrimize imtisalen tesbihe devam ettiler.]

وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ﴿١٠﴾

[Ve biz Dâvûd için demiri yumuşak kıldık.] Binaenaleyh; demir elinde çamur gibi yumuşak olduğu cihetle ateşsiz ve çekiçle döğmeksizin demirden eliyle istediğini yapardı.

Medarik'te ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Hz. Dâvûd her ne zaman tesbih ederse etrafında olan dağlar, o havalide bulunan kuşlar onunla beraber tesbih ve tehlile devam ederler ve onların herbiri Hz. Dâvûd'un emrinden çıkmazlardı.

Dağların ve kuşların tesbihlerinin keyfiyeti; Hz. Dâvûd'a mucize olarak Cenab-ı Hak dağlarda ve kuşlarda tesbihe delâlet eder sadalar halkedip Dâvûd (A.S.) ın o sadayı işitmesidir. *Yahut* Beyzâvî'nin ikinci tevcihine nazaran dağların, kuşların acîp ve garîp halleri Cenab-ı Hakkı nekaisten tenzihe delâlet etmeleri ve bunların müştemil olduğu acâyibâtta tefekkürün Hz. Dâvûd'u tesbihe sevketmesi ayn-ı tesbihtir denmişse de bu manâca tesbih Hz. Dâvûd'a mahsus olmadığından bunların *t e s b i h l e r i* yle murad; *hakîkî tesbihtir* ve onu anlamak da mucize olarak Hz. Dâvûd'a müyesser olmuş ve ondan evvel geçen enbiyaya müyesser olmamıştır. Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Dâvûd (A.S.) a itaat eden cemadattan yalnız dağlar değil, belki birçok ahcar ve eşcar itaat ettiği gibi hayvanat-ı vahşiyeden dahi birçok itaat edenler vardı. Lâkin dağlar kemâl-i cesamete ve kuşlar hayvanat-ı saireden ziyade kaçmaya malik olmakla beraber itaat edince sairlerinin itaatları

evleviyetle sabit olduğundan bu ikiyi zikirle iktifa olunmuş ve diğerlerinin zikrine hacet görülmemiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Dâvûd (A.S.) a demirin muti' olmasının sebebi şöyledir: Hz. Dâvûd mütenekkiren gezer ve gördüğü kimselere «Dâvûd'un hükümetinden memnun musunuz, zulüm var mıdır, Dâvûd nasıl adamdır?» diyerek suâl ve aldığı havadise, ahalinin arzusuna göre hükümetini tanzim ve şahsına ait olan cihetlere dikkat ederdi. Birgün adeti veçhile gezip suâl ederken insan suretinde bir meleğe «Dâvûd nasıl adamdır?» dediğinde melek «İyi adamdır, fakat kendinin ve ıyalinin nafakasını beytülmalden alıyor» deyince Hz. Dâvûd Cenab-ı Hakka maişetini kendi eliyle kazanmak için bir sebep halketmesine dair duâ etmesi üzerine Vâcip Tealâ demiri emrine muti kıldı ve zırh yapıp satmasını ilham etti. Ondan sonra Hz. Dâvûd demirden zırh yapıp satmakla taayyüş ederdi. Resûlullah'ın «Dâvûd (A.S.) ancak elinin emeğini yer ve onunla taayyüş ederdi» buyurması da bu manâyı te'yid eder.

***

Vâcip Tealâ Hz. Dâvûd'a demiri muti' kıldığını beyandan sonra demirin istimali hususunda varid olan emrini beyan etmek üzere :

أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Biz demiri Dâvûd'a istediği gibi isti'mal etmeye müsahhar kıldıktan sonra dedik ki «Yâ Dâvûd! Sen demirden genişçe zırh yap ve zırhın dokuntusunu dar yap ki süngü ve mızrak onun deliklerinden işlemesin, düşmanın silâhına mukavemet etsin.» Ve onları irşad için dedik ki «Siz â'mâl-i salihe ve ahlâk-ı marziye işleyin. Zira; ben sizin amelinizi görür ve bilirm.] Binaenaleyh; iyilerini kabul ve kötülerini reddederim» demekle biz Dâvûd (A.S.) a ve etbâ'ına verdiğimiz nimetlerin şükrünü ifa etmek için â'mâl-i salihaya sa'yetmelerini tavsiye ettik.

(ان اعمل سابغات) *S â b i ğ ; bol gömlek* yani «Zırhın bol ve giyen kimsenin her tarafını ihata edecek bir halde olmasıyla» emirdir. (وقدر فى السرد) *T a k d i r ; dar yapmak, s e r d ; zırhın dokuntusu dar olmaktır.* Yani; «Zırhın kendini bol ve dokuntusunu dar yap» demektir. Zırhı âlemde evvel icad eden Dâvûd (A.S.) dır ve bir zırhı dört bin dinara sattığı ve evlâd ü ıyalinin nafakasını ondan tedarik edip bakiyesini sadaka ettiği mervidir. Yahut Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (وقدر فى السرد) demek «Vaktin cemiini zırh yapmaya sarfetme, belki kuut-u yevmiyeni tahsil edecek kadar bir vaktini zırh yapmaya tahsis ve takdir et, ta'yin ettiğin vakitte zırhı doku, bâkî kalan vaktini ibadete ve umur-u ibadı temşiyete sarfet» demektir.

***

Vâcip Tealâ Dâvûd (A.S.) a ihsanını beyandan sonra Süleyman (A.S.) a ihsanını beyan etmek üzere :

وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ

buyuruyor.

[Biz Süleyman (A.S.) a rüzgârı müsahhar kıldık ki o rüzgâr kuşluk vakti bir aylık yol, öğleden sonra bir aylık yol kat'eder ve biz Süleyman'a bakır ve tunç madenlerini akıttık.]

وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّهِ

[Ve cinnîlerden Süleyman (A.S.) huzurunda iş işler birtakım kimseleri müsahhar kıldık ki onlar Rablerinin izniyle Süleyman (A.S.) a itaat ederlerdi.]

وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿١٢﴾

[Ve onlardan bizim emrimizden harice meyleden olursa biz ona Cehennem azabını tattırırız.]

Yani; biz lûtf u ihsan olarak Süleyman (A.S.) a rüzgârı müsahhar kıldık ki rüzgâr Süleyman (A.S.) ın emrine muntazır ve hükmüne mutî' idi. Binaenaleyh; o rüzgâr emri veçhile istediği yere kürsüsünü ve kürsü üzerinde etbâ'ını ve askerini alır, götürürdü ve o rüzgârın kuşluk vakti kat'edeceği mesafe bir aylık ve öğleden sonra kat'edeceği mesafe bir aylık ki, yevmiye iki aylık mesafe kat'ederdi. Hatta Süleyman (A.S.) Şam'da sabah taamını yer ve öğle vakti (Istahır) da — seyr-i seriyle Şam'a bir aylık mesafedir — bulunur, öğleden sonra (Kâbil) e varır, orada beytutet ederdi ki orası da bir aylık mesafedir. Binaenaleyh; sabah Şamda, öğle üzeri (Istahır) da ve akşamı Kâbil de karar ettiği mervidir, biz Süleyman (A.S.) a bakır madenini suyun aktığı gibi akıttık, cinnilerden bazı kimseleri ona müsahhar kıldık ki onlar huzur-u Süleyman'da iş işler ve Rablerinin izniyle onlar emr-i Süleyman'a muntazır ve hükmüne razılardı ve eğer onlardan bir kimse bizim emrimizden meyleder ve rıza-yı Süleymanîye muhalefette bulunursa biz ona azab-ı Cehennem'i tattırırız.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette *a z a b - ı s a î r* le murad; *cinnîler üzerine müekkel olan meleğin elinde bulunan ateşten kamçıyı işinde hainlik edene vurmasıdır,* yoksa âhirette Cehennem ateşi değildir. Binaenaleyh; Süleyman (A.S.) ın iş için istihdam ettiği cinnîlerin asla emrine muhalefet etmeyip daima hükmü altında mahkûm olduklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Hâzin'in ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile *a y n - e l k ı - t ı r ; bakır madeni olup Yemen'de bulunduğu ve pınardan su kaynadığı gibi bakırın kaynadığı ve Cenab-ı Süleyman'ın istediği kadar isti'mâl ettiği* mervidir. Şu halde pederine demir müsahhar kılındığı gibi oğluna da bakır madeni müsahhar kılınmıştır.

***

Vâcip Tealâ Süleyman (A.S.) a rüzgârı ve cinnîleri müsahhar kıldığını beyandan sonra cinnîlerin Hz. Süleyman için ne gibi ameliyâtta bulunduklarını beyan etmek üzere :

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَٓاءُ مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ

buyuruyor.

[Cinnîler Süleyman (A.S.) için dilediği mescitleri ve yüksek binaları ve istediği suretleri ve büyük cesamette havuz gibi taam çanaklarını ve gayet büyük yerinden kalkmaz sabit kazanları yaparlardı.] İşte bu nimetlerin şükrünü eda etmelerini tavsiye olmak üzere biz onlara dedik ki :

اِعْمَلُٓوا اٰلَ دَاوُ۫دَ شُكْرًاۜ

[Ey âl-i Dâvûd! Bu nimetlere şükür olarak amel edin.] demekle vesâyâda bulunduk.

وَقَلٖيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

[Ve benim kullarımdan şükrediciler gayet azdır.]

Yani; biz Süleyman (A.S.) a cinnîleri muti' kıldık ki o cinnîler Süleyman (A.S.) ın istediğini yaparlar, güzel mescitler, yüksek kaleler ve muhkem konaklar meydana getirirlerdi.

Hâzin'de ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette *m e h â r î b* le murad; *mescitlerdir.* Mescitten mihrapla ta'bir; cüz'-ü mühimmiyle ta'birdir. Yahut *m e h â r î b* le murad; *büyük kalelerdir.* Çünkü; büyük kalelere muharebe zamanı iltica olunup onların âlet-i muharebeden ma'dud olmalarına binaen kalelerden *mehârîb*le ta'bir olunmuştur. Hz. Süleyman'ın yaptırdığı kalelerin en mühimmi (Beyt-i Mukaddes) kalesidir ki (Buhtunasır) ın tahribine kadar devam etmiş ve birçok muharebelerde mukavemet eylemiştir.

Cinnîlerin Hz. Süleyman'ın arzusuna muvafık yaptıkları şeylerden birisi de suretlerdir. Çünkü; o zamanda suret yapmak mübah olduğundan Süleyman (A.S.) ın emriyle birçok suretler yaparlar ve istedikleri yerlere koyarlardı. Hatta Süleyman (A.S.) ın

kürsüsü altında iki aslan sureti, kürsünün üstünde iki kerkes kuşu sureti yaptıkları ve daha arzu edilen şeyleri i'mâl ettikleri mervi ise de Süleyman (A.S.) ın istediği veçhile suretler yaptıklarını bu âyet-i celileyle Cenab-ı Hak beyan etmiştir. Binaenaleyh; Süleyman (A.S.) ın şeriatında suret yapmak caiz olduğu ve Süleyman (A.S.) ın da istediği veçhile suretler yaptırdığı kat'îdir. Amma bizim şeriatımızda nesholunmuş ve mücessem suret yapmak haram kılınmıştır.

Cinnîlerin Hz. Süleyman'ın istediği veçhile yaptıkları şeylerden bir nev'i de taam çanakları ki onlar gaayet cesîm ve birçok askerin taamına kifayet edecek miktarda olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü; asker usulleri her zamana göre değişir. O zamanda askerin taamı hususunda tertibat ne yolda olduğuna dair tarih mazbut değilse de çanakların gaayet cesîm olduğunu Vâcip Teâlâ'nın bu âyette beyanından birçok kimselerin bir sofrada beraber bulunduğu anlaşılmaktadır. Bizim zamanımızda ise dokuz kişinin bir manga olarak bir sofrada bulunup taam yedikleri ve çanağa karavana denmek usulü carî ve mu'tedildir.

Süleyman (A.S.) ın dilediği veçhile yaptıkları şeylerden birisi ve o taamların pişeceği tencere yani kazanlardır ki o kazanlar ordugâhlarda sabit olup yerlerinden kalkmazdı. Çünkü; âyette (راسيات) (ثابتات) manâsına olduğundan kazanların ordugâhta yemek pişmek için konduğu mahalde daima durduğuna delâlet eder. Gerçi bu kadar cesîm karavanalara birkaç yüz kişi nasıl toplanır, nasıl yenir gibi insan bunu baîd addederse de zamanımızda ikiyüz, üçyüz kişinin alafranga usulü bir sofrada masa başında toplandığını gören ve bilen bunu istib'âd etmez. Çünkü; o zamanda birçok kimsenin bir sofrada yemek yemelerinde elbette bir usul vardı. Fakat bizce o usulün keyfiyeti ma'lûm olmamaktan öyle bir usulün olmaması lâzım gelmez. İşte beyan olunduğu veçhile şu zamanda ikiyüz veya üçyüz kişinin bir sofrada yemek yiyecekleri bu usul meydana gelmediği bir zamanda söylenmiş olsaydı insanlar keyfiyetini düşünemediğinden def'aten istib'âd ederlerdi, halbuki vukuunu zaman ispat etmiştir. Kezalik bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile Süleyman (A.S.) rüzgâr vasıtasıyla kuş-

luk vakti bir aylık, öğleden sonra bir aylık ki bir günde iki aylık mesafe kat'ettiğini havsala-i beşer biraz düşünür ve belki imanı zayıf olan kimse istib'âd da ederdi. Fakat zamanımızdaki tayyareler o meselenin keyfiyetini tamamen izah etmiş ve istib'âda mahal kalmamıştır.

Vâcip Tealâ Dâvûd (A.S.) ın sülâlesine câh, mansıp, saltanat ve bu kadar nimetleri ve kimseye müyesser olmayan servet-i azîmeyi verince onları şükre terğib etmek için «Ey âl-i Dâvûd! Size verilen nimetlere şükür için amel edin» buyurdu ve nimetin şükrünü edaya devamın lüzumunu beyan için kullarından şükredenlerin gayet az olduğunu beyan etti. Âyette *k ı l l e t* le murad; *şükrünü lâyıkıyla eda edenlerin azlığıdır,* yoksa mücerret şükredenler az demek değildir. Çünkü; şükreden çoktur, fakat hakkıyla şükreden azdır. İşte bu manâya işaret için (شَكُور) lâfzı varid olmuştur. Çünkü *ş e k û r ; mübalâğa* manâsına olduğu cihetle mübalâğa suretiyle yani «Lâyıkı veçhüzere şükredenler az» demektir.

***

Vâcip Tealâ Süleyman (A.S.) ın saltanatını beyandan sonra dünyaca bu kadar kuvvet ve kudretiyle beraber onun da ölümden kurtulamadığını ve keyfiyet-i vefatını beyan etmek üzere :

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ

buyuruyor.

[Vakta ki Süleyman (A.S.) üzerine biz mevtle hükmettikse hizmet eden cinnîler için onun mevtine hiçbir şey delâlet etmedi, ancak arzın hayvanatından asa-yı Süleymanî'yi yiyen hayvan delâlet etti.]

فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿١٤﴾

[Vakta ki Süleyman (A.S.) istirahat için yere yattıysa tebeyyün etti ki eğer cinnîler gayb bilmiş olsalardı onlar Süleyman

(A.S.) ın vefatından sonra o hidemât-ı şâkka ve azab-ı muhanette devam etmezlerdi. Halbuki devam ettiler, şu halde gaybı bilmiyorlar.]

Yani; Süleyman (A.S.) ın mevti için mukadder olan vakit gelip biz vefatına hükmedince onun vefatını cinnîlere, evlâd ü ıyaline ve etbâ'ına haber veren ve delâlet eden olmadı, illâ hayvanat-ı arzdan onun asasını yiyen ağaç kurdu delâlet etti. Çünkü; o hayvan asasını yiyip asa kırılınca Süleyman (A.S.) için istinad edecek birşey kalmadı. Vakta ki dayandığı asa yere düşmesiyle Hz. Süleyman da yere yatınca tebeyyün ve tahakkuk etti ki hal ü şan şöyledir : Eğer cinnîler gayb bilmiş olsalardı birçok zaman o meşakkatlı hizmetlerde ve onlara ihanet edici azap içinde eğleşip kalmazlardı. Halbuki hidemat-ı şâkkada devam ettiler, şu halde gaybı bilmiyorlar.

Nimetullah Efendi'nin ve Kazî'nin beyanları veçhile Hz. Süleyman'ın keyfiyet-i vefatı şöyledir : Pederi Dâvûd (A.S.) Hz. Mûsâ'nın çadır kurup istirahat ve ibadet ettiği mevkie (Beyt-i Mukaddes) i bina etmeye başladı ve itmam etmeksizin vefat edeceğinde Beyt-i Mukaddes'in itmamını veliahdı bulunan oğlu Süleyman (A.S.) a vasiyet etmesine binaen Hz. Süleyman onüç yaşında saltanata geçti ve dört sene sonra pederinin vasiyeti üzerine Beyt-i Mukaddes'in binasını itmama başladı. Kendinde olan kuvve-i kudsiye sayesinde cinnîleri istihdamla insanların yapamayacağı hidemât-ı şâkkayı onlara yaptırdı ve ezhercihet gayret etmişse de itmamına az bir zaman kalınca kıbel-i haktan vefat edeceği kendine haber verildi. Fakat Beyt-i Mukaddes'i itmam etmeden irtihalinin zamanı gelmesine bittabi' mahzun oldu ve ancak beytin itmamına kadar vefatının setrolunup halka bildirilmemesini Rabbinden istirham etmesi üzerine Cenab-ı Hak duâsını kabul buyurdu. Kendine mahsus billûrdan yapılmış köşküne girdi ve asasına dayandı, ibadete başladı, esna-yı ibadette teslim-i ruh etmişse de asaya dayandığı cihetle yere düşmediğinden herkes onu ayakta duruyor zannetmekle vefatını kimse bilmediği gibi vefatı hiç kimsenin hatırına bile gelmedi. Çünkü; Hz. Süleyman'ın levazımât-ı

beşeriyesini, yiyecek ve içeceğini yanına alarak nastan aylarca uzlet edip hiç kimseyle ihtilât etmeksizin ibadetle meşgul olmak evvelden beri âdeti olduğundan herkes eski âdetine hamletmiş ve ölümü hatırlarına gelmemişti. O zamanda asaya dayanarak ibadet etmek caiz olduğundan asa üzerine dayanması da âdet-i sabıkaya muvafık olduğu cihetle tûl-ü müddet vefat ettiği halde asa üzerinde kalacağı görülmüş birşey olmadığından hiç kimsenin şüphesini dâî olmadı. Halbuki cinnîler biz gaybı biliriz diyerek halkı aldatıyorlardı. İşte bu minval üzere vefatının zuhuru cinnîlerin gaybı bilmediklerini halka bildirmiştir. Çünkü; iddiâları veçhile gaybı bilmiş olsalardı Hz. Süleyman'ın vefatını bilir ve o meşakkatlı hizmetlerde devam edip durmazlardı. Beyt-i Mukaddes ikmâl olunarak arzusu yerini bulup vefatını ilânda bir mahzur olmadığı zaman hulûl edince âyette beyan olunduğu veçhile asa-yı Süleymanî'yi kurt yemiş olduğundan asa kırılıp yere düşünce ona istinad eden Hz. Süleyman da makam-ı âlîsine yatar ve herkes bilir ki vefat etmiştir. Ancak vefatının müddetine dair âyette sarahat yoktur. Şu kadar ki âyette «Cinniler bilmediler, bilmiş olsalardı azab-ı mühinde meksetmezlerdi» denildiğine nazaran uzun müddet meksettikleri fehmolunmaktadır.

Süleyman (A.S.) ın vefatında elliüç yaşında olup Benî İsrail saltanatına onüç yaşında malik olarak dört sene sonra Beyt-i Mukadddes'i binaya başladığına nazaran Beyt-i Mukaddes'in inşaatı otuz altı sene devam etmiştir. Vefatının bir müddet halka haber verilmediğinin iki hikmeti vardır. *Birincisi: Beyt-i Mukaddes'i cinnîlere bina ettirmek, ikincisi: Cinnîlerin gayb bilmediklerini halka bildirmektir.* Çünkü; cinnîleri zapt u rabıt altına almak ve istediği gibi istihdam etmek Süleyman (A.S.) a mahsus bir mucize ve hassadır. Zira; Cenab-ı Hak onları Hz. Süleyman'a müsahhar kıldı. Eğer vefatını bilselerdi hiç kimseye itaat etmez, derhal dağılırlardı ve hiçbir kimsede de onları zaptetmek kudreti yoktu.

***

Vâcip Tealâ Hz. Dâvûd'a ve evlâdına verdiği nimetleri ve o nimetlere şükretmelerini tavsiye ettiğini beyandan sonra ehl-i sebe'in küfran-ı nimet ettiklerini beyan etmek üzere :

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki evlâd-ı Sebe'in eğleştikleri beldelerinde onlar için muhakkak büyük alâmet ve çok nimetleri vardı. Zira; onların memleketlerinin biri sağında, diğeri solunda iki Cennetleri yani bağları ve bahçeleri vardı. Onlar o Cennetler sayesinde refah ve saâdetle vakit geçiriyorlardı.]

كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ

[Ve onlara ilham tarikıyla «Rabbinizin rızkından yiyin ve nimetlerine şükredin» dedik.]

بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾

[«Ve sakin olduğunuz beldenin suyu ve havası güzel bir beldedir ve Rabbiniz de günahlarınızı mağfiret eder» dedik.]

Yani; zatıma yemin ederim ki «Ahfad-ı kahtandan (Sebe') denen kimsenin evlâdı için meskenlerinde Rablerinin kudretine delâlet eder nimetler ve alâmetler vardı. O alâmetler iki Cennettir : Biri; beldelerinin sağ, diğeri; sol tarafında beldelerini ihata etmiş bağ ve bahçeleri bulunuyordu. Taraf-ı İlâhiden onlara nebileri vasıtasiyla veyahut ilham tarikıyla «Rabbinizin verdiği rızıktan yiyin, için, Allah'a şükredin» denildi ve «Şu sakin olduğunuz beldeniz âb ü havası cihetinden gayet güzel, eza verecek sinek, pire gibi şeylerden safîdir, tâib ve müstağfir olursanız rabbiniz de günahlarınızı mağfiret eder. Şu halde her cihetle şükretmeniz ve ibadetle meşgul olmanız lâzımdır» denilmekle nesayihte bulunuldu.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (Sebe') (Yeşcüb) isminde bir kimsenin oğludur. Yeşcüb (Ya'rib) in ve Ya'rib de (Kahtan) ın oğludur. Sebe'in on oğlu olup bu makamda zikrolunan kavm-i Sebe' o on oğlandan hasıl olan ahalidir. Bunların beldeleri; Yemen'de

San'a'ya üç konak mesafede (Ma'rib) isminde bir belde olduğu mervidir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile o beldenin havası, suyu gayet güzel olup sivrisinek, pire ve sair muziyat olmadığına işaret için Cenab-ı Hak o beldeye *belde-i tayyibe* ünvanını vermekle senâ buyurmuştur ki sıtma ve saire gibi havanın fenalığından neş'et eden hastalıklar da olmadığına işaret olunmuştur. O beldede dünyaca aranılan her nimet mebzul olduğuna işaret için Vâcip Tealâ şükürle emretmiştir. Çünkü şükür; nimet mukabili olduğundan şükürle emir, nimetin tam olmasını müş'irdir.

Nisâbûrî'nin beyanına nazaran *b e l d e n i n t a y y i b e o l m a s ı* yla murad; *beldenin çoraklı olmayıp hasılâtı çok vermesidir.* (رب غفور) demek; «Nimete şükredenleri Rabbiniz mağfiret eder» demektir.

Kazî'nin beyanı veçhile bahçelerin sağda ve solda olmasıyla murad; *beldenin sağında ve solunda olmak* ihtimali olduğu gibi *herkesin hanesinin sağında ve solunda olmak* da muhtemeldir. Fakat hangi suretle olursa olsun dünyaca tab'-ı beşerin sevdiği herşeyin mevcut olduğuna ve memleketin her tarafı gül, gülistan bulunduğuna âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Sebe'in nimetlerini ve ona mukabil şükürle emrettiğini beyandan sonra onların hatalarını beyan etmek üzere :

فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ

buyuruyor.

[Sebe' kavmine bizim şükürle emrimiz üzerine onlar şükürden i'raz ettiler. Binaenaleyh; biz de onlar üzerine (Arim) isminde olan derenin sularını gönderdik.]

وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾

[Ve onların gayet menfaattar olan iki bahçelerini faydasız iki bahçeye tebdil ettik ki o iki bahçeler misvak ağacının ükülü gibi ükül sahibi ve ılgın ve mersin ağacından az bir ağacın sahibidir.]

Yani; menfaattar ve her meyveye malik olan iki bahçeyi işe yaramaz misvak, ılgın ve mersin ağacından az birşeye malik ve menfaattan halî iki bahçeye tebdil ettik.

ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُم بِمَا كَفَرُوا

[İşte şu menfaatlı bahçeleri menfaatsız bahçeye tebdil; küfürlerinin cezasıdır, küfürlerinin cezasıyla biz onları cezalandırdık.]

وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾

[Ve biz bu cezanın emsaliyle cezalandırmaz, ancak şiddetle küfran-ı nimet edenleri cezalandırırız.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *a r i m* lâfzında *üç ihtimal vardır: B i r i n c i s i :* (Köstebek) denilen hayvan ki yerin altından toprağı dürterek kazar ve yer altında gezer. İşte toprak kendine müsahhar olan bu hayvan onların mesdud olan su deposunu içinden birçok yerlerini delmekle onların sularını tutamaz bir hale getirip su deposu yıkılmakla bağlarının ve bahçelerinin tahribine ve selin hücumuna bu hayvan sebep olduğundan (سيل العرم) denilmiştir. *İ k i n c i s i :* Arim, *Belkıs'ın yapmış olduğu seddin kapağı olan taşın ismidir.* O taşın mahallinden oynamasıyla sel suyu hücum ettiğinden (سيل العرم) denmiştir. *Ü ç ü n c ü s ü : O suyun ve seddin bulunduğu derenin ismidir.* Yahut Nisâbûrî'nin beyanı veçhile *şiddetli yağmurdur.*

Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran arim; *kireç ve alçıyla dondurulma bir taş* ki gayet sağlam ve dökme mermer gibidir. Nisâbûrî, Taberî, Kazî ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile kavm-i Sebe'in beldelerinin arkasındaki büyük derenin önüne Belkıs muhkem bir sed inşa etti ki orada pınarlar ve yağmur sula-

rını hapisle iddihar etmişti. O seddin arkasına teraküm eden sular âdeta büyük bir göl halinde olurdu. Belkıs, o sedde üç kapı koydurmuştu. Biri üst tabakadır ki, evvel onu açarlar. Su aşağıya inince orta tabakada bulunan kapıyı açarlar. Oradan da daha aşağı inince alt tabakada bulunan kapıyı açarlar ve herkes bir intizam üzere bağlarını ihtiyacı kadar sular ve asla niza' olmazdı.

İşte o sayede bağları, bahçeleri ma'mur, arazileri çok hasılât verir ve ezher cihet dünyaca refah ve saâdete nail olmuşlarken Cenab-ı Hak onlara nebileri vasıtasıyla bu nimetlerin şükrünü eda etmelerini emretti, lâkin onlar şükürden i'razla tuğyan ettiler, söz dinlemez ve hakkı kabul etmez bir hale geldiler. Onların küfran-ı nimet etmeleri üzerine Cenab-ı Hak köstebek denilen hayvanı mezkûr sedde musallat kıldı. Köstebek, seddin aralarını deldi ve her tarafını gevşetti. Sed suya mukavemet edemeyerek yıkıldı. Bağlarını, bahçelerini tahrip ve nimetleri nikmete tebeddül etti. Hatta haneleri kumlara karıştı ve gazab-ı İlâhinin zuhuruyla perişan bir halde helâk oldular. Bunun sebebi; Cenab-ı Hakkın emrine muhalefetle nail oldukları nimetin şükrünü eda etmemektir.

İşte bu misilli vekaayii Cenab-ı Hakkın Kur'an'da bize beyan etmesi kullarını intibaha davetle nimete şükre ve emrine itaata terğib ve aksinden hazer etmek lâzım olduğuna tenbihtir. Binaenaleyh; bu haller her zaman kurâ ve kasabâtta ve her nevi insanlar üzerinde carîdir. Çünkü; her zaman görüldüğü veçhile her kim ki küfran-ı nimet ederse nimeti nikmete tebeddül eder ve birçok âfetlere ma'ruz kalır. Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Bizim kavm-i Sebe'e, şükürle emredip onlar da şükürden i'raz edince biz onlar üzerine arim seddiyle bağlı olan suyu irsal ettik, bağlarını ve bahçelerini o sel suyuyla tahrip ve her nimetle dolu olan iki Cennetlerini dikenli çalıya, ılgın ve sair faydasız ağaca tebdille yaramaz bir orman haline getirdik. İşte bizim şu tebdilimizin sebebi; onların küfürleridir. Zira; bu misilli ceza ile biz cezalandırmaz, ancak şiddetle nimeti inkâr edenleri cezalandırırız. Binaenaleyh; kavm-i Sebe' şiddetle küfran-ı nimet ettiklerinden onları bu gibi tahribatla müptelâ kıldık ve âkıbet munkariz olmuşlardır] demektir.

H a m t ; misvak ağacına dendiği gibi *dikenli ve meyvesiyle*

intifâ' olunmayan her ağaca dahî denir. *S e d i r ; yaprağıyla cenaze gaslinde isti'mâl olunmakla intifâ' olunur bir ağaçtır. E s l ; ılgın ağacı dedikleri ağaçtır.* İşte meyveli ağaçların meyvesiz ağaçlara tebdilini beyanla Cenab-ı Hak bağlarının eski haline gelmeyerek harabiyetin devamını beyan etmiş ve şu zikrolunan ağaçların içinde en iyisi (sedir) ağacı olduğundan onlardan ahz-ı intikamın şiddetine işaret için sedir ağacını *kılletle* tavsif etmiştir ki son derece hâib ve hâsir olduklarını beyandır. Bu vukuâtın Hz. İsa ile bizim Nebimiz arasında olduğu mervidir.

Bu âyette (فارسلنا) cümlesinde bulunan (فا) lâfzı *sebebiye* olduğundan seylil'arimi göndermeye sebep; şükürden i'raz etmeleri olduğuna ve seylil'arimi irsal; i'razın neticesi olduğuna delâlet eder ve takrir-i kelâm şöyledir : «Biz kavm-i Sebe' üzerine seylil'arim gibi bir âfeti gönderdik. Zira; onlar nimete şükürden i'raz ettiler. Her kavim ki nimete şükürden i'raz ede, biz onlar üzerine âfet göndeririz. Binaenaleyh; kavm-i Sebe' üzerine biz seylil'arim gibi bir âfeti gönderdik» demektir. Şu halde şükürden i'raz eden her kavim ve her şahıs hakkında carî bir düstur-u a'zamdır. Meselâ nail olduğu nimete şükretmeyen her şahsa tatbik olunur ve denir ki «Şu adam âfete ma'ruzdur. Zira; nimete şükretmiyor. Her kimse ki nimete şükretmeye, âfete ma'ruzdur. Şu adam âfete ma'ruzdur».

***

Vâcip Tealâ kavm-i Sebe'in beldelerini tahrib ettiğini beyandan sonra onların misaferetlerinde rahatlarını ve sonra o rahatlarının zevalini beyan etmek üzere :

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً

buyuruyor.

[Ve Biz Azîmüşşan ehl-i Sebe' ile, bizim kendisinde bereket ve bol rızık halkettiğimiz Şam karyeleri arasında birbirine görünür ve yolcular asla şaşmaz, azık istemez; meydanda bağlık, bahçelik karyeler halkettik.]

وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ

[**Ve biz o karyelerde onların seyrüseferlerini mukadder kıldık.**] Hatta kuşluk taamını bir karyede yer ve kaylûlesini yani kuşluk uykusunu diğer karyede uyur, akşam üzeri diğer bir karyeye konar, yatar ve her karyede her türlü nimetleri bulur. Bu nimetleri onlara ihsan etmekle beraber ilham tarikıyla onlara dedik ki :

سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا آمِنِينَ ۝

[**«Siz o karye arasında gecelerde ve gündüzlerde ihtiyacınız ve ticaretiniz için düşmandan ve mûziyattan emin olduğunuz halde yürüyün, korkmayın» demekle onların her türlü rahatlarını te'min ettik.**] Binaenaleyh; onların beldelerinde her nimeti ve âfiyeti verdiğimiz gibi hal-i seferlerinde dahi aynı nimeti verdik.

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا

[**Şu nimetler üzerine onlar «Yâ Rabbi! Bizim seferlerimiz arasını uzaklaştır ki biz de azığa ve şedd-i rahle muhtaç olalım ve mesafenin uzaklığına binaen memleketimize fukara gelmesin, biz de rahat olalım» dediler.**] Çünkü; memleketlerinde olan nimet ve bol rızık sebebiyle etraftan fukaranın hücumuna tahammül edemediklerinden nimetlerinin kadrini bilmedikleri ve fukaranın hukukunu tanımadıkları cihetle etraflarında olan karyelerin harab olup yolların uzaklaşmasını ve fukaranın gelemeyeceği bir hale gelmesini istediler.

وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ

[**Onlar şu duâlarıyla nefislerine zulmettiler. Binaenaleyh; biz onları helâk ederek kendilerinden sonra gelenlere kıssa ve hikâye kıldık ki onlar kendilerinden sonra gelen akvama havadis ve darb-ı mesel oldular.**] Kemâl-i taaccüp ve hayretle herkes onlardan bah-

seder. Çünkü; nimetin ve rahatın sıklete ve meşakkata tebdilini istemek kadar taaccübe şayan bir hamakat olamaz. Bunların refah ve saâdetlerinin tebdilini istemeleri; Benî İsrail'in men ve selvâ yerinde sarımsak ve soğan istemeleri gibidir.

وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ

[Ve onların bu duâlarını kabulle nimetleri zeval bulunca biz onları dağıtır gibicesine dağıttık, perişan ettik, herbirini fakir ve zelil olarak bir beldeye attık.]

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿١٩﴾

[İşte şu umranı harâbe ve nimeti nikmete tebdilimizde Allah'ın kudreti üzerine belâya sabreden ve nimete şükreden her kimse için alâmetler vardır ki aklı olan kimselerin ibret almaları lâzımdır.] Fakat meşakkata sabrı ve nimete şükrü olmayanlar bu gibi şeylerden mütenebbih olmazlar.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *k u r â n ı n z a h i r e o l m a s ı* yla murad; *karyelerin birbirine göründüğü gibi yolların üzerinde olup yolculara dahi görünmesidir. B e r e k e t l i o l a n k a r y e l e r* le murad; *Şam yolu üzerinde olan karyelerdir.* Gecede, gündüzde ve her vakitte emniyet-i kâmile olduğuna işaret için cemi' evkata şamil olan gece ve gündüz zikrolunmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Yemen'den Şam'a giden yol üzerinde ma'mur ve her türlü nimetlerle dolu, birbirine gayet yakın bağlar ve bahçeler her taraflarını ihata etmiş karyelerin mevcut olduğuna ve Şam'dan Yemen'e, Yemen'den Şam'a giden yolcuların kemâl-i emniyet ve refahla gidip geldiklerine bu âyet delâlet eder. O yol üzerinde dört bine yakın karye bulunduğu mervidir. Binaenaleyh; bu âyet kavm-i Sebe'in misaferetlerinde dahî refah ve saâdet üzere olup, sonra o saâdetin zevalini istemeleriyle Cenab-ı Hakkın duâlarını kabul etmekle nimetlerinin nikmete ve ma'murelerinin harabeye tebdil olunduğuna delâlet eder. Bu taleplerinin sebebi; Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran

fukaranın çok gelmesi ve nimetlerinin kadrini takdir edememeleridir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu taleplerinin *b i r i n c i s e b e b i ; Nimetin çokluğundan kendilerine ârız olan kibir ve gururları sebebiyle fukaranın hukukuna riâyet etmeyip hakir görmeleridir. İ k i n c i s e b e b i ; Nimetlerine itimad edip Allah'a itimad etmemeleridir.*

Ebussuud Efendi'nin ve Medarik'in beyanlarına nazaran nimetlerinin zevalini istemelerinin sebebi; rahattan usanmak ve sair kabilelerin atlara ve develere binerek azık tedarik edip uzak mahallere gidip geldiklerine gıpta etmek ve birtakım meşakkatla seyrüseferde yemeye ve içmeye iştihalarının ziyade olacağını tasavvur etmektir.

Herhangi sebebe mebni olursa olsun bunların böyle bir talepte bulundukları ve taleplerinin kabulüyle kendilerinin perişan oldukları kat'idir, insanların bulundukları halin kadrini bilmeyerek bu gibi temenniyatta bulundukları çok kere vâki olur. Hatta her şahıs düşünürse bu gibi yolsuz talepte bulunduğunu kendi de idrak eder. Şu kadar ki bazısı suret-i müsta'celede hedef-i icabete tesadüf eder talebinin hata olduğunu bilir, nedamet de eder, fakat nedameti fayda etmez ve bazısı da hedef-i icabete isabetine tesadüf etmez.

Bu âyette (فجعلنا) cümlesindeki (ف); *sebebiye* olup zulümlerinin onların âlemde havâdis kabilinden olduklarına ve zulümlerinin neticesi ahali beyninde hikâye ve darb-ı mesel olduklarına delâlet vardır ve takriri şöyledir: «Biz kavm-i Sebe'i âlemde hikâye kıldık. Zira; onlar nefislerine zulmettiler. Her kimseler ki nefislerine zulmede, biz onları hikâye ve havadis kabilinden kılarız. Binaenaleyh; biz kavm-i Sebe'i hikâye kabilinden kıldık» demektir.

Bu iki âyet; *sekiz hükmü havîdir : B i r i n c i s i : Kavm-i Sebe'in karyeleriyle kendilerinde bereket ve vüs'at-ı rızık olan Şam karyeleri arasında birbirine muttasıl herkesin görebileceği derecede açık karyelerin bulunmasıdır. İ k i n c i s i : Kavm-i Sebe'in o karyelerde seyrüseferlerinin mukadder olmasıdır.*

Üçüncüsü: Taraf-ı İlâhiden onlara bir nebi vasıtasıyla veyahut ilham ve delâlet-i hal tarikıyla gecelerde ve gündüzlerde her türlü korkudan ve mûziyattan emin olduğunuz halde o karyelerde seyrüsefer edin denilmesidir. Dördüncüsü: Benî İsrail'in (menn ve selvâ) dan yani bıldırcın etiyle kudret helvasından usanıp da soğan ve sarmısak istedikleri gibi *bunların da seyrüseferde karyelerin yakın olmasıyla rahattan usanıp «Yollarımızı uzat yâ Rabbi!» diyerek duâ etmeleridir. Beşincisi: Bu duâları sebebiyle nefislerine zulmetmeleridir. Altıncısı: Bu zulümleri sebebiyle onların helâk olup âlemde yalnız hikâyelerinin kalmasıdır. Yedincisi: Bu duâları sebebiyle Cenab-ı Hakkın onların herbirini fakr ü sefalete müptelâ kılarak birer birer dağıtıp perişan etmesidir. Sekizincisi: İşte bu gibi havadisi Cenab-ı Hakkın Kur'an'da beyanında ibadâtın meşakkatına ve menhiyatı terkin zahmetine sabreden ve nail olduğu nimetin kadrini bilip lâyıkıyla şükreden her kimse için Allah'ın kudretine ve fâil-i muhtar olduğuna alâmetler ve delillerin bulunmasıdır.*

***

Vâcip Tealâ ehl-i Sebe'in isyanlarını beyandan sonra onların isyanları şeytan'ın benî âdem hakkında su-u zannını tasdike vesile olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۝

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki muhakkak İblis benî âdem üzerine zannını tasdik etti ve doğru buldu. Zira; benî âdem hep İblis'e ittibâ' ettiler, illâ müminlerden az bir fırka şeytan'a ittibâ' etmediler.]

Yani; zat-ı ulûhiyet hakkı için şu hüsran ve küfran içinde helâk olan kavm-i Sebe' üzerine İblis zannını doğru buldu. Çünkü; İblis, cins-i beşerin babası bulunan Âdem'e «Ben senin evlâdından bir kısmını idlâl ederim» demişti ve lâkin bu sözü zan üzere söy-

lemişti. İşte kavm-i Sebe' ve kavın-i Sebe'in emsali insanlar Rablerine isyanla şeytan'a ittibâ' edince İblis «İdlâl ederim» dediği zannını tasdik etti. Yani âsîlerin isyanlarını İblis tasdik etti. Çünkü; ekserisi küfran-ı nimet ederek şeytan'a tâbi oldular, illâ müminlerden halis olan bir fırka şeytan'a ittibâ' etmediler. Şeytan'ın zannı ve sözü de ekserisini idlâl etmekti, yoksa «Küllisini idlâl ederim» dememişti.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile şeytan'a ittibâ' etmeyen müminlerden bir fırka ki fırka-i halisadır. Çünkü; müminlerden bir çokları şeytan'a ittibâ'la Rablerine isyan etmektedir. Şu halde şeytan kâfirleri idlâl ettiği gibi müminlerden bir kısmını da idlâl ettiğinde şüphe yoktur. Şu kadar ki müminleri idlâli ehl-i küfrü idlâlinden ehvendir. Zira kâfirleri idlâli; usul-ü diniye ve itikadiyede olup müminleri idlâli ise füru-u a'mâldedir. Binaenaleyh kâfirleri idlâli; ebeden Cehennem'de kalmalarına, müminleri idlâli ise; bir müddet-i muvakkata Cehennem'de kalmalarına sebeptir.

وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ

[Halbuki şeytan için benî âdem üzerine icbar edecek kat'i bir hücceti olmadı, ancak âhirete iman eden müminlerle âhirete şekkeden müşrikler beynini halk nazarında bizim tefrik ve temyiz etmemiz için şeytan onlara musallat oldu.]

وَرَبُّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٢١﴾

[Habibim! Rabbin Tealâ herşeyi hıfzedicidir.] Binaenaleyh; ilminden hiçbir şey gaip olmaz.

Yani; şeytan'ın cümle benî âdem ve bilhassa kavm-i Sebe' üzerine kahr u galebesi yoktur. Çünkü; şeytan'ın benî âdem'i icbar edecek ve vesvesesini kabul ettirecek kadar elinde kat'i bir hücceti olmadı, illâ şeytan'ın musallat olmasının hikmeti; âhirete iman edenlerle etmeyip şekkedenlere ilmimiz taallûk etsin de halk nazarında halleri ma'lûm olsun ve cezalarını tertib edelim içindir.

Beyzâvî'nin işareti veçhile bu makamda Vâcip Tealâ'nın ilminin taallûkunun manâsı; hariçte halk nazarında müminle kâfirin tefrik ve temyiz olunmasıdır. Çünkü; Vâcip Tealâ'nın indinde şeytan musallat olmasa dahî mümin ve kâfir ma'lûmdur. Şu halde onların cezalarını tertiple hiç kimsenin bir diyeceği kalmaz ve herkes kendi günahını bilir.

Allahü Tealâ'nın herşeyi hıfzının manâsı; «Allahü Tealâ müminin imanını, kâfirin küfrünü, âhirette şekkedenlerin şekkini ve muhlis olanların ihlâsını bilir, herkesin ameline göre ceza verir» demektir.

***

Vâcip Tealâ müminlerin ve kâfirlerin hallerini beyandan sonra müşriklerin mezheplerinin batıl olduğunu beyan etmek üzere:

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Müşriklere sen de ki «Ey müşrikler! Çağırın şol kimseleri ki Allah'ın dûnunda onların ma'bud olduklarını siz zu'metmiştiniz.**] Şu halde çağırın onları, size yardım etmekle sizin zararlarınızı defi' ve menfaatlarınızı celbetsinler. Zira ma'budun şanı; kendine ibadet eden kullarının her türlü ihtiyaçlarını defetmektir».

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette emir; müşrikleri ilzam, tehekküm ve hamakatla itham içindir. Çünkü; kâfirler ma'budlarını ibadete lâyık görünce herşeyi ma'budlarından beklemeleri lâzımdır. Halbuki ma'budlarının bunların ihtiyacına dair birşey bilmediklerini ve o ihtiyacı def'e kudretleri olmadığını beyanla onların hamakatlarını kendilerine ikrar ettirmektir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran müşriklerin ittihaz ettikleri mezhep *dörttür: B i r i n c i m e z h e p l e r i: Allahü Tealâ semâyı ve semâda olan mahlûkatı halkedip arzı ve arzda olan mevcudatı ehl-i semânın hükmü altında mahkûm etmek ve arza mensup olan insanların semâda olan yıldızlara ibadetleri lâzım olup*

Allahü Tealâ ehl-i semânın ma'budu ve ehl-i semâ da ehl-i arzın ma'budu olduğunu itikad etmektir.

⁂

Vâcip Tealâ bu mezhebin butlanını beyan etmek üzere :

لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ

buyuruyor.

[Ey müşrikler! İbadet ettiğiniz ehl-i semâ semâvât ve arzda zerre miktarı hayr ü şerre, menfaat ve mazarrata malik olmazlar.] Şu halde onları nasıl ma'bud ittihaz edersiniz? Çünkü; ma'budda iktidar lâzım olduğundan hiçbir şeye malik olmayan âcizler ma'bud olamaz.

Müşriklerin *i k i n c i m e z h e p l e r i ; Semâvât yalnız Allah'ın mahlûku olup arz Allah'la yıldızların müştereken mahlûkları olduğundan yıldızların da ibadete müstehak Allah'ın şerikleri olduğunu itikad etmektir.*

⁂

Vâcip Tealâ bu itikadın butlanını beyan etmek üzere :

وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ

buyuruyor.

[Ey müşrikler! O sizin ibadet ettiğiniz şeylerin yerde ve gökte Allahü Tealâ'ya asla iştirakleri olmadı.] Zira; semâvât ve arzın icadında ve mülkünde şirketleri yoktur. Binaenaleyh; onların ibadete istihkakları olamaz. Çünkü; onlar da sizin gibi mahlûk olduklarından bir mahlûkun diğer mahlûka ma'bud olamayacağı bedihidir.

Müşriklerin *ü ç ü n c ü m e z h e p l e r i ; Semâvât ve arz ve bunların aralarında olan bilcümle mahlûkat Allahü Tealâ'nın olup Allahü Tealâ herşeyi yıldızlara tefviz ettiği cihetle hava-*

disin cümlesi yıldızlardan sadır olmakla yıldızların Cenab-ı Hakka muîn ve zahîr olup ibadete müstehak olduklarını itikad etmektir.

***

Vâcip Tealâ bu itikadın butlanını beyan etmek üzere :

وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ'ya müşriklerin ma'budlarından bir muîn ve zahîr olmadı.**] Zira; Allahü Tealâ mülkünde istiklâl üzere mutasarrıf olduğu cihetle hiç kimsenin muâvenet ve muzaheretine ihtiyacı yoktur. Çünkü; Allahü Tealâ hâlik, diğerleri hep mahlûk olduğundan halik mahlûkun muâvenetinden münezzehtir. Eğer mahlûkun muâvenetine muhtaç olsa hâlikın mahlûk ve mahlûkun hâlik olması lâzım gelir, bu ise muhâldir.

Müşriklerin *mezheplerinden dördüncüsü; Melâike, enbiya ve sair büyük addolunan kimselerin suretlerine ibadet edip o putlardan veyahut putlar kendilerinin suretinde olan zevattan ibadetlerine mükâfat olarak şefaat edeceklerini itikad ederek putlara ibadet etmektir.*

***

Vâcip Tealâ bu itikadın butlanını beyan etmek üzere :

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ

buyuruyor.

[**Allah'ın ind-i ulûhiyetinde hiç kimsenin şefaatı menfaat vermez, ancak Allahü Tealâ kimin şefaat etmesine izin verirse o kimse gayrılara şefaat eder, şefaatı da menfaat verir, yoksa müşriklerin itikadları gibi herkes ve herşey şefaata ehil değildir.**] Allahü Tealâ'nın şefaate izin vereceği kimseler; bazı ahadis-i şerifede beyan olunduğu veçhile *enbiya. evliya, ulema, şüheda ve sair ind-i*

ulûhiyette şeref ve haysiyeti olan kimselerdir. Şu halde müşriklerin ibadet ettikleri putlar şefaata ehil olmadıklarından me'zun olamazlar. Şefaata ehil olanlar Rablerinden şefaata izin isteyip me'zun olarak şefaat edince azamet-i İlâhiyeden kendilerine ârız olan korku ve mehabet sebebiyle tavakkuf ve intizar üzere bulunurlar.

حَتّٰٓى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ

[Hatta şefaat edenlerin ve şefaat olunanların kalplerinden korkuları zail olunca birbirlerine suâl ederler ve «Rabbiniz ne dedi?» derler.]

قَالُوا الْحَقَّ

[Onlar da cevapta «Hak söyledi ve şefaata izin verdi ve razı olduğu kullarına şefaat olunacak» derler.] Yahut **[«Bizim size şefaatımız kabul olundu» demekle cevap verirler.]**

وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

[Halbuki Allahü Teal̂â ulviyet ve büyüklükle muttasıftır.] Binaenaleyh; şefaata izin isteyenler ve şefaat olunacaklar cümlesi azamet-i İlâhiyenin mehâbetinden elbette korkarlar.

Yani; şefaata izin isteyen kimseler zuhur edecek ferman-ı İlâhiyi bilmediklerinden kendilerini ve şefaat edecekleri kimseleri korku ihata eder ve emr-i İlâhinin zuhuruna kemâl-i havf ü haşyetle intizar ederler. Hatta ferman-ı İlâhinin zuhuruyla korku kendilerinden zail olup kalpleri mutmain olunca birbirlerinden suâl ederler ve derler ki «Rabbiniz ne dedi?» Onlar da cevabında «Hak dedi» derler ki «Razı olduğu kimseler için şefaata izin verdi» demektir.

⁂

Vâcip Teal̂â kâfirlerin ma'budlarının menfaat ve mazarrata malik olmadıklarını beyandan sonra zat-ı ulûhiyetinin herşeyi hâlik ve insanlara her nimeti ve bilhassa mâbihilhayat olan rızıkla-

rını ihsan ettiğini beyanla ibadetine kullarını terğib ve gayra ibadet edenleri tevbih etmek üzere :

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

buyuruyor.

[Habibim! Müşrikleri ilzam için sen de ki «Ey müşrikler! Semâvât ve arzdan sizi kim merzuk eder?»]

قُلِ اللّٰهُ

[Habibim! **Bu suâlin cevabında sen «Allahü Tealâ merzuk eder» de.**] Çünkü; onların kibir ve gururları Allah'ın râzık olduğunu ikrarlarına manidir, lâkin her ne kadar lisanlarıyla ikrar etmezlerse de rızıklarını veren Allahü Tealâ olduğunu bilirler. Binaenaleyh; cevab muayyen olduğu cihetle sen söyleyiver ve sözüne şunu da ilâve et, de ki :

وَاِنَّٓا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٢٤﴾

[«Muhakkak biz veyahut siz elbette hidayet üzerineyiz veyahut açık bir dalâlet içindeyiz» demekle sizin hidayette ve onların dalâlette olduklarını beyan et.]

Yani; biz fırka-i muvahhide ve siz fırka-i müşrikeden birimiz doğru bir tarik üzerinedir, diğeri de batıla îsâl eder tarik-ı dalâlettedir.

Hâzin'in beyanı veçhile bu âyette (او) lâfzı şek için değil, belki *insaf üzere kâfirleri hakka davet içindir.* Çünkü hidayette olanlarla dalâlette olanlar meydandadır. Zira; biri Cenab-ı Hakkın kaadir ve râzık olduğunu ikrar, diğeri ise bunları inkâr ederek herşeyden âciz birtakım cemadata ibadet ediyor. Elbette fırka-i ûlâ ehl-i hidayet, fırka-i saniye ise ehl-i dalâlettir.

Bu âyette Vâcip Tealâ ehl-i hidayetin ulviyetine ve ehl-i dalâ-

lin zulmet içinde olduğuna işaret için hidayeti, *ulviyete* delâlet eden (على) lâfzıyla (لعلى هدى) ve dalâli; sicn-i girdaba delâlet eden (فى) lâfzıyla (لفى ضلال) suretinde irad buyurmuştur.

قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾

[Habibim! Sen müşriklere de ki «Bizim cürmümüzden siz mes'ûl değilsiniz, biz de sizin amelinizden mes'ûl değiliz. Zira; herkes kendi amelinden mes'ûldür, hiç bir kimse diğerin amelinden mes'ûl değildir» demekle onlara cevap ver.] Ve cevabına şunu da ilâve et, de ki :

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾

[Habibim! Sen onları ilzam etmek için «Bizim Rabbimiz yevm-i kıyamette beynimizi cemeder, sonra adaletle sizinle bizim beynimizde hükmederek aramızda olan niza'ları kaldırır ve haklı haksız meydana çıkar ve haklı olanları Cennetine ve haksız olanları Cehennemine koyar. Zira; Rabbimiz bize nazaran müşkül meseleleri halletmek ve hakkı batıldan ayırmakla hakikatı keşfedici ve hükmettiği şeyin künhünü bilicidir» demekle müşrikleri insafa davet et.]

Şu üç âyette irhâ-i inan vardır. Yani müşriklerin hiddetini celbetmeyecek derecede onlara müdârât ve müsadeyle cevap verilmiştir :

Meselâ birinci âyette «Sizden veyahut bizden birimiz hidayette, diğeri dalâlette» denilmiştir. Halbuki fırka-i muvahhidenin hidayette olduğunda şüphe yoktur. Fakat Resulullah «Elbette biz hidayetteyiz» demiş olsa müşriklerin hiddetini celbedeceğine ve söz dinlemeyeceklerine binaen Resulullah onları yumuşatmak ve sözünü dinletmek için hidayet ve dalâleti terdidle «Siz veya biz» demekle hidayet ve dalâleti müşterek zikretmiştir.

Kezalik ikinci âyette Resulullah cürmü kendi fırkasına ve

ameli müşriklere nispet ederek kendilerinden (عما اجرمنا) ve müşriklerden (عما تعملون) ile ta'bir etmiştir ki kâfirleri insafa davet etmektir. Halbuki, cürüm sahibi müşriklerdir. Çünkü; şirkten daha ziyade bir cürüm olamaz, fakat Resulullah «Siz mücrimsiniz» demiş olsaydı onların hiddetini celbeder ve davetten maksat da fevtolurdu.

Üçüncü âyette yevm-i kıyâmette her zümrenin cem'olunacağını ve Cenab-ı Hakkın fırkalar arasında adaletle hükmedip nizâ'ı kaldıracağını ve haklı haksız orada meydana çıkıp hiç kimsenin bir diyeceği kalmayacağını beyanla hem âhiretin vukuuna, hem de bütün müşkülâtın hallolunacağına işaretle âkıbette olacak şeyi beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri ilzam etmek üzere verilecek cevapları beyandan sonra müşriklerin hatalarını beyanla acizlerini izhar etmek üzere :

قُلْ اَرُونِيَ الَّذِينَ اَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ كَلَّا

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen müşriklere de ki «Ey müşrikler! Haber verin, gösterin bana şol şeyleri ki onları siz Allahü Tealâ'ya şerik kılarak ilhak ettiniz. Onlar mı sizi halketmekle merzuk etti ki siz onları ibadetinize ehil ve müstehak görüyorsunuz? Halbuki hakikat sizin itikadınız gibi değildir.»]

بَلْ هُوَ اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾

[«Belki size herşeyi ihsan eden Allahü Tealâ'dır ki o Allahü Tealâ herkese galip ve her ne işlerse hikmet üzere işler bir aziz ve hakimdir.] Binaenaleyh; ibadetinizi ona hasretmeniz lâzımdır. Çünkü; Allahü Tealâ sizin hâlikınız olduğu gibi hayatınızı ve bekanızı te'min eden ve rızkınızı veren de odur. Şu halde birtakım

âciz ma'budlarınızı hangi sıfatla Vâcip Tealâ'ya şerik kılar ve onlara ibadet edersiniz ve hiçbir veçhile harekete kaadir olamayan âciz cemadatı azîz ve kavî ve cümle ef'âli envâ'-ı hikmeti câmi olan halikınıza nasıl şerik kılar ve niçin düşünmezsiniz?»

***

Vâcip Tealâ tevhidi beyandan sonra risaleti beyan etmek üzere :

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا

buyuruyor.

[Habibim! Biz seni göndermedik, illâ bilûmum nasa risalet-i âmme ile gönderdik ki sen onlardan iman edenleri Cennet'le tebşir ve küfredenleri Cehennem'le korkutur olduğun halde umumuna ahkâm-ı dini tebliğ edesin.]

وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

[Ve lâkin nasın çokları bu hakikatı bilmezler.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Seni risalete intihapla umum insanlara Resul gönderdik ki onları daire-i şeriatına alarak tarik-ı istikamete sevkedesin ve onlara ubudiyetin yollarını ta'rifle envâ'-ı ibadete irşad ve ibadetini lâyıkıyla eda edenleri Cennet'le ve ibadetine göre Cennet'in dereceleriyle tebşir, imandan ve ibadetten imtinâ' edenleri Cehennem'le inzar edesin. Çünkü biz seni göndermedik, ancak kâffe-i nasa iyiliklerle tebşir ve kötülüklerle inzar etmek maksadına mebni gönderdik, lâkin nasın çokları irsalden hikmeti, irşaddan maksadı ve resule ittibâ'ın sebeb-i necat olduğunu bilmezler. Binaenaleyh; tarik-ı dalâleti irtikâpla resule ittibâ'dan imtinâ' ederler. Zira cehalet; onları muhalefete sevkeder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette nas; *Arap, Acem, siyah, beyaz cümle efrad-ı beşere şamildir.* (كَافَّةً)

lâfzı *risaletin umumi olmasına ve cümle nasa şümulüne delâlet eder.* Buhârî ve Müslim'in ittifakıyla (Câbir) Hazretlerinden rivayet olunan bir hadiste Resûlullah «Benden evvel geçen enbiyaya verilmeyen beş şey bana verildi: *B i r i n c i s i : Bir aylık mesafede düşmanlarımın korkusuyla mansur kılındım. İ k i n c i s i : Yeryüzünün her tarafı benim için mescit kılındığından ümmetim her yerde namaz kılabilirler. Ü ç ü n c ü s ü : Emval-i ganimet bana ve ümmetime helâl oldu. D ö r d ü n c ü s ü : Bana şefaat-ı âmme verildi. B e ş i n c i s i : Her nebi kendi kavmine meb'ûs oldu, ben umum nasa ba'solundum»* buyurdu. İşte bu hadis âyetteki (كَافَّةً) lâfzının (عَامَّةً) manâsına olduğunu te'yid etmiştir.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾

[Onlar risaletten maksadı bilmezler ve kıyameti inkâr ederek derler ki «Eğer sözünüzde sadıksanız şu vaadettiğiniz kıyamet ne zamandır? Ve hangi vakit olacaksa oluversin.»] İşte müşrikler bu sözleriyle isti'câl ederler, bundan maksatları inkârdır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette hitap; Resûlullah'a ve müminleredir. Çünkü; Resûlullah kıyametin vâki olacağından bahsettiği gibi Resûlullah'a iman eden müminler de bahsettiklerinden kıyameti inkâr edenler bu sözü Resûlullah'a söyledikleri gibi kıyamete iman eden müminlere dahî söylerler ve elyevm kıyameti inkâr eden süfeha ehl-i imanı bu gibi sözleriyle istihza ederler.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin inkârlarına cevabı beyan etmek üzere:

قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen kıyameti inkâr edenlere de ki «Sizin için kıya-

met gününün mîâdı vardır. O vaad olunduğu günden kıyamet az bir saat geri kalmaz ve az bir saat ileri de gitmez.]

Yani; kıyâmet, ta'yin olunan zamandan ne ileri gider, ne de geri kalır. Elbette vaktinde olacaktır ve siz de o vakitten takaddüm ve taahhur edemezsiniz. Binaenaleyh; ey müşrikler! Sizin isti'câliniz de fayda etmez.

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile kıyamet insanların ecelleri gibidir. İnsanın eceli geldiğinde velev göz açıp yumacak kadar bir vakit takaddüm ve taahhur kabul etmediği gibi kıyamet de füc'eten geldiğinde velev bir dakika olsun takaddüm ve taahhur kabul etmez. Şu halde kıyametin vaad olunduğu zaman size geldiğinde sizin o zamandan taahhurunuzu veyahut takaddümünüzü talepte faydanız olmaz. Yani ta'yin olunan zamandan taahhur için mühlet istemekle taahhur veya isti'câl etmekle takaddüm edemezsiniz.

***

Vâcip Tealâ kıyâmetin geleceğini beyandan sonra kâfirlerin bazı sözlerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذٖي بَيْنَ يَدَيْهِ

buyuruyor.

[Kâfirler «Biz şu Kur'an'a ve Kur'an'dan evvel geçen kitaplara elbette iman etmeyiz» dediler.]

Yani; âhirete iman etmeyen kâfirler kemâl-i buğz u adavetlerine binaen dediler ki «Biz Muhammed (S.A.) in getirdiği şu Kur'an'a ve Kur'an'dan evvel geçen Tevrat ve İncil gibi kitaplara dahî iman etmeyiz.» İşte kâfirler böyle demekle kat'iyen iman etmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Çünkü; Kur'an'da olan evamir ve nevâhînin mutazammın olduğu tekâlif-i şâkkayı ve ahval-i âhireti kabul etmediklerinden inkâra cür'et etmişlerdir.

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile Mekke müşrikleri Yehûd ve Nasara ulemasından Kur'an'ın beyanı veçhile Tevrat'ın

ve İncil'in itikadiyâtı ve ahval-i âhireti ne yolda beyan ettiğini sordular. Onlar Kur'an'ın beyanına muvafık cevap verince Kur'an'ı tekzib ettikleri gibi kütüb-ü saireyi de tekzibe kalkıştılar. Çünkü bu suâlden maksatları; kendi arzularına muvafık ve Kur'an'a muhalif cevap almaktı. Onları da Kur'an'a muvafık bulunca âyette beyan olunduğu veçhile hepsini birden inkâra cür'et ettiler. Çünkü; insanlarda sevmedikleri şeyi te'yid ve ona muâvenet eden şeyi sevmemek âdettir. Binaenaleyh; Mekke müşrikleri Kur'an'ı sevmedikleri gibi Kur'an'ı te'yid eden kütüb-ü sabıkayı dahî sevmediklerini beyan ettiler.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'ı inkârlarını beyandan sonra yevm-i kıyâmetteki hallerini beyan etmek üzere:

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ .

buyuruyor.

[Habibim! Zalimler Rablerinin huzurunda suâl ve cevap için mevkuf oldukları zamanda sen onları görmüş olsan emr-i acîp görürsün.]

يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ الْقَوْلَ

[Onlar huzur-u İlâhide durunca bazıları bazılarına söze rücû' eder ve birbirine siteme başlarlar.]

يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَآ أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴿٣١﴾

[Onlardan dünyada zayıf addolunan fukara güruhu mütekebbir olan ve kendilerini büyük addeden ağniya güruhuna «Eğer siz olmasanız ve bizi idlâl etmeseniz biz mü'min olurduk» derler.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Eğer sen zalimleri Rablerinin huzurunda suâl ve hesap için mahpus oldukları zaman onların halle-

rini görsen pek garip ve sefil bir halde görürsün ki onlardan bazısı bazısına söze başlar ve yekdiğerine atf-ı cürüm etmek üzere dünyada hademe ve sefil addolunan fukara ve avam tabakası cah, mansıp, servet ve samanları sayesinde kendilerini büyük addeden reislerine derler ki «Siz olmamış olsaydınız biz enbiyaya ve kitaplarına iman ederdik, siz bizi idlâl ederek bu hallere giriftar ettiniz».

***

Vâcip Tealâ fukara güruhunun bu sözleri üzerine reislerinin onlara cevabını beyan etmek üzere :

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Reisler etbâ'larına dediler ki «Size hidayet geldikten sonra biz sizi hidayetten menettik mi? Belki siz imanı terkle günahı irtikâb eden mücrimlerden oldunuz.»]

Yani; dünyada zuafadan ma'dud olan fukara güruhu zengin ve mütekebbir olanlara «Siz bizi imandan menettiniz» deyince mütekebbir olanlar derler ki «Nebiniz vasıtasıyla size hidayet gelip doğru yol gösterdikten sonra biz sizi imandan menettik mi ve sizi menetmek için kuvve-i cebriye isti'mâl eyledik mi? Belki siz kendiniz imanı terkle ashab-ı cürümden oldunuz ve bizi kendi re'yinizle taklid ettiniz» demekle cevap verirler. İşte şu muhaverenin aynı dünyada dahî çok kere vâki olur. Çünkü; birkaç kimse bir araya gelir bir cinayet işlerler, sonra o cinayet meydana çıkıp yakayı ele verince birtakım senden oldu benden olmadı mişilli faydasız münakaşaya başlandığı gibi âhirette dahî aynı halin cereyan edeceğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ rüesanın sözlerini beyandan sonra onlara karşı zuafanın sözlerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا
أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَنْدَادًا

buyuruyor.

[Zayıf addolunan fukara güruhu mansıpları ve servetleri sayesinde kendilerini büyük addeden rüesaya derler ki «Sizin bizi idlâliniz yalnız lisanınızla imandan menetmeniz olmadı, belki bizim Allah'a küfretmemizi ve şerikler kılmamızı sizin bize emrettiğiniz zaman gecede, gündüzde ve her zamanda hile ve hud'anız bizi imandan menetti.] İşte fukara güruhu bu sözleriyle rüesanın cevaplarını reddederler.

Yani; fukara güruhu rüesaya atf-ı cürüm ederek «Bizi bu hale giriftar eden sizsiniz» dediklerinde rüesa «Biz size birşey demedik, belki siz kendiniz bu halinize sebep olan cürmü işlediniz» deyince onlar rüesaya tekrar derler ki «Sizin bizi iğfal ve idlâliniz yalnız lisanınızla olmadı, belki gece ve gündüzde hileniz bizi bu hale koydu. Zira; sizin bizi aldatmanız bir vakte ve bir sebebe münhasır olmadı. Çünkü; her türlü esbaba tevessül ettiniz, ashab-ı servet ve itibardan olduğunuz cihetle muktedabihtiniz, biz size iktida ediyorduk. Binaenaleyh; siz bize Allah'a küfür, şerik ve nazirleri olduğunu itikad etmemizi emrettiniz. Biz sizin sözünüze inandık ve arkanıza düştük. Şu halde ey reisler! Sizin (Biz sizi menetmedik) dediğiniz yalandır. Zira; siz bizi imandan menetmeye çalıştınız» demekle rüesanın sözlerini reddederler.

İşte bu âyetlerin delâleti veçhile dünyada insanların haksız muâmele ve zulüm üzerine ittifakları ve muhabbetleri âhirette nefret ve adalete ve yekdiğeriyle mücadeleye sebep olacaktır. Hatta umur-u dünyada dahi gayr-ı meşru harekâtın neticesi alelekser münazaa olduğu görülür. Çünkü; işin evvelinde bir masa başında yekvücut gibi çalıştıkları halde neticesinde bir takım husumetler ve adavetlerle ayrıldıkları her zaman görülen şeylerdendir.

Müşrikler Vâcip Tealâ'nın vücudunu ikrar ederlerse de birtakım âciz mahlûklara ibadetle ibadete istihkakta onları Cenab-ı

Hakka şerik itikad etmekle Allah'ın vücudunu inkâr etmişlerdir. Çünkü; muhdes olan mahlûka şerik olan zatın dahî muhdes olacağı tabii olduğu cihetle ma'budünbilhak olamayacağı tabiidir. Şu halde Allah'a mahlûktan şerik itikad edenler Allah'ın ulûhiyetini inkâr etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyâmette ehl-i Cehennem aralarında cereyan edecek muhavereyi beyandan sonra onlarda zuhur edecek ahvali beyan etmek üzere :

وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ

buyuruyor.

[Kâfirler azabı görünce nedametlerini gizlerler.]

وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا

[Ve biz kâfirlerin boyunlarına bukağılar takarız.]

هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾

[Onlar cezalanmaz, illâ işledikleri amelleriyle cezalanırlar.]

Yani; ehl-i Cehennem'in kendilerinden sadır olan günahların şeâmeti sebebiyle üzerlerine nazil olan azabı gördüklerinde geçirmiş oldukları nimetlere nedametlerini izhar ederler ve biz o âsîlerin isyanlarını, boğazlarına bukağılar kılar, takarız. Binaenaleyh; seyyiâtlarını boğazlarında takılı herkes görür ve bu ceza onların kendi kazandıkları günahlarının cezasıdır. Zira; âsîler cezalanmazlar, ancak kendi amelleriyle cezalanırlar.

(واسروا) *İ s r a r'; azdaddan birbirine muhalif ve zıt iki manâda isti'mal olunur.* Binaenaleyh; *birşeyi izhar etmek* manâsına olduğu gibi *gizlemek* manâsına dahî olur. Şu halde bu âyette iki manâdan hangisi murad olunsa makaamın müsaadesi vardır.

Zira; âsîlerin azabı görünce nedametlerini izhar etmesi muhtemel olduğu gibi gizlemeleri dahî muhtemel olduğundan manânın her ikisi de sahihtir. Çünkü; nedametlerini izharla esef ederler veyahut kendi kusurlarıyla kendilerini ta'yib etmemek için gizlerler ki azab olsun.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in bazı ahvalini beyandan sonra Resulünü tesliye etmek üzere :

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ۝

buyuruyor.

[Biz hiçbir karyede bir nebi göndermedik, illâ o karyenin zenginleri o nebilere «Sizin gönderildiğiniz ahkâma biz kâfiriz» dediler.]

وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ۝

[Ve o zenginler «Bizim emval ve evlâdımız sizden çoktur. Binaenaleyh; biz muazzeb olmayız» dediler.]

Yani; kâfirlerin günahlarının şeâmeti kendilerini elbette ihata eder. Zira; biz bir karye ahalisini inzar edici bir nebi göndermedik, illâ o karyenin zengin, cah ve mansıp sayesinde rahat edenleri servetlerine mağrur olarak «Biz resullerin gönderildikleri ahkâmı inkâr eder, kabul etmeyiz» dediler. Zira; kibir ve gururları rusül-ü kiramın davetine icabetlerine mani olmuştur, onlar dünyaca kendilerinin itibarlarına istinad ederek dediler ki «Nübüvvet ve risalete elyak olan bizleriz. Çünkü; evlât ve emval cihetinden sizden daha ziyadeyiz, emvalimizle istediğimiz metalibi elde ederiz, evlâdımızla gelecek belâya karşı dururuz. Şu halde dünyada her nimet bizde olup muazzep olmadığımız gibi âhirette dahi muazzep olmayız. Zira; Allahü Tealâ'nın dünyada bize nasıl ikram ettiyse âhirette dahî öylece ikram edeceğinde şüphemiz yoktur. Çünkü; eğer Allahü Tealâ dünyada bizim dinimize ve amelimize

razı olmasaydı bize bu kadar nimetleri vermezdi. Şu halde bu nimetleri bize vermesi bizden razı olduğuna delâlet eder.» demekle kibir ve gururlarını izhar ettiler.

Gerçi bu âyette her nebinin ümmetlerinden bu gibi itiraz ve sözler sadır olduğunu beyanla Cenab-ı Hak ümmet-i Muhammedi bu misilli mala ve evlâda istinad ederek kibir ve gururdan menetmişse de insanlarda mal ve evlâtla gurur ve onlara itimatla tuğyan etmek her zaman görülen ahvaldendir. Çünkü; emval ve evlât sebebiyle hasıl olan kibir ve gurur şehevât-ı nefsaniyeye inhimake ve şehevât-ı nefsaniye ise dünya metâ'ından hissedar olamayan fukara güruhunu istihfafa vesile olduğuna işaret için Cenab-ı Hak enbiyaya mukabele edenlerin servet ve nimetle mütena'im olanlar olduğunu beyan etmiştir. Çünkü; ekser-i mehafilde, büyük meclislerde ve mühim işlerde alelekser söz sahibi olanlar zenginlerdir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *bunların âhirette muazzep olmayacaklarını iddiâlarının sebebi;* ikidir : B i r i n c i s i : *Azabı külliyen inkâr etmeleridir.* Şu halde azap olmayınca kendileri muazzep olmadıkları gibi hiçbir kimsenin de muazzep olmayacağını itikad etmişlerdir. İ k i n c i s i : *Azabın olacağı farz olunsa bile kendilerinin muazzep olmayacaklarını itikad etmeleridir.* Çünkü; onlar «Allahü Tealâ bizi dünyada mal ve evlâtla i'zaz ve ikram ettiğinden âhirette azapla ihanet etmez» demekle kendilerini azaba müstehak görmemişlerdir. Şu halde âhireti dünyaya kıyasla dünyada muazzez olanların âhirette dahî muazzez olacağını iddiâ etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ mal ve evlâda istinatla mağrur olanların bu iddiâlarının batıl olduğunu ve dünya metâ'ının gurura değer bir kıymeti olmadığını beyan etmek üzere :

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen mallarıyla mağrur olan gafillere de ki «Benim Rabbim dilediği kuluna rızkı çok, dilediğine az verir,

bazısına rızkı bol verip, bazısına dar vermek kullarını imtihan ve iptilâ içindir.»]

وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

[Ve lâkin nasın ekserisi bu hikmeti bilmediğinden malı çok olan mağrur ve malı az olan me'yus olur.] Halbuki bir kimsenin rızkı bol olması Allah'ın rızasını müstelzim olmadığı gibi rızkının dar olması da Allah'ın gazabı eseri olmasını mucip olmaz, belki rızkın dar olması hesabının kolay olmasını, rızkın çok olması helâl olursa hesabın uzun ve zor olmasını ve haram olursa hüzn-ü ebedî ve azab-ı elîmi mucip olur. Binaenaleyh; müşriklerin itikatları batıldır. Zira; rızkın vüs'atı rızaya ve izzete delâlet etmediği gibi darlığı da gazabullaha delâlet etmez ki dünyada rızkı bol olanın âhirette müreffeh olması lâzım gelsin. Belki aksi daha galiptir. Çünkü; ekseri maldar olanların şakî ve fakir olanların da said oldukları görülür. Eğer insanın fıskı fakrini ve amel-i salihi gınasını mucip olsa meşiyet-i İlâhiyenin methali olmamak lâzım gelir. Çünkü; zengin olmak için amel-i salih kâfi olduğundan bilûmum suleha zengin ve fasıklar da fakir olurlardı. Halbuki ahval-i âlem böyle değildir. Zira rızık; meşiyet-i İlâhiyeye tâbidir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak meşiyetine tâbi olduğunu bu âyette beyanla müşriklerin itikatlarını red ve iptal etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i küfrün malları ve evlâtlarıyla iftihar edip istedikleri metalibi elde edeceklerini beyandan sonra malın ve evlâdın Allah'a kurbiyete vesile olamayacağını beyan etmek üzere:

وَمَا اَمْوَالُكُمْ وَلَا اَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰى اِلَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا

buyuruyor.

[Ey malına ve evlâdına mağrur olan kâfirler sizin mağrur olduğunuz emvaliniz ve evlâdınız bizim indimizde sizi bize yaklaştıran değildir, illâ imanla amel-i salih işleyen kimsenin ameli onu bize yaklaştırır.]

فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ جَزَٓاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا

[Çünkü; imanla beraber amel-i salih işleyen kimseler için amelleri sebebiyle cezaları iki kattır ve daha ziyadedir.]

وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ ﴿٣٧﴾

[Halbuki onlar Cennet-i A'lâ'da ehl-i iman için hazırlanmış olan konaklarda eminlerdir.] Zira; azap korkusu ve rızkın tükenmesi gibi hiçbir şeyden korku ve endişe yoktur.

Yani; ey malı ve evlâdı sebebiyle bütün himmeti onlardan bekleyip âhiretten ümidini kesmiş olan münkirler! Sizin her metalibimize kâfidir dediğiniz malınız ve evlâdınız sizi bize yaklaştırır şeylerden değildir. Halbuki siz bize kurbiyet tahsil etmek ve rızamızı aramakla me'mursunuz ve sizin itimad ettiğiniz malınız ve evlâdınız sizin amelinizi ıslah edip matlubunuza îsal edemez. Zira; sizin onlar sayesinde tuğyan ederek bizden uzaklaşmanıza sebep olur. Çünkü; evlâdı şerde istihdam ve malı batıla sarfetmekle kurbiyetten mahrum olursunuz. Ancak iman edip evlâdını tarik-ı tevhide sevkle hayırda istihdam ve malını hayra sarfla amel-i salih işleyen müminlerin amelleri bize karib olmalarına sebep olur. İşte âhirete iman edip emval ve evlâdını hayra sarfedenlerin amelleri sebebiyle ecirleri istihkaklarından kat kat fazla olmakla beraber onlar Cennet'in konaklarında emin olarak istirahat ederler. Çünkü; bilcümle mûziyattan ve kederden eminlerdir.

Hulâsa; mal ve evlât insanın ind-i ulûhiyete yaklaşmasına sebep olamayacağı ve ancak imanla amel-i salih ve evlâdı terbiye-i şeriatla terbiye ve salâh-ı hali ta'limle malını ve evlâdını hayrata sarfeden kimsenin ameli kurbiyete sebep ve onların amelleri sebebiyle cezalarının iki kat olacağı ve Cennet'in konaklarında her türlü korku ve kederden emin olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

وَالَّذٖينَ يَسْعَوْنَ فٖٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِزٖينَ اُو۬لٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾

[Şol kimseler ki onlar bizim kudretimize ve ahkâm-ı şer'iye-

mize ta'n ve reddetmekle bizi hudud-u İlâhiyemizi ikameden âciz kılmak için sa'yederler. İşte şu bizi âciz kılmak kasdıyla sa'yedenler azab-ı ebedîde hazırlanmışlardır.] Çünkü; onlar bizim kullarımızı ıslah için inzal ettiğimiz âyetlerimizi iptale ve ahkâmını icrâya mani olmak için sa'y eder ve kullarımızı doğru yola sevk eder, kavanîni icradan âciz kılmaya çalıştıklarından azab-ı ebedîye müstehaklardır. Binaenaleyh; batıla sa'y ile âyetlerin fevaidinden gaafil olanlar azab-ı Cehennem'de hazırlardır, ebeden azaptan kurtulmaları da yoktur. Çünkü; batıla sa'y edenlerin her zaman âkıbetleri hüsran-ı ebedîdir.

***

Vâcip Tealâ dünyada mallarına mağrur olarak batıla sa'y edip dünyaya kıyasla âhirette dahî mütena'im olacaklarına dair iddiâlarının batıl olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُۜ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Malına mağrur olan münkirlere sen de ki «Kullarının isti'dat ve istihkakına muttali' olan Rabbim dilediği kulunun rızkını bol, dilediğinin rızkını dar verir.»] Binaenaleyh; rızkın bolluğu alâmet-i saâdet, darlığı alâmet-i şekavet olamaz. Hatta şahs-ı vâhid ömrünün bir kısmında bol rızka nail olduğu halde diğer bir kısmını da dar rızıkla muzayaka içinde geçirir. Şu halde rızkın saâdet ve şekavete alâmet olamayacağı aşikârdır.

وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُۚ

[Halbuki rızkınızdan sizin infak ettiğiniz şeyin bedelini Allah Tealâ hem dünyada hem de âhirette halkeder. Çünkü; rıza-yı Bârî için infak olunan şeyin halefini yerine koyar, halefsiz bırakmaz.]

وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿٣٩﴾

[Zira; Allahü Tealâ râzıkların hayırlısı ve devamlısıdır.] Çün-

kü; Allah'tan başka insanlardan bazı kimseler diğer bazı kimselerin rızıklarına vesile olurlar ve lâkin onların sebep oldukları rızık, Allah'ın onların yedinde halkettiği rızıktan olduğu cihetle «Allahü Tealâ cümle râzıkların hayırlısı» denmiştir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Resulullah, Müslim ve Buhârî'nin bilittifak (Ebu Hüreyre) Hazretlerinden rivayet ettikleri bir hadisle bu âyeti tefsir etmiştir. Şöyle ki Resûlullah «Kulların içinde bulundukları hiçbir sabah olmaz, illâ o sabahta iki melek (Yâ Rabbi! Malını hayra infak eden kimseye o malın halefini; infak etmeyip imsak eden kimseye o malın telefini ver) diyerek duâ ederler» buyurmuştur. Meleklerin bu duâlarının eseri hariçte görülmektedir. Çünkü; malını hayra sarfeden ve fukaraya yedirenlerin, mün'im olup misafire ikram edenlerin mallarında bereket ve bahîl olanların malları çok olsa dahî mallarında bereketsizlik daima müşahede olunmaktadır.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette (رازقين) ile murad; *it'âm-ı taam* edenler demektir. Meselâ padişahın askerine efendinin kölesine, hane sahibinin misafirlerine ve zenginin fukaraya it'âmları gibi bir kimse diğerinin rızkına vesile olursa da o rızkın hâlikı Allahü Tealâ olduğu cihetle râzıkların hayırlısıdır. Zira; diğerlerinin râzık olması âriyet ve sûrîdir, yoksa hakîkî râzık değillerdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile râzıkın hayırlı olması; *dört şeyledir: Birincisi: İhtiyaç zamanından te'hir etmemektir. İkincisi: Herkesin ihtiyacı kadar vermektir. Üçüncüsü: Dünyada muhasebeyle tazyik etmemektir. Dördüncüsü: Verdiği rızık mukabilinde ücret istememektir.* İşte Cenab-ı Hak kaadir ü kayyûm, ganî ve kerim olduğundan bu manâların cümlesi zatında mevcut olup kullarının rızkını her zaman herkesin nasibi miktar verdiğinden râzıkların hayırlısıdır.

Hulâsa; abdin zengin veya fakir, rızkının bol veya dar olması Allah'ın meşiyetine müteallik mesailden olup kulların methalleri olmadığı, kulların fukaraya ve sair hayrata infakına mukabil Allah'ın halef halkedeceği ve Allahü Tealâ'nın cümle râzıkların hayırlısı olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ dünyada malına mağrur olan kâfirlerin âhirette hallerini beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ أَهَٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol günü ki o günde Allahü Tealâ âbidlerle ma'budların cemiini mahşere cemeder, sonra Allahü Tealâ meleklere hitaben «Şu müşrikler dünyada size mi ibadet ederlerdi?» demekle suâl eder.]

قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم

[Cenab-ı Hakkın bu suâline karşı melekler «Yâ Rabbi! Seni cemi' nekaisten tenzih ederiz. Zira; müşriklerin dûnunda bizim velimiz, mevlâmızsın, halimizi herkesten iyi bilirsin» derler.] Ve sözlerine şunu da ilâve ederler :

بَلْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ٱلْجِنَّ أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾

[«Belki onlar şeytan'a ve taife-i cinne ibadet ederlerdi. Çünkü; müşriklerin ekserisi şeytanlara iman edicilerdir.] Zira; onları batıl olan şeylere davet eden şeytanlardır ve şeytanların davetlerine icabetle iman etmişlerdir. Binaenaleyh; şeytan'a ibadet ve sana şirketmekle meşgul oldular, biz onları idlâl etmediğimiz gibi onların ef'âline buğz ederdik» demekle melekler tebrie-i zimmet ederler.

Bu âyette melekler müşriklerin cinne ibadet ettiklerini mutlak zikredip cinnîlere imanlarını ekseriyetle takyid edecekleri beyan olunmuştur. Çünkü ibadet; zahirde görüldüğü cihetle kâfirlerin cinne ibadetlerini gördükleri gibi mutlaka ibadet ettiklerini ve ancak iman ahval-i kalbiyeden olduğu cihetle kalp haline muttali' olamadıklarına işaret için ekserisinin iman ettiklerini beyan edeceklerdir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile müşrikler meleklere ve putlara da ibadet ettikleri halde yalnız cinne yani şeytana ibadet ettiklerini beyan etmişlerdir. Çünkü; Allah'ın gayrı her neye ibadet etmişlerse ona ibadeti şeytan'ın idlâli ve o ibadeti tezyini sebep olup şeytan'a itaat ettiklerinden şeytan'a ibadetlerini zikredecekleri beyan olunmuştur.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın yevm-i kıyâmette âbidlerin ve ma'budların cümlesini mahşere cemedeceği ve meleklere «Şu müşrikler dünyada size mi ibadet ettiler?» diyeceği ve bu suâl üzerine meleklerin tesbih edip «Yâ Rabbi! Müşriklerin dûnunda sen bizim velimiz ve mevlâmızsın, belki müşrikler cinne ibadet ve ekserisi onlara iman ettiler» diyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ meleklerin müşriklerin hallerine razı olmadıklarını beyandan sonra o günde hiçbir müşrikin diğeri hakkında menfaat ve mazarrata malik olamayacaklarını beyan etmek üzere :

فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا

buyuruyor.

[O günde sizin bazınız bazınızın menfaat ve mazarratına malik olamazsınız.]

Yani; cümle insanlar mahşere cemolununca bütün esrarın zuhur edip vahdet-i hakîkiyenin tamamıyla anlaşıldığı günde sizin bazınız bazınıza menfaatının celbine ve mazarratının def'ine veyahut menfaatını elinden almaya ve mazarrat îkaına malik olamaz. Zira her umur; Vâcibülvücud'a müfevvazdır. Çünkü; dar-ı âhiret, dar-ı sevap ve ikab olduğundan sevabı verecek, ikabı yapacak ancak Allahü Tealâ'dır. Allah'ın gayrı sevaba ve ikaba kaadir yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette hitapta *dört ihtimal vardır : Birincisi : Yalnız meleklerin muhatap olmalarıdır.* Buna nazaran bu âyet; müşriklerin azab üzere tâzib olunacaklarını beyan etmiştir. Zira; ma'bud ittihaz ettikleri meleklerin menfaat

ve mazarrata malik olmadıklarını son derece muhtaç oldukları bir zamanda beyan etmek elbette tahassürlerini muciptir. Çünkü; kemâl-i itmi'nanla menfaat bekledikleri şeyin aksi zuhur edivermesi kemâl-i teessüfü mucip olacağında şüphe yoktur. *İ k i n c i's i : Meleklerle beraber kâfirlerin de muhatap olmalarıdır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Sizin bazınız ki ma'bud ittihaz ettiğiniz melekler bazınıza ki âbid olan müşriklere menfaat ve mazarrata malik olamazdınız] demektir. *Ü ç ü n c ü s ü : Muhatabın meleklerle cinnîler olmalarıdır.* Çünkü; meleklerle cinnîlerin bazıları bazılarının menfaat ve mazarratına malik olamayınca müşriklerin menfaatlarına malik olamayacakları evleviyetle sabittir. *D ö r d ü n c ü s ü : Muhatap kâfirlerdir.* Çünkü; dünyada onlar kendilerinin a'van ve etbâ'larıyla iftihar eder ve menfaat beklerlerdi. Âhirette pek itimad ettikleri kimselerden asla menfaat olmayacağını beyan etmek onları tamamıyla ye'se düşürmektir.

وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ

[Biz yevm-i kıyâmette zalimlere «Siz dünyada tekzib ettiğiniz Cehennem ateşinin azabını tadın» deriz.]

Yani; onların her taraftan mahrum ve me'yus oldukları zamanda biz sıfat-ı kahrımız icabı daire-i şeriattan çıkmış olan zalimlere hitabederek deriz ki «Size resullerimiz ve kitaplarımız vasıtasıyla haber verildiğinde tekzib ettiğiniz Cehennem ateşinin azabını tadın». İşte böyle hitab etmekle kahrımızı izhar ederiz, onlar da tekzib ettikleri Cehennem'i re'yelayn görür ve azabını tadarlar. Azaba istihkaklarının sebebi; irtikâb ettikleri zulüm olduğuna işaret için zalim oldukları sarahaten beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ zalimlerin zulümlerini tafsil etmek üzere :

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَا اِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ اَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَاؤُكُمْ

buyuruyor

[Onlar üzerine resullerimiz vasıtasıyla delâleti açık âyetlerimiz tilâvet olunduğunda derler ki «Âyetleri tilâvet eden şu zat olmadı, ancak sizi babalarınızın ibadet ettikleri dinden menetmek ister bir recül oldu.»] İşte zalimler böyle demeleriyle temerrütlerini izhar ederler.

وَقَالُوا مَا هٰذَا اِلَّا اِفْكٌ مُفْتَرًى

[«Ve şu okunan âyetler de olmadı, illâ yalan ve iftira oldu» derler.]

Yani; biz o zalimlere «Cehennem azabını tadın» deriz ve bizim bu gibi kahrımızın zuhuruna müstehaklardır. Çünkü; onlar üzerine bizim onların hallerini ıslaha açık bir surette delâlet eden âyetlerimiz tilâvet olunduğunda o âyetleri okuyan Resulümüze şiddet-i adavetlerine binaen «Şu nübüvvet davasında bulunan zat olmadı, illâ sizi babalarınızın ibadet ettikleri dinden menetmek ister bir recül oldu ki, o sizi dininizden döndürmek ve kendi dinine koymak murad eder» demekle Resulümüze halkın buğz u adavetini celb etmeye çalışırlar, bununla da iktifa etmeyerek derler ki «Şu okunan âyetler olmadı, illâ yalan bir iftira oldu». İşte böyle demekle âyetlerimize dahi ta'nederler, bu gibi ta'nlarıyla Cehennem azabına duçar olmuşlardır. Bu misilli sözler âlemde ehl-i hakka her zaman söylenen tefevvühat cümlesindendir. Çünkü; her asırda o asrın modasına göre din düşmanları bulunmak, zuafayı idlâl etmek, ahkâm-ı dini birtakım yaldızlı ve şeytan'ın ilkaa ettiği vesveselerle tezyife uğraşmak ve diyanetine ihtimam eden erbab-ı dini hamakatla itham ederek buğzetmek ve muktedir olursa hakaretten geri durmamak her millette ve her ümmette zamanına göre muhtelif kisvelerle zuhur eder. İşte bu gibi din düşmanları edyan-ı sairede bulunduğu gibi din-i Muhammedîye itiraz edenler daha çok ve zaman-ı saâdetten bu zamana kadar iptaline çalışarak, söndürmek isteyenler hiç eksik olmamıştır, ilâyevmilkıyam da olmayacaktır. Lâkin hepsi de hâib ü hâsir olmuş ve din-i Muhammedîyi yıpratmak imkânını bulamamışlardır ve zaman-ı saâdette söyledikleri sözlerin bir kısmını Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ bu sözlerinin bir kısm-ı âharını dahî beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler hak olan Kur'an kendilerine geldiğinde «Şu Kur'an olmadı, illâ açık bir sihir oldu» dediler ki onlar kâfir oldular.] Ve bu sözleriyle Kur'an'a adavetlerini izharla iman etmeyeceklerini beyan ettiler.

Yani; kâfirler Resulümüze şiddet-i adavetlerine binaen hak olan Kur'an kendilerine gelip harikulâde-i acîbeden olduğu cihetle muârazasından âciz kalınca onlar «Şu Kur'an olmadı, illâ açık bir sihir oldu» dediler ve bu sözleriyle teşeffi-i sadrederek iman etmemek için bir takım nalâyık tefevvühata kalkıştılar. Binaenaleyh; akıllarına ne gelirse lisanlarıyla öylece söylediler.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a iftiralarını beyandan sonra bu iftiraları bir delile müstenid olmayıp sırf adavet ve cehalet sevkıyla söylenmiş bir söz olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ ۝

buyuruyor.

[Biz müşriklere onların ders edecekleri kitaplardan bir kitap göndermedik, senden evvel onlara bir nebi de göndermedik.]

Yani; biz müşriklere ders okuyacak bir kitap vermedik ki o kitapta bunların şirklerinin caiz olduğuna dair bir mesele bulsunlar. Böyle bir kitap kendilerine verilmeyince her ne söyleseler kendi iftiralarından ibarettir. Çünkü; bir delile ve kitaba müstenid değildir, habibim! Senden evvel biz onlara bir nebi göndermedik ki haşa şirkin doğru bir mezhep olduğunu ondan öğrenmiş olsun-

lar. Böyle bir kitaptan veya nebiden almadıkları birşeyi söylemeleri kendi icatları cehalet ve sefahetleri neticesi bir cereyandan ibarettir. Çünkü; ne bir kitaba istinatları ve ne de bir nebiden istimâ'ları olmayınca sırf kendi tefevvühatlarından ve âbâ ve ecdatlarını taklitten ibarettir.

وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

[Müşriklerden evvel geçen ümmetler de resullerini tekzib ettiler ve kitaplarıyla amel etmediler.]

وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا آتَيْنَاهُمْ

[Halbuki Mekke müşrikleri geçmiş ümmet ve milletlere verdiğimiz mansıp, servet, eşya, emtea, tûl-ü ömür, kuvvet ve şevketin onda birine baliğ olamazlar.]

فَكَذَّبُوا رُسُلِي

[Onlar benim resullerimi tekzib ettiler.]

فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ

[Onlar resullerimi tekzib edince o kadar kuvvet ü kudretleri, servet ü samanlarıyla beraber onları ihlâk edince benim düşmanlardan intikamım ve onların ef'âlini inkârım nasıl oldu onları o kadar kuvvetleriyle ihlâkim nasıl zuhur etti?] Evvel geçen milletleri bu kadar kuvvetleriyle ihlâk edince Kureyş müşriklerini ihlâk edeceğim evleviyetle sabittir.

Şu manâ (وما بلغوا) daki zamirin *Arabın müşriklerine*, (ما آتيناهم) zamiri *ümem-i salifeye* râci olduğuna nazarandır. Amma Fahri Râzi'nin ikinci tevcihindeki beyanı veçhile (وما بلغوا) zamiri *ümem-i salifeye*, (هم) zamiri Arabın müşriklerine râci olduğuna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Arabın müşriklerinden evvel geçen milletler resullerini tekzib ettiler. Halbuki

evvel geçen milletler Araba verdiğimiz fezâilin onda birine baliğ olamadılar. Zira; kavm-i Araba gönderdiğimiz Nebi cümle enbiyanın efdali, kitabı kütüb-ü semaviyenin cümlesinin efdali, hepsini nâsih ve menfaatı umuma ait olup ümem-i salifenin kitapları ve şeriatları hususîdir, Arap içinde meb'ûs olan Nebi bilûmum milletlere meb'ûs, şeriatı ilâyevmilkıyam bâkî, hakkaniyetine delilleri ve berahini kat'idir, tağyir olunmak ihtimali olmadığı gibi bir muârızın itirazıyla red dahi olunmaz. İşte şu sayılan nimetlerin onda birine ümem-i salife baliğ olmadıkları ve onlara onda birini vermediğimiz halde onların resullerimizi tekziplerine binaen ihlâk edince bu kadar zahir, kat'i ve cesîm nimetleri kendilerine verdiğimiz kavm-i Arap Resulümüzü ve kitabımızı tekzib edince onları ihlâk edeceğimiz evleviyetle sabittir] demek olur.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile *m i ' ş a r ; öşür* yani *onda bir* manâsınadır ki «Bizim onlara verdiğimizin onda birine baliğ olamadılar» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azaba istihkaklarının sebebi âyetleri inkâr ve rusül-ü kiramı tekziple şirki irtikâb etmeleri olup şirki irtikâpları ise asla bir delile müstenit olmadığı gibi bir nebiden işitmek de olmayıp hemen cehalet üzere bir cereyandan ibaret olduğunu beyandan sonra ehl-i şirki üç şeye davet etmesini Resulüne emretmek üzere:

قُلْ إِنَّمَا أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen müşriklere de ki «Ben size bir hasletle emrediyorum ki o haslet sizin ikişer ikişer ve birer birer olduğunuz halde Allahü Tealâ'nın rızası için kaim olmanızdır.»]

ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ

[«Allah için kaim olduktan sonra sizin sahibiniz olan Resulü-

nüz Muhammed (S.A.) de cinnetten hiçbir şey olmadığını tefekkür etmenizdir.»]

إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ۝

[«Zira; sizin sahibiniz olmadı, ancak o günde gelecek şiddetli azapla sizi korkutucu oldu.»]

Yani; habibim! Senin tilâvet ettiğin âyetleri inkârla sana «Kendi icad etti» diyerek «İftira etti» diyen müşriklere sen de ki «Ey müşrikler! Ben size bir hasletle vaaz ediyorum ki o haslet sizin ikişer ikişer ve birer birer Allah rızası için kaim olmanızdır. Asla taassup göstermek ve mücadele etmeksizin kelime-i tevhide içtimâ' etmenizi nasihat ederim. Zira; bu nasihatım sizin menfaatınız içindir. Çünkü bu haslete devam; sizin dünya ve âhiret mesut olmanızı icab eder. Sizin meclis-i risalette rıza-yı İlâhiyi talep için birer ikişer kıyamınızdan sonra bir yerde içtimâ' edip Resulünüzün ahvalini tetkik ve tefekkür etmelisiniz ki sahibinizde asla cinnet olmadığını bilesiniz. Zira; Nebiniz olmadı, illâ ancak o günde gelmek üzere olan âhiretin şiddetli azabıyla sizi korkutucu oldu».

Beyzâvî'nin beyanı veçhile cemaat-ı kesire içinde insaf üzere adalete riâyet ederek müzakere ve düşünmek mümkün olamayacağına binaen Cenab-ı Hak din-i Muhammedîyi tetkik hususunda huzur-u risalete gelenlerin birer veya ikişer kişi olarak gelmelerini bu âyetle tahdid etmiştir ki kalabalık gelmekle işi mezheb taassubuna götürmesinler. Çünkü; cemaatın kesreti hatıratı teşvişle sözleri birbirine karıştırıp müzakerenin mücadeleye inkılâbını mucip olur, çokluğun müzakere ve müşavereyi ihlâl ettiği de gayr-ı kaabil-i inkâr bir hakikattır. Zira; her mecalis ve mehafilde kesretin lâyıkıyla müzakere yapamadığı bilfiil müşahede olunan ahvaldendir. Ashab-ı müşavere ne kadar az olursa anlaşmak daha kolay olacağında şüphe yoktur.

Kezalik Resûlullah'ın hususiyat-ı ahvalini teftişte dahi herkes ya kendi kendine veyahut yanında diğer bir kimseyle müzakere ederse hakikatı kolay bulacaklarına bu âyette işaret olunmuştur. Çünkü; Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile iki kişi bir me-

seleyi müzakere ederse herbiri fikri ve mütalâsını diğerine arzeder. Arkadaşı kemâl-i insaf ve adalet üzere selâmet-i kalple dinler ve arkadaşının fikir ve mütalâasına karşı kendi reyini beyan eder, diğeri de aynı suretle dinler ve bu sözlerin içinden sağlam olanını alıp işe yaramayanı atarlar, bu suretle bir netice-i sahihaya vasıl olurlar. Amma bu iki kişinin yanında üç beş kişi daha bulunacak olsa söz uzar, mesele müşavere ve müzakere halinden çıkar, münakaşa halini kesbetmekle doğru bir neticeye vasıl olmak müşkül olur. İşte şu esasa binaen Cenab-ı Hak emr-i dinde ikişer kişi veyahut birer kişi olduğu halde herkesi kendi kendine muhakeme etmesini emretmiştir. Çünkü; umur-u dinde ve emr-i Resûlullah'ta şahs-ı vâhid kendi nefsinde muhakeme eder, mütalâasının neticesinde fikrini aklına arzeder, muhakemesinde sahih bir hüküm alabilir. Amma ekseriyette böyle sâf müzakere olamayacağından Cenab-ı Hak din hususunu müzakerede çok kimse lâzım olmadığını beyan etmiştir.

Bu âyette zikrolunan üç hasletten *b i r i n c i s i :* (ان تقوموا لله) ile işaret olunan *tevhid*dir. *İ k i n c i s i :* (ما بصاحبكم فى جنة) ile işaret olunan *emr-i risalete ihtimamdır.* *Ü ç ü n c ü s ü :* (بين يدى عذاب شديد) ile işaret olunan *ahval-i âhirettir.* Esasen itikadiyâtın aslı da bu üçe münhasır olduğu cihetle Cenab-ı Hak bu âyette usul-ü itikadiyeye işaretle itikadiyat hususunda içtimâyatın methali olmayıp her şahsın selâmet-i fikirle kendi düşünmesi lâzım olduğunu tavsiye etmiştir. Çünkü itikat; herkesin kendi kanaatı üzere iman etmesi vâcip olduğundan âharı taklid etmek mezmumdur.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulünde cinnetten asla eser olmadığını beyandan sonra ücret taleb etmeyerek ahkâm-ı şer'iyeyi tebliğde görmüş olduğu meşakkatlara bilâücret göğüs germesi nübüvvetine delil-i kâfi olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ

buyuruyor.

[Habibim! Senin nübüvvetini inkâr edenlere sen de ki «Eğer emr-i tebliğde ücret istersem o ücret sizin olsun.»]

إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ۝

[«Zira; ahkâm-ı dini tebliğimde ücretim olmadı, illâ Allah üzerine oldu. Halbuki Allahü Tealâ herşey üzerine hazır ve nazırdır.] Binaenaleyh; tebliğden maksadımı ve tebliğimin ücretini bilir, lâyıkı veçhüzere verir» demekle onlardan ücret istemediğini alenen söyle. Nası tarik-ı hakka davet, emribilmaruf ve nehyianilmünker halisenliveçhillâh olup garaz-ı dünyeviye şaibesi olmamak lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder.

Âyet; *iki cihetle Resûlullah'ın risaletini ispat etmiştir.* *B i r i n c i s i : Emr-i tebliğ mukabilinde ücret istememesidir.* Çünkü; bu kadar meşakkatı ihtiyar etmekte dünyaca bir menfaat beklemeyip yalnız menfaat-ı uhreviyeye hasretmek elbette nübüvvetine delâlet eder. Zira; nübüvvet davasında kâzip olsa âhiretçe azap muhakkak olup dünyaca da menfaatsız bu kadar külfeti ihtiyar etmek eser-i cinnet olur. Halbuki; Resûlullah eser-i cinnetten müberradır. Şu halde nübüvvet davasında sadıktır. *İ k i n c i s i : Allahü Tealâ'nın herşeye şahit ve âlim olduğunu beyan etmek* davasında sadık olduğuna delâlet eder. Çünkü; bir kimse Allahü Tealâ tarafından resul olduğunu dava eder ve davasına Allah'ı şahit kılarsa nübüvvetinin sıdkına bundan daha büyük bir delil olamaz. Zira; Allahü Tealâ edille-i kat'iye ve mucize-i bâhireyle davasını te'yid etmiştir.

* * *

Vâcip Tealâ Resulünün risaletini ücret istememesi ve yed-i nebevîlerinde harikulâde mucizelerle sıdk-ı davasını kendi şehadet etmesiyle ispat ettikten sonra zat-ı ulûhiyetinin fâil-i muhtar olmasıyla dahî ispat etmek üzere :

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ۝

buyuruyor.

[Habibim! Sen kâfirlere de ki «Ey müşrikler! Siz risaleti bana münasip görmüyorsunuz, fakat benim Rabbim dilediği kuluna hakkı vahyeder ve vahyini kabul ve tebliğiyle emreder. Zira; hafayâ-yı umura âlim olduğundan risalete elyak ve nübüvvete ehak olan kulunu bilir ve ona tevdi eder ve hakla batılı tardeder.] Binaenaleyh; din-i İslâm'la edyan-ı batılayı tardettiği gibi bilcümle batıl olan âdât ve ahlâkı da reddetmiştir.

قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴿٤٩﴾

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlere de ki «Hak olan din-i İslâm geldi, batıl zail oldu gitti ve batıl olan şey iptidaen icad olunmaz ve giden batıl geri gelmez.»]

Yani; habibim! Sen ehl-i Mekke'ye tarik-ı hakkı beyandan sonra de ki «Din-i İslâm'ın esası olan Kur'an geldi ve ittibâ'a lâyıktır. Binaenaleyh; siz fırsatı fevtetmeksizin halisenliveçhillâh inkıyad etmelisiniz, bundan sonra batıl yeniden baş gösteremez. Çünkü; zail oldu, gitti. Binaenaleyh; iâde de olunmaz. İşte din-i İslâm teâlî ettikçe batıl olan şirkin mahvolup gitmesiyle vukuât az bir zaman içinde bu âyetin sırrını ispat etmiştir. Hatta Ceziret-ül Arap'ta putperestlik âyini bilkülliye zail olmuş ve kıyâmete kadar bir daha avdet etmeyecektir.

Evet! Mürur-u zamanla diyanete yapışan azalır, fısk u fücur çoğalır, erbab-ı fesat yüz bulur, meydan alır, ahlâk bozulur, lâkin şirk ve putperestlik zail olduğu yere bir daha avdet etmez. Yani; «Resulullah'ın getirdiği Kur'an dünyada ve âhirette daima sabittir, batıl olan şeyler zeval bulduktan sonra mevt-i ebedîyle yok olur gider ki zail olan batıl aynen iâde olunmaz» demektir. Yahut bazı rivayete nazaran bu âyette *b a t ı l* la murad; *İblis'tir*. Çünkü İblis; iptidaen bir şey icad edemediği gibi yok olduktan sonra dahi iâde edemez.

***

Vâcip Tealâ Mekke'den zail olan batılın yani putperestliğin bir daha avdet etmeyeceğini beyandan sonra ehl-i Mekke'nin Re-

sulullah'a «Sen âbâ ve ecdadının dinini terkettin, kendi nefsinden bir din icâd ettin, dalâlete düştün» diyerek vâki olan ta'nlarına cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِي وَإِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ ۝

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sana ta'neden müşriklere sen de ki «Ey müşrikler! Sizin dediğiniz gibi benim dalâlde olduğum farzolunsa ancak kendi nefsim üzerine dalâlde olurum, eğer ben ihtida edersem Rabbimin bana vahyettiği Kur'an'la ihtida ederim. Zira; Rabbim sizin ve bizim sözlerimizi işitir, size ve bize kurb-u manevîyle karîbdir.»]

Yani; Habibim! Müşriklerin sana ta'nı üzerine sen cevapta de ki «Ey Mekke ahalisi! Sizin ta'nınız ve itikad-ı batılınız gibi eğer ben tarik-ı haktan çıkmış ve dalâleti ihtiyar etmişsem o dalâli kendi nefsim üzerine ihtiyar ederim. Binaenaleyh; o dalâletin vebali ve mazarratı benim nefsim üzerinedir, size ait bir zarar yoktur. Şu halde niçin ta'nınıza âlet edersiniz? Eğer ben tarik-ı hakka ihtida etmişsem o ihtida Rabbimin bana ihsan ettiği vahyile hasıl olmuş ve Rabbimin vahyini kendime rehber ittihaz etmişimdir ki Cennet-i A'lâ'ya götürecek bir tarik-ı hakka tevessül ettim demektir. Zira; Rabbim Teâlâ münacatımın umumunu işitir, size, bana ilmi yakın, her sözümüzü işitir ve amelimizi bilir. Binaenaleyh; dalâlet ve hidayet her ikisinin de ceza-yı lâyıkını verir».

Nisâbûrî'nin işareti veçhile bu âyette *terdide ve şekke* delâlet eden (ان) lâfzı ehl-i Mekke'nin itikatları üzere onları ilzam ve iskât içindir, yoksa haşa bu şek Resûlullah'a râci değildir. Zira; Resûlullah'ta dalâlet tasavvur olunmaz, şek üzere irad-ı kelâm etmez. Çünkü; Resûlullah muhatabın haline göre irad-ı kelâm eder, bu minval üzere irad-ı kelâma irhâ'-i inan denir. Yani; «Farzedelim ki hal ü şan sizin dediğiniz gibidir, o halde size ne gibi zarar vardır? Zira; sizin dediğiniz gibi ben dalâl üzere olsam zararı bana aittir. Şu halde siz niçin telâş ediyorsunuz ve size ne oluyor ki

kendinize bunu bir iş yapıyorsunuz? Eğer ben hidayetteysem Rabbimin bana vahyettiği Kur'an'la doğru yol tutmuşumdur ve o yola sizi davet ediyorum. Eğer bana ittibâ' eder, sözümü dinlerseniz siz de ihtida etmiş olursunuz» demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Mekkelilerin Resûlullah'a ta'netmeleridir. Çünkü; Resûlullah onları din-i hakka davet edip putlara ibadeti terketmelerini kemâl-i ikdamla tavsiye ve onun zararlarını beyan edince onlar Resûlullah'a «Sen âbâ ve ecdadının dinini terkettin, kendi nefsinden yeni bir din icatla dalâlete düştün» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ Resulüne ve şeriatına ta'neden âsîlerin yevm-i kıyametteki hallerini beyan etmek üzere :

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍۙ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Habibim! Eğer sen müşriklerin ve sair erbab-ı fesat ve isyanın fezi' u feryatlarını görmüş olsan emr-i acîb ve garîb görürsün. Zira; onlar Allah'ın nazarında kaybolmazlar. Binaenaleyh; her nerede bulunsalar Allah'ın kudretine nispetle en yakın bir mekânda tutulurlar.]

Yani; yerin içinde, denizlerin altında ve yedi kat semânın üstünde olsalar kabza-i İlâhiden kurtulamazlar. Çünkü; kudret-i İlâhiyeye nispetle en yakın mekânla en uzak mekânın farkı olmayıp cümlesi müsavîdir. Binaenaleyh; kaçmakla, muhkem bir kaleye girmekle gazaba müstehak olan kimsenin azaptan kurtulması yoktur. Zira; Cenab-ı Hak onu yakından tutar, hiçbir kimse müdafaa edip kurtaramaz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile erbab-ı isyanın fezi' ve feryatları; *üç yerdedir : B i r i n c i s i : Hal-i vefatlarında*dır. Zira o vakit onlar Cehennem'in derekelerini görmekle fezi' ve feryad ederler. Cenab-ı Hak da onları yerin üstünden altına alır. *İ k i n c i s i :*

Kabirlerinden kalktıklarında fezi' ve feryad ederler. Allahü Tealâ onları mahşere alır, götürür. *Ü ç ü n c ü s ü : Mahşerde cinayetleri meydana çıkıp ehl-i nar olduklarını bilince fezi' ve feryad ederler.* Cenab-ı Hak onları mahşerden Cehennem'e gönderir.

(فلا فوت) *Allah'ın azabını fevt yok* demektir. Yani «Kaçmakla veya muhkem bir yere girmekle azabı fevtedip geçirmek ve kaçıp kurtulmak yok» demek olur. Şu halde âhiret ve Allah'ın azabı dünyaya ve dünya hapishanelerine kıyas kabul etmez. Zira; dünyada cinayet işleyen bir kimse kaçıp kurtulabilir veyahut hapishaneyi delip kaçabilir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabı gördüklerinde vuku bulacak fezi' ve feryatlarını beyandan sonra onların o zamanda imana müsaraat edeceklerini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ

buyuruyor.

[Kâfirler azab-ı Cehennem'i görünce «Biz Muhammed (S.A.) e ve onun kitabı olan Kur'an'a iman ettik» derler.]

وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ

[Onlar için uzak mahalden imanı almak nasıl mümkün olur?]

وَقَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ

[Halbuki bundan evvel onlar Muhammed (S.A.) a küfrettilerdi.]

Yani; ehl-i küfür âhirette Cehennem azabını görünce «Biz âhir zaman Nebisine ve şeriatına iman ettik» derler ve lâkin bu sözlerin onlara faydası olmaz. Zira; imanın mahalli dar-ı teklif olan dünyadır. Dünya ise bunlara gayet uzak kaldı. Binanealeyh; bunların dünyaya vasıl olmaları mümkün değil ki imana vasıl olsun-

lar. Şu halde bunlar için uzak mesafe olan dünyadan imanı almakla matluplarına vasıl olmak ne kadar uzaktır ve nasıl mümkün olabilir? Halbuki onlar bundan evvel dünyada Resûlullah'a küfretmişlerdi. İmanın mahalli olan dünyada küfredince âhirette iman mümkün olamaz. Yani; âhirette imanları kabul olunmaz. Çünkü; teklif yoktur ve teklifin mahalli olan dünya fevtoldu. Binaenaleyh; dünyaya avdetleri mümkün değil ki imanları mümkün olsun.

Beyzâvî'nin ve Medarik'in beyanları veçhile *t e n a v ü ş : tutmak, almak* manâsınadır. *M e k â n - ı b a î d* le murad; *dünyadır.* Çünkü; dünya âhiretten gayet uzaktır ki bir daha dönmek ve dünyada bulunmak mümkün değildir. Gerçi dünyadan âhiret yakındır. Zira dünya; âhirete doğru gitmektir ve âhiret de gelmek üzerinedir, insana karşı gelen herşey yakın olduğu gibi âhiret de yakındır. Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile (أنّى) *istifhamdır. T e n a v ü ş : İmanı almak* manâsına olduğundan *küfürden tevbe* manâsını mutazammındır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Mekân-ı baîd olan dünyadan tevbe onlar için nasıl mümkün olabilir? Elbette mümkün olmaz] demektir.

وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ

[Onlar dünyada emr-i risaletten gayet uzak bir mesafede bulundukları halde Resûlullah hakkında bilmedikleri şeyleri ortaya atarlar ve Resûlullah'a isnatla birtakım müfteriyatta bulunurlardı.]

Yani; âhirette fezi' ve feryad ederek iman etmek isteyen kâfirler dünyada zan ve tahminleri üzerine Resûlullaha şairdir, kâhindir gibi birtakım hezeyanda bulunurlar ve gayba taş atar gibi ağızlarına gelen sözü dışarıya atarlardı ve bu sözlerini Resûlullah'ın ulüvv-ü mertebesinden gayet uzak ve aşağı bir mesafeden sevkederlerdi.

Çünkü; Resûlullah'la bu sözlerinin arasında münasebet yoktur. Şu halde elbette bu sözler Resûlullah'a uzaktır. Kezalik Kur'an hakkında dahî «Mecnun kelâmı», «Evvel geçenlerin yalanları» demek gibi müfteriyatları dahî Kur'an'ın ulüvv-ü şanından gayet

uzak olarak söylenen sözlerdir. Çünkü; açık bir hakikata karşı zan üzere delilsiz söylenen sözün ne gibi bir kıymeti olabilir? Binaenaleyh; bu gibi sözler her zaman nefsine tebaiyet etmiş, şeytan'ın iğfalâtına kapılmış ve hakayık-ı şer'iyenin neden ibaret olduğunu bilmeyen cühelâdan sadır olmuş ve olmaktadır. Çünkü; onların ahkâm-ı şer'iyeyle mukayyed olmak nefislerine ağır geldiği gibi âhirete de imanları olmadığından behâyim sürüsü gibi her yerden otlamak ve istediği yerde yatmak ve nefsinin arzu ettiği şey velevse haram olsun yemek, içmek olduğundan daima şeriata ve erbab-ı şeriata mu'teriz bulunurlar. Bu ahval yalnız şeriat-ı İslâmiyeye ve erbabına mahsus bir hal değildir. Zira; devr-i Âdem'den beri geçen şeriatların cümlesinde bu haller cereyan etmiş, herbiri birçok itirazlara hedef olmuş, iman edenler necat bulmuş, iman etmeyenler hak-i helâke serilmiş ve ebedî hüsranda kalmışlardır.

(ويقذفون بالغيب) Medarik'te beyan olunduğu veçhile (يتكلمون بالغيب) yani *gayba söz söylerler* manâsınadır. Çünkü; Resûlullah'ın haber verdiği ahval-i âhireti tamamen tekzib ederler ki, «Kıyâmet, hesap, Cennet ve Cehennem yok, hepsi yalandır» demekle âhireti tamamen inkâr ederlerdi. Âhiret ise gaybdır, göz görür birşey değildir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin arzu ettiklerine nail olamayacaklarını beyan etmek üzere :

وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ

buyuruyor.

[Âhirette iman etmek isteyen kâfirlerle arzu ettikleri imanları ve iman sebebiyle necatları arasında mani haylûlet etti. Nasıl ki bunlardan evvel Firavun ve Hâmân gibi hal-i yeiste iman etmek isteyenlerin imanlarına bu hal işlenilmişti.]

Yani; imanlarına mani hail olup da imanları kabul olunmayanlar gibi bunların da imanları kabul olunmaz. Binaenaleyh; bütün emel ve ümitleri mahrumiyete münkalib olur.

إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ

[Zira; onlar dünyada ıztırap verici şek içinde oldular ve tereddütle vakitlerini geçirdiler, bir türlü imana yanaşamadılar.]

Binaenaleyh; küfr-ü şedid ve inkâr-ı galiz ve gaflet-i medid içinde ömürlerini zayi ettiklerinden âhirette iman etmek isteyeceklerse de imanla kendileri arası mestur kılınacaktır.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile (حيل) (حجز) yani *mani oldu* demektir. Onların iştihaları; o günde imanlarının kabul olunması ve iman sebebiyle Cehennem azabından kurtulup Cennet'e vasıl almakla fevz ü necat bulmalarıdır. (باشياعهم) (بامثالهم) demektir. Yani «Hal-i zarurette emsallerinin imanı kabul olunmadığı gibi bunların da imanları kabul olunmaz» demek olur. Onlar, Kur'an'ın hakkaniyetinde ve Kur'an'ı getiren Resulün risaletinde şiddetle şekkettiklerinden şeklerinde mübalâğa için şek (مريب) ile tavsif olunmuştur. Çünkü (مريب); *şüphe verici* demektir.

***

SURE-İ FÂTIR

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Kırk beş* âyeti havîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

[Hamd ü sena şol Allahü Tealâ'ya mahsustur ki o Allahü Tealâ göklerin ve yerin halikıdır.]

Yani; bilûmum meth ü sena edenlerin lisanlarından cereyan eden sena Allah'ındır ki o Allahü Tealâ ecsam-ı ulviye olan göklerin ve ecsam-ı süfliye olan yerlerin mucididir. Çünkü; âlem-i esbab olan semâvâtı ve âlem-i müsebbep olan arzı halketti ki onlar arasında meydana gelecek bilcümle havadisin zuhuruyla murad-ı İlâhisi yerini bulsun.

Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile *f a t ı r : Şakketmek,* yani *yarmak* manâsınadır. *Cenab-ı Hak zulmet-i ademi nûr u vücutla şakkedip âlemi ademden vücuda getirdiği için* Fâtır denmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu sûre'nin evveli bundan evvelki sûre'nin âhirine kemâl-i irtibatla merbuttur. Çünkü; evvelki sûre'nin âhirinde dünyada şek üzere bulunup iman etmeyenlerin âhirette imanları kabul olunmayıp me'yus olacakları beyan olunmuştu. Bu sûre'nin evvelinde ise itmi'nan-ı kalple dünyada iman edenleri birtakım atâyâ-yı İlâhiyeyle tebşir vardır. Şu halde iman etmeyenlerin me'yusiyetlerini beyan akibinde iman edenlerin mesruriyetleri beyan olunmakla tertibe riâyet olunmuştur.

***

Vâcip Teâlâ semâvât ve arzı hâlık olduğunu beyandan sonra ehl-i semâ olan meleklerle ehl-i arz arasında irtibatı te'sis için melekler halkettiğini ve meleklerin kanat sahibi seyr-i seria malik olduklarını beyan etmek üzere :

جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُو۬لٓى اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ ikişer, üçer, dörder kanatlar sahibi melekleri enbiyaya resuller kıldı ki onlar o kanatlarla me'mur oldukları vazifeye derhal sür'at ederler.]

يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُ

[Allahü Teâlâ hilkatta istediğini ziyade eder.] Binaenaleyh; meleklerin kanatlarını ikişer, üçer, dörder halkettiği gibi daha ziyade de halkeder.

اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ①

[Zira; Allahü Teâlâ herşeyi icada kaadirdir.] Binaenaleyh; istediğini halkeder.

Yani; hamd ü sena şol Allahü Teâlâ'ya mahsustur ki o Allahü Teâlâ semâvât ve arzı halkettiği gibi dergâh-ı ulûhiyetinin hademesi ve kulları bulunan melekleri yeryüzünde beni beşerden kullarını ıslah için ba'settiği enbiyasıyla zat-ı ulûhiyeti arasında elçiler kıldı ki onlar umur-u dünyaya ve âhirete müteallik ahkâmını vahiy suretiyle enbiya-yı ızama tebliğ ederler ve tebliğe me'mur olduklarından Allahü Teâlâ onları kanat sahipleri kıldı ki me'mur oldukları vazifeyi sür'atla eda etsinler ve Allahü Teâlâ istediği kadar meleklerin kanatlarını ziyade halkeder. Çünkü; Allahü Teâlâ herşey üzerine ve istediğini halketmeye kaadirdir.

Beyzâvî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile meleklerin risaletleri enbiyaya mahsus değildir, belki havass-ı ibad olan

evliyaya ilham ve rü'ya-yı sadıka suretiyle Allah'ın emrini ve hayır olan şeyleri îsâl etmeye dahî me'murlardır. Şu kadar ki melekler enbiyaya açıktan gelir, melek olduğunu bildirir ve enbiya ile suret-i mahremanede ünsiyet ederler. Binaenaleyh; enbiyanın sözleri, işleri, emr ü nehiyleri ümmetlerine düsturulamel ve ittibâ'ı vâcip kavanîn olur. Amma havass-ı ibad yani enbiyanın gayrı kimseler melekle açıktan ünsiyet edecek kadar kuvve-i kudsiyeye malik olmadıklarından meleklerle ünsiyete nail olamazlar, ancak onlara ilham suretiyle yani kalplerine hayır olan şeyi koymakla ve rü'ya-yı sadıkada bazı şeyleri göstermekle olduğundan âhad-ı ümmete vâki olan ilhâmât edille-i şer'iyeden ma'dud değildir. Binaenaleyh; gayrıların o kimseye iktida ve ittibâ' etmeleri lâzım gelmez.

Meleklerin kanatları mertebelerine göredir. Binaenaleyh; kanatlarının tefavütü itibarıyla mertebelerinin de tefavütü vardır. Âyette adedi zikir; kanatlarının müteaddit olduğunu beyan içindir, yoksa bu adede münhasır demek değildir. Şu halde meleklerde kanatların müteaddit olduğu kat'idir, fakat adedi dörde kadar olduğu gibi dörtten ziyade dahî olur.

Bu âyette Allahü Tealâ'nın istediğini halketmekte *ziyade* lâfzının umum mahlûkata şamil olup yalnız meleklerin kanatlarına münhasır olmadığı Kazî ve Medarik'in cümle-i beyanlarındandır. Çünkü; Cenab-ı Hakkın kudreti bilûmum mahlûkata nafiz olduğu cihetle te'siri her mahlûkun suretinde ve cesametinde ve her azasında görülenden daha ziyadesini halka şamildir. Zira; kudretullah için nihayet yoktur, belki ilâgayrinnihaye tasarrufa kaadirdir. Çünkü; Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet Vâcip Tealâ'nın mülkünde bir mahlûkun cisminin miktarında, keyfiyetinde, zamanında ve her cihetinde tasarrufuna delâlet eder. Şu halde Vâcip Tealâ bundan evvel halkolunmadık ve hatır-ı beşere hutur etmedik sayılmaz ve tükenmez mahlûkatın envâ'ını halka kaadir olduğu gibi bir nevi mahlûkatın efradından bir şahısta başkalarında olmayan umur-u garibeyi dahî halketmeye kaadir olduğuna âyet delâlet eder. Zira; âyette «Vâcip Tealâ icatta dilediğini ziyade eder» kelâmı ziyadenin her nev'ine şamildir. Meselâ Vâcip Tealâ nev'-i insandan bir şahısta güzel suret, sada, uzun boy ve azaları

tam, kuvvet, kudret ve şecaatta emsaline faik olmak ve yüzünde melâhat, aklı, fikri yerinde ve zihninde fetanet, rey ü tedbirinde isabet gibi birçok kemâlâtı bir şahısta icatla sairlerinden mümtaz yarattığı her zaman görülmektedir. Çünkü; her zaman insanların maârifte, hünerde, akıl ve zekâda birbirinden farklı olduğu meydandadır. Zira; birisi ceyadet-i zekânın en yüksek tabakasında olduğu halde diğeri hamakatın nihayet derecesinde görülür. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak mahlûkatı icatta istediği kadar umur-u garibe ziyade eder, hiç kimse mani olmak kudretini haiz değildir. Şu halde meleklerin kanadını üç de halkeder, beş de, on beş de. Ve daha bizim aklımıza gelmedik suretler ve acîbeler de halkeder ve niçin böyle oldu diyecek yoktur.

***

Vâcip Tealâ kudretinin kemâlini beyandan sonra rahmet-i İlâhiyesinin şümulünü beyan etmek üzere :

مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın nas için açmış olduğu rahmet kapılarını hiç bir kimse kapayıp rahmeti tutamaz, Allah'ın menettiği şeyi de Allah'tan sonra hiçbir kimse nasa onu gönderemez.]

Yani; ahval-i ibadı tedbir eden Allahü Tealâ'nın insanlara açmış olduğu fazl u ihsan kapılarını kapayacak hiçbir kimse yoktur. Binaenaleyh; Allahü Tealâ istediği kuluna nübüvvet, risalet, sıhhat, âfiyet ve bol nimetler verir, hiç bir kimse mümânaat edemez, Allah'ın verdiği nimeti tutamaz, kezalik Allahü Tealâ kahrı ve gazabı icabı bir kavimden veya bir şahıstan menetmiş olduğu şeyi Allah'ın men'inden sonra hiçbir kimse o kavme veya şahsa onu gönderip veremez. Binaenaleyh; Allahü Tealâ kullarına vermek istediği şeye hiçbir kimse mani olamadığı gibi vermemek istediği şeyi de kimse veremez.

Bu âyetin sırrı âlemde her saat müşahede olunmaktadır. Me-

selâ bir kimseye birçok evlât verir, diğerine bir tane bile vermez ve niçin vermedin diyen bulunmaz, bazı kimseye birçok mal verir, diğerini bir lokma ekmekten mahrum eder ve kıtlık senelerinde insanların gözleri semâda kalır, bir damla yağmur damlasını düşürmeye hiçbir kimse muktedir olamaz, sair hususatta dahî hal böyledir.

Hulâsa; Allah'ın kullarına verdiğine mani olacak ve vermediğini elinden alacak bulunmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

[Halbuki Allahü Tealâ herkese galip ve ef'âli hikmete muvafıktır.]

Yani; Allah'ın verdiğini almak ve aldığını vermek hiç kimsenin haddi değildir. Çünkü; Allahü Tealâ muradına galip olup münazaa etmek kimsenin kudreti tahtında değildir. Binaenaleyh; istediği şeyi istediği kuluna verir, mukavele edecek kimse bulunamaz, bazı kuluna vermesini istemediği şeyi vermez. Zira; emrinde galip ve hikmetine muvafık olan şey o kuluna vermemektir. Çünkü; cümle zerrât-ı cihan onun kulu ve mahlûku olduğu cihetle itiraza hiç bir ferdinde iktidar yoktur. Zira itiraz; kuvvete muhtaç olduğundan kimde kuvvet var ki itiraz edebilsin? Elbette hiçbir kimse itiraz iktidarını ve salâhiyetini haiz değildir.

***

Vâcip Tealâ mahlûkatı icadını, göklerde ve yerde tasarrufunu ve zat-ı ulûhiyetinin hamde istihkakını beyandan sonra kullarına vermiş olduğu nimetlerin şükrünü eda etmelerini emretmek üzere:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ

buyuruyor.

[Ey nas! Allah'ın sizin üzerinizde olan nimetlerini zikredin ki şükrünü eda etmiş olasınız.]

هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ

[Yerden ve gökten sizi merzuk edecek Allah'ın gayrı bir hâlık var mıdır?]

لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ

[Ma'budünbilhak olmadı, ancak Allahü Tealâ oldu.]

فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ۝

[Allah'ın gayrı ma'budünbilhak olmayınca ne acayip ifk ü iftirada bulunarak tevhidi şirke tebdil ediyorsunuz?]

Yani; ey gaflet her taraflarını ihata etmiş olan insanlar! Sizin üzerinize Allah'ın ihsan etmiş olduğu nimetlerini tezekkür edin, nimetin hakkını eda etmekle mün'im olan Vâcip Tealâ'ya şükredin ki nimetinizi ziyade etsin ve kemâl-i dikkatle düşünün ki yerde ve gökte sizi merzuk edecek Allah'ın gayrı bir hâlık var mıdır ki ona şükredesiniz? Elbette yoktur. Zira; Allahü Tealâ'dan başka mabudünbilhak yoktur. Çünkü; herkesin ihtiyacını defeden ve umur-u mühimmelerde merci' olan bütün havadisin ve kâinâtın hâlıkı odur. Binaenaleyh; kullarının şükrüne ondan gayrı müstehak yoktur. Hâl böyle olunca ey müşrikler! Ne acayip iftira ederek Allah'a şirkedersiniz ve nasıl oluyor ki vahdaniyetin delilleri meydandayken tevhidi teşrike tebdille iftira ediyorsunuz?

Medarik'te beyan olunduğuna nazaran Cenab-ı Hakkın insanlara verdiği nimetleri sayılmaz ve tükenmezse de bu makamda zikirle emrettiği nimetler; sûre'nin evvelinden buraya gelinceye kadar beyan ve işaret olunan *arzın insanların ayakları altında istedikleri gibi isti'mâllerine müheyya bulunması, semânın direksiz kubbe gibi üzerlerinde bulunup rızıklarının esbabı ondan feyzolunması, doğru yolu gösteren vahyi getirmek için meleklerin resul kılınması, insanları irşat için insanlardan resul gönderilmesi ve se-*

mâdan rızık kapılarının açılması gibi nimetlerdir. Bu nimetleri zikirle emretmek; tezekkürün neticesi olan şükürle emretmektir. Yani «Zikredin» demek «Şükredin» demektir. Şu sayılan nimetlerden daha büyüğü mün'im olan zatın bir olmasıdır. Çünkü; mün'im bir olunca verdiği nimetin şükrü yalnız o bir zata olmasında elbette kullar için kolaylık vardır.

Hulâsa; Allahın verdiği nimetleri zikirle şükrünü eda etmek vâcip olduğu, yerden ve gökten hasıl olacak rızıkla insanları merzuk edecek Allah'tan gayrı bir halik olmadığı ve ma'budünbilhak ancak Allahü Tealâ olup ondan gayrı ibadete müstehak bir kimsenin bulunmadığı, gerek rızık vermekte gerek ibadette Allah'ın gayrıyı ehil tanıyanların acîp bir iftirada bulundukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ tevhide müteallik mesaili beyandan sonra risalete müteallik mesaili beyan etmek üzere :

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Eğer muannit müşrikler seni tekzib ederlerse sen mahzun olma. Zira; senden evvel birçok rusül-ü ızam ümmetleri tarafından tekzib olundular.]

وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ۝

[Halbuki tasdik, tekzip, sabır ve eza gibi umurun küllisi ancak Allah'a râcidir. Allah'ın gayrı vesâile ve esbab-ı âdiyeye râci olmaz.] Şu halde tekzib edenlerden Allahü Tealâ intikamını alır.

Yani; habibim! Sen kavmini hakka davet edip, onlara hakkı gösterdikten sonra eğer seni tekzib ederlerse onların tekzibinden mahzun olma. Zira; senden evvel âyât-ı bâhire ve mu'cizât-ı kaatıa sahibi, sabr u metanetleri ziyade birçok rusül-ü kiram ümmetleri tarafından tekzib olundular, eza gördüler, tekzib ve ezaya sabır ve

metanetle mukabele ettiler. Senin de onlar gibi sabır ve metanet etmen lâzımdır. Zira; cümle umurun mercii ancak Allahü Tealâ'-dır. Binaenaleyh; gerek onların tekziplerinin ve gerek senin sabır ve metanetinin cümlesinin cezasını verecek ve zalimlerden intikamını alacak odur. Şu halde kâfirlerin tekziplerine mahzun olmakta fayda yoktur. Zira; onlar ceza-yı sezalarını göreceklerdir.

***

Vâcip Tealâ tevhide ve risalete müteallik mesaile irşaddan sonra ahval-i âhirete müteallik mesaili beyan etmek üzere:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ۝

buyuruyor.

[Ey nas! Allah'ın va'di haktır, hilâf olmaz. Şu halde sizi hayat-ı dünya ve kibr ü gururla meşhur olan şeytan Allah'ın lûtfuna mağrur etmesin.] Zira gurur; insanı belâdan kurtarmaz, belki birtakım belâ ile müptelâ olmasına sebep olur.

Yani; ey nisyan deryasına dalmış ve gurur vadilerinde hayran olmuş insanlar! Allah'ın âhireti, haşr ü neşri ve va'di haktır, asla hulf yoktur, elbette va'd-i İlâhi vuku bulacaktır. Va'd-i İlâhi hak olunca hayat-ı dünyanın lezzeti sizi mağrur edip aldatmasın ki âhiret amelinizden geri kalmayasınız, Allah'ın lûtf u ihsanıyla şeytan sizi mağrur edip aldatmasın ki rahmet-i İlâhiyeden mahrum olmayasınız.

Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette *g u r u r* la murad; *şeytan'dır.* Çünkü şeytan; *ilmine ve ameline mağrur olarak itaat-ı İlâhiyeden çıktığından* gurur denilmiştir. Şeytan'ın insanları Allah'a mağrur etmesi; «Allah'ın rahmeti boldur, lûtf u ihsanı çoktur, Allahü Tealâ ganîdir ve sizin ibadetinize ihtiyacı yoktur. Şu halde sizin günahlarınızın zararı yoktur, istediğinizi işleyin. Zira; Allahü Tealâ mağfiret sahibidir ve sizin isyanınızın Allah'a bir zararı yok ki Allahü Tealâ ma'siyetiniz sebebiyle size azap etse. Bunlar olmaz şeyler» demekle şeytan insanları

Allah'ın lûtfunda mağrur ederek aldatır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ şeytan'ın bu misilli iğfalâtına aldanmamalarını tavsiye buyurmuştur. Hayat-ı dünyanın mağrur etmesi; insanın dünya malına itimad ederek tuğyan ettiği, malına ve dünyanın lezzetine aldanarak ebna-yı cinsine zulm ü taaddî eylediği alelekser görülen ahvaldendir.

Hulâsa; gerek emval-i dünya gerek şeytan insanları mağrur edip aldatıcı şeyler olduğundan Allahü Tealâ her ikisinin tuzağına tutulmalarından kullarını nehyetmiştir.

***

Vâcip Tealâ gururun aldatmasından kullarını nehyedince gururun kim olduğunu ve nehyinin sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا

buyuruyor.

[Zira; şeytan sizin için muhakkak bir düşmandır. Şu halde siz onu düşman ittihaz edin.]

إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ (1)

[Çünkü; şeytan kendine tâbi olan ve sözünü dinleyen cemaatını ashab-ı Cehennem'den olsunlar için davet eder.]

الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ

[Şeytan'ın iğfalâtına aldanan ashab-ı saîr şol kimseler ki onlar kâfir oldular ve küfürlerinden dolayı kendileri için şiddetli azap vardır.]

Yani; ey benî âdem! Şeytan sizin babanız Âdem (A.S.) zamanından beri size karşı adavetini ilân etmiş bir düşmanınızdır. Binaenaleyh; sizin de onu düşman ittihaz edip vesvesesine aldanmamanız ve sözüne iltifat etmemeniz lâzımdır. Zira; şeytan nefsinizin

arzusuna teşvikle sizi fitne-i azimeye müptelâ kılar. Pederiniz Âdem'e ne gibi desiseler yaptığını unutmayın ki siz de tuzağına düşmeyesiniz. Şeytan bir takım günahlara cemaatını davet eder ki onlar ashab-ı Cehennem'den olsunlar ve adavetinin neticesini elde etsin, mefsedetten maksadı hasıl olsun, şeytan'a ittibâ' ederek kâfir olan kimseler için azab-ı şedid vardır. Zira; küfrün cezası şiddetli azaptır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet; gururun *şeytan* olduğunu ta'rif ve şeytan'ın adavetini takrir ve ashabını davetten maksad-ı mefsedetini izah etmiştir. Bir kimsenin hasmına karşı alacağı vaziyet daima basiret üzere bulunup iğfalâtından hazer etmek lâzım olduğunu işaretle şeytan'a karşı insanların alacağı vaziyet ancak düşman ittihaz etmek olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiştir. Çünkü insanın hasmına karşı alacağı vaziyet; *ikidir: Birincisi: Husumetine mukabele ederek daima hasım tanımak ve husumet etmektir. İkincisi: Barışmak suretiyle husumetini izale etmektir.* Şeytan'la barışmak ve dost olmak mümkün olmadığından Cenab-ı Hak daima onu düşman ittihaz etmekle emretmiştir. Zira; şeytan ne kadar dost görünse onun gaye-i emeli insanları alıp Cehennem'e götürmektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirler için şiddetli Cehennem azabı olduğunu beyandan sonra şeytan'ın iğfalâtına aldanmayan müminler için mağfiret ve büyük ecir olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar iman ettiler, amel-i salih işlediler. Onlar için hasbelbeşeriye kendilerinden sadır olan günahlarını mağfiret ve imanla beraber amellerine büyük sevap vardır.]

Bu âyette *mağfiret; iman* mukabilinde zikrolunduğundan imandan evvel işledikleri günahlarının mağfiret olunma-

sına imanlarının sebep olacağına işaret olunmuştur. Binaenaleyh; müminin muhalledfinnar olmayacağına bu âyet delâlet eder. *Ecr-i kebîr; amel* mukabilinde zikrolunduğundan amel-i salih işleyenlerin ecirleri zayi olmayacağına işaret olunmuştur ki şeytan'ın iğfalâtına aldananların cezaları olan şiddetli azaba mukabil emr-i şeytan'a muhalefet eden ehl-i imanın ecr-i kebîre nail olacaklarını beyanla Cenab-ı Hak taltif buyurmuştur. Binaenaleyh; bu âyet insanlar için necat yollarının imanla amel-i salih olduğunu ve şiddetli azaba duçar olmanın da imanla ameli terketmek olduğunu beyanla ehl-i imanı amel-i salihe terğib ve ehl-i dalâli imana teşvik ve küfürden tenfir etmiştir. Çünkü; imanın mağfirete ve küfrün azaba sebep olduğunu beyan etmek; «Küfrü terkle iman edin, mağfirete nail olun» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ küfrün cezası ukubet, imanın cezası mağfiret olduğunu beyandan sonra kâfirle müminin mertebede müsavî olmadıklarını beyan etmek üzere :

أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا

buyuruyor.

[Bir kimse zu'm-u fasidince nefsinde tahayyül eder de şol kimse ki şeytan tarafından kötü ameli kendine tezyin olunarak kötü amelini şeytan'ın tezyini sebebiyle güzel gördü. Böyle olan kimse nefselemirde ameli güzel olan kimseyle müsavî olur mu ve ikisi mertebede ve ecr-i cezîl almakta beraber olabilir mi?] Haşa, hiçbir zaman ameli çirkin olup da şeytan'ın tezyiniyle amelini güzel zannedenle hakikatte ameli güzel olan müsavî olamaz. Belki beyinlerinde fark-ı azîm vardır. Çünkü; birinin âkıbeti Cennet, diğerinin âkıbeti Cehennem'dir.

فَإِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

[Zira; Allahü Tealâ dilediği kulunu idlâl eder.] Çünkü; ira-

desini dalâlete sarfettiğinden Cenab-ı Hak kahrı icabı onu idlâl eder **[ve dilediği kulunu hidayette kılar.]** Çünkü; o kul iradesini hidayete sarfettiğinden Cenab-ı Hak ona hidayetini tevfik eder.

فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ

[Hidayet ve dalâleti kulunun kisbiyle Allahü Tealâ halkedince habibim! Onların hallerine müteessif ve mütehassir olduğun halde nefsini ihlâk etme, onların dalâletinden hüzün üzere hüzün, keder üzere kederde bulunma ki nefsin onlarla beraber gitmesin.]

اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

[Zira; Allahü Tealâ onların ne işlediklerini bildiğinden her ne kadar şeytan'ın tezyiniyle onlar amellerini güzel görürlerse de kötü amellerinin muktezasıyla ceza verir.] Binaenaleyh; onların dalâletlerine teessüfle nefsini meşakkata koyma.

Hâzin'in beyanı veçhile âyette mukadder vardır ve takdiri şöyledir :

(فمن زين له سوء عمله فرآه باطل حقا كمن هداه الله فرأى الحق حقا والباطل باطلا)

yani «Su-u ameli kendine tezyin olunup da batılı hak gören kimse şol kimse gibi olur zanneder mi ki o kimseyi Allahü Tealâ hidayette kıldı? O kimse hakkı hak, batılı batıl görür, ikisini müsavi olur zannederse bu zannı yanlış» demektir.

Bu âyetin (Ebu Cehil) ve emsali müşrikler hakkında nazil olduğu İbn-i Abbas Hazretlerinden mervidir. Çünkü; müşriklere şeytan amellerini tezyin ettiğinden onlar daima batılı hak ve iyi amel işleyenlerden kendilerini daha iyi görürler, batıl amelleriyle de iftihar ederlerdi. Âyet; hava ve hevesine ittibâ' edip şeytan'ın iğfalâtına aldanarak kötü amelini iyi zanneden her kimseye şamildir.

(فلا تذهب نفسك) yani *onların küfürlerine ve helâklerine mağmum ve mahzun olma* demektir. *H a s r e t : geçmiş olan şeye şiddetle hüznetmektir.* Binanealeyh; «Onlar üzerine şiddet-i hüzünle nefsini ihlâk etme» demektir.

Resulullah'ın onların ef'âl-i kabihaları üzerine teessüfünün kesretine işaret için cemi' suretinde (حسرات) varid olduğu Kazî'nin cümle-i beyanatındandır. (حسرات) nehyin illeti olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Onlar üzerine kesret-i hüznünden dolayı nefsin gitmesin, yani nefsin zayi olmasın] demektir.

***

Vâcip Tealâ nefselemirde ameli güzel olan kimseyle ameli fena olan kimsenin müsavî olmayacağını ve kullarının iradesine göre dalâleti ve hidayeti halkettiğini beyan ve ehl-i küfrün haline şiddetle hüznetmemesini Resulüne tavsiye ettikten sonra vahdaniyetine delâlet eden delilleri beyan etmek üzere :

وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَٰلِكَ النُّشُورُ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki o zat lâtîf rüzgârları gönderir. O rüzgârlar bulutları tahrik eder, yağmura ihtiyacı olan beldeye alır götürür. Biz o bulutları ölmüş ceset menzilinde otları kurumuş bir beldeye sevkederiz. Binaenaleyh; o bulutlardan dökülen yağmur sularıyla ölmüş arzı öldükten sonra biz ihya ederiz. İşte şu kurumuş arzı ihya ettiğimiz gibi ölmüş cesetleri dahî kabirlerinden kaldırır ihya ederiz.]

Yani; Allahü Tealâ lûtuf ve kereminden rüzgârları gönderir, o rüzgârlar bulutları tahrik ederek bir yere toplar. Biz o bulutları ölmüş meyyit mesabesinde kurumuş ve asla revnakı kalmamış beldeye sevk ve o bulutlardan yağan yağmur sebebiyle öldükten sonra kurumuş tarlaları ihya ederiz. İşte kurumuş arzı ihya ettiğimiz gibi bizim rahmet-i İlâhiyemiz icabı buluta benzeyen inayetimizden ma-i hayatı kurumuş ve çürümüş olan eczadan toplanmış cesetler üzerine yağdırır ve onunla tıpkı ölmüş arazileri ihya ettiğimiz gibi cesetleri de ihya eder, mahşere göndeririz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile ashaptan bir zat «Yâ Resulallah! Allahü Tealâ mevtâyı nasıl diriltir, alâmeti nedir?» deyince Resulullah «Sen otu kurumuş bir vadiye tesadüf edip yağmur yağdıktan sonra o vadiyi yeşermiş ve harekete gelmiş görmez misin?» buyurunca o kimsenin «Evet! Yâ Resulallah» demesi üzerine Resulullah «İşte Allah'ın mevtâyı ihyasına alâmet budur» buyurmuşlardır ki kıyamette insanların hayat bulacağına en büyük deiil bu demektir. Binaenaleyh; âyetin nihayesinde Cenab-ı Hak bu manâya işaret için (كَذَلِكَ النُّشُورُ) buyurmuştur. Çünkü bu âyette *n ü ş û r ; emvatın kabirlerinden kalkmaları* manâsınadır.

Bu âyette mevtânın ihyasını kurumuş arzın ihyasına teşbihte birkaç veçhile haşra delâlet vardır. Çünkü; arzın kendisine münasip hayatı kabul etmesi insanın cesedinin de kendine lâyık hayatı kabul edeceğine delâlet ettiği gibi bulut parçalarının rüzgârla tecemmu' etmesi insanın çürümüş ve dağılmış eczalarının da kudret-i İlâhiyeyle tecemmu' edeceğine dahî delâlet eder. Kezalik rüzgârın bulutları ölmüş belde üzerine tahrikle yağmur yağıp o belde ihya olunduğu gibi ruhla beraber hayatın ölmüş bedene sevkıyla o bedenin ihya olunacağına dahî delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ ahval-i âhirete işaretten sonra kâfirlerin imanına mani olan sebep kendilerinde tevehhüm ettikleri ulviyet olup halbuki izzet ve ulviyetin Allah'a mahsus olduğunu beyan etmek üzere :

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا

buyuruyor.

[Eğer bir kimse büyüklük, kudret ve galebe isterse Allah'tan istesin. Zira; galebe-i zatiye ve saltanat-ı asliyenin cemii Allah'a mahsustur.]

Yani; ey müşrikler! Siz putlara ibadetle kuvveti ve galebeyi putlardan almak istersiniz, kendiniz bir kimsenin taht-ı itaatında

bulunmadığınızdan nefsinizde tahayyül ettiğiniz ulviyet imanınıza mani oluyor. Halbuki bu itikadınız batıldır. Çünkü; sizin ibadet edip kuvvet beklediğiniz putların cümlesi âcizdir. Âcizden izzet beklemekse elbette batıldır. Binaenaleyh; eğer bir kimse büyüklük ve ulviyet isterse Allah'tan istesin. Zira; izzetin cemii Allah'ındır. Şu halde izzet arayan Allah'ın izzetine iltica etsin ki Allahü Tealâ isterse onu aziz kılsın. Eğer Allah'ın gayrıdan izzet isterse zelil olur. Çünkü; Allah'ın gayrıya itimad edenleri Allahü Tealâ zelil kılar, Allah'ın zelil kıldığını aziz kılacak bir kimse yoktur ve olamaz.

***

Vâcip Tealâ izzetin cemii Allah'ın olduğunu beyandan sonra izzetin Allah'a mahsus olduğunu isbat etmek üzere:

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

buyuruyor.

[Güzel kelimeler ancak Allah'ın huzur-u manevîsine terakki eder ve kulunun amelini Allahü Tealâ dergâh-ı ulûhiyetine kaldırır.]

Yani; zikrullah ve kelime-i tevhid gibi indallah makbul olan kelimeler dergâh-ı ulûhiyete terakki eder ve ihlâsa mukarin olan amelini Allahü Tealâ canib-i ulûhiyetine ref'eder.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *k e l i - m e - i t a y y i b e* yle murad; *kelime-i tevhid ve sair ezkâr-ı İlâhiyedir. Hatta insanlar arasında söylenen güzel sözler, nasihatlar ve ulûm-u diniyeye dair mübahaseler velhasıl indallah makbul olan her söze şamildir.* *S u û d* la murad; *Cenab-ı Hakkın kabulüyle o kelimenin a'lâ-yı illiyyîne çıkmasıdır.* Buna nazaran *manâyı nazım:* [Güzel kelimeler Allah'ın kabulüyle a'lâ-yı illiyyîne ve ancak huzur-u manevi-i İlâhiye giderler] demektir. Yahut *s u - û d* un manâsı; *meleklerin amel defteriyle suûd etmeleridir.* Çünkü; kulların a'mâline müekkel olan melekler akşam, sabah hayr ü şer a'mali defteriyle beraber götürürler, ancak canib-i semâya suûd

eden, kulların a'mal-i hayriyeleri olduğuna işaret için suûd eden kelimeyi *tayyibe*yle tavsif etmiştir. Kezalik *a m e l - i s a l i - h i n r e f ' i* yle murad; *Allah'ın kabul etmesidir.* Şu kadar ki (يرفع) kelimesinin fâili *Allahü Tealâ* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ amel-i salihi kabul eder] demek olur ve eğer (يرفع) kelimesinin fâili *kelime-i tayyib* olursa o halde *manâ-yı nazım :* [Kelime-i tayyibe amel-i salihi dergâh-ı ulûhiyete ref'eder] demektir. Çünkü *k e l i m e - i t a y y i b e ; keli-me-i tevhid* olduğuna nazaran her amelin kabulüne medar-ı istinat iman olduğu cihetle kelime-i tevhid amelin dergâh-ı ulûhiyete ref'ine sebep olur. Zira; iman olmadıkça hiçbir amel kabul olunmaz ki ref'olunsun. Binaenaleyh; amel-i salihi bârigâh-ı ulûhiyete kaldıracak kelime-i tevhiddir. Şu halde kelime-i tevhid Allah'a kurbiyete vesile olduğundan kelime-i tevhide mukarin olan a'mâl kabule karin olur ve a'mâlin kabulünde yalnız iman kâfi olmayıp ihlâs dahî lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak ameli *salih* olmasıyla tavsif etmiştir. Çünkü amelde salâh; ihlâsa mütevakkıftır. Binaenaleyh; ihlâsla işlenilmeyen amel merduttur. Şu halde bârigâh-ı ehadiyete ref'olunan ve indallah makbul olan amel; ehl-i tevhidin ihlâsa mukarin olan amelleridir. Zikrullahın da amel-i saliha mukarin olması lâzım olduğu, hatta amel-i salihi bulunmayan kimsenin zikri reddolunacağı İbn-i Abbas Hazretlerinden mervidir.

***

Vâcip Tealâ izzetin kendine mahsus olduğunu ve kelimât-ı tayyibenin canib-i ulûhiyete suûd ettiğini beyandan sonra hileyle seyyiat irtikâb edenlere şiddetli azab olacağını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَٰئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar hileyle günahlar işlerler, onlar için an-

cak şiddetli azap vardır. İşte şu hileyle seyyiât işleyenlerin hileleri helâk olur, nafiz olmaz. Binaenaleyh; emekleri zayi olur, faydasını görmezler.]

Yani; şol kimseler ki birtakım günahlar işlemek için hile yapmakla meşgul olurlar. Seyyiâtlarına ceza olarak âhirette onlar için şiddetli azap vardır, bu misilli hilekârların hileleri ekseriyetle batıl olur, vücut bulmaz.

Beyzâvî, Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile bu âyette *m e k r d e n l e r* le murad; *Kureyş müşrikleridir. M e k i r l e r i y* le murad; *(Darünnedve) de Resûlullah hakkında katil veya nefiy yahut hapsetmek şıklarından birini irtikâb etmek üzere cereyan eden müşavereleridir.* Çünkü; onlar için âhirette şiddetli azap olacağı gibi dünyada dahî emellerine muvaffak olamamışlardır. Zira; hileleri fasid olduğundan helâke ma'ruz kalmış, neticesini görememişlerdir. Binaenaleyh; Mekke müşrikleri (Darünnedve) de cereyan eden müzakerenin ve verilen kararın neticesine nail olamamışlardır. Bu hususa dair tafsilât (Sure-i Enfal) de zikrolunmuştur [1].

Taberî'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette *h i l e y l e g ü n a h i ş l e y e n* lerle murad; *riya ile amel edenler olmak* muhtemeldir. Zira; onların amellerini riyaları iptal ettiğinden faydasını görmeyeceklerdir. Herhangi mâna murad olunursa olunsun, âyet bilcümle hilekârların hileleri batıl olduğuna delâlet eder. Şu halde gerek eşhas, gerek akvam arasında yekdiğerine karşı yapılan hileler batıl ve sahipleri hâib ü hâsirdir. Evet! Bazı hile bidayesinde parlak ve semere verecek gibi görünürse de âkıbet muzmahil olduğu her vakit görülmektedir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delâil-i âfâkiyeyi beyandan sonra insanların nefsinde olan delâili beyan etmek üzere :

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجاً

buyuruyor.

---

[1] Cilt : V, Sahife : 1880.

[Allahü Teâlâ evvelâ sizi topraktan, sonra nutfeden halketti. Bundan sonra sizi erkekli dişili zevceler kıldı.]

Yani; ey vahdaniyeti inkâr eden müşrikler! Sizin hilelerinizin zararı size aittir. Zira; sizin hilelerinizi Allahü Tealâ bilir ve zararını size iade eder. Çünkü; Allahü Tealâ sizin babanızı topraktan halketmekle esasınızı topraktan icad etti, topraktan halkettikten sonra zürriyetini nutfeden icad etti ve sonra sizi erkek, kadın olarak zevceler kıldı ki erkek, kadın yekdiğerine takarrüpla zürriyetiniz âlemde kalsın, tenasülün husulüyle insanlar çoğalsın, vakt-i merhununa kadar âlem mamur olsun. Çünkü; bu âlem-i mükevvenâtın ma'mur olması insanların vücuduna mevkuf olduğundan insanların kadın erkek yekdiğerine irtibatla evlâdın istihsaline ve husul bulanların muhafazasına itina lâzım olmasına binaen kanun-u İlâhi bu minval üzere cereyan etmekle âlem intizamını muhafaza etmektedir.

***

Vâcip Tealâ kudreti noktasından vahdaniyetine delâlet eden delili beyandan sonra ilminin kemâlini beyan etmek üzere :

وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهِ

buyuruyor.

[Bir hatun hâmile olmaz, hamlini vaz'etmez, illâ Allah'ın ilmiyle hâmile olur ve hamlini vaz'eder.]

وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖٓ اِلَّا فٖي كِتَابٍ

[Ve bir muammer ömrünü yaşamaz, ömründen noksan olmaz, illâ gerek ömrü, gerek ömrünün noksanı cümlesi levh-i mahfuz ismindeki kitapta yazılıdır.]

اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١١﴾

[İşte işbu ilminin herşeyi ihatası ve herşeyin levh-i mahfuz'da

yazılı olmaşı Allahü Tealâ üzerine gayet kolaydır.] Her ne kadar bu gibi şeyler insanlar üzerine muhâlse de kudretullaha nispetle hiç ehemmiyeti yoktur. Çünkü; insanlar gecelerinin, gündüzlerinin, aylarının, haftalarının ahvalini ve adedini bilmediklerinden ömrünü tamamıyla bilemediği gibi noksanını dahi bilmezler. Binaenaleyh; yevmenfeyevmen ömrü noksan olur, lâkin ömründen ne miktar noksan oldu, dünyada ömrü ne kadar kaldı, bunları bilemez. Halbuki ömrünün sayfasında ve levh-i mahfuz'da yazılıdır.

Yahut Beyzâvî'nin beyanı veçhile ömrün ziyade ve noksan olması esbab-ı muhtelifeyle olur. Meselâ levh-i mahfuz'da filân kimse haccederse ömrü altmış, eğer haccetmezse kırk sene olacağı yazılır. Ancak bu esbaba nispetle ziyade veya noksan olması kullara nazarandır; yoksa ilm-i İlâhiye nispetle değildir. Çünkü; ilm-i İlâhide tebeddül olmaz. Bu âyette *k i t a p* la murad; *levh-i mahfuz,* yahut *her insanın ömrüne ve a'maline mahsus olan defter ve sayfa* veyahut *ilm-i İlâhi* olmak muhtemelse de üçünün cem'inde inad olmadığından mecmuu murad olunabilir. Çünkü; ilm-i İlâhi veçhile levh-i mahfuz'da yazıldığı gibi levh-i mahfuz'da yazıldığı veçhile defterine de yazılır, velhasıl insanın ne kadar yaşadığı ve mukadder olan ömründen ne kadar noksan olduğu kitabında yazılıdır. Yani «Ne kadarını yaşadı, daha ne kadar yaşayacağı günü, saatı ve dakikasıyla yazılıdır, o dakikadan bir saniye bile takaddüm ve taahhur etmez. Elbette o anda hatm-i enfas eder» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ insanın hilkatını ve ömründen ziyade ve noksan olmayacağını ve cümlesine ilm-i lâhik olduğunu beyandan sonra müminle kâfirin mertebede müsavî olmadıklarını bir misalle beyan etmek üzere :

وما يستوي البحران هذا عذب فرات سائغ شرابه وهذا ملح اجاج

buyuruyor.

[İki deniz birbirine müsavi olmaz. Zira; iki denizden şu birisi

gayet tatlı içenlerin susuzluğunu keser, hararetini alır, içilmesi kolay ve boğazdan suhuletle geçer, diğeri acı ve tuzludur. Binaenaleyh; susuzluğu almaz, mizacı ifsad eder, boğazdan güç geçer ve harareti ziyade eder.] İşte şu ayrı ayrı sıfatları haiz olan iki deniz müsavi olmadığı gibi müminle kâfir müsavi olamaz. Çünkü; birisi nur-u imanla münevver, diğeri zulmet-i küfürle muzlim, kezalik birisi imanı sebebiyle indallah makbul, diğeri küfrü sebebiyle indallah merdud olduğundan elbette ikisi mertebede müsavi olamaz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyet; mümini *suyu tatlı ve menfaatı çok olan denize* ve kâfiri de *suyu acı denize* teşbih suretiyle müminle kâfir hakkında darbımeseldir. *F ü r a t ; susuzluğu kesen sudur. S â i ğ ; boğazdan kolay geçendir. Ü c a c ; tuzlulukla boğazı yakan ve harareti teşdid edendir.*

Ruhulbeyan'da zikrolunduğu veçhile denizlerin sularının acı olmasındaki hikmet; taaffün edip insanları rahatsız etmemesidir. Çünkü; tatlı su çok durunca taaffün eder. Şu halde denizlerin suyunun acı olması Vâcip Tealâ'nın insanlar hakkında büyük bir lûtfudur.

Hulâsa; iman her cihetle menfaattar ve küfür her cihetle mazarratkâr olduğundan ikisi müsavî olmadığı gibi kâfirle müminin de müsavi olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ müminle kâfiri tatlı ve acı sulara teşbihten sonra ehl-i küfrün acı denizden daha aşağı olduğunu beyan etmek üzere:

وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا

buyuruyor.

[Denizlerin her ikisinden taze et yersiniz, giyecek inci ve mercan gibi ziynet çıkarırsınız.]

وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ

[Ve sen denizde gemiyi gayet şiddetle ve suyu ileri geri yar-

makla ve bir takım zahmetle yürür görürsün ki o geminin yürüyüp kat'-ı mesafe etmesiyle Allah'ın fazlından rızkınızı taleb edesiniz.]

وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾

[Me'mul ki siz bu nimetlere şükredersiniz.]

Yani; gerek suyu tatlı ve gerek acı olan denizlerin her ikisinden taze balık avlayıp etlerini yemek mümkün olduğu gibi, ziynet için inci, mercan, misilli mücevheratı da denizden çıkarır, onlarla dahî ziynetlenir, intifâ' edersiniz, sizin fazl-ı İlâhiden rızkınızı istemeniz için suya meşakkat vererek gemilerin deryada yürüyüp kat'-ı mesafe ettiğini de sen görürsün ki âlem-i ticarette şayan-ı şükran bir vüs'ata nail olursun. Bunların cümlesi sizin şükretmeniz için Allah'ın size ihsanıdır. Binaenaleyh; bu nimetlere şükretmeniz lâzımdır.

İşte bu âyette Vâcip Tealâ kâfirlerin acı deniz suyundan daha aşağı olduklarını beyanla temsili ikmal etmiştir. Çünkü; bu âyette *üç veçhile denizden intifâ' olunduğunu* beyan buyurmuştur : *Birincisi: Denizden insanın ekline lâyık taze balık etinin çıkmasıdır. İkincisi: Takınmak için ziynete ait mücevheratın çıkmasıdır. Üçüncüsü: Gemilerin denizde cereyanıyla insanların rızıklarını taleb etmeleridir.* İşte denizin acı suyundan bu kadar intifâ' olunup kâfirden ise asla menfaat olmadığı cihetle kâfirlerin denizin acı suyundan daha aşağı olduğu beyan olunmuştur. Denizden intifâ'ın meratibini beyanda ehemmi mühim üzerine takdime riâyet vardır. Çünkü; insanın herşeyden evvel hayatına hadim olan ekilden bahsedilmiştir. Zira ekil; hayata hadim olduğundan cümle menâfi' üzerine mukaddemdir. İnsanın ikinci derecede muhtaç olduğu libas ve tezyinat olduğundan âyette ikinci mertebede denizden çıkarılan tezyinattan bahsolunmuştur. Üçüncü derecede insanların muhtaç olduğu beka-yı âleme hadim olan ticaretten yani ticarete hadim olan gemilerin seyrüseferinden bahsolunmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ insanların menafiine hadim ve vahdaniyetine delil-i âharı beyan etmek üzere:

يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ geceyi gündüze ithal eder ve gündüzü geceye ithal eder.**] Zira; geceyle gündüzden birinin saatını âhara dercle mevki-i coğrafîsine göre altı veya daha fazla saat geceyi gündüzden ve bir o kadar da gündüzü geceden zamanına göre tedriç suretiyle ziyade kılar [**ve güneşi, ayı muti' ve münkad kıldı ki onların ziyalarından ve sair menafiinden insanlar intifâ' eder, bunlardan her birerleri vakt-ı muayyen olan yevm-i kıyamete kadar cereyan eder.**] İşte bazı zamanda gecenin gündüzden ve bazı zamanda gündüzün geceden alarak birinin uzayıp diğerinin kısalması Cenab-ı Hakkın vâhid-i hakîkî olup fâil-i muhtar olduğuna delâlet eden alâmetlerdendir.

ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ

[**İşte geceyi gündüze, gündüzü geceye ithal eden Allahü Tealâ sizin Rabbinizdir.**] Ey müşrikler! Allah'ın gayrı olarak sizin ismini çağırdığınız putlarınız bunlardan hiçbirine malik değillerdir.

لَهُ الْمُلْكُ

[**Zira ancak mülk; Allah'ındır. Allah'ın gayrı hakîkî bir mülk sahibi yoktur.**]

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ ﴿١٣﴾

[**Ve şol şeyler ki siz Allah'ın dûnunda çağırır, duâ ve ibadet edersiniz, onlar azıcık birşeye bile malik değillerdir.**] Binaenaleyh; onların ma'bud olmaya istihkakları yoktur.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile *k ı t m î r ; çekirdek üzerine döşenmiş olan ince bir zardır* ki burada *gayet azlıktan kinayedir.* (مِنْ) lâfzı siyak-ı nefiyde *istiğrak içindir.* Yani; «Allahü Tealâ herşeye malik, ulûhiyet sıfatını câmi ve ma'bud ittihazına lâyıktır, fakat sizin ma'bud ittihaz ettiğiniz şeyler hurma çekirdeğinin üzerine döşenmiş olan ince zar kadar birşeye bile malik değillerdir. Şu halde nasıl oluyor ki onları bu kadar acziyle beraber ma'bud ittihaz etmekten haya etmez ve onları ma'bud tanımakla hamakatınızı meydana korsunuz» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin ma'budlarının hiçbir şeye malik olmadıklarını beyanla ma'bud olmaya istihkakları olmadığını beyandan sonra âbidlerinin duâlarını bile işitmeye iktidarları olmadığını bilbeyan adem-i istihkaklarını bir kat daha meydana koymak üzere :

إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Eğer siz onlara çağırsanız onlar sizin çağırmanızı işitmezler.]

وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ

[Ve eğer farzımuhal olarak işitmiş olsalar bile size cevap veremezler.]

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ

[Ve yevm-i kıyamette onlar sizin şirkinizi inkâr ederler.]

وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾

[Ve habibim! Herşeyi bilen Allahü Tealâ'nın haberi gibi hiçbir kimse sana bunları haber vermez.]

Yani; ey putlara ibadet eden kâfirler! Siz muztar olduğunuz zamanda putlarınıza çağırsanız onlar sizin bağırmanızı işitmezler. Çünkü işitmeye liyakatları yoktur. Farzımuhal olarak sizin itikaad-ı batılınız veçhile işitmiş olsalar sizin niyazınızı kabulle size cevap veremezler. Çünkü; söylemek iktidarını haiz olmadıklarından cevaba muktedir değillerdir. Mamafih; ey müşrikler! Sizin putlarınız yevm-i kıyamette sizin şirkinizi inkâr ve size küfrederler, sizin ef'âlinize razı olmadıklarını beyanla beraet etmek isterler. Habibim! Sana hakikat-ı hali habîr olan Allahü Tealâ misilli hiçbir kimse haber veremez. Çünkü; Allahü Tealâ'nın ilmi herşeyi muhit olduğundan haber verdiği şeylerin cümlesi ayn-ı hakikattır. Binaenaleyh; başka muhbirlerin haberleri gibi şüpheyle karışık değildir.

Bu âyet müşriklerin «Putlar işitir ve muâvenet ederler» diyerek itikadlarını iptalle onları iskât etmiştir. Çünkü; onlar «Allahü Tealâ görülmez ve aynen birşeyi anlatmak mümkün değildir. Amma bizim putlarımız gözümüzün önündedir. İhtiyacımızı arzeder, isteyeceğimizi isteriz» demekle putları ibadete ve ilticaya daha elyak görürlerdi. Cenab-ı Hak bu âyetle şu itikatlarını iptal ve dünyaca menfaatları olmadığını beyan ettiği gibi âhirette mazarratları olacağını dahî beyan etmiştir. Lâkin bu mazarrat hasret üzere hasrettir. Çünkü; müşrikler putlardan şefaat beklerken bunları tekzib edivermeleri hüzün üzere hüzün ve esef üzere eseften başka birşey değildir. Zira; menfaat bekledikleri yerden mazarratın zuhuru bir hüzün olduğu gibi menfaatın fevt olması da ayrıca bir hüzündür.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu hitap; Resulullah'a olduğu gibi hitaba şayan olan her ferde şamildir. Bu haberi Allah'ın gayrı haber veren olmadığının sebebi; hacer ve şecer kabilinden olan putların yevm-i kıyamette tekellüm edeceklerini başkası haber verse cemadatın tekellümü mahsusatın hilâfı olduğundan inanılmaz. Zira; akılla idrak olunur birşey değildir. Amma Cenab-ı Hak haber verince cemadata lisan verip söyleteceğine kudretini tasdik

eden her kimse inanır ve onların tekellüm edeceklerini Allahü Teâlâ bildiğinden bu haber ancak ondan olur, başkasından olamaz. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ bu misilli akılla idrak olunamayacak haberlerin kendinden başkasının haber veremeyeceğini ve ancak kendi haber vereceğini beyanla tasdiki lâzım olduğuna işaret etmiştir.

Resûlullah'ın kâfirleri Allah'a ibadete davette ısrar etmesi üzerine kâfirler Resûlullah'a karşı «Allahü Tealâ bizim ibadetimize muhtaç olmalıdır ki bu kadar ısrar ediyorsun» demişlerdi.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin şu itikad-ı batıllarını redle bilûmum kulların ibadetlerinden ve hamd ü senalarından müstağni olduğunu ilân etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿١٥﴾.

buyuruyor.

[Ey nas! Siz Allahu Tealâ'ya muhtaçsınız ve Allahü Tealâ herkesten gani ve zatında mahmuddur.]

Yani; ey Allah'ın ahdini unutan ve nimetlerinden gaflet eden insanlar! Siz zatınızda, sıfâtınızda ve herşeyde Allahü Tealâ'ya muhtaçsınız. Zira; Allahü Tealâ sizi evvelâ icad ve sonra birçok nimetleriyle taltif, terbiye ve mebde' ü maâdınızı düşünebilecek akıl ihsan etti. Binaenaleyh; her nefes ve adımınızda, her saat ve dakikanızda Allah'a muhtaç olduğunuz meydandayken niçin şükrünü eda etmezsiniz? Halbuki Allahü Tealâ zatında ganî olup hiçbir kimsenin şükrüne ve ibadetine ihtiyacı yoktur. Çünkü; kemâlât-ı İlâhiye bilfiil ve bizzattır. Binaenaleyh ihtiyaç; mahlûkun şanıdır, halikın şanı değildir. Gına dahî Allah'a mahsustur. Zira; insanların ağniyasına gınayı ihsan eden, açları doyuran, susuzları kandıran odur. Allahü Tealâ zatında mahmuddur. Binaenaleyh; kullarının hamd ü senasına ihtiyacı yoktur, lâkin kullarına vermiş olduğu nimetlere mukabil kulları için daima hamdetmek vâ-

ciptir. Şu halde hamdin vâcip olması kulların ihtiyacına binaendir, yoksa Cenab-ı Hakkın ihtiyacına mebni değildir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile nasın fakr u ihtiyaçlarının şiddetine işaret için bu âyette (الفقراء) lâfzı *kemâle* delâlet eden *edat-ı ta'rifle* varid olmuştur. Çünkü; insanlar ihtiyaçlarının şiddetine binaen «Keenne ayn-ı fakirdir ve sair mahlûkatın ihtiyacı insana nispetle ehemmiyetsiz demek» manâsını müş'irdir ve nefselemir de bu manâyı müeyyiddir. Çünkü; insanın ihtiyacı yüz bin farzolunsa hayvanat-ı sairenin ihtiyacı bir farzolunmak lâzımdır. Meselâ insan herşeyin hulâsasını aramaya muhtaç olup hayvanat ise hulâsa istemez. Kezalik insan kisveye muhtaç olup hayvanatta bu ihtiyaç yoktur. Meselâ kisvenin ve ekmeğin muhtaç olduğu alât ü edevatın ve bunların icab ettirdiği sanatın hadd ü payanı yoktur.

***

Vâcip Tealâ mutlaka gınâsını beyandan sonra bilhassa insanlardan müstağni olduğunu beyan etmek üzere :

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ isterse sizi giderir, yerinize yeni bir halk getirir.]

وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيزٍ ﴿١٧﴾

[Halbuki sizi yok edip yerinize başka bir kavim getirmek Allahü Tealâ üzerine müşkül birşey değildir.]

Yani; ey âsîler! Eğer Allahü Tealâ dilerse isyanınızdan dolayı sizi bilkülliye ihlâkle giderir, cümlenizi hâk-i ademe serip gönderdikten sonra yerinize sizden daha iyi ve muti' bir kavm-i cedid getirir, yahut bu âlemi mahveder, sizin bilmediğiniz başka bir âlem ve o âlemde kendine itaat edecek başka bir mahlûk getirir. Çün-

kü; sizin vücudunuza asla ihtiyacı yok bir ganiyy-i mutlaktır, sizi ihlâk edip yerinize başka bir kavim icad etmek Allahü Tealâ üzerine güç birşey değildir, kudret-i İlâhiyeye nazaran bu insanları i'damla yerlerine bir mahlûk-u âhar getirmek gayet kolaydır, âlemde buna emsal de çok geçmiş ve geçmektedir, tuğyan edip haddini tecavüz eden çok milletleri ihlâkle yerlerine kavm-i âhar icad ettiğini Kur'an'da beyan ettiği gibi tarih dahî buna şahittir. Binaenaleyh; her millet ve o milletin efradı daima gazab-ı İlâhiden korku üzere bulunmak lâzım olduğu gibi salâha doğru gitmek dahî elzemdir.

***

Vâcip Tealâ ganî olduğunu ve halka ihtiyacı olmadığını beyandan sonra insanlardan hiçbirisi diğerinin yükünü götürmeyeceğini beyan etmek üzere :

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى

buyuruyor.

[Hiçbir nefs-i âsiye âhar nefsin vizr ü vebalini götüremez.]

وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى

[Ve eğer ağır günahları yüklenmiş olan bir nefis yükünün bir miktarını götürmek için âhar bir kimseyi çağırmış olsa hiçbir kimse tarafından onun yükünden az bir şey olsun, götüren olmaz, velevse çağırdığı kimse onun akrabasından olsun.]

اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ

[Habibim! Sen ancak şol kimseleri inzar edersin ki onlar Rablerini görmedikleri halde Rablerinin azabından korkar ve namazı ikame ederler.] İşte senin inzarın havf-ı İlâhi olanlara te'sir eder, başkalarına te'sir etmez.

وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِه۪ ۜ

[Ve eğer bir kimse günahlardan temizlenirse ancak kendi nefsi için temizlenir.]

وَاِلَى اللّٰهِ الْمَص۪يرُ ﴿١٨﴾

[Ve her işler Cenab-ı Hakkın huzur-u manevîsine râci olur.]

Yani; Allahü Tealâ'nın kemâl-i kudretini ve halktan istiğnasını bildikten sonra herkesin kendini günahtan hıfızla ibadete sa'yetmesi lâzımdır. Zira; günah sahibi bir nefis, âhar bir nefsin günahını götüremez ve eğer günahını götürmeye tahammülü olmayan ağır yüklü bir nefis velev akrabasından olsun yükünün bir miktarını götürmek için bir kimseyi çağırmış olsa cevap veremez. Zira; âhirette hiçbir kimsenin günahını âhar bir kimse yüklenmez. Habibim! Sen şol kimseleri korkutursun ki onlar Rablerinin azabından görmedikleri halde korkarlar. Çünkü; onlar Allah'a iman edip gazabını tasdik ettiklerinden azab-ı İlâhinin füc'eten gelmesinden hazer ederler ve vaktini geçirmeksizin namazlarını eda ederler. Çünkü; namazın kendilerini dergâh-ı ulûhiyete yaklaştıracağını bildiklerinden erkânına riâyetle zamanında eda ederler ve eğer bir kimse günahlardan tatahhur ederse kendi nefsinin menfaatı için tatahhur eder. Zira; herşeyin mercii Cenab-ı Hakkın huzur-u manevîsidir. Binaenaleyh; nefsini günahtan tathirin faydasını bu dünyada görmese bile âhirette behemehal görecektir. Çünkü; huzur-u İlâhide hiçbir şey zayi olmaz. Şu halde herkes a'malinin her zerresinden mes'ûl olacak, hata ve sevap elbette a'malinin cezasını bulacaktır. Hiçbir şahıs, âharın günahından mes'ul olmaz. Hatta Nimetüllah Efendi'nin beyanı veçhile bir kimse âharın günahından bir miktarını götürmeye razı olsa bile, götüremez. Zira adalet-i İlâhiyenin icabı; herkesin günahını kendisi götürmesidir. Çünkü; günahının bir miktarını götürmek o günah miktarı muazzeb olmasını icab eder. Halbuki bir kimsenin âharın yerine muazzeb olması adalete münafidir. Amma diğer âyette bir kimseyi id-

lâl eden kimse hem kendi günahını, hem de idlâl ettiği kimsenin günahının mislini yükleneceği beyan olunması bu âyete münafi değildir. Çünkü o idlâl eden kimsenin kendi günahıyla beraber götüreceği günah; idlâl ettiği kimsenin günahının mislidir. Fakat o götüreceği miktar, idlâline mukabil kendi günahıdır, gayrın günahı değildir. Şu halde asıl kendi dalâlinin günahıyla beraber bir de gayrı idlâlinin günahını götürecektir. Binaenaleyh; her ikisi de kendi günahıdır.

Vâcip Tealâ bu âyette insanları; *üç veçhile günahtan tenfir etmiştir* *B i r i n c i s i ; Her şahsın günahını kendisi götürüp başkasından asla fayda olmayacağını beyan etmesidir.* Ve âhiretin bu dünyaya kıyas olunmamasıdır. Çünkü; dünyada bir kimse âharın cürmünü yüklenebilir. Meselâ kendi cürmünü âhara isnatla mahkûm ettirip kendisi selâmette kalarak o âharın bigayrıhakkın tecziye olunduğu çok kere vâkidir. Amma âhirette bu misilli cezanın imkânı yoktur. *İ k i n c i s i : Yükü gayet ağır ve götüremez bir halde olup götürmek için âhar bir kimseyi çağırmış olsa çağırdığı kimse yükünden bir zerresini bile götüremeyeceğini beyan etmesidir.* Halbuki dünyada yükünü götüremeyen ve yolda kalanlara muâvenet olunur. Âhiretin ise bunun hilâfında olduğuna âyet delâlet eder.. *Ü ç ü n c ü s ü : Yükünden bir miktarını götürmek için çağırdığı kimse akrabasından olsa dahi muâvenet etmeyeceğini beyan etmesidir.* İşte bunların cümlesi insanın şiddetle günahtan ihtiraz etmesini icab eder ahvaldendir.

***

Vâcip Tealâ Resulünün inzarı te'sir eden ehl-i imanı beyandan sonra ehl-i imanla kâfirleri temsil etmek üzere :

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ ۝ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ ۝ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ۝

buyuruyor.

[Kâfirle mümin, küfürle iman, Cennet'le Cehennem müsavî olmaz.]

وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ

[Ve ulemâ ile cühelâ asla müsavî olmazlar.]

Yani; kâfirle mümin mertebede müsavî olmazlar. Çünkü; kâfir hakkı görmemekte a'maya benzer, mümin ise hakkı ve hakikatı görmekte ve ittibâ' etmekte gözü gören kimseye benzediğinden ikisi müsavî olamazlar. Kezalik kâfirin zulmete benzeyen küfrüyle müminin nura benzeyen imanı müsavî olamaz. Çünkü iman; hak ve indallah makbul ve küfrise batıl ve indallah merduddur, imanın mahalli ve neticesi olan Cennet'le küfrün mahalli ve neticesi olan Cehennem müsavî olamaz. Zira Cennet; mahall-i sevap ve rahattır, Cehennem ise mahall-i azap ve mihnettir, kezalik dirilere benzeyen ulema ile ölülere benzeyen cühelâ müsavî olamazlar.

***

Vâcip Tealâ kâfirle müminin hallerini temsilden sonra kâfirlerin söz duymamakta ehl-i kubura benzediklerini beyan etmek üzere:

إِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ dilediği kuluna âyetlerini işittirir, halbuki habibim! Sen kabirlerde bulunan kimselere birşey işittiremezsin.]

Yani; Habibim! Allahü Tealâ İslâm'a dahil olanı ve olmayanı bilir. Binaenaleyh; hidayete iradesini sarfeden kullarına âyetlerini işittirir ve o kimse de işittiği âyetlerin mucibiyle amel eder. Amma yâ Ekrem-er Rusül! Sen ehl-i kubura benzeyen kâfirlere hakkı işittirmek için ne kadar çalışsan onlara bir şey duyuramazsın. Çünkü; onlar hakkı kabule iradelerini sarfetmezler ki işitsinler. Şu halde onlarda işitmek kabiliyetleri olmadığından kelâm-ı nebevîni işitmeye muvaffak olamazlar. Binaenaleyh; Habibim! Onların senin

nasihatını dinlemediklerinden müteessir olma. Zira; onların hakkı işitmedikleri senin tebliğde kusurundan değildir, belki onların kendi temerrüdlerindendir.

إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ ﴿٢٣﴾

[**Çünkü; Habibim! Sen olmadın, illâ bizim tarafımızdan aldığın ahkâmla onları korkutucu oldun.**] Binaenaleyh; inzar ettiğin kimselerde işitmek kabiliyeti olur da işitirlerse menfaatı kendilerine aittir ve kabiliyeti olmayıp da işitmeyenlerin mazarratı kendilerine aittir.

***

Vâcip Tealâ Resulünün ancak nezîr olduğunu beyandan sonra Resulünün inzarı kendi tarafından icad olunma birşey olmayıp ancak kendi taraf-ı İlâhisinden inzara me'mur olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا

buyuruyor.

[**Habibim! Muhakkak biz seni hakka mukarin olarak sevapla kullarımızı müjdeleyici ve azapla korkutucu olduğun halde irşad için gönderdik.**]

وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾

[**Hiçbir ümmet olmadı, illâ o ümmette bir korkutucu geçti.**]

Yani; Habibim! Biz lûtf u keremimizden vâki ve nefselemre muvafık hakla umum kullarımızı davet için seni gönderdik. Senin daveti edada *iki sıfatın* var ki *b i r i n c i s i : Âbid olan kullarımızı sevapla tebşirdir. İ k i n c i s i : İmandan ve ibadetten istinkâf edenleri azab-ı Cehennemle inzardır.* Bu vazifeleri ifa etmek sana münhasır değildir. Zira; ümem-i salifeden hiçbir ümmet olmadı, illâ onlarda dahi azab-ı İlâhiyle bir inzar edici geçti. Şu

halde nübüvvet davasında bulunmak, inzar ve tebşirle meşgul olmak sana mahsus birşey olmadığından kâfirlerin sana ta'nları mücerred haset ve inatlarından ileri gelmiştir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile nezir; nebi olduğu gibi o ümmetin âlimi dahî olabilir. Şu halde her millet içinde o millete hayır öğüt verir ve hakka davet eder bir nebi yahut o ümmetin uleması bulunur. Binaenaleyh; hiçbir millet hayırla nasihat edenlerden halî kalmamıştır. Zira; iki nebinin arasında evvelki nebinin şeriatını ikinci nebinin bi'setine kadar tebliğ edecek kimseler bulunduğundan milletler hiçbir zaman erbab-ı ilm ü nasihattan halî kalmamışlardır. Binaenaleyh; bu hususta hiçbir kimsenin i'tizarı makbul değildir.

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

[Eğer Habibim! Müşrikler seni tekzib ederlerse onlardan evvel geçen ümmetler de kendilerine meb'ûs olan Resullerini tekzib ettiler.]

جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُن۪يرِ ﴿٢٥﴾

[Halbuki o resulleri, onlara açık mucizeler, suhuflar, Tevrat, Zebur ve İncil gibi esrar-ı tevhidi izhar eden kitaplarla geldiler.] Böyle birtakım kuvvetli delillerle gelen resullerini evvel geçen milletlerin tekzib ettikleri gibi senin ümmetin de seni tekzib ederlerse mahzun olma. Çünkü; ümmetin tekzibi sana mahsus bir şey değil ki sen mahzun olasın.

ثُمَّ اَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَك۪يرِ ﴿٢٦﴾

[Kâfirler resullerini tekzib ettikten sonra Ben Azîmüşşan kâfir olan kimseleri azapla ahzettim. Ben azapla onları ahzedince onların ef'âl-i kabihalarını inkârım nasıl oldu?] Habibim! Senin kavmin de seni tekzib ve kitabını inkârda devam ederlerse onların

ef'âlini inkârla muâhaze ederim. Çünkü; haktan i'raz ve batıla ısrar edenleri ihlâk etmek âdet-i kadime-i İlâhiyemizdendir.

Ehl-i küfrün azapla muâhaze olunmalarına sebep küfürleri olduğu bilinsin ve küfürle zemleri sarahaten beyan olunsun için ism-i zamir yerinde ism-i mevsul gelmiştir. Çünkü; (اخذت الذين كفروا) yerinde (اخذتهم) gelse manâ sahih olurdu. Zira; zamirin mercii sebketmişti, ancak küfürlerini tasrih ve onunla zem hasıl olmazdı. Halbuki maksûd; küfürle zemmolunup azaba sebep küfür olduğunu beyanla onları küfürden tenfir etmektir.

⁂

Vâcip Tealâ vahdaniyete iman etmeyenlerin muâhaze olunduklarını beyandan sonra vahdaniyeti delil-i âharla ispat etmek üzere :

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَخْرَجْنَا بِه۪ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهَاۜ

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin mi Allahü Tealâ semâda yağmur sularını inzal etti. Binaenaleyh; biz o su sebebiyle renkleri muhtelif meyveler çıkardık.] Bunların cümlesi vahdaniyete delâlet eder delillerdir.

وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ ب۪يضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَاب۪يبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾

[Dağlarda beyaz, kırmızı ve siyah muhtelif renklerde yollar vardır.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Görmedin mi? Elbette sen gördün ve bildin ki Allahü Tealâ muhakkak rahmet sularını inzal etti. Biz o sularla yeryüzünde renkleri birbirine benzemez meyveler icad ettik, dağlardan da beyaz, kırmızı ve şiddetle siyah renkleri muhtelif hatlar, damarlar ve yollar halkettik ki cümlesi kudret-i kâmi-

le sahibi bir fâil-i muhtar olduğumuza delâlet eder. Çünkü; bir nevi sudan ve aynı topraktan muhtelif renk ve lezzette meyveler ve hububat meydana getirmek hâlikın kudret-i tâmmına delâlet ettiği gibi fâil-i muhtar olduğuna dahi delâlet eder. Eğer hükemanın dedikleri gibi bunlar Vâcip Tealâ'dan bilicap sâdır olsa veyahut tabiiyyûnun dedikleri gibi bu meyveler ve dağlarda olan yollar damarlar tabiat iktizası olsa bir nevi suda ve toprakta tabiat aynı olduğundan yalnız bir nevi meyve ve dağlar da bir nevi renk üzere olmak lâzım gelirdi. Halbuki envâ'-ı muhtelife hasıl oluyor. Şu halde bunlar fâil-i muhtarın ihtiyarıyla olduğuna delâlet-i vazıhayla delâlet eder. Çünkü; hâlikı fâil-i muhtar olunca istediğine istediği renk ve lezzeti verdiği gibi ufacık kabak kökünden on beş kiloluk kabak ve cesîm ceviz ağacından ufacık ceviz bitirir ve kimse de karışamaz.

Nisâbûrî ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile *c ü d e d ; yollar ve dağlarda damarlar* manâsınadır. O tariklardan bazıları beyazdır. Fakat o beyazın rengi de muhteliftir. Çünkü; bazısı kireç gibi gayet parlak ve sâfî beyaz olur, bazısı da o kadar parlak olmaz. Kırmızıda dahi muhtelif renk vardır. (غرابيب), *siyahlar* manâsına olduğu halde (سود) ile tavsif *te'kid içindir*. Yani «Toprakta tabiat bir olduğu halde renklerin ihtilâfı hâlikın fâil-i muhtar olduğuna delâlet eder» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ dağların ve meyvelerin ihtilâfları Allah'ın kudret-i kâmilesine ve fâil-i muhtar olduğuna delâlet ettiklerini beyandan sonra nasın renklerinde olan ihtilâfın delâletini beyan etmek üzere :

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَٰلِكَ

buyuruyor.

[Nastan ve mutlaka yerde yürüyen hayvanattan, hayvanat içinde insanlarla ülfet eden deve, koyun, sığır gibi hayvanat-ı eh-

liyeden ve meyveler, dağlar gibi renkleri başka başka neviler, cinsler, sınıflar ve sınıflarda efrad halkettik ki hiçbirisi diğerine benzemediği gibi ahlâk, meşreb ve tarz-ı taayyüşleri dahi başka başkadır. Bunların cümlesi kudretimize ve fâil-i muhtar olduğumuza delâlet eder.]

إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا

[Allah'ın kulları içinden Allah'tan korkanlar ancak Allah'ın zatını, sıfâtını ve kahr u gazabını lâyıkıyla bilen âlimlerdir.] Yoksa Allah'ı lâyıkıyla bilmeyenler Allah'tan korkmazlar. Halbuki Allahü Tealâ'dan kemâliyle korkmak lâzımdır.

إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

[Zira; Allahü Tealâ mülkünde galip ve istediği kimsenin kusurunu mağfiret eder, isterse kusur sahibine azap eder.] Binaenaleyh; korkanların ancak Allah'tan korkması lâzımdır. Çünkü; bu âyetin âhirinde Vâcip Tealâ'nın zatını (عزيز) ve (غفور) sıfatlarıyla tavsif etmesi kendinden korkmak vâcip olduğunu beyan etmektir. Ma'rifet-i İlâhiyeden ârî olan cahiller daima cesur olduklarından Allah'tan korkmadıklarına işaret için Vâcip Tealâ zatından haşyeti ulemaya hasretmiştir. Binaenaleyh; bir kimsenin Allahü Tealâ'ya ilmi ne kadar ziyade olursa korkusunun da o nispette ziyade olacağında şüphe yoktur. Bu manâyı Resûlullah : (انى اخشا كم لله واتقا كم له) kavl-i şerifiyle te'yid etmiştir. Yani «Ben Allah'a sizin cümlenizden ziyade haşyet ve hepinizden ziyade ittika ederim» demektir. Resûlullah'ın Allah'tan korkusunun ziyade olması ilminin ziyade olmasından olduğunda şüphe yoktur.

Medarik'in beyanına nazaran *h a ş y e t* le murad; *Allahü Tealâ'ya ta'zimdir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ'ya ulemanın ta'zimi herkesten ziyade olur] demektir. (انما) lâfzı *haşyeti ulemaya hasriçindir.* Yani «Allah'tan korkanlar hemen Allah'ı bilenlerdir. Zira; Allah'ı bilmeyenler Allah'tan korkmazlar» demek olur.

*
* *

Vâcip Tealâ zatına âlim olanların korkusu ziyade olduğunu beyandan sonra kitabına âlim olanların hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'ın kitabını okur ve namazı ikame eder ve onlara verdiğimiz rızıktan gizli ve aşikâr muhtaç olanlara infak ederler, onlar bu amelleriyle bir ticaret ederler ki o ticarette asla kesat ve zarar olmaz.] Zira o ticaret; indallah mahfuzdur.

لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾

[Onlara ecirlerini Cenab-ı Hakkın tam vermesi ve fazlından ziyade ihsan etmesi için onlar bu amelleri işlediler. Zira; Allahü Tealâ gafurdur ve ibadetlerinin kabule şayan olanlarını kabulle ecirlerini bol verir bir şekûrdur.]

Yani; şol kimseler ki Kur'an'ı tilâvet ve mucibiyle amele devam edip, evkat-ı mahsusasında şeraitine riâyet ederek farz olan namazları eda ile beraber bizim kendilerine verdiğimiz rızıklarından gizli ve açık muhtaç olanlara infak ederler. Onlar şu beyan olunan ibadetleriyle kesat görmez, fesat bulmaz, ebeden helâk olmaz ve tükenmez bir ticaret ümid ederler. Bu misilli kimselerin gerek tilâvet, gerek namaz ve infaktan maksatları; Allahü Tealâ'nın onlara ecirlerini bol vermesi, fazl u kereminden ücretlerini amellerinden ziyade etmesidir. Zira; Cenab-ı Hak kullarının kusurunu mağfiret edici ve amellerine mükâfat olarak ecirlerini bol vericidir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *t i l â v e t* le murad; *ayn-ı kıraat ve muktezasıyla ameldir*. Tilâvete devamın şart ve matlub olduğuna işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygasıyla

(يتلون) varid olmuştur. *K i t a p* la murad; *Kur'an'dır*. Gerçi kütüb-ü sabıka dahi Allah'ın kitabıysa da Kur'an'ın nüzûlünden sonra onların kıraati kerahettir. Zira; Kur'an onları neshettiğinden amel caiz olmadığı cihetle tilâvetinde bir fayda yoktur ve abesle iştigaldir. Evet! Onlarla amel caiz olduğu zamanda o kitapla âmil olanlar için onun tilâvetinde ecir olduğu gibi tilâveti de memduh idi.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *s ı r r a n i n f a k* la murad; *nafile* ve *a l e n e n i n f a k* la murad; *farz olan sadakadır*. Çünkü; farzı edada riya olmadığından kendinin suizandan kurtulmasına ve başkalarını teşvik olmasına binaen farz olan zekât ve fitre gibi sadakayı suret-i alâniyede vermek evlâdır. Amma nafilede riya olmak ihtimaline binaen gizli vermek evlâdır. Yahut gizli ve aşikârın zikrolunması devamdan kinayedir. Yani «Nasıl tesadüf ederse öylece durmaz, infak ederler» demektir.

(لن تبور) *T e b a r ; helâk* manâsınaysa da burada *zarar etmek suretiyle zayi olmak* veyahut *kesat olup ticaret etmemek muraddır*. Yani «Tilâvet-i Kur'an ve namazı eda ve infakla meşgul olanlar bir ticaret ümid ederler ki o ticaret elbette zarar etmekle zayi ve helâk olmaz» demektir.

***

Vâcip Tealâ tevhide müteallik delilleri beyandan sonra emr-i risaleti takrir etmek üzere :

وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ

buyuruyor.

[Habibim! Bizim sana inzal ettiğimiz Kur'an kendinden evvel inzal olunanları tasdik ettiği halde ancak haktır.]

إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾

[Zira; Allahü Tealâ kullarının ahvalini tamamıyla bilir, görür ve onların hallerine muvafık ahkâmını inzal eder.]

Yani; yâ Ekrem-er Rusül! Kitaptan olarak bizim sana vahyettiğimiz Kur'an kendinden evvel inzal olunan kitapların esasını ve usul-ü itikadiyata müteallik olan ahkâmını tamamen tasdik edici olduğu halde ancak haktır. Zira; kütüb-ü sabıkayı tasdiki hakkaniyetine delildir. Amma kütüb-ü sabıkanın esasını tasdik etmekle beraber nesholunan ahkâmını elbette reddeder, Resul-ü Zişan'a vahyolunan ahkâm kıyâmete kadar sabit ve kulların ahvalini tatbike kâfidir. Zira; Allahü Tealâ kullarının zahir ve batınlarını bildiğinden onların kabiliyet ve istidadlarına göre ahkâmını inzal eder. Binaenaleyh; vahyettiği ahkâmda amel vâcip olduğu müddet asla butlan eseri olmaz, kezalik kullarından vahye elyak ve nübüvvete ehak olan kimseyi bilir, nübüvveti ona tevdi eder. Binaenaleyh; nübüvvete elyak olduğun cihetle emr-i nübüvvet sana tevdi olunmuş ve vahiy sana gelmiştir. Sen kâfirlerin nübüvveti sana münasip görmediklerine mahzun olma, tebliğe devam et.

⁂

Vâcip Tealâ Resulüne vahyettiği Kur'an'ın hak olduğunu beyandan sonra Kur'an'ı ümmet-i Muhammede irs olarak verdiğini beyan etmek üzere :

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا

buyuruyor.

[Kur'an'ı inzalden sonra biz kullarımızdan ihtiyar ettiğimiz kimseleri kitaba varis kıldık.] Zira; Resûlullah'ın irtihalinden sonra Kur'an; Allah'ın kulları içinden Kur'an'a iman eden ümmet-i Muhammed'e Resûlullah'tan irs suretiyle intikal etmiştir.

فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ

[Kur'an kendilerine intikal edip ahkâmıyla amel vâcip olunca

kullarımızdan bazısı Kur'an'la ameli terkederek nefsine zulmeder, bazısı da ekser-i evkatta amel etmekle adalet eder.]

وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِ

[Ve kullarımızdan bazıları da Allah'ın izniyle a'mal-i saliha-ya ve Kur'an'ın ahkâmına muvafık hayrat ve taâta devamla em-salini sebkeder.]

ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ۝

[İşte şu kitabı irs tarikıyla ihtiyar ettiği kullarına vermek Cenab-ı Hakkın kullarına pek büyük bir ihsanıdır.]

Yani; Habibim! Bizim seni umum nasa risaletle ihtiyar edip Kur'an'ı vahyile davanı tasdik ettikten sonra biz kütüb-ü sabıkanın fevaidine ve daha ziyade ahkâm üzere müştemil olan kitabı kullarımızdan ihtiyar ettiğimiz kimselere emval-i mevrusenin varislerine intikal ettiği gibi senden sonra ümmetine intikal ettirdik. Zira; seni onlara Resul göndermekle ihtiyar ettiğimiz gibi kitabımızı onlara vermekle dahi ihtiyar ettik. Binaenaleyh; onlardan bazıları hevalarına ittibâ' ve ameli terketmekle nefislerine zulmettiler, onlardan bazıları da Kur'an'a iman ve amel etmekle adalet eder, bazısı da Allah'ın izni ve inayetiyle ibadete devam edip emsalini sebkeder. İşte şu efdal-i kütüb olan Kur'an'ı irs tarikıyla ümmet-i Muhammede vermek ve efdal-i enbiya olan âhir zaman Peygamberine ümmet kılmak, Habibim! Ümmetine Allah'ın büyük ihsanıdır.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *k i t a p* la murad; *Kur'an*, *i r s l e* murad; *ümmet beyninde Kur'an'ı ibka ederek batından batına intikal ettirmektir.* Resûlullah'tan sonra *ümmet arasında Kur'an tağyir ve tahriften mahfuz olarak ibka olunmasına binaen* irs tabir olunmuştur. Şu halde Vâcip Teala'nın *i h t i y a r e t t i ğ i k u l l a r* la murad; *ümmet-i Muhammeddir* ve bilhassa *ulemâ-yı ümmettir.* Çünkü; kita-

bın müşkülâtını halledecek ulemâdır, avam-ı nas değildir. Allah'ın ihtiyar ettiği kullarla murad; *ümmet-i Muhammed* olunca âyette beyan olunan üç kısım da ümmet-i Muhammedden ehl-i Cennettir. Çünkü; Resûlullah'ın (سابقنا سابق ومتصدنا ناج وظالمنا مغفور له) buyurduğu Hz. Ömer'den mervidir. Yani «İbadette bizim sabıkımız Cennet'e girmekte de sabıktır, adalet üzere hareket edenimiz necat bulacaktır, zalim olanımız da zulmü miktarı muâhaze olunursa da âkıbet mağfiret olunacak» demektir. Diğer hadisinde Resûlullah'ın «Sabıklar bilâhisap Cennet'e girer, muktesid olanlar kolayca hesap görürler, amma zalim olan hapsolunur, hatta necat bulmayacak zannolunur, sonra imanı sebebiyle rahmet-i İlâhiye imdadına yetişir, ehl-i Cennet'ten olur» buyurduğu Medarik'te mezkûrdur. *Z a l i m* le murad; *günahı sevabına galip olan* ve *s a b ı k* la murad; *sevabı galip olan, m u k t e s i d* le murad; *sevabı günahına müsavî olan kimse* olduğu (Hasan-ı Basrî) den mervidir. Hangi manâ murad olunursa olunsun bu âyette beyan olunan üç kısmın cümlesi ehl-i imanın aksamıdır. Çünkü taksim; Allah'ın kitapla ihtiyar ettiği kimseleri taksim olduğundan ehl-i imanı taksim olduğunda şüphe yoktur. Âyette zalimin efradı çok olduğundan takdim olunmuştur. Muktesid zalime nispetle az olduğu cihetle ikinci mertebede, sabık da daha az olduğundan üçüncü merrede beyan olunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ emval-i mevrusenin verese beyninde bekası gibi Resulünün irtihalinden sonra kitabını ümmeti beyninde ibka ettiğini beyandan sonra kitapla amelin neticesini beyan etmek üzere:

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا

buyuruyor.

[Ehl-i iman (Adin) isminde Cennetlere dahil olurlar, altından bilezikler ve incilerle ziynetlenirler.]

وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٣٣﴾

[Ve ehl-i Cennet'in Cennet'te elbiseleri ipektendir.]

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ

[Ve ehl-i Cennet bu nimetleri görünce derler ki «Hamd ü sena şol Allah'a mahsustur ki o Allahü Tealâ bizden hüzn ü kederi giderdi.»]

اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾

[«Zira; Rabbimiz günahlarımızı setredici ve kullarının amellerine mükâfatını bol vericidir» demekle Rablerine hamdederler.]

Yani; Kur'an'a imanla varis olan insanların cümlesi herşeyden kurtulduktan sonra Cennet'te (Adin) denilen derecelere mesrur olarak girerler ve yalnız Cennet'e girmekle kalmazlar, altından yapılmış bilezikler ve incilerle ziynetlenirler. Çünkü; bunlar ihlâs üzere iman edip nefislerini günahtan muhafazayla ibadete devam ettiklerine mükâfat olarak envâ'-ı ziynetle iltifat olunacaklarını Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Ehl-i Cennet'in libasları ipekten ma'mûldür. Çünkü; onlar dünyada zühd ü takvayı ihtiyarla kalın ve yünden dokunmuş elbise giydiklerine ve Rablerine ibadetle meşgul olduklarına sevap olarak onlara Cennet'te ipek giydireceğini beyanla Cenab-ı Hak kullarını ibadete terğib etmiştir. Ehl-i Cennet Cennet'e girip bu nimetleri görünce Rablerine hamd ü sena ederler ve derler ki «Hamd ü sena şol Allah'a mahsustur ki o Allahü Tealâ bizden bilkülliye hüzün ve elemi giderdi. Zira bizi birçok nimetleriyle terbiye eden Rabbimiz günahımızı affeder ve amelimize çok sevap verir». İşte müminler bu suretle hamd ü sena ile tahdis-i nimet ederler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile ehl-i Cennet'ten zail olan korku; günah, ölüm, Cehennem ve kıyametin şiddetlerinin korkularıdır. Çünkü; ehl-i Cennet Cennet'e girince günahtan korku kalmadığı gibi ölmek, Cehennem'e girmek ve kıyametin deh-

şetlerine dair asla endişe kalmaz. Binaenaleyh ehl-i Cennet korkuyu atınca Rablerine hamdedeceklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir.

Vâcip Tealâ'nın *ş e k û r* isminin manâsı; *kullarının amellerini kabul ve mükâfatını bol vermesidir.* Çünkü; ehl-i Cennet günahlarının affolunduğunu ve azıcık amellerine birçok dereceler verildiğini görünce derhal Rablerinin (غفور) ve (شكور) olduğunu zikirle sena ederler.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in hüzünlerinin izale olunduğuna hamdettiklerini beyandan sonra Cennet'te bakî kalacaklarına dahi hamdedeceklerini beyan etmek üzere :

الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ

buyuruyor.

[«Hamd ü sena şol Allah'a mahsustur ki o Allahü Tealâ fazl u kereminden bizi dar-ı ikamet ve karar olan Cennet'e inzal etti.»]

لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾

[«Ve dar-ı ikamet olan Cennet'te bizi meşakkat messetmediği gibi yorgunluk dahi messetmez» demekle hamdederler.]

Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile (نصب); *meşakkat, rahatsızlık veca' v.s. gibi insanın sevmediği şeylerdir.* (لغوب); *yorgunluk ve bedene ârız olan durgunluktur.* Yani «Allahü Tealâ bizi fazl u kereminden darülikame olan Cennet'e inzal ederek Cennet'te misafir etti. Halbuki o Cennet'te bize ağrı, sızı v.s. gibi meşakkat dokunmadığı gibi yorgunluk ve bedene durgunluk dahi dokunmaz. Çünkü; meşakkatın ve yorgunluğun mahalli dünyadır, Cennet değildir. Binaenaleyh; bu misilli insanın sevmediği şeyler dar-ı iptilâ olan dünyada kalmıştır» demekle Cenab-ı Hakka ham-

dederler. *M u k a m e ; devam üzere ikamet mahallidir. Cennet'e girenlerin ebeden ikamet edeceklerine işaret için* Cennet'e (دارالقامة) denmiştir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanın ahvalini beyandan sonra ehl-i küfrün ahvalini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar kâfir oldular, onlar için Cehennem azabı vardır.]

لَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا

[Ehl-i Cehennem üzerine ölümle hükmolunmaz ki ölseler de azaptan kurtulsalar.]

وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا

[Ve onlardan Cehennem azabı tahfif olunmaz ki bir nefes alsalar da azıcık bir zaman istifade etseler.]

كَذَٰلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ

[İşte her küfreden kimseye biz böylece ceza veririz.]

Yani; kâfirler için Cehennem azabı vardır ki o azap onların muazzeb olmaları için hazırlandı ve taraf-ı İlâhiden onların mevtiyle hükmolunmaz ki vefat etsinler de ölüm sebebiyle müsterih olsunlar, belki her ne zaman helâke ma'ruz olurlarsa eski halleri iâde olunur. Binaenaleyh; azapları tazelenir, teşeddüd eder ve onlardan Cehennem azabından az birşey tahfif olunmaz ki bir defa bari nefes alsınlar, ebeden muazzeb olurlar ve kâfirlerin hepsine

biz böyle ceza ederiz. Binaenaleyh; hiçbir kâfir bu gibi cezadan kurtulamaz.

وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا

[Halbuki ehl-i Cehennem Cehennem'de muâvenet taleb etmek ve kurtulmak üzere fezi' ve feryad ederler.]

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ

[Ve derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Bizi Cehennem'den çıkar ki biz dünyada işlediğimiz amelimizin gayrı amel-i salih işleyelim ve ehl-i Cennet'ten olalım» demekle müstemirren çağrışırlar, lâkin asla fayda etmez.] Çünkü; amel-i salihin mahalli olan dünya ve zamanı olan ömürleri geçti.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bu tazarrularına karşı taraf-ı İlâhiden verilen cevabı beyan etmek üzere:

أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ

buyuruyor.

[«Biz sizi tezekkür etmek şanından olan bir kimsenin tezekkür edebileceği kadar bir müddet muammer kılıp müsade etmedik mi ki siz müsade istersiniz? Halbuki size dünyada Cehennem azabından korkutur nebi geldi, tarik-ı hakkı gösterdi, o zaman niçin düşünmediniz ve o zaman düşünmediğiniz halde şimdi mühlet versek düşünecek misiniz ve bütün ömrünüzü hevanıza sarfettiniz de şimdi müsade mi istersiniz?» demekle cevab-ı red verilir.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyette *h e m z e ; istifham-ı inkârî ve kâfirleri tekdir içindir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Sizi, hakkı, batılı, hayrı, şerri tezekkür edip tefrik edeceğiniz bir

müddet muammer kılmadık mı? Elbette muammer kıldık. Binaenaleyh; dünyada size verdiğimiz ömrünüzü inkâr edemezsiniz. Şu halde o vakit tezekkür etmediğiniz gibi iâde olunacağınız farzolunsa yine aynı hal üzere vakit geçireceğiniz şüphesizdir] demektir.

Tezekkür edecek müddet; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *altmış yaş* olması Hz. Ali ve İbn-i Abbas'tan mervi ise de Beyzâvî'nin beyanı veçhile *tezekkür mümkün olan müddet* le murad; *insanın düşünebileceği bir müddettir.* Âyette *nezîr* le murad; *nebi, şeriatın esası olan kitap, akraba ve ahbabın vefatı ve ihtiyarlıktır.* Çünkü; bunların cümlesi mükellef olan insanları tezekküre sevkedecek ve âhiretten korkutacak şeyler olduğundan herbirine nezîr ıtlakı sahih olduğu cihetle hepsi murad olunmakta bir mani yoktur. İşte bu gibi âhirette cereyan edecek ahvali Cenab-ı Hak Kur'an'da beyanla kullarını intibaha davet etmiştir ki herkes bu dünyada gözünü açsın, işini âhirete bırakmasın.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Cehennem'de dünyaya bir daha avdet etmelerini istemeleri üzerine tekdir olunacaklarını beyandan sonra canib-i İlâhiden onlara varid olacak hitabını beyan etmek üzere:

فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[«Ey zalimler! Tadın Cehennem azabını. Zira; zalimler için Cehennem'den kurtaracak bir yardımcı olmadı» denir.]

Yani; dünyada nebilerine itaat etmemekle nefislerine zulmeden zalimlere alâtarikılihâne Cenab-ı Hak der ki «Ey zalimler! Devam üzere tadın Cehennem azabını. Zira; sizin Cehennem'den çıkmak imkânınız yoktur. Çünkü; siz hudud-u şer'iyeden çıkmış birtakım zalimlersiniz ve zalimlerin azabını bilkülliye kaldıracak hiçbir yardımcı yoktur. Binaenaleyh; siz ebeden Cehennem'de kalacaksınız» demekle Cenab-ı Hak tazarru'larını reddeder.

***

Vâcip Tealâ zalimlerin Cehennem'de kalacaklarını takrir etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ semâvât ve arzın gizlilerini bilir. Zira; Allahü Tealâ insanların kalplerinde gizli olan esrarı bilir.**] Binaenaleyh; kâfirlerin kalplerinde ilelebed küfredecekleri muzmer olduğunu bildiğinden ilelebed onları muazzep kılar.

Bu âyet «Kâfirlerin küfrü muayyen bir zamanda yani dünyada yaşadıkları müddettedir. Şu halde mahdut bir zamanda vâki olan küfre ebeden azap etmek muvafık değildir» diyerek varid olan bir itiraza cevaptır. Çünkü; Allahü Tealâ bilûmum kullarının zâhir ve bâtın ahvaline muttali' olduğundan ehl-i küfrün kalplerinde ebeden muammer olsalar ilelebed küfredip ayrılmayacaklarını bildiği cihetle ebediyen küfre ısrar edeceğine binaen ebeden azap edecektir. Binaenaleyh ebeden azap; mahdut bir zamanda vâki olan küfrün cezası değil, belki ebeden küfretmeye niyetin cezasıdır.

***

Vâcip Tealâ ilmini beyandan sonra insanları yeryüzünde halife kılmakla lûtfettiğini beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ

buyuruyor.

[**O Allahü Tealâ şol zat-ı lâtîftir ki o zat sizi yeryüzünde halifeler kıldı.**] Ve arzın tasarrufuna malik, yeryüzünde olan mahlûkata sizi musallat ve sultan kıldı, onların cümlesini size müsahhar kılınca sizin bu nimetlere şükür olmak üzere iman etmeniz lâzımken bilâkis siz isyan ve küfredersiniz.

Beyzâvî ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile hilâfet; *taraf-ı*

İlâhiden yeryüzünü imar için insanlara verilen bir atiye olduğuna nazaran *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ sizi kendi tarafından halife ve yeryüzünün imarına, menafiinden intifâ'a me'zun kıldı] demektir. *Ümem-i salifenin makamlarına kaim olup mülklerine malik olmak suretiyle* halife manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ sizi evvel geçen milletlerin beldelerine ve mülklerine varis kılmak ve onların makamlarına ikame etmek suretiyle sizi onlara halife kıldı. Binaenaleyh; sizin onlardan ibret almanız ve halinizi ıslahla Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeniz lâzım] demektir.

***

Vâcip Tealâ yeryüzünde insanları halife kıldığını beyandan sonra hilâfetin şükrünü eda etmeyenlerin hallerini beyan etmek üzere :

فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتًا

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ sizi yeryüzünde halife kılınca eğer bir kimse küfrederse küfrünün vebali kendine ait ve mazarratınadır ve kâfirlerin küfrü Rableri indinde hiçbir şey ziyade etmez, ancak Allah'ın gazabını ve kahrını ziyade eder.]** Çünkü; Allahü Tealâ kullarının imanından ve küfründen ganîdir. Binaenaleyh; iman eden kimsenin imanından menfaat ve küfreden kimsenin küfründen mazarrat ancak kendilerine aittir. İşte şu esasa binaen nimetine şükretmeyen kâfirden Allahü Tealâ intikamını alır.

وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾

[**Çünkü; kâfirlere küfürleri ziyade etmez, illâ zarar ziyade eder.]** Şu halde dar-ı âhirette kâfirlerin küfrü müminlerin nail olacakları nimetlerden mahrumiyetlerini ziyade eder ki bu mahrumiyet bir zarar olduğu gibi ebeden rahmet-i İlâhiyeden mahrum olmak da ayrıca bir zarardır. Çünkü; insanın ömrü sermayedir.

Eğer o sermayeyle rıza-yı İlâhiyi kesbederse ticaret etmiş olur, eğer o sermayesini gazab-ı İlâhiyi celbedecek esbaba sarfederse zarar ettiğinde şüphe yoktur. Binaenaleyh; sermayeden matlub olan ticaretin hasıl olmaması zarar olduğu gibi sermayeyi zayi etmek de ayrıca bir zarar u ziyandır.

Âyette tekrar yoktur. Zira; evvelki âyetin manâsı «Kâfirlerin küfrü; Allah'ın gazabının ziyadelenmesini icab edip başka şey ziyade etmeyeceğini» ve ikinci âyetin manâsı «Kâfirlerin küfrü; kendi nefislerine nazaran zarar olacağını» beyan ettiğinden tekrar yoktur.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُون۪ي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ

[Habibim! Onların küfrü zarardan başka birşey ziyade etmediğini beyandan sonra sen müşriklere de ki «Ey müşrikler! Allah'ın gayrı sizin şerik itikad edip duâ ettiğiniz ve yalvardığınız şeriklerinizde ulûhiyet sıfatı var mıdır? Haber verin bana, bu hususta reyiniz nedir? Gösterin bana, o putlarınız arzın eczasından hangi şeyi halkettiler?] Kudretleri olmadığını bildiğiniz halde niçin ma'bud ittihaz edersiniz, eğer acizlerini bilmiyor da putlarda bir kudret tasavvur ederseniz gösterin bana, onlar tasavvur ettiğiniz kudretleriyle yeryüzünden ne gibi şeyi halkettiler ve ne misilli şeyi halka kudretleri vardır?» Onlar bu suâle cevap veremezler. Çünkü; bunların acizleri meydanda olup inkârı gayr-ı kabil bir hakikattır.

اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِ

[Yahut haber verin bana ki onlar için semâvatta Allah'la şirketleri var da göklerde eşyayı beraber mi icad ettiler?]

اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُ

[Yahut onların bize şerik olmalarına dair biz onlara bir kitap verdik de onlar o kitaptan bir şahit ve beyyine üzerine midirler?]

Biz onların davalarını ispat edecek bir kitap vermedik. Ve davalarını ispata kâfi ellerinde bir vesikaları yoktur. Halbuki delilsiz dava batıldır. Zira; delile müstenid olmayan dava evham ve hayalât üzere müpteni olacağı cihetle merduddur.

بَلْ اِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُورًا ۝

[Belki zalimlerden bazısı bazısına vaad etmez, ancak gurur vaad eder.]

Yani; putlara ibadet eden müşriklerin davalarına delilleri yoktur, ancak zalimlerin ileri gelen eşrafı mansıplarını muhafaza için fukara güruhunu iğfal ve tezviratla aldatırlar, keyflerine göre yalan söyler, putların şefaat edeceğinden bahsetmekle zuafayı kandırırlar. Yoksa putların haşa Vâcip Tealâ'ya şerik olduğuna dair ellerinde aklî ve naklî bir hüccetleri yoktur. Binaenaleyh onların söyledikleri sözler; bazılarının diğerlerini iğfal için tertip olunmuş tezvirattan ibarettir.

İşte bu âyet-i celile her zamanın zalimlerinin hallerini tamamıyla tasvir eder. Çünkü; zalimlerin her zaman sahtelik ve tezviratla birbirini aldatmak âdetleri olduğu gibi kendilerine tâbi olan esafil güruhunu da daima birtakım mağrurane sözleriyle aldatıp cemaatını çoğaltmak ve onların karaltısıyla kendi manevrasını çevirmek ve maksadını elde etmek için onları istihdam eylemek dahî âdetleridir.

***

Vâcip Tealâ putların ma'bud ittihazına lâyık olmadıklarını beyandan sonra ibadete müstehak ancak kendi zat-ı ulûhiyeti olduğunu beyan etmek üzere :

اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ semâvât ve arzı zail olmaktan meneder.]

وَلَئِنْ زَالَتَا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ

[Eğer Allahü Tealâ onları zevalden muhafaza etmese de bilfarz vettakdir onlar zail olsalar Allah'tan sonra onları tutacak hiçbir ferd olmadı. Şu halde onları zevalden muhafaza edecek ancak Allahü Tealâ'dır.]

اِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ۝

[Zira; Allahü Tealâ halîmdir.] Çünkü; kullarının isyanları üzerine derhal intikam almaz ve **[gafurdur.]** Zira; kullarının kusurlarını derhal yüzlerine vurmaz.

Yani; ibadete müstehak ancak Allahü Tealâ'dır. Çünkü; zatında ve sıfâtında ma'budünbilhak odur. Zira; semâvât ve arzı kulların isyanları sebebiyle yerlerinden ayrılmaktan muhafaza ve onları kudret-i kahiresiyle zevalden meneder, eğer Habibim! Bilfarz vettakdir semâvât ve arz yerlerinden ayrılsalar Allahü Tealâ'dan gayri onları yerlerinde tutacak hiçbir kimse yoktur, eğer olsa ma'bud ittihazına lâyık olur ve lâkin yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin tevhidi inkârlarını ve ma'budünilhak ancak zat-ı ulûhiyeti olduğunu beyandan sonra Kureyş'in fena hallerinden bazılarını beyan etmek üzere:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِ

buyuruyor.

[Kureyşîler son derece sa'y ü gayretle Allah'a yemin ettiler ve dediler ki «Eğer kendilerine bir nebi gelse elbette ümmetlerin birinden hidayette daha ziyade olurlar.»]

Yani; Kureyş kavmi Resûlullah'ın bi'setinden evvel ümem-i salifenin resûllerini tekzibettiklerini işittikleri zaman Allahü Tea-

lâ'ya yeminlerinin son derecesiyle yemin ve yeminlerini envâ'-ı te'kidle tevsik ettiler ve dediler ki «Allah'a yemin ederiz ki eğer kendilerine Cehennem azabından korkutur bir nebi gelse ve doğru yolu gösterse elbette onlardan herbiri ümmetlerin herbirinden doğru yolu kabulde ziyade olurlardı». İşte böyle diyerek yemin ettiler ve Allah'a ahid verdiler. Yani onlar «Eğer bize nebi gelse bizim herbirimiz hidayeti kabulde geçmiş ümmetlerden daha iyi oluruz» dediler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Kureyş kavmi Yehûd ve Nasara'nın nebilerini tekziplerini işitmeleri üzerine kendilerine nebi gelse onlar tekzip etmeyip kemâl-i itaatla inkıyad edeceklerine yemin etmişlerdi. İşte âyet-i celile; onların bu hallerini tasvir etmiştir.

فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا ۝ اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ

[Vakta ki onlara Cehennem azabından korkutur nebi geldi, nebinin gelmesi onlara ziyade etmedi, illâ onların nefretlerini ve yeryüzünde kendilerini büyük addetmelerini ziyade etti.]

Yani; Kureyş kavmi Allah'a şiddetle yemin ederek kendilerine bir nebi gelse ümem-i salife gibi nebilerini tekzib etmeyeceklerine ve derhal ihtida edeceklerine ve hidayette geçmiş ümmetlerden daha ziyade olacaklarına ahid verdiler. Vakta ki kendilerine nebilerin efdali olan Muhammed (S.A.) gelince o Resul-ü Âlîşan'ın onlara gelmesi ziyade etmedi, illâ onların nefretlerini ve haktan i'razlarını ziyade etti. Bu nefretlerine birinci sebep; yeryüzünde kendilerini büyük addetmeleridir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin nefretlerinin ikinci sebebini beyan etmek üzere :

وَمَكْرَ السَّيِّئِ

buyuruyor.

[Onların nefretlerinin ikinci sebebi; Resûlullah'a sû-i zanları ve Resûlullah'ın nübüvvet davasını red için ; yaptıkları hile ve desiseleridir.] Çünkü (مكر السيء) *fena olan her fiildir.* Binaenaleyh bu makamda kâfirlerin nefretlerine sebep olan (مكر السيء) ile murad; *onların şirkle iptilâ ve ülfetleri ve Resûlullah'a eza ve katlini kasdetmeleridir.* Resûlullah'ın gelmesiyle küfürlerinin ziyade olması; Resûlullah ba'solunmazdan evvel yalnız Allah'a küfrederken ba'sindan sonra hem Allah'a hem de Resulullah'a küfrederek eza etmeleridir.

*
* *

[Vâcip Tealâ kâfirlerin hilelerini beyandan sonra hilenin âkıbetini beyan etmek üzere :

وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ

buyuruyor.

[Kötü hilenin şerri ihata etmez, ancak o hile yapanı ihata eder.]

Yani; bir kimse diğer bir kimseye hile yapar ve hilesiyle zulüm ve gadretmek isterse tertib ettiği hilenin zararı ancak kendini ihata eder.

İşte bu kabilden olarak Kureyş kabilesinin Resûlullah'ı katletmek için tertib ettikleri hilelerinin neticesi olarak âkıbet (Bedir) vak'asında kendileri katl olundular, Türklerin (Hilenin harmanı olmaz) ve (Kötülük eden belâsını bulur) darb-ı meselleri bu âyete muvafık sözlerdir. Binaenaleyh; bu âyetin sırrı âlemde her zaman zuhur etmektedir. Çünkü; her kim ki diğerine bir hile yaparsa behemehal onun zararını görür ve hilesi ayağına dolaşır. Gerçi bazı hilenin sahibi işin bidayesinde hilesinin faydasını görür, hasmına galebe eder gibi görünürse de âkıbetinde gördüğü menfaattan çok fazla zarar görür yahut ayn-ı hilesi kendi zararına olarak ayağına dolaşır. Binaenaleyh; itibar da âkıbetedir ve buna misal ise sayıl-

maz ve tükenmez derecede olup âlemde her zaman görülen şeylerdendir. Şu halde gayra zulmetmek için hile ve desaisle meşgul olanlar âkıbete gafletle aldanmaktan başka birşey yapmış olmazlar. (ومن حفر لاخيه جبا فقد وقع فيه مكبا) darb-ı meseli dahî bu âyetten alınmıştır. Yani «Bir kimse kendi biraderini düşürmek için kuyu kazarsa kazdığı kuyuya yüzü üstü kendi düşer» demektir. Amma umur-u harpte hile bu âyetten (الحرب خدعة) hadis-i şerifiyle müstesnadır. Zira bu hadis-i şerif; harpte düşmana karşı hud'anın cevazını te'sis etmiştir. Çünkü harbin meşruiyeti; i'lâ-yı kelimetullah, mukaddesat ve muhadderat-ı İslâmiyeyi a'dânın tasallutundan muhafaza için olduğundan düşmana galebe her neye muhtaçsa onu yapmak meşru ve heyet-i içtimaiyenin hukukunu muhafazaya ma'tuf olduğundan harpte hile memduh olup ancak eşhas beyninde menfaat-ı şahsiye uğrunda gayrı ızrar için yapıldığında gayrı meşru ve hurmet-i kat'iyeyle haramdır. Binaenaleyh; harp için hile şahsın hilesine kıyas olunamaz.

Hulâsa; Resûlullah'ın bi'setinden evvel Mekkelilerin kendilerine bir nebi gelir ve doğru yolu gösterirse sair ümmetlerden ziyade hidayeti kabul edeceklerine şiddetle yemin ettikleri ve nebileri kendilerine gelip davet edince bu davet onların nefretlerini ziyade ettiği ve nefretlerine sebep; yeryüzünde kendilerini büyük addetmeleri ve Resûlullah'a hileleri olduğu ve hilenin zararı ancak o hileyi yapanı ihata ettiği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Mekke'nin yeminlerinden döndüklerini ve Resûlüllah'a îman etmekten kendilerini büyük addettiklerini ve Resûllerini katletmek için hile yaptıklarını beyandan sonra ehl-i Mekke'nin âkıbetlerini beyan etmek üzere :

فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّلِينَ

buyuruyor.

[Müşrikler intizar etmezler, illâ evvel geçen kâfirlerin helâkleri gibi helâk olmalarını isterler ve ona intizar ederler.]

Yani; ehl-i Mekke kendilerini irşad için gönderilen Resullerini iz'âc ve suikastta bulununca onlar hiçbir şeyi gözlemez, illâ evvel geçen ümmetlerde carî olan âdeti gözlerler. Çünkü; onlar nebilerini tekzipleri sebebiyle helâk oldular. Bunlar da nebilerini tekzipte ısrar ederlerse onların helâkleri gibi helâk olacaklarında şüphe yoktur. Zira resûllerini tekzib eden milletlerde âdet; helâk olmaktır.

Bu âyette *s ü n n e t* le murad; *âdettir.* Şu halde «Evvelînin sünneti» demek «Evvelîn'in âdeti» demektir. Buna nazaran *manâyı âyet:* [Ehl-i Mekke Resullerini tekzipleri sebebiyle intizar etmezler, illâ kendilerinden evvel geçenlerin ve nebilerini tekzip edenlerin âdetini isterler ve Cenab-ı Hakkın onlar hakkında carî olan ihlâkine intizar ederler] demektir.

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْد۪يلًاۚ

[Onlar tekzipte ısrar edince Habibim! Allah'ın bu misilli akvam hakkında carî olan âdetinde elbette sen tebdil bulamazsın.] Binaenaleyh âdet; bu gibileri ihlâk etmektir. Şu halde azap yerine rahmet, rahmet yerine azap gelmek suretiyle âdet-i İlâhiye asla tebeddül ve tagayyür kabul etmez. Zira âdet-i İlâhiye; âsîlere azap ve itaat edenlere rahmetle muâmele etmektir.

وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْو۪يلًا ۝

[Ve habibim! Allah'ın âdeti için elbette sen tahavvül bulamazsın.] Binaenaleyh; âsîlerin azabı muti' olanlara intikal etmez.

Evvelki âyette *s ü n n e t* le murad; *azaptır.* Ve *t e b d i l* le murad; *azabın sevaba tebdilidir.* Şu halde âyetten maksat «Âdet-i İlâhiye; azap olan yerde o azabın sevaba tebeddülünü murad etmediğinden mümkün değil» demektir. İkinci âyette *s ü n n e t* le murad; *azabın âsîlere olmasıdır, t a h v i l* le murad; *âsîlerden muti'lere intikal etmesidir.* Şu halde âyetten maksat «Âdet-i İlâhiye; muti'lere, âsîlere mahsus olan azabı nakletmemektir. Binaenaleyh; Habibim! Sen âdet-i İlâhiyede bu gibi tahavvülâtı bulamazsın» demektir.

Şu tafsilâttan anlaşıldığı veçhile âyette tekrar yoktur. Zira evvelki âyet; azabın sevaba tebdil ve ikinci âyet ise azabın müstehak olan kimseden gayrı müstehakka naklolunmayacağını beyan etmiştir. Şu halde âyetlerden maksat başka olduğundan tekrar yoktur. Elsine-i nasta «Tarih tekerrürden ibarettir» sözleri bu gibi âyetlere istinad eder. Çünkü; âlemde cereyan eden havadis üzerine lâhik olan ahkâm-ı İlâhiye daima tarz-ı vâhidde zuhur eder. Zira; bir zamanda vâki olan isyan üzerine Allah'ın gazabı nasıl zuhur ederse diğer zamanda aynı isyanın vukuunda terbiye-i İlâhiye aynı suretle zuhur eder. Binaenaleyh; âdet-i İlâhiye değişmez. İnsanların hareketlerine göre tecelliyat-ı İlâhiyenin zuhuruyla an be an âlemde görülmekte olan vukuâtın emsali binlerce geçmiştir. Çünkü; bir kimseden sadır olan hayrın hükmü ne ise diğerinden sadır olduğunda da aynı hükümdür ve şerrin sudurunda dahî hal böyledir. Şu halde hükm-ü İlâhi şahısların değişmesiyle değişmez. Belki ef'âle ve amele göre değişir. İşte bir zamanda insanların ef'âline göre hükm-ü İlâhi gazap veya rahmet her ne ise asırlar geçip insanlar değiştikten sonra diğer asırda mevcut insanlar aynı ef'âlde bulunduklarında aynıyla hükm-ü İlâhi zuhur ettiği cihetle «Tarih tekerrürden ibarettir» denilmek pek doğrudur. Ve bu manâyı Cenab-ı Hak (فلن تجد لسنت الله تبديلا) âyetiyle beyan buyurmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ evvel geçen milletlerde âdet-i İlâhiye neyse sonra gelenlerde dahi aynı âdet carî olduğunu beyandan sonra ümem-i salifede carî olan âdetini beyanla ümmet-i Muhammediyeyi intibaha davet etmek üzere :

اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً

buyuruyor.

[Müşrikler yeryüzünde seyrüsefer edip de kendilerinden evvel geçen kimselerin hallerine nazar-ı ibretle bakmadılar mı? Hal-

buki onlar kuvvet cihetinden bunlardan daha ziyadeydiler.] İşte evvel geçenlerde âdet-i İlâhiye onları isyanları sebebiyle ihlâk olduğu gibi bunlarda dahî şirk üzere ısrar ettikleri takdirde aynı âdet-i İlâhiyenin carî olacağını düşünmeleri ve onların harabelerinden ibret almaları lâzımdır. Çünkü; evvel geçen milletler kuvvet ve şevkette, servet ü sâmanda bunlardan ziyade oldukları halde onlar helâk olunca bunların da helâk olacakları evleviyetle sabittir.

Bu âyette isyan sahiplerinin kendinden evvel geçen âsîlerin hallerinden ve harabelerinden ibret almadıklarını tevbih için *istifham-ı inkârîye* delâlet eden hemzeyle (او لم يسيروا) varid olmuştur. Yani «Geçmiş milletlerin helâkini inkâr ederler de yeryüzünde seyrüsefer edip onların hallerinden ibret almadılar mı? Onlara nazar edip de ibret almamak ne kadar hamakattır?» demek olur.

*
* *

Vâcip Tealâ ümem-i salifenin hallerinden ibret almayanları tevbih ettiği gibi zat-ı ulûhiyetinin murad ettiği şeyden hiç kimsenin menetmekle âciz kılamayacağını dahî beyan etmek üzere :

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'yı yerden ve gökten murad ettiği şeyi icradan hiçbir şey âciz kılar olmadı.]

اِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ۝

[Zira Allahü Tealâ kullarının halini bilir ve âsîleri ihlâke, muti' olanlara in'âm etmeye kaadirdir.] Şu halde ey âsîler! Ve risalet-i Muhammediyeyi inkâr eden mücrimler! Siz nasıl oluyor ki Allah'a karşı isyana cesaret ve nübüvvet-i Muhammediyeyi inkârla reddedersiniz. Ve nübüvvetin ahkâmını icradan Allah'ı âciz kılarız mı zannedersiniz? Eğer böyle zannederseniz bu zannınız yanlış-

tır. Çünkü; Allah'ı muradını icradan hiçbir kimse âciz kılamaz. Zira; her istediği zaman icra eder, kimse mani olamaz. Binaenaleyh :

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَآبَّةٍ

[Eğer Allahü Teâlâ nasın kesbettikleri günahları sebebiyle nası muâhaze etmiş olsaydı yerin üzerinde hiç bir hayvan terketmezdi.]

وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى

[Ve lâkin onların muâhazelerini ecel-i muayyenlerine te'hir eder ve helâklerine ta'yin olunan zaman geldiğinde derhal ihlâk eder.]

فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ

[Binaenaleyh; ecelleri geldiğinde derhal ahzolunurlar, asla zaman fevtolmaz.]

فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا ﴿٤٥﴾

[Zira Allahü Teâlâ kullarının ahvalini cemi-i zamanda görür ve helâk olunacakları vakti bilir.] Binaenaleyh; vakit geldiğinde asla te'hir etmez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Allahü Teâlâ kullarını her kusurlarının şeâmetiyle muâhaze etmez. Zira; herkesi her kusuruyla muâhaze etmiş olsaydı her gün ve her saat muâhaze ve ihlâk vuku bulur, yeryüzünde kimse kalmaz, insanlardan ve hayvanlardan yer üzerinde kimse bırakmazdı. Lâkin Cenab-ı Hak her kavme bir mühlet verdi, o mühlet bitip zamanı gelmedikçe muâhaze etmez ve zamanı geldiğinde asla te'hir olmaz. Şu kadar ki «İnsanlar günahları sebebiyle helâk olur, fakat hayvanat-ı sairenin kusurları olmadığı halde onları ihlâkin hikmeti nedir?» şeklinde varid olan suâle *Fahri Râzi'nin cevabı üçtür :*

B i r i n c i s i : Hayvanlar insanlara nimet olarak halkolunduğundan sahib-i nimet olan insanlar küfran-ı nimet edip helâke müstehak olunca nimetleri de kendileriyle beraber zail olur, gider. Şu halde hayvanları itlâf; insanların kusurlarından dolayı insanlara gazaptır, yoksa hayvanların helâki kendi kusurlarına mebni değildir.

İ k i n c i s i : Eşyanın bekası insanla olduğu gibi insanın bekası da eşya iledir. Çünkü; insan eşya ve emtiasını muhafaza eder, hayvanatı besler, bekasına çalışır. Binaenaleyh; insan da, hayvan da beraber yaşarlar. Amma insanlar günahları sebebiyle helâk olunca insanın intifâ' edeceği hayvanat da helâk olur. Çünkü; mesalihini mutazammın olan insanlar telef olunca onların bekasında bir fayda kalmaz. Yoksa hayvanatın telefi kusurlarından değildir. Zira; onlar mükellef olmadıklarından Cenab-ı Hakka karşı onlarda kusur mutasavver olamaz.

Ü ç ü n c ü s ü : Hayvanatın bekası nebatat ve hububat iledir. Hububat ise rahmetle hasıldır. Rahmetin yağması ise insanların istihkakına merbut olup insanın isyanı sebebiyle istihkakı kesilince ot, ekin bitmez. Binaenaleyh; kıtlık senelerde görüldüğü gibi hayvanat da telef olur. Şu halde hayvanatın telefi ancak insanlara gazap içindir. Yoksa hayvanata ihanet için değildir ki «Kusursuz hayvanlar niçin telef oldu?» diyerek suâl varid olsun.

Âyette *e c e l - i m ü s e m m â* ile murad; *yevm-i kıyamettir.* Zira; yevm-i kıyamete kadar insanların ve hayvanların nev'i bakî olacak, kıyamette hepsi helâk olup gidecektir. Lâkin *e c e l - i m ü s e m m â* ile murad; *her milletin inkırazı için tayin olunan vakt-ı muayyendir.*

*
**

SURE-İ YÂSİN

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûre'lerdendir. *Seksen üç* âyeti havîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يٰسٓ ۝

(يٰس) lâfzı müteşabihattandır. Ulema-yı mütekaddimîn indinde bu misilli müteşabihatta murad-ı İlâhi her neyse iman etmek ve te'viliyle iştigal etmemek mültezemdir. Müteahhirîn indinde kavaid-i şer'-i şerife muvafık olarak tevcihiyle meşgul olmak caizdir. Binaenaleyh; (يٰس) lâfzı *yâ insan!* manâsına *münadadır*. Yahut *Resulullah'ın ismidir*. Şu halde *yâ Muhammed!* demektir. Yahut *sûre'nin ismi ve mukadder* (أتل) *kelimesinin mef'ûlüdür*. Yani «Sen Sure-i Yasin'i tilâvet et, oku» demektir. Yahut *müpteda-yı mahzufun haberidir*. Buna nazaran *manâsı:* [Şu sûre; Sure-i Yasin] demektir. (العلم عند الله)

وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ ۝ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝

[Yâ Ekrem-er Rusül! Envâ-ı hikmeti mutazammın olan Kur'-an'a yemin ederim ki sen doğru tarik üzere irsal olunan Resûllerdensin.]

Yani; ey insan-ı kâmil! Her âyeti ve kelimesi yüzlerce hikmet ve menfaat üzere şamil olan Kur'an'a kasem ederim ki sen muhakkak kullarımızı irşad için gönderdiğimiz Resullerimizdensin.

O resûller ki sırat-ı müstakim üzerine irsal olundular, sen de onlar gibi sırat-ı müstakim üzerinesin. Binaenaleyh; şeriatın her hükmü istikameti mutazammındır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Resûlullah'ın doğru yola irşad için gönderilen Resûllerden olmasını beyan etmek; şeriatının istikamet üzere olduğunu beyanı müstelzimse de şeriat-ı Muhammediye'nin istikamet üzere olduğunu sarahatla beyan etmek ve şerefine işaret olmak üzere Resûlullah'ın sırat-ı müstakim üzere olduğu açıktan zikrolunmuştur. Zira; zımnen ma'lûm olan şeyi, sarahaten ve iltizamen ma'lûm olan şey gibi ibare suretiyle beyan etmek lisan-ı Arap'ta öteden beri riâyet olunan kavaid cümlesindendir. Yeminle irad-ı kelâm etmek alelekser o kelâmın hükmünü inkâr eden münkire karşı olduğundan Resûlullah'ın risaletini inkâr eden münkirleri red ve ilzam için Cenab-ı Hak Resûlullah'ın risaletini yeminle beyan ve kelâmını kasemle takviye ve te'kid buyurmuş ve şan-ı Resûlullah'a ta'zim için yemin Kur'an'la olunmuş ve Kur'-an da hikmetle tavsif edilmiştir. Çünkü; risaleti inkâr eden kâfirler Kur'an'ı da inkâr ettikleri halde Vâcip Tealâ'nın Kur'an'a kasem buyurması Kur'an'ın ind-i İlâhide kadr ü şerefi olduğuna delil-i kavîdir. Şu halde Kur'an'ın nazm-ı mu'cizi Resûlullah'ın risaletine delil olduğu gibi mukassemünbih olmak cihetinden de risaleti Resûlullah'a delâlet eder.

Resûlullah'ın şeriatı şeriatların a'deli ve tarikatların akvemi olduğuna işaret için sırat lâfzı *ta'zime* delâlet eden *tenvinle* varid olmuştur.

Sırat-ı müstakim le murad; *tevhidde, akaid-i hakkada, furu-u a'mâlde ve cümle umurda istikamettir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* «Ey Habib-i Zişan'ım! Sen usul-ü dinde, akaid-i hakka ve furu-u a'malin cümlesinde istikamet üzerinesin» demektir.

Hulâsa; Resûlullah'ın Vâcip Tealâ tarafından kullarını irşad ve doğru yola sevketmek, dünyevî ve uhrevî menfaatlarını beyan eylemek için gönderilen rusül-ü kiram zümresinden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'an'ın nazmı muhkem ve manâsı kavî olduğunu beyandan sonra Kur'an'ın hakîm olduğunu ispat etmek üzere :

تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ۝

buyuruyor.

[**Kur'an-ı Kerim; cümle mahlûkat üzerine galip ve kullarına in'âm ü ihsanla muttasıf olan Allahü Tealâ tarafından inzal olunmuştur.**] Binaenaleyh; manâsı muhkem ve envâ'-ı hikmeti cami ve lâfzı mu'cizdir.

Kur'an'a muâraza edenlere Kur'an'ın galip olduğuna işaret için Vâcip Tealâ'nın galibiyetini müş'ir olan *aziz* ism-i şerifi varid olmuştur. Çünkü; Kur'an'ı inzal eden Vâcip Tealâ'nın herkese galip olması inzal buyurduğu Kur'an'ın hasmına galip olacağına işarettir.

Kur'an'ın inzali ayn-ı rahmet olduğuna işaret için esmâ-i hüsnâ içinden (رحيم) ism-i şerifi varid olmuştur. Çünkü; Kur'an'ı inzal eden Vâcip Tealâ (رحيم) olunca inzal buyurduğu Kur'an'ın, kulları için ayn-ı rahmet olacağında şüphe olmaz. Binaenaleyh Kur'an; kulların dünyevî ve uhrevî menfaatlarını beyan ederek nevm-i gafletten ikaz ve tarik-ı hidayete irşad etmiştir.

Bu nazım; Kur'an'ın hakîm olduğunu ispat için sevkolunmuş bir delildir, takriri şöyledir : «Kur'an hakîmdir. Zira Kur'an; Aziz ve Rahim olan Allahü Tealâ tarafından inzal olunmuştur. Her kitap ki Aziz ve Rahim tarafından inzal oluna, hakîmdir. O halde Kura'n hakîmdir».

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın hakîm olduğunu ispat ettikten sonra Kur'an'ın inzalinden hikmeti beyan etmek üzere :

لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أُنْذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ۝

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişan! Babaları inzar olunmayan kavmi senin inzar etmen için Kur'an inzal olundu. Zira; onlar inzardan gaafillerdir.] Binaenaleyh; onlar için inzar lâzımdır ki sen onları Kur'an'la inzara me'mur oldun.

Şu manâ âyette (ما) lâfzı *nefy için* olduğuna nazarandır. Amma (ما) lâfzı (ماء موصول) olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Kur'an babalarının inzar olunduğu azapla bir kavmi inzar için nazil oldu. Zira; o kavim ahkâm-ı şer'iyeden gaafil oldukları cihetle inzara ihtiyaçları vardır. Şiddet-i ihtiyaçlarına binaen babalarının inzar olunduğu şeyle senin onları inzar etmen için Kur'an inzal olundu] demektir. Gerçi müfessirîn her iki manâyı da nazar-ı itibara almışlarsa da (ما) nın *nefyiçin olması racihtir.* Çünkü *k a v i m* le murad; *Kureyş'tir* Zaman-ı saâdette mevcut olan Kureyş ise babaları fetret zamanında geçtikleri için inzal olunmamışlardı. Hz. İsa'dan sonra Resûlullah gelinceye kadar onlara resul ba'solunmadığından inzardan ve şeriattan gaafillerdi, gafletlerini beyan etmek; inzara ve irşada şiddet-i ihtiyaçlarını beyan etmektir. Eğer (ما) (ماء موصول) olursa *i n z a r o l u n a n b a b a l a r ı* yla murad; Beyzâvî'nin beyanı veçhile *fetret zamanından evvel geçen babalarıdır.*

Hulâsa; Kur'an'ın inzalinden maksat; babaları inzar olunmuş veya olunmamış kendileri inzardan ve ahkâmdan gaafil ve inzara şiddetli ihtiyaçları olan bir kavmi Resûlullah'ın inzar etmesi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ inzara muhtaç olan kavmin gafletlerini beyandan sonra onların ekserisi iman etmediklerinden azaba müstehak olduklarını beyan etmek üzere :

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hakkı için onların ekserisi üzerine azabı müş'ir olan kavl-i İlâhi vâcip oldu. Zira; onlar iman etmezler.]

Yani; küffar-ı Kureyş'ten çokları küfür üzere musır olacaklarına ilm-i İlâhi sebkettiğinden onlar üzerine muhakkak azap vâcip oldu. Çünkü; onlar ömürleri oldukça iman etmezler. Zira; hakka meyletmediklerinden imandan ve rüşd ü hidayetten mahrumlardır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile azap vâcip olanlara ömürleri müddetinde iman etmeyeceklerine işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari'* sıygasıyla beraber istikbale delâlet eden (لا) ile adem-i imanlarını beyan için (لا يؤمنون) varid olmuştur.

Onlar üzerine azabın vâcip olduğuna sebep iman etmemeleri olduğuna işaret için *tefri'a* delâlet eden (فا) lâfzı varid olmuştur. Şu halde (فهم لا يؤمنون) onlar üzerine azabın vücubuna delildir ve takriri şöyledir: «Onların ekserisi üzerine azap vâcip oldu. Zira; iman etmezler. Her kimseler ki iman etmeyeler, onlar üzerine azap vâcip olur. O halde o kâfirler üzerine azap vâcip oldu».

Hulâsa; iman etmeyip küfür üzere ısrar edenlere azabın vâcip olacağı ve onlar için azaptan kurtuluş olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin iman etmediklerini beyandan sonra adem-i imanlarının sebebini beyan etmek üzere:

إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan o kâfirlerin boyunlarına lâleler [1] koyduk. Binaenaleyh o lâleler çene kemiklerine kadar dayandığı cihetle o ağlâl sebebiyle başları eğilmez bir halde yukarı kalkmıştır.]

---

[1] Lâle, mahpusların boyunlarına takılan bukağılara, zincirlere denir.

Yani; küfr ü inat üzere ısrar eden ve şekavetle mahkûm olan kâfirler iman etmezler. Zira; onlar hak sözü duymaz ve nasihat kabul etmez bir halde kibr ü azamet izhar edip iradelerini asla imana sarfetmediklerinden dolayı taata ve inkıyada sebeb olan boyunlarına lâleler taktık ve elleri boyunlarına bağlandığından onlar için eğilip doğrulmak mümkün olamaz bir halde kaldılar. Çünkü; o lâleler çene kemiklerine dayandığı cihetle aşağı eğilemediklerinden başları yukarıda olmuştur. Hatta sağa, sola, alta, üste hareketlerine dahi mani olmuştur. Binaenaleyh; imana iltifat etmediklerinden ve huşu üzere inkıyad lâzımken inkıyad eylemediklerinden dolayı bu cezaya duçar olmuşlardır.

Bu âyet-i celile; kâfirlerin hallerini temsil kabilindendir. Keenne kâfirler imana meyletmemekte elleri boğazlarına bağlı ve boğazlarına lâleler takılmış, eğilip doğrulmaya mani olan kimselerin hiçbir tarafına meyledemediği gibi kâfirler de imana meyledememişlerdir. Zira; kendilerinde olan kibir ve gururları boğazdaki lâle gibi imanlarına mani olmuştur. Belki hasenattan ve hayırdan hiçbir hayır cihetine hareket edememiş, elleri bağlı gibi kalmışlardır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bazıları bu âyette onların boyunlarına takılan *a ğ l â l* le murad; *onların emelleri ve hırs u tama'ları; muzahrefat-ı dünyevîyeye meyille şehevat-ı nefsaniyeye tebaiyetleridir* dediler. Buna nazaran *âyetin manâsı:* [Küfür üzere musır olanlar iman etmezler. Zira; biz onların irade-i cüz'iyelerini küfre sarfettiklerinden dolayı hak tarafına meyle ve dönmeye âlet olan boyunlarına, bukağı ve lâleye benzeyen hırs u tama', emeller ve şehevat-ı nefsaniyeye tebaiyetlerini taktığımızdan onların elleri boyunlarına bağlanmış ve boyunlarına lâleler takılmış, iki tarafına iltifattan mahrum olmuş kimseler gibi imandan ve fîsebilillâh infaktan ve sair hayrat ü hasenattan mahrum olmuşlar] demektir. Binaenaleyh; onlara aklî ve naklî deliller ve inzarat fayda vermez.

Bu âyetin sadık olduğu insanlar, hariçte her zaman görülmektedir. Zira; hakkı kabul etmeyen kimselerin kafaları daima yuka-

rıda bir kaskıyla kasılı gibi önüne bakmaz bir halde olduğu gayr-ı kabil-i inkâr hakikatlardandır.

***

Vâcip Tealâ iman etmeyen kâfirlerin adem-i imanlarının bazı sebebini beyandan sonra sebeb-i âharı beyan etmek üzere :

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَاَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan o kâfirlerin önlerine ve arkalarına kalın perde vaz'ettik. Binaenaleyh; onların gözlerini kör ettik ki görmez oldular.]

Yani; onlar iradelerini küfre sarfettiklerinden dolayı biz onların her taraflarını ihata edecek perde koyduk ki önlerini ve arkalarını görmez bir halde gözleri kör olduğundan asla hakkı görüp nur-u hidayetle tenevvür edememişlerdir. Binaenaleyh; nübüvvete ve hakkaniyete delâlet eden âyetleri görmediklerinden imana irşad olunamamışlardır. Çünkü; basar-ı basiretleri bağlı olduğundan hakkı kabulden mahrum ve doğru yola gitmekten memnû' oldukları cihetle dalâlet üzere evham derelerinde helâk olup gitmişlerdir.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanlarına nazaran bu âyet (Ebu Cehil) ve avanesi haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Ebu Cehil «Ben Muhammed (S.A.) i namaz kılar görürsem şu taşı başına vuracağım» diyerek hempalarına vâki olan va'di üzerine Resûlullah namaz kılarken o taşı vurmak üzere huzur-u risalete gelir. Taşı atmak üzere elini kaldırınca eli boynuna yapışıp kalır. Geri gelip rüfekasına haber verince taş elinden düşer ve Benî Mahzum'dan bir kimse de aynı taşı vurmak üzere huzur-u Risalete geldiğinde Cenab-ı Hak gözünü kör eder, önünü ve arkasını görmez. Resûlullah'ın sadasını işitir ve lâkin kendini göremez bir hale gelir. İşte bu âyetlerle Cenab-ı Hak Resûlüne su-u kasıt tasarlayanların hallerini ve kötü kasıtlarının neticelerini sairlerine ibret olmak üzere

beyan buyurmuş ve, bu vesileyle hakkı iptale sa'yedenlerin sa'yları zayi olacağına da işaret etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin kalpleri ve gözleri hakkı görmekten kör olduklarından iman etmediklerini beyandan sonra bu misilli anûd münkirlere inzarın da te'siri olmayacağını beyan etmek üzere:

وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[**Ya Ekrem-er Rusül! Onlar irade-i cüz'iyelerini küfre sarfettiklerinden dolayı senin onları inzar edip etmemekliğin onlar üzerlerine müsavîdir. Çünkü; her ne kadar onları inzara sa'yetsen keenne inzar olunmamış gibi iman etmezler.**] Binaenaleyh; onların haklarında da inzarın te'siri olmadığı cihetle inzar olunmalarıyla olunmamaları beyninde bir fark olmaz. Şu halde nefsini yorma. Zira; Allahü Teâlâ senin sa'yini ve onların küfür üzere ısrarlarını bilir. Binaenaleyh; iman etmediklerinden mahzun olma. Adem-i imanlarının zararı onlara aittir, sana bir zarar yoktur.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile inzar ve adem-i inzarın müsavî olması inzarı kabul etmeyen kâfirlere nazarandır. Yoksa Resûlullah'a nispetle müsavî değildir. Zira; Resûlullah için inzarda dünya ve âhirette şeref ve saâdet vardır.

***

Vâcip Tealâ hakka iltifat etmeyen kâfirlerin inzar olunmayacağını beyandan sonra inzarın menfaat vereceği kimseleri beyan etmek üzere:

إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muazzam! Sen ancak Kur'an'a ittibâ' ederek azabın nüzûlünden evvel Rahman Tealâ'nın kahr u gazabından korkan kimseleri inzar edersin. Rahman Tealâ'dan korkan ve Kur'-an'a ittibâ' eden kimseyi günahının mağfiret olunması ve Cennet'e dahil olarak güzel ecre nail olmasıyla tebşir et.]

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile bu âyette *z i k i r* le murad; *Kur'an ve Kur'an'a ittibâ'ın manâsını çokça düşünüp mucibiyle amel etmektir.* Çünkü; amelsiz ittibâ' olamaz. Gaib olarak Rahman Tealâ'dan *h a ş y e t* in manâsı; *azap gelmeden ve re'yelayn şiddetini müşahede etmeden evvel Cenab-ı Hakkın kahr u gazap sahibi olduğunu bilerek intikamından korkmaktır.* *E c r - i k e r i m* le murad; *zahmetsiz ve meşakkatsız amelinin sevabıyla Cennetine girmektir.*

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Resûlullah'ın inzarından intifâ' edecek ancak Kur'an'a ittibâ' ve iman eden kimse olup Kur'-an'a ittibâ' etmeyenlerin intifâ' edemeyeceklerine işaret için *hasra* delâlet eden (إنما) lâfzı varid olmuştur. Yani; Resulullah'ın inzarı umumidir. Binaenaleyh; Kur'an'a ittibâ' edeni de, etmeyeni de, cümlesini, iman etmedikleri surette azabın nazil olacağını beyanla inzar eder, inzardan intifâ' edecek olanlar ancak Kur'an'a iman ve ittiba' edenler olduğu cihetle edat-ı hasırla varid olmuştur.

Vâcip Tealâ'nın merhamet sahibi olduğunu bilerek ve fakat merhametine mağrur olmayarak azabından korkmak lâzım olduğuna işaret için esmâ-i hüsnâ içinden (رحمن) ism-i şerifi varid olmuştur.

(بالغيب) *azabı gözüyle görmeksizin korkmaktır.* Çünkü azabı müşahede ettikten sonra korkmak muteber değildir. Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı:* [Yâ Ekrem-er Rusül! Sen şol kimseyi inzar edersin ki o kimse Kur'an'ın manâlarını düşünerek kalbiyle tasdik ve lisanıyla ikrar ederek iman, evamir ve nevahîsine ittibâ' etti ve Allahü Tealâ'nın envâ'-ı intikama kaadir olduğunu itikad ederek gaibane azabın gelmesinden evvel korktu. İşte şu minval üzere Kur'an'a ittibâ' eden kimseyi günahının mağfiret

olunmasıyla ve Cennet'e girmekle ecr ü mesubata nail olacağını beyanla tebşir et] demektir.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile mağfiret; *iman* ve ecr-i kerim; *amel-i salih* mukabilindedir. Yahut mağfiret; *Kur'an'a ittibâ'* ve ecr-i kerim; *haşyet mukabilindedir.*

Hulâsa; Resûlullah'ın inzarından intifâ edecek kimse ancak Kur'an'a ittibâ'la Allah'tan korkan kimse olduğu ve böyle olan kimsenin mağfiretle ve kerem sıfatıyla muttasıf ecirle tebşir olunmaya şayan bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ inzardan intifâ' edeceklerin mağfiretle tebşire şayan olduklarını beyandan sonra mağfiretin mahallini ve keyfiyetini beyan etmek üzere:

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتٰى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَاٰثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ ف۪ٓي اِمَامٍ مُب۪ينٍ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan muhakkak ölmüş kimseleri diriltiriz ve onların nefisleri için âhirete takdim ettikleri hayr ü şer amellerini ve ahlâk-ı hasene, ilm ü fazilet veyahut zulüm olan birşeyi te'sis etmek gibi âsar-ı hariciyelerini yazarız ve onlardan sadır olmuş ve olacak herşeyi biz levh-i mahfuz'da hıfzettik, o ef'âlin zamanını, mekânını, vukuunun keyfiyetini tafsil etmekle ta'dad ettik. Hiçbir şey hariçte kalmaz. Cümlesi, hatta insanlardan sadır olan ef'âlin her cüz'ü levh-i mahfuz'da münderiçtir.]

Yani; kullarımızın hukuku bizim ilmimizden hariç olamaz. Zira; biz kemâl-i kudretimizle ölüleri diriltiriz ve onların kendileri için âhirete gönderdikleri amellerini hatta bir zerresi bile hariç olmaksızın yazarız ve cümlesinin lâyık olduğu veçhüzere cezasını veririz, onların âsâr-ı müstahsene, ahlâk-ı hamide, âdâb-ı marziye ve makbulelerini yazdığımız gibi âdât-ı kabiha ve ahlâk-ı hasiselerini dahî her cümlesini levh-i mahfuz'da sayarız. Binaenaleyh; amellerinden hiçbir şey ilmimizden hariç olmaz.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile *â s â r* la murad; *tahsil-i ilim, tasnif-i kütüp, misafirperverlik, mescit, medrese, mektep bina etmek ve köprü yapmak gibi âsâr-ı haseneye şamil olduğu gibi hayratı tahrib ve gayrı ızrar eylemek gibi âsâr-ı seyyieye dahi şamildir. Hatta ehl-i imanın mescid-i şerife gidip gelirken ayaklarının izi* murad olunduğu dahî mervidir. Çünkü; (Benî Seleme) kabilesi Medine-i Münevvere'nin bir canibinde olduklarından mescid-i nebeviye yakın bir mahalle nakl-i hane etmek murad edince bu âyetin nazil olduğu ve o vakit Resûlullah'ın onlara hitaben (عليكم دياركم فانما تكتب آثاركم) buyurduğu Hz. Cabir'den ve (Ebu Said-il Hudrî) den mervidir. Yani «Hanelerinize mülâzemet edin, terketmeyin. Zira; mescide gelirken sizin izleriniz defter-i a'malinize yazılır» demektir. Bu rivayete nazaran *â s â r* la murad; *ehl-i imanın mescide giderken atmış oldukları hatvelerdir.* Şu halde bu hatveler dahî sair âsâr-ı hasene meyanında dahil demektir. Binaenaleyh; cemaata devam eden kimse için mescide yakın olmaktan uzak olmak daha evlâdır. Zira; uzak olmakta sevabın daha ziyade olacağı rivayet olunan hadis-i şerifle sabittir.

A'mali yazmak ihyadan evvel olduğu halde ihya kullara ceza vermek için maksud-u aslî olduğuna ve ihyanın azamet ve ceberûta delâlet ettiğine işaret için âyette *ihya, kitabet* üzerine takdim olunmuştur. Çünkü; ölüleri ihya etmek Cenab-ı Hakka mahsustur. Allah'ın gayrı hiçbir kimse kaadir olamaz. Amma kitabete herkes kaadir olabilir. Binaenaleyh; ihyanın şerefine binaen takdim olunmuştur. Melâike yazacakları şeyde levh-i mahfuz'a iktida ettikleri için levh-i mahfuz'a *imam* denilmiştir. Çünkü; imam muktedabihtir. *L e v h - i m a h f u z ; yazılan şeyleri beyan ve izhar edip iman edenlerle iman etmeyenler beyinlerini tefrik ettiği için beyan ve izhar edici* manâsına (امام مبين) denilmiştir.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın mevtayı ihya buyurduğu ve insanların âhiret için takdim ettikleri amellerini ve dünyada bıraktıkları eserlerini levh-i mahfuz'da yazdığı ve herşeyi ta'dad buyurduğu

ve bu cihetle âyetin üç mes'ele-i mühimmeyi cami olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Teâlâ insanların bazısına inzar fayda edip bazısına fayda etmediğini beyandan sonra bunu bir misalle izah etmek üzere :

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿١٣﴾ إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ
فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Küfür üzere ısrar edip nasihat dinlemeyen müşriklere Antakya karyesi ahalisinin kıssalarını misal olarak sen onlara göster şol zamanda ki o zamanda onlara resûller geldi. Zira; o zamanda ehl-i karyeye Biz Azîmüşşan iki resul gönderdik. Onlar o iki resûlü tekzib ettiler. Binaenaleyh; biz üçüncü bir resûlle onları takviye ettik, üçü birden Antakya ahalisine hitaben «Biz sizi irşad için gönderilmiş resûlleriz» demekle hakka davet ettiler.] Zira; onlar da senin kavmin gibi küfür üzere ısrar edip inzarın faydası olmuyordu. Şu halde senin zamanında bulunan müşriklerin halleri İsa (A.S.) zamanında bulunan kâfirlerin halleri gibi olduğundan bunların halleri onların hallerine teşbih olunmak suretiyle izah olunur.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile (Antakya) ahalisi putperest oldukları cihetle irşada muhtaç olduklarından Cenab-ı Hak Hz. İsa'ya iki resul göndermesini emretmesi üzerine İsa (A.S.) iki resul gönderdi ki birinin ismi (Yunus), diğerinin ismi (Yahya) idi. Onlar Antakya ahalisini tevhide ve hakka davet edince ahalinin asabiye-i küfriyeleri galebe ederek resulleri tekzib, darp ve istihzaya cür'et ettiklerinden üçüncü bir resulle takviyeleri lâzım geldiği cihetle üçüncü resul olan (Şem'ûn) ile takviye buyurmuştur.

Ekseri tefsirde vâki olan rivayete nazaran vukuât şöyle cere-

yan etmiştir. Antakya ahalisini imana davet etmek üzere İsa (A.S.) tarafından gönderilen iki resul Antakya civarına geldiklerinde bir miktar koyun güden (Habib-i Neccar) ı görürler. Habib bunların hallerinden, nereli olup, niçin geldiklerinden suâl eder. Bunlar da Hz. İsa tarafından halkı irşada me'mur olduklarını beyandan sonra (Habib) Hazretleri bunların alâmetlerini göstermelerini teklif eder. Bunlar biiznillâhi Tealâ hastalara şifa vereceklerini ve gözsüzlerin gözlerini iade edeceklerini beyan edince (Habib) Hazretleri bunları hanesine götürüp iki senedir esir-i firaş olan oğlunu messetmeleriyle şifa bulması üzerine bunlara iman eder ve halk beyninde bunların halleri şayi olup birçok hastalar müracaatla şifa bulmaya başlar. Bu hal Antakya hükümdarına akseder, Melik bunları huzuruna celbeder. Bunlar Meliki imana davet edince kendilerini hapseder. Hz. İsa onların hapsini işitince üçüncü bir resûl olan Şem'ûn'u gönderir. Şem'ûn meçhulüahval olarak Antakya'ya gelir. Evvelâ melik'in a'vanıyla, badehu a'van vasıtasıyla Melikle görüşür. Nihayet Melikle muhabbet teklifsizliğe kadar ilerleyince bir gün muhabbet esnasında mahpusların hallerinden suâl eder ve Melike «Sen bunların delillerini dinledin mi?» deyince Melik dinlemediğini söyler. Şem'ûn Melikin bu cevabı üzerine bunların delillerini dinlemek lâzım olduğunu beyan eder. Bunun üzerine Melik bunları huzuruna celbedip Şem'ûn onların Rablerinden suâl eder. Onlar Cenab-ı Hakkı evsafıyla ta'rif ettikten sonra yedi gün evvel vefat etmiş bir ölüyü duâlarıyla ihya edince Melik ve Melikin hademelerinden bazı kimseler iman ederler. Bazı rivayete nazaran hiçbir kimse iman etmez ve lâkin Şem'ûn'un da evvelki iki resulle teşrik-i mesai için geldiği meydana çıkar.

***

Vâcip Tealâ Şem'un'un Yunus ve Yahya ile teşrik-i mesai için geldiği meydana çıktıktan sonra üçü birden nası tevhide davete başlayınca nasın onlara karşı kelâmlarını beyan etmek üzere:

قَالُوا مَا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[İsa (A.S.) ın resûllerinin daveti üzerine (Antakya) ahalisi o resûllere hitaben dediler ki «Siz olmadınız, illâ bizim gibi beşersiniz. Binaenaleyh; Allahü Tealâ sizin üzerinize semadan birşey inzal etmedi. Siz olmadınız, illâ yalancısınız» demekle risaletlerini inkâr ve beşeriyeti risalete münafi addettiler.] Kendilerince bir kıyas yapmak isteyerek dediler ki «Siz de bizim gibi beşersiniz. Bize risalet gelmedi ki size gelsin. Beşerle Cenab-ı Hak beyninde bir münasebet yok ki beşere vahyolsun. Bu olamaz. Şu halde siz Allahü Tealâ'ya iftira edip yalan söylüyorsunuz. Binaenaleyh; biz size iman edemeyiz» demekle rusül-ü kiramın davetlerine icabetten imtinâ' ettiler.

Hulâsa; Hz. İsa tarafından gönderilen resûllere Antakya ahalisinin *üç şeyle mukabele edip* *b i r i n c i s i : Siz de bizim gibi beşersiniz. Şu halde bizim üzerimize bir fazilet davasına salâhiyetiniz yoktur, i k i n c i s i : Beşer üzerine Rahman Tealâ birşey inzal etmedi, ü ç ü n c ü s ü : Siz yalandan başka birşey söylemiyor, ancak yalan söylüyorsunuz* dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Antakya ahalisinin resûllere vermiş oldukları cevabı beyandan sonra resûllerin onlara irad ettikleri kelâmlarını beyan etmek üzere:

قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ اِنَّٓا اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَٓا اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Hz. İsa'nın resûlleri müşriklerin «Yalancısınız» demelerinden fütur getirmediler. Binaenaleyh; davetlerini iâde ve onların inkârına karşı te'kid ederek dediler ki «Bizim Rabbimiz bilir. Biz muhakkak sizi irşad için gönderilmiş resûlleriz, bizim üzerimize vâcip olmadı, ancak açıktan size tebliğ etmek vâcip oldu.] Vazifemiz budur, bu vazifeyi eda ettik. Binaenaleyh; bizde mes'ûliyet kalmadı lâkin bizim davetimize icabet etmediğinizden dolayı mes'û-

liyet size aittir» demekle vazifelerinin hitam bulduğunu beyan ettiler.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile kâfirlerin inkârlarının şiddeti nispetinde rusül-ü kiram kelâmlarını birtakım te'kidatla takviye etmişlerdir: B i r i n c i s i : *Yeminle takviye etmişlerdir.* Zira; «Allahü Tealâ bilir» demek *yemindir.* Binaenaleyh; yalan yere Allahü Tealâ bilir demiş olsa Cenab-ı Hakka cehil isnad ettiğinden kâfir olur. *İ k i n c i s i :* Edat-ı te'kidden (إن) ile, *ü ç ü n c ü s ü :* (لام) ile irad etmişlerdir. Çünkü; muhatabın inkârı derecesinde kelâmı te'kidle irad etmek ehl-i maânî indinde vâciptir.

Rusül-ü kiram, vazifelerinin ancak tebliğ olduğunu beyandan maksatları; müşrikleri teemmül ve tefekküre sevk ve insafa davetle imana teşvik etmektir. Çünkü; tebliğ mukabilinde bir ücret taleb etmeyip riyaset ve mansıp gibi ağraz-ı dünyeviyeye tenezzül etmemeleri ahalinin insaf ederek biraz düşünmelerini icab eder.

Bu âyet ve bundan evvelki âyetler resûlün resûlü; resûl olduğuna delâlet eder. Çünkü; Antakya ahalisine gelen resûller Hz. İsa tarafından gönderildikleri halde Cenab-ı Hak «Biz gönderdik» buyurdu, onlar da «Biz sizi irşad için gönderilmiş resûlleriz» dediler. Şu halde resûlün resûlü; resûl olduğuna delâlet eder, mes'ele-i fıkhiyemiz de bunu te'yid etmektedir. Çünkü; müvekkilin izniyle vekilin vekili ayn-ı müvekkilin vekili olduğundan vekil onu azledemez. Binaenaleyh; vekilin vekilini ancak müvekkil azleder. Zira; her ne kadar vekilin vekili ise de müvekkilin izniyle olduğundan hakikatta müvekkilin vekilidir. Şu halde taraf-ı İlâhiden resûl olan İsa (A.S.) ın resûlleri hakikatta Cenab-ı Hakkın resûlleri olduğundan Cenab-ı Hak «Biz gönderdik» buyurmuştur.

Bu âyet-i celileler; Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bu ümmetin efdal olduğuna delâlet eder. Çünki; İsa (A.S.) kavmini irşad için iki kimse göndermiştir. Amma bizim peygamberimiz çok zaman Yemen'e ve sair diyara nası irşad için bir kişi gönderir, onunla iktifa buyururdu. Şu halde Resûlullah'ın bir kişiyle iktifa buyurması bu ümetten bir kimsenin diğer ümmetten iki üç kimse bedeli olduğuna delâlet eder.

Hulâsa; İsa (A.S.) ın resûlleri halkı irşad için gönderilmiş resûller olduklarını birtakım te'kidatla beyan ve ilm-i İlâhiyle işhad ettikleri ve kendilerinin vazifeleri ancak açıktan tebliğ etmek olduğunu hasr u kasırla beyan ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ rusül-ü İsa'nın vazifelerini beyan ettiklerini zikirden sonra şu beyanlarına karşı kâfirlerin cevaplarını beyan etmek üzere:

قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Kâfirler resûllere «Biz sizinle teşe'üm ediyoruz» dediler ve sözlerine şunu da ilâve ettiler: «Allah'a yemin ederiz ki eğer siz risalet davasından feragat edip vazgeçmezseniz biz sizi taşla öldürürüz ve bizim tarafımızdan size acıtıcı azap isabet eder.] Binaenaleyh; vazgeçin sözünüzden, belânızı bulmayın bizden» demekle resûlleri tehdid etmişlerdir.

T a t a y y e r ; *birşeyi kötülüğe alâmet addetmektir.* İnsanların sevmedikleri şeyi kötülüğe alâmet addetmeleri âdet olduğundan rusül-ü kiramın davalarını ve yemin etmelerini yalan zannıyla kötülüğe alâmet saydıklarını beyan ettiler. Çünkü; yalan yere yemini onlar kaht u galâya sebep addederlerdi. Binaenaleyh; dediler ki «Ey resûller! Biz sizinle teşe'üm ediyoruz. Zira; siz yalancısınız, yalan davaya musır olduğunuz gibi yemin de ediyorsunuz. Halbuki yalan yere yemin memleketleri otsuz ve susuz bıraktığı gibi kaht u galâya dahî sebep olur. Binaenaleyh; siz hayra alâmet değilsiniz, belki şerre alâmetsiniz» demekle resûlleri suçlu çıkarmak istediler. Çünkü cühelânın âdeti; şehevat-ı nefsaniyelerinin arzusunu aramaktır. Velevse o arzu ettikleri şey ayn-ı şer olsun. Heva ve heveslerine muvafık görmedikleri şeyi red ve inkâr ederler. Velevse o

şey envâ'-ı hayratı cami ve cümle saâdâtı calib olsun. İşte şu esaslara binaen (Antakya) ahalisi «Biz sizi sevmiyoruz. Zira; bizim arzumuzun hilâfına birtakım şeyler teklif ediyorsunuz. Vazgeçin bu davadan. Eğer vazgeçmezseniz sizi taşla öldürürüz» dediler. Çünkü her zaman süfehanın âdetleri; evvelâ meramlarını tervic için birtakım hiyel ü desais aramak ve mugalâtayla batıllarını örtmektir. Eğer bununla arzuları husule gelmezse birtakım tehdidata kalkışmak olduğundan bunlar da aynı yolu takib etmişlerdir.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile *a z a b - ı e l i m* le murad; *birbiri arkasına ölünceye kadar atılan taşlardan hasıl olan acılardır.* Yahut taşla recmedecekleri gibi *gözlerine aldıkları sair işkencelerdir* ki ellerinden her ne gelirse yapacaklarına ve geri koymayacaklarına işaret etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin tehditlerine karşı rusül-ü kiramın cevaplarını beyan etmek üzere :

قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Rusül-ü kiram onlara cevap olarak «Sizin teşe'ümünüzün sebebi kendinizle beraber olan itikad-ı batılınız, küfrünüz ve kötü amellerinizdir. Yoksa bizim size tebliğ ettiğimiz itikad-ı hak teşe'üme sebep olmaz, belki ayn-ı saâdete sebep olur. Eğer siz müteneb-bih olup vaaz u nasihat kabul etmezseniz başınıza her belâ gelir, eğer nasihat kabul ederseniz her kötülükten kurtulmuş olursunuz. Şu halde hak olan; sizin zannınız gibi bizimle teşe'üm etmek değildir. Belki siz küfür ve tuğyanı âdet etmiş bir takım kavm-i müsrif ve batılla ülfet etmiş sefihlersiniz» demekle teşe'üm olunmaya şayan ancak kendileri olup resûller olmadığını beyan etmişlerdir.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile rusül-ü kiram teyemmün ve teberrük olunacak ikrama şayan kimseler oldukları halde onlarla teşe'ümlerinden ve ikram bedelinde ihanetlerinden dolayı

kendilerine israf isnad olunmuş ve bu vesileyle müsrif olduklarını beyanla zemmolunmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ rusül-ü kiramla ahali beyninde vâki olan mübahaseyi beyandan sonra bazı kimsenin rusül-ü kiramın tasdiki ve ittibâ'ları lâzımdır dediğini beyan etmek üzere :

وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَىٰ قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ ۝ اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ۝

buyuruyor.

[Şehrin nihayet tarafından koşarak bir recül geldi ve dedi ki «Ey kavmim! Resûllere ittibâ' edin. Zira; onlara ittibâ' etmek sizin sebeb-i necatınızdır. Sizden ücret istemeyen kimselere siz ittibâ' edin. Halbuki o resûller tarik-ı hakka ihtida etmişlerdir.]

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran şehrin üst taraflarından gelen recül (Habib-i Neccar) dır. Çünkü; şehir halkı resullerin sözlerini dinledikten sonra onlara ittibâ'dan imtinâ' etmekle beraber resûlleri recmle katledeceklerine karar verdiler. Bu karar, hanesi şehrin en uzak mahallinde olduğu halde (Habib) in sem'ine vasıl olunca hemen alelacele koşarak gelir, kavmine, resûllere ittibâ' vâcip olduğunu ve resûller ücret istemedikleri cihetle ittibâ' lâzım olup ittibâ'da, ücret vermek gibi maddî bir zarar olmadığını beyanla beraber ittibâ' edilecek olursa manevî birçok fayda olduğuna da işaret etmiştir. Çünkü resûllerin ihtida etmiş olduklarını sarahaten beyan etmek; resûllere ittibâ'da dünyevî ve uhrevî menfaat olacağını beyan etmektir.

(رجل) lâfzında olan tenvin *tazim* içindir ki *recül-ü kâmil* demektir. Çünkü; (Habib-i Neccar) Hazretleri âbid, zahid ve munsıf bir zat olduğu gibi kütüb-ü sabıkada Resûlullah'ın evsafını gördüğü veçhile bizim resûlümüze de iman etmişti. Rusül-ü İsa'ya kendi iman ettiği gibi kemâl-i şefkatından naşi kavmine de nasi-

hatta bulunmuştur. Lâkin kavmi «Sen de mi bizim dinimizi terkettin?» diyerek katlettikleri mervidir ve kabr-i şerifi Antakya'da meşhurdur.

Hulâsa; Antakya ahalisinin resûlleri taşla öldürmeye karar verdiklerini işitince şehrin uzak mahallinden (Habib-i Neccar) ın alelacele gelip, resûllere ittibâ' etmelerini kavmine tavsiye ettiği, resûller ücret istemediklerinden dolayı ittibâ'da bir zarar olmayıp ittibâ'a şayan ve resûller ise doğru yola vasıl olmuş mühtedi olduklarını beyanla kavmini ittibâ'a terğib ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Habib-i Neccar'ın kavmine nasihatını beyandan sonra Allahü Tealâ'ya ibadetin lüzumunu delil-i aklî ile ispat ettiğini beyan etmek üzere:

وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Bana ne gibi mani var ki beni halkeden Rabbime ibadet etmeyeyim. Halbuki siz ancak huzur-u manevîsine rücû' edeceksiniz.]

Yani; Habib-i Neccar kavminin inkârını görünce «Bana ne gibi şey ârız oldu ki beni halkeden Hallâka ibadet etmeyeyim, âkıbet siz onun huzuruna rücû' edip amelinizin cezasını göreceksiniz. Şu halde Halika ibadette bir mani olmadığı gibi ibadeti icab eden deliller de vardır. Zira; bizi yoktan halketmesi ve âkıbet onun huzuruna varacağımız bizim ibadet etmemizi icab eder esbaptandır» demekle kavmini iknaa çalışmıştır.

Bundan evvelki âyetlerin tefsirinde beyan olunduğu veçhile (Habib) Hazretleri evvelce iman etmişti. Kendisinin sanatı dülger yahut çamaşır yıkayıcı veya ipekten elbise dokuyucu olması ve kisbini hergün ikiye taksim edip bir kısmını fukaraya tasadduk, diğer kısmını ıyalinin nafakasına tahsis etmesi hususunda rivayetler vardır.

Habib Hazretlerinin kavmine müdafaası kemâl-i fetanetine delâlet ettiği gibi birtakım hikmet üzerine de müştemildir. Çünkü; insanların halkolunması haklarında nimet olduğundan o nimeti nefsine şükrünün edası vâcip olduğuna işaret ve onun şükrü de ibadet etmek olduğunu beyan ve âkıbet huzur-u İlâhiye rücû' etmek zecri mucip olup kavmi de maâsîden men'e ve zecre muhtaç olduklarından huzur-u manevîye rücû' edeceklerini onlara nispetle insafa davet etmiş ve ibadet etmemekteki kabahatı kendine nispetle nefsini ta'yib ve kavmine ta'riz eylemiştir. Bu meslek; nasihatta en güzel bir meslektir. Çünkü dinleyenlerin kabahatlarını kendine isnad ederek sarf-ı kelâm etmek; muhatapların gazabını teskin ettiğinden herhalde te'siri ziyade olur.

Her müminin münkeratı men'e sa'yetmesi lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak kavminin kasdettikleri kabahati men'e çalıştığından dolayı Habib-i Neccar'ı sena buyurmuştur. Cenab-ı Hakkın şu senası münkeratı nehye sa'yetmek indallah marzî ve makbul bir ibadet olduğuna suret-i vazıhada delâlet eder.

Habib Hazretlerinin bu kelâmı mebdei ve maâdı cami olduğundan ahvâl-i dünya ve ahval-i âhiretin her ikisine de icmalen işaret ettiği cihetle gayet beliğ, mücmel ve müfiddir.

***

Vâcip Tealâ Habib-i Neccar'ın nasihatının bakiyesini beyan etmek üzere:

ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنِّى شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Allah'ın gayrı putları ben âlihe ittihaz eder miyim ve o putları ma'bud ittihaz etmek lâyık olur mu? Eğer Allahü Tealâ bana bir zarar murad ederse o putların şefaatları o zararı benden defe-

demez. Bana muâvenet ve yardım etmekle beni o zarardan kurtaramaz.] Binaenaleyh; putların ma'bud ittihaz olunmaya istihkakları yoktur.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bundan evvelki âyet saniin vücudunu ikrar olup bu âyet ise Vâcip Tealâ'nın gayrı ma'budun olmadığını beyan olduğundan âyetin ikisi tevhid hükmündedir. Binaenaleyh; Habib-i Neccar Hazretleri evvelâ Vâcip Tealâ'nın vücudunu ve sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf olduğunu, saniyen de şerikten ve nekaisten münezzeh bulunduğunu beyanla tevhidi ikmal etmiştir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bir kimsenin Cenab-ı Hakka ibadeti; *üç derecedir :*

Birinci derecesi: Abid Rabbisine ibadetinde ancak rıza-yı Bari'yi kasdetmek ve sırf Rabbisinin ma'bud, hâlik ve malik olduğunu nazar-ı itibara alarak ibadet etmektir. Amma Rabbisi in'âm etsin, etmesin herhalde vazifesi ubudiyet olduğunu düşünmek ve onu yerine getirmektir ki bu; *ibadetin â'lâ mertebesidir.*

İkinci derecesi: Cenab-ı Hakkın vermiş olduğu nimetleri düşünmek ve o nimetlerin şükrünü eda etmek maksadıyla mün'im olduğundan dolayı ibadet etmektir. Şu maksatla vazife-i ubudiyeti edaya koşmak; *ibadet ve ubudiyetin orta mertebesidir.*

Üçüncü derecesi; Cenab-ı Hakkın kahrını ve gazabını düşünmek ve onun kahrından korkusuna binaen ibadet etmektir. Şu maksatla ibadet *ubudiyetin aşağı mertebesidir.* Çünkü; ibadette hüsn-ü rıza yok, yalnız ma'budun kahrından korku ve azabından kurtulmak ümidi var. Şu halde korkusu olmasa ibadet etmeyecek olduğundan bu nevi ibadet diğerlerine nispetle ednadır.

Bu âyette *hemze ; istifham-ı inkârîdir.* Binaenaleyh; âyetin iptidası; tevhid makamındadır. Çünkü; Allah'ın gayrı ma'bud ittihazına lâyık kimse olmadığını ikrar; ayn-ı tevhiddir.

Habib-i Neccar Hazretleri kâfirlerin ma'bud ittihaz ettikleri putların ma'bud ittihaz olunmalarını inkârdan sonra ma'bud ittihaz etmekteki mazarratı beyan etmek üzere kelâmına şunu da ilâve ederek demiştir ki :

إِنِّي إِذًا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٤﴾

[«**Menfaat ve mazarrata muktedir olmayan putları ben ma'bud ittihaz ettiğim takdirde muhakkak açık bir dalâleti ihtiyar etmiş olurum.**] Zira; kaadir ü kayyum olan Vâcip Tealâ'nın gayrıyı ma'bud ittihaz etmekten daha ziyade büyük bir dalâlet olamaz» demekle kavmini irşada çalışmıştır. Çünkü; putların taştan ve ağaçtan yapılmış birtakım eşya-yı hasise oldukları meydanda olduğu halde onları ma'bud ittihaz etmekten ve şefaat beklemekten daha ziyade bir hamakat olamaz. Binaenaleyh onları ma'bud ittihaz etmek; dalâletten başka birşey değildir.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın gayrı putları ma'bud ittihaz etmek emr-i münker olduğu ve Allahü Tealâ bir kimseye zarar murad ederse ma'bud ittihaz olunan putların şefaatları o zararı defedemeyeceği ve o zarardan kendilerine ibadet eden kimseyi kurtaramayacakları ve putları ma'bud ittihaz etmek dalâletten başka birşey olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Habib-i Neccar'ın kavmine karşı muvahhid olduğunu izhar ve tevhidin hakkaniyetini delâiliyle ispat ettiğini beyandan sonra suret-i alâniyede imanını izhar eylediğini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere:

إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[«**Ben sizin Rabbinize muhakkak iman ettim. İşitin benim sözümü ve imanımı.**»]

Yani; Habib Hazretleri kavmine karşı Cenab-ı Hakkın vücudunu ve vahdaniyetini ispat ettikten sonra imanını izhar ederek

dedi ki «Ben sizi yoktan halkedip terbiye eden Rabbinize muhakkak iman ettim. Binaenaleyh; benim imanımı ve imanıma dair söylediğim sözümü işitin, şüpheniz kalmasın. Hal böyle olunca sözümün müştemilâtına dikkat edin ve nefsinize insaf edin» demekle nasihatta bulunmuştur.

Bu âyet-i celilede hitap; kavmine olmak ihtimali olduğu gibi Beyzâvî'nin beyanı veçhile rusül-ü kirama olmak ihtimali dahî vardır. Çünkü; Habib Hazretleri kavmine nasihat edince kavmi taşla öldürmeye hücum ederler. Vefat etmeden rusül-ü kirama imanını izhar edip işittirmek üzere onların tarafına sür'atla koştu ve bu kelâmı onlara hitaben söyledi. «Rabbime iman ettim» demedi ki kendi kavminin Rab tanıdıkları putlar zannolunmasın. Belki «Sizin Rabbinize iman ettim» dedi ki rusül-ü kiramın Rabbisi olduğu bilinsin. Bu kelâmla imanını izhar ettikten sonra kavmi tarafından şehid edilmiştir. (رحمةالله رحمةً واسعةً وانا لنا الله شفاعة)

***

Vâcip Tealâ Habib Hazretlerinin hîn-i vefatında inayet-i ezeliye zuhur edip Cennet'le tebşir olunduğunu beyan etmek üzere :

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ

buyuruyor.

[Vefatı zamanında taraf-ı İlâhiden bir melek vasıtasıyla «Sen Cennet'e dahil ol» denildi.]

Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu söz kendisine tebşir veyahut ikramdır. Ve sair şüheda gibi Cennetine dühulüne izindir. *Yahut* bu kelâm katlolunduktan sonra bir sâilin suâline cevaptır. Keenne sâil «Din hakkında bu kadar salâbet gösterip hayatını mahvedinceye kadar çalışınca Rabbisi neyle mükâfat etti?» dedi. Sâilin bu suâline cevap olarak melek vasıtasıyla gaipten bu nida vâki oldu. *Yahut* Nisâbûrî'nin beyanına nazaran bu kelâm katlolunacağı zaman rusül-ü kiram tarafından tebşir olarak vâki olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Habib Hazretlerinin onları tasdik ederek kavminin de bu hali bilmesini temenni ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[**«Ah, ne olaydı benim kavmim Rabbimin beni mağfiret edip ikram olunan kimseler zümresinden kıldığını ve mağfiretin sebebini bileler ve o sebebe onlar da tevessül edeler de mağfiret olunalardı» demekle kavminin mağfiret olunmasını istemiştir.**]

Habib Hazretlerinin bu kelâmı kavminin küfür üzere bulunduklarına tahassürünü mutazammındır. Bu kelâmı söylemekten maksadı; onları insafa davet, küfürlerinden tevbe eyle mağfirete ve onlara kendilerinin büyük hata üzerine olduklarını bildirmekle nedamete sevketmektir. Bu kelâmın vefatından sonra olması ihtimali de vardır. Çünkü; Nisâbûrî'nin beyanı veçhile Resulullah «Habib hal-i hayatında ve hal-i vefatında kavmine nasihat etti» buyurmuştur. Herhangi suretle olursa olsun Habib Hazretlerinin gayet ulüvv-ü dereceye malik sabırlı, hilmi pek çok, merhameti gazabına galip bir zat olduğuna hali delâlet eder. Çünkü; kavminin gazabı ve buğz u adaveti bir dereceye varıp kanı galeyan ederek taşla öldürmeye cüret ettikleri halde merhameti onu nasihata ve mağfiretlerini taleb etmeye sevkediyor. Habib Hazretleri onların mağfiret olunacakları esbaba çalıştığı halde onlar asla kulak asmadıkları gibi katletmek fikrinden dahi vazgeçmemişler ve âkıbet katletmişlerdir ve katilleri de saâdet üzere saâdet olmuştur.

YİRMİ İKİNCİ CÜZ'ÜN SONU

خلاصة البيان في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN

Fİ TEFSİR'İL KUR'AN

ONİKİNCİ CİLD
Dördüncü Baskı

MÜELLİFİ

MEHMED VEHBİ

Merhûm Şer'iye ve Evkâf Vekili

ÜÇ DAL NEŞRİYAT 1966

MÜMİN ÇEVİK ve Ort. Koll. Şti.
Ankara Caddesi, No. 54, Kat: 3
Telefon : 22 83 18
İ S T A N B U L

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/12

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul —————— 1969

ONİKİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

YİRMİ ÜÇÜNCÜ CÜZ

SURE-İ SAFFÂT

SURE-İ SÂD

SURE-İ ZÜMER

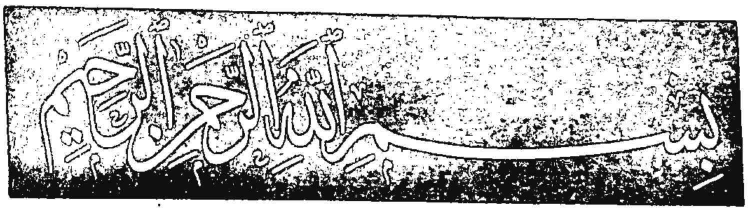
YİRMİ DÖRDÜNCÜ CÜZ

SURE-İ MÜ'MİN

Sayfa

SURE-İ FUSSİLET

YİRMİÜÇÜNCÜ CÜZ



Vâcip Tealâ Habbi-i Neccar'ın halini beyandan sonra muhalif olanların hallerini beyan etmek üzere :

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ ﴿٢٨﴾ إِنْ كَانَتْ
إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Habib'in vefatından sonra kavmi üzerine semadan hiçbir asker indirmedik ve indirici de olmadık. Onları ihlâk eden vak'a olmadı, illâ bir sayha oldu ki o sayha üzerine onlar derhal söndüler, asla hayat eseri kalmadı, belki o anda ateş yerinde kalan kül gibi oldular.]

Yani; Antakya ahalisinin ihlâki için semadan biz asker indirmedik. Zira; askere ihtiyaç yoktur. Onların ihlâkine bir meleğin sayhası kifayet etmiştir. Binaenaleyh; meleğin sayhası üzerine nagehanî olarak onlar derhal meyyit olmuşlardır.

Nisâbûrî'nin ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyet-i celile; bizim peygamberimizin faziletine delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı

Hak bir kavmin ihlâki için semâdan asker inzal etmediğini beyan buyurdu. Halbuki Resûlullah'ın kavmini ihlâk ve Resûlullah'a muâvenet için (Bedir), (Hendek) gazalarında meleklerden asker göndermiştir ki bu bizim nebimizin efdal olduğuna delâlet eder. Zira; enbiyadan ve evliyadan hiç kimseye vâki olmayan muâvenet bizim nebimize vâki olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ indinde onların ihlâki gayet kolay olduğuna işaret için sayha-yi vahide ile; yani bir kere olmasıyla tavsif olunmuştur ki «Onların ihlâkine Cibril'in bir sayhası kâfi olup iki sayhaya ihtiyaç yok» demektir. Vukuât şöyle cereyan etmiştir: Habib Hazretlerini katletmeleri üzerine Cenab-ı Hakkın emriyle Cibril-i Emin kale kapısının iki kanatlarını elleri-ne alarak bir sayha edince cümlesi yere meyyit olarak serilmiş-lerdir.

Hal-i hayatlarında yakıcı ve yıkıcı ateş gibi parlayıcı oldukla-rına işaret için *onların mevtinden* hamûdla ta'bir olunmuştur. Çün-kü *h a m û d ; ateşin sayhasına* ıtlak olunduğundan onların ce-setleri sönmüş ateş gibi olunca hayatları da aynı ateş gibi olmak lâzım gelir.

Onlar da hakikatta ateş gibi alevleniyorlardı. Zira; hararetin kuvveti nispetinde insanın kuvve-i gazabiye ve şehevaniyesi şid-detli olduğundan Antakya ahalisi gazaplarının şiddetine binaen (Habib)'i katle kadar cür'et ettiler, kuvve-i şehevaniyeleri ziyade olduğundan hava ve heveslerine tâbi olarak kelâmını dinlemediler. Binaenaleyh; küfür üzere ısrarla imana asla rağbet etmediler. He-lâkleri sayha üzerine terettüb edip sayhadan sonra olduğuna işa-ret için *terettübe ve taahhura* delâlet eden (فَ) lâfzıyla varid olmuştur.

Hulâsa; Antakya ahalisinin helâki bir sayhayla olduğu ve on-ları ihlâk için semâdan asker inzal olunmadığı ve bir sayhayla on-ların sönmüş ateş gibi oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Habib-i Neccar'ın kavminin bir sayhayla helâk

olduklarını beyandan sonra onlar üzerine ebedî hasretin lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

buyuruyor.

[Nedamet ve hasret; iman etmeyen kullar üzerinedir. Zira; onların kendilerine bir resul gelmedi, illâ o resulü istihza ederler.]

Yani; nedamet-i kâmile ve hasret-i daime ve hüzn-ü ebedî şol kullar üzerine variddir ki o kulların hallerini ıslah ve doğru yola irşad için hiçbir resul gelmedi, illâ o gelen resulü onlar istihza ettiler. Binaenaleyh; ebedî azaba müstehak olduklarından daimi nedamet kendilerini ihata ettiği cihetle ebedî bir hasret içinde kalmışlardır. Çünkü; onlara azabın geldiği günde o azabı def'e kudretleri olmadığından hayret içinde sarhoş, nedamet içinde mütehassir ve bihuş oldukları gibi o günde iman etmek isterler, lâkin iman menfaat vermediğinden hasretleri devamlı olur ki tükenmez ve arkası kesilmez.

Bu âyette beyan olunan *hasret; kulların kendileri tarafından olmak* ihtimali olduğu gibi Beyzâvî ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile *meleklerden, ins ü cinden ve ehl-i iman tarafından olmak* ihtimali de vardır. Zira; «Onların kendi nefislerine yapmış oldukları cinayet o kadar büyüktür ki herkesin hasret ve esefini mucip olur bir derecede» demektir. Çünkü; kendilerine dünyevî ve uhrevî menfaatlarını beyan eden halisane nasihat edenlerin nasihatlarını istihza ve davetlerine icabetten imtinâ' ile küfr üzerine devam etmekten daha büyük bir cinayet olamadığından herkesin hasretlerine şayan demektir.

(مَا يَأْتِيهِمْ) *hasretin sebebini beyan eder delildir* ve takriri şöyledir : «Küfür üzerine devam eden ibad üzerine hasret lâzımdır. Zira; onlar kendilerine gelen resulü istihza ederler. Her kimseler ki kendilerine gelen resulleri istihza ederler. Onlar üzerine hasret lâzımdır. Binaenaleyh; küfür üzere ısrar eden ibad üzerine hasret lâzımdır» demek olur. Resulü istihza ile şeriatını is-

tihza beyninde fark olmadığından resulün vefatından sonra şeriatını istihza edenler de aynı hasrete mahkûmlardır. Binaenaleyh; zamanımızın süfehasından şeriat-ı Ahmediyeyi istihfaf ve istihza edenlerin halleri de tahassüre şayandır.

Hulâsa; rusül-ü kiramı ve şeriatlarını istihza ve istihfaf etmek ibadın hasret-i daimesini icab ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ rusul-ü kirama iman etmeyenlerin hasret-i ebediyeye müstehak olduklarını beyandan sonra Kureyş'in Resulullah'a iman etmediklerinden dolayı tekdire müstehak olduklarını beyan etmek üzere :

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ۝ وَإِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ۝

buyuruyor.

[Ey Habib-i Zişanım! Ehl-i Mekke seni istihza ve dinini inkâr ederler de bilmezler ve haber almazlar mı ki bizim onlardan evvel ihlâk ettiğimiz kavimleri ve onlar da bunlar gibi resullerini tekzip ve istihza ettiklerinden helâk olduklarını? Halbuki o helâk olan kavimler bir derece munkariz oldular ki dünyaya ve bilhassa bunlara avdet etmek ihtimali yoktur, avdet edemezler, onlardan herbiri dünyaya dönmez, illâ biz onları yevm-i kıyamette huzurumuza cem'ederiz, orada hazır bulunurlar ve her biri amelinin cezasını görür.] Zira; herkes o içtimâ'da amelinden mes'ûl olacaktır. Binaenaleyh; insanlar kendilerinden evvel helâk olanların sebeb-i helâklerini düşünüp helâke sebep olan günahlardan ihtiraz etmek lâzım olduğunu bilmeli ve huzur-u İlâhide içtimâ' olacağını tefekkür edip hüsn-ü tedarikte bulunmalıdır.

Nisâbûrî ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyette istifham; *taaccüb içindir.* Yani kurûn-u maziyenin eserleri görülmez ve bir daha avdet etmez bir halde helâk olduklarından ibret almak lâzımken ibret almamaları taaccübe şayan bir haldir. Zira; insanlar için

emsalinden ibret almak bir vazife-i mühimmedir. Böyle bir vazifeyi ihmal etmek elbette taaccübe ve istiğraba şayandır.

(وان كل) de bulunan (ان) nafiye olup (لا) (الا) manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Onlardan herbiri avdet etmezler, illâ bizim huzurumuzda içtimâ' ederler] demektir. Eğer (ان) muhaffefe olursa *manâ-yı nazım :* [Onlardan herbiri yevm-i kıyamette bizim huzurumuzda elbette içtimâ' edip hazır bulunacaklar] demektir.

Hulâsa; insanların, geçmiş ve munkariz olmuş ahalinin hallerinden ibret almaları lâzım ve onların gidip bir daha gelmedikleri dahi ibrete şayan olduğu, geçmiş ve geçecekler cümlesinin yevm-i kıyamette hazır bulunup amellerinin cezasını görecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kıyamette cümle nasın huzur-u İlâhide içtimâ' edeceklerini beyandan sonra nasın ihya olunarak cem'olmalarının mümkün olduğunu mahsusattan cümlenin müsellemi ve müşahedi olan bir delille ispat etmek üzere :

وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Kurumuş hazravatı kalmamış olan yeryüzü öldükten sonra insanların dirilip mahşere cem'olacaklarına delil ve alâmettir. Binaenaleyh; haşrı inkâr etmek caiz olamaz. Zira; Biz Azîmüşşan arzı ihya eder, onda otlar bitirir, taneler çıkarırız. O tanelerden insanlar eklederler, o arzda biz hurmadan ve üzümden bahçeler halkettik ki insanlar ondan intifâ' ederler. Ve biz yeryüzünde pınarlar kaynattık ki onlar meyvelerden ve pınarlarla ellerinin işle-

mesiyle hasıl olan tanelerden yesinler.] Şu manâ (ما) (ما موصول) olduğuna nazarandır. Amma (ما) (ما نافيه) nafiye olduğuna nazaran *manâ-yı nazım:* [Halbuki bu nimetler onların elleriyle halkolunmadı. Zira; biz halkettik ve onlara mübah kıldık. Yesinler, içsinler. Bu kadar nimetleri görüyorlar da şükretmezler mi? Şükretmemek kabahat-ı azîme değil mi?] demektir.

Vâcip Tealâ bu âyette haşrın imkânını ve vukuunu mahsusattan bir misalle temsil ve kat'i bir delille ispat buyurmuştur. Çünkü; güz mevsiminde otu ve suyu çekilmiş, halâvet ve letafeti kalmamış, ölmüş cesede benzeyen yeryüzünü bahar günlerinde rahmetlerin feyezanıyla genç delikanlı gibi letafetli ve nadratlı bir surette ihya buyurup insanların ekline salih sebze, arpa, buğday ve sair hububat ve otları ihrac etmesi, yeryüzünde hurmadan, üzümden bağlar, bahçeler halkedip pınarlar akıtması ve insanların meyvelerinden ve o meyvelerden elleriyle yaptıkları pekmez v.s. nimetlerden yemeleri için o hasılâtı halk buyurması öldükten sonra insanların da ihya olunacağına alâmet-i azîme ve delâlet-i kat'iyedir, kudret-i İlâhiyeye delildir. Bu kadar cesîm nimetleri görüp de şükretmemek insanlar için bir emr-i münkerdir.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile insanların hayatının devam ve cesedinin kıvamı taneye taallûk ettiğinden insanın maişetinin en büyüğü taneyle hasıl olduğuna işaret için (منه) zarfı *ekil* üzerine takdim olunmuştur. Çünkü takdim; *hasır* ifade ettiğinden *manâ-yı nazım:* [Ancak taneden eklederler] demektir. Halbuki insan yalnız taneden ekletmez, belki tanenin gayrı birçok şeyi de eklettikleri ma'lûmdur. Şu halde insan her ne kadar tanenin gayrı birçok şeyler eklederse de onların taneye nispetle hükmü yok demektir. Zira hayat-ı insan; ancak taneyle kaimdir. Çünkü; tane az olursa kıtlık, tane yok olursa insan helâk olur. Binaenaleyh tane; insanların mabihilkıvamı olduğundan ne kadar küçükse de kadri o kadar büyüktür. Şu halde insanların rızkı olan taneye çok hürmet etmeleri lâzımdır. Zira; hayatlarını te'min eden odur. Hayatları ne kadar muazzez ve muhteremse tanenin de o kadar muazzez ve muhterem olması lâzımdır.

Bu kadar cesîm nimetlere karşı şükretmemenin pek büyük bir

kabahat ve münkerattan olduğuna işaret için *inkâra* delâlet eden istifham-ı inkârîyle varid olmuştur.

Vâcip Tealâ bu âyette vahdaniyetine ve haşra delâlet eden nimetlerini tertib üzere zikretmiştir. Çünkü arz; insanın meskeni ve mahall-i kararı olduğundan herşeyden evvel insana lâzım ve zaruri olduğu cihetle *b i r i n c i m e r t e b e* de *insana mesken olan arzı zikretmiştir.* İnsana yalnız arz üzerinde karar etmek kâfi olmayıp arzın ihyasıyla intifâ' olunacağına binaen, *i k i n c i m e r t e b e* de *arzın ihyasını zikir buyurmuştur.* Yalnız arzın yeşilliği kâfi olmayıp insanların mabihilhayatı olan tanenin vücudu lâzım olduğundan, *ü ç ü n c ü m e r t e b e* de *taneyi zikir buyurmuştur.* Hububatla hayatını te'min ettikten sonra hurma ve üzüm gibi nimetlerle telezzüz etmek lâzım olduğundan, *d ö r d ü n c ü m e r t e b e* de *bağlar, bahçeler zikrolunmuştur.* Gerek hububat, gerek meyveler suyla hasıl olduğundan, *b e ş i n c i m e r t e b e* de *pınarların cereyanı zikrolunmuştur.* Hurmayla üzümde hem meyve hem de gıda mevcut olduğu gibi tatlı, nimetlerin en ziyade şereflisi olduğu cihetle bağda, bahçede birçok meyveler olduğu halde şereflerine binaen yalnız bu ikisinin zikriyle iktifa olunmuştur. Gerek meyveler, gerek hububat ekseriya insanın sa'yıyla olduğundan ellerinin amelini ekletmek sarahaten zikredilmiştir ki insan için sa'y ü amel lâzım olduğuna dahî işaret olunmuştur. Çünkü; hububat ekmeyince bitmediği gibi meyve de ağacını dikmeyince bitmez. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak ellerinin emeğinden eklettiklerini beyan buyurmuştur.

Şu nimetlerin cümlesiyle beraber insanın rızkı gözü önünde meskeni olan arz üzerinde husule gelmesi insan için büyük nimettir. Çünkü; eğer insanın rızkı semada veyahut havada halkolunmuş olsaydı gözü görmediği için daima vehm ü tereddüt ve ıztırab içinde yaşar, muztaribülkalb olur, rahatsız kalırdı. Şu halde nimetin meskenimiz olan yerde halkolunması hakkımızda büyük nimet olduğunda şüphe yoktur.

Şu ta'dad olunan nimetlerin herbirinin binlerce şükrünü eda etmek üzerimize vâcipken şükretmemek pek büyük kabahat olduğundan âyetin âhirinde Cenab-ı Hak şükrü terketmek emr-i münker olduğunu beyanla şükrün lüzumuna emr-i kat'i vermiştir. Çün-

kü; Beyzâvî'nin beyanı veçhile şükrün terkini inkâr etmek şükürle emretmektir. Binaenaleyh; (افلا يشكرون) cümle-i celilesi; hem şükrü terkedenleri tekdir, hem de şükürle emri mutazammındır.

Hulâsa; ölmüş cesede benzeyen arzı ihya etmesi ve ondan birçok rızıkların halkolunması Vâcip Tealâ'nın kudret-i kâmilesine delil ve bu nimetlerin şükrünü eda etmek insanlar üzerine vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ şu ta'dad olunan nimetlere şükretmemek emr-i münker olduğunu beyandan sonra zat-ı ulûhiyetinin cemi-i nekaisten münezzeh olduğunu beyan etmek üzere:

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Şan-ı ulûhiyete lâyık olmadık şeylerin cümlesinden tenzih ve cemi-i nekaisten takdis ederim şol zat-ı ecell ü a'lâyı ki o zat-ı şerif arzın bitirmiş olduğu şeylerden ve insanların kendi nefislerinden ve bilmedikleri şeylerden birçok mahlûkat ve mevcudatı çift olarak halk buyurdu.]

Yani; nekaisten münezzehtir şol zat-ı barî ki o Barî Tealâ gerek toprağın bitirdiği nebatat ve eşcar kabilinden olsun, gerekse insandan hasıl olan erkekle dişiyi ve insanların bilmediklerı acaip ve garaip mahlûkâtı çift olarak halketti. (مما تنبت) deki (من) lâfzı *umumi te'kid için olup* ba'z ve beyan için olmadığından Vâcip Tealâ'nın icadı umumidir, mahlûkatın bazısına tahsis yoktur. Çünkü; bu âyette zikrolunan üç şeyde mahlûkatın cümlesi dahildir. Zira; birincisinde arzdan çıkan otların ve ağaçların cümlesi ve yeryüzünde biten küçük, büyük herşey dahil olduğu gibi ikincisi olan enfüste gerek insanın zatı gerek a'mâli ve a'râzı dahildir. Binaenaleyh ef'âl; ibadullahın mahlûku olduğuna bu âyet delâlet et-

tiğinden Mu'tezilenin «Kul fiilini hâliktır» dedikleri itikadlarını red ve iptal eder. Çünkü; kulların fiili a'raz kabilinden olduğu cihetle (الأزواج) da dahildir ve (كلها) lâfzı da istisnaya manidir. Üçüncüsü olan (ومما لا يعلمون) da semavat ve arzda gizli aşikâr insanların görmedikleri ve bilmedikleri her ne varsa cümlesi dahil olduğundan mahlûkatın cümlesine âyet-i celile şamildir. Binaenaleyh; âlemde hilkat-ı İlâhiyeden hariç birşey yoktur.

Bu âyette mümkinatın küllisi mahlûk olduğunu beyan etmek Cenab-ı Hakkın şerikten münezzeh olduğunu müstelzim olduğu cihetle âyet; *tevhid manâsını* dahi mutazammındır. Çünkü; herşey mahlûk olunca mahlûk olan şeyin hâlika şerik olamayacağı bedihidir. Şu halde «Cenab-ı Hak herşeyi hâlik» demek «Şerikten münezzeh» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ vahdaniyetini mekân olan arz ve arzda biten mevcudatla ispat ettikten sonra zamanla ispat etmek üzere:

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Haşrı inkâr eden insanlar için haşrın vücuduna ve bizim insanları öldükten sonra ihyaya kudretimizin kemaline gecenin vücudu delil ve alâmettir. Zira; Biz Azîmüşşan o geceden gündüzü soyunca bir de görülür ki insanlar karanlık içinde kalmışlardır.]

Vâcip Tealâ gündüzün geceden soyulmasıyla gece karanlığının insanları ihatasını öldükten sonra insanların dirileceğine delil kılmıştır. Çünkü; gecenin gündüzden soyulmasıyla âlemin ziya içinde kalması, kezalik gündüzün geceden soyulmasıyla zail olan ziya veya zulmetin iâdesi insanların mevtiyle zail olan ruhun bedene iâdesine delâlet-i azîme vardır. Zira; âlemden ziya ve zulmetin zail olmaları ayn-ı bedenden ruhun zail olmasına benzediğinden avdet-

leri de ruhun tekrar bedene avdetine benzediği cihetle haşra delâlet ettiklerinde tereddüt yoktur. Çünkü; ruhun bedene iâdesi zail olan ziya ve zulmetin iâdesinden daha müşkül değildir. Binaenaleyh; birini iâdeye kaadir olanın öbürünü de iâdeye kaadir olacağında şüphe yoktur.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile zulmetin asıl, ziyanın ârız olduğuna âyette delâlet vardır. Çünkü neharın leylden soyulmasını beyan; leylin esaletini ve neharın ârız olduğunu beyan etmektir.

Hulâsa; haşrı inkâr edenlere gecenin haşra alâmet olması ve neharın geceden soyulup gecenin asıl ve gündüzün ârız olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٣٨﴾

[Güneş de haşrın vücuduna alâmettir ki o şems kendi için ta'yin olunan hadd-i muayyeninde cereyan eder ve devresi o hadd-i muayyende tamam olur. Binaenaleyh; hudud-u mukadderesini tecavüz etmez. İşte şemsin şu minval üzere cereyanı herkese galip ve ilmi herşeyi ihata eden Allahü Tealâ'nın takdiridir.]

Şemsin müstakarrı; cereyanı için ta'yin olunan müntehâdır. Veyahut *her günün şemsiçin maşrıkta bir mebdei ve mağripte bir müntehası vardır ki senenin her gününde o güne mahsus olan mebde'den tulû'la aynı güne mahsus olan mağripten gurub eder ki hergüne mahsus olan mahallin gayrıya tecavüz etmez.* Yahut *müstakar* la murad; *yevm-i kıyâmettir.* Çünkü; şemsin cereyanı yevm-i kıyamete kadardır. Zira; yevm-i kıyamette haresi kalmaz, cereyanı biter ve o güne kadar cereyanı Cenab-ı Hakkın takdiriyledir. İşte şemsin şu minval üzere cereyanı haşrın vukuuna delâlet eder. Çünkü; her gece âlemden kaybolan güneş gündüzde iâde olunduğundan âleme güneşin iâdesi bedene ruhun iâdesine müşabihtir.

Şemsin şu minval üzere cereyanı akılların hayret ettiği sanayi-i bedia ve garibeden olduğuna işaret için *bu'd-u mertebeye ve âlî menzileye* delâlet eden (ذلك) lâfzıyla işaret olunmuştur.

وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾

[Biz Azîmüşşan kameri menziller sahibi olarak takdir ettik. Her menzili bir günde kat'eder ve menzillerini kat'ederken bir derece incelir ki hurmanın kurumuş ve yay gibi ince, eğri ve eğilmiş dalı gibi avdet eder.]

Yani; kamer için yirmi sekiz menzil vardır ki, hergün bir menzil kat'eder, ayın âhirinde bir dereceye kadar incelir ki hurmanın eskimiş ve kuruluğundan eğrilmiş, yay gibi olmuş dalı gibi eski haline avdet eder.

(عرجون); *hurmanın kurumuş ve eğilmiş dalıdır.* (قديم); *eskimiş ve bir senelik* demektir. Şu halde âyet-i celile ayın son günlerdeki halini tasvir ediyor ki son günlerde hilâl hakikatta gayet ince, yay gibi eğri ve rengi bir miktar sarı olarak müşahede olunur ki keenne kurumuş, eğilmiş ufacık hurma dalı gibi görünür. Menazil; ehl-i hey'etin beyanları veçhile *yirmi sekizdir* ki herbirini bir gecede kat'eder ve yirmi sekizinci gün âyette tasvir olunan hâli iktisabeder.

***

Vâcip Tealâ şemsle kamerin cereyanlarını beyandan sonra cümlesinin hilkatı ve cereyanları hikmete muvafık olduğunu beyan etmek üzere :

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Şemsiçin sür'atta kamere idrak etmek lâyık olmaz, gece gündüzü, gündüz de geceyi sebkedemez. Zira; herbirinin ayrı ayrı felekleri vardır. Binaenaleyh; hepsi kendi feleğinde seyrüsefer ederler.] Hiçbirisi âharın feleğine tecavüz ederek onun mesafesini kat'edemez. Şu halde herbiri kendi mesafesini kat'etmekle meşguldür.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette şemsin sür'atta kamere ulaşamayacağı beyan olunmuştur. Çünkü; eğer şems de kamer gibi suret-i seriada kat'-ı mesafe etse bir ayda hem kış hem de yaz olmak lâzım gelir. Bu ise nebatatın husulüne, hayvanatın doğurmasına ve taayyüşüne mani olur. Binaenaleyh; şemsin harekesi gayet ağır olduğundan kendi feleğini bir senede kat'eder ki bu bir senede bahar, yaz, güz ve kış mevsimleri hasıl olduğu cihetle her fasıl kendi hükmünü icra etmesiyle otlar biter, hayvanlar yavrular, yaşarlar ve bu cihetle âlem ma'mur olur. Kamer ise harekesi gayet seri olduğundan kendi feleğini bir ayda kat'eder.

Gece gündüzü sebkedemez, belki evkat-ı muayyenede birbirlerini takib ederler, hikmete muvafık olan da budur. Binaenaleyh; gece gündüze, gündüz de geceye dahil olamaz. Çünkü; herbirinin vakt-i muayyeni vardır. O vakti tecavüz edemezler.

Hulâsa; şemsin harekesi ağır olduğundan sür'atta kamere ulaşamadığı, gece gündüze sebkedemediği ve herbirinin kendi feleğinde cereyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcip Tealâ ölmüş arzın ihyasının vahdaniyetine ve kudretine alâmet olduğunu beyandan sonra deryada vapurlar vasıtasıyla insanlara yol vermesi kudret-i kâmilesine delil olduğunu beyan etmek üzere :

وَآيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Bizim, zürriyetlerini dolu gemilerde derya üzerinde götürmemiz kudret-i kâmilemize insanlar için büyük bir delil ve alâmettir.] Yani biz insanların ticaret için etraf ü eknafa gönderdikleri evlâtlarını içi dolu gemilerde götürdük ve bu götürmemiz fâil-i muhtar, kudret ve kuvvet sahibi bir malik-i hakîkî olduğumuza delil ve alâmettir. **[Ve yalnız gemiyle kalmadı, belki insanlar için geminin misli binitler halkettik.]**

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile *f ü l k* 'le murad; *mutlaka gemi* olduğu gibi *Hz. Nuh'un sefinesi* olmak ihtimali de vardır. Çünkü; Nuh (A.S.) ın sefinesinde Cenab-ı Hak bu in-

sanların babalarını götürmemiş olsaydı nesl-i insan munkarız olurdu. Şu halde âlemde şimdi mevcut olan insanların esası sefine-i Nuh'ta babalarının sulbünde mevcut olduğu için Cenab-ı Hak «Zürriyetlerini gemide götürdük» buyurmuştur.

G e m i n i n m i s l i yle murad; *deve, at ve merkep gibi binitlerdir.* Yahut geminin emsali; *denizde binilmek üzere icad olunan şeylerdir.* Hatta karada yürüyen kara vapurları, otomobiller v.s. ile havada uçan tayyareler ve balonlar bu emsalde dahil olabilir. Binaenaleyh; Kur'an'da herşey dahil olduğu gibi kara vapurlarını v.s. nin icadı da bu âyetle istidlâl olunabilir.

Hulâsa; insanın zürriyeti deryada gemiler üzerinde seyrüsefer etmeleri ve insanlar için geminin emsali binitler halketmesi Cenab-ı Hakkın kudrte-i kaahiresine delil olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanların zürriyetlerini deryada gemilerle istedikleri mahallere götürdüğünü beyandan sonra zürriyetlerini götürmek insanlar için nimet-i uzmâ olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ ﴿٤٣﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Eğer biz murad etseydik deryada onları garkederdik. Binaenaleyh; onları garkolmaktan kurtaracak bir yardımcı mevcut olmazdı ve ölümden kurtulamazlardı. Şu halde onlar denize batmaktan kurtulamazlar, ancak bizim rahmetimiz ve ihsanımızla kurtulurlar, kurtulduktan sonra biz onlara mühlet verdik ki yevm-i kıyamete kadar o mühlet onlara azık olsun ve o metâ'-ı hayatla biz onları imtihan edelim bakalım şu metâ'-ı hayatı nereye sarfederler ve ne gibi cezaya müstehak olurlar.] Zira; mevtleri için mukadder olan zamana kadar verdiğimiz müsaade onlar için bir mubarek sermayedir. İnsan için sermayesini hayra sarfetmek lâzımdır. Binaenaleyh; ecel-i mev'ûdlarına kadar onların hayatlarını

kendilerine ihsan ettik ki imtihan muâmelesi bitsin, i'tizara mecalleri kalmasın. İnsanların na'siyetleri denizde garkolmalarına kâfi olup garktan halâsları ancak rahmet-i İlâhiye eseri olduğu beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden alâmetlerî beyandan sonra bu kadar büyük deliller kendilerine te'sir etmeyip davet-i İlâhiyeye icabetten imtinâ' ettiklerini beyan etmek üzere :

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ اَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Taraf-ı risaletten kâfirlere hitaben «Ey kâfirler! Siz kendinizden evvel geçen ümmetlere isabet eden ve bundan sonra size isabet ihtimali olan azaptan sakının. Me'mûl ki merhamet-i İlâhiyeye mazhar olursunuz» denildiğinde onlar asla hazer edip azaplarını icab eden günahlardan çekinmezler.] Çünkü; cahil ve gayet ahmak olduklarından delâil-i kat'iyeye ittibâ' etmedikleri gibi avam-ı nas mesleğine sülûk ederek ihtiyat tarikını dahi iltizam etmezler.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile kâfirlerin *önlerinde olan azap* la murad; *azab-ı semâvî* ve *arkalarında olan azap* la murad; *azab-ı arzî* olduğuna nazaran *manâ-yı nazım* : [Ey müşrikler! Azab-ı semaviye ve arziyeden yani vukuunu zannetmediğiniz cihetlerden zuhur edecek azaplardan korkun, nefsinizi mehlekeden vikaye edin] demektir. Yahut *önlerinde olan azap* la murad; *azab-ı dünya* ve *arkalarında olan azap* la murad; *azab-ı âhiret* olduğuna nazaran *manâ-yı âyet* : [«Günahlarınız sebebiyle dünyada vâki olacak azab-ı dünyeviyeden ve âhirette duçar olacağınız azab-ı uhreviyeden tevbe ve iman etmek suretiyle nefsinizi vikaye edin ki lûtf-u İlâhiye ve merhamet-i sübhaniyeye mazhar olmanız me'mûldür» denildiğinde onlar asla kulak asmazlar ve nefislerini kurtarmak cihetine meyl ü muhabbet etmezler] demektir. Yahut

manâ-yı nazım: [«Geçmiş ve gelecek günahınızın şerrinden nefsinizi muhafaza edin» denildiğinde asla hazer edip bu söze iltifat etmezler] demektir.

Hulâsa; taraf-ı risaletten kâfirlere «Merhamet-i İlâhiyeye mazhar olmanız için azabınızı icab eden günahlardan ittika edin» denildiği ve onlar da kemâl-i cehalet ve hamakatlarından naşi bu misilli nasihata iltifat etmedikleri ve günahlardan sakınmak merhamet-i İlâhiyeyi celbe sebep olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlere ittika ile emrolunduğunda emre imtisal etmediklerini beyandan sonra bilcümle alâmetlerden i'raz ettiklerini beyan etmek üzere :

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[**Kâfirlere Rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmedi, illâ onlar o âyetten i'raz edici oldular.**] Zira onlar; mütemerrid ve muannid olduklarından her ne zaman vahdaniyete delâlet eder bir âyet kendilerine geldiğinde herhalde o âyetten i'raz etmek âdetleridir. Binaenaleyh; o âyeti tasdik cihetini asla düşünmezler. *Â y e t* le murad; *mu'cizeye ve mu'cizenin gayrı delâile şamildir.* Binaenaleyh; her türlü delâilden yüz döndürmek, istihza etmek onların âdet-i kerihelerindendir.

Bunlara âyât-ı İlâhiyenin gelmesi daimi olup, onların itirazları da istimrar üzere âdetleri olduğuna işaret için *istimrara ve devama* delâlet eden *muzari* siygası varid olmuştur.

Asr-ı saâdet münafıkları gibi zamanımızda dahî bütün âyetleri inkâr ve ahkâm-ı İlâhiyi istihza eden, bu misilli arzu-yu batıllarını tervice ve zuafâ-yı müslimînin itikadlarını iptale çalışanlar vardır. (خذلهم الله)

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Cenab-ı Hakka ta'zimleri olmadığı gibi ebna-yı cinslerine şefkatları da olmadığını beyan etmek üzere:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Taraf-ı risaletten kâfirlere «Ey kâfirler! Allah'ın size vermiş olduğu rızıktan bazısını infak edin» denildiğinde kâfirler müminlere dediler ki «Eğer Allahü Tealâ dilemiş olsaydı kendilerini it'âm edeceği fukaraya biz mi it'âm edelim? Allah'ın it'âm etmediklerini bizim it'âm etmemiz muvafık olur mu? Ey müminler! Siz olmadınız, illâ açık bir dalâl içinde oldunuz», demekle fukaraya infaktan imtinâ' ettiler.]

Kâfirlerin bu sözden maksatları; istihza ve müminlerin itikadına ta'nla ilzam etmektir. Çünkü Beyzâvî'nin beyanı vechile ehl-i İslâm'ın itikadı; herkesi Allahü Tealâ'nın merzuk etmesidir. Müminler tarafından kâfirlere «Fukaraya it'âm edin» denildiğinde onlar ehl-i imana mukaabele ederek «Bu sözünüz sizin itikadınıza münafidir. Zira; siz herkesin rızkını Allahü Tealâ verir derken şimdi nasıl oluyor ki bazı kimselerin rızkını bizim vermemizi teklif ediyorsunuz? Biz onları infak edemeyiz. Zira; Allahü Tealâ isteseydi onları infak ederdi. Allah'ın infak etmediğini biz nasıl infak edelim?» demekle mukaabele ettiler, «Allah'ın it'âm etmediği kimselerin it'âmını bize emrettiğinizden dolayı siz ancak dalâlet içindesiniz. Zira; kelâmınızla itikadınız beyninde tenakuz vardır» demekle ehl-i imanı suçlu çıkarmak, itham etmek ve kendilerini haklı göstermek istediler. Bu sözleri cehalet ve hamakatlarına delâlet eder. Çünkü; bilûmum insanları Cenab-ı Hakkın infak ettiği doğrudur. Lâkin esbab-ı infak, muhteliftir. Cümle-i esbaptan birisi de zenginleri fukaraya infak etmek üzere terğib etmekle zenginler vasıtasıyla fukarayı infak ve it'am etmektir. Binaenaleyh; fukaraya infak etmekle bazı zenginlere emretmek itikada münafi değildir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile kâfirlerin «Allahü Tealâ dileseydi o fakirleri it'âm ve infak ederdi» dedikleri doğru ve hak bir söz olduğu halde bu sözler onları zem sırasında varid olmuştur. Çünkü; bu sözü itikad ederek değil istihza tarikıyla söylemişlerdir, maksatları ise «Fukaranın it'âm olunmaması, Allah'ın kudreti taallûk etmediğindendir. Eğer kudreti taallûk etseydi gayra taamla emretmezdi» demektir. Bu ise kudret-i İlâhiyenin şümulünü inkâr olduğundan onların zemlerini mucip olmuştur.

Bu maksatla söylediklerinden dolayı kâfirlerin kelâmları zemlerini mucip olduğu gibi «Cenab-ı Hakkın fukarayı infaka kendi kudreti taallûk etseydi gayra infakla emretmezdi» yolunda itikatları da batıldır. Çünkü; herkesin elinde bulunan mal Allahü Tealâ'nın kendinin olup malik-i hakîkîsi olduğu cihetle isterse kendisi doğrudan doğruya hazinesinden infak eder, isterse yine kendi mülkünden başkalarının elinde bulunanlardan infakını emreder. Zira; her ikisi de kendi malıdır, kimse karışamaz. Şu halde ağniyanın elinde bulunan malları Vâcip Tealâ'nın ihsanı olduğu cihetle emr-i İlâhi üzere zekâtını vermekten imtinâ' eden zenginler indallah mezmum ve mes'ûllerdir. Çünkü; beyan olunduğu veçhile ellerinde bulunan malları zahirde kendilerinin ise de hakikatta Allah'ın olduğundan herhalde Allah'ın emrine imtisal etmek vâcip olduğu cihetle şu vücubu terkettiklerinden dolayı zemmolunmaya şayandırlar.

Bu âyet-i celile; kâfirlerin her cihetten bahîl olduklarına delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hakka ta'zim ciheti ki tevhidle emrolunduklarında i'raz ettikleri gibi fakir olan zayıflara şefkat ve merhametle emrolunduklarında dahi i'raz ve emredenleri istihza etmişlerdir. Hatta tâzimin edna mertebesi olan günahtan ittika ile, şefkatın edna mertebesi olan rızkının bazısını infakla emrolunduklarında muhalefet ederler. Binaenaleyh; her cihetten yani itikad ve amel cihetlerinin her ikisinde de bahillerdir. Çünkü; davet olundukları tevhide icabet etmedikleri gibi fukaraya şefkata dahi meyletmediler.

Hulâsa; kâfirler tevhide yanaşmadıkları gibi onlara «Fukaraya infak edin» denildiğinde «Allah'ın it'âm etmediğini biz nasıl it'âm

edelim? Onların it'âmını dilemiş olsaydı Allahü Tealâ it'âm ederdi» dedikleri ve bu sözden maksatları ehl-i imanı istihza etmek olduğu ve hatta bu tekliflerinde ehl-i imanı dalâlete nispet ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın kâfirlere ittika ve infakla emrettiğini beyandan sonra bu emrin zımnında kıyamet mev'ûd olduğundan kâfirlerin istihza tarikıyla «Sözünüz doğruysa kıyamet ne zamandır?» dediklerini beyan etmek üzere :

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Kâfirler Resulullah'a ve ashabına hitaben «Eğer sözünüz doğruysa vaad ettiğiniz kıyametin zamanı ne vakittir?» derler.] Ve bu sözleriyle ehl-i imanı istihza ve kıyameti inkâr ederler.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin şu sözlerine cevap olarak:

مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Kıyameti inkâr ve ehl-i İslâmı istihza eden kâfirler göz etmezler, illâ bir sayha gözetirler ki o sayha; kıyamette olacak sayhadır. Onlar yekdiğeriyle muhasama eder oldukları halde kıyametin sayhası onları muâhaze eder.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *s a y h a* yla murad; *kıyamette vâki olacak üç sayhadan sayha-i ûlâdır. O n l a r ı n m u h a s a m a s ı* yla murad; *alış verişlerinde ve sair muâmelâtlarında yekdiğeriyle mücadele, münakaşa ve muhakemeleridir.* Bundan maksat; kıyametin onlara ansızın geleceğini beyan etmektir. Binaa-

enaleyh *manâ-yı nazım:* [Kâfirler her ne kadar istihza ve uzak addetmek suretiyle kıyametten suâl ediyorlarsa da onlar bir sayha gözetirler ki o sayha kendilerini öyle bir gaflet zamanlarında bastırır, hiç haberleri olmaz, hatta bey'u şira, sair hususi ve umumi muâmelâtla meşgul oldukları zamanda gelir ve hâk-i helâke serer] demektir.

Resulullah'ın «Kıyamet öyle bir zamanda gelir ki iki kimse bir elbiseyi alım satım yapmak üzere yere sererler. Alım satım yapmadan, içmek üzere devenin sütünü sağarlar, içmeden, bir kimse havuzunu sıvar, içine su koymadan, yemek için lokmayı eline alır, ağzına koymadan elbette kıyamet kaim olur, kimsenin haberi olmaz» buyurduğu (Ebu Hüreyre) Hazretlerinden mervidir. Binaenaleyh; insanlar için kıyametin vaktini ta'yin etmek mümkün değildir. Zira; kıyametin zamanının ilmi Allahü Tealâ'ya mahsus olan beş şeyden birisidir. Şu halde kıyametin zamanını ta'yin etmekten âlem-i beşeriyet âcizdir, ancak enbiya-yı kiram hazaratı bazı alâmetlerini beyan etmişlerdir ki o alâmetler kıyametin yakın olduğuna emmaredir.

Hulâsa; kâfirlerin istihza yoluyla «Sözünüz doğruysa kıyamet ne zamandır?» dedikleri ve onlara cevap olarak «Kıyamet ansızın zuhur edecek bir sayhadan ibarettir. O sayhayı gözetin» denildiği, o sayhanın geleceği zamandan hiç kimsenin haberi olmayıp ancak herkes birbiriyle muhasame ederken ve herbiri bir işle meşgul oldukları zamanda gelivereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kıyametin bir sayhanın zuhuruyla hasıl olacağını beyandan sonra o sayhanın zuhurunda nasın ahvalini beyan etmek üzere :

فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَآ إِلٰٓى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ۝

buyuruyor.

[O sayha zuhur edip herkes işitince insanlar vasiyete kaadir

olamadıkları gibi herbiri olduğu yerde kalır, hiçbir kimse kendi hanesine ve ehl ü iyaline dönemez ve dönmeye kaadir olamazlar.] Zira; sayhayla beraber hepsi ölür. Hatta göz yumuncaya kadar kendilerine müsaade olmaz ki insanların âhir ömürlerinde âdetleri olan vasiyeti yapabilsinler, yapamazlar. Çünkü; elleri değmez, hemen hanelerine dönmeye bile kaadir olamadıklarından oldukları yerde helâk olurlar.

*
* *

Vâcip Teâlâ onlar helâk olunca ikinci sayhayla kabirden kalkacaklarını beyan etmek üzere :

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Birinci sayhadan sonra ikinci defa olarak İsrafil (A.S.) tarafından sûra üfürülünce görülür ki cümle emvat kabirlerinden kalkarak Cenab-ı Hakkın canib-i manevîsine sür'atla giderler.] Zira; herkes amelinin hesabı ve cezası için çağırıldığından devr-i Âdem'den ilâyevmilkıyam geçmiş olan insanlar küçük, büyük hepsi çağırıldıkları mahalle gitmeye mecbur olduklarından hemen sür'atle gitmekten başka bir çare olamayacağı cihetle rızalı rızasız çar naçar sür'atle giderler. Çünkü; Vâcip Teâlâ'nın huzur-u manevîsinden maada onlar için bir merci' olmadığından o günde herkes davet-i İlâhiyeye icabet ederek sür'atle gider. İki sayha arasının kırk sene olduğu ve kırk seneden sonra insanın menisine benzer yukarı taraftan rahmet yağacağı ve o rahmetle insanların ot biter gibi bitecekleri ve azaları tamam olduktan sonra ikinci sayhanın zuhur edeceği ve o sayhayla insanların hayat bulup mahşere yürüyecekleri (Müslim) ve (Buhârî) Hazaratının (Ebu Hüreyre) Hazretlerinden rivayet ettikleri hadis-i şerifle sabittir.

Hulâsa; İsrafil (A.S.) tarafından ikinci defada sûra üfürülünce herkesin kabrinden kalkıp sür'atle mahşere gidecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ herkesin kabirlerinden kalkacaklarını beyandan sonra kabirlerinden kalkınca azabı gören kâfirlerin kemâl-i tahassürle söyleyecekleri sözlerini hikâye etmek üzere :

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Kabirlerinden kalkınca azabı müşahede eden kâfirler «Ey bizim helâkimiz, gel! Zira; senin bize gelecek zamanın geldi. Durma, gel! Acaba bizi kabrimizden kaldıran kimdir?» derler ve sözlerine şunu da ilâve ederler «İşte şu gün Rahman Tealâ'nın bize vaad ettiği gündür ve rusül-ü kiramın sözleri doğrudur. Bize tebliğ ettiler, lâkin biz nasihat dinlemedik.»] Kâfirler böyle demekle nedametlerini izhar ederler fakat o günde nedamet fayda vermez. Zira; herşey zamanında gerekir. Zamanı geçmiş olan şeye derman olamaz.

Yahut Beyzâvî'nin beyan ettiği bir rivayete nazaran (هذا ما وعدالرحمن) cümleleri melâikenin veya müminlerin onların suâline cevaplarıdır. Çünkü; onlar «Bizi kabrimizden kim kaldırdı?» deyince melâike veyahut ehl-i iman tarafından dünyadaki küfürlerini hatırlarına getirmek ve yaptıkları cinayetleri başlarına kakmak için «Bilemediniz mi? İşte bugün Rahman Tealâ'nın resulleri vasıtasıyla size vaad ettiği gündür, resuller sözlerinde sadıklardır» demekle onlara cevap verirler.

İbn-i Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran iki sayha arasında kâfirlerden azap kalkar veyahut kabir azabı kalkmaz, lâkin Cehennem azabını görünce kabir azabı ondan çok kolay olduğundan dolayı bu sözü söylerler.

*
* *

Vâcip Tealâ İsrafil tarafından sûra üfürüleceğini beyan ettikten sonra insanların kabirlerinden kalkmaları için son bir defa daha üfürüleceğini beyan etmek üzere :

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Nefha-i ahîre olmadı, illâ sayha-i vahideden ibaret oldu. O sada vâki olunca bir de görülür ki vakit fevtolmaksızın cümle insanlar bizim huzurumuzda toplanmış hazır bulunurlar.] Zira; o sayhayla hayat şanından olan ümmetler kisve-i hayatı takınarak arsa-i mahşerde ve bizim huzur-u manevîmizde ispat-ı vücud ederler.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile bu âyet-i celile insanların ba'solunmaları gayet kolay ve esbab-ı âdiyeden hiçbir şeye muhtaç olmayacağını, hemen bir sayhayla beraber ansızın meydana gelivereceğini beyan etmiştir ki insanların tasavvuru gibi uzun zamanlara muhtaç değil demektir. Çünkü; insanlar dünyada mühim işlerin birtakım esbaba tevessülle husule geldiğini gördüklerinden kıyamet işini dahî öyle tasavvur ederlerse de onların tasavvurları gibi olmayacağını Cenab-ı Hak bu âyetle tenbih buyurmuştur.

Hulâsa; İsrafil'in bir sayhasıyla bilûmum insanların arsa-i mahşerde arz-ı vücud edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nasın kıyamette bir sayhayla cem'olacaklarını beyandan sonra bu içtimâ'; fasl-ı hukuk, hesap ve ceza için olacağından o günde nasa söylenecek sözü hikâye etmek üzere :

فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۝

buyuruyor.

[O günde hiçbir nefis velev azıcık olsun bir şeyle zulmolunmaz ve «Siz ey mücrimler! Cezalanmaz, illâ kendi amelinizle cezalanırsınız. Amelinizin gayrı birşeyle ceza görmezsiniz» denilir ki herkes adalet üzere muhasebe ve mücazat olacağını bilsinler.] Bu söz herşeyden evvel ilân olunur ki herkes müsterihülkalb olsun.

Fahri Râzi, Kazî ve Ebussuud'un beyanları veçhile o günde zulmün olmadığını beyan etmek; müminleri mesrur ve kâfirleri

mahzun etmek içindir. Çünkü; adalet olunca müminin imanı ve ameli bulunduğundan korkmaz, mesrur olur, amma kâfirlerin imanı ve amel-i salihi olmayıp birtakım küfriyat ve cinayetle defter-i a'mâli dolu olduğu için korkâr, mahzun olur. Çünkü; aynı amelle ceza kâfir için ayn-ı Cehennem olduğundan bu ilân kâfirlerin elemlerini tezyid eder. «Ayn-ı amelinizle cezalanacaksınız» hitabı müminlere değildir. Zira; müminler amellerinden ziyade yani bire ondan yediyüze kadar ecr ü mesubata nail olacakları diğer nusus-u celileyle sabit olduğundan müminler ayn-ı amellerinin cezasıyla kalmayacaklardır.

Hulâsa; kıyamette zulüm olmayacağı ve herkesin kendi ameliyle cezalanacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ herkesin kendi ameliyle cezalanıp zulüm olmayacağını beyandan sonra ehl-i Cennet'in nail olacakları nimetleri beyan etmek üzere :

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Ehl-i mahşere ilân olmak üzere taraf-ı İlâhiden bizzat veyahut melekler vasıtasıyla denir ki «Muhakkak ashab-ı Cennet bugün nimetler içinde müstağrak ve meşgullerdir, onlar zevcleriyle beraber gölgeler içinde müzeyyen döşeklerle döşenmiş kürsüler üzerinde dayanıp oturuculardır, ehl-i Cennet için Cennet'te her türlü meyvelerin ve sair istedikleri şeylerin cümlesi mevcuttur, hiçbir arzularından noksan olmaz.]

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Kazî'nin beyanları veçhile ehl-i Cennet'in müstağrak oldukları lezzetin ve nimetlerle sürurun azametine ve uku-l ü beşerin idrakinden âciz olduğuna işaret için (مشغل) lâfzı *ta'zime ve teksire* delâlet eden *tenvin* ile varid olmuştur.

Bu kelâmdan maksat kâfirlerin hüzün ve kederini arttırmak içindir. Çünkü; kâfirlerin düşman bildikleri müminlerin rahatlarını haber vermek onlar için hüzün üzerine hüzündür. Zira; kendilerinin muazzep oldukları halde düşmanlarının rahatlarını işitmek azaplarının üzerine bir kat daha azap olduğu gibi yaralarının üzerine tuz saçmak kabilindendir. O günde cereyan edecek vekayii şimdiden Kur'an'da hikâye etmek, kâfirleri küfürden, âsileri isyandan menetmek ve müminlerin mesleğine sülûke davettir.

Ş u ğ u l le murad; *kişinin kendine nazaran gerek meserret ve gerek elem verici olan meşguliyet* ise de Cennet'te elem olmadığından burada *meserret verecek nimetlerle meşgul olmaktır.* Binaenaleyh; ehl-i Cennet Cennet'e girince dünyada tasavvur ettiği nimetler mevcut olduğu gibi hatır u hayaline gelmeyen birtakım sayılmaz nimetleri görünce onlarla meşgul olur, diğerlerini bilkülliye unutup hatırına bile gelmeyeceğine işaret için *şuğul içinde olacakları* beyan olunmuştur.

Ehl-i Cennet için vahşet olmaz. Zira zevcleri yanlarındadır, onlar için lezzet ve sürurdan başka birşey olmaz. Zira; her istedikleri yanlarında hazırdır. Binaenaleyh; başka mahalle kalplerinin takıntısı olmadığı gibi gönül üzüntüsü dahî yoktur.

Cennet'te sinek, pire gibi insana eza verecek şeyler olmadığına işaret için kemal-i istirahattan ibaret olan gölgede bulunacakları ve kalplerinin cemi-i elemden salim olup ferağ-ı kalbe malik olacaklarına işaret için kürsüler üzerinde oturacakları ve onlar için lezzet-i rûhânî olduğu gibi gıda-yı cismânîden de herşey mevcut olduğuna işaret için her nevi meyve ve her istedikleri mevcut bulunduğu, her ne isterlerse asla esirgemek olmadığına ve arzuları veçhüzere bulunacağına işaret için iştiha ettikleri şeylerin cümlesi mevcut olduğu beyan olunmuştur.

Hulâsa; ehl-i Cennet'in tükenmez ve arkası kesilmez bir lezzet-i daimeyle meşgul olacakları ve zevcleriyle beraber gölgede kürsüler üzerinde oturacakları, onlar için her nevi meyve ve her istedikleri mevcut olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in Cennet'e girdikten sonra taraf-ı İlâhisinden onlara vâki olacak iltifatı beyan etmek üzere :

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet Cennet'e girdikten sonra kullarına mün'im ve muhsin ve merhamet-i bînihaye sahibi olan Rableri onlara ta'zim ve taltif olmak üzere «Selâm ve merhaba» söylenir. Binaenaleyh; selâm-ı İlâhiye nail olurlar.]

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu selâm bilâvasıta taraf-ı İlâhiden ehl-i Cennet'e söylenir yahut selâm-ı İlâhi melekler vasıtasıyla gelir ki ehl-i Cennet'in her türlü mekruhattan salim olacaklarını beyanla kendilerine ta'zim ve tekrimdir, ehl-î Cennet'in matlupları da budur, bu vesileyle Cenab-ı Hak ehl-i Cennet'in derecelerini yukarı kaldırır ve şeref ü şanlarını âlî kılar.

Cenab-ı Hakkın ehl-i Cennet'e bilâvasıta selâm edeceği Resulullah'tan mervidir. Çünkü; Hz. Cabir'in rivayetine nazaran Resulullah «Ehl-i Cennet zevk u sefada oldukları bir zamanda Cenab-ı Hak tecelli buyurur ve (السلام عليكم يا اهل الجنة) hitab-ı izzeti varid olur» buyurmuştur. Şu rivayete nazaran Vâcip Tealâ'nın ehl-i Cennet'e selâmı bilâvasıtadır. Bazı rivayete nazaran melekler vasıtasıyla selâm-ı İlâhi gelir, her kapıdan melekler girerler (سلام عليكم من ربكم الرحيم) derler. Herhangi suretle olursa olsun selâm-ı İlâhi onlar için pek büyük bir 'iltifat ve lûtuftur. Çünkü Rabbi Tealâ'dan kullarına selâm; ayn-ı inayettir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'e selâmla iltifat edeceğini beyandan sonra onun mukabilinde ehl-i Cehennem'e varid olacak hitab-ı İlâhiyi beyan etmek üzere :

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾ اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنِي اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[**Taraf-ı İlâhiden kâfirlere tevbih ve tekdir suretiyle «Ey Allah'ın düşmanları ve cürm ü cinayet sahibi kâfirler; Bugün müminlerden ayrılın. Zira; dünyada onların tevhidinden ayrıldınız. Kezalik burada da onlardan ayrılın ki iyiler kötülerden tefrik olunsun. Ey Âdem oğulları! Şeytan'a ibadet etmemenizi ben size vasiyet etmedim mi? Zira; şeytan size adaveti meydanda bir düşmandır demedim mi?**] Onun iğfalât-ı şeytaniyesine aldanmayın, emr ü nehyine müteallik vesvesesine itaat etmeyin. Zira; o sizin açıktan bir düşmanınızdır. Düşmanın sözüne bakılmaz demedim mi, itaat ettiğiniz surette şeytan'ın sizi Cehennem'e götüreceğini ve bugünün geleceğini resullerim vasıtasıyla size söylemedim mi?» demekle ehl-i Cehennem ilzam olunurlar.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *i m t i y a z*la murad; *kâfirlerin Cehennem'de birbirinden ayrılmalarıdır.* Çünkü; bazı rivayete nazaran herbir kâfir için Cehennem'de hazırlanmış olan odaya sahibi girer, kapısı kapanır, o kâfir ebedülâbâd o odada kalır. Ne kimse onu görür, ne de o kimseyi görür. Şu halde *kâfirler için Cehennem'de azap ikidir: B i r i n c i s i : Azab-ı cismânî ki azab-ı Cehennemdir. İ k i n c i s i : Azab-ı ruhanîdir ki azab-ı firkattır.* İkinci azap evvelkinden daha eşeddir. Zira azab-ı rûhânî; her zaman azab-ı cismânîden daha müessirdir. Amma müminlerin nimet-i cismânîyle mütena'im olacakları gibi nimet-i ruhâniyle de mütena'im olacaklarını (هم وازواجهم) nazm-ı celili beyan etmiştir. Çünkü; müminlerin Cennet'te evlâd ü ıyal ve ahbab ü yaranlarıyla sohbet etmeleri lezzet-i rûhânîdir.

Yahut *i m t i y a z* la murad; *şefaat edecek zannettikleri putlardan ve sair dostlarından ayrılmaktır.* Zira; gerek putlardan, gerek dostlarından hiçbir şefaata nail olamayacakları gibi ayrı da

düşeceklerdir. Binaenaleyh; hiçbirinden yardım ve fayda göremeyeceklerdir.

Yahut *i m t i y a z* la murad; *hayır ümid ettikleri herşeyden ayrı düşmek ve simalarıyla ehl-i hayırdan ayrılmaktır.* Çünkü; kâfirlerin yüzlerinde veya alınlarında küfürlerine alâmet olarak siyahlık zuhur edecek, herkes onların kâfir olduklarını bilecektir.

Bu âyette beyan olunan *C e n a b - ı H a k k ı n a h d i* yle murad; *her kavmin resulü vasıtasıyla o kavme taraf-ı İlâhiden varid olan emirler, nehiyler, Allah'ın kullarıyla ahdidir.* Yahut *ebülbeşer olan Hz. Âdem'le vâki olan ahiddir.* Çünkü babalarıyla vâki olan ahid; evlâdı hakkında dahî ahiddir. Yahut *Hz. Âdem'in evlâdını arkasından çıkardığında vâki olan ahiddir.* Çünkü; o vakit alınan ahidde ve Âdem'le vâki olan ahdin her ikisinde de şeytan'a itaattan nehiy vardır.

Bu makamda *ş e y t a n ' a i b a d e t* le murad; *şeytan'ın vesveseyle insana tezyin etmiş olduğu müzahrefatına aldanıp ona itaat etmektir ki* adavetini beyanla itaattan nehyin sebebi beyan olunmuştur. Şu halde delil ve davayı tertip şöyledir: «Şeytan'a itaat memnudur. Zira şeytan adaveti meydanda bir düşmandır. Her düşman ki adaveti meydanda ola, ona itaat memnudur. Binaenaleyh; şeytan'a itaat memnu'dur». Şeytan'ın adavetine sebeb; hasedidir. Çünkü; pederimiz Hz. Âdem'e taraf-ı İlâhiden vaki olan ta'zim ve tekrime dayanamayarak Allah'a isyan, Âdem'e ve evlâdına adavete azmederek ilâyevmilkıyam iğva edeceğini alenen izhar etti ve o azminde elyevm devam etmektedir.

Hulâsa; ehl-i cürüm olan kâfirlerin ehl-i imandan ayrılacakları ve Cenab-ı Hakkın onlara «Ben size şeytan'a ibadet etmeyin. Zira; şeytan sizin açıktan bir düşmanınızdır demedim mi?» unvanıyla tekdir edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

وَاَنِ اعْبُدُونِي هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾

[Ey beni âdem! Ben size resuller vasıtasıyla «Bana ibadet etmenizi emretmedim mi, ancak bana ibadetiniz doğru bir yoldur

demedim mi?] Elbette emrettim, inkâra mecaliniz yoktur. Mülk ü melekûtumda tedbir ve tasarrufta istiklâlimi tasdik etmenizi emretmedim mi? Şu halde niçin vasiyetimi tutup emrime imtisal etmediniz, şu doğru yolu terkle şeytan'ın gösterdiği tarika neden sülûk ettiniz?» demekle Cenab-ı Hak onları bir kat daha tevbih eder.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; ahdin muktezasını tamamıyla beyan için sevkolunmuştur. Zira; şeytan'a ibadetten nehyetmek zat-ı ulûhiyetine ibadet etmeyi müstelzim olduğundan ahd-i İlâhide her iki cihet de mevcuttur. Allah-ü Tealâ'ya ibadet tariklerın en â'lâsı ve ta'zime şayan olduğuna işaret için (صراطا) *ta'zime* delâlet eden *tenvinle* varid olmuştur. Yani «Allah'a ibadet edip şeytan'a ibadet etmemek büyük bir tariktır ki onun fevkında ve ondan daha âlî bir tarik olamaz» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ şeytan'ın adavetini beyanından sonra adavetini icrasının keyfiyetini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki muhakkak şeytan çok cemaatı idlâl ederek doğru yoldan çıkardı. Şeytan'a ibadet eder de adavetini düşünür olmadınız mı? Halbuki düşünmeniz lâzımdır.] Zira; sizden evvel çok kavimleri yoldan çıkarmakla helâklerine sebep oldu. Çünkü; onlar şeytan'a itaatle Cenab-ı Hakla olan ahidlerini bozdular. Binaenaleyh; kendilerine mev'ûd olan Cennet'ten mahrum oldular ki nar-ı hazelâna müstehak olarak ebedî Cehennem'de kalacak bir hal kesbettiler. İnsan için tutacağı bir işin âkıbetini o işe başlamazdan evvel düşünmek lâzım değil mi? Nasıl oluyor ki mefsedeti meydanda olan bir habisin arkasına düşüyorsunuz?

Bu âyette şeytan'ın birçok ümmetleri yoldan çıkardığı muhak-

kak olduğu halde ona ittiba'daki vehameti düşünmek lâzımken düşünmeyenleri Cenab-ı Hak tevbih ve tekdir etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ şeytan'ın idlâli muhakkak olduğunu beyandan sonra ıdlâl olunan kimselere yevm-i kıyâmette vâki olacak hitabı beyan etmek üzere :

هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[«Ey kâfirler! İşte şu azap sizin dünyada vaad olunduğunuz Cehennem'dir. Küfrünüz sebebiyle bugün o Cehennem'e girin» demekle onların mahalleri kendilerine gösterilir.]

Bu âyette üç cihetle kâfirlerin hasret ve nedametlerini beyan vardır: *B i r i n c i s i : Cehennem'e girmeleriyle emir ihanet içindir* ki «Haydi, girin şu dar-ı cahîme» demek onları tahkir ve terzildir. *İ k i n c i s i :* (اليوم) «Bugün girin» demek *azabın hazır ve lezzetin zail olduğuna işarettir. Ü ç ü n c ü s ü : Küfürleri sebebiyle Cehenem'e girdiklerini beyandır.* Çünkü; küfran-ı nimet edenlerin mün'imine karşı utanması pek büyük âr ve acıklıdır. Vaad olunduklarını beyan etmek dünyada vaki olan vaade sem-i itibar etmediklerinden dolayı bu azaba duçar olduklarını ihtarla hüzün ve elemlerini arttırmaktır.

Hulâsa; kâfirlerin Cehenem'e girecekleri zaman «İşte şu Cehennem dünyada sizin vaad olunduğunuz Cehennem'dir. Haydi, küfrünüz sebebiyle girin o Cehennem'e» denileceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Cehennem'e girmeleriyle emir verileceğini beyandan sonra onlar ma'siyetlerini inkâr edeceklerse de muktedir olamayacaklarını beyan etmek üzere :

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَٓا اَيْد۪يهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[O günde biz kâfirlerin inkârlarına müsaade etmemek için ağızlarının üzerine mühür basarız ve ma'siyetlerini beyan hususunda bize elleri söyler, dünyada kazandıkları ma'siyetlerine ayakları şehadet eder.]

Yani; kâfirler günahlarını inkâra başladıkları günde onların ağızlarını açtırmaz ve söyletmeyiz. Zira; vâki olan günahlarını inkâra cür'et edince nutka kudretini aldığımızdan ağızları mühürlenmiş gibi sükûta mecbur olurlar, işledikleri günahları bize elleri haber verir, ayakları da dünyada kesbetmiş oldukları günahlara şehadet ederler. Binaenaleyh; o âsî olan kimse mebhût ve hayran kalır. Zira; kendi a'za-yı cevarihinin kendine dost olacağını, lehine şehadet edeceğini ümid ederken ümidinin hilâfına aleyhine şehadetleri elbette onu mebhût ve hayran eder.

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanları veçhile ellerin konuşup ayakların şehadeti; *hakikatta tekellüm ve şehadettir*. Çünkü; tekellüm hususunda lisanla sair a'za beyninde kudretullaha nispetle fark yoktur. Zira; Allahü Tealâ'nın lisana verdiği kuvve-i nutkiyeyi sair a'zaya dahi vermesinde bir mani yoktur. Binaenaleyh; lisanı söyleten Allahü Tealâ sair a'zayı da söyletebilir. Şu halde günahları inkâra cür'et eden lisanı iskâtla sair a'zaya ikrar ettirmekle günah sahibini rezil ve rüsvâ eder.

Yahut lisanın tekellümü ve ayakların şehadetleri; *ef'âl-i kabîhaya delâletleri ve günahların eserinin o a'zalarda zahir olmasından kinayedir*. Fakat lâfz-ı Kur'ân'ı hakikatta tekellüm ve şehadete hamletmekte bir mani olmadığından ma'nâ-yı hakîkîsi murad olunmak evlâdır. Çünkü; ma'nâ-yı hakîkîyi murad etmek mümkün olan yerde mecaz ve kinaye ma'nâları aramaya hacet yoktur.

Eller ve ayaklar gibi a'za-yı sairenin tekellümleri ihtiyarî olup icbarî olmadığına işaret için tekellüm ve şehadet nefs-i a'zalara isnad olunmuş, Vâcip Tealâ'ya isnad olunmamıştır. Ekseri günah-

ların ellerle işlendiğine işaret için ellerden yalnız tekellümle iktifa olunup şehadet; ayaklara isnad olunmuştur.

Kâfirlerden sudur eden günahlar ve çirkin işler kendilerinden i'raz etmek icab edip i'raza şayan olduklarına işaret için hitaptan gaibe iltifat olunarak (على افواهكم) yerinde (على افواههم) varid olmuştur.

Hulâsa; yevm-i kıyamette kabahatını inkâra cesaret edenlerin dillerinin bağlanacağı ve günahlarını elleriyle ayaklarının ikrar ederek şehadet edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bazı ahvalini beyandan sonra onların dünyada müstehak oldukları cezayı vermediğini ve onlara müsaade ettiğini beyan etmek üzere:

وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّىٰ يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Eğer biz dilemiş olsaydık onların gözlerini siler, yüzleriyle beraber kılardık. Şu halde onlar kör olur, göremezlerdi. Binaenaleyh; yollarına gitmek ve devam etmek isterlerdi, lâkin nasıl görebilirlerdi? Onlar için görmek mümkün olabilir miydi? Elbette göremezlerdi. Halbuki biz onların kör olmalarını istemedik. Zira; gözleri açık olsun, herşeyi görsünler de yevm-i kıyamette itiraza mecalleri kalmasın.] Çünkü; gözleri açık olarak tarik-ı hidayeti görüp bildikleri halde tarik-ı hakka sülûk etmeleri lâzımken ihtida etmediklerinden dolayı elbette ma'zeretsiz muazzep olacaklardır. Binaenaleyh; ihtida etmediklerine ma'zeret beyan etseler ma'zeretleri kabûl olunmaz. Çünkü; kabule şayan ma'zeret dermeyan edemezler ki kabul olunsun.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyada müstehak oldukları cezadan bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere:

وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Eğer dilemiş olsaydık biz onların suretlerini cemadata tahvil ederdik de onlar gidip gelmeye kaadir olamazlardı.]

Yani; biz isteseydik onların suratlarını tebdil ederdik de oldukları mahalde dikili kalırlar, ne bir tarafa gitmeye ve ne de gitmiş olsalar geri dönmeye kaadir olurlardı. Halbuki biz bunlardan hiçbirini yapmadık. Binaenaleyh; gözleri görür ve kuvve-i cismaniyeleri yerinde ve kuvve-i akliye ve sair idrakleri yolunda olduğu cihetle tarik-ı hakka ihtidalarına bir mani olmadığından ihtida etmeleri lâzımken ihtida etmediler. Bununla beraber yevm-i kıyamette cinayetlerini inkâra cür'et edince biz onların ağızlarını mühürler, söyletmeyiz. Zira; bilcümle vücutları ve a'zaları yerinde olduğu için i'tizara mecalleri yoktur. Çünkü; her cihetle avarızdan salim olduklarından i'tizar etseler kabul olunmaz. Şu halde âhirette lisanlarının kapanmasıyla azap olundukları gibi dünyada gözlerinin kör olması ve sair a'zalarının tebdil olunmasıyla ikab olunmaya müstehaklardır. Lâkin dünyada azap olunmalarına meşiyyet-i İlâhiye teallûk etmediğinden dünyada ikab olunmadılar ki âhirette bir diyecekleri kalmasın.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile iptida bir tarîka gitmek; gittiği yerden geri gelmekten daha müşkül olduğuna işaret için evvelâ *gitmek* manâsına olan (مضيا) nefyolunmuş ve ba'dehu daha kolay olan *rücû'* nefyolunmuştur.

(الطمس) *T a m e s ; gözünü bütün kapayıp yüzüyle beraber olmak* manâsına olup *m e s i h ; bütün vücudun ve a'zaların tebdilinden ibaret* olduğu cihetle ehvenden as'aba yani kolaydan güç olana tedric tarikı ihtiyar olunmuştur. Çünkü; a'mâ olan bir adam kuvâ-yı sairesiyle vücuh-u tasarrufu idrak edebildiği gibi bazı ülfet ettiği mahalle de gidip gelebilir. Amma memsuh olan, yani vücuduyla azaları cemadata tebeddül eden kimse hiçbir şeye muktedir olamadığından kör olmak vücudun bilkülliye tebed-

dülünden çok kolaydır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak «Dilemiş olsaydık gözlerini kör ederdik. Daha ziyade dilemiş olsaydık bütün vücutlarını cemadata veyahut maymun v.s. gibi hayvanat-ı behimiyeye tebdil ederdik de hiçbir şeye muktedir olmazlardı, lâkin biz bunların hiçbirisini yapmadık, âlet-i ihtidalarına bir zarar getirmedik ki ihtida etsinler, etmedikleri surette i'tizara mecalleri olmasın» buyurmuştur.

Hulâsa; Cenab-ı Hak dilemiş olsa onları bütün idrakten mahrum kılmaya kaadirken her türlü müsaadeye onları mazhar ettiği ve bu mazhariyeti hüsnü isti'mâl etmediklerinden dolayı i'tizara mecalleri kalmadığı bu iki âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ enbiya-yı ızam vasıtalarıyla kâfirlere ihtida tarikları beyan olunduğundan i'tizar kapılarının kapandığını beyandan sonra ömürleri cihetinden dahî i'tizara mecalleri olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Bir kimse ki onun ömrünü biz uzatırsak onun hilkatını aksine döndürürüz. Onlar ömürlerinin uzamasını isterler de cisimlerinin ve sair kuvâlarının zaafa duçar olacağını taakkul edip idrak etmiyorlar mı?]

Yani; bir kimsenin ömrünü uzatırsak onu erzel-i ömre reddederiz. Ömürlerinin uzamasını isterler de erzel-i ömre varacaklarını düşünmezler mi? Zira; insanın ömrü uzadıkça zaafı tezayüd ve kuvveti tenakus eder, bünyesi küçülür, şekli tagayyür eder. Hatta sabiye benzer bir hale avdet eyler. Binaenaleyh; fehm ü idrakten hâlî, akl ü tedbirden ârî bir hale geldiğinden ömrü uzun olmakla uzadıkça tarik-ı savaba ihtida etmesi lâzım gelmez. Şu halde ömrünün uzun olmasıyla necata dahil olmak muhakkak olamaz. Bi-

naenaleyh; «Ömrümüz kısa oldu, uzun olsaydı biz ihtida ederdik» demekle kabule şayan bir itizar dermeyan etmiş olmazlar.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bu âyet; yevm-i kıyamette kâfirlerin ömür cihetinden i'tizar kapılarını kapamıştır. Zira; onlar «Biz dünyada az yaşadık. Eğer dünyada çok ömür verseydin bizde kusur bulamazdın» demelerini bu âyet-i celile reddetmiştir. Çünkü; azıcık ömürde ihtida mümkünken ihtida etmeyen çok yaşasa yine ihtida etmeyeceği ve belki ihtidaya kaabiliyet kalmayacağı meydandadır. Zira; beyan olunduğu veçhile insanın yaşadıkça şuuru azaldığı herkesçe ma'lûm bir hakikattır.

Hulâsa; insan pek uzun yaşadıkça suretinin tagayyür edeceği idrakinin azalacağı ve bu cihet düşünmeye şayan olup erzel-i ömrü istemek ma'kul birşey olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ vahdaniyetine ve haşra müteallik ahvali beyandan sonra Resûlullah'ın risaletini inkâr edenleri reddetmek üzere :

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Muhammed (S.A.) e şiir öğretmedik ve şiir Muhammed (S.A.) e lâyık olmaz. Binaenaleyh; Muhammed (S.A.) in okuduğu şey olmadı, illâ ancak vaaz ve Kur'an-ı mübin oldu.]

Yani; Biz Azîmüşşan Muhammed (S.A.) e şiir ta'lim etmedik. Zira şiir; külfetle söylenir, kaafiye ve vezinle örülmüş muzahref uydurma bir söz olduğu gibi evham ü hayalât üzere bina kılınmış birtakım mevhumattan ibarettir. Binaenaleyh; Kur'an'la şiir beyninde asla müşabehet yoktur, böyle mevhumât ve hayalâtla uğraşmak Muhammed (S.A.) e lâyık olmaz, yakışmaz ve Muhammed (S.A.) in söylediği Kur'an ise birtakım ma'kul fenler ve hükümlerle dolu, saâdet-i dareyne îsâl edecek ahkâmla müzeyyen, şiirde mevcut olan mevhûmâttan münezzehtir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Resulullah'ın ümmî olup okuyup yazmak ciheti kendine müsait olmadığı gibi şiir söylemek murad etse söylemek müyesser olmaz. Binaenaleyh; ankasdın şiir söylemekten memnu'dur ki mu'cizat-ı bahire ve ilâyevmilkıyam bâkiye olan Kur'an'da şüphe vâki olmasın. Binaenaleyh; Resulullah (S.A.) Efendimiz ankasdın şiir inşa etmediğinden kâfirlerin isnadından beridir. Amma şiir suretinde (انا النبي لا كذب انا ابن عبد المطلب) kavl-i şerifi gibi sudur eden şeyler bilâkasdin tesadüf üzere varid olmuştur. Binaenaleyh; asla söylemeye kasıt olmadığı gibi tertibine azim de yoktur.

Şu manâ (وما ينبغي له) de bulunan zamirin Resulullah'a râci olduğuna nazarandır. Amma zamir Kur'an'a râci olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şiir Kur'an'a lâyık olamaz. Zira; şiirle Kur'an beyninde münasebet yoktur. Çünkü; Kur'an olmadı, illâ halkın ahvalini ıslah eder bir mev'ıza ve hayır öğüt vermek, ins ü cinni irşad ve doğru yola sevketmek için gelmiş bir kitab-ı semâvîdir, hakla batıl arasını tefrik eder mihraplarda okunur, ahkâmıyla amel olunur, onun sebebiyle insanlar rıza-yı İlâhiyi kazanır, fevz ü felâha dahil olur açık bir kitap] demektir.

Hulâsa; Resulullah'a şiir ta'lim olunmadığı, şiirin Resûlullah'a ve Kur'an'a lâyık olmadığı, Kur'an'ın şiir olmayıp ancak vaaz u nasihattan ibaret olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın ne şiir ne de şiir olmaya lâyık olmadığını beyândan sonra Kur'an'ın inzalinden hikmeti beyan etmek üzere :

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Kur'an bir mev'ızadır ki o Kur'an'la Resûlullah akıl ve fehim sahibi olmakla eser-i hayat olanları inzar etsin de bu inzarın-

dan sonra küfür musır olan kâfirler üzerine kelime-i azap vâcip olsun için Kur'an canib-i İlâhiden geldi.]

Yani; Kur'an'la hal-i hayatta olan ukalâ inzar olunur. Yoksa aklı olmayan emvat kabilinden birtakım fikirsiz ahmakla Kur'an'-dan intifa' edemeyecekleri için Kur'an'la inzar olunmazlar, Kur'an vasıtasıyla kâfirler üzerine kelime-i azap vâcip olsun için Kur'an nazil olmuştur. Çünkü; Kur'an'a iman etmediklerinden dolayı kendilerine azap, Kur'an'la tebliğ olunur.

Kur'an'la inzar olunmayan kâfirlerin emvat kabilinden olduklarına işaret için Kur'an'la hayy olanların inzar olunacağı beyan olunmuştur. Çünkü; kâfirlerde eser-i hayat olan iman ve ma'rifetullah olmadığı için keenne ölülerdir.

Hulâsa; Kur'an'ın inzalinden maksat hayat şanından olan kimseleri inzar etmek ve iman etmeyen kâfirler eser-i hayat göstere-mediklerinden dolayı onlar üzerine azabı icab eden kelimeyle azabın vâcip olması olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ risalete müteallik olan bazı mesaili beyandan sonra vahdaniyetine delâlet eden bazı delâili beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا
رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[O münkirler vahdaniyetimizi inkâr ederler de bizim kendileri için kendi kudretimizle halkettiğimiz hayvanatı görmüyorlar mı? Onlar için halkettiğimize binaen malik ve mutasarrıflardır, Biz Azîmüşşan hayvanatı onlara müsahhar kıldık. Binaenaleyh; o hayvanlardan bazıları binitlerine, bazıları da ekletmelerine mahsus olduğundan bazılarına biner, bazılarını yerler.] Eğer hayvanatın hepsini biz vahşi ve onların emirlerine itaatsız halketmiş olsaydık onlar hiçbirinde tasarrufa muktedir olamazlardı. Halbuki o

büyük cüssede olan develeri, mandaları biz onların emrine muti' kıldık ve taht-ı esaretlerine koyduk ki istedikleri veçhüzere isti'male muktedirlerdir, kendilerinin şun'u olmaksızın bu kadar nimetlerimizi halkedip ellerine teslim ettiğimiz halde nasıl oluyor ki küfran-ı nimet ederek vahdaniyetimizi inkâr ediyorlar? Bu inkârları taaccübe şayandır.

***

Vâcip Tealâ hayvanların menfaatı yalnız binmeye ve yenmeye mahsus olmayıp daha birçok menfaatları olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Halbuki hayvanatta insanlar için pek çok menfaatlar vardır. Çünkü; yününden, kılından, tenasülünden sayılmaz ve tükenmez derecede intifâ' ederler, sütünden içerler. Zira; aynı sütünü içtikleri gibi yoğurt ve ayran gibi içmeye salih birçok şerbetler vardır. Bu kadar nimetleri görür ve bilirler de o nimetlerin halikını ve vahdaniyetini tasdik ederek şükretmezler mi?] Halbuki bu nimetlerin herbirine ayrı ayrı binlerce şükretmek icab ederken şükrü terketmekten daha büyük kabahat olur mu? Zira; şükrü terketmek âhiretçe mes'ûliyeti mucip olduğu gibi dünyaca da nimetin noksaniyetini icab eden esbaptandır.

(انعاما) *niam kelimesinin cem'idir. N i a m ; deve, koyun ve sığır gibi hayvanat-ı ehliyeye ıtlak olunur.* Beyzâvî'nin beyanı veçhile deve ve koyun gibi hayvanların hilkatlarında olan garabete ve menfaatlarında olan kesrete binaen hayvanat içinden Cenab-ı Hak bunları zikir buyurmuş ve insanların menfaatları için halkolunan hayvanata malik olmaları devamlı olduğuna işaret için malik olduklarını beyan eden cümle, *devama delâlet* eden *cümle-i ismiye* olarak varid olmuştur. Yani «Nev'-i insan mevcut oldukları müddetçe nev'-i hayvana malik ve malikiyet, memlükiyet intizam üzere devam eder, hâl berakis olmaz» demektir. Şu halde insanın

ömrü oldukça şükre devam etmesi lâzımdır. Bu âyet-i celilede Cenab-ı Hak vahdaniyetin delâil-i afakiyesinden bizzat insana hizmet eden hayvanatı zikretmiş ve menfaatlarının çokluğuna işaret için (منافع) ve (مشارب) cemi' sıygalarıyla varid olmuştur.

Hulâsa; insanların sun'u olmaksızın Allahü Tealâ'nın insanların menfaatları için halkolunan hayvanlara nazar-ı ibretle bakıp vahdaniyete istidlâl etmeleri lâzım ve bu gibi gözleri önünde olan âsâr-ı bediaya nazar etmemek bir emr-i münker olduğu, bu hayvanları Cenab-ı Hak insanlar için zelil ve münkad kılarak insanları onlara malik kıldığı, bazılarını binmelerine, bazılarını da yemelerine tahsis buyurduğu, hayvanların insanlar için menafi-i kesiresi bulunduğu, bu nimetlere şükretmemek kabahat olup şükretmek elbette vacip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyete delâlet eden delillerden bazılarını beyandan sonra şu beyan olunan delillerden istifade etmeyen kâfirlerin dalâletlerini beyan etmek üzere :

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Onlar yardım olunurlar ümidiyle Allah'ın gayrı ma'budlar ittihaz ettiler.]

Yani; Cenab-ı Hakkın şu ta'dad olunan nimetlerini müşahede edip dururken birtakım taştan, ağaçtan yapılmış putları kendilerine yardım eder yahut şefaat ederler ümidine binaen Allah'ın gayrı olarak ma'bud ittihaz ettiler, ibadete ehil gördüler, ma'budlarının yardımlarını rica ettiler, onların sayesinde sayeban olacaklarını itikad ve intizarda bulundular. Maahaza o putlar denî ve eşya-yı hasiseden oldukları cihetle yardım edemedikleri gibi yardım da olunmazlar. Zira; onlardan yardım bekleyen kâfirlerin çekiçleri ve testereleri altında makhurlardır.

Garibi şurasıdır ki kendi ellerinde kırılmak ve kesilmek gibi

rezalet ve sefaletlere katlanan birtakım taşa ve ağaca ibadet etmek kadar hamakat ve cehalet olamaz.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin itikad ve mezheplerinin butlanını beyandan sonra rey ü tedbir ve düşüncelerinin bütün zarar olduğunu beyan etmek üzere:

لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُندٌ مُّحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[O putları ma'bud ittihaz eden kâfirlerin putları onlara yardım etmeye muktedir olamazlar. Halbuki kâfirler o putların hazır askerleridir.] Zira; onlar putları hıfzetmekle gûnâgûn hizmetlerle ve etraflarında dolaşmakla meşgullerdir, onlara göğüste ta'zim eden askerlerdir. *Yahut* «Putlar kâfirlere hazır asker oldukları halde yardım etmeye muktedir olamazlar» demektir. Çünkü kâfirlerin putları daima hazır bulundurmaktan maksatları; kendilerine yardım ümididir. Nisâbûrî'nin beyanı veçhile putlar kâfirlerin yevm-i kıyamette azap olunmaları için hazırlanmıştır. Zira; putlar Cehennem ateşine tutruk olacaklarından onlar haklarında yakıcı askerlerdir. Putların hazır oldukları halde yardıma muktedir olamadıklarını beyan; kemal-i acizlerini beyanla onları tahkir olduğu gibi onlara ibadet eden kâfirleri dahî tahkirdir. Zira; hazır olmaksızın yardım edememekte o kadar kusur olmaz, lâkin yardım için hazırlanıp da yardım edememek aczin nihayesidir.

Hulâsa; yardım ederler ümidine binaen kâfirlerin putları ma'bud ittihaz ettikleri ve putlar ise kâfirler için hazır asker oldukları halde yardıma iktidarları bulunmadığı ve binaenaleyh; kâfirlerin bu düşünceleri zarardan başka birşey olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin hallerini beyandan sonra sözlerine itibar olmadığını beyanla Resulünü tesliye etmek üzere:

فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Müşriklerin halleri beyan olunup hamakat ve cehaletleri malûm olunca onların senin hakkında lâyık olmadık bir takım sözleri sana hüzün vermesin. Zira; biz onların gizli nifaklarını ve alenî şirklerini biliriz. Binaenaleyh; sen mahzun olma.] Çünkü; biz onların kalplerinde olan itikadât-ı fâsidelerini ve zahirde işledikleri çirkin amellerini bilince senin için hüznetmek lâzım gelmez. Zira; biz senin tarafından ahz-ı intikam ve her fiilleri üzerine mücazat edeceğiz. Şu halde sizin için telâş edecek birşey yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ilm-i İlâhinin herşeye taallûkunda mübalâğa olmak üzere gizli olan şeyleri bildiğini beyanı, aşikâr olan şeyleri bildiğini beyan üzerine takdim olunmuştur. *Yahut* zahirde olan şeyin elbette kalpte bir mukaddimesi olup ona ilm-i İlâhinin taallûku zahire taallûkundan mukaddem olduğu cihetle esrara taallûkunu beyan takdim olunmuştur.

Bu makamda hüznü nehiy; kâfirlerin sözlerine taallûk ediyorsa da hakikatta Resûlullah'ı hüzünden nehyetmektir. Çünkü birşeyin sebebinden nehyetmek; o işin aynından nehyetmek olduğundan Resûlullah'ı hüzünden nehiydir. Binaenaleyh; *manâ-yı nazım:* [«Onların sözü sana hüzün vermesin» demekle kâfirlerin sözünü Resûlullah'a hüzün vermekten nehiy ise de murad olan manâ sen hüznetme] demektir. Zira hüzne sebep olan sözü hüzün vermekten nehiy; ayn-ı hüznü nehiydir.

Şu tafsilâta nazaran âyetin manâsı Resûlullah'ı tesliye olduğu gibi kâfirleri de tehdiddir. Zira gizli aşikâr her işlerini bildiğini beyan etmek; onları ef'âl-i kabihaları üzerine korkutmaktır. Çünkü bir kimse Vâcip Tealâ'nın herşeyi bildiğini ve bilhassa kendi ef'âlini bildiğini bilince kötü işlerden nefsini menetmesi lâzımdır. Binaenaleyh; aklı olan bir kimse ne işlerse o işin başında işleyeceği şeyi Allah'ın bildiğini düşünerek işler.

*
**

Vâcip Tealâ zat-ı ulûhiyetine ibadetin vücubunu beyan ve vahdaniyetine delâil-i âfâkiyeyi zikrettikten sonra insanın kendisinde olan delâil-i nefsiyeyi beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[İnsan tefekkür edip de bilmez mi ki onu nutfeden halkettik? Böyle gaayet kötü ve hakir birşeyden halkolunduğunu bildiği halde bunu düşünmeyip de haşr ü neşir hakkında şiddetle husumete ve açıktan mücadeleye cür'et edicidir ki bu cür'eti taaccüp şanından olan kimselerin taaccüplerine lâyıktır.]

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanlarına nazaran âyet-i celile; Resûlullah'ı ikinci bir tesliyedir ki «Haşrı inkârlarına nispetle Kur'an'a şiirdir demeleri daha ehven» demektir, kâfirlerin inkârlarını mübalâğayla red ve birkaç cihetten takbih vardır. Çünkü; âyette şu inkârlarından taaccüb olunduğu gibi husumette ifrat ettikleri ve bidaye-i hilkatları meydanda inkârı gayr-ı kaabil bir hakikat olduğu halde ondan daha kolay olan haşra kudretullahı inkâra cür'etleri ve hasis bir meniden böyle şerif, kadd ü kaameye, hüsn-ü surette malik bir halde halkolunmak nimetine şükretmek lâzımken bilâkis tekzibe ve inkâra cür'et etmeleri gayet cahilâne bir inattan ibaret olduğu beyan olunmuştur.

Âyet-i celilenin sebeb-i nüzûlü şöyle rivayet olunuyor: Küffar-ı Kureyş'ten (Übeyy b. Half), (Ebu Cehil), (Âs b. Vâil) ve (Velid b. Muğire) haşir hakkında mübahaseleri neticesinde «Muhammed (S.A.) Allahü Tealâ kıyamette ölüleri diriltecek diyor. Lât ve Uzza'ya kasem ederim ki ben gider, onunla muhasama ederim» der ve bir çürümüş kemik alır, huzur-u nebîye gelir, kemiği parmağıyla ufaltır, der ki «Yâ Muhammed! (S.A.) Şu kemik çürüdükten sonra bunu Allahü Tealâ'nın dirilteceğini re'y eder misin?» deyince Resulullah «Evet yâ kâfir! Allahü Tealâ seni öldürdükten sonra diriltir ve Cehennem'e ithal eder» buyurur ve bu âyet nazil

olur. Bu rivayete nazaran âyet; (Übeyy) i red ve mezheplerini iptal için nazil olmuşsa da sebeb-i nüzûlün hususuna itibar olmayıp itibar elfazın umumuna olduğu cihetle bu âyet; haşrı inkâr eden her ferdi red içindir.

*
**

Vâcip Tealâ haşir hakkında insanın husumetini icmalen beyan ettikten sonra o husumeti tafsil ve keyfiyetini beyan etmek üzere :

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[**İnsan husumete cür'et ederek bizim şanımızda acîb bir kıssa irad etti, bu iradı hakikatta emr-i garîb ve garabette mesel gibidir, kendi âleminde insan öldükten sonra ihyasını uzak addeder, kudretimizi kendi kudretine kıyas ve aczimizle hükmeder, kendinin iptida-yı hilkatını unutur, der ki «Çürümüş olduğu halde kemiği kim ihya edebilir, çürümüş kemiğin ihyası mümkün müdür?»**] İşte böyle diyerek muârazada bulunur ve şiddetle haşrı inkâr eder. Halbuki iptidaen gayet hakîr bir damla sudan suretleri muhtelif azalarla insanı halketmeye kaadir olan zat-ı ulûhiyetimizin ölmüşleri ihyaya kaadir olacağına hükmeder de inkâra cesaret etmezdi. Çünkü haşir; iptida-yı hilkattan çok ehvendir. Zira; iptida-yı hilkatta birbirine eczaları müşabih olan meniden eller, kollar, kulaklar ve gözler gibi birbirine benzemeyen a'zaları halkla beraber o a'zalara yekdiğerine muhalif olarak akıl, söz, dil ve işitmek gibi havassı tevdi ile ind-i ulûhiyetinde mahlûkat-ı sairę üzerine mükerrem kılan Allahü Tealâ çürümüş eczaları toparlamakla halkedeceği evleviyetle sabit olduğunu itikad eder de itiraz etmezdi.

İnsanın müteşabihülecza' bir nutfeden muhtelifüla'za ve kavî olarak halkolunması Vâcibülvücud'un fâil-i muhtar olduğuna delâlet ettiğinden tabiiyyûnu kendi hilkatlarıyla reddederek insafa davet eder. Çünkü; eğer tabiat vasıtasıyla olsaydı ecza-yı asliyesinde muhalefet olmayan meniden halkolunan azalar da muhalif olmazdı, halbuki muhaliftir. Şu halde fâil-i muhtarın ihtiyarıyla olur, tabiatın te'siriyle değildir.

Nisâbûrî ve Kazî'nin beyanlarına nazaran bu âyet; kemikte hayat bulunduğuna ve ölmüş hayvanın kemiği necaset olduğuna delâlet eder. Zira; hayat kemiğe taallûk edince kemikte hayat olacağı gibi hayatın arkası mevt olduğundan kemiğe mevt de taallûk edeceği aşikârdır. Amma eimme-i Hanefiye indinde kemik tahirdir. Zira; kemikte hayat olmaz. *Âyet-i celilenin manâsı:* [Hayatı, his ve idraki olan bir cisme eski hali üzere kemiği iâde eder] demektir, yoksa kemiğe hayat veril manâsına değildir.

***

Vâcip Tealâ haşrı inkâr eden müşriklerin muhasamalarını beyandan sonra onları ilzam ve iskât tarikıyla cevap vermek üzere :

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Ey habibim! Sen haşrı inkâr eden kâfirlere cevap olarak de ki «İptidaen meniden kemiği icad eden Allahü Tealâ tekrar ihya eder. Zira; ihyasında bir mani yoktur. Çünkü; mahlûkatının her cüz'ünü bilir. Binaenaleyh; bir insanın çürümüş eczalarının herbiri nerelerde olduğunu bildiğinden herbirini olduğu yerden cem'ederek ihya eder.»]

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile haşrı inkâr edenlerin şüpheleri; meyyitin eczasının herbir cüz'ü bir yerde olup bunu toplamak müşkül olmasıdır. Bu şüphelerini Cenab-ı Hak (وهو بكل خلق عليم) cümle-i celilesiyle izale buyurmuştur. Çünkü; Allahü Tealâ insanın ecza-yı asliye ve fer'iyesinin nerelerde olduğunu bilince o eczaların bazısı maşrıkta, bazısı mağripte olsa dahî onları cem'edip birbirine raptetmesinde işkâl yoktur, herbirini bir yere toplar, onların eski şekillerini iâde eder, hayat verir. Hatta vuhuş ve tuyurun eklettiği eczaları dahi toplar. Çünkü; kudretullaha karşı bir hail yoktur.

***

Vâcip Tealâ haşrı inkâr edenleri ilzam için insanın hilkatında olan acaip ve garaibi beyandan sonra haşrın imkânının vukuunu ispat eder delil-i âharı beyan etmek üzere :

الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَاراً فَاِذَٓا اَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Çürümüş kemikleri şol zat-ı ecell ü a'lâ ihya eder ki o zat sizin için yeşil ağaçtan ateş halketti de derhal siz o ateşten yakarsınız ve çok zaman ondan intifâ' edersiniz. Şu minval üzere yeşil ağaçtan ateşi halka kaadir olan Allahü Tealâ emvatı ihyaya kaadir olmaz mı?]

Yani; Vâcip Tealâ halkın eczalarını yekdiğerinden ayırmaya ve her şahsın eczalarını yekdiğerine rabıtla imtizac ettirmeye neden kaadir olmasın? Elbette kaadir olur. Zira ; Vâcip Tealâ şol alîm ü hakîmdir ki sizin için yeşil ve kendisinden su damlayan ağaçtan ateş halkediyor. Halbuki ateşle su beyninde zıddiyet ma-lûmdur, bunu inkâra mecaliniz de yoktur. Çünkü; siz daima ondan ateş yakıp intifâ' ediyorsunuz. Şöyle su damlayan ağaçtan ateşi halka kaadir olan Allahü Tealâ ölmüş insanları ihyaya neden kaadir olmasın?

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (İbn-i Abbas) Hazretlerinin rivayetine nazaran *yeşil ağaç* la murad; *(merh) ve (afar) isminde iki nevi ağaçtır.* Arabistan'ın bazı nahiyelerinde mevcuttur. Dağ başlarında ateş yakmak isteyenler bu ağaçtan iki budak keserler. Merhi afara vurunca biiznillâh ateş çıkar, ondan ateş tutuşturmakla intifâ' ederler, halbuki her ikisinden de su damlar. Bu intifâ'ları *istimrar ve devam* üzerine olduğuna işaret için *ateş yakarsınız* manâsına olan (توقدون) lâfzı *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygasıyla varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ haşrın vücuduna delâlet eden âfâkî ve enfüsî bazı delâili beyandan sonra delâil-i âfâkiyeden daha büyüğünü beyan etmek üzere :

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Haşrı inkâr eden kâfirler insanları ihyaya bizim kudretimizi inkâr ederler de düşünmezler mi gökleri bu kadar cesamet ve yükseklikte, yerleri şu azamet ve süfliyette halkeden Hallâk onların emsalini halketmeye kaadir olmaz mı? Elbette kaadir olur. Bu kadar âlem-i ulvî ve süflîyi halka kaadir olan Allahü Tealâ'nın öldükten sonra insanları halka ve ihyaya kaadir olacağı evleviyetle sabit olmaz mı, nasıl kaadir olmasın? Vâcip Tealâ kemâl-i kudret ve azametle halkedicidir ki nice yüzbinlerce mahlûkatı mevcuttur, cemi-i mevcûdâtı bilicidir, ezelen, ebeden herbirine tafsil üzere ilmi lâhiktir. Geçmiş, gelecek mevcudattan hiçbir zerre ilminden ve kudretinden hariç değildir.] Çünkü; cümlesi ilm-i İlâhide mahfuz ve yekdiğerinden mümtazdır. Bunların cümlesi Vâcip Tealâ'ya nispetle kolaydır, nasıl kolay olmasın?

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾

[Allahü Tealâ'nın hal ü şanı birşeyi murad ettiğinde o şeye *ol* emrini vermektir. Canib-i İlâhiden o şeye *ol* emri gelince o şey derhal olur, asla taahhur etmez, mühlet ve müsaade verilmez.] Zira; emr-i İlâhi ve kaza-yı sübhânînin sür'at-ı nüfuzunda asla taahhur yoktur. Binaenaleyh; *ol* emri gelince me'mur ve mahkûm olan şey hemen olur, olmamak imkânı yoktur. Çünkü; imtinâ' etmek veyahut biraz durmak veyahut âlet isti'mâl etmek gibi şeyler tasavvur olunmadığından derhal sahra-yı vücuda arz-ı endam etmekten başka çare olamaz.

*
* *

Vâcip Tealâ zat-ı ulûhiyetinin herşeye kaadir ve herşeyi bildiğini beyandan sonra cemi-i nekaisten münezzeh olduğunu beyan etmek üzere :

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Birşeyin vücudunu iradede emr-i İlâhi derhal nafiz olup kudretinin te'sirinden hiçbir şey kurtulamayınca Vâcip Tealâ'ya tesbih ve cemi-i nekaisten tenzih ederim ki cümle eşyanın mülkü ve tasarrufu kendi yed-i kudretindedir. Binaenaleyh; iâde-i emvat ve cem-i ma'dûmât gibi şeylerden âciz olmaktan münezzeh ve müberrâdır, müşriklerin isnad ettikleri nevakıstan şan-ı ulûhiyeti âlî ve mukaddestir. Nasıl mukaddes olmasın? Sizin cümlenizin mercii niz ancak odur, onun gayrı bir merci' yoktur. Binaenaleyh; cümleniz onun huzur-u manevîsine rücû' edersiniz.]

M e l e k û t ; bir şeye malik olmakta mübalâğa manâsınadır. Yani herşeye malik olmak Allahü Tealâ'ya mahsustur, Allah'ın gayrı hiçbir şeye hakîkî malik yoktur. Şu halde insanların malikiyetleri ârızîdir, hakîkî değildir. Bundan evvelki âyetler Vâcip Tealâ'nın cemi-i nekaisten tenzihini icab ettiğine işaret için *tefria* delâlet eden (ف) lâfzıyla varid olmuştur. Bu âyet-i celile; âhireti, haşrı, neşri ve vahdaniyeti icmalen beyan etmiştir. Çünkü; herşeyin melekûtu yed-i kudretinde olmak; şeriki ve nazirî olmadığına delâlet ettiği gibi eşyada onunla beraber kat'iyen bir mutasarrıf olmadığına dahî delâlet eder. Merci-i hakîkî ancak o olmak ise âhiretin vücuduna delâlet eder.

(İbn-i Abbas) Hazretlerinin rivayetine nazaran (Sure-i Yasin) in fezaili hakkında ehadis-i celile mevcuttur. Meselâ «Herşeyin kalbi var, Kur'an'ın kalbi (Yasin) dir. Binaenaleyh; bir kimse Allahü Tealâ'nın rızası için (Sure-i Yasin) i okursa Allahü Tealâ onun günahlarını mağfiret eder ve yirmi iki kere (Yasin) in gayrı Kur'an'ı okumuş gibi olur» hadis-i şerifiyle yine Resulullah'ın «Hangi müslim melekülmevt geldiğinde yanında (Yâsin) okunursa her harfi başına on melek nazil olur, ölecek kimse huzurunda saf bağlar, istiğfar ederler, gaslinde hazır bulunurlar, cenazesine ittibâ' ederler, namazını kılarlar. Hatta defninde hazır olurlar, Cennet şarabından şerbet gelip içmedikçe onun ruhu kabzolunmaz» buyurduğu mervidir. Şu halde ehl-i İslâmdan vefat edecek kimsenin yanında bulunanlara lâzım olan (Sure-i Yasin) i kıraat etmektir.

***

SURE-İ SÂFFÂT

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Yüz seksen iki* âyeti havidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالصَّٓافَّاتِ صَفًّاۙ ﴿١﴾

[Huzur-u İlâhide saf bağlamakla safbeste olan meleklere yemin ederim ki sizin ma'budunuz birdir, şerik ü nazîrden münezzehtir.] *Yahut* **[Gökyüzünde kanatlarını döşemiş, emr-i İlâhinin zuhuruna intizar ederek safbeste olmuş meleklere yemin ederim.]** *Yahut* **[Zat-ı ulûhiyetin şüûnâtı etrafında saf bağlamış, tecelliyat-ı İlâhiyenin zuhurunu gözetmekte olan meleklere kasem ederim ki sizin ma'budunuz vâhid-i hakîkîdir.]**

Saf; *nesak-ı vâhid üzere sıraya dizilmektir.* Bu makamda saf; *meleklerin sıfatları ve şanlarıdır.* Yeryüzünde ehl-i imanın cemaatla namazda saf bağladıkları gibi gökyüzünde melekler emr-i İlâhiye safbeste olarak intizar ettiklerinden *meleklere* sâffât denilmiştir. İnsanların mahlûkata yemin etmeleri caiz değilse de Allahü Tealâ'nın bazı mahlûkatının şerefine işaret için yemin etmek âdetidir. Şu halde meleklere yemin; taraf-ı İlâhiden meleklerin şanlarını âlî kılmaktır.

فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًاۙ ﴿٢﴾

[Âleminin intizamına müteallik tedbirattan Hak Tealâ ne emrederse onu alelacele, yerine getirici, havada bulutları irade-i İlâhiye veçh üzere mahalline zecredici, sürücü ve ilhâmâtla nası gü-

nahlardan men ve zecredici ve şeytan'ın şerrinden defedici melek- lere yemin ederim ki sizin ma'budunuz birdir. *Yahut* **Nası masi- yetlerden meneden ahkâm-ı Kur'aniyeye yemin ederim ki sizin mabudunuz şerik ve nazîrden münezzehtir.]**

فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا ۝

[Semadan nazil olan kitapları tilâvet eden enbiya-yı kirama yemin ederim ki sizin ma'budunuz birdir.]

اِنَّ اِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ ۝

[Tahkik sizin ma'budunuz elbette birdir.]

Yani; salevat-ı hamseyi ve bilhassa teheccüd namazını eda için ayak üzeri safbeste olmuş, mevaiz ve nesayihle halkı menhiyattan men'-i tamla zecreden, âyat-ı İlâhiyeyi tilâvet ve şerayi-i Muham- mediyeyi dersle halka tefhim ve tebliğ eden ulema-yı âmilînin zat- larına kasem ederim ki sizin Rabbiniz birdir. *Yahut* i'lâ-yı keli- metullah için saf bağlamış gaziler ki onlar a'da-yı dinle mücahede için atlarını dizginleriyle zecretmekle beraber zikrullahı tilâvet eder ve tekbirle a'dâya hücum eden mücahidlere kasem ederim ki sizin ma'budunuz birdir.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (فالزاجرات), (فالتاليات) kelimelerinde bulunan (فا) lâfzı *evsaf beyninde tertibe işaret içindir.* Çünkü; bazı ulemanın beya- nına nazaran bu âyette beyan olunan şu üç sıfat ki *saf, zecir ve ti- lâvet; Kur'an'ın âyetlerinin sıfatıdır.* Zira; âyât-ı Kur'aniyenin ba- zıları tevhidi, bazıları Allah'ın ilm ü kudretini, bazıları nübüvvet ve âhireti, bazıları tekâlif-i ahkâmı ve bazıları ahlâk-ı haseneyi be- yan hususunda olduğundan her bir âyet kendi makamında sabit ve müretteb, tebeddül ve tagayyur kabul etmez derecede muntazam bulundukları cihetle mücahede sıfatta sebat eden eşhasa benzedik- lerinden *âyât-ı Kur'âniyeden* sâffâtla ta'bir olunmuştur. Binaena- leyh *z â c i r â t* la murad; *halkı menâhîden zecreden âyetlerdir. T â l i y â t* la murad; *a'mâl-i salihaya çalışmak vâcip olduğuna*

delâlet eden âyetlerdir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Tevhide, Allah'ın ilmine, kudret-i kâmilesine ve ahkâm-ı kat'îsine delâlet edip herbiri kendi makamında sabit ve vazifesine delâlette kusur etmemekte a'dâ karşısında sebat eden askerlere benzeyen âyetlere ve nası günahlardan meneden ve a'mâl-i hayra delâlet eden âyetlere kasem ederim ki sizin ma'budunuz birdir] demek olur.

(ان الهكم لواحد) cümle-i celilesi *kaseme cevaptır,* vahdaniyeti kasemle beyanda muksemünbihin şanına ta'zim ve şerefine işaret olduğu gibi beyan olunan hükmü te'kid dahî vardır.

***

Vâcip Tealâ ma'budun vâhid olduğunu beyandan sonra vahdaniyetin delilini beyan etmek üzere :

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ

buyuruyor.

[Ma'budünbilhak birdir, şeriki, nazîri yoktur. Zira; ma'budünbilhak göklerin, yerin, onların arasında olan mahlûkaatın ve yıldızların tulû' eylediği maşrıkların Rabbisidir.] Şu kadar ki mahlûkatın Rabbi elbette vâhiddir. Çünkü; semâvâtla arzın vücud ve intizamı başkalarının imkânıyla beraber şu suret-i garibe ve san'at-ı bedia üzere bulunup asla tagayyur ve tebeddül etmemesi Vâcip Tealâ'nın vücuduna, vahdaniyetine, ilim ve kudretine açıktan delâlet eder ki asla şüphe götürmez.

Nisâbûrî, Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *m e ş a r ı k* la murad; *güneşin doğduğu mahallerdir.* Şemsin doğduğu mahallin hergün yenilenmesi, senede üç yüz altmış beş günde asla tahallüf etmeyerek intizam-ı daim üzere tulûu ve her günde o gün için ta'yin olunan mahalden doğup âhar mahalle tecavüz etmemesinde âsâr-ı rububiyet zahir olduğuna işaret için esmâ-i hüsnâ içinden *Rab* ism-i celili varid olmuş ve her günün bir maşrıkı olduğu gibi kezalik her güne mahsus bir de mağrib varsa da maşrıkı zikirle mağribden iktifa olunmuştur. Çünkü; maşrıka mukabil elbet-

te mağribin vücudu lâzım olduğundan mağribi zikre hacet yoktur. Şu halde eğer bunların Rabbi iki olmuş olsaydı elbette şu intizama halel gelirdi. Binaenaleyh; şu intizamın halelden salim olarak devam etmesi Rabbi Tealâ'nın vâhid olmasına delil-i zahirdir.

Şarkta kulların intifâ'ı garptan daha çok olduğuna işaret için meşarık zikrolunmuştur. Bu âyet; vahdaniyetin delilidir, takriri şöyledir: «Sizin ma'budunuz birdir. Zira; sizin ma'budunuz semâvât ve arzın Rabbisidir. Her kim ki semâvât ve arzın Rabbisi ola, o ma'bud-u vâhiddir. O halde sizin ma'budunuz da vâhiddir».

***

Vâcip Tealâ semâvâtın, arzın ve aralarında olan mahlûkatın vahdaniyete delil olduğunu beyandan sonra semâvâtta olan yıldızların da vahdaniyete delâlet ettiğini beyan etmek üzere:

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan semâ-yı dünyayı yıldızlarla tezyin ettik ve taat-ı İlâhiyeden çıkmış, muannid olan her şeytandan semayı hıfzetmek için yıldızları halkettik.]

Yani; Biz Azîmüşşan küre-i arza yakın olan semâ-yı dünyayı yıldızların ziyneti, ziyası, herbirerlerinin eşkâl-i münasibeleri, tulû' ve gurublarında olan acîb ve garîb halleri ve yeryüzünden bakan insanların gördükleri veçhile gök kubbe üzerinde o ziyalı cirimlerin parlamalarıyla tezyin ettik ki görenler vahdaniyetimize istidlâl etsinler. Gerçi bu yıldızlar sevabit ve seyyare herhangisi olursa olsun göklerin sairlerinde dahî merkûzsa da ancak küre-i arz üzerinde bulunan insanların nazarında birinci semâda gibi göründüğünden tezyin; *sema-yı dünyaya isnad olunmuştur*. Çünkü; semanın cirimleri billûr gibi şeffaf olduğundan cümlesinin nakşı ve ziyneti birinci semâdan göründüğü cihetle diğerlerinin ziynetleri aynıyla birinciye de ziynet olduğu şüphesizdir. Binaenaleyh bu âyette beyan olunduğu veçhile cümle yıldızla ziynet; birinci semâ-

ya nispet olunmaya şayan ve lâyıktır. Yıldızlar vasıtasıyla semâyı taattan çıkmış olan her şeytanın şerrinden hıfzettik ki şeytan semaya çıkamaz oldu.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Fahri Kâinat'ın zuhurundan evvel şeytan'ın avenesi semâya çıkarlar ve meleklerden ileride vuku bulacak havadise dair bazı söz işitirler ve yeryüzünde kâhinlere ilka etmekle neşrederek halkın zihnini karıştırırlar ve itikatlarını ihlâl ederlerdi. Resul-ü Kibriya'nın zuhuruyla Cenab-ı Hak Resulünün şerefine bu misilli havadis neşretmekten şeytan'ı ve etbâ'ını menetmiştir. Çünkü; bu âyette beyan olunduğu veçhile şeytan semâya yaklaşınca melekler tarafından yıldızlar atılıp tesadüf eden şeytanın yıldızla yanıp helâk olduğu mervidir. Bazı yıldızın isabet etmeyerek kurtulanları da olup onların işittikleri sözleri birtakım yalanlar ilâve ederek neşrettikleri de olabilir. Binaenaleyh; şeytan'ın ekserisi yanmak korkusundan semâya çıkmaya cesaret edemezler.

Semayı tezyin eden yıldızlar iki kısım olup birisi daimi ve sabittir. Diğeri de icabında Allahü Tealâ icad edip şeytanları onunla tardettiğinden semânın ziyneti olan yıldızların tenakusu lâzım gelmez.

Semadan şeytan'ın tardı bizim peygamberimizin tulûundan evvel nadir olarak mevcutsa da bilkülliye tardolunmaları bizim peygamberimizin zuhuruyla hasıl olduğundan cümlesinin tardı Resulullah'ın mu'cizesindendir.

Şeytan'ın ateşten halkolunması yıldızlarla yanmasına mani değildir. Zira; şeytan'ın vücudunda olan ateş zayıf ve yıldızda olan ateş kavî olduğundan yıldızla şeytanlar yanar, mahv ü muzmahil olurlar. Binaenaleyh; «Ateş ateşle yanar mı?» unvanında varid olan suâl merduddur.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın yıldızlarla semâyı tezyin ve her şeytan'dan yıldızlar vasıtasıyla semâyı hıfzettiği ve yıldızlarda iki fayda olup birisi; semâyı tezyin, diğeri hıfzetmek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ semâyı şeytan'dan hıfzettiğini beyanından sonra hıfzın hikmet ve illetini beyan etmek üzere :

لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى

buyuruyor.

[Semâyı şeytan'dan hıfzettik ki onlar melâ'-i a'lâmın sözlerini işitemesinler, işitmek arzusunda dahî bulunmasınlar.]

Yani; semâvâtta sakin olan meleklerin zikirlerine, esrarına vakıf olmasınlar ve sözlerini işitmesinler için Biz Azîm-üşşan şeytanlardan semâyı hıfzettik.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *m e l â ' - i a ' l â* ile murad; *melâike ve belki meleklerin eşrafıdır.* Çünkü; şeytan'ın ve cinnin meleklere müşabehetleri ziyade olduğundan meleklere yaklaşmak istidadını haiz oldukları için Cenab-ı Hak onları meleklere yaklaşmaktan menetmiştir. Zira; şeytan'ın insana adaveti ziyade olduğundan meleklerden insanlara müteallik işittikleri havadisi aksine döndürmekle insanları tarik-ı haktan çıkaracaklarına binaen Cenab-ı Hak onları semâya çıkmaktan tardetmiştir. Şu halde şeytan'dan semâyı muhafaza etmek; insanları onun şerrinden muhafaza etmektir.

***

Vâcip Tealâ semâdan şeytan'ı tardın hikmetini beyandan sonra tardın keyfiyetini ve nasıl tardolunduklarını beyan etmek üzere :

وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾ اِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Allah'ın taatından çıkmış olan şeytanlar semânın her tarafından şiddetle tardolunurlar ve melekler tarafından yıldızlar vasıtasıyla unf ü şiddetle zecrolunurlar ki bir daha dönmeye mecal-

leri kalmaz, onlar için âhirette azab-ı daim ve şedid vardır. Binaenaleyh; dünyada matrud ve âhirette muazzeb olurlar. Şu halde onlar meleklerin sözlerini işitemezler, illâ sür'atle kapıp kaçmak suretiyle ihtilâs ve sirkat edebilenler işitirler. Şeytan meleklerin sözlerini kapıp kaçınca hemen zaman geçmeksizin yakıcı ve parlayıcı bir yıldız onun arkasından atılır ki onu yakacak derecede şiddetle ta'kib eder, ekserisini yakar, ihlâk eder, aman vermez.] O ateşten kurtulabilenler azıcık bir ihtilâsla işittikleri sözlerle nasın zihnini idlâl ederek zuafa-yı enamdan birçoklarını yoldan çıkarırlar. Bu misilli şeytanlar insanlardan eşkiya, yolkesen, kaçakçı ve haydut güruhlarına benzerler ki bunlar bir aralık her ne olursa olsun göze alıp, semâya saldırırlar. Bazısı helâk olur, bazısı eli boş olarak gelir, bazısı da bir iki kelime sirkat edip avdet ederek onunla halkın zihnini ifsada çalışır.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyete müteallik bazı delâili beyandan sonra haşre müteallik delillerini beyan etmek üzere :

فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! Sen küffar-ı Mekke'den suâl et ve haber al, halkolunmak cihetinden: Onlar mı kuvvetlidir, yoksa bizim halkettiğimiz sair mahlûkatımız mı kuvvetlidir? Halbuki Biz Azîmüşşan onları bulaşıcı çamurdan halkettik.]

Yani; şu sûrenin evvelinden beri beyan olunan mahlûkatın hilkatlarını Mekke ahalisi düşündülerse ey habibim! Sen onlardan suâl et ki onların hilkatları ve bünyeleri mi şiddetli ve kuvvetlidir, yoksa semâvât, arz ve onların arasında olan mahlûkatımız mı daha şiddetli ve kuvvetlidir? Elbette şu beyan olunan mahlûkatın daha kuvvetli olduğunu Kureyş inkâr edemezler. Çünkü; onların ekserisi gözle görüldüğü gibi cesametleri ve meleklerin kuvveti ve şeytanların işgüzarlığı cümlenin müsellemidir. Binaenaleyh; insanla-

rın gerek cisimleri, gerek sair hususatları semâvât ve arza nispetle gayet kolay ve ehvendir. Şu halde iptidaen bu kadar cesîm mahlûkatı ve kavî mevcudâtı icada kaadir olan Allahü Teâlâ öldükten sonra insanları ihyaya kaadir olamaz mı? Halbuki Biz Azîmüşşan onları bulaşıcı çamurdan halkettik. Kâfirler iptida-yı hilkatlarını düşünmezler de haşrı niçin inkâr ederler? Eğer kendi hilkatlarını düşünseler bunu inkâra cür'et etmezlerdi. Çünkü; iptida-yı hilkatları suyla toprağın karışmasından hasıl olan bulaşıcı çamurdan halkolan insanın vefat ettikten sonra dirilmesi neden kabil olmasın? Halbuki bir maddenin bir zamanda hayatı kabil olunca her zaman kabil olacağı aşikârdır. Çünkü; o maddeye hayatı bahşeden fâil-i muhtarın kudreti ve maddenin esası tagayyürden ve avarızdan salim ve bâkî olduğu için o maddeye hayatı iâdeye ve maddenin hayatı kabulüne bir mani yoktur. Binaenaleyh; çamur evvelâ hayatı nasıl kabul ettiyse âkıbetinde dahî öylece kabul edeceğinde şüphe yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanın çamurdan halkolunması ya Hz. Âdem itibarıyladır, yahut gıdanın esası nebatat olup nebatat ise suyla toprağın imtizacından hasıl olduğu gibi hayvanatın esası olan nutfenin de gıdadan olması itibariyle insanın cümlesi tıyn-i lâzipten yani *bulaşıcı çamurdandır.* Şu halde nutfenin gıdadan, gıdanın da suyla toprağın karışmasından olduğu cihetle insanların hepsi çamurdan halkolunmuştur.

***

Vâcip Teâlâ kâfirlerin haşrı inkârlarına Resulullah'ın taaccüb ettiğini ve kâfirlerin istihzalarını beyan etmek üzere :

بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Belki yâ Ekrem-er Rusül! Benim şu cesîm yerleri ve gökleri halketmeye kudretimle beraber kâfirlerin haşrı inkârlarına taaccüb ettin, senin taaccübünü de onlar istihza ederler.] Çünkü; bu

kadar büyük mahlûkatı halka kaadir olan Allahü Tealâ'nın emvatı ihyaya kaadir olacağı meydanda olduğu halde inkâr etmek taaccübe şayan olduğu gibi haşrın vukuunu birtakım delillerle ispat eden nebiyi dahî istihzaya cür'et etmeleri şayan-ı istiğrabdır. Zira; Resûlullah onları dünyevî ve uhrevî menfaatlarına davet ettiği halde onların istihza etmek gibi bir denaeti irtikâb etmeleriyle davete icabetten imtinâ'larına taaccüb ve istiğrabdan başka birşeyle mukabele olunamaz.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin halleri taaccübe şayan olduğunu beyandan sonra onların âdetlerini ve terceme-i hallerini tafsîlen beyan etmek üzere :

وَاِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾ وَاِذَا رَاَوْا اٰيَةً يَسْتَسْخِرُونَ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[O kâfirlerin devam üzere âdetleri kendilerine bir vaazla nasihat olunduğunda o vaazı kabul etmemektir, onlar Resullerinin sıdkına delâlet eden bir mucize gördüklerinde şiddetle istihza ederler ve «Şu görülen alâmetler ve mucizeler sihirden başka birşey değildir» derler.]

Bunlar vaazı kabul etmeyip enbiyayı istihzaları devam üzere âdetleri olduğuna işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygaları varid olmuştur. Zira; bunlar kemâl-i belâdet ve hamakatları neticesi daima doğru söze itiraz etmek ve Resullerinin vaazından intifâ' etmemek eskiden eskiye âdetleridir ki terkedemez bir hale gelmişlerdir. Binaenaleyh; o nebinin mucizesini istihza etmek ve sihir demekle nimet-i imandan dahî mahrum kalmışlardır.

Hulâsa; kâfirlerin vaazı kabul etmedikleri, mucizeleri istihza ettikleri, mucizelere «Açık sihirden başka birşey değil» dedikleri ve şu ahlâk-ı zemime onların âdet-i kerihеleri olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin vaazdan müteessir olmamak ve âyetleri istihza etmek gibi evsaf-ı zemimelerini beyandan sonra bu misilli ef'âl-i kabihalarının menşeini beyan etmek üzere :

أَءِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿١٦﴾ أَوَآبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[«Biz ölüp, toprak ve kemik olduğumuzda elbette dirilecek miyiz, bizden evvel geçmiş daha ziyade çürümüş olan babalarımız da mı dirilecek?» demekle haşrı inkâr ederler.]

Yani; Resulullah tarafından haşra ve kıyamette insanların tekrar hayat bulacaklarına dair âyetler beyan olunduğunda kâfirler şiddetle inkâr ederek derler ki «Bizler ölüp vücudumuzdan bir kısmı toprak, diğer bir kısmı kemik olduğunda mı dirileceğiz? Bizden evvel geçmiş, vücutlarından asla nişan kalmamış olan babalarımız da mı dirilecek? Böyle şey olur mu ve çürümüş vücut tekrar hayat bulur mu? Bunun imkânı var mı?» demekle haşrı inkâr ederler. Kâfirlerin bu sözden maksatları âhireti ve haşr ü neşri bilküllîye inkâr etmek olduğundan sözlerini *inkâra delâlet eden hemze-i istifham* ile ve cümle-i fiiliyeyi ismiyeye tebdille irad ettiler. Ba's'ın onların itikatlarına nazaran nefsinde mümteni' ve münker olduğuna işaret için hemze-i istifhamı tekrar ettiler. Meyyitin vücudunun toprak ve kemik olmasını inkârlarına medar addederek öldükten sonra insanın dirilmesi mümkün olmadığını kendi itikad-ı batıllarınca vücudun toprak ve kemik olmasıyla ispat ettiler, şu inkârlarını daha ziyade takviye etmek için kendilerinden evvel vefat etmiş ve çürümüş olan pederlerini dahî sözlerine ilâve ederek inkârlarını teşdit eylediler. İşte şu itikad-ı batılları onları nasihat kabul etmemeye, âyetleri istihzaya ve mucizeye sahirdir demeye sevketmiş ve cür'et vermiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin haşrı inkârlarını beyandan sonra onlara cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ نَعَمْ وَاَنْتُمْ دَاخِرُونَۚ ﴿١٨﴾ فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişan! Sen haşrı inkâr edenlere cevap olarak de ki «Evet, siz ve sizin babalarınız zelil ve hakir olarak haşrolunacaksınız. Zira; kıyamet ve haşir ancak bir sayhadan ibarettir. Sizin itikadınız gibi haşir güç birşey değildir». Binaenaleyh; o sayha-i vahide vuku bulunca derhal görülür ki emvatın cümlesi ayak üzerinde birbirlerine bakıyorlar.] Çünkü; diğer âyetlerde dahî beyan olunduğu veçhile kıyamet İsrafil (A.S.) ın sûra bir defa üfürmesinden hasıl olan sada ile kopar. İkinci defada sûra üfürmesinden hasıl olan sada ile insanlar dirilir, ayak üzerine kalkarlar. Sûrdan çıkan sadada «Ey çürümüş kemikler, eskimiş deriler ve dağılmış eczalar! Biiznillâh kalkın» lâfzları bulunacağı mervidir. «İnsanların kabirlerinden kalktıklarında nazar edecekleri nedir?» suâline cevabın «Kendilerine vâki olan ahval ve tekzib ettikleri hâdisenin zuhurudur veyahut yekdiğerinin ahvalidir» denir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile sadanın mevtte ve hayatta te'siri yoktur. Zira; her ikisini Hâlik Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; bu sada her ne kadar insanların emvat oldukları zaman vâki olacaksa da Allahü Tealâ emvatın eczalarına sadayı işitecek kadar kuvve-i sâmia halketmekle eczalara işittirir. Zira; Allahü Tealâ dilediğini işler, irade ettiğini hükmeder, hükmüne bir mani yoktur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile İsrafil'in sadası koyun çobanının koyunu gittiği yerden döndürmek ve zecretmek için irad ettiği sadaya benzeyip emvatı haşra iâde için olduğuna işaret zımnında saday-ı kıyamete (زجرة) denmiştir.

***

Vâcip Tealâ kıyametin elbette vâki olacağını beyandan sonra âsîlerin kabirlerinden kalkınca hasret ve nedametlerini izhar için söyleyecekleri sözlerini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ۝

buyuruyor.

[Kabirlerinden kalkıp kıyametin dehşetini görünce âsîler derler ki «Ey bizim helâkimiz gel! Bizim yanımızda hazır ol. Zira; bugün a'mâlimizle cezalanacağımız bir gündür.] Binaenaleyh; helâkimizin zamanı gelmiştir. Çünkü; a'malimiz bütün şer olduğundan cezamızın da bizim helâkimizi mucip azap olacağında şüphe yoktur» demekle izhar-ı esef ederler. Onlar yevm-i cezaya iman etmediklerinden o gün zuhur ediverince dünyada işitip de iman ettikleri şeylerin cümlesi doğru olduğuna kanaat hasıl olunca kendilerine ârız olan dehşet ve havf ü haşyet neticesi olarak hasrete delâlet eden sözlerle helâki davet ederler.

Çünkü; (الخائن خائف = Hıyanet eden korkar) fehvasınca başına gelecek belâyı bilince kemâl-i hayretle helâki çağırmaktan başka birşeye eli değmez.

*
* *

Vâcip Tealâ helâki kendilerine çağırdıkları zaman âsîlere melekler tarafından başlarına kakmak suretiyle verilecek cevabı beyan etmek üzere :

هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ۝

buyuruyor.

[Kâfirleri tevbih suretiyle melekler derler ki «Ey kâfirler! İşte şu gün hakla batıl beynini tefrik eder ve kötülük edenlere azapla, iyilik edenlere ihsanla cezayı hükmeder bir gündür ki o günü siz tekzib ederdiniz.] İşte o yalandır dediğiniz gün geldi. Cezanızı göreceksiniz. Zira; bugünde zahire itibar yok, ancak itibar; hakikatadır.» İşte melekler böyle demekle kâfirleri tekdir ederler. *Yahut* Beyzâvî'de beyan olunduğu veçhile bu kelâm kâfirlerin bazısının bazısına hitabıdır. Çünkü; hakikat meydana çıkınca yekdi-

ğerine atf-ı cürüm etmek suretiyle itab ederek «İşte bugün tekzib ettiğiniz gündür» diyerek birbirlerini levmetmek isterler. *F a s ı l ; hüküm ve iyiyle kötü aralarını tefrik etmek* manâsınadır. *Kıyamet gününde iyiler kötülerden ayrılacağı için o güne* yevm-i fasıl denmiştir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i narın melekler tarafından tevbih olunacaklarını beyandan sonra canib-i İlâhiden onlar haklarında vâki olacak hitabı beyan etmek üzere :

احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٢٢﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette canib-i İlâhiden meleklere hitaben «Zulmeden kimseleri ve onların ahbaplarını, kendi dinlerinde olan zevcelerini ve Allah'ın gayrı ibadet ettikleri putlarını cemedin ve Cehennem yolunu onlara gösterin, Cehenneme'e sevkedin.»] denir. Çünkü; kıyamette herkes kabirlerinden kalkınca kâfirler o günün şiddetini görüp nefislerine helâki davet etmeleri üzerine Allahü Tealâ meleklere emir verir; «Nefislerine ve gayra zulmeden zalimleri, onların hempâlarını ve ma'budlarını cem'edin ve Cehennem'e sevkedin» buyurur ki onlar kendilerinin ehl-i Cehennem olduklarını bilsinler.

Taberî'de beyan olunduğuna nazaran *C a h î m ; Cehennem'den dördüncü kapının ismidir. E z v a c* la murad; *zalimlerin karıları olmak* ihtimali olduğu gibi *fiil-i zulümde onlara iştirak eden mukarinleri olmak* ihtimali de vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Zalimleri zalimlerle, zanileri zanilerle, sârıkları sârıklarla, şarap içenleri şarap içenlerle, velhasıl herkesi kendi akranıyla haşredin ve Cehennem'e beraber sevkedin] demektir.

وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ ﴿٢٤﴾

[Mevkıfta durdurun onları. Zira; onlar amellerinden sual olunacaklardır.]

Yani; onları Cehennem'e sevketmek hakkında meleklerin aldıkları emir üzerine sür'atla sevke başlayınca canib-i İlâhiden meleklere «Siz zalimleri mevkıfta hapsedin, birden Cehennem'e götürmeyin. Zira; onlar itikatları ve amelleri cihetinden suâl olunacaklardır» buyurmakla mevkıfta durdurulmalarına emir verilir ki muhasebeleri görüldükten sonra Cehennem'e gitsinler de bir diyecekleri kalmasın. Şu halde onları mevkıfta hapsetmek; istirahatları veyahut affolunmaları için değil, belki muhasebeleri içindir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlere sorulacak suâllerden bazısını beyan etmek üzere:

مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor:

[Mevkıfta hapislerine emir verilen canîlere denir ki «Size ne oldu ki azaptan halâsınıza dair birbirinize muâvenet etmiyorsunuz.] Halbuki dünyada şer olan işlerde birbirinize muâvenet eder ve âhirette dahî öyle olacağız diyordunuz. Nerede kaldı o sözleriniz? Neden birbirinizi azaptan kurtaramıyorsunuz?»

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile bu suâl onları terzil, tekdir ve âleme rüsvâ kılmak ve dünyadaki itikad-ı batıllarını herkese bildirmek içindir. Şu tekdirin te'siri ziyade olsun için yardıma pek ziyade muhtaç oldukları zaman bu suâl irad olunmuş ve bu zamana te'hir edilmiştir. Çünkü; bu suâlin vürudu onların gayet muzayakada olduğu zamanda olduğundan elbette te'siri ziyade olur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin birbirlerine nusret edemediklerini beyandan sonra onların o vakitte ne gibi bir vaziyet alacaklarını beyan etmek üzere :

بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[**Belki o günde onlar itaat ve inkıyad edicilerdir.**] Zira; acizleri zahir olup bütün hile kapıları kapandığından gayet düşkünlerdir ki şeytanetlerine revaç kalmamış, i'tizar yolları kapanmıştır. Binaenaleyh; başlarını yere eğip rezilane düşünmekten başka çareleri yoktur. Yahut [**Bazısı bazısına selâm verir, birbirlerini terzil ederler**] demektir. Veyahut [**O günde herkes kendi nefsinin selâmetini arzu eder**] demektir.

وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٢٧﴾

[**O günde inkıyaddan başka çare olmayınca yekdiğerine karşı mücadele etmek üzere bazısı bazısına teveccüh eder ve birbirlerinden suâl ederler.**] Bu suâl; husumet üzere bir suâldir. Binaenaleyh suâlin hulâsası; herbirinin yekdiğerine karşı atf-ı cürüm etmek ve kabahatı âharına isnad etmekten ibarettir. Suâl avene tarafından reislerinedir veyahut kurenadan bazılarının diğerlerinedir.

***

Vâcip Tealâ suâllerinin keyfiyetini beyan etmek üzere :

قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ ﴿٢٨﴾ قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ
مِنْ سُلْطَانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[**Etbâ'ları reislerine derler ki «Siz bizim sağ tarafımızdan gel-**

diniz. Bizi kandırmak için vâhî delilller serdettiniz, bir takım günahları din ve amel-i salih gibi gösterdiniz, bizi iğfal etmek için her türlü hile ve desaisi düşündünüz ve bütün mazarratı bize menfaattır diyerek aldattınız ve biz de sizi ukalâ zannıyla inandık, tebaiyet ettik. Halbuki yalancı olduğunuz şimdi tezahür etti ve sizze tebaiyetimizden dolayı helâk olduk» demekle reislerini muâhaze etmek istemeleri üzerine rüesa onlara mukabele ederek, derler ki «Bizim dünyada sizin üzerinize kahr u galebemiz olmadı ki biz sizin ihtiyarınızı elinizden alalım da cebredelim. Zira; bizim sizin ihtiyarınızı alıp cebredecek kadar kudretimiz yoktu, belki siz tâğî bir kavimdiniz.] Binaenaleyh; azgınlığınızdan naşi iman etmediniz. Zira; kendi ihtiyarınızla tuğyana ısrar ve imandan i'raz ettiniz demekle kabahatlarının olmadığını beyan ederler. Rüesa kendilerini bir kaide-i fıkhiyeyle müdafaa ederler, derler ki «Bir işte hüküm işleyene ve bilfiil mübaşeret edenedir, yoksa sebep olana değildir. Binaenaleyh; biz sizin isyanınıza sebep olsak bile hüküm nispet olunmaz» demekle etbâ'larının şikâyetlerini reddederler.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile *y e m i n* -le murad; *hayrât ve saâdât* demektir. Buna nazaran « Siz bizim sağ tarafımızdan geldiniz» demek «Hayrat ve hasenat cihetini gösterdiniz ve günahları sevap diyerek bize işlettiniz» demektir. Çünkü sağ taraf; örfte ve şer'de eşref olduğundan *hayrât ve hasenâta* yemin ıtlakı vardır. Hatta Resulullah sağ tarafa muhabbet eder ve efâdıl-ı umurun sağ elle işlenmesini ve umur-u hasisenin de sol elle işlenmesini emrederdi. Hasenâtı yazan meleğin sağ tarafta, seyyiâtı yazan meleğin de sol tarafta bulunmakta olması sağ tarafın şerafetine delâlet eder. Kezalik yevm-i kıyamette iyi olan kimselerin defterleri sağ taraflarından ve kötü olan kimselerin defterleri sol taraflarından verilmesi dahî sağ tarafın şerafetine delâlet eder.

Yahut *y e m i n ; yüksek derece* manâsınadır. Buna nazaran «Siz bizim sağ canibimizden geldiniz» demek «Siz bize kendi indinizde yüksek derece göstermekle bizi aldattınız» demektir. Yahut *y e m i n ; hakikatta yemin* manâsınadır. Buna nazaran «Siz bize yeminle geldiniz» demek «Siz bizi yemininizle kandırdınız ve söylediğiniz sözlerin hak olduğunu yeminle te'kid ettiniz ve

bizi inandırdınız» demektir. Çünkü; kâfirlerin büyükleri etbâ'larını batıla sevketmek için yeminlerle kandırmaları âdetleridir. Nitekim zamanımızda birçok süfehâ sadedil ahaliyi dinsizliğe teşvikle iğfal edip yoldan çıkardıkları da görülmektedir. Rüesa zuafayı reddettikten sonra neticeyi beyan ederek derler ki :

فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَذَائِقُونَ ﴿٣١﴾ فَأَغْوَيْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غَاوِينَ ﴿٣٢﴾

[«**Madem ki siz ve biz âsîleriz. Rabbimizin azaba dair olan kavli bizim üzerimize vâcip oldu. Zira; biz o azabı tadıcıyız. Çünkü; biz sizi dalâlete davet ettik, lâkin davetimizi kabulünüze icbar yoktu, siz kendi ihtiyarınızla icabet ettiniz, dalâli hidayet üzere tercih ettiniz ve biz esasen isyana münhemik tâğîlerdeniz.**] Binaenaleyh; herkesi biz kendimiz gibi görmek isteriz. Çünkü; herkes kendi mesleğini sevdiği için cümle âlemin kendi mesleğinde olmasını arzu etmesi çok görülmez. Şu halde bizim sizi iğfalimizden dolayı bize itap lâzım gelmez ve biz bundan dolayı mahcup olmayız.Çünkü; sizi de kendimiz gibi yapmaya çalıştık. Siz nefsinizi muhafaza edeydiniz» demekle sözün hulâsasını söyler ve etbâ'larını iskât ederler.

***

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyetlerde büyüklerle küçükler arasında cereyan edecek muhaverenin neticesini beyan etmek üzere :

فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[**Tâbi ile metbû' arasında cereyan edecek muhavere şu tafsilâttan ibaret olunca o günde onların cümlesi azapta müştereklerdir. Zira; cümlesi tuğyanda müsavîlerdir. Biz bilûmum mücrimleri bu minval üzere mücazat ederiz.**] Çünkü gerek tâbi, gerek metbû, gerek hadim, gerek mahdum, gerek rüesa, gerek zuafa, hepsi dün-

yada dalâlette müşterek oldukları gibi âhirette azapta dahî müşterek olacaklarında şüphe olmaz.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile reislerinin azabı iki kattır: Birisi; kendilerinin dalâletine, diğeri; esafil-i nası idlâl ettiklerine mukabildir. Lâkin onların azaplarının iki kat olması asıl azapta esafile, müşterek olmalarına mani olmadığından âyette azapta müşterek oldukları beyan olunmuş ve ashab-ı cürmün kâffesine azab etmek âdet-i İlâhiyeden olduğuna işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygası varid olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklere azap edeceğini beyandan sonra azabın illetini beyan etmek üzere :

إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Mücrimlerin cezası azaptır. Zira; onları tevhide davet suretiyle «Allahü Tealâ'dan başka mabudünbilhak yoktur, ancak Allahü Tealâ vardır. Bunu lisanınızla ikrar ve kalbinizle tasdik edin» denildiğinde kabulden imtinâ' eder ve tevhidi itikad etmekten kendilerini büyük addederler.] Yahut **[Tevhide davet eden enbiyanın davetlerine icabetten kendilerini büyük saydıkları için icabet etmezler. Binaenaleyh; şirkin devamına son derece çalışırlar.]**

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile müşriklerin kibirleri ve şirke ısrarları devam ve istimrar üzere olduğuna işaret için *i s t i k b a r ; istimrara* delâlet eden *muzari* sıyğasıyla varid olmuştur. Bunları tevhide davet ise muhakkak olduğuna işaret için *tahkika* delâlet eden (إذا) âlfzı varid olmuştur.

Bunların tekebbürleri; kelime-i tevhidi söylemeye mi veyahut davet eden nebinin davetine mi? Her ikisine de ihtimali olduğu gibi kelime-i tevhidi tekellüme tekebbür; nebinin davetine icabete tekebbürü müstelzimdir. Binaenaleyh; tekebbürleri her iki cihete şamildir.

Hulâsa; müşriklerin muazzeb olduklarının illeti onların kelime-i tevhidi tekellümden imtinâ' etmeleri olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ muazzeb olduklarının esbabından birisi tevhidden istikbar etmeleri olduğunu beyandan sonra diğer sebebi nübüvveti inkâr etmeleri olduğunu beyan etmek üzere :

وَيَقُولُونَ اَئِنَّا لَتَارِكُوا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ ۝

buyuruyor.

[Onlar «Biz bir şair-i mecnunun kelâmından dolayı ma'budlarımızı terk mi edeceğiz?» derler.]

Yani; müşrikler muazzeb olurlar. Zira; onlar Muhammed (S.A.) e haşa cinnet isnad ederler ve şiire nispet ederek derler ki «Biz bir şair-i mecnunun davetine icabet eder de ma'budlarımızı terk eder miyiz? Elbette terketmeyiz». İşte müşrikler böyle demekle küfürde inatlarını izhar ederler ve putlara ibadet etmek âdetleri olup terkedemeyeceklerine ve terketmek kendileri için ayıp ve emr-i münker olduğuna işaret zımnında kelâmlarını *istifham-ı inkârîye* delâlet eden *hemzeyle* irad ettiler. Binaenaleyh; fahr-i Kâinat'ın akıl ve dehasını ve ilham-ı İlâhiyeyle hikmete muvafık sözünü ve işini idrakten âciz olduklarından cinnete ve şiire nispet etmekle kemâl-i hamakat ve belâdetlerini izhar eylediler. Çünkü; kendilerinde fazilet ve meziyet yok ki faziletin kadrini takdir etsinler.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulullah'ı tekzib ederek şan-ı risalete lâyık olmadık bazı evsafla tavsif ettiklerini beyandan sonra Resûlullah'ın nebiyy-i hak olduğunu ispatla kâfirleri reddetmek üzere :

بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾ إِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا
مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Belki Muhammed (S.A.) hak olan Kur'an ve Kur'an'ın mazmunu olan tevhidle geldi, evvel geçen resûlleri tasdik etti. Zira; enbiyanın cümlesi tevhidde ittifak etmişlerdi. Resûlullah da onların ittifak ettikleri tevhide davet etmekle cümlesini tasdik etmiştir. Ey müşrikler! Siz tekzib ettiniz. Binaenaleyh; elem verici azabı tadıcısınız, siz cezalanmaz, illâ kendi amelinizle cezalanırsınız. Ancak Allah'ın halis kulları azabı tatmazlar.] Zira; halis kullar ibadetlerini Allahü Tealâ'ya hasredip her amellerini rıza-yı Bari için işlediklerinden Cenab-ı Hak onları azaptan muhafaza eder. Binaenaleyh; onlar azabı tatmaktan müstesnadırlar. Çünkü azabı tadacakların azapları; ancak kendi günahlarının cezasıdır. Şu halde günahı olmayanlar azabı göremezler.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile bu âyet; Resulullah'a şair diyen kâfirleri red için gelmiştir. Zira; müşriklerin «Şairdir, mecnundur» demelerine karşı Vâcip Tealâ Resulünün getirdiği Kur'an şiir olmayıp hak olduğunu ve tevhide davet cinnet olmayıp rusül-ü kiramı tasdik olduğunu beyanla onların isnad ettikleri nalâyık ahvalden Resulünü tebrie ettiği gibi bu misilli lâyık olmadık şeyleri Resûlullah'a isnada cür'et eden müşrikleri, azabı tadacaklarını beyanla tehdid etmiştir.

Resûlullah tevhide davetle enbiya-yı sabıkanın mesleklerine sülûk edip tevhide dair onların serdettikleri delâil-i kat'iyyeyi daha ziyadesiyle irad ettiği cihetle onların ümmetlerine teklif ettikleri tevhidde doğru söylediklerini tasdik ve te'yid etmiştir. Eğer Resulullah tevhide davette mecnun olsaydı enbiyanın cümlesinin de mecnun olmaları lâzım gelirdi. Halbuki ey kâfirler! Siz onların birçoklarını tasdik ediyorsunuz. Şu halde nasıl olur ki aynı davada bazısının doğru olup bazısının da mecnun olduğunu iddiâya cür'et edersiniz demektir.

***

Vâcip Tealâ muhlis olan kullarının azaptan müstesna olduklarını beyandan sonra onlar yalnız azap görmemekle kalmayıp birçok nimetlere de nail olacaklarını beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُ وَهُمْ مُكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٤٣﴾ عَلَىٰ سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٤﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ ﴿٤٥﴾ بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[İşte şu ibadetlerini yalnız Allahü Tealâ'ya hasreden halis kullar için ebedî devam edeceği ma'lûm ve evsafı muayyen ve sırf telezzüz için eklolunan rızıklar vardır. Halbuki ehl-i Cennet o rızkı ekletmeleri zamanında nimetle dolu cennetlerde birbirine mukabil köşkler ve saraylar üzerinde mükerrem ve muhterem olarak telezzüz edecekler ve sürurlar içinde bulunacaklardır, yalnız bu kadar lezzetle de iktifa olunmayacak. Zira; onların başları üzerinde ellerinde kaynar pınarlar ve akar ırmaklardan gayet beyaz, sâfî ve berrak şaraplarla dolmuş kâselerle hizmetçiler dolaşır ve o şaraplar içenlere ayn-ı lezzetten ibarettir, asla keder yok. Gayet soğuk ve parlaktır.]

Bu âyette ehl-i Cennetin rızıklarının ma'lûm olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; Cennet'te rızkın her an, her saatta mevcut ve ta'mı tayyip, rayihası ve manzarası güzel olduğu ma'lûm bulunduğu gibi herkesin amelleri mukabilinde müstehak oldukları rızkın miktarı dahî ma'lûmdur. Ehl-i Cennet'in rızkı mücerret telezzüz için olduğuna işaret olmak üzere rızkın fevakihten yani meyvalardan ibaret olduğu beyan olunmuştur. Zira; ehl-i Cennetin vücutları ebediyete mütehammil ve gayet muhkem halkolunduğundan bekasında gıdaya muhtaç olmadığı cihetle Cennet'te rızık ancak telezzüz için olup beka-yı cisme tedâvi kabilinden gıda için olmadığına işaret olarak rızkın fevakihten ibaret olduğu beyan olunmuştur. Şu halde Cennet'te meşrubat ve me'kûlât cümlesi telezzüzden ibarettir. Binaenaleyh; *f e v a k i h ; rızk-ı ma'lûmu tefsir ve ta'rif için sevkolunmuş bir lâfz-ı şeriftir.*

Fevakihin vücudunu beyan Cennette her türlü nimetlerin

mevcut olduğuna işarettir. Çünkü fevakih; nimetlerin ednâsıdır. Cennet'te nimetlerin ednası olan fevakih yani meyveler mevcut olunca ondan daha a'lâ nimetlerin mevcut olacağı evleviyetle sabit olur demektir. Binaenaleyh; ednâyı zikirle a'lâyı zikre hacet görülmemiştir.

Ehl-i Cennet'in rızkı zahmetsiz ta'zim üzerine olduğuna işaret için nimeti bol Cennet'te mükerrem oldukları beyan olunmuştur. Çünkü; ta'zim ve tekrimden hâlî olan rızık, behaime mahsus olup dünyada bile insanların yiyip içmeleri ta'zim üzere olduğundan Cennet'te daha ziyade ikram ve ta'zim olacağı evleviyetle sabittir. İnsanların ahbap ve yaranıyla karşı karşıya sohbetle ekletmeleri süruru mucip olduğundan ehl-i Cennet'in karşı karşıya köşkler, saraylar, kürsüler üzerinde olacakları beyan olunmuştur ki ferahları ziyade olacağına işarettir. Hizmetçilerin pınar sularıyla daima başlarında dolaşacaklarını beyan; onların hiçbir şeye ihtiyaçları olmayıp herşeyin yanlarında hazır olacağına işarettir.

Hulâsa; Cennet'in rızkının evsafı, hassası ve vaktinin ma'lûm olduğu, o rızıkların yalnız telezzüz için eklolunup vücudun bekası ve ihtiyaç için olmadığı ve Cennet'in ekl ü şürbü ancak zevk u safa için olduğu, ehl-i Cennet'in ayn-ı nimet olan Cennet'te kürsüler üzerinde birbirlerine mukabil olarak mükerrem olacakları ve ellerinde içenlere ayn-ı lezzetten ibaret olan şaraplarla dolu beyaz kâselerle hizmetçilerin başları üzerlerinde dolaşacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in lezzet için şarap içeceklerini beyandan sonra şarabın bazı evsafını beyan etmek üzere :

لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Cennet şarabında helâk endişesi misilli bir gaile olmadığı gibi içenler o şaraptan asla sarhoş da olmazlar.] Zira; içenlere sıkıntı

vermek ve sarhoş etmek dünya şarabına mahsus olduğundan âhiret şarabında bu gibi yaramaz haller yoktur.

Bu âyette sarhoşluğun, şarabın başlıca fesatlarından olduğuna işaret vardır. Çünkü; *sarhoşluk* ve başağrısı gibi gaile (غول) lâfzında dahil olduğu halde gavli nefyettikten sonra aynıyla *sekir* manâsına olan nezfi dahî nefyetmek sekir, şarabın büyücek fesatlarından olduğuna işaret içindir. Şu halde Cennet şaraplarında başağrısı vermek, vücudu zedelemek gibi endişeler olmamakla beraber akıl gibi bir nimeti izale eden sekir de yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in me'kûlât ve meşrubatını beyandan sonra menkûhâtlarının bazı evsafını beyan etmek üzere:

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ ﴿٤٨﴾ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Ve ehl-i Cennetin yanlarında zevceleri var ki o zevcelerin gözleri gayet büyük, gözlerini kendi zevçlerine hasretmişler, hemen onlara bakarlar, onların gayrı başka kimselere bakmazlar. Keenne o zevcelerin vücutları örtülü, toz toprak gibi şeylerden mahfuz cüz'î sarılıkla karışmış gayet beyazdır.]

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile insanların levninde makbûl olan buğday rengi olduğundan Cennet'te hatunların rengi beyaz fakat mesture olduğu beyan olunmuştur ki sarıya meyyal olduğuna işarettir. Çünkü mesture olan renk; ekseriya buğday rengidir ki tagayyürden ve gubar gibi ârızadan salim olacaklarına işaret için *M e k n û n* yani *örtülü olacakları* beyan olunmuştur. Ehl-i Cennet'in hatunlarının meyl ü muhabbetleri ancak kendi zevçlerine olup âhara asla meyilleri olmayacağına işaret için gözleri ancak kendi zevçlerine bakıp başkasına bakmayacağı beyan olunmuştur.

(عين) *a ' y ü n ; büyük gözlü kimse* olduğundan nis-

van-ı Cennet'in büyük gözlü olacakları beyan olunmuştur. Çünkü; insanlarda ve bilhassa taife-i nisvanda büyük göz memduhtur. Binaenaleyh; Cennet'te taife-i nisvanın her güzellikleriyle beraber gözlerinin de büyük olacağı beyan olunmuştur.

***

Vâcip Teâlâ ehl-i Cennet'in me'kûlât, meşrubat ve menkûhalarını beyandan sonra birbirleriyle söz ve sohbetlerini beyan etmek üzere:

فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet'in her nimetleri yanlarında hazır olup bütün gumumdan kurtulunca birbirlerine teveccüh edip yekdiğerinden suâl ederek fezâil-i maâriften bahsederler ve dünyada başlarından geçen macerayı birbirlerine anlatırlar ve muhabbete başlarlar.] Çünkü; Cennet'te muhabbetten başka birşey yoktur.

***

Vâcip Teâlâ ehl-i Cennet'in birbirleriyle sohbetlerine işaretten sonra sohbetlerinin keyfiyetinden bazısını beyan etmek üzere:

قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ اِنّ۪ي كَانَ ل۪ي قَر۪ينٌۙ ﴿٥١﴾ يَقُولُ اَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّق۪ينَ ﴿٥٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَد۪ينُونَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennetten birisi esna-yı sohbette der ki «Dünyada benim için bir dostum vardı ve daima bana mukarindi, esna-yı muhaverede istihza etmek suretiyle bana derdi ki (Sen de mi kıyameti ve haşr ü neşri tasdik edip inanıcılardansın? Biz ölüp, toprak ve kemik olduğumuzda mı cezalanacağız?) İşte o dostum böyle demekle itikad-ı hak üzere beni tevbih ederdi.»]

Bu âyet-i celilenin mazmununa bugün binlerce muhavere şahittir. Zira; dinsiz kabilinden birtakım süfehanın pek sevdikleri mu'tekid dostlarıyla muhavelerinde her zaman bu gibi hezeyan cereyan etmektedir. Çünkü; o makule sefihler daima ehl-i dil ve saf Müslümanları itikatlarından dolayı tevbih etmekten utanmazlar ve kendi dinsizlikleriyle bilâperva iftihar ve dinsizliğini ukalâlıktan addederler.

*
**

Vâcip Tealâ doğru itikat taşıyanların, istihza edenleri Cehennem'de görünce cereyan edecek muhavereyi beyan etmek üzere :

قَالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾ فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[**Âyet-i sabıkada dünyada geçmiş olan muhavereyi anlatacağı beyan olunan kimse tekrar söze başlar, «Siz ehl-i nara muttali' oldunuz mu, o beni doğru itikadımdan dolayı tevbih eden dostumu size göstereyim mi?» demekle arkadaşlarını Cehennem tarafına bakmaya teşvik eder.**] Çünkü; kendisi o dostunun haline muttali' olur, Cehennem'in ortasında onu görür ve diğer yaranlarına onu gösterir ki bundan maksadı; şu hikâyesi doğru olduğunu anlatmak ve kemâl-i sürurunu izhar etmektir. Cennet'te Cehennem'e karşı pencereler olup ehl-i Cennet'in istedikleri zaman ehl-i Cehennem'in hallerini o pencerelerden temaşa edecekleri (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'ten birinin dünyada âhireti inkâra davet eden dostunu Cehennem'de görüp arkadaşlarına göstereceğini beyandan sonra ikisi arasında cereyan edecek muhavereyi beyan etmek üzere :

قَالَ تَاللّٰهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ ﴿٥٦﴾ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Ve Cennet'te bulunup arkadaşlarına Cehennem'deki dostunu gösteren kimse Cehennem'deki dostuna hitaben der ki «Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki dünyada sen beni itikad-ı batıla davet ve iğfal etmekle ihlâk etmeye yaklaşmıştın. Eğer Cenab-ı Hakkın bana hidayet nimeti olmamış olsaydı şimdi ben de sizin gibi Cehennem'de hazırlardan olurdum ve lâkin Rabbimin hidayet nimeti beni azab-ı Cehennem'den kurtardı.»] İşte Cennet'te bulunan kimse Cehennem'de bulunan arkadaşına böyle demekle dostunu tevbih ve kendi meserretini izhar eder. Bundan maksadı; dostunun dünyada tevbihine mukabil onu tevbih etmekle hüzün ve elemini arttırmaktır.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile şu mükâleme Cennet'le Cehennem arasından perdenin kalkması, mesafenin yaklaşması ve yekdiğerinin sözlerini işitmek suretiyle olur. Yahut Cehennem'de olan dostu her ne kadar sözünü işitmezse de mevtâya hitab eder, kendi kendine söyler ve Allahü Tealâ'ya, İslâm'ı tevfik etmekle azaptan kurtardığından dolayı hamdeder.

(كدت) (كاد) dan *yaklaşmak* manâsınadır. (اردين) *irdâ*'dandır. İrda'; *ihlâk* manâsınadır. (المحضرين) *şerre hazır olmakta* isti'mâl olunur. Bu makamda *n i m e t* le murad; *nimet-i iman ve hidayettir.* Şu halde *manâ-yı nazım :* [Ey kâfir dostum! Sen dünyada beni küfre teşvik etmekle ihlâk etmeye yaklaşmıştın. Eğer Rabbimin bana nimet-i imanı olmamış olsaydı ben de sizin gibi Cehennem'de hazırlardan olurdum ve lâkin nimet-i iman sebebiyle Rabbim beni Cehennem'den kurtardı] demektir.

***

Vâcpi Tealâ şu mükâleme bittikten sonra Cennet'teki zatın yine Cennet'teki arkadaşlarına söylediği sözünü alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ ﴿٥٨﴾ إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[«Biz bundan sonra ölücü değiliz, illâ dünyada bir kere öldük ve biz azap olunanlardan olmadık.»]

Yani; «Biz Cennet'te ebedî kalıcı ve nimetlerle tena'um edici olunca bundan sonra bir daha vefat edici olmadık. Ancak dünyada bir defa öldük ve bizler muazzep de değiliz. Çünkü; Cennet'e girdik, nimet-i İlâhiyeye nail olduk, ebeden bu nimetler içinde kalacağımız tahakkuk ve taayyün etmiştir» demekle Cennet'teki arkadaşlarına sürurunu izhar eder ve bu sözünü Cennet'te ölüm bir koç suretinde getirilip, kesildikten sonra ehl-i Cennet'e ölüm olmayacağı taayyün etmesine binaen söyler ve Cehennem'de olan dostuna işittirilir ki tekdir üzerine tekdir olsun.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bu âyet kabirde hayat ve ölüm olmamasına delâlet etmez. Zira; *m e v t e - i û l û* ile murad; *mahşerden evvel vâki olan ölümün cümlesine şamildir.* Binaenaleyh; kabirde hayat ve ölüm vardır, lâkin dünyada olan ölümün tetimmesinden olduğu için mevte-i ûlâda dahildir, kabirde hayat ânî olup ölüm de o nispette olduğundan hakikatta bir ölüm denilemediği cihetle âyet, kabirde azap olmadığına delâlet etmez.

*
* *

Vâcip Tealâ şu muhavere bittikten sonra söyleyecekleri sözlerini beyan etmek üzere :

إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هَٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[«İşte şu bizim Cehennem azabından kurtuluşumuz büyük bir kurtuluştur. Muhakkak onun fevkında bir kurtuluş olmaz. Binaenaleyh; şu maksad-ı aksaya nail olmak için amel edenler etsinler, yoksa birçok elem ve kederle dolu alelacele zail olan nimet-i dünya için amel etmesinler.»] Çünkü; insanın ömrünü değerli ve kıymettar birşeye sarfetmesi lâzımdır. İşte o da rıza-yı Barîye muvafık

a'mal-i salihayla fevz-i azîm olan Cennet'e nail olmaktır. Amel edeceklerin bu gibi makasıd-ı âliye için amel etmeleri vâciptir, yoksa ağrâz-ı hasise ve deniyye için ömrü azizini sarfetmek lâzım değildir.

Bu âyet-i celile; ehl-i taatı taata teşvik ve ehl-i ma'siyeti ma'-siyetten tenfir için sevk olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in me'kûlât ve meşrubatlarını ve amel ancak bunun için olmak lâzım olduğunu beyandan sonra ehl-i Cennet'in taamıyla ehl-i Cehennem'in taamı olan zakkum beynin-de olan farkı beyan etmek üzere :

أَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennetin şu beyan olunan nimetleri mi hayırlıdır, yoksa ehl-i narın taamı olan zakkum ağacı mı hayırlıdır?] Elbette Cen-net nimetleri hayırlıdır. Çünkü; mihnetten ârî ve yalnız lezzet ve sürurdan ibarettir. Amma zakkum, boğazdan geçmez, gumum ve humumla dolu, her tarafı şer ve meşakkattır. Binaenaleyh hayır; nimet-i Cennet'tedir, zakkumda değildir. Zakkum ağacında hayır olmadığı halde hayra nispet etmek kâfirleri istihza içindir. (نُزُلًا) *müsafir için hazırlanan me'kûlât, meşrubat ve sair ikramdır.* Şu halde ehl-i Cennet Cennet'e girdiklerinde herşeyden evvel görecek-leri şeyin ikram olacağına işaret için (نُزُلًا) ta'bir olunmuştur. Zira *n ü z ü l ; ansızın gelen misafire alelacele takdim olunan şeydir* ki bundan sonra ehl-i Cennet için gözler görmedik ve ku-laklar duymadık sayılmaz ve tükenmez nimetler olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ zakkum ağacını zikrettikten sonra zakkumu tefsir ve kâfirlerin itikatlarını reddetmek üzere :

إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ ﴿٦٣﴾ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan zakkumu zalimlere fitne kıldık. Zira zakkum, bir ağaçtır ki Cehennem'in tabanında biter. Zakkumun meyvesi çirkinlikte şeytanların başları gibidir.]

Yani; zakkum ağacını zalimlere iptilâ ve azaplarının izdiyadına muhakkak sebep kıldık. Çünkü; zalimler Cehennem ateşiyle ağaç arasında bir zıddiyet gördüklerinde Cehennem'de ateş içinde ağaç olacağını uzak addettiklerinden dolayı inkâr edip iman etmedikleri cihetle küfürlerinde ısrarla azapları tezayüd etmiştir. Zira; asıl küfürlerinde azap oldukları gibi bu misilli beyan olunan şeyleri inkârlarıyla da azap olacağı cihetle azapları ziyade olur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet nazil olunca sanâdid-i Kureyş bir mahalle içtima' ederek «Ağacın şanı yanmak ve ateşin şanı yakmaktır. Şu halde Cehennem'de ağaç nasıl olur, bunu akıl kabul eder mi? Muhammed (S.A.) bizi havsala-i beşerin kabul etmeyeceği şeylerle korkutuyor» dediler. Ebu Cehil onları evine götürüp cariyesine «Bize zakkum getir» diye emreder. Çünkü Yemen'de berberiler lisanında *z a k k u m ; hurma ve hurmanın göbeğine* denildiğinden Ebu Cehil hurmadan o lisan üzere zakkumla ta'bir etmiş ve cariyesi emri veçhüzere hurma ve göbeğini getirmiş, yemişler ve «İşte Muhammed (S.A.) bununla korkutuyor» diyerek gülüşmüşler ve Resulullah'ı istihza etmişlerdir. Bu istihzalarını red için Cenab-ı Hak zakkum ağacının Cehennem'in tabanında bittiğini ve meyvesinin şeytanların başları gibi çirkin olduğunu beyan buyurmuştur. Zakkumun meyvesini şeytanın başına teşbih; temsil ve tahyil kabilindendir. Çünkü; şeytanların çirkin bir mahlûk olduğu insanların zihninde yerleştiğinden çirkinliğe bir misal olarak irad olunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *z a k k u m Tihame diyarında biter, gayet acı ve yaprağı ufacık bir ağaçtır.* Ehl-i Cennet'in menzili

nimetler ve taamlar olduğu gibi ehl-i Cehennem'in menzili de zakkum ağacının çirkin meyveleridir. Küffar-ı Mekke Cehennem'de ateş içinde ağaç olamayacağını düşündüler de Cenab-ı Hakkın ateş içinde (semender) gibi hayvanı halkederek o hayvanın ateş içinde yaşayıp ateşle telezzüz ve tagaddi ettiğini düşünemediler. Hayvan ağaçtan daha nazik olduğu halde ateş içinde yaşayınca ateşin içinde ağacın yaşayacağı evleviyetle sabittir. Çünkü; Allah'ın kudretine birşey mani olamaz.

***

Vâcip Tealâ zakkum ağacının neden ibaret olduğunu beyandan sonra kâfirlerin dünyada inkârları mukabilinde âhirette yiyeceklerini beyan etmek üzere :

فَاِنَّهُمْ لَاٰكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[**Cehennem'de zakkum ağacı olunca kâfirler o zakkum ağacından yerler. Binaenaleyh; ondan karınlarını doldururlar.**] Zira; onlar için Cehennem'de zakkumdan başka birşey yoktur. Şu halde açlığın şiddetinden eklederler ve hırsla karınlarını doldururlar ve zebaniler tarafından ekle icbar edilir ki azapları teşdid olunsun. Çünkü zakkum; ayn-ı zehirdir. Şu halde ehl-i Cehennem ateşte azap olundukları gibi zehirden ibaret olan zakkumdan yemekle dahî muazzep olurlar.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in yiyeceklerini beyandan sonra içecekleri sularını beyan etmek üzere :

ثُمَّ اِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ اِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَاِلَى الْجَحِيمِ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[**Kâfirler zakkumla karınlarını doyurduktan sonra o zakkum üzerine sıcak su içerler ve onunla karıştırırlar.**] Çünkü; zehir gibi

zakkumu yiyince hararetleri artar. Binaenaleyh; suya ihtiyaç messedince zebaniler onları gayet sıcak suyun olduğu mahalle götürür ve hararetleri nispetinde ondan içerler ve yedikleri zakkumla karıştırırlar. **[Suyu içtikten sonra dönerler, mahall-i aslîleri olan Cehennem'e gelirler. Zira; onların mercii elbette Cehennem'dir.]** Çünkü; başka mercileri yoktur. Koyunu çobanın ağıldan çıkarıp suya götürüp tekrar ağıla getirdiği gibi zebaniler de bunları Cehennem'in bir mahallinde olan suya götürür, tekrar yerlerine getirirler.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile (ثُمَّ) kelimesi bu makamda *taahhur ve temdid-i müddet içindir.* Çünkü; *zakkumu eklettikten bir müddet sonra sudan içeceklerine işaret için* (ثُمَّ) gelmiştir. (شَوْباً) *karıştırmak* manâsınadır. (حَمِيمٍ) gayet sıcak sudur. Binaenaleyh; gerek zakkum ve gerek hamim her ikisi de ehl-i Cehennem'in azaplarını teşdid içindir. Çünkü hamim denilen su, içince barsaklarını dökecek kadar sıcaktır.

Cennet-i A'lâ'nın ayrı ayrı tabakaları olduğu gibi Cehennem'in de ayrı ayrı derekeleri vardır ki ateşle azap, açlıkla azap, açlık derdiyle zakkumdan yemekle azap ve hararetin verdiği ilcaat üzerine sıcak sudan içmekle azap gibi.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin azaplarının şiddetini beyandan sonra azaba istihkaklarının sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلَىٰ آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Kâfirler şu beyan olunan azaba müstehaklardır. Zira; onlar babalarını dalâlette buldular, onların izlerine ittibâ' ve iktidaya sür'at ettiler. Hatta dakika bile fevtetmeksizin babalarını taklid ederlerdi.] Çünkü; babalarının meslekleri hak veya batıl olduğuna dair tetkikatta bulunmazlar ve sülûk ettikleri mesleğin hakkaniyetine müteallik ellerinde bir delil olmadığı halde hiç düşünmeksizin takib ederlerdi.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyet kâfirlerin envâ'-ı azaba istihkaklarının illetidir. Binaenaleyh; taklidin mezmum olduğuna dair Kur'an'da başka âyet olmasa taklidi zem yönünden bu âyet kâfidir. Çünkü envâ-ı azaba duçar olmalarının sebebi; ancak itikadiyatta babalarını bilâ tahkik taklid etmeleri olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

(يُهْرَعُونَ) *ihrâ'*dandır. *İ h r a ' ; birşeye sür'atta şiddet etmek ve acele koşmak* manâsınadır. Şu halde «Bunlar pederlerinin itikatlarını kabulde delile ve nazariyata bakmaksızın alelacele kabul ediverdiler» demektir.

Bu âyette beyan olunduğu veçhile envâ'-ı azaba duçar olmalarının illeti ve delili olunca takriri şöyledir: «Kâfirler envâ'-ı azaba duçar olmuşlardır. Zira; onlar babalarını dalâlette buldukları halde taklid etmişlerdir. Her kimseler ki dalâlette olanları taklit edeler, onlar envâ'-ı azaba duçar olurlar. O halde kâfirler envâ'-ı azaba duçar olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin itikatları yalnız batılı taklitten ibaret olduğunu beyandan sonra Resulünü tesliye etmek üzere :

وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ اَكْثَرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki bunlardan evvel geçen ümmetlerin çokları dalâlette oldular.]

Yani; ey Habibim! Senin kavminin küfürlerinde ısrarla seni tekziplerine mahzun olma. Zira; muhakkak olarak yeminle seni temin ederim ki küfürde devamla resullerini tekzib etmek senin kavmine mahsus değildir. Çünkü; senin kavminden evvel geçen ümmetlerin ekserisi küfrü irtikâpla resullerini tekzib etmişlerdir. Binaenaleyh; bu hal senden evvel geçen resullerin başlarından geçip ekser-i ümmetlerin âdetleri olunca senin mahzun olmaman lâzım-

dır. Çünkü; belâ umum olunca tayyib olur. Şu halde âlemde her zaman carî olan ahvale esefte bir manâ yoktur.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٧٢﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾
اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٧٤﴾

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki Biz Azîmüşşan geçmiş olan ümmetlere nar-ı cahîm ile onları korkutucu nebiler gönderdik, onlar iman etmediler. Binaenaleyh; sen nazar et, gör ki onların âkıbetleri ne oldu? Âlemde kendilerinin nişanları kalmadığı gibi ekserisinin harabeleri bile kalmamıştır. Ancak Allah'ın halis kulları dalâleti terkle iman ettiklerinden dolayı helâk olmamış ve âkıbet muzaffer ve necata vasıl olmuşlardır.] Çünkü; bunlar nebilerinin inzarından mütenebbih olarak saha-i selâmete çıkmışlar, ihlâsları sayesinde derecât-ı Cennete nail ve lûtf-u İlâhiye mazhar olmuşlardır.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile ibad lâfzının lâfza-i celâle izafeti ibadın şanlarına ta'zim içindir ki ibadetlerinde ihlâs ettiklerinden dolayı ta'zime şayan olduklarına işaret olunmuştur. İbadı ihlâsla tavsifte kâfirlere ta'riz de vardır. Yani «kâfirler de Allah'ın kullarıdır, amma ihlâsları yok» demektir. Çünkü kulluktan maksat; ihlâsla ibadet olduğundan ihlâsla ibadeti olmayan kimselerde Allah'ın kulları iseler de keenne onlar Allah'ın kulları değil gibidirler. Çünkü; kulluğun vazifesini ifa etmediklerinden kullukta kasır ve noksan kalmışlardır.

*
**

Vâcip Tealâ ümem-i salifenin hallerine icmalen işaret buyurduktan sonra bazılarının hallerini tafsil etmek üzere :

وَلَقَدْ نَادٰينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki Nuh (A.S.) bizi çağırdı, tazarru' ve niyaz etti. İcabet ediciler ne güzel icabet edicidir. Biz Azîmüşşan Nuh' ave Nuh'un ehl ü ıyaline kerb-i azîm olan helâkten necat verdik.]

وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾

[Biz onun zürriyetini ancak bâkî kıldık ki dünyada onun zürriyetinden başka kimse kalmadı.]

Yani; nice seneler Nuh (A.S.) kavmini imana davet edip imandan imtinâ' etmeleri üzerine imanlarından ümidi kesilince onların müptelâ olacakları tufana garkolup helâk olmaktan kendini ve evlâd ü ıyalini kurtarmak sadedinde bize tazarru' ve niyazla sadasını kaldırdı. Binaenaleyh; Biz Azîmüşşan onun duâsına icabet ettik, ne güzel icabet edicidir Biz Azîmüşşan. Nuh'u ve ehl ü ıyalini kavminin eza ve şetminden halâs ve kavminin isyanda devamı üzerine tufan gibi bir dehşetli gazab-ı İlâhiden necat verdik ve Nuh'un kavmini âlemde ibka ettik.

Hz. Nuh'un nidasına Cenab-ı Hakkın icabeti pek büyük nimet olduğuna işaret için *mücîb* lâfzı *cemi'* sıygasıyla varid olmuştur. Çünkü Vâcip Tealâ'nın icabeti; birçok cemmi gafîrin icabeti gibi menfaattar demektir. Nimet-i icabetin Hz. Nuh'un nidası üzerine terettüb ettiğine işaret için *tertibe* delâlet eden (ف) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü; ağlamayan çocuğa meme verilmez değildiği gibi Hz. Nuh da tazarru' ve niyazda bulunmasa icabet vuku bulmazdı. Binaenaleyh; insan için her umurunun husulünde Cenab-ı Hakka yalvarmaktan halî kalmamak lâzımdır. Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Hz. Nuh vak'asının azametine ve kıdemine binaen Nuh (A.S.) ın kıssası sairleri üzerine takdim olunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *k e r b - i a z î m* le murad; *kavm-i Nuh'un ezaları ve fena sözleri ve istihzalarıdır*, yahut *tufandır*. Lâkin her ikisinin murad olunmasında da bir mani yoktur. Zira; Cenab-ı Hak Nuh (A.S.) ı her ikisinden de kurtarmıştır.

Bu âyet; tufan-ı Nuh'tan sonra dünyada mevcut insanların cümlesi Nuh (A.S.) ın neslinden olup başka nesilden olmadığına delâlet eder. Çünkü; Hz. Nuh'un neslinin bekası *hasra* delâlet eden (هم) zâmiriyle varid olmuştur. Zira; Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Nuh (A.S.) gemiden çıkınca kendisiyle beraber olan müminlerin cümlesi vefat eder, ancak üç oğulları ki (Ham), (Sam), (Yafes), kendi ve onların evlâd ü ıyalleri kalır. *Arap, Faris ve Rum kavimleri* Sam neslinden; *Sudan ve havalisi akvamı* Ham neslinden ve *Türk akvamı* Yafes neslindendir.

Hulâsa; Nuh (A.S.) ın Cenab-ı Hakka tazarru' ve niyazda bulunduğu ve bu niyaz üzerine Vâcip Tealâ onu ve ehlini helâkten halâs buyurduğu ve Hz. Nuh'un neslinin âlemde bakî kaldığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

* * *

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın nidasına icabetin neticesi necat olduğunu ve zürriyetin ilâyevmilkıyam bekasını beyandan sonra Nuh (A.S.) ın zikr-i cemilinin bekasını beyan etmek üzere :

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِرِينَ ﴿٧٨﴾ سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Nuh (A.S.) üzerine Nuh'tan sonra gelecek enbiya ve ümmetlerin dillerinde zikr-i cemil bıraktık. Binaenaleyh; onların cümlesi Nuh'a ta'zîm ve tekrim olmak üzere (سلام على نوح فى العالمين) duâsını zikirle senasına devam ederler.] Yani (سلام على نوح فى العالمين) demek «Enbiya ve havas-ı ümmet tarafından teslim, ta'zim dünyada ve âhirette Nuh üzerine olsun» demektir. Şu halde ilâyevmilkıyam insanlar bu minval üzere duâ ile meşgul olurlar. **[Ve biz Nuh (A.S.) ı hüsn-ü ceza ile cezalandırdığımız gibi kullarımızdan erbab-ı ihsanı böylece cezalandırırız. Çünkü ihsanın cezası; ayn-ı ihsandır.]**

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu selâm Nuh (A.S.) a insanlardan

olduğu gibi Vâcip Tealâ tarafından ve meleklerden olmak ihtimali de vardır. Binaenaleyh; «Nuh (A.S.) a selâm; cümle ins ü cinden, meleklerden ve Allahü Tealâ'dan vardır» demektir. Bu selâmla duâ ve senaya nail olması Allahü Tealâ'ya ibadette ve nasla muâmelede ihsan üzere bulunmasıdır. Zira; Nuh (A.S.) a şu selâmın ihsanı üzerine mükâfat ve ihsan üzere mücazat olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın zikr-i cemilini âlemde ibka ettiğini ve ibkanın sebebi Hz. Nuh'un erbab-ı ihsandan olduğunu beyandan sonra ibkanın ikinci sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) bizim mümin kullarımızdandır.]

Yani; biz Nuh'un zikr-i cemilini âlemde ibka ettik. Nasıl ibka etmeyelim? Elbette ibka ederiz. Zira; Nuh (A.S.) bize iman ve kemaliyle mütevekkil olup cümle umurunu bize tefviz eden havass-ı bendegânımızdandır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile iman ihsanda dahil olduğu halde imanın esaletine ve celâlet-i kadrine işaret için Nuh (A.S.) ın zikr-i cemilinin ibkasına birinci merrede sebep olan erbab-ı ihsandan olduğunu zikirden sonra ikinci merrede imanı zikir buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın bazı evsaf ve mezâyâsını beyandan sonra kavminin tufana garkolduğunu beyan etmek üzere :

ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[Biz Nuh'u ve Nuh'un etbâ'ını envâ'-ı ihsanla taltif ettikten sonra Nuh'a iman etmeyen kâfirleri gazab-ı İlâhimiz eseri olarak tufana garkettik.] Çünkü; insanlarda eşref-i makam ve a'zam-ı derecât iman olduğundan Nuh ve Nuh'un etbâ'ı ihlâs üzere iman ettiklerinden imanları necatlarına, dünya ve âhiret saâdetlerine sebep olmuştur. Amma kâfirlerde sebeb-i necat olan iman bulunmadığından kahr-ı İlâhiyle helâk olup gitmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ kullarını inzar için resuller gönderdiğini ve rusül-ü kiramdan Hz. Nuh'un kıssasına işaretten sonra Hz. İbrahim'in kıssasını zikretmek üzere :

وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَٰهِيمَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) Nuh'a tâbi' olanlardandır.]

Yani; usul-ü dinde ve itikad-ı hak olan tevhidde İbrahim (A.S.) Nuh (A.S.) a tâbi' olan zümredendir. Çünkü; usul-ü itikatta cümle enbiyanın şeriatı birdir. Binaenaleyh; şeriatların ihtilâfı furu-u a'mâldedir. Şu kadar ki Nuh'la İbrahim (A.S.) şeriatları ekser-i mesail-i feriyede ittifak ettiklerinde işaret için İbrahim (A.S.) Nuh (A.S.) ın mesleğine sülûk eden ve sünnetine ittibâ' edenlerden olduğu beyan olunmuştur. Binaenaleyh; İbn-i Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran din-i İlâhide son derece salâbette ve tekzib edelerin ezalarına sabretmekte İbrahim (A.S.) Nuh (A.S.) a tâbi' olanlardandır.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Nuh (A.S.) la İbrahim (A.S.) beyninde geçmiş olan müddet **2640** senedir. Ve bu müddet zarfında iki nebi ba'solunduğu mervidir ki onlar da Hûd ve Salih (A.S.) dır.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) a İbrahim (A.S.) ın ekseri ahkâmda

tâbi olduğunu beyandan sonra İbrahim (A.S.) ın bazı evsaf-ı cemilesini beyan etmek üzere :

إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sen zikret şol zamanı ki o zamanda İbrahim (A.S.) Rabbisine şirkten ve cemi günahlardan salim bir kalple geldi.] Çünkü; İbrahim (A.S.) ın Rabbisine ihlâs-ı tammı olduğu gibi kalbi şek ve şirkten, buğz u adavetten, kin ve hasetten salim, gayrın hukukuna tecavüzden mahfuzdu. Zira İbrahim (A.S.) ın hali; nefsine muhabbet ettiği şeye gayrılar için de muhabbet etmekti, ömrü oldukça taharet-i kâmile üzere gezer ve yaşardı.

İbrahim (A.S.) ın cümle günahlardan, efkâr-ı fasideden ve ağraz-ı batıladan tahir olarak vefat ettiğine işaret için kalb-i âlîleri selâmetle tavsif ve kalbi çirkâb-ı maâsîden salim kılmak insan için bir meziyet-i ulviye olduğuna işaret zımnında İbrahim (A.S.) ın kalbinin selâmeti cemi-i mezâyâsı üzerine takdim olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın selâmet-i kalple Rabbisine geldiğini beyandan sonra selâmet-i kalbin âsârından olmak üzere İbrahim (A.S.) ın kavmini ve bilhassa pederini itikad-ı hakka davet ettiğini beyan etmek üzere :

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ ﴿٨٥﴾ أَئِفْكًا آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ ﴿٨٦﴾

buyuruyor.

[Zikret ey Nebiyy-i Muazzam! Şol zamanı ki o zamanda İbrahim pederine ve kavmine «Siz hangi şeye ibadet edersiniz, Allah'ın dûnunda iftira olarak ma'budlar mı murad edersiniz?» dedi.] Bu sözüyle onları ikaza çalıştı. Çünkü; Allah'ın gayrı ma'bud ittihaz etmenin iftira ve batıl olduğunu onlara anlatmak istedi.

Bu âyette hemze; istifham-ı inkârî ve tevbih için olduğundan bu sözüyle İbrahim (A.S.) Allah'ın gayrı bir takım taştan ve ağaçtan yapılmış putları ma'bud ittihaz ettiklerinden dolayı onları tevbih, tekdir ve bu misilli ibadete lâyık olmayan şeylere ibadet ettiklerinden dolayı kendilerinin tekdire müstehak olduklarına da işaret etti. Çünkü; o putlar levazım-ı ulûhiyetten ve mukteza-yı rububiyetten ârî birtakım âciz ve denî şeylerden ibaret olduğu cihetle ednâ aklı olan bir kimse indinde bile onlara ibadet etmek batıl ve emr-i münker olduğu meydanda bulunduğu cihetle onları ma'bud ittihaz eden ahmaklar her zaman tevbihe şayandırlar.

Bu makamda münker olan şeyin ifk ü iftira olduğuna işaret için hemze-i istifham; ifk üzerine dahil olduğu gibi (أَئِفْكًا) lâfzı da fiil üzerine takdim olunmuştur ki itikatlarının esası iftira üzerine bina kılındığına dahî işaret vardır.

Âyette (ماذا) lâfzı *tahkiri* iş'âr ettiğinden İbrahim (A.S.) söze başlarken ma'budlarının hakir şeyler olduğuna dahî işaret buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın kavminin itikatları ifk ü iftira üzerine bina olunduğunu beyandan sonra bu cinayetin menşeini

فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾

buyuruyor.

[«Ey müşrikler! Âlemin Rabbisine sizin zannınız ve itikadınız nedir?»]

Yani; İbrahim (A.S.) kavmine hitaben «Siz birtakım âciz taşı ve ağacı ma'bud ittihaz edince bu âlem-i mükevvenatı terbiye ve her cüz'ünü kemâle îsâl eden Allahü Tealâ'ya itikadınız nedir? Şu cemadat ma'bud olmakta Rabbi Tealâ'ya şerik olur mu? Veyahut Vâcip Tealâ'yı haşa cemadat cinsinden mi zannediyorsunuz ve onları Allahü Tealâ'ya müsavî mi addediyorsunuz, haliniz nedir?» demekle kavmini insafa davet etti.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile İbrahim (A.S.) bu suâliyle Cenab-ı Hakkın ibadete elyak olup ondan başka ibadete ehil bir kimse olmadığını beyan buyurmuştur. Çünkü Vâcip Tealâ'nın âlemlerin Rabbisi olduğunu beyan etmek; şeriki ve naziri olmadığını beyan etmektir. Zira; bütün âlemlere feyz ve neşv ü nema veren ancak Vâcip Tealâ'dır. Bunun haricindeki itikat, evham ü hayalâttan ibarettir. İbrahim (A.S.) bu kelâmıyla kavminin hamakatını meydana koymuştur. Çünkü kelâmının hulâsası; «Siz taşı ve ağacı ma'bud ittihaz edince bütün âlemin halikı ve mürebbisi olan Vâcip Tealâ, sizin itikadınızca acaba ne olur ve ne diyorsunuz?» demek istedi.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın kavminin itikatlarının batıl olduğunu beyan ettiğini zikrettikten sonra edille-i akliye ve hariciyeyle kavmini iknaa çalıştığını beyan etmek üzere :

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ ﴿٨٨﴾ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ ﴿٨٩﴾ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ ﴿٩٠﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) nücum kitaplarına baktı, kavmine «Ben hastayım» dedi. Hastalığını işitince kavmi ondan arkasın arkaya firar ettiler.]

Yani; İbrahim (A.S.) kavminde emare-i salâh göremeyince onların itikatlarının butlanını edille-i akliyeyle onlara göstermek ve küfriyatlarını açıktan açığa meydana koymak fikrine binaen ilm-i nücum kitaplarına baktı. Çünkü; kavmi ilm-i nücuma pek ziyade ehemmiyet verdikleri gibi bazı havadisi yıldızlardan istidlâl ettiklerini itikad ettikleri cihetle onların itikatları üzere ilm-i nücuma nazar etti, «Ben hastayım» dedi. Zira; kendisine nöbet geldiği bir zaman olduğundan hastayım sözü yalan değildi. Ben hastayım deyince kavmi ondan zaman fevtetmeksizin firar ettiler. Çünkü; o diyarlarda veba çok olduğundan hastalıktan ve onun sirayetinden pek ziyade korkarlardı.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile vak'a şöyle cereyan

etmiştir: İbrahim (A.S.) ın kavminin âdetleri bayram günleri kurbanlar keserler, taamlar pişirirler, ibadethanelerine götürüp putlarının yanlarına korlar. Bayram mahalline giderler, güler, oynar, şenlikler yaparlar, badehu dönerler, ma'bedhanelerine gelirler ve putlarının yanında teberrüken pişirdikleri yemekleri yerlerdi. Bir bayram günü İbrahim (A.S.) a bayram yerine gidilmesini teklif etmeleri üzerine İbrahim (A.S.) gitmemek ve bunlar bayram yerine gidince putlarını kırmak, putlardan onlara bir fayda olmadığını bildirmek ve itikatlarının butlanına delil serdetmek fikriyle onlara hastalık özrünü dermeyan etti. İbrahim (A.S.) ın hastalığına gelince; hakikatta kendisinde humma hastalığı vardı, *yahut* onların küfriyatına kederinden kalbi hastaydı, *yahut* başkaca vücudunda bir inhiraf vardı. Binaenaleyh; hastayım sözünde asla yalan şaibesi yoktu. Çünkü; az çok vücudunda bir hastalık vardı ve bu hastalığını da onların itimad ettikleri ilm-i nücuma bakarak onunla istidlâl eder gibi gösterdi ki özrünü kabul etsinler ve bayram yerine götürmeye ısrar etmesinler.

*
**

Vâcip Tealâ kavm-i İbrahim'in bayram yerine gittiklerinde İbrahim (A.S.) ın putlara vâki olan muâmelesini beyan etmek üzere :

فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٩١﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ ﴿٩٢﴾ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ﴿٩٣﴾ فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) hastalık bahanesiyle bayram yerine gitmeyince kâfirlerin ma'budları cihetine meyletti ve o tarafa yürüdü de putlara hitaben «Siz yanınızda bulunan taamlardan yemez misiniz, ne oldu size, söz söylemiyorsunuz?» dedi ve putların yanlarına meyille yaklaştı ve sağ eliyle vurup kırmaya başladı. Bunu haber alan kâfirler sür'atle İbrahim (A.S.) a geldiler.]

İbrahim (A.S.) ın putlara «Yemez misiniz ve niçin söylemezsiniz?» demesi tehekküm ve istihza içindir, hakîkî bir suâl değildir. Zira; İbrahim (A.S.) onların yemediklerini ve söylemeye iktidarları olmadığını bildiğinden hakîkî bir suâle hamlolunamaz. Çünkü; yukarıda beyan olunduğu üzere bayram münasebetiyle âdetleri veçhile putların yanlarına nefis taamlar koymuşlardı. Onlar gidip İbrahim (A.S.) tek ü tenha kalınca putların yanlarına gelir ve istihza tarikıyla «Şu nefis taamlardan neden yemezsiniz ve size ne gibi şey ârız oldu ki suâlime cevap verip söylemiyorsunuz? Halbuki size ibadet edenler umur-u mühimmelerini size arzederler ve herşeyi sizden beklerler» dedikten sonra putlara yaklaştı ve sağ eliyle onlara vurdu, kırdı ve parçalarını ufalttı. Bu haber bayram mahalline vasıl olunca ahalinin cümlesi İbrahim (A.S.) tarafına yürüdüler ve kemâl-i sür'atla koşa koşa geldiler. Çünkü; bu haber onlarca pek garip olduğu gibi İbrahim (A.S.) ın muhalefetini de bildiklerinden İbrahim (A.S.) ın kırdığına hükmettiler ve ahz-ı intikam sevdasıyla geldiler.

*
**

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın putları kırdığını ve bu şayia üzerine kavminin huzur-u İbrahime geldiklerinde İbrahim (A.S.) ın onlara hitaben söylediği sözlerini beyan etmek üzere :

قَالَ اَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ın kavmi huzuruna gelince onlar söze başlamadan evvel İbrahim (A.S.) söze başladı, dedi ki «Siz kendi elinizle yontup keser ve törpüyle yaptığınız şeylere mi ibadet eder ve onları ma'bud ittihaz edersiniz, ma'bud ittihaz ettiğiniz cemadatta ulûhiyete lâyık bir sıfat var mıdır ki ibadete lâyık görüyorsunuz, birtakım kendi elinizle yaptığınız cemadata ibadet etmekten utanmıyor musunuz? Halbuki sizi ve sizin ibadet ettiğiniz ma'budunuzu ki o taşları ve ağaçları Allahü Tealâ halketti. Binaenaleyh; ibade-

tinizi Allahü Tealâ'ya hasretmeniz lâzımdır» demekle kavmini putlara ibadetten mene çalıştı ve tarik-ı hakka davette sa'y-i beliğ gösterdi.] İbrahim (A.S.) putlara ibadetin bir emr-i münker olduğuna işaret için kelâmının bidayesinde *istifham-ı inkârîyle* irad eylemiştir ki onlar söze başlamaksızın ma'budlarının batıl olduğunu beyan etti ve ma'bud-u hakîkînin kim olduğunu onlara bildirdi.

Bu âyet-i celile, gerek kulların kendileri ve gerek işledikleri işleri Vâcip Tealâ'ya müstenid olup, Halik ancak Allahü Tealâ olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; Mu'tezilenin «Kul fiilini haliktır» sözleri ve itikatları bu âyetle merdud ve batıldır.

*
**

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın kavmini delâil-i kat'iyeyle ilzam ettiğini beyandan sonra onların âmmeye karşı acizlerini bildirmemek ve kalplerinde olan buğz u adavetleri nispetinde ahz-ı intikam ve îza etmek cihetini iltizam ederek esna-yı müşaverede irad ettikleri sözlerini ve netice-i müşaverelerini beyan etmek üzere :

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾

buyuruyor.

[Onlar İbrahim (A.S.) a delil getirmekle mukabele edemeyince esna-yı müşaverede bazıları bazılarına «İbrahim için bir bina yapın, o binayı ateşle doldurun, İbrahim'i ateşin içine atın» dediler.]

Gerçi bu âyette ebniyenin keyfiyetine delâlet yoksa da bazı rivayete nazaran 30 arşın yüksek ve 20 arşın eninde olduğu ve bu binayı odunla doldurup ateşin alevi semaya ser çektiği bir zamanda İbrahim (A.S.) ı mancınıkla ateşe attıkları mervidir.

*
**

Vâcip Tealâ bu ateşe atmaktan maksatlarının ne olduğunu beyan etmek üzere :

فَاَرَادُوا بِه۪ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَسْفَل۪ينَ ﴿٩٨﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ı ateşe atmaktan maksatları ondan ahz-ı intikam hususunda hile yapmak suretiyle kendilerini âleme karşı âlî ve kuvvetli göstermekti. Lâkin bu hileleri üzerine tedbirlerinin hilâfına biz onları gayet zelil ve hakir kıldık. Binaenaleyh; maksatlarına nail olamadılar.] Çünkü; İbrahim (A.S.) ı yakmak için bin müşkülâtla yaktıkları ateşleri İbrahim (A.S.) hakkında çayır, çimen, gül, gülistan olmuştur. Şu halde emekleri zayi olup sa'yleririnin faydasını göremediklerinden ümid ettikleri ulviyetten mahrum ve âleme karşı rüsvâ olmuşlardır. Zira; İbrahim (A.S.) ın mazarratına olarak vâki olan teşebbüsleri onun menfaatına, kendilerinin mazarratına zuhur etmiş, âleme karşı sefil, rezil ve me'yus olmuşlardır. Bunların bu hareketleri İbrahim (A.S.) ın şanını yükseltmiş ve nübüvvetine burhan-ı alenî olmuştur ki narın onun hakkında çayır, çimen olması mu'cize-i azîmedir.

(اسفلين) (اذلين) manâsınadır. Yani «Zelil olanlardan daha ziyade zelil kıldık» demektir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın kâfirler tarafından ateşe konulduğunu beyandan sonra ateşten çıktıktan sonra cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

وَقَالَ اِنّ۪ي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ ﴿٩٩﴾ رَبِّ هَبْ ل۪ي مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَل۪يمٍ ﴿١٠١﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) Nemrud'un ateşinden çıkınca «Ben Rabbimin

bol rahmetine ve taraf-ı inayetine giderim, umarım ki Rabbim beni rahat edeceğim ve kalbim mutmain olacak bir mahall-i mübareke hidayette kılar. Ya Rabbi! Bana salihler zümresinden bir oğlan ver» demekle Rabbisine tazarru' ve niyaz etti. Binaenaleyh; biz onun duâsını müstecap kılarak hilimle muttasıf bir oğlanla tebşir ettik.]

Yani; a'danın çokluğundan dolayı İbrahim (A.S.) emin bir mahalle hicret etmek murad etti. Çünkü; dünyada hiçbir kimseye reva görülmeyen ezayı düşmanları İbrahim (A.S.) a lâyık gördüklerinden tahammül mümkün olamadığı cihetle hicrete karar vermesi üzerine Vâcip Tealâ Şam cihetine hicret etmesini vahiy buyurdu. İşte o vakit İbrahim (A.S.) «Ben Rabbimin bana emrettiği mahalle gidiciyim, umarım ki Rabbim benim dînî ve dünyevî maksatlarımın husule geleceği memlekete beni îsâl eder» demekle suret-i kat'iyede hicret edeceğini beyan etti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile düşmanın çok olduğu mahalden hicret vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; İbrahim (A.S.) a nusretini vaad ettiği halde düşmanlarının çokluğundan dolayı hicretine müsaade buyurunca bu misilli mahzura binaen avam-ı nasın hicreti evleviyetle sabit olur. Binaenaleyh; diyanetçe selâmet olan mahalle hicretin vücubunda şüphe yoktur.

İbrahim (A.S.) Şam cihetine hicret edip Arz-ı Mukaddes'te karar edince Cenab-ı Hak'tan ismini ihya edecek ve arkasında kalacak ve iyiler zümresinden olacak bir oğlan istedi. Zira; kâfirleri dine davet hususunda kendine yardım ve diyar-ı gurbette kendisiyle ünsiyet edecek oğlan olduğu için oğlan evlâdı istemiş ve Cenab-ı Hak da duâsını kabul buyurmuştur.

Hulâsa; maksad-ı sahihe mebni bir memleketten diğer memlekete hicretin meşruiyeti ve sulehadan olmak üzere çocuk istemenin cevazı ve hilim sıfatının evsaf-ı memduha-i azîmeden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) a bir oğlan ihsan ettiğini beyandan sonra İbrahim (A.S.) la beraber oğlunun bazı umur u hususa

sa'yetmeye başladığı zamanda vâki olan hadisatı beyan etmek üzere :

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى

buyuruyor.

[Vakta ki İbrahim (A.S.) ın oğlu kendisiyle beraber umur-u maişete sa'yeder olup, mesalih-i mühimmede pederine yardıma başlayınca İbrahim (A.S.) şefkatından naşi oğluna rü'yasını hikâyeye başladı, dedi ki «Ey oğulcağızım! Ben rüyada görüyorum ki Allahü Tealâ'ya kurban için ben seni kesiyorum. Binaenaleyh; bak, gör! Şu rüyada sen ne tefekkür eder düşünürsün, Allah'ın şu iptilâsına sabreder misin, etmez misin?» demekle oğlunun reyine müracaatla istişare etti.]

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanlarına nazaran İbrahim (A.S.) leyle-i terviyede bu rüyayı görmüş, lâkin şeytanî midir, yoksa rahmanî midir diye şekketmiş ve *arefe günü tekrar görünce rahmânî olduğunu bildiğinden* o güne arefe denmiştir. *Üçüncü günü tekrar görünce emr-i kat'i-i İlâhi olduğunu bildiğinden ve kurban kasdettiğinden* o güne yevm-i nahir yani *kurban günü* denmiştir. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) oğluna ip ve bıçak alıp odun getirmek için dağ başlarına gideceklerini beyan eder. Çünkü; odun için dağa gitmek âdetleriydi. Âdetleri veçhüzere ip, balta ve bıçak aldılar, (Mina) denilen mahalle varınca İbrahim (A.S.) oğluna rüyayı hikâye ve taraf-ı İlâhiden böyle bir iptilâ ve imtihan olduğunu beyanla işi istişareye havale etti. Şu zebholunmakla emrolunan İshak (A.S.) mıdır, yoksa İsmail (A.S.) mıdır? İhtilâf varsa da esah olan İsmail (A.S.) dır. Zira; İbrahim (A.S.) ın hicretinden sonra tebşir olunan İsmail (A.S.) dır. Çünkü; bu sûrede zebih kıssası hitam bulduktan sonra İshak (A.S.) la tebşir olunması zebha mukarin olan tebşirin İsmail (A.S.) hakkında olduğuna delâlet eder. Zira; ma'tufun ma'tufunaleyhin gayrı olması kavaid-i Arabiye iktizasındandır. Resulullah'ın «Ben iki zebihin oğluyum» buyurması da kurban olunmasıyla emrolunanın İsmail (A.S.) oldu-

ğuna delâlet eder. Çünkü; Resûlullah'ın ceddi (Abdülmuttalib) zemzem kuyusunun tathirinde kolaylık olursa on oğlundan birini kurban edeceğini nezretmiş ve sühulet görülmesi üzerine nezrini ifa etmek için oğlanları beyninde kur'a çekmiş ve kur'ada Resûlullah'ın pederi (Abdullah) Hazretlerinin ismi çıkmıştır. Binaenaleyh Resulullah'ın *i k i z e b i h* le muradı; *cedd-i a'lâsı İsmail (A.S.) ve pederi Hz. Abdullah'tır.* Kurban olmak için çekilen kur'ada Abdullah'ın ismi çıkınca Abdülmuttalib oğlu bedelinde yüz deve kurban ettiğinden bu esasa riâyeten şeriat-ı Ahmediyede insanın diyeti yüz deve olmak meşru kılınmıştır. Zebih vak'asının Mekke'de olması da kurban kılınmasıyla emrolunanın İsmail (A.S.) olup İshak (A.S.) olmadığına delâlet eder. Zira; çocukluğundan beri Mekke'de neş'et ederek ikamet eden İsmail (A.S.) dır. Halbuki İshak (A.S.) Şam cihetinde ve Kudüs-ü Şerif civarında neş'et ve ikamet etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın oğluna rüyayı hikâyesini beyandan sonra bu teklife karşı oğlunun cevabını beyan etmek üzere:

قَالَ يَٓا اَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُۘ سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾

buyuruyor.

[Pederi oğlunu kurban yapmakla me'mur olduğunu beyan edince oğlu «Ey babam! Emrolunduğun şeyi işle, İnşaallah sen beni sabredici kimselerden bulursun» dedi] ki İsmail (A.S.) ın bu sözü tevfik-ı İlâhiye yapışmak ve kaza-yı İlâhiye razı olmak suretiyle kemal-i itaat ve inkıyadına delâlet eder, kendisinin sâbirler zümresinden olacağını meşiyet-i İlâhiyeye ta'lik etmekle pederine de sabır tavsiye etmiş oldu. Çünkü; pederde olan şefkat icabı sabırsızlık ihtimali olduğundan kendisinin sabredeceğini beyan etmesi pederinin şefkatına iltifat etmeyip sabretmesini müstelzimdir.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları veçhile şu teklif gayet meşakkat ve endişeyi mucip olduğundan birden vürud etmedi, belki uyku halinde tedriç suretiyle gelmiştir ki vakit geçmekle kal-

bi rahat olsun. Çünkü; böyle bir emrin alelacele gelmesinde insanın ne yapacağını şaşırması ve hayrete düşmesi âdetidir. Binaenaleyh; kalb-i nebevîlerini alıştırmak ve ıztırabını defetmek için tedriç sureti ihtiyar olunmuş ve kemâl-i itaat ve inkıyadlarına işaret için kurbanla emir rüya suretiyle gelmiştir. Çünkü; uyku halinde gelen bir emre bu kadar sür'atla itaat eden bir kimsenin uyanık halinde gelen bir emre daha ziyade sür'atla itaat edeceği evleviyetle sabit olduğundan şu imtisalin kemal-i ihlâsa delâlet edeceğinde şüphe yoktur. Oğluyla istişarenin hikmeti de bu olduğu gibi oğlunun taat-ı İlâhiyede sabrı pederine zahir olmakla kurretülayn olsun, pederi oğlunun sıfat-ı hilimde şu büyük mertebeye ve sabırda derece-i âliyeye baliğ olduğunu bilmesi ve oğlunun âhirette çok sevaba nail olmasıdır. Ma'siyetten halâs olmaz, ancak ismet-i İlâhiyeyle ve taat üzere kuvvet olmaz; ancak tevfik-i İlâhiyle olmasına binaen İsmail (A.S.) şu iptilâya sabrını meşiyet-i İlâhiyeye ta'lik etmiştir.

***

Vâcip Tealâ pederinin oğluyla istişarelerini beyandan sonra her ikisinin emr-i İlâhiye inkıyad üzere ittifak ettiklerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ ۝

buyuruyor.

[Vakta ki pederi ve oğlu her ikisi de emr-i İlâhiye inkıyada ittifak ettilerse İbrahim (A.S.) oğlunu sağ canibi üzerine yatırınca alnının bir tarafı yere yamandı. İşte o vakit her ikisi de saâdet-i uzmâya erdiler.] Ve İbrahim (A.S.) teveccüh-ü tamla hakkın canib-i manevîsine teveccüh etti. Binaenaleyh; dergâh-ı ulûhiyette nail olacağı kurbiyete nail oldu.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile şu vak'a (Mina) da elyevm kurban kesilen mahalde veyahut (Mina) nın mescidine yakın bir mahalde olmuştur. İbrahim (A.S.) oğlunu yatırıp bıçağı İsmail (A.S.) ın boğazına birkaç defa çalmışsa da bıçak kesmeyince hayrete düştü.

İsmail (A.S.) pederine yüzü üstüne yatırtıp pederinin yüzünü görmemesini ta'rif etti. Çünkü; yüzüne bakmasıyla şefkatı bıçağı şiddetle çalmasına mani olduğundan kesmedi zannetti. Halbuki ta'rif veçhüzere yatırdı, bıçak yine kesmedi. Çünkü İbrahim (A.S.) her ne kadar çalışsa irade-i İlâhiye bıçağın kesmemesine taallûk ettiği için çalışmada fayda yoktu, zira; İbrahim (A.S.) kesmekle bıçak ise kesmemekle me'murdu. Vâcip Teâlâ ise koç gönderip İsmai'li bıçaktan ve İbrahim (A.S.) ı da iptilâ ve hüzn ü kederden kurtarmak üzere Cibril'e emrediyordu. İşte şu vak'a bir emr-i İlâhinin insanlar hakkında zahir-i hale nazaran ne kadar müşkül görünse inkıyad lâzım olup onun içyüzünde birçok hikmetler olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ve oğlunun emr-i İlâhiye kemâl-i itaatlarını beyandan sonra vâki olan ahvali beyan etmek üzere:

وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرٰهِيمُ ﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا إِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan nida ettik, dedik ki «Yâ İbrahim! Muhakkak sen rüyayı tasdik ve rüyanın mukaddematına başlamakla emrimize imtisal ettin. Ve bizim rızamızı tahsil için gözün nûru oğlunu kurban etmeye razı oldun ve biz seni dostluk mertebesinde sabitkadem bulduk, bizim emrimizi yerine getirmeye ihlâs üzere çalışınca ihsan ettik. Bizim sana ihsan ettiğimiz gibi cümle ehl-i ihsanı böylece cezalandırırız.]

İbrahim (A.S.) emr-i İlâhiye kemal-i ihlâsla imtisal ettiğinden bizzat nida-yı İlâhiye ve ihsan-ı sübhanîye nail olmuştur. Çünkü; baba oğul her ikisi de emr-i İlâhiye teslimiyet gösterince saâdet-i uzmâya nail oldular.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın rüyayı tasdik ettiğini beyandan sonra emrolunan kurban meselesinin emr-i azîm olduğunu beyan etmek üzere:

إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُب۪ينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٠٧﴾

buyuruyor.

[Şu emrolunan kurban meydanda bir iptilâdır. Biz Azîmüşşan İsmail (A.S.) bedelinde bir büyük koyunu feda ettik.]

Yani; İbrahim (A.S.) a emrolunan şeyin güçlüğü meydanda bir imtihandır ki insan için ondan daha büyük bir imtihan ve iptilâ olamaz, bu iptilâ taraf-ı İlâhiden nazil olmuş ihlâsı olanlarla olmayanları tefrik eder, birbirinden ayırır ve İbrahim'in kemâl-i ihlâsla emrimize imtisali, oğlunun taallül ve tereddüt göstermeksizin hemen bize ve pederine inkıyadla bıçağa teslim-i nefsetmesi üzerine biz İsmail (A.S.) bedelinde cüssesi büyük ve gayet semiz bir koç feda ettik ki her ikisinin de takarrubları tamam olsun. Onların insanlar arasında emsali görülmemiş iptilâya sabr u tahammülleri mukabilinde emsallerinin nail olmadığı nimetlere nail olsunlar ve onlar için hazırladığımız ecr-i azîm yerini bulsun.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile İbrahim (A.S.) hatiften nidayı işitince iki tarafına bakar, görür ki semadan gözleri sürmeli boynuzlu bir koçla Cibril geliyor. Cebrail (A.S.) Hz. İbrahim'e hitaben «Şu koç kırk senedir Cennet'te beslenir, oğluna fedadır. Binaenaleyh; oğlunun bedelinde bunu kurban edeceksin» demiştir. Bunun üzerine İbrahim (A.S.) koçu kurban etmiş ve Cenab-ı Hakka hamdü senasını yerine getirmiştir ki o vakit İbrahim (A.S.) a ârız olan sürur ve ferahın ta'rifi mümkün olamaz. Çünkü nazil olan koç taraf-ı İlâhiden bir nebiye bedel olarak onun halâsı için gönderilmiştir. O koç sebebiyle halâs olan İsmail (A.S.) neslinden seyyidülmürselîn geleceğinden koçun şanına ta'zîm için *azametle* tavsifolunmuştur. İbrahim (A.S.) oğlunu kurban edeceğinde şeytan vesvese ettiği zaman İbrahim (A.S.) yedi taşı şeytan'a attığından şeriat-ı İslâmiyede huccac için o mevkide yedi taş atmak mesnun olmuştur.

Koçu feda eden hakikatta İbrahim (A.S.) ise de gönderen ve feda etmesini emreden Vâcip Tealâ olduğundan feda *mecaz* olarak Vâcip Tealâ'ya isnad olunmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ o vakitte İbrahim (A.S.) a vâki olan in'âmla kalmayıp ilâyevmilkıyam hüsn-ü senasını ibka ettiğini beyan etmek üzere :

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿١٠٨﴾ سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿١٠٩﴾ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) a cümle-i ihsanımızdan birisi de kendisinden sonra gelecek ümmetlerin lisanlarında hüsn-ü senasını ibka ettik. Çünkü; o ümmetler daima (سلام على ابراهيم) duâsını yad edeceklerdir ve bu duâyı hiçbir surette dillerinden kesmezler. Yani selâmetle ilâyevmilkıyam duâ ederler. İşte dünyada ve âhirette İbrahim (A.S.) a hüsn-ü suretle mücazat ettiğimiz gibi niyetlerinde ihlâs ve ihsan üzere olan kimseleri hüsn-ü ceza ile mücazat ederiz, Çünkü; ihsan edenlerin cezaları da ayn-ı ihsandır.]

Bu âyet-i celilede beyan olunduğu veçhile insan için nas arasında hüsn-ü sena ve zikr-i cemil bırakmak bir meziyet-i azîme ve saâdet-i cesîme olduğundan a'mâl-i hasene tahsiline ve ebna-yı cinsiyle hüsn-ü muâşerete sa'y ü gayret etmesi lâzımdır.

(المحسنين) *cem-i muarrefünbillâm* olduğundan ihsan sahibi olan her ferdin taraf-ı İlâhiden ihsanına mükâfat olarak hüsn-ü ceza göreceğine bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ hüsn-ü ceza ile mücazat olunmanın sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١١﴾

buyuruyor.

[**İbrahim (A.S.) hüsn-ü cezaya müstehaktır. Zira; bizim mümin kullarımızdandır.]** Binaenaleyh; biz onu ahsen-i ceza ile mücazat ettik.]

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın kurban vak'asını ve o vak'adan sonra vâki olan in'âm ve ihsanını beyan etmek üzere :

وَبَشَّرْنَاهُ بِاِسْحٰقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٢﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan İbrahim (A.S.) ı nübüvveti mukadder ve salihler zümresinden İshak isminde bir oğlanla dahî tebşir ettik.]

Yani; evvelâ oğlunu kurban etmekle iptilâ, saniyen oğluna bir koç feda etmekle mesrur, salisen İshak isminde bir oğlanla tebşir ettik ki İshak (A.S.) ilm-i ezelîmizde enbiyadan ma'dud suleha zümresindendir. Nübüvvetini beyandan sonra salâhını zikretmek; İshak (A.S.) ın şanına ta'zîm içindir.

Bu âyette İbrahim (A. S.) ı üç cihetle tebşir vardır: *B i r i n c i s i : Tebşir edilen çocuğun oğlan olmasıdır.* Çünkü; oğlanın kıza nispetle şerefi ma'lûmdur. *İ k i n c i s i : O oğlanın enbiya zümresinden olmasıdır. Ü ç ü n c ü s ü : Salâhla muttasıf olmasıdır.*

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) üzerine diğer nimetini beyan etmek üzere :

وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰى اِسْحٰقَ

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan İbrahim ve İshak (A.S.) üzerine hayr-ı kesîr kıldık.] Zira; neslinde bereket halkettik. Binaenaleyh; cümle enbiya-yı Benî İsrail; İshak (A. S.) neslindendir.

Bu âyette bereket; bereket-i diniye ve dünyeviyenin her ikisine de şamildir. Zira; İbrahim ve oğlu İshak (A. S.) dînî ve dünyevî berekete nail olmuşlardır. Çünkü; her ikisinin de zikr-i cemilleri ilâyevmilkıyam bakîdir. Cenab-ı Hak onlar üzerine dînî bereketler feyzeylediğinden ekseri enbiya onların neslinden gelmiş, şeriat-ı

semaviye onların üzerlerine nazil olmuş ve onların ellerinde zuhur etmiştir. Bununla beraber dünyevî bereketler de feyzeylediğinden İbrahim ve İshak (A.S.) servet sahipleri olduklarından it'âm-ı taam etmek ve misafirperverlikle âlem indinde meşhurlardır.

وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ ﴿١١٣﴾

[Onların nesillerinden a'mâl-i saliha ve ahlâk-ı hasene sahibi ve sair ahvallerinde ihsan edici ve Allah'ın kullarına menfaat sahibi kimseler olduğu gibi küfür ve masiyeti irtikâpla nefsine zulmedici kimseler de olacaktır.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bir kimsenin dalâlet ve hidayetinde, salâh u fesadında haseb ü nesebin te'siri olmadığına bu âyet delâlet eder. Çünkü; nesebin salâhta te'siri olmuş olsaydı İbrahim ve İshak (A.S.) ın nesillerinden zalim gelmezdi, halbuki onların nesillerinden zalim geleceğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Bu âyette evlâd ü ahfadın zulümleri âbâ ve ecdad haklarında nakîsa ve ayıp olmadığı gibi esafilin cürmünden yukarı tabakada olanlara bir şey ait olmayacağına dahî tenbih vardır. Çünkü; İbrahim (A.S.) ın neslinden gelecek zalimler olacağı beyan olunduğu halde İbrahim (A.S.) a birşey isnad olunmamıştır. Şu halde pederin fezailinden evlâdına birşey intikal etmediği gibi günahından da evlâdına birşey intikal etmez. Binaenaleyh; Yehûd taifesinin evlâd-ı enbiyadan olmalarıyla iftihar etmeleri batıldır. Zira; kendileri zalimlerdir. Şu halde babaları enbiya-yı kiramdan olmakla kendilerinin günahları sevap makamına kaim olmak lâzım geldiğinden pederlerinin fezailiyle iftihar etmeleri ayn-ı hamakattır.

***

Vâcip Tealâ icmalen irsal edeceğini beyan buyurduğu enbiya-yı ızam hazaratından Nuh ve İbrahim (A.S.) ın kıssalarına işaretten sonra Hz. Mûsâ ve biraderi Hârûn (A.S.) ın kıssalarına işaret etmek üzere.

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿١١٥﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki İbrahim ve İshak (A.S.) ın zürriyetinden Mûsâ ve Hârûn (A.S.) a nübüvvetle beraber menafi-i diniye ve dünyeviyeyi in'âm ve ihsan ettik. Onları ve kavimlerini Firavun gibi bir cebabirenin zulüm ve cevri, kahr u galebesi gibi gam-ı azîmden kurtardık.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile insanlar üzerine Cenab-ı Hakkın in'âm ü ihsanı her ne kadar çoksa da esas itibarıyla *ikidir* ki *birincisi: Îsâl-i menafi', ikincisi: Mazarratı defetmektir.* Bu âyette her ikisi de beyan olunmuştur. Zira; (من); *ihsan ve menfaat îsâl etmek;* kerb-i azîmden kurtarmak; *mazarratı defetmektir.* Çünkü *menafi-i dünyeviye; vücut, haya, hayat, terbiye, ilim, irfan, akıl, sıhhat-ı beden v.s. gibi sıfat-ı kemaliyedir. Menafi-i diniye* ise *ibadet, ittika, istikamet ve nübüvvet* olup bunların cümlesi minnette dahildir. *Def-i mazarrat* ise *Firavun'un ezasından halâs etmek de mevcuttur.*

***

Vâcip Tealâ icmalen işaret ettiği in'âmı tafsil etmek üzere:

وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٦﴾ وَآتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١١٨﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Mûsâ ve Hârûn (A.S.) a yardım ettik. Binaenaleyh; galip oldular ve onların nimetleri yalnız Firavun'a galebe etmekle kalmadı. Zira; biz onlara beyanı açık, ahkâmı zahir şekten ârî, dînî ve dünyevî insanların muhtaç oldukları cümle ahkâmı cami kitap verdik ki o kitapla onlara tabi olan insanları ıslah ve ta-

rik-ı hakka davet ettiler ve Biz Azîmüşşan onları doğru yola hidayette kıldık, aklen ve naklen tarik-ı hakkı gösterdik. Binaenaleyh; onları ve kavimlerini hak yoluna sevkettik.]

Benî İsrail evvelce Firavun'un elinde esir oldukları halde inayet-i İlâhiye imdatlarına yetişerek Mûsâ ve Hârûn (A.S.) vasıtalarıyla Firavun'un esaretinden kurtulmaları onların hakkında pek büyük nimet olduğundan Cenab-ı Hak bu makamda necatlarını ihsan sırasında zikretmiştir. Çünkü; insanlar için düşmana galebeden daha büyük bir nimet olamaz. Zira; mağlûpken galip, mahkûmken hâkim olmak kadar lezzetli birşey yoktur.

***

Vâcip Tealâ hayatlarında vâki olan ihsanı ba'delbeyan vefatlarından sonra dünyada zikr-i cemillerini ibka ettiğini beyan etmek üzere :

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْآخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ ﴿١٢٠﴾ إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan sonra gelecek ümmetler ve kavimler içinde Mûsâ ile Hârûn'un güzel zikirlerini ibka ettik. Hatta ilâyevmilkıyam onlar üzerine selâmetle duâ daimdir. Zira; biz Mûsâ ve Hârûn gibi ihsan sahiplerini hüsn-ü ceza ile cezalandırırız. Binaenaleyh; onlara ve sair erbab-ı ihsana yardım eder, düşmanlarına galebe verir, dünyaca nimetlerimizle mütena'im kılarız. Çünkü ihsanın cezası; ihsandır.] Gerek ibadetini Allah'ın emri üzere şeraitine riâyet ederek ihsan üzere eda edenlere, gerek ebna-yı cinsiyle hüsn-ü muâşeret edip ihsan edenlere biz güzel ceza ile mükâfat ederiz.

إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾

[Mûsâ ile Hârûn'a nasıl güzel mükâfat vermeyelim? Elbette

veririz. Zira; onlar bizim mümin kullarımızdandır.] Vâcip Tealâ imanla hasıl olan faziletin eşref ve â'lâ olduğuna işaret için Mûsâ ve Hârûn (A.S.) ı bu âyette imanla tavsif buyurmuştur. Çünkü Mûsâ ve Hârûn'un birçok mezâyâsı olduğu halde o mezâyâ-yı âliye içinden imanlarını zikretmek; imanlarının şerefine tenbih içindir. İmanın hüsn-ü cezaya sebeb-i kavî olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü âyette iman; hüsn-ü cezaya illet ve sebep kılınmıştır. Binaenaleyh imanın; cümle hayratı calip ve envâ'-ı nimeti cazip ve her türlü saâdeti kâfil olduğuna âyet kat'i bir delildir.

***

Vâcip Tealâ Mûsâ ve Hârûn (A.S.) ın kıssalarına işaretten sonra İlyas (A.S.) ın kıssasına işaret etmek üzere :

وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ﴿١٢٥﴾

buyuruyor.

[İlyas (A.S.) muhakkak bizim tarafımızdan kullarımızı ıslah için gönderilen resûllerdendir. Zikret yâ Ekrem-er Rusül! Şol vakti ki o vakitte İlyas kendi kavmine «Siz Allah'tan korkmaz mısınız ki ma'siyet irtikâb edersiniz?» dedi ve «Siz (Baal) isminde puta ibadet eder de haliklarım en güzeli olan Allahü Tealâ'ya ibadeti terkeder misiniz?» demekle kavmine gittikleri yolun kötü olduğunu bildirdi.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile İlyas (A.S.) Hârûn (A.S.) ın evlâdındandır. Pederinin ismi (Yasin) dir. Mûsâ ve Hârûn (A.S.) dan sonra ba'solunan enbiya-yı Benî İsrail'dendir. İlyas (A.S.) ın kavmi sebil-i selâmet ve tarik-ı istikametten ayrılınca taraf-ı İlâhiden onları irşada me'mur olması üzerine kavmine hitaben «Ey müfsitler! Siz Allah'tan korkmaz mısınız ki Allah'ın gayrı birtakım putlara ibadet edersiniz ve cemadat kabilinden olup (Baal) isminde bulunan putlara ibadet eder ve mühim hacetlerinizde onlara müracaat eder de Allah'ı terk mi edersiniz?» dedi.

B a a l ; Şam diyarında bir kasaba ahalisinin putlarının ismidir. Hatta o putlarının ismiyle memleketleri tesmiye kılındığından o beldeye (Baalbek) denir. Bazı rivayete nazaran bu put altından ma'mul yirmi arşın uzunluğunda ve dört adet yüzü varmış ve çok ta'zîm ettiklerinden dört yüz kadar hizmetçi ta'yin etmişlerdir. İşte İlyas (A.S.) ın bu ahaliyi tarik-ı hakka davetle; ittika *ümmül-ibadet* olduğundan onları herşeyden evvel ittikayı terkettiklerinden dolayı tekdir ederek «Siz Allah'tan korkmaz mısınız da ittikayı terkedersiniz?» demekle kavmini ittikaya davet etmiştir.

***

Vâcip Tealâ, İlyas (A.S.) ın kavmini halikların ahsenine ibadeti terketmeleri üzerine tevbih ettiğini beyandan sonra Halikın kim olduğunu beyan etmek üzere :

اللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ اٰبَائِكُمُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٢٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin ve sizden evvel geçen babalarınızın Rabbidir.]

Yani; «Ma'budünbilhak Allahü Tealâ'dır ki o Allahü Tealâ ibadete elyaktır. Zira; cümle zerrât-ı cihanı yoktan halkettiği gibi herbirini kendine münasip terbiye ile gûnâgûn terbiye ederek kemaline îsâl eden Rabbiniz olduğu cihetle cümle mükellefînin ibadetine müstehaktır. Şu halde nasıl oluyor ki bu kadar nimetleriyle perverde olduğunuz Rabbinizin ibadetini terkederek menfaat ve mazarratı olmayan putlara ibadet edersiniz?» demekle kavmini tevhide davet etmiştir.

***

Vâcip Tealâ İlyas (A.S.) ın davetini beyandan sonra kavminin bu davete karşı nebilerini tekzib ettiklerini beyan etmek üzere :

فَكَذَّبُوهُ فَاِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٢٧﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٢٨﴾

buyuruyor.

[İlyas (A.S.) ın daveti üzerine kavmi İlyas (A.S.) ı tekzib ettiler ve nebilerinin davetine asla iltifat etmediler. Memleketten çıkarmaya ve katletmeye cür'et ettiler. Zira; onlar şu tekzipleri sebebiyle azab-ı Cehennem'e hazırlardır, ancak Allah'ın muhlis kulları azaptan müstesnadırlar.] Çünkü; onlar resullerinin davetini işitince inkâr ve tekzip gibi cinayetlere cür'et etmeyip iman ve inkıyada sür'at ettiklerinden rıza-yı İlâhiye nail ve azaptan affolunmuşlar, ihlâs üzere iman ve ibadet ettiklerinden Cenab-ı Hakkın halis kullarından olmuşlardır.

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِرٖينَ ﴿١٢٩﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِلْ يَاسٖينَ ﴿١٣٠﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٣١﴾

[Biz Azîmüşşan İlyas'tan sonra gelen ümmetler içinde İlyas (A.S.) ın nam-ı celilini ve zikr-i cemilini ibka ettik. Zira; o ümmetler tarafından İlyas (A.S.) a (سلام على آل ياسين) duâsıyla zikrolunur. Çünkü; biz hudud-u şer'iyemizi muhafaza ve emr ü nehyimizin muktezasını icra ile ihsan edenleri böylece hüsn-ü ceza ile mücazat ederiz.] Nasıl mücazat etmeyelim? Zira;

اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٣٢﴾

[Muhakkak İlyas (A.S.) bizim mümin kullarımızdandır.] Binaenaleyh iman; hüsn-ü cezayı caliptir.

***

Vâcip Tealâ İlyas (A.S.) ın kıssasına işaretten sonra Lût (A.S.) ın kıssasını beyan etmek üzere :

وَاِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿١٣٣﴾ اِذْ نَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اَجْمَعٖينَ ﴿١٣٤﴾ اِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرٖينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرٖينَ ﴿١٣٦﴾

buyuruyor.

[Muhakkak Lût (A.S.) bizim taraf-ı İlâhimizden halkı hakka

davet için gönderdiğimiz resullerdendir. Ey habibim! Zikret şol zamanı ki o zamanda biz Lût'u, Lût'un ehl ü ıyalini ve ona tabi olanları nazil olan azaptan kurtardık, cümlesini saha-i necata çıkardık, ancak Lût'un haremi kötü fiilinden dolayı helâk olanlar içinde kaldı. Lût ile etbâ'ını azaptan halâs ettikten sonra kavm-i Lût'un sairlerini ihlâk ettik. Zira; onların irtikâb ettikleri kötü fiilleri helâklerini mucip olmuştur.]

Hz. Lût'un haremi Lût (A.S.) ın emrine itaat etmeyerek kavminin çirkin işlerine yardım edip razı olduğundan helâk olan canîler içinde kalmıştır. Çünkü; iyi olan kimselere mukarenetin faydası onun haliyle hallenmek ve salâhından istifade etmekle olup Lût'un haremiyse bilâkis Lût (A.S.) ın zıddına âsîlere iştirak ettiğinden âsîler içinde kalmış, âkıbet helâk olmuştur. Zira herkesin kendi ef'âliyle mücazat olunması; âdet-i İlâhiye iktizasındandır.

*
**

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ın kavminin helâk olduklarını beyandan sonra ehl-i Mekke'nin onların helâke dair olan âsârını her zaman gördükleri halde ibret almadıklarını beyan etmek üzere :

وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِم مُّصْبِحِينَ ﴿١٣٧﴾ وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i Mekke! Siz sabah ve gecenin iptidalarında kavm-i Lût'un harabeleri üzerine yürür ve görürsünüz, onların günahları sebebiyle helâk olup memleketlerinin altı üstüne karıştığını bilirsiniz de hiç mi düşünmezsiniz?] Halbuki insanlara lâyık olan o gibi harabelerden ibret alarak insaf edip günahlardan vazgeçmek ve ıslah-ı nefsetmektir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile ehl-i Mekke Şam cihetine ticaret için daima seyrüsefer ettiklerinden gündüzleri kat'-ı mesafe ederlerse akşam vakti kavm-i Lût'un harabesi konak yeri

olduğu gibi geceleri kat'-ı mesafe ederlerse sabah vakti o harabeler konak mahalli olduğundan Cenab-ı Hak ehl-i Mekke'nin kavm-i Lût'un harabelerine şu iki vakitte uğradıklarını beyan buyurmuştur. Yoksa gündüzün yarısında ve gecenin nısfında dahî harabelere tesadüf edebilirler. Çünkü; Şam cihetine seferde ehl-i Mekke'nin yolu herhalde o harabelerden geçerdi.

Cenab-ı Hak bu âyette ehl-i Mekke'yi *birkaç veçhile tevbih etmiştir. Birincisi: İstifham-ı inkârîdir ki* bunların her zaman harabelerini görüp de ibret almamaları emr-i münkerdir. *İkincisi: Âkil olmadıklarına işaret etmiştir.* Zira; âkil olsalardı âkıbeti idrak ederlerdi. İdrak etmeyip nimet-i aklı isti'malde kusur ettiklerinden Cenab-ı Hak onları tevbih etmiştir.

***

[Vâcip Tealâ İlyas (A.S.) ın kıssasını beyandan sonra Hz. Yunus'un kıssasını beyan etmek üzere :

وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٩﴾

buyuruyor.

[Muhakkak Yunus (A.S.) taraf-ı İlâhimizden halkı irşad ve ahkâm-ı şer'iyeyi tebliğ için gönderdiğimiz resullerdendir.] Bu âyet; vak'anın Yunus (A.S.) ın kavmine risaletini tebliğden sonra olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Yunus (A.S.) ın risaletini tebliğden sonra vâki olan vukuâtı beyan etmek üzere :

اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ﴿١٤١﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿١٤٢﴾

buyuruyor.

[Zikret ey Resul-ü Zişan! Şol zamanı ki o zamanda Yunus (A.S.) taraf-ı İlâhiden gelecek azabı kavmine haber vererek içi dolu bir gemiye gitti. Yunus (A.S.) gemiye gelince gemi ahalisi beyinlerinde kur'a çektiler. Kur'a Yunus (A.S.) hakkında çıkınca kendi nefsini denize attı. Binaenaleyh; denize garkolarak mağlubînden oldu. Yunus (A.S.) kendini denize bırakınca nadim olduğu halde balık onu lokma etti.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Yunus (A.S.) kavmini imana davet edip onlar da kabul ve davete icabet etmeyince azabın geleceğine vaad-i İlâhi vaki olarak mev'ûd olan azabın gelmesi yaklaşınca azap kendine isabet etmemesi için hemen kavmi içinden çıkıp gitti ve deniz kenarına geldi. Adamlar ve yüklerle dolu bir gemiye bindi, lâkin gemi durdu. İleri gitmedi, belki garkolunacak bir hale geldi. İçinde olan ahali endişe içinde muztarib oldular. Meğer evvelden beri âdetleri gemiye böyle bir ârıza olduğunda içinde olan ahali beyinlerinde kur'a çekmek ve kur'a kimin yedinde çıkarsa o adamı denize atmak suretiyle gemi yoluna devama başladığı gibi, bu cihetle afetten salim olmasıymış. İşte bu âdete binaen gemi durunca «Bu gemide efendisinden firar etmiş bir kul var, gelin bir kur'a çekelim» derler. Kur'ayı çekerler, Yunus (A.S.) ın ismi çıkınca Yunus (A.S.) bildi ki kendi hakkında bir imtihan-ı İlâhi var. Hemen kaza-yı İlâhiye kalbi mutmain olarak Allahü Tealâ'ya tefviz-i umur edip «Abd-i âsî benim» diyerek kendini denize attı. Derhal vakit geçmeksizin ilham-ı İlâhiyle Yunus (A.S.) ı balık yuttu ve rahatını te'min etti. Binaenaleyh; asla zarar gelmedi. Yunus (A.S.) Cenab-ı Hak'tan izin gelmeksizin kavminin içinden çıktığına nedamet etti, fakat fayda etmedi, olacak oldu, kaza-yı İlâhi yerini buldu.

Yunus (A.S.) ın zellesinde bir çok ihtilâf varsa da esah olan Yunus (A.S.) kavmine taraf-ı İlâhiden vaad olunan azabın elbette nazil olacağını zannedip onların tevbe etmesiyle aff-ı İlâhinin geleceğinden gaflet etmesidir.

(ابق) *efendisinden firar etti* manâsınadır. Yunus (A.S.) Vâcip Tealâ'dan izin gelmeksizin kavminin içinden çıkıp gemiyi teşrif ettiğinden *efendisinden kaçmış olan kul hakkında isti'mal*

olunan (Âbık) lâfzı Yunus (A.S.) hakkında dahî isti'mâl olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ balığın Yunus (A.S.) a ma'bed olduktan sonra vâki olan ahvali beyan etmek üzere :

فَلَوْلَآ اَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ فِى بَطْنِهِ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾

buyuruyor.

[**Eğer Yunus (A.S.) balığın karnına girince Cenab-ı Hakka tesbih edicilerden olmamış olsaydı balığın karnında kıyamet gününe kadar kalırdı.**] Binaenaleyh; balığın karnı Hz. Yunus hakkında sair emvat hakkında olduğu gibi kabir olurdu, lâkin hariçte ve balığın karnında tesbihe devam ettiğinden balığın karnından kurtuldu. Şu halde tesbihin, insanı birçok muzayakadan kurtaracağına bu âyet delâlet ettiği gibi tesbihe devama teşvik dahî vardır. Zira; bol ve sürurlu vaktinde Allah'ın zikrine devam eden kimsenin dar ve zaruret vaktinde imdadına yetişeceğine işaret vardır. Çünkü; Yunus (A.S.) zikrullaha devam ettiği için her ne hikmete mebni ise balığın karnına girdiğinde Cenab-ı Hak o dar mahalli onun hakkında mahall-i istirahat kıldığını ve tesbihe devamı çare-i necatı olduğunu bu âyette beyan buyurmakla kullarını tesbihe teşvik buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Hz. Yunus'un balığın karnında bir gün veya yarım gün yahut kırk gün karar ettikten sonra bir sahile çıktığını beyan etmek üzere :

فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَآءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ﴿١٤٥﴾ وَاَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ ﴿١٤٦﴾

buyuruyor.

[**Bedeni zayıf ve hasta olduğu halde biz Yunus'u şenlikten**

hâlî bir ovaya attık, onun üzerine gölgelenmesi için biz kabaktan ağaç bitirdik.]

Yani; Yunus (A.S.) tesbihe devam edince biz onu ahaliden hâlî ıssız bir çöle çıkardık. Halbuki o anadan yeni doğmuş bir çocuk gibi zayıf, balığın karnında âdetin hilâfına geçirmiş olduğu hayattan müteessir hasta gibi bir haldeydi. O halde hâlî bir mahalle çıkınca Biz Azîmüşşan onun sıcaktan gölgelenmesi, sinek v.s. gibi mûziyattan ezalanmaması için yaprağı büyük olan kabak ağacını halk ve onun gölgesinde rahatını te'min ettik.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Yunus (A.S.) ın çıkarıldığı mahallin (Nusaybin) veyahut (Musul) civarında bir karye olması muhtemeldir. Yunus (A.S.) ın balığın karnında kararının müddetinde birçok ihtilâf varsa da müddeti ta'yin hakkında sarahaten bir delil olmadığından miktar-ı müddet hakkında bahsi terkederek ilmini Cenab-ı Hakka tefviz etmek daha evlâdır. Balığın karnında Yunus (A.S.) teneffüste zahmet çekmemiştir. Zira; emr-i İlâhi üzerine balık kafasını sudan yukarı kaldırır, suya batırmazdı. Binaenaleyh; Yunus (A.S.) da balığın ağzından nefes alırdı, hava bu minval üzere cereyan ettiğinden hayatına halel gelmemiştir. Gerçi Yunus (A.S.) için halkolunan ağacın nevi itibarıyla incir, muz, karpuz olmasında ihtilâf varsa da esah olan kabaktır. Çünkü (يقطين) in manâsı lisan-ı Arapta *kabak* olduğu gibi Resulullah'a «Kabağa niçin muhabbet edersin?» denildiğinde «Biraderim Yunus (A.S.) ın ağacı olduğu için» buyurması halkolunan ağacın kabak olduğuna delâlet eder. Çünkü şu hadis-i şerif; bu âyeti tefsir etmiştir.

Nebatat içinden kabağın gölgesi koyu, havası güzel ve sinekten hâlî olduğu için Yunus (A.S.) ın rahatına kabak tercih olunmuştur. Yunus (A.S.) için halkolunan kabak Hz. Yunus'u gölgeleyecek kadar yüksek olduğu gibi ondan evvel o nevi kabak mevcut olmadığından Yunus (A.S.) ın mucizesinden sayılmıştır.

Nisâbûrî'nin beyanına nazaran kabak ağacının altında bulunduğu müddet Yunus (A.S.) ın taayyüşü keçi sütüyle vaki olmuştur. Çünkü; Cenab-ı Hakkın sevk ve ilhamıyla bir keçi gelip sabah ve akşam onun sütüyle te'min-i maişet ettiği mervidir. Hz. Yu-

nus'un vücudu eski kıvamını bulup mizacı itidal kesbedinceye kadar bu hal devam etmiş, kabak ağacı altında bulunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Yunüs (A.S.) ın vücudu eski halini bulduktan sonra tekrar karye-i mezkûreye avdet ettiğini beyan etmek üzere :

وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزِيدُونَ ﴿١٤٧﴾ فَاٰمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ ﴿١٤٨﴾

buyuruyor.

[Şu minval üzere vukuât cereyan ettikten sonra Biz Azîmüşşan Yunus'u tekrar yüz bin veyahut daha ziyade ahaliyi cami olan karyeye gönderdik. Onlar Yunus (A.S.) a iman ettiler. Binaenaleyh; biz onları vakt-i muayyenleri gelinceye kadar yaşattık, imanları sebebiyle onları kahr u gazabımızdan halâs ve ecel-i mev'ûdlarına kadar muammer kıldık.]

Bu âyette (اَوْ) lâfzının delâlet ettiği şek; *vehle-i ûlâda o karyeye bakan kimseye aittir.* Çünkü; o karyeyi iptidaen gören bir kimse ahalisini yüz bin veyahut daha ziyade olmasını tahmin ve zannettiğini beyandır. Yoksa Vâcip Tealâ'ya ait değildir. Zira; Vâcip Tealâ şek ve şüpheden müberrâdır ve karyenin nüfusunun kaç kişi olduğunu suret-i kat'iyede bilir.

Kavm-i Yunus'un vakt-i muayyenlerine kadar muammer ve nimet-i dünya ile mütena'im olmalarının sebebi; imanları olduğuna işaret için *sebebiyete* delâlet eden (فَ) lâfzıyla varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ enbiya-yı ızamdan bazılarının ümmetleriyle vâki olan sözlerini beyandan sonra Mekke'de olan kâfirlerin mezheplerini iptal ve mezheplerine devam ettikleri surette âkıbetinde olacak fenalığı beyan etmek üzere :

فَاسْتَفْتِهِمْ اَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ ﴿١٤٩﴾ اَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ اِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ ﴿١٥٠﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Küffar-ı Mekke'den suâl et! Kızlar Rabbin Tealâ'ya ve oğlanlar onlara mı mahsustur? Yoksa onlar şahit oldukları halde melekleri biz dişi olarak mı halkettik? Bunlar gözleriyle gördüler mi?]

Yani; onların sakîl addettikleri ve sevmedikleri kız evlâdını bize tahsis edip de kendilerince mergub addettikleri oğlan evlâdını kendilerine tahsisin sebebi nedir? Yoksa biz melekleri halkederken yanlarındamıydılar ki meleklerin dişi olduğunu nereden bilirler ve dişi olduklarına şehadet edebilirler mi? Elbette şehadet edemezler. Zira; meleklerin hilkatında hazır olmayınca aklın idrak edeceği birşey olmadığından bilemezler ve meleklerin dişi olduğuna dair enbiya-yı kiramdan bir nakil dahî varid olmadı. Şu halde onlar meleklerin dişi olduklarını esbab-ı ilimden hangisiyle bildiler de iddiâ ediyorlar? Melekler bizim kızlarımız olduğunu hangi delile istinad ederek iddiâya cür'et ediyorlar?

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet-i celile müşriklerin itikatlarını red ve mezheplerini iptal etmiştir. Çünkü müşrikler «Melekler Allah'ın kızlarıdır ve Allah'ın oğlu yoktur, oğlan evlâdı bize mahsustur» derler, bu itikadı kendilerine mezheb ittihaz etmişler ve bu mezhebin tervicine de çalışmışlardı. Allahü Zülcelâl açık bir surette ve onları ilzam ve iskât suretiyle reddetmiş ve dâvalarını cevab veremeyecekleri bir tarzda kendilerinden suâl etmiştir. Çünkü; dâvaları an cehlin olup esbab-ı ilimden bir ilme müstenid olmadığından cevabtan âciz ve mebhut olmuşlardır. Zira; mesail-i diniyyenin ve bilhassa itikadiyyatın aklî ve naklî elbette bir delile müstenid olması lâzımdır.

Meleklerin dişi ve erkek olduklarına dair ellerinde bir delil olmadığı halde meleklerin dişi olduklarını iddia cehalete müstenid olduğundan Cenab-ı Hak onları tekdir ve tevbih etmiştir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin «Melekler Allah'ın kızlarıdır» dedikleri dâvaları bâtıl olduğunu beyandan sonra bu hususa dair beyinlerinde vaki' olan haberlerini beyan etmek üzere :

أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَدَ اللّٰهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٥٢﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Uyanık bulunun ki kâfirler kendi iftira ve adavetlerinden neş'et ederek «Allah'ın veledi var» derler. Halbuki onlar bu sözlerinde elbette yalancılardır.] Zira; Allahü Tealâ ehl ü iyâl ve evlâd gibi eser-i acz ü hudus olan şeylerden münezzehdir. Çünkü; çocuk doğurmak ecsama mahsustur. Halbuki Allahü Tealâ cisim değildir. Zira; cisim fânî ve Cenab-ı Hak ise kadîmdir. Binaenaleyh; kâfirlerin Allah'a veled isnadları sırf yalandan ibarettir. Çünkü aklî ve naklî bir delile müstenid değildir. Delile müstenid olmayan dâva her zaman merduddur.

***

Vâcip Tealâ kendine veled isnadı bâtıl olduğu gibi müşriklerin «melekler Allah'ın kızlarıdır» dedikleri dahî bâtıl olduğunu beyan etmek üzere :

أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ ﴿١٥٣﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿١٥٤﴾ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kendi zatı için kız evlâdını oğlan evlâdı üzerine ihtiyar mı etti? Ey müşrikler! Size ne oldu ki böyle yanlış ve bâtıl şeylerle hükmedersiniz. Lâyıkiyle düşünüp de itikadınızın bâtıl olduğunu tezekkür etmiyor musunuz?] Nasıl oluyor ki noksan gördüğünüz kız evlâdını Allahü Tealâ'ya ve şerefli gördüğünüz oğlan evlâdını kendinize isnad ediyorsunuz ve şu dâvanızın butlanına bedaheten akıl şahadet ederken nasıl oluyor da siz sıhhatini dâva ediyorsunuz?

Bu âyet; müşriklerin iftiralarını isbat ve yalanlarını takrir etmiştir. Zira; sözleri muhali müstelzimdir. Muhali müstelzim olan söz; her zaman bâtıldır. Çünkü; Vâcip Tealâ şerefli olan oğlandan

müstağni olunca yaratılışında ve ahlâkında noksan olan kız evlâdından müstağni olacağı evleviyetle sabittir. Zira; eşref olan şeyden müstağni olanın edna olan şeyden müstağni olacağı aşikârdır.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin dâvaları bâtıl olduğunu beyandan sonra onları ilzam ve iskât için vücudu olmayan bir şeyi onlara teklif ile tevbih etmek üzere :

أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُبِينٌ ﴿١٥٦﴾ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٥٧﴾

buyuruyor.

[Yoksa melâikenin Allah'ın kızları olduğuna dair size açık delil mi nazil oldu ve sözünüz doğru ise dâvanızın sahih olduğunu beyan eden kitabınızı getirin?]

Yani; ey müşrikler! Meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ediyorsunuz. Bu iddianızın sıhhatine delâlet ve maksadınızı açıktan beyan eder deliliniz var da sözünüz doğru ise kitabınızı getirin görelim. Zira; bir dâva delile müstenid olmak lâzımdır, delilsiz dâva dinlenmez.

Fahri Râzi, Hâzin ve Ebussuud Efendinin beyanlarına nazaran bu âyetlerde bulunan istifhamlar; kâfirlerin dâvalarını inkâr ve red içindir. Şu halde bu âyetler kâfirlerin akıllarının noksan ve tabiatlarının sefih ve bu hâl üzere devam ettikleri surette âkibet gazab-ı İlâhiye duçar olacaklarını beyan etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin cehalet ve sefahetlerini ve sülûk ettikleri mesleklerinin sekametini ve âkibetlerinin vehametini beyandan sonra cehaletlerinin neticesi olarak Vâcip Tealâ hakkında vaki' olan fena sözlerini beyan etmek üzere :

وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٥٨﴾

buyuruyor.

[Müşrikler Allahü Tealâ ile cin arasında nesep isbat ederek dediler ki «Allahü Tealâ cinden bir hâtun tezevvüc etti ve ondan kız evlâdı olan melekler doğdu». İşte böyle demekle iftirada bulundular. Zat-ı Ulûhiyetime kasem ederim ki şu iftiralara cesaret eden kâfirlerin Cehennem azabında hazır olacaklarını cinniler bildiler.]

Kâfirler Allahü Tealâ'nın Hâlık, cinnilerin mahlûk olup Hâlık ile mahlûk beyninde tezevvücün cereyanı mümkün olamayacağını düşünemediler. Zira tezevvüc; ihtiyaç üzerine terettüp eder. İhtiyaç ise ulûhiyete münafidir. Bu âyette kâfirlerin su-i itikadlarının butlanına ve onların derece-i hitabtan sâkıt olduklarına işaret için hitabtan gıybet siygasına intikal olunmuştur.

Bunların şu iftiralarının cezası azab-ı Cehennemde hazır olacaklarının kat'î olduğuna işaret için edat-ı te'kid olan kasem ve tahkika delâlet eden (انّ) ve lâm-ı te'kidle varid olmuştur.

Bazı ulema «cin ile melek bir cinsdir, daima işi şer olanlar cin ve işi hayır olanlar melektir» demişler ise esah olan her biri ayrı cinstir. Zira; meleklerin küllisi hayır ve ibadetle meşgul olup cinden muti' ve münkad olanlar mümin-i muvahhiddir ve itaat etmeyenler âsî ve şeytandır. Yahud şeytan da ayrı bir cinstir. Gerçi şeytanın cinden bir kısım olmasına bazı nusûs delâlet ediyorsa da bu delâlet kat'î olmadığından mesele muhtelifün fihtir.

***

Vâcip Tealâ Zat-ı ulûhiyetinin şu isnad ettikleri şeylerin cümlesinden münezzeh olduğunu beyan etmek üzere :

سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ۝ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ۝

buyuruyor.

[Kâfirlerin isnad ettikleri şeylerin cümlesinden Cenab-ı Hak münezzehtir ve noksan olan sıfatların hepsinden Vâcip Tealâ berî olmakla berî oldu. İns ü cinden âsî olanların cümlesi azab-ı Cehennemde hazırlardır. Ancak Allah'ın muhlis kulları azaptan müstes-

nadırlar.] Zira; onlar ulûhiyeti lâyık olduğu sıfatlarla tavsif edip, ubudiyetlerinde daima sabit bilkadem oldukları cihetle azaptan halâs oldukları gibi bir çok nimetlere de nail olacaklardır. Çünkü; bunlar ibadetlerini ihlâs üzere eda ettiklerinden taltif-i İlâhîye müstehaktırlar. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak hâlis kullarının ihlâsları sebebiyle azaptan muaf ve mertebe-i âliye sahibi olduklarını âleme ilân etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azaba hazır olacaklarını ve muhlis olanların azaptan halâslarını beyandan sonra kâfirlerin ehl-i imanı iğvadan âciz olduklarını beyan etmek üzere :

فَاِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ﴿١٦١﴾ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ ﴿١٦٢﴾ اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ ﴿١٦٣﴾

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Siz ve sizin mabudlarınız olan şeytanlar Allah'ın kullarını idlâl ederek Allahü Tealâ üzerine ifsad edemezsiniz, ancak nar-ı cahime dahil olacakları ifsad edersiniz.]

Yani; ey kâfirler! Siz ve sizin mabudlarınız olan putlar ve şeytanlar bilûmum nası ibadet-i İlâhiyeden men' etmek ve din-i İlâhî hakkında iğva etmekle murad-ı İlâhîyi geri döndüremezsiniz, ancak Cehenneme dahil olmaları ile hükmolunan mahkûmları iğva ve iğfâl edersiniz ve sizin iğvanızla dalâlette olanlar bilâ tereddüt Cehenneme gireceklerdir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile şeytanın iğvasının ve vesvesesinin tesiri olmayıp ancak tesirin kazay-ı İlâhîde olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak «Siz ve sizin mabudlarınız Allah'ın kullarını ıdlâl edemezsiniz, illâ Cehennem'e duhûlleri mukadder olanları ıdlâl edersiniz» buyurmuştur. İnsanların ahvali ve hariçteki vukuat dahî bunu te'yid etmektedir. Zira; şeytanın iğva ve ıdlâline uğraşmadığı bir insan olmadığı halde bunların hepsini idlâl edemediği meydandadır. Eğer iğvasında tesir olmuş olsaydı cümle insanları ıdlâl ederdi, halbuki insanların hali bunun aksinedir. Ebussuud Efendinin beyanı veçhile kelâmın ma-

nâsına dikkat lâzım olduğuna işaret için gıybetten hitaba iltifat olunmuştur. *Kâfirlerin mabudları* ile murad; *putlar ve şeytanlar*dır.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin «melekler Allah'ın kızlarıdır» dedikleri itikatları bâtıl olduğunu beyandan sonra meleklerin ulûhiyete münasebetleri olmadığını ve ubudiyette sabit ve daim olduklarını söylediklerini beyan etmek üzere :

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ ﴿١٦٥﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾

buyuruyor.

[**«Bizden hiç bir kimse olmadı, illâ onun için bir makam-ı malûmu ve marifet-i İlâhiyye ve ibadet-i Sübhaniyyede herkesin birer muayyen mekânı ve mertebesi vardır ki o mertebede ibadetle meşgul olur ve muayyen olan makamını kimse tecavüz edemez ve o makamdan tecavüze kimse muktedir olamaz. Binaenaleyh; herkes makamında sabit ve ibadette daim olur ve bizler arş-ı â'lâ etrafında saf tutucuyuz ve bizim vazifemiz elbette Allahü Tealâ'ya tesbih etmektir.»**] Çünkü; herkes ubudiyetini ızhar sadedinde birer vazife ile mükellef ve birer nevi' ibadetle meşguldür ve Resûlullah'ın bir hadis-i şerifi de bu âyeti tefsir eder. Çünkü; Resûlullah «Semada aslâ hâlî bir mahâl olmayıp her tarafı meleklerle dolu olup kimi namaz kılar, kimi tesbih ve sair ibadetle meşgul olur, hatta bazıları rükû'da aslâ belini doğrultmaz ve bazıları da secdeden aslâ başlarını kaldırmaz» buyurmuştur. Binaenaleyh; bu hadis-i şerif âyet-i celileyi tafsîl etmiştir. Buna nazaran *âyetin manâsı :* [Meleklerden kimse olmaz, illâ her biri birer ibadetle meşgul ve vazife-i muayyenleriyle mükellef olur] demektir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile meleklerin şu kelâmları kâfirlerin itikatlarını red ve iptâl etmiştir. Çünkü; ubudiyetlerini ikrar ve itiraf etmeleri Allah'ın kızları olmadıklarını ve ulûhiyetle münasebetleri bulunmadığını ikrar ve itiraftır, şu kelâmlarını kemal-i neşat ve rağbet üzere irad ettiklerine işaret için envâ-ı te'kidatla irad etmişlerdir.

Meleklere nispetle insanların ibadetleri hemen yok mesabesinde olduğuna işaret için melekler şu kelâmlarında makam-ı ma'lûmu ve tesbihi kendilerine tahsis etmişlerdir.

Hulâsa; meleklerin Allahü Tealâ'yı ma'rifet noktasında birer muayyen makam sahibi oldukları ve Allahü Tealâ'ya ibadet için safbeste bulundukları, Allahü Tealâ'nın evlâdı olmayıp ancak kulları oldukları, «Melekler Allah'ın kızlarıdır» diyen kâfirlerin itikatlarının batıl olduğu ve meleklerin ibadet-i saireyle meşgul oldukları gibi herhalde Cenab-ı Hakkı nekaisten takdisle meşgul bulundukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin ahvalinden bazılarını beyandan sonra bazı diğerini beyan etmek üzere :

وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ ۝ لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ ۝ لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ۝ فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ۝

buyuruyor.

[Onlar «Ümem-i salifeye nazil olan Tevrat'la İncil bizim indimizde olsaydı biz Allah'ın halis kullarından olurduk» derler. Halbuki kendilerine Kur'an gibi bir kitap nazil oldu, o kitaba küfrettiler. Binaenaleyh; yakında küfürlerinin, kötü sözlerinin ve işlerinin cezasını görürler ve bilirler.]

Yani; kâfirler evvel geçen ümmetleri ta'yib etmek suretiyle alâsebilittahassür vettemenni derler ki «Keşke bizden evvel geçen ümmetlere nazil olan kitaplar bizlere nazil olsaydı kütüb-ü semaviyeye iman eder, o kitabın sahibi olan nebiye kemaliyle inkıyad eyler, Allah'ın halis kullarından olur, ibadetimizi Allah'a hasırla bize gelen kitabın vaazını kabul eder, kısas, hikâye ve durub-u emsalinden ibret alır, hiçbir şeyi ihmal etmezdik». İşte kâfirler böyle demekle kendilerinin ukalâdan olduklarını iddiâ ederler de kendilerine kütüb-ü semaviyenin ekmeli, insanların menfaatını beyan-

da etemmi, hikmet-i burhanda eblâğı olan Kur'an nazil olunca bu sözlerin hepsini unuttular, küfrettiler. Binaenaleyh; çok zaman geçmeksizin elbette ceza-yı sezalarını bilirler.

Bu âyet; kâfirleri sözlerinde sebat etmemekle levmettiği gibi sözlerinde sebat etmemenin âkıbeti vahim olduğunu beyanla tehdid etmiştir. İşte reyinde sebat etmeyen mütelevvin kimseler daima melûm ve mezmumdurlar.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirleri sebatsızlıkla levmettikten sonra iman etmelerine terğib olmak üzere :

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki taraf-ı İlâhimizden kullarımızı irşad için gönderilmiş resul, kullarımız hakkında vaadi ve nusreti mutazammın kelimemiz sebkat etti. Muhakkak onlar dünyada hüccet ve âhirette izzetle galebe ederler ve bu kelimemiz kat'î olarak sabit oldu, o sabit olan kelime şudur : «Rusül-ü kiram elbette nusret olunurlar, onlara tâbi olan bizim askerlerimiz elbette düşmanları üzerine galip olucılardır.»]

Bu âyette sebkat eden kelimeyi *Cenab-ı Hak iki kelimeyle tefsir buyurmuştur : B i r i n c i s i : Rusül-ü kiramın taraf-ı İlâhiden mansur, i k i n c i s i : Rusül-ü kiramın etbâ'ları asakir-i İlâhiye olup onların da düşmanları üzerine galip olacaklarıdır.*

Gerçi rusül-ü kiramın etbâ'larıyla beraber bazı kere mağlûp oldukları görülürse de itibar âkıbete olduğundan bununla âyete itiraz varid olmaz. Zira; âkıbet itibarıyla enbiya-yı kiram daima galip ve düşmanları makhur ve münhezim olmuşlardır. Çünkü; galebe; sebat ve devamla olduğu gibi devletle ve istilâ ile dahî olur. İptilâ kabilinden enbiya-yı kiramda bazan görülen mağlûbiyete itibar yoktur. Zira itibar; âkıbetedir.

Rusül-ü kiramın galebesine müteallik kelime gerçi müteaddidse de *manâları bir olduğundan* kelime-i vahide denmiştir.

Hulâsa; rusül-ü kiram ile onlara tabi olanların mansur ve galip olacaklarına dair kelime-i İlâhiyenin sebkat ettiği ve bu galebe âkıbet itibarıyla olduğu cihetle bazan mağlûp olmalarıyla itiraz varid olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ bizim Nebimizin kavmine karşı alacağı vaziyeti beyan etmek üzere :

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حٖينٍۙ ﴿١٧٤﴾ وَاَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Nusret sizin olunca sen küffar-ı Kureyş'in azıcık bir zaman içinde i'raz ve ezalarına sabret ve onlara yakında nazil olacak azabı göster.**] Zira; duçar olacakları azabı sen onlara gösterince elbette göreceklerdir. Çünkü; görmemek ihtimali yoktur.

Azap görecekleri azıcık zamanla murad; *yevm-i Bedir* veyahut *Mekke'nin fetih günüdür.* Çünkü; küffar-i Kureyş'in dünyaca en makhur ve münhezim oldukları gün bu iki gündür. Zira; va'd-i İlâhinin dünyada onlar hakkında eseri bu iki günde zuhûr etmekle Resulullah âcilen azabı Kureyş'e bu iki günde göstermiş ve onlar da görmüşlerdir. Binaenaleyh; mazlûm ve doğru olanın Allah'ın intikam sahibi olduğunu düşünerek sabır ve teenni üzere zalimlerden i'raz ve âkıbete intizar etmeleri lâzımdır. Zira; zalimlerden intikamını alacağını Allahü Tealâ va'd etmiştir. Va'd-i İlâhi ise yerini bulur, geri kalmaz.

اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾

[**«Onlar üzerine dünyada ve bilhassa yevm-i Bedir'de azabımız nazil olduğu halde âhirette azabın inzaline kudretimizi inkâr**

ederler de bizim yevm-i cezada nazil olacak azabımızın alelacele vukuunu mu isterler?»] Onların emsaline nazil olan mesaibi idrak etmezler de derhal azabın gelmesini mi isterler?

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile evvelki âyet nazil olunca «Nerededir o azap? Nazil olsa da görsek» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabın nüzulünü isti'cal ettiklerini beyandan sonra istedikleri azabın geldiği zaman zuhur edecek hallerini beyan etmek üzere :

فَاِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَٓاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٧﴾

buyuruyor.

[Onların isti'cal ettikleri azap hanelerinin avlusuna ve yakınına nazil olunca o azapla inzar olunan kâfirlerin sabahları ne kötü ve ne çirkin oldu.] Çünkü; envâ'-ı azap kendilerine gelince onların vakitleri siyah olmuştur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Araplar indinde garât ekseriya sabah vakti olup garât ise bir nevi azap olduğundan vakt-i azaba *sabah* denmek âdettir. Binaenaleyh bu âyette s a b a h ; *azabın geldiği vakitten kinayedir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Aceleten azabın gelmesini isteyen kâfirlerin evleri avlusuna azap gelince azabın nüzûlü zamanı ne çirkin oldu] demektir.

وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِينٍۙ ﴿١٧٨﴾ وَاَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾

[Onlar gaflette ve tecavüzatta devam ederlerse sen azabın geleceği zamana kadar onlardan i'raz et, konuşmaktan vazgeç ve azabın geleceğini onlara göster. Elbette onlar da görürler, inkârları ve seni tekzipleri üzerine gelecek azabı bilirler.]

Bu âyet-i ceille te'kid için tekrar zikrolunmuştur. Zira; tek-

rarda mübalâğa olduğu gibi Resûlullah'ı tesliye üzerine tesliyedir. *Yahut* evvelki âyet; *dünyaya,* ikinci âyet *âhirete* müteallik olduğu cihetle tekrar yoktur.

Resûlullah'ın göstereceği ve onların göreceği azabın lisanla ta'biri mümkün olmadığına işaret için görülecek şeyin neden ibaret olduğu beyan olunmamıştır.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٨٠﴾

[Yâ Ekrem-er Rusül! Rabbin Tealâ kâfirlerin isnad ettikleri evlâd ve ezvac gibi nekaisten münezzehtir.] Zira, cümle kuvvet ve kemalin sahibidir, cemi sıfât-ı kemaliyeyi camidir. Binaenaleyh; hiç bir noksana mahal olmaz.

Bu âyet-i celile; cümle metalib-i âliyeyi camidir. Çünkü âkile lâzım olan; *üç şeydir : Birincisi : Ma'budunu ve ma'budunun cemi-i nekaisten münezzeh ve cemi-i sıfât-ı kemaliyeyle muttasıf olduğunu bilmek ve itikad etmektir.* Binaenaleyh bu âyet; bunun cümlesini camidir. Çünkü (سبحان) *lâfzı cemi-i nekaisten münezzeh olduğuna* (رب العزة) lâfzı *cemi-i sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf olduğuna* ve cemi-i sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf olunca *şerik ve nazîri olmadığına delâlet eder. İkincisi : Herkes bu dünyada kendi nefsine ve ebna-yı cinsine, hayvanata ve sair mahlûkata ne gibi muâmele edeceğini bilmektir.* Bu ise herkesin kendi kendine bileceği birşey olmayıp bir mürşidin irşadıyla olabilir. O mürşid ise enbiya-yı ızam hazaratıdır.

***

Vâcip Tealâ bu hikmete işaret için :

وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ﴿١٨١﴾

buyuruyor.

[Dünyada ve âhirette selâmet resuller üzerinedir.] Çünkü şu

lâfızla duâ; onların beşere lâyık olan evsafı haiz olduklarına, şu evsafı haiz olamayanların onlara iktidası vâcip olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; âhad-ı ümmetin enbiyaya iktidası vâciptir.

İnsana bilmesi lâzım olan üç şeyden *ü ç ü n c ü s ü : Vefatından sonra halinin ne olacağını bilmektir.* Vefatından evvel bunu bilmek ise insan için müşküldür. Binaenaleyh bu bapta itimad; Allah'ın ganî ve rahîm olmasınadır.

*
**

Vâcip Tealâ bu noktaya işaret için :

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٢﴾

buyuruyor.

[Her senâ edicilerin senâsı, âlemi lâyıkıyla terbiye eden Allahü Tealâ'ya mahsustur.] Çünkü senâya istihkak; in'âm ü ihsanla olur. Binaenaleyh herkesin senâsını celbetmek; herkese lûtfetmekle olacağında şüphe yoktur. Şu halde bitamamiha şeriata sarılanların vefatlarından sonra selâmete nail olacaklarına âyet; delâlet-i zanniyeyle delâlet eder.

*
**

SURE-İ SÂD

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Seksen sekiz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِي الذِّكْرِۜ

(ص) lâfzı müteşabihattan olduğu cihetle selef indinde ilmi Allahü Tealâ'ya tefviz olunur, halef indinde te'vili lâzımdır. Binaenaleyh; bazıları (ص) lâfzı *sûrenin ismidir* dediler. Buna nazaran *manâsı :* [Şu sûre Sure-i Sâd'dır] demek olur. Yahut evvelinde (ص) *esma-i hüsnaya işarettir*. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Samed, sadık ve sabûr olan Allahü Tealâ'ya ve şeref-i beyan sahibi olan Kur'an'a kasem ederim ki Kur'an mu'cizdir. Binaenaleyh; âlemde hiç kimse Kur'an'a muârazaya muktedir değildir] demek olur. Yahut (ص) lâfzı *birşeyi arzetmek* manâsına *emirdir*. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Yâ Ekrem-er Rusül! Amelini Kur'an'a arzet ve cemi-i evamir ve nevahisiyle amel et] demektir. Yahut (ص) lâfzı *Resulullah'ın sıdkına ve sabrına işarettir*. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey ahlâk-ı zemimeden safî, risalet davasında sadık ve emr-i tebliğde tesadüf olunan meşakkatlara sabreden Habib-i Zişan'ım! Şeref-i beyan sahibi olan Kur'an'a yemin ederim ki emr-i hal ü şan kâfirlerin dedikleri gibi değildir] demek olur.

Fahri Râzi, Kazî ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette *z i k i r ; şeref ve şan-ı âlî* manâsınadır. Çünkü Kur'an;

evvelîn ve âhirînin ulûmunu ve devr-i Âdem'den beri ilâyevmilkıyam vâki olan mühim vakayi ve hadisatın keyfiyetini ve ahkâmını cami, dünyada ve âhirette insanların saadetine hadim olduğundan kütüb-ü semâviyenin cümlesinden şerefli ve şanı âlîdir. Binaenaleyh; bu âyette (ذِي الذِّكْرِ) demek *şeref ve şan-ı âlî sahibi* demektir. Yahut zikir lâfzı *beyan* manâsınadır. Çünkü Kur'an; herşeyi tamamıyla beyan etmiştir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Din-i İslâm'ın ahkâmını ve şeâir-i tevhidin hakayık ve delâilini beyan sahibi olan Kur'an'a yemin ederim ki kâfirlerin isnad ettikleri ayıp ve noksan sende yoktur. Zira; ayıp ve noksandan salimsin. Sana âr ve ayıp olacak birşey isnad etmek isterlerse de delilleri olmadığından isnad etseler dahi hükmü yoktur. Zira; senetleri ve delilleri yok ki istidlâl etsinler. Çünkü; delil bulamazlar ve bulamayacaklardır. Binaenaleyh; kalb-i nebeviyen müsterih olsun, onların şan-ı nebeviyene lâyık olmadık sözlerinden mahzun olma] demektir.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'an'ın şan-ı âlî sahibi olduğunu beyandan sonra kâfirlerin Kur'an'a iman etmediklerinin sebebi; kendilerinin kibir ve gururları olduğunu beyan etmek üzere :

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Belki kâfirlerin iman etmedikleri kendi itikatlarınca gayet kibir ve azametlerinden ve mücerret Resûlullah'a muhalefetlerindendir. Yoksa Kur'an'da şek ve şüphe gibi bir halel bulunduğundan değildir.] Zira Kur'an; mu'cizdir, şekk ü şüpheden ârîdir. Şu halde kâfirlerin iman etmedikleri bir delile müstenid değildir, ancak imanlarına mani olan; kendilerinde olan kibr ü azamettir. Binaenaleyh; onların küfürleri kendi nefislerinde bir ululuk tasavvur edip gayra ittibâ'a âr ettiklerindendir, yoksa emr-i tebliğde ve tebliğ olunan Kur'an'da bir noksan olduğundan değildir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile kâfirlerin kibr ü şikaklarının şid-

detine işaret için izzet ve şikak kelimeleri *nekre ve şiddete delâlet eden tenvinle* varid olmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin imandan i'razları mücerret kendilerinde tasavvur ettikleri kibirlerinden neş'et ettiğini beyandan sonra Resulullah'a muhalefet eden kâfirleri tehdid etmek üzere :

كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ۝

buyuruyor.

[**Ey Resul-ü Zişan! Zikret şol şeyi ki onlardan evvel geçen ümmetler ve kabilelerden ne kadar çok kimseler ihlâk ettik. Binaenaleyh; iman etmedikleri surette onlar gibi bu kâfirleri de ihlâk ederiz. Azap gelince onlar azaptan kurtulmak için çağrışırlar, bağrışırlar. Halbuki onların çağrıştıkları vakit kendilerine «Şu vakit; firar etmek ve azaptan kurtulmak vakti değil» denilir.**] Çünkü; imanda itibar gaybadır. Binaenaleyh; azabı müşahede ettikten sonra iman aynelyakin müşahede üzerine olduğundan o vakitte hasıl olan imana itibar yoktur. Şu halde gazab-ı İlâhiyi icab eden ef'âl-i kabihayı terkederek gazabın zuhurundan evvel azabın gelmemesine çare aramak lâzımdır, yoksa azabın zuhurundan sonra def'ine çare aramak fayda etmez. Zira; belânın zuhurundan sonra çare aramadık bir kavim yoktur. Her kavim helâk zamanı çare aramışlardır, lâkin fayda etmediği Kur'an'la ve tarihle ma'lûmdur. (قدم الخروج قبل الولوج) darbımeseli de bu manâyı te'yid eder. Yani «İnsan bir mahalle girmeden evvel oradan nasıl çıkacağını düşündükten sonra girmeli» demektir.

(İbn-i Abbas) Hazretlerinin rivayetine nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir : Bedir gazasında küffar-ı Kureyş muztar olunca «Firar edelim» makamında birbirlerine (مناص) demişlerdi. Onları reddetmek üzere Cenab-ı Hak (ولات حين مناص) nazmını inzal buyurmuştur ki «Bu zaman firar zamanı değil» demektir. Çünkü

Kureyş'in âdetleri muharebede sıkışınca «Firar edelim» manâsına (مناص) demekmiş. Beyzâvî'nin beyanı veçhile *m e n a s ; mencî* yani *kurtulacak mahal* demektir. İşte Bedir'de Kureyş münhezim olunca eski âdetleri üzere «Kaçalım, kurtulalım» manâsına (مناص) demişlerse de Allahü Tealâ onları reddetmiştir. Binaenaleyh; küffar-ı Kureyş'in firara elleri değmemiştir. Çünkü; büyüklerinin bir kısmı ehl-i İslâmın kılıcından geçti, bir kısmı da esir düştü. Binaenaleyh; emelleri boşa gitti, kendileri rezil ve rüsvâ oldular.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin imanı kabul etmediklerinin sebebi kendilerinin kibir ve gururları olduğunu beyandan sonra kibirlerinden dolayı söyledikleri sözleri ve sair hallerini beyan etmek üzere :

وَعَجِبُوٓا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Onlar kendi cinslerinden kendilerine resul gelmesinden taaccüb ettiler ve kâfirler «Şu nübüvvet davasında bulunan zat sihredici ve yalan söyleyicidir» dedi.]

Yani; Mekke ahalisi şiddet-i şikak ve nifaklarından ve Resulullah'a buğz u adavetlerinden kendi cinslerinden kendilerine resul gelmesinden taaccüb ettiler, kemal-i taaccüp ve şiddet-i inkârlarından «Şu Nebinin, âdetin hilâfı olarak getirdiği şeyler sihirdir, mucize değildir. Binaenaleyh; davası da yalandır, doğru değildir» dediler.

Fahri Râzi, Kazî, Nisâbûrî ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Resulullah'a sihir ve yalan isnadı ancak kâfirden vâki olacağına ve mümin olan bir kimse bunu söylese kâfir olacağına işaret için ism-i zamir bedelinde (كافرون) varid olmuştur. Kâfirlerin bu sözleri hasetlerinden neş'et etmiştir. Çünkü; onlar «Surette, nesepte, azada, kabilede ve ahlâkta Muhammed (S.A.) bize

müsavîdir. Bizden ziyade birşeyi yoktur. Şu halde nasıl oluyor ki bizim içimizden bu mansıb-ı âlîye nail olur ve taraf-ı İlâhiden ona tevcih olunur? Eğer böyle bir mansıb tevcih olunmak lâzımsa bizlerden daha ziyade hatırlı zenginlere tevcih olunmalıydı» demekle hasetlerini izhar etmişlerdir. Bu sözlerini hikâyeden maksat; bunların hamakatlarını âleme ilân etmektir. Çünkü; onlara taraf-ı İlâhiden nebi olarak gönderilen zatın kendi akrabalarından ve aralarında neş'et ederek her halini, yalan ve sair ahlâk-ı zemimeden beri olduğunu bildikleri halde «Yalan söyler» demeleri hamakattan başka birşey değildir, lâkin bu söze cür'etleri ancak küfürlerindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulullah'a yalancı dediklerini beyandan sonra şu sözlerinde itimad ettikleri delilleri ulûhiyete ve nübüvvete ve âhirete müteallik olup ulûhiyete müteallik olan şüphelerini beyan etmek üzere :

أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَٰهًا وَاحِدًا إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ۝

buyuruyor.

[Kâfirler «Muhammed (S.A.) birçok ma'budları bir mi kılacak? Bu söz ne kadar taaccüb etmeye şayandır» dediler.] Çünkü; birçok putları ma'bud ittihaz ederek onlara ibadet etmek âdetlerinin ve babalarından gördükleri evvelden beri ülfetlerinin hilâfına, Allah'ın bir olduğunu itikad etmelerini teklif etmek; onların indinde gayet acîb ve garib bir şey olduğundan kemâl-i ehemmiyetle taaccüb olunacak birşeydir dediler.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Hz. Ömer İslâm olunca ehl-i iman ferahladı, kâfirler de me'yus oldular. Kureyş'in ileri gelenleri Ebû Talib'e gelip dediler ki «Yâ Ebû Talib! Sen bizim büyüğümüzsün. Biraderin oğluyla bizi muhakeme et». Bunun üzerine Ebu Talib Resûlullah'ı çağırır. «Yâ Muhammed (S.A.)! Kavmin senden bazı şeyler suâl ediyorlar. Kavminden ayrı olma» deyince Resulullah «Suâlleri nedir?» buyurması üzerine on-

lar «Sen bizim ma'budlarımıza ta'netme, biz de senin ma'buduna ta'netmeyelim, bu minval üzere musalaha olalım» demişlerdir. Resûlullah «Siz bana bir kelimeyle itaat eder misiniz ki o kelime sebebiyle Araba ve Aceme malik olasınız?» buyurunca Ebu Cehil «Bir değil on mislinde itaat ederiz, nedir o kelime?» dedi. Resulullah da «(لا اله الا الله الواحد) deyiniz» buyurdu. Müşrikler bu kelime-i tevhidi işitince ümid ettikleri şeyin husule gelmeyeceğini bildiklerinden gayet me'yus oldular. Binaenaleyh; kelime-i tevhidi inkâr ve ma'budun bir olduğunu uzak addederek «Birçok ma'budlar bir olur mu, bu âleme bir ma'bud kâfî gelir mi, bu dava ne acîb bir davadır?» dediklerini Cenab-ı Hak bu âyetle hikâye buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ bundan sonra cereyan eden sözlerini ve ahvali beyan etmek üzere :

وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰى اٰلِهَتِكُمْ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Mekke'nin ululları Ebu Talib'in yanından dağıldılar ve birbirlerine dediler ki «Haydi, gidin, mabudlarınıza ibadete devam edin ve ma'budlarınıza vâki olan ta'n u teşnia sabredin ve Muhammed (S.A.) le musalaha olacağınıza âlihenizle musalaha olun. Zira; şu dava ettiği tevhid bizden isteniyor, bu şeâmet; zamandandır. Bizim için sabretmek lâzımdır.] Çünkü; bu hâdise bizim içimizde hâdis oldu. Zamanın kötülüğü bunu icab etti. Binaenaleyh; bizim için babalarımızdan gördüğümüz dinimizde sabr u sebat etmek lâzımdır ve bu hâl zail oluncaya kadar sabretmekten başka çare yoktur» dediler.

*
**

Vâcip Tealâ bundan sonra müşriklerin «Biz şu tevhidi Nasraniyette dahî işitmedik» dediklerini beyan etmek üzere :

مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِي الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِۚ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌۚ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Biz şu tevhidi Nasraniyette dahî işitmedik. Zira; onlar ekanim-i selâseye kaillerdir. Binaenaleyh; şu tevhid olmadı, ancak Muhammed (S.A.) in kendi nefsinden icad ettiği şeydir ve yalandır» dediler.]

Bunlar aklen istidlâle sarf-ı efkâr etmeyip evhamlarına tabi olduklarından vahdaniyete itiraz ve tevhidden nefret ederlerdi. Zira; mahsusata çokça dikkat edip mahsusatta ise fail-i vahidin birçok muhtelif işlere kaadir olamadığını gördüklerinden Vâcip Tealâ'yı mahsus fâillere kıyas ederek «vahid-i hakiki nasıl olur ki bu âlem-i mükevvenata kâfi olsun» derler, baba ve dedelerini daha akıllı zannettiklerinden «Çocuklarıyla beraber dinleri batıl olsun da Muhammed (S.A.) bir şahısken onun icadettiği din hak olsun» diyerek bunu havsalalarına aldırmazlardı.

*
**

Vâcip Tealâ Resulullah'ın davasını tekzipte kendi zu'mlarınca kâfirlerin şüphelerini ve istidlâl ettikleri delillerinden ilâhiyata müteallik olan kısmını beyandan sonra nübüvvete müteallik olan şüphelerini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :
buyuruyor.

ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا

[«Bizim aramızdan Kur'an Muhammed (S.A.) üzerine nazil olur mu? Mahaza Muhammed (S.A.) bizim emsalimizdir» dediler.]

Yani; Resûlullah sanadid-i Kureyş'i tevhide davet edince onlar dediler ki «Muhammed (S.A.) zatında ve sıfâtında bize müsavîdir, belki birçok şeylerde biz ondan daha ziyadeyiz. Zira; sinnen daha yaşlı olduğumuz gibi malımız ve evlâdımız da çoktur, mansıb, servet ve dünyaca itibar bizdedir. Binaenaleyh; nübüvvet tevcih olun-

sa bizlere tevcih olunurdu. Çünkü nübüvvet; mertebelerin eşrefi olduğu cihetle nas beyninde dünyaca şerefi ziyade olanlara tevcih olunmak lâzım gelir» demekle nübüvvetin Resûlullah'a gelmesine itiraz ettiler ve münasip görmediler, Kureyş'in ileri gelenleri zayıf ve fakir olanlarını bu minval üzere muğalâtayla iğfal ettiler ve zannettiler ki şeref ancak dünya malıyla olur. Halbuki bu zan batıldır. Zira meratib-i saadet; *üçtür : Birincisi : Nefsaniyedir* ki *ilim, amel ve sair ahlâk-ı haseneyle olur. İkincisi : Bedeniyedir* ki *aza-yı cevarihle işlenilen şeylerdir. Üçüncüsü : Hariciye* yani *ruhla bedenden hariç olan şeylerle olur.* Mal, cah ve bunların emsali dünyaya müteallik şeylerle hasıl olup evvelki ikiye nispetle üçüncünün değer ve kıymeti yoktur. Kureyş beyan ettikleri delillerde ednâyı â'lâ, â'lâyı ednâ zannettikleri gibi mertebelerin en â'lâsı olan nübüvvetle en âdî ve hasis olan dünya metâ'ını alâkadar addettiler. Binaenaleyh; yukarıda beyan olunan kıyas-ı fasidi icraya kalkıştılar. Şu beyan ettikleri delillerinden fehmolunduğu cihetle risaleti inkârlarının başlıca sebebi; *hasettir.* Zira; Resulullah'ın dünyaya meyl ü rağbeti olmayıp kendilerinin bütün emelleri dünyaya masruf olduğu cihetle her şerefi dünyada gözettiklerinden Resulullah'a risaleti münasip görmemişler ve risaletini inkâra cür'et etmişlerdir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin nübüvvet hakkında şüphelerini ve şüphelerinin sebebini beyandan sonra cevabı beyan etmek üzere :

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[**Belki kâfirler vahyi inzalde şek içinde bulunduklarından risaleti inkâr ettiler, bu inkârları bizim azabımızı tatmadıklarındandır.**] Çünkü; biz onlara mühlet verip azaplarını te'hir ettiğimizden cesaretlendiler. Eğer yakında bizim azabımızı tadarlarsa bu inkârdan vazgeçerler, fakat faydası olmaz. Çünkü; azabı gördükten son-

ra ikrar ve imanın faydası olmayacağı ve imanda itibarın gayba olup aynelyakin müşahededen sonra imana itibar olmadığı birçok âyetlerle sabittir.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile bunların vahyin kendilerine gelmesini münasip görmeleri vahyi ve risaleti itikad ettiklerinden değildir. Çünkü; babalarını taklide münhemik ve delilden i'raz etmek âdetleri olduğundan daima şek ve şüphe içinde bulunurlar. Binaenaleyh; Resûlullah'ın risaletini inkâra medar olmak üzere risaletin kendilerine münasip olacağını ileri sürmekten ibarettir.

Bu âyette (لمّا) lâfzı *azabın gelmesi yakın olduğuna işaret içindir*. Çünkü; (لمّا) kelimesi lisan-ı Arapta *karîbülvuku' olan makamda isti'mâl olunmak âdettir.* Bu azap da yevm-i Bedir'de vâki olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin emr-i nübüvvette şüphelerine ikinci merrede cevap olmak üzere :

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ ۝٩

buyuruyor.

[Yoksa onlar indinde yâ Ekrem-er Rusül! Senin Rabbinin rahmet hazineleri mi var? O Rabbin ki herkese galip, istediği şeyi istediği kimseye verir, hiç kimse karışamaz.]

Yani; gaflet ve dalâlet deryasına dalmış olan kâfirler gaip bilirler ve Allah'ın hazinelerinin anahtarları kendi yanlarında mı ki vahyin kendilerine münasip olacağını iddiâ ederler, istediklerine vahyi münasip görüp istemediklerinden almak mı isterler, kendi efkârları üzerine nübüvvete münasip kimseler mi intihab ediyorlar ve nasıl oluyor ki cümle âleme kaahir ve galip ve mülkü melekûtunda bilistiklâl tasarruf eden, şerik ve nazirden münezzeh olan ve istediğine istediği şeyi veren Allahü Tealâ üzerine nübüvvete bizim büyüklerimiz münasip diyerek hükmederler de senin müna-

sip olmadığını neden biliyorlar? Halbuki nübüvvet; bir atiyyedir. Allahü Tealâ dilediğine ihsan eder, hiç kimse mani olamaz. Zira; Allahü Tealâ herkese galiptir, kimseye mağlûp olmaz, dilediğini istediğine verir, hiçbir kimse «Niçin verdin?» diyemez. Çünkü; mülk onundur, keyfemâyeşâ' tasarruf eder, başkası itiraz edemez.

*
* *

Vâcip Tealâ Kureyş'in şüphelerinden üçüncü merrede cevap beyan etmek üzere :

اَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِي الْاَسْبَابِ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Yoksa semâvât ve arz ve bunların arasının mülkü onların da istediklerini sevdikleri kimselere vermek mi isterler? Ve semâvât ve arz kendilerinin olduğunu iddiâ ediyorlarsa semâvâta çıksınlar, arş-ı â'lâya kadar gitsinler. Âlemi tedbir etsinler, hatta vahyi de istediklerine götürsünler.]

Yani; onlar Allahü Tealâ'nın vahyi gönderdiği zata itiraz edip münasip görmüyorlar. Yoksa âlem-i ulvî olan semâvâtla âlem-i süflî olan arz ve onların arasında olan mevcudata malik ve sahip midirler ki Cenab-ı Hakkın tedbirine karışıyorlar ve Allah'ın işine tahakküm etmek istiyorlar? Eğer bütün âleme malik olduklarını iddiâ ediyorlarsa arş-ı â'lânın yolları olan semâvâta çıksınlar, istedikleri gibi tedbir etsinler ve risaleti de istediklerine versinler.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette ittika ile murad; onları âciz kılmak ve istihza içindir. Çünkü; hadlerini bilmeyip kendilerinde bir kuvvet ve kudret tasavvur ettiklerinden Cenab-ı Hak onları istihza ve hadlerini bildirmek için «Elinizde birşey varsa haydi, semâya çıkın, beğendiğinizi yapın, elinizden ne gelirse onu işleyin» buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirleri âciz kılmak için kendilerine semâya çık-

malarını emrettikten sonra âciz olduklarını açıktan beyan etmek üzere :

جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Onlar bulundukları makamda mağlûp ve azıcık bir cemaattırlar.]

Yani; Kureyş kavmi enbiya-yı ızam aleyhlerine tecemmu' eden cemaatlardan mağlûp ve gayet az bir cemaattır ki hiçbir şeye kaadir olamazlar. Şu halde nasıl oluyor ki tedbir-i İlâhiye karışır ve risaleti bizim münasip gördüğümüz Resulümüze münasip görmez ve itiraza cesaret ederler, kendilerini münasip gördükleri mertebeyle münasebetleri olmadığını bilmezler.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (مَا) lâfzı bu makamda *taklil ve kâfirleri tahkir içindir.* Yahut *kâfirleri istihza ve tehekküm suretiyle ta'zîm içindir* ki «Sizler kendi zu'munuzca büyük adamlarsınız velâkin mağlûpsunuz» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlere azabın taahhurundan tuğyan ettiklerini beyandan sonra enbiya-yı sairenin ümmetlerinin de azapları taahhur ettiğinden tuğyan edip sonra azap nazil olarak helâk olduklarını beyanla Kureyş'i tehdid etmek üzere :

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ أُولَٰئِكَ الْأَحْزَابُ ﴿١٣﴾ إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Kureyş'ten evvel Hz. Nuh'un kavmi kemâl-i kuvvet ve kudretleriyle beraber biraderin Nuh (A.S.) ı tekzib ettiler. Biz Azîmüşşan tufanla cümlesini garkettik ve kezalik Âd kavmi kemâl-i inat ve tekebbürleriyle beraber Hûd (A.S.) ı tekzib ettiler. Biz on-

ları rüzgârla ihlâk ettik. Firavun dünya üzerinde en ziyade kavî ve sabit bir devlet ve saltanat sahibi olduğu halde Mûsâ (A.S.) ı tekzib etti. Kendini ve askerini deryaya garkettik, Semud kavmi kemâ-li şiddetleriyle beraber Salih (A.S.) ı tekzib ettiler. Biz onları şiddetli sayhayla ihlâk ettik, kavm-i Lût hudud-u İlâhiyi tecavüzün nihayetine varmışken Lût (A.S.) ı tekzib ettiler. Biz onları memleketlerinin altını üstüne çevirerek üzerlerine taş yağdırmakla ihlâk ettik, ashab-ı Eyke Şuayb (A.S.) ı tekzib ettiler. Biz onları da ihlâk ettik. Ey Nebiyy-i Muhterem! İşte şu âyette beyan olunan ümmetler tarik-ı haktan ayrılmış olan cemaatlardan bazılarıdır. Bunların küllisi resûllerini tekzib ettiler. Binaenaleyh; onlar üzerine azabım vâcip oldu ki dünya ve âhiret muazzeplerdir.] Bunların cümlesi Kureyş'ten kuvvetli ve şevketli oldukları halde helâk olunca onlara nispetle pek zayıf, devlet ve kuvvetten ârî olan Kureyş miskinlerinin helâk olacakları evleviyetle sabit olur. Binaenaleyh; kalb-i nebeviniz müsterih olsun.

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanları veçhile *Firavun'un devleti, saltanatı kararlaşmış sabit olduğundan* Firavun'a (ذوالاوتاد)) denilmiştir. Çünkü *e v t a d ; vetedin cem'idir. V e t e d* ise *çakılmış kazık* manâsına olduğundan bu makamda *çakılmış kazık gibi devleti sabit olduğuna işaret için* (ذوالاوتاد) denilmiştir. Yahut *Firavun gazab ettiği kimseye azap için dört ağaç dikerek o kimsenin ellerinden ve ayaklarından çiviyle o ağaçlara çaktığından* (ذوالاوتاد) denilmiştir. Yahut *huzurunda eğlenmek için ellerinde değnekler ve iplerle canbazlar oynadıklarından* (ذوالاوتاد) denilmiştir. Yahut *askerinin çokluğu nispetinde çadırlara çok çivi lâzım olduğu cihetle* (ذوالاوتاد) unvanı verilmiştir.

Şuayb (A.S.) ın kavmi meşelik mahallerde bulunduklarından onlara ashab-ı Eyke denilmiştir.

Hulâsa; kendilerine taraf-ı İlâhiden gönderilen resulleri tekzibeden ümmetler helâk oldukları gibi Kureyş kavmi de kendile-

rine gönderilen Resûlü tekzipte devam ederlerse onların de helâk olacağı şüphesiz demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kureyş'in küfür ve inatlarında devam ederlerse helâk olacaklarını beyandan sonra helâklerinin az bir zamanda hasıl oluvereceğini beyan etmek üzere :

وَمَا يَنْظُرُ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[**Ey habibim! Senin dinini kabulden imtinâ' eden Kureyş kavmi beklemezler, ancak bir sayha beklerler ki o sayhayla suret-i seriada helâk olurlar. Zira; o sayhada asla karar etmek, durmak olmadığı gibi o sayha gelince dönmek ihtimali de olmaz.**] Yani; sayha gelsin de ihlâk etmeksizin geri dönsün, bu ihtimal yoktur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *f e v a k ; koyunu sağarken memesini bir kere sıkmasıyla ikinci sıkmanın arasında geçen zamana denir.* Yahut *sağan kimsenin memeyi sıkıp elini çekince memenin ucuna gelmiş olan sütün geri döndüğü zamandır* ki *azıcık bir tevakkuftan kinayedir.* Yani «Onları ihlâk edecek sayha gelince azıcık bir zaman durmaksızın hemen ihlâk eder» demektir ki gazab-ı İlâhi zuhur edince bir nefes alıncaya kadar müsaade olmaz.

S a y h a yla murad; *Arap indinde garetlerde vâki olan sayhalardır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Kureyş beklemezler, ancak garette vâki olan sayhayı beklerler. Zira; o misilli sayhalarda ölüş olur, dönüş olmaz. Şu halde bunların bir sayhalık işleri vardır. O bir sayha bunların işlerini bitirir] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin Resûlullah'ı tekziplerinin sebebi ilâhiyatta, nübüvvette ve emr-i âhirette şüpheleri olduğunu, o şüphelerinden ulûhiyete ve nübüvvete müteallik olanlarını beyan ve reddettikten sonra âhirete müteallik olan şüphelerini reddetmek üzere :

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Kâfirler «Ey bizim Rabbimiz! Yevm-i kıyamet ve rûz-ü hesaptan evvel azaptan nasibimiz neyse ta'cil et» dediler.]

Yani; kâfirler ahval-i âhireti, nasın bazısı ashab-ı yemin, bazısı ashab-ı şimal olup herkesin defter-i a'mali eline verileceğini Resulullah'tan işitince istihza tarikıyla «Yâ Rab! Âhiretten evvel azaptan nasibimiz neyse ver de görelim, yevm-i kıyamete te'hir etme» demekle azabın yokluğuna hükmettiler. Çünkü; iman etmediklerinden azabın vücudunu itikad etmezlerdi. Binaenaleyh; emr-i âhireti inkârla Resûlullah'ın risaletini de inkâr ederlerdi. (قطاً) *azaptan hissemiz* veya *defter-i a'malimiz* demektir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [«Yâ Rabbi! Yevm-i hesap olan kıyamet gününden evvel defter-i a'malimizi elimize ver de, bakalım, görelim, amelimiz neymiş, cezası Cennet mi yahut Cehennem midir bilelim» demekle Resulullah'ı istihzaya cesaret ettiler.]

⁂

Vâcip Tealâ müşriklerin Resûlullah'a itiraz ve istihzalarından hasıl olan hüznü defetmek üzere :

اِصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ

buyuruyor.

[Sabret yâ Ekrem-er Rusül! Onların dediklerine.]

Yani; ey Habib-i Zişanım! Her ne kadar kâfirler inat ve istikbar ederek senin şanına lâyık olmadık şeyleri isnad ediyorlarsa da sen onların sözlerine sabret ve hezeyanlarına iltifat etme ve yaramaz sözlerinden mahzun olma. Zira; onların şerrinden ben seni muhafaza ediciyim. Binaenaleyh; müsterih olmanız lâzımdır.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabın ta'cilini arzu ettiklerini beyandan sonra günahın ne derece büyük birşey olduğunu beyan sadedinde Dâvûd (A.S.) ın kıssasına işaret etmek üzere :

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْاَيْدِ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Kuvvet ve kudret sahibi olan Dâvûd kulumuzun başından geçen macerayı zikret. Zira; Dâvûd kulumuz herşeyde Allahü Tealâ'ya rücû' edicidir.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (ذَا الْاَيْدِ) *kuvvet* manâsınadır. Bu makamda *k u v v e t* le murad; *ibadette ve umur-u dinde kuvvettir.* Çünkü; Dâvûd (A.S.) bir gün oruç tutup bir gün iftar ederek taata devam ettiği gibi gecenin nısfında teheccüde kalkar, birçok meşakkata tahammül eder, her umurunda rıza-yı İlâhiyi arar ve münasebetsiz şeylerden nefsini muhafaza ederdi.

*
**

Vâcip Tealâ Dâvûd (A.S.) ın menakıbından bazılarını beyan etmek üzere :

اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِ ﴿١٨﴾ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ اَوَّابٌ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Dâvûd'a dağları muti' ve münkad kıldık. Binaenaleyh; kuşluk ve akşam vakti dağlar devam üzere Dâvûd'la beraber tesbih ederlerdi, ona kuşların her nev'ini itaatlı kıldık ki kuşlar etrafına toplanır cümlesi beraber tesbih ederlerdi.] Şu halde kuşlardan ve dağlardan herbirerleri Dâvûd (A.S.) ın tesbihi için tesbihe müracaat ederlerdi.

Yani; Hz. Dâvûd'un tesbihi onların tesbihine sebep olurdu. Ve

Dâvûd (A.S.) nerede bulunur, tesbihle meşgul olursa orada bulunan dağlar ve kuşlar ona tebaiyet ederek tesbihe devam ederlerdi.

Bu âyette Vâcip Tealâ *Dâvûd (A.S.) ı birkaç veçhile sena buyurmuştur.* *B i r i n c i s i : Dâvûd (A.S.) hakkında cemi' sıygasıyla abdimiz buyurmuştur.* Çünkü cemi' sıygasıyla abdimiz demek; ta'zîmin nihayesi ve teşrifin gayesidir. *İ k i n c i s i : Abdimiz ta'birinde ubudiyetin manâsını Dâvûd (A.S.) a nefsinde lâyıkıyla tatbik ettiğine işaret buyurmasıdır.* Çünkü abdiçin ubudiyetin vazifesini nefsinde izhar etmek; en büyük bir meziyettir. *Ü ç ü n c ü s ü : Eydi sahibi olduğunu beyan buyurmasıdır.* Çünkü bu makamda *e y d i ; taatı edaya ve günahtan kaçınmaya kuvvet ve kudret sahibi demektir.* Hatta Resûlullah'ın bir hadisinde «Orucun en ziyade sevgilisi Dâvûd (A.S.) ın orucudur. Zira; bir gün tutar, bir gün yer ve namazın en ziyade sevgilisi Dâvûd (A.S.) ın namazıdır. Zira; gecenin nısfında uykuya varır ve sülüs-ü ahirinde kalkar, namaz kılar, gecenin sülüs-ü ahirinde uyku uyur» buyurduğu mervidir. Şu halde bu hadis-i şerif Dâvûd (A.S.) ın ibadete ziyade mütehammil olduğunu beyan eder. *D ö r d ü n c ü s ü : Dâvûd (A.S.) ın her umurunda Cenab-ı Hakka müracaat ettiğini beyan buyurmasıdır.* Çünkü; (اواب) mübalâğa sıygasıyla *herşeyde hakka mütevekkil ve tefviz-i umur ettiğini müş'irdir.* *B e ş i n c i s i : Dağları ve kuşları Hz. Dâvûd'a müsahhar kıldığını, dağların ve kuşların Dâvûd (A.S.) a inkıyad ederek tesbihe devam etmeleriyle Dâvûd (A.S.) ın muktedabih olduğunu beyan buyurmasıdır.*

Dağların tesbihinin keyfiyetinde ihtilâf varsa da ekseri müfessirînin beyanları veçhile o saata mahsus olarak Cenab-ı Hakkın onlarda lisan halkederek onunla tesbih etmeleridir. Çünkü; etle kemikten ibaret olan insanlarda akıl, hayat ve nutuk gibi evsafı halkeden Allahü Tealâ'nın taşla topraktan ibaret olan dağlarda bu gibi evsafı halketmesi uzak birşey değildir. Binaenaleyh dağların ve kuşların tesbihleri; manâ-yı hakîkî ve zahirîsi olan lisanla tesbihtir. Çünkü lisan-ı halle tesbih; her zaman carî olduğundan Dâvûd (A.S.) a tahsiste bir manâ yoktur. *Yahut* Dâvûd (A.S.) ın sadası gayet güzel ve uzun olduğundan Zebur'u kıraat ettiğinde kuş-

lar etrafına toplanır, dinlerler ve herbiri türlü avaza başlamakla tesbih ederlerdi. Dâvûd (A.S.) ın sadasından dağlara akseden sada onlar hakkında tesbih idi. Çünkü; her cümlesinde Vâcip Tealâ'yı nekaisten tenzih olduğu cihetle dağlardan akseden sada ve kuşların nağamâtı ayn-ı tesbihtir.

***

Vâcip Tealâ Dâvûd (A.S.) ın menakıbından bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Biz mülk-ü Dâvûd'u kuvvetlendirdik ve ona ilm-i tamla kat'-ı husumâtı verdik.]

Yani; Dâvûd (A.S.) a kemâl-i lûtfumuzdan zahirde mülkünü askerle kuvvetlendirdik ve diğer memleketleri istilâ ile takviye, ahali beynine mehabetini ilkaa ettik. Binaenaleyh; cümle halk onun emrine itaat eder oldular, Dâvûd'un mülkünü biz takviye ettiğimiz gibi ona nübüvvet, kemâl-i ilim, güzel ve muhkem amel ve hakla batıl beynini tefrika kudret-i kâmile verdik.

Fahri Râzi, Kazî, Nisâbûrî ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran Dâvûd (A.S.) ın hükümetinin takviyesi ve mülkünün kuvvetlenmesi şöyledir : Bir kimse diğer bir kimseden öküzünü gasbettiğini dava etmesi üzerine müddeialeyh olan inkâr eder. Ancak müddeinin şahidi yokmuş. Dâvûd (A.S.) taraf-ı İlâhiden müddeialeyhi katletmesiyle rüyasında üç defa emrolunmuş. Binaenaleyh; Dâvûd (A.S.) müddeialeyhe katlolunmasıyla emrolunduğunu söyleyince müddei beyyinesiz katlolunamayacağını söyler. Dâvûd (A.S.) emr-i İlâhiye itaata mecbur olduğunu ve suret-i kat'iyede emr-i İlâhinin infaz olunacağını tekrar anlatır. Müddeialeyh emr-i İlâhiden kurtuluş olmadığını anlayınca hakikatı beyan eder ve der ki «Yâ Nebiyallah! Ben bu öküzü gasbetmedim ve lâkin müddeinin pederini öldürmüştüm. Benim katlime emr-i İlâhinin zuhuru bu hikmete mebni olsa gerektir» demesi üzerine kısas ta-

rikıyla katlolunur. Zira; « المرء مؤاخذ باقراره = Kişi ikrarıyla muâhaze olunur» fahvasına mebni kısas olununca umum Benî İsrail üzerinde büyük bir te'sir hasıl ederek Dâvûd (A.S.) ın mehabeti herkese dağılır. Hatta herkes mukteziyatı şer'in haricine çıkamaz bir hale gelmiştir. Çünkü; şeriatın haricine çıkarsa Dâvûd (A.S.) bilir de mücazat eder itikadı herkeste yerleştiğinden şeriatın hilâfı ma'siyeti irtikâptan sakınmayı herkes kendine çare-i selâmet ve necat saymıştır. Binaenaleyh; hükümet-i Dâvûd kuvvetlendi, herkes Dâvûd (A.S.) ın emri haricinde birşey yapamaz bir hale geldi ki o zamanda dünyada bulunan hükümetlerin en kuvvetlisi Dâvûd (A.S.) ın hükümeti oldu. Zira; ahali yekdiğerine merbut, hükümete emin, adalet yolunda, asayiş ve intizam mükemmeldi. Hatta kürsi-i Dâvûd (A.S.) ı pek çok kişinin beklediği mervidir. Dâvûd (A.S.) a hikmet-i ilmiye, dünya ve âhirete müteallik hikmet-i ameliye verilip hikmet i'ta olunan kimseye hayr-ı kesir verilmiş olduğundan cümle hayrât Dâvûd (A.S.) a i'ta olunmuş demektir.

Bu âyette beyan olunduğu veçhile Dâvûd (A.S.) a nutk-u beliğ ve adaletle hükm-ü sahih verilmiştir. Çünkü ecsam-ı âlem; *üçe münkasemdir: B i r i n c i s i : Cemadat ki ilimden hâlîdir. İ k i n c i s i : Hayvanat-ı saire* ki *idraki varsa da kalbinde olan şeyi ifadeye kaadir değildir.* Binaenaleyh; kemalâttan nasibi yoktur. *Ü ç ü n c ü s ü : İnsan* ki *idraki olmakla beraber kalbine gelen manâyı başkalarına ifadeye kaadirdir.* Ancak bu kudrette bulunan insanlar da birbirinden farklıdır. Bazısı suret-i muntazamada söz söylemeye, kendi hukukunu müdafaya ve gayrın hukukunu muhafazaya kaadirdir, bazısı da söz söylerse de intizamına riâyet edemediği gibi hukukunu müdafa da edemez. Dâvûd (A.S.) ise güzel söz söylemeye, manâsını zapta, belâgat ve talâkat-ı lisanla ifade-i meram, nas beyninde adaletle hükmetmeye ve muhafaza-i hukuka muktedir olduğunu beyan etmek üzere Cenab-ı Hak *fasl-ı hitap* verdiğini beyanla bu âyette sena buyurmuştur. Çünkü *f a s l - ı h i t a p ; hakla batıl beynini tefrik eder gayet açık ve şüphesiz maksuda delâlet eder kısa bir kelâmdır ki meâlini herkes anlayabilir.*

*
**

Vâcip Tealâ Dâvûd (A.S.) ın bazı senasını beyandan sonra itikadında zaaf olan kimselerin hatırına gelen vehmi kaldırmak için iki hasmın huzur-u Dâvûd'a imtihan suretiyle geldiklerini beyan etmek üzere :

وَهَلْ أَتَاكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ﴿٢١﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Muhakkak sana hasmın haberi geldi. Zikret iki hasmın duvardan mihrab-ı Dâvûd'a çıktıkları zaman ki o zamanda onlar duvardan Dâvûd (A.S.) üzerine girdiler. Binaenaleyh; Dâvûd (A.S.) da onlardan korktu.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette *i s t i f h a m ; zikrolunacak haberin şanının büyüklüğüne ve kemâl-i dikkatla dinlemeye şayan olduğuna tenbih içindir. H a s m ı n h a b e r i* yle murad; *hasımların muhakemelerinin haberi* demektir. Dâvûd (A.S.) üzerine âdetin hilâfı olarak duvar yarılarak girdiklerinden korkmuştur. Çünkü; Dâvûd (A.S.) zamanını dörde taksim etmişti ki bir gün ibadet eder, bir gün fasl-ı hukûk ve hükm-ü kaza eyler, bir gün hususat-ı beytiyeyle ve bir gün de ahaliye vaaz u nasihatla meşgul olurdu. İbadet günü halvetteyken, bekçiler kapıda içeriye kimseyi koymadıkları bir zamanda ansızın duvar yarılarak onların, me'mûlün hilâfı girivermeleri Dâvûd (A.S.) ı korkutmuştur. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Ey habibim! Dâvûd (A.S.) halvetteyken âdetin hilâfı duvardan iki hasmın muhakeme için Dâvûd üzerine ansızın girdiklerinin haberi sana geldi. Binaenaleyh; sen o zamanı hatırına getir ve tezekkür et ki ne garip bir kıssadır. Âdetin hilâfı geldiklerinden dolayı Dâvûd (A.S.) onlardan korktu] demektir.

*
**

Vâcip Tealâ Dâvûd (A.S.) ın korktuğunu hasımları bilince vâki olan sözlerini beyan etmek üzere :

قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغَى بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Duvar yarılarak içeriye giren iki hasım Hz. Dâvûd'a dediler ki «Korkma bizden. Zira; biz iki hasmız ki bazımız bazımıza zulmetti. Şu halde bizim beynimizde hakla hükmet ve batıla meyletme, bize doğru yolu göster.»]

Yani; o iki hasmın âdetin hilâfı duvardan girmeleri Dâvûd (A.S.) a korku verince onlar Dâvûd (A.S.) a hitaben «Sen korkma bizden. Zira; biz sana suikasd için gelmedik. Belki iki hasmız, muhakeme için geldik. Çünkü; bazımız bazımıza zulmetti. Binaenaleyh; sen bizim beynimizde adaletle hükmet, adaletin haricine çıkma, doğru yol neyse onu bize göster, herkes hakkına razı olsun» dediler.

Dâvûd (A.S.) mihrabında ibadetle meşgul olduğu esnada kimse yanına giremez, bekçiler kapıda bekler, hiç kimseye müsaade etmezlerken bu iki melek, iki insan suretinde kapıya gelerek müsaade isteyip bekçiler müsaade etmeyince duvara çıkarak içeriye girmeleri üzerine Dâvûd (A.S.) a ârız olan korkuyu izale için muhakeme maksadına mebni geldiklerini beyan etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ huzur-u Dâvûd'a hasımların geldiğini beyandan sonra davalarını tasvir ettiklerini beyan etmek üzere :

إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Hasımlardan birisi Hz. Dâvûd'a hitaben söze başlayarak «Şu benim mümin biraderimdir. Kendisinin doksan dokuz haremi var-

dır. Benim de bir tane haremim vardır, bana, sen o bir haremi de bana ver» dedi ve sözüyle bana galebe etti. Zira; benden fasihtir.]

Yani; iki insan suretinde gelen melekler Dâvûd (A.S.) a ârız olan korkuyu izale ve kalb-i nebevîlerini teskinden sonra davalarını tasvir ve birinin öbürüne zulmetmek istediğini beyana başladılar, içlerinden birisi diğerine işaret ederek «Şu benim dinde kardeşim ve tarik-ı sülûkte meslektaşımdır. Bunun doksan dokuz tane hatunu vardır, benim ise bir tanedir. Bana o bir hatunu kendine vermemi teklif ediyor, diyor ki (O bir hatunu da bana ver, ona da ben kefil olayım. Benim zevcem yüz olsun, senin hiç olmasın) dedi. Böyle demekle beraber birtakım delâille bana galebe etti. Zira; kelâmda ben müdafaaya kaadir değilim ve muharebeye iktidarım yoktur. Çünkü ben âciz bir kimseyim» demekle davayı tasvir etti.

(اكفلنيها) *beni o bire de malik kıl,* yahut *ben taht-ı nikâhımda olanlara kefil olduğum gibi buna da kefil kıl* demektir. Yahut *k e f i l ; nasip* manâsınadır ki «Bu biri de benim nasibim kıl» demektir.

Vâcip Tealâ hasımların davayı tasvirlerini beyandan sonra Dâvûd (A.S.) ın kemâl-i taaccüple söylediği sözü beyan etmek üzere :

قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى نِعَاجِهِ وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاۤءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ
اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ

buyuruyor.

[Dâvûd (A.S.) hasımlara hitaben «Senin hatununu kendi hatunlarına ilhak etmeyi istemesiyle Allah hakkı için o adam sana zulmetti, şürekâdan çokları mallarını birbirine karıştırmakla bazısı bazısına zulmeder, illâ şu kimseler ki onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Onlar zulmetmezler, fakat imanla ve amel-i salihle meşgul olanlar bu dünyada azdan azdır ve enderdir» demekle esefini izhar etti.] Dâvûd (A.S.) doksan dokuza bir tane ha-

tunun zammını istemesiyle zulmettiğini beyanla beraber ihtilât eden insanlardan çoklarının bu halde olduğunu dahî beyan etmiştir. Ancak Allah'ın vahdaniyetine lâyıkıyla iman, evamir ve nevâhîye imtisal eden ve bilhassa hukuk-u ibada riâyetle amel-i salih işleyenler bu gibi zulüm ve taaddîye cesaret etmezler ve bu misilli salih kimseler de azdır dedi.

(وقليل ماهم) iyi kimselerin gaayet azlığını te'kid için *azlıktan kinaye olan* (ما) lâfzını irad etmiştir. Dâvûd (A.S.) ın bu hükmü diğer hasmın kirarından sonradır. *Yahut* müddeialeyh söylememişse de sükûtu ikrar olmasına binaen zulme nispet ederek hükmetmiştir. *Yahut* «Eğer senin dediğin gibiyse sana zulmetti» demektir.

***

Vâcip Tealâ Dâvûd (A.S.) ın hükmünü beyandan sonra vâki olan ahvali beyan etmek üzere :

وَظَنَّ دَاوُدُ اَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَاَنَابَ ۩ فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ۝

buyuruyor.

[O vakitte zannetti Dâvûd ki biz onu müptelâ kıldık. Binaenaleyh; derhal Rabbisine istiğfar etti, rükûa vardı ve dergâh-ı ulûhiyete rücû' etti. Biz de ondan sadır olan zelleyi afla mağfiret ettik. Zira; Dâvûd için bizim indimizde kurbiyet ve hüsn-ü merci' vardır.]

Yani; Dâvûd (A.S.) hükmü verince melekler birbirine bakarak bu hüküm hakimin kendi aleyhinedir derler ve kaybolurlar. Dâvûd (A.S.) iki tarafına nazar eder, görür ki, ansızın kaybolmuşlar. İşte o zaman bildi ki Dâvûd (A.S.) biz onu müptelâ kıldık ve imtihan muâmelesi yaptık. Derhal sadır olan zelleden Rabbisine istiğfarla rükû'a vardı ve münacatla dergâh-ı ulûhiyete rücû' etti. Biz de onu mağfiret ettik. Zira; Dâvûd için bizim indimizde büyük mertebe ve gayet kurbiyet vardır.

Bu âyeti tilâvetle Şafiî indinde secde lâzım gelmez, amma İmam-ı A'zam indinde tilâvetle secde lâzımdır ve rükû'un secde makamına kaim olacağı bu âyetle istidlâl olunmuştur. Bu âyeti tilâvet edince Resulullah'ın secde ettiği mervidir.

Bu âyetin delâleti veçhile Dâvûd (A.S.) (Urya) denilen kimsenin hıtbe ettiği hatuna hıtbe ederek nikâhlandığından (Urya) nın me'yus olması üzerine şu hıtbe üzerine hıtbenin zelle olduğuna tenbih için iki hasım suretinde Vâcip Tealâ melekleri gönderir, tenbih eder ve Dâvûd (A.S.) da hakikatı anlar. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak'tan zellesinin affını istirham ettiğini Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur.

Dâvûd (A.S.) dan sudur eden zellenin sebebi; *ikidir:* B i r i n c i s i : *Hıtbe üzerine hıtbe etmesidir.* İ k i n c i s i : *Doksan dokuz haremi mevcutken yüzüncü birini dahî istemesidir.* Dâvûd (A.S.) dan vâki olan zelle hakkında birçok rivayetler varsa da mu'temed olan rivayet budur. Çünkü âyette (وعزني في الخطاب) nazmında zellenin hıtbede olduğunu ima ettiği cihetle bu rivayeti te'yid eder. Amma (Urya) hakkında vâki olan rivayetler aklen ve naklen sahih değildir. Binaenaleyh; iftira, bühtan ve yalandan ibarettir.

Bazıları da zelleyi Dâvûd (A.S.) zamanında mevcut bir âdet üzere tasvir etmişlerdir, şöyle ki : Benî İsrail'den bir kimsenin diğerine kendine nikâhlanmak üzere haremini terketmesini rica ve teklif etmek âdetmiş. Binaenaleyh; bu teklif nas arasında âdet olduğundan herkes çok görmez, hatta kabul edip terkedenler de olurmuş. İşte nas beyninde carî olan şu âdete binaen Dâvûd (A.S.) da Benî İsrail'den bir kimseye böyle bir teklifte bulunması üzerine Vâcip Tealâ muhakeme suretiyle iki melek göndererek Dâvûd (A.S.) a tenbih buyurmuştur. Gerçi bu âdet nas arasında carî ise de mansıb-ı nübüvvete bu misilli teklif ve âdet-i hasiseye ittibâ' etmek münasip görülmemiştir. Çünkü; (حسنات الابرار سيئات المقربين) dir. Âyette bu rivayete işaret de vardır. Çünkü âyette iki hasımdan birisi «Kendinin doksan dokuz hatunu varken benim bir hatunum

var. Bana o bir hatunu da kendinin kefil olmasını ve taht-ı kefaletine almasını ister» demek aynı rivayeti te'yid etmektedir.

*
**

Vâcip Tealâ Dâvûd (A.S.) dan vâki olan zelleyi ve Dâvûd (A.S.) ın derhal tevbesini kabul buyurduğunu beyandan sonra tevbenin kemal-i ihlâs ve samimiyet üzere olduğundan hil'at-ı hilâfetle Dâvûd (A.S.) ı mesrur ve müşerref buyurduğunu beyan etmek ve lutf u keremini Dâvûd (A.S.) üzerine izharla nida ederek :

يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. Hilâfet sana teveccüh edince sen nas beyninde adaletle hükmet. Sen arzu-yu nefsine tâbi olma ki seni doğru yoldan çıkarmasın.]

Yani; yâ Dâvûd! Biz Azîmüşşan senin ihlâsla istiğfarından sonra sana ârız olan halât-ı beşeriyeyi kaldırdık ve seni yeryüzüne halife kıldık. Binaenaleyh; bizim tarafımızdan sen niyabet et. Çünkü; yeryüzü mahall-i fesad ve envâ'-ı fitne ve fesatla dolu olduğu cihetle nizam ve intizam bir halifenin vücuduna muhtaçtır. İşte şu ihtiyaca binaen biz seni halife kıldık ki nas arasında adaletle hükmedesin ve nas sayende sayebân olsun, adaletinden kalpleri rahat bulsun, hükümde ve fasl-ı hukukta hava ve hevesine ittibâ' etme, umum hükmünde kitabullaha rücû' et, muhalefet etme ki doğru yoldan çıkmayasın. Eğer biz nehyettikten sonra nefsinin havasına ittibâ' edersen o ittibâ'ın seni doğru yoldan çıkarır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanlar bittabi' medenî olduğu cihetle adaletle hükme ihtiyaç zaruridir. Zira; insan kendi başına maişetini te'min edemez. Ancak muntazam bir kasaba mevcut olup o kasabada insanlar taksim-i a'mâl kaidesine riâyetle herbiri bir san'atla meşgul olarak bir ihtiyacın def'ini ihtiyar ve o cihetle ta-

ayyüşünü te'min eder, cümle efradın sanayii o cemaatın mesalihini intizamına koymak suretiyle yaşanabileceğinden elbette insanlar cemiyetle yaşamak zaruretindedir.

Bir mahalde içtimâ' eden birçok cemaât beyninde münazaât, muhasamât, yekdiğerinin hukukuna tecavüz ve zulm ü udvan zaruri olduğundan şu münazatı kat'edip zulm ü adaveti kaldıracak kaahir ve cümleye kendini tanıttırmış emri nafiz bir reis-i hükümet elbette lâzımdır. Binaenaleyh; mesalih-i âlemin intizam-ı tam tahtında cereyanı ancak siyasete vakıf bir reis-i kaahir ve kaadirle olabileceğinde şüphe yoktur. Eğer bu adam adaletle hükmeder, işini ve sözünü şeriata tatbik ederse mesalih-i âlem muntazam olacağı gibi hayrat kapıları açılır, maişette vüs'at hasıl olur. Binaenaleyh; âharın hukukuna tecavüze hacet kalmaz. Amma o reis-i hükümetin hükmü hava ve hevesine tâbi olur, şeriata temas etmezse âlemin tahribine sebep olur. Zira zulümle hüküm; âlemin harabına bâdî olduğu gibi nas beyninde herc ü merci mucip olarak rızık kapıları kapanır, nasın maişeti daralır ve âkıbet zulüm o mülkün harabına sebeb-i müstakil olur. Binaenaleyh; şu hikmete binaen Cenab-ı Hak kütüb-ü semaviyenin cümlesinde adaletle emretmiştir. İşte; şu içinde bulunduğumuz zamanda memalik-i İslâmiyede vâki olan herc ü merc ve hükümât-ı Hıristiyaniyenin ittifakıyla memalik-i İslâmiyeyi yer yer istilâları ve her an tezayüd eden kaht u galâ, dîk-ı maişet, nasta olan zill ü meskenet ve sair rahatsızlıkların cümlesinin esbabı rical-ı hükümetin cehaleti, hava ve heveslerine tebaiyetleri, zulm ü taaddînin teammüm etmesi, erbab-ı umurun şeriatın ahkâmıyla amel etmemesi, zamane süfehasının terakkiyâtı küfriyatta ve medeniyeti süflîyatta aramalarından mütevellittir, bu ahval te'siriyle memleketler zîr ü zeber olup gidiyor da halâ ayılmak ve mütenebbih olmak da yoktur.

(اصلحنا الله واصلحهم آمين يامعين)

*
* *

Vâcip Tealâ havaya ittibâ'ın dalâle sebep olacağını beyandan sonra dalâlin âkıbetinde olacak vehameti beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar tarik-ı İlâhiden çıktılar. Onlar için hesap gününü unuttuklarından dolayı şiddetli azap vardır.]

Yani; yâ Dâvûd! Sen hava-yı nefsine tâbi olma ki tarik-ı haktan çıkmayasın. Zira; tarik-ı haktan çıkanlar için şiddetli azap vardır. Çünkü; yevm-i âhireti unuttukları için herşeye cesaret edip hill ü hurmeti aramadıklarından dünya ve âhirette azaba müstehaklardır. Şu halde insanlar hava ve heveslerine ittibâ' etmesinler ki doğru yoldan çıkıp azaba müstehak olmasınlar.

Bu âyet-i celile; havaya ittibâ'dan nehyin illeti ve ittibâ'dan neş'et eden vehameti beyanla nehyin hikmetini ilân etmiştir. Âyette adaletle hükümle emir ve havaya ittibâ'dan nehiy; her ne kadar Dâvûd (A.S.) a ise de bizim için de amel vâciptir. Çünkü; bizden evvel geçen enbiyanın şeriatını Allahü Tealâ bize Kur'an'da hikâye ederse mensuh olmadıkça bizim için o hüküm ayn-ı şeriattır. Binaenaleyh; Dâvûd (A.S.) a emr ü nehiy bize de ayn-ı emr ü nehiydir.

Yevm-i âhireti unutmamak hakka ittibâ'a ve havaya muhalefete sebep olduğuna işaret için tarik-ı haktan çıkanlara azab-ı şedidin sebebi âhireti unutmaları olduğunu beyan buyurmuştur. Şu halde âhireti hatırda tutmak insanlar için bir mürşid'i kâmil demektir. Çünkü; âhiret hatırda oldukça insan fena işe cür'et edemez. Zira; cür'et ederse ceza göreceğini bilir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin yevm-i hesabı unuttukları cihetle azab-ı şedide müstehak olduklarını beyandan sonra yevm-i hesap mevcut olacağından unutulacak bir gün olmadığını ispat etmek üzere :

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Gökleri, yeri ve onların arasında olan mevcudatı biz batıl olarak halketmedik. Amma şu batıl olarak halkolunduğunu zannetmek kâfirlerin zannıdır. Binaenaleyh helâk-i azîm; şu zann-ı fasid ve itikad-ı batıl üzere bulunan kâfirler içindir ve onlar Cehennem'in en derin mahallinde bulunacaklardır.]

Yani; ölüleri neden ihya edip ceza vermeyelim, onların dünyada işledikleri amellerini neden hesab etmeyelim? Elbette hesab edip herkesin cezasını vereceğiz. Zira; biz gökleri, göklerde bulunan mevcudatı, yerleri, yerlerde bulunan mevcudatı ve onların arasında bulunan mahlûkatı abes ve batıl olarak halketmedik ki ölmüş kimseleri ihya etmek batıl ve abes olsun, abes olamaz. Çünkü; her birerlerini birçok hikmet ve maslahatı mutazammın olarak halkettik. Zira; abes halketmek bizim şan-ı ulûhiyetimize lâyık olamaz. İşte şu butlan üzere halkolunduğunu iddiâ etmek imandan i'raz eden kâfirlerin zannıdır ve bu zann-ı fasidleri sebebiyle envâ'-ı azaba müstehak olmuşlardır. Bu âlemin halkolunmasındaki hikmet; insanları öldükten sonra diriltmek ve mümin-i kâmile güzel ceza, kâfire ise çirkin ceza vermektir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet; haşra delâlet eder. Zira Vâcip Tealâ'nın insanları halketmesi; ya mücerret menfaat için, yahut mücerret onları ızrar için veya menfaat ve mazarrattan hâlî abestir. Mücerret ızrar için halketmek; batıldır. Çünkü; Vâcip Tealâ Rahîmdir. Rahîm olan zat-ı ulûhiyete mücerret ızrar için halketmek lâyık olamaz. Kezalik abes olarak halketmek dahî batıldır. Zira; Vâcip Tealâ abesle iştigalden münezzehtir. Şu halde insanları halketmek mücerret menfaat içindir. Lâkin o menfaat; halkeden Halikın emrine imtisal ve nehyinden içtinab etmek şartıyla meşruttur. Yoksa hiçbirisine riayet etmeyen muattal bir kimsenin o menfaattan istifade etmesi lâzım gelmez. Bu menfaat, menfaat-ı uhreviyedir, dünyeviye değildir. Zira menfaat-ı dünyeviye; gayet az ve seriüzzeval olduğundan, menfaat denilmeye değmez, itibardan sakıt olup kıymeti yoktur. Şu halde âlemin hilkatı abes değil menfaatı mutazammın olup menfaat da menfaat-ı uhreviye olunca âlemin hilkatı âhirete delâlet ettiği cihetle bu âyet âhirete ve insanların haşrına delâlet eder. Zira; haşrolmayınca in-

sanlar o menfaattan intifâ' edemezler. Binaenaleyh; haşrın vücudu lâzımdır ki herkes amelinin cezasını görsün.

***

Vâcip Tealâ âhiretin vücuduna ikinci delili beyan etmek üzere :

أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Yoksa biz müminleri ve amel-i salihle amel edenleri arzı ifsad edenler gibi kılar mıyız veyahut müttekileri kâfirler gibi kılar mıyız?]

Yani; iman eden müminleri ve amel-i salih işleyen âmilleri envâ'-ı fısk u fücurla yeryüzünü ifsad eden müfsitler gibi mı kılarız? Elbette müfsitler müminler gibi kılınmaz, kezalik evamire imtisal ve nevâhîden içtinab eden müttekiler kâfirler gibi kılınmaz. Zira bunları müsavî kılmak; adalete münafidir. Çünkü; müfsitleri kemâl-i cehalet, belâhet ve tıynetlerinin habasetiyle beraber tıynet-i tahire sahipleri olan salihlere müsavî zannetmek kadar cehalet ve hamakat olamaz. Şu halde iyilerle kötüler müsavî olamayınca iyilerin iyi ve kötülerin de kötü cezasını görmeleri akla ve hikmete muvafıktır. Zira; şu iki sınıf müsavî olsa ibadetle kabahatın müsavî olması lâzım gelir. Bu ise ednâ aklı olanların indinde bile batıldır. Binaenaleyh; iyiler kötülerden ayrılacak, herkes amelinin cezasını görecek bir gün lâzımdır ki o gün de yevm-i âhiret ve yevm-i cezadır. İşte o günde mümin-i salihler â'lâ-yı illiyyîne refi', kâfir ve facirler ise esfel-i safilîne reddolunacaklardır. Bu cihetle adalet-i İlâhiye o günde tecelli edecek ki iyilerin kadri terfi', kötülerin kadri tenzil olunsun. Zira; fırka-i ûlâ nazar-ı İlâhide rütbe-i bâlâ ashabındandır. Fırka-i saniye ise dereke-i sefalete tenezzül etmiş bir takım hazele-i süfehadandır. Binaenaleyh; iki fırkanın müsavî olamayacağı tabiidir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyette istifhamlar *iki fırka bey-*

ninde müsavatı inkâr içindir. Müminlerle kâfirler beyninde müsavat olamayacağı gibi müminlerden salih olanlarla facir olanların dahî müsavi olamayacakları beyan olunmuştur. *İ t t i k a ; bilcümle muharremattan içtinapla evamire imtisal etmektir.*

*
* *

Vâcip Tealâ Dâvûd (A.S.) ın kıssasını beyandan sonra alâsebililvaaz habibine hitab etmek üzere :
buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Kur'an bir büyük kitaptır, biz onu sana inzal ettik. Sana inzalin hikmeti; onun âyetlerini düşünmek ve akıl sahiplerinin manâsını tezekkür etmeleridir.**] Zira; o kitapta hayr-ı kesir olduğundan erbab-ı ukulün onun manîsini düşünüp muktezasıyla amel etmeleri ve o hayr-ı kesirden müstefid olmaları matluptur.

كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا اٰيَاتِهٖ وَلِيَتَذَكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

Kur'an'ın azamet-i şanına işaret için *k ı t a p* lâfzı *nekre* olarak varid olmuştur. Zira; kitaptaki *t e n v i n ta'zime* delâlet ettiğinden nekre olarak varid olması azamet-i şanına delâlet ettiği gibi Vâcip Tealâ'nın inzalini kendi zatına nispet buyurması dahî delâlet eder. *'M ü b a r e k ; hayr-ı kesir* manâsına olduğundan Kur'an'ı hayr-ı keşiri mutazammın olduğu dahî beyan olunmuştur. Çünkü Kur'an-ı Azîmüşşan; kütüb-ü sabıkanın fevaidini cami, evvelîn ve âhirînin ahkâmını hâmil, menafi-i diniye ve dünyeviye üzerine müştemil olduğundan o kitapla amel eden insanların saâdetine kâfildir. Binaenaleyh; o kitaba yoluyla yapışan her saadete nail olur. İşte bizim o kitabı sana inzalimiz; âyetlerinin uslûbunda ve kelimatının hüsn-ü intizamında erbab-ı tefekkür teemmül etsinler, akl-ı selim sahipleri manâsını düşünsünler ve mucibiyle amel eylesinler içindir.

Bu âyette kâfirlerin tefekkürden hâlî ve akıldan ârî oldukları-

na işaret vardır. Çünkü; teemmül etselerdi iman ederlerdi. İman etmemeleri; akl-ı selim sahibi olmadıklarına delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ Dâvûd (A.S.) a vâkî olan lutf u kereminden bazılarını beyandan sonra Dâvûd (A.S.) a pek büyük ihsan-ı İlâhi olan Süleyman (A.S.) ın bazı ahvalini beyan etmek üzere :

وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَۜ نِعْمَ الْعَبْدُۜ اِنَّهُٓ اَوَّابٌۜ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Biz Dâvûd'a Süleyman'ı verdik. Ne güzel kuldur Süleyman. Zira; her umurunda bize rücû' edicidir.]

Yani; biz hilâfet hil'âtıyla Dâvûd (A.S.) a ikram ettikten sonra Süleyman'ı ona verdik. Süleyman (A.S.) pederine varis olarak mülkünü, hilâfetini, ismini, merasim-i dinini ve milletini muhafaza edici ne güzel bir kulumuzdur. Zira; her halinde, cümle umurunda ve cemi-i evkaatında bize müracaatla tefviz-i umur edicidir. Binaenaleyh; bizim indimizde makbûl ve huzurumuzda mükerremdir.

İnsan için her umurunda Cenab-ı Hakka tefviz-i umur etmek pek büyük bir meziyet olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hakka işini ısmarlamakta insanın kendi aczini itiraf olduğu gibi Cenab-ı Hakkın azametini de ikrar olduğundan Hakka tefviz-i umur etmek en büyük bir ibadettir.

*
**

Vâcip Tealâ Süleyman (A.S.) ı Dâvûd (A.S.) a ihsan ettiğini beyandan sonra Süleyman (A.S.) ın menakıbını beyan etmek üzere:

اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُۙ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Zikret ey habibim! Şol zamanı ki o zamanda Süleyman (A.S.)

ta oldu. Keenne kürsüsü üzerinde hastalığın şiddetinden ârız olan zaafdan dolayı ruhtan ârî bir ceset gibi bulunduğundan kürsü üzerine bir ceset konmakla müptelâ olduğu beyan olunmuştur ki *umur-u saltanatı tedvir edemeyecek derecede hastalığından kinayedir.* Velhasıl *bazı esbaptan dolayı vücuduna ârız olan zaaftan naşi* cesetle tabir olunmuştur.

Yahut Süleyman (A.S.) birgün «Bu gece ben yetmiş hatuna muâmele-i zevciyede bulunacağım. Herbirinden birer oğlan doğup a'da-yı dinle mücahede edecekler» diyerek yemin etti. Lâkin inşaallah demediğinden yalnız bir hatun hamile olup diğerleri hamile olmaz, hamile olan hatun yarım insan suretinde bir çocuk getirip kürsü üzerinde Süleyman (A.S.) ın kucağına verilince Süleyman (A.S.) inşaallah lâfzını terketmek kendi hakkında zelle olduğunu bildi, hemen secdeye kapandı. Binaenaleyh; kürsü üzerine *vaz'-olunan ceset*le murad; *bu yarım çocuk* ve *fitne*yle murad da *bu olsa gerektir.* Yoksa bazı kassasların «Şeytan, Süleyman (A.S.) ın mührünü çalıp, Süleyman suretine girerek kürsüsü üzerinde kırk gün hükümet etti» şeklinde hikâye ettikleri şeyler her yönden merduddur. Aslı esası olmadık birtakım yalandan ibarettir.

Çünkü bu misilli hikâyeler akla ve şer'a muhaliftir. Zira; şeytan enbiya-yı faham suretine temessülden memnû'dur. Eğer şeytan için enbiya suretine girmek mümkün olsaydı hiçbir şeriata ve nübüvvet davasında bulunanlara itimad olunmamak lâzım gelirdi. Çünkü; nebi suretinde görülen kimsenin nebi olmayıp başka bir şahıs olmak ihtimali her zaman mevcut olduğundan asla itimad olamazdı. Kezalik şeriatı tebliğe me'mur olan ulema ve sulehaya dahî itimad olamazdı. Onların suretine temessül ederek halkı idlâl için birtakım şeyler icad etmek her zaman mevcut olur ve hiçbir doğru söze ve söyleyene itimad olmaz, herşeyden emniyet kalkardı. Bu ise edyanın bilküllîye itimaddan sukutunu icab ettiğinden şeytan erbab-ı şeriatın suretlerine temessülden memnû'dur. Binaenaleyh; kassasların hikâyeleri yalan ve iftiradır. Çünkü; hikmet-i şeriata muhaliftir, bu gibi yalanları bizim zamanımızda olduğu gibi her zamanda mevcut olan birtakım dinsizler edyanı tezyif etmek maksadına binaen kütüb-ü diniye içine fırsat buldukça

ithal ettiler, kütüb-ü sabıkanın tahrifleri de bu misilli maksad-ı mefsedete mebni vâki olmuştur.

Süleyman (A.S.) ın kendinden başkasına lâyık olmadık bir mülk istemesi dünyaya rağbet ettiğinden veya meyl ü muhabbetinden değildir, belki dünyanın halini âhad-ı ümmete bildirmek içindir. Çünkü; nastan bazıları lezzât-ı dünyaya muhabbet ettiklerinden «Saadet-i dünya peşindir, saadet-i âhiret ise veresiyedir. Peşin olan dünyayı veresiyeye değişmek müşküldür» derlerdi. Bunun üzerine Süleyman (A.S.) «Yâ Rabbi! Bana bir mülk ver ki beşer için mümkün olan memalikin en büyüğü olsun, onunla beraber benim ona rağbet etmediğimi herkes görsüler, dünyanın değeri olmadığını bilsinler» diye tazarruda bulundu.

Yahut *m ü l k* le murad; *kuvvet ve kudrettir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Yâ Rab! Bana bir kuvvet ve kudret ver ki o kudretle ben bazı şeylere kaadir olayım, onlara gayrı bir kimse kaadir olamasın. O benim mucizem olsun, nübüvvetimin sıdkına delâlet etsin] demektir.

Hulâsa; maksad-ı sahiha binaen insan için dünya metâ'ını taleb etmek; sahih ve caiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Çünkü; sahih olmasa Süleyman (A.S.) istemezdi. Halbuki istediğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. O halde sahihtir.

***

Vâcip Tealâ Süleyman (A.S.) ın pek büyük bir mülk istediğini beyandan sonra Süleyman (A.S.) a verilen mu'cizâtından bazılarını beyan etmek üzere :

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ ﴿٣٦﴾ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ ﴿٣٧﴾
وَآخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Biz Süleyman'a rüzgârı muti' ve münkad kıldık. Rüzgâr mülâyim olduğu halde emr-i Süleyman'la istediği yere yürür, bina ya-

pıcı ve denize dalıcı oldukları halde şeytanları ona itaat edici kıldık, şeytandan âsî olan bir kısmını dahî muti' kıldık ki zincirlerle birbiri yanında Süleyman (A.S.) onları bağladı.]

Yani; Süleyman (A.S.) zellesinden istiğfar ederek âlemde kimseye nasip olmayacak büyük bir mülk talebinde bulununca biz onun istediği şeyi verdik, rüzgârı onun emrine itaat edici kıldık. Binaenaleyh rüzgâr her zaman onun emrine bakardı, gayet lâtif, zahmetsiz Süleyman (A.S.) ı istediği yere, istediği zaman götürür ve herhangi tarafa emretse o tarafa giderdi. Kezalik cinnîleri de biz onun emrine muti' ve hükmüne razı kıldık ki onların bir kısmı ebniye yapmakla meşguldü. Binaenaleyh; Süleyman (A.S.) onlara istediği gibi acîb ve garîb konaklar, kışlalar, kaleler yaptırırdı ki beşer için öyle muhkem ebniye yapmak mümkün değildi. Diğer bir kısmı da denizden inci ve mercan gibi kıymetli şeyleri çıkarmakla meşgullerdi.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile denizden en evvel inci çıkartan Süleyman (A.S.) dır. Cinlere istediği veçhile istediği kadar inci çıkarttırırdı. Bu suretle hizmet-i Süleyman'da istihdam olunan cinnîler itaatta bulunanlardı. Bir kısmı da şeytanın âsîleri ve taattan hariçleriydi. Binaenaleyh; onları Süleyman (A.S.) birbiri yanından zincirlerle bağlamak ve hapsetmek suretiyle nas üzerinden onların şer ve fesatlarını defederdi.

Bazılarının «Şu hidemât-ı şâkkaya kaadir olan şeytanların cisimleri kesif olsa biz görürdük. Halbuki göremiyoruz ve eğer ecsam-ı lâtifeyse şu beyan olunan a'mal-i şâkkaya kaadir olamazlar, eğer şu beyan olunan kuvveti haiz olsalardı kendilerine lânet eden ehl-i imanı helâk eder ve memleketlerini harab ederlerdi. Halbuki ihlâk ve tahripte bulunmuyorlar» unvanında irad ettikleri suâle cevap olarak «Onlar cism-i kesiftirler. Bizim görmediğimizden onların olmaması lâzım gelmez. Çünkü; biz ecsam-ı kesifeden birçok mevcudatı göremiyoruz. Halbuki bunlar mevcut ve görülmesi de mümkündür. Meselâ etibbanın mikroskopla gördükleri ve keşfettikleri mikroplar mevcut oldukları halde biz göremiyoruz» denir. *Yahut* «şeyâtînin ecsamı lâtiftir. Yani elvan ve renkten halîdir, lâkin salâbetli olduğundan beyan olunan kuvveti haizdir. Çünkü

levnden ârî manâsında letafet kuvvete mani değildir. Süleyman (A.S.) ın emri veçhüzere birtakım ağır işlere kaadir olmalarından onlara düşman olan ehl-i imanı ihlâke ve memleketlerini tahribe kaadir olmaları lâzım gelmez. Çünkü; İblis benî âdem'e adavetini beyan ettiği zaman yalnız ehl-i imanı iğfal ve idlâl edeceğine yemin ve ahdettiği gibi Cenab-ı Hak ehl-i imana lûtuf olarak onları ehl-i imanı iğra ve idlâlinden maada başka cihetlerden tasalluttan menetmiştir. Binaenaleyh; ağır hizmetlere kaadirseler de memleketleri tahribe ve ahaliyi ihlâke kaadir değillerdir» diye cevap verilir.

*
* *

Vâcip Tealâ Süleyman (A.S.) a verdiği nimetlerden bazılarını beyandan sonra o nimetlerin celâlet-i şanına işaret ve o nimetleri isti'mâlde Süleyman (A.S.) ın muhayyer olduğunu beyan etmek üzere :

هٰذَا عَطَٓاؤُنَا فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[**İşte şu beyan olunan nimetler sana mahsus vergimiz ve ihsanımızdır. Sana mahsus olunca yâ Süleyman! İstersen sen o nimetten istediğin kimselere ver. Müstehaklara mübah olan haklarını vermekle onlara ihsanını ta'dad et, istersen nefsin için tut, kimseye verme. Muhayyersin. Senin üzerine verip vermemekte bizim tarafımızdan suâl yoktur.**] Zira; verip vermemek emri sana müfevvazdır.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın ihsan ettiği nimetlerden zekât ve fitre gibi vâcip olandan maada fukaraya tasadduk insanın yed-i ihtiyarında olup isterse müstehakkına ihsan eder, sevab alır. İstemezse vermez, ecrinden mahrum olur. Şu kadar ki vâcip olmadığı için vermediğinden dolayı azap olunmaz.

*
* *

Vâcip Tealâ Süleyman (A.S.) ı nimetleri müstehaklarına sar-

üzerine ikindi vaktinden sonra üç ayağı üzerinde durur ve gayet güzel yürür atlar arzolundu.]

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile Süleyman (A.S.) vâki olan bir gazasında bin adet at iğtinam etmiş. Bir gün muharebe esbap ve âlâtını teftiş ve edevat-ı sairesini hazırlamakla meşgul olduğu ve askerini muâyene ettiği bir zamanda âlât-ı muharebenin en kuvvetlisi olan atların da muâyene olunmasını emreder, fakat emrettiği zaman ikindi vaktine tesadüf eder. Atları birer birer muâyeneden geçirirken gaflet olunur, ikindi namazının vakti fevt olur.

S â f i n ; bir ayağının üzerine döner demektir. Feres cinsinde bir ayağının üzerine dönmek evsaf-ı memduhadandır. Çünkü; muharebe esnasında ata binen bir kimsenin atını bir ayağı üzerine döndürmesi icab eder. Zira; istediği zaman matlub veçhüzere dönerse düşmandan kurtulabilir, yoksa düşman eline geçer, esir olur. Süleyman (A.S.) üzerine arzolunan atların evsafından birisi de gayet seri yürümeleriydi. Çünkü atın evsaf-ı memduhasından birisi de seriüsseyr olmaktır. Atlar ayak üzere durduklarında üç ayaklarının üzerinde dururlar, dördüncü ayaklarının ucuna basarlardı. Cenab-ı Hak Süleyman (A.S.) a arzolunan atları şu beyan olunan sevsafla sena buyurmuştur ki atlarda bu evsaf memduh olup bu evsaf da ekseriya Arap atlarında bulunur.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Süleyman'a atlar arzolunduğu zamanda cârî olan ahvali beyan etmek üzere :

فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾ رُدُّوهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Atların arzolunması üzerine Süleyman (A.S.) «Ben atlara hayra muhabbet eder gibi muhabbet ettim, Rabbimin zikrinden

meşgul oldum. Hatta güneş kayboldu. Reddedin atları bana» dedikten sonra Süleyman (A.S.) atlara yaklaştı, ayaklarını ve boyunlarını kesti, fukaraya tasadduk etti.] Çünkü; onların şeriatında atın etini yemekte kerahet yoktu.

Yani; Süleyman (A.S.) (Dımışk-ı Şam) ve (Nusaybin) cihetlerine gaza etmek murad ettiği vakitte öğle vaktine mahsus olan ibadetini edadan sonra kürsüsü üzerine oturarak âlât-ı harbi gözden geçirirken nöbet atlara geldiği zaman ikindi ibadetinin zamanı olup atların geçit resmi icra olununcaya kadar ibadetin zamanı fevt olduğunu tezekkür edince kemâl-i esefinden nefsini levmetmek üzere «Ben atlara hayra muhabbet eder gibi muhabbet ettim. Binaenaleyh; atlar beni zikrullahtan meşgul ettiler. Atların muhabbetini ihtiyar ettim. Hatta güneş kayboldu. Döndürün atları, bana verin» dedi. Atlar yakın gelince vâki olan noksanı tedarike başladı. Kılıcını kınından sıyırdı. Zikr-i İlâhiyi unutturan atların ayaklarını ve boyunlarını kesti. Çünkü maksadı; bilkülliye atların muhabbetini kalbinden çıkarmak ve rıza-yı İlâhiyi taleb için fevt olan evradına kefaret olarak tasadduk etmekti.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Hz. Ali'den varid olan rivayete nazaran ikindi ibadeti fevtolunca Süleyman (A.S.) güneşe müekkel olan meleklere emretti. Meleklere vaki olan vahy-i İlâhi ve izn-i sübhaniyle melekler güneşi geri döndürdüler. Süleyman (A.S.) ibadetini eda ettikten sonra güneş mahalline avdet etti. Ba'dehu bin atın dokuz yüzünü kurban ve yüzünü damızlık için ibka eyledi. Atın etini yemek şeriat-ı Süleyman'da mübah olduğundan atı kesmek dahî mübah idi.

Mesih ; bazı rivayete nazaran muharebeye mahsus olduğuna işaret için *atların ayaklarını ve boyunlarını dağlamaktan kinayedir.* Buna nazaran (فطفق مسحا بالسوق والاعناق) *nazmının manâsı :* [Süleyman (A.S.) atların ayaklarını ve boyunlarını dağlamak suretiyle muharebe için atları hapis ve hıfzetti] demektir ve bu rivayet sıhhata daha ziyade yakın olsa gerektir.

Şu âyette beyan olunduğu veçhile birkaç rivayet mevcutsa da esah olan; Süleyman (A.S.) gaza murad etmesi üzerine atları teftiş için kürsüsü üzerine oturdu. Atları temaşa etti ve dedi ki «Be-

nim bunlara muhabbetim dünya için değildir, belki Allah'ın emrini yerine getirmek içindir. Binaenaleyh; bunlara hayra muhabbet eder gibi muhabbet ettim». Böyle dedikten sonra atları koşuya saldırdı. Hatta atlar gözü önünden kayboldu. Ba'dehu atlar geri geldiğinde kürsüsünden indi, bizzat atların ayaklarını ve boyunlarını mübarek elleriyle meshetti ve sığadı. Mesihten maksat; atlar düşmanı defi'de yardımın kuvvetlisi ve hayırlısı olduğundan atlara ta'zîm ve iyi bakılmak lâzım olduğunu süvarilere tefhim, umur-u siyasette ve memleketi muhafazada padişahların kendi elleriyle işe girişmeleri ehemm ü elzem olduğuna işaret etmek ve atın maraz ve sakatı olup olmadığını kendisinin daha iyi bildiğini bildirmektir. İşte şu cihetle tefsir; elfaz-ı âyete daha muvafık olduğundan ikindi namazını geçirmek ve gazaplanıp atları kesmek gibi külfetlerden varestedir.

Bu âyette ata *hayır* tesmiye kılınmıştır. Çünkü at; birçok hayra vesiledir. Hatta bizim Peygamberimiz «(الخيل معقود بنواصيها الخير الى يوم القيامة)» buyurmuştur ki «Yevm-i kıyamete kadar atın alın saçında hayır bağlı» demektir.

Hulâsa; harp için atın iyi yürümesi, sair evsaf-ı memduhayı cami olması, âlât-ı harbin seferden evvel teftiş olunması ve sahib-i umur olan kimsenin âlât-ı harbi bizzat kendi teftiş edip âhara inanmaması, cins atın envâ'-ı hayrata sebep olması ve âlât-ı harb olan atların ma'lûl olup olmadığını muâyene etmek harbe hazırlanan hükümet için ehem ve elzem olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Binaenaleyh; kuvvetini takdir etmeden işe başlayanların her zaman mağlûp olduğu ve yolun yarısında kaldığı görülmektedir.

***

Vâcip Tealâ Süleyman (A.S.) ın âlât-ı harbi bizzat muâyene ettiğini beyandan sonra bazı hüzün verecek şeylerle müptelâ olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّهٖ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ﴿٣٤﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِى وَهَبْ لِى
مُلْكًا لَا يَنْبَغِى لِاَحَدٍ مِنْ بَعْدِى اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Allah hakkı için muhakkak biz Süleyman'ı müptelâ kıldık ve kürsüsü üzerine âhar bir cismi koyduk. Bu iptilâdan sonra bize rücû' etti, kemal-i ihlâsla dedi ki «Ey benim Rabbim! Beni mağfiret buyur ve bana bir mülk ihsan et ki o mülk benden sonra hiçbir kimseye lâyık olmasın. Zira; sen kemaliyle atiyye verici ve kullarına ihsan edicisin.»]

Yani; Süleyman (A.S.) ın kürsüsü üzerine bir ceset koymakla muhakkak biz Süleymanı müptelâ kıldıktan sonra Süleyman (A.S.) kemâl-i ihlâsla tazarru ve niyaz ederek bize rücû' etti ve dedi ki «Yâ Rab! Benden sadır olan zelleyi mağfiret buyur, benden sonra bir kimseye lâyık olmayacak bir mülkü bana ver ki benim mu'cizem olsun.»

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile emr-i dini emr-i dünya üzerine takdim lâzım olduğuna işaret için Süleyman (A.S.) *istiğfarı* azîm bir mülk istemesi üzerine takdim buyurmuş ve istiğfar nimet-i âhirete sebep olduğu gibi nimet-i dünyayı celbe dahi sebep olduğundan dünyayı talep üzerine takdim olunmuştur.

Süleyman (A.S.) ın müptelâ olduğu fitne-i azîmeye gelince: Ehl-i tefsirin bu hususa dair birçok rivayetleri varsa da bunlardan esah olan şöyledir : Süleyman (A.S.) ın bir oğlu dünyaya geldi. Şeyâtînin o oğlanı katletmeye karar verdiklerini anlayınca Süleyman (A.S.) onu saklı bir mahalde büyütürken bir gün meyyit olduğu halde oğlan Süleyman (A.S.) ın kürsüsü üzerinde bulundu. Süleyman (A.S.) bunu görünce bu oğlanın muhafazasını Cenab-ı Hakka tefviz etmeyip de kendi bizzat muhafazasına sa'yettiği cihetle hata ettiğini bildi, derhal secdeye kapandı ve istiğfara müsaraat etti.

Yahut kürsü üzerine konulan cesetle murad; *Süleyman (A.S.) ın kendisidir.* Çünkü; bazı rivayete nazaran Süleyman (A.S.) has-

dik. Zira şu verdiğimiz; bizden Eyyûb'a ihsan ve akıl sahiplerine vaaz u nasihat olsun ki herkes bundan ibret alsın.]

Yani; Eyyûb (A.S.) ın sıhhatı yerine gelince bize secdeyle ibadet, nimetimize şükrettikten ve zatımıza ihlâsla meşgul olduktan sonra vefat eden çocuklarını tamamıyla verdiğimiz gibi bizden Eyyûb'a ihsan ve sair erbab-ı ukule va'z olsun için onların bir mislini daha verdik ki akıl sahipleri Eyyûb (A.S.) ın sabır ve metanetle zaferyab olduğunu tezekkür ederek belâya ve mesaibin nüzûlünde ona iktida etsinler ve bilsinler ki sabrın sonu selâmettir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Eyyûb (A.S.) ın ehlini ve evlâdını vermek; öldükten sonra diriltmek suretiyle midir, *yahut* başından dağıldıktan sonra toplamak suretiyle midir, *yahut* onların iki mislini vermek suretiyle midir? Ulema arasında ihtilâf vardır. Çünkü; âyetin zahir lâfzında beyan olunan tevcihlerin cümlesine müsaade ve ihtimal vardır.

***

Vâcip Tealâ Eyyûb (A.S.) âfiyet bulduktan sonra hastalığında vâki olan bazı şeylerin ikmali için gelen emr-i İlâhiyi beyan etmek üzere :

وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنَثْ

buyuruyor.

[«Sen elinle bir tutam ot al. Onunla haremine vur. Yemininde hânis olma» dedik.]

Yani; Biz Azîmüşşan Eyyûb'un sıhhatını iâde ve cemi' âlâm ve ekdarını izale ettikten sonra hastalığı zamanında haremi (Leya) ki Ya'kub (A.S.) ın kızı veyahut (Rahime) ki Hz. Yusuf'un oğlu Efraim'in kızına hastalığından âfiyet bulursa yüz değnek vurmak üzere vâki olan yemininden beraetini ta'lim etmek üzere «Yüz parçadan bağlanmış eline bir tutam ot al, onunla haremine yüzü de isabet edercesine bir defa vur ki yemininde hanis olma» dedik.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile haremî bir hacet

için gittiğinde biraz geç geldiğinden gazab ederek «Hastalığımdan iyi olursam sana yüz değnek vurayım» diye yemin etmişti. İşte bu yemini yerine gelmek üzere sühulet ta'limini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuş ve Eyyûb (A.S.) ın haremine lutfettiğine dahî işaret etmiştir. Çünkü; Eyyûb (A.S.) a haremi çok hizmet ettiğinden Eyyûb (A.S.) ona çok muhabbet ederdi. Lâkin ne çare ki gazap halinde yemin etmişti. Binaenaleyh; Eyyûb (A.S.) ın muhabbetine ve hareminin hüsn-ü hizmetine mükâfat olmak üzere Cenab-ı Hak bu teshilâtı ta'lim buyurmuş ve her ikisini de mesrur etmiştir. Zira; Allahü Tealâ'nın sevdiği kullarına merhameti boldur, fakat hüner, Cenab-ı Hakkı razı kılmak ve merhametini celbe istihkak kesbetmektir ki asıl işin müşkül ciheti de burasıdır, yoksa Cenab-ı Hak dilediği veçhüzere kullarının müşkülâtını halleder, işlerini teshil buyurur. Şu ruhsat-ı şer'iye ilâyevminahaza bakîdir. Çünkü; bizden evvel geçen enbiyanın şeriatını Cenab-ı Hak Kur'an'da bize beyan edince o hüküm bizim için de ayn-ı şeriattır.

***

Vâcip Tealâ Eyyûb (A.S.) ın ihsana ve hüsn-ü mükâfata lâyık olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[**Biz muhakkak Eyyûb'u sabredici bulduk, ne güzel kulumuzdur Eyyûb!**] Zira; her umurunda bize son derece rücû' edicidir.

Yani; Biz Azîmüşşan Eyyûb (A.S.) a ihsan ettik. Nasıl ihsan etmeyelim? Elbette ihsan ederiz. Zira; üzerine hücum eden bilcümle belâyaya biz onu sabredici bulduk. Ne güzel abiddir Eyyûb ki hastalığının şiddetinde bile fezi' u feryad etmedi. Çünkü; cemi' umurunda bize rücû' ve umurunu bize tevkil ve tefviz eder.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile Eyyûb (A.S.) Cenab-ı Hakka şeytan'dan şikâyet edip hastalığından şikâyet etmemiştir. Düşmandan dosta şikâyet caiz olduğundan şu şikâyeti sabrına ma-

ni değildir. Maamafih şeytan'ın vesvesesi din hakkında olduğundan Cenab-ı Hak Eyyûb (A.S.) ı sabrıyla sena buyurmuştur. Binaenaleyh; bir kimsenin hastalığında marazının defi için Cenab-ı Hakka ilticası şikâyet addolunmadığı cihetle sabrına mani değildir ve ecrine noksan gelmez. Şu halde hastalığında âfiyet istemek, şifasını aramak, tabibe müracaat edip ilâç içmek ve esbap taharrî etmek şikâyetten ma'dud değildir. Kezalik hastaların tekkelere türbelere gitmesi, o tekke ve türbelerde yatan zevatın hürmetine Cenab-ı Hakka duâ etmesi, şifâ istemesi tevekkülüne ve sabrına mani olmaz.

***

Vâcip Tealâ Eyyûb (A.S.) ın kıssasını zikirle Resulünü tesliye buyurduğu gibi İbrahim, İshak ve Ya'kub (A.S.) ın kıssalarını zikirle dahî tesliye etmek üzere:

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرٰهِيمَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Zikret ey Resul-ü Zişan! Kullarımız İbrahim, İshak ve Ya'kub'u ki onlar taatta kuvvet, merasim-i diniyede basiret sahipleridir.]

Yani; ey Habibîm! Ecdadından İbrahim (A.S.) ın halini zikret ve nara ithal olunduğunda sabrını düşün ki sen de kavminden gördüğün ezaya onun gibi sabra devam edesin, İbrahim'in oğlu İshak (A.S.) ı dahî zikret ki birçok mihan ü meşakkata göğüs gerdi. Ya'kub (A.S.) ın oğlu Yusuf'u kaybedip çok seneler hüzün ve keder içinde vakit geçirdiğini zikret ki müteselli olasın ve onların ahlâk-ı hamidelerini zikirle nas ibret alsın ve mütenassıh olsunlar ve evsaf-ı cemilelerinde onlara iktida etsinler. Zira; iktida etmek lâzımdır. Çünkü; onlar itaat-ı İlâhiyede kudret-i kâmile ve ahkâm-ı dinde ma'rifet-i tâmme sahipleridir. Binaenaleyh; iktida edenler fevz ü felâh sahibi oldukları gibi saâdet-i dareyne dahî nail olurlar. Çünkü; onlar ashab-ı tevhidin ve erbab-ı keşfin muktedabihleridir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette zikrolunan peygamberan-ı zişanın a'mâl-i kaviyye ve basiret-i tâmmelerini zikirle cahillere ta'riz olunmuştur. Zira; anûd cahiller onlara nispetle kör, topal ve kötürüm mesabesindedirler. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile nefs-i natıka-i insaniye için *iki kuvvet vardır :* Birisi; *kuvve-i âmiledir* ki ondan sudur eden itaat-ı İlâhiyedir. Amelin ekserisi elle olduğundan *mezkûr zevat-ı fahamın amellerinden eydî,* yani *elleriyle* ta'bir olunmuş ve (اولى الايدى) denmiştir. İlm ü irfanda basiretin methali ziyade olduğu cihetle *irfanlarından* ebsarla ta'bir olunmuştur. Diğeri; *kuvve-i âlimedir* ki ondan sudur eden maârifin eşrefi ma'rifetullahtır. Bu ikiden maadayla meşgul olmak abes ve lağıvdır. Binaenaleyh; ilim ve amelden halî olan cehele kör ve topal kimseler menzilesindedir. Zira; ilmi olmadığından köre ve ameli olmadığından çolağa ve kötürüme benzerler.

إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ ۝ وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ ۝

[Onlar nasıl muktedabih olmasınlar? Muktedabihtirler. Zira; onları biz haslet-i hamide sahibi ve ahlâk-ı hamideleriyle mümtaz kıldık ki o haslet-i hamide; dar-ı âhireti zikirdir ve onlar bizim indimizde nübüvvet için müntehab hayırlı kullarımızdır. Çünkü; nazarlarının nihayesi emr-i âhirettir ve daima hayır taleb etmektir. Binaenaleyh; müstecabüdda've ve dünyada zikr-i cemil ve âhirette ref'-i derecât sahipleridir.]

İşte bu âyet-i celileden anlaşıldığı veçhile insanlar için en büyük vazife; enbiya-yı ızama iktida ve onların ahlâkıyla tahallûk etmektir. Zira; saadet-i insaniyenin cümlesi onlara iktida etmektedir, yoksa zamanımızdaki süfeha güruhu gibi Avrupa kâfirlerini taklid etmekte saadet yok, belki ayn-ı sekamet ve felâket-i azîme vardır. Evet! Erbab-ı sanayiden velev kâfir olsun sanat öğrenmek lâzımdır. Lâkin onların âdât-ı İslâmiyeye mugayir olan âdetlerini almak lâzım değildir. Onların âdâtını âdât-ı İslâmiye üzerine tercih etmek gazab-ı İlâhiyi caliptir ve günümüzün vukuâtı da buna şahittir.

fedip etmemek cihetinde muhayyer kıldığını beyandan sonra muhayyer kılındığının hikmetini beyan etmek üzere :

وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ

buyuruyor.

[**Süleyman (A.S.) için bizim indimizde kurbiyet-i maneviye ve hüsn-ü âkıbet vardır.**] Binaenaleyh; ihsanımızı isti'mâlde biz onu muhayyer kıldık. İstediği gibi isti'mâle mezundur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Süleyman (A.S.) ın dünyada hiç kimseye nasip olmadık mülk-ü azîm sahibi olduğu gibi âhirette dahî kurbiyet-i tâmmeye ve güzel mercie nail olacağına bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Dâvûd ve Süleyman (A.S.) ın dünyaca pek büyük nimetlere nail ve bazı hüzün verecek bir çok iptilâ ile de müptelâ olduklarını beyanla bizim peygamberimizi tesliye buyurduğu gibi Eyyûb (A.S.) ın kıssasını zikirle dahî tesliye etmek üzere :

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا اَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ

buyuruyor.

[Zikret yâ Ekrem-er Rusül! Kulumuz Eyyûb'u şol zamanda ki o zamanda Rabbisine nida etti ve dedi ki «Meşakkat ve elemle şeytan beni messetti.»]

Yani; ey Habibim! Zikret abdimiz Eyyûb'u müptelâ olduğu meşakkatları ve o meşakaktlara sabr u metaneti ki sağlığında ve hastalığında sabrına halel getirmediği gibi marazında şükrünü dahî noksan yapmadı.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran Eyyûb (A.S.) İshak (A.S.) ın oğlu (Iys) ın oğludur. Haremi, Ya'kub (A.S.) ın kızı (Leya) dır. Eyyûb (A.S.) ı kemâl-i lutf u rızasına işaret için Vâcip Tealâ nefsine muzaf kılmıştır. Eyyûb (A.S.) Cenab-ı Hakka tazarruunda

«Ey benim Rabbim! Şeytan birtakım mihnet ve meşakkatla bana dokundu. Sana şikâyete muztar oldum. Ben senin kulunum. Kudretim yettiği kadar sana itaata ahd ü misak ettim. Merhamet buyur. Zira; senden başka iltica edecek bir kimsem yoktur» demekle niyazda bulundu.

Eyyûb (A.S.) ın iptilâsının sebebinde ihtilâf olunmuştur: Bazı rivayete nazaran Eyyûb (A.S.) bir koyun keser, ekleder, komşusuna birşey vermediğinden müptelâ olmuştur. Gerçi komşusuna o koyun etinden bir miktar vermekle komşusunu memnun etmek vâcip değilse de onun halini düşünmek efdal olduğundan bu fazileti terketmek Eyyûp (A.S.) hakkında zelle olduğundan iptilâsına sebep olmuştur. *Yahut* malı pek çoktu, memleketi bir kâfir melikin civarında olduğu halde o melik üzerine gaza etmediğinden müptelâ olmuştur. Sahih olan iptilâsı; bir zelle sudurundan neş'et etmemiş, belki terfi-i derecât içindir.

Eyyûb (A.S.) ın iptilâsına gelince; *iki nevidir: Birincisi: Yedinde olan nimetlerin zevalidir. İkincisi: Vücud-u nebevilerine ârız olan hastalıktır.* İşte Eyyûb (A.S.) ârız olan kederi beyan sırasında söylemiş olduğu sözünde iptilâsı iki nevi olduğuna işaret için iki nevi lâfzıyla beyan etmiş, demiştir ki «Beni şeytan nusb ve azapla messetti». Hasıl olan elem; şeytan'ın vesvesesiyle olduğundan şeytan'a muzaf kılınmıştır. Çünkü sadır olan zelleye sebep; şeytan'ın vesvesesi olup vesvese ise mihan ü meşakkata vesile olduğundan Eyyub (A.S.) ın mihneti şeytan'a nispet olunmuştur, yoksa o elemi halkeden Allahü Tealâ'dır. Zira; şeytan'ın nas üzerinde emraz ve âlâm halkına kudreti yoktur. Eğer şeytan'ın bu misilli âlâm ü ekdarı, emraz u eskamı halka kudreti olmuş olsaydı kendi hayat ve rnematımız, maraz ve sıhhatımız şeytan'dan mıdır veya Allahü Tealâ'dan mıdır, bilinmez, şüpheli bir halde olması lâzım gelirdi. Bu ise batıldır. Zira; bu gibi şeylere kaadir olsa enbiya, evliya ve ulema gibi sevmediği kimseleri ızrar ederdi. Çünkü; hayra sarf-ı efkâr etmeyeceği tabiatının iktizasıdır. Halbuki vukuât bunun aksini ispat etmektedir. Binaenaleyh; emraz u âlâm hayat ü memat cümlesinin Halikı Allahü Tealâ'dır.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile şeytan'ın vesvesesinin keyfiyetinde ihtilâf vardır, şöyle ki : Eyyûb (A.S.) ın has-

talığı ziyadelenince şeytan niam-ı sabıkayı ve âlâm-ı hazırayı zikirle Eyyûb (A.S.) ı rahatsız ederdi. *Yahut* şeytan vesvese suretiyle gelir, âfiyet bulamayacağından bahisle zihnini meşgul ederdi. *Yahut* haremine zevcin bana itaat ederse ben hastalığını gideririm der ve haremi de Eyyûb (A.S.) a söylediğinde Eyyûb (A.S.) rahatsız olurdu. İşte şu beyan olunan suretlerden herhangisiyle vesvese ederse etsin, Eyyûb (A.S.) ın rahatsızlığını mucip olduğundan Cenab-ı Hakka tazarru ve niyaza başlayarak «Yâ Rab! Beni şeytan messetti, şerrini benden kaldır» demiştir.

Şu tafsilâttan anlaşıldığı veçhile şeytan'ın Eyyûb (A.S.) ı vesvesesinde *iki ihtimal vardır: Birincisi: Bazı hususat hakkında vesvese etmekle Eyyûb (A.S.) dan zellenin suduruna sebep olmasıdır. İkincisi: Terfi-i derecât için Eyyûb (A.S.) a ârız olan hastalığın uzadığı zamanda vesvese vermekle kalb-i nebevilerini mahzun ve evlâd ü ıyalini idlâle tasaddî etmesidir.* Çünkü; Hâzin'in beyanına nazaran bazı rivayette Eyyûb (A.S.) ın hastalığı on sekiz sene kadar uzamış ve maraz uzadıkça şeytan vesveseden geri durmamış ve binaenaleyh Cenab-ı Hakka şikâyet etmiştir.

Eyyûb (A.S.) ın hastalığı ahaliye nefret verecek bir hastalık değildi. Zira; enbiya-yı ızam hazaratı nasa nefret verecek ilel ü emrazdan masunlardır. Çünkü; enbiya-yı faham hazaratı nası hakka davet, dünyevî ve uhrevî menfaatlarını halka tebliğe me'mur olduklarından nasla ihtilât ve ünsiyet etmeleri. Binaenaleyh; nasın kendilerinden nefret edeceği emrazdan salim olmaları elbette lâzımdır. Eğer salim olmasalar enbiyadan matlub olan maslahat ve ba'solunmalarındaki hikmet zayi olacağından halkı irşada me'mur olan kimselerde halkın nefret edeceği birşey zuhur etmez. Şu halde Eyyûb (A.S.) ın hastalığı hakkında bazı kassasların hikâyeleri ve yazdıkları şeyler yalandır. Zira; kavaid-i şer'-i şerife, akla ve mantığa muhaliftir. Binaenaleyh; mümin olan kimse bu misilli hikâyelere sem-i itibar etmez. Evet! Hastalığı vardı, fakat sabrı ve tahammülü çoktu. Şikâyeti şeytan'dan olup hastalığından değildi.

⁂

Vâcip Tealâ Eyyûb (A.S.) ın şeytan'dan şikâyetini beyandan

sonra şikâyetini kabul edip hastalığından halâsın sebebini ta'rif ettiğini beyan etmek üzere :

ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Yâ Eyyûb! Vur ayağını yere. Ayağını vurduğun yerden çıkan su gaslolunacak ve içilecek bir soğuk sudur.]

Yani; Eyyûb (A.S.) kemal-i ihlâsla bize iltica ve duâsının kabulünü rica edince bizim inayet-i ezeliyemiz ve merhamet-i sübhaniyemiz zuhur ederek alâtarikılilham biz ona dedik ki «Yâ Eyyûb! Ayağını yere vur. O mahalden çıkacak suyu gözle.» O su çıkınca yıkanmasını kendine ta'lim ve tenbih olmak üzere «İşte şu su senin gusledeceğin ve şifayab olacağın soğuk bir sudur» demekle şifa bulacağını beyan ettik, bu emrimize imtisalen gusletti, içti ve lutf u keremimizle afiyet buldu. Zira; vücudunun dışına ârız olan hararet yıkanmasıyla ve batınına ârız olan hastalık da içmesiyle bilkülliye zail oldu, eski âfiyeti yerini buldu.

Bazı müfessirînin «Pınar iki zuhur etti. Biri sıcak su, onunla yıkandı. Biri de soğuk suydu ki onu da içti» demişlerse de âyetin zahiri pınarın iki olmasına müsait değildir. Zira; yıkanacak suyun soğuk olduğu sarahaten beyan olunduğu gibi lâfz-ı âyet de müfred olarak varid olmuştur.

***

Vâcip Teâlâ Eyyûb (A.S.) ın âfiyetini bilbeyan cism-i nebevileri şifayab olduktan sonra vâki olan lûtf-u İlâhiyi beyan etmek üzere :

وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرٰى لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Biz Eyyûb'a ehlini ve ehliyle beraber onların bir mislini ver-

وَاذْكُرْ اِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِۜ وَكُلٌّ مِنَ الْاَخْيَارِۜ ﴿٤٨﴾

[Zikret yâ Ekrem-er Rusül! Ecdadından İsmail, Elyesa ve Zülkifl (A.S.) Hazaratını. Zira; bunların cümlesi ahyardandır.] Çünkü; bunlar kader-i İlâhiye ve kaza-i sübhaniye nasıl razı oldular, sabrettiler, birçok mihan ü meşakkata tahammül ettiler, göğüs gerdiler. Binaenaleyh; insanlar onların mesleğine sülûk edip ahlâk noktasından onların muktedabih olmaları lâzımdır. Elyesa Hazretleri Yahtub'un oğludur. İlyas (A.S.) Benî İsrail üzerine hükmetmek için onu halife ta'yin etmişti.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran (Zülkifl), (Elyesa) nın amcasının oğludur. Yahut Eyyûb (A.S.) ın oğlu Beşerin oğludur ve Benî İsrail'in şerrinden firar etmiş olan yüz adet nebileri himaye edip kefil olduğundan kendisine (Zülkifl) denilmiştir.

هٰذَا ذِكْرٌۜ

[Şu zikrolunan enbiya-yı ızamın menakıbı bir zikr-i cemil ve menakıb-ı şerifedir.] Zira; onların celâlet-i kadirleri ve şan ü şerefleri vardır. Binaenaleyh; onlara iktida edenler fevz ü felâh bulacaklarından iktida lâzım olduğu tavsiye olunmuştur. O halde insan daima işinde ve sözünde enbiya-yı ızam hazaratına iktida etmelidir ki dünyada ve âhirette saâdete nail olsun.

***

Vâcip Tealâ enbiya-yı ızamdan bazılarının menakıbını zikirle kavminin sefahetleri üzerine sabretmesini Resulüne tavsiye ettikten sonra ehl-i hayrın nail olacakları dereceleri beyanla dahî sabrolunmasını tavsiye etmek üzere :

وَاِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَاٰبٍۙ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Haram olan şeylerden içtinab eden erbab-ı ittika için ind-i ulûhiyetimizde hüsn-ü merci' vardır.] Zira; onlar rıza-yı Bari'yi tahsil ve gazab-ı sübhanîden sakınmak için bütün haram olan şeylerden nefislerini vikaye ve bilûmum evamire imtisale sa'yettiklerinden âkıbet-i haseneye nail olacakları muhakkaktır. Çünkü ittika; cemi-i saâdâta sebeptir. Binaenaleyh; insan ittika etmelidir ki ittikası sayesinde bu âyette beyan olunan güzel mercie nail olsun.

***

Vâcip Tealâ müttekiler için hüsn-ü meâb olduğunu beyandan sonra hüsn-ü meâbı tefsir ve meâlini beyan etmek üzere :

جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ ﴿٥٠﴾ مُتَّكِئِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ
وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ أَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[O müttekiler için hazırlanan hüsn-ü meâb ebedî olarak ikaamet olunacak Cennetlerdir ki onlar için kapıları açılmıştır. O müttekiler Cennetlerde kürsüler üzerinde oldukları halde çok meyveler ve şaraplar isterler ve ehl-i Cennetin yanlarında zevceleri vardır ki o zevcelerin gözleri ancak zevclerine münhasır ve zevclerinin gayrıya bakmazlar.]

Yani; müttekiler için müheyyâ olan Cennetler *adin* ismiyle müsemmâ olan Cennetlerdir ki o Cennetlerin kapıları açık, yolları geniş, asla izdiham yok, herkes istediği kapılardan girer, mani olmadığı gibi perde de yoktur. Cennette sandalya ve koltuklar üzerinde kemâl-i istirahatla çok meyveler ve şerbetler isterler, onlarla taltif olunurlar, her ne isterlerse istedikleri ellerine istedikleri zaman gelir, arzuları asla geri kalmaz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Cennet'te me'kûlât ve meşrubat mücerret telezzüz için olup tagaddî için olmadığına işaret zımnında Cennet nimetlerinden yalnız fakihenin ve şarabın zikriyle iktifa olunmuştur. Cennet'te her nevi meyve bulunacağına işaret için

(فَاكِهَةٍ) *kesretle* tavsif olunmuştur. Cennet nimetlerinin en mühimmi nikâh ve tezevvüc olduğuna işaret için Cenab-ı Hak nisvanı sarahaten zikretmiştir. Ehl-i Cennetin müteaddid zevceleri varsa da beyinlerinde gayret ve haset gibi ahlâk-ı faside olmaz. Zira; cümlesi adalet, kemâl-i letafet ve melâhat üzere olduklarından beyinlerinde küçüklük, büyüklük olmadığı gibi hüsn-ü cemal cihetinden de müsavî olup asla tefavüt olmadığı cihetle cümlesinin iştihası ve meyli müsavî olur, yekdiğerine tercih olmaz. Binaenaleyh; birbirlerini kıskanmak yoktur, ekserisi insanların a'mâl-i marzıye ve ahlâk-ı hasenelerinden halkolunmuş hurîlerdir ve hepsinin otuz üçer yaşında olacakları mervidir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in kemal-i rahatlarını beyandan sonra ehl-i Cennete taraf-ı İlâhiden vâki olacak taltifi beyan etmek üzere :

هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ ۝ إِنَّ هٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ ۝

buyuruyor.

[Ey ehl-i Cennet! İşte şu sizin huzurunuzda bulunan nimetler kütüb-ü semaviyede resullerin lisanıyla yevm-i hesab için size vaad olunan nimetlerdir. İşte şu nimetler bizim size kemal-i cûd ü keremimizden verdiğimiz rızkımızdır, o rızık için tükenmek yoktur.] Binaenaleyh; yiyin, için, keyfinize bakın.

هٰذَا

[İşte şunu iyi bilin ve alın ki hakikat bundan ibarettir.] Bundan başka şeytan'ın ve avamın iğfalâtına kapılmayın. Zira itikad-ı hak; budur, bunun hilâfını itikad etmek batıldır. Binaenaleyh; bu itikad üzere sebat etmek lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in ahvalini beyandan sonra ehl-i narın ahvalini beyan etmek üzere :

وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[Taât-ı İlâhiyeden çıkmış olan âsîler için merci-i şer vardır. İşte o şer olan merci; Cehennemdir. Âsîler Cehennem'e dahil olurlar. Ne fena döşektir ehl-i Cehennem'in döşeği.]

Yani; ahkâm-ı şer'iyemiz haricine çıkan ve şehevat-ı nefsaniyelerine tebaiyet eden âsîlere varılacak şer mevki vardır, o mevkie varırlar. Zira; onlar isyanda gayrıları tecavüz ettiklerinden varacakları mahallin şerri gayrılarından ziyadedir. Çünkü ceza; cinayete göredir. Ehl-i Cehennem'in, amellerinden hasıl olmuş akrepler, yılanlar içinde kemâl-i rezaletle Cehennem'e girerler ve envâ'-ı hasretle ebedî Cehennem'de kalırlar. Binaenaleyh; ne kötü döşek üzerinde kalırlar ki o döşek ayn-ı Cehennem ateşidir.

هَٰذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ ﴿٥٧﴾ وَآخَرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ ﴿٥٨﴾

[İşte şu Cehennem ateşi onların mahalleridir. Oraya dahil olunca onlara taraf-ı İlâhiden «Tadın siz Cehennem azabından, işte sizin cezanızdır» denir, şu gösterilen azaptan tatmaları teklif olunan ateş ve şarap onların yüzlerini kebap edecek derecede sıcak sudur. Zira; onlar merzi-i İlâhinin hilâfına işlemiş oldukları şehavat-ı nefsaniye ateşlerinin yakmış ve kızdırmış olduğu sularla bağırsakları yanar, onların içtikleri suların bir kısmı da ehl-i Cehennem yandıkça onların vücutlarından akan kanlı irindir, diğer bir kısmı da gayet soğuk su ki içince ağızlarında donmak suretiyle muazzep olurlar.] Çünkü; Cehennem ateşi nasıl yakarsa Cehennem'de bulunan zemherir tabakalarının soğukları da o derece müşküldür. Binaenaleyh; azab-ı Cehennem sıcakla olduğu gibi soğukla dahî olacaktır. Belki Cehennem'de ateş tabakalarından zemherir tabakalarının azabı daha şiddetlidir. *Cehennem'de azaplar müteaddid*

ve birçok nebileri bulunduğundan ve azap üzere azap olduğundan ezvac denmiştir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile ehl-i narın gılzat-ı tabiatları sebebiyle dünyada Allah'ın kullarına soğuk bulundukları cihetle zemherirle muazżep olunacakları gibi Allah'ın kullarını ıslah için vaz'olunan kavanin-i İlâhiyenin haricine çıkıp hudud-u İlâhiyeden gaflet ederek alîm ve hakîm olan Vâcip Tealâ'nın ahkâmından i'razla müstehak oldukları Cehennem azabıyla dahî muazzep olacaklardır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in bazı azaplarını beyandan sonra Cehennem'e giren reislerin tabi'leri Cehennem'e girip sıkışınca feryad ettiklerinde Cehennem'in hazinedarları taraflarından verilen cevabı beyan etmek üzere :

هٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ

buyuruyor.

[«**Ey reisler! Şu sizin arkanızda sizi daraltanlar sizinle Cehennem'e girici bir cemaat ki dünyada onlar sizin etbâ'ınızdır. Nasıl ki dünyada sizi taklid ederek arkanızdan giderlerdi, kezalik âhirette dahî sizin arkanızdan Cehennem'e girmişlerdir. Binaenaleyh; onların tazyikinden sizin kurtulmanız mümkün olamaz» demekle zebaniler ehl-i Cehennem'in feryadını reddederler.**] Çünkü dünyada etbalarından ne kadar memnun olurlarsa âhirette o kadar sıkıntı görecekleri şüphesizdir.

Yani; ehl-i Cehennem Cehennem'e girdikten sonra arkadan gelenlerle yerleri daralınca feryad ü figana başlarlar ve yerlerinin daralttırılmamasını isterler, zebaniler tarafından onlara «Dünyada sizin tabileriniz sizinle Cehennem'e gireceklerdir» demekle cevap verirler.

***

Vâcip Tealâ şu cevap üzerine söyleyecekleri sözlerini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

لَا مَرْحَبًا بِهِمْ اِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Rüesa yani metbu'lar derler'ki «Onlar için vüs'at yok ve olmasın. Zira; onlar da bizim gibi Cehennem'e dahil oluculardır, onlar bizim etbâ'ımızdır. Binaenaleyh; bolluğa lâyık değillerdir.]

***

Vâcip Tealâ metbu'larının sözlerini işiten tabi'lerin muhasama tarikıyla söyledikleri sözlerini hikâye suretiyle beyan etmek üzere:

قَالُوا بَلْ اَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ اَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Reislerine cevap olarak etbâ' güruhu muaraza tarikıyla derler ki «Belki onlar dalâletleriyle bizi idlâl eden ve yoldan çıkaran metbû'larımızdır. Binaenaleyh; ey reisler! Sizin hakkınızda (لا مرحبا بكم) demek lâyıktır. Yani vüs'at olmamak size lâyıktır, tazyike şayan sizsiniz. Zira; Cehennem'e girmemize sebep olan küfrü bize takdim, telkin ve icad eden siz olduğunuzdan aleyhinize duâya lâyıksınız. Binaenaleyh; sizin gibi metbû'ların ve bizim gibi tabilerin karar edecekleri ne çirkin mahaldir Cehennem.»]

M e r h a b a ; *yerin bol olsun, rahat ol* demektir. Şu halde (لا مرحبا بكم) *yerinizde vüs'at olmasın, dar olsun* demektir.

Ehl-i narın birbiriyle şu beyan olunan veçhüzere münazaa edip çekişmekten halî kalmayacaklarına bu âyet delâlet eder. Çünkü; insanların tuttukları işin âkıbetinde fenalık zuhur edince «Senden oldu, benden olmadı, filândan oldu» gibi suça sahip çıkmamak ve münazaa etmek bu dünyada dahî âdettir. İşte aynı halin âhirette dahi zuhur edeceğini bu âyette Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

M e r h a b a ; bu dünyada ehl-i imanın oturdukları meclislerde yekdiğerine karşı teâtî tetikleri iltifat ve hürmetleridir. Bi-

naenaleyh; bu minval üzere her mecliste duâ edip birbirini memnun etmek ve gönlünü almak âdât-ı İslâmiyedendir. Bu âdetin ehl-i Cennet arasında dahî cereyan edeceğine bu âyet delâlet eder. Çünkü; ehl-i Cehennem'in bu yolda iltifatı birbirinden menetmesi ehl-i Cennet'in menetmeyeceklerine delildir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i narın birbirlerine muâraza edeceklerini beyandan sonra etbâ' güruhunun Cenab-ı Hakka tazarru' ve niyaz edeceklerini beyan etmek üzere:

قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Dünyada fukara güruhunu idlâl eden reislerini âhirette fukara güruhu tevbih ettikten sonra derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Bize şu küfrü takdim ve telkinle idlâl edip aldatan reislerimizin azabını Cehennem'de iki kat yap.] Zira; onlar kendileri dalâlette oldukları gibi bizi de idlâl ettiler. Binaenaleyh; bizim gibi yalnız dalâletle iktifa etmediler. Zira; bizleri de kendileri gibi yoldan çıkarmaya sa'yettiler» demekle teşeffi-i sadrederler.

Hâzin'in beyanı veçhile kendinin dalâletiyle iktifa etmeyip başkalarını idlâl edenlerin azapları iki kat olur. Zira; birisi dalâlin, diğeri idlâlin cezasıdır. Çünkü herkesin cezası; ameline göredir. Binaenaleyh; bu gibilerin azapları iki kat olmak onlar haklarında zulüm olmaz ki kendi istihkaklarıdır.

Resûlullah'ın «Bir kimse bir kötü âdet icad ederse o âdetin vebali onun üzerine olduğu gibi ilâyevmilkıyam o âdeti işleyenlerin vebalinin bir misli dahî icad eden kimsenin üzerine olacağını» beyan buyurması da bu manâyı te'yid eder.

***

Vâcip Tealâ dünyada bu gibi küfrü ve sair günahlara herkesi terğib edenlerin envâ'-ı azapla muazzep olacaklarını beyandan

sonra onlar arasında cereyan edecek muhareveleri beyan etmek üzere :

وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْاَشْرَارِ ﴿٦٢﴾ اَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا اَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْاَبْصَارُ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[Cehennem'e girince o reisler derler ki «Bize ne oldu ki dünyada erazilden addettiğimiz birtakım recülleri görmüyoruz. Hatta biz onları istihza ve âlet-i mashara ittihaz ederdik. Yoksa gözlerimiz onları görmekten yanıldı mı?» demekle dünyada beğenmedikleri fukara güruhunun Cehennem'de kendileriyle beraber bulunmadıklarından bahsederler.]

Yani; reisler envâ'ı azaba duçar olunca derler ki «Bize ne oldu ve gözümüze ne gibi şey ârız oldu ki birtakım fukarayı itibardan sakıt oldukları cihetle aramızda erazil güruhundan addeder, ehemmiyet vermezdik. Şimdi biz onları görmüyoruz. Halbuki dünyada biz onları meclisimizde oyuncak ittihaz ederdik, yoksa dünyadaki itikatları gibi onlar Cehennem'e girmediler mi yahut bizim kemâl-i ıztırap ve elemimizden gözlerimiz onları görmekten imtinâ' mı ediyor?» İşte rüesa böyle demekle Cehenem'de fukara-yı Müslimîni görmediklerine izhar-ı esef ederler.

Hulâsa; bu dünyada etbâ'ını idlâl eden rüesanın Cehennem'e girdiklerinde fukara-i Müslimîni göremediklerine esef edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i narın muhasamalarını beyandan sonra bu muhasamanın hak olup vâki olacağını beyan etmek üzere :

اِنَّ ذٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ اَهْلِ النَّارِ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! İşte şu ehl-i nardan hikâye olunan sözler hak ve sabittir, elbette vâki olacaktır.] Çünkü; onlar Cehennem'e girince beyinlerinde bu gibi mükâleme cereyan edeceğinde şek yoktur. Zira; rüesanın etbâ'ına, etbâ'ın rüesaya (لا مرحبا) ile duâda ve mukabelede bulunacakları husumetten başka birşey değildir. Bununla beraber dünyada ehl-i imanı istihza edip eğlenirken, onlarla hemmeclis olup onları küçük görerek kendilerinin meclisinde bulunmalarını münasip görmeyip şerar-ı nastan addederken kendilerinin Cehennem'e girip onların girmediğini görünce ehl-i imanı Cehennem'de göremediklerinden dolayı mahzun olacakları haktır ve azapları üzerine azaptır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in muhasamalarını beyandan sonra sûrenin bidayesinde beyan olunan hakka daveti te'kid etmek üzere :

قُلْ اِنَّمَا اَنَا مُنْذِرٌ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim! Sen kâfirlere hitaben de ki «Ben ancak hakka icabet etmeyen münkirleri korkutucuyum ve vâhid-i kahhar olan Allahü Tealâ'dan maada ma'budünbilhak yoktur.»] Binaenaleyh; müşriklerin itikatları batıldır ve şu batıl itikat sahiplerini korkutmak vazife-i risalet cümlesindendir. Zira; batıl itikat üzere terettüb edecek azabı beyanla menetmek lâzımdır ki âhirette i'tizara mecalleri kalmasın.

Bu âyet-i celile; mesail-i itikadiyeden Resûlullah'ın vazifesi inzar olduğunu ve Allahü Tealâ'nın vahdaniyetini, sıfat-ı kahrile muttasıf olduğunu beyan etmiş ve Resûlullah'ın inzar ettiği âsîleri tehdid için âyetin âhirinde *Kahhâr* ism-i şerifi varid olmuştur. Binaenaleyh; Allah'ın kahhar olduğunu bilen bir kimsenin kahr-ı İlâhiyi icab edecek ef'âlden ihtiraz etmesi lâzımdır.

***

Vâcip Teală kahhar olduğunu beyandan sonra rububiyet sıfatıyla muttasıf olduğunu beyan etmek üzere :

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ göklerin, yerin ve onların arasında olan mahlûkatın Rabbisidir, her umurunda herkese galip ve tevbe eden kullarının günahlarını mağfiret edicidir.**] Yani vâhid-i kahhar olan Allahü Tealâ âlem-i ulvî, âlem-i süflî ve onların arasında olan mevcudatı kemâline îsâl etmek suretiyle terbiye edicidir. Çünkü her umurunda galip ve dergâh-ı ulûhiyetine iltica eden âsîlerin günahlarını kemâl-i mübalâğayla affedicidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ, tehdidi mutazammın olan Kahhar ismi mukabilinde *ricayı ve terğibi* müş'ir olan *Rab ve Gaffar* isimlerini zikir buyurmuştur. Çünkü Rab ism-i şerifi; *herşeyi tedriç tarikıyla kemaline îsâl etmekle cûd ü keremini müş'ir olduğu gibi* Gaffar ismi de *günahları affedeceğini müş'irdir.* Şu halde bu âyet; hem tehdid, hem de terğibi mutazammındır. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ'ya ibadet etmek vâciptir. Zira; azabından korkulur, çünkü; kahhardır. Vâcip Tealâ'nın fazl ü ihsanını ümid etmek lâzımdır, çünkü; gaffardır.

قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌ ﴿٦٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾

[**Ey Nebiyy-i Zişan! Sen onlara de ki «Allahü Tealâ'nın âlem-i ulviyet ve süfliyetin terbiyesini haber vermesi büyük bir haberdir. Ey âsîler! Siz o haberden i'raz edicisiniz.»**] Çünkü; birliğini, nübüvvetin hakkaniyetini, haşr ü neşri haberin haber-i azîm olduğunu onlara haber verdi ki dinlesinler, müstefid olsunlar, ehemmiyetsiz addetmesinler. Zira; gerek vahdaniyete, gerek nübüvvete ve gerek ahval-i âhirete müteallik olan mesail usul-ü itikattan olduğu cihetle şu itikadatta istikamet sebeb-i saâdet olduğundan ehemmiyeti vardır. Binaenaleyh; ihmali caiz olamaz ki aksi sebeb-i

sefalettir. Şu halde bu itikadın hak olduğunu beyan etmek; insan için büyük bir haberdir. Bu misilli haberin büyüklüğünü tasdik etmeyenler Cenab-ı Hakka şirkettiklerinden dünya ve âhirette rezil ve rüsvâ olacaklardır. Ey müşrikler! Sizler bu habere iltifat etmez, i'raz edersiniz. Binaenaleyh; dünyada rezil, âhirette rüsvâ olacaksınız.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette insanları akaid-i diniyede nazara, istidlâle ve kemâl-i ehemmiyetle düşünüp, tefekkür etmeye terğib vardır. Çünkü; bu metalib pek âlî olduğundan müsamahayla iktifa caiz olamaz. Zira; insan itikatta hakkı bulursa saâdet kapıları, eğer itikatta batıl üzere olursa şekavet kapıları açıldığından itikatta taklit makbul değildir, belki kemâl-i basiretle istidlâl lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak i'raz edenleri zemmetmiştir ki itikad-ı batıl üzere olanların azabı ebedîdir.

⁂

Vâcip Tealâ bu haberin haber-i azîm olduğunu beyandan sonra haberin canib-i İlâhiden olduğunu tahkik etmek üzere:

مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلٰى إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ إِنْ يُوحٰى إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Şu haberin büyük bir haber olduğunu beyanla beraber onlara de ki «Benim için onların muhasamaları zamanında mele-i â'lâ olan ehl-i semanın ahvaline dair ilim olmadı ve bana vahyolunmadı, ancak benim sizi açıktan inzar edici olduğum vahyolundu.**] Zira; benim size her haberim vahy-i İlâhiyledir. Çünkü; benim ne meleklerin ahvaline ve ne de Hz. Âdem'den beri geçmiş zamana ilmim yoktur ve bilhassa Cenab-ı Hakkın Hz. Âdem'i halk buyuracağında meleklerle beyinlerinde cereyan eden mübahasâta ve sair hususata dahî ilmim olmadığı gibi ilmin husulüne esbab-ı âdiyeye dahî tevessül etmediğim halde o vakitte cereyan eden sözleri size haber vermem elbette vahiyledir. Çünkü benim bilmeme vahiyden başka bir sebep de yoktur. Binaenaleyh;

her haberim de böylece vahyiledir. Kezalik melâikenin ahvalini size vahiyle haber vermemdeki hikmet ancak inzar etmek içindir. Binaenaleyh; Hz. Âdem'le İblis arasında olan muhasamatı hikâyeden maksat; hüsn-ü ahlâka terğib ve su-u ahlâktan men ve zecirdir. Şu halde ey kâfirler! Bu haberler esbab-ı âdiyeyle olmayıp ancak vahyile olunca sizin iman etmeniz lâzımdır. Çünkü; itiraza mecaliniz yoktur» demekle müşrikleri nübüvvetini tasdike davet et.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile mahlûkat *dörde münkasemdir. B i r i n c i s i : Melâikedir* ki bu âyette *m e - l e - i â ' l â* ile murad; *meleklerdir.* Onlar için akıl vardır, lâkin kuvve-i şehevaniye yoktur. Binaenaleyh; işleri daima ibadet ve hayırdır. *İ k i n c i s i : Behâimdir* ki onlar için kuvve-i şehevaniye vardır, lâkin akıl ve ilim yoktur. Binaenaleyh; mükellef değillerdir. *Ü ç ü n c ü s ü : Cemadattır* ki onlar için ilim, akıl ve şehvetten hiçbir şey yoktur, ancak insanların menfaatı için halkolunmuş şeylerdir. *D ö r d ü n c ü s ü : İnsandır* ki ilim, akıl ve şehevat-ı nefsaniye sahibidir. Binaenaleyh; Hz. Âdem halkolunduğu zaman insanın şehvet sahibi olduğundan yeryüzünü insanların ifsad edeceklerini ve kuvve-i gazabiyeleri sebebiyle yekdiğerini katle cür'etle kan dökmeye kadar ilerleyeceklerini melekler beyan etmişlerdi. Vâcip Tealâ onların şu beyanına «Sizin bilmediğinizi ben biliyorum. Zira; insanda fesadı daî şehvet ve kan dökmeyi daî gazap varsa da onlarda olan akıl onları ma'rifete, muhabbete ve hizmet-i Mevlâya sevkeder. Binaenaleyh; siz âkıbetini bilemezsiniz» demekle cevap vermişti. Şu halde insanın halkolunmasındaki hikmet; ilim, ibadet, taat ve ma'rifettir. Yoksa cehil, kibir ve temerrüd değildir. Zira cehil ve temerrüd; sıfat-ı behâimdir. Binaenaleyh insan üzerine vâcip olan; ilim ve irfan gibi kemalât-ı insaniyeyi tahsile sa'yile sıfât-ı behâimden ihtiraz etmektir ki İblis kibr ü inatla dünya ve âhirette zarar görücü oldu. Hz. Âdem ise ilim, hilim ve tevazu kisvesini bürünmekle derecât-ı âliyeye nail olmuştur.

***

Vâcip Tealâ icmalen mele-i a'lâya işaretten sonra tafsilen beyan etmek üzere :

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٓائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Zikret ey Resul-ü Zişan! Şol zamanı ki o zamanda Rabbin Tealâ meleklere hitaben «Muhakkak ben çamurdan bir beşer halkedeceğim» demekle Hz. Âdem'in halkolunacağını bildirdi.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette zikrolunan tıyn; salsâle, hame-i mesnuna ve türaba şamil olduğundan diğer âyetlerde zikrolunan salsâle ve hame-i mesnundan halkolunduğunu beyana münafi değildir. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur.

Bu kıssayı bu makamda zikirden maksat; haset ve kibir gibi ahlâk-ı rezilenin ne gibi felâketi mucip olduğunu beyanla insanları bu misilli ahlâk-ı fasideden menetmektir. Zira İblis'in Cenab-ı Hakka itirazı; Hz. Âdem'e hasedi ve kibri sebebiyledir. Çünkü; kibirle haset onun dünyada ve âhirette rezil ve rüsvâ olmasına sebep olmuştur. İşte Kureyş müşriklerinin Resulullah'a karşı kibr ü hasetleri Resulullah'la münaazaya bâdî olduğundan İblis gibi onların da hüsran-ı ebedîlerine sebep olacağına işaret olunmuştur. Binaenaleyh; kibr ü haset sebebiyle İblis'in başına gelen beliyeyi düşünen bir kimsenin kibr ü hasetten ihtirazı kendisi için ehem ve elzem görmesi lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ Hz. Âdem'i halkedeceğini beyandan sonra halkedince cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[Ben Azîmüşşan Âdem'in cesedini tesviye edip ve ruhumdan üfürüp hayatını cesedine ifaza ettiğim zaman meleklere secdeyle emrim gelince biz meleklere hitaben dedik ki «Siz Âdem'e ta'zîm etmek üzere secde suretiyle yere kapanın.»] Ve şu emrimiz üzerine:

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾ اِلَّٓا اِبْلٖيسَ اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿٧٤﴾

[Meleklerin hepsi birden secde ettiler, ancak İblis secde etmekten kendini büyük addetmekle kâfirler zümresinden oldu.]

Yani; meleklere çamurdan insan halkedeceğimi haber verip onun eczasını anasır-ı muhtelifeden terkib ederek suret-i insaniyesini tasvir ve tadil edip hayat-ı insaniye kendisiyle hasıl olan cevher-i ruhu bedenine ifaza ettiğim vakitte meleklere secdeyle emredince vakit geçirmeksizin Hz. Âdem'e ta'zim ve tekrim suretiyle meleklerin küllisi secdeye kapandılar ki hiçbirisi secdeye muhalefet etmediği gibi takaddüm ve taahhur dahi olmaksızın cemii birden secde ettiler. Fakat İblis secdeyle emrimize imtisal etmedi. Zira; kendisini Hz. Âdem'den büyük addetti. Binaenaleyh; Âdem (A.S.) a karşı tevazu gösteremedi ve kâfirler zümresine iltihak etti. Şu halde kibr ü gururu küfrüne sebep olmuştur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet-i celile; insanın ruhla cesetten mürekkep olup cesedin terekkübünden hasıl olan istidad ve kaabiliyet üzerine ruhun feyezan edeceğine delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak azanın tesviyesini ve ruhun nefhini beraber olarak beyan buyurmuştur ki hilkat-ı insanın bu ikisiyle hasıl olduğunu beyandır.

N e f i h le murad; *ruhu cesede ifazadır.* Yoksa hakikatta nefih yoktur. Zira; nefhin manâ-yı hakîkîsi *üfürmek* olduğundan Cenab-ı Hak üfürmekten münezzehtir, lâkin ruh emr-i İlâhiyle beden-i insana cereyan ettiğinden Vâcip Tealâ zatına muzaf kılmıştır. *R u h* la murad; *hayat kendisiyle hasıl olan şeydir.* Hz. Âdem'e ta'zim için gerek cesed-i Âdem'i tesviye, gerek ruhunu ifazayı Vâcip Tealâ zatına muzaf kılmıştır.

⁂

Vâcip Tealâ İblis'in Âdem (A.S.) a tazim suretiyle secdeden imtinâ' ettiğini ba'delbeyan secdeden imtinâ'ının sebebini suâl ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ يَٓا اِبْلٖيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّۜ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالٖينَ ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[İblis secdeden imtinâ' edince Cenab-ı Hak İblis'e hitaben dedi ki «Ey İblis! Benim kudretimle halkettiğim Âdem'e ta'zim için secde etmekten seni ne gibi şey menetti, yoksa emrimize imtisalden kibir mi ettin, bizim hükmümüze itaattan nefsini daha büyük mü addettin yahut kendini daha büyük mertebe-i ulviyette bulunanların zümresinden mi zannettin?»] Cenab-ı Hak şu itab-ı İlâhisiyle İblis'in secdeden imtinâ'ının sebebini suâl etti ve iki cihetle tevbih ve tekdir buyurdu. Çünkü emr-i İlâhiye muhalefet edenler; her zaman tevbihe müstehak ve sefalete mahkûmdurlar.

Vâcip Tealâ İblis'e imtinâ'ının sebebini suâlden sonra İblis'in nefsinde olan kibrin mani olduğuna işaret etmiştir ki istikbarın emr-i münker olduğunu *istifham-ı inkârîyle* beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ İblis'in vermiş olduğu cevabı alâtarikılhikâye beyan etmek üzere:

قَالَ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُۜ خَلَقْتَنٖي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[İblis cevabında dedi ki «Ben Âdem'den hayırlıyım. Zira; sen beni ateşten ve Âdem'i çamurdan halkettin. Ateş ise çamurdan hayırlıdır.»] İşte İblis böyle demekle kendinin hayırlı olduğunu iddiâ etti ve Cenab-ı Hakkın suâlinde şıkk-ı saniyi ihtiyar eyledi, kendinin maddesi ve sureti Âdem'in maddesi ve suretinden hayırlı olduğunu bilâperva söyledi ve anasır-ı erbaa içinden ateşin mekânı yüksek tabakada olduğundan kendinin mertebe-i âliye ashabından olduğunu ve çamur anâsırın süflisi, kadr ü itibar ve mekân cihetinden ednâsı olduğunu beyanla çamurdan halkolunan Âdem

(A.S.) ın kendinden daha aşağı olduğunu iddiâ etti ve «A'lânın ednâya secde etmesiyle emri muvafık görmedim» demekle secde etmediğinin sebebini beyan etmek istedi.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanın hilkatına kemâl-i itina ve şanına tazim için Cenab-ı Hak insanın hilkatını kendi kudretine nispet etmiştir. Çünkü; cümle-i mahlûkat kendi kudretiyle halkolunduğu halde insanın hilkatını kendi kudretine nispetle tahsis etmek; elbette ta'zim ve tekrimdir.

Bu âyette İblis'in davası; *üç mukaddimeyi camidir: Birinci mukaddime: Şeytan'ın asıl maddesi ateşten olduğunu beyan etmektir.* Bu mukaddime müsellemdir. İtiraz yoktur. Çünkü; ateşten halkolunduğunu Cenab-ı Hak bizzat beyan buyurmuştur.

İkinci mukaddime: Ateşin topraktan efdal olmasıdır. Halbuki bu mukaddime yanlıştır. Müsellem değildir. Zira; toprak ateşten efdaldir. Çünkü; toprak emin ve muslihtir. Binaenaleyh toprak; kendine emanet edilen taneleri tamamıyla muhafaza ettiği gibi nebatatı meyva vererek sahibine birçok menafi' te'min eder. Ateş ise bunun aksinedir. Zira; haindir, müfsittir. Binaenaleyh; ateşe her ne teslim olunsa ifsat ve itlâf etmekle sahibini ızrar eder. Toprak ateşi söndürmekle galebe ettiği cihetle dahi efdaldir. Çünkü gaalip; mağlûptan elbette efdal olur.

Üçüncü mukaddime: Aslı hayırlı olan şeyin fer'inin de hayırlı olmasıdır. İşte bu mukaddime memnû' ve birçok delillerle merdud ve vâki nefselemir de buna şahittir. Çünkü eşcar-ı müsmirenin esası; toprak ve külün esası ateştir. Halbuki eşcar-ı müsmire külden efdaldir. Zira; ağaçlardan insanlar intifâ' ederler. Kezalik hasib ve nesib olan bir cahilden nesib olmayan bir âlim efdaldir. Yani İblis'in madde-i aslisi olan ateşin Hz. Âdem'in esası olan topraktan efdal olduğu teslim olunmuş olsa bile ateşin fer'i olan İblis'in efdal olması lâzım gelmez. Şu halde İblis'in kıyası fasiddir. Binaenaleyh; kabule şayan değildir.

İblis'in küfrüne sebep; emr-i İlâhiye muhalefet, itiraz ve zemmetmesi ve kıyasla kendini haklı göstermeye çalışmasıdır, yoksa yalnız emre muhalefeti değildir. Çünkü emr-i vücubiye muhalefet; isyanı icab ederse de küfrü icab etmez. Şeytan ise yalnız muhale-

fetle iktifa etmedi, belki birtakım itiraz ve kıyaslarla Cenab-ı Hakka karşı geldiği gibi emr-i İlâhinin hikmete muvafık olmadığından dahî bahsetti ve hilâfete kendini münasip gördü, Âdem (A.S.) ın hilâfete ehil olmadığından bahsile Cenab-ı Hakka mukabelede bulundu. Vâcip Tealâ'nın tensibini münasip görmemek; küfrü icab ettiğinden İblis kâfir olmuştur.

İşte zamanımızda ahkâm-ı şer'iyenin bazılarının haşa maslahata muvafık olmadığını dermeyan eden ve İslâm kisvesi altında ahkâm-ı şer'iyeyi kabul etmeyen birçok kâfir sefihler vardır. Evet! Bir kimse ahkâmın mucibiyle amel etmezse fasık olur, ancak ahkâma itiraz etmediği cihetle kâfir olması lâzım gelmez. Eğer ahkâma itiraz ederse o zaman kâfir olur.

***

Vâcip Tealâ İblis'in itaattan huruc ettiğini beyandan sonra itaat-ı İlâhiyeden çıktığına binaen dergâh-ı ulûhiyetten tardolunduğunu beyan etmek üzere :

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ۝ وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَى يَوْمِ الدِّينِ ۝

buyuruyor.

[İblis isyan edince Cenab-ı Hak «Madem ki sen âsî oldun, çık Cennet'ten. Zira sen huzur-u İlâhimden merdudsun ve yevm-i kıyamete kadar lânetim muhakkak senin üzerine nazil olacaktır» demekle şeytan'ı tardetti.]

Yani; İblis'in Hz. Âdem'e secde etmemesi üzerine Vâcip Tealâ «Yâ İblis! Sen emrime muhalefet edince taattan çıkmana mücazat olarak nimet-i Cennetten çık. Zira; sen huzuruma lâyık değilsin, yevm-i kıyamete kadar rahmetten uzak olmaya müstehaksın» buyurdu.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette *r e c i m ; semadan yıldızlarla şeytan'ı tardetmek* manâsına olup lâ-

net de *rahmet-i İlâhiyeden mahrum olması* murad olunca recim ve lânet başka başka manâları ifade ettikleri cihetle âyette tekrar yoktur. Yahut *r e c i m ; mutlaka rahmet-i İlâhiyeden tard u teb'îdini beyan olup* lânet ise *tard u teb'îdin ilâyevmilkıyam devamını beyan olduğu* cihetle tekrar yoktur. Yahut *r e c i m ; Cennet'ten, semâdan veya izzet-i huzurdan tard manâsına olup l â - n e t* ise *rahmet-i İlâhiyeden tard manâsına olduğu cihetle* tekrar yoktur.

Bu âyette (إلى) lâfzı *yevm-i kıyamette lânetin intihasını iş'âr ederse de* nusus-u saire lânetin yevm-i kıyamette de bâkî olacağına sarahaten delâlet ettiğinden bu âyetten müstefad olan intihâ; te'vil olunur, şöyle ki: Dar-ı dünya rahmete kesb-i istihkak edecek mahal olduğundan dünyada lânet ilâyevmilkıyam bâkî olunca dünyada rahmete asla kesb-i istihkak edemeyen kimse için âhirette dahî lânetin bâkî olacağı evleviyetle sabittir. *Yahut* dünyada devam yalnız lânet olup âhirette ise envâ'-ı azaba duçar olunca lâneti unutacağı cihetle müptelâ olduğu azaba nispetle keenne lânet nihayet bulmuş gibi olacağından kinayedir.

Şu âyet-i celileden anlaşıldığı veçhile evvelce şeytan ubudiyet noktasında devam etmişken hasedi ve kibri sebebiyle emr-i İlâhiye red ve itiraz tarikıyla muhalefet ettiğinden güzel suratı çirkin bir surata tebeddülle cism-i nûrânîsi zulmânîye inkılâb etmiştir. Çünkü; ibadetle hasıl olan nuraniyetin ma'siyetle zulümâta tahavvül edeceği şüphesizdir. İşte şu esasa binaendir ki biraz zaman ibadetle meşgul olan insan yoldan çıkarak salâh-ı halini fesada değişince güzel simasının çirkin bir simaya tebeddül ettiği her zaman görülmektedir. Binaenaleyh itibar; hâtimeyedir. Şu halde insan için lâzım olan Cenab-ı Hak'tan tevfik istemek ve hüsn-ü hâtime temenniyatında bulunmaktır. Zira; her işte hüsn-ü hâtime olmazsa emeklerin boşa gideceği şüphesizdir.

Bu âyet-i celilede (فاخرج منها) emri; *Cennet'ten çık* veyahut *suret-i asliyeden çık* demektir. Çünkü; beyan olunduğu veçhile şeytan'ın bidaye-i hilkatı gayet beyaz, nûrânî ve güzelken Cenab-ı Hak onun güzelliğini çirkinliğe, nûrâniyetini zulmaniyete ve beyazlığını siyahlığa tebdil buyurmuştur. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Ey

şeytan! Sen hilkat-ı asliyen olan suret-i haseneden çık. Zira; sen izzet-i huzurumuzdan merdudsun] veyahut [Semâvâttan çık] demektir.

Hulâsa; şeytan'a Cennet'ten veya semadan veyahut hilkat-ı asliyesinden çıkmasıyla emr-i İlâhinin varid ve huzur-u İlâhiden matrud olup ilâyevmilkıyam lânet-i İlâhiyeye mazhar olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Binaenaleyh; şeytan'ın matrud ve mel'ûn olduğunu inkâr eder bir kimse kâfir olur. Zira; şeytan'ın matrud olduğu nass-ı kat'iyle sabittir. Delil-i kat'iyle sabit olan bir hükmü inkâr, küfürdür.

*
**

Vâcip Tealâ İblis'in tard-ı ebedîye duçar olunca rahmet-i İlâhiyeden me'yus olduğunu beyandan sonra şu me'yusiyeti üzerine söylediği sözleri ve vâki olan istirhamatını beyan etmek üzere:

قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٧٩﴾ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿٨٠﴾ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾

buyuruyor.

[Şeytan «Yâ Rab! Bana yevm-i kıyamete kadar mühlet ver» dedi. Şeytan'ın şu temennisini terviç olmak üzere Vâcip Tealâ «Sen ilmi bana münhasır olan vakte kadar mühlet verilenlerdensin» buyurdu.]

Yani; İblis rahmet-i İlâhiyeden me'yus olunca münacat ve istirham suretiyle «Ey Rabbim! Dergâh-ı ulûhiyetinden tardedince yevm-i kıyamete kadar bana mühlet ver» dedi. Onun şu talebi üzerine Cenab-ı Hak «Ey İblis! Benim indimde ma'lûm olan vakte kadar sen mühlet verilenlerdensin, o vakte kadar sana müsaade muhakkaktır. O vakte kadar sana ölüm yoktur» buyurdu.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile şeytan'ın mühlet istemekten maksadı; benî âdem'den ahz-ı intikaama fırsat bulmak ve ölümden kurtulmaktır. Çünkü; yevm-i kıyametten sonra ölüm olmayacağını bilirdi. Zira; Cenab-ı Hak kıyamete kadar ölüm olup kıyametten sonra ölüm olmayacağını haber vermişti ki kıyamette

cümle ziruhla beraber helâk olup tekrar hayat bulduktan sonra ölüm yoktur. Bu müsaadenin ezelde mukadder olup yeni bir müsaade olmadığına işaret için mühletin vukuunu *kat'iyete* delâlet eden *cümle-i ismiye*yle ihbar buyurmuştur.

Bazı zalimlere Vâcip Tealâ'nın müsaadesi şeytan'a müsaade kabilindendir ki hakkında iyiliğe alâmet sayılamaz. Çünkü; ömrü oldukça şeytan gibi zulümle ve âlemi ifsadla meşgul olacağından günbegün günahı ziyadelenir, âhirette de günahı nispetinde azabı tezayüd edeceğinden o müsaade onun hakkında ayn-ı azaptır.

Hulâsa; şeytan'ın müsaade talebi üzerine Cenab-ı Hakkın yevm-i kıyamete kadar müsaade buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ şeytan'ın şu müsaade üzerine kıyamete kadar benî âdem'e musallat olup iğva ve idlâl edeceğim dediğini beyan etmek üzere :

قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ۝ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ۝

buyuruyor.

[Şeytan «Sen bana mühlet verince yâ Rab! Senin izzet-i celâletin hakkı için benî âdem'in cemiini iğva ve idlâl ederim, ancak onlardan senin halis kulların müstesnadır.] Zira; onları iğva edemem» demekle husumetini izhar etti.

Yani; Cenab-ı Hak şeytan'a yevm-i kıyamete kadar müsaade edince şeytan benî âdem'e husumetini izhar ederek dedi ki «Yâ Rab! Senin izzet-i şanına yemin ederim ki ben onları tarik-ı tevhidden çıkarır, yollarını şaşırtırım, cümlesini sana isyana teşvik ederim, ancak onlardan sana ihlâs üzere iman ve ibadet edenleri idlâl edemem ki onların ihlâsı benim yoldan çıkarmama manidir. Çünkü; ihlâsları sebebiyle rahmetinden ümitleri, gazabından korkuları ve nar-ı Cehennem'i gözleri önüne getirdikleri için benim idlâlim onlara te'sir etmez».

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile şeytan'ın halis kulları istisnadan maksadı; yalandan ihtiraz etmektir. Zira; istisna etmeksizin «benî âdem'in cemiini idlâl ederim demiş olsaydı idlâl edemeyeceği birçok suleha bulunmakla kelâmında yalan zuhur edeceği muhakkak olduğu cihetle kelâmını istisnayla irad etmiştir. Şu halde şeytan'ın şu istisnası; ehl-i iman için büyük bir derstir. Çünkü; şeytan yalandan ihtiraz edince ehl-i imanın daha ziyade ihtiraz etmesi lâzım olduğu gibi yalan olmak ihtimali olan yerde sözüne istisna ilâve etmesi de lâzımdır ki yalandan kurtulsun.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın şeytan'a müsaadesi üzerine şeytan'ın benî âdem'i idlâl etmeye yemin ve ihlâs üzere olan insanları idlâl edemeyeceğini ikrar ve itiraf ettiği ve ihlâs-ı tammın şeytan'ın iğvasına mani olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ şeytan'a müsaadesini ve şeytan'ın benî âdem'i idlâl edeceğine azmettiğini beyandan sonra vâki olan beyanatın hak olduğunu beyan etmek üzere :

قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ أَقُولُ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[Ey şeytan! Sabit ve vâki olacak şey bu dünyada benim sana dediğimdir.] Zira; benim seni izzet-i huzurumdan tard u teb'îdim ve sana mühlet vermem haktır; senin idlâlin üzerine terettüb edecek ahkâmda ben ancak hak söylerim. Zira; hakkın gayrı birşey söylemek zat-ı ulûhiyetimizde tasavvur olunmaz. Binaenaleyh; beyanatımızın cümlesi hak ve sabittir.

⁂

Vâcip Tealâ beyanatının hak olduğunu beyandan sonra şeytan'ın idlâli üzerine terettüb edecek ahkâmı beyan etmek üzere :

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[Ey İblis! Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki elbette senden ve sana tebaiyet eden benî âdem'in cemiinden Cehennem'i dolduru-rum.]

Yani; hak ve sabit olan zat-ı ulûhiyetim hakkı için seni, sana tebaiyet eden insanları ve cümlenizi Cehennem'e doldurur ceza-yı sezanızı veririm. Zira; dâl ve mudil cümlenizi Cehennem azabıyla muazzep kılacağım muhakkaktır.

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾

[Yâ Ekrem-er Rusül! Sana vahyolunan ahkâmı tamamıyla teb-liğ ettikten sonra sen de ki «Rabbimden gelen emr ü nehyi size tebliğime ücret istemem, ben de Kur'an'ı kendi indinden külfetle icad edenlerden değilim.»]

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾

[Zira; Kur'an olmadı, ancak cümle âleme mev'ize oldu.] Çün-kü Kur'an; ins ü cinni hidayete sevk ve onlara dünyevî ve uhrevî menfaatlarını beyan eder bir zikr-i azîm ve vaaz-ı beliğdir.

وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ ﴿٨٨﴾

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki siz Kur'an'ın haberi sa-dık ve vaîdatının hak olduğunu biraz zaman sonra elbette bilir-siniz.]

Yani; siz vefat edip yevm-i kıyamette kabrinizden kalktığınız-da bütün gizli esrar meydana çıktığı zaman Kur'an'ın hak olduğu-nu, külfetle meydana gelmediğini ve uydurma birşey olmadığını elbette bilirsiniz.

Hulâsa; emr-i dini talep ve tahkikte gayet ihtiyat ederek dine davet eden kimsenin halini ve suret-i davetini kemâliyle düşünmek lâzım olduğunu ve bu makamda dine davet eden Resûlullah'ın da-veti üzerine ücret istemediği, halbuki yalan olarak böyle bir dava-

yı uyduran kimsenin elbette dünyaya ve mal cemetmeye meyl ü rağbeti olacağı meydandayken Resûlullah'ın böyle şeylere tenezzül etmediği halde dine davete son derece gayret ettiği ve davetin keyfiyetine gelince davet ettiği dinin sıhhatını bilmek birçok külfete muhtaç olmadığı ve belki dinin sıhhatına şehadet-i akıl kâfi olduğu bu âyetle beyan olunmuştur. Çünkü; Resûlullah *evvelâ* Allah'ın vücudunu ikrara ve *saniyen* zat-ı ulûhiyeti lâyık olmadık nekaaisten tenzihe ve sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf olduğunu itikada ve *salisen* şerik ve nazirden münezzeh olduğunu itikada, *rabian* cemadat-ı hasise kabilinden olan, menfaat ve mazarrata kaadir olmayan putlara ibadeti terke, *hamisen* ervah-ı mukaddese olan meleklere ve enbiyaya ta'zime, *sadisen* kıyameti ikrara ve âhireti düşünmeye davet buyurmuştur. İşte beyan olunan şu *usul-ü sitte* ki din-i İlâhi ve din-i Muhammedide muteber olup ukul-ü selime teslimde ve efkâr-ı sahiha kabulde tereddüd etmediği cihetle davet olunan din şu usul üzere müesses olup Resûlullah tarafından külfetle yapılma birşey olmadığına bu âyet delâlet eder. Şu halde kötü itikat ve cehl ü inat üzere imrar-ı evkat edenler âkıbet Kur'an'ın sıhhatını ve mazmunu olan usul-ü mezkûrenin hak olduğunu elbette bileceklerini beyanla âsîleri tehdid buyurmuş ve sure-i celileye hitam vermiştir.

***

SURE-İ ZÜMER

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. Yetmiş iki veya yetmiş beş âyeti câmîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

[Şu Kur'an; her emrinde galip, her hükmünde hakîm olan Allahü Tealâ tarafından indirilmiş bir büyük kitaptır.]

Yani; Cibrili Emîn vasıtasiyle Muhammed (S.A.)'e nazil olan kitap; Allahü Tealâ tarafındandır, yoksa beşerden bir kimsenin icâd ettiği bir şey değildir, Allahü Tealâ herkese ve bilhassa düşmanlarına galib ve her şey hakkında hükmü hikmete muvafıktır. Binaenaleyh; Kur'an'a iman etmeyenlerden intikam alması da hikmete muvafıktır.

Allahü Tealâ'nın azîz ve hakîm olması; *cemî malûmâtı ilminin ihâta etmesine ve cemî mümkünâta kudretinin teallûkuna ve hiç bir şeye muhtaç olmamasına delâlet* eder. Şu halde Cenabı Hak çirkin şey işlemez, çirkin şeyle hükmetmez. Zira; şu evsafı selâse — *ilminin her şeyi ihatası, kudretinin her şeye teallûku ve hiç bir şeye muhtaç olmaması* — kötü olan bir şeyle hükmetmediğine delâlette kâfidir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın ef'âli hikmetten hâlî olmadığından Kur'an'ı inzâl etmesi de hikmetten hâlî değildir. İşte şu esasa binaen Kur'an'a imanla intifa etmek her mükellefe farz-ı ayındır. Kur'an'la intifâ ise *Kur'an'ın Allah'ın kelâm olduğunu tasdik ettikten sonra Kur'an'ın nazarı şeri'de mevzuunlehi olan manâsiyle amel etmek ve ahkâmının tamamiyle icrasına sa'y-*

etmekle olur. Şu halde Kur'an'ın mevzuunlehhinin gayrı manâyı batinı diyerek bir takım manâlar uydurmak caiz olmaz. Çünkü elfaz-ı Kur'an lisan-ı Arab üzere mevzu olduğundan elfazının lügat-ı Arabta mevzu olan manâ ile tefsiri vaciptir.

Kitabın evvelinde bulunan *elif, lâm; ta'zîme* delâlet ettiği cihetle *k i t a p* la murad; *Kur'an* olmakla beraber *Kitabı Muazzam* yani «*Büyük kitap*». demektir. Taraf-ı İlâhîden inzal olunduğunu beyan etmek; Resulüllah'ın icâdıdır diyen müşrik ve mülhidleri reddetmektir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın *aziz* ve *hakîm* olan zat-ı ulûhiyeti tarafından nazil olduğunu beyanla Kur'an'ın azamet-i şanına işaretten sonra Kur'an kendisine nazil olan Resûlullah'ın celâlet-i şanına işaret etmek üzere:

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ

buyuruyor.

[Muhakkak Biz Azîmüşşan hakka mukarin olarak ey Habibim! Kur'an denilen kitabı sana inzâl ettik.]

Vâcip Tealâ bu âyette kitabı hakka mukarin olduğu halde inzâl ettiğini beyanla Kur'an'a batıldır diyen kâfirleri redle Resulüne ta'zîm etmiştir. Çünkü; Resûlünün yedinde olan kitabın hakkaniyetini beyanla düşmanlarının davalarını red edivermek elbette Resulüne bir hürmet-i mahsusadır. (الكتاب) da bulunan *elif lâm* bu misilli makamda kemâle delâlet ettiğinden bu kitabın bundan evvelki kitapların ahkâmının cümlesini camî olduğu gibi kitaplarda zikrolunmayan bir çok ahkâmı dahî camî olduğuna delâlet etmiştir. Çünkü kitabın kemâli; *insanlar için lâzım olan ahkâmın cümlesini camî olmakla olacağında şüphe yoktur.* Kitabın ahkâmı hakka mukarin olup batıldan ârî olunca cümle ahkâmıyla amel vâciptir. Kur'an'ın ahkâmı ise *tevhid, nübüvveti tasdik, Cenabı Hakka ubûdiyet, umûr-ı âhiret ve dünyaca insanları irşâd etmektir.* Şu ahkâmın cümlesini kabulde akl-ı selîm ashâbı hiç bir

zaman tereddüt etmemiştir. Amma ukûl-ü sahîfe ashabı tereddüt etmekle hâib ü hâsir yani zarar ve ziyan edici olmuşlardır.

Hulâsa; Kur'an'ın hakka mukarin olarak nazil olmuş bir kitap olduğu ve Cenab-ı Hakkın bizim Peygamberimize inzâl buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Kur'an'ın hakka mukarin olarak inzâl olunmuş bir büyük kitap olduğunu beyandan sonra o kitabı tasdik üzere terettüp eden ahkâmı beyan etmek üzere :
buyuruyor.

فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدّ۪ينَ ۝

[İbadetinde Allahü Tealâ'ya ihlâs edici olduğun halde ibadet et. Zira itaat; Allah'a mahsustur.]

İbadetle emir; kitabın hak olması üzerine terettüp ettiğine işaret için *terettübe* delâlet eden *fâ* lâfzı varid olmuştur. İbadetle emir; vücûb içindir. İbadette ihlâs lâzım olduğuna işaret için âbidin ihlâs üzere ibadet etmesi şart kılınmıştır. Din ve itaat ancak Allah'a mahsus olduğuna ve Allah'ın gayrıya ibadet caiz olmadığına işaret için (لَهُ) lâfzı din üzerine takdim olunmuştur.

Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı :* [Kitab-ı hakka mukarin olunca ya Ekrem-er Rusül! Sen ibadetini Allahü Tealâ'ya hâs kılıcı olduğun halde risaletini sana emanet eden Allah'a ibadet et. Zira din ve itâat; ancak Allah'a mahsustur. Allah'ın gayrı ibadete müstehak bir kimse yoktur. Çünkü; cümlenin Halikı O'dur, bilûmum nimetler O'nundur. Binaenaleyh; ibadete lâyık da ancak O'dur] demektir.

Hulâsa; ihlâs üzere Allahü Tealâ'ya ibadet etmek vâcip olduğu, din ve itaat; ancak Allah'a mahsus olup Allah'ın gayrı itaata ve ibadete lâyık bir kimse olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ Resûlüne ihlâs üzere ibadet etmesini emrettikten sonra bilûmum nâsa ihlâs üzere ibadet lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

أَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Âgâh ve mütenebbih olun ki riyâdan hâlî din; Allahü Tealâ'ya mahsustur.]

Yani; ey mükellef olan insanlar! İyi bilin ki Allah'ın dini din-i hâlistir, o dinde riyâ ve şirk gibi şeyler makbûl değildir. Binaenaleyh; o dine iman ve onun ahkâmıyla amel etmek vâciptir. Çünkü; Allahü Tealâ insanların kalbinde olan gizli esrara muttalî olduğundan riyadan hâlî din, yani ibadet; Allah'a mahsustur. Zira; Allah'ın gayrı ibadete müstehak bir kimse yoktur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bazı ulemâ tarafından hulûs üzere *i b a d e t* le murad; *kelime-i şehâdettir* demişlerse de esah olan *i b a d e t - i h a l i s a* yla murad; *cemî emirlere imtisâle ve nehiylerden içtinâba şamildir.* Hatta Hasan Basrî hazretlerinin «Kelime-i şehâdet çadırın direğidir, çadırsız direk de fayda vermez» dediği mervîdir. Çünkü; şair (Ferezdak) ın haremi vefatında namazını Hasan Basrî hazretlerinin kılmasını vasiyyet etmesi üzerine müşârun ileyh hatunun namazını edâdan sonra Ferezdak'a «Âhiret için ne gibi şey hazırladın?» diyerek sual edince Ferezdak kelime-i şehadeti hazırladığını söylemesi üzerine Hasan Basrî hazretleri «Kelime-i şehâdet çadırın direği, âmâli saliha da çadır mesabesinde olduğundan çadırsız direkten kemaliyle intifâ olunmadığı gibi âmâli saliha olmaksızın yalnız kelime-i şehâdetten de lâyıkı veçhile intifa olunmaz» buyurmuşlardır. Binaenaleyh; direksiz çadırı durdurmak mümkün olmadığı gibi kelime-i şehadetsiz amel de makbul olmaz, kezâlik amelsiz kelime-i şehadet de çadırsız direk gibi lâyıkı veçh üzere intifâ olunmadığından kelime-i şehadetle amel yekdiğerine lâzım ve melzum kabilindendir. Şu halde mü'min-i kâmil olmak için her ikisini cem'etmek lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ ibadetin esası ihlâs olduğunu beyandan sonra müşriklerin ihlâsa mugayir olan mesleklerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى

buyuruyor.

[**Şol kimseler ki onlar Allah'ın gayrı dost ve mabud ittihaz ettiler. Onlar putlara ibadetlerini savap göstermek üzere derler ki «Biz putlara ibadet etmeyiz. Ancak Allahü Tealâ'ya o putlar bizi yaklaştırsınlar için ibadet ederiz.»**] İşte müşrikler böyle demekle putlara ibadetlerini meşrû göstermek isterler.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette Allah'ın gayrı putları dost ittihaz edenlerle murad; *müşriklerdir.* (زلفى); *kemâliyle yakınlıktır.* Menfeat ve mazarrata kaadir olmayan, taştan ve ağaçtan yapılmış bir takım putlara ibadet ma'kul bir şey olmadığı cihetle müşriklere «Bu gibi hasis eşyaya niçin ibadet edersiniz?» denildiğinde onlar işledikleri günahın hata olmadığını beyan etmek üzere «Bizim putlara ibadetimiz başka bir şey için değildir, belki bizim onlara ibadetimiz bizi Allah'a yaklaştırsınlar içindir» demekle cevap verirler. Şu esasa binaen *âyetin manâsı :* [Şu müşrikler ki onlar Allah'ın gayrı putları dost ve mabud ittihaz ettiler. Halbuki din-i hâlis Allahü Tealâ'ya mahsus olup Allah'ın gayrı ibadete müstehak bir kimse olmadığından onlara «Niçin ibadete müstehak olmayan şeylere ibadet edersiniz?» denildiğinde onlar kendilerini mazur ve ibadetlerini meşru göstermek üzere «Bizim o putlara ibadetimiz başka bir maksatla değil, ancak onlar bizi Allah'a yaklaştırsınlar içindir» demekle cevap verirler] demektir.

Bu âyet-i celile; tevhidi ve tevhidin levazımatından olan ibadette ihlâsı tahkîk için sevk olunmuştur. Çünkü âyetin hulâsası; ihlâsı terkten ibaret olan şirkin batıl olduğunu beyan hakkında olduğu cihetle tevhidi ve ihlâsı tahkik etmiştir. «Eşya zıddıyla münkeşif olur» fehvâsınca şirkin butlanını beyan; tevhidin hak olduğunu isbat etmektir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin mezheplerini beyandan sonra müşrikleri tehdit etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

buyuruyor.

[Müşriklerin müminlerle din hakkında ihtilâf ettikleri mesâili Cenab-ı Hak beyinlerinde kat'î hükümle hükmeder şüpheli bir mesele kalmaz.]

Yani; kâfirlerin şirk ü inattan, tuğyân ü fesattan ibaret olan itikatlarını Allahü Tealâ bilir ve ilmi icâbı envâ-ı mezelletle müşrikleri Cehennem'e, mü'minleri kemâl-i hürmet, izzet ü ikbâl ile Cennet'e koymakla din hususunda beyinlerinde olan ihtilâfı hükmeder ki onlar ihtilâf ettikleri dinin hangisi hak ve kendi mezheplerinin batıl olduğunu bilir, nedâmet ederler lâkin âhirette nedâmet fayda vermez.

Dünyada herkes kabul ettiği dinin hak ve kendi dinine mugayir diğer dinlerin batıl olduğunu iddiâ ettiklerinden beyinlerinde ihtilâfın vukuu her zaman cârî olan ahvâlden olduğu cihetle bu ihtilâfın kat'î bir hükme rabtı ve herkesin dininin neden ibaret oldubunu lâyıkıyla bilmek âhirette olacaktır. Bu dünyada delâili kat'iyeyle hak ve batıl malûm olduğu cihetle hakkı kabul etmeyenler elbette mes'ul olacaktır. Şu kadar ki hissiyâttan ve taassuptan tecerrüt ederek delâili tedkik ile hakkı kabul etmek herkese müyesser olamaz. Binaenaleyh; batılı haktır diye inat ve devamla batıl üzere gidenler elbette muazzep olacaklardır. Çünkü; hakkı aramak herkes için bir vazife-i farîzadır, erbab-ı edyân arasında bu gibi ihtilâfların devamlı, her zamanda carî olacağına ve ilâyevmilkıyâm arkası keslimiyeceğine işaret için ihtilâfı beyanda *istimrara* delâlet eden *muzari* siyğası varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerle müminler arasında olan ihtilâfı hükümle hall ü fasledeceğini beyandan sonra yalancı kâfirleri hidayette kılmayacağını beyan etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ③

buyuruyor.

[Muhakkak Allahü Tealâ küfür ve inadında devam eden ve yalancı olan kimseleri doğru yola ulaştırmaz.]

H i d a y e t : doğru yola isâl etmektir. K â z i b : yalancı demek ise de bu makamda *Allahü Tealâ hakkında iftira ve bühtân edici kimse* demektir. *K ü f f â r ; küfürde ileri gitmiş ve bütün nimetleri inkârla o nimetleri ihsân eden Allahü Tealâ'ya ibadeti Allah'ın gayrıya yapmış olan kimsedir.* Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet :* [Zatında ve sıfâtında ibadete müstehak olan Allahü Tealâ zat-ı ulûhiyetine iftira edip yalana cesaret eden ve bilcümle nimetleri inkâr ederek ibadetini Allah'ın gayrı putlara sarfeden kimseyi doğru yola gitmeye muvaffak kılmaz] demektir. Çünkü; ibadete ezher cihet müstehak olan Vâcip Tealâ'ya ibadeti terkederek ibadete ehil olmayan bir takım acizlere ibadet eden kimse elbette doğru yola muvaffak olamaz.

*
* *

Vâcip Tealâ yalancı ve küfürde ileri gitmiş olanları hidayette kılmıyacağını beyandan sonra küfürde ileri gidenlerin iftiralarını ve Allahü Tealâ'nın onların iftira ettikleri şeylerden münezzeh olduğunu beyan etmek üzere :

لَوْ اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۙ سُبْحَانَهُۜ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ④

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ kendine çocuk ittihaz etmek murad etmiş olsaydı mahlukâtından dilediği şeyi ihtiyar ederdi lâkin veled ittihazı gibi zat-ı ulûhiyeti hakkında noksan olan şeylerin cümlesinden münezzehtir. Zira; o Allahü Tealâ mülkünde müstakil, şerîk ü nazîri yok, her şeye galip ve cümle eşyâ kahrı altındadır. Çünkü; kendisi birdir, mülkünde ortak yoktur, kahhârdır, kahrına hiç bir kimse mukabele edemez.]

Yani; müşriklerin dedikleri gibi Allahü Tealâ veled ittihaz etmemiştir. Zira; veled ve zevce ittihazına ihtiyacı yoktur. Eğer müşriklerin dedikleri gibi Allahü Tealâ veled ittihaz etmek murad etmiş olsaydı halkettiği mahlûkâtından istediğini kendine veled olarak ihtiyâr ederdi. Yoksa müşriklerin itikadı gibi kızları veled ittihaz etmezdi. Halbuki Allahü Tealâ müşriklerin isnad ettikleri noksanların cümlesinden münezzehtir. Zira; vahid-i hakikidir, mülkünde ve ef'âlinde şeriki ve naziri yoktur, cümle eşya taht-ı kahrında zebûndur.

⁂

Vâcip Tealâ veled ittihazından münezzeh olduğunu mabud-u vahid ve kaadir ü kahhâr olmasıyla isbat ettikten sonra kemâl-i kudretine ve veled ittihazından müstağnî olduğuna delâlet eden diğer delilleri zikretmek üzere :

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ semâvâtı ve arzı hakka mukarin olarak halketti ve geceyi gündüz, gündüzü de gece üzerine perde kıldı.]

وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِى لِاَجَلٍ مُسَمًّى

[Allahü Tealâ güneş ve ayı emrine mutî ve münkad kıldı, bunlardan her biri vakt-i muayyenine kadar cereyan eder giderler.]

اَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ۝

[Âgâh ve mütenebbih olun ki Allahü Tealâ her şeye galip, günahkâr olanlar günahlarından tevbe edince mağfiret edicidir.]

Yani; Allahü Tealâ kudret-i kâmile sahibi ve her türlü ihtiyaçtan müstağnî olduğundan veled ittihazına ihtiyacı yoktur. Zira; Allahü Tealâ semâvât ve arzı ve bunların arasında olan bilcümle

mahlûkâtı halketti. Bu kadar cesâmetiyle âlem-i ulvî ve süflîyi halkeden Hallâk; elbette kudret-i kâmile sahibidir, semavât ve arzın halkolunmasıyla hasıl olan geceyle gündüzü yekdiğerine örtü kıldı ki gece gelince gündüz, gündüz gelince gece kaybolup birbiri üzerine perde kılındı. Çünkü; geceyle gündüzün yer yüzünde vücuda gelmeleri göklerin harekeleriyle olduğu gibi Vâcip Tealâ'nın geceyi gündüz üzerine ve gündüzü gece üzerine setir kılmasıyla tasarruf buyurması kudret-i kaahire sahibi olduğuna delâlet eder. Keenne elbise giyen kimseyi elbise setrettiği gibi gece gelince gündüzü, gündüz gelince geceyi setrettiği her zaman içinde bulunduğumuz hâlâttan ve görülen ahvâldendir. *Yahut* sarığın dürümleri gibi Vâcip Tealâ birbiri arkasında geceyi gündüz ve gündüzü gece üzerine dürmek suretiyle onlarda intizam üzere daima tasarruf eder. Çünkü (يكور) kelimesinin manâ-yı lûğavisi; dürer manâsına olduğuna nazaran geceyi gündüzü sarık düğümü gibi yekdiğerine dürer demektir. Şu dürümün devamlı olduğuna işaret için *istimrara* delâlet eden *muzarî* siyğası varid olmuştur.

Şemsile kameri kendi emrine mutî ve münkâd kıldı ki onlar tâyin olunan zamana kadar mihver-i lâyıkında cereyan eder ve herbiri tâyin olunan devrelerinin nihayeti gelmeyince bir an bile durmaz. Canib-i İlâhîden aldığı emrüzere devreder ve emr-i İlâhîye bir saniye bile muhalefet etmezler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile güneş gündüzün ve kamer gecenin sultanlarıdır. Çünkü; bu âlem-i süflînin bir çok işleri şemsle kamere merbut olduğundan maslahat-ı âlem onların cereyanlarına bağlıdır ve bu cereyan yevm-i kıyamete kadar devam eder. Zira âyette *e c e l - i m ü s e m m â* ile murad; *yevm-i kıyamettir.*

Vâcip Tealâ bu âyette vahdaniyetine ve kudret-i kâmilesine delâlet eden delâil-i felekiyesinden *üçünü zikretmiştir : B i r i n c i s i : Semevât ve arzın bu ecsâmı azîme üzerine nizâsız ve kavgasız halkolunması* Halik'ının vahid-i hakiki ve kudret-i kâmile sahibi olmasına delâlet eder. *İ k i n c i s i : Leyl ü nehârdan her birinin âhar üzerine galebe etmek suretiyle hallerinin değişip durması ve zıyâ ile karanlıktan her birinin azamet ve mehâbetleriyle beraber yekdiğeriyle çarpışıp intizam üzere birinin gelip o birinin*

gitmesi daimî bir galib-i kaahir olan Vâcip Tealâ'nın vücuduna delâlet eder. *Ü ç ü n c ü s ü : Şemsle kamerin şu görülen intizam üzere tehallüf etmeksizin cereyanları* Hâlik Tealâ'nın vücuduna ve kudret-i kâmilesine delâlet eder.

Mükellef olan insanlar iyi bilmelidir ki şu görülen mahlukât-ı cesimeyi halketmeye kaadir olan Allahü Tealâ her şeye ve herkese galip ve âsîlere azap etmeye ve tevbe edenlerin günahlarını mağfiret etmeye dahî kaadirdir. Günahkârların günahlarını şiddetle mağfiret edici olduğundan dünyada kâfirlerin azaplarını ta'cîl etmediği gibi umum kullarına ihsanını dahî esirgemedi. Eğer mağfiret-i İlâhi olmasaydı günahkârların günahlarına nazaran ihsân kapılarını kapardı. Halbuki ihsan kapıları daima açıktır.

Hulâsa; âlemin hakka mukarin olarak halkedildiği, gecenin gündüze, gündüzün geceye kalbolunduğu, şems ve kamerin müsahhar olduğu ve bunlardan ibret alarak iman edenleri Vâcip Tealâ'nın mağfiret edici olduğu, ibret almayıp iman etmeyenlere azap edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden âfâkî delilleri beyandan sonra insanların nefsine müteallik olan delilleri beyan etmek üzere :

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizi yalnız bir nefis olan Âdem'den halketti. Sonra o nefs-i vahidden zevci olan Havva'yı halketti.]

وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ

[Allahü Tealâ sizin için sekiz çift olan hayvanı inzâl etti.]

يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ

[Allahü Tealâ analarınızın karnında takdiren ba'de takdirin üç karanlık içinde sizi halketti.]

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ

[Şu ef'ali acîbesi beyan olunan Allahü Tealâ sizin Rabbınızdır, bütün mülkler ancak ona mahsustur.]

لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ

[Mabudünbilhak yoktur. Ancak Allahü Tealâ vardır.]

فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ⑥

[Hâl böyle olunca nasıl oluyor ki ibadetinizi Allah'ın gayrıya sarfediyorsunuz?]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *n e f s - i v a - h i d* le murad; *Hz. Âdem* ve *z e v c i* ile murad; *Hz. Havva'dır.* İnsan ünsiyete müptelâ olduğundan ünsiyet için Cenab-ı Hak Hz. Âdem'e zevcesi Havva'yı halk buyurdu. Dünyanın vakt-i merhununa kadar i'mârı insanla olup insanın çoğalıp dünyayı ihata etmesi ise tenasüle muhtaç olduğundan Âdem'le Havva arasında akd-i izdivaç husul bulmakla evlâd ve emsâli tekessür etti ki bir ana ile bir babadan lâyüad insanlar hasıl olmuştur. İşte bu ahvâl ile beraber insanda olan acîb ve garîb azâların ve o azâlarda mevcut olan sanayi-i garîbenin cümlesi vahdaniyet-i İlâhiyeye delâlet eder.

Bu âyette *in ' a m* la murad; *hayvanâttan koyun, keçi, deve ve sığırdır.* *Z e v c* ile murad; *erkek ve dişidir.* Bunların aslı dört nevi ise de zevcle zevce sekiz olduğundan âyette sekiz zevc denilmiştir.

Şu zikrolunan hayvanatın evvelen Cennet'te halkolunup saniyen dünyaya inzal olunduğu mervidir. Bu rivayetin sahih olduğu

kabul olunduğuna nazaran «hayvanâtı inzal etti» tabiri hakikattir, mecâz değildir. Binaenaleyh; te'vile de hacet yoktur.

Yahut *inzal* ile murad; *levh-i mahfuzda hayvanâtın halkolunduklarına dair olan kaza ve kaderin inzal olunmasıdır.* Çünkü; levhi mahfuzda kaza olunan şeyin yer yüzünde vukuu kazanın inzaliyle hayvanâtın vücudu keenne o kazanın inzali sebebiyle olduğundan hayvanât inzâl olunmuş gibidir.

Yahut *hayvanâtın inzâl olunması*yla murad; *Hayvanâtın gıdâsı olan nebâtatın inzâl olunmasıdır.* Çünkü; hayvanatın gıdâsı semadan nazil olan yağmurla hasıl olduğundan keenne nebatat semâdan nazil olmuş gibi olduğu cihetle hayvanatı inzal etti denilmiştir ki hayvanatın gıdası olan otların kökü semâdan nazil oldu demektir. Zira; rahmet nazil olmasa ot bitmez, ot bitmeyince hayvanât yaşayamaz. Binaenaleyh; hayvanâtın yaşayabilmesi semadan nazil olan rahmete muhtaç olduğundan mecaz tarikıyla hayvanâtı semâdan inzal etti denilmiştir.

Zulümât-ı selâse yle murad; nutfe olarak pederinin sulbünde bulunmak ve sonra vakt-ı merhunu geldiğinde anasının rahmine intikal etmek, ananın rahminde uyuşmuş kan olarak bir müddet durduktan sonra çocuk halini iktisabla validesinin karnına çıkmaktır ki gerek pederinin sulbü ve gerek validesinin karnı ve rahmi her üçü de karanlık mahallerden ibarettir. İnsan evvelen nutfe, saniyen validesinin rahminde uyuşmuş kan olarak halkolunduktan sonra cenîn yani eli ayağı belli çocuk olarak halkolunduğu cihetle bir nevi hilkatten sonra diğer bir nevi hilkatle halkolunduğu beyan olunmuştur. Bu minval üzere mertebe mertebe halkolunup sonra kisve-i insaniyeyi bürünerek dünya yüzüne çıkması vahdaniyet ve kudret-i İlâhiyeye delâlet-i kâfiyeyle delâlet eder.

İşte beyan olunduğu veçhile insanları ef'âl-i garibesiyle halkeden Allahü Tealâ, enva-ı terbiyeyle kemâlâta da isâl eder. Cümle mahlûkât mülküdür, O'nun gayrı mülk sahibi yoktur. Gerçi dünyada bazı emlâke insanlar mâlik iseler de onların malik olmaları âriyet ve mecazdır. Zira hakiki mülk; Allah'ındır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ mülkünde dilediği veçhüzere tasarruf eder, hiç kimse karışamaz. Vâcip Tealâ herşeye mâlik ve vahid-i hakiki olunca ibadete müstehak ancak zat-ı ulûhiyetidir. Şu halde ibadetini Allah'ın

gayrıya sarfedenlerin halleri teaccübe şayandır. Çünkü; Allah'ın gayrıya ibadeti sarfa bir sebep yoktur. Halbuki Allahü Tealâ'ya ibadeti icab eder bir çok sebepler mevcuttur. İşte şu esasa binaen Cena-ı Hak müşriklerin halleri teaccübe şayan ve bir emr-i münker olduğuna işaret için *inkâra ve teaccübe* delâlet eden ve *edât-ı istifhâm* olan (فأنى) lâfzıyla (فأنى تصرفون) buyurmuştur. Yani «hâl böyle olunca niçin ibadetinizi gayra sarfedersiniz?» demektir.

Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey mükellef olan insanlar! Allahü Tealâ sizi şahs-ı vâhid olan Hz. Âdem'den halketti. Çünkü; Hz. Âdem'i halkettikten sonra insanın mübtelâ olduğu ünsiyetin iktizası, insanların çoğalması, dünyanın vakt-i merhununa kadar i'marı hikmetine binaen zevcesi Havva'yı halkedip aralarında akd-i izdivâç husulüyle sizi meydana getirdi, sizin menfeatiniz için koyun, keçi, deve ve sığırdan erkek ve dişi sekiz sınıfın rızıklarının esası olan yağmurları semâdan inzal etti, sizi analarınızın karınlarında bir suretten suret-i uhrâya nakil ve kalbetmekle üç karanlık olan babanızın sulbü, ananızın rahmi ve karnında halketti. Bundan sonra siz insan kıyafetini giyerek dünya yüzünde şu güzel suretle arz-ı endâm ettiniz.] Çünkü; insan babasının sulbünde nutfe olarak bir müddet habsolunduktan sonra ana rahmine inerek habsolunup ba'dehu ana rahminden karnına intikal etmek suretiyle bir çok mertebeler katedip acîb ve garîb suretlere girdikten sonra insaniyet halini iktisabla dünyaya çıkabiliyor. [İşte şu ef'âl-i acîbenin faili Allahü Tealâ'dır ki o sizi enva-ı terbiyeyle terbiye eden Rabbınızdır, cümle memlûk O'nun mülküdür. O'ndan başkasının iştiraki yoktur. Binaenaleyh; mülkünde keyfe mâyeşâ tasarruf eder, bir suretten suret-i uhrâya nakleder, hiç bir kimsenin karışmak haddi değildir. Şu halde ibadete müstehak mabudün bilhak O'dur, O'nun gayrı ibadete müstehak bir kimse yoktur. Hâl böyle olunca ey müşrikler! Nasıl oluyor ki ibadetinizi Allah'ın gayrı bir takım putlara ve âciz cemâdâta sarf ediyorsunuz? Bu sarfınız teaccüb olunacak hâlâttandır.] demektir.

***

Vâcip Tealâ insanları nefs-i vahidden evsaf-ı adîde üzere halk

ve insanlar için hayvanâttan sekiz sınıf inzal ettiğini ve üç karanlık içinden kat'-ı mesafe ve meratip ederek bu dünyaya çıkardığını ve bilûmum memlûk kendinin mülkü olup başkasının iştiraki olmadığını ve binaenaleyh; mabudün bilhak ancak zat-ı ulûhiyeti olup kendinden gayrı ibadete lâyık bir kimse olmadığı halde müşriklerin ibadetlerini Allah'ın gayrı putlara sarfetmeleri taaccübe şâyân ve münkerâttan olduğunu beyandan sonra kâfirlerin küfürlerinin zararları ancak kendilerine ait olduğunu beyanla tehdit etmek üzere :

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ

buyuruyor.

[Eğer siz küfrederseniz küfrünüzün zararı sizedir. Zira Allahü Tealâ sizden ve sizin ibadetinizden ganîdir, kulları için küfre razı olmaz, eğer şükrederseniz şükrünüze Allahü Tealâ razı olur.]

Yani; imanı icabeder bir takım aklî ve naklî deliller mevcut. zahir ve batın nimetler meydanda iken onların cümlesini nazarı ehemmiyete almıyarak küfrederseniz Allahü Tealâ sizin iman ve ibadetinizden ganîdir, hiç bir gûnâ ibadetinize ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh; sizin imanınızın faydası ve küfrünüzün zararı size aittir. Zira; Allahü Tealâ menfaat ve mazarrattan münezzeh bir ganiyy-i mutlaktır, asla ihtiyaçtan beridir. Bununla beraber Allahü Tealâ kulları için küfre razı olmaz. Zira; Allahü Tealâ kullarına merhamet sahibi olduğundan merhameti icabı kullarının zararına razı olmaz. Çünkü; kulları fıtratta marifet ve iman üzere halkolunduklarından Allahü Tealâ halkolundukları gayenin gayrı olan küfürlerine elbette razı olmaz. Eğer Allah'ın nimetlerini nazar-ı itibare alarak imanınızla şükrederseniz Allahü Tealâ razı olur. Zira; siz Rabbınızın emrine imtisal ederek iman ve nimetlerine şükredince Allahü Tealâ sizden razı olduğu gibi şükrünüzün sevabını kat kat verir, amma şükretmezseniz Rıza-yı İlâhîden mahrum olursunuz.

Kâfirlerin küfrünü ve müminlerin imanını halkeden Allahü Tealâ'dır. Zira; kâfirler iradelerini küfre sarfedince Allahü Tealâ

da onların küfürlerini irade eder. Ancak irade; rızayı icab etmediğinden razı olması lâzım gelmez. Zira; ilm-i Kelâmda beyan olunduğu veçhile rıza; iradenin gayrıdır. Her rızâ olan yerde irade olur ancak her irade olan yerde rıza olmaz.

***

Vâcip Tealâ küfredenlerin küfürlerinin zararı ve şükredenlerin şükürlerinin faydası kendilerine ait olduğunu beyandan sonra hiç bir kimse başkasının günahından mes'ul olmıyacağını beyan etmek üzere :

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰى ثُمَّ إِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Hiç bir günah sahibi olan nefis diğer nefsin günahını götürmez. Bu dünyadan sonra varacak mahalliniz ancak Rabbınızın huzur-u manevîsidir. Siz huzura rücû edince Allahü Tealâ size hayr ü şer dünyada işlediğiniz amellerinizi haber verir. Zira; Allahü Tealâ kalplerde gizli olan esrarı bilir ve cümlesini birer birer haber verir.]

Yani; mükellef olan her insan için lâzım olan emr-i İlâhîye imtisal ve nehy-i sübhânîden içtinâb ederek nefsini günahlardan hıfzetmektir. Zira; hiç bir kimse diğer bir kimsenin vizr ü vebâlini götürmez. Herkes kendi yükünü ve günahını çeker. Şu halde emre imtisâl etmeli ki vaad-i İlâhî olan sevaba nail olup azaptan kurtulmalı, bu dünyadan sonra sizin varacak merciiniz ancak sizi enva-ı nimetleriyle terbiye eden ve besleyen Rabbınızın huzur-u manevîsidir. Huzur-u İlâhîye varınca Rabbınız size dünyada küçük, büyük, gizli, aşikâr, iyi ve kötü her ne gibi amel işledinizse onları birer birer haber verir. Zira; Allahü Tealâ kalplerinizde olan gizli esrarınıza muttalîdir. Binanealeyh; herkesi kendi ameline göre mücazâat eder, ziyade ve noksan olmaz. Çünkü; hepsini ayniyle bilicidir.

Bu âyet-i celile; gerek umur-u dünyada gerek umûr-u âhirette insanlar için bir düstûr-u a'zamdır. Zira; hiç bir kimsenin diğerinin günahından mesul olmaması her iki cihanda carî bir kaide-i umûmiyedir ve makul olan da budur.

***

Vâcip Tealâ şirkin,batıl ve zat-ı ulûhiyetinin mabudün bilhak olduğunu beyandan sonra müşriklerin mesleklerinde tenakuz olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ
يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ

buyuruyor.

[İnsana bir mazarrat dokunduğunda Rabbısına rücû edici olduğu halde dua eder. Bundan sonra o insana Rabbısı kendi indinden nimet ihsan ettiğinde bundan evvel dua ettiği Rabbısını derhal unutur.]

وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ

[O insan Allah'ın tarîkından çıkmak için Allahü Tealâ'ya şerikler itikat eder.]

Yani; insanlardan birine bir zarar ve musibet isabet ettiğinde kemal-i tazarru' ile Rabbısına iltica eder olduğu halde o musibetin üzerinden kaldırılması için dua eder, sonra o zarar taraf-ı İlâhîden nimete tebeddül edip Rabbısının lutf u ihsanını görünce bundan evvel zarar zamanında kendisine dua ettiği Rabbısını unutur ve Allahü Tealâ için bir çok şerikler itikat eder ki tarîk-ı İlâhîden kendisi çıktığı gibi başkalarını dahî doğru yoldan çıkarsın.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *i n s a n* la murad; *cins-i insan ve bilhassa insanlar içinden kâfirlerdir.* Zira; zarar isabet ettiğinde Rabbısına iltica edip o zarar zail olduğunda Rabbı-

sını unutan kâfirlerdir. Z a r a r lâ murad; *mutlaka insanın gerek kendine, gerek malına, gerek evlâd ü ıyâline hastalık ve saire gibi sevilmeyen şeylerdir.* D ü a ile murad; *bu gibi sevilmeyen şeylerin izalesi için Cenab-ı Hakka ilticâ etmektir.* Şu halde müşriklerin hallerinde tenakuz vardır. Çünkü; kendilerine bir zarar isabet ettiğinde o zararı üzerlerinden kaldıracak ancak Vâcip Tealâ olduğunu itikat ve el kaldırıp dua eder, zarar zail olunca derhal unutur, itikadını değiştirerek bir takım âciz putlara ibadet eder. Halbuki menfeat ve mazarratı halk ve izâle eden Allahü Tealâ olunca ahvalin cemisinde Allahü Tealâ'ya ibadet ve iltica etmek lâzımken zarar zamanında Allah'a iltica edip başka zamanda Allah'ın gayrıya ibadet etmek tenakuzdan başka bir şey değildir.

Allahü Tealâ'ya şerik itikat ederek şirketmek kendi ihtiyarı iledir, bundan maksadı; kendisi doğru yoldan çıkmak ve halkı da çıkarmaktır. Çünkü; kâfirlerin küfr ü dalâletleri nefislerine münhasır değildir, belki evlâdına, ahfadına, sair akraba ve ehibbâsına dahî sirayet eder. Binaenaleyh her kâfir; hem dâl hem de mudildir.

Hulâsa; insanın hiç bir halde kararı olmadığı ve zarar zamanı Allah'a dua edip zarar zail olduğunda Rabbısını unuttuğu ve yoldan çıkmak için Allahü Tealâ'ya bir takım şerikler itikat ettiği bu, âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin şirklerini beyandan sonra onları şirkten menetmek üzere :

قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا اِنَّكَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül sen o kâfire de ki «Ey kâfir! Sen küfrünle dünyada az bir zamanda telezzüz et, küfrünü kendine meta' ve azık say. Zira; sen Cehennem'e mülazim ve Cehennem'in daimi sahiplerindensin.] Çünkü; irtikâb ettiğin küfür sebebiyle sen ebeden Cehennem'de muazzep oluculardansın. Binaenaleyh; küfrünle te-

mettuun az bir zamandır. O azıcık zamanda küfürle mağrur olup küfrü kendine sermaye addettiğinden Cehennem ateşine müsahib-sin» demekle müşrikleri tehdit et.

Bu âyet her nekadar zahirde emir ise de kâfirleri küfürden meniçin varid olmuştur. Çünkü; bir kâfire «Haydi sen küfrünle azıcık bir zamanda temettu' et. Zira; nasıl olsa bu küfürden vaz-geçmedikçe Cehennem'de yanacaksın» demek «Sen küfre güven-me. Çünkü; küfür seni kurtaramadığı gibi helâkine bâdî ve bais olacak» demektir. Şu halde kâfiri; küfründen dolayı korkutmaktan başka bir şey değildir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin su-u hallerinden bazılarını beyandan sonra ehl-i imanın hallerinden bazılarını beyan etmek üzere :

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ

buyuruyor.

[Küfrüzere maîşet eden kâfir mi hayırlıdır, yoksa âhiretten korkar ve Rabbısının rahmetini ümid eder olduğu halde gecenin bütün saatlerinde secde edici ve namaz kılıcı olarak ibadet eden mümin mi hayırlıdır?] İşte itaat ve ibadet eden mümin hayırlıdır. Zira; âhiretten korkar ve Rabbısından rahmetini ricâ ile vezâif-i ubûdiyetinde devam eder. Çünkü mümin; kâfir gibi zarar isabet ettiğinde Rabbısını bilip zarar zail olunca Rabbısını unutmadığın-dan ubûdiyet noktasında devamlıdır ve kâfir gibi itikadında tered-düd yoktur. Zira; gerek zarar gerek menfeat olsun; her birini Al-lah'dan bilir ve her zaman Allah'a itlica eder, her iki surette ibade-tine halel getirmez. Binaenaleyh; mümin, itikadı daima tebeddül eden kâfirden elbette hayırlıdır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette Cenab-ı Hak mümini medhiçin evsafı memduhâdan secde ve kıyamla tav-sif ve secdede ibadet manâsı daha ziyade zahir olduğundan sec-deyi kıyam üzerine takdim buyurmuştur.

Müminin bu kadar ibadetle meşgul olduğuna *iki sebeb* beyan

olunmuştur : B i r i n c i s i : *Âhiretten korkması,* i k i n c i s i : *Rabbısından lûtf u ihsan ümid ederek derecâta nail olmasını arzu etmesidir.* Yani müminin devamlı ibadeti; *iki şey üzere mübtenidir :* B i r i n c i s i : *Allah'ın emrine imtisâl ile günahkârlar için hazırlanan azab-ı Cehennem'den kurtulmaktır.* İ k i n c i s i : *Allah'a ibadetle eltâf-ı İlâhiye ve eltâf-ı süphaniyeye nail olmaktır.* Müminin korkuyla ümit arasında yaşaması lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder. Geceyle ibadet gündüzdeki ibadetten efdal olduğuna işaret için Vâcip Tealâ kâfire karşı mümini medihde geceyle ibadet ettiğini beyan buyurmuştur. Çünkü gecede ibadet; riyâdan ârî olduğu gibi huzur-u kalple olduğundan elbette efdaldir. Zira; (افضل الاعمال احمزها = Amellerin efdali zahmetli olanıdır) hadis-i şerifine de muvafıktır ki gece uyku zamanı olduğundan ibadetle meşgul olmak elbette zahmetlidir. Binaenaleyh; fazileti de ziyadedir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin evsaf-ı zemîmelerinden ve müminlerin evsaf-ı memduhalarından bazılarını beyandan sonra müminleri ilimle, kâfirleri cehille tavsif etmek üzere :

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişân! Sen kâfirlere «İlmi olanlarla olmayanlar müsavî olur mu? Ancak bunları akıl sahipleri düşünebilir» demekle itikat hususunda câhil olup düşünemediklerini kendilerine söyle.]

Yani; ey Habibim! Sen hakkı beyan ve ilmiyle beraber amelin ilimsiz amel üzerine şerefli olduğuna tenbih olmak üzere kâfirlere hitaben de ki «Hakâyık-ı ahvâle vakıf olan ve mesail-i itikadiye ve diniyesini bilip mucip ve muktezâsıyla amel edenlerle hakâyık-ı ahvale vakıf olmayarak cehl ü dalâl üzere hareket eden ve mesail-i diniyeden behresi olmayanlar mertebede beraber olabilir mi? Elbette olamaz».

Bu âyet-i celilede erbab-ı ilmin rütbe-i bâlâ ashabından olup erbab-ı cehlin derece-i süflâda olduğuna tenbih vardır. Çünkü; (هل) kelimesiyle sual şu iki fırkanın mertebede müsavi olmalarını inkâr ve kâfirleri tekdir içindir. Zira; Allah'ı ve sıfâtını bilip, isimlerini zikir, emrine imtisal ve nehyinden içtinab ederek mucibiyle amel edenlerle bunlardan hiç birini tanımıyarak cehalet üzere yol tutup gidenler elbette müsâvî olamadığı gibi müsavî olmaları da hikmete ve adalete muvafık olamaz. Çünkü; ilmi olanlar durub-u emsâl ve nasayihten ibret alır, aklı olanlar düşünür, fikirleriyle tefekkür sayesinde menfeat ve mazarratlarını bilir ve onunla amel ederler ve akibet fevz ü necât bulurlar. Bu gibi tefekkür; erbab-ı ilmin şanı olup cehelenin şanı olmadığına işaret için *haşra* delâlet eden (انما) lâfzı ile *tezekkür* akıl sahiplerine tahsis olunmuştur ki bununla kâfirlere ta'rîz de vardır. Yani «müşriklerin akılları varsa da o akıldan intifâ etmediklerinden keenne akıl sahibi değiller ki ilmin kadrini, şerefini, menfaatini ve cehlin denâetini ve mazarratını düşünebilsinler, halbuki düşünemezler. Zira; düşünmek; akıldan intifa edenlerin şanlarıdır» demek olur.

Bu âyette *a k ı l* la murad; *akl-ı kâmil olduğuna* işaret için (الالباب) lâfzı *ta'zîme* delâlet eden *elif lâm* ile varid olmuştur. İşte şu esasa binaen kütüb-ü fıkhiyemizde beyan olunduğu veçhile zararını ve faydasını bilmeyen sefih, mülkünde tasarruftan men ve kendine bir vasî tayiniyle o vasî tarafından umuru tesviye olunur. Zira; sefih mecnun olmayıp her ne kadar aklı varsa da aklında kemâl olmadığından kendi umurunu tesviye etmekten ve onu düşünmekten acizdir. İşte ufak bir hane umurunu düşünmekte, onu düşünecek kimsenin aklında kemâl olmak lâzım olunca âsıyâb-ı umurda ve bilhassa bir devlet işinde bulunanların akıllarında kemâl, tedbirlerinde isabet şart olduğundan süfehâya teslim olunan işlerde hayır olmadığı gibi süfehânın idare ettiği memlekette dahî bekâ olmaz. Zira; kendi işini bilmeyen sefihin, umumun işini hiç bilmiyeceğinde şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ ilim sahipleriyle ilmi olmayanların müsavi olma-

dıklarını, menfeat ve mazarratı düşünmenin akıl sahiplerine mahsus olduğunu beyandan sonra ehl-i imana lâzım olan ef'âl-i marziyeyi beyan etmek üzere :

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen bizim tarafımızdan vekâleten halis mümin kullarımıza de ki «Siz Rabbınıza ittikâ edin.»]

Yani; ey Resulü muazzam! Benim sözümü sen onlara tebliğ et ve de ki «Ey benim şu kullarım ki onlar vahdaniyyet-i İlâhiyeyi kalpleriyle tasdik ve lisanları ile ikrâr ederek iman ettiler. Siz Allah'ın emirlerine imtisal ve nehiylerinden içtinâb etmek suretiyle sizi enva-ı nimetleriyle terbiye eden Rabbınıza ittikâ edin ki nefsinizi Cehennem azabından vikaaye edesiniz».

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ehli imanın şereflerine işaret ve emrolunan ittikânın şanına itinaya delâlet için *ibâd* lâfzı *Vâcip Tealâ'dan kinaye olan mütekellim yâ'sına* muzaf olarak varid olmuştur.

Fahri Râzi'in beyanı veçhile günahla beraber imanın bekasına âyette delâlet vardır. Çünkü; Cenab-ı Hak ehl-i imana ittikâ ile emretti. İttikâ ise haram olan şeylerden sakınmaktır. Eğer imanla masiyet birleşmese ve masiyet olan yerde iman bulunmasa mümine, mümin olduğu halde masiyetten içtinâbla emrin manâsı olmazdı. Halbuki emrolunmuştur. Şu halde masiyet; imana mani olmaz.

***

Vâcip Tealâ ittikâ ile emirden sonra ittikânın faydalarını beyan etmek üzere :

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ

buyuruyor.

[Şu dünyada ibadetini ihlâs üzere işleyen kimseler için hasene vardır, kendi vatanında ihlâs üzere amel edemiyen kimseler için Allah'ın arzı boldur, hicret etsin.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *h a s e n e* yle murad; *emniyet-i tâmme, sıhhat-ı beden ve afiyet-i kâmiledir.* Bunların cümlesinin kemâli âhirette olduğundan «Bu dünyada ihlâs üzere amel edenler için âhirette afiyet-i tâmme var» demektir. *İ h s â n* la murad; *Cenab-ı Hakkı görmüş ve huzurunda bulunmuş gibi amel etmektir.* İhsanın ittikâ cümlesinden olduğuna işaret için (للذين اتقوا) bedelinde (للذين احسنوا) varid olmuştur. Bu dünyada lâyıkı veçhüzere ibadet etmek suretiyle ihsan edenler için verilecek sevabın ve afiyetin pek büyük olduğuna işaret zımnında (حسنة) lâfzı *tazime* delâlet-i *tenvin* ile *nekre* olarak varid olmuştur. *A r z* la murad; *arz-ı Cennet* olmak ihtimali var ise de esah olan *arz-ı dünyadır.* Zira; «Memleketinde ihlâs üzere amele muktedir olamayan amel edebileceği mahalle hicret etsin. Çünkü; Allah'ın arzı boldur, istediği mahalle gitsin» demektir.

Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Şu dünyada ibadetini Cenab-ı Hakkı görmüş gibi ihlâs ve kemal-i edeb üzere işleyen kimseler için âhirette akılların künhünü ve miktarını idrak edemiyecekleri derecede sevap, afiyet ve mertebeler vardır. Eğer bir kimse, kendi vatanında ihlâs üzere ibadete mani bulunursa keyfe mâ yeşâ ibadet edebileceği bir mahalle hicret etsin. Zira; Allah'ın ibadete elverişli arzı boldur, istediği yere gitsin ve hicretten neş'et eden zahmetlere sabretsin] çünkü;

إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ⑩

[Sabredenlere hesapsız ecir verilir.]

Yani; kendi vatanında ibadete bir takım maniler arasında zuhur eden meşakkatlere sabrederse hesabsız ecir verilir, eğer memleketinde âdâb-ı diniyye ve ahkâm-ı şer'iyyeyi edâ etmekte müşkülât görürse başka diyara hicret etmekten çekinmesin. Zira; hicrette tesadüf edeceği meşakkate sabredenlerin sabırlarına mükâ-

fat olarak ecirleri hesabsız verilir. Onlara verilen sevabın hesabla ve saymakla zabtı mümkün olamaz.

Bu âyette vatanında ahkâm-ı diniyyeyi edâdan âciz olanları hicrete teşvik vardır ki hicrette görülecek müşkilâtı nazarı itibare alarak hicreti terkle ibadette kusur edenlerin mazur tutulmayacaklarına dahî işaret vardır. Zira arzın vüs'atini ve hicrete elverişli olduğunu beyan etmek; kendi beldesinde ibadete mani olduğundan dolayı ibadeti terkedenlerin mazeretlerinin red olunup kabul olunmıyacağını beyandır, emr-i diyanet için hicret; sünnet-i enbiyâ ve âdet-i sulehâdır.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran Resûlullah'ın «Ehl-i sabrın ecirlerini beyan hakkında yevm-i kıyamette mizan kurulur. Amel sahipleri her nevi amellerini terazide tarttırırlar, herkes ameline göre ecrini alır, ancak belâyâ ve mesâibe mübtelâ olanların sabırlarına terazi ve tartı olmaz, belki onların ecirleri üzerlerine dökülür, hesabı olmaz. Hatta dünyada afiyetle geçenler keşke dünyada cesetleri makaslarla kesilmiş olsaydı da bu dereceye onlar da nail olsalardı, bunu isterler lâkin âhirette istemek fayda etmez» buyurduğu mervidir.

Hulâsa ehl-i iman için haram şeylerden ittikâ etmek vâcip olduğu ve bu dünyada güzel amel edenler için âhirette büyük ecir olduğu ve vatanında amel edemiyenlerin amel edebilecekleri bir beldeye hicret etmeleri lâzım geldiği, amelde ve hicrette görecekleri müşkilâta sabırlarının ecri hesabsız olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulüne vaki olan bazı vesâyâsını beyandan sonra bazı aharı beyan etmek üzere :

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿١١﴾ وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen ümmetine hitaben de ki «Ben Allahü Tealâ'ya dinini ihlâs edici olduğum halde ibadet etmekle emrolun-

dum ve Allah'a inkıyâd eden müslümanların evveli olmaklığım ile dahî emrolundum.»]

Yani; ey Habibim! Sen ümmetine «Ahkâm-ı dini tebliğatta ve emr-i dini edâda ve Allah'a ibadette ihlâsla emrolundum. Zira; tevhidde ihlâs edip şirketmemek ve diyanette rızâ-yı Bârîyi gözetmekle memurum» de ki ümmetin de ibadette ihlâsın lüzumunu bilsinler, umur-u dinde riyâ ve şirk etmesinler, emr-i dine müminlerin evvel başlayanlarından olmakla emrolunduğunu söyle ki emr-i dine sür'atle başlamak lâzım olduğunu bilsinler ve dine yapışmakta kusur etmesinler.

Bu âyet-i celile; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insana lâyık olan mertebenin tahsili vâcip olduğuna delâlet eder. Çünkü bütün tekâlif-i İlâhiyenin hulâsası; *ikidir: B i r i n c i s i: İnsana lâyık olmayan muharremâttan içtinâb etmektir. İ k i n c i s i: Lâyık olan şeyleri tafsil etmektir.* Binaenaleyh; Vâcip Tealâ içtinâb lâzım olan muharremâttan kaçınmak mukaddem olduğuna işaret için evvelen ittika ile emir buyurduktan sonra ikinci mertebede bu âyetle tahsili vâcip olanlara işaret buyurmuştur.

Bu âyette de emir *ikidir.* Zira ibadetin ve tahsili lâzım olan amelin *iki kısmı vardır: B i r i n c i s i: A'mâli kalbiye ve ibadette ihlâstır* ki bu kısmın emr-i mühim olduğuna işaret için Cenab-ı Hak takdim buyurmuştur. *İ k i n c i s i: İslâmda ve ibadette sair kimseler üzerine sebkat etmektir* ki ibadette ve emr-i dini edada ağırlık göstermemektir. Bu kısım aza-yı cevariha teallûk ettiği cihetle Cenab-ı Hak evvelkine nisbetle kolay olduğuna işaret için ikinci mertebede beyan buyurmuştur. Âyette emrin birisi; *a'mâl-i kalbe,* diğeri; *a'mâl-i cevariha* teallûk ettiği cihetle tekrar yoktur.

Âyette bizim Peygamberimizin Allah'ın Resûlü olduğuna tenbih vardır. Zira evvel-i müslim olmak; o şeriatin ahkâmını herkesten evvel bilen olmasını icabeder. Herkesten evvel ahkâm-ı şeriatı bilen; elbette o şeriatin sahibi ve taraf-ı İlâhîden gönderilmiş bir resul olacağında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ ihlâs ve ibadetin emr-i vücup için olduğuna işaret etmek üzere :

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Sen de ki «Eğer ben Rabbıma isyan edersem büyük olan yevm-i kıyametin azabından muhakkak korkarım.»]

Yani; ey Resulü zişân! Sana muaraza eden kâfirlere hitaben de ki «Eğer ben Rabbımın emrettiği ihlâsı terkle sizin ülfet ettiğiniz şirke meylederek Rabbıma isyân edersem yevm-i azîm olan kıyamet gününün azabından elbette korkarım». İşte Habibim! Sen âsîlere böyle demekle yevm-i kıyamette azabolacağını bildir ki isyandan vazgeçsinler ve iman etsinler.

Vâcip Tealâ kıyamette vaki olacak ahvâlin şiddetine işaret için yevm-i kıyameti azametle tavsif etmiştir. Âsîleri isyandan mende mübalâğa için Resulüllah celâlet ve azamet-i şânla beraber ma'siyet üzere terettüp edecek azaptan korktuğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; efdal-i enbiyâ olduğu halde günahın azabından korkunca sâir nasın korkması lâzım olacağında şüphe yoktur.

⁂

Vâcip Tealâ Resulüne tarafı İlâhiden ibadet etmeye memur olduğunu ümmetine ihbâr etmesini emrettikten sonra Allah'ın gayrıya ibadet caiz olmayıp ancak ibadetin Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu beyan etmesini emretmek üzere :

قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ

buyuruyor.

[Ey Habibim! İbadeti Allah'a hasrederek sen de ki «İtaat ve inkıyâdımı halisen liveçhillâh edâ edici olduğum halde ben ancak

Allah'a ibadet ederim. Hâl böyle olunca Allah'ın gayrı dilediğinize siz ibadet edin lâkin sonunda vaki olacak azabı, haybet ve hüsranı düşünün.] Çünkü; siz havâ ve hevesinize tabi olur, efkâr-ı fâsidenizle amel eder ve Allah'ın gayrı ibadete lâyık olmadık bir takım putlara ibadet ederek Allah'a şirk ediyorsunuz. Bunun cezası; elbette zarar u ziyan ve akibeti azab-ı niyrândır.»

Bu âyette Allah'ın gayrı istediklerine ibadetle emir; müşrikleri şirkten men ve tehdid içindir, hakiki emir değildir. Zira; tevhidin delillerini ve tevhidi itikatta vaki olacak saâdetin tafsilâtını beyandan sonra şirkin zararı tamamen zahir olduğundan «Ey kâfirler! Hakikat tamamen anlaşılmıştır. Siz istediğinize ibadet edin, Allah'ın gayrıya ibadetten lâzım gelecek zararı gözünüze alın, arzu ettiğinizi işleyin» demektir ki «Akibet zararını göreceksiniz, ne yaparsanız yapın» demek olur.

Lisanımızda muhavere esnasında bir fenalığa müptelâ olan kimseyi o fenalıktan men için evvelâ o fenâ olan şeyin fenalığına dair bir takım delillerle onun fenalığı ve ondan hasıl olacak mazarrat beyan olunur, fakat müptelâ olan kimsenin vazgeçmiyeceği anlaşılınca daha ziyade tevbih ve tekdir için «Hâl böyledir. Sen istediğini işle, bildiğin elindedir. Zira; nasihat dinlemiyorsun» denir. İşte şu muhaverede «Sen istediğini işle» demek hakiki bir emir olmadığı gibi âyeti celilede «Dilediğinize ibadet edin» demek hakiki emir değil belki müşrikleri tehdittir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirleri küfürden şiddetle men'için :

قُلْ اِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَلَا ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlere de ki «Yevm-i kıyamette zarar görenler şol kimseler ki onlar Allah'ın gayrı putlara ibadet etmekle kendi nefislerine, idlâl edip doğru yoldan çıkarmakla ev-

lâd ü ıyâline zarar edenlerdir. Ey insanlar! Âgâh ve mütenebbih olun ki işte şu zarar pek açık bir zarardır»] ki bunun fevkinde bir zarar olmaz. Çünkü; cümle zararlar yevm-i kıyamette olacak zararlara nisbetle yok mesabesindedir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfir sermaye-i asliyesi olan ömrünü küfre sarfetmekle zayi ettiğinden ticaretten mahrum olduğu gibi asıl sermaye boşa gitmiş ve i'lân-ı iflâs etmiş, binaenaleyh; saâdet yerine felâkete duçar olmakla ebedî zarar-ı azîm içinde kalmış ve açık bir husrâna mâlik olmuştur. Yalnız kendinin zararıyla iktifâ etmemiş kendine mensup olan evlâd ü ıyalini yoldan çıkarmak ve onlara küfrün yollarını öğretmekle onları da zarar-ı azime duçâr etmiştir. Hatta evlâd ü ıyâli onun gittiği yola gitmemekle nefislerini Cehennemden kurtarıp mümin olarak Cennete gitmiş olsalar bile ebedî o kâfirden iftirak ettikleri cihetle zarar etmişlerdir. Çünkü; bir aile halkı beraber bulunarak Cennette zevk etmeleriyle içinden bazılarının ehl-i nar olarak ayrılıp gitmesi elbette müsavî olamaz.

Bu âyette beyan olunan husranın gayet büyük olup bu dünyada ukul-ü beşerin idrâkten aciz olduğuna işaret için vak'anın büyüklüğüne delâlet eden ve tenbih için olan (ألا) kelimesi ve zarardan başka hiç bir şey olmadığına işaret için *hasra* delâlet eden (هو) lâfzı ve bu zararın meydanda bir zarar olduğuna işaret için *açıklığa* delâlet eden (مبين) kelimesi vârid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin küfrü zarardan başka bir şey olmadığını beyandan sonra bu zararın keyfiyetini beyan etmek üzere :

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Kâfirler için üst ve altlarında ateşten tabakalar vardır. İşte şu beyan olunan azapla Allahü Tealâ kullarını korkutur. Binaenaleyh; kullarına hitaben «Ey kullarım bana ittikâ edin» buyurur.]

(ظلل) *Cehennem'in tabakalarıdır.* Nasıl ki Cennet'in dereceleri varsa Cehennem'in de tabakaları ve derekeleri vardır. Altlarında ve üstlerinde tabakaların bulunması ile murad; *Cehennem ateşinin tamamiyle onları ihata etmesidir.* *İ b a d* la murad; *ehl-i imandır.* Vâcip Tealâ ehl-i imanı kâfirlerin azabıyla korkuttuğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; kâfirlerin küfründen dolayı azaplarını işiten ehl-i iman elbette azap korkusuna binaen imanında ihlâs üzere devam eder.

Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı:* [Kâfirlerin saâdetten mahrumiyetlerine azab-ı azîme istihkakları da inzimam eder. Binaenaleyh; onların üst taraflarında ateşten tabakalar vardır ki o tabakalar onların her tarafını gölge gibi ihata eder, alt taraflarında ateşten tabakalar var ki o tabakalar onları ihata ettiği gibi onlardan aşağıda bulunan ehl-i Cehennem'i de ihata eder, gölgeler. İşte şu beyan olunan azapla Allahü Tealâ mümin kullarını korkutur ki azaptan korkuları sebebiyle günahlardan içtinâb etsinler. İşte Allahü Tealâ şu korkutmasına binaen kullarına hitâben «Ey kullarım! Emirlerime imtisal ve nehiylerimden içtinâb suretiyle bana ittikâ edin ve azap icabeden günahlardan sakının» buyuruyor] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanı gölgeleyecek şey üst tarafından olursa da alt tarafında bulunan ateş ihâtada üst tarafında bulunana benzediğinden alt taraflarında olana da *zulel* denmiştir. Azabı beyandan sonra azaptan kurtulmanın yegâne çaresi olan ittikâ ile emir; Vâcip Tealâ'nın kullarına atûfet ve merhametinin eseridir.

Hulâsa; kâfirlerin hüsranları gayet açık ve zahir olduğu, onların alt ve üst taraflarından ateş tabakaları kendilerini ihàta edip gölgeleyeceği ve azabın bu derecesini beyanla Allahü Tealâ'nın kullarını korkutup ittikâya davet ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müşriklere vaki olacak azabını beyandan sonra şirkten içtinâb eden müminlere vaki olacak lütuflarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَى

buyuruyor.

[Şu kimseler ki onlar şeytana ibadet etmekten içtinâb ettiler ve onlar kalpleri ve kalıplarıyla Allahü Tealâ'ya rücû ettiler. Onlar için taraf-ı İlâhiden ancak müjde vardır.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *t a ğ u t* ile murad; *şeytandır.* Çünkü *ş e y t a n ; tuğyanda son derece ileri gittiğinden mübalâğa siyğasiyle* tağut denilmiştir. Kâfirler her ne kadar putlara ibadet ederek şeytana ibadet etmemişlerse de putlara ibadete teşvik eden ve alıp götüren şeytan olduğu cihetle putlara ibadet şeytanın emrine itaat ve kendine ibadet demek olduğundan Cenab-ı Hak ehl-i imanı şeytana ibadet etmemeleriyle senâ buyurmuştur. *A l l a h ü T e a l â ' y a i n â b e* nin manâsı; *her şeyi terkle Allahü Tealâ'ya cemî azasiyle ibadete teveccüh etmektir. B e - ş a r e t* le murad; *mekruhâtın yani sevilmeyen şeylerin tamamen zail olup cemi murâdâtın hasıl olmasiyle sevindirmek ve mesrur etmektir.* Şu beşaret; sekerât-ı mevtte, kabirde, yevm-i kıyamette ve Cennet'e girdiklerinde vaki olur. Zira; ehl-i imana bunların cümlesinde birer gûnâ gufrân, rahmet ve rahatla tebşirât-ı İlâhiye vukubulur.

Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı:* [Şu kimseler ki onlar putlara ve tuğyânda nihayete varmış olan şeytana ibadet etmekten içtinâp ve bilkülliye masivâyı terkle Allah'a rabt-ı kalbederek teveccüh-ü tâmla ibadet ettiler. Onlar için dünyada ve âhirette enva-ı hayrat ve saadetle beşaret vardır. Çünkü; onlar için â'mâl-i salihalarıyla dünyada medh ü senâ ve kabirlerinde taraf-ı İlâhiden gönderilmiş melekler tarafından müjde olduğu gibi âhirette dahî gerek kabirlerinden kalktıklarında gerek hesap mevkiinde, sıratta, Cennet'e girdiklerinde velhâsıl mevkilerin kâffesinde enva-ı hayır ve saâdetle beşarete nail olurlar] demektir. Çünkü; her mevkide o mevkiye münasip onlar için hazırlanmış bir hayır var, o hayırla melekler onları karşılar ve tebşir ederler. Binaenaleyh; bu âyette Vâcip Tealâ tağut ismine şayan olan şeytandan içtinâbın lüzumunu beyanla Allah'tan maâda bilkülliye mahlûkata rabt-ı kalbetmeyip

ancak Allah'a rabt-ı kalbetmek lâzım olduğuna işaret buyurmuştur ki her şeyde Cenab-ı Hakka teveccüh-ü tâmla teveccüh etmek lâzımdır. Çünkü; her şey Allah'ın kudreti ve iradesiyle vücut bulduğundan Allah'ın gayrı hâlik olmadığını ve Cenab-ı Haktan başka bir müessir-i hakiki bulunmadığını itikat etmek lâzımdır, lâkin bu âlem-i süflî ve esbâbda havadisin zuhuratı ve bilhassa insanların maîşetine müteallik olan eşyanın vücudu esbaba tevessüle muallâk olduğundan abdin esbaba tevessülü Allah'a teveccühüne mani değildir. Hatta esbaba tevessül etmeksizin esbabla husul bulacak şeylerin vücut bulmasını gözetmek hikmet-i İlâhiyeye karşı münazaa etmektir. Binaenaleyh; esbabı malumeye yapışmaksızın insanlar için istediği şeyi beklemek tedbir-i İlâhiye muhalefetten başka bir şey değildir. Şu halde insan için gerek umur-u dünya ve maîşet hususunda ve gerek âhiret ve rıza-yı Bârîyi tahsil hususunda şeriatın beyanı veçhile esbaba tevessül etmek bir vazife-i diniyye-i mühimmedendir. Zira; tohumu yere ekmeyince yerden ekin bitmez. Ekerse biçer, ekmezse biçemez. Ekmeden ekin bitmesini beklemek Allah'a karşı itirazdan başka bir şey olmadığında şüphe yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ putlara ibadetten ve şeytanın emrine itaatten içtinâb ederek Allah'a iltica edenler için tebşirât-ı uzmâ olduğunu beyandan sonra Hakka ittibâ eden kullarının tebşirâta şayân olduklarını beyan etmek üzere :

فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Tebşîr et şol kullarımı ki onlar söz dinler ve o sözün en güzeline ittibâ ederler.]

Yani; şeytana itaattan içtinâb edip bilkülliye Allah'a teveccüh edenler için enva-ı hayratla müjde olunca ey Habîbim! Sen tebşîr et şol kullarımı ki onlar bir takım sözler işitirler ve o sözler içinden hak olup sevabı çok olanlardan en ziyade güzel olanlarına it-

tibâ ederler. Çünkü; onlar hakla batıl arasını tefrika muktedir olduklarından işittikleri sözün Allah'ın sözü veya şeytanın vesvesesi olduğunu bilirler, şeytanın vesvesesini terkle Allah'ın sözüne ittibâ ederler. Zira enva-ı felâket; şeytanın sözüne ittibâda, enva-ı saâdet de Cenab-ı Hakkın emirlerine imtisalde olduğunu bildikleri cihetle hemen saâdet cihetine sa'yederler. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak saâdete sa'yeden kullarını tebşîr etmekle Resulüne emretmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *i b â d* la murad; *tağut'a itaattan içtinâp ederek Allah'a teveccüh edenlerdir.* Çünkü enva-ı saâdâtın başı ve bilcümle hayratın merkezi ve her kerametin madeni Allah'ın gayrıdan irâzla cemi azasiyle taat-ı İlâhiyeye ikbâldir.

İ b â d ı n ş e r e f i ; dine temessük ve şeytanın vesvesesinden irâz, hakla batıl beynini tefrik ve efdal olanı tercihle olduğuna işaret için zamir mevkiinde ism-i zahir olarak *ibâd* lâfzı varid olmuştur. Çünkü bu âyette *i b â d* la murad; *bundan evvelki âyette beyan olunan kimseler olduğu için* zamirle iktifa ederek (فبشرهم) denilse olabilirdi, lâkin ibâd'ın şerefi ne ile hasıl olacağına işaret olmazdı. Binaenaleyh; ibad lâfzı gelince ismi mevsul ve onun sılasıyla kulların söz dinleyenlerini, o sözün güzel olanlarını tercih edenlerini, iyiyi ve kötüyü farkedip iyi olanlara ittibâ ettiklerini beyanla faziletlerine işaret olunmuştur. Bu işaret ise ism-i zahirle olabilir, zamirle olamazdı. Çünkü zamir; zata delâlet eder sıfata delâlet edemez. Binaenaleyh; ism-i zahir varid olmasıyla ibâdın makbul olan sıfatları beyan olunmuştur.

Bu âyette *i b â d ı n i ş i t t i k l e r i s ö z* le murad; *Kur'an ve Kur'an'ın emirleridir. Z i y a d e g ü z e l o l a n ı* ile murad; *sevabı çok olanıdır.* Meselâ Cenab-ı Hak Kur'an'da zalimden intikam almak caiz olduğunu beyan ettiği gibi o zalimi affetmek daha evlâ olduğunu dahî beyan etmiştir. Mümin olan bir kimse bunu işitince affı ihtiyar eder. Çünkü; afta sevap çoktur. Kezalik Kur'an'da azimetle amel ve ruhsatla amel beyan olunduğu gibi azimetle amelin ruhsatla amelden efdal olduğu dahî beyan olunmuştur. Bunları işiten mümin-i kâmil azimetle ameli tercih eder.

Çünkü; azîmetin sevabı çoktur, Kur'an'ı ve Kur'an'dan başka kelâmı işitince Kur'an'a ittibâ eder. Çünkü; Kur'an'a nisbetle sâir kelâmın hükmü yoktur.

Kezalik Allah'ın hâs kulları hasenle ahsen cem'olsa ahsen ile, farzla vâcip cemolsa farzla, mendupla vâcip cemolsa vâciple amel ederler. Bu âyet-i celile; akaidi diniyede istidlâlin vâcip olduğuna delâlet eder. Çünkü âmâlin ahsenini haseninden tefrik etmek; delillerini tetkikle olacağından mesail-i itikadiyede mezhebin esahını ve ameliyâtta ahsenini aramak ibâd üzerine vâcip olduğundan, bunları tefrik ise delâili tetkikle olacağı cihetle ahkâmı, delillerden istidlâl etmek vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet; ashab-ı izâmdan (Osman b. Affan), (Abdurrahman b. Avf), (Talha), (Zübeyr b. Avvam), (Sa'd b. Ebî Vakkas), (Sa'd b. Zeyd)· (R.A.) hazarâtı haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Ebu Bekir (R.A.) hazretleri iman edince şu isimleri zikrolunan zevât-ı kirâm Hz. Sıddîk'ın huzuruna gelirler ve imandan sual etmeleri üzerine Ebu Bekir hazretleri imanını haber vermekle beraber bazı nesayihte bulunarak onları imana davet etmesi üzerine derhal imanı kabul ettiklerinden bunları senâ makamında bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Şu rivayete nazaran bu zevat-ı kirâm Sıddîk-ı a'zamın daveti üzerine iman etmişlerdir. Âyette onları birkaç veçhile medh ü senâ vardır. Çünkü; hakkı işitmek, dinlemek, işittiği sözlerin güzelini intihap ve onun sevabı çok olanını ihtiyar etmek akl ü dirayet eseri ve fazlaca kiyâsêt ve insaf neticesidir ki şu beyan olunan sıfatlar mezâyâ-yı insaniyenin en yükseğidir.

*
**

Vâcip Tealâ şu evsafla mevsuf olanları senâdan sonra bunların hidayete vasıl olmuş akil sahipleri olduklarını beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[İşte şu evsafı beyan olunan zevât şu kimselerdir ki Allahü Tealâ onları hidayette kıldı ve ancak akıl sahipleri onlardır.]

Yani; hakkı işitip kabule muvaffak olan zevat-ı kiram şu kimselerdir ki Allahü Tealâ'nın doğru yola ve tarik-ı hakka vasıl kıldığı kimselerdir. Onlar ancak akl-ı selim ashabındandırlar. Binaenaleyh; onların akılları vehimlerine, itaat ve inkiyâdları havâ ve heveslerine galiptir. Zira; vehimlerine ve havây-ı nefsaniyelerine itibar etmezler, daima tarik-ı hakkı aramakla meşgul olduklarından hidayete müstehak ve tarik-ı necatı bulmaya muvaffak olmuşlardır.

Kazî'nin, Beyzâvî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *h i d a y e t ; nefs-i insanîde hasıl bir emr-i hâdis olduğundan* onun halikı Allahü Tealâ olduğuna ve nefsi insaninin o hidayeti kabule kabiliyeti bulunduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; nefsin, hidayet ve dalâletten her iki zıddın birini kabule kabiliyeti olduğu halde insanın iradesini hidayet cihetine sarfla senaya müstehak olduğu ve onun iradesini sarfı üzerine Cenab-ı Hakkın halkettiği bu âyetle beyan olunmuştur. Hidayeti dalâlet üzerine tercihle iradesini sarfa medâr olan kuvvetin akıl olduğuna dahî âyet delâlet eder.

Hidayet ve akıl sıfatları kendilerinde bulunan zevatın fezail-i ahlâkiyenin en yüksek tabakasında bulunduklarına işaret için *yüksek ve uzak mertebeye delâlet eden* (اولئك) lâfzı varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ hakka ittibâ edenlerin hallerini beyandan sonra Hakka ittibâ etmeyenlerin hallerini beyan etmek üzere :

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyyi zişân! Sen nâsın cümle umuruna malik misin ki kelime-i azapla kendi üzerine hüküm sadır olan kimsenin azaptan kurtulmasına sa'yedersin, sen Cehennem'de olan kimseyi Cehennem'den kurtarmağa muktedir misin?] Zira; kendi iradesini küfre sarfla ebedî Cehennem'de kalmasına hükm-ü kat'î sadır olunca sen

onu Cehennem'den kurtarmağa sa'yedersin lâkin hükm-ü kat'î tağyir kabul etmediğinden onların Cehennem'den halâsları mümkün değildir. Çünkü; ind-i ulûhiyetimizde onların nar-ı cahîmde olacakları hükm-ü kat'iye iktiran etmiştir. Binaenaleyh; (Ebu Leheb) ve emsali kâfirlerin davetine icabet etmediklerine me'yus olup gam çekme ve kendini yorma. Zira; onlar kendi iradelerini küfre sarfedip ondan vazgeçmedikleri için hidayetten mahrumlardır. Şu halde senin onları Cehennem'den kurtaracağım ümidiyle sa'yin semeredâr olmaz. Şu kadar ki senin üzerine vâcip olan tebliğ vazifesini yerine getirdiğinden dolayı sende mesuliyet onlarda da itizara mecal kalmaz.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette Cehennem'e dühulüne hükm-ü kat'î sadır olan kâfirlerin Cehennem'den halâsına dair şefaatın emr-i münker olduğuna işaret için *istifhâm-ı inkârî* varid olmuş ve bu inkârın şiddetine işaret için hemze-i istifhâm tekerrür etmiş, inkârın illet ve sebebine işaret için zamir mevziinde ism-i zahir olarak (من فى النار) varid olmuştur. Çünkü Cehennem'e dühullerine hüküm lâhik olanlar henüz Cehennem'de değillerse de hüküm lâhik olduğundan bilfiil Cehennem'de gibi addolunarak nârda olduğunu beyanla şefaatin caiz olmadığı beyan olunmuştur.

Hulâsa; kelime-i azap kendi üzerine hak ve sabit olup nâra dahil olan kimseyi nârdan kurtarmak için vaki olan va'yin semeredâr olamıyacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azab-ı Cehennem'den halâsa lâyık olmadıklarını, altlarında ve üstlerinde ateşten tabakalar olduğunu beyandan sonra onlara mukabil ehl-i Cennet'in altlarında ve üstlerinde dereceleri olduğunu beyan etmek üzere :

لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
وَعْدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ ۝

buyuruyor.

[Lâkin şol kimseler ki Rablarından korktular. Onlar için birbirinden âlâ ve birbiri üzerinde dereceler vardır, o dereceler; Cennet'in arzı üzerine yapılmış saraylardır ki o sarayların altlarından ırmaklar akar, o saraylar Allah'ın kullarına va'didir ve muhakkak kullarına ihsan edecektir. Zira; Allahü Tealâ va'dinde hulfetmez.]

Yani; kâfirler için nârdan tabakalar olup o tabakaat-ı nârdan kurtulamazlar lâkin şol müminler ki onlar Rablarının kahrından korktukları için bütün muharremâttan kaçınmakla ittikâ ettiler. Onlar için bir takım konaklar vardır ki o konaklar birbiri üzerine bina kılınmış mertebelerdir. Müminler istediği tabakasında istirahat ederler, o konakların altlarından berrak ve saf nehirler akar, şu lütufların cümlesi Allah'ın kullarına va'didir ve muhakkaktır. Zira; Allahü Tealâ va'dinde hulfetmez. Çünkü; va'dinde hulfetmek yalandır. Yalan ise Allahü Tealâ üzerine muhaldir. Binaenaleyh; şu va'dolunan derecâtın cümlesine müminlerin mütteki olanları nâil olacaklardır.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Cennet'in saraylarının üst tabakaları kuvvette alt tabakalarına müsavidir. Çünkü; fevkânî tabakaların da *mebniye* olmasıyla tavsif olunması tahtanî olanlar arz üzerine bina kılınıp kuvvetli olduğu gibi fevkanîlerin de arz üzerine bina kılınmış gibi kuvvetli ve resânetli olduklarına işarettir.

***

Vâcip Tealâ âhiretin akıl sahibi olan kimselerin rağbetlerini icabedecek sıfatlarını beyandan sonra dünyanın nefret icabedecek sıfatlarını beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen görmedin mi Allahü Tealâ semâdan yağmur suyunu inzal etti? Bunun üzerine o suları arz içinde pınarlara ve kanallara koydu akıttı.]

ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا

[Sonra o su sebebiyle renkleri muhtelif ekinleri ve otları çıkarır. Bundan sonra o ekinler ve otlar kurur, sen sararmış görürsün ve onlar sarardıktan sonra Allahü Tealâ onları kökünden çıkmış ve ezilmiş saman kılar.]

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٢١﴾

[İşte şu zikrolunan ahvalde akıl sahiplerine va'z-ı belîğ vardır.]

(فسلكه) *o suyu idhâl etti ve nizamına koydu* demektir. (ينابيع) *arz içinde kanallar ve pınarlardır.* (يهيج) *kurur ve yerden kopmağa hazır olur.* (مصفرا) *sararmış* demektir. Çünkü; otlar ve ekinler kuruyunca yeşilliği gider, sararır. (حطاما) *ezilmiş, kırılmış ve saman olmuş* demektir. Bu âyetten maksat; dünyanın halini ve bilhassa insan ve hayvanât-ı sairenin hallerini otların ve ekinlerin hallerine teşbihle insanları insafa davet edip akibet hallerini onlara bildirmektir.

Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı:* [Ey Nebiyyi zişân! Dünyanın ve bilhassa insanların ömrünün gayet az olduğunu sen görmedin ve bilmedin mi? Her zaman gördün ve bildin ki Allahü Tealâ gökten karlar ve yağmurlar vasıtasiyle suları indirdi, o suları yer yüzünde insanın vücudunda olan damarlara benzeyen nehirlere, kanallara, pınarlara koydu, akıttı ve hikmeti İlâhiyesi icabı sulanması lâzım gelen mahalleri suladıktan sonra o su sebebiyle yerden sarı, yeşil, kırmızı ve beyaz çiçekli ve gûnâ gûn renkli otları, ekinleri, arpa, buğday, susam, mercimek gibi daneleri bitirdikten sonra cümlesini kurutur. Binaenaleyh; sen onları sararmış görürsün. Bundan sonra Cenab-ı Hak onları kökünden çıkmış ve ezilmiş saman kılar. Hatta rüzgâra mukavemet edemez ve rüzgârla savrulur, ufacık saman çöpleri olur. İşte akıl sahibi olan kimse-

ler için şu zikrolunan ahvalde vaaz u nasihat var] demektir. Çünkü; şu otların ve ekinlerin ahvalini gözleriyle gören kimseler insanların aynı halde olduğunu bilir. Zira; ömrü ne kadar uzun olsa dahî o insan bir zamana ulaşacak ki o zamanda benzinin sararacağını, vücuduna zaaf ârız olacağını, mafsallarının birbirinden ayrılmaya başlıyacağını ve bir gün saman çöpünü rüzgârın savurup yerinde bir şey kalmadığı gibi ölüm gelip alarak âhirete götüreceğini bilir ve şu ahvali düşünen kimse her ne kadar dünyaya sa'yederse de âhiret tedarikinden geri durmaz. Çünkü; düşünen kimse için bu ahvâl her zaman bir ders-i ibrettir.

Yer yüzünde olan suların cümlesinin esası semâdan nazil olduğuna bu âyette delâlet vardır. Çünkü; cümlesinin esası rahmetler ve karlardan hasıl olduğu inkârı kaabil olmayan bir hakikattir. Zira; semâdan kar ve yağmur yağmadığı seneler kökleşmiş esaslı ve nice senelerdenberi akan suların kuruduğu görülmektedir. Bu ise pınarların kökünün semadan geldiğine açık bir delildir.

***

Vâcip Tealâ kendine itaatın vâcip olduğunu beyandan sonra şu itaat ancak Vâcip Tealâ'nın kalpleri nurlandırmasiyle olacağını beyan etmek üzere :

أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ
اللّٰهِ أُولٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Nâsın küllîsi mertebede müsavi olur mu? Elbette olamaz. Zira; şol kimse ki Allahü Tealâ İslâmı kabule kalbini vâsi' kıldı. O kimse Rabbısından hidayet üzerinedir. Hâl böyle olunca azab-ı azîm; zikr-i İlâhiyi işitmekten kalbi katı olanlar içindir. İşte şu kalbi katı olanlar açık bir dalâlet içindedirler.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *s a d ı r* la murad; *kalptir. K a l b i ş e r h* le murad; *İslâmı kabule istidât ve ka-*

biliyetini mükemmel kılmaktır. K a s â v e t - i k a l p le murad; *hakkı işitmekten kalbin nefret üzere bulunmasıdır.*

Bu âyetin manâsını bilmek; nefs-i insânînin ahvalini bilmeye mevkuftur. Çünkü; Allahü Tealâ cevheri nüfûsun bir kısmını nurânî, şerîf, hayra mâil ve ruhâniyete ittisale daima rağbet eder bir halde halketmiştir. İşte bu kısımdan olan nüfus-u beşerde feyz-i İlâhîyi kabule istidâd-ı tâm olduğundan ahval-i ruhiyeyi ve halât-ı kudsiyeyi kabule müstenid olduğu cihetle az bir sebeple hakkı kabul kuvveden fiile çıkıverir. Binaenaleyh; bu kabilden olan nefisler hidayet-i İlâhiyeden ibâret olan nur-u İlâhîyi kabulde asla tereddüt etmez. Zira; onun kalbi bu gibi hakayıkı kabule geniş ve elverişli olmasına binaen kabulde sıkıntı çekmez. Amma nefs-i insânînin ikinci kısmı kederli, kötü, daima şerre meyyâl ve cismaniyete rağbet, ruhaniyete nefret eder bir karanlık içinde bulunduğundan feyz-i İlâhîyi kabule istidâdı kısa olduğu cihetle hakkı işitmez ve işittiğini kabule kalbi dar olması sebebiyle asla kabule meyledemez. Binaenaleyh; hakka dair deliller zikrolundukça kasveti ve nefreti artar. İşte k a l b i ş e r h o l u n a n l a r la murad; *kısm-ı evvel* ve k a l b i k a t ı o l a n l a r la murad; *kısm-ı sânîdir.* Kısm-ı evvelden olanların hidayet ve kısm-ı saniden olanların dalâlet üzere oldukları beyan olunmuştur ki bu iki kısmın yekdiğerine müsavî olamayacağını beyandır.

Şu tafsilâta nazaran â y e t i n m a n â s ı : [Allahü Tealâ'nın ahkâm-ı İslâmiyeyi kabule kalbini müsteid ve ruhâniyete rağbetli kıldığı kimseyle kalbi dar ve İslâmiyeti kabulden nefret eden kimse müsavi olur mu? Elbette müsavi olamaz. Çünkü; Allah'ın İslâmiyeti kabul için kalbini açtığı ve genişlettiği kimse tevfik-i İlâhîye mazhar ve canib-i İlâhîden nazil olan inkişâfı tâm ve yakîn-i kâmil üzere olduğundan o kimse Rabbısından hidayet üzeredir. Amma şol kimse ki kalbi dar ve zulmet içinde hakkı kabule istidâdı yok. İşte bu kabilden olan kimseler yoldan çıkmış, hakkı dinlemez, duymaz açık dalâlet içindedirler] demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran bu âyetin evveli (Hamza) ve (Ali) (R.A.) haklarında ve ahiri de (Ebu Lehep) ve emsali haklarında nazil olmuştur. Bu âyeti Resulüllah okuyunca huzur-u risalette bulunanlar «Kalbin inşirâhı nasıl olur? Ya Resûlallah!»

dediklerinde Resûlullah «Nur-u marifet kalbe girince kalbin kapısı açılır, tevessu' eder» buyurması üzerine ashabı kirâm «Buna alâmet nedir?» dediler. Resûlullah «Buna alâmet dar-ı âhirete tedarik üzere bulunmak, ölüm gelmezden evvel ölüme hazırlanmak ve lüzumundan fazla dünyaya rağbet etmemektir» buyurdukları (İbni Mes'ud) hazretlerinden mervîdir. Allah'ın zikri ehl-i imanın kalplerini yumuşatır ve ehl-i küfrün kalplerini katılaştırır. Çünkü; bir şeyin, mahallin istidâdına göre ayrı ayrı tesir yaptığı her zaman görülmektedir. Meselâ güneş bal mumunu yumuşatır, tuzu katılaştırır, hatta tuz suyunu dondurur. Şu halde her şeyin kabiliyetine göre feyzaldığı şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ İslâmiyeti kabul edenlerle etmiyenlerin müsavi olmadıklarını beyandan sonra İslâmiyeti kabul edenlerde imanlarının göstereceği eseri beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ Cibril-i emîn vasıtasiyle Resûlüne sözlerin en ziyade güzelini indirdi ki o güzel sözün âyetlerinin intizamında bazısı bazısına müşabih, te'kid ve takviye için ahkâmında tekerrürü havi bir kitab-ı azîm ve düstur-u a'zamdır, Rablarının azametinden havf ü haşyet eden kimselerin o kitabın âyetlerini işitmekten derileri ürperir, ürperdikten sonra yumuşar ve kalpleri Allah'ın zikrine meyleder ve mutmain olur.]

Bu âyette *h a d i s* ile murad; *Kur'an'dır. Kur'an'ın manâsında tenâkuz olmadığı gibi geçmiş, gelecek, gaib, hazır cümle havadisin ahkâmına şamil ve insanların saâdetine yegâne hâdim ve iman etmesi lâzım olan zatullah ve sıfatullah'ın ve ahvâl-i âhiretin cümlesini beyan eder, semâvât ve arzın ahvalinden bahsedip*

insanlar için bilinmesi lâzım olan her şeyi bildirdiği için sözlerin ve kelâmların en güzeli olduğundan ahsen-i hadis olduğu beyan olunmuştur. *Kur'an'ın âyetlerinin fesahat ve belağatta, manâlarının muhkem olmasında, halkın dünya ve âhiret menfaatlarını temine kâfi ve elfazının yekdiğerine münasebette birbirine benzediği cihetl'e* müteşabih olduğu beyan olunmuştur.

(تقشعر) *İnsanın korku zamanında derisine ârız olan titremedir.* Yani «insanın Rabbısından korkanları Kur'an'ın azap veya rahmete müteallik olan âyetlerini işittiklerinde Rablarından korkularına binaen vücutlarının derileri ürperir ve hareket ârız olur, sonra Rablarının zikrine vücutları yumuşar inbisât peydâ eder ve kalpleri zikrullaha meyleder» demektir.

(مثانى) mükerrer demektir. Çünkü; Kur'an'ın tekid ve takviye için ahkâmında tekerrür olduğu gibi ahkâmı emr ü nehiy, vaad ü vaîd, sevab ü ikâb, dünya ve âhiret, gazab ve lütuf gibi hep çift olduğundan *zevç* manâsını müş'ir olan (مثانى) lâfzıyla tavsif olunmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Kur'an'ın şanına tazim ve işitenlerde mehabeti Kur'an'ı tezyîd için âyetin evvelinde lâfza-i celâl varid olmuştur. Çünkü; âyetin bidayesinde lâfza-i celâlin varid olması; Kur'an'ın muciz olup Allah'ın gayrıdan suduru mümkün olmadığına delâlet eder. Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı:* [Umur-u ibâdı tedbir ve tarik-ı âhirete kullarını irşâd edici Allahü Tealâ sözlerin ifade ve beyanında ve ahval-i sabıka ve lâhikayı, dünya ve âhiretin ahkâmını beyanda en güzeli olan Kur'an'ı Cibril-i emin vasıtasiyle Resûlüne inzal etti ve o Kur'an bir kitap ki âyetlerinin elfazında münasebet ve ahkâmında metanet, fesahat ve belâğat cihetinden bir nesak üzere bulunduğu cihetle âyetlerin bazısı bazısına müşabihtir, tekid, takviye ve kulların ihtiyacını kemaliyle tekerrür vardır ve o Kur'an'ı işitip Rabbısından korkan kimseler Kur'an'ın âyetlerini işitince derileri ürperir, âyetleri huzur-u kalple dinledikten sonra derileri ve kalpleri yumuşar, zikrullah'a meyleder] demektir. Çünkü; satvet-i İlâhiyeyi itikat edip bilen bir kimseye Kur'an'ın azaba müteallik âyetlerini işitince kor-

ku ârız olacağı âşikârdır. Amma azaba müteallik âyetler bittikten sonra rahmet ve mağfirete müteallik âyetler zikrolununca o korkudan vücuduna ârız olan ürpermenin inbisât ve yumuşaklığa tebeddül edeceği şüphesizdir. Binaenaleyh; evvelki ızdırap zail olur hareket sükûnete inkılâb eder.

Füruk-u dâlleden Mutezile bu âyetle Kur'an'ın hâdis olduğuna istidlâl etmişler ve işbu istidlâllerine istinâden Mutezile «Bu âyette Kur'an'ın inzal olunduğu, hadis ve kitap olması gibi beyan olunan evsaf, Kur'an'ın hâdis olmasına delâlet eder. Zira; bu evsafın cümlesi hâdis olan bir şeyin evsafı olduğunda şüphe yoktur» demişlerdir. Ehl-i sünnetin buna cevabı : «Şu beyan olunan evsaf; elsine-i ibâdda tilâvet olunan elfâz-ı Kur'an'ın evsafıdır, elsine-i ibâdda tilâvet olunan elfâz ise hâdistir. Zira; huruf ve asvâttan mürekkeptir, elbette hâdistir. Binaenaleyh; ehl-i sünnetin kadîmdir dedikleri Kur'an zat-ı İlâhî ile kâim olan manâ ve Sıfâtullah olan Kur'an'dır. Şu âyette beyan olunan evsaf ise o manânın vasfı değil, belki elfazın vasfıdır». Şu halde ehl-i sünnetle Mutezile arasında vaki olan niza; nizâ-i lâfzîdir, hakiki bir niza değildir. Çünkü; Mutezilenin hâdistir dedikleri elfâz-ı Kur'an'a, ehl-i sünnet de hâdistir der, ehl-i sünnetin kadîmdir dedikleri sıfâtullah olan manâya, Mutezile de kadîmdir derler.

Velhasıl cümle mükellefinin ahval-i ruhiye ve cismiyelerine ve beşikten kabirlerine varıncaya kadar ahkâmına ve ahval-i âhirette Cennet'e duhullerinde zevk ve sefalarına nail olacakları derecelere ve Cehennem'e gireceklerin azaplarına ve insanların yekdiğerine karşı vaki olacak bilcümle muâmelâta, ukubâta, küçük bir ailenin idaresine, teayyüşüne, büyük devletlerin teşekkülüne ve emr-i idarelerine müteallik mesailin cümlesini cami olup bunların hepsini havî Kur'an'dan başka bir kelâm olmadığından Kur'an'ın *ahsen-i kelâm* olduğu beyan olunmuştur.

Bu âyetin sebebi nüzulü; ashabı kirâmın Resûlullah'a «Bize biraz hadis söylesen» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu (İbn-i Abbas) ve (İbn-i Mes'ud) hazretlerinden mervidir ki «Kur'an varken başka hadise ihtiyaç yok» demektir.

Her sözün nefsinde bir tesiri olduğu gibi o sözü söyliyen zata nispetle dahî ayrıca bir tesiri olacağı tabiidir. Şu halde Kur'an'ın

zatında olan tesirine O Kur'an'ı inzâl eden Allahü Tealâ'nın mehabetinin inzimamıyla tesirin daha ziyade olacağı şüphesizdir. Zira; âhad-ı beşerden sudur eden kelâmla alem-i mükevvenâtı icad eden Allahü Tealâ'nın kelâmı tesirde elbette müsavi olamaz.

Hulâsa; Kur'an'ın her âyetinde ehl-i imana başka başka tesir olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Zira tesir; mahallin kabiliyetine göre zuhur ettiğinden Kur'an'ın mümine tesiriyle kâfire tesiri beyninde fark vardır.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'an'ın evsafından bazılarını beyandan sonra o evsafın hulâsasını beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدٖي بِهٖ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[İşte şu evsafı zikrolunan Kur'an; Allah'ın hidayetidir. Onunla Allahü Tealâ dilediği kulunu doğru yola sevkeder, hidayette kılar. Amma şol kimse ki Allahü Tealâ onu idlâl etti, onun için hidayette kılıcı bir kimse yoktur.]

Yani; Kur'an ayn-ı hidayettir. Allahü Tealâ Kur'an'da kullarına doğru yolu gösterdiğinden Kur'an'a sülûk eden matlubuna vasıl olur, Allahü Tealâ onunla istediği kullarını tarik-ı hakka sevkeder. Amma şol bir kimse ki iradesini dalâlete sarfederse Allahü Tealâ onun yedinde dalâleti halketmekle doğru yoldan çıkarır. Binaenaleyh; o kimseyi Allah'ın gayrı doğru yola sevkedecek bir kimse bulunmaz.

Hidayet ve dalâlet Allah'ın halkı ve kulların kisbiyle hasıl olur. Zira; kul iradesini hidayete sarfederse hidayeti, dalâlete sarfederse dalâleti Allahü Tealâ halkeder. Kur'an insanları doğru yola sevkeder bir kitap olduğundan Kur'an'a temessük etmeyen Kur'an'dan başka doğru yol bulamaz.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'an'a temessük ederek doğru yola gidenlerle Kur'an'a iman etmiyenlerin hallerini beyandan sonra bu iki fırkanın hallerine sebep olan şeyi beyan etmek üzere :

أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ

[Nâsın küllîsi mertebede müsavi olur da yevmi kıyamette azabının şiddetinden yüzüyle nefsini vikaaye eden kimse azaptan emîn olan kimse gibi olur mu?] Elbette ikisi mertebede müsavi olamaz. Çünkü; yevm-i kıyamette elleri bağlı, boynu bukağılı olan ve azabın en ziyade şiddetli ve kötüsü bulunan Cehennem'e atıldığında nefsini azaptan yüzü ile vikaye eden kimse azaba duçâr, makhûr ve münhezimdir. Amma şol kimse ki azaptan salim olarak Cennet'e girmiş zevk u safa ile meşguldür. Elbette o kimsenin derecesi âlî ve azaptan emîndir. Binaenaleyh; bunun ikisi müsavi olamaz.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bundan evvelki âyet ve bu âyet kalbinde kasâvet olan kimselerin dünyada halleri dalâlet ve âhirette halleri azap olduğunu beyanla kalplerinde olan kasavetin mazarratını tafsil etmiştir. Şu halde kasâvet; dalâlete ve dalâletin de azaba sebep olduğu beyan olunmuştur. Amma kalbinde kasavet olmayıp rikkat olan kimse Kur'an'ın hidayetiyle ihtida ettiğinden azaptan salim olacağı cihetle iki zümrenin mertebeleri müsavi olamıyacağı tabiidir.

Ehl-i Cehennem'in ateşten kurtulmağa çare bulamıyacağına işaret için Cehennem'e giren kimsenin azabı yüzleri ile defi' ve nefislerini yüzleriyle koruyacakları beyan olunmuştur ki yüzleriyle ateşten vikâye mümkün olmadığına işaret edilmiştir. Çünkü; her azadan evvel ateşe yüzleri dahil olur. Binaenaleyh; yüz hiç bir veçhile diğer azayı ateşten esirgeyemez, ateşi korumak için yüz âlet olamıyacağından «Yüzleri ile nefislerini vikaye ederler» demek «Onlar için ateşten kurtulmak mümkün değil» demektir, belki dünyada görüldüğü veçhile diğer aza yüzü muhafazaya âlettir. Zira; insanın yüzü güzelliğin mecmaı ve havâss-ı hamsenin mahzeni olduğundan diğer azasını, yüzünü korumaya âlet eder. Şu hal-

de «Azaptan yüzüyle sakınır» demek «Çaresiz ateşe dahil olur» demektir. Çünkü muhâle ta'lîk olunan şey; muhaldir.

*
**

Vâcip Tealâ kalplerinde kasavet sebebiyle dünyada dalâlet üzere bulunanların âhirette ateşe dahil olacaklarını beyandan sonra ateşe atıldıklarında Cehennem'in hazinedârları tarafından onlara söylenecek sözleri beyan etmek üzere :

وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ

buyuruyor.

[**Cehennem'in hazindârları tarafından ehl-i Cehennem ateşe dahil olduklarında o zalimlere hitaben «Tadınız kazandığınız günahların azabını» denir.**] Zebânilerin bu sözden maksatları; onları tekdir etmektir ki gördükleri azap kendi kazançları olduğunu beyanla yaralarına tuz ekmek kabilindendir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile zalimlere böyle denileceği muhakkak olduğuna işaret için (قيل) kelimesi mâzi siyğasıyla varid olmuştur. Zalimlerin zulmünü açıktan beyan ve zulümleriyle halka onları teşhîr etmekle ve kesbettikleri günahlarının azabını tatmakla emrin illeti; zulümleri olduğuna işaret için ism-i zamir mevkiinde *ism-i zahir* varid olmuştur. Çünkü; (وقيل لهم) yerinde (وقيل للظالمين) denilmiştir. Bunlar dünyada nefislerinin arzularına ittiba ederek zulüm, gayrın hukukuna tecavüz ve imanı terkle nefislerine zulümle meşgul olduklarından azaplarının ziyadelenmesi için zebâniler tarafından bu gibi tekdiri hâvi hitab varid olacaktır, hudud-u İlâhîden çıkan ve nefsine tebaiyet eden zalimlerin cümlesine bu hitap şamildir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem ateşe dahil olduklarında yüzleriyle ateşten korunmak istedikleri ve zalimlere zebâniler tarafın-

dan söylenecek sözleri beyandan sonra peygamberlerini tekzib etmek yalnız Kureyş kavmine mahsus olmayıp bundan evvel geçen ümmetlerde dahî vâki olduğunu beyanla Resulünü tesliye etmek üzere :

كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَيٰهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Müşriklerden evvel geçen ümmetler de nebilerine «Yalancısın» dediler. Binaenaleyh; onların bilmedikleri cihetten onlara azap geldi.]

Yani; insanları irşâd ve tarîk-ı hakka sevketmek için taraf-ı İlâhîden gönderilen resulleri tekzib etmek Kureyş kavmine mahsus bir şey değildir. Belki Kureyş'den evvel geçen milletlerde dahî bu gibi yolsuz hareketler vâki oldu, kendilerine gönderilen peygamberleri tekzible imandan iraz ettiler. Binaenaleyh; onların hatır u hayallerine gelmeyen cihetten azap geldi, onları helâk etti. Onlar ise hava ve hevesleri ve arzuy-u nefsaniyeleriyle meşgul, gaflet içinde olduklarından ansızın helâk olacaklarını bilmiyorlardı. İşte Kureyş kavmi kendilerinden evvel geçenlerin hallerini düşünsünler, onlardan ibret alsınlar. Zira; onlar gibi bunlar da nebilerini tekzibde devam ettikçe hatırlarına gelmedik bir azapla helâk olmak ihtimali her zaman mevcuttur.

Hulâsa; kendilerine meb'us olan nebiye inkıyâd etmeyen kavmin zannetmedikleri bir cihetten gelen azapla ansızın helâk olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nebilerine itaat etmeyen âsîlerin helâklerini beyandan sonra bu gibi kimselerin dünyada rezil ve âhirette daha büyük azaba duçâr olacaklarını beyan etmek üzere :

فَأَذَاقَهُمُ اللّٰهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Kâfirler nebilerini tekzible helâk olunca Allahü Tealâ onlara dünyada zelil ve hakir olmalarını tattırdı ve eğer onlar bilmiş olsalar azab-ı âhiret daha büyüktür.]

(الخزى) *zelil ve rüsva olmaktır.* Kâfirler taraf-ı İlâhîden irşâd için gönderilen Resullerini tekzib edince bu tekzibin cezası onları rüsvay etmektir. Amma onların dünyada rüsvalıklarına gelince bazıları azapla helâk olmak, bazıları memleketlerinden tard, bazılarının da suratları başka hayvan suratına tebdil olunmakla vuku bulmuştur. Azab-ı âhiret ise daha büyüktür. Eğer onlar azab-ı âhiretin şiddetini bilmiş olsalardı o azaba sebep olacak günahları ve bilhassa nebilerini tekzibi terkeder, azaptan kurtulmak çarelerini ararlardı.

Dünyada azap ne kadar şiddetli olsa âhiret azabına nisbetle tadımlık kabilinden olduğuna işaret için azabı dünyaya *tattırmak* manâsına olan izâka'ya nisbet olunmuş ve azab-ı âhiretin şiddetine işaret için yeminle pek büyük olduğu beyan olunmuştur. Kâfirlerin umur-u âhirete cahil olduklarına işaret için, bilmiş olsalar günahlardan vazgeçerlerdi halbuki bilmezler denilmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ dünya ve âhirete müteallik beyanattan sonra beyanâtın kemâle vasıl olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hakkı için biz şu Kur'an'da nâsa her şey hakkında misal beyan ettik ki onlar menfeat ve mazarratı düşünsünler mütenebbih ve mütteiz olsunlar.]

Yani; kemâl-i dikkat ve itina ile okusunlar, manâsını düşünsünler ve mucibiyle amel etsinler için umumun hidayetini mütekeffil olan Kur'an'da merasim-i diniyye ve meâlîm-i tevhidiyeyi cemi nâsa beyan eder her meseli tafsil ettik ki onlar mütenassıh

olsunlar. Binaenaleyh; nâsdan bazısı Kur'an'la amel etti necât buldu, bazısı amel etmedi helâk oldu.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'da nâsa her şeye birer misal beyan ettiğini zikirden sonra Kur'an'ın bazı evsafını beyan etmek üzere :

قُرْاٰناً عَرَبِيّاً غَيْرَ ذ۪ي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Biz Kur'an'ı lisanı Araba mensup kıldık ki manâsında aslâ eğrilik yoktur. Me'mul ki Kur'an'ı okuyup dinleyenler günahlardan sakınırlar.]

Yani; o Kur'an lisan-ı Arap üzere ilâ yevmilkıyâm kıraat olunur olduğu halde manâsında asla ihtilâf ve tenakuz yoktur. Binaenaleyh; Kur'an'ın ahkâmında şüphe ve tereddüt icabeder bir şey bulunmaz. Me'mul ki Kur'an sayesinde nefislerini günahlardan sıyanet ederler. Çünkü; biz Kur'ân'ı bu hâl üzere inzal ettik ki onlar haram olan şeylerden sakınsınlar ve azabı mucib olan günahlardan ittikâ etsinler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak bu âyette Kur'an'ı *üç veçhile senâ buyurmuştur : B i r i n c i s i : Kur'an olduğunu beyan etmiştir* ki ilâ yevmilkıyâm elsine-i ibâdda kıraat olunacak demektir. *İ k i n c i s i : Kur'an'ın Arabî olduğunu beyan etmiştir* ki fusahâ ve büleğâ-yı Arabı muarazasından aciz kıldı ve taraf-ı İlâhîden inzal olunmuş bir kitap olduğunu ispat etti demektir. *Ü ç ü n c ü s ü : Manâsında eğrilik olmadığını beyan etmiştir* ki manâsında insana şüphe verecek tenakuz yok demektir.

Vâcip Tealâ insanların tezekkür ve tefekkürleri ittikaları üzerine mukaddem olduğuna işaret için bundan evvelki âyette «Biz Kur'an'da her şey hakkında birer misal getirdik : Tezekkür etsinler için» buyurdu. Bu âyette «Manâsında eğrilik olmıyarak biz Kur'an'ı Arabî kıldık : ittikâ etsinler için» buyurmuştur. Zira *t e z e k k ü r v e d ü ş ü n m e k ; bir şeyin hatasını sevabın-*

dan tefrik etmek için kalpte cevelân eden hâtıradır. İttikâ ise *o düşüncenin neticesi olan ameldir.* Şu halde tefekkürün amel üzere mukaddem olduğunda şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ nâsı irşâd için herşeyden birer misal irâd ettiğini icmâlen beyandan sonra durub-u emsâlden bazılarını tafsil etmek üzere :

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ
مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ misal olarak Kur'an'da bir racülü beyan etti ki o racül memlûkte münazaa eder bir çok ortaklar var ve diğer bir racül de selâmet üzere yalnız bir racül-ü âharın malıdır ve asla ortağı yoktur, ancak sahibi olan bir racüle mahsustur. Şu iki racülün mertebeleri memlûk olmakta müsavi olur mu? Elbette müsavi olamaz. Zira; birinin sahibi çok, münazaa var, öbüründe sahibi bir, münazaa yok. Binaenaleyh; hamd ü senâ ve şükür Allah'a mahsustur lâkin ekser nâs hamde istihkakını bilmezler.]

Yani; Allahü Tealâ Kur'an'da muvahhidle müşrikin hallerini iki memlûkün hallerine teşbihle beyan buyurmuştur. Çünkü; müşrikin hali şol racül-ü memlûkün haline benzer ki o racül-ü memlûkün efendisi bir çok ortaktır. Yani beş veya sekiz kişidir. Onlar o kölenin hizmetinde - «Sana az yaptı, bana çok yaptı, senin evde yatacak, benim evde yatmayacak, senden az yedi, benden çok yedi» gibi şeylerle nizalar ederler, her biri o köle için ayrı ayrı hizmetler hazırlar ve teklif ederler, köle için hepsini görmek mümkün olmadığından birinin emrini tutup öbürünün teklifini reddedeceğinden hangisinin hizmetini görecek ve kimin rızasını tahsil edecek şaşırır, hayrette kalır ve daima azap içinde olur. Kölenin ihtiyâcât-ı beşeriyesine gelince; hiç birisi üzerine maletmez. İşte bir

çok putları mabud ittihaz ederek ibadet eden müşriklerin hali bir çok efendinin malı olan abdin hali gibi perişanlıktır. Amma mü'-min-i muvahhidin hali şol kölenin haline benzer ki o yalnız bir efendinin kölesidir. O köle daima efendisinin hizmetini görmek ve rızasını tahsil etmekle meşgul ve kalbi selâmettedir. Çünkü; hizmet bir kişiye olduğu için niza yoktur, efendisinin teklifi neyse onu görür ve efendisi de onun hizmetine mükâfat olarak her türlü ihtiyacını temin eder. Binaenaleyh; abdin başkasına ihtiyacı kalmadığından rahat olur. İşte mabudün bilhak olan Allahü Tealâ'ya ibadet eden müminin hali ayniyle bir kimsenin kölesi olan abdin hali gibi selâmettir. Şu iki kölenin halleri ve sıfatları müsavi olabilir mi? Elbette müsavi olamaz. Kezalik mümin-i muvahhidle müşrikin halleri de müsavi olamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile müşriklerin duçâr olacakları azabı beyandan sonra şu misal ile mezheplerinin batıl olduğunu beyan; azaplarına sebep olan mezheplerinin butlanı olduğunu beyan etmektir. (متشاكسون) *ihtilâf ve niza ediciler* demektir.

Her bir hamd ü senâ Allahü Tealâ'ya mahsustur ki Allah'ın gayrı hamde müstehak olan yoktur. Çünkü; zatında, sıfâtında ve ef'âlinde şeriki, emrinde ve hükmünde kimsenin nizaı olamaz velâkin ekser nâs ibadete lâyık ve hamde müstehak olduğunu bilmezler. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakka şirkederler, dünyada ve âhirette zarar görürler. Vâcip Tealâ'nın vahdaniyeti sabit olunca bu sübût üzere hamdetmek lâzım olduğuna işaret için darb-ı mesel akibinde Cenab-ı Hak (الحمد لله) buyurmuştur ki nimet akibinde hamdetmeye kullarını teşvik etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a ve Resûlullah'a muarazadan âciz kalınca Resûlullah'ın vefatını gözetmeye başlamaları üzerine mevtin umumî ve Resulünün vefatını gözetenlerin gözetmek kendi haklarında dahî carî olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Muhakkak sen dar-ı âhirete intikal edeceksin, senin düşmanların da vefat edeceklerdir.] Şu halde senin vefatını gözetmekte ve vefatına sevinmekte onlar için bir fayda yoktur. Çünkü; sana ârız olacak mevt onlara da ârız olacağından kendilerine ârız olacak bir musibetin sana ârız olmasıyla teşeffi-i sadrolamaz.

Hulâsa; insanın düşman addettiği bir kimsenin vefatına sevinmekte bir fayda olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ iyi ve kötü herkesin vefat edeceğini beyandan sonra yevm-i kıyamette nâs beyninde vaki olacak muhasamayı beyan etmek üzere:

ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

[Vefat ettikten sonra siz yevm-i kıyamette Rabbınızın huzurunda muhakeme olacaksınız.] Yani; mümin ve kâfir cümle insanlar için mevt muhakkak olunca ceza ve hesap için hazırlanmış olan yevm-i kıyamette umûm ahvalinize muttali olan Vâcip Tealâ'nın huzurunda bazınız bazınızla muhasama ve muhakeme olacaksınız, mazlum zalimden, haklı haksızdan hakkını alacak, herkes iyi ve kötü amelinin cezasını görecektir. Binaenaleyh; o günde herkes tuttuğu yolun doğru veya eğri olduğunu bilir, fakat orada bilmek fayda etmez.

Bu âyette beyan olunan husumeti bir hadis-i şerifle Resulullah'ın tafsil buyurduğu Buhârî'de mezkûrdür ve hadis-i şerif de şöyledir:

من كان عنده مظلمة لاخيه من عرض اومال فليحلله اليوم من قبل ان لايكون دينار ولادرهم ان كان له عمل صالح اخذمنه بقدر مظلمته وان لم يكن له حسنات اخذ من سيئات صاحبه فحملت عليه .

Yani «Bir kimsenin indinde mümin biraderinin ırzından veya

malından bir zulûm varsa dirhem ve dinarın bulunmıyacağı ve onlarla ödeşmek mümkün olamıyacağı yevm-i kıyametten evvel bu gün helâllaşsın. Eğer helâllaşmadan kıyamete kalırsa o zalimin amel-i salihi varsa o amelden zulüm miktarı alınır mazluma verilir, eğer amel-i salihi yoksa zulüm miktarı mazlumun günahından alınır zalime yükletilir». Çünkü muhakemenin neticesi; ihkaak-ı hak etmektir. O günde ihkaak-ı hak ise bu suretle mümkün olur ve bu minval üzere husul bulur. İşte bu hadis-i şerif; âyette beyan olunan husumeti ve o husumetin neticesini tefsir ve tafsil etmiştir.

*
* *

YİRMİDÖRDÜNCÜ CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ insanların hepsinin ölümleri muhakkak olup yevm-i kıyamette muhakemeleri kat'î olduğunu beyandan sonra kâfirlerin diğer kabahatlarının insanlardan sudurunu uzak addederek inkâr etmek üzere :

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ اِذْ جَاءَهُ اَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ üzerine yalanı irtikâb eden kimseden ziyade zalim kim olabilir ve Kur'an geldiği vakitte Kur'an'ı tekzib edenden daha ziyade zalim olur mu ve kâfirler için Cehennem'de makam olmadı mı? Elbet onların Cehennem'de yerleri vardır.]

Allahü Tealâ üzerine *y a l a n* la murad; *şerik ve nazir itikat etmek ve gönderdiği resulünü tekzible iftira etmektir.* *S ı d k* ile murad; *Kur'an ve Resulüllah'ın getirdiği bilcümle ahkâmdır.* (مثوى) *kâfirlerin varacakları makamlarıdır.* (للكافرين) *Küfrün her nevine şâmil ve bilûmum kâfirler dahildir.* Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ üzerine kizb ü iftirayı irtikabeden kimseden daha ziyade zalim kim olabilir, doğruluk ve ta-

rîk-ı haktan ibaret sıdk-ı mahzolan Kur'an'ı geldiği vakit, düşünmeksizin ve manâlarını tefekkür etmeksizin tekzibedenden ziyade nefsine zulmeden daha ziyade zalim kim olabilir? Elbette olamaz. Çünkü; Allahü Tealâ'nın Resûlüne gönderdiği kitabı ve halka doğru yolu göstermek için gönderdiği Resûlünü tekzib etmekten ziyade bir cinayet olmadığından bu cinayeti irtikab edenden ziyade zalim olur mu? Elbette olamaz ve şu cinayeti irtikabeden kâfirler için Cehennem'de yer olmadı mı? Elbette olacaktır] demektir.

⁂

Vâcip Tealâ Cehennem'de kâfirlerin makamı olacağını beyandan sonra müminlerin hallerini ve nâil olacakları dereceleri beyan etmek üzere :

وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَٰلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Şol kimse ki yalnız doğruluktan ibaret olan Din-i İslâmı getirdi ve o doğruluktan ibaret olan dini tasdik etti. İşte o kimseler ancak haram olan şeylerden sakınan müttakîlerdir. Onlar için Rabları indinde istedikleri lezzet-i rûhanî ve nimet-i cismanîleri vardır. Şu nimetler dünyada şeriat dairesinde ibadet ederek ihsan edici olan kimselerin mükâfaatıdır.]

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile *s ı d k ı g e t i r e n* le murad; *Resulüllah'dır.* O sıdkı *t a s d i k e d e n* le murad; *Ebu Bekir (R.A.) Hazretleri olduğu Hazreti Ali'den mervidir.* Lâkin *s ı d k ı t a s d i k ; Resulüllah'a iman edenlerin cümlesine şâmildir.* Şu kadar ki, Ebu Bekir Hazretleri ricâl içinden en evvel Resûlüllah'ı tasdik edip şevket-i İslâm onun iman etmesiyle hâsıl olduğundan cümle etbâ'dan efdal olmuştur. Gerçi evvel iman eden Hz. Ali'dir, diyenler varsa da bu rivayet doğru olsa bile Ebu Bekir (R.A.) mertebesine varamaz. Zira; Hz. Ali o zaman sabî

olduğundan Kureyş içinde itibar sahibi değildi. Amma Ebu Bekir hazretleri yaşlı başlı, mansıbı büyük, Kureyş içinde sözü dinlenir hatırlı ve servet sahibi olduğundan onun imanı Din-i İslâmın esasını kurdu, takviye etti ve onun Resulüllah'a iman edivermesi Mekke'de yer tutmuş olan şirki kökünden sarstı, müşrikleri hayrette bıraktı. Binaenaleyh; Ebu Bekir'in imanı İslâmın zuhuruna bâdî olduğu gibi İslâmiyetin de bir temel taşı olduğundan enbiyadan sonra *efdalünnâs* olmuştur. Binaenaleyh bu âyette *Resulüllah'ı tasdik eden zat* la murad; *Ebû Bekir hazretleri olması râcihtir.* Fakat, lâfzın umumunda Resülullah'a tâbi' olanların cümlesi dahildir.

Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı:* [Şol kimse ki, taraf-ı İlâhî'den hak olan tevhidi ve sıdk-ı mahzolan Din-i İslâmı, dinin esası olan Kur'an'ı getiren Resulü ve o Resulün getirdiği ahkâmı tasdik eden Ebu Bekir ve Ali (R.A.) ve onların emsali tâbi' olup tasdik edenlerin cümlesi ancak müttakîlerdir. Zira; Onlar bilûmum muharremâttan sakınanlar ve emirlere imtisal ile nefislerini gazab-ı İlâhîden kurtaranlardır. Binaenaleyh; onlar için Rablarının hazinesinde istedikleri nimetler mevcuttur. İşte şu nimetler muhsinlerin mükâfaatıdır. Zira; Rabları onları Kur'an'la amele muvaffak kıldığından onlar Rabları huzurunda ibadetlerini ihlâs üzere edâ etmekle, fukara ve zuafâya merhametle ihsan ettiklerinden lütf-u İlâhîye nâil oldular] demektir.

***

Vâcip Tealâ müttakîlerin ihsan-ı İlâhîye nail olacaklarını beyandan sonra ihsana istihkâklarının bazı esbâbını beyan etmek üzere :

لِيُكَفِّرَ اللّٰهُ عَنْهُمْ اَسْوَاَ الَّذٖى عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ الَّذٖى كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝

buyuruyor.

[Müttaki olan kimselerin şu mükâfata istihkakları olmadı, illâ Allahü Tealâ onların kötü amellerini kefaret etmek ve işledikleri amellerinin en güzeliyle mükâfatlandırmak içindir.]

Yani; haramdan kaçan ve şeriatın muktezâsıyla amel eden müttakilerin nail oldukları nimetler ve müstehak oldukları dereceler; Allahü Tealâ'nın, onların amellerinin gayet kötü olanlarını affedip iyi olan amellerinin sevabını verdiği içindir, yoksa asla günahları olmadığından değildir. Zira; kulların Rablarına karşı kusurdan salim olmaları ihtimali yoktur. Şu kadar ki ihlâs üzere kusurunu itiraf ederek dergâh-ı ülûhiyete iltica edenlerin kusurlarını Allahü Tealâ kefaret ettiği gibi hulus-u kalble işledikleri amellerinin ecrini daha ziyadesiyle ihsan eder. İşte bu sebeplerle derecâta nail olacaklarına bu âyet delâlet eder.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile mefasidi defetmek, menafii celbetmek üzerine mukaddem olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; amelin kötüsü mefsedet ve onu kefaret yani setretmek o mefsedeti defi' kabilindendir, amelin iyisi menfeat, onunla mükâfatlandırmak celb-i menfeat kabilindendir. Cenab-ı Hakkın def'-i mefsedeti takdim buyurması evvel emirde fesadın def'i lâzım olduğuna işarettir. Zira; fesat izale olmayınca menfeat ikame olunamaz.

Kötü amellerini setretmek; iyileriyle cezalandırmak kaziyyesinin şanına itina ve ihtimam lâzım olduğuna işaret için *lâfza-i celâl* varid olmuş ve amel-i saliha devam ve istimrâr üzere sa'yetmek lâzım olduğuna işaret için fıkra-i saniyede *mazi* ve *muzari* siyğaları varid olmuştur ki «Geçmiş ve gelecek her zamanda sa'yetmek lâzım» demektir.

***

Vâcip Tealâ müttakîlerin günahlarını kefaret edeceğini beyandan sonra salih kullarına muaveneti kâfi olduğunu beyan etmek üzere :

أَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kulunun mühimmâtına kâfi olmadı mı? Elbette kâfi oldu.]

Yani; Allahü Tealâ her şeye kadir ve zat-ı ulûhiyetine tefviz-i umur eden kulunun dünyevî ve uhrevî mühimmâtına kâfi olmadı

mı? Elbette kâfidir. Binaenaleyh; kulunun menfeatini celb ve mazarratını defeder. Şu halde o kulunun düşmanları tarafından vaki olacak adavetlerinin Allah'ın kudretine ve himayesine karşı hiç bir tesiri yoktur. Binaenaleyh; korkacak kimsenin Allah'dan korkması lâzımdır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *a b i d*ile murad; *Resulüllah'dır.* Zira; Kureyş'in Resulüllah'a su-u kastetmeleri üzerine bu âyetin Resulüllah'ı tesliye için nazil olduğu mervidir. *Lâkin, Allahü Tealâ'ya tefviz-i umur eden kulların cümlesine şamildir.* Zira bu misilli makamda itibar; lâfzın umumî olmasınadır, sebebi nüzulün hususuna itibar yoktur. Abid lâfzının zamire izafeti cins için olduğuna nazaran «cins-i ibâdın işlerine kâfidir» demek olur ki, bu makamda lâzım olan umumiyet de hasıl olmuş olur. Çünkü; Allahü Tealâ bilûmum ihtiyaçlarını bilir, define kadirdir ve her istediklerini vermeye muktedirdir. Haşa Cenab-ı Hak bahîl veya muhtaç değil ki buhlü veya ihtiyacı kullarının istediğini vermeye mani olsun.

Bazı rivayete nazaran Resulüllah (Uzza) isminde putu kırmak için Hz. Halid'i gönderdi. (Uzza) nın bekçisi (Uzza) nın şiddeti ve dehşetiyle Hz. Halid'i tehdid etti. Halid hazretleri bekçinin sözünü dinlemeksizin Uzza'yı çekti yere yatırdı ve kırdı. Halbuki Kureyş kavmi Resulüllah'ı putlarla tehdid eder, «Eğer putları ta'yîbi ve ta'nı terketmezsen onlardan sana bir zarar gelir» derlerdi.

*
**

Vâcip Tealâ Kureyş'in işte şu tehditlerini beyan için :

وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Senin kavmin Allah'ın gayrı mabud ittihaz ettikleri putlarla seni korkuturlar.] Zira; kemal-i cehalet ve hamakatlarından, hacer ve şecerden yapılmış, hiç bir menfaat ve mazarrata muktedir olmayan putlarla tehdit abesten başka bir şey

olmadığı halde onlarda bir varlık görürler ve onlarla tehdit ederek Resulüllah'a «bizim mabudlarımıza ta'nettikçe hastalık ve cinnet gibi sana bir zarar gelmesinden korkarız, vaz geç bundan» derlerdi.

*
**

Vâcip Tealâ müminlere ihsanını ve kâfirlere azabını beyandan sonra insanların ahvalini hulasaten beyan etmek üzere :

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ۝٣٦ وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ ۝٣٧

buyuruyor.

[Bir kimseyi Allahü Tealâ idlâl ederse o kimseyi hidayette kılıcı hiç bir kimse yoktur ve bir kimseyi Allahü Teâlâ hidayette kılarsa onu idlâl edici bir kimse yoktur. Allahü Tealâ düşmanlarından intikam sahibi bir galib-i kaahir olmadı mı? Elbette düşmanlarına galip intikam sahibidir.]

Yani; ey Habibim! Seni kavmin Allah'ın gayrı mabud tanıdıkları cemâdât kabilinden bir takım aciz putlarla korkuturlar. Halbuki herşeyin halıkı Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ bir kimsenin iradesini dalâlete sarfı üzerine o kimsede dalâleti halketmekle idlâl ederse o kimsede hidayeti halkedici yoktur, eğer bir kimsenin iradesini hidayete sarfı üzerine Allahü Tealâ o kimsede hidayeti halkederse o kimse için dalâleti halkedici yoktur. Çünkü; herşeyin halıkı Allahü Tealâ'dır ve iradesini dalâlete sarfeden düşmanlarından intikam sahibi bir ulu olmadı mı? Allahü Tealâ elbette intikam sahibidir.

Bu âyeti celile; müminlere nusrati va'dle ibadete terğibi ve kâfirlere ihanet edeceğini beyanla küfürden vesair günahlardan tenfiri mutazammındır.

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin putlara ibadet ettiklerini beyandan

sonra putlara ibadetle beraber Allahü Tealâ'nın halik olduğunu ikrar ettiklerini beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hakkı için ey Habibim! Eğer sen kâfirlere «yerin ve göklerin halikı kimdir?» diyerek sual edersen, onlar elbette Allahü Tealâ'nın halik olduğunu söylerler.]

Yani; kâfirler putlara ibadetle beraber Allahü Tealâ'nın vücudunu ikrâr ederler, hatta «Âlem-i ulvî olan semavâtın, âlem-i süflî olan arzın halikı kimdir?» diyerek sual etsen «cümle âlemin halikı Allahü Tealâ'dır» diye cevap verirler. Çünkü; bu âlemde mevcut taşları, ağaçları, otları, hayvanları, bilhassa insanları ve insanların vücudunda olan sanayi-i garibeyi düşünen ve nazar-ı tedkikten geçiren bir kimsenin vücud-u İlâhîyi ikrar etmemesi mümkün değildir. Zira; cümlesi hâdistir. Elbette bir muhdise yani icadedecek bir zatın vücuduna muhtaç olduğunu idraka ednâ akıl kâfidir. Binaenaleyh; vücud-u İlâhîyi ikrar etmek aklen vâciptir, bir nebiden işitmek lâzım değildir. İşte bu esasa binaen sıyt-ı nebiyi işitmeyen bir kimsenin üzerine Vâcip Tealâ'nın vücudunu ve vahdaniyetini ikrar etmek vâciptir, şeriatla beyana hacet yoktur. Eğer bu suretle iman ederse imanın levazımatından olan füru-u â'mâl ile iştiğal etmese dahi ehl-i Cennet'tir. Zira namaz, oruç, zekât ve hacc gibi ibadâtın vücubu nebîyi işitmek ve şeriatını duymakla olup halbuki şeriat sedâsını işitmeyen kimse üzerine bunlar vâcip olmadığından bunları terkettiğinden dolayı mesul olmaz. Binaenaleyh; bu gibilerin imanlarında şirkten ihtiraz etmek kâfidir.

Bu âyet-i celile; müşriklerin gabâvet ve hamâkatlarına ta'rîzdir. Çünkü bu âlemin halikı Allahü Tealâ olduğunu ikrarla beraber Allah'ın gayrı hacer ve şecer kabilinden olan putları mabud ittihaz etmek; hamâkattan başka bir şey değildir ve aklın haricidir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin Allah'ın vücudunu ikrarla beraber putlara ibadetlerini beyandan sonra mezheplerinin batıl olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ

buyuruyor.

[Ey Nebiyyi Zişân! Müşriklere hitaben sen de ki «Siz böyle batılı itikat eder de Allah'ın gayrı bir takım mabud tanıdığınız ve ilâh dediğiniz aciz putları gördünüz mü, onlar hakkında reyiniz nedir? Eğer Allahü Tealâ bana bir zarar murad ederse sizin mabud ittihaz ettiğiniz putlarınız o zararı benden kaldırabilirler mi, eğer Allahü Tealâ bana ihsan etmek murad ederse o putlar Allah'ın ihsanını benden men edebilirler mi?] Bunların hiç bir şeye kaadir olmadıklarını bilmez misiniz, bildiğiniz halde neden bu acizlere ibadet edersiniz? Onların Cenab-ı Hakka karşı mukabeleye ve muhasamaya kudretleri olmadığını, celb-i menfeat ve def-i mazarrat ellerinden gelmediğini bilmez misiniz ki bunları mabud ittihaz eder ve menfeat beklersiniz, beni o acizlerle nasıl tehdit edersiniz?»

***

Vâcip Tealâ şu âyetle kâfirleri ilzâm ettikten sonra Allah'a ibadet kâfi olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem! Sen müşriklere tekdir suretiyle de ki «Allahü Tealâ bana kâfidir. Zira; her şeye kaadir ve kullarının cümle umuruna kâfildir ve cemi hallerinde kullarını gözeticidir. Binaenaleyh; kulların irade ve ihtiyarlarına göre her işlerini hâ-

liktır ve tefviz-ı umûr eden müminler ancak O'na mütevekkil olurlar, onun gayrı hiç bir kimseye itimat etmezler.] Zira; kullarından mazarratı def'e ve menfeatlerini celbe kaadir ancak O'dur.»

İtımat; ancak Vâcip Tealâ'ya olup başkasına itimat caiz olmadığına işaret için *hasra* delâlet eden (عليه) lâfzı takdimle varid olmuştur. Çünkü (عليه) lâfzının hakkı tehir iken takdim olunması tevekkülün ancak Vâcip Tealâ'ya olup başkasına tevekkülün caiz olmadığına delâlet eder.

Âyet-i celile müşriklerin putlarla Resulüllah'ı tehditlerine cevaptır. Yani «Ey kâfirler! Siz her nekadar beni putlarla tehdid ederseniz, Allahü Tealâ bana kâfi olduğu cihetle sizin putlarla korkutmanızın bana tesiri yoktur» demek olur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin tehdidine (حسبي الله) demekle cevap verilmesini Resulüne talim ettikten sonra kâfirleri tehdit etmek üzere :

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ مَنْ يَأْتِيهِ
عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Muazzam! Sen Mekke müşriklerine hitaben de ki «Ey benim kavmim! Amel edin bulunduğunuz sıfat üzerine ben de amel ediciyim bulunduğum sıfat üzere. Hal böyle olunca kendisini rezil ve rüsva edecek azabın dünyada kime geldiğini ve âhirette ebedî azabın kime nazil olacağını yakında siz bilirsiniz.»]

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *m e k â n e t ; Kâfirlerin bulundukları halleridir ki o da sıfat-ı adavettir. Adâvetin kâfirlerde temekkün ve tekarrur etmiş bir sıfat olduğuna işaret için mekânet varid olmuştur.* Resûlüllah'ın bulunduğu sıfat, sıfat-ı risalet, nasihat ve irşâddır. Resûlullah'a adavet edenlerin dünyada

rezil ve rüsva, âhirette ebeden muazzeb olacaklarını beyanla tehdit ve kendinin nusret-i İlâhiyeyle muazzez olacağına işaret buyurmuştur. Yani «Ey kavmim! Siz adâvet ve ihanetinizde devam ve onun muktezâsıyla amel edin, ben de bulunduğum sıfat-ı risâlet ve irşâd üzere amel ederim. Sizin ve benim halim böyle olunca siz, yakında rezil ve rüsva edecek azabın kimlere geleceğini ve yevm-i kıyamette ebedî azabın kimlere nazil olacağını bilirsiniz».

Bu âyette emir; kâfirleri tehdit içindir. Yani «bulunduğunuz temerrüd ve adâvet üzere yapacağınızı yapın, bildiğinizi elinizden koymayın. Yakında amelinizin neticesini görür ve akibetini bilirsiniz» demektir. Yoksa emir, hakikatta mazmunu ile amel vâcip olan emir değildir. Bu âyetin eseri Bedir vak'asında zuhur etmiştir. Çünkü; Bedir'de kâfirlere bir belâ nazil oldu ki onlar bilûmum akvâm-ı arap içinde rezil ve rüsva oldular, kuvvet ve şevketleri kırıldı, akvâm-ı arap nazarında sukut ettiler, büyükleri maktul düştüler ve o sukutları Mekke'nin fethine, Din-i İslâm'ın intişarına sebep oldu, âhirette dahi azab-ı ebedîye duçâr olup küfürlerinin cezasını göreceklerinde şüphe yoktur. Zira küfrün cezası; ebedî azabtır.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin mezheplerinin butlanını beyandan sonra onların küfür üzerine devam ve İslâmiyeti kabulden i'râz etmelerinden Resulüllah'a ârız olan hüzn ü kederi izâle ve kalb-i nebevilerini tesliye etmek üzere :

إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدٰى فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[**Biz Azîmüşşân muhakkak nâsın menfeati için senin üzerine hakka mukarin olarak Kitab-ı Kâmil olan Kur'an'ı inzal ettik. Şu kitap, nasın menfaati için inzâl olununca Kur'an'la ihtida eden kendi nefsi için ihtidâ eder.**] Zira Kur'an; dünya ve âhiret seadetini camî ve mekârim-i ahlâk ve âdâbı havî olduğundan Kur'an'ın

evamir ve nevâhîsine imtisâl eden kimsenin ihtidası kendi menfeati içindir. [Kur'an'a iman etmemekle dalâleti irtikâb eden kimse ancak kendi üzerine dalâleti irtikâbeder. Zira; mazarratı kendine aittir. Halbuki ya Ekrem-er Rusül! Sen onlar üzerine vekil olmadın.] Zira; herkes kendi iradesini sarfetmekte muhtardır, istediğini yapabilir. Şu halde sen onların dâlaletlerine müteessif olma. Çünkü kitap, hayrı ve şerri, menfaat ve mazarratı onlara açık bir surette beyan edip sen de noksansız onlara tebliğ ettiğin cihetle kusur kendilerindedir, sana aid bir şey yoktur. Binaenaleyh; onların küfürlerine senin mahzun olmaman lâzımdır. Halbuki sen onların hidayetlerine de zamin olmadın.

***

Vâcip Tealâ herkesin dalâlet ve hidayetinden hasıl olacak menfeat ve mazarrat kendisine ait olduğunu beyandan sonra hidayetten faydayı ve dalâletten zararı sahiplerinin göreceğini beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ ف۪ي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّت۪ي قَضٰى عَلَيْهَا
الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى

buyuruyor.

[Allahü Tealâ öldükleri zamanda nefisleri kabzeder, ölmeyen nefisleri uykuları zamanında kabzeder. Her ikisini de kabzedince mevt kendi üzerine kazâ olunup hükm-ü İlâhî carî olunca o nefsi tutar cesedine salmaz bedenden alâkasını keser. Amma mevt üzerine kaza olunmayıp ömrü bitmeyen nefsi uyku halinde kabzederse de uykudan uyanınca ecel-i muayyeni gelinceye kadar o nefsi bedenine gönderir bedenen alâkasını kesmez.]

Yani; bilûmum mahlukâtı halık ve herkesin esrarına muttalî olan Allahü Tealâ ömürleri tamam olup ölecek olan nefisleri öldükleri zamanda ve ömürleri tamam olmayıp ölmeyecek olanları uykuları zamanında tutar onları cesetlerine bırakmaz. Şu kadar

ki ömrü tamam olup mevti muhakkak olanın bedenden alâkasını keser, zahir ve batın bedende tasarrufu kalmaz. Ve onu bedene tasarruftan meneder. Amma uykuda tasarruftan menettiği henüz ecel-i muayyeni gelmediğinden uykusu bitince o nefsi vakti muayyeni olan eceli gelinceye kadar bedene gönderir tasarruftan menetmez. Ölüm gelinceye kadar o ruh bedende tasarruf eder.

Ruh uyku zamanında bedenden çıkarsa da şû'lesinin bedende kalıp uyku zail olunca ruhun gayet sür'atle bedene avdet ettiği Hz. Ali'den mervidir. Hatta emvâtın ruhlarıyla uyku halinde olan insanların ruhları birbirleri ile görüşürler. Emvâtın ervahını Allahü Tealâ tutar bedene avdet etmez, amma diri olan insanların ervahı bedenlerine avdet eder.

Hulasa; nefs-i insâniyye bedene ziyâ verici bir cevher-i ruhânîdir. Binaenaleyh; bedene tealluk edince onun ziyası azanın cemi cihetinde hasıl olur, cismin hayatı da o ziyânın husulünden ibarettir, mevt zamanında o cevherin bedenden zahir ve batın alâkasını kesmesiyle ziyası söner, mevt de o ziyanın sönmesinden ibarettir. Amma uyku zamanında ruhun zahir-i bedenden alâkası kesilir ise de batın-ı bedende ziyası baki kalır. Şu halde ölümle uyku ikisi bir cinstir. Şu kadar ki ölüm ziyanın bedenden tamamen münkati olup bilkülliye alâkasını kesip bedene vedâ etmesidir. Uyku ise ruhun bedenden ba'zı cihetten alâkasını kesip diğer cihetten irtibat ve alâkasının baki kalmasıdır.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine ve kudretine delâlet eden delillerden bazılarını beyandan sonra o delillerin neticesini beyan etmek üzere :

إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Şu nefisleri bedenlerinden ayırıp bazılarını bedene iâde etmekte ve bazı aharı iâde etmemekte tefekkür edip düşünen kavmiçin Allah'ın kudretine açık deliller vardır.]

Yani; gerek mevtte, gerek uykuda ve her ikisinde aklı olup düşünen kavmiçin Allah'ın azametine, kudretinin şümulüne, kıyametin ve haşrın vukubulacağına pek büyük ve açık deliller vardır. Çünkü; cevher-i ruhanî olan nefsin ziyası cemi bedeni ihata eder ve uyku halinde yalnız batını ihata eder zahirde alâkası kalmaz, mevt halinde zahir ve batını ihatası kalmaz, bilkülliye alâkasını keser. Bunların cümlesinde Allah'ın kudret ve san'ati üzerine alâmetler vardır. Binaenaleyh; bunları düşünen kimseler Allah'ın bir ve kudret-i kâmile sahibi olduğuna iman ederler lâkin Mekke müşrikleri gibi tefekkürden arî, evham u hayâlâta tabi, heva ve heveslerini icraya dalmış olan süfehâya hiç tesiri olmaz. Çünkü; düşünmek yoktur.

İnsanda akl ü idrakin menbaı nefis olup, teneffüs ve harekenin menbaı ruh olduğu, mevtle her ikisinin, uykuyla yalnız nefsin zail olduğu (İbni Abbas) hazretlerinden mervidir.

***

Vâcip Tealâ kudret-i kamilesine delâlet eden delilleri tefekkür edenlerin iman edeceklerini ve tefekkür etmeyenlerin iman etmeyerek bir takım aciz putlardan şefaat ümit edip ibadet ettiklerini beyandan sonra putlara ibadetin şefaata faydası olmıyacağını beyan etmek üzere :

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَاءَ قُلْ أَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Belki Kureyş kabilesi Allah'ın gayrı olan aciz putları şefaat ediciler itikad ettiler.] Çünkü; onlar ibadet ettikleri putları ibadetlerinden dolayı kendilerine şefaat edeceklerini zannederlerdi. [Ya Ekrem-er Rusül! Sen onlara hitaben de ki «O putlar hiç bir şeye malik olmayıp akıl ve idrakten hali olduklarında dahi şefaat edeceklerini mi itikat edersiniz?»]

Yani; müşrikler vahdaniyete delâlet eden delillere nazar ederek iman etmediler, belki onlar Allah'ın izni olmaksızın Allah'ın gayrı putları kendilerine şefi'ler ittihaz ettiler. Sen onları ilzâm ve iskât tarikıyla tuttukları yolu takbih ve inkâr suretiyle de ki «Ey müşrikler! Siz o putların şefaat edeceklerini mi itikad edersiniz velevse o putlar eşyadan hiç bir şeye malik olmasalar ve hiç bir şeyi idrak edemeseler dahi şefaatlerini memul eder misiniz? Hiç idraki olmayan, bir zerreye bile malik olamayan bir takım aciz putlardan nasıl şefaat beklersiniz, bu gibi acizlerin şefaate iktidarları olur mu, kendilerine menfeate malik olmayanların size şefaate malik olacaklarını ne gibi esbaba mebnî zannediyorsunuz? Halbuki sizin bu itikadınız batıldır.

Şu ilzamın sebebi; Allah'ın gayrı cemadâta ibadet edenlere «Siz erbab-ı tefekkürden değilsiniz. Zira; erbab-ı tefekkürden olsaydınız bir takım idrakten aciz putlara ibadet etmezdiniz» denildiğinde onlar cevapta «Bizim onlara ibadetimiz onlardan menfeat beklediğimizden değildir. Belki onlar indellah makbul olan bir takım eşhasın suretleri olduğu cihetle onların suretlerine riayetimizle eşhastan şefeat bekleriz» demeleridir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin «Putlara hürmetimiz o zevat-ı kirama hürmetimizdendir» demelerini red ve bu itikatlarını ibtal etmek üzere :

قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعاً

buyuruyor.

[Ey Habibim! Sen putlardan şefaat bekleyen kimselere hitaben de ki «şefaatin cümlesi Allahü Tealâ'ya mahsustur. Şu halde ancak Allah'a ibadet etmek lâzımdır. Çünkü; Allahü Tealâ izin vermeyince hiç kimse şefeat edemez.] Zira;

لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

[«Semevât ve arzın mülkü Allah'a mahsustur. Allah'ın gayrı

velevse sizin şefaat ümit ettiğiniz eşhas olsun hiç birisi bir şeye malik değildir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ izin vermedikçe hiç bir kimse şefaat edemez. Şu halde herkesin ibadetini Allah'a hasretmesi lâzımdır. Çünkü; her şeye Allahü Tealâ malik olduktan sonra sizin merciiniz ancak Allahü Tealâ'nın huzurudur.] Binaenaleyh; her zaman her şeye imdadı Allah'dan beklemelisiniz. Zira; ümit ettiğiniz her şeyi ihsan edecek O'dur, O'nun gayrı değildir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin şefaat ümidiyle cemadata ibadet gibi bir cinayeti irtikap ettiklerini beyandan sonra diğer kabahatlerini beyan etmek üzere :

وَإِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا
ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ۝

buyuruyor.

[Yalnız olduğu halde Allahü Tealâ zikrolunduğu vakitte âhirete iman etmeyen kâfirlerin kalpleri daralır, tüyleri ürperir nefret ederler. Amma Allah'ın gayrı mabud ittihaz ettikleri putları zikrolunduğu vakit görülür ki derhal ferahlanır, mesrur olurlar.]

Yani; kâfirlerin cehalet ve hamâkatları o dereceye varmıştır ki şerik ve nazirden münezzeh olan Vâcip Tealâ yalnız olduğu halde zikrolunduğu vakitte âhirete iman etmeyen kimselerin kalpleri daralır, sıkıntının eseri yüzlerinde görülür, derileri titrer, tüyleri ürperir. Amma onların mabud ittihaz ettikleri putları zikrolunduğu vakit kalpleri sürurla dolar ve onun eseri yüzlerinde zuhur eder. Binaenaleyh; ansızın görürsün ki yüzlerinin derileri güler ve emâre-i beşaret onları tamamiyle ihata eder. Çünkü; onlar hukuk-u İlâhiyeyi unuttukları gibi kendi arzuları putları muhafaza etmek olduğundan bu haller onlar için âdet kabilindendir.

Fahri Râzi'nin, Kazî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette kâfirlerin zikrullahtan nefretlerinin nihayeti olan

tüylerinin ürpermesi ve putlarını zikirden hasıl olan meserretlerinin nihayeti olan beşaretleri zikrolunmuştur. Zira Allahü Tealâ zikrolunduğunda kalpleri gam ve kederle dolar, onun eseri yüzlerinde zuhur eder ki yüzleri daralır ve münkabız olur. Amma kendi putları zikrolunduğunda kalpleri sürurla dolar ve onun eseri yüzlerinde zuhur eder ki yüzlerinin derileri açılır, gözlerinin içi güler. Çünkü bu haller onlarda âdet olmuştur.

***

Vâcip Tealâ bedahet-i akılla batıl olan şu ahval-i acîblerini beyandan sonra kâfirlere karşı dua ile mukabele etmesini Resulüne tavsiye etmek üzere :

قُلِ اللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ اَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فٖي مَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen düşmanların şu hal-i acîb ve tavr-ı gariblerinden hayrette kaldığında dergah-ı ulûhiyetimize iltica ederek de ki «Ey göklerin ve yerin halikı olan Rabbim, gizli ve aşikâr her şeye ilmi lâhik olan Mevlâm! Ben sana tazarru' ve niyaz ediyorum. Zira; sen kulların arasında ve onların ihtilâf ettikleri müşkilâtta hükm-ü kat'î ile hükmeder bir hakim-i mutlaksın. Ben onları hak olan tevhide davet ettiğim halde bunlar batılda ısrar ediyorlar. Binaenaleyh; onlarla benim beynimizi faslet.»]

Yani; ey Habibim! Sen kâfirlerin etvar-ı garibelerinden mütehayyir kaldığın zamanda «Kâfirlerin tevhidden nefretleri ve şirki işlemekte vaki olan sürurları bir emr-i garibdir ki onun fesadı azıcık aklı olan kimseler için malûm olduğu halde bunların bu batıla devamları hamakattan başka bir şey değildir. Bunların şu itikad-ı fasit ve mezheb-i batıllarını senden başka kimse izale edemez. Ancak sen izale edersin» demekle düşmanlarına karşı dergahımızdan istimdat et. Zira; Allah'ın hükmüne herkes boyun eğmeye mecburdur.

Hulâsa; bir kimsenin aciz kaldığı bir işte hemen Allahü Teâlâ'ya iltica etmesi umûr-u lâzimeden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin mezheplerinin butlanını beyandan sonra o butlanı irtikâb etmek üzere terettüp edecek azabı beyan etmek üzere :

وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

buyuruyor.

[Eğer yer yüzünde olan mevcudatın cümlesi ve onun bir misli dahi zulmeden kimselerin mülkü olsa yevm-i kıyamette onlara nazil olacak azabın şiddetine o malların hepsini fedâ ederler, lâkin kabul olunmaz ve azabı defi' de fayda etmez.]

Yani; şol kimseler ki onlar fıtrat-ı tevhid üzere halkolunduktan sonra küfrü irtikab ederek nefislerini telvîs ve gayrın hukukuna tecavüzle zulmettiler. Bilfarz vettakdir yer yüzünde mevcut eşyanın cemisi ve onunla beraber o eşyanın bir misli belki ez'af-ı muzâafı onlara mahsus mülkleri olsa yevm-i kıyamette düçâr olacakları azabtan halâs için cümlesini fedâ ederler, lâkin fayda vermez ve kabul olunmaz. Zira; çare aramak zamanı geçmiştir. Çünkü; onun zamanı ve mekânı dünyadır, âhiret değildir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; Resulüllah'ın duasının eserini ve o dua üzerine terettüb eden hükm-ü İlâhîyi beyandır, hakka davete icabet etmeyen kâfirlerin azaplarının şiddetini zikirle küfürde inad edenleri insafa davettir.

Hulasa; âhiret azabından halâs için insanlar bütün dünyaya malik olsalar da bilcümle mülklerini vermek isteseler fayda etmiyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ azabtan halâs için kâfirlerin mâmeleklerini vermek isteseler de fayda etmiyeceğini beyandan sonra onların hatırlarına gelmiyen azapların zuhur edeceğini beyan etmek üzere :

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا

buyuruyor.

[Onlar için Allah'dan zannetmedikleri azab zuhur eder ve kesbettikleri işlerinin seyyiât olduğu dahi zuhur eder.]

Yani; onlar aciz ve batıl putlara ibadetlerinden sevap ve deracât ümit ederken bilâkis zanlarının hilâfına azab zuhur eder ve kesbettikleri amâl-i kabihalarını amâl-i hasene itikat ederken o amâlin seyyie ve kabih olduğu zuhur eder bu ise azab üzerine azaptır. Çünkü; onlar Cenab-ı Haktan taltif bekler, tazibin ve amellerinin iyi olduğunu itikat ederken kötü olduğunun zuhur edivermesi elbette azaplarını tezyîd eder.

Cehennem'de gözlerin görmediği ve kulakların duymadığı ve hâtır-ı beşere hutûr etmedik azabların vücuduna ve günahkârların zanları hilâfına bir takım azabların zuhur edeceğine bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'de âsilerin zanları hilâfına enva-ı azabın zuhur edeceğini beyandan sonra o azabın asilerin her tarafını ihata edeceğini beyan etmek üzere :

وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[İstihzâ etmiş olduğu günahların azabı onların her tarafını ihata eder.]

Yani; o müşrikler kütüb-ü semâviyede beyan olunan akaid-i diniyyeyi ve rusül-ü kirâmın beyan ettikleri ahkâm-ı şer'îyeyi istihzâ, istihfâf ve ahval-i âhireti inkâr ederlerdi. Bu istihzalarının

cezası olan azab-ı âhiret de onların her taraflarını ihata eder, hiç bir tarafları azabtan halî kalmaz. Binaenaleyh; kitapların ve peygamberlerin beyan ettikleri ahkâmın cümlesinin doğru olduğunu tasdik ederler, fakat fayda etmez. Çünkü; tedarik ve telâfî zamanı geçmiştir. Zira noksanı tedarik zamanı; dar-ı dünyadır, âhiret değildir.

Hulâsa; umur-u diniyye ve ahkâmı şer'îyeyi inkâr ve istihzâ edenlerin her taraflarını azabın ihata edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin kötü ef'âlinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ
بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[İnsana fakr u fâka, hastalık vesaire gibi bir zarar isabet ettiğinde bize dua eder, sonra biz o zararı bizim canibimizden lutf-u ihsan olarak nimete tebdil ettiğimizde «bana bu nimet kendi ilmim ve istihkakım üzerine verildi» demekle zararın nimete tebeddülünü kendi faziletine maleder. Halbuki onun dediği gibi değil, belki o nimet; onu imtihandır lâkin insanların ekserisi bu hikmeti bilmezler.] Çünkü Vâcip Tealâ'nın zararı menfeate tebdili; insan o nimete şükür mü edecek veya şükrü terkedip küfran-ı nimet mi edecek? Şu cihetlerini imtihan için Cenab-ı Hak bazı menfeatı mazarrata ve bazı mazarratı menfeate tebdil eder.

Yani; münkir-i nimet olan insanın hali daima mütenâkızdır. Zira; o insanın gerek kendi bedenine, gerek malına ve evlâdına bir zarar isabet ettiğinde o zararın üzerinden kalkmasına dua eder, zararın izalesini kemâl-i tazarrû ve niyazla bizden ister. Zira; o zararı ancak bizim izale edeceğimizi ve bizden gayrı o zararı izale edecek

kimse olmadığını itikad eder. Sonra biz o zararı nimete tebdil ettiğimizde bizi unutur kendinde o nimete bir istihkak görür ve kendi ilmiyle kazandığını iddia eder. Meselâ o nimet emvâl kabilinden ise o malın kazanılmasında yaptığı maharete, eğer marazın izalesiyle hasıl olan sıhhat ise kendinin güzel muâlece tertib ettiğine hamleder. Velhasıl her neye malik olsa kendi meziyyeti sayesinde malik olduğunu iddia eder ve Cenab-ı Hakka istinadı keser. Halbuki o nimet; onun hakkında fitne ve imtihandır. Zararın zevaliyle derhal rabbısına şükretmek lâzımken şükrü terketmek aynı kabahat olduğundan ayrıca onun cezasını görecektir. İşte insanın zarar zamanı dua edip zararı zail olunca duayı terketmek halleri yekdiğerini mütenâkızdır.

⁂

Vâcip Tealâ mutlaka insanların hallerini beyandan sonra bu haller ümem-i salifede dahi mevcut olduğunu beyan etmek üzere :

قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ۝ فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا

buyuruyor.

[Muhakkak o kelimeyi ki nail olduğu nimeti kendi ilmine ve istihkakına vermek sözünü bunlardan evvel geçenlerde söylediler, fakat kazandıkları malları ve amelleri onları muğnî kılıp azabı def'edemedi. Binaenaleyh; kazandıkları â'mâlin cezası isabet etti.]

Yani; nail olduğum nimet benim ilmim sayesinde istihkakımdır, demek sözünü söylemek Kureyş'e mahsus değildir, belki bunlardan evvel geçenlerde muhakkak o sözü söyledi ve bilhassa Kârun ve Firavun ile sair ümmetlerden bir çok kimseler nail oldukları nimetlerin kendi ilimleri ve dirayetleri sayesinde istihkakları olduğunu iddia ettiler. Lâkin kesbettikleri malları ve amelleri onlara gelen belâyı def'edemedi. Kezalik ümem-i salifeye nazil olan belâyı onların nimetleri ve amelleri def'edemeyince kesbettikleri amellerinin cezası onlara isabet etti. Binaenaleyh; bazıları Kârun gibi ye-

re battı, bazıları Firavun gibi denize garkoldu, bazıları da diğer azablarla helâk oldular. İşte geçmiş ümmetlere kötü amelleri ve malları fayda vermeyip belki helâklerine sebep olduğu gibi Kureyş kavmine de ayrı hal cari olacaktır. Şu halde insanlar için en büyük vazife; herşeyi Allah'dan bilmek ve her vakit Allah'ın dergâhına ilticâ ve nazil olan belâyânın def'ini Allah'tan istirham etmektir.

***

Vâcip Tealâ geçmiş ümmetler haklarında kesbettikleri emvâl ve amâlin azabı defide faydası olmadığını beyandan sonra Kureyş kavmine dahi mallarının ve amellerinin faydası olmıyacağını beyan etmek üzere:

وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَٰؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[**Şu Kureyş kâfirlerinden küfür vesair günahlarla kendilerine ve gayrın hukukuna tecavüzle başkalarına zulmedip küfr-ü tuğyânda inad ve ısrar edenlere elbette kesbettikleri amellerinin cezası isabet edecektir. Halbuki onlar Allahü Teâlâ'yı aciz kılamazlar.**] Binaenaleyh; Allahü Tealâ onlara amellerinin cezasını verir.

Bu âyeti celile; küffâr-ı Kureyşi tehdit etmiş ve Bedir gazasında bir çokları bu âyette beyan olunan azabı dünyeviyi tattıkları gibi Mekke'de onların zulümleri sebebiyle yedi sene bir damla yağmur düşmeksizin kıtlık olmuştur. Binaenaleyh; umumî bir azab müstevlî oldu, hiç birinin ne malı ne de canı o azabı def'e kâfi olamadı, lâkin yine mütenebbih olmadılar.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile (sîn); *te'kîd içindir.* Kavmi Kureyş'e kesbettikleri günahların cezası elbette isabet etmiştir. Zira; onlara azabetmekte Allahü Tealâ âciz değildir.

***

Vâcip Tealâ Mekke kavminin azab-ı dünyevilerini beyandan

sonra geçirmiş oldukları kıtlık üzerine rızıklarını tevsi' ettiğini beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Şu sözleri söylerler de bilmiyorlar mı ki Allahü Tealâ dilediği kulunun rızkını bol, dilediğininkini dar verir. Şu kullarından bazısının rızkını bol, bazısının dar kılmasında mümin olan kavim için Allah'ın kuvvet ve kudretine delâlet eder deliller vardır.] O kâfirler tenbih-i İlâhîden gaflet ettiler, hikmet-i İlâhiyeyi düşünmediler ve bilmediler mi ki Allahü Tealâ'nın istediği kuluna rızkını bol ve istediğine dar verdiğini? Ve hiç bir kimsenin rızkına Allah'ın gayrının medhali olmadığını idrak etmediler mi? Halbuki azıcık aklı olan kimsenin bunu idrak edip bilmesi lâzımdır. Zira şu rızkın bazı kimse hakkında az, bazı kimse hakkında çok olmasında ehl-i iman için kati deliller vardır. Çünkü; her zaman görülen ahvaldendir ki çok âkil ve zekî olan kimseler maîşet darlığına mübtelâ ve bir çok cahil, ahmak, hasta ve zayıf olan kimseler bol rızka maliktir. Şu halde akl ü zekânın, şeceat ve cesaretin rızıkta medhali yoktur. Kezalik tabiatın, ayın ve yıldızların da rızıkta dahli yoktur. Zira; bir zamanda doğan iki şahsın birisi padişah oluyor diğeri ise açlığından sürünüyor. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'dan gayrı hiç bir kimsenin rızkında bir müessir yoktur. Ancak herkesin rızkında müessir-i hakiki Allahü Tealâ'dır. Evet! Kul esbaba teşebbüs ve sa'yile mükelleftir, lâkin esbabın müsebbibe muvafık olup olmaması Allah'ın iradesine bağlıdır. Dilerse muvafık kılar, muvafık kılmamak isterse muvafık olmaz. Meselâ çiftçi ekin ekmekle mükelleftir. Bitirip bitirmemek ise Allah'ın yed-i kudretindedir.

Hulasa; rızkın bol veya dar olmasında abdin medhali olmadığı ve zira; bir çok âlim, âkil, cesur ve kavî olanların fakr u fâkaya mübtelâ, cahil, ahmak, hasta ve zayıf olanların servet ve vüs'ate

malik oldukları her zaman görülen ahvalden olduğu, tabiatın, ayın, yıldızların ve doğduğu zamanının rızıkta tesiri olmadığı, bir saatte ve belki bir dakikada doğan binlerce eşhasın hiç birinin hali diğerine benzemediği görülmekte olduğu ve şu ahvalin cümlesinde ve rızıkta tesirin ancak Vâcip Tealâ olduğuna bir çok deliller bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âsilere azab edeceğini beyandan sonra istiğfar eden kullarına merhamet edeceğini beyan etmek üzere :

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ
يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen benim lisanımla de ki «Ey şol kullarım ki nefisleri üzerine israf ettiler. Siz Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Zira; Allahü Tealâ günahların cemisini mağfiret eder. Çünkü; Allahü Tealâ kullarının günahlarını setredici ve dergah-ı ülûhiyetine iltica edenlere merhamet buyurucudur.]

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Sen bizim tarafımızdan vekâlet suretiyle kullarımızı bize muzaf kılarak de ki «Ey günahlar işlemekle nefislerine zulmü israf eden kullarım! Günahlarınıza bakarak Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin ve günahınızın büyüklüğüne nazar ederek tevbenizin kabul olunmıyacağını zannetmeyin. Zira; cümle esrarınızı bilen Allahü Tealâ günahlarınız velevse pek büyük olsun cemisini setreder. Çünkü; Allahü Tealâ tevbe ve istiğfar eden kullarının ve bilhassa ehl-i tevhidin günahlarını setir ve dergâhına iltica edenleri ihsanına garkedicidir. Binaenaleyh; insanın rahmet-i İlâhiyeden ümidini kesmemesi lâzımdır.

Fahri Râzi'nin, Kazî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette *i b a d* la murad; *müminlerdir*. Çünkü ibadın

Cenab-ı Hakka muzaaf kılınması; tazim için olup tazim ise müminlere lâyık olduğu cihetle *i b a d* la murad; *müminlerdir*, müşrikler değildir.

Bu âyet-i celilede rahmet-i İlâhiyeyi ümit etmek lâzım olduğuna *dokuz cihetten delâlet vardır : B i r i n c i s i ; günahkâr olan kimselerden züll ü meskeneti mucib olan abid lâfzıyla tabir olundu.* Kerim olan zata lâyık olan; miskin, hakir ve muhtaç olanlara merhamet etmek olduğundan *kullarından abidle tabir; merhamet edeceğine işarettir. İ k i n c i s i ; ibadı zatına muzaf kıldı :* şu izafetin şerefi ise *azabtan emniyyet ve rahmete ümit icabeder. Ü ç ü n c ü s ü ; rahmetten kat'ı ümîd etmekten nehyetti.* Bu nehiy; ricâ ile emretmektir. *Kerim olan zât rica ile emredince kendine lâyık olan keremdir. D ö r d ü n c ü s ü ; zamir mevkiinde esmâ-i hüsnanın en büyüğü olan lâfza-i celâl varid olmuştur. Rahmetin, rahîm olan Allahü Tealâ'nın en büyük ismine muzaaf kılınması taraf-ı İlâhîden feyezan edecek rahmetin pek büyük ve herkese şamil olmasına delâlet eder. B e ş i n c i s i ; mağfiret, tekid ifade eden (* ان *) lâfzıyla varid olmuştur ki mağfiretin muhakkak olduğuna delâlet eder. A l t ı n c ı s ı ; te'kîd manâsını ifade ve her günahın afvine delâlet eden (* جميعا *) lâfzı varid olmuştur ki cümle günahların mağfiret olunacağına delâlet eder. Y e d i n c i s i ; zat-ı ülûhiyetini mağfirette mübaleğaya delâlet eden (* الغفور *) sıfatıyla tavsif buyurmuştur ki azab icabeden günahların hepsini mağfiret edeceğine delâlet eder. S e k i z i n c i s i ; (* الرحيم *) lâfzıyla tavsif buyurmuştur ki rahmet-i İlâhiyeyi mucib olan sevabı tahsile işarettir. D o k u z u n c u s u ; kullarına kendinden gayrı merhamet edici bir kimse olmadığına işaret için hasra delâlet eden zamir-i fasılla varid olmuştur.*

Bu âyetin Hz. Hamza'nın kâtili (Vahşî) hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; Resulullah Vahşî'yi İslâm'a davet edince «Ben çok günah işledim nasıl İslâm olabilirim?» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yahut ehl-i Mekke'den bazıları «Biz adam öldürmek ve zina etmek gibi büyük günah işledik. Mu-

hammed (S.A.) ise bu günahlar affolunmaz buyuruyor. Şu halde bizim İslâm olmamız mümkün olamaz» demeleri üzerine nazil olmuştur. Yahut bu âyet (İyâş), (Übeyy b. Rebia), (Velid) ve daha bazı Mekke'de kalan müslümanlar haklarında nazil olmuştur. Çünkü; bunlar İslâm olduktan sonra bazı fitne vukuuna mebnî hicreti terkettiklerinden Medine'ye hicret eden müslümanlar bunların hicreti terkettikleri için tevbelerinin kabul olunmıyacağını söylemeleri üzerine nazil olmuştur. Âyet nazil olunca Hz. Ömer âyeti Mekke'ye gönderdi. Âyeti görünce orada kalan müslümanlar Medine'ye hicret etmişlerdir. Herhangi sebeple nazil olursa olsun itibar elfazın umumunadır, sebebin hususuna değildir. Binaenaleyh; bir kimse her ne kadar büyük günah işlese onun için mağfiret-i İlâhiye vardır. Şu kadar ki kâfirin mağfireti imana muhtaçtır. İman etmedikçe mağfiret olunmaz. Amma müminin mağfiretinde tevbe etmesi şart değildir. Şu halde bir müminin günahı ne kadar büyük olsa tevbe etmeksizin mağfiret olunması caizdir. Bu âyet; ehl-i imanın mağfiret olmasının kat'i olduğuna delâlet eder. Çünkü; ehl-i iman Cehennem'e girse bile günahı miktarı azabolunduktan sonra herhalde mağfireti İlâhiyeyle Cehennem'den çıkar. Eğer mağfiret olunmasa kâfir gibi Cehennem'den çıkmazdı. Binaenaleyh; mümin için mağfiret muhakkaktır.

*
**

Vâcip Tealâ rahmet-i İlâhiyeden ümit kesmek caiz olmadığını ve âsileri mağfiret edeceğini beyandan sonra âsiler üzerine tevbe etmek vâcip olduğunu beyan etmek üzere :

وَاَنِيبُوٓا اِلٰى رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ۝

buyuruyor.

[Size azab gelmeden evvel Rabbınıza tevbe ve Allahü Tealâ'ya itaat ve inkiyâd edin. Zira; azab geldikten sonra yardım olunmazsınız.]

Yani; Allah'ın rahmetinin vüs'atini ve mağfiretinin kesretini

işitmekle beraber günahlarınızdan tevbeye müsareatle Allahü Teâlâ'ya tekarrub ve kalbinizle teveccüh edin ki rahmet-i İlâhiyeden nasibedar ve Allah'ın emr ü nehyine tamamiyle inkiyad edin ki mağfiret-i İlâhiyeye nail, imanda, amelinizde ihlâs üzere olun ki Cennetin derecelerine vasıl olasınız. Gerek tevbe, gerek amelde ihlâs, gerek emre itaat bunların cümlesine size azab gelmeden evvel sür'at edin ki rezil ve rüsva olmayasınız. Zira; azab geldikten sonra yardım olunmazsınız. Çünkü; azab geldikten sonra o azaptan sizi kurtaracak yardımcı bulunamaz ki kurtulasınız.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile günahtan tevbenin vâcip olduğuna delâlet eder. Gerçi mağfiret-i İlâhîyeye ehl-i sünnet indinde tevbe şart değilse de bundan evvel beyan olunduğu veçhile mağfiret Cehennem'e girmeden evvel olduğu gibi girdikten sonra da olur. Şu halde eğer tevbe ederse tevbesi Cehennem'e girmeden evvel mağfirete sebep olur. Binaenaleyh; tevbenin faydası; tevbe ettiği günahın azabını kaldırmaktır. Eğer tevbe etmezse günahının afv ü mağfiret olunması caiz ve muhtemel ise de ancak günahı miktarı muazzeb olmak ihtimali galibtir. Şu halde abdin daima tevbe üzere bulunması lâzım ve tevbe, vakit geçirmeksizin derhal vâciptir. Hatta günahı işledikten sonra tevbeyi tehir etmek de ayrıca bir günahtır. Çünkü; tevbe vâciptir vâcibi tehir de bir günahtır.

Hulâsa; günahkâr olan kimsenin derhal günahtan tevbe etmesi vâcip ve günahı icabı azab gelmeden evvel emr-i İlâhiye inkiyadla azabı def'in çaresine bakması lâzım olduğu azab gelinceye kadar tevbe etmezse azab geldikten sonra o azabı def'edecek bir yardımcı bulunmıyacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ tevbe ve inkiyâdla emirden sonra söylenen sözlerin en güzeline tebaiyyet etmek vâcip olduğunu beyan etmek üzere:

وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[İttibâ edin siz Rabbınızdan size inzâl olunan kelâmın en ziyade güzeli olan Kur'an'a ve şu ittibânız, siz idrâk etmez olduğunuz halde ansızın size azab gelmeden evvel vaki olsun ki azab gelmesin, siz de görmeyin.]

Yani; siz bilmeksizin ânî olarak günahınızın muktezası azab-ı İlâhi gelmeden evvel sizi kemal-i terbiyeyle terbiye eden Rabbınızdan efdal-i enâm olan Resulü vasıtasiyle size inzal olunan ve ahsen-i kelâm olan Kur'an'a ittibâ edin ki geçmiş günahlarınıza tevbe etmiş olasınız ve azabtan necat bulasınız.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile inzal olunan *k e l â m ı n a h s e n i* yle murad; *Kur'an'dır.* Çünkü; Kur'an'da günah olan şeyler zikrolundu ki içtinâb olunsun, kötü olan ve mürüvveti ihlâl eden şeyler zikrolundu ki onlara rağbet olunmasın, ahsen olan şeyler zikrolundu ki ittibâ olunsun. Yahut inzal olunan *k e l â m ı n a h s e n i* yle murad; *Nâsih olan âyetlerdir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Kur'an'ın nâsih olan âyetlerine ittiba' ile mensuh olanları terkedin] demektir. Yahut *a h s e n* le murad; *me'mûrunbih olan ibadetler* olup nehyedilen kabahatler değildir. *A z a b ı n f ü c ' e t e n g e l m e s i* yle murad; *günahkârlar günahlarıyla meşgul olurken haberleri olmaksızın gazab-ı İlâhînin gelmesidir.* Bunu beyandan maksat; âsileri tehditle itaate dâvet etmektir.

***

Vâcip Tealâ âsilere azabın haberleri olmadan ansızın nazil olacağını beyandan sonra azab nazil olduğunda âsilerin söyliyecekleri sözleri beyan etmek üzere :

اَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتٰى عَلٰى مَا فَرَّطْتُ فٖى جَنْبِ اللّٰهِ وَاِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرٖينَ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[İbadete çalışın ve size rabbınızdan inzal olunan ahkâmın en güzeline ittibâ edin ki çok nefislerin «Allah'ın hakkında ve tâatında yapmış olduğum kusurlarım üzerine ey hüzn ü esefim gel! Za-

manım geldi, halbuki ben din-i İlâhîyi muhakkak istihzâ eder ol-dumdu» demeleri kerih olduğu için sizin ibadete sa'yiniz lâzımdır. İbadete sa'yedin ki siz de böyle diyen nefislerden olmayasınız.] Zira; nefsin böyle esefini izhâr etmesi kerahettir. Bu keraheti söylemezden evvel çaresine bakın.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *n e f i s* le murad; *âsilerin nefisleridir* ve *kesretine* işaret için *teksire* delâlet eden *tenvin* ile varid olmuştur. (يا حسرتا) *insanın kederli zamanında hüzün ve esefini izhar için söylediği sözdür.* (جنب الله) *Allah'ın tâatı ve hakkı demektir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Âsi olan nefisler isyanlarının cezasını görünce «Ben dini istihza eder olduğum halde Allah'ın hukukunda ve ibadetinde yaptığım kusurlarım üzerine gel ey benim hüzn ü esefim yanıma gel! Zamanın geldi» demeleri kerih olduğu için inzâl olunan kitabın güzeline ittibâ edin] demektir.

Azap nazil olduğunda asilerin söyliyecekleri sözleri; *üçtür :* *B i r i n c i s i ;* asî olan nefis, azab nazil olduğunda kusuruna nedametini izhar için şöyle demesidir ki «Taât-ı İlâhiyede, ibadât-ı sübhaniyede ve Kur'an'a ittibada vaki olan kusurlarım üzerine ey hüzün ve esefim bana gelin, toplanın yanıma! Ben Din-i İslâm'a inkiyad ve erbabına itaat etmediğim gibi Din-i İslâm'ı ve erbab-ı şeriatı istihzâ edenlerden oldumdu, şimdi ise cezasını görüyorum. Binaenaleyh; dünyada şeriatı ve erbabını istihza ettiğim zamanda nefsime arız olan sürur ve gururlarıma mukabil şimdi gördüğüm azap üzerine hüzün ve kederlerim, hasret ve vaveylâlarım gelin yanıma, ihata edin beni, çevirin etrafımı dertleşelim sizinle. Zira; başka çaremiz kalmadı» demekle hasretini izhar eder. Şu halde nefsin böyle demesine hacet kalmaksızın Allahü Tealâ'ya itaat ve Kur'an'a ittibâ etmek lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ âsilerin azab nazil olunca söyliyecekleri sözlerden ikincisini beyan etmek üzere :

أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللّٰهَ هَدٰينِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Yahut o asî olan nefis der ki «Allahü Tealâ eğer beni hidayette kılmış olsaydı elbette ben de müttakilerden olurdum.»]

Yani; o günahkâr olan nefis, nimet-i İlâhiyeden mahrum olarak azaba duçâr olduğunu görünce hasret ve nedamet izhar ederek «Eğer Allahü Tealâ sair evliyâsı gibi bana da tevbeyi tevfik ve beni hidayete irşad etmiş olsaydı ben de günahlardan içtinab eder ve evliya zümresinden olurdum. Lâkin hidayette kılmadığından eşkiyâ zümresinden oldum» demekle hasretini meydana koyar.

*
**

Vâcip Tealâ asilerin üçüncü sözlerini beyan etmek üzere:

أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Yahut o günahkâr olan nefis, azabı gördüğü zamanda der ki: «ah ne olaydı keşke benim için dünyaya bir kerre daha dönmek mümkün olaydı ben de erbab-ı ihsan zümresinden olaydım.»] İşte nefs-i âsiye böyle demekle kederini izhar eder.

Yani; günahkâr olan nefis kendine gelen azabı re'yel'ayn görünce kemal-i tehassürden temennî eder der ki «keşke benim için dünyaya bir daha rücu' etmek mümkün olsa da ben şartlarına riayet ederek ibadet etsem. Ve Resullerini tasdik eden erbab-ı ihsan zümresinden olsam». İşte böyle demekle günahlarına nedametini izhar eder. Şu temennî; muhal-i temennî kabilindendir. Çünkü; âhirete gidenin dünyaya gelmesi mümkün değildir, fakat muazzeb olan kimse azabın şiddetinden şaşırdığı için böyle temenniyâtta bulunur.

Hulâsa; âsi olan kimsenin azabı görünce kemal-i hasret ve nedametini izhar ve Allahü Tealâ'nın kendini hidayette kılmadığını beyanla itizar edeceği ve azabı gördüğünde dünyaya bir daha dönse erbabı ihsan zümresinden olacağından rücûunu temennî edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in azabı gördüklerinde söyliyecekleri sözlerini beyandan sonra ikinci sözlerini — «Allah Tealâ beni hidayette kılmış olsaydı ben de müttakîlerden olurdum» sözleridir — reddetmek üzere :

بَلٰى قَدْ جَٓاءَتْكَ اٰيَاتٖي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ seni hidayette kıldı, lâkin hidayeti kabul etmedin. Zira; seni irşad edip doğru yolu gösterecek benim âyetlerim geldi, sen o âyetleri tekzib ve âyetlerin ahkâmını kabulden istinkafla kendini büyük addettin. Binaenaleyh; sen kâfirler zümresinden oldun.] Çünkü batıla tebeiyyet ettin, hakkı ve hakikati setrederek zulm ü inad ve istikbarla bir takım ibadete lâyık olmadık putlara ibadet ettin. Şu halde ey asî! Sen «Allahü Tealâ beni hidayette kılmadı, kılsaydı ihtida ederdim» dediğin sözün ve bu itizarın merduddur.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (بلى) kelimesi *bundan evvelki âyette vaki nefy-i zımnîyi isbat içindir.* Çünkü; (لو ان الله هدى) âyetinde (لو) kelimesi *manâda nefiy ifade eder.* Zira; *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ beni hidayette kılsaydı ben de müttakilerden olurdum, lâkin hidayette kılmadı] demektir. İşte şu tefsir (بلى) kelimesini isbat etmiştir ki «Allahü Tealâ seni âyetleri inzaliyle hidayette kıldı velâkin ihtida etmedin» demektir. Yani «doğru yolu sana gösterdi, lâkin sen Allah'ın gösterdiği yola gitmedin. Binaenaleyh; kusur kendindedir» demek olur.

Vâcip Tealâ iman etmeyen ehli Cehennem'in Cehennem'e girdiklerinde söyliyecekleri sözleri beyandan sonra ehl-i Cehennem'in Cehennem'e girdikten sonra vaki olacak sıfatlarını beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ اَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Allahü Tealâ'ya iftira ve yalancılık edenlerin yüzlerini yevm-i kıyamette siyah görürsün. Cehennem'de mütekebbirler için hazırlanmış makam olmadı mı? Elbette oldu.]

[Yani; ey müminler! Siz bu dünyada kâfirlerin kibir ve gururlarına bakmayın. Zira; onlar Allahü Tealâ'ya veled ve şerik isnad etmek gibi birtakım yalan söylediklerinden ve lâyık olmadık sıfatlarla tavsif ettiklerinden yevm-i kıyamette sizden her biriniz onların yüzlerini siyahlanmış olarak görürsünüz. Çünkü; onlar narı cahimde yüzleri yanmış kömür gibidir. Binaenaleyh; siz onların dünyada kibir ve gururlarına bakarak hallerine teaccüb etmeyin. Zira; bunlar gibi mütekebbirler için Cehennem'de yer olmadı mı? Elbette oldu.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; bundan evvelki âyette vaki (واستكبرت) kavlini takrir ve tesbittir. Ru'yet ile murad; *gözüyle görmektir*. Çünkü; ehl-i Cennet ehl-i Cehennem'in ahvalini gözleriyle göreceklerdir. *Yüzlerinde olan karanlık* la murad; *ateşle yanmaktan hasıl olan siyahlık olduğu gibi kalplerinde olan cehlin zulumâtının yüzlerine vurmasıdır*. Bu kalp karanlığının yüzlere aksetmesi sair karanlıkların aksetmesi gibi değildir. Zira; sairlerin zevali mümkündür, lâkin kâfirlerin kalbinden yüzlerine akseden siyahlığın zevali mümkün değildir, ebediyen yüzleri siyah kalacaktır. Çünkü; ebedi azaba sebep olan; küfürden neş'et etmiştir. *Mütekebbir* ile murad; *itaat ve imandan, enbiyanın ve ehl-i hakkın kelâmını dinlemekten kibreden müfsitlerdir.*

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in hallerini beyandan sonra ehl-i imanın halâslarını beyan etmek üzere :

وَيُنَجِّي اللّٰهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ fevz ü felâhla şol kimseleri kurtarır ki onlar günahlarından sakındılar. Binaenaleyh; onlara asla kötülük dokunmaz ve mahzun da olmazlar.]

Yani; haram olan şeylerden sakınmakla Allahü Tealâ'ya ibadet ve Rasûl'üne itaat eden kullarını fevz ü felâha îsal eden tariklerle Allahü Tealâ onları azabtan kurtarır. Binaenaleyh; onlara yüzleri siyahlanmak ve Cehennem'de yanmak gibi kötü şey asla dokunmaz ve onlar mahzun da olmazlar. Zira; onların ittikaları sebebiyle hüzün verecek şeylerin kapıları kapanır, seadet kapıları açılır, onlar üzerine envai hayrat ve berekât dökülür. Şu halde hüzün verecek bir şeyi görmezler ki hüzün etsinler.

S û ' ; insanların sevmediği şeydir, bu cümleler ehl-i imanın necat bulmalarını tefsir ve necatın neticesini beyandır. *M e f â - z e ; saadet ve hayra vüsuldür ki muharremâttan içtinâb eden kimselere Allahü Tealâ dünyada vuku bulan ibadet ve taatları sebebiyle necat verir demektir.* «Müttakîlere kötülük isabet etmez, mahzun da olmazlar» cümleleri; bir suale cevaptır. Çünkü «Allahü Tealâ müttakîleri azabtan kurtaracak» denilince «Bu necatın keyfiyeti nasıl olacak?» diyerek varid olan suale cevap olarak «onlara kötülük dokunmaz, hüzün de görmezler» denilmiştir.

Hulasa; insanın korkulacak şeylerin cümlesinden salim ve ferağ-ı kalbe malik olması günahlardan ittikaya muhtaç olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ müttakilere necat vereceğini beyandan sonra necat vermeye kadir olduğunu da beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿٦٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ her şeyi yaratıcıdır. Kullarının necatını dahi yaratır ve her şey üzerine vekil ve mütevellidir.] Kullarının bilûmum işlerini hikmetine muvafık halkeder. Binaenaleyh; kullarını mazarrat verecek şeylerden muhafaza eden odur, onun gayrı muhafaza edecek yoktur.

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

[Göklerde ve yerde olan hazinelerin cümlesinin anahtarları Allahü Teâlâ'nın kabza-i kudretindedir.] Binaenaleyh; cümlesinde dilediği gibi tasarruf eder. Çünkü; her şeyin halikı olunca hazinelerin anahtarlarının ve müttakîlerin necatlarının dahi halikıdır.

Yani; Allahü Teâlâ kulunun imanını, küfrünü, itaat ve ma'siyetini halkeder lâkin cebirle değildir, belki abdin esbabına tevessül etmesiyle halkeder. Binaenaleyh; kâfirin küfrünü Allahü Teâlâ halkeder. Fakat abdin kisbiyledir cebirle değildir, Allahü Teâlâ her şey üzerine hâfızdır ve her şeyin tedbiri kendinindir. Zira; semavat ve arzı halik olunduğundan onların miftahı onun kudreti altındadır, kudretinden hariç bir şey yoktur.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Hz. Osman Rasulullah'dan mekâlîdin manâsını sual eder. Rasulullah (S.A.) efendimiz de «mekâlîdin tefsiri :

لااله الاالله والله اكبر سبحان‌الله وبحمده استغفرالله ولاحول ولاقوة الابالله هوالاول

والاخر والظاهر والباطن بيده الخير ويحيي ويميت وهو على كل شيءٍ قدير

kelimât-ı tayyibesidir» buyurduğu mervidir ki bu kelimât Allahü Teâlâ içindir. Bunlarla Allahü Teâlâ'ya tevhid ve tazîm olunur, bu kelimât semâvât ve arzda olan enva-ı hayratın miftahıdır. Binaenaleyh; her kim ki bu kelimâta devam ederse semâvât ve arzın hayratından kendine isabet eder demektir.

*
* *

Vâcip Teâlâ cümle mahlukâtın halikı olduğunu beyandan sonra bu âyât-ı beyyinâta iman etmeyenlerin zararlarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٣﴾ قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ
تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'ın âyetlerine küfrettiler. Onlar ancak dünyada ve âhirette zarar edicilerdir. Ya Ekrem-er Rusül! Sen o kâfirlere de ki «ey cahiller! Vahdaniyet-i İlâhiye'ye delâlet eden delilleri gördükten sonra Allah'ın gayrı bir takım aciz putlara benim ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?»]

Yani; Allah'ın vahdaniyetine delâlet eden âyetlere küfredip vahdaniyeti tasdik etmeyen kâfirler ancak zarar görücülerdir, husran, kemaliyle o kâfirlere münhasırdır. Çünkü; müminler için elbette rahmet-i İlâhiyeden nasib vardır. Bu ayât-ı beyyinâtı inkâr eden kâfirlere ey Habibim! Sen de ki «Ey cahil kâfirler! Sizin irtikâb ettiğiniz cinayeti ben mi irtikâbedeyim? Bu kadar âfâkî ve enfüsî delilleri müşahade ettikten sonra Allah'a ibadeti terkle Allah'ın gayrıya mı ibadet etmemi emredersiniz?»

Kâfirlerin, vahdaniyetin delillerini tedkikten temerrut ettiklerine işaret için cehaletle zemmolunmuşlardır. Çünkü; Allahü Teâlâ'nın her şeyin halikı, semâvât ve arzın anahtarları yed-i kudretinde olduğunu bildikten sonra bir takım aciz ve cansız putlara ibadet cehaletten başka bir şey değildir. Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran kâfirlerin, babalarının dinine Resulüllah'ın riayet etmesine karşılık onlar da Resulüllah'ın dinine riayet edeceklerini teklif etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ âyât-ı İlâhiyeye küfredenlerin dünya ve âhirette zarar göreceklerini beyandan sonra küfrün gayet çirkin olduğunu ve küfr üzere devam edenlerin rahmeti İlâhiye'den elbette mahrum olacaklarını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ
وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Zatı ülûhiyetime yemin ederim ki ya Ekrem-er Rusül! Sana ve senden evvel geçenlere bir kelime vahyolundu ki muhakkak o kelime de şudur : Eğer sen şirkedersen elbette amelin habt yani mahvolur faydasını görmezsin ve elbette sen zarar ediciler zümresinden olursun.]

Yani; ey Habibim! Allahü Tealâ hakkı için sana ve senden evvel ba'solunan enbiyâ-yı kirama vahyolunup denildi ki «eğer sen bilfarz vettakdir Allahü Tealâ'ya şirkedersen senin kemal-i ihlâsla işlediğin amellerin mahvolur ve elbette zarar edicilerden olursun. Zira; şirk sebebiyle amellerin zayi olunca zarardan başka bir şey kalmaz. Çünkü; o amelden menfeat beklerken bilkülliye yok olmak elbette zarardan başka bir şey değildir».

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Resûlüllah'tan vesair enbiya-yı kiramdan şirkin vaki olması muhaldir. Zira; enbiya-yı kiram masum oldukları cihetle onlardan şirkin suduru vuku bulmıyacağına ilm-i İlâhî lâhik olduğundan onlardan küfrün sadır olması muhaldir. Şu halde âyetin manâsı; muhal olan şeyi farz kabilindendir. Yani «Enbiyanın indallah dereceleri pek alî ve yüksek olduğu halde böyle fena bir amelin onlardan suduru farzolunsa bile onların zarar göreceği ve amellerinin mahvolacağı muhakkak olunca kâfirlerden vesair nâsdan suduru bütün bütün helâklerine sebep olacağı evleviyetle sabit olur» demektir. Şu halde âyet; kâfirlere tarizdir. Yani «Enbiyanın bu kadar makbul ve merğub kimseler oldukları halde sizin muttasıf olduğunuz küfür onların amellerini ibtal eder derecede fenâ olunca siz mertebe ve meziyyetten arî kimseler olduğunuz halde sizin irtikabettiğiniz şirkle haliniz ne olur hiç düşünmez misiniz?» demektir.

Bu âyette enbiyadan şirkin sadır olması muhal olduğu halde kaziyye-i şartiyye sahihtir. Çünkü; kaziyye-i şartiyyenin sıhhatı

eczalarının sıhhatını icabetmez, «eğer senden şirk sadır olursa amelin habtolur» demek doğrudur, lâkin cüz'-ü evvel olan şirkin suduru ve cüz'-ü sanî olan amelin habtolunması her ikisi de batıldır. Şu halde tarafları batıl ve belki muhal olduğu halde kaziyye-i şartiyye sadıktır.

Hulasa; şirk o kadar fena bir şey ki farz-ı muhal olarak enbiyada bile vaki olsa onların amellerini ibtal eder. Binaenaleyh; şirkten herkesin her zaman ihtiraz etmesi ehemm ve elzemdir. Çünkü; dünyada ve âhirette felâkete sebebtir.

بَلِ اللّٰهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٦﴾

[Şirketme, belki Allahü Tealâ'ya ibadet et.] Allah'ın gayrıya iltifat etme. Zira; ancak ibadete lâyık ve müstehak odur, onun gayrı ibadete müstehak yoktur. **[Ve sen şükredicilerden ol.]** Çünkü; Allah'ın nimetini mahalline sarfla nimete şükredenler Allah'ın halis kullarıdır.

Yani; ey Nebiyyi Zişân! Küffâr-ı Kureyş'in sana teklif ettikleri şirke iltifat etme, belki ezher cihet ibadete lâyık olan Allahü Tealâ'ya ibadet et. Zira; zatında, sıfatında ve ef'âlinde şerik ve naziri olmadığından her cihetten ibadete müstehak ancak Vâcip Tealâ'dır. Binaenaleyh; her kulun ibadetini Allahü Tealâ'ya hasretmesi lâzımdır. O halde ibadetini Allah'a hasretmekle şakirler zümresinden ol ki nimetin tezâyüd etsin. Bu emir; zahirde Resulüllah'a ise de hakikatte ümmetine talimdir. Çünkü; Resulüllah'ın ibadetini Cenab-ı Hakka hasrettiği ve şakirîn zümresinden olduğu malûmdur. Binaenaleyh; bu emir; hakikatte ümmetine emirdir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin irtikab ettikleri şirkin batıl olduğunu beyandan sonra şirki irtikâblarının sebebini beyan etmek üzere :

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ

buyuruyor.

[Halbuki o kâfirler Cenab-ı Hakka lâyıkı ile tazim edip kadrini takdir edemediler.] Çünkü; azamet-i İlâhiyeyi lâyıkıyla takdir etmiş ve kendi vücutlarında olan sanayi-i garibeye bakarak Vâcip Tealâ'nın kadrini bilmiş olsalardı Allahü Tealâ'ya şirketmezlerdi, halbuki şirkettiler. Şu halde azamet-i İlâhiyeyi takdir edemediler.

وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوٰاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ
سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾

[Yevmi kıyamette arzın cemisini kabzederim, semâvât kudret-i İlâhiyeyle dürülür, bükülür muattal olur. Allahü Tealâ cemi nekaaisten münezzeh ve müberrâdır, müşriklerin şirkettikleri şeylerin cümlesinden zat-ı ulûhiyet âlî oldu.] Bu âyet-i celile; azamet-i İlâhiyeyi beyan için varid olmuştur. Yani «Yevm-i kıyamette kemâl-i azamet ve kudretimle yer yüzünü kabzederim, yedi kat gökler kudret-i İlâhiyeyle dürülür ve ef'âl ü harekâttan sakıt olur. Zira; muktazıyâtının cümlesi muattal olduğundan ezelen ademden ibaret olduğu gibi ebeden dahi ademe ser çeker gider ve kâfirlerin şirkettikleri şeylerin cümlesinden zat-ı ulûhiyet âlî oldu.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hakkın azamet ve kudretine nisbetle ukûl ve evhamın hayrette kaldığı pek büyük işler gayet kolaydır. Binaenaleyh; gerek âlem-i ulvî olan gökleri, gerek âlem-i süflî olan yerleri bir anda tahrib eder ve yevm-i kıyamette bu tahribatın vuku bulacağına âyet delâlet eder.

(قبضته) *K a b ı z ; bir şeyi elinin ve avucunun içine almaktır.* (يمينه) *Y e m î n ; sağ el manâsınadır.* Ancak bu manâlar âlet-i carihadan ibaret olup Allahü Tealâ ise âlet-i carihadan münezzeh olduğundan Vâcip Tealâ hakkında bunların manâ-yı lüğavileri muhaldir. Binaenaleyh; gerek kabız ve gerek yemîn *Vâcip Tealâ'nın kudretinden kinayedir.* Yani «sağ eliyle avucunun içine alınan bir şey nasıl hakîr ve zelil olursa yerler ve gökler bu kadar azametleriyle beraber Cenab-ı Hakkın kudretine nisbetle bunlar da avuç içine alınan şey gibi hakir ve zeliller» demektir. Gerek kabız, gerek yemîn eslâf-ı kiram indinde Vâcip Tealâ'nın sıfâtın-

dandır, amma keyfiyeti tayin bizim için müşkül olduğundan bu sıfatların keyfiyetinden bahsetmek lâzım değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ azamet ve kudretine delâlet eden ef'âl-i acîbesinden bazılarını beyandan sonra baz-ı aharı beyan etmek üzere :

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ

buyuruyor.

[İsrafil (A.S.) tarafından sur'a üfürülünce yerde ve göklerde olan ruh sahibi cümle mahlukât helâk olur. Ancak Allahü Tealâ'nın helâkini murad etmediği kimseler helâkten müstesnâ olurlar.]

Yani; dünyanın ömrü nihayet bulup mamuriyetine dair imdad-ı İlâhî kesilince taraf-ı İlâhîden varid olan emir üzerine emanetleri mahallerine red için İsrafil (A.S.) tarafından Sûr'a üfürülünce âlem-i ulvî ve âlem-i süflîde olan bütün zîruh saday-ı Sûr'un dehşetinden helâk olur, ancak Allahü Tealâ'nın helâkini murad etmediği dört melek helâk olmazlar. Binaenaleyh; Cebrail, Mikâil, İsrafil ve Azrail (A.S.) biraz müddet berhayat olarak kaldıktan sonra evvelâ Mikâil sonra İsrafil ondan sonra Cebrail ve onun arkasından Azrail'in vefat edecekleri İbn-i Abbas hazretlerinden mervidir.

Bu âyette *helâkten müstesna olanlar* hakkında *şühedâ-yı kirâm* yahut *hûriler veya Arş-ı A'zam ve Kürsi'de olan melekler* olduğuna dair rivayetler mevcut ise de bu zevatın kimlerden ibaret olduğu hakkında delil-i kat'î olmadığından bizim için bunları tayin hususunda i'mâl-i fikir etmeye hacet yoktur. Yalnız evvelce zikrolunan dört melek olduğuna dair varid olan rivayet diğer rivayetlerden kuvvetlidir.

*
* *

Vâcip Tealâ ikinci Sûr'un üfürülmesini beyan etmek üzere :

ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنظُرُونَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[İbtidâen Sûr'a bir kerre üfürüldükten sonra onları kabirden kaldırmak için ikinci merrede tekrar Sûr'a üfürülür. Bir de görülür ki cümle insanlar kendilerini ayak üzerinde nazar eder görürler.] Mebhût ve hayran olarak kabirlerinden kalkmışlar bir büyük sahra içinde kendilerini bulur ve yekdiğerlerine nazar ederler.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran evvelki Sûr ile ikinci Sûr arasında kırk sene veyahut kırk gün olduğu mervidir. İkinci Sûr akîbinde teehhur etmeksizin derhal insanların kabirlerinden kalkacaklarına işaret için *bilâ teehhur vukua* delâlet eden *fâ* lâfzı varid olmuştur. Nazarları; nazar-ı hayrettir. Çünkü; ansızın kabirden kalkıvermeleri kendilerine hayret ve dehşet vermesine binaen etrafa kemal-i hayretle bakacaklarına işaret için nazar edecekleri açıktan beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Sûr'un üfürüleceğini ve insanların kabirlerinden kalkacaklarını beyandan sonra o zamanda vaki olacak ahvali beyan etmek üzere :

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ
بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Arz-ı kıyamet Rabbısının nuruyla zıyalanır, herkesin defter-i â'mâli kendi önüne konur, enbiyâ-yı izâm ve şühedâ-yı kirâm getirilir, taraf-ı İlâhîden kulları arasında hakkâniyetle hükmolunur. Halbuki kullar zulmolunmazlar.]

Yani; yevm-i kıyamette bütün zıya veren ecrâm mahvolup ziyaları kalmayınca nur-u İlâhîden başka zıya verecek bir şey olmadığından arz-ı mahşer ve arsa-i kıyamet Allahü Tealâ'nın nuruyla nurlanır, zıyasıyla zıyalanır, o zamanda herkesin defter-i â'mâli kendi önüne konur ve defteri mucibince muhasebe olunur ve herkes defteri muktezası ceza görür, o günde enbiya ve şühedâ arsa-i mahşere getirilir. Enbiya ümmetlerine, şühedâ akraba ve ahbablarına şehadet ederler, herkesin defter-i âmâli getirilip enbiya ve şühedâ şehadet edince ibâd arasında hakla hükmolunur, ehl-i Cennet Cennet'e, ehl-i Cehennem Cehennem'e hükm-ü İlâhî icabı giderler, hiç kimsenin bir şey demeye salâhiyeti olamaz. Çünkü; hükm-ü İlâhî'nin hak olduğunu herkes bildiğinden i'tiraza mecâl olmaz. Halbuki ibâd bu hükümle asla zulmolunmazlar. Zira; herkesin sevabından bir zerresi noksan olmadığı gibi günah-ı üzerine dahi bir zerre ziyade kılınmaz, her şahsın ameli ne ise cezası da odur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *a r z* la murad; kıyamette *nâsın cemolması için halkolunacak arz-ı mahşerdir,* yoksa şu içinde bulunduğumuz arz-ı dünya değildir. *K i t a p* la murad; *herkesin defter-i â'mâlidir* veyahut *Levh-i Mahfuz'dur.* Çünkü; Levh-i Mahfuz'da hata, savap, küçük, büyük bilcümle insanların amelleri yazılıdır. Enbiya-yı izâm ümmetlerine şehadet için getirilir. *Ş ü h e d â* ile murad; *Fî sebilillâh şehit olanlardır* veyahut *ümmet-i Muhammeddir.* Çünkü; ümmet-i Muhammed Kur'an'da gördükleri veçhile enbiya-yı sairnein şeriatlarını ümmetlerine tebliğ ettiklerine şehadet edeceklerdir. *N u r - ı İ l â h î* ile murad; *dar-ı âhireti tenvîr için Allahü Tealâ'nın âhirete mahsus halkettiği nur* veyahut *nur-u adalettir.*

***

Vâcip Tealâ herkesin beyninde adaletle hükmolunacağını ve hiç bir kimseye zulmolunmıyacağını beyandan sonra zulmolunmamanın neticesini beyan etmek üzere :

وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ۝

buyuruyor.

[Her nefis amelinin cezasını alır, asla noksan olmaz. Halbuki Allahü Tealâ onların işledikleri işlerini herkesten ziyade bilir.] Binaenaleyh; herkesin amelinin cezasını tamamiyle verir. Çünkü; herkesin küçük ve büyük bilcümle amelini bildiği için her şahıs tamamen hakkını istifa eder, asla noksan olmaz, hükm-ü İlâhî; vaki nefsel'emre mutabık olur.

***

Vâcip Tealâ kıyametin vukuunu, kıyametten sonra vaki olacak muhakemâtı, her nefsin amelinin cezasını göreciğini beyandan sonra cezanın mahalli olan Cennet ve Cehenneme nâsın sevkolunacağını beyan etmek üzere :

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar hakdan i'râzla kâfir oldular. Onlar fırka fırka Cehennem'in tabakalarına sevkolunurlar, hatta Cehennem'e geldiklerinde Cehennem'in kapıları açılır, herkes kendi için hazırlanmış olan tabakaya girince Cehennem'in hazinedârları sual ederek derler ki «Size kendi cinsinizden resûller gelmedi mi, o resûller sizin üzerinize Rabbınızın âyetlerini tilâvet eder ve sizi bu gününüzle korkutur oldukları halde gelmediler mi?»] Cehennem'e müekkel zebâniler böyle demekle ehl-i Cehennem'i rezil ve rüsvâ ederler. Çünkü bu sual; ehl-i Cehennem'i tekdir içindir.

Ehl-i Cehennem'i sevkin şiddetine ve behâyimin sevkine müşabih bir sevk olduğuna işaret için *sevk* kelimesi varid olmuştur. Çünkü; ehl-i nâr olduklarından tahkire ve şiddetle sevkolunmaya şayandırlar. Cehennem'in kapıları bunlar gelinceye kadar kapalı olup bunlar geldiklerinde açılacağına âyet delâlet eder.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; bundan evvelki

âyette beyan olunan *tevfiyeyi* yani her nefis amelinin mukabilini tamamiyle alacağını *tafsîl ve onun keyfiyetini beyandır.* Ehl-i küfür dalâlet-i şerârda müteferrik olduklarından Cehennem'e herkesin dalâlette müşterek oldukları kimselerle cemaat cemaat olarak gidecekleri beyan olunmuş ve Cehennem'e gidenlerin bir takım âh ü eninler ve bağrışıp çağrışmalarla gideceklerine işaret için *sadâ* manasını müş'ir olan (زمرا) varid olmuştur. Çünkü (زمرا) *zümrenin cemiidir ve fırka manâsınadır, savt* manâsına olan (زمرا) kelimesinden müştak olduğu için «savt ve sadalı yani ağlaşarak ve çağrışarak ve gürültülü fırkalar olarak Cehenneme sevkolunurlar» demektir.

***

Vâcip Tealâ Cehennem kapısına gelen ehl-i Cehennem'e hazinedarlar tarafından tekdir suretiyle «Size Resuller gelmedi mi, size bu günü haber verip korkutmadılar mı?» diye vaki olacak suali beyandan sonra ehl-i Cehennem'in verecekleri cevabı beyan etmek üzere :

قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾ قِيلَ ادْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾

buyuruyor.

[Cehnenem'in memurlarına cevap olarak ehl-i Cehennem derler ki «Bize Rabbımızın âyetlerini tilâvet eder resûller geldi, bu güne mülâkatla bizi korkuttular, lâkin kelime-i azab kâfirler üzerine vâcip olduğundan bizim üzerimize azab vâcip oldu» demekle izhar-ı esef ederler ve hazene-i Cehennem tarafından onlara «Ebeden Cehennem'de kalıcı olduğunuz halde Cehennem'in kapılarından girin» denir. Binaenaleyh; hakkı kabulden i'raz ve tekebbür eden mütekebbirlerin makamı olan Cehennem ne kötü mahal oldu.]

Bu âyette azabın illeti ve sebebi *küfür* olduğuna işaret için

ism-i zamir mevkiinde *ism-i zahir* olarak (الكافرين) lâfzı varid olmuştur. Çünkü (على الكافرين) yerinde (علينا) varid olsa, olabilirdi, lâkin azabın illeti küfrolduğuna işaret olmazdı. Çünkü müştak olan *kâfirîn* lâfzı üzere azabın vâcip olması hükmünün talîk olunması; me'haz-ı iştikak olan küfrün azaba illet olmasını icabeder.

Bu âyette her zümrenin ayrı ayrı kapılardan gireceklerine delâlet vardır. Çünkü; bir cemî lâfzı diğer cemi lâfzına tekâbül ederse âhâd'ın âhâda inkisâm etmesi kavaid-i arabiyye iktizasındandır. Bu âyette ise (ادخلوا) cem'i (ابواب) cemine mukabil kılınmıştır. Binaenaleyh; her fırkanın ayrı ayrı kapılardan gireceğine delâlet eder, hikmet de bunu muktazîdir. Çünkü; her fırkanın günahı ve dalâleti ayrıdır. Şu halde her fırkanın kendi günahının cezası için tayin olunan tabaka-i nara dahil olması, o tabakanın kapısından girmesi emr-i tabiidir.

Ashabı cinayetin Cehennem'de makamları ayrı ayrı olduğuna dünya hapishaneleri de birer misal ve nümunedir. Zira; her cânînin o cinâyet sahiplerinin bulunması için tahsis olunan koğuşta kalması âdettir ve adaletin iktizası da budur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in Cehennem'e sevkolunmalarını beyandan sonra ehl-i Cennet'in sevkolunacaklarını beyan etmek üzere :

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا
وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Fırka fırka sevkolunur Cennet'e şol kimseler ki onlar Rablarından korktular ve günahlardan kaçtılar, hatta onlar Cennet'e gelip Cennet'in kapıları açıldığında Cennet'in hazinedârları ehl-i

Cennet'e «Selâmet sizin üzerinizedir, envaı günahlardan ve günahların icabettiği fenalıklardan tahir oldunuz. Binaenaleyh; ebeden Cennette kalıcı olduğunuz halde girin Cennet'e» dediklerinde onlara orada vuku bulacak ikramın lisanla tabiri mümkün olamaz.]

Yani; mehârimden emr-i İlâhî ve nehy-i sübhanî vechüzere içtinâb eden kimseler enva-ı lezzât-ı ruhaniyyenin feyezânı için hazırlanan Cennet'e fırka fırka olarak sevkolundular ve kemal-i sürur üzere Cennet'in kapısına geldiklerinde inayet-i İlâhiyeyle Cennetin kapıları açılır, herkes amellerine göre derecelerinin kapılarından girerler. Çünkü; herkesin ameline göre sevap verileceğinden elbette dereceler birbirinden farklıdır, Cennet'in hazinedarları ehl-i Cennet'e tazim ve tekrim için merhaba makamında (سلام عليكم) cümleleriyle taltif ederler, hal ve hatırlarını sual ile beraber bilcümle mekârihten selâmet üzere olup korktuklarından, kurtulduklarını, cemi maâsîden ve tabâyi-i behîmîyeden temizlendiklerini beyanla tebşir ederler ve bu tebşirâta şayandırlar. Çünkü; dar-ı imtihan olan dünyada şehevât-ı hayvaniyeden tecerrüt ve nüfus-u habîseye ârız olan me'lûfât-ı tabiiyyeden ittikâ edip nefislerini esirgedikleri için her tekâliften vâreste ve her habâisten âzâde olarak muhalled oldukları halde Cennet'te kalacaklardır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in Cennet'e girdiklerini beyandan sonra kendilerinden sadır olacak kelimât-ı tayyibeyi beyan etmek üzere :

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet nail oldukları nimetlerin şükrünü edâya sür'at eder ve derler ki «Her medh ü senâ ve şükür şol Allahü Tealâ'ya mahsustur ki o Allahü Tealâ âhirete müteallik itikadımızdan bize her ne vaad ettiyse o vadini bize tasdik etti, taraf-ı İlâhîden gön-

derilen resullerin bize haber verdiği Cennet'in arzına bizi varis kıldı, biz Cennet'ten dilediğimiz yerde mekân ittihaz ederiz» demekle nimetin şükrünü edâ ve izhâr-ı şadümânî ederler.]

Yani; ehl-i Cennet Cennet'e girince vadinde sadık olan Allahü Tealâ'ya hamd ü senâ ederler. Çünkü; tekâlîf içinden itikâdiyât, zikrullah ve nımete şükür âhirette bakidir. Binaenaleyh; ehl-i Cennet gördükleri nimetlere mukabil şükrederler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette ehl-i imanın Cennet'e varis olacakları beyan olunmuştur. Zira; *Cennet evvelâ Hz. Âdem'e teslim olunup ba'dheû evlâdı girince keenne pederleri Hz. Âdem'den irsen intikal etmiş gibi olduğu cihetle* «Cenab-ı Hak bizi varis kıldı» diyeceklerdir. *Yahut amelleri Cennet'in derecelerine nail olmalarını irâs ettiğinden* irs denilmiştir. Yahut *irs tarikıyla insana intikal eden mülkte münazaasız tasarruf ettiği gibi Cennet'te dahi münazaasız tasarruf edeceklerine binaen* irs denilmiştir. Yahut *ehl-i Cennet kâfirlerin Cennet'te olan makamlarına varis olduklarından ehl-i Cennet'in nail olacakları mekânın bazısına* irs denilmiştir.

Ehl-i Cennet istedikleri mahalde konak ittihaz ederek istirahat ettiklerini beyan ederler, herkese verilen Cennet kâfi olduğundan âharın Cennet'ine ihtiyacı olmadığı cihetle hiç birinin diğerinin mülkünde gözü olmaz. Binaenaleyh; ehl-i Cennet'te asla haset bulunmaz, hukemâ-yı İslâmın beyanlarına nazaran cismanî olan Cennet'te asla iştirak olmaz, ama ruhanî olan Cennet'te birine hasıl olan lezzet-i ruhânînin diğerine dahi hasıl olmasında bir mani yoktur.

فَنِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ ۝

[Amel eden kimselerin ecirleri olan Cennet ne güzel oldu.]

Yani; ehl-i Cennet Cennet'e girip enva-ı nimetlere nail olunca taraf-ı İlâhîden «Amel edenlerin ecirleri ne güzel oldu» denilir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in hallerini beyandan sonra meleklerin hallerini beyan etmek üzere :

وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَآفِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْۚ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[Ehl-i nâr nârda ve ehl-i Cennet Cennet'te karar ettikten sonra Arş-ı Âlâ etrafında melekler saf bağlamış ve halka olarak Rabbılarının hamdine tesbih eder oldukları halde sen görürsün ve Allahü Tealâ tarafından beyinlerinde hakla hükmolunur ve bu hüküm üzerine «Alemlerin Rabbısı olan Allahü Teââl'ya mahsustur hamd ü senâ» denir.]

Yani; ehl-i Cennet Cennet'te telezzüzât-ı ruhâniye ve cismaniyeyle meşgul oldukları zamanda melekler de Arş-ı Âlâ'nın etrafında Cenab-ı Hakkı lâyık olmadık sıfatlardan tenzih ve medh ü senâ ile iştiğal ederler.

Bu âyette beyan olunan hamd ü senânın müminler veya melekler tarafından olduğunda ihtilâf varsa da âyet-i celile meleklerin evsafını beyan hakkında olduğuna nazaran bu hamdin dahi onların hamdi olması âyetin sevkine daha ziyade muvafıktır.

***

SURE-İ MÜ'MİN

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir, ancak iki âyeti Medine'de nazil olmuştur. Seksen beş âyeti camîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ ﴿٢﴾

[Şu sûre her şeye galip kudret-i kâmile ve her şeyi bilir ilm-i tâm sahibi olan Allahü Tealâ tarafından nazil olmuş bir kitab-ı celilüşşandır.]

(حم) *hâ; Resulullah'ın vahy-i İlâhîyi hamil olup ve himaye ettiğine işarettir. Mîm; mâsivaullahı kalbinden mahv ü izalesine işarettir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey vahyin hamili ve hamisi ve kalp levhasından mâsivallâhi mahv u izale edici olan Resûlüm! İşte şu sûre-i celile; senin işini takviye ve şanını terfi için galib, kâhir ve ilmi her şeye şamil olan Allahü Tealâ tarafından sana inzal olunan kitapların âyetleridir.] demektir. Kitabın gayet muhkem, âyetlerinin gayet metîn ve ahkâmının gayet rasîn olduğuna işaret için esmâ-i hüsnânın en büyüğü olan *lâfza-i celâl* varid olmuştur. Çünkü lâfza-i celâl; manâsı itibariyle esmâullah'ın ve sıfât-ı İlâhîyenin cümlesini camî ve manâlarına şamildir. Allahü Tealâ'nın herkese ve her şeye kaadir olduğuna işaret için *galib, kaahir ve ulu* manâsına olan *aziz* ism-i şerifi ve cümle malûmata ilmi şamil ve kullarının ahvaline tamamiyle muttalî olduğuna işaret için *mübaleğayla ilim* manâsını ifade eden *alîm* ism-i şerifi varid olmuştur. İşte şu isimlerin cümlesi kitabın her şeye şamil ve ahkâmı her şeyi camî olup ibâdın seâdetini kâfil bir kitab-ı celîlül-

kadr olduğuna işarettir. Şu halde Kur'an'ın ahkâmı şek ve tahmin şaibesinden ârîdir, cemî mefâsit ve mazarratın ahkâmını lâyık olduğu veçhile cami olduğundan bu kitapla amel eden kimsenin enva-ı seadete nail olacağında şüphe yoktur.

Vâcip Tealâ cümle malumâta âlim ve bilûmum mevcudâta galip olunca ibad hakkında mesalih ve mefasit cihetlerini bildiğinden ef'âl-i İlâhîye aynı hikmettir. Binaenaleyh; Kur'an'ın da aynı hikmet olduğuna işaret için taraf-ı İlâhî'den tenzil olunmuş bir kitap olduğu beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ bu sûrenin kendi tarafından inzal olunduğunu beyandan sonra zat-ı ulûhiyetini kullarını terğib, tehdit ve vaad ü vaîdini müş'ir olan sıfatlariyle tavsif etmek üzere :

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ ③

buyuruyor.

[Allahü Tealâ günahları setredici, tevbeyi kabul ve âsilere şiddetli azabedici ve itaat edenlere fazl u in'âm sahibidir. Çünkü; O'nun gayrı mabudün bilhak yok, ancak O vardır. Binaenaleyh herkesin mercii; ancak O'nun huzur-u manevisidir.]

Yani; Cenab-ı Hak insanın günahlarını sağîre olsun kebîre olsun mağfiret edicidir, günahını itiraf ederek dergâh-ı ulûhiyetine ihlâs üzere tevbeyle rücû' edenlerin tevbelerini kabul eder, tevbe etmeyip günah üzere devam edenlere azabı şiddetlidir, asilerin isyanından, muvahhidlerin tevhidinden ğaniyy-i mutlaktır ve itaat eden kullarına bol bol in'âm sahibidir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyet; tevbe etmeksizin günah-ı kebîrenin mağfiret olunması caiz olduğuna delâlet eder. Zira; *zenb* lâfzı mutlaktır ki kebire ve sağire günahların cümlesine şâmildir. Mutlaka mağfiret edici olduğu zikrolunduktan sonra tevbeyi kabul edeceği de ayrıca zikrolunması bu manâyı teyid eder. Çünkü; *m a ğ f i r e t* le muradın tevbe edilen günahı

mağfiret olmuş olsaydı âyette faydasız tekrar olmak lâzımgelirdi. Bu ise batıldır. Binaenaleyh; Fırak-ı dâlleden Mutezile'nin «Günahın mağfiret olunmasında tevbe şarttır, tevbesiz günah mağfiret olunmaz» demeleri merduttur. Zira; tevbeye mukarin olmayan günahın affı caiz olduğuna bu âyet ve bu âyetin emsali bir çok âyetler delâlet eder.

Tevbenin kabulü fazl u ihsan tarikıyla olup Allahü Tealâ üzerine kabulü vâcip olmadığına işaret için âyette tevbenin kabulü makam-ı medihte zikrolunmuştur. Eğer tevbenin kabulü vâcip olaydı medihte bir manâ olmazdı. Zira; vâcip olan bir şeyi edâ etmek medhi icabetmez.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; rahmet-i İlâhiyenin azab üzerine tercihine delâlet eder. Zira âyette zikrolunan evsaf-ı İlâhiyeden üçü rahmete, yalnız biri azaba delâlet eder. Çünkü; âyette Vâcip Tealâ'nın in'âm sahibi olduğu mutlak zikrolunduğundan in'amdan evvel zikrolunan ikaabı terke mahmuldür. Binaenaleyh; Allahü Tealü'nın bazı günahkârların günahlarını tevbe etmeksizin affedeceğine delâlet eder. Allahü Tealâ şu sıfatlarla muttasıf olduğunu vahid-i hakiki ve mabudün bilhak olmasıyla ispat etmiştir. «Allahü Tealâ şu sıfatlarla muttasıftır. Zira; mabudün bilhaktır. Her kimse mabudün bilhak ola, elbette şu sıfatlarla muttasıf olur» demektir. Abdin her azasiyle canib-i hakka teveccüh etmesi lâzımdır. Zira; herkesin mercii O'nun huzur-ı mânevisidir.

Hulasa; Allahü Tealâ'nın günahları mağfiret ve tevbeyi kabul edeceği, âsilere azabının şiddetli olduğu, istediği kuluna in'âm sahibi olup ibadete lâyık kendisinden başka kimsenin bulunmadığı ve cümlenin âkıbet varacağı ancak O'nun huzur-u manevisi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın, bilhassa bu sûrenin âyetlerinin taraf-ı İlâhisinden inzal olunduğunu beyandan sonra Kur'an'ın âyetlerinde mücadele edenlerin ahvalini beyan etmek üzere :

مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا

buyuruyor.

[Allah'ın âyetlerinde münazaa etmez, ancak şol kimseler münazaa ederler ki onlar kâfir oldular.]

Yani; Kur'an'ın hak olduğunda münazaa ve mücadele suretiyle itiraz etmez, ancak şol kimseler itiraz ederler ki, onlar şehevât-ı nefsaniyelerine tebaiyetle hakkı örterek Kur'an'a «Sihir ve yalandır» demekle itiraz ettiler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile mücadele; *iki kimse arasında vuku bulan kavga ve çekişmedir.* Bu âyette *m ü c a d e l e* yle murad; *batılı terviç ve hakkı ibtal için vuku bulan mücadeledir.* Çünkü mücadele; *ikidir : B i r i n c i s i ; Kur'an'ın müşkilâtını halletmek mühmelâtını keşf ü izah, mücmelâtını tafsil eylemek ve hak yollarını aramak ve hakkaniyeti istinbâtla ehl-i batılın itirazlarını red ve def'etmek suretiyle vuku bulan mücadeledir,* bu misilli mücadele de aynı ibadettir. *İ k i n c i s i ; Kur'an'ı inkâr suretiyle sihirdir, şiirdir veya kâhin sözüdür diye vuku bulan mücadeledir.* Bu nevi mücadele aynı küfür olduğu cihetle batıldır ve küfrolduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak mücadele edenlerin küfürlerini tasrih buyurmuştur. Âyette mücâdeleyle murad da *ikincisidir.* Kur'an'da batıl üzere mücadelenin küfür olduğunu Resulullah (المراء في القرآن كفر) kavl-i şerifiyle beyan buyurmuştur ki «Kur'an'da acılık ve kavga etmek küfürdür» demek olur. Resulullah'ın «Sizden evvel helâk olan ümmetler kendi kitaplarında mücadele sebebiyle helâk oldular» buyurduğu da mervidir.

Kur'an'ın âyetlerinin bazısı bazısını tasdik eder. Şu halde bazısını bazı diğeri ile tekzib caiz olamaz. Binaenaleyh ümmet-i Muhammed için vazife; Kitabullah'dan bildiğini söylemek ve bilmediğini bilenlere tefviz etmek ve Kur'an'da bilmeyerek haksız yere mücadele etmemektir. Çünkü; Kur'an'ı inkâr tarikıyla Kur'an'da mücadelenin küfür olduğuna bu âyet delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'an'da bigayrı hakkın mücadele edenlerin küfürlerini beyandan sonra onların dünyaca ellerinde bulunan dünya müzahrafâtının ehemmiyeti olmadığını beyan etmek üzere :

فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ ۝

buyuruyor.

[Onların beldeleri dolaşıp bir beldeden diğer beldeye gidip gelmeleri seni mağrur kılmasın.]

Yani; Kur'an'da haksız olarak mücadele edenlerin küfürleri beyan olununca müşriklerin yaz aylarında Şam cihetlerine, kış aylarında Yemen cihetlerine gidip gelmekle ticaretleri ve ellerinde bulunan malları ve bedenlerinin sıhhatı ile seyr ü seferleri ve geşt ü güzar etmeleri ya Ekrem-er Rusül! Seni mağrur etmesin. Zira; bizim onlara müsaademiz onlar haklarında nimet değildir, belki aynı azabtır. Çünkü; biz onlardan elbette intikamımızı alacağız.

Bu âyet-i celile; Kureyş'in hallerini beyan ve küfürlerini tasrih üzere müteferridir. Çünkü; Kureyşîler Şam ve Yemen cihetlerinde beldeleri dolaşırlar, çok ticaret ederler ve maîşetlerini aramak hususunda her yeri gezerlerdi. Ancak Allahü Tealâ'nın onlara mühlet vermesi onları sevdiğinden değildir. Çünkü onların her birinden sual edilecek ve elbette muahaze olunacaklardır. Şu halde onların ellerinde görülen servet ü sâmânları nazar-ı şer'de muteber değildir [1].

Hulâsa; ehl-i isyanın ve fasıkların dünyaca gerek mallarına, gerek sair hususatta derece ve itibarlarına ehemmiyet vermemek umur-u lazimeden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin dünyaca ahvaline itibar olmayıp el-

---

[1] Bu âyetin tercemesi esnasında garîb bir eser-i tesadüf olarak Fransa'dan Konya'ya ilk defa bir teyyâre gelmiştir. Çünkü; bu âyet ehl-i küfrün beldelerde seyr ü sefer ettiklerinden bahsediyordu. Tam bu sırada gökte uçan bir Fransız teyyâresi ve içinde iki zabit Konya'ya geldiler. Biz de «Bizim olsaydı» diye temenniyâtta bulunmuştuk.

bette intikamını alacağını beyandan sonra onlardan intikam alınacağını emsaliyle beyan etmek üzere :

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ

buyuruyor.

[Kureyş kavminden evvel Hz. Nuh'un kavmi kendilerini irşad için gönderilen Nuh (A.S.) ı tekzibettiler ve Nuh kavminden sonra ümmetler dahi nebilerini tekzib ettiler.]

Yani; ey Nebiyy-i Muazzam! Kureyş kavminin seni tekzib etmelerine mahzun olma. Zira; senin kavminden evvel geçmiş olan kavm-i Nuh ve onlardan sonra gelen ümmetler ve cemaatler resullerini tekzib ettiler. Binanealeyh; onları irşad için gönderilen resullerini onların tekzibleri üzerine o resuller nasıl sabredip, metanet gösterdilerse sen de kavmin olan Kureyş'in ezalarına sabret mahzun olma. Çünkü; resullerini tekzib eden ümmetlerden ahz-ı intikam ettiğimiz gibi senin kavminden dahi intikamımızı alacağız. Binaenaleyh; sabret mahzun olma, akibet senindir ve selâmettir.

***

Vâcip Tealâ şu âyette beyan olunan icmâli tafsil etmek üzere :

وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ۝

buyuruyor.

[Her ümmet resüllerini tutmak, esir ve belki katletmek için sû-u kastettiler, onlar batılla hakkı ibtal etmek için mücadele ve batılla hakkı ortadan kaldırmak için bir çok tertiplere müracaat eylediler, hakkı ibtal için delililler irâdettiler. Binaenaleyh; onlardan intikam almak için Ben Azîmüşşan onları tuttum. Onlara azabın keyfiyeti nasıl oldu?]

Yani; ey Habibim! Kavm-i Kureyş'in sana karşı yaptıkları mücadele ve fena haller Kureyş'e mahsus değildir, belki her ümmetin Resullerine karşı yapmış oldukları hâlât cümlesindendir, Resüllerine karşı itirazla vakit geçirip iman etmeyen ümmetler hep helâk olmuşlardır. Binaenaleyh; onlara bir çok zaman müsaade ettikten sonra Ben Azîmüşşan onları ahzettim ve azabın keyfiyeti her birerlerine nasıl zuhur etti? Onların harabelerini görüyor ve biliyorsunuz. Biz onları Resüllerine itiraz etmeleri sebebiyle nasıl ihlâk ettikse bunları da ihlâk ederiz.

Bu âyette (كيف) kelimesi *azâbın şiddetinden teaccüb* manâsını iş'âr eder. Çünkü; «Onları kuvvet ve şevketleriyle beraber azab nasıl ihlâk ettiyse Kureyş kavmi de küfre devam ve ısrar ederlerse bu dehşetli azab onları da ihlâk edecek» demektir. Şu halde âyet-i celilenin sevkinden maksad-ı aslî; Kureyş'i tehditle iman ve insafa davet etmektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyada helâklerini beyandan sonra âhirette nazil olacak azabla muazzeb olacaklarını beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[**Bu dünyada helâk oldukları gibi Rabbın Tealâ'nın azaba dair kelimesi şol kimseler üzerine vâcip oldu ki onlar kâfir oldular. Rabbın Tealâ'nın kâfirler üzerine vâcip olan kelimesi; onların ashab-ı nârdan olmalarını ve ashâb-ı nârdan olduklarını beyan eden kelimedir**] ki o kelimeyle onların Cehennem'e mülâzim ve musahib olacakları beyan olunmuş ve hükm-ü İlâhî lâhik olmuştur. İşte ümem-i salifenin kâfirleri üzerine nasıl hükmoldu ise senin ümmetinden de kâfirler üzerine öylece hüküm lâhik olmuştur. Binaenaleyh; küfrüzere devam edenler dünyada kahr-ı İlâhî ile helâk oldukları gibi âhirette dahi Cehennem'den ayrılmayacaklardır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Resulüllah'ın kavminin sû-u kastlarına nail olamıyacaklarına Cenab-ı Hakkın Resulüne nusret ve düşmanlarına azab edeceğini işaret için *Rab* kelimesi Resulüllah'dan kinaye olan *kâf'a* muzaaf kılınmıştır. Çünkü Resulüne nusret; terbiye-i İlâhiyenin âsârı cümlesindendir.

Vâcip Tealâ'nın onların ashab-ı nârdan olmasına kelimesi vâcip olup irade-i İlâhiyenin tealluk etmesinden kâfirlerin küfrüzere mecbur olmaları lâzım gelmediğine işaret için kelimenin hak olması küfrüzere talik olunmuştur. Yani kelimenin vücubu; onların küfründen neş'et etmiştir, yoksa onların küfrü kelimenin vücubundan neş'et etmemiştir ki mecbur olsunlar.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin müminlere adavetlerinin şiddetini beyandan sonra kâfirlerin adavetlerine mukabil meleklerin muhabbet ve istiğfarlarını beyanla müminleri ibadete terğib etmek üzere :

اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا

buyuruyor.

[Arş-ı Alâyı götüren ve tavaf ederek Arşın etrafında bulunan melekler Rab'larının nimetlerine hamd ü senâ ve şükürle beraber Rab'larını cemî nekâisten tenzih ve vahdaniyetine iman ederler ve şol kimseler için Rab'larından mağfiret isterler ki onlar Allahü Tealâ'ya iman ettiler.]

Yani; meleklerin en yüksek tabakasında bulunan, Arş-ı Alâyı hamil ve arş etrafında olan meleklerin cümlesi Rab'larının sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf ve cemi nekâisten münezzeh olduğunu beyanla hamd ü senâ ve tesbih eder ve Rab'larına imanla beraber müminlere istiğfar ederler.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Arş-ı Âlâyı hamil olan ve etrafında bulunan melekler; melâike-i sairenin

efdalidir. Zira; ecsam içinde Arş-ı Âlâ eşref olduğu gibi ervâh içinde Arş-ı Âlâya müteallik olanların da efdal olması icabeder. Arş-ı Âlâ'nın etrafında yüz binlerce arşı tavaf eder sâdât-ı melâikenin mevcut olduğuna dair rivayetleri bu âyet te'yîd ve meleklerin vazifesi; Cenab-ı Hakkı medh ü sena, tenzih ve takdis olduğuna bu âyet açıktan delâlet eder.

Tesbih ve tahmid meleklerin imanlarına delâlet ettiği halde imanın şerefine işaret için meleklerin Cenab-ı Hakka tesbih ve tahmidlerini beyandan sonra imanları ayrıca beyan olunmuştur. Zira tesbihin zımnında malûmı olan imanı sarahaten beyan etmek; imanın şerefine işaret olduğu gibi imana da terğib olur.

Meleklerin müminlere istiğfarıyla murad; *Ehl-i imana şefeatları, tevbeye teşvik ve mağfirete vesile olan â'mâl-i salihayı ilhâm etmeleridir.* Yahut *meleklerin bu istiğfarları; Cenab-ı Hakkın Hz. Âdem'i halkedeceğinde meleklerin «benî adem yer yüzünü ifsad eder, yekdiğerinin kanını döker» diyerek insana ta'netmelerine mukabil o ta'nlarından vaki olan kusurlarını itiraf etmektir.* Şu halde bir kimse âhar bir kimsenin sevmiyeceği bir şeyle ta'nederse o ta'nı mukabilinde ta'nettiği kimse için istiğfar etmesi lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder.

Bu âyet; imanın şefkat ve nasihat icabettiğine dahi delâlet eder. Çünkü; melâike insana muhalif bir nevi mahlûk olduğu halde ehl-i imana istiğfar etmeleri imanın icabettiği şefkat ve nasihat neticesidir. Şu halde insanların kendi nevilerine muhalif olan ehl-i imanın yekdiğerine nasihat ve şefaatleri lâzım olunca nev'-i vahitten olan ehl-i imanın yekdiğerine nasihat ve şefaatları lâzım olacağı evleviyetle sabittir. Zira; müminler arasında imandan daha kuvvetli bir münasebet ve rabıta olamaz. Binaenaleyh; iman sebebiyle müminler yekdiğerlerinin kardeşi olmuştur.

Hulasa; Arş-ı Âlâ'yı hamil olan ve etrafında bulunan meleklerin Cenab-ı Hakkı tenzih ettikleri ve nail oldukları nimet mukabilinde Rab'larını hamd ü senâ ettikleri, nimete şükür, Allah'a iman, müminlere istiğfar ile meşgul oldukları ve ibadetin ruhu;

Allahü Tealâ'ya ta'zim ve mahlukata şefkat olduğundan melekler bu noktaya riayet edip evvelen Cenab-ı Hakka ta'zîm ederek takdis ve saniyen mahlukâta şefkat ederek ehl-i imana istiğfar ettikleri ve müminlerin bu üsluba riayetleri lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Arş'ın etrafında bulunan meleklerin müminlere istiğfarlarını beyandan sonra istiğfarlarının keyfiyetini alâ tarîkil hikâye beyan etmek üzere :

رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[«**Ey in'âm ü ihsanı ve ilmi her şeyi ihata eden bizim Rabbımız! Kusuruna tevbe edip senin tarikına ittibâ eden kimseleri mağfiret buyur ve azab-ı Cehennem'den sen onları vikâye et» demekle melekler müminlere dua ve istiğfar ederler.**]

Yani; melâike-i kirâm müminlere istiğfar için münacaatlarında «Ey bizi terbiye-i hakikiyye ile terbiye edici ve in'âm ü ihsanı bol olan ve cemi eşyanın her zerresini ilmi ihata eden Rabbimiz! Sana tazarrû ve niyaz ederek deriz ki cümle günahlarına tevbe ve senin beyan ettiğin tarika ittibâ ile dergah-ı ulûhiyetine rücû eden bilcümle kulların kusurlarını afv ve mağfiret buyur ve onları ashab-ı Cehennem için hazırlanmış olan nâr-ı cahîmden vikaye et» demekle niyazda bulunurlar.

Fahri Râzi, Ebussuud Efendi ve Kazî'nin beyanları veçhile meleklerin duadan maksatları; *rahmet* olduğuna işaret için rahmet, ilim üzerine takdim olunmuştur. Mağfiretle duâ rahmetin vüs'ati üzerine terettüp ettiğine işaret için mağfiretle dua tertibe delâlet eden *fâ* lâfziyle varid olmuştur. Duanın evvelinde Vâcip Tealâ'yı medh ü senâ duanın kabulüne sebep olduğuna işaret için melekler mağfiretle duadan evvel Cenab-ı Hakkı rübûbiyet sıfatıyla, rahmetinin ve ilminin bol olmasiyle senadan sonra duaya başladılar.

Enbiya-yı izâm ekser evkâtte dualarının evvelinde esmâ-i hüsnâ içinden *Rab* ism-i şerifini intihap ettikleri gibi melâikenin de Rablarına tazarru zamanında *Rab* ism-i şerifini intihab ettiklerine bu âyet delâlet eder. Bu âyette meleklerin müminlere *iki vecihle duaları beyan olunmuştur : B i r i n c i s i ; mağfiretle; i k i n c i s i ; azab-ı Cehennem'den muhafaza iledir.* Mağfiret Cehennem'den muhafaza üzerine mukaddem olduğuna işaret için mağfiretle duayı takdim etmişlerdir. Zira; mağfiret olmazsa Cehennem'den muhafaza olmaz.

***

Vâcip Tealâ meleklerin ehl-i imanın Cehennem'den kurtulmalarına dua ettiklerini beyandan sonra Cennet'e dühullerine dahi dua edeceklerini beyan etmek üzere :

رَبَّنَا وَاَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّت۪ي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۙ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[«Ey bizim Rabbimiz! Ehl-i imanı adin denilen Cennet'lere idhal et ki sen o Cennet'i onlara vaadetmiştin, onların babalarından, zevcelerinden salih olan kimseleri dahi Cennet'ine idhâl et. Zira sen; ancak azîz ve hakimsin.»]

Yani; melekler Cenab-ı Hakka münacaatlarında yalnız müminlerin mağfiret olunmasına ve Cehennem'den kurtulmalarına dua ile iktifa etmezler, belki Cennet'e dahil olmalarıyla duayı da ilâve ederler ve derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Sen ehl-i imanı onlara vaadetmiş olduğun Cennet'i adine idhâl et, sürûr ve rahatları kemaliyle husul bulmak için babalarından, haremlerinden ve evlâd ü ensallerinden salahla muttasıf olanları dahi Cennet'ine idhal et» demekle tazarru' ve niyazda bulunurlar. Çünkü; insanın razı olduğu tarz-ı maîşette usulü cihetinden ana ve babasının, füruu cihetinden evlâdının ve zevcesinin yanında bulunmasını ve bera-

berce vakit geçirmesini arzu eder. Zira; bunlarla beraber bulunursa rahatı tamam olur, amma bunlar bulunmazsa her ne kadar rahat olsa da gönlünde keder eksik olmaz. Binaenaleyh; melekler müminlere dualarında bu ciheti dahi dercediyorlar ki dua mükemmel olsun. Yani «Ya Rabbi! Müminleri sen her cihetle mesrur et. Zira; sen her şeye galibsin, her işin hikmet üzere mübtenidir» demişler ve matlublarının hikmete muvafık olarak hasıl olacağını ümit ettiklerine binaen melekler Vâcip Tealâ'nın aziz ve hakîm olduğunu beyan etmişlerdir. Zira; Vâcip Tealâ herkese galib olmayıp da mağlûb olsa istenilen şeyi vermeye kadir olamıyacağından matlub hasıl olmaz, kezalik hakîm olmasa hasıl olan şey hikmete muvafık olmaz. Binaenaleyh; izzet ve hikmet sıfatlarıyla muttasıf olduğunu beyan etmişlerdir ki «Hikmete muvafık olarak matlubun husulüne ümit var» demektir.

***

Vâcip Tealâ meleklerin dualarının bakiyyesini beyan etmek üzere:

وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ۝٩

buyuruyor.

[«Ya Rabbi! Sen müminleri günahlardan sakla ve şol kimseler ki sen onları günahlardan yevm-i kıyamette sakladın. Muhakkak o kimselere rahmet ettin. İşte şu senin rahmetin o kimse için büyük kurtulmaktır.»]

Yani; müminlerin hakkında vaki olan münacaatlarında melekler mağfiret ve Cennet'e idhal ile iktifa etmeyip münacaatlarına müminleri günahlardan hıfzetmesini dahi ilâve ederek derler ki «Ya Rabbi! Sen müminleri günahlardan hıfzet ki onlar günahların ukubetini görmesinler ve bir kimseyi ki yevm-i kıyamette günahın cezasından sen hıfzettin, muhakkak ona merhamet buyurdun. İşte şu in'âm ü ihsanın sebebiyle cezadan kurtulmak büyük halâs ve necattır».

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *s e y y i â t* la murad; *itikad-ı*

batıl ve amel-i fasittir. Çünkü; dünyada batıl ve fasit amellerden mahfuz olunca âhirette o misilli amellerin cezasından da mahfuz olur ve amâl-i fasideden muhafaza Cenab-ı Hakkın lutf u ihsanıdır. Günahtan ve günahın cezasından kurtulmak abdiçin en büyük felah olduğu gibi o rahmet-i İlâhîyenin künhünü idrakten ukul-ü beşer hariç olduğuna işaret için *bu'd-ü merâtibe* mevzu olan (ذَلِكَ) lâfzı varid olmuştur.

Bu âyet; insanın her emelini camidir. Çünkü; insanın bütün emeli; *ikiye münhasırdır:* *Birincisi; azabtan halâs, İkincisi; nimet-i İlâhiyye nail olmaktır.* Âyet ise her iki ciheti camidir.

***

Vâcip Tealâ Arş-ı Âlâyı hamil olan ve etrafında bulunan meleklerin müminler için vaki olan dualarını beyandan sonra kâfirlerin rüsvalığını ve Cehennem'de olacak hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ ⑩

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allahü Tealâ'ya küfrettiler. Yevm-i kıyamette onlara çağırılır denir ki «Allahü Tealâ'nın size gazabı sizin nefsinize gazabından daha büyüktür. Zira; siz dünyada resuller vasıtasiyle imana davet olunduğunuzda iman bedelinde küfrediyordunuz. İşte o küfrün cezası; şimdi içinde bulunduğunuz azabtır.»]

Yani; dünyada Allah'ın gayrı putları mabud ittihaz eden kâfirler Cehennem'e girdiklerinde Cehennem'in hazinedarları tarafından onlara nidâ olunur ve denir ki ey kâfirler! Siz her ne kadar Cehennem'e girmekle kendi nefsinize buğz u adavet ediyorsanız da Allah'ın size buğz u adaveti, sizi tahkîr ve terzili sizin nefsinizi tahkîr ve terziliniz ve buğz-u adavetinizden ziyade ve daha büyük-

tür. Zira; dünyada sizi doğru yola sevketmek ve tarik-ı hakkı göstermek için Allah'ın gönderdiği resuller tarafından imana davet olunduğunuzda davete icabet etmeyerek kâfir oldunuz. İşte şimdi o küfrünüzün cezasını çekiyorsunuz» demekle Cehennem'in hazinedarları onları tekdir ederler.

M a k t ; buğzun şiddetli olanına denir. Cenab-ı Hakkın maktı; *gazabıdır.* Kâfirler dünyada nefsi emmârelerinin arzusuna tebâiyyet ederek imanı kabul etmeyip küfrü irtikab ettiklerinden âhirette Cehennem'e girince girmelerine sebep nefisleri olduğundan kendi nefislerini levme başladıklarında Cehennem'in hademesi tarafından onlara nidâ olunur, denir ki «Siz her ne kadar Cehennem'de nefsinize gazab ediyorsanız da Allah'ın dünyada ve âhirette gazabı sizin gazabınızdan daha ziyadedir». Cehennem'e müekkel zebânîler böyle demekle onları tekdir ederler. İnsanların nefs-i emmârelerinin arzusuna ittibâ ederek bir takım günahları işledikten sonra o günahın cezasını görmeye başladığında nefsini levmetmesi bu dünyada dahi âdettir, hatta insanlarda cibillî bir haslet gibidir.

⁂

Vâcip Tealâ azab-ı Cehennem'i görünce kâfirlerin nefislerini levmedeceklerini beyandan sonra Cehennem'de söyleyecekleri sözlerini ve vuku bulacak temennilerini beyan etmek üzere :

قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Kâfirler Cehennem'de derler ki «Ya Rabbi! Bizi iki kerre öldürdün, iki kerre diriltin. Biz de günahlarımızı ikrar ettik. Binaenaleyh; bizim Cehennem'den çıkmamıza yol var mıdır?»] İşte kâfirler böyle demekle Cehennem'den çıkmaya çare ararlar.

Yani; müşrikler Cehennem azabını görünce «Ey bizim Rabbimiz! Sen bizi bir kerre babalarımızın sulbünde ve bir kerre de dün-

yaya çıkıp müddet-i hayatımızı geçirip ecel-i mev'udümüz geldiğinde öldürdün ve bir kerre dünyada, öldükten sonra da âhirette haşr ü neşriçin dirilttin. İkinci ihyâ üzerine bizim dünyada cehlimiz ve gafletimiz sebebiyle işlediğimiz günahlarımızı ikrar ettik. Çünkü; re'yel'ayn müşahade ettik asla inkâra mecalimiz kalmadı. Zira; işlediğimizi işledik, olan oldu. Şu halde acaba bizim Cehennem'den halâsımıza bir çare ve yol var mıdır?» derler ki Cehennem azabını görüp, ebedi orada kalacaklarını bilince Cehennem'den çıkmaya çare ararlar. İnsan kusurunun cezasını görünce ondan kurtulmanın çaresini araması bu dünyada dahi âdettir.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'den çıkmaya asla çare olmadığını beyanla kendilerine verilecek cevabı beyan etmek üzere :

ذَٰلِكُم بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ ۖ وَإِن يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا ۚ فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Şu sizin içinde bulunduğunuz azabın sebebi; yalnız olduğu halde Allahü Tealâ'ya imana davet olunduğunuzda küfretmenizdir, Allahü Tealâ'ya şirkolunduğunda şirki itikat ve tasdik etmenizdir. Hal böyle olunca sizin muazzeb olmanızla hüküm; cümle mevcudâttan âlî ve büyük olan Allah'a mahsustur.]

Yani; ey kâfirler sizin için Cehennem'den çıkmaya çare yoktur. Zira sizin şu azabınızın sebebi; Allahü Tealâ'ya şerik ve nazîrden münezzeh olduğu halde ibadet etmeyip iman etmeye davet olunduğunuzda vahdaniyet-i İlâhiyeyi inkâr edecek küfür ve Allahü Tealâ'ya şirk olunduğunda o şirke inanıp tasdik etmenizdir. Halbuki bunların cümlesinde hüküm; büyük ve her şeyden âlî olan Allah'a mahsustur. Binaenaleyh; Allah'ın hükmü tağyîr kabul etmez.

Vâcip Tealâ'nın zatı cümle müminlerin imanlarından ve kâ-

firlerin küfürlerinden ganî ve hatıra hutur eden şeylerin cümlesinden berî ve büyüktür. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ'nın şanı âlidir. Çünkü; hükmünü kimse red edemez, Allahü Tealâ'nın fevkinde bir büyük yoktur. Çünkü; kullarına vermiş olduğu cezayı kimse menedemez.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin Cehennem'den çıkmaya çare aramalarına cevap (لا) veya (نعم) yani hayır veya evet ile varid olmadı, belki onların amelleri ile cevap varid oldu ki ikinci merrede bir daha diyecekleri kalmasın. Yani «siz Cehennem'den çıkamazsınız. Zira; ameliniz çıkmanıza manidir. Çünkü ameliniz; tevhide davet olunduğunuzda şirketmek, şirke davet olunduğunuzda süratle kabul etmek ve şirki tasdik etmektir. Bu ise sizin Cehennem'den çıkmanıza manidir ve Allahü Tealâ böyle hükmetmiştir. Allahü Tealâ'nın hükmü ise kat'idir, istinâf ve temyizi yoktur» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabı kendi küfürlerinden neş'et ettiğini ve hükmün zat-ı ulûhiyetine münhasır olduğunu beyandan sonra kemal-i kudret ve vahdaniyetini beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü âlâdır ki size kudretine ve vahdaniyetine delâlet eden âyetlerini gösterir, sizin için semadan rızık indirir ve bu âyetleri tezekkür etmez, ancak Allahü Tealâ'ya teveccüh-ü tâmla teveccüh edenler tezekkür eder.]

Yani; her şeyde hüküm kendine münhasır olan Allahü Tealâ şol zat-ı ecell-ü â'lâdır ki vahdaniyet-i İlâhîyesine delâlet eden aklî ve nakli delillerini size gösterir ki o delillere bakarak terbiye-i ruhiyyeniz olan itikadınızı itmam ve sizin için semadan çok rızık

inzâl eder ki o rızkı yemek ve intifa etmek suretiyle terbiye-i bedeniyyenizi ikmal edesiniz ve şu âyetleri düşünmez, ancak hulus-u kalple Allahü Tealâ'nın huzur-u manevisine teveccüh edenler düşünürler. Çünkü; delâile nazar etmeyenler ve taklitle iktifâ ederek şirkle me'lûf olanlar şirke münafî olan vahdaniyetin delillerini düşünmezler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile; insan için ehemm-i mühimmât olan edyana ve ebdâna müteallik olan mesalihi camidir. Çünkü; Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delilleri göstermekle edyana müteallik mesaliha riayet buyurduğu gibi semadan rızıkları inzaliyle ebdâna müteallik mesaliha dahi riayet etmiştir. Zira delilleri izhar; hayat-ı edyanı, semadan rızıkları inzal ise hayat-ı ebdânı muhafaza içindir. Bu âyet ise her iki ciheti camîdir ve bu iki cihete riayeti düşünebilmek tamamiyle Cenab-ı Hakka teveccüh eden kimselere nasib olur. Zira; Allah'a teveccüh etmeyen kimselerin Allah'ın gayrıya ibadetleri bu gibi tecelliyâta manidir. Binaenaleyh; matluba vuslattan mahrum olurlar.

***

Vâcip Tealâ insanlara nimeti etemm-i cihât üzere feyezân ettiğini beyandan sonra insan için matlub olan Allah'ın gayrıdan i'râz ve bilkülliye Allah'a ikbal ve teveccühü tâm olduğunu beyan etmek üzere:

فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Lütf-u İlâhî sizin üzerinize tamamiyle feyezân edince Allah'ın dinini lâyıkıyla yerine getirici olduğunuz halde Allahü Tealâ'ya dua ve ibadetini edâ edin velevse sizin ihlâs üzere ibadetinizi kâfirler sevmesinler, siz ibadetten geri kalmayın.]

Yani; ey müminler! Sizin ruhlarınızın terbiyesini ikmâl için delillerini size izhar ve sizin hayatınıza hadim olan rızıkların sebeb-i aslîsi olan yağmurları semadan yağdırmakla rızıkları halke-

dip bedenlerinizin istirahatını temin edince şu nimetlerin şükrünü lâyıkıyla edâ etmek üzere Allah'a din-i ihlâs üzere edâ edici olduğunuz halde dua, tazarrû, niyaz ve ihlâs üzere ibadet edin velevse sizin bu ihlâsınızı kâfirler kerih görsünler. Zira; sizin şirkten i'raz ederek vahdaniyeti kabulünüzü şirkle me'lûf olan kâfirler istemezler, lâkin siz kâfirlerin sevip sevmediklerine bakmayın, hemen Allahü Tealâ'ya ibadete devam edin ki dininizin vazifesini edâ etmiş olasınız.

***

Vâcip Tealâ sıfât-ı celile-i İlâhiyesinden bazılarını beyandan sonra bazı aharı beyan etmek üzere :

رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kullarının derecelerini yükseltici Arş-ı Â'lânın sahibidir. Kendi emrinden, kullarından dilediğinin üzerine vahyini inzal eder.]

Yani; Allahü Tealâ dünyada ve âhirette kullarının sa'ylerine ve istidâtlarına göre derecelerini yükseltir. Çünkü; dünyada enbiyâ-yı izâm hazerâtının mertebelerini ulemâ ve evliyâsının rütbelerini sair nâs üzerine nasıl terfi buyurduysa âhirette dahi insanların mertebelerini yekdiğeri üzerine öylece terfî buyurucudur, alem-i cismânînin esası olan Arş-ı Â'lânın sahip ve malikidir, alem-i ecsamı ihata eden Arş-ı Â'lâyı kabza-i kudretinde tutan ve meleklere mahall-i tavaf kılan Vâcip Tealâ mülkünde şerik ve nazirden münezzehtir' Binaenaleyh; kullarından dilediğinin üzerine vahyile Cibril-i Emin'i göndermek ve onu kullarını irşada memur etmekle mertebesini sairlerinden yüksek kılar, kimse buna itiraz hakkını haiz olamaz. Zira; her ne yapsa mülkünde tasarruftur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *R u h* la murad; *vahy-i İlâhîdir.* Zira; *ruhların hayatı ve mertebe-i âliyeyi ihrazı vahiy sebebiyle hasıl olduğundan vahye* ruh denilmiştir. Yahut *r u h* la murad; *enbiyaya vahiy getirmeye memur olan Cibril-i Emin'dir.*

Bu âyet; mahlukâtın cümlesinin zat-ı ülûhiyetine mutî olduğuna delâlet eder. Çünkü mahlukât; ruhânî veya cismanîdir. Âyet ise her ikisinin de Cenab-ı Hakkın taht-ı itâatında olduğuna dâldir. Zira; Arş-ı Â'lâ ecsamın cümlesinin büyüğü olduğu halde Vâcip Tealâ'nın memlukü ve taht-ı itaatında olunca ondan daha küçük olan ecsamın memlûk ve mutî olacağı evleviyetle sabittir, bu âlemde zuhur eden ahvalin eşrefi vahiy olup vahiy de Cenab-ı Hakkın enbiya-yı kirama tahsis buyurduğu bir emr-i ruhânîdir ki bu da Cenab-ı Hakkın istediği kuluna göndermesiyle taht-ı itaatındadır.

***

Vâcip Tealâ vahiyden illet-i gaaiyeyi ve maksad-ı aslîyi beyan etmek üzere :

لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ ﴿١٥﴾ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَى عَلَى اللّٰهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ

buyuruyor.

[İnsanların birbirine tesadüf edeceği yevm-i kıyametten kullarını korkutmak için Allahü Tealâ dilediği kuluna vahiy gönderir. Onların birbirine tesadüf edecekleri gün kabirlerinden kalkıp Arsa-i mahşerde zuhur edecekleri gündür ve o günde onların amellerinden Allahü Tealâ üzerine hiç bir şey gizli olmaz.]

*Vahyin gelmesi*nden maksat; *cümlenin birbiriyle mülâkât edeceği günün şiddet ve dehşetiyle insanları korkutmaktır.* Çünkü; Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile *o günde zalim mazluma, âbid mabuda, ehl-i semâ ehl-i arza ve ruhânîyetin cismaniyete mülâkî olacakları gün olduğu için o güne* yevm-i telâk denmiştir. *Bâriz; açığa çıkmak ve zuhur etmek* olduğu cihetle o günde herkesin cesediyle beraber kabirlerinden yer yüzüne çıkacak olmalarına işaret için o günde bariz yani *zahir* olacakları beyan olunmuştur. Herkes ameliyle beraber zahir olunca Allahü Tealâ'ya hiç bir şey gizli olamaz ve herkes huzur-u manevi-i İlâhîde ameline göre muhasebe görür, zuhur edecek ferman-ı İlâhîye intizar eder durur.

Bu âyet; ehl-i imanı ibadete teşvik ve ehl-i küfrü küfür ve sair günahlardan tenfîr etmiştir. Çünkü; herkes ameliyle beraber kabrinden çıkarak a'mâli hesap olunup Allahü Tealâ üzerine hiç bir amelin zerresi gizli olmayınca aklı olan kimse o günde rezil ve rüsva olmamasını düşünür. Binaenaleyh; günahtan kaçar ve sevaba çalışır.

Hulasa; Allahü Tealâ'nın kullarının sa'yine göre derecelerini terfi edici ve Arş-ı Â'lânın sahibi olduğu ve kendi emrinden olan vahyi kullarından dilediğine gönderdiği ve bu vahiyden maksat ise herkesin ameliyle beraber kabrinden zuhur edip birbirlerine tesadüf edecekleri yevm-i kıyametten korkutmak olduğu ve o günde Allahü Tealâ üzerine kullarının amellerinden velev azıcık bir şey bile gizli olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kıyametin ahvalinden bazılarını beyandan sonra bazı aharı beyan etmek üzere :

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[«Bu gün mülk kimindir?» sualine cevap olarak «Vahid-i kahhâr olan Allah'ındır» demek olur.]

Yani; yevm-i kıyamette geçmiş ümmetler ve ümmet-i Muhammed birbirlerine mülakî olup arsa-i mahşerde içtimâ ettiklerinde taraf-ı İlâhîden kudret ve saltanat-ı İlâhiyeyi ızhar için ehl-i kıyamete «Bu gün mülk kimindir?» diye sual olunur. Bu suale bütün ehl-i mahşer tarafından cevap verilir, denilir ki «Bu gün mülk; şerik ve nazirden münezzeh ve vahid-i hakîki olan Allah'ındır. O Allahü Tealâ ki cümle mahlukât taht-ı kahrındadır.»

Bu cevap; ehl-i imandan kemali sürur ve telezzüzle vaki olur. Çünkü; dünyada itikatları böyleydi ve bu itikadları sebebiyle âhirette dahi derecât-ı âliyâta nail oldular. Amma ehl-i küfür bu cevabı kemal-i hasret ve nedâmetle söylerler. Zira; onların dünyada itikatları bunun hilâfı olduğundan cevapları kemal-i hacâletle olur.

Şu sual taraf-ı İlâhîden ve cevabı mahlukat tarafından arsa-i mahşerde vaki olur. *Yahut* kıyamet kaim olup bütün zîruh fenâya gittiklerinde sual ve cevap her ikisinin de taraf-ı İlâhîden vaki olması Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü; bu suale cevap verecek, hayatta bir fert yoktur. (Limenil mülk dedikte cebbâr buyurur lillâhil vahidilkahhâr) beyti de şu manâ üzere tertip olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyametin bazı ahvalini beyandan sonra o günde her nefsin ceza göreceğini beyan etmek üzere :

اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[O günde her nefis kazandığı ameli sebebiyle cezalanır. Zira; o günde asla zulüm yoktur. Çünkü; Allahü Tealâ'nın hesabı muhakkak sür'atlidir.]

Yani; kıyamette âsî ve mutî her nefis kendinin kesbettiği ameline göre cezalanır. Herkesin cezası amelinden ziyade veya noksan olmaz. Çünkü; o günde hiç bir kimseye zulüm yoktur, adalet-i İlâhiyenin tamamiyle zuhur ettiği bir gündür. Binaenaleyh; zulmolmadığı gibi zulüm şaibesi dahi olamaz. Zira; hayr ü şer herkesten ne gibi amel sadır oldu ise cezası da ona göre tertip olunur, umum kullarının gizli işlerine muttalî olan Allahü Tealâ'nın o günde hesabı gayet seridir. Binaenaleyh; küçük büyük herkesin amelinden bir zerresi bile zayi olmaz hepsi hesaptan geçer.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyeti celile; *usul-ü itikadiyemizden üç mesele üzerine şamildir : B i r i n c i s i ; insan için kisbin vâcip olması, i k i n c i s i ; o kisbin cezayı icabedeceği, ü ç ü n c ü s ü ; o cezanın yevm-i kıyamette vuku bulacağıdır.*

Herkesin müstehak olduğu cezaya derhal nail olacağına işaret için muhasebenin süratle görüleceği beyan olunmuştur. Muhasebenin süratle görülmesine gelince; Cenab-ı Hak yorgunluk sehiv ve

nisyân gibi avarızdan münezzeh olup ef'âlinin bazısı bazısına mani olmadığından ibâdın hepsinin muhasebesi birden görülür. Kulların, ef'âlinin bazısı diğerine mani olduğundan birkaç işi birden yapamadıkları acizlerinin eseridir. Cenab-ı Hak ise kudret-i kâmile sahibi olduğundan acizden münezzehtir. Binaenaleyh; Allah'ın hiç bir fiili diğerine mani olmaz. Şu halde insanların birinin muhasebesini görürken aynı zamanda diğerinin muhasebesini görmeye mani değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ kıyametin bazı evsafını beyandan sonra daha şiddetlisini beyan etmek üzere :

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ ۚ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Korkut sen nâsı, şol günün dehşetinden ki o gün asilere azabın, mutî olan kimselere nimetlerin yakın olacağı ve kalplerin yerinden ayrılıp boğazların çukuruna çıkacağı ve envaı hüzün ve kederle dolacakları gündür. Binaenaleyh; o günün azabını beyanla sen nâsı korkut ki mütenebbih olsunlar. Zira; o günde zalimler için dertlerine derman olacak bir yakın hısımları olmadığı gibi şefeati kabul olunur bir şefeat edicileri dahi olmaz.]

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile *â z i f e ; yaklaşıcı* manâsınadır. *Yevm-i kıyametin yakın olmasına binaen* yevmel âzife denmiştir. Yahut *y e v m - i â z i f e ; ölüm günüdür.* Zira; herkesin ölümü yakındır. Yahut *asilerin Cehennem'e atılacakları gün ateş kendilerini ihataya yakın olacağına binaen* o güne yevm-i âzife denmiştir. *H a n â c i r ; boğazın çukuru ve ümüğün ucu demektir.* İnsanın korku zamanı kalbi kabarır boğazına tıkılır, nefesi daralır söz söylemeye mecali kalmaz. *K â z m ; ğussasını ve ğazabını yutkunmak ve söz söylemeyip sükût etmektir. H a - m î m ; merhamet ve şefkat edici yakın hısım demektir.* Şu taf-

silâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey Habibim! Yevm-i kıyamette ölüm günü veya asilerin Cehennem'e atılacağı günün şiddetinden bilûmum insanları sen inzar et. Zira; asiler Cehennem'e atılmak üzere Cehennem'in kenarına getirildiklerinde azab-ı Cehennem kendilerini çevirmeye yaklaştığında envaı havf ü telâş ve hüzn ü kederle dolu, yutkunur oldukları halde kalpleri yerinden ayrılır boğazlarının çukuruna gelir. Binaenaleyh; nefesleri daralır, kalpleri yerine gitmez ki rahat etsinler ve ağızlarından çıkmaz ki ölsünler de kurtulsunlar. Şu halde kalpleri ümüklerinin ucunda kalır — ki ehl-i Cehennem'de her nevi azap olduğu gibi nefes darlığı da olacağına bu âyet delâlet eder — o günde envaı azab kendilerini ihata ettiğinde o azabtan kurtaracak yakın hısımları veya ahbapları bulunmıyacağı gibi o zalimler için şefaati kabul olunur, sözü dinlenir bir şefeatçi dahi bulunmaz ki onlara yardım etsin ve azaptan kurtarsın. Şu halde zalimler için azaptan kurtulmak çaresi yoktur] demektir.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bu âyet yevm-i kıyamete veya yevm-i mevte yani herkesin ecelinin hulul ettiği güne hamlolunduğunda bu iki zamanda asilere arız olan dehşetten dolayı nefesleri daralıp söz söylemeye mecalleri olmayıp sükuta mecbur olmaları ve o zamanda şefeat ve yardım edecek bir kimsenin bulunmaması diğer zamanlarda söylemelerine ve şefaatçi bulunmasına münafî değildir. Binaenaleyh bu âyetle şefeate ve ehli narın söz söyleyemiyeceklerine dair olan âyetler beyninde tenakuz yoktur. Çünkü âhiretin her mevkiinin kendine göre bir hali vardır. O mevkiin gayrıda vaki olacak hallere münafat yoktur. Binaenaleyh; bir kimsenin hîn-i mevtinde veyahut kıyametin hîn-i kıyamında veyahut zalimlerin Cehennem'e hîn-i dühulünde dili tutulup söz söyleyememesi ve o zamanda şefaat edecek bir kimsenin bulunmaması başka zamanlarda söz söylemesine ve şefeatçi bulunmasına mani değildir. Şu halde füruk-u dâlleden Mutezile'nin bu âyetle günahkârlara şefaat olmıyacağını istidlâl etmeleri doğru değildir. Zira bu âyet; insanlar içinden zalimlere şefeati nefyediyor. *Z a l i m l e r* le murad; *kâfirlerdir.* Ehli sünnet indinde kâfirlere şefaat yoktur. Buna nazaran âyet; Mutezile'nin mezhebine delil olamaz. Amma *z a l i m l e r* le murad; *kendisinden zulüm sadır olan*

her ferde şamil olduğuna nazaran şefaati nefiy bazı zaman ve mekânla mukayyet olduğundan âyet Mutezile'ye bu suretle dahi delil olamaz. Çünkü; Mutezile şefaati bilkülliye inkâr ederler. Halbuki âyet şefaatin bazı zamanda olmayacağını beyan ediyor.

Hulâsa; gerek kıyametin hin-i kıyamında ve gerek ecelin hulülüyle ölüm yakasını sarıp envaı azabı müşahede edince nefesi daralıp söz söylemeye kudreti kalmadığı veya Cehennem'e atılmak üzere Cehennem'in kenarına getirildiği zamanda zalimlere ne akraba ve teallukatları, ne de diğer bir şefaatçi tarafından yardım olunmıyacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ۝١٩

[Allahü Tealâ gözlerin hiyanetini ve kalplerde olan gizli ve saklı şeyleri bilir.]

Yani; Allahü Tealâ ef'al-i cevarihten en ziyade gizli olan gözlerin harama bakarak yapmış olduğu sırkat ve hiyaneti ve esbabına teşebbüs etmeksizin kalplerde gizli olarak muharremâta meyil ve şehevât-ı nefsaniyeye ittiba gibi yolsuzlukların cümlesini bilir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın ilminden hariç bir şey yoktur. Gözlerin hıyaneti ikinci merrede an kasdin haram olan nisvana bakmaktır. Çünkü; kasıt olunmaksızın ansızın görülen ma'füvdür. Zira; ansızın görmekten kaçınmak mümkün olmadığı gibi bir kusur da yoktur. Bu âyet; ehl-i isyanı şiddetle tehdit eder. Çünkü; Allahü Tealâ ef'âl-i cevarihin ve ef'âli kalbiyenin cümlesini bilince günahkâr olan kimsenin hiç bir günahı saklayamıyacağı cihetle herkesten ziyade korkması lâzım gelir.

وَاللّٰهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ۝٢٠

[Allahü Tealâ hakla hükmeder. Binaenaleyh; hükmünde asla zulmolmaz, Allahü Tealâ'nın gayrı kâfirlerin ibadet ettikleri putları hiç bir şeyle hükmedemezler. Zira; bir şey bilmezler ki onun-

la hükmetsinler. Amma kullarından her türlü intikam almaya kaadir olan Allahü Tealâ herkesin söylediği sözü işitici ve işlerinin cümlesini görücü ve bilicidir.] Binaenaleyh; herkesin hayr ü şer işlediği ameline göre ceza tertip eder ve o ceza ile hükmü hak ve kat'î-dir. Zira; aynı adalettir. Çünkü ceza; herkesin ameline göre olduğundan ziyade ve noksan olmaz. Amma kâfirlerin mabudları cemâdât kabilinden ilm ü idrakten hali bir takım aciz şeyler olduklarından hata ve sevap onlardan hiç bir hüküm vaki olmaz. Zira; kendileri helâke maruz bir takım adi mahlukât olduklarından onlardan şefaat beklemek aynı hamakattır. Çünkü; şefaata iktidarları yoktur.

⁂

Vâcip Tealâ ilim ve kudret-i kâmile sahibi olduğunu beyandan sonra kâfirleri tevbih etmek üzere :

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ
كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ

buyuruyor.

[Kâfirler seyredip yer yüzünde bakıp görmezler mi kendilerinden evvel geçen milletlerin âkibetleri ne oldu? Onlar yer yüzünde âsâr ve imâret cihetlerinden bunlardan daha ziyade şiddetli ve kuvvetli olmuşlardı.] Zira; onların kaleleri kavi, bedenleri cesîm, ömürleri uzun, servet ü sâmanları daha çoktu, onların askerleri, etba ve a'vânları daha ziyade olmakla beraber vesaiti dünyeviyyenin her cihetine malik oldukları halde gazab-ı İlâhînin gelmesine onların kuvvet ve şevketleri hiç bir vecihle mukabele edemedi. Şu halde müşriklerin gadabullaha mukavemet edecek hiç bir halleri yoktur. Binaenaleyh; o müşrikler bizim kendilerinden ahz-ı intikama kudretimizi inkâr ederler de kendilerinden evvel geçenlerden intikal eden arzda seyr ü sefer edip onların duçâr oldukları akibetleri görmezler mi? Aklı olan kimselerin kendilerin-

den evvel geçenlerin hallerinden ibret almaları lâzımdır. Halbuki bunların kuvvet ve şevketleri onlardan daha az olduğu halde gazabullahı dâî, isyanda devamları evvel geçenlerin hallerinden mütenassıh olmadıklarına delâlet eder.

Bu âyet-i Celile; kâfirleri tehdit ve tevbihtir. Çünkü; kâfirler yer yüzünde misaferetlerinde görmüş oldukları harabelerden ve o harabelerde tasarruf ederek geçmiş olan ümmetlerden asla müteessir olmadıkları cihetle zem ve takbihe şayandırlar. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyetle onları zemmetmiştir. Bu zem; vukuâttan ibret almayan, her vukuâtı kendine bir ders-i ibret saymayan milletlere ve şahıslara da şamildir.

*
**

Vâcip Tealâ geçmiş milletlerin zaman-ı seadette mevcut Kureyş kavminden daha kuvvetli olduklarını beyandan sonra onların kuvvetleri azab-ı İlâhîyi def'edemediğini beyan etmek üzere :

فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[O kavi ve şiddetli olan milletleri günahları sebebiyle Allahü Tealâ muahaze etti ve Allah'ın azabından onları hiç vikaye edici kimse olmadı.]

Yani; ümem-i salifenin kuvvetleri ziyade olduğu halde Allah'ın gazabına o kuvvet mani olamadı. Binaenaleyh; Allahü Tealâ günahları sebebiyle onları tuttu ihlâk etti ve onları Allah'ın gazabından vikaye edecek hiç bir kimse bulunmadı. Zira; onlar günahları kemal-i memnuniyetle işlediklerinden onlara azab, haberleri olmaksızın geldi ve helâk olundular. Şu halde Kureyş kavminden daha kuvvetli olanların kuvvetleri azaba karşı gelemeyince Kureyş'in helâk olacakları evleviyyetle sabittir. Zira; onlardan kuvvetli olanlarını Allah'ın azabından vikaaye edecek yani saklayacak bir şey bulunmayınca Kureyş'i azabtan saklayacak hiç bir şeyin bulunmıyacağı aşikârdır.

*
**

Vâcip Tealâ umem-i salifeyi azabla muahaze ettiğinin sebebini beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانَتْ تَاْتٖيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ اِنَّهُ قَوِيٌّ شَدٖيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Şu intikamın sebebi; onlara mucizelerle resulleri gelip de onların iman etmeyip kâfir olmalarıdır. Küfürleri üzerine Allah Tealâ onları azabla muahaze etti. Zira Allahü Tealâ; azabı şiddetli bir kavidir.]

Yani; şu azablarının sebebi onları irşâd ve tarîk-ı hakka sevketmek için mucizelerle resulleri geldi lâkin imanı kabul etmediler. Resullerine küfrettiler. İşte şu küfürleri helâklerine sebep oldu. Onlar küfredip resullerinin davetine icabetetmeyince Cenab-ı Hak da azabla ahzetti ve intikamını aldı. Zira; Allahü Tealâ resullerinin sözlerini dinlemeyen kâfirlerden intikam almaya kaadirdir. Çünkü; asilere azabı şiddetlidir.

***

Vâcip Tealâ nebîlerini tekzibeden kâfirlerin hallerini beyanla resulünü tesliyeden sonra enbiyâ-yı izâm içinde Hz. Musa'nın, kâfirler içinden eşedd-i küfürle meşhur olan Firavun'un halini beyanla resulünü tesliye etmek üzere :

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿٢٣﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki muhakkak Biz Azîmüşşan Musa (A.S.) ı âyetlerimiz ve delil-i kavî ve açıktan matluba delâlet eden huccetle Firavun'a ve Firavun'un veziri olan Hamân'a ve Benî İsrail'den âsî olan Karun'a gönderdik.] Ki onları irşâd ve

tarik-ı hakka davet etsin, onları tarîk-ı dalâletten kurtarıp doğru yola sevketsin.

Yani; zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki Biz Azîmüşşan lütf u kerem ve cûd ü ihsanımızla Musa (A.S.) ı vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimiz ve açıktan hasma galebe eden mucizelerimizle tağî, bağî ve küfr ü inadda nihayete varmış olan Firavun'a ve küfriyatında Firavun'a muîn olan veziri Hamân'a ve zenginliğiyle emsâl ve akranına fahr u mübâhâtle meşhur olan Karun'a gönderdik ki onları tarik-ı dalâletten tarik-ı hidayete davet etsin.

Firavun; *Mısır meliklerinden ve ülûhiyet davasında bulunan bir zalim gaddârdır.* Hâmân; *bütün küfriyât ve zulmünde ona muavenet ve iştirak eden büyük veziridir.* Kârun; *Benî İsrail içinde servetle meşhur ve servetiyle herkes üzerine tekebbür eden bir münafıktır.*

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *s u l t a n - ı m ü - b î n* le murad; *mucize* olduğu cihetle âyâtta dahil ise de *s u l - t a n* ile murad; *Hz. Musa'nın asâsı ve yed-i beyzâ'sı gibi büyük mucizeler olduğundan* ehemmiyetine binaen ayrıca zikir edilmiş ve ayât üzerine atfolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Hz. Musa'yı büyük mucizelerle Firavun'a gönderdiğini beyandan sonra Firavun'un ve avanesinin söyledikleri sözleri beyan etmek üzere :

فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.) Firavun'a gelip mucizesini izhar edince Firavun ve ona tabi olanlar dediler ki «Musa (A.S.) sihredici ve mübaleğalı yalan söyleyici bir kimsedir.»] İşte Firavun ve etbaı böyle demekle Musa (A.S.) ın davetine icabet etmediler. Halbuki Musa (A.S.) ın gösterdiği mucize sihir olmakdan pek uzak olduğu gibi söylediği sözleri dahi yalandan gayet uzak ve yalanla münasebeti yoktu.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un Hz. Musa'ya birinci mukabelesini beyandan sonra ikinci mukabelesini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا
نِسَاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Musa (A.S.) bizim indimizden hak olan mucize ile onlara gelince Firavun ve erkân-ı hükümeti «Musa'ya iman eden kimselerin oğlan çocuklarını öldürün, kızlarını ve karılarını ibkâ edin» diye emir verdiler. Halbuki kâfirlerin ehl-i imana hileleri olmadı, ancak zayi ve muzmahil oldu.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *k a t l* le murad; Hz. Musa'nın dünyaya geleceği zamandaki katil değildir. Çünkü; Hz. Musa'nın dünyaya tulûu zamanında Benî İsrail'den bir oğlan meydana gelip Firavun'un mülkü ve hükûmeti onun eliyle helâk olacağını kâhinlerin haber vermesi üzerine Firavun Benî İsrail'den dünyaya gelen oğlan çocuklarının öldürülmesini emretmiştir. Bir vakit sonra Firavun bu emrini geri aldı ve katil de terkolunmuştu. Vaktaki *Hz. Musa mucizeyle izhar-ı nübüvvet edip Firavun'u dîne davet edince Firavun tekrar Benî İsrail'in oğlan çocuklarını katletmekle emretti.* Bu emirden maksadı; Din-i Musa üzerine neş'et edenler çoğalıp Hz. Musa kuvvet bulmasın içindi ve katli oğlan çocuklarına tahsis etti ki bilfiil harbe iştirak ve kendine galebe edecek erkek olduğundan idi. Nisvanı katilden esirgemek ise Benî İsrail'i tahkîr ve terzîl içindir. Çünkü Benî İsrail'in erkekleri katlolununca karıları kendilerine kalacak ve istedikleri gibi onları yataklarına alacaklar ve kapılarında taht-ı esârette kullanacaklardı. Halbuki kâfirlerin hileleri daima zayi ve muzmahildir. Çünkü Hz. Musa'nın tulûu zamanında kendilerinin helâklerine sebep olacak Musa (A.S.) ın helâkine çok sa'yettikleri halde sa'yleri hiç bir menfeat temin etmedi, emekleri bütün boşa gitti. Hatta Musa (A.S.) ı Firavun kemal-i izz ü nâzla kendi hanesinde besledi ve

kendi ellerinde büyüttüler. Zira; kaza-yı İlâhî ve kaderi sübhanîye karşı hiç bir şey hâil olamaz ve olamadı.

İşte her zaman kâfirlerin müminler haklarında hileleri batıl ve zayi olduğuna ve olacağına bu âyet delâlet eder. Lâkin müminlerde ihlâsla ubudiyet ve tamamiyle şeriate yapışmak şarttır. Amma bu şarta riayet etmeyen müminlere kâfirlerin mekr ü hiyleleri nin tesiri olduğu ve belki o misilli hudud-u İlâhîyeden çıkmış olan müminlere Allahü Tealâ'nın kâfirleri musallat kıldığı görülmektedir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin müminlere hilelerinin zayi olup semeresiz kalmasının sebebi; onların küfürleri olduğuna ve küfürle onları zem ve takbihlerini tescil ve kabahatlarına işaret için *zamir* mevkiinde (كافرين) lâfzı ism-i zahir olarak varid olmuştur. Çünkü; (وما كيدالكافرين) bedelinde (وما كيدهم) varid olsa olabilirdi, lâkin küfürle zemleri husul bulmazdı.

Bu âyet-i celile; kâfirlerin Allah'a ve Resulüne hile ve mekirleri her zaman zayî ve semeresiz olduğuna delâlet eder. Ancak müminlere karşı hile ve desiselerinin zayi olması müminlerin şeriate temessük etmeleriyle meşruttur.

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) ı Firavun'a ve âvânına gönderdiğini beyandan sonra Firavun'un Musa Aleyhisselâm'ın mucizesine mukabele edemeyince mukateleye mübaşeret etmek istediğini beyan etmek üzere :

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ

buyuruyor.

[Firavun «terkedin beni, öldüreyim Musa'yı, çağırsın Rab'bısını, kurtarsın kendisini» dedi.]

Yani; Firavun mucize ve maneviyat cihetinden Hz. Musa'ya mukabele edemeyip mağlûp olunca maddiyâta teşebbüs ederek

dedi ki «Beni kendi halime bırakın öldüreyim Musa'yı ve eğer dediği gibi Rab'bısı kadir ise çağırsın Rab'bısını benim katlimden Musa kendisini kurtarsın.» Firavun işte böyle demekle gazabının nihayetini izhar etti.

Beyzâvî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Firavun'un vüzerâsı içinde Musa (A.S.) ın nübüvvetini bilenler ve itikad edenler Firavun'u katilden bazı tevilâtla menederek derlerdi ki «Eğer sen bunu öldürmeye kıyam edersen halk senin aczine hamil ve mübahasede mukabele edemediğin cihetle mukateleye mübaşeret ettiğini zannederler. Halbuki senin aciz göstermen halka karşı iyi bir şey değildir» demekle Firavun'u avuturlardı. Buna karşı Firavun da ikide bir «Koyuverin beni, öldüreyim şunu, çağırsın Rab'bısını, kurtarsın kendisini» demekle celâdet gösterir ve Hz. Musa'nın Rab'bısından istimdadından korkmadığını izhar ederdi. Halbuki Musa (A.S.) ın Nebi olduğunu kalbinden bilir ve katline cür'et edemezdi, fakat bu muzmirini de izhar etmez vüzerâsına ve sair halka karşı cesareti elden bırakmazdı. *Yahut* vüzera kendi manevralarını çevirmek için Firavun'u Hz. Musa ile meşgul ederlerdi ki Firavun'un kendi hallerini tedkika eli değmesin. Çünkü her devlette vükelânın âdetleri; padişahı veyahut reis-i hükümeti haricî bir düşmanla meşgul etmektir. Zira; reis-i hükümet haricî işlerle meşgul olmasa dahilîyi tedkike başlar, vüzerânın ahvalini teftiş ve te'dibe kıyam eder. İşte bu te'dipten nefislerini vikaaye için ekser vükelâ reis-i hükümeti bir takım evhamât ve hayâlât ile ve haricî işlerle meşgul ederler. Firavun'u da vükelâsı bu minval üzere meşgul ederlerdi. Firavun ise bazen hiddete gelir «Koyuverin beni öldüreyim Musa'yı» derdi ve lâkin öldürmeye eli değmez ve son derece korkar, yutkunur dururdu. Ve katle bilfiil mübaşeret etmek de istemezdi. Çünkü; Musa (A.S.) ın mucizesi beni katilden meneder de aleme rüsva olurum korkusundan da hâlî değildi. Binaenaleyh; vükelâsının bazı tevilâtla katilden menettiklerine kalben memnun idi ve a'vânının kulûbuna riayeti de elden koymaz «Siz beni bırakmıyorsunuz, eğer bırakmış olsaydınız şimdiye kadar ben onu bitirir sözünü tüketirdim, lâkin bırakmıyorsunuz» diyerek onlara vücud verir ve hatırlarını eline alırdı.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un katle müsaade istemesinin sebebini izah ve Firavun'un bakiyye-i kelâmını hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[**«Zira Musa (A.S.) ın dininizi tebdil veyahut yer yüzünde fesat izhar etmesinden korkarım» demekle kavmini Musa (A.S.) ın aleyhine çevirmek isterdi.**]

Yani; Firavun Hz. Musa'nın katline müsaade istemesinin sebebini beyanda dedi ki «Ben Musa'nın sizin dininizi tebdil ve bana itaatınızı ihlâl etmesinden muhakkak korkarım, yahut etraf-ı memlekette halkı bizim tarikımızdan çıkarmakla âleme fesat dağıtmasından ve âlemi zararlandırmakla fesadını izhar etmesinden korkarım. Binaenaleyh; beni koyuverin de şunu öldüreyim âlem de fesattan kurtulsun» derdi.

Öteden beri halkı her şeyden ziyade galeyana getiren; *iki şeydir: B i r i n c i s i ; din, i k i n c i s i ; ırz, namus ve memleketi muhafaza* olduğundan Firavun Hz. Musa'nın katline kıyamına bu iki şeyi sebep göstermekle katli kastinde kendini mazur göstermek istemiştir. Çünkü; Firavun'un kavmi kabul ettikleri dini hak bildiklerinden Hz. Musa evvelâ dinlerinin butlanından bahsedince Firavun katil kastının birinci sebebi din meselesi olduğunu ileri sürerek «Dininizi tebdil edeceğinden korkarım» demekle halkı galeyana getirmek istedi, ikinci merrede halkın her zaman arzu ettikleri muhafaza-i mal ü can, ırz ve istirahat meselesini ileri sürdü ve «Korkarım yer yüzünü ifsad eder, rahatınızı kaçırır» demekle mal ve can hususunda emniyyet ve asâyişi ihlâl edeceğini ve rahatlarının münselip olacağını beyanla halkın asabiyyetini tahrik etti. Firavun her ne kadar din ve dünya cihetinden Hz. Musa aleyhine halkı tahrik etmişse de fayda etmedi. Binaenaleyh; âkibet korktuğu vartaya düştü ve Musa (A.S.) elinde helâk oldu. Zira; muhafazasına çalıştıkları dinleri ve dünyaları batıldı her ikisi de helâk ve muzmahil oldu. Çünkü; batılda devam olamaz.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un Hz. Musa'yı katletmek kastettiğini beyandan sonra Musa (A.S.) ın Firavun'a cevabını beyan etmek üzere :

وَقَالَ مُوسَىٰٓ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُم مِّن كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَّا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.) «Âhirete iman etmeyen her mütekebbirin şerrinden benim ve sizin Rabbımıza sığınırım» dedi.]

Yani; Firavun'un Hz. Musa'ya vuku bulan tehdidâtına karşı Musa (A.S.) Cenab-ı Hakka tevekkül ve tefviz-i umûr ederek dedi ki «Ben Rabbıma ve sizin Rabbınıza yevm-i âhirete iman etmeyen her mütekebbir-i anûdun şerrinden sığınır ve Allah'ın himayesine iltica ederim». İşte Hz. Musa böyle demekle Firavun'un Allah'ın kulu bir mütekebbir olduğunu söyledi.

Kazî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile insanın kendi nefsinden afâtı ve belâyâyı defi'de en kavi yol Allahü Tealâ'ya itimad-ı tamla itimat olduğuna işaret için Musa (A.S.) kelâmına *itimada ve te'kîde* delâlet eden (ان) lâfzıyla başlamış ve ins ü cinnin şerrini defi'de makbul olan tarîk; istiâze tarikı olduğuna işaret için *istiâze ve iltica* manâsına olan (عذت) lâfzını ihtiyar buyurmuş ve Cenab-ı Hakka ilticasında Hz. Musa esma-i husnâ içinden Rab ism-i şerifiyle tazarruda bulunmuştur. Çünkü *t e r b i y e ; bir şeyi kemaline isâlden ibaret olup k e m â l i n e i s â l* ise *her âfâttan mahfuz olmaya mütevakkıf olduğu cihetle* Musa (A.S.) Firavun ve etbâının şerrinden istiâzede *muhafaza* manâsını müş'ir olan Rab ismini ihtiyar buyurmuştur. Binaenaleyh; insan için bir şeyin şerrinden ve âfat ve beliyyâttan Cenab-ı Hakka iltica lâzım olduğuna ve iltica esmâ-i İlâhiyeden her biriyle olursa da rab lâfzıyla tazarru' etmek diğerleriyle tazarrudan evlâ bulunduğuna âyette delâlet vardır. Bu manâyı (Muâvvezeteyn) sûreleri de teyid eder. Çünkü; her iki sûrede istiâze rab ism-i şerifiyle varid olmuştur.

Bu âyette Musa (A.S.), kavminin kendine ittibâ etmeleri lâ-

zım olduğuna işaret için «Benim Rabbim sizin de Rabbiniz» demiştir. Çünkü; ervâh-ı tahirenin bir hacetin husulünü Cenab-ı Hak'tan talebde içtimâ suretiyle müracaat etmeleri her ferdin yalnız müracaatından evlâdır. Çünkü; içtimada te'sir daha ziyadedir. Binaenaleyh; Hz. Musa Cenab-ı Hakka mütekebbirlerin şerrinden istiâzede kavminin iştiraklerine delâlet için «Benim ve sizin Rabbimize sığınırım» demiştir. Diyanet-i İslâmiye'de cemaatle edâ-yı salât etmek de bu kabildendir. Çünkü; bir çok ehl-i imanın birlikte Rablerine ilticalarıyla şahs-ı vahidin ilticası arasında fark-ı küllî olduğundan cemaatle edâ olunan namazın sevabı yirmi yedi derece ziyadedir. Cenab-ı Hakka istiâzede madde tayin etmeyerek şerrin küllîsinden istiâze etmek efdal olduğuna işaret için Musa (A.S.) (من كل متكبر) lâfz-ı âmmiyle istiâze buyurmuştur. Yani «şahıs tayin etmeyerek mütekebbir olan her şahsın şerrinden istiaze ederim» dedi ki Firavun ve emsâli her mütekebbir dahildir ve cümlesinin şerrinden bir sözüyle istiâze etmiş ve umum üzere istiâzenin evlâ ve menfeatte ziyade olduğuna işaret buyurmuştur.

Bu âyette Hz. Musa Firavun'u; *iki sıfatla tavsif etti: B i r i n c i s i ; mütekebbir olması, i k i n c i s i ; âhirete iman etmemesidir.* Bu iki sıfatta Firavun'u tayin etmeyerek umum suretinde zikretti ki Firavun'a mahsus olması matlub değil, belki bu iki sıfat her kimde bulunursa şerrinden sakınmak lâzım olduğuna işaret buyurmuştur. Çünkü halka ezânın menşei; bu iki sıfat olduğundan her kim bunlarla muttasıf olursa şerden ve zulm ü taaddiden hâlî kalmaz. Zira; mütekebbir ve kalbi kasvetli olan kimsede şefkat ve merhamet olmadığı cihetle zulümden çekinmediği gibi âhirete imanı olmayan kimsede dahi sual, cevap ve Cehennem korkusu olmadığından halka ezâ ve aklına gelen her şeyi işlemekten çekinmez. Şu halde kibir etmek ve âhirete iman etmemek her kimde bulunursa sahibinin perişân ve âlemin harabına sebep olduğu gibi âlemde cereyan eden zulmün menşei de bunlardır. Çünkü; âhirete imanı olan merhamet sahibinden hiç kimseye zarar gelmez ve onun yüzünden hiç kimse ziyan görmez.

Bu âyette Musa (A.S.) tarafından Firavun'a mukabelede gayet zarafet vardır. Çünkü; Firavun «terkedin beni öldüreyim Mu-

sa'yı» dedikten sonra istihzâ tarikiyle «Çağırsın Rab'bısını benim kahrımdan kurtarsın onu» demişti. Firavun'un bu sözüne mukabele ederek Musa (A.S.) «Ey Firavun! Sen her ne kadar beni katletmek istiyor ve istihzâ suretiyle çağırsın Rabbısını diyorsan da ben ciddî olarak senin ve emsalinin şerrinden Rab'bime sığınırım ve Rab'bim beni senin şerrinden muhafaza eder» dedi.

Hulasa; düşmanın şerrinden, sair belâyâ ve mesâibden kurtulmanın çaresi Allahü Tealâ'ya iltica ve istiâze olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un şerrini def etmekte Musa (A.S.) ın istiâze edip başka esbaba tevessül etmediğini beyandan sonra Musa (A.S.) ın tevekkülü neticesi olarak Cenab-ı Hakkın bir ecnebi vasıtasiyle Hz. Musa'ya muavenet ettiğini ve o ecnebinin müdafaasını beyan etmek üzere :

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ اِيمَانَهُٓ اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا اَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Firavun'un etbâından imanını saklayan bir mümin-i racül dedi ki «Rabbim Allahü Tealâ'dır diyen racülü siz katleder misiniz?»] İşte o racül böyle demekle katli kerih gördü.

Yani; Firavun Musa (A.S.) ın katlini azim ve helâkini kastetmesi üzerine iman-ı sahihle iman edip Firavun'un şerrinden korkusuna binaen imanını saklayan bir racül-ü mümin Firavun'a ve vükelâsına hitaben «Benim Rabbim ancak Allahü Tealâ'dır diyen racülü böyle dediğinden dolayı öldürecek misiniz, Rabbim Allah'tır diyeni öldürmek günah değil mi?» demekle Firavun'u katil kastından vazgeçirmeye çalıştı ve bu fitneyi teskin için kemal-i zarafetle uğraştı.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu racül Firavun'un amcası oğlu veliahdı ve o zamanda memleketin muhafazasına memur zabtiye nazırı idi. *Yahut* Firavun'un kav-

minden bir racül ise de akrabasından değildi. *Yahut* Benî İsrail'den bir racül idi. *Yahut* gurabâdan bir racül-ü mümin idi. Lâkin bu rivayetlerden esah olan; bu racülün Firavun'un akrabasından olmasına âyet delâlet eder. Çünkü Âl; *insanın akrabasına* denir. Binaenaleyh; amcazâdesi olmak rivayeti sahih olsa gerektir.

*
**

Vâcip Tealâ o racülün kelâmının bakiyyesini hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ

buyuruyor.

[O racül-ü mümin «Halbuki Musa (A.S.) size Rabbınızdan davasının sıdkına delâlet eder bir takım mucizelerle geldi, davasını isbat etti» demekle Firavun'un hiddetini teskine çalıştı.]

Yani; Firavun'un Hz. Musa'nın katlini tasavvuru üzerine o zamanın inzibat memuru olan zat Musa (A.S.) a muavenete kıyam etti, dedi ki «Nasıl oluyor ki bu zatı siz öldürmeye kıyam ediyorsunuz? Halbuki sizin öldürmek istediğiniz kimse size Rabbinizden tevhide delâlet eder bir takım kuvvetli delillerle geldi (Rabbim Allah'tır) dedi. Rabbim Allah demek ve davasını beyyineyle isbat etmek katlini icabeden şeylerden midir ki katlini tasavvur ediyorsunuz?» demekle Firavun'u ve erkânı hükûmetini katilden menetmeye çalıştı. Bu zatın Hz. Musa'ya münasebeti olmadığı halde muavenete sa'yetti. Çünkü Musa (A.S.) o zamanda en zalim ve gaddâr, istediğini biğayri hakkın asar, keser koca bir hükümdarın şerrinden yalnız Allahü Tealâ'ya iltica ile iktifa etmişti. Binaenaleyh; Allahü Tealâ, düşmanın kendi etbâ ve erkânından, mühim işler elinde olan bir zatı müdafaa edici olarak halketmekle Musa (A.S.) ı onun şerrinden himaye buyurdu. Şu halde tevekkül-ü tâmla Allah'a mütevekkil olan her ferdin muîni Allahü Tealâ olduğuna bu âyet delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ Hz. Musa'ya muavenet eden zatın sözüne devamla söylediği sözleri beyan etmek üzere :

وَاِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَاِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذٖى يَعِدُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدٖى مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[O racül-ü mümin «Musa (A.S.) yalancı ise yalanının zararı kendine aittir. Binaenaleyh; onun yalanından size bir zarar gelmez, eğer davasında doğru ise size vaadetmiş olduğu şeylerden bazısı size isabet eder. Binaenaleyh; ona su-u kasttan sakınmalısınız. Zira; sadık olduğu takdirde su-u kastın neticesinde vaki olacak kötülük size aittir. Şu halde iki surete nazaran da hayatına taarruz etmemelidir. Zira; Allahü Tealâ işinde ifrat edip haddini tecavüz eden ve yalan söyleyici olan kimseyi doğru yola sevketmez, ona hidayeti tevfik etmez.] Binaenaleyh; sizin onu katledeceğiz diyerek uğraşmanızda bir manâ yoktur, Çünkü; eğer yalancı ise, Allahü Tealâ onun davasını beyyineyle isbat etmediği gibi derhal onu ihlâk eder. Sizin katlinize hacet bırakmaz, eğer davasında sadık ise sizin ona riayet etmeniz lâzımdır» demekle Firavun ve etbaının yalancı ve müsrif olduklarından doğru yolu bulamıyacaklarına işaret etti.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu söz gayet insaf üzere sudur etmiş bir kelâmdır ve asla taassup şaibesi yoktur, Firavun'un o kadar azgın ve kahırlı zamanında gayet zarafetli ve nazikâne serdolunmuş bir takım delâil-i ilzâmiyedir. Çünkü; bir taraftan Firavun'u ve erkân-ı hükûmetini korkutuyor, diğer taraftan da Hz. Musa'nın yanlış bir şey söylemediğini ve eğer söylemişse zararı kendine ait olup bunlara bir şey dokunmıyacağını beyanla gazablarını teskin ediyor. Şu muhavere; Bu zatın Firavun'un meclisinde rey sahibi olup o vaktin söz sahiplerinden olduğuna delâlet eder. Çünkü; âhad-ı nâsdan olsaydı Firavun'un saltanatına ve kahr u gazabına karşı söz söyliyemiyeceği gibi söyliyecek olsa bile Firavun'a söylemeye yol bulamaz ve yol bulsa bile dinleyen olmazdı. Bu ise

hem söyledi hem de söylediğini dinletti. Şu halde vükelâ-yı devletten olduğuna âyet delâlet eder.

Bu âyet Firavun'un müsrif-i kezzâb olduğuna ve müsrif-i kezzâb olduğundan dolayı muvaffak olamıyacağına ve Musa (A.S.) ın uluvv-ü şanına işaret vardır. Firavun katl kastında muvaffak olamadı. Çünkü; müsrif-i kezzâbdır. Her kimse ki müsrif-i kezzâb ola, muvaffak olamaz. Binaenaleyh; Firavun da muvaffak olamadı ve bütün emekleri boşa gitti. Musa (A.S.) ise muvaffak oldu. Zira; müsrif-i kezzâb değildi.

***

Vâcip Tealâ mümin-i racülün sözlerinden bakiyyesini beyan etmek üzere :

يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللّٰهِ إِنْ جَاءَنَا

buyuruyor.

[**«Ey benim kavmim! Bu gün yer yüzünde galip olduğunuz halde mülk sizindir. Şu halde eğer gazab-ı İlâhî bize gelirse Allah'ın azabından kurtulmak için bize kim yardım eder?»**]

Yani; o racül-ü mümin Firavun'a ve etbaına hitaben «Ey kavmim! Bu gün Amâlika memleketi sizindir ve bu memleketinizde size bir münazi ve şerik yoktur. Şu halde arz üzerinde umum nasa galip olduğunuz cihetle bu nimetin şükrünü edaya sa'yedin ve Allah'ın gazabına sebep olacak ef'âle cesaret etmeyin. Eğer Musa'yı katle cesaret ederseniz Allah'ın gazabı size gelir. Zira katil; azaba sebeptir. Eğer katli terketmediğinizden dolayı azap gelirse bize kim yardım eder ve yardım etmek kimin haddidir?» demekle Firavun ve etbaını ilzâm ve bu kelâmını dahi gayet zarafetle irâd etti. Çünkü; kavminin hissiyâtını okşayacak ve sürur verecek mülkü ve yer yüzünde galip olduklarını beyanla onları neşelendirdi, sevilmiyecek şeylerde kendini onlara şerik kıldı. Çünkü nefsin sevmiyeceği şeyleri nasihatta kendini şerik kılmakta nasihatin tesiri ziyade olduğundan azabın nüzulünde kendini onlara şerik far-

zetti. Zira; yalnız onlara geleceğini beyanla iktifa etmiş olsaydı asabiyetlerini tahrik eder ve nasihatin tesiri kalmazdı.

Bu âyet; nasihat eden racül-ü müminin Firavun'un kavminden olduğuna delâlet eder. Çünkü; kavmi kendine nisbet etti. *K a v m* le murad ise *Firavun ve etbâıdır*. Eğer Firavun'un kavminden olmasaydı kendine nisbet etmezdi.

*
**

Vâcip Tealâ racül-ü müminin sözlerini beyandan sonra Firavun'un o racüle mukabele suretiyle söylediği sözleri beyan etmek üzere :

قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Firavun dedi ki «Şu müddeiyi def'ide işaret; ancak evvelki reyimi ve savab gördüğüm şeyi işaret ederim ve şu rey ü tedbirimle başka şeye delâlet etmem, illâ size doğru yolu göstermekle savap olan yola delâlet ederim.] Zira bu müddeînin katli aklıma muvafık, reyime mutabık, fikrimce savaptır ve benim reyimce bunun şerrini def'etmek ancak katletmekle olacağından bu tarika tevessül etmenin savap olduğunu söylüyorum. Binaenaleyh; bunun şerrinden kurtulmak ve fesadını def'etmek ancak öldürmekle olur» demekle racül-ü müminin sözlerini reddetmek istemiştir.

Yani; racül-ü müminin müdafaasına karşı Firavun dedi ki «Ben sizin için rey ü tedbir etmem, ancak kendi nefsim için reyettiğim şeyi reyederim ve bu reyimle başka maksadım yok, ancak sizi selâmete isâledecek tarikı söylemektir, benim korktuğum şey; millet arasına fesâd ilkâ eder, milleti tefrikaya düşürür. Binaenaleyh; bu gibi fesatlara meydan vermeksizin Musa'nın vücudunu ortadan kaldırmak mülk ü saltanat ve millet hakkında maslahat ve menfeattir» demek istedi.

*
**

Vâcip Tealâ Firavun'un Musa (A.S.) ın katlolunmasında inad ve ısrarına ve bu fikrinde sebatına dair sözünü beyandan sonra o racül-ü müminin tekrar müdafaasını beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ ﴿٣٠﴾ مِثْلَ
دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ

buyuruyor.

[Şol zat dedi ki o zat-ı şerif Musa (A.S.) a iman etti «Ey kavmim! Ben sizin üzerinize dünyada şiddetli azab gelmesinden korkarım. O azab sizden evvel geçen cemaatlere nazil olan azab gibi olur ki o azab; kavm-i Nuh, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelen milletlerin âdetleri üzerine nazil olan azabların misli olur.»]

Yani; «Ey kavmim! Musa'yı katletmek fikrinde devam ederseniz sizden evvel geçen cemaatler ki kavm-i Nuh, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelen milletlerin âdetleri üzerine yevm-i muayyende azap gelmişti. Onlara gelen azabın mislinin sizlere de gelmesinden korkarım. Çünkü; onlar taraf-ı İlâhî'den kendilerine gönderilen resullerini tekzib ettiklerinden azaba müstehak oldular. Binaenaleyh; onların her birine yevm-i muayyende gûnâ gûn azablar geldi. Siz de onlar gibi nebinizi tekzib ettiğinizden dolayı bir muayyen günde size de onlara gelen azabın misli gelmesinden korkar ve endişe ederim. Zira; sizin âdetinizle onların adetleri arasında fark yoktur. Şu halde onların âdetleri helâklerine sebep olduğu gibi sizin âdetinizin de helâkinize sebep olacağında şüphe yoktur. Çünkü âdet-i kabih üzere gelen ceza; elbette kabih olur. Binaenaleyh; onların hallerinden ibret almanız lâzımdır» dedi ve bu sözden maksadı; onları azab-ı dünyeviyyeyle tehdit etmekti.

***

Vâcip Tealâ bu racül-ü müminin, herkese gelen belânın kendi kusur ve istihkakı sebebiyle olduğunu kavmine söylediğini beyan etmek üzere :

وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[«**Allahü Tealâ kullarına zulüm muradetmez.**»]

Yani; hudud-u İlâhiyeye münafî günahlardan vesair cerâim-i mutlakadan korkup işlemeyen kullarına Allahü Tealâ zulüm muradetmez. Zira; Allah'ın her fiili hikmete muvafık ve maslahata mutabık olduğundan Allah'ın işinde asla zulmolmaz. Çünkü; zulüm; eser-i cehil ve aciz olup Cenab-ı Hak ise cehil ve acizden münezzeh olduğu cihetle zulümden de münezzehtir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'ya zulüm isnadetmek küfürdür. İşte şu esasa binaen günahı olmayan kimseye Allahü Tealâ azap etmez ve günahı olan kimseyi affetmedikçe azabtan hâlî kılmaz.

Beyzâvî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette Cenab-ı Hak'tan zulmü nefiyde mübalağa vardır. Zira; Allahü Tealâ kullarına zulüm muradetmeyince zulüm etmiyeceği evleviyetle sabit olur. Çünkü murad olmayan şey; vücud bulmaz.

***

Vâcip Tealâ şu racül-ü müminin kavmini azab-ı dünyevî ile tehdit ettiğini beyandan sonra azab-ı uhrevî ile de tehdit ettiğini beyan etmek üzere :

وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ

buyuruyor.

[«**Ey kavmim! Yevm-i kıyametin şiddetinden ben sizin üzerinize korkarım. O yevm-i kıyamet öyle bir gündür ki o günün şiddetinden ve günahınızın çokluğundan ve günahınız üzerine gelen azabtan siz arkasın arkaya kaçarsınız ve o günde sizi Allah'ın azabından kurtarıcı hiç bir kimse olmaz ve o azabtan sizi saklayacak bir kimse bulunmaz» dedi.**]

Yani; o racül-ü mümin Firavun'u ve etbâını Hz. Musa'ya iman etmedikçe azab-ı dünyevinin geleceğini ve dünyada belâdan kurtulamıyacaklarını beyandan sonra azab-ı âhireti beyana intikal ederek dedi ki «Ey kavmim! Siz Hz. Musa'yı tekzibte ve onu katletmek kastında devamederseniz herkesin çağırışıp bağırıştığı kıyamet gününün azabından ben muhakkak korkarım, o günün azabı sizin üzerinize gelir. Zira; sizin haliniz gazab-ı İlâhîyi câlibtir ve o gün öyle bir gündür ki siz günahınızın çokluğundan arkasın arkaya kaçar ve ne yapacağınızı şaşırırsınız, siz dünyada olan şevket ve saltanatınıza güvenmeyin. Çünkü; o günde sizin için Allah'ın azabından kurtarıcı ve hıfzedici bir kimse olmaz. Şu halde sizin için çare; bu dünyada taraf-ı İlâhîden size gönderilen Resul'e iman ve itaatle azab-ı dünyevî ve uhrevîden kurtulmak ve bu vesileyle Resul'ün dâmen-i pâkine yapışarak Allah'ın himayesine iltica etmektir» demekle kavmini insafa davet etti. *Yevm-i kıyamette herkesin günahının azabını görünce bağırıp çağrışacağı bir gün olduğu için* o güne yevm-i tenâd denmiştir. Çünkü *t e n â d ; çağrışmak* manâsınadır.

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

[«Allah'ın idlâl ettiğini hidayette kılıcı bir kimse bulunmaz.»]

Yani; bir kul iradesini dalâlete sarf ve Allahü Tealâ onun iradesi üzerine dalâleti halk ile idlâl ve dalâletine irade-i İlâhîye teallük edince onu hidayette kılacak ve doğru yola sevkedecek bir kimse bulunamaz, amma iradesini hidayete sarfeder de Allahü Tealâ da onun hidayetini halkederse onu idlâl edecek bir kimse de bulunmaz.

***

Vâcip Tealâ racül-ü müminin Allah'ın idlâl ettiğini hidayette kılıcı bulunmadığını söylediğini beyandan sonra şu sözünü bir misalle temsil etmek üzere :

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ

buyuruyor.

[«Allahü Tealâ'ya yemin ederim ki bundan evvel Yusuf (A.S.) bir takım açık ve zahir mucizelerle size geldi. Siz onun getirdiği dinde ve o dinin ahkâmında şek ve tereddüt içinde sabit ve daim oldunuz.»]

Yani; racül-ü mümin kavminin dalâletlerini o kavim içinde sebketmiş bir mâddeyle ispat etmek üzere dedi ki «Allah'a yemin ederim ki Musa (A.S.) dan evvel Yakub (A.S.) ın oğlu Hz. Yusuf birtakım delâil-i kat'iyye ile vahdaniyeti ispat için size geldi, hakka davet etti. Siz ise onun getirdiği dinde şekketmekte devamettiniz, tasdik etmediniz. Çünkü; iradenizi şerre sarfettiğinizden dolayı sizin yedinizde dalâleti halketmekle idlâl ettiğinden sizde hidayet yoktur. Zira; Allah'ın idlâl ettiğini hidayette kılıcı olmaz» demekle kavmini tevbih etti.

Fahri Râzi, Kazî ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette *Y u s u f (A. S.)* ile murad; *Hz. Yakub'un oğlu Yusuf (A.S.)* ve *F i r a v u n* ile murad; *Musa (A.S.) ın Firavun'udur.* Çünkü; Yusuf (A.S.) zamanındaki Firavun'un Hz. Musa zamanına kadar yaşadığı mervidir. Buna nazaran her ikisinin zamanında bulunan Firavun şahs-ı vahidden ibarettir, nâsıh olan racül-ü müminin «Size Yusuf (A.S.) da geldi» diyerek hitabı da şahs-ı vahid olmasını icabeder. Yahut; *Y u s u f* ile murad; *Yusuf (A.S.) ın oğlunun oğludur.* Buna nazaran Firavun-ı Yusuf Firavun-ı Musa'nın başkasıdır, «ikinci Yusuf Firavun'u imana davet için geldi fakat söz duyuramadı» demektir. Fakat sahih olan Yusuf ile murad; *Yakub (A.S.) ın oğlu Yusuf (A.S.) dır.* Firavun ise *Hz. Yusuf'un zamanında olan Firavun'un oğlu veyahut hafididir.* Âyetteki hitaba gelince; zaman-ı Musa'da olan Firavun'a babasının veya dedesinin seyyiâtıyla hitabtır. Çünkü; babaların seyyiâtiyle evlâda hitabetmek âdettir. Meselâ bir kabilenin birkaç batın evvelde büyük pederlerinin işlediği bir günahı onun neslinden birkaç batın sonra gelenlerin başına kakmak ve «Siz şöyle yapmadınız mı?» demek insanlar arasında her zaman carî olan ahvaldendir.

***

Vâcip Tealâ racül-ü müminin Firavun'a ve etbaına Yusuf (A.S.) a iman etmediklerini beyanla tevbih ettiğini beyandan son-

ra onların ef'âlinden daha ziyade fenâ olanını söylediğini zikretmek üzere :

حَتّٰى اِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِه۪ رَسُولًاۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌۚ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[«**Yusuf (A.S.) ın size getirmiş olduğu dini tasdik etmemekle beraber vefat edip zaman-ı Yusuf münkariz olduğunda siz (Bundan sonra Allahü Tealâ resul göndermez) dediniz. Bu sözünüzle hem Yusuf'u hem de Yusuf'tan sonra gelecek enbiyayı tekzib ettiniz. Şu halde siz şiddet-i inadınızla Yusuf (A.S.) ın getirmiş olduğu dinden intifa etmediğiniz gibi Musa (A.S.) ın getirdiği dinden dahi intifa etmezsiniz. Çünkü; fikrinizde isabet yoktur, dalâlete ısrarınız çoktur, sizin dalâletiniz gibi emr-i hakta şekkedici müsrif olan kimseyi Allahü Tealâ idlâl eder.**] Binaenaleyh; size mebus olan resullerin getirdikleri dinde şüphe ettiğiniz gibi adaleti muhafaza için Allah'ın vaz'ettiği ahkâmı tanımamakla müsrif olduğunuz cihetle Allahü Tealâ sizi idlâl ettiğinden Yusuf (A.S.) ı tanımadığınız gibi Musa (A.S.) ı da tanımıyorsunuz. Zira; vehminiz aklınıza galip olup âbâ ve ecdadınızı taklide son derece gayret ettiğinizden hakka meyletmiyorsunuz, dinde şekkettiğiniz gibi ahkâmını kabul etmemekte ısrar ediyorsunuz. Binaenaleyh; harekâtınız aynı dalâlettir» demekle Firavun'u ve etbâını tevbih etti.

⁂

Vâcip Tealâ racül-ü müminin Firavun'un ve etbâının Musa (A.S.) ın davasını red edecek ellerinde bir burhan olmadığını ve mücadeleleri sırf vehimlerine tebaiyetten ibaret olduğunu beyanla ilzam etmeye çalıştığını beyan etmek üzere :

اَلَّذ۪ينَ يُجَادِلُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْۜ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا

buyuruyor.

[**«O müsrif olan ve dinde şekkeden şol kimseler ki vahdaniyete delâlet eden âyâtı İlâhiyede mücadele ederler, lâkin bu mücadeleleri kendilerine vahyile veya ilhamla gelmiş kavi bir huccetle değildir, belki mücerret babalarını ve dedelerini taklidledir yahut âdî şüphe üzerine evhâm ve hayaletlerine tabi olmak suretiyledir, yoksa kavi bir delile müstenit değildir. İşte şu minval üzere hakka karşı mücadele eden kimselerin helâkleri Allahü Teâlâ ve Allah'a iman eden müminler indinde pek büyük oldu.»**] Böyle delilsiz mücadele edenlerin cidalleri gerek Allahü Teâlâ, gerek müminler indinde pek büyük helâke ve husran-ı ebediye sebep olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile delilsiz mücadelenin batıl olup sahibinin helâkine sebep ve delile istinadederek mücadelenin hak ve güzel olduğuna bu âyet delâlet eder. Cenab-ı Hak bu gibi mücadelenin helâk yönünden pek büyük olduğunu beyanla bu gibi delilsiz mücadeleye cesaret etmekten insanları menetmiştir..

كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾

[**Böylece Allahü Teâlâ nâsı zararlandıran her zalimin ve halk üzerine tekebbür ve iftihar eden her mütekebbirin kalbini mühürler.**] Çünkü; küfür üzerine ısrar ettiğinden kalbi şekavetle ülfet ettiği cihetle taş gibi şiddet peyda eder. Binaenaleyh; hakkı kabul etmemekte ağzı kapalı ve mühürlü bir sandık gibi içine bir şey giremez ve hak üzere delâlet eden delilleri kabul etmez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kalbi mütekebbir ve ceberûtla muttasıf olan kimsede merhamet ve şefkat olmadığından bu iki sıfat onların bigayrı hakkın mücadelelerine ve azaba istihkaklarına sebep olduğuna âyet delâlet eder. Kibri ve gayra zulmü âdet eden kimsede seâdet olmaz. Zira seâdete sebep; *iki şeydir: Birincisi; Allah'ın emrine ta'zîm, ikincisi; Allah'ın mahlûkuna şefkat ve merhamettir.* Kibir ve ceberut ise bunun ikisine de münafidir. Zira; mütekebbir olan kimsenin kibri emr-i İlâhîye ta'zime münafi olduğu gibi ceberût da halka merhamete manidir. Binaenaleyh; insanda bu iki sıfat seadete mani olduğundan Fira-

vun ve emsalinin kalpleri hayır olan şeyleri kabulden imtinâ etmekte mühürlü eşya gibi olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ Firavun'un mütekebbir ve cebbâr olduğunu beyandan sonra hamakat ve belâhette nihayeye vardığını beyan etmek üzere :

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ﴿٣٦﴾ أَسْبَابَ
السَّمٰوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰ إِلٰهِ مُوسَىٰ

buyuruyor.

[Firavun veziri Hamân'a dedi ki «Yâ Hamân! Benim için bir köşk yap ki me'mûl ederim, o köşk sebebiyle göklerin yollarına ben vasıl olurum da Musa'nın mabuduna muttalî olurum.»] Firavun işte böyle demekle Haman'a bir saray yapmasını emretti.

Yani; Hz. Musa'nın dini ahali arasında intişara başlayınca Musa (A.S.) ın, halkı semâvât ve arzın halikı olan Allahü Tealâ'nın dinine davet ettiğini gören halk Hz. Musa'ya itaate başladılar. Firavun ise Musa (A.S.) tarafından getirilen berâhin-i kat'iyeye ve mucizât-ı vâzıhaya mukabeleden aciz kalmasına binaen şaşkınlık eseri olarak veziri Haman'la min vechin istişare ve min vechin Haman'a emir suretiyle dedi ki «Ya Haman! Korktuğumuz başımıza geldi. Sen benim için bir bina yap ki o bina cümle binalardan yüksek olsun. Umarım ki o bina üzerine çıkınca Musa'nın işini takviye ve davasını te'yid eden esbaba ben vasıl olur ve Musa'nın ma'budunu bulurum, Musa'nın davasında sadık olup olmadığını Rabbisinden sual ederim. Çünkü; o bina vasıtasiyle benim vasıl olacağım esbâb alem-i ulvî olan semavâtın esbabıdır. Binaenaleyh; semâvâtın esbabına ve haline muttalî olmak ihtimali vardır.»

وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا

[«Ve ben zannederim ki Musa davasında yalancıdır» dedi.]

Yani; Firavun bu sözü ile Musa (A.S.) ın sözüne inanmamalarını tavsiye etmek istemiş ve demiştir ki «Benim zannıma göre bu yalancı sahirdir, sihrini terviç için mabuduna iftira ediyor ve aklı zayıf olan avâm-ı nâsı aldatıyor».

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Firavun'un Haman'a emrettiği *b i n a* ile murad; *rasathânedir.* Bu rasathane sebebiyle Hz. Musa'nın tâliinin kuvvet ve za'fına muttalî olmak, semanın esbabı olup havadis-i arziyeye delâlet eden yıldızların ahvalini gözetlemek, onunla Cenab-ı Hakkın resul gönderip göndermediğini bilmek ve Musa (A.S.) ın sıdkına veya kizbine istidlâl etmek için böyle bir rasathâne yapılmasını emretmiştir, yoksa semaya çıkmak âdet vechüzere insanlar için mümkün olmadığını bilmiyecek kadar divane değildi.

وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَصُدَّ عَنِ ٱلسَّبِيلِ

[Şu tafsilât vechüzere Firavun'a kötü amelleri tezyîn olundu. Binaenaleyh; Firavun bu gibi evhamât-ı batılayla yoldan çıktı ve maksad-ı aksaya isâl eden tarikı haktan men'olundu.]

وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِى تَبَابٍ ﴿٣٧﴾

[Hz. Musa hakkında Firavun'un hileleri olmadı, ancak helâk ve hasarda oldu.] Çünkü; bir çok esbaba tevessül etti, lâkin hiç birisinden istifade edemedi, belki hilelerinin cümlesi kendi aleyhine netice verdi. Zira; tutmuş olduğu yolların cümlesi batıldır. Batıl ise hakka karşı daima muzmahildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bazı tarihlerin «Haman Hz. Musa'dan çok zaman sonradır» dedikleri bu âyetle merduttur. Zira âyet; Hz. Musa'nın muhatabı olan Firavun'un veziri Haman olduğuna delâlet eder. Amma tarihlerin beyan ettikleri vechüzere Hz. Musa'dan bir çok zaman sonra (Haman) isminde bir gaddârın daha bulunmasından Firavun'un veziri başka bir Haman olmasına mani değildir. Şu halde tarihlerin beyan ettikleri ve Hz. Musa'dan sonra olan Haman Firavun'un veziri olan Haman'ın başkasıdır.

***

Vâcip Tealâ racül-ü müminin Firavun'u envai delillerle ilzam etmesi üzerine Firavun'un Haman'a bir rasathane bina etmesiyle emrettiğini beyandan sonra racül-ü müminin tekrar Firavun'a nasihatini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذٖٓى اٰمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَبٖيلَ الرَّشَادِ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Firavun'un kabilesinden iman eden racül-ü mümin kavmine hitaben dedi ki «Ey kavmim! Bana ittibâ edin ki ben sizi doğru yola sevkedeyim.»]

Yani; racül-ü müminin delâil-i kat'iyyesi Firavun'a tesir etmeyince nasihat suretiyle kavmine dedi ki «Ey kavmim! Beni dinleyin, sözümü doğru bilin, gittiğim yola gidin ve bana ittibâ edin ki ben sizi tarik-ı müstakîme ulaştırayım». O racül-ü mümin böyle demekle kavmini Firavun'a ittibâdan menetmek istedi ve bu kelâmıyla Firavun'u ve kavmini dalâlete nisbet etti. Çünkü; «Eğer bana tebaiyyet ederseniz ben sizi doğru yola götürürüm» demek «Sizin gittiğiniz yol eğridir, eğri yol maksuda isâl etmez» demektir. Zira *S e b i l ü r r â ş â d ; sebil-i dalâletin zıddıdır.*

*
**

Vâcip Tealâ racül-ü müminin kavmini tarikı necata davet ettiğini beyandan sonra dünyanın fanî ve âhiretin baki olduğunu zikirle kavmini ikaza çalıştığını beyan etmek üzere :

يَا قَوْمِ اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِىَ دَارُ الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[«Ey kavmim! Şunu iyi bilin ki bu dünya meta-ı kalîldir. Amma âhiret; Dar-ı karar yani erbab-ı basiretin karar edeceği mahaldir.»]

Yani; «dünyanın fanî ve âhiretin baki olduğu kat'idir. Şu hal-

de fani ve her zaman inkirâza ve zevale maruz olan dünyanın metaı gayet az ve zahmeti lezzetinden daha çoktur. Amma âhirete gelince; âhiret baki, zevalden mahfuz, nimeti ve nimetinin lezzeti ebedî ve süruru daimdir. Binaenaleyh; âhiret, dünyadan hayırlı ve efdaldir. Şu halde aklı olan bir kimse azıcık bir ömür ve lezzete mukabil ebedi sürur ve nimeti fedâ etmez». Bu sözüyle racül-ü mümin kavmine dünyanın ve âhiretin hallerini beyanla dünyaya aldanmamalarını tavsiye etmiştir.

***

Vâcip Tealâ racül-ü müminin dünyanın ve âhiretin hallerini beyanla nasihat ettiğini beyandan sonra âhireti kisbin yollarını beyanla Cennet'e terğib ve Cehennem'den tenfîr ettiğini beyan etmek üzere :

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰى اِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى
وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[«**Bir kimse günah işlerse cezası o günahın misli olur ziyade olmaz, erkekten, dişiden her kim olursa olsun mümin olduğu halde amel-i salih işlerse onlar Cennet'e girer ve hesabsız merzûk olurlar.**] Ey kavmim! Şunu bilin ki bir kimse Allah'ın azabını îcab eder bir günah işlerse o günahın cezası âhirette adalet-i İlâhîye muktezâsı onun misli olur, ziyade olmaz. Amma bir kimse erkek veya dişi herhangi sınıftan olursa olsun mümin olduğu halde iyi amel işlerse o kimse hesapsız rızıkla merzûk olur, Cennet'e girer, ebedi Cennet'te kalır».

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bir saat küfrüzere bulunup vefat ederse ebedi muazzeb olmasından ceza cinayetin misli olmamak lâzım gelmez. Zira; kâfir küfrünü ibadet itikat ettiğinden ebedî muammer olsaydı küfretmeye niyet ettiği cihetle ebedî azab; ebedî küfre niyetinin cezasıdır. Binaenaleyh; ceza cinayetin mislidir, ziyade değildir.

Bu âyet; cinayete müteallik olan ahkâm-ı şer'iyyenin esasını teşkil ve ukuubâtın hiç birisinde cezanın cinayet üzere ziyade olmıyacağına delâlet eder. İşte bu esasa binaen kütüb-ü fıkhiyede ukuubât daimâ cinayete göre tertip olunur ve cürümle ceza beyninde nisbet-i âdileye riayet üzere hüküm binâ kılınır. Çünkü; gerek nefse müteallik kısasta olsun, gerekse sair azada olsun tertib olunan ceza cinayete müsâvaat esasından ayrılmaz. Şu halde (من عمل سيئة فلا يجزى الا مثلها) âyeti kadar müsâvât esasını tesis eder bir düstûr-u lâyeteğayyer olamaz ve akl ü mantıka muvafık olan da müsavaat olduğu için hiç bir âkilin itiraza mecali yoktur. Çünkü müsâvat esası; cümle ukulün kabul ettiği bir kanun-u lâyeteğayyerdir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ameli salihin cezası hesabsız yani tartısız ve amelinin birkaç misli ecri fazla olacağını işaret için bigayrı hesap merzuk olacakları beyan olunmuş ve iman olmaksızın amelin faydası olmıyacağına işaret için imân; *şart* manâsını ifade eden *cümle-i hâliye* olarak varid olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ racül-ü müminin muktezayı merhameti kavmine nasihatten feragat etmeyip tekrar nasihat ettiğini beyan etmek üzere :

وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ ۝ تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ
بِاللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ۝

buyuruyor.

[O racül-ü mümin «Ey kavmim! Bana ne gibi şey ârız oldu ki ben azab-ı İlâhîden halasınıza davet ediyorum da siz beni günahkârlar için hazırlanmış olan nar-ı cahîme davet ediyorsunuz. Zira; siz beni Allah'a küfretmeye ve şeriki olduğuna benim için ilim olmayan şeyle Allahü Tealâ'ya şirketmekliğime davet ediyorsunuz. Halbuki ben sizi herkese galip ve kullarının isyanını mağfiret edi-

ci olan Allah'ın dergahına davet ediyorum» demekle kavmini yola getirmeye çalıştı.]

Yani; o racül-ü mümin «Ey kavmim! Bana ne oldu ki siz beni Cehennem'e davet ettiğiniz halde ben sizi cemî lezzât-ı ruhâniyenin mahalli olan Cennet'e davet ediyorum. Zira; siz beni vahid-i hakiki olduğuna itikat ettiğim Allahü Tealâ'ya küfür ve ülûhiyetine ilmim lâhik olmayan bir takım putları Allahü Tealâ'ya şerik itikat etmekliğime davet ediyorsunuz, sizin davet ettiğiniz küfür ve şirk ise nar-ı cahime girmeye ve rüsvalığa sebep ve ebedî zarara bâdîdir» demekle kavmine nasihat etti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Firavun'un kavmi iki kısım olup bir kısmı ülûhiyeti bilkülliye inkâr diğer kısmı ulûhiyeti ikrar velâkin putların ibadete istihkakta Allah'a şerik olduğunu itikat ederlerdi. Binaenaleyh; ulûhiyeti büsbütün inkâr edenlere hitaben «Beni küfre davet ediyorsunuz», ulûhiyeti ikrar edip de şirk edenlere «Beni şirke davet ediyorsunuz» demekle her iki sınıfın itikatlarını beyan ve o itikadların batıl olduğuna işaret etmiştir. Çünkü; racül-ü mümini her iki sınıfta kendi mezheplerine davet ediyorlardı. Racül-ü mümin Allahü Tealâ'nın *Azîz* ve *Gaffâr* olduğunu beyanla Firavun'a ta'rîz etmiştir. Çünkü; «Mabud olan zatın kudret-i tâmme ve ilm-i kâmile ile muttasıf olup sevdiği kullarına nimeti bol vermeye ve günahkârlardan intikamını almaya kaadir ve isterse affetmeye muktedir olması lâzımdır. Firavun ise gayet aciz bir kimse olduğundan ülûhiyetle münasebeti yoktur. Şu halde Firavun nasıl oluyor ki ülûhiyet davasında bulunuyor ve siz nasıl oluyorsunuz ki onun ülûhiyetine itikat ediyorsunuz» demekle kavmini tekdir etmiştir.

Firavun'un kavmi küfrüzere devam ederlerse azabtan kurtulmak olmıyacağını beyanla beraber Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmemelerine de işaret için Cenab-ı Hakkı *Gaffâr* sıfatıyla tavsif etmiştir. Yani «Siz her ne kadar küfrüzere ısrar ediyorsanız da eğer iman ederseniz Allahü Tealâ imanınız sebebiyle geçmiş günahlarınızı tamamen affeder» demekle imana teşvik etmiştir. Çünkü; Cenab-ı Hak bir kimsenin bir dakika imanı sebebiyle seksen senelik günahını affeder.

⁂

Vâcip Tealâ racül-ü müminin zat-ı ülûhiyeti lâyık olduğu bazı sıfatlarla tavsif ettiğini beyandan sonra Firavun'un kavminin mabud tanıdıkları putları zemmetmek suretiyle söylediği sözleri alâ tarikilhikâye beyan etmek üzere :

لَا جَرَمَ اَنَّمَا تَدْعُونَنِي اِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ مَرَدَّنَا
اِلَى اللّٰهِ وَاَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[«Şüphe yok ki sizin beni davet ettiğiniz şeyin dünya ve âhirette davete iktidarı yoktur ve bizim dünyada ve âhirette merciimiz ancak Allahü Tealâ'nın huzurudur. Zîra; dünyada ibadete ve âhirette Cennet'e davet edici odur, umur-u itikadiyede bir takım evham-ı batılaya ittiba ederek Allahü Tealâ hakkında hezeyan eden müsrifler ashab-ı Cehennem'dirler, Cehennem'in sahipleri ve mülazimleri onlardır. Onlar için Cehennem'den kurtulmak yoktur.»]

Yani; şu racül-ü mümin nasihatine devam ederek dedi ki «Ey kavmim! Siz beni hacer ve şecerden yapılma bir takım putlara ibadete davet ediyorsunuz. Onlar ise itaata lâyık değillerdir. Zira; onlar için dünyada ve âhirette bir emri hayra davet olmaz. Çünkü; cemadâtın insana tekellüme iktidarı olmadığı gibi hidayete sevk ve irşâd etmeye dahi iktidarı yok ki davet etsin. Halbuki bizim dünyada ve âhirette merciimiz Cenab-ı Haktır. Binaenaleyh; O'nun rızasını tahsile çalışmamız ve huzur-u İlâhîde hacâletimizi mucib olacak kötü amellerden sakınmamız lâzımdır.»

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *d a v e t* le murad; *müstecab bir dua olmak* ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey kavmim! Şüphe yok ki sizin beni davet ettiğiniz putların dünyada ve âhirette müstecâb bir duaları yoktur. Şu halde bize asla menfeat isâline ve şefeat etmeye iktidarları olamaz. Binaenaleyh; celb-i menfeat ve def'i mazarrata iktidarları olmayan şeye sizin itaatınız ve beni itaate davetiniz hamakattan başka birşey değildir. Sizin ve bizim cümlemizin merciimiz Allahü Tealâ'dır. Zira;

Allahü Teâlâ kullarının menfeatini celbe ve mazarratını def'e kadir ve cümlenin ibadetine müstehaktır. Şu halde kulların vazifesi; ancak Allahü Teâlâ'ya ibadet etmektir, yoksa bir takım âciz putlara ibadet etmek demek] değildir.

M ü s r i f ; şeriatın haricinde bir takım günahları irtikâbta ileri giden kimsedir. Sefk-i dimaya alışmış ve ebnâ-yı cinsini ızrara dadanmış ve zulm ü taaddiye dalmış olanlar ve bu gibi şeylerden lezzet alanlar Cehennem'in yarânlarıdır.

Hulâsa; şu racül-ü mümin kavmine itikad-ı hakkı telkin ve onların itikadlarının batıl olduğunu beyanla kendilerinin zalim, gaddar ve haksızlıkta ifrata varmış bir takım müsriflerden olduklarını söylemekle vazife-i diniyyesini hakkıyla edâ ettiği ve her mümine lâyık olan da bu olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Teâlâ racül-ü müminin kavmine vaki olan nasihatlerini ve o nasihatlerin tesiri olmadığını beyandan sonra o racülün kavmine son sözünü beyan ve hikâye etmek üzere :

فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[O racül-ü mümin «Ey kavmim! Yevm-i kıyamette benim size nasihat suretiyle söylediğim sözleri hatırlarsınız ve birbirinize şu cereyan eden vakaları söylersiniz lâkin hiç fayda etmez, ben cümle umurumu Allahü Teâlâ'ya tefvîz ederim. Zira; Allahü Teâlâ kullarını görücü, bilûmum hallerini bilici ve herkesin ameline göre ceza vericidir.] Binaenaleyh; Rabbim benim size nasihatlerimi bilir, ona göre beni sizin şerrinizden muhafaza eder, sizin ahvalinizi bilir, ona göre sizin cezay-ı sezanızı verir» demekle kelâmına hitâm vermiş ve kavminin ıslahından me'yûs olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile racül-ü mümin nasihatında Firavun ve etbaının mezheplerinin batıl olduğunu beyan edince Firavun ve cemaatinin sû-u kastedeceklerini ve kendi aralarında hakaret etmeği tasmim ettiklerini anlaması üzerine onları âhiretle

korkutmak ve kendinin de himaye-i İlâhiyeye iltica ettiğini beyanla sözüne son vermiş ve hâtimesi de bir hâtime-i latîfe olmuştur. Çünkü; bütün nasihatlerinin tesirini ve düşmandan gelmesi me'mûl olan şerden mahfuz kalmasını velhasıl celb-i menfeat ve def'-i mazarrat hususlarının cümlesini Allahü Tealâ'ya tefvîzle sözünü bitirmiştir.

***

Vâcip Tealâ Racül-ü müminin her umurunu Allah'a tefvîz ettiğini beyandan sonra o tefvîzin neticesini beyan etmek üzere :

فَوَقٰيهُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُٓوءُ الْعَذَابِۚ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ o racül-ü mümini kâfirlerin şerrinden sakladı ve kötü azab âl-i Firavun'u ihata etti.]

Yani; Firavun ve etbâının racül-ü mümine su-u kastlarına karşı racül-ü müminin Allahü Tealâ'ya tefviz-i umur etmesine binaen Allahü Tealâ o racülü onların mekir ve hilelerinin şerrinden muhafaza etti ve hile etmek isteyen âl-i Firavun'u şiddetle azab ihata etti ve etraflarını çevirdi.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanlarına nazaran o racül bir dağa firar etti. Firavun o racülü takip için bir çok asker gönderdi. Onlar o racülü, ibadetle meşgul olduğu halde etrafını kuşların ve kurtların çevirmiş olduklarını görmeleri üzerine kendilerine arız olan korku sebebiyle cesaret edip yanına yanaşamadılar, elleri boş olarak geri gelip ahvali hikâye edince Firavun cümlesini birden katlettirdi. Bu rivayete nazaran onlar racül-ü mümini katledelim derken kendilerinin kahr altında maktul olmaları su-u azabtır. Şu halde âyetteki *s û - u a z a b* la murad; *onları dünyada ihata eden azabtır.* Yahut *s u - u a z a b* la murad; *Firavun'un bütün cemaatini ihata eden azab-ı âhirettir.*

***

Vâcip Tealâ şu ikinci manâya nazaran su-u azabı tefsir olmak üzere :

اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا

buyuruyor.

[Firavun ve etbaı akşam ve sabah ateş üzerine arzolunurlar.]

Yani; kabirde bulundukları müddet sabah ve akşam ashabı şekavet için hazırlanmış olan ateşe onlar gösterilirler ve bilûmum kâfirlerin ruhları kıyamete kadar sabah ve akşam Cehennem'deki mahalleri kendilerine gösterilip «İşte kıyamette sizin makamınız budur» diyerek kendilerine azabolunacağı mervidir.

Müslim ve Buhârî'nin ittifakları ile rivayet ettikleri bir hadis-i şerif de bu manâyı teyid eder. Çünkü; (İbn Ömer) Radıyallahü anh efendimizin rivayetine nazaran Resulüllah (S.A.V.) efendimiz «Sizden biriniz vefat ettiğinde o kimseye günde iki defa âhirette yeri gösterilir. Eğer ehl-i Cennet'ten ise Cennet'ten, ehl-i nârdan ise Cehennem'den gösterilir. Ve kıyamete kadar kendine (İşte şu senin yerindir) denilir» buyurmuştur.

Bu âyet; ruhun bakasına ve azab-ı kabrin vücuduna delâlet eder. Çünkü; bundan sonraki âyette âl-i Firavun'un yevm-i kıyamette olacak azablarının beyan olunması bu âyette beyan olunan azabın kıyametten evvel olmasını icabeder. Şu halde vefattan sonra kıyametten evvel olunca kabirde olmak lâzımgelir.

Bu âyette akşam ve sabahı zikretmek; azabın devamına işarettir. Çünkü; kabirde akşam ve sabah yoktur. Akşam ve sabah bu dünyaya mahsustur. *Yahut* onlara kabirlerinde azap; «Ehl-i dünyanın akşamında ve sabahında ateşe gösterilirler» demektir.

***

Vâcip Tealâ Al-i Firavun'un kıyamette hallerini beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Kıyamet kaim olduğunda ve herkes kabrinden kalkıp Arsa-i mahşere geldiği gün taraf-ı İlâhîden Cehennem'in hazinedârları ve hademesi olan zebânilere «Al-i Firavun'u Cehennem azabının şiddetlisine ithal edin» denilir.]

Ebussuud Efendi'nin ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile dünya devam ettikçe akşam ve sabah azaba arzolunurlar amma kıyamet günü azabın daha şiddetlisi olan Cehennem azabına konmaları için meleklere emrolunur. *Yahut* Firavun ve etbaının Cehennem azapları içinden daha şiddetlisine idhâl olunmaları için emrolunur. Çünkü; Cehennem'in tabakaatında azap muhteliftir, herkesin günahına göre bir tabakaya girmesi emrolunduğunda Al-i Firavun'un en ziyade şiddetlisine idhâl olunmaları taraf-ı İlâhîden meleklere emrolunur. *Yahut* (ادخلوا) sülâsîden kıraat olunduğunda Âl-i Firavun'a hitap olarak «Ey Âl-i Firavun! Siz azabın ziyade şiddetlisine girin» denilir. Bu âyet; kabir azabına delâlet eder. Çünkü kıyamette azabın eşeddine gireceklerini beyan etmek; kıyametten evvel azabın ehveninde olduklarını beyan etmektir. Kıyametten evvel azab da kabirdedir.

***

Vâcip Teală Firavun ve etbaının Cehennem'de azabın şiddetlisine gireceklerini beyandan sonra Cehennem'de beyinlerinde cereyan edecek muhavereyi beyan etmek üzere :

وَإِذْ يَتَحَاجُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفَٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوٓا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda Firavun ve etbaı Cehennem'de nizâ ederler. Binaenaleyh; onlardan fakir ve zayıf olan esâfil güruhu dünyada onlar üzerine reis olup tekebbür eden zalimlere derler ki «biz dünyada size tabi olduk, her dediğinizi tuttuk ve emrettiğiniz yola gittik, bizi envaı hile ve desiselerle aldatmıştınız. Bu gün Cehennem ateşinden nasibimizin bir

miktarını bizden def'edebildiniz mi, dünyada bize vaadettiğiniz şeylerden azıcığını ifa edebildiniz mi?»] İşte zuafâ güruhu böyle demekle büyüklerine hücum ederler.

Yani; ehl-i Cehennem ve bilhassa Firavun ve etbaı Cehennem'e girince muhasama ederler. Onlardan fukara güruhu dünyada büyüklük taslayan bir takım cebâbireye «Biz dünyada size tabi olduk ve hizmetinizde bulunduk, siz de herşeye muktedir olduğunuzdan bahsediyordunuz. Bu gün bize isabet eden Cehennem ateşinden velevse azıcık olsun bizim nasibimizden bir miktarını bizden def'edebildiniz mi, şu halde sizin büyüklüğünüz nerede kaldı?» demekle küberâyı terzîl ederler.

***

Vâcip Tealâ zuâfaânın şu suallerine karşı büyüklerinin verdiği cevabı beyan etmek üzere :

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler dediler ki onlar dünyada kendilerini büyük addetmişlerdi «biz hepimiz Cehennem'deyiz. Zira; Allahü Tealâ kulları beyninde kat'î olarak hükmetti. Onun haricine çıkılmaz.»]

Yani; esâfil tarafından varid olan suale cevap olarak reisleri dediler ki «sizin gibi biz de Cehennem'deyiz. Binaenaleyh; eğer azabtan kurtulmak veyahut bir miktarını azaltmak elimizden gelse kendi nefsimizi kurtarır veyahut kendimizden hafifletiriz, bu ise mümkün değildir. Zira; Allahü Tealâ kulları arasında hükmetti ve herkesin istihkakına göre hakkını verdi. Hiç kimsenin bir diyeceği kalmadı. Binaenaleyh; ehl-i Cennet'i Cennet'e, ehl-i nârı Cehennem'e koydu. Bundan sonra hiç kimsenin kurtulmasına dair söz kalmadı» demekle cevap verirler.

Esâfil güruhu rüesânın iktidarı olmadığını ve dünyada kendi-

lerinin aldandıklarını bilirler velâkin dünyada envaı dalâlete götüren ve aldatan ruesâ olduğu için onları rezil ve rüsva etmek ve kalplerini incitmekle intikam almak için bu suali irâd ederler, yoksa hakikati bilmedikleri için bu suali irâd edecek değillerdir.

⁂

Vâcip Tealâ ruesânın esâfile karşı vermiş oldukları cevabı beyandan sonra zuafânın Cehennem'in hazinedârlarına müracaatlarını beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[**Cehennem'de olan kâfirler Cehennem'in hazinedarlarına müracaat ederek derler ki «Ey melekler! Rabbınıza çağırın ve dua edin, bir gün Rabbınız, bari bizden azabı tahfif eylesin. Biz bir nefes alalım.»**] İşte esâfil kefere böyle demekle hazinedarlara yalvarırlar.

Cehennem'in hazinedârlarına müracaat edenlerin nârda olduklarına, zillet ve hakaret içinde bulunduklarına işaret için zamir mevkiinde *ism-i zahir* olarak (الذين) lâfzı varid olmuştur. Çünkü (وقال الذين) bedelinde (وقالوا) dense olabilirdi, lâkin onların bu sözü Cehennem'de zelil ve hakir olarak söylediklerine işaret olmazdı. Zira; bu misilli makamda ism-i mevsul hakaret manâsını ifade eder. Bilkülliye Cehennem'den çıkamıyacaklarını bildikleri için hiç olmazsa bir gün bari azablarının hafiflenmesini arzu edecekleri beyan olunmuştur. Hazinedarlara müracaatları ancak hasbeten lillâh şefaat etmelerini rica etmekten ibarettir. Zira; kendileri kâfir olup, küfrise mağfiret olunur bir cinayet olmadığını bildikleri için bilkülliye kurtulmalarını isteyemiyeceklerdir. Binaenaleyh; hiç olmazsa bir günceğiz bari azablarının hafiflenmesini arzu ederler, fakat bu kadara bile nail olamazlar.

⁂

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in azablarının tahfif olunması için zebanilere müracaat ettiklerini beyandan sonra Cehennem'in hazinedarlarının onlara cevapların beyan etmek üzere :

قَالُوٓا اَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلٰى قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعٰٓؤُا الْكَافِرِينَ اِلَّا فِى ضَلَالٍ ۝

buyuruyor.

[Cehennem'in hazinedârları ehl-i Cehennem'i terzîl için onlara hitaben «Size mucizelerle resulleriniz gelmediler mi, doğru yolları size göstermediler mi, size Cehennem'in bu azablarını haber verip korkutmadılar mı?» diyerek sual edince ehl-i Cehennem bu suale kemal-i teessüf, hasret ve hacâletle «Evet! Bize sizin dediğiniz veçh üzere resuller geldi velâkin biz onların sözlerini dinlemedik» derler. Hazinedarlar onlara «Bizim kâfirlere şefaat etmeye cesaretimiz yok ve izn-i İlâhî de yoktur. Binaenaleyh; bizden şefaat beklemeyin. Siz isterseniz Rab'bınıza dua edin. Zira; duadan men'olunmadınız. Halbuki kâfirlerin duaları olmadı, illâ ziyada ve husrandadır.]

Yani; bizden dua beklemeyin siz kendiniz dua edin. Şu kadar ki kâfirlerin duası kabul olunmaz. Binaenaleyh; duanız zayi ve batıldır. Çünkü; Cenab-ı Hak kabul etmeyince o dua faydasızdır.

Bu âyette kâfirlerin dualarının kabul olunmaması âhirete mahsustur. Zira âyet; âhirette vaki olacak muâmelât hakkındadır. Binaenaleyh; dünyada kâfirlerin dualarının kabulüne bir mani yoktur. Çünkü; bu âyet kabul olunmıyacağına delâlet etmez. Gerçi lâfzın umumuna nazaran bazı ulemâ dünyada kâfirlerin duaları kabul olunmıyacağını bu âyetle istidlâl etmişlerse de beyan olunduğu veçhile bu âyet, âhirete mahsustur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahvalini beyandan sonra Resulüllah'ı tasdika ehl-i imanı teşvik etmek üzere :

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan vahyimizi hamil, tebliğa memur olan resullerimize ve onlara iman eden müminlere dünyada ve yevm-i kıyâmette ki o yevm-i kıyamet; âdil şahidlerin kaaim olacakları gündür. İşte o günde elbette biz dostlarımıza yardım ederiz ve düşmanları üzerine elbette onları galib kılarız.]

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾

[O günde zalimlerin özürleri menfeat vermez, onlar için lânet ve kötü dâr olan Cehennem vardır.]

Yani; biz elbette kullarımızı irşad ve doğru yola sevketmek için tarafımızdan gönderdiğimiz resullerimize ve müminlere dünyada yardım ederiz ve yardımımızın eseri dünyada zuhur eder. Çünkü; resullerimizin dinlerini i'lâ ve âleme neşr ü ilân etmekle nusretimizin eserini izhar ettiğimiz gibi onlara iman eden müminlere de a'mâl-i saliha tevfik etmek suretiyle nusretimizin eserini izhar ederiz, müminlere bihakkın imanın icabâtını yerine getirdikleri surette düşmanlarına galebe veririz ve eseri nusret; âhirette meleklerin enbiyâ-yı izâmın ümmetlerine ahkâm-ı şer'iyyelerini tebliğ ettiklerine adalet üzere şehadetleriyle zahir olur ve müminleri Cennet'e idhâl etmekle seâdete isâl ederiz, bu suretle nusretimiz gerek dünyada gerek âhirette resullerimize ve ehl-i imana vasıl olur. Enbiyaya ve onlara iman eden müminlere nusret; dünyada eserlerinin ve menakıb-ı âlîyelerinin baki kalması suretiyle dahi olur. Çünkü; enbiyânın vefatiyle şeriatleri ve ümmetleri baki kalmak taraf-ı İlâhîden onlara nusret olduğu gibi ehl-i imanın vefatları ile arkalarında bir çok eserleri ve yâdolunur bir takım menkibeleri kalmakla da nusret olunurlar, amma kâfir ve zalimlerin vefatları ile eserleri büsbütün muzmahil ve kendileri ahalinin dillerinde lânet ve nefretle zikrolunurlar, zulümlerinin eseri evlâd ü

ahfâdlarına intikal ettiğinden onlar da halk nazarında menfûr olmakla talihleri nuhusete tebeddül eder ve eserlerinin munkariz olduğu da âlemde her zaman görülmektedir. Yevm-i kıyamette zalimlerin günahlarına dair olan mazeretleri asla menfeat vermez. Çünkü; mazeretleri meşru olmadığından kabule şayan görülmez, onlar için o günde rahmet-i İlâhiyeden uzaklık ve uzaklığın neticesi olarak meskenin en kötüsü olan Cehennem vardır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette ehl-i imana ta'zîm vardır. Zira müminlere nusretle düşmanlarının mazeretlerinin kabul olunmaması ve rahmet-i İlâhiyeden uzak olmaları ve akibet Cehennem'e dahil olacaklarını beyan etmek; ehl-i imanı taltif etmektir. Çünkü; insan düşmanının makhûr olduğunu görünce elbette mesrur olur.

***

Vâcip Tealâ enbiyâ-yı izâm hazerâtına ve müminlere nusret edeceğini icmalen beyanla Resulünü tesliye ettikten sonra enbiyadan bazılarına nusretini tafsilen beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى وَاَوْرَثْنَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ الْكِتَابَۙ ﴿٥٣﴾ هُدًى وَذِكْرٰى لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿٥٤﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Musa (A.S.) a şeriat ve hidayete delâlet eder mucizât-ı bahire verdik ve Benî İsrail'i Tevrat'a varis kıldık. O Tevrat ise onları hidâyete isâl ettiği gibi onlara ve sair akıl sahiplerine mev'izadır.] Çünkü Tevrat; akıl sahiplerinin cümlesini makasıd-ı diniyyenin cemisine isâl eder, dünyevî ve uhrevî insanların seâdetine kâfildir. İşte Tevrat'la Musa (A.S.) a nusret ettiğimiz gibi ya Ekrem-er Rusül! Sana da Kur'an'la nusret edeceğimizde şüphe yoktur.

Taraf-ı İlâhîden Peygamberlere nazil olan kitapların vaaz ve nasihat olması herkes için olmayıp belki ukuul-ü selîme ashabı için vaaz olduğuna işaret zımnında *mev'iza* manâsına olan (ذكرى)

lâfzı (لاولى) ile takyîd olunmuştur. Çünkü *u l ü l ' e l b â b ; akıl sahipleri* demek olduğundan Tevrat'ın nasihat olması akıl sahiplerine tahsis kılınmıştır. Zira; aklında istikamet ve selâmet olmayan kimseler vaaz u nasihattan müstefid olamazlar; Tevrat-ı şerif, Benî İsrail'de haleften selefe devrolunduğundan Benî İsrail'in Tevrat'a varis oldukları beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hallerini ve onlara taraf-ı İlâhîden gönderilen resullerine vaki olan ezalarını beyandan sonra Resulüllah'a Kureyş tarafından vaki olacak ezâya sabretmesini tavsiye olmak üzere :

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ

buyuruyor.

[**Ey Habibim! Senden evvel geçen enbiyânın ahvalini işitince sen sabra devam et. Zira; Allah'ın vadi haktır, hilâf ihtimali yoktur.**] Çünkü; vaa'd-i İlâhîde tehallüf olmaz. Zira; Allahü Tealâ sana nusretini vaadetti, elbette mansur olacaksın. Binaenaleyh; şimdilik vaki olan îzaya sabretmen lâzımdır. Akibet selâmet olunca sabra müsareat vâciptir.

Yani; Firavun'la Hz. Musa'nın aralarında cereyan eden mübâhesâtı, Firavun'un Musa (A.S.) ın katlini kasteddiği halde Firavun'un kavminden Musa (A.S.) a bir yardımcı zuhur ederek Firavun'un tasavvur ettiği katle muvaffak olamayıp akibet kendi helâk olduğunu ve Musa (A.S.) a Tevrat'ı verip ümmeti olan Benî İsrail'e irsen intikal ettiğini işitince ya Ekrem-er Rusül! Sen sabretmelisin. Zira; Allahü Tealâ sana nusreti vaadetti. Vaad-i İlâhî ise haktır, elbette sana vaadi yerini bulacaktır, fakat acele lâzım değildir, sabretmek ister.

***

Vâcip Tealâ Resulüne sabırla emirden sonra istiğfâr ve tesbihle emretmek üzere :

وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyyi Muhterem! Evlâyı terk kabilinden olan zelle vaki olmuş ise onun için istiğfar et, gece ve gündüzde Rab'binin senasına mülâbis olduğun halde tesbih et.]

Yani; ey Resul-ü Muazzam! Beşeriyetin hasebiyle senden sadır olan zelleden dolayı akşam, sabah belki cümle evkatında istiğfarla meşgul ol ki senin bu istiğfarın ümmetin hakkında sünnet olsun. Sen evvel-i nehâr ve ahir-i nehârda Rab'bın Tealâ'yı hamdile beraber cemi nekâisten tenzih et ki sana nazil olan nimetin şükrünü edâ etmiş olasın.

Bu âyette Resulüllah'a istiğfarla emir; ubûdiyette devamla emirdir, *z e n b* le murad; *evlâyı terk kabilinden olan zelledir.* Enbiyadan hatanın vukuu caiz olduğuna göre bu emir; hataya istiğfarla emirdir. Çünkü; enbiyadan ankasdin günah sadır olmaz. Binaenaleyh; «Günahına istiğfar et» demek «vaki olan hata varsa ona istiğfar et» demektir.

T e s b i h le emir; *Rab'bın Tealâ'nın cemi nekâisten münezzeh olduğunu lisanınla zikret* demektir. Yalnız tenzihle de iktifa etme. Rab'bın Tealâ'nın medh ü senasını tesbihe mukarin kıl ki nevakıstan münezzeh olduğunu beyanla beraber cemî sıfât-ı kemâliyeyle dahi muttasıf olduğunu beyan etmiş olasın. Çünkü; Cenab-ı Hak nekaaisten münezzeh olduğu gibi bütün kemâlâtıyla dahi muttasıftır.

Evvel-i nehâr ve âhir-i neharı zikr; istiğfarın ve tesbihin cemî evkatta lâzım olduğuna işarettir. Yani «umum ahvalinde ve cemi evkatında istiğfar ve tesbihe devam et» demektir. Bu misilli ayât-ı beyyinâtda emir, Resulüllah'a ise de ümmeti hakkında dahi emirdir. Zira; Resulüllah, ümmetinin metbuu olduğundan metbua emrin ümmetine de emir olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh; leyl ü neharda ümmeti Muhammed istiğfar ve tesbihle memurdur.

A ş i y y ; akşam ve *i b k â r ; sabah* manâsınadır. Bu iki vakit alel ekser iştiğâlden hâlî olduğu için sarahaten zikrolunmuştur.

Bu âyet; envaı ibadetin menbaıdır. Çünkü; Fahri Razî'nin beyanı veçhile ibadetin mecmuu; *ikiye münhasırdır: B i r i n c i s i ; günahlardan ve kötü şeylerden tevbe ve istiğfar etmektir. İ k i n c i s i ; ibadât ve tâatla meşgul olmaktır.* Evvelki kısım zatı itibariyle mukaddem olduğundan *günahtan teberrî* manâsına olan istiğfarla emri takdim buyurmuştur. Çünkü tevbe; *tathirât kabilinden,* tesbih ve tehlil ise *tezyinât kabilindendir.* Elbette tathirât, tezyinât üzerine mukaddemdir. Zira; bir hanenin süpürüntüsü temizlenmeyince döşemesi döşenmez. Binaenaleyh; evvel süpürülür, sonra tezyîn olunur. İşte şu esasa binaen evvel istiğfar sonra tesbihle emri İlâhî varid olmuştur.

Resulüllah'a istiğarla emir; ümmetine talim içindir. *Yahut* işlenmesi evlâ olan bir şeyi terketmek; enbiya hakkında zelle olduğu cihetle bu âyette *z e n b* le murad; *zelle* olduğundan zelleden istiğfarla emrolunmuştur. *Yahut* istiğfar günahın bulunmasını icab etmediğinden istiğfarla emir; mücerret ibadet içindir. *Yahut* «günahına istiğfar et» demek «ümmetinin günahına istiğfar et» demektir. Şu manâların cümlesine nazaran enbiyaya istiğfarla emir; onların günahları olmasına ve günahtan masum olmadıklarına delâlet etmez. Binaenaleyh; bu ve bunun emsali âyetler ile enbiyanın masum olmadıklarına istidlâl edenlerin davaları merduttur. Çünkü; tevcih olunduğu vecihle bu âyet adem-i masumiyetlerine delâlet etmez.

***

Vâcip Tealâ bu sûrenin evvelinde «Ayât-ı İlâhîyede mücadele etmez, illâ kâfirler mücadele ederler» buyurmuştu. Bundan sonra kâfirlerin mücadeleleri birbiri arkasında buraya gelinceye kadar beyan olununca mücadelelerinin sebebi onlarda mevcut olan kibir olduğunu beyan etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ
مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'ın âyetlerinde mücadele ederler. Halbuki taraf-ı İlâhîden onlara gelmiş ve mücadelelerini icabeder ellerinde bir delilleri de yoktur. O mücadele edenlerin mücadelelerinin sebebi olmadı, illâ onların kalplerinde olan kibirleri oldu, lâkin onlar o kibirlerinin icabettiği kötü şeylere vasıl olamazlar. Şu halde ya Ekrem-er Rusül! Sen onların şerlerinden Allahü Tealâ'ya iltica et. Zira; Allahü Tealâ onların sözlerini işitir ve işlediklerini görür. Binaenaleyh; onların şerrinden seni muhafaza eder.]

Yani; şol kimseler ki onların kendilerine canib-i İlâhîden gelmiş davalarını te'yîd eder ellerinde hüccetleri olmadığı halde Allah'ın âyetlerinde niza ve seninle mübahase ederler. Halbuki senin dinini teyid ve şanını terfi için Allah'ın sana inzal ettiği âyetleri vardır. Bunların nizalarının sebebi olmadı, illâ onların kalplerinde mevcut olan kibirleri sebep oldu. Çünkü; onların hakka karşı tekebbür etmek âdetleri olduğundan ey Habibim! Sana da tekebbür ederek senin getirdiğin âyetlere itiraz ederler ve derler ki «Muhammed (S.A.) in vahiy dediği yalandır. Zira; eğer vahiy gelse karyenin büyüğüne ve kavmin ulusuna gelirdi. Halbuki büyüklere gelmedi. Binaenaleyh; bu vahiy yalandır» demekle muhasama ederler, lâkin onlar kibirlerinin muktezâsına vasıl olamazlar. Çünkü onların Resulallah'a itaattan tekebbürleri; riyaset ve nübüvvet kendilerine verilmek içindir. Şu halde kendi itikatlarınca riyâsete kendilerini ehil gördüklerinden mücâdeleye kalkışmışlardı. İşte bu emellerine nail olamıyacaklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Onlar sana kibir ve haset edince sen onların şer ve mefsedetlerinden Allahü Tealâ'ya iltica et. Zira; Allahü Tealâ onların sözlerini işitir ve işlerini görür ve onların şerlerinden seni muhafaza eder. Şu halde müfsitlerin ve hasudların şerlerinden Allahü Tealâ'ya iltica etmek vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; mutlak olan emirler vücub ifade ettiğinden bu âyette istiâzeyle varid olan emrin mutlak her türlü şerden istiaze vâcip olduğunu ifade eder, emr-i dinde tekellüm bir delil-i kavîye müstenid olmak lâzım olduğuna işaret için şu mücadele edenleri delilsiz mücadele ettiklerinden dolayı Cenab-ı Hak zemmetmiştir. Çünkü:

bunların mücadelesi mücerret kibr ü hasetlerinden neş'et etmiştir, yoksa bir delile istinad ederek hakkı aramak suretiyle değildir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyetin müşrikler hakkında nazil olması ihtimali varsa da esah olan Yahudiler hakkında nazil olmuştur. Zira Tevrat'da zikrolunan *b i z i m   s a h i b i m i z* le murad; *deccâldır.* Yahudiler «O deccâl ahir zamanda zuhur edecek ve saltanatı denize ve karaya şamil olacak, bütün dünyayı ihata edecek, onun yedinde harikulâdeler zuhur ederek mülk ve saltanat bize intikal edecek» demelerine binaen bu âyet nazil olmuştur. Şu halde âyette *m ü c a d e l e   e d e n l e r* le murad; *Yahudiler* ve *k i b i r* le murad; *onların istedikleri saltanattır.* Şu arzularına nail olamıyacaklarına âyet delâlet eder. Deccâl hakikatta ahir zamanda zuhur edecek bir büyük belâdır, nübüvvet davasında bulunmayıp ülûhiyet davasında bulunacağından yedinde istidraç suretiyle zuhur edecek harikûlâdeler enbiyanın mucizelerine benzemez. Çünkü; zahir hali ülûhiyet davasını tekzib edeceğinden mucize olamaz, devr-i âdemden ilâ yevmil kıyâm bunun kadar büyük bir fitne olmayacağına dair birçok ehâdis-i Nebeviye vardır. Şarktan yani Horasan veya Isfahan'dan zuhur edeceğine dair eserler mevcuttur. (أعاذنا الله من شره وحفظنا من بلائه آمين يا معين .)

***

Vâcip Tealâ âyât-ı beyyinâtında mücadele edenlerin mücadelelerine sebep kibirleri olduğunu beyandan sonra haşri inkâr ve haşir hakkında mücadele edenleri reddetmek üzere :

لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Gökleri ve yeri halketmek nâsı halketmekten büyüktür, lâkin nasın ekserisi bunu bilmezler.]

Yani; zatı ülûhiyetime kasem ederim ki âlem-i ulvî olan gökleri ve âlem-i süflî olan yeri yaratmak nası yaratmaktan daha bü-

yüktür. Zira; halkı icadetmek elbette ehvendir. Binaenaleyh; bu âlemleri halkeden Hallâkın kabirden ölüleri ihyâ edeceği evleviyyetle sabittir. Lâkin halkın ekserisi bunu düşünmez ve bilmezler. Binaenaleyh; inkâr ederler. Zira; cehaletleri bu gibi delilleri tedkike mânidir, âbâ ve ecdatlarını taklidle iktifa ettiklerinden dalâlette kalmışlardır.

*
**

Vâcip Tealâ ekser nâsı cehaletle zemmettikten sonra âlimle cahil, âbidle âsî aralarında fark olup müsavi olmadıklarını beyan etmek üzere :

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمٰى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ
قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Cahille âlim ve iman edip amel-i salih işleyen müminle günahkâr olan âsî müsavi olmaz, lâkin müsavi olmamak cihetini gayet az düşünürler.]

Yani; Allahü Tealâ'nın zatına ve sıfâtına âlim olup itikad-ı hak üzere bulunan ve hakkı gören kimseyle Allah'ın zatını ve sıfâtını bilemeyip hakkı görmeyen kimsenin ikisi indallah mertebede müsavi olmazlar. Zira; âlimle cahil beyninde fark vardır. Çünkü; görenle görmiyen bir olamaz. Kezâlik Allah'ın vahdaniyetine iman eden ve amel-i salih işliyenle iman etmeyen ve iyi amel işlemeyen kâfir müsâvi olmaz. Âlimle cahilin, abidle âsinin müsavi olmadıklarını gayet kısa düşünürler. Çünkü; taklide musır olduklarından iradelerini düşünmek ve tedkik etmek cihetine sarfetmezler. Binaenaleyh; haşri ve kıyameti inkâr eder cehlin ilimden, isyanın ibadetten iyi olduğunu iddiâ ederler. Çünkü; âbâ ve ecdatlarını taklid ettiklerinden onların batıl itikadlarını aynı marifet, haset, kibir ve hakka buğz u adaveti mahzâ ibadettir itikadında bulunurlar. Zira; bu itikadda bulunmasalar da hakkı arasalar itikatlarını tashih mümkün olurdu. Halbuki batıl üzere devam ederler ve düşünceleri kısadır.

Bu âyette *a m â* ile murad; *cahil* ve *b a s î r* ile murad; *âlimdir.* Zira; cahil hakkı görmemekte köre, âlim hakkı görmekte gözü gören kimseye müşabihtir.

Hulasa; batıl hakka ve fasid sahiha müsavi olamaz.

***

Vâcip Tealâ kıyametin ve haşr ü neşrin imkânına delâlet eden bazı delâili beyandan sonra kıyametin bilfiil vuku bulacağını beyan etmek üzere :

إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Resullerin lisanlarıyla beyan olunan kıyamet günü elbette gelecektir. Zira; o günün geleceğine dair deliller kuvvetli ve şahitler pek çok olduğundan o günün vaki olacağında asla şüphe yoktur.] Çünkü; rusül-ü kirâm ve enbiyâ-yı izâmdan her birerleri o saatin vukuunu haber verdikleri gibi kütübü semâviyenin cümlesinde de beyan olunmuştur. **[Velâkin nâsın ekserisi buna iman etmezler.]** Çünkü; onlar hevâ ve heveslerinin arzusuna ittibâ ile muhakeme ettiklerinden kıyametin vücudunu inkâr ederler. Kıyameti inkâr etmenin; küfrolduğuna bu âyet açıktan delâlet eder. Zira; âyetin ahirinde (لا يؤمنون) varid olmuştur ki kıyameti inkâr edenlerin mümin olmadıklarını Cenab-ı Hak sarahaten beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ kıyametin elbette vuku bulacağını beyandan sonra kıyamette insanın intifa edeceği şey ancak ibadet olduğu ve dua dahi ibadetin eşrefi olduğu cihetle kullarına duayı tavsiye etmek üzere :

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[Rabbınız size «Bana, dua edin duanızı kabul ederim» dedi. Zira; şol kimseler ki onlar duadan kibrettiler. Yakında zelil ve hakir oldukları halde Cehennem'e dahil olurlar.]

Yani; sizi terbiye eden Rabbınız dedi ki «Ey kullarım! Siz bana dua edin, ben de sizin duanızı kabul edeyim. Zira duadan ve bana ibadetten kendilerini büyük addedip ibadetimden istinkâf edenler zelil oldukları halde yakında Cehennem'e dahil olurlar». Çünkü; ceza amel kabilinden olduğu cihetle onların dünyada kibirlerine mukabil âhirette Cehennem'e hakir ve zelil olarak girerler.

D u a ; Cenab-ı Hakdan insanların muhtaç oldukları şeyleri tazarru ve niyaz ederek kemal-i tevazu'la istirham edip istemektir. Bu âyette dua; *manâ-yı hakikisinde müstameldir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Siz benden muhtaç olduğunuz şeyleri kemal-i tevazu'la isteyin. Ben de sizin duanızı kabul edeyim, istediğinizi vereyim] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile duanın *ibadet* manâsına olmak ihtimali de vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [İbadet edin bana sevap vereyim size. Zira; ibadetten kibredenler zelîl oldukları halde Cehennem'e dahil olurlar] demektir. Bazı duaların kabul olunmamasıyla bu âyete sual varid olmaz. Zira; dua ile istenilen şey dua olunan kimse hakkında maslahat ve hikmet olmadığından kabul olunmamasından mutlaka duanın kabul olunmaması lâzımgelmez. Amma kabul olunmayan dua aynı ibadet, Cenab-ı Hakka iltica ve tazarrû olduğu cihetle dua eden kimseye sevap olduğundan faydadan hâlî değildir. Çünkü dua; Allahü Tealâ'ya teveccüh ve itimad-ı tâm ile itimad olup âhardan itimadı kesmek olduğu cihetle dua ibadetin halisidir. Duanın kabulünün mühim şartlarından birisi de dua esnasında Allah'ın gayrı evlâd ü iyâl, akraba ve ahibbâdan itimadı tamamen kaldırmak ve Cenab-ı Hakka bel bağlamaktır. Binaenaleyh; istediği şeyi münhasıran Cenab-ı Haktan istemek ve mahlukâtın küllîsinden kat-ı ümid etmek lâzımdır. İşte şu esasa binaen bir kimsenin her şeyden me'yûs olduğu zamanda ekseriyetle duası kabul olur.

Duada; *iki haslet vardır : B i r i n c i s i ; izzet-i rububiyeti*

bilmek, *i k i n c i s i ; ubûdiyette olan zilleti idrak edip Rab'bısının himayesine iltica ve ihsanından müstefid olmasını arzu etmektir.* Duayı terketmekte bu hasletler olmadığından terkedenlerin Cehennem'e dahil olacaklarını beyanla tehdit olunmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ kullarına dua etmekle emredip duadan kibredenleri Cehennem'e girmeleriyle tehdit ettikten sonra dua eden kimsenin istediği şeyi vermeye muktedir olduğunu beyan etmek üzere:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا ف۪يهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zatı ecell ü â'lâdır ki o zat sizin rahatınız ve içinde sakin olup eğleşmeniz için geceyi, sizin kazanmanız için gündüzü gözünüzün her şeyi göreceği veçhüzere halketti. Zira; Allahü Tealâ nâs üzerine büyük ihsan sahibidir velâkin nâsın ekserisi Allah'ın nimetlerine şükretmezler.]

Yani; Allahü Tealâ'ya dua ederek dergâhına müracaat edenlere istediklerini ihsan eder. Çünkü; istemedikleri halde bir çok nimetler veriyor. Şu halde isteyince vereceği evleviyetle sabittir. Zira; Allahü Tealâ şol vacibülvücuttur ki sizin rahatınız için geceyi karanlık ve soğuk olarak halketti ki siz o gecenin içinde sakin olasınız ve sükûnet üzere rahat edesiniz. Çünkü; gece karanlık ve soğuk olup harekete ve iş görmeye mani olduğundan geceyle insanların hareketleri sükûnete ve meşakkatleri rahata inkılâb eder ve bu hal ise daima harekete kuvve-i beşeriye mütehammil olmadığından hikmete muvafık ve insanlar için aynı nimettir. Çünkü; daima hareket insanın kuvay-ı müdrikesi olan gözlere, kulaklara ve sair âlât-ı idrâk olan azalara, hatta ruha bile zafiyet îrâs eder. Binaenaleyh; hareket sebebiyle ârız olan za'fı gecede vaki olan sükûnet ve rahat izâle eder. Allahü Tealâ gündüzü insanların göre-

bileceği bir surette ziyalı ve seyr ü sefer edip maîşetlerini kazanmağa elverişli bir surette, soğuğu, sıcağı insanların tahammül edecekleri raddede halketti ki böyle halkolunması da hikmete muvafık ve insanlar için aynı nimettir. Zira; insan bittabî medenî olduğu cihetle teayyüşüne ait olan her şeyde bir çok kimselerin amellerine, bu ameller ise ziyaya, mutedil havaya ve sa'y ü harekete muhtaçtır. Bunlar da ancak gündüzde olabilir. İşte şu esasâta binaen geceyle gündüzün bu minval üzere halkolunması insanların maîşetlerine muvafık ve tarz-ı hayatlarına mutabıktır. Binaenaleyh; insanların bu nimetlere şükretmesi vâcip olduğu halde ekserisi şükretmez ve şükretmedikleri aynı kabahat olduğundan Cenab-ı Hak bu âyette ve bu âyetin emsali bir çok âyetlerde şükretmeyenleri zemmetmiştir. İşte şu nimetleri halka kaadir olan Allahü Tealâ dua eden kullarının istediklerini vermeye de kaadirdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insan dünyaya, emvâle ve sair dünyaya ait olan hususâta muhabbet ettiğinden arzu ettiği nimetlerden birisi eline geçmeyince diğer nimetlerin şükrünü unutur ve bütün nimetleri inkâra cesaret eder.

***

Vâcip Tealâ bazı nimetleri beyandan sonra o nimetlerin halikı ancak zat-ı ülûhiyeti olduğunu beyan etmek üzere :

ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾

كَذَٰلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[İşte size şu nimetleri halkeden Allahü Tealâ sizin Rab'binizdir. Zira Allahü Tealâ'nın gayrı mabudün bilhak yok, mabudün bilhak ancak odur ve her şeyin halikıdır. Hal böyle olunca ne acayip Allahü Tealâ'ya şirketmekle iftira ediyorsunuz. İşte böylecesine Allahü Tealâ'ya ifk ü iftira eder şol kimseler ki onlar Allah'ın vahdaniyete delâlet eden âyetlerini inkâr ederler.]

Yani; şu nimetleri size ihsan eden Allahü Teâlâ sizin üzerinize ulûhiyetinin muktezâsını izhâr edip envaı nimetleriyle terbiye ederek sizi kemâlinize ulaştıran Rab'bınızdır ki o Rab'bınız her şeyin halıkı ve ibadetinize müstehak mabudün bilhaktır, onun gayrı ibadete müstehak yoktur. Hal böyle iken nasıl oluyor ve ne acaib haliniz var ki Allah'ın ibadetini terkle bir takım aciz putlara ibadetle Allahü Teâlâ'ya iftira eder ve onun hakkında şeriki var diyerek yalan söylersiniz, sizin iftira edip yalan söylediğiniz gibi Allahü Teâlâ'ya iftira eder ve yalan söyler şol kimseler ki onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ederler. Çünkü; onlar hevâ ve heveslerine tabi olup vahdaniyete delâlet eden âyetlerden sarfı nazar ederek şirketmeye cesaret ederler, Allahü Teâlâ'ya ifk ve iftiradan çekinmezler ve âyetlerde olan hakayıkı tedkik etmediklerinden inkâr ederler.

Hulâsa; insanın içinde bulunduğu gece ve gündüzü ve sair nail olduğu nimetleri halk ve insanı envaı terbiyeyle kemâline isâl eden ancak Allahü Teâlâ olduğu gibi her şeyin hatta kulların işlerini halkeden ve mabudün bilhak olan Allahü Teâlâ olup bunların aksine itikad Allahü Teâlâ'ya iftira ve onun hakkında yalan olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Teâlâ zat-ı ülûhiyetinin kudretine delâlet eden âfâkî delillerden bazılarını beyandan sonra bazı âharı dahi beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ قَرَاراً وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءً وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْۚ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ şol zat-ı şeriftir ki yer yüzünü sizin için karargâh ve gökleri onun üzerine bina kıldı ve suretinizi şu minval üze-

re tasvir etti. Suretinizi gayet güzel kıldı ve lutf u ihsan olarak güzel nimetleriyle sizi merzuk etti ki dünyada en ziyade lezzetli olan şeyler sizin yiyip içmenize tahsis olundu. İşte şu zikrolunan şeyleri halkeden Allahü Tealâ sizin Rab'binizdir. Hal böyle olunca âlemlerin Rab'bısı olan Allahü Tealâ'nın in'âm ü ihsanı ne kadar çok oldu, zatı, sıfâtı ve ef'âli itibariyle cümle mevcudâtın tanrısı ve âlemin her cüz'ünün mürebbîsi oldu.]

Yani; Allahü Tealâ şol kadir ü kayyumdur ki sizin için dünyada yer yüzünü gezip, ekip dikmenize, evler yapıp içinde karar etmenize elverişli bir surette halketti, onun üzerine semâyı binâ etti, suretinizi gayet güzel tasvir etti ki mahlukât içinde sizin suretinizden daha güzel bir suret yoktur. Çünkü; Cenab-ı Hak insanın emzicesini emzicenin a'deli ve kıyamını kıyâmın ahseni olmak üzere halkettiğinden insanın sureti, cümle hayvanâtın suretinden güzeldir. Zira; insanın hilkatından maksad-ı aslî olan hilâfete müstaid bir surette yaratılmıştır. Hatta insanın sureti cümle hayvanâtın suretinden güzel olduğundan yiyeceğini eliyle alır ağzıyla yer, hayvanât-ı saire ise ağzıyla alır, ağzıyla yer. Allahü Tealâ me'kulât ve meşrubâtınızdan gayet güzel olanlarla sizi merzûk kıldı. Binaenaleyh; insanın me'kûlâtı ekseriyet itibariyle nebâtâtın daneleridir, hayvanâtı sairenin me'külâtı ise nebâtâtın kabuğu ve samanıdır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile insanın suretinin güzel olması; boyunun itidâli ve beşeresinin kıldan arî, azasının yekdiğerine tenâsübü, san'ata kabiliyeti ve ilm ü irfan gibi kemâlâtı iktisaba müsteid olmasıyla hasıl olmuştur. Yer yüzü insanlara dünyada menzil, kabirde makarr ve mesvâdır, gökler bereketlerin feyezânına mebde' kılınmıştır. Zira; arza cümle bereket semadan nazil olur. Binaenaleyh; insanlar üzerine şu nimetlere şükretmek vâciptir, şükrü terkedenler hâib ü hâsir ve âhirette cümle nimetlerden mahrumdurlar.

Şu nimetleri in'âm ve insanları her kemâle isâl eden Allahü Tealâ Rab'ları olunca o Rabb-ı Tealâ'dan zaman zaman feyezân eden nimetlerin şükrünü edâ etmekle ibâdeti o zat-ı ecell ü â'lâya

hasretmek lâzımdır. Zira; Vâcip Tealâ âlemlerin Rab'bısıdır ki o Rabbülalemîn teâlî etti, her şeyden büyük ve yüce oldu ve kullarına her zaman bereketini inzal etmekle herkesi gûnâ gûn nimetlere garketti. Binaenaleyh; herkesin ibadetine lâyıktır. Çünkü :

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ

[O Allahü Tealâ daima hayat sıfatıyla muttasıftır, mabudün bilhaktır, onun gayrı ibadete lâyık kimse yoktur, hakikatta hayat dahi ona mahsustur.] Gerçi zîruhun cümlesinde hayat vardır lâkin o hayat arızîdir. Zira; devamı yoktur. Amma Allah'ın hayatı ezelî ve ebedîdir, asla zeval târî olmaz sıfât-ı kadime-i sübutiyesindendir. Şu halde mevte mahkûm olmayan ve âfâttan salim olan hayat-ı hakikiyye; Allahü Tealâ'ya münhasırdır. Allah'ın gayrıda olan hayat, mevte mahkûm olup afâttan salim olmadığı için zahirde az bir müddet için o cisme ârız olan bir hayat olduğundan Allahü Tealâ'nın hayat sıfatına nisbetle yok mesabesindedir. Binaenaleyh; ibadete müstehak ancak hayat-ı hakikiyye sahibi olan Allahü Tealâ'dır.

***

Vâcip Tealâ hayat-ı hakikiyye sahibi ve mabudün bilhak olduğunu beyandan sonra zat-ı ülûhiyetine karşı kullarının vazifelerinden bazılarını beyan etmek üzere :

فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۗ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hayat sıfatıyla muttasıf olup mabudün bilhak olunca âlemlerin Rab'bısı olan Allahü Tealâ'ya hamdi tahsis edici din ve ibadetinizi ona mahsus kılıcı olduğunuz halde Allahü Tealâ'ya dua edin.]

Yani; Allahü Tealâ'nın vahdaniyetini ikrar ettikten sonra iki şey lâzımdır : *Birincisi; duâ, ikincisi; ibadetde ihlâstır.* Binaenaleyh; siz Allahü Tealâ'ya din ve ibadeti ihlâs üzere edâ edici olduğunuz halde dua edin ve meşru olarak arzu etti-

ğiniz şeyi Allah'dan isteyin, belâya ve mesâibden halâsınız için Allah'ın dergâhına iltica edin ve siz yalnız dua ile iktifa etmeyin, belki «Hamd ü sena âlemlerin Rab'bısı olan Allahü Tealâ'ya mahsustur» demekle Cenab-ı Hakka hamdetmeyi duanıza ilâve edin. Çünkü; bir kimsenin kelime-i tevhidi kıraatinden sonra Allah'a hamd ü senâ etmesi vezâif-i ubûdiyetten olduğu (İbn Abbas) hazretlerinden mervidir. Binaenaleyh; insanın ibadetini bitirdikten sonra hamd ü senâ ile Allah'a dua etmesi müstehabtır.

***

Vâcip Tealâ ibadette ihlâsın lüzumunu beyandan sonra ihlâsın zıddı olan şirkin nehy-i kat'î ile menhî olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ
مِنْ رَبِّي وَأُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٦﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem er-Rusül! Sen müşriklere hitaben de ki «Ey Müşrikler! Ben Allah'ın gayrı sizin ibadet ve dua ettiğiniz putlara ibadet etmekten nehyolundum. Zira; bana Rabbımdan âyetler ve mucizeler geldi, o âyetler beni Allah'a şirketmekten nehyediyor ve ben âlemlerin Rab'bısı olan Allahü Tealâ'ya itaat ve inkiyâd etmekle emrolundum, bu emir hilâfında bir harekette bulunamam.] Zira; bana gelen mucize vesair deliller tevhide, Allah'a itaat ve inkiyâda suret-i kat'iyede delâlet ettiğinden benim vazifem tevhid ve Allah'a itaattir ve sizi bu yolda irşâd etmektir, sizin mezhebiniz olan şirk taraf-ı İlâhî'den nehy-i kat'î ile menhîdir. Binaenaleyh; onu terketmek vâciptir».

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile şu ahkâmı Resulüllah kendi nefsine muzaf kılarak «Ben nehyolundum, ben emrolundum» dedi. Çünkü; Mekke ahalisi Resulüllah'ın kemal-i akla malik saf ve halis bir cevher-i tahir ve insan-ı kâmil olduğunu itikad ederlerdi,

bir kimsenin kendi nefsine ef'âlin ve ahlâkın en ziyade güzel ve efdal olanını nisbet etmesi insanlar için cibillî bir haslet olduğundan elbette Resulüllah'ın kendi nefsine nisbet ettiği âmâlin efdali ve ahlâkın en ziyade güzeli olduğunu istidlâl ederek iktidâ etsinler için Resulüllah bu âyette emr ü nehyi nefsine nisbet etmiştir. Habluki şirkten nehyolunan ve ibadetle emrolunan cümle insanlardır, yoksa yalnız Resulüllah değildir. Ve bu âyetle Resulüllah'ın insanları irşâd etmesi matlûbtur, yoksa âyetten maksad-ı aslî Resulüllah'ın zat-ı nebevîleri değildir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyete delâlet eden delâil-i enfüsiyeden bazı delil-i âharı beyan etmek üzere:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا
أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا

buyuruyor.

[Sizin kendisine itaatınız vâcip olan Allahü Tealâ şol zat-ı şeriftir ki o Allahü Tealâ sizi topraktan halketti, topraktan sonra meniden ve ondan uyuşmuş kandan halketti. Bundan sonra validelerinizin rahminden ufacık çocuk olarak sizi dünyaya çıkardı. Bundan sonra kemâl-i kuvvetinize vasıl olmanız için sizi enva-i terbiye ile terbiye etti ve kemâlinize vüsûlden sonra şeyh-i fanî olmanız için size çok ömür verdi, yaşattı.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *insanın topraktan halkolunması*yla murad; *Hz. Âdem'in halkolunmasıdır.* Zira; Âdem (A.S.) cümlenin pederi olduğundan cümle insanlar pederleri itibariyle topraktan halkolundu demektir. *Yahut* insan nutfeden, nutfe kandan, kan gıdâdan ve gıdâ topraktan halkolunduğu cihetle Cenab-ı Hak «Sizi topraktan halketti» buyurmuştur. Şu halde toprakla sudan gıdâ, gıdadan kan, kandan nutfe, nutfeden uyuşmuş kan hasıl olduktan ve o kan ete ve kemiğe tebeddül et-

tikten sonra insan suretini iktisab ederek ruh verir, cesetle ruhtan mürekkeb bir insan olarak anasının karnında bir müddet karar kıldıktan sonra sabî olarak anasının rahminden dünya yüzüne çıkarır, enva-ı terbiyeyle büyür, neşvü nemâ bulur. Bundan sonra âzası ve aklı tekemmül eder, baliğ olup bir takım tekâlîf-i İlâhiye'ye muhatab olur, Cenab-ı Hak sinn-i şeyhuhata vasıl olması için çok zaman muammer kılar. İşte şu beyan olunan ahval-i garîbe ve etvâr-ı acîbe üzerine insanı yaratmak, vahdaniyet-i İlâhiye ve kudret-i sübhâniyeye delâlet eder delillerdir, bunların her cümlesi insanın kendi zatındadır. Şu halde bir insanın Vâcip Tealâ'nın vücuduna, vahdaniyetine ve cemî sıfat-ı kemâliyeyle muttasıf olduğuna delâlet eden delilleri kendi vücudunda araması lâzımdır, başka yerden aramaya hacet yoktur. İşte şu esasa binaen «kendi nefsini bilen bir insan Rabbısını bilir» denilmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ insanın ne suretle halkolunduğunu beyandan sonra vefat ettiğini dahi beyan etmek üzere :

وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوٓا اَجَلًا مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Sizden bazınız kocamadan belki delikanlı olmazdan evvel sabî iken veyahut dünyaya gelmezden evvel vefat eder. Şu ahvalin cümlesini sizin vakt-i merhununuz olan ecel-i muayyenenize bâliğ olmanız için Cenab-ı Hak halketti ve şu tebeddülâtın cümlesindeki hikmet; sizin dünyanızı ve âhiretinizi düşünmeniz içindir; Zira; şu beyan olunan ahval-i acîbeyi düşünmek ve âhirete inanmak aklı olan insanlar için lâzımdır.] Çünkü bidâyeten nasıl halkolunduysa nihayetinde dahi öylece hayat bulup huzur-u İlâhî'de â'mâlinden mes'ul olup muhasebe göreceği adalet-i İlâhiye iktizâsındandır. Binaenaleyh; bu ve bunun emsali âyetlerle Cenab-ı Hak kullarını irşad etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ vücuduna ve vahdaniyetine delâlet eden delillerden bazı âharı beyan etmek üzere:

هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Ecel-i muayyeninize sizi isâl eden Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü â'lâdır ki o zat-ı latîf sizi diriltir, öldürür her ikisine de kadirdir. Bir şeyi irade buyurduğunda o şeye ol der, o şey de derhal vücud bulur. Emr-i İlâhî'nin vürudundan teehhur etmez hemen suret-i seriada olur tehallüf kabul etmez.]

Yani; Vâcip Tealâ şol kadir ü kayyumdur ki istediğini öldürür, istediğini, istediği zamanda diriltir, hiç bir kimse tarafından muhalefet olmadığı gibi ona karşı mukabeleye hiç kimsenin cesareti olmaz. Hatta bir şeyin vücudunu murad ederse o şeyin vücudu *ol* emrinin gelmesine intizar eder. Binaenaleyh; ol emri gelince zaman geçmeksizin derhal olur asla teahhur etmez.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyette (كن فيكون) *kemâl-i sür'ati beyandan ibarettir.* Çünkü; insanın topraktan nutfeye, nutfeden uyuşmuş kana ve kandan tufûliyete intikali tedriç üzere olup hayattan memata intikali ise derhal olur. Şu halde ihyâ ve imâta karînesiyle (كن فيكون) *hayattan vefata intikâlin sür'atini beyan içindir.* Yahut ana rahminde insanın vücudu tamam olunca ruhu kabule estidâd geldiğinde *ruhun bedene sirayetinde sür'ati beyandan ibarettir.* Bununla beraber âyette mutlaka bir emri irâde ettiğinde (كن) emrinin vürudu beyan olunduğundan irâde-i İlâhiye'den hiç bir şeyin teehhur etmediği beyan olunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ kudretine ve mabudün bilhak olduğuna delâlet eden delilleri ve kaza-yı İlâhî'sinin sür'atle nâfiz olduğunu beyandan sonra âyât-ı İlâhiye'sine itiraz eden hasımlarını zemmetmek üzere:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنَّىٰ يُصْرَفُونَ ۝٦٩

buyuruyor.

[Ey Nebiy-yi muazzam! Sen görmedin, bilmedin ve nazar etmedin mi şol kimselerin hallerine ki onlar Allah'ın âyetlerinde mücadele ederler? Onlar mücadelede devam ettiklerinden Cenab-ı Hak'ka ibadetten ne acaib ayrılıyorlar?] Halbuki Allah'ın âyetleri Allah'a iman ve ibadet icab ederken onlar akılları ile idrâk etmeyip fikirleri ile düşünmediklerinden âyetlere itiraz ve ibadetten inhiraf ederler. Eğer düşünseler itiraz etmek şöyle dursun derhal iman ve ibadete sür'at ederler. Zira; âyetler iman ve ibadet icabeder.

Ebussuud Efendi'nin ve Kazî'nin beyanları veçhile mücadele edenlerin çokluğuna binaen mücadele edenleri zemme dair âyetler tekerrür etmiş ve meselenin ehemmiyetine binaen te'kid olunmuş ve bunların mücadelesi her zaman vaki olduğuna işaret için mücadele; *istimrâra* delâlet eden *muzari* sigasıyla ve kezalik ibadetten kabahata meyletmeleri devamlı olduğuna işaret için ibadetten inhiraflarına delâlet eden (يصرفون) lâfzı *muzari* sigasıyla varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ mücadeleyi beyandan sonra mücadele edenlerin kimler olduğunu beyan etmek üzere :

الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَبِمَا أَرْسَلْنَا بِهِ رُسُلَنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ۝٧٠

buyuruyor.

[Allah'ın âyetlerinde çekişenler ve münazaa edenler şol kimseler ki onlar Kur'ân'ı, semadan gelen kitapları, bizim resullerimizi ve kendileriyle gönderdiğimiz şeriatımızı inkârla tekzib ettiler. Halleri böyle olunca onlar dar-ı âhirette bu tekziblerinin günahını elbette bilirler ve cezasını görürler.] Çünkü âhirette onların tek-

zibi iftira ve kitapların beyan ettikleri şeriatların doğru olduğu meydana çıkınca onlar hakikati anlar ve azabını görürler, fakat ne fayda? Çünkü; dünyada iman etmedikçe âhirette nedâmetin faydası olamaz.

إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾

[Onlar bu günahlarını şol zaman bilirler ki o zamanda elleri boyunlarında bağlı, ayaklarına uzun zincirler takılır ve o zincirlerle sıcak suya çekilirler, sonra Cehennem'de yakılırlar.]

Yani; onlar bu dünyada bilmezler velâkin âhirette elleri bukağılarla boğazlarına bağlı ve günahlarının büyüklüğü nisbetinde ayaklarına uzun zincirler takılıp kaynar su içine zincirlerle sürüklenirler. Bundan sonra Cehennem ateşinde yanarlar. İşte o vakit günahlarının cezasını ve büyüklüğünü bilirler. Bu âyette kâfirleri ve sair günah sahiplerini büyük tehdit vardır.

(يسجرون) *s e c i r ; Tandırın ateşle dolu ve alevli olmasıdır.* Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu makamda *Ehl-i Cehennem'in envai azabla muazzep olup bazısından baz-ı âhara naklolunacaklarını beyandan ibarettir.*

***

Vâcip Tealâ âyetleri tekzibedenlerin Cehennem'de yanacaklarını beyandan sonra Cehennem'de zebânîler tarafından onlara vaki olacak hitabı beyan etmek üzere:

ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ

buyuruyor.

[Onlar Cehennem'e girdikten sonra onları tekdir olmak üzere zebanîler tarafından denilir ki «Allah'ın gayri Allah'a şerik itikad ettiğiniz putlarınız nerededir? Onları Allah'ın şerikleri itikad ederdiniz.] İbadetinizi onlara yapardınız. Çağırın onları kurtarsınlar sizleri, siz dünyada onlardan menfeat bekliyordunuz, şefaat ede-

cekler diyordunuz. Şu halde sizi neden kurtaramıyorlar ve niçin şefeat edemiyorlar?» demekle onları terzîl ve tahkîr ederler.

***

Vâcip Tealâ şu tekdiri işittikten sonra onlardan vaki olacak sözleri beyan etmek üzere:

قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْئًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Onlar Cehennem'de yanıp zebâniler vasıtasiyle taraf-ı İlâhî'den vaki olan tekdiri işittikten sonra «Bizim ibadet ettiğimiz putlarımız bizden kayboldular, onlardan ümid ettiğimiz şeye nail olamadık, belki biz bundan bize menfeat verecek bir şeye ibadet etmediğimizi bildik ve bizim mabud tanıdığımız putların ehemmiyetleri olmadığını anladık derler». Böylece Allahü Tealâ kâfirleri ıdlâl eder.] Çünkü; kâfirler iradelerini küfre sarfettikleri için Allahü Tealâ onların iradesi üzerine ellerinde dalâleti halketmekle idlâl eder ve onlara â'mâl-i saliha tevfik etmez. Binaenaleyh; onlar Cehennem'e girip azabı görünceye kadar mütenebbih olmazlar. Çünkü; küfrü ibadet biliyor, iyi yaptık zannediyorlar. Binaenaleyh; irtikabettikleri cinayet-i küfrden ayrılmazlar.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'e giren kâfirlere vaki olacak tevbihden bazılarını beyandan sonra bazı aharı beyan etmek üzere:

ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[Ey günahkâr olan kimseler! Şu sizin giriftâr olduğunuz azab; dünyada arz üzerinde haksız olarak vaki olan ferahınız ve kendinizi beğenmeniz sebebiyle vaki olmuştur.]

Yani; kıbel-i İlâhî'den ehl-i Cehennem'e tevbih, tekdir ve azab üzerine azab olmak üzere denilir ki «Ey asiler! Şu sizin mübtelâ olduğunuz azabın sebebi; haksız olduğunuz halde yer yüzünde kemal-i kibir ve ferahla yürümeniz, aklî ve naklî delile müstenid olmaksızın bir takım kibir ve gururunuz ve kendinizi beğenmenizdir, kendinize sahte bir süs vererek rüsul-ü kirâmı ve onlara nazil olan âyetleri tekzibetmenizdir ki Cehennem'e girmenize sebep olmuştur.

F e r a h ; insanın bir şeye sevinmesi ise de sevinecek bir şeye haddinden fazla sevinmek ve ifrat derecesine vardırmak yahut sevinmiyecek bir şeye sevinmek ve bu sevinç sebebiyle vazife-i meşruâsını unutmak mezmumdur. (تَمْرَحُونَ) *m e r a h ; ferah etmekte ileri gitmek ve kısalmaktır.* Tevbihte mübaleğa için gaaipten hitaba iltifat olunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ bu tevbihten sonra âleme karşı kâfirleri rüsvâ etmek üzere onlara vaki olacak sözü beyan sadedinde :

ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Siz Cehennem'in derecelerinin içinde ebeden kalıcı olduğunuz halde kapılarından girin. «Ne çirkin oldu tekebbür edenlerin makamları Cehennem» denilmekle tevbih ve terzil olunurlar.]

Yani; «Ey kâfirler! Sizin için hazırlanmış olan Cehennem'in kapılarından ebedi kalıcı olduğunuz halde girin ve amelinizin cezasını görün» denilir. Zira; onlar heva ve heveslerine tabi olarak Cennet'in derecât-ı âliyesini fevt ettiklerinden bu gibi hakaretâmiz hitaba lâyıktırlar. Onların halleri böyle olunca hakkı kabulden tekebbür edenlerin makamı olan Cehennem ne çirkin makam oldu? Zira; Cehennem'de Allah'ın lutfuna yakınlıktan mahrumiyet var, ebedi azab var, lezâiz-i cismâniye ve ruhâniyenin cümle-

sine hasret var. Bundan daha ziyade çirkin bir mahal olabilir mi? Bunun hepsine sebep; dünyaya aldanmak ve ibadette boyun eğmemek ve kibri kendine sermaye etmektir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlere vaki olacak hitabı ve onların duçâr olacakları ahvali beyandan sonra Resûlü'nü tesliye ve sabırla tavsiye etmek üzere :

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem er-Rusül! Kâfirlerin âkibetleri helâk ve Cehennem'e girmek olunca sen bu dünyada onların ezalarına sabret. Zira; Allah'ın sana vaadi haktır, onda hilâf ihtimali yoktur. Elbette o vaad-i İlâhî yerini bulacak ve vaki olacaktır. Binaenaleyh; bizim sana onların katli, esaretleri ve memleketlerinden teb'îd olunmaları gibi vaadettiğimiz şeylerin bazısını elbette biz sana gösteririz, yahut görmeden vefat ettiririz. Eğer vaadettiğimiz şeylerin bazısını görmeden vefat edersen mahzun olma. Zira; onlar ancak bizim huzurumuza rücû edecek ve geleceklerdir. Şu halde bizim huzurumuza geldiklerinde biz onlardan senin intikamını alırız.]

Vâcip Tealâ Resulüne vaadettiği şeylerin bazısını Bedir vakasında gösterdi. Çünkü; o vakada kâfirlerin büyüklerinden bir çokları esir oldu, bir çokları da katlolundu. Kezalik Yahudilerden de katlolunanlardan maadası memleketlerinden tard ü teb'îd olundular. Vaad-i İlâhî'nin diğer bazıları da âhirette olacaktır.

Hulasa; insanların dünyada bigayri hakkın gördükleri cevr ü cefaya sabretmesi lâzım olduğu, mazlum olan kimselerin, intikamlarının bazısını dünyada muzaffer olup alacakları ve âhirete kalanları da elbette huzur-u İlâhî'de alacakları, herkesin ve bilhassa zalimlerin mercileri ancak huzur-u İlâhî olduğundan hiç kimsenin

ettiği yanına kalmıyacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulüne sabırla tavsiye ettiği ve düşmanlarından ya bu dünyada veyahut âhirette elbette intikamını alacağını beyandan sonra Resulüllah'dan evvel geçen resulleri ve onların hallerini beyanla resulünü tesliye etmek üzere :

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki Biz Azîmüşşan senden evvel bir çok resuller gönderdik. Onlardan bazılarını Biz sana Kur'ân'da beyan ettik bazılarını da hikâye etmedik. Çünkü; kendilerini ve ümmetleri ile vaki olan mübahaselerini beyan ettiklerimiz sana tesliye ve ümmetine ibret yönünden kâfi olduğu cihetle diğerlerinin hallerini beyana hacet yoktur ve bilûmum enbiyanın adedini bilmek bize mahsustur.]

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Kureyş kavmi tarafından sana vaki olan ezaya sen mahzun olma. Zira; kavminden ezâ görmek sana münhasır değildir. Zatı ulûhiyetime yemin ederim ki biz senden evvel kullarımızı irşâd için bir çok resuller gönderdik. Onların hepsi kavminden ezâ gördüler ve sabrettiler. Senin de onlar gibi sabrın lâzımdır. Biz onlardan bazılarının hallerini sana bildirdik, bazılarını da bildirmedik. Bunlar milletlerini imana davet ettiler. Kabul edenler seâdete vasıl oldular, etmeyenlerden biz intikamımızı aldık ve alacağız. Şu halde kavminden gördüğün ezâya onlar gibi senin de sabredip akibete intizar etmen lâzımdır. Çünkü; umumî olan belâ tayyîb olur.

Enbiyanın adedinin yüz yirmi dört bin olduğuna dair bazı rivayetler varsa da esah olan adedleri malûm değildir. Zira; adetlerine dair kat'î bir delil yoktur, bilhassa bu âyette Cenab-ı Hak bazılarını Kur'ân'da Resûlüne bildirip bazılarını bildirmediğini suret-i kat'iyede beyan buyuruyor. Binaenaleyh; bizim için adet-

ten bahse lüzum yoktur. Yalnız indellah nebî olan zevatın cümlesine imân etmek lâzımdır.

*
**

Vâcip Tealâ bizim Peygamberimizden evvel bir çok resuller gönderdiğini beyandan sonra hiç bir resulün, Allah'ın izni olmaksızın mucize getiremediğini beyan etmek üzere :

وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Hiç bir Resul için kendi indinden bir âyet veya bir mucize getirmek olmadı, illâ Allah'ın izniyle getirir, Allah'ın vahyi ve izni olmadıkça hiç bir nebî ümmetine bir şey izhâr edemez.] Çünkü; nübüvvet ve onu ispat için getirilecek mucize Allah'ın sevdiği kullarına atiyyesidir, o atiyye, enbiyâ-yı izâm arasında taksim-i İlâhî ile maksum olduğundan onu gasb veya kisb yahut vaktinden evvel ta'cîl etmek hiç bir kimsenin elinde değildir. Binaenaleyh; birinden alıp diğerine vermek de mümkün değildir. Şu halde enbiyânın nübüvvet davalarını ispata kafî mucizelerini izhar ettikten sonra ümmetlerinin izhar edilen mucizenin gayrı mucize istememelerinin hükmü yoktur. Zira; her şey ihtiyaç üzere müesses olup ikinci mertebede istenilen mucizeye ihtiyaç olmadığından Cenab-ı Hak halketmez. İstedikleri mucizeyi getirmediğinden dolayı nübüvveti inkâr inaddan ibarettir.

*
**

Vâcip Tealâ hiç bir Nebînin Allah'ın izni olmadıkça mucize getiremiyeceğini beyandan sonra emr-i İlâhî gelince vaki olacak hükmün hakka mukarin olacağını ve batıla yapışanların daima zarar ve ziyanda olacaklarını beyan etmek üzere :

فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ۝٧٨

buyuruyor.

[Müşriklerin helâk ve azabına ve ehl-i imanın sevabına dair emr-i İlâhî geldiğinde hakka mukarin olarak hükmolunur. İşte hakka mukarin olan hükm-ü İlâhî'nin zuhur ettiği ve azabın nazil olduğu makamda batılı ihtiyar edenler zarar görür ve bütün ümitleri zayi olur, menfeatlerinin ziyaiyle envaı ukubat başlarına yağar.] Çünkü; bunlar iman etmemek için Resullerinin izhar ettikleri mucizelere kanaat etmiyerek bir takım kendi arzularına muvafık mucizeler istemekle inat ve küfürde devam ettiklerinden elbette zarar göreceklerdir. Emr-i İlâhî'nin vürudu üzerine lâhik olan hüküm haktır ve kat'idir. Tebdil etmek imkânı da yoktur. Binaenaleyh; her zaman batılı irtikap edenler hâib ü hasirlerdir.

***

Vâcip Tealâ emrinin vürudunda hükmü hakka mukarin olduğunu beyandan sonra kudret-i İlâhiyesine delâlet eden bazı delilleri beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zatı lâtiftir ki sizin için hayvanatın bazısını binmeniz, bazısını yemeniz için halketti. Binaenaleyh; onlardan sizinle ünsiyet eden kısmından siz istediğinize biner istediğinizi yersiniz.] Zira; cümlesi sizin kahrınız altında makhurlardır. Çünkü hikmet ve maslahat; onun bazısına binmekle sizin rahat etmenizde, arzu ettiğiniz mahalle rahatla varmanızda, bazısını hayatınızın idamesi, bedeninizin kuvveti ve mizacınızın tadili için ekletmenizdedir. Şu halde bu nimetleri sizin menfeatiniz için halkeden Allahü Tealâ'ya şükredip sizi hakka davet eden Resulünüze iman etmeniz lâzımdır. Siz ise bu nimetlere bakmıyarak şükrünü edâ etmek şöyle dursun Allah'a küfrediyorsunuz.

وَلَكُمْ ف۪يهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً ف۪ي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٨٠﴾

[Halbuki hayvanatta sizin için pek çok menfeatler vardır, kal-

binizde olan hacetinize baliğ olmak için halketti, karada hayvanlara, denizde gemilere yükletiyorsunuz.]

Yani; Allahü Tealâ sizin telezzüz ve teayyüşünüz için hayvanâtta süt, yün ve kıl gibi bir çok menfeatler halketti. Binanealeyh; bazılarının üzerine binmek ve yük yüklemekle kalplerinizde olan ihtiyaçlarınıza vasıl olur, arzu ettiğiniz şeye nâil olursunuz, karada hayvanlara ve denizde gemilere binmek ve yükletmekle Cenab-ı Hak vücudunuzu muhafaza ve terbiyenizi ikmal etti ve bunları yaratmaktan maksat; sizin şükre devamınız ve hulus-u niyetle ibadeti edâ etmenizdir. Bu hayvana ve gemiye binmeniz bazı kere ferâiz, vacibât ve mendûbât gibi ibadetleri edâ için olduğundan bunlarda umur-u diniyyenizi teshîl menfeati de vardır. Meselâ ata biner cihada gider, deveye biner hacca gidersiniz ki bunların cümlesi menâfi-i diniyedendir.

وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ فَاَيَّ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾

[Allahü Tealâ kudretine delâlet eden âyetlerini size gösterir. Allahü Tealâ âyetlerini size gösterince hangi âyetlerini inkâr ve inkâra nasıl cür'et edersiniz?] Çünkü; inkâr ettiğiniz âyetlerin ekserisi meydanda ve göz önünde inkârı lâyık olmadık nimetlerdir. Meselâ sütünü içtiğiniz ve yününü giydiğiniz koyunları mı, çift sürdüğünüz öküzleri mi, üzerine binip yol aldığınız atları mı ve yük yüklediğiniz develeri mi inkâr edersiniz? Bunlardan hangisinin inkârı kaabildir. Azıcık aklı olan bir kimseden bunları inkâr tasavvur olunur mu? Çünkü; cümlesi herkes indinde zahirdir. Şu halde bu nimetleri ihsan eden Allahü Tealâ'ya neden şükretmiyor ve niçin ibadetinizi Allah'ın gayrıya yapıyorsunuz?

*
**

Vâcip Tealâ nimetlerini tâdâtla o nimetleri inkâr edenleri tekdir ettikten sonra geçmiş milletlerin hallerinden ibret almadıklarını beyanla tevbih etmek üzere :

اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا اَكْثَرَ مِنْهُمْ وَاَشَدَّ قُوَّةً وَاٰثَارًا فِي الْاَرْضِ

buyuruyor.

[Kâfirler şu nimetleri inkâr ederler de yer yüzünde seyr ü sefer edip kendilerinden evvel geçen ümmetlerin akibetlerine nazar edip bakmıyorlar mı? Halbuki bunlardan evvel geçen ümmetler mal ü mansıp, evlâd ü a'vân cihetinden çok ve kuvvetleri şiddetli ve yer yüzünde ebniye, köşk, saray ve muhkem kaleler gibi eserleri çok ve büyüktü.] Onların kuvvetleri ve yardımları bunlardan daha ziyade olduğu halde helâk olup malları, mansıpları, kuvvet ve şevketleri helâklerine mani olmayınca bunların helâklerine mani olacak bir şeyleri yoktur. Şu halde evvel geçen milletlerin akibetleri helâk olunca bunların akibetlerinin helâk olacağında hiç şüphe yoktur.

Yani; kâfirlerin şu nimetleri inkârları şayan-ı istiğrâbtır. İnkâr ederler de arz üzerinde misaferet etmezler mi, misaferet ettiklerinde evvel geçen ümmetlerin harabelerini, onların evlerinin enkazlarını görmezler mi ve akibet onların helâklerinden ibret almazlar mı, bu misilli geçmiş vukuât insanlar için ders-i ibret değil mi? Halbuki onların efradı bunlardan çok, kuvvetleri ziyade ve yer yüzünde eserleri çoktu. Böyle olduğu halde onların akibetleri helâk olunca bunların helâk olacaklarında şüphe var mıdır?

فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

[Onların kazandıkları malları, a'vân ve ensârları, kuvvet ve şevketleri onlardan Allah'ın gazabını def'edemedi.] Binaenaleyh; isyanları sebebiyle helâk oldular, hiç bir tanesi dünyada kalmadı. Şu halde onların kuvvet ve servetleri helâklerine mani olamayınca bunların zaaf-ı hallerinin mani olamıyacağı evleviyyetle sabittir.

Bu âyeti celilede Cenab-ı Hak kullarını geçmiş milletlerin hallerinden ibret almalarına ve insafa davet buyuruyor. Zira ibret almayanları zemmetmek; ibret almak lâzım olduğunu beyan etmektir. Hakka itaat, Resule iman ve şeriatiyle amel etmedikçe servet ü samânın, kuvvet ve şevketin, etbâ ve a'vânın Allah'ın gazabına karşı hiç birisinin faydası olmadığını beyanla ümem-i salifenin halleriyle beyan etmek; bu ümmeti itaata davet etmektir. Âyette geçmiş milletlerin yer yüzünde eserleri bu ümmetten daha çok olduğu beyan olunmuştur, bu da meydanda bir hakikattır.

Çünkü; mevcut kaleler Mısır'da bulunan ehramlarda ve bazı harabelerin hafriyatında görülen bedâyi-i âsârın hepsi bu davaya şahittir.

***

Vâcip Tealâ geçmiş milletlerin kuvvet ve şevketlerine işaret ettikten sonra onların helâklerinin sebeplerini beyan etmek üzere:

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[O müsrif olan milletlere Resulleri açık mucizelerle geldiklerinde o Resüllerin davetlerine icabet etmediler, sözlerini dinlemediler. Zira; onlar kendi bildikleriyle ferah ettiler, mağrur oldular. Binaenaleyh; taraf-ı İlâhîden tarik-ı hakka kendilerini irşâd için gönderilen resulleri istihzâ ettiler o istihzalarının günahı onları ihata etti ve helâklerine sebep oldu.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile onların ilim zannettikleri şey; cehilden ve babalarını taklidden ibaretti. İşte şu cehilleri sebebiyle vahy-i İlâhînin gösterdiği ahkâma iltifat etmediler, tekzib ve istihza ettiler, akibet istihzalarının cezası etraflarını çevirdi ansızın helâk oldular. İşte hangi millet ki taraf-ı İlâhîden kendilerini irşâd ve tarik-ı hakka davet için gönderilen resulün davetine icabet etmedi ve belki şeriatının ahkâmını istihzâ etti, o milletin akibeti helâk ve husran olacağına bu âyeti celile delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ resulleri istihza ettiklerini beyandan sonra o istihza edenlere azap geldiğinde iman etmişlerse de imanlarının faydası olmadığını beyan etmek üzere :

فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا

buyuruyor.

[Vakta ki resullerini istihzâ edenler bizim şiddetli azabımızın geldiğini görünce «Biz yalnız Allahü Tealâ'ya iman ve şirkettiğimiz putlara küfrettik» dediler. Onların bizim azabımızı gördükleri zaman imanları onlara menfeat vermedi.] Çünkü imanda muteber olan; iman-ı gaybî, yani azabı görmeden iman etmektir. Azabı görünce iman ise iman-ı aynîdir. Zira azabı görünce iman; başka melce' olmadığını bildikleri için zarurî bir iman olduğundan makbul değildir. Çünkü imanda makbul olan; ihtiyarî olduğundan zarurî imana itibar yoktur.

Hulâsa; imanda muteber olan iman-ı gaybî olup iman-ı aynîye itibar olmadığı ve azabın geldiği zamanda hasıl olan imanın zaruri bir iman olduğu ve halbuki imanın ihtiyarî olması lâzım geldiği ve binaenaleyh; nebilerinin davetine icabet etmeyip istihzâ edenler azabı gördüklerinde «Biz yalnız Allah'a iman ve şirkettiğimiz putlara küfrettik» derlerse de o zamanda imanın faydası olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulleri istihza edenlerin helâklerine dair azabı gördüklerinde imanın faydası olmadığını beyandan sonra kendilerine gönderilen resule itaat etmeyen kavmin akibeti helâk olmak adet-i İlâhiye cümlesinden olduğunu beyan etmek üzere :

سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

buyuruyor.

[İman etmiyenleri ihlâk etmek adeti Allah'ın kulları hakkında geçmiş bir adetidir. Azabı gözleriyle gördükleri zamanda kâfirler

zarar gördüler.] Çünkü; o zamanda imanları fayda etmediğinden zararları muhakkaktır.

Yani; azabı gördükleri zamanda imanı kabul etmemek adeti Allah'ın evveldenberi bir adetidir ki o âdet kulları hakkında her zaman carî ve devamlıdır. İman-ı zarûrî hiç bir ümmet hakkında kabul olunmamıştır, illâ kavm-i Yunus hakkında kabul olunmuştur. Kezalik ümmet-i Muhammed hakkında dahi iman-ı zarurî makbul değildir. Binaenaleyh; azabın nüzulü zamanında zaruri iman edenler hâib ü hâsir olmuşlardır. Çünkü; ebedi zarara dûçâr olduklarından o zararı kaldırmak mümkün değildir.

SURE-İ FUSSİLET

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Elli dört* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ۝١

Selef mezhebince bu lâfızdan muradını Allahü Tealâ kendi bilir, Allahü Tealâ bildirmedikçe kulları için bilmek mümkün değildir. Amma halef mezhebince te'vîli lâzımdır. Buna nazaran *Manâsı :* [Ey ind-i İlâhîden müeyyed ve vahy-i İlâhî'yi hâfız olan Peygamber-i zişân!] İşte şu Kur'an :

تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ۝٢

[Rahman ve rahîm olan Allahü Tealâ tarafından inzal olunmuş bir münzel-i mübarektir.] demek olur. Yahut (حم) lâfzı *bu sûrenin ismidir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şu sûre; Kur'an'ı inzal etmekle kullarına merhamet sahibi, cümle mahlukâtını kemal-i terbiyeyle maksutlarına isâl eden Rahman Tealâ tarafından gelmiş, rasülü üzerine nazil olmuş ve kullarını doğru yola sevk için gönderilmiş bir münzel-i azîmdir] demek olur.

Kur'an'ın insanlar hakkında aynı merhamet ve lutfolduğuna işaret için *rahman* ve *rahîm* sıfatlarıyla muttasıf olan Vâcip Tealâ tarafından tenzil olunduğu beyan olunmuştur. Çünkü; bir sıfata mukarin olan fiilin o sıfata münasip olması lâzım olduğundan Rahman Tealâ'dan inzâl olunan Kur'an'ın aynı merhamet olması lâzım gelir. Binaenaleyh Kur'an; *insanların cemi seâdetlerine, dünya ve*

âhiret menfeatlerine şamil ve cümle umurlarını camidir. Zira; bu dünyada insanların cisimleri körlük, topallık vesair ilel ü emrâzla hasta olduğu gibi ruhları da bir takım ahlâk-ı fasideyle dolu ve maluldür. Şu halde cisimleri maddî bir takım ilâçlarla tedavi olunduğu ve Kur'an ruhların şifa verici ilâçları mesabesinde olduğu cihetle Kur'an insanlar hakkında nimet-i azimedir ve manevi ruhlarının gıdasıdır. Çünkü; dünyevî ve uhrevî menfeat ve mazarrat her şeyleri bildirmiştir, ahkâmıyla amel edenleri her kemale isâl edicidir. Zira; dünyada ve âhirette kullarına merhamet sahibi olan Allahü Teâlâ tarafından kullarını irşâd için gönderilmiştir ki elbette menfeatlerine hadimdir.

***

Vâcip Teâlâ Kur'an'ın taraf-ı İlâhîsinden inzal olunduğunu beyandan sonra ilm ü irfan sahibi olan kavmiçin âyetleri tafsil olunmuş bir kitap olduğunu beyan etmek üzere:

كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Kur'an bir kitaptır ki âyetleri tafsil ve yekdiğerinden tefrik edilmiştir. Bu kitap lisan-ı arabî üzere olduğu halde ilm ü irfan sahibi olan kavmiçin nazil olmuştur.]

Fahri Râzi'nin beyanı vechile Kur'an'ın Zatullah ve Sıfâtullah'dan bahseden âyetleri, yerin ve göklerin yaratılmasından bahseden âyetlerden ayrılmıştır. Zira; manaları birbirinden ayrı ve hükümleri başkadır. Kezalik vaaza, hikmete ve tekâlife müteallik olan âyetler, ümem-i salifenin ahvaline müteallik olan âyetlerden tafsil olunmuştur. Ahval-i dünyaya ait olan âyetler, ahval-i âhirete müteallik olan âyetlerden ayrılmış ve yekdiğerine karışması yoktur. Çünkü; her âyette bahsolunan meselelerin mevzuları başka başkadır ve her birerlerinin manaları ve elfazında olan üslûb ve âhirlerinde olan mafsallar yekdiğerinden ayrı birer üslûb üzerinedir. Binaenaleyh Kur'an'ın âyetleri kemaliyle tafsil olunmuştur.

Resulüllah kavm-i araptandır, onların içinde doğup büyüdü-

ğünden lisan-ı mader-i nebevîleri de bittabî lisan-ı arab olup onlara karşı nübüvvet davasında bulunduğu cihetle ibtidâen şeriatin esası onların içinde tesis olunacağından onların anlıyabileceği bir lisan üzere nazil olmuştur. Zira; her nebinin bulunduğu kavmin lisanı üzere bahsolunması bi'setten matlub olan hikmete ve maksada muvafık olduğundan her nebiyi bulunduğu kavmin lisanı üzere göndremek adet-i İlâhiyedir. Çünkü; lisanını bilmeyen bir kavmiçinde başka bir lisanla nebînin ba'solunmasında bi'setten maksat husule gelmez. Zira; Nebi kavminin lisanını bilmediği gibi o kavim de nebinin dilinden anlamayınca yekdiğerlerinin fikirlerini anlayamadıklarından emr-i tebliğ mümkün olamaz. Binaenaleyh; her kavme gönderilen resul o kavmin içinden yetişmiş, lisanları ile adetlerine vakıf zat olarak gönderilmiş, o resule nazil olan kitap da resulün lisanı üzerine nazil olmuştur. Çünkü; o kitabın ahkâmı olan şeriat evvelen o kavim içinde takarrur edeceğinden o kitabı anlayacak kavmin lisanı üzere nazil olmak hikmete, akla ve meselenin esasına muvafıktır. Şu kadar ki o kavmin lisanı üzere nazil olmasından o kavme mahsus olmak lâzım gelmez. Ancak o kavme mahsus olmasına delâlet eder âyet olursa o kavme mahsus olabilir. Kur'an'ın umum akvama ve her millete ahkâmı şamil ve Resulüllah'ın umum milletlere ve belki ins ü cinne meb'us olduğuna dair kat'î âyetler vardır. Binaenaleyh; ahır zaman Nebisinin şeriati ilâ yevmil kıyam baki olduğuna, kendisinden sonra bir nebi gelmiyeceğine ve şeriatından sonra bir şeriat ihdâs olunmayacağına Kur'an'da müteaddit âyetler olduğundan bunun aksini iddiâ küfürdür. Kur'an'ın ahkâmıyla ilâ yevmilkıyâm vuku bulacak havadis-i beşere tatbîki kabil, cümle insanların mizaçlarına mutabık ve ukuul-ü beşere muvafık olduğundan Kur'an'ın haricinde bir kitaba ve şeriat-ı Muhammediye'nin haricinde bir şeriata ihtiyaç yoktur. Binaenaleyh; herkes muhtaç olduğu bir meselenin hükm-ü şer'îsini kemâ hüve hakkıhi ararsa behemahâl şeriat-ı Muhammediye'de bulur. Amma bizim Kur'an'a lâyıkıyla yapışmadığımızdan ahkâmının icrâ olunmaması Kur'an'ın noksan olmasını icabetmez. O kusur ve noksan bize aittir, Kur'an'a âit değildir.

Bu âyette Kur'an'ın lisan-ı arab üzere nazil olmasını beyan; Kur'an'ı medihtir. Çünkü; lisan-ı arap cemi lisanların efdalidir.

Zira; lügat-ı arabiyenin harflerinin tertibinde mahreçlere tamamiyle riayet, kelimelerinin tanziminde yekdiğerine münasebet-i tâmme olduğundan tekellümü lisana gayet kolaydır, lisanda kolaylık o lügatın efdaliyetine delâlet eder, şu minval üzere kolaylık sair lisanlarda bulunmadığından lügat-ı arap cümle lügatlerden efdaldir. Binaenaleyh; lügat-ı arap her lisan sahibine tekellümü ve bilinmesi kolay olduğundan kitapların efdali olan Kur'an; lisanların efdali olan lisan-ı arap üzerine nazil olmuştur. Amma Kur'an'da *(Kıstas)* ve *(Siccîl)* gibi arabî olmayan kelimelerin bulunması Kur'an'ın hey'eti mecmuasının arabî olmasına münafî değildir. Zira; bu misilli kelimeler esas itibariyle arabî değillerse de başka lisanlardan lisan-ı araba karışmak suretiyle araplaşmış ve arapların sözleri arasında isti'mâl olunur bir hale gelmiş olduğundan Kur'an'da dahi nazil olmuştur. Meselâ türkçe lisanı arasında farisî ve arabî kelimelerin bulunup türkçeleştiği gibi bilhassa şu zamanda lisanımızın yarısı fransız lisanı olmuştur. İşte bunun gibi bazı kelimâtı ecnebiyenin lisanımıza karışmasından türk lisanının hey'et-i mecmuasının türkçeliğine mani olmadığı gibi lisan-ı arap arasında bazı ecnebi kelimelerin bulunması ve Kur'an'da nazil olması da Kur'an'ın arabî olmasına mani değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile elfâz-ı Kur'aniye'nin manalarında muteber olan; o elfazın lisan-ı arapta mevzu olduğu manalardır. Binaenaleyh; hurufâtın işaretlerinden mana almak ve kelimelerin mevzuun lehlerini başka manâya hamletmek batıldır ve nazar-ı şeri'de hükmü yoktur. Zira Cenab-ı Hak bu âyette ve daha bunun emsali âyetlerde Kur'an'ın arabî olduğunu beyan buyurması; Kur'an'da muteber olan kelimât-ı arabiyenin mevzu olduğu manâlar olduğuna delâlet-i kat'iyeyle delâlet eder. Çünkü her lisanda muteber olan; o lisanda müstâmel olan kelimelerin delâlet ettiği manâlardır. Şu halde Sofiye'nin hurufâta manâ vererek ilm-i huruf icad etmeleri ve kelimeleri mevzuun lehlerinin gayrıda isti'mâl ederek ilm-i mükâşefe namı vermeleri batıldır, asla itibar yoktur.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın arabî olduğunu beyandan sonra Kur'-

an'ın ehl-i tâata beşaret ve ehl-i ma'siyete inzar olduğunu beyan etmek üzere :

بَشِيرًا وَنَذِيرًا

buyuruyor.

[O kitap ki ibadet edenleri sevabla ve Cennet'te yüksek derecelerle müjdeleyici, kabahat işleyenleri günahla ve Cehennem'in tabakaları ve derekeleriyle korkutucudur.] Çünkü Kur'an; âbid ve asîlerden iki sınıfın âkıbetlerini ve başlarına geleceği beyan eder.

* * *

Vâcip Tealâ aklı olan kavmiçin Kur'an'ın âyetlerinin tafsil olunduğunu ve Kur'an'ın lisan-ı arab üzere nazil, ibadet edenleri tebşir ve isyan edenleri inzâr edici olduğunu beyandan sonra ekseri nasın Kur'an'dan i'raz edip işitmek istemediklerini beyan etmek üzere :

فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ۝

buyuruyor.

[Kur'an beşîr ve nezîr olduğu halde nâsın çokları Kur'an'ı kabulden i'râz ettiler. Binaenaleyh; Kur'an'ı dinlemezler.]

Yani; Kur'an'ın âyetleri mufassal ve lisan-ı arap üzere nazil, ehl-i tâatı tebşîr ve ehl-i ma'siyeti inzar edici olduğu halde nâsın ekserisi Kur'an'ı kabulden i'râz etti. Zira; onlar Kur'an'ı dinlemez ve manâsına iltifat etmezler. Çünkü temerrüd ve hakka karşı inadları Kur'an'ı dinlemeye mani olduğu gibi dinlemek cihetine dahi meyletmezler. Binaenaleyh; kabulden istinkâf etmişlerdir. Halbuki Kur'an'ın ahkâmına imtisal ve emr ü nehyine itina ve beyan ettiği â'mâl ve ahlâkla ittisaf etmek her mükellefin vazife-i diniyyesidir.

Bu âyette *fâ* lâfzı sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar Kur'an'ın beyan olunan evsafı üzerine müteferri' olduğuna işaret için varid olmuştur. Bu işaretle Kur'an'dan i'râz edenler ve dinle-

meyenler son derece zemmolunmuşlardır. Çünkü Kur'an'ın *rahmân* ve *rahim* olan Allahü Tealâ tarafından inzâl olunduğu; Kur'an'ın menfeatlerin efdali ve maksatların âlâsı üzerine müştemil olduğuna ve âyetlerinin mufassal olması manâsının gayet açık ve her akl-ı selime mülâyim bulunduğuna beşir ve nezir olması; Kur'an'da olan ahkâmın fehmine kemal-i itina lâzım olduğuna işarettir. Binaenaleyh; bu kadar evsaf-ı âliyeyi camî olan Kur'an'dan i'râz edenler elbette zemme müstehaklardır. Zira; insanın bilcümle sa'yi sevaba veyahut ikâba müncer olduğundan Kur'an'ın ahkâmına dikkat etmek ehemm-i mühimmâttandır.

Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı:* [Kur'an şu evsâf ve mezâyâyı havi olduğu halde manâsını kemaliyle dinleyip muktezâsiyle amel etmek her insan için lâzım iken bilâkis mükellefînden ekserisi ahkâmını kabulden i'râz ve elfazını dinlemekten istinkâf ettiler.] demektir.

Bu âyette i'râz ve işitmemek cümlelerinden her biri diğerinin delili ve illetidir ve takriri şöyledir : «Ekser nâs Kur'an'ı kabulden i'râz ettiler. Zira; onlar dinlemediler. Her kimseler ki Kur'an'ı dinlemediler, onlar ahkâmını kabulden i'râz ettiler. Ekser nâs Kur'ân'ı kabulden i'râz ettiler» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'ı kabulden i'râz ettiklerini beyandan sonra i'râzlarının sebebini ve i'râz hususunda söyledikleri sözlerini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنَا عَامِلُونَ ۝

buyuruyor.

[Onlar Kur'an'ı kabul etmemek hususunda dediler ki «bizim kalbimiz örtü içindedir. Binaenaleyh; senin bizi davet ettiğin Kur'an bizim kalbimize girmez, bizim kulaklarımızda ağırlık ve sağırlık vardır. Binaenaleyh; hakkı duymaz ve bizimle ya Muhammed

(S.A.) senin aramızda perde vardır sana itaatimize manidir. Şu halde sen bildiğini işle biz de bildiğimizi işleriz.»] İşte kâfirler böyle diyerek adem-i itâatte devam edeceklerini beyan etmişlerdir.

Yani; şu beyan olunan mezâyây-ı âliyeyle muttasıf olan Kur'an Resulüllah tarafından kendilerine tebliğ olunduğunda kâfirler kemal-i kibr ü gurur, inad ve temerrüdlerinden kendi itikatlarınca büyüklüklerine güvenerek dediler ki «Ya Muhammed (S.A.) senin bizi davet ettiğin imanı ve Kur'an'ı ihata edecek olan bizim kalplerimiz perde içinde olduğundan bunlardan hiç birisi kalbimize girmez. Binaenaleyh; biz onların hak olduğuna inanamayız, bunun içindir ki senin sözün bizim kalbimize girmez ve nasihat kabulüne vesile olan kulaklarımızda sağırlık vardır. Binaenaleyh; senin doğru söylediğine delâlet eden âyetler bizim kulağımıza girmez, bizimle senin beynimizde büyük dağlar gibi perde vardır. O perde seni bize göstermez, sözünü dinletmez. Zira; bizim dinimiz ayrı senin dinin ayrıdır. Şu halde sen bizim dinimizi zemmedersen biz de senin dinini zemmederiz. Binaenaleyh; seninle bir araya gelmek ihtimalimiz yoktur. Yollarımız ayrıdır. Hal böyle olunca sen dininle amel et biz de dinimizle amel edelim» demekle Kur'an'ı kabulden ve dinlemekten i'râz ettiklerini izhâr ettiler.

Maatteessüf bu âyetin mazmunu zamanımızda müslüman ismi ve kisvesi altında bulunan bazı süfehâdan da işitilmektedir. Çünkü; dinî bir muameleye davet olunduğunda «O sözleri benim kulağım duymaz, zihnim almaz, bunlar eski şeylerdir. Şimdi fünûn-u cedîdeye bakalım» gibi bir takım hezeyân ahkâm-ı şer'iye üzerine Avrupa müzahrafâtını tercih etmekten çekinmez, biraz daha üzerine varıldığında «Efendim siz bildiğinizi işleyin, biz de bildiğimizi işleriz» demekle dine karşı olan adavetini izhar eder. İşte Mekke ahalisinin Resulüllah'a irad ettikleri sözleri ayniyle zamanımızın sefihleri de irâdederler. Şu halde bu gibi hezeyâna cür'et eden süfehânın Kureyş keferesinden farkı var mıdır? Azıcık aklı olan farkı olmadığına elbette hükmeder. Çünkü; Kureyşî'lerden sadır olan hezeyan ayniyle bunlardan da sadır oluyor. Zira; Kur'an'ı ve şeriatı istihfâfta ikisi birdir farkı yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ Resulünün davetine karşı kâfirlerin itirazlarını beyandan sonra Resulüllah tarafından onlara verilen cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا اِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ

buyuruyor.

[Ya Ekrem er Rusül! Sen onlara hitaben de ki «Ben ancak sizin gibi beşerim beşeriyet cihetinden beynimizde fark yoktur. Şu kadar ki sizin mabudunuzun ancak mabud-u vahid olduğu bana vahyolundu. Ben de size bana vahyolunan tevhidi tebliğ ediyorum, isterseniz kabul edersiniz. Zira; cebir yoktur, cebirle imana itibar da yoktur. Mabudunuz bir olunca o mabuda istikamet ve istiğfar edin.]

Yani; ey nebiyyi Muhteremim! Senin kelâmını dinlemeyen kâfirlere cevap olarak sen de ki «Ben de sizin gibi beşerim. Şu kadar ki Allahü Tealâ beni risaletle ihtiyar buyurdu, ibadet olunacak ibadete lâyık mabudun bir olup şerik ve nazîri olmadığını bana vahyetti. Ben de size tebliğ ediyorum. İsterseniz tevhidi kabul eder imanla müşerref olursunuz, isterseniz şirk eder Allah'ın düşmanlarından olursunuz. Benim size tebliğden başka şimdilik vazifem yoktur. İbadete müstehak ancak Allahü Tealâ olup başka mabud olmayınca o mabuda karşı muamelâtın kâffesinde istikâmet edin, O'nun canibi manevîsine teveccühü tâmla teveccüh ederek günahlarınızın mağfiret olunmasını isteyin. Yoksa şeytanın iğfâlâtına aldanarak tarik-ı haktan ayrılıp da nefsinizi helâk etmeyin», demekle kâfirlere hakikatı beyan et.

Bu âyette dört *hüküm vardır : Birincisi: Resulüllah'ın beşer olmasıdır.* Gerçi Resulüllah'ın beşer olduğu malûm ise de kâfirler beşeriyeti risalete münafi zannederek beşere vahiy gelmez itikad ettiklerinden o itikatlarını tebdil için «Ben de sizin gibi beşerim velâkin beşeriyet vahiy gelmesine münafî değildir. Ben hem beşerim, hem de bana vahiy geliyor» buyurmuştur.

İkincisi; Mabudun bir olmasıdır. Çünkü; müşrikler bir takım putları mabud ittihaz ederek mabudun müteaddit olduğunu

itikat ettiklerinden o itikatlarının batıl olduğunu beyan etmek üzere mabudun ancak bir olduğunu ve ibadete müstehak ancak Allahü Tealâ olup Allah'ın gayri ibadete müstehak bir kimsenin olmadığını beyanla tevhide davet etmiştir.

Ü ç ü n c ü s ü ; İnsanın vahdaniyet-i İlâhiyeyi tasdik ettikten sonra en ziyade mühim olan vazifesi gerek Allah'a ibadette ve gerekse nâsla muamelede istikamet etmektir. Binaenaleyh; Resulullah kavmine itikad-ı hakkı beyandan sonra füru-u âmâlden ehem olan istikameti tavsiye buyurmuştur.

D ö r d ü n c ü s ü ; insan kusurdan halî olamadığından *her zaman kusurunu itiraf etmekle Cenab-ı Hak'dan mağfiret talebetmektir.* Şu esasa binaen Resulüllah ümmetine istikametten sonra istiğfarla emretmiştir. İstikamette ibadâtın cümlesi dahil olduğu cihetle bu âyet; usul-ü itikade ve füru-u âmâle icmâlen şamildir.

***

Vâcip Tealâ tevhidin Resulüne vahyolunduğunu beyandan sonra Tevhidi terkederek şirkedenlerin ahvalini beyan etmek üzere:

وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ ﴿٦﴾ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Helâk-i azîm şol müşrikler içindir ki onlar zekât vermez ve ancak âhirete inanmaz kâfirlerdir.]

Yani; büyük azab şol kimseler içindir ki onlar Vâcip Tealâ'ya tazimi terkle şirkeden ve Allah'ın kullarına şefkati terkle zekâtını vermeyen ve âhirete imanı terkle kâfir olanlardır. Çünkü *abdiçin* ubûdiyetin ruhu *iki şeydir : B i r i n c i s i ; Allahü Tealâ'ya kemaliyle ta'zîm, İ k i n c i s i ; Allah'ın kullarına şefkat ve merhamet etmektir.* Şu iki hasletten herhangisini bir kimse terkederse Allah'ın gazabına duçâr olur. Binaenaleyh; bu âyette Vâcip Tealâ helâk-i azîmin onlar için olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; hakla muamelesini ihlâl ettiği gibi halkla muamelesini dahi ihlâl edince o kimsede insaniyetten maksad-ı aslî fevtolduğundan

ubudiyet noktasını tamamiyle haleldâr ettiği cihetle helâkin a'zamına ve azabın eşeddine müstehak olacağında şüphe yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *T e v h i d ; üssül'esâs ve itikad-ı hakkın âlâsı ve aslıdır.* Şu halde itikad-ı hakkın âlâsı ve esası olan tevhidin zıttı bulunan şirk; *ümmülhabâis ve esas-ı rezâildir.* Zekâtın meşru olmasındaki hikmet; *buhul gibi denî ve rezil bir hasletten nefsini temizlemek, masivâya meyilden kalbini tebrie, Allah'ın fukara kullarının ihtiyacını def'etmek ve bu vesileyle malını âfât-ı maneviyeden muhafaza etmektir.* Binaenaleyh; gerek itikad-ı hakkı terkle ümmürrezâil olan şirki irtikâb eden, gerekse ibâdullaha şefkat ve merhametten ibaret olan zekâtı terkeden Allahü Tealâ'nın gazabına müstehaktır. Zira; Üssülesâs olan şirki irtikâb zulmolduğu gibi zekâtı terkle fukaranın hukukunu men etmekle zulmün pek büyüğünü irtikab etmiştir. Bunlar dünyada her biri bir gûnâ azabla helâk olacakları gibi ibâdın amellerini tenkid etmek ve herkesin lâyık olduğu cezayı vermek için hazırlanan âhireti inkâr ettiklerinden âhirette azabın eşeddine duçâr olacaklarına âyet-i celile delâlet eder. (ويل) *helâk-i azîm ve azab-ı şedîd manâsınadır.* Bu azabın *üç sıfatla muttasıf olan kimselere mahsus olduğu âyette beyan olunmuştur: B i r i n c i s i ; müşrik olmak, İ k i n c i s i ; Allah'ın kullarına şefkatten ibaret olan zekâtı terketmek, ü ç ü n c ü s ü ; dünya nimetine ve lezzetine aldanarak âhireti inkâr etmektir.*

***

Vâcip Tealâ müşriklerin hallerini beyandan sonra müminlerin ahvalini beyan etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Muhakkak onlar için tükenmez ve arkası kesilmez ecir ve sevap vardır.] Zira; imanlarını iyi amellerle tekid ve te'yîd ve mücerret

ubûdiyeti nazarı dikkate alarak vazifelerini bihakkın edâ ettiklerinden onlar, ihlâslarına mukabil arkası kesilmez, eksilmez ve ezası bulunmaz ecirlerle mükâfaat göreceklerdir.

Memnûn; kesilmek ve tükenmek, Ğayr-i memnûn; kesilmez ve tükenmez demektir. Yahut *imtinândan* yani *iyiliği yüzüne karşı saymak ve başa kakmaktır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [müminler için bir ecir var ki başa kakmak ve yüzlerine karşı saymakla siklet vermek yok] demektir.

Beyzâvî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran bu âyetin ibadeti edâya tahammülü olmayan hastalar, topallar, şeyh-i fânîler ve ibâdete mani özürleri bulunan bî kudretler hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; bunlar sağlam oldukları zaman ibâdet ederken ibadete mani özür hasıl olup ibadet edemedikleri zamanda niyetleri ibadet olup özürleri ibadete mani olduğundan aynı ibadet etmiş gibi ecirleri kesilmez. Çünkü; kudretleri olsa ibadeti terketmiyeceklerini bildiği için Cenab-ı Hak onları sevaptan mahrum etmez.

***

Vâcip Teâlâ zat-ı ülûhiyetinin ferd-i vahit olduğunu beyandan sonra putları zat-ı ülûhiyete şerîk itikad etmek caiz olmadığını ve küfrün bir emr-i münker olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Ey Rasûlü Ekrem! Sen kâfirlere hitaben de ki «İki günde arzı halkeden Allahü Tealâ'ya mı küfrediyorsunuz ve kudreti kâmile sahibi olan Allahü Tealâ'ya mı bir takım âciz putları şerîk itikat ediyor ve şerik kılıyorsunuz? İşte şu sizin küfrettiğiniz ve şeriki var dediğiniz Allahü Tealâ âlemlerin Rab'bısı ve âlemin her cüz'ünü kendine lâyık terbiyeyle kemaline isâl edicidir.»] İşte ey Habibim! Sen kâfirlere böyle demekle onlara mezheplerinin batıl olduğunu beyan et ki mütenebbih olsunlar, davalarının aklın hilâfına olduğunu bilsinler.

Bu âyette Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *h e m z e ; istifhâm-ı inkârîdir.* Yani; kâfirlerin küfürlerini inkâr olup makul olmadığını beyan içindir. «Arzı iki günde halketti» demek, «İki gün miktarı az bir zamanda halketti» demektir. Bu kadar cesameti azime ile arzı iki gün miktarı bir zamanda halkettiğini beyan; kâfirleri tekdir ve tevbih içindir. Bu kadar az bir zamanda yer yüzünü halkeden Hallâk'ın kudretini inkârla küfretmek hamakat ve cinayetin en büyüğüdür. (الذى) ism-i mevsulü Cenab-ı Hakka tazim ve kâfirlerin küfrünün pek büyük cinayet olduğuna işaret içindir. Çünkü; kabahatın cesameti kime karşı yapılırsa kabahat edilen zatın azametiyle ölçülür. Cenab-ı Hakkın kudret ve azametine karşı ufacık bir cinayet pek büyüktür. Allahü Tealâ'nın bu kadar kudret ve azametine karşı bir takım taştan ve ağaçtan yapılma âciz şeyleri şerik itikad etmekten daha büyük bir şenâet olamaz. Küfrü inkârdan sonra küfrettikleri zatın âlemlerin rabbısı olduğu beyan olunmuştur ki kâfirleri tekdir üzere tekdir olsun. Çünkü; âlem içinde kâfirlerin kendileri de dahil olduğundan «Şu küfrettiğiniz bütün âlemlerin ve âlem içinde sizin de Rabbınız» demektir ki «İnsan Rabbısına küfreder mi, nasıl oluyor ki siz küfrediyorsunuz?» demekle kâfirleri insafa davet etmektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile küfrün azametine ve akıldan uzak olduğuna işaret için *bu'd-ü meratibe* mevzu olan (ذلك) ism-i işareti, kâfirlerin küfrünün devamlı ve müstemir olduğuna işaret için *istimrâra* delâlet eden *muzari* siğası varid olmuştur.

Bu âyette; *üç hüküm vardır : B i r i n c i s i ; iki gün miktarı az bir zamanda yer yüzünü halkeden Allahü Tealâ'ya küfretmeleridir. İ k i n c i s i ; küfürlerinin nev'i, Allahü Tealâ'ya bir takım âciz şeyleri şerik addetmeleridir. Ü ç ü n c ü s ü ; Küfrettikleri Allahü Tealâ bütün âlemlerin rabbısı olmaktır.* Her hükümde kâfirlerin hamakat ve cehaletlerini meydana koymakla tekdir vardır. Çünkü birinci hükümde küfrün, arzı iki gün miktarı halketmeye kudreti vasi olan Allahü Tealâ'ya olduğunu beyan etmek, ikinci hükümde bir takım âcizleri şerik itikad etmek, üçüncü hükümde o küfredilen zatın âlemlerin Rabbısı olduğunu beyan et-

mek; kâfirlerin cehalet ve hamakatlarını meydana koymakla kendilerini terzil etmekten başka bir şey değildir.

***

Vâcip Tealâ az bir zamanda yer yüzünü halkettiğini ve âlemlerin Rabbısı olduğunu beyandan sonra yer yüzünde halkettiği bazı eşyayı beyan etmek üzere :

وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ büyük dağlar halketti ki o dağlar arz üzerindedir ve o arzda hayr-ı kesîr ve bereketler halketti ki cümle hayvanâtın ve bilhassa insanların rızıklarını ve kuut-ü yevmiyelerini, onların maîşetlerinin levâzımâtını arz üzerinde takdir buyurdu, bunların cümlesini iki gün, arzı da iki günde halkla mecmuunu dört gün miktarı bir zamanda veyahut cümlesini dört nöbette halketti ve şu miktar üzere halketmek doğru bir yoldur, hilkatin miktarından sual eden kimse için müddet-i hilkat müsavi olup ziyade ve noksan yoktur.**] Mecmuunun hilkati dört gün miktarı bir zamanda denilmiştir. Çünkü; bidâye-i hilkatte bu gün mevcut olan ay, güneş ve sema olmadığından o zamanda şimdi ma'ruf olan gün yoktu. Zira; ma'ruf olan günü tayin edecek ay ve güneş olmadığından âyette varid olan gün müddetle veyahut nöbetle tevil olunur. Zira; Resulullah'ın «Allahü Tealâ ehad ve isneyn günleri müddetinde arzı, salı günü müddetinde dağları, Çarşamba günü müddetinde suları, ağaçları ve sair umrânâtı, Perşembe günü müddetinde semayı, Cuma günü müddetinde ayı, güneşi, yıldızları ve melekleri, Cuma günün son saatına tesadüf edecek zamanda Hz. Âdem'i halketti» buyurduğu mervîdir. Hatta kıyametin kaim olacağı zamanın Hz. Âdem'in halkolunduğu zamana tesadüf edeceği de mervidir.

(سواءً) «O rızkı ve sair beyan olunan şeyleri halketmek müsavidir» demek olur. *Yahut* âlemin yaratılışını şu müddete hasretmek sâilleri içindir. *Yahut* «rızkını isteyenler için rızıkları takdir

olunur» demek olur. Yani «arzın halkolunduğu müddetten sual edenler için bu müddet takdir olunmuş» demektir.

Dağları kudretiyle tutan Allahü Teâlâ olduğuna işaret için dağları arzın fevkinde yarattığını beyan buyurmuştur. Dağların arzın üzerinde olması; Vehle-i Ûlûda nazar-ı ibretle bakanların Allah'ın kudretine ve vahdaniyetine delâlet ettiğini görüp iman etmeleri ve tâât-ı İlâhiyeye sa'yetmeleri içindir.

*
**

Vâcip Teâlâ arzı, arz olan dağları, bereketleri, hayvanatın rızıklarını halk ettiğini ba'delbeyan bunlar yaratıldıktan sonra cereyan eden ahvali beyan etmek üzere:

ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاۤءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًاۜ قَالَتَاۤ اَتَيْنَا طَاۤئِعِينَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[**Vâcip Teâlâ arzı yarattıktan sonra semayı halketmeyi irade eyledi. Halbuki semanın maddesi bir duman halindeydi. Allahü Teâlâ semaya ve arza hitaben dedi ki «Ey sema ve arz! Emrime imtisal edin. İster rızanızla, isterseniz kerhen itaat lâzımdır.» Sema ile arz dediler ki «Ya Rabbî! İtaat edici olduğumuz halde dergâhına geldik. Zira; bizim için sana muhalefet olamaz. Çünkü; yaratan sensin.»**] Sema ile arz böyle demekle itaatlarını söylediler, ubudiyetleri ancak Cenab-ı Hakka olup gayra olmadığını ikrar ettiler.

Yani; Vâcip Teâlâ arzı icad ettikten sonra semanın madde-i asliyesi duhân halinde olduğu halde semayı icada mübaşeretle icad ettikten sonra semayı istilâ etti yani kahrı ve kudreti altına aldı. Binaenaleyh; sema ile arza hitaben «Ey semâ ile arz! Siz maye-i asliyenizde olan itaat ve ikrahtan hangisini ihtiyar ederseniz ihtiyarınız veçhile emrime imtisal edin. Zira; kudretim size nafizdir» demekle sema ile arzı itaate davet etti. Onlar da «Ya Rabbi! İtaat edici olduğumuz halde kapına geldik» dediler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak arzı ve semayı halkedince onlara hitabı fehmedecek kadar idrak verdi ve onlara «siz menafi-i ibâda ve mesâlihi mahlukaata muvafık surette cereyan edin. Ey Arz! Sen nehirleri akıt, ekinleri ve otları bitirecek bir halde bulun, ey semâ! Sen de ayı, güneşi ve sair yıldızları mihver-i lâyıkında döndür; yaz, güz, kış ve bahar mevsimleri meydana gelsin, arz üzerinde yaşayacak hayvanat istidâdına göre yaşasın» buyurunca sema ile arz derhal « سمعنا وأطعنا » dediler, ahval-i âlem şu görülen minval üzere intizam buldu ve ilâ yevmilkıyam bu hal üzere devam edecektir.

Şu manâya nazaran bu emir; o zamana mahsus bir emr-i teklifîdir. Çünkü; hitabı anlayacak kadar idrak ve fehmüzere teklif olduğu cihetle kabul etmekle mükellef olduklarından derhal kabul etmişlerdir. Yahut bu emir; teklifî değildir, belki emr-i îcadîdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey sema ve arz! Size lâyık olan ve maslahat ve hikmete muvafık bulunan surette vücud bulun. Ey arz! Sen eşkâl ü elvândan hayvanatın üzerinde yaşayabileceği bir hal üzere gel, ey semâ! Sen de eşkâl ü evlânın ve parlaklığınla arz üzerine kubbe olarak gel] demektir. Müfessirîn bu manânın her ikisine de ihtimal vermişlerse de âyette emrin teklifî olması zahirdir. Çünkü elfâzda aslolan; manânın zahirine hamlolunmaktır. Emirlerde ise zahir olan teklifî olmaktır, eğer zahirine hamlden bir mani bulunmazsa. Amma zahirine hamlden bir mani bulunursa o makama münasip bir manâya hamletmek zaruridir. Sema ile arzın itaat ettiklerini ikrarları da emrin teklifî olduğuna delâlet ettiği gibi, itaate ve kerhe ta'lik da emrin teklifî olmasını icabeder. Çünkü; teklifî olmasa itaat ve kerhi zikirde bir manâ olmazdı. Zira; itaat ve adem-i itâat; teklife karşı istimâl olunmak adettir.

Bu âyette *d u h â n* ile murad; *sudan hasıl olan buhardır.* Çünkü; bazı rivayette Allahü Tealâ evvelen bir cevher halketti, o cevhere nazar edince mehâbet-i İlâhiyeden müteessir olarak kaynadı su halini iktisabetti, köpürdü, ondan buhar hasıl oldu, köpüğünden arzı, onun dumanından semayı halkeyledi. Şu halde bu rivayeti âyeti celile teyid eder. Çünkü istivâ, burada *icad* manâsına mecazdır. (وهى دخان) cümlesi *cümle-i haliyedir.* Şu halde *ma-*

nâ-yı âyet: [Arzı icaddan sonra Allahü Teâlâ semanın eczası ve madde-i asliyesi buhar ve duman olduğu halde semanın icadını irade buyurdu] demektir.

Bu âyeti celileden anlaşıldığı veçhile semanın yaratılması arzın yaratılmasından sonradır. Gerçi bazı âyette semanın evvel halkolunduğu anlaşılmaktaysa da Allahü Teâlâ arzı evvelen halketti, sonra semayı halketti, bundan sonra arzı şu minval üzere döşedi. Şu halde arzın icadı semadan evveldir lâkin döşenmesi semadan sonradır. Binaenaleyh; âyetler arasında tenakuz yoktur.

***

Vâcip Teâlâ semayı icadettikten sonra semanın tabakâtını ve halkolunduğu müddeti beyan etmek üzere:

فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى فِي كُلِّ سَمَاءٍ اَمْرَهَا

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ semayı icad edince gökleri yedi kat takdir etti ve bunların icadıyla hükümden iki gün miktarı bir müddette fariğ oldu, her semaya ahvaline müteallik emrini vahyetti, yahut semada bulunan meleklere emrini vahyetti.] Onlar da hizmetlerine başladılar ve ilâ yevmil kıyâm devam edeceklerdir.

Göklerin icadı iki gün müddette olunca âlemin yaratılışını altı gün miktarı bir müddette tamam olmuştur. Bütün âlemin icadı Allah'ın kudretine nazaran bir anda husul bulmak mümkün iken altı gün miktarı bir müddet imtidâd etmesi Allahü Teâlâ'nın kullarına işlerini tesviyede teennîyi talim için olduğu hilkate müteallik olan diğer âyetlerde beyan olunmuştur.

***

Vâcip Teâlâ mahlûkâtın halkolunmalarının keyfiyetini beyandan sonra semayı tezyîn ve şeytandan hıfzettiğini beyan etmek üzere:

وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân dünya üzerinde olan semayı yıldızlarla ziynetlendirdik. Zira; mesalih-i ibâda muvafık olan tezyinâttır, şeytandan ve sair âfattan muhafaza ettik. İşte şu nizam-ı bedi' ve tertib-i acîb Allahü Tealâ'nın takdiridir. Zira; Allahü Tealâ kudret-i kahire sahibi ve herkese galib ve ilm-i tâm sahibi her şeyi bilir.] Bu takdir kullarının menfeati içindir. Çünkü sema ve semanın tezziyâtı ve onu şeytandan hıfzetmek; cümlesi ibâdın mesalihine hadim ve menfeatlerini muhafızdır ki yıldızların her birinde otların ve ağaçların bitmesinde ve bürûdetle hararetin meydana gelmesinde ayrı ayrı tesirleri vardır, her biri zamanında Allah'ın emri ve izniyle vazifesini icrâ eder, yer yüzünde kulları da bundan müstefid olur. Binaenaleyh; tezyîn; şanına ihtimam olunacak bir emr-i mühim olduğuna işaret için zat-ı ülûhiyetten kinaye olan *nur-u azamete* muzaaf kılınmıştır.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyete delâlet eden delilleri ve bu kadar yeri ve gökleri halkeden hallâka küfretmek lâyık olmadığını beyandan sonra bu kadar açık delillere karşı küfürde musır olan kefereye deliller fayda etmiyeceğinden küfrüzerinde devam ederlerse azabın nazil olacağını beyanla korkutmak lâzım olduğuna işaret etmek üzere :

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Eğer Kâfirler senden i'râz eder, nasihatini dinlemezlerse sen onlara hitaben de ki «Ey kâfirler! Siz benim nasihatimi dinlemeyince ben sizi bir büyük belâ ile inzar ederim ki o belâ, Âd ve Semud kavimlerine gelen belâ gibi olur.] Zira; siz bu kadar vahdaniyete delâlet eden delillere bakarak imanı kabul

etmeyip küfürde israr edince âkibet sizden evvel geçmiş olan ümmetleri ihlâk için gelen belâlar size de gelir, helâk eder. Çünkü; onlardan her biri sâika ve şiddetli rüzgâr gibi belâlarla öldüler bu helâklerine sebep olan inad, istikbâr ve küfür sizde de mevcuttur. Binaenaleyh; ister benim sözümü ve nasihatimi dinleyip dünya ve âhiret fevz ü necat bulun, isterseniz dinlemeyin küfrüzere helâk olun dünya ve âhiret azab içinde kalın» demekle onları inzar et.

إِذْ جَاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ

[Zira; onlara resuller arkalarından ve önlerinden, bizzat ve bilvasıta geldiler «Siz Allah'dan gayrı hiç bir kimseye ibadet etmeyin. Ancak Allah'a ibadet edin» dediler.] Onlara kemal-i sa'y ü gayretle şu tevhidi tebliğ ettiler, irşâdâtta bulundular, tevhide davetle şirkten nehyettiler ve ibadetin ancak Allah'a olup Allah'ın gayrıya ibadet caiz olmadığını kirâren mirâren tavsiye ettiler.

***

Vâcip Tealâ resullerinin bu kadar tebliğde gayretlerine karşı kibir ve inaddan gayrı hiç bir tesir görülemeyip eski hallerine devam ettiklerini beyan etmek üzere :

قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ⑭

buyuruyor.

[Âd ve Semud kavimleri Resullerinin bu kadar müessir nasihatlerine karşı dediler ki «Eğer bizim Rabbimiz isteseydi bizi irşâd için melekler gönderirdi. Halbuki melek göndermedi. Binaenaleyh; sizin bize tebliğ için gönderildiğiniz şeylerin hiç birisine iman etmeyiz küfrederiz.»]

Yani; kâfirler resullere karşı şüphelerini izhar ederek dediler ki «Ey Resuller! Siz bize resul olamazsınız. Zira; siz de bizim gibi beşer olduğunuz cihetle sizin bizim üzerimize bir fazilet ve meziyetiniz yoktur. Şu halde davanız nefsel'emre mutabık değildir.

Çünkü; Allahü Tealâ sizin ve bizim Rabbımızdır. Eğer Rabbımız dileseydi kullarını irşâd için melekler gönderir, o melekler bizi irşâd ederlerdi, bizim de onlara karşı bir fazilet davasına veyahut müsavi olduğumuzu iddiaya hakkımız olmazdı, bizi mehlikeden selâmete ulaştırırlardı, lâkin melek göndermedi. Şu halde biz sizin getirdiğiniz ahkâmın cümlesine küfrediyoruz» demekle küfürde devam edeceklerini izhar ettiler.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Ebu Cehil) Kureyşe hitaben «Muhammed (S.A.) in işi bize şüphe verdi. İster misiniz, sihire, kehânete ve şiire vakıf bir adam gönderelim Muhammed'le konuşsun gelsin bize haber versin?» deyince (Utbe b. Rebia) Ebu Cehle cevaben «bunların hepsine ben vakıfım, münasip görürseniz ben anlar gelirim» dedi. Kureyş'in ekâbiri (Utbe) nin gitmesini münasip gördüler. (Utbe) huzur-u Resulüllah'a geldi, dedi ki «Ya Muhammed (S.A.) sen ceddin Abdülmuttalib, Haşim ve pederin Abdullah'dan büyük müsün? Onların cümlesi bizim mabudlarımıza söğmüyorlardı. Sen niçin mabudlarımıza fena söylüyorsun? Eğer muradın riyaset ise sana bir sancak dikelim ömrün oldukça bize reis ol ve eğer muradın tezevvüç ise sana beğendiğinden on tane hatun tezviç edelim, eğer maksadın mal cemetmekse sana ve senin evlâdına yetecek kadar mal cemedelim ve eğer böyle zarurî bir hal geliyor da kendini alamıyorsan onu söyle mazur görelim». (Utbe) nin bu sözleri üzerine Resulüllah «Sözün bitti mi? Ya Utbe!» dedi ve besmele ile bu sûrenin evvelinden buraya kadar okuyunca (Utbe) hemen Resulüllah'ın ağzını tuttu ve «Aman okuma» dedi ve Resulüllah'la Kureyş arasında olan karabetten bahsetti, bıraktı hanesine gitti, Kureyş'in meclisine gelmedi. Bunun üzerine Ebu Cehil vesaire Utbe'nin yanına geldiler ve «Galibâ Muhammed'in ekmeği sana tatlı geldi. Muhtaç isen biraz mal verelim» gibi sözler ile kahırda bulundular. Utbe gazaplandı, dedi ki «Malca Kureyş'in zenginlerinden olduğumu biliyorsunuz velâkin ben Muhammed (S.A.) den şöyle bir şey işittim ki o şey şiire, sihre ve kehanete benzemez, Muhammed (S.A.) bir şey söylerse yalan olmaz. Binaenaleyh; azap nazil olmasından korktum, kendisinden rica ettim, bütün Kureyş akrabandır dedim, ben artık bundan sonra onun hakkında bir şey söylemem» dedi.

Umem-i salifeden helâk olmuş bir çok milletler olduğu halde yalnız bu iki kavmin yani Âd ve Semud kavminin helâklerine işaret olunmuştur. Çünkü; Kureyş Şam ve Yemen cihetlerine misaferetlerinde onların harabelerini gördüklerinden onların hallerinden mütenebbih olmaları ziyadece me'mûl olduğu gibi bunların helâklerini şüphesiz olarak bildiklerinden inkâra mecalleri olmadığı cihetle hâssaten bu iki kavim zikrolunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ icmalen zikrolunan şu iki kavmin kıssalarını tafsil etmek üzere :

فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً

buyuruyor.

[Amma Kavm-i Âd haksız olarak yer yüzünde kibir ve kendilerini her milletten büyük addettiler, hatta kibirlerini pek ileri götürerek, dediler ki «dünyada bizden kuvvetli kim olabilir?»]

Yani; Âd kavmi resullerine itaat etmeksizin haksız oldukları halde Allah'ın kullarına istikbar ettiler ve kemâl-i kibr ü gururlarından iftihar ederek «Yer yüzünde bizden daha kuvvetli kim olabilir?» dediler ve bu söze cesaretleri hamakat ve cehaletlerindendi. Gerçi nufusları çok, hazırlıklarının hadd ü pâyânı yoktu, arz üzerinde kuvvet ve şevketleri de vardı, cesamet ve şeceatça dünyanın en büyük insanları olduklarından mağrur oldular, nasihat dinlemediler ve resullerinin korkutmasında korkmadıklarını beyan sadedinde bu sözleri söylediler.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bunların istikbarları nâs üzerine zulmetmelerine badî olmuştur. Çünkü; insanların gayra tecavüzleri o gayra kendilerinde gördükleri kuvvetin teveffuku miktarı olur, bunların istikbârı hakka mukarin değildi. Gerçi bunların boyları gayet uzun, cüsseleri pek büyük, kuvvetleri cisimlerine göre şiddetliydi. Hatta yapıştıkları taşı kırar, parçalayıverirlerdi. Lâkin şu evsafın cümlesi Vâcip Tealâ'nın halkı ile olduğundan bu gibi evsafla kibretmeleri lâyık değildi.

Hulâsa; kavm-i Âd'ın kibir ettikleri ve kibirleri bigayri hakkın olduğu, kuvvet ve kudretlerine bakarak dünyada «Bizden daha kuvvetli kim olabilir?» dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Âd'ın bigayrı hakkın istikbarlarını ve sözlerini hikâyeden sonra onların bu hallerini red ve inkâr etmek üzere :

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ى خَلَقَهُمْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Onlar kuvvetlerine mağrur olur, cesametlerine güvenirler de kendilerini halkeden Allahü Tealâ'nın onlardan daha kuvvetli olduğunu görmez ve bilmezler mi? Halbuki onlar bizim âyetlerimizi inkâr eder oldular.] Onların mağrur oldukları kuvvetleri ise Cenab-ı Hakkın kuvvetine nisbetle hiç yok mesabesindedir. Şu halde nasıl oluyor ki bizim âyetlerimizi inkâra cesaret ederler ve bütün dünya ahalisinin kendilerine itaatlerini isterler? Madem ki zayıf olan kavi olana itaat edecektir. Evvel emirde kendilerinin Allahü Tealâ'ya itaat etmeleri lâzımdır. Şu halde neden itaat etmezler? Bunları halkeden hâlıklarına itaat etmediklerini beyan; onlar için istihzâ ve tehekkümdür.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Kavmi Âd'ın ahlâk-ı hamîdeden tamamiyle tecerrüd edip ahlâk-ı mezmumeye büründüklerine âyet delâlet eder. Çünkü ahlâk-ı hamidenin mecmaı; *ikidir :* *B i r i n c i s i ; halka ihsan ve onlarla hüsn-ü muaşerettir.* *İ k i n c i s i ; Allahü Tealâ'ya tazim, emrine imtisal ve nehyinden içtinâb etmektir.* Kavm-i Âd ise bunun ikisinden de tecerrüd etmişlerdir. Çünkü; istikbârla halka ihsanı ve hüsnü muaşereti ihlâl ettikleri gibi âyât-ı İlâhiyeyi inkârla Cenab-ı Hakka tazimi ve ahkâmına ittibâı ihlâl etmişlerdir. Binaenaleyh; bunların yerine halka zulüm, cevr ü cefâ, su-u muaşeret ve Allahü Tealâ'ya itaat etmiyerek emrinin hilâfına hareket etmeyi adet ettiklerinden gazabı İlâhîye

müstehak olmuşlardır. Zira; münkariz olan milletlerin kâffesi bu gibi ahlâksızlıkla münkariz olmuşlardır.

Hulâsa; Kavm-i Âd'ın kendi kuvvetlerini görüp Cenab-ı Hak'kın kuvvetinden gaflet ettikleri ve bu halleri Allahü Tealâ'ya itaatı terketmelerine sebep olduğu ve Allahü Tealâ'nın vahdaniyetine ve kudretine delâlet eden âyetlerini inkâr ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümleşindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kavm-i Âd'ın ahlâk-ı zemimelerinden bazılarını beyandan sonra o ahlâkı zemime üzerine terettüb eden azabı beyan etmek üzere :

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Onlar bizim âyetlerimizi inkârda devam edince Biz Azîmüşşan onlar üzerine mes'ud olmayan günlerde soğuk rüzgâr gönderdik. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki biz onlara hayat-ı dünyada azab-ı mezelleti tattırırız, Allahü Tealâ hakkı için azabı âhiret onları daha ziyade rezil ve rüsva eder. Halbuki onlar bu azaba duçâr olunca hiç bir kimse tarafından yardım olunmazlar ve bir kimsenin şefeatiyle azaptan kurtulmazlar.]

Bu âyeti celilede dört hüküm vardır : *Birinci hüküm ; kavm-i Âd üzerine rüzgâr gönderilmesidir. Sarsar ; gayet soğuk ve estiği zaman sadâ verici rüzgârdır. Eyyâm-ı Nahisât* ile murad; *Eyyâm-ı meş'ûmedir.* Kavm-i Âd üzerine bu rüzgârın nâzil olduğu günlerin onlar hakkında fenâ günler olduğunu beyandır. Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran bu günler Şevval ayının âhirinden bir Çarşamba'dan diğer Çarşamba'ya kadar devametmiştir ve Ümemi sâlifenin kâffesinin ayın son Çarşamba'sında helâk oldukları mervidir. Bazı rivâyete nazaran Vâcip

Tealâ kavm-i Âd üzerine rahmetini üç sene inzâl buyurmadı ve o senelerde devam üzere şiddetli rüzgâr esti ve yerden rüzgârın kaldırmış olduğu toz toprak sebebiyle göz gözü görmezdi. İşte onların hakkında *E y y â m - ı Na h i s â t* la murad; *Kıtlık seneleridir* ve o senelerin âhirinde helâk olmuşlardır. Fahri Râzi'nin beyanı veçhile İlm-i Nücumla bazı âsâra istidlâl eden müneccimler bazı eyyâmın meş'um ve bazı eyyâmın mes'ud ve binaenaleyh; Yevm-i Nahsin âlemde ilâ yevmil kıyam mevcut olduğunu bu âyetle istidlâl etmişlerse de Ehl-i Sünnet «Eyyâm-ı Nahsin onların helâk oldukları günler olup o zamana mahsus» olduğunu beyanla ehl-i Nücûmun sözlerini reddetmişlerdir. Binaenaleyh; bu ümmette eyyâm-ı nahis yoktur. Çünkü; hiç bir şeye teşe'üm caiz değildir ki bazı günlerle teşe'üm caiz olsun.

İ k i n c i h ü k ü m ; Kavm-i Âd'ın dünyada azab-ı zilleti tatmalarıdır. Çünkü *H ı z i y ; rüsvalık ve zillet* manâsınadır. Bunlar «Âlemde bizden kuvvetli kim olabilir?» diyerek kendilerini herkesin fevkinde addedip kibir ettikleri halde Allahü Tealâ onları kıtlık ve açlıkla mübtelâ kıldı. Hayvanları kırıldı, kendileri aç kaldı, benizleri sarardı, mağrur oldukları kuvvetleri zail oldu, zill-ü meskenet her taraflarını ihata etti ve âleme karşı benlikleri kalmadı. Binaenaleyh; rezil, rüsva ve akibet şiddetli rüzgârla helâk oldular. İşte dünyada azab-ı zilleti bu minval üzere tattılar. Zira ceza; amel cinsindendir. Onların başlıca kusurları; kendilerini pek büyük görmek ve enbiyanın sözüne iltifat etmemek olduğundan Cenab-ı Hak onların kibr ü azametlerine mukabil kemal-i zillet ve hakaretle ihlâk etmiştir.

Ü ç ü n c ü h ü k ü m ; âhiret azabının daha şiddetli olup onları daha rezil ve rüsva etmesidir. Çünkü; dünya azabının bir nihayeti vardır amma azab-ı âhiret devamlı ve şiddetlidir.

D ö r d ü n c ü h ü k ü m ; onların o azablara duçâr oldukları zamanda hiç bir kimse tarafından yardım görmemeleridir. Halbuki onlar a'vân ve ensarlarına güvenirler, kuvvet ve şevketlerine itimat ederlerdi. «Düşen kimsenin dostu olmaz» dedikleri gibi onlar azaba duçâr olunca hiç bir kimse tarafından şefaat görmemiş ve azabtan kurtulamamışlardır. Bu dördüncü hüküm zalimlerin bütün ümitlerini ellerine vermiştir. Çünkü insanların düşkün zamanların-

da başkalarından yardım beklemek; son ümid ve necâtlarıdır. Halbuki bu gibi yardımın olmıyacağını beyan; onlar için azab üzerine azaptır.

***

Vâcip Tealâ Âd kavminin helâkini beyandan sonra Semud kavminin helâkini beyan etmek üzere :

وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[**Ama Semud kavmini Biz Azîmüşşan hidayette kıldık, doğru yolları gösterdik. Bizim bu hidâyetimiz üzerine onlar dalâleti ihtiyar ettiler. Binaenaleyh; onları züll ü hakaretle sâika-i azab, kesbettikleri günahları sebebiyle tuttu.**] Çünkü; onların, küfrü iman üzerine tercih etmek gibi cinayetleri hakaretle azab olunmalarını icabediyordu. Şu halde onlara gelecek yıldırım gibi kemal-i sür'atle geldi onları ahzetti.

Bu âyeti celile; bundan evvelki âyet gibi *dört hükmü havidir : Birinci hüküm; Cenab-ı Hakkın kavm-i Semud'u hidayette kılmasıdır. Hidayet ; doğru yolu göstermektir.* Vâcip Tealâ resul göndermekle onlara lâyık olan ahkâmını resul vasıtasiyle tebliğ etmekle hayr ü şer olan yollarını gösterdi. Onlara lâyık olan; Cenab-ı Hakkın gösterdiği yola gitmek iken *onlar resule itaat etmeyip küfrü ihtiyar ettiklerini ikinci hüküm* olarak beyan buyurmuştur. *Amîy* ile murad; *küfürdür* ve *hediy* ile murad; *doğru yol ve imandır.* Çünkü; onlar resullerine itaatle iman edip Allah'ın gösterdiği yola gitmediler, belki mübtelâ oldukları küfrü iman üzerine tercih ve küfre muhabbet ettiler. *Bunun üzerine terettüb eden azabı üçüncü hüküm* olarak Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; iman etmeyince kemal-i züll ü hakaretle onları azab tuttu helâk oldular. *Dördüncü hüküm ; azaba istihkaklarına sebeb, kazandıkları günah olmasıdır.* Çünkü; insanların çok vakit başlarına gelen belâ kendi ku-

surlarındandır. Günahlarını terketmeyip ısrar ettiklerine işaret için günahı kisiblerini beyan *muzarî* siğasiyle varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ bunlardan iman edip küfrü terkedenlerin azabtan kurtulduklarını beyan etmek üzere :

وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan necât verdik şol kimselere ki onlar iman ettiler ve müttakîlerden oldular.]

Yani; Kavm-i Semud'un küfrü, iman üzere ihtiyar edenleri saikayla helâk olunca onlardan imanı ihtiyar edip imanlarını muharremâttan içtinâbla telvîsâttan vikaaye edenlere biz azaptan necât verdik, kâfirlere isabet eden saikadan onları muhafaza ettik. Çünkü; kâfirlerin küfürleri helâklerine sebep olduğu gibi bunların ittikaları da necatlarına sebep olmuştur, bu haller âlemde her zaman carîdir. Bir kavimden bir kısmı hidayeti ihtiyarla seadete nail diğer kısmı dalâleti irtikabla şekaavete vasıl oluyor. Belki bir ana ve babadan meydana gelen iki kardeşin hali de bu minval üzere olduğu her zaman görülmektedir.

***

Vâcip Tealâ Kavm-i Âd ve Semud'un dünyada helâk olduklarını beyandan sonra âhirette azablarını beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يُحْشَرُ اَعْدَٓاءُ اللّٰهِ اِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا مَا جَٓاؤُ۫هَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol günü ki o günde Allah'ın düşmanları Cehennem ateşine cemolunurlar ve evvel gelenlere sonra gelenler iltihak edinceye kadar o makamda habsolunurlar. Hatta

Cehennem ateşinin etrafına toplandıklarında onların aleyhine kulakları, gözleri ve cisimlerinin derileri amel ettikleri günahlarla şehadet ederler.]

Yani; ey Nebiyy-i Zîşân! Sana inad edip iman etmiyen kâfirlere zikret şol zamanı ki o zamanda sual olunup Cehennem'e gitmelerine hükm-ü İlâhî lâhik olduktan sonra Allah'ın düşmanları Cehennem ateşine davetle haşir ve ilerisi gerisine iltihak etsin için orada hapsolunurlar. Hatta Cehennem ateşinin etrafına geldiklerinde herkes fezi' u feryadiyle yekdiğerine atf-ı cürmederek kendilerinden sudur eden günahlarını inkâra başladıklarında onları iskât için azalarının şehadetine Allah'ın emri gelince gözleri, kulakları ve cisimlerinde olan derileri kendilerinin işledikleri amellerine şehadet ederler.

Azanın keyfiyet-i şehâdetinde ulemâ ihtilâf etmişlerse de esah olan *Allahü Tealâ'nın azaya hayat, idrak ve lisan vermesiyle şehadet etmeleridir.* Yahut *herkesin anlayabileceği bir derecede Allahü Tealâ'nın onlarda bir sadâ halketmesiyledir* ki o sadâ ile şehadet ederler. Yahut *bu azada Allahü Tealâ onların günahlarına delâlet edecek emmâreler halkeder ve o emâreler herkesin günahına delâlet ettiğinden* o delâlete şehadet denilmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ azalarının şehadet edeceğini beyandan sonra azanın şehadeti üzerine sahiplerinin azalara hitap ve itabını beyan etmek üzere :

وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ
أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Âsiler vücudlarında olan derilerine «niçin bizim aleyhimize şehadet ettiniz?» derler, derileri onlara cevapta «Her şeyi söyleten Allahü Tealâ bizi söyletti. Söylememek elimizden gelmez, o Allahü

Tealâ ibtidâen sizi halketti, akibet onun canib-i manevisine rücû edeceksiniz. Çünkü; başka merciiniz yoktur» derler.] İnsanın kuvve-i müdreke-i zahiresinden emr ü nehyile mükellef olan dördü zikrolunmuştur ki onlar da göz, kulak, ağız ve cilttir. Kuvve-i zâikada kuvve-i lemiste dahildir. Ama beşinci olan hiss-i şem yani koklamaya âlet olan kuvve-i şâmme bir şeyle mükellef olmadığından bu makamda zikrolunmamıştır. Göz harama bakmamak ve kulak kötü sözü dinlememek ve cild harama temas etmemek, ağız ve lisan haramı tatmamakla mükelleftir. Binaenaleyh; bu âletlerin sahipleri bunları mâvuzıa lehlerinin gayrıda istimal ederse her birinin sahibi aleyhine şehadet edeceklerine bu âyet delâlet eder.

Hulâsa; günah sahiplerinin azalarının aleyhlerine şehadet etmeleri üzerine «Niçin bizim üzerimize şehadet ettiniz?» diyerek sual edecekleri ve onların «Her şeyi söyleten Allahü Tealâ bizi söyletti biz ne yapalım, söylememek elimizden gelmez ve o Allahü Tealâ ki dünyada evvel sizi halketti, sizi halketmeye kaadir olan elbette bizi söyletmeye de kaadirdir, akibet merciiniz ancak onun huzurudur. Şu halde bu cihetini düşünüp günah işlememeniz lâzımdı» diyecekleri ve binaenaleyh; her insanın kendi azasının yevm-i kıyamette hasım olacağını bilmesi lâzım ve amel defterini ona göre tanzim etmesi bir emr-i ehem olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanların aleyhlerine âzalarının şehadet edeceklerini, insanların, neden şehadet ettiklerini âzalarından sual edip, azaların cevap vereceklerini beyandan sonra insanların âhirette azalarının şehadet edeceklerini düşünerek dünyada amellerini setretmediklerini, ancak setirleri, nâs arasında şuyûundan korktuklarına binaen olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا اَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ
اَنَّ اللّٰهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Siz kulağınızın, gözlerinizin ve cisimlerinizde olan derilerinizin aleyhinize şehadet edeceklerinden korkunuza binaen günahlarınızı setreder olmadınız, lâkin â'mâlinizin çoğunu Allahü Tealâ bilmez zannettiniz ve amelinizi nâs arasında şayî olmasından korkunuza binaen setrederdiniz.]

Yani; «Haram ve günah olan şeyleri gizlerdiniz, lâkin o gizlemek âzanızın şehadet edeceğinden yahud Allah'tan korktuğunuzdan değildi. Çünkü âhirete imanınız yoktu velâkin nas arasında duyulmaması için setrederdiniz» denmekle taraf-ı İlâhîden ehl-i Cehennem'e tekdir vaki olur.

Bu âyeti celilede *iki hüküm vardır: Birincisi; ehl-i isyanın gözlerinin, kulaklarının ve derilerinin aleyhlerine şehadet edecek korkuları olmadığından bunların şehadetleri korkusu için günahlarını gizlememeleridir.* Çünkü; âhirete imanları olmadığından âzalarının işledikleri günahlara şehadet edecekleri hatırlarına gelmezdi ki âzaların şehadetinden korktukları için amellerini saklasınlar, belki nâsdan korktukları ve utandıkları için kabahatlarını saklarlardı. Bundan dolayı Cenab-ı Hak onları tevbih ve tekdir edecektir. *İkincisi; Ehl-i Cehennem'in Allahü Tealâ'nın kendi amellerinden çoklarını bilmez zannetmeleridir.* Çünkü; onlar Allahü Tealâ'nın ilminin her şeye tealluk ettiğine itikat etmezler ve su-u zannederlerdi. Halbuki; bu zanlarının batıl olduğunu Cenab-ı Hak âhirette yüzlerine çarpacağını bu âyetle beyan buyuruyor.

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir : (İbn Mes'ud) hazretleri «Ben Kâbe'nin astarı altında otururdum. İkisi (Beni Sakif) ten, birisi (Kureyş) ten olmak üzere üç kişi geldiler. İçlerinden birisi (Allahü Tealâ bizim sözümüzü işitir mi?) dedi. Diğer ikisi (Bizim işittiğimiz sözü işitir ve işitmediğimizi işitmez) dediler. Bunların şu muhaverelerini ben geldim Resulüllah'a haber verdim, onun üzerine bu âyet-i celile nazil oldu» buyurmuştur.

Hulâsa; insan âhirete iman ederek bir günah işliyeceğinde Allah'ın bildiğini ve azanın şehadet edeceğini itikad ederek o günahı terkin çaresini aramak lâzım olup yalnız nâsın duyacağını düşün-

mekle iktifa caiz olmadığı ve Allahü Teaâl'ya su-u zannetmek ha-ta-yı azîm olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ asîlerin itikadları amellerinin çoğunu Allahü Tealâ'nın bilmediğini zannettiklerini beyandan sonra bu zannın fasit ve kendilerini helâk edici bir zan olduğunu beyan etmek üzere :

وَذَٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنتُم بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُم مِّنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Şu sizin «Allahü Tealâ âmâlinizin çoğunu bilmez» diyerek zannınız ki her şeyi bilen Rabbınızı bilmez zannettiniz. İşte bu zannınız sizi ihlâk etti. Binaenaleyh; hasirîn zümresinden oldunuz.] Zira; Allahü Tealâ'ya su-u zannınız sebebiyle her kabahatı işlemeye cesaretle gazab-ı İlâhîyi davet ve esbab-ı seâdet olan hüsn-ü zannı fevtettiniz, esbab-ı şekaavetten olan su-u zanna ısrarla günahlara cür'etiniz sizi ihlâk etti. Binaenaleyh; dünyada ve âhirette zarar ediciler zümresine dahil ve ilel ebed zarara duçâr oldunuz ve her seâdetten mahrum olarak ebeden Cehennemde kaldınız. Çünkü; Allahü Tealâ hakkında lâyık olmadık itikatta bulunduğunuzdan o itikad-ı batılınız sizin helâkinize sebep oldu. Zira abdiçin vazife; şan-ı ülûhiyete lâyık hüsn-ü zanla beraber hüsn-ü itikatta bulunmaktır. Bunun hilâfını itikat etmek elbette helâke sebep olacaktır.

Bu âyette *iki hüküm vardır: Birincisi; Allah Tealâ hakkında su-u zannın batıl olup sahibini ihlâk etmesidir.* Çünkü; Allahü Tealâ gizli ameli bilmez itikat eden kimsenin Cenab-ı Hakka cehil isnadiyle kâfir olduğu gibi bu zann-ı fasidi sebebiyle envaı kabayihi irtikâbettiğinden o zannı onu helâke sürükler. *İkincisi; bu zan üzerine terettüb eden husrandır.* Çünkü; bu zannı o kimseyi şekavete sevkettiği için o kimseye zarardan başka bir şey olamaz. Onun su-u zannı kendinin ticaret kapılarını kapamıştır.

***

Vâcip Tealâ su-u zan sahiplerinin helâk olup Cehennem'de hasirînden olacaklarını beyandan sonra Cehennem'de onlar için sabrederlerse makamlarının Cehennem olacağını, sabretmezler de rıza-yı İlâhîyi taleb etseler de rızaya nail olamıyacaklarını beyan etmek üzere :

فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ وَإِنْ يَسْتَعْتِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Şu zanları onları Cehennem'e götürünce eğer Cehennem'in alevine ve şiddetine sabrederlerse ilelebed Cehennem onların makamlarıdır. Binaenaleyh; onlar için Cehennem'den kurtuluş yoktur, eğer sabretmezler de şikâyet ederek rıza-yı İlâhîyi taleble kurtulmak isterlerse onlar için rızaya nail olmak ve nail olanlar zümresine girmek yoktur.]

Yani; ehl-i Cehennem azaba tehammül eder ve kurtulmalarına intizar etmezlerse Cehennem onlar için ebedî bir makamdır ve eğer o halden memnun olmaz ve razı olacakları bir güzel hale intikal etmelerini talebederlerse o istedikleri hale nail olamazlar. Zira; bu suallerine cevap verilmez, razı ve hoşnud olanlar zümresinden olamazlar. Şu halde sabredip şikâyet etmeyenlerle sabredenler müsavidir ve her ikisi de ebedî Cehennem'de kalıcılardır. Zira her ikisinin de Cehennem ebedî makamlarıdır. Şu kadar ki şikâyet edenlerin şikâyetleri nisbetinde azablarının ziyadeleneceği dahi mervidir. Şu halde şikâyetlerinden bir fayda görmiyecek bilâkis zarar göreceklerdir.

Hulâsa; Cehennem'e giren kâfirler ister sabretsinler, ister sabretmiyerek rıza-yı İlâhîyi taleb etsinler her ikisi de Cehennem'de kalıcıdırlar.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin itikadları dünyada Cenab-ı Hakka su-u zan olduğunu ve âhirette makamlarının Cehennem olacağını beyandan sonra bu ahvalin sebebini beyan etmek üzere :

وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي
أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşân o âsiler için arkadaşlar takdir ettik ki o arkadaşları onlara önlerinde olan dünyayı tezyîn ve arkalarında olan âhireti takbih ettiler ve evvel geçmiş ümmetler içinde onlar üzerine kelime-i azab sabit oldu. Zira; onlardan evvel geçenler ins ü cinden olarak cümlesi zarar edici oldular.]

Yani; şol Allahü Tealâ'ya su-u zannetmekle Cehennem'e giren kâfirler için şeytanlardan bir takım dostlar halk ve takdir ettik. O dostları onları yumurtanın kabuğunun içini ihata ettiği gibi ihata etti ve ıdlâl için daima onlara mukarin oldular. Binaenaleyh; o dostları onlara dünyayı ve şehevât-ı nefsaniyeyi, hevâ ve heveslerini kendilerine tezyîn ettiler, güzel gösterdiler, âhireti inkârı dahi tezyîn ettiler. Onlar da bu dostlarını kardeş addederek vesveselerine aldandılar, dünyaya sıkı sarılıp âhireti tekzibettiler. Binaenaleyh; onlar kendilerinden evvel geçmiş ins ü cinden bir takım asî ümmetlerle beraber üzerlerine kelime-i azap vâcip oldu ve zarar edici oldular. Çünkü; ümem-i salife gibi bunlar dahi karînlerinin sözlerine tamamiyle itimad ederek dünyaya muhabbet ve âhiretten nefret ettikleri gibi taraf-ı İlâhî'den onları irşâd için gönderilen resulleri tekzibedip sözlerini dinlemediklerinden bütün zarara duçâr olmuşlardır.

Bu âyette icmâlen *dört hüküm vardır : Birincisi; Allahü Tealâ'nın âsilere şeyâtînden karînler takdir buyurmasıdır.* Çünkü; bed tînet olanların daima mehabbetleri fenalığa olup irade-i cüz'iyelerini fenalığa sarfettikleri için Cenab-ı Hak onlara kendileri gibi dostlar halkeder ve o dostları bunları daima fenâ amellere sevkeder. Kurenâ şeytandan olduğu gibi insanlardan da olur. Zira; kötüler kendileri gibi daima kötülerle hemdem olup birbirlerini azdırdıkları her zaman görülmektedir. *İkincisi; önlerinde ve arkalarında olan şeyleri ve kabayihi tezyîn etmeleridir.* Önlerinde olan âhiret ve arkalarında olan dünya veyahut bilâkistir.

Dünyayı tezyinleri; «dünya kadîmdir, her ne yaparsanız yanınıza kalır. Binaenaleyh; istediğinizi yapın» demekle tezyîn ettikleri gibi âhireti dahi inkârla tezyin ederler. *Ü ç ü n c ü s ü ; onlar üzerine ümem-i salifeyle beraber azabın vâcip olmasıdır. D ö r d ü n - c ü s ü ; cümlesinin hasirîn zümresinden olmasıdır.*

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'ın muciz olduğu nâs arasında malûm olup herkes dinlemeye başlayınca kâfirlerin nâsa Kur'an'ı dinletmemek için yaptıkları tedbirlerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَٰذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Kâfirler «şu Kur'an'ı işitmeyin ve Kur'an hakkında lağviyâtla meşgul olun. Memul ki Muhammed (S.A.) e galebe edersiniz» dediler.]

Yani; Kur'an-ı Azîmüşşân fesahat ve belâgatiyle âlemde intişara başlayınca kâfirler bir telâşa düşerek şiddet-i ğayz ve gazablarından dediler ki «Muhammed (S.A.) Kur'an'ı okurken dinlemeyin, Muhammed (S.A.) e ve okuduğu Kur'an'a iltifat etmeyin, birtakım oyuncaklarla oynayın, ebyât ü eş'âr söylemekle Kur'an'ı oyununuza ve eş'ârınıza karıştırın ki, nâs Kur'an'ı işitmesinler. Eğer bu tedbire tevessül ederseniz memul ki Muhammed (S.A.) e galebe eder, sözünü keser ve halka karşı kendini mahçup edersiniz» demekle birbirlerine vasiyyet ettiler. Şu vasiyyet rüesâ tarafından maiyyetlerine, nâsın avâm ve aşağı kısımlarına oluyordu yahut Kureyş'in her sınıfı birbirine vasiyyet edip bu minval üzere tedbirler düşünüyorlardı. Çünkü; Kur'an'ın şuyuu ve âleme intişârı onlar için ölümden daha fena idi. Binaenaleyh; Kur'an'ı herkese duyurmamanın çaresini ararlardı. Zira; Resulüllah'dan Kur'an'ı dinleyen bir kelâm-ı muciz ve hak bir kitap olduğunu bilir ve derhal imana rağbet gösterirdi, bu ise Kureyş'e gayet ağır geliyordu.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirler bu tedbirleri ve sözle-

riyle kendi cehaletlerini isbat etmişlerdir. Çünkü; Kur'an'a karşı müdafaalarının lağvolduğunu itiraf etmeleri ve lağıvla ciddî bir kelâma müdafaaya uğraşmaları ve lağvı müdafaa addetmeleri cehaletten başka bir şey değildir. Resulüllah Kur'an'ı okurken ıslık çalmak, el şakırdatmak, asvât-ı kerîheyle bağırmak ve eş'âr ü ebyât söylemekle meşgul olurlardı. Lâkin Allahü Tealâ fazl u kereminden resulüne nusrat verdi ve Kur'an'ı okumakla cümlesine galebe etti ve herbiri dinlemeye mecbur oldu. Zira; Resulüllah'ı usandırıp bezdirmek için yaptıkları oyunlar ve gürültüler hep aleyhlerine neticelendi, en nihayet kendileri usandılar, müdafaadan aciz kaldılar ve âkibet hakir ve zelil oldular.

Hulâsa; kâfirler Kur'an'ı «işitmeyin» dedikleri ve Kur'an okunurken türkü ve saire gibi lâğviyâtla meşgul olmalarını birbirlerine vasiyyet ettikleri ve bundan maksatları ise Resulullah'a galebe etmek ümidi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a karşı lâğviyatla müdafaada bulunduklarını beyandan sonra şu muâmeleye cesaret edenleri tehdit etmek üzere :

فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Elbette biz kâfirlere şiddetli azabı tattırırız ve onları gayet çirkin amelleri ile cezalandırırız.]

Yani; kâfirler lâğviyâtla Kur'an'a müdafaaya çalışınca elbette ve elbette o kâfirlere şiddetli azabı tattırırız ve amellerinden en çirkin ve kötü olanlarının cezalariyle cezalandırırız. Zira; kâfirlerin iyi amelleri küfürleriyle mahvolunca hasenâtlarıyla sevap görmediklerinden ancak seyyiâtlarının cezasiyle cezalanırlar. *Z e v k ; azıcık azapta dahi istimâl olunduğundan* bu makamda tadacağı azabın gayet şiddetli olduğunu beyan için azab *şiddetle tavsif olunmuştur.*

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *k â f i r l e r* le murad; *lâğviyâtla Kur'an'a müdafaa edenler* olduğu gibi *umum kâfirlerin* murad olunmasına lafz-ı âyet müsaiddir. Azab-ı şedîdin dünyada ve amelin kötüsü ile cezanın âhirette olacağı (İbn Abbas) hazretlerinden mervidir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlere şiddetli azabı tattıracağını beyandan sonra o azab, düşmanlarına mahsus bir azap olup o azabın sebebi ise âyetleri inkâr etmeleri olduğunu beyan etmek üzere:

ذٰلِكَ جَزَٓاءُ اَعْدَٓاءِ اللّٰهِ النَّارُۚ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[İşte şu beyan olunan kötü ceza; Allah'ın düşmanlarının cezası olan Cehennem ateşidir. Onlar için Cehennem'de ebedî mesken vardır ve şu ebedî mesken bizim âyetlerimizi inkârlarının cezasıdır.]

Yani; bundan evvelki âyette beyan olunan şu çirkin ceza Allah'ın düşmanları için hazırlanmış Cehennem ateşidir. Onlar için Kur'an'ın âyetlerini inkârlarının ve nâsa işittirmemek için lâğviyâtla müdafaalarının cezası; Cehennem'de ebedî bir hane vardır. Zira; onlar Kur'an'ın hakkaniyetini bildikleri halde hasetlerinden açık ve zahir olan âyetleri inkâr ettiler ve kendi inkârlarına da kanaat etmiyerek halka işittirmemeye çalıştılar ve tarik-ı mefsedetler icad ettiler. Lâkin Allah'ın yaktığı çırayı söndürmek hiç kimsenin haddi olmadığından sa'y ü gayretleri hep boşa gitti, bütün emekleri kendi mazarratlarına neticelendi. Çünkü; onlar men'ine çalıştıkça nâsın rağbeti çoğaldı. Etraf ü eknâftan gelip iman edenler kesret buldukça onların sözlerinin tesiri kalmadı. En nihayet sözleri boğazlarına kılıç oldu. Binaenaleyh; dünyada zelil ve hakir olarak helâk oldukları gibi âhirette dahi amellerinin en çirkin cezasını görecekler ve ebedî Cehennem'de kalacaklardır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette beyan olunan *darul-Huld'ün* Kur'an'ı inkâr edenlere mahsus olduğuna işaret için

(لهم) lâfzı takdim ve lâğviyâtla Kur'an'a müdafaalarının sebebi inkârları olduğuna dahi işaret olunmuştur. Çünkü; inkâr etmeseler idi lâğviyâtla müdafaaya kıyam etmezlerdi.

*
**

Vâcip Tealâ ehli Cehennem'in Cehennem'de cezalarını beyandan sonra o makamda vaki olacak muhaverelerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذَيْنِ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Cehennem'e giren kâfirler dediler ki «Ey bizim Rabbimiz! İns ü cinden bizi idlâl edenleri bize göster. Biz onları ayaklarımızın altına alalım ki en aşağı tabakada bulunanlardan olsunlar.»]

Yani; Allahü Tealâ'ya şirk ve resulünü tekzibeden kâfirler kemal-i teessüfle Allah'a tazarru ederek derler ki «Ya Rabbî! İns ü cinden bizi idlâl edip yoldan çıkaran şeytanları bize göster de biz onları ayaklarımızın altında kılalım ki Cehennem'in alt tabakasında hakir, zelil ve ziyade sefillerden olsunlar. Zira; onlar bir takım telbisât ve hilelerle bizi aldattıklarından onlardan ahz-ı intikâm edelim. Çünkü; bizim seâdetimizin fevtine ve nimetlerden mahrum olmamıza sebep olduklarından onları sefil görmekle bari teşeffi-i sadredelim» diyerek Cenab-ı Hak'ka yalvarırlar.

Fahri Râzi ve Kâzi'nin beyanları veçhile kâfirleri ve bilcümle *â s i l e r i   i d l â l   e d e n l e r* le murad; *şeytan ve Hz. Adem'in oğlu Kaabil olmak ihtimali vardır.* Çünkü; Cenab-ı Hak'ka isyanı ibtida ortaya koyan şeytan, cinayet ve katli evvelen âdet eden Kaabil olduğundan Vâcip Tealâ'ya isyanın temelini bunlar atmış oldukları cihetle sair asilerin cümlesi bunların kurdukları köprü üzerinden geçmiş ve bunların isrine ittibâ etmiş oldular. Binaenaleyh; esas itibariyle bütün halkı isyana davet eden, yoldan çıkaran ve

isyan kapısını açan bunlar olduğu cihetle ehl-i Cehennem'in «Bizi idlâl edenleri bize göster» dedikleri ile murad; bunlar olmak muhtemeldir. Yahut *idlâl edenler* le murad; *şehvetle gazabtır.* Çünkü; insanları belâdan belâya uğratan bunlar ise de âyette ins ü cinden idlâl edenler zikrolunduğundan bu ihtimale lâfz-ı âyet manidir, esah olan *her zaman insanları cinden ve insten yoldan çıkarıp idlâl edenlerin cümlesine şamil olmaktır.* Zira; ins ü cinden insanları idlâl edenlerin hadd ü hesabı olmadığı gibi bu âyette şeytanla Kaabil'e tahsise karine de yoktur. Binaenaleyh; idlâl edenlerin cümlesine şamildir.

Hulâsa; ehl-i Cehennem Cehennem'e girince bütün seâdetten mahrumiyetlerine sebep olup kendilerini idlâl edenleri ayaklarının altında zelil ve sefil olarak görmelerini Cenab-ı Hak'tan istirham edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hallerini beyandan sonra müminlerin hallerini beyan etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا
وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar «Muhakkak Rabbımız Allah'tır» dediler, Allah'ın rubûbiyetini itiraf ettikten sonra bütün muamelelerinde istikâmet ettiler, bu iman ve istikamet eden kimseler üzerine melekler nazil olur ve derler ki «Ey müminler! Siz korkmayın ve mahzun olmayın, size vadolunan Cennet'le mübeşşer olun. Zira; iman ve imanınızın muktezâsı olan istikâmeti yerine getirdiğinizden size dünyada vadolunan Cennet sizin için hazırdır.»] İşte melekler böyle demekle ehl-i imanı mesrur ederler.

Yani; şol kimseler ki onlar iman edip dediler ki «Bizim Rabbımız cemi sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf olan Allahü Tealâ'dır ki

vahdaniyetle muttasıf ve kudret-i kâmile sahibidir.» Bu sözleri gizli ve âşikâr, sıhhat ve maraz hallerinin cümlesinde derler, bu kadarla da iktifa etmezler. Zira; imandan sonra imanlarının muktezası olan istikameti de yerine getirirler. İman ve istikamet eden kimseler üzerine ruhları kabzolunacağı ve dünyaya veda edecekleri halet-i nezi'leri zamanında, kabirlerinde, kabirden kalktıkları zamanda melekler nazil olur ve derler ki «Ey müminler! Âhirete gönderdiğiniz amellerinizin kabul ve adem-i kabulünden korkmayın. Zira; istikametiniz sayesinde amelleriniz kabul olunmuştur, günahlarınıza mahzun olmayın. Zira; istiğfarınız ve ihlâsınız sebebiyle günahlarınız mağfiret olunmuştur. Cennet'le mübeşşer olun ki o Cennet dünyada size vaadolunmuştu. Halet-i nez'de, kabirde ve kabirden kalktıklarında bu üç mevkide devam üzere melekler nazil olacağına işaret için *istimrâra* delâlet eden *muzari* siğası varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette kemâlât-ı insaniyenin mecmuuna işaret vardır. Çünkü kemâlât-ı insaniyye: *üçtür: B i r i n c i s i ; kemâlât-ı nefsiyedir. İ k i n c i s i ; kemâlât-ı bedeniyedir. Ü ç ü n c ü s ü ; kemâlât-ı hariciyedir.* Bu üçten efdal olan kemâlât-ı nefsiyedir ki o da marifet-i İlâhiye ve âmâl-i salihadır. Marifet-i İlâhiyenin reisi iman ve a'mâl-i salihanın reisi istikamettir. Âyet-i celile bunun ikisinin de mümin-i kâmilde bulunmak lâzım olduğunu beyan etmiştir. A'mâl-i saliha kemâlât-ı bedeniyeden madud olduğu gibi nâsla muamelede istikamet ve doğruluk da kemâlât-ı hariciyeden maduttur.

Ebu Bekir Hazretleri «İstikamet; *Allahü Tealâ'ya şirketmemektir*» buyurdu. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Şol kimseler ki onlar iman ve imanları üzerine sebat ettiler ve imanlarını şirke tebdil etmediler] demektir. Hz. Ömer «*İ s t i k â m e t ; emr ü nehye kemaliyle dikkat etmektir*» buyurdu. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Şol kimseler ki onlar iman ettiler ve Rabbımız Allahü Tealâ'dır dedikten sonra Allah'ın emr ü nehyine kemal-i dikkat ve itina suretiyle istikamet ettiler] demektir. Hz. Osman «*İ s t i k â m e t ; amelin küllîsinde ihlâsa dikkattir*» buyurdu. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Şol kimseler ki onlar iman ettiler ve imandan sonra amellerinin hepsini ihlâs üzere edâ etmekle istikamet

ettiler] demektir. Hz. Ali *« İ s t i k a m e t ; feraizi edâ etmektir»* buyurdu. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Şol kimseler ki iman ettiler. İmandan sonra feraizi edâ etmekle istikamet ettiler] demektir. Hulefâ-yı Raşidîn (R.A.) efendilerimizden rivayet olunan manâlar istikametin bazı nevini beyandır. İstikametin manâsında esah olan; *evamir ve nevâhînin cümlesine imtisal ile günahlardan tamamiyle perhiz etmektir.* Çünkü; âyetin lâfzı umumîdir, istikametin bazı nev'ini murad etmeye karine yoktur. Şu halde *i s t i k a m e t ; itikâdiyât ve ameliyâtın cümlesine şamildir.* Def'-i mazarrat celb-i menfeatten evlâ olduğuna işaret için evvelen def'-i mazarrat kabîlinden olan havfin olmadığını ve saniyen celb-i menfeat kabîlinden olan Cennet'le tebşîr olunacakları beyan olunmuştur.

Hulâsa; iman ve istikâmet eden ehl-i imanı, meleklerin havf ve hüzün olmadığını beyan ederek dünyada vadolundukları Cennet'le tebşîr edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcpi Tealâ meleklerin bazı tebşîrâtını beyandan sonra diğer tebşirâtlarını beyan etmek üzere :

نَحْنُ اَوْلِيَٓاؤُكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَه۪ٓي
اَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾ نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَح۪يمٍ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Melekler evvelki tebşîrâtlarına ilâve ederek derler ki «Ey ehli iman! Biz sizin dünyada ve âhirette dostunuzuz, sizin için Cennette nefislerinizin istediği nimetler vardır, Cennet'te aradığınız şey mevcuttur, şu istediğiniz şeylerin cümlesi kullarının günahlarını mağfiret ve cümle matlublarını ihsan edici ve merhamet buyurucu Allahü Tealâ tarafından nazil olduğu halde size lütf ü ihsan olunmuş rızıktır.»]

Yani; kâfirleri idlâl eden karînları mukabilinde müminlerin kurenâsı da meleklerdir. Çünkü melekler ehli imana hayır ve menfeat olan şeyleri ilham ederler ve derler ki «Ey müminler! Biz sizin

dostunuzuz. Zira dünyada size mukarenetle menfeatlerinizi ilham ettiğimiz gibi âhirette dahi korkunuzu izale, ferah ve sürurunuzu size haber veririz, sizin için cismânî ve ruhânî lezzet vardır, her istediğiniz mevcuttur, arzunuzun hiç birisi noksan değildir ve bu nimetler size gafur ve rahim olan Vâcip Tealâ tarafından hazırlanmış rızıklardır. Çünkü; dünyada misafir için hane sahibi her nevi nimetleri hazırladığı gibi Cennet'te de ehl-i iman için Cenab-ı Hak her türlü nimetlerini hazırlamıştır.

Ehl-i Cennet için hasbelbeşeriye sudur eden günahları mağfiret etmek bir takım nimetleri ihsandan mukaddem olduğuna işaret için *mağfirete* delâlet eden *gafûr* ism-i şerifi *ihsana* delâlet eden *rahîm* ism-i şerifi üzerine takdim olunmuştur. Çünkü; kusur affolunmaksızın ihsan olunamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *nefsin iştihâ ettiği şey* le murad; *Cennte-i cismâni* yani *telezzüz-ü cismanîye müteallik olan nimetlerdir. İddiâ olunacak şeyler*le murad; Cennet-*i ruhânî* yani *telezzüz-ü ruhâniye müteallik olan nimatler*dir. Binaenaleyh âyette tekrar şaibesi yoktur. Zira; biri cismânî, diğeri ruhânîdir. Ehl-i Cennet'in Cenab-ı Hakkın misafirleri olduğuna işaret için ehl-i Cennet'e nazil olacak nimetlere *nüzül* tâbir olunmuştur. Çünkü *nüzül; konuklamaya, misafir ağırlamaya* denir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i küfrün duçâr olacakları azabı ve ehl-i imanın nail olacakları derecâtı beyandan sonra Resulüllah'ın davetine icabete terğib etmek üzere:

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ اِنَّنِى مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[**Allah'ın itaatına davet edip amel-i salihle amel eden ve «müslümanlar sırasındanım» demekle İslâmiyet'i ikrar eden kimseden ziyade sözü güzel kim olabilir?**] Şu sıfatlar kendisinde bulunan kimseden daha ziyade sözüne itimad olunur kim bulunabilir? El-

bette bu sıfatı haiz olandan daha ziyade itimada şayan bir kimse bulunamaz.

Yani; bir kimse ki Allah'ın kullarını Allahü Tealâ'ya itaata davet eder, Allah'a davet için söz söyler, sözü Allah'a davet olunca ondan daha ziyade sözü güzel bir kimse olamaz ve o kimse yalnız Allah'a itaata davetle iktifâ etmedi, belki kendisi güzel amel de işledi ve amel-i salihle de iktifa etmedi ve «Ben Allahü Tealâ'ya inkiyad eden müslümanlar zümresindenim» demekle herkesi müslüman olmaya davet etti. Binaenaleyh; bundan daha ziyade sözüne itimad edilecek kim olabilir?

Fahri Râzi'nin ve Hâzin'in beyanları veçhile Allah'a itaate davet eden zevatı kirâm; *dörttür: B i r i n c i* kısım; *enbiya-yı izâm hazerâtıdır.* Zira; enbiya-yı izâm (A.S.) halkı hakka, tevhide, din-i İlâhîye davet ve davet ettikleri dinin hak olduğunu delâil-i kat'iyeyle ispât ettiler. Binaenaleyh enbiya-yı izâm; Allah'ın kullarını tâatine davette birinci mertebeyi ihrâz etmişlerdir.

İ k i n c i k ı s ı m ; ulemâdır. Zira; iman ettikleri Resulün dini dahilinde o resulün terk etmiş olduğu ayât-ı beyyînât ve ehâdis-i nebeviyâtla halka vaaz u nasihat ederek tâât-ı İlâhiyeye terğib ve akaid-i hakka teşvikle din-i mübini muhafazaya bezli makderet ve sa'y-ü gayret ettiklerinden halkı hakka davette ikinci mertebeyi ihrâz etmişlerdir.

Ü ç ü n c ü k ı s ı m ; mülûk-u İslâm ve mücâhidîn-i Kirâmdır. Zira; bunlar halkı kılıçlarıyle hakka davet ettiklerinden davetin üçüncü mertebesini ihrâz etmişlerdir.

D ö r d ü n c ü k ı s ı m ; Müezzinlerdir. Zira; müezzinler İslâmiyetin esasını teşkil eden ferâizden salâta, halkı beş vakitte davet ettiklerinden davetin dördüncü mertebesini müezzinler ihrâz etmişlerdir. Gerçi Hz. Âişe radıyallahü anhâ'dan bu âyetin müezzinler hakkında nazil olduğu mervî ise de itibar lâfzın umumuna olup sebeb-i nüzulün hususuna değildir. Zira; âyetin elfazı umumî olduğundan eşhâstan hangi şahıs tarafından ibadetten hangi ibadete olursa olsun davet eden zevatın cümlesine şamildir. Şu beyan olunan zevat içinden enbiyanın daveti delâil-i kat'iyeyle, gayrıları ilzâm tariki ile esas dine davet olup sairlerin davetine esas oldu-

ğundan onların davetleri diğerlerinin davetlerinden efdaldir. Çünkü diğerleri davetlerini enbiyanın davetleri üzerine binâ ederler.

Bu âyette *a m e l - i s a l i h* le murad; *ezanla ikâmet arasında iki rekât namaz olduğu* mervî ise de esah olan *mutlaka ibadettir.* Amma o ibadet ne zaman edâ edilirse edilsin ve hangi ibadet olursa olsun cümlesine şamildir. Bazı ulemâ da *a m e l - i s a l i h* le muradın *ezanla ikamet arasında dua olunması olduğunu beyan etmiştir.* Çünkü; ezanla ikâmet arasında duanın kabul olunup reddolunmıyacağına dair bazı rivayet vardır. Binaenaleyh; insan ezanla ikamet arasını ganimet bilerek duaya sürat etmelidir.

Bu âyet; kalble amele, lisanla ameli zammetmek lâzım olduğuna delâlet eder. Zira; âyette amel-i salihi beyandan sonra lisanıyla «Ben müslimim» dediği beyan olunmuştur. Binaenaleyh; imanda tahkik olan; *tasdik-i kalbî ve ikrar-ı lisanîdir.* Şu halde muhakkıkîn indinde yalnız tasdik, imanda kifayet etmediği gibi yalnız ikrar da kifayet etmez. Çünkü iman; tastikle ikrardan mürekkep olduğu cihetle cüzlerinden biri noksan olsa makbul olmaz. Amma muhaddisîn mezhebinde imanda yalnız tasdik-ı kalbî kâfidir. Şu kadar ki ikrar-ı lisânîyi terkinden dolayı günahkâr olur.

Bu âyette sözüne itimada şayan olan kimsenin şu üç sıfat — *Hakka davet eylemek ve amel-i salih işlemek, lisanıyla müslüman olduğunu ikrar etmek sıfatlarıdır* — kendisinde bulunan kimse olduğuna delâlet vardır. Zira; bu âyette Vâcip Tealâ sözün gayet güzel olup dinlenmeye şayan olmasını; Allahü Tealâ'ya itaate davete, amel-i salih işlemeye ve İslâmiyeti lisanla ikrar etmeye talik buyurmuştur. Binaenaleyh; hakka davet eyleyen, amel-i salih işleyen, İslâmiyeti ikrar eden ve dini İlâhînin hak olduğuna delâil-i kat'iyyeyle meşgul olan kimse sözü dinlenmeye şayan bir kimsedir. Şu halde bu evsafı cami olanların olmayanlardan efdal olduklarında şüphe yoktur. Allahü Tealâ'nın emrine davetin vâcip olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü davet-i ilallâh; amellerin güzelidir. Amellerin güzeli ise vâciptir. Bu âyet; imanda lisaniyle ikrarın vâcip olduğuna dahi delâlet eder. Zira; âyette müslümanlığını ikrar etmek, sözünün güzel olup kabule şayan olmasına sebep olacağı suret-i katiyede beyan olunmuş ve meşiyyet-i İlâhiyeye ta'lîk olunmamıştır. Eğer meşiyyet-i İlâhiyeye ta'lîk lâzım olsaydı meşiy-

yete ta'lîk suretiyle vürud ederdi. Binaenaleyh; (انا مؤمن حقا) denir de (انا مؤمن انشاءالله) denmez. Zira imanda kat'iyyet lâzımdır, şekketmek caiz olamaz.

Bu âyette halkı hakka davet eden kimsenin davet ettiği ameli kendisinin işlemesi şartiyle güzel olacağına delâlet vardır. Zira; davet eden kimsenin sözünün güzel olmasında amel-i salih şart kılınmıştır. Çünkü; herkesi davet ettiği ameli kendi işlemezse davetinin tesiri olmaz. Binaenaleyh; emr-i bilmarufla meşgul olan kimse evvelen kelâmını kendi nefsine tatbik etmek vâciptir. Eğer nefsinde tatbik etmezse halk üzerinde sözünün tesiri olmadığı gibi itimat da olunmaz ve sa'yi boşa gider.

***

Vâcip Teâlâ Allahü Teâlâ'ya itaata davetin ibadetin güzeli olduğunu beyandan sonra Resulünün fiili güzel olup kâfirlerin fiilleri çirkin olduğunu ve güzel sözün çirkine müsavi olmadığını ve Resulü üzerine güzel sözlerle davet vâcip olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَا تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ اِدْفَعْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِىٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Hasene, seyyieye müsavî olmaz. Şu halde yâ Ekrem-er Rusül! Sen onların seyyiâtlarını haseneyle defi' ve seyyiâta haseneyle mukabele et. Sen onların seyyiâtına haseneyle mukabele edince seninle kendi beyninde adavet olan kimse senin iyiliğine karşı keenne seninle yakın akraba gibi olur.] Çünkü düşmanın ezasına sabır; düşmanı insafa davet eder.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *h a s e n e* yle murad; *Resulüllah'ın hakka davet etmesi, kâfirlerin ezâları ve cehaletleri üzerine sabretmek ve intikamda acele etmemek ve onların şiddet ve gazablarına hilim, kusurlarını af ve*

kötülüklerine karşı ihsân etmektir. *S e y y i e* yle murad; *gazab, cehil, îyzâ ve bundan evvelki âyetlerde beyan olunduğu veçhile kulağımızda ağırlık var, sözünü dinlemeyin, Kur'an'ı işitmeyin ve lâğviyâtla mukabele edin» demek gibi izhar ettikleri fenalıklardır.* *A h s e n* ile murad; *ahlâk-ı hasenedir.* Şu tafsilâta nazaran *ma-nâ-yı âyet:* [Hakka davet ve kâfirlerin ezâlarına sabır, şiddetlerine hilim ve kusurlarını af gibi ahlâk-ı hamîde; cehil, gazab, Resulüllah'a ezâ ve ebnâ-yı cinsine zarar etmek gibi ahlâk-ı zemimeye müsavî olmaz. Zira; ahlâk-ı hamidenin neticesi dünyada medh ü sena ve âhirette ecr ü sevaptır. Ahlâk-ı zemimenin neticesi ise dünyada zemm ü kadih ve âhirette vizr ü vebâldir. Şu halde ehadühümâ âhara müsavî olamaz. Ahlâk-ı hamide ahlâk-ı zemimeye müsavi olmayınca ey Nebiyy-i Zişân! Sen onların seyyiâtlarına sabır; hilim ve af gibi haslet-i hamîdeyle mukabele ve müdafaa et. Yani onların ezalarına sabırla, gazablarına hilimle, kötülüklerine ihsanla mukabele ve müdafaayı nefsine âdet et. Zira mansıb-ı nübüvvete lâyık olan; seyyiâta haseneyle mukabele etmektir. Binaenaleyh; sen onlara ahlâk-ı hamîdeyle mukabele edince görürsün ki seninle kendi beyninde adavet-i azîme olan kimse keenne yakın akraban, sıddîkın ve dostun gibi olur. Zira; ahlâk-ı hamîde sayesinde düşmanlar dost olur] demektir. Çünkü hasmın gazabına hilim ve kötülüğüne karşı iyilik; onun gazabını teskin eder. Ahlâk-ı hamîde adaveti muhabbete tebdil ettiği gibi düşmanların kalplerini celbe vesile olacağını dahi Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Bu âyet-i celîlenin (Ebu Süfyan) hakkında nazil olduğu mervîdir. (Ebu Süfyan) cahiliyet halinde Resulüllah'a ve din-i İslâm'a son derece adavet ederken Resulüllah'ın feth-i Mekke günü ona göstermiş olduğu lutuf sayesinde şeref-i İslâm'la müşerref oldu, Resulüllah'la beyinlerinde olan adavet muhabbete ve sadakata tebeddül etti, aralarında, karabet hasıl oldu ve İslâm'a çok hizmet etti. Binaenaleyh; âyetin hulâsası; kötülüğe iyilikle mukabelenin vereceği netice-i haseneyi beyanla ümmet-i Muhammed'e ahlâk-ı haseneyi talim ve haslet-i hamideye terğibtir ve türkçede «Sözün dişisi yapar işi» darb-ı meseli bu âyetin meâline muvafıktır.

*
* *

Vâcip Tealâ haslet-i hamideyi beyandan sonra o haslet-i hamîdenin şanına tazim ve bu hasletin kimlerde bulunacağını beyan etmek üzere :

وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذِينَ صَبَرُواۚ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Şu haslet-i hamideye mülâkî olamaz, ancak şol kimseler mülâkî olur ki onlar düşmanlarının ezâlarına sabrettiler ve ahlâk-ı hamideye mülâkî olamaz, illâ hayrat ve hasenâttan büyük nasip sahibi olan kimse mülâkî olur.]

Yani; sabır, hilim, düşmanını af ve kötülüğe iyilikle mukabele etmek gibi ahlâk-ı hamîde verilmez ve nail olunmaz, illâ şol kimselere verilir ki onlar düşmanlarının ezasına sabrettiler ve bu misilli ahlâk-ı hamîde verilmez, ancak kuvve-i kudsiye, kemâlât-ı nefsiye, tahâret-i kalbiye, safvet ve tînet sahibi olan kimseye ve âhiretten büyük nâsibi olan ervah-ı şerife sahibi olanlara verilir, bu mertebeyi nefs-i marziye sahipleri ihrâz edip nefs-i habîse sahipleri ihrâz edemezler. Çünkü nefs-i habise; habaseti iktizası kötülüğe âlet olur, kat'iyyen iyiliğe âlet olamaz.

***

Vâcip Tealâ ezaya sabredenlerin ve iyilikten büyük nasib sahibi olanların ahlâk-ı hamîdeye nâil olacağını beyandan sonra ahlâk-ı hamîde bedelinde şeytandan bir vesvese ârız olursa onun izale çâresi zat-ı ülûhiyetine iltica etmek olduğunu beyan etmek üzere :

وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Eğer sana şeytandan bir vesvese ilkaa olunursa şeytanın şerrinden Allahü Tealâ'ya iltica et. Zira; Allahü Tealâ ilticanızı ve münacaatınızı işitici, ahvalinizi bilicidir.] Bina-

enaleyh; sizin ilticanız hulûs-u niyetle olunca Allahü Tealâ onun şerrinden muhafaza eder.

Yani; ey Habibim! Eğer şeytandan kuvve-i gazabiyeni tahrik ve hamiyyet-i beşeriyyeni tehyiç edecek bir fitne ve fesât sana ârız olup şeytan tarafından senin kalbine atılır ve seni intikama sevkederse sen şeytanın şerrinden Allah'a iltica et,· işlerini Allah'a tefvîzle himayesine sığın. Zira; Allahü Tealâ onun vesvesesini ve senin münacaatını duyucu ve bilicidir. Binaenaleyh; onun şerrinden seni kurtaracak Allah'tır. Allah'ın gayrı hiç bir kimse kurtaramaz. Şu halde böyle fenalığa dair kalbine bir vesvese geldiğinde hemen zaman fevtetmeksizin Allah'a iltica etmek lâzımdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile; şeytan tarafından insanların kalbine atılan ahlâk-ı zemimeyi def'etmek için insanlara bir âlet-i müdafaayı talim buyurmuştur. Çünkü âyet; şeytanın şerrinden halâsın çaresi, Allahü Tealâ'ya iltica etmek olduğunu beyan ediyor ki bilûmum belâyâda Allahü Tealâ'ya iltica etmek lâzım olduğu gibi şeytanın şerrinden dahi kurtulmak için Allah'ın himayesine iltica etmekten başka çare yok demektir.

İnsanı bir belâya sevkedecek vesvese kalbe gelince hemen zaman fevtetmeksizin istiâze lâzım olduğuna işaret için *bilâ mühletin takibe* delâlet eden *fâ* lâfzı varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kendine ibadete kullarını davet efdal olduğunu beyandan sonra zat-ı ülûhiyetinin vücuduna delâlet eden delillerden bazılarını beyan etmek üzere :

وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ
وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Gece, gündüz, güneş ve ay Allah'ın vücuduna delâlet eden deliller cümlesindendir. Eğer Allahü Tealâ'ya ibadet edenlerden

iseniz şems ü kamere secde etmeyin, ancak onları halkeden Allah'a secde edin.]

Yani; Allahü Tealâ'nın vücuduna, vahdaniyetine, hikmet-i san'atine, kudret ve azametine delâlet eden deliller cümlesindendir; gece, gündüz, ay ve güneş; bunların cümlesi zat-ı ülûhiyetin vücuduna delâlet eder. Çünkü; gecenin karanlık, gündüzün nurânî olarak zuhuru ve birbiri arkasından nöbet tarîkıyla gelip gitmeleri, gündüz güneşin âlemi ziya ile doldurması, gecenin zulmetine karşı kamerin nurla müdafaa ederek âlemi nurlandırması, bunların her biri miktar-ı muayyen üzere cereyan edip miktarını ileri geçmemeleri, her birinin kendi için tayin olunan mahalden cereyan edip diğer mahalle tecavüz etmemesi ve şu kadar bin senedir bu intizama asla bozgunluk ârız olmayıp mihver-i lâyıkında cereyan edip durması bir müessir-i hakîkînin vücuduna açıktan delâlet eder ve her biri Allah'ın mahlûklarıdır. Şu halde güneşle aya secde ederek ibadet etmeyin. Zira; onlar âciz mahlûk oldukları cihetle ibadete müstehak değillerdir. Gerçi her ikisinin insanlara menfeatleri çoksa da insanların ibadetlerine ehil olacak kadar azameti haiz değillerdir. Çünkü *s e c d e ; ibadet ve tazîmin en büyüğü olduğundan* cümle mevcudâtın büyüğü ve halıkı olan Allahü Tealâ'ya mahsustur. Eğer Allah'a ibadet etmek isterseniz ancak onları halkeden hallâka secde edin. Zira; ta'zimin en büyüğü olan secdeye müstehak ve kemal-i azametle muttasıf olan Allahü Tealâ'dır. Şu halde ihlâs üzere türab-ı mezellete yüzlerini sürmek; Vâcip Tealâ'ya ibadet olarak lâyıktır.

Bu âyet nâsdan âlem-i ulvîye secde edip Allah'a ibadet ettik zannedenlerin bu zanlarının fesadını beyanla o gibi hallerden insanları men'etmiştir. Çünkü; (Sâbiiye) taifesi şemse ve kamere secde eder ve bunu Allah'a ibadet sayarlardı. Şemisle kamer ibadette kıble ittihaz olunmamışlardır. Zira; bunların kıble ittihazında ülûhiyetlerini tevehhüm edenler olacağından Cenab-ı Hak onları insanların ibadetlerinde kıble kılmamıştır. Amma Kâbe'nin kıble olmasında bu gibi tevehhüm yoktur. Çünkü; taşla topraktan yapıl-

mış ve mahiyeti herkesçe malûm olduğundan onun ulûhiyetini tevehhüm eden bulunmaz.

***

Vâcip Tealâ ibadete müstehak ancak zat-ı ülûhiyeti olduğunu beyandan sonra Allah'a ibadetten insanlar imtinâ ederlerse meleklerin ibadetten vazgeçmiyeceklerini beyan etmek üzere :

فَإِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ ۝٣٨

buyuruyor.

[Eğer Allah'ın gayrıya secde edenler Allah'a secdeden istikbâr ederek imtinâ eder ve gayra secde etmekte ısrar ederlerse onların bu hallerinden meyûs olma. Zira; şol kimseler ki onlar Rabbın Tealâ'nın indinde mevcutlardır. Onlar gecede ve gündüzde Rabbın Tealâ'yı nekâisten tenzih ederek ibadetle meşgullerdir. Halbuki onlar Rabbına tesbih ve ibadetten asla yorulmaz ve usanmazlar.]

Yani; insanlar her ne kadar ibadetten kibrederlerse etsinler, keder yoktur. Zira; Allahü Tealâ'ya ibadet edenler çoktur. Hatta Allah'a kurbiyet-i maneviyesi olan melekler gecede, gündüzde ve evkâtın küllîsinde Rablarını nekâisten tenzih ederler ve onlar ibadetle meşgullerdir ki asla yorulmak bilmez daima tesbih ederler. Şu halde insanların ibadeti terketmelerinden Allahü Tealâ'ya bir şey âid olmaz.

Fahri Râzi'nin, Hâzin'in ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile meleklerin tesbih ve takdisleri evkaatın umumunda ve hallerinin cemisinde olduğuna işaret için zamanın cemisini ihata eden gece ve gündüzde tesbih ettikleri beyan olunmuş ve tesbihleri fasılasız her an ve zamanda olup müstemir olarak devam ettiklerine işaret için *istimrâra* delâlet eden *muzarî* sîğası varid olmuştur.

Bu âyette (عند) lâfzından müstefad olan manâ; *kurbiyet ve keramet* olduğundan mekân manâsına delâlet yoktur. Binaena-

leyh; Müşebbehe taifesinin bu âyetle Vâcip Tealâ'ya cihet ve mekân istidlâlleri merdudtur. Zira âyette (عند) lâfzı; kurbiyet manâsına olup mekân manâsına olmayınca bu gibi istidlâle mahal yoktur.

Meleklerin ibadetleri tabiatları icabıdır, ibadetin hilâfına kendilerinde meyil olmayıp daima kemal-i şevkle ibadet ettiklerinden onlarda ibadetten yorulmak olmaz, bunların bir kısmının vazifeleri daima tesbihtir ve bu âyette secde-i tilâvet azîmettir, secdenin mevkii imamı- A'zam'a göre (لايسئمون), imam-ı Şafiî indinde (اياه تعبدون) kavl-i şerifidir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delillerden bazılarını beyandan sonra baz-ı âharı beyan etmek üzere :

وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً فَاِذَا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ.
اِنَّ الَّذ۪ٓي اَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۜ اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Senin yer yüzünü kurumuş hakir, zelil, huzur ve huşû üzere görmekliğin Allahü Tealâ'nın vücuduna ve vahdaniyetine delâlet eden deliller cümlesindendir. Arzın böyle itibardan sâkıt, ottan, ekinden ve yeşillikten halî olduğu bir zamanda Biz Azîmüşşân onun üzerine semadan yağmur sularını inzal ettiğimizde nebâtât ile hareket eder, kabarır ve otların, ekinlerin, ağaçların yeşilliğiyle ziynetlenir. Binaenaleyh; kemal-i şevk u şetâretle neşv ü nemâ bulur. Şu beyan olunan minval üzere arzı ihyâ eden kaadir ü kayyûm ölmüş insanları da ihyâ edicidir. Zira; o Allahü Tealâ her şey üzerine kaadirdir.]

İ h t i z â z ; hareket etmek ve birtakım ziynetlerle ziynetlenmek demektir. (وربت) *R e b v e ; yüksek yerdir.* Burada *otlar biterken arzın kabarıp otların ucuyla yukarı kalkıp yükselmesidir.* Bunların cümlesi bahar günlerinde yer yüzünde herkesin

gördüğü şeylerdir. Şu halde *manâ-yı âyet:* [Ya Ekrem-er Rusül! Güz günlerinde otları ve ekinleri kurumuş ve yüzünü ekşitmiş mahzun olduğu halde huşû üzere arzı senin görmekliğin Allah'ın vahdaniyetine delâil cümlesindendir. Bu minval üzere yer yüzü kemal-i vahşet üzere bulunduğu bir zamanda biz onun üzerine semadan rahmet suyunu inzal edince sürurundan yer yüzü harekete gelir, otlar, ekinler, türlü türlü çiçeklerle ziynetlenir, insanların yüzüne güler, otların ve ekinlerin yerin altından kabarmasiyle arz da kabarır ve yükselir. İşte bu minval üzere ölmüş arzı ihyâ eden Allahü Tealâ ölmüş insanları da ihyâ eder. Zira; Allahü Tealâ her şeye kaadir] demektir.

Bu âyet-i celile; azamet-i İlâhiyeye birkaç cihetten delâlet eder. Çünkü; yer yüzünün güz günlerinde Cenab-ı Hakka karşı me'yûs ve kemal-i huşû üzere yüzü eğri durması ve bahar günlerinde otların ve ekinlerin bitmesiyle yüzü gülüp beşûş olması, otların yeşilliği ve çiçekleriyle tezeyyün etmesi vahdaniyet-i İlâhiyeye delâlet eden delillerin pek büyükleridir ve aklı olanlar için başka delil aramaya hacet mes etmeksizin kanaate kâfi olan şeylerdendir. Çünkü; bunların kâffesinin Allah'ın gayrı bir kimse tarafından yapılması imkânı yoktur.

***

Vâcip Tealâ zatına ibadete davetin efdal-i ibâdet olduğunu ve ibadete davet delillerle olacağından o delilleri dahi beyandan sonra vahdaniyete delâlet eden delillere muaraza edenleri tehdit etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا

buyuruyor.

[Şol kimseler ki bizim âyetlerimizde haktan ayrıldılar, onlar bizim üzerimize gizli olamazlar.]

Yani; şol kimseler ki bizim vahdaniyetimize, kudret ve azametimize delâlet eden âyetlerimizi hakikattan çıkarır, kendi hevâ ve

heveslerine göre manâlar vermekle haktan ayrılırlar. Onların halleri bize hafî değildir. Zira; biz onların zahir ve batın hallerini biliriz ve cemi sırlarına muttaliyiz. Binaenaleyh; onların âyetleri tahrif ve tağyir ettiklerinden dolayı cezalarını veririz.

Bu âyet-i celile; delâili tedkikte kemal-i dikkat vâcip olup manâ-yı hakikîleri üzere amel etmek lâzım olduğunu gösterip zahirinden çıkarmak, hevâ ve hevesine uydurmak istiyenleri tehdit etmiştir.

أَفَمَنْ يُلْقَىٰ فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ ۖ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤٠﴾

[Günahı mukabilinde ateşe atılan mı hayırlıdır, yoksa yevm-i kıyamette emîn olarak gelen mi hayırlıdır? Haydin istediğinizi işleyin. Zira; Allahü Tealâ sizin amelinizi görücüdür.]

Yani; Allah'ın âyetlerinde ilhâd eder de düşünmez misiniz ki yevm-i kıyamette arsa-i mahşere zelil ve hakir olarak gelip de kemal-i rezaletle amelinin cezası olmak üzere Cehennem ateşine atılan mı hayırlıdır, yoksa istikametten ayrılmayıp iman ve amel-i salih işlediğinden dolayı yevm-i kıyamette azab korkusundan emin ve envaı meserretle muhterem ve mükerrem olarak gelen mi hayırlıdır? Elbette korkudan salim olarak gelen hayırlıdır. Madem ki siz Allah'ın âyetlerini tahriften çekinmez batıla meyledersiniz, dilediğinizi işleyin ve bildiğinizi elinizden koymayın. Zira; Allahü Tealâ sizin amelinizin cümlesini görür ve bilir ve amelinize göre ceza verir. Binaenaleyh; işlediğiniz günahlar yanınıza kalır zannetmeyin.

Vâcip Tealâ câdde-i şeriattan ve akaaid-i hakka'dan çıkan mülhidlerin amelleri hafî olmadığını beyandan sonra o mülhidlerin cezasının keyfiyetini bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; amelleri hafî olmayınca ceza verileceğine işaret olunmuş velâkin cezanın neden ibâret olduğu beyan edilmemişti. İkinci âyette cezanın Cehennem ateşi olduğu ve keyfiyetinin de ateşe atılmak suretiyle olacağı beyan olunmuştur.

M ü l h i d ; kitabı olan kâfirlere, müşriklere, mecusîlere ve

İslâmiyetten irtidâd edenlere, İslâm kisvesi altında âyetleri hevâ ve hevesine göre te'vîl ile uğraşan zenâdikaya şamil bir lâfız ise de meşhur olan *m ü l h i d ; zındıklardır.*

***

Vâcip Tealâ manâ-yı umumî murad olunduğuna nazaran mülhidlerden kâfirlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki Kur'an kendilerine geldiğinde onu inkârla küfrettiler ve küfürleriyle mücazaat olunurlar.] Zira; onlar resulleri vasıtasıyla irşâd ve hallerini islâh için kendilerine gelen Kur'-an'ı geldiği vakitte tekzibe kalktılar, âdetleri olan kibr ü azamet kisvesine büründüler, Kur'an'ı tasdik etmeyi âr ve ayıp addettiler. Elbette küfürlerinin cezasını göreceklerdir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet; (ان الذين يلحدون) âyetinden *bedeldir* ve (ان) kelimesinin *haberi mahzuf* olup (معاندون) demektir. Yani «Kâfirler Kur'an'a inad ve mükâbere ederler» demek olur. *Z i k i r* le murad; *Kur'an'dır.* (ولما جاءهم) cümlesindeki (لما) nın cevabı (يجازون بكفرهم) dür. Yani «Kur'an'a küfreden kâfirler Kur'an geldiğinde küfürlerinin cezasını görürler» demektir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'a küfredenlerin ceza göreceklerini beyandan sonra Kur'an'ın azametini beyan etmek üzere :

وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ ۝ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ۝

buyuruyor.

[Kur'an bir büyük kitaptır ki o kitap cümle kitaplara galip ve menafi-i kesireyi camidir, Kur'an'ın nüzulü zamanında ve nazil olup ahkâmı takarrur ettikten sonra ahkâmını, evâmir ve nevâhisini ihlâl edecek, kadrini tenzîl ve ahkâmını tağyîr gibi şanına nakîsa verecek bir şey gelmez. Zira Kur'an; her işi hikmete muvafık ve her işi mahmûd olan hakîm ve hamîd Tealâ tarafından tenzîl olunmuştur.] Binaenaleyh; Kur'an'ın evvelinde ve âhirinde şanına nakîsa verecek bir şey ârız olmaz.

(من بين يديه) *Kur'an'dan evvel gelen Tevrat ve İncil gibi kitaplar tarafından Kur'an'ı tekzib edecek bir şey gelmez* demektir. (ولا من خلفه) *Kur'an'ın arkasından da Kur'an'ı nesih ve ibtâl edecek bir kitap gelmez* demektir. Yani «geçmişte ve gelecekte Kur'an'a muarız bir kitap olamaz. Evveli ve âhiri Kur'an'ı tasdik eder» demektir. Zira; Kur'an'ın hak ve hakikat dediği şey; daima hak ve hakikattir, batıl olduğunu beyan ettiği şey de daima batıldır. Kur'an ziyade veya noksan da değildir. Zira ahkâmı; daima beşerin ahvalini tanzimde ve havadisi ahkâmına tatbikte kâfi derecededir. Binaenaleyh; ziyade ve noksandan masun, evveli, âhiri, önü, arkası halelden mahfuzdur. Buna şahid de Kur'an nazil olalı bin dörtyüz küsür sene olduğu halde bir âyeti şöyle dursun bir kelimesini bile tebdil edecek bir şey zuhur etmemiştir, kıyamete kadar da edemiyecektir. Kezalik ahkâmı da mazbuttur bazı ahkâmına, hevâ ve hevesine tabî olan cühelâ tarafından itiraz vuku bulursa da o ahkâmı tebdil şöyle dursun belki onun itirazı ukalâ ve hikmetâşinâ olan ehl-i insaf nazarında o ahkâmın şanının büyümesine ve düşündükçe azamet ve fehâmetinin artmasına sebep olur. Velhasıl Kur'an'ın kadrini tenzîl için çalışanların sa'yi bilâkis kadrini terfie hadim olduğu, bu uğurda çalışanların kendileri hakîr ve zelil oldukları her zaman görülmektedir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; Kur'an'a küfreden kâfirlerin şenâat ve fezâhatlarını beyan için sevkolunmuştur. Çünkü Kur'an'ı medhetmek; şu evsaf-ı âliyeyi cami olan Kur'an'a küfrün şenâatını beyan etmektir. Kitabın azametine ve menfeatinin çokluğuna işaret için kitap lâfzı *tazîme ve teksire* delâlet eden *tenvin* ile *nekre* olarak varid olmuştur. Kur'an'ın, kendinden evvel

nazil olan kütüb-ü semâviyeyi nesihle galib olduğu gibi kendine muaraza edenlerin cümlesini muârazadan aciz kılmakla dahi galebe ettiğini beyan için *galip* manâsına olan *azîz* lâfziyle tavsif olunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a küfrettiklerini ve Kur'an'ı medihle küfürlerinin şenâatını beyandan sonra kâfirlerin Kur'an'a ta'nlarından Resulüllah'a ârız olan kederi izâle ve tesliye etmek üzere :

مَا يُقَالُ لَكَ اِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ اِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ اَلِيمٍ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sana denilmez, illâ senden evvel geçen rusül-ü kirâma denilen söz denilir. Binaenaleyh; sen onların sözlerine mahzun olma. Zira; Rabbın Tealâ Kur'an'a iman edenleri mağfiret edici ve küfredenlere azab-ı elîm sahibidir.] Şu halde ister iman edip mağfirete nail, ister küfredip acıdıcı azaba duçâr olsunlar. Herkesin irade ve ihtiyarı kendi elindedir. Hal böyle olunca sen onların muamelelerinden müteessir olma. Zira; Rabbın Tealâ onlardan intikamını alacaktır.

Yani; ey Resul-ü Muazzam! Sana kavmin Kureyş tarafından ancak senden evvel geçen resullere kendi kavimleri tarafından söylenen sözlerden başkası söylenmez. Onlar kendi milletlerinden vaki olan ezâya nasıl sabredip zaferyâb oldular ve düşmanlarından intikamlarını aldılarsa sen de sabret ki kavmin üzerine zaferyâb olasın. Zira; Rabbın Tealâ küfründen tevbe edip iman edenlere mağfiret ve küfrüzere devam edenlere acıtıcı azab sahibidir. Yahut *manâ-yı nazım :* [Ya Ekrem-er Rusül! Sen mahzun olma. Zira; Rabbın Tealâ tarafından sana denilmez, ancak senden evvel geçen resullere denilen sözler denir. Zira; emr-i tebliğde cümleniz müsavisiniz. Sana onlardan daha ziyade bir şey tahmîl olunmaz. Çünkü; tebliğ hususunda onların vazifesi neyse senin vazifen de odur. Şu halde sen vazifene devamet, kavmin tarafından vaki olan ezâ ve

cefaya sabret ki selâmeti bulasın. Zira; onların ezâları az bir zamanda zail olur gider] demektir.

Gerçi bu ikinci mànâ da muhtemel ise de nazm-ı âyete evvelki manâ daha ziyade muvafıktır. Çünkü Resulüllah'a ezâ veren; kavminin Kur'an'a vaki olan haksız taarruzlarıdır.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a iman etmediklerini ve ta'nettiklerini beyandan sonra ta'nlarının bir kısmı Kur'an'ın arabî olmasına olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ ءَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ

buyuruyor.

[Eğer biz Kur'an'ı lügat-ı acem üzere inzâl etmiş olsaydık onlar derlerdi ki «Keşke Kur'an'ın âyetleri Arabî üzere tafsil olunmuş olsaydı. Halbuki Kur'an lügat-ı acem üzeredir. Kur'an'ı getiren Resul ise Arap'tır. Nasıl oluyor ki Arap olan resul üzerine acem lisanı üzere kitap gelir» demekle ta'nlarında devam ederlerdi.]

Yani; kâfirlerin «Keşke Kur'an sair kütüb-ü semâviye gibi lügat-ı Arab'ın gayrı bir lügat üzere nazil olaydı. Zira; şimdiye kadar lügat-ı Arap üzere bir kitap nazil olmadı» demeleri üzerine Allahü Tealâ onların bu sözleri doğru olmayıp mücerred Kur'an'a ta'netmeye bir vesile olduğunu beyan etmek üzere buyuruyor ki «Şu kitabı eğer onların istedikleri gibi lügat-ı Acem üzere Kur'an kılaydık ve sen onlara lügat-ı Acem üzere tebliğ edeydin o zamanda (Keşke Kur'an Arabî olaydı ve bizim anlayabileceğimiz bir surette âyetleri birbirinden ayrılaydı, ahkâmı neden ibaret olduğunu bilseydik iman ederdik. Şimdi nasıl oluyor ki Kur'an lügat-i Acem üzeredir de, Kur'an'ı getiren Nebî ile Kur'an'ın nazil olduğu millet Arap'tır. Ey nübüvvet davasında bulunan Resul! Kur'an'ın manâsını sen de bilmiyorsun biz de bilmiyoruz. Zira lügatına vakıf değiliz. Bilmediğimiz şeyi nasıl kabul ederiz ve bilmediğimiz şeye iman etmek mümkün müdür?) demekle itiraza büyük bir yol açar-

lardı». Yani Kuran Acemî olur mükellef olan kimseler Arabî'dir. Böyle şey olur mu? Elbette olamaz. Zira; kitapla mükellef arasında münasebet yoktur ve anlamadığı bir şeyle teklif makul değildir demekten geri durmazlardı.

Lisan-ı acem demek; *Lisan-ı Arab'ın başkası* demektir. (أعجمي) kelimesinde bulunan hemze; *istifhâm-ı inkârîdir.* Şu halde *manâ-yı âyet :* [Eğer biz Kur'an'ı lügat-ı Arabın başka bir lügat kılmış olsaydık müşrikler derlerdi ki «Keşke Kur'an'ın âyetleri tafsil olunmuş olsaydı. Arabî âyetler ayrı, acemî âyetler ayrı olaydı herkes anlardı. Kur'an acemî, Resul Arabî veya Kur'an acemî, Kur'an'ın gönderildiği kavim Arabî nasıl olur? Böyle şey olamaz» demekle Kur'an'ın lisan-ı Acem üzere olmasına itiraz ederlerdi] demektir.

Eimme-i kıraatten bazıları (أعجمي) kelimesinde hemze-i istifhâm olmaksızın cümle-i ihbâriye olarak kıraat ettiler. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Eğer Kur'an Acem lügatı üzerine nazil olmuş olaydı onlar derlerdi ki «Ne olaydı Kur'an'ın âyetleri tefrik olunarak bazısı Acemin fehmine mülâyim Acem lüğatı üzere, bazısı da Arabın fehmine mülâyim Arap lüğatı üzere nazil olaydı da biz de fehmedeydik iman ederdik. Amma şimdi sırf Acem lüğatı üzerine olduğundan manâsını anlayamıyoruz. Binaenaleyh; iman edemeyiz. Çünkü; Kur'an acemîdir, bizler ise Arab'ız bunu kabul edemeyiz» demekle itiraz eder ve iman etmemelerine Kur'an'ın acemî olmasını bahane ederlerdi] demektir.

Bu âyetten maksat; Kur'an hangi lüğat ve lisan üzere nazil olursa olsun ve ahvalden hangi hal üzere bulunursa bulunsun kâfirlerin ta'ndan geri durmıyacaklarını beyan için sevkolunmuştur.

Kütüb-ü semâviyenin nazil olduğu Resulün kavminin lisanı üzere nazil olması âdettir, hikmete muvafık olanı da budur. Çünkü; o kitabın ahkâmından ibaret olan şeriat, o Nebî'nin tebliği ve o kavmin kabulü sebebiyle o kavim içinde teessüs ve takarrur edecektir. Bir kerre teessüs ve takarrur ettikten sonra elsine-i muhtelifeyle diğer akvâma neşr ü tamîm etmek kolay olduğundan sâir milletler tarafından «Kitap bizim lisanımız üzere olmadı» diyerek

itiraza mahal olmaz. Çünkü; her şeyin bakası ve neşr ü tamimi ibtidâsından kolaydır. Müşkül olan; teessüs ve takarrurudur.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'an'a ta'n eden kâfirlere verilecek cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen Kur'an'a ta'neden kâfirlere de ki «Kur'an şol kimselere hidayet ve şifadır ki o kimseler Kur'an'a iman ettiler. Amma şol kimseler ki onlar Kur'an'a iman etmezler onların kulaklarında ağırlık vardır. Binaenaleyh; onlar Kur'an'ı lâyıkıyla işitemezler. Zira; can kulağıyla dinlemezler ki işitsinler, Kur'an, iman etmiyenler üzerine amâdır. İşte Kur'an'a iman etmiyenler uzak mahalden çağrılırlar.]

Yani; ey Habibim! Sen Kur'an'a ta'neden mülhidlere de ki «Kur'an iman edip emirlerine imtisal ve nehiylerinden içtinâb edenleri, durûb-u emsâlinden ibret alanları ve kısas u ahbârından mütteiz olanları tarik-ı hakka davet edici, davetine icabet edenleri doğru yola ulaştırıcı ve kalblerindeki cehl ü taklid ve evhâm ü hayâlât marazlarına şifa vericidir. Çünkü Kur'an; emrâz-ı kalbiyyeyi bihakkın izâle edicidir. Amma şol kimseler ki onlar Kur'an'a iman etmezler. Onların kulaklarında ağırlık ve sağırlık vardır. Binaenaleyh; onlar üzerine sen her ne kadar Kur'an'ı tilâvet etsen de onlar zahir ve batınlarını tathîr eden âyetleri işitmezler. Çünkü; bihakkın dinlemezler ki işitsinler ve onların halleri Kur'an'ı işitmemek olduğundan Kur'an onların gözlerine perdedir. Binaenaleyh; hakkı görmezler. İşte kulaklarında ağırlık, gözlerinde perde olup hakkı duymayan ve görmiyenler uzak mahalden çağrılırlar. Yani uzak mahalden çağrılanlar gibi hakka daveti işitmezler. Çünkü;

her ne kadar yakın bir mekandan davet olunuyorlarsa da uzaktan davet olunanlarla farkları olmadığından uzaktan çağrılmışlar gibi olurlar. Zira; hakkı duymamak ve dinlememekte her ikisi de müsavidir. Binaenaleyh *mekân-ı baîdden nidâ* ile murad; *onların Kur'an'ı kabul etmedikleri uzaktan nidâ olunan kimselere teşbihtir ve hakkı kabul etmiyenleri behaime tenzildir.* Çünkü insanlarla behâim arasında fark; hakkı duyup duymamaktadır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile hakkı duymıyan ve görmiyenlerin şerde ve hayırsızlıkta gayet yüksek tabakada bulunduklarına işaret için *mertebelerin en yüksek ve uzağını beyana mevzu olan* (اولئك) lâfzı varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *Kur'an'ın hidayet olması; cemi hayrata delâlet edip her seâdete irşâd etmesidir. Şifa olması; küfür ve cehil hastalıklarından iman edenleri kurtarmasıdır.* Amma hizlân deryasına gark ve hirmân vadilerinde hayrân, şeytana ve hevây-ı nefsaniyesine tebeiyyetle her tarafı dolu olanlar hakkında kulaklarına sağırlık gözlerine körlüktür.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a ta'nlarını beyandan sonra Resulünü tesliye için Hz. Musa'nın kavmiyle aralarında cereyan eden vakalardan bazılarını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ
وَاِنَّهُمْ لَفٖي شَكٍّ مِنْهُ مُرٖيبٍ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Biz Azîmüşşân lutf u keremimizden Musa (A.S.) a Tevrat isminde kitabı muhakkak verdik. Tevrat ise onların dünyevî, uhrevî zahir ve batın menfeatlerini havî ahkâmı camî olduğu halde Tevrat'ın hâl ü şanında ihtilâf ettiler, bazıları kabul etti, bazıları etmedi. Binaenaleyh; senin kavminin Kur'an'da ihtilâflarından müteessir olma. Zira; Allah'ın kul-

larını ıslâh için gönderdiği kitaplarda ihtilâf etmek halkın evvelden beri âdetleridir, bu gibi ihtilâf senin kavmine ve kitabına mahsus bir şey değil ki müteessir olasın. Eğer bu gibi zalimlerden ahz-ı intikam etmek yevm-i kıyamette olacağına Rabbın Tealâ tarafından ezelde kelime-i İlâhiye ve hükm-ü sübhânî sebketmemiş olsaydı derhal ahz-ı intikamla hükmolunurdu, lâkin intikamın yevm-i kıyamete tehirine dair kaza-yı İlâhî sebketti. Binaenaleyh; onlardan alelacele intikam almadığına mahzun olma. Halbuki senin kavmin Kur'an'dan şek ve şüphe içindedirler.] Binaenaleyh; Kur'an'ı öyle inkâr ediyorlar ki o inkârları tekzibe kadar müntehi oluyor. Lâkin onların şek ve şübheleri Kur'an'a ve sana nakîsa irâs etmez. İnkârlarının zararı kendilerine âittir. Zira :

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾

[Şol kimseler ki iyi amel işlerse kendi menfaatine ve kendi nefsi için işler, kötü amel işleyen kimse de kendi mazarratına işler. Halbuki Rabbın Tealâ kullarına zulm edici değildir.] Şu halde herkesin iyi ve kötü amelinden menfaat ve mazarrat kendine âiddir, gayra sirayeti yoktur. Binaenaleyh; sen onların Kur'an'ı red ve inkârlarına mahzun olma. Çünkü; iyinin iyiliği ve kötünün kötülüğü kendine âittir, Rabbın Tealâ adalet üzere herkesin ameline göre cezasını verir. Zira; kullarına zulümden münezzehtir aslâ zulmetmez.

YİRMİDÖRDÜNCÜ CÜZ'ÜN VE ONİKİNCİ CİLD'İN SONU

خلاصة البيان في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN

FÎ TEFSÎR'İL KUR'AN

ONÜÇÜNCÜ CİLD
Dördüncü Baskı

MÜELLİFİ
MEHMED VEHBİ
Merhûm Şer'iye ve Evkâf Vekili

ÜÇ DAL NEŞRİYAT 1966

MÜMİN ÇEVİK ve Ort. Koll. Şti.
Ankara Caddesi, No. 54, Kat: 3
Telefon : 22 83 18
İ S T A N B U L

ÜÇDAL NEŞRİYAT

No. 8/13

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul ———— 1969

ONÜÇÜNCÜ CİLDİN FİHRİSTİ

YİRMİ BEŞİNCİ CÜZ

SURE-İ ŞÛRÂ

Sayfa

SURE-İ ZUHRUF

SURE-İ DUHÂN

Sayfa

SURE-İ CASİYE

YİRMİ ALTINCI CÜZ

SURE-İ AHKÂF

Sayfa

SURE-İ MUHAMMED (A.S.)

SURE-İ FETH

Sayfa

SURE-İ HUCURAT

SURE-İ KAAF

Sayfa

SURE-İ ZÂRİYÂT

YİRMİBEŞİNCİ CÜZ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ küfrün cezası kâfirin kendine âid olduğunu beyandan sonra keenne o cezanın zamanından bir sâil suâl etti de o sâilin sualine cevap olmak üzere :

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى
وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ

buyuruyor.

[Kıyametin ilmi ancak Allahü Tealâ'ya reddolunur, meyve nev'inden olup kabuğundan çıkan her daneyi ve nisvandan hâmile olanı ve hamlini vaz'ını kimse bilmez, ancak Allahü Tealâ bilir ve her şey Allah'ın ilmiyledir ve ilm-i İlâhî'den hariç hiç bir şey vücud bulmaz.]

Yani; kıyametin zamanından suâl ediyorlar. Halbuki kıyametin kaim olacağı zamanı, kıyamette cereyan edecek ahvâli ve nâs tarafından vaki' olacak fezi' ü feryadı ancak Allahü Tealâ bilir, Allah'ın gayrı kimse bilmez. Şu kadar ki Rusul-ü kirâm bâzı alâmetlerini beyan etmişlerdir. Kıyametin zamanını kimse bilemediği gibi havadis-i câriyenin alacağı şekli dahi kimse bilmez. Zira; mey-

ve envaından hiç bir nevi ve ferdi kabuğundan çıkmaz, illâ onun zuhur edip etmiyeceğini, zuhur ettiği surette keyfiyet-i zuhurunu; vaktini, miktarını ve kadınların hamlini vaz' edeceği zamanı ve mekânı, çocuğun keyfiyet-i zuhurunu, erkek ve dişi olduğunu ancak Allahü Tealâ bilir, Allahü Tealâ'nın gayrı kimse bilmez.

Erbab-ı keşfin bazı bildikleri Allah'ın bildirmesiyle olduğundan onunla âyete itiraz varid olmaz. Zira; bu gibi şeyler ilham-ı Rabbânî ile olduğundan ilm-i İlâhî iledir, onun gayrı ile değildir.

Amma müneccimler ve kâhinler tarafından bazı kimsenin ahvaline ve âlemde zuhur edecek bazı havadise, bazı ahvale dair verdikleri haberlerden bazılarının doğru görünmesi tesadüf kabilinden ve evvelden beri tecrübeyle sabit olmuş emmârelerle istidlâl olunmuş şeylerdir. Binaenaleyh; bu gibi haberler gayet zayıf zan üzere mübtenî olduğundan ekseriyetle yalan ve azdan az tesadüf kabilinden doğru olduğu cihetle bu gibi haberler üzerine hüküm bina edilmez ve nazar-ı ehemmiyete dahi alınmaz. İlm-i Remil ve ilm-i ta'bîr-i rüya da bu kabildendir. Şu halde bu tesadüflerden hiç birisiyle bu âyetin meâline itiraz varid olmaz. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *i l i m* le murad; *ilm-i kat'îdir.* Zira suret-i kat'iyede bir şeyi bilmek; Allahü Tealâ'ya mahsustur. Şu beyan olunan esbabla hasıl olan şey gayet gevşek ve zannın zayıf kısmındandır. Şu halde bunlarla sual varid olmaz. Çünkü; ilim değildir.

***

Vâcip Tealâ kıyameti zikirden sonra kıyametin bazı ahvalini beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ اَيْنَ شُرَكَائِى قَالُوا آذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ ۝ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda Allahü Tealâ müşriklere nidâ eder ve der ki «Ey müşrikler! Siz bana dün-

yada şeriki var diye itikad ediyordunuz. Nerededir sizin itikadınıza nazaran benim şeriklerim? Gösterin bana. Ben göreyim onları». Cenab-ı Hak müşriklere hitaben bu sûretle nidâ buyurunca onlar derler ki «Ya Rabbî! Biz dünyada itikadımızı sana bildirdik. Âhirette bizden şürekânın vücûduna şehadet eden yoktur. Zira; ahvali müşahade ettik ve o itikadın batıl olduğunu bildik, fakat iş işten geçti. Çünkü; nedâmetin faydası yoktur». İşte müşrikler böyle demekle kederlerini izhar ederler ve bundan evvel dünyada onların ibadet ettikleri mabudları kendilerinden kayboldu ve o günde onlar azab-ı İlâhî'den kurtulamıyacaklarını zannettiler.] Bu âyette *y e v m* ile murad; *kıyamet günüdür. Ni d â e d e c e k z a t* ile murad; *Cenab-ı Haktır.* Çünkü; dünyada müşrikler bir takım putları Cenab-ı Hakka şeriklerdir demişler ve o yolda itikat etmişlerdi. Yevm-i kıyamette bu itikatlarının batıl olduğunu yüzlerine vurmak ve tekdir etmek üzere «Sizin itikadınıza nazaran nerededir benim şeriklerim? Gösterin bana, göreyim onları» demekle müşrikleri rezil ve rüsva eder. Allahü Tealâ'nın bu sualine cevaplarında müşrikler «Biz dünyada sana ihbâr etmiştik. Fakat bu gün hakikat hale vakıf olduk ve senin şerikin olmadığını bildik. Binaenaleyh; onların vücuduna bizden şehadet eden yok» demekle itikatlarının batıl olduğunu beyan ederler. Yahut «bu gün o putları bizden müşahade edip gören yok» derler. Çünkü; bundan evvel dünyada ibadet edip mabud tanıdıkları ve duâ ettikleri putlar onlardan kaybolur, onları göremezler. Şu muhavereler cereyan etmekle beraber onlar azab-ı İlâhî'den kurtulamıyacaklarını bilirler, tehassürlerini izhar ederler velâkin bu tehassür fayda vermez.

لَا يَسْـَٔمُ الْاِنْسَانُ مِنْ دُعَٓاءِ الْخَيْرِۘ وَاِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُ۫سٌ قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾

[İnsan hayır istemekten usanmaz, eğer insana şer erişirse son derece me'yûs ve rahmet-i İlâhiye'den ümidini kesici olur.]

Yani; nefsi insan iyilik ve ihsan üzere meyyâl olduğundan nefsi için daima menfeat istemekten yorulmaz ve usanmaz. Çünkü; insan menfeatini celbe haristir. Hatta menfeati olan yere kanat bağlar ve uçar, dört elle ona sarılır ve eğer kendine bir belâ gelir ve

şer olan bir şey dokunursa o belânın kendisinden zail olup gideceğinden şiddetle ümidini keser. Binaenaleyh; tamamiyle me'yûs olur. Halbuki bu gibi belâları Allahü Tealâ'nın def'ettiğini kirâren ve mirâren görmüştür. Lâkin âdet-i insaniye; belâyı sevmediğinden bir belâ gelince her iyiliği unutmaktır. Binaenaleyh; kendine bir zarar gelince her şeyden me'yûs olur keenne o zararın izalesi mümkün değil gibi bir hal üzere bulunur. Halbuki Allah'ın rahmetinden ümit kesmek caiz değildir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ekser efradının sıfatı kat-ı ümîd olmak itibariyle cins-i insanı bu sıfatla tavsif kabilindendir. Yani «İnsanın ekser efradının hali böyledir» demek olur. Yoksa her insan böyle değildir. Çünkü; rahmet-i İlâhiye'den ümit kesmek günahtır. Binaenaleyh; ehl-i iman hiç bir zaman Rahmet-i İlâhiye'den kat'-ı ümid etmez.

Şer isabet ettiğinde me'yûs olması gayet şiddetli olduğuna işaret için (فيؤس) lâfzı *mübaleğa* siğasiyle varid olduğu gibi (قنوط) lâfzıyla dahi te'kîd olunmuştur. Çünkü ikisi bir manâyadır. Binaenaleyh (فيؤس) kelimesinden sonra (قنوط) kelimesinin gelmesi *me'yûsiyetinin şiddetini beyanda tekid içindir.* Zira *Y e û s ; yalnız kalpte ümitsizliktir.* Ama *K a n û t ; kalpte ümitsizliğin eseri yüzde dahi zahir olmaktır.*

Hulâsa; insanın hayır ve menfaat istemekten yorulmadığı ve bir belâ isabet ettiğinde şiddetle me'yûs olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insana şer isabet ettiğinde me'yûs olduğunu beyandan sonra zararı müteakip hayra nail olduğu zaman insanın halini beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هٰذَا لِي وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً

buyuruyor.

[Zatı ulûhiyetime yemin ederim ki insana isabet eden zararı kaldırdıktan sonra biz ona rahmetimizi ve lütf u ihsânımızı tattı-

rırsak elbette o insan der ki «Şu nimet benim istihkakımdır, bana mahsus bir nimettir ve ben kıyametin kaaim olacağını zannetmem.»] İşte böyle demekle isyanını ve belki küfriyâtını izhâr etmekten çekinmez.

Yani; insana isabet eden zarardan son derece me'yûs olması üzerine o zararı def'ettikten sonra lutf u keremimizden o insana rahmetimizi ve bolca nimetimizi ihsan eder, tattırırsak o insan «Bu nimet benim istihkakımdır ve bende olan fazilet ve meziyyet sebebiyle bana mahsustur, buna ben nail olurum, bu nimet benden ayrılmaz, hatta evlâd ü ahfâdıma dahi intikal eder ve ben kıyametin kaaim olup vuku bulacağını zannetmem» demekten çekinmez, onun tuğyanı kıyameti inkâra kadar gider. Bu itikad ise batıldır. Çünkü; insanların nail olduğu her şey Allah'ın lutf u keremidir, yoksa hiç bir nimet abdin istihkakıyla değildir. Çünkü; Allahü Tealâ üzerine bir şey vâcip olmadığından Vâcip Tealâ'nın üzerine bir kimsenin hakkı sabit olmaz ki o kimsenin istihkakı olsun. Zira; insan fezail cihetinden her neye nail olsa ihsan-ı İlâhîdir.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile insanın dünya nimetine nail oldukça dünyaya rağbeti artması âdettir. Rağbeti arttıkça dünyadan ayrılmak istemez. Binaenaleyh; âhireti inkâr eder. Çünkü; dünyadan ayrılmak istemeyince âhiretten nefret eder ve inanmak istemez.

Hulâsa bu âyet; *iki hükmü camidir : Birincisi; insana isabet eden bir mazarratın zevaliyle onun yerine bir nimet geldiğinde bu nimet bana mahsustur demesi, İkincisi; o nimet sebebiyle dünyaya rağbetinden kıyameti inkâr etmesidir.*

***

Vâcip Tealâ zarardan sonra menfeata nail olan insanın iki halini beyan ettiği gibi üçüncü halini beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ رُجِعْتُ اِلٰى رَبّ۪ٓي اِنَّ ل۪ي عِنْدَهُ لَلْحُسْنٰى

buyuruyor.

[«**Allahü Tealâ'ya yemin ederim ki ben Rabbime rücû edersem benim için Rabbimin indinde gayet güzel nimetler vardır» demekle âhiret vücut bulduğu takdirde orada da kendinin büyük mertebe sahibi olacağını iddia eder.**]

Yani; kıyametin kaaim olmıyacağını iddiâ eden insan der ki «Âhiret yoktur, Farz-ı Muhal olarak kitapların ve resullerin beyanları veçhile âhiret var da eğer ben döner dolaşır Rabbımın huzuruna varırsam Rabbimin hazinesinde elbette benim için gayet güzel nimetler vardır. Dünyada mes'ud olduğum gibi âhirette dahi mes'ûd olacağımda şüphe yoktur. Binaenaleyh; âhirette hallerin en alâsı, derecâtın en bâlâsı, nimetlerin en güzeli ve çoğu benim için hazırdır» demekle kendi için bir hakk-ı mükteseb olduğunu iddiâdan çekinmez. Kendi için bu nimetler muhakkak olduğuna işaret zımnında *tahkika* delâlet eden (ان) ve bu nimetler hazırlanmış olduğuna işaret için *huzura* delâlet eden (عنده) ve bu nimetler *güzellikte gayet kemâlde* olduğuna işaret için (للحسنى) lâfızlarıyle sözünü irâd etmiştir.

***

Vâcip Tealâ asî olan insanların sözlerini beyandan sonra vukuât bunların itikadlarının hilâfına cereyan edeceğini beyan etmek üzere :

فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ۝

buyuruyor.

[**Elbette Biz Azîmüşşan kâfirlerin amelleri sebebiyle cezalarını kendilerine haber veririz ve elbette onlara biz katı azabı ve şiddetli ikaabı tattırırız, o azabtan onlar için kurtulmak yoktur.**] Şu halde âhiretin ahvali kâfirlerin itikadlarının hilâfınadır, yoksa kendilerinin itikadları gibi derecât-ı âliyeye ve güzel nimetlere nail olmazlar. Çünkü; onlar kendileri için cezanın hüsnâsı yani en güzeli olacağını itikadları mukabilinde onlara azab-ı galîz olacağı beyan olunmuştur. Azabın gılzatı; şiddetinden kinayedir.

Hulâsa; âsîlerin itikadları batıl olduğu cihetle âhirette amellerinin yüzlerine çarpılarak şiddetli azaba duçâr olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ günahkâr olan insanların çirkin işlerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Biz insan üzerine nimetlerimizi ihsan ettiğimizde ibadetten irâz eder, yanı başına dönüverir ve o insana zarar isabet ettiğinde uzun uzadıya dua sahibi olur yalvarmaktan geri durmaz.]

Yani; insanın sebatı yoktur, hali daima müteğayyirdir. Çünkü; Biz Azimüşşân o insan üzerine nimetlerimizi ihsan ettiğimizde vazifesi o nimetlere şükretmek iken bilâkis şükürden i'râz eder ve binefsihi gidiverir ve Bizim emrimize itaattan tekebbür ve teazzum eder, bizden uzaklaşır, in'âmımızı unutur ve her meziyyeti kendinde görür. Binaenaleyh; hakka ibadet ve halka şefkat ve merhametten imtinâ eder. O nimetin zevaliyle insana bir zarar isabet ettiğinde eski halinden döner ve uzun boylu duâ sahibi olur, zararın izâlesine yalvarır, tazarru' ve niyazdan geri durmaz. Duânın kesretine, uzamasına ve o zararın izalesi hususunda Allah'a yalvarması çok olduğuna işaret için duâ lâfzı (عريض) ile tavsif olunmuştur.

Hülâsa; insanın halinde sebât ve karar olmadığı, şükür vazifesini küfre tebdil ederek onda da sebat etmeyip vakt-ı âharda küfrü şükre tebdîl hasletlerine malik olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Kur'an'a itiraz edenlerin ziyade dalâlette olduklarını beyan etmek üzere :

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyyi Mükerrem! Kur'an'a itiraz eden kâfirlere sen de ki «Ey kâfirler! Haber verin bana eğer Kur'an Allahü Tealâ indinden nazil olur da siz de düşünmeksizin küfrederseniz daima şikâk-ı bâîd içinde bulunan kimseden daha ziyade dalâleti irtikab eden kim olabilir?] Elbette kimse olamaz. Şu halde sizin dünyada ve âhirette haliniz ne olur? Zira; daima itiraz, kavga ve nizâ içinde bulunup akıldan uzak münazaalar ihtiyar ediyorsunuz».

Yani; siz her ne zaman Kur'an'ı işittiniz ise i'râz ettiniz. Hak olup olmadığını tedkik etmediniz, hatta bizim kulaklarımızda sağırlık var dinlemeyiz dediniz. Kur'an'ın butlanına dair bir deliliniz olmadığı halde Kur'an hakkında nifak ve şikâk ihtiyar ettiniz. Şimdi ben sizden soruyorum: Eğer Kur'an taraf-ı İlâhî'den gelmiş de siz de Kur'an'a küfrettiniz ise haliniz ne olur, bu hususta reyiniz nedir? Söyleyin. Eğer hak olduğu sabit olursa sizin küfrünüz azab-ı ebedîyi mucib olmaz mı? Elbette mucib olur. Zira; hak olan şeyi ibtâl için niza edenlerden daha ziyade dalâleti irtikab eden kim olabilir? Şu halde sizin için aslâh olan; delilleri tedkik ve nazar-ı itibare alıp hak olduğu sizce sabit olursa iman etmektir, sabit olmazsa reddedersiniz. Binaenaleyh delâili tedkik etmeden evvel redde kalkışmak aynı mazarrattır.

Bu âyette bir insanın kabul veya reddedeceği şeyi delâiliyle tetkik etmesi vâcip olduğuna delâlet vardır. Zira; delile nazar etmeksizin kabul veya red ekseriyetle hata olduğunu herkes nefsinde çok kere tecrübe eder. Binaenaleyh; insan her işini ve bilhassa akaid-i diniyyesini kavî delil üzere bina etmesi lâzım olduğundan delilsiz redde kalkışanları Cenab-ı Hak dalâlette olduklarını beyanla zemmetmiştir. Hatta insanın mesmuâtını delile istinad etmeksizin söylememesi lâzımdır. Zira; işitilen şeylerin bir çoğunun yalan olduğu her zaman görülmektedir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin tedkik etmeksizin Kur'an'ı inkâr ettiklerini beyandan sonra her şeyin delillerini gösterdiğini beyan etmek üzere:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ

buyuruyor.

[Gerek nefislerinde gerek nefislerinin haricinde vahdaniyete delâlet eden âyetlerimizi hak tebeyyün edinceye kadar biz onlara elbette gösteririz.]

Yani; kâfirler Kur'an'ı inkâr ve hak olduğunda şek ediyorlar. Halbuki onların şek ve inkârlarına mahal yoktur. Zira; Biz Azîmüşşan bedenlerinin haricinde yerde, göklerde, anasırı erbeada, otlarda, madenlerde vahdaniyetimize delâlet eden delilleri ve bedenlerinde havas-ı hamse-i zahireyi vesair acayip ve garaipten olan delillerin cümlesini elbette onlara gösteririz ki Kur'an'ın hak olduğu ve senin Allahü Tealâ tarafından gönderilmiş resul olduğun tebeyyün ve tahakkuk etsin de onların itizara mecalleri kalmasın.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran *d e l â i l - i â f a k i y e* yle; murad; *Resulüllah'ın ileride olacak şeyleri haber vermesidir ki kendine ve kendinden sonra hulefâsına harikulâde vechüzere müyesser olan fütühatlardır.* *D e l â i l - i e n f ü s i y e* yle murad; *Ehl-i Mekke'ye nazil olan belâlar ve kemal-i kudret üzere insanın vücudunda olan sanayi'-i bedîa ve garîbelerdir.* Çünkü; bunların cümlesi Resulüllah'ın hakkaa rasul ve Kur'an'ın hak bir kitap olduğuna delâlet eder. Zira; Resulullah'ın istikbâle ait haber verdiği şeylerin hepsi haber verildiği veçhüzere zuhur etmiş, aslâ hilâf olmamıştır. Yahud Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *d e l â i l - i â f â k i y e* yle murad; *Ümem-i salifenin harabeleri* ve *d e l â - i l - i e n f ü s i y e* ile murad; *hastalık ve nefis üzerine nazil olan diğer belâyâdır.* Çünkü; gerek o harabeler, gerek nefis üzere nazil olan belâlar fâil-i hakikînin vücuduna ve vahdaniyetine delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ âfak ve enfüste delilleri gösterdiğini beyandan sonra her şey üzerinde delilleri mevcut olduğunu beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Vahdaniyete delil yönünden her şey üzerinde Rabbın Tealâ'nın alâmetleri ve her şey üzerine yazılmış hazır olan şahidleri kâfi olmadı mı?]

Yani; müşrikler vahdaniyette şekkederler de tefekkür etmezler mi ve Rabbın Tealâ'nın her şeyde vahdaniyetine alâmeti ve şahidleri kâfi olmadı mı? Halbuki her şey üzerinde Rabbın Tealâ'nın vahdaniyetine delil hazırdır, hiç bir şey ilminden gaib değildir, âlemin her cüz'üne ve her zerresine bakıldığında Vâcip Tealâ'nın vücuduna ve vahid-i hakîki olup şeriki ve naziri olmadığına yüzlerce şahid görülür. Şu halde bu kadar delâili görüp de kanaat etmemeleri ve hâla şek üzere bulunmaları teaccübe şayandır.

Yahut Beyzâvî'nin beyanı veçhile *manâ-yı âyet :* [Allah'ın her şey üzerine ilmi vasıl olup hiç bir şeyin kendine gizli olmaması insanları günahtan mene kâfi olmadı mı? Allah'ın ilmi insanı ma'siyetten mene kâfi olmak lâzımdır] demektir. Zira; insanın her işine Allahü Tealâ'nın muttali' olduğunu itikad eden bir kimsenin günah işlemesi hamakat ve belki bir nevi cinnettir.

أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ

[Agâh olun ki onlar muhakkak Rab'larına mülâkat etmekten şek içindedirler.]

Yani; onlar kıyameti, haşr ü neşri ve kabirden kalkıp arsa-i mahşere varıp hesap olunacaklarını inkâr ettiklerinden Cenab-ı Hakkın huzuruna varacaklarında şek ve şüphe üzerine bulunurlar. Çünkü; âhirete imanları yoktur.

أَلَآ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ ۝

[Agâh olun ki Cenab-ı Hak ilmiyle her şeyi ihata edicidir.]

Binaenaleyh; her şeyin zahirini ve batınını bilir, herkesin ameline göre cezasını verir. Şu halde herkes amelini şeriate tatbik ederek işlemeli ki rızâ-yı İlâhî'ye muvafık olarak güzel mükâfata nail olsun.

***

SURE-İ ŞÛRÂ

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. Elli üç âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ عٓسٓقٓ ﴿٢﴾

Bu misilli sûrelerin evvellerinde bulunan *Huruf-u Mukatta'aya* müteşâbih denir. Müfessirînin selefleri indinde müteşâbihâtın ilmi Allahü Tealâ'ya mufevvazdır. Cenab-ı Hak kullarına acizlerini bildirmek için inzal buyurmuştur. Binanealeyh; teviliyle iştigal lâzım değildir. Amma müfessirînin halefleri zamanında hevâ ve hevese tebeiyet çoğalıp bazı mülhidlerin bu gibi müteşâbihâtı kendi arzularına muvafık ve kavaid-i şer'iyeye muhalif tevile cesaret ettiklerinden bu gibi süfehânın şer'e muhalif tevillerine meydan vermemek lüzumu hissolunduğundan kavaid-i şeriyeye muvafık tevili caiz görülüp bu gibi müteşâbihâtın teviliyle iştigal olunmuştur. Binaenaleyh bu âyette (حا) *hükm-ü İlâhîye* (ميم) *mecd-i İlâhîye* yani *ululuğuna* (عين) *ilm-i İlâhîye* (سين) *senâya* yani *Rif'ta-i şanına* (قاف) *kudret-i İlâhîye'ye* işaret olması ile tevil olunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Hakîm, mecîd, alîm, âlî ve kadîr sıfatlarıyla muttasıf olan zat-ı ülûhiyetime yemin ederim] demektir.

Yahut bu harfler; *Resulüllah'ın şan-ı nebevîlerine işarettir.* Binaenaleyh; (حا) *Havz-ı Nebîye* (ميم) *Mülk-ü Nebîye* (عين) *İzzet-i Nebîye,* (سين) *Ulüvv-ü Nebîye,* (قاف) *Makam-ı Mahmud'da kıyamına işarettir.* Buna nazaran *manâ-yı*

nazım : [Resulümün havzına, uzun mülküne, izzet-i şanına, âsârı görülen ulüvv-ü derecesine ve makam-ı Mahmud'da kıyamına yemin ederim] demektir.

Yahud bu harfler; *sûrenin iki ismidir*. Binaenaleyh; (حم) ayrı, (عسق) ayrı yazılmış ve iki âyet addolunmuştur.

كَذَٰلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾

[Ya Ekrem-er Rusül! İşte böylece azîz ve hakîm olan Allâhü Tealâ sana ve senden evvel geçenlere bu sûrenin mislini vahyeder.]

Yani ey Habibim! Emir ve şanında herkese galip, mülk ü melekûtünde carî olan işi ve tedbiri hikmete muvafık olan Allahü Tealâ bu sûrenin ahkâmından olan tevhide, nübüvvete, adalete, ahval-i âhirete ve istikamete müteallik ahkâmını sana ve senden evvel geçen enbiyâ-yı izâm hazerâtına vahyeder. Şu halde bu sûrenin ahkâmı diğer sûrelerde olduğu gibi enbiyâ-yı sabıkanın şeriatlerinde dahi vardır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu misilli ahkâmı vahyetmek Cenab-ı Hakkın âdet-i kadime-i müstemirresinden olduğuna işaret için vahye delâlet eden (يوحى) kelimesi *istimrara* delalet eden *muzari* siğasiyle varid olmuştur. Sûrede mevcud olan ahkâmın ulüvv-ü şanına ve bu'd-ü mertebesine işaret için bu'd-ü mertebeye mevzu olan (كذلك) lâfzı varid olmuştur. Kezalik bu sûrede vahyolunan ahkâmın şanına ihtimâm lâzım olduğuna işaret için Vâcip Tealâ zatı ulûhiyetini *izzet ve hikmetle* tavsif buyurmuştur. Çünkü ahkâmı vahyeden zatın izzet ve hikmetle muttasıf olması; vahyettiği ahkâmın hikem-i mesâlihi mutazammın kuvvet ve şanında emsaline fâik olduğuna delil-i zahirdir. Zira bir emrin kuvveti; âmirin kuvveti nisbetinde olduğu gibi bir hükmün kuvveti dahi hâkimin kuvveti nisbetinde olacağına şüphe yoktur. Binaenaleyh; sûrenin müştemil olduğu ahkâm emsalini fâik, halelden mahfuz, ayıp ve noksandan arîdir. Zira; kemal-i ilimle ve kudretle muttasıf olan zatı ülûhiyetinden vahyolunmuş ahkâm-ı münzeledir.

Resulüllah'a vahyile enbiya-yı sabıkaya vahiy beyninde müşabehet; tevhide, adalete, nübüvvete ve emr-i âhirete müteallik olan ahkâm-ı itikadiyededir. Çünkü; nasıl ki şu ahkâm Şeriat-i Muhammediye'de mevcud ise enbiyâ-yı sabıkanın şeriatlerinde dahi mevcuddur. Zira itikadiyât; cemî şerâyi'de müsavidir, tebeddül kabul etmez. Çünkü; itikadı lâzım olan zatullah, sıfâtullah, nübüvvet ve emr-i âhiret tebeddül kabul etmez ki onlar hakkında itikad tebeddül kabul etsin. Amma Nasârâ'nın teslisi gibi sonradan karışmış bir takım gayr-i makul ve fasid itikadlar esas şeriatlerinde olmadığından bu gibi batıl şeylere itibar yoktur. Binaenaleyh; onlarla itiraz varid olmaz.

***

Vâcip Tealâ âyet-i ûlâda cemi mâlumata âlim olduğunu beyandan sonra cemî makdûrâta kaadir olduğunu beyan etmek üzere:

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ۝

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde olan mevcudâtın cümlesi Allah'ındır. O Allahü Tealâ ki ulüvv-ü şân sahibi pek büyüktür.]

Yani; Allahü Tealâ cümle enbiyaya ahkâmını vahyeder ve her zamana göre şeriatı tesis eder. Zira; semâvâtta ve arzda bulunan mevcudâtın cümlesinin ihyâ ve imâtesi, icadı, i'dâmı ve her türlü tasarrufu Allahü Tealâ'ya mahsustur. Binaenaleyh; semâvât ve arzda ve onlarda mevcud olan mahlukâtta Allah'ın gayrı hiç bir kimse tasarrufa kaadir değildir. Zira; o Allahü Tealâ şanı âlî ve kudret-i kaahire sahibi olup mevcudâtın cümlesinden büyüktür. Çünkü; Allahü Tealâ mümkinata müşabehet ve mahlukâta münasebetten berî, mümkinât ise ulviyet ve azametten ârîdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile; Vâcip Tealâ'nın kudret-i kâmile sahibi olduğuna ve zat-ı ülûhiyetinin semâvât ve arzda asıl olmaktan münezzeh bulunduğuna delâlet eder. Çünkü; semâvat, arz ve onlarda bulunan her mevcud kendinin mülkü ve onların her cüz'üne emri nafiz olup onlarda tasarruf zatına ve her zerresinde kudreti tesir ettiğine delâlet edince zat-ı ülûhiyetin

onlarda takarrur ve temekkünden münezzeh olmasına dahi delâlet eder. Çünkü; halıkın mahlukuna muhtaç olarak onda takarrur etmesi muhaldir.

Bu âyet-i celile: evvelki âyetin delîlidir ve takriri şöyledir: «Allahü Teâlâ aziz ve hakîmdir. Zira; yerde ve göklerde olan mevcudâtın cümlesi Allahü Teâlâ'nın mülkü ve onlarda tasarruf kendine mahsustur. Her kimse ki yerde ve göklerde olan mevcudât onun mülkü ve tasarrufu ona mahsus ola, o kimse aziz ve hakîmdir. O halde Allahü Teâlâ aziz ve hakîmdir».

***

Vâcip Teâlâ aliyy ve azîm olduğunu beyan etmek üzere :

تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ
فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ۝

buyuruyor.

[Semâvât üst taraflarından yarılır, melekler Rablarının hamdine tesbih ve yer yüzünde olan müminlere istiğfâr ederler. Agâh ve mütenebbih olun ki Allahü Teâlâ sizin günahlarınızı mağfiret ve tevbelerinizi kabul etmekle in'âm ve ihsân edicidir.]

Yani; gökler azamet-i İlâhiye'nin mehâbetinden ve kahr-ı İlâhî'nin havf ü haşyetinden üst cihetlerinden uzunluğuna yarılır ve bilûmum melekler gazab-ı İlâhî'den korkularından Rablarının nimetlerini saymakla nekâisten daima tenzih ve takdis ederler. Zira abdiçin vazife; *ubûdiyetin zilletini ve ülûhiyetin mertebe-i ulyâsını bilmek ve her nimetin mümkün olduğu kadar şükrünü edâ etmektir ki vazife-i ubûdiyetin* hukukunu yerine getirmiş olsun. Melekler Rab'larını senâ ile nekâisten tenzih ettikleri gibi yer yüzünde bulunan Allah'ın halis kullarına da istiğfâr ederler. Agâh olun ki Allahü Teâlâ istiğfâr edenleri mağfiret edici ve tevbe ile dergâh-ı ülûhiyete rücû edenlere merhamet buyurucudur. Yani günahının afvini istiyenleri mağfiret ettiği gibi lutf u ihsan olarak sevdiği

kullarını rahmet-i İlâhiyesinden hisseyâb eder ve rahmet-i İlâhiyesinden hissedâr olmadık hiç bir kimse yoktur. Çünkü; bu dünyada cümle zerrât-ı cihân rahmet-i rahîmden nasibedârdır. Şu kadar ki rahmetten hissedâr olmak herkesin istidadına göredir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile meleklerin istiğfarları; *şefaat ve hayır olan şeyleri ilhâm, ibadetin esbabını hazırlamak ve azablarının tehirine dua etmektir.* Kâfirlerin iman etmeleri ihtimaline binaen *azabın tehiriyle dua* manâsına istiğfar onlara da şamildir ve meleklerin istiğfarları kabul olunacağına işaret için Allahü Teâlâ'nın *gafûr* olduğu ve istiğfârla istediklerinden daha ziyade ihsan edici olduğuna işaret için *rahîm* olduğu beyan olunmuş meleklerin tenzih ve istiğfarları her zaman vaki olduğuna işaret için tesbih ve istiğfar *istimrara* delâlet eden *muzarî* sigasiyle varid olmuştur.

Günahları mağfiret ve kullarına ihsan etmek ancak Vâcip Teâlâ'dan olduğuna işaret için *hasır ve kasra* delâlet eden *zamir-i fasılla* varid olmuştur. *Tesbih; nekâisten tenzih olup tahmîd* ise *evsaf-ı lâyıkayla medh ü senâdan ibaret olduğu cihetle* tenzih mukaddem olduğuna işaret için tesbih hamdüzerine mukaddem olarak varid olmuştur. Çünkü; nekâisten münezzeh olmayan kemâlâtla muttasıf olamaz. Kezâlik insan da ahlâk-ı zemîmeden kurtulamayınca ahlâk-ı hamîdeyle muttasıf olamaz. Binaenaleyh; evvelâ ahlâk-ı zemîmeden teberrî etmeli ki ahlâk-ı hamîdeyle tehalluk ve tezeyyün etsin.

Âyet-i Celîle; meleklerin daima ehl-i imana istiğfar ettiklerine delâlet eder, onların istiğfarlarına mukabil müminler de namazlarında daima meleklere selâm hediye ederler. Çünkü; müminlerin tahiyyâtta (السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين) kelime-i tayyibelerinde melekler de dahildir. Zira; melekler de ibâd-ı salihîndendirler. Bazı rivayette *meleklerin istiğfarlarıyla* murad; *kullar için rızık istemektir.* Şu halde bu istiğfar mümine ve kâfire şamildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile mahlûkât; *iki nevidir: Birincisi; cismânîyât, ikincisi; ruhâniyâttır.* Cenab-ı Hak âlem-i cismânînin en büyüğü olan semâvâtta kudretinin tesi-

rini beyan ettiği gibi âlem-i ruhânînin a'zamı olan meleklerde dahi kudretinin tesirini beyanla bundan evvelki âyette beyan olunan *aliyy ve azîm* sıfatlarıyla muttasıf olduğunu isbat etmiştir ve takriri şöyledir : «Allahü Tealâ aliyy ve azîmdir. Zira; Allahü Tealâ'nın azameti karşısında gökler yarılır, melekler nekâisten tenzih ederler. Her kimse ki O'nun azameti karşısında gökler yarıla ve melekler nekâisten tenzih ede, o kimse aliyy ve azîmdir. O halde Allahü Tealâ da aliyy ve azîmdir.»

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın azamet ve mehâbetinden göklerin üst taraflarından yarılacakları ve meleklerin Rablarına tesbih ve tahmîd ve müminlere daima istiğfar ettikleri, kullarını mağfiret edici ve merhamet buyurucu ancak Allahü Tealâ olup Allah'ın gayrı bir mağfiret edici olmadığı bu âyetten müstefâd olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ semâvât ve arz kendinin mahlûku ve memlûkü olduğunu beyandan sonra zat-ı ülûhiyetinin gayrıyı dost ittihaz edenleri amellerine göre mücazât edeceğini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'ın gayrı bir takım hasis şeyleri dost ittihaz ederek onlara ibadet ettiler. Ya Ekrem-er Rusül! Sen onlara iltifat etme. Zira; Allahü Tealâ onların hallerini bilici ve amellerini hıfzedicidir. Binaenaleyh; onların cezasını Allahü Tealâ vericidir ve sen onlar üzerine vekil değilsin.] Çünkü; onların ahvalini gözetici, amelleri ve itikadları üzerine muhasebe edip amellerine göre cezalarını verici Allahü Tealâ olunca sen onların işlerine kefil değilsin. Şu halde onların fenâ fiillerinden müteessir ve mahzun olma. Zira; sen onlara kefil olmayınca onların fiilinden mes'ul değilsin ki müteessir olasın. Binaenaleyh; senin vazifen tebliğdir. Sen onlara tebliği ifâ edip hakka davet ettikten sonra kabul ve adem-i kabul onlara âid olup amellerini muhafaza Allahü Tealâ'ya âid olduğu cihetle senin için kederi mucib bir şey yoktur.

Bu âyette (الذين) lâfzı; Allah'ın gayrı putlara ibadet eden müşrikleri tahkîr içindir. Zira; Allahü Tealâ'nın yerlere ve göklere malik olduğu, ulüvvü şanı ve azamet-i kemâli beyan olunduktan sonra herkesin ibadetine lâyık olan Allahü Tealâ'nın gayrı bir takım âciz mahlûkları mabud ittihaz eden kimseler elbette tahkîre şayandırlar.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulünün onlar üzerine vekil olmadığını beyandan sonra Resulüllah'ın Kur'an vasıtasiyle onları inzâr edici olduğunu beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ قُرْاٰناً عَرَبِيّاً لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Senden evvel geçen enbiyaya vahyettiğimiz gibi sana lügat-ı Arab üzere Kur'an'ı vahyettik ki Ümmül Kurâ olan Mekke ve Mekke'nin etrafında olan ahaliyi yevm-i kıyametle inzar edesin. Zira; o yevm-i kıyamette aslâ şüphe yoktur.] .

Yani ey Habibim! Kâfirler üzerine senin vekil olmadığını vahyettiğimiz gibi Arabî lügat üzere Kur'an'ı sana vahyettik ki o Kur'an'ın inzara müteallik olan âyetleriyle Mekke ahalisini, Mekke'nin etrafında badiyelerde vesair köylerde, şehirlerde sakin olan ahaliyi dahi inzâr edesin, enbiyâ-yı sabıkanın ümmetlerini yevm-i kıyametin şiddetli azaplarıyla inzar ettikleri gibi sen de ümmetini yevm-i kıyametin dehşetiyle inzar edesin ki o yevm-i kıyamette aslâ şüphe yoktur.

Mekke'de cümle ehl-i imana kıble olan (Kâbe) ve Makam-ı İbrahim (A.S.) bulunduğu cihetle indallâh ta'zîm olunmaya şayân olduğuna işaret için ümmül kurâ denilmiştir. Bu âyette Resulüllah'ın ehl-i Mekke ve etrafını inzar edeceği beyan olunmasıyla Resulüllah'ın hasseten Mekke ve Mekke'nin müştemilâtından olan etrafına meb'ûs olması lâzımgelmez. Zira bir şeyi zikirle hüküm; o şeyin gayrıya şamil olmamasını icabetmez. Yani Mekke'ye ve

Mekke'nin etrafında bulunan ahaliye meb'us olduğunu beyan etmekten Mekke'nin gayrıya meb'us olmamasını beyan lâzım gelmez. Bu âyetle Mekke ve etrafına ba'solunduğu sabit olduğu gibi (وما ارسلناك الا كافة للناس) misilli diğer âyetler dahi bütün âleme meb'us olduğuna delâlet eder. Hatta başka âyet olmasa bile madem ki bu âyetle resul olduğu sabit olunca dâvasında dá sadık olduğu sabit olur. Şu halde bilcümle âleme meb'us olduğunu dâva ettiği tevatür sûretiyle bize naklolundu. Binaenaleyh; cümle âleme meb'-us olduğu bizce sabit olmuştur.

Ruhlar cesedlerle, ameller âmilleriyle, zâlimler mazlumlarıyla ve herkes birbiri ile cemolunacaklarına binaen yevm-i kıyamete yevm-i cemi' denmiştir. Kur'an'ın Arabî olmasını beyan; Kur'an'ı medhiçin olduğu bundan evvelki sûrede beyan olunmuştur. Kur'-an'ın Arabî olmasından kavm-i Arab'a mahsus olması lâzım gelmez. Zira; bir nebî hangi kavimden neş'et ederse o kavmin lisanı üzere kitap nazil olmak ve o lisan üzere şeriati tahkîm ve takviye etmek âdet-i İlâhiye cümlesindendir. Amma şeriatin esası tahkîm olunduktan sonra etraf-ı âleme neşr ü tamîmi kolaydır. Hususan Resulüllah'ın umûm nâsa meb'us olduğuna ve Kur'an'ın bilûmum milletler hakkında nazil olup ahkâmının yevm-i kıyamete kadar baki olacağına dair müteaddid âyetler vardır.

***

Vâcip Tealâ kıyametle inzarı Resulüne emrettikten sonra yevm-i kıyamette nâsın iki fırka olacağını beyan etmek üzere :

فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ۞

buyuruyor.

[Nasdan bazıları Cennet'te, bazıları Cehennem'dedir.]

Yani; halk muhasebe için arsa-i mahşere cemolarak herkesin hesapları görülüp amelleri icabı gidecekleri mahalleri teayyün ettikten sonra mahallerine sevk olunduklarında nâs iki fırka olur :

O iki fırkadan birisi Cennet'te diğeri Cehennem'dedir. Zira dünyada itikadın esası; *ikidir* ki onlar da *iman* ve *küfürdür*. Amel de *ikidir: B i r i s i ; amel-i salih, d i ğ e r i ; amel-i seyyi'dir.* Binaenaleyh; iman ve amel-i salih sahipleri makamları olan Cennet'te mesrur ve a'mâl-i kabîha sahipleri Cehennem' de muazzeb ve mahzun olurlar.

Arsa-i mahşere toplandıktan sonra cezalar teayyün edip ikiye ayrılacakları için bu âyetlerde beyan olunan tefrika ile bundan evvelki âyette beyan olunan icmâ beyninde münâfâat yoktur. Çünkü; icma mukaddem olup fırkalara ayrılmak muhasebe bittikten sonradır.

***

Vâcip Tealâ Allah'ın gayrıyı mabud ittihaz edenlerin amellerini hıfzedeceğini, Resulüllah'ın onlar üzerine vekil olmadığını, yevm-i kıyametle nası korkutacak ahkâmını vahyettiğini ve ba'del hesâp nâsın iki fırka olacağını beyandan sonra nasın bir fırka olmasına meşiyyet-i İlâhiye tealluk etmediğini beyan etmek üzere:

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ nasın bir olmasını murad etmiş olsaydı onları bir ümmet kılardı. Lâkin istediği kimseyi rahmetine idhal eder. Zalimler için dost ve yardımcı yoktur.]

Yani; ey Rasül-ü Zîşân! Sen nası imana icbâr edemezsin velâkin Allahü Tealâ dilemiş olsaydı cümlesini imana idhal etmekle ümmet-i vahîde kılardı. Zira; her şeye kaadir olduğu gibi bütün halkı imana idhale dahi kaadirdir. Lâkin dilediği kulunu din-i İslâm'a hidayetle in'âm ü ihsanla rahmetine garkeder, ahkâm-ı İlâhiyesi ve şeriat-i sübhaniyesi haricine çıkan zalimlerin şefaat edecek dostları olmadığı gibi azablarını def'edecek bir yardımcıları da yoktur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ'nın dilemiş olsa cümle nâsı imana idhale kaadir olmasından kâfirlerin mazur olmaları lâzım gelmez. Yani «Allahü Tealâ isteseydi biz de iman ederdik velâkin istemedi biz de iman etmedik. Şu halde bizde kusur yoktur» diyemezler. Zira; meşiyyet-i İlâhiye herkesin istidâd ve istihkâkına göre tealluk eder. Çünkü; abdin ef'âl-i ihtiyariyesinde Allah'ın iradesi ve dilemesi abdin irade ve dilemesine tabi olduğundan abdiçin ef'âl-i ihtiyariyeden olan imanı veya küfrü ihtiyarda mecburiyet yoktur. Herhangisini ihtiyar ederse Allahü Tealâ onu halkeder. Binaenaleyh; abdin iradesini sarfla kisbi meşiyyet-i İlâhiye'ye sebeptir, yoksa meşiyyet abdin kisbine sebep değildir. Çünkü azabı ve sevabı icap eden; abdin ef'âlidir. Şu halde iki fırka olup bir fırka olmamasını icabeden, fırkaların halleridir. Binaenaleyh; iki fırkaya iki mahal halkolunarak bir fırka kendi ihtiyarıyla Cennet'e diğeri de yine kendi ihtiyarıyla Cehennem'e gidecektir.

Bu âyet-i Celile; rahmet-i İlâhiye'ye dahil olanların dostları ve yardımcıları olduğu için dahil olduklarına delâlet eder. Zira; onlar iman edip Allah'a ibadet ettiklerinden Allahü Tealâ onların dostu ve yardımcılarıdır. Binaenaleyh; lutf u ihsanına garkeder. Amma zalimlerin azaba duçâr olmaları yalnız kendi su-u ihtiyarları sebebiyle olduğundan onlara dost ve yardımcı olmaz ve kabahatı olmayan kimselere de azap olmaz. Zira; günahsız kimseye azap zulümdür. Cenab-ı Hak ise zulümden münezzehtir. Ancak amelsiz kimseye sevap verilir. Zira; sevap; lutuftur. Vâcip Tealâ ise lutf u ihsân sahibidir.

Zalimlerin dostu olmadığının sebebi; zulümleri olduğuna âyette delâlet vardır. Çünkü dostları ve yardımcıları olmamak hükmünün, müştak olan (ظالمون) lâfzına ta'lîki; me'haz-ı iştikak olan *zulmün* sebep ve illet olmasını icabeder. Şu halde bunların dosttan ve yardımcıdan mahrum olmalarına sebep; onların zulümleridir.

Hulâsa; dilemiş olsa Cenab-ı Hakkın nâsı bir ümmet kılmaya kaadir olduğu, iradesini imana sarfeden kullarını rahmetine idhal ettiği ve zalimlerin zulümleri sebebiyle kendilerine nazil olan azabı

def'edecek dostları ve yardımcıları olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Teealâ zalimlerin velileri olmadığını beyandan sonra onların Allah'ın gayrı bir takım aciz mahlûkları velî ittihaz ettiklerini ve halbuki velî ittihazına müstehak ancak zat-ı ülûhiyeti olduğunu beyan etmek üzere :

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Belki o zalimler Allah'ın gayrı bir takım aciz mahlûkları dost ittihaz ettiler. Eğer onlar dost ararlarsa hakiki dost ancak Allahü Tealâ'dır. Zira; Allahü Tealâ vefat etmiş kimseleri diriltir ve her şey üzerine kaadirdir.]

Yani; zalimlerin şefeat edecek dostları ve azaplarını def'edecek yardımcıları olamaz. Zira onlar; Allah'ın gayrılarını dostlar ittihaz ve onların Allah'a şerik olduğunu itikat ettiler, Allahü Tealâ'ya şeriktir diyerek itikat ettikleri putları kendilerine şefaat edecek itikadında bulundular. Halbuki o putların onlara şefaate ve yardıma iktidarları yoktur. Eğer onlar hakîki bir dost ararlarsa o dost; ancak Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın gayrıyı dost ittihaz etmek küfrolduğu cihetle onlar için ayn-ı mazarrattır. Şu halde kulları için Allah'ın gayrıyı dost ittihaz etmek lâyık değildir, ancak dostluğa lâyık olan; Allah'tır. Zira; Allahü Tealâ ölüleri ihya eder ve her şeye kaadirdir. Çünkü; evvelen nasıl icada kadirse vefat ettikten sonra ihyâ etmeye dahi kaadirdir. Binaenaleyh; bir takım âcizleri veli ittihaz etmektense her şeyi icada, ölmüşleri ihyaya ve hal-i hayatta olanları öldürmeye kaadir olan Vacibül Vücudu dost ittihaz etmek vâcip olduğunu ednâ aklı olan kimsenin bilmesi lâzımdır. Şu halde Allah'ın gayrıyı dost ittihaz etmek; batıl ve eser-i hamakattır. Vâcip Tealâ zat-ı ülûhiyetinin gayrıya itimad etmek caiz olmadığına ve ancak itimada şayan zat-ı ülûhiyeti

olduğuna bu âyetle kullarını irşâd etmiş ve bu davayı emvâtı ihyâ-ya ve her şeye kaadir olduğunu beyanla ispat eylemiştir. Kıyas mantıkıyla takriri şöyledir : «Allahü Tealâ ancak velîdir. Zira; Al-lahü Tealâ ölüleri ihyaya kaadirdir. Her kimse ki ölüleri ihyaya kadir ola, nacak velîdir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ ancak velidir».

***

Vâcip Tealâ kâfirleri imana icbardan nehyettikten sonra mü-minleri husumetten menetmek üzere :

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ

buyuruyor.

[Bir şey ki o şeyde ihtilâf ettiniz. Onun hükmü Allah'a raci-dir.]

Yani; Allahü Tealâ velî ittihazına şayân olunca dünyanıza ve âhiretinize müteallik bir şeyin hükmünde ihtilâf ederseniz o şeyin hükmünü Allahü Tealâ'ya ve Allahü Tealâ'nın gönderdiği kitaba havale edin ve onun hükmünü Allah'ın kitabından arayın. Zira; Allah'dan başka umurunuzu tedbir ve ahvalinizde bihakkın tasar-ruf eder bir kimse yok ki o şeyin hükmünü ondan arayasınız. Çün-kü; Allahü Tealâ hakkı batıldan ve batılı hakdan tefrik eder, hak-ka sevap verir, batıl üzerine azap eder. Binaenaleyh hakla batıl beynini tefrik eder hüküm; Allah'a, Allah'ın kitabına ve gönderdiği resulün şeriatine tefvîz olunmuştur. Şu halde ihtilâf ettiğiniz şeyin hükmünü bunlardan başka şeyden aramak hata ve batıldır.

Yahut *manâ-yı âyet:* [Bir meselede ihtilâf ve münazaa eder-seniz muhakemenizi Allah'ın şeriatine havale ile Allah'ın hükmünü gayrın hükmü üzerine takdim ve tercih edin. Zira Allah'ın hük-mü; tam ve gayrın hükmü nâkıstır. Çünkü hikmete muvafık olan hüküm; ancak Allah'ın gönderdiği şeriatte olabilir, onun gayrı hü-kümler halelden halî olamaz] demektir.

Hulâsa; havadis-i âlemden ve ef'âl-i beşerden her şeyin hill ü hürmetinde, cevaz ve adem-i cevazında ihtilâf vaki olursa onun hall ü faslı ve nizaın kat'ı Allah'ın emrine ve şeriatine havale olu-

nup onunla hall ü fasletmek vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ihtilâf olunan mesailin hükmünü Allah'a havaleyle onun şeriatinden halletmek lâzım olduğunun hikmetini beyan etmek üzere :

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبّ۪ي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُۗ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Şu hükmeden Allahü Tealâ benim Rabbimdir. Ben ancak O'na tefviz-ı umûr ve her işimde ben ancak onun inâyetine rücû ederim.]

Yani, şu evsafını ve mülkünde müstakil olduğunu ve kulları arasında maslahata ve hikmete muvafık hükmettiğini işittiğiniz Allahü Tealâ beni enva-ı terbiyeyle terbiye eden Rabbimdir. Binaenaleyh; ben ona ibadet ve her işimi ona havale eder ve hükmüne razı olurum. Sizin de Rabbınızdır ki siz de ona ibadet edip işlerinizi O'na tefvîz etmeniz ve başkasından imdad aramamanız lâzımdır, her umurumda Rabbıma müracaat ederim ve onun inayetine sığınırım. Binaenaleyh; sizin adavetinizden endişe etmem. Zira; Rabbim umuruma vekildir, sizden intikamını alır. Şu halde siz de O'na tefvîz-ı umûr etmelisiniz ki intikamından kurtulasınız.

Hulâsa; kullar için ancak Allahü Tealâ'ya tefviz-i umûr ve her işinde Allah'a arz-ı ihtiyaç etmek, vazife-i ubûdiyetin erkânından olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ancak kendine tefviz-ı umûr etmek lâzım olduğunu beyandan sonra kendisinin cümlenin mercii olduğunun hikmetini beyan etmek üzere :

فَاطِرُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَمِنَ الْاَنْعَامِ اَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şu görülen cesâmet üzere gökleri ve küre-i arzı yaratmıştır, sizin için kendi cinsinizden zevceler ve hayvanât-ı sairenin de kendi cinslerinden zevcelerini halketti ki bu âlem-i mükevvenâtta sizi çoğaltır.]

Yani; Allahü Tealâ'ya tefviz-ı umur etmek lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ bu âlem-i ulvî olan gökleri, âlem-i süflî olan yerleri ve onların arasında hâdis olan bilcümle mevcudâtı yaratıcı ve âlem-i mükevvenâtta olan tabâyi-i heyûlâyı, hayvanât ve madenîyâtın sûretlerini tasvir edici ve herbirini maslahat ve hikmete muvafık olarak halkedicidir, cümle-i tedbirâtından olarak sizin için kendi cinsinizden arzunuza muvafık ve ünsiyetinize yarayışlı zevceler halk etti ve onlardan istediğiniz veçhile intifâı size helâl kıldı, menfeatlerini size tahsis etti ki âhar tarafından taarruz vuku bulmasın ve cemi hukuk ve hususâtını size tevdî etti ki gayrın müdahaleye hakkı olmasın ve hayvanât-ı sairenin de kendi cinslerinden zevceler halketti. Sizi ve hayvanâtı erkekli, dişili halketmekle yer yüzünde nesilleriniz sebebiyle çoğalttı ve dişilerin rahimleri vasıtasiyle nesiller vakt-ı merhununa kadar âlemde bâkî kalır. Şu halde kullara lâzım olan esbaba tevessül edip hüsn-ü tedbiri yaptıktan sonra Allah'a tefviz-ı umûr etmek ehem ve elzemdir. Çünkü; abid esbabına teşebbüs ettikten sonra halkedecek Allahü Tealâ olduğu gibi dergâhına arz-ı ihtiyaç edenlerin ihtiyaçlarını da def'e kaadirdir. Binaenaleyh; abdiçin hüsn-ü tedbirle beraber Allah'a itimad-ı tâmla itimad etmek vâciptir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile (يذرؤكم) zeri'dendir. *Z e r i ' ; döşemek ve çoğaltmak* manâsınadır. Çoğalmanın esbabı; zevç ve zevcenin bulunmasiyle olacağına binaen evvelâ Vâcip Tealâ sebep olan zevçle zevceyi halkettiğini ve saniyen çoğalt-

tığını beyan etmiştir. (فيه) *şu tedbir sayesinde* demektir. Çünkü Beyzâvî'nin beyanı veçhile nâsı ve hayvanâtı zevcelerle halk ve ikisini bir araya getirerek nesil meydana gelmesine âlet etmek; zürriyetin çoğalmasına menbadır.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın yeri ve gökleri halkettiği gibi insan ve hayvanat-ı sâire için zevceler halkettiği ve o tedbir sayesinde zürriyetlerini çoğalttığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ zatına itimad lâzım olduğunu beyandan sonra kendine benzer hiç bir şey olmadığını beyan etmek üzere :

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Allah'ın misli hiç bir şey olmadı. O Allahü Tealâ ki kullarının sözlerini işitici ve işlediklerini görücüdür.]

Yani; Allahü Tealâ'nın zatına benzer hiç bir şey olmadığı gibi sıfatına münasip dahi bir şey yoktur. Halbuki Allahü Tealâ işitilmek şanından olan her şeyi işitir ve görülmek şanından olan her şeyi görür.

Fahri Râzi'nin ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyet; mübalağa suretiyle aynı kelime-i tevhittir. Çünkü; Allah'ın mislinin misli olmayınca kendinin misli olmıyacağı evleviyetle sabit olur. Zira; müşebbehünbih müşebbehten kavî olduğu cihetle o müşebbehünbihe teşbih olunan müşebbeh ondan zayıf olur. Şu halde zayıf olan müşebbehin misli olmayınca ondan daha kavî ve âlâ olanın misli olmıyacağı bizzarure lâzım gelir. Binaenaleyh; zatında ve sıfatında nazîri ve mesîli olmayan zatın vahid-i hakîki olduğu sabit olur ki tevhid'in manâsı da budur.

Vâcip Tealâ'nın ecsâmdan bir cisim olmadığı ve eczâdan mürekkeb bir mekânda ve bir cihette bulunmadığı bu âyetle sabittir. Çünkü; cisim olsa sair ecsâma benzer. Kezalik eczadan mürekkep olsa sair mürekkebâta benzer, bir mekânda mütemekkin ise sair

mütemekkin olanlara benzer. Halbuki âyet hiç bir şeyin kendine mümasil olmadığını beyan etmiştir. Zira âyet; mümâsilini bilküliye nefyetmiştir. Mümasil nefyolununca cisim olması vesair avarız-ı ecsâmdan bulunması ve emmâre-i hudus olan şeylerin cümlesi nefyolunmuştur. Zatında mümaselet nefyolununca sıfatlarının nefyolunması hatıra gelmesin için sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf olduğunu beyan zımnında *semi'* ve *basar* sıfatlarıyla muttasıf olduğunu beyan buyurmuştur. Bu âyette şey lâfzı *nefiy akabinde olduğu için istiğrâk* manâsını ifade eder. Yani «araz ve cevherden ve bilûmum mevcudâttan hiç bir şey Vâcip Tealâ'ya mesîl değildir» demek olur.

Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Vechen minelvücûh zatında ve sıfâtında Allah'a mumasil hiç bir mevcut yok] demektir. Çünkü mümkinattan her ne tasavvur olunsa elbette bir hadle mahdûd ve bir keyfiyetle mükeyyef ve hâdis olmak zarurîdir. Vâcip Tealâ ise bunların cümlesinden münezzehtir. Gerçi ilim, irade, kudret gibi sıfâtullahın bazıları kullarında da vardır lâkin Allah'ın sıfatları kulların sıfatları gibi değildir, zira Allah'ın sıfatları kadîm, kulların sıfatları hâdistir, Allah'ın sıfatları kâmil, kulların sıfatları nâkıstır. Binaenaleyh; zatında ve sıfâtında Allah'a benzer hiç bir şey yoktur.

Bu âyet; *iki hükmü camîdir: Birincisi; Allah'a benzer hiç bir şey bulunmaması, İkincisi; Allahü Tealâ'nın semî' ve basar gibi sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf olmasıdır.*

***

Vâcip Tealâ kullarına tevekkül-ü tâmla tevekkül lâzım olduğunun bazı delilini beyandan sonra delil-i âharı beyan etmek üzere:

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Semâvât ve arzın anahtarları Allah'ındır ve Allah'a mahsus-

tur. Dilediği kuluna rızkı bol, dilediğine dar verir. Zira; o Allahü Tealâ herkesin istihkakını ve her şeyi bilicidir.]

Yani; yeri ve gökleri Allahü Tealâ halkedince yerin, göklerin, hazinelerinin ve rızık kapılarının anahtarları Allah'a mahsustur. Zira; Allah'tan başka hiç bir kimse ve esbab-ı âdiyeden hiç bir sebep göklerde ve yerde tesire ve tasarrufa kaadir değildir. Binaenaleyh; rızkın esbâbından olan yağmuru semadan yağdıran ve aynı rızık olan dâneleri yerden bitiren ancak Allahü Tealâ olduğundan istediği kulunun rızkını bol ve istediği kulunun dar verir. Zira; Vâcip Tealâ herkesin haline muvafık olanı ve her şeyi bilir, maslahata muvafık olan şeyi halkeder. Şu halde rızık hususunda herkesin nail olduğu miktar onun hakkında hayır olandır, bu da binlerce kimsede görülmektedir. Zira; aynı sa'y ve aynı esbaba tevessül eden iki kimseden birinin say'inin semeresi çok, diğerinin nisbet kabul etmez derecede az olur. Binaenaleyh; abdiçin esbaba teşebbüs ederek sa'yetmek lâzımdır. Amma müsebbibin sebebe muvafık olup olmaması Allah'ın takdirine muhavveldir. Dilerse müsebbibi halkeder, isterse halketmez, istediğine çok, diğerine az verir. Çünkü; hazine onundur. İstediği veçhile tasarruf eder hiç kimsenin karışmaya salâhiyeti yoktur. Binaenaleyh; itiraz da caiz olamaz. Zira; mülkün sahibine niçin böyle yaptın denilemez. *M e k â l î d ;* esas itibariyle *anahtar* manâsına ise de bu âyette hazine manâsına da olabilir. Ebussuud Efendi'nin ve Kazî'nin beyanları veçhile *manâ-yı âyet :* [Semâvât ve arzın hazineleri Allahü Tealâ'ya mahsustur. Binaenaleyh; cümlesinde tasarrufât Allah'a aittir. Şu halde hazinesinden dilediğine çok, dilediğine az verir. Zira; her şeyi ve hazinesinden verilmesi münasip olanı bilir.] demektir. Şu manâda mübaleğa vardır. Çünkü; *M e k â l î d ; anahtar* manâsına iken *hazine* manâsında isti'mâli hazinenin hıfzı ve sarfı Vâcip Tealâ'ya mahsus olduğuna açıktan delâlet eder. Zira; mahfuz olan bir şeyin anahtarı kimde ise hıfzı ona ait olduğu gibi sarfiyatı da ona ait olur. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ indinde mahfuz olan hazinelerinde istediği gibi tasarruf eder.

Bu âyetle bundan evvelki âyet; dost ittihazına şayân ancak Allahü Tealâ olup Allah'ın gayrı dost ittihazına şayân bir kimsenin bulunmadığına delildir ve mantıkça kıyasın takriri şöyledir :

«Allahü Tealâ dost ittihaz olunmaya elyaktır. Zira; Allahü Tealâ yeri ve gökleri hâlık olup kendine benzer hiç bir şey yoktur, vahid-i hakikidir, yerin ve göklerin hazinelerinin anahtarları ona mahsustur. Her kimse ki semâvât ve arzın halıkı ola, kendine benzer bir şey bulunmıya, semâvât ve arzın miftahı ona mahsus ola, o kimse dost ittihaz olunmaya şayandır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ dost ittihaz olunmaya ve herkesin itimadına şayandır».

Hulâsa; semâvât ve arzın miftâhı Allah'a mahsus olduğu, istediği kuluna rızkı bol, istediğine az verdiği ve her şeyi bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ gerek Resulüllah'a ve gerek enbiya-yı saireye vahyettiğini sûrenin bidayesinde icmalen beyan ve onun delillerini tafsil ettikten sonra o icmali tafsil etmek üzere :

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ
وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Allahü Tealâ Hz. Nuh'a vasiyet ettiği şeyi dinden olarak size de meşru kıldı ve şol şey ki ey Habibim! Biz Azîmüşşân o şeyi sana vahyettik. İşte o şeyi, İbrahim, Musa ve Îsâ (A.S.) a bizim vasiyyet ettiğimiz şeyi dahi size meşru kıldık. O vahiy ve vasiyyet ettiğimiz şey; dini ikame edip ahkâmını halelden vikaaye etmek ve dinde teferruk etmemektir.]

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet : *Beş hükmü camîdir :* *B i r i n c i s i ;* *Hz. Nuh'a vasiyyet ettiği ahkâm-ı diniyyeyi Ümmet-i Muhammed'e dahi meşru kılmasıdır.* (لَكُم) deki hitâb; *ümmet-i Muhammed'edir.* Yani «Ey Ümmet-i Muhammed! Dinden olarak Nuh (A.S.) a vasiyyet ettiği ahkâmı Allahü Tealâ size de meşru kıldı» demektir. *İ k i n c i s i ; Resulüllah'a vahyolunan ahkâmın dahi meşru olmasıdır.* Yani «Bi-

zim sana vahyettiğimiz ahkâmı da ey Nebiyyi Muhterem! Sana ve senin ümmetine meşru kıldık» demektir. *Ü ç ü n c ü s ü ; Ülül'-azim Peygamberân-ı ziyşândan Hz. İbrahim, Musa ve İsa'ya vasiyyet olunan ahkâmın dahi ümmet-i Muhammed'e meşru olmasıdır.* Yani «Biz İbrahim, Musa ve İsa (A.S.) a vasiyyet ettiğimiz ahkâmı size dahi vasiyyet ettik ve meşru kıldık» demektir. *D ö r d ü n - c ü s ü ; Enbiyaya vasiyyet olunan ahkâmdan birisi dinin hukukunu ifa ile ikaame edip ahkâmını yerine getirmektir.* Yani *enbiyaya vasiyyet ettiğimiz şey; dini ikaame ve ahkâmını halelden ve tağyirden vikaaye etmektir. B e ş i n c i s i ; O vasiyyet olunan meselelerden birisi de dinde ihtilâf edip fırkalara ayrılmamaktır* ki esasında ittifak üzere bulunmaktır.

Enbiyâ-yı izâma vasiyyet olunup Ümmet-i Muhammed'e de meşru kılınan; usul-ü itikad, dinin ahkâmına riayet ve din hususunda ihtilâf etmemektir, bu mesâilde cümle enbiyânın şeriatları müsavi ve müttefiktir ve bu esasta hiç bir şeriat diğerine muhalif değildir.

Bu âyette zikrolunan enbiyâ-yı izâm hazarâtı büyük şeriat sahibi ve ülül'azim Peygamberân-ı ziyşân hazarâtından olup milletlerin ekserisi bunların nübüvvet ve şeriatlerini teslim ettikleri için bu beş zatın isimleri zikrolunmuştur, yoksa bunların şeriatleri böyledir de ismi zikrolunmayanların şeriatleri böyle değildir manâsına değildir. Çünkü usul-ü itikadda, bu âyette beyan olunan dini ikame etmekte ve ihtilâf etmemekte cümlesi müsavîdir ki imanda, mekârim-i ahlâkta, rezâil-i ahvalden ihtirâzda, helâlı helâl, haramı haram tanımakta müttefiklerdir. Amma füru-u â'mâlde zamana ve mizaca göre ihtilâf eden mesâilde şeriatler ayrıdır. Ancak bir dini kabul eden efrâd o dini ikaameye sa'yetmek ve dinde ihtilâf edip dağılmıyarak toplu bulunmak, yekdiğerini kardeş tanıyarak ülfet ve ünsiyet etmek ve cemiyete halel getirmemek her dinde ehem ve elzem olan mesailden olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; halkın bir noktada içtimâ edip kuvvet ve şevketleri dinle hasıl olduğundan dinde ihtilâftan bütün milletler nehyolunmuşlardır. Zira usul-ü itikadda tefrika; milletin tefrikasını, milletin tefrikası ise kuvvetin za'fa tebeddülünü îcabettiğinden usul-ü dinde tefrika, cemaatin izmihlâlini mucip olur. Binaenaleyh; cümle enbiyâ usul-ü dinde icti-

mâ edip halkı da ictimâa davet ve tefrikadan nehyile emrolunmuşlardır.

Bu âyette *v a s i y y e t ; emir* manâsını mutazammındır. Zira; bir şeyle Vâcip Tealâ'nın tavsiyesi o şeyle emirdir, dini ikaame, o dinde tefrikadan nehyin şanına itina ve ehemmiyetine işaret için emir bedelinde tavsiye varid olmuştur. Çünkü; vasiyyet olunan şeyin daima ehemmiyetli olması âdettir. Şu halde vasiyyet; emirden daha kuvvetlidir.

Ekser helâl ve harama müteallik olan ahkâmın ve iki kardeşin birbirini almasının hurmeti ibtidâen Nuh (A.S.) a vahyolunduğundan Nuh (A.S.) a tavsiye olunan ahkâmın meşru kılındığını beyan bu âyette takdim olunmuştur.

Resulüllah'ın risaletini inkâr eden kâfirlere Resul olduğunu beyan vahiy lâfzında daha ziyade olup vahyile hitabın tesiri ziyade olduğu cihetle Resulüllah'a gelen ahkâmdan vasiyyetle tabir olunmayıp vahyile tabir olunmuş ve Resulüllah'a vahyolunan ahkâmın şanına işaret için (اوحينا) *azamete* delâlet eden *mütekellim-i nunî* ile varid olmuştur.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile *d i n i i k a m e* yle murad; *dinin erkânında adalet ve batıl olan şeylerin dühulünden dini muhafaza etmek ve dinin ahkâmını tatilden vikayeyle vezaifini edâya devam ve kemâl-i ciddiyyetle hukukunu ifaya müsareat etmektir.*

***

Vâcip Tealâ meşâhir-i enbiyaya vasiyyet ettiği ahkâm-ı esasiyeyi Ümmet-i Muhammed'e de meşru kıldığını beyandan sonra Resulüllah'ın bu ahkâma davetine müşriklerin icabet etmediklerinin sebebini beyan etmek üzere :

كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Ey Rasul-ü Ekrem! Senin davet ettiğin tevhide icabet etmek

müşriklerin üzerine pek ağır oldu. Halbuki Allahü Tealâ dilediği kimseyi kendine ihtiyar eder ve kendine arz-ı ihtiyaç ederek ibadetle rücû eden kimseyi hidayette kılar ve tarik-ı tevhide isâl eder.]

Yani; ey Habibim! Müşrikler kendilerinin servet ü sâmanlarına, etbâ ve a'vânlarına mağrur olarak kendilerini büyük gördükleri halde ülfet ettikleri şirkin gayrı olan tevhide onları senin davetin onlar üzerlerine gayet ağır ve güç oldu ve tevhidi kabulü kendilerine âr ve ayıp addettiler. Çünkü nübüvvetle şeref ve haysiyetin cümlesini haseb ve neseb ve zenginlikte olur zannettiler. Halbuki bu zanları batıldır. Zira; Allahü Tealâ dilediği kulunu nübüvvetle ihtiyar eder ve kullarını irşâd için istediği kimseyi resul gönderir, umûru hususunda Rabbısına ilticâ ve dergâhına müracaât eden kullarını hayrata ve seâdete muvaffak kılmakla hidayete isâl, doğru yola sevk ve kendine rücû eden kullarına lutf u inayetiyle imdâd eder.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile insanlara âdetlerinin hilâfını teklif etmenin o insanlara ağır gelmesi cibillî olup âdetini terkle hilâf-ı âdeti ihtiyar etmek her zaman müşküldür. Binaenaleyh; kâfirler şirkin hilâfı olan tevhidle teklif olununca gayet istiğrâb ettiler ve dediler ki «Bir çok mabudları terkedip de yalnız bir mabuda rabt-ı kalbetmek ne acîb şeydir ve böyle garîb bir şeyle teklif olur mu, bu teklifi biz nasıl kabul ederiz?». İşte müşrikler böyle demekle Resulüllah'ın davetine icabetten istinkâf ettiler.

Bu âyette *üç fıkra* vardır: *B i r i n c i s i ; Resulüllah'ın tevhide daveti onlar üzerine ağır olmasıdır. İ k i n c i s i ; dilediği kimseyi Allahü Tealâ'nın nübüvvetle ihtiyar etmesidir. Ü ç ü n c ü s ü ; Allahü Tealâ'ya ibadet ve tevbeyle rücû eden kulunu hidayette kılmasıdır.* Birinci fıkrada Resulüllah'ın davetini ağır görmelerini ikinci fıkra ile reddetmiştir ki «Allahü Tealâ istediği kulunu ihtiyar eder, sizin ona itiraza hakkınız yok» demektir. Üçüncü fıkrada şirki terkle dergâh-ı ülûhiyete rücû ederlerse kabul olunacağını beyanla kâfirleri davete icâbete terğib etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ tefrikadan ba'dennehiy ehl-i kitabın tefrikaları, tefrikanın fenalığına ilim geldikten sonra vaki olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ
رَبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ

buyuruyor.

[Ümmetler ihtilâf etmediler, illâ iftirakın fenalığına kendilerine ilim geldikten sonra sahibi şeriate adavetlerinden naşi ve dünya riyasetini taleb için ihtilâf ettiler. Eğer onların vakt-i muayyenine kadar helâk olmıyacaklarına dair kaza-yı İlâhî sebketmemiş olsaydı derhal onların helâklerine hükmolunurdu lâkin onlardan intikam almanın tehirine dair kelime-i İlâhiye sebkettiğinden helâkleri ecel-i muayyenine kadar tehir olunmuştur.]

Yani; dinlerin küllîsi esas itibariyle tevhid'te birleşip enbiyâ-yı izâm hazerâtı tevhit'te ittifak ederek edyânın yekdiğerine karşı ihtilâfları mesail-i fer'iyede olduğu sabit olduktan sonra helâk olan milletlerin ihtilâfları vaki olmadı, ancak hakikat neden ibaret olduğuna ilim geldikten sonra hasedlerinden, mansıb-ı dünyaya rağbetlerinden ve birbirlerine zulm ü adavetlerinden naşî ihtilâf ettiler. Yoksa bilmediklerinden ihtilâf etmediler, belki ihtilâfın dalâlet olduğunu bildiler. Zira; Resuller geldi hakikati onlara bildirdi ve kendinden sonra gelecek resulü de haber verdi, ancak evvel gelen nebînin ümmeti sonra gelen nebîye iman etmemek suretiyle tefrikalar hasıl oldu. İman etmiyenler ekseriyetle helâk oldular. İşte bu cümleden olmak üzere Hz. Musa ve İsa (A.S.) ümmetlerine âhır zaman nebîsinin geleceğini haber verdiler, evsafını, beldesini ve ismini bildirdiler. Vaktaki âhir zaman nebîsi haber verdikleri veçhüzere ufk-u nübüvvetten tulû' edince hasedleri galeyana gelip, kendi riyasetlerini muhafaza için inkâra kalkıştılar. Binaenaleyh; hakkaa nebî olduğunu bilerek inkâr ettiklerinden büyük ihtilâflar zuhur etti. Eğer riyasetlerini fedâ ederek insaf etselerdi iman ederler ihtilâf da olmazdı velâkin dünyayı fedâ edemediler.

Binaenaleyh; din hususunda haksızlığı irtikabedenlerin helâklerinin vakt-i muayyene tehirine dair Rabbın Tealâ tarafından kelime-i İlâhiye sebketmemiş olsaydı ihtilâfın vukuu zamanında derhal helâkleriyle hükmolunur ve onlar da helâk olurlardı.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *ihtilâf edenler* le murad; *Yehûd ve Nasârâ'dır.* Zira; nebîlerinin ve kitaplarının beyaniyle Resulüllah'ın hakkaa nebî olduğunu bildikten sonra ihtilâf eden onlardır, irtikabettikleri cinayetin helâklerini mucib olduğuna âyette delâlet vardır. Çünkü; «helâklerinin teehhuruna hükm-ü İlâhî olmasa derhal helâk olunurlardı» demek «Cinayetleri helâklerini mucib» demektir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu âyette *ecel-i müsemmâ* ile murad; *yevm-i kıyamettir.* Yani «bu cinayetin azabı yevm-i kıyamete tehir olunacağına dair kelime-i İlâhiye sebketti» demektir. Yahut *ecel-i müsemmâ* ile murad; *her ümmetin dünyada helâk olacaklarına dair tayin olunan zamandır ki* «o zaman takdim veya tehir kabul etmez» demektir.

Hulâsa; tefrika edenlerin tefrikaları an cehlin olmayıp, hak neden ibaret olduğuna dair kendilerine ilim geldikten sonra fırka fırka oldukları ve fırka olmalarının sebebi; hasedleri ve dünyayı fedâ edemeyip riyasetlerini muhafaza kaygısı olduğu ve bunların cinayetleri helâklerini mucib olup helâklerinin teehhuruna ise hükm-ü İlâhî tealluk ettiği ve eğer hükm-ü İlâhî tealluk etmese derhal helâk olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Resulünün tevhide daveti müşriklere ağır olduğunu ve nübüvvete dilediği kulunu ihtiyar ettiğini, ehl-i kitabın an cehlin değil bilerek ihtilâf ettiklerini beyandan sonra ehl-i kitabın kendi kitapları hakkında dahi şek içinde bulunduklarını beyan etmek üzere :

وَاِنَّ الَّذ۪ينَ اُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَف۪ي شَكٍّ مِنْهُ مُر۪يبٍ ﴿١٤﴾ فَلِذٰلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki nebîlerinden sonra kendilerine Tevrat ve İncil mevrus oldu. Onlar muhakkak kendi kitaplarında şek içinde bulunuyorlar ki o şek onlara şüphe verip ızdırap üzeredirler. Onlar kitaplarında şek üzere olup enbiyâ-yı izâm tevhidde ittifak ettikleri için sen onları tevhide davet et ve emrolunduğun veçhüzere davette istikamet ile ve onların arzularına ittibâ etme.]

Yani; şol kimseler ihtilâf ederler ki onların ecdadına nazil olan kitaplar babalarının ve dedelerinin inkirâzından sonra kendilerine irs tariki ile intikâl etti. Onlar kendi kitaplarından şüphe ve endişe içindedirler ve o endişeleri ızdırap vericidir. Çünkü; şekketmeseler Resulüllah'ı ve Kur'an'ı inkâr etmezlerdi. Zira; kendi kitaplarında bunların hak olduğu tasdik olunmuştu. Şu halde kitaplarına îmanları olsa Kur'an'a ve ahir zaman nebîsine îman ederlerdi. Binaenaleyh; Kur'an'a îman etmemeleri kitaplarına imanları olmadığına delâlet eder. Zira edyândan bir dine, enbiyadan bir nebîye, kütüb-ü İlâhî'den bir kitaba iman; cümlesine iman etmeyi icabeder. Çünkü bunlardan her biri yekdiğerini tasdik ettiğinden Resullerin ve kitapların cümlesine iman etmek; her dinin akaaid-i asliyesindendir. Şu halde edyân-ı saire ashabından birisi din-i İslâm'ı tasdik etmezse kendi dini nazarında dahi mümin olamaz. Çünkü edyândan birini inkâr; kendi dininin kabulü ve itikadı zarurî olan ahkâmından birini inkâr etmiş olur. Halbuki kendi dininin hükmü cemi enbiyaya ve edyana iman etmek olduğundan edyândan birisini inkâr küfrünü icabeder. Kâfirlerin ihtilâfları dalâlet olunca ya Ekrem-er Rusül! Sen onları tevhid'e, enbiyaya vasiyyet olunan ahkâma, ikaame-i dine davet ve emrolunduğun veçhüzere istikamet ve adalet et, ashab-ı dalâletin arzularına ittiba etme. Zira; onlar cehalât derelerinde hayran, evhâm ü hayâlât arkasında mütereddid ve şek içinde olduklarından ittibâya şayân değillerdir.

Taberî ve Hâzin'in beyanları veçhile istikametle emir; istikamete devama emirdir. Zira; Resulüllah her halinde istikamet üzere bulunup istikametten ayrılmadığı cihetle istikametle emri devamla emir manâsına hamletmek zaruridir. Çünkü; istikameti manâ-yı hakikisine hamletmek hasılı tahsildir.

Bu âyette *davet* le murad; *dinin ahkâmını edaya ve muktezâsiyle amele sa'yetmeye davettir.* Binaenaleyh; din-i İslâm'ı kabul eden her mümin bu davete icabet etmiş olduğundan icabetin muktezâsı bid'atleri kaldırmak, sünnetle amel etmek, nefsin hilâf-ı şeriat arzusunu terk eylemek ve muktedir olduğu kadar gayrıları irşâd etmektir.

Bu âyeti celile; *dört hükmü camîdir : Birincisi ; ehli kitabın kitapları Kur'an'a iman etmelerini emrettiği halde Kur'an'a iman etmedikleri cihetle kendi kitaplarının ahkâmında dahi şekkiçinde bulunmalarıdır. İkincisi ; Rasulüllah'ın ümmetini hakka davetle memur olmasıdır. Üçüncüsü ; emrolunduğu veçh üzere istikamete devamla memur olmasıdır. Dördüncüsü ; kâfirlerin arzularına ittibâdan nehyolunmasıdır.* Zira; ukûl-ü zaîfe erbâbının hevâlarına ittibâ etmek caiz olamaz. Çünkü onlar daima hevay-ı şeytâniyelerinin meramını tervice uğraştıklarından onların arzularına ittibaın akibeti felâkettir. Âyette Resulüllah'a emir, ümmetine emri müstelzim olduğundan her müminin muktedir olduğu kadar ebna-yı cinsini hakka davetle irşâd etmek ve her umurunda istikamete çalışmak ve kötülerin arzularına ittibâ etmemek vazife-i diniyyesidir.

***

Vâcip Tealâ Resulüne istikametle emir ve kâfirlerin arzularına ittibâdan nehyettikten sonra kâfirlere karşı söylemiş olduğu sözlerini beyan etmek üzere :

وَقُلْ اٰمَنْتُ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍۚ وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۜ لَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۜ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَاۚ وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُۜ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlere «Ben Allah'ın inzâl ettiği kitaplara iman ettim ve sizin beyninizde adalet etmekle emrolundum. Zira; Allahü Tealâ bizim ve sizin Rabbımızdır, bizim amelimizin cezası bize, sizin amelinizin cezası size aittir, bizimle sizin beyninizde delil ikamesine hacet kalmadı. Çünkü; hakla batıl birbirinden ayrıldı. Allahü Tealâ yevm-i kıyamette beynimizi cem'eder. Zira; herkesin varacağı ancak onun huzuru manevîsidir» demekle onlara hakikati beyan et.]

Yani; ey Rasul-ü Ekrem! Sana ve Kur'an'a imandan i'râz eden kimselere hitaben sen de ki «Ben Allah'ın inzâl ettiği kitapların cümlesine iman ettim. Zira; taraf-ı İlâhî'den gelen kitapların cümlesi hak olduğundan hepsine iman vâciptir. Binaenaleyh; bazısına iman etmek ve bazısına etmemekle beyinlerini ayırmak caiz değildir. Hatta içinden bir tanesine iman etmemek küfürdür. O halde siz Kur'an'a iman etmemekle küfrü irtikab ediyorsunuz, ben vahy-i İlâhî üzere her halinizde ve işinizde adalet etmekle emrolundum. Binaenaleyh; cümle hukukunuzda ve muhakemenizde adâletle hükme memurum. Hatta feraiz-i İlâhiyeyi size beyanda ziyade ve noksandan sakınmakla aynı hak ve adaleti beyan ederim, sizin zenginlerinizle fakirleriniz ve hatırlılarla hatırsızlarınızın arasında hukuk cihetinden hiç fark olmıyacaktır. Zira; hukukta ve muhakemede cümlenizi bir tutmaya memurum ve ahkâmda bizimle sizin farkımız olmıyacaktır. Çünkü; Allahü Tealâ bizim ve sizin Rabbimiz olduğundan hukuk noktasında ve umur-u muhakemede bâb-ı İlâhîde cümle kullar müsavidir, beyinlerinde aslâ fark yoktur. Ancak kullar beyninde fark; iman ve itaat edip etmemektedir. Bab-ı İlâhî'de iman edenler makbul, etmiyenler merduddur. Binaenaleyh; bizim imanımız ve amelimiz var cezası bize aittir, sizin imanınız ve amelinizin olmamasının cezası da size aittir ve batıl amellerinizin azabı size mahsustur. Çünkü; her kul kendi kazancı ile mücâzaat olunacağından iyi ve kötü ameli kendine aittir. Şu ahval böylece beyan olunup her şey açıklıkla anlaşılınca sizinle bizim beynimizde başka delil getirmeye hacet kalmadı. Zira; hakla batıl meydana çıktığından söz ile muaraza ve mübâhaseye ihtiyaç yoktur. Bundan sonra mücadele kılıçladır. Ya İslâm veyahut kılıçtır, başka çare yoktur.

Çünkü; siz söz dinlemiyorsunuz. Allahü Teâlâ âhirette beynimizi cem'eder, haklı, haksız orada bilinir ve cümlenin mercii ancak onun huzur-u manevîsidir, başka mercî yoktur».

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette hakkı tahkik ve usul-ü itikatta kitapların ittifakını ve ehl-i kitabın kitaplarına imanını beyanla kalplerini te'lif ve onlara; kitaplarına iman ettiğimiz halde onların bizim kitabımıza iman etmediklerini beyanla tariz ve ehl-i tâatı taata tergib ve ehl-i ma'siyeti ma'siyetten tenfîr vardır.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile bu âyette (لا حجة بيننا) cümlesiyle bütün bütün kâfirlerle mütareke olunduğuna delâlet yoktur. Yalnız sözle mübahaseden mütareke muraddır. Çünkü «hak tezahür ettiği cihetle sözle delil irâdına hacet yok» demektir. Binaenaleyh; muharebe ve kılıçla mücadeleyi terke delâlet etmediği cihetle kıtâl âyetiyle bu âyet arasında münafaat yoktur. Zira bu âyetle murad; *huccet-i kavliye yok* demektir. Amma kıtâl âyetiyle huccet-i fiiliyye var demektir. Çünkü; Hüccet-i kavliyeyi nefyetmekten huccet-i fiiliyeyi nefyetmek lâzım gelmez. Ancak huccet-i kavliyeye tekrar ihtiyaç görülürse tekrar ibrazında bir men' de yoktur. Şu halde bu âyetin hükmü bakî olup kıtâl âyetiyle mensuh değildir. Şu kadar ki bu âyetten maksat; müddet-i muvakkatte de mütareke olup herkes kendi mühimmâtiyle meşgul olsun icabederse kılıçla icabına bakılır» demektir.

***

Vâcip Tealâ hakikat tezahür ettiğinden şimdilik Resulü tarafından kâfirlere huccet-i kavliye ibrazına hacet olmadığını beyandan sonra din-i İlâhîye itiraz edenlerin ahvalini beyan etmek üzere:

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki halk din-i İlâhîye icabet ettikten sonra Al-

lah'ın dininde muhasama ve mücadele ederler. Onların huccetleri Rabları indinde batıldır, ancak onlar üzerine gazab-ı İlâhî olduğu gibi onlar için şiddetli azap dahi vardır.]

Yani; şol kimseler ki din-i İlâhîye itiraz ve aleyhinde delâil ibraziyle muhasama ederler ve adavetlerini izhâr etmekten çekinmezler, bu itirazları din-i İlâhî'ye nâs tarafından rağbet gösterilip icabet olunduktan sonra vaki olur ki pişmiş aşa soğuk su katmak kabilinden dine dahil olanların fikirlerini döndürmek isterler. İşte bu gibi mücadele edenlerin huccetleri Rabları indinde batıldır. Binaenaleyh; onların huccetleri daima zevale maruzdur. Çünkü; hakka karşı batıl her zaman mütezelzildir ve hükmü yoktur. Gerçi batıl iptidasında ziya verir ve parlar gibi görünürse de ziyası devam etmez hemen söner. Onların bu batıl mücadelelerine mukabil onlar üzerine Allah'ın gazabı vardır. Zira; onlar için şiddetli azap hazırlanmıştır. Çünkü ceza; cinayete göredir. Bunların cinayetleri olan din-i İlâhîyi redde çalışmaları pek büyük olduğundan cezaları da şiddetli azaptır. Zira küfür: her cinayetin fevkinde olduğundan cezası da her cezanın fevkinde şiddetli azaptır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *din-i İlâhî'ye itiraz edenler* le murad; *Yahudilerdir.* Çünkü; yahudilerce «Tevrat'ın kitab-ı İlâhî, Musa (A.S.) hakkaa nebî olduğu müttefekunaleyhtir. Muhammed (S.A.) in hakkaa nebî olduğu muhtelefünfihtir. Kabule şayan olan; hakkında ittifak olandır. O halde kabule şayan olan din; din-i Musa'dır din-i Muhammed değildir» diyerek huccet ibrazetmişlerdi. Cenab-ı Hak bu huccetlerinin batıl olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; gerek Yehûd'un, gerek bizim, Hz. Musa'ya imanımız nübüvvet davasını mucizeyle isbat ettiğindendir. Kezalik Muhammed (A.S.) efendimiz de ayniyle davay-ı nübüvveti mucizeyle isbat ettiğinden bizim iman ettiğimiz gibi Yahudilerin de iman etmeleri lâzımdır. Zira; bir sebebin bir makamda hükmü neyse diğer makamda dahi hükmü odur. Şu halde davaya muvafık mucize izharı Musa (A.S.) hakkında iman etmeyi icabettiği gibi Muhammed (A.S.) efendimiz hakkında dahi imanı icabeder. Binaenaleyh; birine iman edip diğerine imanı terketmek tercih-i bilâ müreccahtır ve iki müsavinin biriyle amel vâ-

cip diğeriyle amel caiz değil demekse tenakuz olduğu cihetle batıldır.

Her zaman dini İlâhî'ye itiraz batılsa da nas icabet edip dini kabul ettikten sonra butlanı daha ziyade fenâ olduğuna işaret için Cenab-ı Hak icabetten sonra itirazlarını beyan etmiştir. İcabet nâs tarafından olmak ihtimali olduğu gibi Allahü Tealâ'nın resulüne nusretle icabeti murad olunmak ihtimali dahi vardır. Allah'ın Resulüne nusretinden sonra itirazlarının batıl olduğunu murad etmek makama daha muvafıktır.

***

Vâcip Tealâ din-i İlâhîye muhalefet edenlerin huccetleri batıl olup gazaba ve azâba müstehak olduklarını beyandan sonra din-i İlâhî'ye muhalefet edenleri tehdit etmek üzere :

اَللّٰهُ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْم۪يزَانَۜ وَمَا يُدْر۪يكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَر۪يبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zatı ecell ü â'lâdır ki o zât hakka ve mizâna mukarin ve batıldan uzak olarak kitaplarını inzal etti. Ya Ekrem-er Rusül! Sana hangi şey bildirdi. Memul ki kıyamet yakındır. Şol kimseler kıyameti isticâl ederler ki onlar kıyameti inkâr eder iman etmezler.]

Yani; Allahü Tealâ şol zat-ı kaadirdir ki enva-ı delâil üzerine müştemil, hakka mukarin, kullarının amellerini ve ihlâs üzere hüsn-ü niyetlerinin bilinmesine vesile ve âlet olan ahkâmını ve mizan-ı adâletini inzâl buyurdu. Ey Habibim! Sana kıyametin ne zaman vuku bulacağını hangi şey bildirdi? Memul ki kıyamet yakındır. Zira; hiç bir şey sana kıyametin vaktini bildirmedi. Binaenaleyh; her saatte kıyametin vukuu melhuz olduğundan hazırlık üzere bulunmak lâzımdır. Halbuki kıyamete iman etmeyenler kıyametin alelacele olmasını isterler. Çünkü; kıyameti inkâr edenleri kıyametin vukuunu beyanla Resulullah tehdit ettikçe onlar «Nere-

de kıyamet, ne zaman olacaktır? Eğer kıyamet varsa vücut bulsun da görelim, olacaksa oluversin.» derler ve «kıyamet varsa olsun da görelim, haklı haksız belli olsun. Bakalım biz mi haklıyız siz mi haklısınız?» demekle kıyameti isti'câl ederlerdi. İşte şu şüphelerini def'için Cenab-ı Hak kıyametin yakın olduğunu sarahaten beyan buyurmuştur.

Kazî'nin ve Ebussuud Efend'inin beyanları veçhile *kitabın ahkâmı sabit olup zevalden mahfuz olduğuna işaret* için Cenab-ı Hak kitabı *hakla ve kitabın ahkâmından her biri ibadın amellerini ve hukukunu tartmak için birer mizan menzilince olduğuna işaret zımnında* kitabı *mizanla tavsif buyurmuştur*. Buna nazaran *m i z a n* la murad; *kitabın ahkâmıdır*. Çünkü ibâd beyninde müsavât; ahkâm-ı şer'iyeyle hasıl olur. Şu halde ahkâm-ı İlâhiye; herkesin a'mâlinin doğru veya eğri olduğunu tartmak için ortaya konmuş bir terazi menzilindedir. Zira; iyi ve kötü mizan-ı şeriatla hasıl olur. Yahut *m i z a n* la murad *adalettir*. Zira; Cenab-ı Hak adaletle emrini inzal buyurmuştur. Yahut *m i z a n* la murad; *hakikatte ölçü ve tartıdır*. Çünkü; insanların bütün muâmelâtında saymak, ölçmek ve tartmakla muvazene ve musavaat hasıl olduğundan Cenab-ı Hak kitaplarında mizanla emretmiş ve kitapla beraber mizana müteallik emrini inzâl buyurmuştur. Binaenaleyh mizan; âlemin intizamına ve hukûkun zıyâ'dan muhafazasına medar-ı yegânedir. İnsanın kitaba tebaiyeti ve şeriatla ameli vâcip olup kıyamet gelmeden evvel adâlete dikkat lâzım olduğuna işaret için kıyametin yakın olduğu beyan olunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ iman etmiyenlerin hallerini beyandan sonra iman edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ⑱

buyuruyor.

[Şol kimseler ki âhirete iman ettiler, onlar âhiretten korkarlar ve suret-i katiyede bilirler ki âhiret haktır. Ey müminler! Agâh olun ki kıyamette şekkedenler hidayetten pek uzak dalâlet içindedirler.]

Yani; âhirete ve âhirette olacak suale ve hesaba, sual ve hesap neticesinde görülecek felâketlere iman edenler âhiretten korkarlar. Binaenaleyh; onların daima endişeleri Allah'ın gazabından kurtulmanın çaresini düşünmek, harekât ve sekenâtını, sözünü ve işini Allah'ın inzâl buyurduğu kitaba ve o kitabın ahkâmına tevfîk etmektir. Zira; kıyamete imanı olunca âhirete bir şey tedarik etmeksizin ansızın kıyametin vücud bulmasından korktuğu için daima tedarik üzere bulunur. Çünkü; yakinen bilir ki kıyamet haktır. Şu halde ey Allah'ın kudret ve kemâline iman eden ehl-i iman! Âgâh olun ve uyanık bulunun ki kıyametin vuku bulacağında şüphe edenler doğru yolu bulmaktan gayet uzaktırlar. Çünkü; kıyamete iman etmediklerinden envaı kabahatları irtikabederler ve belki o çirkin amellerini güzel addederler. Binaenaleyh; dalâletten çıkamazlar.

Âhirete iman etmiyenler, masiyetleri iyi amel itikadiyle irtikabettikleri için terk etmek onlara gayet uzak olduğu cihetle tarik-ı hakka hidayetleri mümteni' gibidir. Çünkü; insanlar tutmuş oldukları meslekin hak olduğunu itikat ettiklerinden velev batıl olsun o mesleği terketmeyi kendi haklarında cinayet saydıkları cihetle ondan vazgeçmezler. Bu haller küfr-ü sarîh üzere musırr olanlarda her zaman müşahede olunmaktadır.

***

Vâcip Tealâ müminlerin kıyametten korktuklarını ve kâfirlerin dalâlet içinde olduklarını beyandan sonra dünyada umum kullarına lutfedici olduğunu beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهٖ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ kullarına lutfedicidir, dilediği kulunu merzuk eder. Çünkü; her şeye kaadir ve herkese galiptir.]

Yani; hudûstan ve noksan alâmetlerden münezzeh olan Allahü Tealâ'nın kullarına lutf u ihsanı boldur. Zira; kullarının dünya ve âhiret saâdetlerini beyan eden ve a'mâl-i saliha ve akaid-i hakkalarını camî kitabını inzâl buyurdu ve o kitabın ahkâmiyle âmil olanlar enva-ı seadet ve meserrete nail ve eltaf-ı İlâhiyeye vasıl olurlar, Allahü Tealâ'nın cümle-i lutf u ihsanından birisi de dilediği kulunu merzuk etmektir. Çünkü; Allah'ın lutfu cümle kullarına şamil olup her kulunu istediği gibi merzuk eder, hatta akılda ve fehm ü idrakte, hayatta ve hayatın idamesinde sebeb-i müstakil olan rızıkta cümle kullar müsavîdir. Şu kadar ki ihsanın mertebeleri her kul hakkında türlü türlü zuhur eder. Binaenaleyh; rızkı meşiyyetine muallak kıldı. Zira; herkesin yaşayabileceği kadar zarurî lâzım olan rızıkta herkes müsavî ise de o rızkın feyezânında hiç birisi diğerine benzemez. Bazısına az bazısına çok verir. Çünkü; lutf u ihsandır ve Allah'ın herkes hakkında atiyyesi ayrı ayrıdır. Herkesi merzuk edip atiyyesiyle mesrur etmek kuvvet ve kudret üzere terettüb ettiği cihetle Allahü Tealâ bu lutf u ihsana kaadir olduğunu beyan buyurmuş ve istediğine istediği vechile lutfetmek, bir mania ve redde uğramamak lâzım olduğundan Allahü Tealâ kendinin azîz ve herkese galip olup atiyyesini red edecek bir kimse bulunmadığını beyan etmiştir.

Nisâbûrî ve Taberî'nin beyanları veçhile Allahü Tealâ'nın kullarının günahlarına karşı lutf u ihsanının nihayeti olmadığına işaret için lütfunu beyan, mübaleğa sigasiyle varid olmuştur. Çünkü; lütf-u İlâhînin nihayetini idrakten ukul-ü beşer acizdir. Kullarından her birini hikmetinin iktizası vechile birer nevi lutf u ihsanla taltif buyurduğuna ve kulların şahısları muhtelif olduğu gibi ihsan-ı İlâhîye nail olmaları dahi muhtelif olduğuna işaret için lutfunu meşiyyetine ta'lîk buyurmuştur ki her kuluna Allahü Tealâ dilediği miktarı verir ziyade vermez.

*
**

Vâcip Tealâ kullarına lutuf sahibi olduğunu beyandan sonra âhirette lutf u İlâhîye mazhar olmak ibadete sa'y ü kabahattan ihtiraz etmekle olacağını beyan etmek üzere :

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فٖي حَرْثِهٖۚ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصٖيبٍ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Bir kimse amelinden âhiret sevabı isterse onun sevabını ziyade kılarız, eğer amelinden dünya metâı isterse dünyadan bir miktar şey veririz, onun için âhirette nasib yoktur.]

Yani; bir kimse ameliyle âhiret murad eder, ihlâs üzere âhiret için çalışır, kazanırsa onun amelinde sevabını birden ona kadar ziyade eder, hayrat yollarını ona kolaylaştırır, daha ziyade amel-i salihe muvaffak kılarız, eğer bir kimse ameliyle hemen dünya metaı murad eder ve bütün amelini dünyaya hasrederse onun için taksim olunan rızık ne ise o miktarı veririz, dünyayı kasdederek işlediği amelden âhirette nasibi yoktur. Zira amelin hükmü; niyetle hasıl ve binaenaleyh; herkes niyetine göre sevaba nail olur.

Taberî'de beyan olunduğu veçhile *H a r s ; tohumu yere atmaya* denildiği gibi *o tohumdan hasıl olan hasılâta* dahi denir. Bu makamda *amel üzere hasıl olacak ecir* muraddır. Binaenaleyh; Beyzâvî'nin beyanı veçhile insanın ameli üzerine terettüp eden sevap ekin ekmekle hasıl olan hasılâta teşbih olunmuştur. Zira *h a r s* ile murad; *amel üzerine terettüp eden sevaptır.* Gerek dünya gerek âhiret her ikisi de çalışmakla, birtakım zahmetle hasıl olacağına işaret için *dünya ve âhiret menfeatlerinden* hars ile tabir olunmuştur. Zira hars; beyan olunduğu veçhile *yere ekilen tohumun hasılâtı* olduğu cihetle zahmetsiz ve çalışmaksızın meydana gelmez. İşte zahmetle meydana gelen harsa sevabı teşbih etmek sevabın zahmetle husul bulacağına işarettir.

Dünya menfeatiyle âhiret menfeati arasında büyük fark olduğuna işaret için âhiret menfeatinin ziyadeleneceği ve dünya menfeati, maksûm ne ise ondan ibaret olacağı beyan olunmuştur. Şu halde menafi-i âhiret daima ziyadeye meyyâl olup menafi-i dünya ise noksana meyyâl ve âkibet zevale mahkûmdur.

Hulâsa; âhirete iman ederek amelini rızaya muvafık olmak suretini aramak ve âhirette sevaba nail olmak maksadiyle edâ eden

kimsenin âhirette ziyadesiyle ecre nail olacağı ve âhiretten gaflet ederek amelinin ecrini yalnız dünyaya kasredip hemen dünya için amel eden kimse maksadının bazısı ki ind-i İlâhî'de onun için maksum olan rızık neden ibaret ise odur ona nail olup âhiretçe bir ecre nail olmıyacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ dünya veya âhiretten herhangisini murad ederse herkesin amelinden murad ettiği şeye nail olacağını beyandan sonra kâfirlerin hakkı kabul etmemesinin sebebini beyan etmek üzere:

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Yoksa o kâfirler için şeytandan şerikleri mi var ki o şerikleri onlara dinden Allah'ın izin vermediği şeyleri meşrû kıldılar. Eğer onların azablarının tehirine dair kelime-i İlâhiye sebketmemiş olsaydı kâfirlerle müminler beyni faslolunur ve hükm-ü İlâhî lâhik olur da asiler derhal helâk olurlardı. Halbuki Allahü Tealâ'ya şirkle nefsine ve âharın hukukuna tecavüzle gayrılara zulmeden zalimler için muhakkak acıtıcı azap vardır.]

Yani; âhireti unutup bütün sa'yini umur-u dünyaya sarfeden kimseler için lezzet-i uhreviyye yoktur, belki onlar için ins ü cinden şerikleri mi var ki onları yoldan çıkarır da Allah'ın izin vermediği ve müsaade etmediği bir takım çirkin amelleri onlara meşru mu kıldılar ki Allah'ın müsaade etmediği işleri işlerler ve bu gibi Allah'ın müsaade etmediği kötü amelleri neden işlerler? Allah'ın izin vermediği şeyleri işlemeye cesaret etmemeleri lâzımdır. Zira; bir şeyi meşru kılmak; Allah'a mahsustur. Çünkü mülk; Allah'ın olduğundan o mülkte tasarruf, hıll ü hürmete, cevaz ve adem-i cevaza dair hüküm vaz'etmek ancak Allah'a aittir. Binaenaleyh; kâfirleri ve mutlaka heva ve heveslerine tabi olan sefihleri

yoldan çıkaran şeytanlar hiç bir şeyi meşru kılamazlar. Eğer Allah'ın izin vermediği şeyleri nefislerine tabi olarak arzuy-u şeytanî ile işlemeye cesaret edenlerin cezalarının teehhuruna dair kelime-i İlâhiye sebketmemiş olsaydı bu gibi ahkâm vaz'ına cür'et edenlerin cezalarıyla derhal hükmolunur, dünyada cezalarını görürlerdi fakat azaplarının tehirine hükm-ü İlâhî lâhik olduğundan bu dünyada helâk olmazlar. Zira; onlardan intikam almak, ehl-i hakla ehl-i batıl beyinlerini fasletmek, herkesin ameline göre ceza vermek âhirete tehir olunmuştur ve zalimler için âhirette azab-ı elîm muhakkaktır.

Âyette (أم) kelimesi Beyzâvî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *istifhâm-ı inkârî ve kâfirleri tevbih ve tekdir* manâsını mutazammındır. Kâfirlerin şerikleri ins ü cinden onları azdıran şeytanlar olduğu gibi onların putları ve mabud ittihaz ettikleri şeylerdir. Zira şeytan; «Şirk et, âhireti inkâr et ve yalnız dünya için amel etmek, helâl olan şeye haram, haram olan şeye helâl demek» gibi çirkin ef'âli onlara tezyîn edip o gibi amellere sevkettiğinden ve onlar da meşrû gibi bilâ pervâ işlediklerinden şerikleri Allah'ın izin vermediği şeyleri meşru kıldılar denilmiştir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Belki onların mabud ittihaz ettikleri putları ve sözüne aldandıkları şeytanları şirketmek ve kıyameti inkâr ve gayrıların hukukuna tecavüz eylemek gibi Allah'ın izin vermediği şeyleri onlara tezyîn ederek meşru mu kıldılar ve din-i İslâmın gayrı bir din mi ihdas ettiler de onlar o dini kabul mü ettiler ki böyle bir takım lâyık olmadık şeyleri helâl ve meşru gibi irtikab ediyorlar? Allah'ın izin vermediği şeye bir hüküm vermek kimin haddidir ki onlar bu gibi şeylere cesaret ederler? Ve bir kimse Allah'ın izin vermediği bir şeyi işlemeye cesaret ederse zulmetmiş olur. Zira; bilâ izin Allah'ın mülkünde tasarruf etmeye mülk sahibinin izni olmadığı cihetle zulümdür. Halbuki zalimlere acıtıcı azap vardır. Binaenaleyh; Allah'ın izni olmayan şeyi işlemek caiz olmaz.

İşte zamanımızda şehevât-ı nefsaniyesine tabi olan bazı sefihler içtihadın bu günde dahi cereyan edip arzularına göre meseleler içtihadıyla ahkâm-ı dini kendi arzularına uydurmak suretiyle tağyir etmek isterler. Çünkü şeytanları onlara o yolda talimât verir ve güzel gösterir. (عصمنا الله تعالى من شرور أنفسنا)

Hulâsa; kâfirlerin putları ve şeytanları Allah'ın izin vermediği ef'âli tezyîn etmekle meşru gibi gösterdikleri ve onların da seve seve işledikleri ve azaplarının teehhuruna dair kelime-i İlâhiye sebketmemiş olsaydı derhal helâklerine hüküm lâhik olacağı, zalimler için azap muhakkak olduğu ve bu gibi gayr-ı meşru ahkâm vaz'ına cür'et edenlerin zalimler zümresinden oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bu dünyada kâfirlerin azaplarının tehirine hüküm lâhık olduğunu beyandan sonra zalimlerin âhirette dünyada kazanmış oldukları günahlarından korkacaklarını beyan etmek üzere :

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen zalimleri kendilerinin severek arzu ve ihtiyarlarıyla kesbetmiş oldukları günahlardan korkarlar görürsün. Halbuki o korktukları şey onlara vaki ve lâhik olur.] Çünkü; korkuları gelecek azaba mani olamaz. Binaenaleyh; onlar her ne kadar korkarlarsa da korktukları kor'a basarlar.

Yani; hain olan korkar denildiği gibi bu dünyada gerek çirkin amelleri irtikâbetmekle kendi nefsine gerek sair insanlara zulmeden zalimleri kazandıkları günahlardan şiddetle korkarlar görürsün. Halbuki korkunun ecele faydası olmaz fehvasınca korkuları onların azaplarını defedemez ve korku onlara menfeat vermez. Zira; geçmişi tedarik etmek zamanı dünyadır âhiret değildir. Çünkü; dünyadan geçtikten sonra âhirette tedarik etmek mümkün değildir.

Kâfirlerin zulümlerini tasrihle âleme teşhîr için zamir mevziinde *ism-i zahir* olarak (ظَالِمِين) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; zalimîn sebkettiği için (تَرَى الظَّالِمِين) yerinde (تَرَاهُم) dense olabilirdi. Fakat kâfirlerin zulmü tasrih olunmazdı. Korkularının sebebi kendi kisibleri olduğuna işaret için *min-i ta'liliyye ve sebebiyye varid* olmuştur. Zalimlerin korkuları kıyamette olacaksa da kazandıkları günahların vebâli onlara lâhik olacağı

muhakkak olduğundan keenne şimdi vaki olmuş gibi (وهو واقع ٢٢.) denilmiştir ki olmuş bitmiş gibi bir tarzda beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ zalimlerin ahvalini beyandan sonra müminlerin âhirette nail olacakları dereceleri beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاؤُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'a ve Rasullerine îman ettiler, iyi ameller işlediler onlar Cennet'lerin bağlarının, bahçelerinin en iyi mevkilerinde olacaklardır, onlar için Rabları indinde istedikleri nimetleri vardır. İşte şu mevkiler; Allah'ın müminlere büyük ihsanıdır.]

Yani; şol kimseler ki onlar vahdaniyet-i İlâhiyeyi tasdik ve nebîlerinin davetine icabetle iman ettiler ve imanlarının muktezâsı olan a'mâl-i saliha işlediler. Onlar Cennet-i â'lânın en yüksek tabakalarındalardır. Zira Rabları indinde istedikleri nimetler mevcuttur. İşte şu beyan olunan nimetler; Allah'ın pek büyük fazl u ihsanıdır. Çünkü; ehl-i iman tekâlif-i İlâhîye ve şerai-i sübhaniyeyle nefislerini tehzib ve kalblerini bir takım necasete benziyen günahlardan tathîr edip, vücudlarını haram lokmayla beslemeyip sakındıkları için bu fazl'a nail olmuşlar ve sadâkatla Rablarına ubûdiyetlerini ifâ ettiklerinden bu dereceleri bulmuşlardır.

Bu âyet-i celile; Cennet'te müminler için hazırlanmış olan derecelerin nihayeti olmadığına delâlet eder. Zira; müminler için Cennet'te her istedikleri verileceği beyan olunmuştur ki insan ne kadar alî ve yüksek bir dereceye nail olsa ondan daha âlâsını istemekten hali kalmaz. Her istediği verilecek olunca derecenin nihayesi yoktur. Çünkü; ebedî bir müddette ebedî talebler vuku bulur

ve Cenab-ı Hak da istediğini verir. İnsanın nail olduğu dereceler çok olduğu gibi büyük olacağına dahi âyette delâlet vardır. Çünkü derecenin büyüklüğünü; azamet-i kibriyâ sıfatıyla muttasıf olan Vâcip Tealâ haber verdiği için gayet büyük olmak lâzım gelir. Zira; büyüğün büyük diye haber verdiği şey elbette büyük olur.

*
**

Vâcip Tealâ âhirette müminlerin nail olacakları derecelerin büyüklüğünü beyandan sonra o derecelerle Allahü Tealâ kullarını tebşîr ettiğini beyan etmek üzere :

ذَٰلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

buyuruyor.

[İşte şu beyan olunan ihsan; Allah'ın kullarını tebşîr ettiği nimetlerdir, tebşîr olunan kullar; Allah'a iman eden ve amel-i salih işliyenlerdir.]

Yani; şu beyan olunan nimetler şol şeylerdir ki o şeylerle Allahü Tealâ vahdaniyetine iman eden ve amel-i salih işliyen kullarını tebşîr eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile şu tebşîr olunan nimetlerin azamet-i şanına ve uluvv-ü mertebelerine işaret için *uzak ve yüksek mertebeye işarete vaz'olunan* (ذلك) lâfzı varid olmuş ve tebşîr olunan nimetin gayet büyük olduğuna işaret için pek büyük olan Allahü Tealâ'nın tebşîr ettiği beyan olunmuştur. Şu tebşîre nail olacaklar; mümin olanlar ve imanlarını amel-i salihle tesbit ve takrir edenlerdir.

*
**

Vâcip Tealâ kullarına nimetlerini beyandan sonra o nimetleri tebliğ eden Resulünün tebliğ mukabilinde ücret istemediğini âlenen beyan etmesini emretmek üzere :

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen ahkâm-ı şeriatı tebliğ ettiğin kimselere de ki «Ben hidayete sizi davetim için ücret istemem, ancak ehl-i beytime, akraba ve taallukâtıma muhabbetinizi isterim».]

Yani; sen onlara tarik-ı hidayet ve dalâleti gösterip vahyolunan ahkâmı tebliğ ettikten sonra de ki «Ben ahkâm-ı İlâhiyeyi size tebliğ ettiğime mukabil sizden ücret istemem, illâ ehl-i beytime muhabbetinizi isterim. Çünkü; ehl-i beytim tevhid üzere yaratıldıklarından her zaman onlardan istifade edersiniz. Binaenaleyh; onlara muhabbetinizi kesmeyin ki dünyevî ve uhrevî fayda göresiniz.»

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanları veçhile *K u r b â* ile murad; *Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin (R.A.)* Çünkü; bu âyet nazil olduğunda bazı ashab tarafından Resulullah'a bu âyetteki kurbâ lâfzının delâlet ettiği karabetle murad kimler olduğu sual olunduğunda Hz. Ali, Fatıma ve onların nesilleri olduğunu beyan buyurmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Tebliğ mukabilinde sizden ücret istemem, illâ ehl-i beytimin erkânından Fatıma, Ali ve onların evlâtlarına muhabbet isterim] demektir.

Yahut âyette hitâb; Kureyş kabilesinedir. Çünkü; Kureyş'in her kabilesine Resulüllah'ın karabeti olduğu halde onlar Resulullah'ı tekzible ezâ etmekten hali kalmadıkları gibi Resûlullah'a «Bunun dava-yı nübüvvetten maksadı elimizde bulunan maldan bir miktar ücret almaktır.» diye bir takım isnâdâtta bulunurlardı. Cenab-ı Hak Resulünün ücret istemediğini velâkin karabete riayet lâzım olduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey Rasûl-ü Ekrem! Sen ehl-i Mekke'ye hitaben de ki «Ben size Allah'ın kelâmını tebliğimden dolayı ücret istemem, illâ sizinle beynimizde olan karabete muhabbet ve o muhabbet sebebiyle bana ezayı terketmenizi isterim. Çünkü; karabetin icabı iyilik, şefkat ve merhamettir, yoksa ezâ ve cefa etmek münasip değildir] demektir. Bu manâca karabete riayetin umum nas üzerine lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder.

Bu âyette karabete muhabbet ve riayet eylemelerini istemesi ücret istemek değildir. Zira; cümle müslümanlar üzerine yekdiğerine karşı muhabbet vâcip olduğu gibi akraba ve teallukât beyninde karabete riayet dahi vâciptir. Müslümanlar arasında karabete

riayet lâzım olunca Resulullah'ın karabetine daha ziyade riayet lâzım olduğunda şüphe yoktur. Şu halde Resûlüllah'ın karabete muhabbet etmelerini istemesi ahkam-ı şeriyeden bir hükm-ü şer'îyi, tekâlif-i İlâhiye'den bir teklif-i İlâhî'yi beyan etmektir, yoksa tebliğine mükâfaat olarak ücret istemek değildir.

Resulüllah'ın akrabasına riayet vâcip olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi bir çok hadisler de delâlet eder. Hatta Resulüllah «Ben size iki siklet terkediyorum. *Birincisi;* Kitabullah'dır ve hidayetiniz ondadır; kitaba sağlam yapışmanız lâzımdır. *İkincisi;* Ehl-i Beytim'dir, onlara riayet etmelisiniz» buyurmuştur. Ehl-i Beytin; *Hz. Ali, Ukayl, Cafer, Abbas ve onların evlâd ü iyalleri olduğu ekser kitaplarda mervîdir.*

Bu âyette *kurbâ* ile murad; *ibadetle Cenab-ı Hakka takarrub murad olmak* ihtimali de vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ben sizden ücret istemem, ancak ibadetle Cenab-ı Hakka takarrub etmeye muhabbet etmenizi isterim] demektir.

Enbiyâ hazerâtından hiç birisi tebliğ mukabilinde ücret istememiştir. Zira; onlara tebliğ vâcip olduğundan ibadettir. İbadeti edada ise ücret olmaz, ücret istemek mansıb-ı nübüvvete münafidir. Binaenaleyh; hiç bir nebî tebliğ mukabilinde ücret talebinde bulunmamıştır.

Hulâsa; Resulüllah'ın muhabbet ettiği akrabasına samimi ve candan muhabbet etmek vâcip ve Resulüllah'a ittiba farz-ı aynolduğundan Resulüllah'ın muhabbet ettiği kimselere muhabbet etmek de vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ karabete riayetin lüzumunu beyandan sonra riayet edenlerin ecri ziyade olacağını beyan etmek üzere :

وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse sevap kazanırsa biz onun için sevabında ziya-

de ederiz. Zira; Allahü Tealâ kullarının günahlarını setredici ve sevaplarının mükâfatını tam vericidir.]

Yani; bir kimse Resulüllah'a tebaiyyet ve Ehl-i Beytine muhabbet ederek Allah'a itaat kesbetmiş ise biz onun için sevabında ziyade kılarız. Zira; kullarının cemi esrarına muttalî' olan Allahü Tealâ günahkârların günahlarını setredici, ibadet edenlerin sevabını baliğan ma belağ vericidir.

(شكور) Vâcip Tealâ hakkında şükrün manâsı; *ibadet eden kullarının ibadetlerinin mükâfaatını kat ender kat verir noksan vermez ve envaı ihsanla mesrur eder* demektir. Çünkü Cenab-ı Hakka isnad olunan şükür; *atiyyesini bol vermek* manâsında müsta'meldir.

***

Vâcip Tealâ Resulünün tebliğ mukabilinde kavminden ücret istemediğini ve sevap kesbeden kimseye ziyadesiyle mükâfaatını vereceğini beyandan sonra kâfirlerin Resulüllah'a «İftira ediyor» dediklerini beyan etmek üzere :

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَاِنْ يَشَاِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلٰى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Belki onlar «Muhammed (S.A.) yalan söyler ve yalan olarak Allahü Tealâ'ya iftira etti» derler. Eğer Allahü Tealâ Kur'an okumayı senden menetmek istese kalbini mühürlerdi. Binaenaleyh; kalbine manâsı ve lisanına lâfzı doğmaz ve hatırına bir harfi bile gelmezdi. Zira adet-i İlâhiye; batılı mahvetmek ve kaza-yı İlâhiyesiyle hak olan şeyi sabit kılmak ve kararlaştırmaktır. Çünkü; Allahü Tealâ kalplerde olan esrarın cümlesini bilicidir.]

Yani; hakkı kabul etmeyip sana ve akrabana riayet etmeyen kâfirler nübüvvet ve risaletini inkâr ederler de «Muhammed (S.A.) nübüvvet davasında yalan olarak Allah'a iftira ve müddeâsını terviç için bir takım âyetler ihdas etti» derlerdi. Eğer böyle derlerse

bu sözleri batıldır, daima zevale maruzdur. Zira; eğer onların dedikleri gibi sen Allah'a iftira edecek olsaydın Allahü Tealâ suret-i kat'iyede seni men'eder bu iftirayı sana yaptırmazdı. Çünkü; kalbini mühürler ve Kur'an'ın manâsı kalbine girmediği gibi elfazını da lisanın söylemezdi, belki bir harfini bile söylemeye kadir olamazdın. Halbuki Allahü Tealâ seni menetmediği gibi zaman bezaman iktizasına göre âyetleri vahyediyor. Şu halde onların zannettikleri gibi Kur'an senin tarafından icadolunmuş bir emr-i batıl ve iftira değildir. Eğer iftira olmasaydı Allahü Tealâ seni söyletmezdi. Çünkü; Allahü Tealâ'nın âdeti; batılı mahvetmek ve hakkı ispat etmektir. Şu halde nübüvvetini mucizelerle takrir ve peyder pey Kur'an'ı inzalle şeriatini takviye ve esasını tahkim etmek; davanızın sıdkına delil-i kâfidir.

Yahut *manâ-yı âyet:* [Onlar «iftira etti» derler. Halbuki iftira etmedin. Çünkü; eğer iftira etseydin Allahü Tealâ kalbini mühürler marifet-i İlâhiye kalbine girmezdi ve Allahü Tealâ'ya cahil olurdun ve bu cehil sebebiyle iftiraya cür'et ederdin de böyle basîret-i kâmile sahibi olamazdın. Halbuki Allahü Tealâ kalbini kapatmadı bilâkis basiretini cümlenin fevkinde açtı. Binaenaleyh; vahy-i İlâhîyi tamamiyle telâkkî ediyorsun, mezâyây-ı insaniyenin cümlesini sende cem'etti, seni hulasa-i mevcudat kıldı ve nası irşada memur etti. Bunların cümlesi davanda sadık olduğuna delâlet eder. Eğer kâfirlerin dedikleri gibi iftira etseydin Allahü Tealâ davanı mahvederdi. Zira; Allahü Tealâ batılı mahveder ispat etmez. Halbuki senin davanı ispat ediyor, şu halde davanız doğrudur, Allahü Tealâ senin ve onların kalplerinizi ve kalplerde olan esrarın cümlesini bilir, ilminin muktezâsiyle hükmeder. Binaenaleyh; senin gibi doğruları aziz, eğrileri hakir ve zelil kılar] demektir.

Hulâsa; müşriklerin Resulüllah'a «İftira ediyor» dedikleri ve Allahü Tealâ istemiş olsa Resulünün kalbini mühürleyip söyletmiyeceği ve eğer Kur'an onların dedikleri gibi iftira ve batıl olsa Allahü Tealâ'nın âdeti batılı imhâ ve hakkı ispat olduğu, şu halde Kur'an'ı ispat etmesi hak olduğuna delâlet ettiği ve Allahü Tealâ'nın esrar-ı kulûba muttalî olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kureyş kavminin Resulullah'a vaki olan iftiralarını, iftiraları sebebiyle yaptıkları cinayetlerini ve irtikâb ettikleri günahlarını beyandan sonra bir kimsenin günahı ne kadar büyük olsa tevbesi kabul olunacağını beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Kalplerde olan esrarı bilen Allahü Tealâ şol zatı ecell ü â'lâdır ki hulûs üzere kullarından vaki olan tevbeyi kabul ve günahlarını affeder ve sizin işlediğiniz şeyi bilir.]

Yani; Allahü Tealâ sıdk-ı hulûsla kullarından sudûr eden tevbeyi kabul, büyük ve küçük cümle günahlarını, tevbeleri sebebiyle mahv ü izale eder. Çünkü; kullarının gizli ve zahir işledikleri işlerinin hepsini bilir hiç bir zerresi ilminden hariç olmaz.

Her günahtan tevbe etmek abdüzerine vâciptir. Hatta günah işler de tevbeyi tehir ederse ikinci bir günah işlemiş olur. Çünkü; günahtan tevbe alelacele vâcip olduğundan her ne zaman tevbe ederse o zaman kabul olunursa da tevbeyi tehiri, vâcip olan bir şeyi tehir etmiş olduğu cihetle günahkâr olur. Eğer tevbe ettiği günah Allah'la kendi beyninde bir günah olursa tevbenin kabulünün şartı; üçtür; *Birincisi; Tevbe edeceği günahı terketmek, ikincisi; o günahı işlediğine nedamet etmek, üçüncüsü; bir daha o günahı işlememeyi kastetmekdir.* Eğer şu üç şart bulunursa tevbesi kabul olunur, bu üçten biri bulunmazsa tevbesi kabul olunmaz. Eğer tevbe edeceği günah hukuk-u ibâda ait olursa şu üç şarta riayetle beraber dördüncü şartı; *hak sahibiyle helâllaşmaktır.*

Fahri Râzi'nin, Kazî'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran (Câbir) (R.A.) ın rivayetiyle Hz. Ali «Tevbenin hulâsası; *altı şeydir.* Onlarda *geçmiş günahlara nedamet eylemek, feraizden geçirmiş olduğu şey varsa onu kaza etmek, hukuk-u ibâdı yerli yerince edâ etmek, ibadetle nefsini pişirmek, günahın lezzetini nefsine tattırdığı gibi ibadetin zahmetini dahi tattırmak ve her güldüğüne bedel ağlamaktır»* buyurmuştur.

Mutezile; «tevbeyi kabul etmek Allahü Tealâ üzerine vâciptir»

demişlerse de ehl-i sünnet «tevbeyi kabul etmek Allahü Tealâ'nın kullarına fazl u keremidir» demişlerdir. Çünkü bu âyet, tevbenin kabulünün; lutuf kabilinden olduğuna delâlet eder. Âyette tevbeyi kabul ile Vâcip Tealâ zatını medhetmiştir. Eğer Mutezile'nin dediği gibi Allahü Tealâ üzerine kulunun tevbesini kabul vâcip olsaydı zatını tevbeyi kabuliyle medih caiz olmazdı. Halbuki medih buyurmuştur. Şu halde tevbeyi kabul vâcip değildir. Zira; Allahü Tealâ üzerine hiç bir şey vâcip olmadığına delâil-i akliye ve kat'iye vardır. Çünkü; Allah'ın fevkinde bir hakim yok ki o hakim Allahü Tealâ üzerine bir şeyi vâcip kılsın. Bu bahis ilm-i kelâmda tamamiyle beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ tevbeyi kabul ve günahları affedeceğini beyandan sonra ehl-i imanın tevbelerini kabul ile beraber lutf u kereminden ecirlerini ziyade ve tevbe etmiyen kâfirlere şiddetli azap edeceğini beyan etmek üzere :

وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol kimselerin dualarını kabul eder ki onlar iman ve imanlarını amel-i salih işlemekle tezyîn ettiler ve dua ile dergâhına iltica eden kullarına fazl u kereminden sevaplarını ziyade eder. Tevbe ve dua ile nefsini islah ve iman etmiyen kâfirler için şiddetli azap vardır.]

Yani; amel-i salihle imanlarını tahkîm eden müminler dua ettiklerinde dualarını ve ibadetlerini kabul etmekle icabet buyurur ve fazl u kereminden sevaplarını arttırır. Tevbe etmiyen kâfirler küfre devam üzere öldüklerinden onlara âhirette şiddetli azap vardır. Zira; bunlar küfran-ı nimet ettiklerinden müminlere verilen atiyye bedelinde onlara azap verilecektir.

***

Vâcip Tealâ müminlerin duâlarına icabet edip kâfirlerin küfürlerine mukabil azap edeceğini beyandan sonra kullarının istihkakına göre rızıklarını beyan etmek üzere :

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَٰكِن يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَاءُ ۚ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ kullarının arzuları veçhile rızıklarını bol vermiş olsaydı yer yüzünde tuğyân ederlerdi lâkin dilediği kadar verir, ziyade vermez. Zira; kullarının hallerini ve hazmedebilecekleri miktarı iyi bilir ve ona göre verir fazla vermez.]

Yani; Allahü Tealâ istedikleri veçhüzere kullarına rızkı döküverse arz üzerinde tuğyân ve yer yüzünü ifsad ederlerdi. Çünkü servet; ekseriyet itibariyle kibr ü gurura ve fısk u fücura sebep olduğundan insanlar yekdiğerine karşı galebe sevdasına düşer ve birbirini zararlandırmak kastiyle âlemi intizamından çıkarırlardı.

Yahut *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ herkesin rızkını kesbetmeksizin bol bol vermiş olsaydı herkes maîşet muzayakasından emin olurdu. Binaenaleyh; rahatları onları yer yüzünü ifsada sevkederdi velâkin rızıklarını kisbe muallâk kılıp, kisible meşguliyetleri fesada sa'ye meydan bırakmadığından rızıklarının meşakkatle husule gelmesi âlemin intizamına sebep olmuştur. Zira; Cenab-ı Hak kullarının rızkını dilediği miktar üzerine inzal eder. Çünkü; Allahü Tealâ kullarının cemi' işlerini, gizli ve aşikâr her hallerini bilir, herkesin istihkakına göre verir] demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bir Hadis-i Kudsî'de Allahü Tealâ «Bazı mümin kulumun imanını, fukaralığı muhafaza ettiğinden onu fakir kılarım, eğer zengin kılsam imanını ifsad eder, bazısının haline ğınâ muvafık olur, eğer onu fakir kılsam fakirlik onun imanını ifsad eder, bazısının haline sıhhat, bazısının haline hastalık muvafık olduğundan herkesi muvafık olan hâl üzere bulundururum. Zira; aksi surette bulunmak onun hakkında mazarrattır. Çünkü; ben onların hallerini tamamiyle bildiğimden cümlesinin haline göre lütfederim» buyurmuştur.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanlarına nazaran bu âyet : Ashab-ı Suffe hakkında nazil olmuştur. Çünkü (Habab b. Eres) biz bir gün Yehud'dan Benî Kureyza'nın vesair bazı zenginlerin emvalini mülâhaza ederek (biz de zengin olsak da hayrat ü müberrâta sarf etseydik) dedik. Bizim bu sözümüz üzerine bu âyet nazil olmuştur» buyurmuştur. Bazı rivayette badiyenişin olan Araplar hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Araplar ucuzluk senelerde muharebe ve nehb ü gârâtla yekdiğerine karşı zulm ü teaddi ederlerdi ve kıtlık senelerde tevazu üzere bulunurlar, yekdiğeriyle ülfet ve ünsiyet ederlerdi. Onların hallerini beyan için bu âyetin nazil olduğu mervidir. Fakat sebeb-i nüzulün hususî olması manânın umumuna mani olmaz. Binaenaleyh; âyet-i celile umum nasın hallerini beyan etmiştir. Çünkü; âyette ibâd lâfzı *abdin cem'i ve zamire muzaftır.* Cemi muzafta zahir olan; *istiğraka delâlet etmek ve umuma şamil olmaktır.* Binaenaleyh; *i b â d* la murad; *Allah'ın cümle kullarıdır.* İnsanların rızkı bol olduğu zaman kıtâl, kavga ve nizâın çok olduğu herkesin görüp bildiği bir şeydir. Herkesin rızkını haline göre verip bazısını zengin, bazısını fakir kılmak; âlemin intizamına sebeb-i kavîdir. Eğer bazısı fakir olup hizmetkâr, bazısı zengin olup yekdiğerinin ihtiyacını defetmemiş olsaydı âlemin intizamına halel gelir, muattal olur, kimse ihtiyacını def'edemez, binaenaleyh; âlem harabolurdu.

Ashabı Suffe; zaman-ı seâdette menba-ı ilm ü irfan olan Peygamberimizin fem-i seâdetlerinden sudur eden ehâdis-i celileyi ve âyât-ı beyyinâtı ahzile o mecliste bulunmayan Ümmet-i Muhammed'e neşr ü tamim maksadına binaen Mescid-i Resulüllah'ın sofasında haps-i nefsetmiş olan zevat-ı kirâmdır. Bunlar tahsil-i ilmin gayrı bir şeyle meşgul olmazlar. Ancak muallim-i âlem olan Efendimiz hazretlerinden ahz-ı füyuzat edip âharlarına rivayetle meşgul olurlardı. İşte o zamanda bile ümmetin bir kısmı fünûn ve maarifi muhafaza ve erbabından aldıkları ulûm ve ahkâmı neşr ü talîm için ayrılmışlardı. Elyevm ulum-u şer'iyye hususunu deruhte eden sınıf-ı ulemâ ve talebe zaman-ı seâdette bulunan Ashab-ı Suffe meslekini takip etmektedirler. Bunların vazifeleri pek mühim-

dir. Zira; hâdim-i şeriattirler. Ve esfâ ki nûr-u nübüvvet uzadıkça o meslekin kadri azalmış ve kıymeti kısalmıştır.

*
* *

Vâcip Tealâ insanın ihtiyacının fevkinde rızık verilmiş olsa kendi hakkında mazarrat olup tuğyanına sebep olacağını beyandan sonra muhtaç oldukları kadar rızık verip mahrum etmediğini beyan etmek üzere:

وَهُوَ الَّذٖى يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِىُّ الْحَمٖيدُ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zatı celîldir ki, o zat-ı latîf, nâs ümidini kestikten sonra yağmurlarını inzâlle etraf-ı âleme ihsanını dağıtır. Zira; bilûmum kullarının velisi ve cemi ef'âlinde hamd ü senâya lâyık memduhtur.]

Yani; Allah Tealâ kullarının cemi hallerini bilir. Zira; nâs ümidini kesip rahmetinin yağmasından me'yûs olduktan sonra inâyet-i İlâhiyesi zuhur ederek âleme yağmurlarını yağdırır ve âlem-i ulvî olan göklerden âlem-i süflî olan yer yüzüne indirir ve o yağmurlar sebebiyle etraf-ı âleme ve alemde bulunan mahlûkata feyz u bereketini isâl eder. Binaenaleyh; yer yüzünde, ovalarda, dağlarda ve meskenlerde sakin olan hayvanât ve hatta yer altında gizli olan madenler ve otların kökleri, hububât ve deryada balıklar o yağmurlardan fayda görürler. Çünkü Allahü Tealâ; cümle âlemin işlerinin velîsidir, zatında ve sıfâtında her senâ edenlerin senalarına müstehaktır. Zira; cümle zerrât-ı cihân kendi rızaları ile lisan-ı hal veya lisan-ı kaal ile Allah'a hamdederler. Çünkü; her fiili memduh olup hiç bir fiilinde aslâ çirkinlik yoktur. Bir şeyi bitirdikten sonra o şey bulunduğunda ferahın ziyade olduğu gibi Vâcip Tealâ rahmeti, kulları ümîdini kesip me'yûs olduktan sonra inzal ettiğini beyan buyurdu ki ferahları ziyade olsun ve kadrini bilsinler. Çünkü; ibtilâdan sonra nimetin husulünde sürûr elbette ziyade olur, kullar kendi acizlerini ve Rablarının kudretinde olan azameti iyi

düşünürler. Çünkü; bütün dünyada mevcut olan insanlar bir araya gelseler bir damlasını semadan yere düşürmek imkânı olmadığını bildikten sonra Allahü Tealâ'nın ihsan etmesi elbette kemal-i kudretine açıktan delâlet eder.

Semadan yağmur miktar-ı muayyen üzere nazil olur, asla bir damla ziyade ve noksan olmaz. Hatta bazı rivayette her senenin ve her beldenin yağmuru müsavi olup lâkin bir belde ahalisinin isyanı çoğalınca Vâcip Tealâ o beldenin yağmur hissesini başka beldelere sarfeder. Binaenaleyh; isyan rahmetin inkitâına sebeptir.

*
**

Vâcip Tealâ kullarının rızkına müteallik ahkâmını beyandan sonra ulûhiyetine ve kudret-i kahiresine delâlet eden bazı âyetlerini beyan etmek üzere:

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَٓابَّةٍۜ وَهُوَ عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَٓاءُ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın zatına ve kemâl-i sıfâtına delâlet eden âyetlerinden birisi gökleri, yeri, göklerde ve yerde hareket eden cümle zîruhu halketmesidir. Allahü Tealâ yevm-i kıyamette dilediği zaman mahlûkatın cümlesini bir noktada cem'etmeye kaadirdir.]

Yani; semâvât ve arzı, semâvât ve arzda bulunan ve hareket eden zîruhu halkedip âleme neşr ü tâmim etmesi Allahü Tealâ'nın ülûhiyetine ve kemal-i kudretine delâlet eden dalâil cümlesindendir, bu kadar dağınık ve her biri bir yerde olan zîruhu yevm-i kıyamette istediği vakit hepsini bir mahalde cem'etmeye kaadirdir.

B e s s e ; döşemek ve dağıtmak manâsınadır. Vâcip Tealâ melekleri semaya ve hayvanâtı yer yüzüne dağıtmış ve döşemiştir. *D â b b e ; hareket edici* manâsına olduğu cihetle Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile melâikeye dâbbe ıtlâkı caizdir. Zira; onlarda da hareket vardır.

*
**

Vâcip Tealâ vahdaniyete delâlet eden delillerden bazılarını beyandan sonra insanlara isabet eden musîbetlerin, kesbettikleri masiyetleri sebebiyle isabet ettiğini beyan etmek üzere :

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ ۝ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي
الْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ۝

buyuruyor.

[Size isabet eden musibetler elinizle kazandığınız günahlarınız sebebiyledir, çok günahlarınızı Allahü Tealâ affeder ve siz musibeti karşılamakla Allah'ı âciz kılamazsınız, sizin için Allah'ın gayrı bir dost ve yardımcı yoktur.]

Yani günah; musibetin esbab-ı âdiyesindendir. Zira size isabet eden her musibet sizin kesbetmiş olduğunuz günahlarınızın cezasıdır. Halbuki Allahü Tealâ çoklarını affeder. Eğer günahınıza musîbet verse musîbetten halî bir zamanınız olmamak lâzım gelirdi. Şu halde siz yer yüzünde karar etmekle beni aciz kılamazsınız. Binaenaleyh; size isabet edecek musibet elbette isabet eder. Çünkü; isabeti mukadder olan musîbetten halâs yoktur ve sizin için Allah'ın gayrı bir dost ve yardımcı olmadı. Şu halde size isabet eden mazarrat ve musibet; ancak sizin kesbettiğiniz günahlarınızın bazısı sebebiyledir. Zira; ekserisini Allahü Tealâ affettiğinden affolunan günahların zararı bu dünyada musîbete sebep olmaz. Yahut *a f f o l u n a n l a r* la murad; *nâsın çoklarından affolunmaktır.* Şu halde bazı insanları bu dünyada günahla muahaze ederse de çoklarını affetmez, isyanlarının cezası âhirete kalır» demektir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran âyet; mücrimler hakkındadır. Zira; mücrimlerin gayrı âbidlere ve zahidlere isabet eden musîbetler terfi-i derecât ve tezyîd-i sevâb ve teksir-i iltifat içindir.

M u s î b e t le murad; *insanın sevmediği hastalık, ağrı, sızı, kaht u galâ, zelzele, saika ve yangın gibi bir takım belâyâdır.* Bunların ekserisi insanın kendi kesbettiği günahın bazısının şeâmetiyle olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; insan günahtan hâlî olamaz. Hatta ibadetinde bile bir çok günah işler. Zira şeraitine bihakkın

riayet edemez. Lâkin âhirette azabını azaltmak için Allahü Tealâ bazı kullarını bu dünyada günahının bazıları mukabilinde muahaze eder ki yevm-i kıyamette yükü azalsın. Eğer Allah'ın affı olmasada her günahla muahaze edecek olsa günah sahibi derhal helâk olur. Çünkü; Allah'a karşı herkesin kusuru sayılmaz ve tükenmez derecededir. İsabet edecek musibete karşı ne kadar tedbir yapılsa fayda etmez. Zira; insanlar tedbirleriyle Allah'ı aciz kılamazlar, Allah'ın gayrı insanların hiç bir dost ve yardımcıları yoktur. Binaenaleyh; gelecek belâyâya karşı kimse duramaz.

Bu âyet-i celilede, kulları tesliye olduğu gibi musîbetin def'inin çaresi de herkesin kusurunu taharrî edip tevbe etmesi olduğuna tavsiye vardır. Şu halde insana lâzım olan; daima günahından tevbe etmekle necasete benzeyen günahtan nefsini tathîr etmelidir.

Şu tafsilâttan anlaşıldığı ve Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanlardan salih olan kimselere gelen musîbet bazı vaki olan günahına kefaret olduğu cihetle âhirette o günahın cezasını görmez. Günah olmıyarak gelen musîbet âhirette derecesinin yükselmesine sebep olur. Amma facir ve günahkâr olan kimselere gelen belâyâ alel ekser imtihan için gelir. Eğer ibret alır masiyetinden vazgeçerse o belâ onun hakkında nimet olur. Zira; ıslâhına sebep olmuştur. Eğer ibret almaz da fısk u fücura devam ederse dünyada gördüğü musîbet günahına kâfi gelmediğinden mü'min olduğu halde âhirette dahi muazzeb olur. Şu halde dünya ve âhirette rezil ve rüsva olur. Bazı facire istidraç olarak dünyada aslâ belâ gelmez. Her günahının cezası âhirete kalır. Binaenaleyh dünyada ibtilâ; insanlar için faydadan hali değildir. Resulüllah'ın «Belâyânın eşeddi enbiyaya, sonra evliyaya, sonra onların mâdûnunda olanlaradır» buyurduğu Hadis-i şerifi terfi-i derece için mübtelâ olan zevât-ı kiram hazerâtı içindir. Hz. Âişe (R.A.) dan rivayet olunan bir hadiste Resulüllah'ın «Mümine bir diken ve dikenin mâfevkı bir şey isabet etmez, illâ o musibet sebebiyle Allahü Tealâ bir derecesini yükseltir ve bir günahını mahveder» buyurduğu kavl-i şerifi de bu manâyı teyid eder.

Hz. Ali (R.A.) «Kur'an'da müminler için en ziyade ümidli olan âyet budur. Zira; Resulüllah bu âyeti ba'delkırâe (Ya Ali! Bu

âyeti size tefsir edeyim mi?) dedikten sonra (Mümine hastalık vesair sevmediği bir belâ isabet ederse o belâ onun kesbetmiş olduğu günahının cezasıdır. Allahü Tealâ bir günaha iki ceza vermez. Zira; ekremdir ve Allahü Tealâ dünyada muahaze ettiği cürümle âhirette tekrar muaheze etmez.) buyurdu. Şu halde müminlerin dünyada gördükleri musîbetler âhirette aynı menfaattir» buyurmuştur.

Hulâsa; insana isabet eden musîbet kendi günahı sebebiyle isabet ettiği ve günahlarının çoğunu Cenab-ı Hak'kın affettiği, musîbete karşı gelmek suretiyle insanların yer yüzünde kararları sebebiyle Cenab-ı Hak'kı aciz kılamıyacakları ve insanlar için Allah'ın gayrı o musîbete mukabele edebilecek bir dost veyahut musîbeti def'edecek yardımcıları olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delillerden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ۝ اِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهِ ۜ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝

buyuruyor.

[Dağlar gibi gemilerin denizde yürümesi vahdaniyet-i İlâhiye'ye deliller cümlesindendir. Eğer Allahü Tealâ isterse rüzgârı durdurur, o gemiler su üzerinde dururlar. Bir adım ileri gitmezler. İşte şu güzel rüzgârlarla deryada gemiler yürürken Allahü Tealâ'nın rüzgârı durdurmasiyle o gemilerin duruvermelerinde musîbetlere sabır ve nimete şükredici olan her mümin için kudret-i İlâhiye'ye ve vahdaniyet-i sübhaniyeye alâmetler vardır.]

Yani; cesamette ve siklette dağlar gibi gemilerin denizde seyr ü sefer etmeleri Allahü Tealâ'nın vahdaniyetine, kudret-i kaahire ve hikmet-i garîbesine delâlet eden delâil cümlesindendir. Zira; bunların rüzgârla cereyanları ancak Vâcip Tealâ'nın kudretiyledir. Çünkü; Allahü Tealâ'nın gayrı hiç bir kimsenin velev bir

dakika olsun yürütmesi mümkün değildir. Eğer Allahü Tealâ o geminin durmasını isterse rüzgârı durdurur gemiler de su üzerinde durur bir adım olsun ileri gitmez, o kadar sikletiyle beraber suya batmaksızın suyun yüzünde karar etmesi de kudretullaha ayrıca bir delildir. İşte şu gemilerin beyan olunan hallerinde Vâcip Tealâ'nın vücuduna ve vahdaniyetine belâya sabreden ve nimete şükreden mümin için alâmetler vardır. Zira; gemilerin bu minval üzere seyr ü seferlerinde insanlar için bir çok menfeatler vardır. Çünkü; Cenab-ı Hak her memleketi bir nevi meta ve günâ gûn hasılâtla mümtaz kıldığından bir memleketin metaından diğer beldenin intifaı ancak nakliyâtla olup gemiler de vezâifi nakliyeyi yoluyla edâ ettikleri için alem-i ticarette büyük bir vüs'at hasıl olur. Binaenaleyh; gemiler insanların yekdiğeriyle görüp konuşmasına ve her beldenin diğer beldelerin metaı ile intifaına sebep olduğu gibi harpte, darpta ve sair hususâtta menfeatleri sayılmaz ve tükenmezdir. Lâkin şu menafii düşünerek ve Allah'ın verdiği nimetlere bakarak Halik'ın vücuduna ve vahdaniyetine istidlâl etmek herkes için müyesser olmayıp belki Allah'ın verdiği kısmete rıza ile sabr ve metanet eden ve her himmetini ve kuvvetini âyât-ı İlâhiyeye nazar-ı im'ânla sarfedip sanayi-i İlâhiyeyi nazarı tefekküre alan ve nimet-i İlâhiyeye şükriçin nefsini bağlayan mümin-i kâmile müyesser olur. Çünkü delâilden intifâ eden; mümin-i kâmildir. Ve o mümin-i kâmil de bu âyette *sabır*la ve *şükür*le tavsif olunmuştur. Zira iman; *iki nısıftır: Bir nısfı; sabr, diğer nısfı; şükürdür.* İnsan ya belâya mübtelâ veya nimete müstağrak olur. Hiç bir zamanda bu ikiden hali olamaz. Binaenaleyh; belâya mübtelâ olduğu zaman ona sabır ve nimete müstağrak olduğu zaman ona şükretmek mümin-i kâmilde olur, mümin-i nakısta olamaz.

أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ ﴿٣٤﴾

[Veyahut isterse Vâcip Tealâ şiddetli rüzgâr gönderir, insanların kesbettikleri günahları sebebiyle o gemileri deryaya batırmakla ihlâk eder ve çoklarından günahı affeder batırmaz.]

Yani; Vâcip Tealâ isterse gemileri mutedil rüzgârla yürütür, isterse rüzgârı durdurmakla gemileri durdurur, isterse o gemilere

binen kimselerin buhl ü hasetleri, kibr ü gururları, hukuk-u nâsa tecavüzle zulm ü taaddîleri ve sair ahlâk-ı mezmumeleri gibi kesbettikleri masiyetler sebebiyle o gemileri ve içinde olan kimseleri suya gark etmekle ihlâk eder ve bununla beraber bir çok günahlarını affeder. Binaenaleyh; günahlarının her ferdi ile muahaze etmez.

Yahut Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ insanların günahları sebebiyle gemileri ve içinde bulunanları garkeder, bir çok kimselerin hüsn-ü niyetleri ve güzel amelleri sebebiyle hasbelbeşeriye sadır olan günahlarını affeder. Binaenaleyh; gemilerine ve kendilerine necat verir.] demektir. Deryada uzun boylu seyr ü sefer edenlerin şiddetli fırtınaya tutulup kurtulmak ümîdini kestikten sonra fırtına durup helâkten kurtulduklarına dair bir çok vakayi bu manâya şahiddir.

(اويوبقهن) (اوبق) (يوبق) den alınarak (يهلك) manâsınadır. Yani «isterse Allahü Tealâ o gemileri ve içinde bulunanları ihlâkeder» demektir. Bu âyette insanın her halinde gerek nimette, gerek mihnette marifet-i İlâhiyeye delâlet eden alâmetleri tefekkürden gaflet etmemesi lâzım olduğuna tenbih vardır.

Hulâsa; deryadaki gemilerde üç halin carî olduğu ve o üç halden *b i r i n c i s i ;* mutedil rüzgârla gideceği canibe geminin kolaylık ve sükûnetle yürüyüp yol alması bir nimet olup o nimete şükrün lüzumu, *İ k i n c i s i ;* rüzgârın durmasiyle geminin deryada yol almayıp durması, *Ü ç ü n c ü s ü ;* şiddetli rüzgârlarla geminin ve içinde bulunanların helâk olması ve bu iki belâ ki geminin durması veya helâk olması insanların günahları sebebiyle olduğu ve günahlarından derhal tevbe etmekle kusurlarının affını Cenab-ı Hak'tan istirhamla helâkten kurtulmanın çaresini düşünmeleri lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delillerden bazılarını beyandan sonra âyât-ı İlâhiyede mücadele edenlerin hallerini ve bu dünyada kullarına vermiş olduğu şeylerin meta-ı dünyadan iba-

ret olup her zaman zevale maruz ve ibadetin ecri bakî olduğunu beyan etmek üzere :

وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ۝ فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى .

buyuruyor.

[Bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimize muhasama ve itiraz edenlerin kendileri için azaptan kurtulmak olmadığını bilirler. Şu halde emval-i dünyadan size verilen şey; hayat-ı dünyanın metaı ve menfeatidir. Binaenaleyh; fânî ve zevâle maruzdur, Allahü Tealâ indinde olan amelinizin sevabı bakî ve hayırlıdır.]

Yani; Allahü Tealâ onların günahları sebebiyle gemilerini imtihan için durdurur yahut helâk etmek suretiyle intikamını alır, kudreti İlâhiyeye delâlet eden âyetlerde ve Kur'an'da hased ve inadlarından naşi mücadele ve inkâr eden kimseler kendileri için kahr-ı İlâhî'mizden kurtuluş olmadığını bilirler. O asiler âzab-ı İlâhîden kurtulmak çaresi olmadığını bilince ziynet-i dünyadan her ne ki size verildi ise bakası olmayan dünyanın metaıdır. Binaenaleyh; ömrünüz oldukça intifâ edersiniz. Ömrünüz ise azıcık bir müddet olduğundan intifâınız da azdır. Çünkü; akıbet ölüm sebebiyle kemal-i hasret ve nedametle o meta-ı dünyayı terkeder gidersiniz. Amma Allahü Tealâ indinde olan amelinizin sevabı dünya metaından hayırlıdır. Zira; safî, kederden salim, bakî, zevalden halî ve afattan masûndur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bundan evvelki âyette su üzerinde geminin üç hali beyan olunduğu gibi bu âyette dahi dünya yüzünde insanın gemiye benzer *üç hali* olduğuna işaret olunmuştur : *B i r i n c i s i ;* mutedil rüzgârla geminin varacağı yere vardığı gibi insanın *arızadan salim amel-i salihle matlubuna vasıl olmasıdır. İ k i n c i s i ;* rüzgârın durmasıyla geminin matlubuna vasıl olamayıp su üzerinde sallanıp durduğu gibi insanın da *delâilden istidlâl edemeyerek matlubuna yol bulamayıp tereddüt içinde hayran olup kalmasıdır. Ü ç ü n c ü s ü ;* şiddetli rüzgâr

sebebiyle gark olan geminin helâk olduğu gibi *insanın bir takım itikâdât-ı batıla ile helâk olup husran-ı ebedîye dûçâr olmasıdır.*

Hulâsa; dünyanın hasis ve zevale maruz olduğu, âhiretin ise inkırâzdan salim ve zevalden masun bulunduğu ve insan için âhireti bırakmamak lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ dünyanın ve âhiretin ahvalini beyandan sonra âhiretin dereceleri ve mertebeleri kimler için olduğunu beyan etmek üzere :

لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Âhiret şol kimseler için hayırlıdır ki onlar Allah'a iman edip ancak Rablarına tefviz-ı umûr eden halis müminlerdir. Yoksa Rablarına isyan ve âyetlerine itiraz eden muazzeb olacak kimseler için hayırlı değildir.]

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ

[Ve dahi şol kimseler için hayırlıdır ki onlar cezası pek büyük olan katil, zina ve şirk gibi büyük günahlardan ve gayet çirkin olan fahiş sözlerden içtinab ederler. Yoksa büyük günahları irtikab eden günahkârlar için hayırlı değildir.]

وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ ﴿٣٧﴾

[Ve dahi âhiret şol kimseler için hayırlıdır ki onlar bir kimseye gazab ettiklerinde derhal gazablarını hazımla sahib-i kusurun kusurunu af ve aybını setretmeye sa'yederler.]

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٨﴾

[Ve dahi âhiret şol kimseler için hayırlıdır ki onlar Rabları-

nın rızası için Allah'ın davetine icabet ettiler ve itaate davet eden peygamberin davetine icabet ettikleri gibi beş vakit namazı edaya devam ettiler, onların ahlâk-ı hamîdelerinden birisi de bütün umur-u dünya ve umur-u âhiretlerini beyinlerinde istişare etmekdir ki kendi reyleriyle amel etmekle istibdad etmezler ve mezâyây-ı insaniyenin en büyüklerinden olan sehavet mertebesini dahi haizlerdir. Zira; onlar bizim kendilerine vermiş olduğumuz rızıklarından muhtaç olanlara infak ederler.]

وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾

[Ve dahi âhiret şol kimselere hayırlıdır ki onlara bir zalim tarafından bigayrı hakkın zulüm vaki olursa meşru suretle derhal intikamlarını alırlar ve kendilerini mertebe-i acizde görmez, haklarını müdafaaya lüzumu kadar uğraşırlar.]

Yani; âhiret hayırlıdır fakat herkes için değildir, belki şu âyette beyan olunan mezâyây-ı aliyeyi camî olan kimseler için hayırlıdır. Gerçi ubûdiyet noktasında sebatın bir çok şartları varsa da mühim olanlarından dokuzunu Cenab-ı Hak bu âyetlerde beyanla derecât-ı âhirete vasıl olmanın şartlarının cümlesi bu dokuzda dahil olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âhiretin hayırlı olması için *insana birinci mertebede îman lâzımdır.* Binaenaleyh; ehl-i iman için âhiret, dünyadan hayırlıdır. Zira; imanı olmayan kimse Allah'ı bilmediği için Allah'ın lutfundan mahrum ve niam-ı İlâhiyeye nail olamadığından mahzundur. Amma müminler Allah'ı bilip azametini takdir ve ubudiyette zilleti bilerek Rabbısına rabt-ı kalbettiğinden abd-i mümin için âhiret hayırlıdır.

Âhiretin hayırlı olmasına *ikinci sebep; Müminlerin Cenab-ı Hakka itimat ederek cümle umurunu O'na tefviz edip Allah'tan başkasından bir şey beklememesidir.* Zira; her şeyin halikı ve cümle zîruhun râzıkı olduğu cihetle her şeyi ondan beklemek ve esbabına teşebbüsle iktifa etmek vazife-i ubudiyettendir.

Âhiretin hayırlı olmasına *üçüncü sebep; küçük ve büyük günahlardan sakınmaktır.* Yani Allah'ın nehyettiği bilû-

mum günahlardan ihtiraz etmek insan için âhiret derecelerine nail olmaya vesîledir. *B ü y ü k g ü n a h l a r* la murad; *ukûbet icabeden katil, zina, sirkat ve saire gibi günahlardır. F e v a h i ş* le murad; *kavlen ve fiilen herkesin çirkin gördüğü şeyler, vesair küçük günahlar ki* musırran işlenirse büyük günah olmaya müsteid olanlardır.

Âhiretin hayırlı olmasına sebep olan evsaf-ı memduhadan *d ö r d ü n c ü s ü ; bir kimsenin kusuruna binaen vaki olan gazabını yutmakla kusur eden kimsenin kusurunu setretmektir.* Zira; bir kimsenin vaki olan kusuruna karşı intikamla muamele caizse de affetmek daha evlâ olduğundan kusuru affetmek derecât-ı Cennete vasıl olmaya sebep olmuştur.

Âhiretin hayırlı olmasına vesileden *b e ş i n c i s i ; Rablarının rızasını tahsil için enbiyâ-yı izâm hazarâtının davetlerine icabet etmeleridir.* Çünkü; tekâlif-i İlâhiyeyi kabule dair olan daveti kabulde ve kaza-yı İlâhiyeye rızada asla tereddüt etmezler ve emr-i İlâhîye tamamiyle inkiyâd ederler.

Kendileri için âhiret hayırlı olan müminlerin *a l t ı n c ı s ı f a t l a r ı ; beş vakit namazı vaktinde edâ ederek bir günde beş defa haliklarına teveccüh-ü tâmla teveccüh edip ubudiyetlerini itiraf ile vazife-i ubudiyetlerinde sebat ve imanlarını takviye etmektir.*

Âhiretin hayırlı olmasına sebep olan *y e d i n c i s ı f a t l a r ı ; Zuhur eden bir hâdisede birbirleriyle* o *hâdise hakkında meşveret etmektir.* Çünkü; beynel'ibâd cereyan eden muamelâtta ve âlemde zuhur eden havadiste akt-ı ictimâ ederek müdavele-i efkârla bir karar vermekte ve yekdiğerinin reyine müracatla işin hakîkatini meydana koymakta sühûlet vardır. Ehl-i îmanın ve yekdiğerleriyle ülfet ve ünsiyetleri sebebiyle savap bir karara iktiran etmek dahi memul-ü kavidir, bu vesileyle istibdad dahi aradan kalkar, hiç bir kimsenin diğerine karşı itirazı ve bir diyeceği kalmadığından ittifak-ı kulûb hasıl olur. Resulüllah'ın bir emrin zuhurunda ashabıyla istişare âdetleri olduğundan Cenab-ı Hak bu âyetle istişareyi senâ buyurmuştur. Binaenaleyh; zuhur eden bir vakada müminlerin istişareleri Sünnet-i Resûlullah'dır. Şu halde istişarelerinde sevap da vardır. İstişareye rağbet etmiyerek kendi reyi ile

amel eden kimselerin ekseriyetle tuttukları işlerde zarar gördükleri herkesçe teslim olunmuş bir hakikattir.

Âhiret kendileri için hayırlı olan müminlerin *s e k i z i n c i s ı f a t l a r ı ; Allah'ın onlara vermiş olduğu rızıktan bazısını muhtaç olanlara infak etmekle ebnâ-yı cinslerine muavenet etmektir.*

Kendileri için âhiret hayırlı olanların *d o k u z u n c u s ı f a t l a r ı ; bigayrı hakkın kendilerine zulmeden kimselerden lüzumu kadar ahz-ı intikam etmektir.* Çünkü; o müminlerin düşmanlarından bir takım süfehâ kendilerine haksız olarak hücum ettiklerinde kendilerini mertebe-i acizde bırakarak onların zulümleri altında ezilmek ve nefislerini zulme karşı hakir ve zelil kılmayı âr ve ayıp bildiklerinden böyle bir zalim tarafından kendilerine zulüm vaki olduğunda o zâlimden haklarını almaya sa'yederler. Fakat ahz-ı intikama tasaddî etmeksizin affetmek evlâ ise de görmüş olduğu zulüm miktarı intikam almak dahi caiz olduğuna âyet-i celile delâlet eder. Lâkin ahz-ı intikamda hakkından ziyadeye tecavüz ederse bu tecavüzü de ayrıca bir zulüm olduğundan mazlum zümresinden iken bu tecavüzü sebebiyle zalimler zümresine dahil ve kendisi de aynı hükme ve muameleye müstehak olur.

Kur'an'da ve ehâdis-i nebeviyede ahz-ı intikamın cevazına delâlet eden âyetlerle affın memduh olduğuna delâlet eden âyetler ve hadisler arasında tenakuz yoktur. Zira af; *iki kısımdır : b i r i n c i s i ; affetmek fitneyi teskine ve cânînin cinayeti terkine sebep olur.* İşte memduh olan aflar bu kabil olan aflardır, affın memduh olduğuna dair olan âyet ve hadislerde bu manâca affa mahmuldür. Affın *i k i n c i k ı s m ı ; fitneyi tezyîde ve cânînin cinayetini arttırmasına sebep olan aftır.* Bu manâca af caiz değildir. İşte ahz-ı intikama delâlet eden deliller bu manâya mahmuldür. Yani afta mahzur görüldüğünde ahz-ı intikam etmelidir.

Hulâsa; âhirette hayra nail olmak ve seadete ermekle rahat etmek istiyen kimse için iman-ı kâmil sahibi olmak ve Rabbısına tevekkül-ü tâm üzere bulunmak, büyük ve küçük günahlardan hazer, mümin biraderinden vaki olan kusuru setir, tekâlif-i İlâhiyeye icabet ve salâvât-ı mefruzayı edâ etmek, dünya ve âhiret işlerine meşveretle başlamak ve merzuk olduğu rızıktan bir miktarını muh-

taç olanlara infak eylemek, zalimlerin zulümlerini kaldırmaya ça lışmak lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesin dendir.

***

Vâcip Tealâ zalimden intikam almak caiz olduğunu beyandar sonra intikamın miktarını beyan etmek üzere :

وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

buyuruyor.

[Günahın cezası kendi misli günahladır. Bir kimse düşmanının günahını afla ıslah-ı beynederse onun ecrini Allahü Tealâ verir. Zira; Allahü Tealâ zalimleri sevmez.]

Yani; bir kimseye diğeri tarafından vaki olan kusurun miktarı ne ise o kusura karşı intikam almak istediğinde vaki olan kusurun miktarı ile mukabele etmek caizdir ziyadesi zulümdür. Allahü Tealâ zalimleri sevmez. Meselâ bir kimse diğerine bir kerre vurmuşsa bir kerre, iki kerre vurmuş ise iki kerre vurmak caizdir, eğer ikiye mukabil üç vurursa ikisi ikiye mukabil caiz olup üçüncüsü zulümdür, sair hususâtta da hal böyledir. Çünkü düşmandan intikam almak; düşmanın yapmış olduğu cinayete karşı bir cezadır. Ceza ise cinayete göre olur fazlası zulümdür, eğer noksan olursa mazlum zalimden intikamını almış olmaz. Çünkü adâlet; cezanın cinayete müsavi olmasında olduğundan Vâcip Tealâ bu âyette mukabelenin misliyle caiz olup ziyadesi caiz olmadığını beyan etmiştir.

Fahri Râzi, Kazî ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bir kimseye ibtidâen vaki olan bir günaha karşı mukabilinde yapılan ceza günah değilse de o cezayı görecek kimseye nazaran bir seyyie olduğu cihetle günah mukabilinde yapılan cezaya dahi seyyie denmiştir. *Yahut* zalim tarafından evvel vukubulan seyyieye karşı olduğundan her ne kadar ikinci yapılan seyyie değilse de evvelki seyyie sebebiyle husule geldiğinden buna da seyyie denmiştir. *Yahut* ikinci yapılan ahz-ı intikam olduğu cihetle meşru ise de esas itibariyle seyyie olduğundan seyyie denmiştir. Çünkü mukabilinde

seyyie olmasa ikinci de evvelki gibi zulmolur caiz olmazdı. Şu halde esas itibariyle ikincinin evvelkinden farkı yoktur. Lâkin iptidâen bigayrı hakkın vaki olan bir kusura mukabele olduğundan meşru kılınmıştır ki günah olmadığı gibi hakkını istifa olup zulüm de olmadığından mukabilinde ceza da yoktur. *Yahut* ahz-ı intikam caizse de vâcip ve mergub olmadığından terki daha evlâ olduğuna işaret için seyyie olmadığı halde seyyie denmiştir. Hatta bir kimse hasmından vaki olan kusuru affeder, hasmiyle kendi beynini ıslâh ederse ecri Allah'ın lutf u keremine müfevvazdır. Binaenaleyh; yevm-i kıyamette bunların sevaplarını Allahü Tealâ bizzat kendi lutf u kereminden ihsan edecektir. Çünkü ahz-ı intikam; ruhsat-ı şer'iyeyle sabit cevaz kabilinden olduğu cihetle affetmek azimettir.

Bu âyet-i celile; ilmi fıkhın ukubat bahsine esastır. Binaenaleyh; kısasta vesair cinayetlerde müsavatın vâcip olması bu ve bunun emsali âyetlerden ve hadislerden istinbât olunmuştur. Seyyieye seyyieyle mukabelenin cevazı; mukabele meşru olan yerlerde olur. Amma kütüb-ü fıkhiyede beyan olunduğu veçhile mukabele caiz olmayan yerlerde mukabele ederse aynı cezaya müstehak olur. Meselâ kazif eden yani «Sen zanîsin» diyen kimseye eğer aynı sözüyle mukabele ederse evvelkine hadd-i kazif lâzım geldiği gibi mukabele eden kimseye dahi aynı hadd-i kazif lâzım gelir. Kezalik zinaya zinâ ile mukabele caiz değildir, kâfir lâfzı ile söğene aynı kâfir lâfzıyla mukabele olunmaz.

Hulâsa; herkesin kendi için hasmı tarafından vaki olan kusuru affetmek evlâ, affederse sevabı Allah'a ait ve affın sevabını Allahü Tealâ'nın vereceğini sarahaten beyan etmek affa teşvik olduğu ve eğer affetmezse misliyle mukabele caiz olup ziyadesi zulmolduğu ve zulmeden zalimleri Allahü Tealâ'nın sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ müsavat üzere intikam almak caiz olduğunu beyandan sonra ahz-ı intikam eden kimseye intikamını aldığından dolayı ukubet lâzım gelmediğini beyan etmek üzere :

وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَاُولٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Şol kimse ki bir zalim kendine zulmettikten sonra o zalimden hakkını almakla ahz-ı intikam etti. İşte bu misilli hakkını alan kimselere haklarını aldıklarından dolayı onlar üzerine muahazeye yol yoktur.] Çünkü; kendi hakkını aldığından dolayı bir kimse mes'ûl olmaz ve zalimden hakkını alan kimse diğeri tarafından itâb olunmaz. Zira; kendine zulmolunduğundan dolayı hakkını alan kimse için hakkını almak ruhsat-ı şer'iyeyle sabit olduğundan şeriatın ruhsat verdiği şeyi şeriat dairesinde işleyen kimseye diğeri tarafından müdahale caiz olamaz ve zalimden aynı hakkını istifa eden kimseye ceza ve ukubet olmaz, emvâl kabilinden ise aldığı hakkını ödemesiyle emrolunamaz. Zira; şeriatin cevazı zımana münafîdir, hakkını almak mubah olduğundan mubah olan bir şeyi işleyen kimse azaba müstehak olmaz.

*
* *

Vâcip Tealâ mazlumun zalimden hakkını istifa etmesinden mesul olmayacağını beyandan sonra mesuliyet ancak zulümle yer yüzünü ifsad edenlere ait olduğunu beyan etmek üzere :

اِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ اُولٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Muahaze tarikı şol kimseler üzerinedir ki onlar nasa zulmeder ve bigayrı hakkın yer yüzünü ifsad ederler. İşte onlar için acıtıcı azap vardır.]

Yani; işlediği işten dolayı mesuliyet ve muahaza, şol kimseler üzerinedir ki onlar doğrudan doğruya nasa zulüm ve nasın hukukunu pâymâl eder ve bigayrı hakkın nasın malını elinden almak isterler ve cebren alırlar ve zulm ü udvân, bağıy ve tuğyânla yer

yüzünü ifsad ve âlemin intizamına halel vermekle herkesi rahatsız ederler. İşte onlar için âhirette azab-ı elîm vardır.

Azaba yol; ibtidâ nasa zulümle başlayan kimselere mahsus olduğuna işaret için *hasra* delâlet eden (إنما) lâfzı ve bunların azaplarına müsebbib olan zulüm ve yer yüzünü ifsâd etmeleri olduğuna işaret için (أولئك) lâfzı *ism-i işaret* olarak varid olmuştur. Çünkü; ism-i işaretler zat-ı maassıfata delâlet ettiklerinden (أولئك) lâfzı zalimlerin hem şahıslarına hem de âdetleri olan zulüm sıfatlarına delâlet edip hüküm de azab olunca azabın illeti zulüm ve fesâd olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ zalimlerden intikam almak caiz olduğunu ve zalimlerin azaba dûçâr olacaklarını beyandan sonra zalimin zulmüne sabırla affetmek mazlum için daha efdal olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ۝

buyuruyor.

[Şol kimse ki düşmanından vaki olan zulüm ve ezaya sabırla kusurunu affetti. İşte o kimsenin şu sabrı ve hasmından kendine sadır olan kusurunu affı insan için işlenmesi lâzım olan işlerdendir.]

Yani; bir kimse hasmından ahz-ı intikam cihetini iltizam etmiyerek vuku bulan hatayâyı afla Allah'a tefviz-ı umûr edip sabretmesi insan için kasdı lâzım ve nefsine vâcip kılacağı umurların ehem ve elzem olanlarındandır. Fakat bundan evvel beyan olunduğu veçhile kusuru affetmenin caiz olması zalimin zulmünü ziyadelendirmesine sebep olmamak şarttır. Eğer affetmek zulmünü tezyîde sebep olursa affetmekten intikamını almak daha iyidir. Affetmenin intikam almaktan evlâ olduğuna işaret için Vâcip Tealâ

sabrı ve affı bu âyette *üç cihetle* tekîd buyurmuştur : *B i r i n c i s i ; hükmü ifade cümle-i ismiyeyle varid olmuştur* ki afvin kuvvetine işarettir. *İ k i n c i s i ; edât-ı te'kidden* (ان) *Ü ç ü n c ü s ü ;* (لمن عزم الامور) *da bulunan lam-ı te'kidle varid olmuştur.* Bunların cümlesi hükümde tekid ifade ettiğinden Cenab-ı Hak affın ahz-ı intikamdan daha kuvvetli olduğuna işaret buyurmuştur. Eğer ahz-ı intikam ederse bu dünyada ödeştiği için âhirette davası kalmaz. Çünkü; bir hak iki kerre istifâ olunmaz. Eğer affederse sevabı Allah'a ait olduğu bundan evvelki âyetlerde beyan olunmuştu. Binaenaleyh; affettiği şey için de âhirette davası kalmaz. Şu kadar ki zalim, affeden kimse tarafından mes'ûl olmazsa da Allahü Tealâ'ya karşı bigayrı hakkın zulmettiğinden ve Allah'ın men'ettiği bir şeyi işlediğinden mes'ûl olur ve eğer mazlûm olan kimse aczinden dolayı ahz-ı intikam edemez ve af da etmezse zalim âhirette Allah'ın nehiy ve hurmet-i kat'iyeyle haram ettiği şeyi işlediğinden dolayı mesul olduğu gibi mazluma karşı dahi mesul olur. Çünkü; hukukuna tecavüz ettiğinden o hukukun cezasını görecektir. Şu halde helâl olunmadık zulmün suali âhirette ikidir : Biri Allah'a diğeri mazluma karşıdır.

Hulâsa; mazlumun zulme karşı vazifesinde ahzı intikam murad ederse müsavata riayetin vâcip olduğu ve ahzı intikamda menfeat hemen dünyaca bir teşeffi-i sadırdan ibaret olup o da fanî ve serîüzzevâl olduğundan ehemmiyeti olmayıp intikamı terkle affın sevabı âhirette olacağı cihetle bakî ve zevalden masûn bulunduğundan affın evlâ olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zalimle mazlumun bazı ahvallerini beyandan sonra zalimleri Allah'ın idlâl ettiğini ve onları Allah'ın azabından kurtaracak bir dostları olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ

buyuruyor.

[Şol kimse ki irade-i cüz'iyesini dalâle sarfettiğinden dolayı Allahü Tealâ ihtiyar ettiği dalâli halkederek Allah'ın idlâlinden sonra o kimse için bir dost yok ki onu dalâlden kurtarsın ve azabtan kurtarmak için onun hakkında sa'yeden bir kimse bulunmaz.] Çünkü; Allah'ın ihanet edip zelîl kıldığı bir şahsı hiç bir kimse aziz kılamaz. Binaenaleyh; Allah'ın zelîl kıldığı kimse ilelebed zelîl olur.

***

Vâcip Tealâ zalimleri ıdlâl ettiğini beyandan sonra o zalimlerin Cehennem azabını gördüklerinde dünyaya avdete yol arayacaklarını beyan etmek üzere :

وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلَى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ ۝

buyuruyor.

[Zalimler kendilerini ihata eden azabı gördüklerinde ya Ekrem-er Rusül! Sen görsen, onlar «Dünyaya yol var mı diyerek dünyaya dönmeye bir tarîk ve azabtan kurtulmaya bir çare ararlar.]

Yani; ey Rasûl-ü Mükerrem! Dünyada enva-ı rüsvalığı ve zulm ü udvânı irtikab eden zalimleri Rabbın Tealâ âhirete reddedip onlar da âhirette duçâr oldukları azabı müşahade edince sen görürsün ki o zalimler kendilerinin azablarını gördüklerinde onlar «dünyaya ric'ate bir daha yol var mıdır? Keşke dünyaya bir daha dönmek mümkün olsa da biz de dünyaya avdet etsek ve bu azabların def'i için biraz çare arasak» derler. Çünkü; azabın dehşetinden hasıl olan ızdırapla ne yapacaklarını şaşırırlar ve şaşkınlık eseri olarak bu sözleri söylerler.

Zalimlerin gördükleri azab devam ettikçe ara sıra bu sözleri söylemekten halî kalmıyacaklarına işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygasıyla ve azap görecekleri muhakkak olduğuna işaret için *ru'yete* delâlet eden *raev* lâfzı, *mazi* sigasıyla varid olmuştur.

Hulâsa; dünyada heva ve hevesiyle ifna-yı ömredip tedari-

kât-ı uhreviyede bulunmayanlar ve gayrın hukukuna tecavüzl zulmedenler âhirette azabı görünce dünyaya bir daha rücu'la te dârikâtta bulunmak isteyecekleri velâkin âhirete gidenlerin b dünyaya ricatları mümkün olmadığından bunun faydası olmıyacağ bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

وَتَرٰيهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ

[Ey Habibim! Onlar Cehennem'e arzolunduklarında sen onlar zelil, hakir, gayet huzu ve huşû üzere göz ucu ile Cehennem ateşine gizlice bakarlar görürsün.]

Yani; ehl-i nâr Cehennem'e sevkolunup ateşe atılmak üzere hazırlandıklarında gayet hakîr ve perîşân bir halde ey Rasul-ü Muazzam! Sen görürsün ki onlar kemal-i endişe ve korkularından gözlerini açıp bakmaya vakitleri olmadığından göz kapaklarını kıpırdatmaksızın gözlerinin uçlarıyla gizli bir surette Cehennem ateşine bakarlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanların pek ziyade korktukları şeylere gayet gizli ve göz ucuyla bakmaları âdetleridir. Meselâ dar ağacına asılmak için getirilen bir adam korkusundan ipe ve ağaca bakmak istemez ve bakamaz ise de gizlice göz ucuyla bakmaktan yine hali kalamaz. Kezâlik kılıçla kısas olunacak bir kimsenin kılıca bakmasında dahi hal böyledir. İşte ehl-i Cehennem, Cehennem'e geldiklerinde girmeden evvel Cehennem'i görünce korkularından Cehennem tarafına bakmaya mecalleri olmadığından bakamazlar velâkin gizlice göz ucuyla bakmaktan da hali kalmıyacaklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Kâfirlerin âhirette a'mâ olacaklarına dair âyetle bu âyet beyninde tenakuz yoktur. Zira; bu âyette beyan olunan gizlice nazarları ibtidâî hallerini beyandır, âmâ olacaklarına dair âyet ise Cehennem'e girdikten sonraki hallerini beyandır veyahut bu âyet bir kavmin halini, âmâ olacaklarını beyan eden âyet de diğer bir kavmin halini beyan eder. Şu halde evvelki tevcihe nazaran görmeleriyle görmemelerinin zamanları muhteliftir, ikinci tevcihe nazaran görecekler bir kavim, görmiyecekler de diğer bir kavim olduğu cihetle mev-

zuları muhteliftir. Binaenaleyh; tenakuzun şartı olmadığından tenakuz yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Cehennem'e kemal-i zillet, havf ve endişeyle gireceklerini beyandan sonra buna mukabil müminlerin ferahlarını ve bu ferah üzerine söyliyecekleri sözlerini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ ۝

buyuruyor.

[Düşmanlarını Cehennem'e arz olunur gördüklerinde, müminler derler ki «zarar-ı ebedî ile zarar ediciler şol kimseler ki onlar kendi nefislerini ve evlâd ü iyallerini yevm-i kıyamette zarara uğrattılar. Agâh ve mütenebbih olun ki zalimler ebedi azap içindedir».] İşte müminler böyle demekle ferahlarını izhâr ederler.

Yani; arsa-i kübrâda kâfirlerin perişan hallerini gören ehl-i îman derler ki «Muhakkak zarar şol kimseler ki onlar zulm ü dalâletle kendi nefislerini, iğfâl ve idlâl etmekle de evlâd ü iyallerini, etbâ ve a'vanlarını yevm-i kıyamette zarara uğratanlardır. Agâh olun ki zalimler zulümleri sebebiyle ebedi azap içinde bulunacaklardır».

H u s r â n ; sermayeden kaybedip zarar etmektir. Daire-i şeriattan çıkıp sermaye-i asliyeleri olan ömürlerini heva ve heveslerine ve şehevat-ı nefsiyelerine sarfla âhiret menfeatinden mahrum olanlara âyette «zarar ettiler» denilmiştir ki kendileri için sermaye-i aslolan ömürlerini hevaya sarfla hebâ edenler elbette zarardîde olurlar.

*
**

Vâcip Tealâ zalimlerin ebedi azab içinde olduklarını beyandan sonra onlara bir yardımcı olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Zalimler için kendilerine yardım edecek Allah'ın gayrı bi dostları yoktur. Zira; bir kimse ki Allahü Tealâ idlâl ederse onu için hidayete ve necata yol yoktur.]

Yani; kâfirler küfür ve zulümlerinden dolayı Cehennem'e girdiklerinde onların Allah'ın gayrı bir dostları yoktur ki yardım edip azabtan kurtarsın. Şu halde onlara aslâ yardım eder bir kimse yoktur. Zira; Allahü Tealâ onları idlâl etmiştir. Bir kimse ki Allahü Tealâ idlal ederse onun için dünyada hidayete ve âhirette azabtan kurtulmaya yol yoktur. Çünkü; su-u ihtiyarı ve dalâleti irtikabı sebebiyle kâbr-ı İlâhîye mazhar olduklarından azaptan kurtulmaya çare bulunmaz.

***

Vâcip Tealâ müminlerin ve kâfirlerin hallerini beyandan sonra maksad-ı aslîyi emir ve tavsiye etmek üzere :

اِسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَاٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Def'i mümkün olmadık bir gün Allahü Tealâ'dan gelmeden evvel Rab'bınızın davetine icabet edin. Zira; o gün gelirse sizin için bir melce' yoktur, halinizi inkâra mecaliniz olamaz.] Zira; her şey meydana çıkar ve cümle a'mâliniz defterinizde yazılı elinize verilir.

Yani; ey mükellef olan kimseler! Sizi envaı terbiyeyle terbiye edip akıl vesair azanızı halketmekle teklife mahal kılan Rabbınızın

resulleri ve kitapları vasıtasiyle davetine icabet edin, âhiret tedarikinin çaresine bakın şol bir gün gelmezden evvel ki o günde taraf-ı İlâhî'den size gelen azabı reddetmek mümkün olamaz. Zira; hükm-ü İlâhî vaki olduktan sonra onun tebdil ve tağyiri mümkün değildir ve o günde azab-ı İlâhî'den kurtulmak sizin için mümkün olmıyacağı ve saklanacak bir mahal olamıyacağı gibi günahlarınızı inkârla size yardım edecek bir kimse de bulunmaz ve sizin de amellerinizi inkâra mecaliniz olamaz. Şu halde o gün gelmeden evvel amellerinizi ıslah ve şer'a tevfik etmekle azaptan halâsın çaresini düşünün.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *reddi mümkün olmayan gün*le murad; ***herkesin vefatı günüdür.*** Çünkü; mevt yakasına yapışıp ölümle Allah'ın emri gelince o günde sair evâmire imtisal ve nevâhîden içtinâb imkânı olamadığından mevt günü gelmeden evvel emr-i İlâhî'ye icabet lâzım olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü ölüm gelince reddi mümkün olmadığı gibi bir dakika olsun firarla tehiri dahi mümkün değildir. Yahud *reddi mümkün olmayan gün*le murad; *yevm-i kıyamettir.* Çünkü kıyametin hiç bir kimse tarafından reddi mümkün olmadığı gibi Allahü Tealâ da reddetmez. Zira; hükm-ü İlâhî tağyîr kabul etmez. Ve o günde Allah'ın himayesinden başka sığınacak bir mahal de yoktur ve herkesin kötü amelini inkâr edecek bir kimse de yok ki onun inkârı sebebiyle azaptan kurtulsun. Yahut «o günde sizin için âmâlinizi inkâr mümkün değildir. Zira azalarınız ve azalarınıza mevdu olan kuvânız işlediğiniz günahlarınıza şehadet edeceklerinden inkâr fayda vermez» demektir. Çünkü; Lâfz-ı âyette «Sizin için bir inkâr edici» yok demek «inkârı fayda verici bir kimse yok» demektir.

Hulâsa; insanlar için amellerini inkâra ve firara mecal olmadık ve reddi mümkün olamıyacak bir gün gelmeksizin öyle bir gün için tedarikâtın o günde olamıyacağı ve herkesin başının çaresine bakması lâzım olduğu cihetle dünyada Allah'ın emrine hemen imtisal etmek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ yevmi kıyamet gelmeksizin Resûlü vasıtasiyle vaki olan davete icabetin vâcip olduğunu beyandan sonra davete icabetten i'raz ederlerse Resûl'ünün üzerine bir şey terettüp etmeyip ancak zararı icabet etmiyenler üzerine olduğunu beyan etmek üzere :

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ

buyuruyor.

[Eğer onlar icabetten i'raz ederlerse ya Ekrem-er Rusül! Biz seni onlar üzerine kefîl göndermedik. Zira senin üzerine vâcip olan; ancak tebliğdir.]

Yani; ey Nebiyy-i Muazzam! Sen vaaz u nasihatta ve tebliğ-i ahkâmda devam et. Eğer kabul ederlerse kendileri matlublarına kavuşurlar. Sen vazife-i tebliğde devam edince eğer onlar senin vazını dinlemezler, nasihatını kabul etmezler, davetine icabetten imtinâ ederlerse biz seni onlar üzerine kefil ve her hususlarına bekçi göndermedik, onlar da ihtiyar-ı cüz'ileri kendi ellerinde olduğu cihetle senin mazarrat ve menfeatlerini beyan etmekliğin kâfidir. Zira; kabul ederlerse menfeati, etmezlerse zararı onlara aittir. Binaenaleyh senin üzerine vâcip olan; ahkâm-ı diniyyeyi tebliğ etmektir. Şu halde kabulden i'raz ederlerse sen mahzun olma.

***

Vâcip Tealâ Resûl'ünün davetine icabetten i'raz ederlerse Resulüllah için bir mazarrat olmadığını beyandan sonra davete icabetten i'razlarının sebebini ve batıl mezhebi irtikâb etmelerinin illetini beyan etmek üzere :

وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşân insana dünya nimetini tattırdığımızda insan o nimete ferah eder mesrur olur, eğer kendi eliyle kazandığı günah sebebiyle bir kötülük isabet ederse insan o nimeti şiddetle inkâr eder hiç nimet görmemiş gibi bir vaziyet alır.]

Yani; biz cins-i insana lutf u keremimizden dünya nimetlerini bol verip tattırdığımızda insan gayet mesrur olur. Zira dünyaca servet ü sâmâna, seâdete, cah ü mansıba, evlâd ü emvâle ve sair nimetlere nail olduğunda sevinmek insanlar için tabii bir haldir, eğer insanlara kendi kesb-i yedleri olan günahları sebebiyle sevmedikleri bir beliyye gelirse nail oldukları bütün nimetleri inkâr ederler. Zira insan; nimeti inkâra mail, nisyanı galib, her zaman ferahı sever, menfeatini câliptir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile dünyanın nimeti, seadeti, fevz ü felâhı ne kadar büyük ve çok olsa âhiret nimetine nisbetle denizden bir damla mesabesinde olduğuna işaret için Vâcip Tealâ'nın dünya nimetini beyanda *cüz'iyâta* delâlet eden *izâka* lâfzı varid olmuştur. Çünkü izâka; tatmak manâsınadır. Tadmak ise *azıcık bir şeyle hasıl olur.* Şu halde «âhiret nimetlerine nisbetle dünya nimetleri tadımlık» demektir. Lâkin âhirete itikadı zayıf olan kimse bu azıcık nimete nail olunca mesrur olur, ferahından ne yapacağını şaşırır, kibir, gurur, ucüb ve riyâ her tarafını ihata eder ve zanneder ki bütün nimetlere nail olunca her maksada vasıl olmuş ve her türlü muradına ermiş ve hiç bir şeye ihtiyacı kalmamıştır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile her insanın dünyada istihkaklı, istihkaksız nimet-i İlâhiye'ye nail olacağı muhakkak olduğuna işaret için tahkika delâlet eden (اذا) lâfzı ve ilel ü emrâz ve fakr u ihtiyaç gibi afâtın isabeti nadirâttan olduğuna işaret için *vukuuda nedrete* delâlet eden (ان) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; insanın nail olduğu nimetlere karşı âfât azdır ve nimetin vukuu kat'î, âfetin isabeti meşkûk olduğundan şekke delâlet eden (ان) lâfzı varid olmuştur. Bu âyet; insanların ekserisinin halini beyan etmiştir. Zira; mümin-i kâmil olanlar nimete ve belâya sabreder ve beliyye geldiğinde nimeti inkâr etmez, her ikisi müsavi olur.

Hulâsa; insan azıcık nimete nail olduğunda kemal-i sürur memnun ve kendi günahı sebebiyle bir musîbet isabet ederse ma zun olduğu ve zirâ; insanın nimeti şiddetle inkâr edici bulunduğ bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanın azıcık nimete mağrur olduğunu beyanda sonra dünya nimetinin asla değeri olmadığını beyan etmek üzer

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ اِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ الذُّكُورَ ﴿٤٩﴾ اَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَاِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَٓاءُ عَقٖيمًا اِنَّهُ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Göklerin ve yerin mülkü ancak Allah'a mahsustur. Allah'ın gayrı göklere ve yere bir malik yoktur, malik-i hakiki ancak O'dur Binaenaleyh istediğini halkeder hiç kimse karışamaz, istediği kuluna erkek, istediği kuluna dişi evlâd halkeder hiç bir kimse bu kuluna neden oğlan diğer birine neden kız evlâdı verdin? diyemez. Yahut bazı insanlara oğlan kız karışık verir ve dilediği kulunu evlâddan mahrum kılar. Zira; Cenab-ı Hak herkesin halini bilir ve her şeye kaadirdir. Binaenaleyh; herkesin istihkakına göre lutfeder ve istediğini icada kadirdir.] *a'k ı y m ; kısır* yani *çocuk doğmaz ve doğurmaz* demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile; dünya nimetine insanın mağrur olmamasına tenbih için varid olmuştur. Çünkü; mülkün küllîsi Allah'ın olup insan her şeye malik olsa onun haliki Allahü Tealâ olunca insanın elinde bulunan ariyettir feraha değmez. Çünkü; hepsi Allah'ındır, o nimeti veren de Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; insanın gururuna mahal yoktur, belki o nimet insana şükretsin için verilmiştir, yoksa tekebbür etsin için verilmemiştir.

Kız evlâdı oğlan evlâdına nisbetle ğamnâk olduğundan Vâcip Tealâ evvelen kız evlâdı ve saniyen oğlan evlâdı i'tâ ettiğini beyan

buyurdu ki gamdan feraha ve kederden sürura intikalin daha lezzetli olduğuna işaret olsun şükrünü ve ibadetini ziyade etsin, her ikisini verdiği kimse de oğlan evlâdının şerefine işaret için zükûru takdim buyurmuştur. İnsanlardan bazısına yalnız kız, bazısına yalnız oğlan, bazısına oğlan ve kız karışık vermesi, bazısını da hepsinden mahrum etmesi fail-i muhtarın ihtiyarıyla olup tabiatın, yıldızların ve göklerin tesiriyle olmadığına, delâlet eder ve hepsini kendi halkedip dilediğini istediği kuluna verdiğini beyan etmek; nutfenin ve karı kocada olan hususatın dahi aslâ tesiri olmadığına delâlet eder.

*
* *

Vâcip Tealâ kemal-i ilim ve kudretini beyandan sonra kudreti kahiresine delâlet eden vahyin keyfiyetini beyan etmek üzere :

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ
أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Hiç bir beşer için Allahü Tealâ'nın o beşere söz söylemesi olmaz. İllâ vahiy suretiyle veyahud Vâcip Tealâ'yı görmeksizin perde arkasından bir sadâ işitmekle yahut bir Resul gönderip Allah'ın izniyle istediğini Allahü Tealâ'nın o Rasûlüne vahyetmesiyle söyleşir. Zira; Vâcip Tealâ cemi sıfâtında ve zatında âlî olduğundan gözüyle görmek suretiyle insanlar tekellümden âcizdir. Çünkü; insan nakıs ve fânîdir Cenab-ı Hak ise kâmil ve bakidir.]

Yani; cins-i beşerin kuvvet ve kudretinde ve vüs' u tâkatında tahammül olmadığından gözleriyle Allah'ı görmek suretiyle konuşması sahih olamaz. Zira; uluhiyetle ubûdiyet beyninde münasebet yoktur. Binaenaleyh; hiç bir vecihle abidle Rab beyninde tekellüm cereyan edemez ancak ilhâm, vahy veya verâ-yı perdeden yani beşer, Vacibül Vücud'u görmeksizin bir sada-yı hâtif işitmekle, yahut bir meleği sefîr gönderip Allah'ın izniyle dilediğini vahyedip tebliğ etmek suretiyle tekellüm eder. Zira; Allahü Tealâ âlîdir. Kudret-i beşer doğrudan doğruya tekellümden acizdir, her fiilinde bir

çok hikmetler vardır. Binaenaleyh; bazı kerre vahyile tekellü eder. Çünkü hikmete muvafık olan odur, bazı kerre de hikmeti muvafık olan perde arkasından tekellüm etmektir, bazan da hikmetine muvafık olan melek vasıtasiyle tekellüm olduğundan melek vasıtasiyle tekellüm eder.

Fırak-ı dâlleden Mutezile âhirette insanların Vâcip Tealâ'yı görmesi mümkün olmadığını bu âyetle istidlâl etmişlerse de bu âyet dünyaya mahsus olup âhiret bu hususta dünyaya kıyas kabul etmediğinden şu istidlâlleri merduddur. Zira; Âhirette Vâcip Tealâ'yı görmek caiz olduğuna delâlet eden âyetler âhirete mahsustur. Görülmesi caiz olmadığına delâlet eden âyetler de dünyaya mahsustur. Binaenaleyh; âyetler beyninde münafaat yoktur. Şu halde *bu âyetin manâsı;* [Bu dünyada beşer için Allah'la konuşmak mümkün olamaz, ancak beyan olunan üç suretten birisiyle mümkün olur] demektir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Cenab-ı Hakkın beşerle tekellümü; *üç sûretledir : B i r i n c i s i ; melek vasıtasiyle enbiya-yı izâm hazerâtına gelen emr-i İlâhiye ve nehy-i sübhanîye dair tebligat-ı İlâhiyedir.* Enbiya-yı izam hazerâtına gelen vahyin cümlesinde o vahyin taraf-ı İlâhî'den olduğunu o nebi ya ilm-i zarurî ile yahut mucize-i saireyle bilir. Hatta ibtidâen vahiy geldiğinde Resulüllah'ın Cibril-i Emîn'den mucize istediği de mervidir. *İ k i n c i s i ; ilhâm suretiyle olur :* Hz. Musa'nın validesine Friavun'un şerrinden saklamak için Musa (A.S.) ı bir sandık derununa koyup denize bırakmasını ilham buyurduğu gibi. Yahut *uyku halinde rüya suretiyle vahyolur :* Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etmesini rüyada emrettiği gibi. *Ü ç ü n c ü s ü ; Doğrudan doğruya bilâ vasıta Vâcip Tealâ'dan emir ve nehiy telâkkî etmesidir.* Bu kısım vahiy; *enbiyâ-yı izâm hazerâtından iki zat-ı şerife müyesser olmuştur. B i r i n c i s i ; Hz. Musa'ya Tûr'da bulunduğu zamanda vuku bulmuştur. İ k i n c i s i ; Bizim Peygamberimize Mirac'da vuku bulmuştur.* Bu ikiden maâda diğer enbiya-yı izâm hazerâtından bu şerefe nail olan olup olmadığına dair kati bir delil olmadığı cihetle bu hususta söz söylemek caiz olamaz. Bu âyette *v e r â - y ı h i c a b d a n t e k e l l ü m* le murat; *bu kısım vahiydir.*

Bu ve bunun emsali âyetler Cenab-ı Hakkın kelâm sıfatıyla muttasıf olduğuna delâlet eder. Şu kadar ki kelâm sıfatı Vâcip Tealâ ile kaaim ve kadîm bir manâdır. İnsanların lisanlarıyla okudukları elfâz ve mushafta yazılı olan nakışlar hâdistir.

Enbiyaya vahiy geldiğinde vahiy telâkkî ederken şeytan melek suretine temessülden ve vahye vesvese karıştırmaktan memnudur, memnuiyeti edille-i nakliyeyle sabit olduğu gibi edille-i akliyeyle dahi sabittir. Çünkü; vahye şeytanın vesvesesi karışmak ihtimali olsa vahiy şüpheden salim ve kat'î olamadığından itimad olunamaz. Bu ise Resul göndermek hikmetine külliyyen münafidir. Binaenaleyh vahiy; bütün şüpheden salim ve katiyyetine mani olacak avarızdan mahfuzdur. Eğer vahiy şüpheden salim olmasa iman etmeyenlerin mazur olmaları lâzım gelir, bu ise batıldır. Binaenaleyh; bir nebî ba'solunduğu kavme itimad-ı tam hasıl olmak için enbiyâ-yı izâm hazarâtı davalarını mucizeleriyle ispat edip mucize-i kat'iyeyle davalarını ispat ettikten sonra iman etmeyenler kâfir olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ'nın insana tekellümü vahiy suretiyle olup rusülü kirama vahyettiğini beyandan sonra rusülü kirâm içinden bilhassa bizim peygamberimize vahyettiğini beyan etmek üzere :

وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَٰكِن جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Senden evvel geçen enbiyaya vahyettiğimiz gibi sana da kendi emrimizden Biz Kur'an'ı vahyettik, o zamanda ki sen kitap ne gibi şeydir, imanın tafsilâtı neden ibarettir? Bunlara dair ilim sana gelmemiş ve sen tafsilâtını beyana başlamamıştın velâkin o Kur'an'ı Biz bir nûr kıldık ki o nûrla kullarımızdan istediğimizi hidayette kılarız ve sen de emrimiz veçhile kullarımızı Kur'an vasıtasiyle doğru yola hidayette kılarsın.]

Yani; ey Habibim! Enbiya-yı saireye şu beyan olunan üç tariktan birisiyle vahyettiğimiz gibi sana da emrimizden insanlara hayat bahşetmekte nura benzeyen Kur'an'ı vahyettik. Sen ise okuyup yazmadığından ve henüz kitab da gelmediğinden kitabın neden ibaret olduğunu ve ahkâm-ı İlâhîye'de nazil olmadığından imanın şartlarından ve alâmetlerinden ibaret olan tekâlif-i İlâhiye'nin neden ibaret bulunduğunu tafsilâtı veçhile bilmiyordun. Lâkin biz Kur'an'ı âleme zıyâ verici bir nûr kıldık ki o nûr-u Kur'an'la dilediğimiz kulumuzu hidayette kılarız ve o nûr-u Kur'an sebebiyle ey Resûl-ü Ekrem! Sen de bizim niyabet ve hilâfetimizi haiz olduğun cihetle kullarımızı din-i İslâm'a hidayette kılarsın.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *insanlar şeriat bilmezden evvel cehil ve küfür sebebiyle meyyit gibi oldukları halde vahyolunan Kur'an ile cehil ve küfrün zevaliyle kalpleri hayat bulduğundan Kur'an'a ruh* denilmiştir. Ruhla cesedin hayat bulduğu gibi *Kur'an'la da kalpler hayat bulduğundan* teşbih tariki ile Kur'an'a *ruh* denilmiştir ki Kur'an hayat bahşetmekte ruha teşbih olunmuştur. Vahiy gelmezden evvel Resulüllah'ın okuyup yazmaması kendi hakkında kemâldir. Zira okuyup yazarak bir muallimden taallüm etmiş olsaydı Kureyş kavminin itirazları daha çok olur ve derlerdi ki «Bu getirdiği Kur'an vahiy değildir, falan muallimden okudu ve öğrendi». Halbuki ümmî olduğu halde bu kadar mükemmel ilme malik oluvermek, her suale muvafık cevap vermek ve gaibden haber verip ayniyle zuhur etmek itiraz kabul etmez bir şey olduğu halde itiraz etmişlerdir.

Bu makamda *i m a n* ile murad; *namaz ve sair tekâlif-i İlâhiye'dir.* Zira; namaz ve emsali tekâlifi bilmek ancak vahyile olup vahiy gelmeden evvel akılla bilinir bir şey olmadığından vahiy gelmeden evvel Resulüllah'ın bunları bilmemesi Resulüllah hakkında noksan olmaz, belki vahyile bilmek kemaldir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ya Ekrem-er Rusül! Vahiy gelmeden evvel sen namazı vesair tekâlifi bilmezdin.] demektir. Asıl imanı, enbiyanın cümlesi vahiy gelmeden evvel bilirlerdi ve bilûmum enbiya marifet-i İlâhiyeyle meşgul ve bahr-i irfanda müstağrak olmuşlardır. Çünkü; hiç bir nebî vahiy gelmeden evvel Allah'a cahil olup küfrü ihtiyar etmemiştir. *Yahut* «imanı bilmezdin» demek «Ehl-i imanı

bilmezdin» demektir. Çünkü; Resulüllah vahiy gelmeden evvel ehl-i îmanla ehl-i küfrü bilmezdi. Yahut Resulüllah'ın imanı bilmediği zaman hal-i tufuliyettir. Şu halde «Sen imanı bilmezdin» demek «hali tufûliyetinde bilmezdin» demektir.

Velhasıl *iman ile murad; füru-u â'mâldir,* usul-ü itikad değildir. Zira usul-ü itikadiyeden olan imanı nübüvvetlerini izhar etmezden evvel enbiya-yı izam hazarâtının cümlesi bilirler ve küfürden masumlardır. Çünkü; hiç bir nebî ba'solunmadan evvel küfrü icab eden sözde ve işte bulunmamıştır. Zira; cümlesi himâye-i İlâhiye altında neşvü nemâ bulmuşlar ve halkın çirkin gördüğü şeyler onlardan vuku bulmamıştır. Onları nasa pişvâ olarak göndermek, sözlerine itimad ve işlerine ittibâ etmelerini nâsa emretmek; onların ef'âl ve ahlâkta nâsın en yüksek tabakasından olup mürüvveti ve haysiyeti ihlâl edecek şeylerde bulunmamalarını iktiza eder, bütün milletler ve ukâlâ bu hususta müttefiklerdir. Binaenaleyh; bu âyeti şu tevcihât misilli şan-ı nebîye lâyık olmadık ahvalden tenzih edecek bir suretle tevil etmek ümmetin bil'icmâ kabul ettiği mesail-i zaruriyyedendir. Şu halde Resulüllah kablelba's aklen bilinmesi lâzım olan vahdaniyeti vesair vesaf-ı İlâhiye'yi bilir ve takdir ederdi, füru-u âmâlde din-i İbrahim üzere ibadet ettiği mervidir. *Sırat-ı müstekîm* ile murad; *Din-i İlâhî'dir. Din; kulları matluba isâl edecek en doğru yol olduğu için din-i İslâma* Sırat-ı Müstakîm denmiştir.

***

Vâcip Tealâ kullarını resulünün Sırat-ı Müstakime hidayette kıldığını beyandan sonra Sırat-ı Müstakimi tarif etmek üzere :

صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ تَص۪يرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Semâvât ve arzda mevcut olan bilcümle mahlukat kendinin mülkü olan Allahü Tealâ'nın tarîkına hidayette kılasın. Ey mükellef olan insanlar! Agâh olun ve uyanık bulunun ki her işler ve bilhassa sizin her işleriniz Allahü Tealâ'ya rücû eder.]

Yani; ey Nebiyy-i Muhterem! Kur'an halkı irşâd ettiği gibi s
de halkı din-i İslâm'a davet edesin. O din-i İslâm; göklerde ve y
de bulunan mahlukât kendinin mülkü olan Allahü Tealâ'nın ta
kıdır ve o tarik doğrudur, asla eğrilik yoktur. Ey mümınler! Ag
ve mütenebbih olun ki kulların iyi ve kötü cümle amelleri Alla
Tealâ'ya racîdir, iyi amele güzel, kötü amele çirkin ceza verec
Allahü Tealâ'dır. Bu âyet; ehl-i imana Cennet'i, ehl-i küfre Cehe
nem'i zımnen beyan ettiği cihetle ehl-i imanı ibadete terğib
ehl-i küfrü küfürden tenfir etmiştir. Şu halde mükellef olan h
kimseye lâyık olan; güzel amele sa'yile hüsn-ü cezaya mazhar o
masının çaresini düşünmek lâzımdır.

*
* *

SURE-İ ZUHRUF

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Seksen dokuz* âyeti camîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾

Müteşâbihâtın te'vilini tecviz eden ahlâf-ı kiramın tevillerine nazaran (طا) lâfzı *harâsete* yani *beklemek* manâsına (ميم) lâfzı *mülâzemete* delâlet eder ve Resulüllah'a hitabdır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey Allah'ın dinini bekleyici ve tarik-ı vahdaniyete mülâzemet edici olan Habibim! Sana hitabederim] demektir.

وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٣﴾

[Ahkâmı cami ve şeriatı beyan eden Kur'an'a yemin ederim ki Biz o kitabı Kur'an kıldık. Zira; hakla batıl beynini tefrik eder. Ve üslub-u hikemîyânesinde lisan-ı Arap üzere kıldık ki siz manâsını taakkul edesiniz.]

Yani; ey Hâmi-i din-i İlâhî olan Habibim! Sana hitab ve ahkâm-ı İlâhiyeyi tamamiyle beyan eden kitaba yemin ederim ki sizin manâsını lâyıkıyla idrak etmeniz için biz o kitabı muhakkak lügat-ı Arap üzere Kur'an kıldık.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Kur'an; *ümmetin muhtaç olduğu dünya ve âhirete müteallik ahkâmın cümlesini, menfeat ve ma-*

zarratın kâffesini, tarik-ı hidayet ve dalâletin hepsini beyan etti
cihetle kitab, beyan sıfatıyla tavsif olunmuştur.

K i t a p la murad; Kur'an olduğuna nazaran Kur'an yemi olunmaya şayan olduğu gibi *k i t a p* la murad; *kitabet ve resm hat* olduğuna nazaran dahi yemin olunmaya şayandır. Çünkü ulûm ve fünunu muhafaza ve muamelâtın tanzimi ve insanlar ara sında uzak mahallere ifade-i merâm etmek resm-i hat ve kitabetl olduğundan kitabet insanlar için bir çok menfeat temin ettiği gib âlemin intizamına dahi hadimdir. Binaenaleyh; şanına yemin olun maya şayan olduğu cihetle Cenab-ı Hak yemin etmiştir. Çünkü insanlara menfeati çok olan şeye yemin etmek âdet-i İlâhiye'dendir bu âyette kitaba yemin; menfeatinin çokluğuna mebnîdir. Zira; evvelden beri insanların umûr ve hususlarını ve vekâyi-i mühimmelerini zabt u rabtetmek, devletler arasında itimada şayân muahedenâmeler yapmak, nâs arasında muâmelât ve senedlerle ahz ü itâ etmek ve mahkemelerde muhakemeleri tescîl ve hükümdarların emr ü iradelerini tesbit etmek ve enbiya-yı izama gelen vahiyleri muhafaza etmek için (اقرأ) sûresinde beyan buyurulduğu veçhile kitabet Allah'ın kullarına talim ve ihsan ettiği nimet cümlesinden olduğu cihetle Cenab-ı Hak şanına tazim için yemin etmiştir.

Kur'an'ın âyetlerini birbirine mukarin olduğu cihetle Kur'an denilmiştir. Lisan-ı Arab fesahat, belâgat ve insanların tekellümüne kolay olması itibariyle cümle lisanın efdali olduğundan Cenab-ı Hak Kur'an'ı *Arabî* olmasıyla senâ buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın büyüklüğüne işaret için Kur'an'a yemin ettikten sonra Kur'an'ın ind-i ülûhiyetinde sabit ve gayet âlî mertebe sahibi olduğunu beyan etmek üzere:

وَاِنَّهُ فِىٓ اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِىٌّ حَكِيمٌ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Kur'an Levh-i Mahfuzda bizim indimizde sabit ve hikmet-i maslâhat üzerine şamil gayet yüksek mertebe sahibidir.

[Yani; Kur'an bütün kitapların esası olan Levh-i Mahfuz'da bizim ind-i ülûhiyetimizde sabittir. Ey Mekke ahalisi! Siz Kur'an'ı kabul etmiyorsanız bile Kur'an mertebe-i âliye sahibidir. Binaenaleyh; sizin kabul etmemenizden Kur'an'a bir nakîsa ârız olmaz. Şu halde ahkâmı ilâyevmil kıyâm baki, dünyevî ve uhrevî hikem-i mesâlihi camî, havadis-i beşerin kâffesini kâfil ve ahkâm-ı adalet üzere şamildir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Levh-i Mahfuz Kur'an'ın esası ve Kur'an'ın orada yazılı olduğuna ve Cibril-i Emîn icabettikçe oradan alıp getirdiğine işaret için Levh-i Mahfuz'a *kitabın anası* denilmiştir. Çünkü; bir şeyin esasına ana demek nâs arasında âdettir. (İbn Abbas) hazretlerinin beyanına nazaran Cenab-ı Hakkın her şeyden evvel kalemi halkettiği ve icadını irade buyurduğu şeylerin cümlesini yazmasını kaleme emreylediği ve kalemin de Levh-i Mahfuz'a bütün mahlûkâtın ahvalini ve inzali mukadder olan kitapları yazdığı mervidir. Binaenaleyh; Kur'an ezelde Levh-i Mahfuz'a yazılmış ve sonra sema-yı dünyaya ve ondan hadise ve maslahat icabı iktiza ettikçe nazil olarak yirmi üç senede inzali hitam bulmuştur.

Kur'an hadise üzerine inzal olunur. Hadisenin de aynı veya nev'i âlemde tekerrür edip daima havadisin ahkâmı Kur'an'dan istinbât olunduğundan ilâ yevmil kıyâm insanlar üzerinde cereyan etmiş ve edecek hadisâtın ahkâmını hall ü fasletmeye kâfi olduğu cihetle Kur'an'ın gayrı bir kitaba ihtiyaç kalmamıştır. Binaenaleyh; Resulümüz Hatemül enbiyâ olduğu gibi Kur'an da Hatem-i kütüb-ü semâviye olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın Levh-i Mahfuz'da yazılı olduğunu beyandan sonra Kur'an'ın nesâyihini kâfirlerin kabul etmediklerini ve onların kabul etmemeleri nesâyihi terki mucib olmadığını beyan etmek üzere :

أَفَنَضْرِبُ عَنكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَن كُنتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ ۝

buyuruyor.

[Sizin kavm-i müsrif olmanız için biz sizden va'zı meneder miyiz? Elbette menetmeyiz.]

Yani; ey Allah'ın vahdaniyetini ikrar etmek için yaratılmış olan insanlar! Biz sizi ihmal eder de sizin küfürde israfınızdan dolayı sizden Kur'an'ı ve Kur'an'ın mevaiz ve nesayihini terkeder miyiz? Elbette terk etmeyiz. Çünkü; sizin günahta haddini tecavüz etmeniz bizim Resulümüz vasıtasiyle tebliğatımıza ve sizi ibadâta terğib ve günahlardan tehdid için Kur'an'ı inzalimize mani olamaz. Binaenaleyh; sizin küfürde inad ve israfınız bizim sizden Kur'an'ı ref'etmemize sebep olamaz.

Hâzin'in beyanı veçhile (نضرب) (نترك) manâsına ve (صفحا) *i'râz etmek* manâsınadır. *Z i k i r* le murad; *vahiy ve Kur'an'dır,* fâ lâfzı *âtıfedir.* Mukadder (نهمل) üzerine matuftur. Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı nazım :* [Biz sizi ihmâl eder de sizden i'raz edici olduğumuz halde vahiy ve Kur'an'ı terkeder miyiz? Elbette terk edemeyiz. Sizin Kur'an'ı ve imanı kabul etmemeniz bizim size nasihatimizi terk etmeye sebep olmaz] demektir.

Hulâsa; âsîlerin nasihati kabul etmemesinden nasihati terketmek ve kâfirlerin Kur'an'ı kabul etmemelerinden vahyi inzal etmemek lâzım gelmediği ve insanların hiç bir resûlün inzarından hali kalmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin küfrüzere inad etmeleri nasihati terke sebep olamıyacağını beyandan sonra nasın evvelden beri kendilerine taraf-ı İlâhî'den gönderilen Resullerine ezâ etmek âdetleri olduğunu ve bu âdet-i kerîheleri sebebiyle helâk olduklarını beyan etmek üzere :

وَكَمْ أَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِي الْأَوَّلِينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٧﴾
فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Ümem-i salifede çok nebîler gönderdik ve onlara hiç bir nebî gelmedi, illâ onlar her gelen nebîyi istihzâ ederlerdi. Onların istihzaları üzerine Biz senin kavminden daha kuvvetli olan ümmetleri ihlâk ettik ve o ihlâk olunan ümmetlerin sıfatları ve sûret-i helâkleri Kur'an'ın bir çok âyetlerinde geçti.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Mekke ahalisinin seni istihzâ ve îzalarından müteessif olma. Zira; onlardan evvel geçen ümmetlere irşad ve tarik-ı hakka hidayete sevketmek için bir çok nebî gönderdik, onlara hiç bir nebî gelmedi, illâ onlar o nebîyi istihzâ ettiler. Binaenaleyh; kavmin istihzâsı sana mahsus bir şey olmadığından sen kavminin istihzalarından mahzun olma. Çünkü; senin emsalin resuller, ümmetlerinden bu gibi ezaları görmüşlerdir, bu gibi istihzalar nâsın eskiden beri carî âdetleridir. Eğer kavmin bu hal üzere devam ederlerse onları dahi ihlâk ederiz. Çünkü; mal, evlâd, a'vân ve servet ü samân cihetinden bunlardan daha kuvvetli ve şiddetli olanları ve emri nafiz Firavun ve Şeddâd gibileri ve kuvvetli hükûmet sahiplerini ihlâk edince Kureyş gibi zayıf bir kavmi ihlâk edeceğimiz evleviyyetle sabittir. Kur'an'ın bir çok yerlerinde geçmiş milletlerin helâklerine dair vukuatları ve kendilerine gönderilen resûlleriyle aralarında cereyan eden mubahaseleri ve itaat etmediklerinden dolayı başlarına gelen felâketleri beyan olunmuştur.

Bu âyette Resulüllah'ı tesliye ve enbiya-yı sabıka gibi âkıbet kavminin ezasından halâs olup âsîlere galebe edeceğini vaad olduğu gibi Resulüllah'ın kavmini tehdit dahi vardır. Zira; bu hal üzere devam ettikleri surette helâk olacakları beyan olunmuştur. Çünkü; bir kavimde belânın gelmesine sebep olan şey ayniyle diğer kavimde bulununca o belânın onlara dahi gelmesine sebep olacağında şüphe yoktur. Zira ma'siyet; her zaman Allah'ın gazabına sebep olduğu gibi her kavim hakkında dahi helâke sebeptir. Şu halde bir günah ki, geçmiş ümmetlerin helâklerine sebep oldu. O günah ümmet-i Muhammed'de bulunduğu sûrette onların da helâklerine sebep olacağında şüphe edilemez.

Hulâsa; Cenab-ı Hak'kın bizim Peygamberimizden evvel bir çok Peygamberler gönderdiği ve evvel geçen ümmetler kendilerine

gönderilen Resûlleri istihzâ ettikleri ve o istihzaları üzerine Kureyş kavminden daha kuvvetli milletlerin helâk oldukları ve evvel geçen milletlerin sıfatları ve suret-i helâkleri Kur'an'ın bir çok âyetlerinde beyan olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin kendilerine meb'ûs olan resullerini istihzâ ettiklerinden dolayı helâk olduklarını ve Kureyş kavmi de resullerini istihzâ ederse akibet helâk olacaklarını beyandan sonra kâfirlere sual olunsa Vâcip Tealâ'nın vücudunu itiraf edeceklerini beyan etmek üzere :

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٩﴾
اَلَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فٖيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyyi Muazzam! Zatı ulûhiyetime yemin ederim ki eğer sen «Yerin ve göklerin haliki kimdir?» diyerek sual edersen elbette onlar «Cümle âleme galip ve ilmi her şeye şamil olan Allah Tealâ halketti» derler. O Allah Tealâ ki yer yüzünü sizin için mesken ve karargâh kıldı ve sizin maîşetinize yol bulmanız için size yollar halketti.]

Yani ey Rasül-i Ekrem! Mekke ahalisinin cahil ve anûd olmalarına sen mahzun olma. Zira; zatı ulûhiyetime yemin ederim ki sen onlara sual ederek «yer ve göklerin halıkı kimdir?» desen onlar elbette derler ki «Yerin ve göklerin haliki cümleye galip kudret-i kahire sahibi ve mahlukâtın cümlesinin esrarına muttalî, dünyevî ve uhrevî menfeatlerini bilen Allahü Tealâ'dır». O Allahü Tealâ şol zatı ecellü âlâdır ki yer yüzünü size karargâh kıldığı gibi o yer yüzünde sizin için yollar halketti ki o yollar sebebiyle maîşetinize ihtidâ edersiniz.

İşte şurası garibtir ki kâfirler semâvât ve arzın halıkı Allüha Tealâ olduğunu ikrar ettikleri halde vahdaniyeti ikrar etmezler.

Halbuki vahdaniyeti ikrar etmemeleri kemali cehaletlerine delâlet eder. Çünkü; bir taraftan Vâcip Tealâ'nın pek büyük sıfatlarından kudreti kahire ve kemali ilim sahibi olduğundan bahsederken diğer taraftan bir takım eşyayı hasiseye ibadet ederek vahdaniyeti inkâr etmek cehalet ve hamâkattan başka bir şey değildir.

Hâzin'in beyanı veçhile (مهدا) nin asıl manâsı *beşiktir.* Çocuğun beşikte rahat ettiği gibi insanlar da yer yüzünde rahat ettiklerinden *yer yüzüne mehd* denmiştir. Şu halde insanların rahatı cihetinden yer yüzünün beşiğe müşabeheti vardır. Yer yüzünün ekin ekmeye ağaç dikmeye ve ebniye yapmaya kabiliyeti olduğu gibi ölülerin yatıp dirilerin oturmasına, ayıplarının setrine ve sair menfeatlerini temine kâfi bir beşik mesabesindedir. (سبلا) *yollar* manâsınadır. Yer yüzünde yolların insanlara bir nimet-i uzmâ olduğuna işaret için Cenab-ı Hak bu âyette yolları nimet sırasında saymıştır. Çünkü emr-i maîşette sühûlet; ahalinin bir beldeden diğer beldeye, bir iklimden diğer iklime seyr ü seferle ihtilât etmeleriyle husûl bulup bu seyr ü sefer ise yollar vasıtasıyla mümkün olabildiğinden yollar insanlar için pek büyük bir nimettir.

Bu âyet; yer yüzünde yolların insanların ihtiyacını def'için en ziyade muhtaç olduğu bir emr-i mühim olduğuna delâlet eder. Zira; gerek ziraat, gerek ticaret, gerek muamelât-ı saireden yolsuz hiç bir şey husûl bulamadığından ve insanlar menfeatlerinin ekserisini yolla temin ettiklerinden her şeyden evvel yolların tamir ve termimine ehemmiyet verilmek lâzım olduğunu âyet-i celile müş'irdir. Bu hususu her şahıs kendi kendine temin edemeyip cemiyyet halinde temin edebileceğinden hükümetin tedbirinde bu cihete teşebbüste isabet vardır. Maatteessüf yoluyla tedvîr olunamadığı cihetle bir çok kusur olduğu cümlenin malûmudur.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın yer yüzünü insanların rahatlarına, ziraat ve felâhata elverişli ve her hususta tasarruflarına kabiliyetli olarak halkettiği ve insanların maîşetlerinde suhûlet ve matlûblarına nail olmak vesair menfeatlarını temin etmek için yer yüzünde yollar halkettiği ve Allah'ın ahval-i ibâda muttali ilm-i kemâl sahibi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcpi Tealâ yeri, gökleri, insanların yer yüzünde tasarruflarını teshîl için yolları halkettiğini beyandan sonra semadan rahmetleri inzalle yer yüzünü ihyâ ettiğini beyan etmek üzere :

وَالَّذٖى نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍۚ فَاَنْشَرْنَا بِهٖ بَلْدَةً مَيْتًاۚ كَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı şeriftir ki o zat muayyen miktar üzere semadan rahmeti inzal eder. Biz Azîmüşşân semadan inen suyu yer yüzüne dağıtır, o su ile kurumuş beldeyi ihya eder, otları ve ekinleri bitiririz. İşte o yağmur suları ile otları topraktan çıkardığımız gibi sizler de kabirlerinizden çıkarılırsınız.]

Yani; yer ve gökleri halkeden Allahü Tealâ şol zatı ecell ü âlâdır ki gökten ihtiyacınıza göre yağmur sularını inzal eder, Tufan-ı Nuh'da olduğu gibi ziyade inzal edip sizi ihlâk etmez. Şu yağmur sularını inzal sebebiyle Biz Azîmüşşân kurumuş ve ravnakı kalmamış olan beldelerin otunu ve ekinini bitirmekle ihyâ ederiz. İşte şu semadan inzal ettiğimiz su sebebiyle otları bitirdiğimiz gibi sizler de öldükten sonra kabirlerinizden ihraç olunursunuz.

Vâcip Tealâ ölmüş insanları kıyamette ihya edeceğine, dünyada rahmet sebebiyle kurumuş topraktan otları bitirmeye kaadir olduğunu beyanla ispat buyurmuştur. Çünkü; kurumuş toprağın, otların ve köklerin ölmüş insandan hiç farkı olmadığı halde otları bitirmeye kaadir olan zatın ölmüş insanları ihyaya kaadir olduğunda hiç şüphe yoktur, otların topraktan çıktığı gibi insanların da topraktan çıkacaklarına işaret buyurmuştur. Şu halde bahar günlerinde otlar nasıl biterse yevm-i haşirde insanların da öyle biteceklerine itikad etmek zaruriyyât-ı diniyyemizdendir. Binaenaleyh haşrı inkâr etmek; diyânet-i İslâmiyede küfürdür. (Sûre-i Şûrâ) da beyan olunduğu veçhile bu âyet semadan nazil olan yağmurun miktar-ı muayyen üzere nazil olup lüzumundan ziyade ve noksan olmadığına delâlet eder. Yani «İhtiyaca göre ve menfeat vereceği kadar nazil olur» demektir. Şu halde her beldenin taksimi İlm-i İlâhî'de ne ise o miktar nazil olur ziyade olmaz. Çünkü; dünyada ölçüsüz yağmur Nûh (A.S.) zamanında vaki olan Tufan'da nazil

olmuştur. Başka zamanda ne kadar çok yağsa muayyen olan miktardan bir damla ziyade veya noksan olamaz.

*
* *

Vâcip Tealâ semadan rahmetin miktar-ı muayyen üzere inzal olunduğunu ve o rahmetle kurumuş beldeleri ihya ettiğini beyandan sonra insanlar için halketmiş olduğu nimetleri beyan etmek üzere :

وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾
لِتَسْتَوُوا عَلَىٰ ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ

buyuruyor.

[Yeri ve gökleri halkeden Allahü Tealâ şol zattır ki mahlûkâtın küllîsini çift olarak halketti, deryada gemiden ve karada hayvanattan sizin için binidler icad etti ki o binidler üzerine binip de onlar üzerinde kararlaştığınızda Rabbınızın nimetini zikredesiniz.]

Ezvâc; *zevcin cem'idir.* *Z e v c ; çift* demektir. *F ü l k ; deryada gemi, e n ' â m ; insanların menfeatleri için yaratılmış hayvanlardır.* Yani «Allahü Tealâ şol zatı ecell ü âlâdır ki mahlûkâtın küllîsini çift olarak halkettiği gibi sizin mâîşetinizin ikmali için deryada gemilerden ve karada hayvanattan at, deve, merkeb ve ester gibi binidler halketti ki siz o binidlere binip üzerinde karar ettiğinizden rahatınız için halkedip size mutî ve münkâd olan nimetleri zikirle şükrünü edâ etmiş olasınız.

Şu binidlerin halkolunması sırf insanların menfeati için olduğuna işaret olmak üzere (لكم) lâfzı *menfaata* delâlet eden *lâm* lâfzıyla varid ve Allahü Tealâ'dan başka mahlukâtın cümlesi çift olduğuna işaret içinde (كلها) lâfzı varid olmuştur. Şu kadar ki zîruh olan hayvanâtın biri erkek diğeri dişi olur. Amma cemâdatta gerçi bilfiil erkek ve dişi olmazsa da ancak onlar da erkek ve dişi mesabesinde çift olur. Meselâ semâ mukabili arz, gece mukabili

gündüz, kış mukabili yaz, sol mukabili sağ, tatlı mukabili acı, siyah mukabili beyaz ve saire gibi hep mahlukât aranırsa çift bulunur.

Ancak Vâcip Tealâ ferd-i vahid olup çift olmaktan münezzehtir. Tek adedinin çiftten efdal olduğunu ulemâ-yı hesab vücuh-u adîdeyle ispat etmişlerdir. Çünkü ferd; ahara muhtaç olmaz, zevc ise daima birinden biri âhara muhtaç olur. Şu halde muhtaç olmayan muhtaç olandan elbette efdaldir. Kezalik ferdin taksimi kabil olmadığından teessürden salim, zevc ise taksimi kabil olduğundan her zaman müteessir olur. Zevcin birinde bulunan evsaf diğerinde dahi bulunduğundan zevc kendine mahsus kemâl sahibi olamaz. Amma ferdin kemali kendine mahsus olduğu cihetle evsaf ve mezâyâsında şeriki olmadığından elbette zevcten efdaldir.

Fahri Râzi'nin ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyette n i m e t - i İ l â h i y e ' y i z i k i r le murad; *Allah'ın vermiş olduğu nimetleri kalple Allahü Tealâ'dan olduğunu bilmek ve aza-yı cevârihle Allahü Tealâ'ya ibadet etmektir.*

*
* *

Vâcip Tealâ bu kadarla iktifa etmeyip bu nimetleri halkeden halikı cemi nekaisten tenzih etmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Binidleriniz üzerine binip kararlaştığınızda «Şol Allahü Tealâ'yı nekaisten tenzih ederiz ki o Allahü Tealâ şu binidi bize mutî ve münkâd kıldı. Halbuki bu binide itaat ettirmeye biz muktedir olamadık» deyin ve böyle demeniz lâzımdır.]

Yani; kalbinizle Allah'ın nimetlerini bilip şükrettiğiniz gibi lisanınızla dahi o nimetlerin şükrünü edâ ve Allah'ın keremini bilmek ve hakkını ifâ etmek üzere şöyle demeniz lâzımdır : «Biz şol Allahü Tealâ'ya tesbih ederiz ki o Allahü Tealâ şu binidi bize mutî ve münkad kıldı. Halbuki o binidi itaat ettirmeye biz muktedir olmadık». Çünkü; hayvan veya gemi üzerine binip rahatlaşınca o

rahat nimetinin şükrünü tesbihle edâ etmek lâzımdır. Zira; su üzerindeki gemileri, kemal-i cesamete malik deve ve atları insanların itaatle ellerinde döndürmesi pek büyük nimet olduğundan o nimeti ihsan eden Allahü Tealâ'nın cemî nekâisten münezzeh olduğunu tasdik etmek herkes üzerine farzdır.

(مقرنين) *tâkat* manâsınadır. Yani «Cenab-ı Hak bu bindiğimiz hayvanatı bize mutî kıldı. Halbuki biz buna takat getirici değildik» demektir. Yahut *m u k a r r i n ; zâbıt* manâsınadır. Yani «Allahü Tealâ bunu bize itaatli kılmasaydı biz bunu zabtedici olmadık» demektir. *Yahut* «biz bu hayvana kuvvette mukarin olmadık» demektir. Çünkü; Allah Teâlâ hayvanda *iki haslet* halketmiştir : *B i r i n c i s i ; o hayvanın binmeye ve yük götürmeye elverişli olmasıdır. İ k i n c i s i ; kuvvette insanın çok fevkinde olmasıdır.* Hayvanı itaata sevkedecek akıl da yoktur. Şu halde kuvvette insandan çok yüksek olduğu ve itaate sevkedecek aklı da olmadığı halde Cenab-ı Hakkın onu insana son derece itaatlı olarak halkettiğini ve bunda olan esrarı düşünen bir âkil Cenab-ı Hakkı nekaisten tenzihe sür'at eder, eğer bunu yapmazsa küfran-ı nimet etmiş olur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet; hayvan üzerine bindiğinde insan için lâzım olan âdâb-ı seferiyye-i şer'iyeyi talim etmiştir. Resulüllah misaferete başladığında binidinin üzerine oturup yola çıkınca üç kere tekbir sonra bu âyette beyan olunduğu veçhile tesbih ederek «Ya Rabbi! Bu seferimde ben senden iyilik ve ittikâ isterim, amelde rızana muvafık olanı bana müyesser ve bize uzağı yakın kıl» diye dua buyurduğu mervidir. Binaenaleyh; bir kimse misaferete başladığında o misaferetten hayr ü bereket istemek, afiyetle beldesine dönmek ve evlâd ü iyâlinin âfattan selâmet üzere olmasını Cenab-ı Hak'tan istirham etmek sünnet-i seniye-i nebeviyyedendir.

*
* *

Vâcip Tealâ hayvana veya gemiye binen kimsenin sözüne şunu da ilâve etmesi lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَاِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Halbuki bizler bilûmum ahvalimizde Rabbimize rücû ediciyiz.]

Yani; Rabbımızın huzuruna bizim rücûmuz muhakkaktır. Binaenaleyh; her halimizde Allah'ın inayetine sığınmak lâzım olduğu gibi hayvan üzerine bindiğimizde dahi Allah'ın kudretine iltica etmek lâzımdır.

Bu âyet-i celile; yola çıkan ve binitine binen kimsenin inkılâb-ı azîm olan vefatını, dünyadan âhirete seferini, o büyük misaferetten hasıl olacak meşakkatı ve huzuruna varacağı Rabbısının büyüklüğünü düşünmesi ehem ve elzem olduğunu beyan etmiştir. Çünkü; alelekser dünyanın işleri âhirete nümune olduğu gibi dünyada bir beldeden diğer beldeye misafereti dahi dünyadan âhirete misaferete nümûnedir. Şu halde dünyada misaferette azık ve saire gibi yol tedariki nasıl lâzımsa âhirete seferde dahi şeriatın beyanı veçhile öylece tedarikât lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ misaferetin âdâbını ve insan için halkettiği nimetlerin şükrünü edâ etmek lâzım olduğunu beyandan sonra insanın küfran-ı nimet ettiğini beyan etmek üzere :

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Kâfirler Allahü Tealâ için kullarından cüz' yani veled kılarlar. Zira insan; açık olarak küfran-ı nimet edicidir.]

Yani kâfirler fart-ı gaflet ve kemal-i cehaletlerinden naşi Allahü Tealâ'ya Allah'ın kendi kullarından bazılarını Allah'ın cüz'ü ve evlâdı itikad ederler. Zira cins-i insan; nimeti inkârda gayet şiddetlidir ve inkârı galib ve zahirdir.

Bu âyette *c ü z ' e n* ile murad; *veled olmak* ihtimali vardır. Çünkü veled; pederinin cüz'üdür. Şu halde kâfirlerin «İbâdın bazısı Allah'ın cüz'üdür» demeleri «Allah'ın veledidir» demektir. Yahut *c ü z '* ile murad; *Allah'ın şeriki* demektir. Çünkü; kâfirler «Melekler Allah'ın kızlarıdır» diye itikad ederlerdi. Melekler ise insanlar gibi Allah'ın kullarıdır. İşte Allah'ın kullarından bazılarını «kızları» demek «Allah'ın cüzleri» demektir. Fakat bu zaman-ı cahiliye müşriklerinin itikadıdır. Bu zamanda milel-i mütemeddine arasında bu gibi bâtıl itikadlar kalmamışsa da bundan daha eşna' dinsizliklerin teammüm ettiği malûmdur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin zat-ı ülûhiyetine veledi var dediklerini beyandan sonra veledden sevmedikleri kız evlâdını Allahü Tealâ'ya isnâd edip oğlan evlâdını kendilerine mal ettiklerini beyan etmek üzere :

أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُمْ بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Yoksa Rabbınız mahlukâtından kendi zatına kızları ve size oğlanları mı ihtiyar etti?]

Yani; Allahü Tealâ'ya mahlûkâttan bazılarını cüz' kılarak veled isnad edenlerin ne acîb halleri, ne garîb şanları vardır ki onlar Allah'ın mahlûkundan sevmedikleri kızları Allahü Tealâ veled ittihaz etti dediler, kendilerine sevdikleri oğlan evlâdını ihtiyar ettiler. İşte şu garib hallerinden sen onlara sual et ve de ki «Ey Müşrikler! Yoksa Allahü Tealâ sevmediğiniz kızları kendine veled ittihaz etti de size sevdiğiniz oğlanları mı ihtiyar etti! Bu gibi sözleri söylemekten utanmaz mısınız? Nasıl olur ki halik olan Allahü Tealâ mahlukâtından sevilmiyenleri kendi evlâd edinsin de sevilenleri size evlâd olarak versin? Böyle gülünç şeyi nasıl söylersiniz. Çünkü; halik Tealâ kendi mahlûkundan ednâ olanı alır da sizin gibi aciz mahlûklara âlâ olan oğlanları mı verir? Azıcık aklı olan bu gibi batıl şeye itikad eder mi?

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın veled ittihazı muhal olduğu ve evlâd içinden kâfirlerin sevmedikleri kızları kendi veled ittihaz edip sevdikleri oğlanları onlara vermesi batıl olduğu ve aklı olan kimseler için böyle itikadın caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin itikadları batıl olduğunu beyandan sonra kız evlâdını sevmediklerini delil-i âharla ispat etmek üzere:

وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Onlardan birisi Vâcip Tealâ'nın evlâdı diyerek Allahü Tealâ'ya benzettiği kız evlâdıyla tebşîr olunsa hüzn ü keder ve gayz u gazabla kalbi dolu olduğu halde yüzü siyah olur.]

Yani; müşrikler kızları Allah'ın evlâdı derler. Evlâdın pedere benzemesi âdet olduğu cihetle Allahü Tealâ'ya müşabih kıldıkları kız evlâdıyla onlardan birisi tebşîr olunduğunda kemâl-i gamından yüzü siyah olur. Çünkü; sevmediği şeyi işitince yüzünü kırıştırmak ve kararmak insanlarda cibillî bir haldir. Binaenaleyh; insanın sürûru ve gumumu daima yüzünden anlaşılır. Zira sevdiği şeyi işitince yüzü güler, sevmediği şeyi işitince yüzü kararır; levni tağayyür eder, tüyleri ürperir ve gayz u gazap her tarafını ihata eder. İşte kız evlâdının dünyaya geldiğini işitince yüzünde sevmediğine dair bir takım alâmetler görülürken nasıl oluyor ki bu kadar sevmediği şeyi Vâcip Tealâ'ya isnad eder.

Bu âyet; zaman-ı cahiliyedeki Arapların âdetlerini ve hallerini beyan etmiştir. Çünkü; o zamanda Araplar kız evlâdını aslâ sevmezlerdi. Hatta sevmemek o kadar ileri gitmişti ki kız evlâdı dünyaya gelince diri olduğu halde o biçâre sabîleri toprağa gömerler ve onları büyütüp âhar kimseye tezviç etmeye âr ederlerdi. Binaenaleyh; hâmil olan hatundan kız zuhur ederse, haber verildiğinde gamnâk olup gazablandığını Cenab-ı Hak bu âyette haber vermiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin «Melekler Allah'ın kızlarıdır» diyerek kendileri kız evlâdını sevmeyip oğlan evlâdını sevmeleriyle zemmettikten sonra kız evlâdının ziynete muhtaç ve davasını ispattan aciz, biçâre olduğunu beyan etmek üzere :

أَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[O müşrikler zînet ve nîmet içinde neşet eden kız evlâdını Allahü Tealâ'ya veled mi isnad ederler? Halbuki o ziynete muhtaç olan kız evlâdı bir kimseyle husûmet edecek olsa husumet esnasında davasını beyan ve maksadını ifade edemez.] Şu halde ziynet içinde terbiye olup, neş'et eden ve davasını ispattan aciz olan nisvanı Allah'ın çocuklarıdır demek hamakattır. Nasıl oluyor ki akılları kısa, kendileri aciz, münazaa ve mücadele vukuunda davalarını da ispattan aciz, fikirleri rekîk, rey ü tedbirleri müşevveş ve âzaları noksan olan nisvanı Cenab-ı Hakka veled olarak isnad ederler de reyi tâm ve hukukunu muhafazaya muktedir olan oğlan evlâdını kendilerine ihtiyar ederler.

Bu âyet; nisvan için ziynetin cevazına ve erkekler için kerahet olduğuna delâlet eder. Çünkü; nisvanın ziynetle terbiye olunmaları ve ziynete ihtiyaçları haklarında noksan olduğu, erkeklerin ziynete muhtaç olmamaları onlar hakkında kemâl olduğu beyan olunmuştur. Binaenaleyh; erkeklerin taife-i nisvan gibi ziynetlenmesi mezmumdur. Zira ricâlin ziynete ihtiyacı yoktur, ancak rical için sabr u metanet, salabet, şeceat, ibadet ve itaat lâzımdır, meziyet de budur, yoksa karılar gibi ziynet onlar için meziyyet değildir.

İnsanın hüsn-ü ta'bire malik olup davasını lâyıkı veçh üzere tasvir etmesi ve muhaverede meramını ifadeye muktedir olması o insana ziynet veren ahvalden olduğu için kemâlâttan ma'duddur. Çünkü bu âyette taife-i nisvanın hîn-i muhasamada meramlarını ifade ve beyan edememeleri, haklarında noksan olduğunun beyan olunması; erkeklerin ifade-i merama muktedir olmaları onların haklarında meziyyet ve kemâl olmasını müstelzimdir. Zira bahis; oğlanlarla kızlar arasında olan farkları beyan hakkında olduğundan taife-i nisvan hakkında ayıp ve noksan olan şeyler taife-i rical-

de olmayan şeylerdir ki ricâl onun zıttıyla muttasıftır. Binaenaleyh; maksadını ifadeden aciz olmak ve zahirini kadınlar gibi tezyîn etmek ricâl için noksan ve ayıptır. Zira; irtikâb-ı mezellet etmek ve nefsini zelil ve hakir kılmaktır.

Hulâsa; insanın ziynete düşkün olması, maksadını ifade ve beyandan aciz bulunması nevakıstan madud olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin batıl itikatlarından bazılarını beyandan sonra baz-ı diğerini beyan etmek üzere :

وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ إِنَاثًا

buyuruyor.

[Müşrikler Rahman Tealâ'nın kulları olan melekleri taife-i nisvan zümresinden kıldılar ve «melekler dişidirler» dediler.]

Yani; müşrikler kemal-i cehaletlerinden daima ibadetle meşgul olan melekleri — onlar Allah'ın kullarıdır — akılda ve umur-u diniyyelerini edada noksan olan ve mertebede erkekten aşağı addolunan hatunlardan olduklarını itikad ettiler. Halbuki melekler daima Allah'a tesbih ve tehlil ile meşgul olup müminlere istiğfar ettiklerinden Allah'ın has ve eşref kullarıdır.

Bu âyetlerde müşriklerin *üç cihetle küfürleri beyan olunmuştur: B i r i n c i s i ; Allahü Tealâ'ya veled isnad etmeleri, İ k i n c i s i ; o veledin kız olduğunu iddia etmeleri, ü ç ü n c ü s ü ; Allah'ın kullarının eşrefi, erkeklik ve dişilikten münezzeh olan meleklerin erkeklere nisbetle mertebeleri aşağı olan nisvandan olduklarını itikad etmeleridir.* Şu halde âyetler melekler hakkında kâfirlerin hezayanlarını beyan etmiştir. Çünkü mertebesi alâ ve eşref olanların ednâ mertebede olduklarını, söylemek ve itikat etmek; hezeyandan başka bir şey değildir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin meleklere isnad ettikleri dişilik bir

delile müstenid olmayıp ancak kendi taraflarından uydurma bir söz olduğunu beyanla tevbih ve tekdir etmek üzere :

أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Kâfirler Allah'ın melekleri halkettiğinde hazır mıydılar ki meleklerin nisvandan olmalarını iddia ve şehadet ederler? Onların şehadetleri elbette yazılır ve bu sözlerinden kendileri mes'ul olurlar.]

Yani; meleklerin erkek ve dişi olmalarını iddia etmek onları re'ye'l-ayn müşahade etmekle, erkek veya dişi olduğunu gözle görmekle olur. Şu halde müşrikler Allah'ın melekleri halkettiğinde hazır mıydılar ki meleklerin dişi olduklarına şehadet ederler? Onların bu şehadetleri defter-i â'mâllerine elbette yazılır ve yevm-i kıyamette yalan olarak şehadetleri ve diğer amelleriyle beraber cümlesinden sual olunurlar.

Bu âyette hemze; *istifham-ı inkârî ve kâfirleri tekdir ve tevbih içindir.* Çünkü şehadet ve bilhassa meleklerin erkek veya dişi olmalarını iddia etmek; bir delile müstenid olması lâzımken kâfirlerin velev aklî olsun bir delile istinad etmeksizin kendi reyleriyle bilmedikleri bir şeye şehadet etmeleri tevbihe lâyıktır. Halbuki onlar için meleklerin dişi olmalarını ispat zımnında ne aklî ne de naklî bir delilleri vardır. Çünkü; bu gibi gözle görülmeyen bir davayı akılla ispat etmek mümkün olmadığı gibi nakille dahi ispat mümkün değildir. Zira delil-i naklî; elbette bir nebî tarafından haber verilmekle olacağından hiç bir nebî tarafından böyle bir haber vaki olmamıştır. Binaenaleyh bu söz; ancak kendilerinin icad ettikleri bir iftiradan ibarettir. Cenab-ı Hak bu yalanın defterlerine yazılacağını ve kıyamette mesul olacaklarını beyanla kâfirleri tehdit etmiştir. Çünkü esasını bilmiyerek dillerine ne gelirse söylemek hevâ ve heveslerine ittibâ etmekten ibaret olduğu cihetle elbette bu sözlerinin vebalini çekeceklerdir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin itikad-ı batıllarını beyandan sonra k
dilerinin yalancı olduklarını beyan etmek üzere :

وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

**[Müşrikler dediler ki «Eğer Allahü Tealâ bizim kendine il
det edip kendinden başkasına ibadet etmemekliğimizi murad etn
olsaydı biz meleklere vesair mahlukâta ibadet etmezdik». Müşrikl
böyle demekle itizar etmek istemişlerse de onlar için şu sözleri
ispata ilim olmadı. Binaenaleyh; onlar olmadılar, illâ yalan söyl
oldular.]**

Yani; ehl-i şirkin irtikâb ettikleri günahları saymakla cehal
ve hamakatları ve aklı olan kimselere yakışmıyacak bir takım ac
ve garîb kabahat ve sefahetlerini ehl-i iman meydana koyup kend
lerini tevbih edince müşrikler müminlere istihzâ tarikıyla dedile
ki «Ey müminler! Eğer Rahman Tealâ bizim batıl mabudlara iba
det etmemekliğimizi murad etmiş olsaydı biz onlara ibadet etmez
dik. Halbuki ibadet etmemizi murad etti ki ibadet ediyoruz. Bina
enaleyh; Cenab-ı Hak bizim ibadetimizden razı ve hoşnuddur». İşte
müşrikler böyle diyerek müminleri ilzam etmek istediler. Onların
ise şu istidlâle ilimleri yoktur. Zira; onların ilimleri olmadığından
daima yalan söylerler.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ kâfirlerin
mezhepleri ve sülûk ettikleri meslek ve itikadları bir ilme müste-
nid olmayıp ancehlin olduğunu beyanla mezheplerini red ve ken-
dilerini cehille tavsif ve zemmetmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mezhepleri bir delile müstenid olmadı-
ğını beyandan sonra onlara aslâ Kur'an'dan evvel bir kitap gelme-
diğini beyan etmek üzere :

اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Yoksa Kur'an'dan evvel onlara bir kitap verdik de o kitapla mı istidlâl ediyorlar?]

Yani; müşriklerin batıl iddiaları bir delil-i naklîye mi müsteniddir, yoksa biz onlara Kur'an'dan evvel bir kitap verdik de batıl mezheplerini o kitapla mı istidlâl ediyorlar, o kitabın ahkâmına mı yapışıyorlar? Halbuki bunlardan hiç birisi yoktur. Binaenaleyh; her ne söyleseler heva ve heveslerine ve arzularına ittiba ile söylerler.

Hulâsa; delile istinad etmeksizin söz söylemek mezmum olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ağızlarına ne gelirse onu söylediklerinden sözlerinin bir delile müstenid olmadığını beyandan sonra âba ve ecdadını taklid ettiklerini beyan etmek üzere :

بَلْ قَالُوا اِنَّا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Müşriklerin davalarını işaret edecek kitap, delil ve senede dair ellerinde hiç bir şey yok, belki onlar «Biz babalarımızı bu meslek üzere bulduk, onların isirlerine ittiba ile matlubumuza vasıl oluruz» dediler:]

Yani; şu batıl itikatları taşıyan müşriklerin ellerinde gerek aklî, gerek naklî ihticaca salih istinad edecek bir senedleri yok, belki onların delilleri babalarını taklid etmektir. Zira onlar «Biz babalarımızı bir din ve millet üzerine bulduk. Binaenaleyh; biz onları taklid eder, gittikleri yolda gideriz ve onların arkasına gitmekle matlubumuza ulaşırız. Çünkü; onlara hüsn-ü zannımız var hata etmezler. Şu halde gittikleri yol doğrudur ve bizim için onların dininde sebat etmek lâzımdır» demekle küfriyâtlarından vazgeçmiyeceklerini söylediler.

Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile (اُمَّة) lâfzı burada

tarikat ve insanlar için maksud olan din manâsınadır. Çünkü; *ana* manâsına olan *Ümm* lâfzından *maksut* manâsınadır. Zira; *evlâdı tarafından kasdolunduğu cihetle* anaya *ümm* denilmiştir. Lin; *milletler tarafından kastolunduğundan* bu âyette *dine* dahi (أمة) denilmiştir.

Bu sözleriyle müşrikler babalarının irtikâbettikleri dinin herkes tarafından kasdolunmuş makbul bir din olduğuna işaretle iftihar ve babalarının dinine sulûk edenlerin ihtida etmiş olacağına yani, maksad-ı aksâya vasıl olmuş bulunacağına kanaat ettiklerini beyan etmişlerdir. Halbuki itikadın delâilini kemal-i dikkatle arayıp, lâyıkıyla teftiş etmeksizin abâ ve ecdadı taklid etmek bir emr-i münker ve akibet ukubeti icabeder çirkin bir âdettir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin itikadiyatta babalarını taklid ettiklerini beyandan sonra bu gibi taklidler yeni bir adet olmayıp eskiden beri bir çok insanların iltizam ettikleri âdet olduğunu beyan etmek üzere :

وَكَذٰلِكَ مَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَذ۪يرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓا اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Şu dalâlete hidayet nazarıyla bakan müşriklerin dedikleri gibi ya Ekrem-er Rusül! Senden evvel biz hiç bir karyeye rasül göndermedik, illâ o karyenin zenginleri «Biz babalarımızı bir din üzere bulduk, izlerine iktidâ ediciyiz, onların dinlerinden ayrılmayız» dediler.]

(مترفوها) *zengin ve mütena'im olan kimselerdir*. Çünkü; Medarik'te ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile *bir karyenin dünya nimetleriyle mütena'im olan reislerine* mütref denir. Zira nimet; sahiplerini oyuna ve zevk u sefaya sevkettiğinden itikadiyâtta ve ibadette tarik-ı Hak'tan çıkmak ekseriya onlarda vukubulur ve fu-

kara güruhu onlara ittiba eder. Şu halde zenginler hem dâll hem de mudill olurlar. Bu misilli dalâlete sülûk ve halkı idlâl edenlerin nimet ve rahat sahipleri olduğuna işaret için babalarını taklide heveskâr olanların mütenâim olanlar olduğunu Cenab-ı Hak sarahaten beyan buyurmuştur.

Nimette vüs'at insanı ekseriyetle şehevat-ı nefsaniyeye ve çeng ü tarap gibi menhiyâta sevkettiğinden dünyada rahat ve nimet sahibi olanlar tekâlif-i İlâhiye'nin meşakkatına baş eğmez, belki de ibadet edenleri istihzâya cesaret ederler. Binaenaleyh; insanlar için alelekser zahirde nîmet gibi görünen şeyler hakikatte nikmet ve aynı azap olur. Zira tuğyanına ve kibr ü gururuna sebep olduğundan o nimeti kazanmak hüner değildir. Belki hüner; o nimeti hazmedip mahalline sarfetmektir.

Vâcip Tealâ bu âyette bu misilli babalarını taklid etmek eski zamandan beri delilsiz bir dalâl olduğunu beyanla resulünü tesliye buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin babalarını taklid etmeleri yeni bir şey olmayıp eski bir âdet olduğunu beyandan sonra onlara cevap olarak :

قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim! Babalarını taklid edip batıl itikadlarını terk etmiyen müşriklere hitaben sen «Sizin babalarınızın ihtiyar ettikleri dinden daha menfeatli bir din size getirmiş olsam da mı babalarınızı taklid edersiniz?» demekle mezheplerinin batıl olduğunu kendilerine bildir. Resulüllah'ın bu hitabına karşı onlar «Biz sizin irsal olunduğunuz dine küfrediciyiz» dediler.]

Yani; «Biz babalarımızın dininden dönmeyiz, onların gittikleri yola gideriz» demekle küfriyâtta taannüt eden kâfirlere hitaben

ey Nebiyyi Zîşân! Sen de ki «Ey kâfirler! Eğer size ben babala nızın dininden daha hayırlı ve menfeatli bir dini getirmiş olsam mı babalarınızı taklid edeceksiniz ve benim getirdiğim hiday terkedip de halâ mı dalâlete ittibâ edeceksiniz?» demekle inad istikbarlarının derecesini gör ve bu kelâmı senden işitince onlaı cevabını dinle. Zira; onlar bu sözü senden işitince «Ey taraf-ı İ hî'den irsal olunup yeni bir dinle geldiklerini iddia eden resulle Biz sizin getirdiğiniz dini red ve inkârla küfrediciyiz» demekle ki rüzere devamedeceklerini beyan etmişlerdir.

Hulâsa; kâfirler «sizin getirdiğiniz dini kabul ile biz size itti edip de babalarımızın dinini terk edemeyiz, sizin getirdiğiniz a kâma küfretmek suretiyle dinimizi ibkâ ederiz» demekle davet İlâhiyeye icabet etmiyeceklerine suret-i kat'iyede cevap vermi lerdir.

***

Vâcip Tealâ Resullerinin dini her ne kadar menfeat ise de kâ firlerin ittibâ etmiyeceklerini beyandan sonra onlardan intikamı aldığını beyan etmek üzere :

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[**«Onlar küfrüzere ısrar edince biz onları helâk etmekle inti kamımızı aldık.» Ya Ekrem-er Rusül! Enbiyâ-yı izâmın dinlerin tekzib edenlerin halleri ve âkibetleri ne oldu? Nazar et gör ki nası helâk olmuşlardır?**] Çünkü; davete icabetten imtina edince intika mımızı almaya müstehak olmuşlar ve bu istihkak üzere biz de in tikamımızı aldık, ey Habibim! Enbiyâ-yı Kiram'ı tekzib edenlerin hallerine bak nasıl oldu ve âkıbetleri neye uğradığını gör ki aynı âkibete seni tekzibedenlerin dahi uğrayacağını bilesin. Çünkü hak kı inkâr edenler; daima helâke maruzdur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin mezheplerinde itimad ettikleri taklid olup usul-ü itikadda ise taklidin batıl olduğunu beyan etmek üzere:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦٓ إِنَّنِى بَرَآءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ إِلَّا ٱلَّذِى فَطَرَنِى فَإِنَّهُۥ سَيَهْدِينِ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda cedd-i âlân olan İbrahim (A.S.) pederine ve kavmine hitaben dedi ki «Ey pederim ve kavmim! Ben sizin ibadet ettiğiniz şeylerin cümlesinden beriyim, illâ şol Vâcip Tealâ'ya ibadet ederim ki o zât beni halketti. Binaenaleyh; benim ona ibadetim vâciptir. Zira; elbette beni hidayette kılacak O'dur ve yakında hidâyette kılar, doğru yola sevkeder.»] İbrahim (A.S.) böylece, pederine ve kavmine gittikleri tarîkın batıl olduğunu beyan etmiştir.

Yani; ey Rasul-ü Ekrem! Zikret şol zamanı ki o zamanda İbrahim (A.S.) pederinin ve kavminin âdetleri olan taklidi terkle istidlâle mübaşeret etti ve onlara dedi ki «Ben sizin ibadet ettiğiniz putlara ibadetten berîyim, illâ ben şol halika ibadet ederim ki o beni halketti. Binaenaleyh; ben ibadetimi ona hasrederim, O'nun gayrıya ibadet etmem. Zira; o halikım beni tarik-ı hak olan dinine hidayette kıldı ve ileride bu hidayet üzere beni sabit kılacak O'dur.» demekle pederinin ve kavminin taklidden ibaret olan dinlerinin batıl olduğunu beyan etmiştir.

Şu kelâmiyle İbrahim (A.S.) pederinin ve kavminin âdetleri olan taklidi istidlâle tebdil buyurmasıyla usûl-ü itikadda taklidin caiz olmayıp itikad-ı hakkın istidlâl ile sabit olması olduğuna işaret etmiştir. Binaenaleyh; mesail-i itikadiyenin aklî ve naklî delile müstenid olması vâciptir.

İbrahim (A.S.) ın (انى براء مما تعبدون الا الذى فطرنى) sözü *kelime-i tevhiddir.*

***

Vâcip Tealâ bu kelime-i Tevhid'i İbrahim (A.S.) ın zürriyeti içinde ibka ettiğini beyan etmek üzere:

وَجَعَلَهَا كَلِمَةًۢ بَاقِيَةً فِى عَقِبِهِۦ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) şu söylemiş olduğu Kelime-i Tevhid'i zü yeti içinde bir kelime-i bakiye kıldı. Me'mûl ki zürriyetinden kedenler bu kelime sebebiyle şirkten rücû' ederler.]

Yani; İbrahim (A.S.) bu Kelime-i Tevhid'i tekellüm etm sebebiyle zürriyeti içinde bakî bir zikr-i cemil bıraktı. Binaenale zürriyeti içinde çok nebî ve Ehl-i Tevhid meydana geldi ve z riyetinden şirkedenler dahi muvahhidlerin davetlerine icabe şirklerinden dönerler.

(لعل) kelimesinden müstefad olan *recâ* İbrahim (A.S.) aid olup Vâcip Tealâ'ya ait değildir. Zira; Vâcip Tealâ recâ'd münezzehtir. İbrahim (A.S.) ın zürriyetinde ilâ yevmil kıyam va daniyeti ikrar eder muvahhidlerin bulunacağına işaret için ke me-i Tevhid'i *beka* ile tavsif buyurmuştur. Çünkü kelimenin b kası; ehlinin bekasına tevakkuf eder. Tevhid'in ehli bulunmaz kelime-i tehvid tekellüm olunmaz ve o kelime de baki kalmaz. B naenaleyh; Kelime-i Tevhid'in bakası ehl-i Tevhid'in bakasıy olacağından ilâ yevmi'l-Kıyam ehl-i tevhidin bakasına âyet delâl eder.

Hulâsa; İbrahim (A.S.) ın evlâd ü ahfadına üssülesâs olan ke lime-i hayriye-i tevhidi terkettiği ve o kelimenin evlâdı arasınd baki olmasıyla ilâ yevmil kıyâm ehl-i tevhidin bulunacağı ve ehl- Tevhid'in davetleri sebebiyle ehl-i şirkin şirkten rücû etmeler me'mûl olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

بَلْ مَتَّعْتُ هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُب۪ينٌ ﴿٢٩﴾

[Belki ben şu Mekke kâfirlerini ve onların babalarını muam mer kıldım, nimetler verdim, hatta din-i İslâm ve risaleti zahir olan Resûl kendilerine gelinceye kadar.]

Yani; mucizâtla risaletini ispat ve izhar eden resûl ve din-i hakkı beyan eden Kur'an kendilerine gelinceye kadar ben Azîmüş- şân şu kâfirlere ve babalarına ömürler ve nimetler verdim.

وَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَاِنَّا بِه۪ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾

[Vakta ki onlara hak olan Kur'an gelince dediler ki «risalet iddiasında bulunan zatın getirmiş olduğu Kur'an sihirdir ve Rabbısına iftira ederek kendi nefsinden icadettiği bir şeydir. Halbuki biz bunu inkârla küfrediciyiz»] demekle buğz u adavetlerini meydana koydular.

Yani; ben İbrahim (A.S.) neslinden olan Mekke ahalisine çok ve bol nimet verdim. Hatta onlara hak olan Kur'an'ı, kelime-i Tevhid'i ve din-i hakkı yoluyla beyan eden Resûl gelinceye kadar mühlet verdim. Vakta ki hak olan din-i İslâm ve Kur'an onlara gelince dediler ki «Şu Kur'an sihirdir biz bunu inkâr eder kabul etmeyiz.» böyle demekle küfürlerini izhar ettiler ve nimetleri onları mağrur etti, bizim imhalimiz onları şehevât-ı nefsaniyelerine tabi kıldı, âbâ ve ecdadını taklide devam edip refah-ı hale malik olunca delâili tedkikten sarf-ı nazarla nimet-i dünya ile mütena'im ve şeytana ibadetle meşgul olurlar. Halbuki çok nimete nail olmak o nimetin şükrünü edâ ve kadrini takdirle Cenab-ı Hakka ibadet ve rasûlüne itaat etmek lâzımken nimetleri onları tuğyana sevketmiştir.

Allahü Tealâ'nın verdiği ömrün ve ihsan ettiği rızkın şükrünü edâ etmeyip de ömrüne ve rızkına mağrur olarak sefahat edenleri âyette takbih ve hamakatlarını beyan vardır. Çünkü; hak geldikten sonra o hak ve hakikata sihir demekten ve ona küfretmekten daha ziyade hamakat olamaz.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin küfriyâtlarından bazılarını beyandan sonra baz-ı ahârı beyan etmek üzere :

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Mekke kâfirleri Kur'an'ın Resulüllah üzerine nazil olduğuna itiraz ederek dediler ki «Keşke şu Kur'an Mekke'yle Taif'te bulunan ricâlden bir büyük racüle nazil olaydı.»] Kâfirler böyle demekle Kur'an'ın Resulüllah'a nazil olmasını münasip görmediler.

Yani; kefere-i Kureyş mertebe-i nübüvveti dünya malına ve mansıba lâzım zannederek dediler ki «Keşke şu Muhammed (S.A.V.) üzerine inzâl olunan Kur'an Mekke köyünde mal sahibi, nâs arasında kadri âlî, mansıbı büyük ve itibarı çok olan (Velid b. Muğire) ile Taif karyesinde maldar, câh ve mansıb sahibi olan (Urve b. Mes'ud) dan birisine nazil olaydı. Zira; bunlar; bu iki karyede herkesin büyük tanıdığı ve hatırlarına riayet ettiği kimselerdir. Binaenaleyh; mansıb-ı nübüvvet bunlardan birine yakışırdı».

Mekke ahalisini şu sözleri söylemeye sevkeden sebep; bunların nübüvvet hakkında olan itikadlarıdır. Çünkü; bunlar «Mansıb-ı nübüvvet bir büyük mansıptır. Binaenaleyh; bir çok servete, câh ü mansıba, kudret-i tâmmeye, riyaset-i âmmeye ve bir takım evlâd ü etbâa muhtaçtır. Zira; nebî olacak zâtta şu sayılan nimetler olmazsa nâs üzerinde tesiri olamıyacağından mertebe-i nübüvvetten gözetilen matlub husul bulmaz ve lâyıkıyla tebliğat icrâ olunamaz» itikadında olduklarından bu sözü sarfetmişler ve şu arzuda bulunmuşlardır. Halbuki mansıb-ı nübüvvetin emval-i dünyaya, câh ü mansıba ve evlâd ü etbâa ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh mansıb-ı nübüvvetin erkân-ı mühimmesi; bilûmum masivâyı terkle ahlâk-ı marziye-i İlâhiyeyle tahalluk etmek olduğundan Mekke ahalisinin nübüvvete lâzımdır dedikleri şeylerden hiç birisine lüzum yoktur. Zira nübüvvet; kisible değildir ihsan-ı İlâhidir, müeyyed min indillah'tır. Esbab-ı âdiyeden hiç birisinin tesiri yoktur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin «nübüvvet zengin, hatırlı ve câh ü mansıb sahiplerine lâyıktır. İşte şu şartları camî olan Mekke karyesinde (Velid b. Muğîre) ve Taif karyesinde (Urve b. Mes'ud-u Sakafî) dir. Zira; bunlar iki karyede birer büyük kimselerdir. Ne olaydı nübüvvet bunlardan birine geleydi, bu vazifeyi bunlar iyi ifâ ederlerdi.» dediklerini beyandan sonra Cenab-ı Hak onların şu itikadlarına binaen söyledikleri sözlerini ibtal etmek üzere :

أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Rabbın Tealâ'nın rahmeti olan nübüvveti müşrikler mi taksim ederler? Halbuki hayat-ı dünyada maîşetlerini onların arasında Biz taksim ettik de Biz Azîmüşşân derece itibariyle bazılarını bazılarının fevkında kıldık ki bazıları bazılarını hizmetçi ittihaz etsin de onlar birbirlerinin ihtiyaçlarını def'etsinler ve Rabbın Tealâ'nın ihsanı onların cem'ettikleri emvâl-i dünyadan hayırlıdır.]

Yani; onlar çürük akılları ve bozuk tedbirleriyle beraber nübüvvet ve risalet hazinelerinin anahtarları kendi ellerinde de mertebe-i nübüvveti istediklerine mi taksim ediyorlar? Bu ne acîb cehalet ve ne garib hamakattır ki taksim-i İlâhî'ye itirazla kendi hülyaları ve nüfus-u habîselerinin arzu ve iştihaları vechüzere taksim etmek isterler. Halbuki hayat-ı dünyanın azlığı ve zevaliyle beraber dünyaca maişetlerini aralarında biz taksim ettik. Dünyaca derece cihetlerinden bazılarını bazılarının fevkında kıldık ki birini zengin diğerini fakir, birini malik diğerini memlûk âhar birini zayıf diğerini kavî kıldık. Hiç bir kimse bizim bu taksimimizi tağyire muktedir olamadı. Nasıl oluyor ki pek büyük olan mansıb-ı nübüvveti tevcihimizi tağyîr edecekler. Ehemmiyetten arî olan dünya malının taksimini tağyîr edemiyen ve tebdilden aciz olanlar nasıl oluyor ki daha mühim olan emr-i nübüvveti tağyîr etmek ve istediklerine vermek isterler? Halbuki emr-i nübüvveti biz istediğimize veririz, hiç bir kimsenin itiraza hakkı yoktur. Dünyaca nasın bazısı bazısının fevkında kılındığının hikmeti; insanların rahat etmesi ve âlemin intizam üzere bulunmasıdır. Çünkü fakir olan zengine hizmet etmek suretiyle maişetini temin ettiği gibi zengin olan da işini fakire gördürmekle ihtiyacını def'etmekle âlemin işi intizam üzere cereyan eder. Eğer küllîsi zengin veya fakir olmakla

cemî ahvalde müsavi olmuş olsalar hiç birisi öbürsüne inkiyâd etmez ve herkes de kendi ihtiyacını def'edemez. Çünkü; ya hep zengindir, binaenaleyh; hizmet edecek olmaz veyahut hep fakirdir, hizmet edip ihtiyacını def'edecek bir efendi bulunmaz. Bu ise âlemin harap olmasını icabettiği gibi bütün dünya ahalisi bir ıztırab-ı elîm içinde kalır. İşte âlemin imarına halel gelmesin ve insanlar azab-ı elim içinde kalmasın için Allahü Tealâ dünyaca nâsın bazısını zengin, bazısını fakir kıldı ki bazısı malı ile ve bazısı ameliyle âlemin kıvamına hizmet etsin ve intizam-ı âlem yoluyla cereyan etsin de herkes daimî bir ıztırap içinde kalmasın.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile r a h m e t le murad; *Cennet veya nübüvvet* veya *din-i İslâmdır.* Herhangi manâ murad olunursa olunsun rahmet-i İlâhiye elbette kâfirlerin cem'ettikleri dünya malından hayırlıdır. Çünkü; rahmet-i İlâhiye baki ve zevalden mahfuzdur, amma emval-i dünya daima zevale ve inkıraza mahkûmdur.

***

Vâcip Tealâ rahmetinin dünya malından hayırlı olduğunu beyandan sonra dünya nimetlerinin denâetini, lezzetinin redâetini ve icabettiği şehevât-ı nefsaniyeyi beyan etmek üzere :

وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا
مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Eğer nâs kâfirlerin nail oldukları bol rızka ve dünya metaına bakarak küfre meyledip de ümmet-i vahide olmamış olsa Rahman Tealâ'ya küfreden kâfirlerin oturdukları hanelerinin damlarını ve damları üzerine çıkacakları merdivenleri gümüşten kılardık, onlar da o merdivenler üzerine çıkarlardı.]

وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِـُٔونَ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًا

[Ve onların haneleri için gümüşten kapıları ve yatıp otura-

cakları köşkleri, kürsüleri ve karyolaları gümüşten kılar ve bu eşyaların cümlesini altınla ziynetlerdik.]

Yani; insanlar kâfirlerin rahatlarını ve nimetlerinin çokluğunu görmekle hubb-ü dünya ve hırs-ı câh sebebiyle küfre meyletmek ve cümlesi küfrüzere bir millet olmak korkusu olmamış olsaydı cümle insanlara in'âm ü ihsan eden Rahman Tealâ'ya küfreden kâfirlerin evlerinin damlarıyla, o damlar üzerine çıkacakları merdivenlerini, hanelerinin kapılarını, yatıp ve oturup dayanacakları koltuklarını gümüşten kılar ve altınla ziynetlerdik. Lâkin kâfirlere çok nimet vermek bütün nasın küfre meyl ü rağbet etmelerini icabetmek ihtimali vardır. Binaenaleyh; cümle nasın küfrüzere ictimâ ederek millet-i vahide olmaları muvafık-ı hikmet olmadığından lûzumundan ziyade vüs'at vermedik.

Hulâsa dünya nimetlerinin Allahü Tealâ indinde asla kadri olmadığı ve kadri olmadığından halkın küllîsinin küfre rağbetine sebep olmak ihtimali olmasa kâfirlerin evlerinin damlarını, kapılarını, yatıp oturacak karyolalarını, koltuklarını gümüşten kılacağı velâkin kâfirlerde bu kadar gınâ ve serveti gören halkın küfre rağbet etmeleri ihtimali bu gibi emvali onlara bol vermeye mani olduğu ve eğer dünya malının İnd-i İlâhîde kadri olmuş olsa kâfirlere hiç bir şey vermemek lâzım geleceği ve hal böyle olduğu halde en alî mertebe olan mansıbı- Nübüvveti Mekke ahalisi dünya malı ile müzeyyen kimselere münasip gördüklerine dair olan zu'm ve itikadlarının batıl olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ dünya malının kadri olmadığı cihetle nasın itikadına halel gelmek olmamış olsa kâfirlere daha çok vereceğini beyandan sonra âhiret nimetlerinin hayırlı ve müttakîlere mahsus olduğunu beyan etmek üzere :

وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Şu sayılan nimetlerin küllîsi olmadı, illâ hayat-ı dünyanın metaı oldu. Halbuki Rabbın Tealâ indinde âhiret müttakîlere mahsustur.]

Yani; şu beyan olunun nimetler dünyada az bir zamanda intifa olunan eşya-yı hasisedir, âhiret nimetleri ise Rabbın Tealâ indinde günahlardan sakınan ve nefsini azaptan vikaye eden müttakîlere mahsustur. Zira; âhiret nimetlerinin kadri büyük olduğundan, indallâh kadri alî ve makbul olan kullara mahsus olması lâzımdır. Çünkü; kâfirler haliklarına küfretmekle ecnebî oldukları cihetle menfeat-i âhiretten mahrumdurlar.

***

Vâcip Tealâ âhiretin müttakîlere mahsus olduğunu beyandan sonra zikr-i İlâhîden i'râz edenlerin mukârini şeytan olacağını beyan etmek üzere :

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Bir kimse Rahman Tealâ'nın zikrinden i'raz ederse ona biz şeytanı musallat kılarız. Binaenaleyh; şeytan da daima ona mukarin olur.]

وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾

[Halbuki şeytanlar insanları doğru yoldan men'ederler, şeytana ittibâ eden insanlar da kendilerinin doğru yola gittiklerini zannederler.]

Yani; bir kimse kullarına ihsan sahibi olan Allahü Tealâ'nın zikrinden ibaret olan Kur'an'dan iraz ve o Kur'an'ın ahkâmını kabulden imtinâ ederse biz o kimseye bir şeytan musallat kılarız ki o şeytan daima ona mukarin olur ve tarik-ı dalâleti, günahları ve bütün muayyebâtı tezyîn eder, güzel gösterir, ona hidayette olup,

doğru yola gittiğini vesvese tarikıyla söyler. Halbuki şeytanlar insanları muhakkak doğru yoldan menederler, şeytanın tuzağına tutulan ve iğfâlâtına kapılan insanlar kendilerinin doğru yola gittiğini, ve en alâ bir meslekte bulunduğunu zannederler, kendine mukarin olan şeytanı kendine rehber ittihaz eder ve bu hal ikisi beraber Cehennem'e gidinceye kadar devam eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette şeytanın insana mukarin olmasının sebebi; insanın müstemirren Kur'an'dan i'raz etmesidir. Çünkü; kaziyye-i şartiyede mukaddem, tâlîye illet ve sebep olduğundan zikirden i'râzı; şeytanın mukarenetine sebep olmuştur. Şu halde Kur'an'dan i'raz etmeyen kimseye şeytan fırsat buldukça mukarin olur, vesveseden hali olmazsa da mukareneti daimî olamaz.

Hulâsa; Allah'ın zikrinden daimî i'râz eden kimseye şeytanın devamlı musallat olacağı ve şeytanın insanı doğru yoldan çıkarmak için sa'yi muhakkak olduğu ve iğfal olunan insanların dalâleti hidayet zannettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'dan i'raz edenlere şeytanın mukarin olup onu tarik-i haktan men'ettiğini beyandan sonra şeytan ile mukarin olduğu kimselerin yevm-i kıyamette aralarında cereyan edecek ahvali beyan etmek üzere :

حَتّٰىٓ اِذَا جَٓاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْن۪ي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَر۪ينُ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Hatta şeytanın iğfâlâtına aldanan kimse yevm-i kıyamette bize geldiğinde şeytana hitaben der ki «Ne olaydı ey şeytan! Benimle senin aramızda mağrible maşrik arası kadar uzak mesafe olsaydı da birbirimizi görmeseydik. Zira; kötü arkadaş imişsin sen ey şeytan! Biz bilmedik sana aldandık.»]. Şeytanla mukarin olan kimse böyle demekle nedâmetini izhâr eder.

Yani; dünyada Kur'an'dan i'raz edip mûcibiyle ameli terkeden kimse yevm-i kıyamette bizim huzurumuza geldiğinde şeyta-

nın iğfal ettiğini ve tarik-ı haktan dalâlete saptığını bilince ona mukarin olan şeytana hitaben kemal-i tehassür ve teessüfle der ki «Ne olaydı seninle benim aramızda maşrıkla mağrib arası kadar uzaklık olaydı da birbirimizi görmiyeydik. Ne çirkin arkadaşsın sen ki beni aldattın».

Hulâsa; şehevât-ı nefsaniyeye ittibâ ve lezzet-i dünyaya tamâ' ederek şeytanın iğfalâtına aldanmanın neticesi nedamet, tehassür, şeytanla münazaa ve mücadele olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ şeytanın iğfalâtına aldanan kimsenin yevm-i kıyamette şeytana itâb edeceğini beyandan sonra o itabın faydası olmıyacağını beyan etmek üzere :

وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[**Taraf-ı İlâhî'den şeytan ve şeytan'ın aldattığı kimselere hitaben denilir ki «Bu gün şu sözünüz size menfeat vermez. Zira; siz nefsinize zulmettiniz. Binaenaleyh; azapta müştereksiniz. Çünkü; dünyada o azabın sebebinde müşterektiniz.»**] İşte böyle denilmekle yevm-i kıyamette nedametin faydası olmıyacağı beyan olunur.

Yani; siz tehassürünüzden ve nedametinizden naşî «ne olaydı dünyada aramız uzak olaydı da birbirimizi görmiyeydik» dersiniz lâkin yevm-i kıyamette bu sözlerin asla faydası olmaz. Zira siz küfrü ihtiyar, vesair günahları irtikâbla nefsinize zulmettiniz. Binaenaleyh; Cehennem azabında ikiniz müştereksiniz.

Yahut *manâ-yı âyet :* [Bu gün sizin yekdiğerinizle mücadelenizin faydası olmadığı gibi azapta müşterek olmanızda dahi menfeat yoktur. Gerçi belâ umumî olunca azabı hafif olursa da kıyamette herkes kendi derdiyle meşgul olup gayrın haline bakmaya vakitleri olmadığından yekdiğerinin haliyle müteselli olamazlar.] Binaenaleyh; azapta müşterek olmaları azaplarının hafiflemesine sebep olmaz.

Yevm-i kıyamette sözün kıymetini ve yalvarmanın faydasını gideren zulmolduğuna işaret için sözün menfeat vermemesine, zulüm illet olarak varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'dan i'raz ettiklerini beyandan sonra Kur'-an'ı gözleri görmez, kulakları duymaz olduğunu beyan etmek üzere:

أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ۝

buyuruyor.

[Ey Habibim! Sen nefsini meşakkate duçâr etmekle kulakları sağır mesabesinde olan müşriklere işittiririm veyahut körlere yol gösteririm ve açıktan dalâleti irtikâb edenleri hidayette kılarım mı zannedersin?]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen nefsine ne kadar zahmet ediyorsun. Onların zikr-i İlâhî'den i'razları ve küfrüzere ısrarları temâdî ettikçe gözleri görmez, kulakları duymaz bir hale geldiler. Şu halde sen zanneder misin ki o sağırlara söz duyurmaya, körlere yol göstermeğe ve açıktan dalâleti irtikab edenleri hidayette kılmağa muktedir olasın ki kör ve sağır mesabesinde olan müşrikleri irşâda ne kadar sa'yediyorsun?

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile Resulüllah'ın kavmini irşada son derece sa'y ve onların hidayetlerine gayrette nefsini tehlikeye atarcasına ileri vardığında Cenab-ı Hak bu derece meşakkatı nefsine tahmîl etmek iktizâ etmediğini beyanla resulünü tesliye etmek üzere bu âyeti inzal buyurmuştur. Bu rivayete nazaran hemze; *istifham-ı inkârî ve teaccüp içindir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey Nebiyy-i Zişân! Emr-i tebliğde ne kadar sa'-yediyorsun? Onlar hakkı işitmekten imtinâ ettikleri sana, senin dinine buğz u adavetleri cihetinden sağırlar ve körler gibi hakkı işitmez ve görmez oldukları halde sen zanneder misin ki onlara

hakkı gösterir ve duyurursun ve açıktan dalâleti irtikâbedenleri hidayete ithal edersin? Halbuki bunları hidayete ithal etmek muhal gibidir. Binaenaleyh senin üzerine lâzım olan; onlara tebliğdir, emr-i tebliği yerine getirdikten sonra elbette kabul ettireceğim diyerek nefsine îzâ lâzım değil] demektir.

Bu âyette birkaç vecihle hakkı işitmek ve görmekten imtina edenleri zem vârdır. Çünkü; bundan evvelki âyette Kur'an'dan i'raz edenlere şeytanın musallat kılınacağı ve i'raz edenlerin âhirette nedamet edecekleri ve nedametlerinin fayda vermiyeceği beyan olunmuştu. Bu âyette ise Kur'an'dan iğrazları uzadıkça imtinâları sağırlığa, körlüğe, açıktan dalâl ü tuğyana müncer olduğu beyan olunmuştur. Şu halde bunların zikrullah'dan i'razda devam ettikleri ve devamları temâdî ettikçe hakkı işitmez ve görmez bir hale geldikleri, açıktan dalâli ihtiyarla Allah'dan korkmaz ve halktan utanmaz bir dereceye vardıkları, ne kadar irşâda sa'yolunsalar sa'yin tesiri olmıyacağı ve bu veçhile hakkı kabul etmemekte inad ve temerrüdleri beyan olunmuştur ki envai mezemmetleri meydana konmuştur.

Hakka karşı inad edenlere nasihatın, sağıra söz duyurmak ve köre yol göstermek ve açıktan dalâleti irtikabeden kimseyi hidayete davet kabilinden olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur ki «Hidayetten uzak olanlara söz anlatmak müşküldür» demek olur.

***

Vâcip Tealâ resûlünün kâfirleri irşâd için nefsini çok meşakkata duçâr ettiğinden onları irşâd hususunda nefsine o kadar zahmet etmemesini tavsiyeden sonra elbette ahz-ı intikam edeceğini beyanla tesliye etmek üzere :

فَاِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَاِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ اَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذ۪ي وَعَدْنَاهُمْ فَاِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Ey Rasul-ü Ekrem! Eğer onlara azap etmeksizin seni âhirete

götürürsek dünyada veya âhirette bizim onlardan intikam alacağımız muhakkaktır veyahut bizim onlara vadettiğimiz azabı elbette sana gösteririz. Zira; biz onlar üzerine azaba muktediriz. Her ne zaman istersek azap eder, azaplarını size gösterir, onları muazzep kılarız.]

Yani; ey Nebiyy-i Muazzam! Sen müteselli̇̂ ol ve müşrikleri irşâd için nefsine bir takım meşakkat tahmîl etme. Zira; elbette biz onlardan ya senin hayatında yahut vefatından sonra intikamımızı alacağız. Eğer onlardan intikamdan evvel seni âhirete götürürsek elbette intikam alırız. Zira; intikamımız muhakkaktır veyahut eğer sana göstermek istersek hal-i hayatında onları katil ve fakr u esaret gibi her türlü azaba muktediriz. Şu halde onlardan gördüğün bir takım lâyık olmadık hallerden mahzun olma. Elbette onlar amellerinin cezalarını göreceklerdir. Çünkü; onlardan intikam almaya bizim kudretimiz kâfidir.

***

Vâcip Tealâ gerek Resûlünün hal-i hayatında, gerek hal-i memâtında kâfirleri ta'zîb edeceğini beyandan sonra vahyolunan Kur'-na'a tamamiyle temessük buyurmasını, sebat ve devamını tavsiye etmek üzere :

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذٖٓي اُو۫حِيَ اِلَيْكَۚ اِنَّكَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sana vahyolunan Kur'an'a sen temessük et. Zira; doğru yol üzerindesin.]

Yani; ey Habibim! Kâfirlerin i'razlarından müteessif olma. Zira; biz onlardan intikamımızı alacağız, biz senin intikamını almaya muktedir olunca sana vahyolunan Kur'an'ın kavâidiyle hasıl olan şeriatine ve din-i mübînin esası olan Kur'an'a sağlam yapış, hak olduğunu itikad ve muktezasiyle amelde sebat ve devam et. Zira; sen doğru bir din üzerindesin ki o dinden i'raz etmez, ancak dalâlete münhemik olanlar i'raz ederler.

Cenab-ı Hak intikamına karşı şükür olmak üzere vahyolunan Kur'an'a yapışmakla emir buyurmuş ve vahyolunan Kur'an'ın ahkâmı insan için gayet doğru bir yol olduğunu beyanla Kur'an'a yapışmak lâzım olduğunu temessüke teşvik etmiştir. Kur'an'a Resulüllah'ın temessük ettiği halde temessükle emir; devamla emirdir ve Resulüllah'a emir; ümmetine de emrolduğu cihetle bütün Ümmet-i Muhammed üzerine Kur'an'a temessük vâciptir. Çünkü; dine yapışan kimseyi o din matlubuna isâl eder.

*
* *

Vâcip Tealâ dine yapışmanın menfeati uhreviyyesi olduğu gibi dünyaca dahi menfeati olduğunu beyan etmek üzere :

وَاِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْـَٔلُونَ

buyuruyor.

[Ey Rasul-ü Mükerrem; Kur'an sana ve kavmine doğru yolu gösterir bir mev'iza-i belîğadır, o mev'izayla amel edip etmemekten ve temessük edip etmediğinden yakında sual olunursunuz?]

Yani; Kur'an Resulüllah'a ve kavmine bir vaazdır ki o vaazla amel etmek vâciptir. Zira; yakın vakitte o Kur'an'ın ahkâmiyle amel olunup olunmadığından sual olunacaktır. Vaki olacak suale lâyıkıyla cevap vermek için amel etmek lâzımdır.

Hâzin ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile bu âyette *z i k i r* le murad; *zikr-i cemîl ve medh-ü senâ olmak* ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet* : [Ey Habibim! O Kur'an sana ve senin kavmin olan Kureyş'e zikr-i cemîl ve şeref-i azîmdir, bu şeref sizin için ilâ yevmilkıyam bakidir. Binaenaleyh; bu şerefin hukukunu eda ve şükrünü ifâ edip etmediğiniz elbette sizden sual olunacak] demektir.

Şu manâya nazaran insan için dünyada zikr-i cemîl ve hüsn-ü senâ ibkâ etmeye sa'yetmek iyi bir şey olduğuna bu âyet delâlet eder. Eğer ibkâsı iyi bir şey olmasaydı Cenab-ı Hak Rasûlüne Kur'an'ın zikr-i cemîl olacağını beyanla imtinan buyurmazdı ve İbrahim (A.S.) da zikr-i cemîl ve hüsn-ü senâ istemezdi. Halbuki İbrahim

(A.S.) (واجعل لى لسان صدق فى الآخرين) ile zikr-i cemîl talebinde bulunmuştur. Şu halde insanın zikr-i cemîl ibkâsına sa'yi ve kendinden sonra gelleceklere bir güzel eser terketmesi meşru ve memduh olduğuna bu âyet delâlet eder.

R e s u l ü l l a h ' ı n k a v m i yle murad; *Kureyş kavmi* olduğuna nazaran Kur'an bilûmum Kureyşîler için büyük bir şereftir. Zira Kur'an onların lügati üzerine nazil olduğu gibi cümle âlemi ıslaha memur olan Peygamber-i Zişan dahi onların cinsinden neşet ettiğinden ilâ yevmilkıyâm iftihar etmek onlara âittir. Belki *k a v m* ile murad; *bütün kabâil-i araptır* ve şeref de bütün arap ırkına aittir. Yahut kavmile murad; *Resulüllah'a iman eden ehl-i imanın kâffesidir.* Zira; Resulüllah'ın şerefi ümmetine şeref olduğu gibi Kur'an'ın şerefi de Kur'an'la amel eden bütün ehl-i imana aittir. Binaenaleyh; bu âyette *R e s u l ü l l a h ' ı n k a v m i* yle murad; *bilûmum ümmeti olması* makama daha ziyade muvafık ve umumîdir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulüllah'a buğz u adavetleri; putlara ibadetlerinin batıl olduğunu söylemesinden mütevellid olup halbuki putlara ibadetin butlanını beyan etmek Resulüllah'a mahsus olmayıp enbiyanın kâffesinin beyan ettiklerini beyan zımnında :

وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muazzam! Senden evvel gönderdiğimiz resullerimizin ümmetlerinden ve ümmetlerin âlimlerinden ve kitaplarından sual ve teftiş et ki Biz Azîmüşşân Rahman Tealâ'nın gayrı bir takım ibadet olunmaya şayan mabudlar beyan etmiş miyiz?] Bizim tarafımızdan onlara nazil olan kitaplarda batıl şeylere ibadetle emrettiğimiz var mıymış, geçmiş nebîlere ve ümmetlerine Allah'ın gayrı mabud ittihaz etmelerini beyan etmiş miyiz? Haşâ öyle bir emrimiz yoktur ve olamaz. Belki Allah'ın gayrı mabud olmadığı ve kâfirlerin mabud tanıdıkları putların batıl olduğu Kur'-

an'da beyan olunduğu gibi onların şeriatlarında dahi beyan olunmuştur. Şu halde bunların batıl mabudlarına ta'netmek sana ve senin şeriatına mahsus bir hal değildir. Zira; cümle enbiyada ve onların şeriatlarında dahi carî olmuş ahvaldendir. Binaenaleyh; kâfirlerin putlarına ta'nettiğinden dolayı yalnız sana buğzetmeleri manâsızdır. Çünkü; senin söylediğini senden evvel geçen enbiyanın cümlesi de söylemiştir.

⁂

Vâcip Tealâ Mekke kâfirlerinin Resulüllah'a itirazları; fakrı ihtiyar buyurup Mekke ve Taif'te ise daha zenginler varken fakir bir kimseye nübüvveti münasip görmediklerini beyandan sonra Firavun gibi bir hükümet-i azime sahibine Hz. Musa'yı Resûl olarak göndermesiyle Mekke ahalisini ilzâm, Resulüllah'ı tesliye ve kavmini tehdit etmek üzere :

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا إِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki kudretimize delâlet eden âyetler ve mucizelerle Musa (A.S.) ı Biz Azîmüşşân Firavun'a ve cemaatine gönderdik. Binaenaleyh; Musa (A.S.) onlara hitaben «Ben âlemlerin Rabbısının rasûlüyüm, bana iman edin» dedi.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Seni, fakrı ihtiyar ettiğin halde Kureyş'e resûl olarak gönderdiğimiz gibi Allahü Tealâ hakkı için Musa (A.S.) ı da nübüvvetinin sıdkına delâlet eden âyetlerimizle Firavun'a ve kavmine resûl olarak gönderdik, Musa (A.S.) da bizim tarafımızdan Resûl gönderildiğini onlara söyledi.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Musa (A.S.) ın bu kelâmında Firavun'a tariz vardır. Çünkü; Firavun kendini Mısır ahalisinin Rabbısı olduğunu ilân ve ahaliyi o yolda ibadete davet ederdi. Musa (A.S.) ın Firavun'a hitaben «Âlemlerin Rabbısı tarafından resûlüm» demesi Firavun'a «Sende rübûbiyet eseri yoktur. Halkı iğfâl edip aldatıyorsun» demek manâsını anlatmıştır.

Bu makamda bu kıssayı beyandan maksat; Kureyş'in Resulüllah'a «Bu fakirdir, nübüvvete lâyık değildir. Zira; nübüvvet ya Mekke'de veya Taif'te servet sahibi olan iki racülden birisine lâyık ve münasiptir» diyerek vaki olan itirazlarına cevaptır. Çünkü; Kureyş'e karşı bunu hikâye etmek şöyle demektir : «Ey ehl-i Mekke! Musa (A.S.) da fakirdi fakat Firavun gibi maldar, sahib-i şevket ve hükümet olan bir kimseye rasül gönderdik. Ey Kureyş! Eğer sizin dediğiniz gibi fakir olan nebî olmasa Musa (A.S.) da resûl olmazdı. Halbuki canib-i İlâhîden Firavun'a resûl gönderildiğinde şüphe yoktur». Şu halde bu kıssa; Kureyş'in mertebe-i nübüvvet zengine lâyıktır» dediklerinin nakîzını ispat etmiştir. Kezalik bu kıssa; Resulüllah'ı da Kureyş'in «Sen fakirsin nübüvvet zenginlere lâyıktır» demelerinden neş'et eden kederi izale ettiği için tesliyedir.

*
* *

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) ı Firavun'a ve kavmine Resûl olarak gönderdiğini beyandan sonra Musa (A.S.) Firavun'a geldiğinde onlar tarafından gördüğü muameleyi beyan etmek üzere :

فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Musa (A.S.) onlara mucizelerimizle gelince derhal Firavun ve kavmi mucizeye güldüler.]

Yani; Musa (A.S.) nübüvvetinin sıdkına ve bizim kudret-i kahiremize delâlet eden harikulâde mucizelerimizle Firavun'a ve kavmine gelince akibetini düşünmeksizin, söylenen sözün hakikatini ve mucizenin esasını tedkik etmeksizin Musa'nın davasını ve davasını tasdik eder mucizesini görünce birdenbire gülüşüp istihzâya kalkıştılar. Halbuki bu gibi umur-u mühimmede gayet derin bir hisle düşünmek ve etrafıyla delillerini tedkik etmek lâzımken onlar hiç düşünmeksizin istihzâya koyuldular. Binaenaleyh; hâib ü hâsır, dünya ve âhiret meserretlerinden mahrum oldular. Eğer kemal-i teennî ile kisve-i insafı giyinerek Musa (A.S.) ın mucizelerini

nazar-ı tedkikten geçirselerdi kendilerine kanaat hasıl olarak nübüvvetini tasdikle iman eder, dünya ve âhirette mesrur olurlardı, lâkin alelacele istihza etmeleri onları her seâdetten mahrum bırakmıştır. Binaenaleyh insana lâzım olan; her şeyde teennî etmek ve insafla düşünmek ve düşünmeden hüküm vermemektir.

*
**

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) ın mucizesine gülüştüklerini beyandan sonra bu mucizelerin büyük olduğunu ve gülenleri azapla muahaze ettiğini beyan etmek üzere :

وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ اِلَّا هِيَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَا وَاَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Bizim onlara gösterdiğimiz âyetler olmadı, illâ ondan evvelki mucizeden daha büyük idi. Küfürlerinden rücû etsinler için onları azapla da muâhaze ettik.]

Yani; Musa (A.S.) vasıtasiyle Firavun'a ve kabilesine bizim gösterdiğimiz mucizelerden her biri kendinden evvelki mucizeden büyüktür. Hatta derece-i i'câzın nihayesine balîğ ve her bir mucize kendi nev'inde emsaline faikti. Firavun ve kabilesi bu büyük mucizelere kanaat etmeyince Biz Azîmüşşân Tûfân, çekirge, bit, kurt ve kurbağa gibi âfatla azabettik ki küfriyâtlarından rücû etsinler ve küfürlerinden dönmeleri için biz onları envaı azapla muahaze ettik.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Hz. Musa onlara asayı yılan suretinde gösterince sihirdir dediler ve gülüştüler. Ba'dehû yed-i beyzâ'yı gösterdi aynı muamelede bulundular. Bundan sonra Allahü Tealâ kıtlık verdi ve çekirge hasılâtlarını yedi yine müteneb-bih olmadılar. Vâcip Tealâ onlara kıtlıktan daha büyük kurbağa musallat kıldı buna da kanaat edip tâib ü müstağfir olmayınca onlara daha büyük musibet olarak Nil suyu onların hakkında kan oldu, bunların cümlesi dünyaca azap ve insafa davet ve gitmiş oldukları meslekin fenâ bir meslek olduğuna tenbih idi lâkin müte-

nebbih olmadılar. İşte dünyada bütün vukuât insanları insafa davet içindir.

* * *

Vâcip Tealâ Hz. Musa'nın mucizelerinin Firavun üzerinde tevalî ettiğini ve iman etmediklerinden o mucizelerden bazılarının onlar üzerine afât ve azap olduğunu beyandan sonra bu gibi âfetler uzadıkça Firavun'un ve kavminin Hz. Musa'ya iltica ettiklerini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا يَا أَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Firavun ve kavmi dediler ki «Ey sâhir! Bizim için sen Rabbine duâ et sana vadini ifâ etsin. Eğer vadini ifâ ederse biz muhakkak iman ederiz.] Firavun ve kavmi böyle demekle Musa (A.S.) duâsını ricaya müsareat ettiler.

Yani; şu beyan olunan mucizeleri gördükleri halde küfürlerinden dönmediler, dediler ki «Ey büyük sahir! Rabbının sana ahdettiği ve senin bize haber verdiğin şeyle dua et. Eğer senin dua etmenle Rabbın Tealâ bizden bu azabı kaldırırsa bizim sana iman edeceğimiz muhakkaktır». Çünkü; Hz. Musa onlara «Eğer iman ederseniz Rabbım sizden bu afatı kaldıracak» demişti. Hz. Musa'nın bu sözüne itimad ederek onlar da «Rabbın Tealâ'nın sana vadi doğru ise bizim için dua et. Eğer azabı kaldırırsa iman ederiz» dediler.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile sihir o zamanda beynennâs meşhurdu. Hatta iyi sihir bilenlere çok tazim ederlerdi. Binaenaleyh; Musa (A.S.) dan belâyânın ref'i için duâ etmesini istediklerinde «Ey sahir!» demeleri de tazim içindir. Çünkü; sihir o zamanda o kadar ileri gitmişti ki hükümet-i Mısriye ve Firavniye hemen sahirler elinde olup sahirlerin rey ü tedbirleri olmaksızın hükümet iş göremezdi. Çünkü; ahalinin sahirlere itaatlarına nazaran millet içinde manevî hakim olan unsur ve kuvvet ancak sahir unsuru idi. Şu halde Hz. Musa'ya (يا ايها الساحر) demek «Ey ilm-i

sihirde mahir olan üstad! Sen Rabbine dua et. Eğer vadettiği ve senin bize haber verdiğin gibi bu afetleri bizden kaldırırsa biz de seni tasdik ederiz» demektir. «Ancak bu belâları kaldırırsa iman ederiz» dedikleri yalan ve sahte idi. Çünkü; bu sözleri doğru olsa sözlerinin bidayesinde sahir demezlerdi. Zira; sahire iman ederiz demekte bir manâ yoktur. Şu halde madem ki sahir dediler. İman ederiz sözleri kalplerindeki tasavvurlarının hilâfıdır.

*
**

Vâcip Tealâ Firavun'un ve kavminin bu sözlerinin hilâfı hakikat olduğunu beyan etmek üzere :

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ۝

buyuruyor.

[Vaktaki Biz Azîmüşşân onlardan azabı kaldırınca derhal ahidlerini bozdular.]

Yani; onların ilticaları üzerine Musa (A.S.) ın duası sebebiyle Biz Azîmüşşân onlardan azabı kaldırdık. Onlarsa verdikleri vaada asla itibar etmiyerek hemel alelacele vaadlarında hulfe, ahidlerini nakza sür'at ve imandan istinkâf ederek eski temerrüdlerinde devam ettiler. Bu hal insanlarda ekseriyetle caridir. Çünkü; insan bir musibete mübtelâ olduğunda eğer o musibet üzerinden kalkarsa ibadet edeceğini ve bir kimseye tecavüz etmiyeceğini kat'iyyen söylediği halde o musîbet zâil olunca hali derhal değişir ve o sözlerin cümlesini unutur yine eski hamam eski tas olur. İşte Firavun'un kavminde dahi aynı hal vaki olmuştur. Zira; belâyânın ref'iyle iman etmek şöyle dursun bekli küfriyâtlarına daha ziyade musır oldular ve verdikleri ahidlerinden derhal döndüler.

*
**

Vâcip Tealâ Firavun'un kavmiyle Musa (A.S.) beyninde vaki olan vakayı beyandan sonra Hz. Musa'ya karşı Firavun'un muamelesini beyan etmek üzere :

وَنَادٰى فِرْعَوْنُ فِى قَوْمِهٖ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ الْاَنْهَارُ تَجْرٖى مِنْ تَحْتٖى اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Firavun kavmine nidâ etti ve dedi ki «Ey kavmim! Mısır'ın mülkü benim değil mi, şu nehir benim sarayımın altından cereyan etmez mi, bunu görmüyor musun?»]

اَمْ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْ هٰذَا الَّذٖى هُوَ مَهٖينٌ وَلَا يَكَادُ يُبٖينُ ﴿٥٢﴾

[«Belki ben şu hakir olan sahirden hayırlıyım. Halbuki o, sair maksadını beyandan âcizdir» demekle kavmine karşı kendini gayet büyük ve Musa (A.S.) ı pek küçük göstermek istemiştir.]

Yani; Firavun'un kavmi içinde Hz. Musa'nın kadri ve şerefi gün be gün artmağa başlamış ve nazil olan belâyânın izâlesine Firavun bir çare bulamayıp Hz. Musa'ya «Dua et de Rabbın bizden bu âfatı kaldırsın» diye Firavun'un kavmi Musa (A.S.) a müracaat edince Firavun tahammül edemiyerek bir gün kavminin tecemmû ettiği bir mahalde kemal-i mübâhât ve iftiharla söze başladı ve dedi ki «Ey kavmim! Mısır benim mülküm değil mi ve şu Nil'den ayrılan nehirler benim köşkümün altından akmıyor mu, bu kadar kuvvet ve şevketimi görmüyor musun ki bazı şeylerde Musa'dan istimdat edip müracaat ediyorsunuz ve ondan bir fayda bekliyorsunuz? Belki ben şu fakir olan Musa'dan daha ziyade hayırlıyım. Halbuki o Musa (A.S.) ın lisanında olan lüknetten dolayı maksadını ifade ve beyana kaadir değildir. Şu halde nasıl oluyor ki bazı ihtiyacınızın def'i için ona müracaat ediyorsunuz?». İşte Firavun böyle demekle kavmine karşı kendinin kuvvetli ve şevketli ve Hz. Musa'nın aciz olduğundan bahisle kavmini Musa (A.S.) a meyletmekten men'e çalıştı, bundan başlıca maksadı; Hz. Musa'ya müracaatları üzerine tehdid ve bütün kemalâtı servete ve şevket-i dünyaya hasretmekti ve bu gibi âdi şeylerle eskiden beri halkı aldatıp iğfal ettiği gibi bu sözleriyle dahi iğfal etmek istiyordu. Bu

sözü Firavun'un bizzat kendi söylemek ihtimali olduğu gibi bir münadî vasıtasiyle halkın tecemmû ettiği mahalde nidâ ettirmek ihtimali de vardır.

(مهين) *hakîr* manâsına ise de Firavun'un Hz. Musa'ya *m ü h î n* demesiyle muradı *fakîr* demektir. Çünkü: Musa (A.S.) ın hakaretini icabedecek bir hali yoktu, hakaret icabeder bir şey olmadığını Firavun'un kavmi de bilirlerdi. Zira; Musa (A.S.) Firavun'un sarayında büyüdüğünden nezahet-i hali herkesçe malûm olduğu cihetle Firavun Hz. Musa'ya hakaret manâsını murad edemezdi. *M ü h î n* ile muradı *fakîr* manâsı olduğuna sözünün evvelinde de delâlet vardır. Çünkü; Firavun sözünde kendinin mülkü, servet ü samânı, şevket ve kuvvetiyle iftihar etmiş ve sözünü zenginliğiyle tezyîn etmiştir. İşte burası delâlet eder ki Musa (A.S.) ı fakırla itham etmek istemiştir.

Firavun'un sarayı altından akan nehirler (Nehr-i Tolûn), (Nehr-i Dimyat) ve (Nehr-i Tenîs) olduğu mervidir. Çünkü müteaddit saraylarda müteaddit nehirler cereyan ederdi, Mısır'ın bütün nimetleri onun elindeydi.

Firavun'un Musa (A.S.) a ikinci ta'nı; lisanında bulunan rekâkettir. Gerçi Musa (A.S.) ın (Sure-i Taha) da beyan olunduğu veçhile duâsı sebebiyle Cenab-ı Hak lisanından o rekâketi kaldırmışsa da Firavun rekâketinin kalktığını bilmediği için eski hali nazarı itibare alarak meramını beyandan aciz demiştir. *Yahut* meramını beyandan aciz demekten maksad; dava ettiği nübüvveti ispat etmekten aciz demektir ve maksadının bu olmasını bundan sonra gelecek sözü teyid eder.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un Hz. Musa'yı fakırla itham etmek istediğini beyandan sonra sözünün bakiyyesini beyan etmek üzere :

فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[**Firavun sözüne devam ederek dedi ki «ne olaydı Musa üzeri-**

ne Rabbısı tarafından bir altın bilezik atılmış olaydı yahut onunla beraber müçtemi' olarak melekler gelse de ona muavenet etselerdi, bunlardan hiç birisi yoktur. Şu halde davası doğru değildir.»]

Firavun böyle demekle Musa Aleyhisselâm üzerinde altından bilezik olmadığını veyahud kendisiyle beraber melek bulunmadığını beyanla nübüvvetini inkâr etmiştir.

Yani; Firavun Musa (A.S.) ın nübüvvetini kavmine tasdik ettirmemek sadedinde dedi ki «Eğer Musa kendi dediği gibi Rabbısı indinde muhterem ve muazzez olsaydı izzetine ve makbuliyetine delâlet eder Musa'nın üzerine altından bir bilezik atmaz mıydı veyahut onunla beraber birbiri arkasında müctemi melekler gelip ona muavenet etmezler miydi? Keşke altından bir bilezik Musa üzerine konulmuş olaydı veyahut beraberinde melekler bulunaydı. Bunlardan hiç birinin olmaması davasının yalan olmasına delâlet eder» demekle kavmini Hz. Musa'yı tasdik etmekten men'etmiştir.

Hâzin'in beyanı veçhile Firavun zamanında büyükler ve mansıp sahipleri kollarına altın bilezik ve boyunlarına gerdanlık takarlardı. Bu âdet onlar için pek muhkem ve mer'î olduğundan Firavun Hz. Musa'nın büyüklüğünü bununla tasdik etmek istemiştir. Her kavmin kendine mahsus bu gibi âdetleri takbîh olunmaz. Meselâ salâtîn-i maziye-i osmaniyede Tuğ takmak ve bazı avrupa krallarında murassa' tâç giymek ve elyevm bazı devletlerde mevcut ve mer'î olan nişan adeti bu kabildendir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un sözünü beyandan sonra Firavun'un bu sözleriyle kavmini tahkîr ettiği halde kavminin itaat ettiğini beyan etmek üzere :

فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٤﴾

buyuruyor.

[Firavun şu sözleriyle kavmini hakîr addetti. Onlar da derhal Firavun'a itaat ettiler. Zira; onlar tâat-ı İlâhîye'den çıkmış bir takım fasık kavmidiler.]

Yani; Firavun kavmini iğfal için kavminin akılsızlıklarından bahsetti ve rey ü tedbirleri olmadığını söyledi, bütün Mısır kendisinin mülkü olduğunu ve Musa (A.S.) ın büyüklüğüne delâlet eder Rabbısı tarafından verilmiş üzerinde bir bileziği bulunmadığını beyanla kavmini akılsız ve fikirsizlikle itham ve tahkîr etti, kavmi de bu sözlerin cümlesini dinlediler ve doğruluğuna hükmederek derhal Firavun'a itaat ettiler ki kendilerinin akılsız olduklarını itaatlarıyla ispat ettiler. Çünkü; Din-i İlâhî'den çıkmış ve adaleti terketmiş bir kavm-i fasık idiler. Binaenaleyh; Firavun gibi bir tâğî ve bağînin sözünü dinleyip ittibâ ettiler de Musa (A.S.) gibi bir nebiyy-i zişânın nasihatlerini dinleyip kabul etmediler. Her zaman ekser nasın adeti menfeatini kendine söyleyenlerin sözlerini dinlememek ve şirâr-ı nâsdan mazarratını söyliyen kimselerin hezeyânlarını dinlemektir, bu halin şu zamanda ne kadar ileri gittiği de cümlenin malûmudur.

Yahut (استخف) kelimesi *sür'at talebetti* demektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Firavun kavminden suret-i serîada itaat etmelerini istedi ve kavmi de derhal itaat ettiler] demektir. Bu manâ makama daha ziyade mülâyimdir. Çünkü; Firavun, kavminin afâtın ref'i için Musa (A.S.) a müracaatlarını kendine itaatsizlik addetmesine binaen itaate davet ve bazı sözleriyle Musa (A.S.) a ta'netti ve kavmi de derhal itaat ettiler. Zira; menfeati mazarrattan tefrik eder bir cemaat değiller fasıklardı.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un sözlerini ve kavminin ona itaatini beyandan sonra onları garkettiğini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٥﴾ فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[Vakta ki onlar bizi gazablandırdılarsa biz intikam aldık. Onları garkettik ve onları geçmiş bir kavim ve geleceklere darb-ı mesel ve ibret kıldık ki herkes ibret alsın mütenebbih olsun.]

Yani; onların küfrüzere ısrarları bizim kahr u gazabımıza ve gayret-i İlâhiye'mize badî oldu, onlar bizi gazablandırdı. Binaenaleyh; biz cemisini garkla ihlâk ettik, yer yüzünde eserlerini bırakmadık ve onları geçmiş bir kavim kıldık ki sonra gelip onların mesleklerine sülûk edenlere ibret ve darbı mesel olsun ve Ümmet-i Muhammed için onları darb-ı mesel kıldık ve bir günah kasdettiklerinde onların hallerini misal olarak getirsinler ve vukuattan mütenassıh olsunlar. Çünkü isyân; mucib-i helâk olduğundan her zaman daire-i şeriat ve adaletten çıkan cemaatler helâke maruz olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ sûrenin bidayesindenberi Kureyş'in küfriyâtından bazılarını beyandan sonra bazı âharı dahi beyan etmek üzere :

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Vakta ki İsa (A.S.) misal olarak ortaya kondu. Ya Ekrem-er Rusül! Senin kavmin İsâ (A.S.) ın misal olmasından ferahlanıp şamata ederek bağrıştılar.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nuzulü: (Abdullah b. Ezzüb'arî) nin bazı Nasârânın İsâ (A.S.) ı mabud ittihaz etmeleri dolayısiyle Resulüllah'la mücadele etmesidir. Bu mücadelenin sebebi; Resulüllah (انكم وما تعبدون من دون الله حصب جهنم) âyetini kıraat buyurunca (Abdullah b. Züb'arî) mücadele suretiyle dedi ki «Ya Muhammed (S.A.)! Allah'ın gayrı mabudlar Cehennem'de olunca Nasârâ İsâ (A.S.) a ibadet edip onu mabud tanıdıkları cihetle İsa (A.S.) da Allah'ın gayrı mabud olmakla onun da Cehennem'de olması lâzım geliyor. Biz de meleklere ibadet ederiz. Binaenaleyh; meleklerin de Cehennem'de olması lâzım gelir. Halbuki sen İsa (A.S.) ı nebîdir diye senâ ediyordun. Nasıl oluyor ki bir nebînin ve meleklerin Cehennem'de olmalarını söylüyorsunuz» deyince Resulüllah sükût buyurmuş ve o mecliste hazır bulunan Kureyş cemaati (İbn Züb'arî) nin bu mücade-

lesinden gayet hoşlandıklarından ve Resulüllah'ın sükûtunu cevaptan aciz kaldığına hükmettiklerinden kahkaha ile gülmek, haykırmak, çağırışmak ve bağırışmak gibi bir takım terbiyesizlikte bulunduklarını Vâcip Tealâ bu âyette hikâye buyurmuştur. Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey Nebiyy-i Zîşân! Batıl mabudların Cehennem'de olacaklarını beyanın üzerine (Abdullah b. Ezzüb'arî) nin «Hz. İsa da Nasârânın mabududur onun da Cehennem'de olması lâzımgelir» diyerek misal irâd etmesi üzerine şu misalden hoşlanan kavmin kemal-i ferahlarından gülüşüp bağrışarak senden i'râz ederler.] demektir.

Bazı rivayete nazaran (İbn Züb'arî) nin mücadelesine Resulüllah sükût edince (ان الذين سبقت لهم منا الحسنى اولئك عنها مبعدون) âyeti nazil olmuştur ki bu âyet (İbn Züb'arî) nin itirazına cevaptır. Çünkü; bu âyetin manâsı «Şol kimseler ki onlar için bizim tarafımızdan güzel muamele sebketti. İşte onlar Cehennem'den uzaklardır». (İbn Züb'arî) nin darb-ı meseline bu âyet cevap olarak varid olmuştur. Zira Hz. İsa, melekler ve Hz. Uzeyr gerçi müşrikler ve bazı ehl-i kitap tarafından ibadet olunurlarsa da onlar bizim makbul kullarımızdır. Nasârâ İsa (A.S.) a ibadet ettiklerinden dolayı Nasârâ Cehennme'de olurlar, İsa (A.S.) a ondan bir zarar gelmez. Zira; İsa (A.S.) onlara «bana ibadet edin» demedi. Binaenaleyh; onların İsa (A.S.) a ibadet etmelerinin mazarratı kendilerine aittir, İsa (A.S.) a zararı olamaz. Şu halde (İbn Züb'arî) nin darb-ı meseli yanlış ve kıyası fasittir. Çünkü; Hz. İsa ve melekler Allah'ın makbul kulları oldukları cihetle müşriklerin mabudlarına kıyas olunamaz. İşte bu âyetle (İbn Züb'arî) ye cevap verildikten sonra tefsiri sadedinde bulunduğumuz şu âyet bu vakanın cereyanını ve Kureyş'in ahval-i mezemmetlerini beyan için nazil olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kureyş'in (İbn Züb'arî) nin mücadelesinden memnun olmaları üzerine vaki olan şemâtetlerinin bakiyesini beyan etmek üzere :

وَقَالُوٓا ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَ

buyuruyor.

[Müşrikler dediler ki «Bizim mabudlarımız mı hayırlıdır, yoksa Muhammed (S.A.) in mabudu mu hayırlıdır?»]

Yani; Resulüllah'ın sükûtu üzerine müşrikler meserret izhâr ederek «Bizim ilâhlarımız mı hayırlıdır, yoksa Muhammed (A.S.) in âlihesi mi hayırlıdır?» demekle kendilerini haklı ve mesleklerini doğru göstermek istediler. *Yahut* (هو) zamirinin mercii *Hz. İsa'dır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [bizim mabudlarımız mı hayırlıdır, yoksa Nasarâ'nın mabudu olan İsa mı hayırlıdır? Elbette İsa (A.S.) hayırlıdır. Şu halde İsa Aleyhisselâm hayırlı olmakla beraber ya Muhammed (S.A.)! Senin okuduğun âyete nazaran Hz. İsa da Cehennem'de olunca mabudlarımızla beraber bizim Cehennem'de olmamıza endişe yok] demektir. Bu sözden maksatları Resulüllah'ı istihzâ etmektir. Yani «sen bizim Cehennem'de olacağımızı beyan ederken Hz. İsa'nın dahi Cehennem'de olacağını beyan ettin» demek istediler. *Yahut* onlar «Muhammed (S.A.) bizim kendisine ibadet etmemizi ister» dediler. Şu halde (هو) zamirinin mercii *Resulullah* olur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Bizim mabudlarımız mı hayırlıdır, yoksa Resulüllah mı hayırlıdır? Elbette bizim mabudlarımız hayırlıdır. Zira; âbâ ve ecdadımızın mabudları ve onları meslekleridir. Eğer hayırlı olmasalar babalarımız bunları mabud tanımazlardı] demektir.

***

Vâcip Tealâ (İbni Züb'arî) nin Hz. İsa'yı misal olarak getirmesinden maksadını beyan etmek üzere:

مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Onlar İsa (A.S.) ı sana darb-ı mesel olarak getirmediler, illâ kavga etmek ve husumet eylemek garazına mebnî darb-ı mesel olarak getirdiler, belki onların husumetleri şid-

detli ve eşedd-i husumetle husumet edici kavimlerdir.] Çünkü; müşrikler (انكم وما تعبدون من دون الله حصب جهنم) «Siz ve Allah'ın gayrı mâbudlarınız hep Cehennem odunusunuz» âyet-i celilesinin şu vecihle manâsının kendilerine ve kendilerinin mabudlarına mahsus olduğunu bilirlerdi. Zira; muhatab kendileri olup (ما) lâfzı aklı olmayanlarda istimâl olunmak âdetleridir, lâkin lâfzın ihtimalini İbni Züb'arî fırsat addederek hiyel ü desâise koyuldu ve mugalatayla mücadeleye başladı, yoksa bir şüphe gelmiş de o şüpheyi izale için misal getirmiş değildir.

Hâzin'in beyanına nazaran Ashabdan (Ebu Ümâme) Resulüllah'ın «Hidayetten sonra bir kavim dalâleti irtikâbetmez, illâ bigayrı hakkın mücadele sebebiyle dalâli ihtiyar ederler,» deyip şu âyeti kıraat buyurduğunu rivayet etmiştir. Bu halin zamanımızın ekser insanlarında da carî olduğu görülüyor. Çünkü hevâ ve hevesine muvafık görmediği ahkâm-ı şeriyeye bir itiraz kapısı açıp uzun boylu mücadeleye girişiyorlar ve bunları bu gibi şeylerden mene muktedir olanlar da sükût ettiğinden zuafâ-yı nâs bu mücadelelerden bir vehme düşüyorlar. Binaenaleyh; ahkâm-ı şeriye bir takım ayarsız insanlar elinde oyuncak olup gidiyor.

***

Vâcip Tealâ (İbn Züb'arî) nin misal olarak irâd ettiği İsa (A.S.) ın halini beyan etmek üzere :

إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ
مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾

buyuruyor.

[İsa (A.S.) olmadı, illâ bizim kendisine in'âm ettiğimiz bir kulumuz oldu ve onu Biz Benî İsrail'e bir mesel-i acîb kıldık. Eğer biz istemiş olsaydık sizin bedelinizde yer yüzünde melekler halkederdik ve yer yüzünde sakin olurlar, onlar imâr ederlerdi.]

Yani; ey ibn Züb'arî! Hz. İsa'yı mabudât-ı batılanıza kıyâs ederek misal getiriyorsunuz. Halbuki Hz. İsa mabudlarınıza kıyas kabul etmez. Zira; İsa (A.S.) ancak bizim kendisine fazl u keremimizden in'am ettiğimiz bir kulumuzdur ki biz onu Benî İsrail'e darb-ı mesel kıldık. Çünkü; Hz. İsa'nın şan-ı acibî vardır. Zira; pedersiz meydana geldi ve hîn-i sabavetinde bir çok harikulâde garîbeler yedinde zuhur etti. Bunların cümlesi Benî İsrail'e birer ibret oldu. Zira; her biri bizim kudret-i kahıremize delâlet eder acâibâttandır. Eğer biz sizin babasız doğmanızı isteseydik sizleri de babasız halkederdik, dileseydik sizin bedelinizde yer yüzünde melekler halkeder, onlara imâr ettirirdik ve yer yüzünde onlar sakin olur bize ibadet ederlerdi.

وَاِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾

[İsa (A.S.) kıyamete alâmettir. Hal böyle olunca kıyametin vukuunda şek etmeyin ve bana ittibâ edin. Zira; şu size göstermiş olduğumuz tarîk bir doğru yoldur.]

وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٢﴾

[Şeytan sizi doğru yoldan menetmesin. Zira; şeytan size adaveti meydanda bir düşmandır.]

Yani; İsa (A.S.) ın babasız meydana gelmesi ve bir takım acîb ve garîb zuhurâta menba' olması kıyametin vücuduna alâmettir. Çünkü; Hz. İsa'nın eliyle ölülerin dirilmesi kıyamette emvâtın ihyâ olunacağına delâlet eder. *Yahut* Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Hz. İsa'nın semadan yer yüzüne inmesi kıyamete alâmettir. Şu halde Hz. İsa'nın babasız doğması ve âhir zamanda semadan inmesi kıyamete delâlet edince kıyametin vukuunda elbette şekketmeyin, benim şeriatime ve Resulüme ittibâ edin. İşte benim size tavsiye ve ittibâ etmenizle emrettiğim tarîk sizi matlubunuza îsal eder doğru bir yoldur. Binaenaleyh; bu tarîka sülûk eden dalâlette olmaz, fevz ü felâh bulur ve bu doğru yoldan şeytan sizi elbette men'etmesin. Zira şeytan; adaveti meydanda sizin pek büyük bir

düşmanınızdır. Binaenaleyh; daima sizi cadde-i tevhidden çıkarmak ve intikamını almak ister. Şu halde sizin uyanık bulunup tuzağına basmamanız lâzımdır.

Hz. İsa'nın âhir zamanda semadan yer yüzüne nazil olacağına bazı âyetler delâlet ettiği gibi bir çok ehâdis-i celile dahi vardır. Hatta İmam-ı Buhârî ve Müslim hazeratının ittifakları ile (Ebu Hüreyre (R.A.) ın rivayeti ile Resulüllah'ın «Hz. İsa arz-ı Mukaddes'e nazil olur. Elinde bir harbe ile Deccal'ı katleder, Beyt-i Mukaddes'e gelir. Nâs sabah veyahut ikindi namazı kılarlar. İmam geri çekilir ve İsa (A.S.) Şeriat-i Muhammediye üzerine imam olur ve adalet üzere hükmeder. Salîbi kırar, hınzırı öldürür, cizyeyi kaldırır, kiliseleri tahrib eder, diyanet-i İslâmiye üzerine Nasarâ ile muharebe eder, İslâmiyeti kabul etmeyeni öldürür ve kırk sene yer yüzünde ikamet buyurur. Sonra vefat eder ve ehl-i iman namazını kılarlar» buyurduğu mervîdir. İşte bu ve bunun emsali ehâdis-i celîle Hz. İsa'nın âhir vakitte nazil olacağına ve adaletle hükmedeceğine delâlet etmektedir.

Hulâsa; Hz. İsa'nın kıyamete alâmet olduğu ve kıyametin vukuunda şekketmek caiz olmadığı ve tarik-ı müstekîm olan tarik-ı İlâhî'ye ittibâ etmek ve şeytanın doğru yoldan menetmemesi için vesvesesine aldanmamak lâzım ve şeytanın insanlara adaveti meydanda bir düşman olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ İsâ (A.S.) ın Benî İsrail'e bir mev'iza ve ibret olduğunu beyandan sonra nübüvvetini izhara dair bazı ahvalini beyan etmek üzere :

وَلَمَّا جَاءَ عِيسٰى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذ۪ي
تَخْتَلِفُونَ ف۪يهِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿٦٣﴾

buyuruyor.

[Vakta ki İsa (A.S.) mucizeler, İncil'in âyetleri ve ahkâm-ı vazıha ile gelince Benî İsrail'e hitaben «Rabbım tarafından Resûl

olarak İncil vesair marifet-i İlâhiyeyle ben size geldim, ihtilâf ettiğiniz bazı mesâili de ben size beyan edeceğim. Binaenaleyh; Allah'tan korkun ve nefsinizi günahlardan vikaye ile azaptan kurtarın ve bana da itaat edin» dedi.]

Yani; İsa (A.S.) nübüvvetini izharla davasını ispat eder mucizeler ve kitap ile Benî İsrail'e geldiğinde onlara hitaben «Ben size usul-ü itikadiye ve füru-u â'mâlde ihtilâf ettiğiniz ahkâmdan bazılarını beyan için geldim. Hal böyle olunca küfür ve isyândan nefsinizi vikaye edin, Allah'dan korkun ve bana itaat edin» demekle nasihatta bulundu ve ahkâm-ı şeriatı tebliğ etti.

Hâzin ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile bu âyette *h i k m e t* le murad; *usul-ü itikattır. İ h t i l â f e t t i k l e r i ş e y* le murad; *Tevrat'ın ahkâmından bazı mesail-i fıkhiyedir.* İhtilâf ettikleri mesailin bazısını beyan edeceğini beyan; her ihtilâf ettikleri şeyleri beyan etmeyeceğini beyandır. Çünkü; nâs lüzumsuz bir çok şeylerde ihtilâf ederler ki beyana hacet kalmaz. Binaenaleyh; beyana lüzum gördüklerini beyan edeceğini sarahaten zikretmiştir ki her birini beyan lâzım olmadığına işaret olsun.

***

Vâcip Tealâ Hz. İsa'nın ittikâ ve itâatle emrettiğini beyandan sonra bu emrin illet ve sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾

buyuruyor.

[Muhakkak Allahü Tealâ benim ve sizin Rabbımızdır. Cümlemizin Rabbımız olunca O'na ibadet edin. İşte Allahü Tealâ'ya ibadet; doğru bir yoldur.]

Yani; Allah'a ittikâ ve Allah'ın azabından korkmak vâciptir. Zira; Allahü Tealâ benim Rabbim ve sizin de Rabbinizdir. Şu halde Allah'a ibadet edin, çünkü başka Rabbiniz yok ki ona ibadet edesiniz. İşte Allahü Tealâ'ya şu beyan olunan ibadet; bir doğru yoldur ki ona sülûk eden aslâ şaşmaz maksadına vasıl olur.

R a b ; envaı nimetle terbiye edici manâsına olduğundan envaı neşvünemâ ve nimetlerle terbiye ve ihsan eden Rabba lâyık olan; ibadet etmek olduğuna işaret için itaatla emrin illeti olmak üzere Allahü Tealâ'nın kendisinin ve onların Rabbısı olduğunu beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Hz. İsa'nın Resûl olarak ba'solunduğunu ve kavmine vakî olan bazı nesâyihini beyandan sonra o zamanda Yehud'un ihtilâf ettiklerini ve âkibet zalimler için helâk-i azîm olduğunu beyan etmek üzere :

فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ اَلِيمٍ ﴿٦٥﴾

buyuruyor.

[Hz. İsa'nın Nebî olarak kavmine geldiği zaman Yehûd ve Nasarâ'dan fırkalar ihtilâf ettiler. Onlar ihtilâf edince yevm-i kıyametin acıtıcı azabından helâk zalimler içindir.]

Yani; İsa (A.S.) ın nebî olarak gelip kavmini hakka davet ederek ittikâ ve itaatla emrinden ve tavsiyesinden sonra fırkalar zuhur etti, onlar usul-ü itikatta ihtilâf ettiler. Böyle ihtilâf edince helâk şol kimselere olsun ki onlar Allah'ın emrinden çıktılar. Binaenaleyh; gerek kendi nefislerine ve gerek kendilerinin gayrılara zulmettiler. İşte onlar Yevm-i kıyametin azabından helâk olacaklar ve akibet Cehennem'in veyl deresi onlara mahsustur.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَاْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾

[O zalimler başka şey beklemezler, ancak kendilerinin haberleri olmaksızın ansızın kıyametin onlara gelmesine intizar ederler. Çünkü; onların zulümlerinin cezay-ı sezası ancak kıyamette olabilir.]

Yani; Hz. İsa'dan sonra ahkâm-ı dinde ihtilâf edip gûnâ gûn mezhepler icadedenler umur-u âhireti inkârla umur-u dünya ile

meşgul oldukları bir zamanda ânî olarak kıyametin gelmesini ve kendilerinin helâk olmasını gözlerler. Bu âyeti celilenin manâsı Türkçede bir darb-ı mesel hükmündedir. Çünkü; zalim ve gaddâr olan bir kimse hakkında «filân adam falan vak'ayı arar, bakalım Allahü Tealâ yoluna verir» denildiği gibi «O adam başka bir şey beklemez, Allah'dan bir belâ bekler yakında başına bir taş düşer» denir ki «ettiğini bulacak» demektir. İşte bu âyette dahi zalimler beklemez, ancak kıyametin gelmesini beklerler» deniliyor ki «orada belâlarını bulacaklar» demektir.

***

Vâcip Tealâ icmalen kıyametten bahsettikten sonra kıyametin bazı ahvalini tafsil etmek üzere :

اَلْاَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Bu dünyada küfrüzere dostluk edenlerin yevm-i kıyamette bazıları bazılarına düşmandır, illâ müminler ve müttakîler birbirlerine düşman olmazlar.]

Yani; yevm-i kıyamette küfrün cezası olan azapları görünce dünyada küfr ü ma'siyet üzere dostluk edip masa başında dostâne teâtî-i akdâh edenlerin bazıları bazılarına adavet ve husumet ederler. Çünkü; birbirlerini küfre teşvik ve yekdiğerini idlâl ettiklerinden beyinlerinde olan muhabbet adavete inkılâbeder. Zira; dünyadaki muhabbetleri âhirette azaplarına sebep olmuştur. Amma mümin-i müttekîlerin yekdiğerine karşı muhabbetleri Allah'a ibadete terğibe sebep olduğundan muhabbetlerinin neticesi âhirette derecât-ı âliyeye vesile olduğu cihetle muhabbetleri dünyada cereyan ettiği veçhile âhirette dahi devameder. Çünkü; muhabbetlerinden menfeat görüp zarar görmediklerinden muhabbetleri daha tezayüd eder. Günahkârlar ise muhabbetleri günah üzere müesses olduğundan aynı mazarrattır. Binaenaleyh; yekdiğerine atf-ı cürmederek birbirlerine lânethan olurlar. Zira; muhabbetleri garaz-ı fasit üzere binâ olunduğundan akibeti de fasit olur.

Dünyada muhabbet; *ikidir : B i r i n c i s i ; insanların yekdiğerine şehevât-ı nefsaniyeye ait bir takım günahlarda ittifak sebebiyle hasıl olan muhabbettir.* Bu nevi muhabbetin bakası olmaz. Zira; muhabbete sebep olan lezzât-ı dünyanın bakası yok ki onun üzerine binâ kılınan muhabbetin bakası olsun. Elbette olamaz, belki bu gibi muhabbetlerin akıbeti nefrettir. Çünkü; bir çok azaba müeddî olur. Binaenaleyh; böyle muhabbetler dünyada dahi devam etmez. Zira; bir menfeat uğrunda dostluk o menfeatle kaim olduğundan menfeatin zevaliyle o dostluk da zail olur. *İ k i n c i s i ; İnsanlar beyninde tâat-ı İlâhiyede ve imanda ittifak etiklerinden hizmet-i mevlâda birbirine muavenetle Allah'ın rızasını tahsil için vaki olan muhabbetleridir* ki bu kabil muhabbetler dünyada ve âhirette devameder tezelzüle uğramaz. Zira; muhabbetin sebebi olan ibadet ve iman ve uhuvvet-i diniye tebeddül kabul etmez ki ondan hasıl olan muhabbet tebeddül etsin. Belki bu gibi muhabetler günden güne ziyadeleşir eksilmez. Çünkü; muhabbetin sebebi daimî olup zevale maruz olmadığı gibi bir çok mükâfata dahi sebep olunca elbette muhabbet ziyadelenir. Bunların emsali hariçte binlerce görülmektedir. Meselâ her şahıs kendi nefsinde samimi ve hasbî olan muhabbetle bir menfeat-ı dünyeviyye mukabilinde hasıl olan muhabbet arasında bir çok fark bulur. Binaenaleyh; şu zamanda muhabbetler hep sahtedir. Çünkü; kâffesi menafi-i hasîse için olduğundan dün gördüğün dost bu gün düşman olur.

***

Vâcip Tealâ kıyametin ahvalinden günahkârların dünyada birbirlerine muhabbetleri âhirette adavete inkılâb ve mümin-i müttakîlerin yekdiğerine muhabbetlerinin devamedeceğini beyandan sonra kıyamette Cenab-ı Hakkın müminleri taltîf edeceğini beyan etmek üzere :

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾

buyuruyor.

[Ey kullarım! Bu gün sizin üzerinize korku yoktur ve siz mahzun olmazsınız.]

Yani; Allahü Tealâ'nın rızası için dünyada birbirlerine muhabbet eden müminleri taltîf etmek üzere Vâcip Tealâ müminlere hitâb ve iltifat olarak buyurur ki «ey iman ve uhuvvet-i diniyye icabı beyinlerinde samimi muhabbet cereyan eden kullarım! Kıyamet gününde bizim gazab ve kahrımızdan size korku yoktur. Binaenaleyh; siz mahzun olmazsınız».

Bazı müfessirîn'in beyanları veçhile Kur'an'da (ياعباد) lâfzı müminlere mahsus olduğundan bu âyette hitab müminleredir. Binaenaleyh; bu âyette müminlere *dört vecihle ikram vardır : B i r i n c i s i ; Cenab-ı Hak yevm-i kıyamette müminlere vasıtasız bizzat hitap edeceğini beyan buyurmuştur. İ k i n c i s i ; ubudiyet sıfatı ile tavsif ederek (ياعباد) demek müminler için teşrif ve ta'zîmdir. Ü ç ü n c ü s ü ; yevm-i kıyamette müminlerin korkusunu izale edeceğini beyan buyurmuştur. D ö r d ü n c ü s ü ; onlarda o günde hüzün olmıyacağını beyan etmiştir.* Ehl-i mahşer bu hitabı işitince cümlesi bu iltifattan hissedar olmayı ümit ederler.

***

Vâcip Tealâ bu hitab-ı İlâhîdeki tebşirâtın yalnız müminlere mahsus olduğunu beyan etmek üzere :

الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾

buyuruyor.

[Şu tebşirâtla mübeşşer olanlar şol kimseler ki onlar bizim âyetlerimize iman ettiler, resullerimize mütî ve münkad oldular.] Çünkü; bilcümle emirlere itaatla işlerini Allahü Tealâ'ya tefvîz ederek her işini Allah'ın rızası için işlediklerinden her türlü korkudan kurtulmuşlar ve Cenab-ı Hakkın bu suretle beyan buyurmasıyla ehl-i isyân kat'-ı ümîd ederek meyûs olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ kıyametin ahvalinden üçüncüsünü beyan etmek üzere :

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennete «Siz ve zevceleriniz gayet mesrur olduğunuz halde Cennet'e girin» denilir.]

Yani; Allah'ın hâs ve mümin kulları kıyamette Rabları tarafından şu iltifata nail olmakla kalmazlar, belki korku ve hüzün olmadığını tebşîr iltifatına nail olduktan sonra muhasebeleri kemal-i sür'atle görülür. Ba'dehû ehl-i imana ta'zîm ve tekrîm olmak ve meserretlerini tebşîr etmek için tarafı İlâhî'den onlara «Siz ve zevceleriniz kemal-i meserretle müzeyyen ve mutantan olarak Cennete girin» denilir. (تحبرون) habre'den alınmış *ferah ve sürûr* manâsında mübaleğadır ki o *sürûrun eseri yüzünde görülmek şarttır.* Yahut *ziynet manâsınadır.* Yahut *ikramda mübâleğadır.* Bu makamda şu manâların her üçü de murad olunabilir. Zira; cem'inde inat yoktur. Buna nazaran *manâ-yı âyet*: [kıyamette ehl-i imanın muhasebeleri görüldükten sonra canib-i İlâhî'den onlara hitaben «Ey halis kullar! Siz mükerrem ve muhterem ve yüzünüzde eseri görülürcesine sürür-u tâmla mesrur ve envaî ziynetle müzeyyen olduğunuz halde zevcelerinizle beraber Cennet'e girin» denilir] demektir.

İnsanların meyl ü muhabbetleri ezvâç üzerinde daimî ve rahatın kemali zevceyle beraber olduğuna işaret için ferah ve sürurun en çok olduğu Cennet'e girileceği gün Cenab-ı Hak «Zevcelerinizle beraber girin» buyuracağını beyan eylemiştir.

⁂

Vâcip Tealâ ehl-i imanın Cennet'e girip kemâl-i sürurla kararlaştıktan sonra vaki olacak ahvali beyan etmek üzere :

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَاَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ وَاَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٧١﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet üzerinde, ellerinde altından büyük çanaklar ve küçük kâselerle hizmetçiler tavâf eder. Yani başlarında dönerler ehl-i Cennet'in her istedikleri şeyler ve gözlerinin telezzüz edeceği güzeller vardır, onların sürur ve ferahları tam olsun için onlara «Ey ehl-i Cennet! Siz ebedî Cennet'te kalacaksınız» denilir ki «acaba tekrar Cennet'ten çıkar mıyız» endişesi olmasın.]

Yani; âhirette cereyan edecek ahvalden birisi de ehl-i Cennet Cennet'e girdikten sonra onlara vaki olacak ikramlardır. Çünkü; ehl-i Cennet, Cennet'e girince hizmetçilerin ellerinde altından tabaklar içinde me'külât ve altından billûrlar içinde meşrûbât olduğu halde ehl-i Cennet'in etrafını dolaşırlar, her ne isterlerse hizmetçiler getirirler. Zira; Cennet'te her nefsin istediği şeyler ve gözlerin telezzüz edeceği nimetler mevcuttur. Ehl-i Cennet'e «sizler ebedî Cennet'te kalıcısınız» demekle onların sürurlarını ikmâl ederler ki Cennet'ten çıkmak korkusu kalplerinden bilkülliye zail olur ve ferah içinde ebedî kalırlar.

Hâzin'in beyanına nazaran bu âyet nazil olunca ashabdan birisi Resulüllah'a «Ya Resulallah! Ben atı pek severim, Cennet'te at var mıdır?» Ve diğer biri de «Ben de deveyi çok severim, deve de var mıdır?» dediklerinde «Her ne isterseniz âlâsı vardır» buyurduğu (Abdurrahman b. Bâsıt) dan mervidir.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette envai nimetin Cennet'te bulunacağı ve insanın arzu ettiği şeyden hiç bir noksan olmıyacağı beyan olunmuştur. Çünkü nimet; *ikiden halî olamaz: B i r i n c i s i ; nefsin iştihâ ettiği, i k i n c i s i ; gözün telezzüz eylediği şeylerdir.* Âyette ise her iki nevi de zikrolunduğundan nimetin her nevi zikrolunmuş demektir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imân için Cennet'te hazırlanan nimetler ve dereceler müminlerin amellerine göre olup meyvenin her nevi mevcut olduğunu beyan etmek üzere:

وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِيٓ اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾ لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Şu Cennet ki siz ona ameliniz sebebiyle varis olarak dahil oldunuz. Sizin için o Cennette çok meyveler vardır ve o meyvelerden siz yersiniz.]

Yani; ey ehl-i Cennet! Sizin fevz ü felâhla dahil olduğunuz şu Cennet ameliniz sebebiyle varis olduğunuz Cennet'tir, o Cennet'te envaı meyve mevcut olup onlardan istediğinizi istediğiniz veçhile yersiniz. Sizin için hiç bir manî yoktur ve nev'î de çoktur tükenmek kaygısı hatıra gelmez ve sarfetmekle yok olmaz.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile Cennet; mal-i mevrusun verese üzerinde kaldığı gibi ehl-i Cennet üzerinde baki kalacağından mal-i mevrusa teşbih olunmuştur. Çünkü; ceza ve sevap amel üzerine terettüb edip amelin halefi olduğu cihetle amelin cezası olan Cennet mirasa benzemiştir. *Yahut* ehl-i iman kâfirlerin Cennet'te olan makamlarına varis olduklarından «Siz o Cennet'e varis oldunuz» denilmiştir. Cennet'te olan meyvelerden ekletmek devamlı ve müstemir olduğuna işaret için meyvelerden yemek *istimrara ve devama* delâlet eden muzarî sigasiyle varid olmuştur.

İnsanların bu dünyada gördükleri ve bildikleri nimetlerin büyükleri bu âyetlerde zikrolunmuştur. Çünkü insan için bu dünyada mühim olan nimetler; *Dörttür : Birincisi;* tâam kısmıdır ki *mat'ûmâttır. İkincisi;* şarap kısmıdır ki *meşrubâttır.* Hizmetçilerin ellerinde kâselerle dolaşmalarıyla enva-ı meşrubâtın bulunacağına işaret olunmuştur. *Üçüncüsü;* zevceleridir ki *menkûhâttır.* Buna da «zevcelerinizle Cennet'e girin» denileceğini beyanla ve telezzüz-ü a'yünle yani gözlerin telezzüz edeceği şeylerin bulunacağını beyanla işaret olunmuştur. *Dördüncüsü; meyvelerdir.* Onun da Cennet'te pek çok olacağı beyan olunmuştur. Gerçi Cennet'te gözlerin görmediği ve kulakların duymadığı bir çok nimetler varsa da insanların bu dünyada anlıyabileceği nimetler bunlar olduğundan âyette bunların zikriyle iktifa olunmuştur. Yoksa Cennet'te lâyuad velâ yuhsâ nimetler mevcuttur.

***

Vâcip Tealâ'nın âdet-i İlâhiyesi; Kur'an'da ehl-i Cennet'le ehl-i Cehennem'in zikirleri birbiri akabinde olmaktır. Binaenaleyh;

ehl-i Cennet'in ahvalini beyandan sonra ehl-i Cehennem'in ahvalinden bazılarını beyan etmek üzere :

اِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾

buyuruyor.

[Günahkârlar ve cinayet irtikâbedenler azab-ı Cehennem'de ebedidirler, aslâ azabları tahfif olunmaz. Halbuki onlar azaptan kurtulacaklarından ümitlerini keserler.]

Yani; günahların pek büyüğü olan küfrü irtikâbeden kâfirler azab-ı Cehennem'de ebedi kalıcılardır, Cehennem'de kaldıkları müddet aslâ azapları tehaffüf etmez ve onlar da azaptan kurtulmaktan kat'ı ümîd ederler. Binaenaleyh; daima muazzeb olur dururlar.

Bundan evvelki âyetler mutlaka ehl-i imanın ahvalini beyan hakkında olmak karinesiyle bu âyette *m ü c r i m l e r* le murad; *kâfirler* olduğundan bu âyet günahkâr olan müminlerin Cehennem'de ebedî kalmasına delâlet etmez. Gerçi mücrim asıl lügat manâsına nazaran *mutlaka günahı irtikabeden kimseye* denildiği cihetle mümine ve kâfire şamilse de bu âyette kâfirlere mahsustur.

Bu âyette kâfirlerin azaplarının *üç cihetle şiddeti beyan olunmuştur: B i r i n c i s i ; azaplarının muhalled olmasıdır. İ k i n c i s i ; azaplarının tahfif olunmamasıdır. Ü ç ü n c ü s ü ; azaptan kurtulmakdan kat'ı ümîd etmeleridir.* Bunun her üçü de azap üzerine azaptır.

(. يفتّر) (لا ينقص عنهم) demektir. Çünkü *f ü t û r ; bir şeyin gevşemesi, yorulması ve noksan olmasıdır* ki burada *onlardan azab noksanlanmaz* demektir.

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ ﴿٧٦﴾

[Biz onlara zulmetmedik velâkin onlar kendileri zalim oldular.]

Yani; onlar üzerine azab-ı Cehennem'i inzâl etmedik, o azabın

ebedî olması ve hafif olmamasıyla biz onlara zulmetmiş olmadık velâkin onlar küfür gibi bir azîm cinayeti irtikâp etmekle onlar kendi nefislerine zulmettiler. Binaenaleyh; azab-ı ebedîye duçâr oldular. Çünkü cezanın büyüklüğü; cinayet nisbetindedir.

***

Vâcip Tealâ mücrimlerin Cehennem'de muhalled olduklarını ve azaplarının hafiflemiyeceğini ve onların Cehennem azabından kurtulmalarından ümitlerini keseceklerini ve bu azabın onlara zulmolmayıp kendileri zalim olduklarını beyandan sonra Cehennem'de vaki olacak nidâlarını beyan etmek üzere :

وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ اِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cehennem üzerlerine vaki olan azaba tehammülleri kalmayınca Cehennem'in hazinedarlarına çağırırlar ve derler ki «Ey Cehennem'in maliki! Rabbın Tealâ bizi öldürsün ki azab-ı Cehennem'den halâs olalım. Zira; tahammülümüz kalmadı.» Ehl-i Cehennem böyle demekle tazarrûda bulununca Cehennem'in maliki «Siz Cehennem'de kalacaksınız» demekle cevap verir.]

Ehl-i Cehennem'in bu nidaları muhal olan bir şeyi temennî kabilindendir. Zira; kendileri için necat olmıyacağı bildirildiğinden azaptan kurtulmaktan nâ ümîd oldukları bundan evvelki âyette beyan olunmuştu. Yahut Cehennem'in malikini vasıta ittihaz ederek hakikatte azaptan halâslarını istirhâmdır. Zira; her ne kadar halâs olamıyacakları kendilerine tefhîm olunmuşsa da azabın şiddetinden unuttukları için hakikatte azaptan kurtulmak çarelerini arayacaklardır.

Hâzin ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile bu âyette *k a z a* ile murad; *ölümdür.* Yani ehl-i Cehennem demek isterler ki «Ey malik! Bizim için Rabbına şefaat et ki ruhumuzu kabzile bizi öldürsün, azabı idrak etmez bir hale gelelim.» Bunların feryad ederek tekrar be tekrar Cehennem'in malikine müracaatları vuku bulun-

ca bu nidalarına cevap olarak Cehennem'in maliki kendileri için kurtulmak olamıyacağı cihetle ebedî Cehennem'de kalacaklarını ve Cehennem'de ölüm olmadığını haber verir. Ancak bu haberi vermesinin derhal olmak ihtimali varsa da Hâzin'in beyanı veçhile (İbn Abbas) hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran bir çok müddet sonra ve belki yüzlerce seneler geçtikten sonra cevap verecektir. Lâkin bu gibi şeylerin ilmi Allahü Tealâ'ya aittir. Çünkü; âyette onların sualleriyle Malik'in cevabı arasında geçecek müddete dair bir işaret yoktur.

Gerçi ehl-i Cehennem'in bu nidâları ileride olacaksa da vukuu muhakkak olup aslâ hilâf ihtimali olmadığına işaret için *mazi* sigasiyle varid olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in Cehennem'de meksedeceklerinin sebebini beyan etmek üzere:

لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾ اَمْ اَبْرَمُوا اَمْرًا فَاِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki muhakkak Biz Rasûl'ümüz vasıtasiyle size hak olan Kur'an'ı ve ahkâm-ı İslâmiyeyi getirdik, lâkin sizin ekseriniz hak olan Kur'an'a ve o Kur'an'ı getiren Resûl-ü Mükerrem'e nefretle buğz u adavet edersiniz, belki hakkı kabul etmemeye hükm-ü kat'î verirsiniz. Binaenaleyh; biz de sizin üzerinize azab-ı ebedî inzaline hükm-ü kat'î veririz.]

Yani; ey kâfirler! Siz Cehennem'de ebedî kalmaya mahkûmsunuz. Nasıl mahkûm olmazsınız? Elbette mahkûm olacaksınız. Zira; muhakkak size nebîlerimiz vasıtalariyle hak olan ahkâm-ı şeriyemizi getirdik velâkin sizin ekseriniz hakkı kabulden imtina ettiğiniz gibi hakkı size tebliğ eden Peygamberlerden de nefret ettiniz, itaat ve inkiyâd cihetine asla meyletmediniz, belki hakkı kabul şöyle dursun hakkı tebliğ eden Resule hile etmeye, hakkı kabul etmemeye, desise aramaya ve hak sahibini itlâfa cür'et etmeye hükm-ü kat'î verdiniz. Binaenaleyh; biz de kahr u gazabımız

îcabı size karşı mekrimizi tahkîm ettik, azabımızla onları ihlâk etmek ve ebedî Cehennem'de kalmalarıyla hükm-ü kat'î verdik.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile ehl-i nâr'ın ebedi Cehennem'de kalmasına sebep; *ikidir: B i r i n c i s i ; haktan nefret edip kabul etmemeleridir. İ k i n c i s i ; hakkı tebliğ eden resûle birtakım hiyel ü desâisle hakkı tekzibe karar-ı kat'î vermeleridir.* Bu hal insanlarda çok zamanlar vaki olan bir âdet-i seyyiedir. Çünkü; insanın kendi garaz-ı fasidi fevt olmamak için açıktan bir hakikati red ve onun reddi için bir takım hileler düşünerek hak sahibini terzîl etmek insanlar arasında her zaman görülen hallerdendir. Gerçi âyet Mekke kâfirleri hakkında nazil olmuşsa da bu gibi kötü halleri âdet ve hakka buğzedenlerden ve hiyel ü desâisle hakkı redde karar-ı kat'î verenlerden Cenab-ı Hakkın intikamını alacağında şüphe yoktur. Vakıa ehl-i iman kâfire kıyas olunmazsa da günahının cezasını çekeceğinde şüphe edilemez. Zira; hakkı red için hile arayanların hileleri ayaklarına dolaşır. Binaenaleyh; ekserisi dünyada cezasını görür. Bu gibilerden ahz-ı intikam edeceğini Cenab-ı Hak (فانا مبرمون) hükm-ü kat'isiyle haber vermiştir.

أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾

[Yoksa onlar zannederler mi ki biz sırlarını, kalplerindeki gizli sözlerini ve aralarındaki fısıltılarını bilmiyelim? Evet biz her şeylerini işitir ve biliriz. Zira; bizim meleklerimiz onların yanlarında herşeylerini yazıp duruyorlar.]

Ehl-i Tefsirden bazılarının beyanına nazaran Kureyş müşriklerinin (Darün-Nedve) de gizlice Resulüllah'ı katil hususunda yapmış oldukları müzakere ve netice-i müzakerede vermiş oldukları kararları hakkında bu âyetin nazil olduğu mervidir.

R e s u l l e r le murad; *hafaza melekleridir.* Çünkü; onlar insanın gizli, aşikâr, hata, savap amellerinin cümlesini bilir ve yazarlar. Cenab-ı Hakkın yarattığı kulları bunların esrarına vakıf olunca Allahü Tealâ'nın bileceği evleviyyetle sabit olur.

قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِينَ ﴿٨١﴾

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen müşriklere hitaben de ki «Eğer Rahman Tealâ'nın veledi olsa o velede ibadet edenlerin evveli ben olurdum.] Zira; ben Allah'a ibadet ediyorum. Eğer sizin dediğiniz gibi Allah'ın veledi olsa pederine tazim ve ibadet ettiğim gibi evlâdına dahi evvelen tazim eden ben olurdum. Zira; pederine tazim eden; evlâdına dahi tazîm eder. Çünkü; Vâcip Tealâ hakkında sahih olanı, olmıyanı, tazim edileceği ve edilmiyeceği ben sizden daha ziyade bilirim. Eğer veledi olmuş olsaydı size de haber verirdim velâkin ben ta'zîm etmiyorum. Çünkü; yoktur. Mevcut olmayan şeye ta'zîm olmaz. Şu halde benim velede ta'zîm etmediğim Vâcip Tealâ'nın veledi olmadığına delâlet eder».

Bu âyet tarafları kâzib kendi sadık bir kaziyye-i şartiyyedir. Zira kaziyyenin şartının manâsı; Vâcip Tealâ'nın veledi olmasıdır, bu ise batıldır. Ceza tarafının manâsı; Resulüllah'ın o velede ibadet etmesidir, işte bu da batıldır. Fakat kaziyye-i şartiyenin tarafları batıl olmaktan kaziyyenin batıl olması lâzımgelmez. Çünkü kaziyye-i şartiyyenin manâsı; farziyet üzerinedir. Yani «Eğer Vâcip Tealâ'nın bilfarzı vettakdîr veledi olsaydı mabud olurdu» demekten ibarettir. Böyle demekle veledi olmuş olmaz. Şu kadar ki Vâcip Tealâ'nın veledi olması muhal ise de muhali farzetmek caizdir. Şu halde âyet-i celile Vâcip Tealâ'nın veledi olmasını şiddetle nefiy ve kâfirlerin itikadlarını tamamiyle red ve ibtâl etmiştir. Çünkü; muhali farz kabilinden «Veledi olsa» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin veled isnad ettiklerine işaret ettikten sonra veled ittihazından münezzeh olduğunu beyan etmek üzere :

سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[Göklerin, yerin ve Arş-ı âlâ'nın Rabbısını kâfirlerin tavsif ettikleri nekâisten tenzihle takdîs ederim.]

Yani; Vâcip Tealâ kâfirlerin isnad ettikleri nekâisten münezzehtir. Zira; âlem-i ulvî olan göklerin ve âlem-i süflî olan yerin ve arş-ı â'lânın Rabbısıdır. Şu halde bu kadar âlemlerin Rabbısı olan zatın elbette cemî nekâisten münezzeh olması lâzımdır. Binaenaleyh; «Müşriklerin zulmen ve inaden isnad ettikleri noksan sıfatların cümlesinden tenzih ve tesbih ederim» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin veled isnad ettiklerini ve kendisinin veled ittihazından münezzeh olduğunu beyandan sonra bu gibi batıl îtikad taşıyanları tehdit etmek üzere :

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zîşân! Terket onları, dalsınlar günahlarına ve vadolundukları yevm-i kıyamete gelinceye kadar oynasınlar.]

Yani; ey Rasul-ü Mükerrem! Bunların halleri batılı itikad olunca sen terket onları, dalsınlar dünyalarına ve batıl olan itikatlarına, oynasınlar evham ü hayâlleriyle vadolundukları yevm-i kıyamete ve o günde vuku bulacak azaba mülâkî oluncaya kadar.

Bu âyetten maksat; Cenab-ı Hakka veled isnad edenleri tehdit ve onların bu itikatlarının batıl oyuncaktan ibaret olduğunu beyan etmektir. Çünkü; bu gibi itikadın batıl olduğuna dair serdolunan delillere iltifat etmeyip hemen eskiden beri ülfet ettikleri mal, cah, mansıp ve riyaset gibi bir takım zevale maruz olan şeylerle meşgul olup itikad-ı hakka meyletmediklerinden tehdide müstehak olmuşlardır. İşte şu istihkaklarına binaen bu âyetle Cenab-ı Hak onları tehdit buyurmuştur.

Hulâsa; kâfirlerin Vâcip Tealâ'ya veled isnad etmeleri cehalet üzere söylenmiş bir söz olduğu, onların hevâ ve heveslerine te-

beiyete münhemik oldukları ve yevm-i kıyamette muazzep olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ nekâisten münezzeh olduğunu beyandan sonra yerde ve gökte bulunan bilcümle mevcudâtın mabudu olduğunu beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذ۪ي فِي السَّمَٓاءِ اِلٰهٌ وَفِي الْاَرْضِ اِلٰهٌۜ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْعَل۪يمُ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ gökte ve yerde mabuddur. Zira; hakîm-i mutlaktır, çünkü fevkinde hakim yoktur, ilm-i kâmil sahibidir. Çünkü; fevkinde âlim yoktur.]

Yani; Vâcip Tealâ için nasıl veledi var denilebilir. Bunlardan hiç birini söylemek caiz olamaz. Zira; Allahü Tealâ ehl-i semânın, ehl-i arzın ve cümle ibâdet ehlinin mabududur, kendisine yerde, gökte ve her yerde ibadet olunur cümlenin mabududur. Şu halde Vâcip Tealâ'nın şeriki kim olabilir? Elbette kimse şerik olamaz. Çünkü; Vâcip Tealâ kullarının mesalihini tedbiri hikmet üzere yapar, işi ve sözü muhkem ve sağlamdır, kullarının her hallerini bilir. Binaenaleyh; cümlenin ibadetine müstehaktır, onun gayrı ibadete ehil ve müstehak yoktur.

(اله) kelimesi *mabud* manâsına olup (في السماء) de bulunan *fî* lâfzı (اله) e tealluk edince sema ve arzın Vâcip Tealâ'ya mekân olması lâzım gelmez.

Vâcip Tealâ yerde ve gökte olan mahlûkatın cümlesine mabud olduğunu beyandan sonra ibadete ehil olduğuna delâlet eden delillerden bazılarını beyan etmek üzere :

وَتَبَارَكَ الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۚ وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾

[Veled ittihazından âlî ve büyük oldu şol zat-ı ecell ü â'lâ ki

semâvât ve arzın ve onların arasında olan bütün mevcudâtın malik-i hakikisidir, mülkü ona mahsustur, kıyametin ilmi ancak ona münhasırdır, ancak onun huzur-u manevîsine rücû olunur.]

Yani; yerin ve göklerin ve onların arasında olan bilûmum mevcudatın mülkü kendine mahsus olan Vâcip Tealâ isnad olunan nekâisin cümlesinden alî oldu ve ilm-i kâmil sahibidir. Çünkü; kıyametin ilmini ve ne zaman vukua geleceğini bilmek Allahü Tealâ'ya mahsustur. Allah'dan başka bir bilecek de yoktur ve âhir-i emride Vâcip Tealâ'ya noksan isnad eden kimselerin varacakları yer ancak onun huzur-u manevisidir.

(تبارك) lâfzı *sebât ve bekâ* manâsından müştak olursa Nasarâ'nın «İsa (A.S.) Allah'ın oğludur» dediklerini red ve ibtal etmiş olur. Çünkü; buna nazaran (تبارك) nin manâsı; *yerin ve göklerin mülkü kendine mahsus olan Vâcip Tealâ sabit ve bakî oldu* demektir. Hz. İsa ise hâdis olup bakî olmayınca Vâcip Tealâ ile İsa (A.S.) arasında münasebet ve müşabehet yok ki Allahü Tealâ'nın oğlu olsun, olamaz. Zira; sabit ve baki olanın çocuğu dahi sabit ve baki olur. Halbuki Nasârâ İsa (A.S.) ı Yahudilerin katlettiklerini itikat ederler. Eğer Allah'ın oğlu olsaydı onların zu'munca katlolunur muydu?

Eğer (تبارك) lâfzı *çok hayır* manâsına *bereketten* müştak olursa yine Nasârâ'nın «İsa (A.S.) Allah'ın oğludur» dediklerini red ve iptaldir. Çünkü semâvât ve arzı ve bunların aralarında bulunan bütün hayvanâtın rızkını halketmek gibi hayrat-ı kesîre ve bereket-i tâmme sahibi olan zat-ı ecellü âlâya Hz. İsa nasıl veled olur? Elbette olamaz. Çünkü; Hz. İsa taam yemeye, su içmeye, yatıp oturmaya ve uykuya muhtaçtır. Cenab-ı Hak ise bu ihtiyaçların cümlesinden beridir. Binaenaleyh; Nasârâ'nın bu babtaki itikatları batıldır.

***

Vâcip Tealâ zat-ı ülûhiyetine veled isnad edenleri red ve davalarını iptal ettikten sonra Allahü Tealâ'ya şerîk itikat edenleri reddetmek üzere :

وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

buyuruyor.

[Müşriklerin Allah'ın gayrı mabud ittihaz ederek ibadet ettikleri şeyler onlara şefaate malik olmazlar, illâ şol kimseler şefaate malik olurlar ki onlar Cenab-ı Hakkın ülûhiyetini bilerek kelime-i Tevhid'le hakka şehadet eden kimselerdir. Halbuki onlar lisanlarıyla şehadet ettikleri şeyleri kalpleriyle bilirler.]

Yani; müşrikler batıl olarak itikad ettikleri mabudlarının indellâh makbulüşşehâde olduklarını ve kendilerine şehadet edeceklerini itikad ederler. Halbuki bu itikatları batıldır. Zira; onların ibadet ettikleri şeyler şefaate malik değillerdir. Ancak şefaate malik olan şol kimselerdir ki Cenab-ı Hakkın mabudünbilhak olduğunu ilm-i yakînle bildiği halde kelime-i tevhidle vahdaniyetine şehadet edenlerdir.

Hâzin ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile *müşriklerin Allah'ın gayrı ibadet ettikleri şeyler* le murad; *İsa ve Üzeyr (A.S.)-ile meleklerdir.* Halbuki bunlar müşriklere şefeate malik değillerdir. Çünkü; müşrikler şefeate müstehak olmadıklarından onlar haklarında şefeat olmaz ve olacak olsa kabul olunmaz. Amma İsa ve Uzeyr (A.S.) ile Melâike şol kimselere şefeat ederler ki onlar ilm-i yakîn ile Vâcip Tealâ'nın vahdaniyetine şehadet eden mümin-i muhlislerdir. İşte onlara şefeatleri makbuldür, yoksa müşriklere şefeat edemezler.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran mukallidin imanı sahih olmadığını söyleyenler bu âyetle istidlâl etmişlerdir, «âyette *hak* ile murad; *kelime-i tevhiddir.* Şu halde şefeat; ilm-i yakînle kelime-i Tevhid'e şehadet edenler için olup mukallidde ise kelime-i Tevhid'in meâline ilm-i yakîn olmadığı cihetle mukallid için şefaat caiz olmadığına âyet delâlet eder. Binaenaleyh; mukallidin mümin olmaması lâzım gelir. Zira; hakkında şefaatin caiz olmaması mü'min olmadığına delâlet eder» demişlerse de ehl-i sünnet ulemasından ekserîsi indinde mukallidin imanı sahih, hakkında şefaat de caizdir.

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَأَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٨٧﴾

[Zat-ı ülûhiyetime kasem ederim ki ya Ekrem-er Rusül! Sen müşriklerden kendilerinin halikının kim olduğunu sual etsen elbette Allahü Tealâ olduğunu söylerler. Haliklarının Allahü Tealâ olduğunu bildikleri halde nasıl ifk ü iftirada bulunup da Allah'ın şeriki vardır diyorlar.] Ve şerik dedikleri şeylere ibadet ederek Allah'a ibadeti nasıl terkederler, Allahü Tealâ'yı bildikten sonra Allah'a olacak ibadeti Allah'ın gayrıya nasıl sarfederler?

وَقِيلِهِ يَا رَبِّ إِنَّ هٰؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

[Cenab-ı Hak Resûl'ünün münacaatında «Ya Rabbî! Şunlar iman etmez bir kavimdir» dediğini bilir.]

Yani; Resulüllah kavminin gafleti, kalplerinin kasveti ve küfr üzere inat ve ısrarları hakkında Vâcip Tealâ'ya münacaat etmiş ve münacaâtında «Ey benim Rabbim! İşte şunlar ki Hak'dan i'râz ederek cinayetin nihayesi olan küfürde devam ediyorlar. Bunlar öyle bir kavim ki iman etmiyorlar» dediğini Allahü Tealâ bilmişti.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın kıyamete ilmi olduğu gibi Resûl'ünün kavminden şikâyet hususunda münacaatındaki şu sözlerine dahi ilmi vardır demek olur.

*
**

Vâcip Tealâ Resûlünün kavminin iman etmediklerinden şikâyet etmesi üzerine Resulünün hatt-ı hareketini tayin ve müşriklere karşı alacağı vaziyeti beyan etmek üzere:

فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[Müşrikler nasihat dinlemeyip iman etmeyince ya Ekrem-er Rusül! Sen müşriklerden i'râz et ve onlara selâm söyle, yakında ne olacağını bilirler.]

Yani; iman etmeyince sen onlardan yüz çevir. Şimdilik emr-i terbiyelerinden sarf-ı nazar et, biraz müddet davetlerinden vazgeç, mütareke olmak üzere «Benim emrim ve hal ü şanım sizden selâmette olmaktır» demekle iktifâ et. Zira; yakın bir zamanda onlar amellerinin cezasını görürler ve bilirler.

Bu âyet Resulüllah'ı tesliye ve müşrikleri tehdittir. Çünkü yakında bilecekleri, kötü amellerinin netice-i vahîmesi olduğunu kelâmın sevki anlatmıştır. İ'râzla emir; bir müddet mütarekeye mahmuldür, yoksa bilkülliye i'râza mahmul değildir. Çünkü; umur-u dine davette bazı kere mütareke vukuu siyer kitaplarında mezkûrdur. Burada i'râz ve selâmla emir, mütareke kabilindendir. Kâfire selâm vermek câizdir diyenler bu âyetle istidlâl etmişlerdir, fakat şu kadar ki kâfire yalnız selâm lâfzıyla iktifâ olunduğundan kâfire selâm lâfzı kafî, mümine «Selâmün aleyküm» demek lâzımdır denilmiştir.

(İbn Abbas) hazretlerinden bu âyetin âyet-i kıtâlle mensuh olduğu mervî ise de Fahri Râzi bu misilli makamda nesih iltizam etmenin müşkül olduğunu beyan etmiştir. Zira; emrin mazmununu bir kere işlemekle lâfzın delâleti hasıl olur. Binaenaleyh; neshi iltizama hacet yoktur. Belki emir; muvakkat bir müddete mahmûldür. Şu halde «Nusret-i İlâhiye zuhur edinceye kadar selâmetle vakit geçir» demekten ibarettir.

*
* *

SURE-İ DUHÂN

İşbu sûre-i şerifenin (انا كاشفوا العذاب قليلا انكم عائدون) âyetinden madâsı Mekke-i Mükerreme'de nazil olmuştur. *Elli yedi* yahut *elli dokuz* âyeti camîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ۝

Müteşâbihaâttandır. Tevili caiz olduğuna nazaran (حا) lâfzı *Resulüllah'ın hudud-u İlâhiyi muhafazasına,* (ميم) lâfzı da *Resulüllah'ın vahy-i İlâhîyi murakabesine işarettir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım* : [Ey Hudud-ı İlâhiye'yi hıfız ve bilûmum ahvalinde vahy-i İlâhî'yi murakabe edici Resul-ü Zişânım! Sana nidâ ve hitap ederim] demektir.

وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ۝ اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ

[Nasın muhtaç olduğu ahkâmı beyan eden kitaba yemin ederim ki Biz Kur'an'ı bir mübarek gecede inzal ettik.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Nâsın dünyevî ve uhrevî muhtaç olduğu hill ü hurmete, usul-ü itikada ve ahval-i âhirete müteallik ahkâmı, mevaiz ve nasihati, durûb-u emsali, ibreti, enbiya-yı sabıkanın haberlerini, tarihleri ve maârifin lüzumuna dair delilleri beyan eden kitab-ı azîme yemin ederim ki Biz o Kur'an'ı hayrı kesîr üzere müştemil bir gecede inzâl ettik.

Bu âyette *Leyle-i mübareke* yle murad; *Şaban*

ayının nısfında vaki olan Leyle-i BERAT olduğuna dair Hz. Âişe (R.A.) dan bir rivayet varsa da ekser müfessirînin beyanları veçhile *L e y l e - i m ü b a r e k e* yle murad; *LEYLE-İ KADİR olmasıdır.* Çünkü Cenab-ı Hak Kur'an'ı Leyle-i Kadirde inzal buyurduğunu diğer âyette tasrîh buyurmuştur. Eğer bu âyette *L e y l e - i B e r a t*, murad olsa tenakuz olur. Kur'an ise tenakuzdan mahfuzdur. Çünkü; Allah'ın kelâmı olduğu cihetle tenakuz mümtenî olduğundan âyetler beynini tevfik eder veçhüzere tevcih etmek zaruridir. Kezalik Vâcip Tealâ diğer âyette Kur'an'ı Şehr-i Ramazan'da inzâl buyurduğunu beyan etmiştir. Şehr-i Ramazanda mevcut olan Leyle-i Mübareke ise Leyle-i Kadir'dir, Leyle-i Berat değildir. Leyle-i Kadr'e Kadir denildiğinin sebebi; kadri alî ve büyük şeref sahibi olan Kur'an kendisinde nazil olduğundandır. İşte şu beyan olunan delâilin cümlesi leyle-i mübarekeyle muradın *Leyle-i Kadir* olduğuna delâlet eder..

*K u r ' a n ' ı n L e y l e - i m ü b a r e k e d e i n z a l i*nden murad; *Levh-i mahfuzdan sema-yı dünyada mevcut olan Beytül Ma'mûr'a inzâl olunmasıdır.* Çünkü yer yüzüne Kur'an'ın inzali; havadis ve vukuatin iktizasına göre yirmi üç sene devam ettiğinden Leyle-i Mübarekede inzal ile muradın yer yüzüne inzali olamaz.

Kur'an *dünyevi ve uhrevî menafii camî olduğundan nazil olduğu Leyle-i Kadir mübarek* sıfatiyle tavsif olunmuştur. Zira mübarek; *Hayr-ı kesîr* manâsına olduğundan Kur'an gibi hayr-ı kesîri mutazammın ve hayr-ı kesîr olan bir kitap kendisinde nazil olan gece elbette mübarek ünvanını almaya şayandır. Çünkü vakitlerin cüz'leri itibariyle yekdiğerinden farkı olmadığı halde bazısının diğerinden efdal olması; diğerlerinde olmayan bir ibadetin veya emr-i hayrın o vakitte olmasındandır. Meselâ Cuma gününün fazileti Cuma namazının o günde ve Ramazan'ın fazileti sair aylarda olmayan orucun o ayda bulunmasından neş'et etmiştir. Binaenaleyh; gerçi Leyle-i Kadrin, zatı, saatları ve eczaları itibariyle diğer gecelerden farkı yoksa da Kur'an gibi envaı hayratı camî bir kitap, semâ-yı dünyaya o gecede nazil olduğundan diğer gecelerden efdal olmuştur. İşte şu esasa binaen «zamanlar, aylar ve günler arasında fark yoktur» diyenlerin itirazları varid olamaz. İnsan-

ların da zâtları, vücudları ve azaları itibariyle yekdiğerinden farkları olmadığı halde Cenab-ı Hakkın bazılarına ihsan etmiş olduğu akıl, kiyâset, fehm ü ferâset, Rabbısına ibadet ve tâat sayesinde şu sıfatlar kendilerinde bulunmıyanlardan elbette efdaldirler, bunu inkâra mecâl yoktur ve bütün insanların teslim ettikleri bir kaziyye-i muhkemedir. İşte bunun gibi zamanların bazısında da Cenab-ı Hakkın ihsân etmiş olduğu bir hâssa-i mümtaza sayesinde diğer zamanlardan efdal olmasında da bir mani yoktur.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın inzalinde olan hikmeti beyan etmek üzere :

إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Biz muhakkak Kur'an'la günahkârları korkutucuyuz.]

Yani; biz Kur'an'ın vaaza müteallik olan âyetleri, evâmir ve nevahisi ve bir takım tehdidâtıyla adalet-i İlâhiyeden çıkmış olan asîleri korkuturuz, o korkutmakla vahdaniyetimizi ikrar ve ubudiyetlerini izharla Canib-i İlâhî'mize teveccühe davet ve davete icabet etmiyenleri inzâr ederiz.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'ın inzalindeki hikmeti beyandan sonra Leyle-i Kadir'de inzalinin hikmetini beyan etmek üzere :

فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ ﴿٤﴾ أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ

buyuruyor.

[O Leyle-i Kadir'de hikmeti mutazammın olan her emir yekdiğerinden ayrılır ve emirlerin cümlesi bizim indimizden emir olduğu halde her biri diğerinden seçilir ve biz muhakkak seni ve senden evvel geçen Resûl'leri Rabbın Tealâ tarafından ihsân olarak gönderdik.]

Yani; Kur'an'ı Leyle-i Mübarekede inzal ettik. Zira; o leyle-i mübarekede insanların vesair mahlukâtın ahvaline müteallik hikmeti mutazammın her emir bizim ind-i ulûhiyetimizden varid olduğu halde birbirinden ayrılır, birer birer tafsil olunur ve Rabbın Tealâ tarafından kullarına rahmet olsun için kitaplarla resullerimizi gönderdik.

Kur'an'ı inzalin envaı terbiyeyi camî olduğuna işaret için zamir mevziinde *ism-i zahir* olarak esmâ-i husnâ içinden *Rab* ism-i şerifi varid olmuştur.

Hâzin'in beyanı veçhile (İbn Abbas) hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran emirleri yekdiğerinden tefrikin keyfiyeti şöyledir : Bu seneden gelecek seneye kadar olacak vukuatın cümlesi ayrı ayrı melekler tarafından birer deftere yazılır. Hatta her şahıstan vaki olacak işlerin cümlesi yazılır. Erzaka müteallik olan defter Mîkâil'e, muharebelere müteallik olan defter Cebrail'e, zelzele, saika, husûfa, küsûfa vesair vukuâta müteallik olan defterler birinci semada mevcut bir meleğe ve musibetlere ve ecellere müteallik olan defterler Azrail'e verilmek suretiyle muâmelât ve emirler birbirinden ayrılır, bu defterlerin tanzimi ve erbabına teslimi Şaban'ın 15. günü Leyle-i Berat'ta veyahut Leyle-i Kadir'de olduğu mervîdir. Leyle-i Berat veya Leyle-i Kadir rivayetleri arasında tefavüt varsa da Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Levh-i Mahfuz'da defterin tanzimi Leyle-i Berat'ta başlar ve Leyle-i Kadir'de nihayet bulup memurlarına teslim edilmek suretiyle rivayetler beyinleri tevfik olunmuştur. Çünkü; bidâyesi Leyle-i Berat'ta ve nihayesi Leyle-i Kadir'de olduğundan her iki geceye emirlerin tefrikinde tealluku olduğu cihetle rivayetlerin ikisine de sahih nazarı ile bakılmakla beyinlerinde olan münafaat mündefi' olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kullarına ihsan olarak Resûl gönderdiğinin hikmetini beyan etmek üzere :

إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ⑥

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ ancak kullarının münacaâtını işitir ve ihtiyaçlarını bilir.]

Yani; Vâcip Tealâ kullarını irşâd için Resûller gönderdi. Zira; Vâcip Tealâ kullarının kabiliyet ve istidâtlarına göre münacaat, tazarru ve niyazlarını işitir, cemi ihtiyaçlarını ve hallerini bilir. Binaenaleyh; onların ihtiyaçlarına göre Resûl gönderir.

Sûrenin bidayesinden buraya gelinceye kadar Kur'an'ı Vâcip Tealâ vücûh-u adîdeyle tavsif etmiş, Kur'an'ın celâlet-i kadrine işaretle ta'zîm buyurmuştur. Çünkü; Kur'an'ın şanına ihtimam ederek kasem buyurması Kur'an'ın azametine delâlet eder, Kur'an'ı, ahkâm beyan etmek sıfatıyla tavsif ve mübarek bir gecede inzâl olunduğunu beyanla azamet-i şanına ve şeref-i kadrine işaret buyurmuş ve o gecenin azamet-i kadrine işaret için her umurun o gecede tefrik ve tafsîl olunduğunu beyan etmiştir.

رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ۝٧

[Eğer ehl-i ilimden ve erbab-ı idrakten iseniz Allahü Tealâ yerin ve göklerin ve aralarında olan mevcudâtın Rabbısıdır.]

Yani; Vâcip Tealâ kullarına nasıl merhamet buyurmaz ve nasıl hallerini ıslah etmez. Elbette kullarına merhamet buyurur ve ahvalini ıslâh eder. Zira; Vâcip Tealâ semâvât ve arzın, âlem-i ulvî ve süflî arasında olan mahlukâtın Rabbısıdır, her birini lâyık olduğu veçhüzere hakiki terbiyeyle terbiye eder. Eğer erbab-ı ilimden ve ehl-i idrâkten iseniz kemâlât-ı İlâhiyesini ve kudret-i sübhâniyesini bilirsiniz. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın Kur'an'ı inzaliyle kullarını terbiye ettiğini ve ahkâmını beyan etmekle merhamet buyurduğunu uzak bir şey addetmezsiniz.

***

Vâcip Tealâ semavât ve arzın Rabbısı olduğunu beyandan sonra vahid-i hakiki olduğunu beyan etmek üzere :

لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ

buyuruyor.

[Mabudün bilhak olmadı, ancak o Allahü Tealâ oldu. Zira; Allahü Tealâ ölmüşleri diriltir ve dirileri öldürür.]

Yani; kulların ibadetlerine bihakkın müstehak kimse olmayıp ancak Vâcip Tealâ'nın kendi vardır. Çünkü; müşahade ettiğiniz vechile ölmüşleri ihyâ eder ve menîden insan vesair hayvanları halkeder ve dirileri öldürür bir kudret-i kahire sahibidir. Binaenaleyh; kulların ibadetlerini o Allahü Tealâ'ya hasretmesi lâzımdır.

Bu âyet bundan evvelki âyetin delilidir ve takriri şöyledir : «Allahü Tealâ yerin ve göklerin Rabbısıdır. Zira; Mabudün bilhak ancak kendisidir, ihyâ ve imâteye kadirdir. Her kimse ki ancak mabudün bilhak olup ihya ve imâteye kadir ola, o kimse semâvât ve arzın Rabbısıdır. O halde Allahü Tealâ semavât ve arzın Rabbısıdır.

***

Vâcip Tealâ mabudun bilhak olduğunu beyandan sonra cümle insanların ve babalarının Rabbısı olduğunu beyanla kâfirleri imana ve insafa davet etmek üzere :

رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلِينَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Sizin ve sizden evvel geçen babalarınızın Rabbısıdır.]

Yani; sizin ve babalarınızın Allahü Tealâ'dan başka Rabbınız yoktur. Şu halde zat-ı ülûhiyetin vücudunda ve vahdaniyetinde ne için tereddüt ve neden şirki iltizâm ediyorsunuz, ibadetinizi gayra sarfla faydanız nedir, envaı kemâlâta sizi isâl eden Rabbınızın ibadetinden ne sebebe mebnî nukûl edersiniz? Çünkü bunların ve babalarının veliyy-i nimeti olunca verdiği nimetlerin şükründen ibaret olan ibadetlerini nimeti veren Rablarına hasretmek lâzımken :

بَلْ هُمْ فٖي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾

[Belki onlar bir gaflet üzere tereddüt ve şek içinde oyun oynarlar.] Çünkü; kâfirler Kur'an'ı ve o Kur'an'la kendilerini irşâd

için gönderilen Resûl'ü istihzâ ederek oyunla vakit geçiriyorlar. Bunların halleri böyle olunca :

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾

[Ya Ekrem-er Rusül! Gözle şol günü ki o günde semâ şiddetli ve açık bir duman ve zulmetle gelir. O zulmet nası ihata eder ve nâs tarafından «Şu zulmet ve duman acıtıcı bir azaptır» denir.]

Yani; ey Rasul-ü Ekrem! Kâfirler küfrüzere ısrar edince onlar üzerine gelecek azaba intizar et şol günde ki o günde semâ şiddetli ve açık meydanda bir dumanla gelir ki o duman nâsın her tarafını örter ve nâs tarafından «Şu duman azab-ı elîmdir» denilir.

Hâzin'in beyanı beçhile (Abdullah b. Mes'ud) un rivayetine nazaran bu âyette *d u h â n* ile murad; *Resulüllah'ın duası üzerine Vâcip Tealâ'nın Mekke ve havalisinin ahalisi üzerine inzâl ettiği kıtlık sebebiyle o havali ahalisinin açlıktan gözlerine arız olan zulmettir.* Çünkü; çok acıkan kimsenin gözüne arız olan za'f-ı basar sebebiyle semayı karanlık görür.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Resulüllah Mekke ahalisinin küfrüzere ısrar edip imana davetine icabet etmeyince «Ya Rab! Bunlara Hz. Yusuf kıtlığı gibi bir kıtlık ver ki terbiye olsunlar, belki insaf ederler» diyerek dua buyurması üzerine Allahü Tealâ Mekke'ye öyle bir kıtlık verdi ki hayvanların derilerini, köpeklerin leşlerini ve ölmüş hayvanın kemiklerini yediler. İşte o zaman ahalinin gözlerine açlık belâsı ile gök yüzü ve bütün dünya karanlık göründü, bütün âlemin bir duman şeklinde göründüğünü Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuş ve Resulüne demiştir ki «Ey Resulüm! Sen gözet şol günü ki o günde kâfirlere küfürlerinden dolayı ârız olan kıtlık sebebiyle semânın yüzü duman gibi olup açlık dolayısiyle o karanlık kendilerini dahi ihata eder ve onlar da (Bu ne şiddetli azaptır) derler. Binaenaleyh; böyle diyecekleri günü gözle, bunların haline mahzun olma» demekle küfrüzere dünyada gelecek azabı beyan buyurmuştur.

Yahut Kazî'nin beyanı veçhile bu âyette *D u h â n* ile murad; kıyametin evvelinde *kıyametin alâmetlerinden ma'dud olan*

dumandır ki Resulüllah bir gün «Kıyametten evvel zuhur edecek alâmetler; Duman, Hz. İsa'nın nüzulü, Aden diyarından çıkacak ve nası mahşere sürecek ateştir» buyurunca huzur-u risalette bulunan ashabı tarafından «Duman nedir? Ya Resulallah! denmesi üzerine Resulüllah bu âyeti okumuş ve «o duman mağrible meşrik arasını doldurur, kırk gün devam eder. Bu dumanın mümine tesiri zükâm kadar olur. Amma kâfire tesiri sarhoş eder ve burunlarından girer arkalarından çıkar» buyurmuştur. İşte şu hadis-i şerife nazaran bu âyet kıyametin evvelinde zuhur edecek dumanı beyan eder.

Dumanın hali açık, meydanda ve herkesçe malûm olup hiç bir kimse şekketmez bir halde olduğuna veyahut olacağına işaret için Duhânı (مبين) lâfzı ile tavsif buyurmuştur ki «meydanda olup herkesin göreceği ve bileceği bir halde olacak» demektir.

Gerçi dumanla muradın Kureyş'in açlık sebebiyle gözlerine ârız olan karanlık veyahut kıyametten evvel zuhur edecek duman olmasına dair rivayetler mevcut ise de âyetin evveline ve bundan sonra gelecek âyetlere nazaran açlık sebebiyle Mekke ahalisinin gözlerine ârız olan karanlık olmak ihtimali racihtir.

***

Vâcip Tealâ alâmât-ı kıyametten bulunan veyahut Kureyş kabilesine açlıktan ârız olan duman mesabesinde olan karanlığı görünce nâsın Cenab-ı Hakka tazarrû ve niyazlarını beyan etmek üzere :

رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّىٰ لَهُمُ الذِّكْرَىٰ وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Bu azabı görünce onlar «Ya Rab! Sen bizden bu azabı kaldır. Zira; biz senin vahdaniyetine iman ediciyiz» demekle tazarrûda bulunurlar velâkin her ne kadar bu sözü söyler ve imanlarını ıkrar ederlerse de onlarda musibetten ibret almak yoktur. Binaenaleyh; onlara va'zın tesiri ne kadar uzaktır. Halbuki risaleti meydanda

olan Resûl onlara geldi. Eğer vaazın tesiri olsaydı ve musibetten mütenebbih olsalardı kendilerini irşâd için gelen Resule iman ederlerdi, halbuki iman etmediler.]

Yani; onlar dumanla vaki olan azabın şiddetini görünce canib-i İlâhîye teveccüh ederek tazarrua başlar ve derler ki «Ya Rabb! Bizden şu azabı kaldır. Eğer kaldırırsan biz senin vahdaniyetine iman edeceğiz». Kâfirler böyle derlerse de onlar için vukuattan ibret almak ne kadar uzaktır. Binaenaleyh; musibet onlara ders-i ibret olmaz. Halbuki onlara mucizâtla risaletini ispat etmiş olan Resul-ü Muazzam geldi. Eğer iman edecek olsalardı o resüle iman ederlerdi.

Şu beyan olunan manâ *d u h â n* ile muradın *alâmat-ı kıyametten olan duman olduğuna* nazarandır. Amma *D u h a n* ile muradın *kıtlığın şiddetinden Mekke ahalisine arız olan za'f-ı basarla dünya yüzünü zindan görmeleri* manâsına olursa şu duanın Resulüllah'dan sadır olduğunu hikâye olur. Çünkü; bazı rivayete nazaran kıtlık şiddetlenip Mekke ahalisinin takatları kalmayınca Resulüllah'a (Ebu Süfyan) ı gönderdiler. (Ebu Süfyan) huzur-u risalete gelerek dedi ki «Ya Muhammed! (S.A.) Sen sıla-i rahmin vâcip olduğunu söylersin. Halbuki kendi kavmin, akraba ve teallukâtın açlıktan ölüyorlar. Sen Rabbına dua et şu azabı ve kıtlığı bizden kaldırsın biz de iman edelim» demesi üzerine Resulüllah duâ buyurdu, kıtlık zail oldu. Fakat kıtlık azabından kurtulunca onlar vaadlerini ifa etmediler ve küfr-ü inadîde devam ettiler. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak (أنى لهم الذكرى) cümle-i celilesiyle «Biz müminleriz» sözlerini reddetmiştir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Kâfirlerin ilticası üzerine Resûl'ümüz dua etti ve onlar da dediler ki «Şu azab-ı elîmi ya Rabbî! Bizden kaldır. Zira; biz iman edeceğiz». Lâkin bu sözlerinde sebat etmediler. Çünkü; onların musibetten ibret almaları ve vukuattan müteessir olmaları ne kadar uzaktır. Eğer iman edecek olsalardı onlara Rasül geldiğinde o rasüle iman ederlerdi] demektir.

ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾

[Resulüllah mucizâtla geldikten sonra onlar Resulüllah'dan

i'râz ettiler de dediler ki «Muhammed (S.A.) başkalarından okumuş bir mecnundur.»]

Yani; Resulüllah onlara gelerek din-i hakka davet edip iman etmeyince Resulüllah'ın duası sebebiyle kıtlığa mübtelâ oldular ve Resulüllah'a iltica edip «Eğer bizim üzerimizden kıtlık kalkarsa iman ederiz» diyerek vadettikten sonra kıtlık kalkınca Resulüllah'ın davetinden yüzlerini döndürüverdiler ve Resulüllah'ın davetine aslâ iltifat etmediler. Yalnız iltifat etmemekle de iktifa etmediler, belki tecavüzâtta bulundular ve şan-ı risalete yakışmıyacak sözler söylediler ve dediler ki «Muhammed (S.A.) bu söylediği sözleri başkalarından öğrendi bir mecnundur». Bu mecnun demek kibir ve gururdan nefs-i habislerini alamadıklarından neş'et etmiştir.

Bazı kütüb-ü siyerde beyan olunduğuna nazaran *Mekke'de müşrikler arasında* Resulüllah hakkında *iki türlü cereyan vardı: Birinci cereyan; Acem tarafından alınmış Benî Sakîf'in bazı köleleri Nasrânîce bilirlerdi. Resulüllah'ın söylemiş olduğu sözleri o kölelerden ve daha bazı gelip giden seyyâhlardan teallüm ettiğini itikat ederlerdi.* Düşünmezlerdi ki zamanında vukubulan hâdiseye göre derhal bir âyet okur ve âyetin fesehatı beşerin kudreti fevkinde görülür. Bu kadar fesahatla vukuata göre derhal bir âyet okumak yarım saat bir seyyâhla görüşmekle teallüm olunamıyacağı gibi bir saat, bir gün, bir ay görüşüldüğü farzolunsa bile bunun hepsini bellemek mümkün olamıyacağı meydanda bir hakikattır. O köleler bu kadar ahkâmı ve hakikatı bilirlerse halka neden kendileri ilân edip öğretmiyorlar. Resulüllah'a öğrettikleri gibi nâsa dahi öğretmeleri lâzım gelmez miydi? Eğer bu kadar ahkâm bazı köle ve seyyâhdan öğrenilirse Kureyş kavmi kendileri neden öğrenmeyip de cehalet ve hamakatla vakit geçiriyorlardı.

İkinci cereyan; Mekke ahalisinden mübtelâ oldukları kibir ve gururunu yenemeyen müşrikler daha ziyade terbiyesizliğe cür'et ederek Resulüllah'a «*Mecnundur. Zira; cinnîler kendisini messettiğinde onun kalbine koydukları sözlerini bize söyler. Binaenaleyh; Kur'an diyerek bize ilân ettiği sözler cinnîlerden*

aldığı sözlerdir» *derlerdi.* Halbuki bu ne kadar muannidâne ve mütemerridâne bir sözdür. Çünkü; bütün ukalâ içtimâ ettikleri halde bir âyetini bile söylemekten aciz oldukları binlerce âyetlere «mecnun sözüdür» demek inaddan başka bir şey olamaz. İşte şu tafsilât üzere Mekke'de mevcut iki cereyânı beyan etmek üzere bu âyette Vâcip Tealâ (وقالوا معلم مجنون) buyurmuştur ki muallem lâfzı *birinci cereyana,* mecnun lâfzı *ikinci cereyana* işaret için varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ vaki olan duâ üzerine az bir müddet onlardan azabı kaldırdığını beyan etmek sadedinde :

إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Biz onlardan az bir müddet zarfında azabı kaldırırız. Siz de ey kâfirler! Vadinizi ifa etmez mübtelâ olduğunuz küfre avdet edersiniz.]

Yani; müşriklerin Resulüllah'a kıtlığın kalkmasına dua ederse iman edeceklerini vaadederek müracaat etmeleri üzerine Resulüllah duaya başlayınca Cenab-ı Hak «Ey Habibim! Senin duân berekâtiyle azıcık bir müddette biz onlardan bu kaht u ğalâyı kaldırırız velâkin ey kâfirler! Azap kalkınca (Sizin azap kalkarsa biz iman ederiz) dediğiniz kelâmınız sahte ve yalandır. Zira; azap ref'olununca siz mübtelâ olduğunuz şirke döner ve devam edersiniz, âbâ ve ecdadınızı taklidden vazgeçmezsiniz» buyurdu.

Yahut âyet Vâcip Tealâ tarafından kâfirlerin «ya Rabbî! Bizden azabı kaldır. Zira; biz iman edeceğiz» dediklerine cevaptır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [biz sizden az bir müddet azabı kaldırırız, fakat siz bu sözünüzde sebat etmez eski halinize rücû edersiniz] demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin sözlerine itimad olmadığını beyandan

sonra onlardan intikamını alacağını beyan etmek üzere :

يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى اِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette veyahud Yevm-i Bedir'de biz onları şiddetle tutar intikamımızı alırız.]

Yani; ey Rasül-ü Zişân! Onlar iman etmezler sözlerinden döner küfürlerinde ısrar ederler. Binaenaleyh; zikret şol günü ki o günde biz onları büyük ve ihtimamlı bir tutuşla tutunca onlardan şiddetle intikamımızı alırız.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyetin tefsiri *Duhân* lâfzının tefsirine nazarandır. Çünkü; eğer *D u h â n* ile murad; *kıtlık sebebiyle hasıl olan açlıktan Mekke ahalisinin gözlerine ârız olan karanlık* manâsına olursa bu âyette *y e v m* ile murad; *Yevm-i Bedirdir.* Allahü Tealâ bu âyette beyan buyurduğu vechile Yevm-i Bedir'de Mekke'nin büyüklerinden şiddetle intikamını aldı. Eğer *D u h â n* ile murad; *kıyametin alâmetlerinden madud olan ve kıyametin kabîlinde olacak duman* manâsına olursa bu âyette *y e v m* ile murad; Yevm-i Kıyamettir. Binaenaleyh; Yevm-i Kıyamette Cenab-ı Hak şiddetle ahz-ı intikam edecektir. Lâkin yevm ile muradın yevm-i kıyamet olmasına lâfz-ı âyet delâlet eder. Çünkü Batşa-i Kübrâ; ancak yevm-i kıyamette olur bu dünyada olamaz. Zira; Batşa-i Kübra demek; *envaı cezanın büyükleriyle ahz-ı intikam ederiz* demektir. Halbuki dünyada azap ne kadar çok ve büyük olmuş olsa âhiret azabına nisbetle gayet azdır.

***

Vâcip Tealâ Resûlünün Kureyş kavminden görmüş olduğu yolsuz muamelelerden mahzun olan kalb-i Nebevîlerini tesliye etmek üzere :

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki seni Resûl göndermekle Kureyş kavmini imtihan ettiğimiz gibi onlardan evvel geçen Firavun'un kavmini de biz imtihan ettik. Halbuki onlara da senin gibi kerâmet sıfatıyla muttasıf bir Resul geldi.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen kavmin tarafından vaki olan bir takım nâlâyık ahvâlden mahzun olma. Çünkü; bu hal yalnız senin kavmine mahsus bir şey değildir. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki biz Kureyş'den evvel Firavun'un kavmini dahi mübtelâ kıldık. Zira; bir Resûl-i Kerîm geldi, bizim ahkâmımızı tebliğ etti velâkin onlar da senin kavmin gibi Resûlün davetine icabetten ve ahkâmı kabulden i'raz ettiler ve mücerred i'razla dahî iktifa etmeyerek, o Resulü de istihzâ ettiler. Binaenaleyh; kendilerini irşâd için gönderilen resullerine ezâ etmek senin kavmine mahsus bir hal değildir ki onların ezâlarından mahrum olasın.

Bu âyette *f i t n e ; imtihan ve tecrübe* manâsına olduğuna nazaran imtihanın lügat manâsı Vâcip Teâlâ hakkında carî olmadığından *i m t i h a n* ile murad; *imtihan* muamelesidir. Buna nazaran *âyetin manâsı;* [Biz Kureyş'ten evvel kavm-i Firavun'a imtihan muamelesi yaptık] demektir. *R a s û l* ile murad; *Hz. Musa'dır. K e r î m* ile murad; *indallâh envâı ikramla mükerrem* demektir. Yahut *ahlâk-ı hasene sahibi ve kavminin eşrafından* demektir.

***

Vâcip Teâlâ Hz. Musa'nın Firavun'un kavmine karşı söylediği sözlerini beyan etmek üzere :

أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللّٰهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ۝

buyuruyor.

[Hz. Musa kavm-i Firavun'a hitaben «Allah'ın kulları olan Benî İsrail'i bana teslim edin. Zira; ben size emin bir resulüm» dedi.]

Yani; Musa (A.S.) Firavun'a ve kavmine geldi, «Allah'ın kullarına azabetmeyin, onları bana teslim edin. Zira; ben taraf-ı İlâ-

hî'den gelmiş emin bir resulüm» demekle risaletini tebliğ etti, maksadını onlara söyledi, Benî İsrail'i azaptan kurtarmak esas vazifelerinden birisi olduğunu ve teslim etmeleri lâzım olup muhalefet caiz olmadığını Firavun'un kavmine anlattı. İşte Hz. Musa'nın onlara gelip emr-i İlâhî'yi tebliğ etmesi onlar hakkında imtihan muamelesi olmuştur. Bu âyette *i 'b â d l a* murad; *kavm-i Firavun* olmak ve edât-ı nidâ mukadder olup nidânın da onlara mahsus olarak (Ya ibâdellâh) takdirinde olmak ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ben size geldim ya ibâdallah! Şu halde sizin üzerinize vâcip olan; hukuk-u İlâhiyeyi edâ etmektir. Binaenaleyh; sözümü dinleyin, davetime icabetle iman edin. Zira; ben size taraf-ı İlâhî'den gelmiş emin bir Resûlüm. Çünkü; Cenab-ı Hak vahyini ve risaletini bana emanet etti] demektir.

Hz. Musa'nın davasının sıdkına mucizeleri delâlet edip sözünde yalan olmadığına işaret için *emin* ünvaniyle tavsif olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Hz. Musa'nın Firavun'a ve kavmine birinci tebliğini beyandan sonra ikinci tebliğini beyan etmek üzere :

وَاَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللّٰهِۚ اِنّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍۚ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Siz Allahü Tealâ üzerine tekebbür etmeyin. Zira; ben size açık bir mucizeyle geldim ve o mucizeyi nübüvvetimi ispat için size getirdim.]

Yani; Musa (A.S.) Firavun'un kavmine birkaç teklifte bulundu. *B i r i n c i t e k l i f i ; Benî İsrail'i teslim etmeleri veyahud vâcip olan imamı yerine getirip vazife-i asliyeyi edâ etmeleridir. İ k i n c i t e k l i f i ; Allahü Tealâ üzerine tekebbür etmemeleridir.* Bu teklifinde «Ey kavm-i Firavun! Ben size davamın sıdkına delâlet eder açık bir mucize getirdim. Siz Allah'ın ibadetini terk ve Rasûlüne ihanet etmek suretiyle Allahü Tealâ üzerine tekebbür etmeyin» demekle tekebbürden nehyetti. Çünkü;

Firavun ve kavminin âdetleri kibir, ceberut ve azamet olduğundan Cenab-ı Hakkın Musa (A.S.) vasıtasiyle ikinci teklifi kibir etmemeleri olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) ın üçüncü teklifini beyan etmek üzere :

وَاِنّ۪ي عُذْتُ بِرَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ اَنْ تَرْجُمُونِۙ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Ve ben sizin beni katletmenizden benim ve sizin rabbimize sığınırım.]

Yani; Musa (A.S.) Kavm-i Firavun'a Allah'ın emirlerini tebliğ edince onlar tarafından vaki olan su-u kastları üzerine dedi ki «Sizin beni katletmenizden, lisanınızla şetmedip ezâ etmenizden sizin ve benim rabbimiz olan Allahü Tealâ'ya iltica eder ve himaye-i İlâhiyesine sığınırım.»

(ان ترجمون) *r e c m* ile murad; *döğmek suretiyle öldürmektir.* Yahut *lisanla fenâ söyleyip söğmektir.* Bunun her ikisi de insanlar arasında gayet çirkin bir muamele olduğundan Hz. Musa her ikisinden de istiâze etmiştir. Çünkü katil; hayata taarruz olduğu gibi söğmek de namusa taarruz olduğundan her ikisi de istiâze olunmaya şayandır. Binaenaleyh; düşman tarafından gelecek olan ve gelmesi melhûz bulunan bilûmum belâdan Cenab-ı Hakka istiâze etmek lâzımdır. Zira; enbiyâ-yı izâm hazerâtının sünnetleridir. Bu gibi fenâ şeylerden istiaze etmek lâzım olduğunu Cenab-ı Hak diğer âyetlerde dahi kullarına talim buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) ın dördüncü teklifini beyan etmek üzere :

وَاِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا ل۪ي فَاعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Eğer bana iman etmezseniz benden uzak olun.]

Yani; Firavun iman etmediği gibi bir takım cevr ü cefâya başlayınca Musa (A.S.) onlara dedi ki [«**Eğer siz sözümü dinleyip iman etmezseniz bana ihanete tasaddî etmeyin, benden uzlet edin, su-u kasıtla bana taarruzdan vazgeçin.**»]

Yani; Musa (A.S.) «matlub olan imanı yerine getirmek suretiyle davetime icabet etmezseniz bari bir kötülük yapmayın, benden ve bana fenalık yapmaktan uzak olun» demekle Firavun'dan ve kavminden hayır ümit edilmediğini işaret etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) tarafından Firavun'un kavmine vaki olan tekliflerini beyandan sonra imanlarından me'yûs olup dua ettiğini beyan etmek üzere :

فَدَعَا رَبَّهُ أَنَّ هَٰؤُلَاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.) ın sözünü Firavun ve kavmi dinlemeyip belki bir takım ezâ ve cefaya da başlayınca Musa (A.S.) Rabbısına dua etti ve dedi ki ya Rab! Bunlar nasihat kabul etmez mücrim günahkârlardır.] Zira; nasihat onlara aks-i tesir hasıl ediyor. Binaenaleyh; enva-ı cürüm ve cinayeti irtikâp, küfürde inad ve ısrar ediyorlar. Şu halde bunların cezay-ı sezâlarını ver.»

Bu âyet; fasık ve fâcir olan kimselerin mazarratlarına duâ caiz olduğuna delâlet eder. Zira Musa (A.S.) ın duasına sebep; mücrim oldukları beyan olunmuştur. Yani Musa (A.S.) «Ya Rabbî! Bunların müstehak oldukları azabı ta'cîl et» dedikten sonra «Ya Rabbî! Şu benim dua ettiğim kimseler bir takım günahkâr kâfirler, cürüm ve cinayet irtikâp etmiş zalimlerdir» dedi ve bununla zalimlerin aleyhlerine dua etmek caiz olduğuna işaret etti.

***

Vâcip Tealâ Hz. Musa'nın duasını kabul ile Mısır'dan çıkma-

sına dair varid olan emr-i İlâhî'sini beyan etmek üzere :

فَاَسْرِ بِعِبَادِى لَيْلًا اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Ya Musa! Kullarım ile geceleyin Mısır'dan çık. Zira; siz Firavun'a ve kavmine metbû olursunuz ki onlar size tabî olur arkanıza düşerler.]

Yani; Musa (A.S.) duâ edince Cenab-ı Hak duâsını kabul buyurdu ve Musa (A.S.)'a Benî İsrail'i alarak geceleyin Mısır'dan çıkmasını emretti ve buyurdu ki «Ya Musa! Gece kullarımı al, Firavun ve kavmine anlatmaksızın Mısır'dan çık. Zira; onların haberleri olunca sizin arkanıza düşecekleri cihetle siz metbu olacaksınız onlar tabî olacaklardır.»

Diğer âyetlerde beyan olunduğu veçhile Musa (A.S.) Benî İsrail'i aldı ve emr-i İlâhî veçhüzere gece vakti Mısır'dan çıktı denize geldi ulaştı, asa ile işaret edince denizden on iki yol açıldı, her bir yoldan Benî İsrail'in bir kabilesi geçti, bilûmum Benî İsrail Firavun'un şerrinden kurtuldular. Musa (A.S.) gece Mısır'dan çıkınca Firavun'un kuşluk vakti haberi olarak askerini tanzim edip yola çıkıncaya kadar Hz. Musa biraz uzaklaştı. Denize olan mesafede takib edinceye kadar Hz. Musa denizi geçti. Firavun gelip yetişti ise de hikmet-i İlâhiye ve irade-i sübhaniye icabı askeriyle beraber denize battı, hükümeti münkariz oldu ve Mısır âlemi zulmünden kurtuldu.

*
**

Vâcip Tealâ Musa (A.S.) a gece Mısır'dan çıkmasını emrettiğini ve Firavun'un arkalarına düşeceğini beyandan sonra Musa (A.S.) ın Firavun'un geçmemesi için denizin yollarını kapamak üzere asa ile işaret etmek istediğinde Cenab-ı Hakkın denizin alâhâlihi bırakılmasını emrettiğini beyan etmek üzere :

وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Ya Musa! Denizi sakin olarak terket. Zira; onlar gark olunacak askerlerdir.] Yani emr-i İlâhî üzere Musa (A.S.) Benî İsrail ile beraber denizden mürurundan sonra Firavun'un yolunu kapamak için denizin hey'et-i asliyesine rücuunu Cenab-ı Hak'dan talep edince emr-i İlâhî şöyle zuhur etmiş ve denilmiştir ki «terket denizi, hali üzere bırak. Zira; Firavun ve kavmi denize batacak askerlerdir.» Vâcip Tealâ Musa (A.S.) dan havf ü endişeyi kaldırdı ve kalb-i nebevîlerinin istirahatı için a'dâsının denize batmakla helâk olacaklarını haber verdi.

Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile (رهوا) *sakin olmak* manâsınadır. Çünkü; deniz yarılarak oniki parça olup Benî İsrail ile beraber Musa (A.S.) geçtikten sonra Musa (A.S.) denizin eski haline gelmesi için asayı denize vurmakla denizin harekesini talep edince Allahü Tealâ «Denizi sakin olduğu halde terket. Zira: Firavun kendi için açıldı zannı ile denize girip gark olacaklardır» buyurdu ve öyle de oldu.

Yahut (رهوا) *açık yol ve fürce* manâsınadır. Buna nazaran «terket denizi açık yol olduğu halde. Zira; onlar açık yol zannı ile girip garkolacaklardır» buyurdu. Binaenaleyh; Firavun askeriyle beraber mağrur olarak geldi, denizde açık yolları gördü, bu yollardan denize girdi, askerinin arkası karadan kesilip bittamam denize girince denizin parçaları kapanıp bilkülliye helâk oldukları diğer nusus-u celîle ile dahi sabittir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un helâkinden sonra terkettikleri eşyayı beyan etmek üzere:

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾ وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Firavun ve kavmi çok bağlar, bahçeler, akar pınarlar, etrafında ekinler, güzel konaklar, oturacak saraylar, yüksek köşkler

ve daha bir çok nimetler terkettiler ki o nimetler içinde onlar mütena'imler idi.] Çünkü; o zamanda dünyanın en zengin ve ihtişam mevkii Mısır'dı. Zira; hükümet kuvvetli olup nimet çok, rahat fevkalâdeydi. Ancak küfürle dolu ve Benî İsrail'e cevr ü cefayı âdet etmiş kıbtî milleti hakimdi. Cenab-ı Hak bunların üzerine Hz. Musa'yı Resul olarak irşâd için gönderdi. Onlar iman edip nasihat dinlemediklerinden Allahü Tealâ onları ihlâk edince bütün emvâl ü emlâki, servet ü sâmânları, bağları, bahçeleri velhasıl bilcümle nimetleri döküldü kaldı.

كَذٰلِكَ

[Firavun ve kabilesi küfrüzere ısrar edip iman etmedikleri gibi Hz. Musa'ya dahi bir takım ezâ ve cefaya cesaret ettiklerinden onları ihlâk ettiğimiz misilli her küfredip iman etmiyenleri ihlâk ederiz ve âdet-i İlâhiyemiz de bu minval üzere cereyan etmektedir.]

***

Vâcip Tealâ Firavun'un helâkini ve bir çok nimetler terkettiklerini beyandan sonra o nimetlere kimlerin varis olduğunu beyan etmek üzere :

وَاَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْاَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşân o bağ ve bahçeleri vesair nimetlere onlarla asla beyinlerinde karabet ve münasebeti olmadık bir kavmi varis kıldık ve o emvâlin cümlesini irs olarak o kavme verdik. Firavun ve kavmini ihlâkten sonra yer ve gök onlar üzerine ağlamadılar ve onlara gazabımız üzerine azap geldiğinde mühlet verilmedi.] Zira; azap gelince derhal helâk oldular ki aslâ müsaadeye nail olamadılar.

Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile bu âyette *k a v m - i â h a r* la murad; *Benî İsrail'dir*. Çünkü: Kıbtîlerle İsrailîler arasında nesep cihetiyle münasebet olmadığı gibi din, âdet ve milli-

yet cihetinden dahi münasebet olmadığına işaret için kavmi, âharla tavsif etmiştir. Çünkü «Ahar kavim» demek; «Evvelki kavme mugayir bir kavim» demektir.

Sema ile arzın ağlamasında ekser müfessirînin beyanları veçhile üç suretle tevcih vardır:

Birincisi; hakikaten ağlamaktır. Çünkü; Hz. Enes'in rivayetiyle Resulüllah (S.A.) efendimiz «Hiç bir kul olmadı; illâ onun için semada iki kapı vardır. Birinden rızkının manevî sebebi ve bereketi iner, diğerinden amelinin sevabı çıkar. Binaenaleyh; o adam vefat ettiğinde rızkının inmesine ve amelinin çıkmasına dair hareketin kesilmesinden sema ağlar» buyururdu ve bu âyeti okurdu. İşte bu rivayete nazaran Resulüllah bükâyı hakikaten ağlamakla tefsir buyurmuştur. Diğer bir rivayette «Mümin olan bir kul vefat ettiğinde yer yüzünde namaz kıldığı yerler, gökte amelinin çıktığı mahaller ağlar, amma kâfirin namazı ve semaya çıkacak güzel ameli olmadığından kâfirin vefatıyla yer ve gökten hiç birisi ağlamaz» buyurmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Firavun ve kavminin helâkinden yer ve gök ağlamadılar. Çünkü; kâfir olup yerde ve gökte işe yarar amelleri olmadığından helâklerine hiç birisi ağlamamıştır.]

İkinci Tevcih; semâ ve arz ile murad; *ehl-i semâ ve ehli arz* demektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Firavun ve kavminin helâkleri üzerine ehl-i arz olan müminler ve ehl-i semâ olan melekler ağlamadılar] demektir. Belki ehl-i semâ ve ehl-i arz onların vücud-u habislerinin yer yüzünden izâlesine memnun ve mesrur olmuşlardır.

Üçüncü Tevcih; büyük bir kimsenin vefatında mübaleğa suretiyle nâs onu pek büyük bir musibet sayarak «Bu adamın vefatına yerler, gökler, dağlar ve taşlar ağladı» derler. Şu halde bu âyette «Firavun ve kavminin üzerine sema ve arz ağlamadılar» demek onların vücudlarının kıymeti ve ehemmiyeti olmadığından kinayedir. Yani «onların helâkinden hiç bir kimse müteessir olmadı, hatta semâ ve arz bile ağlamadılar» demektir. Gerçi beyan olunduğu veçhile bu âyette bükânın manâsı birkaç vechile tevcih olunmuşsa da bunlardan esah olan : *birinci tevcihtir.* Çünkü; hadisi şerifle müeyyed ve müfesserdir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un helâkini ve emvalinin kavm-i âhara verildiğini beyandan sonra Firavun'un şerrinden Benî Israil'i kurtardığını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Zatı ülûhiyetime yemin ederim ki biz Benî İsrail'i Firavun'un ihanet edici azabından kurtardık. Zira; Firavun müsriflerden mütekebbir bir cebbâr idi.]

Yani; Firavun'un zulmü ahalinin tehammül edemiyeceği bir dereceye varınca biz lutf u keremimizle Allahü Tealâ hakkı için Benî İsrail'i Firavun'un zulm ü taaddîsinden ve ihanet edici azabından kurtardık. Zira Firavun; müsrif, sefih ve cebabiredendi.

Bu âyette Hâzin'in beyanına nazaran *a z a b - ı m ü h î n* - le murad; *Firavun ve kavminin Benî İsrail'i abd-i memlûk olarak kullanmak, oğlanlarını öldürmek, kız evlâdını hayatta bırakıp hidemat-ı süfliyede istihdâm etmek suretiyle ihanet ve hakaret etmekti.* Firavun'un, müfsidlerin en yüksek tabakasında olduğuna işaret için Firavun hakkında *âlî* tabir olunmuştur. Firavun'un azabından kurtarmak; zarardan kurtarmak olup zararın def'i ise ehem ve elzem olduğu cihetle Firavun'un azabından halâs, nefs-i Firavundan halâs üzerine takdim edilmiş ve Firavun'un aynı azap olduğuna işaret için Firavun, azabı mühînden bedel kılınmıştır.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un şerrinden Benî İsrail'i halâs ettiğini beyandan sonra onlara isâl ettiği menfeatı beyan etmek üzere :

وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hakkı için biz Benî İsrail'i kendi zamanlarının âlemleri üzerine ihtiyar ettik.] Zira; bizim onların istihkakına ilmimiz var ki o ilim üzerine onları ihtiyar ettik.

Â l e m l e r le murad; *o zamanda bulunan milletler ve ümmetlerdir.* Binaenaleyh; diğer zamanda bulunan âlemler ahalisinden Benî İsrail'in efdal olması lâzım gelmez, Hz. Musa'nın terbiyesi sebebiyle o zamanda Benî İsrail'in riyasete, mansıba ve envai servete müstehak olduklarına ve o zamanda bulunan bütün milletler üzerine bunların fazla meziyetleri olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hakkın bunları zamanlarının âlemleri üzerine ihtiyarı ilmüzere olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü *i l m* ile murad; *onların istihkak ve meziyetlerine ilim* demektir.

***

Vâcip Tealâ âlemler üzerine Benî İsrail'i ihtiyar ettiğini beyandan sonra ihtiyar ettiği nimetlerin bazılarını işaret etmek üzere:

وَاٰتَيْنَاهُمْ مِنَ الْاٰيَاتِ مَا فِيهِ بَلٰٓؤٌا مُبِينٌ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Biz Benî İsrail'e alâmetlerden nimet-i zahire olanlarını verdik.]

Yani; Biz Azîmüşşân Benî İsrail'e nimetleri ve imtihanları mutazammın olan alâmetleri verdik. Medarik'te beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ'nın Benî İsrail'e vermiş olduğu alâmet ve âyetler; *deryanın yarılıp yol olması, harareti şiddetli olan Sahray-ı Tîh'te bulutun onları gölgelemesi, menn ve selvânın onlara rızık olarak nazil olmasıdır.* Bunların cümlesi açık alâmet ve mucize olmakla beraber Benî İsrail'i imtihan ve ibtilâ dahi vardır.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un helâkini ve Musa (A.S.) ın Benî İsrail ile beraber halâsını beyandan sonra Mekke müşriklerinin hallerini ve itikatlarını beyan etmek üzere :

اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَيَقُولُونَۙ ﴿٣٤﴾ اِنْ هِيَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُولٰى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ ﴿٣٥﴾ فَاْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Şu Mekke müşrikleri; «akibet-i emir ve encâm-ı hal ölüm bir kerredir, öldükten sonra biz kabrimizden kalkmayız. Eğer sözünüzde doğru iseniz ölmüş babalarımızı kabirlerinden getirin de görelim» derler.]

Yani; şu Mekke'de şirkle me'lûf olan müşrikler elbette derler ki «ölüm olmadı, illâ hayat-ı dünyayı izale eden ölüm oldu. Binaenaleyh; biz bir kerre dünyada öleceğiz, bir daha kabrimizden kalkmak yoktur. Eğer sizin dediğiniz gibi ölenler dirilecek, kabrinden kalkacaksa ve bu sözünüzde sadık iseniz ölmüş babalarımızı kabrinden kaldırın bize getirin görelim, sözünüze inanalım». İşte müşrikler böyle demekle haşri inkâr ettiler.

***

Vâcip Tealâ Kureyş kavminin bu sözleri istihza tarikı ile söyledikleri cihetle tekdir ve tevbih sûretiyle onların sözlerini reddetmek üzere :

أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Mekke ahalisi mi hayırlı yoksa Yemen meliki Tubba'nın kavmi mi hayırlıdır? Mekkeliler mi hayırlı yoksa onlardan evvel geçen bizim ihlâk ettiğimiz ümmetler mi hayırlıdır? Zira; onlar mücrimlerdi.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Kefere-i Kureyş seni tasdik etmeyip kıyameti, haşr ü neşri inkârla küfürlerinde ısrar ediyorlar. Halbuki mal ü mansıp ve servet cihetinden Mekkeliler mi hayırlıdır, yoksa Yemen padişahı Tubba'nın kavmi ve onlardan evvel geçen bizim ihlâk ettiğimiz Âd ve Semûd kavimleri mi hayırlidır? Onların cümlesini büyük günah ve cinayet sahibi olduklarından ihlâk edince, onlar gibi cürüm ve cinayet sahibi olan Mekke ahalisini ihlâk edeceğimiz evleviyetle sabittir. Zira; Mekke ahalisi kuvvetçe onlardan daha zayıf oldukları gibi cinayette daha büyüklerdir.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile *T u b* -

b a ' ; Yemen meliklerinin unvanıdır. Nitekim Kisrâ; Acem, Kayser; Rum ve Hakan; Türk meliklerinin unvanı olduğu gibi Yemen meliklerinin unvanı da Tubba' idi. Ceziretül'Arab'ın şark cihetlerinde o zaman Tubba'nın makamı İslâmiyet zamanında adetâ hilâfet makamı menzilesindeydi. *Etraf ü eknâfta bulunan tavaif-i mülûk kendilerine tabi olduklarından* Yemen meliklerine Tubba' denilmiştir.

Bazı rivayete nazaran bu âyette *T ü b b a '* ile murad; *(Ebu Kerb)* dir ki ismi (Saîd) veya (Es'ad) dır, kavmi küfrüzere iken bazı rahiplerin beyan ve tarifleri veçhile Resulüllah'a iman etmişti. Mümin olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; bu âyette Vâcip Tealâ Tübba'nın kavmini zemmetti de Tübba'ı zemmetmedi ve Resulüllah'ın «Tübba' nebî midir değil midir? bilmiyorum» buyurması da Tübba'nın iyi bir kimse olduğunu teyid eder.

Bu âyette hayırlı olup olmamak kuvvet ve şevket cihetindendir, yoksa esas küfrün hiç birinde hayır tasavvur olunamaz. Şu halde «Tübba'nın kavmi ve onlardan evvel geçip ihlâk olunan ümmetlerin Mekke ahalisinden daha kuvvetli ve şevketli oldukları halde onları ihlâk edince Mekke ahalisinin ihlâk olunacağında şüphe yok» demektir.

***

Vâcip Tealâ Kureyş'in haşrı inkâr ettiklerini beyandan sonra haşre delâlet eden delilleri zikretmek üzere :

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Biz yeri ve gökleri oynayıcı olduğumuz halde oyuncak olarak halketmedik, illâ onları hakka mukarin olarak halkettik ki bunların bu minval üzere yaratılışından bizim kudret-i kahiremize istidlâl etsinler ve insanları öldükten sonra diriltmeye kaadir olduğumuzu bilsinler velâkin nasın ekserisi bunları bilmezler.]

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ۝٤٠

[Hakla batıl beynini tefrik eden kıyamet günü onların cümlesinin cezasına tayin olunan vakt-i muayyendir.] Binaenaleyh; herkes o günde amelinin cezasını görecekler ve şüphesiz âsîler belâlarını bulacaklardır.

Vâcip Tealâ nasın ekserisinin bu gibi hakayıkı düşünüp bilemiyeceklerini beyanla Kureyş kavmini zemmetmiştir. Zira; onların aklı kısa olduğundan mahsusât-ı adiyeyi idrakle iktifa ederler, ma'kûlât cihetini lâyık olduğu derecede idrake atf-ı nazar etmezler. Binaenaleyh; haşri inkârla kudret-i İlâhiyeyi inkâra cesaret ederler. Halbuki semâvât ve arzı halka kadir olan Zat-ı Ecellü Âlâ'nın ölmüş insanları ihyaya kadir olacağı evleviyyetle sabittir.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyametin, cümle nasın amellerinin cezasını tayin edeceği bir gün olduğunu beyandan sonra o günde hiç bir kimsenin diğerine faydası olmıyacağını beyan etmek üzere :

يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ۝٤١

buyuruyor.

[Ey Nebiyyi Zişân! Şol günü zikret ki o günde akraba, akrabayı hiç bir şeyden ganî kılamaz, birbirlerine yardım edemezler.] Çünkü; birinin günahını diğeri yüklenip yükünü azaltamadığı gibi birisi diğerinin azabiyle dahi muazzeb olunmaz. Binaenaleyh; hiç bir kimse bu sûretle diğerinden fayda göremez. Yani kıyamet günü öyle bir gün ki hiç bir kimseden diğer bir kimseye fayda olmaz, velevse akrabası olsun.

(مولى) lâfzı *dinde ve nesebde yakın olan kimseye* denir. Yahut *birisi diğerini azad etmek sûretiyle birisi öbürünün mevlâsı olur.* Burada hangi manâ murad olunursa olunsun muhtemel olduğu gibi maksat da birdir. Çünkü; yakın akrabadan birbirine fayda olmadığı gibi yekdiğerine yardım da edemezler. Şu halde «akraba

beyninde yardım carî olamayınca ecnebî beyninde carî olamıyacağı evleviyetle sabit olur» demektir.

***

Vâcip Tealâ akrabadan akrabaya fayda olmıyacağını beyandan sonra fayda olacak kimseleri beyan etmek üzere:

إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[İnsanlar âhirette birbirine muavenet edemezler, illâ şol kimseler muavenet ederler ki o kimselere Allahü Tealâ merhamet buyurdu. Allah'ın merhamet ettiği kimselere muavenete müsaade-i İlâhiye zuhur eder. Zira Vâcip Tealâ her muradına galib ve kullarına merhamet edicidir.]

Yani; âhirette akraba beyninde bile muavenet cereyan etmez. Ancak Allah'ın lutf u ihsan ettiği kimseler arasında muavenet cereyan eder. Zira; ancak Allahü Tealâ herkese galiptir istediğini yapar. Binaenaleyh; bazı kullarına merhamet buyurur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyette *Allah'ın merhamet buyurduğu kimseler* le murad; *Ehl-i iman* olduğu ibn Abbas hazretlerinden mervîdir. Çünkü; müminler beyinlerinde birbirlerine şefeat etmekle menfeat olacağı gibi enbiya ve melekler de ehl-i imana şefeat edeceklerdir. Şu halde birbirlerinden yardım göremiyecek kâfirlerdir, müminler değildir.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyameti zikirden sonra yevm-i kıyamette mücrimlerin hallerini beyan etmek üzere:

إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Zakkum ağacı günahkârların taâmıdır. Sıcağın şiddetinden suyun kaynadığı gibi günahkârların karınlarında kaynar erimiş tunç gibidir.]

Yani; Cehennem ateşinin şiddetinden erimiş tunç gibi olduğu halde asî ve mücrim olan kimsenin tâamı zakkum ağacıdır. Sıcak suyun kaynadığı gibi günahkârların karınlarında kaynar.

Medarik ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Zakkum ağacı dünya ağaçları gibi yapraklı ve meyvelidir, ancak Cehennem'in ateşi içinde ateştendir, zekkum onun meyvesidir, günahı çok olan kimselerin akşam, sabah taamları olduğu bu âyetle sabittir, gayet şiddetlidir. Zira; Resulüllah'ın «Eğer zekkumdan bir damla dar-ı dünyaya damlamış olsaydı ehl-i dünyanın maîşetlerini ifsad ederdi. Hal böyle olunca her gün taâmı zekkûm olanın hali nice olur» buyurduğu ibn Abbas'dan mervîdir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem hakkında Zebanîlere vaki olacak hitabını beyan etmek üzere :

خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Taraf-ı İlâhî'den Cehennem zebânîlerine denilir ki «Tutun o günahkârı Cehennem'in ortasına çekin, sonra başının yukarısından sıcak su dökün».]

Yani; «o mücrimin yakasından şiddetle Cehennem'in ortasına çekin ve sonra sıcak suyun azabını başından dökün» demekle günahı ziyade olan mücrimlere hakaret meydana konur ki azap üzere azap olsun.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile (فاعتلوه) atil lâfzından me'huzdur. *A t i l ; bir kimsenin omuzundan ve yakasından tutup şiddetle çekmek hapse ve sair mihnet mahalline kemal-i gazabla sevkedip götürmektir.* Şu halde ehl-i Cehennem'i Zebanîler

çekerken şiddet ve hakarete delâlet eden kötü çehre ve ekşi yüzle götüreceklerini bu âyet ve bilhassa (فاعتلوه) kelimesi beyan etmiştir. *H a m î m ; sıcak sudur.* Ehl-i Cehennem üzerine dökülecek aynı hamîm yani sıcak su olduğu halde azabın her cihetlerini ihata edeceğine ve kemal-i şiddetine işaret için sıcak suyun azabının döküleceği beyan olundu ki azabın gayet şiddetli olduğundan kinayedir.

***

Vâcip Telaâ ehl-i Cehennem'in zebânîler tarafından tutulup Cehennem'in ortasına çekileceklerini beyandan sonra Cehennem'de onlara vaki olacak hitabı beyan etmek üzere :

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Ey günahkâr kimse! Şu içinde bulunduğun Cehennem azabını tat. Zira; sen kendi zu'munca kavminin büyüğü ve ikram sahibi idin, şu görmüş olduğun azap; dünyada sizin şekkettiğiniz azaptır.]

Yani; Vâcip Tealâ Zebanîlere emreder, âsîler Cehennem'e girip sıcak su başlarından dökülürken emr-i İlâhî üzerine zebanîler tarafından âsîlere hitaben «Ey günahkâr kâfir! Şu azabı tat. Zira; sen dünyada kendini herkesten büyük ve kavî ve envaı kerametle muttasıf bilir ve öyle itikat ederdin. İşte şu görmüş olduğun azap; dünyada inanmayıp şüphe ettiğiniz azaptır» denilir. Zebanîlerin bu sözleri asîlere azap üzerine azap olur. Çünkü; bir kimse rezil ve rüsva olup dururken «sen ulusun, büyüksün, kerimsin» demek istihzâ ve tahkirdir. Dünyada inkâr ettiği azap içinde yanıp tutuşurken «İşte bu, sizin şekkettiğiniz azaptır» demek yarası üzerine tuz saçmak kabilindendir.

Hâzin ve Fahri Râzi'nin beyanlari veçhile bu âyetin (Ebu Cehil) hakkında nazil olduğu mervîdir. Çünkü; Ebu Cehil Resulüllah'a «Bu vadi içinde benden daha büyük, kavi ve ikram sahibi kimse yoktur. Hal böyle olunca Allah'a yemin ederim ki ya Muhammed (S.A.) sen ve senin Rabbın Tealâ bana bir şey yapamaz-

sınız» dediği defeatla vukubulmuştur. İşte Ebu Cehil'in bu sözüne ceza olarak Cehennem'de Zebanîler tarafından istihza tarikıyla bu sözün söyleneceğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Ebu Cehil'in emsali kâfirler hakkında dahi aynı halin cari olacağı tabiîdir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in halini beyandan sonra ehl-i Cennet'in halini beyan etmek üzere :

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Şirkten sakınan müminler Cennet'lerde bağlar ve bahçelerde, akar pınar başlarında ve emin bir mahalde bulunurlar.]

Yani; Allah'ın razı olmadığı günahlardan nefislerini vikaye eden kimseler Cennet'te emn ü emân içinde her türlü avârızdan salim, enva-ı sürûru camî bağlar ve bahçeler arasında olacaklardır.

Bu âyette *i t t i k â ; mücerred şirkten ihtiraz etmek* ma-nâsınadır. Binaenaleyh; bu manâca ittikâda velev fasık olsun ehl-i imanın cümlesi dahildir. *M a k a m ; ikamet edilecek mahal-dir.* İkamet edilecek makamın iyiliği; *iki şeyle hasıl olur : B i - r i n c i s i mekânın cemi' tehlikeden ve korkulacak âfâttan emin olmasıdır* âyette (امين) lâfzı bu manâyı temin etmiştir. *İ k i n c i s i ; kemal-i safayı, enva-ı lezzetleri ve sürûru camî olmasıdır* âyette (في جنات وعيون) lâfızları da bu manâyı temin etmiştir. Çünkü; insanlarda bağ ve bahçeyi sevmekten, sahralarda gezmekten, pınarbaşlarında oturmaktan lezzet almak tabii bir hal-dir. Şu halde âyet müttakîlerin rahat, emîn, cemî afattan salim ve enva-ı sürûru camî bir mahalde olacaklarını beyan etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in nail olacakları bazı nimetleri be-

yandan sonra giyecekleri elbiseye müteallik nimetlerini beyan etmek üzere :

يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ ۝ كَذٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ۝

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet ipekten yapılmış ince ve kalın libaslar giyerler, oturduklarında kemal-i ünsiyet hasıl olsun için birbirlerine karşı oturur sohbet ederler, güzel meskenler ve ipekten mamul libaslarla ehl-i Cennet'e ikram ettiğimiz gibi onları büyük gözlü ve beyaz yüzlü hurilerle tezviç ederiz. Onlarla dahi mütelezziz olurlar.]

Yani; ehl-i Cennet güzel giyinirler, oturdukları meclislerde âdâb-ı sohbete riayet için karşı karşıya oturlar, onlara bu gibi nimetlerle ikram ettiğimiz gibi güzel zevceler vermekle dahi mesrur ederiz. Bu âyette ehl-i Cennet'in nail olacakları nimetlerden *dördü* zikrolunmuştur ki bunlar da nimetlerin esasları ve büyükleridir : *B i r i n c i s i ; mesken, İ k i n c i s i ; elbise, ü ç ü n cü s ü ; meclislerde mukabil olarak sohbet ve ünsiyet etmek, d ö r d ü n c ü s ü ; güzel zevcelerdir.* İnsanın en ziyade sevdiği nimetlerin esası da bunlardır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in nimetlerini beyandan sonra kendilerinin isteyecekleri nimetleri beyan etmek üzere :

يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ اٰمِنِينَ ۝

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet Cennet'te tükenmiyeceğinden emin oldukları halde her meyveden isterler.] Binaenaleyh; her zaman istemekten geri durmazlar. Her zaman ve her yerde istediklerini mevcut ve

hazır bulurlar, Cennet meyvelerinde şişirmek ve sıkıntı vermek gibi asla mazarrat olmaz.

Cennet meyvelerinde ağrı vermek ve mideyi bozmak gibi şeyler olmadığına işaret için ehl-i Cennet'in her korkudan emin ve her âfetten salim oldukları, her meyveden istiyecekleri beyan olunmuştur, her ne arzu ederlerse zaman geçmeksizin arzu ettikleri şeylere nail olurlar.

***

Vâcip Tealâ Cennet'in nimetlerinden bazılarını beyandan sonra nimetten istifadenin şartı olan hayatın daimî olacağını beyan etmek üzere :

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet Cennet'te ölümü tatmazlar, illâ dünyada tattıkları ölümü tadarlar ondan başka ölüm görmezler.] Cennet'te ehl-i Cennet her nimetle mütena'im ve mütelezziz oldukları gibi hayat nimetiyle dahi ebeden mütelezziz olurlar. Çünkü; dünyada gördükleri ölümden maâdâ ölüm tatmazlar. Zira hayat ebedidir, asla âfata maruz olmaz. Gerçi ehl-i nar da ölüm görmiyeceklerse de Cehennem'de azap içinde olacakları cihetle onlar hakkında hayat mazarrat olduğundan hayatla tebşir ehl-i Cennet'e tahsis olunmuştur. Çünkü; hayattan menfeat görecek ve mesrur olacak ehl-i Cennet'tir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in ebeden ber hayat olacaklarını beyandan sonra azab-ı Cehennem'den onları sakladığını beyan etmek üzere :

وَوَقٰيهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾ فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Rabbın Tealâ tarafından fazl u ihsan olarak ehl-i Cennet'i Cehennem azabından vikaye etti.] Binaena-

leyh; beyan olunan nimetlerin cümlesi Rabbın tarafından fazl u ihsan olduğu gibi Cehennem azabından da vikaye etmek ayrıca lütf-u İlâhîdir.

***

Vâcip Tealâ bu Cehennem azabından vikaye etmenin nimetlerin cümlesinin fevkinde bir nimet olduğuna işaret olmak üzere :

ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[İşte şu Allah'ın kullarına vermiş olduğu Cennet nimetleri taraf-ı İlâhîden fazl u kerîm ve necât-ı azîmdir ki bundan büyük bir lutuf olmaz.] Zira; bütün korktuklarından kurtulup sevmediği şeylerden halâs oldukları gibi bilcümle umduklarına nail olacaklardır. Binaenaleyh; bunların fevkinde insan için bir saadet tasavvur olunamaz.

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾

[Onlar tezekkür etsinler ve düşünsünler için Biz Kur'ân'ı senin lisanınla kolaylaştırdık.]

Yani; ey Habibim! Kur'an'ı senin lisanın olan lisan-ı arap üzere inzal etmekle Biz Kur'an'ı kolay kıldık ki onlar manâsını düşünmekle mütenassıh ve vaazı ile mütteiz olsunlar. Kur'an'ı biz kolay kılınca :

فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾

[Sen onlara nazil olacak gazab-ı İlâhîye intizar et. Onlar da kendi zu'm-ü fasitlerince size nâzil olacak şeye intizar edicidirler.]

Yani; Biz Kur'an'ı lisan-ı Arap üzere onların anlayabileceği bir derecede kolay kıldığımız halde onlar iman edip mucibiyle amel etmeyince ey nebiyy-i muazzam! Onlara gelecek azabı gözle, elbette bir azap gelecektir. Zira; onlar da kendi itikatlarınca size bir belâ geleceğini gözlüyorlar.

***

SURE-İ CASİYE

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Otuz altı* veya *otuz yedi* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ①

Müteşâbihatın te'vilinin cevazına nazaran (حا) lâfzı *himâyeden ya Hâmî!* (ميم) lâfzı *müzîlden ya Müzîl!* demektir *ve Resulüllah'a hitaptır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey vahy-i İlâhîyi himaye ve evham ü hayalattan neş'et eden şüpheleri izale edici olan Habibim! Sana hitabeder buyururum] demektir.

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ②

[Kur'an'ın tenzili aziz ve hakîm olan Allahü Tealâ tarafındandır.]

Yani; şu (سوره حم) tedbirinde hakîm ve intikam almakta kavî olan Allahü Tealâ tarafından gelmiş bir büyük kitabın tenzilidir. Kur'an'ın mekârim-i ahlâkı camî, insanların dünyevî ve uhrevî cemi seâdetlerine kâfi bir kitab-ı müstetâb olduğuna bu âyette işaret vardır. Çünkü Kur'an'ı inzal eden Vâcip Tealâ'nın cemi' ef'âli hikmetten hali olmayıp ve cemi' mesaliha âlim, herkese galib ve bilcümle makdurâta kadir olup kullarının ahvalini ıslâh için nazil olduğunu beyan etmek; Kur'an'ın abes olmayıp Benî beşerin menafiine dair ahkâmın kâffesini kâfil olduğunu beyan etmektir.

***

Vâcip Tealâ zatının Azîz ve Hakîm ve Kur'an'ın hikmete muvafık olduğunu beyandan sonra kendinin hikmet sahibi olduğunu semâvât ve arzda bir çok alâmetler bulunduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝

buyuruyor.

[Ehl-i iman için vahdaniyet-i İlâhiyeye ve hikmet-i sübhaniyeye delâlet eder bir çok alâmetler vardır.]

Yani; semâvât ve arzın bu minval üzere yaratılmasında müminler için vahdaniyet ve kudret-i İlâhiyeye delâlet eden bir çok deliller vardır. Çünkü; bu kadar ecsam-ı azîmeyi yoktan var etmek ve semayı yüksek ve âlî ve arzı engin ve süflî kılmak, onların her birinde akıllara hayret verecek nice yüzbinlerce acayib ve garaibi vaz'etmek elbette bir sâniin vücuduna, kudretine ve fâil-i muhtar olduğuna delâlet eder açık alâmetlerdendir.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile semâvât ve arzda saniin vücuduna ve kudret-i kahiresine alâmetler, cümle insanlar için olduğu halde o delillerden intifa etmek müminlere mahsus olduğundan müminlere tahsis olunmuştur, yoksa müminlere delil olduğu gibi kâfirlere dahi delildir. Lâkin kâfirler o delillerden istifade etmedikleri için keenne onlara delil değilmiş gibi müminlere delil olduğu beyan olunmuştur. Halbuki aklı olan kimse için semâvât ve arzda saniin vücuduna binlerce delil vardır. Zira; semavat ve arz mevcuttur. Her mevcuda bir halik lâzımdır. İşte o da Allahü Tealâ'dır.

Kezalik semâvat ve arzda Vâcip Tealâ'nın fâil-i muhtar olmasına binlerce delil vardır. Çünkü; semâvât ve arz eczadan münekkeb ecsamdır, her cüz'ün birbirine müşabeheti olduğu halde o ecsamdan bazılarının fevkaanî, bazılarının tahtanî, bazılarının şeffaf, bazılarının muzlim, bazılarının soğuk, bazılarının sıcak olması halik Tealâ'nın fâil-i muhtar olmasına delâlet eder. Zira; eczalar birbirine müşabih olunca birinin kabul ettiği ahkâmı aynıyla öbürü de kabul ederken ayrı ayrı birer hassa ile yekdiğerinden temeyyüz

etmesi elbette fâil-i muhtarın ihtiyarıyla olduğuna delildir. Eğer tabiat iktizasiyle olmuş olsaydı cümlesi aynı halde ve aynı hassada olmak lâzım gelirdi. Şu halde herbirinin ayrı ayrı birer hassa ile temeyyüz etmesi tabiat vasıtasiyle olmadığına delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ vücuduna ve fâil-i muhtar olduğuna semâvat ve arzın delâlet ettiğini beyandan sonra insanların ve hayvanât-ı sairenin de Sani' Tealâ'nın vücuduna delâlet ettiğini beyan etmek üzere :

وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ۝

buyuruyor.

[Ey Benî Adem! Sizin yaratılışınızda ve yer yüzüne döşenmiş olan sair hayvanâtta ilm ü îkan sahibi olan kavmiçin Allah'ın vahdaniyetine alâmetler vardır.] Zira; sizin evvelâ topraktan sonra nutfeden halkolunup bir halden diğer hale tebeddül ve tahavvül ederek şu görülen kıyafet üzree bir insan olmanızda ve yer yüzüne dağılmış olan kuşlarda, haşerâtta, hayvanat-ı ehliyye ve gayrı ehliyyenin her birerlerinde idraki olup düşünen kimseler için Allah'ın vücuduna ve fail-i muhtar olduğuna binlerce delil vardır.

***

Vâcip Tealâ semâvat ve arzın ve anasır-ı erbeadan terekküb eden hayvanatın Sani Tealâ'nın vücuduna delâlet ettiklerini beyandan sonra sema ile arz arasında olan havadisin sâni'a delâlet ettiklerini beyan etmek üzere :

وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا
وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ۝

buyuruyor.

[Geceyle gündüzün ihtilâfında ve Allah'ın semadan rızık olarak inzal edip de kuruyup öldükten sonra yer yüzünü kendi sebebiyle ihyâ ettiği rahmet sularında, rüzgârların sağdan sola, soldan sağa cereyanında ve tebeddül ve tağayyüründe aklı olan kavmiçin Saniin vücuduna deliller vardır.]

Yani; gecenin gidip yerine gündüzün gelmesinde, uzayıp kısalmalarında, Fusûl-ü erbaada, geceyle gündüzün ihtilâflarında aklı olan kimseler için saniin vücuduna delâlet eden deliller vardır. Kezalik insanın rızkına sebep olan yağmuru semadan indirerek onlara ölü gibi kurumuş toprağı ihyâ edip o rahmetin damlaları başına otları, türlü türlü daneleri ve envaı adîdede meyveleri bitirip o meyvelerin bazılarının hulâsası dışında ve sert yeri içindedir; kayısı, vişne gibi. Bazılarının kabuğu dışında ve lübbü içindedir : Badem ve ceviz gibi. Bazılarının da incir gibi asla atılacak kabuğu yoktur. İşte bunların cümlesinde ve rüzgârların bazısının muzır, diğerinin nafi olmasında, bazısı soğuk, bazısı sıcak, bazısının yağmura emâre olup diğerinin kaht u galâya sebep olmasında, bazısının şarkî veya garbî, bazısının cenubî olmasiyle ihtilâfında idrak sahibi olan kavmiçin saniin vücuduna alâmetler vardır.

Vâcip Tealâ'nın vahdaniyetine dair bu makamda serdolunan delillerde *üç hatime vardır :* *B i r i n c i s i ;* bu delillerle istidlâl *müminlere, i k i n c i s i ; erbab-ı ikana, ü ç ü n c ü s ü ; erbab-ı akla tahsis olunmuştur.* Şu tertip üzere istidlâlde âlâdan ednaya tenezzül suretiyle istidlâlin vâcip olduğuna işaret vardır. Buna nazaran şu istidlâlin hulâsası; eğer mü'minseniz saniin vücudunu ve fail-i muhtar olduğunu şu delillerden anlayın, mü'min değil de hak arayıcı iseniz şu delâil-i kemâl-i îkan ve ilm-i yakînle tedkik edin ki iman edesiniz, eğer mümin ve erbab-ı ikândan da değilseniz erbab-ı akıl olmaktan da geri kalmazsınız. Şu halde «aklınızla istidlâle çalışın ki birinci mertebede erbab-ı îkandan, ikinci mertebede erbab-ı imandan olasınız» demektir.

Yahut âyetlerin nihayetlerinin şu tertip üzere gelmesi şöyle tevcih olunur : insaf sahibi olan insanlar şu delillere kemal-i dikkatle nazar edince âlemin masnu' ve her mesnuun bir sani'e muhtaç olduğunu bilirler, saniin vahdaniyetine iman ederler. İmandan sonra saniin vücuduna delilleri dikkatle tedkik ve nazarlarını ga-

yet inceltip derin derin düşünüp şüphelerini bilkülliye izale etmekle erbab-ı ikândan ve bundan sonra sair delilleri tedkikle ukalâ zümresinden olurlar. Şu halde «Birinci derecede tedkik edenler; mümin olurlar. İkinci derecede tedkik ederler; hem mümin hem de erbab-ı ikândan olurlar. Üçüncü derecede tedkik ise ukala şanı» demektir.

Vâcip Tealâ şu delilleri beyandan sonra o delillere hulâsa olmak üzere :

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّۚ فَبِاَيِّ حَد۪يثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِه۪ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Şu beyan olunan âyetler Allah'ın vücuduna delillerdir. Biz Azîmüşşân o âyetleri hakka mukarin olarak senin üzerine tilâvet ederiz. Hal böyle olunca Allah'ın kitabından ve âyetlerinden sonra hangi söze iman edersiniz?] Çünkü; Allah'ın hak olan âyetlerine ve kitabına iman etmeyince bundan sonra iman edecek hangi kelâm olabilir? Elbette Allah'ın kelâmından sonra iman edecek bir şey olamaz.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *delillerin hakka mukarin olması* ile murad; *o delillerin sûret-i kat'iyede sıhhati malûm olmaktır.* «Bundan sonra hangi söze iman edersiniz?» demek «Kitabullah'dan sonra size kanaat verecek bir delil yok» demektir. Zira; «Kitabullah gibi kat'î delil ile intifa edemiyen kimseye bunlardan sonra intifa edecek bir delil ve kitap yok» demektir. Çünkü; âlâ ve akvâ olan delillerle intifa edemiyen kimsenin ednâ ve gayet zayıf olan delillerle intifa edemiyeceği evleviyyetle sabit olur.

⁂

Vâcip Tealâ vahdaniyet-i İlâhiyeye delâlet eden delillere iman etmeyen kâfirler için bu delillerden sonra onlara kanaat verecek ve iman edecek bir delil olmadığını ba'delbeyan bu misilli iman etmeyen mücrimlerin helâk olacaklarını beyan etmek üzere :

وَيْلٌ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ۝

buyuruyor.

[Azap ve helâk her yalan söyleyici günahkârlar içindir.]

Yani Allah'ın gazabıyla helâk; ifk ü iftira ederek mübaleğalı yalan söyleyici ve şiddetle günaha dalıcı kimseler içindir. Çünkü; meşrû olmayan bir takım iftirada bulunup halkı aldattıkları için cezanın en büyüğüne ve helâkin şiddetlisine müstehaklardır. Zira ceza; cürüm nisbetinde olur.

***

Vâcip Tealâ günahkârların helâke müstehak olduklarını beyandan sonra onların kötü ahlâklarından birisi de küfürde ısrar etmek olduğunu beyan etmek üzere :

يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝

buyuruyor.

[O yalancı günahkâr, üzerine okunan âyetleri işitir de sonra keenne o âyetleri işitmemiş gibi kendini büyük addederek küfründe ısrar ve devam eder, yalancının hali böyle olunca ya Ekrem-er Rusül! Sen onu acıtıcı azapla tebşir et.] Çünkü; günahkâr elinde bulunan servet ve itibarına dayanarak kendini büyük bir kimse sayarak Kur'an'ı işittiği halde işitmemiş gibi küfründe ısrar edip imana meyletmediğinden azabın şiddetlisine müstehaktır. Zira; onun küfürden almış olduğu lezzet, imanına mani olduğundan küffün lezzeti mukabilinde azabın acısını tadacaktır.

Azapla tebşir'in manâsı; günahının cezasını haber verince o acı haberin eserinin yüzünde zuhur edeceğine binaen tebşîr denilmiştir ki haberin eseri beşeresinde görülsün demektir, yoksa azapla tebşir olmaz.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin fenâ ahlâkından ikincisini beyan etmek üzere :

وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا هُزُوًاؕ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهٖينٌؕ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[O yalancı günahkâr bizim âyetlerimizden bir şey bildiğinde o âyetleri maskara ittihaz eder. İşte şu ahlâkta olan kimseler için ihanet edici azap vardır.]

مِنْ وَرَٓائِهِمْ جَهَنَّمُ

[Onların arkalarında Cehennem vardır.]

وَلَا يُغْنٖي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ

[Kazandıkları malları onlardan bir şey def'edemez, Allah'ın gayrı dost ittihaz ettikleri şeyler dahi onlardan azıcık azabı bile def'edemez.]

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿١٠﴾

[Onlar için büyük azap vardır.]

Yani; *şu kâfir anûdun ahlâk-ı kerîhesinden* *i k i n c i s i ; bizim âyetlerimizden bir şey işitip bildiğinde kemal-i inad ve kibr ü gururundan o âyetleri istihzaya vesile ittihaz eder.* İşte şu tarîk-ı haktan ayrılıp, tarik-ı dalâli meslek ittihaz etmiş olan yalancılar için dünyada onları hakîr ve zelil kılıcı azap vardır. Zira; din-i İslâmın ve Kur'an'ın etraf-ı âleme dağılması ve onların irtikâbettikleri şirkin en büyük cinayetten olduğunun meydana çıkması onları âlem nazarında rezil ve rüsva kılıcı bir azab-ı elîmdir. Onlar dünyada gördükleri bu azab-ı hakaretle kalmayacaklardır. Zira; öldükten sonra arkalarında Cehennem azabı vardır ve dünyada kazandıkları malları, çocukları ve servet ü samanları onların üzerine dünyada ve âhirette nazil olacak azaptan azıcık bir şeyi bile def edemez, Allah'ın gayrı mabud ittihaz ettikleri putları dahi

onlara menfaat veremediği gibi gelecek azaba aslâ mani olamaz. Binaenaleyh; onlar için büyük azap vardır ki onun fevkinde azap olamaz.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet; (Nadr b. Hâris) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Nadr) acem lisanını bilir ve o zamanın acem romanlarını ve acem kitaplarında olan şeyleri ahaliye okumakla Kur'an'ı dinlemekten halkı meneder, kendi işitmiş olduğu âyetleri istihza etmekle halkı iğfal edip Kur'an'ı hiç işitmemiş gibi bir tavr u harekette bulunduğundan Cenab-ı Hak bu âyetle onu zemmetmiş ve bu gibi insanlara iki cihetle azap olup azabın birincisi; onları hakîr ve zelîl kılacağı, ikincisi de en büyük azap olup bu azaplardan onları ne dünyada kazandıkları mal ü menalleri, ne de dostları kurtaracağını beyan buyurmuştur. Azabın *b i r i n c i s i ; dünyada, i k i n c i s i ; âhirette* olacağına binaen azabın iki kerre zikrolunmasında tekrar yoktur. Âyet her ne kadar (Nadr) hakkında nazil olmuşsa da bu gibi kötü ahlâk sahiplerinin cümlesine şamildir.

Hulâsa; Kur'an'ın âyetlerini işitip de işitmemiş gibi günahında devamla âyetleri istihza edenlerin helâk olacakları, dünyada hakir ve âhirette büyük azaba duçâr olup o azaptan onları kurtaracak bir kimse olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'ı istihza ettiklerini beyandan sonra o istihza ettikleri Kur'an'ın aynı hidayet olduğunu beyan etmek üzere :

هٰذَا هُدًى

buyuruyor.

[Şu Kur'an-ı Azîmüşşân kullar için büyük bir hidayettir.] Çünkü o Kur'an; kendisine yapışan kimseleri matlublarına isal eder açık bir yoldur. Zira o Kur'an; beşer üzerinde cereyan eden havadisin ahkâmını tamamiyle beyan ettiği gibi adaleti tamamiyle temin eder bir düstur-u a'zamdır ki cümle ahkâmı ukul-ü beşere

muvafık, tezelzül kabul etmez muhkem ve metîn bir kal'a menzilesindedir. Binaenaleyh Kur'an; kendisine yapışanlar ve muktezasiyle amel edenler için aynı hidayettir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ ﴿١١﴾

[Şol kimseler ki onlar Rablarının âyetlerine küfrettiler. Onlar için gazab-ı İlâhî'nin şiddetlisinden elem verici azap vardır.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile R i c z ; *azabın şiddetlisi ve gazabullah'ın büyüğüdür.* Esma-i İlâhî içinden ***rab*** ismini zikirle âyetlere küfreden kâfirleri zemde mübaleğa olunmuştur. Çünkü; adî bir kimsenin sözlerini inkârla kendinin mün'im-i hakikisinin ve enva-ı nimetleriyle terbiye eden Rablarının âyetlerini inkâr arasında elbette büyük fark vardır. Şu halde «Rablarına küfretti» demek «cinayetin pek büyüğünü irtikâbetti» demektir. Zira Rablarına küfretmek; haddini tecavüz etmekte cinayetin nihayetine varmak mevcuttur.

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delillerden bazılarını ve o delillere kanaat etmiyen kâfirlerin cezalarını beyandan sonra vahdaniyete delâlet eden diğer delilleri beyan etmek üzere :

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı akdestir ki kendi emriyle denizde gemi cereyan ve sizlerin rızkınızı fazl-ı İlâhîden talep etmek ve o rızık mukabilinde sizin şükretmeniz için deryayı size mutî ve münkaad kıldı ki siz o deryada gemilere binerek seyr ü seferle ticaret edip ihsan-ı İlâhî'den rızkınızı arayasınız ve nail olduğunuz rızık mukabilinde Rabbınıza şükredesiniz.]

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile denizi teshîr etmek; *üç vecihle olur: B i r i n c i s i ; rüzgârı halketmek, i k i n c i s i ; suyun yüzünü geminin yürümesine elverişli kılmak, ü ç ü n c ü s ü ; suyun yüzünde sebhedecek ağacı vesair*

eşyayı halk edip vahyile gemi yaptırıp denizde seyr ü seferi teshîl etmektir. İşte bunlardan hiç birini beşerden hiç bir ferdin halketmeye kudreti olmadığından bu ef'âl-i acîbe kudret-i İlâhiyeye delâlet ettiği gibi Vâcip Tealâ'nın kullarına in'âm sahibi olduğuna dahi delâlet eder. Binaenaleyh; kullarının üzerine bu nimetlerin şükrünü edâ etmek vâcip olduğuna işaret olunmuştur. Şu halde insanlar üzerine her nimetin şükrünü edâ vâcip olduğu gibi deniz vasıtasiyle nail oldukları nimetlerin şükrünü de edâ etmek ayrıca bir vazife-i diniye olduğunu Vâcip Tealâ bu âyette beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ deryada gemileri insanlara müsahhar kıldığını beyandan sonra semâvât ve arzda bulunan mevcudâtı müsahhar kıldığını beyan etmek üzere :

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ yerde ve göklerde bulunan mevcudâtın cümlesini kendi indinden olduğu halde sizin için müsahhar kıldı. Binaenaleyh; cümlesi size mutî ve münkaddır. Şu halde sizin bu nimetleri düşünmeniz lâzımdır. Zira; şu nimetlerin birbiri arkasında gelmesinde düşünmek şanından olan kavmiçin vahdaniyete delâlet eden deliller vardır.]

Yani; ey insanlar! Siz hulâsa-i mevcudât olduğunuz için Allahü Tealâ semâvât ve arzda bulunan mevcudâtın kâffesini sizin menfeatinize hâdim ve isti'mâlinize elverişli kıldı. Halbuki o nimetlerin cümlesi kendi indindendir ve bunların cümlesinde düşünen kavmiçin vahdaniyete alâmetler vardır. Binaenaleyh; kullar için bu nimetlerin şükrünü yerine getirmek vazife-i diniyye olduğundan bu nimetlerin şükrünü edâ etmiyenler ekseriyetle istifade etmekten mahrumlardır.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyete delâlet eden delilleri beyandan sonra kullarına ahlâk-ı hamîde talim etmek üzere :

قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen şol kimselere hitaben de ki onlar iman etmişlerdi. Onlara nasihat olarak «Allah'ın intikam günlerini gözetmeyen kâfirlerin kusurlarını setredin» diyerek emir ver. Onlar da af etsinler. Zira; Allahü Tealâ her kavmi kendi kesbettiği günahları sebebiyle cezalandırır.]

Yani; ey Habibim! Vahdaniyetimizi tasdik eden müminlere «âhirete ve intikam alacak günlere iman etmeyen kâfirlerin size karşı vaki olan kusurlarını affedin» demekle nasihatte bulun ki onlar da setretsinler. Zira Allahü Tealâ her kavmi kendi kazandıkları amelleriyle cezalandırır. Şu halde onları Allah'ın cezalandıracağı güne bırakın. Yani şimdiden müminler onlardan ahz-ı intikama kalkışmasınlar. Zira; Allahü Tealâ onların kesbettikleri amellerinin intikamını alacaktır. Binaenaleyh; müminlerin şahsi hukuklarının intikamını almak için uğraşmalarına hacet yoktur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celile Hz. Ömer hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Mekke'de (Benî Ğıfar) kabilesinden bir müşrikin Hz. Ömer'e söğmesi üzerine Ömer (R.A.) o racüle hücum edince Cenab-ı Hakkın bu âyeti inzal buyurduğu mervidir. Şu rivayete nazaran *müminler* le murad; *Hz. Ömer* ve *Allah'ın sevabını ümit etmeyip azabından korkmayanlar* la murad; *müşriklerdir.*

Âyette *Allah'ın eyyâmı* ile murad; *eyyâm-ı âhirettir.* Çünkü müşriklerin âhirete imanları yoktur. Yahut *eyyâm* ile murad; *Allah'ın müminlere nusret vereceği günlerdir.* Zira; kâfirlerin müminlerin mansur olacaklarına ve öyle bir nusret günleri geleceğine ümidleri yoktu. Yahut *eyyam* ile murad; *müşriklerin devleti münkariz olup devlet-i İslâmiyenin teessüs edeceği günlerdir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ya Ekrem-er Rusül! Sen (Ömer)e vesair müminlere hitab ederek de ki «âhirete

iman etmiyen ve müminlere nusret günlerinin geleceğine inanmıyan, ikab-ı İlâhî'den korkmayan kâfirlerin kusurlarını setredin». Bu nasihatin üzerine onlar da affetsinler. Zira; Cenab-ı Hak her kulu, her kavmi hayır ve şer kendi kisbiyle cezalandıracağından onların cezalarını Allah'a havale etmek daha iyidir. (قوما) lâfzıyla murad; mümin ve kâfir muradolunduğunda her ikisine nazaran manâ sahih olur. Ancak *mümin* muradolunduğunda tenvin; *ta'zîm içindir.* Zira; müminler ehemmiyetsiz şeylere bakmayıp şahıslarına vaki olan kusurları affettiklerinden tazîme şayan oldukları cihetle tenvinin tazime hamlolunması münasiptir. Amma *kâfir* muradolunduğunda tenvin; *tahkir içindir.* Zira; kâfirler Allah'a iman etmeyip tab-ı beşerin nefret ettiği şeyleri irtikâb etmekten utanmadıkları cihetle tahkire şayandırlar. Binaenaleyh; burada kavimle her iki fırkanın birden murad olunmasında bir mahzur bulunmaz. Zira; her iki kavmin birden murad olunmasında manâca bir fesat yoktur. Çünkü; Cenab-ı Hak her iki kavmin amellerinin cezasını verecektir.

Bu âyetin, kıtâli emreden âyetle mensuh olması ihtimali varsa da Fahri Râzi, âyet mensuh olmayıp ehemmiyetsiz ve şahsa ait olan şeylerde münazaayı terke mahmul olduğunu beyan etmiştir ki esah olan da budur.

*
**

Vâcip Tealâ vahdaniyete delâlet eden bazı delilleri ve müminlere bir müddet-i muvakkatada kâfirlerden vaki olan kusurlardan ahz-ı intikamı terketmek lâzım olduğunu beyandan sonra herkesin ameli kendine mahsus olduğunu beyan etmek üzere :

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Bir kimse iyi amel işlerse kendi menfeatine, kötü amel işlerse kendi mazarratınadır, bu amelleri işledikten sonra Rabbınızın huzuruna müracaat edersiniz.]

Yani; insan daima amelini şer'a tevfik etmek lâzımdır. Zira; imanla beraber güzel amel işlerse amelinin menfaatı kendine aittir, eğer bir kimse gerek Hakkullah, gerekse hukuk-u ibâdtan olsun kötü amel işlerse o kötü amelin mazarratı kendine âittir. Çünkü; bu amelleri işledikten sonra amellerinin cezasını görmek üzere rablarının huzuruna varacaklar ve amellerinin muktezâsını göreceklerdir.

Bu âyet; bir kaide-i külliyedir ve bütün insanları adalete davet eden bir düstur-u hakîmdir. Çünkü; cümle insanları iyi amellere terğib ve kötü amellerden tenfir etmiştir. Binaenaleyh; her insanın bu âyeti kendisi için bir mizan-ı muntazam ve bir merci-i a'zam ittihaz etmesi lâzımdır. Zira; her şahsa şamil olduğu gibi amellerin azına, çoğuna, iyisine, kötüsüne dahi şamil olduğundan zaman-ı saâdetten sonra insan için bundan daha büyük bir mürşid-i kâmil bulmak mümkün değildir.

***

Vâcip Tealâ cümle insanlara şamil olan ahkâmını beyandan sonra insanlar içinden Benî İsrail'e vermiş olduğu nimetlerden bazılarını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَۚ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki muhakkak Biz Benî İsrail'e Tevrat isminde olan kitabı ve münazaaları kesip atacak hükmü ve kulları irşâd edecek nübüvveti verdik, onları helâl ve tayyib olan rızıklardan merzuk ve kendi zamanlarında olan bütün âlemler üzerine tafdil ettik.]

Yani; Allah hakkı için biz lutf u keremimizden Benî İsrail'e tarik-ı hakkı ve batılı beyanla insanları doğru yola sevkeder Tevrat'ı, dünya ve âhirete müteallik ilimleri, insanlar arasında vaki

olan münazaaları fasledecek hükmü, içlerinden Nebi göndermekle emr-i nübüvveti onlara verdik, enva-ı nimet ve helâl rızıkla merzuk ve o zamanın âlemi üzerine onları tafdil ve tercih ettik. Çünkü; düşman-ı bî emanları olan Firavun'u ve kabilesini ihlâk etmekle arazilerini, mülklerini, bağlarını, bahçelerini, köşklerini ve saraylarını onlara verdik ve insanlar için düşmanlarının helâkleri gibi ferah verir bir şey olamaz.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile insan için mümkün olan nimetin hepsini Benî İsrail'e verdiğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü insan için ehemmiyetli olan nimet; *ikidir: B i r i n c i s i ; nimet-i diniyye, İ k i n c i s i ; Nimet-i dünyeviyyedir.* Nimet-i din, nimet-i dünyadan efdal olduğundan nimet-i dine müteallik olan kitabı, hükmü ve nübüvveti nimet-i dünyaya müteallik olan rızık üzerine takdim buyurmuştur.

Gerçi nübüvvet Benî İsrail'den başka kabilelere dahi verilmişse de Benî İsrail içinde enbiya diğer kabilelerden daha çok bulunduğu cihetle nübüvvetle Benî İsrail'e imtinan buyurmuştur. *K i t a p* ile murad; *Tevrta'tır. H ü k ü m* ile murad; *ahkâm-ı İlâhiye'ye marifet ve husumât kat'edecek ilim, irfan, meârif ve hünerlerdir.* Herhangi manâ murad olunursa olunsun o zamanda en iyi kavim dünyada Benî İsrail olduğuna ve onlarda olan mearif, hüner ve sanat başka kavimlerde bulunmadığına ve indallah makbul bir kavim olduklarına ve nebîleri vasıtasiyle medeniyette zamanlarına nazaran pek ziyade ileri gidenler onlar olduğuna bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Benî İsrail'e dinî ve dünyevi nimetleri ihsan ettiğini beyandan sonra onlara hakka delâlet eder bir takım delilller ihsan ettiğini beyan etmek üzere :

وَآتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ
إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşân Benî İsrail'e emr-i dine ve emr-i dünyaya delâlet eder bir çok deliller verdik. Binaenaleyh; ya Ekrem-er Rusül! Senin nübüvvetine dair ilim ve deliller onlara geldikten sonra beyinlerinde hasedlerinden naşî senin nübüvvetinde ihtilâf ettiler. Senin Rabbin muhakkak yevm-i kıyamette onların ihtilâf ettikleri meselelerde hükmeder.]

Yani; umur-u diniyye ve dünyeviyyeden her nimeti verip o zamanın âleminden bir takım mezâyây-ı insaniyeyi vermekle onları efdal kıldığımız gibi ey Rasul-ü Ekrem! Senin nübüvvetinin sıdkına delâlet eder açık deliller verdik. Hal böyle olunca senin emr-i nübüvvetinde hased ve buğz u adavetlerinden naşî kendilerine senin sadık olduğuna ilim geldikten sonra ihtilâf ettiler. Senin Rabbın onların ihtilâflarını hall ü faslederek yevm-i kıyamette beyinlerinde hükmeder ve lâyık oldukları cezalarını verir.

Hâzin'in beyanı veçhile bu âyette *Benî İsrail'e verilen beyyinât* ile murad; *Âhir zaman nebîsinin Mekke'den Medine'ye hicretine vesair evsafına ve onların dünya ve âhiretlerine müteallik delillerdir.* Yahut *Hz. Musa'nın beyyineleridir.* Emr-i nübüvvette bunların ihtilâfları hased ve buğz u adavetlerinden neş'et ettiğini ve Resulüllah'ın hakkaa nebî olduğuna dair Tevrat vasıtasiyle kendilerine ilim geldikten sonra vaki olduğunu beyanla bu âyette Cenab-ı Hak Benî İsrail'i zemmetmiştir. Çünkü hakikatı bildikten sonra o hakikatta ihtilâf etmek; teannüdden başka bir şey değildir. Binaenaleyh; bu hal zemme şayan ve istiğrab olunacak bir haldir. Zira ilim; ihtilâfın kalkmasını icab ederken bilâkis ihtilâfa sebep olmak teaccübe şayan bir haldir ki maksada sarfolunacak ilmi maksadın hilâfı olan umur-u dünyaya, riyasete ve nefsaniyete vesile kılmak elbette garib bir haldir.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın Benî İsrail'e hakka delâlet eder şahidler ve deliller verdiği ve onlar kendilerine ilim ve şahid geldikten sonra Resulüllah'ın nübüvvetinde ihtilâf ettikleri ve bu ihtilâfın menşei hasedleri olduğu ve Allahü Tealâ'nın yevm-i kıyamette ihtilâf ettikleri meseleler hakkında adaletle hükmedeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Yehûd kavminin hakkı bildikleri halde haktan yüz döndürdüklerini beyandan sonra hakka ittibâ lâzım olup bir takım cühelânın arzularına ittibâ caiz olmadığını beyan etmek üzere :

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Kitab'ın ihtilâfından sonra ey Nebiyy-i Zişân! Biz seni gayet alî ve katî delillerle sabit bir şeriat-ı müstekîme ve sünnet-i kaviyye üzere kıldık ki o şeriata ittibâ etmek vâciptir. Binaenaleyh; sen o şeriata ittibâ et ve şol kimselerin arzularına ittibâ etme ki onlar cahillerdir.]

Yani; ey Habibim! Sen doğru bir din ve şeriat üzerine olunca ona ittibâ etmek vâciptir velâkin senin nübüvvetinde ihtilâf eden kimselerin tarikatları bir takım efkâr-ı faside ve ârây-ı kâside üzerine bina kılındığından onların tarikatlarına ittibâ caiz değildir.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette ilmi olmayan *c ü h e l â* ile murad; *Yehûd kavmi olmak* ihtimali olduğu gibi *Kureyş kavmi* murad olunarak onları zemmetmek ihtimali dahi vardır. Çünkü; Kureyş'in reisleri Resûlüllah'a «Sen nübüvvet davasından vazgeç, âbâ ve ecdadının dinlerini terketme. Zira; onlar senden efdaldirler» demişlerdi. İşte bu sözleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervîdir. Şu rivayete nazaran bu âyette cehaletle zemmolunanlar Kureyş'in rüesâsıdır. Fakat hüküm yalnız onlara mahsus değildir. Çünkü; itibar elfazın umumuna olup sebeb-i nüzulün hususuna olmadığından tarik-ı hak olan şeriatı bırakıp da bir takım cühelânın şehevât-ı nefsaniyelerinin arzusuna ittiba edenler bu âyetin hükmünde dahildirler.

*
* *

Vâcip Tealâ cühelânın arzularına ittibâ caiz olmadığını beyandan sonra ittibâın adem-i cevazının sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا

buyuruyor.

[Zira; o cühelâ senden Allah'ın gazabından azıcık bir şeyi def'etmekle seni iğnâ edemezler.] Çünkü; birtakım aceze ve iktidardan arî kimseler olduklarından Allah'ın gazabına mukabele etmeleri imkânsızdır. Binaenaleyh; arzularına ittibâ eden kimseden velev azıcık azabın bir cüz'ünü bile def'etmekle onu muğnî kılamazlar. Şu halde onlara iktida etmek caiz olamaz. İşte bu âyet-i celileyle Vâcip Tealâ şeriatin ahkâmından haberi olmayan cühelânın arzularına ittibâ etmekten kullarını nehyetmiştir. Çünkü Resulüllah'ı nehyetmek; ümmetini nehyetmektir. Zira; bu misilli cahil sefihler iktidâya şayan değillerdir.

***

Vâcip Tealâ bir, takım süfehânın arzularına ittibâdan ümmet-i Muhammed'i nehyettikten sonra bu gibi sefih zalimlerin bazıları bazılarına dost olup mümin kullarının dostu ancak zat-ı ülûhiyeti olduğunu beyan etmek üzere :

وَاِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍۚ وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Muhakkak zalimlerin bazısı bazısına dosttur ve Allahü Tealâ da müttakîlerin dostudur.]

Yani; hudud-u İlâhiye'den çıkmış, cadde-i adaletten ayrılmış, âbâ ve ecdadlarını taklide yeltenmiş olan zalimlerin bazıları bazılarının dostudur, Allah Tealâ da şeriata yapışmakla nefsini efkâr-ı faside sahibi olan cühelânın mesleklerine ittiba etmekten men ve muharremâttan vikaye eden kimselerin velîsi ve yardımcısıdır. Şu halde müttakîlerin velîsi Cenab-ı Hak olunca onlar dünyada ve âhirette menfeat göreceklerdir. Çünkü; Vâcip Tealâ dostlarına menfeat ihsan etmeye ve üzerlerine nazil olan belâ ve musîbetleri def'etmeye kaadirdir. Amma zalimlerin yekdiğerine karşı dostlukları birbirlerine azıcık bile bir menfeat temin etmez. Zira; dostlarının menfeatlerini celbe ve mazarratlarını def'e kaadir değillerdir.

***

Vâcip Tealâ şeriata ittibâ ile emrettikten sonra şeriatın esasını teşkil eden Kur'an'ın ittibaa şayan olduğunu ispat eder bazı evsafını beyan etmek üzere :

هٰذَا بَصَٓائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Şu Kur'an nasın kalplerine uyanıklıktır, tarik-ı müstekîme isâl eder ve ilm ü irfanı olan kavmiçin lutf u ihsandır.]

Yani; Kur'an'ı Azîmüşşân nâsın kalplerine ziya vericidir ki o ziya sebebiyle nâs menfeat yollarını görür ve maksatlarına vasıl olurlar. İlm-i yakîn sahibi olan kavmiçin Allahü Tealâ tarafından Kur'an lutf u ihsandır. Zira; Cehennem azabından aynı necattır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Kur'an; *İman edip mucibiyle amel etmek istiyenlere* aynı hidayettir. Zira Kur'an; *kendine yapışanları maksatlarına isâl eder ve ilm-i yakînle imân edip ahkâmına vakıf olarak amel edenlere* aynı rahmettir. Çünkü; Cehennem'den necattır. Kur'an; *hakkı görmek için gözlerin çırasıdır.* Çünkü; hakla batılı tefrik eden Kur'an olduğundan doğru ve eğri yolları bilmek ancak Kur'an'la olabilir. Binaenaleyh; Kur'an; *akıl ve iz'an sahiplerine aynı lutuf ve rahmettir.*

***

Vâcip Tealâ zalimlerin velîleri kendileri misilli zalimler, müttakîlerin velileri Allahü Tealâ olduğunu zikirle zalimlerle müttakîler beyninde olan farkı beyandan sonra ameliyât cihetinden de beyinlerinde fark olduğuna işaret etmek üzere :

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَٓاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Zannederler mi şol kimseler ki onlar bütün ömürlerini gü-

naha sarfetmiş ve devam üzere günah kazanmakla meşgul olmuş olan âsîlerdir? Biz onları iman edip, amel-i salih işleyen müminler gibi mi kılalım? Böyle zannetmek fasittir. Zira; âsîlerle müminlerin hayat ve mematları müsavî olur mu? Biz ikisini müsavi kılar mıyız, bunları müsavî kılmak doğru olur mu? Müsavî olmaları ile hükümleri yanlış ve ne kadar çirkin bir hükümdür.]

Yani; seyyiâtla iştigal eden kâfirler zannederler mi ki kendilerini âhirette mü'min ve amel-i salih işliyenler gibi kılalım da hayatları, mematları onlarla müsavi olsun? Böyle müsavaat olur mu? Eğer müsavî oluruz zanniyle böyle hükmederlerse bu hükümleri ne kadar çirkindir. Zira adalete muhaliftir. Ubudiyetle Rabbısını razı kılan ve ömrünü ibadete sarfedenle ömrünü günaha sarfedenler müsavî olurlar mı? Eğer biz müsavî kılsak zulmolmaz mı? Böyle cahilâne sözü nasıl söyler ve hüküm verirler. Halbuki bu hükümler ne kadar fenâdır.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir : Müşriklerden (Utbe), (Şeybe) ve (Velid b. Atabe) nin, müminlerden (Ali), (Hamza) ve (Ebu Ubeydetübnü Cerrah) (R.A.) hazerâtına şöyle bir sözde bulunmalarıdır: «Allahü Tealâ'ya yemin ederiz ki ey mü'minler! Siz bir şey üzerine değilsiniz. Eğer sizin dediğiniz gibi âhiret varsa biz sizden efdal oluruz. Çünkü; dünyada servetimiz sebebiyle biz sizden efdaliz. Dünya ise âhiretin misalidir.» demeleri üzerine onların bu itikadlarını ibtal ve sözlerini reddetmek üzere bu âyetin nazil olduğu mervîdir.

Âyette (أم) kelimesi *istifham-ı inkarîdir* ve nazmı kelâmda mukadder (بل) kelimesi üzerine ma'tuftur. (اجترحوا) *kazandılar* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Günahkâr kâfirler kendileriyle mü'minler aralarında olan farkı bilirler mi? Yoksa günahları kisible ömürlerini hebaya sarf eden kâfirleri ömürlerini ibadete sarfeden mü'minlerin emsali kılarız da hayat ve mematları müsavî olur mu zannederler? Eğer böyle zannederlerse bu zanları fasid ve hükümleri batıl olur] demektir. Çünkü itaat eden bir kimseyle isyan eden kimsenin mertebesi indallah müsavi olamaz.

***

Vâcip Tealâ mü'minle kâfirin müsavî olamıyacaklarını beyandan sonra müsavî olamadıklarını ispat etmek üzere :

وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[**Zulmolunmaz oldukları halde her nefis kendi kesbettiği ameliyle cezalanmak için Allahü Tealâ hakka mülâbis olarak yeri ve gökleri halketti.**] Âhiret seâdetinde kâfir mü'mine müsavi olamaz. Zira; müsavî olsa semavat ve arzın yaratılışı hakka mukarin olmamak lâzım gelir. Halbuki Allahü Tealâ semavât ve arzı hakka mukarin olarak halketti. Çünkü; zalimlerle mazlûmlar müsavî olsa, zalimi mazluma musallat kıldığı halde zalimden ahz-ı intikam etmese Cenab-ı Hakkın kendisi zulme razı olmuş olacağından bu âlem-i süflî ve ulvîyi yaratmak hak olmamış olur. Halbuki onların yaratılışı hakka mukarindir. Şu halde kâfirle mü'minin indallah mertebeleri müsavi olmamakta bir hakikat vardır ve hakka mukarindir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mü'minlere müsâvî oluruz ümidlerini red ve iptal ettikten sonra bir takım çirkin işlerini ve fenâ hallerini beyanla iki fırkanın birbirine müsavî olmadıklarını te'yîd etmek üzere :

اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهِ غِشَاوَةً

buyuruyor.

[**Nazar ettin, gördün mü ya Ekrem-er Rusül! Sen şol kimseyi ki kendi heva ve hevesini mabud ittihaz etti ve Allahü Tealâ onun halini bildiğinden onu idlâl eyledi. Binaenaleyh; kulağını ve kalbini mühürledi, hakkı görmez ve idrak etmez bir hale geldi, gözünün üzerine perde çekti.**]

فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾

[Kendi arzusunu mabud ittihaz eden kimseyi Allahü Tealâ idlâl edince Allah'ın idlâlinden sonra onu kim hidayette kılar. Bu gibi şeyleri mülâhaza edip düşünmez misiniz?]

Yani; ey Rasul-ü Ekrem! Nazar edip görmedin mi şol cahil muannidin halini ki o cahil mevlâsını terkle kendi hava ve hevesini mabud ittihaz etti. Zira; onun tiynetinde taharet olmadığından iradesini dalâlete sevketti, Allahü Tealâ dalâleti ihtiyar ettiğini bildiğinden onu idlâl etmekle rezil ve rüsva kıldı. Binaenaleyh; bu misilli bed tînetlerin kulaklarını mühürledi ki ehl-i hakdan hak sözü duymaz, kalplerini mühürledi ki vahdaniyete delâlet eden delilleri idrâk edemez olduklarından vâızların vaazından müteessir olmazlar. Çünkü; kalpleri kapalı, hakkı itikat etmez ve doğru sözü dinlemez bir hale gelirler ve arzusunu kendine mabud ittihaz eden kimsenin gözünün üzerine perde halketti ki ibret gözüyle hiç bir şeyi göremez. Binaenaleyh; Allah'ın ibret için halkettiği acayib ve garaibi görmediğinden bu âlem-i mükevvenâttan istifadesi olamaz. Böyle hevâ ve hevesine tabi olan kimsenin hal ve iradesini dalâlete sarfetmesi üzerine Allahü Tealâ onu idlâl ettikten sonra o kimseyi doğru yola kim sevkedebilir? Mülâhaza edip de bu gibilerin hallerini düşünmez misiniz, esbab-ı ilimden olan azalar idrakten mahrum olunca onun doğru yola gidebilmesi mümkün müdür?

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette hemze; *istifham-ı inkarîdir*. Çünkü; halikına ibadeti terkedip bir takım taşa ve ağaca ibadet etmek münkerâttan olduğu gibi teaccüp olunmaya dahi şayan bir hal olduğuna işaret için *teaccüp* manâsını ifade eden *hemze* varid olmuştur.

«Allahü Tealâ ilmi üzerine idlâl etti» demek «Allahü Tealâ onun ruhunun ıslâh kabul etmiyeceğini ve cevher-i ruhuna lâyık olan dalâleti irtikâb ettiğini bildiğinden bildiği veçhile idlâl etti» demektir. Bu âyetin ifade ettiği manâ ayniyle kâfirlerde görüldüğü gibi İslâm isminde ve kisvesinde olan bir çok münafıklarda dahi görülmektedir. Çünkü; bu misilli münafıklar daimâ şehevat-ı hayvaniye ve nüfus-u behîmiyyeleri ne gibi şey arzu ederse onu güzel

bir şey addederek nefsinin iştihasına tabi olmağı vâcip bildiğinden nefsine tebeiyyet eder ve nefsinin kulu kölesi olur. Binaenaleyh; onun her zaman mabudu nefs-i emmâresidir. İşte nefsine şu minval üzere zebûn olan kimselerin kalpleri idrakten ve kulakları hakkı duymaktan ve gözleri görmekten mahrum olduğu cihetle bütün dünya ahalisi ona vaaz u nasihat etse tesir etmez. Binaenaleyh; hâinâne ve mel'ûnâne din aleyhine itiraz ve ahkâm-ı şer'iyyeden arzusunun hilâfına olanları takbih etmeye yeltenir. Ezcümle zamanımızda bilâ pervâ erkekli dişili vahşî hayvanlar gibi birbirine karışıp gezmek istiyenlerin tesettür-ü nisvana ve daha bazı ahkâma itiraz ettikleri görülmektedir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bazı fena hallerini beyandan sonra kıyameti inkâr ettiklerini ve inkârlarının sebebini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[**Kâfirler «Bizim hayat-ı dünyadan başka hayatımız yoktur, ancak hayat-ı dünya vardır. Ölürüz ve anamızdan doğar dünyaya geliriz. Bunun hepsi dünyadadır ve bizi ihlâk etmez, ancak zaman ihlâk eder. Zamandan başka ihlâk edecek kimse yoktur» dediler. Halbuki şu sözlerine onların ilimleri yoktur. Binaenaleyh; bu sözleri onlar söylemezler, illâ zan üzerine söylerler.**] Zandan başka ilme dair bir şeyleri olmadığından sözleri batıldır. Zira; itikadiyatta zanna itibar yoktur.

Yani; Kureyş kavminin kâfirleri kemal-i cehalet ve hamakatlarından naşî dediler ki «bizim için vefat ettikten sonra hayat ve haşr ü neşir yoktur, ancak hayat-ı dünya vardır. Zira; dünyada biz ölürüz evlâdımız doğar dirilir. Onlar ölür evlâdları doğar. Dünyada bu minval üzere ölmek ve dirilmek cereyan eder ve bizi zamanın

üzerimizden geçmesi ve dünyanın da mihnet ve meşakkatleri ihlâk eder» demekle âhireti inkâr ederler, lâkin bu sözleri aklî ve naklî bir ilme müstenid değildir. Belki onlar zan ve tahmin üzere akıllarına ne gelirse söylerler, muhakeme etmezler.

Bu âyet'te müşriklerin sözlerinde *birkaç ihtimal vardır :* *B i r i n c i s i ; bu dünyada ölür ve diriliriz* demek *evvelen nutfe iken ölü olur sonra diriliriz* demektir. *İ k i n c i s i ; biz ölürüz evlâdımız diri olarak kalır. Ü ç ü n c ü s ü ; bazımız ölürüz ve bazımız hayatta kalırız* demektir. *D ö r d ü n c ü s ü ; tenasuh murad etmeleri muhtemeldir.* Çünkü; putperestlerin ekserisinin itikadı tenasuhtur. Yani «dünyada ölürüz tekrar bir âdem suretinde dünyaya geliriz» demektir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bunlar Vâcip Tealâ'nın ve ervahı kabzeden meleklerin vücudunu inkâr ettiklerinden «bizi ihlâk etmez, illâ mürur-u zaman yani gecelerin ve gündüzlerin gelip gitmesi, tehavvülât ve tebeddülâtı ihlâk eder. Zira nüfusun helâkinde tesir eden; zaman ve eflâkin harekesidir» derlerdi. Çünkü müşriklerin itikadları; insanın doğması tabiatların imtizacını icabeden eflâkin harekesi sebebiyledir. Yani «eflâkin harekesinden tabiatlerin yekdiğeriyle imtizacından hayat hasıl olur, bunun aksine imtizacın haleldâr olmasından ölüm hasıl olur. Şu halde hayat ve memâtın sebebi; eflâkin harekesi ve tabâyiin imtizacının ve adem-i imtizacının eseri olduğundan onlarca fail-i muhtarı ispata hacet yoktur» derlerdi. Cenab-ı Hak bu itikadlarının butlanını beyanla itikadlarını reddetmiştir. Çünkü «itikadlarının bir ilim üzere mübtenî olmayıp zan ve tahmîn üzere ibtinâ olunduğunu» beyan etmek «o itikadın batıl olduğunu» beyan etmektir.

Delilsiz söylenen sözlere, zan ve tahminlere tebeiyyet etmek indallah münker olduğuna ve araplar indinde havadisi zamana isnad etmek adet olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Vâcip Tealâ onların sözlerini hikâye ve itikadlarını ibtal etmiştir. Zira; delilsiz taklide, faydasız rüsum ve âdâta ittiba etmek fesattan halî olmadığından delile müstenid olmayan söz ukalâ indinde merduddur.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin haşri inkâr ettiklerini beyandan sonra inkâra aid irâd ettikleri delillerini beyan etmek üzere :

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Müşrikler üzerine bizim açık âyetlerimiz okunduğunda onların huccetleri olmadı, illâ «Eğer sözünüz doğru ise vefat eden babalarınızı getirin» demekten ibaret oldu.]

Yani; yevm-i kıyameti, haşr ü neşri inkâr eden müşrikler üzerine bizim tarik-ı hakkı beyan eden âyetlerimiz tilâvet olunduğunda onların ihticaca salih bir senedleri olmaz, ancak haşri inkâr etmekte delilleri şu sözleri olur : «Eğer öldükten sonra dirilmek varsa ölmüş ve yok olmuş babalarımızı getirin ki onlar kabirden kalkılacağına şehadet etsinler de biz de bilelim».

Müşriklerin şu delilleri gayet zayıftır. Zira; babalarının şimdi dirilmemelerinden her zaman dirilmemeleri lâzım gelmez. Çünkü; bir şeyin bir zamanda hasıl olmamasından her zaman hasıl olmaması lâzım gelmez.

*
* *

Vâcip Tealâ müşriklerin haşri inkâr için söyledikleri sözlerini beyandan sonra o sözlerine cevabı beyan etmek üzere :

قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen müşriklere hitaben de ki «Allahü Tealâ evvelen sizi ihyâ eder sonra öldürür, sonra sizi yevm-i kıyamette cem'eder ki o yevm-i kıyametin vukuunda şüphe yoktur velâkin nâsın ekserisi bunu bilmezler». İşte müşriklere böyle demekle cevap ver.] Kâfirler kıyametin vukuunu tekzib ederler. Çünkü;

ma'kulâtı idrakten âcizlerdir, umur-u adiye ve hissiyyeyle ülfet ettiklerinden her şeyi ona kıyas ederler. Binaenaleyh; kıyametin vukuunu tasdik etmezler. Halbuki ibtidaen yoktan var etmeye ve nutfeden ihyaya kaadir olan Allahü Tealâ öldükten sonra âhirette ihyaya dahi kaadir olur.

Vâcip Tealâ kıyameti inkâr edenleri şiddetle reddetmek için kıyametin vukuunda şüphe olmadığını sarahaten beyan buyurmuş ve kıyameti inkâr edenleri cehaletle zemmetmiştir. Çünkü; aklı ve ilmi olanlar kıyametin vukuunda asla şüphe etmezler. Zira; âlemin her cüz'ünde vaki olan tebeddül ve tağayyür kıyametin vücuduna açık bir surette delâlet ettiği cihetle ednâ idrak sahibi olan kıyametin vücud bulacağında aslâ tereddüt etmez.

*
* *

Vâcip Tealâ evvelen icada ve saniyen öldükten sonra diriltmeye kaadir olduğunu ba'del beyan bilûmum mümkinâta kaadir olduğunu beyan etmek üzere :

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Yerin ve göklerin mülkü ve tasarrufu Allahü Tealâ'ya mahsustur, kıyamet kaim olduğu gün hakkı ibtale sa'yedenler zarar ederler ve zararları zahir olur.]

Yani; Allahü Tealâ bu dünyada insanları icadla ihyaya ve öldürmeye kaadir olduğu gibi cemi mümkinâta ve bilhassa kıyamette ihyaya dahi kaadirdir. Zira yerin ve göklerin mülkü ve melekûtu ve onlarda istiklâl üzere tasarruf; Allah'a mahsustur. Binaenaleyh; insanı öldükten sonra diriltmeye kaadir olduğunda şüphe yoktur. Çünkü; ihyânın dünya ile âhiret arasında farkı yoktur. Şu halde dünyada vaki olan ihyâ âhirette dahi vaki olur, kıyamet kaim olduğu gün inkâr edenler zarar görürler ki zararları o günde anlaşılır. Çünkü; muhasebe günü olduğundan kâr ve zarar o günde meydana çıkar ve onlar da zarar ettiklerini bilirler velâkin fayda yoktur.

İnsanın ömrü tüccarın sermayesi makamında olup o ömrünü, vücudunu, sıhhatını ve aklını günaha sarfla lâzım gelen azap sermayeden zarar ve ziyan mesabesinde olduğundan onlara olacak azaba *husran* denilmiştir. Çünkü husrân; *sermayeden zarar* manâsınadır ve günahkârların zararı ise husran demeye şayandır.

***

Vâcip Tealâ ahval-i kıyametten bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Yevm-i kıyamette her ümmeti sen dizi üzerine çökmüş görürsün, o zamanda her ümmet kendi defter-i amâlinden ibaret olan kitabına davet olunur ve onlara taraf-ı İlâhîden «Bu gün ameliniz ile cezalanırsınız» denilir.]

Yani; kıyamet kâim olup herkes mahşere cem'olunduğunda ey nebiyy-i Muazzam! Sen her ümmeti kemal-i havf ü telâşla dizleri üzerine hatta ayak tırnaklarının üzerine diz çökmüşler görürsün. Zira; o günün mehabet ve azameti karşısında her bir millet ayak üzerinde duramaz. Efrad-ı ümmetten her fert huzur-u İlâhîde kendi amel defterlerine davet olunurlar ve dünyada işledikleri amelin cümlesini defterlerinde görürler, o zamanda canib-i manevi-i İlâhîden onlara «İşte bu gün dünyada işlediğiniz amellerinizin cümlesine ceza göreceksiniz. Eğer ameliniz hayır ise cezanız hayır ve şer ise cezanız şer olacaktır» denilmekle davetten neticenin amelin cezasını görmek olduğu beyan olunur. Kitap, ümmetin amel defteri olduğundan ümmete muzaf kılınmış ve «Ümmet kendi kitabına davet olunur» denmiştir.

C a s i y e ; hakimden hüküm almak için iki hasmın hükmün nasıl sudûr edeceğini bilmediklerinden kemal-i telâşla oturmaları-

dır. Yevm-i kıyametin ağırlığı ve azameti arasında bîhuş olan ahali kendi defter-i amelleri üzerine muhasebeleri görülürken herkes kendi hakkında zuhur edecek hükm-ü İlâhî'nin neden ibaret olduğunu bilemediğinden kemal-i havf ü telâşla dizlerinin ve tırnaklarının uçları üzerine otururlar demektir. Şu halde casiye; *ızdırapla oturmak* manâsına olduğundan «Her ümmet diz üstüne oturur» demek «herkes ameline göre cezanın zuhur edeceğine intizar ettiği cihetle ızdırap ve elem içinde otururlar rahatları olmaz» demektir.

Bu âyetin hükmü; mümine ve kâfire şamildir. Gerçi mümin amelinden emin ise de bu misilli ahvalde hak tebeyyün ve tahakkuk edinceye kadar haklı haksız endişeden hali olamaz. Binaenaleyh; herkesin muhasebesi görülünceye kadar mümin dahi dizleri üzerinde oturur ve muhasebesi görülenlere izin verilir ve herkes gideceği mahalline gider.

***

Vâcip Tealâ her ümmetin kitaplarına davet olunacaklarını beyandan sonra kitapları ellerine geldiğinde söyliyecekleri sözlerini beyan etmek üzere:

هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[İşte şu defteriniz bizim kitabımızdır sizin üzerinize hakkı söyler. Zira; biz melekler vasıtasiyle sizin amelinizi yazmıştık.]

Yani; herkes kendi defter-i âmâli mucibince muhasebesi görülmek için çağırıldığında canib-i İlâhî'den onlara hitaben «işte şu kitap bizim kitabımızdır sizin üzerinize hakkı söyler, ziyade ve noksan olmaz. Zira; işlediğiniz ameliniz her ne ise ayniyle yazılmıştır, yazıldığı vechile cezanızı göreceksiniz» demekle herkesin cezası kitabında olan ameline göre olacağı beyan olunur.

Bu âyette kitabın Vâcip Tealâ'ya muzaf kılınması evvelki âyette ümmete muzaf kılınmasına münafi değildir. Zira; ümmetin amel defteri olduğu cihetle ümmetin kitabı olduğundan evvelki

âyette kitap ümmete muzaf kılınmıştır. Allahü Tealâ kullarının amellerini gözetmek için tayin ettiği meleklere emredip herkesin bilcümle hayır ve şer a'mâlini yazdırdığı cihetle Vâcip Tealâ'nın kitabı olduğundan bu âyet dahi Vâcip Tealâ'ya muzaf kılınmıştır. Binaenaleyh; âyetler arasında münafaat yoktur.

***

Vâcip Tealâ muhasebeleri görüldükten sonra nasın iki kısma ayrılacağını beyan etmek üzere :

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[**Amma şol kimseler ki onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Onları Rabları kendi rahmetine idhâl eder. İşte şu rahmet-i İlâhiye'ye nail olmak açık bir fevz ü felâhtır ki bunun fevkinde felâh olamaz.**] Çünkü insan için en büyük maksat ve emel; rızay-ı İlâhîye vasıl olmak ve Cennet'e girmektir. Binaenaleyh; Allah'ın vahdaniyetini ve Resûlünün nübüvvetini tasdik ederek bir takım güzel ameller ve ahlâk-ı hamîdeyle nefsini tezyîn etmek ve a'mal-i salihayla rızay-ı İlâhîye nail olmak sebebiyle Cennet'e girmek insanlar için en büyük seadet ve necat olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir. *Rahmet; ihsan* manâsınadır. «Cenab-ı Hak müminleri rahmetine idhâl eder» demek «ihsanın mahalli olan Cennet'e idhal eder» demektir.

***

Vâcip Tealâ kısm-ı evvel olan müminlerin hallerini beyandan sonra kâfirlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَفَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[**Amma şol kimseler ki onlar kâfir oldular. O kâfirlere hitaben**

taraf-ı İlâhîden «Sizin üzerinize bizim âyetlerimiz tilâvet olunmadı mı? Elbette tilâvet olundu velâkin siz kabulden kendinizi büyük addederek imtinâ ettiniz. Zira; günahkâr bir kavimdiniz» denilir.] Vâcip Tealâ'nın bu kelâmı onları tekdir içindir. Çünkü; Resûller vasıtasiyle âyetlerin tilâvet olunduğu malûmdur, onların resullere ve âyetlere karşı kibrettiklerini ve ashab-ı cerâimden günahkâr bir kavim olduklarını meydana koymakla onları âleme rüsva etmek için bu söz söylenecektir. Çünkü kâfirlerin dünyada âdetleri; cürüm ve cinayet işlemek ve hakkı kabulden kendilerini yüksek addederek hakkı kabule boyun eğmemektir.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette kâfirlere söylenecek sözün bakiyyesini beyan etmek üzere :

وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[«Allah'ın va'di haktır ve kıyamette şek yoktur» denildiğinde ey kâfirler! Siz derdiniz ki «Kıyamet nedir? Biz bilmiyoruz. Zira; kıyametin vücud bulacağına bizim için bir zan ve vehim vardır. Çünkü biz düşünürüz, ancak bir zan bulabiliriz. Halbuki kıyametin vücuduna bizim yakînimiz yoktur».]

Yani canib-i İlâhîden kâfirlere «Size resullerimiz gelmedi mi ve âyetlerimiz tilâvet olunmadı mı, siz imanı kabul etmediniz mi, bir kavm-i günahkâr olmadınız mı?» denildikten sonra kâfirleri terzil için tekrar canib-i İlâhîden «Ey kâfirler! Size mahzâ nasihat ve irşad için Allah'ın gönderdiği Resûlü haktır ve kıyamette şüphe yoktur. Elbette vücud bulacaktır» denildiğinde siz kemal-i gurur ve kibirle, elinizde bulunan malınıza güvenerek derdiniz ki «Kıyamet nedir? Biz bilmiyoruz. Bizim için kıyamete zayıf bir zan vardır. Zira kıyamet; yakînen bizim malûmumuz değildir, ancak nâsın

ağzından böyle bir şey işitiyoruz ve sıhhat ve adem-i sıhhatini bildirir delil olmadığından iman edemeyiz» demekle iktifa ederdiniz denir. Âleme karşı dünyada böyle demekle vakit geçirenlerin âhirette rüsva olacaklarına âyet delâlet eder.

Bu âyetten anlaşıldığı veçhile zaman-ı seâdette âhireti inkâr edenler iki kısım olup bir kısmı suret-i kat'iyede inkâr ettiği (وقالوا ماهى الاحياتنا الدنيا) âyetinde beyan olunmuştur ki onların itikadı; «Âhiret yoktur, hayat birdir iki olamaz» demektir. İkinci kısmın hali bu âyette beyan olunmuştur ki onlar kıyametin vücudunda mütereddit ve mütevehhimdirler. Çünkü; âbâ ve ecdatlarının hali kıyameti şiddetle inkâr etmektir. Halbuki zamanlarında Resulüllah kıyametin vücud bulacağını kuvvetli delillerle ispat etmekteydi. Şu halde bunlar Resulüllah'ın kelâmına bakarak suret-i kat'iyede iman edemedikleri gibi abâ ve ecdatlarının itikadlarına tebaiyyet ederek suret-i kat'iyede de red ve inkâr edemediklerinden «bizim için kıyametin vücudunda şek ve zan vardır» dediler.

YİRMİ BEŞİNCİ CÜZ'ÜN SONU

YİRMİALTINCI CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ âhirette kâfirlerle olacak muhavereyi beyandan sonra amellerinin kötü olduğu zuhur etmekle başlarına gelecek azabı beyan etmek üzere :

وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette kâfirler için amellerinin kötülüğü zuhur eder ve onları istihzâ ettikleri amellerinin cezası ihata eder.]

Yani; cümle esrar ve günahlar meydana çıktığı kıyamet gününde âhireti inkâr eden kâfirlerin amellerinin cezası onları ihata eder ve istihzâ ettikleri cinayetin cezasını görürler.

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٤﴾

[Vâcip Tealâ tarafından kâfirlere hitaben denilir ki «Bu gün biz sizi Cehennem'de terkle size unutmak muamelesi yaptık. Nitekim sizin dünyada şu mülâkat edeceğiniz gününüzü unuttuğunuz gibi biz de sizi terkettik. Binaenaleyh; sizin mahalliniz Cehennem'dir ve Cehennem'den kurtaracak yardımcınız da yoktur».]

Yani; kâfirlerin günahlarının cezası kendilerini ihata ettiğinde onlara hitaben canib-i İlâhî'den «Sizin dünyada bu günü ve bu gün-

de tesadüf edeceğiniz azabı unutup size irşâd için gönderilen Resûlü tekzib ettiğiniz gibi biz de sizi Cehennem'de terketmekle unutmak muamelesi yapıyoruz. Binaenaleyh; sizin karargâhınız Cehennem'dir, Cehennem'den maada sizin mahalliniz olmadığı gibi ateşten kurtaracak yardımcınız da yoktur. Çünkü; a'mâl-i habîseniz sebebiyle ebedî olmak üzere Cehennem'e girdiğiniz için çıkamazsınız» denilir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Cenab-ı Haktan nisyan tasavvur olunmadığından Vâcip Tealâ tarafından «Biz sizi nisyan ederiz» demek «unutulmuş aslâ iltifat olunmayan bir şey gibi Cehennem'e atar bir daha çıkarmayız o mahalde ilelebed kalır gidersiniz» demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Cehennem'de unutulmuş bir şey menzilinde kalıp gideceklerini beyandan sonra bu ebedî azaba istihkaklarının sebebini beyan etmek üzere :

ذَٰلِكُمْ بِأَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Şu sizin giriftar olduğunuz azabın sebebi; sizin, Allah'ın âyetlerini eğlence ittihaz etmekle meta-ı dünyaya mağrur olup dünyanın azıcık bir hayatına aldanmanızdır. Haliniz aldanmak olunca bu gün Cehennem'den çıkmazsınız ve bu makule dünyaya aldanan kimselerden Allah'ın rızasını aramak da olmaz.]

Yani; taraf-ı İlâhîden ehl-i Cehennem'e denilir ki «Ey ehl-i Cehennem! Şu sizin mübtelâ olduğunuz azab ve rahmet-i İlâhiyeden uzak olmanızın ve Cehennem'de ebedî kalmanızın ve a'vân ü etbaınızdan yardım görmemenizin sebebi; *üçtür : B i r i n c i s i ; âhireti inkârınızdır. İ k i n c i s i , sizi irşâd için rusül-ü kirâm vasıtasiyle okunan âyetleri maskara ve oyuncak ittihaz etmenizdir. Ü ç ü n c ü s ü , lezzât-ı dünyaya mağrur olup âhireti bil-*

külliye unutmanızdır. Hali böyle olan kimseler bu gün Cehennem'den çıkmazlar, Allah'ın rızasını dahi aramazlar. Çünkü rıza aramak; dünyaya mahsus olduğundan âhirette rıza aranmaz, aransa faydası olmaz. Zira; zamanı geçti itizara ve ibadete mahal kalmadı, dünyada fevtolan şeyin âhirette tedariki mümkün olamaz».

فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٦﴾

[Hamd ü senâ; yerin, göklerin ve bütün âlemlerin Rabbısı olan Allahü Tealâ'ya mahsustur.] Övmek ve övülmek ancak ona münhasırdır.

Yani; Allahü Tealâ'ya hamdedin. Zira; cümle âlemin hamdi Allahü Tealâ'ya mahsustur. Çünkü; Allahü Tealâ yerin, göklerin ve bilcümle ervâh ve ecsamın halikı ve mürebbîsidir. Binaenaleyh; senaya ve medhe bihakkın şayan olan ancak odur.

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

[Yerde ve göklerde büyüklük Allahü Tealâ'ya mahsustur. Zira; Allahü Tealâ herkese galip ve her işi hikmete muvafıktır.] Binaenlaeyh; Allah'ın gayrı hamde müstehak bir büyük yoktur. Çünkü; Allahü Tealâ Vâciplizatihî olduğu gibi herşeyi halketmeye kaadirdir, her nevi mahlûkât rahmetinden müstefîd ve ihsanıyla mümtazdır. Çünkü; kudret-i kâmile ve hikmet-i baliğa sahibidir. Binaenaleyh; insanların Vâcip Tealâ'ya hamd ü tekbîr etmeleri vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder.

***

SURE-İ AHKÂF

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. Ancak (قل أرأيتم ... الى آخر الاية) ve (فاصبر ... الى آخر الاية) âyetlerinin Medine'de nazil olduğu mervîdir. *Otuz dört* veya *otuz beş* âyeti camîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ۝١

Bu lâfız *sûrenin ismidir.* Yahut diğer sûrelerde olduğu gibi tevil olunur. Sûrenin ismi olduğuna nazaran *mübtedâdır, haberi:*

تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ۝٢

âyetidir.

[Hâ mîm sûresi aziz ve hakîm olan Allahü Tealâ tarafından gelen bir kitabın tenzîlidir. Ya Ekrem-er Rusül! Senin emr-i nübüvvetini te'yîd ve şeriatını takviye için inzal olunan kitap taraf-ı İlâhî'den variddir ki Allahü Tealâ cümle âlem üzerine galip, bilûmum ef'âli ve tedbiri hikmeti mutazammındır, hikmetten hali bir işi olamaz.]

***

Vâcip Tealâ Azîz ve Hakîm olduğunu beyandan sonra izzet ve hikmet sahibi olduğunu ispat etmek üzere:

مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşân semavâtla arzı ve aralarında olan mahlûkâtı halketmedik, illâ hakka mukarin olarak halk ve bir vakt-i muayyene kadar bakasını takdir ettik.] .

Yani; âlem-i'ulvî olan göklerin ve âlem-i süflî olan yerin ve onların arasında tekevvün eden hadisâtın yaratılışı hakka mukarindir. Zira; hikmetin iktizası bunların yaratılmasıdır, mahlûk olan bir şeyin münkarız olması muhakkak olduğundan onların devam ve bakaları bir vakt-i muayyene kadar takdir olunmuştur ki o vakti tecavüz etmez. Hakka mukarin olarak halkolunması adalet-i İlâhiye'ye delâlet eder. Çünkü hakka mukarin olarak halkolunması; adalet üzere olmasını icabeder. Zira; adalet olmayan şey hakka mukarin olamaz. Şu halde hakka mukarin olarak halkolunması adalet-i İlâhiye üzerine halkolunduğuna delildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet; Vâcip Tealâ'nın vücuduna delâlet eder. Zira; semâvât, arz ve sair mahlûkât hâdis ve mevcutlardır, her hâdis ve mevcuda bir icad edici halikın vücudu lâzımdır. İşte o halik da Vacibülvücuddur. Bu âlemin Allahü Tealâ'nın vücuduna delâleti; eserin müessir üzerine delâleti kabilindendir. Çünkü; müessir olmaksızın eserin vücud bulması mümkün olamaz. Binaenaleyh; eserin vücudu elbette müessirin vücuduna delâlet eder.

Bu âyet; kıyametin vücuduna ve insanların kabirlerinden kalkacaklarına delâlet eder. Zira; bu âlemin bakası bir vakt-i muayyene kadar mukadder olunca o vakt-i mukadderin hitamında elbette âlemin fenası hasıl olur ve herkes cezasını görür. Çünkü; mazlûmların zalimlerden hakkını alması kabirlerinden kalkmalarına mevkuftur. Zira; haşr ü neşir olmasa mazlumlar zalimlerden haklarını alamadıkları gibi ibadet eden abidler de ibadetlerinin ecrine nail olamaz, âsîler de azap görmezler. Bunların cümlesi batıl ve adaletin hilâfıdır, âlemin hakka mukarin olmamasını icap eder. Halbuki âyette hakka mukarin olarak halkolundukları beyan olunmuştur. Binaenaleyh âlemin bakası ve bir müddet-i muayyenede hitam bulması; bu âlemin zeval bulacağına, insanların kabirlerinden kalkacaklarına, herkesin birbirinden hakkını alacağına, âbid ibadetinin ve âsî isyanının cezasını göreceğine delâlet eder.

Ef'âl-i ibâdın mahlûk olmasına dahi bu âyet delâlet eder. Çün-

kü; semâvât ve arzın arasında olan şeyler mahlûk olunca insanların ef'âli de yer ve gök arasında olan mahlukâtta dahil ve o mahlukât cümlesindendir. *E c e l - i m ü s e m m â* demek; *vakt-i muayyen* demektir. Şu halde bu âyette *e c e l - i m ü s e m m â* ile murad; *bu âlem-i mükevvenâtın fenâya gideceği ve cümle mahlukâtın adem'e ayak basacağı ve her şeyin nihayet bulması için tayin olunan dakika-i muayyenedir. O dakika da* kıyamettir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyete delâlet eden delilleri beyandan sonra o delilleri tedkik edip vahdaniyeti ispat etmekten müşriklerin i'raz ettiklerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ ③

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar kâfir oldular. O kâfirler inzar olunup korkutuldukları delillerden i'raz edicilerdir.]

Yani; şu âlem-i mükevvenâtı vakt-i muayyeninde bizim i'dâm, ifnâ ve tekrar icad ve iâde etmemize delâlet eden delilleri ve bunların her birine kudretimizi inkâr eden kâfirler kendilerinin ifnasiyle dehşetengîz olan yevm-i kıyametin şiddetleriyle korkutulurlar ve o korkutuldukları güne iman etmedikleri gibi o günün vücuduna delâlet eden delilleri tedkik etmekten i'raz ederler ve delilleri tedkik edip iman etmek cihetine iltifat bile etmediler. Delâili tedkikten kaçtıklarını beyanla Cenab-ı Hak bu âyette onları zemmetmiştir. Çünkü; Vâcip Tealâ kıyametin vücuduna delâlet eden delilleri camî kitapları ve o kitapları tebliğ eder resulleri gönderdiği ve o resûller inzâr ve terğibe devam ettikleri halde kâfirler hakka delâlet eden delillerden kaçındılar, iltifat etmediler.

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları veçhile itikadiyâta dair olan delilleri nazar-ı im'âna alarak tedkik ve mesail-i itikadiyeyi o delillerden istidlâl etmek vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; delâilden i'raz edenler dünyada ve âhirette mezmumdurlar. Çünkü delâil; maksuda isâl eden vesail kabilinden olduğu

cihetle delâilden i'raz eden sebeb-i necâtı olan matlûbuna vasıl olamadığından indallah ve indennas mezmum olacağı tabiîdir.

***

Vâcip Tealâ âlemin yaratılışı hakka mukarin olup her cüz'ünün bakası ve intihası birer muayyen vakte muallâk olduğunu beyandan sonra bu usûl üzere müteferri' olan mesailden bazılarını beyan etmek üzere :

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen müşriklere hitap ederek de ki «Ey kâfirler! Haber verin bana Allah'ın gayrı ibadet ettiğiniz şeyler nedir? Gösterin bana o sizin ibadet ettiğiniz şeyler yer yüzünde ne gibi şey halkettiler? Yoksa semâvâtı halketmekte onlar için Vâcip Tealâ'ya şirket mi var».] Sen böyle demekle onları ilzâm et.

Yani; Allah'ın vücudu ve vahdaniyeti bir takım delîllerle ispat olunduktan sonra hacer ve şecer kabilinden olan putlara ibadet edenleri tekdir etmek üzere ey nebiyy-i Muazzam! Sen de ki «Ey müşrikler! Haber verin bana Allah'ın gayrı ibadet ettiğiniz putlarınız nedir ve kimlerdir, onlar yer yüzünden hangi şeyi halkettiler? Yoksa semâvâtı halketmekte Allahü Tealâ'ya müşterekler mi, Allah'la beraber mi halkettiler? Bu âlemin eczasından hangi cüz'ünü halkettiler? Onlara halik demek mümkün olabilir mi? Elbette olamaz ve böyle ednâ bir cüz'ünü bile halketmeye kaadir olamıyan cemâdâtı nasıl mabud ittihaz eder ve âlemi halkeden Allah'ı terkedip de bu gibi âcizleri nasıl mabud tanır ve boyun eğersiniz? Her şeyden âciz olan putlara aklı olan insan ibadet eder mi? Onların ibadet olunmaya istihkakları var mı?» demekle kâfirleri tekdir, itikadlarının batıl ve gittikleri yolların âtıl olduğunu kendilerine beyan etmekle insafa davet et.

***

Vâcip Tealâ Resûlünün şu suallerine karşı kâfirlerin «Putlara ibadeti bize Allahü Tealâ kitabında emretti» demeleri ihtimalini def'etmek ve böyle bir söze meydan vermemek üzere :

ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِّن قَبْلِ هَٰذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen müşriklere hitaben «Ey müşrikler! Putlarınızın Allah'a şerik olduğuna dair davanızda sadıksanız Kur'-an'dan evvel bir kitap veyahut ilimden bu davanıza delâlet eder bir eser getirin» demekle onları ilzam et.]

Yani; ey Habibim! Sen onlara hitaben «Ey müşrikler! Siz Allah'ın şeriki var yahut putlarımıza ibadet etmemizi bize Allahü Tealâ emretti» diyerek bir takım akıldan hariç davalar dermeyan ediyorsunuz. Eğer şu davalarınızda sözünüz doğru ise Kur'an'dan evvel davanıza delâlet eder bir kitap veyahut evvel geçen ümmetlerin ilminden davanıza delâlet eder bir eser getirin görelim. Zira; delilsiz davanın itibarı yoktur» demekle onları iskât et. Çünkü; onlar şu davalarını enbiyadan hiç bir nebînin kitabıyla ispat edemezler. Zira; cemi' enbiyanın tevhide ittifakları zarurî olduğu tevatürle sabittir. Eski geçenlerden kalmış bir ilimle de davalarını ispat edemezler. Zira; hiç bir nebinin ümmetini şirke davet ettiği görülmemiştir ve görülemez.

***

Vâcip Tealâ putlara ibadetin batıl olduğunu putların menfeat ve mazarrata muktedir olmadık birtakım acezeden olmalariyle ispat ettikten sonra putlara ibadetin batıl olduğunu putlarda ilim, idrak ve kudretin olmamasiyle dahi ispat etmek üzere :

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُو مِن دُونِ اللَّهِ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَن دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamete kadar bir kimseye icabete muktedir olmayan ve Allah'ın gayrı olan putlara ibadet eden kimselerden daha ziyade dalâlette kim olur? Halbuki o putlar onların çağırıp bağırmalarından ve ibadetlerinden gafildirler.]

Yani; cehil ve hamakata gayet yakın, hak ve hakikatten gayet uzak şol kimsenin emrinden ziyade bir emir olmadı ki o kimse Allah'ın gayrı ilâ yevmil kıyâm kendine cevaba muktedir olmayan ve ilm ü idrakten halî olan putlara ibadet eden kimsedir. Hali böyle olan kimseden ziyade dalâlette kim olabilir? Elbette olamaz. Çünkü; bunun dalâleti herkesten ziyadedir. Halbuki o mabûdât-ı batıla bunların dualarını işitmekten âcizdirler. Zira; herşeyden gafillerdir, aslâ idrakleri yoktur. Binaenaleyh; onların duâlarını, tazarrû ve niyazlarını işitmezler, istediklerini veremezler.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile yevm-i kıyamete kadar cevap veremiyeceklerini beyanla yevm-i kıyamette putların cevap vereceklerine işaret olunmuştur, cevap vermeleri hayata müteallik olduğundan bir müddet-i muvakkate için ihyâ olunacaklarına dahi işaret vardır. Çünkü; yevm-i kıyamette Cenab-ı Hakkın putları ihya edeceği ve putların, ibadet edenlere husûmet ve onların şirklerinden teberrî edecekleri, ba'dehû ifnâ olunup diyar-ı ademe gidecekleri bazı ehâdis-i celilede mervî olduğu gibi ayât-ı beyyinâtla dahi sabittir. Putlara gaflet isnad etmek; putlara ibadet eden kimselerin itikatlarına nazarandır. Çünkü *g a f l e t ; aldanmak ve bir şeyden geçivermek* manâsınadır. Binaenaleyh gaflet; *zevîlukûlde isti'mâl olunur*. Şu halde bu makamda cemâdat kabilinden olan putlara gafleti isnat etmek onları mabud tanıyan müşriklerin itikatlarına bina etmektir. Zira; onlar putların menfeat ve mazarrata kaadir olduklarını itikat ettiklerinden onların zu'mlarınca putlar ukalâ menziline tenzil olunmuşlar ve kendilerine ukalâya isnad olunan gaflet isnad olunmuştur.

Hulâsa; putlara ibadet edenlerden daha ziyade dalâlette bir kimsenin olmadığı ve putların yevm-i kıyamete kadar ibadet edenlere cevap vermiyecekleri ve putların ibadet edenlerin dualarından gafil oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ putların yevm-i kıyamette kendilerine ibadet eden müşriklere husumet edeceklerini beyan etmek üzere :

وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette nâs haşrolunup cem'olundukları vakit putlar kendilerine ibadet eden kâfirlere düşman olurlar ve kendilerine ibadet eden müşriklerin ibadetlerini red ve inkâr ederler.]

Yani; muhasebe olunmak ve herkes kendi amelinin cezasını görmek için nâs cem olunduğunda o mabûd ittihaz olunan putlar ibadet edenlere düşman olur ve batıl ibadetlerini red ve inkâr ederler. Halbuki bunların ibadetleri menfeat ümîdine mebnî idi. Bilâkis mazarrat zuhur edince rezil ve rüsva olarak halk içinde mahcup olurlar.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile putların husûmetleri lisanla söylemek suretiyledir. Çünkü; Cenab-ı Hakkın bir müddet-i muvakkata putlara hayat vererek ibadet edenlere husûmet edip beyinlerinde muhakeme cereyan ettikten sonra putları ifna edeceği bundan evvelki âyetin tefsirinde yazılmıştı. *Yahut* lisan-ı halle red ve inkâr etmeleri murad olunmak dahi muhtemeldir.

Yahut *kâfirlere husûmet edecekler* le murad; *Hz. Îsâ ve Üzeyr (A.S.) ve Melâike-i Kirâm* gibi akıl ve idrak sahibi olan zatlardan kâfirlerin mabud ittihaz ettikleri kimselerdir. Çünkü meleklerle Îsâ ve Üzeyr (A.S.) kâfirlerin kendilerine ibadetlerini kemal-i nefretle reddederler ve yevm-i kıyamette Hz. Îsâ Nasarâ'dan, ve Hz. Üzeyr de Yehûd'dan kendine ibadet edenlere elbette husûmet edeceklerdir. Yahut *kâfirler putlara husûmet ederler* demektir. Çünkü nâsın cem'olup muhasebeleri görüldüğünde kâfirler putlara düşman olacak ve putların kendilerini idlâl ettiklerinden bahsedeceklerse de faydası olmıyacaktır.

***

Vâcip Tealâ tevhide müteallik delilleri beyandan sonra nübüvvete müteallik mebahisi beyan etmek üzere :

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ۝

buyuruyor.

[Müşrikler üzerine bizim açık âyetlerimiz tilâvet olunduğunda hakka küfreden kâfirler Kur'an kendilerine geldiğinde «Şu Kur'an meydanda bir sihirdir» derler.]

Yani; bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimiz kâfirler üzerine Resûlümüz vasıtasiyle okunduğunda hakka küfreden kâfirler hak olan Kur'an kendilerine geldiğinde «Şu Kur'an butlanı meydanda bir sihirdir» dediler.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Kur'an'a sihir diyen kâfirlerin küfürlerini tasrih ve dalâletlerini beyan için zamir mevziinde (الذين كفروا) *ism-i zahir* olarak vürud etmiş ve Kur'an'ın hakkâniyetini tasrih için zamir yerinde *ism-i zahir* olarak (الحق) lâfzı varid olmuştur. Çünkü mercii sebkettiğinden (الحق) bedelinde (لها) denilse olabilirdi velâkin hak lâfzının ifade ettiği manâyı ifade etmezdi.

(لما) *zaman* manâsınadır. Binaenaleyh; (لما جاءهم) demek «hak olan Kur'an geldiği zaman hemen alelacele manâsını ve hakayıkını düşünmeksizin şu Kur'an sihirdir deyiverirler» demektir. Şu halde hakkı aramamak, körü körüne hüküm vermek, delâile nazar etmemek ve aklına gelen sözü söylemekle Vâcip Teâlâ kâfirleri zemmetmiştir ki «delâili tedkik meziyyetinden mahrumlar» demektir.

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ

[Yahut onlar yalnız Kur'an'a sihirdir demekle iktifa etmezler de «Muhammed (S.A.) Kur'an'ı iftira etti» derler.] Çünkü; sihir dedikten sonra hırslarını alamıyarak sihir demeyi de bırakırlar ve daha eşnaını söylemeye cür'et eder, «Muhammed (S.A.) Kur'an'ı kendi nefsinden icad ederek Allah'ın kelâmı demekle Allahü Tealâ'ya iftira etti» derler.

Bu âyette (أم) kelimesi *inkâr ve teaccüb için* olduğu gibi *kâfirlerin batıl sözlerinin birinden diğerine intikal* manâsını dahi ifade eder. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Onlar Kur'an'ı işittikleri zaman «Şu Kur'an sihirdir» derler, belki daha acîb ve garîb olarak «Muhammed (S.A.) Kur'an'ı kendi nefsinden icadla iftira etti» derler] demektir. Fakat bu sözleri batıl ve teaccübe şayân bir sözdür. Zira; Kur'an'a yakışmaz bir söz olduğundan herkesin teaccüb etmek hakkıdır.

Kendileri erbab-ı lisandan fesahat ve belâğata âşinâ iken beşerin icad edemiyeceğini bildikleri halde bu gibi hezeyâna cür'et edip söylemekten utanmadıkları teaccübe şayan ahvaldendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin sözlerini beyandan sonra onların şüphelerini izale ve ilzam etmek üzere :

قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen Kur'an'a sihir ve iftiradır diyen kâfirlere hitaben de ki «Eğer Kur'an'a sizin dediğiniz gibi ben iftira ederim de Allahü Tealâ bana gazab ederse siz Allah'ın gazabından benden azıcık bir şeyi defe malik olamazsınız. Halbuki Allahü Tealâ kendi kitabı hakkında ağzınızdan döktüğünüz batıl sözlerinizi bilir ve sözünüzün icabına göre cezanızı verir.] Çünkü; benden iftira olmaz velâkin benim iftira ettiğim farzolunsa ve bu iftira üzerine Allahü Tealâ bana azabını inzâl etse siz Allahü Tealâ'nın azabını benden def'e malik olamadığınız halde ben iftiraya niçin mecbur olayım ve neden azap icap edecek şeye cesaret edeyim, neden böyle tehlikeli işe girişeyim cevap verin bana. Eğer sizin dediğiniz gibi Allah'a iftira edersem Allahü Tealâ bana azap eder mi, etmez mi? Elbette azap eder. Kezalik sizin sihir diyerek iftiranıza dahi azap edeceği şüphesizdir. Çünkü; sizin Kur'an hakkında ağzınız-

dan döktüğünüz iftiraları ve söylemiş olduğunuz ta'nları bilir ve ilminin muktezası üzerine sizi mes'ul eder».

*
**

Vâcip Tealâ Resûlünün kâfirlere söylediği sözleri beyandan sonra bu muhaverelerine zat-ı ülûhiyetinin şahid olduğunu dahi söylediğini beyan etmek üzere :

كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ۝

buyuruyor.

[Şu muhaverelerimize ve sizinle benim beynimizde cereyan eden ahvale Cenab-ı Hak şahid yönünden kâfidir. Zira; Allahü Tealâ istiğfar edenleri mağfiret ve tevbe edenleri ihsanıyla mesrur edicidir.]

Yani; ey kâfirler! Siz söz dinlemez ve küfrünüzde inad edince sizin ve benim söylediğimiz sözlerimize şahid yönünden Allahü Tealâ kâfidir, başka şahid istemez. Zira; her halimizi bilir, ona göre herkesin cezasını verir, Allahü Tealâ istiğfar eden kullarının günahlarını şiddetle setredici ve tevbe ile dergah-ı ülûhiyetine iltica eden kimselere ihsan edicidir.

Vâcip Tealâ'nın cereyan eden ahvale zat-ı ülûhiyetini şahid kılması kâfirleri korkutmak içindir. Bu tehdit üzerine günahlarından rücû edenlerin bu korkudan kurtulmuş olacaklarına işaret için Cenab-ı Hakkın *gafûr ve rahîm* olduğu beyan olunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'an'a sihirdir veyahut Resûlüllah'ın kendi icadıdır diyerek vaki olan ta'nlarını ibtal ettikten sonra onların şüphelerinden baz-ı aharı beyan etmek üzere :

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ
إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ۝

buyuruyor.

[Ey Rasûl-ü Mükerrem! Sen onlara hitaben de ki «Ben Resûllerden evvel gelen bir kimse olmadım. Bana ve size Allahü Teâlâ tarafından ne işleneceğini bilmiyorum, ben tabî olmam, ancak bana taraf-ı İlâhî'den vahyolunan Kur'an'a tabi olurum. Halbuki ben ancak ahkam-ı İlâhîyeyi açık beyan ederek sizi inzar ediciyim.»]

Yani; ey Habibim! Senin nübüvvetine itiraz eden müşriklere sen de ki «Ben resullerden ilk defa gelmiş değilim. Zira; benden evvel bir çok resûller geldi. Benim nübüvvet davasında bulunduğum gibi onlar da nübüvvet davasında bulundular. Şu halde nübüvvet davası yalnız bende hâdis olmuş bir şey değil ki red ve inkâr edesiniz, benden evvel geçen enbiya-yı izâm hazarâtı gaib biliriz demedikleri gibi ben de size gaib bilirim demiyorum. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın ileride bana ve size ne gibi şey işleyeceğini bilmiyorum. Benim bu gaibi bilmediğim hakkımda kusur addedilmemek lâzımdır. Zira; enbiyanın cümlesi gaib biliriz demediler. Gaib bilmemek onlar hakkında kusur sayılmadığı gibi benim hakkımda dahi kusur sayılmamalıdır ve ben hiç bir şeye tabi olmam, ancak taraf-ı İlâhî'den bana vahyolunan şeye tabi olurum, bütün enbiyanın meslekleri de budur. Nasıl ki beşer olmak onlar haklarında nübüvvete manî olmadı benim hakkımda dahi beşer olmak nübüvvete manî değildir. Halbuki ben, azab-ı İlâhî ile sizi korkutucu ve ahkâm-ı İlâhîyi size beyan ediciyim. Binaenaleyh; ben enbiya-yı sabıkanın dava etmediği bir şey davasında bulunmuyorum ki benim nübüvvetimi garib bir şey addedesiniz».

(بدعا) *yeni zuhur edip emsali sebketmeyen bir şeydir ki* misli görülmediğinden herkesin nazar-ı dikkatini celbeder ve garaibten addolunur. Şu halde (بدعا) demek *yeni bir şey çıktı* demektir. Nübüvvet ise yeni çıkmış olmayıp evvel geçen enbiya-yı izâm hazarâtından her zaman vukubulmuş bir şey olduğundan Resulüllah «Benim dava ettiğim yeni çıkmış ve yalnız benden işitilmiş bir şey değil ki istiğrab edesiniz. Zira; benden evvel bir çok zevat-ı kirâm tarafından vukubulmuş bir dava olduğu cihetle istiğraba şayan değildir» demekle taraf-ı İlâhî'den emrolunmuş ve emrolunduğu veçhüzere beyanatta bulunmuştur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Resulüllah'a kâfirler gaibten ihbâr etmesini teklif edip «Gaibi Allahü Tealâ bildirmeyince bilemem» demesine ta'nettikleri gibi «beşerdir, beşerden Resûl olmaz» dediler ve «taâm yiyor, çarşıda yürüyor ve kendine tabi olanlar fukaradır» demekle dahi ta'netmeleri üzerine şu üç cihetle ta'nlarını reddetmek için bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Resulüllah'ın «Bana ve size Allahü Tealâ'nın ne işliyeceğini bilmem» demesi «Umur-u dünyada ne olacağını bilmem» demektir. Çünkü; Resulüllah'ın âhiretçe umuru malûmdur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey Rasül-ü Ekrem! Sen de ki «ben yeni zuhur etmiş ve emsali sebketmemiş bir şey değilim. Çünkü; benden evvel bir çok nebîler geldi geçti. Onların hepsi bu davada bulundu. Ben gaib bilirim diye iddia edemem. Hatta dünyaca Allahü Tealâ size ne yapacak, bana ne yapacak, siz mi galip olacaksınız ben mi ve sizin üzerinize semadan taş yağmakla mı veyahut başka âfetle mi helâk olacaksınız? Bunların hiç birini bilirim demiyorum. Allahü Tealâ bildirirse bilirim ve illâ başka gûnâ bilmek imkânı yoktur. Zira; ben vahiy bekler, gelecek vahye tabi olurum. Binaenaleyh; benim vazifem vahyolunan ahkâmı size tebliğ ve beyan etmek ve azapla sizi korkutmaktır, yemek ve içmek nübüvvete manî olmuş olsaydı benden evvel geçen nebîlerde dahî mani olurdu. Halbuki bu ahval onlarda nübüvvete mani olmadı, bende dahi mani olmaz] demektir.

Bazı rivayete nazaran (ولا بكم) lâfzındaki hitap; *Resulüllah'ın ashabınadır.* Çünkü; Resulüllah (A.S.) Efendimiz MEKKE'de hurmalık ve sulak bir mahalle hicret edeceğini rüyasında gördü, ashabına haber verdi, ashabı, müşriklerden görmüş oldukları ezalardan dilgîr oldukları için bu rüyaya gayet memnun oldular ve eserinin zuhuruna şiddetle intizar ettiler. Biraz zaman geçip eser zuhur etmeyince «Ya Resulallah! Görmüş olduğun rüyanının eserini göremedik» demeleri ve Resulüllah'ın sükût buyurması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervîdir.

Bu âyeti celîle; *dört hükmü camidir:* *Birincisi; Resulüllah'ın davasının ilk defa zuhur etmiş garip bir şey olmadığı, İkincisi; gaib bilmediği cihetle kendine ve âharlarına Allah'ın ne yapacağını bilmediği, Üçüncüsü; Resulüllah'ın*

ancak vahye tabi olup vahyile ne gelirse onu haber verdiği, D ö r d ü n c ü s ü ; vazifesi ahkâm-ı şer'iyyeyi beyan ve hilâfıyla amel edenleri azab-ı İlâhî ile inzar edeceğidir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulüllah'a bazı cihetle ta'nlarını reddettikten sonra diğer cihetle dahi reddetmek üzere :

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَآمَنَ
وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ⑩

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muazzam! Sen müşriklere hitaben de ki «Ey müşrikler! Haber verin bana re'yiniz nedir? Eğer Kur'an taraf-ı İlâhî'den varid olmuş ve siz de o Kur'an'a küfretmişseniz, Kur'an'ın ind-i İlâhîden geldiğine Benî İsrail'den bir şahid şehadet eder ve iman da eder, siz de imandan kibir ve imtina ederseniz zulmetmiş olmaz mısınız? Zulmeden bir kavmi Allahü Tealâ hidayette kılmaz.]

Yani; ey Habibim! Nübüvvetini inkâr eden kâfirleri ilzam için sen de ki «Ey kâfirler! Benim dediğim Kur'an taraf-ı İlâhî'den kullarını irşad için gelmiş bir kitap olur siz de tekzible küfrederseniz ve Kur'an'ın min indillâh bir kitap olduğuna Benî İsrail'den bir büyük şahid şehadet eder ve hak olduğunu bildiğinden iman da ederse, siz de o Kur'an'a imandan istikbar ve imtina ederseniz zalimlerden olmaz mısınız? Elbette zalimlerden olursunuz? Binaenaleyh; hidayete de muvaffak olamazsınız. Zira; Allahü Tealâ muhakkak zalimleri hidayette kılmaz. Çünkü; onlar Kur'an'a küfretmekle dalâleti irtikap ettiklerinden hidayetten mahrum olurlar.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu sual kâfirlerin şüphelerini meydana koyduktan sonra onları ilzam için varid olmuştur. Benî İsrail'den Kur'an'ın hak olduğuna iman eden (Abdullah b. Selâm) hazretleridir. Çünkü Rasulullah'ın Medine'ye hic-

ret ettiğini işiten Abdullah Hazretleri bir hurmalıkta işiyle meşgulken işini bıraktı huzur-u peygamberiye geldi. Evsaf-ı Resulüllah'ı tedkikten sonra Resulüllah'ın evsafını Tevrat'ta gördüğü âhır zaman Peygamberinin evsafına muvafık bulunca Resulüllah'ın nübüvvet davasında sadık ve ahır zamanda ba'solunacak resulün bu zat-ı şerif olduğuna hükmetti ve Cenab-ı Peygamber'e hitaben dedi ki «Ben sana üç sual soracağım. Zira; bu üç sualin cevabını ancak nebî olan zat bilir, başkaları bilmez» dedi ve sualine başladı: *Birinci sual; Kıyametin alâmetlerinden evvel zuhur edecek nedir? İkinci sual; Ehl-i Cennetin evvel yiyecekleri nedir? Üçüncü suâl; Pederle valide arasında doğan çocuk bazan pedere bazan da valideye benzer buna sebep nedir?* (Abdullah bin Selâm) bu suretle üç sual sorarak sözüne hitam vermiştir.

Cenab-ı Peygamber (A.S.) Efendimiz (Abdullah bin Selâm) ın üç sualine cevabında «Kıyametin evvel zuhur edecek alâmeti; *nâsı maşrık cihetinden mağrib cihetine sürecek bir ateştir.* Ehl-i Cennet'in evvel yiyecekleri taam; *balık ciğeridir.* Çocuğun anadan babadan birisine benzemesi; *evvel hangisinin nutfesi nazil olursa çocuk ona müşabih olur»* buyurdu. (Abdullah bin Selâm) «Ya Resulallah! Ben senin hakkan resul olduğuna şehadet ederim, iman ettim. Lâkin Yehûd kavmi iftiradan, zem ve ta'yîbten çekinmezler. Benim İslâm olduğumu işitirlerse huzur-u risaletine gelerek bana bir çok iftirada bulunurlar. Şu halde benim İslâm olduğumu haber vermeksizin onları huzuruna celbet, benim halimi, kim olduğumu, onların indinde benim meziyyetimi tahkik et» dedi. Bu söz üzerine Resulüllah (Abdullah) ı bir tarafa sakladı ve Yehûd kavminin büyüklerini huzuruna celbetti. (Abdullah) ın halinden ve kim olduğunu sual etmesi üzerine Yahudiler «Abdullah bizim büyüğümüz ve büyük zâdemiz ve en büyük âlimimiz ve âlim zâdemizdir» dediler. Resulüllah «Abdullah İslâm olmuş ise ne dersiniz?» buyurunca «Allahü Tealâ onu İslâm olmaktan muhafaza eder. Biz onun İslâm olmasından Allah'a sığınırız» demeleri üzerine Abdullah saklanmış olduğu yerden çıkıp kelime-i Tevhid'i okumakla İslâm olduğunu ihbar edince Yahudiler «bu bizim şerlimizdir, şer oğlu şerdir» diyerek bir çok iftirada bulundular. Resulüllah on-

ları huzurundan tard etti. Onlar da rezil ve rüsva olarak çıkıp gittiler.

Gerçi bu sûre Mekke'de nazil olmuş ise de bu âyetin Medine'de nazil olduğu mervidir. Çünkü; Abdullah'ın İslâm olması hicretten sonra Medine'de vukubulmuştur. Buna nazaran bu âyet; Medine'de nazil olmuşsa da Cenab-ı Hak âyetin bu sûrenin şu mahalline dercolunmasını beyan buyurduğundan Resulüllah'a âyetin bu mevzie yazılmasını emretmiş, bu mevkie yazılmıştır. Zira âdet-i İlâhî'ye; ayrı nazil olan âyetleri hangi sûrenin neresine yazılacağını beyan etmekti. Beyanat-ı İlâhiye vechüzere Resulüllah da o mevzie yazdırırdı.

(Abdullah bin Selâm) hazretlerinin ehl-i Cennet'ten olduğuna dair (Sa'd bin Ebi Vakkas) hazretlerinden bir hadis-i şerif mervidir.

Bu âyetin âhiri kâfirlerin zalim olduklarına ve küfürlerine sebep zulümlerinden neş'et eden dalâletleri olduğuna işaretle kâfirleri tehdit etmiştir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Haber verin bana reyiniz nedir? Eğer Kur'an Allah'ın gönderdiği kitap olur siz de o Kur'an'a küfrederseniz ve Benî İsrail'den Kur'an'ın hak olduğuna (Abdullah bin Selâm) gibi büyük bir kimse şehadet ve iman eder siz de imandan istinkâf ederseniz matlubunuza yol bulabilir misiniz? Zira; siz zalimsiniz. Zalimleri muhakkak Allahü Tealâ hidayette kılmaz] demektir. Çünkü kâfirlerin iman etmemeleri ve kendilerine gelen Resûlü tekzip etmeleri zulümdür. Zulmün ise hidayete nail olamamalarına sebep olduğuna âyet delâlet eder. Zira; müştak olan zalim üzerine hidayete nail olmamaları hükmünün ta'lîk olunması me'haz-i iştikâk olan zulmün adem-i hidayetten ibaret olan hükme illet olmasını icabeder. Binaenaleyh hidayete vasıl olamamalarının sebebi; zulümleridir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hidayette olamadıklarını beyandan sonra iman etmediklerinin sebebini beyan etmek üzere :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا اِلَيْهِ وَاِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هٰذَا اِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Kâfirler mü'minler için dediler ki «Eğer iman hayırlı bir şey olmuş olsaydı mü'minler o imana bizi sebkedemezlerdi». Onlar Kur'an'a iman sebebiyle ihtidâ edemediklerinden «Şu Kur'an ve bunun emsali şeyler evvelden beri söylenir eski bir yalandır dediler».]

Yani; kâfirlerin şiddet-i adavetlerinden naşî mü'minlerin Resulüllah'a imanları onları tahrik eder kemal-i tehevvür ve heyecanla derler ki «Eğer Muhammed (S.A.) e iman etmek hayırlı bir şey olsa idi o müminler bizden evvel iman edemezlerdi. Çünkü; bizim malımız, mansıbımız, nâs arasında hatırımız ve kadr ü itibarımız icabı, eğer hayırlı bir şey olsa biz daha evvel bilir ve iman ederdik. Şu halde bizim iman etmediğimiz hayırlı olmadığına delâlet eder» dediler. Çünkü; onlar dünyaca itibarlarına lüzumundan ziyade mağrur oldukları ve Resulüllah'a iman edenlerin fukara ve zuafa-yı nâsdan olmaları onlara bu sözleri söyletmiştir. Çünkü; onlar «Dünyaca her şeref bizim olduğu gibi âhiretçe dahi şeref bizim olurdu, yoksa dünyaca enva-ı nimetten mahrum olan fukara âhirette bir çok nimetlere nail olsunlar da biz mahrum kalalım, bu olamaz. Binaenaleyh; eğer îman hayırlı bir şey olsaydı herkesten evvel bize nasip olurdu» demekle îmanı reddederlerdi. Onlar Kur'an'la ihtidâ edemeyince kemal-i gazab ve tehevvürle «Muhammed (S.A.) in sözüne iman etmeyiz. Zira; bu Kur'an gibi şeyler evveldenberi söylenir eski bir yalandır. Binaenaleyh; itimadımız yoktur» demekle küfürlerine devam ettiler, aslâ imana rağbet etmediler.

Bu âyet Resulüllah'ın nübüvvetini inkâr eden kâfirlerin şüplerinden birini ve iman etmediklerinin sebebini beyan etmiştir. Bu âyetin sebeb-i nüzulünde dört rivayet vardır :

Birincisi; Ashabdan (Ammar), (Suheyb) ve (İbn Mes'ud)

gibi fukara olan bazı zevatın iman etmeleri üzerine Kureyş kâfirleri eğer Muhammed'e iman etmek hayırlı olsaydı iman eden fakirler sizden evvel iman edemezlerdi» demeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur. Buna nazaran *m ü ' m i n l e r* le murad; *Ashab-ı Resulüllah* *k â f i r l e r* le murad; *Kureyş müşrikleridir.* *İ k i n c i r i v a y e t ; Araptan dört kabile ki (Cüheyne), (Müzeyne), (Eslem) ve (Benî Gıfar) kabileleri Resulüllah'a iman edince Arap'tan diğer dört kabile ki (Benî Âmir), (Ğatafan), (Esed) ve (Eşca') kabileleri kendi servetlerine mağrur olarak «eğer Muhammed (S.A.) e iman hayırlı olsaydı iman edenler bizden evvel iman edemezlerdi. Zira; onlar behâim gibi çoban güruhundan olup hayır ve şerri farkedemezler» demeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur.* Buna nazaran *m ü ' m i n l e r* le murad; *Arap'tan evvelki dört kabile* ve *k â f i r l e r* le murad; *ikinci zikrolunan dört kabiledir.*

Ü ç ü n c ü r i v a y e t ; Hz. Ömer şeref-i imanla müşerref olmazdan evvel bir cariyesi iman etti. Hz. Ömer cariyeyi yoruluncaya kadar dövdü, «eğer yorulmasam daha döverdim» demesi üzerine Kureyş «eğer iman hayırlı olsaydı Ömer'in cariyesi imanda bizi sebketmezdi, demelerine binaen bu âyet nazil olmuştur. Buna nazaran *m ü ' m i n l e r* le murad; *Mekke ve civarında iman edenler,* *k â f i r l e r* le murad; *Mekke'de küfre devam edenlerdir.*

D ö r d ü n c ü r i v a y e t ; Abdullah bin Selâm iman edince bu sözü Yahudiler söylemişlerdir. Şu halde *m ü ' m i n l e r* le murad; *Abdullah ve emsalidir,* *k â f i r l e r* le murad; *Yahudilerdir.* Bu rivayete nazaran bu âyet evvelki âyetin mütemmimi ve Medine'de nazil olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin «Kur'an'a iftiradır» ve «İman hayırlı olsaydı fukara güruhundan evvel biz iman ederdik» dediklerini beyandan sonra Kur'an'ın evvel geçen kitapları tasdik ettiğini beyan etmek üzere :

وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰى اِمَامًا وَرَحْمَةً وَهٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Kur'an'dan evvel Musa (A.S.) ın kitabı Tevrat ki muktedâbih ve âleme rahmet olduğu halde nazil oldu onu da inkâr ettiler ve şu Kur'an lisan-ı Arabî üzerine nazil olduğu halde evvel geçen kitapları tasdik edicidir, bu kitabın gelmesi zalimleri inzar ve erbab-ı ihsanı tebşîr içindir.] Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlerin Kur'an hakkında söyledikleri hezeyanlarına iltifat etme. Zira; onlar Kur'an'dan evvel gelen, faydası umuma şamil ve cümleye muktedâ bih olan Tevrat'ı inkâr ettiler, Kur'an diğer kitapları tasdik edici, zalimleri azab-ı İlâhî ile korkutucu ve ibadetinde ihsan ve ebna-yı cinsine in'am edenleri tebşir edici olduğu halde gelmiş bir kitaptır.

Yahut *manâ-yı âyet:* [Ey kâfirler! Kur'an'a niçin iman etmiyorsunuz? Halbuki Kur'an'dan evvel âmmeye muktedâ bih ve âleme rahmet olan Tevrat ki Musa (A.S.) ın kitabı Kur'an'ı tasdik edici olduğu halde geldi ve Muhammed'in geleceğini haber verdi. Tevrat'ın Kütüb-ü Mukaddese'den olduğunu biliyorsunuz da Kur'an hakkında olan ahkâmı ile neden amel etmiyorsunuz? Halbuki Kur'an lisan-ı Arabî üzere nazil olduğu halde Tevrat'ı tasdik ediyor. Çünkü; Tevrat Kur'an'ın geleceğini haber verdi, haber verdiği vechüzere geldi. Binaenaleyh; Kur'an Tevrat'ın o hükmünü tasdik ettiği halde siz niçin Kur'an'ı tasdik etmezsiniz? Kur'an'ın inzalinden maksat; zalimleri azaptan korkutmakla zulümden men etmek ve erbabı ihsanı tâate devama terğib etmektir] demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin şüphelerini beyandan sonra ehl-i hakkın tarîklarını beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar «Bizim Rabbımız Allahü Tealâ'dır» dediler de sonra istikamet ettiler. Binaenaleyh; onlar üzerine korku yok mahzun da olmazlar.]

Yani; şol kimseler ki onlar vahdaniyete delâlet eden delilleri tahkik ederek kuvve-i ilmiyyeyi ikmâlle «Rabbimiz ülûhiyetle muttasıf olan Allahü Tealâ'dır» demekle ülûhiyeti tasdik ettikten sonra dinî ve dünyevî umurlarında istikamet ettiler. Onlar için azap korkusu olmadığı gibi âlâm ü ekdârdan neş'et eden hüzün ve keder de olmaz.

İ s t i k a m e t ; her işte doğruluk manâsına olduğundan füru-u â'mâle aittir. Şu halde bu âyet; ilm-i itikadın esası ve hulâsası olan Tevhid'i ve a'mâlin müntehası olan istikameti câmî olduğundan *abdin bidaye-i ömründen nihayesine kadar olan vezaif-i itikadiye ve ameliyesini icmalen camîdir.* Zira mesail-i itikadiyenin cemisi; (ربنا الله) cümlesinde ve füru-u a'mâlin kâffesi de *istikamet* cümlesinde dahildir.

Füru-u a'mâlin rütbesi itikadiyat ve iman rütbesinden sonra olduğuna ve amelin kabulü imanın vücuduna tevekkuf ettiğine işaret için iman, *istikamet* üzerine takdim olunmuştur. Amâl-i saliha sahipleri yevm-i kıyamette kıyametin şiddet ve mihnetleri korkusundan emînlerdir. Ancak ehl-i imandan zail olan korkunun azap korkusu olup azamet-i İlâhiye ve celâlet-i sübhaniye korkusunun zail olmıyacağı bazı müfessirînin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ tarik-ı hakkı beyandan sonra o tarikı iltizam edenlerin nail olacakları dereceleri beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[İşte şu evsafla muttasıf olanlar ebedî Cennet'te kalıcı oldukları halde amellerinin cezası olarak Cennet nimetlerine nail oldular.] Zira; bunlar ihlâs üzere iman edip amelleriyle imanlarını tezyin ve Allah'a ibadette hüsn-ü âdâba riayetle ubûdiyetlerini izhar ettiler, Allah'ın kullarıyla hüsn-ü muâşeret ve musahabette bulun-

dular ve hukuk-u ubûdiyet ve uhuvveti tamamiyle yerine getirdiklerinden bir çok derecelere nail oldular.

*
* *

Vâcip Tealâ istikameti beyandan sonra istikametin en mühim bir kısmını beyan etmek üzere :

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسَانًا حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا

buyuruyor.

[Biz insana, ana ve babasına ihsan etmeyi vasiyyet ettik. Zira; anası kemal-i meşekkatle karnında götürdü, dünyaya getirirken bir çok zahmetlerle getirdi, o insanı validesinin karnında gezdirmesi ve memeden ayırması otuz aydır.] İşte şu müddet zarfında validenin ve pederin çekmiş oldukları meşakkatlere mukabil insanın ebeveynine riayeti vâcip kılınmıştır. Çünkü mazarrat; menfeat mukabili olduğu cihetle çekmiş olduğu zahmetler valide ve peder hakkında mazarrat ise de insanın ebeveynine ihsanla mükellef olması onlar hakkında menfeattir.

Müddet-i hamlin ekalli altı ay olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; diğer âyette çocuğun emeceği müddetin iki sene olduğu beyan olunmuştur. Binaenaleyh; bu âyette beyan olunan otuz ayın altı ayı müddet-i hamil ve yirmi dört ayı müddet-i rıdâ' olduğu sabit olmuştur. Hanefî mezhebinde ekall-i müddet-i hamlin altı ay olması da bu âyetle istidlâl olunmuştur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında altı ayda çocuk getiren bir hatunun recmolunması dava olunup Ömer (R.A.) hazretlerinin recimle emretmesini müteakip Hz. Ali'nin bu âyetle ekall-i müddet-i hamlin altı ay olduğunu ispat etmesi üzerine recmin terkolunduğu mervidir. Hukemâ-yı Yunaniyeden (Calinus) «Validesinin karnında çocuğun duracağı müddet hakkında bir çok tetebbuât yaptım. Yüzseksen dört günde bir hatunun çocuk getirdiğini gördüm» demiştir. Ebu Ali Sinâ «Müd-

det-i hamlin ekall-i nass-ı Kur'an ve tecarib-i tıbbiyenin ittifakiyle altı ay olduğu tahakkuk etti» demiştir. Şu halde bizce Kur'an'dan başka bir delile hacet yoksa da bu bapta etıbbânın tecrübesi de Kur'an'a muvafık olduğu muhakkaktır. Ekall-i müddet-i hamlin altı ay olduğu Kur'an'da beyan olunmuş ise de müddet-i hamlin ekseri hakkında Kur'an'da sarahat olmadığını bazı müfessirîn beyan etmiştir. Lâkin Hz. Aişe'nin «Validenin karnında çocuk iki seneden ziyade durmaz» buyurduğu mervidir. Eimme-i hanefiyye ekser müddet-i hamlin iki sene olmasını bu rivayet üzerine bina eylemiştir. Kütüb-ü fıkhiyyemizde beyan olunan da budur. Binaenaleyh; mezheb-i hanefîde ekall-i müddet-i hamil altı ay olduğu gibi ekser-i müddet-i hamil de iki senedir. Ekall-i müddet-i hamil altı ay olunca yedi ayda dünyaya gelen yaşar, sekiz ayda dünyaya gelen galib zamanda yaşayamaz, illâ Mısır gibi bazı beldede sekiz ayda dünyaya gelenin ekseriyetle yaşadığı görülmektedir. Müddet-i hamilde ekseriyet dokuz ayda dünyaya gelmektir, dokuz ayda dünyaya gelen her beldede galib olarak yaşar. Beldeler arasında yaşayıp yaşamamak cihetinden fark yoktur.

Ekall-i müddet-i hamil altı ay olunca dokuz aydan evvel çocuk getiren hatun zinaya nisbet olunamaz, müddet-i rıdâın ekserisi iki sene olunca iki yaşına girdikten sonra o çocuk diğer bir hatunu emerse Hanefiyye indinde hükm-ü rıdâ' sabit olmaz.

Bu âyet; çocukta validenin hakkı pederden ziyade olduğuna delâlet eder. Zira Allahü Tealâ âyetin evvelinde ebeveyne ihsan etmesini insana emir ve vasiyyet ettikten sonra validenin meşakkatini beyanla tekrar zikretmesi validenin hakkı ziyade ve büyük olduğuna işarettir. Şu halde insanın validesine ve pederine riayeti vâcip olmakla beraber anaya riayette daha ziyade itina etmesi lâzımdır. Çünkü; nimet külfete göredir. Madem ki ananın külfeti ziyadedir, o halde çocuktan göreceği nimet de ziyade olmak lâzım gelir.

*
**

Vâcip Tealâ insana, ebeveynine ihsan etmesini vasiyyet ettikten sonra insanın sinn-i rüşde baliğ olduğunda cereyan edecek ahvali beyan etmek üzere :

حَتّٰى اِذَا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَبَلَغَ اَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي اَنْعَمْتَ
عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ

buyuruyor.

[Hatta insan sinn-i rüşdolan on sekiz ve ba'dehu kırk yaşına baliğ olduğunda «Ya Rab! Bana ve benim validem ve pederim üzerine in'am ettiğin nimetine şükretmekliğimi bana ilham et» demekle tazarrû eder.] Ve bu kadarla iktifa etmiyerek duasına devam eder ve der ki :

وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي اِنِّي تُبْتُ اِلَيْكَ وَاِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ۝

[«Ya Rabbî! Senin rızana muvafık amel-i salih işlememi bana ilhâm et, beni zürriyetim hakkında ıslâh et ki benim salâhım onlara da sirayet etsin, ben senin rızana muhalif olan şeylerin cümlesinden tevbe ettim ve müslimler zümresinden oldum» demekle dergâh-ı ülûhiyete iltica eder.]

Yani; insan aklının kâmil olduğu on sekiz yaşına ve tecrübesinin tekemmül ettiği kırk yaşına baliğ olduğunda ibtidâ-yı halinden sinn-i rüşde baliğ oluncaya kadar Cenab-ı Hakkın ihsan ettiği nimetleri düşünerek Rabbısına münacat etmek suretiyle der ki «Ya Rabbî! Benim bidaye-i halimden şu ana kadar bana ve ebeveynime ihsan etmiş olduğun nimetlere şükretmemi bana ilham et ki o nimetlerin hukukunu kudretim nisbetinde edâ edeyim. Çünkü; ebeveynim üzerine vermiş olduğun nimetlerin şükrünü edâ etmek onlar üzerine vâcip olduğu gibi benim veliyy-i nimetim oldukları cihetle onların hukukunu edâ etmek de benim üzerime vâciptir» demekle tazarruda bulunduktan sonra bununla dahi iktifa etmiyerek der ki «Ya Rabbî! Beni senin rızana muvafık amellere muvaffak kıl ki senin indinde makbul olan amelleri işlemekle rızanı tahsil edeyim». İnsan yalnız kendi hakkında salâh istemekle iktifâ etmiyerek evlâdı hakkında dahi salâh ister ve der ki «Ya Rabbi! Lutf u ihsanınla beni salâha muvaffak kıldığın gibi o salâhı çocuk-

larım hakkında dahi ihsan et ki salâhım nefsime münhasır kalmasın evlâdıma da sirayet etsin ve sulehâdan olsunlar. Zira; ben rızana muhalif olan şeylerin cümlesinden tevbe etmekle dergâh-ı ülûhiyetine müracaat ettim. Çünkü; ben mutî ve işlerini sana tefviz eden müslümanlar zümresinden oldum» demekle Cenab-ı Hakka ubudiyetini izhar eder.

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyetin (Ebu Bekir) (R.A.) hazretleri hakkında nazil olduğu İbn Abbas hazretlerinden mervidir. Çünkü; sinn-i rüşde baliğ olduğunda ve kırk yaşına yakın bir zamanda Resulüllah'a imanla mü'minler zümresine evvel dahil olan Ebu Bekir hazretleridir. Zira; Resulüllah yirmi, Ebu Bekir Hazretleri de on sekiz yaşlarında oldukları halde ticaret için refakat ederek kafile ile beraber Şam'a gittiklerinde Resulüllah bir ağacın altında oturdu. Hz. Ebu Bekir o mahalde bulunan bir rahibe tahkik-ı edyân için gittiğinde rahip ağacın altında oturan zat üzerine bir bulutun gölgelediğini görmesiyle kim olduğunu sordu. Ebu Bekir hazretleri Resulüllah'ın ismini ve nereli olduğunu haber verince Rahib «Bu zat ahir zaman nebîsi olacaktır» dedi. Rahibin bu sözü üzerine cenab-ı Sıddîk Resulüllah'dan ayrılmadığı gibi Resulüllah'ın ahvalini daima teftiş ederken kırk yaşında Resulüllah davay-ı nübüvvet etti, otuz sekiz yaşında bulunan Ebu Bekir (R.A.) da derhal iman edip müslimîn zümresine dahil oldu ve kırk yaşına baliğ olunca Cenab-ı Hakkın kendine ve ebeveynine vermiş olduğu nimetlere ve bilhassa nimet-i İslâm'ın şükrünü edaya muvaffak olmasına dua etti. Çünkü; validesi ve pederi her ikisi şeref-i İslâm'la müşerref olan muhacirîn-i kirâm içinde ancak Hz. Ebu Bekir'dir. Binaenaleyh; Ebu Bekir hazretlerinin validesi ve pederi İslâm olunca Cenab-ı Hak ebeveyne riayetin lûzumunu beyan ve tavsiye buyurmuş ve tavsiye emrolduğundan anaya babaya riayet vâcip olmuştur. Zira; Allahü Tealâ'nın insanlara bir şeyi tavsiyesi emrolduğundan o şey insanlara vâcip olur.

Cenab-ı Hak rızaya muvafık amele muvaffak olmasına dair duâsını kabul buyurduğundan, evvel emirde Ebu Bekir hazretleri fî sebilillah dokuz köle azad etti. Bilâl-i Habeşî de o cümlede dahildir. Emvalini hayra sarfetmek meziyyeti herkesten ziyade Hz. Ebu Bekir'e nasip olmuştur. Evlâdı hakkında duası dahi kabul olundu-

ğundan evlâdının cümlesi şeref-i İslâm'la müşerref olmuşlardır. Ebeveyni ve evlâdı yani usûl ve füruu İslâm olan ashab içinden ancak Ebu Bekir'dir. Hz. Ebu Bekir'in gayrı ashabtan hiç bir kimseye bu hal nasip olmamıştır. İşte şu ahvalin cümlesi Hz. Ebu Bekir'de cemolup başkalarında cem'olmadığına nazaran bu âyet Ebu Bekir (R.A.) ın halini tasvir etmiş ve onun tercüme-i hali olmuştur. Çünkü âyet nazil olduğunda; usûl ve füruu müslim olup duaya salih olan ancak Ebu Bekir âilesiydi. Amma âyetin Ebu Bekir hakkında nazil olmasından diğer müslümanlara tavsiye olmamak lâzım gelmez. Zira itibar; lâfzın umûmunadır, sebeb-i nüzulün hususuna değildir. Binaenaleyh ebeveyne riayet; cümle insanlar üzerine vâciptir.

Bu âyette insan için mümkün olan seâdetin kâffesine işaret vardır. Çünkü insan için seâdet; *üçtür: Birincisi; seâdet-i nefsiyyedir* ki *kalbin niam-ı İlâhiyeye şükürle meşgul bulunması* olduğundan evvel emirde duâ onunla vuku bulmuştur. *İkincisi; seâdet-i bedeniyedir ki bedenin ibadetle meşgul olması* olduğundan ikinci merrede duâ onunla vuku bulmuştur. *Üçüncüsü; saâdet-i hariciyedir ki ehil ve evlâdın salâhı* olduğundan üçüncü merrede duâ onunla vuku bulmuştur. Şükür; â'mâl-i kalbden olup a'mâl-i kalbin a'mâl-i cevarih üzerine mukaddem olduğuna işaret için duâda şükür takdim olunmuştur. A'mâl-i cevarih de harice nisbetle mukaddem olduğundan amel-i saliha muvaffak olması zürriyetin ıslâhına dua üzerine takdim olunmuştur. Çünkü; insanın nefsine müteallik a'mâli Allahü Tealâ'ya ta'zîm olup zürriyeti için salâhla duâ kullarına şefkatten ibaret olduğu cihetle Allah'a ta'zîm mukaddem olduğuna işaret için evvelki iki matlap takdim olunmuştur.

İşte şu beyanattan anlaşıldığı veçhile bu âyet; insanlara duânın usulünü öğrettiği gibi insanın kemalâta erişmesinin yollarını dahi öğretiyor. Çünkü; insanın, himmetini ibtidâ kendi nefsine sarfetmesi lâzımsa da sırf nefsine hasretmeyip himmetini evlâdına, ebeveynine, ahbabına ve sair akrabasına ta'mîm etmesi lâzım olduğuna delâlet eder. Ebeveynine duanın evlâda duâ üzerine mukaddem olduğuna dahi işaret vardır.

Duânın kabulü ancak tevbe ile olup tevbesiz kabul olunmıya-

cağına işaret için üç vecihle duâdan sonra şu duâ eden zatın tevbesi de sarahaten beyan olunmuştur.

Ebu Bekir hazretlerinin pederi (Ebu Kuhafe Osman bin Amr) dır. Validesi (Ümmül Hayr) olup (Sahr) isminde bir kimsenin kızıdır.

(أوزعنى) nin ilham manâsına olduğu (İbn Abbas) hazretlerinden mervîdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ya Rabbi! Nimetine şükretmeyi bana ilham et] demektir. Bu manâ; cümle ibadet ve taat ancak Allah'ın iânesiyle olup iâne-i İlâhiye olmayınca hiç bir şey hasıl olamıyacağına işarettir. Çünkü; Allah'ın iânesine muhtaç olmasa abdin Allah'dan iâne istemesi abes olurdu. Halbuki bu ve bunun emsali bir çok âyetlerde kullarının zatından istiâne etmelerini Allahü Tealâ beyan ve ta'lîm buyurmuştur.

(اشده) *e ş ü d d ü n on sekiz yaş* olduğu (İbn Abbas) hazretlerinden mervîdir. Buna nazaran (حتى اذا بلغ اشده) demek «İnsanın ebeveyni evlâdının terbiyesini, hakk-ı hızanesini ve âdab-ı diniyyesini talim ve hukukunu muhafaza eder, on sekiz yaşına baliğ oluncaya kadar, demektir. Amma on sekiz yaşına baliğ olunca ebeveyninin terbiye ve muavenetine ihtiyacı kalmaz, kırk yaşına büluğu şanına ihtimam için zikrolunmuştur. Çünkü; insanın kırk yaşı aklının tekemmül ettiği bir zaman olduğundan ekser enbiya kırk yaşını ikmal ettikten sonra ba'solunmuştur. Amma Hz. İsa ve Yahya (A.S.) gibi kırkından aşağı ba'solunanlar varsa da nadirdir.

***

Vâcip Tealâ şu beyan olunduğu veçhüzere Cenab-ı Hakka iltica edenlerin nail olacakları derecâtı beyan etmek üzere:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ

buyuruyor.

[İşte şu ebeveynine riayet ve Rabbısına tazarrû ve niyazla il-

tica etmek sıfatları ile muttasıf olan kimseler şol kimselerdir ki onların amellerinin güzellerini kabul ile günahlarından geçeriz. Onlar ashab-ı Cennet'tirler.] Çünkü; amellerini kabul ve günahlarını affetmemizin neticesi Cennet'tir. Binaenaleyh; onlar seâdet-i ebediye ve istirahat-ı sermediyeye naillerdir. Şu halde onlar Cennet'e nail olacak mes'ud kimselerdir.

وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾

[Dünyada doğru bir vaadle Rabları tarafından Cennet'e gireckleri vadolunmuştu.] İşte o va'd-i İlâhîye nail olmuşlardır. Çünkü; vaad-i İlâhî'de hilâf olmaz, elbette aynı zuhur eder.

***

Vâcip Tealâ valide ve pederine itaat ve riayet eden kimselerin hallerini ve nail olacakları dereceleri beyandan sonra peder ve validesine ezâ eden kimselerin hallerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي

buyuruyor.

[Şol kimse ki valide ve pederine «Öf size ki bana öldükten sonra kabrimden çıkacağımı mı vaadediyorsunuz ve beni onunla mı korkutursunuz? Halbuki benden evvel bir çok kimseler geçti hiç birisi kabrinden çıkmadı. Şu halde siz bana aklın hilâfı ve müşahedâtın harici bir şey teklif ediyorsunuz» demekle ebeveynine eza etmeye başladı.]

وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ

[Halbuki o kimsenin validesi ve pederi onun hakkında Allah'dan yardım talep ederek itikad-ı hakka muvaffak olmasını Allah'dan isterler ve onu tehdid için derler ki «sen helâk olursun, iman et ki helâkten kurtulasın. Zira; Allah'ın vaadi haktır hilâf olmak

ihtimali yoktur.] Binaenaleyh; iman etmedikce Allah'ın azabından kurtulunmaz» demekle insafa davet ederler.

*
**

Vâcip Tealâ ebeveyninin bu davetlerine karşı onun vermiş olduğu cevabı beyan etmek üzere :

فَيَقُولُ مَا هٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Ebeveyninin hakka davet ve ısrarları üzerine o kimse der ki «Şu sizin söylediğiniz sözler evvel geçen ümmetlerin kitaplarında yazılmış bir takım yalanlardır».] İşte ebeveynine ezâ eden adam böyle demekle küfrünü izhar ederek ebeveynine karşı küstâhâne muamelede bulunur ve nasihatlerinden aslâ müteessir olmaz.

*
**

Vâcip Tealâ bu gibi insanların duçâr olacakları azabı beyan etmek üzere :

أُولٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[İşte şu ebeveynine ezâ edenlerin üzerlerine kelime-i azap vâcip oldu ki onlar kendilerinden evvel geçen ve ins ü cinden helâk olan ümmetler içinde helâk ve muazzep olacaklardır. Zira; onlar hâib ve hasir oldular.]

Yani; şol asî kimse ki ebeveyni onu imana ve tarik-ı hakka davet ettiklerinde kemal-i sefahat ve şiddet-i gafletinden ebeveynine hitaben «Öf size ki sözünüzden usandım, yeter ettiğiniz, sözü kesin. Beni âhirette kabrimden çıkacağımla mı korkutuyor ve kı-

yamet mi vaad ediyorsunuz? Halbuki benden evvel bir çok ümmetler geçti, onlardan hiç kabrinden çıkan yoktur. Onlar gibi gidip gelmiyeceğim. Şu halde bana ısrar edip durmayın» demekle ebeveyninin sözlerinden hoşnud olmadığını beyanla davetlerine icabetten imtinâ eder. Halbuki onun valide ve pederi kemal-i şefkatlerinden onun tevfikına duâ eder, imandan nasibedâr olmasını Cenab-ı Haktan isterler ve «Ey oğlumuz! Helâk senin içindir. İman et ki Cehennem azabından kurtulasın. Zira; Cenab-ı Hakkın vaadleri haktır, hilâf olmak ihtimali yoktur. Binaenaleyh; itaat edenlere vadettiği sevaplar ve âsîlere Resûlleri vasıtasiyle beyan ettiği azaplar hep yerini bulacaktır» demekle tehdit ederler. Ebeveyninin şu sa'yi üzerine o günahkâr oğulları onlara karşı serkeşlik eder «Şu sizin nasihat tarikı ile söylemiş olduğunuz şeylerin cümlesi evvel geçen ümmetlerin kitaplarında halkı aldatmak için yazdıkları bir takım yalanlardır. Binaenaleyh; öyle insanları aldatmak için yazılmış şeylere ben kulak asmam. Siz boşa yoruluyorsunuz» demekle kat'i cevap verir. İşte ebeveynine ezâ ile nasihat dinlemiyenlerin üzerlerine onlardan evvel geçen ins ü cinden asî ümmetler üzerine vâcip olan azab-ı İlâhî ve hükm-ü sübhanî vâcip olmuştur. Zira; onlar kendilerine tevdi olunan hilâfet-i İlâhiyeyi zayi ettiklerinden bütün sermayeleri bulunan ömürlerini zayi etmiş zarar ve ziyan görücü kimselerdir.

(أف لكما) öf lâfzı *bir sadâ ki insan o sadayı sevmediği bir şey üzerine yüzünde ekşilikle o şeyi inkâr makamında çıkarır ve yüz ekşiliği ile çıkan her lâfız bu manâyadır.* Bu makamda o âsî insanın peder ve validesinin nasihatlerine hiddet ettiğinden onları tekdir makamında söylemesinden kinayedir. (لكما) de bulunan lâm; *tahsis içindir.* Yani «Sizin nasihatiniz üzerine benden sadır olan yüz ekşiliği size mahsustur, sizden başkasına değil» demektir. Şu halde gazabının yalnız ebeveyninin hakka davetine karşı olduğunu izhar etmekten ibarettir.

Bu âyetin (Ebu Bekir) hazretlerinin oğlu (Abdurrahman) hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; (Abdurrahman) İslâm olmadan evvel validesi ve pederi imana davet edip âhiretin varlığından ve iman etmezse helâk olacağından bahsettiklerinde (Abdurrah-

man) ın «Bundan evvel Kureyş'den vefat edenleri ihyâ edin, meseleyi onlardan tahkik edeyim» dediğini Cenab-ı Hak bu âyette hikâye buyurmuştur. Buna nazaran âyetin âhirinde beyan olunan azap (Abdurrahman) a masruf değildir. Çünkü; Abdurrahman şeref-i İslâm'la müşerref olmuştur. Şu halde azap iman etmeyip inat üzere vefat edenlere masruftur.

Bu âyetin (Abdurrahman) hakkında nazil olduğunu beyan edenlerin rivayetleri şöyledir : Muaviye tarafından (Mervan) Medine'de vali iken Muaviye'nin vefatı üzerine oğlu Yezid'e bîat olunmak üzere halka hutbe okuduğu zaman (Abdurrahman) tarafından vaki olan itiraz üzerine (Mervan) Abdurrahman'ın tutulmasını emredince Abdurrahman hemşîresi Hz. Aşie'nin hanesine girdiğinden Abdurrahman'ın üzerine varamadıkları cihetle Abdurrahman'a söğmek kabilinden bu âyetin müşarun ileyh hakkında nazil olduğunu beyan etmiştir.

Ekser müfessirîn işbu âyetin bir şahıs hakkında olmayıp bu sıfatlarla mevsuf olan kimseler hakkında nazil olduğunu ve binaenaleyh; Abdurrahman hakkında nazil olmadığını iki cihetle ispat etmişlerdir. *B i r i n c i s i ; âyetin âhirindeki azapla tehdid Abdurrahman hakkında olmadığını ispat* eder.. Çünkü müşarunileyh şeref-i İslâm'la müşerref olmuştur. *İ k i n c i s i ; Mervan bu sözü söylediğinde Hz. Aişe (R.A.) perde arkasından red ve inkâr etmiştir* ve bu inkârını imam-ı Buhâri beyan buyurmuştur. Şu halde Hz. Aişe sika'dan olup Mervan zuafadan olduğu cihetle Mervan'ın rivayetinin hükmü yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ valide ve pedere itaat edenle etmiyenlerin bazı hallerini beyandan sonra her birinin amellerinin cezalarını göreceklerini icmalen beyan etmek üzere :

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Mutî ve âsî her kimse için amellerine göre dereceler olduğu gibi onların her cümlesi amellerinin cezasını tamamen alsınlar için dahi dereceleri vardır. Halbuki onlar cezalarını almakta aslâ zulmolunmazlar.] Çünkü; herkes ameli hayır ise hayır cezası, şer ise şer cezası olarak amelinin cezasını tamam alıp aslâ noksan veya ziyade olmadığından zulmolmaz, herkesin aldığı ceza ayniyle amelinin cezası ve kendi istihkakı olduğu cihetle aldıkları ceza aynı adalettir. Çünkü; ebeveynine itaat edenlerin sevabı tamam verilip, noksan verilmez ki zulmolsun, itaat etmeyip ebeveynine eza edenlerin azabı günahlarına göre olup ziyade olmadığından zulmolmaz.

*
* *

Vâcip Tealâ mutî ve âsîden her ikisinin de amellerinin cezasını görüp zulmolmıyacağını beyandan sonra kâfirlerin Cehennem'e girdiklerinde kendilerine tekdirâmiz vaki olacak hitabı beyan etmek üzere:

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol günü ki o günde kâfirler Cehennem azabına arz olunurlar, onlara o zamanda taraf-ı İlâhî'den denilir ki «Siz dünyada yaşadığınız zaman bütün lezzetlerinizi giderdiniz, onunla intifa ettiniz ve âhirete bir şey bırakmadınız».] İşte kâfirlere böyle denilmekle dünyada geçirdikleri zevk u sefaları ve yiyip içtikleri nimetleri başlarına kakılır.

Ehl-i Cehennem'e bu hitap ya bizzat Vâcip Tealâ tarafından veyahut melekler vasıtasiyle olur ki kâfirlerin azapları müzdâd olsun.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet dünyada nimet-i İlâhiyeyle telezzüzden men'e delâlet etmez. Çünkü âyet; kâfirler hakkındadır. Zira; kâfirler dünyada nail oldukları nimetlerin şükrünü edâ etmediklerinden bütün huzuzâtlarını aldılar, her ne ellerine geçtiyse yediler, içtiler, giyindiler, kuşandılar ve asıl imanları ol-

madığı için hiç bir nimetin şükrünü ifâ etmediklerinden âhirete bir şey bırakmadılar. Binaenaleyh; bu tekdirâmiz hitaba müstehak oldular. Amma mü'minler nûr-u imanla müşerref oldukları cihetle nail oldukları nimetlerin şükrünü mümkün olduğu kadar edâ ettiklerinden bütün huzuzatlarını ifnâ etmiş olmadılar. Zira; dünyada nimet mukabili şükür ettikleri için âhirette nasiplerine halel gelmemiştir. Dünya nimetlerinin şükrünü edâ ettikleri cihetle âhirette nail olacakları lezzetlerine noksan tarî olmaz. Gerçi bazı kâfirler de nail oldukları nimetlere şükrederlerse de asıl imanları olmadığından vaki olan şükürleri kabul olunmaz. Çünkü; indallah makbul olan şükür, şeriatın tarifi vechile olmamıştır. Binaenaleyh; dünyada onların şükürleri nimete mukabil şükür addolunmaz.

Vâcip Tealâ'nın kullarına vermiş olduğu nimetlerin her cümlesiyle suret-i meşrûada telezzüz ve intifa etmek meşrudur, onunla telezzüz, şükrü edâ olunduğu cihetle âhiret telezzüzüne mani olmaz. Amma zühd ü takvayı ihtiyar etmek evlâdır. Zira; Resulullah dünyaca arzu buyurmuş olsaydı Cenab-ı Hak ihsan edecekken zühd ü takvayı ihtiyarla dünya nimetine iltifat etmedi.

Hz. Ömer'in «İstesem benden daha iyi yiyen ve giyen bulunmaz, lâkin bütün huzuzâtımı âhirete terkettim» buyurduğu mervîdir. İşte Ömer (R.A.) hazretlerinin bu sözü de nimetle telezzüze iktidarla beraber dünyaca fazla telezzüzü terkle zühd ü takvayı ihtiyar etmek evlâ olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ kâfirlere âhirette vaki olacak hitabın bakiyyesini beyan etmek üzere :

فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Dünyada arz üzerinde bigayrı hakkın kibir etmeniz ve fısk u

fücurunuz sebebiyle bu gün siz zelil ve hakir kılıcı azapla cezalanırsınız.]

Yani; kâfirler Cehennem'e girince onlara denilir ki «Ey kâfirler! Bu gün siz bir azapla cezalanırsınız ki o azap sizi zelil ve hakir kılıcı ve rüsva edicidir. Bu azaba sebep de *ikidir :* *B i r i n c i* sebeb; *Dünyada yer yüzünde Allah'ın kullarına kibreder, kafa tutar ve kendinize bir azamet süsü vererek büyüklük taslardınız, kibir ve gururunuz sebebiyle iman etmediniz.* *İ k i n c i* sebep; *tâat-ı İlâhiye'den çıkmanızdır»* denmekle kâfirlerin dünyada yapmış oldukları günahları yüzlerine vurulur.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette azabın sebebi olarak beyan olunan *iki emirden* *b i r i s i ; amel-i kalbî, d i ğ e r i ; amel-i cevarihîdir.* Esasen insan; *iki cüz'den mürekkeptir ki ruhla ceset ve kalple kalıptır.* Dünyada bu iki cüz de ıslah olursa âhirette selâmettir ve eğer bunlarda fesat olursa âhirette nedamettir. *K i b i r ; ahval-i kalpten, f ı s k ; ahval-i cevarihten* olup ahval-i kalp mertebede ahval-i cevarih üzerine mukaddem olduğuna işaret için âyette ahval-i kalp takdim olunmuştur. Binaenaleyh insan için en büyük vazife; evvelen kalbini ıslah etmektir. Çünkü; kalpte salâh olursa bütün azada salâh olacağı şüphesizdir. Zira kalbin salâhı; azanın salâhını mucibtir.

Bu âyette *i s t i k b a r ; din-i hakkı kabulden büyüklenmek ve Resulüllah'a iman etmekten istinkaf etmektir* ki *arlanmak* manâsınadır. *F ı s k ; yalan, gıybet ve âharın hukukuna tecavüz etmek gibi günahlardır.* Şu halde kâfirlerin fısk sebebiyle azap olunmaları a'mâl-i kalbiyeden olan imanla mükellef oldukları gibi a'mâl-i cevarih olan füru-ı â'malle dahi mükellef olduklarına bu âyet delâlet eder. Çünkü fısk; *füru-u amâli terketmektir.* Bunu terkettiklerinden dolayı muazzep olmaları mükellef olmalarını icabeder. Zira mükellef olmadığı bir şeyi terkinden dolayı insan mesûl ve muazzep olmaz. Halbuki kâfirlerin iki sebeple azap olunacakları beyan olunmuştur ki birisi imanı diğeri memurat-ı saireyi terkle menhiyatı işlemesidir.

Hulâsa; Cehennem'de kâfirlere «Siz bu gün iki sebeple hakîr ve zelil kılıcı azapla cezalanıyorsunuz. *B i r i n c i s i ;* kibriniz,

i k i n c i s i ; fışkınızdır» denileceği bu âyetten, müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Mekke'yi Cehennem'e arz olunacaklarını beyanla tehdit ettikten sonra kavm-i Âd'ın hallerine Mekkelilerin hallerini kıyasla dahi tehdit etmek üzere :

وَاذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ
أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Zikret ey Rasûl-ü Mükerrem! Şol zamanı ki o zamanda kavm-i Âd'ın biraderi Hûd (A.S.) (Ahkaf) denilen beldede kavmini âhiret azabıyla korkuttu. Halbuki Hûd (A.S.) dan evvel geçen ve sonra gelecek enbiya-yı kirâm ümmetlerini «Allah'ın gayrı hiç bir şeye iman etmeyin, ancak Allah'a iman edin. Zira; iman etmediğiniz surette sizin üzerinize pek büyük olan yevm-i kıyametin azabı nazil olmasından korkarım» demekle inzar ettiler.]

Yani; ey Nebiyy-i Muhterem! Kavm-i Âd'ın biraderi Hûd (A.S.) Yemen'de (Mehre) denilen mahalde «Allah'ın gayrıya ibadet etmeyin. Ancak Allah'a ibadet edin. Zira ibadetinizi Allah'ın gayrıya sarfederseniz ben sizin üzerinize azametle muttasıf olan yevm-i kıyametin azabından korkarım» demekle kavmini inzar ettiği zamanı düşün. Halbuki Hûd (A.S.) dan evvel geçen ve sonra gelecek nebîlerin cümlesi ümmetlerini tevhide davetle tevhid'in zıttı olan küfürden menettiler ve yevm-i kıyametin azabından korkuttular.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *a h k a f ; kumlu mahaller* manâsınadır. Yahut *kum yığınları ki küçük, büyük, uzunca ve eğri büğrü mahallerdir.* Burada *Yemen'de (Hadramut) civarında Umman ile Mehre arasında bulunan Âd kavminin memleketidir.* Hûd (A.S.) ın o mahalde kavmini tevhide davet ettiğini

Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. (وقد خلت النذر)

N ü z ü r ; nezîrin cem'idir. N e z î r ; korkutucu manâsınadır. *N ü z ü r* le murad; *Rusül-ü Kirâmdır.* Çünkü; *Allah'ın resûlleri ümmetlerini isyan ederlerse azap olunacaklarını beyan ile korktukları için* kendilerine taraf-ı İlâhî'den nüzür ünvanı verilmiştir.

Bu âyetten maksat; kavm-i Âd'ın hallerini beyanla Mekke ahalisini insafa davet etmektir. Çünkü; Resulüllah'ın Mekke ahalisini imana davet ettiği gibi Hûd (A.S.) da kavmini imana davet etmiş ve Âd kavmi iman etmediklerinden helâk oldukları gibi Mekke kavmi de iman etmezlerse helâk olacaklarını beyan etmiştir. Halbuki Âd kavmi mal, servet ve kuvvetçe esbab-ı istirahatın her cihetine malik ve dünyada refah ve seâdetleri mükemmeldi. Onlar Hûd (A.S.) ın nasihatini dinlemedikleri için helâk olunca onlardan daha zayıf olan kavm-i Kureyş Resullerinin nasihatini dinleyip insafla iman etmedikleri surette helâk olacakları evleviyyetle sabittir ve cümle enbiyanın halleri ümmetleriyle beraber bu minval üzere geçmiştir. Binaenaleyh; Resûl'lerinin nasihatlerini dinleyenler felahyâb oldular, dinlemeyip temerrüd edenler hak-i helâke serilip gittiler.

***

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın şu nasihati üzerine kavminin vermiş olduğu cevabı beyan etmek üzere :

قَالُوٓا اَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَاۚ فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Hûd (A.S.) ın Âd kavmini şirkten nehyederek imana davet etmesi üzerine onlar «Bizim mabudlarımıza iftira ve bizi onlara ibadetten menetmek için mi geldin? Eğer bunun için geldin ve sözünde sadık isen vadettiğin azabı bize getir görelim» dediler.]

Yani; «Ya Hûd! Senin sözüne inanmıyoruz. Sen bizi mabudlarımıza ibadetten döndürmek için mi geldin? Eğer sözün doğru ise vadettiğin azabı bize getir ki doğru söylediğini bilelim» demekle temerrüdlerini izhar ettiler. Çünkü; insanlar sevmedikleri sözleri

daima redde çalışırlar, tâ ki kendilerine tevfîk yar olup delâilini tetebbu' ederek hakkâniyetine kanaat getirinceye kadar.

⁂

Vâcip Tealâ Âd kavminin Hûd (A.S.) a verdikleri cevabı beyandan sonra Hûd (A.S.) ın onlara vermiş olduğu cevabı beyan etmek üzere:

قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَٰكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Hûd (A.S.) azabı isti'câl eden kavmine cevap olarak dedi ki «Azabın geleceği vakte ilim ancak Allahü Tealâ indindedir. Ben size tebliğine memur olduğum ahkâmı tebliğ ediyorum, lâkin ben sizi cahil bir kavim görüyorum».]

Yani; Hûd (A.S.) kavmine hitaben dedi ki «ben vahy-i İlâhî vasıtasiyle suret-i kat'iyede size azabın geleceğini biliyorum. Elbette siz bu itikatta devam ettikçe size bir azap gelecektir. Fakat o azabın geleceği vakti bilmek Allahü Tealâ'ya mahsustur. Onu ancak Allahü Tealâ bilir. Zira; azabın geleceği vakti bana bildirmedi ki ben kendim bilsem ve size de bildirsem ve ben ancak tebliğ etmekle irsal ve emrolunduğum ahkâmı size tebliğ ederim, onun haricinde bir şey söyleyemem velâkin sizi cahil bir kavim görüyorum ki bu kadar nasihatlerim size tesir etmiyor. Binaenaleyh; imanınızdan ümidim kesilmiştir. Şu halde helâk olacaksınız, helâkinize dair azap gelecektir velâkin vaktini tayin edemem» demekle kavmine cevap vermiştir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile (قوما تجهلون) demek «Siz peygamberlerin niçin ba'solunduğunu bilmiyorsunuz» demektir. Çünkü; Hûd (A.S.) kavmine hitaben «Rusül-ü Kirâm ahkâm-ı diniyyeyi ümmetlerine tebliğ ve onlara hakikati anlatıp imana davet etmek için ba'solunurlar. Binaenaleyh; ben de size Allah'ın emrini tebliğ ediyorum, bu cihetle vazifemi ifâ ettim. En-

biya-yı kiram gaibden haber vermek için ba'solunmazlar ki siz benden azabın geleceği vakti sorasınız» demekle kavmini ilzam etmiştir. *Yahut* «Siz cahilsiniz» demek «Siz küfrün zararını bilmediğinizden küfrüzere ısrar ettiğiniz cihetle azabın vakti yaklaştı zannederim» demektir. *Yahut* «Ben sizi cahil görüyorum. Zira; benden şiddetle azabın gelmesini istiyorsunuz. Aklı olan bir kimse nefsine gelecek azabın acele gelmesini istemez. Vakıa benim doğru söylediğim sizce zahir olmadı ise de yalan söylediğim dahi zahir olmamıştır. Şu halde böyle mütereddit bir vaziyette sizin azabın gelmesini istemeniz cehaletten başka bir şey değildir» demekle kavmini itham etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Hûd (A.S.) ın tebliğ vazifesini edâ edip kavmi de sözünü dinlemeyip şirke devam ettiklerini beyandan sonra onlara nazil olan azabı ve helâklerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Vakta ki onlar kendi vadîlerine karşı gelen azabı bir bulut parçası olduğu halde görünce memnun ve mesrur olarak «İşte şu görülen şey bize çok yağmur yağdıracak bir buluttur» dediler. Hûd (A.S.) da onların bu sözlerine karşı «Belki o bulut yağmur yağdırıcı bir bulut değildir. Zira; sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir ve o bulut zannettiğiniz şey azab-ı elîm kendisinde bulunan bir rüzgârdır» demekle kavmine mukabele etti.]

Yani; Âd kavmi Hûd (A.S.) ın davetine icabet etmeyip küfrüzere musır olunca Allahü Tealâ onların yağmurlarını habsetti velâkin aslâ mütenebbih olmadılar, kendileri ıslâh olmadıkları cihetle azaplarının hulûlü zamanı gelmişti. Binaenaleyh; Hûd (A.S.) kavmi ile bir mahalde bulunduğu bir zamanda ufk-ı semadan onların vadîlerine doğru, teveccüh etmiş bir siyah bulut zuhur edince

yağmura susamış Âd kavmi o bulutu yağmura emmâre addederek «şu bulut ki bize bir çok yağmur yağdıracaktır» dediler. Hûd (A.S.) onların sözlerini red ile zanlarının yanlış olduğunu beyan etmek üzere «gördüğünüz şey bulut değildir, belki aceleten gelmesini istediğiniz azaptır ki içinde azab-ı elim dolu, bulut suretinde zuhur etmiş bir rüzgârdır» demekle imana müsareat edip vaki olan kusurlarına tevbe ile dergâh-ı ülûhiyete iltica etmelerine işaret etti. İşte şu işaret üzerine mütenebbih olup iman etmekle azaptan halâs olmaları ve seâdet-i dareyne nail olup her türlü refaha ermeleri lâzımken bilâkis mübtelâ oldukları küfrüzere inatta devam ettiler ve akibet helâk oldular.

*
**

Vâcip Tealâ azabın zuhurunu beyandan sonra keyfiyetini beyan etmek üzere:

تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[O rüzgâr Rabbısının emriyle uğradığı her şeyi ihlâk eder. Onlar sabaha dahil oldular ki sen ancak onlardan eser olarak evlerini görürsün, evlerinden başka bir şey göremezsin. İşte bunları cezalandırdığımız gibi her günahkâr olan kavmi biz cezalandırırız.]

Yani; kavmi Âd'ı ihlâk eden rüzgârda öyle şiddet vardı ki o rüzgâr Rabbısının emriyle Âd kavminin kendilerinden ve mallarından her neye uğrarsa onu derhal ihlâk ederdi. Azap gelip de onlar sabaha dahil olunca ey Habibim! Sen onların harap olmuş evlerinden başka birşey görmezdin. Yani o vakitte bulunmuş olsaydın hallerini bu minval üzere görürdün. İşte bunların helâki gibi biz her kavm-i mücrimi ihlâkle cezalandırırız.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet; Kureyş kavmini ve onlar gibi iman etmeyip temerrüd edenleri tehdit etmiştir. Ey Mekke ahalisi! Eğer siz de kavm-i Hûd gibi söz dinlemez ve küfrünüzde devam ederseniz onları ihlâk ettiğimiz gibi sizi de ihlâk ederiz. Zira

her günahkâr olan kavmi tâib ve müstağfir olmadıkça ihlâk etmek âdetimizdir» demek olur. Şu halde tarik-ı İlâhî'den çıkmış olup, tarik-ı hakka dahil olmayan her kavmin âkibeti helâk olduğuna âyette delâlet vardır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Âd kavminin helâki şöyledir : Âyette beyan olunduğu veçhile azapları şiddetli bir rüzgâr vasıtasiyle olmuştur. Rüzgâr gayet şiddetli olup hatta çadırları vesair eşyayı havada çekirge gibi uçururdu. Rüzgârın bu dehşetini gören Âd kavmi dışarda durabilmek imkânını göremeyince hemen hanelerine kapandılar, kapılarını, pencerelerini kapattılar. Rüzgâr ise olanca dehşetiyle hanelerine hücum etti, kapılarını söktü, onların ayakta olanlarını yerlere yatırdı üzerlerine kum yığdı, bir müddet kum yığınları altında kaldıktan sonra rüzgâr tekrar kumları süpürdü kendilerini ihlâkla canlarını Cehennem'e gönderdi.

Bunların helâkini Cenab-ı Hakkın Kur'an'da bize hikâye buyurması; *ibret ve tenbih içindir ki* onlar gibi peygamberlerinin sözüne inanmıyan kavmin âkibeti helâk olduğunu bildirmekle insafa davet etmektir.

Rüzgâr esip azap gelmeye başlayınca Hûd (A.S.) yanında bulunan mü'minlerle beraber bir daire çevirdi. Rüzgâr onlara gayet latîf olarak dokunur. Bir tarafda âsîleri ihlâk eden rüzgâr aynı mahalde Rablarına itaat ve resûllerine iman edenlere serin serin eser bad-ı sabâ gibi ferah ve sürur bahşederdi. İşte aynı rüzgârın bir tarafta sebeb-i helâk olup diğer tarafta sebeb-i hayat ve sürur olması Hûd (A.S.) için büyük bir mucize olduğu gibi Allahü Teâlâ'nın fâil-i muhtar olmasına da büyük bir delildir. Çünkü; tabiat vasıtasiyle olsaydı rüzgâr tabiatını her yerde bir seviyede icra eder aslâ fark olmamak lâzım gelirdi. Zira; tabiat değişmez herkes hakkında hükmünü icra eder.

Resulüllah'ın havada bir bulut görünce levninin tağayyür ettiği görülmesi üzerine ashabı tarafından sebebi sual olunduğunda «Şu bulutun kavm-i Hûd'a nazil olan azap gibi bir azap bulutu olmasından korkarım» buyurduğu Hz. Aişe (R.A.)'dan mervîdir. Şu halde insanlar için her zaman Cenab-ı Hakkın himayesine iltica etmek lâzım olduğu gibi bilhassa havada bir bulut gördüğünde Ce-

nab-ı Hakka iltica ve istiaze etmek lâzım olduğuna bu hadis-i şerifte işaret vardır ve bu istiazenin lüzumuna da bir çok vukuât şahittir. Meselâ bazı zamanda semada zuhur eden buluttan nafî yağmurlar beklenirken şiddetli bir âfet ve dolu yağar, bağları, bahçeleri vesair hasılâtı mahvettiği gibi saika isabetiyle de bazı insan ve hayvanları ihlâk ettiği görülür. Binaenaleyh; insan her türlü âfete maruz olduğu cihetle Cenab-ı Hakka ilticadan hali kalmaması lâzımdır.

Bu âyette *iki kıraat vardır :* Hitab olarak (لاترى) kıraat olunduğuna nazaran hitab Resulüllah'adır. Gaib suretiyle (لايرى) kıraat olunduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Onların ihlâk olundukları zamanı görmek şanından olan kimse sabah vakti onların hanelerinin harabelerinden başka bir şey görmez, ancak eser olarak hanelerinin eserini görürdü] demektir.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Âd'ın helâkini beyandan sonra onların kuvvet ve kudretlerini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki ey Mekke ahalisi! Size kudret vermediğimiz şeylerde kavm-i Âd'a kudret verdik, onlar için kulaklar, gözler ve kalpler halkettik. Şu saydığımız âzadan onların kulakları, gözleri ve kalpleri onları hiç bir şeyden ganî kılamadı. Zira; Allah'ın âyetlerini inkâr ederlerdi ve onları kendi istihza ettikleri şeylerin cezası ihata etti. Etraflarını çevirdi, âkibet helâk olmuşlardır.]

Yani; ey ehl-i Mekke! Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Âd

kavmine bir takım kuvvet ve kudret verdim ki o kuvveti size vermedim. Biz onlar için kulak halkettik ki işitsinler, kabul etsinler, gözler halkettik ki hakkı görsünler kabul etsinler, ellerinde bulunan nimetleri görsünler şükretsinler, kalpler halkettik ki marifet-i İlâhiyeye sarfla hakikate vakıf olsunlar velâkin onlar şu saydığımız uzuvlarını mahall-i lâyıkına ve menfeatlerine sarfetmediler, belki şehevât-ı nefsaniye, heva ve heveslerine sarfla zayi ettiklerinden istifade edemediler. Halleri böyle olunca kulakları, gözleri ve kalpleri hiç bir şeyde ihtiyaçtan kurtarıp azab-ı İlâhî'yi onlardan def'edemedi. Binaenaleyh; bu nimetlerden her cihetle istifade mümkün iken mahalline sarfedemedikleri cihetle her türlü menfeatten mahrum kalmışlar ve onlar için bir faydayı müfîd olmamıştır. Çünkü kalpten maksat; marifete sarfla cehilden kurtulmaktır. Gözden maksat; bu âlem-i mükevvenâta bakıp her bir zerresinden ibret almak ve kendine verilen nimeti görüp şükretmektir. Kulaktan maksat; Hakkı işitip dinlemek ve kabul etmektir. Âd kavmi ise bunlardan hiç birini mahalline sarfetmedikleri cihetle istifade edememişler, âkibet helâk olmuşlardır. Şu halde ey Mekke ahalisi! Onlara verdiğimiz uzuvları size de verdik. Bunları mahalline sarfederseniz intifaınız muhakkaktır, bu vesileyle dünyada helâkten ve âhirette azaptan kurtulursunuz, eğer onlar gibi mahalline sarfetmiyerek zayî ederseniz bu uzuvlarınız sizi helâkten kurtaramaz. Binaenaleyh; siz de helâk olursunuz. Zira onların malları sizden çok, ömürleri sizden uzun, bedenleri ve cisimleri sizden kuvvetli ve yüksekti. Köşkler, saraylar, muhkem kaleler, uzun bağlar ve bahçeler onlarda mevcuttu. Sizde ise şu saydığımız nimetlerden hiç birisinde onlar kadar kuvvet yoktur. Onlar o kadar kuvvete malik oldukları halde helâk olunca sizin helâk olacağınız evleviyyetle sabittir.

Şu manâ (ان مكناكم) lâfzındaki (ان) kelimesinin *nafiye* olduğuna nazarandır. Amma Beyzâvî'nin beyanı veçhile (ان) lâfzının *şartiye* olmak ihtimaline göre *manâ-yı nazım :* [Ey Mekke ahalisi! Âd kavmine bir takım şeylerde kuvvet ve kudret verdik. Eğer o şeylerde size de onlar gibi kuvvet vermiş olsak siz onlardan daha ziyade tuğyân eder asla hiç bir şeye boyun eğmezdiniz] demektir. Hûd (A.S.) ın kavmini bu kadar kuvvetleri helâkten kur-

taramadı. Zira onlar; *iki cihetle helâke müstehak olmuşlardı:* B i r i n c i s i ; *vahdaniyet-i İlâhiye'ye delâlet eden âyetleri inkâr edip şirküzere ısrar etmeleridir.* İ k i n c i s i ; *o âyeti tebliğ için kendilerine gelen Peygamberlerini ve o peygamberin getirdiği ahkâmı istihza etmeleridir.* Çünkü; onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri gibi bir takım ahkâm-ı şer'iyyeyi istihza ettiklerinden istihzalarının vebali kendilerini ihata etti ve hiç birisi kurtulmaksızın hepsi helâk olup gittiler. *İ s t i h z'a n ı n m a n â s ı ; Bir şeyi hafif ve hor görmekle eğlenmek ve onunla vakit geçirmektir.* İşte Hûd (A.S.) ın kavmi de iman etmedikleri surette kendilerine gelecek azabı Hz. Hûd'un beyan etmesi üzerine o gelecek azabı istihza ettiler ve «Haydi söylediğin doğruysa gelecek azabı getir görelim» diyerek eğlenmişlerdi. Binaenaleyh; istihza ettikleri azap kendilerini ihata etmekle helâk olmuşlardır. O halde hakka ihanet ve istihzaya cür'et edenin istihza ettiği şeyle muzmahil olacağına âyette delâlet vardır ve bu da her zaman görülmekte ve vukuâtla sabit olmaktadır.

***

Vâcip Tealâ Âd kavminin helâkini beyandan sonra Mekke ahalisine nasihat ve onları tehdit etmek üzere :

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Ey Mekke ahalisi! Karyelerden etrafınızda olan karyeleri ihlâk ve vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimizi isyandan rücû etsinler için onlara kiraren ve mirâren beyan ettik.]

Yani; ey Mekke ahalisi! Âd, Semûd ve Lût kavimlerinin etrafınızda bulunan karyelerini ihlâk ettik. Şu halde siz bunların harabe ve eserlerinden ibret almalısınız. Onlar hakkı istihza, küfrü irtikab ve Resûllerine ezâ gibi günahlardan vazgeçsinler için biz onlara âyetlerimizi defâatle beyan ettik. Onlarsa bu âyetlerden

istifade etmediler. Çünkü; irtikâb ettikleri cinayetlerinden rücû eylemediler. Binaenaleyh; helâk oldular.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *k a r y e l e r* le murad; *geçmiş ümmetlerin karyeleridir.* Salih ve Lût (A.S.) ın kavminin karyeleri Şam cihetinde, Âd kavminin karyesi Yemen cihetinde olduğundan her cümlesi Mekke'nin etrafındadır. Mekke ahalisi yazın Şam ve kışın Yemen cihetlerine seyr ü seferlerinde bu karyelerin harabelerini gördükleri cihetle Cenab-ı Hak onları bu karyelerle tehdit buyurmuştur. Yani «O karyeler sekenesi nasıl ki küfürlerinde devamları sebebiyle helâk oldularsa siz de küfrünüzde ısrar ederseniz helâkiniz muhakkak» demektir.

(صرفنا) *tasriftendir. T a s r i f ; bir şeyi bir halden diğer hale döndürmek ve tebdil etmektir.* Şu halde *âyetin manâsı :* [Onların küfürden rücû etmeleri için Biz Azîmüşşân hakka delâlet eden âyetlerimizi onlara suver-i muhtelifede gösterdik. Ona kanaat etmeyince diğer bir suretle dahi gösterdik ve akıllarının idrak edebileceği raddede kirâren ve mirâren beyan ettik velâkin tîynetlerinde olan habaset sebebiyle bu âyetlerden intifaa aslâ meyletmediklerinden bütün helâk oldular, ancak âleme ibret olmak üzere harabeleri kalmış] demektir.

Her zaman Cenab-ı Hak her millete türlü alâmetler göstermek ve musîbetlere mübtelâ kılmak suretiyle insafa davet eyler, günahlarından vazgeçerek dergâh-ı ehadiyete rücû etmeleri lâzım olduğuna tenbih eder. Binaenaleyh; mütenebbih olan tâib ve müstağfir olur, çare-i necatını bulur, mütenebbih olmayan günahında ısrar eder akibet helâk olur.

***

Vâcip Tealâ Mekke etrafında bulunan karyeleri ihlâk ettiğini beyandan sonra mabud ittihaz ettikleri putların onlara aslâ yardımcıları olmadığını beyan etmek üzere :

فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Keşke bunlar o mabudlarına ibadet ettiklerine göre Allah'ın dununda Allah'a takarrub için mabud ittihaz ettikleri putları bunlara yardım etmiş olsalardı. Halbuki yardım edemedikleri gibi yardım zamanı onlardan kayboldular. İşte şu Allah'ın gayrı putları mabud ittihaz ederek, yardım beklemeleri onların yalanları ve iftira ettikleri şeyleridir.]

Yani; o helâk olan kâfirlere, Allah'a takarrub için Allah'ın gayrı olarak mabut ittihaz ettikleri putları, onların ibadet ettiklerine göre helâk zamanı keşke onlara yardım etmiş olsalardı. Azaptan kurtarmak için yardım şöyle dursun bilâkis yardım zamanı onlardan kayboldular. Çünkü; onlardan yardım ümit eylemek ve Allahü Tealâ'ya takarruba vesile ittihaz etmek onların iftira ve yalanlarıdır.

Kâfirlerin putlara ibadetleri aynı iftiradır. Çünkü; putlarda mabud olmağa salâhiyet olmadığı gibi onların ibadet ettiklerine göre helâk olacakları zaman helâkten kurtarmak için bari yardım edebilseler de ibadetlerinin menfeatini görselerdi, o da olamaz. Zira; yardım zamanı görmezler kaybolurlar. Onları mabud ittihaz etmek yalan ve Allah'ın şeriki olduklarını itikat etmek ise iftiradır.

(قرباناً) *k u r b â n ; Allahü Tealâ'ya yakınlığa vesile ittihaz olunan şeydir. Kâfirlerin putlara ibadetleri ind-i İlâhî'de şefeat edeceklerini itikad ettiklerindendir. Bunun için putlara kurbân* denilmiştir.

Hulâsa; kâfirlerin putları kendilerine yardım edemedikleri gibi yardım zamanı kaybolup hiç bir fayda göremiyecekleri ve putları mabut ittihaz etmeleri ifk ü iftiradan ibaret olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanların mü'min ve kâfir olanlarına müteallik bazı ahkâmını beyandan sonra cinnîlere müteallik bazı ahkâmını dahi beyan etmek üzere :

وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ
وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda Kur'an'ı işitir oldukları halde sizin tarafınıza cinden bir taifeyi biz meylettirdik. Onlar sizin huzurunuza geldiklerinde bazısı bazısına «sükût edin, dinleyelim» dediler. Vakta ki Kur'an'ın kıraati tamam oldu ise kendi kavimlerini korkutucu oldukları halde memleketlerine döndüler.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sana inad edip iman etmiyenlere zikret şol zamanı ki o zamanda Biz Azîmüşşân senin şanını teyîd etmek üzere cinden bir bölük kimseleri senin bulunduğun mahalle gönderdik. Onlar da Kur'an'ı işitir oldukları halde senin huzuruna geldiler hazır oldular. Vakta ki Kur'an'ı okuyup bitirince onlar kendi kavimlerini inzâr edici oldukları halde döndüler gittiler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (Ebu Talib) in vefatından sonra Resulüllah (S.A.) Efendimiz Mekke'lilerin hallerinden me'yûs olmasına binaen (Taif) e gitti. (Benî Sakîf) in eşrafından üç birader birlikte oldukları halde Resulüllah onlara misafir oldu ve hane sahiplerini imana davet etti. Bu davet üzerine onlar Resulüllah'ı misafirliğe kabulden imtina edince Resulüllah Mekke'ye avdet ederken (Batn-ı Nahle) denilen bir mahalle geldi orada kaldı, istirahat buyurdu. Gecenin yarısında teheccüd namazına kalkıp Kur'an okurken (Nusaybîn) cinlerinden Yemen'e gitmek üzere yola çıkmış olan eşraf-ı cinden bir bölük kimselerin yollarını Cenab-ı Hak Resûl'ünün bulunduğu vadiye döndürdü. Onlar huzur-u risalete gelip Cenab-ı Risaletmeâb Efendimiz'i Kur'an kıraat eder görünce Kur'an'ın fesahat ve belağatı onları hayrette bıraktığı cihetle yekdiğerine «Sükût edin, dinliyelim» dediler ve dinlediler. Vakta ki Kur'an'ın kıraati bitince Kur'an'ın kelâmullah olduğunu bildiler ve Resulüllah'a iman ettiler, taraf-ı risaletten kendi kavimlerini inzara memur olarak memleketlerine döndüler.

Vâcip Tealâ Tâif'te Resûl'ünü insanların me'yûs etmesine karşı (Vadi-i Nahil) de cinleri gönderip iman ettirmekle mesrur etmiştir. Zira; her darlığın bir bolluğu ve her kederin akibinde bir ferahın vücudu dünyanın levazımındandır.

(نفرآ) *on kişiden aşağı ve üç kişiden yukarı bir cemaate* denir. Vadi-i Nahle gelen kimselerin yedi veya dokuz oldukları ibn Abbas hazretlerinden mervidir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu cinler taife-i cinnin semadan tardolunmalarının sebebini aramaya memur olarak memleketlerinden çıkmışlardı. Vadi-i Nahle gelip Resulüllah'ı teheccüd namazında Kur'an okur bulunca tardolunmalarının sebebini Kur'an'ın nazil olması ve Resulüllah'ın ba'solunması olduğunu bildiler. Binaenaleyh; Kur'an'ı dinlediler ve iman ettiler. Taraf-ı risaletten kavimlerini inzara memur olarak memleketlerine döndüler ve kendi kavimlerini din-i İslâm'a davete başlamakla ashab-ı Resulüllah sırasına girdiler.

Hulâsa; cinden bir taifeyi Cenab-ı Hakkın Resûl'ünün huzuruna gönderdiği ve onlar da huzur-u risalette Kur'an'ı dinleyip kabul ile kendi kavimlerine ahkâm-ı Kur'aniye'yi tebliğe memur oldukları halde memleketlerine döndükleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ cinnilerin Resulüllah'tan Kur'an'ı işitip kendi kabilelerine döndüklerini beyandan sonra cinnilerin kendi kavimlerini imana davetlerinin keyfiyetini beyan etmek üzere :

قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Cinnîler Resulüllah'dan Kur'an'ı işittikten sonra kendi kabilelerine geldiler ve dediler ki «Ey bizim kavmimiz! Biz Hazret-i Musa'dan sonra inzal olunmuş bir kitap işittik ki o kitap kendin-

den evvel geçen kütüb-ü semâviyenin cümlesini tasdik ediyor. O kitabın üslûbu gayet garip olduğu ve taraf-ı İlâhî'den geldiği açık bir surette anlaşılıyor. Binaenaleyh; Allah'ın kullarını tarîk-ı Hakka ve doğru yola davet ettiği gibi herkese doğru yolu gösterir.] Şu halde o kitaba iman etmek lâzımdır. Çünkü; tarik-ı necattır» demekle kendi kabilelerine tebliğatta bulundular. Bazı rivayete nazaran (Vadi-i Nahil) de Resulüllah'a mülâkatla müşerref olan cinnîler Yahudi olduklarından Hz. Musa'yı zikretmişlerdir. Çünkü; insanlarda her millet mevcut olduğu gibi cinnilerde dahi İslâm, Nasarâ, Yahudi, Mecusî ve putperest gibi her nevi millet mevcuttur. Binaenaleyh; Resulullah'la müsahabet eden cinnîlerin yahudi olmaları garîb bir şey değildir.

Kur'an'ın kendinden evvel geçen kitapları tasdikı onların beyan ettiği ahkâm-ı esâsiyeyi beyan etmesidir. Çünkü kütüb-ü sabıka; insanları tevhid'e davet ve enbiya-yı sabıkayı tasdik, âhireti ve kıyametin vukuunu beyan ettiği gibi Kur'an da bunların cümlesini beyan etmiş ve tarik-ı necatı göstermiştir. «Kur'an hakkà davet eder» demek «Akâid-i hakka davet eder» demektir. *Sırat-ı Müstakîm* ile murad; *Ahkâm-ı şer'iyye-i fer'iyyedir.* Şu halde Kur'an; insanın seâdetini kâfil olan itikadiyât ve amelîyâtı yani her iki ciheti de camî olduğunu cinnîler itiraf ederek kendi kavimlerine tebliğde bulunmuşlardır.

*
**

Vâcip Tealâ cinnîlerin kendi kavimlerini imana davete başladıklarını beyandan sonra nasihatlerinin bakiyyesini beyan etmek üzere :

يَا قَوْمَنَا اَجِيبُوا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوا بِهٖ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Ey bizim kavmimiz! Allah'ın davetçisinin davetine icabet ve ona iman edin ki sizin günahlarınızın bazısını Allahü Tealâ mağfiret etsin ve azab-ı elîmden sizi kurtarsın.]

Yani; Resulüllah'dan Kur'an'ı işitip memleketlerine avdet

eden cinnîler Kur'an'ı kendi kavimlerine senâ ettikten sonra kabilelerini imana davet etmek üzere dediler ki «Ey bizim kavmimiz! Allah'ın kullarını din-i hakka davet için gönderdiği davetçinin davetine icabet ve kendine iman edin ki Allahü Tealâ sizin günahlarınızı mağfiret etmekle kâfirlere hazırlanmış olan acıtıcı azaptan sizi kurtarsın. Şu halde davete icabet etmiyerek iman etmezseniz azaptan kurtulamazsınız» demekle nasihate başladılar.

İman; icabet olunacak şeylerin ehemmiyetlisi, şanlı ve şereflisi olduğu cihetle davete icabette dahil olduğu halde davete icabetle emirden sonra imanla tekrar emrolunmuştur ki şerefine işaret olsun. Çünkü icabetle emir; ahkâm-ı İlâhiye'nin kâffesine şamil olduğu gibi imana dahi şamildir. Binaenaleyh; imanın ayrıca bir daha zikrolunması şanına ihtimam ve şerefini ilân içindir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *d a î* ile murad; *Resulullah'dır.* Zira; Resulullah taraf-ı İlâhî'den kullarını tarik-ı hakka davet için memur edilmiştir. Resulüllah tarafından ümmetini hakka davet için gönderilen kimseler velevse cinnî olsun onlara da daî denilebilirse de Resulüllah tarafından gönderilen elçiler ikinci derecede daîdirler. Binaenaleyh; Kur'an'da daî ünvanı *Resulüllah'a mahsustur.* Bu âyet; Resulüllah'ın cinne de Peygamber olduğuna delâlet eder, Resulüllah'dan evvel ins ü cinne meb'us bir peygamber gönderilmediği müfessirînin cümle-i beyanatındandır. Amma cinne mahsus olarak kendilerine kendi cinslerinden peygamber olmasına mani yoktur. Şu halde insle cin ahkâmda müsavi oldukları gibi sevapta ve nimet-i İlâhiye'ye nail olmakta dahi farkları yoktur. Çünkü; insanlar nasıl mükellef ise cinniler de aynı teklifle mükelleftirler. Binaenaleyh; cinden mümin olup Resulüllah'ın davetine icabet edenler mümin olan insanlar gibi Cennet'te ve iman etmiyenler Cehennemdedirler ve İbn Abbas hazretlerinin rivayeti de bunu teyid etmektedir. Çünkü; ahkamı kabulde ve bir dinle tedeyyünde insle cinnin farkı olmayınca o dinle amelin neticesi olan seâdete nail olmakta dahi farkı olmayıp müsavî olmaları lâzımdır, fukaha-yı izâmdan (İbn Malik) in ve (İbn Ebi Leylâ) nın mezhepleri de budur ve diğer nusus-u celile de bu manâyı te'yid etmektedir.

Bu âyette (من ذنوبكم) lâfzında bulunan *min lâfzı ba'z* ma-

nâsına delâlet eder. Binaenaleyh; Allah'ın emrine icabet etmek icab eden kimsenin günahlarından bazılarının mağfiret olunacağına sebep olduğuna işaret için *ba'za* delâlet eden *min* lâfzı varid olmuştur. Çünkü Allah'ın davetine icabet; günahlardan hukukullaha müteallik olanların mağfiret olunmasına sebep olur. Amma hukuk-u ibâdda hak sahibiyle helâllaşmak lâzım olduğundan yalnız emr-i İlâhîye icabetle hakk-ı abd sakıt olmaz. Binaenaleyh; bazı günahın affolunup hepsinin affolunmıyacağını beyanla hukuk-u ibâda ait olan günahların hak sahibiyle istihlâle muhtaç olduğuna işaret olunmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ cinnilerin sözlerinin bakiyyesini beyan etmek üzere :

وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimse ki Allah'ın davetçisi olan Resûl'ünün davetine icabet etmezse o kimse yer yüzünde Allahü Tealâ'yı aciz kılamaz.] Binaenaleyh; Allah'ın intikamından ve bir mahalden diğer mahalle firar etmekle Allah'ın gazabından kurtulamaz. Zira; aktâr-ı âlemin her yeri ve her zerresi Allah'ın kabza-i kudreti tahtında ve ilm-i tâmla malûmudur. Şu halde günah sahibi olan kimse firar etmek ve bir tarafa saklanmak suretiyle kahr-ı İlâhî'den kurtulamayınca Allahü Tealâ ondan intikamını alır. **[Halbuki davete icabet etmiyenlerin Allah'ın gayrı dostları yoktur ki o dostları onları azaptan kurtarsın.]** Çünkü; Allah'a düşman olan kimsenin sadık bir dostu olamaz ve olsa da fayda vermez. **[Binaenaleyh; Allah'ın davetine icabet etmiyenler meydanda bir dalâlet içindedirler.]** Zira; tarik-ı haktan hariçtirler.

(فى الارض) *yer yüzünün cemi' cihetine şamildir.* İnsle cinnin meskenleri yer yüzü olduğu için «Yer yüzünde aciz kılamazlar» denilmiştir. Yoksa yerde ve gökte hiç bir mahalde Allahü Tealâ'yı kimse aciz kılamaz. (فى الارض) lâfzındaki *fî* lâfzı *zarfa*

delâlet ettiği cihetle mübaleğa vardır. Yani «davete icabet etmiyen kimse ister arzın yüzünde olsun ister içine girsin, herhangi cihetinde olursa olsun kudretullah'a karşı gelemez» demektir.

Hulâsa; davet-i İlâhiye'ye icabet etmeyen kimsenin Allah'ın intikamından kurtulamıyacağı ve Allah'ın gayrı azaptan kurtarır bir dostu olamıyacağı ve davete icabet etmediğinden dolayı tarik-ı haktan hariç dalâlet içinde olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ vücuduna ve vahdaniyetine delâlet eden delilleri, nübüvveti, nübüvvette kâfirlerin şüphelerini, şüphelerinin reddini, kâfirlerin iman etmemeleri; dünyaya rağbetlerinden ileri geldiğini, onların hallerini Âd kavminin hallerine kıyasla helâk olacaklarını, Resulüllah'ın inse meb'us olduğu gibi cinne dahi meb'us olduğunu bu sûrenin evvelinden buraya kadar beyandan sonra âhirete müteallik mesaili beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰىۜ
بَلٰٓى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Onlar şekkederler de bilmezler mi ki Allahü Tealâ yeri ve gökleri halketti, onları halketmekle kendisine aslâ yorgunluk gelmedi. Böyle kudret sahibi olan Allahü Tealâ'nın vefat edenleri diriltmeye ve kabirlerinden kaldırmaya kaadir olduğunu bilmezler de hala mı şüphe ediyorlar? Evet! O Allahü Tealâ ölmüşleri diriltmek ve dirileri öldürmek gibi her şeye kaadirdir.]

Yani; o kâfirler Allah'ın kudretinde şek ve ma'dumu iâde etmekte tereddüt, emvatın ihyasında tevehhüm ederler de bu kadar cesametiyle gökleri ve yeri halkeden ve onların halkında yorulmayan Allahü Tealâ'nın kudretini ve ölmüşleri ihya etmeye kaadir olduğunu bilmezler mi? Şu görülen âlem-i mükevvenâtı halketmeye kaadir olunca bu zayıf insanın cismini ibtidâen halkettiği gibi

öldükten sonra dahi tekrar iâde etmeye kaadir olmaz mı? Halbuki Allah'ın kudretine nisbetle büyük ve küçük cümlesi müsavîdir. Evet! Allahü Tealâ muhakkak her şeye kaadirdir ve insanları öldükten sonra iâdesine dahi kudreti kâfidir. Zira; ruhun cesede hulülü mümkündür. Eğer hulülü mümkün olmasa evvelâ icadında ruh cesede hulûl etmezdi. Madem ki evvelâ hulûl etmiştir, âhirette dahi hulûl edeceğinde şüphe yoktur. Binaenaleyh; ölüyü ehyâ etmek aklen baîd bir şey değildir.

Bu âyette hemze; *istifham-ı inkarîdir.* Yani «Bu âlem-i mükevvenâtı görüp de bunları halkeden Allahü Tealâ'nın ölüleri ihyaya kaadir olduğuna iman etmemek bir emr-i münkerdir» demek olur.

***

Vâcip Tealâ emvatı ihyaya kaadir olduğunu beyandan sonra kâfirlerin yevm-i kıyamette Cehennem'e arzolunacaklarını ve o zamanda dünyada inkâr ettikleri şeyin hak olduğunu tasdik edeceklerini beyan etmek üzere :

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا
الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Haşri inkâr eden münkirlere ya Ekrem-er Rusül! Zikret sen şol zamanı ki o günde Cehennem ateşine arzolunur şol kimseler ki dünyada küfretmişlerdi, Cehennem'e arzolunduklarında taraf-ı İlâhîden onlara bir sual sorulur ve denilir ki «Bu gün içine girmiş olduğunuz şu azap hak olmadı mı? Dünyada bu azabı size haber veren Resûlü ve onun kitabını istihza etmiştiniz». İşte münkirlere böyle denilmekle tevbih ve tekdir olunurlar.] Çünkü; onlar dünyada şu gördükleri azabın varlığını haber veren nebîyi ve azabı istihza etmişlerdi, o istihzalarına mukabil onları rüsva etmek üzere «Nasıl dünyada inkâr ettiğiniz azap hak mı imiş?» demekle inkârları yüzlerine vurulur. [Bu sual karşısında onlar kemali hasret ve teessüfle «Evet! Hakmış velâkin biz zulmen inkâr etmişiz. Bizi ter-

biye eden Rabbimize yemin ederiz ki hakikat böyledir» derler, hak olduğunu ıkrar edince taraf-ı İlâhî'den «Madem ki hak olduğunu itiraf ediyorsunuz. O azabı küfrünüz sebebiyle tadın» denir. Onlar da ebedî Cehennem'de kalırlar.]

***

Vâcip Tealâ vahdaniyete, nübüvvete ve âhirete müteallik olan mesail-i mühimmeyi beyandan sonra Resulüne sabretmesini tavsiye etmek üzere :

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ
لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ

buyuruyor.

[**Ey Habibim! Rusül-ü kirâmdan sebat sahiplerinin sabrı gibi sen de sabret, sana küfredenler için azabı isti'câl etme. Keenne onlar vaad olundukları azabı gördüklerinde dünyada ömürleri ve kabirde durmaları gündüzden bir saat durmuş gibi olurlar.**] Çünkü; azabın zahmetine nisbetle dünyada yaşadıkları zaman gayet az bir zaman mesabesinde olur.

Enbiya-yı izamın her birerleri ümmetlerinden bir çok zahmetlere ve emr-i tebliğde gördükleri eziyetlere sabrettiler. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak Resûlüne diğer enbiya biraderleri gibi Kureyş kavminden gördüğü eziyetlere sabredip onların inad ve temerrüdlerine bakarak alelacele azap gelmesini arzu etmemesini tavsiye buyuruyor. Çünkü; vakti gelince elbette onlar üzerine azap nazil olacak, şu halde, acelede fayda yoktur.

(اولوالعزم) *azm ve sebât, sabır ve metanet, içtihad ve gayret* manâsınadır. Binaenaleyh; «Ülül azm» demek «sebât ve ced ve gayret ve sabır metanet sahipleri» demektir. Rusül-i kiramdan ülül azmin kimler olduğunda ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bazıları «Ülül azm ile murad; *enbiyanın cümlesidir*. Zira; Cenab-ı Hak bir nebi göndermedi, illâ o nebî azm, cazm, sa'y, gayret, akl ve dira-

yet, rey ve tedbir sahibidir ve cümlesi ümmetlerinden gunâ gün eziyyetler gördüler ve sabrettiler ve metanet gösterdiler. Binaenaleyh ülül azm ile murad; cemi enbiyadır» dediler.

Bazıları «ülül azm ile murad; *Nuh, Hud, Salih, Lût, Şuayb ve Musa (A.S.) lardır* veyahut *Nuh, İbrahim, İshak, Yakup, Yusuf, Eyyub (A.S.) lardır.* Zira; bunların her birerlerinin hususî ve mühim meselelerde sabır ve sebatları Kur'an'ın bir çok âyetlerinde beyan olunmuştur» dediler.

Bazıları da «Ülül azm ile murad; *sahib-i şeriat olan Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve bizim Nebimiz Aleyhimüsselâmdır.* Zira; şeriat sahiplerinin emr-i tebliğde sa'y ve gayret ve ced ve içtihadları yekdiğerlerinden ziyade olduğundan sabırları ve azîmetleri elbette ziyade olur. Çünkü; şeriati tesis etmek ve erkânını kararlaştırmak ve hariçten hücum edenlerin ta'nlarını red eylemek ve düşmanların adavetlerine mukavemet etmek elbette çok sabır ve sebata muhtaçtır» dediler.

بَلَاغٌ

[Şu Kur'an'da olan hidayet ve deliller ve ahkam ve şeraiin cümlesi Allahü Tealâ'dan size tebliğdir ve onun mucibiyle amel etmeniz vâciptir] yahut **[Şu sûrede olan vaaz ve nasihat ahkam-ı şer'iye sizin için bir tebliğ ki onda bir çok menfeatiniz mevcuttur]** demektir.

فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

[İhlâk olunmaz, ancak taat-ı İlâhiyeden çıkmış olan kavim ihlâk olunur.] Zira azabın nüzulüne sebep; fısk ve fücurdur. Binaenaleyh; fıskla meşgul olan kavim her zaman gazaba müstehak olur.

***

SURE-İ MUHAMMED ALEYHİSSELÂM

Mekke-i Mükerreme'de veyahut Medine-i Münevvere'de nâzil olduğunda rivayet muhteliftir. *Otuz sekiz* veya *otuz dokuz* âyeti havîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ۝١

[Şol kimseler ki onlar Allahü Tealâ'ya küfrettiler ve tarîk-ı İlâhî olan din-i İslâm'a girmekten nâsı menettiler. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onların amellerini ibtal etti.]

Yani; kendileri kâfir olmakla beraber zuafâ-yı nâsdan din-i İslâm'a dahil olacakları men edenlerin amellerini ve men'e dair olan çalışmalarını Allahü Tealâ mahv ü hebâ etti ki imana dahil olacakları dühûlden men'e dair olan sa'yleri semeresiz kaldı ve bütün emekleri boşa gitti. Yani fasık olan kavim it'âmı taam, komşu hukukuna riayet gibi a'mâl-i salihasının faydasını göremez. Ve ameli onu helâkten kurtaramaz. Zira; kâfirdir. Kâfirin ameli ise semeredâr olmadığından faydasını göremez. Çünkü amelin kabul olunup faydası görülmesi imana mütevakkıf olduğundan imanı olmayan kimsenin a'mâl-i salihası kabul olunmaz ki ameli sebebiyle helâkten kurtulsun. Elbette kurtulamaz. Zira küfürle beraber nâsı imana dühûlden menetmek; amâl-i saliha ile istifadeye manidir.

Bu âyet; bundan evvelki sûrenin âhirinde helâkleri beyan olunan kavmin tarifi mesabesindedir. Keenne bir sail tarafından «Bir kimse her ne kadar fasık olsa bile ömrü içinde it'âm-ı taam, sıla-ı rahim ve ebnâ-yı cinsine muavenet gibi a'mâl-i salihada bulunursa bu güzel amelinin cezasını da görecektir. Çünkü; zerre kadar hayır

işliyen bir kimse o hayır amelinin mükâfatını göreceği diğer âyetlerle sabittir. Şu halde bir kimsenin fâsık olmasından elbette helâk olması lâzım gelmez» diye vaki olan suale cevab olarak bu âyet-i celile varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyette *k â f i r l e r* le murad; *Bedir vakasında Kureyş askerinin masrafını vermeyi teahhüd eden (Ebu Cehil), (Hâris) ve (Utbe) gibi rüesâ-yı Kureyş'tir.* Çünkü; onlar kendileri kâfir oldukları halde sair ahaliyi imana dühûlden meneder ve hiç bir kimsenin mü'min olduğuna razı olmazlardı, Kureyş'in iman etmeyenleri hep bu ahlâkta olduklarından âyetin hükmünde cümlesi dahildir. Yahut *ehl-i Kitabın küfrüzere ısrar edenleridir.* Çünkü; onlar da Kureyşliler gibi kendileri kâfir olup sair halkı da dini İslâm'a dahil olmaktan menederlerdi. Lâkin amelleri semeresiz kalmıştır. Lâfz-ı âyetin umumuna nazaran hangi milletten olursa olsun kâfir olduğu halde nası hayırdan menetmeye çalışan kimselerin cümlesi bu âyetin hükmünde dahil ve amelleri zayi'dir. Zira; bu gün imandan menettikleri kimseleri yarın hâlis bir mü'min olarak görürler ve emekleri boşa gittiğini bilirler.

Kâfirler kendi nefislerini imana dühûlden menettikleri gibi başkalarını da menettikleri cihetle men'de kendileri de dahildirler. Çünkü nefislerini din-i İslâm'a dühûlden, akıllarını hakka ittiba'dan ve başkalarını imandan menetmişlerdir.

(عن سبيل الله) *A l l a h ' ı n s e b i l i* yle murad; *iman, Resulüllah'a ittiba ve din-i İslâmdır* ki kâfirler imana ve dini İslâm'a dühûl ile Resulüllah'a ittibadan nası menederlerdi. Yahut *S e b î l i l l a h* ile murad; Mekke'de Resulüllah'a ashabına ve henüz iman etmemiş olan akraba-yı Resulüllah'a infak etmek ve onlarla ünsiyet ve ihtilât etmektir. Çünkü; Mekke'de henüz İslâmiyet kuvvet bulmadığı zamanda müşrikler Resulüllah ve etbaına ve Resulüllah'a muavenet eden Hâşimî'lere erzak vermemek ve ihtilât etmemek üzere ahdettiler, üç sene Mekke'nin bir mahallesinde Resulüllah ve etbaı mahsur kaldılar. İşte o zaman Resulüllah'a ve etbaına infak edecekleri kimseleri Kureyş'in büyükleri menetmişlerdi. Şu halde *S e b i l - i İ l â h i* ile murad; *o zamanda Resulüllah'a ve etbaına infak etmektir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Şol

kâfirler ki onlar Resulüllah'a ve etbaına infak edecek kimseleri infaktan menettiler. Onların sa'ylarını Allahü Tealâ ibtâl etti] demektir.

(اضل) *ibtâl etti* demektir. A'mâlin ibtâlinde *üç ihtimal vardır : B i r i n c i s i ; küfür, hasenâtın kâffesini mahvettiğinden kâfirler her ne kadar sevab işlemiş olsalar, sevab küfriçinde muzmahil ve mağlûb olduğu cihetle amellerinin faydasını görmezler* demektir. *İ k i n c i s i ; kâfirlerin amellerini ibtâl etti,* demek *amellerini yok etti* demektir. Çünkü amelin kabulünün şartı; iman olduğundan iman olmayınca amel aslâ kabul olunmaz. Binaenaleyh; her ne kadar amelleri çok olsa dahi yoktur. Zira; kabul olunmadı. Amma mü'minlerin amelleri sabit olup zayi' olmaması; imanları sebebiyle amellerinin kabul olunup amel defterlerinde yazılı olmasıdır, yoksa hakikatte ameli sabit manâsına değildir. Zira a'mâl; a'râz kabilinden olduğu cihetle nefs-i a'mâl bakî ve sabit olamaz, lâkin ind-i İlâhîde kabul olunup faydasını göreceği cihetle hükmen baki demektir. *Ü ç ü n c ü s ü ; kâfir her ne kadar bir çok hayrat işlerse de Allahü Tealâ'nın rızası için olmadığından hayrat olamaz.* Binaenaleyh; emeği boşa gider aslâ faydasını göremez. Çünkü; amelde Allah'ın rızası kasdolunmazsa amelin aslâ faydası olmaz.

Bu makamda amâlin ibtali; bir kimsenin kendi kâfir olmakla beraber kendisini ve başkalarını İslâm'a dühûlden menetmesine ta'lîk olunduğundan «kâfirlerin aşağı tabakası gibi kendi kâfir ise de başkalarını din-i İslâm'a dühûlden menetmeye iktidarları olmadığı cihetle onların amelleri batıl olmamak lâzım gelir» diyerek varid olan suale «Her kâfir muktedir olabildiği kadar dîn-i İslâm'a dühulden men'e çalışır hiç olmazsa kendi nefsini men'etmekten de hali kalmaz. Binaenaleyh; kâfir olan kimse gerek dini İslâm'a dühulden başkalarını menetsin, gerek menetmesin sevab suretinde işledikleri amelleri zayi olup faydasını görmiyecekleri bu âyetle sabittir» diye cevap verilir.

Yahut Beyzâvî'nin beyanına nazaran *k â f i r l e r i n i b t a l o l u n a n a m e l l e r i* yle murad; *Resulüllah'a yaptıkları hileleri, mekirleri, ğadirleri, katletmek veyahut zararlandırmak için vaki olan tedbir ve tertibleridir.* Çünkü; kâfirler Resulüllah'ın

mazarratına ne kadar tedbir ve desiseler yapmışlarsa da hep semeresiz kaldı. Allahü Tealâ onların cümlesini ibtal etmekle Resûlüne muavenet ve muharebelerde nusret vermesiyle kâfirlerin bütün amelleri zayi' oldu, emekleri boşa gitti ve hileleri daima kendi aleyhlerine döndü. Binaenaleyh; kendi amellerinin zararlarını kendileri gördü ve dini İslâm'ı cümle edyân üzere galib kılmakla kâfirlerin dinlerini ibtal etti ve kendilerini hakir ve zelîl kıldı.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin amellerinin batıl olduğunu beyandan sonra mü'minlerin halleri ve amelleri sabit olduğunu beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler ve Muhammed (S.A.) üzerine nazil olup Rabları tarafından hak olan Kur'an'a iman ettiler. Allahü Tealâ onların günahlarını kefaretle umur-u dünyada ve umur-u âhirette hallerini ıslâh etti.]

Yani; onlar şol kimseler ki Allah'a ve Rasûlüne ihlâs üzere iman edip imanlarının muktezası olan a'mâl-i salihayı da işlediler ve Muhammed (A.S.) üzerine Rabları tarafından hak olduğu halde inzâl olunan Kur'an'a iman ve mucibiyle amel ettiler. Cenab-ı Hak onların imanları sebebiyle günahlarını affeder, amel-i salihleri sebebiyle dünya ve âhirete müteallik umurlarını, hallerini ve bilhassa kalplerini ıslâh eder.

Bu âyet; cümle ehl-i imanın imanları ve amelleri sebebiyle nail olacakları mükâfatı beyan etmiştir. Gerçi bazıları mü'minlerle muradın «muhacirîn, ensar ve ehl-i Kitabın müminleridir» demişlerse de lâfzın umûmunu tahsiste bir fayda olmadığı gibi tahsise de hacet yoktur. Şu kadar ki günahın keffâret ve ahvalin ıslâh olunması imana ve amel-i salihe ta'lîk edilmiş ve iman olmayınca hiç bir amelin faydası olmayacağı beyan olunmuştur.

Hâzin'in beyanı veçhile Resulüllah'ın taraf-ı İlâhî'den getirdiği ahkâmın cümlesine iman etmek vâcip olduğu halde Kur'an'a imanın bu âyette ayrıca zikrolunması; Kur'an'a iman etmedikçe Kur'an'ın gayrıya imanın kabul olunmıyacağına ve Kur'an'a imanın; iman edilmesi lâzım olan şeylerin cümlesine imanı mutazammın olduğuna işaret içindir.

(وهوالحق) cümlesi arada Kur'an'a imanı te'kid için varid olmuştur. Çünkü Kur'an'ın Rab'ları tarafından hak olarak gönderilmiş bir kitab olduğunu beyan etmek; Kur'an'a imanın vâcip olduğunu bir kat daha te'kîd etmektir. Yahut *h a k* ile murad; *Muhammed (A.S.) ın dinidir ki din-i İslâm'dır.* Zira; din-i Muhammedî cemi edyanı nâsih olduğundan hak ve sabittir, ilâ yevmil kıyam bakidir. Şu halde (وهوالحق) cümlesi din-i İslâm'a dahil olmak vâcip olduğunu beyan için gelmiş bir cümledir. Seyyiatı keffaretin manâsı; *o seyyiât üzerine terettüb eden cezadan vazgeçmektir.* Şu halde mü'minlerin imanları sebebiyle iman etmeden evvel kendilerinden sadır olan bilcümle günahlarının cezasını affa imanları sebep olur. Çünkü iman; bir tevbe makamındadır. Binaenaleyh bir kâfirin iman etmesi; sabunla kirin ve necasetin izâle olunduğu gibi iman da insanın ruhunda ve kalbinde olan fenâ şeyleri izâle eder.

(واصلح بالهم) demek «a'mâl-i salihaya devamları sebebiyle Cenab-ı Hak tevfîk verir, hallerini ıslâh eder ve düşmanları üzerine zafer verir. Binaenaleyh; a'mâl-i saliha olmazsa dinî ve dünyevî işlerine lâyıkı ile muvaffak olamazlar» demektir. Yahut yalnız kalplerinin ıslâhı muraddır. Zira; kalpte salâh olursa bütün azada salâh olacağı hadisi nebevî ile sabittir. Kalbin salâhı; *dalâletten muhafazadır.*

Hulâsa; imanla beraber amel-i salih işliyen ve bilhassa Kur'an'a iman eden kimselerin imanları sebebiyle Allahü Tealâ'nın günahlarını kefaret edeceği ve a'mâl-i salihaları sebebiyle hallerini ıslâhla a'mâl-i haseneye muvaffak kılacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin amellerinin ibtal mü'minlerin amellerinin ıslâh ve günahlarının kefaret olunmasını beyandan sonra bu ahkâmın sebebini beyan etmek üzere :

ذَٰلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ

buyuruyor.

[Kâfirlerin amellerinin ibtal olunmasının sebebi; onların batıla ittiba etmeleridir, müminlerin günahlarının kefaret olunmasının sebebi; onların Rab'larından gelen hakka ittiba etmeleridir.]

Yani; bundan evvelki âyetlerde beyan olunan iki hükmün sebeblerini Vâcip Tealâ bu âyetle şerh ve beyan etmiştir. *Birinci* hüküm; *kâfirlerin amellerini ibtal etmektir.* Onun sebebi; *kâfirlerin din-i batıla ittiba ile tarik-ı hakkı terketmeleridir.* *İkinci* hüküm; *mü'minlerin günahlarını kefaret ve amellerini ıslâh etmektir.* Bunun sebebi; *mü'minlerin küfrü terkle Rab'larından gelen din-i hakka ittiba etmeleridir.* Şu halde hakka ittibaın sebeb-i necat ve batıla ittibaın sebeb-i felâket olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin helâkini ve müminlerin salâhını beyandan sonra şu helâk ve salâhın sebeplerini beyan etmek, durub-u emsâl kabilinden olup nâsa maksadı anlatmak ve mes'eleyi izah etmek için getirildiğini beyan etmek üzere :

كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Şu âyette beyan ettiği gibi Allahü Tealâ nâsa her zaman mü'min ile kâfirin misallerini beyan eder.]

Yani; bu makamda Allahü Tealâ'nın nâsa kâfirle mü'minin hallerini beyan buyurduğu gibi Allahü Tealâ hakka ittiba edenlerin fevz ü felâh bulacağını ve batıla ittiba edenlerin helâk ve ber-

bad olacaklarını nâsa her zaman beyan eder ki nâs hakikati tamamiyle bilsinler ve ondan ibret alsınlar ve kendilerine necat verecek bir yol tutsunlar. Çünkü; Vâcip Tealâ kâfirin a'mâlinin ibtâl ve mü'minin a'mâlinin ıslâh ve günahının kefaret olunacağını ve bunların sebeblerini beyan buyurunca doğru yol arayanlar için bundan daha açık bir beyan olamaz. Zira bu beyan; her insana şamil bir beyandır ki cümle insanların hallerine âdeta bir ayna mesabesindedir. Binaenaleyh; herkes amelini ve halini bu misale tatbik edip bu terazi ile tartabilir. Çünkü; efrad-ı insandan her şahıs ya hakka yahut batıla ittiba eder. Eğer hakka ittiba ederse fevz ü felâh bulacağını batıla ittiba' ederse ameli zayi' olup kendinin helâk olacağını bilince herkes amelinde basîret üzere olur. Binaenaleyh bu darb-ı mesel; asîleri isyandan tenfire ve muti' olanları daha ziyade tâata terğibe kâfidir.

***

Vâcip Tealâ insanın iki fırka olduğunu, biri hakka ittiba'la necat bulup diğeri batıla ittiba'la helâk olacağını beyandan sonra iki fırkanın itikadları arasında hakla batıl yekdiğeri ile çarpışmaktan hali olamayacağı cihetle muharebe vukuu muhakkak olduğundan muharebe vukuunda ehl-i İslâm'ın alacağı vaziyyeti beyan etmek üzere :

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا
فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman! Siz kâfirlere esnayı muharebede tesadüf ettiğinizde boyunlarını vurun, hatta onları çok katledip muharebe şiddetlendiği zaman esirlerini sağlam bağlayın ki firara yol bulmasınlar. Esirleri sağlam bağladıktan sonra siz muhayyersiniz. İster hiç bir bedel almaksızın, ister her esire bir bedel aldıktan sonra salıverirsiniz. Bu hal böylece devam etsin : Harp âletleri tarafeynden yere bırakılıncaya kadar.]

Yani; insanlar iki fırkaya münkasem olunca ey müminler! Allah'a ve Resûlüne küfreden kâfirlere tesadüf ettiğinizde mümkün mertebe onların boyunlarını vurmak sizin üzerinize vâciptir. Binaenaleyh; her nerede tesadüf eder ve hangi hal üzere bulunursanız derhal katledin. Bu haliniz devam etsin, hatta siz onları çok katledip emr-i kıtali ağırlaştırıp baki kalanlarını esir aldığınızda esirleri sıkı bağlayın ki firara mecalleri olmasın. Onları bağladıktan sonra meccanen salıvermekle her esir mukabilinde bir miktar bedel alarak salıvermek beyninde muhayyersiniz. İster bir bedel almaksızın âzâd edersiniz. Çünkü; meccânen azâd etmekte İslâm'ın, uluvv-ü cenâbını i'lânla İslâmiyete terğib eder bir ihsan vardır. İster her şahıs mukabilinde bedel alırsınız. Zira; bedel almakta İslâmın şeceatını izhar, kuvvetini tezyîd vardır, aldığınız bedel sizin için hayırlıdır, alât-ı harb olan silâhı terkedinceye kadar bu haliniz devam etsin. Harp âletlerini tamamen terketmek; ya sulhla yahut hep müslüman olup beyinlerinde uhuvvet-i İslâmiye hasıl olmakla olur. Bu ikiden biri olmadıkça elinizden silâhınızı bırakmayın, harbe devam edin.

(فإذا) deki *fâ* lâfzı bu âyetin hükmünün bundan evvelki âyetin hükmü üzerine terettüb edip onun neticesi makamında olduğuna işaret için varid olmuştur. Çünkü bundan evvelki âyetin hükmü; kâfirlerin amelleri batıl olduğunu beyandan ibarettir. İnsana itibar işe ameli sayesinde olduğundan ameli olmayan insan âdeta yırtıcı bir hayvan mesabesinde olduğu cihetle o makule insanların vücudlarını izale etmek vâciptir. Binaenaleyh; amelleri batıl olan kâfirlere tesadüf edince boyunlarını vurmakla Cenab-ı Hak emretmiştir. Şu tafsilâta nazaran kâfirlerin katlinin meşru' olması; amellerinin ibtal olunması üzerine terettüb ettiğini *fâ* lâfzı i'lân etmiştir. Yani «insandan maksad-ı aslî olan amel fevtolunca katledilmesi vâcip» demektir. *Yahut* bundan evvelki âyette insanlar iki kısım olup biri hakka diğeri batıla ittiba' ettiği beyan olununca bu âyet o iki fırka arasında vukuu melhuz olan muharebenin ahkâmını beyan etmiştir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [İnsanlar iki fırka olunca ey hakka tabî olan fırka-i İslâmiye siz batıla tabi olan fırka-i kâfireye mülâkî olduğunuzda hemen boyunlarını vurun, firarlarına meydan vermeyin] demektir. Şu halde *fâ* lâfzı; âyetin mazmunu

olan iki fırkanın birbirinden uzak olduğunu ve ehl-i hakkın daima ehl-i batılı hakka da'vete memur olduğunu beyan için varid olmuştur.

(فضرب الرقاب) *r i k a b ;* rakabenin cem'idir. *R a k a b e ;* *boyun* manâsınadır. Bu âyetten maksat, kâfirleri sür'atle öldürmek olup boyunlarına vurmakta sür'at ve helâkleri daha ziyade olduğuna işaret olmak üzere Cenab-ı Hak boyunlarını vurmakla emretmiştir, yoksa yalnız boyunlarını vurun da başka yerlerini vurmayın demek değildir. Yani her azalarını vurmakla öldürmeniz lâzım ise de hele boyunlarına daha ziyade dikkatle vurun. Zira boynunu vurmakta katli daha sür'atli demektir. Boyun; azanın şereflisi olup kâfirlerin de rezil ve rüsva olmaları indellah müstelzim olduğu cihetle eşref-i azalarını vurmakla emir buyurdu ki rüsvalıkları daha ziyade olsun.

(حتى اذا اثخنتموهم) deki (حتى) lâfzı *darbla emrin nihayesini beyan içindir. E s h a n ; yaralamak ve diğer süretle tab ü tüvanlarını kesmek ve ağırlaştırmak* manâsınadır. Yani «kâfirlerin boyunlarını bir dereceye kadar vurun ki harple onları kahr u tenkîl edip katletmek ve yaralamakla meşy ü harekete ve belki kıyama kaadir olamıyacak bir hale gelip ağırlaştıklarında onları esir alın ve sağlam bağlayın» demektir. Şu halde darbın nihayesi; *onların harbe kudretleri kesildiği zamandır.* Katil ve darb bu suretle nihayet bulunca onlardan ele geçenleri katletmek vâcip değil, belki caizdir ve ele geçenler hakkında yapılacak muameleyi beyan etmek üzere Vâcip Tealâ (فشدوا الوثاق) buyurmuştur. Yani «siz onları esir edince bağlanacak âletle iyi ve sıkı bağlayın» demektir. Çünkü *v e s â k ; bir şeyi bağlamaya âlet olan ip, kendir gibi şeylerdir.* Şu halde «bağlarını bağlayın demek şiddetle muhafaza edin kaçırmayın» demektir. Yoksa elbette bir bağla bağlamak lâzım demek değildir. Binaenaleyh; esirleri silâhlı askerlerle bekletmek de bağlatmak manâsına olduğu cihetle muhafazasına dikkat olunan her esir bağlanmış hükmündedir. (منا) *bedelsiz esirin nefsini kendine ihsan etmektir.* (فداء) *esirin bedelinde alınan meblâğdır.* Esiri meccanen koyuvermekte ulviyet-i İslâmiyeyi i'lânla İslâmi-

yete terğib olduğundan bedel ile âzâd etmek üzerine müraccah olduğuna işaret için (فدا) *fida* üzerine takdim buyurulmuştur.

Esir bedelinde alınacak şey; mal olduğu gibi mukabilinde İslâm esirlerini kurtarmakla yahut ehl-i İslâma menfeatli başka şartlarla da olabilir. Çünkü; zaman-ı seâdette bazı esirler bir daha İslâma sell-i seyfetmemek şartıyla azâd olundukları gibi Bedir gazası üserâsından malları olmayanlardan okumak yazmak bilenleri, Ensar'ın çocuklarını okutmak şartıyla azâd edilmişlerdir.

(حتى تضع الحرب اوزارها) deki (حتى) *katlin gayesini beyan içindir.* Yani «Siz kıtâle devam edin : harb asârını terkedinceye kadar» demektir. *E v z â r ;* asâr manâsınadır. Yahut *esliha ve âlât-ı harbiye* manâsınadır. Yahut *e v z â r ; vizrin cemi'idir ki günah* manâsınadır. Bu makamda *müşriklerin şirk ve sair cinayetleri* muraddır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Siz mukateleye devam edin: harp sebebiyle ehl-i şirkin şirklerini terkedinceye kadar] demektir.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bazı ulemânın harbin evzarını terketmesi Hazret-i İsa'nın semadan indiğinde olacağını zikretmişlerdir. Yani «harbe devam edin : İsa (A.S.) nazil oluncaya kadar» demektir. Çünkü; o zamanda Yehûd, Nasarâ ve millet sahibi olan her kimse İslâm olup koyun kurttan emin ve mevcudâtın küllîsinden adâvetin zail olacağı ve farenin çorabı kesmeyeceği gibi bütün ahali İslâm olacağı cihetle arada münazaa kalmayacağı ve din-i İslâmın sair dinler üzerine galebesi zuhur edeceği İmam-ı Mücahidden mervîdir. Binaenaleyh; işte o zaman insanlar harb sıkletini ve âlâtını bırakacak, yer yüzü adaletle dolacak ve harbe ihtiyaç kalmayacaktır.

Bazı müfessirîn bu âyetin (فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم) «Her nerede bulursanız müşrikleri öldürün» âyetiyle mensuhtur demişlerse de sahih olan; âyet muhkem olup elyevm amel cari ve hükmü bakidir. Çünkü; İmam-ı Taberi'nin beyanı veçhile bu âyetin neshomunmasına ve mensuhtur denilmesine ihtiyaç yoktur. Zira neshin vücuduna kail olmak; nasih olan âyetle mensuh olan âyetin hükümleri ayrı ve manâlarının birleşmesi caiz olmayan yerdedir. Burada âyetlerin hükmü birleşebilir. Çünkü; esirin katli caiz olduğu ci-

hetle nâsih farz olunan (فاقتلوا الى اخر الاية) âyetinin hükmüne muvafıktır. Şu halde nasihle mensuh olacak âyetlerin hükmü ha-let-i vahidede birleşebilir. Zira; esiri meccânen azâd etmekle bir bedel alarak azâd etmek beyninde muhayyer olmaktan katlolunmak lâzım gelmez.

Bundan evvel beyan oulnduğu veçhile *bir esir hakkında* hüküm; *üçtür: b i r i n c i s i ; meccânen azâd etmek, i k i n c i s i ; bir bedel mukabilinde azâd etmek, ü ç ü n c ü s ü ; katletmektir.* Resulüllah zamanında bu ahkâmın her üçü de carî olmuştur. Hatta üseray-ı bedirden (Akabetü'bnü ebi Mûıtî) denilen habîsin şerrinden katlile kurtulmak mümkün olup eğer katlolunmaz da fırsat bulursa ehl-i İslâma zarar îkâından geri durmıyacağını bildiği için Resulüllah katlettirmiş ve diğer üserâdan bazılarını meccanen, bazılarını bir bedel mukabilinde, bazılarını ehl-i İslâm'ın menfeatine bazı şartlara rabıtla azâd etmiştir. Şu halde âyetin muhkem olmasında (فاقتلوا الى اخر الاية) âyetine muhalif bir hüküm olmadığından mensuhtur demesi icabeder bir hal yoktur. Binaenaleyh; âyet muhkemdir.

ذٰلِكَ

[Şu beyan olunan hüküm, Allahü Tealâ'nın hükmüdür.] Binaenaleyh; siz bu muameleye devam edin ki her biriniz ecr ü mesûbâta nail olasınız ve kâfirleri hakir ve zelîl kılasınız.

وَلَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ

[Allahü Tealâ murad etmiş olsaydı askersiz ve muharebesiz onlardan ahz-ı intikam eder, cümlesini seslerini çıkartmaksızın ihlâk ederdi.]

وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ

[Ve lâkin Allahü Tealâ size kıtalle emretti ki bazınızı bazınızla mübtela kılsın.]

Yani; Allahü Tealâ murad buyursaydı harbe hacet bırakmak-

sızın onları ân-ı vahidde ihlâk eder ve intikamını alırdı velâkin sizin bazınızı bazınızla mübtelâ kılmak için harble emretmiştir ki mü'minler kâfirlerle muharebe etsin ve büyük ecre nail olsunlar ve kâfirler de hakir ve zelil olsunlar ki adâlet-i İlâhiye yerini bulsun.

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile *âyetin manâsı* şöyledir : [Ve lâkin Allahü Tealâ size muharebe ile emretti ki bazınızı bazınızla imtihan etsin. Meselâ mü'minleri kâfirlerle imtihan eder ki fî sebilillah lâyık olduğu vechüzere cihada sa'yederler mi, etmezler mi ve kâfirleri de müminlerle imtihan eder ki bakalım mü'minlerden gördükleri satvet sebebiyle hakkı kabul ederler mi etmezler mi? Şuraları kendilerince bilinsin için size cihadla emretmiştir] demektir.

(ولكن ليبلوا) *imtihan* manâsınadır. İmtihan ise *bilinmiyen bir şeyi bilmek için yapılan muameleye* yani *tecrübeye* denildiğinden imtihanın manâ-yı hakikisi Vâcip Tealâ hakkında caiz olamaz. Binaenaleyh; gerek imtihan, gerek onun manâsına olan kelimeler Vâcip Tealâ'ya isnad olunduğunda mecazdır. Buna nazaran «imtihan eder» demek «imtihan muamelesi yapar» demektir. Çünkü; Allahü Tealâ herkesin halini bildiğinden hiç bir kimseyi imtihana ihtiyacı yoktur. Zira; âlimüssırrı velhafiyyâttır. Binaenaleyh; «Vâcip Tealâ'nın imtihanı hakikatte imtihan olmaz» belki «muamelesi imtihan muamelesi olur» demektir. Şu halde imtihan muamelesindeki hikmet; imtihan edilen kimselerin hallerini meleklere ve ins ü cinne bildirmesi ve ehl-i hakla ehl-i batılın yekdiğeriyle çarpışmasıyla hakkın tezahür edip hiç kimsenin itizara mecali kalmamasıdır.

***

Vâcip Tealâ kıtalle emirden maksat insanların bazılarının bazılariyle imtihan muamelesi olduğunu beyandan sonra esnay-ı harbte şehid olanlara verilecek derecât-ı âliyâtı beyanla cihada terğib etmek üzere :

وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ۝ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ۝ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki fîsebilillah katlolundular. Allahü Tealâ elbette amellerini ibtal etmez ve onları şehadet sevabına hidayette kıldığı gibi hidayet üzere sabit de kılar ve onların emr-i mâîşetlerini ıslâh eder, Cennet'e idhâl eder ve o derece Cennet'i onlara bildirir ki keenne onlar yaradıldığı günden beri Cennet'teymiş gibi her tarafını bilirler ki yabancı gibi olmazlar.]

Yani; ey müminler! Şol kimseler ki, din-i hakkı terviç ve rıza-yı İlâhî'yi tahsîl için fedây-ı cân ettiler. Onların amellerini ve emeklerini Allahü Tealâ elbette zayi' etmez. Çünkü; mücahedeleri rızay-ı barî için olup rızay-ı barî için olan amel boşa gitmiyeceğinden onların amelleri boşa gitmez ve rızay-ı barî için amel edenleri Allahü Tealâ dünyada en iyi işlere muvaffak kılar, hallerini ıslâh eder, âhirette Cennet-i âlâya isâl ettiği gibi Cennet'te saraylarını kendilerine ta'rif eder ki herkes şaşmaksızın ve yol kaybetmeksizin doğruca kendi konağına çekilir gider ve başka bir kimsenin tarifine muhtaç olmaz.

(عرفها) *ta'rif*'ten alındığına nazaran beyan olunan manâ muvafıktır. Bazı ulemâ *rayiha-i tayyibe* manâsına arf kelimesinden alındığını beyan ederek şöyle manâ verdiler : [Cenab-ı Hak şehidleri Cennet'e idhâl eder ve Cennet'i onlara rayiha-i tayyibe sahibi kılar ki her nereye gitseler rayiha-i tayyibe içinde giderler] demektir. Bu âyetin Uhud gazâsında ehl-i İslâm'dan yetmiş kadar şehid ve bir çok yaralı bulunduğu zaman ehl-i imanı tebşîr için nazil olduğu mervîdir.

***

Vâcip Tealâ şehidlerin nâil olacakları derecâtı beyandan sonra kâfirlerle mukateleye teşvik etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i imân! Allah'ın dinine yardım ederseniz Allahü Teâlâ size yardım eder ve muharebe zamanında ayağınızı sabit kılar.]

Yani ey müminler! Size hitab ederim ki eğer siz Allah'ın Resûlüne tebaiyyet ve dinine yardım ederseniz Allahü Tealâ düşmanlarınız üzerine sizi galib kılmakla yardım eder. Binaenaleyh; hukuk-u İslâmiye'yi edâya ve kâfirlerle mücahedeye size kudret, kalbinize metanet ve ayaklarınıza sebat verir. Şu halde gerek vazife-i diniyyeyi ifâda gerek düşman karşısında yorulmaz bir halde olursunuz.

Bu âyette Allahü Tealâ'nın mü'minlere nusreti; mü'minlerin Allahü Tealâ'nın dinine yardım etmelerine ta'lîk olunmuştur. Allah'ın dinine müslümanların yardım etmesine gelince; *dinin i'lâsına çalışmak ve ahkâmını gerek kendi nefsinde, gerek sairleri hakkında tatbike uğraşmak ve Resulüllah'ın sünnetine tamamiyle yapışmaktır.*

Şu şerâit dairesinde müslüman olanlara yardım edeceğini Allahü Tealâ kullarına bu âyetle beyan buyurmuştur. Bu şeraite riayet etmeyen müslümanların nusret-i İlâhiyeye istihkakları olmadığına âyet delâlet eder. Amma istihkakları olmadığı halde bazen lütfettiği de olur.

*
**

Vâcip Tealâ mü'minlerin esna-yı harbte ayaklarının sebat edeceğini beyandan sonra düşmanlarının ayakları sebat etmeyeceğini beyan etmek üzere :

وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَاَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki kâfir oldular. Onların esna-yı harbte ayakları kayar yere düşerler, Allahü Teâlâ amellerini ibtâl eder ve sa'ylerinden bir fayda görmezler.]

(تعسا لهم) *ta'sen; helâk olmak, ayağı kaymak, bir yerden düşmek, bir şeyden uzak olmak ve mertebesinin aşağı inmesi* manâsınadır. Burada hangi manâ murad olunursa olunsun makama muvafıktır. *Ta'sen kelimesi mukadder bir fiilin mefulüdür* ve takdir-i kelâm şöyledir: (اتعسهم الله فتعسوا تعسا) yani «Allahü Tealâ kâfirleri ihlâk etti onlar da helâk olurcasına helâk oldular». *Yahut* «Allahü Tealâ esnay-ı muharebede kâfirlerin ayaklarını kaydırır ve onların ayakları kayar gibicesine kayar ki aslâ sebat edemezler». *Yahut* «Allahü Tealâ kâfirleri saff-ı kıtâlden düşürür, onlar da bir düşüşle düşerler ki aslâ yerlerinden kalkamazlar. Binaenaleyh; müslümanları ızrar ve katliçin kâfirlerin yaptıkları tedbirlerini Allahü Tealâ ibtâl eder ki aslâ faydasını görmezler». *Yahut* «Allahü Tealâ kâfirlerin mertebelerini aşağı indirir, onlar da bir dereceye kadar inerler ki ondan sonra bir daha mü'minlerin karşısına çıkamazlar» demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile hangi manâ murad olunursa olunsun bu âyet mü'minlerin hatırlarına gelen bir vehmi defle ehl-i imanı takviye etmiştir. Çünkü; Vâcip Tealâ bundan evvelki âyette «Mü'minler Allah'ın dinini i'lâ için çalışırlarsa Allahü Tealâ'nın da onlara yardım edeceğini ve ayaklarını sabit kılacağını» beyan edince mü'minlerin zihinleri «kâfirler de sebat ederlerse harb devam eder, ceng ü cidâl kesilmez ve meşakkat-i azîmeye duçâr oluruz. Binaenaleyh; halimiz kesb-i vehamet eder akibet müşkil olur gibi» bir takım şeylerle müşevveş ve muzdarıb olması üzerine Cenab-ı Hak «mesele onların hatırlarına gelen gibi olmayıp mü'minler din-i İlâhî'ye yardım ettikçe kâfirlerin sebât edemiyeceklerini» beyanla mü'minlerin kalplerini takviye ve teşci' buyurmuştur. Keenne Vâcip Tealâ «Ey mü'minler! Kâfirlerden korkmayın. Zira; sizin imanınız kavi oldukça sebat sizin, zevâl ve helâk onlarındır. Çünkü; onların mabudları cemadât kabilinden olduğu cihetle onlara muavenete iktidarları yoktur. Amma sizin Rabbınız kadir ü kayyum olduğundan size yardım eder ve ayağınızı sabit kılar» buyurmuştur.

Bu âyetin tefsirinden anlaşıldığı veçhile bilûmum mü'minlere ve bilhassa asâkir-i İslâmiye'ye daima kâfirlerin zaîf olduklarınn-

dan ve ehl-i İslâm'ın şevket ve kuvvetinden bahsetmeli ki ehl-i İslâm'ın kalplerine kuvvet gelsin, şeceat ve metanetleri kaybolmasın. Zira Cenab-ı Hakkın mü'minlerin sebatlarından ve kâfirlerin sebat edemiyeceklerinden bahsetmesi; ehl-i imana bu ma'nâyı ta'lîm için olsa gerektir. Maatteessüf zamanımızda bir çok müslümanların ve bilhassa Avrupa'yı gören veyahut görenleri dinleyen bir çok gençlerimizin halleri bu âyetin şiddetle aksinedir. Zira; Avrupalıyı canından ziyade sevenler daima Avrupa'yı senâ ve ehl-i imanı zemmetmekle meşgul olup onların bu gibi sözleri dağıldıkça ehl-i imanın kalplerine tesir etmiş, kuvvet-i kalb ve metanet kalmamıştır. Binaenaleyh; kendimizi daima zayıf, düşmanlarımızı kavi görmekle üzerimize bir zill ü meskenet çökmüş, düşkün bir halde kalmış, inkıraza yüz tutmuş ve âkibet harb-ı umûmî belâsında ismimiz harita-i âlemden silinecek bir hale geldiğimiz görülmüştür. İşte bunun sebeb-i aslîsi; mezâyây-ı İslâmiye'yi unutmamız ve Avrupa'nın mezâyasından bahisle onları pek yüksek ve kendimizi pek aşağı görmemizle her varlığı ve iyiliği onlardan beklemek ve her türlü fenâlığın bizde olduğunu zannetmektir. Şimdi bu zanlar lehülhamd biraz zail olmaya başlamıştır. Zira; harb-ı umumîde Avrupa'nın fenalığına bir derece herkes muttali' olmuş ve Avrupalılarca yapılan mezalimi gözleriyle görmüş olduklarından onların mezâyasından bahsedenler dahi fenalıklarını itirafa başlamışlar ve evvelce vaki olan senâlarından azıcık utananlar da görülmüş ve medhetmek isteyenlerin sözlerini de evvelki kadar dinleyenler kalmamıştır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bi hakkın müslümanlara karşı sebat edemeyeceklerini beyandan sonra sebat edemiyeceklerinin sebebini beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَرِهُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Şu kâfirlerin ayaklarının kaymasına ve mertebelerinin aşağı

inmesine ve amellerinin boşa gitmesine sebeb; Allahü Tealâ'nın inzâl ettiği Kur'an'ı ve ahkâmını onların kerih görmeleridir. Halleri böyle olunca Allahü Tealâ onların amellerini ibtâl etmiştir.] Zira; küfürle amel kabul olunmaz.

Yani kâfirlerin sebatsız ve metanetsiz olmalarının sebebi; Kur'an'a küfretmeleri ve ahkâmını kerîh görmeleridir. Çünkü Kur'an'a iman; cemi seâdâtın üssül esâsı olduğu gibi Kur'an'a küfretmek de cemi' rezailin esasıdır. Zira amelin keyfiyetini bilmek; Kur'an'la olduğundan Kur'an'a iman etmeyen bir kimse her ne amel etse şerîat dairesinde amel edemiyeceğinden şeriat haricinde olan her amel batıldır. Kur'an'ı kerih görmelerinin sebebine gelince; Kur'an'ın ahkâmı onların ülfet ettikleri şirk, zulüm ve sair fevahişin cümlesine muhaliftir. Zira Kur'an; bu ef'âl-i kabihanın kâffesinden onları nehyeder. Şu halde onların arzu ettikleri şeylerin hilâfını teklif onlara ağır geldiği cihetle Kur'an'ın ahkâmını inkâr ederler. Çünkü; ülfetlerinin hilâfıdır. Küffâr-ı Kureyş'e nisbetle hayır görülen amelleri; Beyt-i Şerifi tavaf, Mescid-i haramı ta'mîr, misafire ikrâm, mazlumlara iâne ve yetimlere merhamet etmektir. İşte bu amellerin kabulü imana mevkuf olduğundan imanları olmadığı cihetle bu amellerinin cümlesi zayi' olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin bazı hallerini beyandan sonra evvel geçen kâfirlerden ibret almayanları tekdir etmek üzere:

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

buyuruyor.

[O kâfirler oturdular durdular da yer yüzünde Şam ve Yemen cihetlerine misaferet edip kendilerinden evvel geçenlerin âkibetlerini görmediler mi?] Gördüklerinde niçin onlardan ibret almıyorlar, kendi âkibetlerinin de onlarınki gibi olacağını neden düşünmüyorlar? Halbuki düşümeleri lâzımdır. Zira; onların harabelerini görünce sebebi helâklerini tedkik edip kendilerinin de aynı akibete

uğrayacaklarını bilmeleri lâzım değil mi? Binaenaleyh lâyık olan; sonra gelenler evvel geçenlerden ibret almak ve dünyanın bekası olmadığını bilmek ve âhiret için çare aramaktır. Evvel geçenlerden ibret almamak kibr ü gurur eseridir ve bu halin ise âkibet helâke sebep olacağında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ bu âyete «Geçmiş ümmetlerin halleri ne oldu ki onlardan ibret alalım?» şeklinde varid olan suale cevab olmak üzere :

دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ اَمْثَالُهَا ⑩

buyuruyor.

[Allahü Tealâ onları ihlâk etti ve geçmiş ümmetlerin ahlâkıyla tahalluk eden kâfirler için onlara vaki olan helâkin emsali vardır.] Zira; küfürde ve ahlâkta geçmiş kâfirlere benzediklerinden helâkleri ve azabları dahi onların helâk ve azablarına benzeyecektir.

Yani; Allahü Tealâ ümem-i salifeyi kendilerine irşâd için gönderilen Resûllerine iman etmediklerinden ve sair günahlarından dolayı dünyada gazab-ı İlâhî ile ihlâk etti. Hatta onlara mahsus olan evlâd ü ahfad ve malları kendi vücudlarıyla beraber cümlesi helâk oldu gitti,. hiç bir şeyleri kalmadı. Ancak memleketlerinin harabeleri kaldı ki sonra gelenlere ibret olsun. Şu halde insanlara lâyık olan; o harabelerden ibret almaktır, yoksa kör körüne ömrünü ifnâ etmek değildir, geçmiş ümmetlerin ahlâk ve etvarında olan kâfirlere de onlara nazil olan azabın emsali vardır. Halbuki ümem-i salife servet ü sâmân, a'vân ü etba' ve câh ü mansıb cihetinden bunlardan daha ziyade kuvvete maliklerdi. Onlar o kadar kuvvetle helâk olunca bunların helâk olacakları evleviyyetle sabittir.

K â f i r l e r le murad; *Zama-ı seâdette bulunan Mekke kâfirleridir.* *E m s â l* ile murad; *ümem-i salifenin âkibetlerinin emsalidir.* Yani «Onlar Allah'ın gazabıyla helâk oldukları gibi bun-

larda helâk olacaklar» demektir. Çok zaman geçmeksizin âyetin sırrı zuhur ederek bunlardan iman etmeyenler mahv u perîşân ve helâk oldular.

Gerçi âyette hali hazırda olan kâfirlere ümem-i salifenin âkibetlerinin emsali varid olmuşsa da mümaselet yalnız helâk olmalarındadır. Çünkü ümem-i salifenin helâkleri; zelzele, tufân ve rüzgâr gibi dehşetli vukuatla oldu. Amma Kureyş kâfirlerinin helâkleri bu gibi vukuatla olmayıp başka suretle vuku bulmuş ve Kureyş'in helâki ümem-i salifenin helâkinden daha şiddetli olmuştur. Zira Kureyş'in helâki; kendilerinin hakîr ve zayıf gördükleri ve bir meclisde beraber oturmağa tenezzül etmedikleri kimselerin ellerinde bir kısmı katlolunmak diğer bir kısmı da esir olmak suretiyle olduğundan bunların helâkleri daha elemli ve kederli olmuştur. Amma ümem-i salifenin helâkleri umumî bir belâ ile anî olduğundan Kureyş'in helâkine nisbetle hafiftir. Çünkü ânî olan musîbet; tedricî olandan elbette kolay olur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *k â f i r l e r* le murad; *ümem-i salifenin kâfirleri olmak* ihtimali vardır. Bu ihtimale nazaran *e m s â l* ile murad; *âhirette olacak azablarıdır.* Şu halde *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ dünyada kâfirleri ihlâk etti, kâfirler için âhirette, dünyada gördükleri azabın emsâl-i adîdesi var] demektir. Lâkin bu ihtimal uzaktır. Çünkü; âyetin evveli bu ümmetin seyr ü seferlerinde ümem-i salifenin eserlerinden ibret almadıklarını tevbîh ve zemmolup onlardan ibret almamak helâki mucib olacağını beyan olunca *k â f i r l e r* le murad; *bu ümmetin kâfirleri olmak lâzım gelir* ki sabıkın ahvâli ile hal-i hazırda olanları zemmolsun.

Hulâsa; Allahü Tealâ ümem-i salifenin kâfirlerini helâk ettiği azabın emsâliyle bu ümmetin kâfirlerini de helâk edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin helâklerini beyandan sonra helâkin sebebini beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَاَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerin şu helâklerinin sebebi; Allahü Tealâ mü'minlerin velîsi ve yardımcısıdır. Halbuki kâfirlerin velîleri ve yardımcıları yoktur.] Zira; mü'minlerin mabudları olan Allahü Tealâ kudret-i kaahire sahibi olduğu cihetle kendine ibadet ve itaât eden kullarına yardım eder. Binaenaleyh; mü'minler aziz ve galib olurlar. Amma kâfirlerin mabudları olan putların menfeat ve mazarrata iktidarları olmadığı gibi kendilerine ibadet edenlere yardım etmeğe dahi iktidarları yoktur. Bunun içindir ki kâfirler hakir ve zelîl ve ekser-i zamanda rezil ve rüsva olurlar.

(لامولى لهم) *kâfirlerin muîn ve nâsırları yok* demektir. Çünkü *m e v l â* lâfzı; *nâsır ve muîn* manâsına olduğu gibi *Rab ve mâlik* manâsına dahi olur. Binaenaleyh; bazı âyette Allahü Tealâ'nın kâfirlerin mevlâsı olmadığı beyan olunur, bu âyette olduğu gibi. Bazı âyette de Allahü Tealâ'nın kâfirlerin mevlâsı olduğu beyan olunur. Çünkü; «Allahü Tealâ kâfirlerin mevlâsı değil» demek «yardımcıları değil» demektir, «Allahü Tealâ kâfirlerin mevlâsı» demek «rabları ve mâlikleri» demektir. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur. Zira; her âyette manâ başkadır.

Hulâsa kâfirlerin helâke müstahak olmalarının sebebi Allahü Tealâ'ya iman etmediklerinden onların velîsi olmaması ve mü'minlerin necata müstahak olmalarının sebebi; Allahü Tealâ'ya iman ettiklerinden onların yardımcısı Allahü Tealâ olması olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyada helâklerini ve mü'minlerin necata müstahak olduklarını beyandan sonra âhirette hallerini beyan etmek üzere :

اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَاْكُلُونَ كَمَا تَاْكُلُ الْاَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kendine iman eden ve amel-i salih işliyen mü'minleri altından ırmaklar akar Cennet'lerine idhâl eder. Şol kimseler ki kâfir oldular, dünya metaı ile intifa edip, şehevat-ı nefsaniyelerinin telezzüzatiyle iktifa ederler, hayvanâtın yediği gibi yerler, içerler, o nimeti veren Rab'larına şükretmez adetâ bir behâim sürüleridir, onların âhirette yatacak yerleri Cehennem ateşidir.] Çünkü; onların himmetleri hemen dünya nimetlerine olduğundan intifa'ları dünyaya mahsustur. Zira; hiç bir şeyi düşünmeksizin behaimin yediği gibi yerler o ni'meti halkeden halika şükretmezler. Binaenaleyh; behâimden farkları yoktur, amma mü'minler Rablarına iman edip imanlarının muktezası olan güzel amelleri işleyerek nimetin şükrünü edâ ederek nimetin halikını düşündükleri cihetle behaim mertebesinden çok yüksek bir mertebe ihrâz ettikleri için âhirette Allahü Tealâ onları Cennet'leriyle taltif eder.

(الانعام) *idrakten gafil hayvanlar* manâsınadır. Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirlerin yemelerini behaimin yemelerine teşbihte *üç ihtimal vardır: B i r i n c i s i ; kâfirler ancak hayvanat gibi yemek ve içmek düşünürler.* Halbuki insana lâyık olan; yemekten içmekten maksat nedir onu bilmek iken onu düşünmezler. Lâkin ehl-i iman yiyip içmekten maksadın amel-i salih işlemeye kuvvet olmak için meşru' olduğunu bilirler ve yemesini içmesini bu maksada ibtinâ ederler. *İ k i n c i s i ; Kâfirler behaim gibi yediği nimetlerin halikını bilmezler ve o nimetlerle halikının vücuduna itsidlâl etmezler.* Amma mü'minler yedikleri nimetlerin halikını bilirler ve şükrünü edâ ederler. *Ü ç ü n c ü s ü ; hayvanât semizletmek için yiyip boğazlanacağını bilmediği gibi kâfirler de semizlenmek için yerler ve lâkin akibet yanacaklarını bilmezler.*

(مثوى) *kendisinde devamlı surette eğleşip karar edecek bir mahaldir.* Binaenaleyh; kâfirlerin Cehennem'de devamlı eğleşip karar edeceklerine işaret için Vâcip Tealâ Cehennem'in onlara *mesvâ* olacağını beyan buyurmuştur.

Hulâsa; mü'minlerin iman ve amel-i salihleri sebebiyle Cen-

net nimetlerine nail olacakları ve kâfirlerin iman ve amelleri olmadığı gibi yemeleri ancak dünyada intifa' ve telezzüz etmek için olup behaim gibi idrâkten halî oldukları cihetle makamlarının Cehennem olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ seyr ü seferlerinden ibret almayan kâfirleri tevbîh ettikten sonra Resûl'ünü tesliye ve kâfirleri tehdid etmek üzere :

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Senin kavmin olan Kureyş kabilesinin seni çıkardıkları Mekke karyesi ahalisinden daha kuvvetli ve şiddetli bir çok karyelerin ahalisini Biz Azîmüşşân ihlâk ettik. Onlar için aslâ yardımcı olmadı.] Kezâlik Mekke ahâlisini de ihlâk ederiz hiç yardımcıları olmaz.

Yani; ey Habibim! Mekke ahalisinin seni Mekke'den çıkardıklarına sen mahzun olma. Zira; bir çok karye ahalisi ki onların kuvvet ve şevketleri Mekke'lilerden daha ziyade olduğu halde bu gibi fenâ hallerine binaen onları ihlâk ettiğimiz gibi bunları da onlar gibi ihlâk ederiz ve bizim ihlâkimizden onları kurtaracak yardımcıları da olmaz.

Hâzin'in beyanına nazaran bu âyetin Resûlüllah'ı tesliye için gaar-ı şerîfte nazil olduğu İbn Abbas Hz.'den mervîdir. Çünkü; Resûlüllah Mekke'den çıkıp Gaar-ı Şerif'i teşrif buyurduğunda dönüp Mekke'ye bakarak «Ey Belde-i Tahire! Allahü Tealâ'ya ve bana en sevgili bir beldesin. Eğer müşrikler beni senden çıkmağa mecbur etmeselerdi ben senden çıkmazdım» demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervîdir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin âkibetleri helâk, mü'minlerin akibetleri halâs olduğunu ve kâfirleri helâktan kurtaracak yardımcı olmayıp

mü'minlere yardımcı olacağını beyandan sonra iki fırkanın müsavî olmayıp aralarında fark olduğunu beyan ve müsavî itikad edenlerin itikadlarını reddetmek üzere :

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Siz kâfirlerle mü'minler mertebede müsavi olur mu zannedersiniz? Eğer böyle zannederseniz bu zannınız fâsit ve yanlıştır. Zira; Rab'bısından hidâyet üzere olup dininin hak olduğuna aklî ve naklî delili olan kimse şol kimse gibi olur mu ki o kimsenin çirkin ameli şeytan tarafından kendine tezyîn olundu, güzel gösterildi. Ve onlar hevâ ve heveslerine ittiba' ettiler.] Bu iki fırka birbirine müsavî olurlar mı? Elbette olamazlar. Zira; bu iki fırkadan birinin gittiği yolun ve tuttuğu dinin hak olduğuna dair elinde kuvvetli delilleri var. Diğerinin ise gittiği yolun ve tuttuğu mesleğin doğru olduğuna dair elinde bir delili olmadığı gibi işlediği çirkin amelleri şeytan tarafından tezyîn ve şehavât-ı nefsâniyyelerine ittiba etmek var. Hidayet üzere olduğuna Rabbısından delil ve şahidi olanla ameli şeytan tarafından tezyîn olunup hevâ ve heveslerine ittibâ edenler müsavî olur mu? Ve bunların ikisini müsavî itikad etmek doğru olur mu? Elbette olamaz. Zira; birisi fırka-i naciye diğeri fırka-i hâlike'dir.

Bu âyette tuttuğu yolun doğru olduğuna elinde rabbısından delili olanlarla murad; *mü'minlerdir.* Zira; mü'minlerin elinde din-i Muhammedî'nin hak olduğuna delil-i aklî olarak Resulullah'ın mu'cizeleri vardır ki tevâtürle sabit olup zamanında hiç kimse muâraza edememiş, nübüvvetini bilbeyyine isbat etmiş ve bin dört yüz senedir devam etmiş, hilâfını ispat eden bulunmamış binaenaleyh; din-i Muhammedî'nin hak olduğu tekarrur etmiştir. Şu halde bu dinle tedeyyün edenlerin ellerinde dinin Hak olduğuna kuvvetli delîl-i aklî vardır. Mü'minlerin ellerinde din-i İslâm'ın Hak olduğuna delîl-i naklî vardır ki Kur'an-ı Azîmüşşân'dır. Zira Kur'an'ın ahkâmı; din-i İslâm'ın esasıdır, ilâ yevmilkıyam bakidir, nazil olduğu zamandan bu ana kadar bir cümlesini değil bir kelimesini bile

tebdile hiç bir kimse kaadir olamamıştır. Zira; muhafazası hıfz-ı İlâhî ile te'mîn olunmuştur, ahkâmı ise ins ü cinnin dünyevî ve uhrevî seâdetlerine kâfidir, her hükmü Benî Beşer'in rahatları için bir düstur-u a'zamdır. Zira; cümle ahkâmı akl-ı selîmin bilâ tereddüt kabul edeceği bir raddededir. Binaenaleyh; Kur'an'la amel edenlerin doğru bir yol tuttuklarına ellerinde Kur'an gibi kuvvetli delilleri vardır. Amma kâfirlere gelince tuttukları yolun doğru olduğuna delâlet eder bir delilleri yoktur. Ancak kötü amellerini şeytanın tezyîninden, hevâ ve heveslerine ittiba'dan başka bir şey yoktur, bunun ikisi de işe yaramaz. Şu halde tuttuğu yolun doğru olduğuna Rabbisi tarafından delili olanlarla delili ancak şeytanın tezyîninden ve şehevat-ı nefsâniyesinin arzusundan ibaret olanlar mertebede müsavi olabilirler mi? Elbette olamazlar. Zira; birisi hidayet diğeri dalâlet üzeredir. Hidayetle dalâlet müsavi değil ki bunlar üzerine bulunanlar müsavî olsun.

Hulâsa; şeriata temessük edenlerle şeytana ve heva ve heveslerine tebeiyyet edenlerin mertebede müsavi olamıyacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i imanla ehl-i küfrün mertebede müsavi olamadıklarını beyandan sonra beyinlerinde müsavât olmadığını te'kîd ve ehl-i imanın Cennet'te nail olacakları nimetleri beyan etmek üzere :

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى

buyuruyor.

[Müttekî olan mü'minlere va'dolunan Cennet'in sıfatları şunlardır : Birincisi; o Cennet'te tadı, râyihası ve levni bozulmadık sudan nehirler vardır. İkincisi; tadı bozulmadık sütten nehirler vardır ki herkes istediği kadar içerler. Üçüncüsü; o Cennet'in içinde içenlere gayet tatlı ve lezzetli şaraptan nehirler vardır. Dördüncü-

sü; safî baldan nehirler vardır ki herkes istediği zaman içebilir, kimse mani' olamaz.]

Yani; ehl-i Cennet'in her arzu ettikleri şey Cennet'te vardır. Hatta evamir-i İlâhiye'ye imtisal ve nevahi-i sübhaniye'den ictinâb etmek suretiyle ittika eden mü'minlere vaadolunan Cennet'in sıfat-ı acîbesi: O Cennet'te levni, rengi ve tadı asla bozulmaz sudan nehirler vardır ki o nehir gayet berrak olup tab'-ı insanın nefret edeceği hiç bir şey karışmaz, dünya nehirleri gibi bulanmaz. Binaenaleyh; ehl-i Cennet her ne zaman, neresinden isterse seve seve içer, hatırına sevmemezlik gelmez, o Cennet'te sütten de nehirler var ki o sütte ekşilik ve kekremsilik gibi tadında bozukluk olmaz, o Cennet'te şaraptan nehirler de vardır ki o şarabı içenlere aynı lezzettir, yoksa dünya şarapları gibi kokusunda fenalık olmak, sarhoşluk vermek gibi tab'-ı beşerin sevmeyeceği bir şey yoktur, o Cennet'te safî baldan da nehirler vardır ki o nehirlerin dünya balları gibi tortusu olmaz, safî, berrak ve tab-ı beşere gayet mülâyimdir.

(مصفى) *yaratılışında halis, safî ve berrak* demektir. Yoksa dünya balları gibi evvelinde karışık var da sonradan tasfiye olunmuş manâsına değildir. Bu âyette Cennet'in müttekîlere va'dolunduğu beyan olunmuştur. *M ü t t e k î l e r* le murad; *evâmir-i İlâhiye ve nevâhi-i sübhaniyenin kâffesine imtisal eden mü'minlerdir.* Şu halde ittika demek; imanın muktezası vechüzere amel etmektir. Binaenaleyh; iman-ı kâmil sahibi iyi bir mü'min elbette müttekî zümresinden olduğu cihetle müttekîlerle murad *iman-ı kâmil sahibi mü'minlerdir.*

Bu âyette beyan olunan ve Cennet'te bulunan dört nehrin dünyada birer nümûnesi vardır, lâkin dünyada bulunanların her birinde sevilmeyecek bir takım ârızalar olduğundan Cennet'in bu ni'metlerinde aslâ ârıza bulunmıyacağı her birinde ayrı ayrı beyan olunmuştur. Binaenaleyh bu âyet; ehl-i Cennet'in nâil olacakları ni'metlerin kedersiz olduğunu beyan ve mü'minleri tâât-ı İlâhiye'ye devama terğib etmiştir.

Hulâsa; Cennet'te ehl-i Cennet için içilmesi lâzım olan her ni'metin tab'-ı beşere mülâyim olarak çok ve mebzul olduğu, hiç bi-

rinde aslâ keder olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanlar için içilmesi lâzım olan her şeyin Cennet'te mevcut olduğunu beyandan sonra meyvenin her nev'inin de mevcut olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet için Cennet'te her nevî' meyveler ve Rablarından kusurlarının affına dair büyük mağfiret de vardır.]

Yani; Cennet'te meşrûbata dair her şey bulunduğu gibi me'külâttan her nev'in ve bilhassa meyvelerin her nev'i dahi vardır ve ehl-i Cennet'in Rabları tarafından mağfiret-i azime de vardır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Cennet'te yiyip içmek mücerret zevk u safa ve telezzüz için olup ihtiyaç için olmadığına işaret zımnında dünyada telezzüz için eklolunan meyveler zikrolunmuştur. Binaenaleyh; bu âyette ihtiyaca binaen eklolunan ekmek ve saire zikrolunmamıştır. Çünkü; Cennet'te yaşamak için ekle ihtiyaç yoktur. Zira; her ne yenilip içilse mücerret telezzüz içindir.

Bu âyette mağfiretin Cennet'te olacağı beyan olunmuştur. Halbuki mağfiret; Cennet'e girmeden evvel olur. Zira mağfiretin manâsı; *günahı affetmek olduğundan* Cennet'e girmeden evvel olması lâzımdır. Çünkü; mağfiret olunmazsa Cennet'e giremez. Şu halde Cennet'te mağfiretin manâsı; *ni'metlerinde helâl, haram, sual ve hesab endişesi olmadığı gibi mazarrat vermek endişesi de yok* demektir. Amma dünya ni'metleri bunun aksinedir. Zira; dünya ni'metleri helâl olursa intifâ etmek caiz olur, haram olursa intifa etmek caiz olmaz, çok yenirse insana ezâ verir, hazmı müşkül olur, yendiği kadar da def-i zaruret için zahmet çekilir. Amma Cennet ni'metlerinden çok yenirse şişkinlik, rahatsızlık, ağrı, sızı misilli bir şeyler olmadığı gibi def-i hacet rahatsızlığı dahi olmaz. Şu hal-

de *manâ-yı âyet:* [Ehl-i Cennet için Cennet'te her nev'i meyveler vardır. Onlardan yerler, içerler, onlar için Rablarından mağfiret de vardır ki me'kûlât ve meşrubâtlarında aslâ mazarrat yoktur.] demektir. Yahut «Cennet'te mağfiret var» demek «Cennet'e girmeden evvel mağfiret var» demektir ki o mağfiret sebebiyle Cennet'e girdiğinden keenne mağfiret Cennet'te gibi zikrolunmuştür.

Bu âyette mağfiretin *iki cihetle azamet-i şanına işaret olunmuştur: B i r i n c i s i ; mağfiretin Rabları tarafından olmasıdır.* Çünkü Rabb-ı Teâlâ tarafından mağfiret; Allahü Teâlâ'nın büyüklüğü nisbetinde büyük olacağında şüphe yoktur. *İ k i n c i s i ; mağfiret kelimesinin tenvin ile nekre olarak varid olmasıdır.* Çünkü *tenvin;* bu misilli makamda *ta'zîme* delâlet eder. Binaenaleyh «Ehl-i Cennet'in Rablarından mağfiretleri pek büyük» demektir.

***

Vâcip Teâlâ ehl-i Cennet'in ni'metlerini beyandan sonra ehl-i Cehennem'in görecekleri azabları beyan etmek üzere:

كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Cennet'te muhalled olan kimseler, Cehennem'de muhalled olup da sıcak su içmekle karınları bağırsakları dökülenler gibi olur mu?] Elbette olamaz. Zira; ikisi müsavî değil ki birisi diğeri gibi olsun.

Yani; şu büyük derecelere ve enva-ı ni'metlere nâil olan mü'minler Cehennem ateşinde yanıp sıcak sular içerek o suyun hararetinden bağırsakları dökülen tağî ve bağî kâfirler gibi olurlar mı, ikisi mertebede müsavî olur mu? Elbette olamaz. Zira; Cennet'te mü'minlerin yalnız telezzüz için içtikleri lezîz sular, ballar, sütler, şaraplar mukabilinde Cehennem'de kâfirler hararetin şiddetinden ciğerleri yanıp kebap olduğu bir zamanda kaynar su içerler, bağırsakları parça parça dökülür. Binaenaleyh; Cennet'te yaşayanlarla Cehennem'de yaşayanlar elbette müsavî olamaz.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celîle lâfzan müsbet gibi ise de manâda menfîdir.

Çünkü; mukadder bir hemze-i istifham vardır ve o hemze; *istifham-ı inkârîdir* ve takrir-i kelâm şöyledir : (امن هو خالد فى الجنة الموعودة كمن هو خالد فى النار) Yani «mev'ud olan Cennet'te ebedî kalan kimse Cehennem'de ebedî kalan kimse gibi midir? Elbette ikisi mertebede müsavî olamaz.» demektir. Yahut takrir-i kelâm şöyledir : (أمثل اهل الجنة كمثل من هو خالد فى النار) Yani «ehl-i Cennet'in sıfatı Cehennem'de muhalled olan kimsenin sıfatı gibi midir? Elbette ikisinin sıfatı müsavî olamaz» demektir. Şu halde lâfz-ı âyet müsbet olsa da manâ menfidir. Binaenaleyh; bu âyette ehl-i imanla ehl-i küfrün müsavî olduklarını itikad edenlerin itikatlarını redle kendilerini tekdir vardır. Zira; birinin makamı Cennet diğerinin makamı Cehennem'dir, birinin şarabı lezîz diğerinin şarabı kaynar sudur. Bunların hiç biri diğerine müsavi midir ki bu hallerin sahibleri de birbirine müsavî olsun. Elbette müsavî olamaz. Şu halde şerîata ve bilhassa Kur'an'a temessük eden mü'minlerle hiç bir delile temessük etmeyen, hevâ ve heveslerine ve şehevât-ı nefsaniyelerinin arzusuna ittiba' eden kâfirler müsavî olamaz, bunu iddia edenlerin iddialarının merdud olduğu bedihîdir.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirleri ve makamlarını beyandan sonra münafıkların hallerini beyan etmek üzere :

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ حَتّٰٓى اِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ اٰنِفًا

buyuruyor.

[Cehennem'de ebedî kalacak kâfirlerden bazıları ya Ekrem-er Rusül! Meclisinizde bulunur, sözünüzü sükût üzere dinler, lâkin hak olduğunu itikad etmediğinden manâsını fehmetmez. Yani kulaktan geçirir. Hatta huzurunuzdan çıktığı vakit ashabınızdan ilim verilen ulemâ sınıfından sorar ve der ki «Muhammed (S.A.) şu

meclisde ne gibi şey söyledi?»] İşte o münafık böyle demekle kelâm-ı nebeviyyenizi istihzâ eder.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٦﴾

[İşte şunların Allahü Tealâ kalplerine mühür bastı ve onlar da hevâlarına ittiba' ettiler.]

Yani; huzur-u nebevîyende bulunarak kelâmını işitip yanından çıktıklarında bulunmamış gibi bir halde eshabın ulemasından «Muhammed (S.A.) hangi şeyi söyledi» diye sözünüzü istihza eden münafıkların kalpleri üzerine Allahü Tealâ mühür bastı ve kalplerini kapattı, onlar nefislerinin arzusuna ittiba ettiler. Kur'an'ı işitilerse de hakkâniyetini i'tikad etmedikleri cihetle lâyıkı ile dinlemediklerinden kalplerine bir şey girmemiştir.

Bu âyette *kendisine ilim verilen zevat*la murad; *eshabın ulemâsı ve bilhassa (İbn Mes'ud) hazretleridir.* Çünkü; münafıkların Mescid-i Resulüllah'da bulunup Kelâm-ı risaleti dinledikten sonra mescidden çıkınca istihza tarîki ile ibn Mes'ud'dan Resulüllah'ın söylediği sözden sual ettikleri (ibn Abbas) hazretlerinden mervîdir.

Münafıkların suallerinin hakiki olması ihtimali de vardır. Zira; mescidde Resulüllah'ın sözüne ehemmiyyet vermediklerinden dinlemezler sonra dışarı çıktıkları zaman Cenab-ı Risâletmeâb Efendimiz'in ne dediğini diğerlerinden sual ederlerdi.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerle münafıkların hallerini beyandan sonra mü'minlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar hidâyet-i İlâhiyeyle ihtidâ ettiler. Al-

lahü Tealâ onlara tevfîk verir, Kur'an'ı işittikçe hidayetleri ziyade olur. Ve onlara takvanın yollarını gösterir kitabını verir.]

Yani; münafıklar Kur'an'ı işitirler velâkin intifâ etmezler. Amma şol kimseler ki onlar Allah'ın gösterdiği yolu tutmak suretiyle ihtida ettiler. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onların hidayetlerini ziyade eder. Çünkü; her ne zaman Kur'an'ı işitseler manâsını öğrenmeye çalışır, hak olduğunu itikad ve ihlâs üzere iman ederler. Allahü Tealâ ittikalarını da verir ki onlar Kur'an'ın her emrine imtisal ve nehyinden ictinab ederler. Zira takvanın esası; *memur olduğu şeyin küllîsini edâdan ve menhiyatın cemisini terketmekten ibarettir.*

Mü'minlerin imanlarının ziyade olmasına sebep olan şey; *Resûlüllah'dan işittikleri Kur'an ve ehâdis-i nebeviyyedir.* Çünkü; Kur'an tedrîcen nâzil oldukça ve Resulüllah'ın hadisini işittikçe iman ettiklerinden imanları gün be gün ve an be an tezayüd ederdi. Hidayetleri de imanlari nisbetinde ziyade olurdu. Yahut hidayetlerinin ziyade olmasının manâsı; *yollarını göstermesi ve onların da kabul etmesidir.* Takvalarını vermek; *ilimleriyle amel nasibetmektir.* Çünkü amelsiz ilim başa belâdır.

***

Vâcip Tealâ, gün be gün Kur'an nazil olup ahkâmıyla amel ettikçe hidayetin ve takvalarının ziyade olduğunu beyandan sonra Kur'an'a iman etmeyen kâfirlerin hallerini beyan etmek üzere :

فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ اَشْرَاطُهَا

buyuruyor.

[Kâfirler beklemezler, ancak bağteten kıyametin gelmesini beklerler. Halleri böyle olunca kıyametin alâmetleri de geldi.]

Yani; kâfirler iman etmeyince hemen ansızın kıyametin gelip de küfürlerinin cezasını görmek isterler ve onu beklerler. Kıyametin alâmetleri de muhakkak geldi.

Tefsir-i Medarik'de beyan olunduğu veçhile (اشراطها شرط) *kelimesinin cem'idir. Ş a r a t : Alâmet* manâsınadır. Şu halde «Kıyametin alâmetleri geldi» demektir. Bu âyette *a l â m â t - ı k ı y a m e t* le murad; *Resulüllah'ın ba'solunması, ay'ın iki şak olması, sıla-i rahmin kat'olunması, insanların birbirine mahabbetlerinin kalkması, kötü insanların yüz bulup çoğalması ve ilmin azalıp cehlin tezayüdüdür.*

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *k ı y a m e t i n a l â m e t l e r i* yle murad; *kıyametin vücuduna delâlet eden delillerdir.* Şu halde «Kıyametin alâmetleri geldi» demek «Kıyametin vücuduna delâlet eden deliller geldi» demektir.

Resulüllah'ın ba'solunması alâmât-ı kıyamettendir. Zira; Resûlullah mekârim-i ahlâkı itmâm ve umûr-u şerîatı ikmâl için ba'solunduğundan kıyamete kadar kendinden başka bir mütemmim gelmiyeceğine delil olduğu cihetle bizim Resulümüzün ba'solunması kıyametin alâmetlerindendir.

فَاَنّٰى لَهُمْ اِذَا جَٓاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ ﴿١٨﴾

[Onlara kıyamet geldiğinde vaaz u nasihat nasıl menfeat verir?] Zira; tevbeleri kabul olunmaz. Binaenaleyh; o vakitte hiç bir şeyin tedariki mümkün olamaz.

Yani; eğer ansızın kıyamet gelecek olursa onlar için vaaz u nasihat nasıl fayda eder. Ve âhiret için sevab tedariki nasıl mümkün olur? Çünkü; kıyamet gelince telâfi-i mâfât mümkün olamaz İşte kıyamet gelince zayi' ettiği ömrün iâdesi ve geçirmiş olduğu amellerin kazası mümkün olmadığına işaret için *budiyyete* delâlet eden (أنّى) kelimesi varid olmuştur. Yani «kıyamet gelince geçmişi tedarik etmek onlar için ne kadar uzak şey» demektir.

***

Vâcip Tealâ kıyametin geleceğini, geldiğinde ansızın zuhur edeceğini beyandan sonra kıyamet için tedariki lâzım olan ibadeti beyan etmek üzere :

فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Allahü Tealâ'dan başka ma'bud-ün bilhak olmadığına ilmin vardır. O ilminde sebat et, senden sudûr eden zelleye, mü'minlere ve mü'minelere istiğfâr et, Allahü Tealâ dar-ı dünyada maîşetiniz ve ameliniz için gidip geldiğiniz, oturup kalktığınız mahalleri ve dar-ı âhirette varacak yerinizi bilir.]

Yani; sen mü'minlerin seâdetlerini, kâfirlerin şekâvetlerini, her birinin yekdiğerine karşı müsavî olmadıklarını bilince vahdaniyyet-i İlâhiye'ye ilminde sebat ve Allahü Tealâ'dan maada ma'bud-ün bilhak olmadığını bilince Tevhid'e devam et ve evlâyı terk kabilinden olarak senden sadır olmuş zelle varsa o zelleye, erkek ve dişi mü'minlere istiğfar ve hatalarının affına dua et. Zira; onlar istiğfarla şefaata muhtaçtırlar, Allahü Tealâ dünyaya ve âhirete müteallik halinizi bilir. Binaenaleyh; size ancak hayırla emreder. Şu halde emrine imtisâl edin. Zira Allah'ın emrine imtisal; sizin her türlü seâdetinize kâfi vezaif-i diniyyenizdendir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (فاعلم) de bulunan *fâ* lâfzı *şart-ı mahzufun cevabına işarettir.* Yani «Kıyamet gelecek olunca vahdaniyet-i İlâhiye'ye ilminde devam et» demektir. Resulüllah vahdaniyet-i İlâhiye'yi bildiği halde Resulüllah'a bilmesiyle emir; devam etmesiyle emirdir. Bu gibi emirler lisan-ı arapta mevcut odluğu gibi her lisanda esnay-ı muhaverede dahi mevcuttur. Meselâ oturan bir kimseye otur denir ki «Oturmakta devam et» demektir. Kezalik okuyan bir kimseye oku denir ki «okumaya devam et» demektir. Yoksa oturmak ve okumak için yeniden bir emir değildir. İşte bu âyette de Resulüllah'a «Sen Allah'ın vahdaniyyetini biliyorsun o ilminde devam et» demektir. Yoksa «Bilmiyorsan bil» demek değildir.

Bu misilli makamda zahirde emir, Resulüllah'a ise de hakikatta emir ümmetinedir. Zira; Resulullah onları vahdaniyet-i İlâhiy-

yeyi kabule da'vet ettiği cihetle Vâcip Tealâ Resûl'üne Tevhidle emir buyuruyor ki onlar kendilerini Tevhid'le memur ve Resulüllah'ın tevhid'e daveti taraf-ı İlâhî'den olduğunu bilsinler.

(ذنبك) Zenb; *günah* manâsınadır. Enbiya-yı izamı masum oldukları cihetle günahtan mahfuzlardır. Binaenaleyh; enbiyaya nisbet olunan zenb lâfzı *zelle* manâsınadır. Zelle ise *efdal olan bir şeyi terketmektir.* Gerçi efdal ve evlâ olan bir şeyi terketmek günah değilse de Enbiya-yı izamın mansıb-ı celîllerine ve kadr-ı alîlerinin yüksekliğine nisbetle günah gibi görüldüğünden *onların evlâyı terklerinden* zenb ile ta'bir olunmuştur. Zira; Hasenâtül'-ebrar seyyiâtül mukarribîn'dir. Yani «İyilerin sevap diye işledikleri şeyler dergâh-ı ulûhiyette makbul ve mu'teberse de kurbiyyeti İlâhiye şerefine nâil olan mukarribîn için günah mesabesinde» demektir.

Yahut Resulullah'a istiğfarla emir; ümmetine istiğfarı ta'lîm içindir. Beyzâvî'nin beyanına nazaran Resulullah'a istiğfarla emir; *nefsin ahvalini islâhla bütün levâzımatını daha ziyade tekmil içindir.* Yoksa haşâ Resulüllah'ın kusuru var da ondan istiğfar etmesini emir değildir.

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran Resulüllah'a istiğfarla emir; *tevazuu ve hazm-ı nefsi ta'lîm ve bir kimsenin ibâdeti her ne kadar çok olsa dahi az addederek istiğfara muhtaç olduğuna irşâd içindir.* Şu halde istiğfarla emir; emr-i irşadîdir.

Yahut Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (لذنبك) demek (لذنب اهل بيتك) demektir. Yani «Ey Nebiyy-i Muazzam! Sen ehl-i beytinden sadır olan günaha istiğfar et» demektir, ki mü'-minlere istiğfarla emir de bu manâyı te'yîd eder.

İmam-ı Buharî'nin Ebu Hüreyre hazretlerinden rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resulüllah'ın «Ben bir günde Allahü Tealâ'ya yetmiş kerre tevbe ve istiğfar ederim» buyurduğu mervîdir. Şifa-i şerif sahibi (Kaadî İyâz) Resulüllah'ın istiğfarla muradı zikrullahdan gaflet ve fetret üzere istiğfar olmasıyla tevcih etmiştir. Çünkü; Resûlullah'ın hal ü şanı Zikrullah'a devam etmektir. Binaenaleyh; bazı zamanda velev azıcık bir müddette olsun vücud-u nebevîlerine ârız olan yorgunluk veyahut gaflet sebebiyle zikrullah'ı terketmek

vukubulduğunda bu sebeple zikri terketmesini zelle addederek istiğfara müsaraat ettiğini hadisinde beyan etmiş ve bu vesileyle de ümmetine istiğfara devamın lüzumunu ta'lîm buyurmuştur.

Bu âyette Vâcip Tealâ'nın Tevhid'le emirden sonra istiğfarla emri; amelin vâcip olup yalnız imanın kâfi olmadığını beyan içindir. Zira yalnız iman; elbisesiz, uryan kimse mesabesinde olup amelle beraber iman; elbiseyle müzeyyen kimse mesabesindedir. Binaenaleyh imanın muktezası ameldir.

***

Vâcip Tealâ mü'minlerle kâfirler ve münafıklar arasında itikadîyâtta fark olduğunu beyandan sonra amelîyât cihetinden dahi fark olduğunu beyan etmek üzere :

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler derler ki onlar ihlâs üzere iman etmişlerdi. «Keşke bize muharebeyi emreder bir sûre inzal olunaydı». Bu temennîleri üzerine muharebeyi emreder muhkem bir sûre nazil olup o sûrede kıtal zikrolunduğunda sen şol kimseleri görürsün ki onların kalplerinde nifak hastalığı vardır. O münafıkları, sana, ölüm kendisini ihata etmiş can çekişen kimsenin bakışı gibi bakar görürsün. Halleri böyle olunca helâk onlara mahsustur.]

Yani; yevm-i kıyametin en birinci azıklarından cihad-ı emreder bir sûrenin nâzil olmasını ashab-ı Resulüllah kemâl-i şevk ve mahabbetle isterler, münafıklar ise bu temenniyâtı istemezlerdi. Ashabın ve münafıkların şu hallerini Vâcip Tealâ bu âyetle tasvir sadedinde buyuruyor ki mü'min olan kimseler din-i İlâhî'yi i'lâ için kemal-i şevkle «âh ne olsa da keşke kıtali emreder bir sûre inzal olunsa» derler. Ehl-i imanın arzusu üzerine hükmü kat'î kıtali emreder tevcih ve te'vil kabul etmez bir sûre nazil olup o sûrede emr-i

kıtal zikrolunduğunda mü'minler arzularına nâil olduklarına mesrur olur derhal emre imtisal ederler. Amma kalplerinde nifak hastalığı olan münafıkları, ey Habibim! Sen görürsün ki onlar ölüm kendini ihata etmiş muhtazar bir kimsenin gözlerini belirterek bakışı gibi bakışla sana bakarlar. Çünkü; onlara kıtali emreden sûreyi tilâvet edince kalplerinde olan nifakları yüzlerinde görülür ve ölüm siması kendilerini ihata eden kimseler yakında helâk olacaklar, helâk onlara mahsustur.

(سورة محكمة) *M u h k e m ; kendisinde nesih ve müteşabihat olmayan sûredir.* Yahut *aslâ te'vile ihtiyacı olmayıp manâsı açık ve kat'î olan sûre* demektir. Burada *ashab-ı Resulullah'ın istedikleri vechile cihadın farzolduğunu kat'i surette beyan eden sûrenin nazil olması* demektir.

(في قلوبهم مرض) *m a r a z* ile murad; *din-i Muhammedî'de şek, nifak ve zaaf gibi salâbetin zıttı olan şeylerdir.* Bu makamda *kalplerinde nifak ve şek hastalığı olan münafıklar* muraddır. Zira şek; nifak ve zaaf-ı kalp; kalpteki bir maraz mesabesindedir. Binaenaleyh bunların her biri münafıklarda mevcut olduğundan maraz ile tabir olunmuştur.

(فاولى لهم) *helâkin ziyadesi onlara mahsus* demektir. Yahut evlânın aslı *yakîn* manâsına olduğundan *helâkleri yaklaştı* demektir. Zira; münafıkların akibet-i emirleri helâka avdet edecek demektir ki hangi manâ murad olunursa olunsun münafıkları tehdid ve halka karşı onları rezil ve rüsva etmektir. Her zaman da sıfat-ı nifakı taşıyan kimselerin her birinin akıbeti birer sebeble helâke müncer olduğu görülmektedir.

(المغشى عليه من الموت) *ölüm kendini ihata etmiş ve her tarafını örtmüş kimse* demektir. Çünkü; münafıklar müşriklerle muharebenin ehl-i iman üzerine vâcip olduğunu işitince ehl-i imanla harbe gitmek işlerine gelmediğinden bu sözü duydukları vakitte keenne her tarafını ölüm emareleri ihata etmiş kimse gibi cansız kalırlar ve ölü bakışı gibi bakarlardı. Zira; bunlar müslümanlara son derece hasedlerinden ve Resulüllah'a buğz u adavetlerinden ehl-i islâma muavenet etmek istemedikleri gibi

(الخائن خائف) fehvasınca İslâm'ın galebesinden de korkarlardı. Fakat ehl-i imanla harbe gitmemek de işlerine gelmezdi. Çünkü; İslâm unvanı ve kisvesi altında yaşadıklarından muharebeye gitmemekte nifaklarını meydana koymak olduğu gibi muharebeye gitmekte ise ölüm korkusu vardı. Binaenaleyh; onların halleri her iki surette de müşkül olduğu cihetle kıtali emreden âyet nazil olunca ne yapacaklarını şaşırdılar, birdenbire vaziyetleri tebeddül etti. Üzerlerinde ölüm simaları göründü. İşte münafıklar muharebeyi emreden sûre nazil olduğu zaman ölüm döşeğinde yatan ve mevt emâreleri her taraflarını ihata eden kimsenin bakışı gibi gözlerini yukarı dikerek cansız cansız bakmağa başladıklarını Cenab-ı Hak bu âyette tasvir buyurmuştur.

Nifak ; kalbinde olan küfrün hilâfını zahirde göstermekten ibaret olduğu cihetle iki tarafı idare etmek her zaman için müşkül bir vaziyet olduğundan münafık olan kimse daima ıstırab-ı elîm içinde yaşar ve rahat yüzü görmez bir halde olur.

***

Vâcip Tealâ bu gibilerin rahatlarını temin edecek tarîkı tavsiyye etmek üzere :

طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ

buyuruyor.

[**Onlara lâyık olan itaat etmek ve erbab-ı ukûl indinde makbul ve müstahsen sözleri söylemektir.**] Çünkü; Allah'a ve Resûlüne itaat etmek ve herkesçe makbul olan sözü söylemek elbette hayırlıdır. Binaenaleyh; bu mesleği ihtiyar edenler her zaman huzur-u kalbe ve rahata maliktirler.

فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ﴿٢١﴾

[**Kıtal kendilerine emrolunan kimseler emr-i kıtali kastedip kıtale başladıklarında eğer münafıklar sözlerinde Allahü Teâlâ'ya sadakat etmiş olsalardı onlar için elbette hayırlı olurdu.**]

Yani; muharebe emri kendilerine gelen eshab-ı Resulullah a'dâ-yı dinle muharebeye ciddiyyetle sarıldıkları zaman münafıklar muhalefet ederler. Eğer mü'minlerle beraber cihadı arzu ettiklerine dair söylemiş oldukları sözlerinde sadık olsalardı onlar için elbette hayırlı olurdu. Zira doğru söz; yalandan hayırlı olduğu gibi ihlâs, nifaktan ve muharebe etmek de harpten geri kalmaktan elbette hayırlıdır.

Mü'minler gibi münafıkların da cihadı emreder muhkem bir sûrenin nazil olmasını istediklerine bu âyette delâlet vardır. Çünkü; (فلو صدقوا الله) demek; *geçmiş sözlerinde Allah'a sadık kalsalardı onlar için hayırlı olurdu* demektir. Şu halde bahis bu makamda cihada müteallik olduğundan geçmiş sözlerinin cihada dair olması lâzım gelir.

⁂

Vâcip Tealâ münafıkların bazı hallerini beyandan sonra diğer hallerini beyan etmek üzere :

فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ وَتُقَطِّعُوا اَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Ey münafıklar! Sizin zahiriniz batınınıza muhalif olunca eğer siz umur-u nas'a mütevellî olursanız arzı ifsad edip sıla-i rahmi kat'etmek sizden me'mul değil midir?]

Yani; ey münafıklar! Eğer siz nâsın işlerine hâkim ve mütevellî olsanız sizden iyilik me'mul müdür? Eğer siz mütevellî olursanız yer yüzünü envaı fesâdât ve zaman-ı cahiliyyede âdetiniz olan nehb ü gârâtla ifsad ve sıla-i rahmi kat'etmek sizden me'mul değil midir. Sizin haliniz bu gibi ifsadâtı icab etmez mi?

(فهل عسيتم) deki asâ kelimesi *reca, intizar ve bir şeyin vukuunu ümid etmek* manâsınadır.

Vâcip Tealâ her şeye âlim olduğu cihetle bir şeyi reca ve ümid etmek manâları kendi hakkında caiz olmadığından bu gibi elfazın

delâlet ettiği rica ve ümit manâları muhataplara yani kullara ait ve intizarın ise onların halleri olduğu şüphesizdir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu makamda *a s â ; manâ-yı hakikisinde müsta'meldir.* Çünkü; nefsinde mümkün olan bir şeyin hasıl olup olmaması muhtemel bulunduğundan fâil olan kimse husûlünü veya adem-i husûlünü kat'î olarak bildiği halde matlub olan hangi cihet olursa olsun sözünü recaya delâlet eden kelimeyle irad etmek âdet-i Arap'tandır. Bu hal cümle erbab-ı lisan indinde dahi cari' ve makbuldür. Meselâ bir kimse av için bir tuzak kurup tuzağına avın düştüğünü kat'î olarak haber verdiklerinde tuzak sahibi tuzağına avın düştüğünü yakînen bildiği halde yine rica üzere söz söyler ve der ki «Me'mul olabilir av tuzağa düşmüştür». Zira; düştüğünü her ne kadar kat'î surette haber vermişlerse de avın düşmesi mümkün olduğu gibi düşmemesi de mümkündür. Nefselemirde iki cihetin emri mümkün olmasına binaen rica ifade eder. İşte Vâcip Tealâ münafıkların nasın umuruna mütevellî oldukları farzolunsa yer yüzünü ifsad ve sıla-i rahmi kat'edeceklerini suret-i kat'iyyede bildiği halde bunun aksi de emr-i mümkün olduğuna binaen âdet-i Arab üzerine *ricaya* delâlet eden asâ kelimesiyle i'rad buyurmuştur. Şu halde kat'î surette ifsat edeceklerini bilmesi iki tarafın imkânına nazaran ricaya delâlet eden (عسى) lâfzıyla beyan buyurmasına manî değildir.

(ان تولّيتم) Mütevellî; *kavmin emîridir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Eğer siz kavmin umuruna mütevellî emirleri olsanız dünyaya hırs ve mülk ü devlete rağbetiniz sebebiyle yer yüzünü ifsad ve sıla-i rahmi kat'edersiniz] demektir. Yahut tevellî; *bir şeyden i'raz etmektir.* Münafıkların i'raz ettikleri şey; *din-i İslâm, sünnet-i Resulullah ve mücahededir.* Çünkü bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile münafıklar kıtal âyeti nazil olmadan evvel kıtali emreder bir sûrenin nazil olmasını ashabla beraber istemişlerdi. Vakta ki kıtalin vücubuna dair âyet nazil olunca solukları daraldı. Yüzlerine ölü simâsı vuruldu, oturdukları yerden kalkmaya mecalleri kalmadı, ölü gözü gibi gözlerini Resulullah'a diktiler. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Eğer siz Vâcip Teâlâ'nın emrettiği din-i İslâm'dan ve din-i İslâm'ın muktezasından olan mü-

cahededen i'raz ederseniz zaman-ı cahiliyede Araplar beyninde âdet olan yağmagerlik, zulüm, gadir, şunun bunun malını kapıp götürmek, ceng ü cidâl, kavga, niza, sıla-i rahmi kat'etmek ve akrabanın akrabayı katletmesi gibi fenâ fiillerimizle yer yüzünü ifsad edeceğiniz me'muldür.] demek olur.

Hâzin'in beyanına nazaran kıtal âyeti nazil olunca münafıklar «Kıtal; beldeleri tahrib, yer yüzünü ifsad ve sıla-i rahmi kat'etmektir. Zira kâfirler bizim akrabamızdır. Onlarla muharebe etmek sıla-i rahmi kat'etmek değil mi?» gibi zuafa-yı İslâm'ı iğfal etmeye fırsat bulmuşlar ve bu yolda dedikoduyu epeyce ileri götürmüşlerdi. Vâcip Tealâ onların bu gibi sözlerle fesatlarını bu âyetle meydana koymuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey münafıklar! Siz taraf-ı İlâhî'den me'mur olduğunuz cihada «ifsad ve sıla-ı rahmi kat' etmektir» diyorsunuz. Halbuki cihadın meşru' olması; hayır ve salâh ihraz etmek şer ve fesadı defi', zulüm ve udvanı menetmek, hadsizlere haddini bildirmek ve âlemin rahatını temin etmektir. Binaenaleyh; eğer âlemin intizamına sebep olan cihadı fesattır diye i'raz ederseniz işte o vakit âdet-i cahiliyenize avdetle âlemi ifsat ve sıla-i rahminizi kat'edeceksiniz. Ancak bu gibi haller sizden memul olur mu? Zira; Allahü Tealâ din-i İslâm ve kelime-i tevhid ile sizi bir sancak altına cem'ettikten sonra ayrılmak mı arzu ediyorsunuz. Bu gibi fena işler size lâyık olur mu?] demektir.

(ارحام) *e r h â m ; rahim lâfzının cem'idir.* Rahim; *karabet-i ma'neviyyedir* ki müteselsilen onları birbirine rabteder, bu vesileyle insanlar yekdiğerine merbut olduğu cihetle kavm ü kabile teşkiline sebep olurlar. İnsanların yekdiğerinden imtiyazına başlıca sebep olan haseb ve neseb gibi meseleler rahim sebebiyle hasıl olduğundan Cenab-ı Hak rahme riayeti emretmekle rahmin ulüvv-ü şanına işaret etmiştir. Rahme sılanın manâsı; *akrabaya riayet, in'âm ve ihsan etmektir.*

Rahmi kat'etmekse bunun zıttıdır ki *akrabaya ihanet etmek, ziyareti, muaveneti kesmek* ve hukuk-u karabete riayet etmemektir.

Müslim ve Buharî'nin ittifaklarıyla Ebu Hüreyre'nin rivaye-

tine nazaran Resulullah (الرحم شجنة من الرحمن) buyurmuştur. Yani «Rahim Allahü Teâlâ tarafından insanlara verilmiş ve birbirine karışmış damarlar mesabesinde bir karabettir.» demektir. Hadis-i Kutsîde Vâcip Teâlâ «Ey Rahim! Eğer seni sıla eden olursa ben onu sıla ederim, yani ona ihsan ederim ve eğer bir kimse seni kat'ederse ben de onu kat'ederim yani ihsanımdan mahrum ederim» demektir. İşte bu hadis de delâlet eder ki sıla-i rahimde fazilet ve sıla-i katı'da mahrumiyyet muhakkaktır.

***

Vâcip Teâlâ münafıkların bazı hallerini beyandan sonra âkibet-i hallerini beyan etmek üzere :

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَى أَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[İşte şu emr-i İlâhî'den i'raz, yer yüzünü ifsad ve sıla-i rahmi kat'edenler şol kimseler ki Allahü Teâlâ onları rahmetinden uzak kılmakla Cennet'inden tardedeceği kimselerdir. Binaenaleyh; onların sû-u ihtiyarları sebebiyle hakkı işitmekten kulaklarını sağır kıldı, hidayeti görmekten gözlerini kör etti.]

Yani; şu yer yüzünü ifsad edenlere Allahü Teâlâ lânet etti. Allahü Teâlâ la'netine müstehak olanların kulaklarını sağır, gözlerini kör mesabesinde kıldı. Halbuki bunların gözleri ve kulakları sağlamdır. Lâkin Kur'an'ı işittiklerinde ehemmiyet vermeyerek dinledikleri gibi iman etmediklerinden keenne kulakları sağırdır, hakkı gördükleri halde ittiba etmedikleri cihetle keenne gözleri kördür. Şu halde bunlar tarîk-ı hidayete nail olmak cihetine iradelerini sarfetmediklerinden rahmet-i İlâhîye'den uzak kılındılar.

Bu âyette esam ve a'mânın tertibinde hüsn-ü letâfet vardır. Çünkü; münafıklar Kur'an'ı işitip manâsını anlamak istedikleri cihetle Allahü Teâlâ onları hakkı işitmekten mahrum ettiğinden kulakları duymaz bir hale gelmiştir. Binaenaleyh «cihadla emir; sıla-i rahmi katı' ve âlemi tahrib ile emirden ibarettir.» dedikleri halde

zaman-ı cahiliyyede yaptıkları ceng ü cidali ve nehb ü gârâtı unuttular, görmez oldular, gün gibi meydanda olan hakikatleri görmekten gözlerini kapadılar. Binaenaleyh; gözleri kör mesabesinde olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkları körlük ve sağırlıkla zemmettikten sonra Kur'an'ın manâsını düşünmedikleri cihetle zemmetmek üzere:

اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[O münafıklar nifak üzere ısrar ve hidayetten i'raz ederler de Kur'an'ın manâlarını düşünmezler mi? Yoksa onların kalpleri üzerinde kilitler mi var?]

Yani; Kur'an'ın dünya ve âhiret kendilerine menfeat verecek manâlarını neden tefekkür etmezler, nasihat ve vaazlarını neden kabul etmezler, yoksa kalplerinin üzerine kilitler asılmış da mühürlü müdür?

Bu âyette *k u l û b* ile murad; *liyâkat ve dirayetini Kur'an'ın manâsını işitmeye sarfetmiyen kimselerin kalpleridir.* Zira; onların halleri kemal-i kasvetleri ve şiddet-i cehaletleri sebebiyle hasıl olan şey bir emr-i münker ve gayr-ı makbul bir şey olduğuna işaret için kulûb lâfzı *nekre* olarak varid olmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Kur'an'ın manâsını düşünebilmek *dört şarta muhtaçtır: B i r i n c i s i ; huzur-u kalptir.* Zira; huzur-u kalp olmazsa dinleyemez ve düşünemez. *İ k i n c i s i ; manâsını anlamak hususunda tamamen kudretini sarfetmektir.* Çünkü; kudretini sarfetmeksizin hiç bir şey husule gelmez ki Kur'an'ı anlamak husule gelsin. *Ü ç ü n c ü s ü ; gıdası helâl olmaktır.* Çünkü haram lokma ile beslenen vücud hayra muvaffak olamaz. *D ö r d ü n c ü s ü ; hulûs-u niyyettir.* Çün-

kü hulûs-u niyyet olmazsa can kulağıyla dinlemez ki manâsını anlasın.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini beyandan sonra irtidad edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki hidayet kendilerine beyan olunup kemaliyle açığa çıktıktan sonra eski hallerine döndüler. Zira; çirkin amellerini şeytan onlara güzel gösterdi ve ümitler bahşetti.]

Yani; şol münafıklar ki onlara taraf-ı risaletten doğru yol gösterilerek tarîk-i hidayet olan sebeb-i necatları kendilerine zahir olup hakikat tebeyyün ettikten sonra eski hallerine avdet ettiler. Zira; şeytan küfürlerini tezyin etti ve onlara bir çok emeller ve ümitler verdi. Binaenaleyh; küfrüzere ısrar ve hal-i aslîlerine devamla şeytanın iğfâlâtını Kur'an'ın nasihatleri üzerine tercih ettiler.

(ارتدوا) *i r t i d a d* ve *r i d d e t ; bir kimsenin geldiği yoldan geri dönmesidir.* Lâkin riddet; lisan-ı şer'ide küfr-ü mahsusta isti'mal olunur. Onun gayrıda isti'mal olunmaz. Amma irtidad küfür ve küfrün gayrıda isti'mal olunur, bu âyette «İrtidat ettiler» demek «küfrettiler» demektir. Çünkü; *münafıklar İslâm suretinde göründükten sonra küfürle meşgul olduklarından ef'alleri irtidat hükmünde olduğu cihetle* irtidad ettiler denilmiştir.

(على ادبارهم) *e d b â r ; dübürün cem'idir. D ü - b ü r ; arka* manâsınadır. Binaenaleyh; *manâ-yı nazım :* [Şol münafıklar arkalarına yani hal-i aslîlerine rücu ettiler] demektir.

(سول لهم) *t e s v i l ; bir şeyi tezyin etmek ve çirkin olduğu halde güzel göstermektir.* Bu makamda *şeytan münafık-*

lara çirkin olan küfürlerini güzel bir amel suretinde tezyin ve tasvir etmekle onları iğfal etti demektir.

(املى لهم) *şeytan onlara ümit verdi* demektir. Çünkü; münafıkları bir çok hayallerle aldattı, «Muhammed (S.A.)'in ve ashabının âkibeti ne olacağı malûm değildir. Malûm olmayan bir şeye muvafakat etmek doğru olamaz. Siz şimdilik işi iki taraflı tutar, âfiyetle rahat yaşar, âkibete intizar eder ve âkibeti iyi gördüğünüzde iman edersiniz» demekle küfre devamlarını temin etti ve onlar da bu sözlere aldandılar, Allahü Tealâ da onlara mühlet verdi. Binaenaleyh; azablarını ta'cil etmedi.

***

Vâcip Tealâ şeytanın münafıkları iğfal ettiğini beyandan sonra irtidatlarının keyfiyyet ve sebebini beyan etmek üzere :

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ
الْأَمْرِ ۖ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Münafıkların şu irtidadlarının sebebi; Allahü Tealâ'nın inzal ettiği Kur'an'ın inzal olunduğunu istemeyen kimselerle beraber olup onlara bazı emirde «biz size itaat ederiz» demeleridir. Halbuki Allahü Tealâ onların gizledikleri şeyleri bilir.]

Bu âyet-i celile; münafıklarla Yahudiler arasında Resulullah aleyhine vaki olan gizli bir mukaveleyi beyan etmiştir. Çünkü; İslâm suretinde görünen münafıklar arada sırada yahudilerle ve müşriklerle mukavele ederlerdi ve bilhassa Yehûd'dan (Benî Nadîr) ve (Benî Kureyza) ya «Biz size umur-u harpte itaat eder ve sizinle beraber Muhammed (S.A.) e ve ashabına kılıç çeker muharebe ederiz» derlerdi ve Yahudiler ise Resulüllah'a hasedlerinden naşi Allah'ın inzal ettiği Kur'an'ın inzalini istemezler ve münafıkların kendileriyle gizli bu gibi muahadeye girişmelerine çok memnun olurlardı. Çünkü; Resulüllah'a iman etmiş ve ashab-ı Re-

sulüllah sırasında görünmüş olanların Resulüllah'a sell-i seyfedeceklerini teahhüd etmeleri elbette Yahudilerin pek ziyade sevecekleri bir şeydi. İşte Yehûd'la münafıkların bu gizli mukavelelerini Allahü Tealâ bu âyetle beyan etti ki münafıkları âleme rüsva etsin ve herkes onların hallerini bilsin. Çünkü münafıklar Resulüllah'a adavet ve ehl-i İslâm'a ihanet etmek üzere ara sıra gizli muahedeler yapmaktan hali kalmazlardı. İşte Vâcip Tealâ bu âyette onların bu hilelerini bildirmiştir.

Kazî ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran bu âyette «Bazı emirde biz size itaat ederiz» diyenlerin kimler olduğunda *üç ihtimal vardır: B i r i n c i s i ;* beyan olunduğu veçhile *münafıklardır.* Zira; münafıklar Yahudilere «Bazı emr-i harbte biz size itaat ve size iştirak ederiz, korkmayın mü'minlerle muharebeye kıyam edin» demişlerdi. *İ k i n c i s i ; Yahudilerdir.* Zira; Yahudiler münafıklara «Muhammed (S.A.) i tekzibde biz size itaat ederiz, adâvette sizinle beraberiz, korkmayın» demişlerdi. *Ü ç ü n c ü s ü ; Yahudiler ve münafıklardır.* Çünkü; Yahudiler ve münafıklar müşrikleri Resulüllah'la muharebeye teşvik eder ve «Biz size itaat ve iştirak ederiz, korkmayın harbe kıyam edin» demişlerdi. Hangi suret olursa olsun Cenab-ı Hak ehl-i İslâm aleyhine hafî yapılan bir mukaveleyi beyanla ehl-i imanı basîret ve intibaha davet ve münafıkları rezil ve rüsva etmiştir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların Yahudilerle gizli olarak akdettikleri muahadelerini ve hîlelerini beyandan sonra vefat ettiklerinde böyle hilelere muktedir olamıyacaklarını beyanla bu gibi hile yapanları tehdit etmek üzere :

فَكَيْفَ اِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Ervahı kabza memur olan melekler yüzlerini ve arkalarını darbederek onların ruhlarını kabzettikleri zaman bu hileleri nasıl yapacaklar? Elbette yapamazlar.]

Yani; münafıklar, Yahudiler ve bilûmum kâfirler hal-i hayatlarında Resulüllah'a ve müminlere hile ve gadir yapmakla bazan izrar, bazan da hilelerini gizli mukaveleye rabtederler. Amma hileleri çok zamanda kendi mazarratlarına döner. Bunlar dünyada Resulüllah aleyhine gizli mukavele yapar ve zararlandırmaya çalışırlar. Amma vefat ettikleri zaman ne yapabilirler? Onların ruhlarını almaya memur olan melekler onların batıl işlere yüzleriyle teveccühlerine mukabil yüzlerini ve hak olan Kur'an'a arkalarını döndüklerine mukabil arkalarını döğerek ruhlarını aldıkları zaman ne yapacaklar? Ve hilelerini o vakitte yürütebilirler mi? Elbette yürütemezler.

Bu âyet; günahkâr olan kimselerin vefatları zamanında ervahı kabza memur olan melekler tarafından yüzlerinin ve arkalarının darbolunacağına delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ asîlerin vefatı suret-i fecîada olacağını beyandan sonra melekler tarafından dayak yiyerek vefatlarının sebebini beyan etmek üzere:

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَٓا اَسْخَطَ اللّٰهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ

buyuruyor.

[Asîlerin darbolunarak vefatlarının sebebi; Allah'ın gazab ettiği şeylere ittiba edip de razı olduğu şeyleri kerih görmeleridir.]

Yani; kâfirlerin suret-i fecîada vefatlarının sebeb-i yegânesi; Allah'ın gazab ettiği küfre ve Resulullah'a adavete ve emr-i İlâhî'ye isyana ittiba etmeleri ve Allahü Tealâ'nın razı olduğu imana ve adâ-yı dinle mücahadeye ve sair ibadâta buğzedip kerih görmeleridir. Çünkü; Allah'ın gazab ettiği şeye muhabbet edip ittiba etmek ve razı olduğu şeye buğz u adavet edip kerih görmek elbette gazab-ı İlâhî'ye sebeb olacağından bu gibi merzî-i İlâhî'ye muhalif hareket edenlerin suret-i fecîada vefat edeceklerinde şüphe yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ âyet-i sabıkada asîlerin melekler tarafından yüzleri ve arkaları döğüleceğini yani

iki cihetlerinden azab olunarak ruhlarının kabzolunacağını beyan buyurmuştu. Bu âyette o iki azaba *iki sebep beyan buyurmuştur :* B i r i n c i s i ; *Allah'ın gazab ettiği şeye onların ittiba etmeleridir.* Buna mukabil *hîn-i vefatlarında yüzleri döğülür.* *İ k i n c i s i ; Allah'ın razı olduğu şeye onların buğzedip arkalarını dönmeleridir.* Buna mukabil *ruhları kabzolunacağı zamanda arkalarının döğülmesi cezasına müstehik oldukları beyan olunmuştur.*

(ما اسخط الله) *Allah'ın gazab ettiği şey* demektir. *A l l a h ' ı n g a z a b e t t i ğ i ş e y* le murad; *küfür ve Resûl'ünü tekzib etmek ve şeytanın tezyinâtına ittiba'dır.* *A l l a h ' ı n r a z ı o l d u ğ u ş e y* le murad; *Allah'a iman, Resûl'ünü tasdik ve şeytanın tezyinâtını reddetmek, aldanmamaktır.*

فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

[Allahü Tealâ onların amellerini habtetti.]

Yani; onlar Allah'ın sevmediği şeye ittiba ve sevdiği şeyi terkedince Allahü Tealâ onların amel-i salihlerini ibtal etti. Çünkü; rızayı terkle gazaba ittiba ettiler.

(فاحبط) deki *fâ* lâfzı *makabline neticeye işarettir.* Tertib-i kıyas şöyledir : «Kâfirlerin amellerini Allahü Tealâ ibtal etti. Zira; kâfirler gazab-ı İlâhî'ye ittiba ile rıza-yı İlâhî'yi terkettiler. Her kimse ki gazab-ı İlâhî'ye ittiba ve rıza-yı İlâhî'yi terkederler, Allahü Tealâ onların amellerini ibtal eder. Binaenaleyh; kâfirlerin amellerini Allahü Tealâ ibtal etti».

Hulâsa; Allah'ın rızası aranmayarak işlenilen amel ne kadar salih olsa batıl olup âhiretçe sevabı değer bir amel olamıyacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların bazı fenâ amellerini ve âkibet gazab-ı İlâhî'ye dûçâr olacaklarını beyandan sonra onların zan ve tahminleri fasid olduğunu beyan etmek üzere :

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Belki zannederler mi şol kimseler ki onların kalplerinde maraz-ı nifak ve şek vardır. Allahü Teâlâ kendilerinin ehl-i imana adâvetlerini izhâr etmez mi zannederler?]

Yani; münafıklar yahudiler veya müşriklerle hafî ittifak akdederler de Allahü Teâlâ onların mü'minlere olan buğz u adavetlerini elbette ihraç etmez, mü'minlere ve Resulullah'a bildirmez, öylece gizli kalacağını mı zannederler? Eğer böyle zannederlerse bu zanları fasittir. Zira; Allahü Teâlâ onların gizli muahadelerini, ehl-i imana olan buğz u adavetlerini ve yapmış oldukları hilelerini Resûlüne ve Resûlü vasıtasiyle mü'minlere bildirir. Binaenaleyh; bildirmeyeceğini zannetmeleri yanlıştır.

(اضغانهم) *zağn lâfzının cemidir. Zağan gizli ve şiddetli bir kin ve buğz u adavettir* ki onun sahibi daima fırsat bekler, fırsat düşdükçe buğzettiği kimseye zarar î'ras etmekten halî kalmaz. İşte münafıkların hallerinin böyle olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾

[Eğer biz dilemiş olsaydık ya Ekrem-er Rusül! Onları sana gösterirdik. Sen münafık olduklarını simâlarından bilirdin. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki sen onların münafık olduklarını sözlerinden bilirsin ve Allahü Teâlâ sizin amellerinizi bilir.]

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Münafıklar sizin aleyhinizde buğz u adâvet ve hilelerini ne kadar saklarlarsa saklasınlar eğer Biz Azîmüşşân rüsva olmalarını murad etmiş olsaydık onları ve gizli hilelerini sana re'yel'ayn gösterirdik. Sen de görür, kalplerinde olan nifaklarını ve size olan buğz u adavetlerini bilirdin. Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki sen onların batıl ve mağşûş sözlerinden kalplerinde olan nifakı bilirsin. Çünkü; onların sözlerinde din-i islâma

ta'rîz ve buğz u adaveti iş'âr eder şeyler her zaman mevcut olduğundan elbette münafık olduklarına delâlet vardır. Binaenaleyh; sen onların münafık olduklarını sözlerinden bilirsin. Allahü Tealâ sizin amelinizi bilir, amelinize göre ceza verir. Zira amelin cezası; âmilin niyetine göredir.

Bu âyet nazil olduktan sonra münafıkların her halleri Resulüllah'a keşfolunduğu ve hatta bu âyetin nüzûlünden sonra huzur-u nebîde bir münafık söz söylemez, illâ onun sözünden Resulüllah kalbinde olan nifak ve adaveti, ne gibi fesat düşündüğünü bildiği (Enes) radıyallahü Tealâ anhden mervîdir.

(فى لحن القول) deki *l â h i n ; sözün manâsı, sözün haktan meyletmesi,* yahut *sözün iç yüzü* demektir. Yahut *sözden maksadın neden ibaret olduğudur.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ey Resul-ü Mükerrem! Sen onların sözlerinden maksatlarını ve sözlerinin iç yüzünde olan fesatlarını elbette bilirsin. Binaenaleyh; sözlerinin haktan batıla meyletmesini ve gizli sırlarını dahi bilirsin.] demektir.

(بسيماهم) *s i m â ; insanın yüzü ve suretidir.* Yani «Allahü Tealâ dileseydi o münafıkların yüzlerine münafık alâmetini vaz'ederdi. O alâmetle sen onları bilirdin.» demektir.

Nisâbûrî'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetten sonra Resulüllah'a münafıkların gizli hiç bir şeyleri kalmamıştır. Hatta Hz. Enes'in bazı gazada «bizimle beraber münafıklardan dokuz kişi bulundular. Ara sıra nâs onlardan şikâyet ederdi. Bir gece yattık sabahleyin kalktığımızda onların alınlarına (هذا منافق) yani (Şu kimse münafıktır) sözünün yazılı olduğunu gördük. Binaenaleyh; bu âyetin sırrı orada zuhur etti.» dediği mervîdir. Ravînin ismini zikretmeksizin Fahri Râzi de bunun böylece vakî olduğunu beyan etmektedir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini beyandan sonra ehl-i imana imtihan muamelesi yaptığını beyan etmek üzere :

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَۙ وَنَبْلُوَا۬ اَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyyetime kasem ederim ki elbette biz size bir çok meşakkatli emirlerle imtihan muamelesi yaparız ki sizden mücahede edenlerle saff-ı kıtalde sabr u sebat edenleri ve amellerinizin haberlerini bilelim.] Emrimize itaat edip ibadetin meşakkatine tahammül edenlerle etmeyenler ,birbirinden ayrılsın, iyiler kötülerden seçilsin, amellerinin haberleri fiilen görülsün için kötü ve fasit amellerle güzel ve sahih amellerin haberlerini nâsa izhar eder bildiririz. Binaenaleyh; mü'minler kendilerine sadık ve dost olanı bilirler, münafıkların desiselerine aldanmazlar. Vâcip Tealâ her şeyi vukuundan evvel bildiği için imtihana ihtiyacı yoksa da meşakkatli olan emirlerle teklif; mükellef olan kimselere nisbetle imtihan muamelesi olduğu cihetle «imtihan ederiz» buyurmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran (ونبلوا اخباركم) deki ahbârda *üç ihtimal vardır.* *B i r i n c i s i ; imanlarını haber vermektir.* Çünkü; mü'minler ve münafıklar «iman ettik» diye haber verdiler. Ancak mü'minlerin haberleri doğru, münafıkların haberleri yalandır. İşte bu haberlerin sadık olanı yalan olandan tefrik olunsun için cihad ve saire gibi bir takım tekâlif-i şâkka ile Cenab-ı Hak emretti ki imanı sahih olan mü'minlerle olmayan münafıklar arası tefrik olunsun.

İ k i n c i s i ; mü'minler münafıklara, münafıklar mü'minlere dostluklarını haber verdiler. Mü'minlerin dostlukları samîmî olduğundan zamanı geldiğinde dostluğun vazifesini ifâ ederler. Halbuki münafıkların dostlukları sahte olduğundan zamanı geldiğinde dostluğun vazifesini ifâ etmediklerinden herkesin foyası meydana çıkar, doğru, eğri nâs arasında zahir olur. *Yahut* harpten dönmeyiz dediler, halbuki sözlerinde sebat etmediler. Firar ettiler, ancak mü'minler daima sözlerinde sebat ettiklerinden harbe devam eder firar etmezlerdi.

Ü ç ü n c ü s ü ; mü'minlerin Resulüllah'dan işittikleri haberleri ve münafıkların mü'minler aleyhlerine işâa ettikleri yalanları var. Bunların cümlesini halk arasında izhâr edeceğini Allahü Tealâ bu âyetle haber verdi. Ve izhar etti. Çünkü; herkesin ahvali meydana çıkmakta bir çok menfaat vardır. Bu suretle insanlar yekdiğerinin halini bilir, ona göre muamelesini tanzim eder.

*
**

Vâcip Tealâ mü'minlere imtihan muamelesi yaptığını beyandan sonra kâfirlerin hallerini ve amellerinin ibtal olunacağını beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ
الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَسَيُحْبِطُ أَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'a ve Rasulüne küfür, tarik-ı İlâhî olan din-i İslâm'dan nâsı men' ve kendileri için doğru yol teayyün ettikten sonra Allah'a ve Rasulüne muhalefet ettiler, emir ve nehîlerine iltifat etmediler. İşte kâfirler şu muameleleriyle Allahü Tealâ'ya elbette hiç bir şeyle zarar edemezler, elbette onların amellerini Allahü Tealâ ibtal eder.]

Bu âyette kâfirlerle murad Yahudilerden (Benî Kurayza) ve (Benî Nadîr) dir. Çünkü; onlar Resulüllah'a iman etmedikleri gibi iman edecek olan bir çok insanların imanlarına da mani olur din-i İslâm'a dühulden men'e çalışırlardı. Onlara Tevrat'ta Resulüllah'ın nebiyy-i hak olup dininin efdal-i edyân olduğuna delâlet eder deliller varid olduğu gibi aynı hidayet olan Kur'an ve din-i İslâm kendilerine geldikten sonra Resulullah'a muhalefetle ezâ ettiler. Kendileri iman etmedikleri gibi gayrıların imanlarına da mani oldular. İşte küfredip nâsı imandan men'le Allah'ın Rasûlüne muhalefet edenlerin bütün emekleri boşa gitmiştir. Zira; bu amelleriyle Allahü Tealâ'ya hiç bir şeyle zarar îras edemezler, Allahü Tealâ amellerini ibtal eder.

Bu sûrenin evvelinde amelleri ibtal olunduğu beyan olunanlar müşriklerdir. Zira; onların amelleri hiç bir şeriata müstenid olmadığından esasından batıldır. Amma Yahudilerin amelleri Kur'an nazil olmadan evvel Tevrat'a müstenid olduğu cihetle caiz ve şeriat-ı Musa'ya muvafık olanları makbul idi. Lâkin Resulüllah ba'solunup şeriat-ı İslâmiyye zuhur ettikten sonra Resulüllah'a iman etmedikleri cihetle evvel ve âhir işledikleri amellerin hepsi batıl olmuştur. Hatta Resulullah aleyhine tertib ettikleri hiyel ü desaisle-

rini dahi Allahü Tealâ ibtal ettiğinden hiç bir emellerine nail olamamışlardır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulüllah'a muhalefetlerini ve muhalefetleri sebebiyle amellerinin ibtal olunduğunu beyandan sonra Resûlüne itaatı mü'minlere emretmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُٓوا اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Allah'a ve Resûlüne itaat edin, amellerinizi ibtal etmeyin.]

Yani; ey Allah'ın vücuduna, vahdaniyyetine, Resûl'ünün risaletine ve kullarını irşâd için inzal buyurduğu kitabına iman eden mü'minler! Allah'ın emrettiği bilcümle farzolan ibadâtı edâ ve malınızın zekâtını vermekte Allahü Tealâ'ya ve Resûl'ünün sünnetlerini edâ, kâfirlerle mücahedede Resûl'üne muvafakat ve emrine imtisal suretiyle Resûl'üne itaat edin, küfr ü nifak ve ucb ü riya gibi fenâ ahlâkla amellerinizi ibtal etmeyin. Zira; ihlâs üzere edâ olunmayan amel indallah makbul olmadığından batıl ve yok hükmündedir.

Hâzin'in beyanı veçhile emr-i İlâhî ve sünnet-i Resulüllah üzerine edâ olunmayan amellerinin batıl olduğuna âyette işaret vardır. Çünkü Allah'a ve Resûl'üne itaatla emirden sonra ameli ibtal etmekten nehyetmek; itaat üzere şeraitine riayet olunmayan amelin batıl olduğuna delâlet eder. Ucub ve riya, el-iyâzü billah küfür ve nifak ameli ibtâl ettiğinden bu âyette «amelinizi ibtal etmeyin» demek «bu gibi ameli ibtale sebep olan kötü amellerde bulunmayın» demektir.

'Niyet ederek başladığı nâfile ameli bozmak caiz olmadığına bazı ulemâ bu âyetle istidlâl etmişlerse de esah olan nafile amele başladıktan sonra bir sebeple nafile ameli terketmek caizdir. Zira; Sahih-i Buharî ve Müslim'de rivayet olunduğuna nazaran Resûlüllah nafile oruca niyet ederek Mescid-i şerîfte sabah namazını edâ

edip hane-i seâdetine geldikten sonra Hz. Aişe'ye «Taam getir her ne kadar oruca niyet etmiş isem de yiyeceğim» buyurduğu mervîdir. Bu hadis-i şerif âyeti te'vil ve tefsir ettiği gibi Resulullah da nafile ibadete başladıktan sonra o nafileyi terketmek caiz olduğunu fiili ile ümmetine ta'lîm buyurmuştur. Şu kadar ki nafile ibadete başlamakla vâcip olduğundan o nafileyi terkederse sonra kaza etmek vâcip olur.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin küfürleri sebebiyle amelleri batıl olduğunu, Allah'a ve Resulüne itaatın lüzumunu beyandan sonra kâfir olarak vefat eden kimsenin günahları mağfiret olunmıyacağını beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[**Şol kimseler ki onlar Allahü Tealâ'ya ve Resulüne itaatı terkle muhakkak küfür ve nası tarik-ı İlâhî olan din-i İslâm'a dahil olmaktan menettiler, sonra kâfir oldukları halde vefat ettiler. Allahü Tealâ onları ebeden mağfiret etmez.**] Zira küfür; aslâ affolunmaz, ancak dünyada iman etmekle affolunur. Amma mü'min olarak vefat eden kimsenin bir çok günahları olsa dahi mağfiret olunmak caizdir.

Bu âyet her ne kadar Bedir'de (Kalîb) ismindeki kuyuya atılan (Ebu Cehil) ve onun emsali kâfirler hakkında nazil olmuşsa da küfrüzere vefat eden her kâfire şamildir. Ve onların mağfiret olunmıyacağına delâlet eder. Zira muteber olan; lâfzın umûmudur sebebin hususu değildir. Lâfz-ı âyet her kâfire şamil olduğundan sebeb-i nüzûl olan Ebu Cehil ve emsaline tahsisde bir fayda yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ mü'minlere itaat ve inkiyadla emredip küfrüzere vefat edenlerin elbette mağfiret olunmıyacaklarını beyandan sonra Cenab-ı Hakka ehl-i imanın tamamiyle itimatları lâzım olduğunu

ve kâfirlere daimâ kuvvetli görünüp zayıf görünmek caiz olmadığını beyan ve tavsiye etmek üzere :

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Kâfirlere zayıf görünmeyin, siz alî olduğunuz halde kâfirleri sulha davet etmeyin. Zira; Allah'ın muaveneti sizinle beraberdir. Elbette Allahü Tealâ sizin amelinizin ücretini noksan vermez.]

Yani; Allahü Tealâ'ya ve Resûl'üne itaat edince ey müminler! Kâfirlere emr-i cihatta, onlarla mukatelede zayıf görünmeyin, daima onlara karşı kuvvetli görünün, kâfirleri siz alî ve galib olduğunuz halde sulha davet etmeyin. Zira; ibtida sizin onları sulha davet edip sulha talib olmanız sizin zelil ve hakir olmanızı iş'âr eder. Halbuki; dininizin icabı siz alî ve galibsiniz. Çünkü; Vâcip Tealâ'nın dinine yardım ettikçe muaveneti sizinle beraberdir ve Allah'ın rızasını taleb ederek ihlâs üzere işlediğiniz amelinizin ecirlerini Allahü Tealâ zayi' etmez. Ve noksan vermez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette hitab; ashab-ı Resûlüllah'a ise de bilûmum müslümanlara şamildir. Zira zayıf göstermekten nehiy; umûmidir. Binaenaleyh; bu âyetle Cenab-ı Hak müslümanların cemisini kâfirlerle harbe teşvik etmiş ve muavenet edeceğini vaadle ehl-i imanı teşci' eylemiştir. Mü'minler bihakkın şeriate temessük ederek düşmanla muharebeye girişirlerse nusret-i İlâhiye'nin muhakkak olduğuna bu âyet delâlet eder. Amma mü'minler ahkâm-ı İlâhiye'ye riayetten uzaklaşır, askerin başbuğu olan zabitler de malâyânî ile meşgul olur, diyanete ehemmiyet vermezler ve hatta mütedeyyin neferleri tahkîr ederlerse böyle olan asker nusret-i İlâhiye'den hisseyâb olamaz. Zira; mütedeyyin olan bir millet diyanete hakaretle bakarsa o milletin düşman elinde her zaman esir olacağında şüphe yoktur. Çünkü; vukuat ve tarih bu davaya her zaman şahittir.

Bu âyette *dört hüküm vardır :* *B i r i n c i s i ;* *mü'minlerin*

kâfirlere karşı zayıf görünmeleri caiz değildir. İ k i n c i s i ; mü'minler galip ve âlî oldukları halde musalâhaya talib olmaları münasib değildir. Ü ç ü n c ü s ü ; mü'minler ibadetlerinde kusur etmedikleri taktirde Allah'ın nusret ve muavenetleri onlarla beraberdir. D ö r d ü n c ü s ü ; mü'minler halisan livechillâh işledikleri amellerin ve bilhassa mücahedenin sevabını tamam olarak alacaklardır.

Ehl-i imanın bazan mağlûb olmaları bu âyetin mazmununa münafî değildir. Zira âyette ehl-i imanın âlî ve galip oldukları ekseriyyet ve âkibet itibariyledir. Binaenaleyh; mü'minlerin âlî ve galib olmaları imanlarının muktezası olan daire-i şeriatte hareket ve sadakat üzere sa'y ü gayret etmeleriyle meşruttur. Çünkü; ehl-i imanın galib olması muaveneti İlâhiye'yle olup muavenet-i İlâhiye ise ahkâm-ı şer'iyyeye riayet etmek suretiyle olacağından şeriate riayet etmeyenlerin ve ahlâkı bozulmak suretiyle mağlûb olanların mağlûbiyetleri bu âyete münafî olamaz.

Mukateleye mani; *ikidir: B i r i n c i s i ; âhiretçe mes'uliyettir.* Kâfirlerin katlinde ise âhirette mes'uliyet olmadığı gibi sevab dahi vardır. Çünkü; kâfirlerin dünyada rızaya muvafık ameli olmadığı cihetle âhiretce indallah kadri yok ki onu öldüren müslüman mes'ûl olsun. *İ k i n c i s i ; dünyaya muhabbettir.* Zira; dünyaya muhabbet ve hayatını sevmek mukateleye manidir.

***

Vâcip Tealâ dünyayı zemle mü'minleri cihada teşvik etmek üzere :

إِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ
وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Hayat-ı dünya ancak oyuncaktır. Binaenaleyh; dünyaya mahabbetin âhiret talebine mani olmaması lâzımdır. Eğer siz iman eder ve muharremâttan sakınmakla ittika ederseniz Allahü Tealâ

size ecirlerinizi verir, amelinizi zayi etmez. Allahü Tealâ ecir vermek için sizin malınızı istemez.]

Yani; dünyaya muhabbetiniz mücahede etmekle nail olacağınız ecirlerinize mani olmasın. Zira; hayat-ı dünyanın bakası olmadığı gibi dünya faydasız bir oyuncaktır. Binaenaleyh; sizin için hayırlı olan şey iman ve ittika etmektir. Eğer Allahü Tealâ'ya iman, emrine imtisal ve nevahisinden içtinabla ittika ederseniz Allahü Tealâ ecirlerinizi tam verir ve size verdiği nimetlerin mukabilinde emvâlinizi taleb etmez ve size iman ve ittika ile emrediyor ki âhiretçe büyük ecre nail olasınız.

(لعب ولهو) her ikisi de *oyun* manâlarında isti'mal olunurlarsa da laible lehiv beyninde fark vardır zira laib; şol oyuna denir ki *onunla meşgul olan kimseye hiç bir zamanda menfeati olmaz. Ancak insanı mühim olan vazifesinden de men'etmez. Dinî, dünyevî menafiini unutturmaz.* Amma lehiv şol oyuna denir ki laib gibi *aslâ menfeati olmamakla beraber vazife-i mühimmesine de mani olur, dünya ve âhiretini unutturur.*

(ولا يسئلكم اموالكم) Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyet *üç cihetle tevcih olunur: B i r i n c i s i ; Allahü Tealâ ecr-i uhrevî vermek için sizin malınızı istemiyor, belki ecir vermek için size iman ve ittika etmenizle emrediyor* demektir. *İ k i n c i s i ;* cihada sarfetmek lâzım olduğu cihetle size muhtaç olduğunuz cihetlere sarfetmenizle emrettiği emvâl Allahü Tealâ'nın kendi malıdır ve sizin elinizde o mal âriyettir. Zira; mülkün cümlesi Allah'ındır. Şu halde *Allah'ın malını sarfetmekte niçin buhlediyorsunuz?* demektir. *Ü ç ü n c ü s ü ;* Allahü Tealâ sizin malınızın hepsini istemiyor, belki fukara, zuafa ve sair mesalih-i mühimmenize sarfolmak üzere malınızın onda birini istediği cihetle asıl malınıza nisbetle taleb olunan şey azdan azdır. Binanealeyh; *bu kadar az bir şeye buhletmeniz münasib değil* demektir.

***

Vâcip Tealâ mallarının küllîsini istemediğini beyandan sonra küllîsini istemiş olsa ne lâzım geleceğini beyan etmek üzere :

إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ emvalinizin küllîsini istemiş olsa size meşakkat etmiş olur da siz de buhlederdiniz, buhlünüz sizin buğz u adavetinizi meydana çıkarırdı.]

Yani; Allahü Tealâ ve Resûl'ü eğer sizin emvalinizin küllîsini isterlerse siz elbette buhledersiniz. Zira; malınızın küllîsini istemekte nefsiniz üzerine ağırlık ve meşakkat vardır. Binaenaleyh; siz buhlederdiniz ve o buhlünüz Resulullah'a olan buğz u adavetinizi meydana çıkarırdı. Çünkü; emvale mahabbetiniz sabrınıza mani olur. Hepsini isteyince dayanamaz, âlenen muhalefette bulunurdunuz. Halbuki Allahü Telaâ sizden hiç bir mal istemiyor, ancak azıcık bir şey istiyor şu halde buhletmek aslâ lâyık olmaz.

هَا أَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ

buyuruyor.

[Ey gafil insanlar! Siz meta-ı dünyaya aldanmış ve lezzâtına mağrur olmuş bir takım kimselersiniz ki siz fîsebilillâh infak için da'vet olunursunuz.] Davetten maksat; infakınız sebebiyle âhirette büyük ecre nail olmanızdır. İnfak için davet size vasıl olunca **[Sizden bazınız taraf-ı İlâhî'den emrolunduğu zekâtı vermez, buhleder, taraf-ı risaletten emrolunduğu cihada sarfiyatta buhleder. Belki kalbinde olan buğz u adavetini meydana kor. Halbuki buhleden kimse ancak kendi nefsine buhleder.]** Çünkü; Allah'ın ve Resûl'ünün emrine imtisal ederek infak ettiğinde infakın menfeati kendine ait olduğu gibi infak etmeyip buhlettiğinde o buhlün mazarratı da kendine aittir. Şu halde bahil olan kimse buhletmekle malını başkalarından esirgedim zanneder. Halbuki kendi malını kendinden esirgemiştir. Bu bahil kimsenin hali şol hastanın haline benzer ki tabibin tedavisine muhtaçtır, ancak tabibin ücretini, devanın pa-

rasını vermez. Halbuki şu buhul kendi hayatına buhuldür. Çünkü; tabibin tedavisi hayatına hizmet olduğu cihetle onun ücretine buhul kendi hayatına buhulden ibarettir. (Ve Allahü Tealâ ganidir) sizin malınıza ihtiyacı yoktur. Halbuki (siz fukarasınız) binaenaleyh; dünya ve âhirette nafakaya muhtaçsınız. Çünkü eğer elinizde olan malınızın bir kısmını cihada sarfetmez, kâfirlerle mücahedeyi terkederseniz onlar cesaretlenir, size hücum eder, mağlûb olur, katlolunursunuz. Şu halde dünyada yaşamak için infak etmeniz lâzımdır. Âhirette dahi nafakaya muhtaç olan sizsiniz. Şu halde fîsebilillah infaka sa'yetmeniz lâzımdır ki dünyada ve âhirette rahat edesiniz.

***

Vâcip Tealâ insanların fîsebilillâh infaka davet olunduklarını ve onlardan buhledenlerin kendi nefislerine buhlettiklerini beyandan sonra infaktan i'raz edenlerin cezalarını beyan etmek üzere :

وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ۝

buyuruyor.

[Eğer siz infaktan i'raz ederseniz sizi sizden başka bir kavme tebdil eder sonra o kavim sizin emsaliniz olmaz.]

Yani; eğer siz imandan, bilûmum memur olduğunuz şeylerden, fîsebilillah infaktan, fukara ve zuafaya ve ihvanınıza merhametten i'raz ederseniz Allahü Tealâ sizi sizin gayrınız olan bir kavme tebdil eder ki o kavim her hususta emrine imtisal eder, sizin gibi olmaz, sizden daha ziyade itaatlı ve inkiyatlı olur. Çünkü; onlar sizin emr-i İlâhî'ye imtisal etmediğinizden dolayı helâk olduğunuzu bildiklerinden sizden ibret alarak vazife-i ubudiyetlerini yerine getirir ve suleha-yı ümmetten olurlar.

Bu âyet nazil olduğu zaman ashabtan bazıları bu kavmin kimler olduğunu sual etmeleri üzerine Resulüllah (Selmanı Farisî) hazretlerine işaret ederek «İşte o kavim şu racül ve bu racülün kavmidir» buyurduğu mervidir. Bundan sonra Resulüllah «Eğer iman Süreyya yıldızında bağlı olsa Fâristen bir çok kimseler ahzeder-

lerdi.» buyurmuştur. Resulüllah'ın bu sözlerinin eseri zuhur ederek çok zaman ehl-i ilim fürs ahalisinden zuhur etmiş ve din-i Muhammedî'ye çok hizmetleri sebketmiştir. Bunun şahidi ise bu gün meydanda olan asar-ı müdevveneleridir. Şu halde kavm-i Arap emr-i Resulüllah'a imtisal etmemiş olsalardı. Cenab-ı Hakkın onların yerine kavm-i faris'i ashab-ı Resulullah'dan kılacağına bu âyet ve şu hadis-i şerif delâlet eder.

***

SURE-İ FETİH

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. (Hudeybiye) vak'asından sonra nazil olduğu mervîdir. *Yirmi dokuz* âyeti camî'-dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ①

[Ya Ekrem-er Rusül! Biz senin için açık bir fütuhatla Mekke şehrini fethettik, bu fethimiz herkesçe malûm olan bir fetih ki onda hiç kimsenin şüphesi ve tereddüdü yoktur.]

Bu âyette beyan olunan *f e t i h* le murad; *Mekke'nin fethidir.* Gerçi bu âyetin nüzûlü Mekke'nin fethinden evvelse de Allah'ın vaadi kat'î olup hulfolmadığından haberden sonra vaki olacak şeyden olmuş geçmiş gibi *kat'iyyete* delâlet eden *mazi* sigasıyla haber vermiştir. Çünkü Allah'ın olacağını haber verdiği şey; olmuş ve geçmiş olan şeyde şüphe olmadığı gibi vukuunu haber verdiği şeyin olacağında dahi şüphe olmadığına işaret için tahkike delâlet eden (inne) lâfzıyla varid olmuştur.

Fahri Râzi, Hâzin ve Nisâbûrî'nin beyanlarına nazaran bu sûrenin (Hudeybiye) sulhundan sonra ashabıyla beraber Resulüllah'ın Medine'ye avdeti zamanında (Kevail Gamîm) denilen mevkide nazil olduğu mervidir.

H u d e y b i y e ; bundan sonra bu sûrenin bazı âyetlerinde beyan olunacağı veçhile *Mekke ile Medine arasında (Merrüzzahran) denilen mahalde bir kuyunun ismidir.* Bu kuyu; harem-i Mekke havalisindedir. Resulullah 1600 kişiden mürekkeb bir ordu ile Umre yapmak üzere Medine'den Mekke'ye hareket edip (Merrüz-

zahran) denilen mahalle gelince Mekke ahalisi yol vermemek istedilerse de Resulüllah'ın ısrarı üzerine sulha talib oldular. Binaenaleyh; Resulüllah müşriklerle o mahalde bir sulh akdedip Medine'ye dönmüş ve bu sûre esna-yı rahda nazil olmuştur. Hudeybiye vak'ası veya sulhü denildiğinde Resulüllah'ın o mevkide müşriklerle vaki olan sulhüdür. Medine'den umre niyetiyle çıkıldığı halde Beyt-i şerifi ziyaret etmeksizin geri dönmekten Ashab-ı izâmın kalplerinin mahzun olduğu bir zamanda Cenab-ı Hak bu sûre ile ve bilhassa bu âyetle ehl-i İslâm'ın kalplerini tesliye etmekle kederlerini sûrüra ve hüzünlerini feraha tebdil buyurmuştur.

İmam-ı Buharî ve Müslim hazretlerinin (Enes) radıyallahü Tealâ anhden rivayetlerine nazaran Mekke'ye kurban için gönderilen develer Hudeybiye'de kesilip geri dönülünce bir gece Resulüllah «Bu gece bir âyet nazil oldu ki bana o âyet bütün dünyadan mahabbetlidir.» buyurdu (انا فتحنا لك) sûresini (فوزاً عظيماً) e kadar okuyunca ashab-ı kiram tebrik ettiler ve dediler ki «Ya Rasulallah! Allahü Tealâ sana ne muamele yapacağını beyan etmiştir. Bize ne muamele edecek» deyince (ليدخل المؤمنين...) âyeti nazil olmuş ve kulub-u mü'minîni bununla mesrur kılmıştır.

Yahut bu âyette *f e t i h* le murad; Hudeybiye sulhundan sonra o sene vaki olan Hayber'in fethidir. Yahut fethile murad; Hudeybiye sulhüdür. Gerçi Hudeybiye musalâhası harple maddî bir fetih olmadı, lâkin bir çok yerlerin fethine sebep olduğu cihetle o sulh ehl-i İslâm hakkında manevî pek büyük fütühattan ma'dud ve *feth-i azim* denmeye şayandır. Çünkü bu sulh; Mekke'nin fethine mukaddime ve sebep olduğu gibi binlerce halkın İslâm olup şevket-i İslâmiye'nin gün be gün tezayüdüne ve mehabet-i İslâmiye'nin etrâf-ı âleme intişarına sebep oldu. Binaenaleyh; Hudeybiye sulhü *feth-i mübîn* ünvanına şayan olmuştur. Bu tevcihât; fetihle muradın Hudeybiye sulhü olduğuna nazarandır.

Yahut *f e t h* ile murad; *gelecek sene Resulüllah'ın Mekke'ye dahil olmasıyla hükümdür.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey Nebiyyi Zişân! Biz senin için gelecek sene Mekke'ye gireceğine açık bir hükümle hükmettik] demektir. Çünkü lisan-ı Arabda fethin *hüküm* manâsında isti'mal olunduğu da vardır.

Yahut *F e t i h* le murad; *Resulüllah'ın nübüvvetine delâlet eden kat'î deliller, keskin kılıçlar, ince oklar ve sivri kargılarla din-i İslâm'ın fethidir.* Zira; dini İslâm'ı âleme i'lân bütün fütühatın esasıdır. Binaenaleyh; din-i İslâm'ın fethinden ziyade Resulullah için açık bir fetih olmaz.

(فتحاً مبيناً) *açık bir fetih ki cümlece malûmdur ve hiç bir kimsenin şüphesi yoktur* demektir. Yahut *hakla batıl beynini tefrik eder bir fetih* demektir. Bu manâlardan herhangi manâ murad olunursa olunsun fütuhat açıktır, gizli olmadığı gibi Hak'la batıl beynini tefrik cümlesinde mevcuttur.

Yahut *f e t i h* ile murad; *Kayser-i Rum'un ehl-i Fürs'a galebesidir.* Gerçi Kayser-i Rum'la ehl-i İslâm arasında din cihetiyle bir münasebet yoksa da Rum ahalisi ehl-i kitap olup müşrik olmamak noktasından münasebet olduğu cihetle Rum'un Fürs üzere galebesi *R e s u l ü l l a h* için bir fetih olduğu (Sûre-i Rum'-da) beyan olunmuştu. Çünkü; evvelce ehl-i Fürs'ün Rum'a galebe ettiğinde müşrikler Fâris ahalisi kendileri gibi müşrik oldukları cihetle Fâris'in galebesine çok mesrur oldular, şenlikler yaptılar, müslümanlara şemâtet ettiler. Ve dediler ki: «Ey ehl-i İslâm galebe daima bizimdir; zira; sizin gibi ehl-i kitaba bizim gibi müşrik olan Fürs ahalisinin galebesi galebenin daima bizde olacağına delâlet eder». Müşrikler böyle demekle ehl-i imanı dilgîr etmişlerdi. O zaman Resulüllah yakında ehl-i Rum'un Faris üzerine galebe edeceğini haber vermesi üzerine mürşikler gülüşmüşler, hatta Ebu Cehil'le Ebu Bekir Hazretleri mübahaseye bile girişmişlerdi. Şöyle ki; eğer Rum galebe eder ve Resulüllah'ın dediği olursa Ebu Cehil yüz deve verecek ve eğer aksi vaki olursa Ebu Bekir radıyallahü anh Ebu Cehl'e yüz deve verecek. Vakta ki Hudeybiye senesinde Rum'un ehl-i Fürs üzerine galebesi vuku buldu ise Ebu Cehil Bedir vak'asında hâk-i helâke serilip canı Cehennem'e gitmiş olduğundan Ebu Cehl'in evlâdı pederlerinin vaadlerini yerine getirmek üzere yüz deveyi Ebu Bekir hazretlerine vermişlerdir. İşte bu gibi münakaşalar ceryan ettiğinden Rum'un Fürs üzere galebesi ehl-i İslâm için ferah ve sürura bais olduğu gibi ehl-i İslâm'ın ileride galebesine bir beşaret ve fütuhat-ı azîmeye nail olacaklarına işaret olmuş ve kâfirlerde de bu vukuat ye's-i azîm olduğu gibi kuvve-i

maneviyelerini dahi kesr etmiştir. Binaenaleyh; bu cihetle Rum'un galebesi İslâm için fütuhat kabilinden addolunmuştur.

Bu âyette fethile muradın neden ibaret olduğuna dair müfessirîn bazı ihtimaller beyan etmişlerse de esah olan *f e t h* ile murad; *Feth-i Mekke'dir.* Zira; Mekke'nin fethi bütün fütühatın esası ve dini İslâm'ın şevket ve kuvvetinin mebdei olduğundan her fütühattan ziyade feth-i Mekke *feth-i mübîn* ünvanına şayandır. Binaenaleyh; fetih hakkında beyan olunan ihtimallerin kâffesi üzerine Mekke'nin fethi murad olunmak müraccahtır. Ancak beyan olunduğu veçhile vukuat ve hadisât itibariyle diğer ihtimallerin de varid-i hâtır olabildiğini bu makamda dermeyan etmişlerse de cümlesi zayıftır.

*
* *

Vâcip Tealâ Resûl'üne Feth-i azîm verdiğini beyandan sonra fethin gayesini beyan etmek üzere :

لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Senin geçmiş ve gelecek zelleni affetmek için biz sana feth-i mübîn ihsan ettik.]

Yani; ey Habibim! Kâfirlerle muharebe etmek suretiyle şirki izâleye sa'yin ve din-i İslâm'ı i'lâ hususunda bir çok meşakkatlere tahammülün ve zalimlerin ellerinden mazlumları kurtarmanın ve terbiye-i şeriatla nüfus-u nâkısanın noksanlarını ikmâle cehd ü gayretin sebebiyle senden sudur eden zelleyi mağfiret etmek için Allahü Tealâ sana feth-i azîm ihsan etti.

(ذَنْبِكَ) Zenb; günah manâsınadır. Gerek bizim peygamberimizin, gerek sair peygamberlerin günahtan masum oldukları defeatla beyan olunduğu cihetle enbiya-yı izâm hazerâtına isnâd olunup günaha delâlet eden elfazın cümlesi işlemesi efdal olan şeyi terketmek manâsınadır. Ve bu manâca *efdal olan şeyi terke lisan-ı şer'ide hüsn-ü âdâba riâyet olmak üzere* zelle tabir olunur.

Yahut mürüvveti ihlâl etmeyecek hisset ve denâet-i tab'a de-

lâlet etmeyecek küçük günahın beşeriyet icabı sehiv tarîkıyla enbiyâdan suduru caiz olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Hasbel beşeriyye senden sudur eden günahı mağfiret etmek için Biz Azîmüşşân sana feth-i azim müyesser kıldık] demektir.

Yahut bu makamda *g ü n a h* ile murad; *ümmetin günahıdır.* Şu halde «Ümmetin günahını mağfiret etmek için biz sana Feth-i Mübîn ihsan ettik» demektir. Çünkü fütühat ve i'lây-ı din için feda-yı cana müheyya olan, bir çok meşakkatlara tahammül eden ümmetin günahlarını mağfiret edeceğini beyanla mücahedeye teşvik ve emeklerinin boşa gitmeyip mağfiret olunacaklarını beyanla tebşîr buyurmuştur.

Yahut (ليغفر) (ليعلم) manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ey Rasul-ü Ekrem! Geçmiş ve gelecek günahlardan masum olduğunu âleme bildirmek için Allahü Tealâ sana büyük fetih ihsan etti ve Mekke'nin fethini sana müyesser kıldı] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran tekaddüm eden *z e n b* ile murad; *izhar-ı nübüvvetten* veyahut *feth-i Mekke'den evveldir.* Teahhur eden *z e n b* ile murad; *nübüvveti izhardan veya feth-i Mekke'den sonradır.*

Çünkü; Mekke'nin fethiyle bir çok mağfirete sebep olacak ibâdet yolları açılmış, Beytullah putlardan ve müşriklerin mülevves ellerniden temizlenmiş, ehl-i imanın haccına, umresine ve sair ibadetlerini edâya bir mani kalmamıştır. Bunların cümlesi kulların günahlarının mağfiret olunmasına sebebtir. Kezalik Mekke'nin fethi sair beldelerin fethine vesile ve sebep olduğu gibi arz-ı Hicaz'da kökleşmiş olan şirk ve küfür diyar-ı arabta kökünden sarsılmış ve az zaman sonra temelinden silinip süpürülmüştür. Bunların cümlesinin günahlarının mağfiret olunacağını beyanla Vâcip Tealâ ehl-i imanı mücahedeye teşvik buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Mekke'nin fethine birinci sebebi beyandan sonra ikinci sebebi beyan etmek üzere :

وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Allahü Tealâ senin üzerine ni'metini itmam ve seni doğru yola isâl etmek için sana büyük ve açık fetih ihsan etti.]

Yani; dinini i'lâ ve nübüvvetine kavi bir hükûmet zammetmekle Allahü Tealâ sana merasim-i diniyyeyi tebliğde sühûlet olmak suretiyle nimetini itmam ve tarik-ı müstekîmi sana hidayet etmek için feth-i azîm ihsan etti.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Resulüllah üzerine Cenab-ı Hakkın ni'meti Mekke'nin fethi ve arz-ı Hicaz'da düşmanlarının helâkiyle itmam olunmuştur. Çünkü Mekke'nin fethiyle din-i İslâm'ın erkânından olan haccı edâya hiç bir mani kalmadığı gibi Mekke'nin fethiyle Kureyş'in bazıları iman, bazıları da aman talebiyle Resûlüllah'ın himayesine iltica etmek suretiyle Ceziretül'-Arabda büyük tebeddülât vuku' bulmakla İslâmiyet lâyıkı vechüzere yerleşmiş ve düşmanlar bilkülliye münkariz ve Rasûlü üzerine bu cihetle nimet-i İlâhiye tamam olmuştur. Gerçi sair beldelerde bazı müşrikler vardı. Lâkin Mekke'ye nisbetle ehemmiyetleri yoktur.

Yahut *ni'm-etin itmamı* ile murad; *dünyada duâsının ve âhirette şefaatinin kabul olunmasıdır.*

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Resulüllah Mekke'nin fethinden evvel sırat-ı müstakîm üzere olduğu halde «Mekke'nin fethi sırat-ı müstakime isâl için» demek «feth-i Mekke'den evvel Resulüllah'ın her ne kadar dini ikamede, risaleti tebliğde ve umur-u ibâdı muhafazada istikameti hasıl ise de Mekke'nin fethinden sonra Resulüllah'ın dini, din-i Hak olduğu nâs beyninde tamamiyle zahir olduğundan emr-i tebliğde sühûletler ve açık tarikler açıldığı gibi fetihten evvel vusûlü mümkün olmayan şeylere vasıl olundu» demektir. Binaenaleyh; feth-i Mekke'nin fethinden evvel mümkün olmıyan yollara vusûle sebeb olduğunu Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Mekke'nin fethinden birinci ve ikinci gayeleri beyandan sonra üçüncü gayeyi beyan etmek üzere :

وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَز۪يزًا ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Ey Rasûlü Muazzam! Allahü Tealâ sana kuvvetli bir nusret vermek için feth-i azîm ihsan etti.]

Yani; arz-ı Hicaz'da emsali görülmedik bir nusretle nusret için Allahü Tealâ sana Mekke gibi beynel'arab muntazam ve meşhur bir şehrin fethini verdi. Ve bunu ancak sana müyesser kıldı.

A z i z ; galib manâsına olduğu cihetle nusretin sıfatı olmaz, belki nusretin sahibinin sıfatı olur. Binaenaleyh; «sana Allahü Tealâ galib bir nusret verir» demek «Sana bir nusret verir ki o nusretin sahibi herkese galib olur ve o nusretten sonra hiç bir kimseden hakaret görmez» demektir. Filhakika Mekke'nin fethinden sonra islâmiyyet hakaret görmemiş ve arz-ı Hicaz'da bulunan bir çok insan kitleleri şeriate ve şeriatın sahibine karşı boyun eğmeye mecbur olmuşlardır.

Mekke'nin fethi umur-u Mühimme-i azîme'den *dört şeye sebep olmuştur : B i r i n c i s i ; Resulüllah'ın geçmiş ve gelecek zamanın küllîsinde zellesinin mağfiret olunması ve Mekke'nin fethinin büyük tebeddülâta vesile olması, i k i n c i s i ; Feth-i Mekke sebebiyle dünya ve âhiret ni'metlerinin Resulüllah üzerine itmam olunması, ü ç ü n'c ü s ü ; Feth-i Mekke'den evvel vusûlü mümkün olmayan yollara Mekke'nin fethinden sonra vasıl olunması, d ö r d ü n c ü s ü ; Beynel'arab emsali görülmedik bir nusratın feth-i Mekke sebebiyle Resulüllah'a verilmesidir.*

***

Vâcip Tealâ Resûl'üne nusret verdiğini beyandan sonra nusretin sebebini beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ السَّك۪ينَةَ ف۪ي قُلُوبِ الْمُؤْمِن۪ينَ لِيَزْدَادُٓوا ا۪يمَانًا مَعَ ا۪يمَانِهِمْ

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ şol zat-ı lâtîftir ki o zat mü'minlerin iman-ı aslîleriyle beraber imanları ziyade olsun için kalplerine sebat ve metanet inzal etti ki o metanet sebebiyle düşmanları karşısında mansur ve muzaffer oldular.]

Yani; mü'minlerin fütühata nail olmalarının sebebi; onların Allahü Tealâ'nın vahdaniyyetine imanlarıyla beraber diğer ahkâm-ı İlâhiye'ye imanları ziyade olsun için kalplerine Allahü Tealâ'nın sükûnet, metanet ve vakar inzal etmesidir. O metanet sebebiyle Allah'ın ve Resûl'ünün emirlerini kemal-i sükûnetle dinlediler, amel ettiler ve emr-i Resûl'e muhalefet etmeyip her emrini yerine getirdiklerinden mansur ve muzaffer oldular.

S e k î n e t ; sükûn, sebât, karar, itminan-ı kalp ve ilm-i yakîn manâlarınadır. Şu halde *âyetin manâsı :* [Allahü Tealâ mü'minlerin kalplerine düşmanları karşısında sabır, sebat, ilm-i yakîn ve itminan-ı kalp verdi ki zaferyâb oldular.] demektir. Çünkü; sebat ve itminan-ı kalp olmazsa insan tutmuş olduğu işleri sıkı tutamaz ve alelekser kaybeder.

Yahut *s e k î n e t ; vekâr ve heybet* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ mü'minlerin kalplerine Allah'ın ve Resûl'ünün mehabetlerini inzal etti, o mehabet mü'minleri Allah'ın ve Resûl'ünün emirlerine itaata sevkettiğinden mü'minler daima emre intizar eder ve taraf-ı risaletten vaki olan emirleri kemal-i imanla yerine getirdiklerinden mansur oldular. Eğer bu mehabet olmasa emr-i Resûl'e muhalefet ederler mansur olamazlardı] demektir. Şu halde mü'minlerin nail olduğu muzafferiyete sebep; kalplerinde bulunan sahib-i şeriatın mehabet-i azîmesidir. Binaenaleyh; mağlûb olan askerlerin mağlûbiyetlerinin sebebi tetkik olunsa ekseriyetle âmirlerine adem-i itaatleri olduğu görülür. Çünkü bihakkın âmire itaat etmemek; elbette bozgunluğa sebebtir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile mü'minlerin imanlarının ziyadelenmesinde *dört ihtimal vardır : B i r i n c i i h t i m a l ; Vâcip Tealâ evvelâ Tevhid'le emretti. Tevhid'e imandan sonra namazla emretti. Ondan sonra oruçla emir vukubuldu, cihadla da emretti. Tekâlîf-i İlâhîye gün be gün geldikçe her birine iman, ondan evvelki imana zamla imanları tezayüd etti.*

Bu manâca imanın ziyadelenmesi; ancak zaman-ı seâdete ve vahyin nüzûlü zamanına mahsustur. Binaenaleyh; vahyin inkitaından sonra imanda bu manâca ziyadelenmek tasavvur olunamaz.

İ k i n c i i h t i m a l bu âyette imanın ziyadelenmesinin manâsı *kuvvettir.* Yani «Allahü Tealâ mü'minler iman ettikten sonra kalplerine sekînet inzal etti. Binaenaleyh sabr ü sebat etmeleriyle Allah'ın vaaddettiği nusreti re'yel'ayn müşahede etmekle yakînleri ve imanları kuvvet buldu.» demektir. Şu halde bu manâca imanın tezayüdü her zaman olabilir. Çünkü iman; kuvveti ve za'fı kabul eder bir küll kabilinden olduğu cihetle mü'min-i kâmilin imanı kavi diğerinin zayıf olabilir. Yani «İmanları kuvvetli olsun için Allahü Tealâ kalplerine sekinet inzal etti» demektir.

Ü ç ü n c ü i h t i m a l ; usûl-ü itikatta imandan sonra furu-u a'mâle imanları sebebiyle imanlarının tezayüd etmesidir.

D ö r d ü n c ü i h t i m a l ; iman-ı fitrîlerine iman-ı istidlâlîlerinin inzimamıyla imanları tezayüd eder demektir. Çünkü; insan mü'min olarak dünyaya gelir. Bu imana *iman-ı fıtrî* denir ki yaratılışında mevcut olan imanıdır. Bu iman-ı fıtrî bulûğuna kadar gider. Bulûğundan sonra üzerine vâcip olan iman-ı istidlâlîye tevessül eder. Allah'ın varlığına, birliğine ve Rasûl'ünün hak olduğuna iman eder. Bu iman; *iman-ı istidlâlîdir* ve «fıtrî olan imana zamla imanı tezayüd eder» demektir. Bu manâca imanın tezayüdü her mü'minde mevcuttur. Çünkü; hal-i sebavetindeki imanına bülûğundan sonra vâcip olan imanı istidlâlîyi zamla elbette tezayüd eder.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın mü'minlerin kalplerine metanet ve vekar inzal ettiği, sekînet ehl-i iman için büyük bir ni'met olup, o ni'met sebebiyle mensur ve muzaffer oldukları ve bu sekinet, imanlarının ziyadelenmesine sebeb olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ fütühatın sebebi mü'minlere ihsan etmiş olduğu sabr u sebat, sekînet ve vekar olduğunu beyandan sonra fütuhatın

diğer bir sebebi de yerde ve göklerde olan askerin kendi zatına mahsus olup istediği vechile istihdam ettiğini beyan etmek üzere:

وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Semâvât ve arzın askerleri Allah'ındır. Binaenaleyh; icabına göre Allahü Tealâ onları istihdam edecek mahalleri bilir, ilmi vechile istihdam eder ve tedbiri hikmete muvafıktır.]

Yani; ey Habibim! Allahü Tealâ sana nasıl fütuhat vermez, nasıl düşmanlarına galib olmazsın! Elbette fütuhata nail ve düşmanlarına galib olursun. Zira; göklerin ve yerin askerleri Allah'ındır. Allahü Tealâ onların işlerini tedbir eder. Binaenaleyh; icabında bazısını bazısına musallat kılar, istediğini galib, istediğini mağlûb eder. Çünkü; herkesin istihkakını bilir ve hakîmdir. Hikmetinin iktizasına göre onları dilediği yerde isti'mâl eder. Galibiyyet ve mağlûbiyyet hepsi hikmetinin iktizasıdır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran semâvât ve arzın askerlerinde *üç rivayet vardır:* *Birincisi; meleklerdir.* Zira; semavâtta bulunan melekler semâvâtın, arzda bulunan melekler de arzın askerleridir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onları istediği yerde istihdam eder. *İkincisi;* semâvatta Allah'ın askerleri : *Meleklerdir.* Ve arzda askerleri *bilûmum hayvanlardır.* Onları Allahü Tealâ istediği veçhile yekdiğerine karşı techîz eder birbirine musallat kılar. İntikama şayan olanlardan intikamını alır. Kimini galib kılar, kimini mağlûb eder. *Üçüncüsü;* semâvatta Allah'ın askerleri : *Yıldırım, şiddetli sayhalar, husuf, küsûf, taş ve dolu* gibi âfat-ı semâviyyedir. Arzda Allah'ın askerleri : *Zelzele, suya batma ve yerin çökmesi gibi afat-ı arziyyedir.* Bunları Vâcip Tealâ istediği zaman istediği mahalde istihdam eder. Her hangi manâ murad olunursa olunsun semavât ve arzda Allahü Tealâ'nın askeri bize nisbetle sayılmaz ve tükenmezdir. Binaenaleyh; askerinin adedini Allahü Tealâ bilir, zira alîmdir, hikmetine göre onları mevki-i lâyıkında istihdâm eder, zira; hakîmdir.

Bu âyet ehl-i imanın azlığına ve Cenab-ı Hak'kın nusretini

va'dine bakarak aklı zayıf olan kimselerin hatırlarına varid olan bir suale cevaptır. Şöyle ki; «Şu azıcık müslümanlara Allahü Tealâ nusretini va'dediyor. Halbuki düşmanları çoktur. Azların çoklara karşı mağlûb olmaları ise âdettir. Şu halde müslümanlar o kadar çok düşmanlarına karşı nasıl galib olabilirler» diyerek düşünenlere Cenab-ı Hak bu âyetle cevab vermiştir. Yani: «arzın ve semâvâtın askeri Allah'ındır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ o askerleriyle dilediği kullarına yardım eder, herkesin ihtiyacını ve yardıma müstehak olduğunu bilir, ilmine göre muavenet edince onlar galib diğerleri mağlûb olur» demektir. Şu halde galibiyyet ve mağlûbiyyet Allah'ın muavenetine bağlıdır. Yoksa, çokluğa ve azlığa bağlı değildir. Evet! Esbab-ı adiyeye tevessül etmek insanlar için lâzımdır. Ancak ba'dettevessül esbabını halketmek Allah'ındır.

Vâcip Tealâ Resûl'üne vermiş olduğu nusretini ashabına ihsan ettiği sabr u sebat ve metanet-i kalb sebebiyle hasıl olduğunu bu âyette beyan buyurmasıyla ind-i ülûhiyyetinde ashab-ı Resulüllah'ın kadirlerinin ve mertebelerinin büyük olduğuna işaretle ashab-ı kiramın kadrini yükseltmiş ve âleme ilân etmiştir. Çünkü; Allahü Tealâ resûllerinden bazılarının düşmanlarını sayha ile, bazılarını deryaya garkla, bazılarını zelzele ve sair esbabla helâk ettiği gibi bizim Resûl'ümüzün düşmanlarını da ashabının metanetleri ve onlara ihsan etmiş olduğu şeceâtları ile ihlâk etti. Bu suretle intikam almak intikamın en âlâsıdır. Zira; insanın düşmanından kendi eliyle istifâ-yı hak etmesi, bahusus uğraşa uğraşa hasmını tepelemesi kadar insan için şanlı bir şeref olamaz. İşte bizim Resûl'ümüz düşmanlarından intikamını kendi eliyle aldığından enbiyanın efdali olduğu gibi ashabı da diğer enbiyanın ashabından efdaldir. Çünkü; bizim Nebîmiz cümle enbiyadan efdal olunca etbâının da diğerlerinin etbâından efdal olması lâzım gelir.

***

Vâcip Tealâ mü'minlere nusret vereceğini vaadettikten sonra bu nusretin mü'minler hakkında aynı menfeat olduğunu beyan etmek üzere :

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ erkek ve dişi cümle ehl-i imanı ebedî Cennet'te karar edici oldukları halde altından sular akar Cennet'lere idhal etmek ve günahlarını mahvetmek için mü'minlerin kalplerine sekînet inzal buyurdu. İşte şu Cennet'e girmek ve günahların kefâret olması; Allahü Tealâ indinde büyük bir kurtuluştur ki insan için bunun fevkinde bir kurtuluş olmaz.]

Yani Allahü Tealâ ehl-i imana fütühât ve nusret va'detti, kalplerine sekînet verdi, Hudeybiye sulhü ile kendilerine geniş bir itmi'nan-ı kalp ihsan etti. Bunların cümlesi; erkek, dişi ehl-i imanı ebedî kalıcı oldukları halde altından nehirler cereyan eder Cennet'lere idhal edip bilcümle seyyiâtlarını kefâret etmek içindir. Çünkü; mü'minler din-i İlâhî'yi i'lâ hususunda feda-yı cana hazır olarak sa'y ve ikdamlarıyla dünyada fütühata nail olduklarını mükâfat olarak âhirette Cennet ve ni'metleriyle tatlif olunacaklarını Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur. Dünyada gaziler aç ve çıplak oldukları halde bir çok zahmet ve meşakkata tahammül ederek kemal-i cesaret ve şeceatla Allah'ın düşmanlarına arslanlar gibi hücum ettiklerine mukabil hasbelbeşeriyye vaki olan günahlarının affolunacağını beyanla guzât-ı müslimîni harbe teşvik ve âhiretçe azap görmiyeceklerini beyanla taltif buyurmuştur.

Cennet'e girmenin ve günahların afvolunmasının ind-i İlâhî'de kullar için pek büyük mertebe olduğunu beyanla ind-i İslâm'ı i'lâ zımnında muharebe eden asâkir-i İslâmiyyenin âhirette yüksek dereceler ihraz edeceklerini beyan buyurmuştur.

(ليدخل) cümlesi (فتحنا) ya merbut olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Mü'minleri Cennet'e idhâl etmek için biz sana fütuhat verdik] demektir. *Mağfirete* merbut olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ehl-i imanı Cennet'e idhal etmek için Allahü Tealâ

günâhlarını mağfiret eder] demektir. Eğer (ينصرك) cümlesine merbut olursa *manâ-yı âyet:* [Mü'minleri Cennet'e idhal etmek için Allahü Tealâ sana nusret verir.] demektir. Çünkü; nusret sebebiyle mü'minler nail oldukları nimete şükretmekle sevaba ve mücahede ile büyük ecre nail olduklarında Cennet nimetleriyle taltif olunacaklarını Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ müminlerin Cennet'e gireceklerini beyandan sonra kâfirlerin ve bilhassa münafıkların Cehennem'e gireceklerini beyan etmek üzere:

وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ zat-ı ülûhiyyetine kötü zanla zanneden ehl-i şirk ve ehl-i nifakı ta'zîbetmek için ehl-i imana nusret verdi.]

Yani; Allahü Tealâ cümle ehl-i imanı Cennet'e idhal ettiği gibi erkek ve hatun bilcümle münafık ve müşrikleri Cehennem'e idhâliyle ta'zibeder ki onlar Allah'ın kudretini inkârla Resûl'üne yardım etmez diyerek su-u zannedicilerdi. Binaenaleyh; onlardan Allahü Tealâ ta'zîbetmekle intikamını alır. Zira; Allahü Tealâ'ya su-u zanlarının cezasını görürler.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile münafıklar; *Medine ahalisinden,* müşrikler ise *Mekke ve etrafı ahalisindendirler.* Lâkin münafıkların ehl-i imana adavetleri müşriklerden daha ziyade olduğuna işaret için Vâcip Tealâ bu âyette münafıkları takdim buyurmuştur. Çünkü; münafıklar İslâm suretinde göründüklerinden onların şerlerini harb ve darbla def'etmek mümkün olmadığından zararları müşriklerden daha ziyadedir. Amma müşrikler açıktan düşman oldukları cihetle onların şerlerinden kurtulmak daha kolaydır. Zira; düşman oldukları herkesçe malûmdur. Binaenaleyh; münafıkların şerrinden ihtiraza daha ziyade dikkat lâzım olduğuna Cenab-ı Hak kullarını irşâd buyurmuştur. Çünkü; münafıklar

dahil-i memlekette bütün esrara vakıf oldukları gibi bir çok mü'minleri iğfal edebildikleri için şerleri dehşetli sirayet ettiğinden ehl-i imanın onların şerlerinden daima basîret üzere olmaları elzemdir.

(ظَنَّ السَّوْءِ) deki *s e v '* lâfzı; *fesat* manâsınadır. Lâkin fesat *maddiyatta* sev' lâfzı *ma'kulâtta* isti'mal olunmak suretiyle aralarında fark vardır. Şu halde bu âyette (ظَنَّ السَّوْءِ) demek *zann-ı fasid* demektir. Münafıkların Allahü Tealâ'ya zann-ı fasitlerine gelince; «Allahü Tealâ'nın Resûl'üne ve mü'minlere muavenet etmez veyahut muavenete kudreti yok» demeleridir. Müşriklerin su-u zannı ise «Allahü Tealâ'nın şeriki var Muhammed'e ve ashabına muavenet edecek olsa şeriki bırakmaz» demeleridir. İşte bu zanları üzerine binay-yı muhakeme ederek mü'minler mansur olarak Mekke'ye giremezler demişlerdi. Şu halde bu zanların cümlesi hevâ ve heveslerine tebeiyyetle söylenmiş evham-ı fâside ve i'tikadât-ı kâsideden ibarettir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onların zanlarını fesadla tavsif buyurmuştur ki tebaiyyet etmeye şayan olmadığını ilân etmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ müşriklerin ve münafıkların mü'minler hakkındaki zanlarının kendi aleyhlerine döneceğini beyan etmek üzere :

عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Onların sû-u zanları ve daire-i fesadları kendi üzerine dönmekle tamamen onları ihata eder, hiç bir fert zannettikleri şeyden hariç kalmaz. Cümlesi o su-u zannettikleri şeylerde vaki olurlar. Çünkü; Allahü Tealâ onlar üzerine gadab ve la'net etmekle rahmetinden uzak kılmış ve onlar için Cehennem'i izhar etmiştir. O Cehennem varılacak makamın en kötüsü ve çirkinidir.]

Bu âyette müşriklerin ve münafıkların gayet rezil olup dergâh-ı ülûhiyette hiç yerleri olmadığı *üç cihetle beyan olunmuştur :*

Birincisi; sû-u zanlarının kendi aleyhlerine dönmekle kendi zannettikleri şeylerle mübtelâ olmalarıdır ki başkaları için düşündüklerine kendileri düşmektir. *İkincisi; onlar üzerine gazab-ı İlâhî'nin vaki olmasıdır.* Şu kadar ki gadabın iki kısmı vardır: *Birincisi;* hafif olur. Zira; gazab ettiği kimseyi bir miktar tektirle iktifa eder huzurundan tardetmez. *İkincisi;* şiddetli olduğundan tard ü teb'îde sebep olur. Allahü Tealâ'nın müşriklerle münafıklara gazabı huzur-u İlâhî'den onların tardını icâbeder. Gazab şedîd olduğunu beyan için Vâcip Tealâ onlara lânet ettiğini gazabına ilâve buyurmuştur. *Üçüncüsü; münafıklar için Cehennem'i ihzârını ve Cehennem'in gayet çirkin bir mahal olduğunu beyan buyurmuştur.* Bunların her üçü de münafıkların hallerinin gayet fena olduğuna delâlet eder. Çünkü; insanların ibtilâsı ya alâ vechil imtihan olur. Bu surette o ibtilâdan me'cur olurlar. Yahut alâ vechitta'zîb olur o ibtilâdan ecre nail olmaz, çektiği zahmetler boşa gider. İşte âyet-i kerimede müşriklerin ve münafıkların ibtilâları alâ vechitta'zîb olup ecre nail olamadıkları ve âkibet Cehennem'e giriftar olacakları beyan olunmuştur.

Bunların su-u zanları kendi aleyhlerine nasıl döndü? Onlar «Allahü Tealâ mü'minlere muavenet etmez bize muavenet eder» dediler. Bu zanları hilâfına Allahü Tealâ mü'minlere muavenet etti, galib kıldı, kendileri mûînsiz kalıp mağlûb oldular. Binaenaleyh; onlar mü'minlerin helâkini beklerken bilâkis kendileri helâk oldular, din-i İslâm'ın mahv u munkarız olacağını ümid ederlerken kendi din-i batılları mahv u na'bûd oldu.

***

Vâcip Tealâ mü'minlere nusret verdiğini ve nusreti istihsalde yardım eden askerler zat-ı ülûhiyetinin askerleri olduğunu beyandan sonra kâfirleri ve münafıkları ta'zîbettiğini dahi beyan akibinde bu ta'zibde istihdâm ettiği askerler de kendinin olduğunu beyan etmek üzere:

وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً ۝

buyuruyor.

[Göklerin ve yerin askeri Allahü Tealâ'ya mahsustur. Zira; Allahü Tealâ bilcümle muradatına galib, dilediği gibi mülkünde hakimdir.] Binaenaleyh; her işi hikmetten halî değildir.

Bu âyet; bundan evvelki âyetin aynı ve lâfzan tekerrürü gibi görünürse de hakikatte tekrar yoktur. Çünkü Allahü Tealâ'nın cünûdü yani askerleri; *iki kısımdır: B i r i n c i s i ; Rahmete müekkel olanlardır.* Evvelki âyette mü'minlere yardım ettikleri beyan olunan onlardır ve cünud-u rahmettir. *İ k i n c i s i ; azaba müekkel olanlardır*, onlar da bu âyette kâfirleri ta'zîbe memur olan cünûd-u azâb yani azab askerleridir. Binaenaleyh; evvelki âyette zikrolunan cünûdun memuriyetleri başka bu ikinci âyette zikrolunan cünûdün memuriyetleri başka olduğundan tekrar değildir. Çünkü tekrar; yalnız lâfzile olmaz belki manâda dahi müttehid olmak lâzımdır. Burada ise evvelki âyette *c ü n û d* le murad; *cünûd-ü rahmet*, bu âyette *c ü n û d* le murad; *cünûd-ü azabtır.* Binaenaleyh; tekrar yoktur.

***

Vâcip Tealâ Resûl'üne nusretini, mü'minlere Cennet'ini, kâfirlere azabını beyandan sonra Resûl'üne vermiş olduğu ulvî sıfatlardan bazılarını beyanla iman etmediklerinden dolayı kâfirleri tevbîh etmek üzere :

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Biz seni muhakkak olarak ümmetin haline şehadet ve itaat edenleri nimet-i İlâhiyeyle tebşir edici, itaat etmeyip kâfir olanları derekât-ı Cehennemle korkutucu olduğun halde kullarımızı irşâd için risaletle gönderdik ki Allah'a ve Resûl'üne iman ve cümle kuvvet ve kudret Allahü Tealâ'ya mahsus olduğunu itikadınızla beraber lâyıkı vechüzere ta'zîm ve bunların cümlesine riayetle beraber gece, gündüz, her halinizde Allah'ı lâyık olmadık sıfatlardan tenzîh edesiniz.]

Yani; sizin Allah'a ve Resûl'üne iman, Allahü Tealâ'ya ta'zîm ve tevkîr, her an ve zamanınızda Allahü Tealâ'ya tesbih etmeniz için biz seni âsîleri korkutucu ve itaat edenleri Allah'ın nimetleriyle tebşîr ve ümmetin ahvâline şehâdet edici olduğun halde kulları irşâd için gönderdik. Zira; onların ahvâli fenâ olduğu için irşad edecek bir nebîye ve islâh edecek bir şerîata muhtaç olduklarından bizim lütfumuzla seni onlara gönderdik ki onların hallerini ıslâh, Allah'a ve Resûl'üne imanı, Allahü Tealâ'ya ta'zîm ve tevkiri, lâyık olmadık sıfatlardan Allahü Tealâ'yı tenzihin tariklarını onlara ta'lîm edesin.

Hâzin'in beyanı veçhile bu âyette Resulüllah'ın muttasıf olduğu dört sıfattan her biri insanları birer vazifeye davet ettiğine işaret vardır. Çünkü Rasulüllah'ın risaletle muttasıf olması; mükellef olan insanların hem Allah'a hem de Allah'ın gönderdiği Resûl'üne iman etmelerini icabettiğine işaret için «Sizin Allah'a ve Resûl'üne iman etmeniz için biz seni risalet sıfatıyla muttasıf olarak gönderdik» buyurmuştur. Resûlullah'ın ümmetinin ahvaline *şehadet* sıfatıyla muttasıf olması; ümmetin ahvalini lâyıkıyla tanzim ve Allah'a ta'zîm etmesini icabettiğine işaret zımnında «Allahü Tealâ'ya tazim etmeniz için biz seni şahid olduğun halde gönderdik» buyurmuştur. Resulüllah'ın, Allah'ın nimetleri ile kullarını *tebşir* etmesi; Cenab-ı Hakkı tevkîr icabettiğini işaret için «Allahü Tealâ'yı tevkîr etmeniz için biz seni mübeşşir olduğun halde gönderdik» buyurmuştur. Resulüllah'ın *azabtan korkutucu* olması; kulların azabtan halâsı için Allahü Tealâ'yı nekâisten her zaman tenzîh etmeleri lâzım olduğuna işaret zımnında «Sizin gece ve gündüz Allahü Tealâ'yı tesbih etmeniz için biz seni nezîr olarak gönderdik» buyurmuştur.

Yahut; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Resulüllah'ın dört sıfatından her birisi insanlar için lâzım olan dört vazifeden yalnız her birini icabetmez, belki her bir sıfatı dört vazifeden hepsini icabeder. Meselâ Allah'ın Resûl'ü olması; yalnız iman etmekle iktifayı icabetmez, belki hem iman, hem dinine yardımla kuvvet, hem de Allah'a ta'zîm ve tesbih etmelerini icabeder. Kezalik Resulullah'ın ümmetinin ahvaline şahid olması; hem iman, hem dinine yardımla kuvvet, hem de Allah'a ta'zîm ve tesbih etmelerini icabeder. Re-

sûlüllah'ın mübeşşir ve nezir olmak sıfatlarının icâbâtında dahi hal böyledir. Herhangi suretle tasvir olunursa olunsun Resulüllah'ın bu âyette beyan olunan sıfatları ümmet için vâcip olan iman, Allah'ın dinine yardımla kuvvet ve ta'zîm ve Allah'a tesbih etmek lâzım olduğunu ifâde eder.

(بكرةً واصيلاً) «Sabah ve akşam vakitlerinde tesbih ve ta'zîm etmeniz için Resûl olarak gönderdik» demekse de bu misilli makamda sabaha ve akşama delâlet eden elfazı zikretmek devam için olduğundan insan için lâzım olduğu beyan olunan iman ve Allah'ın dinine yardımla kuvvet ve Allah'a ta'zîm ve tesbihten ibaret olan dört vazifeye her zaman devam olunması lâzım olduğuna delâlet etmiştir. Zira; bunlar vezaif-i mühimme-i erbeadan olduğu cihetle insanın bunları hiç bir zaman ihmal etmesi caiz olamaz. Çünkü; birinci vazife olan imanı asla terketmek caiz olmadığı gibi ikinci vazife olan Allah'ın dinine yardımı dahi terketmek caiz olamaz. Allah'ın verdiği nimetlerin şükrünü eda etmekte aslâ müsamaha etmek caiz olmadığı gibi o nimetleri ihsan eden Cenab-ı Hakkın nekaaisten münezzeh olduğunu ihmâl etmek insan için aslâ tecvîz olunan vezaiften değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resûl'ünün *Risalet, Şehadet, tebşîr ve inzar* sıfatlarıyla muttasıf olduğunu ve bu sıfatların ümmetine karşı icabettiği dört vazifeyi ki *iman, Allah'ın dinine yardımla din-i islâma kuvvet, Allah'a ta'zîm ve tesbihtir;* beyandan sonra Hudeybiye'de Resûl'üne bîat eden ashab-ı Kiram'a bîatlarında sebat etmelerini tavsiye ve aksi surette zararı kendilerine ait olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki muhakkak onlar sana Hudeybiye'de biat ettiler. Ey Habibim! Onların bîatları ancak Allahü Tealâ'yadır. Al-

lah'ın nusret ve sevab vermekle kudreti onların kudretlerinin fevkindedir.]

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Şol kimseler ki onlar Hudeybiye denilen mahalde seninle beraber düşmanlarına karşı ölünceye kadar harb edip harpten dönmiyeceklerine akd-i ittifak ederek sana biât ettiler. Halbuki onların bîatları ancak Allahü Tealâ'yadır. Zira; Allah'ın her şeyde kudreti onların kudretlerinin fevkindedir. Biâtın manâsı; *vaktin hükümdarıyla bazı şerait dairesinde itaat etmek üzere bir akidtir* ki iltizam etmiş olduğu ahdi vefa etmek şarttır. Bu âyette *b i a t ; Resulüllah'a Hudeybiye'de vaki olan biattır ki (Bey'atür Ridvan) ünvanıyla yadolunan bîattır.*

Bu sûrenin evvelinde beyan olunduğu veçhile Hudeybiye; *Mekke'yle Medine arasında, fakat Mekke'ye daha yakın bir konak mesafede bir kuyunun ismi* olduğu gibi o mahalde (Hudeybiye) isminde ufak bir karyenin dahi bulunduğu Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.

İşte bu kuyunun yanında Mekke ahalisi ile musaleha aktolunduktan sonra o mahalde büyücek bir ağaç altında 1400 ashabdan her biri vefat edinceye kadar Resulüllah'a yardım ederek asla harpten dönmiyeceklerine dair söz verip Resulüllah'la ittifak etmişlerdi. Bu bîate (Bîatür Rıdvan) denildiğine sebep aşağıda bir âyette beyan olunacağından sebep-i tesmiyeye dair beyanat oraya terkolunmuştur. (يدُ اللّٰهِ) Allahü Tealâ âlet-i cariha olan yed'den münezzeh olduğu cihetle bu makamda Allah'ın yed'i demek; *Allah'ın nusret ve ni'meti* demektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Her ne kadar mü'minler Resulüllah'a nusret etmek üzere bîat ettilerse de Allah'ın Resûl'üne nusreti onların nusretinin ve nimeti onların nimetinin fevkinde] demektir.

Yahut esna-yı bîatta ashabı kiram Resulüllah'ın elini musafaha etmek suretiyle bîat vukubulduğundan keenne Resulüllah'ın eli, Allahü Tealâ'nın eli makamına kaim olduğunu beyan için (يدُ اللّٰهِ) varid olmuştur. Çünkü; Resulüne itaat Allahü Tealâ'ya itaat olduğu gibi Resulüne bîat da Allahü Tealâ'ya bîat demektir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Hin-i Bîatta Allah'ın yedi

makamında olan Resûl'ünün yed'i onların yed'lerinin fevkinde] demektir.

Hulâsa; Resûlüllah'a ahd ü misak etmek Allahü Tealâ'ya ahd ü misâk gibi olduğunu bu âyetle Vâcip Tealâ kullarına beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Resûl'üne bîatın kendi zatına bîat gibi olduğunu beyandan sonra ahdini bozanların zararı kendilerine ait olduğunu beyan etmek üzere :

فَمَنْ نَكَثَ فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِه۪ۚ وَمَنْ اَوْفٰى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللّٰهَ فَسَيُؤْت۪يهِ اَجْرًا عَظ۪يمًا ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Bir kimse ahdini nakzederse ancak kendi mazarratına nakzetmiş olur ve eğer bir kimse ahdini yerine getirirse o kimseye Allahü Tealâ âhirette ecr-i azîm olan Cennet'i elbette verir.]

Yani; eğer bir kimse Resulüllah'la vaki olan mukavelesine halel getirir, ahdini bozarsa ancak o ahdini kendi mazarratına bozmuş olur. Çünkü; Resulüllah'la vaki olan ahdi nakzedip bîatı reddetmek dünya ve âhirette nefsini mehlekeye atmaktır. Onun ahdini bozmasından Resulüllah'a bir zarar olmayıp ancak zararı kendine ait olduğunu bu âyet beyan buyurmuştur. Eğer bir kimse ahdinde sebat eder ve teahhüd ettiği şeyi yerine getirirse o şeyi yerine getirdiğine mükâfat olarak âhirette o kimseye Cenab-ı Hak elbette büyük ecir verir. Çünkü; Resulüllah'a iman eden bir kimse imanın muktezası olan ahkâm-ı diniyyeyi ifayı teahhüd etmiş olduğundan muktezay-i imanını edâ etmezse nakz-ı ahdetmiş olacağı cihetle maddi ve manevî, dünyevî ve uhrevî zarardan halî olamıyacağına bu âyet delâlet eder. Şu halde zamanımızda müslüman kisvesi altında mukteza-yı imandan tamamiyle tecerrüd etmiş olur olan kimseler hem mürted hem de münafık oldukları cihetle bu âyetin sadık olduğu kimselerdir. Binaenaleyh; onlar dünya ve âhirette maddî ve manevî zarardan hali olamazlar. Çünkü; onlar evvelâ islâm olarak neşv-ü nemâ bulup yetiştikleri halde ba'dehû imanın muktezasından tama-

miyle tecerrüd etmekle beraber islâm isminde ve kisvesinde bulunarak ahkâm-ı islâmiyyeye i'tiraz ettikleri için hem münafıklar hem de mürtedlerdir.

Tefsir-i Medarik'de beyan olunduğu veçhile şecere-i Rıdvan altında bîat eden 1400 kişiden yalnız nakz-ı ahdeden bir münafık olmuş ve mütebakîsi sebat etmiştir. Çünkü; (Cabir ibn Abdullah) hazretlerinin «Biz, ağacın altında 1400 kimse Resulullah'a biat ettik. Bunların içinden nakz-ı ahdeden (Ceddübnü Kays) isminde bir münafıktır ve ashab-ı Resulüllah'la beraber gitti. Halbuki o münafık devesinin karnının altına saklandı kaldı» buyurduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini beyandan sonra Resulüllah'la beraber Mekke'ye gitmekten imtina edenlerin hallerini ve söyleyecekleri sözlerini beyan etmek üzere :

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ
بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ .

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Araplardan Hudeybiye'de seninle beraber bulunmayıp hanesinde kalmak suretiyle muhalefet edenler itizâr tarîkıyla sana derler ki «Bizim emvalimiz ve evlâd ü iyâlimiz seninle gitmekten bizi meşgul etti. Binaenaleyh; seninle bulunmak şerefinden mahrum olduk. Şu halde senin kanadının altına iltica eder ve sığınırız. Sen bizim bu babta vaki olan kusurumuza istiğfâr ediver ki Allahü Tealâ bizi mağfiret buyursun». Lâkin sana onlar bu sözü söylediklerinde sözlerine itimad etme, ehemmiyet verme. Çünkü; kalplerinde olmayan şeyi lisanlarıyla söylerler. Binaenaleyh; söyledikleri sözleri doğru değildir.]

Hâzin'in ve Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile (Hudeybiye) senesi Umre ibadetini edâ etmek üzere Mekke'ye gitmek için Resulüllah sefer tedarikine başladığı zaman Medine'nin etrafında bu-

lunan karyeler ve badiyeler ahalisine Mekke'ye gideceğini ilânla onların da maiyyet-i nebeviyyelerinde gitmelerini tavsiye buyurması üzerine Medine civarında bulunan (Gıfar), (Cüheyne), (Eslem), (Eşca') ve (Müzeyne) kabileleri emr-i Resulüllah'a imtisal etmediler, dediler ki «Mekke'liler Medine'lilerin kapılarının önüne kadar geldiler, günlerce muhasara ederek harbettiler, Medine'liden bir çok kimseler öldürdüler. Şimdi ise Medine'liler Mekke toprağına gidiyorlar ve oraya girince halleri ne olur? Bir danesi bile geri dönmez». İşte kabail-i mezkûre böyle demekle Resulüllah'a muhalefet edip, hanelerinde kaldılar. Resulüllah ashabıyla beraber Medine'den çıktı, Mekke'de kurban olmak üzere yüz deve gönderdi ki harp maksadı ile çıkmadığını herkes bilsin ve taarruzdan mahfuz kalsınlar. Resulüllah ihrama girdi, Hudeybiye'ye geldi ve orada Mekke'lilerle hasbel icâb müsalehâ akdolundu, bu müsalehâ ehl-i islâm hakkında çok menafi' temin etti. Resulüllah dönüp salimen Medine'ye gelince Resulüllah'a muhalefet eden Kurâ ve bâdiye ahalisi huzur-u risâlete gelerek i'tizâr ettiklerini ve beyan eyledikleri özürlerinin yalan olup itimada şayan olmadığını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Bu âyette beyan olunduğu veçhile münafıkların Resulüllah'dan istedikleri iki şeydir : Birincisi; Resulüllah'la gidemedikleri, mallarına ve ehl ü iyallerine nezaret edecek kimseleri olmadığından onların muhafazası için hânelerinde kalmak mecburiyyet-i şer'iyye ve ma'kûleye binaen olmakla hanelerinde kalmalarındaki mazeretlerinin kabul olunmasıdır. İkincisi; her ne kadar mazeret-i meşruaya binaen kalmışlarsa da Resulüllah'ın emrine muhalefet kusurdan hali olmadığı cihetle istiğfara muhtaç olduklarından kusurlarının affına dair istiğfar etmesini Resulüllah'dan istirham etmeleridir.

Vâcip Tealâ bu âyette münafıkların sözlerinin yalan olduğunu ve mazeretlerinin kabule şayan olmadığını beyanla hem mazeretlerini hem de istiğfar talebinde bulunmalarını tekzible onları âlem nazarında rüsva etmiştir. Çünkü; bunlar Resulüllah'a muhalefetlerinin kendilerince pek iyi bir şey olduğunu itikat ettiklerinden muhalefetlerini kusur saymadıkları cihetle istiğfar talebleri sahte ve yalandı. Kezalik mazeretleri de yalandı. Çünkü; onların muha-

lefetleri, söyledikleri gibi mallarını ve iyallerini muhafaza için değildi. Binaenaleyh; her iki cihette yalancı olduklarını Cenab-ı Hak ilân buyurmuştur.

İşte askere gitmemek için zamanımızda ekser-i ahalînin serd ettikleri mazeretlerin pek çokları bu kabil yalanlardır. Binaenaleyh; bu gibi yalanları irtikâbedenler dünyevî ve uhrevî mes'uliyetten kurtulamazlar.

***

Vâcip Tealâ münafıkların i'tizar ederek istiğfar talebettiklerini beyandan sonra Resulüllah'ın onlara vermiş olduğu cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişân! Yalan olarak sana itizar eden münafıklara ilzam suretiyle sen de ki «Siz malınızı ve evlâd ü iyâlinizi muhafaza için kaldığınızda sizin malınıza ve evlâdınıza Allahü Tealâ bir zarar murad ederse o zararı sizden men'e kim kaadir olabilir? Eğer Allahü Tealâ size lutf u kereminden menfeat murad ederse o menfeati sizden kim men'edebilir? Allah'ın size murad ettiği menfeat ve mazarratı sizden men'etmeye kimsenin iktidarı yoktur. Belki Allahü Tealâ sizin bilcümle âmâlinizi bilir ve amelinin muktezası cezanızı verir.»]

Yani; ey Nebiyyi Muazzam! Sen o münafıklara de ki, «hakikat-i hal sizin dediğiniz gibi değildir. Zira; Allahü Tealâ sizin kalbinizde gizlediğiniz sırlarınızı bilir. Binaenaleyh; lisanınızla söylediğiniz sözler kalbinizde olan esrarınıza muhaliftir; doğru söylemiyorsunuz. Çünkü; siz, Resulüllah'a muhalefet eder muharebeye gitmezsek zarardan salim ve bir çok menfaata malik oluruz zannedersiniz. Fakat bu zannınız yanlıştır. Binaenaleyh; ben sizden sual eder, derim ki, Allahü Tealâ size gazabla bir zarar murad eder ve

taraf-ı İlâhîden size bir belâ gelirse sizi Allah'ın gadabından muhafazaya kim malik olabilir ve o belâyı sizden kim def'edebilir, Allah'ın murad ettiği şeye karşı durmak kimin haddidir, eğer size lütfeder bir menfeat murad ederse o menfeati men'etmeye kim kaadir olabilir? Şu halde sizin (Biz muharebeye gitmezsek afetten kurtulur nefsimizi muhafaza etmiş oluruz) itikadınız fasittir. Zira; Allahü Teâlâ'nın her kim hakkında olursa olsun murad buyurduğu menfeat ve mazarrat o kimse ister muharebede ister hanesinde bulunsun elbette o kimseyi bulur geri kalmaz. Çünkü; murad-ı İlâhî her ne ise o olur, yerini bulur. Şu halde sizin hileleriniz ve düşünceleriniz hep boşunadır». Bu gibi düşüncelerin faydası olmadığı âlemde her zaman görülmektedir. Zira; muharebeye gidenlerin bir çokları sağ salim olarak gelir, bir takım hilelerle evinde kalanlar ölür veya bir çok belâlara mübtelâ olur ki altından kalkamaz.

***

Vâcip Tealâ münafıkların itizarlarının yalan olduğunu beyandan sonra i'tikadlarının hakikatini beyan etmek üzere :

بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَى أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Ey münafıklar! **Sizin muhalefetiniz emvalinizi ve ehl ü iyâlinizi muhafaza için değildir, belki siz zannettiniz ki «Resulüllah ve maiyyetinde bulunan müminler Mekke'ye gidince hiç birisi ebeden Medine'ye dönemez ve evlâd ü iyâlini göremez. Zira; düşmanları onları ihlâk eder, hatta bir fert bile geri gelmez.» Bu gibi sözler ve Mekke ahalisinin ehl-i imanı ihlâk edecekleri, bu sebeple din-i islâmın münkariz olacağı şeytan tarafından sizin kalplerinize tezyin olundu, şu tezyînât ve şeytanın iğfâlâtını siz öyle olacak zannettiniz, kat'i itikadınızdan dolayı Resulüllah'a muhalefetiniz sebebiyle helâk olan kavimler zümresinden oldunuz.**] Bu helâkinizin sebebi; zann-ı fasit ve itikad-ı kâsidinizdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *z a n ; iki kısımdır :* Birincisi; *Mekke'liler tarafından ehl-i imanın ihlâk olunup hiç birisinin geri gelmiyeceğini ve bu sebeple din-i Muhammedî'nin münkariz olacağını zannetmeleridir.* İkincisi; *Allahü Tealâ Resulüne fütuhat vadetmedi, lâkin Muhammed (S.A.) ashabını kandırmak için yalan söyledi* demeleri ve öyle zannetmeleridir. Bu zannın her ikisi de helâklerine sebep olmuştur. Çünkü; evvelki zanları muhalefetlerine sebep olduğu gibi ikinci zanları da itikad-ı batıl ve helâke sebeptir. Binaenaleyh; insanların hakikatini bilmedikleri şeye su-u zanla hükmetmemesi lâzımdır. Zira; su-u zan üzere olan hüküm, maddî ve manevî her zaman zan sahibinin helâkine sebep olacağına âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ münafıkların itikatları ve zanları batıl olduğunu beyandan sonra kâfirler için Cehennem ateşi hazırladığını beyan etmek üzere :

وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَاِنَّٓا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Bir kimse Allahü Tealâ'ya ve Resulüne iman etmezse kâfir ve Cehennem'e müstehak olur. Zira; Biz Azîmüşşân kâfirlere Cehennem ateşini hazırladık.]

Yani; bir kimse Allahü Tealâ'ya ve kelâmına iman etmez, vaadinde hulfeder, zanneyler, Resulünün sözüne iman etmez ve «Yalan söyler» derse o kimse Cehennem azabına müstehak olur. Zira o kimse kâfirlerdendir, kâfirler için biz Cehennem azabını hazırladık.

(سعيرا) lâfzının manâ-yı aslîsi; *hareket eden ateşin alevidir.* Fakat bu makamda saîr'le murad; *Cehennem'dir.* Çünkü; Cehennem'in kemal-i şiddetine işaret için *mücerret ateşten ibaret* olan *saîr* lâfzıyla ta'bir olunmuştur. Allah'a ve Resulüne iman etmeyen kimse elbette kâfir olduğu cihetle Vâcip Tealâ iman etme-

yenlerin cezalarını beyan sırasında iman etmeyenleri (kâfirîn) lâfzıyla teşhîr etti ki münafıkların küfürlerini sarahaten beyan etmekle tehdid etmiştir. Çünkü; «İman etmeyen kimse kâfirdir ve kâfir için Cehennem hazırdır. Şu halde iman etmeyen münafıklar için Cehennem hazır» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ bîat eden müminler için ecr-i azîm olduğunu ve münafıklar için Cehennem hazırlandığını beyandan sonra semavat ve arzın mülkü kendine mahsus olduğunu, dilediği mümini mağfiret, dilediğini ta'zib edeceğini, iradesine karşı hiç bir kimsenin müdafaaya iktidarı olmadığını beyan etmek üzere :

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Semâvât ve arzın saltanatı ve hakikatte mülkü ve onlarda yalnız olarak tasarruf Allahü Tealâ'ya mahsustur.] Binaenaleyh; yerde ve göklerde hakiki tasarrufla Allah'ın gayrı hiç bir kimse mutasarrıf değildir. Zira; bütün insanların tasarrufu ariyettir. Çünkü; Allah'ındır. (Şu halde dilediği kulunu mağfiret eder) kimse karışamaz, (dilediği kulunu) ki iman etmeyenleri ve Resulüne muhalefet edenleri (ta'zibeder) hiç kimse müdafaa edemez. Zira; mülk-ü müstekillinde tasarruftur. Mülkünde tasarruftan hiç bir kimse men'olunamaz (iman edip amel-i salih işleyenlerin günahlarını mahvedici ve in'âm ü ihsan etmekle merhamet buyurucudur.)

Bu âyette Vâcip Tealâ bazı kullarını mağfiret, bazı kullarına azabedeceğini beyan ettiği halde rahmetinin vüs'atine ve ekmel olduğuna işaret için âyetin âhirinde *gafûr ve rahîm* olduğunu beyan buyurdu da azab fıkrasının ahirinde *azîzün züntikâm* olduğunu zikretmedi.

*
* *

Vâcip Tealâ münafıkların i'tizar için serdettikleri sözlerinin yalan olduğunu icmâlen beyandan sonra onların yalancı olduklarını tafsile beyan etmek üzere :

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ

يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın size vaadetmiş olduğu emvâl-i ganimeti almak için ganimetin mahalline gitmek murad ettiğiniz vakitte Mekke'ye gitmekte size muhalif bulunan münafıklar derler ki «Terkedin bizi tâbi olalım size». İşte münafıklar böyle demekle misaferetinize iştirak etmek isterler. Bundan maksatları size refakat etmek değildir, belki Allah'ın kelâmını tebdil etmektir.]

Hâzin, Beyzâvî ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile vak'anın cereyanı şöyledir : Resulüllah hicretin altıncı senesi Zilhicce sinde Hudeybiye müsalehasından sonra Medine'ye avdet buyurdu. Zilhicce'nin bakiyyesini ve muharrem ayının bazısını Medine'de geçirdikten sonra sebkeden vaad-i İlâhî üzerine (Hayber) fethinin esbâbını hazırlamaya başlayınca bunu işiten münafıklar vaadolunan emval-i ganimete tama' ederek «Bizi halimize bırakın biz de sizinle harbe iştirak edelim» dediler. Halbuki Hayber'in fethi ve emval-i ganimeti ancak Hudeybiye müsalahasında bulunup Resulüllaha biat eden ashab-ı kirama vaad olunmuştu. Çünkü onlar niyet ettikleri umre ibadetini edâ etmeksizin Mekke'den boş dönmüş ve me'yus olmuşlardı. O me'yusiyetlerine mükâfat olarak Cenab-ı Hak Hayber'in fethini ve ganaimini vaadla hâssaten onları taltif buyurmuştu. İşte bunu işiten münafıklar «Biz de gidelim» dediler. Vâcip Tealâ bu âyetle onların yalanlarını tafsil buyurmakla halk arasında onları rüsva kılmıştır. Çünkü; umre için Mekke'ye gitmekte emval-i ganîmet olmadığından «Emvalimiz ve iyalimiz bizi meşgul etti. Binaenaleyh; gidemedik» diyerek itizar edip dururken bütün emvâl ü iyalden tecerrüd etmiş gibi Hayber fethine

«biz de sizinle gidelim» demeleri evvelki sözlerinin tamamen yalan olduğunu meydana koymuştur.

İşte şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet :* [Size va'dolunan emval-i ganimeti almak için o ganîmetin mahalli olan Hayber'e gitmek murad ettiğiniz zamanda Mekke'ye gitmekte size muhalefet eden münafıklar «terk edin bizi halimize, ittiba edelim size, biz de iştirak edelim harbe» demekle vaadolunan emval-i ganimete tama' ve arzularını izhar ederler, bundan maksatları harbe iştirak etmek değildir. Belki emval-i ganimeti hâssaten size vaade dair olan kelâm-ı İlâhîyi tebdil ile ganimeti hususîyetten çıkarıp umumileştirmelerini ve kendilerinin de iştirak etmelerini murad ederler] demektir.

⁂

Vâcip Tealâ Mekke'ye gitmeyen münafıkların Hayber'e gitmek istediklerini beyandan sonra onların ittiba'dan memnu' olduklarını beyan etmek üzere :

قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen o münafıklara de ki «Siz bize elbette ittiba edemezsiniz.» Zira; Hayber'in ganaimi Hudeybiye'de bulunan ashab-ı biata vaadolundu, onlara mahsustur. Binaenaleyh; siz ona iştirak edemezsiniz. Çünkü; kelâm-ı İlâhî ve vaad-i sübhanî tebdîl olunmaz.] Bu kelâm; nefy-i müekked suretinde haber ise de manâsı nehiydir. Yani; «Siz bize ittiba etmeyin, ittiba etmekten memnu'sunuz» demektir.

كَذٰلِكُمْ قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ

[İşte şu işittiğiniz gibicesine bizim Mekke'den avdet edip Medine'ye gelmezden evvel Allahü Tealâ böyle buyurdu.] Binaenaleyh; Hayber'in ganimeti Hudeybiye'de bulunan ashaba mahsustur ve Allahü Tealâ böylece hükmetmiştir. Hükm-ü İlâhî tebdil kabul etmez. Şu halde «Siz bizimle Hayber'e gidemezsiniz» buyurmakla onları Hayber'e gitmekten nehyetmiştir.

فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا

[Münafıklar Hayber'e gitmekten şiddetle men'olununca onlar kendi aralarında gizli olarak derler ki «Hal ve şan sizin dediğiniz gibi değildir. Zira; Allahü Tealâ bizi Hayber'e gitmekten men'etmedi, lâkin ey müminler! Bize hased ediyor ve emval-i ganimetten bize hisse vermek istemediğinizden siz bizi men ediyorsunuz.»] İşte münafıklar böyle demekle bu hükmün taraf-ı İlâhîden olduğunu inkâr ederler.

***

Vâcip Tealâ münafıkların şu sözlerini reddetmek üzere :

بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ اِلَّا قَلِيلًا ⑮

buyuruyor.

[Belki o münafıklar cahillerdir. Binaenaleyh; Allah'ın muradını anlamazlar. İllâ onlardan azıcık kimseler anlarlar.]

Yani; onlar müminlere «Hased ediyorlar» demekle hükm-ü Ilâhîye razı olmadılar, belki onlar söz anlamaz bir takım cahil kimselerdir, ancak onların içinden az bir kimseler söz anlarlar, onlar da gizlice Resulüllah'a iman etmiş ve henüz imanlarını izhar edememiş olan kimselerdir.

Yahut Beyzâvî'nin beyanı veçhile *manâ-yı âyet* şöyledir : [Belki onlar umur-u dinden hiç bir şey anlamazlar, illâ azıcık bir şey anlarlar o da umur-u dünyaya mahsustur] demektir. Bu âyet-i celile; münafıkları umur-u dine cahil olmalarıyla zemmetmiştir. Çünkü insana lâzım olan; her şeyden evvel diyanettir. Binaenaleyh; umur-u diniyyeye cahil olanlar her zaman mezmumdurlar.

***

Vâcip Tealâ münafıkları Hayber'e gitmekten menettikten sonra başka bir muharebeye davet olunacaklarını beyan etmek üzere:

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُول۪ي بَاْسٍ شَد۪يدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ اَوْ يُسْلِمُونَ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Hudeybiye'de muhalefet edip bulunmayan a'râb taifesine sen de ki «Yakında siz şevket sahibi bir kavimle muharebeye davet olunursunuz. Binaenaleyh; onlarla ya mukatele edersiniz veyahut onlar islâm olur kılıcınızı onlardan çekersiniz, bu iki şeyden elbette birisi olacaktır.»] İşte sen taife-i a'râba böyle demekle katî cevab ver ki bu vesileyle Hayber'e gitmekten nehyolunmalarından hasıl olan iğbirârlarını izâle etmiş olasın. Çünkü; onlar Hayber'den men'olunmalarından pek çok müteessir olmuşlardır. Diğer bir gazaya iştiraklerine müsaade olunacağını beyanla onların me'yûsiyetlerini kaldırmak lâzım olduğu gibi ehl-i islâma adavetlerini de azaltmak vardır.

(اولى باس شديد) *şiddetle şiddet sahibi* demektir. Çünkü *b e i s ; şiddet* manâsınadır. Şu halde şiddeti şiddetle tavsif etmek; kemal-i kuvvet ve şevketten kinayedir. Bu âyette şiddet sahibi olan kavimle murad; hangi kavim olduğuna dair müfessirînin bir çok ihtilâfları varsa da hulâsa *üçtür : B i r i n c i s i ; (Hevazin) ve (Sekîf) kabileleridir. İ k i n c i s i ; (Benu Hanife) kabilesi* ki Müseylemetül Kezzab'ın kabilesidir. *Ü ç ü n c ü s ü ; (Faris ve Rum) kabileleridir* ki Fars, Kisrâ ve Rum kayser meliklerinin cemaatıdır. Cumhuru müfessirîn bu âyette şiddet sahibi kavimle muradın her üçü de olmasında münafaat olmadığından üçünü de birleştirmişlerdir. Çünkü; Resulüllah Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye avdet etmeden evvel (Hevazin) ve (Sakif) kabileleriyle mukatele etti, bu mukatelede Resulüllah'la beraber muhalifler de vardı. Şu halde muhalifleri şiddet sahibi olan (Hevâzin) kabilesiyle muharebeye davet eden *Resulüllah'tır.* Gerçi bu muhaliflere evvelce Resulüllah «siz bizimle çıkamazsınız» buyurmuş ise de o nehiy Hayber'e mahsus bir nehiy olduğundan başka muharebeye iştiraklerine müsaadeye münafi değildir. Yahut Resulüllah'ın bunları nehyi eski halleri olan nifak ve şikak üzere kaldıkları surette demek olduğundan sonra tashih-i itikad etmelerine binaen harbe iştiraklerine müsaade evvelki memnu'iyyetlerine münafî değildir.

K a v m - i Ş e d i d le murad; *Müseylemetül Kezzab'ın kavmi olduğuna nazaran* muhalifleri onlarla harbe davet eden *Ebu Bekir* hazretleridir. Çünkü; Müseyleme vak'ası Resulüllah'ın irtihaline yakın bir zamanda zuhur etti. Resulüllah'ın irtihalinden sonra

Hz. Ebu Bekir'in hilâfetinde muharebe devam etti, Müseyleme katlolundu, hâdise bertaraf oldu. *K a v m - i Ş e d i d* le murad; *Rum ve Fürs olduğuna nazaran* muhalifleri muharebeye davet eden *Ebu Bekir ve Ömer* (R. Anhümadır) zira; bunlarla muharebe Ebu Bekir hazretlerinin zamanında başladı ve Hz. Ömer Kisra hükûmetini tamamen ve Kayser hükûmetini kısmen imhâ etmekle mes'eleye hitam verdi. Şu halde *K a v m - i ş e d i d* le murad; *(Hevazin), (Sakif), (Benî Hanife), (Fürs) ve (Rum)* olup muhalifleri davet eden; *hem Resulüllah hem de Ebu Bekir ve Ömer hazretleri olmasında bir mani yoktur.* Çünkü; muhalifleri davet her üçü tarafından vuku bulmuştur. Binanealeyh bu âyet; Ebu Bekir ve Ömer (R.A.) hazretlerinin hilâfetlerine de delâlet eder. Çünkü; âyette muhaliflerin mukateleye davet olunacakları beyan olunmuştur. Onları umur-u mühimmeden olan harbe davet ancak halife tarafından olacağına binaen onların muhalif olan kabileleri davetleri hilâfetlerinin sahih olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; Rafızîlerin: «Hilâfet Hz. Ali'nin hakkı idi. Ebu Bekir ve Ömer hazretleri gasbettiler» suretindeki iddiaları bir çok delâil-i akliyye ve nakliyye ile merdud olduğu gibi bu âyetle dahi merduddur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile (يسلمون) *itaat ederler* demektir. Çünkü muharebenin neticesi; ya islâm veyahut inkiyadla cizyeye razı olmak olduğu cihetle burada (يسلمون) *itaat* manâsına olmak doğrudur.

***

Vâcip Tealâ Mekke'ye gitmekten imtina edenlerin Hayber gazasına gitmek istemişlerse de müsaade olunmadığını ve lâkin bundan sonra şiddet sahibi bir kavimle mukateleye davet olunacaklarını ba'del-beyan onların halleri davet olundukları zamanda ikiden hali olamıyacağını beyan etmek üzere:

فَاِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ اَجْرًا حَسَنًا وَاِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Eğer siz davet olunduğunuzda itaat ederseniz Allahü Tealâ

size güzel ecir verir ve eğer siz bundan evvel Mekke'ye gitmekten imtina ettiğiniz gibi bu davetten de imtina ederseniz Allahü Tealâ sizi azab-ı elimle muazzeb kılar.]

Yani; siz bundan sonra şiddet ve kuvvet sahibi bir kavimle mukateleye davet olunacak olunca sizin haliniz ikiden hali değildir. Çünkü; davet olunduğunuzda ya itaat veya itaattan i'râz edersiniz. Eğer siz gerek Resulüllah ve gerek Halifeleri tarafından o kavm-i şeditle muharebeye davet olunduğunuzda o davete icabetle itaat ederseniz Allahü Tealâ size dünyada emval-i ganîmet ve âhirette Cennet gibi güzel ecir verir. Eğer davete icabet etmez bundan evvel Mekke'ye gitmekten i'raz edip Hudeybiye vak'asında bulunmadığınız gibi kavm-i şedidle mücahededen i'raz ederseniz dünyada katlolunmak, esir düşmek ve âhirette Cehennem azabı gibi acıtıcı azapla Allahü Tealâ size azab eder.

Hulâsa; siz eli silâhlı bir kavimle mukateleye davet olunduğunuzda ya itaat eder güzel ecre nail olur yahut davete icabet etmez dünyada ve âhirette muazzeb olursunuz. Şu halde siz Hayber'e gitmekten menolunduğunuza me'yus olmayın. Zira; muharebe etmek istediğinizde sizin için daha gidecek muharebe vardır.

***

Vâcip Tealâ mücahededen kaçanlara ceza tertib olunduğunu beyan edince mâzeret-i meşrua sahiplerinin cezadan ma'füv olup mes'ul olmayacaklarını beyan etmek üzere :

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ

buyuruyor.

[Kör, topal ve hasta olan kimseler üzerine harbe gitmediklerinden dolayı günah yoktur.]

Yani; mümin olan bir kimse hükûmet tarafından muharebeye davet olunursa o davete icabet vâciptir. Davete icabet etmez muharebeden kaçarsa günah işlemiş olur. Ancak körler, topallar ve hastalar üzerine harbe gitmediklerinden dolayı günah yoktur. Zira

bunların davetten kaçmaları mazaretlerine mubnî olduğundan muharebeye gitmediklerinden mes'ul olmazlar. Çünkü teklif; kudrete bağlıdır. Kudreti kâfi olmadığı bir şeyle insan mükellef olmaz. Binaenaleyh; a'mâlar tekalifi askeriyyeyle mükellef değillerdir. Çünkü askerin düşman üzerine hücuma, onu katle, darba, kahr u tenkile ve icabında düşmandan kaçmaya muktedir olması lâzımdır. Halbuki a'mâ olan bir kimsenin bunlardan hiç birisine muktedir olamıyacağı meydandadır. Binaenaleyh; a'mâ kimse askerlikten maksadı yerine getiremiyeceği cihetle Cenab-ı Hak a'mâları askerlikten müstesna kılmıştır. Kezalik ayağında özrü olup topal olan kimse üzerine de askere gitmediğinden dolayı günah yoktur. Çünkü; düşman üzerine varmak ve icabında düşmandan firar etmek ayakla olacağından özür olan kimseler mücahededen müstesna kılınmışlardır. Kezalik hasta olan kimse üzerine askere gitmediğinden dolayı günah yoktur. Zira; hastalık bütün azayı takatsız bıraktığından hasta olan kimseleri de Vâcip Tealâ hizmet-i askeriyeden muaf kılmıştır. Çünkü; hüküm; bir işten maksat ne ise ona göre olduğundan asker olacak kimsede askerlikten maksat olan düşmanı kahr u tenkile iktidar şart kılınmıştır. İşte şu esasa binaen askerî kanunlarında hizmte-i askeriyyeyi ifaya mani olacak özür sahipleri ve acizler daima askerlikten müstesna tutulmuşlardır. Askerlikten müstesnanın esasını bu âyet-i celile teşkil eder, sair teferruatı da diğer âyetlerde beyan olunduğu gibi ahâdis-i celilede dahi tafsil olunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ askerliğe mani olan a'zâr-ı şer'iyye sahiplerinin müstesna olduğunu beyandan sonra mani-i şer'îsi olmayıp da Allah'a ve Resulüne itaat edenlerin nail olacakları sevabları beyan etmek üzere :

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Bir kimse cihad ve sair tekalife davet olunduğunda Allah'a

ve Resulüne itaat ederse Allahü Teâlâ onu altından nehirler cereyan eder Cennetlerine idhal eder, eğer bir kimse Allah'a ve Resulüne itaattan i'raz ederse Allahü Teâlâ o kimseye azab-ı elimle azap eder.] Çünkü itaattan nükûlüne bir özr-ü şer'î yoktur. Binaenaleyh; hükümet tarafından cihada davet olunup da bir takım hiyel ü desâisle davete icabet etmeyenlerin dünyevî ve uhrevî mesuliyetten kurtulamıyacaklarına bu âyet delâlet eder. Amma itaat edenlerin de sevabı Cennet'tir. Vâcip Teâlâ rahmetinin vüs'atine işaret için itaat edenlere lutfunu, altından nehirler cereyan eder Cennet'ler olacağını beyanla tafsil ve ancak kahrı ve gazabı herkesin kusuruna göre olacağına işaret için azabını icmalen beyanla iktifa buyurmuştur.

*
**

Vâcip Teâlâ emrine itaat edenlerle etmeyenlerin cezalarını tertib ettikten sonra Hudeybiye'de vaki olan bîatı beyan etmek üzere:

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَاَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَاَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, muhakkak Allahü Teâlâ müminlerden razı oldu. Şol zamanda ki o zamanda ağaç altında onlar sana bîat ediyorlardı. Binaenaleyh; Allahü Teâlâ onların kalplerinde olan hulus-u niyyetlerini bildi ve onlar üzerine sekînet ve vakarını inzal etti. Ve onların ağaç altında sıdk-ı niyyetle Resulüne bîatlarına mükâfat olarak yakın bir fütuhatla me'cûr kıldı.]

Fahri Râzi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Resulüllah Hudeybiye'de ikamet buyurunca ashabdan (Hıraş) isminde bir zatı ehl-i Mekke'nin ahvalini teftiş etmek ve Mekke eşrafına Resulüllah'ın harbe gelmediğini haber vermek için göndermişti. Yolu kesmek için Mekke'den gelen bir bölük cemaat Mekke'ye gitmekten (Hıraş) ı menetmeleri üzerine (Hıraş) geri gelince Resulüllah Hz. Osman'ın Kureyş indinde kadri alî olmasına binaen Osman (R.A.) ı,

Resulüllah umre için gelip harp maksadıyla gelmediğini Mekke'lilere haber vermek üzere Mekke'ye gönderdi. Hz. Osman Mekke'ye gelip vazifesini eda ettikten sonra Mekke'liler müşarünileyhi habsettiler ve Resulüllah'a Hz. Osman'ın katlolunduğunu haber verdiler. Bunun üzerine Resulüllah ashabını ölünceye kadar harbedip firar etmeyeceklerine dair bîata davet etti. 1400 efraddan ibaret olan ashab-ı kiram davet-i Resulüllah'a icabetle bir ağaç altında Resulüllah'a biat ettiler. İşte şu biatın *rıza-yı İlâhîye muvafık bir bîat olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurduğundan* bu biata biât-ı Rıdvan denilmiştir.

Biat-ı Rıdvan'da en evvel Resulüllah'a bîat eden (Benî Esed) kabilesinden (Ebu Sinan) isminde bir kimsedir. Altında biat vukubulan ağaç (Sidre) ağacı veyahut (sakız) ağacı olduğu mervidir. Ağaç altında daha biat tamam olmaksızın Hz. Osman'ın katlolunduğuna dair evvelce intişar eden haberin yalan olduğu haberi gelince Resulüllah'ın bir elini diğer eli üzerine koyarak Hz. Osman tarafından da biat ettiği mervîdir.

Bu biat üzerine Resulüllah'ın «Kırmızı devenin sahibinden maada ağaç altında biat edenler elbette Cennet'e dahil olurlar» buyurduğu Hz. Cabir'den mervidir. Bu âyetin delâleti de bunu icabeder. Çünkü rıza-yı İlâhî'nin icabı Cennet'tir. Resulüllah'ın Cennet'e dühulden istisna ettiği kimse, yukarıda devesinin altına saklanıp kaldığı beyan olunan münafıktır.

Altında biat olunan şecere-i ma'hûdenin o sene zarfında ortadan kaybolduğu ve mahallinin tayin olunamadığı Hz. (Abdullah ibn Ömer) den ve daha bazı ashabtan rivayet olunduğu Tefsir-i Hâzin'de mezkûrdur. Çünkü; ağaç meydanda kalsa mürur-u zamanla ümmetin o ağaca ta'zimi ifrat ederek ibadete kalbetmek gibi hatalara sebep olmak ihtimaline binaen Cenab-ı Hakkın o ağacı ortadan kaldırması muhtemeldir. Hatta zamanımızda sakız ağacına ibadet eden Nusayrîlerin hataları da buralardan ileri gelmek ihtimali vardır.

Vâcip Tealâ bîat eden ehl-i imanın kalplerinde olan safvet ve ihlâslarını bildirdiğinden onların kalplerine sekînet inzal ettiğini beyan buyurmuştur. Çünkü *S e k î n e t ; vekar, itminan-ı kalp ve metanettir.* Eğer Allahü Tealâ ashabın kalplerine sükûnet ve

metanet vermemiş olsaydı kalpleri muztarib olur, ne yapacaklarını şaşırır ve biattan nukûl ederlerdi. *Feth-i karîb* ile murad; *Hudeybiye vak'asından sonra açılan Hayber fethidir.*

***

Vâcip Tealâ bu fetihten hasıl olan ganimeti beyan etmek üzere:

وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ ashab-ı bîatı yakında vukubulacak Hayber fütühatıyla me'cûr kıldığı gibi ganâim-i kesîreyle dahi me'cûr kılar ki onlar kemal-i sürurla o ganîmeti alırlar, Allahü Tealâ cümleye galib kuvvet ve kudret sahibi oldu ve işleri hikmete muvafıktır. Çünkü; kendisi hakîmdir.] Binaenaleyh; eshab-ı biata ihsan ettiği fütühat ve nasibettiği ganimetler kudret ve galebesinin eseri ve hikmetinin icabıdır.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı biatı Hayber'in fethi ile me'cur kıldığını ve bir çok ganimet aldıklarını beyandan sonra ashabın bir çok ganimetler daha aldıklarını beyan etmek üzere :

وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهِ وَكَفَّ اَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Ey ashab-ı bîat! Allahü Tealâ çok ganîmetler va'detti ki siz o ganimetleri vakit vakit alır durursunuz, bu ganimetleri Allahü Tealâ dünyada sizin için ta'cîl buyurdu ki çekmiş olduğunuz zahmetlerin mukabilinde menfeat göresiniz, bilcümle ücretiniz bu ganimetten ibaret değildir. Belki acele olan budur. Amma âhirette sizin için hazırlanan ücretiniz daha çoktur ve Allahü Tealâ size

düşman olan nâsın ellerini sizden men etti ki Hayber'in fethi müyesser olduğu gibi bir çok ganîmete dahi nail oldunuz. Bilûmum müminlere ilâ yevmil kıyam alâmet olsun için bu fütühatı ve o fütühattan hasıl olan ganimeti Allahü Tealâ size verdi ki o Allahü Tealâ sizi doğru yola hidayette kılsın ve yolunuzu şaşırmayasınız.]

Resulüllah'ın Hayber'in fethi yakında vukubulacağını haber vermesi üzerine Hayber'in fethinin az bir zaman içinde zuhur edivermesi Resulüllah'ın davasında sadık olduğuna delâlet ettiğinden ehl-i imana büyük bir alâmet olmuştur. Vaadolunan ganimet de Hayber'in fethinden hasıl olan ganimettir. Resulüllah ve ashabından *elleri men'olunan kavm* ile murad; *Hayber ahalisidir.* Çünkü; o zamanda Hayber oldukça kalesi muhkem ve mühim bir kasaba olduğundan onun fethi epeyce zayiata ve zamana muhtaç iken zaman geçmeksizin ve çok zayiat vermeksizin kimsenin me'mul etmediği az bir zamanda Hayber'in fetholunuvermesi Cenab-ı Hakkın Hayber ahalisinin ellerini ashab-ı Resulüllah'dan men'etmesi ile hasıl olduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur.

Yahut *elleri men'olunan nâs* ile murad *(Benî Esed) ve (Benî Gatafan) kabileleridir.* Çünkü; Resulüllah Hayber'e hareket edince bunlar Medine'ye gidip garat etmelerini düşündüler ve müzakeresine giriştiler. Lâkin Allahü Tealâ onların kalplerine korku ilka etmekle cesaretlerini kesir ve bu suretle ehl-i imanın evlâd ü iyallerinden onların ellerini men' etti.

(ويهديكم صراطاً مستقيماً) *Cenab-ı Hak ganîmeti size vaad buyurdu ki sizi sırat-ı müstakîm olan din-i islâma hidayette kılsın.* Çünkü; Hayber'in fethi ve Hudeybiye'nin sulhü sebebiyle islâmın kuvvet bulması min indillah olduğuna ilm-i yakîn hasıl olduğundan dininizde sebatınız ve Allahü Tealâ'nın va'dine itimadınız ziyade olur. Zira evliyasına nusret ve düşmanlarına gazab edeceğine itminan-ı kalp hasıl olur. Binaenaleyh Cenab-ı Hak bu ganimeti size ta'cil buyurdu ki doğru yoldan şaşmayasınız. Bu âyette hitab; eshab-ı kirama ise de bilûmum müminlere ilâ yevmil kıyam hasıl olacağını beyandır ve cümlesine şamildir.

*
* *

Vâcip Tealâ Hayber'in fethi ve ganaimiyle ehl-i imanın şevketlerini tezyîd ettiği gibi diğer fütühat ve ganaimle dahi taltif edeceğini beyan etmek üzere :

وَأُخْرَىٰ لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[**Sizin fethine ve almasına kadir olmadığınız ganimet-i uhrâyı dahi Allahü Tealâ size va'detti ki o ganimeti etrafıyla muhafaza etti ve başkalarının tecavüzünden muhafaza edip size mubah kıldı. Zira; Allahü Tealâ her şeye kaadirdir**] ki yalnız Hayber'in fethi ve ganimetiyle iktifa buyurmadı. Çünkü; size bir çok beldelerin fethini müyesser kıldı, onların ganimetlerini size vaadetti. Halbuki siz düşmanlarınızın çokluğundan ve kuvvetlerinden almaya kaadir olamadınız. Belki firar etmeyi tasavvur ettiniz. Düşmanlarınıza galebenizle mallarını size ganimet olarak nasib etmiştir.

Hâzin'in ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile *g a n a i m - i u h r â* ile murad; *Mekke'nin fethinden sonra fethi nasibolan (Hevazin) ve (Sakif) kabilelerinin ganîmetleridir*. Çünkü; bunlarla gazada ibtidaen ehl-i islâm kaadir olamayıp bozuldular ve bir çokları firar ettikten sonra Cenab-ı Hak nusret verdiği cihetle sair ganaimden maada asakir-i islâmiyye 24 bin deve ve kırk bin koyun iğtinâm etmişlerdir.

Yahut *g a n a i m - i u h r a* ile murad; *Fürs ve Rum fütuhatından hasıl olan ganîmetlerdir*. Çünkü; bu iki hükümetle arabın muharebeye iktidarı olmadığı gibi emval-i ganîmetlerini iğtinâm edecekleri de hatırlarından bile geçmezdi. Onların şeref-i islâmla müşerref olarak islâm bayrağı altında toplanıp camia-i islâmiyye sayesinde onların fetihlerini müyesser kıldı ve iğtinâmlarını nasibetti. Binaenaleyh; bu âyette vaadolunan ganaim-i uhrâ yerini buldu, ilâ yevmil kıyam yerini bulacaktır.

*
* *

Vâcip Tealâ ganaimi vaadini beyandan sonra kâfirlerin mukatele etmiş olsalardı mağlûb olacaklarını beyan etmek üzere :

وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Eğer Mekke kâfirleri sizinle müsalaha akdetmeseler de mukatele etmiş olsalardı sizden arkasın arkaya firar ederlerdi ve firar ettikten sonra işlerine mütevellî ve kendilerine bir dost ve yardımcı bulamazlardı.] Lâkin mukateleyi terkle müsaleha akteddikleri için kılıcınızdan kurtuldular.

Bu âyette *k â f i r l e r* le murad; *Mekke ahalisi* olduğu gibi *Hayber ahalisi ile ittifak eden (Benî Esed) ve (Gatafan) kabileleri olmak* ihtimali de vardır. Onların Resulüllah Hayber'e gidince Medine üzerine yürümek fikrine düşüp korkularına binaen vazgeçtikleri bundan evvel beyan olunmuştu.

***

Vâcip Tealâ ehl-i küfrün çokluğuyla beraber ehl-i imana nusret vermek âdet-i kadîme-i İlâhiyesinden olduğu cihetle va'dolunan fütühatı ve ganimetleri uzak bir şey saymak caiz olmadığını beyan etmek üzere :

سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Ey müminler bu misillü ganaimi ve fütuhatı Allah'ın kudretine nisbetle uzak addetmeyin. Zira; bu gibi fütuhat evvelden beri binlerce emsali sebketmiş ve görülmüş adet-i İlâhiyye cümlesindendir. Ya Ekrem-er Rusül! Sen adet-i İlâhiyyenin tebeddül ettiğini ebeden bulamazsın.]

Bu âyet-i celilede ehl-i imanın mukteza-yı imanlarına riayet ettikleri ve din-i İlâhîyi i'lâ etmek maksadıyla hareket ettikleri takdirde her zaman muzaffer olacaklarına işaret vardır. Çünkü; insanın bidaye-i hilkatinden beri Cenab-ı Hak'ın rusul-ü kirama ve onlara tabi olan ehl-i imana nusret ve galebe ihsan etmesi adet-i İlâhi-

ye cümlesindendir. Cenab-ı Hakkın âdetin tebeddül etmeyeceğini bu âyetle haber vermesi; ehl-i iman için büyük bir beşarettir. Amma enbiya-yı izâm tebliğ vazifesini tamamiyle ifa edinceye kadar zalimlere müsaade etmek ve zalimlerin i'tizara mecalleri kalmamak, bundan sonra islâh-ı nefsetmeyenleri ihlâk etmek dahi âdet-i İlâhiye cümlesindendir. Binaenaleyh; zalimlerin bazı galebe eder gibi görünmeleri madde-i nakzolamaz.

***

Vâcip Tealâ kâfirler mukatele etmiş olsalardı mağlûb olacaklarını ve bu gibi ehl-i imanın galib ve kâfirlerin mağlûb olması âdet-i İlâhiye iktizasından olduğunu beyandan sonra Mekke ahalisiyle muharebe vuku bulmadığını beyan etmek üzere :

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ط

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki o zat-ı ecel kâfirlerin size galebeleri zamanında onların ellerini sizden ve sizin galebeniz zamanında sizin elinizi onlardan Mekke vadisinde siz onlara galebe ettikten sonra men'etti.]

Yani; Allahü Tealâ'nın hükmü ve hikmeti nasıl tebeddül eder? Elbette tebeddül etmez. Zira hikmetinin icabı; siz galebe ettiğiniz bir zamanda Mekke vadisinde onların ellerini sizden ve sizin ellerinizi onlardan menetti. Çünkü; hükm-ü İlâhî bu minval üzere sebketmişti.

(بِبَطْنِ مَكَّةَ) Bibatn-i Mekke ile murad; *Cebel-i tenîm denilen mahaldir.* Çünkü; Hz. Enes'in «Biz Resulüllah'la o mevkide bulunduğumuzda Mekkelilerden seksen kimse Resulüllah ve ashabıyla mukatele etmek üzere geldiler. Resulüllah onları tuttuktan sonra Mekke'ye dönüp gitmek şartıyla salıverdi. Bunun üzerine bu âyet-i celile nazil oldu.» dediği mervîdir. Bu rivayete nazaran âyet (Cebel-i Ten'îm) de vaki olan şu vak'ayı tasvir ediyor demektir.

Diğer bir rivayete nazaran *b i b a t n - i M e k k e* ile mu-

rad; *Hudeybiye'dir.* Çünkü (Abdullah b. Muğaffel Müzenî) «Biz Resulüllah'la beraber Hudeybiye'de mezkûr ağacın altında bulunuyorduk. Hatta ağacın bir dalı Resulüllah'ın üzerine geldiğinden rahatsız etmesin için Resulüllah'ın arkasından ağacın dalını ben tutuyordum. Mekke'lilerden otuz kimse zuhur etti. Resulüllah onları tutturup sonra salıverdi.» Buna nazaran âyet bu vak'ayı tasvir ediyor.

Beyzâvî bu âyetin tasvir ettiği vak'ayı şöyle beyan ediyor : Ebu Cehl'in oğlu (İkrime) beş yüz kişiyle Hudeybiye'ye mukatele için geldi. Resulüllah (Halid ibn Velid) i bir bölük askerle karşı gönderdi. Hz. Halid onları Mekke'nin içine kadar koğdu, askeri ile beraber salimen geri geldi. Buna nazaran Batn-ı Mekke ile murad *Hudeybiye'dir.*

Herhangi manâ murad olunursa olunsun Cenab-ı Hak iki kavmin birbirine zararları olmaksızın sulhla işin bitmesi bir n'imet-i uzmâ olduğundan kullarına ni'metini ta'dâd sırasında şu ihsanını beyan buyurmuştur. Çünkü; maksadın zararsız hâsıl olması kadar insana sürur verir bir nimet yoktur. Zira; zararla biteceği tasavvur olunurken zararsız hasıl olmasının elbette iyi bir şey olduğunda şüphe yoktur.

وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾

[Allahü Tealâ sizin amelinizi görücü ve bilicidir.] Binaenaleyh; kükremiş develer gibi yekdiğerinin kanına susamış birbirine hamle edip duran iki fırkayı birbirine zarar etmeksizin yerli yerince mahallerine göndermek Allahü Tealâ'ya mahsus bir halettir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanın ellerini onlardan, onların ellerini de ehl-i imandan men' ettiğini beyandan sonra onların kimler olduklarını beyan etmek üzere :

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ

buyuruyor.

[Onlar şol kimseler ki, Allah'a ve Resulüne küfür ve sizi mescid-i harama dühulden men'ettiler, Mekke'de kurban olmak için sevkolunan develeri kurban olacağı mahalle varmaksızın mahbus olduğu halde Mekke'ye varmaktan menettiler.]

وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ

[Eğer sizin bilmediğiniz erkek ve dişiden müşriklerle karışmış müminlerden birçok kimseler olmamış olsaydı siz bilmeyerek onları basıp helâk ettiğinizde onların çiğnenmesinden size mazarrat ve keder isabet ederdi.] Binaenaleyh; diyetlerini ve kefâretlerini vermek zahmetini ihtiyar eder, indallah büyük günah işlemiş olurdunuz. Eğer hal böyle olmasaydı Allahü Tealâ sizin elinizi kâfirlerden men'etmezdi. Velâkin men'etti ki bilmediğiniz müminleri de müşrik zannı ile telef edip meşakkata duçâr olmayasınız. İşte sizin elinizi kâfirlerden men'in hikmeti; sizi bilmeyerek isâbet etmek ihtimali olan zarardan muhafazadır.

لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ

[Allahü Tealâ dilediği kulunu mahza rahmet-i İlâhiyesinden ibaret olan din-i islâma idhal etmek için sizin elinizi onlardan men'etti.] Ve Hudeybiye musalahasının esbabını halketmekle musalâha akdolundu. Çünkü Hudeybiye sulhunda mevcut olan bir çok müşrikler Mekke'nin fethiyle şeref-i islâmla müşerref oldular ve din-i islâma bir çok hizmetler ettiler. Binaenaleyh Hudeybiye sulhu islâm için bir çok fütuhata mukaddime olmuştur.

لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾

[Eğer mümin olan rical ve nisvân müşriklerden temeyyüz etmiş olsalardı onlardan kâfirleri katil ve esâret gibi azablarla azabederdik.]

Yani ya Ekrem-er Rusül Allahü Tealâ'nın sizin elinizi men' ettiği kimseler şol kimseler ki onlar Allah'a ve Resulüne küfür, sizi Mescid-i haramı ziyaretten ve Beyt-i şerifi de tavâftan ve kurbanlarınızı mahalline varmaktan mahbus olduğu halde menettiler. Eğer o kâfirlerle karışmış sizin bilmeyerek kendilerini çiğneyeceğiniz erkek ve dişi bir çok ehl-i iman olmamış olsa ve onları itlâfla meşakkata dûçâr olmanız muhtemel olmasaydı biz sizin elinizi onlardan menetmezdik, lâkin o ehl-i imanı bilmeyerek katlinizden dolayı diyet ve kefaret vermenizi ve kâfirlerin sizi ta'yîb etmeleri gibi bir takım meşakkatlar arız olmasından sizi himaye ve dilediği kulunu rahmet-i İlâhiyesine idhal ve onlara din-i islâmı tevfik etmek için sizin elinizi onlardan men'ettik. Eğer Mekke'de olan müminler kâfirlerden temeyyüz etseydi biz sizi onlar üzerine musallat kılar ve onların bazılarını esir ve bazılarını katletmekle ta'zibederdik.

Maarra; sevilmeyecek bir şey demektir. Burada *bilmeyerek ehl-i islâmın Mekke'de bulunan müslümanları katletmeleridir.* Çünkü; ehl-i islâm doğrudan doğruya yürüyüp, bilmeyerek Mekke'de mevcut bir çok müslümanları katletselerdi diyet ve kefaret lâzım geldiği gibi masum olan kimseleri katlettiklerine nedamet ve esef edecekler ve kâfirler de «Müslümanlar müslümanları katlettiler» diyerek zemmedecekler, müslümanlar da büyük günah işlemiş olacaklardı. Cenab-ı Hak bu gibi sevilmiyecek şeylerden ehl-i islâmı muhafaza için Hudeybiye sulhünü halketmekle müminleri bu gibi meşakkatlardan muhafaza buyurduğunu bu âyette beyan buyurmuştur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Hudeybiye müsalehası şöyle cereyan etmiştir. Hicretin altıncı senesi Resulüllah umreye niyet ve ashabına sefer hazırlığını emretti, Medine havalisinde bulunan kabâile de refakat etmelerini emretmişse de kabailden muvafakat eden olmadı. Zilkade'nin ilk Pazartesi günü niyyeti veçhile Medine'den hareket etti ve Mekke'de kurban olmak üzere yetmiş deve beraberinde götürdü. Ve (Zülhuleyfe) denilen mahalde ihrama girdi. Resulüllah ehl-i Mekke'nin ahvalini teftiş için (Huzaa) kabilesinden (Utbe) isminde bir zatı gönderdi. O zat tef-

tiş etti. (Asfan) denilen mahalle karîb bir yerde Resulüllah'a geldi ve «Ya Resulallah! Kureyş müteferrik asker topladılar. Sizi ziyaretten men' ve muharebe etmek azminde bulunuyorlar.» dedi. Resulüllah ashabı ile müşavere etti. Ya geri dönmek yahut niyyet-i sabıka üzerine hiç kimseyle kıtal kastetmemek ve eğer ziyaretten meneden olursa onunla mukatele etmek hususlarını müzakere ettiler. Bunun üzerine Ebu Bekir hazretleri «Yolumuza devam edelim. Eğer mukateleye tesaddî eden olursa biz de mukatele edelim, eğer müdahale eden olmazsa ziyaret edip geri dönelim» dedi, bu re'y üzerine istişare hitam buldu. Resulüllah (Halid ibn Velid) i bir müfreze ile Pişdâr tayin etti, yola devam olundu. Hudeybiye vadisine gelince Resulüllah'ın biniti olan (Kusva) ismindeki deve çöktü. Ashab-ı Kiram «yatağan alışmış» dediler. Resulüllah «Devenin yatağan alışması yoktur. Ve lâkin fili hapseden Allahü Tealâ deveyi de hapsetti» buyurdu. Deve oradan kalktı. Hudeybiyede a'lâ bir mevkie kondu. Asla ileri hareket etmedi. Binaenaleyh; Resulüllah orada ashabı ile beraber ikamet buyurdu.

Kureyş tarafından Resulüllah'a elçiler geldi. Tertip üzere gelen elçiler şunlardır : Birinci gelen (Büdeyl b. Verka') dır ki zekî ve islâm hissîyle mütehassis bir zat idi. İkinci gelen (Urvetübnü Sakif) dir ki Benî Sakîf kabilesindendir. Gayet çok gezmiş, her yeri görmüş, bir çok büyüklerle oturmuş ve mescidlerinde bulunmuş bu zattır. Binaenaleyh; o zamanın meclisârâ ve söz bilenlerindendi. Resulüllah'la konuştuktan sonra Kureyş'e gelip demiştir ki : «Ey Kureyş Ben Kisraları ve Kayserleri gördüm, lâkin Muhammed (S.A.) in ashabının ona riayeti gibi hiç bir padişahın etbaının bu kadar riâyetini görmedim.» demekle Kureyş'in yol vermelerine ve mümaneat etmemelerine çalıştı, fayda etmedi. Elçilerden üçüncü gelen (Benî Kenane) den bir racüldür. Dördüncü gelen o günde Mekke'de asker sergerdesi olan (Huleys) dir. (Huleys) huzur-u risalete gelip gittikten sonra Resulüllah'a mümaneat olunmayıp yol verilmesi münasib ve Beytullah'ı ziyaret için gelen züvvârın ziyaretten men'olunması akla ve hikmete muhalif olacağı mütaleasında bulunmuşsa da Kureyş ona «Sen cahil bir çobansın otur yerinde» demekle sözünü red ve kalbini kesrettiklerinden Huleys'in sa'yi müsmir olmadı. Bundan sonra (Mükriz) isminde bir kimse geldi.

Onunla mükâleme ederken (Süheyl b. Amr) geldi Resulüllah Süheyl'i görünce (iş kolaylaştı) buyurmuştur. Süheyl gelinceye kadar elçilerin Resulüllah'dan temennî ve niyazları; Mekke'ye girmeksizin avdet etmesini rica ve eğer avdet etmeyip mukatele olursa Mekke ahalisi Resulüllah'ın akraba ve teallukâtlarından oldukları cihetle merhamete şayan olduklarından bahsederlerdi. Ve Resulüllah (S.A.) efendimiz de elçilerin bu rica ve niyazlarına mukabil maksadının kıtal olmayıp ancak ziyaret olduğunu beyan etti, fakat müdahale olunursa kıtalin zarurî olduğu cevabını da verdi. Maiyyetinde (Huveytabübnü Abdüluzza) ile (Süheyl) geldi. Ve söze şöyle başladı: «Ya Muhammed (S.A.) Kureyş sizinle akd-i sulha razı oldular. Fakat şu şartla ki *(Bu sene ziyaretten feragat edip ziyareti gelecek seneye te'hir edeceksin.)*» Resulüllah bu şartı kabul buyurdu. Diğer şeraitin müzakeresine geçildi.

B i r i n c i ş a r t ; on sene zarfında ehl-i islâmla Kureyş arasında harp olmayacak binaenaleyh; tarafeyn yekdiğerinin taht-ı temellükünde olan memleketlerde arzuları veçhile seyr ü sefer edebilecekler.

İ k i n c i ş a r t ; tarafeyn yekdiğerinin malına ve canına gizli ve âşikâr su-i kastetmeyecek.

Ü ç ü n c ü ş a r t ; Resulüllah'ın amânına girmek isteyenlere Kureyşîler müdahale etmedikleri gibi Kureyşîlerin emânına girenlere de Resulüllah müdahale etmeyecek.

D ö r d ü n c ü ş a r t ; ehl-i islâm bu sene ziyareti terkle Medine'ye avdet edecekler. Gelecek sene kılıçları kınında olduğu halde üç günden ziyade ikâmet etmemek şartıyla Beyt-i şerifi ziyaret edecekler.

B e ş i n c i ş a r t ; tarafeyn birbirine kendileri gibi muamele edecekler.

A l t ı n c ı ş a r t ; rüesânın izni olmaksızın müşriklerden müslüman olarak Medine'ye gelen olursa Mekke'ye iade olunacak, fakat müminlerden irtidât ederek Mekke'ye gelen olursa iâde olunmayacak. İşte şu şartlara tarafeyn razı olarak Hz. Ali tarafından sulhnâme yazıldı ve imza olundu.

*
**

Vâcip Tealâ sulhnâme yazıldığı sırada Kureyşîlerin hamiyyet-i cahiliyyeleri galeyan ve bazı çirkin ahval ihdas ederek bir takım itiraz ettiklerini ve bunlara karşı Resulüllah'ın ve mü'minlerin sekînet ve vekar üzere bulunduklarını beyan etmek üzere :

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ
عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا
وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Zikret ya Ekrem-er Rusül! Şol zamanı ki o zamanda kâfirler gayret-i cahiliyyeyle gayretlerini kalplerine koydular ve gazablandılar. Onlar gazablandıkları ve hiddetlendikleri zaman Allahü Tealâ Resulü ve Resulünün maiyyetinde olan müminler üzerine sükûnet ve vekarını inzal buyurdu, kelime-i takva olan kelime-i tevhid'i onlara lâzım kıldı. Halbuki onlar kelime-i tevhide ve kelime-i Tevhid'in ehline elyaklar idi. Ve Allahü Tealâ her şeyi bilicidir.] İlminin icabı onlara lâzım olan sekînet ve vekarını inzal ile onları gazab ve gılzattan ve lâyık olmayan hiddetten muhafaza buyurdu. Çünkü; kâfirlerin hiddet ve şiddetleri ve gayret-i cahiliyeleri üzerine ehl-i islâmın hiddet ve gılzatı muvafık değildi. Zira; onlar da hiddet etmiş olsalardı sulh bozulur, müsalemet muharebeye inkilâbeder, tarafeynden bir çok mukatele vuku' bulur ve islâmın mağlûbiyetiyle neticelenmesi ihtimali mevcut idi. Bu sebeple Hayber'in fethi ve ganimeti geri kalır, Şam cihetinden endişe kesilmez, bu sulh sebebiyle hasıl olan fütuhat ve islâmın kuvvet ve şevketi haleldâr olurdu. İşte bu cihetleri bildiği için kâfirlerin şiddetlerine karşı Allahü Tealâ müminlere sükûnet ve mülâyemet ihsan ettiğini bu âyetle beyan buyurmuştur.

H a m i y y e t ; âr, gayret, unf ü şiddet ve bigayrı hakkın gazab ve tehevvür manâlarınadır. Hamiyyet, cahiliyye lâfzına izafetle kâfirlerin o zamanda çirkin bir manzara takındıklarına işaret olunmuştur. Kâfirlerin hiddetleri şöyle vaki olmuştur : Sulh şeraiti müzakere olunup kararlaştıktan sonra sulhnâmenin yazılmasını

Resulüllah Hz. Ali'ye emretti. Hz. Ali besmele-i şerifi yazmaya başlayınca sulha memuren gelen (Süheyl) ve şahid olarak bulunan (Hüveytab b. Abdüluzza) ve (Mükriz b. Hafs) üçü birden «Biz böyle şeyi bilmeyiz. Bismikâllahümme yazsın» dediler. Resulüllah kemal-i sekînetle şu itirazlarına müsamaha ederek «Dedikleri gibi yaz, ya Ali!» buyurdu. Bundan sonra Resulüllah «Ya Ali! Şu sulh Resulüllah'ın ehl-i Mekke ile sulhudur» diyerek yaz buyurunca kâfirlerin gayret-i cahiliyyeleri galeyan ederek nefislerini zabtedemediler, tekrar itiraza cür'etle «Biz senin Resul olduğunu bilmiyoruz. Eğer Resul olduğunu bilseydik. Ziyaretten men'etmezdik. Resulüllah yerine Muhammed b. Abdullah yazsın» dediler. Bunların bu küstahane itirazlarına karşı Resulüllah ve maiyyetinde imza vaz'etmek için bulunan ashab-ı kiram vekar ve sükûnetlerini muhafaza ettiler, gayz, gazap ve hiddet gibi nâ lâyık şeyler izhâr etmediler. Ve dedikleri gibi yazılmasını Resulüllah emretti ve öyle yazıldı.

İşte bu âyet-i celile ile Cenab-ı Hak esna-yı sulhda tarafeyn'in hallerini tasvir etmekle kâfirleri zem ve müminleri medh ü senâ buyurmuştur. Şöyle ki; *Bi gayrı hakkın unf ü şiddet* manâsına olan hamiyyet nefsinde mezmum olduğu gibi hamiyyeti cahiliyye lâfzına izafetle kâfirlerde bulunan hamiyyetin gayet çirkin olduğunu izhar etmekle kâfirleri zem üzere tekrar zemmetmiştir. Ve bunun mukabilinde herkesçe makbul ve memduh olan *vekar, sükûnet ve itminân-ı nefis* manâsına olan sekîneti müminlere inzâl buyurduğunu beyanla müminleri medhettiği gibi sekineti kendi nefsine izafetle müminleri medih üzere medih olduğu gibi kalplerini daha ziyade tatyîb buyurmuştur. Yalnız bununla iktifa buyurmadı belki kelime-i takvayı müminlere lâzım kılıp müminlerin de onu iltizam ettiklerini beyanla daha ziyade senâ buyurduğu gibi ehl-i imanın kelime-i takvaya ehak ve ehil olduklarını beyanla meziyyetlerini âleme i'lân etti ve kadirlerini yükseltti. Kâfirlerin fenâ halleri ve müminlerin iyi halleri ile hüküm an cehlin olmayıp bu hükümlerin ilm-i İlâhîye müstenid olduğunu beyanla kâfirlerin zemmini ve müminlerin medhini bir kat daha tahkîm buyurdu.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanlarına nazaran *K e l i m e - i t a k v a* ile murad; *kelime-i Tevhîd ve kelime-i Şehadet* veyahut

Muhammed Resulüllah kelimesidir. Yahut *ahdinde vefa ve sebat etmektir.* Bunların her cümlesi kelime-i takva denmeye sezadır. Zira; cümlesi ittikanın esasından, birr ü takvâ'nın erkânındandır. Bunların cümlesinden kâfirler imtina edip müminlerin iltizam ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

Hulasa; bi gayrı hakkın gazab, unf ü şiddet ve hafiflik âdât-ı cahiliyyeden olup insan için bunların lâyık olmadığı, sükûnet ve vekar Allah'ın kullarına lutf u ihsanı olduğu cihetle müminlere lâzım bir emr-i mühim olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ esna-i sulhda kâfirlerin izhar ettikleri hammiyyet-i cahiliyyeyle onları zem ve müminleri iltizam ettikleri sekinet ve vekarla medihden sonra Resulüllah'ın görmüş olduğu rüyanın sadık olduğunu beyanla münafıkların itikatlarını red ve sözlerini ibtal etmek üzere :

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki Allahü Tealâ resulünü Hakka mukarin olarak gördüğü, rüyasında sadık kıldı.] Ki, o rüyada gördüğü şey muhakkak vaki olacaktır. Bunun hilâfı olmak ihtimali yoktur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet-i celile Resulüllah'ın Hudeybiye sulhundan daha evvel görmüş olduğu bir rüyayı tasvir ve o rüyanın hak ve sadık olduğunu beyan buyuruyor. Çünkü; Resulüllah Hudeybiye seferinden evvel Medine'de gece rüyasında eshabıyla beraber emîn olarak Mekke'ye ve Harem-i Şerife girdiler, ihramdan çıktılar tıraş oldular. Bu rüyayı ashabına haber verince eshab ferahlandılar ve o sene içinde Resulüllah'la beraber Hacca gideceklerine istidlâl ettiler. Sonra Resulüllah yalnız kılıçlarını alıp başka silâh almamalarını ve umre niyetiyle Mekke'ye gidileceğini eshabına ilân etti ve beyan olunduğu veçhile

Hudeybiye'de müsaleha üzerine geri dönülünce bazı münafıklar istihza tarikıyla «Mekke'ye gidildi, traş olundu, ihramdan çıkıldı» gibi sözler sarfetmeye başladılar, eshab-ı kiram da Beytullah'ı ziyaret etmeksizin avdetlerine me'yus oldular. İşte bu sırada (Zatül gamim) denilen mahalde bu sûre nazil oldu ve Resulüllah binidinin üzerinde eshabını cem'ederek bu sûrenin inzalini eshabına tebşîr ve kıraat etti. Çünkü sûrede Cenab-ı Hak münafıkları redle müminleri tesliye ve yakın vakitte Mekke'nin fethini vaadle kalplerini tatyîb ve kederlerini sürura tebdil buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ rüyanın hak olduğunu beyandan sonra rüyanın keyfiyetini tafsil etmek üzere :

لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki siz düşmanlarınızdan emîn ve başlarınızı tıraş edici ve kırkıcı olduğunuz halde meşiyyet-i İlâhiyye tealluk ettiği zaman elbette mescid-i Haram'a gireceksiniz. Binaenaleyh; bundan sonra siz düşmandan korkmazsınız.]

Yani; elbette siz Mescid-i haram'a gireceksiniz. Şu kadar ki meşiyyet-i İlâhiyyenin tealluk etmesi şarttır. Çünkü; meşiyyet tealluk etmezse hiç bir şey olamaz ve mescide girmeniz kemal-i emniyyetle emin olduğunuz halde olacaktır. Kemal-i emniyyetle girince başınızı tıraş etmek veyahut kırkmakla ihramdan çıkarsınız. Sizin için korku dahi olmaz.

(ان شاء الله) kelimesinin burada gelmesinde *üç ihtimal vardır :* B i r i n c i s i ; *kullara ta'lîm için gelmiştir* ki herkes sözüne (inşaallah) kelime-i tayyibesiyle başlayacağını ve böyle başlanmakta bir yümn ü bereket olduğunu bilsin. *İ k i n c i s i ; Mescid-i Haram'a girmek ehl-i islâmın kuvvet ve kudretleri ile*

olmayıp ancak Allah'ın iradesi ile olduğunu bilsin. Ü ç ü n c ü - s ü ; Cenab-ı Hakkın Mescid-i Haram'a gireceklerini beyanı vaad kabilinden olup din kabilinden olmadığını beyan için gelmiştir.

Âyette hem tıraş olmanın hem de kırpmanın beyan olunması her ikisinin de cevazına işarettir. Elyevm fukahanın ictihadı ve Huccacın amelleri de bu minval üzere caridir. Binaenaleyh Huccactan bazıları ihramdan traşla ve bazıları da saçından veya sakalından bir miktarını kırpmakla çıkarlar.

(لَا تَخَافُونَ) *Mekke'ye girmek ve Mekke'den çıkmakta siz korkmaz serbest girer çıkarsınız* demektir. Yani «Mekke'ye girmeniz muhakkak olduğu gibi emniyyetiniz de devam edecektir. Zira; siz kelime-i takvaya devam ettikçe emniyyetiniz de devam eder. Binaenaleyh avdet ve azimetiniz her ikisi de bir emniyyet-i tâmme üzere cereyan eder, asla endişeniz olmaz» demektir. Emniyyetin devam edeceğini işaret için *devam ve istimrara* delâlet eden *muzari* sigası varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ resulünün rüyası sadık olduğunu ve rüyanın keyfiyetini beyandan sonra Mekke'ye dühûlün tehiri insanların bilmedikleri bir hikmete mebnî olduğunu beyan etmek üzere :

فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin bilmediğiniz hikmet ve maslahatı bildi. Binaenaleyh; Mekke'nin fethinden evvel size yakın zamanda büyük bir fetih halkedecektir.]

Yani; Mescid-i Haram'a girmeniz muhakkak olunca siz tehirine me'yûs olmayın. Zira onun te'hirinde bilmediğiniz bazı hikmetleri Allahü Tealâ bildi ve onun fethinden evvel size yakın zamanda bir fetih nasibetti. Binaenaleyh Mekke'nin fethinde isti'câl sizin hakkınızda iyi değildir. Çünkü her şey vakt-i merhûnuna muallaktır.

Feth-i karibte *iki ihtimal vardır.: B i r i n c i s i ; Hudeybiye sulhudür.* Zira; Hudeybiye sulhunun islâm için pek büyük bir fetih olduğu sûrenin evvellerinde beyan olunmuştur. *İ k i n c i s i ; Hayber'in fethidir.* Çünkü Hudeybiye musalahasının akabinde en yakın fetih Hayber'in fethi olmuş ve Hayber'in fethi ümmet-i Muhammed için pek büyük fetih olduğuna işaret zımnında (فتحا قريبا) *ta'zîme* delâlet eden *tenvin* ile varid olmuştur. Çünkü Hayber Medine'nin Şam cihetinde dört konaklık bir mesafede, o zamanda büyük bir yahudi şehri olup etrafında müteaddit kal'alar, hurmalıklar ve mezrealar mevcut idi. Arabın mâbihil hayatı olan ticaret Şam'a gidip gelmekle olduğundan bu yol üzerinde büyük ve kuvvetli bir Yahudi şehrinin bulunması menafi-i islâmiyyeye muhalifti. Fakat islâmlarla Kureyşîler arasında temadî eden mücadelât Şam yolunun açılmasını ve bu mazarratın ortadan kaldırılmasını düşünecek bir zaman bırakmıyordu. İşte Hudeybiye musalehasıyla Kureyş endişesi muvakkaten bertaraf olunca Şam cihetini düşünmek zamanı geldiğinden Resulüllah Hudeybiye'den avdet buyurunca Hayber'in fethine atf-ı nazar etti ve Hayber'e hareket olunacağını eshabına ilânla (Sebba' b. Urfata) yı Medine'ye kaymakam nasbederek muhacirîn ve ensârdan mürekkeb bir ordu ile Hayber'e hareket ve fetihle bir çok emval-i ganîmet iğtinâm edinmekle Hudeybiye'den avdet esnasında nazil olan (وعدكم الله مغانم كثيرة) âyetinin sırrı zuhur etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Resulünün rüyasının sıdkını beyandan sonra o rüyanın sıdkını te'kîd olmak üzere :

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki o zat Resulünü hi-

.dayet ve din-i hakla gönderdi ki o dini cümle edyan üzere izhar buyursun ve galib kılsın, Muhammedin Resulüllah olduğuna şahid yönünden Allahü Tealâ kâfidir.]

Yani; Allahü Tealâ Resulünü hidayet-i mahza olan Kur'an'la ve o Kur'an'ın ahkâmı olan din-i islâmla kullarını irşad için gönderdi ki Allahü Tealâ o din-i hakkı edyânın küllîsi üzerine izhâr etsin de din-i islâm her yere dağılsın, âlem nurundan müstefid olsun ve Muhammed'in Resulüllah olduğuna şahid yönünden Allahü Tealâ kâfi oldu. Binaenaleyh; başka şahide hacet yoktur. Zira Allah'ın şehadeti; cümle şehadetlerin fevkindedir.

Bu âyet; esna-yı sulhda kâfirlerin «Biz senin Resul olduğunu bilmiyoruz, eğer bilmiş olsaydık ziyaretten menetmezdik» dediklerine cevabtır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey kâfirler! Siz her ne kadar Muhammed'in risaletini inkâr ederseniz de Allahü Tealâ onu Resul olarak hidayet ve din-i Hakla gönderdi ki dinini cümle edyân üzerine izhar etsin, Resulünün risaletine Allahü Tealâ'nın şehadeti kâfidir. Binaenaleyh sizin inkârınızın hükmü yoktur. Ey müminler! Esna-yı sulhda kâfirlerin sözlerine hiddet etmeyin. Zira; Resulünün risaletine Allahü Tealâ şahid olunca kâfirlerin inkârlarının ehemmiyeti yoktur. Şu halde kâfirlerin hiddetlerine karşı sizin hiddetinize de mahal yoktur. Çünkü lüzumsuz hiddetin akibeti nedamettir] demektir.

وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ
وَرِضْوَانًا

[Şol müminler ki Resulüllah'la beraber bulunurlar onlar kâfirler üzerine gayet şiddetlidirler. Çünkü kâfirler Resulüllah'ın risaletini inkâr ettiklerinden gılzât ve şiddete müstehaktırlar.] Binaenaleyh; kâfirlerin istihkakları veçhile eshab-ı Resulüllah kükremiş arslanlar gibi kâfirlere şiddet gösterirler. Ve maiyyet-i Resulüllah'da bulunan müminler kendi aralarında birbirlerine gayet merhametli, şefkatli ve hürmetlidirler. Onları, Allah'dan lutf u ihsan ve rıza taleb eder oldukları halde rükû ve sucûd ederler görürsün ki;

سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ

Nazm-ı celilini onların yüzlerinde okunur bir halde bulursun. [**Onların yüzlerinde alâmetleri secdenin eserinden görülür.**] Çünkü ehl-i iman çokça namaz kıldıklarından secde ile Hakka teveccühlerinin eseri olarak yüzlerinde tîynetlerinin taharetleri, fıtratlarının kerameti görülür. Yüzlerinde lemeân eden bu parlaklık rükû ve sücûdlarının alâmeti olarak imanlarına delâlet eden nur-u İlâhîdir ve dünyada rükû ve sücudlarının eseri olan nur-u iman sebebiyle âhirette yüzleri beyaz olarak kabirlerinden kalkarlar.

İşte bu âyet-i celilede Cenab-ı Hak *ashab-ı Resulüllah'ı üç cihetle sena buyurdu: Birincisi; kâfirler üzerine şiddetli bulunmalarıdır.* Zira; kâfirler Allah'a ve Resulüne iman etmediklerinden merhamete lâyık olmayıp şiddet ve gilzata lâyık oldukları cihetle ashab-ı kiram onların lâyık oldukları şiddeti onlara icrâdan geri durmazlar ve lâyık oldukları dereceye indirirler. *İkincisi; kendi aralarında birbirlerine gayet merhametli olmalarıdır.* Zira müminler yekdiğeriyle kardeş olduklarından merhamete şayandırlar. Çünkü onlarda olan iman, merhamet ve şefkati icâb ettirdiği cihetle müminler birbirlerine hürmetle derecelerini terfî ederler. *Üçüncüsü; fazl-ı İlâhîyi ve ihsan-ı sübhânîyi talebederek rükûa ve secdeye kapanırlar, Allah'ın azametine karşı ubudiyyetin zilletini bilirler. Ve Cenab-ı Hakka ta'zîmle dergâh-ı ülûhiyyetine teveccüh ederler.* Cenab-ı Hakkın bu sıfatlarla eshab-ı Resulüllah'ı sena buyurması bütün müslümanların bu halde olmaları lâzım olduğuna işarettir.

ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْاِنْج۪يلِ

[İşte şu beyan olunan sıfatlar ashab-ı Resulüllah'ın Tevrat'ta ve İncil'de beyan olunan sıfatlarıdır.]

Yani; eshab-ı Resulüllah'ın bu sıfatlarını beyan yalnız Kur'an'a münhasır değildir. Belki Tevrat'ta ve İncil'de dahi böylece beyan olunmuştur.

كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ
الْكُفَّارَ

[Tevrat'ta ve İncil'de beyan olunan sıfatlara nazaran Resulül-lah'ın ashabı ekine benzerler. Öyle bir ekin ki evvelâ ufacık dallarını çıkarır, sonra kuvvetlenir, kökleri kalınlaşır, daha sonra ayak üzerine kalkar ki o ekini eken zürrâ bile teaccüb eder ve eshab-ı izâmın az vakitte ekin gibi neşv-ü nemâ bulup kuvvetlenivermesi kâfirlerin hasedlerini arttırmak ve gazaplandırmak içindir.]

İşte Allahü Tealâ ashab-ı Resulüllah'ı ekin misali ufacık ufacık dallarla tedrîcen büyüttü ve onlar da akibet kâfirlerden intikamlarını aldılar ve Ceziretül araptan küfrün kökünü kestiler.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

[Allahü Tealâ müminlere ve o müminlerden amel-i salih işleyenlere mağfiret ve büyük ecir vaadetti.]

Yani ashab-ı Resulüllah'ın Tevrat'ta ve İncil'de zikrolunan sıfatları; onların a'dâ-yı din olan kâfirlere gayet şiddetli ve gilzatlı olmaları, şeceat-ı islâmiyyeyi göstermeleri ve din kardeşleri olan mü'minlere gayet merhametli, şefkatli, kemal-i ülfet ve ünsiyyet üzere bulunmalarıdır. Bu sıfat-ı acibeleri çiftçiler tarafından ekilmiş bir ekine benzer ki o ekin ibtidaen ince dallarını çıkarır, sonra köklenip kuvvetlenir, ba'dehû kalınlaşır ayak üzerine kalkar. Hatta bir dereceyi bulur ki onu eken ekinciye bile teaccüb verir. Vâcip Tealâ'nın bu derece bunları besleyip büyütmesi onlara kâfirler hased etsinler ve gazaplansınlar içindir ki gayz u gadaplarıyla muazzeb olsunlar ve müminlerden güzel amel işleyenlere Allahü Tealâ günahlarının affıyla âhirette büyük dereceler vaadetti.

Bu âyette Vâcip Tealâ Resulünün eshabını ekine teşbih etti. Çünkü; eshab bidayet-i hallerinde ekin gibi zayıf olarak neşv-ü nemâ buldu. Zaman geçtikçe dal budak salarak adetleri çoğaldı, atraf ü eknafa dağıldı, gittikçe kuvvet buldu. Öyle bir hale geldi ki

yerde yatarken ayak üzerine kalktı, düşmanlarıyla mücahede edip galebe çalmaya başladı. Hatta bir dereceye kadar büyüdü ki bütün âlemlerin teaccübünü celbe başladı, Cenab-ı Hak kuvvet verdi ve büyük bir hükûmet halini aldı.

Bu âyette *birkaç cihetle kıraat vardır.* Meselâ (فِي التَّوْرٰيةِ) de vakfolunursa *manâ-yı nazım* şöyledir : [Şu beyan olunan evsaf; ashab-ı Resulüllah'ın Tevrat'ta beyan olunan sıfatlarıdır, amma İncil'de beyan olunan sıfatları bidâyeten onların zayıf olarak zuhur edip sonra kuvvet bulan ekin gibi olmalarıdır] demektir.

*
**

SURE-İ HÜCÜRAT

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *On sekiz* âyeti havidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١﴾

[**Ey Allah'ın vahdaniyyetine iman ve Resulünün risaletini tasdik eden müminler! Gerek umur-u harpte, gerek umur-u dinde Allahü Tealâ ve Resulü hükmetmezden evvel re'yinizi takdimle acele etmeyin.**] Zira; onlardan hüküm sadır olmaksızın sizden hüküm sadır olmak lâyık olmaz. Binaenaleyh; Allah'ın ve Resulünün emir ve nehiylerine tabi olunuz. Onların re'yleri üzerine re'yinizi takdim ederek emirlerinin hilâfına bir işe mübaşeret etmeyin ki Allah'ın ve Resulünün haklarını zayi etmeyesiniz. (Allahü Tealâ'nın huzur-u manevîsinde ve Resulünün huzur-u şifahîsinde re'yinizi takdim hususunda Allah'dan korkun. Zira; Allahü Tealâ söylediğinizi işidici ve işlediğinizi bilicidir.)

Yani; ey müminler! İmanın muktezası, Allahü Tealâ'nın ve Resulünün huzurunda âdâba riayet etmektir. Binaenaleyh; hiç bir umurda hatta sözünüzde ve işinizde Resulüllah'ın emrinin hilâfına harekette bulunmayın, cümle umurunuzu Allah'ın kitabına ve Resulünün sünnetine tatbik etmeksizin o işe mübaşeret etmeyin şu halde bir işe mübaşeretinizde Resulüllah (S.A.) Tealâ Aleyhi ve Sellem mevcut ise zat-ı risâletpenâhîleriyle istişâre ve Resulullah'ın huzur-u nebevîlerinden gaybubetinizde o işin cevaz ve adem-i cevazını Kitabullah'a ve Sünnet-i Resulüllah'a arzetmeniz lâzımdır.

Hulâsa; Resulüllah'ın hal-i hayatında ve bulunduğu mahalde

rey-i nebevîlerine ve hal-i irtihalinde veya hal-i hayatında fakat bulunmadığı mahalde şerîatına arz-ı keyfiyet etmeksizin kendi kendine hüküm vermekten bu âyetle her mümin nehyolunmuştur. Binaenaleyh; ehl-i iman ahvalini şer'a tevfikle hareket ederse Cenab-ı Hak'tan hüsn-ü ceza ve aksi surette su-u ceza göreceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Çünkü; Allah'ın ve Resulünün emri üzerine re'yini takdimle amel etmek bu âyetle taraf-ı İlâhîden nehyolunduğu cihetle menhî olan bir şeyi irtikâbeden kimsenin dünya ve âhirette su-u ceza ile mücazaat olunacağı nusus-u saireyle de sabittir. Binaenaleyh; Allah'ın ve Resulünün emrine karşı kendi re'yini takdim ve tasvib etmekten ihtiraz ile nefsini gazab-ı İlâhîden vikaye etmek her mümin için lâzım olduğu bu âyette varid olan (واتقوا الله) emr-i celil-i İlâhîsiyle sabittir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette Allahü Tealâ'nın ismini zikir Resulüllah'ın celâlet-i şanına işaret ve ind-i ülûhiyette kadr-i nebevîlerinin rif'atini beyan içindir. Yani kendi zat-ı ülûhiyyeti huzurunda adâba riayet ve emrine imtisale i'tina nasıl lâzımsa Resulünün huzurunda da âdâba riayet ve emrine imtisale itinanın öylece lâzım olduğuna işaret için ism-i İlâhî varid olmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran bu âyette beyan olunan mes'elenin şanına fevkalâde dikkat ve itina lâzım olduğuna *tenbih ve tavsiye* olmak için âyetin evvelinde *harf-i nidâ* varid olmuştur. Hukuk-u Resulüllah'ı muhafazaya ehl-i imanı da'vet ve hüsn-ü âdâba riayet iktiza eden imanla tavsif ederek hitab buyurdu ki huzur-u risaletpenâhîde adâbı ihlâl edecek sohbette bulunmasınlar. Çünkü imanın muktezası âdâba riayet etmektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Hz. Cabir (R.A.) den bu âyetin Resulüllah'dan evvel kurban kesenler hakkında nazil olduğu mervîdir. Çünkü bir sene kurban bayramında nâs kurbanlarını Resulüllah'dan evvel kesmeleri üzerine bu âyetle kurbanlarının iâdesiyle Resulüllah'dan evvel kesmekten nehyolundular. Zira bir şeyi zamanından evvel isti'câl; o şeyden mahrumiyyeti icabeder. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey mü'minler! Kurbanınızı Resulüllah'ın kurbanı üzerine takdim etmeyin. Çünkü Resulüllah'ın kurbanı kesilmeksizin kurbanlar dergâh-ı ülûhiyette kabul olun-

maz. Binaenaleyh; acele etmekte nefsinizi zarardan vikaye edin. Zira; Allahü Tealâ sizin sözünüzü işitir, ef'alinizin emr-i Resulüllah'a muvafık olanını ve olmayanını bilir] demektir.

Hz. Aişe (R.A.) den bu âyetin henüz ramazan olup olmadığı teayyün etmeden yevm-i savm-ı Ramazana niyyetin nehyi hakkında nazil olduğu mervidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey müminler! Ramazan teayyün edip Resulümüz tarafından savm-ı ramazana niyyet edin emri varid olmaksızın savm-ı ramazana niyyetinizi Resulüllah'ın niyyeti üzerine takdim etmeyin] demektir. Kütüb-ü fıkhiyyemizde de bu babta beyan olunan mesele Ramazaniyyeti tahakkuk etmedikçe yevm-i şekte Savm-ı Ramazan'a niyyetin caiz olmamasıdır.

Bazı rivayette bu âyet eshabtan bazı kimseler hakkında nazil olmuştur ki onlar hikmetini bilmedikleri hususatta «şöyle olsa daha iyi olur, böyle olsa o kadar münasib olmaz» gibi sözlerle bir takım mesail hakkında âyet nazil olup emr-i İlâhî ve nehy-i sübhanî varid olmasını temennî etmeleri üzerine bu misilli temenniyâttan nehyolmak üzere bu âyet nazil olmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey müminler! Siz Allah'ın ve Resulünün emirleri hilâfında kendi re'yinizle arzunuza muvafık olan şeyleri taleb etmeyin.] demektir.

Şu beyan olunan rivayât-ı muhtelife üzerine esbab-ı nüzulden hangisi nazar-ı itibare alınsa itibar lâfzın umumunadır, sebebin hususuna değildir. Binaenaleyh *âyetin manâ-yı münîfi :* [Umur-u dinde, kavlinizde, fiilinizde re'yinizi Allah'ın ve Resulünün emri üzerine takdim etmeyin. Resulüllah'ın hal-i hayatında huzur-u lâmiun nurunda ve şeriatı karşısında, hal-i irtihalinde şeriatı huzurunda kemal-i itaat üzere bulunun ve emr-i şeriatın hilâfına hareketten nefsinizi vikaye edin. Zira; Allahü Tealâ şerîat hilâfında re'yinizi işitici ve harekât ü sekenâtınızı bilicidir] demek olur.

***

Vâcip Tealâ ef'âl ü akvâl ve bir hâdise hakkında re'y beyanı hususlarında Resulünün ve şeriatının huzurunda âdâba riayet lâ-

zım olduğuna beyandan sonra bilhassa huzur-u risâletpenâhîde mükâleme esnasında âdâba riayetin vücubunu beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Sesinizi nebînizin sesinin fevkine kaldırmayın, Resulüllah'a söz söylediğinizde bazınız bazınıza söyler gibi sert söylemeyin ki amelleriniz batıl olmasın. Sert söyleyince ameliniz batıl olur. Halbuki siz butlanını bilmezsiniz.]

Yani; ey; müminler! Huzur-u risâletpenâhîde sözünüze dikkat edin. Esna-i mükâlemenizde sadânızı yüksek kaldırmayın. Zira; huzur-ı nebîde yüksek söylemek hürmete münafi olduğundan bu suretle hareket adâb-ı sohbeti ihlâl eder. Binaenaleyh; huzur-ı nebîde söze başladığınızda sadânızı Resulüllah'ın size ahkâm-ı dini tebliğinde i'râd ettiği nutk-ı beliğlerindeki sadasının fevkinde bir sadâ ile söylemeye cür'et etmeyin ki kelâm-ı nebevîleri daima sizin kelâmınızın fevkinde olsun ve meziyyet-i nebeviyyeleri her zaman sizin üzerinizde lemeân etmekle adâb-ı sohbete riayet olunsun ve bilmediğiniz halde amelinizin batıl olması korkusuna binaen nebînize hitabınızda sözünüzü bazınızın bazınıza söylediğine kıyasla bağıra bağıra söylemeyin ki amelinizi butlandan vikâye edesiniz şu halde hafif söylemeyi adet edin de amelinizin butlanı mehlekesinden vâreste olun demektir. Bazı müfessirînin beyanına nazaran bu âyet; çok söz söylemekten men' için nazil olmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey ehl-i iman siz nebinizin huzurunda lüzumundan ziyade bazınızın bazınıza söylediği gibi aklınıza gelen sözü söyleyivermeyin] demektir.

Yahut Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile Resulüllah'a ism-i zatısîyle hitâbetmekten ümmetini nehiydir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey müminler! Bazınızın bazınıza ism-i zatîsiyle

maz. Binaenaleyh; acele etmekte nefsinizi zarardan vikaye edin. Zira; Allahü Tealâ sizin sözünüzü işitir, ef'alinizin emr-i Resulül-lah'a muvafık olanını ve olmayanını bilir] demektir.

Hz. Aişe (R.A.) den bu âyetin henüz ramazan olup olmadığı teayyün etmeden yevm-i savm-ı Ramazana niyyetin nehyi hakkında nazil olduğu mervidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey müminler! Ramazan teayyün edip Resulümüz tarafından savm-ı ramazana niyyet edin emri varid olmaksızın savm-ı ramazana niyyetinizi Resulüllah'ın niyyeti üzerine takdim etmeyin] demektir. Kütüb-ü fıkhiyyemizde de bu babta beyan olunan mesele Ramazaniyyeti tahakkuk etmedikçe yevm-i şekte Savm-ı Ramazan'a niyyetin caiz olmamasıdır.

Bazı rivayette bu âyet eshabtan bazı kimseler hakkında nazil olmuştur ki onlar hikmetini bilmedikleri hususatta «şöyle olsa daha iyi olur, böyle olsa o kadar münasib olmaz» gibi sözlerle bir takım mesail hakkında âyet nazil olup emr-i İlâhî ve nehy-i sübhanî varid olmasını temennî etmeleri üzerine bu misilli temenniyâttan nehyolmak üzere bu âyet nazil olmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey müminler! Siz Allah'ın ve Resulünün emirleri hilâfında kendi re'yinizle arzunuza muvafık olan şeyleri taleb etmeyin.] demektir.

Şu beyan olunan rivayât-ı muhtelife üzerine esbab-ı nüzulden hangisi nazar-ı itibare alınsa itibar lâfzın umumunadır, sebebin hususuna değildir. Binaenaleyh *âyetin manâ-yı münîfi :* [Umur-u dinde, kavlinizde, fiilinizde re'yinizi Allah'ın ve Resulünün emri üzerine takdim etmeyin. Resulüllah'ın hal-i hayatında huzur-u lâmiun nurunda ve şeriatı karşısında, hal-i irtihalinde şeriatı huzurunda kemal-i itaat üzere bulunun ve emr-i şeriatın hilâfına hareketten nefsinizi vikaye edin. Zira; Allahü Tealâ şerîat hilâfında re'yinizi işitici ve harekât ü sekenâtınızı bilicidir] demek olur.

⁂

Vâcip Tealâ ef'âl ü akvâl ve bir hâdise hakkında re'y beyanı hususlarında Resulünün ve şeriatının huzurunda âdâba riayet lâ-

zım olduğuna beyandan sonra bilhassa huzur-u risâletpenâhîde mükâleme esnasında âdâba riayetin vücubunu beyan etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Sesinizi nebînizin sesinin fevkine kaldırmayın, Resulüllah'a söz söylediğinizde bazınız bazınıza söyler gibi sert söylemeyin ki amelleriniz batıl olmasın. Sert söyleyince ameliniz batıl olur. Halbuki siz butlanını bilmezsiniz.]

Yani; ey; müminler! Huzur-u risâletpenâhîde sözünüze dikkat edin. Esna-i mükâlemenizde sadânızı yüksek kaldırmayın. Zira; huzur-ı nebîde yüksek söylemek hürmete münafi olduğundan bu suretle hareket adâb-ı sohbeti ihlâl eder. Binaenaleyh; huzur-ı nebîde söze başladığınızda sadânızı Resulüllah'ın size ahkâm-ı dini tebliğinde i'râd ettiği nutk-ı beliğlerindeki sadasının fevkinde bir sadâ ile söylemeye cür'et etmeyin ki kelâm-ı nebevîleri daima sizin kelâmınızın fevkinde olsun ve meziyyet-i nebeviyyeleri her zaman sizin üzerinizde lemeân etmekle adâb-ı sohbete riayet olunsun ve bilmediğiniz halde amelinizin batıl olması korkusuna binaen nebînize hitabınızda sözünüzü bazınızın bazınıza söylediğine kıyasla bağıra bağıra söylemeyin ki amelinizi butlandan vikâye edesiniz şu halde hafif söylemeyi adet edin de amelinizin butlanı mehlekesinden vâreste olun demektir. Bazı müfessirînin beyanına nazaran bu âyet; çok söz söylemekten men' için nazil olmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey ehl-i iman siz nebinizin huzurunda lüzumundan ziyade bazınızın bazınıza söylediği gibi aklınıza gelen sözü söyleyivermeyin] demektir.

Yahut Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile Resulüllah'a ism-i zatısîyle hitâbetmekten ümmetini nehiydir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey müminler! Bazınızın bazınıza ism-i zatîsiyle

hitabettiği gibi resulünüze de ism-i zatîsi olan (Ahmed), (Muhammed), (Mustafa) isimleriyle hitabetmeyin, belki (ya Nebiyyallah) ve (Ya Resulallah!) gibi unvan-ı nübüvvet ve risaletle tavsif ederek hitabedin. Zira ism-i şahsîsi ile hitab; ta'zîme münafî] demektir.

(أن تحبط اعمالكم) habt-ı a'mâl; *amelin mahvolmasıdır.* Bu âyette amelin habtolunması; *nehyin illetidir.* Yani «Huzur-u nebîde ta'zîme münafî olan ref'-ı savta cür'et etmeyin. Eğer cür'et ederseniz ameliniz yok olur, binaenaleyh; faydasını göremezsiniz» demektir.

Kazî ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile bu âyette amelin habtına sebep olan ref'-i savt ihânet ve istihfaf kastına makrun olup küfre müeddî olandır. Yoksa herkesin âdet veçhile söylediği söz habt-ı ameli mucib olur manâsına değildir. Şu halde âyet; huzur-u risaletpenâhîde mübalaat etmeyip kendinde Resulullah'a karşı bir ulviyyet görmesiyle söz söyleyenler hakkındadır.

(وانتم لاتشعرون) *Siz bilmediğiniz halde ameliniz habtolur* demektir. Çünkü; insan işlemediği bir günahı bir defa işlerse nedâmet eder ve azab-ı İlâhîden korkar. Amma o günahı işlemek tekerrür ederse adet hükmüne girdiğinden işlediğine nedamet şöyle dursun onu seve seve işler. Binaenaleyh; günah olduğu aklına bile gelmez ve bu hal devam ettikçe o ma'siyeti hüsn-ü amel gibi telekkîye başlar ma'siyeti sevab addetmek küfre müeddî olduğundan o insanın ameli habtolur fakat haberi olmaz. İşte bu esasa binaen olmalıdır ki bu âyette Cenab-ı Hak ashab-ı izâma ve bilcümle ehl-i imana tavsiye olarak «Siz Resulünüzle sohbetinizi mübalâtsızlığa ve hürmetsizliğe kadar götürmeyin. Eğer o raddeye götürürseniz ameliniz habtolur da haberiniz bile olmaz» buyuruyor. Şu halde «Resulüllah'la sohbetinizde söz söylemek icabederse kemal-i ta'zîm üzere söyleyin ki ta'ziminiz sebeb-i necatınız olsun» demektir.

Bu âyette Cenab-ı Hak Resulünün sohbetinde kemal-i ta'zîm ve hüsn-ü âdâba riayet vâcib olduğunu tenbih ve tavsiye buyurmuştur. Resulüllah'a hal-i hayatında ne kadar ta'zîm lâzımsa hal-i vefatında dahi o kadar ta'zîm lâzım olduğu gibi hal-i hayatında kelâm-ı nebevilerini istimâda nasıl itaat lâzımsa hal-i vefatında

hadis-i nebevîlerini istimâda kemal-i inkiyad lâzım olduğunu Kaadî İyâz hazretleri Şifa'sında beyan buyurduğu gibi bazı müfessirîn de bu âyetle istidlâl ediyorlar.

Beyzâvî, Medarik ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyetin eshab-ı izamdan (Sabit b. Kays) hazretleri hakkında nazil olduğu mervîdir. Çünkü; (Sabit) hazretlerinin kulağında bir miktar ağırlık olmakla beraber sadası da gayet yüksek olduğu cihetle huzur-u nebîde yüksek sadâ ile tekellüm edip Resulüllah'ın bundan müteezzî olması üzerine bu âyet-i celile nazil olmuştur. (Enes) hazretlerinin rivayetine nazaran bu âyetin nüzulünden sonra Sabit Radıyallahü Tealâ anh'ın hanesine çekilip «Ben ehl-i nârdanım. Zira; ashab içinde benden yüksek sedâlı yok. Binaenaleyh; bu âyet benim hakkımda nazil oldu» diyerek feryâd ü figâna başladığını Resulüllah Efendimiz işitince Sabit'i huzur-u Risaletpenâhîlerine celbile «Ya Sabit! Sen ehl-i Cennetsin. Hayırla yaşar, hayırla ölürsün» cümle-i latîfeleriyle tebşîr buyurunca Sabit hazretleri «Bundan sonra ya Resulallah! Huzur-u lâmiin nurunda ebeden yüksek sedâ ile söz söylemem» demesi üzerine :

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ أُولٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٣﴾

Âyet-i celilesi nazil odluğu Enes hazretlerinden mervîdir. [**Şol kimseler ki onlar huzur-u Resulullah'da sadâlarını Resulüllah'a ta'zîm için hıfzederler. İşte Resulullah'a ta'zîm ve kadr-i nebevîlerini ihlâl ederek âdâba riayetle sözlerini hafif söyleyen kimseler Allahü Tealâ'nın takvâ için kalplerini tathîr ettiği kimselerdir. Onlar için muktezay-ı beşeriyyet kendilerinden evvelce sudûr etmiş olan kusurları taraf-ı İlâhîden af ve mağfiret olduğu gibi şu ta'zimlerine mukabil büyük ecir ve sevab dahi vardır.**]

(يغضون) *Ğ a d ; bir şeyi miktar-ı muayyeninden noksan etmek* manâsınadır. Binaenaleyh; bu âyette *huzur-u Resulüllah'a ta'zîm kastiyle sadalarını miktar-ı muayyeninden daha aşağı indirerek söz söylerler,* demektir.

(امتحن) İmtihan; defâatle beyan olunduğu veçhile *tecrübe* manâsına ise de Vâcip Tealâ'nın her şeyi ilmi ihata ettiğinden tecrübeye ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'ya nisbet olunan imtihan kelimesi mecaz olarak «imtihan muamelesi buyurdu» manâsiyle te'vîl olunur.

Yahut imtihan; *bir şeyin iyisini kötüsünden, çürüğünü sağlamından ayırıp temizlemek* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [İşte şu Resulüllah'a ta'zîm için sadâlarını esas miktarından aşağı indirerek huzur-u risalette söz söyliyenler şol kimseler ki Allahü Tealâ onların kalplerinden bir takım yaramaz ahlâk-ı zemimeyi çıkarmakla kalplerini takva için müheyya ve rezail-i ahlâktan tathîr etti] demektir.

Yahut imtihan; *mihnettendir.* Kazî ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Resulüllah'a ta'zîm için sadâlarını hafif çıkarıp kelâmlarını gayet mülayim söyleyenlerin kalplerini Vâcip Tealâ enva-ı tekâlifin mihnetlerini tahmîl etmekle takva için tehiyye ve tathîr buyurdu] demektir. Çünkü; «makinede tazyikle bir şeyin tortusu halisinden ayrılıp tathîr olunduğu gibi Cenab-ı Hakkın tekâlifini kabul ve onların mihnetlerine tehammül eden ehl-i imanın kalplerini tasfiye edip takvaya ve birr ü ihsana lâyık bir mahal kılar» demektir.

Tefsir-i Hâzin'de Hz. Enes'den bir rivayete binaen beyan olunduğu veçhile kendisi hakkında bu suretle âyet nazil olan Sabit hazretleri Ebu Bekir Radıyallahü Tealâ anh'ın hilâfeti zamanında (Yemame) cihetinde nübüvvet davasıyla zuhur eden mütenebbî (Müseylemetül Kezzâb) ile vuku bulan muharebe esnasında şehîden vefat etmiştir. Şu halde Resulullah'ın evvelce «Ya Sabit! Hayırla vefat edersin» kelâm-ı beşaretinde işaret buyurduğu veçhüzere mertebe-i şehadeti ihraz etmiş demek olur.

Bu âyette Cenab-ı Hak Huzur-u Nebide kemal-i edebe riayet edenleri medh ü sena buyurmakla hukuk-u Resulullah'ı muhafaza ve hakk-ı nebevîlerinde hürmete her mümini terğib buyurmuştur. Çünkü; bu âyette (الذين) ve (اولئك) lâfızları *ta'zime* delâlet ettikleri cihetle Resulullah'a ta'zîm edenlerin şanlarını i'lâ

için bu lâfızların varid olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ Resulünün huzurunda âdâba riayetle seslerini kaldırmayan kimselerin ecr-i azîme müstehak olduklarını beyanla şanlarını i'lâ buyurduktan sonra aksi suret ki huzur-u risalette âdâba riayet etmeyip uzun sedâ ile bağrışanları hamakatla zemmetmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Ekrem şol kimseler ki hucre-i seâdetlerinizin dışarısından sana çağrırlar. Onların ekserîsinin akılları yoktur.]

Yani ey Habibim! Şol kimseler ki senin hücre-i seâdetinde istirahat buyurup, halvetle masivâdan ihtiraz ettiğin bir zamanda zat-ı nübüvvet penâhını görmek maksadıyla hücrelerin arkasından yani dışarısından sana nida ederler. Onların ekserisinin senin halvetini ve masivadan ihtiraz ile canib-i ülûhiyetimize teveccühünü idrak edécek kadar akılları yoktur. Çünkü; onları gafletten ikaz edecek akılları olsaydı huzur-u risaletinde bağrışıp çağrışmazlardı.

Bu âyette *h u c u r â t ; hücrenin cemidir. H ü c r e ; Resulüllah'ın ezvac-ı mütahharatı için ta'yin olunmuş birer odadır.* Verâ-i hücurattan Resulüllah'a nidâ edenlerin hücrelerin hepsini dolaştıklarına işaret olmak üzere *hucurât* lâfzı *cemi'* sigasıyla varid olmuştur. Yahut hucurât ile murad; *Resulullah'ın istirahat buyurduğu hücre-i seâdettir.* Resulüllah'ın vücud-u münevverleriyle o anda müşerref olduğundan o hücre-i vahide umum hücreler mesabesinde olduğu cihetle ta'zîmen li Resulillah *cemî* lâfzı ile varid olmuştur. Şu nidâ eden kimselerin içinde bazıların akılları olduğuna işaret olmak üzere Cenab-ı Hak ekserisinin aklı olmadığını beyan buyurdu ki «Bazısının aklı var» demektir.

Resulüllah'ın Hurucuna intizar etmeksizin hucre-i seâdet hari-

cinden Resulüllah'ı çağırmakla rahatsız edenleri Vâcip Tealâ behayim menzilesine tenzil buyurmuştur. Çünkü insanlarla behayim beyninde fark, çağırmak zamanını bilip bilmemek ve nezaket üzre çağırıp çağırmamaktadır. Nezakete riayet etmeyen insanların bu hususta behayimden farkları olmadığını Cenab-ı Hak bu âyette ilân etmekle o mekule insanların mertebelerini mertebe-i insaniyetten iskat etmiştir. Zira; vakitli vakitsiz terbiyesizcesine çağrışmak hayvanâtın kâffesinde bulunur. Çünkü; her hayvan yavrusunu, yavrusu da anasını aramakta hal ve vakit gözetmeksizin istediği kadar bağırır ve yakınında olanları rahatsız eder. Bazı ulemâ bu âyetin işârâtından istidlâl ederek ta'zîme şayân olan kimselerin haklarında da ta'zîme riayet lâzım olduğunu beyan buyurmuşlar ve meselâ talebe üstadı çıkıncaya kadar intizar etmeli teeddüben kapısını çalmamalı demişlerdir.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü; tefsir-i Hâzin ve Kazî'de beyan olunduğuna nazaran Resulullah Sallallahü Aleyhi Vesellem ashabdan (Uyeyne b. el-Husayn)'ı emir tayin ederek bir miktar askerle (Benî Anber) kabilesi üzerine gazaya gönderdi. (Uyeyne) nin askerle beraber üzerlerine hareket ettiğini işiten Anberîler evlâd ü iyallerini terkederek dağlara firar ettiler. Uyeyne hazretleri onların evlâd ü iyâllerini esaret suretiyle alıp Medine'ye geldiğinde Anberîler esirlerini fidâ ile yani birer miktar bedelle kurtarmak için Medine'ye gelip esirler onları görünce feryad ü figana başladıkları zaman Anberîler terbiyesizce bağrışarak Resulüllah'ı aramak için Hucre-i seâdetlerinin etrafını dolaşıp Resulüllah'a nidaya başladılar. Resulüllah (S.A.) Efendimiz onların bu terbiyesizce gürültüleri üzerine Hücre-i seâdetten dışarı çıktığı anda Cibril-i Emîn gelip Resulüllah'a onlarla kendi beyinlerinde bir hakem tayini murad-ı İlâhî olduğunu haber vermesi üzerine Resulüllah onlara hitaben «Sizin dindaşınız (Sübretübnü Amir) sizin ve benim beynimizde hakem olsun mu, onun hakem olmasına ve hükmüne razı olur musunuz?» buyurdu. Onlar da razı oldular. Fakat (Sübre) «Amcam (A'ver b. Beşâme) hazırken onun huzurunda ben hükmedemem» demesi üzerine (A'ver b. Beşame) hakem tayin olundu. (A'ver) de esirlerin nısıfları bedelle tahlîs olunmak ve nısf-ı diğerleri meccanen âzâd olunmaları ile hükmettikten sonra bu

âyet-i celile onlar hakkında nazil olduğu Enes (R.A.) den mervîdir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulüllah'ın hurucundan evvel acele edip çağırmaları ile Resulüllah'ı rahatsız edenleri zemmettikten sonra onlar için lâzım olan vazifeyi ve riayeti lâzım olan âdâbı beyan etmek üzere :

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muazzam! Eğer onlar, sen onların olduğu mahalle çıkıncaya kadar sabretmiş olsalardı. Onlar için hayırlı olurdu. Allahü Tealâ onların tevbe edenlerini mağfiret ve ihlâs üzere iman edenlerine in'âm ve ihsan edicidir.].

Yani; ey Resulü mükerrem! Hin-i ihtiyaçlarında onlar acele etmeyip senin hurucuna kadar sabr ü sebat etmiş olsalardı, sabretmeleri sana nidâ etmekten daha hayırlı olurdu. Zira; esirlerini kurtarmak için geldiklerinden seni rahatsız etmiyerek hurucuna ihtizarla sabrederlerdi, belki asla ivâz almaksızın esirlerini i'tâ ederdin. Bu cihetten haklarında hayır olduğu gibi mertebe-i insaniyyeye lâyık olan hüsn-ü edebi de ihlâl etmemiş olurlardı. Bunların cür'et ettikleri su-u edebe karşı Vâcip Tealâ nasihatle mukabele ve haklarında hayrolan sabır ve sebat olduğunu beyan buyurdu. Çünkü; Vâcip Tealâ kullarından vaki olan hataları affedicidir ve onlardan vaki olan kusura karşı yalnız behaim menzilesine tenzîl ile iktifa buyurdu da onları ihlâk etmedi. Zira; Vâcip Tealâ kullarına merhamet buyurucudur.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulüne hürmet lâzım olduğunu beyandan sonra fâsıkların sözlerine itimad olunmadığını beyan etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُٓوا اَنْ تُص۪يبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا
عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِم۪ينَ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Bir fasık size bir haberle geldiğinde cehaletle bigayrı hakkın fâsıkın haberine itimatla bir kavme isabet etmek ve bu isabetiniz üzerine bi gayrı hakkın olduğu için nedamet etmek korkusuna binaen böyle ancehaletin bir zulümde vaki olmamak için fâsıkın haberinin sadık olup olmadığını tahkik edin ki sabah vakti nedamet etmeyesiniz.]

Yani ey ehl-i iman! Size imanın muktezası olan insaf ve adaletten çıkmış olan bir fasık bir haber getirirse siz o fasıkın haberinde doğru söyleyip söylemediğini tahkik edin ki bilmeyerek onun yalan haberi üzerine bir kavm-i masume zararla isabet edip de işlediğiniz zulme âkıbet nedamet etmeyesiniz. Eğer fasıkın haberiyle tahkik etmeksizin amel ederseniz kusursuz bir kavme bi gayrı hakkın zulm ü teaddide bulunduğunuzdan dolayı vaki olan hatanıza dünyada mevtinize kadar nedametle muazzeb olduğunuz gibi âhirette de bu isabetinizden dolayı cezadîde olursunuz. Şu halde fasıkın sözüne itimad edip de fâsıkın size söz getirdiği kavmi muâhazeye müsaraat etmeyin ki isti'cal sebebiyle bir hatada bulunmayasınız.

Umum fasıklardan sudur eden her haberi tahkik etmek lâzım olduğuna işaret için bu âyette gerek *fâsık* gerek *nebe'* lâfızları *nekre* olarak varid olmuştur. Çünkü nekre; *umum manâsını müfîddir.* Binaenaleyh; fasıkın haberini tahkik edip hakikati hal tebeyyün etmedikçe amel etmek caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Kazî ve Beyzâvî'nin beyanına nazaran zann-ı kâzib üzere fâsıkın haberine itimad ederek kabahatsız bir kavme zulmü teaddînin hata olduğunu bildikten sonra o hataya nedametin devam edeceğine bu âyette işaret vardır. Çünkü (نادمين) lâfzı; *zat-ı maalvasfa delâlet ettiğinden* sıfat-ı nedametin zat-ı nâdimden ayrılma-

yacağını müş'irdir. Yani devam ve sübutu müfiddir. Bu âyet-i celilenin mazmunu üzere vukuat her zaman müşahade olunmaktadır. Çünkü fitne ilka edici fasıkların ve bir takım münafıkların garaz-ı fasitleri üzere tertip olunmuş yalan haberleriyle binlerce masum kanının heder edildiği ve hanumanların harab olduğu âlemde her zaman görülmektedir. Belki her şahıs kendinde kiraren ve miraren bir fasıkın mümin biraderinin hakkında söylemiş olduğu haberi doğru telakkî ederek o mümine su-u zannettiği ve bazı kerre de su-u zanla iktifa etmeyip fiilen o mümini bi gayrı hakkın muahazeye kalkıştığı ve hatta mudarebe ve mukateleye kadar ilerlediğini görmektedir, bir çok zarardan sonra hakikat-i hal anlaşılıp, o haberin esasından yalan olduğu bilindikten sonra fasıkın haberine aldanan kimse ömrü oldukça nedamet eder. Fakat nedamet, vaki olan zararı ödemez. Binaenaleyh; âyet-i celile muktezasınca fâsıkın haberini tahkikla hareket etmiş olsa idi bu misilli zararlar da vaki olmazdı. Şu halde bu âyet-i celile bilûmum ehl-i imana ahlâk noktasından mühim bir derstir ki insanlar beyninde riayeti vâcip olan asayişi ve intizamın esasından bir kısm-ı mühimmini teşkil ediyor. Çünkü; Cenab-ı Hak bu âyette ibtidaen yalan haberi getiren kimseyi fıskla itham ediyor ki mümin olan kimse cür'et etmesin. İkinci merrede haberi dinleyen kimseye haberin sıhhatini tahkik etmedikçe haberin muktezasıyla amel etmemesini tavsiye buyruyor. Eğer tahkik etmeksizin hareket ederse cehalet üzere hareket etmiş olmasıyla zemmettiği gibi cehalet üzere hareketinin akibeti devamlı bir nedamet olacağını beyanla böyle zararlardan tevakkî her mümine lâzım olduğunu iş'âr buyuruyor. Türkçemizde «Öfkeyle kalkan ziyanla oturur» darb-ı meseli bu âyete muvafıktır. Bu âyetin mazmunu umumu istilâ etmiş bir hal olup maatteessüf âyetin muktezasiyle amel yoktur. Binaenaleyh; âlemde erâcîfin icra ettiği tahrîbâtı büyük devletler beyninde muharebeler bile icrâ edemez. Ne olur ki her mümin bu âyetin mucibiyle amel etse de hem kendisini hem de diğer mümini zarardan vikaye etse ve işittiği bir haberi tahkik etmedikçe hüküm vermese herkesin bu cihetten rahat olacağında şüphe yoktur.

Müfessirin-i Kiram'ın ekserîsinin beyanlarına nazaran bu âyet (Velid b. Ukbe) hakkında nazil olmuştur. Çünkü Resulullah (Ve-

lid) i (Benî Müstalık) kabilesinin zekâtını almak üzere göndermiş. Emr-i Resulüllah'a imtisalen (Velid) gider onların memleketlerine varırken kabile-i mezkûre ahalisi (Velid) i istikbâl için cemm-i gafîrle karyelerinden dışarı çıktığını Velid görünce zaman-ı cahiliyyede kabileyle kendi beyninde vaki bir husumetten dolayı kendisi ile mukateleye geliyorlar zannı ile Velid yolundan döner. Huzur-u nebiye gelir ve der ki «Ya Resulallah! (Benî Müstalık) kabilesi irtidat etmişler, zekât vermemek için benimle mukateleye geldiler.» Velid'in böyle demesi üzerine Resulüllah gazab eder ve (Halid b. Velid) i bir miktar askerle gizlice gönderir. Ve Hz. Halid'e «onları hafi suretle tahkik et. Eğer şeâir-i islâmiyye üzerine bulursan rıfkıla muamele eyle, zekâtlarını al. Amma Velid'in dediği gibi irtidad etmişlerse mukatele et.» emrini verir. (Halid) askerle beraber gider onları ezan okur namaz kılar görür ve zekâtlarını alıp huzur-u Nebiye getirince bu âyetin nazil olduğu mervidir.

*
**

Vâcip Tealâ fasıkın haberine itimat etmeyerek doğru olup olmadığını tahkik etmek lâzım olduğunu beyandan sonra Resulullah bulundukça herkes kendi fikriyle amele kıyam etmeyip vukuatta Resulullah'a müracaat lâzım olduğunu, âhad-ı ümmetin Resulullah'ı kendi re'y ü tedbirlerine ittibaa davetleri caiz olmadığını ve kendi re'ylerine ittibaa davet ümmet hakkında mazarrat olacağını beyan zımnında :

وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ
الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ

buyuruyor.

[Ey müminler! Bilin ki sizin içinizde Allah'ın Resulü vardır. Eğer Allah'ın Resulü çok şeylerde sizin fikrinize ittiba etmiş olsaydı siz meşakkata duçâr olurdunuz. Lâkin Allahü Tealâ size imanı mahabbetli kıldığı gibi kalplerinizde imanı tezyin etti, küfrü, fısk u fücuru ve isyanı size çirkin gösterdi ki siz daire-i necata dahil oldunuz.]

أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ۝٧ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝٨

[Şu imana mahabbet edip küfür ve isyandan istikrah edenler Allah'ın lutf ü ihsanına ve ni'met-i uzmâsına nail olarak tarik-ı hayra saliklerdir. Allahü Tealâ kullarının ihtiyacını bilir ve hikmetine muvafık olarak kullarına nimetini isal eder.]

Yani ey müminler! Bilin ki sizinle beraber metbuunuz Resulullah vardır. Binaenaleyh umur u hususunuzda sizi irşad için gönderilen Reslünüze müracaat etmekle itaatınız vâciptir. Şu halde ey müminler! Kendi re'yinizle aklınıza gelen şeylerde amel etmeye cür'et etmediğiniz gibi hatırınıza hutur eder şeyi tahsîn ederek Resulullah'a teklif etmeyin zira; Resulüllah eğer sizin teklifinizi kabul ile çok şeylerde size ittiba etmiş olsaydı siz meşakkatta vaki ve bir çok günahı irtikâbla helâk olurdunuz. Çünkü; hatırınıza gelip tahsin ettiğiniz şeyin hatasını, savabını fark u temyize muktedir olmadığınızdan size mahza zarar olan şeyi bile teklife cür'et ederdiniz. Halbuki imanınızın muktezası Resulünüze inkiyadla umurunuzu ona tefviz, hata ve savabı ondan sual edip savap dediğini savab, bilmeniz, hata adddettiğini hata addetmeniz lâzımdır. Zira mansıb-ı nübüvvet; sizin aklınıza gelen teklifi kabulden alîdir. Lâkin esrarınıza muttali' olan Allahü Tealâ size imana mahabbet verdi ve imanı kalbinizde tezyîn etti. Binaenaleyh; akvâl ü ef'alde imana lâyık olanları işlemeniz lâzımdır. Allahü Tealâ size küfre nefret verdi ki siz küfrü ve fısk u fücuru ve sair maâsîyi sevmezsiniz. İşte şu imana mahabbet edip küfürden ikrah edenler; doğru yol tutanlar ve tarik-ı müstekîme salik olanlardır. Vâcip Tealâ'nın onların kalplerinde imanı tezyîni ve küfrü onlara çirkin göstermesi onlar hakkında lutf u ihsan ve nimet-i uzmâdır. Zira; Allahü Tealâ kullarının hallerini bilir, onların hallerine muvafık ve hikmetine mutabık nimetini ihsan eder.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyette bazı umurda Resulullah'ın eshabının re'yine ittiba buyurduğuna işaret vardır. Zira; Cenab-ı Hak «Çok emirde ittiba etmiş olsaydı siz meşakkatte

vaki ve helak olurdunuz» buyurdu ki bazı emirde ittibaın cevazına işarettir. (Sûre-i Şûra) da emrolunan müşavereye muvafık olan da Resulullah'ın bazı umurda ashabının re'ylerine muvafakat buyurmasıdır. Fiil-i Resulüllah'ın da bu minval üzere olduğu ehâdis-i celileyle sabittir. Çünkü; Resulüllah eshabının kulûbunu tatyîb için bazı hususatta re'ylerine müracaat buyurup bazısının re'yini de kabul ettiği kütüb-ü siyerde mezkûrdür.

Bu âyette Vâcip Tealâ küfrü, fıskı ve isyanı, iman-ı kâmile mukabil olarak i'râd buyurmuştur. Çünkü iman-ı kâmilde *üç şey vardır: B i r i n c i s i ;* iman, *kalple tastiktir.* Onun mukabilinde *küfür zikrolundu. İ k i n c i s i ; lisanla ikrardır.* Onun mukabilinde bu âyette *fısk zikrolundu. Ü ç ü n c ü s ü ; aza-yı cevarihle ameldir.* Onun mukabilinde *isyan zikrolundu.*

Bu âyette (Velid b. Utbe) nin hilâf-ı vaki zannı üzerine Resulüllah'a (Benî Müstalık) ın irtidadlarını beyanla Resulüllah'ı onlarla harbe teşvik ettiğine işaret vardır. Çünkü; ânifen beyan olunduğu veçhile Velid'in haberi üzerine Resulullah gazab buyurdu. Ashab-ı izam da (Benî Müstalik) la muharebeyi imâ eder ve Resulullah'ı muharebeye teşvik eder kelâmlar sevkettiler. Eğer Resulullah onların kelâmlarını tasvible re'ylerine ittiba ederek tahkik etmeksizin harbe kıyam etmiş olsaydı tarafeynden bir çok kimseler telef olacağı gibi bî kusur olan (Benî Müstalık) ın hanumanları harap ve bigayrı hakkın demleri heder kılınacaktı. Lâkin beyan olunduğu veçhile Resulullah hiç kimsenin re'yine ittiba etmiyerek (Halid) hazretlerini tahkike gönderdi. Ve netice-i Tahkikte işin hakikatı anlaşılmakla bir takım külfetten vareste olundu. Şu beyanata nazaran bu âyetin evvelki âyet gibi Velid'in haberi üzerine nazil olduğu münfehimdir ve sebeb-i nüzulü hakkında rivayette bunu müeyyiddir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey mü'minler! Sizin üzerinizde Resulullah var. Binaenaleyh umur u hususunuzda Resulullah'ın hal-i hayatında Resulullah'a ve hal-i vefatında şeriatına müracaatla havadisin ahkâmını ondan istifdâ etmeniz lâzımdır. Eğer Resulullah çok şeylerde sizin re'yinize ittiba etmiş olsaydı meşakkat görür âsim ve günahkâr olurdunuz. Ezcümle (Benî Müstalık) ile harbe teşvikınızda sözünüze ittiba etmiş olsaydı faydasız bir çok meşakkatda vaki olacaktınız. Ancak bu teşvikınızın birin-

ci sebebi; imana muhabbetinizdir. Zira; Allahü Tealâ size imanı mahabbetli kılıp kalplerinizde tezyîn ettiğinden imanınızın muktezası ehl-i küfür zannettiğiniz kimselerle harbetmeyi arzunuz üzerine teşvikte bulundunuz. Teşvikınızın ikinci sebebi de küfrü kerih görmenizdir. Zira; bir kavmin irtidadını işitince küfrü sevmediğiniz için harbetmekle küfrü izale etmek istediniz] demektir.

Şeriata müracaat etmeksizin herkes kendi aklıyla hareket ettiğinde binlerce zahmet ve meşakkatla beraber nihayet akîm kaldığını ve o işin üstesinden gelinemediğini her saat herkes müşahade etmektedir. Çünkü; insanlar ne kadar âkil ve zekî olsa Allahü Teaâl ve Resulü kadar hiç bir şeyi bilemez. Binaenaleyh; kendi aklıyla hareket eden her zaman yanlış yola gider geri gelir, yine gider yine gelir. Velhasıl ucunu ortasını bulmaksızın ömrünü ifnâ eder ve hiç bir netice de istihsal edemez. Çünkü; yanlış yola gidenin matluba vasıl olamıyacağı bedîhîdir. Binaenaleyh; yanlış yola gidenler daima tedennîdedir. Terakkî ihtimali olamaz. Çünkü; yanlış yola giden hiç bir zaman matlubuna vasıl olamamıştır.

Hulâsa; ekser-i müfessirînin bu âyette beyanları veçhile ehl-i imanın Resulullah'a teklifleri her ne kadar imana mahabbetlerinden olsa dahi işin hakikatini ve akibetini bilmedikleri için isabet olunmamak ciheti galib olduğundan Resulullah'ın hal-i hayatında bizzat kendi zat-ı nebevîlerine ve hal-i irtihalinde şeriatına arzetmeksizin bir hâdiseye hüküm vermek câiz olmadığı ve eğer Resulûllah'a veya şerîatine arzetmeksizin hareket olunursa neticesi felâket olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ fasıkın haberine i'timad olunmayıp nasıl haber getirirse getirsin sıhhatı tebeyyün etmedikçe amel caiz olmadığını beyandan sonra fâsıkın haberi kabul olunduğu surette o haberin uyandırmış olduğu fitne ve fesadın def'i çaresini beyan zımnında:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى
فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ

buyuruyor.

[Eğer müminlerden iki taife birbirleriyle mukatele ederlerse o iki taifenin beyinlerini islah edin. Eğer ikiden birisi ıslaha razı olmayıp da âhar üzerine tuğyanla zulm ü teaddîye başlarsa o zulmeden taifeyle emr-i İlâhîyi kabul edip ahkâmına rücû edinceye kadar mukatele edin.]

Yani; bir fasıkın yakmış olduğu fitne ateşini söndürmek üzerinize vâciptir. Binaenaleyh; ehl-i islâmdan iki taife birbirleriyle münazaayı mukateleye kadar götürürlerse siz onların beyinlerini ıslah edin. Zira; islah-ı beynetmek üzerinize vâciptir. Eğer taifelerden biri hükm-ü İlâhîye razı olmaz ve salik olduğu tarik-ı batıldan rücû etmezse o taifeler emr-i İlâhîye rücû edip hükmüne razı oluncaya kadar onunla mukatele edin ki emr-i bilma'ruf etmiş olmakla mes'uliyetten kurtulasınız. Çünkü zalimin zulmünü ref' etmek; cümle ehl-i islâm üzerine vâciptir.

***

Vâcip Tealâ zümre-i asiyeyle emr-i İlâhiye rücû edinceye kadar mukatele lâzım olduğunu beyandan sonra mukatele neticesinde emr-i İlâhîye rücû edince lâzım gelen muameleyi beyan etmek üzere :

فَاِنْ فَاۤءَتْ فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ⑨

buyuruyor.

[Sizin mukateleniz üzerine eğer o asî taife emr-i İlâhîyi kabul ile hakka rücû ederse onların beyinlerini adâletle ıslah ve her umurda doğruluğu iltizam edin. Zira; Allahü Tealâ doğruluğu ve adaleti iltizam edenleri sever, adalet edenlerden razı ve hoşnud olur.]

Taifelerin beyinlerini ıslah; ibtidaen nasihatle olur. Eğer nasihat kabul etmezlerse tehdid etmek ve sert söylemekle olur. Eğer tehdidle de fitneyi teskin mümkün olmazsa serkeşlik edeni darbla teskin olur. Eğer darbla da teskin mümkün olmazsa mukateleyle fitneyi teskin etmeyi Vâcip Tealâ bu âyetle emir buyurduğu gibi

fitneyi teskinden sonra adaletle ıslahın ehl-i islâm üzerine lüzumunu beyan buyurdu ki adalete mukarin olmayan ıslah, fitneyi teskin etmez, belki bilâhare husumeti teşdit eder. Çünkü ıslahda adalet olmayınca elbette tarafeynin biri zalim diğeri mazlum olacak. Zalimiyyet ve mazlumiyyet devam ettikçe husumet kesilmiyeceğinden fitne ateşi sönmez. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak ıslahın adalete mukarin olmasıyla emir buyuruyor.

(واقسطوا) *k ı s t; doğruluk etmek* manâsınadır. Şu halde *doğruluk etmek* manâsına kıst; gerek ıslah-ı beyin'de, gerek sair umurda olsun mutlaka istikamete şamildir. Binaenaleyh; adaletle islahı emirden sonra kıstla emir tekrar değildir. Çünkü; beyan olunduğu veçhile kıstla emir her şeyde adaletle ve doğrulukla emir olduğundan ıslaha ve ıslahtan başka her hususa şamil olduğu cihetle ehass olan adaleti beyandan sonra ehemm olan doğruluğun her şeyde lüzumunu beyan kabilindendir. Binaenaleyh; âyette tekrar yoktur.

(İmam Katâde) den naklen tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet-i celile bir alacak davasından dolayı münaaza eden Ensar-ı Kiramdan iki kimse hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Ensardan alacak davasında bulunan zat «Benim kavm ü kabilem çoktur, binaenaleyh ben bu hakkı senden kahren ve cebren alırım» der. Diğeri de «Davamızı huzur-u Risaletpenâhîye arzedelim, bilmuhakeme hakkın tebeyyün ederse al» der. Velhasıl bu suretle işi uzatırlar. Hatta elleri ve ayaklarının pabuçları ile mudarebeye başlayınca bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; mazlumdan zalimin zulmünü def'a muktedir olan her mü'min üzerine velev kıtalle olsun zulmü ref'etmek vâcip olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmakla zulmün ref'i bieyyi hâlin lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ zalimle mazlum beynini islah vâcip olduğunu beyandan sonra islahın vücubunun sebebini beyan zımnında :

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ⑩

buyuruyor.

[Müminler kardeşlerdir. Kardeş olunca kardeşlerinizin beyinlerini ıslah edin ve Allahü Tealâ tarafından merhamet olunmanız için Allah'ın emrine muhalefetten korkun.]

Yani; bilûmum müminler Allah'a ve Resulüne iman edip cümlesi Liva-yı Tevhid altında ictima ettiklerinden bir ana, bir babadan doğmuş kardeş gibidirler. Zira; cümlesi esas imana mensub oldukları cihetle bir mabuda ibadet etmekte ve âhır zaman nebisini Hakka Peygamber tanımakta müsavidirler. Hal böyle olunca kardeşlerinizin beyninde münazaa olursa o münaazayı izale ile ıslah edin. Çünkü kardeşin şanı; kardeşinden mazarratı kaldırmaktır. Allah'ın emrine muhalefetten sakının ki merhamet-i İlâhiyyeye mazhar olasınız. Zira; Allah'tan korkmayan bir kimse hiç bir zaman merhamet-i İlâhiyeye mazhar olamaz. Münazaa ednâ bir şeyden dolayı olsa ve iki kişi beyninde bile ceryan etse ıslahın vâcip olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; âyette, nizaın ekalli mertebesi olan iki kimse beyninde olursa dahi ıslahın vücubu ile emrolundu.

Uhuvvet ancak müminler beyninde olup kâfirle mümin beyninde uhuvvet olmadığına işaret olmak üzere *hasra* delâlet eden (innemâ) lâfzı varid olmuştur. Bu âyette *u h u v v e t* le murad; *uhuvvet-i islâmiyyedir.* Binaenaleyh; kâfirle mümin nesebde kardeş olsalar dahi beyinlerinde uhuvvet-i islâmiyye olmadığından veraset bile cari olmaz. Yani mümin kâfire, kâfir mümine varis olamaz. Amma iki birader nesebte kardeş oldukları gibi islâmiyette de kardeş olurlarsa ilm-i feraizde beyan olunduğu veçhile beyinlerinde veraset cari olur. Şu halde bir mümin kâfire vatandaş derse de kardeş diyemez. İki kişi beyninde olan mücadelenin fesadı onlara münhasır kalıp umuma sirayet etmediğinden islâha sa'yeden az olacağına binaen Vâcip Tealâ iki kişi beyninde ıslahla emirden sonra ittika ile emretti ki fesadı umuma sirayet etmiyeceği cihetle ıslahtan feragat edilmesin, velevse bu niza iki kimse beynin-

de bile olsa bunları ıslah etmek lâzımdır. Binaenaleyh; «ıslahı terkedenler Allah'dan korksunlar» demek manâsına müş'irdir. Amma niza eşhasın fevkinde kabileler ve taifeler beyninde olduğunda o nizaın fesadı umuma sirayet etmek ihtimali galib olduğundan herkes kendi nefsine zararı isabet edeceğini nazar-ı itibare alarak o fesadın menşe olan nizaı ıslaha sa'yedeceği derkâr olduğu cihetle Vâcip Tealâ taifeler beyninde olan nizaı ıslahla emirden sonra ittika ile emretmedi.

***

Vâcip Tealâ bu sûre'nin bidayesinden buraya kadar bir müminin Allah'a ve Resulüne karşı adâbı ve vazifesi nedir, Allah'a ve Resulüne muhalefet eden fasıkla müminin muamelesi vazifesi neden ibaret ve nasıl olmalıdır? Bunları ve kendi gibi bir mümin biraderiyle vaki olacak muamelesi ve vazifeleri ve bunların cümlesini ve ahkâm-ı şer'iyyesini beyan ettikten sonra bir kimsenin maiyyetinde hazır olan bir mümin biraderini istihza ve eğlence etmek caiz olmayacağını beyan sadedinde :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ
عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ

buyuruyor.

[Ey müminler sizden bazı kavim bazı kavm-i âharı hakir addedip eğlence etmesin. Me'mul ki eğlence ettikleri kimseler edenlerden daha hayırlı olur. Kezalik taife-i nisvandan bazıları bazılarını eğlence yapmasınlar. Zira; eğlence ettikleri kimselerin kendilerinden hayırlı olması muhtemeldir.]

Yani ey müminler! Sizden erkek ve dişi bazınız bazınızı istihza etmesin. Zira; istihza ettikleri kimselerin istihza edenlerden hayırlı olmaları memuldür. Çünkü; hayriyyet zahirde nasın gördüğü suretler ve şekillerle değildir, belki insanın indallah hayırlı olmasına sebep olan şey kalpte gizli olan takvadır, yoksa hayırlı olmak göze

görünür libas ve kıyafetle değil ki zahir haline nazar ederek istihza etsinler. Binaenaleyh; zahirde elbisesinin eski ve kendisinin sefil ve fakir bir halde olması istihza olunmasını icabetmez. Çünkü her nekadar bunun zahir hali fakir gibi görünürse de belki indallah elbisesi yeni, kendi zengin, servet ü semâna mağrur olarak kendinde büyüklük görmekle istihzaya cür'et edenden daha hayırlıdır. Hayriyyet tasavvur olunmasa bile yine eğlenmek caiz olamaz. Zira; bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile müminler birbirlerinin kardeşleridir. Kardeşin kardeşini hakir addedip eğlenmesi münasib olamıyacağı gibi kardeşten kardeşe olacak muamele; şefkat, merhamet ve kardeşine hurmet etmektir, yoksa tahkirâmiz bir surette eğlenmek değildir.

İstihza, ekseriyet itibariyle cemaat içinde olduğundan bu âyette *kavim* ve *nisa* lâfızları *cemi* sıgasıyla varid olmuştur, yoksa istihza iki cemaat arasında olur da cemaat olmayan yerde olmaz manâsına değildir. Zira istihza; cemaat içinde olduğu gibi iki cemaat ve iki şahıs beyninde de olur. Binaenaleyh; bir cemaatin cemaat-ı uhrâyı istihzaları nasıl ki memnu' ise bir şahsın şahs-ı ahar istihzası da öylece memnu'dur. Şu kadar ki cemaat içinde istihzânın vukuu çok olduğundan Cenab-ı Hak bu âyette cemaat beyninde olanını tasrih buyurdu. Belki ekseri cemaat beyninde olan da eşhas beyninde olur ki içinden biri diğerini istihza eder, ancak cemaatın sair efradı razı olarak dinledikleri için birisinden sadır olan istihza cümlesine nisbet olundu. Çünkü; istihza edenlerle razı olarak dinleyenler hükümde müsavîlerdir.

İmam-ı Dahhak'ten rivayetle tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet (Benî Temim) den Resulüllah'a elçi olarak gelen yetmiş kişi hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar Medine'ye gelip ashabtan fakir olanları Mescid-i Nebevînin sofasında görünce fukara-yı ashabı istihza etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Velhasıl zenginin gınasına mağrur olarak fakiri ve şerifin şerafetine mağrur olarak denîyi ve haseb ü neseb sahibinin haseb ü nesebine mağrur olarak firaş-ı gayr-ı meşrudan hasıl olan leîmi istihzâları caiz olmaz. Çünkü; kimin kimden hayırlı olduğu insanlar için malûm değildir, ancak hayırlı olanı Allahü Tealâ bilir. Şu halde herkes kendi mertebesinin indallah miktarını bilmez

ki gayrı hakir görmekle istihza etsin. Binaenaleyh; hiç bir kimsenin âharı hakir görmesi caiz olmayacağını bu âyetle Vâcip Tealâ beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ istihzanın memnu olduğunu beyandan sonra bir kimsenin âharı ta'yîb etmesinin ve bir kimseyi sevmediği bir lâkabla çağırmasının memnu'iyyetini beyan zımnında :

وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ
وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Lisanınızla kendi nefsinize ta'netmeyin, bazınız bazınızı ayıplamayın, bazınız bazınızı sevmediği zemmini iş'âr eder lâkapla çağırmayın. Bir müminin imanından sonra o müminin fıskını iş'âr eder isim ne fena şeydir. Eğer bir kimseye ta'neder veyahut fena isimle çağırırsa derhal tevbeye müsaraat etmek lâzımdır. Tevbe icabeden şeyler kendisinden sudur eden kimseler tevbe etmezlerse işte onlar kendi nefislerine ve aharlarına zulm eden zalimlerdir.]

Yani; ey müminler! Birbirinizi ayıplayacak kusur işlemeyin. Çünkü; kusur işlemekle gayrın ta'nına sebep olan kimse keenne kendi nefsine kendi ta'netmiş gibi olduğuna işaret için Vâcip Tealâ «kendi nefsinizi lemz yani ta'netmeyin» buyurdu. Yahut bir mümin diğer bir mümine ta'nederse kendi nefsine ta'netmiş gibi olur. Çünkü; ehl-i iman kuvvet-i islâmiyye icabı şahs-ı vahid mesabesinde olduklarından bir mümine ta'n cümle ehl-i imana ta'n gibi olduğuna ve hatta âhara ta'nedenin kendi nefsine bile ta'netmiş olacağına işaret için Vâcip Tealâ bu âyette «Kendi nefsinize ta'netmeyin» buyurmuştur. Bir kimseyi sevmediği bir isimle de çağırmayın. Zira müminin imanı; o müminin kemal-i i'tidâl ve insaf üzere olmasını icabeder. İ'tidal icabeden imanla muttasıf olduktan sonra o müminin fıskını iş'âr eden isimle onun nâmını yadetmek

o mümin hakkında ne çirkin şeydir. Gerek ta'n ve gerek kötü lâkapla telkîb bunların cümlesi tevbe icabeden günahlardandır. Binaenaleyh; mukteza-yı beşeriyyet bu misilli ma'siyetler kendilerinden sâdır olan kimseler tevbe etmezlerse kendi nefislerine ve mü'min biraderlerine zulüm ve hakaret etmiş zalimlerdir.

Bazı müfessirîn bu âyete ibn Abbas hazretlerinden rivayet olarak şöyle manâ verdiler : [Bir kimse geçmişte işlemiş olduğu ma'siyetlerden tevbe edip de meslek-i istikâmete sülûk ettikten sonra geçmiş ma'siyetlerle o kimsenin ismini yadetmeyin. Meselâ evvelki küfrüne nazaran (yâ kâfir!) ve fıskına nazaran (ya fâsık) ve nifakına nazaran (ya münafık) misilli ma'siyetini iş'âr eder isimlerle o adamın ismini çağırmayın.] Çünkü; Cenab-ı Hak bu âyette ismi *fısk* ile tavsif buyurdu ki «fıskını müş'ir olan isim ne fena şey» manâsını müfiddir. Şu halde imana dahil olan her mümin hakkında zemmi müş'ir olan lâkabla o mü'mini çağırmaktan âyet-i celile sarahaten nehyetmiştir.

Bu âyet-i celile; insanların yekdiğeriyle kemal-i ünsiyyeti lâzım olup hüsn-ü muaşerete halel verecek ve ünsiyyeti ihlâl edecek bilcümle ef'al ve akvalden ihtiraz vâcip olduğuna ve mümin olan kimse her mümini kendi nefsi gibi görüp nefsine lâyık görmediği şeyi her mümin için lâyık görmemek imanın iktizasından bulunduğuna ve bir kimsenin gerek huzurunda ve gerek gıyabında sevmiyeceği bir şeyde bulunmak câiz olmadığına ve böyle bir şeyler kendisinden sadır olmuşsa derhal tevbeye müsaraat lâzım olduğuna ve eğer müsaraat etmezse zulmetmiş olacağına sarahaten delâlet eder.

Bu âyetin ezvac-ı mutahharâttan (Safiyye) (R.A.) hakkında nazil olduğu ibn Abbas hazretlerinden mervîdir. Çünkü; Safiyye (R.A.) nın bir gün huzur-u nebide «Ya Resulallah! Hatunlardan bazıları bana «Yahudi kızı», (Yahudiyye) dediler, ben de bundan gücendim» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet Ensar hakkında nazil olmuştur. Çünkü; ensardan (Ebu Cübeyre) hazretlerinden mervî olan şöyledir : Resulüllah Medine-i Münevvere'ye teşrif buyurduğunda Ensar'dan her ferdin iki veya üç isimleri vardı. Bu isimlerin bazılarını o ismin sahipleri sevmezlerdi. Birbirlerini çağırdık-

larından sevmedikleri isimlere de tesadüf ettiğinden yekdiğerinden incinmek vaki olduğu cihetle Cenab-ı Hak insanları sevmedikleri şeylerle çağırmaktan bu âyette nehiy buyurdu. Nehyise adem-i cevaza delil-i sarih olduğundan sevmediği lâkapla insanı çağırmak caiz değildir demek olur.

***

Vâcip Tealâ bir müminin diğerini istihza, ta'yîb ve lisanla ta'netmesi caiz olmadığını beyandan sonra gıyabından zemmetmek de caiz olmadığını ve zanna ittibadan ihtiraz lâzım olduğunu ve herkesin ahvalini teftiş dahi caiz olmadığını beyan zımnında :

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ

buyuruyor.

[Ey müminler! Çok kerre zandan içtinabedin. Zira; zannın bazısı günahtır.]

وَلَا تَجَسَّسُوا

[Nâsın ayıplarından bahsetmeyin ki onların hallerinden Allahü Tealâ'nın setretmiş olduğu şeyler mestur kalsın.]

وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا

[Sizin bazınız bazınızı gıybet etmesin.]

اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ اَخِيهِ مَيْتًا

[Sizden biriniz ölmüş biraderinin etini yemeyi sever ve arzu eder mi?]

فَكَرِهْتُمُوهُ

[Elbette siz ölmüş biraderinizin etini yemeyi kerih görürsü-

nüz.] Çünkü ölü etini yemek; tabiat-ı insaniyyenin son derece istikrah edeceği bir şeydir.

وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

[Allah'tan korkun gıybeti irtikabetmeyin; Zira; Allahü Tealâ ihlâs üzere vaki olan tevbeyi kabul edici ve sizin günahlarınızı tevbe ettiğiniz takdirde affetmekle merhamet buyurucudur.]

Yani; ey müminler! Zannın çoklarından içtinabla gayet uzak olun. Zira; zannın bazısı günahtır. Çünkü o zan; şeytan tarafından vesvese tarîkı ile ilkâ olunan bir şey ki o zanna ittiba etmek tâat-ı İlâhiyeden huruç ve emr-i İlâhiyye muhalefet icabettiğinden her müminin bu gibi zanlardan uzak olması lâzımdır. Çünkü; bu misilli zanların ukubet-i İlâhiyeyi icâbeder ma'siyet olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurdu.

(كثيراً من الظن) Bu âyette *k e s i r* le murad; *hangi zan olduğu malûm olmadığından meçhuldür.* Binaenaleyh hazer etmek lâzım olan zan ne gibi zan olacağı malûm olmayınca âyet-i celilede çok zandan içtinabla emir; her zanna ittiba'da ihtiyatla emirdir. Kazî ve Beyzâvî'nin beyanlarına nazaran zannın *üç kısmı vardır :* Birinci kısmı; *Vâciptir ki ameliyatta zandır.* Vâcip Tealâ'ya ve ehl-i imana hüsn-ü zan vâcip kısmındandır. İkinci kısmı; *haramdır ki* Allahü Tealâ'ya ve enbiya-yı kirama su-u zan ve delil-i kat'îye muhalif olan zan ve müminlere su-u zan haram kısmındandır. Üçüncü kısmı; *mubahtır* ki umur-u maîşette zanne ittiba mubah kısmındandır. Çünkü; umur-u maîşetin ekserisi zanne ittiba'la iktisabolunur. Esbab-ı maîşetin ekseriyetle zannîyyata tebeiyyetten ibaret olduğu cümlenin malûmudur. Zira; herkes teşebbüs ettiği esbabla mâîşetini temin edeceğini yakînen bilemez. Binaenaleyh bu misilli esbab-ı maîşete teşebbüste zanna ittiba ile teşebbüs emr-i mübahtır.

(ولا تجسسوا) *t e c e s s ü s ; bir kimsenin noksanını ve aybını aramaktır.* Binaenaleyh; (ولا تجسسوا) lâfz-ı şerifinin *meâl-i münîfi* (Ey müminler siz ebna-yı cinsinizin noksanlarını aramayın

ve herkesin hatasından bahsetmeyin. Hususan bir takım müfteriyât-ı batılayla bir kimsenin namusunu berbat edecek şeylerde kat'-iyyen zannınıza ittiba ederek teftişe kalkışmayın, Allah'ın setretmiş olduğu şeyler gizli kalsın) demektir. Bu manâyı tefsir eder bir hadis-i şerifinde Resulüllah «Müslümanların muayyebâtlarını tetebbu etmeyiniz. Zira; müminlerin kusurlarını tetebbû eden kimseleri velev hanelerinin dahilinde olsun onları Allahü Teâlâ rüsva edinceye kadar kusurlarına tabi olur.» buyurmuştur. Yani «Beynennâs şayi' kılar» demektir. Şu halde başkalarının kusurunu taharrî edenin kusuru taharrî olunur. Başkalarını ta'yîbedeyim derken kendi ta'yîb olunur, başkalarını rüsva edeyim derken kendi rüsva olur. Binaenaleyh; «Başkasının aybını arayan kendi aybını arar» demektir.

(ولا يغتب بعضكم بعضا) *sizin bazınız bazınızı gıybet etmesin* demektir. Beyzâvî'nin beyanına nazaran Resulüllah'dan «Gıybetin neden ibaret olduğu» sual olunduğunda Resulüllah cevab olarak şöyle beyan buyurmuşlardır: «Gıybet; senin mümin biraderini sevmediği bir şeyle arkasından zikretmendir. Eğer o isnâd ettiğin şey onda varsa gıybet etmiş olursun. Eğer o şey onda yoksa bühtan ve iftira etmiş olursun.» buyurdukları kütüb-ü ehâdiste dahi mervîdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Sizin bazınız bazınızı arkanızdan sevmediğiniz şeyle zikretmeyin] demektir. Çünkü; arkasından vaki olan zemmi işitince o adam elbette müteezzi olur. Mümin biraderine faidesiz eza etmekte bir manâ olmadığı cihetle Cenab-ı Hak bu âyetle nehiy buyurdu. Binaenaleyh; gıybet haramdır ve hörmetine illet de gıybet olunan kimsenin müteezzi olmasıdır. Gıybetten herkesi tenfîrde mubaleğa için Vâcip Teâlâ gıybeti *ölmüş kardeş etine* teşbih buyurdu. Binaenaleyh; Vâcip Teâlâ *istifham-ı inkarî* tarikıyla «Sizden biriniz ölmüş biraderinin etini ekleder mi? Eğer ölmüş biraderinizin cesedini götürüp size yiyiniz deseler siz onu muhakkak kerih görürsünüz, kerahetini inkâr etmek sizin için mümkün değildir. Şu halde ekli mümkün olmayan leşe benzeyen gıybeti irtikabetmekten kendinizi sakının Allah'tan korkun. Zira; Allahü Teâlâ kullarının kalplerinde olan korkularını ve ma'siyete nedametlerini ve ibadete ihlâslarını bilir, tevbe edenlerin tevbele-

rini kat'iyyen kabul eder ki tevbe eden kimseyi günah işlememiş gibi kılar ve menhiyyâttan içtinâbeden kimselere merhamet edicidir.» buyuruyor.

Kazî ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile bu âyet gıybet eden kimsenin kesbetmiş olduğu günahın fenalığını temsildir. Bu temsilde *bir kaç cihetten mübaleğa vardır.* Çünkü; birinci merrede *gıybeti leşe teşbihte Cenab-ı Hak takrir ve inkâra delâlet eden hemze-i istifhamle ibtida buyurdu ki vehle-i ûlada gıybetin bir emr-i münker olduğu bilinsin.* İkinci merrede *gıybeti teşbih ettiği leş gayet kerîh görülecek bir şey olduğu halde gıybete mübtelâ olan kimseleri şiddetle menetmek için mahabebtle tâbir buyurdu.* Zira; «Bu kadar kerih olan bir şeyi insanlar seve seve nasıl ihtiyar ederler» demek gıybet eden kimseyi tevbihtir. Üçüncü merrede *gıybeti gıybet eden kimsenin biraderinin leşine teşbih buyurdu* ki gıybet nisanın irtikabedeceği bir ma'siyet olmadığını beyanla irtikâbedenleri şiddetle tekdir etmiştir.

Bu âyette Vâcip Tealâ müminleri gıybetten menetmek için gıybeti ne kadar çirkin bir manzara ile tasvir buyurup halkı gıybetten men'ide şiddet gösteriyorsa halk da gıybete o kadar münhemik oluyor. Hele şu zamanda hiç bir şahıs, âharı takdir etmez, binaenaleyh; âharın gıybetinden de feragat eylemez. Halbuki tab'an, aklen, şer'an gıybeti irtikâbetmek âkil şânından değildir. Çünkü; aslâ fâide olmaksızın dünya ve âhiret açıktan bir mazarrat irtikabetmekten ibarettir. Gıybet; ehl-i iman beyninde asayişi ihlâl ettiği gibi hüsn-ü muaşerete dahi münafîdir. Binaenaleyh; insanların yekdiğerine medyûn olduğu bab-ı muavenetin kapanmasına da büyücek bir sebeptir. Zira; gıybet sebebiyle beyinlerinde hasıl olan nefret matlub olan muavenete elbette manidir.

Tefsir-i Hâzin'de tafsilen ve Beyzâvî.de icmalen beyan olunduğu veçhile bu âyetin sebeb-i nüzulü; ashabtan iki zatın (Selman-ı Farisi) hazretlerini gıybet etmeleridir. Çünkü; bazı seferinde Resulüllah ashab-ı kiramdan iki kimsenin taâmını pişirmek için Selman-ı Farisî'yi onlara hizmetçi verdi. Bir gün uyku galebesiyle Selman-ı Farisî hazretleri taâmı ihzar edemediğinden o iki zat Selmanı Resulüllah'ın matbahında fazla taam varsa bir miktarını getirmek üzere gönderdiler. Selman, Resulullah'ın taâmını ihzara

memur olan (Üsametübnü Zeyd) hazretlerine geldi. Hz. (Üsame) fazla taam kalmadığını beyan edince Selman-ı Farisî geri geldi, taâmın olmadığını haber verdi. O iki zat «Sulu kuyuya gitse susuz gelir» diyerek Selman'ı gıybet ettikleri gibi (Üsame) hazretlerine de su-u zannetmiş oldular ve gûyâ dediler ki «Resulullah'ın taâmı vardı lâkin Üsame vermedi». Bu iki zat bilâhare huzur-u risaletpenâhîye geldiler. Resulullah (S.A.) efendimiz «Bana ne oldu ki ağzınızda yeşil et parçası görüyorum» buyurdu. Onların «Ya Resulallah! Biz et yemedik» demeleri üzerine Resulüllah (A.S.) efendimiz «Selman'ı gıybet ettiniz. Bir kimse mümin biraderini gıybet ederse etini yemiş gibi olur» buyurdu. İşte şu ifade-i Risaletpenâhî üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Tefsir-i Medarik'te halkı gıybet etmek; o halkın Haktan gaybubetiyle olacağı beyan olunuyor. Yani «Haktan gaybubet eden kimseyi gıybet etmek caiz» demektir. Haktan gaybubetin manâsı; *Hakkın emr ü nehyinden ve şeriatından gaybubetle fıskı ihtiyar eden fasıkların hallerini bilmiyenlere bildirmek için o fasıkı fıskından dolayı gıybet etmek caiz olduğunu beyandır.* Bu manâca gıybetin cevazı sair kütüb-ü şer'iyyemizde de mezkûrdür.

Hulâsa; Cenab-ı Hak bu âyette insanları *üç şeyden nehiy buyurdu; B i r i n c i s i ; zannınız üzere bina ederek bilmediğiniz şeyi biliriz demeyin.* Çünkü ekseriya zan; hata olur. *İ k i n c i s i ; Bir kimse hakkında bilmediğiniz bir şeyi sual ederlerse onu teftişe kalkışmayın.* Zira herkesin kusurunu aramak; kendi kusurunu nisyânı icabeder. Halbuki mümine lâyık olan; daima kendi kusurunu taharrî etmektir. *Ü ç ü n c ü s ü ; bir kimse hakkında bildiğiniz esrarı ifşâ etmeyin ki halk arasına dağılmakla o kimse rüsva olmasın.* Çünkü; anifen beyan olunduğu veçhile başkasının esrarını ifşâ edenin esrarını Allahü Tealâ'nın keşfedeceğine dair bir çok ehadis-i celile mevcuttur.

***

Vâcip Tealâ müminleri birbirlerini istihza ve yekdiğerini ta'yîbetmekten ve kötü isimle birisinin âharı çağırmasından, zem ve gıybet etmesinden nehyettikten sonra şu umurdan nehyin illet ve sebebini beyan zımnında :

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ خَب۪يرٌ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[**Ey nâs! Biz Azimüşşân sizi ananızla babanızdan halkettik ve bir asla mensup cemaat-ı kesîre kıldık ve o cemâât-ı kesireyi kabilelere taksimle kabail-i adîde kıldık ki sizin bazınız bazınızla bilinsin ve bu bilişmek sizi yekdiğerinize rabtedmek sebebi ile herkes birbirine muavenetde bulunsun.**] Binaenaleyh; insanlar bu teârüf sebebiyle birbirlerinin ihtiyaçlarını def'etsinler için böyle teârüfe sebeb olacak kabilelere taksim olundunuz. Yoksa bu teâruf; tefâhur ve yekdiğerine zulm ü teaddî için değildir. Çünkü; insanların cümlesi bir esastan olduğu cihetle servetleri, haseb ü nesebleri, etba' ve a'vanları vesair kendilerinde gördükleri cah ve mansıb gibi ulviyyetleri iftihara sebep olamaz. Bu ta'dâdolunan şeylerde şeref yoktur. Şeref; ancak imanla takvadadır. [Zira: sizin indallah mükerrem olanınız ittikası ziyade olanınızdır. İttika dahi kalpte olduğu cihetle onu Allahü Tealâ bilici ve haberdar olucudur.] Yani ey nâs! Biz Azimüşşân sizi Hazreti Adem'le Havva'dan halkettik. Binaenaleyh; cümleniz bir anaya ve bir babaya müntehi olduğunuz cihetle nesebte müsavisiniz. Şu halde neseb cihetinden yekdiğerinize tefahura mahal yoktur. Biz sizi büyük kabileler ve o büyük kabilelerden ayrılma küçük kabileler kıldık ki birbirinizi bilip yekdiğerinize muavenet edesiniz, yoksa haseb ü neseble iftihar etmeniz için kabaile tefrîk etmedik. Çünkü insanın şerefi; ittika iledir, haseb, neseb, evlâd ü ahfad ve servet ü samân ile değildir. Zira indallah mükerrem olan kimse; ittikası ziyade olandır. Binaenaleyh; nüfus-u beşeriyyenin haddi zatında tekemmülü ve sair mahlukât üzerine şeref ve fazileti ancak ittika iledir. Şu halde şeref istiyen kimse şerefi takvada arasın. Zira takva; bir kimsenin indallah mükerrem olmasına sebep olunca insana takva gibi bir şeref olmayacağı derkârdır. Resulüllah'ın «Nasın eşrefi olmasına mesrur olan kimse Allah'a ittika etsin» hadis-i şerifi de bu manâyı te'yîd ettiğini Beyzâvî beyan ediyor. Şu halde dünyaca insana şe-

ref addolunan şeylerden hiç bir şeyle iftihar olunmaz. Zira; Allahü Tealâ zahir ahvalinizi, nesebinizi, etba' ve a'vanınızı bilir, batında esrarınıza dahi habîrdir. Binaenaleyh; takvanızı âhiretinize azık kılın ki âhirette necât bulasınız.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile abdin takvası; *Allah'ı bilmek, tâatına devam etmek ve dergâh-ı ülûhiyyete kurbiyyet aramaktır.*

Bazıları takvayı şöyle tefsir ettiler : *T a k v a ; abdin bütün menhiyattan içtinapedip bilcümle evâmir-i İlâhiyeye imtisal etmesi ve ameline mağrur olmaması ve akibetinden daima korku üzerine bulunmasıdır.* Şu halde ittikanın erkânı; şu tefsire nazaran *dörttür : Menhiyattan ictinâb* ile *evâmire imtisal etmek, ameline güvenmemek* ve *akibetinden emin olmamaktır.* Takvanın alâmeti; *üçtür : B i r i n c i s i ; Bir ma'siyet işlerse derhal nedametle tevbe etmektir. İ k i n c i s i ; hasbelbeşeriyye sudur eden ma'siyyeti akibinde bir amel-i salih ve hasene işlemekle izâleye çalışmaktır. Ü ç ü n c ü s ü ; tul-ü emelle nail olduğu şeylere mağrur olmamaktır.*

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet-i celilenin sebeb-i nüzulü şöyledir : Mekke'nin fetholunduğu gün Resulüllah Bilâl-i Habeşî'ye ezan-ı Muhammedî tilâvetini emir buyurması üzerine Bilâl hazretleri Kâbe'nin damında savt-ı bâlâ ile ezan-ı Muhammedîyi tilâvet edince kâfirlerden bazıları «şükür Allahü Tealâ'ya ki babamız öldü bu günü görmedi», bazıları da «Muhammed (S.A.) şu kara kargadan başka bir müezzin bulamadı mı?» demekle Bilâl hazretlerini tahkir etmeleri üzerine Cibril-i Emin gelip müşriklerin dediklerini Resulullah'a haber vermesiyle Resulüllah onları çağırarak sual edince söyledikleri sözleri müşriklerin ikrarları üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Bazı rivayete nazaran bu âyet; (Sabit b. Kays) hazretleri hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki; (لاَ تَرْفَعُوا) âyet-i celilesinin tefsirinde beyan olunduğu veçhile Sabit (R.A.) in kulağındaki ağırlık sebebiyle her zaman Resulüllah'a yakın oturmak âdetiymiş. Bir gün namaza ulaşamadığı cihetle Bakiyye-i salâtını ikmalden sonra «aralaşın, aralaşın» diyerek huzur-u nebîye takarrub etti ve her-

kes de yer verdiler. Fakat Resulüllah'la Sabit arasında bir kimse kaldı. Sabit ondan da yerini vermesini talebedince o kimse «Herkes de senin gibi Resulüllah'a takarrubla şeref kesbetmek ister, otur yerinde» demesiyle Sabit hazretleri bu adama gazabederek zaman-ı cahiliyede geçmiş bir vak'aya işaret olmak üzere «Sen fülânenin oğlu değil mısin?» demekle o kimseyi zemmedince Resulüllah «fülâne ismini zikreden kimdir?» buyurdu. Sabit «Benim, ya Resulallah!» dedi. Cenab-ı Risaletmeâb efendimiz. «Ya Sabit! Şu cemaata nazar et bak ki nasıl görürsün» buyurdu. Sabit «Baktım, ya Resulallah! Kimini beyaz, kimini siyah, kimini kırmızı gördüm» dedi. Resulüllah «Ya Sabit! Senin onlar üzerine şerefin ancak takva ile olur. Başka şeyle olmaz» buyurması üzerine bu âyet-i kerime Sabit hakkında nazil oldu ve yer vermeyen kimse hakkında da (يا ايها الذين آمنوا اذا قيل لكم تفسحوا فى المجالس الى اخر الاية) âyet-i celilesi nazil olduğu mervidir. Yani «Ey müminler size meclislerde aralaşın denildiğinde aralaşmakla meclisi genişlettirin» demektir.

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ
وَاِنْ تُطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤﴾

[Bazı a'râb «Biz iman ettik» dediler. Ya Ekrem-er Rusül! Sen onlara de ki «Siz mümin olmadınız ve lâkin islâm olduk deyiniz sizin kalplerinize henüz iman dahil olmadı. Eğer Allahü Tealâ'ya ve Resulüne iman ve itaat ederseniz amellerinizden bir şey noksan olmaz. Sizden ihlâs üzere tevbe edeni Allahü Tealâ mağfiret buyurucu ve tevbe üzere vefat edene merhamet edicidir.»]

Yani; ey Resulü Mükerrem! A'rabdan bazıları «Biz Allah'a ve Resulüne iman ettik» dediler. Sen onlara «Siz iman etmediniz. Zira *i m a n ; itminan-ı kalple beraber tasdik-i hakikidir.* Halbuki sizde tasdik-i hakiki hasıl olmadı. Lâkin siz islâm olduk deyiniz. Zira *i s l â m; bir kimsenin zahirde inkiyad etmesiyle katilden nefsini halâs etmesidir.* Bu manâca islâmiyyet sizde hasıl olduğundan islâm olduk diyebilirsiniz. Çünkü; kelime-i şehadeti izharla mücadeleyi terkettiniz ve nefsinizi katilden kurtardınız, fakat henüz kalp-

lerinize iman dahil olmadı. Zira hakikat-i iman; *tasdikı lâzım olan şeyi kalple tastiktır.* Amma lisanla ikrar, ebdânla âmâle ve tasdik-i kalbe ve ihlâsa mukarin olmadıkça iman olmaz. Eğer siz huluss-u kalple nifakı terkederek Allahü Tealâ'ya ve Resulüne itaat ederseniz amâlinizden bir şey noksan olmaz. Zira; Allahü Tealâ itaat edenlerin günahlarını mağfiret ve tevbe edenlere merhamet edicidir» de ki onlar kendilerinin Allahü Tealâ ve Resulü indinde hakka mümin olmadıklarını bilsinler.

Bu âyette beyan olunduğu veçhile imanla islâm beyninde fark; lügat hasabiyledir. Amma örf ve şeri' hasebiyle imanla islâmın hükm-ü şer'îsi birdir, beyinlerinde fark yoktur. İlm-i Kelâmda ulemâ-yı ehl-i sünnetin tahkikleri de bu minval üzeredir.

Ekser-i müfessirinin beyanları veçhile bu âyet; (Benî Esed) kabilesinden bir cemaat hakkında nazil olmuştur. Çünkü; rivayet-i mevsukaya nazaran onlar bir kıtlık senede evlâd ü iyâlleriyle beraber huzur-u Resulüllah'a arz-ı dehâlet ederler ve derler ki «Ya Resulallah! Biz ailemizle sana geldik ve mümin olduk başka kabileler gibi seninle muharebe etmedik». Onlar böyle demekle imanlarıyla Resulüllah'a bir iyilik yaptıklarını farz ile imanlarının menfeati Resulüllah'a ait gibi imanlarını Resulüllah'a bir iyilik sırasında serdederek Resulüllah'dan imanlarına mükâfat taleb etmeleri üzerine bu âyet-i celile nazil olmuş ve «iman ettik» sözlerinin yalan olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle haber vermiştir. Çünkü kelime-i şehadeti izhardan maksatları; Resulüllah'dan sadaka almak ve nafaka talebetmekti, yoksa hakiki tasdike mukarin iman değildi.

*
**

Vâcip Tealâ bazı a'râbînin izhâr ettikleri imanları kalplerine muvafık olmadığını ba'del beyan imanın hakikatını beyanla a'râbîleri ve sair ehl-i dalâli hakikat-i imana davet etmek üzere :

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Ancak iman-ı hakiki ile müminler şol kimselerdir ki onlar Allahü Tealâ'ya ve Resulüne iman ettiler ve imandan sonra asla şüphe etmediler ve Allahü Tealâ'nın yoluna canları ve mallarıyla a'da-yı dinle mücahede ettiler. İşte ancak şu evsafı cami olan müminler imanlarında sadıklardır.]

Yani; ey Cemaat-ı Benî Esed! Sizin lisanınızla «biz iman ettik» demeniz hakikat-ı iman değildir. Binaenaleyh; siz hakiki mümin değilsiniz. Hakiki müminler şol kimselerdir ki onlar Allahü Tealâ'ya ve Resulüne iman ettikten sonra iman ettikleri mesailde ve Resulüllah'ın kendilerine haber verdiği ahval-i âhiretten aslâ şekketmedikleri gibi Allahü Tealâ'nın yoluna mallarıyla, canlarıyla i'lâ-yı kelimetullah için a'da-yı dinle muharebe ettiler. İşte imanında ihlâs edenler ve asla imanında tereddüt etmemekle beraber din-i İlâhîyi i'lâ hususunda her zaman mallarını ve canlarını fedaya müheyyâ olanlar imanlarında sadıklardır, yoksa sizin gibi mücerret lisânıyle tekellüm edip kalplerinde tasdik bulunmayanlar imanlarında sadık değillerdir.

***

Vâcip Tealâ hakikat-i imanı beyandan sonra kalplerinin hilâfına lisanlarıyla iman ettiklerini haber verenlerin haberlerini red ve inkâr zımnında :

قُلْ أَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِدِينِكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muazzam! Kalplerinin hilâfına lisanlarıyla imanı izhar edenlere sen de ki «Dininizi Allahü Tealâ'ya mı bildiriyorsunuz? Halbuki Allahü Tealâ yeri ve gökleri, yerde ve göklerde olan cümle mevcudâtı, hafi ve celi bilûmum esrarı bilir.] Şu halde siz niçin yalan şeyi ihbara cür'et ediyorsunuz?

Bazı rivayete nazaran (Benî Esed) kabilesinden gelen kimse-

ler hakkında evvelki âyet nazil olunca onlar imanlarında sadık olduklarına dair yemin ederek huzur-u Peygamberiye tekrar gelmeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur. Bu rivayete nazaran âyet-i celile onların haberleri gibi yeminleri de kâzib olduğunu beyan etmektedir.

***

Vâcip Tealâ a'râbın imanlarını ihbârlarında sadık olmadıklarını beyandan sonra imanlarıyla imtinanlarının caiz olmadığını beyan zımnında :

يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ

إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim! Onlar islâm olmalarını sana iyilik ve kendi taraflarından bir şey ihsan etmiş gibi sayarlar. Sen onlara de ki «İslâmiyetinizi bana bir ni'met gibi ta'dâd etmeyin. Belki sözünüzde sadıksanız Allahü Tealâ imanın yollarını size gösterip resulü vasıtasiyle sizi tarîk-ı hakka da'vet ettiği için sizin üzerinize nimetini ta'dâd eder.]

Yani; ey Resul-ü Zişan! Bazı a'râb «Biz islâm olduk binaenaleyh; seninle muharebe etmedik, sana başka kabileler gibi bir eziyette de bulunmadık» demeleri ile keenne onların imanlarının faydası sana aitmiş gibi imanlarını ta'dâdla seni minnettâr etmek isterler. Sen onlara de ki «Benim üzerime bir ni'met in'am etmiş gibi islâm olduğunuzu bana ta'dad etmeyin, belki Allahü Tealâ'nın size imanın yollarını göstermesi sizin hakkınızda büyük bir nimet olduğundan Allahü Tealâ sizin üzerinize nimetini ta'dad eder. Eğer iman ettik ve islâm olduk diyerek söylediğiniz sözünüzde sadıksanız minnet Allah'ındır, sizin değildir».

(يمنون) *m e n n; bir kimsenin âhar üzerine vaki olan nimetlerini âhara ta'dâdla yük altında bırakmaktır.* A'râbiler de imanlarını Resulüllah'a bir nimet ve ihsan etmiş gibi hesabederek

«biz iman ettik, bu imanımız bizim tarafımızdan sana bir nimettir. Sen de buna karşılık bize nafaka ver» demeleri Resulüllah'a menn olup bu imanlarının menfeati ancak kendilerine ait olduğunu ve menfeatı kendine ait olan şeyi Resulüllah üzerine ta'dadları lâyık olmadığını Cenab-ı Hak bu âyette beyanla a'râbın şu hareketlerinin gayet çirkin olduğuna da işaret buyurmuştur. Çünkü imanda iki şeref vardır: B i r i n c i s i ; Allahü Tealâ'yı şirkten tenzihtir. *İ k i n c i s i ; mümin olan kimsenin cehl-i alallah beliyyesinden kurtulmasıdır.* A'râbilerin bu iki şereften hiç birisini aramaksızın islâm olduklarını i'lânla hemen dünyaca bir mükâfat beklemeleri gayet cahilâne bir muameledir. Binaenaleyh; mümin olan kimse şeref-i imanla müşerref olduğuna şükürle rızaullahdan başka bir şey düşünmez. Eğer düşünürse a'râbîler gibi en âlî olan bir şerefi en hasîs olan emval-i dünyaya vesile kılmak denâetini irtikabtan başka bir şey kazanamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Allahü Tealâ'nın bunlara hidayeti; *imanın delâilini ve tarîklarını göstermektir.* Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın şu beyan olunan suretle bunları hidayette kılmasından onların ihtida etmeleri lâzım gelmez. Çünkü; Allahü Tealâ imanın tarîkını Kur'an'da herkese gösterdi, lâkin müşahede olunduğu veçhile imanın tarîkına sülûkla ihtida edenler etmeyenlere nisbetle gayet azdır. Eğer hidayette kılmakla yani yol göstermekle o yola sülûk etmek lâzım gelse herkesin ihtida etmesi lâzım gelirdi. Halbuki nefselemirde ihtida etmiyenler çoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ (Benî Esed) kabilesinden hilâf-ı vaki olarak imanlarını haber verenlerin bâzı ef'al-i gayrı lâyıkalarını beyandan sonra «iman ettik» sözlerinde sadık olmadıklarını beyan etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

[Allahü Tealâ semâvât ve arzın hafâyâsını bilir, Allahü Tealâ sizin amellerinizi görür.]

Yani; Allahü Tealâ gerek âlem-i ulvî, gerek âlem-i süflînin serairini bildiğinden Allahü Tealâ'dan hafî bir şey olamaz. Çünkü Allah'ın ilmi; her şeyi muhittir. Binaenaleyh; gerek suret-i âleniyede, gerek suret-i hafiyede işlemiş olduğunuz amellerinizin cümlesini Allahü Tealâ görücü ve bilicidir. Şu halde nasıl oluyor ki siz kalbinizde olan esrarınızın hilâfına ihbara cür'et ederek biz iman ettik dersiniz? Allahü Tealâ allâmülguyûbtur. Binaenaleyh; sizin kalbinizde olan nifakı bilir ve tevbe etmediğiniz taktirde amelinize göre mücazaat eder.

***

SURE-İ KAAF

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Kırk beş* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِ ①

Müteşâbihâtın te'vilini tecviz edenlere göre tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile (ق) lâfzı *esma-i İlâhiyeden bir isimdir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Kaaf ism-i celîline kasem ederim] demektir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (ق) lâfzı *bu sûrenin ismidir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [şu okunan sûre; sûre-i Kaaf'tır.] Yahut (ق) lâfzı *Vâcip Tealâ'nın evvelinde kaf harfi olan (Kaahir), (Kaadir), (Karîb), (Kâbız) ve (Kuddûs) esma-i husnâsının anahtarıdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Kaadir ü kayyûm olan zat-ı ülûhiyyetime, şerîf, kerîm ve ulu olan Kur'an'a yemin ederim] demektir. Yahut (ق) lâfzı (قضى ماهو كائن) manâsınadır. O halde *manâ-yı nazım :* [İlâ yevmil kıyam vuku bulacak şeylerin cümlesiyle hükmolundu ve mecîd olan Kur'an'a kasem ederim] demektir.

M e c î d ; Allahü Tealâ indinde kerîm ve şerîf olan şeydir. Çünkü; *Kur'an'da hayr-ı kesîr ve bereket-i azîm olduğu cihetle* Cenab-ı Hak Kur'an'ı *mecîd* sıfatıyla tavsîf buyurmuştur. Mecîd; *şeref ve ululuk* manâsına dahi olabilir. Çünkü Kur'an; enbiya-yı sabıka hazerâtına nazil olan kitapları neshettiği cihetle kütüb-ü semâviyenin cümlesinden şereflidir. Şu halde Kur'an'ın manâsını

bilen ve ahkâmıyla amel eden kimsenin Allahü Tealâ ve kulları indinde ulu ve şerefli olacağında şüphe yoktur. Zira; şerefli kitapla amel eden kimse elbette şereflidir. Yahut mecîd; *azîm* manâsınadır. *Kur'an'ın amel edenlere menfeat ve faydası pek büyük olduğundan* Kur'an *azamet*le tavsif olunmuştur. Kasemin cevabı mukadder (لتبعثن) lâfzıdır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Menafi ve fevaidi büyük olan Kur'an'a yemin ederim ki siz öldükten sonra elbette dirileceksiniz, sual ve hesab görüp amelinize göre elbette mücazaad olunacaksınız] demektir.

*
**

Vâcip Tealâ elbette ba'solunacaklarını Kur'an'a kasemle beyan ettikten sonra kâfirlerin teaccüblerini beyan etmek üzere :

بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ

buyuruyor.

[Onlar emr-i nübüvvetin sıdkından şekkile iktifa etmediler, belki kendi cinslerinden azab-ı İlâhî ve âhiret ile korkutucu bir zatın nübüvvetle gelmesine teaccüb ettiler.]

Yani; emânet, adalet ve sadakat sıfatlarıyla muttasıf, mürüvvet ve vefa ile ma'ruf olan bir zatın davasını tasdik ve nasihatini dinlemek lâzımken kendilerini irşâd etmek için Allah'ın gönderdiği Resulünün sözünü dinlemek şöyle dursun kendi cinslerinden âhiret azabı ile onları tehdid eder bir Resulün gelmesinden teaccüb ettiler. Çünkü; onların itikadınca Resul meleklerden olur, beşerden olmaz hatta beşerden olsa bile zengin, hatırlı ve mansıb sahibi kimselerden olması lâzım olduğunu itikat ettiklerinden teaccüb etmişlerdir. Halbuki beşerden beşere Resul gelmesi ma'kul olduğu cihetle teaccübe şayan bir şey değildir. Onlar cümle âlemin hâlikı Allahü Tealâ olduğunu bilip ikrar ettikleri halde Allahü Tealâ'nın kendilerini doğru yola sevketmek için beşerden bir Resul göndermesine teaccüb ettiler. Beşerden beşere Resul göndermek hikmet-i bi'sete muvafık ve ma'kul olup Resulün davasını tas-

dik edip hüsnü kabul ile karşılamak lâzımken bilâkis teaccüble karşılamanın bir emr-i münker olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ Peygamberimiz efendimizin Resul olarak gelmesinden kâfirlerin teaccüblerini beyandan sonra âhiretin vücuduna teaccüblerini beyan etmek üzere :

فَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ ۝ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ۝

buyuruyor.

[Resulüllah âhiret azabıyla korkutunca kâfirler dediler ki «Şu öldükten sonra dirilmek ne acîb bir şeydir ki biz ölüp toprak olduğumuzda mı dirileceğiz? İşte şu söz akıldan uzak bir şeydir».] Kâfirler böyle demekle âhireti bilkülliye inkâr ettiler. Çünkü; onların aklı sehîf olduğundan lâyıkı ile düşünüp muhakeme edemediler. Binaenaleyh; birdenbire inkâra kalkıştılar. Halbuki ibtidaen halkolunduklarını düşünselerdi inkâr etmezlerdi.

Ehl-i Mekke'nin bu sözleri küfr-ü mahızdan ibaret olduğuna işaret için ism-i zamir yerinde (كافرون) lâfzı *ism-i zahir* olarak varid olmuştur ki bu sözleri küfür olduğunu sarahaten beyanla onların küfrünü âleme ilân olduğu gibi âhireti ve haşr ü neşri inkâr etmenin küfür olduğunu dahi kullara talim vardır. Çünkü âlemin hudusunu ve âhiretin vücudunu itikad etmek; dinin üssül'esasıdır. Binaenaleyh cemi' edyânın temeli; âhireti itikat etmektir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin âhireti inkâr ettiklerini beyandan sonra onların şüphelerini izale etmek üzere :

قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ ۝

buyuruyor.

[Biz muhakkak onlardan arzın tenkîs ettiğini biliriz. Bizim indimizde umum eşyayı hıfzeder kitap vardır.]

Yani ehl-i Mekke insanların öldükten sonra dirileceğini neden uzak bir şey addeder, bizim kudretimizi neden inkâr ederler? Halbuki ölüp toprağa karıştıktan sonra toprağın onların vücudlarından ne miktarını yedi, ne kadar noksan etti, etlerinden, kemiklerinden ve her bir cüz'lerinin nerelerde kaldığını biz biliriz. Zira; eczâlarıdan ne kadar noksan ve cüzlerinin nerelerde olduğunu ve herkesin isimlerini hıfzeder bizim indimizde kitap vardır ki o kitaptan hiç bir şey kaybolmaz. Her şey yazılır, yazılanlar da yanlış yazılmaz doğru yazılır. Binaenaleyh; vukuât aynıyla zikrolunur tebeddül ve tegayyür olmaz.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Cenab-ı Hakkın emvâtı ihyaya kaadir olduğuna ve ilminin de cümle zerrât-ı cihanı ihâta ettiğine âyet-i celile delâlet eder. Çünkü Beyzâvî'nin beyanına nazaran Vâcip Tealâ'nın kendi indinde her şeyi hıfzeder bir kitabın mevcut olduğunu beyan etmesi; ilminin her şeyi ihâta ettiğini beyan ve temsîl kabilindendir. Keenne içinde her şey yazılı bir kitaba malik olup mütaleasıyla meşgul olan kimse o kitapta olan her şeyi bildiği gibi Vâcip Tealâ'nın ilminden de kitapta yazılı olduğu gibi hiç bir şey kaybolmaz demektir. Yahut *kitap* la murad; *Levh-i mahfuzdur*. Çünkü; Levh-i Mahfuz'da her şey ilminin muktezasınca yazılıdır. Şu halde «ilm-i İlâhî her şeyi ihata etmese levh-i mahfuzda her şey yazılı olamazdı» demek olur.

Evvelki âyette kâfirlerin «Biz toprağa karıştıktan sonra nasıl dirilebiliriz? Zira; eczâmız toprağa karıştıktan sonra birbirinden ayırmak mümkün değildir. Eczalar birbirinden ayrılmayınca ihya da mümkün olamaz.» demişlerdi. İşte bu âyet; kâfirlerin bu şüphelerini izale etmekle onlara cevaptır. Zira; ilm-i İlâhînin eczaların her zerresine lâhik olduğunu beyanla eczâların tefrikı mümkün olup hiç kimsenin eczası diğerinin eczasına müşabih olmıyacağını ve ilm-i İlâhîde her birerlerinin cüz'leri ayrı ayrı malûm olduğunu ve ilm-i İlâhî icâbı onları cem' ederek diriltmek mümkün olduğunu isbatla kâfirlere cevab vermiş ve Haşri inkârlarını red ve ibtal etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin haşri inkâr etmeleriyle Hakkı tekzibetmiş olduklarını beyan etmek üzere :

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ ۝

buyuruyor.

[**Belki onlar hak olan Resul ve o Resulün kitabı olan Kur'an kendilerine geldiği zaman tekzib ettiler. Binaenaleyh; kendilerine ızdırap verici muhtelif sözler içinde kaldılar.**] Çünkü; onlara gelen Resul Hak, sözü doğru ve davası sadıktı. Şu minval üzere Resul kendilerine gelince tekzib ettiler, her biri bir gûnâ söylemekle muhtelif sözler arasında şaştılar, ne yapacaklarını bilemediler. Binaenaleyh; daima ıstırab-ı elîm içinde kaldılar. Zira; ehl-i Mekke Resulüllah'a bazan sahir, bazan kahin, bazan da şair dediler ve bu sözlerinin hiç birinde sebat etmediler. Çünkü; her ne söyleseler Resulüllah'ın hal ü şanına lâyık olmadık bir söz olduğu cihetle söyledikten sonra o sözden dönmeye kendileri mecbur olduklarından isnâd ettikleri şeylerin hiç birinde sebat edemiyorlardı. Zira; inad ve istikbâl saikasıyla iftira olarak söylendiğinden söylenen söz üzerinde sebat mümkün olamazdı. Çünkü; âlem kendilerini tekzibedip söyledikleri sözlerinin hasedden neş'et etmiş iftira olduğunu söylediklerinden söylediklerini bir daha söylemekten çekinir ve utanırlardı. Binaenaleyh; sözlerinde sebat etmeleri mümkün olamayınca Resulüllah hakkında ne diyeceklerini bilmez ve şaşkınlık eseri olarak bir takım hezeyanda bulunurlardı. Fakat herkesin inanacağı bir şeyi söyleyemediklerinden buğz u adavetlerini teskin edemedikleri cihetle daima azab-ı elîm içinde bulunduklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

İşte Hakk'a karşı itiraz eden insanlar bir müddet-i kalile zarfında galib gibi görünseler bile daima mağlûp ve Hakkın zebunu olduklarından azab-ı vicdanîden ve ıstırab-ı kalpten kurtulamazlar.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin haşrı inkâr ettiklerini beyandan sonra inkârlarını reddeden delâil-i afakiyyeyi beyan etmek üzere :

أَفَلَمْ يَنظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[O münkirler gaflet ettiler de üzerlerinde bulunan semaya ve semada bulunan kudret-i İlâhiyenin eserlerini görmediler mi, onlara bir kerre nazar-ı ibretle bakmadılar mı, biz gökleri nasıl bina ettik, onların üzerlerinde direksiz nasıl durdurduk ve hiç nazar edip görmezler mi ki? Biz yıldızlarla semayı nasıl tezyîn ettik? Halbuki semânın o kadar azamet ve cesameti ile beraber aslâ yarık, yırtık ve delik gibi bir noksanı yoktur] ki her nereden bakılsa bir siyak üzere müsavidir. Bazı mahalli çukur, eğri veya yüksek olmak gibi noksanlardan salimdir. Şu halde bunları nazar-ı itibare almak ve düşünmek lâzımken terketmek ve mümkün olan haşri inkâr eylemek hamakattan başka bir şey değildir. Çünkü; âlem-i ulvîde olan acaib ve garaibin kâffesi haşrin imkânını ispata kâfi delâil-i kaviyye cümlesindendir. Zira; bu kadar cesamet üzere acaib ve garaibi havi gökleri halketmeye kaadir olan Allahü Tealâ'nın insanları öldükten sonra diriltmeye kaadir olacağı evleviyyetle sabit olur.

Semâ lâfzı üst tarafta olduğuna delâlet ettiği halde semayı zikirden sonra (فوقهم) lâfzını zikir; haşri inkâr eden kâfirleri tekdir içindir. Yani «ey haşri inkâr eden insanlar! Üzerinizde olan semayı görmüyor musunuz ve görülmiyecek bir yerde midir? Her an her saat başınızın üzerinde gözünüzü açtığınızda görüp durursunuz. Şu halde kudretullaha delâlet eden bu kadar delilleri görüp dururken haşri niçin inkâr ediyorsunuz?» demektir.

Bu âyette semanın fevk lâfzıyla te'kîd olunması, binasının garabeti ve bir çok tezyînâtla müzeyyen olduğunu, bir tarafında delik ve yırtık gibi bir noksan olmadığını ve semanın kudret-i İlâhiyeye delil olduğunu beyan etmek; semanın mevcut bir bina olduğunu beyanla hukemâ-yı cedîdenin «sema mevhûmâttan ibarettir» sözlerini red ve ibtal etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ âlem-i ulvîden haşrin imkânına delâlet eden delilleri beyandan sonra âlem-i süflîde haşrin vücud bulacağına delâlet eden delilleri beyan etmek üzere :

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Yer yüzünü biz uzattık, döşedik, arzın üzerine yüksek ve cesîm dağlar koyduk ki yer kemal-i süratle hareket edip mihverinden çıkmasın ve yer yüzünde her neviden gayet güzel otlar bitirdik ki insanlar her birinden intifa etsinler.]

Yani; âhireti inkâr edenler yer yüzüne nazar edip Allah'ın acayib ve garaibini görmezler mi ki haşri inkâr ederler? Eğer arza nazar-ı ibret ve in'amla baksalardı onlar haşri inkâr etmezlerdi. Çünkü; Biz Azimüşşân arzı döşedik, insanların maîşetine ve isti'-mallerine elverişli bir surette uzattık. Üzerinde bulunan insanları rahatsız edecek derecede sallanmasın için arz üzerine yüksek dağları sabit olarak koyduk ve yer yüzünde insanların menfeatleri için her nevîden güzel otları bitirdik ki o otlara bakanların gözlerine cilâ, kalplerine sürûr ve inşirâh verir. Bunların cümlesi kudretullahın azametine ve haşrin imkânına delâlet eden delâil cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ yerde ve gökte haşrin imkânına delâlet eden delilleri beyandan sonra o delilleri zikirden maksadı beyan etmek üzere :

تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Cümle işlerinde bize mütevekkil olup tefviz-i umur eden her abdiçin vaaz u nasihat ve hakkı görüp umur-u hakka istidlâle âlet olsun diye gökleri bina ve tezyîn ettik, yeri döşedik, üzerine büyük

dağları koyduk ve bunların cümlesini Hakk'ı arayıcı kullarımıza ibret olsun için işledik.] Şu mevcudâtı halketmekten maksat ve hikmet; bu mevcudâtın cümlesi bizim canib-i manevimize teveccüh edici her abdiçin kemal-i kudret ve azametimize, metanet-i hikmetimize delil, erbab-ı teemmüle ibret ve Hakk'ı arayıcı olan kimselere ayna mesabesinde Hakk'ı görmeğe vesile olmasıdır.

(عبد منيب) *dergâh-ı ülûhiyyete rücû edici kul demektir.* Bu makamda *delâile nazar, semanın ve arzın acayibini tefekkür ve tezekküre rücu edici abdiçin yeri ve göğü gözüyle görmeye ve kalple düşünmeye vesile kıldık* demektir.

***

Vâcip Tealâ haşrin imkânına, emvâtın ihyâsına, kudret-i İlâhiyyenin şümulüne delâlet eden delâil-i semaviyye ve arziyyeyi beyandan sonra sema ile arz arasında olan delilleri beyan etmek üzere :

وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Biz semadan hayrı ve bereketi çok yağmur sularını inzâl ettik, o mübarek su sebebiyle bağlar, bahçeler ve biçilmek şanından olan arpa, buğday gibi hububâtı ve uzunluğuyla beraber bir çok yük götürmeye mütehammil olan hurma ağaçlarını bitirdik ki o hurma ağacının birbiri üzerine teraküm etmiş meyveleri vardır.]

***

Vâcip Tealâ bunların cümlesini insanlara rızık olarak halkettiğini beyan etmek üzere :

رِزْقًا لِلْعِبَادِ

buyuruyor.

[Bu ni'metlerin cümlesini insanlara ve sair mahlukâta rızık olsun için halkettik.]

Yani; semadan yağmur yağdırmakla ölmüş insan gibi kurumuş yer yüzünü ihyaya kaadir olan Allahü Tealâ ölmüş olan insanları ihyaya kadir olamaz mı, o yağmur suları sebebiyle halkettiği bağların meyveleri, hububat-ı saireden hasıl olan enva-ı nimetler, bilhassa hurma ile dünyada insanları merzuk eden Allahü Tealâ Cennet'te kullarını merzûk etmez mi bu dünyada şu ni'metleri halkeden Allahü Tealâ âhirette halketmeye kaadir olmaz mı, bunların cümlesindeki kudretini müşahade edip dururken niçin inkâr edersiniz? Halbuki sizin inkâr ettiğiniz haşir ve öldükten sonra insanı diriltmek sizin gördüğünüz yeri ve gökleri ve onların arasında olan mevcûdâtı halketmekten daha kolay, daha ehvendir. Gerçi Allahü Tealâ'nın kudretine nisbetle güçlük, kolaylık yoktur. Binaenaleyh; büyük, küçük, ağır, hafif her şeyin icâdı ind-i İlâhîde müsavî ise de bizlere nisbetle güç ve müşkül olan şeyleri halkettiğini her zaman görüp dururken daha kolay olan insanın ihyâsını muhal addetmek ve kudretin haricinde görmek aynı hamakattır.

Vâcip Tealâ bu âyette semâ ile arz arasında olan ve haşrin vücuduna delâlet eden delilleri zikirle kâfirlerin âhireti inkârlarını reddetmiştir. Çünkü her sene ekilip biçilerek insanlara gıdâ olan arpa ve buğday gibi hububât nev'inden olan şeyleri zikrettiği gibi asırlarca payidâr olup evlâd ü ahfada kalan hurma ağaçlarını, bir çok ağaçlardan terekküp eden bahçeleri ve bahçelerin meyvelerini zikretti ki cümlesi haşrin imkânına delâlet eder. Zira; her biri kudret-i İlâhiyenin kemâline birer bürhan-ı kâfîdir. Çünkü; meyve ağaçlarının güz günlerinde yapraklarını dökmesi insanların ölümlerine benzediği gibi bahar günlerinde yeni doğan çocuklar gibi ufacık yapraklar ve çiçekler açarak başlayıp her birinin kemale ermesi öldükten sonra insanın dirilmesine neden delâlet etmesin, elbette delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ haşrin imkânına delâlet eden delilleri zikirden sonra o delillerin maksada delâlet ettiğini sarahaten beyan etmek üzere :

وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَٰلِكَ الْخُرُوجُ ۝١١

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân ölmüş adamlar gibi kurumuş beldeyi o yağmur sularıyla ihya ettik. O kurumuş beldeyi yağmur suyu ile ihyâ ettiğimiz gibi öldükten sonra sizi ihyâ ile kabrinizden böylece çıkarsınız.]

Yani ey münkirler! Öldükten sonra insanın ihyasını neden uzak addedersiniz? Yer yüzü kurumuş ve birbirine muttasıl asla bir menfez yokken yağmur suları ile nasıl yarılıp bahar günlerinde otların bittiğini görmez misiniz? İşte öylece irade-i İlâhiyye tealluk edince otların bittiği gibi insanlar da biter, otların bitmesi ile insanların bitmesinde hiç fark yokken bir nev'ini gözlerinizle görüp kalpleriniz tasdik ettiği halde aynı surette ihyâ olunacak insanın dirilmesini neden inkâr edersiniz? Şu halde aynı imkân ve hükümde olan iki şeyin birini tasdik diğerini tekzîb etmek; inad ve istikbârdan başka bir şey değildir.

***

Vâcip Tealâ zaman-ı seâdette bulunan müşriklerin haşr-ı ecsâdı inkâr ettikleri gibi ümem-i salifenin de inkâr ettiklerini beyan etmek üzere :

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ۝١٢ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ ۝١٣ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ۝١٤

buyuruyor.

[Mekke ahalisinden evvel geçen Hz. Nuh'un kavmi Nuh (A.S.) ı ve ashab-ı Ress nebîleri (Hanzala) yı, Semud kavmi Hz.

Salih'i, Âd kavmi Hûd (A.S.) ı, Firavun ve kabilesi Musa (A.S.) ı, Lût (A.S.) ın ırkan kardeşleri Hz. Lût'u, Ashabı Eyke Şuayb (A.S.) ı, Yemen'de Himyerîlerden Tübba' kabilesi nebîlerini ve bunlardan her biri taraf-ı İlâhîden kendilerini irşâd için gönderilen resullerini tekzîbettiler. Binaenaleyh; cümlesi azab-ı İlâhîye müstehak ve gazab-ı sübhânî ile helâk oldular.] Şu halde seni tekzibedenler'de elbette onlar gibi helâk olacaklarından onların tekziblerine senin mahzun olmaman lâzımdır. Zira; senden evvel geçen enbiyâ biraderlerinin hepsi kavimleri tarafından bu gibi tekziblere maruz kaldılar, akibet tekzîbedenlerin vücudları helâkle âlemden süpürülüp gittiler, ehl-i iman payidâr oldular.

(Ashab-ı Ress) in kimler olduğunda ihtilâf varsa da Ni'metullah efendinin tefsirinde beyan olunduğuna nazaran *R e s s ; bir kuyunun ismi olup o kuyunun etrafında sakin olanlara ashab-ı Ress denilmiştir.* Onlara (Hanzalatübnü Safvan) namında bir nebî gönderilip onu tekzibettikleri mervîdir.

(Ashab-ı Eyke) Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran *(Medyen) karyesinden başka meşelik orman içinde sakin olduklarından* Ashab-ı Eyke denilmiş ve bunlara Şuayb (A.S.) ba'solunmuştur.

Kavm-i Tübba'a dair bahis (Sûre-i Dühân) da geçmiştir. *T ü b b a ' ; Yemen'de (Himyer) kabilesinden zuhur eden padişâhların ünvanıdır.* Tübba'nın kendi mümin olup kavmi kâfir olduğundan Cenab-ı Hak kavmini zemmetmiştir. Hatta Resulüllah'ın «Tübba' nebi midir, değil midir? bilmiyorum» buyurduğu mervîdir. Şu halde (Tübba') nın salih bir kimse olduğunda şüphe yoktur. Lût (A.S.) ın kavmi kendi ırkından ve alel ekser akraba ve teallukâtından olduğu cihetle Lût (A.S.) ın biraderleri denmiştir.

***

Vâcip Tealâ ümem-i salifenin halleri de Resulüllah'ın kavmi olan müşriklerin halleri gibi olduğunu beyanla Resulünü tesliye ettikten sonra müşriklerin haşri inkârlarını delâil-i enfüsiyyeyle dahi reddetmek üzere :

أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Müşrikler bizim kudretimizi inkâr ederler de onları evvelen icadımızla bizi aciz mi zannederler? Belki onlar yeni bir icadda şek edicidirler.]

Yani; onlar haşri inkâr ederler de düşünmezler mi? Yoksa onları evvelen icadımız sebebiyle bizi yoruldu, kudretimiz tükendi ve ikinci defa halketmeye kudretimiz kalmadı zannederler de haşri onun için mi inkâr ederler bilmezler mi bizim kudretimizin ve sair sıfatımızın nihayeti yoktur? Binaenaleyh; onları evvelen icâda kudretimiz nasıl tealluk ettiyse âhirette icadlarına da öylece tealluk eder. Çünkü; imkânda bidaye ile nihayenin farkı yoktur. Her iki suret, imkânda müsavî olduğu gibi kudretimizin tealluku da müsavidir. Şu halde onlar evvelen icadımızı bilirler. Onda şüphe etmezler. Belki onların şüphesi ikinci icaddadır. Zira; ölmüş bir kimsenin tekrar dirilmesi âdetin hilâfı olduğundan inkâr ederler. Yoksa evvelen kendilerinin icad olunduklarını her zaman ikrar ederler. İnkâra mecalleri yoktur. Ancak şüpheleri; öldükten sonra yeni bir icadla tekrar icad olunmalarındadır.

*
* *

Vâcip Tealâ evvelen icâdı ve saniyen icada mani bir şey olmadığını beyandan sonra insanın her haline ilm-i İlâhî lâhik olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهٖ نَفْسُهُ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyyetime yemin ederim ki biz muhakkak insanı halkettik ve biz insanın hatırına hutur eden şeyleri biliriz. Zira; ilmimiz hasebi ile biz insana boynundaki damardan daha yakınız.]

Yani; zat-ı ülûhiyyetime kasem ederim ki biz insanı evvelen topraktan ve saniyen nutfeden icadettik. İnsanın nefsine ârız olan ve kalbinde cevelân eden gizli hatıralarını biliriz. Binaenaleyh; insanın gönlüne gelen hatıralardan ve sair ahvalinden bize hiç bir şey gizli olmaz. Çünkü; ilmimiz ona boyun damarından daha yakın-

dır. Bu âyetten maksat; insanın ibtidaen icadını beyanla öldükten sonra ihyâ olunmasına istidlâl etmektir. Çünkü ibtidâen icada kaadir olanın öldükten sonra da iâdeye kadir olacağı evleviyyetle sabit olur.

V e s v e s e ; gizli bir sadâdır. Nefsin vesvesesi; *kalb-i insana hutûr eden şeydir.* Vâcip Tealâ insanın kalbine hutûr eden şeyleri tamamen bildiğini bu âyette beyan buyurmasıyla zat-ı ülûhiyyetine hafi bir şey olmadığını beyan buyurmuştur ki kâfirler kalplerine gelen hatıraları gizli zannetmesinler. (من حبل الوريد) *V e r î d ; insanın boynunda iki damardır ki* biri sağından diğeri solundan gelir. Kafasında birleşir ve vücud-u insaninin her tarafına kan bu damarlardan cereyan eder. Binaenaleyh; bu iki damar; insanın vücudunun kıvâmıdır ve ruh-u insanın bedene hulûlüne medârdır. Şu halde verîd denilen damarlar insana ne kadar yakınsa ilm-i İlâhînin ondan daha yakın olduğunu Vâcip Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur.

Bu makamda yakîn olan ilm-i İlâhî olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; zat-ı İlâhîde mesafe itibariyle yakınlık ve uzaklık tasavvur olunmadığından âyette her ne kadar zatın yakınlığı zikrolunmuşsa da ilminin kemal-i şûmülünden kinaye olarak mecazdır. Çünkü; zatın yakın olması ilmin yakın olmasına sebep olduğundan zatının yakın olduğunu zikirle ilminin yakın olduğu murad olunmuştur ki zikr-i sebeb ve irade-i müsebbib kabilinden mecazdır.

***

Vâcip Tealâ insanın her halini bildiğini beyandan sonra insanın ahvalini gözetici sağında ve solunda melek bulunup cümle ef'âlini ve bilhassa ağzından çıkan sözlerini yazdığını beyan etmek üzere :

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[İnsanın sağında ve solunda canib-i İlâhîden umum ahvalini

gözetmek ve ef'âl ve akvalinden her ne sadır olursa onları muntazaman deftere yazmağa memur olan iki melek oturucudur.] O melekler insanın ahvalini telakkî ettikleri zaman ilm-i İlâhî lahiktir. Ve boyun damarından daha yakındır. **[Ve insan bir söz söylemez; illâ onun huzurunda hazır bir melek amelini gözeticidir.]** Binaenaleyh; insandan gerek sevab ve gerek günah her ne sadır olursa onun cümlesini yazar.

Yani; insanların mühmel olarak sözleri ve tuttuğu işleri hükümsüz kalamaz hepsi yazılır. Zira; insanın cümle amâlini gözetmek için taraf-ı İlâhîden gönderilmiş iki melek memurlardır. O melekler insanın her bir harekât ve sekenâtını telakkî ettikleri zaman ilm-i İlâhî onun boynundaki damarlardan daha ziyade yakındır. Binaenaleyh; meleklerde gaflet olmaz. Farz-ı muhal olarak meleklerde gaflet olsa Vâcip Tealâ'nın ilmi kâfidir. İnsanın ahvalini gözetmeye memur olan meleklerden biri insanın sağında diğeri solundadır. Sağ tarafında oturanın vazifesi; insanın sevabını, sol tarafında oturanın vazifesi; günahını yazmak olduğu ehâdis-i şerife ile sabittir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran Resulüllah'ın «Hasenâtı yazan melek seyyiâtı yazanın emiridir.» buyurduğu mervidir. Binaenaleyh; insan hasene işlediğinde sağ tarafında olan melek derhal on sevab yazar. Amma bir günah işlediğinde sağ tarafta olan sol tarafta olan melek'e «Sen yedi saat terket, yazma. Zira; me'mul ki bu adam tevbe veya istiğfar eder de günahına kefâret olur» demekle seyyiâtın derhal yazılmayıp yedi saat tehir olunduğu mervidir.

Vâcip Tealâ insanın her halini bildiği halde ahvalini gözetmeye bir melek memur etmesi büyük bir lûtuf ve ihsandır. Çünkü; insan meleğin hasenât ve seyyiâtını yazacağını ve yevm-i kıyamette amel defterinin eline verileceğini bilince günahtan vazgeçip sevaba rağbet etmeğe sa'yeder. Bu meleklerin memur olmalarının hikmetlerinden birisi de insan yevm-i kıyamette günahını inkâr ederse meleklerin şehadeti ve defterin elde bulunması ile insanı ilzâm ve iskât içindir, yoksa Vâcip Tealâ'nın kullarının amelini bilmesine ihtiyacından değildir. Zira; Vâcip Tealâ kullarının her hallerini her zaman bilir deftere ihtiyacı yoktur. Melekler insanın her

hallerinde bulunurlar, illâ def'i zaruret ve cimâ hallerinde geriden gözetirler. Binaenaleyh; melekleri ezâdan vikaye için insanın zaruriyyül vuku olan bu iki halinde söz söylemesi kerahet olduğu bazı ehâdis-i celîleden istinbât olunarak kütüb-ü fıkhiyyemizde mezkûrdür.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran hayır ve şer insandan sadır olan her şeyin melekler tarafından yazıldığına bu âyet delâlet eder. Hatta hastalığında inlemesinin dahi yazıldığı mervidir. Bazı ulemâ da Meleklerin yazdığı sevap veya azap icabeden şeyler olup sevaba veya azaba müteallik olmayan şeyleri yazmadıklarını beyan etmiştir.

***

Vâcip Tealâ herkesin amelinin yazılacağını beyandan sonra o amelin cezasını mevtinden sonra göreceği cihetle herkes için mevtin muhakkak olduğunu beyan etmek üzere :

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Hakka mukarin olarak ölümün şiddeti geldiğinde taraf-ı İlâhîden denilir ki «Şu sana gelen ölümden sen firar edemezsin.»]

Yani; meleklerin insanın işlerini gözetip yazmaları ölümün şiddetleri gelip mevtin emâreleri zuhur edinceye kadar devam eder, mevt kendilerine gelip acısı her taraflarını çevirince kıbel-i İlâhîden onlara «Şu senin üzerine şimdi nazil olan ölümden sen firar edemezsin, bu ölümü sen kerîh görürdün. İşte kerîh gördüğün ölüm bağrına çöktü, firara mecalin kalmadı.» denir. Evet! Ölüm insanın bütün me'lûfât ve lezâizini kat'ettiğinden cümle insanlar nazarında gayet çirkin ve acı bir şeydir. Binaenaleyh; mümkün olsa her insan ölmemek ister, lâkin fayda etmediğini ve ölümden kaçmak mümkün olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

(سكرة الموت) *ölümün şiddeti ki akla galib ve fehme mani bir*

haldir. Ölüm gelince bu şiddet onun her tarafını ihata eder. İşte o zaman insan akibetinin seâdet veyahut şekâvet olduğunu müşahede eder ve kendi için hakikat-i hal tebeyyün eyler.

***

Vâcip Tealâ insan için ölüm muhakkak olup ölümden kaçmak mümkün olmadığını beyandan sonra ba'delmevt cezanın mevkii yevm-i kıyamet olup yevm-i kıyamet dahi İsrafil'in Sura üfürmesiyle olacağı cihetle sura üfürüleceğini beyan etmek üzere:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[İsrafil tarafından sura üfürülüp herkes hayran olarak ayak üzerine kalktıkları zaman kıbel-i İlâhîden «İşte şu gün; dünyada size vaadolunan gündür» denmekle o günün kıyamet günü olduğu herkese ilân olunur.]

Bu âyette nefih'le murad; *ikinci defa üfürülecek olan sur'dur.* Çünkü; bundan evvelki âyette mevt beyan olunmuştu. Zira kıyamette *b i r i n c i n e f i h* le murad; *insanların ve sair zîruhların ölmeleri ve âlemin intizamından çıkıp harabolması için vaki olan nefih'tir.* İkinci nefih ise *insanların kabirlerinden kalkıp hayat bulmaları ve herkesin cezalarını görmesi içindir.* Şu halde mevti beyandan sonra nefh'in beyanı; nefih'le muradın ikinci sur olduğuna delâlet eder. *Dünyada Peygamberler vasıtasiyle kıyametin geleceği ümmetlerine vaadolunduğundan o güne y e v m - i v a î d* denilmiştir.

***

Vâcip Tealâ sur'un üfürülmesini beyandan sonra insanlar kalkıp arsa-i mahşere geldiklerinde ceryan edecek ahvali beyan etmek üzere :

وَجَٓاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَٓائِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Her nefis arsa-i mahşere gelir. Halbuki kendisiyle iki melek bulunur. O iki melekten birisi onu mahşere sevkeder, diğeri amelinin iktizasına göre menfeatına veyahut mazarratına şehadet eder.]

Yani; sûr üfürülüp herkes kabrinden kalkıp mahşere geleceğinde her şahıs yanında iki melek bulunarak gelir. O meleklerden birisi o şahsı mahşere sevkeder diğeri de onun lehine veya aleyhine şehadet eder.

Kazî'nin beyanına nazaran her şahısta bir melek olup iki sıfatı cami olmak ihtimali vardır ki o bir melek hem sevkeder hem de menfeat veya mazarratına şehadet eder. *Yahut* sevkeden melek dünyada günahını yazmaya şehadet eden melek de sevabını yazmaya memur olandır. Yahut sâikle murad; *insanın nefsi ve onun mukarinidir.* Şehîdle murad; *insanın azasıdır.*

Hulâsa; sûr üfürüldükten sonra nâsın mahşere geldiği zaman herkesin iki melekle geleceği ve o meleğin biri sevkedici olup diğeri ameline şehadet edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ her nefsin iki melekle huzur-u İlâhîye geleceğini beyandan sonra o zamanda canib-i İlâhîden gelecek hitabı beyan etmek üzere :

لَقَدْ كُنْتَ ف۪ي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَٓاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَد۪يدٌ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Taraf-ı İlâhiden insanlara hitaben «zat-ı ülûhiyyetime kasem ederim ki ey insan! Sen şu günün geleceğinden gafletteydin. Binaenaleyh; bu gün biz senin gözünden perdeyi açtık şu halde bu gün senin gözün keskindir şiddetle her şeyi görür» denmekle kıyameti inkâr edenler tekdir olunurlar.]

Yani; sûr üfürülüp insanlar mahşere geldiklerinde taraf-ı İlâhîden her insana hitabederek denilir ki «Ey insan! Sen dünyada şu günden gaflet üzereydin. İşte gaflet ettiğin günü re'yelayn müşahade ettin. Biz senin gözünden o gaflet perdesini kaldırdık. Binaenaleyh; bu gün gözün gayet hiddetli ve keskindir. Her şeyi görür ve görülmesi mümkün olan her şeye tesir eder. Halbuki dünyada gözün mahsusâtı görmeye alıştığından ma'kulâtı görmez ve âhirete inanmazdı. Bu günse o perdeler açıldı, meydana çıktı ve her şeyi görür oldun, hiç bir şeyde şüphen kalmadı» denmekle dünyadaki kusurları yüzüne vurulur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet; bu dünyada müşahadesi mümkün olmayan şeyleri âhirette herkesin müşahade edeceğine delâlet eder. Çünkü; dünyada görmeye mani olan gaflet, gözün za'fı ve sair perdeler âhirette zail olur. Şu halde «mani zail olunca memnu avdet eder» kaidesince perde zail olunca görülmesine mani olan şeylerin cümlesi görülür. Binaenaleyh; insan görmediği bir çok şeyleri görür ve dünyada görülmesi mümkün olmayan bir takım şeyleri görmek mümkün olur. Çünkü; gözün za'fı gider ve gayet keskin bir hale gelir.

***

Vâcip Tealâ âhirette asi olan insanlara söylenecek sözleri beyan ettikten sonra asîlerin mukarinleri olan şeytan veya melek tarafından söylenecek sözü beyan etmek üzere:

وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Günahkâr olan kimsenin mukarini olan şeytan der ki «işte şu asî benim indimde Cehennem için hazırdır».]

Yani; günahkâr olan kimselerin dünyada âhiretten gafletleri üzerine yevm-i kıyamette tekdir olunduktan sonra dünyada insanın daima yanında bulunan ve azdıran şeytan der ki «İşte şu asî benim indimde Cehennem için hazırdır. Zira; ben iğfal ettim, aldattım ve kötü amellerini kendine güzel gösterdim, onu yoldan çıkarmak-

la, bir çok günahlar işletmekle Cehennem'e istihkak kesbettirdim, hazırladım. Binaenaleyh; bu günahkâr benim indimde Cehennem için hazırlanmıştır.» demekle cürmünü itiraf eder. Şu manâ; *k a r î n* ile muradın *şeytan* olduğuna nazarandır. Amma bazı müfessirinin beyanı veçhile *k a r î n* ile muradın *insanın amelini gözetmeye memur olan melek* olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [İnsanın işlediği amellerini yazmak için daima kendine mukarin olan melek der ki «İşte şu defter-i âmâlinde yazılı olan ameller senin için benim hıfzettiğim ameller ki benim indimde hazır ve mahfuzdur».] demektir.

İnsanın yanında daima bulunur bir karin olduğuna bu âyet delâlet eder. Amma meleğin bulunduğuna ve amelinin yazıldığına diğer âyetlerde dahi delâlet vardır. Binaenaleyh; herkesin amelini yazmak için meleğin bulunduğu kat'idir, hilâfını itikat caiz değildir. İnsanı azdırmak için şeytanın bulunduğu dahi kat'idir. Bunda da şüphe olmadığı gibi herkesin yanında ona mahsus bir şeytanın mukarin olduğuna dahi bazı ehâdis-i celile delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ insanın karîni tarafından söylenecek sözü beyandan sonra kendi tarafından söylenecek sözü beyan etmek üzere :

أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Hesap görülüp herkesin gideceği mahal meydana çıkınca Allahü Tealâ tarafından denilir ki «atın Cehennem'e her küfredici kâfiri ki o kâfir Hakka inad edici, emvâlinin zekâtını vermeyici, haktan geçerek batıla meyil ve dininde şekkedicidir». İşte şu sıfatları taşıyan kâfirin istihkakı Cehennem'dir.]

Yani; asîlerin karinleri söyledikten sonra Vâcip Tealâ tarafından asîleri sevkeden melekle a'mâline şehadet eden meleğe hitaben «ey Melekler! Küfründe ileri giden ve şiddet gösteren her kâfiri Cehennem'e atın ki o kâfir hakkı inkâr etmekte son derece inad

edici, emvalinin zekâtını vermeyici, din-i islâma girmek istiyenleri men' ve hakkı terkederek başkalarına zulüm ve din-i islâmın hak olduğunda şekkedicidir. İşte şu sıfatları taşıyan kâfirin istihkakı Cehennem'dir.» buyurulmakla kâfirin Cehennem'e atılması emrolunur ve emr-i İlâhî derhal icrâ edilir.

Vâcip Tealâ kâfirleri bu âyette *beş sıfatla tavsif etmiştir: Birincisi; şiddetle küfredici olmalarıdır. İkincisi; hakkı kabul etmemekte inad edici olmalarıdır. Üçüncüsü; hayır olan işlere şiddetle mani olmalarıdır. Dördüncüsü; zulm ü teaddî edici ve Haktan tecavüzle batıla meyledici olmalarıdır. Beşincisi; din-i Muhammedî'de şekkedici olmalarıdır.* Bunlardan her biri Cehennem'e istihkaka kâfi olduğu halde hepsinin bir adamda bulunması onun şiddetle Cehennem'e atılmasını mucib olacağı evleviyyetle sabittir. Binaenaleyh; bu misilli kâfirler hakkında Cehennem'e atılmalarına dair emr-i İlâhî şiddetle varid olacaktır. (كفار) *şiddetle küfredici* demektir ki *müşriklerdir.* Zira *şirk; küfrün her nev'inden eşeddir.* (عنيد) *ziyade inad edici demektir* ki *Hakkı kabul etmemekte şiddet göstericidir.* (مناع للخير) hayır; *enva-ı ibadât ve hayrâta şamildir.* Şu halde *her hayra mani olan kimseye* mennâun lilhayır denilir. Bu makamda *zekâtını men'ile fukaranın hakkını vermeyenler ve din-i islâma girecekleri men'edenler* murad olunmaya elyaktır. Çünkü; âyetin (Velid b. Mugîre) hakkında nazil ve (Velid) in ise sadakat-ı mefrûzasını vermekte gayet bahil olduğu mervîdir. (معتد) *zulüm ve haktan batıla meyledici* demektir ve kâfirlerin cümlesinde bu manâ mevcuttur. (مريب) *din-i islâmda şekkedici* demektir.

***

Vâcip Tealâ şu beyan olunan sıfatlarla kâfirleri zemmettikten sonra itikatta en fena olan şirki irtikâb ettiklerini beyanla dahi zemmetmek üzere:

الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[O kâfir-i anîd şol kimsedir ki Allah'la beraber Allah'dan başka mabud ittihaz etti, Allah'dan başka mabud olduğuna zahib oldu. Şu halde o muannid kâfir Allah'ın şeriki olduğunu itikad edince «Siz onu şiddetli azab içine atın» denilir.] Binaenaleyh; müşrikler Cehennem azabının en şiddetli mevkiinde bulunurlar. Zira şirk; küfürlerin her nev'inden eşedd olduğu cihetle şirki irtikâbedenler azabın şiddetlisine müstehak olurlar. Çünkü cezanın cinayete göre tertib olunması; adalet ve kavaid-i esasiyye iktizasındandır.

*
* *

Vâcip Tealâ Allahü Tealâ'ya şirkeden müşrikin Cehennem'in şiddetli ateşine atılması taraf-ı İlâhîden emrolununca bütün günahlarını şeytana tahmîl etmesi üzerine şeytan tarafından irâd edilecek nutkunu beyan etmek üzere :

قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ وَلَٰكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[O müşrikin karîni olan şeytan der ki «Ya Rabbi! Ben onu idlâl edip tuğyana sevketmedim. Lâkin o kendi hidayetten pek uzak dalâletteydi.»] Şeytan böyle demekle kâfirin cinayetini kendine yükletir.

Yani; kâfirin Cehennem'e atılmasını Cenab-ı Hak emretmesi üzerine o kâfir Cehennem'e girince «Ya Rabbi! Beni, mukarinim olan şeytan azdırdı, bütün günahları irtikabıma sebeboldu» diyerek şeytandan şikâyet edince şeytan mukabele eder der ki «Ey bizim Rabbimiz! Ben onu idlâl etmedim o kendi yoldan çıktı ve bir dalâlette bulundu ki o dalâlet hidayetten gayet uzaktı. Ve doğru yola girmek ihtimali yoktu.»

Şu manâ; karînin *şeytan* olduğuna nazarandır. Amma karînin *melek* olduğuna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir : [Kâfirler Cehennem'e girince «Ya Rabbî! Ben tagî değildim ve lâkin amelimi yazan melek benim demediğim sözleri ve işlemediğim amelleri yazmış. Ben defterimde olan günahları işlemedim» demesi üzerine ka-

rîn olan melek «Ey bizim Rabbimiz! Ben emrolunduğum veçhüzere yazdım. Binaenaleyh; acele etmedim, ancak söylediğini ve işlediğini yazdım. Söylemediğini ve işlemediğini yazmadım. O kendisi tuğyan etmekle dalâleti irtikabetti» demekle kâfiri ilzâm eder.]

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile kâfirin küfrü şüphe üzerine olmayıp mücerred inad ve istikbârdan neş'et ettiği cihetle imanı ihtiyar etmesi gayet uzak olduğuna işaret için Cenab-ı Hak dalâleti *bu'diyyet* yani *gayet uzak* olmakla tavsif buyurmuştur.

Şeytanın bundan evvelki âyetlerde «benim idlâlim sebebiyle Cehennem'e hazırlanmış» demesiyle bu âyette «idlâl etmedim» demesi arasında tenakuz yoktur. Çünkü; «İdlâl ettim» dediğinde ihtiyarıyla dalâleti kabul etti.» demektir. Bu âyette ise «idlâl etmedim» demek «idlâle icbar etmedim» demektir. *Yahut* Fahri Râzi'nin beyanı veçhile şeytan evvelki âyette idlâl ettiğini ikrar etmişse de ikinci âyette kendi de Cehennem'e girince şeytan idlâlini inkâr etti demektir. Binaenaleyh; âyetler şeytanın ikrar ve inkârını beyan ettiği cihetle tenakuz varsa şeytanın sözündedir, kelâm-ı İlâhîde değildir. Zira; âyetler şeytanın söyliyeceği sözleri hikâyedir.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'e giren asî ve karini olan melek ve şeytanla aralarında vaki olan mücadelelerini beyan etmek üzere:

قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُم بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ onlara dedi ki «benim huzurumda muhasama etmeyin. Çünkü; şimdi muhasamanın faydası yoktur. Halbuki Rüsul-ü Kirâm vasıtasiyle sizi irşâd için inzâl ettiğim kitaplarımda tuğyan ve isyan edenlere azab edeceğimi beyan ve takdim etmiştim. Siz ise kabul etmediniz. Binaenaleyh; sizin için ihticaca salih bir i'tiraz kalmadı. Şu halde mücadelenizde fayda yoktur. Zira; benim indimde sebkeden hükm-i İlâhiyyem tebeddül etmez ki

(Ben işlemedim ve beni şeytan idlâl etti) demek gibi bir takım vahî i'tizarlardan fayda göresiniz ve ben kullarıma zulmedici değilim.] Şu halde herkesin isyanı üzerine azab ederim, günahından ziyade azabetmem ki zulüm olsun. Binaenaleyh; size vaki olan azab sizin günahınız miktarıdır ve hiç bir kimseye atf-ı cürmetmeye selâhiyetiniz yoktur.» demekle Cenab-ı Hak onları muhasamadan nehiy ve feryadın, çağırışıp bağırışmanın faydası olmayacağını kendilerine tefhîmle iskât eder.

*
**

Vâcip Tealâ ins ü cinden Cehennem'i dolduracağını kitaplarında haber verdiği cihetle o haberini tasdik ve vaadini tahkik etmek üzere :

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ۝

buyuruyor.

[Zikret ya Ekrem-er Rusül şol günü ki o günde biz Cehennem'e sual eder deriz ki «sen asîlerle doldun mu?» Cehennem de «Bize daha ziyade var mı?» demekle cevab verir.]

Yani; ehl-i Cehennem gelip fevç fevç Cehennem'e atıldığında biz Cehennem'e «Ey Cehennem! Sen günahkârlarla doldun mu? Daha boş yerin kaldı mı?» deriz. Cehennem de bize «Daha ziyade var mı?» der. Çünkü; asîler gelip Cehennem'e atıldığında daha boş mahalleri kaldığı için asîlerden daha ziyade olsa alabileceğini beyan eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu sual Cehennem'e ehl-i Cehennem'in cemisi dahil olmadan evvel olmak ihtimali galibtir. Çünkü; ehl-i Cehennem'in cemisi dahil olduğunda dünyada Cenab-ı Hakkın haber verdiği cihetle Cehennem dolacağından ziyade talib olmaz. Şu halde ziyadeye talib olması ehl-i Cehennem'in hepsinin girmeden evvel olacağına delâlet eder.

Vâcip Tealâ Cehennem'in dolup dolmadığını ilm-i ezelîsi ile bildiği halde Cehennem'e sualinin hikmeti; *ikidir :* *B i r i n c i s i ;* *dünyadaki vaadini tahkik etmektir.* Çünkü; dünyada ins ü

cinden Cehnenem'i dolduracağını Kur'an'da beyan buyurmuştu. *İ k i n c i s i ; kâfirlere tevbih ve tekdir içindir.*

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in hallerini beyandan sonra ehl-i Cennet'in bazı hallerini beyan etmek üzere :

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Uzak olmadığı halde Cennet müttekîlere yaklaştırılmıştır.]

هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾

[Cânib-i İlâhîden ehl-i Cennet'e denilir ki «işte şu derecât-ı âliyye; evâmir-i İlâhiyyeyi hıfzederek her işinde Allah'ın şeriatına rücû' edenlerin küllîsine dünyada vaadolunan sevabtır.»]

مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ﴿٣٣﴾

[O müttekîler şol kimselerdir ki onlar anilgıyâb Rahmân Tealâ'dan korkar ve halis kalbiyle Cenab-ı Hakkın huzuruna gelenlerdir.] Şu halde Allah'tan korkanlara ve huzur-u kalple gelenlere Cennet gayet yakınlaştırılmıştır.

Yani; şirkten ve sair günahlardan kaçınmakla nefislerini tehlikeden vikaye eden müminlere Cennet uzak olmadığı halde yaklaştırılmıştır, ehl-i Cennet, Cennet'i görünce taraf-ı İlâhîden onlara «Şu gördüğünüz Cennet; dünyada size vaadolunan Cennet'tir» denilir. O Cennet ma'siyetten dönerek taat-ı İlâhiyyeye rücû edip emr-i İlâhîyi lâyık olduğu veçhüzere hıfzeden kimselerin cümlesine yaklaştırılır, ki o kimseler Rahman Tealâ'yı görmedikleri halde korkarlar. Binaenaleyh; huzur-u İlâhîye ihlâs üzere taat-ı İlâhiyeye rücû ederek hâlis kalpleriyle gelirler.

Beyzâvî ve Hâzin'in beyanları veçhile ehl-i Cennet Cennet'e dahil olmadan evvel arş-ı a'lânın sağ cânibinden yakın bir mahalden Cennet-i âlâ ehl-i Cennet'e gösterilir ve o zaman «şu gördüğünüz Cennet; dünyada size vaadolunan Cennettir» denilir. İşte o zamanda ceryan edecek ahvali Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Ehl-i Cennet'in Rahmet-i İlâhiyyeyi fazlaca recâ ettiklerine işaret için esma-i husnâ içinden *rahmân* ism-i şerifi varid olmuştur. İnsanda muteber olan Allah'ın emrine rücu eden kalb-i halis olduğuna işaret için bu âyette kalp; *münîb* lâfzıyla tavsif olunmuştur. Çünkü Allah'tan korkmayan ve emrine rücu eylemeyen kalp kasâvet sahibi olduğundan nazar-ı İlâhîde itibardan sakıttır.

Hulâsa, ehl-i Cennet'te *beş sıfat lâzım olup* onlar da *müttekî olmak, her emrinde Cenab-ı Hakkın şeriatına rücû etmek, ahkâm-ı İlâhiyyeyi hıfzedici olmak, Allah'tan korkmak ve kalbi Cenab-ı Hakka merbut bulunmak olduğu* bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in evsafını beyandan sonra ehl-i Cennet'e vaki olacak iltifat-ı İlâhiyyesini beyan etmek üzere :

ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ۝ لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ۝

buyuruyor.

[Taraf-ı İlâhîden ehl-i Cennet'e taltîf suretiyle «azabtan kurtulmuş olarak Cennet'e girin. İşte şu gün; ebedî Cennet'te kalacağınız bir gündür» denilir. Halbuki ehl-i Cennet için «Cennet'te her istedikleri vardır. Ve bizim indimizde onlar için hazırlanmış daha ziyadesi vardır.» denilmekle iltifat olunurlar.]

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'e *dört şeyle iltifat edeceğini* bu âyette beyan buyurmuştur : *Birincisi; bilûmum afat ve azabtan ve sair korkulacak şeylerin cümlesinden salim olduklarını beyanla Cennet'e girmelerine emr-i İlâhî'nin zuhur etmesidir. İkincisi; Cennet'e girdikleri gün yevm-i hulûd olup Cen-*

net'te ölüm olmayacağının beyan olunmasıdır. *Ü ç ü n c ü s ü ; Cennet'te arzu ettikleri her şeyin bulunacağını beyanla tebşîr olunmalarıdır.* *D ö r d ü n c ü s ü ; ind-i İlâhîde onların gördüklerinden daha ziyade ni'metlerin bulunmasını beyanla kalplerinin mesrur olmasıdır.*

Bu âyette *z i y a d e* yle murad; *ehl-i Cennet'in Cenab-ı Hakkı bizzat görmeleri* olduğu cumhur-u müfessirîn'in cümle-i beyânatındandır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *s e l â m* ile murad; *azabtan selâmet* olduğu gibi *nail oldukları nimetlerin zevalinden dahi selâmettir.* Yahut *Allah'dan ve meleklerden selâm lâfzını almaktır.* Çünkü selâm lâfzı; *envа-ı mekârihten selâmeti iş'âr ettiğinden* selâmla taltif olunmak ehl-i Cennet için büyük tebşiri mutazammın seâdet-i uzmâdır.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirleri azab-ı uhrevî ile tehdid ve ehl-i Cennet'in nimetlerini beyan imana terğib ettikten sonra azab-ı dünyevî ile dahi tehdid etmek üzere :

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ۝

buyuruyor.

[Mekke ahalisinden evvel Rasullerini tekzib edip iman etmeyen bir çok ümmetler ihlâk ettik ki onların kuvvetleri ve şiddetleri senin kavminden daha ziyadeydi, tutuşları Mekke'lilerden şiddetliydi. Onlar yer yüzünde dereleri, dağları ve taşları deldiler. «Günahları iktizası helâkten ve ölümden kurtulmaya bir çare bulup bir melce' ele geçirebildiler mi?»]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Senin kavminden evvel nice ümmetleri meselâ Âd ve Semud ve Firavun'un kavmi gibi satvet ve saltanat sahipleriyle, Mekke'lilerden daha ziyade emvâl, evlâd, a'van ve etba'ları çok bir takım akvâmı biz ihlâk ettik ki onlar yer yüzünü gezdiler, dereleri, dağları deldiler, yollar yaptılar, köşkler ve

saraylar inşâ ettiler. İşte bu kadar kuvvet ve satvet sahibi olan akvâm gazab-ı İlâhîden kurtulmaya bir çare bulabildiler mi? Elbette bulamadılar. Binaenaleyh; helâk olup gittiler. O ümmetler o kadar kuvvet ve kudretle helâkten halasa bir çare bulamayınca Mekke'liler hiç bulamazlar. Şu halde onlar kendilerini irşâd için taraf-ı İlâhîden gönderilen Resullerine iman etmediklerinden helâk olunca, Ya Ekrem-er Rusül! Senin kavmin de sana itaat etmedikçe helâk olacaklardır. Helâkten halâsa ise iman etmekten başka çare yoktur.

(فنقبوا) *t e n k î b ; bir şeyi delmek* manâsınadır. Ümem-i salifeden bir çokları dağları deldiler, yollar yaptılar, taşları deldiler köşkler yaptılar, beldeleri dolaştılar görülmesi mümkün olan ma'mureleri gördüler, fakat helâkten kurtulmaya bir çare bulamadılar. Halbuki onlar yer yüzünü i'mârda muktedâ bih olmuşlar, kuvvet ve kudretlerini âleme tanıtmışlardı. Böyle oldukları halde kendilerine irşâd için gönderilen Resullerine iman etmedikçe helâkten kurtulamadılar. Binaenaleyh; kendi Resullerine iman etmeyen Mekke ahalisi de kurtulamazlar. Zira; bunlar evvel geçenlerden daha zayıflardır, Mekke'liler ticaret sebebiyle seyr ü sefer edip evvel geçenlerin harabelerini seyr ü temâşâ ediyorlar. Onlardan ibret alıp mütenebbih olmaları lâzımken mütenebbih olmuyorlar. Binaenaleyh; helâke müstehaklardır.

*
**

Vâcip Tealâ evvel geçen milletlerden Resullerine iman etmedikleri için bir çoklarının helâk olduklarını beyandan sonra onların helâklerinden bu ümmet için hisse ve nasibin ibret almak olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim! Şu sana inzâl olunan Kur'an'da ve o Kur'an'ın beyan ettiği ahkâm ile o ahkâm içinden bilhassa ümem-i salifenin helâklerine dair olan ahkâmda aklı olup kalb-i selîme malik olan

veyahut kendine kulak verilmiş can kulağıyla, kalbi hazır ve zihni toplu olarak dinleyen kimse için nasihat vardır.]

Yani; şu sûrede zikrolunan gerek kâfirlerin hallerinde, gerek müminlerin derecelerinde, gerek evvel geçen ümmetlerin helâklerinde gafil olmayıp huzur-u kalple düşünen ve kendine verilen kulağıyla dinleyen akl-ı kâmil sahipleri için ibret vardır. Binaenaleyh bunları sathi bir bakışla bakıp ehemmiyetsiz bir dinleyişle dinleyip-geçivermemek lâzımdır. Zira; bunların her birinde insanlar için ayrı ayrı maksatlar ve faydalar vardır. Onları düşünmek ve birer birer arayıp bulmak ve muktezasına göre amel etmek vezaif-i diniyye cümlesindendir. Çünkü; aklı olan bir kimse için bu âlemin elden ele devredip ve ahvalin gün be gün saat be saat değişip teğayyür etmesini ve Cenab-ı Hakkın ef'âlindeki acaib ve garaibini tefekkür etmekle nefsini bir saha-i selâmete çıkarmanın çaresini araması levazım-ı insaniyedendir. Kezalik taraf-ı İlâhîden kendine verilen ve doğru sözü dinlemeye lâyık olan kulağıyla taraf-ı risaletten teblîğ olunan ahkâmı kendi hazır ve kalbi toplu olduğu halde dinleyerek muktezasiyle amel edip nefsini mehlekeden kurtarması vâciptir. Binaenaleyh; bir kimsenin aklı olmaz veyahut aklı olur lâkin hak olan sözü dinlemez veyahut dinler fakat gafil olursa o kimse hiç bir şeyden müteessir olmaz, kendini mehlekeden kurtaramaz. Adetâ yırtıcı bir behâim menzilesinde olduğu cihetle nefsini helâkten tahlîs edemez.

(وهو شهيد) «Kendine söylenen doğru sözü kalbi hazır olduğu halde dinler, manâsını düşünür, zihnini toplar ve sadakatla mecliste hazır olduğu halde kemal-i itaatle alır ve mucibiyle amel eder» demektir.

Tefekkür şanından olan kalbe ta'zîm için bu âyette kalp lâfzı *tâ'zime* delâlet eden *tenvin* ile *nekre* olarak varid olmuştur. Çünkü; tefekküre kaadir olmayan akıl elbette hakir, tefekküre malik olanın şanı ise azîmdir.

Hulâsa; sahib-i şeriattan vaki olan tebliğâtı lâyıkıyla dinlemek vâcip ve ondan müstefid olmak *üç şart ile meşrut olup* birincisi; *safî kalbe malik olmak,* ikincisi; *Hak sözü dinliyecek sadık kulağa sahib olmak,* üçüncüsü; *kalbin ve kulağın bulunmasıyla beraber*

vücudu o makamda hazır olup zihni toplu olarak can kulağıyla dinlemek ve düşünmek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ ümem-i salifenin helâklerinde ümmet-i Muhammed için ibret olduğunu beyandan sonra haşrin imkânına delil-i âharı beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyyetime yemin ederim ki semâvat, arz ve onların aralarında olan mevcudâtı altı gün miktarı bir vakitte Biz Azimüşşân halkettik. Halbuki bu kadar cesametli mevcudatı halkettiğimiz az bir zamanda bize yorgunluk gelmedi ve azıcık bir durgunluk bile ârız olmadı.] Şu halde bu kadar yeri, gökleri ve onlarda olan ayları, yıldızları, hayvanları, otları ve ağaçları altı gün miktarı bir zamanda halkedip de asla yorgunluk ârız olmayan Vacibül Vücud'un insanları öldükten sonra ihya edip amellerine göre ceza vereceğinde şüphe yoktur.

Bazı müfessirînin beyanları veçhile bu âyetin Yahudilerin batıl itikatlarını red ve ibtal etmek için nazil olduğu mervidir. Çünkü; Yahudiler «Allahü Tealâ âlemin i'câdına ehad günü başladı Cuma günü bitirdi ve Cumartesi günü haşâ arş-ı alâ üzerine arkası üstü yattı dinlendi» derler. Bu itikat *üç cihetten batıldır : B i r i n c i s i ; Cenab-ı Hak'ka yorgunluk isnadıdır.* Zira yorgunluk isnad etmek; kudret-i İlâhîyyeyi tenkîs ve tahdid etmektir. Halbuki kudret-i İlâhiyye mütenahiye değildir. *İ k i n c i s i ; arş-ı alâ üzerinde kararlaşıp yatmasıdır. Zira;* Allahü Tealâ'nın mekâna ve yatıp oturmağa ihtiyacı olmadığından mekândan ve sair emâre-i hudûstan münezzehtir. *Ü ç ü n c ü s ü ; âlemin hilkatı ehad günü başladı ve Cuma günü bitti demeleridir.* Çünkü; âlem halkolunmadan evvel zaman ve zamanı taksim eden gece,

gündüz, ay ve güneş yoktu ki Cuma ve ehad günleri olsun. Amma âyette zikrolunan «Altı günde» demek bundan evvel bazı âyetlerde beyan olunduğu veçhile «altı gün miktarı bir zamanda» demektir. Ve bu te'vîl zaruridir. Zira; gün, hafta, ay, sene ve bunların cümlesinin vücudu bu âlemin vücudundan sonradır. Çünkü ayı, günü tayin gece ve gündüzün vücuduyla olup ay ve gün ise arzın ve semanın vücuduyla olduğundan bu âlem halkolunmadan evvel ehad, cuma ve sair günler yoktu. Binaenaleyh âyette beyan olunan altı gün; *miktardan kinayedir.* Şu halde Tevrat'ta böyle yanlış bir şey olmadığından Yehud'un Tevrat'ta naklettikleri itikatları tahrif olunan ve su-u te'vile uğrayan mesaildendir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin akibet helâk olacaklarını ve mevcudatı altı gün miktarı bir zamanda halkettiğini beyandan sonra Resulüne bazı vesayâsını beyan etmek üzere:

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerin hali temerrüd ve inad olunca ya Ekrem-er Rusül! Müşriklerin söyledikleri sözlerine sen sabret, gün doğmadan ve gün inmeden evvel Rabbinin senasına mülabis olduğun halde nevâkıstan Rabbini tenzîh et.]

Yani; ey Habibim! Müşriklerin haşrı inkâra dair söyledikleri şeyler üzerine sabret. Zira; bu âlemi icada kaadir olan Rabbin Tealâ öldükten sonra insanları ihyaya ve onlardan ahz-ı intikama kaadir olur. Binaenaleyh; müşriklerin âhireti inkârlarına müteessir olma, akşam ve sabah Rabbin Tealâ'nın hamdine mülabis olduğun halde Rabbini nevakıstan tenzîh et.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette tulu' ve Gurub-u Şemsi zikretmek, umum evkatte tesbihin lâzım olduğuna işaret içindir. Yani; «Her zaman Rabbini senâ etmekle beraber nekaisten tenzih et» demektir. Bu iki vakti zikretmek; onların şeref-

lerine işarettir. Yani «Rabbin Tealâ'nın hamdine mukarin olduğun halde Vacibülvücudu her zaman tenzih etmek lâzımsa da hele şu iki vakitte daha ziyade tesbih etmek lâzım» demektir.

Bu âyette *t e s b i h ; namaz* manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey Resul-ü mükerrem sen kâfirlerin nâlâyık sözlerine sabret, akibet selâmettir. Allahü Tealâ'ya hamd ü sena eder olduğun halde sabah ve akşam namazlarını edâ et] demektir.

***

Vâcip Tealâ şems'in tuluundan ve gurubundan evvel tesbihin lüzumunu beyandan sonra geceleri dahi tesbihin lüzumunu beyan etmek üzere :

وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Gecenin bazı cüz'lerinde ve secdelerin arkasında Rabbini tesbih et.]

Yani; gündüzün iki tarafı olan akşam ve sabahta Rabbin Tealâ'yı tesbih ettiğin gibi ey Nebiyy-i Zişân! Gecenin bazı saatlarında ve secdeyle kıldığın namazlar akabinde dahi tesbih et.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile sücûdun edbarı ile murad; akşam namazından sonra kılınan iki rekat ve sabah namazından evvel kılınan iki rekat sünnetler olduğu (Ömer), (Ali) ve (İbn Abbas) (R.A.) hazerâtından mervîdir. Resulüllah'ın nevafil içinde sabah namazının evvelindeki iki rek'at sünnete ihtimamı sair nevafile ihtimamından daha ziyade olduğu Hz. Aişe (R.A.) den mervîdir.

Beyzâvî'nin beyanına nazaran bu âyetler beş vakit namaza şamildir. Çünkü gün doğmazdan evvel tesbih ile murad; *sabah namazı* ve gurubtan evvel tesbih ile murad *öğle ve ikindi namazları* ve gecenin bazısında tesbih ile murad; *akşam ve yatsı namazlarıdır.* Secde akabinde tesbih ile murad; *farz namazları akabinde edâ olunan nevafil-i mesnunedir.*

Hulâsa; gecede, gündüzde ve bilhassa tayin olunan vakitlerde Cenab-ı Hakka ta'zîm ve tesbihin lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ tesbihin lüzumunu beyandan sonra o tesbihlerin faydası görüleceği yevm-i kıyameti zikretmek üzere :

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim! Yakın bir mekândan münadînin nidâ edeceği gün hakkında sana vahyolunan haberi işit ve o güne intizar et.]

Yani; ey Resulü Mükerrem! İşit sen şol günü ki o günde İsrafil dünyanın her tarafında bulunan emvâta işittireceği derecede yakın bir mahalden nida eder ve o sadâyı alesseviye herkes işitir. Binaenaleyh; o günde insanların göreceği zahmetler ve mihnetler hakkında sana vahyolunan haberleri sen işit ve ümmetine tebliğ et.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyette münadî ile murad; *Cibril-i Emîn olmak* ihtimali varsa da ekser-i müfessirînin beyanlarına nazaran münadî ile murad; *İsrafil'dir.* Zira *nidâ; sûr'un sadâsıdır. Sûra üfürecek ise* İsrafil'dir. Onun sadâsıyla halkın hayat bulacağı diğer nususla da sabittir. Rivayet-i sahihaya nazaran İsrafil'in nidâsı şu kelimelerle olacaktır : «Ey çürümüş kemikler, kesilmiş mafsallar, toprağa karışmış etler ve dağılmış saçlar! Siz hayat bulun, kabirlerinizden kalkın ki Allahü Tealâ fasl-ı kaza, hesap ve ceza için sizin mahşere içtimâınızı emrediyor» demekle emvâtı mahşere davet eder. ve bilcümle emvât derhal hayat bulur, şu sözleri işitir, derhal davete icabet ederek mahşere içtimaa müsaraat ederler, zaman geçmeksizin her şahıs hesap mahallinde hazır bulunur ve vaki olacak emr-i İlâhîye intizar ederler. Mekân-ı karîb ile murad; *Beyt-i Mukaddeste Sahratullah mevkii olduğu* Tefsir-i Hâzin'in cümle-i

beyanatındandır. Binaenaleyh; İsrafil'in sadâsı Sahratullah'tan her tarafa alesseviyye vasıl olur. Zira; Sahratullah'ın dünyanın ortasında olduğu mervîdir. Ebussuud Efendinin beyanı veçhile ibtidâen icad *kün* kelimesiyle olduğu gibi nihayette iâdenin dahi *kün* kelimesiyle olması muhtemeldir.

Halkın dirilmesi için İsrafil'in Sura üfüreceği ve Cibril-i Emin'in mahşere davet için nida edeceği ve bu makamda münadî ile muradın *Cibril-i Emîn* olduğu Tefsir-i Medarik'te beyan olunmuştur.

Mekân-ı karîb hangi mekân ve münadî kim olursa olsun nidânın vukuu, hesab ve ceza için içtima kat'idir. Binaenaleyh; nasın mahşere içtimaını inkâr etmek zaruriyyât-ı diniyyeyi inkâr olduğu cihetle küfr-ü sarihtir.

***

Vâcip Tealâ bir münadînin nidâ edeceğini beyandan sonra o günde herkesin o sadâyı işiteceğini beyan etmek üzere :

يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Haşrolunmalarına irade-i İlâhiyye taalluk edince ins ü cin haşre müteallik olan ikinci sedâyı hak olarak işitirler ve o günde vaki olacak ahvale dair sana vahyolunan şeyleri işit ki işte o sayhanın vuku bulacağı ve emvâtın kabirlerinden kalkacakları gün kabirlerinden çıkacakları gündür.] Binaenaleyh; o günde bilcümle ins ü cin büyük, küçük, erkek, dişi, islâm, kâfir kabirlerinden çıkıp mahşere gideceklerdir.

***

Vâcip Tealâ kabirlerinden kalkacaklarının sebebini beyan etmek üzere :

اِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَاِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Biz dünyada insanları ihya eder ve öldürürüz, âhirette mercîleri ancak bizim huzur-u İlâhîmizdir, bizim huzurumuzdan başka merci' yoktur.]

Yani; biz dünyada insanı evvelen icâdeder sonra öldürürüz, âhirette tekrar ihyâ ederiz, âhirette cümle halkın mercii bizim huzur-u manevimizdir. Binaenaleyh; bizim huzurumuza gelmedik kimse bulunmaz. Zira; herkesin cezasının tertibolunacağı ve hesabının görüleceği bizim huzurumuzdur. İyi, kötü herkes amelinin cezasını görecektir ve o hükmü verecek mahkeme-i Kübrâ orasıdır.

***

Vâcip Tealâ İsrafil'in Sura üfüreceğini ve herkesin o sadâyı işiteceğini ve nâsın kabirlerinden kalkacağını beyandan sonra mahşere içtimaın keyfiyetini beyan etmek üzere :

يَوْمَ تَشَقَّقُ الْاَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muhterem! Zikret şol günü ki o günde insanların kabirleri yarılır ve kemal-i sür'atle kabirlerinden çıkar. İşte şu, onların kabirlerinden sür'atle çıkmaları; nâsın mahşere içtimalarıdır. Bu içtimâ, nâsı ihyâ etmek ve mahşere toplamak bir haşirdir ki bizim üzerimize bu pek kolay bir şeydir.] Yoksa kâfirlerin düşündükleri gibi nâsı ihyâ etmek, kabirlerinden kaldırmak, mahşere cem'etmek, herkesin hesabını sormak ve cezalarını vermek bizim kudretimize nazaran müşkül bir şey değildir.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette cereyan eden ahvalin bazısını beyandan sonra Resulünü tesliye ve ehl-i Mekke'yi tehdid etmek üzere :

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ

buyuruyor.

[Biz onların dedikleri sözleri biliriz ve sen ey Habibim! Onlar üzerine cebredici olmadın.]

Yani; biz kıyameti inkâr edenlerin inkâra dair söyledikleri sözleri ve senin sözlerine itiraz ve inkâr sadedinde söylediklerini gizli ve âşikâr cümlesini biz bilirz, sen onlar üzerine ahkâmı kabule cebredici değilsin, ancak sana vahyolunan ahkâmı tebliğe memursun. Binaenaleyh; vazifeni ifa ettikten sonra onların sözlerinden müteessir olma. Zira; söyledikleri sözlerine bizim ilmimiz lâhik olduğundan cezay-ı sezâlarını veririz. Şu halde esef kâfirlere aittir, size ait değildir.

Bu âyette *iki cümle* vardır : *Birinci cümle kâfirleri tehdid etmiştir.* Zira Cenab-ı Hakkın onların söyledikleri her sözü bilmesi; o sözleri üzerine ceza vereceğini iş'âr ettiğinden söyledikleri sözlerin cezasından kâfirlerin korkması lâzım gelir. *İkinci cümle ; Resulüllah'ı tesliyedir.* Çünkü Resulüllah'ın onlar üzerine cebredici olmadığını beyan; ancak vazifesi tebliğ olup bu vazifeyi edâ ettikten sonra bütün mes'uliyyet kâfirlere ait olduğunu iş'âr ettiğinden Resulüllah için kederi mucib bir şey olmadığını beyan etmektir.

*
**

Vâcip Tealâ Resulünün kâfirleri iman etmeye icbâr etmek vazifesi olmadığını beyandan sonra vazifesini beyan ve tayin etmek üzere :

فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ

buyuruyor.

[Ey Habibim! Sen vaîdimizden korkanlara Kur'an'ı zikret.]

Yani; siz onların söylediklerini bilince ve sen de onları din-i hakkı kabule icbare memur olmayınca bizim tehditlerimizden korkan kimselere sen Kur'an'ı zikirle ahkâmını beyan ve Kur'an'ın muktezasıyla onlara vaazet ki azabımızdan korkan kimseler kabul ederler, korkmayanların bildikleri ellerindedir.

Kur'an'ın nasihatlarını nazar-ı itibare alarak intifa edenler ancak Allah'tan korkanlar olduğundan bu âyette Vâcip Tealâ Kur'an'ın zikrini azabtan korkanlara tahsis buyurmuştur. Çünkü; Allah'dan korkmayanlar Kur'an'ın nasihatından intifa etmezler.

*
**

SURE-İ ZARİYÂT

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Altmış* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًاۙ ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًاۙ ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًاۙ ﴿٣﴾ فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًاۙ ﴿٤﴾ اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌۙ ﴿٥﴾

[Toprakları ve sair eşyayı savurucu rüzgârlara, ağır yağmurları götürücü bulutlara, bulutları götürücü rüzgârlara, deryada kolaylıkla yürücüyü gemilere ve insanların erzâkı ve saire gibi mühim işleri taksim eden meleklere kasem ederim ki sizin vaadolunduğunuz şeylerin cümlesi doğrudur.] Yalan olmak ihtimali yoktur.

وَاِنَّ الدّ۪ينَ لَوَاقِعٌ ﴿٦﴾

[Rüzgârlara, bulutlara, denizde yürüyen gemilere ve mühim şeyleri taksime memur olan meleklere yemin ederim ki hesab, ceza, haşir ve neşir cümlesi vuku' bulacaktır.]

Şu beyan olunan mahlukatın cümlesinde Cenab-ı Hakkın sanayi-i garîbe ve kudret-i kahire ve sıfât-ı zatiyye-i sübûtiyyesine delâlet eder bir çok deliller mevcud olduğundan Cenab-ı Hak bunları yeminine âlet kılmış ve bu vesileyle şu zikrolunan şeylerin şereflerine ve ind-i İlâhîde kadirlerine işaret etmiştir. İnsanlar için mahlukâttan hiç bir şeye yemin etmek caiz değildir. Hatta (Ka'be) ve (Kudüs) gibi cümlece mukaddes tanınmış olan makamat-ı mübârekeye ve enbiya-yı izâm gibi insanlar arasında mümtâz simalara dahi yemin etmek meşru' olamaz. Amma Vâcib Tealâ'nın araplar naza-

rında büyük olan mahlukâtına kasem buyurduğu Kur'an'ın bir çok âyetlerinde mevcuttur, bu âyet de onların zümresindendir.

Eşyayı taksim eden melekler; *dört olup* Cebrail'in *vahy-i İlâhîyi enbiya-yı izama getirip götürmeye,* Mikâil'in *erzakı ve yağmurları taksime,* İsrafil'in *Sûr'a ve Levh-i Mahfuz'un umuruna* ve Azrail'in *ervahı kabza memur olduğu mervidir.*

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ﴿٧﴾ إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ ﴿٨﴾

[Ziynetler, tarîkler ve muhkem binalar sahibi olan semâya yemin ederim ki siz umur-u dinde birbirine muhalif sözler içindesiniz.] Ve size gönderilen âhır zaman Peygamberi hakkında muhtelif sözler söylüyorsunuz, bu hususta söylediğiniz sözler birbirine mütenâkızdır. Çünkü; bazan yalancı, bazan şair-i mecnun, bazan sâhir, bazan da emîn ve sadıktır diyorsunuz. Bunların cümlesi birbirini muhalif sözlerdir. Kezâlik Kur'an hakkında dahi sözleriniz birbirlerine muhaliftir. Zira; Kur'an'a sihirdir, şiirdir, esatîr-i evvelîndendir, diyorsunuz. Âhiret hakkında dahi sözleriniz birbirini tutmaz. Çünkü; bazan âhiret vardır, bazan da yoktur demekten halî kalmıyorsunuz. Binaenaleyh; sözünüzde aslâ sebâtınız yoktur. Şu halde sizler derya-ı hayret ve tereddüde dalmış Hakk'ı görmez bir takım ahmak kimselersiniz, ki sözlerinizin asla kıymeti olamaz.

يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ

[Hak'tan ayrılan kimse Resulullah'ın dininden ayrılır.]

Yani batıla meyletmekle fikri haktan sarf ve tağyîr olunan kimse Resulullah'ın sözünü kabulden imtina etmekle Resulullah'ın dininden ayrılıp batılı irtikâpla Haktan vazgeçer. Yahut bir takım müfsidler tarafından Resulullah'a ve Kur'an'a iman etmek murad eden kimse o iradesinden sarfolunur vazgeçirilir. Çünkü; iman etmek istiyen kimse Kureyş'in müşrikleri tarafından döndürülürdü ve «Sizin iman etmek istediğiniz kimse mecnundur, sâhirdir. Binaenaleyh; ona iman etmek bâtılı irtikâbetmektir» demekle imandan

menederlerdi. İşte bu gibi imandan men'olunanlar hakkında (يؤفك عنه من افك) denmiştir. Yani «imandan men'olunanlar men'olunur» demektir. Şu halde «Resulüllah'a hased neticesi kâfirler tarafından tertibolunmuş ifk ü iftiraya ittiba' edenler yalan sözlerle iğfâl olundular, Haktan tağyîr edildiler, batıl cihetine döndürüldüler» demek olur.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin akval-i muhtelife arasında mütereddid bir halde bulunduklarını ve ifk ü iftira ile iman edecek kimselerin imandan vazgeçirildiklerini beyandan sonra yalan söyleyenlerin ve iftira edenlerin aleyhlerine dua olmak üzere :

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ ۝١٠ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ ۝١١

buyuruyor.

[Dalâlet ve cehalet derelerinde gaflet üzere bulunan yalancılar katlolunsun ve helâk olsunlar.]

Yani; Resulüllah'a ve Kur'an hakkında bir takım muhtelif sözlerle iftiraya kalkışan yalancılar lânet olundular. Zira; onlar kendilerini ihata eden cehliçinde gaflet üzere bulundular. Binaenaleyh; hakka delâlet eden delilleri tahkika sarf-ı fikir etmediler, memur oldukları vazife-i diniyyelerini bilmedikleri gibi bilmek dahi istemediler ve kabulü lâzım olan tekâlif-i İlâhiyyeyi kabulden imtinâ ettiler.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendinin beyanları veçhile yalancılar muttasıf oldukları cehl ü dalâlet ve onun neticesi olan gaflet üzere bulunup ondan vazgeçemediklerine işaret için *büyük gaflet* manâsına olan (غمرة) lâfzından sonra *gafil* manâsına olan (ساهون) lâfzı varid olmuştur. Çünkü cehalet üzere gaflet; umur-u âhireti ve emr-i dini tamamiyle nisyândan kinayedir. Zira; insan için âhireti unutmaktan daha büyük bir gaflet olamaz. İnsan için esasen her şeyin muvazenesi âhirete iman etmeye bağlıdır. Çünkü; âhirete iman etmeyen bir kimsenin hiç bir şeyden korkusu

olmadığından Hakkullah ve Hakk-ı ibâddan çekinmez. Binaenaleyh; aklına ne gelirse işler, eline ne geçerse alır, ayağı nereye dönerse oraya gider, onun için her şey mübah ve her ne işlerse güzel olur.

***

Vâcip Tealâ yevm-i cezanın vukuunu beyandan sonra kâfirlerin istihza tarikıyla yevm-i cezanın zamanından sual ettiklerini beyan etmek üzere :

يَسْـَٔلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[O kâfirler yevm-i cezânın ne zaman olacağını sual ederler.]

Yani; kâfirler âhirete iman etmediklerinden istihzâ tarikıyla Resulüllah'a «Ya Muhammed! Kıyamet ne zaman vuku bulacak, azabı hangi zamanda olacak? Haydi getir görelim» derler.

İşte kâfirlerin şu sualleri hakiki bir sual değildir, belki istihza tarîkı ile bir sualdir. Zira hakiki sual; bilmediğini öğrenmek içindir. Bunların sualleri ise aksinedir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin şu istihzalarına cevabı beyan etmek üzere :

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Yevm-i cezanın vukuu o günde olacaktır ki o günde onlar Cehennem'de yanarlar ve ateş fitnesine atılırlar.] Hatta onları tahkîr ve terzîl için yüzleri üzerinde Cehennem ateşine girerler, Cehennem'de azaplarına müekkel olan melekler tarafından tevbih ve tahkîr tarîki ile onlara denir ki :

ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾

[«Ey kâfirler! Siz dünyada istihza tarikıyla alelacele istediğiniz fitnenizi tadın. İşte şu azab; sizin dünyada iman etmediğinizden dolayı istihza ederek alelacele oluversin dediğiniz azabtır».] İşte kâfirler, azaba müekkel olan melekler tarafından böyle demekle Cehennem'de tekdîr olunurlar ki azab üzere azab olsun.

Yani; bu söz onların azabına memur olan zebânîler tarafından denilir, kendilerinin fitnesi olduğunu tefhimle kendi kazançlarının ve sa'y ü amellerinin cezası olduğu bildirilir ve «Dünyada bu gibi şeylerin aslı yoktur. İnsanları aldatmak için tertibolunmuş yalanlardır diyordunuz, tadın bakalım Cehennem azabını aslı var mıdır yok mudur, bilin» denilmekle kendileri tahkir olunurlar. Dünyada bunun misali : Cinayet işleyen bir caniye hüküm veren hakim tarafından «şu işlediğin cinayetin cezası şu kadar zaman zındanda yatmaktır. Haydi yat ve cinayet işlemeyi gör» demekle hükmünü tefhîm eder. Cehennem'de müekkel olan Zebânîler tarafından kâfirlere söylenen söz; bu dünyada hakim tarafından canîye hükmün tefhimi esnasında söylenen söz gibidir.

*
* *

Vâcip Tealâ günahkârların hallerini beyandan sonra müttekîlerin hallerini ve Cennet'te nâil olacakları ni'metleri beyan etmek üzere :

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ

buyuruyor.

[Müttekîler Cennet'lerde ve o Cennet'lerde vaki pınarlar üzerinde karar ve istirahat edicilerdir. Rablarının verdiği nimetleri kemal-i sürurla alıcı oldukları halde Cennet'lerde istirahat edicilerdir.]

Yani; bütün evamir-i İlâhiyeye imtisal ve nevahi-i sübhaniye-

den ictinabla nefislerini Cehennem azabından vikaye eden mümin müttakîler Cennet'lerde bağlar, bahçeler, akar pınarlar üzerinde karar ve Rablarının verdiği nimetleri kemal-i neşâtla alır, rahat ederler.

Şu nimetlere nail olmak ittikaya muhtaç olduğuna işaret için ehl-i Cennet'in müttakîler olacağı beyan olunmuştur. Çünkü müştak üzere varid olan bir hükmün illeti; o müştakın me'haz-ı iştikakıdır. Bu makamda Cennet'te karar etmek hükmünün müttekî lâfzı üzerine vârid olması o hükmün sebebi müttekî lâfzının me'haz-ı iştikakı olan ittika olmasına delâlet eder. İttikanın manâsı ise bilcümle evâmire itaatla haram olan şeylerden sakınmaktır. Şu halde Cennet'te ârâm etmeye ve nimetlerine nail olmaya sebeb; Allahü Tealâ'nın emrine imtisal ile muharremâttan ictinabetmektir.

***

Vâcip Tealâ müttekîlerin Cennet'de olacaklarını beyandan sonra müttekîlerin dünyada amellerini beyan etmek üzere :

إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[**Zira; o müttekîler âhiretten evvel dünyada ihsanla muttasıflardı, onlar geceden az bir zamanda uyku uyurlar ve gecenin diğer vakitlerinde ibadetle meşgul olurlardı. Çünkü; kemal-i safvet ve hulus-u niyetleri icabı onlar ibadet-i İlâhiyeye devamdan kendilerine fütûr gelmezdi.**] Binaenaleyh; o Cennet'te nimet içinde olan müttekîler erbab-ı ihtiyaca ihsandan ve gecelerde ibadetten halî kalmayan kimselerdir.

Yani; müttakîler Cennet'te Rablarının lütf u kereminden vermiş olduğu nimetleri kemal-i afiyetle alırlar. Çünkü; onlar dünyada ibadetlerini şeriatta beyan olunan şartlara tevfîk ederek edâ etmekle ihsân edicilerdi ve Resulüllah'la adab-ı sohbete riayet ederek ihtiyaç sahibi olan fukara güruhunu ihsanlarından mahrum etmediklerinden Cenab-ı Hak onların arzularını âhirette yerine getirir. Zira ihsanın cezası; aynı ihsan olduğundan onların ibadetlerinde

ihsanlarına Cenab-ı Hak ihsanla mukabele etmiştir. Hadis-i şerifte beyan olunduğu veçhile ihsanın manâsı; *Allahü Tealâ'ya görmüş gibi ibadet etmektir.* Bunlar yalnız ihsanla kalmazlar. Gecelerin az bir kısmında uyurlar diğer kısımlarında teheccüt namazı ve sair ibadetle meşgul olurlar.

***

Vâcip Tealâ müttekîlerin erbab-ı ihsandan olup gecelerde ibadetle meşgul olduklarını beyandan sonra vakt-ı seherde dahi ibadetle meşgul olduklarını beyan etmek üzere :

وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Onların cümle-i ihsanlarından birisi de seher vakitlerinde istiğfâr ederler.]

Yani; muhsinlerin az uyumuları ve geceleri çok teheccütleri ile beraber vakt-i seherde daima istiğfar ederler. Zira; bunlar ubûdiyyetlerinin vazifesini edâda nefislerini aciz ve kaasır gördüklerinden istiğfarda mubalağa eder, seher vakitlerini istiğfara hasrederler.

Vakt-i seherdeki ibadet ve istiğfarın diğer vakitlerdeki ibadet üzerine faziletli olduğuna işaret için Vâcip Tealâ evkat-ı saire içinden vakt-i seherde istiğfar ettiklerini beyanla müttekîleri senâ buyurmuştur. Çünkü; vakt-ı seherde vuku bulan istiğfar ve duanın kabul olunacağına dair Buharî ve Muslim'de hadis-i şerifler mervîdir. *İ s t i ğ f a r* ın asıl manâsına gelince; *Allahü Tealâ'dan kusurlarının affını ve günahının setrini istemek olduğu gibi zikrullahla mağfiret talebetmeye namaz ve saire gibi mağfirete vesile olacak ibadetleri işlemeye* dahi istiğfar denilir. Bu makamda *her ne sebeple olursa olsun mutlaka mağfiret talebetmektir.*

Beyzâvî'nin beyanı veçhile gerek gecede az uyku uyuyarak çok ibadet etmelerini ve gerek vakt-ı seherde istiğfarlarını beyan

etmek müttekîlerin ihsanlarını beyan etmektir. Çünkü ihsanın asıl manâsı *ibadette ihsandır.*

***

Vâcip Tealâ müttekîlerin cümle-i ihsanlarından birisi de zekâtlarını masrafına vermek, fukara ve zuafâ gürûhuna da merhamet etmek olduğunu beyan eylemek üzere :

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[O müttekîlerin mallarında züll-i suâli ihtiyar eden ve züll-i suâli irtikâbetmeyip köşe-i iffette mahrum kalan fukaralar için hak ve nasib vardır.]

Yani; ehl-i imandan zengin olan kimselere Cenab-ı Hakkın vermiş olduğu mallarında ihtiyaç miktarı nafakasını celb için isteyiciliği ihtiyar eden saillerle kûşe-i iffet ve tevekküle çekilen ve isteyiciliği nefsine münasib görmeyen mahrum fukaralara hazz ve nasîb vardır. Zira; bunlar Allah'a ibadet ve nâsa merhamet için meşru' olan zekâtlarını muhtaç olanlara verirler, fukaranın hakkını men'etmezler, onların hatırlarını tatyîb ve ihtiyaçlarını def'etmeyi nefislerine vâcip bilirler.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile bu âyette mahrum ile murad; *ihtiyacı olduğu halde isteğiciliği irtikâbetmeyip kendi mahellinde sabırla vakit geçiren fakirdir.* Çünkü; iffetini muhafaza ederek züll-i suali irtikâb etmediğinden halk kendini zengin zannettikleri cihetle sadakalarından mahrum ettiklerinden bu gibi fukaraya mahrum denilmiştir.

***

Vâcip Tealâ Cennet'te rahat edecek müttekîlerin ibadetlerini beyandan sonra vahdaniyyetine delâlet eden delâil-i afakiyye ve enfüsiyyeyi beyan etmek üzere :

وَفِي الْاَرْضِ اٰيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَۙ ﴿٢٠﴾ وَفِي اَنْفُسِكُمْۜ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ'ya yakîn üzere iman eden müminler için yer yüzünde ve nefsinizde vahdaniyyete delâlet eder bir çok deliller vardır, gözünüzü açıp görmez misiniz ve gaflet üzere bulunur da bakmaz mısınız ve görmemek kabahat değil midir?**] Elbette kabahattır. Çünkü; görülmeyecek bir yerde değildir. Zira; kendi nefsinizde ve her saat içinde gezdiğiniz yer yüzündedir. Binaenaleyh; bu gibi açık delilleri görmemek ve onlarla maksada istidlâl etmemek insan için felâketi mucibtir.

Yer yüzünde vahdaniyyete delâlet eden delillere gelince; yer yüzünün insanın tasarrufuna elverişli döşek gibi döşeli olması, müsaferet için her yere gidebilmeye salih yolların, dağların, ovaların, karaların, denizlerin bulunması, birbirine yakın kıtalardaki insanların renklerinin ayrı ayrı olması, akar pınarların, medfun madenlerin, enva-ı meyvelerin, çiçeklerin ve ağaçların mevcud olması, insanların menfaatları için hazırlanmış bir çok hayvanların bulunması Vâcip Tealâ'nın fail-i muhtar olup kudret-i kaahire sahibi olduğuna ve vahid-i hakiki olup şerik ve nazirden münezzeh olduğuna açıktan delâlet eden deliller cümlesindendir. Zira; bunların cümlesi insanın hal-i sıhhat ve marazında rahatı için hazırlanmış, her biri nice yüzbinlerce sanayi-i garîbe ve acîbe üzere şamil ve kemal-i ilim ve kudret-i kahirenin asârından oldukları cihetle erbab-ı akıl bunların her birinden vahdaniyyet-i İlâhiyyeye ve kudret-i sübhaniyyeye istidlâl ederek tevhid-i hakka ve itikad-ı sahiha vasıl olurlar.

Bu âyetler; müttakîlerin ef'âline merbuttur. Zira; yer yüzünde vahdaniyyete ve azamet-i İlâhiyyeye delâlet eden delilleri düşünen kimse Allah'dan korkar ve ittikaya müsaraat eder, rızkının Allahü Tealâ tarafından ihsan olunduğunu bilen bir kimse fukaraya sadaka vermekten çekinmez, cümle nimeti Cenab-ı Haktan bilen bir kimse her ne kadar şükretse dahi nimetin çokluğuna bakarak şükürle mukabelesini az gördüğünden istiğfara ve sair ibadâta sa'yeder. Binaenaleyh; ibadâta müsâraat eden müttekîler olduğu gibi

delillerden istifade edenler de yine müttekîlerdir. Gerçi deliller cümle nâs için nasbolunmuşsa da delillere atf-ı nazar etmeyen kâfirler müstefid olamazlar. Çünkü; o delillerle hakka istidlâle meyletmezler ki istifade etsinler.

***

Vâcip Tealâ insanın muhtaç olduğu nefsi ve arzı zikirden sonra hayatının bakasına hadim olan rızkı beyan etmek üzere:

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Ve semada sizin rızkınız ve vaadolunduğunuz Cennet mevcuttur.]

Yani semada rızkınızın esbabı olan bulutlar ve yağmurlar mevcuttur, sizin vaadolunduğunuz sevablar semada yazılıdır. Çünkü; gerek vücudunuzun bakasına hadim olan erzak-ı sûriyeniz ve gerek ervahınıza hadim olan erzak-ı maneviyeniz semadan nazil olur, mukadder olan ve kendinizden sadır olan amellerinizin cezası levh-i mahfuzda yazılıdır.

***

Vâcip Tealâ bundan evvel beyan olunan ahkâmın hak olduğu beyanını te'kid etmek üzere:

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Sema ve arzın Rabbısına yemin ederim ki sizin vaadolunduğunuz şeyler haktır. Sizin söylediğiniz kendi sözünüzde şekk olmadığı gibi vaadolunduğunuz şeyde dahi şekk yoktur.] Yahut *manâ-yı âyet* şöyledir: [Sizin nazarınızda kendi sözünüzde şekk ve şüphe olmadığı gibi Kur'anda dahi şekk yoktur. Zira; Hak'tır.]

Yani; yerin ve göğün Rabbısına yemin ederim ki Kur'an haktır. Binaenaleyh; kendi sözünüzde şüpheniz olmadığı gibi Kur'an'da dahi şüpheniz olmasın zira; o Kur'an'ı Canib-i İlâhîden melek getirdi ve sizin tekellümünüz gibi tekellüm etti. Nasıl ki kendi sözünüzde şüphe etmiyorsanız Kur'an'da dahi şüphe etmeyin.

Yahut (انه) lâfzında bulunan *z a m i r* *yevm-i kıyamete racidir*. Buna nazaran *manâ-yı nazım* : [Söylediğiniz sözünüzde şüpheniz olmadığı gibi yevm-i kıyamet olan yevm-i cezada dahi şüphe yoktur. Binaenaleyh; zikrolunan ahkâmın cümlesi haktır] demek olur.

***

Vâcip Tealâ müteeddit yeminlerle bazı ahkâmını beyandan sonra Resulünü tesliye etmek üzere İbrahim (A.S.) ın misafirleriyle vaki olan muhaveresini beyan sadedinde :

هَلْ أَتٰيكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرٰهِيمَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! İbrahim (A.S.) ın ikrâm olunan misafirlerinin haberi sana gelmedi mi?]

Yani; ey Habibim; cedd-i a'lân İbrahim (A.S.) ın misafirlerinin haberi sana gelmedi mi? O misafirler ki indallah mükerremlerdir. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) da onlara ikram etmiş ve onun tarafından ikram olunmuşlardır.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile zayf; *misafir* manâsınadır. Bu gelenler melekse de misafir suretinde geldikleri için misafir denilmiştir. Gelen meleklerin on iki, dokuz yahut üç olduğunda ihtilâf vardır. Meleklerin adedi kaç olursa olsun Cebrail, Mikâil ve İsrafil (A.S.) her surette mevcutlardı.

İbrahim (A.S.) ın bunlara ikramına gelince; beşûş bulunmak, güzel mevkie oturtmak, lûtufla muamele etmek ve alelacele taâm getirmek suretiyle vaki olmuştur. Binaenaleyh; bir haneye gelen misafire şu minval üzere ikram etmek sünnet-i İbrahim olduğun-

dan ümmet-i Muhammed'in O sünnete ittibaları lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak Kur'an'da beyan buyurmuştur. İbrahim (A.S.) Rusül-ü Kiramın şeyhi ve Ebu'l Enbiya olduğundan Cenab-ı Hak Resulünü tesliye için onun menakıbını ihtiyar buyurmuştur. Binaenaleyh; Resulüllah umur-u adiyede alelekser İbrahim (A.S.) ın sünnetlerini ihtiyar ederdi.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) la müsafirler arasında cereyan eden sözleri beyan etmek üzere :

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim zikret şol zamanı ki o zamanda İbrahim (A.S.) üzerine misafirler dahil oldular ve «Selâmün aleyke ya İbrahim!» dediler. Hz. İbrahim de onlara mukabele ederek «Selâmün aleyküm ey bilmediğim kavim!» dedi.]

Yani; misafirler İbrahim (A.S.) dan isti'zân etmeksizin huzurunda isbat-ı vücud edince Hz. İbrahim'e tevkîr ve tekrîm olmak üzere «Biz sana selâm ederiz ya İbrahim.» dediler. İbrahim (A.S.) da onlara selâmla mukabele ederek «Ben de size selâm ederim» dedi ve «Siz benim bilmediğim kimselersiniz» demekle misafirlerin evveldenberi âşinâsı olmadığını ve yabancı kimseler olduğunu beyan etti. Çünkü; misafirler İbrahim (A.S.) ın görmediği ve bilmediği bir kavim oldukları gibi misafirlerin evzaı ve eşkâli o havalide bulunan halkın eşkaline benzemezdi. Binaenaleyh onlarla muarefesini inkâr etti. Bu inkârın kendi nefsinde gizli olup onlara karşı alenî olmadığı mervîdir. Yahut kendilerini tarif etsinler için âlenen onlara «Ben sizi bilmiyorum» diyerek hitabetmiştir. Yani «Siz kimlersiniz? Kendinizi tarif buyurun, ben bilemedim» demektir. Bu minval üzere misafirden kim olduğunu sormak caizdir ve bu gibi sualler zamanımızda esna-yı muhaverede her vakit caridir.

İbrahim (A.S.) kendi selâmını, misafirlerin selâmından daha kuvvetli olmak cihetini iltizam ederek *sebat ve devama* delâlet eden *cümle-i ismiyye* ile irâd buyurmuştur. Çünkü (سلام) demek; (سلام عليكم) demektir. Amma misafirlerin selâmına gelince; *cümle-i fiiliyyedir*. Çünkü (سلاما) demek (سلمنا سلاما) demektir.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın meleklerle selâmlaştığını beyandan sonra Hz. İbrahim'in muamelesini beyan etmek üzere :

فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ

buyurdu.

[Onlarla bu mükaleme üzerine İbrahim (A.S.) onlardan ayrıldı, hanesine gitti. Derhal yağlı semiz bir dana pişirdi getirdi, onlara yakın koydu. «Buyurun» dedi.] Onlar yemekten içtinâb edince:

قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾

[Yemeğe terğib için onlara «yemez misiniz? Buyurun yiyin» dedi.] Yahut taâmı yemediklerini inkâr olarak **[«Yemez misiniz taamı? Yiyin. Zira yememek emr-i münkerdir» dedi.]** İbrahim (A.S.) ın hayvanâtının ekserisi sığır olduğundan misafirlere ikram için derhal pişmiş sığır yavrusu getirmiştir.

İşte İbrahim (A.S.) ın derhal misafirlere taâm ihzârı ile meşgul olduğunu Cenab-ı Hakkın Kur'an'da beyanı bizim için bir derstir ki onunla amel etmek müstehab olduğundan ehl-i islâm arasında bu gibi misafirperverlik mevcuttur. Ancak Avrupayı taklide yeltenenler bu gibi âdât-ı islâmiyyeyi takbih ve misafiri sevenleri hamakatla itham etmek isterler. Halbuki aynı zamanda kendilerine vaki olan ikramı da severler. Şu halde bu gibi kimselerin halleri sözlerini tekzibettiği cihetle ne yaptığını ve ne söylediğini bil-

meyen bir takım süfehâdır. Çünkü kendi sevdiği bir şeyi takbih etmek; hamakat ve sefahetten başka bir şey değildir.

***

Vâcip Tealâ misafirler taâmı yemeyince İbrahim Aleyhisselâm'da vaki olan hali beyan etmek üzere :

فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً

buyuruyor.

[Onların taamı yememesi üzerine Hz. İbrahim nefsinde korktu, korktuğunu onlara bildirmedi nefsinde sakladı.] Onların azab için gönderilmiş melekler olduğunu anladı. Çünkü; misafirin hane sahibinin taamını yememesi beynennâs kötülük murad olunduğuna işaret olduğu gibi taâm yememek melâike şanı olduğu dahi hatırına geldiği cihetle korktu. Zira; misafirlerin halleri ve tavr-ı acîbleri korkunç idi.

***

Vâcip Tealâ, misafirler İbrahim (A.S.) ın korktuğunu bilince onlar tarafından söylenen sözü beyan etmek üzere :

قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Melekler İbrahim (A.S.) a hitaben «korkma ya İbrahim!» dediler ve bir ilim sahibi oğlu dünyaya geleceğini beyanla İbrahim'i tebşîr ettiler.]

Yani; melekler kendi hallerinin korkunç bir hal olmadığını beyanla İbrahim (A.S.) ın korkusunu izale ve bir ilim sahibi oğlu dünyaya geleceğini beyanla tebşiri ilâve ettiler, ilim insanın en ziyade takınacağı bir kisve olduğuna işaret için dünyaya gelecek

oğlunun ilim sahibi olduğunu beyanla tebşirlerini te'kîd eylediler. *Evlâd içinden oğlan evlâdı daha ziyade sevgili olduğu cihetle* meleklerin haberine *tebşîr* itlâk olunmuştur.

Bir kimse görüştüğü kimseden korkarsa karşısında olan kimsenin derhal o korkuyu izâleye sa'yetmesi lâzım olduğuna âyette delâlet vardır. Çünkü; İbrahim Aleyhisselâm'ın korktuğunu anlayınca melekler her şeyden evvel derhal o korkuyu izâleye sa'yetmişlerdir. Bu ahvali Kur'an'da Cenab-ı Hakkın bize beyanı; bizler için bir derstir ve amel lâzım olan bir düsturdur. Meleklerin tebşîr ettikleri oğlanla murad; *İshâk (A.S.) dır.*

Hulâsa; bir kimse bir haneden taâm yerse yediği taâmın hukunu muhafaza etmek lâzım olduğu, taâmı yemezse yemediğinin sebebini beyanla i'tizâr etmesi icâbettiği, keder verecek bir şeyi def'aten haber vermek muvafık olmadığı, surûr verecek şeyi tebşîr etmek müstehab olduğu ve ilim sıfatı cümle evsafın fevkinde bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ melâikenin bir oğlanla İbrahim (A.S.) ı tebşîr ettiklerini beyandan sonra şu tebşîr üzerine İbrahim (A.S.) ın hareminden sudûr eden bazı halâtı beyan etmek üzere :

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ın haremi şiddetli bir sadâ ile misafirlere karşı döndü ve elini yüzüne vurup, dedi ki «Ben çocuk getirmekten kalmış bir ihtiyar hatunum, benden nasıl çocuk gelir? Benim gibi bir kadından çocuk gelmesi âdetin hilâfıdır».]

Yani; melâike Hz. İbrahim'i bir oğlanla tebşîr edince o hane derûnunde ve perde arkasında bulunan Sare (R.A.) bu haberden teaccüb ve istiğrâb ederek âdetin hilâfı olan haberi havsalası almadığından zaruri çıkan şiddetli bir sadâ ile onlara teveccüh ederek elini yüzüne vurup dedi ki «Ben çocuk getirmek istidâdından halî

bir koca kadınım. Nasıl oluyor ki benden çocuk geleceğini haber haber veriyorsunuz?» Hz. Sare böyle demekle bu haberden istiğrabını izhâr etti. Çünkü kadınların âdetleri bir emr-i garîbi işitince vâveylâ ve âh ü figân etmektir. *Yahut* Beyzâvî'nin beyanı veçhile Melâikenin bu tebşîri üzerine ana hali zuhur edince hararet-i demin galebesiyle zarurî olarak bu sözü söylemiştir.

Sarra; *büyük ve şiddetli sadâdır.* Sakk; *vurmak* manâsınadır. İbrahim (A.S.) ın haremi Sâre (R.A.) hâne-i saâdetinin bir köşesinde misafirlerin hallerini ve İbrahim (A.S.) la vaki olan muhaverelerini perde arkasından temaşâ edip dinlerken misafirlerin tebşirâtını işitince haline muvafık bulmadığından zarurî çıkan bir sadâ ile elini yüzüne vurduğunu ve «Ben çocuktan kalmış bir koca kadınım» dediğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ Hz. Sare'nin bu istiğrâbına karşı meleklerin vermiş oldukları cevabı beyan etmek üzere :

قَالُوا كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[**Melekler dediler ki «Bizim haber verdiğimiz gibicesine Rabbin Tealâ haber verdi, biz kendimiz icâdetmedik. Ancak senin ve bizim Rabbimiz neyi haber verdi ise biz onu söyledik. Binaenaleyh; haberimiz doğrudur yanlış değildir. Zira; Rabbın Tealâ'nın her işi hikmete muvafık ve her şeyi bilicidir.**] Şu halde sizden çocuk doğacağını bilir ve doğan çocuk da hikmete muvafık olur.» demekle çocuğun doğacağını Sare (R.A.) ye temin ettiler. Bazı müfessirînin beyanına nazaran Sare'nin istiğrabı üzerine Cibril-i Emîn «Ya Sare! Damda olan kuru ağaçlara bak» der. Sare dama bakıb oradaki kuru ağaçların yaprak açmış, meyveler vermiş olduğunu görünce misafirlerin taraf-ı İlâhîden geldiğini ve Allah'ın emrini tebliğ ettiklerini bilir, sözlerini tasdik eder.

ON ÜÇÜNCÜ CİLDİN SONU

خلاصة البيان في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN

FÎ TEFSÎR'İL KUR'AN

ONDÖRDÜNCÜ CİLD
Dördüncü Baskı

MÜELLİFİ
MEHMED VEHBİ
Merhûm Şer'iye ve Evkâf Vekili

ÜÇ DAL NEŞRİYAT 1966

MÜMİN ÇEVİK ve Ort. Koll. Şti.
Ankara Caddesi, No. 46
Telefon : 22 83 18
İ S T A N B U L

ÜÇDAL NEŞRİYAT

No. 8/14

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul — 1969

ONDÖRDÜNCÜ CİLDİN FİHRİSTİ

YİRMİ YEDİNCİ CÜZ

Sayfa

SURE-İ TÛR

SURE-İ NECM

SURE-İ KAMER

SURE-İ RAHMAN

SURE-İ VÂKIA

Sayfa

SURE-İ HADÎD

YİRMİ SEKİZİNCİ CÜZ

SURE-İ MÜCADELE

Sayfa

SURE-İ HAŞR

SURE-İ MÜMTEHİNE

Sayfa

SURE-İ SAF

SURE-İ CUM'A

SURE-İ MÜNAFİKUN

SURE-İ TEGABÜN

SURE-İ TALÂK

SURE-İ TAHRÎM

YİRMİYEDİNCİ CÜZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vâcip Tealâ meleklerin Sare'ye verdikleri cevabı beyandan sonra Hz. İbrahim'in meleklere vaki olan hitabını beyan etmek üzere :

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) meleklere hitabederek «Ey Resuller! Hal ü şanınız nedir ve niçin geldiniz, yalnız bize bir oğlan olacağını tebşire mi geldiniz, yoksa başka memuriyetiniz var mıdır? Haber verin bana» dedi.]

***

Vâcip Tealâ bu suale cevab olarak meleklerin sözlerini beyan etmek üzere :

قَالُوا اِنَّا اُرْسِلْنَا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Melekler «biz günahkâr ve sahib-i cürüm olan bir kavme gönderildik ki onların üzerine çamurdan yapılmış taşları atalım, ki o taşlar müsrifler için Rabbin Tealâ'nın indinde alâmetlenmiş ve hazırlanmıştır» demekle memuriyetlerini haber verdiler.]

Yani; İbrahim (A.S.) ın meleklere «Siz niçin geldiniz, memuriyetiniz nedir?» demesine karşı melekler «Biz bir günahkâr kavmin üzerine çamurdan yapılmış, pişirilmiş taş hali almış saksı parçalarını atmak için gönderildik, o taşlar üzerinde alâmetler vardır ve Rabbın Tealâ indinde harama tecavüz eden müsrifler için hazırlanmıştır» demekle tafsil üzere memuriyetlerini haber verdiler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu vechile *taşların alâmeti her kim hangi taşla helâk olacaksa onun isminin o taş üzerinde yazılı olmasıdır.* Binaenaleyh; o taş başka bir kimseye isabet etmez, ancak ismi yazılı olan kimseye isabet eder. Yahut *taşların alâmeti*yle murad; *o taşların dünya taşı olmadığına alâmetin bulunmasıdır.* Melekler o taşların müsrif olan bir kavme atılacağını beyan ettiler ki o kavim de *Kavm-i Lût'dur.* Çünkü; onlar kendilerine taraf-ı İlâhîden ihsan olunan nimeti tecavüz ederek insanın halkolunması için yaratılan cevher-i nutfe-i insanın halkolunacağı mahallin gayrıya sarfla israf etmişlerdi. Binaenaleyh; bu gibi çamurdan yapılmış taşlarla helâke müstehak oldular.

Kavm-i Lût'un helâklerine sebep; *iki şey* olduğu bu âyette beyan olunmuştur: *Birincisi; mücrim, ikincisi; müsrif* olmalarıdır. Şu halde bu iki sıfat kendilerinde bulunan her kavmin helâke müstehak olduklarına bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; bu gibi helâke badî olacak şeylerden kaçınmak her insan için lâzım olan vezaif-i diniyyedendir.

⁂

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) a meleklerin memuriyetleri kavim ihlâk etmek olduğunu beyandan sonra meleklerin memuriyetlerini icraya başladıklarını beyan etmek üzere:

فَاَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Melekler memuriyetlerini icraya başlayınca Biz Azimüşşân o karyede müminlerden olan kimseleri çıkarıp, onları helâkten muhafaza ettik. Fakat müslimlerden bir haneden başka bulamadık, ancak bir hane halkını bulduk.]

Yani; melekler kavm-i Lût'u ihlâke başlayınca Biz helâke müstehak olanları olmayanlardan ayırdık. Binaenaleyh; müminlerden olan kimseleri helâkten muhafaza için kavm-i Lût'un karyesinden dışarı çıkardık. Lâkin o karyede müslim olarak bir hane halkından başka bir kimse bulamadık ancak bir hane bulduk ve o hane halkını helâkten istisnâ ettik.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Lût (A.S.) ın karyesinde mümin olan kimseler Hz. Lût'un hanesi halkı idi. Çünkü; Hz. Lût'a iman eden kendi çocuklarıydı. Hatta diğer âyetlerde beyan olunduğu vechile Lût'un haremi bile iman etmeyip helâk olanlar içinde kalmıştır. Fısk u fucürun çok olduğu mahalde itibarın ekseriyete olduğuna bu âyette delâlet vardır. Çünkü; karye-i Lût (A.S.)'da Hz. Lût'un hane halkı iman ve ibadet ettikleri halde onların ibadetleri, ekseriyetin işledikleri kabahatlar üzerine gelecek felâketi def'e kâfi olmadığı beyan olunmuştur. Amma halkın ekserisi muti ve münkaad olunca onların ibadet ve itaatı arada bazılarının isyanı üzere gelecek belâya karşı gelir. Zira itibar; ekseriyetedir. Binanealeyh; ekser-i ahalisi salâhla muttasıf olan belde ahalisi çok zaman saha-i selâmette olur. Kezalik ekser-i ahalisi fesad-ı ahlâka mübtelâ olan belde ahalisi mahv u munkarız olur. Çünkü; ekserin hasenâtı ekallin seyyiâtından tevellüd edecek felâkete karşı gelir, bilâkis ekserin fesadı ekallin salâhına galebe eder. Zira; bütün âlem ve bilhassa bir belde ahalisi şahsı vahid menzilesindedir. Binaenaleyh; bir kimsenin bedeni menfeatten hali ve mazarratla dolu olursa helâk olur, eğer mazarrattan hali menfeatla dolu olursa felahyâb olur rahat yaşar, eğer bedende menfeat ve mazarrat ikisi de bulunursa itibar galibedir. Kezalik bir karyede meskûn olan ahalide dahi hüküm böyledir. Şu halde hüküm; ekseredir, ekalle değildir.

Bu âyet; mümin ile müslim'in ikisi bir manâya olduğuna delâlet eder. Çünkü «O karyede mümin olanları çıkardık, helâkten

kurtardık» dedikten sonra «o karyede müslim olarak bir haneden başka bulamadık» demek «Çıkan müminler o hanede bulunan müslimler» demektir. Şu halde müslimlerle müminler ikisi bir manâyadır. *Ehl-i Beyt-i Lût (A. S.)* la murad; *iki kerimeleridir* veyahut *on üç kişi olduğu mervidir.*

وَتَرَكْنَا فِيهَا اٰيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ﴿٣٧﴾

[Biz Azimüşşân o karyede şol kimseler için alâmet terkettik ki o kimseler azab-ı elîmden korkarlar.]

Yani; kavm-i Lût'un karyesinde onların helâklarına delâlet eden alâmetler bıraktık ki ilâ yevmil kıyam gelecek insanlara ibret olsun ve bilhassa şol kimselere ibret ve alâmet olur ki onlar âhirette acıtıcı azaptan korkarlar, binaenaleyh; bu gibi azaba delâlet eden şeylerden ibret alırlar.

Bu âyette azabtan korkanlar için *terkolunan alâmet* le murad; *onların helâkları için gönderilen taşlar ve kokar bir su olduğu mervîdir.* Kavm-i Lût'un helâkinden korkanların ve ibret alanların azabtan korkanlar olduğuna ve azabtan korkmayan kimselerin bu gibi alâmetlerden intifa edemiyeceklerine dahi âyet delâlet eder. Çünkü; Allah'dan ve Allah'ın azabından korkmayanlar hiç bir vukuattan mütenebbih olmazlar.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Lût'un helâkinde ibret olduğunu beyandan sonra kavm-i Musa'nın helâkinde dahi ibret olduğunu beyan etmek üzere :

وَفِي مُوسٰٓى اِذْ اَرْسَلْنَاهُ اِلٰى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.)'ı irsalde dahi âleme ibret vardır. Şol zamandaki o zamanda biz Musa'yı açık mucizeyle Firavun'a gönderdik.] İşte

o zamanda cereyan eden vukuat; azabtan korkan kimselere ibret ve nasihattir.

Bu âyette *S u l t a n - ı M ü b î n* ile murad; *Musa'nın mucize-i bâhireleridir* ki birisi *asâ* diğeri *yed-i Beyzâ'dır. Bu mucizeler herkes indinde zahir olup gizli bir şey olmadığından* Sultan lâfzı *mübîn* ile tavsif *ve mucizesiyle Musa (A.S.) herkese galebe ettiğinden* mucizeden *galebe* manâsına olan *sultan* lâfzıyla ta'bîr olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Musa (A.S.)'ın şu mucizeyle Firavun'a gönderildiğinden sonra Firavun'dan vaki olan muameleyi beyan etmek üzere :

فَتَوَلّٰى بِرُكْنِهٖ وَقَالَ سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ

buyuruyor.

[Hz. Musa mucizesiyle Firavun'a gelip imana davet edince Firavun kendi kavmine, istinad ettiği mülküne ve askerine güvenerek imandan i'raz etti, Musa (A.S.)'a «Sahirdir yahut mecnundur» dedi.] Halkı iğfal etmeye çalıştı, bir takım iftiraya kalkıştı. Binaenaleyh; Musa (A.S.)'a cinnet ve sihir gibi şânına lâyık olmayan şeyleri isnadla kendi saltanatını muhafaza etmek istedi. Bu muhafaza ise kendini herkesten büyük göstermekle hasıl olduğundan Musa (A.S.)'a iman edemedi. Zira; iman etmiş olsa Hz. Musa'ya tâbi olması ve kendinin herkese küçük görünmesi icabedip bu suretle saltanatını muhafaza mümkün olamıyacağı cihetle Hakk'ı batıl göstermeye çalışıyordu. Taht-ı hükmünde bulunan ahalinin bir kısmı hakikatı biliyorsa da korkusundan, bir kısmı da Firavun'u haklı zannederek itaat ediyorlardı.

Firavun'un Hz. Musa'ya «Sahirdir veya mecnundur» demesiyle her halde cinnilerle teması var demek istemiştir. Çünkü; onun zu'munca sâhir dahi sihrini cinnîler vasıtasiyle yapar ve harikulâde gösterir ve mecnuna cinnîler temas etmekle mecnun olur. Şu kadar ki sahir cinnilere bilihtiyar temas eder, amma mecnun

bilâ ihtiyar temas eder ve her ikisinden sudûr eder hârikalar cinnîler vasıtasiyle olur. Binaenaleyh; Hz. Musa'nın izhâr ettiği hârikalar her halde cinniler vasıtasiyle oluyor demekle halkı Hz. Musa'nın davetine icabetten menetmeye ve halk nazarında kendi itibarını tutmağa çalışıyordu. Halbuki sırf iftira ve bühtan ediyordu. Çünkü; Hz. Musa'nın, Firavun'un isnad ettiği sihir ve cinnetten berî olduğunda şüphe yoktu. Zira; enbiya-yı İzâmın cümlesi bu gibi ayıplardan mukaddestirler ve onların ellerinde görülen hârikulâdeler Allahü Tealâ'nın halk buyurması iledir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un iman etmemesi üzerine helâk olduğunu beyan etmek üzere :

فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Firavun'un iman etmemesi üzerine biz onu ve askerini azabımızla tuttuk. Onları denize attık. Halbuki Firavun kendinin levm olunacağı günahları işleyicidir.]

Yani; bizim Resulümüz Musa (A.S.) Firavun'u imana davet edip Firavun imandan i'râzla kendi kuvvet ve askerine itimat edince biz Azimüşşân onu ve askerini derhal azabla ahzettik, cümlesini denize döktük ve denize atmakla Resulümüzün davasını ve hakkaa Resul olduğunu te'yîd ettik. Halbuki işlediği günahlarla kendi zemmolunuyordu. Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Firavun işlediği küfür ü fesad ve bağy ü inadla denize garkolunmaya ve helâke müstahak olmuştu. Firavun'un irtikâbettiği günahlar sebebiyle akıl sahipleri kendini levmediyorlardı. Binaenaleyh; âkibet helâk oldu gitti.

Yahut; (مليم) demek «Firavun helâki zamanında nefsini levmedici ve işlediği günahlara nedamet edici olduğu halde helâk oldu gitti» demektir. Çünkü Firavun; helâki zamanında diğer âyet-

lerden de anlaşıldığı veçhüzere nedamet edip imana müsaraat etmişse de o zamanda nedamet menfaat vermemiştir. Zira; kendi o zamana kadar küfür üzere bulunduğundan hal-i ye'sinde küfürden tevbe makbul değildir. Binaenaleyh; Firavun'un o zamanda nedameti kendine fayda vermemiştir.

***

Vâcip Tealâ Resulünü tesliye etmek üzere İbrahim, Lût ve Musa (A.S.) ın vak'alarına işaretten sonra kavm-i Âd'ın helâkini beyanla dahi tesliye etmek üzere :

وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Âd'de aklı olanlar için ibret vardır. Şol zamanda ki o zamanda biz onlar üzerine mühlik rüzgârı gönderdik, onları o rüzgârla ihlâk ettik.]

Yani; kendilerini irşâd için gönderilen Resullerine iman etmeyen Âd kavminin helâkinde âleme ibret vardır. Zira; menfeattan halî ve aynı mazarrat olan rüzgârı biz onlar üzerine gönderdik ve ihlâk için rüzgârı musallat kıldığımız zamanı sen tezekkür et ve nasıl helâk olduklarını düşün. Halbuki onlar bulutlardan ve rüzgârdan bir çok menfeatler beklerlerken günahlarına mücâzâat olarak me'mullerinin hilâfı zuhûr edip helâk olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Âd'ın helâkine gönderilen rüzgârın kuvvetini ve ne yaptığını beyan etmek üzere :

مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[O rüzgâr, üzerine uğradığı eşyadan hiç bir şeyi terketmez,

illâ o eşyayı kurumuş ot parçası gibi kılar. Binaenaleyh; o eşya havada savrulur toz kabilinden olur.]

Yani; kavm-i Âd'ı ihlâk eden rüzgâr zîrûh ve gayrı zîrûh uğradığı her şeyi bıçak gibi kesti hal-i aslîsi üzere hiç bir şeyi terketmedi, ancak hepsini kurumuş ot parçaları gibi havada savurdu.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette rüzgârın uğradığı ve üzerinden geçtiği şeylerle murad; *emr-i İlâhî ve izn-i Sübhanî ile uğraması ve isabeti matlûb olan Âd kavminin emvâl ve eşyaları, bağları ve bahçeleridir.* Binaenaleyh; onların beldeleri haricinde olan eşyaya rüzgâr dokunmamıştır. Yani; «rüzgâr, dokunmaya memur olduğu şeylere dokundu ve onları çürümüş ot gibi kıldı» demektir. Yoksa bütün âlemi çürümüş ot gibi kıldı demek değildir.

Kavm-i Âd'a isabet eden rüzgâr gayet soğuk olduğundan dokunduğu ağaçları yaktı ve bazısını adetâ ocakta yanmış odun parçaları gibi yaktı. Bu afetin zamanı; Şubat'ın ahirinde Eyyam-ı acûz denilen sekiz gündür.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Âd'ın rüzgârla helâkini beyandan sonra kavm-i Semûd'un helâkini beyan etmek üzere :

وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّى حِينٍ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Semûd'un helâkinde dahi aklı olanlar için ibret vardır. Şol zamanda ki o zamanda onlara «az bir zamana kadar eşyanızla intifa edin, yaşayın» denildi.]

Fahri Râzi, Kazî ve Hâzin'in beyanları veçhile az bir zamanla murad; *üç gündür.* Zira; Sâlih (A.S.)'ın devesini öldürdükten sonra onlara üç gün müsaade olundu. Birinci gün yüzleri sarardı, ikinci gün kızardı, üçüncü gün karardı. İşte onlara verilen dünyada yaşayabilecekleri müddet-i kalîle bu üç gündür ki renkleri değiş-

miş ve emare-i helâk kendilerini bürümüş ve ölüm simâları kendilerinde görülmüştür.

Yahut (حتى حين) ile murad; *onların ecel-i muayyenleridir.* Çünkü; indellah her şahsın ecel-i muayyeni olduğu gibi her kavmin dahi ecel-i muayyeni vardır. Şu halde kavm-i Semûd'a «Siz bir müddet malınızla intifa edin, yaşayın» demek «ecel-i muayyeninize kadar yaşayın» demektir.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Semûd'a verilen mühletten onlar ibret almayıp bilâkis tuğyanlarını teşdît ettiklerini beyan etmek üzere :

فَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[**Hz. Salih onları imana davet ettikçe onlar Rab'larının emrini kabulden istinkâfla tuğyanlarını arttırdılar ve tekebbürlerini tezyîd ettiler. Binaenaleyh; yüksek sadalı sâika onları ihlâk etti. Halbuki onlar azabın geleceğini bilir ve nazar ederlerdi.**] Yoksa gazab-ı İlâhî onlara gaflet üzere gelmedi, belki azab gelirken bakıp görüyorlardı. Binaenaleyh; «Haberimiz olmadı haberimiz olsaydı iman ederdik» diyerek itizara mecalleri kalmadı.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Semûd'un azabın zuhurunu gözleriyle gördükleri halde hiç bir şeye kaadir olamadıklarını beyan etmek üzere :

فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Azab-ı İlâhî gelince Semûd kavminin her ferdi bulundukları mahalden kıyame kaadir olamadılar. Belki herkes olduğu mahalle yapışmış gibi kaldılar, onların kendileri âciz olup bir şeye kaadir olamadıkları gibi diğer bir kimse tarafından yardım da görmediler.] Binaenaleyh; azabtan kaçmağa dahi kaadir olamadılar, helâk olup gittiler. İşte bunların bu minval üzere helâklerinden akıl sahiplerine ibret ve nasihat vardır. Çünkü; Resullerine iman etmeyen ve sözünü dinlemeyen ve şeriatı ile amel eylemeyen her kavmin âkibeti bu gibi felâket olacağına delâlet eder.

وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ۝

[Şu beyan olunan Âd ve Semûd kavimlerinden evvel biz Nuh kavmini dahi ihlâk ettik. Zira; onlar enva'ı küfür ve tuğyanı irtikâb etmiş ve tarik-ı istikametten çıkmış bir takım âsi kimselerdi.] Binaenaleyh; irtikâb ettikleri cinayetleri mukabilinde ceza olarak biz onları da ihlâk ettik. Zira; kendilerini irşâd için gönderilen resullerinin sözünü dinlemeyen ve şeriatı ile amel etmeyen kavmin cezası helâktir.

***

Vâcip Teâlâ ümem-i salifenin resullerine iman etmediklerine binaen helâk olduklarını beyanla kâfirleri tehdit ettikten sonra bütün kâinâtı halketmeye kudret-i kâmilesini beyanla putlara ibadet eden müşrikleri tevbih etmek üzere :

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِاَيْدٍ وَاِنَّا لَمُوسِعُونَ ۝

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân kendi kuvvet ve kudretimizle gökleri bina ettik ve böyle azîm cisimleri binaya bizim kudretimiz vâsîdir.] Binaenaleyh; ibadetin ancak bize olup bizim gayrımıza olmaması lâzımdır. Zira; bizim gayrımız her şey aciz olduğundan ibadete istihkakları yoktur. Çünkü; her şeyi îcada biz kaadir olduğumuz gibi herkese de gâlibiz. İbadete istihkak ise galibtedir. Mağlûbta değil-

dir. Ve bizim işimize karışmaya ve emrimize muhalefete ve hükmümüzde münazaaya hiç bir kimsenin hakkı olmadığı gibi muhalefete kudreti de yoktur. Şu halde cümlenin ma'budu da biziz.

وَالْاَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾

[Biz arzı döşedik, biz ne güzel döşeyiciyiz.]

Yani; bizim ma'bûdün bilhak olduğumuza kudretimizle semayı bina ettiğimiz delâlet ettiği gibi arzı döşediğimiz dahi delâlet eder. Çünkü; insanların ve cümle zîrûhun maîşetlerine elverişli olarak yer yüzünü ayaklar altına biz döşedik. Binaenaleyh; her veçhile kullanmaya sâlih bir halde döşediğimizden dolayı biz ne güzel döşeyiciyiz. Çünkü; herkesin menafiine hâdim böyle cesîm bir döşeği döşemek bize mahsustur, bizim gayrımızdan böyle bu kadar cesameti haiz döşeği döşeyebilecek hiç bir kimse yoktur. Binaenaleyh; kullarımızın ibadetlerine müstahak dahi biziz ve bizden gayrı ibadete lâyık bir kimse yoktur.

Semâ, olduğu hal üzere kaaim olup tebeddül ve teğayyür kabul etmiyeceğine işaret için binayı, semaya ve arz döşek mesabesinde her zaman tegayyurâta maruz olduğuna işaret için ferşi arza isnad buyurmuştur. Bu âyette arzı döşemek semanın yaratıldığından sonra olduğuna işaret vardır. Çünkü; hânenin döşemesi binasından sonradır. Binaenaleyh; arzın hilkati semanın hilkatinden sonra ve döşemesi ise arzın hilkatinden sonradır.

*
* *

Vâcip Tealâ semanın ve arzın icadıyla kudret-i kahire sahibi olduğunu beyandan sonra bu ikisinin arasında olan mevcudâtla kudret-i kahiresini beyan etmek üzere :

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Biz her şeyden iki sınıf halkettik ki sizler bunların yaratılı-

şında olan acaibi düşünüp kudret-i kahire sahibi olduğumuza istidlâl edesiniz.]

Yani; mevcud olan şeylerin her cinsinden iki nevi halkettik ki erkek, dişi, yer, gök, gece, gündüz, ay, güneş, kara, deniz, karanlık, aydınlık, iman, küfür gibi her şeyi böyle iki sınıf olarak halkeden Hallâk sizi öldükten sonra ihyâ etmeye kaadirdir. Zira; aynı maddeden meydana gelen şeyi iki kısma ayırmak ve onları ayrı ayrı ahlâka, âdete ve ahkâma tâbi tutmak ve her birini yekdiğerinden ayıracak kadar alâmetler halketmek hâlik Tealâ'nın fâil-i muhtar ve kudret-i kaahire sahibi ma'budünbilhak olduğuna delâlet eder ve şu mevcudâtı iki sınıf olarak ve her birini birer sıfat-ı mümtazeyle halketti ki siz bunları tezekkür ve teemmül etmekle halikının kudretine ve ibadete istihkakına istidlâl edesiniz.

***

Vâcip Tealâ her şeyi halkettiğini beyandan sonra kulların vazifelerini beyan etmek üzere :

فَفِرُّوا اِلَى اللّٰهِ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ

buyuruyor.

[Her şeyin halikı Allahü Tealâ olup ibadete lâyık ancak zat-ı ülûhiyyeti olunca siz iman ve ibadetinizle dergah-ı ülûhiyyete iltica edin ki azab-ı İlâhî'den kurtulup ümît ettiğiniz nimetlere nâil olasınız ve şu tebliğ ettiğim ahkâma sizin tâbi olmanız ve muktezasiyle amel etmeniz vâciptir. Zira ben; size taraf-ı İlâhî'den gelmiş korkutucuyum.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Bizim vahdaniyyetimizi, kudret-i kahire sahibi, mabudünbilhak olduğumuzu ve her şeyi halkettiğimizi beyan edince sen onlara hitaben de ki «Siz her nevi belâyâdan Allah'ın hıfz u himayesine iltica ve azabından rahmetine, kahrından lutfuna firar edin ki her türlü mesaibten kurtulasınız, benim bu nasihatimi dinleyin. Zira; size taraf-ı İlâhî'den gönderilmiş açık-

tan korkutucuyum. Binaenaleyh; size şefkatim icabı tavsiye ediyorum. Şu halde sözümü kemal-i ehemmiyetle dinlemeniz ve manâsına dikkat etmeniz lâzımdır. Çünkü; kıbel-i İlâhî'den size mazarrat verecek şeylerden korkutucuyum ve korktuğunuz şeylerin cümlesinden kurtaracak âdâb-ı tarîkat ve ahkâm-ı şerîatı size beyan ediciyim.

***

Vâcip Tealâ zat-ı ulûhiyyetinin inâyetine iltica etmek vâcip olduğunu beyandan sonra bu ilticanın lüzumunu tekid etmek üzere:

وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَۜ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۚ ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Siz Allah'la beraber Allah'dan başka bir ma'bûd ittihaz etmeyin. Zira ben; sizi fena itikattan inzar ediciyim.]

Yani; siz Vâcip Tealâ'dan başka bir ma'bûdun vücudunu itikad etmeyin ki Allah'a şirketmeyesiniz. Zira; ben sizi fenâ itikattan korkutucuyum.

Bu âyet evvelki âyette zımnen beyan olunan tevhid'i ifade eder. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın vücudunu ikrarla tevhid etmek; ta'tîl ile teşriki nefyetmektir. Şu halde bu iki âyet hem ta'tili hem de teşrîki reddetmiştir. Zira; evvelki âyette «Vâcip Tealâ'ya iltica ve vücudunu ikrarla Cânib-i ulûhiyyete teveccüh edin ki Allah'ı inkâr edenlerden olmayasınız» demek olduğu gibi ikinci âyette dahi «Allah'la beraber başka bir ilâh'ın vücudunu itikat etmeyin ki şirketmiş olmayasınız» demektir. Binaenaleyh bu iki âyet; kelime-i Tevhîd manâsını ifade etmiştir.

Bu âyette tekrar yoktur. Çünkü evvelki âyette inzâr; imanı ve itaatı terkedenlere râcîdir. İkinci âyette inzâr; şirkedenlere aittir. Şu halde her iki âyetlerde inzarın mercileri başka başka olduğu cihetle tekrar değildir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyyetini beyandan sonra Resulünü tekrar tesliye etmek üzere :

كَذٰلِكَ مَٓا اَتَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim! Kureyş'ten evvel geçen ümmetlerin hali Kureyş'in hali gibidir. Zira; bunlar seni nasıl tekzibederlerse evvel geçen ümmetler de kendilerine gelen Resullerini öylece tekzibetmiştir. Zira; ümem-i salifeye bir resul gelmedi, illâ o kavmi o resule «sahirdir veyahut mecnundur» dediler.]

Yani; her kavim taraf-ı İlâhî'den kendilerini irşâd için gönderilen Resullerini lâyık olmadık bir takım evsafla tavsif ve şan-ı nübüvvete münasib olmadık iftiralara cür'et ettiler. Hatta ümem-i salifeye bir nebi gelmedi, illâ o nebî hakkında sahir ve mecnun demek gibi hezeyanda bulundular. Binaenaleyh; bunlardan iman edenler helâkten ve azabtan kurtuldular, iman etmeyip temerrüd edenler helâk olup gittiler. İşte Kureyş kabilesi de tıpkı böyledir. Şu halde Resullerine iman eden kurtulacak, etmeyen helâk olup gidecektir.

***

Vâcip Tealâ ümem-i salifenin Nebîlerine karşı sahirdir veya mecnundur, dediklerini beyandan sonra ümmetlerin hepsinin bu kelime üzerine ictimâ etmeleri teaccübe şayan bir emr-i münker olduğunu beyan etmek üzere :

اَتَوَاصَوْا بِه۪ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Onlar şu sahirdir veyahut mecnundur sözünü birbirlerine vasiyyet mi ettiler? Zira; cümlesinin bu kelimeler üzerine ittifak etmeleri teaccübe şayan bir emr-i münkerdir. Bunlar vasiyyet etmediler, belki onlar bir takım tâgî ve bâgî kimselerdir.] Zira; o kelime üzerine ittifakları vasiyyet ettiklerinden değildir, belki tîynetlerinde olan habâsetlerindendir. Çünkü; tabiatlarında olan haba-

setleri icabı onlar daima bu gibi çirkin sözleri söylemekten çekinmezler. Binaenaleyh; refah-ı halleri Allah'ı unutturmakla Resullerini tekzibe cür'et ettirmiştir.

Her zaman görüldüğü vechile nimetin çokluğu insanları tuğyana sevkeder. Allah'ın verdiği nimeti hazmeden tînet-i tâhire sahibi gayet az bulunur. Binaenaleyh; her zamanda enbiyaya iman eden az, iman etmeyen çoktur, hakkı kabul edenin az ve etmeyenin daha çok olduğu meydanda bir hakikattır ve içinde bulunduğumuz zaman buna şahittir. Zira; devr-i Âdem'den beri emsali görülmemiş fenâlıklar zuhur ettiği halde her fesâda bin türlü yardımcı görülür. Halbuki o fesadın izalesine çalışan gayet az bulunur ve fesâdın izalesine çalışan tek başına me'yûs olarak kalır, belki ekseriyet arasında menfûr bile olur. Evet! Erbab-ı fesat her gün zekkûm çiçeği gibi gûnâ gûn renklerle açılıp şımarmakta ve erbab-ı namus ise goncası geçmiş gül yaprağı gibi yere dökülüp ayaklar altında çiğnenmektedir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin hallerini beyandan sonra Resulüne terettüb eden vazifeyi beyan etmek üzere :

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾

buyuruyor.

[Sen onlardan i'raz et. Zira; ey Habibim! Sen onlardan i'raz etmekle levm olunanlardan değilsin.]

Yani; onlar sana lâyık olmayan sihir ve cinnet gibi bir takım evsaf-ı nâkısa isnâd edince sen onlardan yüzünü çeviriver. Zira; sen yüz döndürmekle melûm olmazsın. Çünkü; sen onları irşâd için sa'yettikçe tuğyanlarında devamettiklerinden onlara irşâd ve nasihat tesir etmez. Binaenaleyh; sen tebliğ vazifesini edâ ettikten sonra onların ihtida etmemeleri üzerine sen levmolunmaszın. Onların ihtida etmemesi senden değildir, belki kendi su-u ihtiyarlarından

neş'et etmiştir. Şu halde mahzun olma. Zira; imandan i'raz ettiklerinden dolayı levmolunacak onlardır. Sen değilsin.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerden i'raz etmesini resulüne tavsiye ettikten sonra nasihat onlara menfeat verdiği cihetle müminlere nasihata devametmesini tavsiye etmek üzere :

وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen vaaz u nasihat et. Zira; vaaz u nasihat müminlere menfaat verir.]

Yani; kâfirlerden i'raz etmek lâzımsa da külliyyen terketmek de muvafık-ı maslahat olmadığından nasihat etmen lâzımdır. Zira nasihat; müminlere menfeat verir. Çünkü nasihat; ya kâfirlerin ihtidasına sebep olmakla mümin olur veyahut bilfiil mümin olan kimselerin basîretlerini tezyîd ettiği cihetle menfeat verir.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları vechile bundan evvelki âyet nazil olunca Resulüllah ve eshabı mahzun oldular. Çünkü; Resulullah kâfirlerden i'raz etmesiyle emrolununca vahiy münkati oldu ve azab hazırlandı zannettiler. Zira enbiyanın bi'setlerinden maksat; evamir-i İlâhiyeyi tebliğ etmek olduğundan Resulullah'a «kâfirlerden i'raz et» demek dinin tekemmülünü ve iman etmiyenleri tazibi imâ ettiği cihetle şu zannı tevlîd etmişti. İşte bu zannı def'için Resulüllah'ın vazifesinin henüz hitam bulmadığını beyanla Resulünü ve ashabını tesliye için bu âyetin nazil olduğu mervîdir. Binaenaleyh; hüzünleri feraha tebeddül etmiş ve mahzun kalpleri mesrûr olmuştur. Nasihatin menfeati müminlere tahsis edilmekle kâfirler tevbih olunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ Resulüne vaaza devamını emirden sonra ins ü cinnin halk olunmalarından maksad-ı aslî ibâdet olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ

buyuruyor.

[İns ve cinni ben halketmedim, ancak beni bilsinler ve bana ibadet etsinler için halkettim.]

Yani; cinnin efradından her ferdini ve insanların efradından her bir ferdini ben halketmedim, ancak beni bilsinler ve bana tevhidle tezellül ederek ibadet etsinler için halkettim.

Bu âyette *i n s ü c i n* le murad; *cemi efradlarıdır ki mümin, kâfir cümlesi dahildir.* Zira ibadetle mükellef olan; her cümlesidir, yoksa yalnız mümin olanlar değildir. Binaenaleyh; «ibadetle mükellef olanlar müminlerdir, âyet de müminlere mahsustur» denilemez. Âyet; ins ü cinnin yaratılışından maksad-ı aslînin marifet-i İlâhiyye ve ibadet-i sübhaniyye olduğunu, marifet ve ibadetin gayrı insan ömrünü her neye sarfetse ziyana uğradığını beyan etmiştir. Yani ins ü cinnin hilkatinden maksat; Allah'ı bilip ibadet etmekten başka bir şey olmadığını beyan ve Resulullah'ın ins ü cinne meb'us olup melâikeye meb'us olmadığına dahi işaret olunmuştur. Çünkü; melekler de ins ü cin gibi ibadet için halkolundukları halde bu âyette melekler zikrolunmamış ve gizli ibadet alenî ibadetten efdal olup cinnilerin ibadetleri bizlere nisbetle gizli olduğundan cinniler takdîm olunmuştur. Çünkü ibadet-i hafiyye; riyadan ârîdir.

Bu âyette *i b a d e t* le murad; *Allah'a ta'zîm ve kullarına şefkat ve merhamettir.* Zira her şeriatte ibadetin manâsı; *Hakk'a ta'zîm ve halka merhamettir.* Hakk'a ta'zimin keyfiyeti ise şeriat ve şeriatı getiren resulün tarifiyle bilinir. Aklen bilinemez. Binaenaleyh; ibadet edecek kimsenin ibadetini şeriatın beyanı veçhile yapması vâciptir ki şeriatın beyan etmediği surette ibadet bid'at olduğundan makbul olmaz, ibadet hilkatin gayesi olduğundan ibadeti olmayan insanın behaim zümresinden farkı yoktur, belki behaimden daha fenadır. Zira; insan mükelleftir. Binaenaleyh mükellef olduğu ibadeti terketmiştir. Amma behaim mükellef olmadığından mes'ul değildir.

***

Vâcip Tealâ insandan maksad-ı aslî ibadet olduğunu beyandan sonra insandan ibadetten başka pek mühim olan şeylerin murad olmadığını beyanla mühim olmayan şeylerin murad olmayacağı evleviyyetle sabit olacağını beyan etmek üzere :

مَا اُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا اُرِيدُ اَنْ يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[Ben onların hiç birisinden rızık murad etmem ve beni it'âm etmelerini dahi murad etmem.]

Yani; kendi nefislerini ve gayrıları merzuk etmelerini ve kullarımdan başkalarına taam yedirmelerini murad etmem. Çünkü; gerek gayrın rızkını vermeye ve gerek taam yedirmeye iktidarları yoktur. Zira; herkesin rızkını vermeye ben kefilim. Binaenaleyh; onları benden başkası râzık olamaz.

Bu âyette «Allahü Tealâ beni it'âm etmelerini murad etmem» demek «Benim kullarımı it'âm etmelerini murad etmem»; demektir. Çünkü; Allahü Tealâ teâm yemekten münezzeh olduğu cihetle zat-ı ülûhiyetinin it'âmını murad etmek muhaldir, lâkin mahlukâtın cümlesi Allah'ın kulları ve rızıklarına kefil Allahü Tealâ olduğu için keenne mahlukunu it'âm Allahü Tealâ'yı it'âm gibi addolunarak it'âm, Allah'a isnad olunmuştur. Yoksa hakikat manâsı murad olunarak Allah'a taâm nisbeti küfrolduğundan hiç bir vecihle caiz olamaz.

Bu gibi mecaz olarak bazı ef'âlin Allah'a isnadı ehadis-i celilelerde dahi mevcuttur. Çünkü; hadîs-i kudsî olarak Resulullah'ın

من أكرم مؤمناً فقد أكرمنى ومن اذى مؤمناً فقد اذانى

buyurduğu mervîdir. Yani Cenab-ı Hak «Bir kimse bir mümine ikrâm ederse bana ikram etmiş olur ve eğer bir mümine izâ ederse bana izâ etmiş olur» buyurmuştur. Gerçi bu hadîs Resulullah'dan mervî ise de hadîs-i kudsî olduğu için lâfzı Resulüllah'dan manâsı Cenab-ı Hak'tandır. Cenab-ı Hak ezâdan münezzeh olduğu halde mümine ikrama terğib ve izâdan tenfîr için mümine ikrâmı kendine ikram, izayı da kendine izâ olduğunu alâtarîkilmecaz beyan buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ kullarından rızık murad etmediğini beyandan sonra rızık murad etmediğinin sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Zira; Allahü Tealâ cümle kullarının rızkını verici kuvvet ve kudret sahibidir ve her şeyi muhkem bir kaadir ü kayyumdur.] Binaenaleyh; herkesin rızkını vermek Allahü Tealâ'ya mahsustur, Allah'ın gayrı bir rızık veren yoktur. Şu halde cümle kulların rızkı Allah'dan olunca Allahü Tealâ hiç bir kimsenin rızkını diğerinden istemez ve it'âm-ı taâm gibi amel de talebetmez. Zira; kuvvet ve kudret sahibidir. Binaenaleyh; gayrın rızkına ve ameline ihtiyacı yoktur.

***

Vâcip Tealâ ins ü cinnin yaratılışından maksadı aslî ibadet olduğunu beyandan sonra Allah'ın gayrı putlara ibadet eden zalimlerin zulümleri üzerine terettüb eden cezalarını beyan etmek üzere:

فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ

buyuruyor.

[İbadetlerini ma'bûdünbilhak olan Vâcip Tealâ'ya yapmayıp gayrıya ibadet eden ve Resulullah'ı tekzibeden zâlimler için dünyevî ve uhrevî azabtan büyük nasibleri vardır. Onlardan evvel geçen ve Resullerini tekzibeden ashablarının nasibleri olduğu gibi bunların da nasibleri vardır, belki bunların azabtan nasipleri daha çoktur.]

Zalimlerin ashabı ile murad; *ümem-i salifeden nebîlerini tekzib eden muannid kâfirlerdir.* Bunlar da onlar gibi nebîlerini tekzib ettiklerinden yekdiğerinin ashabı ve yarânıdır, ma'siyette müşterek olduklarından her birinin bu cihetten azabları âharın azabının aynıdır.

فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾

[Onların zulümleri mukabilinde azab muhakkak olunca benden azabın acele olmasını istemesinler.] Zira; er ve geç olacaktır. Şu halde isti'câlde fayda yok, belki mazarrat vardır. Zira isti'câl; *felâket ve helâklerini alelacele istemektir.* İnsanın alelacele kendi belâsını istemesi mezmum olduğundan Cenab-ı Hak isti'calden nehiy buyurmuştur.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

[Helâk-i azîm şol kâfirlere mahsustur ki onlara azabın vaad olunduğu yevm-i kıyamette olucudur.] Çünkü; hakkı setredip batılı tervîç etmekle zulmettiklerinden azabın nüzulü o günde olacaktır. Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu azaba müstehak olanların istihkaklarına sebep küfürleri olduğuna işaret için zamir mevkiinde (الذين) *ism-i mevsulü* varid olmuştur.

***

SURE-İ TÛR

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Kırk dokuz* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالطُّورِ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ ﴿٢﴾ فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ ﴿٣﴾ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ ﴿٤﴾ وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ ﴿٥﴾ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ ﴿٦﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾

[Hz. Musa'nın kelâm-ı İlâhî ile müşerref olduğu Tûr dağına ve deriden açık sahifelerde yazılmış Kur'ana ve Hacceden Huccâcla ma'mur Kâbe-i Muazzama'ya ve arz üzerine ref' olunmuş semaya ve su ile dolu deryaya yemin ederim ki ya Ekrem-er Rusül! Rabbin Tealâ'nın azabı asîlere elbette vakidir.]

Yani; şu mevcudâta kasem ederim ki Rabbinin günahkârlara va'detmiş olduğu azab elbette vaki olacaktır, vaki olmamak ihtimali yoktur. Zira; âsînin isyanının cezasını görmesi adalet-i İlâhiye icabıdır. Bu âyette zikrolunan mevcudâtın her biri birer şerefle müşerref olduğundan Cenab-ı Hak her birine yemin etmekle şereflerine işaret buyurmuştur. Çünkü Tûr dağı; *Hz. Musa'nın Vâcip Tealâ ile mükâlemesine mahal ve hitab-ı İlâhî'nin Hz. Musa'ya tecellîgâhı olduğundan* ve deri üzerine yazılan kitap; *kulların dünyevî ve uhrevî seâdetlerine kâfî ahkâmı cami' bulunduğundan* ve beyt-i şerif; *Hz. Muhammed'in Cenab-ı Hakka hitabına vesile olduğundan* ve sema; *Azametullah'a delâlet ettiğinden* ve derya ise *Hz. Yunus'a bir müddet ibadethâne olduğundan* kasem olunmağa şayan oldukları cihetle Cenab-ı Hak bunların her birine kasem buyurmuştur.

K i t a b ile murad; *Levh-i Mahfûz* veyahut *Tevrat-ı Şerif* veyahut *insanların amel defterleri olmak* ihtimali varsa da burada kitapla murad; *Kur'an olmak ihtimali ağleb* olduğu cihetle ekser-i müfessirîn *Kur'an olmasıyla* tefsir etmişlerdir. Kitabın ahkâmı açık olduğuna işaret için kitabın deriden açık sahifelere yazıldığı beyan olunmuştur. Çünkü; Kur'anda gizli bir hüküm yoktur. Kur'anın bidayet-i nüzulünde kâğıt mevcut olmadığından musaykal deri parçalarına yazılmıştır. Çünkü; o zamanda deri üzerine yazılmak âdet olduğundan Kur'anın âyetlerinin dahi deri üzerine, saksı ve tahta parçalarına yazıldığı mervîdir. Kitabın şanına ta'zîm için *ta'zime* delâlet eden *tenvin* ile *nekre* olarak varid olmuştur. Kitap lâfzıyla Kur'an murad olunmak beynennâs ma'rûf olduğundan edât-ı ta'rîfle izâha hacet olmadığına işaret için tariften ârî olarak zikrolunmuştur.

مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ ﴿٨﴾

[Vaki olan azabı hiç bir vechile def'edici yoktur.] Çünkü; azabın vukuna irade-i İlâhiye tealluk edince azabın def'ine hiç bir kimsenin kudreti tealluk etmez. Zira; Allah'ın kudretine nisbetle kullarının kudreti yok mesabesindedir.

***

Vâcip Tealâ elbette azabın vaki olacağını beyandan sonra azabın vukuu zamanını beyan etmek üzere :

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا ﴿٩﴾ وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Semanın garib bir harekeyle hareket edip ıstırab-ı elîmle muztarib ve büyük dağların kemal-i sür'atle havada yürüdüğü zaman âsîler üzerine elbette azab vaki olacaktır.]

Yani; kâfirler üzerine azabın vukuu şol günde olacaktır ki o günlerde gökler şiddetle hareket eder, dağlar bu kadar cesametiyle atılmış pamuk gibi havada seyr-i seri'le seyreder.

Fahri Râzi'nin beyanı vechile o günde azab-ı İlâhî'den firar edecek ve sığınacak bir mahal olmadığını işaret için semanın hareket edeceği, dağların da havada gezeceği beyan olunmuştur. Çünkü; insanın başına gelen bir musîbetten saklanacak mahal semâ ile arz olabilir. O günde bunun her ikisi de âdetlerinin hilâfı şiddetle hareket ve istıraba düşünce yerde ve gökte emniyyet üzere karar edecek bir melce' kalmaz. Zira; her ikisi de kararsız seyr-i seri'le hareket edince insanın kararına mahel olamazlar.

Sema ile arzın bu harekesi dünyaya bir daha avdet etmek mümkün olmadığına delâlet eder. Çünkü; yer, gökler, ay ve yıldızların cümlesi insanın intifaı için yaratılmıştır. Bunlar harab olunca insanın avdeti imkânı olamaz. Zira; bunlar gidince dünya kalmaz ki avdet edilsin. İnsanın intifa'ı olmayınca hepsi hebâ olup gidecektir.

(تمور) *iztırab ve şiddetle hareket etmektir.* (وتسير) *alelâde yürür* demektir. Semânın harekesi arzın harekesinden şiddetli olduğuna işaret için semânın harekesi *şiddet* manâsını ifade eden *temûr* lâfzıyla tâbir olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ azabın vukuunu ve vaki olacağı zamanı beyandan sonra azabın kimler üzerine vaki olacağını beyan etmek üzere :

فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Gökler ve dağlar hareket edip yerlerinden ayrılınca o günde azabın şiddeti ve helâkin dehşeti şol kimselere mahsustur ki onlar nebîlerini ve nebîlerinin getirdiği şeriatları tekzibedici batıla dalmış gaflet içinde oynar bir takım kimselerdir.] Zira; hak söylemez ve söyleyeni dinlemez ahmak kişilerdir. Çünkü; daima batıla meyledip batılla ülfet ettikleri için hakka yanaşmaz ve hakkı kabul etmezler.

Dini tekzib eden kimselerin oynamış oldukları batılın çokluğu-

na işaret için (خوض) kelimesi *çokluğa* delâlet eden *tenvîn* ile *nekre* olarak varid olmuştur. Çünkü havz; *bâtıl bir şeye dalmak* manâsınadır. Binaenaleyh; *müşriklerin bir takım batıl ef'alle iştigallerinden* havz lâfzıyla ta'bir olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ nebilerini tekzibedenlerin helâk olacaklarını beyandan sonra o helâkın muktezası olan azabın gününü ve şiddetini beyan etmek üzere :

يَوْمَ يُدَعُّونَ اِلٰى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴿١٣﴾ هٰذِهِ النَّارُ الَّت۪ي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Enbiyayı tekzibeden kâfirler için helâk-i azîm şol günde olur ki o günde mücrimler şiddetle Cehennem'e defolunur atılırlar, zebaniler tarafından onlara «İşte şu ateş; sizin dünyada tekzib ettiğiniz ateştir»; denilir.] Çünkü; onlar dünyada Cehennem'i nasıl şiddetli inkâr ettilerse, inkârlarının şiddetleri nisbetinde Cehennem'e şiddetli atılırlar ve Cehennem'i re'yelayn görüp ateşin acısını tadınca dünyada tekzibettikleri başlarına kakılır, yüzlerine vurulur ki azab üzerine azab olsun. Bazı rivayete nazaran kâfirler Cehennem'e elleri ayakları bağlı olarak atılırlar.

***

Vâcip Tealâ zebânîler tarafından ehl-i Cehennem'e «işte şu ateş sizin dünyada tekzibettiğiniz ateş» denildiğini beyandan sonra zebânîler tarafından sorulacak sualin bakiyyesini beyan etmek üzere :

اَفَسِحْرٌ هٰذَا اَمْ اَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Zebânîler tarafından ehl-i Cehennem'e «siz dünyada Kur'ana

sihirdir deyip de hakkı görmediğiniz gibi şu içine atıldığınız ateş de sihir midir yoksa dünyada hakkı görmediğiniz gibi Cehennem ateşini de görmüyor musunuz?» denilir.]

Yani; zebânîler tarafından «Dünyada size bu Cehennem'i ve ateşinin şiddetini beyan eden vahye sihir diyordunuz. Şimdi içine girip acısını tattığınız şu ateş de sihir midir, yoksa siz görmüyor musunuz?» denilmekle ehl-i Cehennem tekdir olunurlar. Çünkü; dünyada onlar nebîlerini tekzib etmekle ve nâzil olan vahye sihir demekle enbiya-ı izâma îzâ etmişlerdi. Ceza amel cinsinden olmak kaidesine tevfîkan âhirette zebânîler onları tevbih ederler ve ezâ olmak üzere «Şu gördüğünüz ateş de sihir midir yoksa görmüyor musunuz?» demekle azabederler. Zira; bu sözler yara üzerine tuz ekmek kabilinden azab üzerine azabtır ve dünyada insanların muhaverelerinde buna benzer sözler cereyan eder. Meselâ bir kimse bilkülliye inkâr ettiği şeye vakt-ı âharda mübtelâ olunca diğerleri tarafından şemâtet olarak «nasıl bu da mı olmadı? Hani öyle olmaz diyordun, niçin oldu, gördün mü olmaz mıymış?» gibi sözler söylenir. İşte âhirette dahi aynı muamelenin ceryan edeceğini Cenab-ı Hak bu âyetlerle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ Zebânîler tarafından söylenecek sözlerin bakiyyesini beyan etmek üzere :

اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوٓا اَوْ لَا تَصْبِرُواۚ سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْۜ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Zebânîler tarafından kâfirlere hitaben «Ey kâfirler! Girin Cehennem'e ister sabredin, ister etmeyin. Zira; sabredip etmemek sizin üzerinize müsavidir. Çünkü; siz amelinizle cezalanırsınız» denilir.]

Yani; «ey dünyada Resullerini tekzibeden ve nâzil olan vahye

sihir deyen kâfirler! Siz inkâr ettiğiniz Cehennem'e girin, gireceksiniz, girmemek elinizde değildir. Binaenaleyh; Cehennem ateşine sabredin veya etmeyin. Zira; sizin üzerinize sabır etmek ve etmemek müsavidir ki her ne yapsanız faydası yoktur, ancak sizin cezanız; işlediğiniz amelinizin cezasıdır. Binaenaleyh; dünyada seve seve işlediğiniz günahlarınızın cezasını burada sevmeye sevmeye çekeceksiniz, ameliniz mukabilinde ceza olduğu için fezi u feryâd fayda vermez. Çünkü fayda; dünyada iman etmekteydi, onun da zamanı geçmiştir.» demekle Zebanîler ehl-i Cehennem'i tekdir ederler.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in hallerini ve onlara vaki olacak tekdirleri beyandan sonra ehl-i Cennet'in hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾ فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Müttekîler Rablarının verdiği nimetler ve rızıklarla telezzüz eder oldukları halde Cennet'ler ve nimetler içinde karar edicilerdir, Rabları onları azab-ı Cehennem'den vikaye etti, sakladı.]

Yani; Allah'a ve Resulüne iman edip, imanlarının muktezasınca amel ederek haram olan şeylerden nefislerini sakınan mümin müttekîler Rab'larının verdiği rızıklarla telezzüz eder oldukları halde kendilerine mahsus olarak halkolunan bağlar, bahçeler, köşkler, saraylar ve gûnâ gûn nimetler içinde karar ederler, onlar yalnız Rablerinin nimetine müstağrak olmakla kalmazlar, belki ihsan üzere ihsan olarak Rab'ları onları Cehennem azabından dahi sakladı ve korktuklarından kurtardı, bu kurtuluş onlar için seâdet-i uzmâdır. Çünkü insanın kemal-i istirâhatı *iki şeyle hasıl olur :* Birincisi; *umduğuna nail olmak,* ikincisi; *korktuğundan kurtulmaktır.* Binaenaleyh; insan yalnız umduğuna nail olmakla müsterihülkalp olamıyacağından Vâcip Tealâ bu âyette müttekîlerin nail ola-

cakları nimetleri beyanla beraber âkibet endişeleri dahi olmayacağını beyan buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in nâil olacakları nimetin neticesi kolaylıkla yemek ve içmek olduğundan ehl-i Cennet'e yemek ve içmekle olacak iltifatı beyan etmek üzere :

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيٓئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ مُتَّكِئِينَ عَلٰى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Ey Ehl-i Cennet! Ameliniz sebebiyle kolayca yiyin ve için, birbirine mülasık ve bir hizada sizin için hazırlanmış köşkler, kürsiler ve sandalyeler üzerine oturucu ve dayanıcı olduğunuz halde ekl ü şürb'e devamedin. Biz müttakîleri gözleri büyük ve simâları gayet güzel hurilerle evlendiririz.]

Yani; ehl-i Cennet Cennet'e girince taraf-ı İlâhî'den melekler vasıtasiyle müsafirlere ikram olmak üzere denilir ki «Ey ehl-i Cennet! Dünyada güzel ameller işlemiştiniz. O güzel amelleriniz sebebiyle kolay kolay yiyin ve için, yalnız yiyip içmekle iktifa etmeyin, belki sizin için hazırlanmış ve birbiri hizasına dizilmiş saf olmuş kürsüler ve sandalyeler üzerine dayanıcı olduğunuz halde yiyin ve için ki rahatınız tamam olsun, Biz Azimüşşân ehl-i Cennet'e büyük gözlü güzel yüzlü hurîleri tezvîç ederiz.»

(هنيا) *hazmı kolay ve yemesinde zahmet yok* demektir. Çünkü; Cennet nimetlerinin yemesinde güçlük olmadığı gibi yedikten sonra şişkinlik vermek ve sancı irâs etmek ve hazımda zahmet çekmek gibi bir korku da yoktur. Şu halde Cennet nimetlerinin akibeti bir takım zahmet ve meşakkata inkîlâb eylemez, binaenaleyh; dünya nimetlerine asla kıyas kabul etmez. Zira; dünya nimetlerinin âkibeti endişeden hali olamaz.

Vâcip Tealâ bu âyette ehl-i Cennet'in rahatlarının tertibini beyanla insanları güzel amellere terğib etmiştir. Çünkü; insana

evvelâ mesken lâzımdır. Meskenin en alâsı Cennet'tir. Yalnız meskenin rahatı temin etmediğinden müttekîlerin meskenleri Cennet olduğunu beyandan sonra ehl-i Cennet'in tefekküh edeceklerini beyan buyurmuştur. Çünkü fâkihe; telezzüz için yenilen meyvelerdir. Ve nimetlerin ulviyyetine işaret için nimeti veren ehl-i Cennet'in Rabları olduğunu beyan buyurmuştur. Zira nimet; o nimeti veren mün'imin büyüklüğü nisbetinde âlî olur, nimetten telezzüz ekl ü şürb'le olup fakat ekl ü şürk bazen zararı mucib olduğundan hiç bir vechile zarar olmıyacağına işaret için kolay olduğu halde yiyip içmeleriyle emrolunacağını beyan buyurmuştur. Yiyip içmek de rahat oturmakla olacağından kürsüler üzerine oturacakları beyan olunmuştur. Yemek ve içmekle telezzüz hasıl olduktan sonra zevceye ihtiyaç messettiğinden ehl-i Cennet'in âmal-i sâlihaları semeresi olarak halkolunan hurîlerle tezevvüç edecekleri dahi beyan olunmuştur. Şu halde Cennet'te huzuzât-ı nefsâniyyeden hiç bir şeyin noksan olmıyacağına bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in me'külât ve meşrubâttan istedikleri şeyler mevcut olacağını beyandan sonra onların telezzüzü yalnız me'külât ve meskenlerle kalmayıp evlâd ü ahfadları kendileriyle beraber bulunmak suretiyle dahi mesrur olacaklarını beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar iman ettiler ve onların evlâdları kendilerine imanla ittiba' ettiler ve biz onların zürriyetlerini Cennet'te kendilerine ilhâk ederiz ve amellerinden hiç bir şeyi noksan etmeyiz.]

Yani; kendilerine iman edip de çocukları da Allah'a iman et-

mekle kendilerine ittibâ ederlerse Cennet'te onların rahatlarını ikmal için huzuzat-ı nefsâniyelerini tamam verdikten sonra zürriyetlerini kendilerine ilhak ve derecelerini terfi' etmekle rahatlarını temin ederiz, zürriyetlerini kendilerine ilhâk etmekten derecelerine asla noksan gelmediği gibi amellerinin ecrinden asla hiç bir şey noksan olmaz. Zira; onların her cihetle sürurlarını temin için Cenab-ı Hak lutf u ihsanından çocuklarının derecelerini kendi dereceleri makamına terfi' eder, yoksa pederlerin amellerinden birer miktarı bedelinde terfi' eder demek değildir ki pederlerin derecelerinden noksanı mucib olsun.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile pederle evlâd arasında şefkat ve merhamet dünyada nasıl carî ise âhirette dahi öylece carî olduğundan insanın evlâdı ve ahbabı ile içtima' edip sohbet etmek dünyada nasıl süruru mucib olursa Cennet'te dahi süruru mucib olacağını beyan için Cenab-ı Hak bu âyette ehl-i imanın mümin olan zürriyetlerini kendilerine ilhâk edeceğini beyan buyurmuş ve evlâdın derecesi babanın derecesinden noksan olsa dahi babaya hususî ikram olmak üzere evlâdın dereceleri terfi' olunacağı beyan olunmuştur. Şu halde ehl-i Cennet'in Cennet'te olan zevk u safaları evlâdlarını nisyân ettirmiyor. Kezalik dünyada evlâda mahabbet diğer nimetlerin fevkinde süruru mucib olduğu gibi âhirette dahi evlâda mahabbet süruru diğer nimetlerin fevkinde olacağına işaret vardır. Binaenaleyh; dünyada malını sefahete sarfla evlâd ü iyalini fakir olarak terkeden süfeha mezmum oldukları gibi evlâd ü iyalini halalinden ganî olarak terkeden suleha-yı ümmet de indallah ve indennâs memduhlardır ve evlâda terkettikleri maldan sadaka sevabına nail olacakları da mervîdir. Binaenaleyh; bir kimsenin sülüs malından ziyade vasiyyeti caiz olamaz.

Mümin olan kimsenin baliğ olmadan vefat eden çocukları imanda kendine tabidir, baliğ olup da iman edenler de tabilerdir. Şu kadar ki el-İyâzü billâh irtidâd ederse hal-i sebavette vefat eden çocuklar irtidadda ona tâbi olmazlar.

Hulâsa; ehl-i imanın mümin olan çocuklarının kendilerine tâbi olacakları ve âhirette her müminin mümin olan zürriyetleri amelce pederlerinden noksan olsalar dahi dereceleri pederlerine ikrâm olmak üzere terfi' olunup pederlerinin yanında bulunacakları ve

evlâdın derecesini terfi' sebebiyle pederin ecrinden noksan olmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in ezher cihet refah ve seadete nail olacaklarını beyandan sonra herkesin kendi ameliyle haşrolunacağını beyan etmek üzere :

كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Her kişi kendi kazandığı ameli ile merhundur.] Hayr ü şer o amelin cezasını kendi görür. Binaenaleyh; bir kimse diğer kimsenin amelinin cezasıyla mücâzâat olunmaz. Çünkü; herkes kendi kisbiyle muahaze olunur. Şu halde mümin imanıyla Cennet'e, kâfir de küfrüyle Cehennem'e gider. Zira; kendi amelinin rehînidir. Çünkü rehîn; râhine tâbidir. Her şahıs amelinin rehîni olunca o şahıs ameline tabidir. Binaenaleyh; ameli onu alır ya Cennet'e veyahut Cehennem'e götürür demektir.

Bu âyet bir kaide-i külliyedir ki efrad-ı insandan her ferde şamildir. Binaenaleyh; suğrâ sehletel husul tarîk ile her fert üzerine tatbiki kabildir. Şöyle ki meselâ insanlardan Zeyd'i ele alır deriz ki «Zeyd kendi ameliyle merhundur. Zira; Zeyd bir kişidir. Her kişi kendi ameli ile merhundur. Binaenaleyh; Zeyd kendi ameliyle merhundur.» Kezalik Ali, Veli, Ömer hep böyledir. Meselâ «Ali kendi ameliyle merhundur. Zira Ali bir kişidir. Her kişi kendi ameliyle merhundur. Binaenaleyh; Ali kendi ameliyle merhundur». İşte şu minval üzere âyet efrâd-ı beşerin cümlesine şâmildir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile rehîn; *râhin* yani *daim* manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Her kişi ameliyle daim] demektir. Şu halde «Eğer ameli salih olursa Cennet'te daim, eğer ameli seyyi' olursa Cehennem'de müebbed» demektir. Çünkü; devam üzere ameli kendisiyle beraber olunca o amelin cezası da kendisiyle beraberdir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in nimetlerinden bazılarını beyandan sonra bazı aharı beyan etmek üzere :

وَاَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَاْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَاْثِيمٌ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân ehl-i Cennet'in nimetlerini meyvelerle ve arzularına muvafık etlerle ziyade ederiz. Halbuki onlar içi şarap dolusu kâseleri münavebe tarîki ile birbirlerinden alırlar ve latîfe suretiyle birbirlerinden almak için yekdiğerini kendi üzerine tercih ederek «Sen al ben alayım» gibi niza ederler ki bu niza dünyada olan nizalar gibi hakiki niza değildir, belki telezzüz için irâd olunan letâif kabilindendir. Binaenaleyh; Cennet'te faydasız lağviyyât olmadığı gibi fenâ söz dahi olmaz.]

Yani; ehl-i Cennet'e verilen nimetler üzerine meyvelerin her nev'i ile ve istedikleri etle nimetlerini tezyîd ederiz, onlar içi dolu şarap kâselerini münavebe tarîki ile alırlar. Asla Cennet'te lağviyyâtla iştiğal olunmadığı gibi yalan, ğıybet, birbirine söğmek ve kötü söylemek gibi fena sözler de olmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i Cennet Allah'ın misafirleridir. Hane sahibi misafirin rahatını temin ettiği gibi Cenab-ı Hak da misafirlerini enva'i nimetlerle taltîf ederek rahatlarını temin edeceğini beyan buyurmuştur. Gerçi bundan evvelki âyetlerde fâkihe ve sair nimetler zikrolunmuşsa da bu âyette iştihâ ile beraber zikrolunarak ta'mîm olunmuştur. Cennet'te herkesin her istediği her zaman mevcud olduğundan ehl-i Cennet'in iştihâları onlara elem ve keder icabetmez. Çünkü; bir kimsenin bir şeye istediği olur da o şey bulunmaz veyahut bulunur da kudreti tealluk etmezse o zaman iştihâ o kimseye elem ve keder verir. Yahut nimet var iştihâ da var ancak hastalık ve saire gibi bir maniden dolayı o nimeti yemekten mahrum olursa o zaman iştihası başına belâ ve arzusuna muvaffak olamadığından muazzeb olur. Amma iştiha olur, nimet de bulunur ve o nimetten intifaa bir mani de olmazsa iştiha

aynı nimettir. Şu halde Cennet'te arzu var, arzu olunan nimet de derhal hazır olduğundan ehl-i Cennet'in iştihaları asla kederi mucib olmaz. Amma dünya bunun aksinedir. Zira; insan dünyada çok şeyi arzu eder lâkin eline geçmez. Binaenaleyh; mukteza-yı beşeriyyet muazzeb olur ve elem içinde kalır.

Cennet şarabı dünya şarabı gibi aklı izale etmediğinden içen kimse sapık supuk söylemez, belki daima hikmet söyler. Binaenaleyh; eh-li Cennet'in sözlerinde asla sakatât olmayacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'e vâki olacak iltifatın bakiyyesini beyan etmek üzere :

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet'in kendilerine mahsus olan oğlanlar hizmet için onların etrafını tavaf ve emirlerine intizar ederler. Keenne o hizmet için hazırlanmış olan oğlanlar şeffâf ve beyaz berrâklıkta sadef içinde saklı el değmedik inci gibidirler.]

Yani; ehl-i Cennet yiyecek, içecek ve saire gibi her türlü nimete nail oldukları gibi güzel hizmetçilere dahi nâil olurlar ki o hizmetçiler onların etrafını dolaşır dururlar, onlar güzellikte en ziyade parlak inciler gibi saf ve berrâk olurlar ki dünya hizmetçileri misilli onlarda sevilmiyecek şeyler bulunmaz.

Bazı müfessirînin beyanları veçhile ehl-i Cennet'in hizmetçileri kendi amelinden halkolunup memlûkleri olduğu gibi dünyanın fenalığından bir şeye temas etmediğinden ârâ-yı faside ve efkâr-ı kâsideden bir şeyle dahi mülevves olmadıkları cihetle onlarda insanın ikrah edeceği bir hal bulunmaz. Binaenaleyh; efendilerine karşı asla muhalefetleri olmaz ve onlar efendilerine mahsus olup başka bir kimsenin iştirak veya müdahalesine ma'rûz olmadıklarından sadef içinde mahfuz olan inciye benzerler.

Bu âyet kıraat olunduğunda huzur-u risalette bulunanlardan bir kimse «Ya Resulallah! Hizmet eden hizmetçiler böyle olursa bunların efendileri nasıl olur?» deyince Resulullah'ın «Efendilerinin hizmetçiler üzerine faziletleri ayın on dördünde sair yıldızlar üzerine fazileti gibidir» buyurduğu mervîdir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in şu nimetlerle mütenâim olup rahatları temin olunduktan sonra aralarında ceryan edecek sohbeti beyan etmek üzere :

وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَاۤءَلُونَ ﴿٢٥﴾ قَالُوۤا اِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِيۤ اَهْلِنَا مُشْفِقِينَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet Cennet'e girip rahat edince birbirlerine sual eder oldukları halde bazısı bazısına teveccüh eder ve herkes yekdiğerinin dünyadaki hallerinden, hususî ve umumî amellerinden sual ederler, bu sual üzerine bazıları cevabta derler ki «Biz bundan evvel dünyada evlâd ü iyâlimiz ve kavm ü kabilemiz içinde Allah'ın ğadabından korkardık, bu korkumuz sebebiyle Allah'a isyandan ihtiraz ederdik. Binaenaleyh; ibadetle meşgul olur Allah'ın lütf u kereminden rahmetini ümid ederdik.»] Ehl-i Cennet birbirlerine böyle demekle beraber sözlerine şunu da ilâve ederek derler ki :

فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَوَقٰينَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾ اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ اِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾

[«Biz böyle Allah'ın rahmetini ümid ederek ibadetle meşgul olunca Allahü Tealâ bizim üzerimize lutf ü ihsan etti ve bizim isyanımızı mağfiret etmekle bizi sıcak azabtan vikaye eyledi» demekle Allah'ın lütfunu makam-ı teşekkürde zikreder ve derler ki «Biz bundan evvel dünyada ancak Allahü Tealâ'ya dua ve tezarrumuzu ona arz ve dergâhına iltica ederdik, hıfz u himayeyi ondan ister, azabtan kurtulmamızı O'nun kereminden beklerdik. Zira;

Allahü Tealâ in'âm edici ve ihsan sahibidir ve kullarına merhamet O'na münhasırdır.] Binaenaleyh; O'nun gayrıdan menfeat beklemek hamakattır. Zira; gayrılar âcizdir, Allahü Tealâ ise her şeye kaadir ve rahmeti boldur ve bilhassa dergaha iltica edenleri müstehak oldukları surette ihsanından mahrum etmez ve istediklerini verir esirgemez».

Hulâsa; ehl-i Cennet Cennet'e girince birbirlerinin dünyadaki hallerinden sual edecekleri ve bazıları cevabta «Dünyada bizim halimiz azabtan korkmak ve rahmet-i İlâhiyyeyi ümid etmekti. Şimdi Allahü Tealâ korktuğumuz azabtan kurtardı ve ümid ettiğimiz rahmetine isâl etti. Binaenaleyh; şu derecelere nail olduk» diyecekleri bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in nâil olacakları nimetleri beyandan sonra o nimetlere nâil olmanın tarîklarını bu dünyada vaaz u nasihatla beyan etmek lâzım olduğunu Resulüne emretmek üzere :

فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Cenab-ı Hakkın kullarına Cennet'te ihsanı bol olunca ya Ekrem-er Rusül! Sen umuma vaaz u nasihate devam et ve benim tarafımdan sana vahyolunan ahkâmı kullarıma tebliğ et ve tebliğ esnasında muhatabların i'razından ve senin hakkında irad ettikleri bir takım fena sözlerden fütur etme, mahzun olma. Zira; vaazın tesiri muhakkaktır. Binaenaleyh; devam ve sebat lâzımdır. Çünkü; Rabbin Tealâ'nın sana verdiği nimet-i vahyi sen kendi indinden haber vermedin ki kâhin olasın. Kâhin değilsin. Her ne söylersen vahyile söylersin ve kâfirlerin sana mecnun dedikleri iftiradır. Zira; sen mecnun değilsin, akl-ı kâmil ve re'y-i saib sahibisin.] Halbuki mecnunun aklı muhtel ve re'yi mebhût olur. Sende ise gaibten haber vermek iddiası olmadığı cihetle kehanet olmadığı gibi cünûndan bir eser de olmadığından cinnet de yoktur. Şu halde düş-

manların tarafından isnâd olunan şeyler iftira ve bühtan olduğu cihetle onların sözlerine mahzun olmayıp ümmetine nasihate devametmeniz lâzımdır. İşte bu suretle Resulullah'a vaazla emir; ulemâ-yı ümmete de emirdir. O halde avam-ı nâsa zamanın gösterdiği ahval üzere her zaman nasihat; ulemâ üzerine vâciptir. Binaenaleyh ahval-i zamanı ahkâm-ı şer'iyyeye tatbik ederek vaazetmek lâzım olduğundan ihmal etmek caiz olamaz. Çünkü; halk daima irşada muhtaçtır ve bu ihtiyacı temin etmek erbabına vazife-i diniyye olduğundan ihmal edenler günahkârlardır.

أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ ۝ قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ ۝

[Belki onlar sana «şairdir biz eyyâmda ve aylarda zuhur edecek yeni havadislerle onun helâkini gözetiriz» derler. Bu sözlerine sen iltifat etme ve onlara de ki «Siz benim helâkimi gözetin, ben de sizinle beraber gazab-ı İlâhîye ve azab-ı sübhaniye mazhar olacağınızı gözeticilerdenim.»]

Yani; ey Habibim! Kâfirlerin senin hakkında «kâhindir, mecnundur» dediklerine ehemmiyet vermeyip vazife-i tebliğe devamın lâzım olduğu gibi belki sana «şairdir. Binaenaleyh; sene, ay, hafta ve bilhassa günlerde zuhur edecek havadisleri ve o havadisle vefatını gözetiriz. Zira; dünyada bir çok genç şairler helâk oldu bu da helâk olur» derler. Onların bu sözlerine de iltifat etme, sen onlara mukabele ederek de ki «Siz istediğiniz gibi benim helâkime ve zamanın doğuracağı havadise intizar edin. Ben de sizinle beraber zuhur edecek hâdisâta intizâr edicilerdenim. Çünkü her şey; Allah'ın irade ve kudretine bağlıdır ve hüküm müfevvazdır. İstediğini işler iradesiyle hükmeder kimse hükmüne karşı gelemez. Şu halde siz de biz de intizar edelim bakalım hangimizin dediği zuhur eder» demekle cevab ver.

Bu âyette kâfirleri tehdid vardır. Zira; Resulüllah'ın düşmanlarının helâk olacaklarına va'd-ı İlâhîyi mutazammındır. Allah'ın va'di ise yerini bulur geri kalmaz.

أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهَٰذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ۝

[Kâfirler sana isnad ettikleri sözlerindeki tenakuzla onların akılları mı emreder? Ve yahut onlar mükâbere ve inadda haddini tecavüz edici bir kavim de bu tenakuzu inat için mi irtikâb ediyorlar?]

Yani; ey Resulü Mükerrem! Onların sözlerinde tenakuz vardır. Zira; senin hakkında «kâhindir» dediler, sonra döndüler «mecnundur» dediler. Bu ise tenakuzdur. Çünkü kâhin demek; *fetânet, kiyâset ve dikkat-ı nazar sahibi* demektir. Mecnun ise *fikri muhtel, aklı mestûr ve şuuru müşevveş* demektir. Bu ise yekdiğerini mütenâkız iki sözdür. Bu sözleri bir delil-i naklî var da o delile istinad ederek mi söylerler veyahut akılları bu kadar idrak ediyor da akıllarının muktezâsını ve emrettiği şeyi mi söylerler yahut delilde yok ve mukteza-yı akıl da yok hemen ancak tuğyân ve isyan üzere musırr olduklarından mağrurâne lisanlarına ne gelirse onu mu söylerler? Çünkü açıktan bir tenâkuzu irtikâbetmek; ya aklı ermemekle veyahut inad ve istkibâr tarîkı ile olur.

اَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٣٤﴾

[Yoksa o kâfirler «Peygamber Kur'ân'ı kendi indinden bir takım külfet ve meşakkatle icadederek söyler mi?» diyorlar. Halbuki emr-i hal ü şan onların dedikleri gibi değildir. Belki onlar Peygambere ve Kur'âna iman etmiyorlar. Binaenaleyh; bir takım iftiraya ve ta'netmeye cesaret ediyorlar. Eğer bu sözlerinde devam ediyorlarsa ve sözleri doğru ise Kur'ân'ın misli bir söz getirsinler.]

Yani; onlar «şâirdir, kâhindir, mecnûndur» dedikleri gibi yoksa «Kur'an'ı Muhammed (S.A.) kendi mi icâd etti?» diyorlar. Bunlardan hiç birisi dedikleri gibi değildir, belki onlar iman etmediklerinden bu sözlere cesaret ediyorlar. Eğer sözleri doğru ise Kur'ân'ın misli bir kelâm îcâd edip getirsinler biz de görelim. Halbuki Kur'ân'ı Resulullah'ın icad etmesi mümkün değildir. Zira; Resulüllah araptan bir ferd-i vahidtir. Gerek arab, gerek acem bilcümle ümmetlerin âciz olup senelerce sa'yettikleri halde en kısa bir âyetine bile nazîre yapamadıkları halde Kur'an'ı beni beşerden bir şahıs nasıl icâd edebilir ve bunu icad mümkün müdür? Böyle imkânı

olmayan bir şeyi Resulullah'a isnad etmek hased, adavet ve adem-i iman neticesidir. Zira; Kur'ân'ı icad etmek mümkünse kâfirlerin kendileri de evlâd-ı Araptan oldukları cihetle Kur'an'ın mislini icad etsinler de görelim. Halbuki kendileri beliğ şairlerdir. Bağdeten hutbe icâdına ve kasîdeler kıraatına kudretleri vardır. Madem ki şâir ve kâhin böyle bir kitab icad edebilir diyorlar. Kendileri yapsınlar biz de görelim. Halbuki getiremiyorlar. Şu halde Resulullah hakkında söyledikleri iftira ve bühtandır.

Tekavvele; külfetle söz söylemek ve icad etmektir. Kur'ân'ın gayrıları aciz kılıp mislini hiç bir kimsenin getiremediğinin sebebinde ihtilâf vardır. *Birincisi;* Kur'ân'ın i'câzı fesâhatındandır ki beşerden bu kadar fasîh kelâmın sudûru mümkün değildir. Binaenaleyh; hiç kimse en kısa bir âyetine bile nazîre yapmağa muvaffak olamamıştır. *İkincisi;* beşerden böyle bir kelâmın sudûru mümkündür ve lâkin Resul'ünün risaletini tasdik için Cenab-ı Hak Resul'ünden başkasının lisanını bu kadar fesahatlı söz söylemekten ve aklını idrâkten ve kudretini böyle bir kelâmı getirmekten menetmiştir ki Resulünün risaleti sabit olsun ve bu kelâmın mucize olduğunu herkes bilsin.

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ۝

[Yoksa onlar kendilerini îcâd eden bir mûcid bulunmaksızın mı halkolundular, yahut kendi kendilerini mi halkedicilerdir?]

Yani; onların Resulullah'ın sözünü tasdîk etmeleri lâzımdı. Çünkü Resulullah'ın teklifi Tevhid'e, haşre ve risalete mütealliktır. Halbuki bunların cümlesinin doğru olduğuna kendi vücudlarında delil vardır. Zira; kendileri mahlûklardır. Mahlûk elbette bir hâlikın halkı ile olur. Hâlik ise şirket kabul etmediğinden elbette vâhid olur. Şu halde kendi vücutları vahdaniyete delildir, kezalik iptida-yı hilkat de haşre büyük bir delildir şu halde kendilerinin vücudları Resulullah'ın davasına delil olunca derhal tasdîk etmeleri lâzımken bilâkis tasdîk etmediklerinden Cenab-ı Hak onları ilzam için «Yoksa hâlıksız mı halkolundular veyahut kendi şahıslarını kendileri mi halkettiler?» buyurmuştur ki bunun ikisi de olamaz. Binaenalyeh; bir hâlikin halketmesiyle olduğu muhakkak

olunca o hâlikın vücudunu ve vahdâniyyetini tasdîk etmek vâciptir, kendilerinin vücudlarını bu dünyada halkedenin âhirette dahi halketmeye kaadir olacağında şüphe olmadığından haşre iman etmeleri de lâzımdır.

أَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بَل لَا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾

[**Yoksa onlar yeri ve gökleri mi halkettiler? Hayır! Onlar hiç bir şeyi halketmediler ve edemezler, belki onların idrâkleri ve imanları yoktur.**] Çünkü; idrâkleri olsaydı semâvât ve arzın hâlikını idrâk ve iman eder ve bu kadar ecsâm-ı azîmeyi halkeden hâlikın azametini tefekkür ederek nefislerinin aczini bilir ve ibadetten i'râz etmezlerdi. Halbuki ibâdetten i'râz ediyorlar. İşte şu i'râzları; idrâkleri olmadığına delâlet eder.

(بل لا يوقنون) *î k a a n ; bir şeyi yakînen bilip şüphesiz iman etmektir.* İşte müşriklerin idrakleri olmadığından hâlikın vücudunu yakînen bilip iman edemediler.

*
**

Vâcip Tealâ vahdaniyetini delâil-i enfüsiyye ve âfâkiyyeyle ispât ettikten sonra münkirlerin aczlerini beyanla dahi ispat etmek üzere :

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[**Yoksa ya Ekrem-er Rusül! Onların indinde Rabbin Tealâ'nın rızık ve rahmet hazineleri var da istediklerini nübüvvetle taltîf eder, istemediklerinden nübüvveti men' mi ediyorlar yahut onlar her umûr üzerine gâlib cebâbiredendir de istedikleri gibi her umûra tasarruf ederler de sana nübüvveti vermemek mi isterler?**] Şunlardan hangisini iddia edebilirler? Hiç birisini iddia edemezler. Zira; her ikisinde de acizleri meydandadır. Çünkü; Hazine-i İlâhiyeye mâlik olmadıkları gibi irâde-i İlâhiyeye karşı da hiç bir şeye ka-

adir değillerdir. Şu halde sana Allah'ın vermiş olduğu nübüvvete niçin i'tiraz ederler ve i'tiraza nereden ve hangi cihetten kendilerinde bir hak görüyorlar, itiraza asla salâhiyetleri olmadığı ve hazine-i İlâhiyede bir hakları bulunmadığı halde Allah'ın bazı kullarına vermiş olduğu atiyyesine niçin karışıyorlar ve karışmağa ne gibi bir istihkak tasavvur ediyorlar ve bu kadar cesareti nereden alıyorlar? Yahut *manâ-yı nazım* şöyledir : [Yoksa onların indinde Rabbin Tealâ'nın ilim ve hikmet hazineleri var da hikmetin iktizasına göre bazı kimseye nübüvvet verip bazı âhardan nübüvveti esirgeyimiveriyorlar veyahut kendileri kuvvet ve kudret sahibi cebâbireden de istediklerini arzuları vechile yapmayımıveriyorlar?] demektir.

(هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ) *M ü s a y t ı r ; galib, kaahir, tedbir-i umûra malik, emri nafiz ve saltanat sahibi kimsedir.* Yani «Onlar galib, kaahir ve saltanat sahibleri de istediklerine mansıb-ı nübüvveti verip istemediklerini azletmek mi istiyorlar da onun için mi senin nübüvvetine razı olmuyorlar?» demektir.

أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾

[Yoksa onlar için semaya merdiven var da o merdivenle semâya çıkıp meleklere vahyolunan mugayyebâtı işiterek onu mu haber veriyorlar. Eğer işitenler varsa işittiklerine dair açık delil getirsinler de görelim.] Lâkin bunu iddia edemezler. Zira; semaya merdiven yok ki onunla semaya çıktığını iddia edebilsin, elbette bu iddiada bulunamazlar. Çünkü; onlar hazinedâr olamadıkları gibi hazinedâr kâtipleri dahi olamazlar ve kâtiplerden işitmek imkânı da yoktur. Şu halde Resulullah hakkında söyledikleri hep iftira ve bühtandır. Binaenaleyh; delilsiz davaya itibar olmadığından «İşiten varsa işittiğine dair açık delil getirsin» denilmiştir. Zira; her dâvada beyyine lâzım olduğu gibi böyle mühim dâvalarda elbette beyyinenin şart olduğu beyan olunmuştur. Bu âyetlerde nübüvvete i'tiraz edenler şiddetle tektir olunmuşlardır. Zira; getirilen deliller asla itiraz kabul etmez. Çünkü; mu'terizlerden hiç birisi kendi kendine halkolunduğunu veya semâvât ve arzı halkettiğini

veya hazine-i İlâhiyeye veya kâfirlerin irade-i İlâhiyeye karşı koyacak kudrete mâlik olduğunu veyahut merdivenle semaya çıktığını iddia edemez.

*
**

Vâcip Tealâ şu delillerle ilzâm olunduktan sonra kendilerinin mertebe-i ukalâdan sâkıt olduklarına delâlet eden bazı dâvalarını beyan etmek üzere :

أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Yoksa kız evlâdı Allahü Tealâ'nın da oğlan evlâdı sizin midir?]

Yani; ey ukalâ zümresinden sakıt olan süfehâ taifesi! Sizin kendi nefsiniz için sevmediğiniz ve aşağı saydığınız kızları Allah'a tahsis edip de kerîm ve şerîf görüp vücudlarıyla iftihar ettiğiniz oğlanları kendinize mi tahsis ediyorsunuz? Halbuki bu davanız bâtıldır. Çünkü; Allahü Tealâ evlâd ü iyâlden müstağnî olduğundan veled isnad etmek bâtıldır. Bu gibi isnâdâd sizin küfrünüzü mucib olduğu gibi veledin makbul olmayanını Allahü Tealâ'ya tahsis edip sizin indinizde makbul olanı kendinize tahsis etmeniz sefâhetinizi ve mertebe-i ukalâdan sukutunuzu ispât ve akl ü kiyâsetten mahrumiyetinize delâlet eder. Halbuki kendi zu'munuzca zamanın hukemâsındansınız, bununla beraber semâvât ve arzın hâlikına lâyık olan evsâfı idrâkten âcizsiniz. Binaenaleyh; sizden hiç bir dava mesmu' olamaz. Çünkü; süfehâ zümresindensiniz.

أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾

[Yahut «vahyi tebliğ mukabilinde onlardan ücret istiyorsun da onlar o ücretin ödenmesinden ağırsınıyorlar mı?»] Böyle bir şey var mı ki onların inkârına ve nübüvvetten i'razlarına sebep oluyor. Böyle zannediyorlarsa bu zanları batıldır. Çünkü; tebliğ mukabilinde ücret talebi yoktur. Binaenaleyh; garâmet yani öde-

necek bir şeyi de yoktur. Şu halde onları tazyîk edecek maddî ve manevî bir şey olmadığından bu hususta hiç bir veçhile itizarları kabul olunmaz. Resulüllah'ın onlara getirmiş olduğu şeriat onlar için aynı menfeat olduğundan ücreti değmez değildir. Belki dünya vemâ fîhâ ücret olarak verilse değer. Lâkin böyle olduğu halde hiç bir ücret istenmemiştir ve istenmez. Zira; umur-u diniyyeden olduğu cihetle tebliğ aynı ibadettir. Abid ise ibadetine dünyada ücret istememiştir. Binaenaleyh; hiç bir nebi ümmetinden teblîğ mukabilinde ücret istememiştir. *M a ğ r e m ; ödenecek şeydir. M ü s k a l ; ağır* demektir.

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤١﴾

[Yoksa onlar indinde gayıb var da onu mu yazarlar?]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Senin nübüvvetini inkâr edenlerin indinde levh-i Mahfuzda olan gaibe ilim var da vukuâtı oradan yazarlar halka onu mu izhâr ederler, âhireti inkârlarını ve âhiret olsa bile azab olunmayacaklarını oradan yazıp da mı bu bâtıl davalarını iddia ediyorlar? Böyle bir şeye zerre kadar ilimleri olmadığı halde nasıl iddia ve nübüvvetini inkâra neden cesaret ediyorlar? Şu halde bunların Resullerine imandan i'razlarına bir sebep yoktur. Çünkü; Resulleri onları hidayete davet ettiği gibi onlara ağır gelecek ve ödemesi müşkül olacak bir ücret de teklif etmemiştir ve Resulün davet ettiği şeriattan da müstağnî değillerdir. Zira; onların indinde ilm-i gayb yok ki muhtaç oldukları ahkâmı ondan yazsınlar ve onunla amel etsinler de Resulün getirdiği şeriata muhtaç olmasınlar. Böyle bir ilme mâlik olmadıklarından ahkâm-ı şer'iyyeye ve o ahkâmı getiren Resule i'tiraza mecalleri yoktur.

أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾

[Yoksa ey Habibim! O kâfirler seni öldürmek için hile mi murad ediyorlar?]

Eğer (Dârûn Nedve)de verdikleri karar üzere hîle murad ediyorlarsa iyi bilsinler ki kâfirlerin hîlelerinin vebâli kendilerine ait ve hîleleri ayaklarına dolaşan kendileridir. Çünkü (Dârûn Nedve) de Resulüllah'ı katle dair verdikleri karara mukabil Bedir vak'asında kendileri katlolunmuşlar ve Resulullah hakkında kazdıkları kuyuya kendileri düşmüşlerdir.

Bazı müfessirînin beyanları veçhile kusuru olmayan bir kimse hakkında zulüm olarak hile yapılırsa o hilenin vebâli ve seyyiesi, hileyi yapanlara ait olduğuna bu âyet delâlet eder.

Şu halde bu âyette Resulüllah'a gadretmek isteyenleri tehdid olduğu gibi bilcümle erbâb-ı hileye tenbih dahi vardır.

Kâfirlerin hilelerinin vebali kendilerine ait olup âhar bir kimseye tecavüz etmiyeceğine işaret için *hasra* delâlet eden *zamir-i fasıl* ile varid olmuştur, hilenin vebali ansızın zuhur edivereceğine işaret için de (كَيْداً) lâfzı *nekre* olarak varid olmuştur ki hile edenler daima korku üzerine bulunsunlar ve hileleri yanlarına kalacak zannetmesinler demektir.

أَمْ لَهُمْ إِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ

[Yoksa onlar için Allah'ın gayrı bir ilâh mı vardır?]

Yani; ey Resul-ü Zişân! Müşrikler senin nübüvvetini ve benim vahdâniyyetimi inkâr ederler. Yoksa onların Allah'ın gayrı bir mabudları var da onun emrini mi söylerler, ona ibadet ve umur-u mühimmelerinde ona iltica ve senin nübüvvetini inkârda ondan istiâne mi ederler? Halbuki öyle bir ilâh olmak mümkün değildir. Zira; ülûhiyyet; şirket kabul etmez. Binaenaleyh; delâil-i akliyye ve nakliyye ile vahdâniyyet-i İlâhiyye sabittir. Şu halde vahdâniyyete delâlet eden delillere bakmaksızın şirki itikad etmek hamâkattan başka bir şey değildir.

سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾

[Zat-ı ülûhiyyetimi onların şerik itikad ettikleri şeylerden

tenzîh ederim.] Binaenaleyh; zat-ı ülûhiyyet bilûmum nevâkıstan münezzeh, müberrâ ve müşriklerin itikatlarından mukaddestir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin itikadlarını red ve ibtal edecek delilleri beyandan sonra onların inad üzere bâtıl itikatlarına israr ettiklerini beyan etmek üzere :

وَاِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ ۝

buyuruyor.

[Eğer onlar semadan bir parça düşmüş görseler terâküm etmiş bulut parçası derler.]

Yani; müşriklerin Resulüllah'a «Sen davanda sâdık isen semadan bize azap yağdır» demeleri üzerine kendilerinin istedikleri vechile semâdan bir parçası yere düşse yine tasdik etmezler ve derler ki «Şu semadan düşen şey birbiri üzerine yığılmış bulut parçasıdır». İşte o kâfirler böyle demekle inadlarını meydana korlar. Zira; tabiatlarında olan hased, şiddet, inad, cehil ve hamakatları Hakk'ı kabulden onları meneder. Binaenaleyh; eski inadlarında devam ederler. Şu halde bunlar o kadar âsî ve tağî kimselerdir ki istedikleri veçhile azabın semadan geldiğini gözleriyle görmüş olsalar dahi hakkı teslim etmezler. Zira; kavm-i Arabın ekserisi zaman-ı cahiliyyede hükemâ mezhebi üzere olup her şeyi tabiata isnâd ederlerdi. Hatta bu âyette mezheblerinin merdûd olduğuna işaret olunmuştur. Çünkü; hükemâca semanın parçası ayrılmak mümkün olmadığından bu itikatta olanları red için Cenâb-ı Hak semanın parçalanması mümkün olduğuna işaret zımnında onları ilzam etmek üzere semâdan bir parça yere düşse dahi semadan bir parçadır demeyeceklerini ve belki müterâkim bulut parçasıdır diyeceklerini beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin inadlarını beyandan sonra söz tesir et-

mediği cihetle halleri üzere terketmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَذَرْهُمْ حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذٖي فٖيهِ يُصْعَقُونَۙ

buyuruyor.

[Onlar inkârlarında devam ettikçe ya Ekrem-er Rusül! Sen onları oldukları hal üzere terket. Hatta onlar helâk olacakları şol güne mülakî oluncaya kadar ki o günde onlar ihlâk olunurlar.]

يَوْمَ لَا يُغْنٖي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَۜ

[Onların helâk olacakları gün öyle bir gündür ki o günde hileleri onlardan hiç bir şeyi defedemez, hileleri bir fayda vermediği gibi hiç bir kimse tarafından yardım da olunmazlar.] Ancak hilelerinin vebâli kendilerini rezîl eder. Binaenaleyh; dünyada helâk oldukları gibi âhirette dahi azabtan kurtulamazlar.

Bu âyette kâfirleri şiddetle tehdid vardır. Çünkü; «Dünyada bırak onları, bildiklerini işlesinler, helâk olacakları güne kadar» demek onlarda salah ümidi kalmayıp elbette helâk olacaklarına işaret olduğu gibi insan için korktuğu şeyden kurtulmak iki şeyle olur. Birisi *kendi tedbiri, diğeri başkalarının yardımıdır.* Bu âyette ise bunların kendi tedbirleri kendilerinden hiç bir şeyi def'edemiyeceği gibi ahar tarafından dahi yardım olunmayacakları beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hileleri onlardan hiç bir şeyi def' edemiyeceğini beyandan sonra onlara kıyametten evvel azabolunduğunu beyan etmek üzere :

وَاِنَّ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذٰلِكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

buyuruyor.

[Muhakkak zalimler için kıyametin azabından evvel azab vardır ve lâkin ekserisi onu bilmezler.] Yani; şol kimseler için kıyametin azabından başka azab vardır ki onlar gerek hukukullâha ve gerek hukuk-u ibâda riayet etmiyerek zulmettiler. Çünkü; Allah'a ibadeti terkedip putlara ibadet etmekle ibadetlerini mahallinin gayrıya sarfla nefislerine zulmettikleri gibi ebnâ-yı cinsinden gayrıların hukukuna tecavüzle dahi Allah'ın kullarına zulmettiklerinden âhiret azabından evvel dünyada ve kabirde onlar için azab vardır ve lâkin bu zalimlerin ekserisi o azabı bilmezler. Çünkü; câhil ve gâfillerdir, bazıları bilirse de inad ve istikbâr ederek zulme devam ederler.

*
**

Vâcip Tealâ kıyâmetin azabından evvel kâfirlere azab olacağını beyandan sonra o azabın vukuuna kadar sabrın lüzumunu beyan etmek üzere :

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sabret Rabb'ın Tealâ'nın hükmüne. Zira; sen bizim hıfz ve himayemizdesin, nimetine hamdle beraber Rabb'ini nekaisten tenzih et ve o tesbihin her ne zaman bir mekândan ayağa kalkarsan devam etsin ki ubûdiyyetin vazifesini ve nîmetin şükrünü edâ etmiş olasın.]

Yani; müşrikler her ne kadar seni ihlâk için hileye ve mekr ü gadre teşebbüs etmişlerse de sen sabret onları ihlâkte acele etme ve Rabb'in Tealâ'nın onları yevm-i mev'ûdlarına kadar imhâline intizar ve onlar tarafından vaki olan hüzn ü kedere tehammül et, hilelerinden korkma. Zira; sen bizim hıfz u himayemizdesin. Çünkü; biz daima seni görür ve gözetiriz. Binaenaleyh; onlar sana bir zarar i'râz edemezler, her ne zaman bir makamdan kalkarsan o zamanda Rabbin Tealâ'nın nîmetlerine hamdile beraber Rabb'ini nekaisten tenzîh et ki o mecliste zelle vaki olmuş ise ona kefâret olsun.

İşte bu âyet-i celîleye muvafık olarak bir kimse bir meclisten kalkınca (سبحان الله) derse o mecliste sâdır olan günaha kefâret olacağı Resulullah'tan mervî olduğu gibi uykudan kalkınca Resulullah'ın tesbihe devam buyurduğu dahi mervîdir.

Resulullah'ı hıfza i'tinânın nihayet derecede olduğuna işaret için *a'yün* lâfzı *cemi'* sigasıyla vârid olmuştur. Cenab-ı Hak âlet-i cariha manâsına gözden münezzeh ise de bir şeyi gözetmek gözle olduğundan «Ey Habibim! Sen bizim gözlerimizin murakabesindesin» buyurmuştur.

وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاِدْبَارَ النُّجُومِ ﴿٤٩﴾

[Gecenin bazısında ve yıldızların gaybûbet edeceği zamanda Rabb'ine tesbih et.] Gecede yatsı namazını ve seher vaktinde sabah namazını edâ et ki vazife-i ubûdiyete devam etmiş olasın. Gecenin küllîsinde tesbihe devama kudret-i beşer mütehammil olmadığından gecenin bazısında Cenab-ı Hakk'ı tenzîh vazife-i ubûdiyyeti îfaya kâfi olacağına işaret için *bazı* manâsına delâlet eden *minn* lâfzıyla (من الليل) vârid olmuş ve vakt-i seherde ibâdet ve tesbihin faziletine işaret için yıldızların gaybûbeti zamanı tasrîh olunmuştur. Çünkü *i d b â r - ı n ü c û m* ile murad; *yıldızların arkalandığı zaman* demektir ki *vakt-ı seherdir.*

⁂

SURE-İ NECİM

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Altmış iki* âyeti câmi'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰىۙ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰىۚ ﴿٢﴾

[Gurûb ettiği vakitte Süreyye yıldızına yemin ederim ki sizin sahibiniz Muhammed (A.S.) tarik-ı hidayetten şaşmadı ve câhil olup azmadı.]

Yani; yıldızların garb cihetinden indiği zamanda o yıldızlara yemin ederim ki sizin sahibiniz Muhammed (A.S.), Hakk'ı kasdetmekten ve doğru yoldan çıkmadı, batıla ittibâ etmedi, yolunu şaşırıp azmadı.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *n e c m* ile murad; *Süreyye* veyahut *mutlaka yıldızlar olmak* ihtimali olduğu gibi *şeytan'ı semadan tardiçin atılan yıldızlar* veyahut *yevm-i kıyamette dökülecek yıldızlar olmak* ihtimali dahi vardır. Yahut Necm ile murad; *Kur'andır.* Çünkü; gecenin karanlığında yolunu şaşıran kimse yıldızlarla ihtida edip yolunu doğrulttuğu gibi zulümât-ı cehliçinde yolunu şaşıran kimseler Kur'anla ihtida ettiklerinden Kur'an yıldıza benzediği cihetle bu âyette Kur'andan necmile ta'bir olunmuştur.

Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Semâdan nâzil olduğu vakitte Kur'ana yemin ederim ki sizin sahibiniz yoldan çıkmadı ve yolunu şaşırıp azmadı.] demektir. Yahut necm ile murad; *Muhammed (A.S.)dır.* Zira; yıldızlarla ihtida olunduğu gibi Muhammed (A.S.)la

dahi dalâlette olan insanlar ihtida ettiği cihetle yıldıza benzediğinden bu âyette Resulullah'dan necm ile tâbir olunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Mîrac'ta semâdan nâzil olduğu zamanda Muhammed (A.S.) a yemin ederim ki sizi irşâd için taraf-ı İlâhî'den gönderilen sizin sahibiniz tarîk-ı haktan ayrılmadı ve bâtıl cihetine gitmedi] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ Resul'ünün yoldan çıkmadığını yeminle beyandan sonra Resulullah'ın her ne söylerse vahyile söylediğini beyan etmek üzere :

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى ۝ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى ۝

buyuruyor.

[Yıldızlara yemin ederim ki sizin Resulünüz kendi arzu ve emeline muvâfık batıl söz söylemez. Zira; onun söylediği Kur'an olmadı, illâ taraf-ı İlâhî'den vahyolunan şeydir.]

Yani; sizin Resulünüz sizin dediğiniz gibi Kur'an'ı kendi nefsinden icâd edip bâtıl söylemez. Zira onun söylediği Kur'an, belki din hakkında söylediği her sözü vahiyden başka bir şey olmadı. Binaenaleyh onun söylediği sözler kendi tarafından icadolunmuş ve külfetle söylenmiş sözler değildir. Şu halde her ne söylerse söylediği söz ancak vahiydir.

Enbiya-yı İzâm için içtihâdın cevazına bu âyet delâlet eder. Çünkü; Enbiya-yı Kiram hazarâtı bir meselede içtihad edip de o mesele kararlaşıp taraf-ı İlâhî'den o meselenin hata olduğu bildirilmeyince o meselenin vahy-i münzel mesâbesinde olduğuna ve o mesele hakkında o Resulün sözleri vahiy olduğuna âyet delâlet eder. Zira; içtihad olunan mesele rıza-yı İlâhîye muvafık olmasa derhal taraf-ı İlâhî'den o meselenin hata olduğuna tenbih vârid olurdu. Çünkü; hata olduğu beyan olunmasa o hatanın şeriat olması lâzım gelir, bu ise bâtıldır. Binaenaleyh; enbiyâ-yı izâm içtihad ettikleri bir meselede hata olursa derhal onun hata olduğu taraf-ı İlâhî'den bildirilir ki şeriat hata üzere teessüs etmesin.

Resulullah'ın bir çok mesâilde içtihadı vâkidir. Çünkü; eshâbıyla istişâre etmekle emrolunmuştur. İstişâre ise içtihattan başka bir şey değildir. Zîra; sarahaten nâss, olan meselede istişâreye ihtiyaç olmaz. Şu halde istişare ancak nass olmayan mesâildedir. «Nass olmayan mesâilde istişâre» demek «Herkes içtihâdını söyliyecek» demektir. Kezalik Resulullah'ın da istişarede söylediği söz aynı içtihattır. Şu kadar ki huzur-u risalette içtihadla kararlaştırılan meselenin hata olduğuna dair bir tenbih-i İlâhî gelmeyince o içtihadın isabeti ve meselenin hak olduğu tebeyyün eder. Çünkü zaman; zaman-ı seâdet ve vahiy zamanı olduğundan hata üzere takrir olunmaz. Elbette vahyile hata beyan olunur. Şu halde hata olduğu beyan olunmayan içtihad elbette haktır. Amma ahâd-ı ümmetin içtihadında hata olmak ihtimali vardır. Zîra; vahiy gelmek imkânı olmadığından hatanın bilinmesi mümkün olamaz. Binaenaleyh; avam-ı nâsın mesâili istinbât ve içtihada iktidarları olmadığından ulemâ-yı ümmetin içtihadlarına tebeiyyetleri vâcip olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kur'an ve Kur'anın gayrı Resulüllah'ın sözlerinin vahiy olduğunu beyandan sonra vahyi ta'limin keyfiyetini beyan etmek üzere :

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ۝٥ ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ ۝٦

buyuruyor.

[Sizin Resulünüze o vahyi kuvve-i ilmiyye ve ameliyyesi kavî ve şedîd olan Cibril-i Emîn talîm etti. O Cibrîl-i Emîn ki kuvvet ve akılda kemal ve manzarda heybet ve azamet sahibidir. Binaenaleyh; Allah'ın halkettiği hey'et-i asliyyesi üzere müstakîm ve me'mur olduğu işlere kuvvetiyle müstevlî oldu.] Şu halde Resulümüzün söylediği sözlerin cümlesi sizin zu'munuz gibi geçmiş ümmetlerin kitablarına yazdıkları yalanları değildir. Zira; o sözler taraf-ı İlâhî'den gönderilen Cibril-i Emîn vasıtasiyle söylenen sözlerdir, yoksa Resulullah'ın kendi tarafından îcâd ettiği bir şey değildir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendinin beyanları veçhile Cibril-i Emîn'in getirdiği vahiy her cihetten mevsûk ve îtimâda şayân olduğuna işaret için Cibril-i Emîn (Şedidül kuvâ) ünvanıyla tavsîf olunmuştur. Binaenaleyh söylenen sözün vüsûkuna medâr olan; kuvve-i müdrikenin, kuvve-i hafızanın, kuvve-i fâhimenin ve sair kuvânın kuvvetli olmasıdır. Çünkü; kuvve-i müdrikesi zayıf olursa idraki kısa olur. Hafızası zayıf olursa duyduğunu belleyemez, fâhimesi zayıf olursa işittiğini anlayamaz. Binaenaleyh; sözüne itimad olunacak kimsede bu kuvvetlerin bulunması şart olduğundan vahye memur olan Cibril-i Emîn'in kuvâsı tâm ve her cihetle mevsûk olduğuna işaret buyurulmuştur. Muallimin mevsûk olması müteallimin de mevsûk olmasını müstelzîm olduğundan bu âyette Cibril'i senâ olduğu gibi Resulullah'ı da senâ vardır. Cibril-i Emîn'i hey'et-i asliyyesi üzerine Resulullah'ın bir kere yerde ve bir kere de gökte iki defa gördüğü ve diğer enbiya-yı izâmın Cibrili hey'et-i asliyesi üzere görmedikleri mervîdir. Çünkü; Cibril'in cümle enbiyaya vahyile Benî âdem suretinde geldiği kaviyyen mervîdir. Cibril-i Emîn kavîdir ve kuvvetine ise kavm-i Lût'un karyelerini alt üst ettiği ve kavm-i Semûd'un bir sayha ile ihlâk eylediği delil yönünden kâfidir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak (ذو مرة) ünvanıyla tavsîf buyurmuştur. Çünkü *m i r r e ; kuvvet* manâsına olduğundan *z û m i r r e* demek *kuvvet sahibi* demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ Cibril-i Emîn'in kuvvetini beyandan sonra Resulüllah'la Cibril-i Emîn arasında cereyan eden vukuatı beyan etmek üzere :

وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰى ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰى ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى ﴿٩﴾

buyuruyor.

[O şiddet ve kuvvetle kuvveti haiz olan Cibril-i Emîn, ufûk-u â'lâ olan güneşin doğduğu cihetten Resulullah'a göründü, sonra Cibril Resulullah'a yaklaştı. Hatta o derece yaklaştı ki aralarında olan mesafe iki yay miktarı kaldı ve yahut daha yakın oldu.]

Bu müşahedât Cibril-i Emîn'in hey'et-i asliyyesi üzerine olmuştur. Çünkü; rivayât-ı mevsûkaya nazaran Cibril-i Emîn sair enbiya-ı kirâm gibi Resulullah'a da Benî âdem suretine temessül ederek gelirdi. Fakat Resulullah Cibril-i Emîn'i suret-i asliyyesi üzerine görmesini ister ve mahabbet ederdi. Bir gün Resulullah (Hıra) dağında ibadetle meşgulken Cibril ufûk-u maşrıktan suret-i asliyyesi üzere zuhûr edince Resulullah derhal secdeye kapanır ve Cibril-i Emîn de Benî âdem suretine temessül eder, Resulullah'a yaklaşır ve mülâsık olur, Resulullah'ın secdede alnına yapışan toprakları siler, işte bu âyet; şu manâya nazaran Cebel-i Hıra'da Cibril-i Emîn'in beyan olunan minval üzere Resulullah'a mülâkâtını tasvir etmiştir.

Bazı ulemâ «Bu âyet; Leyle-i Miraç'da Resulullah ile Allahü Tealâ arasında ceryan eden vak'ayı tasvir eder» dediler. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Leyle-i Mirâc'da Muhammed (A.S.) ufk-u a'lâya çıktı. Sonra Resulullah Rabb'isine mânevî bir yaklaşmakla yaklaştı ki abidle Rabb-ı Tealâ arasında imkânla vücûb kavisleri miktarı yakın oldu. Yani takarrub o dereceye vardı ki arada abdin mümkün ve Rabb-i Tealâ'nın Vacibülvücud olmak mertebeleri kaldı. Binaenaleyh; ubudiyyetle rübubiyyet mertebeleri muhafaza olundu] demektir. Yahut *manâ-yı nazım:* [Hz. Muhammed (A.S.) vahyin kendine gelmesiyle mertebede sair insanlara nisbetle ufk-u â'lâya yani semânın burçlarına kadar yükseldi. Sonra kendine gelen vahyi sûret-i belîğada tebliğe başladı ve ümmetine tebliğle yaklaştı. Hatta ümmetiyle kendi arasında kurbiyyet iki kavis yani iki yay miktarı mesâfe kaldı ki birisi mertebe-i nübüvvet diğeri mertebe-i ümmettir ki tâbiiyyet metbuiyyet mertebeleri] demektir. Yani ahkâmı tebliğ etmekle ve daire-i hidâyete almakla ümmetini de yükseltti lâkin ümmeti bittabi kendi mertebesine kadar yükselemedi aralarında bir miktar mesafe kaldı ki o mesafede ümmet olmak mertebesiyle nübüvvet mertebesi arasındaki mesafedir.

فَأَوْحَىٰٓ إِلَىٰ عَبْدِهِۦ مَآ أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾

[Rab'la abid arasında kurbiyyet-i kâmile hasıl olunca Rabb'isi

abdine vahyettiği şeyleri vahyetti.] Veyahut **[Resulullah'la Cibril-i Emîn arasında yakınlık hâsıl olunca Cibril-i Emîn Allah'ın kuluna vahyettiği şeyleri vahyetti.]** Yani Resulullah'a haber verdi.

Vahyolunan ahkâmın azametine işaret için *ta'zîm, tefhıym ve çokluğa delâlet eden* (ما) lâfzı vârid olmuştur. Çünkü (ما) lâfzı *mübhem bir manâya delâlet ettiğinden* vahyolunan ahkâmın hem büyüklüğüne hem de çokluğuna delâlet eder.

Velhasıl Cenab-ı Hak vahyettiği ahkâmı vahyetti ve Resulullah'da kemâl-i ta'zîmle telakkî buyurdu, her şey münkeşif oldu, Resulullah gördüğünü gördü, bulduğunu buldu. Bu vak'a Cibril-i Emîn'le Resulullah arasında cârî olduğuna nazaran Resulullah Cibril'in, Cibril olduğunu gösterdiği mucizeyle yahut ilm-i zarurî ile bildi.

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَاٰى ۝

[Gözüyle gördüğü şeyi hayalâta hamlederek kalbi tekzîb etmedi ve Hak olduğunu tasdik etti.] Yahut **[Kalb-i Nebevîleri gördüğünü tekzîb etmedi]** demektir. Çünkü; kudsiyyâtı evvelen kalb idrak eder sonra göze intikâl eder. Yahut *manâ-yı âyet :* [Gözün gördüğünü kalp inkâr etmedi. Binaenaleyh; gözün gördüğünü kalb de tasdik etti] demektir.

Görülen şeye gelince; *ya Cibril'in hey'et-i asliyesidir* yahut *Allahü Tealâ'dır.* Allahü Tealâ olmasını Resulullah'ın «Rabb'ini gördün mü?» diyenlere cevab olarak (رأيته بفؤادى) buyurması te'yîd eder. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Kalp gördü, gördüğü şeyi inkâr edip tehayyülâta hamletmedi ve gördüğü gibi tasdîk etti] demektir. Çünkü; Resulullah'ın «Ben Rabb'imi kalbimle gördüm» buyurması kalp gözüyle gördüğünü beyandır.

*
**

Vâcip Tealâ Resulüne vahyettiğini ve gösterdiğini gösterip, Resulünün de gördüğünü tasdik ettiğini beyandan sonra müşriklerin Resulullah'la mücadele ettiklerini beyan etmek üzere :

أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى ﴿١٣﴾ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى ﴿١٤﴾ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Siz Resulün gördüğü şeyi tekzibeder de o Resulün gördüğü şey üzerine mücadele mi edersiniz? Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki o Resul gördüğü şeyi merre-i uhrâda ikinci defa olarak Sidre-i Müntehâ indinde tekrar gördü ve o Sidre-i Müntehâ indinde müttekîlere va'dolunan Cennet-i me'vâ vardır.]

Yani; Resulüllah'ın gördüğü şeyi inanmaz da şekkeder, mücadeleye mi kalkarsınız? Bu mücadeleniz lâyık değildir. Zîra; Resulullah gördüğünü aynel yakîn gördü. Binaenaleyh; şekk yoktur, Resulüllah gördüğü şeyi Sidre-i müntehâda ikinci defa olarak yine gördü bunda da şüphe yoktur. O Sidre-i müntehâ indinde ervâh-ı şühedâya ve müttekîlere mesken olan Cennet-i me'vâ vardır.

Resulullah'ın gördüğü Cibril-i Emîn olduğuna nazaran Resulullah'ın Cebel-i Hırâ'da hey'et-i asliyyesi üzerine Cibril-i Emîn'i ufk-u maşrıktan zuhur ederek gördüğü gibi Leyle-i Mirac'da Sidre-i Müntehâ indinde hey'et-i asliyyesi üzere ikinci defa olarak gördüğü mervidir, eğer Resulullah'ın gördüğü Allahü Tealâ ise Resulullah'ın Allahü Tealâ'yı kalbiyle yahut gözüyle iki kere müşâhede ettiği mervidir.

İşte bu âyet Resulullah'ın mirac'da müşâhede ettiği şeyleri haber verince Kureyş'in tekzib ederek mücadeleye kalkıştıklarını tekdir ve tevbih etmiştir. Çünkü; Resulullah Mi'racını haber verince Kureyş keferesi tekzib ettiler ve Beyt-i Mukaddes'in evsafından ve Şam'dan gelen kervânlarının ahvalinden sual ettiler, Resulullah da olduğu gibi haber verince mebhût oldular.

Sidre-i Müntehâ'ya gelince; yedinci semada çam ağacı gibi manzarası gayet güzel bir ağaç olup meyvesi fıstık denilen şeye benzediği ve Cennet'in ırmakları bu ağacın kökünden aktığı mervîdir. *Mahlukâtın ilmi oraya kadar bâliğ olup onun mâverâsına tecavüz etmediği cihetle* müntehâ denilmiştir. «Sidre-i Müntehâ

indinde gördü» demek «Resulullah Sidre-i Müntehâda olarak Rabbısını mekândan münezzeh olduğu halde gördü» demektir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakka mekân ispatı lâzım gelmez. Çünkü Sidre-i müntehâ; Resulullah'ın mekânını beyandır. Velhasıl (عند) kelimesinden müstefâd olan *mekân* manâsı Resulullah'a aittir. Vâcip Tealâ'ya ait değildir. Amma görülen Cebrâil olduğuna nazaran bu tevcîhe hacet yoktur. Çünkü; Cibril ve Resulullah ikisi de Sidre-i Müntehâda oldukları halde Resulullah'ın Cibril-i Emîn'i suret-i asliyyesi üzere görmesinde bir mahzur olmadığından tevile hacet yoktur.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'la kendi veya Cibril arasında vâki olan müşahedâtın zamanını beyan etmek üzere :

إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى ﴿١٦﴾ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Resulullah ikinci defada gördüğü şeyi şol zamanda gördü ki o zamanda Sidre-i müntehâyı ihâta eden şeyi ihâta etti, o zamanda o acaibi gören göz sağına, soluna meyletmedi, gördüğü şeyi tecavüz etmedi, ancak görülmesiyle memur olduğu şeye nazar etti ve ondan başka bir şeye bakmakla gözü tuğyân etmedi.]

Yani; Resulullah'ın Allahü Tealâ'yı müşahadesi veya Cibril-i Emîn'i görmesi şol zamanda vaki olmuştur ki o zamanda Sidre-i müntehâyı nûr-u İlâhî ihâta etmişti, görülmesi lâzım olan şeyi kemâl-i dikkat ve ihtimamla gördüğünden onu gören göz şaşmadı, sağına soluna bakmadı, nazarının hedefi; maksut olan şey oldu onun gayrıya nazar etmekle nazarını ve vaktini zayi' etmedi. Binaenaleyh; göz ne şaştı ve ne de bakılacak şeyin gayrıya tecavüzle tuğyân etti hiç birisi vâki olmadı ancak görülecek şey görüldü.

Sidreyi ihata eden şey; *melek* veyahut *melek emsali kuşlar* olduğunda rivâyetler varsa da esah olan, Sidreyi ihata eden şey; *bu dünyada avam-ı nâsın idrâk edemiyeceği nur-u İlâhî'dir.* Çünkü;

ihâta eden şey melek veya kuş olsa *elfaz-ı mübhemeden olan* (ما) lâfzı ile ta'bire hacet olmazdı. Binaenaleyh; ihata eden şeyden (ما) lâfzıyla ta'bir, ihâta eden şeyin azametine ve ukul-ü beşerin idrâkten kaasır olduğuna işaret içindir.

Bu âyet-i celile; o makam-ı kudsîde Resulullah'ın kemal-i ta'-zîm ve edeble göreceği şeyi gördüğüne delâlet eder. Zira; akıllar müşahadesinde hayran olan nur-u izzeti gördüğünde kemal-i edeble nazarında sebat edip metanetini kaybetmediğini ve gaşeyân gelip nazarını kesmediğini beyan etmiştir. Halbuki nur-u İlâhî'nin dağ üzerinde zuhur etmesiyle Hz. Musa'ya gaşeyân gelip secdeye kapandığı ve o esnada nazarını kestiği diğer âyette bildirilmiş ve Resulullah'a ise böyle bir hal ârız olmadığını bu âyet beyan etmiştir. Binaenaleyh; Leyle-i Mi'rac'da Resulullah gördüğünü tamamiyle görüp noksan olmadığına ve her ne haber verdiyse hepsi doğru olduğuna bu âyet delâlet etmiştir.

لَقَدْ رَأٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى ﴿١٨﴾

[Zat-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki Muhammed (A.S.) muhakkak Rabb'ısının büyük âyetlerini gördü.] Binaenaleyh; acâib ve garaibten her ne haber vermişse doğrudur.

Yani; Leyle-i Mirac'da Muhammed (A.S.) ın gözü şaşmadı, hayret edip etrafa dalmadı. Yemin ederim ki Rabb'isinin âyetlerinin büyüklerini gördü ve ümmetine bir çoklarını haber verdi, haberleri doğrudur, hilâf yoktur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Vâcip Tealâ'nın azamet ve kudretine delâlet eden alâmetleri pek çoktur, sayılmaz, tükenmez derecededir. Fakat Resulullah'ın bunlardan gördüğü pek büyüklerinden bazıları olduğuna işaret için *bazı* manâsına delâlet eden *min* lâfzı vârid olmuştur. *Kübrâ* lâfzı da bu manâyı teyid eder. Zira; «büyüklerini gördü» demek «Görmediği küçükler de var» demek olur.

***

Vâcip Tealâ Resulünün Mirâc'tan haber verdiği şeylerin doğru olduğunu beyanla Resulünün risaletini te'yid ettikten sonra ri-

salete lâzım olan vazife halkı Tevhid'e davet olup Tevhid'e davet ise müşriklerin ibadet ettikleri putları zemmetmekle tamam olacağını beyan etmek üzere :

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ ﴿١٩﴾ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Haber verin bana ibadet ettiğiniz Lât ve Uzza ve bunlardan daha aşağı gördüğünüz Menât gibi putların bir şeye kudretleri var mıdır?] Siz onlardan pek büyük bildiğiniz Lât ve Uzza'ya ve mertebede aşağı ve muahhar gördüğünüz Menat'a ibadet ediyorsunuz, bunlarda ne gibi bir meziyyet görüyorsunuz ki ma'budünbilhak olan Vâcip Tealâ'ya şerîk olduklarını itikat ve benim size haber verdiğim Kudretullah'a delâlet eden acâib ve garâibi inkâr ediyorsunuz?

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile *L â t ; Taif'te Benî Sakife* veyahut *(Nahle) de Kureyş'e mahsus bir büyük putun ismidir.* Lât; *esasen bir racülün ismi olup* o racül Huccac'a yedirip içirmekle çok hürmet ederdi. Vefat edince onun suretini taştan yaptılar ve ibadete başladılar, gittikçe bu hal ilerledi. Hatta öyle bir hâle geldi ki halk Kâbe gibi onu da tavaf eder oldular. *U z z a ; bir ağacın ismi olup (Benî Gatfan) taifesinin mabududur.* Resulullah Hz. Halid'i gönderdi. Halid (R.A.) onu kırdı. Halkın gözü önünden kaldırdı ve o gibi mabudların âciz olup hiç bir şeye kaadir olmadıklarını halka anlattı. *M e n a t ' a* gelince; *(Benî Hüzeyl) ve (Huzaa) kabilelerinin ibadet ettikleri bir taştır.* Menât, müşrikler indinde Lât ve Uzza'dan mertebede aşağı ve sonra olduğuna işaret için Vâcip Tealâ onu *muahhar ve dûn* manâsına olan *uhrâ* ile tavsif buyurmuştur. Çünkü Lât; insan suretinde olup insan ise cümle mahlukâtın hulâsası olduğu gibi ebna-yı cinsine ziyade hörmet eden bir adamın sureti olduğu cihetle araplar fazla hürmet ettiklerinden birinci mertebede ma'budlarıydı. Uzza ise mahlukât içinde intifa olunan ağaç cinsinden olduğu cihetle ikinci mertebede idi. Menât'ı ise bu gibi fezâilden ârî ve daha aşağı gördüklerinden Cenab-ı Hak âyette bu tertibe işaret buyurmuştur.

Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı :* [Ey kâfirler! Haber verin bana re'yiniz nedir? Şu ibadet ettiğiniz âciz mahluklarda ne gibi bir meziyyet ve menfeat görüyorsunuz ki ibadet edersiniz, zillet ve hakaretlerini görmüyor musunuz ki bana şerik olduklarını itikad ve benim kudret ve azametime delâlet eden âyetlerimi inkâr ediyorsunuz. Sizin için hâlikınızı terkle bu gibi âciz şeylere ibadet etmek ayıp değil midir.]

***

Vâcip Tealâ ehl-i Mekke'nin ibâdet ettikleri putların menfeat ve mazarrata iktidarları olmayan bir takım âciz şeylerden ibaret olup onlara ibadet ise bâtıl olduğunu beyandan sonra «Melâike Allah'ın kızlarıdır» dediklerini red ve ibtal etmek üzere :

أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنْثَىٰ ﴿٢١﴾ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Şu cemâdat kabilinden olan putlara ibadetinizle beraber daha büyük cinayetiniz Allahü Tealâ'ya veled isnâd ve veledin de sizce makbul olan oğlanı kendinize ve makbul olmayan kızı Allahü Tealâ'ya tahsis etmenizdir. İşte şu taksim mümkün farzolunsa bir taksim ki ziyade zulümdür.]

Yani; ey müşrikler! Sizin sevdiğiniz oğlan evlâdı size mahsus da sevmediğiniz kız evlâdı Allahü Tealâ'ya mı mahsustur, böyle mi taksim ediyorsunuz? Şu taksim mümkün değildir. Zira; Allahü Tealâ erkek ve dişi çocuktan münezzehtir. Binaenaleyh; Allah'ın veled'i olmak muhaldir. Fakat farz-ı muhâl olarak veledi olduğu farz olunsa bile sizin taksiminiz dahi ziyade zulmü müstelzim bir taksimdir. Siz nasıl oluyor ki Hâlik Tealâ'ya veled isnâd ve iyisini kendinize, kötüsünü Cenab-ı Hakka tahsis ediyorsunuz? Halbuki Cenab-ı Hak emâre-i hudûs olan zevce ittihazından ve veled doğurmaktan münezzehtir. Çünkü; bu gibi şeyler kuvvet-i şehvâniyye

icâbâtından nevâkıs kabîlinden olduğu cihetle Cenab-ı Hak bunlardan mukaddestir.

*
* *

Vâcip Tealâ zat-ı ülûhiyyeti hakkında kâfirlerin bir takım nevâkıs isnad ettiklerini beyandan sonra ma'bûd ittihaz ettikleri şeylerin hakikatları olmayıp mücerred kendilerinin ma'bûd ittihaz etmelerinden ibaret olduğunu beyan etmek üzere :

إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ

buyuruyor.

[Sizin ma'bûd ittihaz ettiğiniz putlar olmadı, illâ sizin ve babalarınızın nâm verdiğiniz bir takım isimlerdir, onlar hakikatte ma'bûd değillerdir. Çünkü; Allahü Tealâ bunların ma'bûd olduğuna dair bir delil inzâl etmedi, onlar kendi kendilerine ma'bûd ittihaz ettiler. Yoksa bunların ma'bûdiyetlerine taraf-ı İlâhî'den bir huccet inzâl olunmamıştır. Zira; müşrikler tâbi olmazlar, illâ zanna ve nefislerinin arzu ettikleri şeye tâbi olurlar.] Binaenaleyh; itikad-ı hakka malik olamazlar.

Yani; ey müşrikler! Siz putlara ma'bûd dediniz. Halbuki onlar hakikatta ma'bûd değildir, belki o putlar siz ve sizin babalarınızın tesmiye ettiğiniz bir takım isimlerden ibarettir. Zira; onların ibadete müstehik ma'bûd olduklarına dair Allahü Tealâ bir huccet inzâl etmedi. Binaenaleyh; o müşrikler zanna ve nefislerinin arzusundan başka bir şeye tâbi olmazlar ve nefislerinin arzusuna hakkı fedâ ederler. Herkes kendi nefsinin arzusuna tâbi olarak istediğini işlerse işlediği şey bâtıl olur. Bu makam; hitab makamı ise de müşriklerin cinayetlerini tâdâd sırasında i'raza şayan kimseler olduklarını ilân için hitaptan gâibe iltifat olunmuştur. Yani «Bunlar hitaba şayan zevil'ukûl değil belki behâim gibi şehevât-ı nefsaniyelerine tâbi kimseler» demektir. Binaenaleyh; mertebe-i hitaptan sâkıtlardır.

Bu âyette *z a n* ile murad; *usûl-ü itikatta zandır.* Zira; usul-ü itikatta zanna ittiba' câiz olmadığından zanlarına ittiba'la zemmolunmuşlardır. Yoksa füru-u âmâlde zanna ittiba' câizdir. Binaenaleyh; ilm-i fıkıhta zanna ittiba'la memuruz. Şu halde *âyetin manâsı :* [Müşriklerin ma'bud ittihaz ettikleri putları hakkında Allahü Tealâ tarafından bir huccet nazil olmadı onlarsa itikâdiyâtta zanna ve amelîyatta heva-yı nefsaniyelerine tâbi oldular] demektir. Binaenaleyh; müşrikler *iki cihetle zemmolunmuşlardır : B i r i n c i s i ; itikadiyatta zanna ve hissin vehmiyatına ittiba' etmeleridir. İ k i n c i s i ; amelîyatta heva-yı nefse ittiba' etmeleridir.* Halbuki amelde şeriata ittiba' etmek lâzımdır. Heva-yı nefis ise daima şeriatın hilâfı olduğundan bâtıldır. Çünkü amelin muktaza-yı şeriat olması icabeder.

***

Vâcip Tealâ zanna, hevâ ve hevese ittiba etmek bâtıl olduğunu beyandan sonra, putlara ibâdet edenler için daha ziyade cinayet olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki onların Rab'larından kendilerine hidayet geldi.]

Yani müşrikler için zanna ve heva-yı nefse ittiba asla caiz değildir. Zira; onların Rablarından itikâdîyât ve amelîyâtta doğru yolu gösterir Kur'an'la Resul geldi ve Resul'ün risaletini te'yîd eder mucizelerini de gördüler. Binaenaleyh; onlar için zanna ve heva-yı nefse ittibaa ihtiyaç olmadığı halde ittiba' etmekle cinayet-i azîme işlemişlerdir. Zîra; kitap gelip doğru yolu beyan ve Resul gelip onları irşâd ettikten sonra zanna ve nefsin arzusuna ittiba' etmek asla mâzeret kabul etmez. Çünkü; kitab putların ma'bûd olmadığını beyan ve Resul de kitabın beyanâtını lisan-ı beliğle halka tebliğ eder. Binaenaleyh; putlara ibadet edenler için mâzeret kapısı kalmaz.

***

Vâcip Tealâ putlara ibadet edenlerin ümîd ettikleri şefeâtın ellerine geçmiyeceğini beyan etmek üzere :

أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنّٰى ﴿٢٤﴾ فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Yoksa insan için her istediği mevcut mudur? Dünya ve âhiretin mülkü Allah'a mahsustur.] Binaenaleyh; istediği şeyi istediği kuluna verir.

Yani; yoksa kâfirler, insan için her istediği vardır ve istediğine nâil olur mu ve putlara ibadetle ümid ettikleri şefeâta nail oluruz mu zannederler, insan her emeline vâsıl olacağını mı ümid eder? Eğer böyle ümid ederlerse bu ümidleri yanlıştır. Zira dünya ve âhiret; Allah'a mahsus ve Allah'ın mülküdür. Allahü Tealâ dilediği kuluna istediğini verir, dilemediğine de vermez. Binaenaleyh; insan her istediğine nâil olamaz. Zira; dünya ve âhirette Allahü Tealâ'nın izni olmadıkça hiç bir kimse bir şeye malik olamaz, ancak onun izni ve ihsanıyla nâil olur. Çünkü; mülkün sahibi odur. Mülkün sahibi tasarrufa izin vermedikçe dünya ve âhirette velev bir zerreye olsun tasarruf kimin haddidir? Şu halde Allah'ın gayrıdan bir şey istemek sahibinin gayrıdan istemek olduğu cihetle câiz olamaz. Binaenaleyh; putlardan menfeat ümid etmek ve şefâat beklemek aynı hamakattır. Zira; aklı olan kimse akıldan zerre kadar hissesi olmayan cemâdâttan bir şey beklemez.

***

Vâcip Tealâ her şeyin zâtına mahsus olduğunu beyandan sonra izni olmadıkça hiç kimsenin şefeâtı makbul olmayacağını beyan etmek üzere :

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا اِلَّا مِنْ بَعْدِ اَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضٰى ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Göklerde bulunan bir çok meleklerin şefâatları hiç bir kimse

hakkında azıcık bir şeye fayda vermez, illâ Allahü Tealâ'nın dilediği ve râzı olduğu kimse için şefâatlarına Allahü Tealâ izin verdikten sonra meleklerin şefâatları fayda verir.]

Yani; kâfirler meleklere ve melek suretinde olan putlara ibadet eder ve onlardan şefeât beklerler. Halbuki semâvâtta mevcut ve kurb-u İlâhî şerefiyle müşerref olan bir çok meleklerin şefeatları hiç kimseyi muğnî kılıp fayda vermez, ancak Allahü Tealâ dilediği ve şefeat olunmasına razı olduğu kimseye şefeat etmelerine izin verdikten sonra şefeat ederlerse menfeat verir ve Allah'ın izin verdiği şefeat makbul olur. Binaenaleyh; taş ve ağaçtan yapılmış hakîr ve zelîl olan putlar şefeata ehil olmadıkları gibi farz-ı muhal olarak şefeatları farzolunsa bile fayda vermez. Çünkü; makbul-ü İlâhî olan meleklerin izn-i İlâhî olmadıkça şefaatları fayda vermeyince putlardan şefeat ümit etmek hamakattan başka bir şey değildir. Ve gabâvetin en aşağı derecesidir. Çünkü; semavâtta olan meleklerin uluvv-ü mertebesiyle beraber izn-i İlâhî olmadıkça şefeatları makbul olmayınca ehass-i mahlukâttan olan putların şefeate ehil olmadıkları gibi şefeat etmeleri farzolunsa bile şefeatlarının kabul olunmayacağı evleviyyetle sâbit olur. Meleklerin çokluğuna işaret için *kesrete* delâlet eden (كَمْ) lâfzı varid olduğu gibi mertebelerinin âlî olduğuna işaret için herkesçe *ulviyyeti* malûm olan *semâvatta mevcut oldukları* zikrolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri cemâdâta ibadet etmeleriyle tevbîh ettikten sonra onların «biz cemâdata ibadet etmeyiz. Zira; cemâdâtı melek suretinde yapıp ona bakarak meleği hatıra alır ve meleğe ibadet ederiz» demelerini reddiçin :

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلَٰئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنْثَىٰ ﴿٢٧﴾ وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki âhirete iman etmezler. Onlar elbette melek-

lere kız tesmiye ederler. Halbuki onlar için meleklere ve meleklerin sıfatlarına asla ilimleri yoktur.]

Yani; meleklere Allah'ın kızlarıdır demekle ünsâ tesmiye edenler âhirete iman etmeyen kimselerdir. Halbuki bu sözlerini bir ilme müstenid olarak söylemiyorlar. Zira; bu hususa dair onların hiç ilimleri yoktur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bunlar her ne kadar âhireti zâhirde ikrar ederlerse de hakikatta âhirete imanları yoktur. Çünkü; âhirete imanı olan kimse meleklere Allah'ın kızları demeye cesaret edemez. Zira; meleklere Allah'ın kızları demek Allahü Tealâ hakkında muhâl olan veled nisbet etmek olduğu gibi melekler erkeklik, dişilikten de münezzeh oldukları halde onlara dişi demek iki cihetten zulüm olduğundan bu sözleri cinayetin büyüğü ve ukûbet icâbeden şenâatın en fenâsıdır. Binaenaleyh; âhirete imanı olan kimse bu sözün icabettiği azabtan korkusuna binaen böyle söylemeye cesaret edemez. Halbuki söylüyorlar. O halde âhirete imanları olmadığına bu sözleri delâlet eder. Zira; umûr-u bâtılada hüküm zâhirde deliline isnâd olunur.

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا ﴿٢٨﴾

[Onlar bu hususta tâbi olmazlar, illâ zanlarına tâbi olurlar. Halbuki zan hakikattan bir şeye ilim ifade edip muğnî kılamaz.]

Yani; kâfirler, melekler Allah'ın kızları olduklarını iddia ederler. Halbuki bunların Allahü Tealâ'ya ilimleri yok, çünkü; şirkediyorlar, âhirete ilimleri yok, çünkü; küfür gibi cinayeti irtikâb edip azab-ı âhiretten korkmuyorlar, meleklere ilimleri yok, çünkü; meleklerde erkeklik ve dişilik olmadığı halde dişilik isnâd ediyorlar. Şu halde bunlar ancak zann-ı fâsidlerine ittiba' ederek söylüyorlar. Halbuki zan; hiç bir şeyin hakîkatını keşf ve izâh edemez. Zîra; her şeyin hakikatı ilimle idrak olunur. Zanla hakîkat idrak olunamadığından bir şeyin hakikatını idrak hususunda zanna i'tibar yoktur. Binaenaleyh zanna i'tibar; hatası zahir olmadıkça ancak füru-u a'mâldedir. Eğer hatası zâhir olursa füru-u a'mâlde dahi zanne i'tibar yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlere tebliğ ve Hakk'a davet etmek tesir etmediğini beyandan sonra haktan i'râz edenlerden i'râz olunmak lâzım olduğunu Resulüne tavsiye etmek üzere :

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

buyuruyor.

[**Ya Ekrem-er Rusül! İ'râz et şol kimseden ki o kimse zikrimizden i'râz edip yüz çevirdi ve o kimse hayat-ı dünyadan başka bir şey murad etmez. İşte şu dünyaya şiddetle meyl ü rağbet onların ilimden baliğ oldukları mertebedir.**] Binaenaleyh; sen onlardan i'râz et. Zira; onlara söz tesir etmediğinden kılıçla mukabele etmek lâzımdır.

Yani; ey Habibim! Senin şol kimseden i'râz edip iltifattan iskaat etmen lâzımdır ki o kimse bizim zikrimiz olan Kur'an'dan ve Hakk'a delâlet eden delillerimizden i'râz etti ve olanca himmet ve gayretiyle ancak hayat-ı dünyayı murad eder, âhireti, haşr ü neşri inkârla hemen dünyaya muhabbet ve himmetini sarfeder. Binaenaleyh; insanlar için mev'ûd olan saadetten hiç birini nazar-ı itibare almaz. İşte şu hayat-ı dünyayı murad edenlerin ilimden mertebe ve mansıbları ve vasıl oldukları ancak dünyaya rağbetleridir. Meziyyet ve gâyeleri bundan ibaret olan kimselere nasihat ve Hakk'a davet tesir etmeyince bunlardan i'râz etmek lâzımdır ki onlar kılıçla ıslâha muhtaçtırlar.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile kâfirlerden i'râzı mutazammın olan âyetlerin kıtal âyetleriyle mensuh olduğunu bazı ulemâ beyan etmişlerse de sahih olan i'râzla emir, kıtâl âyetine muvafıktır. Çünkü; Resulullah evvelâ Tevhid'e davet ederek Zikrullah'la emretti. Bunu dinlemeyip müstefîd olmayanları kat'î delillerle iknâa çalıştı, bundan da müstefîd olmayanları Cehennem azabıyla tehdid etti, bu tehdidâtla dahi mütenebbih olmayanlara kılıçla mukabeleyle emrolundu. Binaenaleyh; erbâb-ı fesâdın ırkını kesmekle sulehâ-yı ümmeti fesattan kurtarmak usulü ittihaz olundu. Elyevm milletler arasında câri olan usul de bu-

dur. Zira; milletler evvelâ sözle yekdiğerini iknâ edip hakkı kabul ettiremezlerse âkibet hakkı tanıtmak için silâha sarılırlar. Enbiya-yı İzâm ise ervah-ı insâniyenin tabibleridirler. Meselâ ecsama tabib olanlar evvelâ hastayı muayene ederler. Eğer gıda ile devası mümkün ise gıdadan başka bir şey vermezler. Eğer gıda ile tedavî fayda vermezse hafif tedavî ile tedavî ederler, onunla da mümkün olmazsa kuvvetli ilâçlara mürâcaat ederler, bununla da tedavî mümkün olmazsa ameliyât icrâsına karar verirler. İşte Resulullah da evvelâ gıda-yı rûh olan zikirle başladı. Bununla yola gelmeyenlere delâil-i kat'iyye sertetti, delâil de kâfi gelmeyenleri âhiret azabıyla tehdid etti ve tehdid dahi fayda etmeyenlere alât-ı harp olan kılıçla emrolundu, âlemi onunla islâha başladı. Şu halde etıbbâ-yı rûh olan enbiya ile etıbbâ-yı ecsâm olan doktorların maraz-ı manevî ile cismaniyi tedavîde tertibleri şekil itibariyle müsavidir.

Bu âyette Resulullah'a kâfirlerden i'râz etmesiyle emir ümmetine dahi emirdir. Binaenaleyh; kemal-i gaflet ve nisyanla şehevat-ı nefsaniyye ve dünyeviyyesine himmetini hasırla Zikrullah'dan i'râz eden fasıklardan ve Kur'an'ın ahkâmından i'râz eden kâfirlerden sülehâ-yı ümmetin i'râz etmelerini dahi âmirdir. Amma bunlarla ihtilât edecek esbâb zuhur ederse zarûrî ihtilât etmek lâzımdır. Zira zarûretler; haram olan şeyleri mubah kılar. Çünkü; iktisâdiyâtta ve muamelât-ı sâirede ihtilât zarûridir. Fakat bu ihtilât kendi ihtiyarı ile seve seve bir ihtilât değildir, belki zamanın icâbâtından olarak zarurî zuhûr eden ilcaât üzere kendi maslahat-ı şahsiyyesi veyahut maslahat-ı âmme için kerhen irtikâbolunmuş bir ihtilâttır. Binaenaleyh; bu gibi ihtilâtlarda şer'an günah yoktur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlere lisân-ı beliğle davet fayda vermeyince i'râzla emirden sonra i'râzın sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَىٰ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Ey Resulü Mükerrem! Sen Hakk'ı dinlemeyen münkirlerden i'râz et. Zira; senin Rabb'in tarîk-ı tevhid'inden çıkanları ve senin hidayetinle ihtida edenleri herkesten ziyade bilir.] Binaenaleyh; onların yola gelmiyeceklerini ve Tarîk-ı Hakkı kabul etmiyeceklerini bildiği için sana onlardan i'râz etmekle emretmiştir. Şu halde onların dalâletinden sen mahzun olma. Zira; sen emr-i tebliğde kusur etmedin ve lâyıkı vechüzere vazîfe-i tebliği yerine getirdin. Ne çare ki onların tiynetlerinde olan habâset, Hakk'ı kabullerine mani oldu ve Rabb'in Tealâ tarîk-ı selâmet olan Tevhid'den çıktıklarını bilince onların dalâletinden senin telâş etmene mahal kalmamıştır. Amma senin hidayetinle ihtida edip doğru yol tutanları bildiğinden onların amellerine göre güzel ceza ile mücazaat eder.

***

Vâcip Tealâ dalâlette ve hidayette olanları lâyıkıyla bildiğini ve bildiğinden dolayı i'râzla emrettiğini beyandan sonra kudret-i kaahiresini beyanla Resulünü tesliye etmek üzere :

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اَسَاؤُا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰى ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Semavât ve arzda olan mahlukâtın cümlesi Allahü Tealâ'ya mahsustur ki ameli sebebiyle kötülük edenleri kötü ceza ile ve iyilik edenleri iyi ceza ile cezalandırsın.]

Yani; Allahü Tealâ dalâlette ve hidâyette olanları bilir. Zîra; semâvat ve arzda olan mevcudâtın cümlesi kendine mahsus ve onun mülküdür ve her şey kudret-i kahırası altında mahkûmdur. Binaenaleyh; sözünde, işinde kötülük edenleri amellerinin muktezası istihkakları veçhile kötü ceza ile cezalandırır, kezalik amelini Cenab-ı Hakk'ı görür gibi kemal-i âdâb, huşû' ve hudû' ile edâ etmekle ihsân edenleri Cennet'le cezalandırır herkesin halini bilmesinin neticesi; ameline göre ceza vermektir, bu vesileyle iyiler kö-

tülerden ayrılırlar ve herkes müstehak olduğu cezayı bulur ki hiç kimsenin kötülük cihetinden ettiği yanına kalmaz, iyilik cihetinden sa'yi de boşa gitmez.

İ h s a n ile murad; *amelde ihsandır.* *H ü s n â* ile murad; *Cennet'tir.* *A m e l d e i h s â n ; ibadeti şeriatın beyan ettiği şerâit dairesinde edâ etmektir.* Şu halde amelini şer'a tevfîkle edâ edenlerin Cennet'le mücâzâat olunacaklarına âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ amelde ihsan edenleri Cennet'ten ibaret hüsnâ ile ve kötü amel işliyenleri amellerinin muktezasıyla mücazaat edeceğini beyandan sonra amelde ihsan edenlerin kimler olduğunu ve ihsanlarının keyfiyetini beyan etmek üzere :

اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَۜ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِۜ

buyuruyor.

[Muhsinler şol kimseler ki onlar büyük günahlardan ve mürüvveti iskat eden fuhşiyâttan kaçınırlar, ancak fücceten üzerlerine ârız olan günah-ı sağîreden ictinâb edemezler, küçük günahları Allahü Tealâ mağfiret eder. Zira; Rabbin Tealâ'nın mağfireti boldur.]

Yani; Allah'ın hüsnâ ile mücazaat edeceği kimseler şol kimseler ki onlar Allah'ın gadabına sebeb olacak, âhirette azab icabedecek, dünyada hadd-i şer'îyi müstelzim olacak büyük günahlardan içtinâb ettikleri gibi mürüvveti iskat eden fuhşiyâttan dahi ictinâb ederler. Ancak def'aten ârız olan küçük günahlardan içtinâb edemezler. Şu kadar ki o küçük günahta vaki olunca derhal tevbe ettikleri cihetle küçük günahta vaki olmakla ihsan mertebesinden sâkıt olmazlar. Günah-ı sağîrenin ihsan mertebesinden iskâta sebep olmayacağına işaret için *günah-ı sağîre* manâsına *lemem* istisnâ olunmuştur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran *K e b â i r ; bir günah ki işleyen kimse için âhirette Cehennem âzabı olduğu beyan olunan günahtır.* *F e v a h i ş ; işleyen kimseye dünyada hadd-i*

şer'î icra olunacağı beyan olunan zina, şürb-ü hamir ve sirkat gibi günahlardır. L e m e m ; kebireden ma'dud olmayan günahlardır, yahut *işlenmesi kasd olunmuş fakat işlenmemiş veya işlenmiş de derhal tevbe olunan günahlardır.* Günah-ı sağîre, kebîre mertebesine baliğ olmadıkça farz olan namazları ve oruç gibi ferâizi edâ ile mağfiret olunur.

Günah-ı kebîrenin ta'rifinde ulemâ ihtilâf etmişlerdir. *Hakkında nehiy vârid olan günahların* kebîre olduğu ibn Abbas Hazretlerinden mervîdir. Yahut *rıza-yı İlâhîye muhâlif olan her günah* azamet-i İlâhi'yeye nisbetle kebiredir. Yahut *hakkında gazab ve lânet gibi şiddet varit olan günahlar* kebîredir ki *şirk, zina, livâta, şürb-ü hamir, yalan yere şehadet etmek, yetim malını yemek, sihretmek, afif olan bir kimseyi zinaya nisbet eylemek, anasına babasına ezâ ve muharebede saff-ı harpten firar etmek* kebâir cümlesindendir ki büyüklüğü nisbetinde azabın şiddetini icâbeder.

Bu âyet; muhsinlerin ihsanının ancak kendi nefislerine olduğunu beyan etmiştir. Zira âyet; muhsinlerin ihsanını ta'rif makamında vârid olduğu cihetle kebîre ve fahişeyi irtikâbtan ictinâb ancak kendi nefislerini nâr-ı Cehennem'den vikaaye etmekten ibarettir. Şu halde bunlar merzî-i İlâhîye muhalif olan şeylerden ihtirâz ettikleri cihetle Cenab-ı Hak onları Cennet'le taltîf buyuracağını beyan buyurmuştur. İstiğfar edenlere Allah'ın mağfireti boldur. Allah'tan mağfiret istemiyenleri elbette Allahü Tealâ mağfiret etmez. Ancak istiğfar edenlerin günahlarını mağfiret buyuracağını Cenab-ı Hak bir çok âyetlerde beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ rahmetinin vüs'atini beyandan sonra herkesin ahvalini bildiğini beyanla kullarının a'mâline ve ahvaline göre mücazaat edeceğini beyan etmek üzere :

هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizi sizden ziyade bilir. Çünkü; sizi topraktan

halketti.] Şu halde neden bilmesin? Elbette sizin her halinizi ve tavrınızı iyi bilir. Binaenaleyh; mağfirete müstehak olanları ve olmayanları bildiğinden ilminin muktezasına göre herkesin cezasını verir. Allahü Tealâ'nın bu hitâbı Hz. Âdem'in topraktan halk olunması i'tibariyledir. Çünkü; bu âyette hitâb edilen insanlar gerçi nutfeden halkolunmuşlarsa da esas cümlenin pederi Hz. Âdem olup Hz. Âdem'de topraktan halkolunduğu cihetle cümle insanlar bilvasıta topraktan halkolunmuşlardır. Yani «Allahü Tealâ sizi iyi bilir. Zira; sizi topraktan halketti. Her kimse ki sizi topraktan halkede, elbette iyi bilir. O halde Allahü Tealâ sizi iyi bilir» demektir.

وَاِذْ اَنْتُمْ اَجِنَّةٌ فٖى بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ

[Allahü Tealâ sizin halinizi iyi bilir. Zira; validelerinizin karnında mahbus ve idrâkten ârî cenînler idiniz.] O cenîn halinizde bir sıfattan sıfat-ı uhrâya nakletmek suretiyle enva'-ı terbiyeyle terbiye ve şu lâyık olduğunuz mertebe-i insaniyete îsâl ile size lutf u ihsan etti. Binaenaleyh; elbette Cenab-ı Hak sizin halinizi bilir ve ona göre istihkakınızı verir.

***

Vâcip Tealâ insanın esâsı itibariyle topraktan halkolunduğunu ve analarının karnında bir takım necâsetler içinde cenîn olarak bulunduklarını beyandan sonra bu minval üzere meydana gelen insanın haline yakışan nefsini hiç bir şeyle senâ etmemek olduğunu beyan ve tavsiye etmek üzere :

فَلَا تُزَكُّوا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Nefsinizi tezkiye etmeyin. Zira; Allahü Tealâ ittika' eden kimseyi sizden ziyade bilir.] Yani; sizin evveliniz topraktan halkolunup ahiriniz bir takım müzahrafâtla karışık validelerinizin karnında cenîn olarak dünyaya gelip gûnâ gûn terbiye-i İlâhiyye ile şu

mertebe-i insaniyyete geldikten sonra bir çok nekaisle muttasıf olduğunuz halde nefsinizi medh ü sena etmeyin. Zira; Allahü Teâlâ muharremâttan ictinabla nefsini azabtan vikâye eden kimseyi sizden ziyade bilir. Şu halde sizin tezkiyenize hacet yoktur.

İnsanın sebeb-i necâtı ancak ittika olduğuna işaret için Cenab-ı Hak «Sizden müttekî olan kimseyi Allahü Tealâ bilir» buyurmakla insanın evsafı içinden ittikayı tasrîh buyurmuştur ki lâzım olan ittikadır, tezkiye-i nefis değildir. Çünkü; menhiyyâttan ictinâb ederek nefsini azabtan vikaaye etmeyen kimse nefsini tezkiyeden zarar görür, fayda görmez. Şu halde ittikâsı olmayan kimsenin tezkiyesi aynı mazarrattır.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile insanın nefsini tezkiyesi; *üç şeyle olur: B i r i n c i s i ; günahtan tebriedir. İ k i n c i s i ; kendisinde ziyade hayır dava edip diğer insanlara «Ben sizden hayırlıyım» demektir. Ü ç ü n c ü s ü ; nefsinin mehasin-i â'mâl ile müzeyyen olduğunu iddia etmek ve «Ben iyi amel işlerim» demektir.* Şu beyan olunan üç cihetten hiç birisiyle insanın nefsini senası câiz olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü mutlaka tezkiyeden nehyetmek; şu beyan olunan şeylerin kâffesiyle tezkiyeden nehyetmektir. Yani «Nefsin İndallah tezkiye olunanı müttekî olandır, müttekî olanı da Allahü Tealâ bilir. Binaenaleyh sizin tezkiyenizde menfeatiniz yok» demektir.

Âyetin sebeb-i nüzulüne gelince; eshabtan bazı kimselerin nefislerini bir takım a'mâl-i sâliha ile tezyîn edip onunla kendilerini senâ etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Bir kimse işlediği amelini gayra göstermek suretiyle riyâ ve ahara işittirmek suretiyle süm'a ederek başkalarının indinde işlediği ameli ta'dâdla nefsini tezkiye etmemeli] demektir. Şu halde bir kimsenin nefsini tezkiyesi haramdır.

***

Vâcip Tealâ tezkiye-i nefsin câiz olmadığını beyandan sonra nazar ve basîret sahiplerinin ibret alması, mütekebbir ve muannid olanları tekdir etmek için :

اَفَرَاَيْتَ الَّذٖى تَوَلّٰىۙ ﴿٣٣﴾ وَاَعْطٰى قَلٖيلًا وَاَكْدٰى ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen bakıp gördün mü şol kimseyi ki o kimse sana îmandan i'râz etti ve vaadettiği malından azıcığını verdi de bâkisini kesiverdi.]

Yani; şol kimseyi gördün mü ki o kimse evvel iman etmeye meylettiği halde sonra imandan dönüverdi ve vereceğini vaadettiği malından az bir miktarını verdi bâkisini vermekten vazgeçti sözünde durmadı.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet (Velid b. Mugîre) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü (Velid) zahirde Resulullah'a ittiba' eder ve nasihatını dinler ve kelâm-ı Resulullah'dan haylice müteessir olurdu. Müşriklerden bazıları «Âbâ ve ecdadımızdan şeyhlerimizin dinini terkle onları tadlîl mi ediyorsun?» deyince Velid «Muhammed (S.A.) in haber verdiği azabtan korkuyorum. O gibi azabları ben götüremem» demesi üzerine o müşrik «Malından bana şu kadarını verirsen senin azabını ben götürürüm» demekle pazarlığa girişti ve Velid'i iğfâl etti. Derbeder Velid de buna inandı, teklifini kabul eyledi. Binaenaleyh; Resulullah'a îman ve ittiba'dan i'râz etti ve onu iğfâl eden kimseye vaadettiği malın bir miktarını verdi bâkisini vermedi buhletti ve bununla kendisini mağfurüzzünûb addederdi. İşte Cenab-ı Hak bu âyetle Velid'in halini tasvir ve zemmetmiştir. Buna nazaran *âyetin manâsı:* [Ey Resulü mükerrem! Gördün mü şol şahs-ı leîmi ki o sana imanından yüzünü döndürdü ve kendi gibi bir müşrikin sözüne aldandı, o müşrike vermesini vaadettiği malının bir kısmını vermekten imtina etti. Yani sözünün sebatı yoktur. Sana imandan nasıl nükûl etti ise müşrike malını vermekten dahi öylece nükûl etti.] demektir.

(اكدى) *Bir şeyi kesivermektir.* Velid vereceği malın bir kısmını verip diğerini kestiğinden *ekdâ* denmiştir.

***

Vâcip Tealâ Velid'in halinden bazısını beyandan sonra ba'z-ı âhârı beyan etmek üzere :

أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[O şahs-ı leîm indinde gaibe ilim mi var ki o gaibe ilimle kendinin vebâlini başkasının götüreceğini biliyor da onun için mi aldanıyor?] Halbuki gaibe ilmi yok ve olmadığını kendi de bilir. Şu halde günahının başkasına yükleneceğini neyle biliyor, esbab-ı ilimden hangisine istinad ederek aldanıyor? Halbuki bu itikadın küllîsi bâtıldır. Zira; hiç bir kimse diğerinin vebâlini yüklenmez. Şu halde bir kimsenin bilmediği bir şeyde kendi gibi bir câhil-i leîmin sözüne aldanmaması lâzımdır, ilme istinad etmeyen bir şeye inanmak doğru olmadığından aldanmasında ma'zûr görülmez. Çünkü; aldanmak hiç bir şeyde ve hiç bir zamanda kabule şayan bir mâzeret teşkil etmez.

***

Vâcip Tealâ o şahsın gaibe ilmi olmadığı gibi enbiya-yı sâbıkanın kitaplarına bile ilmi olmadığını beyan etmek üzere :

أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى ﴿٣٦﴾ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Yoksa o şahs-ı leîme haber verilmedi mi Hz. Musa'ya nâzil olan Tevrat'ın levhalarındaki ahkâm ve Hz. İbrahim ki Allah'ın emrettiği ahkâmın cümlesini itmâm ve îfa etti.] Bu şahıs da Hz. İbrahim'i iltizam eder. Binaenaleyh; ona nâzil olan sahifelerde mevcut ahkâm haber verilmedi mi? Elbette haber verildi, lâkin bu şahsın onlarda olan ahkâma vukûfu yoktur. Çünkü; onlarda bir kimsenin günahını başka bir kimsenin yüklenmiyeceğine dâir ahkâm mevcuttur. Ve bunların itikatlarının batıl olduğu dahi o sahifelerde beyan olunmuştur.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile İbrahim (A.S.) ın sabrının çokluğuna ve başkalarının tahammül edemiyeceği şeylere tahammül ettiğine işaret için İbrahim (A.S.) ın ahdini vefa ettiği sarahaten beyan olunmuştur. Çünkü; İbrahim (A.S.) nâr-ı Nemrûd'a göğüs gerdi ve hiç bir kimseden istimdâd etmedi, oğlunu kurban etmeyi teahhüd etti, ahdini yerine getirdi, her gün bir fersah mesafe gider misafir arar bulursa ikram eder, bulmazsa oruç tutardı. Binaenaleyh; Hz. İbrahim ahdini vefa ile senâ olunmuştur, kendine nâzil olan evâmir-i İlâhiyye ve nevâhi-i sübhaniyyeyi tamamen yerine getirir, asla noksan bırakmazdı. Yoksa yalancı müddeîler gibi değildi. Çünkü yalancılar hiç bir zaman söylediği sözü yerine getirmez, ahdini îfa etmez ve mütâbeât davasında bulunur halbuki mütâbeât etmez. Musa (A.S.) ın kitabı olan Tevrat Yahûdiler vasıtasiyle müşrikler arasında meşhur olmasına binaen zikirde Suhuf-u İbrahim üzerine takdim olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ şahs-ı leîmin İbrahim ve Musa (A.S.) ın kitaplarında olan ahkâma vukûfu olmadığını beyandan sonra mezkûr kitaplarda olan ahkâmdan bazısını beyan etmek üzere :

أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰى ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Suhuflarda olan ahkâm: günahkâr bir nefsin vebâlini diğer bir nefis götürmez.]

Yani; gerek Suhûf-u İbrahim'de, gerek Kitâb-ı Musa'da mezkûr olan ahkâmdan birisi; bir kimse diğer bir kimsenin günahını götüremez. Zira; Amr'in günahında Zeyd'in medhali olmayınca Zeyd'in ondan mes'ul olup onun azabını çekmesine bir sebeb yoktur. Binaenaleyh; Amr'in günahından Zeyd mes'ul olsa şu mes'uliyyet zulümden başka bir şey olmaz. Bu ise tecvîz olunur ahvalden değildir.

İşte şahs-ı leîmin suhuflarda olan bu ahkâma vukûfu olmadı-

ğından malının bir miktarını vermekle günahını başkasına tahmîl edeceğini zannederek aldanmış ve bir miktar mal da vermiştir.

***

Vâcip Tealâ bir insan için gayrın ameliyle kendi mazarratını defetmek suretiyle intifa' etmek câiz olmadığını beyandan sonra celb-i menfeât suretiyle dahi başkasının ameli ile intifa' mümkün olmadığını beyan etmek üzere:

وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰىۙ ۝ وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰىۖ ۝

buyuruyor.

[İnsan için hiç menfeat yok, illâ sa'yinin menfeati vardır ve her ferd sa'yinin semeresini elbette görür.]

Yani; her insan nâil olmaz, ancak kendi sa'yinin sevabına nâil olur. Gayrın amelinin sevabına nâil olamaz, gayrın menfeatından intifa edemeyince şerrinden de mazarrat görmez ve herkes kendi sa'yinin faydasını elbette muhakkak olarak görür, şerre sa'yetmişse de onun cezasını da alır.

Bazı müfessirînin beyanları veçhile Cenab-ı Hak bu âyetle bilûmum insanları sa'ye teşvik ve sa'yi olmayan bir kimsenin menfeattâr olmayacağını, her sa'yeden kimsenin elbette sa'yinin faydasını göreceğini beyanla atâletten menetmiş ve çalışmayan kimselerin başkalarının çalışmasından müstefid olamıyacaklarını beyanla yaşamak ve âhirette seâdete nâil olmak için insanın ömrü oldukça dünyaca maîşetine ve âhiretçe de meşru' ve mukannen olan ibadât-ı mefrûzaya çalışmak lâzım olduğunu beyan buyurmuştur. Şu halde emeksiz bir şey olmaz, olsa da insan intifa etmez. Binaenaleyh; herkesin emeğinin gayrı bir şeyden intifa' edemiyeceğine bu âyet delâlet eder.

Bu âyet-i celîleye «Enbiyanın, sulehânın şefaatları, meleklerin istiğfarları, müminlerin duası, geride kalan evlâd ü ahvadın

vefat etmiş olan babaları ve dedeleri için vermiş oldukları sadakaları ile intifa; sa'yinin gayrı ile yani sa'y olmayan şeylerle intifa» diyerek vârid olan sualin cevabı şöyledir : Enbiyanın şefaatından, meleklerin istiğfarından, ihvânın duasından ve evlâdın sadakasından intifa'ın sebebi; îmândır. Binaenaleyh; bunlardan intifa'; imana ve salâh-ı hâle sa'yinin semeresidir. Eğer îmâna sa'yetmemiş olsaydı enbiya şefaat ve melekler istiğfar etmezdi. Şu halde bu intifa; ancak imanın neticesidir, iman da müminin sa'yinin mahsulüdür, evlâd ü ehibbanın dua ve sadakalarından intifa etmek dahi imanın sevabı olduğu gibi evlâd ve ahbabı kisbe sa'yin dahi semeresidir. Bunların hiç birinden kâfirler intifa edemezler. Zira; îmanları olmadığı için enbiya şefeat, melekler de istiğfar etmezler ki intifa etsinler. Kezalik evlâd ü ehibbanın dua ve sadakalarından âhirette intifa dahi îmana mevkûf olduğundan imana sa'yi olmayanlar bunlardan dahi âhirette intifa edemezler. Amma dünyada kâfir ve mümin herkes evlâd, ahbab ve yarânından intifa eder. Zira; onları kesbiçin sebkeden sa'yinin semeresidir. İşte suhûf-u mezkûrede bu mesâil mevcud olunca (Velid b. Mugire) ve onun emsali iyi bilmelidirler ki herkes günahını ahar bir kimseye tahmîl edemediği gibi gayrın amâl-i hayriyyesinden de intifa edemez. Zira sa'yetmek lâzımdır. Sa'yolmayan yerde semere olmaz. Binaenaleyh; ekmeden hiç bir çiftçi ekin biçemez. Kezalik bir hatun nikâhlanmadan veyahut helâlinden bir cariye almadan hiç bir kimse meşru' surette çocuk sahibi olamaz. Binaenaleyh; âlemde her intifa bir sa'yin mahsulüdür. Sa'yetmeksizin hiç bir kimse hiç bir şeyden dünyada ve âhirette intifa edemez.

Dünyada sa'yin semeresi görüldüğü herkesçe ma'lûmdur. Dünya âhirete nümûne olduğu cihetle herkes amelinin ve sa'yinin cezasını iyi ve kötü âhirette dahi göreceğine âyette delâlet vardır. Çünkü; her ferdin âhiret için sa'yettiği ameli eğer hayrise suret-i haseneden tasvir olunup derecât-ı Cennet olarak o kimse amelini görür ve sebkeden sa'yi sayesinde rahat eder, eğer ameli şer ise çirkin bir surette tasvir olunup derekât-ı Cehennem olarak onu görür ve sebkeden sa'yi neticesi muazzeb olur durur. Binaenaleyh aklı olan bir kimse için lâzım olan; amelini derecât-ı Cennet olarak görmesine sa'yetmesi lâzımdır.

Kâfirler dünyada hayır olan amellerinin cezasını dünyada görürler âhirete kalmaz. Zira; küfür âhirette hayır cezasını görmeye mani olduğundan âmâl-i hayriyyesinin mükâfaatını rızkı bol ve bedeni âfiyette olmak gibi şeylerle dünyada alır âhirette bir diyeceği kalmaz. Hatta münafıklardan (Abdullah b. Übey) Bedir gazasında Amm-i Resulilleh Hz. Abbas uryân kalınca bir gömlek vermişti. Abdullah'ın vefatında Resulullah'ın âhiretçe müsab olacağı bir hasenesi kalması için kefen olmak üzere bir gömlek gönderdiği mervîdir. Âhirette herkesin sa'yinin faydasını göreceğini beyan; müminler için beşâret ve kâfirler için tekdir ve tevbihtir. Zira; mümin âmâl-i hasenesinin sevabını güzel olarak görünce mesrûr ve ferahnâk olacağı gibi kâfirin de â'mâl-i seyyiesini görünce gamnâk ve mahzun olacağı tabiidir.

***

Vâcip Tealâ herkesin sa'yi miktarı fayda göreceğini beyandan sonra sa'yinin faydasını etemm ve ekmel olarak vereceğini beyan etmek üzere:

ثُمَّ يُجْزٰيهُ الْجَزَٓاءَ الْاَوْفٰى ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[İnsan evvelâ sa'yinin cezasını gördükten sonra sa'yinin daha etemm ve ekmeli ile cezalanır.]

Yani; insan amelini görüp mesrûr veya mahzûn olur, herkes kendi amelini bildikten sonra mümin olan kimse amelinin daha etemmi ve daha ziyadesiyle cezalanır. Amma kâfir aynı ameliyle ceza görür. Zira; amelinin cezası azab olduğundan onu amelinden ziyadesiyle cezalandırmak zulüm olduğu cihetle kâfirin amelinin cezası ameli miktarı olur ziyade olmaz. Fakat müminin amelinin cezası sevab ve Cennet olduğundan amelinin miktarı ihsan olunduktan sonra daha ziyade ihsan etmek aynı lütuf olduğu cihetle ziyadesi kendi hakkında nimettir. Binaenaleyh; âyette beyan olunan ceza-yı evfâ müminler hakkındadır.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendinin beyanları vechile insan

vefat ettiği dakikadan itibaren amelinin cezasını görmeye başlarsa da cezanın ekmeli kıyamete ve Cennet'e te'hîr olunacağına işaret için (ثُمَّ) lâfzı varid olmuştur. *Yahut* a'mâlin cezasını Cennet'te gördükten sonra cezanın etemmi rü'yetullah ile hasıl olacağına işaret için (ثُمَّ) lâfzı vârid olmuştur.

***

Vâcib Tealâ herkesin amelinin cezasını göreceğini beyandan sonra her şeyin merci' ve müntehası huzur-u İlâhî olduğunu beyanla âsîleri tehdit etmek üzere :

وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰىۙ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Herkesin ve her şeyin müntehâsı Rabb'in Tealâ'nın huzurudur.]

Yani; suhuf-u mezkûrede beyan olunan mesailden birisi de cümle mümkinâtın merci' ve müntehâsı Rabb'in Tealâ'nın huzurudur. Çünkü; mümkinâtın kâffesinin mûcidi Vâcip Tealâ olduğu cihetle âkibetleri de onun irade-i İlâhiyesine râcidir, mükellef olanların hesabları ve cezalarının muameleleri dahi huzur-u İlâhî'de olacaktır. Binaenaleyh; cümlenin mercii her hususta Vâcibül Vücud'dur.

Yahut *m ü n t e h a* ile murad; *fikrin müntekasıdır.* Çünkü; insanların fikirleri her yere cevelân eder ve her şeyde mümkün olduğu kadar imal-i nüfûz eder, lâkin Vâcip Tealâ'nın zâtına gelince orada tevakkuf eder ve a'mâl, nüfuzdan aczini itirafa mecbur olur. Binaenaleyh; insanlar her şey hakkında mübahaseye girişebilir, fakat Allahü Tealâ zikrolununca onun hakikatini bu dünyada idrak mümkün olmadığından ukûl-ü beşer onda tevekkufa mecburdur, orada dayanır kalır. Yahut *manâ-yı âyet :* [Ya Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlerin muamelelerinden mahzun olma. Zira; Rabbın Tealâ'nın huzur-u manevîsi cümle kâinatın müntehâ ve mercileri olduğu cihetle onların muamelelerinin de müntehasıdır. Şu halde

dâvâlarının halli Rabb'inin huzurunda olunca Rabb'ın onlardan intikamını alacak ve cezalarını tertib edecektir. Binaenaleyh; her ne kadar tuğyan ederlerse etsinler senin mahzun olmaman lâzımdır] demektir.

***

Vâcip Tealâ cümle umurun müntehâsı olduğunu beyandan sonra diyanet-i İslâmiyyenin esası kudret-i İlâhiye ve irâde-i sübhaniye olduğunu ispatla tabiiyyûnu reddetmek üzere :

وَاَنَّهُ هُوَ اَضْحَكَ وَاَبْكٰىۙ ﴿٤٣﴾ وَاَنَّهُ هُوَ اَمَاتَ وَاَحْيَاۙ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Ve o Allahü Tealâ ki insanları güldürür, ağlatır, öldürür, diriltir.]

Yani; Allahü Tealâ öyle bir Kâdir ü kayyûmdur ki bir madde ve bir şahısta iki zıddı cemi' ve icâd eder. Binaenaleyh; bir şahsı hem ağlatır, hem de güldürür. Halbuki ağlamak ve gülmek iki şey ki birbirine zıttır, bir şahsı hem öldürür hem diriltir. Halbuki ölmek ve dirilmek iki şey ki birbirine zıttır. İşte bu iki zıttı iki vakitte bir şahısta icâd etmek kudret ve irade ile olacağından Vâcip Tealâ'nın fâil-i muhtar olduğuna delâlet eder. Çünkü; tabiiyyûnun dedikleri gibi eğer her şey tabiatın iktizasıyla olmuş olsaydı şahs-ı vahidde iki zıd olan ağlamak ve gülmek olmazdı. Zira; şahs-ı vâhidde tabiat-ı vahide olduğu cihetle tabiatın iktizası bir olurdu. Yani insanın tabiatında ağlamak varsa gülmek olmaz, gülmek varsa ağlamak olmazdı. Halbuki ikisi de vardır. Şu halde tabiatta tesir yoktur, tesir ancak Fâil-i Muhtarın kudret ve iradesindedir. Kezâlik şahs-ı vâhid'in tabiatında ölmek varsa dirilmek olmaz, dirilmek varsa ölmek olmazdı. Halbuki ölüyor ve diriliyor. Binaenaleyh; bu da Fâil-i Muhtarın tesiriyle olup tabiatın tesiriyle olmadığına delâlet eder.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet-i celîle; insanın her fiili hatta gülmesi ve ağlaması Allah'ın halkı, kaza ve kaderiyle olduğuna delâlet eder. Çünkü; gülmesi ve ağlaması Allah'ın

halkı ile olunca sair ef'âlinin Allah'ın halkıyla olacağı evleviyyetle sabit olur. Allah'ın güldürmesi ve ağlatması âhirette güldürüp ağlatacağına masrûf olmak ihtimali vardır. Çünkü; Allahü Tealâ Cennet'te müminleri güldürecek ve Cehennem'de kâfirleri ağlatacaktır. Fakat âyetin dünyaya ve âhirete şâmil olmasında bir manî yoktur. Çünkü; her ikisinde de kullarını güldürür ve ağlatır. Yahut gülmek ve ağlamak; *sürûr ve hüzün* manâsınadır. Şu halde «güldürür» demek «mesrur eder» «Ağlatır» demek «Mahzun eder» demektir. Yahut gülüp ağlamak insana mahsus değildir. Zira; Allahü Tealâ mahlukâtının cümlesini hallerine münasib veçhile güldürür ve ağlatır. Meselâ gökleri yağmurlarla ağlatır, yer yüzünü otlar ve ekinlerle güldürür, sair mahlukâtta dahi hal böyledir.

Bu âyet; insanların bazı zamanda gülmeleri ve ağlamaları meşru olduğuna delâlet ve ehadisi nebeviyede bu manâyı te'yîd eder. Çünkü; bir hutbesinde Resulullah'ın, «Eğer siz benim bildiğimi bilseniz az güler çok ağlarsınız» buyurduğu ve huzurda bulunan eshâbın ellerini yüzlerine tutarak çokça ağladıkları Buhârî ve Müslim'de mezkûrdur. Eshabtan (Cabir b. Semre) nin «Ben Resulullah ile yüzden ziyade oturdum. Huzur-u nebevîlerinde eshâb zaman-ı cahiliyedeki âdâb ve ahlâklarına müteallik şiirler söylerler ve gülüşürler, Resulüllah'ın da onlarla beraber bazan tebessüm ettiği görülürdü» buyurduğu mervidir. İşte gerek bu âyet ve ehâdis-i celile ve gerekse (فليضحكوا قليلاً وليبكوا كثيراً) âyeti gülmek ve ağlamak insan için meşru' olduğuna delâlet eder.

Kezalik madde-i vâhide olan şahsın mevti ve hayatı kabil olması fail-i muhtar olan Vâcip Tealâ'nın eseri olup tabiatın eseri olmadığına delâlet eder. Çünkü; eğer tabiatın eseri olsaydı maddenin tabiatında mevt varsa hayat olmaz, hayat varsa mevt olmazdı.

***

Vâcip Tealâ fâil-i muhtar olduğuna delil-i âharı beyan etmek üzere :

وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ ﴿٤٥﴾ مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ ﴿٤٦﴾ وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرَىٰ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Ve Allahü Tealâ anaların rahimlerine pederlerin sulbünden dökülen meni damlasından erkek ve dişiden ibaret olan iki zevceyi halketti ve bu dünyada icâd Allahü Tealâ üzerine olduğu gibi insanları hesab için âhirette diriltmek de onun üzerinedir.] Binaenaleyh; herkes amelinin cezasını görmek için âhirette insanları ihya edecek ve herkesin ameline göre cezasını verecektir.

Yani; madde-i vahide olan nutfeden birbirine muhalif erkek ve dişi iki sınıfı halketmek Allah'ın fâil-i muhtar olduğuna ve kendi ihtiyarı ile istediğini erkek, istediğini dişi halkettiğine ve tabiatın tesiri ile olmadığına âyet delâlet ve vukûat da şehâdet eder, bunları ukalânın fehmi idrâkten âcizdir. Binaenaleyh; âsâr-ı âlemi gözleriyle gören kimse ednâ akıl sahibi olursa bunların cümlesinin eser-i fail-i muhtar olduğunu teslime mecbur olur. Zira; bir nutfeden erkek ve dişi birbirine muhalif iki zıddı halkettiği gibi o nutfeden birbirine muhalif gözler, kulaklar, burun ve ağız gibi azaları halketmek Kudretullah'a ve Allah'ın Fail-i Muhtar olduğuna delâlet eder. Eğer tabiiyyûnun dedikleri gibi tabiatın tesiriyle olsaydı tabiatın iktizası erkekse ancak erkek, dişiyse ancak dişi olup başka olmamak lâzım gelirdi. Halbuki her ikisi de oluyor. Şu halde hiç bir şey tabiatın tesiri ile değildir.

Cenab-ı Hakkın vaadi vechile *neş'et-i uhrâ olan* âhiret meczûm ve muhakkak olduğuna işaret için vaadi incâza ve cezme delâlet eden (على) lâfzı ile vârid olmuştur. Çünkü (على) lâfzı; kullar hakkında her ne kadar vücuba delâlet ederse de Vâcip Tealâ hakkında vücub manâsı mümkün olmadığından burada vâdinin her halde yerine geleceğine delâlet eder, yoksa mu'tezilenin dedikleri gibi vücub-u alellâha delâlet etmez. Zira; Allahü Tealâ üzerine hiç bir şey vâcip olmaz. Çünkü; Allah'ın fevkinde Allah'dan büyük bir hâkim yok ki Allahü Tealâ üzerine vâcip kılsın da «Elbette sen bunu işlemeye borçlusun» desin.

***

Vâcip Tealâ Fâil-i Muhtar olduğuna delil-i âharı beyan etmek üzere :

وَاَنَّهُ هُوَ اَغْنٰى وَاَقْنٰى ۝ وَاَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰى ۝

buyuruyor.

[Ve Allahü Tealâ kullarını zengin kılar, daha ziyade servet verir ihtiyaçtan kurtarır ve o Allahü Tealâ ki (şi'râ) isminde olan yıldızın Rabbisidir.] Ey kâfirler! Siz (şi'râ) denilen yıldız gayet parlak olduğundan ona ibadet eder ve her şeyi ondan beklersiniz. Halbuki Allahü Tealâ o yıldızın Rabb'isidir. Binaenaleyh; sizin mabud tanıdığınız yıldız da sizin gibi mahlûk ve âcizdir. Şu halde size de gınâyı ve serveti halkeden Allahü Tealâ'dır, (şi'râ) yıldızı değildir. Zira Allahü Tealâ âdî esbab ve vasıtaya müracaat eden kullarını iğnâ ettiği gibi bazan da zâhirde esbaba müracaat etmeksizin kulunu bizâtihî ganî kılar bir çok emvâl verir ihtiyaçtan kurtarır.

İ ğ n â ; ihtiyacı def'edecek kadar servet olup iknâ ise *ihtiyacı defi'den daha fazla mala itlâk olunduğu cihetle* iğnâ ile iknâ beyninde fark vardır. Yani; «Allahü Tealâ kullarının ihtiyaçlarını defedecek kadar mal vermekle iğnâ ettiği gibi daha ziyade vermesiyle de iknâ eder» demektir. Binaenaleyh; insanlar zengin olur : Bütün ihtiyaçtan kurtulur, daha zengin olur : Servetin esasını teşkil eden koyun, sığır, deve, altın ve gümüş gibi emvâli iddihar eder. Bunların cümlesini ihsan eden Allahü Tealâ olduğuna âyet delâlet eder.

(Şi'ra) nın evvelindeki lâm'ın *cins* için olması bu makama daha münasiptir. Çünkü; ehl-i nücûm indinde (Şi'râ) yıldızı ikidir : *B i r i s i ; Yemânî, d i ğ e r i ; Şamîdir,* Yemen'de (Ebu Huzaa) kabilesi onu gayet parlak olmasına binaen mabud ittihaz etmişlerdi, bunu (Ebu Kebeşe) namında eşraflarından birisi âdet ederek diğer putperestlere muhalefet etmişti. Cenab-ı Hak bu âyetle onların itikatlarını ibtâl etmiştir. Gerçi Yemenlilerin Yemanî olan (Şi'râ) yı mabud tanıdıklarına nazaran (Şi'ray-ı Yemanî) murad olmak ihtimali varsa da elif lâmın cins için olup «Cümle şi'rânın Rabb'ısıdır» demek daha evlâdır. Zira; Cenab-ı Hak cümle mahlukâtın Rabb'ısıdır. Yoksa rübubiyyeti yalnız (Şi'ray-ı Yemani) ye mahsus değildir.

***

Vâcip Teâlâ insanları ağlatan, güldüren, öldüren, dirilten, bir maddeden erkek ve dişi muhtelif şeyleri halkeden zat-ı ülûhiyyeti olduğunu beyandan sonra bu ef'âli halkeden hallâka şükretmek vâcip olup şükretmeyenlerin ihlâk olunduğunu beyan etmek üzere:

وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى ﴿٥٠﴾ وَثَمُودَ فَمَا أَبْقَى ﴿٥١﴾

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ Âd-ı ûlâ olan kavm-i Hûd'u ve Âd-ı Sâniye olan Kavm-i Semud'u ihlâk etti. Binaenaleyh; bu iki kavimden hiç bir kimseyi ibkâ etmedi.] Zira her iki kavim de Cenab-ı Hakka itaattan çıkıp nâil oldukları nimete şükretmediklerinden helâke müstahak oldular ve Allahü Teâlâ da istihkakları vechile ihlâk etmiştir. Zira; nimete şükretmeyen milletler her zaman helâke maruzlardır.

وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغَى ﴿٥٢﴾

[Âd ve Semûd kavimlerinden evvel Allahü Teâlâ Nuh kavmini ihlâk etti. Zira; onlar her kavimden ziyade zâlim ve tağîlerdi.] Binaenaleyh; helâke her kavimden ziyade müstahak olduklarından âlemde emsali görülmedik bir surette Cenab-ı Hak onları ihlâk etti. Kavm-i Nuh'un zulüm ve tuğyanlarının ziyade olmasının sebebi; onlar şirkte cümle akvâmı sebketmekle beraber Hz. Nuh'a ezâda her milletten ziyade ileri gittiklerinden zulm ü tuğyanda herkesten ziyade oldular. Onlar küfrün en kötüsü olan şirki icad ettiklerinden onlardan sonra ilâ yevmil kıyam şirkedenlerin vizr ü vebâlleri onların defterlerine yazılmaktadır, onların zulüm ve tuğyanları ziyade olduğundan gazab-ı İlâhîye mazhar oldular gittiler.

وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى ﴿٥٣﴾ فَغَشَّاهَا مَا غَشَّى ﴿٥٤﴾

[Mü'tefike ahalisi olan kavm-i Lût'u Allahü Teâlâ ihlâk etti ve memleketlerinin altını üstüne çevirdi, onları ve memleketlerini azablardan ihâta eden şeyler ihâta etti ve her taraflarını türlü tür-

lü azablar bürüdü. Binaenaleyh; helâkten kurtulmalarına ihtimal kalmadı.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile *M ü ' t e f i k e ; Hz. Lût'un kavminin karyeleridir. E h v â ; yukarı kalktıktan sonra yere düştü* demektir. Onları ihâta eden azabın şiddetli ve umumî olduğuna işaret için *umuma ve şiddete* delâlet eden (ما) lâfzı ile tâbir olunmuştur. Şu beyanata nazaran *manâ-yı âyet :* [Ahali-i Mü'tefike ki onlar Lût (A.S.) ın karyeleri ahalisidir. Allahü Tealâ onların karyelerini altını üstüne çevirmek ve semaya kaldırıp düşürmek suretiyle ihlâk etti. Binaenaleyh; azab ve gadab onları öyle ihâta etti ki o azabın tarifinden ukûl-ü beşer âcizdir, hadsiz, hesabsız gazab-ı İlâhî onları bürüdü. Binaenaleyh; ondan kurtulmak ihtimali kalmadığından bilûmum helâk olup gittiler.]

***

Vâcip Tealâ insanlar üzerine cereyan eden vukuattan bazılarını beyandan sonra onları icmâlen iâde ve nimet-i İlâhiyyede tereddüd edenleri tekdir etmek üzere :

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَىٰ ۝ هَٰذَا نَذِيرٌ مِّنَ النُّذُرِ الْأُولَىٰ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ bir takım zâlimlerin fesâdını yer yüzünden kaldırınca ey insan! Sen Rabb'in Tealâ'nın nimetlerinden hangisinde şek ve tereddüt edersin? İşte şu ahkâmı size beyan eden Muhammed (A.S.) evvel geçen enbiya-yı izâm zümresinden olarak sizi azabtan korkutucu bir nezir-i mübîndir.]

Yani; şu beyan olunan nimetler sayılıp görülünce sen Rabb'in Tealâ'nın nimetlerinden hangisinde şekkedersin, hiç birinde şek caiz değildir. Zira cümlesi meydadadır ve inkâra mecal yoktur. Şu sizin Resulünüz bundan evvel geçen enbiya gibi sizi azabtan korkutucudur. Bu manâ nezîr ile muradın *Resulullah* olduğuna göredir. Amma *n e z î r* ile murad; *Kur'an* olduğuna göre «Şu Kur'an

bundan evvel nâzil olan kitapların milletleri inzar ettiği gibi sizi muharremâtı irtikâbtan inzar edici olduğu cihetle Kur'an da evvel geçen inzarât cümlesindendir.» demektir.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile şu tadâd olunanlardan nikmet olanlar varsa da onlarda vaaz u nasihat ve ibret-i müessire olduğu cihetle cümlesi nimetten ma'dûd olarak beyan olunmuştur. Çünkü; hususî bir kavme nâzil olan belâ gerçi o kavim hakkında nikmet ise de umum nâsa tenbih ve islâhına sebep olduğundan umûm hakkında nimet olmuştur. Âsîleri kahr u tenkîl etmek enbiya ve ehl-i iman için düşmanlarından intikam almak olduğu cihetle bütün müminler hakkında nimet olduğunda şüphe yoktur. Bu âyette hitab Resulüllah'a olmak ihtimali olduğu gibi kâbil-i hitab olan her şahsa hitabolmak ihtimali râcihtir: Çünkü; tadâd olunan nimetleri her şahıs biliyor. Binaenaleyh; Resulullah'a tahsiste bir fayda yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ Resulullah'ın enbiya-yı saire gibi ümmetini inzâr edici olduğunu beyandan sonra inzâr olunan şeyler zümresinden olan kıyâmetin yakın olduğunu beyan etmek üzere :

أَزِفَتِ الْآزِفَةُ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾

buyuruyor.

[Zamanı yakın olmak sıfatıyla muttasıf olan kıyamet yaklaştı. Allahü Tealâ'nın gayrı onu refi' ve izâle edici olmadı. Allahü Tealâ da onu bir an bile tehir etmez elbette vaktinde vuku bulacaktır ve yakındır, onun vaktini Allahü Tealâ'dan başka hiç bir bilen yoktur. Zira; Allah'ın gayrı o günün vaktini bilen ve onun vaktini Allah'dan maada keşfeden olamaz.] Kıyametin saat geçtikçe yaklaştığına işaret için âzife denilmiştir. Çünkü *â z i f e ; yaklaşıcı* manâsınadır.

أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾

[Hak olduğunda şekkeder de Kur'andan mı teaccüb edersiniz?]

Yani; bu kadar nimetleri size ta'dâd eden ve doğru yolu gösteren Kur'anda şekkeder de onun ahkâmında mı teaccüb edersiniz? Yahut *h a d î s ; kıyâmetten haber* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Siz şu kıyâmetin haberinden mi teaccüb edersiniz?] demektir. Yahut [Kıyamette vaki olacak haşrin haberinden mi teaccüb edersiniz?] demektir.

وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾

[Ve Kur'an'ın haberine güler de halinize ağlamazsınız.] Halbuki size lâyık olan halinizi düşünüp ağlamaktır, yoksa gülmek değildir. Zira; sizin için haber verilen ahkâma yapışamadığınızdan dolayı ağlamak lâzımken gülmek doğru değildir.

وَاَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

[Halbuki siz gafilsiniz, hamakat ve cehaletinizle evâmir-i İlâhiyeye tekebbür ediyor, cümle ahkâm-ı İlâhiyeye gafletinizle beraber başkalarına Kur'anı işittirmemek için tegannî ile vakit geçiriyorsunuz. Bu gibi nâ lâyık hallerinize tevbe ve kefâret olmak üzere Allahü Tealâ'ya secde ve ibadet edin ki Allahü Tealâ geçmiş günahlarınızı affetsin.]

Yani; siz halinizden gaflet edici olduğunuz halde gülüyor ağlamıyorsunuz. Halbuki size yakışan ağlamaktır. Binaenaleyh; vâki olan kusurlarınızın afvını istirhâm olmak üzere secdeye kapanın ve ibadetinizi Allahü Tealâ'ya hasredin ve Allah'ın gayrıya ibadetinizi terkedin ki günahlarınıza kefâret olsun.

***

SURE-İ KAMER

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Elli beş* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ①

[Saat denilen kıyametin zamanı yaklaştı ve ona alâmet olmak üzere kamer iki şak oldu.]

Yani; kıyametin vukuu yaklaştı ve kamer şak oldu âhiretin tedarikine bakın.

Fahri Râzi, Hâzin ve Kazî'nin beyanları veçhile ehl-i Mekke Resulullah'dan nübüvvetinin sıdkına dair mucize istediklerinde Resulullah parmağıyla kamere işaret buyurunca kamer iki şak oldu. Hatta Cebel-i Hırâ'nın Kamerin iki şakkı arasında kaldığı mervidir. İşte bu âyet-i celile mucizât-ı nebeviyyeden şakk-ı kamer mucîzesini beyan buyuruyor. Şakk-ı Kamer mucîzesi âlemin harab olacağına ve kıyâmetin vukuna pek büyük bir delildir. Çünkü; âlem-i ulvînin en ziyade kuvvetlisi olan kamer iki parça olunca âlemin diğer eczâlarının parçalanacağı evleviyyetle sabit olur. Parçalanmaya kabiliyeti olanların harab olacağında ise şüphe yoktur. Kamerin parçalanması göklerin hark, iltiyâmı kabul etmez zu'm-ı bâtılında bulunan hükemânın itikadlarını red ve ibtal etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Resulünün mühim mûcizelerinden Şakk-ı Kamer'i beyandan sonra kâfirlerin iman etmediklerini beyanla temerrüdlerini zikretmek üzere :

وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Eğer müşrikler nübüvvetin sıdkına delâlet eder büyük alâmetler ve daha acîb mûcizeler görseler nübüvveti tasdikten i'râz ederler ve derler ki «Bu alâmetler evvelden beri devam edip gelir bir sihirdir. Ara sıra bazı kimseler yed'inde böyle zuhur eder. Binaenaleyh; hakka ve hakikata delâlet eder bir şey değildir».] İşte kâfirler böyle demekle küfrüzere ısrar ederek temerrüdlerini meydana korlar, o hârikulâde olarak nübüvvet davasında bulunan zâtın mûcizesi olduğunu tasdike yanaşmazlar. Çünkü; küfür ve temerrüdde ve batılı irtikâpta o kadar ileri gitmişlerdir ki bütün alâmetler gösterilse iman etmek ihtimalleri yoktur.

وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ

[Resulullah'ı ve onun yed'inde zuhur eden mûcizâtı tekzibettiler, heva ve heveslerine ve nefislerinin arzusuna ittiba' ettiler.]

Yani; kâfirler nur-u nübüvveti tasdik etmediler, belki tekzib ettiler. Zira onlar şeytanın tezyinâtıyla nefislerinin istediği şeylere ittiba' ettiler. Çünkü onların tıynet-i fâsidelerinin iktizası; havalarına ittiba etmektir.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile hakkı reddedip batılı irtikâb hususunda bunların hem dâl hem de mudıll olan âbâ ve ecdâdlarına ittibâ etmek eskiden beri ülfet ettikleri âdet-i kadîme ve müstemirreleri olduğuna işaret için gerek tekzîb ve gerek ittiba' her ikisi de *mazi* sigasıyla vârid olmuştur.

وَكُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣﴾

[Vücudu muhakkak olan her şey şüphesiz vâkidir.]

Yani; herkesin nefsinde hayır, şerr, ibadet ve ma'siyet her ne

olursa olsun fiile çıkıp kararlaşan şey elbette sâbit ve muhakkaktır. Binaenaleyh; bilâ şüphe vâki olacaktır. Zira; bir gayeye müntehî olmak lâbüddür. Âmma dünyada hayır olursa neticesi nusret, eğer şer olursa neticesi de hizlân ve rüsvalık olur. Ancak nefs-i insanda tekarrur eden şey âhirete müteallik olduğunda hayrolursa neticesi seadet ve Cennet'te rahattır. Şer olursa neticesi şekâvet ve Cehennem'de azabtır, gayesine müntehî olan her şey sâbit ve mukarrerdir.

Bu âyet-i celile kâfirlerin Resulullah'ın mûcizesine «Gelip geçici bir sihirdir, kararı ve sebatı olmaz» dediklerine cevab olduğuna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir : [Ey kâfirler emr-i Resulüllah sizin itikadınız gibi gelip geçici ve zâil olucu bir şey değildir. Zira; Emr-i Resulüllah'ın her ferdi sâbit ve mukarrerdir. Binaenaleyh; her emrinin hakkâniyyeti kemaliyle vâzıh olacak ve hak olduğu herkes tarafından teslim edilecektir. Hatta bir zaman gelecek ki din-i Muhammedî cümle edyân üzerine zâhir ve galib olacak] demektir.

***

Vâcip Tealâ'ya kâfirlerin inad ve istikbarlarından bazılarını beyandan sonra baz'-ı aharı beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ ۝ حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki geçmiş ümmetlerin haberlerinden küfür ve ilhad'dan men' ve zecri mütazammın hikâyeler geldi, o haber vaaz u nasihatta nihayete baliğ olmuş vukuattan haber veriyor, o ümem-i salifenin haberleri; lâyıkıyla dinliyenler için şekten ve şüpheden ârî hikmetlerdir. Bu hikmeti mutazammın olan haberlerin fevkinde daha doğru bir haber olamaz.] Binaenaleyh; bu haberleri işitenlerin ibret alıp, mütenassıh olması lâzımdır. Bu haberlerden ibret almayanlar başka şeyden ibret almaz ve yola gelmezler.

فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ ۝

[Halleri böyle olunca korkmaktan hangi korkutmak onları iğnâ edebilir.] Hiç bir inzâr onları iğnâ edemez. Zira; onlar nihayet derecede dalâlete münhemik olduklarından hangi bir inzar olsa onlara fayda vermez. Çünkü; nasihattan müteessir değiller ki inzâr fayda versin.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ

[Onlar muhalefet ettikleri takdirde ya Ekrem-er Rusül! Sen de onlardan i'raz et.] Çünkü; nasihat fayda vermez. [Şu halde kıtal âyetine imtisal ederek onları kılıçla hakka davet etmek lâzımdır.]

Yani; kâfirleri küfür ve tuğyan üzere temekkün ve takarrurdan ve bağy ü fesat üzere inadlarından vazgeçirmek için onları doğru yola irşâd ve tarik-ı hakka davet eden Kur'anda ümem-i sâlifenin hallerinin ve küfür ve inad üzere israrlarından dolayı başlarına gelen felâketlerin haberleri muhakkak geldi ki o haberlerde bunları men' ve zecredecek hikâyeler ve nasihatler vardır. Zira; bunların halleri aynıyla onların halleri gibi olduğundan onların başlarına gelen belânın bunların da başlarına geleceğinde şüphe yoktur. Binaenaleyh; bunların onlardan ibret alıp mütenebbih olmaları lâzımdır. Çünkü; onların hikâyelerinde olan veîdât ashab-ı ibrete birer ders olmak lâzım ve vâciptir, o hikâyeler aklı olanlara vaazolmakta nihayete bâliğ olmuş birer hikmettir. Halbuki onunla beraber kâfirlere inzar asla fayda vermez. Binaenaleyh; sen onlardan i'raz etmelisin. Çünkü; söz dinlemeyen kimselere her zaman söz duyurmak müşkül olduğundan onlardan yüz çevirmek daha muvafıktır.

يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ اِلٰى شَيْءٍ نُكُرٍ ۝ خُشَّعًا اَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ كَاَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ ۝ مُهْطِعِينَ اِلَى الدَّاعِ

[Zikret ey Resul-ü Zişân! Şol günü ki o günde İsrâfil onları bilmedikleri bir şeye davet eder. Gözleri zelîl ve hakîr olduğu halde kabirlerinden çıkarlar, davet eden kimsenin daveti tarafına sür'at edici oldukları halde keenne dağılmış çekirge gibi perişan bir surette giderek davete icâbet ederler.]

Yani; hevâ ve heveslerine ittiba' edip nefislerinin arzusuna her şeyi feda eden kâfirler İsrâfil (A.S.) ın onları bilmedikleri ve esasını görmedikleri bir şeye davet ettiği günde onların gözleri zelîl olarak kabirlerinden çıkarlar keenne onlar dağılmış çekirgeler gibi etrafa saçılmış perişân bir halde denizin dalgası misilli temevvüc ederek davet oldukları tarafa sür'at edici oldukları halde arsa-i mahşere giderler.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile onların davet olundukları ehvâl-i kıyâmetin emsâli dünyada görülmediğinden *onların davet olundukları şedaid-i kıyâmete* şey-i münker denilmiştir. Yani «görülmedik ve bilinmedik bir şey» demektir. Çünkü kâfirler dünyada emsalini görmedikleri gibi vukunu da inkâr ederlerdi. İnsanın sürur, keder, izzet ve zilletine göz sair azadan ziyade delâlet ettiğinden gözleri huşû ederek gelirler denilmiştir.

Onların çoklukları, perîşanlıkları ve dağınık bir surette gelecekleri çekirge alaylarına teşbih olunmuş ve İsrafil'in davetine icabetten başka bir çare olmadığına işaret için sür'atle icabet edecekleri beyan edilmiştir. Çünkü (مهطعين) *dikkatle bakarak boynunu uzata uzata sür'atle yürüyücü kimseler* demektir ki vakit geçirmeksizin davete icabet edeceklerini beyandır.

***

Vâcip Tealâ kıyâmetin şiddetini beyandan sonra o günün şiddetinden nâsa ârız olacak ahvâli beyan etmek üzere :

يَقُولُ الْكَافِرُونَ هٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Kâfirler kıyamet günü hakkında «şu gün müşkül bir gündür» derler.]

Yani; İsrafil sûr vasıtasiyle insanları mahşere davet ettiğinde o günün şiddetini gören kâfirler «Şu gün gayet müşkül ve güç bir gündür» demekle kıyametin şiddetini ikrar ederler.

Hâzin'in beyanı veçhile o günde müminler kâfirlere nisbetle selâmette olup kıyametin şiddetinden müteessir olmayacaklarına işaret için kıyametin şiddetini beyan edenlerin kâfirler olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; kâfirler isyanları icabı her türlü zulümât içinde kalıp Cehennem ateşi kendileri için hazırlandığını işitince bizzarûre feryad ederek o günün dehşetini beyanla eseflerini izhar edeceklerdir.

***

Vâcip Tealâ Kur'an'da vaazı mütezammın ümem-i sâlifenin bir çok haberleri geldiğini beyandan sonra o haberlerin bazısını tafsil etmek üzere :

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ①

buyuruyor.

[Kureyş kavminden evvel Kavm-i Nuh tekzib ettiler. Binaenaleyh; abd-i ehassımız olan Nuh (A.S.) ı tekzib ettiler, dediler ki «Nuh mecnundur». Yalnız mecnun demekle de iktifa etmediler. Enva'-ı eza ile Nuh (A.S.) ı tebliğden de menettiler.]

Yani; ey Habibim! Kureyş kabilesinin seni tekzib ettiklerine mahzun olma. Zira; onlardan evvel Nuh kavmi Hz. Nuh'u tekzib ettiler, o tekzibedenler münkarız oldu. Onlardan sonra gelenler Abd-i Muhlisimizi tekrar tekzibettiler ve o tekzibleri ile iktifa etmeyerek mecnundur demeye kadar cür'et ve buna da kanaat etmeyerek Nuh (A.S.) ı halkı hakka davetten menettiler, o da enva'-ı ezâ ile men' olundu. Hiç bir türlü söz duyuramadı.

Bu âyet Hz. Nuh'un dava-yı nübüvveti ispata kâfi bir çok mucizeler izhar edip kavmi muarazadan âciz kalarak mecnundur de-

diklerini ve cinnet ise hiç bir âkilin kabul etmeyeceğini beyanla Nuh kavminin hamakatlarını beyan etmiştir. Çünkü; Nuh (A.S.) ın her sözü yüzlerce hikmeti câmi' olup insanların sebeb-i necatları olan ahkâmı beyan ettiği halde onu cinnetle ithâm etmek hamakattan başka bir şey değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ kavm-i Nuh'un tekziblerini beyandan sonra Nuh (A.S.) ın duasını beyan etmek üzere :

فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Hz. Nuh'un kavmi kendini tekzib etmeleri üzerine Nuh (A.S.) Rabbi'sine dua etti ve «Ya Rabbi! Ben mağlubum, hakkı duyuramadım, onlar bana galebe ettiler şu halde sen benim için onlardan intikam al» demekle kavminin halini Cenab-ı Hakkın intikamına havale etti.]

Yani; Nuh (A.S.) ı kavmi çok seneler tekzibedip sözünü dinlemedikleri gibi enva-ı eza ile de tebliğden menedince onların imanından ümidini kesmesi üzerine başka islâh çaresi kalmadığından Rabbisine dua etti ve «Ya Rabbi! Kavmim bana galebe etti, ben mağlub oldum, sözümü dinletemedim. Kudretimi emr-i tebliğe sarfettimse de fayda etmedi. Binaenaleyh; sen bana yardım et, onlardan intikamımı al. Bildiğin gibi terbiyeni ver» demekle Rabb'ısına iltica etti.

Beyzâvî ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile Nuh (A.S.) kavminin her ferdini ayrı ayrı davet eder ve davet ettiği her şahıs kudret-i miktarı Nuh (A.S.) ı döğer söğerdi. Nihayet bir hale geldi ki kavminin imanından tamamen me'yûs oldu. İşte o zaman kavminin helâkine duaya başladı, yoksa onların hallerinden mustarib olmasa ve imanlarından azıcık ümidi olsaydı helâklerine dua etmezdi.

*
* *

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın duasını beyandan sonra o dua üzerine vâki olan ahvâli beyan etmek üzere :

فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ ﴿١١﴾ وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا

buyuruyor.

[Nuh'un duası üzerine biz göklerin kapılarını şiddetli dökülücü yağmur suları ile açtık ve yerleri pınar olarak kaynattık.]

فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ﴿١٢﴾

[Bunun üzerine iki su Allah'ın ezelde takdiri veçhüzere biribirine karıştı.]

Yani; Nuh (A.S.) ümmetinin imanından nevmîd olup duasıyla bizden yardım talebedince Biz Azimüşşân şiddetli dökülen su ile semanın kapılarını açtık ve şiddetle devam üzerine semadan sular döküldü, arzın gözlerini açtık yerden sular kaynayıp akmaya başlayınca ezelde takdir olunduğu veçhüzere iki su birbirine karıştı ve kavm-i Nuh'un helâkine sebebolacak miktarı buldu, onların helâklerine dair takdir-i İlâhî yerine geldi.

M ü n h e m i r ; şiddetle dökülen yağmur suyu demektir. Arzın küllîsi keenne pınar olup akmış gibi yerden kaynayan suların çokluğuna işaret için arzın pınar olarak kaynadığı beyan olunmuştur. İki suyun birbirine karışması ezelde Cenab-ı Hakkın takdiri veçhile olduğu beyan olunmuştur ki «Takdir olunan miktardan ziyade ve noksan yoktur» demek olur.

***

Vâcip Tealâ sular tuğyan edip her tarafı ihâta edince Nuh (A.S.) ın tevâbiiyle beraber haklarında câri olan ahvâli beyan etmek üzere :

وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Biz Nuh'u ve Nuh'a tâbi olan müminleri tahtalardan yapılmış gemi ve geminin tahtalarını rabteden mıhlar üzerinde götürdük.] Binaenaleyh; onlar helâkten kurtulmuş ve Nuh'a iman etmiyenler helâk olup gitmişlerdir.

Yani; tufanla helâk olan kavın-i Nuh'tur. Amma Nuh (A.S.) ve ona tâbi olan ehl-i imanı biz tahtalar üzerinde ve tahtaları birbirine rabteden râbıtalar ve geminin sair tetimmâtı üzerinde götürdük, bu suretle onları helâkten kurtardık. Binaenaleyh; dünyada imanlarının faydasını gördüler, âhirette dahi görecekleri evleviyetle sâbittir.

تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾

[O gemi su üzerinde bizim emrimiz dairesinde bizzat hıfzımızla yürür ve emrettiğimiz cihete gider. Zira; onun cereyânı bizim gözümüz önünde olmuştur. Binaenaleyh; bizim hıfzımızdan hâriç değildir, biz bunu kendisine küfrolunan Hz. Nuh'a mükâfaat olarak işledik ki iman etmeyip küfredenlere ceza olsun.] Zira; Hz. Nuh ümmeti hakkında büyük bir nimet ve rahmet olduğu halde bu nimetin şükrünü iman ederek edâ etmediklerinden helâke müstahak oldukları cihetle helâk oldular; zira; nail olduğu nimetin kadrini bilmiyenler daima felâkete maruzlardır, onların helâkları Hz. Nuh için menfeat olduğuna binaen *menfeat* manâsını ifade eden *lâm* varid olmuştur. Çünkü Nuh (A.S.) ın düşmanlarından intikam alındığı için elbette onun hakkında menfeattır.

*
**

Vâcip Tealâ Hz. Nuh'u ve etbaını helâkten kurtarıp kavmini ihlâk ettiğini beyandan sonra Nuh (A.S.) ın gemisini alâmet olarak dünya yüzünde terkettiğini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٥﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki biz sefine-i Nuh'u muhak-

kak âleme alâmet olarak terkettik. Bizim alâmet olarak terkimiz üzerine ibret alan ve bunun ne gibi san'atlara muhtaç olduğunu düşünenler var mıdır? Bu alâmetten ibret alan olmayınca benim azabım ve inzârımın keyfiyeti ne acîb ve ne büyüktür.]

Yani; biz Nuh kavminin helâkini ve gemi vasıtasiyle ehl-i imanın helâkten kurtulmalarını ve Hz. Nuh'un gemisini onlardan sonra gelen ümmetlere ibret ve alâmet olarak muhakkak terkettik. Bunları tezekkür edecek bir kimse var mıdır, beyan olunan hidayetlerle ihtida edenler var mıdır? Tezekkür edip ihtida eden olmayınca Resullerine iman etmeyenlere benim azabım nasıl oldu ve onlar ne acîb surette ihlâk olundular ve benim inzârımın sureti nasıl oldu?

Bu âyet; ehl-i tefekkürü ibrete terğib ve âsîleri de tehdîd etmiştir. Çünkü; kavm-i Nuh'un helâkine dair olan alâmetleri yer yüzünde terketmekten maksad-ı asli; gelecek milletlere ibret ve onlara vaaz u nasihat olmaktır. Fakat bu nasihatla mütenassıh olacak var mıdır?

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٧﴾

[Zat-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki vaaz u nasihatı Biz Azimüşşân Kur'anı okuyacak kimselere kolay kıldık. Fakat bu Kur'an ile mütenassıh olacak var mıdır?]

Yani; biz Kur'anı nasihata elverişli ve insanların hıfzına yarayışlı gayet kolay kıldık. Lâkin o nasihattan ibret alacak var mıdır?

Cenab-ı Hak bu âyetle Kur'anı öğrenmeye, talim ve teallüme, tedrîs ve tederrüse insanları terğib etmiştir. Zira; Kur'anı küçük ve büyük, Arap ve Acem cümle insanların lâfzını ezber etmekle, manâsını anlamağa gayet kolay kıldığını beyan buyurmuştur. «Ezberlemesi ve anlaması kolay olduğunu» beyan etmek «Onun vaazı ile mütteiz olmak, kıssaları ve hikâyelerinden ibret almak» lâzım olduğunu beyan etmektir. Kur'anın sühûletini beyandan sonra «Bununla mütteiz olacak var mıdır?» diye sual etmek mütteiz olmayanları tekdir etmektir. Çünkü; Kur'an ezberlemeye ve manâ-

sını anlamaya kolay kılındığı halde ondan müstefid olmayan tekdire müstehaktır.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Nuh'un helâklarını beyandan sonra Âd kavminin helâkini beyan etmek üzere :

كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Âd kavmi kendilerine irşâd için taraf-ı İlâhî'den gönderilen Hûd (A.S.) ı tekzibettiler, tekzibleri üzerine benim onlara azabım ve inzârım nasıl oldu?]

Yani; Hûd (A.S.) kavmine tebliğâtta bulundu, vaazetti, doğru yolu gösterdi. Fakat kavmi dinlemedi tekzibetti. Çünkü; onlar ellerinde bulunan mallarına ve sair kuvvetlerine güveniyorlardı. Binaenaleyh; kibir ve azametleri onları imandan menetti. Şu halde onların bu azametlerine göre benim onlara azabım nasıl oldu ve inzârımın keyfiyyeti nasıl zuhur etti, Resullerinin nasihatini ve inzarâtını dinlemedikleri için helâklerinin keyfiyeti ne acîb oldu. Erbab-ı ukulün bunları düşünmesi, ibret alması, zamanın Resulünü dinlemesi, iman ve şeriatıyla amel etmesi lâzımdır. Aksi surette helâkları muhakkaktır.

***

Vâcip Tealâ azabın vukuunu icmâlen beyandan sonra tafsîlen beyan etmek üzere :

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan onlar üzerine yüksek sesli gayet soğuk rüzgârı bir günde gönderdik ki o günün şeâmeti onların cümlesini ihâte etmişti.]

Yani; biz kavm-i Âd üzerine bir rüzgâr gönderdik ki o rüzgâ-

rın sesi gayet şiddetli ve kendi pek soğuktu. O rüzgâr öyle meş'um bir günde onlar üzerine geldi ki o günün şeâmeti onların helâklerine kadar devam etti, üzerlerinden bir an bile kesilmedi.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Âd kavminin helâk olduğu gün ayın son çarşambası olduğu mervidir. Din-i Muhammedîde böyle meş'um bir gün yoktur. Ancak kadınlar arasında ayın son çarşambasını iyi bir gün saymadıkları belki buradan alınma ve bundan galat olsa gerektir.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Hûd üzerine nâzil olan azabın şiddetini beyan etmek üzere :

تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ۝

buyuruyor.

[Âd kavmini ihlâk için gönderilen rüzgâr gayet şiddetli olduğundan onları yerlerinden söktü çıkardı. Keenne o nâs hurma ağaçlarının kökleri gibi ölü olarak arz üzerine serilmiş ve yerlerinden başka mahalle naklolunmuş olarak helâk olmuşlardır.]

Fahri Râzi ve Kazî'nin beynaları veçhile rüzgârın şiddetine karşı bunlar çukurlar kazdılar, içlerine girdiler, mağaralara iltica ettiler ve rüzgâr kaldırmasın için ağır şeylere sarıldılar. Fakat hiç birisinin fayda etmediğini ve rüzgârın her birini hurma kökü gibi yerinden söküp çıkarıp başka yere attığını ve ruhsuz olarak her birini bir yere serdiğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan ve Âd kavminin dalsız budaksız hurma ağacı gibi cesetlerinin cesâmetine dahi işaret buyurmuştur. Çünkü; *münkair ; daldan budaktan ârî ve kökünden sökülmüş bir ceset* demektir. Rüzgârın kafalarını koparıp sırf cesetleri kaldığına işaret için hurmanın daldan budaktan halî köküne ve gövdesine teşbih olunmuşlardır. Keenne «dalı budağı alınmış hurma ağacının gövdesi gibi yer yüzüne uzanıp kaldılar» demektir. İşte böyle fecî bir halde helâk olmalarının sebebi; iman etmeyip Resullerine itaat etmemeleridir. Kur'anda helâklerinin beyan olunmasından maksat; halkı insafa davet ve Hakk'a ittiba' etmek lâzım olduğunu tavsiye etmektir.

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٢١﴾

[Hal ü şan böyle olunca benim Âd kavmini ihlâkla azabım nasıldır ve onları ihlâkla onlardan sonra gelenlere inzârımın keyfiyeti nasıldır ve ne acîb bir gazabla zuhur etmiştir.]

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾

[Zat-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki Kur'anı vaaz u nasihat için kolay kıldık; fakat Kur'anın vaaz u nasihatı ile mütenassıh olucu var mıdır?]

Yani; Kur'an envâ'-ı delâili câmi' olduğundan cümle akvâmın akıllarına mülayim ve fehm ü idrâkine kolay kıldık ki herkes dünyevi ve uhrevî menfeatini kolayca öğrensin zahmet çekmesin. Zira Kur'an; hîn-i nüzûlünden ilâ yevmil kıyam beşer üzerine cârî olacak havadisin ahkâmını cami olduğundan lâfzı okumağa, manâsı anlamaya, amel etmeye gayet kolay kılınmıştır ki herkes müstefîd olsun, her cihetten nasibini alsın ve âhirette «Ben anlayamadım» demekle itiraza mecâli kalmasın.

***

Vâcip Tealâ Âd kavminin helâkini beyandan sonra Semûd kavminin helâkini beyan etmek üzere :

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ ﴿٢٣﴾ فَقَالُوا اَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ اِنَّا اِذًا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Semûd kavmi Sâlih (A.S.) ın lisanından çıkan inzârâtı tekzibettiler ve Allahü Tealâ'nın gönderdiği vahyi ve Salih (A.S.) ın tebliğini reddettiler, asla ehemmiyet vermediler. Dediler ki «Bizim kendi cinsimizden bir beşere mi akraba ve teallukâtı olmadığı cihetle ferd-i vâhid olan bir şahsa mı ittibâ edelim? Eğer biz böyle kavm ü kâbileden ârî tek başına bizim gibi beşer olup başkaca bizden fazla meziyyeti olmayan bir şahsa ittiba edersek bu surette

büyük bir hatada ve azâb-ı şedîd içinde kalırız ve mukteza-i aklın haricine çıkmış oluruz».] İşte böyle demekle Sâlih (A.S.) a ittibadan i'râz ettiler.

Bunların zu'munca Resul melekten olup beşerden olmadığını beyan etmek için *istifham-ı inkarî* suretiyle (ابشرا منا) demişlerdir. Koca bir kavmin bir şahsa ittiba etmesi acîb ve müstekreh olduğuna işaret için onlar (واحداً نتبعه) dediler. Yani «Biz bu kadar ahalî bir tek şahsa mı ittiba edeceğiz böyle şeyi akıl kabul eder mi? Zira; koca bir kavmin bir şahsa ittiba'ı dalâldır, azab-ı elîmdir» demekle kibirlerini izhâr ettiler. Çünkü; kavm-i Semûd gayet mütekebbir ve anûd olduklarından Sâlih (A.S.) a ittibaı kendilerine pek ağır ve âr addetmişlerdi, onlar şeref ü haysiyeti dünya malında ve a'vân ü etba'da zannettikleri için servet ü sâmânı olmayanlara i'tibar etmezler ve bu gibi itikadların âkibeti felâket olduğunu düşünmezlerdi.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Semûd'un Hz. Salih'i tekzibe dair söyledikleri sözlerini beyandan sonra istihzalarını beyan etmek üzere :

ءَاُلْقِىَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ اَشِرٌ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[«Bizim içimizden Sâlih (A.S.) a mı vahiy ilkaa olundu? Belki Sâlih (A.S.) ziyade yalancı ve kendini beğenmiş bir adamdır» demekle adâvetlerini meydana koymuşlardır.]

Yani; Semûd kavmi «bizim aramızda zengin ve hatırlı bir çok kimseler vardır. Sâlih (A.S.) ise kimsesiz tek başına bir zattır. Hal böyle olunca vahye ve nübüvvete elyâk bir çok kimseler varken taraf-ı İlâhî'den vahiy hemen Sâlih üzerine mi geldi, vahye elyâk olan kimseler dururken vahiy, Sâlih'i mi buldu? Böyle aklın harici şey olmaz, belki Sâlih (A.S.) Cenab-ı Hakk'a iftira etmiş, yalan söylemekte nihayete varmış, kendini beğenmiş bir zattır. Bi-

naenaleyh; (Bana vahiy geldi) diyerek yalancılıkla bizim üzerimize tefevvuk etmek ister» demeleriyle Sâlih (A.S.) ın nübüvvete elyâk olmadığını beyan etmişlerdir ki Sâlih (A.S.) ın şânına lâyık olmadık bir takım hezeyanda bulunmuşlar ve bu gibi hezeyanları âkibet helâklarına sebep olmuştur. *E ş i r ; hodbin yani kendini beğenmiş mütekebbir ve azgın bir kimse* demektir.

***

Vâcip Tealâ Semûd kavminin Peygamberleri hakkında lâyık olmadık şeyleri söylediklerini beyandan sonra söyledikleri sözlerin ancak kendi haklarında söylenmesi lâyık olduğunu beyanla Sâlih (A.S.) ı tesliye etmek üzere :

سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Onlar yarın yalancı ve kendini beğenmiş kim olduğunu bilirler.]

Yani; Semûd kavmi Peygamberlerinin şanına lâyık olmayarak «Yalancıdır ve kendini beğenmiştir» dediler. Onlar yakında azabın geldiği gün bilirler ki yalancı ve kendini beğenmiş kimdir? Sen misin, yoksa kendileri midir? Onları Hakk'a davet eden, doğru yolu gösteren Peygamber mi yalancıdır, yoksa kibir ve inadları kendilerini Hakk'a ittiba'dan menederek nebîlerini tekzibe çalışanlar mı yalancıdır? Onlar azabın geldiği gün bilirler ve azab da elbette gelecek ve gelmesi yakındır, lâkin o günde bilmek fayda vermez. Şu halde azab gelmeden düşünmek ve iman etmekle kendilerini azaptan kurtarmak lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ Sâlih (A.S.) ın kavminin söyledikleri sözleri ve Nebilerini istihzalarını beyandan sonra mûcize olan devenin onlara fitne olduğunu ve aralarında suyun nöbete bağlandığını beyan etmek üzere :

إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾ وَنَبِّئْهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân onlara meşhur nâkayı imtihan olarak gönderdik. Binaenaleyh; ya Sâlih! Sen onların deveye yapacakları muameleye intizar et, sana ve deveye yaptıkları eziyetlere sabret, haber ver onlara ki ma'hûd kuyunun suyu deveyle onlar arasında taksim olunmuş ve nöbete bağlanmıştır. Şu halde herkes nöbetinde suya hazır olup lüzumu kadar alır ve nöbetinin gayrıda su başına gelmez.]

Bazı rivâyete nazaran Semûd kavmi Sâlih (A.S.) dan mûcize istediler. Sâlih (A.S.) da Allah'ın izniyle bir taştan deve çıkmasına dua etti. Âdetin hilâfı taş yarıldı, bir deve çıktı ve nübüvvetini onunla kavmine isbat ettiyse de iman etmediler. Cenab-ı Hak onların su kuyusunu deveyle onlar arasında taksim etti ve bir gün suyun nöbeti onların diğer gün devenin oldu ve nöbet günü kuyudan sularını almak ve hayvanlarını sulamak üzere kuyu başına hazır olmalarını ve devenin nöbeti günü de kuyu başına gelmemelerini kendilerine Sâlih (A.S.) vasıtasiyle tenbih ettirdi. Ancak kavm-i Semûd kuyunun bir gün yalnız bir deveye tahsis olunup diğer günde bütün nâsa ve hayvanlarına tahsis olunmasından şikâyete ve tenbih-i İlâhîyi dinlemeyerek tecavüzâta başlamışlarsa da deve onları kuyuya yanaştırmadığından mustarib oldular, müzâyaka görmeye başladılar.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Semûd'un deve yüzünden gördükleri ıztırab ve muzayâka üzerine içlerinde şeceâtle meşhur olan (Gaddâr)a şikâyetle vâki olan cinayetlerini beyan etmek üzere :

فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Semûd kavmi Nâkadan muztarib olunca ondan şikâyet ve nâka hakkında ne yapmak lâzım olduğuna dair istişare etmek üzere arkadaşları (Kudâr)ı çağırdılar ve nâkanın kendilerini dilgîr ettiğini söyleyince Kudâr kılıcını aldı deveyi yaraladı ve vesâyâ-yı İlâhî'yeyi dinlemedi ve taksime riayet etmiyerek deveyi öldürmeye cür'et etti. Onlar böyle yapınca benim azabım ve onlardan sonra geleceklere inzârâtım nasıl oldu ve Resullerine iman etmeyenlerin halleri neye müncer oldu.]

T e â t î ; bir şeyi almaktır. Binaenaleyh onlar (Kudâar) ile istişare edince Kudâr kılıcını aldı deveyi öldürdü, *yahut* deveyi tuttu öldürdü *veyahut* deveyi öldürmek için kavminin verdiği ücreti aldı deveyi öldürdü demektir. Çünkü; Kudâr Semûd arasında ün almış bir çok vak'alarda bulunmuş bahadırlıkla meşhur en şeci' bir kimse olduğundan kavminin deveden şikâyetleri üzerine gadablanıp derhal kılıçla deveyi itlâfa koştu ve sair vekâyia kıyas ederek şecaatını göstermesiyle kavminin helâkine sebep oldu.

⁂

Vâcip Tealâ nâkayı öldürdükten sonra onlar üzerine nâzil olan azabı beyan etmek üzere :

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân üzerlerine Cibril'in bir sadâsını gönderdik. Onlar da ağıl sahibinin hayvanâtı için ağılın etrafına toplamış ve hazırlamış olduğu ot kurusu gibi oldular.]

Yani; Semûd kavmi nöbetlerine riayet etmeyip deveyi itlâf edince biz üzerlerine mühlik ve dehşetli bir sadâ gönderdik ki onlar koyun ağılı veya hayvanât-ı saire mandırasının etrafında kurumuş ve dökülmüş ot döküntüleri gibi oldular ve ruhsuz olarak her biri yere serildiler.

H e ş î m ; ot kurusu, m u h t a z ı r ; hayvanât ağılı ma-

nâsınadır. Yani «O sadânın şiddetinden keenne Semûd kavmi cansız ot kurusu gibi yere döküldüler» demektir.

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٣٢﴾

[Zât-ı ülûhiyyetime kasem ederim ki Biz Kur'anı okumaya, ezberlemeye, ahkâmını anlamaya ve mucibiyle amele kolay kıldık, lâkin kolaylığından istifade ederek vaazıyla mütteiz olan var mı?] Çünkü; Kur'anın nefsinde kolay olması fayda etmez. Belki insan için fayda; onun sühûletinden intifa etmek için çalışması lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ Semûd kavminin helâkini beyandan sonra kavm-i Lût'un helâkini beyan etmek üzere :

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ ﴿٣٤﴾
نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَا كَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Lût (A.S.) ın lisânından vâki olan inzarâtı Lût kavmi tekzibettiler. Biz üzerlerine şiddetli sadâ sahibi ve taşlarla karışmış onlara savurur rüzgâr gönderdik. İllâ Lût (A.S.) ın evlâdını Biz o rüzgârdan muhafaza ettik. Çünkü; bizim tarafımızdan onlara nimet olsun için vakt-ı seherde âl-i Lût'a necat verdik ve kavmine isabet eden belâdan onları kurtardık. İşte Lût (A.S.) ın etbâını helâkten kurtardığımız gibi nimetimize şükreden her şahsı biz güzel ceza ile cezalandırırız.]

Yani; Lût (A.S.) ın kavmi Hz. Lût'tan vâki olan mevâiz nesayih ve inzârâtı tekzibedip imandan i'râz ettiler. Binaenaleyh; biz üzerlerine şiddetli sada verici taşlarla karışmış rüzgârı göndererek memleketlerinin altını üstüne çevirmekle onları ihlâk ettik, ancak Lût (A.S.) a îman eden evlâdını ve sair ittibâ edenleri bizim tarafımızdan ni'met olmak üzere vakt-ı seherde helâkten kurtardık,

iman edip nimetimize şükredenlere böylece her zaman biz belâdan ve helâktan necat veririz.

Vâcip Tealâ âl-i Lût'u dünyada helâkten halâslarının kendileri için nimet olduğunu beyan etmiştir. Zira; âsîlerle beraber onlar da helâk olup imanlarının semeresi ile âhirette taltif etmek olabilirdi. Fakat dünyada onları helâkten halâsla taltif buyurması ayrıca bir nimet olduğunu ve nimetine şükredenleri her vakit böylece taltîf ettiğini beyanla insanları ibadete ve nâil olduğu nimetin şükrünü edâya terğib etmiştir. Çünkü nimete şükredenin dünyada helâkten ve âhirette azabtan kurtulacağını vaadetmek; herkesi şükre terğib etmektir.

***

Vâcip Tealâ Lût kavminin kıssasına icmâlen işâretten sonra bazı cihetlerini tafsîl etmek üzere :

وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ۝

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyyetime kasem ederim ki bizim şiddetli azabımızı beyanla Lût (A.S.) onları inzâr etti ve lâkin onlar inzârâtta şekkettiler inanmadılar.]

Yani; Lût (A.S.) muhakkak onları inzâr etti, enva-ı azabımızı ve şiddetle onları tutacağımızı beyanla korkuttu ve Lût (A.S.) ın onları irşâd için son derece gayretine rağmen onlar da inzarâtında şekkettiler ve kendilerine kanaat gelip iman etmediler. Binaenaleyh; helâk olup gittiler.

Vâcip Tealâ Lût (A.S.) ın inzâr ve tebliğ ettiğini bizzat kasemle beyan buyurmasıyla Lût (A.S.) ın tebliğde kusur etmediğini beyan ve ümmetine karşı tebrie etmiştir. *B a t ş ; Cenab-ı Hakkın şiddetle ahzetmesidir.* Binaenaleyh batş; *azab-ı dünya ve azab-ı âhiretin her ikisine de şâmildir.* Zira; enbiya-yı izâm ümmetlerini her ikisiyle de korkutmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ kavm-i Lût'un sebeb-i helâkleri olan cinayetlerinden bazılarını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ ۝٣٧

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki onlar Lût (A.S.) dan misafirlerinin teslimini istediler ki maksatları misafirlere âdet-i kabîhaları olan cinayetlerini işlemektir. Bunun üzerine biz meleklerimiz vasıtasiyle onların gözlerini kör ettik ve dedik ki «Siz şimdi azabımı ve inzârımı tadın».]

Yani; Lût (A.S.) ın hânesine misafir suretinde melekler gelince kavm-i Lût, Lût (A.S.) dan misafirlerin teslimini istemek için derhal kapıya gelip, misafirleri teslim etmesinde israr ve içeriye girince biz onların gözlerini yüzleriyle beraber kılarak gözlerini görmez ettik ve «Benim azabımı ve inzârımı tadın» dedik.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile Cbiril-i Emîn arkadaşlarıyla beraber Lût (A.S.) a misafir suretinde gelince âdet-i kerîheleri üzerine misafirlere tasallut için kapıya geldiler. Lût (A.S.) misafirlerini siyanet için içeriye koymamak istediğinde Cebrail (A.S.) «Bırak ya Lût! Korkma girsinler. Onlar bize ulaşamaz. Zira; biz Allah'ın Resulleriyiz» demesi üzerine Lût (A.S.) çekildi. Onlar hâneye girince Cibril'in bir tokatıyla gözleri görmez oldu, çıkmak için kapıyı bulamadılar. Lût (A.S.) ellerinden tutup dışarı çıkardı. İşte o vakit taraf-ı İlâhî'den «Haydin şimdi tekzibettiğiniz azabımı ve inzarâtımı tadın» denilmiştir.

وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ ۝٣٨

[Zat-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki sabah vaktinin evvelinde yani seher vaktinde onlara bir azab geldi ki o azab onları tamamen ihlâk edip nâra teslim edinceye kadar karar ve devam etti.] O vakitte bizim tarafımızdan onlara hitâben denildi ki :

فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ ۝٣٩

[Vakt-ı seherde onlara bizim tarafımızdan azab gelince «Siz Hz. Lût'un lisânı ile haber verilen azabı ve inzarâtı tekzib ediyordunuz. Şimdi o tekzib ettiğiniz azabı tadın, görün ki Lût (A.S.) ın doğru söylediğini bilesiniz» denildi.]

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ۝

[Muhakkak biz Kur'anı, okumaya ezberlemeye ve ahkâmıyle amele kolay kıldık. Fakat bunu düşünüp istifade edecek var mıdır?]

Resullerin her cümlesini tekzibetmek azabın nüzulüne sebeb olup her birinin kıssasını Kur'anda zikretmek; ibretle mütteiz olmak lâzım olduğuna işaret için bu âyet her kıssanın âhirinde tekrar olarak zikrolunmuştur ki gaflet ve sehiv olmasın, her birinden maksadın ibret olduğu bilinsin, herkes ümem-i sâlifenin hallerine ve sebeb-i helâklerine bakarak mütenebbih olsun. Yani «Biz Nuh kavmini şu yolda ihlâk ettik, onların helâklerini ve sebebini Kur'anda zikrettik, Kur'anı biz vaaz için kolay kıldık, fakat bunu düşünecek kimdir? Kezâlik Âd kavmini de böyle helâk ettik, helâklerini Kur'anda zikrettik, Kur'anı zikre kolay kıldık, fakat bunu düşünecek kimdir? Kavm-i Semûd'un helâkini beyan ettik, fakat bundan mütenebbih olacak kimdir? Lût kavmini de helâk ettik, Kur'anda zikrettik, Kur'anı düşünenler için kolay kıldık, fakat bunu düşünecek kimdir?» demek olur.

***

Vâcip Tealâ âsîleri tehdid ve Resulünü tesliye için enbiya-yı izâmdan bazılarının kıssalarına işaret ettikten sonra Firavun'un ve avenesinin hallerini ve âkibet maruz kaldıkları felâketlerini beyân etmek üzere:

وَلَقَدْ جَاءَ اٰلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ ۝ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كُلِّهَا فَاَخَذْنَاهُمْ اَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ ۝

buyuruyor.

[Zât-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki âl-i Firavun'a Musa (A.S.) vasıtasiyle bir takım inzârât geldi. Onlar bizim âyetlerimizin küllîsini tekzibettiler. Binaenaleyh; biz onları öyle bir ahizle ahzettik ki her emrine gâlib ve muktedir bir zâtın ahzi gibi ahzettik.] Çünkü; onlar bizim inzâratımızı dinlemediler, Hz. Musa'ya iman etmediler, isyân ve tuğyanlarından asla vazgeçmediler. Nihayet helâkleri takarrur etti, öyle bir azabla azabettik ki yer yüzünde onlardan kimse kalmadı. Çünkü; Hz. Musa'ya mûcize izhâr etmesini teklif ve israr ettikleri halde izhâr olunan mûcizelere sihirdir dediler ve inkârla imana yanaşmadılar. Binaenaleyh; Biz onlardan şiddetle intikamımızı aldık ve cümlesini denize garkettik.

Vâcip Tealâ Firavun'u ve kavmini şiddetle muahaze ettiğini onların iki fiili üzerine tertib buyurmuştur. *B i r i n c i s i ; inzarât gelmesi* ki onlara inzârât muhakkak olarak geldi velâkin inzârâtı dinleyip kabul etmekle müstefid olmamalarıdır. *İ k i n c i s i ; hakka delâlet eden ve bilhassa Musa (A.S.) ın Hakka nebî olduğuna delâlet eden âyetleri tekzib etmeleridir.* İşte şu iki sebep hangi millette bulunursa Allah'ın intikamına mazhar olacağına âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ ümem-i sâlifenin ahvâlini beyandan sonra Kureyş müşriklerini tevbih ve tekdir etmek üzere :

أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولٰئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i Mekke! Sizin kâfirleriniz şu ahvâli beyan olunan kavm-i Nuh, Âd, Semûd, Lût ve âl-i Firavun'dan daha mı hayırlıdır, yoksa sizin için kütüb-ü semâviyede beraet mi yazılıdır?] Halbuki siz şu ta'dâd olunan milletlerden daha ziyade kavi olamazsınız. Zira; onların servetleri, câh ve mansıbları, şevket ve celâdetleri, kuvvet ve kudretleri sizden daha ziyadedir. Öyle olduğu halde onlar gazab-ı İlâhî'den kurtulamadılar. Şu halde siz hiç necât bulamazsınız ve sizin için azabtan kurtulmanıza beraet de yoktur.

Binaenaleyh; sizin için iman ve itaat etmekten başka çare olmadığından hemen itaata sür'at etmeniz lâzımdır.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Mekke'nin ümem-i Sâlifeden zayıf olduklarını ve ellerinde bir beraet-i zimmet mazbatası olmadığını beyandan sonra onların bu hususa dair itikadlarını reddetmek üzere :

أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ ۝ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ۝

buyuruyor.

[Yoksa küffâr-ı Mekke kemal-i hamakatlarından nâşî «Biz müctemi' bir cemaat ve müttefik bir kavmiz re'yimiz birbirimize muvafıktır. Binaenaleyh; biz birbirimize yardım eder bir kitle olduğumuzdan düşmanlarımıza galebe eder sarsılmaz bir kavmiz mi? derler. Eğer böyle derler ve bu itikatta bulunuyorlarsa bu sözleri ve itikatları bâtıldır. Zira; yakında o cemiyet mağlub olur ve harp zamanı harpten arkalarını dönerler.]

Yani; müşrikler cemiyetlerine mağrur olarak kendilerinin gâlib olacaklarını itikad ediyorlarsa yakın vakitte onların cem'iyyetleri elbette münhezim olur, muharebede arkalarını dönerek firar ederler. Zira; onların gururları sürurlarına mani ve âdetleri olan zulüm ve butlana ısrarları dahi helâklerine sebep olur.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile Cenab-ı Hak bu âyetteki va'dini yevm-i Bedir'de ihsan buyurmuştur. Çünkü; ehl-i islâma nazaran kâfirler bir cemaat-ı azîme oldukları halde bozulup katlolunan ve esir olanlardan maada bakiyyetüssüyûfları muharebeden arka dönerek firar ettiler. Hatta Hz. Ömer (R.A.) dan «Bu âyet nâzil olduğunda Resulüllah'ın bu nusret ne zamandır buyurduğu ve sonra Bedir günü çadır altında Cenab-ı Hakka iltica ederek zırhını giyip (سيهزم الجمع ويولون الدبر) nazmını okuduğu» mervidir. Binaenaleyh; bu âyetin mazmunu o gün tamamiyle zuhur etmiştir. Zira; ehl-i şirkin cemiyetleri münhezim oldu ve asâkir-i islâmiyyeye karşı arkalarını dönüp firar ettiler.

*
**

Vâcip Tealâ Bedir'de münhezim olduklarını beyandan sonra o günde gördükleri azabtan daha ziyade görecekleri azabın kıyamette olacağını beyan etmek üzere :

بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ ﴿٤٦﴾

buyuruyor.

[Belki kıyamet günü onları ta'zîb için vakt-i mev'uddur ve kıyamet gününde mev'ud olan azab onların yevm-i Bedir'de gördükleri azabtan daha şiddetli ve daha acıdır.] Çünkü; kıyametin azabı bir beliyye ki ondan kurtulmak yoktur. Ve azab-ı dünyanın kat kat fevkindedir. Binaenaleyh; dünya azablarına asla kabil-i kıyas değildir.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٤٧﴾

[Mücrimlerin cümlesi dünyada dalâlette ve âhirette nâr-ı Cehennem'dedir.]

Yani; evâmir-i İlâhiyyenin haricinde olan bir takım cinayetleri işleyen mücrimlerin her ferdi dünyada Haktan uzak ve âhirette alevli ateşler içinde olacaklardır. Zira; onlar dünyada Cennet'in tarikı olan a'mal-i haseneden hariç oldukları gibi âhirette dahi şiddetli azaba müstağraklardır.

***

Vâcip Tealâ mücrimlerin şiddetli azabla muazzeb olacaklarını beyandan sonra azabın zamanını ve keyfiyyetini beyan etmek üzere :

يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ

buyuruyor.

[Zikret şol günü ki o günde onlar yüzleri üzerine Cehennem ateşine çekilirler.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen kıyamet gününü hatırına getir ki o günde onlar yüzleri üzerine Cehennem'e tarholunurlar ve o zamanda denilir ki :

ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾

[«Tadın siz Cehennem'in dokunmasını» denmekle kendileri tahkir olunurlar.]

Yani; «Ey kâfirler siz bizim resulümüzü tekzibetmiştiniz, şimdi tadın Cehennem ateşinin size dokunmasını ve yakmasını, görün tekzibinizin yanlış olduğunu, bilin size Resulümüz tarafından haber verilen şeylerin doğru olduğunu, anlayın» denmekle mücrimler tahkîr olunurlar. (يسحبون) sahb; *şiddetle bir şeyi çekmek* ve mess; *dokunmak* manâsına olduğu gibi *(s a k a r) da Cehennem'den bir tabakanın ismidir.* Şu halde *manâ-yı nazım :* [Yevm-i kıyamette kâfirler yüzleri üzerine Cehennem ateşinin içine çekilirler ve onlara «sakar isminde olan Cehennem tabakasının ateşi size dokunmasından hasıl olan azabı tadın» denilir] demektir.

***

Vâcip Tealâ mücrimlerin hallerini beyandan sonra her şeyin takdir-i İlâhî ile olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Biz her şeyi takdir-i sâbık üzere halkederiz.]

Yani; bizim ilmimizin kemali, kudretimizin şümûlü ve iradէmizin umumî icabı semâvât ve arzdan ve onlarda mevcut olan eşyadan her şeyi biz kadere mülâbis olarak miktar-ı muayyen üzere halkettik ve o mevcudâtın her birini ezelde takdir ettiğimiz veçhüzere mev'ud ve muayyen olan zamanda keyfiyyet-i ma'lûmeye muvafık surette meydan-ı aleniyyete ve sahra-yı vücûde çıkarırız. Binaenaleyh; her bir mevcut ezelde sebkeden kadere mutabık olur,

ezelde takdir olunan miktarın ve muayyen olan zamanın hilâfında hareket ve vücud bulmak muhaldir.

Bu âyet-i celile; kaderin vücuduna suret-i kat'iyyede delâlet ettiğinden şeriat-ı islâmiyyede kadere îman vâciptir. Binaenaleyh; kaderi inkâr câiz değildir. Hatta kaderi inkâr eden kimse tekfir olunur.

Kaderin vücuduna delâlet eden bir çok ayât ve ehâdis-i celîle mevcut olduğundan bilcümle ahlâf-ı kirâm, eslâf-ı izâm, ashâb ve tabiin rıdvânullahi tealâ aleyhim ecmaîn hazarâtı kaderi isbat üzere ittifak etmişlerdir. Şu halde lâyezalde zuhur edeceği vechüzere ezelde ilm-i İlâhî'nin ve irade-i sübhaniyenin tealluku kaderdir ve lâyezalde ezelde takdir olunduğu veçhüzere zuhuru kazadır veyahut emir ber akistir. Yani ezelde Cenab-ı Hakk'ın ilminin tealluku ve ilminin tealluku üzere irade-i İlâhiyye'ye iktiran ederek Levh-i Mahfuz'a yazılması kazadır ve o kaza olunduğu veçhüzere lâyezalde zuhûru kaderdir.

Ezelde kaza olunup lâyezalde o kaza veçhüzere zuhûr etmesinden abdin fiilinde mecbur olması lâzım gelmez. Çünkü; ezelde abd'in o fiiline iradenin tealluku lâyezalde abdin iradesini o fiile sarfedeceğini Allahü Tealâ bildiği için öyle takdir buyurdu. Yoksa Allahü Tealâ ezelde takdir ettiğinden dolayı abid onu işlemeye mecbur olmadı, belki abd'in kendi iradesini sarfla lâyezalde işleyeceğini bildiğinden Cenab-ı Hak öyle takdir etmişti. Şu halde ezelde takdire sebep; lâyezalde abd'in iradesini sarfıdır, yoksa ezelde takdir etmek lâyezalde abdi mecbur etmiş değildir. Zira; farz-ı muhal olarak ezelde ilm-i İlâhî tealluk etmese ve takdir olunmasaydı lâyezalde abid ve abdin fiili bu minval üzere zuhûr ederdi. Çünkü; abid iradesini o fiile sarfedecek ve onu işleyecek. Şu halde ezelde takdir olunduğundan dolayı bu minval üzere zuhur etmiş değildir, belki bu minval üzere zuhur edeceğinden ezelde o minval üzere takdir olunmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ her şeyi kadr-i muayyen üzere halkettiğini beyandan sonra her şeyi halketmesi gayet sür'atli olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ ۝

buyuruyor.

[Bizim icâdımız ve işimiz olmadı, illâ fiil-i vahid oldu ve o kadar sür'atlidir ki keenne gözle bir kerre bakmak gibidir.]

Yani; bizim mahlukâtı icadımız ve icâd hususunda emrimiz muavenet ve mualecesiz bir kelimeyle emretmekten ibaret oldu, sür'atte keenne göz ucuyla bir kere bakmak gibi kolaydır. İşte o bir kelime de *künn* kelimesidir. Yani; icadı murad olunan bir şeye *ol* emrini vermekten ibarettir. Binaenaleyh; *ol* emri tealluk eden her şey derhal olur ki sanki o şeyin vücuduna göz ucuyla bir kere bakıvermiş gibi olur.

Vücudüne irade tealluk eden şeyin bir emirle husul bulup tekrara hacet olmadığı gibi halkolunacak şeyin büyüklüğünün ve küçükülğünün tesiri olmadığına işaret için emrin bir kelime olduğu beyan olunmuştur. Zira; Cenab-ı Hakk'ın kudretine nisbetle Arş-ı A'zam'ı halkla ufacık bir karıncayı halketmek beyninde fark yoktur. Binaenaleyh; mahlukattan ulvî, süflî, ecsâm ve ervâh her hangisinin icadına irade-i İlâhiye tealluk ederse *künn* yani *ol* emrinin zuhuru ile derhal olur muavenete, muâleceye ve tekrara hacet yoktur.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın ilmine ve kudretine nisbetle bilcümle mahlukâtın vücûdu emr-i İlâhî ve kaza-yı sübhanî üzere umum zaman ve mekânda ancak bir fiilden ibarettir, belki suret-i seriada göz ucuyla bir kere bakmak gibidir. Fiil-i İlâhî'nin şu suretle sür'atini temsil beşerin aklının idrak edebileceği surette bir temsildir, yoksa Cenab-ı Hakkın kazasının sür'atinin künhünü ukul-ü beşer idrakten acizdir. Binaenaleyh; fi'l-i İlâhî'nin kemal-i sür'ati beşerin idrak edebileceği *lemh-i besarla* yani göz ucuyla bakmakla temsil olunmuştur ki akl-ı beşer sür'atte ancak onu idrak edebilir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin Cehennem'de hallerini ve her şeyin kadere merbût ve her şeyin vücûd bulması göz ucuyla bakmak kadar sür'atli olduğunu beyandan sonra kâfirleri tehdid etmek üzere :

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٥١﴾ وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki sizin emsalinizi biz muhakkak ihlâk ettik, lâkin onların ihlâkinden ibret alan var mıdır? Her şeyi ki onlar işlediler cümlesi defterlerinde yazılıdır.]

Yani; Zât-ı Ülûhiyyetime kasem ederim ki ey müsrif müşrikler! Küfr ü inad ve fısk u fücurda sizin emsâliniz olan kâfirleri enva-ı belâya mübtelâ kıldık ve ümem-i salifeden bir çok milletleri ihlâk ettik, lâkin onların ihlâkinden ve onlar üzerine ceryan eden vekâyi-i mühlikeden ibret alanlar var mıdır? Zira; vukûattan maksat insanları ibrete ve insâfa davettir ve insanlar için de vukûattan ibret almak ehem ve elzemdir. Şu halde vukuattan ibret almamak ne garib ve çirkin bir manzaradır, onları dünyada ihlâk ettiğimiz gibi âhirette dahi enva-ı azabla muazzeb kılacağız. Zira; her ne işledilerse cümlesi hafaza meleklerinin yedlerinde bulunan amel defterlerinde yazılı olduğundan amellerinin cezasını göreceklerdir.

وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾

[Küçük ve büyük cümle amelleri yazılıdır.] Hiç bir zerresi kaybolmaz. Çünkü; gerek Levh-i Mahfuz'da, gerek amel defterlerinde sâbittir. Binaenaleyh; her birerlerinin ayrı ayrı cezasını göreceklerdir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin cezalarını beyandan sonra müminlerin nâil olacakları derecelerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٥٥﴾

buyuruyor.

[Muharremâttan ictinâb eden müttakîler dar-ı âhirette bostanlar, bahçeler ve o bahçelerde akan nehir üzerinde yapılmış köşkler ve saraylar üzerinde rahat edicilerdir, onlar razı ve hoşnud oldukları halde bir makamda otururlar ki o makamda her şeyi halketmeye kaadir ve tedbir-i umura malik bir muktedir melik huzurundadır.] O melikin kudreti onlara her şeyi bol vermekle ihtiyaçlarını def'e kâfidir. Çünkü; kudret-i kâmile sahibi olduğundan hiç bir şey onu âciz kılamaz.

Yani; haram olan şeylerin cümlesinden kaçınmak, menhiyyâtı terk ve evâmirin cümlesine imtisal etmek suretiyle ittika eden ve nefislerini azabtan sakınan müttakîler Cennet'lerde ve ırmaklar kenarında bulunacaklar ve karar edeceklerdir ki o mekân her şeye mâlik olan Vâcip Tealâ'nın kurbiyyet-i maneviyesiyle şerefyâb olmuş ve kalplerin razı ve rahat edeceği bir mahall-i mübârektir.

***

SURE-İ RAHMAN

Mekke-i Mükerreme veya Medine-i Münevvere'de veyahut bazısının Mekke-i Mükerreme'de ve bazısının Medine-i Münevvere'de nâzil olduğunda ihtilâf vardır. *Yetmiş altı* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلرَّحْمٰنُ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ ﴿٢﴾

[Rahman Tealâ kullarına Kur'anı öğretti.]

Yani; dünyada ve âhirette kullarına in'âm ve ihsan edici Allahü Tealâ âhir zaman Peygamberi olan Muhammed (A.S.) a ve onun vasıtasıyla kullarına kütüb-ü semâviyyenin hulâsası olan Kur'anı ta'lîm etti.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu sûre; dünya ve âhiret nimetlerini ta'dâda münhasır olduğundan esma-i husnâ içinden *mün'im ve muhsin* manâsına olan *Rahman* ismiyle sûreye ibtidâr olunmuş ve nimetler içinden rütbede a'lâ ve kadr ü menzilede eşref olan Kur'an takdim edilmiştir. Zira Kur'an; din-i Muhammedî'nin esası ve şer'-i şerîfin menşei ve vahy-i İlâhî'nin büyüğü ve kütüb-ü semâviyyenin izzet ve rif'atte yükseği ve hulâsası olduğu ve belâğatı ile cümle âlemi i'câz ettiği cihetle kendini ve sair kitapları tasdik ettirmiştir. Binaenaleyh; cümle nimetler üzerine takdime şayandır.

Ta'lim-i Kur'anın efrad-ı beşerden her ferde şâmil olduğuna işaret için (علم) lâfzının mef'ul-ü sanîsi zikrolunmamıştır. Çünkü takdir-i kelâm; (علم القرآن كل انسان) demektir. Yani «öğrenmek murad eden her insana Kur'anı öğretti» demektir. Bi-

naenaleyh; Kur'ana iman etmeyenler ve öğrenmek istemeyenlerle i'tiraz vârid olmaz.

*
* *

Vâcip Tealâ dünyada insan için nimetin en büyüğü olan Kur'anı ta'lîm ettiğini beyandan sonra ni'met-i dünyeviyyenin esası olan hilkatı beyan etmek üzere :

خَلَقَ الْاِنْسَانَ ۝ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ insanı halketti ve o insana beyanı öğretti.]

Yani; Allahü Tealâ insanı âza-yı zahire ve batınasıyla halketti ve hayvanat-ı saireden insanı temyîz eden lisanı ve o lisanıyla hasıl olan beyanı, kitabeti ve sözünü âhara anlatmayı, taraf-ı İlâhîden gelen vahyi Cibril-i Emîn'den almayı ve ahkâm-ı şer'iyyeyi öğrenmek gibi hususatı insana öğretti ve şu evsâfı insanda halketmekle mahlukât-ı saireden temyîz etti.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *i n s a n* la murad; *Hz. Âdem* olduğuna nazaran *b e y a n* ile murad; *her şeyin isimleri ve her lüğattır*. Çünkü; Âdem Aleyhisselâm bazı rivayete nazaran 700 lisan bilir ve tekellüm ederdi. Yahut insanla murad; *cümle inşandır*, beyanla murad; *insanın kendi lisanını bilmesi, sözünü âhara anlatması, başkalarının sözlerini anlamasıdır*. Yahut insanla murad; *insan-ı kâmil olan Resulüllah'tır* ve beyan ile murad; *geçmiş ve gelecek ahvali ve hill ü hurmete müteallik cümle ahkâmı Cenab-ı Hakk'ın Resulüne beyanıdır*. Çünkü; Cenab-ı Hak Resulüne zaman-ı nebevilerinden ilâ yevmil kıyam beşer üzerine ârız olacak ahvalin cümlesinin hükmünü beyan ve Resulüllah'da ümmetine tebliğ buyurmuştur. Gerçi bu âyette insanla muradın Hz. Âdem veyahut bizim Peygamberimiz olmak ihtimali beyan olunmuşsa da bu makam; mutlaka insanlara Cenab-ı Hakkın ihsan ettiği ni'metleri beyan makamı olduğundan burada insanla murad; *cümle insanlar olmak* makama daha muvafıktır. Binaenaleyh; gerek hil-

kat ve gerek beyanı ta'lîm cümle insanlara şâmil olduğundan bazı insana tahsiste bir fayda yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ niâm-ı dîniyyenin en büyüğü olan ta'lîm-i Kur'-anı ve niâm-ı dünyeviyyenin esası olan hilkatı ve ta'lim-i beyanı beyandan sonra menfeatı herkese şâmil olan niâm-ı semâviyyenin büyüklerinden Şemis'le Kamer'i zikirle onların menfeatlarına işaret etmek üzere :

اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ۝

buyuruyor.

[Güneşle ay kendi menzillerinde ve burçlarında hesab-ı muayyen üzere yürürler.]

Yani; Allahü Tealâ'nın insanlara vermiş olduğu nimetler cümlesinden birisi de şemisle kamerin hesab-ı muayyen üzere ceryan edip füsûl-ü erbaanın hasıl olmasıyla insanlara bir çok menfeatlar temin etmeleri, ayların, günlerin ve senelerin ma'lum olmasıdır. Çünkü; güneş olmasa zulmet zail olmaz âlem daima karanlık olur, meyveler ve sair gıdalar hasıl olmaz, ay olmasa aylar, haftalar, seneler bilinmez. Ziraat ve felâhat zamanları bilinmediği gibi insanlar usul-ü hesaba da vakıf olmazlardı, binaenaleyh; muâmelât-ı ticâriye de mümkün olamazdı. Zira; muâmelâtta sened alıp vermenin her halde bir müddetle tayin olunması zarurîdir. Bu ise ayların ve günlerin bilinmesine mevkuftur. Şu halde Şemis'le kamer Cenab-ı Hakkın insanlara ihsan ettiği nimetlerin pek büyüklerindendir ki buların insanlara temin ettiği menfeatlar sayılmaz ve tükenmez bir haldedir.

*
**

Vâcip Tealâ Şemisle kamerin menfeatlarına işaretten sonra yıldızlarla ağaçların menfeatına işaret etmek üzere :

وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Yer üzerinde yatan otlar, ayak üzerinde dikilen otlar ve ağaçlar Allahü Tealâ'ya secde eder ve cümlesini yaratan mevlâlarına ta'zîm üzere bulunurlar.]

Beyzâvî'nin ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile *N e c m* ile murad; *ayaksız yerde serili olan otlar* ve *ş e c e r* le murad; *ayak üzerine kalkan otlar ve ağaçlardır.* Bunların *s e c d e* leriyle murad; *mükellef olan insanın itaatı gibi bunların da memur oldukları cihete doğru neşv ü nemâ bulup emr-i İlâhîye müsahhar olmalarıdır.* Yahut *bizim idrak edemediğimiz bir surette Allahü Tealâ'ya tevazu' ve secde etmeleridir.* Yahut *her birinin gölgelerinin yerde serili olmasıdır.*

Vâcip Tealâ insanlara vermiş olduğu nimetleri ta'dâd sırasında otları ve ağaçları zikretmiştir. Zira otlar; cümle hayvanâtın rızkının esasıdır. Eğer otlar olmasa hiç bir hayvan yaşayamaz ve bilhassa insan kat'iyyen idame-i hayat edemez. Çünkü; insanın rızkı nebâtâta ve nebatâttan hasıl olan hububât, süt ve et gibi şeylere münhasır olduğundan nebâtât olmasa insan için yaşamak mümkün değildir. Şu halde vücud nimetinden sonra insan için en büyük nimet rızık olduğundan Cenab-ı Hak hilkattan sonra insanın rızkının esası olan otları zikretmiş ve insanın baka-yı hayatına hâdim olan otların secdelerini beyanla insanın Cenab-ı Hakka secde etmeye daha elyâk olduğuna işaret buyurmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ'nın fâil-i muhtar olduğuna delâlet vardır. Şemis'le kamer'in hesab-ı muayyen üzere ceryanları ve ağaçların nefsinde olan ağırlıkları onların tabiatları sıklet merkezi olan süfliyyet iktiza ederken yukarı gitmesi fail-i muhtarın ihtiyarıyla olduğuna delâlet eder. Çünkü; eğer tabiat vasıtasıyla olmuş olsaydı tabiatının iktizası merkez-i siklete gitmesidir. Şu halde tabiatın hilâfı cânib-i ulviyete doğru gitmesi fail-i muhtarın ihtiyarıyla olduğunda şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ insana ihsan ettiği semâvî ve arzî bazı nimetlerini beyandan sonra baz-ı âharı beyan etmek üzere :

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ۝ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ semâyı yukarı kaldırdı ve sizin adalete dikkat edip adâlet haricine çıkmamanız için adâleti meydana koydu.]

Yani; Vâcip Tealâ semayı mahal cihetinden yüksek kıldı ki arzın en yüksek dağlarından daha yüksektir ve mertebe cihetinden dahi yüksek kıldı ki sema ahkâm-ı İlâhîyenin menşei ve kazayay-ı İlâhîyenin masdarı, meleklerin meskeni ve enbiya-yı izâm üzerine nâzil olan vahyin mehbiti olduğu cihetle semânın mertebesi arzın mertebesinden yüksektir ve insanların yekdiğerine karşı tecavüzünü menetmek için adâleti de vazetmiştir ki herkes müstahak olduğu hakkından mahrum olmasın, hak sahibi hakkına nail olsun. Zira, âlemin intizamı adâletle, adâlet de istikametle kaaimdir, binaenaleyh; her şeyde adâleti tecavüzde âlemin intizamını ihlâl bulunduğundan Cenab-ı Hak her umurda adaleti tecavüzden menetmiştir. Şu manâ mizan ile muradın *adalet* olduğuna nazarandır. Amma Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *m i z a n* ile murad; âlet-i vezn olan terazi ve ölçek olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ âlet-i vezn olan terazi ve ölçeği vazetti ki siz terazi ve ölçekte tecavüz etmeyesiniz] demektir. Zira mîzan; cümle halkın hukukunu temine hâdim olup muâmelâtın sıhhatına yardım ettiği için intizam-ı âlem mîzana riayetle hâsıl olacağından Cenab-ı Hakkın mîzanı vazetmesi kullarına pek büyük bir nimet olduğundan bu makamda sair nimetler arasında mîzan da ta'dât olunmuştur. Çünkü mîzan; gerek adâlet manâsına, gerek terazi manâsına olsun her ikisi de halkı zulumdan men'ettiği gibi insafa ve herkesi hakkına razı olmaya davet ettiği için ebna-yı beşerin rahatlarını temin eder, binaenaleyh mîzan; intizam-ı âleme hâdim olduğu cihetle insanlar için en büyük nimetler sırasında ta'dât olunmaya şayandır.

Huâlsa; Cenab-ı Hakkın semâyı gerek mahal ve gerek mertebe

cihetinden yüksek halkettiği ve insanları zulümden vikaye için aralarına adaleti ve teraziyi vazeylediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ mîzanda tuğyanı nehyettikten sonra mîzanı ikame ve zarar etmemeyi vasiyet etmek üzere :

وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Siz mîzanı adâletle ikame edin ve tarttığınız şeyde noksan etmeyin.]

Yani; ey ahkâm-ı İlâhiyeyle mükellef olan kimseler! Aranıza Allah'ın koymuş olduğu vezni adâlet ve insaf dâiresinde isti'mâl edin ki yekdiğerinize zulmetmeyin ve tarttığınız şeylerde noksan vermeyin ki birbirinizin hukukuna tecavüz etmiş olmayasınız. Zira mîzan; ahali arasında muamelâtın iyi cereyan etmesi için Cânib-i İlâhîden ihsan olunmuş bir kanun-u İlâhîdir. Binaenaleyh; onu kemal-i ehemmiyetle icrâya sa'yedip tebdil ve tagyir ile mevzuun lehini değiştirip gazab-ı İlâhîye sebep olacak ef'alde bulunmayasınız.

Mîzan'ın ehemmiyetine işaret için bu sûrede mîzan tekrar zikrolunmuştur. Zira mîzandan maksat; halk arasında müsavaatı te'sis ve erbab-ı hukukun haklarını noksansız kendilerine isâl etmekle insanların istirahatlarını temin etmektir, buna cümle insanların riâyet ve dikkat etmeleri vâciptir. Binaenaleyh; hilâfında hareket etmek hukuk-u nâsı ihlâl ettiğinden beynennâs intizamı ve muamelenin hüsn-ü ceryanını ihlâl ettiği cihetle gazab-ı İlâhî'yi mûciptir. Çünkü; gayrın hukukunu teraziyi doğru tartmamak ve kileyi hakkıyla ölçmemek suretiyle almak zulüm olduğu gibi emniyetsizliği de mucib olduğundan kaht u galâ gibi azab-ı dünyeviyye ve nar-ı Cehennem'le azab-ı uhrevîye sebep olacağı diğer nusûs-u celilelerle dahi sâbittir.

*
* *

Vâcip Tealâ mîzanda adaletin vücubunu beyandan sonra adaleti icrâ edeceğimiz mahalli beyan etmek üzere :

وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ﴿١٠﴾ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ﴿١١﴾ وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ
وَالرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ ins ü cinnin menfeatı için arzı vaz'eyledi ki o arzda insanın telezzüz edeceği bir çok meyveler vardır ve bilhassa hurma ağaçları vardır ki o hurmalar yaprakları ve sair lifleriyle meyvesini örter perdeler sahibidir, arzda insanların gıdası için yaratılmış buğday, arpa gibi yeşil yaprak ve râyiha-i tayyîbe sahibi daneler de vardır.]

Yani; Cenab-ı Hak insanların ve cümle zîruhun menfeatları için arzı döşedi ki cümlesi onda rahat ederler ve her arzu ettikleri şeylerin cümlesini arzda bulurlar, onlarla hayatlarını idâme ve Rab'larının verdiği nimetlerin şükrünü edâ ederler. Zira; o arz üzerinde enva-ı meyveler vardır ki onlarla telezzüz ederler ve bilhassa meyvesini setreder perde sahibi hurma ağaçları vardır ki onun menfeatı umuma şâmildir. Zira; meyvesi yaza ve kışa yarayışlı, fusûl-ü erbaanın kâffesinde bulunur, herkesin ihtiyacını def'eder ve arz üzerinde yeşil yapraklı, güzel râyiha sahibi daneler de vardır ki insanların hayatlarına hâdimdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *e n â m* ile murad; *insan* olduğuna nazaran arz üzerinde insanın intifaı mahlukâtın cümlesinden çok olduğuna işaret için arzın insanlar için vaz'olunduğu beyan olunmuştur. Zira; insan hem arzla hem de arzın üzerinde mevcut olan hayvanât ve saireyle intifa eder. Hayvanât ve saire ise yalnız arzın üzerinde olan şeylerle intifa eder. Amma âyette enâm ile murad; *mutlaka arz üzerinde olan ins ü cin ve sair zîrûh* murad olunduğunda bir cinse tahsis olunmadığından şu tevcihe hacet yoktur.

Meyvenin yer yüzünde çokluğuna işaret için (فَاكِهَةٌ) lâfzı *çokluğa* delâlet eden *tenvin* ile *nekre* olarak varid olmuştur. Mey-

ve alelekser ağaçlarda hasıl olduğu cihetle *fâkihe* lâfzı bil'iltizam *ağaca* delâlet ederse de ağaçlar içinden efdâliyetine işaret için hurma ağacı ayrıca zikrolunmuştur. Evvelen fâkiyeyi, saniyen hurmayı, salisen daneyi zikir; aşağı tabakadan yukarı tabakaya doğru terakkî içindir. Zira; fâkihe yani meyve mücerred telezzüz için olup gıdâsı zaruret zamanına mahsus olduğundan insanın giydiği elbise, üzerine ziynet için giymek gibi olduğu cihetle menfeatı yalnız telezzüzdür. Hurmada ise hem telezzüz hem de tegaddî olduğundan üzüm gibi daima iki menfeatı cami' olduğu cihetle mutlaka sair meyvelerden efdaldir. Arpa ve buğday gibi hububata gelince; bütün küre-i arz üzerinde bulunan insanların her yerde ve her zaman gıdası olduğu cihetle bünye-i insanînin kıvamı ve mizac-ı insanîye gayet muvafık olduğundan insanların yedikleri şeylerin cümlesinden efdaldir. Binaenaleyh; arpa ve buğday gibi hububatı Cenab-ı Hak her yerde halketmiştir. *Fâkihe* bazı zamanda ve bazı kimse indinde bulunup, diğer zamanda ve baz-ı âhar indinde bulunmadığından *nekre* olarak varid olmuştur. Amma hububâtın her zaman bulunup, herkesçe maruf olduğuna, hurmanın ise yaşı ve kurusu her zaman bulunup herkesin bildiğine işaret için *hab ve nahil* lâfızları *elif lâm* ile *ma'rife* olarak vârid olmuşlardır. Çünkü herkesin her zaman muhtaç olduğu şey; elbette ma'ruf olur.

Bu âyette arzın insanlar için vaz'olunduğunu, meyvelerin, hurmaların ve hububâtın arzda bulunduğunu beyan; insanların bu gibi menfeatları arzdan istihsâl için çalışması lâzım olduğuna delâlet eder. Çünkü insanın sa'yi olmaksızın arzdan bir şey hasıl olmaz. Zira; ağaç dikmezse meyve olmadığı gibi yere tohum atmazsa ekin de bitmez. Binaenaleyh; arzın feyzini istihsal için insanın sa'yi lâzımdır.

*
**

Vâcip Tealâ umuma şâmil olan nimetlerinden bazılarını beyandan sonra mükellef olan ins ü cinnin cümlesine imtinan tarîkı ile hitabetmek üzere :

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Ey ins ü cin! Rabb'inizin hangi nimetlerini tekzibedersiniz?]

Yani; ey insanlar ve cinler! Rabbinizin size ihsan etmiş olduğu nimetlerinden hangisini inkâra cesaretle küfran-ı nimet edersiniz, sûrenin ibtidasından buraya kadar sayılan nimetlerden hangisini tekzib edebilirsiniz? Elbette hiç birisini inkâr ve tekzib edemezsiniz. Çünkü; cümlesi meydanda, herkesin gördüğü, bildiği, bir çoklarının kendinde bilfiil müşâhede ettiği hakayık cümlesinden olduğu cihetle azıcık akıl sahibi olan bir kimse bittabi' tekzibe cür'et edemez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu sûrede şu âyet otuzbir defa zikrolunmuştur. Bu gibi nusus-u celîlede zikrolunan adedlerin hikmetini bilmek sahib-i şeriattan işitmeye mevkuf ise de ukul-ü beşerin idrak edebileceği ve makama münasib olarak hikmet beyanında da beis yoktur. Meselâ bu sûrede şu âyetin 31 defa zikrolunmasındaki hikmet; her âyetin evvelinde nimetler ayrı ayrı zikrolunduğu için evvelinde zikrolunan nimeti hatırlatmak nimetin kadrini takdire ve şükrünü îfaya davet içindir. *Yahut* Cehennem'in yedi tabakasının kapılarının kapanması ve Cennet'in sekiz tabakasının kapılarının açılması ins ü cinden ehl-i îman için her biri bir nimet olup onbeşi ins ve onbeşi cin için otuz nimete mukabil âyet otuz kere tekrar olunmuştur. Gerçi sûrede âyet otuzbir kere zikrolunmuşsa da mertebe-i tekrar bir adedinden sonra başladığı için tekrar eden otuzdur.

Allah'ın nimetlerini tekrar için zikrolunan âyette nimetleri inkâr eden münkirlerin tevbihinin şiddetine delâlet etmek üzere esma-i husnâ içinden *malikiyyete* delâlet eden *Rabb* ism-i şerifi varid olmuş ve münkirlerin tekzibleri âyetin evvelinde beyan olunan nimet üzerine terettüb ettiğine işaret için âyet daima *fâ* lâfzıyla varid olmuştur.

Şu beyanata nazaran *manâ-yı nazım:* [Ta'dâd olunan nimetleri gözleriniz görür, kulaklarınız duyar, ağzınız tadarken hangi-

sini inkâra kadar cür'et edersiniz ve tekzibe cesaretiniz neden ileri geliyor?] demektir.

*
**

Vâcip Tealâ bundan evvel ta'dâd olunan nimetleri inkâr edenleri tekdir ettikten sonra diğer nimetleri ta'dâd etmek üzere:

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴿١٤﴾ وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ ﴿١٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ insanı ateşte pişmiş kiremit gibi kuru çamurdan halketti ve cinnîlerin pederini ateşin alevinden halketti. Asıl yaratılışınız böyle olunca ey ins ü cin! Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Yani; Allahü Tealâ ebü'lbeşer olan Âdem'i sada sahibi ve kurumuş ateşte yanmış saksıya benziyen çamurdan yarattı ve güzel bir surete malik kıldı. Şu halde insanların asıl hilkatlarını düşünerek Allahü Tealâ'ya imanla beraber çok şükretmeleri lâzımdır, Allahü Tealâ cinnîlerin babaları olan İblisi sâfî beyaz ve kırmızılıkla karışmış ateş alevinden halketti. Şu halde nasıl oluyor ki bu gibi nimetleri inkâra cesaret eder ve hangilerini tekzibedersiniz?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *s a l s â l ; o kadar kurumuş ki cam gibi ses çıkarır hale gelmiş çamur* demektir. *F a h h â r ; ateşte pişmiş saksı ki testi ve ibrik bu kabildendir. C â n n ; cinnilerin babalarıdır,* Hz. Âdem insanların babalarıdır. *M â r i c ; sâfî alevdir.* Şu halde insanların babası kuru çamurdan, cinnilerin babası sâfi ateşten halkolunmuştur. Binaenaleyh insanın kalın, karanlık katı bir çamurdan halkolunup cinnin beyaz, saf, parlak ve latîf bir cisimden halkolunduğu halde insanın efdal olması insanların Cenab-ı Hakka daha ziyade şükretmelerini müstelzimdir. Hz. Âdem'in maye-i asliyyesi toprak olup sonra yapışıp yuğrulmuş ve daha sonra kiremit parçası gibi kurumuş çamurdan ve evlâdının *mâ-i mühîn* yani *hakir nutfeden* halk olunduğu cihetle bazı âyette

salsalden, bazı âyette topraktan ve bazı âyette *hame-i mesnûnden* yani kokmuş çamurdan halk olunduğunu beyan eden âyetler beyninde münafaat yoktur. Zira; her bir âyet ayrı bir zamanda vaki olan halleri beyan ettiğinden hepsi doğrudur. Çünkü; hilkat-ı Âdem etvârdan etvâra nakil suretiyle husul bulduğundan her bir âyetin mercii başka başkadır. Binaenaleyh; âyetler beyninde asla ihtilâf yoktur. Şu halde bu nimetlerin hangisi inkâr ve tekzib olunabilir?

***

Vâcip Tealâ insle cinnin yaratılışlarına dair olan nimetlerini beyandan sonra bunların haricinde olan bazı nimetlerini beyan etmek üzere :

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ ۝ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ iki mağrib ve iki meşrıkın Rabb'ısıdır. Öyle olunca Rabb'ınızın hangi nimetlerini tekzibedersiniz?]

Yani; [Allahü Tealâ güneşin yazın ve kışın doğduğu meşrıkların, yazın ve kışın indiği mağriblerin Rabb'ısı olunca ey ins ü cin! Bu maşrıklar ve mağribler üzerine terettüb eden nimetlerden hangilerini inkâr ve tekzibe kadar cesaret edersiniz?]

Bir şeyin iki tarafına malik olan ekseriyyetle küllîsine malik olduğundan Cenab-ı Hak bu âyette maşrıkla mağribe malik olduğunu beyanla bütün dünyaya malik olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; maşrıka ve mağribe malik olan Allahü Tealâ'nın onların arasına da malik olacağı evleviyyetle sabittir. Binaenaleyh; bu âyet Cenab-ı Hakk'ın mevcudâtın kâffesinin maliki ve reisi olduğuna ve o mevcudâtta insanlar için halkolunan menfeatların halikı ve Rabb'isi olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; fusul-ü erbaanın ve fusul-ü erbaadan her fasla münasib yenecek ve içilecek nimetlerin meydana gelmesi ve itidal üzere havanın hasıl olması, bunun emsali nice nice yüzbinlerce nimetlerin maşrık ve mağrib vasıtalarıyla hasıl olduğuna işaretle insanların bu gibi nimetleri inkârları

gayet çirkin olduğunu beyanla bu nimetlerin şükrünü edâ etmek vâcip olduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ maşrıkla mağribin Rabb'isi olduğunu beyandan sonra onların arasında olan denizleri zikirle denizlerde olan nimetlere işaret etmek üzere :

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ۝ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ۝ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ iki denizi birbirine gönderdi. Onlar da mülâkî olurlar, lâkin aralarında mani vardır, birisi diğerine galebe etmez. Hal böyle olunca Allahü Tealâ'nın nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Yani; Allahü Tealâ suyu tatlı olan denizle suyu acı olan denizi gönderdi ki o denizler birbirine mücavir oldu, her ikisi yekdiğerine dokunduğu halde aralarında kudret-i İlâhîyeden hâil ve mani var ki onların yekdiğerine uçları muttasıl olmakla beraber bütün bütün birbirine karışıp birisi öbürünü ibtâl edemez, kuvvetine, tab'ına ve hâssiyetine halel getiremez. Binaenaleyh; her biri kendi hâssiyetini ve tab'ını muhafaza eder. Yani; acı su acılığını, tatlı su da tatlılığını muhafaza eder. Şu halde ey ins ü cin Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzibedersiniz?

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile *i k i d e n i z* le murad; *Suyu acı ve tatlı olan denizlerdir.* Yahut *bahr-i Rumla bahr-i Fâristir.* Yahut *Bahr-i Rumla Bahr-i Hind'dir.* Yahut *Bahr-i Muhîdle ondan ayrılan parçalardır.*

Hulâsa; denizlerin birbirine mücaveretleriyle beraber her birinin kendi mevkiinden taşarak diğerlerine galebe ve kendi mevkiinde bulunup tuğyan ederek halkı izrâr etmemesi ve her birinin kendi hâssasını muhafaza ile halkın menafiine hâdim olması inkârı gayr-ı kâbil nimet-i İlâhiyye ve merhamet-i sübhaniyye cümlesinden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ iki denizin birbirine muttasıl olmalarıyla beraber herkesin mevkiinde mevcudiyetini muhafaza edip âhara galebe etmemesi nimet-i İlâhiye cümlesinden olduğunu beyandan sonra denizlerin bazı menfaatlarını beyan etmek üzere :

يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[O iki denizden inci ve mercan çıkar. Hal böyle olunca Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edersiniz?]

Yani; insanların ziynetlerinden en kıymetli inciler ve mercanlar denizlerden çıkıp Allahü Tealâ da bunları sizin için halkederek sizler de bununla tezeyyün edince Rabbinizin bu gibi nimetlerinden hangisini tekzibe cesaret edersiniz? Çünkü; gözleriniz gördüğünden inkâra mecaliniz yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile incinin acı suda hasıl olup tatlı suda olmadığı meşhur ise de sahih olan sadef denilen balık evvelâ Nisan yağmurundan hasıl olan inciyi tatlı sudan alır. Badehû hâmil hatunların hamlin icâbı bazı şeyi ziyadece arzû ettiği gibi sadef de inciye hâmil olduktan sonra hamlin icabı tuzluluk arzu ederek suyu acı olan denize çekilir ve inci büyüdükçe sikletinin icabı acı su içinde kalıp inci arayıcıları acı su içinde bulduklarından incinin acı suda olması şöhret bulmuştur ve âyette her iki su da hasıl olduğunu beyan etmiştir. Zira; sedef inciyi tatlı sudan alıyor acı suda büyütüyor. Binaenaleyh; incinin her iki su ile de hasıl olduğunu bu âyet beyan etmiştir. Eğer şöhreti gibi hakikaten acı suda hasıl olursa iki denizin birbirine mülâkî olmasıyle bir deniz hükmünde olduğu cihetle âyetin manâsı doğrudur ve vakıa mutabıktır.

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyetlerde topraktan Âdem'i ve ateşten cinni halkettiğini beyan ettiği gibi bu âyette de inci ve mercan gibi gayet katı ve sert şeyleri cıvık sudan halkettiğini beyanla anasır-ı erbaadan bu üçünün acîb ve garîb mahluklara esas olduğunu beyan buyurmakla kudret-i kahire sahibi olduğunu isbat etmiştir.

*
* *

Vâcip Teâlâ denizlere ve denizde olan insanların bazı menfeatlarına işaretten sonra denizler üzerinde yürüyen gemilere işaret etmek üzere :

وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴿٢٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ için deryâda yapılmış, yüksek gemiler vardır ki onlar dağlar gibi sudan yukarıdadır, siz onlara biner istediğiniz yerlere seyr ü sefer edersiniz, yüklerinizi yükletir götürürsünüz. Şu halde Allah'ın size vermiş olduğu nimetlerden hangisini tekzibedersiniz?]

Yani; sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar ta'dâd olunan nimetlerden bir çokları varsa da o nimetler cümlesinden Allahü Teâlâ'nın dağlar gibi deryada yüksek gemileri de vardır. Onlar deryada sizin menfeatınıza hizmet etmek üzere cereyan ederler.

Her ne kadar deryada ceryan eden gemilerin sahipleri varsa da onlar sahib-i mecâzî olup sahib-i hakîkîsi Allahü Teâlâ olduğuna işâret için Vâcip Teâlâ onları kendi zatına nisbet etmiş ve gemilerin dağlar gibi azametli olduğunu beyanla denizlerin azametine işaret eylemiştir. Zira; deryada cesamet olmasa dağlar gibi gemileri kaldıramıyacağı herkesçe malum olan bir hakikattır, gemileri insanlar yapar ve işletirlerse de mevadd-i esâsiyesi olan tahtaları, çivileri, demirleri Cenab-ı Hak halkettiği için gemileri kendine isnad buyurmuştur.

***

Vâcip Teâlâ nimetlerini beyandan sonra o nimetlerin şükrü olan ibadete terğib etmek üzere :

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Arz üzerinde olan her kimse helâk olucudur. Azamet, şan ve

kullarına lutf u ihsan sahibi olan Rabb'in Tealâ'nın zat-ı ulûhiyyeti bâkidir. Hal böyle olunca Rabbinizin nimetlerinden hangisini tekzibedersiniz?]

Yani; arz üzerinde karar eden ins ü cin ve belki cümle hayvanât ve mahlukât fanî ve helâke maruzdur. Akibet cümlesi helâk olacaktır, celâlet, azamet, ikrâm ve inâm sahibi olan Rabb'in Tealâ'nın zat-ı ülûhiyyeti bâkidir. Yani mahlukâta arız olan avârızın cümlesinden Rabbın Tealâ münezzehtir. Şu halde mahlukâtın helâki sebebiyle âhiret meydana gelip insana hayat-ı ebediyye hasıl olacağı cihetle helâk insan için nimet olduğu gibi Allahü Tealâ'nın bekası da nimettir. Binaenaleyh; şu nimetlerden hangisini tekzibedersiniz?

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile mahlukâtın cümlesi fanî ve helâke maruz oldukları halde tehdidden intifa edecek akıl sahibleri olduğu cihetle *akıl sahiblerine mahsus olan* (مَن) lâfzı vârid olmuştur ki zevilukûl fanî olunca başkalarının fanî olacağı evleviyyetle sabit olduğu gibi zevilukûlü başkalarının üzerine tercih ve tağlib de vardır.

Hulâsa; insanların fanî ve az zamanlarını çok ibadete sarfetmek lâzım olduğu, elinde bulunan emvâle ve maiyyetinde bulunan evlâda ve ahbaba itimad etmek caiz olmadığı, belâyâya sabrın lüzumu, dünyaca itibar sahibi olan büyüklere yakın olmakta fayda olmadığı, cümle mahlukâtın helâke maruz olduğu ve ancak bâki olan Vâcip Tealâ olduğundan dünyada ve âhirette ancak itimat zat-ı ülûhiyyete olup itimad etmek lâzım olan Vâcip Tealâ'ya ibadetten halî kalmamak lâzım geldiği bu âyetten müstefâd olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zat-ı ulûhiyyetinin bekasını beyandan sonra cümle mahlukâtın kendine muhtaç olduğunu ve herkes muhtaç olduğu şeyi kendinden istediğini beyan etmek üzere :

يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَاْنٍ ۝ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde bulunan zîruhun cümlesi muhtaç oldukları şeyi Allahü Tealâ'dan isterler, Allahü Tealâ da istediklerini verir. Zira; Allahü Tealâ her gün gûnâ gûn şeyler ihdâs eder. Hal böyle olunca Allahü Tealâ'nın hangi nimetlerini tekzib edersiniz?]

Yani; bâki olan Allahü Tealâ'dan göklerde ve yerde bulunan melekler ve ins ü cin cümle mahlukât vücudlarının sıhhatını, din ve dünyalarını, kusurlarının mağfiret olunmasını, ibadet edecek vücudlarının kuvvetini ve sair muhtaç oldukları şeylerin cümlesini Allahü Tealâ'dan isterler. Çünkü; irade-i İlâhiye haricinde hiç bir şey vücud bulamıyacağından herkes muhtaç olduğu her şeyi Cenab-ı Hak'tan istemekten başka bir çare olmadığını bildiğinden ondan ister, onun kudretine iltica eder. O halde her şahıs muhtaç olduğu şeyi Allahü Tealâ'dan istemekle mükelleftir. Zira; Allahü Tealâ her gün kaza ve kaderine muvafık olan şeyleri icâd eder. Binaenaleyh; bazılarını ihya, bazılarını imâte, bazılarını zengin, bazılarını fakîr, bazılarını azîz ve bazılarını zelîl kılar. Bazılarını sahih, bazılarını hasta, bazılarını mesrur ve bazılarını mahzun etmekle dua edenlerin dualarına icabet etmek ve istediklerini istihkaklarına göre vermek gibi nice yüzbinlerce acîb ve garîb şeyler icad eder. Binaenaleyh; her gün şuûnât-ı İlâhiyye sayılmaz ve tükenmezdir. Hal ü şan böyle olunca ey ins ü cin! Rabb'inizin hangi nimetlerini tekzibe cesaret edersiniz?

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları vechile bu âyet Yehûd taifesini red için nazil olmuştur. Çünkü; Yahudiler Allahü Tealâ Cumartesi günü hiç birşeyi icâd etmez derler. Bunların şu itikadlarını âyet-i celile ibtal etmiş ve Allahü Tealâ'nın şuûnu ve icadı her vakit câri olduğunu beyan buyurmuştur. *Ş e ' n* ile murad; *mukadderât-ı İlâhiyyeyi vakt-ı merhununa sevketmekten ibarettir* denildiğine nazaran «Her şey ezelde takdir olundu. Binaenaleyh; şimdi şe'n olmaz» diyerek i'râd edilen sual merduddur. Zira şu tevcihâta nazaran ezelde mukadder olan şeyin vakit ve zamanında hasıl olması; şe'n-i İlâhî'dir. Çünkü; ezelde takdir ettiğini lâyezalde icâd ediyor ve bilhassa kulların gözleri önünde her gün binlerce şuunât-ı İlâhiyye zuhur edip durmaktadır. Allahü Tealâ ân-ı vahidde birbirine muhtelif binlerce şeyi icad eder. Zira; şuûnattan ba-

zılarını icad diğerlerini icada mani değildir. Çünkü; Allahü Tealâ bir fiili icad ederken diğerini icada mani bulunsa aciz olması lâzım gelir. Halbuki Allahü Tealâ âcizden münezzeh kudret-i kâmile sahibidir. Amma bizlerin bir işi işlerken diğerini işleyemediğimiz kemal-i aczimizdendir.

(İbn Uyayne) den rivayet olunduğuna nazaran *b ü t ü n z a m a n ; indallah iki gündür : b i r i s i ; müddet-i dünyadır, d i ğ e r i , zaman-ı âhirettir. Vâcip Tealâ'nın* dünyada şuûnâtı; *emir, nehiy, icad, ihya, imâte, vermek, almak, aslâb-ı âbâ'dan erhâm-ı ümmehâta insanların maye-i asliyyeleri olan nutfeleri isâl etmek, erham-ı ümmehâttan dünyaya insanları çıkarmak, dünyada ömrünü ikmâl edenleri kabirlerine sevketmek ve sair acâib ve garâibi icâd eylemektir.*

Bazı müfessirînin beyanları veçhile hükümdarın birisi vezirine bu âyetin manâsını sual etmesi üzerine veziri bir gün düşünmek üzere müsaade ister. Vezir ne cevap vereceğini düşünürken maiyyetinde bulunan kölesi vezirin ne düşündüğünü sual eder vezir hakikatı beyan edince köle bu sualin cevabını müsaade ederse tâcdârın huzurunda vereceğini söyler. Vezir müsaade edip huzura gelince köle âyeti tefsire başlar ve der ki «Ey Melik! Allah'ın şe'ni; geceyi gündüze, gündüzü geceye koymak, ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarmak, hastalara şifâ vermek, sağ olanları hasta etmek, âfiyette olanları mübtelâ kılmak, mübtelâ olanları saha-i selâmete çıkarmak, fakîri zengin, zengini fakîr, kavîyi zayıf, zayıfı kavî kılmaktır» deyince hükümdar vezirine vezâret elbisesini çıkarmasını emredip köleyi vezir tayin edince köle efendisine «Ey efendi! İşte bu da Allah'ın bir şe'nidir» demekle meclise hitab verilir. Velhasıl şuunât-ı İlâhiyye; her gün binlerce şeyleri icad etmektir.

*
**

Vâcip Tealâ kullarına ihsan ettiği şeyleri beyandan sonra bu nimetlerin şükrünü edâ lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ الثَّقَلَانِ ۝ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

buyuruyor.

[Sizin için dünya şuûnâtından yakında fâriğ oluruz. Ey ins ü cin! Hal böyle olunca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Yani; sûrenin bidâyesinden buraya gelinceye kadar ta'dâd olunan nimetler üzerine şükredip etmediğinizi size göstermek için biz şuûnât-ı dünyeviyyeden ferâgat eder, şuûnât-ı kıyamete başlarız. Binaenaleyh; şükrünüzün sevabını ve şükretmeyenlerin cezasını veririz. Şu halde sizin için vâcip olan; Allah'ın size vermiş olduğu nimetlerin şükrünü edâ edip ind-i İlâhî'de mahçub olmamaktır.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile *ins ü cin arz üzerinde sakîl olduklarından* sakalân denmiştir. Bu âyet-i celile; ehl-i tâatı tâata teşvik ve ehl-i ma'siyeti ma'siyetten tenfîr etmiştir. Çünkü Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette herkesin cezasını vermek için dünyadan yakında ferâgat edeceğini beyan edince azıcık aklı olan bir kimse huzur-u İlâhî'de mesruriyetini mucib olacak a'mâl-i salihaya sa'yedip mahzun olmasını icabeden fenâ amellerden ihtiraz eder. Binaenaleyh bu âyet-i celile; sâlihler zümresine tebşiri ve fâsıklar zümresine tehdîdi mütazammındır. Tehdid ile tebşîrin mercileri başka olduğu cihetle bir âyette içtimâında mani yoktur. Binaenaleyh; bir âyet hem tehdidi hem de tebşiri mutazammin olur.

*
**

Vâcip Tealâ şuûnat-ı uhreviyyeye işâretle sakalâna hitabettikten sonra sakalânı tefsir ve onların âciz olduklarını kendilerine tefhîm etmek üzere :

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا
لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴿٣٣﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Ey ins ü cin cemaatı! Eğer siz semavaat ve arzın etrafından çıkıp gitmeye kaadirseniz çıkın gidin. Halbuki siz çıkmaya kaadir olamazsınız, illâ bir kuvvet ve kudretle çıkabilirsiniz ki o kudret

de sizde yoktur. Haliniz böyleyken Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Yani; ey ins ü cin cemaatı! Eğer siz memur olduğunuz tekâlif-i İlâhiyemden kaçmak ve kahrımdan kurtulmak maksadına binaen ibadeti terketmek isterseniz, yerin ve göklerin etrafından bir yol bulup yerin ve göklerin haricine çıkmaya kaadir olursanız derhal çıkın ve lâkin çıkamazsınız, ancak bizim tarafımızdan size ihsân olunan bir kudretle çıkabilirsiniz. Halbuki bizim tarafımızdan size verilmiş böyle bir kudret de yoktur. Binaenaleyh; dünyada yerden ve gökten çıkmak suretiyle kahrımızdan kurtulamadığınız gibi âhirette dahi azabımızdan kurtulamazsınız. Şu halde Rabb'inizin size doğru yolu göstermek ve eğri yola gitmemek üzere tenbihi, kusurlarınızın affı, delâil-i akliyye ve nakliyyeyle irşâdı gibi bir takım nimetlerinden hangisini tekzible inkâra cesaret edersiniz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile etraf-ı âlemden çıkıp kaçmak mümkün olsa cinnilerin hali kaçmağa insanların hallerinden daha ziyade müsait olmasına binaen bu âyette cinnîler takdim olunmuş ve azabtan kurtulmaya başka çare olmayıp ancak kudret-i İlâhiyyeye iltica etmek olduğunu beyanla Cenab-ı Hak ins ü cinni itaata davet etmiştir. Yani azabtan kurtulmak için ne kadar çare arasalar, hileler düşünseler aff-ı İlâhî'den ve kudret-i Sübhaniyeden başka çare olmadığını beyanla evâmir-i İlâhiyeye imtisalin lüzûmuna işaret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ ins ü cinnin dünyada ve âhirette azabtan kurtulmalarına kudret-i İlâhiyeden gayrı bir çare olmadığını beyandan sonra azabtan halas olamayanların azablarının keyfiyetini beyan etmek üzere :

يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ ۝ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

buyuruyor.

[Ey ins ü cinn! Sizin üzerinize dumanla karışmış ateşin alevi gönderilir. Şu halde o ateşten kurtulmak için siz hiç bir kimseden

yardım göremezsiniz. Hal böyle olunca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzibedersiniz?]

Yani; ey ins ü cin! Allah'ın kudretinin gayrı sizi azabtan kurtaracak bir şey olmayınca yevm-i kıyamette kötü amellerinizin cezası olarak sizin üzerinize şiddetli ateşle karışmış duman ve ateşte eritilmiş başınızdan dökülmek üzere bakır gönderilir, siz de bu ateşten ve eritilmiş bakırdan kurtulmak için bir yardımcı bulamaz, yardım göremezsiniz. Cenab-ı Hakkın âhiret azabını size beyan etmesi bir nimet olduğu gibi itaat edenlerle isyân edenlerin cezalarını ayrı ayrı tertib etmek dahi bir nimet olunca Rabb'inizin şu nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz? Çünkü; Allahü Tealâ'nın günah işliyen kullarını tehdidle günahtan vazgeçmelerini tenbih buyurması, zâlimlerden intikam alacağını ve mazlûmları mes'ud edeceğini beyan etmesi kulları hakkında aynı ni'mettir, bu ni'metlerin hiç birisinin inkârı kabil değildir. Binaenaleyh; âhireti görmeden evvel bu nimetlerin şükrünü edâ ile azabtan kurtulmanın çaresini aramak insanlar üzerine vâciptir.

Hulâsa; ins ü cinden âsîler üzerine dumanla karışmış ateşin alevi ve ateşle eritilmiş başlarına dökülmek üzere bakır gönderileceği ve bu azabtan kurtulmak için âsîlerin bir yardımcı bulamıyacaklarını Cenab-ı Hakk'ın beyan buyurması kulları hakkında nimet olup bu nimetleri tekzibe mecal olmadığı bu âyetten müstefâd olan fevâit cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ateşten alev göndermekle âsîlere azab edeceğini beyandan sonra yevm-i kıyâmetin şiddetini beyan etmek üzere :

فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴿٣٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Kıyamette semâ yarıldığı vakitte zeytinyağı gibi kırmızı olur. Hal böyle olunca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzibedersiniz?]

Yani; gazab-ı İlâhî'nin şiddetinden müteessir olarak gök yarılıp parça parça olduğunda sema açılmış gül gibi kırmızı olur ve eritilmiş zeytin yağı gibi gûnâ gûn renklere girer, sema bu hale girince sizin için âhiret tedariki mümkün olamaz. Hal böyle olunca Rabb'inizin size bunları beyanla âhiret için tedarikâtta bulunmasına tenbihi gibi nimetlerden hangisini inkâr edersiniz? Elbette hiç birini inkâr edemezsiniz. Zira; bu gibi azabları haber vermekle kullarını intibaha davet etmiştir. Şu halde inkâr şöyle dursun bu misilli nimetlerin şükrünü edâ şîme-i ubûdiyetten ve levâzım-ı imandandır.

Bu âyette *fâ* lâfzı bazı ehâdis-i celîlede beyan olunduğu veçhile bundan evvelki âyette ins ü cin üzerine gönderileceği beyan olunan ateşin, kıyametten evvel Yemen cihetinden zuhur edip nâsı mahşere sevkedecek ateş olmasına delâlet eder. Zira *fâ* lâfzı; *tâkibe* delâlet ettiğinden o ateşin evvel vaki olup akîbinde semanın yarılması hasıl olacağına delâlet eder. Semanın yarılması ise kıyamette vaki olacaktır. Bu âyette şartın cezası mukadderdir. Yani «Kıyametin dehşetinden sema yarılıp parça parça olarak zeytin yağı gibi eriyip kızardığı vakitte âsiler o günün şiddetli azabından kurtulmak için yardımcı bulamadıkları gibi firara meydan da bulamazlar.» demektir. Şu halde şartın cezası; firar edemiyeceklerini beyandır.

***

Vâcip Tealâ semânın yarıldığında âsilerin firar edemiyeceklerini ve yardımcı bulamıyacaklarını beyandan sonra kıyamet gününde cereyan edecek bazı halleri beyan etmek üzere :

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِهٖٓ اِنْسٌ وَلَا جَآنٌّ ﴿٣٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Semanın yarıldığı kıyamet gününde insle cin günahlarından sual olunmazlar. Çünkü; henüz sual mevkiine gelmemişlerdir. Hal böyle olunca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Yani; o günün şiddetinden gökler parçalanıp nâs mahşere sevkolunmak üzere kabirlerinden kalkıp herkes kendi ameline muvafık bir surette mahşere giderken insle cinden hiç bir kimsenin günâhından sual olunmaz. Zira; herkes yoldadır, sual zamanı değildir.

İşte Allahü Tealâ'nın bu ahvali haber vermesi ve bu haberin herkesin o günde azabtan kurtulmak için çare aramasına sebep olması insle cin haklarında aynı nimet olunca bu nimetlerden hangisi tekzib olunabilir? *Yahut* Beyzâvî'nin beyanı veçhile herkesin simâsından günahkâr olduğu malûm olduğu cihetle sual mevkiine varmaksızın suale hacet yoktur. İnsle cin yekdiğerinin günahından sual olunmaz. Zira; herkesin günahı kendi defterinde görülecektir.

***

Vâcip Tealâ semânın yarılacağı günde ceryan edecek ahvalden bazısını beyan etmek üzere :

يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ ﴿٤١﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾

buyuruyor.

[Sahib-i cürmolanlar sîmâlarıyla bilinir. Zira; hüzün alâmetleri yüzlerinde görülür. Binaenaleyh; zebânîler tarafından onlar alınlarının saçlarıyla ayaklarından tutulurlar. Hal böyle olunca Rabbinizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Yani; herkesin simâsı, günahkâr olup erbâb-ı cürüm ve cinayetten olduğunu bildirir ve cinayet erbabından olunca onlar zebâniler tarafından alın saçlarıyla ayakları birbirine bağlanarak Cehennem'e atılırlar.

Cinâyet erbabının simâlarıyla murad; *günahlarının eseri olarak yüzlerinde olan siyahlık, gözlerinde olan çirkinlik ve her taraflarını hüzün ü kederin ihâta etmesidir.* Bu gibi alâim ile onlar ehl-i arasâd indinde malûm olurlar, hiç kimsenin sualine hâcet messetmez. Zira; herkes onların cürüm ve cinayet sahipleri olduğunu bilir ve onlara ihânet ve hakaret olmak üzere Cehennem'e

alınlarından ve ayaklarından tutularak atılırlar. İşte Vâcip Tealâ'nın ehl-i isyânın isyanları sebebiyle yüzlerinde bir takım çirkinlikler zuhur edip herkes nazarında rezil ve rüsva olacaklarını ve akibet kemal-i hakaretle Cehennem'e atılacaklarını beyan buyurması aklı olanlar için nimet olup âhiret için tedarikâtta bulunmaya sebeb olunca Rabb'inizin şu nimetlerinden hangisini tekzibeder ve inkâra cesaret edersiniz?

Alınlarından ve ayaklarından tutulmaya gelince; müfessirînden bazıları âsilerden bir kısmının alınlarından, bir kısmının da ayaklarıdan atılmasıyla tevcih ettiler, bazıları da âsilerin ayakları alınlarına bağlanmak suretiyle tortop bir kütük mesâbesinde kemal-i hakaretle atılacaklarını beyan olmasıyla tevcih ettiler. Şu manâlardan hangisi murad olunursa olunsun Cehennem'e atılacak kimselere ihânet manâsı mevcuttur.

(فيؤخذ) lâfzında bulunan *fâ* lâfzı *tertibe ve sebebiyyete* delâlet ettiğinden âsîlerin alınlarından ve ayaklarından atılmalarının sebebi; mücrimlerin simâlarında görülen cürümleri olduğuna delâlet eder. Şu halde âsilerin kemal-i rezâletle Cehennem'e atılmalarına illet; kendi cinayetleridir. Binaenaleyh; bu cümle mâkablinde olan cümlenin neticesidir ve takrir-i kelâm şöyledir : «Ehl-i cürüm alınlarından ve ayaklarından tutulurlar. Zira; onların cürüm sahibi oldukları simâlarından bilinir. Her cürüm sahipleri ki simâlarından biline, onlar alınlarından ve ayaklarından tutulurlar. O halde cürüm sahibi olanlar alınlarından ve ayaklarından tutulurlar» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ âsilerin Cehennem'e ayaklarıyla alın saçlarından tutulup atılacaklarını beyandan sonra Cehennem'de onlara olacak muameleyi beyan etmek üzere :

هٰذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٤٣﴾ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ ﴿٤٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cehennem Cehennem'e atılınca onlara hitaben «şu Cehennem mücrimlerin tekzibettikleri Cehennem'dir, o mücrimler Cehennem'in ateşiyle gayet sıcak su arasında dolaşırlar. Rabb'inizin âsilere azabı böyle şiddetli olduğu halde size doğru yolu göstermekle bu gibi azablardan kurtarınca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzibedersiniz?» denilir.]

Yani; o mücrimler Cehennem'e atıldıklarında zebânîler tarafından onlara hitaben tekdir suretiyle denilir ki «İşte şu içine atıldığınız Cehennem şol Cehennem ki onu dünyada mücrimler tekzibederlerdi». Zira onlar şehevât-ı nefsâniyelerine tâbi olup dünyayı âhiret üzerine tercih ettiklerinden her lezzeti dünyada görürlerdi. O cürüm ve cinayet sahibi olanlar Cehennem ateşiyle Cehennem'de kızdırılmış ve hararette nihayete varmış sıcak su arasında iki tarafa koşarlar. Çünkü; ateşten firar eder sıcak suya tesadüf ederler, su hararette nihayet dereceye vardığı için sudan firar ederler şiddetli ateşe tesadüf ederler ve bir tarafta azabı teşeddüt edince diğer tarafa iltica eder, ilelebed bu minval üzere muazzeb olur dururlar.

Â n ; Cehennem'den bir dere olup o dereye ehl-i nârdan akan irinler ve sarı sular toplanır ve o suretle akar. Ehl-i Cehennem o derede kalıp Cehennem ateşine atıldığı (Ka'b Ahbar) hazretlerinden mervîdir. Ehl-i Cehennem'in cürümlerini ve cinayetlerini âleme teşhîr için zamir mevzi'ında *ism-i zahir* olarak (مجرمون) lâfzı vârid olmuştur. Zira (مجرمون) bedelinde zamir vârid olsaydı sahib-i cürmolanları cürümle teşhir olmazdı.

***

Vâcip Tealâ ehl-i cürmün cezâlarını beyandan sonra ehl-i taatın mükâfaatlarını beyan etmek üzere :

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ ۝ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

buyuruyor.

[Rabb'ısının huzurunda kıyamdan korkan kimse için iki Cennet vardır. Şu halde Rabb'ınızın nimetlerinden hangisini inkâr ve tekzibedersiniz?]

Yani; bu dünyada ins ü cinden mükellef olan her şahıs ki âhirette Rabb'ısının huzurunda hesab vermek ve a'mâlinin cezasını görmek için kıyamdan havfeder ve o günün sual ve cevabından korktuğu için a'mâl-i sâlihaya sa'yederek o günde makbul olacak ibadetle saâdetin esbabını hazırlar. İşte o kimse için iki Cennet vardır. Zira Cennet'ten birisi; ibadetine mükâfaat olup diğeri ise günahları terkine mukabildir. Çünkü ins ü cinne bütün tekâlif; *iki şeyle olur: B i r i n c i s i ; evâmire imtisal, i k i n c i s i ; menhiyâtı terketmekledir.* Binaenaleyh; bu iki teklifi kabul edip riâyet edenler iki Cennet'le taltif olunurlar.

Yahut *iki Cennet'ten* birisi *cismânî* diğeri *ruhânîdir.* Çünkü; mümin dünyada şehevât-ı nefsaniyesini cismiyle terkederek ibadet ve itaat zahmetlerine tahammül ettiği için âhirette cismiyle telezzüz eder, itikadâta riayet, ahlâk-ı haseneye tehalluk ve ahlâk-ı rezîleden ictinâbettiği için ruhla telezzüz eder. Binaenaleyh; böyle olan kimse için Cennet ikidir ki biri akide-i sahîhine diğeri de amel-i hâlisine mükâfattır. Yahut Cennet'in birisi; *ameline mükâfattır,* diğeri ise *ihsan-ı İlâhî'dir.* Velhasıl günahkârlar için nasıl ki azab iki olup birisi azab-ı nâr diğeri sıcak su ise ehl-i Cennet için de Cennet iki olup biri *ruhânî,* diğeri *cismânîdir.* Binaenaleyh; bu âyette Cennet'in iki olduğu ve ehl-i Cennet'in her iki cihetle telezzüz edecekleri beyan olunmuştur.

Ehl-i Cennet'in, Cennet'ler kendi mülkleri olup keyfe mâ yeşâ tasarruf edecekleri cihetle *temellüke* delâlet eden *lâm* ile (لِمَنْ) varid olmuştur ki herkesin nâil olduğu Cennet'e başka bir kimse tarafından müdahale olmaz ve nimetleri herkesin kendine mahsustur. Asla memnu' değildir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'e Cennet'in iki olduğunu beyandan sonra Cennet'lerin bazı sıfatlarını zikirle kullarını ibadete teşvik etmek üzere :

ذَوَاتَا أَفْنَانٍ ۝ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

buyuruyor.

[O iki Cennet bir çok nimet sahibidir. Hal böyle olunca ey ins ü cin Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Yani; Cenab-ı Hakkın huzurunda kıyamdan korkan kulları için hazırladığı Cennet'ler, bir çok ağaçlar ve meyveler sahipleridir. Çünkü; her Cennet'te yüzbinlerce ağaçlar ve onlarda hâtır u hayale gelmedik meyveler mevcuttur. Onların çokluğuna işaret için *çokluğa* delâlet eden *tenvin* ile (افنان) lâfzı *nekre* olarak vârid olmuştur ki ağaçların ve meyvelerin nevilerini saymakla tükenmeyeceğine delâlet etsin.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu makamda *e f n â n ; ağacın dalları* manâsına olduğuna nazaran «Cennet'ler ağaçların dallarıyla dolu ve yaprakları gayet revnaklı, gölgeleri pek ziyade latîf, her cihetle ferahfezâ ve manzarası bakanları usandırmaz» demektir. Zira; yaprakları acîb ve meyveleri garîb olup yiyenler için zahmet yok ancak lezzet ve meserret vardır. Şu halde bu gibi nimetlerin hangisi inkâr olunur?

***

Vâcip Teala Cennet'in bazı nimetlerini beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ۝ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

buyuruyor.

[O iki Cennet'te cereyan eden iki nevi pınar vardır. Böyle olunca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ۝ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

[O iki Cennet'te her bir meyveden ikişer nevi mevcuttur. Şu halde Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edersiniz?]

Yani; o Cennet'in her birinde bir nevi pınar var ki o pınar sahibinin arzusuna tâbidir. Sahibi nereye isterse oraya akar, levni, ta'mı ve râyihası asla bozulmaz. Çünkü; sâfiyeti ebedîdir ve içenler için gayet lezîzdir, o iki Cennet'te her nevi meyveden biri kuru diğeri yaş veya renkleri başka başka ikişer sınıf meyveler vardır ve sahibinin arzusuna tâbidir. İstediği meyve istediği zaman ve mekânda mevcuttur. Binaenaleyh; getirmek, götürmek ve ağacından devşirmek zahmetleri yoktur.

***

Vâcip Tealâ Cennet'in bazı evsâfını beyandan sonra ehl-i Cennet'in bazı hallerini beyan etmek üzere :

مُتَّكِـِٔينَ عَلَىٰ فُرُشٍۭ بَطَآئِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍۚ وَجَنَى ٱلْجَنَّتَيْنِ دَانٍ ۝ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet Cennet'te döşekler üzerinde dayanıcı oldukları halde telezzüz ederler ki o döşeklerin iç yüzü kalın dibâdandır, Cennet'in ermiş meyveleri, ekledecek kimselere gayet yakındır. Hal böyle olunca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Yani; Allah'dan korktukları için seâdet esbâbına tevessül edenler Cennet'e girince itikatları ve amelleri mucibince hazırlanmış olan döşekler üzerine ittikâ edici oldukları halde Cennet nimetleriyle telezzüz ederler ki o döşeklerin iç yüzleri yeşil ve kalın atlastandır, Cennet'in meyveleri, yiyecek olan kimselere oturdukları, kalktıkları, yattıkları yerlere gayet yakındır, yemesinde hiç zahmet yoktur. Çünkü; nasıl arzu ederlerse arzularına göre zuhûr eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i Cennet'in her biri için bir çok döşekler olduğuna işaret zımnında (فرش) lâfzı *cemi'* sigasıyla varid olmuştur. Ehl-i Cennet'in döşeklerinin dış yüzleri bu dünyada târifi kabil olmayan kumaşlardan olduğuna işaret için iç

yüzleri beyan olunup dış yüzleri beyan olunmamıştır. Zira dış yüzleri dünya kumaşlarına benzemediğinden ukul-ü beşer idrakinden kaasırdır, iç yüzleri beyan olunduğu vechile şerefli olunca dış yüzlerinin daha ziyade şerefli olacağında şüphe yoktur.

Ehl-i Cennet'in kalplerinin ve cisimlerinin kemal-i rahatlarına işaret için fevkalâde rahatlığa delâlet eden döşek üzerine dayanmaları zikrolunmuştur. Çünkü döşek üzerine dayanmak; kemal-i rahata ve kalben huzura delâlet eder. Cennet'in ağaçları dağınık olsa da ehl-i Cennet arzu ettiklerinde meyvelerin zahmetsiz yaklaştığı sarahaten beyan olunmuştur ki ağaçların onların üzerlerini tavaf edip duracağına işarettir.

***

Vâcip Tealâ Cennet'te olan nimetlerden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٥٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٧﴾

buyuruyor.

[O Cennet'lerde gözlerini zevçlerine hasretmiş asla başka bir kimseyi nazarından geçirmez kadınlar vardır ki onları zevçlerinden evvel ins ü cinden hiç bir kimse messetmemiştir. Hal böyle olunca Rabbi'nizin nimetlerinden hangisini tekzibedersiniz?]

Yani; ehl-i iman ve erbab-ı ibâdet için hazırlanmış olan Cennet'lerde nazarlarını ancak zevçlerine hasretmiş, zevçlerinin gayrıyı hatırından geçirmez ve başkalarına bakmaz hâtunlar vardır ki onları zevçlerinden evvel insandan olan hatunları insten ve cinden olan hatunları cinden hiç bir erkek messetmemiştir. Binaenaleyh; ehl-i Cennet'in hatunları gözleriyle zevçlerinin gayrıya bakmadıkları gibi kalpleriyle dahi zevçlerinin gayrıya mahabbet etmezler ki zevçle zevceden her birinin kalpleri yekdiğerine karşı emîn ve mahabbetleri daim olur. Şu halde Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzibe cür'et edersiniz?

Âyet-i celilede taife-i nisvanın tesettürü memduh ve yekdiğerine karşı mehabbetlerinin devamı ancak tesettürde olduğuna işaret olunmuştur. Kadınların mecliste âhar bir kimse tarafından ismi zikrolunmak tab'an kerîh, âdeten mezmûm ve şer'an müstehcen olduğuna işaret için bu âyette hatunlar sıfatları olan (قاصرات) lâfzıyla zikrolunmuştur. Binaenaleyh; erkek meclisinde bir kimsenin hareminin ismi gayrı tarafından zikrolunması makbul bir şey olmadığından kinaye tarîkıyla zikrolunmak islâmiyyet arasında âdet hükmündedir. Cennet'te kadınların ahlâkı gâyet safvet üzere olduğu ve nazarlarını başkalarına atfetmedikleri kendi ihtiyarları ile olup zevçlerinin menetmesiyle olmadığına işaret için *ihtiyara* delâlet eden (قاصرات) lâfzı vârid olmuştur. Yani «Kendileri kasr-ı nazar ederler, yoksa zevçlerinin gayra bakmaktan menettikleri için değil» demektir. Bu hal ise onların kemal-i iffet, taharet ve derecât-ı âliye sahipleri olduğuna delâlet eder. Cennet-i âlâda insanların simâları gayet güzel olduğundan herkes kendi helâlinden gayrıya bakmaya ihtiyaç görmez.

Âyette (قاصرات) mutlak olarak zikrolunduğundan nisvânın cümlesine hatta Hurîlere şâmil olmak ihtimali ağlebtir. Binaenaleyh âyet : Cennet'te olan nisvânın cümlesinin aynı hal ve sıfatta olacaklarına delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ insanlar için lüzumu zaruri olan meskeni evvelâ beyan etmekle beraber yalnız mesken kâfi olmayıp teferrüc ve tenezzüh olunacak mesîregâh olan bağları, bahçeleri, pınarları, tenezzüh olunacak mahallerde yenilecek meyveleri, yiyip içtikten sonra yatacak mahalde nefîs döşekleri ve o döşekler üzerinde telezzüz olunacak hatunları beyandan sonra o hatunların evsafından bazı âharı beyan etmek üzere :

كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ۝ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

buyuruyor.

[Cennet'te müminler için hazırlanan hatunların yanakları kırmızılıkta keenne yakûta, vücudları berrak ve beyazlıkta hâlis mercana benzerler. Hal böyle oulnca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu makamda *m e r - c â n ; incinin ufağı ve beyazı* manâsınadır. Şu halde Cenab-ı Hak bu âyette ehl-i Cennet'in hatunlarını güzellikte iki şeye teşbih buyurmuştur ki *şeffâf ve yüzleri kırmızılıkta* yakuta *ve gayet beyaz olmakta* incinin ufağına teşbih eylemiş ve kırmızı ile beyaz birbirine karıştığından insanlar için pek makbul olan renkte olacaklarını beyan buyurmuştur.

هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُۚ ﴿٦٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾

[Allahü Tealâ'ya ibadetle kulların ihsanlarının cezası olmadı, illâ Allah'ın onlara ihsanı oldu. Cenab-ı Hak ibadetinize mükâfaat olarak ihsan edince Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzibedersiniz?]

Yani; insanların şeraitine riayet ederek ibadetlerini edâda ihsanlarının karşılığı ancak Cenab-ı Hakkın onlara nimetlerini ihsanıdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *e v v e l k i i h s a n* ile murad; *amel* olduğuna nazaran *i k i n c i i h s a n* ile murad; *Cennet'tir*. Ve eğer evvelki ihsan ile murad; *marifet-i İlâhiyye ve tevhid-i sübhanî* olursa ikinci ihsan ile murad; *Cennet'te iskân ve cemal-i bâ kemâlini müşahade ettirmektir*. Yani; «Tevhid'in cezası olmadı, illâ Cennet oldu» demektir.

وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِۚ ﴿٦٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِۙ ﴿٦٣﴾

[Bundan evvel beyan olunan iki Cennet'in dûnunda iki Cennet dahi vardır. Hal böyle olunca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzibedersiniz?]

Yani; bundan evvel iki Cennet beyan olundu. Herkesin amâli

ve ahlâkı mütefâvid olduğu gibi onun mükâfaatı olan Cennet'lerde dahi tefavüt vardır. Binaenaleyh; derecede ve mertebede evvelki Cennet'lerden aşağı tabakada iki Cennet dahi vardır ki o Cennet'lere nail olanlar için de her istedikleri mevcuttur, arzularından hiç bir şey noksan olmaz, ancak mertebede fark vardır. Meselâ biri üst tabaka, diğeri alt tabakadır.

مُدْهَامَّتَانِ ﴿٦٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾

[O iki Cennet hadravâtın şiddetinden siyaha mâil yeşildirler. Şu halde Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzibedersiniz?]

Yan; evvelki beyan olunan iki Cennet'te nasıl bağlar, bahçeler ve ağaçlar çoksa ikinci derecede beyan olunan Cennet'lerde dahi yere döşenmiş yeşil otlar ve havaya ser çekmiş görünür, revnaklı ağaçlar vardır. Otların ve ağaçların fevkalâde istekli olduğundan yaprakları siyaha mail kuvvetli ve nadretlidir ki bakanlara sürûr verip siyaha mail cansız sararmış değil demektir. Çünkü; Cennet'in ağaçlarının suya ve timara ihtiyacı olmadığından bir karar üzere durur bozulmaz.

فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾

[Ehl-i iman için hazırlanmış olan Cennet'lerde şiddetle kaynayıcı iki pınar vardır ki bakanlara ferah verir.] Çünkü; pınarların suyu gayet çok ve kuvvetli olduğu cihetle fıskiye gibi havaya feverân eylediğinden bakanlar zevk alır, mesrûr olur. Binaenaleyh; bu dünyada bile zengin olan kimseler bir çok paralar sarfıyla zevk edip, eğlenmek için fıskiyeler yaparlar, zevk u sefa ederler. Halbuki dünyanın her şeyi harâba müşerref ve zevale maruz olup endişeden halî değildir. Cennet'te ise her şey daima mamur ve ebediyyen bâki olduğu cihetle elbette safâsı dünyanın safâsına kıyas kabul etmez. **[Hal böyle olunca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]**

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾

[O iki Cennet'te içinde bulunanların telezzüz edeceği her nevi

meyve var, meyvelerin içinde bilhassa herkesin sevdiği hurma ve nar dahi mevcuttur. Şu halde Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

F â k i h e ; mutlaka meyve olduğu cihetle hurma ve nar fâkihede dahil oldukları halde şereflerine işaret için her ikisi de ayrıca zikrolunmuşlardır. Çünkü; hurma hem gıda hem de meyvedir. Nar ise hem mevye hem de devadır. Bu ikisi mevcut olan yerde bilûmum meyvelerin mevcut olacağına dahi işaret olunmuştur. Çünkü; birisi bilâd-ı bâride diğeri bilâd-ı hârre meyvelerinden oldukları cihetle her tarafta bulunan meyvelerin Cennet'te bulunacağına delâlet ettiği gibi bunların biri tatlı diğeri ekşi olmakla ikisinin arasında olan ta'mlar dahi mevcut olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; bunları zikirle diğerlerini zikirden iktifa olunmuştur.

فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾

[Zikrolunan dört Cennet'te batınları hayır zâhirleri güzel hâtunlar vardır. Hal böyle olunca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Yani; bundan evvelki âyetlerde zikri sebkeden ve ehl-i iman için hazırlanan nimetler içinde ehl-i Cennet'e mahsus hatunlar vardır ki onların derûnları sade hayır ve ahlâk-ı hamîde ve zahirleri zevçlerinin memnun olacağı hüsn-ü cemâl ve güzel simâlardır.

Bu âyette hayrât lâfzı *ahlâk-ı haseneyle,* hisân lâfzı *zahirde güzellikle* tefsir olunmuştur. Bu manâyı ezvac-ı mutahharâttan (Ümmü Seleme) (R.A.) dan rivayet olunan bir hadis-i şerif de te'yîd eder. Çünkü Ümmü Seleme «Ben Resulullah'a ya Resulallah! Cenab-ı Hakkın (خيرات حسان) kavlinden bana haber ver» dediğimde Resulullah «(خيرات الاخلاق حسان الوجوه) buyurdu» demiştir. Yani «Hayrat demek; onların ahlâkı hayır ve hisan demek; yüzleri güzel» demektir.

حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾

[Bundan evvel beyan olunan Cennet'lerde ehl-i Cennet için

hazırlanmış huriler vardır ki onlar çadırlar içinde daima mesturelerdir, zevçlerine kemal-i mahabbetlerinden daima zevçlerine hasr-ı nazar ederler. Başkalarına bakmazlar. Şu halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini tekzib edersiniz?]

Cennet-i alâda ehl-i Cennet için konaklar, saraylar olduğu gibi tenezzüh için çadırlar da vardır ve bazı rivayete nazaran o çadırlar yekpâre incidendir, sahibi için o çadırlar içinde hurîler vardır. Arzu ettikleri zaman o çadırlar içinde arzuları veçhile icra-yı ahkâm ederler. Binaenaleyh; bazı âyette *kusûr* (köşkler) ve bazı âyette *Hıyâm* (çadırlar) zikrolunmasında münafaat yoktur. Çünkü; ehl-i Cennet için her ikisi de mevcut olduğundan bazı âyette köşkler ve bazı âyette de çadırlar zikrolunmuştur. Hûriler; *insanın amâl-i salihasına göre Cenab-ı Hakkın herkesin rahatı için halk buyurduğu kadınlardır.* Onlar kimlerin amelleri mukabilinde halk olunmuşsa onlara mahsus ve gayrın taarruzundan masunlardır. Zira; ancak zevcinin malıdır, başkası iştirak edemez. Çünkü; her nefis hayır ve şer olsun ameli ne ise onunla merhune olduğundan herkesin amelinden halkolunan nimet onun malıdır gayra tecavüz etmez.

لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾

[Cennet'te olan hurîlere zevçlerinden evvel ins ü cinden hiç bir kimse dokunmamıştır. Hal böyle olunca Rabb'inizin nimetlerinden hangisini tekzibedersiniz?] Şu halde Cennet'te olan hurîler bâkir kız olarak zevçlerine teslim olunurlar, yoksa evvelden bir koca görmüş dul olmazlar. Bu âyetin lâfzı aynen sebketmişse de evvelki âyet o âyetten evvel zikrolunan iki Cennet'te olan nisvana, bu âyette ikinci defada zikrolunan iki Cennet'te bulunan nisvana mahsus olduğundan lâfızda tekrar olsa da manâda tekrar yoktur.

Yahut evvelki âyet dünyadan varan hatunlar hakkında, ikinci âyette ise Hurîler hakkında olduğundan tekrar yoktur.

مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾

[Ehl-i Cennet yeşil ve renkli döşekler, gayet nefîs ve acîb yataklar ve yastıklar üzerinde oturucu oldukları halde telezzüz ederler. Hal böyle olunca Rabb'inizin hangi nimetlerini tekzib edersiniz?]

Yani; ehl-i Cennet kendileri için hazırlanan ve amelleri üzerine terettüb eden yeşil yastıklar, güzel döşekler, acîb ve nefis yaratılmış ipekten yataklar üzerinde oturucu ve yastıklara dayanıcı oldukları halde Rab'larının ihsan ettiği nimetlerle tena'um ederler.

R e f r e f ; yastık ve döşek manâsınadır ki *üzerinde oturup koltuğunda dayanacak şeylerdir.* İnsanlar tab'an yeşilliğe mail olup sevdiklerine binaen Cenab-ı Hak refrefi *yeşillik* manâsına olan (خضر) lâfzıyla tavsif buyurmuştur ki yeşil kumaştan olacaklarını beyan etmiştir. *A b k a r i y y i n ; gayet acîb ve nefîs olan şeye* denir ki o yastıkların ve döşeklerin gayet acîb ve nefîs olduğunu beyandır. Hatta araplar (عبقرى) nin cin taifesinin beldelerinden bir acîb belde olduğunu zanneder ve acîb addettikleri şeyleri o beldeye nisbet ettiklerinden *iyi olan şeylere* abkari demek onlarca darb-ı mesel hükmünü almıştır. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ Cennet-i alânın tefrişâtının acîb olduğunu ispât için : (عبقرى) buyurmuşdur.

تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Celâlet, azamet, ikram ve ihsan sahibi olan Rabbin Tealâ'nın ismi yüce, bâki ve daim oldu.] Başkalarının isimleri gibi zail olucu değildir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın ismi tezikrolunan yerde bereket feyezân eder. Hatta ehl-i Cennet'ten tekâlif sâkıt olduğu halde zikrullah bâkidir. Binaenaleyh; ehl-i Cennet daima Allah'ı zikrederler.

***

SURE-İ VÂKIA

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Doksan altı* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ۝ لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ۝ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ ۝

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol zamanı ki o zamanda kıyametin vukuâtı vâki olur, o günde kıyametin vukuâtını tekzib edip inanmayıcı bir nefis bulunmaz. O kıyamet âsilerin mertebelerini indirici ve itaatlı olan kimselerin derecelerini yükselticidir.]

Yani; ey Nebiyyi Zişân! Zikret şol günü ki o günde Rabb'in Tealâ tarafından mev'ud olan kıyametin büyük vukuâtı vücûd bularak belay-ı azîme meydana gelip herkes indinde zuhur edince o vukuâtı tekzib eder bir kimse bulunmaz. Çünkü; o günde vuku bulacak hareketi sebebiyle yüksek dağlar toz olup dünyanın her tarafı havada savrulduğunu, alî olanların sâfil, sâfil olanların âlî olduğunu herkes görünce bunu inkâr ve tekzibe hiç kimsenin mecali olmaz, kıyamet hakkında vâki olan haberlerin cümlesini vukuât tasdik edince hiç kimsenin bir diyeceği kalmaz, kıyamet öyle dehşet ve heybetiyle zuhûr eder ki dünyada kibredip kendini herkesten büyük addeden bir çok kimselerin dereceleri herkesten aşağı iner ve kendini hakîr görüp tevazu'la ibadet eden bir çok kimselerin mertebeleri yukarı çıkar. Binaenaleyh; o günde azizler zelîl zeliller azîz olur, herkes lâyık olduğu dereceyi bulur.

Kıyametin vukuu muhakkak olduğuna işaret için kıyametten Vâkıa ile tâbir olunmuş ve kıyâmetin vukuu def'aten vâki olacağına işaret için bir *kereye* delâlet eden *vak'a* lâfzı vârid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kıyametin vukuunu beyandan sonra o günde vuku bulacak umur-u azîmeden bazılarını beyan etmek üzere :

إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا ﴿٤﴾ وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ﴿٥﴾ فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Zikret ey Habibim! Şol zamanı ki o zamanda zelzele olmakla arz şiddetle hareket ettiğinde ve dağlar kavut gibi ufatılıp dağlar, ovalar saçılmış ve dağıtılmış havada gezen zerreler misali toz olup savrulduğunda yüksek mahaller engin ve engin mahaller yüksek olur.] Nihayet mahşer kurulup herkes müstahak olduğu mertebesini bulur.

Yani; küre-i arz kemal-i şiddetle sallandığı zaman arz ve arz üzerinde bulunan bilcümle mahlukât yıkılır. Binaenaleyh dağlar, ovalar cümlesi ufacık zerrât gibi toz olur. Şu halde insanın güvendiği dünyanın akibeti bundan ibaret olunca insana lâzım olan; o günün dehşetini hatırından çıkarmıyarak vazife-i budiyeti yerine getirmenin ve ibadetinde kusur etmemenin çarelerini düşünmektir.

R u c c e t ; şiddetli harekeyle sallandı, b ü s s e t ; gayet ufacık tozlar gibi ufalandı âdetâ kavut veya un gibi ezildi demektir. *H e b â ; pencereden giren güneşin zıyâsı içinde görünen zerrâttır.* (مُنبَثًّا) *dağılmış* demektir. Şu halde *manâ-yı âyet :* [Kıyamette şiddetli hareke ile yerler sallanırcasına sallandığında, dağlar ufacık tozlar gibi ufalandığında, arzın ve dağların eczaları güneşin şu'lesinde görülen zerreler gibi dağılmış zerrelerden ibaret kalır] demektir.

***

Vâcip Tealâ kıyâmetin şiddetini beyândan sonra o günde halkın ahvâlini beyan etmek üzere :

وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً ﴿٧﴾

buyuruyor.

[O günde ey insanlar! Siz üç sınıf olursunuz.]

Bu âyette Vâcip Tealâ sınıfın bazısı bazısından olduğu cihetle esnaftan ezvaçla ta'bîr buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ kıyamette insanların üç sınıf olacağını icmâlen beyandan sonra üç sınıftan her birerlerini tafsil etmek üzere :

فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿٨﴾ وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ﴿٩﴾ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾
أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ﴿١١﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[İnsanlar kıyamette üç sınıf olunca üç sınıftan birisi; amel defterleri sağ taraflarından verilen eshab-ı meymene'dir ki o eshab-ı meymenenin görecekleri kerâmet ve nâil olacakları nimet ne gibi şey bilir misiniz? Elbette bilemezsiniz. Çünkü; onların nâil olacakları nimetlerin mahiyeti bu dünyada anlaşılamaz. Üç sınıfdan ikincisi; amel defterleri sol taraflarından verilen eshab-ı meş'emedir ki onların görecekleri azab ve duçâr olacakları gazab-ı İlâhî ne gibi şey bilir misiniz? Elbette bilemezsiniz. Zira; onların mübtelâ olacakları azabın künh ü hakikatı bu dünyada bilinemez, üç sınıftan üçüncüsü; şol kimselerdir ki onlar bu dünyada ibadât ve taatta herkes üzerine tekaddüm ve sebkat ettiklerinden âhirette dahi Cennet'e girmekte herkesi sebkat edicilerdir. İşte şu evsafla muttasıf olan kimseler Cennât-ı naîmde mukarreblerdir.]

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile *eshab-ı meymene; kendi nefisleri hakkında daima hayır işlediklerinden yümn ü berekete nâil olacakları cihetle* ashab-ı meymene ünvanını almışlardır. Çünkü meymene; *yümn ü bereketten* alındığı cihetle *yümn ü berekete nâil olacaklara* ashab-ı meymene itlakı sezâdır. *Ashab-ı meş'eme; dünyada daima kendi haklarında şer işlediklerinden defterleri sol taraflarından verilip haklarında zuhur edecek şeâmet olduğu cihetle* onlara ashab-ı meş'eme denmiştir.

Vaad-i İlâhî'ye kurbiyyetin dereceleri mütefavit olduğundan sâbikûnun kurbiyetlerini beyan diğerlerinin kurbiyetine mani olmaz. Çünkü; sabikun bilfiil kurbiyete nâil olduğu zaman ashab-ı Yemin henüz arsa-i mahşerden Cennet'e yeni teveccüh etmiş olurlar ve diğer bir sınıfın derecesi daha geride olur. Ba'dehû onlar da kurbiyyete nail olurlar. Binaenaleyh; kurbiyyet yalnız sabikuna münhasır değildir.

Bu âyette sabikun'un nail olacakları derecelerin ukul-u beşerin idrakinden âciz olduğuna işaret için Sabikun'dan sabikun'la haber verilmiştir. Çünkü Sabikun'dan aynı sabikunla haber vermek; «Onların âhirette ahvalinden ve görecekleri nimetlerden bu dünyada haber vermek mümkün değil» demektir. Zira bir kimsenin hüviyyet ve şahsiyyetini aynı şahsiyyetle tarif etmek; o kimseyi medh ü senâ etmektir, bu gibi senâ her lisanda câridir. Meselâ bir kimse hükümdarın ahvalinden sual eder. Diğer bir kimse de cevabında hükümdarın ahlâk-ı hamîdesini ve ahval-i mardiyyesini hükümdara lâyık şeceat ve celâdetini, ahaliye şefkat ve merhametini ve düşmanlara galebesini bertafsîl beyan etmek mümkün olmadığına işaret için «Hükümdar hükümdardır» demekle iktifa eder. Yani «hükümdarı, noksansız bir hükümdar olmakla tarif edebilirim» demektir. İşte âyette de Cenab-ı Hak «Sabikun sabikundur» buyurmuştur ki onların şanlarına ta'zîm, meziyyet ve mertebe-i âliye sahibleri olduklarına işaret etmiştir.

Ehl-i Cennet için Cennet'ten maksat; nimetiyle tena'um olduğundan Cennât-ı *naîme* muzaf kılınmıştır. Bu âyette ehl-i tefsir bir çok manâ beyan etmişlerdir: Meselâ *hicrette sâbık olanlar Cennet'te sâbıklardır.* Yahut *islâmı kabulde sebkat edenler rıza-yı İlâhî'ye sebkat etmişlerdir.* Yahut *salevât-ı hamseye devamda sebkat edenler Cennet nimetlerine nail olmakta sebkat etmişlerdir* veyahut *günahına tevbeye sebkat edenler kabulünde sebkat etmişlerdir.*

ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ ﴿١٤﴾ عَلَىٰ سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ ﴿١٥﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ ﴿١٦﴾

[Ümem-i sâlifeden bir çok cemaatla ümmet-i Muhammed'den

az bir cemaat altından incilerle örülmüş kürsiler üzerinde karşı karşıya oturup dayanıcı oldukları halde sohbet ederler.]

Yani; Hz. Âdem'den bizim Peygamberimize gelinceye kadar geçen enbiyanın ve ümmetlerinin adedi çok olduğundan onlardan sâbikun bu ümmetin sâbıklarından daha çoktur. Onlar ve bunlar altından ve inciden yapılmış köşkler ve saraylar üzerinde karşı karşıya oturur muhabbet ederler, oturdukları kürsileri hem oturmalarına hem de dayanmalarına kâfi derecede vasi'dir. İstedikleri gibi otururlar, dayanırlar, aslâ sıkıntıları olmaz.

Beyzâvî'nin beyanı veçhile enbiya-yı sâbikanın adetlerine göre hey'et-i mecmuasına nazaran ümmetlerinin çok olması itibariyle her birinin ümmetinin çok olması lâzım gelmediğinden Resulüllah'ın «Benim ümmetim sair enbiyanın ümmetinden çok olur» buyurduğu hadis-i şerifi bu âyete muhalif olmaz. Çünkü; âyette beyan olunduğu veçhile her ne kadar bu ümmetin sâbıkları ümem-i sâlifenin sâbıklarından az ise de nefsinde bu ümmetin az olması lâzım gelmez. Zira; enbiyadan herbirinin ümmetine nisbetle bu ümmetin onlardan ad'âf-ı mudâaf çok olduğundan hadis-i şerifin mazmunu vakıa mutabıktır.

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ﴿١٧﴾ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ ﴿١٨﴾

[Ehl-i Cennet üzerlerine ellerinde kulpsuz ve oluksuz bardaklar ve kulplu ve oluklu ibrikler ve pınardan akan lezîz şaraptan kâselerle herkesin amelinden halkolunmuş daimî hizmetçi oğlanlar tavâf eder dolaşırlar ve her ne zaman her ne arzu ederlerse istedikleri veçhile hizmette hâzırlardır.] Hizmetlerinde velev cüz'i bir şey hususunda olsun asla kusur etmezler, onlar herkesin amelinden halkolunduğu cihetle amele göre güzel yüzlü, tatlı sözlüdürler, bir siyak üzere bulunurlar, halleri asla tebeddül etmez. Çünkü; ölüm, hastalık ve kocalık gibi tebeddülâtı mucib ahvalden masunlardır.

Bu âyette *v i l d â n* ile murad; *hizmetçilerdir* ve ehl-i Cennet'in ameline göre halkolunmuşlardır, yoksa bazılarının dedikleri gibi herkesin hal-i sebâvetinde vefat eden çocukları değildir. Çünkü; eğer murad bu olsaydı çocuğu vefat etmeyenlerin hiz-

metçisi olmamak lâzım gelirdi. Bu ise bâtıldır. Zira; âyetin umumuna muhaliftir ki âyet Cennet'e giren her kimsenin hizmetçisi olacağına delâlet eder. Bazıları da bu âyette vildân ile muradın; *etfal-i kefere* olmasını beyan etmişlerse de bu da sahih değildir. Çünkü; etfal-i kefere ehl-i a'râftan veyahut babalarına tebeiyetle ehl-i nârdan veyahut ehl-i Cennet olduklarına dair ulemânın kavilleri muhteliftir.

E k v â b ; oluksuz ve kulpsuz billûr kâselerdir. E b â r î k ; ibrikin cem'idir. İ b r i k ; kulplu ve oluklu olan bardaktır. K e i s ; içi şarap dolu kasedir. M a î n ; kaynar pınardır. Eğer sudan olursa ceryanı garîb değildir. Zira; suda ceryân âdettir. Amma sair şaraptan olursa ceryanı garîbtir. Çünkü; lezîz şarapta cereyan âdet olmadığından şarabın kaynar pınardan olması garaibten ma'duddur. Ve bu makamda maînin keis karînesiyle şaraptan cereyan eder pınar olması ağleb-i ihtimaldir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in telezzüz edeceği şeylerden bazılarını beyandan sonra Cennet şaraplarının dünya şaraplarına muhalif olduğunu beyan etmek üzere :

لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ ﴿١٩﴾ وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet'in içtikleri şaraptan başları ağrımaz, akıllarına halel gelmez, onlara hizmet eden vildân istedikleri meyveleri ve arzu ettikleri etleri getirirler onlar da istedikleri kadar yerler.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile meyvenin ekli zarûri olmayıp arzuya tâbi olduğundan «İhtiyar ettikleri fâkihe var» denmiştir. Amma et gıda nevinden olduğu cihetle açlık zamanında ekli lâzım olduğundan «iştiha ettikleri kuş eti var» denmiştir. Çünkü iştiha; ihtiyardan kuvvetlidir.

وَحُورٌ عِينٌ ﴿٢٢﴾ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ ﴿٢٣﴾ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾

[Ehl-i Cennet'in amellerine cezâ olarak onları sedef içinde gizli, güneş görmemiş, saf, berrâk, şeffâf inciler gibi beyaz ve gözleri büyük hurîler tavâf ederler. İşte bu nimetlerin cümlesini biz onların amellerine ceza olarak verdik ve rahatlarını temin ettik.]

Yani; ehl-i Cennet'in hariçte hizmet eder gılmânları olduğu gibi dahilde ve bilhassa döşekte telezzüzleri için arzularına muvafık evsaf-ı matlubeyi cami' hurîler vardır ki o hurîlerin gözleri gayet büyük, vücudları gayet beyazdır. Hatta güneş görmemiş saklı inciler gibi saf ve berraktır. Bunlar ehl-i Cennet'in amellerine mükâfattır.

Cennet'e girmek fazl-ı İlâhî ile ise de Cennet'te nimetlere nâil olmak ve terfi-i derecât insanların kendi amellerinin cezası olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; her müminin âmâl-i sâlihaya çalışması lâzımdır. Çünkü büyük derecelere nâil olmak; ancak amel sayesindedir. Amel mukabilinde ceza vermek Allahü Teâlâ üzerine vâcip değildir. Zira; abd her ne kadar çok amel işlese Allah'ın verdiği nimetin şükrünü edâ mümkün olmadığından amele göre ceza vermek de lütf u ihsandır. Binaenaleyh; mutezile'nin «Abdin ameli mukabilinde sevab vermek Allahü Tealâ üzerine vâciptir» yollu itikadları merduddur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in nimetlerinden bazılarını beyandan sonra Cennet'te fena söz olmayıp ancak selâm işitildiğini beyan etmek üzere :

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ﴿٢٥﴾ إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet Cennet'te bâtıl sözü ve günah yazılacak kelâmı işitmezler, ancak bir söz işitirler ki o söz de her tarafta işitilir selâmdır.]

Yani; ehl-i Cennet Cennet'te nail oldukları nimetlerle telezzüz ettikleri vakit manâsız ve faydasız söz işitmedikleri gibi birbirlerine «Günah işledin» demek gibi sözleri de işitmezler. Çünkü; Cennet'te günah yok ki yekdiğerini günahla itham ederek «Sen günah işledin» desinler. Zira; Cennet dâr-ı teklif olmadığından günah sözü söylenmez ki işitsinler. Ancak ehl-i Cennet Cennet'te birbirlerinin yekdiğerine selâmını ve meleklerin selâmlarını işitirler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile selâm iki taraftan teâtî olunacağına işaret için *selâm* lâfzı *iki kerre zikrolmuştur*. Çünkü; selâm bu dünyada nasıl alınıp, verilirse âhirette dahi onun aynıdır. Binaenaleyh; gerek ehl-i Cennet'in birbirine, gerek meleklerin ehl-i Cennet'e selâmları iki taraftan olacağına işaret olunmuştur. Şu halde (Selâmünaleyküm) ve (Aleykümüsselâm) lâfızlarıyla yekdiğerine iltifatın Cennet'te dahi cereyân edeceğine âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ sâbıkunun ahvalini beyandan sonra ashab-ı yemînin halini beyan etmek üzere :

وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ﴿٢٨﴾ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ﴿٢٩﴾ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ ﴿٣٠﴾
وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ ﴿٣١﴾ وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ ﴿٣٢﴾ لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾ وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Defter-i âmâllerini sağ taraflarından alan eshab-ı yemîn kimlerdir? Onlar Allahü Tealâ'dan ne kadar lütf u kereme nâil olurlar bilir misiniz? Onlar Cennet'te dikenleri temizlenmiş, gölgesi çok ve dalları birbirine karışmış sidr ağacının altında rahat ederler, onlar muz ağacının altında dahi bulunurlar ki meyvesi bütün dallarına örülmüş, meyveden hali bir yeri bulunmaz, o ağaçların gölgesi gayet çok ve uzun asla noksan olmaz. Ehl-i Cennet daima o ağaçlar ve gölgeler altında ârâmgüzâr olurlar, yalnız gölgeyle kalmazlar öyle bir suya nail olurlar ki o su istedikleri mahalle akar, azalmaz ve tükenmez daimi bir karar üzere bulunur, bir çok meyvelere malik olur ki o meyveler asla inkitaa uğramaz, bir kim-

se tarafından men'olunmaz, her zaman bulunur isti'maline hiç bir kimse mani olamaz. Ve yüksek döşeklere nail olurlar ki o döşekler yatıp oturmağa gayet elverişlidir.]

S i d r ; yaprakları küçük bir ağaçtır ki güzel kokuludur. M e n d u d ; dikenleri kesilmiş demektir yani «ashab-ı yemîn sidr ağacının altında bulunurlar ki o ağacın dikenleri kesilmiş dünya ağaçlarına benzemez» demektir. Çünkü; ashab-ı yemîn'in amâl-i salihaları ağacın dikenine benzeyen riyâ, sum'a menn' ve ezâ gibi şeylerden halî olduğundan ihlâsları neticesi altında gölgelendikleri ağaçların keyfe keder verecek dikenlerden ve sair pürüzden halî ve safî olacağı beyan olunmuştur.

T a l h ; muz ağacı veyahut *Ümm-ü gaylân* denilen ağaç ki gayet güzel rayihalı pek çok çiçeği olur. Muz ağacı olduğuna nazaran kökünden dallarının ucuna kadar meyveden halî hiç bir yeri bulunmaz. Çünkü; eshab-ı yemîn ömürlerinin her dakikasını ibâdetten halî kılmadıklarından onların nail oldukları ağaçların hiç bir tarafı meyveden hali olmaz. Hatta meyvesinin kabuğu bile olmaz her tarafı zahmetsiz yenir.

Onlar bir gölge altında bulunurlar ki o gölge her tarafa uzanır, asla zail olmaz, her zaman bir karar üzere bulunur. Çünkü; eshab-ı yemîn ömürleri oldukça ibadâta mülâzim olduklarından zıll-i İlâhî onlar üzerine devamlıdır. Zira; güneş olmadığından gölge her tarafı ihâta eder ve her şahıs hakkında müsavidir. Hatta Cennet'te gayet cesîm bir ağaç olup ehl-i Cennet istedikleri zaman o ağacın altına teferrüce çıkarlar ve bazıları dünyadaki çalgıları isteyip gönlünden geçirdiğinde, Allahü Tealâ'nın bir rüzgâr halkedip ağacın dallarına dokununca yapraklarının her biri dünyada görülen ve görülmeyen çalgıların sadâlarını vereceği ve herkesin ondan istediği kadar zevkiyâb olacağı ibn Abbas hazretlerinden mervîdir.

Ehl-i Cennet bir suya malik olurlar ki o su istedikleri mahalle istedikleri veçhüzere akar asla güçlük çekmezler, o su azalmaz, tükenmez. Çünkü; ashab-ı yemîn her nereye gitseler amellerini terketmeyip küre-i arzın neresinde bulunsalar emr-i İlâhî'ye imtisal ettiklerinden Cennet nimetleri de onları takib eder istedikleri yerde bulunur.

Ashab-ı yemîn çok meyveye nâil olurlar ki o meyveler dünyada görüldüğü gibi mevsime tâbi değildir. Her zaman her meyve bulunur, tükenmez ve herkese helâl olur. Binaenaleyh; bazı kimseye helâl, bazısına haram olmak gibi memnûiyyet olmaz, hiç bir kimseden esirgenmez, kurumak ve çürümek gibi şeyler de olmaz.

Ashâb-ı yemîn yüksek döşekler üzerinde otururlar. Zira; cümle ahkâmdan yüksek olan ahkâm-ı Kur'aniyyeyi iltizâm edip onunla amel ettiklerinden amellerine mükâfaat olarak yüksek döşekler üzreinde otururur, rahat ederler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette meyvesiz olan sidr ağacı ile meyvesi gayet çok olan talh (Muz) ağacını zikirle Cennet'te meyveli ve meyvesiz ağaçların hepsinin bulunacağına işaret buyurmuştur. Ağaçtan maksat *ikidir : B i r i n c i s i ; meyve, i k i n c i s i ; hüsn-ü manzara ve gölgedir*. Binaenaleyh; Cennet'te her ikisi de mevcuttur.

Bazı rivayete nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; Taif'te her nevi meyvenin bolluğu ile beraber sidr ağacının çokluğu ashâb-ı kirama hayret verip bu gibi meyveli ve meyvesiz ağacı çok bahçelere malik olmak için temenniyâtta bulunmaları üzerine bu âyetin nâzil olduğu mervidir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in me'kûlât ve meşrubât cihetinden mâlik olacakları nimetleri beyandan sonra menkûhât cihetinden dahi malik olacakları nimetleri beyan etmek üzere :

إِنَّا أَنشَأْنَاهُنَّ إِنشَاءً ۝ فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا ۝ عُرُبًا أَتْرَابًا ۝ لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ ۝

buyuruyor.

[Biz âhirette dünya hatunlarını ihya ve icad ederiz, onları yeniden icâd eder gibi icadımız muhakkaktır. Binanealeyh; biz onları bâkir kılarız, onlar da zevçlerine kemal-i mahabbetle mahabbet ederler ve ashab-ı yemîn için onları bir siyak üzere hepsini otuz üç yaşında kılarız, erkek kadın ehl-i Cennet'in cümlesi otuz üç yaşında tüvanâ delikanlı olurlar. Dünyada olduğu gibi kocamak yok-

tur, zevc zevce yekdiğerine karşı tatlı dilli güzel sözlü olmak meziyyetini haiz olurlar.] Kadınlar için bâkir olmak ve kocasına mahabbet etmek en ziyade bir meziyyet ve her şüpheden arî, tarafeynin yekdiğerine karşı mahabbetini câlib olduğundan Cenab-ı Hak Cennet-i âlâda bulunacak kadınları bekâret ve zevçlerine mahabbetle tavsif buyurmuştur.

(وفرش مرفوعة) kadınlardan kinâye olduğu cihetle (انشأناهن) *zamiri, fürüş-ü merfuanın* delâlet-i iltizâmiyeyle delâlet ettiği *kadınlara* ircâ olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ ashâb-ı yemînin nâil olacağı nimetleri beyandan sonra eshab-ı yemînden ümem-i salifeden ve ümmet-i Muhammed'den olacaklarını beyan etmek üzere :

ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ ۝ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ ۝

buyuruyor.

[Ashab-ı yemîn ümem-i mâziyeden büyük bir cemaat ve ümmet-i Muhammed'den dahi büyük bir cemaat olacaktır.] Veyahut [Ashab-ı Yemin ümmet-i Muhammed'in sabıklarından bir cemaat ve lâhiklarından da bir cemaattır.] Çünkü; ehl-i Cennet'in sülüs veya nısfı ümmet-i Muhammed'den olacağına dair ahadis-i celile mervîdir. Hatta Resulullah'ın «Bana ümmetler gösterildi. Ben enbiyadan bazılarını bir racül, bazılarını iki veya üç racül ümmetle gördüm. Sonra bana bir cemaat-i azîme gösterildi ben kendi ümmetim zannettiğimde Hz. Musa'nın ümmeti olduğu haber verildikten sonra diğer ufuka nazar edince dehşetli bir sevâd-ı azam gördüğümde bu senin ümmetindir» dediler buyurduğu ibn Abbas hazretlerinden mervîdir. İşte bu rivayet; ümmet-i Muhammed'in Cennet'te her nebînin ümmetinden ziyade olacağına delâlet eder. Çünkü; dünyada Resulüllah'dan ziyade çok ümmete malik bir nebî geçmediği meydanda bir hakikat olduğu cihetle Cennet'te dahi ümmetin her nebînin ümmetinden ziyade olacağında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı yemînin hallerini beyandan sonra ashab-ı şimâlin hallerini beyan etmek üzere :

وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا اَصْحَابُ الشِّمَالِ ۝ فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ ۝ وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ ۝ لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ ۝

buyuruyor.

[Şekâvetle me'lûf oldukları cihetle kitapları sol taraflarından verilen ashab-ı şimâl kimlerdir, onların halleri nedir bilir misiniz? Onlar alevli Cehennem ateşi, sıcak ve hararette nihayete varmış kaynar su içinde, siyah dumandan hasıl olmuş kasavetengîz gölge ve elem verici azab içinde ebeden muazzeb olurlar ki onların bulunduğu dumandan gölge matlup olan soğukluk vermediği gibi nafi' değildir. Binaenaleyh; azabtan başka bir şey görmezler.]

Yani; ashab-ı şimal'in havaları yanar ateş ve suları ma-i hamîm ki kaynar sudur. Hatta bir kere yutunca bağırsaklarını döker ve onlar *yahmum* isminde dumanla dolmuş karanlık içinde kalmış bir takım âsiler ki onlar daima muazzeb olurlar.

Eshâb-ı şimalin azablarının şiddetine işaret için onların azablarını beyan hakkında vârid olan elfâz, mübaleğa sigasiyle vârid olmuştur. Çünkü *S e m û m ; bir ateş ki bütün menfezlere sirayet eder. H a m î m ; bir su ki hararette son dereceye varmıştır. Y e h m û m ; bir duman ki karanlık ve insanı bunaltıcıdır.* O dumanın gölgesi sair gölgelere benzemez. Zira; gölgede memul olan serinlik olmadığı gibi menfeat da yoktur. Binaenaleyh; âyette azabın tertibine husn-ü riâyet vardır. Çünkü; ehl-i Cehennem hararetleri müşted olup nefes almak için hava arzu edince bir rüzgâra tesadüf ederler ki Semûm yani içinde ateş yanar rüzgârdır, şiddet-i azâb sebebiyle ciğerlerinin ateşini söndürmek için suya seyirtirler ve bir suya tesadüf ederler ki hamîmdir, yani kaynar sudur, bütün hararetlerini söndürmek için gölge ararlar, bir bölge bulurlar ki o da Yehmûm yani sıkıntılı dumandır. Yehmûm'un *dumanla dolu Cehennem'den bir tabaka olduğu* da mervidir. İşte şu tafsilâttan anlaşıldığı veçhile eshab-ı şimal'in bir azap-

tan kurtulmak için azabtan azaba atılıp halaslarına bir çare bulamayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Teâlâ eshab-ı şimalin azablarından bazılarını beyandan sonra bu azaba istihkaklarının sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَٰلِكَ مُتْرَفِينَ ۝ وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ ۝ وَكَانُوا يَقُولُونَ
أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ۝ أَوَآبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ ۝

buyuruyor.

[Zira; onlar âhiretten evvel dünyada günah üzerine musırr olmuşlar ve günah-ı kebîre üzerine dahi israr etmişlerdi. Kendi aralarında «Biz ölüp toprak ve çürümüş kemik olduğumuzda mı dirileceğiz, bizden evvel geçmiş çürümüş ve toprak olmuş babalarımız da mı dirilecek?» demekle âhireti inkâr ederlerdi.]

Yani; eshab-ı şimâl âhirette azab olunmazdan evvel bu dünyada kemal-i gaflet ve şiddet-i inadlarından günah işlemeye hevesli ve ma'siyetten lezzet alırlar, işlerler, Tevhid'e muhalefetle şirk üzere israr ederlerdi. Ve kıyamete müteallik vahy-i İlâhî geldiğinde kendi aralarında âhireti istib'âd ederek «Biz ölüp toprak ve çürümüş kemik olduğumuzda mı ihyâ olunup kabrimizden kalkacağız, bizler vefat ettikten sonra mı ba'solunacağız, bizden evvel geçmiş babalarımız da mı dirilecek?» diyerek âhireti ve haşri inkâr ederlerdi. İşte şu âyette beyan olunan ma'siyete münhemik olmaları, günah-ı kebireye israr etmeleri ve âhireti inkârları bundan evvelki âyette beyan olunan azablarına sebeptir. Binaenaleyh ashab-ı şimâlin şu azaba istihkakları; usul-ü itikadiyeden enbiyayı tasdik etmemelerinden ve Tevhid'e muhalefet edip şirketmelerinden ve âhireti inkâr eylemelerinden neş'et ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Ashab-ı şimalin günahlarının büyük olduğuna işaret için *zenb* bedelinde *hins* lâfzı vârid olmuştur. Çünkü *H i n s ; zenbin fev-*

kinde bir günahtır, büyük günaha devamlarını işaret için *ısrar* lâfzı varid olmuş ve devam ettikleri büyük günahın şirkolduğuna işaret için *Hins* lâfzı *azamet* ile tavsif olunmuştur. Çünkü hins; *büyük günah* olduğu halde azametle tavsif etmek daha büyük olduğuna işarettir. Bunların âhireti inkârları gayet şiddetli olduğuna işaret için *istifham-ı inkârî* varid olmuştur.

M ü t r e f ; rahat edici ve dünyaca esbab-ı istirahatları mükemmel olan kimselerdir.

Şu halde eshab-ı şimali Vâcip Tealâ'nın (مترفين) olmalarıyla zemmi; nâil oldukları nimetlerin şükrünü edâ etmediklerine işarettir. Çünkü mütref; *nimet sahibi olan kimse* olunca nimet sahibi olmak zemmi icabeder bir şey olmadığı halde makam-ı zemde gelmesi elbette o nimetin şükrünü edâ etmediklerindendir.

***

Vâcip Tealâ ashâb-ı şimâlin haşri inkâr ettiklerini beyandan sonra o inkârlarını reddetmek üzere :

قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ ﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen onların âhireti ve haşri inkârlarına karşı cevap olarak «Evvel geçenler ve sonra gelenler cümlesi kıyametin vakt-ı ma'lûmunda kabirlerinden kalkıp cem'olacaklardır» de.]

Yani; ey Habibim! Haşri inkârda şiddet gösteren eshab-ı şimâle sen de ki «Ey kendilerinin ve pederlerinin öldükten sonra dirileceklerini inkâr eden kimseler! Ümem-i sâlife, ümmet-i Muhammed, babalar, evlâdlar, evvel geçenler, sonra gelenler velhasıl kâffesi dünyanın hıtâmı olan kıyamet gününde ve malûm olan vakitte hepsi cem'olunacaklar ve haşrolunmadık hiç bir kimse kalmayacaktır ve cezasını görmek için herkes dirilecektir» demekle haşrin muhakkak olduğunu onlara beyan et.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile münkirlerin ba'sı inkârlarına mukabil cem'olacaklarını beyanla cevab gayet kuvvetlidir. Çünkü mîkât-ı malûmda cem'olmak; ba'stan sonra olduğu cihetle elbette yalnız ba'sla cevabtan daha kuvvetlidir, onların vakt-ı muayyende içtimâ edeceklerini beyan; bir çok acaibe işareti mütazammındır. Çünkü; uzun müddet toprağın altında kalan erimiş ve çürümüş kemiklerden sarf-ı nazar değil ölü olmak hatta diri olduğu halde uzun müddet mahbus olsa bile yürümeye kudreti olamazken bir sada ile hepsinin birden bir anda mahşere içtimâ edivermeleri garaibtendir ve hiç birisinin bir mahalde unutulmaması ve herkesin ispat-ı vücut etmesi elbette ukul-ü beşere hayret verecek şeylerdendir.

***

Vâcip Tealâ haşri inkâr edenlere Rasulullah tarafından verilen cevabın tetimmesini beyan etmek üzere :

ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ ﴿٥١﴾ لَاٰكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ ﴿٥٢﴾ فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾
فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ ﴿٥٥﴾ هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٥٦﴾

buyuruyor.

[Siz kabrinizden kalkıp arsa-i mahşere içtima ettikten sonra ey hidayetten uzak, dalâlet içinde olan, resulün risaletini, âhireti inkâr ve tekzibeden kimseler! Açlık sebebiyle bir ağaçtan yersiniz ki o ağaç zekkûm ağacıdır. Binaenaleyh; o ağaçtan yediğiniz zekkûmdan karınlarınız dolar. Halbuki açlığınıza hiç faydası olmaz, belki onu yedikten sonra açlığınız artar, onun üzerine Cehennem ateşinden kaynamış sudan içersiniz. Lâkin o su hararetinizi kesmek şöyle dursun bilâkis hararetinizi ziyadelendirir. Zira; o sudan bir nevi hararet icâbeder illete mübtelâ olan devenin hemen her ne bulursa içtiği gibi elinize geçince şiddet-i hararetinizden fayda edecek zannıyla hemen içersiniz. İşte şu beyan olunan enva-ı azab sizin konuğunuz ve yevm-i cezâ olan kıyamet gününde sizin cezanızdır.] Binaenaleyh; dünyada inkâr ettiğiniz şeylerin cümlesini re'yelayn göreceksiniz ve her biriyle ayrı ayrı muazzeb olacaksınız.

Fahri Râzî'nin beyanı veçhile şu beyan olunan azabın cümlesi haşirden sonra olacağına işaret için *zamanen sonra olmaya delâlet eden* (ثُمَّ) kelimesi varid olmuştur. Bunların şu beyan olunan azablara dûçâr olmalarının sebebi; tarik-ı müstakîmden çıkıp rusül-ü kirâmı ve âhireti tekzibederek dalâleti irtikâb etmeleri olduğuna işaret için (الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ) varid olmuştur.

Z e k k û m ; tadı acı, yapışılmaz derecede sıcak, râyihâsı fenâ, manzarası siyah, gayet çirkin, Cehennem'de bir nevi meyvedir. Ehl-i Cehennem takatlarının fevkinde açlığa mübtelâ olunca onu yerler, lâkin açlığa hiç faydası olmaz, zira gıda değildir, yedikçe azabları ziyadelenir yalnız azabla karınları dolar, karınları dolunca su içmek lâzım geldiğinden sıcak su içerler. Hararetleri arttığından hararet hastalığına tutulan devenin her ne bulursa içtiği gibi ne bulurlarsa içerler. *H î m ; insanın istiskasına benzer bir hastalığa tutulup harareti müşted olarak çok su içen deveye itlâk olunur.* Şu halde teşbîh hırs-ı şedîdle içmektedir. *N ü z ü l ; misafir için hazırlanan konuktur.* Ehl-i Cehennem'in azablarına istihzâ için nüzül denilmiştir. Çünkü nüzül; *müsafire ikram ve iltifat için hazırlanan misafirhaneye* dendiğinden Cehennem ve azabı ile nüzülün münasebeti olmadığı halde ehl-i Cehennem'e «Cehennem sizin nüzülünüzdür» demek elbette tahkîr içindir. Zira; misafirhânede ümid edilen ikramdır, yoksa azab değildir.

***

Vâcip Tealâ ashâb-ı şimâlin âhirette dûçâr olacakları azabların bazılarını beyandan sonra onların münkir-i ni'met olduklarını başlarına kakmak ve kudret-i kahiresiyle tasarruf kendine mahsus olduğunu beyan etmek üzere :

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ ءَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾

buyuruyor.

[Ey müşrikler! Niçin haşri inkâr edersiniz. Biz Azimüşşân kuvvet ve kudretimizle sizi halkettik tasdik etmez misiniz, evvelen sizi icâda kaadir olan âhirette ihyaya kaadir olmaz mı? Elbette kaadir olur. Şu halde evvelen icâdda şüpheniz var mı ki iâdede şüphe ediyorsunuz? Nazar edip görmez misiniz ki sizin vücudünüzdaki menîyi hâtunların rahmine nasıl dökersiniz. Biz size kudret vermesek siz o menîyi dökmeye kaadir olabilir misiniz? Şimdi biz size sual eder deriz ki bir damla çirkin sudan ibaret olan menîden ilim ve idrak sahibi olan insanı şu suret-i hasene üzerine biz mi halkettik, yoksa siz mi halkettiniz?] Elbette kendi aczinizi bildiğinizden dolayı bizim halkettiğimizi ikrar ederisiniz. Şu halde evvelen nutfeden insanı halketmeye kaadir olan elbette âhirette dahi aynı insanı iâdeye kaadir olur.

***

Vâcip Tealâ hilkatı beyandan sonra hilkatın levâzımından olan mevti beyan etmek üzere :

نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٦٠﴾ عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân beyninizde mevtinizi takdir ettik. Binaenaleyh; hiç bir kimsenin mevti vakt-i muayyenini fevtetmez. Takdir olunduğu dakikada ölür ve biz sizi ihlâkla sizin emsaliniz bir kavme tebdile ve bilmediğiniz bir surette sizi icadda hiç bir kimseye mağlûb değiliz.] Zira; hem sizi emsalinize tebdile hem de bilmediğiniz bir surette sizi icâda kaadiriz.

Yani; Biz kudretimiz ve ilm ü hikmetimiz iktizası beyninizde ecelinizi bir vakt-i muayyenle takyîd ve takdir ettik. Binaenaleyh; küçük, büyük, genç ve koca vakt-i muayyeni gelmeyince ölmek yoktur. Amma vaktı gelince de bir dakika tehir olmaz elbette ölür, biz hiç bir kimseye karşı mağlûb ve âciz değiliz, kudret ve kuv-

vette Bize hiç bir kimse sebkedemez. Binaenaleyh; eceli gelince bizim tayin ettiğimiz vakitte ecelini bir dakika bile takdim veya tehire hiç kimse kaadir olamaz. Çünkü; iralemiz cümlenin iradesine, kudretimiz cümlenin kudretine gâlibtir. Şu halde biz bir kimseye mağlûb olmayınca sizi emsalinize tebdile ve bilmediğiniz bir surette icada kaadiriz, vefatınızdan sonra da sizi hatır u hayalinize gelmeyen bir surette icâda neden kaadir olmayalım? Elbette kaadiriz. Bunları bildiğiniz halde âhireti ve haşri neden inkâra cesaret edersiniz?

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْاُولٰى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

[Halbuki neş'et-i ûlâyı muhakkak bildiniz. İbtidâen hilkatinizi bilince âhiret hususunda biraz düşünmeniz lâzımdı. Keşke düşünseydiniz haşrı inkâra cesaret etmezdiniz.]

Yani; ey insanlar! Haşrı inkâra neden cesaret ediyorsunuz? Halbuki ibtidâen nutfeden sonra kan ve et parçasından halkolduğunuzu ve pederlerinizin belinden analarınızın rahminden dolaşarak nasıl yaratıldığınızı muhakkak bildiniz, bu minval üzere halk olunduğunuzda şüpheniz yoktur. Binaenaleyh; bu cihetleri düşünseydiniz haşri inkâra cesaret etmezdiniz. Çünkü; dünyaya geldikten sonra tufûliyetten sabâvete, sebavetten şebâbete, şebâbetten şeyhûhate doğru bir çok mesafe kat'ederek ecele doğru gitmek suretiyle bir çok ahval-i garîbenin şahidisiniz, bu ahval-i garibe üzere sizi icada kaadir olanın neş'et-i uhrâda dahi icâda kaadir olacağı evleviyyetle sabittir. Şu halde bu gibi ahvali halka kaadir olan Allahü Tealâ'nın neş'et-i uhrâyı halka kaadir odluğunu neden düşünmezsiniz?

***

Vâcip Tealâ insanın hilkatını beyandan sonra otların hilkatını beyanla haşri ispat etmek üzere :

اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَاَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ اَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾ اِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾

buyuruyor.

[Siz görmüyor musunuz yere attığınız tohumları, o tohumları siz mi ekip bitiriyorsunuz yoksa biz mi bitiriyoruz? Eğer murad etmiş olsak biz onu kurumuş ot kılarız. Siz ise bu hale teaccüb ve teessüf ederek «Ektiğimiz tohumlardan zararlandık ve intifâdan mahrum olduk» dersiniz.]

Yani; ey âhireti inkâr eden münkirler! Tarlayı nadas edip tohum olarak toprağa karıştırdığınız daneleri görmüyor musunuz? Haber verin bana ki o daneleri siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz mi bitiriyoruz? Her halde onu bitirmek bizim kudretimize münhasırdır. Binaenaleyh; sizin kudretiniz onu bitirmeye kâfi değildir. Zira; irâde-i İlâhiyemizin haricinde bir şey meydana gelmek imkânı olmadığından bizim irademiz o tohumların bitmemesine tealluk edince siz ne kadar bitmesine çalışsanız fayda etmez. Eğer istersek o daneler bittiğinde biz onu rüzgâr önünde savrulur kurumuş ot kılarız ki asla faydasını göremezsiniz. Bazı senelerde hâsılâtın danesiz sam çalgını olması bu kabildendir.

Hasılâtın âfete uğradığından müteessir ve müteessif olarak «Hasılâtımız âfete uğradı, telef oldu, zararlandık, rızkımız kesildi ve intifadan mahrum olduk» demekten başka elinizden bir şey gelmez, böyle demeniz de bir fayda te'min etmez. Zira; hasılât âfete uğrayınca sizin için eseften ve açlıktan başka bir şey olmaz. Şu halde haşrı neden inkâr edersiniz. O daneleri yerden bitiren ve âfetten muhafaza eden Vâcibül Vücud olunca kabrinizden sizi kaldırıp ihyâ etmeye ve otlar gibi bitirmeye kaadir olmaz mı?

***

Vâcip Tealâ haşre delâlet eden delâilden insanın yaradılışına ve birinci mertebede insanın hayatına hâdim olan me'külâtın bitirilmesine müteallik delâili zikirden sonra mertebe-i saniyede insanın hayatına hâdim ve taamın hazmına medar olan suyun yaratılışını beyan etmek üzere :

أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَاءُ
جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾

buyuruyor.

[Ey haşri inkâr eden insanlar! Siz nazar edip görmez misiniz içtiğiniz suları? Haber verin bana ki o suları buluttan siz mi inzal edersiniz, yoksa biz mi inzâl ederiz? Her halde o suları bizim inzâl ettiğimizi ıkrar ve sizin inzâl etmeye iktidarınız olmadığını teslim edersiniz. Çünkü; kudretinizin o sulardan bir damlasını bile inzale kâfi olmadığını bilirsiniz, eğer istemiş olsak o kemal-i âfiyetle telezzüz ederek içtiğiniz suları Biz içilmez derecede acı kılarız. Halbuki Biz sizin rahatınız için acı kılmadık. Bu hallere teşekkür etmez misiniz?] Keşke teşekkür etseydiniz. Zira; münasib olan bu gibi nimetlere teşekkür etmektir. Çünkü; insanın hayatına hizmette meşrubâtın me'külâttan farkı yoktur.

İşte bu gibi nimetlere teşekkür etmeyenleri Cenab-ı Hak bu âyetle tekdir ve tevbîh etmiştir. Çünkü; insanın asla sa'yi karışmayan nimetlere şükretmemesi kabahatın en büyüğüdür. Suyun insanlara menfaatı sayılmaz ve tükenmezse de içmek faydasının diğer faydalarına nisbetle ehem ve elzem olduğuna işaret için yalnız içmekte olan faydasını zikirle iktifa olunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ insanın bakâsına hizmet eden me'kûlât ve meşrubâtı zikirden sonra baka-yı insana hâdim olan ateşi zikretmek üzere :

أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ ﴿٧١﴾ أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِلْمُقْوِينَ ﴿٧٣﴾

buyuruyor.

[Siz düşünüp de görmüyor musunuz şol ateşi ki o ateşi yakıyorsunuz. Haber verin bana o ateşin ağacını siz mi icad ediyorsunuz, yoksa biz mi icad ediyoruz? Her halde kendi aczinizi bilir bizim icad ettiğimizi ikrar edersiniz. Halbuki biz dünya ateşini Cehennem ateşine hatıra ve dağlara, ovalara konan misafirlere menfeat kıldık ki onlar o ateşle yemeklerini pişirir ve işlerini görürler.]

Beyzâvî'nin beyanı veçhile ş e c e r le murad; *çakmakla ateş çıkan ağaçtır.* Çünkü; arapların adeti bu ağacı taşırlar ve şenliksiz çöllerde bu ağacı çakmakla ateş uyandırırlar, ihtiyaçlarını defederlerdi. Cenab-ı Hak bu ateş çıkan ağacı zikirle iki faydaya işaret buyuruyor ki *b i r i s i ; Cehennem ateşini hatırlatmak, i k i n c i s i ;* insanlara nimet olduğundan *şükrünü hatırlatmaktır.* Yahut ağaçla murad; *mutlaka ateşin mâye-i asliyesi olan ağaçtır.* Çünkü; ağaç olmazsa ateş de olmaz. Her hangi manâ murad olunursa olunsun ateşin aslı olan ağaç ve ağaçtan hâsıl olan ateş insan için pek büyük nimet olduğundan Cenab-ı Hak bu nimeti beyanla kullarına imtinân edip nimet sırasında ta'dâdla insanları bu nimetlerin şükrünü edâya davet buyuruyor. Çünkü; insan ateş olmasa gıdasının pek çoğunu ihzâr edemez. Şu halde ateş hayat-ı insana hâdim olan nimetlerin büyüğüdür.

İşte şu tafsilât üzere kuru topraktan yeşil ağacı, yeşil ağaçtan kızıl ateşi icâda kaadir olan Allahü Tealâ ölmüş insanların çürümüş kemiklerinde harareti ve hararet vasıtasiyle hayatı icad edip insanları ihyaya ve mahşere cemetmeye kaadir olmaz mı? Elbette kaadirdir. Binaenaleyh; her âkilin haşri itikad edip âhiret tedarikine çalışması lâzımdır.

Bu âyette Vâcip Tealâ icâda delâlet eden elfaz içinden *bedayi' ve garaibe* delâlet eden *inşa* lâfzını zikretti. Çünkü; ağacı ve ağaçta ateşi halketmekte ukul-ü beşere hayret verecek nice yüzlerce garîb sanatlar vardır. Düşündükçe hayret etmemek elden gelmez.

***

Vâcip Tealâ haşri inkâr edenleri reddetmek üzere insanın hilkatını ve hayatını idâme eden rızkın envâını ve o rızkı yekdiğerine mezcile gıda-yi insaniyi husule getiren ateşi zikirle haşrin imkânını ispat ettikten sonra her mümini vazife-i ubudiyyete davet etmek üzere:

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Azametle muttasıf olan Rabb'ini lâyık olmadık nekâisten tenzih et.]

Zira şu zikrolunan nimetlerin cümlesinin şükrünü edâ; tesbihle ta'zime muhtaçtır. Âyette tesbihle emir; Resulullah'a ise de Resulullah'a emir ümmetine de emir olduğundan cümle ehl-i iman Cenab-ı Hakka tesbih etmekle memurdur. Zira; şu beyan olunan nimetler Resulullah'a mahsus olmayıp herkese şâmil olduğundan onun şükrünü edadan ibaret olan tesbih de cümle müminlerin vazifesidir, Resulullah ümmetinin metbuu olduğu cihetle metbua emrin tâbia da emir olduğu kavâid-i usûl iktizasındandır.

Gerçi tesbih kalpte itikad ve lisanda zikirle olursa da yalnız itikadla iktifa olunmayıp lisanla da devam etmek lâzım olduğuna işaret için bu âyette isim lâfzı zikrolunmuştur. Çünkü ismi zikir; ancak lisanla olur ve Allahü Tealâ'yı azametle tavsif; sıfât-ı sübûtiyye ve Selbiye'yi camîdir. Zira kemal-i azâmet; sıfat-ı kemaliyenin cemisinin sübutunu ve sıfat-ı Selbiye'nin cemisinden münezzeh olmasını icabeder.

***

Vâcpi Tealâ vahdaniyyetine, kıyametin vukuuna ve haşrin vücudüne delâlet eden delillerden bazılarını beyandan sonra kıyameti inkâr edenleri kasemle iknâ etmek üzere :

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾

buyuruyor.

[Yıldızların doğduğu ve indiği yerlere yemin ederim eğer bilmiş olsanız o yemin pek büyüktür.] Zira; o yemin edilen yıldızların mevkileri kudret-i İlâhiyenin azametine ve hikmetinin kemâline ve rahmetinin kesretine delâlet ettiğinden yemin edilen şey büyük olunca yeminin de büyük olacağında şüphe yoktur.

*Yıldızların mevkileri*yle murad; *mağrib ve maşrıktır*. Zira mağrib; yıldızların eserlerinin zevaline ve maşrık ise

eserlerinin zuhuruna delâlet ettiklerinden gerek mağrib ve gerek maşrık bir müessir-i hakikinin vücudüne delâlet eder. Yahut *m e v a k i '* ile murad; *yıldızların burçlarıdır.* Yahut Beyzâvî'-nin beyanı veçhile *n ü c û m* ile murad; *Kur'an* ve mevakî ile murad; *Kur'anın kulûb-u ibâddaki mevkileridir.* Zira; yıldızlar insanların yollarını doğrultmaya ve ihtidalarına sebep olduğu gibi Kur'an da insanların dünyevî ve uhrevî menfeatlarına ihtidaya sebep olduğu cihetle *Kur'anın ahkâmına ve Kur'ana* nücûm denilmiştir.

Bu âyette (لو تعلمون) cümlesi münkirleri tevbih için getirilmiş *cümle-i mu'terizadır.* Çünkü *manâ-yı âyet:* [Bu yemin büyüktür. Eğer büyüklüğünü bilseniz ta'zîm edersiniz. Lâkin ta'zîm etmediğiniz bilmediğinizdendir. Çünkü; bilseniz herhalde ta'zîm ederdiniz.] demektir. Bu makâmda (لا) lâfzı *zaide* olduğundan (لاقسم) demek (اقسم) manâsınadır. Yahut mesele zahir ve meydanda olduğu için kaseme ihtiyaç olmadığını beyan zımnında (لا) lâfzı vârid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kasemin cevabını beyan etmek üzere:

إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ۝ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ ۝ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۝ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

buyuruyor.

[Resulullah üzerine nâzil olan şey hakla bâtıl beynini tefrik eder Kur'andır, ahkâmıyla amel edenlere dünya ve âhirette menfeatı büyük olduğu cihetle kerîmdir. Çünkü; Kur'ana iktidâ edenleri dünyevî ve uhrevî menfeatlarına irşâd eder, Kur'an ind-i İlâhîde mahfûz ve şeytanın ahzinden masundur. Binaenaleyh; kıyamete kadar ahkâmı tegayyürden ve elfazı tebeddülden mahfuzdur, Kur'ana dokunmaz, ancak hadesten ve necasetten tahir olanlar dokunur. Zira Kur'an; âlemlerin Rabbısı olan Vâcibül Vücud tarafından nâzil olmuş bir kitap olduğundan ona yapışacak kimse abdestli

necasetten temiz ve tahir olmalı ki kitabın kudsiyyetine riayet etmiş olsun.] Zira; abdesti olmayan ve cünüb olan kimsenin Kur'ana yapışması günahtır.

Kur'an; âlemlerin her zerresini şey'en feşey'en terbiye eden Rabbül'alemîn tarafından nâzil olduğu için Kur'an sihir ve kehânet değildir. Çünkü; bütün âlemi envaı terbiyeyle her türlü menfeatlarına isâl eden Allahü Tealâ tarafından nâzil olan Kur'an sihir ve kehanet olmaz.

K u r ' a n ; dünyada ve âhirette kıraat olunduğu için Kur'an denilmiştir. *Kur'ana müracaat edenlerin müşkillerini hallettiği için* Kerîm denilmiştir. Hatta fakîh olan kimse mesele-i fıkhiyyesini isbat için müracaat ederse meselesini Kur'anla istidlâl eder. Velhasıl hakîm hikmetini, edîb âdâbını Kur'anla te'yîd ederler. Her kim hangi ihtiyaçla müracaat derse Kur'an o ihtiyacı defi' ve meseleyi hall ü fasleder. O halde; Kur'an ünvanına lâyıktır. Yahut Kur'anı okumakla lisan ve dinlemekle kulak lezzet alıp yorulmadığı ve çok okumakla eskimediği ve tekrarla melâl vermediği cihetle kerîm denmiştir. Her sözün büyüklüğü söyleyenin büyüklüğü ile ölçüldüğünden Kur'anın büyüklüğü Âlemlerin Rabb'ısı tarafından nâzil olduğunu zikirle beyan olunmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ Kur'anı, Kerîm olmakla tavsif ettiğini ve tahriften masûn olduğunu ve messetmenin ancak tâhir olanlara caiz olduğunu beyandan sonra Kur'anı tekzib edenleri tevbih ve tekdir etmek üzere :

أَفَبِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَنتُم مُّدْهِنُونَ ﴿٨١﴾ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾

buyuruyor.

[Ey müşrikler siz iftira ederek Allah'ın şu kelâmı ile müdahane mi edersiniz ve kelâm-ı İlâhîden nasibinizi onu tekzib etmek mi kılarsınız?]

Yani; şu kulaklarınızla dinlediğiniz kelâm-ı İlâhîyi hakîr bir

şey addederek zahiriniz bir türlü batınınız bir türlüdür. Onunla müdahene mi edersiniz? Halbuki kemal-i ta'zîmle irşâdından intifa etmeniz lâzımken kelâm-ı İlâhîden rızkınızı onu tekzib etmek mi kılarsınız? Âkil için kelâmullahtan rızkını; dünyevî ve uhrevî menfeatını öğrenmek ve envaı hidayetiyle ihtida etmek ve camî olduğu ahkâmı teemmül ve tefekkürle amel etmek kılması muvafık-ı akl-ü hikmet iken aksini iltizam etmek kabihtir.

Bazı müfessirînin beyanları veçhile *r ı z k ı t e k z i b* ile murad; *rızkın şükrünü edâ etmemektir.* Çünkü; Allah'ın verdiği nimetin şükrünü edâ etmek herkes üzerine vâciptir. Şu vücubu terkeden elbette günahkâr olur, rızkı Allah'dan bilmek vâciptir. Binaenaleyh; Allah'ın verdiği rızkı gayrıya isnâd etmek küfürdür, küfür olduğunu (Yezid b. Halidil Cühenî) hazretlerinin rivayet ettiği bir hadis-i şerif isbat eder. Şöyle ki Hudeybiye'de gece yağan yağmurdan sonra Resulullah ashabı ile beraber sabah namazını edâ akibinde cemaata teveccüh ederek «Rabbiniz ne buyuruyor bilir misiniz?» demesi üzerine eshab-ı kirâm «Rabb'imizin dediğini Rabb'imizle resulü bilir» cevabını verdiler. Resulullah «Allahü Tealâ buyuruyor ki kullarım sabaha dahil olunca bana mümin olanları olduğu gibi kâfir olanları da vardır. Amma mümin olanlar şol kimseler ki semadan yer yüzüne yağan yağmuru bizim fadl ü ihsanımızdan bilir, başka esbaba isnad etmez. İşte o kimse bana mümin yıldızlara kâfirdir, amma kâfir olan şol kimseler ki yağan yağmurları yıldızlardan bilir. İşte o kimse yıldıza mümin bana kâfirdir.» buyuruyor dediğini müşârünileyh rivayet etmiştir. İşte bu hadis-i şerif; insanın nâil olduğu nimetlerin cümlesini Allahü Tealâ'dan bilmesi ve onun ihsanı olduğunu itikad ve şükrünü edâ etmesi vâcip olup aksini itikad eylemesi küfür olduğuna delâlet eder, aksini itikad edenler bu âyetle tevbih olunanlardır.

M ü d h i n ; yalancı olmak, sözün doğru olmadığını itikad ederek doğru gibi söyleyip işiten kimseyi inanmaya meylettirmek, doğru itikad etmediği şeyi doğru gibi göstermek ve mülâyemetle geçiştirmektir.

*
* *

Vâcip Tealâ beyan olunan ahkâmı tekzibedenleri tevbihten

sonra şu ahkâmdan mütteiz olmayanları ve akibetini düşünmeyenleri tevbih etmek üzere :

فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ﴿٨٣﴾ وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ ﴿٨٤﴾

buyuruyor.

[**Ruhların boğazlara gelip can çıkmak üzere bulunduğu vakti keşke düşünmüş olsanız işlediğiniz günahların pek çoklarından vazgeçersiniz. Halbuki vefat etmek üzere hazırlanan kimsenin ruhu boğazına geldiğinde ne gibi zahmetler çektiğini siz etrafında nazar eder görürsünüz.**] Şu halde sizden evvel vefat edenlerin o hallerinden ibret almanız lâzımdır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet, haşri inkâr edenlerin davalarını ibtal için sevkolunmuştur. Çünkü; insanların zatları, yiyecekleri, giyecekleri ve içecekleri kudret-i İlâhiye altında olduğu tamamen beyan olunduktan sonra inad ve temerrüdleri bâtıl olduğu meydandadır.

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾

[**Halbuki bizim ilmimiz, kudretimiz ve tasarrufumuz o muhtazır olan kimseye sizden daha ziyade yakındır, lâkin siz onu görmezsiniz.**] Çünkü; biz hal-i sekerâtında onun çektiği elemi ve üzerinde cereyan eden ahvali tamamiyle biliriz. Binaenaleyh; istersek ruhunu pek kolay istersek pek güçlük çektirerek alırız. Zira; cümlesi yed-i kudretimizdedir, istihkakı her ne ise onu noksansız veririz. Fakat siz bunların hiç birini idrâk edemezsiniz. Çünkü; ef'âlimize cahilsiniz ve sekerât-ı mevtte onun üzerine nâzil olan azabtan bir zerresini bile def'a kaadir değilsiniz.

***

Vâcip Tealâ meyyit-i muhtazırın bazı ahvalini beyandan sonra haşri inkâr edenleri ilzâm etmek üzere :

فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٨٧﴾

buyuruyor.

[**Eğer siz dediğiniz gibi haşir ve neşir yok da ceza görmeyecekseniz ve bu sözünüzde sadık iseniz o muhtazırın boğazına gelen ruhu cesedine geri iâde etseniz, niçin iâde etmiyorsunuz? Keşke iâde edebilseniz.**] O ruhu, boğazına dayanıp çıkmak üzere bulunan kimse sizin indinizde ne kadar kıymettârdır. Eğer muktedir olsanız bir nefesine dünya ve mâfîhâyı fedâ edersiniz, lâkin bir dakika bile teahhuruna kaadir olmazsınız. Şu halde hakikat sizin dediğiniz gibi değildir. Belki her şeyin mutasarrıf-ı hakikisi Allahü Zülcelâl'dir. Binaenaleyh; iman etmek ve haşr ü neşre inanmak lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ haşri inkâr edenleri ilzâm edecek bazı delâili ba'delbeyân insanın vefatından sonra câri olacak bazı ahvali beyan etmek üzere :

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ ﴿٨٩﴾

buyuruyor.

[**Amma eğer ruhu bedeninden ayrılan şahıs masivâdan ferâgatla kurbiyyet-i maneviyye hasıl etmişlerden olursa onun için ölüm aynı rahat ve rahmettir, râyiha-i tayyibe sahibi misk ü anberdir, nimeti daim Cennet'tir ve rızk-ı tayyib, râhat-ı ebedîdir.**] Çünkü dünyada görmüş olduğu meşakkatların cümlesinden halâs olmuştur. Zira; mümin-i kâmilin Cennet'te yerini görmeyince ve reyhan-ı Cennet'ten bir dal gelip onun râyihasını koklamayınca ruhu kabzolunmayacağına dair müteaddit ehâdis-i celile vardır.

Bu âyette *mukarrabîn* ile murad; *kalbinde itikad-ı hak, lisanında ezkâr-ı tayyibe ve a'zâsında a'mâl-i saliha olan kimselerdir.* Çünkü insanın bihakkın ubûdiyyet noktasında bulunması; *ancak bu üç şeyle olabilir.* Bu üç şey de yekdiğerine bağlıdır.

Zira; kalbinde itikad-ı hak olmasa lisanda kalbe delâlet eden zikir ceryan etmez ve lisanda zikr-i sadık olmasa kalpte itikadı ve lisanda zikri tasdik eder a'zâda a'mâl-i saliha olamaz. Şu halde a'mâl, lisan-ı sadıka lisan-ı sadık da kalpteki itikad-ı hakka delâlet eder. Binaenaleyh; her biri diğerinin tercümanıdır.

وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩١﴾

[Eğer vefat eden kimse eshab-ı yemînden olursa ona taraf-ı İlâhî'den denilir ki «ey ashab-ı yemînden olan zat! Senin emsalin ashab-ı yemîn taraflarından sana selâm vardır».] İşte eshab-ı yemîne böyle denmekle taltif olunur. Bu manâya nazaran ehl-i Cennet'ten ashab-ı yemin olanlar birbirlerine selâm ve merhaba hediyye ederler.

Yani; vefat eden meyyit yukarıda beyan olunan ashab-ı yemînden olursa onun için herşeyden selâmet vardır. Hatta taraf-ı İlâhî'den ona müjde olarak «Ey ashab-ı yeminden olan zat! Senin için emsalin olan ashab-ı yemîn taraflarından sana selâmlar vardır.» denilir. Yahut âyette hitab; *Resulullah'adır*. Çünkü eshab-ı yemin Cennet'e girip rahat edince Resulullah için endişe kalmaz ve o kimseyi rahatlaştırmak için telâş olmaz, buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Eğer meyyit ashab-ı yemînden olursa ya Ekrem-er Rusül! Ashab-ı yemîn taraflarından senin için selâmet vardır. Zira; onların azabtan kurtulmaları için şefeata ihtiyaçları kalmayınca sen de onları azabtan kurtarmak endişesinden vâreste olursun.] demektir.

وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ ﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ ﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ ﴿٩٤﴾

[Amma eğer müteveffâ tarik-ı istikametten hariç ve âhireti tekzibeden zümreden olursa onun için hazırlanmış Cehennem'in sıcak suyundan konuk ve Cehennem'e idhâl etmek vardır.] Çünkü; ehl-i Cehennem'in gıdaları zekkûmdur, zekkûmu yiyince hasıl olan harareti defetmek için içtikleri su, kaynar sıcak sudur. Zira; dalâleti irtikâblarına ve âhireti tekziblerine ceza olarak onlara müsafirhanelerindeki ikramları bunlardır.

إِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ﴿٩٥﴾

[İşte şu meyyit için beyan olunan ahkâm; Haktır.] Yalan olmak ihtimali yoktur. Hal böyle olunca :

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٩٦﴾

[Ey Nebiyyi Mükerrem! Azametle muttasıf olan Rabb'in Teâlâ'nın ismini tenzih ve takdis et.] Zira; şu üç fırka hakkında beyan olunan ahkâm lutf-u İlâhî'dir. Bu lutfa karşı teşekkür etmek lâzım olunca sen tesbih et ve Rabb'ini nekaisten tenzih et ki nimetin şükrünü edâ etmiş olasın.

*
**

SURE-İ HADÎD

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *Yirmi dokuz* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

[Tesbih etti Allahü Tealâ'ya göklerde ve yerde olan cümle mahlukat.]

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ①

[Zira; Allahü Tealâ her şey üzerine gâlip ve her işi hikmete muvafıktır.]

Yani; gerek ruh sahibi olsun, gerek ruh sahibi olmayarak Cemâdat kabilinden olsun yerde ve göklerde mevcut olan cümle mahlukat Allhaü Tealâ'ya tesbih ve nekâisten tenzih ettiler. Nasıl tenzih etmesinler, elbette tenzih ederler. Zira; o Allahü Tealâ ki herkese gâlip ve her şey üzerine kaadirdir, hiç kimsenin karşı koymaya iktidarı yoktur, her ne işlerse işi hikmete muvafıktır. Binaenaleyh; cümle mahlukatın vazifesi; ona tesbih etmektir. Çünkü; izzet, celâlet ve hikmet üzere iş işlemek ona mahsustur. Mahlukatta izzet olsa bile Allah'ın icâdı ile olduğundan arazîdir, izzet-i zatî değildir.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *tesbihin manâsı; noksan olan şeyleri Allahü Tealâ'dan uzak addetmek, zatında, sıfâtında, ef'âlinde, ahkâmında ve isimle-*

rinde nekâisten tenzih etmektir. Binaenaleyh; akıl sahiplerinin tesbihi; *Vâcip Tealâ'yı lâyık olmadık şeylerden tenzih ederek noksan olan şeyleri Allahü Tealâ'ya isnad etmekten sakınmak, şerîk ü nazîrden, cisim ve araz gibi şeylerden münezzeh olduğunu kalble itikat etmek ve lisanla söylemektir.* Amma akıl sahibi olmayan mevcudâtın tesbihlerine gelince; *her birinin, halikının kudret-i kahire ve sıfat-ı kâmile sahibi olup cemi' nevâkıstan berî olduğuna delâlet etmeleri* onların tesbihidir. Çünkü tesbih; *nekâisten münezzeh olduğunu isbat etmek* olduğu cihetle mahlukâtın her zerresi Vâcip Tealâ'nın nekâisten münezzeh olduğunu isbatta kâfidir. Yahut onlardan her biri *bizim anlayamıyacağımız bir lisanla söyler ve tesbih ederler,* lâkin biz onun farkında olamayız. Şu halde semada olan ay, güneş, sair yıldızlar, melekler, yerde olan hayvanat, dağlar, taşlar, otlar, sular ve ağaçlar cümlesi Cenab-ı Hakk'a mutî ve her birerleri lisan-ı hal veyahut lisan-ı kaal ile tesbih ve Cenab-ı Hakk'ın azametine delâlet ederler. İşte şu delâlet; aynı tesbihtir.

Fahri Râzi ve Beyzâvî'nin beyanları veçhile tesbih'in bir vakt-i muayyeni olmayıp her zaman caiz olduğuna işaret için sûrelerin bazısında tesbih lâfzı mazi sigasiyle bazılarında müzari sigasıyle varid olmuştur. Şu halde Cenab-ı Hakk'a her şeyin inkiyadı ebedî olup bir vakitle mukayyed olmadığına delâlet eder. Binaenaleyh mükellef olan insan için mümkün olan; her vakitte Allahü Tealâ'ya tesbih etmek vazife-i diniyyedendir.

Tesbihin Allahü Tealâ'nın rızası için olması lâzım olduğuna işaret için *tahsise* delâlet eden *lâm* lâfzı ile varid olmuştur. Vâcip Tealâ'yı zatında tesbih *mahlukâttan hiç bir şeye benzetmemekle olduğu gibi* sıfâtında tesbih; *cemi-i sıfât-ı kemâliyeyle tavsif ve sıfât-ı nekâisten tenzih etmekle olur.* Ef'alinde tesbih ise *her fiilinde tesiri tam olup o fiili halketmesi başka bir şeye muhtaç olmamak ve mahlukatın cümlesinde bizzat müessir olduğunu itikad etmekle olduğu gibi* ahkâmında tesbih; *ahkâm-ı şer'iyyenin cümlesi maslahat üzere müştemil olup hayr-ı mahızdan ibaret olduğunu tasdik etmekle olur.*

Bu âyette Vâcip Tealâ cümle eşyanın zat-ı ülûhiyyetini takdis ettiğini beyandan sonra tesbihe istihkakını beyan zımnında kendisinin *azîz ve hakîm* olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü Vâcip

Tealâ'ın azîz olması; *her şeyin kendine mutî olmasını icabeder.* Cümle mahlukâtın inkiyadı ise *Allah'ın her şey üzerine galib olup herkesi daire-i itaatına almasıyla olduğundan* Cenab-ı Hakk'ın izzet ve hikmetini beyan etmek; nekâisten münezzeh olduğunu beyandan ibaret olduğu cihetle izzet ve hikmetini beyan; tesbihe istihkakını beyan etmektir. Yani «Allahü Tealâ cümle eşyanın tesbihine müstehaktır. Zira; azîz ve hakîmdir. Her kimse ki azîz ve hakîm ola, cümlenin tesbihine müstehaktır. O halde Allahü Tealâ cümlenin tesbihine müstehaktır» demek olur.

***

Vâcip Tealâ her şeyin kendine tesbih ettiğini beyandan sonra tesbihe lâyık olduğunu delil-i âharla beyan etmek üzere :

لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

buyuruyor.

[Göklerin ve yerin mülkü Allahü Tealâ'ya mahsustur.]

Yani; yerde, göklerde ve bilûmum mevcudâtta icâd, i'dâm, onları terbiye ve sair hususatta tasarruf-u küllî ve hakiki Allahü Tealâ'ya mahsustur. Gerçi Allah'ın gayrı kulların da bazı mevcudatta tasarrufları varsa da onların tasarrufu arızî olduğundan hakiki tasarrufa nisbetle hükmü yoktur. Binaenaleyh; dünya mülkü her zaman elden ele intikal etmekte olduğundan insanların mülkü daima zevale maruzdur ki elden ele gezer. Vâcip Tealâ'nın mülkü ise ezelen ve ebeden sabittir, zevâl ihtimali yoktur. Şu halde cümle mevcudâtın malik-i hakikisi Allahü Tealâ olduğundan herkesin takdîsine müstehaktır. Çünkü; hiç kimseye muhtaç değildir, herkes ona muhtaçtır.

***

Vâcip Tealâ her şeyin tesbihine müstehak olduğunu delil-i âharla beyan etmek üzere :

يُحْيِي وَيُمِيتُ

buyuruyor.

[Allahü Teala ölüleri diriltir, dirileri öldürür.]

وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

[Halbuki Allahü Teala her şey üzerine ve bilhassa ölüyü diriltmeye ve diriyi öldürmeye kaadirdir.]

Yani; Vâcip Teala nutfe gibi hayat eseri olmayan ve cemadât kabilinden olan şeylere can vermekle ihya eder, hayat şanından olan şeylerin canlarını almakla öldürür ve bunların cümlesine kudret-i tâmme ile kaadirdir. Çünkü; hayatı, mematı icada kaadirdir ki nutfelere can vererek ukalâdan kılıp, lisan verip söylettiği, bir takım ibâdâtla mükellef kıldığı gibi onları öldürüp tekrar sual ve cevab için ihyâ etmeye dahi kaadirdir. Binaenaleyh; cümle mahlukatın tesbihine lâyık ancak odur, ondan başkası hiç bir kimse takdîse lâyık değildir.

⁂

Vâcip Teala cümle mahlukatın tesbihine lâyık olduğunu diğer bir delil ile dahi isbat etmek üzere :

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Vâcip Teala her şeyin evvelidir ve herşeyden sonra bâkî ve ebedi kalıcıdır, zatına mevcudâtın cümlesi delil olduğu cihetle zahir ve künh ü hakikatini idrakten ukul-ü beşer âciz olduğu cihetle bâtındır.] Zira; gözle görülmekten münezzehtir. **[Halbuki Allahü Teala her şeyi bilicidir.]** Zira; gizli ve aşikâr cümlesi ind-i ülûhiyetinde müsâvidir.

Yani; Vâcip Teala cümle eşyayı icad edip eşyanın her biri sonradan meydana geldiği için vücud-u İlâhî her şeyden mukaddem

ve ezelen mevcuttur. Binaenaleyh; Allahü Tealâ'yı sebketmiş bir şey yoktur. Allahü Telaâ ezelen ve ebeden bâki olup intihası olmadığından âhirdir. Çünkü; cümle eşya helâk olur. Vâcip Tealâ ise helâkten münezzehtir. Zira; vücudü sabittir zevalden masundur. Binaenaleyh; cümlenin tesbihine müstehaktır, Vâcip Tealâ'nın vücudüne cümle zerrât-ı cihan delâlet ettiği cihetle vücudünü inkâra mecal olmadığından zahir ve hakikatını havass-ı hamseden birisiyle idrâk etmek mümkün olmadığından bâtındır. Çünkü; künhünü ukul-ü beşer idrakten acizdir, Allah Tealâ her şeyi bilicidir. Binaenaleyh; ind-i İlâhî'de gizli hiç bir şey yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ evveldir. Zira; kendinden evvel bir şey yoktur. Çünkü; eshabın küllisi kendisinden başlar, âhirdir. Zira; kendisinden sonra kimse yoktur. Çünkü; müsebbebâtın küllîsi kendisinde nihayet bulur.] demektir.

***

Vâcip Tealâ semavât ve arza malik olduğunu beyandan sonra malikiyyetinin bazı ahkâmını beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ semâvât ve arzı altı günde yarattı.]

ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ

[Bundan sonra mahlukâtın en büyüğü olan arş-ı a'lâ üzerine isti'lâ etti ve kahr u galebe altına aldı.]

Yani; Cenab-ı Hak şu görülen azamet ve celâletiyle gökleri ve yeri altı gün miktarı bir zamanda halketti, bundan sonra cümle mahlukâtı ihata eden arş-ı a'lâ üzerine galebe ederek her emrine itaat eder bir hale koydu.

Bazı erbab-ı tefsirin beyanı veçhile Vâcip Tealâ mahlukatı bir

günde, belki bir dakikada ve hatta ân-ı vahidde halketmeye kaadirken altı günde halkı kullarına teennîyi ta'lîm içindir, hilkatın pazar günü başlayıp Cuma günü nihayet bulduğu mervîdir. Arş-ı a'lâ mahlukâtın cümlesinden büyük olduğu halde arşı isti'lâ edince diğer mahlukâtı isti'lâ edeceği evleviyyetle sabit olduğundan arşa istîlâsını beyan diğer mahlukâtı istîlâsını beyanı müstelzim olduğu cihetle arş üzerine istilâyı beyanla iktifa olunmuştur. *İ s - t i ' l â ; kahr u galebe* manâsınadır. Gerçi *i s t e v â* nın manâyı lugavîsi; *istikrar* yani *bir mekânda karar kılmak* manâsına ise de istikrarı Cenab-ı Hakka isnad etmek mekân iktiza edip mekân ise Vâcip Tealâ hakkında muhal olduğundan istevâ mecaz olarak *istîlâ* manâsında istimâl olunmuştur. Çünkü; istikrâr manâsı murad olunsa *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ arş-ı a'lâ üzerinde temekkün ve takarrur etti] demek olur ki bu manâ Vâcip Tealâ'nın bir mekâna ihtiyacını müstelzim olacağından muhali müstelzimdir. Zira; Vâcip Tealâ emare-i hudûs olan ihtiyaçtan münezzehtir. Çünkü; Vâcip Tealâ kadîm olduğu cihetle hâdis olan arşa ihtiyacı muhaldir. Binaenaleyh; istevânın *istilâ* manâsına te'vili zarurîdir.

Şu mahlukatı bu kadar cesametiyle beraber yoktan var eden zat-ı ülûhiyyet cümle mahlukatın tesbihine müstehaktır. Zira; her cümlesinin halikı ve malik-i hakikisidir.

*
* *

Vâcip Tealâ arş üzerine istîlây-ı tâmmını beyan etmek üzere :

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ arza giren ve arzdan çıkan eşyanın cümlesini, semadan inen yağmurları, semaya çıkan buharı ve ibâdâtın her birini bilir.]

Yani; Allahü Tealâ insanlar tarafından ekilen tohumların her bir danelerini ve ekilmeksizin hudâ-yı nâbit olarak kendi kendine biten otların tohumlarını arza dühulünü, o tohumlardan hasıl olan otların arzdan çıktığını, sair mahlukâttan arza giren ve çıkanı, yer

yüzünden semâya çıkan buharı, insanların semâya doğru giden a'mâl-i salihalarını ve semadan yer yüzüne inen yağmurların her bir danelerini bilir. Binaenaleyh; ilminden hiç bir şey gaib olmaz. Zerrât-ı cihanın cümlesine ilmi lâhik olduğundan yağmurları lüzumu kadar inzal eder, herkesin ameline göre ceza ve sevab verir. Allahü Tealâ sizin a'mâlinizi ve işinizi bilir, nasıl bilmesin.

وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ

[**İşte o Allahü Tealâ'nın ilmi sizinle beraberdir.**] Zira; siz hangi mekânda olsanız ilmi sizden ayrılmaz, kudretinden hariç değilsiniz. Çünkü; yerde, gökte, karada ve denizde her nerede olsanız Allah'ın ilmi ve kudreti size lâhiktır. Binaenaleyh sizin için lâyık olan; daima iyilik tarafına sa'y ile riza-yı İlâhî'yi aramaktır. Çünkü; Cenab-ı Hak herkesin ne gibi amel işlediğini her yerde ve her zamanda bilince insanlar çirkin amelden sakınmalıdırlar. Zira; Allahü Tealâ herkesin amelini bildiği gibi ceza verince ameli iyi olmalı ki mükâfatını dahi iyi görmeli. Şu halde âyet-i celile; ehl-i tâatı tâate terğib ve âsi olanları günahtan tenfîr eder.

وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ④

[**Halbuki Allahü Tealâ sizin cümle amelinizi görücüdür.**]

Yani; Allahü Tealâ'nın ilmi her yerde sizinle beraber olunca her yerde iyi ve kötü amelinizin her cüz'ünü görücü ve ona göre amelinizin cezasını vericidir.

B a s a r ; Vâcip Tealâ'nın sıfât-ı sübutiyesindendir. Cenab-ı Hak her şeyi her zaman görür. Lâkin bizim gibi bir âlet vasıtasiyle değil, belki basar kendisinde bir sıfât-ı sâbitedir

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ (هوالاول والاخر) âyetiyle cemi' mümkinât ve kainâta ma'bûd olduğunu ve bundan sonraki âyetle arş-ı a'lânın, semâvât ve arzın İlâhı ve hâliki olduğunu, bundan sonra ilminin ve kudretinin bizimle beraber olup bir an bile bizi nazarından uzak bulundurmadığını beyanla kendini tesbih etmemizi davet etmiş ve tesbihe müstahak olduğunu ilân buyurmuştur.

Hulâsa; Vâcip Tealâ yeri ve gökleri altı gün miktarı bir zamanda halk ve bundan sonra arş-ı a'lâ üzerine istîlâ buyurduğu, arz içine giren ve çıkan, semâdan inen ve semaya çıkan her şeyi tamamiyle bildiği ve biz nerede olsak ilmi ve kudreti bizimle beraber olduğu ve a'mâlimizin cümlesini görüp amele göre ceza vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ semâvât ve arzın mülkü kendine mahsus olduğunu beyandan sonra meselenin ehemmiyetine binaen te'kîd için tekrar ve âyetin âhirindeki hükme mukaddime olmak üzere :

لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٥﴾

buyuruyor.

[Göklerin ve yerin mülkü Allahü Tealâ'ya mahsustur, yerde ve göklerde olan işlerin cümlesi ancak Allahü Tealâ'ya raci' olur.] Allah'ın gayrı hiç bir kimseye râci' olmaz. Zira; semavat ve arzda mutasarrıf-ı hakiki O'dur, onun gayrı değildir. Binaenaleyh; yerde ve gökte cereyan eden umurun cümlesi onun icad ve ifnâsıyla hasıl olduğundan cümle umurun mercii odur. O halde esbâb-ı vesâilden hiç bir şeye havadis isnad olunmaz. Çünkü; her şeyde müessir-i hakiki mülkün sahibidir. Zira; evvelen icad, saniyen, saniyen ifnâ, salisen tekrar ba's ve iâde etmek suretiyle tasarruf ona aittir.

Bu âyette cümle umurun Allahü Tealâ'ya râci olmasının delili ve illeti semavât ve arza malik olmasıdır ve takriri, kıyas mantıkı üzere şöyledir : «Semâvât ve arzın cümle umuru Allahü Tealâ'ya râci'dir. Zira; Allahü Tealâ semâvât ve arzın malik-i hakikisidir. Her kimse ki semâvat ve arzın malik-i hakikisi ola, semâvât ve arzın cümle umuru ona râcidir. Binaenaleyh; semâvât ve arzın umuru Allah'a racidir.»

***

Vâcip Tealâ semâvât ve arzın umurundan Allahü Tealâ'ya râci olanlarından bazılarını beyan etmek üzere :

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ geceyi gündüze, gündüzü geceye idhal eder. Halbuki Allahü Tealâ kalplerde olan gizli kuruntuları bilicidir.]

Yani; Allahü Tealâ kış ve bahar günlerinde gecenin bazı eczâsını gündüze idhâl etmekle günleri uzatır. Yaz ve güz günlerinde gündüzün bazı eczasını geceye idhal ederek geceleri uzatır ve gündüzleri kısaltır. Çünkü bilûmum hayvanâtın ve bilhassa insanların maîşetlerine muvafık ve hikmet-i maslahata mutâbık olan; geceyle gündüzün uzayıp kısalmasında olduğundan Cenab-ı Hak kullarının menfeatlarına muvafık olarak halk buyurmuştur, bazı yerlerde ifrât üzere uzun, bazı yerlerde tefrit üzere kısa olur, Allahü Tealâ sizin kalplerinizde olan gizli esrarınızı bilir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın huzurunda gizli işiniz olmaz ve her işiniz hayır ü şer cezasız kalmaz. Zira; amelinizin her cüz'ünü bildiğinden ilminin muktezası üzere muamele eder.

Hulâsa; hikmetinin icabı Allahü Tealâ'nın geceyi gündüze, gündüzü geceye kattığı ve kalplerde olan esrarı bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyyetine ve cümlenin takdisine müstahak olduğuna delâlet eden delillerden bazılarını beyandan sonra vahdaniyyetine imanın ve emr ü nehyine itâatın lüzumunu beyan etmek üzere :

آمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ

buyuruyor.

[Allah'a ve Resulüne iman edin, Allah'ın sizi halîfe kıldığı emvâlden muhtaç olanlara verin.]

Yani; bilûmum ef'âlinizi bilici olan Allahü Tealâ'ya, sizi irşâd için gönderdiği Resulüne iman ve imanın muktezası olan itaat-ı tâmmeyle itaat edin, Allah'ın kendi zat-ı ülûhiyyeti tarafından sizi halk kıldığı emvâlden fukara, zuafâ ve eytâm ü erâmile infak edin ki fevz ü necat bulasınız. Zira insanın helâkten halâsı; emr-i İlâhî'ye itaatladır.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile insanın elinde bulunan malı hakikatta halik olan Allah'ındır. Kullarını o malda tasarruf için Allahü Tealâ kendi tarafından halk kıldı ki izn-i şer'îye muvafık olarak intifa etmek üzere ellerine teslim etti. Şu halde elinde bulunan malda tasarrufu vekilin tasarrufu gibi olduğundan malın sahibi ne emrederse ona itaat etmek lâzımdır. Binaenaleyh; malın sahib-i hakikisi olan Allahü Tealâ muhtaç olanlara infakla emredince o emre itaat lâzımdır. Çünkü kulun yedi; yed-i emânettir. Şu halde sahibinin emrettiği mahalle tevdii lâzım gelip muhalefet caiz değildir. Mülkün sahibi öyle emrediyor ve emri veçhüzere hareket etmek de kolaydır. Zira; gayrın malından o gayrın izniyle amel etmek elbette kolaydır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ kuluna âriyet suretiyle teslim etmiş ve tasarrufuna izin vermiş olduğu malının bir miktarını muhtaç olanlara infâk etmesini emredince muhalefet küstahlıktır. Şu kadar ki o malın hepsini infâk etmeyip kendinin ve evlâd ü iyâlinin nafakasının fazlasından bir miktarını infâk lâzım olduğuna işaret için *bazısına* delâlet eden (مِمَّا) lâfzıyla vârid olmuştur.

Yahut insanların ellerinde bulunan malları kendilerinden evvel geçenlerden irs tarikı veya suver-i saireyle intikal edip bu gün mutasarrıf olanlar dünkü geçenlere halef olduklarından emvale *müstahlef* ve insanlara *halef* denmiştir. Şu halde her mal sahibinin kendilerinden evvel geçenlere bakarak ibret almalarını ve onlardan nasıl intikal etmişse kendilerinden de o yolda intikal edeceğini düşünerek infak etmelerini Cenab-ı Hak emretmiştir. Şu *i n f a k* ile murad; *Vâcip olan zekât ve fıtra olmak ihtimali varsa da* lâfzın umumundan müstefad olan *vâcip ve nâfile cümle hayrat ve müberrâta şamil olmaktır.*

Hulâsa; Allah'a ve Resulüne imanın vâcip ve Allah'ın kendilerini halife kılıp tasarrufuna izin verdiği maldan bir miktarını

muhtaç olanlara infakın lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ iman ve infakla emirden bu emre imtisal edenlere büyük ecir vereceğini beyan etmek üzere :

فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ ۝

buyuruyor.

[Hal böyle olunca sizden şol kimseler ki iman ve infak ettiler. Onlar için büyük ecir vardır.]

Yani; iman ve infakla emrolununca sizden şol kimseler ki iman ederek ihlâs üzere ef'âl ü akvâl ile imanlarını te'kîd ve tezyîn ettiler, riya ve süm'a gibi mümine lâyık olmadık şeylerden berî oldular, ihlâs üzere ellerinde bulunan mallarından fukaraya infâk ettiler. Onlar için büyük ecir vardır. Çünkü; emr-i İlâhîye imtisal ettikleri cihetle vaad-i İlâhîye nail olacaklardır. Binaenaleyh; muhtaç olanlara infak eden kimse infak sebebiyle malına noksan ârız olacak zannetmemelidir. Zira; noksan olmak şöyle dursun belki malı ziyadelenir. Çünkü Cenab-ı Hakkın infak üzerine vadetmiş olduğu büyük ecir; dünyevî ve uhrevî mecur olacağını vaadetmek olduğu cihetle her ikisine de şâmildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ecr-i kebir iman ve infakın mecmuuna vaadolunduğu cihetle yalnız imanla iktifa edip infâk etmeyenler için ecir olursa da büyük olamaz.

Hulâsa; imanla infak edenler için dünyevî ve uhrevî pek büyük ecir olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ iman ve infakla emirden ve emre imtisal edenler için büyük sevap olduğunu beyandan sonra iman etmeyenleri tekdir etmek üzere :

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ

buyuruyor.

[Size ne oldu ve hangi şey ârız oldu ki iman etmiyorsunuz?]

وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ

[Halbuki sizi irşâd için gönderilen Resul, Rabbinize iman etmeniz için sizi davet eder.]

وَقَدْ اَخَذَ مِيثَاقَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝

[Halbuki eğer müminseniz Rabb'iniz sizden ahd ü misâk aldı.]

Yani; ey insanlar! Sizi imandan menedecek ne gibi bir mani ârız oldu ki siz iman etmiyorsunuz. Sizin Resulünüz imanın lüzumuna delâlet eder aklî ve naklî delillerle Rabb'inize iman için sizi davet ediyor. İman etmeniz için vuku bulan dâvete icâbet vâcipken niçin iman etmiyorsunuz? Halbuki eğer inanırsanız Rabb'iniz iman etmeniz için sizden ahd ü misâk aldı. İman üzere vaad-i kavî verdikten sonra vadinizden niçin dönüyorsunuz?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette iman etmeyenleri *iki cihetle tevbih buyurmuştur: birincisi; bir takım delâil-i kat'iyyeyle Resulün suret-i ciddiyede davet etmesidir.* Çünkü; bir takım mucizâtla, tilâvet-i Kur'an ve ahkâmını beyanla vâki olan davete derhal icabet lâzımken icâbet etmemek büyük bir kusur olduğundan tekdiri mûcibtir.

İkincisi; Cenab-ı Hakkın iman edeceklerine dair almış olduğu ahd ü misâktır. Çünkü; iman edeceğine ahdedip ikrar verdikten sonra o ikrarından dönmeyi icabeder bir şey olmadığı halde ikrarından dönmek; meziyyet-i insaniyyeye münafî olduğu cihetle tevbih icab eder. Halbuki ikrarında sebâtını icabeden delâil meydanda iken o delâili nazar-ı ehemmiyete almayarak ikrârından dönmek elbette zemmi mûcibtir. *Ahd ü misâk* ile murad; *Hz. Âdem'in zahrından zürriyetini çıkarıp «Ben sizin Rabb'iniz olmadım mı?» sualine cevabta verdikleri ahd ü misâk olduğunu* söyleyenler varsa da *Resulüllah'ın davetini kabul icâbeden delilleri ortaya koymak ve o delillere nazarın ahd ü misâk olmasını* ekser-i müfessirin beyan etmişlerdir. Çünkü iman icabeden delilleri ortaya koymak; o delillere nazar etmek şanından olan kimseler için

ahd ü misâk mesâbesindedir. Belki yeminle olan ahd ü misâktan daha kavidir. Maahazâ ikisi de mevcut olduğundan her ikisini murad etmekte bir mani yoktur.

***

Vâcip Tealâ iman etmiyenleri tevbih ettikten sonra iman edenleri küfür karanlığından iman aydınlığına çıkaracağını beyan etmek üzere:

هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ şol zatı Ecell ü a'lâdır ki sizi zulümât-ı küfürden nur-u imana çıkarmak için kendi abdi olan Resulü üzerine açık ve meydanda olan âyetlerini indirdi.]

وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ⑨

[Halbuki Allahü Tealâ sizi esirgeyici ve in'âm ü ihsan edicidir.]

Yani; size imanla emreden Allahü Tealâ şol zattır ki o zat-ı celilül-kadir sizi zulümât-ı cehilden nur-u ilme, zulümât-ı küfürden nur-u imana çıkarmak için kendi kulu olan Muhammed (A.S.) üzerine ahkâm-ı şer'iyyeye delâlet eden ayât-ı Kur'aniyyeyi inzal etti. Şu halde size münasib olan; o âyetlerin delâletlerinden istifade ederek zulümât-ı şirkten çıkmaktır. Halbuki Allahü Tealâ muhakkak ve elbette küfürden ve sair günahlardan esirgeyici ve irşâd için Resul gönderip doğru yolu size göstermekle merhamet buyurucudur. Çünkü; siz küfür içinde cehaletle perişân bir haldeyken kendi razı olduğu ahkâmını beyan için Resulünü gönderip dünyevî ve uhrevî menfaet ve mazarratınızı size öğretmek sizin için Rabbinizin merhameti ve lutfudur.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın Resulü üzerine Kur'anı inzalden

maksad-ı aslîsi kullarını küfürden imana çıkarmak için olduğu, Allahü Tealâ Resul göndermek ve kitap inzâl etmekle kullarını kötü şeylerden esirgeyici ve iyi şeyleri ihsanla merhamet buyurucu olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir:

***

Vâcip Tealâ iman ve infakla emredip iman etmeyenleri tevbih ettikten sonra infak etmeyenleri tevbih etmek üzere :

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Size ne oldu ki elinizde olan malınızdan fîsebilillah infak etmiyorsunuz?]

وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

[Halbuki semâvât ve arzın mîrası Allahü Tealâ içindir.]

Yani; Allah'ın size verdiği maldan siz niçin Allah'ın rızasını tahsil zımnında infak etmiyor ve infakınıza mani nedir ki infaktan kaçıyorsunuz? Eğer malınızın bekasını ümid ediyorsanız bu ümidiniz yanlıştır. Zira; göklerin, yerin, göklerde ve yerde olan mevcudâtın mâlik-i hakikisi ve vârisi Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; emvâlinizde tasarrufunuz hâl-i hayatınızda ârızî olduğu gibi vefatınızda ise asla alâkanız kalmayacağından fîsebîlillâh infâk sizin için hayırlıdır. Zira; vefatınızla meccânen kalmaktan ise hal-ı hayatınızda infak daha evlâ değil midir?

***

Vâcip Tealâ infak etmeyenleri tevbihten sonra Mekke'nin fethinden evvel infakın ba'del fetih infaktan hayırlı olduğunu beyan etmek üzere :

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا

buyuruyor.

[Sizden Mekke'nin fethinden evvel infak edip bilfiil mukatele eden, fethinden sonra infak ve mukatele edene müsavi olmaz. Zira; fetihten evvel infak ve mukatele edenlerin dereceleri fetihten sonra infak ve mukatele edenlerin derecelerinden daha büyüktür. Çünkü; fetihten evvel ihtiyaç fazla ve muhatara ziyade olduğundan ihtiyaç zamanında Resulullah'a muavenet, bedenle mukatele ve malıyla fîsebilillâh infâk ederek hizmet etmek dine nusrette tesiri ziyade olduğundan Mekke'nin fethiyle islâmiyyetin kuvvet bulduğu ve yardımcının çoğaldığı zamanda hizmet edenlerin ecirleri elbette müsavi olamaz.] Çünkü; her şeyin kıymeti ihtiyaç nisbetindedir. Binaenaleyh; aç olan kimse indinde ekmeğin kıymeti, tok olan kimseye nisbetle daha ziyadedir. Zira; açın ihtiyacı şiddetlidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile imanla beraber infak üzerine büyük ecri vaadettikten sonra infak edenlerin zamanları ve ahvali icabı derecelerinin farkını bu âyette beyan; ibadetin efdâlini aramağa teşvik içindir. Kıtâlde yani muharebede infak başka zamanda infaktan ehem olduğuna işaret için kıtal, infak üzerine atfolunmuştur. Çünkü; infak olmadıkça muharebe olamaz. Zira; esliha, mühimmât-ı harbiyye, efradın elbisesi, erzak, mekkâre ve nakliyyât bunların cümlesi emvali sarfla hasıl olduğundan muharebenin rükn-ü mühimmi infaktır. Malını infakla beraber bedeniyle mucahede edenlerin derecelerinin ulviyyetine ve mertebelerinin gayet büyüklüğüne işaret için *bu'd-ü meratibe* delâlet eden (اولئك) lâfzıyla işaret olunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet islâmiyyeti sebkedenlerin efdâl olduklarına delâlet eder. Zira; islâmiyyeti âleme onlar neşredip garîb olduğu bir zamanda i'lâsına çalıştıklarından, izzet ve kuvvetini onlar tanıttıkları için sairlerinden ziyade fazl u meziyyetleri olduğunda şüphe yoktur. Hatta Resulullah'ın «Ashabıma

sebbetmeyin. Zira; ashabımdan birinin bir ölçek miktarı infakına sizden birinizin Uhud dağının miktarı infakınız muâdil olamaz.» buyurması da ashabın sair nâsdan efdâl olduğuna delâlet eder Âyetin Hz. Ebu Bekir hakkında nâzil olduğu mervî ise de itibar lâfzın umumuna olduğundan şu evsâf kendisinde bulunan kimselerin cümlesi bu faziletten hisseyâb olurlar.

*
**

Vâcip Tealâ feth-i Mekke'den evvel infak edenlerle sonra infak edenler arasındaki fark-ı azîmi beyandan sonra her ikisine de Cennet vadettiğini beyan etmek üzere :

وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰىۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿١٠﴾

buyurdu.

[Gerek fetihten evvel, gerek sonra infakla beraber muharebe edenlere Allahü Tealâ ve Cennet'in derecelerini vaadetti. Halbuki Allahü Tealâ sizin evvel ve âhir amelinizi bilici ve ona göre ceza vericidir.] Şu kadar ki Feth-i Mekke'den evvel iman edenlerle sonra iman edenler beyninde fark-ı azîm vardır.

Hulâsa; malından infak etmeyip buhledenlerin tevbihe şayan oldukları, semavât ve arzın mîrası Allahü Tealâ'ya mahsus olup Mekke'nin fethinden evvel infakla beraber muharebe edenlerle fethinden sonra infakla muharebe edenlerin dereceleri arasında büyük fark olduğu ve her iki sınıfa Allahü Tealâ'nın Cennet vadettiği ve kullarının her amellerinden haberdâr olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ her mü'mine Cennet vaadettiğini beyandan sonra Cennet'e nail olmanın bazı esbâbını beyan etmek üzere :

مَنْ ذَا الَّذ۪ي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُٓ اَجْرٌ كَر۪يمٌ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Kimdir o kimse ki malını kendi rızası ile Allahü Tealâ'ya karz-ı hasen olarak vere de Allahü Tealâ da ona kat kat mükâfatını vere, o kimse için güzel ecir vardır.] Bu âyet; hüsn-ü rıza ile infak etmeye nâsı terğib için sevkolunmuştur. Çünkü; dini i'lâ için muharebede infak ve fukara-yı müslimîne muavenet her zaman ağniyâ üzerine lâzımdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bir kimse karzan diğerine vermiş olduğu para aynen onun eline gelip muavenette bulunduğundan dolayı sevabı fazla olduğu gibi fî sebilillah infak olunan malın fazlasıyla mükâfatını görüp zayi olmayacağına binaen bu misilli *rızayı Bâri için infak olunan mala* karz denilmiştir. Karzın hasen olabilmesinin şartı; *on'dur: Hüsn-ü rıza ile olmak, Allahü Tealâ'nın rizası için infak etmek, helâlinden ve malının makbulünden olmak, hal-i hayatında kendinin muhtaç olduğu zamanda ehil olan fukaraya vermek, mümkün mertebe gizli vermek, ezâ etmemek, riya karıştırmamak, verdiği her ne kadar çok olsa bile onu gayet az addetmek, nefsini aziz ve fukarayı zelil görmemektir.* İşte şu evsafı haiz olan infak; karz-ı hasendir. Ancak bu evsafı haiz olmayan infak makbul olur ve sahibi de ecir alırsa da hasen olamaz, hasbeten lillâh infak eden büyük sevab alır ve o *sevab ziyadesi ile olduğundan* kerîm denilmiştir. Çünkü bu gibi ecir; sahibi için fevz ü necat ve bâis-i seâdet olduğundan kerim denmeye şayandır. Zira; sahibini korktuğu şeylerin cümlesinden halâs etmek suretiyle aynı keremdir.

*
* *

Vâcip Tealâ hüsn-ü rızası ile malını fîsebilillâh sarfeden kimseye büyük ve güzel ecir olduğunu beyandan sonra o ecrin zuhur edeceği günü beyan etmek üzere :

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ

buyuruyor.

[Amellerinin kerîm olan ecrin şol günde zuhur eder ki o günde erkek ve dişi cümle ehl-i imanın amellerinin nuru ve ziyası on-

ların önlerinde ve sağ taraflarında sa'yeder olduğu halde ya Ekrem-er Rusül! Sen ve görmek şanından olan kimseler görürsünüz.]

Yani; ey nebiyy-i muazzam! Tebşirât kabilinden olarak şol günü hatıra getirmelidir ki o günde erkekleri ve kadınları onların infak ve sair ibadetlerinin ziyası önlerinde ve sağ taraflarında parlayarak onları Cennet'e alıp götürdüğünü görürsün. Onların nur-u iman ve ibadetle müşerref olarak görmek kendileri için bâis-i necât ve saâdet olduğu gibi nebileri için de bâis-i sürûr ve mefharettir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i imanın amel defteri önlerinden ve sağ taraflarından verileceğine binaen ibadet nurunun parlamasını beyanda bu iki cihet zikrolunmuştur. Herkesin nuru o günde ibadeti miktarıdır. Binaenaleyh; Resulullah «bazı müminin yevm-i kıyamette ziyası Medine'den Sana'ya kadar bir mesafeyi ihâta ve bazılarının ziyası da hemen ayaklarının ucuna kadar imtidad eder.» buyurmuştur. İşte bu hadis-i şerif de herkesin nûru ameli miktarı olacağına delâlet eder. Bu nura ihtiyaç; arsa-i mahşerde ve sırat üzerindedir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanın ibadetlerinin nuru parlayacağını beyandan sonra o günde melekler tarafından nâil olacakları iltifatı beyan etmek üzere :

بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman! Sizin için bu gün müjde vardır ki ebedi, içinde kalıcı olduğunuz halde altından nehirler akar Cennet'ler vardır. İşte şu Cennet'lere dühûl sizin için fevz-i azîm yani büyük kurtuluştur.] Her türlü seâdete nail olmaktır. *İnsan için bundan daha büyük felâh olamayacağından* şu dühule fevz-i azîm denmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile; kâmil olan müminlerin yevm-i kıyamette kıyametin şiddetini görmiyeceklerine delâlet eder. Çünkü; onların nurlarının parlaması ve Cennet'le teb-

şir olunmaları bilkülliye kıyametin mihnetinden kurtulduklarına delildir. Zira; Cennet'le tebşir olununca onlar için hiç bir endişe kalmaz ki şiddet görsünler.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette ehl-i imanın halini beyandan sonra münafıkların hallerini beyan etmek üzere :

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü mükerrem! Şol günü zikret ki o günde erkek ve kadın münafıklar ehl-i imana hitabederek «Ey müminler! Bizim tarafımıza teveccühle nazar edin de nurunuzdan biz de ziya alalım» demekle müminlere yalvarırlar.]

قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا

[Onların müminlerden ziya istemesi üzerine taraf-ı İlâhî'den denilir ki «Dönün arkanıza arayın nuru bakalım bulur musunuz?»]

Yani; bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile ehl-i imanı nur-u iman ihata edince onlar o ziya ile Cennet'e berk-ı hâtıf gibi yürüyüş ettiklerinde kıyametin şiddeti ve nifak u şikaklarının karanlığı içinde kalan o nüfus-u habîsenin her taraflarını zulmet ihata ettiği zamanı hatıra getirin ki işte o zaman ehl-i nifak müminlere yalvarırlar ve derler ki «Ey ehl-i iman! Nazar-ı inâyetle bize nazar edin de biz de nurunuzdan bir miktar istifade edelim, sayenizde sayebân olalım, ağır gidin acele etmeyin de biz de size uyalım». İşte münafıklar böyle demekle ehl-i imandan merhamet talebederler. Fakat şu recâdan asla fayda görmezler. Çünkü; herkesin ziyası kendi imanı ve amelinin nuru olduğu cihetle ancak kendisine mahsus olduğundan başkaları o nurdan istifade edemez. İşte o zaman taraf-ı İlâhî'den yahut müminler veya melekler tarafından

münafıklara hitaben «Arkanıza yani dünyaya dönün a'mâl-i saliha işlemekle nur-ı İlâhî'nin esbabını arayın veyahut nurun taksim olduğu mahalden geldiniz, oraya dönün nuru oradan arayın» denilmekle onlara cevab-ı yeis verilir. Çünkü; onların nurdan istifadeleri mümkün değildir. Zira nûr amel-i salih ve itikad-ı sahih eseri olup münafıklarda ise bunlardan hiç birisi olmadığından onlar o nurdan istifade edemezler. Zira; ekmeyen biçmez ve çalışmayan bulmaz. Onlara «dönün de nur arayın» demek istihza içindir ki nâs arasında tahkîr ve terzîl olunsunlar. Dünyaya dönmeleriyle emir murad olduğu takdirde bu emir onları ta'cîz içindir. Çünkü; dünyaya dönmeleri muhal olduğundan muhal olan bir şeyle emir onları ta'zîb içindir. Onlar dünyada müminleri istihza ederlerdi. Ona mukabil olarak âhirette onlar da istihza olunurlar.

***

Vâcip Tealâ münafıklara verilen cevap üzerine aralarında cereyan edecek ahvali beyan etmek üzere :

فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ⑬

buyuruyor.

[Münafıklar müminlerden nurlanmak isteyerek sırata gelince görürler ki kendileriyle müminler arasında bir divar çekilmiş müminleri göremezler. O divarın bir kapısı var ki iç tarafında rahmet-i İlâhî'ye doludur. Çünkü; müminlerin bulunduğu Cennet'tir, o kapının dış tarafında azab-ı İlâhî doludur. Çünkü; münafıkların bulunduğu Cehennem'dir.]

Vâcip Tealâ kendine iman eden hâlis kullarını ziyafet-i rahmaniyyesine alarak rahmet deryasına müstağrak kılmakla taltîf ve ehl-i ibâdeti nifak ve şikakla meşgul olan erbabı fısk u fücûrdan temyîz eder ki erbab-ı fesadı kahr-ı İlâhî'si altında âh ü figâna dûçâr eder. Çünkü; hâlis ile münafıkın makamlarını tefrik etmemek adalete münafîdir. Binaenaleyh; ehl-i imanı Cennet'le rahatgüzâr ve ehl-i nifakı Cehennem'de rahmetinden uzak kılmak ve azabına dûçâr etmekle tahkîr ve terzîl eder.

Hulâsa; münafıklar müminlerden nûr talebedince aralarına bir divar yani bir perde çekilip yekdiğerini göremez bir hale geleceği ve o divarda bir kapı olup müminlerin o kapıdan girecekleri ve kapının iç tarafı rahmetle dolu Cennet olup dış tarafında münafıklar kalarak orasının Cehennem ve aynı azab olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müminlerle münafıklar arasına çekilecek duvarı beyandan sonra o perdenin çekilmesini müteakib vâki olacak ahvâli beyan etmek üzere :

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنَّكُمْ فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ
وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ

buyuruyor.

[Münafıklar müminlere nida ederek, derler ki «Ey ehl-i iman! Dünyada biz de sizinle beraber olmadık mıydı?». Müminler onlara cevabta «Evet! Siz de bizimle beraber bulundunuz, lâkin siz kendinizi nifak sebebiyle fitneye koymakla helâk ve müminlere belâ isabetine intizar ve din-i islâmın hak olduğunda şüphe ettiniz, ölüm size gelinceye kadar bâtıl emelleriniz sizi mağrur etti» demekle münafıkların dünyadaki hallerini beyan ederler.]

Yani; müminlerle münafıklar arasına duvar çekilince münafıklar müminlere tazarru ederek derler ki «ey ahkâm-ı İlâhiyyeye itaat eden müminler! Dünyada biz de sizinle beraber bulunmadık mı, ekmek yiyip su içmedik mi? Şu halde burada bizden niçin ayrılıyorsunuz ve biz neden zulümât ve azab içinde kaldık, sizin nâil olduğunuz nimetlerden neden mahrum olduk?» Münafıkların böyle demeleri üzerine müminler cevap olarak «Evet! Dünyada siz de bizimle beraber bulundunuz ve lâkin siz müminlere husumet ve Resulullah'a buğz u adâvet etmekle nefsinizi fitneye atarak ihlâk ettiniz ve ehl-i imanın inkırâzını gözettiniz, din-i Muhammedîde

şekkederek bir takım bâtıl emeller ve evham u hayâlât ölüm gelinceye kadar sizi mağrur etti. İşte şu ef'âlinize ceza olarak bütün nimetlerden mahrum olduğunuz halde zulümât içinde kaldınız» derler ve dünyada her ne kadar zahirde müminlerle beraber olsalar da batında ve itikad-ı amelde ayrı olduklarından dolayı âhirette ayrı düştüklerini beyan ederler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ münafıkların Cehennem'e dühullerine *dört sebep* beyan buyurmuştur : *B i r i n c i s i ; küfür ve sair günahları işlemekle nefislerini ihlâk etmeleridir. İ k i n c i s i ; Resulullah'ın vefatı ve islâmın inkırazıyla nefislerinin halâsına intizar etmeleridir. Ü ç ü n c ü s ü ; Rasulullah'ın nübüvvetinde, kıyamette ve ahval-i âhirette şekketmeleridir. D ö r d ü n c ü s ü ; tul-ü emelle mağrur olmalarıdır.* Çünkü tul-ü emel; insana âhireti unutturur, kalbe kasavet verir, hırs ve tama'ı arttırır. Bunların cümlesi envaı hayrâttan mahrumiyyete ve azâb-ı Cehennem'e sebeptir.

E m r u l l a h ile murad; *ölüm* olduğuna nazaran münafıklar şu beyan olunan evsaf-ı mezmumeye ölünceye kadar devam ettiklerine işaret için *intihaya* delâlet eden (حتى) lâfzı vârid olmuştur.

Bu âyeti celile; uzun mesafenin, sadânın işitilmesine mani olmadığına delâlet eder. Çünkü; Cennet'le Cehennem arasında uzak mesafe odluğu halde ehl-i Cehennem ve ehl-i Cennet aralarında muhavere cereyan edeceğini bu âyetle Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkları evham ü hayalâta düşüren kimler olduğunu beyan etmek üzere :

وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ

buyuruyor.

[Sizi Allahü Tealâ'ya şeytan mağrur etti.]

Yani; ey münafıklar! Sizi bir takım evhâm ü hayalâtla aldatan

ve iğfâl eden şeytandır. Zira; şeytan size Allahü Telaâ'nın afv edici ve kerîm olduğunu beyan ederek «istediğinizi işleyin çünkü; Allah affeder.» demekle Allah'ın affına sizi mağrur etti. *G a r û r* ile murad *şeytandır.* Çünkü şeytan; *ilmine mağrur olarak Hz. Âdem'e secdeden istinkâf ettiği için* garûr denmiştir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanla münafıklar arasında cereyan edecek muhavereyi beyandan sonra yevm-i kıyamette onlardan azabın mündefi' olmayacağını beyan etmek üzere :

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا

buyuruyor.

[Ey münafıklar! Haliniz böyle olunca o günde sizden fidye alınmaz ki nefsinizi azabtan kurtarasınız ve küfürlerini izhar eden kâfirlerden dahi fidye alınmaz ki onlar da kendilerini azabtan kurtaralar.]

Yani; cümle esrarın meydana çıktığı kıyamet gününde günahlara fidye ve kefâret kabilinden olan iman ve tevbe sizden kabul olunmaz ki o tevbe sebebiyle azabtan kurtulasınız, kezâlik şol kimselerden de kabul olunmaz ki onlar alenî kâfir olmuşlardı. Zira; o günde iman ve tevbe fayda etmez. Çünkü; teklif sâkıttır. İman ve tevbe tekâlîf kabilinden olup kıyamet günü ise tekâlîfin zamanı değildir. Münafıkların küfrü gizli olup kâfirlerin küfrü alenî olduğundan her ikisi de kâfirler ise de yekdiğerine küfrü icrada mugayir olduğundan ikiden birini âhar üzerine atfetmek sahihtir. Binaenaleyh; kâfirin münafık üzerine atfolunmasından münafıkın kâfir olmaması lâzım gelmez.

مَأْوٰيكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلٰيكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

[Cehennem ateşi sizin mekânınızdır, Cehennem sizin veliy-yi akrâbinizdir. Cehennem ne çirkin varılacak mahaldir.] Şu halde

sizin yardımcınız, rüsvaylığınız, muîniniz ağlamanız ve çareniz ise ebeden Cehennem'de yanmanızdır. Çünkü; ef'âliniz sebebiyle Cehenem'e lâyıksınız, ahvaliniz ateşe liyakatınızı beyanda kâfidir. Binaenaleyh; sizin için hakiki bir yardımcı yoktur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ve münafıkların hallerini beyandan sonra müminlerin ibadette tekasülleri üzerine itâb etmek sadedinde :

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ

buyuruyor.

[Yakîn olup zamanı geldi mi şol müminlere Allah'ın zikri ve Cenab-ı Hak tarafından nazil olan Kur'an için kalplerinin korkacağı ve haşyet edeceği zaman.]

Yani; müminlere zikrullah ve Kur'an için kalplerinin korkacağı ve rikkat edeceği zaman gelmedi mi, halâ mı tekâsül üzere bulunacaklar? Halbuki tekâsül zamanı geçti, kalplerin haşyet edeceği zaman hulûl etti. Çünkü; islâmiyyet takarrur ve delilleri tavazzuh eyledi. Tereddüde mahal kalmadı. Binaenaleyh kalplerin mutmain olarak çalışacağı ve haşyet üzere bulunacağı bir zamanda niçin haşyet üzere ibadete devam etmiyorlar?

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ehl-i islâm Mekke'de ibadete pek ciddiyetle çalıştıkları halde Medine de o kadar çalışkan olmadıklarına binaen eski hal üzere çalışmalarını tenbih için bu âyet nâzil olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran âyetin münafıklar hakkında nazil olması muhtemel ve mervidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Lisanlarıyla imanı izhar edip kalplerinde küfrü saklayan içi münafık dışı mümin olan kimselerin Allah'ın zikrine ve hak olarak nazil olan Kur'ana kalplerinin haşyetle iman edecekleri ve kalplerinin mutmain olacağı, tereddütten feragat edecekleri zaman gelmedi mi?] demektir. Fakat (İbn Mes'ud) hazretlerinin «İslâm olduğumuzla bu âyetin nüzulü arasında dört sene vardır» buyurduğu

mervîdir. Bu rivayete nazaran âyet müminler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü; hicretten sonra ashâb-ı kiram kolaylıkla mâîşete ve rahata vasıl olunca bazı nafile ibadetlere fütûr ve keselân arız olduğundan bu âyetle itâb olunmuşlardır. Ve âyetin âhiri de bu rivayeti teyîd eder.

Z i k r u l l a h a h u ş u ' un manâsı; *evamir ve nevahîye tamamiyle inkiyâd etmektir.* Hak olan *K u r ' a n a h u ş u* 'un manâsı; *mevâizine i'tinâ etmek ve ahkâmı ile âmil olmaktır.*

وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ
وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾

[Müminler kendilerinden evvel geçen şol kimseler gibi olmasınlar ki onlara bundan evvel kitap verildi amel etmediler. Yehûd'a Tevrat, Nasarâ'ya İncil verildiği halde ameli terkettiler. Zira; onlar üzerine zaman uzadı ve zamanın uzamasıyla kalpleri kasavetlendi. Gerek Zikrullah'ın ve gerek kitaplarının ahkâmı tesir etmez oldu. Çünkü; onlardan çokları taât-ı İlâhî'yeden hariçler ve evâmir-i İlâhî'yeye imtisalden berîler, hudud ve ahkâmına riayetten ârîlerdir.] Bunların cümlesi kasâvet-i kalp neticesidir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ümmet-i Muhammed'den evvel kendilerine kitap verilen kimselerle murad; *Yehûd ve Nasarâ'dır.* *E m e d* le murad; *kendileriyle nebîleri arasında müddetin uzamasıdır.* Çünkü; nebînin vefatı sebebiyle nur-u nübüvvetin zıyası uzadıkça ümmette kasâvet-i kalp, atalet ve ibadette tekâsül çoğalır. Yahut *gafletle ömürlerinin uzamasıdır.* Çünkü; gaflet içinde yaşadıkça kasâvet-i kalp hâsıl olur. Yahut *tul-ü emeldir.* Bu sebeble kasâvet-i kalp çoğalır. Emed'le şu manâlardan hangisi murad olunursa olunsun kasâvet-i kalbe sebep olacağına işaret için *sebebiyyete* delâlet eden *fâ* lâfzıyla vârid olmuştur.

İşte Cenab-ı Hak müddetin uzamasıyla kasâvet-i kalp hasıl olarak kitaplarının ahkâmından müteessir olmayıp şehevât-ı nefsaniyelerinin galebesiyle ihtilâfa düşen ve ahkâmı tağyirle bir ta-

kım bid'atlar icad eden Yehûd ve Nasarâ gibi olmamalarını ümmet-i Muhammed'e bu âyetle tavsiye ve bu gibi bid'atlar icadına sebep ise zamanın uzaması olduğunu beyan buyurmuştur. Yani «zamanın uzaması kitabınızla amelinize mani olmasın. Binaenaleyh; kitabınıza inkiyâdınıza, nebinize imanınıza ve dininize riayetinize devam edin, ümmet-i Musa ve İsâ gibi olmayın» demektir. Şu halde âyetin lâfzı haber ise de manâsı inşâ ve nehiydir.

*
**

Vâcip Tealâ kasâvetle ölmüş olan kalplerin Zikrullah'la ihyâ olunacağını beyandan sonra zikirle kalbin ihyasını yağmurla arzın ihyasına teşbih etmek üzere :

اِعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ۝

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman! İyi bilin ki Allahü Tealâ yer yüzünü öldükten sonra rahmetler vasıtasiyle ihya eder. Muhakkak biz sizin için hidayetinize delâlet eden âyetleri lâyıkıyla düşünüp istidlâl etmeniz için size beyan ettik.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyet-i celîle; ölmüş kalbin zikre devamla ihyâ olunacağını kuruduktan sonra yağmur sebebiyle ihya olunan arza teşbih için sevkolunmuştur. Şu halde nasıl ki ölmüş arz rahmet sebebiyle ihya olunuyorsa kasâvet sebebiyle kurumuş kalpler rahmete benziyen Zikrullah'la hayat bulur. Kalbin hayatı ma'kulât kabilinden olduğu cihetle kalbin ihyasını arzın ihyasına teşbih ma'kulü mahsusa teşbih kabilindendir. Emvâtın ihyası da arzın ihyasına müşabihtir, bunların cümlesine delâlet eden âyetler taraf-ı İlâhî'den kullarına beyan olunmakla tarik-ı hakka irşâd olunmuştur, beyan olunan âyetler cümlesinden birisi de arzın ihyâsıdır. Bunların her birini beyan; insanların düşünmesi içindir. Çünkü aklı olan kimse için lâzım olan; ayât-ı beyyinâtı düşünüp mevâizini kabul etmek ve âyetlerin işaretlerini anlayıp hikâyelerinden ibret almaktır.

Bu âyet; ehl-i imanı Zikrullah'a terğib ve kasâvet-i kalpten tenfîr etmiştir. Çünkü; Allahü Tealâ rahmetle kurumuş topraktan otları bitirip gûnâ gûn çiçekler ve meyveler halk ettiği gibi Zikrullah sebebiyle kalbte çiçeklerin envai mesâbesinde türlü ibadetler ve ihlâslar meydana getirir. Binaenaleyh; mümin olan kimsenin zikrin meyvesini toplamak için çalışması lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ kalb-i insana tesir eden Zikrullah'ı beyandan sonra merhamet ve rikkat eseri olan ibadet-i mâliyyeye dahi terğib etmek üzere :

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Sadaka veren erkekler ve dişilerin ve Allahü Tealâ'ya karz-ı hasen mesâbesinde fukaraya nafile sadaka verenlerin dünyada ecri iki kat ve âhirette sevapları gayet güzel olur.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *s a d a k a* ile murad; *zekât gibi vâcip olan, k a r z* ile murad; *nafile olandır.* Şu halde gerek vâcip ve gerek nafile sadakanın ecri iki kat olup gıll ü gıştan, mihnet ü meşakkattan hali keremle muttasıf olacağını beyanla Vâcip Tealâ ağniyâyı fukara ve zuafaya muavenetle ihtiyaçlarını defettirmek suretiyle rahatlarını temine teşvik etmiştir. Nâfile; *borç olmayarak yalnız ihsandan ibaret olduğu cihetle* karz-ı hasene teşbih olunmuştur. Çünkü; insanların yekdiğerine karşı karzı borç olmayarak mücerret muavenet-i içtimaiyye esasına mübteni olduğu gibi karz-ı hasen tâbir olunan nâfile sadaka da aynı haldedir. Karzın *hasen olmasına* gelince; yukarıda beyan olunduğu gibi *tayyib veçhile olan maldan niyyeti hâlisa ile müstahak olan fukaraya vermektir.* Ecrin iki kat olması; sadakayı malından ayırmakla uhdesine terettübı eden vazifeyi îfa ettiği cihetle ibadet olduğu gibi fukaranın ihtiyacını defetmek de ayrıca bir ibadet olduğundan her iki ibadet mukabilinde bir sadakanın ecri iki kat olacağı beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ müminlerle münafıkların hallerini beyandan sonra müminlerle kâfirlerin hallerini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allah'a ve Resullerine ihlâs üzere iman ettiler. İşte onlar ancak hakiki iman eden sadıklardır ve nebilerini tekzib eden ümmetler aleyhlerine şahidlerdir, Rab'ları huzurunda şehadetleri makbuldür, onlar için âhirette ecr-i azîm ve nur-u vasi' vardır.]

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾

[Şol kimseler ki onlar Rab'larına küfrettiler, kendilerini irşad için taraf-ı İlâhî'den gönderilen Resulleri ve o Resuller vasıtasiyle inzâl olunan kitapları ve kitapların âyetlerini tekzib ettiler. İşte şu küfür ve tekzib ile me'lûf olanlar Cehennem ashâbıdırlar.]

Yani; şol kimseler ki onlar Allah'ın vücudünü ve vahdaniyyetini tasdik, kendilerini doğru yola sevk için gönderilen Resullerine iman, zahir-i bedenleriyle amelleri edâ etmekle imanlarını te'kîd ve ihlâslarını te'yîd ettiler. İşte onlar hakikatta kemal-i sadâkatla sâdıklardır. Çünkü; enbiyayı derhal tasdika müsaraat ve tekzibten ictinab ettiler, şu nebilerini tasdik edenlerin Rab'ları indinde şehadetleri makbuldür. Binaenaleyh; huzur-u İlâhî'de her neye şehâdet etseler red olunmazlar. Çünkü; Allah'ın emirlerine imtisal ve nehiylerinden içtinabla adalet mertebesini ihrâz ettiklerinden şehadetleri kabule şayandır, onların bu amellerine mükâfat olarak büyük Rab'ları indinde hazırlanmış ecir ve cânib-i İlâhî'den mev'ûd olan nûr vardır. Zira; muttasıf oldukları iman ve sadâkatın semeratını toplamaya şayândırlar. Amma şol kimseler ki onlar küfürle muttasıf oldular, cümle âyetleri tekzib ettiler. İşte onlar Cehennem'e mülâzim ve musahiblerdir. Çünkü; onlar küfürleri ve tek-

zibleri sebebiyle ebedi Cehennem'de kalacakları cihetle daima Cehennem'e musahiblerdir. Binaenaleyh; Cehennem'den ayrılmazlar.

Hulâsa; Allah'a ve Resullerine iman edenlerin sadakat mertebesini ihraz ettikleri, makbulüşşehâde oldukları ve küfredenlerin Cehennem'e mülâzim olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfir ve mümin insanların hallerini beyandan sonra kâfirlerin mağrur oldukları dünyanın halini beyan etmek üzere:

اِعْلَمُوٓا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ

buyuruyor.

[Ey mükellef olan insanlar! Siz iyi bilin ki hayat-ı dünya; ehl-i gafletin oynadığı bir takım bâtıl oyuncak ve müddet-i ömürlerinde nefislerini faydasız meşakkata duçâr eden lehviyyâttan ibaret olduğu gibi şeytanın kendilerine tezyîn ederek nefislerinin arzu ettiği taâm, güzel elbise ve hayalât kabilinden olan lezzât-ı vehmiyye ve şehevât-ı hayvaniyyeden ibaret olan ziynettir. Hayat-ı dünyanız; sizin beyninizde yekdiğerinize karşı mal ü mansıbınız, servet ü samanınızla iftihar etmekten ibaret ve emvâl ü evlâdınızla birbirinize karşı çoğalmak, muavenet ve müzaharette adedinizi teksir etmektir.] Halbuki bunlardan hiç birinin kararı olmadığı cihetle sevinmeye değer bir şey değildir.

*
**

Vâcip Tealâ dünyanın bazı evsâfını beyandan sonra herkesçe malûm olan bir suret üzere dünyanın halini temsil etmek zımnında:

كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا

buyuruyor.

[Hayat-ı dünyanın sıfatı ve hal ü şanı şol yağmura benzer ki o yağmur yağar otları, ekinleri bitirir. Biten otların ve ekinlerin kesreti, güzelliği kâfirleri teaccübe sevkeder, sonra bir âfetin isabetiyle o kâfir görür ki o otlar ve ekinler kuruyup, sararmış solmuş, yüzüne bakılmaz bir hale gelmiş, bununla da kalmaz onun kurularını rüzgâr savurur ince saman çöpü olarak havaya uçar, hiç faydasız mahv ü nâbûd olur gider.] İşte insanın dünyada geçirmiş olduğu hayatın hali de böylecedir. Zira; bakâsı yok, zevâli ise serî'dir. Binaenaleyh; nimet-i İlâhiyyeyi münkir olan âsilerin müddet-i ömürleri ve dünyada zevkiyâtla geçirmiş oldukları sefahat evvelinde revnaklı görünse de âhirinde kurumuş otlar gibi mahvolur hiç birinden fayda görmez. Çünkü; sermaye kabilinden olan ömrünü ticaret kabilinden olan a'mâl-i sâlihaya sarfetmedi ki fayda görsün, belki onun ömrü kendi hakkında vebalden başka bir şey olamaz.

وَفِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ

[Halbuki âhirette şiddetli azab vardır.]

Yani; hayat-ı dünyası lu'b ve lehivden ibaret olanların dünyada amelleri ve bâtıl olan şeylere sa'y ü gayretleri heba olur, bu zarar u ziyanla da kalmazlar. Zira; onlar hakkında âhirette şiddetli azab vardır. Çünkü; bunlar görürler ki mağrur oldukları malları gitmiş, lezzeti kalmamış ve bütün sa'yleri hebâ olmuş. Artık onlar için ebeden hasretten başka bir şey kalmaz. Zira; malını Allah'ın gazab edeceği yerlere sarfettiğinden onun için azab üzerine azabtan başka bir şey olmaz.

وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ

[Âhirette Allah'ın evliyâsına mağfiret-i azîme ve erbab-ı tâata rizay-ı sübhanî vardır.]

Yani; Allahü Tealâ'ya itaat edenlerin günahlarını mahıv, hatîelerini setir ve rıza-yı İlâhî vardır ki o rızanın miktarını Allah'tan gayrı kimse bilmez.

Vâcip Tealâ dünyanın halini beyandan sonra âhirette ahvali ikiye taksim etmiştir ki insanlar için âhirette ya *azab-ı şedîd* veya-

hut *mağfiret-i rıdvan* vardır. Bu ikiden başka bir şey olmayacağını Vacibül vücud suret-i kat'iyede beyan etmiştir. Mağfiret ve rızanın kesret ve azametine işaret için *mağfirêt* ile *rıdvan, tazime* delâlet eden *tenvin* ile varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ dünyanın hâsılatı âhirette ya azab veyahut mağfiret olduğunu beyandan sonra hayat-ı dünyanın azıcık bir menfeattan ibaret olduğunu beyan etmek üzere;

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

buyuruyor.

[Hayat-ı dünya olmadı, illâ mağrur olanlara azıcık bir menfeattan ibaret oldu.]

Yani; dünyaya itimad ederek ancak dünyaya sa'yedip âhiretten i'raz edenler için hayat-ı dünya azıcık dünya metaından ibarettir. Çünkü dünya; hud'a ve yalan mahalli olduğundan yalan ve hile ile dünyaya sarılan ve güvenenler helâke müstehak oldukları gibi izzet ve sürurdan ve envaı nimetten mahrum olacakları şüphesizdir.

Fahri Râzi'nin (Sa'd b. Cübeyr) hazretlerinden rivayeti veçhile dünyanın mezmum olması; insanı âhiretten meşgul kılıp derecât-ı âhirete mani olduğu takdirdedir. Amma dünya, rıza-yı İlâhî'yi tahsile ve âhireti talebe vesile olduğu takdirde memduhdur. Çünkü; ebedî bir hayata ve rahata vesiledir. Zira sebepler; mekasıdın hükmünü haiz olduğu cihetle âhirete vesile olan dünya âhiret hükmündedir. Binaenaleyh; eğer dünya Cennet'e vesile olursa Cennet gibi memduh, Cehennem'e vesile olursa Cehennem gibi mezmum olacağı şüphesizdir. Çünkü; lilvasâil hükmülmakasıddır. Yani; vesileler için maksatların hükmü vardır.

***

Vâcip Tealâ dünyayı ve dünyanın akibetini, âhireti ve âhiret

üzerine terettüb edecek menfeat ve mazarratı beyandan sonra derecât-ı âhirete terğib etmek üzere :

سَابِقُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اُعِدَّتْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ

buyuruyor.

]Sizi terbiye eden Rabb'inizden günahınızın mağfiret olunmasına sürat edin ve bir Cennet'i tahsile sürat edin ki o Cennet'in vüs'ati ve genişliği yerle göğün vüs'ati kadardır, o Cennet Allah'a ve Resullerine iman eden müminler için hazırlanmıştır.]

Yani; fıtrat-ı hidayet üzere sizi terbiye eden Rabb'inizden günahınızın af ve mağfiret olunmasının esbabını tahsile müsaraat edin ve bir Cennet'e müsaraat edin ki o Cennet'in bolluğu semavât ve arzın bolluğu gibidir, o Cennet şol kimseler için hazırlanmıştır ki o kimseler Allah'a ve Resullerine iman etmişlerdir. İşte o Cennet'i tahsile sa'yedip, birbirinizle müsabaka edercesine sür'at edin ki haib ü hâsir olmayasınız.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *mağfirete müsabaka* ile murad; *tevbe etmek, günahlardan kaçınmak ve ibadete çalışmak gibi mağfiret icabeden esbaba müsaraat etmektir.* Çünkü gerek mağfiret, gerek Cennet'in her ikisine de nail olmak; cemi günahlardan sakınmak ve taâtın küllîsi ile meşgul olmakla olur.

Her şeyin tûlü arzından daha ziyade olduğundan Cennet'in vüsatında mübalega için arz zikrolunmuştur ki arzı semavât ve arz miktarı olan Cennet'in, tûlü kat' ender kat fazla olacağına işaret edilmiştir. Mücerred imanı olan kimsenin taâtı olmasa dahi Cennet'e gireceğine bu âyet delâlet eder. Çünkü Cennet'in yalnız Allah'ın ve Resullerine iman edenler için hazırlandığını beyan sırasında yalnız imanın zikrolunup da tâatın meskût kalması Cennet'e dühulde mücerret imanın kâfi olacağına delâlet eder. Amma sair taatın terkinden dolayı ikab olunması, ba'del'ikâb Cennet'e girmesine mani değildir. Şu kadar ki iman üzere vefat etmek şarttır. Bi-

naenaleyh; evvelâ iman edip de sonra imanı terkeden murtede âyet şamil olmaz.

*
**

Vâcip Tealâ Cennet'e girmek fazl-ı İlâhî olduğunu beyan etmek üzere :

ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[İşte şu nimet-i Cennet mücerret fazl-ı İlâhî'dir. Dilediği kuluna verir. Zira; Allahü Tealâ büyük ihsan sahibidir.]

Yani; şu Cennet ve nimetleri ve Cennet'e girmek yalnız Allah'ın lütf u ihsanıdır. Binaenaleyh; dilediği kuluna verir. Zira; kuldan sebketmiş ve bu nimeti icâb eden bir şey bedelinde değildir. Şu halde kullarını Cennet'e koymak Allahü Tealâ üzerine vâcip değildir. Belki mücerred inayet-i İlâhiyedir. Fakat bu inayet diğer âyetlerle de beyan olunduğu veçhile emrine imtisalle itaat eden kullarına vâki olur, yoksa âsilere inâyet olmaz, belki âsilere ihânet olur. Şu halde nefs-i Cennet'e girmek amel mukabili değil fazl-ı İlâhî'dir, lâkin Cennet'te verilecek derecât amel mukabilidir. Binaenaleyh amel; mucib-i Cennet değilse de mucib-i derecât ve nimettir.

Fahri Râzi'nin beynaı veçhile Vâcip Tealâ Cennet'te kullarına vereceği atıyyenin azametine işaret için kendisinin fazl-ı azîm sahibi olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; atiyyenin sahibi fazl-ı azîm ve ihsan-ı vâsi' sahibi olunca onun atiyyesi de kendisinin azametiyle mütenâsib olacağı tabiidir. Binaenaleyh; fazl-ı azîm sahibi olduğunu beyan; atıyyesinin büyüklüğünü beyanı müstelzimdir.

*
**

Vâcip Tealâ mağfiret icabeden esbaba tevessülü emrettikten sonra her şeyin levh-i mahfuzda yazılı olduğunu beyan etmek üzere :

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Gerek yer yüzüne, gerek nefsinize bir musîbet isabet etmez, illâ o musîbeti ve nefsinizi biz halketmezden evvel o musîbet Levh-i mahfuzda yazılıdır. Zira; vukuundan evvel musibeti levh-i mahfuzda isbat etmek Allahü Tealâ üzerine gayet kolaydır.]

Yani; kaht u galâ gibi yer yüzünde, hastalık, fakr u fâka gibi nefsinizde olan musibetler olmadı, ancak o musibeti biz halketmeden daha evvel levh-i mahfuzda yazılıdır. Zira şu mesaibi yazmak; Allahü Tealâ'nın ilmi dahilinde olduğu için kolaydır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *yer yüzünde musibet; kaht u galâ, yağmurların yağmaması, meyvelerin noksan olması, ağaçları böcek yemesi, otların az bitmesi, rüzgârın hasılâtı yakması, ekinleri don alması, tufan ve seyelâp gibi şeylerin vücud bulması, zelzele gibi afetlerle bazı beldelerin harabolması, açlık ve susuzluk gibi âfetlerin birbiri arkasında gelmesidir. Nufus-u beşerde musibet; hastalık, evlâdın ölümü, fakr u fâka, evlâd ü iyalin itaat etmemesi ve bir takım günahlara cür'etle nefsini mehlekeye atmasıdır.* İşte musibetlerin cümlesi halkolunmadan evvel ilm-i İlâhî'de dahil ve Levh-i mahfuzda yazılıdır, bunları vukuundan evvel yazmak Allahü Tealâ üzerine kolaydır.

(ان نبراها) deki zamir; arza ve enfüse râci olmak ihtimali varsa da *musibete râci olmak evlâdır.* Zira bu makamda maksud olan; musibettir. Çünkü «arzda ve enfüste musîbet olmadı, illâ halkolunmazdan evvel kitapta yazıldı» demek «O musibet halkolunmadan evvel» demektir ki her halde arz veya enfüs halkolunmadan demekten evlâdır.

Hulâsa; yerde ve nufus-u beşerde vaki olan musibetlerin cümlesi vukuundan evvel Levh-i mahfuzda yazılı olup bunları yazmak

ise Cenab-ı Hak üzerine gayet kolay olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ mesâibin cümlesi Levh-i mahfuzda yazıldığını beyandan sonra vuku bulmadan evvel cümle vukuâtı yazmanın hikmetini beyan etmek üzere :

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ

buyuruyor.

[Sizin nimet-i dünyadan elinize gelmeyen ve ulaşamadığınız lezzât ve şehvetinizin fevtine esef ve Allah'ın size vermesiyle elinize gelen nimetlere ferah etmemeniz için musibetlerin cümlesi vukuundan evvel Levh-i Mahfuza yazılmıştır.] Şu halde geçmişe esef ve geleceğe ferâh etmekte asla fayda yoktur. Çünkü; fevti mukadder olan şeyin elbette fevtolacağını ve gelmesi mukadder olan şeyin elbette geleceğini bilen bir kimse geçene esef, geleceğe ferah etmez. Zira; esefte, sürur ve ferahta fayda olmadığını bilir ki gidecek olan şey esef etse de etmese de gider, gelecek olan şey de ferah etse ve etmese herhalde gelir çünkü; mukadderdir.

*
**

Vâcip Tealâ herkesin nail olduğu nimet sebebiyle fukara üzerine tekebbür icadedecek kadar ferah etmemesi lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Halbuki Allahü Tealâ dünya nimetiyle iftihar eden her mütekebbiri sevmez.]

Yani; bakası olmayıp her zaman zevale mağruz olan müzehra-

fât-ı dünyeviyyeye mağrur olarak iftihar edici kibredenlerin hiç birisini Allahü Tealâ sevmez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile herşeyin m u k a d d e r olması; *nasın rahatı içindir.* Resulüllah'ın (من عرف سرالله فى القدر هانت عليه المصائب) kavl-i şerifi de bu manâyı teyid eder. Yani «Bir kimse kaderde olan sırr-ı İlâhî'yi bilirse onun üzerine musîbetler kolay olur» demektir.

Bir kimsenin nâil olduğu nimete ferah etmesi geçmişe esefinden daha kötü olduğunu beyan ve işaret için Allah'ın verdiği nimete iftihar eden kimseye mahabbet etmediğini beyan ferah akabinde varid olmuştur. Şurasını bilmeli ki şükürle beraber nimet üzerine ferah memduhtur. Zira mezmum olan ferah; kibirle beraber olan ferahtır. Yani mezmum olan ferah bir ferahtır ki haddini tecavüz ederek kibre bâdî olandır. Binaenaleyh; nâil olduğu nimetin şükrünü edâ ile beraber ferah mezmum değildir.

***

Vâcip Tealâ mütekebbir-i fahûrun mahabbet-i İlâhî'yeye nail olamayacağını beyandan sonra mütekebbir-i fahûrun bazı evsafını beyan etmek üzere :

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ

buyuruyor.

[Mütekebbir-i fâhûr şol kimseler ki onlar Allah'ın verdiği nimette buhl ve fukaraya tasadduktan imtina ederler, akran ve emsallerine tefevvuk edecek kadar nimet ellerine gelince gayet imsaklerine binaen sâir nasa da buhletmeleriyle emrederler.] Ki buhl gibi sıfat-ı mezmûmede kendilerine bir takım arkadaşlar bulsunlar ki buhulden arız olacak âr yalnız kendilerine lâhik olmasın ve diğer bahiller arasında bunların da isimleri kaybolsun. Çünkü; «Belâ umumî olursa tayyib olur» fehvâsınca herkesle beraber zemmolunmak kendilerine o kadar tesir etmesin. Şu halde bunlar fuka-

rayı dünya nimetinden mahrum etmeye çalıştıkları gibi ağniyâyı da âhiret nimetinden mahrum etmeye çalışırlar.

***

Vâcip Tealâ bunların buhlünün zat-ı İlâhî'sine zarar vermeyeceğini beyan etmek üzere :

وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[**Şol kimseler ki Allah'ın emrine arkasını döner ve nimetine şükürden i'raz eder. Onun i'razı Allahü Tealâ'ya asla zarar vermez ve şân-ı ülûhiyette bir şey noksan etmez. Zira; Allahü Tealâ muhakkak ganî, her fiilinde memdûh ve senaya müstehaktır.**] Çünkü; Allahü Tealâ bizatihî kullarının tâatından müstağnidir ki ibadetin menfeatı ve terkinden hasıl olan mazarrat ibâda ait olduğundan Cenab-ı Hakkın zatına nisbetle abdin ibadetinin vücudü ve ademi müsavidir. Binaenaleyh bâhilin buhlünden ârız olacak ayıp; ancak bâhile aittir, Allahü Tealâ'ya bir şey râci' olmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bâhilin buhlünü bildiği halde bâhile malı ihsanında yine senâya lâyık ve hamde müstahaktır. Zira şan-ı ülûhiyete lâyık olan; rahmet kapılarını herkese açmak, nimet deryasını umum kullarına tamim ve bezletmektir. Amma o nimetten dünyevî ve uhrevî istifade edip etmemek abdin vazifesidir. Şu manâya işaret için Cenab-ı Hak kendinin ganî ve hamîd olduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ buhlün mezmum olduğunu beyandan sonra cümle kullarını doğru yola sevk ve irşâd etmek üzere Rusül-ü kiramı gönderdiğini beyan zımnında :

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki biz azamet-i şanımızla kullarımızı irşâd için açık mucizelerle Rasullerimizi gönderdik, onları zâhir ve bâhir delillerle te'yîd ettik, Resullerimizle beraber ibâdın ahvaline evfâk olan ahkâmı beyan eder kitap da inzâl ettik ki o kitaptan, sebeb-i necâdları olan ahkâm-ı şer'iyyeden istifade etsinler, enbiya-yı kiramla beraber mîzânı da inzâl ettik ki nâs muamelelerinde adaletle kaim olsunlar.] Herkes hakkına razı olup gayrın hukukuna tecavüz etmesin, yekdiğerini noksan veya ziyade muamele etmekle zararlandırmasın. Zira; (لاضرر ولاضرار في الاسلام) dır. Yani «İslâmda ne bir taraftan, ne de iki taraftan zarar yok» demektir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile gerek enbiyayı göndermek, gerek kitabı ve mîzanı inzal etmek; cümlesi nâsın adâletle kaim muamele yapması içindir. Zira; enbiya halka doğru yolu gösterir ve menfeatlarına irşâd ederler, kitap da menafi-i dünyeviyye ve uhreviyyeyi nâsa beyan, mîzan ise yekdiğerine ziyade ve noksanla tecavüzden muhafaza eder. Şu halde bunların hepsi halkın rahatını ve muamelâtta adaleti temine ve intizamı âlemin lâyıkı veçhüzere ceryanına hâdimdir.

Bazı rivayete nazaran mîzan; evvelâ Hz. Nuh'a nâzil olmuştur. Çünkü; Cibril-i Emin mîzanla geldi, Hz. Nuh'a teslim etti ve kavminin mîzanla muamele yapıp yekdiğerini ziyade veya noksan alış verişten himaye etmeleri lâzım olduğunu tavsiye etti.

⁂

Vâcip Tealâ kullarına ahkâmını tebliğ edecek Resullerini gönderdiğini ve ahkâmını beyan eder kitabını inzal ettiğini beyandan sonra ahkâmı tebliğe vasıta ve âlet olan kılıcın madde-i asliyyesi

olan demiri inzâl ettiğini beyan etmek üzere :

وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân demiri inzâl ettik. Zira; demirde şiddet-i azîme ve nâs için menfaat-ı kesire vardır.]

Yani; hakkı kabul etmeyen muannidlere hakkı kabul ettirmek için biz demiri inzâl ettik. Zira cadde-i şeriattan çıkmışları ve din-i mübinden ayrılmışları hakka davet hususunda demirde mihnet-i azîme ve savlet-i şedîde vardır. Çünkü; bütün alât-ı harbiyyenin top ve tüfek gibi edevât-ı nâriyenin cümlesi demirden olup cemi' sanayi' demire muhtaç ve cümle alât-ı sınaat demirden hasıl olduğundan nâs için demirde bir çok menfeat vardır. Binaenaleyh; demirden intifa etmedik bir kimse olmayıp cümle nâsın intifa ettiğine işaret için *nâs* lâfzında bulunan *elif lâm, iştiğraka mahmuldür.* Çünkü insanın hey'et-i içtimâiyyesi *dört şey ile kaim olur ki çiftçilik, terzilik, ev yapmak ve saltanattır.* Bu dördün her birinin bir çok teferruatıyla beraber her birini bir sınıfın deruhte etmesiyle intizam-ı âlem husul bulur ve bunların hiç birisi demirsiz tamam olmayıp her biri demire muhtaç olduğundan cümle nâs demirden intifa etmektedir.

Bu makamda (انزلنا) (انشأنا) manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı âyet :* [Biz demir madenlerini icad ve madene müteallik ilimleri vahy ü ilham ile insanlara talim ettik] demektir. Hatta Hz. Âdem Cennet'ten yer yüzüne indiğinde beraberinde demirden mamul örs, kerpeden ile alet-i harpten topuz, elbise dikmek için iğne ve alet-i ziraatın mevcut olduğu mervidir.

(انزلنا) *kendi* manâsına olduğuna nazaran *demirin esbabı inzal olunduğu cihetle* (انزلنا) vârid olmuştur. Çünkü; demirin kendi nazil olmazsa da demir madeninin husulüne sebep olan rutubet ve rutubetten hasıl olan buhar, hararet ve burudetin cümlesi semâdan nazil olmuştur. Şu halde «Demiri inzal ettik» demek «Demirin esbabını inzal ettik» demektir.

***

Vâcip Tealâ demirde nâsın bir çok menfeatları olduğunu beyandan sonra demiri inzalden maksad-ı aharı beyan etmek üzere :

وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَز۪يزٌ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Resullerinden gâib oldukları halde Allahü Tealâ'nın dinine ve Resullerine yardım eden kimseleri bilmek için demiri icad ve esbabını inzal etti. Zira; Allahü Tealâ herkes üzerine kavidir.] Çünkü; emrine hiç kimse muhalefet edemez, dininden i'raz edenlerden ahz-ı intikama kudreti kâfidir, ihlâkini murad ettiği kimseleri derhal ihlâk eder. **[Ve Allahü Tealâ mülkünde uludur.]** Çünkü; Allahü Tealâ cümleye galip olup mülküne kimse iştirak edemez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette beyan olunan *Rusül-ü kiram, kitap, mîzan ve demir* bunların cümlesi yekdiğerine merbût lâzım ve melzûm kabilinden mütenasiptir. Çünkü Rusül-ü kiram; kanun-u İlâhî'yi ve ahkâm-ı sübhaniyi Allah'ın kullarına tebliğe memurlardır. Lâkin ahkâmın mazbût olması ve Resulün vefatından sonra ümmetin elinde kalması için bir kitaba ihtiyaç olduğundan Resulün elinde kitap bulunması lâzımdır. Çünkü kitab; kanun-u şeriatın ve ahkâm-ı diniyyenin düsturu, hudud-u şerîyyeyi cami' ve adl ü ihsan ile âmirdir. Bu kitabın emrettiği adaleti yerine getirmek ve nâsı zulümden vikaye etmek elde bir âlet-i tesâvînin bulunmasıyla olabileceğinden âlet-i müsavaat olan mîzana ihtiyaç olduğu cihetle Cenab-ı Hak Rusül-ü kiram ve kitaplarıyla beraber mîzanı dahi inzal buyurmuştur. Gerek kitabın ahkâmını ve gerek mîzanı tatbik ve halk arasında icrâya muhalefet edenleri kabule mecbur etmek ancak kılıçla husul bulacağından Cenab-ı Hak demiri icad buyurmuş, muannid ve münkirleri kılıçla yola getirmesini emretmiştir. Çünkü nâsın muamelesi; ya halik ile olur, onun tarîkı kitaptır veya mahluktan ehl-i insafla olur, onun tarikı mîzandır yahut mahluktan hakkı kabul etmeyen mütemerridlerle olur, onun tarîkı kılıçtır. Zira nâsın hali; bu üçten hali değildir. *Birinci kısım; sâbikun* gürûhudur ki onların muameleleri *kitabullah*

iledir. *İkinci kısım;* muktasıdlardır ki onların muameleleri *mîzan* iledir. *Üçüncü kısım; zalimlerdir* ki onları hakka davet ve zulümden vazgeçirmek için *kılıç* lâzımdır, o da demirden hasıl olur. Velhasıl kitaba ve mîzana itaat etmeyenleri te'dîb için kılıcın bir emr-i mühim ve elzem olduğuna Cenab-ı Hak bu âyette işaret buyurmuştur. Binaenaleyh; kılıcı isti'mâl reis-i hükümetin şanı olduğundan ahkâm-ı şer'iyyeyi kabulden imtina edenlerle mîzanı adaleti haleldâr eden zalimleri yola getirmek için kılıç isti'mâl edip halkı doğru yola sevketmek hükümet ve reisi üzerine vâciptir. Şu halde bu âyet-i celilede ulemâ ve ümerâ mertebelerine işaret vardır. Çünkü kitabın ahkâmını beyana ve nası tebliğe memur; erbab-ı kitap olan ulemâdır ve ulemânın beyan ettikleri ahkâm-ı şer'iyyeyi kabulde temerrüd eden kefere, zaleme ve âsilere kılıç isti'mâl etmekle vazifedâr erbab-ı seyfolan ümerâ ve hükümdârândır ve kılıca ihtiyaç kitaptan sonra olduğuna işaret için kitap demir üzerine mukaddem olarak varid olmuştur.

Bu âyette *kitap; kuvve-i nazariyyeye, mîzan; kuvve-i ameliyyeye* ve *demir, def-i mazarrat ve celb-i menfeata işarettir.* Zira insan için evvelâ lâzım olan; i'tikad-ı haktan ibaret olan mesâlih-i ruhâniyedir. Sâniyen gıdâ-yı cismaniyeye hâdim olan muamelâtta adâlete ve nimet-i İlâhiyeye şükür kabilinden olan ibadettir. Salisen def-i mazarrat ve celb-i menfeata riayettir. Binaenaleyh; âyette bu tertibe riayet olunmuştur.

Hulâsa; Vâcip Tealâ'nın nâsı tarîk-ı hidayete ve itikad-ı hakka davet için Resuller gönderdiği, bu cihetle nâsın itizara mecalleri kalmadığı, nâsa dünyevî ve uhrevî menfeat ve mazarratlarını beyan eder kitabı, nâsın muamelede zulüm ve gadirden vikaaye ve hukuk noktasından tesavîyi temin için mîzanı inzâl buyurduğu, nâs arasında adâleti temin ve muhalefet edenleri te'dîb için kılıcın esası olan demiri halk eylediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ icmâlen rusül-u kirâmı irsâl ettiğini beyandan sonra bazılarını irsâl ettiğini tahsisen beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا وَاِبْرٰهِيمَ وَجَعَلْنَا فِى ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyyetime yemin ederim ki Biz Azimüşşân Nuh'u ve İbrahim'i kullarımızı irşâd için Rasul olarak gönderdik, nübüvveti ve kitabı onların zürriyetlerine münhasır kıldık.]

Yani; biz nâsı irşâd için Rasullerimizi ve bilhassa o rasuller içinden Hz. Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik, bu iki nebiye kemal-i ta'zîmimizden onlardan sonra nübüvveti onların zürriyetlerine ve nâzil olan kitapları onların neslinden olan nebilere tevdi' ettik. İşte bu iki zâtın şânlarına ta'zîm için ayrıca zikrolunmuşlardır.

Şukadar ki Hz. Nuh'un kavmi içinde niza' ve ceng ü cidâl çoğalıp tarik-ı haktan çıktıklarından tarik-ı müstakîme sevkedecek mürşid-i kâmile muhtaç oldukları bir zamanda onları irşâd için Hz. Nuh'u ve şirk ü dalâlete sapıp putlara ibadete daldıklarından ıslah-ı ahvâle kemal-i ihtiyaçlarına binaen Hz. İbrahim'i Cenab-ı Hak lütf u ihsan olarak göndermiştir. Lâkin onlar mübtelâ oldukları maraz-ı ruhânîlerine nebileri tarafından vâki olan tedaviyi kabul ve hüsn-ü isti'mâl etmediklerinden âkibet helâk olup gitmişlerdir. Çünkü; enbiyânın gösterdiği tarîkı kabul etmeyenlerin her zaman helâke mahkûm oldukları şüpheden âri bir hakikattır.

***

Vâcip Tealâ kitabın ve nübüvvetin Hz. Nuh'la İbrahim (A.S.) ın zürriyetine münhasır kılındığını beyandan sonra onların zürriyetlerininin de iki kısma ayrıldıklarını beyan etmek üzere :

فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Onların zürriyetlerinden bazıları tarik-ı hakka ihtida ve çokları tarik-ı haktan çıkmakla küfrü ihtiyar etmişlerdir.]

Yani; hidayet-i İlâhiyeyle mühtedî olanlar onların zürriyetlerinden bazılarıdır, hidayeti kabul etmeyip tarik-ı dalâleti ihtiyarla cadde-i savabtan çıkanlar onların zürriyetlerinden pek çoklarıdır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; her asırda dalâli ihtiyar edenlerin ihtida edenlerden daha çok olduğuna delâlet eder. Çünkü; Hz. Nuh'tan sonra dünya yüzünü ihâta eden insanların cümlesi Nuh (A.S.) neslindendir. Bu âyette ise her iki nebînin neslinden pek az kimselerin ihtida ettiği ve çok kimselerin fısk u fücurla me'lûf oldukları zikredilmiş ve dalâli ihtiyar edenlerin daima çok oldukları sarahaten beyan olunmuştur. Çünkü; her asırda bunların neslinden başka kimse yoktur ve fâsık olanlar da çoktur.

***

Vâcip Tealâ ebül'enbiya olan Nuh ve İbrahim (A.S.) hazerâtını irsâl ettiğini beyandan sonra onların arkasından gelen nebîleri ve bilhassa İsâ (A.S.) ın bazı ahvalini beyan etmek üzere :

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ

buyuruyor.

[Nuh ve İbrahim'i gönderdikten sonra onların ardınca birer birer yekdiğerine tâbi ve arkasından gelmek suretiyle Resullerimizi gönderdik. Meryem (R.A.) nın oğlu İsa (A.S.) ı da onların arkasından gönderdik ve ona İncil namında olan kitabımızı verdik.]

وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً

[Hz. İsa'ya ittiba' edenlerin kalplerinde birbirlerine karşı muhabbet, esirgemek ve merhamet halkettik.]

Yani; Hz. Meryem'in oğlu İsa (A.S.) ın kemal-i safveti, ırkının necabeti ve tînetinin kemal-i tahareti neticesi ona imanla ittiba eden müminlerin kalplerinde birbirlerine karşı şefkat ve merhamet koyduk, bu merhamet sebebiyle onlar birbirlerine gayet mahabbetli, teâvün ve tenâsur üzere bulundukları gibi umum halka karşı da-

hi mülâyimlerdir. Hatta katili affederler, kendilerini döğeni döğmezler, söğene söğmezler, umum nâsa da merhametli bulunurlar. Ekseri nasarâ taifesinin mütevazı bulundukları da şu merhametin eseridir.

وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا

[Onlar Cenab-ı Hakka kemal-i ihlâs ve mahabbetlerinden rehbâniyyet icad ettiler.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *Rehbaniyyet; ibadette ve riyazetta mubaleğa ederek dağ başlarında mağaralarda nâstan uzlet etmek, eski libas giymek, fitneden nefislerini ve dinlerini kurtarmak için tenha mahallerde ibadetle iştigâl etmektir.* Rehbaniyyeti ihtiyarları vâcip olmayıp nâfile olarak iltizam ettiklerini beyan için kendilerinin icad ettikleri beyan olunmuştur. Hatta ibn Mes'ud hazretlerinden mervî olan bir hadis-i şerif de bu manâyı te'yîd eder. Çünkü; Resulullah «Benî İsrail 73 fırkaya ayrıldılar. Küllîsi nârdadır, illâ üç fırka müstesnâdır. Onlardan bir fırka Hz. İsâ'ya iman, yardım ve uğrunda Allah'ın düşmanlarıyla şehit oluncaya kadar mukatele ettiler. Diğer bir fırkanın mukateleye kudretleri olmadı, lâkin emr-i bil ma'rûf ve nehy-i anilmünkerle meşgul oldular, diğer bir fırkanın gerek kıtal, gerek emr-i bilma'rûfa iktidarları olmadığından dağlar başında uzletle ibadeti ihtiyar ettiler» buyurmuştur. İşte şu üçüncü fırka rehbaniyyeti icâd ve ihtiyar eden fırkadır. Çünkü; mülûk ve cebâbire Tevrat ve İncil'i tahrîf ve tağyîr edip ahkâm-ı şer'iyyeyi hevâ ve heveslerine uydurmak istedikleri zaman bu fırka-i nâciye dağlar başına çekilmeye mecbur olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ Rehbaniyyeti icad ettiklerini beyandan sonra icaddan maksatlarını beyan etmek üzere :

مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Onların icad ettikleri Rehbaniyyeti biz kitaplarında ve dinlerinde farz kılmadık, lâkin onlar riza-yı İlâhî'mizi taleb kastıyla icad ettiler.] Çünkü; biz farz kılmayınca Rehbaniyyet emr-i mendubtur. Mendub olan şeyi işlemekten maksat ise hemen rıza-yı Bârîyi aramaktır. Amma vâcibi işlemekten maksat; hem rızayı taleb, hem de uhdesine terettüb eden borcundan kurtulmakla Allah'ın azabını def'etmektir.

*
* *

Vâcip Tealâ rehbaniyyeti icaddan sonra riayet edemeyenleri zemmetmek üzere :

فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا

buyuruyor.

[Rehbaniyyeti icaddan sonra onlara iktida edenler Rehbaniyyete hakkıyla riayet edemediler.] Halbuki riayet etmeleri lâzımdı. Çünkü; kendileri iltizam etmişlerdi.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet; kulların fiili Allahü Tealâ'nın mahluku ve ibâdın meksûbu olduğuna delâlet eder. Zira; re'fet ve rahmetin Allah'ın mahluku olduğu beyan olunduğu gibi Rehbaniyyeti onların kendileri icad ettikleri dahi beyan olunmuştur. Bunun her ikisi de Allah'ın halkı ve onların kisbiyle olduğuna delâlet eder.

Bazı rivayete nazaran Hz. İsâ'dan sonra mülûk-ü zaman Tevrat'ı ve İncil'i tağyîr ile kendilerine muhalefet eden ulemâyı katletmek kastetmeleri üzerine ulemâ dağlara ve mağaralara firarla ihtiyar-ı uzlet etmişler ve mürur-u zamanla din-i İsâ'dan rücû ederek bazıları Yahudi, bazıları Muhammedî, bazıları da birer meslek-i âhar ittihaz etmişlerdir.

*
* *

Vâcip Tealâ Nasârâ'nın bazı ahvalini beyandan sonra iman edenlerin ecrini verdiğini beyan etmek üzere :

فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Rehbaniyyete riâyetten sonra iman edenlerin ecirlerini Biz Azimüşşân verdik, lâkin onlardan çokları bizim Resulümüze ittiba' ve imandan hariçlerdir.] Çünkü; âhır zaman Peygamberinin bi'setinden sonra Rehbaniyyete i'tibar olmadığından iman edenler hem bi'setten evvelki Rehbaniyyetin hem de sonraki imanın ecrini aldılar. Amma iman etmeyenler dinlerinin muktezasından çıktıkları için Rehbaniyyetten de fayda görmezler. Çünkü ahir zaman peygamberine iman; din-i İsâ'nın muktezâsından olduğu cihetle onu terkettiklerinden fâsık olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ kavm-i İsâ'dan iman edenlerin ecirlerini verdiğini beyandan sonra ehl-i imana ittika ile emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ
وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Allah'ın nehyinden ictinabla ittika edin, emrine muhalefetten hasıl olacak azabından korkun ve ahir zaman Peygamberi olan Resul-ü Zişâna iman edin ki Allahü Tealâ rahmetinden size iki nasib versin ve sizin için imanınız bereketiyle halketsin ki o nur sebebiyle sırâtın karanlıklarında siz yürüyesiniz ve imanınız sebebiyle geçmiş olan günahlarınızı Allahü Tealâ mağfiret etsin. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurlarını af ve günahlarını mağfiret edicidir.]

Yani; ey Hz. İsâ'ya iman edenler! Allah'dan korkun ve âhır zamanda gönderdiği Resulüne dahi iman edin ki rahmetinden size iki nasib versin. Zira; birisi Hz. İsa'ya imanınıza diğeri de Hz. Mu-

hammed'e imanınıza mükâfattır. Sizin için imanınız sebebiyle mişkât-ı nübüvvetten müstefad olan nuru halketsin de o nur sebebiyle sıratın zulmetinde telâşsız yürüyesiniz veyahut imanınız sebebiyle sizi hidayette kılsın ki o nur-u hidayetle siz tarik-ı hidayete sülûk edip doğru yola gidesiniz, bu vesileyle tevbelerinizi kabul ve günahlarınızı mağfiret ede. Zira; Allahü Tealâ günahları mağfiret ve tevbeleri kabul ile kullarına merhamet buyurucudur.

***

Vâcip Tealâ Resulüne imanla emrin hikmetini beyanla Benî İsrail'in nübüvvet bize münhasırdır dedikleri itikadlarını reddetmek üzere :

لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ

buyuruyor.

[Muhammed (A.S.) a iman edenlere Allahü Tealâ iki nasib vereceğini vadetti ki ehl-i kitap Hz. Muhammed'e iman etmedikçe fazl-ı İlâhî'den kendilerine bir şey celbine kaadir olamıyacaklarını bilsinler.]

وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

[Ve bilsinler ki fazl, Allah'ın yed-i kudretindedir. Binaenaleyh o fazlı istediği kuluna verir. Zira; Allahü Tealâ büyük fazl u ihsan sahibidir.] Fazlını istediğine verir ve hiç bir kimse karışamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette (لئلا يعلم) kavlindeki *lâ* lâfzı *zaittir*. Şu halde (لئلا يعلم) (ليعلم) manâsınadır. Çünkü bu âyet-i celile; Benî İsrail'in nübüvvet hakkında mübtelâ oldukları bâtıl itikadlarını reddiçin nazil olmuştur. Zira; onlar «Nübüvvet, risâlet ve kezâlik vahyin nüzûlü bize mahsustur, bu fazileti Allahü Tealâ bize vermiştir, bizim gayrımız olan milletlere vermez, bununla bizi şerefyâb ederek bütün âlem üzerine bizi taf-

dîl etmiştir» itikadında bulunurlardı. İşte onların bu itikadlarını reddiçin Allahü Tealâ bu âyeti inzal buyurmuş ve demiştir ki «Biz Benî İsrail'in gayrı olan arap milletinden Hz. Muhammed'i Resul gönderdik ve cümle nasa Hz. Muhammed'e iman etmelerini emir ve bilhassa ehl-i kitaba iman ederlerse iki cihetle ecir vereceğimizi vaadettik, iman etmeyenleri azabla tehdid eyledik, bundan maksat ehl-i kitab bilsinler ki onlar Allah'ın fazîlet ve nimetlerini ve bilhassa nübüvvet, risalet ve şeriatı bir kavme tahsise kaadir değillerdir ve şunu da bilsinler ki fazıl ve nübüvvet; Allah'ın yed-i kudretindedir dilediği kavme ve o kavim içinden dilediği şahsa verir kimse itiraz edemediği gibi hiç bir kimse kendi kavmine veya kendi şahsına münhasır kılamaz. Çünkü; emânet Allah'ındır, istediği kuluna tevdi' eder. Zira Allah'ın fazlı büyüktür. Arap ve acemden her kimi isterse fazlını ona isâl eder. «Bu gibi faziletler bir kavme münhasırdır» demek Allah'ın mülkünde tasarrufuna i'tiraz olduğundan haddini tecavüzden başka bir şey değildir.

***

YİRMİ YEDİNCİ CÜZ'ÜN SONU

YİRMİSEKİZİNCİ CÜZ

SURE-İ MÜCADELE

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Medine-i Münevvere'de nâzil olan sûrelerdendir. *Yirmi iki* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿١﴾

[Muhakkak kabul etti Allahü Tealâ şol hatunun duâsını ki, o hatun yâ Ekrem-er Rusül! Kocası hakkında seninle konuştu ve Allahü Tealâ'ya iştikâ etti. Halbuki Allahü Tealâ sizin muhaverenizi işitir. Zira; Allahü Tealâ cümle kullarının sözlerini işitici ve hallerini görücüdür.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Zevcinin zıhârından dolayı defaatla sana muracaat edip seninle konuşan ve sana danışmasına karşılık sen arzusu veçhile cevap vermeyince Allahü Tealâ'ya tazarru ve niyazla iştikâ ve duâ eden hâtunun duâsını muhakkak Allahü Tealâ kabul etti. Halbuki Allahü Tealâ onunla sizin konuştuğunuzu işitir. Zira Allahü Tealâ işitici ve görücüdür.

Fahri Râzi, Kazî, Hâzin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet Sa'lebe'nin kızı Havle hakkında nâzil olmuştur. Çün-

kü; Havle'nin zevci Sâmit oğlu Evs birgün zevcesi namazını bitirince bazı teklifte bulunması üzerine Havle teklifi kabulden imtinâ' edince Evs gazab ederek hatuna «Sen bana validemin arkası gibisin» dedi. Meğer bu söz zaman-ı cahiliyede talâk olduğundan iftiraka sebep olduğunu bilince Evs Hazretleri bu sözüne nedamet etti ve haremine hitaben «Ben zannederim ki sen bana haram oldun» dedi. Bunun üzerine Havle (R.A.) derhal huzur-u nebiye gelip meseleyi istifta etti ve «Yâ Resulallah! Zevcim Evs beni aldığında ben genç, güzel, mal, etbâ' ve a'van sahibiydim. Şimdi malımı yedi, gençliğimi soldurdu ve yaşımı kocattı. Bugün beni zıhar etti. Bizim ikimizi cem'eder indinizde bir hükm-ü şer'î var mıdır?» dedi. Resulullah «Sen ona haram oldun» buyurunca Havle «Yâ Resulallah! Allah'a yemin ederim ki talâk lâfzını söylemedi ve zevcim bana cümle nâstan hayırlıdır ve çocuklarımın babasıdır. Çocuklarımı ona terketsem bakan olmaz. Zayi olurlar. Ben alsam maişetlerine mütekeffil olamam, açlıktan ölürler. Binaenaleyh; bu meseleye bir çare bul ya Resulallah!» deyince Resulullah «Benim zannım sen zevcine haram oldun ve bu meseleye dair bana birşey nazil olmadı» buyurmuşsa da Havle sükût etmediği gibi müracaatından da feragat etmeyerek «Yâ Resulallah! Tazarru ve niyaz eder ve fakr u fâkamı, bîkesliğimi ve çocuklarımın hallerini Allah'a arzederim» diye tazarrua başladı ve «Yâ Rabbi! Şikâyet ve tazarru ederim. Benimle zevcim arasını te'lif eder ahkâmını resulünün üzerine inzalle masum olan çocuklarıma merhamet buyur» diyerek hulûs-u kalple duâ etmesi üzerine Cenab-ı Hak bu âyeti inzal buyurdu.

Havle hatun ensardan Kur'ana iman eden sahabe-i kiramdandır. Halktan kat'-ı ümid ederek dergâh-ı ülûhiyete iltica ettiğinden Cenab-ı Hak duâsını kabul buyurmuştur. Binaenaleyh; mahlûktan kat'-ı ümid ederek dergâh-ı ülûhiyete iltica edenlerin diğerlerinden ziyade duâlarının kabul olunacağına bu âyet delâlet ettiği gibi Havle'nin de ind-i İlâhîde kadrinin âlî olduğuna da delâlet eder.

Bu âyette Havle ile Resulullah arasında cereyan eden muhaverede âyetin nüzulüne intizar olunduğuna işaret için *intizar* manâsını ifade eden (قد) kelimesi ve muhavere devam ettikçe Al-

lahü Tealâ'nın ilmi müstemir ve sözlerinin her cüz'üne ilm-i İlâhî lâhik olduğuna işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygası vârid olmuştur. Ziyade-i mahâbete delâlet ve hükm-ü şer'îyi ülûhiyet vasfıyla ta'lil ve hükmün kuvvet ve metanetine işaret için bu âyette lâfza-i celâl iki defa zikrolunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ muhavere eden hâtunun muhaveresini beyandan sonra muhaverenin menşei olan zıharın hükmünü beyan ve minveçhin zıhara cür'et edenleri zemmetmek üzere :

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنكُم مِّن نِّسَائِهِم مَّا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ

buyuruyor.

[«Sizden şol kimseler ki onlar kendi haremlerini analarının arkasına benzetir. Onların haremleri anaları olmadı. Zira onların anaları olmadı, illâ onları doğuran hatunlar oldu.»]

وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا

[«Muhakkak zıhar eden kimseler sözden merdûd ve haktan uzak olan yalanı söylerler.»]

وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾

[«Halbuki Allahü Tealâ muhakkak kullarının kusurunu affedici ve istiğfar edenlerin günahlarını setredicidir.»]

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile mezheb-i Hanefî'de *z ı h â r ; menkûhası olan haremini validesinin veya hemşiresinin, hala veya teyzesinin arkasına, karnına veya uyluğuna teşbih etmekten ibarettir.* Zıhar cari olan hâtunun zıhâr eden kimsenin menkûhası olması şarttır. Binaenaleyh; cariyesine zıhâr olmaz. Menkûha zimmiye olsun müslime olsun, sâğire, bâliğa, mecnune veya

âkıle olsun, zifâf olunmuş veya olunmamış olsun cümlesi ahkâmda müsavi olup farkları yoktur ve şu beyan olunduğu veçhile haremini hurmet-i müebbedeyle kendine haram olanlardan birine teşbih haber kabilinden olduğu cihetle yalan olduğu gibi böyle lüzumsuz ve belki zararlı bir sözü âkıl olan kimsenin söylemesinin aklen ve âdeten, nazar-ı şeri'de münker ve yalan olduğunu beyanla Cenab-ı Hak bu gibi sözlere cür'et edenleri zemmetmiştir. İşte zaman-ı cahiliyede bir kimse «Sen bana anam gibi veyahut anamın arkası gibisin» demiş olsa onların itikaadında o hâtun valideleri gibi hurmet-i müebbedeyle haram olurdu. Cenab-ı Hak bu âyette onların itikatlarını reddetmiştir. Şu halde *manâ-yı âyet:* [Ey kavm-i Arap! Sizden şol kimseler ki onlar kendi haremlerini validelerinin arkasına teşbihle anaları gibi ebedî haram olduğunu itikaad ederler. Halbuki bu teşbih sebebiyle haremleri anaları gibi hurmet-i ebediyeyle haram olmaz. Zira onların anaları onları dünyaya getiren hâtunlar olur, yoksa mücerret bir bâtıl sözle haremleri anaları olamaz ve zıhâr edenler şiddet-i tuğyan ve kemal-i ifrâtlarından sözden merdûd olanı söylerler. Maamafih Allahü Teâlâ kullarından bu gibi vaki olan kusurlarını af ve istiğfar edenlerin günahlarını mağfiret edicidir] demektir.

Bu âyette (منكم) lâfzıyla hitap; kavm-i Arabı tevbih ve âdetlerini takbih içindir. Çünkü zıhâr; hâssaten ehl-i cahiliye yeminlerinden olup diğer akvamda olmadığından zıhardan lâzım gelen zem ancak onlara aittir. Şu halde âyet; zıhârın affa muhtaç bir hata ve istiğfara muhtaç bir günah olduğuna delâlet eder. Çünkü zıhârı beyan akîbinde Allah'ın afüvv ve gafûr olduğunu beyan; affa muhtaç olan şeyin zıhâr olduğunu beyan etmektir.

Hulâsa; zıhâr edenlerin zıhâr sebebiyle haremleri anaları olmayıp ancak analarının onları doğuran hâtunlar olduğu ve zıhâr edenlerin sözden merdûd ve hakikatta yalan olanı söyledikleri ve bu gibi sözlere nedamet edenleri Allah'ın af ve mağfiret edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ zıhârı beyandan sonra zıhârın vukuunda icab ettiği hurmetten halâsın çaresini beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا ذَٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[«Şol kimseler ki onlar kendi haremleriyle sohbeti terketmek için zıhâr ederler ve zıharı icab eden bâtıl sözü söyledikten sonra o sözden nedametle rücû' ederler. Binaenaleyh onların zıhârının cezası; zevc ve zevce birbirine dokunmaksızın bir köle azad etmektir. İşte şu ceza ile size vaazolunmuş olur ki kefaretten korktuğunuz için bir daha cesaret etmemenize sebep olur. Halbuki Allahü Tealâ sizin cümle a'mâlinizi bilir.»]

Bu âyette azad olunacak kölenin müslim, gayrı müslim, sahîh ve gayrı sahîh cümlesi caiz olduğuna işaret için (رقبة) lâfzı *mutlak* olarak vârid olmuştur. Kefaretin lüzumu; zıhârın şiâr-ı insaniyeye yakışmaz bir cinayet olduğuna delâlet eder. Çünkü; insan hayvanat-ı saireden nutukla mümtaz olduğundan daima insan sözünden mes'ûldür. Binaenaleyh Allah'ın halâl kıldığı haremini kendine haram kılmak; yemin eden kimsenin kendi hakkında cinayet olduğu gibi hatunun hukukuna dâhi tecavüz olduğu cihetle hatun hakkında büyük zulmetmiş olur. Hatta hatun hakkında zulmetmiş olduğundan zıhar eden kimse kefareti vermekten imtinâ' ederse hâkimüşşeri' hapseder, eğer hapisle de vermezse darpla kefareti vermeye icbâr eder. Zira; hatunu hukukundan menetmek zulümdür. Zulmün ise ref'i vâciptir.

Vâcip Tealâ şu kefaretin vaazolduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü kefaret; zıharın cinayet olduğuna delâlet eder. Kefaret ise o cinayete ödek olduğundan cinayeti irtikâba manidir. Vaaz ise muharrematı irtikâptan men'ettiği cihetle kefaret erbâb-ı cinayete ayn-ı vaazdır. Çünkü; cinayeti işlememesine sebeptir.

Hulâsa; zıhâr edip de nedamet eden kimsenin zevcesiyle temas

etmeden kefaretini vermesi vâcip olduğu ve eğer kefareti vermekten imtinâ' ederse hakimin cebretmesi lâzım geldiği ve kefaretin insanlara ayn-ı vaaz olduğu ve Allahü Tealâ'nın zıharı ve kefaretinin verilip verilmediğini bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zıharın kefareti köle azad etmek olduğunu beyandan sonra köle azad etmeye iktidarı olmayanlar hakkında kefaretin ne yolda tedarik olunacağını beyan etmek üzere :

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا

buyuruyor.

[Zıharın kefareti köle âzad etmek olunca eğer zıhâr eden kimsenin köle âzadına iktidarı olmazsa onun cezası zevcle zevce birbirine temas etmeden arası fasılasız iki ay oruç tutmaktır.]

فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّٖينَ مِسْكٖينًا

[Eğer zıhar eden kimse iki ay oruç tutmaya da muktedir olmazsa altmış fukaraya yemek yedirmektir.]

ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ

[**«Şu kefaretle hüküm; sizin Allah'a ve resulüne iman etmeniz içindir.»**] Çünkü kefaret; bir hükm-ü şer'îdir. Bu hükm-ü şer'îyi kabul; cemi-i ahkâm-ı diniyede Allahü Tealâ'ya iman ve bilûmum evâmir ve nevâhîde resulünü tasdik ve zaman-ı cahiliyede olan âdât ve rüsûma dair ahlâkınızı terketmeniz içindir.

وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَلِلْكَافِرٖينَ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ۝

[Şu ahkâm-ı mezkûre Allah'ın kullarına beyan ettiği hudut-

larıdır. Bu hududu kabul etmeyip inkâr eden kâfirler için acıtıcı azap vardır.] Çünkü şu beyan olunan ahkâm; kulların ahvalini ıslah için inzal olunmuş kanunlardır. Bu kanunları kabul etmeyenler kâfirlerdir. Kâfirler için de elem verici azap vardır.

T e t â b ü ' ; arası kesilmeksizin iki ayı ikmal etmektir. Çünkü kefaretten maksat; zıhar gibi faydasız ve zararlı bir sözü söylemekle hâtunun hukuk-u zevciyetini pâyimal etmekle hasıl olacak zulmü men'içindir. Bu men'de ceza şiddetle olacağından, tetâbü' şart kılınmıştır. Zira; tetâbü'da tesir ziyadedir. Binaenaleyh; iki ayı ikmal etmeden arada bir gün fasıla verse yeniden başlaması lâzımdır. Çünkü; şart olan tetâbü' bulunmayınca meşrut olan kefaret olamaz. Şu halde zıhar eden kimsenin zıharına ceza olarak bir köle azad etmesi vâcipken köleyi bulamayan kimsenin arasını kesmeden ve karısına temas etmeden evvel iki ay oruç tutması lâzımdır. Eğer kocalık veya hastalık gibi bir özre mebni oruca iktidarı olmazsa altmış fakirin karnını doyuracaktır. Vâcip Tealâ kullarına lutuf ve ihsan olarak zıharın kefaretini her şahsın iktidarına göre vâcip kılmıştır.

Bu âyette Vâcip Tealâ hükmün lüzumu, imana vesile olacağını beyan buyurmuştur. Çünkü; zaman-ı cahiliyede zıhar talâkın eşeddi olduğu cihetle telâfi kaabil olmadığından zıhar vâki olunca karı kocadan ebediyen ayrılırdı. Şu halde zıhardan lâzım gelen hurmeti kaldırmak ancak ahkâm-ı İslâmiyeden olduğu cihetle bu hükmün vâcip olabilmesi âdât-ı cahiliyeyi terkle Allah'ı ve resulünü tasdik icab eder. Zira; bu hükme iman ve kabul için cahiliyede cari olan âdetin terki zaruridir.

Şu beyan olunan ahkâmın hudud-u İlâhiyeden olduğunu beyanla bu hududun haricinde kalanları tehdid olduğu gibi bu gibi hududu kabul etmeyenlerin kâfir olduklarına dahi işaret olunmuş ve hududu kabul etmeyen kâfirlerin azaplarına illet de küfürleri olduğu beyan edilmiştir. Çünkü; azap hükmünün müştak olan kâfire ta'lik olunması iştikakın me'hazi olan küfrün illet olmasını icab eder.

İşte bu âyetlerin sebeb-i nüzulü olan (Havle) hatunun kocası olan (Evs) i Resulullah huzuruna çağırıp buyurdu ki «Seni, bu zıhar gibi fena sözü söylemeye kim sevketti?» Evs cevabında «Şey-

tan sevketti, ya Resulallah! Bundan kurtulmanın çaresi var mıdır?» dedi. Resulullah bu hususta nazil olan şu dört âyeti okudu ve «Bir köle azadına kudretin var mıdır?» suâline (Evs) cevapta kudretinin olmadığını beyan edince Resulullah «İki ay oruç tutabilir misin?» buyurdu. Evs yine cevaben «Ya Resulallah! Günde yemek yemezsem gözüm yorulacak ve kendimi öleceğim zannederim» dedi. Resulullah iki defa âyette beyan olunan kefaretin üçüncü sınıfını beyanla «Altmış! fakir karnı doyurabilir misin?» buyurunca (Evs) cevabında «Ya Resulallah! Sen muâvenet edersen doyururum» demesi üzerine Resulullah on beş ölçek hurma verdi. On beş ölçek de Evs Hazretleri kendi tedarik ederek altmış fakire taksimle zıharın kefaretini eda etti. İşte İslâmiyette en evvel vuku bulan zıharın kefareti budur. Gerçi (Evs) bir gazap üzerine birçok gönül endişesine dûçar olarak meşakkat çekmişse de insanlarda cari olan mühim hâdisenin hükm-ü şer'îsinin taraf-ı İlâhî'den beyanına vesile olmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile hudud-u İlâhî'yenin haricinde bulunmanın şiddetine ve gılzatına işaret için hududa itaat etmeyenlerden (كافرين) lâfzıyla tâbir olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ zıharın ahkâmını beyandan sonra bu ahkâma tebaiyet etmeyenleri tehdid etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar Allahü Tealâ'ya ve resulüne adâvet ederler. Onlar kendilerinden evvel geçmiş olan, Allah'a ve resulüne adâvet edenlerin delil oldukları gibi delil kılınırlar. Halbuki Biz Azîmüşşân doğru yolu ve ahkâmı beyan edici âyetlerimizi muhakkak inzal ettik ve kâfirler için hakîr ve zelîl kılıcı ve ihanet edici azap vardır.]

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (يحادون) *Allah'a ve Resulüne adavet ve eza etmek ve meşakkat vermektir. A l l a h ' a a d a v e t ; Allah'ın dostlarıyla muharebe ve dinine muhalefetle müminlere mümanaat ve Resulullah'a muhalefetle eza ve itirazla meşakkata duçar etmektir.* (كبتوا) *Zelil ve hakîr kılındılar ve lânet olundular* demektir. Şu halde *manâ-yı âyet :* [Şol kimseler ki, onlar hudud-u İlâhî'yi kabul etmemekle Allah'a ve resulüne adavet ve muhalefet ve hudud-u İlâhîyeyi kendi arzularına muvafık te'villerle bid'atlar icad ve Allah'ın velileri olan müminlerle muharebeye veyahut lisanlarıyla husûmete kıyam ederler bunlar kendilerinden evvel geçip bu misilli fenalıklarla meşgul olanların dünya ve âhirette rezil ve rüsvâ olup helâk oldukları gibi helâk olunur ve lânete dûçar olurlar. Halbuki bunlara doğru yolu gösterecek ve maksada açıktan delâlet edecek âyetleri biz inzal ettik. Hudud-u İlâhiyeyi kabul etmeyerek Allah'a ve resulüne muhalefet eden kâfirler için rezil ve rüsvâ ve ihanet edici azap vardır ki o azap onların izzetini izale eder ve kibr ü gururlarını giderir] demektir.

Bu âyette (الذين) ism-i mevsulünün *tahkir için* olduğuna sılası delâlet eder. Çünkü; Allah'a ve resulüne adavet edenlerin hakîr, ahmak ve söz anlamaz kimseler olacağı tabîidir. Bunların hamakatına işaret için *âyâtı* açıktan delâlet etmekten ibaret olan *beyyinât*la tavsif etmiştir. Âyetleri inzal ettiğini beyan; mücerret adavet edenleri zem için sevkolunmuş bir cümle hâliyedir. Çünkü bu kadar açık âyetleri inkâr ederek âyetlerin nâzil olduğu zat-ı şerifi tekzibe kalkışmak; onların habâset-i tıynetlerine delâlet eder.

Resulullah'a muhalefet edenlerin Resulullah'a ihanet kasdetmelerine binaen (الجزاء من جنس العمل) kabilinden onlara nazil olan azabın da ihanet edici bir azap olduğu beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ emr-i İlâhîye muhalefet edenlerin rezil ve rüsvâ olacaklarını beyandan sonra o rüsvâlığın zamanını beyan etmek üzere :

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصٰيهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ۝٦

buyuruyor.

[Azab-ı mühin onlara şol günde lâhik olur ki, o günde Allahü Teâlâ onların cümlesini kabirlerinden kaldırır ve birer birer onlara amellerini haber verir. Zira; Allahü Teâlâ onların amellerini saydı ve onlarsa kendi işledikleri amellerini unuttular. Halbuki Allahü Teâlâ herşey üzerine hâzırdır.] Binaenaleyh; huzur-u İlâhî'den hiçbir şey kaybolmaz ki onların amelleri kaybolsun, elbette olamaz. Çünkü; ilm-i İlâhî küçük ve büyük, gizli ve aşikâr amellerinin her cüzüne lâhik olduğu gibi melekler vasıtasıyla muntazam defterlere de yazılmıştır. Şu halde hiçbir zerresi kaybolmaz.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile dünyada riyaset ve servet vasıtasıyla helâkten kurtulanlar olabilirse de âhirette böyle şeylerin te'sir edemeyeceğine binaen cümlesi kabirlerinden kalkıp hiçbir istisna olmayacağına işaret için (جميعا) lâfzı varid olmuş ve cümlenin a'mâlinin kendilerine haber verileceği beyan olunmuş ve onların kemal-i fezahatlarına ve rüsvâ olacaklarına ve o rüsvâlıktan utandıklarına binaen bir an evvel kendilerinin Cehennem'e gitmelerini arzu edeceklerine işaret için kendilerinden sudûr eden günahların alâmeleinnâs haber verileceği beyan edilmiştir.

Burada *a'mâl;* a'raz kabilindendir. «Allahü Teâlâ nasıl haber verir?» şeklinde varid olan suâle cevap olmak üzere «Allahü Teâlâ onların amellerini zaptederek haber vereceği» beyan olunmuştur. Gerçi onlar amellerini unuturlarsa da Allahü Teâlâ o amellerin saat ve dakikasını, zaman ve mekânını ve vukuâtın her türlü safahatıyla haber vermesiyle onların i'tizara mecalleri olamaz. Zira; bilirler ki cümle kusur kendilerindendir ve dûçar oldukları azap istihkaklarıdır. Binaenaleyh; hasretleri ve nedametleri artmakla azapları artar.

Hulâsa; Allahü Teâlâ'ya ve resulüne adavet edenlerin ümem-i

sâlife gibi rezil ve rüsvâ olacakları ve halbuki ahkâm-ı şer'iyeyi ve tarik-ı hakkı açıktan beyan eder âyetleri inzal ettiği ve bilcümle nâsı kabirlerinden kaldırıp arsa-i mahşere cemedeceği günde ihanet edici azabın onlara lâhik olacağı ve o günde küçük, büyük bilûmum amellerini Allah'ın onlara haber vereceği ve amellerini Allah'ın adet tahtında derc ve zaptettiği ve onlarsa amellerini unutmuş bulunacakları ve Allahü Tealâ'nın ilmi herşeye hâzır olup ilminden hiçbir şey hariç kalmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ilminin herşeye hâzır olacağını beyandan sonra herşeye şehadetine delil makamında :

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen bilmez misin? Elbette bilirsin. Allahü Tealâ yerde ve göklerde olan şeylerin cümlesini bilir.]

Yani; Allahü Tealâ'nın bilûmum mevcudat üzerine şahit olduğu uzak addolunur birşey değildir. Zira; ey Resul-ü Mükerrem! Sen bilmez misin? Allahü Tealâ göklerde olan bilûmum mevcûdatı ve yerde olan bilûmum mahlûkatı elbette bilir. Çünkü; Allah'ın bütün mahlûkatta ef'âli muhkem ve noksansız herşeyi hadd-i lâyıkında muntazamdır. Böyle ef'âli muhkem ve noksansız olan zat-ı lâtifin ilmi elbette eşyanın her cüz'üne lâhik olur.

***

Vâcip Tealâ semavat ve arzda olan herşeye âlim olduğunu beyandan sonra herşey içinden insanın gizli addettiği şeyleri de bildiğini beyanla insanları hal-i salâha davet etmek üzere :

مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْثَرَ
اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُوا

buyuruyor.

[Üç kişinin gizli söz söylemeleri olmaz, illâ Allahü Tealâ onların dördüncüsü gibi onlardan daha ziyade bilir ve beş kişinin gizli sözü ve fısıltıları olmadı, illâ Allahü Tealâ onların altıncısı gibi olur ve üç kişiden az ve beş kişiden çok kimselerin gizli konuşmaları ve fısıltıları olmadı, illâ Allahü Tealâ'nın ilmi onlarla beraberdir.] Onlar her nerede olurlarsa olsunlar ve her nerede konuşurlarsa konuşsunlar, farkı yoktur. Zira; Allahü Tealâ her ne suretle olsa cümle esrarı bilir.

ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝

[Şu fısıltılarından sonra yevm-i kıyamette Allahü Tealâ onlara amellerini haber verir. Zira; Allahü Tealâ herşeyi bilicidir.]

Yani; Allahü Tealâ üç veya beş kişi yahut daha ziyade veya noksan kimseler arasında vâki olan esrarı ve gizli sözleri bilir ve sonra dünyanın eceli münkazıye olup amellerin cezasını tertib için hazırlanmış olan yevm-i kıyamette onlara amellerini haber verir ki herkes amelini bilsin ve Allahü Tealâ'ya karşı hiçbir kimsenin bir diyeceği kalmasın ve Allahü Tealâ hakkında söyleyecek birşey bulamasınlar. Çünkü; insanlar fırsat düştükçe itirazdan vazgeçmez, ancak Allahü Tealâ amellerinin her cüzünü haber verince amellerini kendileri bildikleri gibi cümle halâik da bildiğinden hiç kimsenin itiraza mecali kalmaz.

Hâzin'in beyanına nazaran bu âyette üçle beş zikrolunup da dört adedinin terkolunmasının hikmeti; Allahü Tealâ'nın tek adede muhabbetine işarettir. Çünkü; Resulullah (الله وتر يحب الوتر) hadis-i şerifinde Allahü Tealâ'nın tek olan şeylere muhabbet ettiğini beyan etmiştir ve Resulullah'ın da tek adede riâyet buyurdukları mervidir. *Yahut* müşaverede adedin tek olmasının lüzumuna işaret olunmuştur. Çünkü; çift adette reyler müsavi olunca meselenin halli imkânsız olur. Amma tek adet olduğunda meselenin halli kolay olur. Çünkü; üç kişi arasında vâki olan müşaverede ikisi birer birer rey beyan ettiklerinde üçüncüleri hakem olmakla meseleye karar verebilir. Kezalik beş adedinde dördü ikişer ikişer birleştiklerinde beşincileri hakem olur. İşte şu maksada binaen mahkeme

erkânında daima tek adede riâyet olunmaktadır. *Yahut* adedi takyid; âyetin sebeb-i nüzulü olan vak'anın üç kişi meyanında vuku bulmasına mebnidir. Çünkü âyet; Resulullah hakkında gizli konuşan münafıklar için nazil olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ herşeyi bildiği gibi insanların gayet gizli konuştuklarını da bildiğini beyandan sonra gizli sözden nehyolunan kimselerin hallerini beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَىٰ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ .

buyuruyor.

[Ey Habibim! Nazar edip görmez misin? Şol kimseler cânibine ki onlar gizli konuşmaktan ve fısıltıdan nehyolundular. Sonra nehyolundukları gizli konuşmaya tekrar avdet ederek ehl-i imanın hukukuna tecavüz edeceklerine ve sair işleyecekleri günahlara ve Resulullah'a muhalefetle isyanlarına dair gizli konuşurlar ve ehl-i imanın kalbini müteessir ve müteessif kılarlar.]

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran bu âyet; Yahudiler ve münafıklar hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar gerek huzur-u nebide ve gerek başka yerlerde ehl-i imanı gördüklerinde ezâ etmek üzere göz ve kaşlarıyla işarep edip ehl-i îmana garip bir tavırla bakarak fısıltıyla konuştukları ve müminlerin de bunların hallerinden mahzun oldukları cihetle Resulullah müminlere karşı gizli konuşmaktan men' buyurmuştu. Lâkin onlar nehy-i Resulullah'ı dinlemeyerek nehyolundukları şeye avdet etmeleri üzerine Cenab-ı Hak bu âyeti inzal buyurmuştur.

Resulullah'ın bizzat nehyettiğini dinlemeyerek ısrar etmeleri taaccübe şayan olduğuna işaret için *taaccübe* delâlet eden *hemze-i istifham* varid olduğu gibi bunların avdetlerinin defeatla vuku bulduğuna işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygası varid ol-

muştur. Sebeb-i nüzule nazaran fısıltının menhî olmasının sebebi; gayra eza vermesidir. Çünkü gayra eza; zulümdür. Zulüm ise cemi' edyanda haramdır.

Bunların ma'siyetlerinin pek büyük olduğuna işaret için ma'siyet lâfzı Resulullah'a muzaf kılınmıştır. Çünkü; Resulullah'a ma'siyet, âhâd-ı nâsa ma'siyet gibi olmaz, elbette büyük olur. Resulullah'ı risalet unvanıyla zikretmek; bunların şenaatlarının ziyadeliğine delâlet içindir.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve münafıkların fena hallerinden bazılarını beyandan sonra diğer bazısını beyan etmek üzere :

وَاِذَا جَٓاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! Onlar senin huzuruna geldiklerinde Allah'ın duâ etmediği kelimeyle sana duâ ederler.]

Yani; münafıklar ve Yahudiler senin huzuruna geldikleri vakit sana bir selâm verirler ki, o selâm Allah'ın sana vermediği bir selâmdır. Çünkü; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Yahudiler huzur-u Resulullah'a geldiklerinde selâm yerinde (السام عليك) derlerdi. *S â m ; ölüm* manâsına olduğundan manâsı «Ölüm senin üzerine olsun» demektir.

وَيَقُولُونَ ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ

[Onlar kendi nefslerinde «Keşke bizim söylediğimiz söz sebebiyle Allahü Tealâ bize azab edeydi, lâkin azab etmedi. Anladık ki Muhammed (S.A.) peygamber değildir. Eğer peygamber olsaydı bizim söylediğimiz fena sözümüz sebebiyle Allahü Tealâ bize azab eder ve onun intikamını alırdı. Halbuki azab etmiyor, bildik ki peygamber değildir» derler.] Ve bu sözü istihza yollu söylerlerdi.

Bu âyetlerin Yehûd ve münafıklar hakkında nazil olduğu müfessirîn beyninde meşhursa da (السلام) bedelinde (السامعليك) demek Yahudilerden vuku bulduğuna binaen âyetin bu fıkraları yalnız Yahudiler hakkında olsa gerektir. Çünkü; Resulullah'ın aleyhine bu gibi hileyle duâya cür'et eden Yahudilerdir ve bu kelâmın onlara münhasır olması vukuâta muvafıktır. İşte Cenab-ı Hak Yahudileri huzur-u risalette birkaç cihetle rüsvâ ediyor. *B i r i n c i s i ; Allah'ın izin vermediği bir sözle Resulullah'ın aleyhine duâ ettiklerini âleme ilân buyurmuştur. İ k i n c i s i ; onların kendi nefislerinde gizli söyledikleri sözlerini açığa vurmakla onları rüsvâ etmiştir.*

***

Vâcip Tealâ Yahudilerin bu sözlerinin cezasını beyan etmek üzere :

حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Onlara Cehennem kâfidir, o Cehennem'e dahil olurlar. Şu halde onların varacakları yer olan Cehennem ne fena oldu?]

Yani; onlar Resulullah'a sahte selâmla duâ edip dünyada kendilerine azap gelmediğini beyanla Resulullah'ın peygamber olmadığına istidlâl etmelerine mukabil Cenab-ı Hak Cehennem azabıyla mukabele buyuruyor. Yani onlar bu dünyada azap gelmediğinden kendi sözlerinin doğru olduğunu iddia ederler. Halbuki onlara âhiret azabı olan Cehennem kâfidir. Başka azaba hacet yoktur. Zira; onlar Cehennem'e dahil olurlar. Binaenaleyh; onların varacakları yerleri olan Cehennem ne çirkin mahaldir?

Hulâsa; Yahudilerin Resulullah'a Allah'ın izin vermediği bir sözle selâm verdikleri ve bu sözlerinden dolayı kendilerine azap gelmediği için Resulullah'ın peygamber olmadığını iddiâ ettikleri ve âhirette dahil olacakları Cehennem'in onlara kâfi ve Cehennem'in varılacak en ziyade çirkin bir yer olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Yahudi ve münafıkları gizli sözleriyle zemmettikten sonra gizli konuşulması caiz olan şeyleri beyan etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوٓا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ
وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰى

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz gizli konuştuğunuzda günahla, gayrın hukukuna tecavüzle ve Resulullah'a ma'siyetle konuşmayın belki envâ'-ı hayratı calib olan iyilik ve haram olan şeylerden sakınmaktan ibaret olan takvadan konuşun.]

Yani; ey ehl-i iman! Fısıltıları sebebiyle Yehûd ve münafıklar zemmolundularsa siz fısıltınızda onların mesleklerine sülûk edip de günah olan şeylerle ve başkasına zulme bâdî olacak tecavüzle ve Resulullah'a muhalefet ve itaatsizlikle ma'siyete dair olan şeylerle fısıltı yapmayın, belki envâ'-ı hayratı mucip ve envâ-ı mesûbatı câlib ve zulm ü udvânın zıddı ve müminlerin salâhını dâî olan iyilikle ve bilcümle günahlardan ve bilhassa Resulullah'a ma'siyetten sakınmaktan ibaret olan takvadan konuşun.

Aleni söylenmesi câiz olmayan şeyin gizli söylenmesi de câiz olmadığı ve bilâkis aleni söylenmesi caiz olan şeyin gizli söylenmesinin de câiz olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; müminler iyilikle ve takva ile fısıltı yapabilirler. Çünkü; başkasının işitmesinden sakınacak birşey olmayınca gizli ve aşikâr her iki suretle konuşmakta beis yoktur. Zira; hiç kimseye zarar olmadığı gibi belki hayırla nasihat olduğu cihetle Vâcip Tealâ kullarına bu gibi gizli sözlere müsaade buyurmuştur.

Hulâsa; günah, zulüm ve Resulullah'a ma'siyetle fısıltının caiz olmadığı ve hayr-ı mahzolan şeylerle fısıltının caiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖٓى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ۝٩

[Ey müminler! Korkun şol Allahü Tealâ'dan ki muhasebe ve mücazat için onun Cânib-i ülûhiyetine varıp cem'olunacaksınız.]

Yani; ey müminler! Cümle günahlardan ve bilhassa başkasının hukukuna tecavüzden ve Resulullah'a muhalefetle isyanından sakının ve bu gibi günahlara dair fısıltı yapmak haram olduğu cihetle bunlardan kaçınmak üzerinize vâciptir. Zira; Allahü Tealâ'nın huzuruna cem'olunup hesap vereceksiniz. Binaenaleyh; huzur-u İlâhî'ye varacağınızı aklınızdan çıkarmayın ve her vakit Allah'tan korkun.

*
**

Vâcip Tealâ tenâcinin mezmum olan kısımlarını beyandan sonra o gibi mezmum fısıltıların nereden geldiğini beyan etmek üzere :

إِنَّمَا النَّجْوَىٰ مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا

buyuruyor.

[Müminlere hüzün vermek için fısıltı ancak şeytan'dandır.]

Yani; günah, zulüm ve resule isyan gibi şeylerle fısıltı ancak şeytan'ın insanları iğva ve teşvikindendir ve şeytan'ın onları bu gibi fısıltılara teşviki, ehl-i imana keder vermek içindir. Çünkü; İslâm'ın henüz kuvvet bulmadığı bir zamanda ehl-i imana göz kaş oynatarak düşmanların yekdiğeriyle fısıltıları müminleri huylandırır ve kendi aleyhlerine söylendiğini zanla müteessif olurlardı. Ve şeytan da bu halleri bildiğinden düşmanları fısıltıya sevkederdi.

*
**

Vâcip Tealâ şeytan'ın tahrikâtıyla düşmanların gizli konuşmalarından müminlerin mahzun olduklarını beyandan sonra her ne kadar mahzun olurlarsa da mutazarrır olmadıklarını beyanla ehl-i imanı tesliye etmek üzere :

وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Halbuki şeytan müminleri hiçbir şeyle zararlandırır olmadı, illâ Allah'ın izniyle zarar müstesnadır. Ancak tefviz-i umur ediciler Allahü Tealâ üzerine tefviz-i umur etsinler.] Zira; menfaat ve mazarrat cümlesi Allah'ın izniyledir. Allah'ın iradesinden hariç birşey yoktur ve bilhassa şeytan'ın ehl-i iman hakkında tasnîm ettiği zararlar dahi Allah'ın iradesi haricinde olmayınca hemen herkes işini Allah'a ısmarlasın.

Bu âyette irade-i İlâhiyenin dışında hiçbir kimseye zarar erişmeyeceği cihetle cemi-i umurunda ve her halinde cümle insanların ve bilhassa ehl-i imanın Allahü Tealâ'ya rapt-ı kalbetmesi tavsiye olunmuştur ve ehl-i sünnet itikadı da budur. Çünkü; herşeyin irade-i İlâhiyeye müstenid olduğu ve iradenin haricinde hiçbir şeyin vücut bulmadığı zaruriyât-ı diniyemizdendir.

Hulâsa; ehl-i imanı mahzun etmek için düşmanların gizli konuşmalarının menşei şeytan'ın vesvesesi olduğu, fakat şeytan'ın onlara zarar edemediği ve ancak izn-i İlâhiyle vâki olan zararların müstesna olduğu ve tefviz-i umur etmek isteyenlerin umurlarını Allahü Tealâ'ya ısmarlamaları lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ meclislerde gizli konuşmak mezmum olup ekseriya şeytan'ın iğvasıyla olduğunu beyandan sonra alelekser gizli konuşmak meclislerde vuku bulduğundan meclislerde âdâb-ı insaniyeyi tavsiye etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا ق۪يلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler! Meclislerde size genişleyin dendiğinde genişleyin de Allahü Tealâ da sizi genişletsin.]

Yani; ey ehl-i iman! Dar olan meclislerde bir kimse tarafından «Genişletin meclisi» denildiğinde siz yüzünüzü eğmeksizin ve müşkülât göstermeksizin derhal meclisi genişletin ve hariçten gelen

kimseye o mecliste yer verin ve meclisin füyuzatından onu da faydalandırın, mahrum etmeyin. Eğer siz taşradan meclisinize gelen kimseye yer vererek sekil görmezseniz Allahü Tealâ umum arzularınızda sizin üzerinize bolluk halkederek bütün darlıklarınızda bolluk ihsan eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; ashab-ı Resulullah kelâm-ı nebevîyi lâyıkıyla işitmeye ve mucibince amel etmeye gayet haris olduklarından herkes Resulullah'a yakın olmak arzusuyla meclisin ilerisine geçer ve bazı ihvanından yer açılmasını isteyenler olduğundan meclisin ilk safında bulunanların imtinâ' etmesiyle arada hasıl olan gücenikliği kaldırmak ve yekdiğerine şefkat ve atûfetle muâmele etmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere bu âyet nazil olmuş ve insanlar arasında meclislerde hüsn-ü âdâba riâyetle emr ü ferman buyurulmuştur. Bu emir, sevilmedik bazı şeye tahammülün lüzumuyla emr-i mutazammındır. Çünkü; ashaptan tasavvuf ehli yünden ma'mul kisve giyerler ve bazı ağniya, mecliste bu gibi fukaraya temastan çekinirlerdi. Cenab-ı Hak bu âyeti nizalle huzur-u nebide cümlesinin müsavi olduğunu ve müminler beyninde tevazuun lüzumunu ve yekdiğerine riâyet ve hürmet etmek emr-i ehem ve birisinin diğer birinin ihtiyacını defetmesinin elzem ve bilhassa mecliste yekdiğerine yer göstermek ve azıcık dar oturmakla mümin biraderinin yerini genişletmesi meclisin âdâbından olduğunu tavsiye etmiştir.

Ekseri ulema *t e f e s s ü h* le muradı *bir müminin diğerine hayır îsâl ve kalbine sürûr ithâl etmesiyle* tefsir edip yalnız meclise hasretmediler ve şu tefsiri Resulullah'ın (لايزال الله فى عون العبد مازال العبد فى عون اخيه المسلم) buyurduğu hadîs-i şerifi de te'yid eder. Yani (Bir kul mümin biraderine muâvenette daim oldukça Allahü Tealâ o kula muâvenette daim olur) demektir. Şu halde *âyetin manâsı:* [Allah'ın kulları üzerine hayır ve rahatı kapılarını genişleten kimsenin üzerine Allahü Tealâ dünya ve âhirette envâ'-ı nimetini tevsi' eder] demektir. Lâkin lâfz-ı âyete muvafık olan manâ-yı evvel olduğundan manâ-yı evvel tercih olunmuştur. *M e c l i s* le murad; *meclis-i ilim ve zikirle müşavereye müteallik meclislerin cümlesine şâmildir.*

وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ
وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

[Size «Meclisten çıkın» dendiğinde derhal çıkın ki Allahü Tealâ şol kimselerin derecelerini yukarı kaldırsın ve dahi şol kimselerin derecelerini kaldırsın ki onlara ilim verildi. Halbuki Allahü Tealâ sizin cümle a'mâlinizi bilir ve bildiği veçhile mücazat eder.]

Yani; mecliste darlık hissedilince «Meclisten çıkın» dendiğinde Allah'tan sevab ümid ederek hemen meclisten çıkın ve yerinizi başkasına terkedin ve meclisten çıkmanızı kendiniz için hakaret addetmeyin, hemen çıkın ki Allahü Tealâ sizden mümin olanların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yüce kılsın. Zira Allahü Tealâ sizin gizli ve aşikâr her amelinizi bilir ve amelinize göre cezasını verir. Şu halde emre imtisal ederek sizin çıktığınızı bilir ve şu tevazuunuza münasip sevap verir ve derecenizi âlî kılar ve emre imtisal etmeyip çıkmadığınızı da bilir ve ona göre de cezanızı verir.

Fahri Râzi'nin İbn-i Abbas Hazretlerinden rivayeten beyanına nazaran (انشزوا), (قوموا) manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey ehl-i iman! Hariçten gelene riâyet ve hürmet olmak üzere size «Kıyam edin» denirse derhal kıyam edin, tekâsül etmeyin. Hemen ihvan-ı dininize hürmette bulunun ki Allahü Tealâ sizden ehl-i iman ve ehl-i ilim olanların derecelerini terfi etsin] demektir. Yahut *manâ-yı nazım:* [Namaz, cihad ve sair a'mâl-i hayriye için size kıyamla emrolunursa derhal kalkın, emrolunduğunuz şeyin levazımatıyla meşgul olun, hazırlık yapmakta müsamaha etmeyin ki emre imtisalinizden dolayı Allahü Tealâ sizden ehl-i iman ve ehl-i ilim olanların derecelerini âlî kılsın. Zira; Allahü Tealâ kıyam edip etmediğinizi bilir ve ona göre mücazat eder] demektir.

Bu âyette ehl-i ilmin sair ehl-i imandan ziyade bir şerefi olduğuna delâlet eder. Zira ehl-i iman zikrolunduktan sonra ehl-i ilmi onun üzerine atıfla ayrıca zikretmek onun fazilet ve meziyet sahibi

olduğuna işaret içindir. Fakat *i l i m* le murad; *amele mukarin olan ilimdir.* Zira; amelsiz ilmin vebalden ibaret olduğunda şüphe yoktur.

Emre imtisal eden ehl-i imana ve ehl-i ilme verilecek derecenin azametini ve künh ü hakikatını bilmek Allahü Tealâ'ya mahsus olup ukul-ü beşerin idrakten âciz olduğuna işaret için *derecât* lâfzı *ta'zime* delâlet eden *tenvin*le *nekre* olarak varid olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ âdâb-ı meclise müteallik ahkâmı beyandan sonra ümmet tarafından peygambere vuku bulacak müracaatın ahkâm ve âdâbını beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ

buyuruyor.

[Ey müminler! Resulünüzle gizli konuşmak dilediğinizde gizli sözünüzden evvel sadaka verin. Zira; şu sadaka sizin için hayırlı ve kalbinizi temizlemekte te'siri ziyadedir.] Çünkü; sadakada fukara ve zuafânın ihtiyaçlarını te'minle kalplerini mesrur ettiğiniz gibi kendi kalplerinizi şeytan'ın vesveselerinden ve hubb-u dünyadan taharette ziyadedir.

Bu âyette Vâcip Tealâ Resulullah'ın şanına ta'zim buyurmuştur. Çünkü; Resulullah'la konuşacak kimsenin konuşmadan evvel sadaka vermekle mükellef olması şan-ı risalete ta'zimdir ve sadakayla emir; fukaranın hatırını tatyib içindir. Çünkü; sadakada birçok menfaat olduğu gibi çok sözden dahi men' vardır. Zira; konuşacak kimsenin sözden evvel sadaka vermekle me'mur olması çok kimsenin konuşmasına manidir. Kezalik sadakayla emirde müminle münafık beynini tefrik vardır. Çünkü; mümin Resulullah'a gizli sözünü arz etmeden evvel me'mur olduğu sadakayı verir, münafıksa sadakadan göz yummakla sözünü söyler ve nifakını izhar eder.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü erbâb-ı ihtiyacın sözüyle Resulullah'ın evkat-ı mühimmelerini işgal

etmeleridir. Çünkü; çok zamanda Resulullah'la konuşanlar sözü uzatarak, umur-u mühimmenin fevtine bâdi olmakla Resulullah'a ezâ ederlerdi. İşte bu gibi şahsî sözlerle Resulullah'ın vaktini zayi etmemek için Cenab-ı Hak bu âyeti inzâl buyurmuştur. *Yahut* münafıkları sahte münacatlarından men için bu âyet nazil olmuştur. Çünkü; münafıklar Resulullah'a takarrubla halka kendilerini büyük göstermek üzere Resulullah'la sık sık münacata devamla Resulullah'ı iz'âc ve rahatsız ederlerdi. İşte bu gibi iz'âcâttan Resulullah'ı muhafaza için bu âyet nazil olmuştur. Zira; münafıklar gayet bâhil oldukları cihetle sadakayla emrolununca münacatı terkedecekleri şüphesizdir. Sadakayla emrin vücub için olması zâhirdir. Çünkü; emirden zâhir olan vücuptur. Lâkin bu âyetin hükmü bundan sonra gelecek âyetle nesholunmuştur. Ancak neshin vakti nehardan bir saat sonradır veyahut on gün sonra nesholunmuştur. Binaenaleyh; bu âyetin hükmü on gün câri olmuştur. Hz. Ali «Kur'anda bir âyet vardır ki benden evvel ve sonra hiç kimse amel etmemiştir. Zira bu âyet nazil olduğunda bir dinarım vardı. Onunla on dirhem aldım, her ne zaman ki Resulullah'la münacat kasdettim, bir dirhem sadaka verdim. Badehu münacat ettim. Dirhem tükendi, âyet de nesholundu» buyurmuştur. Bilâlüzum münacat vâcip veya mendup olmadığından münacata ihtiyaç olmadığı cihetle sadaka vermeyenler zemmolunmazlar.

Bu âyette münacat için lâzım olan sadakanın miktarına gelince: Herkesin kudreti nispetindedir. Binaenaleyh; muayyen bir miktar yoktur ve lâfz-ı âyet de mutlaktır ki aza ve çoğa şamildir.

*
**

Vâcip Tealâ sadakaya kudreti olmayan fukara için sadaka lâzım olmadığını beyan zımnında :

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Eğer siz sadaka edecek birşey bulamazsanız telâş yoktur. Zira; Allahü Tealâ sizi yarlığayıcı ve esirgeyicidir.]

Yani; ey müminler! Eğer siz fakr u faka sebebiyle Resulullah'la münacatınızdan evvel sadaka edecek birşey bulamazsanız mahzun olmayın. Zira; Allahü Tealâ sadaka vermediğinizden dolayı vâki olan kusurunuzu setredici ve bu kusurdan dolayı terettüb edecek azaptan sizi esirgeyicidir.

*
* *

Vâcip Tealâ münacattan evvel sadaka vermek lâzım olduğunu beyandan sonra sadakayı kullarının üzerinden kaldırdığını beyan etmek üzere :

ءَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Korktunuz mu gizli konuşmadan evvel sadaka vermekten? Siz fakr u fakâdan korkunuzdan dolayı sadakayı vermediğinize nedamet ederek hulûs-u kalple vuku bulan tevbenizi Allahü Tealâ kabul buyurdu. Allahü Tealâ tevbenizi kabul edince üzerinize farz olan namazı edâya ve zekâtı vermeye müsaraat edin, Allahü Tealâ'ya ve resulüne itaat edin. Zira; Allahü Tealâ sizin cemi-i a'mâlinizi bilici ve ona göre mücazat edicidir.]

Yani; münacatınızdan evvel sadaka vermediğinizde namazı ve zekâtı edâ, cemi-i evamir ve nevahide kemal-i ihlâsla Allah'a ve resulüne inkıyad etmekle cebr-i mâfât edin. Zira; Allahü Tealâ hepsini bilir. Binaenaleyh; mümkün olduğu ve kudretinizin yettiği kadar itaatta bulunun ve üzerinize terettüb eden diğer vazifelerinizi ifada kusur etmeyin.

Bu âyette mükellef olanlardan herbirinin her münacatı için bir sadaka vermesi vâcip olduğuna işaret zımnında (صدقات) lâfzı *cemi'* sıygasıyla varid olmuştur. «Sadaka vermekten korkarsanız namaza ve zekâta müsaraatla ikame edin» demek «Sadaka vermemekte beis yok» demektir. Buysa vücubun neshinden yani kalk-

masından ibarettir. Binaenaleyh bu âyet; bundan evvelki âyette beyan olunan sadakanın vücubunu neshetmiştir. Sadakanın vücubundaki hikmet; müminle münafık beynini tefrik olduğuna nazaran maksadın husulünden sonra hüküm nesholunmuş ve ihtiyaç kalmamıştır.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkların hallerini âleme ilân ve rüsvâlıklarını suret-i aleniyede beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى
الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Bakmaz ve görmez misin? Şol kimselere ki onlar Allah'ın gazab ettiği Yehûd kavmini dost ittihaz ettiler. O münafıklar sizden de ve Yehûd kavminden de değillerdir. Onlar yalan olduğunu bildikleri halde yalan üzerine yemin ederler, asla çekinmezler.]

Yani; onlar birçok cinayetlerinden dolayı Allah'ın gazabına müstehak olan Yehûd kavmini dost ittihaz ederek musahabette bulunurlar ve beraber müminleri zemmederler ve zahirde sizden gibi görünerek Yehûd'la birleşirlerse de ne Yehûd'dan ve ne de sizdendirler. Zira; hiçbirinize malolmazlar. Halbuki yalan olduğunu bilerek İslâmiyet davası üzerine yemin de ederler. Çünkü Müslümanları kandırmak için yalan söylemekten çekinmezler. Şu halde bu yeminleri onlara bir fayda te'min etmediği gibi Allah'ın azabından da birşeyi defedemez. Binaenaleyh; dünya ve âhirette hâib ve hâsirlerdir. Bunların yalan üzerine devamlarına işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygası varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; münafıklardan (Abdullah b. Nebtel) Resulullah'la oturur ve huzur-u nebiden aldığı havadisi Yahudilere götürürdü. Birgün Resulullah'ın hücre-i saâdetinde huzur-u risaletine şeytan bakışlı bir adamın ge-

leceği haber verildi. Ba'dehu gözleri gök bir erkek geldi. Resulullah «Bana niçin söversin?» demesi üzerine sövmediğine yemin etti ve bu âyet de nazil oldu.

Münafıklar her zamanda hiçbir yere malolmazlar. Çünkü; sâbit bir itikatları olmadığından daima mütereddit ve hangi taraf galip olursa o tarafa temayül etmek suretini iltizamla vakitlerini geçirirlerdi. İşte zamanımızın münafıkları da aynı haldedir. Küfriyâtı tahsin eder, fakat ben kâfirim diyemez. Müslümanlığı zemmeder, ancak ben Müslüman değilim diyemez. Dışı ve ismi Müslüman görünür. Halbuki kalbinde İslâmiyete buğzdan başka birşey olmadığı gibi cami ve kilisesi de yoktur, ayn-ı behaim gibi gezer.

*
**

Vâcip Tealâ münafıkların bazı hallerini beyandan sonra onlar için şiddetli azap hazırlandığını beyan etmek üzere :

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ onlar için şiddetli azap hazırladı. Zira; amelleri kötü oldu. Onların amelleri olan nifak ne kötü şeydir?]

Yani; yalan yere yeminleri onları Allah'ın azabından kurtaramaz. Zira; cümle hallerini bilen Allahü Tealâ onlar için şiddetli azap hazırlamıştır. Çünkü; habaset-i tıynetleri icabı âdet ettikleri nifak gayet kötüdür.

Vâcip Tealâ bu âyette münafıkların Yahudilerle dostluklarını ve ehl-i imanın esrarını Yehûd'a götürdüklerini beyanla münafıkların şerrinden hazer etmek lâzım olduğunu ehl-i imana tavsiye buyurmuş ve İslâmın esrarını münafıklara bildirmemenin ehem olduğunu tenbih etmiştir. Çünkü; «münafıkların dostları sizin düşmanınız olan Yahudilerdir» demek «Esrarınızı onlara ifşa etmeyin, eğer ifşa ederseniz mesainiz boşa gider, akim kalır» demektir. Bina-

enaleyh; dostunu, düşmanını farketmek insan için büyük bir meziyettir.

Bu âyette *istifham; taaccüp* içindir. Çünkü; Allah'ın gazab ettiği bir kavmi dost ittihaz etmek taaccübe şayan bir haldir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette münafıkları *dört cihetle zemmetmiştir.* *B i r i n c i s i ;* onlar sizden de Yehûd'dan da değil demek *her iki kavme karşı yalancılık ve riyakârlık ediyorlar* demektir. *İ k i n c i s i ; yalan üzerine yemin etmek âdetleri olduğunu beyan etmek* zemmin nihayesidir. *Ü ç ü n c ü s ü ;* (وهم يعلمون) cümle-i haliyesiyle *bunlar her ne cinayet işlerlerse ankasdın ve an ilmin işlerler, yoksa ancehlin vâki olan hatalardan değil* demektir. Binaenaleyh; onlar her neye cür'et ederlerse inat ve istikbar üzerine cür'et ederler. *D ö r d ü n c ü ; bunların amellerinin pek çirkin olduğunu beyan buyurmuştur* ki zemmin nihayesine işaret etmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ münafıkların fena hallerinden diğer bazısını beyan etmek üzere :

اِتَّخَذُوٓا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ⑯

buyuruyor.

[Onlar yeminlerini kalkan mesabesinde tuttular. Binaenaleyh; Allah'ın kullarını tarikından menettiler. Halleri böyle olunca onlar için zelil kılıcı azap vardır.]

Yani; o münafıklar kendilerini ve mallarını muhafaza için yeminlerini nefislerine ve mallarına kalkan gibi bekçi ittihaz ettiler ve yalan yere yemin etmekten çekinmediler. Binaenaleyh; fesaddan hali kalmayarak diğer insanları tarik-ı hak olan din-i İslâma duhulden menettiler. Böylece kendileri hakka tâbi olmadıkları gibi tâbi olacaklara da mani olunca onlar için âhirette ihanet edici azap vardır. Zira; yalan yeminle ism-i İlâhiyi istihfaf ettikleri için amellerine mukabil onların azabı kendilerini istihfaf edeceğine işaret zımnında Cenab-ı Hak azaplarını ihanetle tavsif buyurmuştur.

Bu âyette *üç cümle vardır* ve tertib üzere ilki ikinciye ve ikinci üçüncüye sebep ve delildir. Çünkü münafıkların azaplarına sebep; halkı hak yolundan menetmeleridir ve tarik-ı haktan menetmelerine sebep de yalan yere yemin etmeleridir. Çünkü avam-ı nâsı yeminleriyle kandırmak onları hakka ittibadan menetmektir. Şu halde mantıkça kıyasın takriri şöyledir : «Münafıklar için azab-ı mühin vardır. Zira onlar nâsı tarik-ı haktan menettiler. Her kimler ki nası tarik-ı haktan menedeler, onlar için azab-ı mühin vardır. Binaenaleyh; münafıklar için azab-ı mühin vardır» demektir. İkinci kıyasın takriri de şöyledir. «Münafıklar nâsı tarik-ı haktan menettiler. Zira; onlar yalan yere yeminlerini kalkan ittihaz ederek nâsı kandırdılar. Her kimseler ki yalan yere yeminlerini kalkan ittihaz ederek nâsı kandıralar. Binaenaleyh; münafıklar nâsı haktan menettiler» demektir.

Bu âyette bazı ulemâ azab-ı şedîdi *azab-ı kabir*le ve azab-ı mühini *azab-ı âhiret*le tefsir etmişlerdir. Buna nazaran âyette tekrar yoktur. Gerçi azabın her ikisini de azab-ı âhirete sarfetmekte de azabın birisi şiddet, diğeri ihanetle tavsif olunduğu cihetle tekrar mündefiyse de ancak azabın birini kabre diğerini âhirete sarfetmek sevk-ı nazma daha ziyade muvafık olduğundan bazı ulemanın tevcihi şâyan-ı tevcihtir.

Hulâsa; münafıkların yalan yere yemini kendilerine siper addettikleri ve yeminleriyle nâsı tarik-ı haktan meneyledikleri ve onlar için ihanet edici azabın mevcut olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıklar için şiddetli ve ihanet edici azap olduğunu beyandan sonra onların malları ve evlâdı kendilerinden o azabı defedemeyeceğini beyan etmek üzere :

لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاًۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۜ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Emval ve evlâdı onlardan Allah'ın azabından hiçbir şeyi el-

bette defedemez. İşte şu evsafla muttasıf olanlar ebedî kalıcı oldukları halde Cehennem'e musahiplerdir.]

Yani; münafıklar mallarına ve oğlanlarına güvenirler. Halbuki malları ve evlâdı onlardan Allah'ın azabından hiçbir zerresini bile elbette defedemez. İşte şu evsâf-ı zemimenin sahibi olan münafıklar Cehennem ateşinin sahipleridir. Zira; onlar ebeden Cehennem'de kalıcılardır.

Münafıklardan azabın küçüğünden ve büyüğünden hiçbir zerresini defedemeyeceğine işaret için siyak-ı nefiyde *gayet azlığa* delâlet eden *tenvin*le *nekre* olarak (شَيْئًا) lâfzı varid olmuştur. Şu halde onlar için asla necat ümidi olmadığından çare-i necat olan ihlâs üzere imana tevessül etmeleri lâzımdır. Çünkü lutf-u İlâhiyi câlib olan a'malin esâsı; ihlâs üzere imandır. Binaenaleyh; iman olmadıkça Allah'ın lutfuna istihkak olamaz.

***

Vâcip Teâlâ münafıkların ashab-ı Cehennem'den olduklarını beyandan sonra Cehennem ateşinin zuhur edeceği günü beyan etmek üzere :

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Onlar Cehennem'e musahib olurlar şol günde ki o günde Allahü Teâlâ cümlesini toplu oldukları halde kabirlerinden kaldırır. Onlar o günde Allah'a karşı yalan olarak yemin ederler, nasıl ki bu dünyada size yemin etmişlerdi ve zannederler ki kendileri bir doğru itikad üzerinedir. Âgâh olun ve uyanık bulunun ki onların işi ancak yalancılıktır.] Zira; onlar yalan söylemek üzere azmetmiş ve yalan söylemeyi âdet edinmiş birtakım kimselerdir ki bütün sözleri yalana münhasırdır, yalandan başka birşey bilmezler. Binaenaleyh; dünyada yalan söyledikleri gibi âhirette de huzur-u İlâhîde yalan söylemekten çekinmezler fakat fayda etmez.

Hulâsa; münafıkları Cenab-ı Hakkın müçtemian kabirlerinden kaldıracağı ve bu dünyada yalan yere yemin ettikleri gibi âhirette de yemin edecekleri ve kendilerinin itikad-ı hak üzere olduklarını zannettikleri ve halbuki onların ancak yalancı oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Teâlâ münafıkların yalancı olduklarını beyandan sonra yalanı irtikâplarının hikmetini beyan etmek üzere:

اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Şeytan onlar üzerine galebe ederek Allah'ın zikrini unutturdu. İşte şu güruh-u eşkiya şeytan'ın cemaatı ve etbaıdır. Âgâh olun ki muhakkak ve ancak şeytan'ın cemaatı zarar edicilerdir.]

Yani; münafıklar o derece mağrur oldular ki, bu dünyada yalan yeminle Müslümanız diyerek mallarını, canlarını kurtardıklarından âhirette de öyle olacak zannıyla huzur-u İlâhî'de yalan yemine cür'et ederler. Binaenaleyh; hidayet-i İlâhî'yeye vesile olan zikrullahı unutturdu. İşte şu evsafla mevsuf olan güruh-u eşkiya şeytanın askeridir. Âgâh olun ve uyanık bulunun ki ey müminler! Şu şeytan'ın cemaatı ancak zarar edicilerdir. Binaenaleyh; kat'iyen ticaretleri yoktur. Zira; bunların bütün hareketleri zararı intac eder. Çünkü; ticaretin esbabı olan imana ve amel-i salihe teşebbüs yoktur.

Vâcip Teâlâ bu âyette münafıkları şeytan'ın cemaatı olup netice-i sa'yları zarar olduğunu beyanla tekrar zemmetmiştir. Çünkü; münafıkların ehl-i imana ihanete ve fitne ilkasına dair dersi şeytan'dan aldıkları beyan olunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ şeytan'ın cemaatının hüsranda olduğunu beyandan sonra o hüsranın sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar muhakkak Allah'a ve Resulüne muhalefet ve adavet ederler. İşte onlar en ziyade zelil ve hakir olan kavmin zümresindedirler. Allahü Tealâ hükmetti ve dedi ki «Ben ve benim gönderdiğim resullerim elbette düşmanlarımız üzerine galip oluruz.» Zira; Allahü Tealâ kuvveti ve kudreti her yere şamil bir uludur.]

Yani; şol müfsitler ki onlar habâset-i tıynetleri icabı Allah'a ve resulüne ve Allah'ın kitabında beyan ettiği ahkâmına muhalefetle hudud-u İlâhiyeyi tecavüzle adavet ettiler. İşte şu adavet edenler Allah'ın en ziyade zelîl ve hakîr kıldığı cemaattandır. Zira; Allahü Tealâ Levh-i Mahfuzunda yazdı ve dedi ki «Ben ve benim kullarımı irşad için gönderdiğim resullerim elbette ve elbette düşmanlarına galiptir». Zira; Allahü Tealâ dostlarına yardımda kavî ve irade ettiği şey elbette vücut bulur bir uludur. Böyle kavî ve cümleye galip olan Allah'a ve resulüne muhalefet edenler elbette hakîr ve zelil olurlar.

Şu mücrimlerin cinayetlerini açıktan beyan etmek için ism-i mevsul varid olmuştur. Çünkü mevsulün sılası; daima o mevsulün hakikatını beyan ettiğinden şu zilletlerine illet ve sebebin Allah'a ve resulüne muhalefet olduğu beyan olunmuş ve bunların cinayetleri Allah'a muhalefet olduğu cihetle en ziyade zelil olacakları beyan edilmiştir. Çünkü Cenab-ı Hakka muhalefet; elbette zilleti icab eder. Zira; iki hasımdan biri ne kadar kuvvetli olursa diğer zebun olanı da o kadar zayıf olduğundan Allah'ın kuvvet ve azameti gayr-ı mütenahi olunca âsîlerin zilletlerinin de gayrı mütenahi olacağı tabiidir.

Allah'ın galip olacağını Levh-i Mahfuz'da yazması yemin me-

sabesinde olduğundan cevap (لام) ve (نون) te'kidle varid olmuştur ki gerek Levh-i Mahfuz'da yazılması, gerek Allah'ın ve resullerinin galebesi kat'î olduğuna işaret olunmuştur.

Hulâsa; Allah'a ve resulüne muhalefet edenlerin gayet zelil olacakları, Allah'ın ve resullerinin galip olacaklarının Levh-i Mahfuz'da yazıldığı ve Allah'ın kavî ve azîz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ muhalefet edenlerin lâyık oldukları cezalarını beyandan sonra onlara karşı müminlerin vazifelerini beyan etmek üzere :

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَٓادُّونَ مَنْ حَٓادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ
اَوْ اَبْنَٓاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَش۪يرَتَهُمْ اُو۬لٰٓئِكَ كَتَبَ ف۪ي قُلُوبِهِمُ الْا۪يمَانَ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen Allah'a ve yevm-i âhirete iman eden müminleri Allah'a ve Resulullah'a muhalefet eden kimselere muhabbet eder bir kavim olarak bulmazsın. Velevse o muhalefet edenler müminlerin babaları veya oğlanları veya biraderleri yahut kavim ve kabileleri olsun yine muhabbet etmezler. İşte şu Allah'ın düşmanlarına muhabbet etmeyen müminlerin kalplerine iman yazıldı.]

Yani; mümin olan kâfire lâyıkıyla muhabbet etmez, velevse o kâfir müminin babası, oğlu veya biraderi yahut kendi kavim ve kabilesi, akraba ve taallûkatı olsun. Zira; Allah'ın ve resulünün muhabbetine karşı hiç te'siri olmaz. Çünkü; müminin kalbinde iman yazılı ve sabit olduğundan kâfire muhabbete manidir.

Bu âyette mazmum olduğu beyan olunan *m u h a b b e t* le murad; *onlara nasihat ve hayır murad ederek derun-u kalpten muhabbet etmektir.* Yoksa onlarla ihtilât etmeye ve dünyaca muâmele yapmaya ve icab-ı halde onlarla muâşerete şümulü yoktur. Bina-

enaleyh haram olan muhabbet; onları candan sevmek olduğundan elyevm cari olan muâmele değildir. Çünkü; dünya umurunda insanların yekdiğerine karşı ihtiyaçları derkâr olduğu cihetle ihtiyaçlarını def' hususunda İslâm, Hıristiyan tefrik olunmaksızın umur-u dünyada birbirleriyle muâmeleye müsade-i şer'iye vardır. Ancak zamanımızda görüldüğü veçhile bize zimmi gibi görünüp hakikatta bizimle muharib olan düşmana muâvenetleri görüldüğü surette onlarla muâmele-i dünyeviyeyi kesmek alavere hususunda yanlarına yanaşmamak Müslümanların menfaatına daha muvafıktır. Çünkü; içimizde tebamız olan Hıristiyanlar Müslümanlardan kazandıklarını Müslümanlara atmak için kurşuna verdikleri gün gibi meydanda olduğu cihetle şu zamanda onlarla muâmeleye de haram denilebilir.

Bu âyette imanın kalpte olduğuna delâlet vardır. Binaenaleyh; ulema-yı kelâmdan mütekaddimîn imanın tasdik-ı kalbîden ibaret olmasına istidlâl etmişlerdir. Buna nazaran ikrar-ı lisanî erkân-ı imandan hariç olduğu cihetle kalbinde imanı mevcut olan bir kimse lisanıyla ikrar etmeksizin vefat etse mümindir, lâkin lisanla ikrar vâcip olup bu vâcibi terkettiğinden günahkâr olur.

وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ

[Allahü Teâlâ ehl-i imanı kendi indinden nur-u kalple takviye buyurdu.] Binaenaleyh; kuvvet-i kalple müminler mansur ve muzaffer oldular.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *r u h* bu âyette *kalp nûru* veya *Kur'an* veyahut *düşman üzerine nusret* manâlarınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Allahü Teâlâ müminleri kendi indinden nur-u kalple ve nur-u Kur'anla ve düşmanları üzerine galebe ve nusretle takviye buyurdu] demektir. Çünkü; nur-u imanla münevver olan bir kalpten din düşmanı olan kâfirin muhabbeti kalkınca Allahü Teâlâ kuvvet-i kalp ve nur-u basiret sebebiyle nusretini ihsan etmekle ehl-i imanı takviye buyurmuştur.

***

Vâcip Teâlâ ehl-i imana dünyada verdiği bazı nimetini beyan-

dan sonra âhirette vereceği nimetlerini beyanla müminleri maksad-ı aksaya teşvik etmek üzere :

وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ o müminleri altından nehirler cereyan eden Cennet'lere ithal eder. Onlar ebedi Cennet'te kalıcı oldukları halde Allahü Tealâ onlardan razı ve onlar da Allahü Tealâ'dan razı olurlar.]

Yani; imanları sebebiyle Allahü Tealâ onları suyu çok köşklere, saraylara, bağlara ve bahçelere ithal eder ki o bağların ve bahçelerin altından ırmaklar akar ve bu kadar zevk u safa üzere onlar ebeden Cennet'te kalırlar ve Allahü Tealâ kusurlarını affetmek ve birçok nimetler vermekle onlardan razı olur ve görmüş oldukları lutuf üzerine onlar da Allahü Tealâ'dan razı olurlar. Rızayı İlâhî her mertebelerin fevkında ve arzu edilen nimetlerin en büyüğü olduğuna işaret için bu âyette Cennet'e duhulü zikirden sonra tarafeynin yekdiğerinden razı olacakları zikrolunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ müminlerin düşmanları olan kâfirlere muhabbeti terketmeleri üzerine Allahü Tealâ'nın müminlere ihsan etmiş olduğu dört mertebe ki *imanlarının kalplerinde yazılı olmasından* ve *ruh ve nusretle te'yid etmesinden, Cennet'e ithal* ve *rızasına nail olmalarından* ibarettir. Bunları zikirden sonra kâfirlere muhabbeti terki icab eden esbaptan diğer bazısını zikretmek üzere :

أُولَٰئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[İşte şu kâfirlere muhabbeti terkeden müminler Allah'ın sevgili kulları ve cemaatıdır. Âgâh olun ve uyanık bulunun ki ey mü-

minler! Allah'ın dostları ve cemaatı ancak necat buluculardır ve necat bulmak bunlara münhasırdır.] Binaenaleyh; Allah'ın dostu olmayan kâfirlere necat tecavüz etmez. Zira; onlarda sebeb-i necat olan iman yoktur.

Ehl-i imanın ulüvv-ü mertebesine işaret için *bu'd-u meratibe* delâlet eden (اولئك) lâfzı varid olmuş ve bütün korktuklarından kurtularak umduklarına nail olmaktan ibaret olan fevz ü necat ve felâhın müminlere münhasır olduğuna işaret için *hasra* delâlet eden *zamir-i fasıl* varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyet-i celilenin (Hâtıb b. Ebû Beltea) hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü; (Hâtıb) Resulullah'ın Mekke'nin fethine hazırlandığını Mekke ahalisine ihbar etmeye teşebbüs etmiş ve yolda mektubu tutulmuştur.

Bu âyet-i celilenin hulâsası; ehl-i imanı kâfire muhabetten men ve zecretmektir, bu hükümde fasıklar da dahil olup onlara da muhabbet caiz değildir. Çünkü; fâsık fıskı sebebiyle Allahü Tealâ'ya âsi olduğundan Cenab-ı Hak ona muhabbet etmez, belki buğzeder. Şu halde Allah'ın buğzettiği bir kimseye müminin muhabbeti muvafık olamaz.

*
* *

SURE-İ HAŞR

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *Yirmi dört* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾

[Tesbih etti Allah'a göklerde ve yerde olan cümle mevcudat. Zira; Allahü Teâlâ cümle düşmanlarına galip ve ef'âli muhkem hikmet sahibidir.]

Yani; semavat ve arzda bulunan cümle mahlukat Allahü Teâlâ'yı cemi-i nekaisten tenzih etti. Zira; Allahü Teâlâ cümleye galip bir uludur, kullarının umurunu hikmet üzere tedbir eder. Binaenaleyh; cümle mahlûkatın takdisine lâyıktır.

İns ü cin ve melekler gibi lisana malik olanların tesbihleri lisanlarıyla Cenab-ı Hakkı nekaisten tenzih ve cemi-i sıfât-ı kemaliyeyle muttasıf olduğunu beyan etmektir. Amma söylemek şanından olmayan sair mahlûkatın tesbihleri; onlarda dahi Cenab-ı Hakkın kendilerine münasip lisan halketmesiyle olmak ihtimali varsa da *onların tesbihleri*yle murad; *lisan-ı halle tesbih olması* râcihtir. Çünkü; cümle zerrât-ı ciha, halikının nekaisten münezzeh cemi-i kemâlâtla muttasıf olduğuna delâlette şahid-i âdildir ve tesbihin manâsı da budur.

***

Vâcip Teâlâ izzet-i kahire ve hikmet-i bâhire sahibi olduğunu beyandan sonra âsâr-ı izzetinden ve ahkâm-ı hikmetinden bazılarını beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ

buyuruyor.

[Aziz olan Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki, ehl-i kitaptan kâfir olanları iptida-yı haşirde kendi diyarlarından çıkardı.]

Yani; izzet ve hikmet sahibi olan Vâcip Tealâ izzet ve hikmeti âsârı cümlesinden olarak Yehûd taifesinden Resulullah'a iman etmeyen kâfirleri evlerinden ve memleketlerinden ilk defada Şam'a ihrac etti.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *e v v e l - i h a ş i r* le murad; *birinci defada Şam'a tard ü teb'îd olunmalarıdır.* İkinci defada Ceziretülarap'tan Yehûd'un tard ü teb'idleri Hz. Ömer zamanında vuku bulmuştur. Çünkü haşir, *bir cemaatı bir mekândan diğer mekâna göndermektir.*

Fahri Râzi, Kazî, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile (والله على كل شىء قدير) kavl-i şerifine kadar bu âyetlerin sebeb-i nüzûlü; Resulullah Medine'yi teşrif edince Medine'nin yakınında (Zühre) isminde bir karyede sakin Hârun (A.S.) ın neslinden (Benî Nadıyr) kabilesi huzur-u risalete gelerek Resulullah'ın leh ve aleyhinde bulunmamak üzere müsalaha akdettiler ve Bedir gazasında Resulullah'ın galip olduğunu görünce âhir zaman peygamberi olduğunu kendi aralarında tasdik etmişken Uhud gazasında Müslümanların mağlûp olduğunu görünce Resulullah'a adavet izhar ederek musalahayı bozdular. Hatta reisleri (Kâ'b b. Eşref) yanında kırk kişiyle gizlice Mekke'ye gitti ve müşriklerle Resulullah aleyhine ittifak akdetti ve bu ittifaklarını Cibril-i Emin Resulullah'a haber verince Resulullah evvelâ Kâ'b'ın öldürülmesini emretti ve Kâ'b'ın süt biraderi (Muhammed b. Mesleme) (Ayle) denilen mevkide Kâ'b'ı katledince Resulullah (Benî Nadıyr) kabilesini muhasara ve Medine'den çıkıp gitmelerini emretti. Onlar da harp tedariki görmek maksadına mebni on gün mühlet istediler ve münafıkların da «Korkmayın, biz size muâvenet ederiz» demeleri üzerine onlardan da imdat bekliyorlardı. Resulullah yirmi bir

gün muhasara etti. Münafıklardan imdat gelmedi ve Allahü Tealâ da kalplerine korku verdi ve her cihetten ümitleri kesildi, sulha tâlib olurlar, lâkin Resulullah maslahatı onların Medine'den tardolunmalarında gördüğü için Medine'den çıkmalarından başka birşeye razı olmadı. Onlar da terk-i diyara razı oldular, fakat Resulullah hanelerini ve akarlarını ve sair emval ve eşyalarını terketmelerini ve ancak bir deveye ne yükleyebilirlerse onu götürüp başkasına el uztamamalarını ve âlât-ı harpten hiçbir şey almamalarını teklif etti. Onlar da şu şurûta razı olarak birer deveyle ne götürebildilerse onunla bazısı Şam'a ve birkaç aile de Hayber'e gittiler ve onların mallarını Resulullah muhacirîne taksimle muhacirînin maişetlerini ensar-ı kiram üzerinden kaldırdı. Çünkü; muhacirînin malları Mekke'de kaldığı için nafakaları ekseriya ensarın muâvenetiyle husule geliyordu. İşte şu minval üzere Yehûd'dan (Benî Nadıyr) in terk-i diyara mecbur olmaları üzerine vak'ayı tafsil etmiş ve ümmet-i Muhammed'e sermaye olmak üzere Cenab-ı Hak bu âyetleri inzal buyurmuştur.

Ceziretülarap'tan evvel tardolunan ehl-i kitaptan bunlar olduğu için *evvel-ül haşir* tâbir olunmuştur. Yahut *haşr-ı sânî; kıyamet* olduğundan buna *evvel-i haşir* denmiştir ve bu tevcih arz-ı Şam'ın arz-ı mahşer olmasına delâlet eden eserleri te'yid eder. Çünkü; evvel-i haşir Şam'a olunca evvelin ikincisinin de Şam'a olması zahirdir. Zira; evvelin sanisinin ancak o evvelin yerinde olması icab eder. Resulullah'ın Yahudilere Medine'den çıkın emrini verdiğinde Yehûd'un «Nereye çıkalım?» suâllerine cevapta (الى ارض المحشر) buyurduğu da mervidir. Binaenaleyh; İbn-i Abbas Hazretleri «Bir kimse arz-ı mahşerin arz-ı Şam olacağında şüphe ederse bu âyeti okusun» buyurmuştur.

Bu âyet ehl-i İslâm'ın selâmeti için bir kavmin memleketlerinden tardolunmalarının cevazına delâlet eder. Çünkü; evliya-yı umur maslahat-ı âmmeyi müfsid ve mülhidlerin tard u teb'îdinde görünce bilâtereddüd teb'îd ederler ve teb'îdleri ve şer'an caizdir. Zira; umumî menfaat için hususi mazarratın ihtiyar olunması kavaid-i şer'iyemiz iktizasındandır.

*
**

Vâcip Tealâ Yehûd'dan (Benî Nadıyr) in Medine'den ihracına işaretten sonra ihracın keyfiyetini ve onları ihrac etmenin ehl-i iman hakkında büyük nimet olduğundan nimetini ta'dad etmek üzere :

مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَأَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz Yehûd'un Medine etrafından çıkacaklarını zannetmezdiniz ve onlar da kendi kal'alarını Allah'ın gazabına mani olacak zannetmişlerdi. Halbuki bu zanları yanlıştı. Zira; Allah'ın azabı onlara zan ve tahmin etmedikleri cihetten geldi.]

Yani; ey müminler! Yehûd'un kuvvet ve şevketlerine ve mallarının kesretine ve kalelerinin metanetine bakarak onların Medine'den çıkıp gideceklerini zannetmediğiniz gibi zahir-i hale bakarak onların terk-i diyar edecekleri hatırınıza bile gelmezdi ve onlar da zannettiler ki kaleleri Allah'ın azabını meneder. Halbuki bu zanların cümlesi fasiddi. Zira; onların asla hatırlarına gelmeyen yerden Allah'ın belâsı ve emri onlara geldi. Binaenaleyh; zanları boşa gitti. *Yahut* ehl-i imanın zannetmediği cihetten Allah'ın nusreti ve inayeti geldi ki (Benî Nadıyr) Yahudilerinin gitmesiyle onların hilelerinden kurtuldular.

وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٢﴾

[Allahü Tealâ Yahudilerin kalplerine korku koydu. Binaenaleyh; onlar kendi elleri ve müminlerin elleriyle hanelerini harab etmeye başladılar. Ey göz sahipleri! Bu hallerden ibret alın.] Zira; bu gibi haller ibrete şayandır.

Yani; onların zannetmedikleri cihetten Allah'ın kahrı geldi. Zira; mühim vak'alarda işlerini tedbir eden reisleri katlolununca

kuvvetleri zaafa tebeddül etti ve şevketleri kırılmaya başladığı için Allahü Tealâ kalplerine korku ve telâş verdi. Binaenaleyh; emniyetleri bütün bütün selbolunduğundan kendi evlerini kendi elleriyle yıkmaya başladılar ve müminler de onlara muâvenet olmak üzere evleri tahripte onlara yardım ettiler. Yahudilerin tahripten garazları; Müslümanlara kalmasın ve Müslümanların tahripten garazları ise onların saklanacakları haneleri bir an evvel izale olunsun ve gözleri önünde nice senelerdir yapıp yoğurdukları ve vücutlarındaki ruhları mesabesinde kıymetli olan hanümanlarını tahriple azaplarının ziyade olması ve İslâm'ın ulviyetini onlara göstermekti. Yahudiler metin kalelerine, mallarının çokluğuna, kuvvet ve kudretlerine istinad ederek ehl-i İslâmı hiçe sayarken ve ehl-i İslâm da kendilerinin zaafına bakarak Yehûd'dan tehaşi ederken birdenbire Cenab-ı Hakkın resulüne inayeti zuhur ederek zayıf sayılanların kavî ve kavî sayılanların zayıf olup ahvâl, âni olarak tebeddül ediverince basiret sahiplerinin bu ahvalden ibret almalarını ve meseleyi derin düşünüp sathi geçmemelerini Cenab-ı Hak ehl-i basirete tavsiye buyurmuştur. Çünkü; Yahudiler kuvvetlerine itimad ederken kuvvetin faydası olmadığını anladılar ve akıl sahibi olan bu vak'ayı gözüyle görünce bilsin ve görsün ki kuvvete itimadın faydası yokmuş. Binaenaleyh; kavî kuvvetine, zâhid zühdüne, âlim ilmine, ganî gınasına ve metbû' etbâ'ına itimad etmesin. Zira; Allah'ın gayrıya itimadda fayda olmadığını şu vak'a tamamıyla izah etmiştir.

Yahut ibretle emrin mercii; küfrün ve nakz-ı ahidle gadretmenin âkıbetidir. Buna nazaran ibretle emrin manâsı «Ey müminler! Siz Yahudilerden ibret alın. Zira; Yahudiler Muhammed (A.S.) a küfürleriyle beraber ehl-i İslâma nakz-ı ahidle gadretmek istediklerinden dünyada terk-i diyar ederek mallarını ve yurtlarını ehl-i İslâma terke mecbur oldular. Binaenaleyh; gözüyle gören ve aklıyla idrak eden erbab-ı iz'ân bu vak'ayı göz önüne getirsin ve nakz-ı ahdin neticesi neye münceer olduğunu aklıyla düşünsün ki kendisi böyle âkıbet fena netice verecek yolsuzluğa cesaret etmesin» demektir. Şu halde âyet; aklı ve iz'ânı olan kimsenin vukuâttan ibret alması vâcip olduğuna delâlet eder. Zira said olan kim-

se; gayrın halinden ibret alan kimsedir ve âkil olan da herşeyi bir ders-i ibret olarak kabul edendir.

Bu âyette beyan olunan vak'ada en ziyade ibret alınacak şey; Yehûd'un kendilerini hıfzeder ümidinde bulundukları ve fevkalâde itimad ettikleri hanelerini kendi elleriyle tahribe başlayıvermeleridir. Bu hâdise kudret-i İlâhiyenin kemaline ve hikmet-i İlâhiyenin metanetine pek büyük delildir ki en ziyade hami saydıkları evlerini kendi elleriyle tahrib etmeleri şayan-ı istiğraptır.

Müminlerin tahriplerine gelince; Yahudiler evlerini içeriden müminler de kalelerini dışarıdan tahrib etmişlerdir. *Yahut* Yahudileri tahribe sevke sebep müminler oldukları cihetle hem kendileri hem de müminler tahrib etmiş oldular.

Hulâsa; Allah'ın gayrıya itimadın faydası olmadığı, Allah'ın murad ettiği azaba hiçbir şeyin mani olamayacağı, küfrün ve nakz-ı ahdin neticesinin fena olduğu, insanların zannı hilâfına ahvalin derhal tebeddül ettiği ve akl ü basiret sahiplerinin bu gibi vakayiden ibret almaları vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Yahudileri Medine'den ihraç ettiğini beyandan sonra eğer ihraç onlar hakkında mukadder olmamış olsa dünyada azap olunacaklarını beyan etmek üzere :

وَلَوْلَا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ③

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ o Yahudiler üzerine vatanlarından tard ü teb'îd olmalarını mukadder kılmamış olsaydı elbette dünyada başkaca azab ederdi ve onlar için âhirette Cehennem azabı vardır.]

Yani; o Yahudiler üzerine Allahü Tealâ terk-i diyar etmelerini ve vatanlarından uzak olacaklarını Levh-i Mahfuz'da yazmamış olsaydı elbette onları dünyada katil, esaret ve sair envâ'-ı azapla azab ederdi ve onlar için âhirette ateşle azap vardır. Lâkin Allahü Tealâ onlara azab-ı dünyevîyle azab etmedi. Zira; vatanlarından

uzak olmalarını mukadder kılmıştı. Terk-i vatan ise diğer azaplara mukabil bir nevi azab-ı dünyevîdir ki, insanlar için kahren memleketlerinden tardolunmak kadar acısı unutulmaz bir azap olamaz. Çünkü; ölmüş olsa kurtulur, lâkin terk-i diyar etmek ölüm gibi değildir. Zira; ülfet ettiği şeylerin cemisini ve ömrünün hasılâtı olan servet ve sairesini terkettiği cihetle herbirinin hatırasıyla günlerce muazzep olduğu gibi tab'-ı beşere muhalif olan zillet ve hânümânını terketmek hatırdan çıkar bir hakaret değildir. Binaenaleyh; kahren vatandan tardolunmak cümle azaba mukabil olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi bununla kalmayıp onlar için behemehal âhirette azab olacağına dahi delâlet eder. *Ç i l â ' ; rezaletle vatandan uzak kılınmaktır.*

*
**

Vâcip Tealâ Yahudilerin müptelâ oldukları tard u teb'îdi beyandan sonra bu belânın bazı esbabını beyan etmek üzere :

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِّ اللّٰهَ فَإِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Şu Yahudiler üzerine nazil olan belâ onların Allahü Tealâ'ya ve resulüne muhalefetleri sebebiyledir. Her kimse ki Allahü Tealâ'ya muhalefet ederse Allahü Tealâ ona azab eder. Zira; Allah'ın ikabı şiddetlidir.]

Yani; Yehûd'dan (Benî Nadıyr) kabilesinin terk-i vatan zilletine ma'ruz kalmalarının sebebi; intikam sahibi olan Allahü Tealâ'nın ve Resulünün emirlerine muhalefet edip hükümlerine itaattan çıkmalarıdır. Eğer bir kimse Allah'a muhalefet ederse Allahü Tealâ ona azab eder. Zira; emrine muhalefet edenlere Allah'ın azabı şiddetlidir.

Allah'a muhalefet Resulullah'a muhalefeti müstelzim olduğundan âyetin ikinci fıkrasında resulüne muhalefet zikrolunmamıştır.

Çünkü; Allah'a muhalefet resule ve resule muhalefet Allah'a muhalefeti müstelzimdir. Zira; resulün emri Allah'ın ve kezalik Allah'ın emri resulünün emri olduğu cihetle birine itaat diğerine itaatın ve birine muhalefet diğerine muhalefetin aynıdır. Âyet-i celile her ne kadar Yahudiler hakkında nazil olup onların muhalefetlerini ve muhalefetleri üzerine terettüb eden cezayı beyan ediyorsa da Allah'a ve resulüne muhalefet eden âsilerin cümlesi hakkında ahkâmı cari olduğundan bilûmum insanları muhalefetten menettiği gibi muhalefet edenlerin bu gibi belâlara müptelâ olacaklarını dahi beyan etmiştir.

Ebüssuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile tarik-ı bürhanî suretiyle maksada delâlet eder. Binaenaleyh; kıyas-ı mantıkîyi takrir şöyledir : «Yahudiler şu azaba müstehaklardır. Zira onlar Allah'a ve Resulüne muhalefet ettiler. Her kimseler ki Allah'a ve Resulüne muhalefet edeler, onlar azaba müstehaklardır. O halde Yahudiler şu azaba müstehaklardır» demektir.

***

Vâcip Tealâ Yahudilerin vatanlarından tard u teb'îdlerine karar verildiğini beyandan sonra karar-ı vâki üzerine Resulullah ve ashabı tarafından vuku bulan tazyikın rıza-yı İlâhî'ye muvafık olduğunu beyan etmek üzere :

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلٰى اُصُولِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ۝

buyuruyor.

[Ey müminler! Düşmanlarınızın pek kıymetli olan hurma ağaçlarının bazılarını sizin kesmeniz veyahut kesmeksizin kökü üzerinde kaim olduğu halde terketmeniz izn-i İlâhiyledir ve ağaçlarını kesmek üzere varid olan izn-i İlâhi emre muhalefet edip ahkâm-ı İlâhi'yeden çıkmış ve davete icabet etmeyen fasıkları hakir ve zelil kılmak içindir.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Resulullah ashabıyla beraber (Benî Nadıyr) in karyelerini muhasara etmek, hurmalarını kes-

mek, bostanlarını yakmak ve yıkmak suretiyle onları tazyika başlayınca Yahudiler «Yâ Muhammed (S.A.)! Sen davanda salâh murad ederim derken şimdi fesada başladın. Rabbin Tealâ sana böyle mi emrediyor?» demeleri üzerine ashap ihtilâfa başladılar. Bazıları ağaçların kesilmesi ve bazılarının da kesilmemesi cihetini ihtiyarla fikirler çarpışınca meselenin rıza-yı İlâhîye muvafık olduğunu beyan etmek ve ihtilâfa nihayet vermek üzere bu âyet nâzil olmuştur.

Yahudilerin hurmalarının hepsi kesilmeyip belki bazıları olduğuna işaret için *ba'za* delâlet eden (من) lâfzı varid olmuş ve ağaçları kesip kesmemenin her ikisi de müsaade-i şer'iyeyle olduğuna işaret için *tahyire* delâlet edne (او) kelimesi varid olmuştur. Binaenaleyh; düşmanları tazyik ve hasretlerini tezyid için bağlarını ve bahçelerini yakmak ve yıkmak caiz olduğu gibi hali üzre terketmek de caizdir.

Bu âyetten istidlâl ederek eimme-i Hanefiyenin içtihadı da bu minval üzeredir. Yani düşmanların şevketlerini kırmak ve cemaatlarını dağıtmak ve onlara azab etmek neye mütevakkıfsa onu işlemek meşrudur. Kâfirlerin bu gibi felâketlere müstehak olmalarının sebebi; kendi günahları olduğuna işaret için zamir mevziinde *ism-i zahir* olarak (الفاسقين) lâfzı vârid olmuş ve şanlarını tahkir için fıskla teşhir ve tescil olunmuşlardır. Çünkü *f ı s k ; tarik-ı haktan çıkmaktır.* Tarik-ı haktan çıkanlar dünyada ve âhirette her türlü cezaya müstehaklardır.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlere nazil olan azabı beyandan sonra onlardan alınan emvalde muâmelenin ne yolda olacağını beyan etmek üzere :

وَمَآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنْهُمْ فَمَآ أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ
يُسَلِّطُ رُسُلَهُۥ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ⑥

buyuruyor.

[Yahudilerden Allahü Tealâ'nın resulü üzerine reddettiği emvali iğtinam etmek üzere siz atla ve sair binitlerle ılgar etmediniz. Şu halde o emval-i ganimeti almak için seyr-i seri'le emeğiniz geçmedi ve lâkin Allahü Tealâ peygamberlerini dilediği kimselere musallat kılar. Zira; Allahü Tealâ herşey üzerine kadirdir.]

Yani; (Benî Nadıyr) Yahudilerinin mallarından Allah'ın resulüne iâde ederek verdiği eşyanın kâffesi hassaten Resulullah'ındır. Binaenaleyh; Resulullah dilediği mahalle sarf ve istediği kimselere sadaka eder. Şu halde sizin müdahaleye hakkınız yoktur. Zira; siz o malı tahsil ve cem'etmek için at ve deveyle sür'at ederek gidip meşakkat çekmediniz ve lâkin Allahü Tealâ resullerini dilediği kimselere musallat kılar, zahmetsiz ve meşakkatsız onların mallarını ve yurtlarını resullerine teslim eder. Zira; Allahü Tealâ resullerinin düşmanlarını kahr u ihlâke ve mallarını dostlarına red ve teslime, düşmanların kalplerine havf ve endişe ilkasına ve bunların emsali mümkün olan herşey üzerine kadirdir.

Bu âyette Yehûd'un ellerinde bulunan mallarına bihakkın müstehak olmayıp küfürleri sebebiyle bigayrihakkın mutasarrıf olduklarına ve bihakkın Resulullah'a ve ehl-i İslâma lâyık olduğuna işaret için *red ve iâde* manâsına olan (افاء) kelimesi varid olmuştur. Çünkü; Vâcip Tealâ nâsı ibadet için halkettiği gibi nâsın ellerinde bulunan mallarını da ibadete vesile olmak için halkettiğinden âsilerin ve bilhassa kâfirlerin ellerinde bulunan malları bihakkın müminlere lâyık olup kâfirlerin ellerinde bulunması ibadete sarfolunmadığından dolayı âriyet ve bilâistihkak mutasarrıf olmuşlardır. Binaenaleyh; kâfirlerden alarak müminlere teslimine *red ve iâde* denilmiştir. Sanki âsiler muti' olanların haklarını gasbetmişler de sonra sahibine iâde olunmuş gibidir.

(Benî Nadıyr) in terkettikleri emvalin kâffesi Resulullah'a mahsus olduğuna işaret için *umuma* delâlet eden ma-i şartiyye varid olmuş ve bu cümle-i şartiyenin cezası kelâmda mukadderdir ki (فهولرسول الله) yani «Yehûd'un terkettiği emval ancak Resulullah'a mahsus olup başkasına tecavüz etmez» demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (فااوجفتم) cümlesi Yahudilerin mallarının Resulullah'a mahsus olmasına illet ve sebep-

tir. Çünkü; ashab-ı kiram (Benî Nadıyr) in Resulullah'a devrolunan emvali Hayber'den alınan emval-i ganimete kıyasla muhasarada hazır olan guzat beyninde taksim olunacak zannında bulunmaları üzerine Cenab-ı Hak bu zanlarının yanlış ve (Benî Nadıyr) in terkettiği emval, ganimet olmayıp Allah'ın resulüne atiyesi olduğunu ve emval-i ganimetler emval-i fey' beyninde fark bulunduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü *e m v a l - i g a n i m e t ; atla, deveyle uzak yola gitmek ve kâfirlerle muharebe etmekle ve birçok zahmetlerle alınan emvaldir.* Benî Nadıyr'in emvaline gelince; zahmetsizce hasıl oluvermiştir. Zira; yukarıda beyan olunduğu veçhile Benî Nadıyr'in karyeleri Medine'ye iki mil mesafede olup oraya gitmek için ashabın binite ihtiyaçları olmadığından yaya olarak gidiverdiler. Hatta Resulullah'tan başka binitli yoktu, Resulullah bir deveye binmişti. Gerçi Benî Nadıyr muhasara ve onlarla cüz'i muharebe vuku bulmuşsa da az zaman içinde Allahü Tealâ'nın onlara korku ilkasıyla terk-i diyara razı olduklarından mukatele olmamış menziline tenzil olunarak onların metrukâtına fey' tâbir olunmuştur. Çünkü; *kâfirlerin* ellerinden harp ve darpla alınan emvale *g a n i m e t ; ve meşakkatsız alınan emvale f e y '* tâbiri ta'birat-ı şer'iyedendir. İşte Benî Nadıyr'in emvali zahmetsiz ele geçtiğinden Cenab-ı Hakkın resulüne atiyesi olduğu cihetle tasarrufunu Resulullah'a tahsis buyurmuştur. Yani «Ey müminler! Siz Benî Nadıyr üzerine hücumunuzda sair gazalarda görülen zahmet gibi zahmet çekmediğinizden ve binite muhtaç olmadığınızdan onların metrukâtını taksime istihkakınız yoktur» demek olur. Ancak Resulullah muhacirînin ihtiyaçlarını nazar-ı dikkata alarak (Benî Nadıyr) in emvalini muhacirîn beyninde taksim ve ensar-ı kiram üzerinden muhacirînin meşakkatlarını kaldırmakla her iki sınıfa riâyet buyurmuştur. Yalnız ensardan üç kimse ki (Ebu Dücâne) ve (Sehl b. Hanif) ve (Hâris b. Samme) nin ihtiyaçlarına binaen onları da taksimde dahil ve müşterek kılmıştır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Kur'anın terketmiş olduğu emvalin resulüne ait olduğunu beyandan sonra o gibi emvalin masrafını beyan etmek üzere :

مَا اَفَاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَىْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ

buyuruyor.

[Ehl-i Kur'anın emvalinden Allah'ın resulü üzerine red ve iâde ettiği şey; Allahü Tealâ ve Resul'ü ve Resul'ünün akrabaları, yetimler, miskinler ve yolcular içindir ki, bu minval üzere taksim sizden zenginler beyninde tedavül eder birşey olmasın içindir.]

Yani; muharebesiz ve mukatelesiz kâfir olan karyeler ahalisinin her nevi emvalinden Allah'ın resulüne iâde suretiyle ihsan ettiği emval-i fey'den evvelâ bir hissesi Allahü Tealâ'ya mahsustur. Allah'ın hissesiyle Kâ'be-i Muazzama ve sair mesacid-i İslâmiye tamir olunur. Saniyen bir sehmi Resulullah'a mahsustur ki onunla Resulullah hal-i hayatında evlâd ü iyalinin nafakasını tedarik buyurur ve Resulullah'ın vefatından sonra sehm-i nebevileri imam-ı zamana masruf olur yahut asakir-i İslâmiye ve hudut kalelerine sarfolunur. Allahü Tealâ'nın ve Resulünün hisselerinden sonra emval-i mezkûreden bir hissesi Resulullah'ın akrabası (Abdülmuttalib) ve (Hâşim) evlâdınadır ki Resulullah'a karabet-i nesebiyeleri olanlara sarfolunur. Bundan sonra birer hisse yetimlere ve fakirlere ve züğürt yolculara sarfolunur. Şu minval üzere taksimin hikmeti; zaman-ı cahiliyede olduğu gibi sizden zenginler beyninde tedavül eder birşey olmamasıdır. Çünkü; zaman-ı cahiliyede bu gibi emvali zenginler servetine, eşrâf şerefine ve erbab-ı mansıb mansıplarına istinad ederek taksim ederler ve ihtiyaç erbabını nazar-ı itibara almazlar ve haklarını zâyi etmekle insanlar arasında intizamı muhafazaya yegâne hâdim olan adaleti ihlâl ederlerdi. İşte şu âdet-i cahiliyeye ittibâ' olunmasın için Cenab-ı Hak Kur'anda bizzat taksimle kullarına hakikatı beyan buyurmuştur.

Vâcip Tealâ'nın bu taksimi insanlar arasında yekdiğerinin hukukuna tecavüz etmemek ve herkesin hukukunun mahfuz olması ehem olduğunu beyan içindir. «Emval-i fey'in bir hissesi Allahü Tealâ'ya mahsus» demek «Mesalih-i müslimînden sedd-i süğura

yani harp cephelerine ve nehirler açılmak suretiyle umumun intifâ'ına ve köprüler yapmak ve bunların emsali gibi menfaat-ı umumiyeye sarfolunur» demektir, yoksa haşa Allah'ın ihtiyacı var da bir hisse de ona ayrılır manâsına değildir.

Bu âyet; bundan evvelki âyetin beyanı mesabesinde olduğundan edat-ı atıf terkolunmuştur. Çünkü; atıfta ma'tufla ma'tufunaleyh beyninde mugayeret olmak lâzımdır. Binaenaleyh; burada mugayeret olmadığı için atıf terkolunmuştur.

*
**

Vâcip Teală emval-i fey'in resulüne raci olduğunu ve Kur'anda masrafını beyandan sonra her hususta ve bilhassa emvali taksim hususunda resulünün emir ve nehyine ittibâ' lâzım geldiğini beyan etmek üzere :

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝٧

buyuruyor.

[Şol şeyi ki size peygamberiniz emretti, derhal o emre imtisal edin ve şol şey ki ondan sizi peygamberiniz nehyetti, derhal ondan vazgeçin ve Resulullah'ın emrine ve nehyine muhalefette Allah'tan korkun. Zira; Allah'ın azabı şiddetlidir.] Şu manâ (آتَاكُم) de bulunan (آتَى) *emir* manâsına olduğuna nazarandır. Amma (آتَى) *vermek* manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey müminler! Emval-i fey'in manâsını bildikten sonra sizin üzerinize vâcip olan; resulünüz emval-i fey'den size her ne verirse derhal onu alın. Zira; hakkınız odur. Binaenaleyh; verdiği şeyi az görmek gibi birşeye cür'et ederek mücadeleye kalkışmayın. Çünkü taksim; Allah'ın emriyle Resulüne ait olduğundan her ne verirse onu kabul ve sükût etmek vazifenizdir ve Resulünüz sizi her neden nehyederse nehyettiği şeyde her halde sizin için bir mazarrat olduğundan derhal onu terketmeniz lâzımdır. Çünkü; Resulullah'ın nehyi hikmetten halî olmadığı için hemen vakit fevtetmeksizin ondan vazgeçmek her mümin için bir vazife-i diniyedir

ve Resulullah'a muhalefette Allah'tan korkun. Çünkü; muhalefet edenlere Allah'ın azabı şiddetlidir.

Kur'anda en ziyade mücmel ve müfid bilûmum ahkâmı cami olan âyetlerden birisi de bu âyettir. Çünkü bu âyet; kavlen ve fiilen emr ü nehyi resule şâmil olduğu gibi bütün menhiyat ve memurata da şâmil olduğundan ahkâm-ı şer'iyeyi bu âyet tamamıyla câmidir. Zira; dünyevî ve uhrevî insanların ahvaline müteallik bir hüküm olsun da emir veya nehyi resulden hariç olsun, olamaz. Binaenaleyh; elbette bunlardan birinin müştemilâtından olacağı aşikârdır. Çünkü; gerek Kur'anda, gerek hadîste beyan ve onlardan istinbât olunan ahkâmın cümlesi bizlere zat-ı nebevilerinden geldiği için herbiri onun emr ü nehyinde dâhildir.

Gerçi bu âyet emval-i fey' hakkında nazil olmuşsa da itibar elfazın umumuna olup sebebin hususuna olmadığından sebeb-i nüzul olan emval-i fey'in ahkâmı da âyetin umumunda dahildir.

Hulâsa; Resulullah her ne emrederse onu tutmak ve her ne verirse taksimde ona razı olmak ve her neden nehyederse derhal ondan menhi olmak ümmeti üzerine vâcip ve emr ü nehyine muhalefette Allah'tan korkmak ve nefsini azaptan sakınmak lâzım ve muhalefet edenlere Cenab-ı Hakkın azabı şiddetli olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ emval-i fey'in masrafını beyandan sonra o masraftan bazılarının haiz oldukları sıfatlarını beyanla şan ü şereflerini âleme ilân ve ihtiyaçları cihetinden emval-i fey'e istihkaklarını beyan etmek üzere:

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ
وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Emval-i fey' fukara-yı muhacirîn içindir ve onlar şol kimselerdir ki, kâfirler tarafından cebren ve kerhen memleketlerinden

ve mallarından çıkarıldılar. Halbuki onlar Allah'tan rızık ve rıza taleb ve onlar Allah'ın dinine ve resulüne bihakkın yardım ederler. İşte şu evsafı haiz olanlar imanlarında doğru ve sâdıklardır.]

Yani; emval-i fey'e müstehak olanlar beyan olunmuşsa da onların içinden en ziyade müstehak olanlar şol kimselerdir ki, onlar Mekke kâfirleri tarafından cebren ve kahren Mekke'den Medine'-ye hicrete mecbur edilerek hicret ettiler ve dünyada rızık ve âhirette rıza-yı İlâhî'yi taleb eder oldukları halde memleketleri olan Mekke'den evlerinden ve mallarından ihrac olundular ve dinini tervîc ve i'lâ-yı kelimetullah etmekle Allah'a ve ahkâm-ı şer'iyeyi neşr ü ta'mim ve takviye hususunda bezl-i can ederek Resul'üne yardım ederler. İşte bunlar zâhir ve bâtın îmanlarında sadık olanlardır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ muhacirînin istihkaklarına illet ve sebep olmak üzere onlarda mevcut olan *altı sıfatı* beyan buyurmuştur: *B i r i n c i s i ; fakir olmaları, i k i n c i s i ; muhacir olmaları, ü ç ü n c ü s ü ; memleketlerinden ihraç olunmaları, d ö r d ü n c ü s ü ; dünyada rızık ve âhirette rıza taleb eylemeleri, b e ş i n c i s i ; Allah'a ve resulüne yardım etmeleri, a l t ı n c ı s ı ; imanlarında sadık olmalarıdır.* Şu evsafın cümlesi onların şanlarına ta'zimi icab ettiğinden Cenab-ı Hak bunların emval-i fey'e istihkaklarının ziyade olmasına bu evsafı sebep olarak zikretmiş ve bu vesileyle şanlarını i'lâ buyurmuştur. Çünkü gerek fakır ve gerek diyarlarından cebren ihraçla hicret, maişete ihtiyaç hasıl eden esbaptandır. Bundan sonra hem emr-i dünyayı hem de emr-i âhireti arayıp muattal olmadıklarını ve bunun ikisini cemetmek kâmil olan kimselerin şanından olduğu cihetle şu sıfatın onlarda bulunduğunu beyanla şanlarına ta'zim buyurmuştur. Bundan sonra Resulullah'ın ihtiyacı zamanında malları ve canlarıyla her nevi muâvenette bulunduklarını beyanla meziyet-i merdâne sahipleri olduğunu ilân etmiş ve bunların hariçte görülen iş ve hareketleriyle imanlarında sadık olduklarını beyanla şanlarını i'lâ buyurmuştur. Çünkü; imanlarında sadık olduklarını beyanla nifaktan ve nusretlerini beyanla buhl ü cebanet gibi denaetten, rızık ve sevap taleb ettiklerini beyanla kesel ü

ataletten tebrie etmekle şu evsafı haiz olan zevatı Cenab-ı Hak bizzat senâ buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ muhacirînin bazı evsafını beyanla senâdan sonra ensâr-ı kirâmı sena etmek üzere :

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar muhacirînden evvel Medine'yi ve imanı kendilerine vatan ittihaz ettiler. Onlar kendilerine hicret eden kimseleri candan severler ve muhacirîne emval-i fey'den verilen şeyden dolayı nefislerinde ihtiyaç, ıztırap ve teşviş gibi birşey bulmazlar ve hatırlarına gelmez ve kendilerinde ihtiyac-ı azim olsa da garîpleri ve muhacirleri kendi nefsleri üzerine ihtiyarla tercih ederler ve şol kimse ki kendi nefsinin hırs u buhlünden himaye olundu. İşte onlar ancak fevz ü necat buluculardır.]

Yani; şol kimseler ki onlar muhacirîn hicret etmeden evvel Medine'yi kendilerine mekân ittihaz ederek, kararlaşmış mekân menzilinde sabit imanla iman ettiler. Onlar dindaşları olan ehl-i imandan kendi taraflarına hicret edenlere halisan liveçhillâh muhabbet eder ve muhabbetin eserini hariçte muhacirîne muâvenetle fiilen izhar ederler ve hicret eden mümin biraderlerine kemal-i muhabbetlerinden Resulullah'ın muhacirîne vermiş olduğu emval-i fey'den dolayı kendi nefslerinde haset, buğz u adavet gibi ahlâk-ı zemimeden birşey bulmazlar ve ensar-ı kiram muhacirîne fart-ı muhabbetlerinden kendilerinin şiddetli ihtiyaçları olsa da onları kendi üzerlerine ihtiyarla takdim ve tercih ederler ve şol kimse ki, nefsinin hırs u tamaından hıfzolunarak nefsine muhalefetle iştihâsından menetti. İşte şu evsafı cami olup âdâb-ı mürüvvet ve

uhuvveti muhafaza ederek fisebilillâh ihvanına yemek yedirip hanesinde oturtmakla ihtiyaçlarını defeden zevat-ı müşarünileyhim korktuklarından kurtulup umduklarına nâil olmakla fevz ü necat buluculardır.

Bu âyette ensar-ı kiramın imanları sabit olduğuna işaret için *iman* lâfzı *dar* üzerine atfolunmuştur. Çünkü; ensar imanlarını kendilerine hâmi ve hafız kılarak vatan addettiler. İnsanın vatanı kendini muhafaza ettiği gibi onların imanlarının da kendilerini muhafaza ettiği beyan olunmuştur. Ensarın ulüvv-ü cenap ve ahlâk-ı hamîde sahibi olduklarını beyan için Cenab-ı Hak her ikramın ve mürüvvetin esası olan muhabbetlerini beyandan sonra muhabbetlerinin eserini hariçte izhar ettiklerini beyan için muhacirîn hakkında asla eser-i iğbirar ve buğz u haset gibi birşeyler göstermediklerini beyan buyurmuştur.

Muhacirîne verilen emval-i fey'den ensarın hatırına ihtiyaçtan neş'et eden evsaf-ı zemimeden birşey gelmemiştir. Ensarın muhabebtlerinin hakiki olduğunu beyan için kendilerinin eşedd-i ihtiyaçları olduğu halde muhacirîni kendi üzerlerine takdim ettiklerini beyan buyurmuştur. Çünkü; ensar-ı kiram muhacirleri her şeylerine müşterek kıldıkları gibi hatta haremi iki olan birinin, rızasıyla tatlik ederek muhacirînden birine tezvic ettiği de mervidir. En nefis mallarında muhacirîni kendilerine tercih ettikleri bu âyetin sarahatıyla beyan olundu ve âyetin sebeb-i nüzulü de bu manâyı te'yid eder. Zira sebeb-i nüzul; Benî Nadıyr tardolununca Rasulullah «Emvalinizde eskisi gibi muhacirîni şerik kılarsanız emval-i fey'den size de hisse vereyim, isterseniz muhacirîni malınıza karıştırmayın, emval-i fey'i yalnız onlara taksim edeyim» buyurunca «Malımızı da taksim ederiz, emvali fey'i de muhacirlere taksim ederiz, biz birşey almayız» demeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur.

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyette muhacirîni altı sıfatla sena buyurduğu gibi bu âyette dahi ensarı *altı sıfatla* sena buyurmuştur. *Birincisi; imanlarını vatan mesabesinde tutarak kendilerine hâmi addetmeleri, ikincisi; muhacirîne muhabbetleri, üçüncüsü; muhacirîne verilen atiyyeden haset ve buğz gibi nefislerinde birşey bulmamaları, dördüncüsü; kendi*

ihtiyaçları olsa dahi muhacirîni kendi üzerlerine tercih etmeleri, *b e ş i n c i s i ; buhulden nefislerini muhafaza etmeleri, a l - t ı n c ı s ı ; şu sıfatların eseri olarak dünya ve âhirette fevz ü necat bulmalarıdır.*

Bu âyette fevz ü necata sebepten birisi de şuhtan nefsini vikaye olduğu beyan olunmuştur. Çünkü *ş u h h ; bir hırs-ı şedidle buhul ki müptelâ olan kimseyi irtikâb-ı mahârime kadar sevk ve buhlün en fenasını intâc eder bir hâlet-i rûhiye ve nefsiyedir.* Binaenaleyh; böyle muharrematı irtikâba sebep ve esas olan şeyden nefsini muhafazaya muvaffak olan kimse elbette necat bulucudur.

Bazı ulema nefsi şuhhtan vikayeyi şöyle tefsir ettiler : Allah'ın nehyettiği şeyi almayan ve Allah'ın emrettiği şeyi vermekten çekinmeyen kimse nefsini şuhh denilen buhulden muhafaza etmiş olur. Bu manâyı Hz. Cabir'in Resulullah'tan rivayet ettiği bir hadis-i şerifi de te'yid eder. Resulullah (اتقوا الظلم فان الظلم ظلمات يوم القيمة واتقوا الشح فان الشح اهلك من كان قبلكم حملهم على ان سفكوا دماءهم واستحلوا محارمهم) buyurmuştur.

(Yani «Siz zulümden sakının. Zira zulüm; yevm-i kıyâmetin karanlıklarıdır ve siz hırsla buhlden çekinin. Zira hırsla buhul; sizden evvel geçenleri ihlâk etti. Çünkü buhul ve hırs; evvel geçen ümmetleri kanlarını dökmeye ve haram olan şeyleri helâl addettirmeye kadar götürdü» demektir.) İşte bu hadis-i şerif *şuhh*un insan için mühlik bir maraz-ı şedid olduğunu beyan etmiştir. Nefsi mühlik olan şu marazdan nefsini vikaye eden kimsenin felâh bulacağını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; şu mühlik marazdan âkil olan kimsenin tevekkisi vâciptir.

***

Vâcip Tealâ evvelâ muhacirîni ve saniyen ensârı senâ ettikten sonra müminlerden imanla sebkedenlere muhabbet eden ehl-i imanı senâ etmek üzere :

وَالَّذِينَ جَاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ
وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar iptida hicret eden muhacirlerden sonra geldiler. Rablerine münacatlarında onlar derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Bizi ve bizden evvel iman ederek imanlarıyla bizi ileri geçmiş olan ihvan-ı dinimizi mağfiret et ve bizim kalplerimizde şol kimselere haset, buğz u adavet gibi fena ahlâk halketme. Ey bizim Rabbimiz! Zira; sen kullarını esirgeyici ve yarlıgayıcısın.] Binaenaleyh; bizi ve cümle ehl-i imanı rahmetinle yarlıga ve bizlerden insanlık icabı sâdır olan günahlarımızı setret ve kalbimizde bilûmum müminlere karşı buğz halketme ki rabıta-i uhuvvete halel gelmesin ve ehl-i iman yekdiğerine karşı uhuvvetin icabatını mumuhafaza etsin» demekle duâ ederler.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet ashaptan sonra ilâyevmilkıyam gelen ehl-i imana şâmildir. Çünkü; «Ashaptan sonra gelenler» sözü, ilâyemilkıyam gelenlere şâmildir. Sonra gelenlerin ashaba ve ashaptan sonra gelip ve duâ eden kimseden evvel geçenlerin cümlesine ta'zîmle riâyete borçlu olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; ashaptan ve sair kendinden evvel geçen ehl-i imana buğzeden, bu âyetten hariç demektir. Zira; Allahü Tealâ *ehl-i imanı* bu sûrede *üçe* taksim buyurmuştur. *Birinci mertebe; muhacirîn, ikinci mertebe; ensar, üçüncü mertebe* ise *bunlara tâbi olup ta'zim ve riâyetle duâ edenlerdir.* Şu halde bir mümin muhacirînden veya ensardan olmazsa bu âyette ta'rif olunduğu veçhüzere cümle ehl-i imana duâ ve kendinden evvel geçenlere muhabbet ve ta'zim edenlerden olur. Şu üç mertebeden birinde bulunamayanın elbette ehl-i iman merâtibinden hariç olacağı şüphesizdir. Binaenaleyh; ashaptan muhacir ve ensardan olmayan bir kimsenin bari üçüncü mertebede bulunan mümilerin zümresinden olmaya çalışması vazife-i diniyedendir. Sonra gelenlerin evvel geçenlere duâ etmeleri ve onların kadirlerini takdir ederek onlara ta'zim ve muhabbet etmesi kadirşinaslık ve onlardan bize müteselsilen gelen an'enât-ı diniye nimetine şükretmektir. Müminler için duâlarında evvel geçen ihvan-ı dinlerini unutmamak ve münacatlarında kendilerine teşrik ederek münacat etmenin mürüvvet ve âdâb-ı uhuvvetten olmasına âyet delâlet eder.

Bu âyet-i celile; evvel geçenlere ta'zim ve muhabbet eden ve

cümle ehl-i imana duâ ile meşgul olan müminleri meth ü sena için sevkolunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ müminlerin üç mertebe üzerine olduklarını ve herbirerlerinin haiz olduğu mahasin-i ahlâkiyeyi beyandan sonra ehl-i İslâm'ın mahasin-i ahlâkı meydanda olduğu halde kâfirlerle münafıkların aralarında cereyan eden fena hallerinin ve yalan sözlerinin taaccübe şayan ahvalden olduğunu beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ
لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ
لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Görmedin mi yâ Ekrem-er Rusül! Şol kimseleri ki onlar nifak ettiler. Ehl-i kitaptan kâfir olan kardeşlerine onlar derler ki «Allah hakkı için eğer siz Müslümanlar tarafından ihraç olunursanız biz de sizinle beraber çıkarız ve sizinle kıtal hakkında aslen ve ebeden hiç kimsenin sözüne bakmayız ve emrine itaat etmeyiz ve eğer siz kıtal olunursanız elbette biz size yardım ederiz. İşte münafıklar böyle demekle Yahudileri aldattılar. Binaenaleyh; Allahü Tealâ şehâdet eder ki onlar şu sözlerinde elbette yalancılardır.]

Yani; Medine'de bulunan münafıklar Yahudilerle gizlice görüşürler, Resulullah aleyhinde konuşurlar ve gizli adavetlerini yekdiğerine anlatırlar ve münafıklar Yahudilere karşı yeminle te'minat verirler ve derlerdi ki «Eğer Muhammed (A.S.) ve ashabı tarafından siz vatanınızdan çıkarılırsanız biz de sizinle beraber çıkarız. Zira; muhabbetinizden ayrılmayız, her nereye giderseniz biz de sizinle oraya gideriz. Korkmayın, sizi ve bizi Medine'den çıkarmak kolay değildir, sizin hakkınızda kıtal ve sair zararınıza dair her kim bize ne söylerse biz onun sözüne asla itaat etmeyiz. Eğer siz mukatele olunursanız elbette biz size yardım ederiz, asla sözümüz-

den dönmeyiz» derler ve bu gibi sahte sözlerle Yahudileri adavet-i Resulullah'a teşvik edip, kandırırlardı. Allahü Tealâ onların bu sözlerinin hep yalan olduğunu beyan buyurdu ve bu kadar yalana cür'etlerinin taaccübe şayan birşey olduğuna işaret için âyetin evvelinde *taaccübe* delâlet eden *hemze-i istifham*la îrad buyurmuş ve demiştir ki «Ya Ekrem-er Rusül! Görmez ve bilmez misin şol münafıkların hallerini ki, onlar neler söylerler ve küfriyatta kendi kardeşleri olan ehl-i kitaptan kâfirleri nasıl mağrur ederler? Bu kadar sahte kandırış taaccübe şayan bir haldir.»

Münafıklarla Yahudilerin gizli sohbetleri ve küfürde iştirakleri olduğuna işaret için Cenab-ı Hak Yehûd'la münafıklara *ihvan* tâbir buyurmuştur. Bu haberlerinin cümlesinin yalan olduğunu vukuundan evvel haber vermek gaipten haber kabilindendir. Zira; şu mukaveleleri üzerine çok vakit geçirmeksizin (Benî Nadıyr) Medine'den çıkarıldıkları halde münafıklar bu sözlerinden hiçbirisinde sebat etmedikleri cihetle vukuât haber-i İlâhiye muvafık olarak zuhur etmiştir. Çünkü; münafıklar «Biz de sizinle beraber gideriz» dediler. Halbuki Yahudiler gittikleri halde onlar gitmediler ve yardım ederiz dedikleri halde yardım etmediler.

***

Vâcip Tealâ münafıkların yalancı oluklarına icmâlen şahadet ettikten sonra onların yalanlarını tafsil etmek üzere :

لَئِنْ اُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ⑫

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, eğer Yahudiler Medine'den çıkarılsa münafıklar onlarla beraber çıkmazlar. Çünkü; vaadleri yalandır ve eğer Yahudiler mukatele olunsalar münafıklar Yahudilere asla yardım etmezler. Ve eğer farzımuhal kabilinden münafıklar Yahudilere yardım etmeye başlasalar ehl-i İslâm'ın hücumuna karşı arkalarını dönerek firar ederler ve onların firarın-

dan sonra Yahudiler yardım olunmazlar.] İşte mürûr-u zamanla görüldü ki ahval aynıyla Cenab-ı Hakkın haberi gibi zuhur etti. Çünkü; ihbarat-ı İlâhî'yede asla hilâf olmaz.

***

Vâcip Tealâ münafıkların Yahudilere yardım edemediklerinin sebebini beyan etmek üzere :

لَاَنْتُمْ اَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Münafıkların kalplerinde sizden korkuları Allah'tan korkularından daha ziyadedir, sizden Allah'tan ziyade korkmalarının sebebi; onların fehimsiz bir kavim olmalarıdır.]

Yani; ey cemaat-ı müslimîn! Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki münafıkların kalplerinde sizin mehabetiniz kemaliyle yerleştiğinden sizden korkuları Allah'tan korkularından daha ziyadedir. Zira; Allahü Tealâ onların kalplerine sizin tarafınızdan korku ilkaa ettiği cihetle zahirde onlar Allah'tan korkar gibi görünürlerse de hakikatta ehl-i imandan daha ziyade korkarlar. Onların sizden daha ziyade korkularının sebebi; onların azamet-i İlâhiyeyi hakkıyla bilip kadrini takdir edememleridir. Halbuki Cenab-ı Hak cümle eşyanın haliki olduğu cihetle ancak Allah'tan korkmak lâzımken münafıklar idrak edemediklerinden bilâkis Allah'ın kullarından Allah'tan ziyade korkarlar. Bu ise cehalet ve hamakattan başka birşey değildir.

Münafıkların korkuları yalnız korku olmayıp hüzün ve ıztırapla karışık şiddetli bir korku olduğuna işaret için (خوفا) yerinde (رهبة) varid olmuştur. Çünkü *r e h b e ; hüzün ve ıztırapla beraber şiddetli korkudur,* yoksa yalnız korku değildir. Zira; ashab-ı ızamın şecaat ve celâdetleri ve Resulullah'a kemal-i itaatları ve dinlerine son derece ihtimamları sebebiyle düşmanları olan münafıkların gözlerinde Cenab-ı Hak onları fevkalâde meha-

betli gösterdiğinden münafıklar yalnız korkuyla kalmayıp belki korkuyla beraber ıztırab-ı elîm ve hüzn-ü tavil içinde bulunduklarına bu âyet delâlet eder.

İşte bu âyetten fehmolunduğu veçhile bu kadar korkunun menşei; ashab-ı Resulullahın kuvve-i maneviyeleri neticesi Allah'ın halkettiği mehâbet sebebiyle düşmanlarına gayet ağır ve büyük görünmeleridir. Binaenaleyh; nusreti halkedecek olunca Cenab-ı Hakkın; düşmanları gözünde asakir-i İslâmiyenin mehabetini de halkedeceğinde şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ve Yahudilerin ashab-ı Resulullah'tan korktuklarını beyandan sonra korkunun neticesini beyan etmek üzere :

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ

buyuruyor.

[Toplu oldukları halde Yahudiler ve münafıklar sizinle kavga etmezler, illâ kaleyle etrafı çevrilmiş köylerde veya duvar arkasında kavga ederler.]

بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ

[Onların kendi aralarında kuvvetleri şiddetlidir.] Binaenaleyh; birbirleriyle kavga ettiklerinde gazapları şiddetli olur. Şu halde onların zaaf u cebânetleri size karşıdır, yoksa kendi aralarında şecaatları vardır.

تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى

[Sen onları toplu ve reyleri bir araya gelir zannedersin. Halbuki onların kalpleri dağınıktır.] Reyleri asla bir araya gelmez. Binaenaleyh; herbiri bir arzuda bulunurlar.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَۚ ﴿١٤﴾

[Şu ihtilâfın sebebi onların dünyevî ve uhrevî menfaat ve mazarratlarını, salâh ve felâhlarını bilmez idraksiz bir kavim olmalarıdır.]

Yani; ey ehl-i iman! Allah'ın sizde halketmiş olduğu mehabet sayesinde münafıklar ve Yahudiler toplu oldukları halde açık mahalde sizinle muharebe edemezler, ancak kaleyle etrafı çevrilmiş köylerde veya duvar arkasında muharebe ederler. Zira; Allahü Tealâ onların kalplerine korku ilkaa ettiğinden açıkta muharebeye cesaret edemezler. Çünkü; kuvve-i maneviyeleri kırıktır. Binaenaleyh havf ve dehşet onların her taraflarını ihata ettiğinden kaçacak duvar arkası veya kale bedeni ararlar ki gazab-ı İlâhî'den kendilerini kale veya duvar muhafaza eder zannında bulunurlar. Halbuki bu zanları fasiddir ve onların sizden korkuları kendilerinin zayıf olduklarından değildir. Belki Allah'ın onların kalplerine korku ilkaa ettiğindendir. Zira; onlar kendi aralarında ceng ü cidal ettiklerinden yekdiğerine karşı azapları şiddetli ve kuvvetlidir ve ilk defa gördüğünde sen onları müttefik zannedersin. Halbuki onların maksatları ve itikatları muhtelif olduğundan kalpleri perişandır. Binaenaleyh; sözleri bir araya gelmez, âkıbette me'yus ve münhezim olurlar. Şu ihtilâflarının sebebi; onların menfaatlarını bilmez fehimsiz bir kavim olmalarıdır.

Bu âyet ehl-i imanı muharebeye teşci' için sevkolunmuştur. Binaenaleyh Müslümanlara lâzım olan; daima Müslümanları düşmanları aleyhine teşci' ve muharebeye teşvik etmektir ve bilhassa çocuklara itikad-ı hakkı ve akaid-i İslâmiyeyi ve ilmihali öğretmekle beraber şecaat ve besaletten bahsederek büyütmek ve silâh kullanmasını ve muhafaza-i nefis ve müdafaa-i hukuk kaziyelerini öğretmek ve İslâmın mezâyâsından bahsederek yetiştirmek vazife-i diniye-i İslâmiyedendir.

Cenab-ı Hak bu âyette kâfirleri *dört şeyle* zemmetmiştir : *Birincisi; İslâmlara karşı korkak olup açıktan muharebeye cesaret edemeyerek kale veya duvar arkası aramalarıdır. İkincisi; kendi aralarında birbirlerine buğz u adavetlerinin şiddetli*

olmasıdır. Ü ç ü n c ü s ü ; zahirde toplu görünmekle beraber kalplerinin muhtelif olup reylerinin bir araya gelmemesidir. D ö r - d ü n c ü s ü ; bu hallerin cümlesine sebep menfaat ve mazarratlarını farketmez anlayışsız bir kavim olmalarıdır. Şu halde ehl-i imanın, kâfirlerin zemmolundukları sıfatların hilâfında açıktan muharebeye cesaretli ve kendi aralarında yekdiğerine muhabbet ve merhametli, kalpleri müttefik, reyleri toplu, menfaat ve mazarratları farkeder bir kavim olmaları lâzımdır ki kâfirlerde bulunan fena haller onlarda bulunmasın.

***

Vâcip Tealâ münafıkları ve Yahudileri dört şeyle zemmettikten sonra onların hallerini evvel geçenlerin hallerine teşbihle meseleyi kemaliyle izah etmek üzere :

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Yehûd ve münafıkların halleri yakın vakitte geçen ve ehl-i Bedir'in ihlâk ettikleri Kureyş kâfirlerinin halleri gibidir. Zira; onlar küfürlerinin azabını dünyada tattılar ve âhirette de onlara elem verici azap vardır.]

Yani; Yehûd'la ittifak eden münafıkların sıfatları yakın vakitte onlardan evvel geçen kâfirlerin sıfatları gibidir. Zira; evvel geçenler küfürlerinin ve fesatlarının azabı olarak zelîl, hakîr, rezil ve rüsvâ olmayı bu dünyada nasıl tattılarsa bunlar da öylece tadarlar ve Bedir gazasında Kureyş kâfirleri nasıl kılıçtan geçtilerse bunlar da öylece kılıçtan geçerler ve âhirette onlar için acıtıcı azap vardır.

Bu âyet-i celile; evvel geçenlerin sonra gelenlere bir ders-i ibret olması lâzım olduğuna delâlet eder. Çünkü; hiçbir zalim ve müfsit yoktur ki dünyada yapmış olduğu zulmün ve fesadın az çok cezasını görmesin. Elbette görür ve gördükleri de her zaman re'-yel'ayn müşahede olunmaktadır. Çünkü; batıl mesleğe sülûk eden

her ne kadar ilk defa parlak görünürse de âkıbet elbette hakîr ve zelîl olduğu gibi âhirette ayrıca zulmün azabını göreceği de şüphesizdir. Zira; dünyada gördüğü azap zulmüne mukabil olamaz ve olamayacağından herhalde âhirette azabı bâkidir. Binaenaleyh; her kavmin kendinden evvel geçen kavimlerin ve milletlerin hallerini ve her şahıs da kendinden evvel geçen eşhâsın fena hallerini ve o hallerinin vermiş olduğu fena neticeleri nazarından uzak tutmaması ve onlara bakarak halini ıslaha çalışması lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve münafıkların hallerini kendilerinden evvel geçen âsilerin hallerine teşbihle izah ettikten sonra şeytan'ın haline teşbihle bir kat daha izah etmek üzere :

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Yahudileri mağrur ve Resulullah'a buğz u adavete ve nakz-ı ahde teşvik eden münafıkların halleri şeytan'ın şol vaktindeki haline benzer. Zira; şeytan o vakitte bir insana «Kâfir ol» dedi. Vakta ki o insan kâfir olunca şeytan insana hitaben «Ben senden beriyim. Çünkü; ben âlemlerin Rabb'isi olan Allah'tan korkarım» dedi.]

Yani münafıkların Yahudilere «Korkmayın, biz size muâvenet ederiz. Eğer siz Medine'den çıkarsanız biz de sizinle beraber çıkarız» diyerek (Benî Nadıyr) Yahudilerini isyana teşvik edip de sonra onlara zerre kadar muâvenet etmemeleri şeytan'ın insana «Kâfir ol. Ben sana her yerde ve her işinde yardım ederim ve düşmanlarına karşı dururum, istediğini işle» diyerek azdırıp kâfir olduktan sonra «Ben senden beriyim, zira ben Allah'tan korkarım» demesine benzer. Çünkü; şeytan'ın iğvasına aldananların âkıbet halleri nasıl vahim olursa münafıkların sözlerine aldanan (Benî

Nadıyr) in âkıbetleri de öylece vâhim olmuştur. Zira; memleketlerinden ayrıldılar, mallarını terkettiler, dünya ve âhirette rezil ve rüsvâ oldular ve hiçbir taraftan muâvenet görmediler.

Bu âyette *i n s a n* la murad; *cinş-i insandır.* Şu halde şeytan'ın iğfalâtına aldanan bütün insanlara şamil olur ve kâfir olan her şahsın zımnında bu makule insaniyet tahakkuk eder. Şeytan'ın bu gibi insanlardan teberrisi yevm-i kıyamette olacaktır. *Yahut* hal-i vefatlarındadır. *Yahut* *i n s a n* la murad; *Ebu Cehil* olduğuna nazaran şeytan'ın teberrisi Bedir gününde olmuştur. Çünkü; o gün şeytan Kureyş'i «Bu kadar kudret ve şevketinizle size galip olacak kimse yoktur» diyerek teşvik ettiği gibi aynı günde Kureyş mağlûp olunca «Ben sizden beriyim, zira; sizin görmediğiniz şeyleri ben görüyorum. Binaenaleyh; ben size yardım edemem» demiştir.

***

Vâcip Tealâ şeytan'la iğfal ettiği kimselerin hallerini beyandan sonra âkıbet hallerini beyan etmek üzere :

فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَٓا اَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فٖيهَاۜ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِمٖينَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Şeytan'la şeytan'ın sözüne aldanan kimsenin âkıbetleri; muhakkak Cehennem'de muhalled oldukları halde kalmalarıdır ve şu âkıbetin Cehennem olması; zalimlerin cezasıdır.]

Yani; insan şeytan'ın aldatmasıyla kâfir olduktan sonra onların her ikisinin âkibetleri; muhalled oldukları halde ebeden Cehennem'de kalmaktır. Zira; bunların her ikisi de zalimlerdir. Şu ceza; zalimlerin cezasıdır. Yani bunların Cehennem'de olmaları zalimlere ceza olduğundandır, yoksa bunlara mahsus bir ceza değildir. Zira her zâlimin cezası; Cehennem'de muazzep olmaktır. Binaenaleyh bunlar da Cehennem'de muazzep olacaklardır.

***

Vâcip Tealâ Yahudilerle münafıkların hallerini şeytan'a ve

şeytan'a tâbi olanlara benzediklerini beyandan sonra zat-ı ülûhiyetinden korkulmasını beyan etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ

buyuruyor.

[Ey ehl-i iman! Allah'tan korkun ve her nefis âhiret için ne gibi amel gönderdi? Ona baksın.]

وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

[Allah'ın emrine muhalefetten korkun ve hükmüne razı olun. Zira; Allahü Tealâ sizin her amelinizi bilir.]

Yani; ey müminler! Sizin imanınızın muktezası Allah'tan korkmaktır. Binaenaleyh; Allah'ın haram kıldığı şeylerden ihtiraz ederek müntakim olan zat-ı ülûhiyetten korkun ki Allah'ın azabından halâs olasınız ve akl ü idrakle halkolunan nüfus-u beşeriyeden her nefis yevm-i kıyamet için ne gibi amel hazırladı ve âhirete ne gönderdiyse ona baksın? Ve Allah'ın emrine muhalefetten içtinab etsin. Zira; Allahü Tealâ sizin küçük ve büyük, iyi ve kötü her amelinizi bilir ve amelinize göre ceza verir.

Bu âyette ittikanın ehemmiyetine binaen te'kid olmak için ittika ile emir tekrar zikrolunmuştur. *Yahut* ittika ile evvelki emir, vâcibatın edâsına ve ikinci emir, menhiyâtın terkine masrûf olduğundan âyette tekrar yoktur.

Âhiret dünyaya nispetle yarınki güne müşabih olduğundan *âhiretten yarın* manâsına olan (غد) kelimesiyle tâbir olunmuş ve o günün azamet ve dehşetine işaret için (غد) kelimesi *ta'zime* delâlet eden *tenvinle nekre* olarak varid olmuştur. Yani «Yarınki gün nasıl bir gündür ki, o günün ihata edeceği ahvali bugünde yani dünyada ukul-ü beşer idrakten âcizdir. Çünkü; dünyanın bidâyesinden nihâyesine kadar ins ü cin üzerine cereyan eden havadisin cümlesinin muhakemesi o günde görülecek, cezası o günde

verilecek, ehl-i Cennet ve ehl-i Cehennem o günde birbirinden ayrılacak, ebedi sürûr, gurur, humûm ve gumûm o günde vaki olacaktır. Binaenaleyh; o gün; ihata edeceği umûra nazaran her günlerden büyüktür» demektir.

***

Vâcip Tealâ müminlere ittika ile emrettikten sonra ittikanın levâzımından olan bazı mesâili beyan etmek üzere :

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz Allah'ın hukukunu unutan şol kimseler gibi olmayın ki onlar Allah'ın hukukunu unuttular da Allah da onlara kendi nefislerinin menfaat ve mazarratını unutturdu. İşte bu gibi nisyana müptelâ olan kimseler ancak fasıklardır.]

Yani; ey ehl-i iman! Siz şol kimseler gibi olmayın ki onlar Allah'ın zikrini, emr ü nehyini ve emr ü nehye lâzım gelen vazifeleri unuttular. Binaenaleyh; Allahü Tealâ da onlara kendilerince gayet kıymetli olan nefislerinin menfaat ve mazarratlarını unutturdu. Halbuki imanın icabı; hukuk-u İlâhiyeye riâyetle nefsini kahr-ı İlâhiden kurtarmaktır. Binaenaleyh; bu hukuka riâyeti terkedenler birtakım menhiyatı irtikâpla nefislerini mehlekeden mehlekeye atarlar. Zira; nefsini bilen Rabb'isini bilir ve Rabb'ini bilen nefsini bilmiş ve riâyet etmiş olur. İşte bu makule nefsini zulümle ihlâk edenler hudud-u İlâhiyeden çıkmış birtakım câni ve fâsıklardır.

Nefsini Allah'ın unutturması; menfaat verecek şeyi işitmez ve görmez bir halde nefsini Cehennem azabından kurtaracak şeyleri işlemeyerek mütemerridâne yaşamaktır. Bu gibi Allah'ın hukukunu unutmakla kendi nefislerini unutanlar cadde-i itaattan çıkmış ve fısk u fücurun kemâline varmış birtakım âsilerdir.

***

Vâcip Tealâ fasıkların hallerine işaretten sonra ehl-i nârın ehl-i Cennet'e müsavi olmadığını beyan etmek üzere :

لَا يَسْتَوِيٓ اَصْحَابُ النَّارِ وَاَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَآئِزُونَ ۝

buyuruyor.

[Ehl-i nârla ehl-i Cehennem müsavi olmaz. Zira; ehl-i Cennet fevz ü necat buluculardır.]

Yani; o zaman fısk u fücurla meşgul olmuş ve Allahü Tealâ'yı inkâra veya ahkâmını kabul etmemekle küfre cür'et ederek Cehennem ateşine istihkak kesbetmiş ve ateşinden ayrılmayacak derecede Cehennem'in musahiplerinden olanlarla ibadet ve taatla meşgul olup, kulluğunu bilmiş ve tarik-ı hakkı tutmuş olmasıyla Cennet'e istihkak kesbedip ebedi Cennet'te kalanlar ve Cennet'in musahipleri müsavi olmaz. Zira; birisi nâr, diğeri ise nûr içindedir. Ve itaatı sebebiyle dergâh-ı ülûhiyete kurbiyet peyda ederek atâyâ-yı İlâhiyeden hisseyâb olan ehl-i Cennet her istediklerine nâil olucular ve her korktuklarından kurtulmak suretiyle necat buluculardır. Binaenaleyh; ehl-i Cennet'le ehl-i Cehennem birbirine müsavi olamazlar.

***

Vâcip Tealâ Kur'anın bazı ahkâmını beyandan sonra Kur'andan müteessir olmayan insanları tevbih etmek üzere :

لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Eğer şu ahkâm ve hakayıkı cami olan Kur'anı biz dağ üzerine indirmiş olsaydık ya Ekrem-er Rusül! Sen o dağı Allah'tan korkucu ve Allah'ın korkusundan yarılmış görürdün.] Çünkü; Kur'anda o kadar te'sir vardır ki teessür şanından olmayan cesim bir dağ üzerine inzal edilmiş olsaydı o dağ Kur'anın ahkâmıyla mükellef olmadığı halde müteessir olurdu. Binaenaleyh; ahkâmıyla

mükellef olan insanların Kur'andan müteessir olmayıp Allah'tan korkmamaları kalplerinin büyük dağlardan daha katı olmasına delâlet eder. Buysa kemal-i cehâlet ve hamakatlarından neş'et etme bir haldir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; Kur'anın ulüvv-ü şanını beyan, nesâyih ve mevâizinde olan te'sirin kuvvetini temsil için sevkolunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ bu temsili açıktan beyan etmek üzere :

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[**İşte şu misalleri Biz Azimüşşân nâsa beyan ederiz ki nâs kendi hallerini teftişle düşünsün ve mütenebbih olsunlar.**]

Yani; Kur'anın; teessür şanından olmayan dağlara te'sir edeceğine ve saireye dair durub-u emsali nisyân şanlarından olan insanlara biz beyan ederiz ki, onlar hilkat-ı asliyelerinde olan tezellülü düşünsünler de ubudiyet mertebesinin neden ibaret olduğunu bilsinler ve halkolunmalarından maksadın vazife-i ubudiyet olduğunu idrakte ibadetlerine devam etsinler.

Hulâsa; Kur'anın ahkâmıyla dağlar mükellef olmadıkları halde Kur'an kendilerine nazil olmuş olsa onların müteessir olup Allah'ın korkusundan yarılmaya müstaid olması Kur'an'ın ahkâmıyla mükellef olup da kasavet-i kalplerinden dolayı müteessir olmayan insanların hallerinin şayan-ı taaccüp olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'anı azametle tavsif ettikten sonra sıfat olan Kur'anın azameti o sıfatı taşıyan mevsûfun azametine delâlet ettiği cihetle mevsûfun azametini şerh ve izah etmek üzere :

هُوَ اللّٰهُ الَّذٖي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحٖيمُ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ'dan başka ma'budünbilhak yoktur, ancak ma'budünbilhak odur. Gizli, aşikâr hâzır ve gaibin her zerresini bilir. O Allahü Tealâ ki dünyada mümin ve kâfir bilcümle mahlûkatına ve âhirette yalnız müminlere ihsan edicidir.]

Yani; şu hakayıkı cami olan Kur'anı inzal eden Allahü Tealâ şol mevcud-u hakikidir ki kendinden başka ülûhiyete müstehak kimse yoktur, ancak cümle kulların ibadetlerine ma'bud odur, ondan başka ma'bud yoktur. Zira; o Allahü Tealâ ki hiss-i beşerden gaip olan ve hiss-i beşerle idrak ve müşahede olunan ecsam ve avarız cümle eşyayı bilir. Binaenaleyh; ilminden hiçbir zerre bile hariç değildir. O Allahü Tealâ ki dünyada herkese ve âhirette yalnız müminlere in'âmı boldur. Zira; âhiret nimetinden kâfirlerin nasibi yoktur.

هُوَ اللّٰهُ الَّذٖي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزٖيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ

[O Allahü Tealâ ki ma'budünbilhak olmakta şerik ve nazîri yoktur, Ancak kulların ibadetine müstehak odur ve bütün mahlûkata mâlik-i hakiki odur. Binaenaleyh; mülkünde şerîki ve nazîri olmadığından galebe-i tam kendine münhasırdır ve noksan icab eden şeylerin cümlesinden münezzeh her kemalin sahibi, her âfet ve ayıptan sâlimdir. Binaenaleyh; evsaf-ı İlâhiye tebeddül ve tagayyür etmediğinden mahlûkat üzerine ârız olan avârızın cümlesinden berîdir ve sevdiği kullarını azab-ı Cehennem'den emin kılıcıdır, resullerinin ellerinde mucizeler halketmekle davalarını tasdik edicidir, cümle mahlûkatının hallerini bildiğinden hepsini gözetici ve hıfzedicidir ve o Allahü Tealâ ki, cümle muradât üzerine galip olup hiçbir kimse onu mağlûb edemez. Zira; murad ettiği şey elbette vücut bulur, istediği şeyden onu kimse âciz kılamaz ve mahlûkatını dilediği şey üzerine cebreder. Zira; cebrettiği şey za-

hirde kulları hakkında zarar gibi görünürse de bâtında ve hakikatta onlar hakkında ayn-ı menfaatta ve cümleden büyük ve uludur.]

Vâcip Tealâ hakkında (جبار) ve (متكبر) sıfatları sıfat-ı mâdihâdır. Zira; azamet icab eden sıfât-ı kemaliyenin cümlesini cami olduğundan bu sıfatları kendine isnad; lâyıkına ve müstahakkına isnaddır. Amma nas hakkında tekebbür ve tecebbür sıfat-ı zemdir. Zira; nâsın her hali acz ü meskenetten ibaret olduğundan ceberut ve tekebbür gibi büyüklüğe delâlet eden evsafı kendileri için iddiâya salâhiyetleri olmadığı cihetle onlar hakkında bu gibi iddiâlar noksan olur. Çünkü; nefislerine ne kadar kemâl isnad etseler yalanı iddia etmiş olacaklarından caiz olamaz.

***

Vâcip Tealâ Zât-ı Ülûhiyetini lâyık ve müttasıf olduğu evsafla tavsif ettikten sonra nevâkısın cümlesinden beri olduğunu beyan etmek üzere :

سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[**Allahü Tealâ müşriklerin şirk ve sair isnad ettikleri şeylerin cümlesinden münezzeh ve mukaddesdir.**] Zira; Allahü Tealâ onların şerik ve nazîr dedikleri şeylerin cümlesinden âli ve berîdir.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin isnad ettikleri şeylerden münezzeh olduğunu isbat etmek üzere :

هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ hikmetinin iktizasına muvafık suretde eşyanın cümlesinin halikı ve her birini yokdan var ederek yaratıcısıdır.]

Yani; Allahü Tealâ müşriklerin isnad ettikleri şeylerden nasıl beri olmasın? Elbette beridir. Zira; O Allahü Tealâ mahlûkatın cümlesini hikmetine muvafık icad edici ve eşkâl-i muhtelifeyle her birini diğerinden mümtaz surette yaratıcıdır ve mahlûkatın her birini mikdar-ı muayyenle takdir ettiği gibi o mahlûkun hâl ü şanına muvafık ve yaşayabileceği bir surete mutâbık olarak her birini yerli yerine koydu. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ ehl-i dalâlin isnad ettikleri noksanların cümlesinden münezzeh ve müberrâdır.

الْمُصَوِّرُ

[O Allahü Tealâ cümle eşyayı, onların eşkâlini ve heykellerini bir şan-ı acîb ve garîb üzere tasvir eder ki o suretlerin ve sahiblerinin nizam ve intizamında cümle erbab-ı ukul hayrette kalır.]

لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى

[Allahü Tealâ için bir çok güzel isimler vardır] ki, o isimlerin her biri gayet güzel ve yüksek manâya ve sıfât-ı âliyeye delâlet eder ve o isimlerin eseri mahlûkat üzerinde zuhûr eder.

يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

[Göklerde ve yerde olan cümle mahlûkat cemi'-i nekaisden Vâcip Tealâ'yı her zaman takdîs ve tenzîh eder.] Zira; mahlûkatın her bir ferdinin her zerresi nice yüzbinlerce ülviyyet-i İlâhiyeye delâlet ettiğinden Allah'ın isimlerinin eseri her birinde ayrı ayrı zuhur ederek tesbih etmekte berdevamdırlar.

وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٢٤﴾

[O Allahü Tealâ ilminin teallük ettiği mevcûdâtın cümlesi üzerine gâlib ve umum ef'ali hikmete muvafıktır.] Hiç bir kimse tarafından müdafaa olmaksızın irade ettiği şeylerin her birini yerli yerince icra edicidir.

*
* *

SURE-İ MÜMTEHİNE

Medine-i Münevvere'de nâzil olan sûrelerdendir. *Onüç* âyeti cami'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَاءَ

[Ey mü'minler! Benim düşmanımı ve sizin düşmanınızı dost ittihaz etmeyin.]

Yani; ey ehl-i iman! Vezâif-i imandan çıkarak bana adavet eden düşmanımı ve imanınızdan dolayı size husûmet eden düşmanınızı her biriniz dost tutmayınız. Zira; muktazay-ı iman dostluk şöyle dursun onlardan gayet uzak olmak lâzımdır. Çünkü; iki zıd bir yerde ictima' edemez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Cenab-ı Hak imanı kâfirlere muhabbetten men'etmiştir. Ancak samimi dostluktan men'etmek zahirde alışverişten ve sair muamele-i dünyeviyeden men'etmeyi icab etmediğinden keyfiyet, kütüb-ü fıkhiyede beyan olunan kâfirlerle mü'minlerin muamelesi caiz olduğuna dair mesail bu âyete münafi değildir. Çünkü bu âyette nehiy olunan; hakiki muhabbettir. Alış verişte ve sair dünyaya müteallik olan hususatta hakiki muhabbet lâzım gelmediğinden ahz u i'tada onlarla ihtilât caizse de zamanımızda bilûmum kâfirlerin umur-u dünyada dahi Müslümanlara ihanet ve hiyanetleri zâhir olduğundan zarûret messetmedikçe onlardan bir şey almamak ve onlara para kazandırmamak her Müslüman üzerine lâzımdır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet (Hatıb b. Ebi

Bel'tea) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resulullah Mekke üzerine gaza etmek tedarikine başladığı zaman Mekke'den Abdülmuttalib'in azadlı cariyelerinden (Sâre) isminde bir hatun Medine'ye gelmişti Mekke'ye avdet edeceğinde (Hâtib) Sâre'yi çağırarak Resulullah'ın Mekke üzerine gaza edeceğinden bahisle Mekke ehalisinin hazer etmeleri tavsiyesini muhtevi, yazdığı, bir mektubu merkûmeye verdi ve on dirhem de ücret vererek Sâre'yi yolcu etmesi üzerine Cibril-i Emin vukuatı haber verince Resulullah derhâl (Ali), (Ammar), (Talha) ve (Zübeyr) (R.A.) hazaratını (Ravza-i Hâh) denilen yere gönderib Sâre'den Hâtib'in mektubunu alıb kendini bırakmalarını emretti. Müşarünileyhim hazaratı da emr-i Resulullah'a imtisalen Sâre'yi ta'kible (Ravza-i Hâh) denilen mevki'de merkûmeyi bulup, mektubu isterler. Sâre'nin inkârı üzerine her tarafını arayıb bulamayınca Hazret-i Ali'nin kılıcını çekib boynunu vuracak olması üzerine Sâre mektubu saçının arasından çıkarıp teslim eder. Mektubu huzur-u saadete getirirler. Resulullah Hâtıb'a bu mektubu niçin yazdığını suâl edince Hâtıb «Ya Resulallah! Müslüman olalı irtidad etmedim ve senin için hayır taleb etmekden geri durmadım. Ancak ben Kureyş içinde garib olub hısım ve akrabamı sıyanet edecek bir kimsem bulunmadığından şu mektub vesilesiyle onların muhabbetlerini celbedeyim ve bu münasebetle akraba ve teallükatım şerlerinden halâs olsunlar için yazdım, maksadım bundan ibarettir, yoksa onlara yardım değildir, bilirim ki benim mektubum onlardan hiç bir şeyi def'edemez. Zira; olacak olur muradullah yerini bulur geri kalmaz. Mektubtan garazım haşa size ihanet değildir, belki onlara zâhirde bir sadakat göstermektir» dedi ve Resulullah da onun sözünü tasdik edince bu Âyet-i Celile nâzil olmuştur. Yani «benim ve sizin düşmanımız olan kâfirleri dost ittihaz etmeyiniz» demektir.

Bu âyet her ne kadar Hâtıb'ın ehl-i Mekke'ye karşı yazdığı mektub üzerine nazil olmuşsa da âyetin hükmü Hâtıp'la Mekke kâfirlerine mahsus değildir, belki cümle müslümanlara ve kâfirlere şamildir. Zira i'tibar; elfazın umumunadır sebeb-i nüzûlün hususuna değildir.

تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ

[Onlara muhabbetin esbabından olan mektubu ve esrar-ı Resulullah'ı ulaştırırsınız.]

Yani; siz ehl-i küfre muhabbetinizi anlatacak mektubu ve esrar-ı Resulullah'ı onlara göndererek dost ittihaz etmeyin ve onlarla evvelden sebketmiş dostluğunuz sebebiyle mektup göndererek dostluğunuzu yenilemeyin demektir.

Bu cümle, kâfirlere dostluk ızhâr eden ehl-i imanı tekdir için sevkolunmuş zemmi beyan eder bir cümledir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirleri dost tutmaktan nehyettikten sonra bu nehyin sebebini beyan etmek üzere :

وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ

buyuruyor.

[Halbuki onlar size gelen hakka ve Rabbiniz olan Allahü Tealâ'ya imanınızdan dolayı muhakkak küfrettiler. Onlar bil'esâle Resulü ve bittebi' sizi Mekke'den çıkarırlar.]

Yani; ehl-i Mekke muhakkak küfrü ihtiyar ettikleri cihetle sizin imanınız onların nazarında kusur görülerek gerek peygamberinizi ve gerek sizi kendi diyarınız ve vatanınız olan Mekke'den çıkarırlar. Şu halde onlar sizi, hak olan imanınızı ayıb addederek memleketinizden çıkarınca siz onların batıl olan küfürlerini cinayet addederek husumet etmek lâzımken nasıl oluyor da onlara muhabbet ızhar ediyorsunuz?

Bu âyette *H a k* ile murad; *Kur'an ve din-i İslâmdır.* Yahut *Resulullah'tır.* Kâfirler bunların hepsine küfretmişler ve küfr ü dalâli terkle hak olan peygamberin getirdiği Kur'an'a iman edenleri imanlarından dolayı düşman saymışlar ve yurtlarından çıkarmışlardır. Küfürle iman pençe pençe daima çarpışmaktan hiç bir zaman halî kalmamış ve ilâ yevmilkıyam da çarpışacaklardır. Binaenaleyh; kâfirler müslümanlara husûmet ederek yurtlarından çıkarırlar ve her zaman da çıkarmak isterler. Müslümanların da

dinlerini, ırz ve namuslarını ve memleketlerini muhafaza için onları düşman bilerek daima mukabele-i bilmisilde bulunmaları vazife-i diniyeleri icabındandır.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirleri dost bilmekden nehyin sebebi onların küfürleri ve ehl-i imanı imanlarından dolayı vatanlarından çıkarmaları olduğunu beyandan sonra rıza-yı İlâhî'yi arayanların ehl-i küfrü gizli ve aşikâr dost ittihaz etmemeleri lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ

buyuruyor.

[Eğer siz benim gösterdiğim tarikımda cihad ve rızamı taleb için onlara muhabbetinizi gizler olduğunuz halde beldenizden çıkarsanız onları dost ittihaz etmeyin. Halbuki ben sizin onlar hakkında gizlediğiniz dostluğunuzu ve açıkta Müslümanlara verdiğiniz ikrarınızı bilirim. Binaenaleyh; onlara muhabbetinizi gizlemekte bir fayda yoktur.]

Yani; ey ehl-i iman! Eğer siz dinimi tervic ve kelime-i tevhidi i'lâ ve tarik-ı hak olan din-i İslâmı takviye ve rızamı taleb yolunda vatanınızdan mücadele için çıkarsanız düşmanınız olan kâfirlerle dostluğu terk etmek lâzımdır. Zira; onlarla kardeş geçinmek ve dost olmak lâyık değildir. Hâl böyleyken siz onlara muhabbetinizi gizler ve onlar tarafına meyledersiniz. Binaenaleyh; ben sizin gizlediğiniz muhabbetinizi ve ızhar ettiğiniz her şeyi bilirim.

Bu âyette Vâcip Tealâ fisebilillâh mücahede ve rızayı aramakla kâfirlere muhabbetin birleşmeyeceğini beyan buyurmuş, gizli ve aşikâr kâfirlere muhabbeti ve muhabbet eden kimseleri bildiğini beyanla muhabbetini saklayanları tehdid etmiştir. Çünkü fisebilillâh mücahede; ibadet olub kâfirlere muhabbet ise kabahat olduğundan ikisinin bir yerde bulunması câiz olamaz.

*
**

Vâcip Tealâ fisebilillâh mücahede etmek ve rıza-yı Barî'yi aramak için terk-i diyar eden kimselerin kâfirlere muhabbetleri lâyık olmadığını beyandan sonra bu gibi ef'ali ihtiyar edenlerin dalâleti irtikâb etmiş olacaklarını beyan etmek üzere :

وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ①

buyuruyor.

[Eğer sizden bir kimse kâfirlere muhabbeti işlerse muhakkak o kimse doğru yoldan çıkmıştır.] Zira; maksada ulaştıracak yolu terkle büyük hatada vaki' olmuş ve adalet-i İlâhî'yeyi bırakmıştır. Çünkü; Allah'ın nehyetmiş olduğu bir şeyi irtikâptan ziyade bir hata olamaz. Binaenaleyh; her akıl ve iz'an sahibi olan kimseye lâzım olan; Allah'ın nehyettiği şeyden sakınmak ve ihtiraz etmektir. Şu halde rıza-yı İlâhî'ye nail olmak; düşmanı düşman, dostu da dost bilmektir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i küfre dostluğun dalâlet olduğunu beyandan sonra dostlukta velev umur-u dünyada olsun aslâ fayda olmadığı gibi onların ehl-i imandan ellerini ve dillerini kesmeyeceklerini beyan etmek üzere :

إِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ
وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ ②

buyuruyor.

[Eğer kâfirler size zaferyab olsalar size düşman olduklarını ızhar ederler ve zulümle ellerini, sövmekle dillerini size uzatırlar ve isterler ki siz kâfir olasınız.]

Yani; ey mü'minler! Gözünüzü açın, aldanmayın. Eğer onlar size bilfarz vettakdir zaferyâb olarak galib gelseler sizin için kalb-

lerinde olan adaveti ızhar ederler ve ahkâmını derhal icraya başlarlar. Binaenaleyh; ellerini katil ve darb gibi enva'-ı zulüm ve cefa ile, dillerini enva'-ı fuhşiyat ve kötü sözlerle uzatırlar. Şu halde sizin onlara muhabbetiniz ne ellerini, ne de dillerini sizden men'eder. Nasıl men'edebilir? Elbette edemez. Zira; onlar nefislerinde daima sizin dininizden rucu' ederek mürted olup küfürde onlarla kardeş olmanızı ez cân ü dil arzu ederler. Şu halde sizin küfrünüzü kemâl-i ciddiyyetle arzu edenler, kâfir olmadıkça size dost olmayacakları meydanda iken siz onlara nasıl oluyor ki dost olmak istersiniz.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette her şeyden evvel kâfirlerin düşündükleri, arzu ve emellerinin, mü'minlerin dinlerini terkle kâfir olmalarından ibaret olduğuna işaret için *zaman-ı mâziye* delâlet eden (ودوا) lâfzı *mazi* sigasiyle vârid olmuştur. Çünkü mazi lâfzı; her ne kadar edat-ı şartla muzari' manâsını ifade ederse de zaman-ı maziye delâletinden halî kalmadığı cihetle kâfirler zaferyâb olsalar da olmasalar da şu arzudan hiç bir zaman vazgeçmezler demektir. Binaenaleyh; size daima adâvet üzere bulunanlara siz her ne kadar muhabbet etseniz de hiç menfeatiniz olamaz.

Hulâsa; ehl-i imanın her ne sebeb ve mülâhazaya mebni olursa olsun kâfirlere muhabbetleri kâfirleri adavetten vaz geçiremeyeceği ve fırsat buldukça kâfirlerin ellerini vurmaktan ve dillerini sövmekten çekmeyecekleri ve kâfirlerin gaye-i emelleri, ehl-i imanın irtidad edib kâfir olmaları olduğu ve kâfir olmadıkça hiç bir veçhile adavetten vazgeçmiyecekleri ve müminlerin onlara muhabbetlerinin hiç faydası olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âyetin sebeb-i nüzulü olan (Hâtib) ın mektubunu eshab-ı kiram tutub getirince Resulullah'ın Hâtıb'a «Ya Hâtıp! Niçin böyle yaptın?» demesi üzerine Hâtıp «Bu mektuba cür'et etmesinin Mekke'de olan evlâd ve ahfâdını, akraba ve teallükatını himaye etmek maksadına mebni olduğunu» i'tizar makamında be-

yan edince evlâdın ve akrabanın yevm-i kıyamette faydası olmadığını beyan etmek üzere :

لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ③

buyuruyor.

[Size akraba ve evlâdınız elbette menfeat vermez. Allahü Tealâ yevm-i kıyamette beyninizi fasleder ve her şeyi ki siz işlediniz, onu Allahü Tealâ görür ve bilir.]

Yani; ey mü'minler! Evlâd ve akrabanız esrar-ı Resulullah'ı keşfe sebeb olacak kadar kıymeti haiz değillerdir. Binaenaleyh; onları himâye sadedinde kâfirlere dostluk caiz olamaz. Zira; insanların a'malini tenkid için hazırlanan yevm-i kıyamette size onların aslâ menfeatleri olmaz. Çünkü; o günde Allahü Tealâ onlarla sizin beyninizi tefrik ve herkesin ameline göre mücazat eder. Şu halde evlât ve akrabanıza meyl ü muhabbetiniz sizi kâfirlerle dostluğa sevketmesin. Zira; Allahü Tealâ sizin cümle a'malinizi görür ve bilir ve hayr ü şer herkesin ameline göre ceza verir.

Bu âyette her ne sebebe mebni olursa olsun kâfirlere dostluk ızhar edenleri son derecede tekdir vardır. Çünkü; evlâdı ve insana en yakın olan akrabayı himaye için dostluk câiz olmayınca başka esbaba mebnî dostluğun caiz olmayacağı evleviyetle sabit olur.

Bu âyet-i celile her ne kadar asr-ı seadette bulunan (Hâtıp) ve onun emsali mü'minlere hitab ise de ahkâmı her zamana ve her zamanda bulunan cümle mü'minlere şâmildir. Binaenaleyh; esrar-ı İslâmiyeyi düşmanlara faş eden kimselerin cümlesi bu âyetlerin hükmünde dahil ve her zaman cezaya müstehaktır. Zira; ehl-i İslâmın mazarratına çalışan kimse fesada sa'y ile din-i İslâm aleyhine hiyanet ettiğinden cezanın en ağırına lâyıktır.

Hulâsa; akrabanın ve evlâdın yevm-i kıyamette faydası olmadığı ve evlâd ile baba ve akraba beynini Cenab-ı Hakkın yevm-i kıyamette fasledeceği ve her şahsın amellerini Vâcip Tealâ'nın görüb bildiği ve ona göre ceza vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ evlâd ve akrabayı himaye sadedinde olsa da kâfire dostluk caiz olmadığını beyandan sonra bu gibi işlerde İbrahim (A.S.) ın iktidaya şayan olduğunu beyan etmek üzere :

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِى اِبْرٰهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ

buyuruyor.

[Muhakkak İbrahim ve İbrahim ile beraber bulunan ehl-i imanda sizin için iktidaya kâfi âdet-i hasene vaki' oldu.]

Yani; ey mü'minler! Sizin için iktidası lâzım olan; İbrahim (A.S.) la İbrahim (A.S.) ın maiyyetinde bulunan ve din-i İbrahim'le mütedeyyin olan ehl-i imanın haslet-i hamîdeleridir. Çünkü; onların ef'alî marzi-i İlâhî'ye muvafıktır. Binaenaleyh; sizin ef'alinizin de marzi-i İlâhî'ye muvafık olması İbrahim (A.S.) ın ef'aline mutabakatla olacağından İbrahim (A.S.) ın fi'li size muktedabihtir.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın ef'ali insanlara tarik-ı hasen olduğunu beyandan sonra İbrahim (A.S.) ın ef'alinin neden ibaret olduğunu beyan etmek üzere :

اِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ اِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Zira; İbrahim ve ashabı kendi kavim ve kabilelerine «biz sizden ve sizin ibadet ettiğiniz ma'budlarınızdan beriyiz çünkü; siz faydasız bir takım taş ve ağaç parçalarını Allahü Tealâ'ya şerîk addederek onları ma'bud ittihaz etmiş müşriklersiniz. Bizim müşriklerle işimiz olmadığı gibi müşriklerin ma'bud ittihaz ettikleri putlarla da işimiz yoktur» dediler.]

Yani; İbrahim (A.S.) da sizin için haslet-i hamîde vardır şol zamanda ki, o zamanda onlar akraba ve teallükâtlarından ve onla-

rın ma'budlarından teberri ettiler. İşte şu teberrileri sizin için iktidâya şayan bir âdet-i hasenedir.

Bu âyette beyan olunan İbrahim (A.S.) ın ve ashabının müşriklerden teberri etmekten ibaret olan hasletleri rıza-yı İlâhî'ye muvafık olduğundan Cenab-ı Hak ashab-ı Muhammed (A.S.) a da bu hasleti iltizam etmelerini tavsiye ediyor ki velev akrabadan olsun kâfiri esirgemek şöyle dursun kâfirden kaçmak ve onların ef'alini irtikâb etmemek lâzım olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; İbrahim ve ashabı, kendi kavim ve kabilelerinden, akraba ve teallükatlarından müşrik olduklarından dolayı ayrılıverdiler. Cenab-ı Hak da bunun iyi bir haslet olduğunu bize beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; bizim de bu hasleti iltizam etmemiz lâzımdır.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın ve ashabının ikinci hasletlerini beyan etmek üzere :

كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ve ashâbı kâfir olan kullarına «Ey kâfirler; biz sizin dininize muhakkak küfrettik ve bizimle sizin beyninizde ebeden buğz u adâvet zahir oldu. Siz yalnız Allahü Tealâ'ya iman edinceye kadar bu adavet devam eder» dediler.]

Yani; İbrahim (A.S.) ve ashabı kâfir olan kavimlerine dediler ki «Ey kavmimiz! Biz sizin batıl ma'budlarınıza küfrettik. Zira; onlara küfretmek ehem ve elzemdir, sizinle bizim beynimizde siz yalnız Allahü Tealâ'ya iman etmedikçe İlâ yevmilkıyam buğz u adâvet zâhir oldu. Binaenaleyh; aramızda ülfet ve ünsiyet etmek ihtimali yoktur. Zira; beynimizde münasebet-i kavmiye varsa da münasebet-i diniye kalmamıştır ve münasebet-i diniye olmadıkça münasebet-i kaviye ve karabet ülfete kâfi değildir. Çünkü; dini olmayan iltifata şâyan olamaz. İşte bizim sizinle âdetimiz budur, siz şerîk ve nazîrden münezzeh olan Allahü Tealâ'ya iman edinceye ka-

dar bu âdet devam edecektir». İşte Hz. İbrahim ve ashabı böyle demekle kendi akraba ve kavimlerinden alâkayı kesiverdiler. Binaenaleyh; ehl-i imana lâyık olan da budur ve muhabbetin avdetini imanlarına ta'lik ettiler ve «eğer Allah'a iman ederseniz o vakit adâvet muhabbete ve buğz ülfete inkılâb eder. Zira ülfetin sebebi; uhuvvet-i diniyedir. Binaenaleyh; uhuvvet-i diniye olmadıkça ülfete, münasebât-ı saire kâfi olamaz» demekle kendi kabilelerini i'tibardan iskat ettiler.

Evet! Devr-i Âdem'den beri insanları bir araya getiren ve hey'et-i ictimaiyeye intizam veren alâka-i diniyedir ve dinden başka her ne suretle olursa olsun hiç bir münasebet bir hey'et-i ictimaiye meydana getirerek insanları kitle-i vâhide halinde tutamamıştır. Binaenaleyh; insanları bir araya getirecek ve bir gayeye sevkedecek ancak dindir. Şu halde rabıta-i diniyenin fevkinde bir rabıta olmadığından râbıta-i diniyesini ihlâl eden milletlerin her zaman münkarız olduğunu tarih isbat etmektedir. Çünkü din; insanları daima salâha sevkettiğinden mütedeyyin olan kavmin temessük ettikleri din batıl olsa dahi hey'et-i mecmuayı bir kayıd altında bulundurup cümlesi o kayıtla mukayyed olduğundan o kayde riayet ettikçe hey'et-i ictimaiye kuvvetini kaybetmediği cihetle daima toplu bulunur ve ta'kib ettiği gâyeye vâsıl olur. Amma alâka-i diniyeye riayet kısaldıkça hey'et-i içtimaiye arasında rabıta çözülür ve tefrikalar husule gelir, efkâr dağılır, söz bir araya gelmez ve bu cihetle hey'et-i içtimaiye kuvvetini kaybeder. Ta'kib ettiği gayeye vasıl olamaz, âkibet felâketten felâkete sürüklenir ve en nihayet helâk olarak âlemde nam ü nişanı kalmaz.

*
**

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın ve ashabının iktidaya şayan olan âdetlerini beyandan sonra iktidaya şayan olmayan bir sözünü beyan etmek üzere :

إِلَّا قَوْلَ إِبْرٰهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَآ أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.) ve kavminin âdetlerinin cemisine iktida edin, illâ İbrahim'in pederine hitaben söylediği sözüne iktida etmeyin. Zira; İbrahim müşrik olan pederine «Elbette ben senin için istiğfar ederim ve ben Allah'ın azabından hiç bir şeyi senden def' etmeğe malik değilim» demişti.] İşte bu sözü iktidaya şayan değildir. Zira; bu sözünde istiğfara lâyık olmayan kimseye istiğfar edeceğini vaadetmiş olduğundan bu sözüne iktida etmemek lâzımdır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile İbrahim (A.S.) evvelce pederine istiğfarı vaadetmiş olduğundan şu vaadine binaen istiğfar edeceğini söylemiştir. *Yahut* bu vaad kâfire istiğfar nehyolunmadan evvel vuku' bulmuştur. İbrahim (A.S.) ın şu «istiğfar ederim» sözü gerek vaadine binaen olsun, gerek kâfire istiğfarın nehyinden evvel olsun Cenab-ı Hak ümmet-i Muhammed'e «âdet-i İbrahim'in cümlesini kabul edin fakat kâfire istiğfarı; velevse pederi olsun kabul etmeyin» buyuruyor. Çünkü; ashab-ı Resulullah kâfire muhabbetten nehyolunmuştur. Şu halde İbrahim (A.S.) ın pederine istiğfar edeceğini vaadetmesi, evvelden aralarında geçmiş olan bir vaadin îfâsını beyan veyahut kâfire istiğfarın nehyinden evvel olduğu cihetle kendi hakkında bir kusur teşkil etmez.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın âdet-i hasenesine iktida olunmasını tavsiye ve yalnız kâfire istiğfarda iktida lâzım olmadığını beyandan sonra âdet-i hasene kabilinden İbrahim (A.S.) ve ashabının kâfirlere müdafaa hususunda Cenab-ı Hakka iltica ettiklerini hikâye tarikiyle beyan etmek üzere :

رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Ey bizim Rabbimiz! İşlerimizi ancak sana tefviz ettik ve ancak sana itaatle cânib-i ma'nevine teveccüh ettik ve âhirette merciimiz ancak sanadır, senin huzurundan gayri bir merciimiz yoktur.]

Yani; İbrahim (A.S.) ve ashabı kâfirlere adâvetlerini açıktan beyan etmişler ve iman etmedikçe kâfirlerle ülfet edemeyeceklerini ve onların mesleklerinden beri olduklarını yüksek sesle ilân ettikten sonra Dünya ve Âhirette merciin ancak Vâcip Tealâ olduğunu kalbleriyle i'tikad ettikleri gibi lisanlariyle da ikrar ettiler ve bununla maksatları; maddi ve ma'nevi düşmanlarına müdafaa olduğunu beyan zımnında dediler ki, «Ey bizi her şeyde kemalimize isâl ve isti'dadımıza göre terbiye edici Rabbimiz! Dünyevi ve uhrevi cümle umurumuzu sana tefviz ettik, ancak senin emrine imtisâl ve nehyinden ictinabla sana teveccüh ederek her cihetle necatımızı senden istedik ve ancak Âhirette de merciimiz sanadır, senden gayri iltica edecek bir kimse yoktur». Şu manâya nazaran bu söz İbrahim (A.S.) la ashabının Cenab-ı Hakka tezarru'larının keyfiyetini beyandır. Gerçi bu ilticanın, Vâcip Tealâ'nın ümmet-i Muhammed'e de bu minvâl üzere münacat etmelerini ta'lim olması ihtimali varsa da bu ihtimâl zayıftır. Çünkü sevk-i kelâm; İbrahim (A.S.) ın âdet-i hasenesinin ve o âdet-i haseneye iktidanın lüzûmu hakkında olduğundan bu münacatta onun kelâmından ve âdeti cümlesinden olması daha münasiptir ve bunda ümmet-i Muhammed'e iktida etmeleri tavsiye olunduğu cihetle ta'lim de hâsıldır. Binaenaleyh; başka tevcih ve ihtimâl dermeyan etmeye lüzûm yoktur.

***

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın münacatından diğer kısmını beyan etmek üzere:

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥﴾

buyuruyor.

[Yarabbi! Bizleri şol kimselere fitne kılma ki, onlar kâfir oldular ve bizden vaki' olan kusurlarımızı setret. Zira; sen mülkünde gâlib ve emrinde hakîmsin.]

Yani; İbrahim (A.S.) evvelki münacatına ilâve ederek eshabiyle beraber dediler ki «Yarabbi! Kâfirleri bizim üzerimize mu-

sallat kılma ve bizi onlara fitne kılıb onların elleriyle bize azab etme ki, kendilerinin hak ve bizim bâtıl üzere olduğumuzu zannetmesinler ve demesinler ki (bunlar hak üzere olsalardı muazzeb olmazlardı). Ve bizim beşeriyetimiz muktezası vâki' olan cümle kusurlarımızı affet. Zira Sen; herkese galipsin hiç bir kimse Sana karşı duramaz ve Sen cümle umurunda hâkimsin hükmüne karşı hiç bir kimse i'tiraz edemez ve i'tiraz etse hükmü olmaz. Binaenaleyh; Sana tefviz-i umûr edenleri kurtarmak ve dua edenlere icabet etmek, âcizleri kavî ve kavîleri âciz kılmak Sana mahsustur. Şu halde düşmanlarımıza bizi mağlûb ve onların elleriyle bizi helâk etme ki, kâfirlere karşı zelil ve gülünç olmayalım ve bu vesileyle dinimize ta'netmesinler».

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ve ashabının iktidaya lâyık güzel âdetleri olduğunu ve o güzel âdetlerinden ba'zılarını beyandan sonra o âdetlere iktidanın ümmet-i Muhammed için gayet hayırlı olduğunu beyan zımnında, bir takım te'kidatla tekrar tavsiye etmek üzere :

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ

buyuruyor.

[Zat-ı Ülûhiyetime yemin ederim ki İbrahim ve ashabında sizin için muhakkak âdet-i hasene oldu ve o âdet-i hasene şol kimseye menfeat verir ki, o kimse Allah'tan ve yevm-i Âhiretten korkar.] Çünkü; Allah'tan ve yevm-i Âhiret'ten korkmayan kimse âdet-i İbrahim'e iktida etmediğinden ondan intifa' edemez. Binaenaleyh; âdet-i İbrahim'den intifa' edecek kimseler ancak Allahü Tealâ'ya ve Âhirete iman edip Allah'ın ni'metinden ümidvar olan ve Âhiret'te derecata nâil olacağını gözeten ehl-i imandır. Amma Allah'tan korkmayan ve Âhiret'e iman etmeyen ve bunlara ehemmiyet vermeyen kimseler âdet-i İbrahim'e iktida etmez ki intifa' etsin.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i iman için âdet-i İbrahim'e iktidada bir çok faydalar olduğundan âdet-i İbrahim'i iltizam etmek ehem olduğuna işaret için Cenab-ı Hak bu âyetle iktidayı tekrar tavsiye buyurmuş ve ehemmiyetine binaen kasemle te'kid ve takviye etmiş ve bu güzel âdetlere iktida; Allah'a ve Âhiret'e imanın neticesi olduğunu da ilâve buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ İbrahim (A.S.) ın güzel âdetlerine iktidanın güzel i'tikad neticesi olduğunu beyandan sonra iktida etmemenin kötü i'tikad neticesi olduğunu beyan etmek üzere:

وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Şol kimse ki âdet-i İbrahim'e iktidadan i'raz ederse Allahü Tealâ muhakkak onun iktidasından ganî ve cümle fi'linde senâya lâyıktır.]

Yani; millet-i İbrahim'in güzel âdetlerine uymakta bir çok faydalar olmasına binaen iktida edilmesi şiddetle tavsiye olunmuştur. Bu tavsiyeyi ehemmiyete almayıp da iktidadan istinkâf edenler olursa Allahü Tealâ onun iktidâsından ganîdir. Yani onun iktidasına ihtiyacı yoktur ve iktida edenler hakkında da hamîddir. Yani onlara ihsanı boldur. Zira; sevdiği kuluna dilediğini ihsan eder esirgemez. Binaenaleyh; herkesin medh ü senasına lâyıktır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette âdet-i İbrahim'e iktida etmeyerek kâfirlere muhabbet edenlere tehdid vardır. Yani kâfire adavet hususunda İbrahim (A.S.) ın ve ashabının tutmuş oldukları meslek ashab-ı Muhammedin haline muvafık olub dünyevi ve uhrevi faydası kendilerine âid olduğu cihetle bu mesleği ihtiyar etmeleri tavsiye olunmuştur. Şu halde ister ihtiyar etsin ister etmesinler, zira menfeat ve mazarratı kendilerine râci'dir. Binaenaleyh; bildiklerini işlesinler. Çünkü; Allahü Tealâ onların iktidalarına muhtaç değildir. Onlar iktida etseler de etmeseler de her halde mahmud ve memduhdur. O halde isteyen kâfirlerle dost-

luğu terkedip Allahü Tealâ'ya dost olsun, isteyen de kâfirlere dostlukta devam etsin Allah'ın gazabına müstehak olsun. Herkesin iradesi kendi elindedir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanı kâfirlere dostluktan nehyedince ehl-i iman kâfirlere şiddetle adavet etmişlerse de kâfirler içinde akraba ve evlâdı olanların derunları hüzünden hâli olamadığı cihetle Cenab-ı Hak akrabalarının iman etmeleriyle aralarında olan adâvetin muhabbete inkilâb edeceğini beyanla ehl-i imanı tesliye etmek üzere :

عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللّٰهُ قَدِيرٌ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Yakın zamanda me'mûldür ki Allahü Tealâ sizinle ve adâvet ettiğiniz kâfirler arasında onların imanları sebebiyle muhabbet halkeder ve Allahü Tealâ va'dini incâza kaadirdir ve günahtan tevbe edenlerin kusurlarını afüvv ve kendine itaat edenlere merhamet edicidir.]

Yani; ey ehl-i iman! Akrabanızdan olan kâfirlere adavetinizden mahzun olmayın. Zira; yakın vakıtta onların din-i İslâmı kabul etmesiyle aranızda olan düşmanlık dostluğa inkılâb eder. Çünkü; adavet icab eden küfür zâil olunca eski muhabbetiniz avdet eder. Mani' gidince memnun avdet etmesi kavaid-i şer'iye iktizasındandır. Allahü Tealâ adavet yerine muhabbet halketmeğe kaadirdir ve akrabanıza adavette şiddetinizden dolayı vaki' olan kusurlarınızı setredici ve emr ü nehyinde itaat edenlere ihsan edicidir.

Bu âyette Vâcip Tealâ mü'minlerle akrabalarını İslâmiyette birleştireceği zamanın yaklaştığını beyanla kalblerinde olan hüznü izâle ettiği gibi mü'minleri zımnen şiddet-i adâvetten de nehyetmişdir. Yani «Adavet etmeli ve lâkin ifrat etmemeli» demektir. Zira; her şeyde ifrat mezmum olduğu gibi ileride bir yerde ictimaı me'mûl olan kimseler hakkında adavette ifrat daha ziyade mezmumdur. Çünkü; ileride birleştiğinde yekdiğerinden mahcub ol-

malarını icab eden şeyden sakınmak lâzımdır. Nasıl ki öyle de oldu. Zira; adavet olunan kâfirlerden çokları din-i İslâma meyletmeye başladılar ve İslâmla ihtilât ederken Mekke'nin fethiyle (Ebu Süfyan), (Hâris) ve (Süheyl) gibi bir çok kimseler İslâm oldular, beyinlerinde adavet, muhabbete inkılâb ve hatta aralarında nikâh ve muamelât-ı saire cereyan etti ve ahvalin tebeddülüyle kalbleri yekdiğerine karşı muhabbetle doldu ve el ele baş başa vererek din-i İslâma hizmetle Resulullah'a muni ve zahîr oldular.

Bu sûrede kâfire muhabetten nehiy; adavetle emri mütezammındır. Bu âyette ise zımnen adavetten nehyolduğu cihetle zahirde tenakuz gibi bir şey anlaşılırsa da hakikatta tenakuz yoktur. Çünkü adavetle emir; asıl adavete raci'dir ki, kâfire adavet lâzımdır. Amma bu âyette nehyolan; şiddettir. Binaenaleyh; ileride birleşmesi me'mûl olanlara adavetin şiddetinden nehiydir. Şu halde şiddet ve ifrattan nehiy, aslından nehyi müstelzim olmaz. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur. Yani «kâfire asıl adavet lâzımdır ve lâkin onların içinde iman etmesi me'mûl olanlara adavette şiddet lâzım değil» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ bilûmum kâfirlerden alâkayı kesmekle emirden sonra akraba ve evlâddan adâvet ve mukateleye cesaret etmeyenlere ikram ve ihsan yoluyla sıla-i rahme ruhsatını beyan etmek üzere :

لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذ۪ينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدّ۪ينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُٓوا اِلَيْهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizi şol kimselerden nehyetmez ki, onlar sizinle dinde mukatele etmediler, diyarınızdan çıkarmadılar ve Allahü Tealâ sizi ihsan ve adalet etmekten nehyetmez. Zira; Allahü Tealâ adalet edicileri sever.]

Yani; Allahü Tealâ sizi şol kâfirlerle ihtilâttan men'etmez ki, onlar adavetlerini ızhar ederek din hususunda sizinle mukateleye girişmediler ve sizi diyarınızdan sürüb çıkarmadılar. İşte bu misillilere ihsandan ve adaletden men'etmez. Zira; insanlar arasında adalet edenleri Allahü Tealâ sever. Çünkü; onlardan adalet ve ihsanınıza mani' olacak bir muamele vaki' olmamıştır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü; Hazret-i Ebu Bekir (R.A.) ın kerimesi Esma (R.A.) ın validesi (Bint-i Abd-ül'uzza) müşrike olduğu halde bir çok hediyyeyle kerimesi Esma'nın evine gelince Esma anasını evine almadığı gibi hediyyesini de kabul etmedi ve «Her ne kadar validem isen de Allahü Tealâ bizi müşriklerle ülfetten nehyetti. Binaenaleyh; Resulullah'tan istizan etmedikçe ben seninle ülfet ve muhabbet edemem» diyerek Resulullah'dan istizan etmesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Buna nazaran *âyetin manâsı :* [Ey mü'minler! Size zarar kastetmeyen akrabanıza sıla kasdiyle riayet etmenizde beis yoktur] demek olur.

Yahut İbn-i Abbas'ın rivayetine nazaran bu âyet (Huzâa) kabilesi hakkında nazil olmuştur. Zira (Benî Huzâa) Resulullah'la mukatele etmemek üzere musalâha akid ve ahidlerinde sebat ettiler. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onlara ihsan etmiş ve haklarında adalete müsaade buyurmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey mü'minler! Sizinle muahede aktedip ahidlerinde sebat edenlere ihsanınızdan ve onlara adaletinizden Allahü Tealâ sizi nehyetmez] demektir. Zira mazarret görülmeyen kimseye iyilik etmekte bir mani' yoktur. Şu manâya nazaran ehl-i İslâmla sulh üzere bulunan bütün muahidler bu âyetin ahkâmından müstefid olduklarından ihtilât etmek ve onlardan zarar görülmediğinden dolayı zarar îras etmemek ve menafi'-i mütekabilede bulunmak, muamelât-ı câriyeye girişmek ve hatta fukaralarına sadaka vermek bile câizdir.

Hulâsa; din hususunda ehl-i imanla mukatele ve memleketlerinden ihraca tesaddi etmeyen kâfirlerle ihtilâttan men'olmadığı ve onlara iyilik etmenin caiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerden ihsana lâyık olanları beyandan sonra ihsana liyakati olmadığı gibi buğz u adavete müstehak olanları beyan etmek üzere :

إِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذ۪ينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدّ۪ينِ وَاَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْۚ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ⑨

buyuruyor.

[Ancak Allahü Tealâ sizi şol kimselerden nehyeder ki, onlar din hususunda sizinle mukatele ettiler ve memleketinizden sizi çıkardılar ve sizi çıkarmaya muavenet ettiler. Allahü Tealâ onlarla ihtilât ve onlara dostluktan sizi men'eder. Eğer bir kimse onlara dostluk ederse işte şu dostluk eden mü'minler ancak zalimlerdir.] Zira; dostluğu mevzi'-i lâyıkının gayriye vaz'ederek bu hususta varid olan nehy-i İlâhî'nin haricine çıktılar. Her kimse ki nehyin hilâfına hareket ede, elbette zâlimdir. Binaenaleyh; mukateleye hazır olan kâfirlere dostluk eden mü'minler elbette zâlimlerdir.

Yani; size zarar etmeyen ve mukateleye hazır olmayan kâfirlere iyilikden Allahü Tealâ sizi nehyetmez. Belki şol kâfirlere iyilikten ve onlara dostluktan nehyeder ki onlar sizinle dininiz hakkında muharebe etti, vatanınızdan çıkardı ve çıkaranlara yardım etti. İşte bu makûle kâfirlere iyilikten Allahü Tealâ sizi nehyeder ve bu gibi kâfirlerle dost olanlar muhabbetlerini mahall-i lâyıkının gayriye vaz'ettiklerinden zâlimlerdir. Zira; kanun-u İlâhî'nin haricine çıktılar. Binaenaleyh; Allah'ın azabına müstehaklardır.

Hulâsa; ehl-i imana dini ve dünyevi zarar eden ve zarar etmesi melhûz olan kâfirlerle dostluk caiz olmadığı ve dostluk edenlerin zâlim oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mü'minlerle mukatele eden ve etmeyen kâfirlerin ahkâmını beyandan sonra dâr-ı harpten dâr-ı İslâma hicret eden hatunların ahkâmını beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Size muhâcire olarak imanlarını izhar eden hatunlar geldiklerinde onları imtihan edin. Allahü Tealâ onların imanlarını daha iyi bilir.]

Yani; ey mü'minler! Dar-ı harpten hicret edib imanlarını ızhar ederek size gelen kadınları siz imtihan edin ve hallerini görün ki bakalım zann-ı gâlibiniz veçhüzere iman etmişler midir ve kalbleri lisânlarına muvâfık mıdır? Yoksa sahte olarak kalblerinde küfrü gizleyib de yalnız lisanlarında mı imanı ızhar ediyorlar? Nûr-u ferâset ve imtihanla onların hallerine muttali' olun ki aldanmayasınız ve hallerine göre muamele edesiniz. Maamafih esrar-ı kulûba muttali' olan Allahü Tealâ onların imanlarının hakiki olub olmadığını bilir. Şu halde imtihan sizin onların hakiki hallerine ıttılâınız içindir. Zira; Allahü Tealâ'nın imtihana ihtiyacı yoktur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *i m t i h a n* la murad; *Yemin olmak* ihtimali vardır. Çünkü; İbn-i Abbas hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran Resulullah, imanını ızhar ederek hicret eden hatunlara, hicreti; zevcine buğzundan veya dünyaya hevesinden ve hicret ettiği memleketi kendi memleketinden daha ziyade sevdiğinden veyahut bir vukuat işlediğinden dolayı hicret etmeyib ancak Allah'a ve Resulüne muhabbetinden nâşi hicret ettiğine yemin teklif eder. Yemini kabul edenlerin imanlarının hakiki olduğunu bilir, onları kabul ederek dâr-ı küfre reddetmez ve yemini kabul etmeyenlerin imanlarının sahte olduğu anlaşıldığından onları reddederdi. İşte şu fi'l-i Resulullah delâlet eder ki imtihanla murad; *Yemindir.*

*
**

Vâcip Tealâ hicret eden hatunların imtihan edilmelerini emrettikten sonra imtihan üzre yapılacak muameleyi beyan etmek üzere :

فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ

buyuruyor.

[Siz onları imtihan etmekle emrolununca imtihan neticesinde eğer kendilerinin mü'mine olduklarını bilirseniz onları kâfirlere reddetmeyin velevse o kâfirler onların zevcleri olsun. Zira; o hatunlar kâfir olan zevclerine ve kâfir olan zevcleri o hatunlara helâl olmaz.] Ne kadınlar kocalarına ve ne de kocaları kadınlarına helâl olur. Hiç birisi o birine helâl olmadığından beyinlerinde zevciyet muamelesi câri olamaz. Çünkü; ihtilâf-ı din sebebiyle firkat hasıl olduğundan her birerinin diğerinden intifa' etmesi haram olur.

Bu âyette cümleler ayrı ayrı manâya delâlet ettiğinden tekrar yoktur. Zira birinci cümle; ihtilâf-ı din sebebiyle nikâh-ı evvelin zevaline ve ikinci cümle de iddet bittikden sonra tecdid-i nikâhın caiz olmadığına delâlet ettiğinden cümlelerin ifadeleri başka başkadır. Binaenaleyh; zahirde tekrar gibi görülürse de hakikatta tekrar yoktur, belki ihtilâf-ı din sebebiyle hâsıl olan hürmetin şiddetine delâlette mübalâğadır. İmam-ı Şâfii'ye göre iddetin inkızasiyle firkat hasıl olduğundan iddeti bitmeden evvel zevci müslüman olursa onun zevcesidir. Zira; mâni' gidince memnû' avdet eder. Çünkü; ikisi de mü'min olduklarından aradan hürmet kalkar ve zevciyet avdet eder ve yekdiğerine helâl olur. Amma İmam-ı A'zam'a göre firkat, ihtilâf-ı dareynledir. Şu halde zevc mü'min olarak dar-ı İslâm'da zevceye iltihak etmedikce hatun başka kocaya varabilir.

وَآتُوهُمْ مَا أَنْفَقُوا

[Onların kocalarına infak ettikleri şeyi verin.]

Yani; size muhaceretle gelib imanlarını ızhar eden kadınların imanları tebeyyün edib onları hıfzettikden sonra zevcleri gelib o hatunlara sarfettikleri mehirlerini isterlerse, sarfettikleri mehri onlara verin. Zira; hatundan göreceği menfaat mukabilinde mehir

mazarratını ihtiyar etmişti. Beyinlerinde hâsıl olan firkat sebebiyle menfaat zail olunca mehri vermek suretiyle mazarratı izâle etmek adalete muvafıktır. Zira mazarrat; menfaat mukabilidir. Şu halde kadından göreceği menfaattan mahrum olunca mazarratını def'etmemek adalete muhalif bir emr-i kabihtir. Binaenaleyh; mehri vermek hususunda vaki' olan emr-i İlâhî tarafeyn hakkında adaleti mutazammındır.

Fahri Râzi, Hâzin ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü; Hudeybiye musalâhasından sonra (Hâris) kızı (Sübey'a) namında bir hatun mümine olarak huzur-u Nebiye dehalet etti ve arkasından zevci geldi, Resulullah'tan karısının kendisine teslimini istedi ve dedi ki, «Ya Muhammed (S.A.V.) sen bizden firar edib gelen olursa reddedeceğini henüz yazısı kuruma-yan ahidnâmede şart kıldın. Şart gereğince haremimi reddetmeniz lâzımdır» demesi üzerine bu âyet nazil olmuştur. Binaenaleyh; Resulullah «O şartın erkekler hakkında olub kadınların bundan müstesna olduğunu ve ancak sarf ettiği mehri istemeye hakkı bulunduğunu» beyanla mehrini verdi ve hatunu muhafaza ile Hazret-i Ömer (R.A.) e nikâh etti. Şu vak'a Rasulullah Hudeybiye'den nakletmeksizin vukua gelmiştir. Hudeybiye musalahası ise kâfirlerden Medine'ye her kim gelirse Rasulullah onu Mekke'ye iade etmek fakat Medine'den Mekke'ye geleni iade etmemek şartlarını cami' idi. Henüz Hudeybiye'den ayrılmadan Cenab-ı Hak bu şartın erkeklere mahsus olduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ dar-ı harpten İslâm olarak hicret eden hatunları muhafaza ve zevcleri tarafından onlara verilmiş olan mehrin iade olunmasını emrettikten sonra bu gibi kadınları nikâh etmekte bir mani' olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ

buyuruyor.

[O hatunların mehrini verdiğinizde nikâh etmekte sizin üzerinize günah yoktur ve siz kâfire olan hatunların nikâhını elinizde tutmayın.]

Yani; ey ehl-i iman! Dar-ı harpten iman ederek size hicret eden kadınların zevcleri tarafından istenilen mehirlerini vermek şartiyle onları nikâh etmekte sizin üzerinize günah yoktur. Zira; onların İslâmiyeti, dar-ı harpte kalan zevcleriyle kendilerinin beynini tefrik ettiğinden aralarında tefrika hâsıl olmakla dar-ı harpteki kocalarının bunlarla alâkaları kalmamıştır. Yalnız zevclerinin onlara vermiş oldukları mehri istemeye hakları vardır. Onların taleb ettikleri mehri verdikten sonra sizin için onları nikâh etmek mübahtır ve dar-ı harpte küfrüzere kalan hatunlarınızın nikâhını elinizde tutmayın tatlik edin. Zira; onlar müşrike oldukları cihetle necistirler, mü'minler ise temizdir. Necisle temiz beyninde zıddiyet olduğundan ikisinin bir yatakta bulunmaları caiz olamaz. Binaenaleyh; müslime olan bir kadın kâfire olan kocasına reddolunmadığı gibi kâfire olan kadın da mü'min olan bir kimsenin taht-ı nikâhında kalamaz.

Bu âyetten istidlâl ederek İmam-ı A'zam hazretleri müslime olarak hicret eden hatun hâmil olmadıkça iddete bile lüzûm görmeyerek derhal nikâhın cevazını ictihad etmişlerdir.

Bu âyet nazil olunca eshaptan bazıları Mekke'de müşrike olarak kalan hatunlarından vazgeçib alâkalarını kesmişlerdir. Çünkü; aralarında din rabıtası kalmayınca zevciyet rabıtasiyle intifa' etmek ihtimali kalmamıştır ki, nikâhını muhafaza etsin. Zira nikâhtan maksad; tarafeynin yekdiğerinden intifa etmesidir. Şu halde intifa' caiz olmayınca yalnız nikâhı tutmakta zarar vardır fayda yoktur.

وَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقُوا

[Kâfire olarak kalan zevcelerinize sarfettiğiniz mehri isteyin ve kâfirler de iman edib hicret eden hatunlarına sarfettikleri mehirlerini istesinler.]

Yani; imanı kabul etmeyerek dar-ı harpte kalan hatunlarınız-

dan kat'-ı alâka edince onlara vermiş olduğunuz mehri onları nikâh edenlerden istemek hakkınızdır ve kezalik kâfirlerin de imanı kabul edip dar-ı İslâma iltihak eden hatunlara sarfetmiş oldukları mehirleri onları nikâh eden ikinci zevcten istemek haklarıdır. Çünkü; zevciyet alâkası kesilip menfeat ihtimali kalmayınca menfeat mukabilinde sarfolunan emvali alsın ki zevc zarar-ı küllîye duçar olmasın ve menfeat zail olunca zarar da zail olsun ki, adalet yerini bulsun ve tarafeynin yekdiğerine karşı bir diyeceği kalmasın.

*
**

Vâcip Tealâ iman ederek dar-ı İslâma hicret eden ve dar-ı harpte küfr üzere kalan hatunların ahkâmını beyandan sonra o hükmü hulâsa olarak beyan etmek üzere :

ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Şu âyetin bidayesinden buraya kadar zikrolunan mesâil Allah'ın hükmüdür. Binaenaleyh; Allahü Tealâ bu hükümle beyninizde hükmeder. Zira Allahü Tealâ; her halinizi bilicidir ve ilminin iktizası üzere hükmeder ve hükmü hikmete muvafıktır. Çünkü; hakîmdir.] Elbette hükmü hikmetten hali kalmaz. Binaenaleyh; sizin bu hükme itaatiniz vâciptir.

Hulâsa; dar-ı harpten dar-ı İslâma imanını ızhar ederek hicret eden hatunları imtihan etmek ve imtihandan sonra imanlarının hakiki olduğu anlaşılırsa dar-ı harbe ve kâfir olan zevcine reddetmeyip muhafaza etmek ve mü'mine olan hatunla kâfir olan zevci yekdiğerine helâl olmamak ve hicret eden hatunun mehrini isterse kâfir olan zevcine vermek şartiyle o hatunu nikâhla almak caiz ve mü'min olan bir kimsenin müşrike karısını nikâhı altında tutmayıb talâk vermek ve talâk verdikleri kadınların mehrini onları nikâh eden kâfirlerden almak meşru' olduğu ve şu beyan olunan ahkâmın kâffesi bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ şu ahkâmı beyandan sonra kâfire olan hatunu nikâh eden kâfir mehrini vermekten imtina' ederse onun hükmünü beyan etmek üzere :

وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Eğer siz zevcelerinizden kâfirlere bir şey sizi fevt eder de siz de o kâfirlere galebeyle ikab eder ve galebe ederseniz siz zevceleri kâfir elinde kalıp da mehrini almayanlara o hatunlara sarfetmiş oldukları mehrin mislini verin ki zevc zarar-ı külliye uğramasın ve şol Allahü Tealâ'dan korkun ki O Allahü Tealâ'ya siz iman edicisiniz.]

Yani; ey mü'minler! Sizin zevcelerinizden dar-ı harpte kâfire olarak kalanların veyahut dar-ı İslâmdan dar-ı harbe kâfire olarak iltihak edenlerin mehrini onları tezevvüc eden kâfirler tarafından vermemekle velev cüz'i bir şey olsun sizi fevtedip de siz de onlara gazâ ile galebe ettiğinizde emvâl-i ganimeti taksimden evvel onların zevcelerine mehir olarak verip de alamadıkları şeyin mislini verin ki zevc zarar-ı külliye uğramasın. Zira; zararın mümkin olduğu kadar izâle olunması lâzımdır; Çünkü; zevcesi gitti, bâri vermiş olduğu mehri gitmesin ki onunla diğer bir zevce tedarik edebilsin ve siz şol Allahü Tealâ'dan korkun ki O Allah'a iman ettiniz. Zira îmanın muktezası; Allah'ın emrini yerine getirmektir.

Muhacirinin haremlerinden kâfirlere iltihak eden altıdır. Resulullah onların zevclerine emvâl-i ganimetten mehirlerini vermiştir. Eğer ahidnamede erkekler gibi kadınların da iadesi dercolunmuş ise bu misilli mehrin verilmesi vâciptir ve eğer kadınların iadesi dercolunmamışsa mehri vermek menduptur.

Bu âyetin mensuh olub olmadığında ihtilâf vardır. Mensuhtur diyenlere nazaran elyevm bu âyetle amel vâcip olmaz ve mensuh değildir diyenlere nazaran amel vâciptir. Lâkin bu zamanda amel mümkün olmadığından mensuh olması râcihtir.

***

Vâcip Tealâ Hudeybiye musâlâhası üzerine tehaddüs eden bazı hâdisenin ahkâmını beyandan sonra Mekke'nin fethi günü kadınların biatlerinin şartlarını beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ
وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ
وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muazzam! Sana Allah'a şirketmemek, sirkat etmemek, zina etmemek, çocuklarını katletmemek, elleri ve ayakları arasında bühtan olan şeyi iftira ederek getirmemek ve ma'ruf olan şeyde sana isyan etmemek üzerine biat eder oldukları halde mü'mine olan hatunlar geldiklerinde sen onlara biat et ve onlar için Allahü Tealâ'ya istiğfar et. Zira; Allahü Tealâ kullarından ihlâs üzere iman edenlerin günahlarını afivv ve tevbe edenlere ihsan edicidir.]

Yani; ey Nebiyy-i zîşân! Senin huzuruna biat için mü'mine olan kadınlar gelib seninle muahede ve cümle ahkâm-ı şer'iyeyi ve tekâlif-i İlâhiyeyi kabul ederlerse; şerik ve nazîrden münezzeh olan Allahü Tealâ'ya şirketmemek ve bigayr-i hakkin gayrın malını alarak hırsızlık yapmamak, evli veya, bekâr olsun zina etmemek, kız çocuklarını diri olarak veya sair suretle öldürmemek ve bir bühtan getirmemek ki o bühtan elleri ve ayakları arasında iftira olur, aklın ve şer'in güzel addettiği şeyle sen emrettiğinde sana âsi olmamak üzere biat ederlerse sen de onlara biat ve onlarla muahede et ve biattan evvel geçmiş günahlarına onlar için istiğfar et. Zira; Allahü Tealâ şu minval üzere iman edip sana biat eden kullarının günahlarını mağfiret edici ve tevbelerini kabul ile onlara merhamet buyurucudur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Mekke'nin fetholunduğu gün Resulullah San'â üzerinde ve Hazret-i Ömer biraz aşağısında bulundukları bir zamanda bu âyet nazil olmuştur. O günde

Resulullah'a biat eden kadınların adedinin dörtyüz elliyediye bâliğ olduğu mervidir. Biatın keyfiyetinde bir çok rivayet mevcutsa da esah olan keyfiyet; biat sözüyle olub musafaha suretiyle olmamıştır. Zira; Buhârî ve Müslim hazaratının ittifaklariyle Hazret-i Âişe «Resulullah'ın eli malik olmadığı bir kadının eline değmemiş ve Resulullah biatı sözüyle yaptı» buyurmuşlar ve ekser müfessirin bu rivayeti tercih etmişlerdir. Çünkü ekser nususa muvafık olan; Hazreti Âişe'nin rivayetidir. Zira; Resulullah'ın helâli olmayan bir kadına hiç bir suretle messetmediğine dair rivayet pek çoktur. Şu halde bazı mütasavvıfanın hatunları irşad sadedinde ecnebiye olan hatunlara rabıta ünvaniyle teveccüh edeceğim diyerek temas etmesinin ve onlara mürşid sıfatiyle bir takım yolsuz muamelede bulunmasının butlanında şüphe olamaz. Çünkü; o kimseyi her ne kadar büyük bir adam tasavvur etsek bile nübüvvet mertebesine vasıl olması ihtimali yoktur. Şu halde bir nebi için caiz olmayan bir şey o nebinin ümmeti için nasıl caiz olabilir? Elbette caiz olamaz.

Bu âyette *M a ' r u f* ile murad; *me'murat ve menhiyyat* olduğuna göre *manâ-yı nazım:* [Me'muratta emrine imtisâl ve menhiyatta nehyinden ictinâb etmekle sana âsi olmamak üzere biat ederlerse sen de onlara biat et] demektir. Yahut Ma'ruf ile murad; *Bir musibetin isabetinde sabretmek ve kendi aleyhine dua etmemektir.* Şu halde musibete sabretmemek, yakasını yırtmak, saçını başını yolmak ve aleyhine dua etmek isyandır. Ma'ruf; *Kadınların mahremi olmayan bir kimseyle konuşmaması ve tenha mahalde bulunmamasıdır.* Bunun hilâfına hareketleri isyandır.

Bu âyette zikrolunan şartlar kadınları terğib edecek mesailden olduğu cihetle tasrih olunmuştur. Binaenaleyh bunları zikretmek; diğer ahkâmda biata münafi olmadığı gibi belki salât ve zekât gibi muazzamat-ı diniyenin ve erkân-ı İslâmiyenin biatta zikrolunmaması bunlara riayetin lüzumu meydanda bir hakikat olduğundandır. Çünkü; şu zikrolunan mesailde biat lâzım olunca sair şeair-i İslâmiyede biatın lâzım olacağı evleviyetle sabit olduğundan zikre hacet olmadığı cihetle zikrolunmamıştır.

***

Vâcip Tealâ sûrenin evvelinde kâfirlere mü'minlerin dost olması muvafık olmadığını tavsiye buyurmuştu. Şimdi kelâmın bidayesi nihayesine münasib olmak san'atına muvafık olarak sûrenin âhirinde dahi mü'minlerin kâfirlere dost olmamasını tavsiye etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْاٰخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Siz dost olmayın bir kavmile ki, o kavim üzerine Allahü Tealâ gazab etti ve kâfirlerin ashab-ı kubûrdan me'yus oldukları gibi onlar da âhiretten me'yus oldular.]

Yani; ey ehl-i iman! Siz Allah'ın gazab ettiği Yehûd kavmiyle musâhabet edip dost olmayın. Zira; onlar peygambere iman etmediklerinden âhiretten me'yus oldular. Nasıl ki kabre gidenlerin geri gelmesi muhâl olduğu cihetle kâfirler ashab-ı kubûrdan me'yus oldularsa bunların da âhiret sevabından nasibedâr olmaları muhâl olduğundan âhiret ni'metlerinden me'yus olmuşlardır. Zira; Yehûd kavmi Tevrat'ta şemail-i Resulullah'ı gördükleri ve Resulullah'ı şemailine muvafık olarak buldukları cihetle âhir zaman nebisi olduğunu bildikleri halde inkâr ettiklerinden âhirette muazzeb olacaklarında şübheleri yoktu fakat inad edib iman etmedikleri cihetle bittabi' âhiretten me'yus olmuşlardır ve sair kâfirlerin ekserisi âhirete iman etmediklerinden âhirette sevab beklemezler.

Bu âyeti- celilenin bazı fakr ü faka sebebiyle Yahûdîlerin bahçelerinin meyvelerinden ve sair servetlerinden müstefid olmak emeliyle Yahûdîlere dostluk edib ehl-i İslâmın ahvalinden Yahûdîlere haber veren mü'minler hakkında nazil olduğu mervidir. Şu halde Allahü Tealâ onları ve onların emsalini bu gibi çirkin şeyleri irtikâb etmekten nehyetmiştir. Şu sebeb-i nüzûle nazaran *Allah'ın gazab ettiği kavim* ile murad; *Yahudi'lerdir* ve sûrenin evvelinde (Hâtıb b. Bel'tea) tarafından Mekke müşriklerine yazılan mektub münasebetiyle Vâcip Tealâ mutlaka kâ-

firler ve bilhassa Mekkelilerle dostlukdan nehyettiği cihetle sûrenin ahirinde Yahudilerden nehye sarfolunmak nazm-ı âyete daha muvafıktır ve Kur'anda gazab-ı İlâhî'nin ekseriya Yahudiler hakkında isti'mâl olunması da bu rivayeti te'yid eder. Amma gazab-ı İlâhî'nin bilûmum kâfirlere nâzil olacağına ve sebeb-i nüzûlün hususuna i'tibar olmayıb elfâzın umumuna i'tibar olunduğuna nazaran âyet, kâfirlerin hepsiyle dostluk caiz olmadığına delâlet eder.

*
* *

SURE-İ SAF

Medine-i Münevvere'de nâzil olan sûrelerdendir. *Ondört* âyeti hâvidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

[Tesbih etti Allahü Tealâ'ya göklerde ve yerde olan cümle mevcudat. Zira; Allahü Tealâ mülkünde herkese galib ve emrinde hakîmdir.]

Yani; semevat ve arzda bulunan cümle mahlûkat Allahü Tealâ'nın cemi' sıfat-ı kemaliyeyle muttasıf ve noksan sıfatların cümlesinden münezzeh olduğuna delâlet ve şehadet ettiler. Çünkü; Allahü Tealâ murad ettiği şeylerin cümlesine galib ve cemi' tedbir ve takdirinde işleri muhkemdir. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ'nın hiç bir fi'li bozulmaz. Çünkü; işleri her türlü hikmete muvafık olduğundan bilcümle avârıza mukavemet eder ki hiç bir vecih ve behaneyle işine tezelzül ârız olmaz.

Vâcip Tealâ'yı mevcudâtın takdisi ve nevâkıstan tenzihi dâimi olduğuna işaret için *Tesbih* lâfzı *Mazi* sigasiyle vârid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ mahlûkatın kendine tesbit ettiğini beyandan sonra ehl-i imana lâyık olmayan bazı ahvali beyan etmek üzere :

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Niçin işlemeyeceğiniz şeyi söylersiniz?]

Yani imanın muktezası; ahdi vefa etmekken yerine getiremeyeceğiniz ve ifa edemeyeceğiniz şeyi niçin söyler ve teahhüd altına girersiniz?

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; ashaptan bazıları «Allahü Tealâ'ya a'malin hangisi sevgili olduğunu bilmiş olsak işleriz» demeleri üzerine yevm-i Uhud'da Allahü Tealâ, ind-i ulûhiyetinde a'da-yı dinle muharebenin sevgili olduğunu beyan edince bu sözü söyleyenlerden bazıları düşmanla muharebeyi ağır görmeleri üzerine Cenab-ı Hak bu âyetle onları tekdir etmiştir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey mü'minler! Tahammül edemeyeceğiniz şeyi niçin vaadedersiniz?] demektir. Şu halde insan için ifa edemeyeceği şeyi va'detmek her zaman mezmumdur ve yalan olarak yapmadığı bir şeyi yaptım ve söylemediği şeyi söyledim demek de bu âyete dahil ve mezmumdur. Çünkü işlemediği bir şeyi işledim demek; ayıp olduğu cihetle bu gibi şeylere utanmadan cesaret etmek ve söylemek mürüvveti ihlâl eden yalan cümlesinden olduğu için ehl-i imana lâyık değildir. Binaenaleyh; vadettiği bir emr-i hayri terketmek mezmum olduğu gibi işleyemeyeceği bir şeyi vaad etmek de mezmumdur.

Hulâsa; yapmadığı ve yapamayacağı bir şeyi yaptım veyahut yapacağım demenin insan için lâyık olmadığı bu âyet'ten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanların işleyemeyeceği şeyleri vaadetmeleri mezmum olduğunu beyandan sonra şu mezmumiyetin derecesini beyan etmek üzere :

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[İşlemeyeceğiniz şeyi söylemeniz indallah gazab yönünden büyük oldu.]

Yani; ey mü'minler! İşleyemeyeceğiniz şeyi işleyeceğiz diyerek vaadetmeniz indallah günah yönünden pek büyük oldu. Zira; insan için ahdini îfa etmek lâzım olduğundan îfa edeceğini vaadedip de sonra o vaadi yerine getirmemek âr ve ayıptır ve indallah büyük günahtır.

***

Vâcip Tealâ gaza ederiz deyip de sonra gazayı kerih görenleri zem ve tekdir ettikten sonra gaza edenlere muhabbet ettiğini beyan etmek üzere:

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ۝

buyuruyor.

[Muhakkak Allahü Tealâ muhabbet eder şol kimselere ki onlar birbirine rabtolunmuş binalar gibi sarfoldukları halde fisebilillâh düşmanla muharebe ederler.]

Yani; Allahü Tealâ muhakkak razı olur şol kimselerden ki, onlar din-i İlâhî'yi i'lâ ve kelime-i tevhidi neşr ü ta'mim için a'da-yı dinle mukatele ve bir hatt-ı hareket üzere ki yapılmış ve birbirine bağlanmış binalar gibi muhkem ve yekdiğerinden ayrılmaz bir halde safbeste olarak devam ederler ve zahirde bedenleriyle kireçle tahkim edilmiş duvar gibi yekdiğerine bağlı ve bâtında kalpleri kelime-i tevhid üzere ittifak etmiş çözülmez bir halde birbirlerine yardım etmekle şevketlerini muhafaza ederler. Binaenaleyh; bütün ehl-i iman muhkem yapılmış metin ve yıkılmaz bir kal'a mesabesinde olduklarından aralarında ihtilâf ve ihtilâl olmaksızın sözleri ve özleri bir olarak düşmanla mukatele ederlerse Cenab-ı Hakkı razı ve hoşnud edeceklerine bu âyet delâlet eder. İşte bu esasa binaen saff-ı kıtâlden firar etmek diyanet-i İslâmiyede büyük günahtır. Çünkü firar; kuvvet-i İslâmiyeyi ihlâl edib asakir-i İslâmiyenin bozulmasına ve düşmanın galebesine sebeb olduğundan rıza-yı İlâhî'ye muhaliftir. Binaenaleyh; saff-ı İslâmdan firar eden kimse âsi ve mücrimdir.

Hulâsa; muhkem ebniyeler gibi yekdiğerine merbut ve saff

olarak fisebilillâh düşmanla muharebe edenlerin Allah'ın muhabbetine mazhar olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ a'da-yı dinle muharebe edenlere muhabbet ettiğini beyandan sonra kıtali terketmek emr-i Resulullah'a muhalif olduğu cihetle Resulullah'a eza olup gazab-ı İlâhî'ye bais olacağını beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَد تَّعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

buyuruyor.

[Zikret ya Ekrem-er Rusül! Şol vaktı ki, o vakıtta Musa (A.S.) kavmine hitaben «Ey kavmim! Bana niçin eza ediyorsunuz? Halbuki siz benim Allah'ın size gönderdiği Resûl olduğumu suret-i kat'iye ve muhakkakada biliyorsunuz. Şu halde eza etmemek lâzımken neden ezaya cesaret edersiniz?» dedi. Vakta ki onlar Hak'tan meyledince Allahü Tealâ da onların kalblerini Hak'tan meylettirdi ve Allahü Tealâ taatinden çıkan kavmi hidayette kılmaz.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen ümmetinden kıtali arzu etmeyenlerin hallerini biraderin Musa (A.S.) ın kavminden emrine muhalefet ederek kıtali terkedenlerin hallerine kıyasla o zamanı hatırına getir ki senin ümmetin de onlardan ibret alsınlar ve Allah'ın Resulüne muhalefetin o resule eza olduğunu bilsinler ve zikret şol vakti ki o vakitte Musa (A.S.) kavmine hitaben «Ey kavmim! Bir takım müfteriyat isnad ederek emrime muhalefetle kıtali terketmek ve bir nevi' taama sebredemeyiz ve Allah'ı açıktan bize göster demek gibi vâhi şeylerle bana niçin izâ ediyorsunuz? Halbuki kat'i surette benim taraf-ı İlâhî'den sizin dünyevi ve uhrevi menfeat ve mazarratınızı beyan etmek ve sizin sebeb-i necatınız olacak doğru yolu size göstermek için gönderilmiş Resûl olduğumu bilirsiniz. Şu halde emrime imtisâl ve bana ta'zim etmeniz lâzım-

ken niçin eza ediyorsunuz?» demekle kavmini insafa da'vet etti. Vakta ki kavm-i Musa nasihat dinlemeyerek doğru yoldan çıkınca Allah da onların kalblerini hakkı kabulden meyl ettirdi. Binaenaleyh; batıla meyletmekle dalâlette kaldılar ve gazab-ı İlâhî'ye müstehak oldular. Zira; tarik-ı haktan çıkmış olan kimseleri matluba isâl eder derecede Allahü Tealâ hidayette kılmaz. Çünkü; kul iradesini batıla sarfedince Allahü Tealâ kulun iradesi vechüzere halkettiğinden kulun ef'al-i ihtiyariyenin hiç birinde mecbur olması lâzım gelmez.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile fâsıkların hidayetten mahrum olmalarının sebebi; ancak kendilerinin fıskı ve haktan meyle sebeb-i aslî de yine fıskları olduğundan dolayı zemmolunduklarına işaret için zamir mevkiinde (فاسقين) lâfzı ism-i zahir olarak varid olmuştur. Enbiya-yı izama izânın azametine, akibetinin vehametine ve en nihayet küfre badi ve azab-ı ebediye sebeb olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; enbiyanın emrine itaat etmeyerek isyanla ülfet eden kimseleri Allahü Tealâ sevmediğinden doğru yola sevketmeyeceğini beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; onlar doğru yola gitmeye niyet etmedikleri cihetle Allahü Tealâ onlar hakkında doğru yolu nasib etmez.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Musa'nın kavmine vâki olan sözünü beyanla emr-i Resule muhalefetin kötülüğünü beyandan sonra Hazret-i İsa'nın Benî İsrail'e hitaben sözlerini de beyanla âkibetin vehâmetine tenbih etmek üzere :

وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِىٓ اِسْرَٓائِلَ اِنِّى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا
بِرَسُولٍ يَأْتِى مِنْ بَعْدِى اسْمُهُٓ اَحْمَدُ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Resül! Zikret şol vakti ki o vakıtta **Hazret-i Meryem'in oğlu İsa (A.S.) Benî İsrail'e hitaben «Ey Benî İsrail!**

Benden evvel nâzil olup önümde bulunan Tevrat'ı tasdik ve benden sonra gelecek bir Resulle sizi tebşir edici olduğum halde — ki o Resulün ismi Ahmed'dir — ben size Allah'ın resulüyüm» demekle kavmini hakka da'vete başladı.]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! Şol vaktı tezekkür etmekle kavmin sana yapmış oldukları izâdan mahzun olma ki o vakıtta Meryem oğlu İsa (A.S.) Benî İsrail'e «Ey Benî İsrail! Ben size benden evvel nâzil olan ve benim huzurumda bulunan Tevrat'ın ahkâmını ve taraf-ı İlâhî'den gelmiş bir kitab olduğunu tasdik edici olduğum halde Allah'ın Resulüyüm, dünyevi ve uhrevi menfaatinizi size beyan edeceğim ve ben sizi bir Resûl ile tebşir ediciyim ki o resûl benden sonra gelir ve ism-i şerifi Ahmed'dir» dedi ve bu sözüyle kendinin Allah'ın resulü olduğunu kavmine tebliğ etti.

Resulullah'ın medh ü senası çok olduğu için ismi Ahmed olmuştur. Zira *A h m e d* 'in manâsı; *Hamd ü senası ziyade çok* demektir. Binaenaleyh; nâsın lisanında Resulullah'ın senası sair enbiya-yı izamdan daha çoktur.

***

Vâcip Tealâ İsa (A.S.) ın risalet da'vasını ızhar edince kavmi, da'vasında sadık olduğuna delâlet eder mu'cize taleb etmeleri üzerine İsa (A.S.) mu'cizesini getirince kavminin söyledikleri sözlerini beyan etmek üzere:

فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ⑥

buyuruyor.

[**Risalet da'vası üzerine vakta ki İsa (A.S.) da'vasının doğru olduğuna delâlet eder mu'cizeleriyle gelince onlar «Şu İsa (A.S.) ın getirdiği şey meydanda bir sihirdir» dediler.**] Halbuki İsa (A.S.) ın onlara getirmiş olduğu mu'cizeleri ondan evvel geçen enbiya-yı kiram getirmemişlerdi. Lâkin kavminin şekavetleri ve kalblerinde olan kasavetleri bu sözü söylemeye onlara cesaret verdi ve mu'cizeye sihirdir demekten çekinmediler. *Yahut* bu âyet Hazret-i İsa'-

nın kelâmından olduğu halde *bizim resulümüz murad olmak* ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı nazım* şöyledir : [Benden sonra bir Resûl gelecek ki o Resulün ism-i şerifi Ahmed olacaktır. Vakta ki o Resûl kavmine mu'cizeleriyle geldiğinde o Resulün kavmi «şu mu'cize diyerek getirdiği şey açık bir sihirdir» diyecektir] demektir. Her ne kadar bu manâ muhtemelse de âyetin sevkine nazaran manâ-yı evvel zâhir ve râcihtir. Çünkü; İsa (A.S.) ın risalet da'vası üzerine kavminin mu'cize istedikleri zahirdir. Binaenaleyh kavminin talebi üzerine mu'cize getiren Hazret-i İsa'ya sâhirdir diyenlerin onun kavmi olması sevk-i kelâma daha münasiptir.

*
* *

Vâcip Tealâ Hazret-i İsa'nın risalet da'vasını ızhar ettiğini ve da'vasını te'yid için getirmiş olduğu mu'cizesine sihirdir diyerek iftira ettiklerini beyandan sonra bu gibi iftirada bulunanlardan daha ziyade zâlim olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰٓى اِلَى الْاِسْلَامِ

buyuruyor.

[İslâma da'vet olunduğu halde Allahü Tealâ üzerine yalanı iftira eden kimseden daha ziyade zalim kim olabilir?] Elbette böyle iftiraya cür'et edenden daha ziyade zalim olamaz. Çünkü; sebeb-i necatı olan İslâma da'vet olunduğu halde da'vet eden zata ve o zatı gönderen Allahü Tealâ'ya iftira ettiği için her zâlimden ziyade zâlimdir.

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝

[Halbuki zalim olan kavmi Allahü Tealâ hidayette kılmaz.]

Yani; insanlardan hangi insan ki hudud-u İlâhî'yenin haricine çıkmaktan ve haddini tecavüz etmekten daha ziyade zalim olabilir şol kimseden ki, o kimse kullarını irşad için Allah'ın gönderdiği resulü vasıtasiyle İslâma da'vet olunduğu halde yalan olarak Al-

lah'a iftira eder ve resulün getirdiği mu'cizeye sihirdir demekle nebinin da'vetine icâbetten imtina' eder. Bu gibi küstahlığa cür'et edenden daha ziyade zâlim olabilir mi? Elbette olamaz. Çünkü mu'cizeye sihirdir demek; o mu'cizeyi getiren resulü tekzib olduğu gibi Allahü Tealâ'ya dahi iftiradır. Bunun her ikisi de zulmün nihayesidir. Binaenaleyh; bu gibi zulmü irtikâb edenler hidayete vasıl olup doğru yolu bulamazlar. Çünkü; Allahü Tealâ zâlimlere hidayetini tevfik etmez. Zira; doğru yol aramaz ve iradelerini sarfetmezler ki Allahü Tealâ onlara hidayetini halketsin.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mu'cizeye sihir diyerek iftira ettiklerini ve bu iftiraları sebebiyle ziyade zalim olduklarını beyandan sonra iftiradan maksadlarını açıklamak üzere :

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Onlar ağızlarından çıkan sözlerle Allah'ın nuru olan şeriatini söndürmek isterler. Halbuki Allahü Tealâ kendi nurunu itmam eder söndürmez velevse kâfirler istemesinler.]

Yani kâfirlerin iftiradan ve tekzipten garazları; Allah'ın kullarını irşad için göndermiş olduğu şeriat nurunu ağızlarından çıkan batıl sözleriyle söndürmektir. Halbuki her şeye kaadir olan Allahü Tealâ halkı menfaat ve mazarratına irşad eden şeriatının zıyasını itmam eder, söndürmez, bu itmamı kâfirler isterse arzu etmesinler. Şu halde kâfirlerin sa'yleri boşadır. Çünkü; Allah'ın muradı her zaman onların muradlarına gâliptir.

Bu âyette Nur-u Kur'anı sihir diyerek ibtâl etmek isteyenlerin hallerini, güneşi üfürükle söndürmek isteyenlerin hallerine teşbihle istihzaya işaret için *Efvâh* lâfzı varid olmuştur. Çünkü; kuvvet ve metanette cesim dağlar gibi sağlam olub yıkılmak ihtimali olmayan Kur'anın pek kolay söyleniveren bir sözle ibtalini irade etmek üfürükle güneşin zıyasını söndürmeye çalışmaya benzediğin-

de şüphe yoktur. Binaenaleyh; bu gibi vâhi emellerle uğraşmak hamakat ve belki de cinnettir. Şeriatın şanına ta'zim için şeriat-ı garradan *Nur'la* tâbir olunmuştur. Zira Nur; *herkesin hidayetine ve yolunu bulmasına sebeb olduğu* gibi şeriat da temessük edenlerin hidayetine sebep ve vesiledir. Resulullah'ın kâffe-i mükellefine meb'us olduğuna işaret için *Şeriat* manâsına olan *Nur* Allahü Tealâ'ya muzaf kılınmıştır. Çünkü şeriat; Allah'ın nûru olunca o nûrdan zıya almak isteyenlerin cümlesini ihata eder müstesnası olmaz. Binaenaleyh Resulullah'ın şeriatı; cümle ins ü cinne şeriattır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin nûr-u Kur'anı söndürmek istediklerini beyandan sonra Nûr-u Kur'andan ibaret olan din-i İslâmın sönmeyib bilcümle edyân üzerine gâlib ve zâhir olacağını beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ ki, Resulünü aynı hidayet olan Kur'an ve Hak olan Din-i İslâm'la gönderdi ki o din-i İslâm edyânın küllisi üzerine galib olsun velevse müşrikler onun galebesini istemesinler.]

Yani; dinini itmam etmek murad eden Allahü Tealâ şol Zat-ı Zülcelâldır ki, o Allahü Tealâ dinini cümle edyân üzerine ızhar etmek ve gâlib kılmak hikmetine binaen ahir zaman peygamberini Kur'an ve sair mu'cizatla ve din-i Hak olan millet-i İslâmiyeyle kullarını irşad için gönderdi velevse müşrikler bu dinin zuhûrunu istemesinler. Din-i İslâmda mücerred tevhid esas olduğundan kâfirler ve bilhassa tevhide muhalif şirkle ülfet eden müşrikler o dinin yer yüzünde intişarını arzu etmezler. Çünkü; i'tikadlarına muhaliftir.

Resulullah'a hased edenlerin başlıcası Kureyş müşrikleri ol-

duğuna işaret için Resulullah'tan bahsolunan bu âyette dinin zuhurunu kerih görenlerin müşrik oldukları sarâhaten zikrolunmuştur. Amma bundan evvelki âyette mutlaka şeriattan bahsolunup Resulullah'tan bahsolunmadığı cihetle şeriatı istemeyenlerin mutlaka kâfirler olduğu beyan olunmuştur. Çünkü şeriat; cümle nâs hakkında ni'met olup onu istemeyen elbette küfran-ı ni'met etmiş olduğundan (ولو كره الكافرون) varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ din-i İslâmın cümle edyân üzere zuhûrunu beyandan sonra bu din-i mübinin tervicine mü'minleri terğib etmek üzere :

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْج۪يكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪
وَتُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Size delâlet edeyim mi bir ticaret üzerine ki o ticaret sizi elem verici azaptan kurtarır? O ticaret; sizin Allahü Tealâ'ya ve Resulüne iman ve malınızla, canınızla fisebilillâh mücahede etmenizdir. Eğer bilirseniz şu iman ve mücahede sizin için hayırlıdır.]

Yani; ey mü'minler! Din-i İslâmın edyan-ı saire üzerine galebe edeceğini size beyan ettikten sonra cümle ehl-i imana hitab ederim ki ey ehl-i iman! Sizi Cehennem azabından kurtaracak bir amel ki o amel aynı ticarettir. Onun üzerine ben size delâlet edeyim ve haber vereyim mi? İşte sizi kurtaracak ticaret; sizin Allah'a ve Resulüne iman etmenizdir. Zira; iman olmayınca sizi hiç bir amel azaptan kurtaramaz, iman; sizin sebeb-i necât ve halâsınızdır ve sizi azaptan kurtaracak ticaretten diğer birisi de malınız ve canınızla düşmanlarınıza karşı mücahede etmenizdir. Zira; namus-u milliyye ve satvet-i İslâmiyeyi muhafaza ancak din düşmanlarını kahr u tenkil etmekle olacağından siz mücahede edin ki dünyada

düşmanın kılıcından ve âhirette Cehennem azabından kurtulasınız. İşte şu beyan olunan iman ve mücahede; bilirseniz sizi için hayırlıdır.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyet ehl-i imanı mücahedeye teşvik etmiştir. İbadet; rıza-yı İlâhî'yi celbe vesile olduğu cihetle mukabilinde ivaz, ticarete benzediğinden amele *Ticaret* denmiştir. Binaenaleyh; tâcir umur-u ticarette çekmiş olduğu zahmet ve meşakkat mukabilinde fakr u faka beliyyesinden kurtulduğu gibi âbid de ibadetinde görmüş olduğu külfet ve meşakkat mukabilinde rıza-yı İlâhî'ye vasıl olur ve azaptan kurtulur. Kezalik ticaret zahmetini çekmeyen kimse fakr u faka ve bir takım ihtiyaç altında ezildiği gibi iman ve mücahede zahmetini çekmeyen kimse de Allah'ın gazabı ve Cehennem azabı altında ezilir.

Bu âyette emre imtisâlin vücubuna şiddetle delâlet etsin için emir makamında *Cümle-i ihbariye* varid olmuştur. Zira (تؤمنون) lâfzı (آمنوا) manâsınadır. Binaenaleyh imanla emir; imanda sebatla emir olduğundan ehl-i imana imanla emir, hasılı tahsil denilemez. Gerçi emrolunan iman hâsıl ise de sebatla emir, hâsıl olan imanla emrin başkasıdır. Âyette ise emir, asıl imanla emir değildir. Belki hâsıl olan imanda sebat etmeleriyle emirdir.

Amma âyette hitab *münafıklara* veya Nasâra veya Yehûd'a olduğuna nazaran imanla emir hâsılı tahsil ile emirdir diyerek suâl aslâ varid olmaz. Çünkü; bu surette *manâ-yı âyet:* [Ey zâhirde iman edip de bâtında küfrü gizleyen münafıklar! Sizin için necat verecek ticaret; zahiriniz gibi batınınızda da iman edib kalbinizden nifakı çıkararak malınız ve canınızla a'da-yı dine karşı mücahede etmenizdir ve ey Musa'ya ve İsa'ya iman eden Yehûd ve Nasâra! Sizin için ticaret; Mûsa ve İsa (A.S.) a iman ettiğiniz gibi Muhammed (A.S.) a da iman edip a'da'-yı dinle mücahede etmenizdir] demektir.

Hulâsa; insana azab-ı elimden necat verecek amelin evvelen îman ve saniyen düşmanla mücahede olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanı azaptan kurtaracak amelin iman ve müca-

hede olduğunu beyandan sonra o amel üzerine hâsıl olacak menfeatleri beyan etmek üzere :

يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin günahlarınızı mağfiret eder ve sizi Cennet'lere idhal eder ki o Cennet'lerin altından ırmaklar akar ve güzel meskenlere idhâl eder ki, o meskenler Aden Cennetlerindendir. İşte şu beyan olunan ni'metler insanlar için fevz-i azîmdir.]

Yani; siz usûl-ü i'tikadınızda iman edip, füru'-u a'malinizde düşmanla mücahedeye devam ederseniz Allahü Tealâ sizin geçmiş günahlarınızı affeder ve günahlarınız sebebiyle sizi rüsva etmez, günahlarınızı affedince sizi Cennet'lere koyar ki, o Cennet'lerin altından ırmaklar akar ve sevilmeyecek şeylerin cümlesinden pâk ve temiz, her türlü rahatı cami' ve enva'-ı zinetlerle müzeyyen meskenlere idhâl eder ki o meskenler ikamet mahalli olan Cennet'lerdedir. İşte şu ni'metlerin cümlesi Allah'ın kulları için büyük zaferdir ki abdiçin bunun fevkında zafer olamaz. İmanın ve mücahedenin güzel neticeleri şu zikrolunan ni'metler olunca aklı olan kimselerin bu ni'metlere vesile olacak amele çalışmaları lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ bu âyette iman ve mücahede üzerine terettüb eden üç şeyi ki :

B i r i n c i s i : *Günahları mağfiret,*

İ k i n c i s i : *Cennet'lere idhâl,*

Ü ç ü n c ü s ü : *Güzel konaklar vermektir.*

İşte bunları beyandan sonra dördüncü ihsanını beyan etmek üzere :

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Sizin için muhabbet ettiğiniz başka bir ticaret daha var ki, o ticaret Allah'tan nusret ve yakın vakıtta bir fütuhattır ve ey Habibim! Sen mü'minleri dünyada nusretle ve âhirette âli derecelerle tebşir et ki ehl-i iman mesrûr olsunlar.] Çünkü; insanlarda Allah'ın nusretiyle bilâd-ı küfrü fethetmek kadar surûr verecek daha büyük bir şey olamaz. Zira nusret; Cenab-ı Hakk'ın kullarına inayeti ve nazarı eseri olduğu cihetle elbette sürûru mûciptir. Binaenaleyh; nusret ve fütuhatın insanların daima muhabbet ettikleri bir şey olduğuna işaret bu âyette (تُحِبُّونَهَا) *istimrare* delâlet eden *muzari'* sigasiyle varid olmuştur. Gerek nusret, gerekse neticesi olan fütuhat ehl-i iman için beşâreti havi olduğundan âyetin hitamında Cenab-ı Hak ehl-i îmânı tebşir etmesini Resul'üne emretmiştir.

Âhiret ni'metlerinin şerefine işaret için Cenab-ı Hak bu âyette âhiret ni'metlerinden ibaret olan mağfiret ve Cennet'e idhâl edeceğini ve Cennet-i Adnde güzel saraylar vereceğini beyandan sonra dünya ni'metinden ibaret olan nusret ve fütûhatı beyan buyurmuştur ki âhiret ni'metlerinin beyanını dünya ni'metlerini beyan üzerine takdim etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ nusret ve fütûhatla ehl-i imanı tebşir ettikten sonra nusretin Resulullah'a muavenetle husûle geleceğini mü'minlere tavsiye etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Siz Allah'ın dinini i'lâda Resulüne yardımcı olun. Nasıl ki Meryem oğlu İsa (A.S.) eshabı olan Havâriyyine hitâben «Allah'ın dinini i'lâda bana yardımcı kimlerdir?» dediğinde ashab-ı İsa olan Havâriyyun «Allah'ın dinine yardımcı bizleriz» dediler.] Onlar gibi siz de Allah'ın dinini i'lâda Resulüne yardımcı

olduğunuzu alenen söyleyin ve fi'len yardım edin ki imanınızın muktezasını yerine getirmiş olasınız. Çünkü imanın muktezası; iman ettiği resulün şeriatini neşr ü i'lânda her mü'minin malı ve canıyla çalışmasıdır. İşte ashab-ı İsa (A.S.) bu vazifeyi yoluyla ifa etmek için çalıştıkları gibi Hazret-i Muhammed (A.S.) a iman edenlerin de din-i Muhammedîyi i'lâ hususunda çalışmaları lâzımdır.

H a v â r i y y u n ile murad; *Hazret-i İsa'nın hâlis ahbaplarıdır* ki onlar nifak şaibesi olmaksızın iman ederek mal ve canlarıyla Hazret-i İsa'ya yardım etmiş ve din-i İsa'yı neşr ü i'lâna çalışmışlardır ve bunların ibtidaen oniki kişi oldukları mervidir. Bunlara Havâriyyun denilmesinin sebebi; *Lekesiz mü'min olduklarıdır.* Çünkü *H a v â r i y y u n ; Hur'dan müştaktır.* Hur da *lekesiz beyaz* manâsına ise de bu makamda hâlis beyazın manâ-yı lâzimisi olan *nifak şaibesinden âri lekesiz mü'minler* demektir. Bunların san'atlarının çamaşır yıkayıcılık olduğuna dair bazı rivayet varsa da zayıftır ve san'ata tealluk eder buraca bir hüküm olmadığından san'atlarını tedkike de lüzum yoktur. Maksad; hulûs üzere iman ederek Hazret-i İsa'ya bihakkın yardım ettiklerini beyanla ümmet-i Muhammed'e «din-i Muhammedîyi neşr ü ilânda siz de onlar gibi çalışın» demektir.

***

Vâcip Tealâ Havâriyyûnun İsa (A.S.) a iman ve yardım ettiklerini beyandan sonra Benî İsrail'in iki kısım olduklarını beyan etmek üzere:

فَاٰمَنَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ وَكَفَرَتْ طَٓائِفَةٌ

buyuruyor.

[**Ashab-ı İsa iman edib din-i İsa'yı beynennâs neşr ü ta'mime başlayınca Benî İsrail'den bir taife iman etti, diğer bir taife kâfir oldu.**] Binaenaleyh; iki fırka oldular, beyinlerinde mukatele vuku' buldu ve ihtilâf uzadıkça uzadı.

***

Vâcip Tealâ neticede iman edenlerin kâfir olanlara galebe ettiğini beyan etmek üzere :

فَاَيَّدْنَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَاَصْبَحُوا ظَاهِر۪ينَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[**Biz Azimüşşân şol kimseleri düşmanları üzerine takviye ettik ki onlar İsa (A.S.) a iman ettiler ve biz takviye edince onlar da düşmanlarına gâlib oldular.**] Zira; cemi' zamanda hak batıl üzerine galebe eder, ancak o hakkı lâyıkiyle isti'mâl etmek lâzımdır. Şu halde Hazret-i Muhammed'e iman eden mü'minlerin kâfirler üzerine galebe edecekleri şüphesizdir ve lâkin ehl-i imanın muktezay-ı imanları üzerine hareket etmeleri ve esbab-ı müdafaayı vakt ü zamanında yoluyla hazırlamaları düşmanlar üzerine galebenin cümle-i şerâitindendir. Çünkü; muktezay-ı iman üzere hareket etmedikçe eser-i iman zayıf olacağından düşmanın galebesi muhtemeldir. Esbab-ı müdafaada tekâsül gösterilirse kezalik yoluyle müdafaa edilemeyeceğinden düşmanın galebesi muhakkak gibidir ve nitekim galebe de ediyorlar. Zira; Cenab-ı Hak müsebbebatı esbaba ta'lik buyurmuştur. Ef'âl-i ihtiyariyenin cümlesinde sebepsiz bir şey hâsıl olamaz. Şu halde gerek ma'neviyat ve gerek maddiyat her iki cihete de i'tina etmek elzemdir. Çünkü; ictimaiyatta mücerred ma'neviyatın veya yalnız maddiyatın te'siri olamaz. Binaenaleyh; teâlî ve terakkide her ikisi de lâzımdır.

*
* *

SURE-İ CUM'A

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *Onbir* âyeti cami'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

[Göklerde ve yerde olan cümle mevcudat Allah'ı tenzih eder. O Allahü Tealâ ki her şeyin maliki ve cümle nekaisten münezzeh ve mülkünde herkese gâlib emrinde hakîmdir.]

Yani; yerde ve göklerde bulunan mevcudat ister ziruh isterse cemâdât kabilinden olsun cümlesi Allahü Tealâ'yı cemi'-i nekaisten tenzih eder. Zira bilûmum mahlukat; halikının cemi'-i sıfât-ı kemaliyeyle muttasıf ve sıfât-ı nekaisten münezzeh olduğuna delâlet eder. O Allahü Tealâ mevcudattan her birinin malik-i hakikisidir ve emarat-ı hudus ve imkândan ârî ve tâhirdir, her şey üzerine galebesi zâhirdir ve âlemde câri olan ef'alinde emri muhkem ve her bir fi'li zâhir ve bâtın yüzlerce hikmeti mütezammındır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu evsafın cümlesi Allahü Tealâ'nın vahid-i hakiki olduğuna delâlet eder. Çünkü; her cümlesinin Cenab-ı Hakka tesbihleri ve cümlesine malik olması ve noksan olan şeylerin cümlesinden beri olarak herkese gâlib ve ef'âlinin hepsi hikmete muvafık olması vahdaniyete delâlet eder.

⁂

Vâcip Tealâ vahdaniyetini beyandan sonra nübüvveti beyan etmek üzere :

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ şol Zat-ı Ecell ü A'lâdır ki okuyub yazmak bilmeyen kavmiçin de o kavmin kendilerinden neş'et eden Resulü onları irşâd için gönderdi ki, o Resûl onların üzerine Allah'ın âyetlerini tilâvet eder ve onları necaset-i küfürden tathir eder ve Allah'ın kitabını ve ilmini öğretir. Her nekadar resûl gelmezden evvel onlar açık bir dalâlet içinde bulunmuşlarsa da resûl geldikten sonra dalâletten kurtulmuşlardır.]

Bu âyette *Ümiyyîn* ile murad; *Kavm-i Arap'tır.* Çünkü ümmi; *Okuma yazma bilmeyen kimsedir. Resulûllah'ın bi'setinden evvel kavm-i Arab akvam içinde en ziyade cahil bir kavim olduğundan* ümmî denmiştir. *Resûl* ile murad; *Bizim Peygamberimiz Muhammed-ül Mustafa sallallahu Tealâ aleyhi ve sellem efendimizdir.* Çünkü; Resulullah onların kendi cinslerindendi ve içlerinde büyüdü, onların her halini bilir, onlar da Resulullah'ın her halini bilirlerdi, okuma ve yazma bilmediklerinden her şeyleri cehalet üzere teessüs etmiş vahşi bir hâl ve dalâlet içinde yuvarlanıp gidiyorlardı. Bir mürşide son derecede muhtaç oldukları bir zamanda Cenab-ı Hak aleyhissalâtı vesselâm efendimizi onlara gönderdi. İşte o Resûl onlar üzerine Allah'ın gönderdiği Kur'anın âyetlerini okudu ve din-i Hakka da'vet etti, hakla batılı öğretti, helâl ve haramı bildirdi ve onları küfr ü dalâlet gibi kötü şeylerden tathir etti ki i'tikadı, ameli, zahiri ve batını cümle rezâilden onları temizledi ve o Resûl onlara menafi'-i diniye ve dünyeviyelerini cami' olan Kur'anı ve Kur'anın havi olduğu meani ve hikmeti ta'lim etti. Onların bu gibi ta'lim ve teallüme ihtiyaçları vardı. Bundan evvel i'tikatları gayet bozuktu. Çünkü; putlara tapar müşriklerdi, amelleri gayet çirkin olup nehb-ü garat, yağmacılık, vurub kırmak, cenk ü cidâl, darb u şetim, katl ü itlâf gibi hunharlık ve enva'-ı rezâlet ve zillet içinde yuvarlanıb gidiyorlardı. İşte o vakıt şiddet-i ihtiyaçlarına

binaen Cenab-ı Hak lûtf u kereminden irşâd ve hâl-i salâha da'vet için Resulünü gönderdi ve o Resûl de nur-u nübüvvetle onları tenvir etti. Az zaman içinde onlar âlemde en ziyade medeni bir kavim olub şeriat-ı Muhammediyeyi âleme neşr, ü ta'mime başladılar ve dünyanın her tarafına şeriat sofrasını serdiler ve ahkâm-ı şeriattan her tarafı hissedar ettiler, âlemde emsali sebketmedik hârikalar meydana getirdiler ve şeriat sayesinde öyle bir hükûmet meydana getirdiler ki ceziretülarap'tan zuhur ederek berk-ı hâtıf gibi az bir zaman içinde Asya ve Afrika kıt'alarını ve Avrupa'nın ba'zı aksamını ihata ediverdiler ve her belde adalet-i şeriattan nasibedâr oldu ve nur-u nübüvvetle tenevvür etti. Binaenaleyh; âlem şeriat zıyasiyle doldu ve herkes rahat neden ibarettir ve adalet nedir bildi.

***

Vâcip Tealâ Resulünü kavm-i Arab'a gönderdiğini beyandan sonra o Resulün Arabın gayri, sair ekvama dahi Resûl olduğunu beyan etmek üzere :

وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[O Resulü onlardan sonra gelenlere dahi gönderdi. Arabın gayriler de Araba o Resule imanda ve şeriatın ahkâmını kabûlde lâhik ve tâbi oldular. Zira; Allahü Tealâ herkes üzerine gâlib ve her işi yerli yerinde bir hakîm-i mutlaktır.] Binaenaleyh; istediği kulunu istediği kavme gönderir, hiç kimsenin i'tiraza hakkı yoktur.

ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٤﴾

[Zira; şu beyan olunan emr-i nübüvvet Allah'ın fazlıdır, dilediği kuluna verir. Çünkü; Allahü Tealâ büyük ihsan sahibidir.]

Yani; Allahü Tealâ Arabın gayri milletlerde emr-i imanda ve ahkâm-ı şeriati kabul ettikleri takdirde Resulünü onlara dahi gönderir. Zira; iradesi herkesin iradesine gâlib ve işleri hikmeti mütezammın azîz ve hakîmdir. Şu emr-i nübüvvet ise mücerred Al-

lah'ın fazl u ihsanıdır. Binaenaleyh; istediği kuluna verir ve dilediği kimselere irşad için o kulunu gönderir ve o kulunu diğerlerinden mümtaz kılar ve hiç kimsenin bir diyeceği olamaz. Zira; mülkünde mutasarrıftır ve gayrin i'tiraz hakkı yokdur. Çünkü; fazl-ı azîm sahibidir. Şu halde dünyada istediği şeyi istediği kuluna verdiği gibi âhirette de şeriatiyle âmil olanların amellerine göre sevab ve âmil olmayanlara günahları mikdarı ceza verir. Sen bunu neden böyle yapdın? demeye hiç kimsenin hakkı olmadığı gibi i'tiraz etse dahi faydası olmaz. Zira; ihsanın sahibi odur.

Hulâsa; Resulullah'ın Arab'a meb'us Resûl olduğu gibi imanda ve şeriati kabulde Arab'a tâbi olan cümle ekvama dahi meb'us olduğu ve Allahü Tealâ'nın emrinde herkese gâlib ve ef'ali hikmetten hâli olmadığı ve emr-i nübüvvet fazl-ı İlâhî olub istediği kuluna verdiği ve Allahü Tealâ'nın büyük ihsan sahibi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ nübüvvetin ihsan-ı İlâhî olub istediğine verdiğini beyandan sonra nübüvvet-i Muhammediyyeyi inkâr eden kâfirlere ta'riz etmek üzere :

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا

buyuruyor.

[**Şol kimseler ki onlar Tevrat'ın ahkâmiyle âmil olacaklarını zâmin olduktan sonra amel etmediler. İşte onların sıfatları kitap yükünü götüren merkebin sıfatı gibidir.**] Çünkü; onlar evvelâ Tevrat'la amel edeceklerine ikrar verib teahhüd altına girdikleri halde sonra nakz-ı ahdederek Tevrat'la ameli terkettiler. İşte onların hâlleri; kitap yükünü götürüp de o kitaptan aslâ intifa' etmeyen merkebin hali gibidir. Çünkü; merkeb kitabı götürür ve lâkin içinde ne gibi ahkâm var onu bilmez ve amel etmez. Binaenaleyh; çekmiş olduğu zahmete mukabil aslâ fayda görmez. İşte Kur'ana ikrar verip de mûcib ve muktezasıyla amel etmeyenlerin hâlleri de aynı bu merkebin hâli gibidir. Çünkü; Kur'anın ahkâmiyle amel etme-

dikleri cihetle verdikleri ikrarın ağırlığından başka menfeatleri yoktur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu Âyet-i Celile her nekadar Tevrat'la amel etmeyen Yehûd kavmini zemmediyorsa da kendi kitabıyla amel etmeyen milletlerin cümlesini zemmetmiştir. Bilhassa Kur'an'a iman edip de amel etmeyen müslümanları daha ziyade zem vardır. Zira; darb-ı mesel her nekadar Yehûd hakkında vârid olmuşsa da Kur'anda vaki' olduğundan Kur'anla amel etmeyenlere «Siz de bu merkeb gibi olmakta Yehûd'dan geri değilsiniz» demek manâsını müş'irdir ve bu suretle amel etmeyenlere ta'rizdir.

*
* *

Vâcip Tealâ kitablariyle amel etmeyenleri merkebe teşbih ettikten sonra onların sıfatlarının gayet çirkin olduğunu beyan etmek üzere :

بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝

buyuruyor.

[Ne kötü oldu şol kavmin sıfatı ki onlar Allah'ın âyetlerini tekzib ettiler. Halbuki Allahü Tealâ zâlim olan kavmi hidayette kılmaz.]

Yani; şol kimselerin halleri gayet fena oldu ki o kimseler Allah'ın vahdaniyetine inanmadılar ve Muhammed Aleyhissalâtü vesselâmın nübüvvetinin sıdkına delâlet eden âyetlere yalandır demekle nefislerine zulmettiler ve doğru yola gitmediler. Binaenaleyh; Allahü Tealâ zâlim olan kavmi doğru yola sevketmez. Zira; zâlimler gerek kendileri ve gerek başkaları hakkında lâyık olmadık şeyleri işlediklerinden hidayet-i İlâhî'yeye müstehak olamazlar. Çünkü hidayet; lûtf-u İlâhî olub lûtfa istihkak ise ubûdiyet iktizası olduğu cihetle ubûdiyet vazifesini lâyıkıyle edâ etmeyenler lûtfolan hidâyete mazhar olamazlar.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette *t e m s i l* den maksad; Allah'ın kitabıyla amel etmeyenlerin cehl ü ha-

makatlerini ızhar olub şeriatla amel etmeyenlerin hamakatta hayvanat içinden merkebe benzediklerini suret-i aleniyyede beyandır ve merkeb hamakatta cümle hayvanattan ziyade olduğundan bu makûle kimseleri temsilde merkeb varid olmuştur. Yahut hayvanat içinde merkeb cümlesinden ziyade zelil ve hakîr olduğu cihetle kitaplarıyla amel etmeyenlerin züll ü hakaretini temsilde merkeb ihtiyar olunmuştur.

Yehûd taifesinin ihtida etmemelerinin sebebi; nefislerine ve başkalarına zulmetmeleri olduğuna bu âyette delâlet vardır. Zira bir hükmün müştak üzerine ta'lik olunması; me'haz-i iştikak olan zulmün illet olmasını iş'ar eder. Çünkü; bu âyette onların adem-i ihtidası zâlim olmaları üzerine ta'lik olunduğundan kaide-i mezkûre zulmün illet olmasını icab eder. Binaenaleyh zulüm; onların dünyada adem-i ihtidalarına ve âhirette ebedi Cehennem'de kalmalarına sebeb olmuştur.

***

Vâcip Tealâ zulümlerinden dolayı Yehûd'un hidayetten nasibedar olmadıklarını beyandan sonra onları da'vay-ı kâzibelerinde ilzâm ve iskât etmek üzere :

قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Resül! Sen Yehûd kavmine hitaben de ki «Ey Yehûd! Eğer siz sair nâsın dûnunda Allah'ın dostları olduğunuzu batıl olarak i'tikad ediyorsanız ve sözünüzde doğru iseniz Allah'tan ölümünüzü isteyin.»]

Yani; ey Resûl-ü Ekrem! Yehûd kavmini ilzam etmek üzere bizim tarafımızdan vekâleten onlara de ki «Ey Yehûd! Sizin i'tikadınızca eğer sair nâsın dûnunda Allah'ın evliyası olduğunuzu da'va ediyorsanız ve eğer bu da'vanızda sadık iseniz Allah'ın dostlarına hazırladığı ni'metlerden hissedar olmak üzere ölümünüzü

Allah'tan isteyin. Çünkü; Allah'ın dostlarına hazırladığı ni'metlerine bir an evvel vasıl olmak ölümle olacağından her halde ölümünüzü istemelisiniz ki, her türlü rahata nail olasınız. Zira; ölüm dâr-ı gurûrdan dâr-ı surûra ve dâr-ı mihnetten dar-ı rahata intikale vesile olduğundan şu vesile-i haseneye tevessül etmek için durmayıp ölümü istemelisiniz».

Bu Âyet-i Celile; Yehûd kavmini ilzâm için inzâl olunmuştur. Çünkü; onlar «biz Allah'ın dostlarıyız. Binaenaleyh; Cennet'te ni'metler bizimdir. Sair nâs bu ni'metlere nail olamazlar. Zira; onlar Allah'ın dostları değillerdir» diye bir takım asılsız da'valar serdetmekle cühelâ-yı nâsı aldatırlardı. İşte Cenab-ı Hak onları bu âyetle imtihana da'vet edip buyuruyor ki «Ey Yehûd! Dediğiniz doğruysa ölümden kaçınmamanız ve hemen ölümünüzü istemeniz lâzım gelri. Çünkü; âhiretten korkunuz yoktur. Doğru söylüyorsanız haydi ölümü isteyin». İşte Cenab-ı Hak Yahudilere bu suretle hitab etmekle da'valarının yalan olduğunu nâsa ilân ediyor. Çünkü; onlar ebeden ölümü isteyemezler.

***

Vâcip Tealâ Yahudilerin ebeden ölümü istemeyeceklerini beyan sadedinde :

وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Onlar elleriyle kesbettikleri günahları sebebiyle ölümü aslâ istemezler ve Allahü Tealâ zâlimleri bilicidir.]

Yani; her ne kadar Yehûd kavmi «bizler Allah'ın oğulları ve dostlarıyız» iddiasında bulunurlarsa da bu da'valarının mücerred yalan olduğunu bildiklerinden teklif olunan ölümü aslâ isteyemezler. Zira; onlar kisb-i yedleri olarak bir çok günah gönderdiklerinden o günahların azabından korktukları cihetle değil ölümlerini istemek hatta ebeden dünyada kalmak isterler. Zira; kitabların ahkâmını tağyir ve enbiya-yı izamı tekzib etmek gibi âlemde baş-

ka milletlerin cesaret edemedikleri bir takım küfriyât ve cinayâta cür'et ettiklerinden kendileri için hazırlanan azabı bilirler. Binaenaleyh; o azaba serian varmalarına vesile olan ölümü istemezler. Yehûd kavminin ancak kendilerinin Allah'ın dostu olduklarını iddiaları da zulümdür ve şu iddialarında zâlimlerdir. Allahü Teâlâ zâlimleri bilir ve herkesin ameline göre cezasını verir. Binaneaileyh; herkesin işlediği zulüm yanına kalmaz cezasını görür. Yehûd taifesi Allah'ın bildiğini ve herkese ameline göre ceza vereceğini bildiklerinden ölümü isteyemezler. Çünkü; hainler korkak olurlar. Yehûd kavminin ise cinayetleri pek çok olduğundan ölümden sonra başlarına gelecek ukûbetleri düşünerek ebeden ölmek istemezler.

***

Vâcip Teâlâ Yahudileri ilzam için da'vaları doğruysa ölümü istemelerinin kendilerine teklif olunduğunu ve ebeden ölümü istemediklerini beyandan sonra onlar her nekadar ölümü istemezlerse de ölümün onları arayacağını beyan etmek üzere :

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim! Sen Yehûd'a hitaben de ki, «Ölüm şol şey ki siz ondan kaçarsınız. Elbette o şey size ulaşacaktır ve öldükten sonra siz gizli ve aşikâr olarak her şeyi bilen Allah'ın huzuruna reddolunursunuz. Binaenaleyh; sizin cümle a'malinizi Allahü Teâlâ size haber verir ve her birinin cezasını görürsünüz».]

Yani; ey Nebiyy-i muhterem! Korkularına binaen ölümü istemekten imtina' eden Yehûd kavmine sen de ki, «Ölüm şu şey ki işlediğiniz günahlarınız sebebiyle siz onu istemez ve ondan kaçarsınız. Halbuki muhakkak ölüm sizi bulur ve sizin firârınız asla fayda vermez. Çünkü; ölümden kurtulmuş ve kurtulacak bir ferd yoktur. Zira; herkes ölümün acısını tadacaktır. Siz ondan kaçarsanız

o sizden kaçmaz ve sizi arar bulur ve ölümden sonra mahşere sevkolunarak hafi ve celî, zâhir ve bâtın cümle eşyayı bilici olan Allahü Tealâ'nın huzuruna reddolunursunuz. Cenab-ı Hak huzurunda sizin kitabları tağyirinizi benim Tevrat'ta olan evsafımı sakladığınızı ve sair günahlarınızı haber verir ve her birinin ayrı ayrı cezalarını görürsünüz. Şu halde hayra çalışmanız lâzımdır. Çünkü; öleceksiniz ve amelinizin cezasını da göreceksiniz. Binaenaleyh günahtan sakınmak ve çekinmek; ubûdiyetin en büyük vazifesidir».

*
* *

Vâcip Tealâ Yahudileri zemmettikten sonra Cuma namazına riayetin lüzumunu tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ
ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Cuma günü Cuma namazı için ezan okunduğunda Zikrullahtan ibaret olan hutbeyi işitmeye ve namazı edaya koşun, ezan vaktinde alış verişi terkedin. Zira; şu alışverişi terkle Cuma namazını edaya sa'yetmek sizin için hayırlıdır. Eğer bilirseniz sizin için şu sa'yiniz aynı menfaattır.]

Yani; Cuma günü ezan okunduğunda Hatib tarafından okunan hutbeyi dinlemek üzere cami'-i şerife sür'atle gitmek ve dünya muamelâtını terketmek lâzımdır. Zira; hatibin vaaz u nasayihini hulûs-u niyyet, sükûnet ve vekârla işitmek vâciptir. Binaenaleyh; umur-u dünyadan alış verişi bunun üzerine tercih ederek hutbeyi işitmeye çalışmazsanız günahkâr olursunuz. Zira alış veriş; kullarla muamele olup, hutbeyi dinlemekse Allah'la muamele olduğundan Allah'la muameleyi sairleri üzerine tercih etmek elbette lâzımdır. İşte şu tercih ve sür'at bilirseniz sizin için hayırlıdır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Cuma günü Cuma namazı için *nâs içtima' ettiklerinden* o güne *Cum'a* denilmiş ve

Cuma namazının şerefine binaen o güne ayrıca bir şeref verilmiştir. İbtidaen edâ olunan Cuma namazı Medine'de (Salim b. Avf) oğullarının hanesine edâ olunan Cuma namazıdır. Çünkü; rivayet-i mevsûkaya nazaran Resulullah Medine'yi teşriflerinde Rebiülevvelin onikinci isneyn günü (Kuba) ya nazil oldu ve Cuma gününe kadar orada istirahatle mescid-i Kuba'yı inşa buyurdu. Ba'dehu Cuma günü Medine'yi teşrifle (Salim b. Avf) oğullarının hanesinde halkı toplayıp Cuma namazını edâ ettiler. İşte İslâmiyette ilk kılınan Cuma namazı budur.

İnsanın gündüzleri meşguliyetinin en ziyade ehemmiyetlisi muamele-i ticariye olduğu için «bey'i terkedin» denilmiştir. Buna kıyasla namaza münafi olan her şeyi terketmek mükellef üzerine vâciptir. Çünkü; maişet için ehemmiyeti meydanda olan alış verişi namaz vaktı terketmekle me'mur olunca sair muamelenin terkedileceği evleviyetle sabit olur.

Cuma namazı kütüb-ü fıkhiyede beyan olunan şeraiti cami' olan her mükellef üzerine farz-ı ayındır. *Cuma namazına sa'y* ile murad; *sükûnet ve vekârla yürüyüb gitmektir.* Resulullah'ın âdet-i nebeviyyeleri de böyleydi. Buhârî ve Müslim'in beyanları veçhile (Ebû Hüreyre) (R.A.) Hazretlerinin rivayetiyle Resulullah :

اذا سمعتم الاقامة فامشوا الى الصلاة وعليكم السكينة والوقار ولا تسرعوا فما ادركتم فصلوا وما فاتكم فأتموا

buyurmuştur. Yani «namaz için kameti işittiğinizde namazı edâya yürüyün, sekinet ve vekar üzerinize lâzımdır. Ve namaza ulaşmak için sekinet ve vekârınızı ihlâl eder derecede sür'at etmeyin, ulaşabildiğinizi imamla beraber edâ edin, ulaşamayıp bâki kalanı İmamın selâmından sonra ikmâl edin» demektir. Gerek hutbe ve gerek namaz her ikisi de Zikrullah üzerine müştemil olduğu cihetle bu âyette zikrullah ikisini de şamildir. İnsanlar için Cenab-ı Hakkın verdiği ni'metlerin şükrünü eda etmek lâzım olduğundan Allahü Tealâ'nın verdiği vücud ni'metinin şükrünü edâ etmeleri için Cuma günü Cuma namazını vâcip kılmakla o günü ümmet-i Muhammed

hakkında bir yevm-i mübarek kılmıştır. Hatta taharet-i kâmileye ve sair şeraitine riayet ederek Cuma namazını edâ eden kimse için her iki Cuma arasında vaki' olan kusurlarına kefaret olacağına dair bir çok ehadis-i sahiha mevcuttur. Bu âyetle Cuma namazı farzolduğundan bilâ özür terketmek caiz olamaz. Binaenaleyh; terkeden günahkâr olur.

Haftada bir gün farzolmasındaki hikmet; herkes birbiriyle görüşüp barışsınlar, İslâmiyete âid mesaili konuşsunlar, yekdiğerinden uzaklaşmasınlar, birbirini görmekle ülfet hâsıl olsun ve mü'minler daima kitle-i vâhide halinde bulunsunlar, ahvâl-i âlemden ve bilhassa birbirlerinin halinden haberdar olsunlar.

Hulâsa; Cuma namazı için ezan okunduğunda Cuma namazını edâ ve hutbeyi dinlemek için sa'yetmek vâcip ve o zamanda alış veriş vesaire gibi dünyaya müteallik muameleyi terketmek lâzım ve ilm ü irfanı olanlar için bunun hayırlı olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Cuma namazının vâcip olduğunu beyandan sonra Cuma namazını edâ eden kimselerin vazifelerini beyan etmek üzere :

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Farzolan Cuma namazı edâ olununca yer yüzüne siz dağılın ve Allah'ın fazl u kereminden rızkınızı arayın ve rızkınızı taleb esnasında Allah'ı çok zikredin ki felâh bulasınız.]

Yani; Cuma günü size farz olan Cuma namazını şartlarına riayet ederek edâ edip de namazdan fariğ olunca ey mü'minler! İhtiyacatınızı te'min ve hastalarınızı ziyaret, cenazelerinizi teşyi', ticaret ve sair hususatınızı temşiyet etmek, rızkınızı aramak için yeryüzüne ve etraf-ı arza dağılın ve ihsan sahibi olan Allahü Tealâ'nın lûtf u kereminden ve fazl u ihsanından rızkınızı arayın ve fazl-ı İlâhî'den rızkınızı aramak sizin için bir emr-i mübahtır, siz felâh-

yab olub korktuğunuzdan kurtulmak ve umduğunuza nail olmak için her halinizde ve cümle zamanınızda ve bilhassa rızkınızı aradığınızda Allah'ı çok zikredin ki matlubunuza nail olasınız ve rızkınızda bereket bulasınız.

Bu âyette intişar ve rızkı aramakla emir; ibaha içindir. Çünkü; Cuma namazı vaktinde alış verişin haram olduğunu beyandan sonra yer yüzüne dağılıp, rızık aramakla emrin ibâha için olması kavaid-i usûl iktizasındandır. Zira; bir şeyin hürmetini beyandan sonra varid olan emrin ibâha için olduğu ulema'-yı usuliyece mukarrerdir. Binaenaleyh; Cuma namazını edâdan sonra yer yüzüne dağılıp, rızık aramak farz değil belki mübahtır. İbn-i Abbas hazretlerinin; «istersen Cuma namazından sonra mescidden çık, istersen otur, istersen ikindi namazına kadar nafile namaz kıl» buyurması da şu emirlerin ibâha için olmasına delâlet eder.

Hulâsa; Cuma namazını edâdan sonra yer yüzüne dağılmak ve rızık aramak mübah ve felâhyab olmak için Allahü Tealâ'yı çok zikretmek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Cuma namazının farz olduğunu ve namazı edâdan ve ne yapmak lâzım geldiğini beyandan sonra rızık için namazı terketmek caiz olmadığını beyan etmek üzere:

وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًاۨ انْفَضُّٓوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَٓائِمًاۜ قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِۜ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Onlar ticaret ve oyun gördüklerinde ticaret ve oyun cihetine gider ve seni minberde hutbe okur veya mihrapta namaz içinde ayakta dikili olduğun halde terkederler. Ya Ekrem-er Rusül! Sen onlara de ki «Allahü Tealâ indinde olan sevab sizin heves ettiğiniz oyun ve ticaretten hayırlıdır ve Allahü Tealâ rızık vericilerin hayırlısıdır».]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; Medine'de kaht ü galânın en şiddetli zamanında Şam tara-

fından erzak yüklü (Dihyetülkelbi) nin kervanı geldi. Meğer o zamanda kervanı tabl ve el çıpmak ve birbirine elleri vurmak ile hasıl olan şakırtılarla karşılamak âdet olduğundan bir kısım ehali âdet-i belde üzerine ferah ve sevinçlerinden hasıl olan neş'e sebebiyle tabl ve alkışlarıyla kervanı karşılayınca Resulullah'la beraber mescid-i şerifte Cuma namazında bulunan ahali mescidden dışarı koştular. Resulullah ise bir rivayete nazaran minberde ayak üzerinde hutbe okuyor ve diğer bir rivayette namaza başlanmış mihrapta bulunuyordu. Maiyyet-i Nebevilerinde yedi veya onbir, diğer bir rivayette oniki kişi kalmıştı. Bunlar meyanında Ebu Bekir ve Ömer (R.A.) da mescidde sebat edenlerdendi. İşte bu vak'a üzerine âyet nazil olmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey Habibim! senin cemaatin me'kûlât ve meşrubata şiddet-i ihtiyaçlarından (Dihyetülkelbi) nin kervanının gelmesini ve onun getirdiği erzakı gördükleri vakitte seni minberde ayak üzerinde hutbe okur veyahut mihrapta Cuma namazı kılar olduğun halde terkederek o gördükleri kervan ve ticaret ve duydukları oyuncak tarafına giderler. Sen onlara de ki «sizin hutbeyi dinlemekten ve Cuma namazını kılmakdan alacağınız sevab ve ecir Allahü Tealâ indinde oyundan ve ticaretten daha hayırlıdır, hakiki rızkınızı halkeden ve veren Allahü Tealâ olduğu için size kervaniyle ve esbab-ı saireyle rızık verenlerin cümlesinden hayırlıdır. Binaenaleyh; ona mütevekkil olub rızkınızı ondan istemeniz ve onun ibadetine devam etmeniz lâzımdır»] demektir.

Bu âyette namazı bırakıp da kervanı ve onu karşılayan ehalinin oyunlarını ve çalgılarını görmek üzere mescidden dışarı çıkan ehl-i imana itâb-ı İlâhî vardır. Hatta bunun üzerine Resulullah «Eğer mescidde olan cemaatin hepsi çıkmış olsalardı onlar üzerine semadan taş yağar ve bu dereleri ateş mahvederdi» buyurmakla namazı terkin hatay-ı azîm olduğunu beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; bu âyetten anlaşıldığı veçhile insan her ne zaman Allah'ın gayriye i'timad ederse eli boş yüzü karadır. Çünkü Allah'ın gayriye i'timad etmek; daima zararı mucib olduğundan emr-i İlâhî'ye muhalif her ne yapsa elbette yüzüne çarpılır. Şu halde insanın her zaman tevekkülü Cenab-ı Hakka olmalı ki emeği boşa gitmesin.

***

SURE-İ MÜNAFİKÛN

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *Onbir* âyeti cami'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ لَكَاذِبُونَ

[Ey Nebiyy-i muazzam! Münafıklar sana geldiklerinde «biz şehadet ederiz muhakkak sen Resulullah'sın» dediler ve Allahü Tealâ bilir ki sen Allah'ın Resulüsün ve münafıkların yalancı olduklarına Allahü Tealâ şehadet eder.]

Yani; (Abdullah b. Übeyy b. Selûl) ve emsali münafıklar sana geldiklerinde hile, hud'a ve enva-ı te'kidatla sözlerini tezyin ederek «senin elbette Allah'ın Resulü olduğuna biz şehadet ederiz» dediler ve onlar her nekadar hud'a ederlerse de Allahü Tealâ senin kendi tarafından kullarını irşad için gönderdiği Resulü olduğunu bilir ve cemi'-i esrara muttali' olan Allahü Tealâ münafıkların kalblerinde olan i'tikadlarının hilâfını söyleyerek yalancı olduklarına şehadet eder. Zira imanın hakikatı; kalbin lisana muvafık olmasıdır. Binaenaleyh; i'tikadlarının hilâfına söylemek yalandan başka bir şey olmadığından onlar için fayda vermez, belki aynı zarardır. Evet! Sen Allah'ın Resulüsün demeleri hakikatta doğrudur fakat onların i'tikadında yalandan başka bir şey olmadığından Cenab-ı Hak yalancı olduklarını beyan buyurmuştur ki «sizin söylediğiniz hakikatta doğru ise de siz kendi i'tikadınızca elbette yalancısınız» demektir.

Münafıkların hud'ası; kendi zuûmlarınca söyledikleri sözün yalan olduğunu bildirmemek ve hulûs-u kalple söylendiğine işaret için sözlerini bir çok edat-ı te'kidle söyledikleri gibi şehadet lâfzını dahi ilâve ettiler. Çünkü şehadet; ansamimülkalp söylenen yerde isti'mâl olunur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu makam her nekadar zamir makamı ise de münafıkların nifaklarını tasrih ve âleme karşı onları terzil ve kemâl-i mezemmetle zemmetmek ve yalana cesaretlerinin sebebi kalplerindeki nifakları olduğunu âlenen beyan etmek üzere zamir mevzıinde *ism-i zahir* olarak (المنافقون) lâfzı varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ münafıkların şehadetlerinin yalan olduğunu beyandan sonra müminlere karşı iman ettiklerini ve doğru mümin olduklarını beyan sadedinde yapmış oldukları yeminleri mal ve canlarını vikaye için yapıp hakiki olmadıklarını beyan etmek üzere :

اِتَّخَذُوٓا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝

buyuruyor.

[Mal ve canlarını muhafaza için münafıklar yeminlerini kalkan ittihaz ettiler. Binaenaleyh; yalandan ibaret olan yeminleriyle nâsı ibadetten ve tarîk-ı İlâhî'den men' ettiler. Ne çirkin oldu onların bu amelleri.] Zira; işledikleri şey kötü ameldir.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ۝

[Onların şu yalana cür'etlerinin sebebi; evvelen zahirde iman ettiler, sonra kendi emsalleri yanlarında küfürlerini ızhar ettiler. Şu kötü amelleri üzerine Allahü Tealâ kalblerini kapattığından hakkı fehmetmez bir hale geldiler.]

Yani; bir takım te'kidatla şehadet suretinde yemin eden mü-

nafıklar yeminlerini kendi canlarını müslümanların kılıcından ve mallarını garâttan, çocuk ve kadınlarını esaretten kurtarmaya siper ve kalkan ittihaz ettiler ve bununla müslümanları aldatmak istediler. Nefislerini yalandan ibaret olan yeminleriyle halâs edince nâsı Resulullah'a imandan ve Allahü Tealâ'ya itaattan ve küffarla mücahededen ve sair umur-u hayriyeden men' etmeye çalıştılar. Zira; onların nifakları ve sair insanları tarik-ı İlâhî olan hayır yollardan men'etmeleri gibi amelleri gayet çirkin oldu. Onların şu kötü amellerinin sebebi; evvelen mü'minlere karşı imanlarını ızhar edib mal ve canlarını kurtardıktan sonra kendileri gibi münafıkların yanlarında küfürlerini ızhar ederek Din-i İslâmı ve Müslümanları istihza etmeleridir. Binaenaleyh; şu kötü amelleri üzerine taraf-ı İlâhî'den kalblerine mühür basıldığında kalbleri kör olarak kapandığı ve hakkı görmez olduğu cihetle Kur'anı anlamaz, hak olan sözü duymaz ve nur-u Nübüvveti tanımaz bir hale geldiler. Çünkü; niyetleri daima kötülük olub iradelerini şerre sarfeder, hayrı aramaz, hayır yola gitmez ve iyi işten lezzet almaz olduklarından niyetleri ve iradeleri veçhüzere Allahü Tealâ amellerini halketmiş ve kalplerini kapatmıştır. Bunların amelleri zahirde yalan olan yemine mukârin olup kalbleri nifak ve küfürle dolu olduğundan alenen küfrünü ızhâr eden kâfirlerden daha kötü olduklarına işaret için amellerini beyan akibinde gayet çirkin olduğu sarâhaten beyan olunmuştur. Münafıklar her ne kadar küfür üzere sabitler ve ondan ayrılmamışlarsa da zahirde mü'minler gibi kelime-i şehadeti getirip ehl-i imanın kıyafetini taşıdıklarından Cenab-ı Hak onları evvelen iman ve sonra küfürle tavsif buyurmuştur.

Vâcip Tealâ'nın onların kalblerini mühürlemesi; onların kötü niyetli oldukları ve daima haktan i'raz etmek kasdında bulundukları cihetle batıl olan arzuları üzerine onları terketmekden ibarettir. Binaenaleyh; bunlar Allahü Tealâ'ya karşı ma'zur olamazlar. Yani «Yarabbi! Bizim iman etmediğimiz bizim kalbimizi mühürlediğindendir. Eğer sen bizim kalbimizi mühürleyib, iktidarımızı elimizden almamış olsaydın biz de iman ederdik» diye i'tizar edemezler. Çünkü; bunların su-u niyetleri kalplerini Allah'ın halleri üzerine terketmek suretiyle mühürlemesine sebep olmuştur, yoksa

Allah'ın mühürlemesi bunların su-u amellerine sebeb olmamıştır ki i'tizara yol bulsunlar.

Bu âyetten anlaşıldığı veçhile insanların yeminlerini ağraz-ı fasidelerine âlet etmeleri ve nâsı emr-i hayırdan men'eylemeleri mezmûm olduğu gibi günah irtikâb etmek kalbin kasavetine ve hakkı kabul etmemesine sebeptir.

Hulâsa; münafıkların âdetleri yeminlerini ağrâz-ı fâsidelerine alet ve nâsı hayır yollardan men'ettikleri ve binaenaleyh; amellerinin gayet çirkin olduğu ve bunun sebebi ise lisanlariyle ikrar edip kalblerinde küfrü sakladıkları ve bu amelleri üzerine onları terkle Cenab-ı Hakkın kalblerini mühürleyib hakkı anlamaz bir hale geldikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ münafıkların kötü amellerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ
كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen münafıkları gördüğünde onların cisimlerinde olan güzel manzara sana teaccüb verir ve eğer onlar söz söylerlerse sözlerinde olan tatlılık sebebiyle sen onların sözünü dinlersin, sanki onlar duvara dayanmış idraksiz bir ağaç parçasıdır. Onlar her işittikleri sesi kendi mazarratlarına zannederler. Onlar senin kavi ve büyük düşmanındır. Binaenaleyh; onlardan hazer üzere ol ve dua ederek de ki «Allahü Tealâ onları ihlâk etsin, ne acayip ifk ü iftirada bulunub yalan söylüyorlar».]

Yani; ey Nebiyy-i muhterem! Münafıkların cisimlerinde olan semizliği ve tenasüb-ü a'zayı, güzel suratlarını, zahirdeki kıyafetlerini gördüğünde teaccüb edersin ve bu halleri seni teaccübe sevkeder, söze başlarlarsa sözlerinde olan fesahat ve belâgattan dolayı

sözlerini dinlersin. Sanki onlar duvara dayanmış menfeattan âri ve içi boş ağaç parçasıdırlar. Zira; kalblerinde iman olmadığından ağaç parçasından farkları yoktur. Binaenaleyh; onlar iltifata ve ikrama, sözlerini dinlemeye ve vücudlarında olan güzellikten dolayı teaccübe şayan değillerdir. Onlar her işittikleri sesi kendi mazarratlarına dair bir söz zannederler. Hain olduklarından her zaman korku içinde rahatsız yaşarlar ve bir ses işittiklerinde kendi haklarında bir fenalık var zanniyle vücutlarına titreme ârız olur, nefesleri daralır ve daima endişe içinde bulunurlar. Ey Resul-ü Ekrem! Onlar ancak senin kavi düşmanlarındır. Şu halde senin hazer üzere bulunmaklığın lâzımdır. Çünkü; korkak düşman çok zamanda sebepsiz hücum eder. Binaenaleyh; zahirine bakarak emin olmamak ve sözlerine bakarak aldanmamak lâzımdır. Ve onlar kalblerinde olan nifak ve lisanlarında olan yalan sebebiyle aleyhlerine duaya müstehak olduklarından sen onların aleyhlerine dua et ve de ki «Allahü Tealâ onları ihlâk etsin, ne acayip iftira ederek yalan söyleyib haktan ayrılıyorlar». Böyle demekle onların helâklerine duayı yerine getir ki, müstehak oldukları cezayı görsünler.

Münafıklardan (Abdullah b. Übey) ve (Muğbes b. Kays) ve (Cedd b. Kays) ve bunların emsali hakikatta güzel manzaraya ve tatlı söze maliktiler. Hatta (Abdullah b. Übey) kendi kavmiyle huzur-u risalete gelir, söz söyler ve söylediği sözler dinlenirdi. Cenab-ı Hak onların sözlerinin sahte olup dinlemeğe şayan olmadığını Resûlüne beyan buyurmuştur.

Bu âyette her şahsın zâhir haline bakarak gıbta etmemek ve her sözün zahirde tatlılığına aldanmamak, korkak olmamak, düşmanı düşman bilip ondan hazer etmek ve ehl-i İslâma zararı meydanda olan kimselerin mazarratlarına dua etmek lâzım olduğuna delâlet vardır.

Münafıkların imandan ve sair menfaattan hâlî olduklarına işaret için münafıklar mahlûkat içinden duvara dayanmış ağaç parçasına teşbih olunmuşlardır. Çünkü *h u ş û b - u m ü s e n n e d ; Dama kiriş olarak konamayan ve bir işe yaramayan, duvara dayanmış ağaç parçasıdır ki,* münafıklar ve kâfirler de aynı haldedirler. Zira; bunlar ağaç gibi asıl yaradılışlarında işe yaramak ve intifa' olunmak kabiliyetini haiz oldukları halde küfür ve

nifakı irtikâb etmeleriyle menfaattan kesilmiş, kurumuş, çürümüş ve duvara dayanmış ağaç parçasına benzedikleri beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ münafıkların bazı ahvalini beyandan sonra bazı aharı beyan etmek üzere :

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ وَرَاَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ۝

buyuruyor.

[Onlara «Gelin size Resulullah istiğfar etsin» denildiği vakıt başlarını eğerler ve istiğfardan i'raz ederler görürsün. Halbuki onlar kendi zuum-u batıllarında Resulullah'ın istiğfarından kibredicidirler.]

سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ۝

[Onlar üzerine senin kendileri için istiğfar edib etmemen müsavidir. Zira; Allahü Tealâ onları elbette mağfiret etmez. Çünkü; Allahü Tealâ fâsık olan kavmi hidayette kılmaz.]

Yani; onların cinayetleri zuhur ettiğinde mücerred nasihat kasdiyle Resulullah veyahut mü'minler tarafından «gelin kusurunuzdan tevbe ve i'tizar edin, Resulullah sizin için istiğfar etsin» denildiğinde onları, bu söz üzerine başlarını eğer, boyunlarını büker ve istiğfardan kibredici oldukları halde i'raz ederler görürsün. Ya Ekrem-er Rusül! Onlar için senin istiğfar edib etmemen kendileri için müsavidir. Çünkü; cinayetlerinden nedâmet ederek istiğfârını arzu etmediklerinden Allahü Tealâ ebeden onları mağfiret etmez. Zira; Allahü Tealâ taattan çıkmış ve fıskla me'lûf olan kavmi hidayette kılmaz.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bunların hidayetten nasibedâr olamamaları; daire-i salâhtan tecerrüd

ederek fısk u fücûru ihtiyar etmeleridir. Çünkü; müştak olan (الفاسقين) lâfzına hidayetden nasibleri olmamak hükmünü ta'lik etmek; me'haz-ı iştikak olan fıskın hidayet olunmamaları hükmüne illet olmasını icab eder.

Şu halde bunların hidayetten mahrum olmalarının sebebi; kendilerinin fıskları ve irtikâb ettikleri günahlarıdır. Binaenaleyh; insan her zaman günahtan sakınmalı ki hidayetten nasibedâr olmalı ve Cenab-ı Hakkın eltâfından hissesine istihkak kesbine çalışmalıdır.

Hulâsa; insana hak yolunda vaki' olan nasihatı dinlemek lâzım olup nasihat dinlemeyenlerin mezmûm ve sahib-i kusur olan kimsenin kusurunu i'tiraf etmesi elzem ve kusurunu i'tiraf etmek o kusurun affına sebep ve günahın insanın salâhına ve terekkiyat-ı ma'neviyesine mani' olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Teâlâ münafıkların hallerinden diğer bazısını beyan etmek üzere:

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُّوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ۝

buyuruyor.

[O münafıklar şol kimseler ki onlar yekdiğerine «Resulûllah'ın yanında bulunan ashabın fukarasına yiyecek ve saire vermeyin ki Resulullah'ın başından dağılsınlar» derler ve birbirlerine bu gibi vesayada bulunurlar. Halbuki yerin ve göklerin hazineleri Allahü Tealâ'ya mahsustur. Binaenaleyh; istediği kulunu merzûk eder ve lâkin münafıklar onu bilmezler.] Ve zannederler ki kendileri fukara-yı müslimine bir şey vermezlerse açlık ve ihtiyaç sebebiyle Resulullah'ın maiyyetinden dağılacak ve kimse kalmayacak. Halbuki herkesin rızkını veren Allahü Tealâ onları başka sebeple merzûk eder hiç kimse karışamaz. Çünkü; yerin ve göklerin hazinesi onun-

dur. Binaenaleyh; fukaraya ağniyanın bir şey vermemesinden fukaranın muzâyakaya dûçar olmaları lâzım gelmez.

Münafıkların bu sözü kendi emsali münafıklara söylemeleri ihtimali varsa da muhacirinin fukarasını infak eden ensar-ı kirama söylemiş olmaları vukûata daha muvafıktır. Çünkü; münafıklar bâhil olmakla beraber Resulullah'a ve ashabına buğz u adavetlerine binaen fukara-yı ashabı beslemek şöyle dursun gizli ve aşikâr ihanetten geri durmazlardı. Binaenaleyh; muhacirinin fukarasını infak eden ensar-ı kiram olduğundan bu sözün onlara söylenmiş olması lâzım gelir.

Şu iki ihtimâlden hangisi olursa olsun münafıkların bu gibi sözler söyledikleri ve ifsâdâta çalıştıkları muhakkaktır. Zamanımızda bulunan münafıklar da ayni haldedir. Zira; âdat-ı İslâmiyeden olan cûd u sehayı ve an'anatımızdan olan misafirperverliği zemmetmek ve Avrupada fukaraya bizdeki gibi bakılmadığından bahsetmekten ve bu gibi kapısı açık misafirperver zevatın zihinlerini iğfale çalışmaktan hiç bir zaman hâli kalmazlar. Bununla beraber Avrupa'da eytam ve zuafa sandıkları olduğundan dahi bahsile kendi sözlerini kendileri nakzederler. Esasen bu sözleri hakiki bir tetkike müstenid olmayıp şunu bunu taklidle söylendiğinden bu gibi şeylere cür'et edenler sözlerindeki tenakuzu idrakten âciz ağzına ne gelirse söyler bir takım cühelâdan ibarettir.

Hulâsa; münafıkların fukarayı infak edenlere ifsad tarikiyle «Siz Resulullah'ın yanında bulunanlara infak etmeyin ki onlar dağılsın ve Resulullah yalnız kalsın» dedikleri, halbuki yerin ve göklerin hazineleri Allahü Tealâ'ya mahsus olub istediği kulunu istediği kadar merzûk ettiği ve münafıkların bu gibi hakayıkı bilmez bir takım cühelâdan ibaret oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların ifsad suretiyle söyledikleri sözlerden bazılarını beyandan sonra diğer bazısını beyan etmek üzere :

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Onlar dediler ki «Elbette biz Medine'ye döneriz. Herhalde kavi olanlar Medine'den zelil olanları çıkarır». Onlar böyle demekle Medine'den muhacirini çıkarmasını kendi aralarında kararlaştırdılar ve bununla ehl-i imanı tehdid etmek istediler. Halbuki izzet ve kuvvet Allahü Tealâ'ya, Resulüne ve Allah'a ve Resulüne iman eden mü'minlere mahsustur. Binaenaleyh nusret; Allah'ın ve düşmanlarına galebe ve muzafferiyet; Resulünün ve mü'minlerindir ve lâkin münafıklar kemâl-i cehaletlerinden bunu bilmez kendilerinde izzat var zannederler.] Binaenaleyh; bu gibi bir takım hezeyanda bulunurlar.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile münafıkların kiyaset ve fehimlerinin azlığına işaret için Cenab-ı Hak onları bundan evvelki âyetde (لايفقهون) yani «anlamazlar» kavliyle zemmetmiş ve kemâl-i cehalet ve hamakatlarına işaret için bu âyette (لايعلمون) yani «bilmezler» kavliyle zemmetmiştir. Gerçi her ikisi de zemmi müş'ir elfâzdan ise de zemmin merci'leri başka başkadır.

Mü'min olan kimse her zaman nur-u iman sayesinde izzetle muttasıf olduğundan mü'min nefsinde olan izzeti zillete tebdil etmeyerek izzet ve vekarını muhafaza edip Cenab-ı Hakkın tevfikına teşekkür etmelidir. İzzet, Cenab-ı Hakka mahsus olduğu cihetle izzeti Cenab-ı Haktan isteyib başka kapıdan aramamalıdır ve mü'minler diyanetlerine kemâl-i ciddiyyetle riayet ettikleri surette Allah'ın inayeti ve nusreti mü'minlere mahsus olub kâfirlerle münafıklara tecavüz etmediğinden ehl-i iman için vazife; diyanete riayet ederek metanetlerini kaybetmemekle her şeyi, esbab-ı zahiresine tevessülle beraber Allah'ın inayetinden beklemektir.

Bu sözleri münafıklar Benî (Mustalık) gazasında söylemişler-

dir. Çünkü; Hâzin ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir : Benî Mustalık gazasında (Cehcah) isminde bir zat Hazret-i Ömer'in hızmetkârıydı ve (Sinan) isminde ensardan bir zat da münafıkların reisi (Abdullah b. Ubey b. Selûl) un hizmetkârı olup (Müreysi') isminde bir suyun başında her ikisinin suyu sen alacaksın ben alacağım diye niza'ları üzerine Cehcah Sinan'a bir tokat vurur. Sinan efendisi olan (Abdullah b. Selûl) e şikâyet edince Abdullah ensar-ı kirama hitaben «Muhammed (S.A.) in yanında bulunan fakir muhacirlere muavenet etmeyin, yiyecek ve giyecek vermeyin ki, onlar başından dağılsın ve Muhammed (S.A.) yalnız kalsın» dedi. Zira; (Cehcah) da muhacirdi (Ubey b. Selûl) bu suretle şan-ı risalete ve ehl-i imana lâyık olmadık bir takım itale-i lisanda bulundu ve ashaptan (Zeyd b. Erkam) Abdullah'ın şu ifsadatını ve fena sözlerini Resulullah'a haber vermesi üzerine Resulullah çağırıp suâl edince söylediğini inkâr ederek şiddetle yemin etmesi ile ashab-ı Resulullah Zeyd hazretlerini tekzib ve münafıkı tasdik ettiler. Zeyd bu tekzibe dayanamadı. Cenab-ı Hakka kendinin ehl-i iman tarafından tasdik olunmasını tezarru' ve niyazda bulundu. Bunun üzerine Vâcip Tealâ sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar âyetlerini inzâl ile Zeyd'i tasdik ve münafıkı tekzib buyurdu. Bu âyetler nazil olunca (Abdullah b. Ubey) e «Senin hakkında şiddetli âyetler nazil oldu. Resulullah'a git senin için istiğfar etmesini istirham et» denildiğinde omuzunu silkerek boynunu döndürdü «Ve elbette Medine'ye dönünce aziz olanlar zelil olanları çıkarır» demesi üzerine bu âyet nazil olmuştur. Bu âyetler nazil olunca Resulullah Zeyd hazretlerine «Ya gulâm! Allahü Tealâ seni tasdik etti» buyurmuşlardır.

Bazı rivayete nazaran Medine'ye gireceği vakıt Abdullah'ın oğlu babasına i'tiraz ederek «Allah'a, Resulüne ve mü'minlere izzeti ikrar etmezsen seni öldüreceğim» demiş, babası da oğlunun ciddiyetini görünce elinden kurtulamayacağını anlayınca; izzetin Allah'a, Resulüne ve ehl-i imana mahsus olduğuna şehadetle canını kurtarmış ve Resulullah da (Ubeyy) in oğluna hayırla dua etmiştir. Çünkü; oğlu halis müslüman olup pederinin nifakına hiç bir veçhile razı değildi.

Hulâsa; münafıkların «Medine'ye dönünce yerli ve izzeti olan-

ların yabancı ve zelil olanları elbette Medine'den çıkarır» dedikleri ve halbuki izzetin Allahü Tealâ'ya, Resulüne ve mü'minlere mahsus olduğu ve münafıkların kemâl-i cehaletlerinden bu hakikatı bilmedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ münafıkların kötü hallerini tafsil üzere beyandan sonra ehl-i imanı tesliye ve münafıklara ta'riz olmak üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Emvâl ü evlâdınız sizi Allah'ın zikrinden ve üzerinize farz olan ibadeti edâdan meşgul etmesin. Eğer bir kimsenin emval ve evlâdı ferâizi edâdan onu meşgul ederse onlar ancak zarar görücüler ve husranda kalıcılardır.]

Yani; ey ehl-i iman! Emval ü evlâdınızın muhabbeti ve onların işlerini tedbir sizi Allah'ın rızasını tahsile vesile olan ibadet-i İlâhiye ve taât-ı Süphaniyeden ve din düşmanlarıyla mücahede ve sair amelleri işlemekten alıkoymasın ve şol kimseler ki, mal ve evlâd sebebiyle ibadeti ve bilhassa Allah'ı zikri terkederek ef'alini emvâl ve evlâdının işlerine hasretti. İşte onlar ancak dünya ve âhirette zarar görücüdürler. Çünkü; sermaye-i aslolan ömrünü bekası olmayan dünyanın değersiz umuruna sarfla baki ve ebedi olan âhiaret ni'metlerine vesile olan ibadâtı ihmâl ettiği cihetle onlar için zarardan başka bir şey olamaz.

Fahri Râzi, Hâzin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile insanın üzerine farz ve vâcip olan ibadetin terkine sebeb olan meşguliyetin haram olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; farzı terketmek haramdır binaenaleyh; onu terke bâdi olan ef'âl ve harekâtın da haram olacağı aşikârdır. Zira; sebebler ve vesileler için de mekâsıdın hükmünü ahzedeceği kavaid-i fıkhiye iktizasındandır. O

halde vâcip olan ibadeti terketmek haramdır. Onun terkine vesile olan emvâl ve evlâd gibi şeylerle meşguliyet de haramdır ve bu hürmeti irtikâb edenlerin ebedi zarara düçar olacakları tabiidir. Zira; bakiyi faniye değişmişlerdir.

Amma ibadeti terke ve feraizi edaya mani' olmayan meşguliyet haram olmadığı gibi belki memduhtur. Çünkü evlâd ve emvâl; dünyanın zineti olup insanın hayatına ve dünyanın vakt-i merhununa kadar i'marına hâdim olduğu cihetle şeriatın beyanı vechile ibadât-ı mefrûzayı terke sebeb olmayarak onlarla meşgul olmak ve onların umurunu temşiyet etmek de aynı ibadettir. Binaenaleyh; emvâl ve evlâdın umurunu tesviye etmek husrana sebeb değildir. Belki husrana sebeb olan; onların umuruyla meşguliyeti ibadât üzerine tercih ve bu sebeple ferâizi ihmâl etmektir. Yoksa vakt-ı muayyeninde borcu olan ibadâtını edâ ile beraber onlarla meşguliyet, vazifesi dairesinde bir meşguliyet olduğu için memduh ve niyet-i hâlisaya mukârin olduğunda aynı ibadettir. Evlâd ve emvâl meşguliyeti dünya meşguliyetlerinin en ehemmiyetlisi olduğundan bunlarla meşguliyeti ihmâl etmek de caiz olamaz. Zira; bu evlâd ve onların maişetlerine âid olan emvâl ile meşguliyeti terkeden insan için dünyada vazife kalmaz ve ona muattaldan başka bir şey denmez. Şu halde meselenin ruhu; mal ve evlâtla meşguliyeti feraiz-i diniyesi üzerine tercih ederek ibadeti terkedib etmemektir. Eğer bunları tercihle ibadeti ihmâl ederse zarar-ı ebediye dûçar olacağında şübhe yoktur. Amma vazife-i diniye olan ibadeti tercihan eda ile beraber bunlarla meşguliyet; saadettir.

Hulâsa; her mü'minin emvâl ve evlâdının umûrunu ferâiz-i diniye üzerine tercih etmesi caiz olmadığı ve onların umûrunu tesviyeyi ibadeti edaya mani' saymamak lâzım ve ibadeti umur-u dünyaya tercihan eda etmek vâcip olduğu, evlâd ü emvalin umuruyla iştigali ferâiz-i diniyyeyi edaya mani' addetmenin husran-ı ebediye sebeb olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ emvâl ve evlâdın işlerini tedbiri ibadete tercih etmek caiz olmayıb zarardan ibaret olduğunu beyandan sonra emvâl üzerine terettüb edecek ticareti beyan etmek üzere :

وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَن۪ٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ⑩

buyuruyor.

[Siz infak edin bizim merzuk ettiğimiz emvâlden şol zamandan evvel ki sizden birinize ölüm alâmetleri gelip de «Ya Rabbi! Keşke yakın bir zamana kadar benim ölümümü te'hir etsen de ben de malımın sadakasını versem ve emrine imtisâl eden salihlerden olsam» demeden evvel infak edin ki, âhir ömrünüzde mühlet istemeye hacet kalmasın.]

Yani; ey mü'minler! Mal ve evlâdınızın âkibetini ve onların umurunu ibadet üzerine tercihinizde olan zararı bildiniz ve bundan evvelki âyetten anladınızsa mal ve evlâddan size verdiğimiz rızıktan muhtaç olan fukaraya verilmesi lâzım gelen zekâtını eceliniz hulûl ederek ölüm alâmetleri gelib fezi' ve feryad bağrınıza çöküp de «Ya Rabbi! Ne olur az bir zaman müsaade ve yakın bir vakte kadar ecelimi te'hir etsen de rızanı tahsil için me'mur olduğum veçhüzere malımın zekâtını ve sair sadakalarını versem ve sâlihler zümresinden olsam» diye tazarru' etmeden evvel verin ki böyle mühlet istemeye hacet kalmasın. Zira; ölüm yakanıza yapıştıktan sonra yalvarmak ve Allah'tan ömür istemek fayda vermez. Ölüm gelmeden evvel herkesin tedarikini yapması lâzımdır.

Fahri Râzi, Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile ba'zı ulema bu âyetin münafıklar hakkında nâzil olduğunu beyan etmişlerse de sahih olan mü'minler hakkında nazil olmuştur. Zira; ehl-i imandan kusur eden kimse ölümü görünce kusuruna nedâmet ederek az bir zaman daha yaşayıp da geçirmiş olduğu amelleri tedarik etmek ister, fakat ne fayda. Evet! Mü'min-i kâmil her türlü tedarikâtta bulunduğundan te'hirini istemez, istemezse de nefsini bir takım telvisâtla mülevves eden mü'min o telvisatını izale için azıcık bir vakıt kendine müsaade olunup da tedarikâtta bulunmak ister. Hu-

susan ehl-i sünnet i'tikadınca küçük günahlara azab olduğundan mü'min olmakla masun olmak lâzım gelmez ki kusurunu tedarik ve noksanını ikmâl için ölümünün te'hirini istemesin, elbette ister. Çünkü; kusur sahibi olanlara azab olub ölüm geldiğinde hali de ma'lûm olunca elbette kendine azıcık bir zaman müsaade olunmasını arzu etmekten hali kalmaz.

Bu âyette *i n f a k l a e m i r ;* vücub içindir. Zira (انفقوا) emri mutlak zikrolunmuştur. Mutlak zikrolunan emrin vücub ifade ettiği kavaid-i usûliye iktizasındandır.

Hulâsa; ölüm gelmeden evvel malının zekâtını vermenin vâcip olduğu ve sadakât-ı mefrûzesini vermeyip de müsamaha edenlerin ölüm geldiğinde ölümlerinin bir müddet te'hirini arzu ettikleri fakat zamanı geçtiği için bu arzunun fayda etmeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ âhiret için tedariksiz olan kimselerin ölüm gelince mühlet isteyeceklerini beyandan sonra ecel geldiğinde aslâ te'hiri caiz olmadığını beyan etmek üzere :

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَاءَ اَجَلُهَا وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Ecel geldiği vakitte hiç bir nefsi Allahü Tealâ elbette te'hir etmez ve sizin her amelinizi Allahü Tealâ bilir ve amelinize göre ceza verir.] Binaenaleyh; herkes eceli gelmeden evvel başının çaresine ve geçmiş ibadetinin kazasına ve âhiret için tedarikine bakmalı ki faydasız zamanda çare aramaya muhtaç olmasın. Zira; ecel geldiğinde te'hiri mümkün değil ki çare arasın ve aramakta fayda olsun ve Allahü Tealâ hayr ü şer her işlediğinizi bildiğinden ilmi veçhile ceza verir. Bineanaleyh; hiç bir amel cezasız kalmaz.

Hulâsa; ecel geldiğinde hiç bir kimsenin eceli te'hir olunmadığı ve Allahü Tealâ'nın herkesin amelini bilib ona göre ceza vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

SURE-İ TEGÂBÜN

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *Onsekiz* âyeti cami'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُۘ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾

[Tenzih eder Allah'ı göklerde ve yerde bulunan cümle eşya. Zira; mülk Allah'ındır ve cümle mevcûdâtın hamd ü senası ona mahsustur. Çünkü; Allahü Teâlâ her şeye kaadirdir ve her kemâlat kendine mahsustur.]

Yani; Allahü Tealâ'nın büyüklüğüne lâyık olmayan noksanlardan semevat ve arzda bulunan cümle mahlûkat ve bütün zerrat-ı cihan Allahü Tealâ'yı takdis ederler. Zira; bilûmum mülk Allah'a münhasırdır ve ondan başka hiç bir mülkün malik-i hakikisi ve mutasarrıfı yoktur ve her medh ü sena edicilerin medh ü senâlarına müstehak ancak odur, onun gayri hakikat i'tibariyle medhe şayan bir kimse yoktur. Çünkü; bütün âlemlere ni'metini ihsan eden ve cümle ruh sahiplerinin rızkını veren odur. Onun gayri bir ihsan sahibi yok ki medh ü senaya müstehak olsun ve Allahü Tealâ her şey üzerine kaadirdir ve kudretinden hariç hiç bir şey yoktur ve kudret-i kâmile sahibidir. Binaenaleyh; bütün zerrat-ı cihan Allah'ın nekaisten münezzeh olduğunu Allah'ın kendilerinde halkettiği lisanlarıyla tesbih ve zikrederler. *Yahut* mahlûkatın her birerlerinin yaratılışında olan acayip ve garaib vasıtasiyle Cenab-ı Hakkın kudret-i kâmile sahibi olduğuna lisan-ı hâl ile delâlet ederler. Çünkü; mahlûkattan her birinin hilkatına nazar-ı dikkatle bakılınca akıllara hayret verecek nice yüzbinlerce sanayi'-i garibe

mevcud olduğu görülür ve bu sanayi'-i garîbenin her birisi birer lisanla tesbih vazifesini îfa etmekte olduğundan cümle mahlûkat gûna gûn lisanlarla Allah'ı tesbih etmektedirler.

***

Vâcip Tealâ hamd ü sena kendine mahsus olup cümle mahlûkata malik ve her şeye kaadir olduğunu beyandan sonra şu da'vayı beyan ve isbat etmek üzere :

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ sizi icadla yokken varlığınızı meydana koydu ve en güzel suretle sizi yarattı.] Ve cemi'-i kemalâta mebde' ve ilm ü irfana mahal kıldı. Sizi böyle güzel sûret üzere icad edip ilm ü irfan sahibi kılınca Allahü Tealâ her şeye kaadir ve herkesin hamdine müstehaktır.

***

Vâcip Tealâ insanları halkettiğini beyandan sonra onların iki kısma ayrıldıklarını beyan etmek üzere :

فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizi halkedince sizden ba'zınız hüviyyet-i bâtılasına aldanarak hakkı setredip küfrü irtikâpla kâfir oldu ve ba'zınızda hava ve hevesini terkederek nefsini ilm ü irfanla tezyin ve nur-u imanla tenvir ederek imanı ihtiyarla mü'min oldu. Halbuki Allahü Tealâ sizin işlediğiniz amellerinizin her zerresini bilici, her cüz'ünü görücü ve amelinize göre hesabını görüb cezasını vericidir.] Şu halde size lâyık olan; imanı ihtiyarla mü'min olup ibâdât-ı saireyle nefsinizi tezyin ederek ni'met-i İlâhî'yeye şükürle Allah'ın şâkir kulları zümresine dahil ve güzel cezaya nail olmak çarelerini aramaktır.

Bu Âyet-i Celile; insanların iki kısma münkasem olup üçüncü bir kısmı olmadığına delâlet eder. Zira insanları ikiye ayıran; iktisâb ettikleri sıfat-ı iman ve sıfat-ı küfürdür. Bu iki sıfattan başka üçüncü bir sınıf teşkil edecek sıfat yoktur. Zira; küfürle iman arasında başka bir sıfat yok ki o sıfatı ihtiyar edenler üçüncü bir kısım olsunlar.

İlm-i Kelâm'da beyan olunduğu veçhile i'tikadımızda bu minvâl üzeredir ki, insan ya mü'min ya da kâfir olur, bu ikinin haricinde üçüncü bir sınıf yoktur ve olamaz. Binaenaleyh; âhirette dahi dar-ı mücazat ikidir ki, ya mü'min olup dâr-ı ni'met olan Cennet'e girer yâ kâfir olup dâr-ı nikmet olan Cehennem'e girer. Bu iki dârın arasında üçüncü bir dâr-ı ceza yoktur. Çünkü; o dârın vücudunu icab eder insanlarda başka sıfat yoktur ve olamaz ki, üçüncü bir dâr-ı ceza bulunsun.

Hulâsa; i'tikad cihetiyle insanlar iki kısım olub bir kısmının kâfir diğerinin mü'min olduğu ve bunların haricinde üçüncü bir kısım bulunmadığı ve Allahü Tealâ'nın insanların her amelini görüb bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insanı halkettiğini beyanla kudret-i kâmile sahibi olduğunu isbat ettikten sonra insanın karar kıldığı arzı halkettiğini ve insanların suretlerini güzel kıldığını beyanla hamde müstehak ve kudret-i tamme sahibi olduğunu beyan etmek üzere :

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ③

buyuruyor.

[Cenab-ı Hak gökleri ve yeri hakka mukârin olarak yarattı ve sizi tasvir etti, suretinizi güzel kıldı ve ancak kıyamette merciiniz odur.]

Yani; Allahü Tealâ âlem-i ulvî olan gökleri ve âlem-i süflî olan yer yüzünü hakka ve hikmete mukârin olarak gayet muhkem ve ukul-ü beşere hayret verir derecede sağlam, acîb ve garîb san'-

atlar üzerine şâmil olarak halketti ve sizin suretinizi zâhirde tasvir etti ve gayet güzel kıldı ve bâtınınızı hilâfet-i İlâhiyeye kabiliyetli ve ahlâk-ı İlâhiyeyle tehallûka lâyık ve evsaf-ı İlâhiyeyle ittisafa muvafık surette halketti. Binaenaleyh; siz zübde-i kâinat ve hulâsa-i mevcudat ve nümune-i âlem olduğunuzdan uzun boylarınızda ve tenasüb-ü a'zada ve güzel manzarda mahlûkat içinde en yüksek tabakada bulundunuz. Şu halde bu güzel vücudunuzu ve a'za-yı müdrikeniz olan göz, kulak, akıl ve saireyi Allahü Tealâ'ya ibadette ve bu ni'metlerin şükrünü edâda isti'mâl etmelisiniz ki yevm-i kıyamette güzel suretiniz çirkinliğe tebeddül etmesin. Zira; yevm-i kıyamette merciiniz ancak zâhir ve batınınıza muttali' olan Allahü Tealâ'nın huzur-u ma'nevisidir, başka merci' yoktur. Binaenaleyh; bu güzel vücudu rıza-yı İlâhî'ye sarfla rızânın hilâfına olan günahlara sarftan sakınmak lâzımdır ki bir takım çirkin günahlarla huzur-u İlâhî'ye varıp mahcub ve ni'met-i İlâhî'yeden mahrum olmamalısınız.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanlar içinde bir takım çirkin surette olanların çirkinlikleri kendi cinslerinden olan sair insanlara nisbetle olub hayvanat-ı sâireden her halde güzel surete malik oldukları cihetle o gibi çirkin suratlı insanlarla bu âyete suâl vârid olmaz. Zira; onlar her ne kadar kendilerinin emsali insanlara nisbetle çirkinlerse de mahlûkat-ı saireye nisbetle güzel manzaraya maliktirler. Binaenaleyh; Allahü Tealâ insanların suretlerini güzel yarattığını bu âyette beyan buyuruyor. Halbuki şu adam insan olduğu halde çirkindir denilemez.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın gökleri ve yeri hak ve hakikate mukârin olarak halkettiği ve insanları tasvir edib sûretlerini gayet güzel kıldığı ve kıyamette mercii ancak onun huzûru olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ cümle eşyaya malik olduğunu mahlûkatın küllisini halketmesiyle isbat ettikten sonra ilminin bütün eşyayı ihâtasını beyanla dahi isbat etmek üzere :

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ semevât ve arzda olan her şeyi ve sizin gizli ve aşikâr cümle umurunuzu bilir. Zira; Allahü Teâlâ kalblerde olan esrârı bilicidir.]

Yani; bilinmesi şanından olan şeyler ister âlem-i ulvî olan göklerde ister âlem-i süflî olan yerde olsun ve gerek sizin gizlediğiniz veya alenen ızhâr ettiğiniz amelleriniz olsun Cenab-ı Hak bunların cümlesini bilir. Çünkü; Allahü Teâlâ kalblerde gizli esrarı bilicidir. Kalblerde gizli esrarı bilince ondan daha açık olan şeyleri bileceği evleviyetle sâbit olur. Zira; ilminin bilmesinin şanından olan eşyanın cümlesine nisbeti müsavidir. Binaenaleyh; gizli ve aşikâr her şeye ilminin teallüku birdir, birbirinden farkı yoktur ve eğer müsavi olmasa tercih-i bilâ müreccah lâzımgelir. Şu halde aklı olan herkese lâyık olan; rıza-yı İlâhî'ye muhalif olan günahların cümlesinden kaçınmaktır. Çünkü; Cenab-ı Hak amelinin her zerresini bilir ve ona göre mücâzât eder.

Bu Âyet-i Celilede Allah'ın kullarını ibadete teşvik vardır. Zira; Allahü Teâlâ'nın ilminin, amelinin her cüz'üne lâhik olduğunu bilen bir kimse elbette amelinin ziyade olmasına gayret eder ki sevabı çok olsun. Âyette âsileri tehdid de vardır. Zira; günahların her zerresini Vâcip Tealâ'nın bildiğini ve ona göre ceza tertib edeceğini bilen bir kimsenin günahtan hazer etmesi lâzım gelir.

*
* *

Vâcip Tealâ her şeyin malik-i hakikisi ve herkesin hamdine ve medh ü senasına ehil olup mevcûdâtın cümlesinin hâlıkı olduğunu beyanla ma'budün bilhak ancak kendi olub kendinden başka ibadete müstehak bir kimse olmadığını beyandan sonra ubûdiyeti terkederek Allah'ın gayri bir takım kötü eşyaya ibadet eden kâfirleri tekdir etmek üzere :

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Size şol kimselerin haberi gelmedi mi ki? Onlar bundan evvel kâfir oldular da dünyada küfürlerinin zararını tattılar. Halbuki âhirette onlar için acıtıcı azap vardır.]

Yani; ey hakkı inkâr edip irşad için gönderilen Resulü tasdik etmeyen kâfirler! Size şol kimselerin haberi gelmedi mi ki? Onlar taraf-ı İlâhimizden kendilerine gönderilen Nuh, Hud ve Salih (A.S.) gibi peygamberleri tasdik etmeyerek kâfir olmuşlardı onların haberini dinlemeniz ve onlardan ibret almanız lâzım değil mi? Zira; onlar sizden evvel kâfir oldular da bu dünyada ansızın helâk olmak suretiyle küfürlerinin azabını tattılar ve onlar için âhirette künh ü hakikatini bilemediğiniz bir surette acıtıcı büyük azab vardır.

Bu âyette ehl-i Mekke'yi ve onlar gibi küfürde ısrar eden milletleri tehdit vardır. Çünkü; kendilerinin tutmuş oldukları yolun âkibeti vahîm olduğu âlemde tecrübe olunmamış ve emsali geçmemiş bir şey değildir. Zira; kavm-i Nûh tarîk-ı küfrü ihtiyarla gark, kavm-i Hud ve kavm-i Salih ve sairenin rüzgârla ve zelzeleyle helâk olundukları ma'lûm ve herkesin an'anâtla duyub işittikleri şeylerdir. Şu halde sonra gelenlerin evvel geçenlerin hallerinden ibret almaları lâzımken ibret almayarak onların tutmuş oldukları yolu tutmak ve âkıbetinde olan felâketi görmemek hamakatten başka bir şey olmadığından Cenab-ı Hak bu gibi bâtıl yollara gidenleri tekdir buyuruyor.

Hulâsa; Kur'anın nüzûlünden ve bizim peygamberimizin bi'setinden evvel geçen ümmetlerin küfrü irtikâpları sebebiyle dünyada helâk ve âhirette muazzeb olacaklarına dair haberlerden ibret almak lâzım olduğundan ibret almayanların tekdire şayan oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resûllerine iman etmeyen milletlerin dünya ve

âhirette muazzeb olduklarını beyandan sonra mübtelâ oldukları azabın sebebini beyan etmek üzere:

ذٰلِكَ بِاَنَّهُ كَانَتْ تَاْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوٓا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَاۘ فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Şu azabın sebebi; Resulleri onlara açık mu'cizelerle geldiler. Onlar kendilerini irşad için gelen Resûllerin irşadlarını kabul etmeyerek «bizim gibi beşer midir bizi doğru yola sevk edib irşad edecek?» dediler ve enbiyanın irşâdını kabul etmeyerek kâfir oldular ve onları hakka ve doğru yola da'vetlerine icâbetten i'raz ettiler ve yüzlerini döndürdüler. Halbuki Allahü Tealâ onların imanlarından ganî oldu. Çünkü; Allahü Tealâ her şeyden ganî, her fi'linde mahmud ve herkes tarafından senaya müstehaktır.]

Yani; şu kâfirlere dünya ve âhirette nâzil olan azâbın sebebi şol şeydir ki, onlara mu'zizât-ı bâhire ve beyyinât-ı vâzıhayla nebiler gelib doğru yola da'vet ettiklerinde onlar mu'cizeye muârazâ etmek isteyip muârazadan âciz kalınca muğâlata ederek kemâl-i hayret ve teaccüblerinden «bizim gibi beşer midir bize doğru yolu gösterecek ve bizi hidayette kılacak? Haşa beşer kendi gibi beşeri irşad edebilir mi? Elbette irşad edemez» dediler. Binaenaleyh; derhal enbiya-yı kiramı ve onların taraf-ı İlâhî'den getirdikleri şeriatlarını inkârla küfrü ihtiyar ve tekliflerini kabulden i'raz ettiler. İşte onların dünyada helâklerinin ve âhirette azablarının sebebi budur. Halbuki Allahü Tealâ onların imanlarından ve inkiyadlarından müstağnidir. Çünkü; Allahü Tealâ her şeyden ganî ve her fi'linde senaya müstehaktır, hiç bir kimseye, hiç bir şeye ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh; enbiyanın da'vetlerine icâbetle iman edenlerin imanlarının faydası ve iman etmeyenlerin adem-i imadan zararı ancak kendilerine âittir. Cenab-ı Hakka hiç bir şey raci' değildir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette azabın sebebini beyanla beraber iman etmeyen kâfirleri hama-

katla itham vardır. Zira; taraf-ı İlâhî'den kendilerini irşad için gönderilen Resûllerin mu'cizelerini, yoluyla tedkik edememek ve beşerin kendi gibi beşeri irşadının daha kolay olacağını idrak etmemek hamakattan başka bir şey değildir ve âyetin âhirinde Cenab-ı Hakkın her şeyden müstağni olduğunu beyanda kâfirleri tehdit vardır.

Vâcip Tealâ bu âyette kâfirlere azabın *üç sebebini* beyan buyurmuşdur :

B i r i n c i s i ; Beşeriyeti irşada münafi görmeleridir.

İ k i n c i s i ; Küfrü ihtiyar etmeleridir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Enbiyanın da'vetlerinden yüzlerini döndürüb icâbet etmemeleridir.

Bu üç sıfatın her birerleri yekdiğerine delil, lâzım ve melzûm kabilindendir. Çünkü beşeriyeti hidâyete münâfi görmeleri; küfürlerine ve küfürleri de da'veti kabulden i'razlarına sebeptir.

***

Vâcip Tealâ Resûllerin da'vetlerine kâfirler icâbet etmeyip küfürlerinde ısrar ettiklerini beyandan sonra âhireti ve Resûlleri tarafından beyan olunan haşri inkâr ettiklerini beyan etmek üzere:

زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Kâfirler öldükten sonra dirilmeyeceklerini iddia ettiler. Ya Ekrem-er Rusül! Sen onlara «Elbette ba'solunacaksınız. Ben Rabbime yemin ederim ki, elbette siz öldükten sonra kabrinizden kalkacaksınız ve sonra sizin amelleriniz size haber verilecektir ve şu sizin kabrinizden kalkmanız ve amellerinizin size haber verilmesi Allahü Tealâ üzerine gayet kolaydır» de.]

Yani; Mekke müşrikleri öldükten sonra dirilmeyeceklerini alenen iddia ve i'tikad ettiler ve Resûllerinin öldükten sonra dirilecekleri yolundaki beyanını reddederek şu i'tikâd-ı bâtıllarını meydana koymaktan ve elbette ba'solunmayacaklarını iddiadan

haya etmediler. Ya Ekrem-er-Rusül! Sen onların şu bâtıl i'tikadlarını reddetmek üzere de ki «Elbette siz öldükten sonra dirileceksiniz ve beni terbiye edip cümle kemalâta isâl eden Rabbime yemin ederim ki elbette siz kabrinizden dirilip kalkacaksınız ve sonra mahşerde toplanıp birer birer sizin amelleriniz size haber verilerek her birinden suâl ve hesab olunup cezasını göreceksiniz. Şu kabrinizden kalkmanız, mahşere gitmeniz ve amelinizin birer birer haber verilib cezasını görmeniz size güç görünürse de bunlar Allahü Tealâ için pek kolaydır. Zira; Allahü Tealâ kudret-i kâmile sahibidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu i'tikadın fesadına işaret için *i'tikad-ı batılda isti'mal olunan* (زعم) kelimesi varid olmuştur.

Âyet-i Celilenin, haşrin vücuduna delâleti kat'idir ve kâfirler öldükten sonra dirilmeyi ve mahşere cem'olup hesap ve ceza görüleceğini şiddetle inkâr ettiklerinden Cenab-ı Hak onların dirilip kabirlerinden kalkacaklarını ve amellerinin kendilerine birer birer haber verileceğini yemin ve edât-ı te'kitle beyan buyurmuştur.

Hulâsa; müşriklerin elbette ba'solunmayacaklarını i'tikad ettikleri ve taraf-ı İlâhî'den Resûlüne onların ba'solunacaklarını yemin ve edat-ı te'kidle beyan etmesini emir buyurduğu ve onlar ba'solunduktan sonra amellerinin kendilerine haber verileceği ve şu insanları öldükten sonra diriltmek ve amellerini haber vermek gibi şeylerin Allahü Tealâ için kolay olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ümmet-i Muhammed'den evvel geçen ümmetlerin helâklerine sebep; iman etmemeleri ve haşri inkâr etmeleri olduğunu beyandan sonra ümmet-i Muhammed'e imanla emretmek üzere :

فَآمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Siz Allahü Tealâ'ya, Resûlüne ve şol nura benzeyen Kur'ana iman edin ki o Kur'anı biz inzâl ettik ve Allahü Tealâ sizin amel ettiğiniz her şeyi bilir.]

Yani; ümem-i sâlifeye nâzil olan ukûbet ve belâlar onların iman etmeyip kendilerine irşad için gönderilen peygamberlerini tekzib ettiklerinden neş'et ettiğini bundan evvelki âyetlerden anlayınca siz Allahü Tealâ'ya ve Resulüne ve Resulü üzerine inzâl ettiğimiz Kur'ana iman edin ki, geçmiş ümmetlere gelen belâlar size gelmesin ve Allahü Tealâ sizin iman edip etmediğinizi, Kur'anla amelinizi ve Kur'anın emr ü nehyine ne derecede i'tina edib amel ettiğinizi bilir ve cümlesinin mukâbilinde müstehak olduğunuz cezayı verir.

Fahri Râzi, Ebussuud Efendi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Kur'an ile cehalet ve dalâlet karanlıkları zâil olup temessük edenlerin hidayet yolunu bulduğuna işaret için Kur'an *Nûr* ile tâbir olunmuştur. Çünkü; karanlık gecelerde insanlar yollarını nûr ve zıya ile bulduklarından Kur'an *Nura* teşbih edilmiştir.

Bu âyette iman olunması lâzım olan şeylerin cümlesi icmâlen zikrolunmuştur. Çünkü; Allah'a ve Resulüne imanla beraber Kur'ana iman zikrolununca bunların haricinde iman edecek bir şey kalmaz. Zira Kur'an; iman olunması lâzım olan her şeyi cami' olduğundan Kur'an'a iman eden cümlesine iman etmiş olur. Allah'a, Resûlüne ve Kur'an'a iman etmenin farz-ı ayn olduğuna bu âyet delâlet ettiğinden âyet, muazzamât-ı i'tikâdiyenin cümlesini cami' ve her birine imanla âmirdir.

Âyetin âhirinde ehl-i imanı ibadete terğib ve ehl-i küfr ve isyanı da küfür ve isyandan tenfir vardır. Çünkü Cenab-ı Hakkın insanların her hallerini ve amellerini bildiğini beyan etmek; iyileri iyiliğe teşviki ve kötüleri de kötülükten tenfiri mütezammın olduğu zâhirdir.

*
**

Vâcip Tealâ kullarının amellerinden haberdar olduğunu beyandan sonra haberdar olmasının eseri zuhur edeceği günü ve o günde zuhur edecek ahvali beyan etmek üzere :

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ وَمَن يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ⑨

buyuruyor.

[Şol günü zikredin ki, o gün insanların arsa-i mahşere içtima' edecekleri gün olduğu için Allahü Tealâ o günde sizi cem'eder. İşte o gün nâsın bazısının bazısına gabnettiği gündür ve eğer bir kimse Allah'a iman eder ve güzel amel işlemekle imanını takviye ederse Allahü Tealâ o kimsenin günahlarını setreder ve o kimseyi altından ırmaklar akar Cennet'lerine koyar ki onlar o Cennet'lerde ebeden kalıcıdırlar, aslâ o Cennet'lerden ayrılmazlar. İşte şu Cennet'e girmek ve ebeden orada kalmak fevz-i azîmdir.] Yani korkulacak şeylerin cümlesinden kurtulmak ve umduğu şeylerin hepsine nail olmaktır ki bundan daha büyük necât olamaz.

Yevm-i kıyamete *yevm-i teğabün* denilmiştir. Yani *nâsın birbirini aldatmasının meydana çıktığı gün* demektir. Çünkü; her mü'minin Cehennem'de bir makamı olduğu gibi her kâfirin de Cennet'te bir makamı olduğundan mü'minin Cehennem'deki makamı kâfire ve kâfirin Cennet'teki makamı mü'mine terkolununca kâfirin aldandığı zuhûr ettiği cihetle o güne gabin *günü* denmiştir. Kezalik mü'minlerden amelde kusur edenler yüksek derecelerden mahrum oldukları cihetle amelde kusur etmeyip vazifesini bihakkin edâ ettiğinden derecat-ı âliyata nail olanlara nisbetle mağbûn addolunurlar. Zira; ayni isti'dadı haiz oldukları halde diğerlerinden geri kalmaktan ve bir takım ni'metlerden mahrum olmaktan daha ziyade aldanmak ve gabin olmaz. Şu halde iman edip de imanını güzel amelle tezyin eden kimsenin günahlarının kefaret olunup Cennet'e girmesi onun hakkında ni'met olduğu gibi iman etmeyip kâfir olmak veyahut iman edip de amel etmeyen mümin-i fasıkın rıza-yı İlâhî'den ve niam-ı Sübhaniden mahrum olmaları gabinden başka bir şey olmadığında şübhe yoktur ve ni'mete nail olanların şu neyl-i vusûlleri kendi haklarında büyük kurtuluştur.

Hulâsa; yevmi- ictima' olan yevm-i kıyamette Vâcip Tealâ'nın

insanları cem'edeceği ve o günde insanların aldandıkları cihetler zuhur edeceğinden o güne *yevm-i teğabün* denildiği ve iman edip amel-i salih işleyenlerin günahlarını Allahü Tealâ'nın affedip setredeceği ve mü'min kullarını altından ırmaklar akar Cennet'lere idhâl edeceği ve onların ebeden Cennet'te kalacakları ve günahın kefaret olunmasiyle Cennet'e girmenin insanlar için en büyük halâs olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in bazı ahvalini beyandan sonra kâfirlerin ahvalini beyan etmek üzere:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, vahdaniyet-i İlâhîyemizi inkârla kâfir oldular ve Hakka delâlet eden âyetlerimizi tekzib ettiler. İşte onlar Cehennem'de ebedi kalıcı oldukları halde Cehennem ateşine mülâzimlerdir ve Cehennem pek fena varılacak mahaldir.] Çünkü; enva-ı azapla doludur ve ondan daha fena varılacak bir mahâl tasavvur olunamaz. Zira; küfür gibi gayet fena bir ameli irtikâbın neticesi elbette Cehennem gibi son derece kötü bir mahalde muazzeb olmaktır.

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyetlerde imanla emredip yevm-i kıyamette amellerine göre ceza vereceğini ve çünkü; amellerinin cümlesinden haberdar olduğunu beyandan sonra iman edenleri ve amel-i salih işleyenleri Cennet'ine idhâl edeceğini ve onların günahlarının affolunmasıyla Cennet'e girmelerinin fevz-i azîm olduğunu beyan buyurmuştu.

Bu âyette mü'minlerin imanlarına mukabil kâfirlerin küfrünü ve amel-i sâlih mukabilinde âyetleri tekziplerini ve küfrün cezasının Cehennem olduğunu ve ehl-i imanın fevz ü necatı mukabilinde bunların varacakları Cehennem'in en kötü bir mahâl olduğunu beyan buyurmuştur.

Bu âyetler insanların âhirette dûçar olacakları gabn-i fâhişi tafsil ve beyandır. Zira; mazlûmların zâlimlerden intikamlarını almaları ve zâlimlerin zulümleri sebebiyle müstehak oldukları enva-ı azap zâlimler haklarında aynı gabindir. Çünkü; zulüm yerine adl ü ihsan yapmış olsalardı büyük sevaba ve enva-ı ni'metlere nail olmaları mümkünken aksini iltizamla Cehennem'e müstehak olmaları elbette gabindir. Yani aldanmaktan başka bir şey değildir.

***

Vâcip Teala mü'minlerin ve kâfirlerin hallerini beyandan sonra her şeyi halk eden kendi Zat-ı Ülûhiyeti olduğunu beyan etmek üzere :

مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَن يُؤْمِن بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Musibetlerden hiç bir musibet isâbet etmez ve havadisten hiç bir hâdise meydana gelmez, illâ cümlesi Allah'ın izniyle isabet eder ve meydana gelir ve bir kimse Allahü Tealâ'ya iman ederse Allahü Tealâ onu hidayette kılmakla kalbini nurlandırır. Halbuki Allahü Tealâ her şeyi hatta iman edenlerin imanlarını ve iman etmeyenlerin küfürlerini bilir.]

Yani; insanlar üzerine nâzil olan belâyâdan ve ârız olan havâdisten ve zuhûr eden hayr ü şerden hiç bir şey kendi başına vucûd bulup meydana gelmez, ancak o şey Allah'ın iradesiyle vucûd bulur. Çünkü; her şeyi yaratan Allahü Tealâ olduğundan kul iradesini sarfettikten sonra o şeyin vucûd bulması ancak Allah'ın halketmesine ve izin vermesine bağlıdır. Binaenaleyh; bir kimse Allah'a iman ederse kendine isabet eden belâlara sabra ve ni'metlere şükre onun kalbini Allahü Tealâ hidayette kılar ki, fakr u fâka, kaht u galâ ve emrâz u vebâ gibi belâya geldiğinde sabretmeye Allahü Tealâ onu muvaffak kılar ve kezalik ucuzluk, bolluk, sıhhat ve âfiyet gibi ni'metlerin geldiği zaman şükretmeye muvaffak kılmakla kalbini nurlandırır. Zira; Allahü Tealâ herkesin imanını,

küfrünü, ibadetini ve kabahatini bilir, ameline göre mücazat eder. Çünkü; Allahü Tealâ her şeyi bilicidir. Binaenaleyh; kullarının niyetlerine muvafık olarak ihsan eder ve bu cümleden olmak üzere iman eden mü'minin kalbini doğru yola sevketmekle mükâfat buyurur.

İnsana her ne isabet izn-i İlâhî ile olunca insan için nâzil olan musibetlere keder etmekte bir fayda yoktur. Şu kadar ki insan daima işini şer'a tevfik ederek hareket eder ve esbâba tevessülde kötü şeylere sebepten sakınır ve himaye-i İlâhî'yeye iltica ederse bundan sonra gelecek belâyaya sabır ve rızâdan başka çare olamaz. Amma bazı belâyanın esbabına tevessül ederse meselâ birini öldürerek hapsolmak gibi bu surette nefsini levmetmek lâzımdır. Zira; hapsin sebebini kendi işlemiştir.

Hulâsa; insana her ne isabet ederse izn-i İlâhî ile olup izn-i İlâhî haricinde hiç bir kimseye bir şey isabet etmediği ve Allahü Tealâ'ya iman eden kimsenin kalbini Allahü Tealâ'nın hidayette kıldığı yani doğru yola sevkedeceği ve Allahü Tealâ'nın her şeyi bilip ilminin muktezası veçhüzere muamele edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ her şeyi bildiğini beyandan sonra kendine ve Resulüne itaatın vücubunu ve itaattan i'raz edenlerin i'razlarından Resulüne bir zarar olmadığını beyan etmek üzere :

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٢﴾ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya ve onun Resulüne itaat edin. Zira; itaat etmek vâciptir. Binaenaleyh; eğer itaattan ir'az ederseniz sizin i'râzınızdan Resulümüze bir zarar yoktur. Çünkü Resulümüz üzerine vâcip olan; ancak açık bir lisanla kendine inzâl ettiğimiz ahkâmı size tebliğ etmektir.] Şu vazife-i tebliği îfa ettikten sonra sizin ita-

attan i'razınızdan Resulümüze bir zarar olmaz. Zira; vazifesini yerine getirdiği için üzerinde bir borç kalmamıştır ki zarar olsun. Adem-i itaatinizden mazarrat ancak size râci'dir. [Ve ancak Ma'budün bilhak Allahü Tealâ'dır. Allah'tan başka Ma'budün bilhak yoktur, ibadete müstehak odur, onun gayri ibadete müstehak olamaz. Şu halde mü'minler ancak Allahü Tealâ'ya mütevekkil olsunlar ki istirahat edip, kalbleri mutmein olsun.] Çünkü; her şeyin Halikı Allahü Tealâ olduğu için ona tefviz-ı umûr etmek lâzımdır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette *Resûl* lâfzını Zat-i Ulûhiyetinden kinaye olan *Nun-u azamete* muzaf kılmakla Vâcip Tealâ kâfirlere karşı Resûlünün şanını i'lâ buyurmuştur. Çünkü Resulullah'ın risaletini inkâr eden müşriklere karşı bizim Resulümüz diyerek Zatına muzaf kılıp kendinin gönderdiği Resulü olduğunu ve vazifesi ancak ahkâmını kullarına tebliğ olup tebliğ ettikten sonra kabul ve adem-i kabulden fayda ve zararın ancak müşriklere aid olduğunu ve kabul etmedikleri takdirde Resulüne bir zarar olmadığını beyan buyurması; Resulullah hakkında pek büyük bir şeref olduğunda şüphe yoktur.

Hulâsa; Allah'a ve Resulüne itaatın vâcip olduğu ve eğer itaattan i'raz ederlerse zararı ancak kendilerine aid olup Resulullah'a bir zarar olmayacağı ve Resulullah üzerine vâcip olan; ancak ahkâmı tebliğ olup açık bir lisanla tebliğ ettikten sonra Resul üzerinde bir borç kalmadığı ve Ma'budün bilhak ancak Zat-i Ulûhiyeti olub ondan başka ibadete müstehak bir kimsenin bulunmadığı ve ehl-i imanın ancak Vâcip Tealâ'ya tefviz-ı umûr etmeleri lâzım olduğu ve Allahü Tealâ'dan başkasına tefviz-ı umur etmenin caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ müminlere lâzım olan tevekkülü beyandan sonra tevekküle mâni' olan esbaptan bazılarını beyan etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Sizin zevcelerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Binaenaleyh; sizin onlardan hazer etmeniz lâzımdır. Şu hazerinizle beraber onların kusurlarını affederek hatalarını setrederseniz sizin için zarar yoktur. Zira; Allahü Tealâ kullarının kusurlarını setredici ve muhtaç olanlara merhamet buyurucudur.]

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾

[Ancak mallarınız ve evlâdınız size belây-ı azîmdir ve mütevekkil olanlara Allahü Tealâ indinde büyük sevap vardır.]

Yani; ey mü'minler! Sizin evlâdınızdan ve haremlerinizden bazıları umûr-u diniye ve umur-u dünyeviyenize müdahale suretiyle Allah'ın emrine itaattan ve nehyine içtinaptan sizi men'ettikleri cihetle sizin düşmanınızdır. Bu gibi evlât ve kadınların şerlerinden kaçınmak üzerinize vâciptir. Şu halde size düşman olan evlât ve ezvâcınızdan i'raz üzere bulunmalısınız ki, sizi dünyevi ve uhrevi menfeatlerinizden men'etmesinler. Yani onlara çok muhabbetiniz sizi bir takım hayrattan geri koymasın. Hazer etmek lâzım olmakla beraber evlâdınızdan ve zevcelerinizden size karşı vâki' olan kusurlarını affederek günahlarını setretmek suretiyle onlarla güzel muamele etmenizde beis yoktur. Zira; cümle esrarınızı bilen Allahü Tealâ sizin evlâdınıza ve zevcelerinize muhabbetinizden dolayı vaki' olan kusurlarınızı ve evlâd u ezvacınızın ba'zılarının sizin ibadetinize mani' olduklarından dolayı onların günahlarını setredici ve cümlenize dünya ve âhirette ihsan edicidir. Bununla beraber emvâl ve evlâdınız size belây-ı azîmdir. Zira; sizin kalblerinize bunların muhabbetlerini koymakla şeytan bunları tezyin eder ve onlara muhabbetiniz sizi yüksek derecelerden geri bırakır. Şu halde siz onlara mağrûr olmayarak büyük mertebelere istihkak kesbetmek çarelerini aramanız lâzımdır ki, onlara muhabbetiniz sizi Allah'a itaattan men'etmesin. Zira; evlâd ve ezvâca bakmayarak ibadete sür'at edenler için indallah büyük ecir vardır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü; ashab-ı Resulullah'tan evlâd ve ezvâcına muhabbetinden dolayı hicret edemeyip bir müddet Mekke'de kaldıktan sonra hicret

:dince kendinden evvel Medine'ye hicret edenlerin bir çok mesail-i diniye öğrendiklerini görmesi ve hicretin teehhürüne sebeb olan evlâd ü iyaline itâb etmek istemesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur ki evlâd ü ezvâc ibadetin teehhürüne sebeb oldukları cihetle düşman olmuşlarsa da onlardan vâki' olan hatayı affetmenin de caiz olduğu beyan olunmuştur.

Gerçi mal, evlât ve ehl ü iyâl dünyanın ziyneti ve âlemin intizamının mihver-i lâyıkında deverân etmesine en büyük hâdimlerden ise de ana ve babasına itaat etmeyen evlâddan ve kocasına itaat etmeyen kadından daha ziyade insan için düşman olamaz. Çünkü; itaatsiz evlâd insanın gönlünü daima rencide ettiği gibi işini sekteye uğratmak ve malını itlâf etmek ve başkasının hukukuna tecavüz eylemek suretiyle o kimseden elem ve keder getirmek gibi maddi bir çok zararlara dahi duçar eder. Kezâlik ahlâksız kadın bir ev içinde yılandan daha kötüdür. Bunların dünyaca zararları yanında âhiretçe de zararları olacağında şübhe yoktur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu gibi evlât ve ezvâcın insana düşman olduğundan dolayı şerlerinden hazer etmek lâzım olduğunu beyan buyurmuştur. Ancak şerlerinden ihtiraz lâzım olan evlât ve ezvâcın hepsi olmayıp bazıları olduğuna işaret için *bazı* manâsına olan *min* lâfzı varid olmuştur ki, ekserisinin iyi olduğuna da işaret olunmuştur. Çünkü; dünyanın vakt-i merhûnuna kadar i'marı insanlarla olup insanlar da tenâsülle meydana geldiğinden her halde insanın husulü izdivaç muamelesine muhtaç olduğundan erkek ve dişinin yekdiğerine ihtiyac-ı beşeriyesine binaen nikâh meşru' kılınarak zevc ve zevce yekdiğerine rabtolunmuş ve âlemin imarına beraberce çalışmak bir emr-i zaruri olmuştur. Binaenaleyh; zevcine itaatli kadın insanın yarıgarı, mahrem-i esrarı, bütün kalbinin ve vucudunun istirahatına ve âhiret amelinin ziyade olmasına vesile olduğu cihetle bu vasıftaki kadın kocası için ayn-ı saadet ve ni'mettir. Kezalik hayırlı evlâd ve helâl mal insanın rahatı, gözünün nuru ve kalbinin surûrudur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın bunlardan bazılarının düşman olduğunu beyan buyurması hepsi değil demektir. Amma haramdan hasıl olan veya insanı tuğyana sevkeden emvalin, sahibi hakkında belâ ve fitne olduğunda şübhe yoktur. Zira; yüzlerce misali her zaman görülmektedir.

Hulâsa; evlâdın ve ezvacın bazıları hayırsız olup insana düşman olduğundan onlardan hazer lâzım olduğu ve vaki' olan kusurların affında beis olmadığı ve Allahü Tealâ'nın kullarının kusurunu mağfiretle merhamet buyurduğu ve emvâl ü evlâdın fitne olduğu ve Allahü Tealâ'ya itaat edenler için Allahü Tealâ indinde büyük sevab olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ emvâl, evlâd ve ezvacdan bazılarının insanlar hakkında belâ ve fitne olduğunu beyandan sonra bu gibi fitneye sebeb olan şeylerden kaçınmak ve sakınmak lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَطِيعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْرًا لِاَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Muktedir olduğunuz kadar Allah'a ittika edin, emir ve nehyini işitin ve itaat edin ve Allah'ın size hayır olarak verdiği maldan nefsiniz için infak edin ve nefsinizin buhlünden kendinizi vikaye edin. Zira; nefsinin buhlünden sakınanlar felâh buluculardır.]

Yani; malınız, evlâd ve ezvacınız sizin için fitne olunca siz muktedir olduğunuz kadar onların şerrinden Allahü Tealâ'ya iltica edin. Binaenaleyh; nefsinizin vikayesini aramak ve onların şerriyle Allah'a asi olmaktan sakınmak üzerinize vâciptir ve bu gibi ma'siyete sebeb olan şeylerden sakınmakla Allah'tan korkmak lâzımdır ve Allah'ın kitabında beyan ettiği vaaz u nasihatleri ve Resulünün irşâdatını dinleyin ve emr ü nehyine itaat edin. Zira; dinlemek ve itaat etmek üzerinize vâciptir, size iaşesi lâzım olan kimselere ve sair muhtaç olan fukaraya infak edin ki, nefsiniz için hayır olsun. Yani şu infakla emre imtisâl ederek nefsiniz için hayır olan şeyleri işleyin ki bir takım fitne ve fesat olan şeylerin şerlerinden halâs olasınız. Zira; bir kimse ki emre imtisâl ve nehiyden ictinab ve in-

fakı lâzım olanlara infakla nefsinin buhlünden kendini vikaye etti. İşte şu ahlâk-ı hamideyle müttasıf olanlar korktuklarından kurtulmak ve umduklarına nail olmakla fevz ü necat bulucudurlar. Çünkü; nefsin buhlünden ve daha sair habâsetinden nefsini temizleyen kimseler elbette kerâmât-ı İlâhiyeye ve derecât-ı âliyâta nail olurlar.

Bu âyette *i t t i k a* nın manâsı; *Allah'tan korkmakla rıza-yı İlâhî'nin hilâfına olan şeylerden nefsini muhafaza etmektir.* Allah'tan korkunca onun kelâmını dinlemek ve itaat etmek lâzım olduğundan Cenab-ı Hak ittika ile emrettikten sonra dinleyin ve itaat edin buyurmuştur. Nefsini terbiyede emvali sarfın te'siri olduğu için infakla emretti ve infakın hayırlı olacağını beyan buyurduğu gibi nefsini şiddetle buhulden sakınan kimseleri felâhyâb olacaklarını da beyan buyurmuştur.

Hulâsa; insanların muktedir oldukları kadar ittikaya dikkat etmeleri vâcip ve Allah'ın kelâmını dinleyip itaat etmek lâzım ve nefisleri için hayrolan emvâlden infak etmenin ehem ve elzem olduğu ve bir kimse nefsinin buhlünden kendini vikaaye ederse felâha dâhil olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ infakla emrettikten sonra infakın faydalarını beyan etmek üzere :

إِنْ تُقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Eğer siz emvalinizi masarif-i şer'iyeşine sarfetmekle infak ederseniz ve niyet-i halisanız sebebiyle şu infakınız indallah karz-ı hasen olursa birden yediyüze kadar Allahü Tealâ bu infakınızın sevabını sizin için katlar ve bu infakınız sebebiyle Allahü Tealâ günahlarınızı mağfiret eder. Halbuki Allahü Tealâ azıcık amelinize çok sevap vericidir. Zira; şekûrdur ve kusurunuz üzerine azabınızı ta'cil etmez. Zira; halîmdir.] Binaenaleyh; Allahü Tealâ'nın rı-

zası için infak etmekten çekinmeyin. Çünkü muhtaç olanlara muavenet yolunda sarfedilen malın birine yediyüze kadar sevab verilecek olunca mümkün olduğu kadar sarfetmek lâzımdır ve aklı olan bir mü'min de bu gibi sarftan geri durmaz.

Karz-ı hasen; mü'minlerin birbirine, ihtiyacını def'i-çin karşılığında bir menfaat gözetmeksizin ödünç verdikleri paraya denir. Allahü Tealâ'nın ihtiyacı olmadığı cihetle kullarının Cenab-ı Hakka karzan para vermesi mümkün ve mütasavver olmadığından bu gibi ayat-ı beyyinat ve ehadis-i Nebeviyatta Allahü Tealâ'ya karz-ı hasenle murad; *Fisebilillâh hayrat ve müberrâta sarfedilen paralara ve rıza-yı Barîyi tahsil için muhtaç olanlara ve asakir-i İslâmiyenin teçhizatına ve diyanet-i İslâmiyenin kuvvet ve şevketine ve âlet-i harb gibi menâfi-i âmmeye aid olan şeylerden yalnız Allahü Tealâ'nın yoluna sarfedilen emvale* karz-ı hasen denmiştir. Bu gibi rıza-yı Barî için sarfolunan emvâlin ecrini kat kat fazla vereceğini ve bu vesileyle sarfeden kimsenin günahını mağfiret edeceğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ karz-ı hasen kabilinden olan sarfiyâtın sevabını fazla fazla vereceğini beyandan sonra, sevabı vermek o sevaba sebep olacak ameli bilmeyi icab ettiği cihetle ilminin her şeye şâmil olduğunu beyan etmek üzere :

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ gizli ve aşikâr cümle a'malinizi bilici, herkese gâlip ve her işi hikmete muvafıktır. Binaenaleyh; hikmetten halî bir işi olmaz.]

Vâcip Tealâ kendi rızası için sarfolunan emvalin ecrini ziyade vereceğini ve sarfeden kimsenin günahını mağfiret edeceğini beyan edince gerek ecri ziyade vermek ve gerek günahı mağfiret etmek ilme ve kudrete muhtaç olduğundan gizli ve aşikâr cümle amelleri

bildiğini ve kendinin herşeye kaadir ve herkese gâlib izzet-i tamme ve kudret-i kâmile sahibi olduğunu ve azıcık amele çok ecir vermek ve günahı mağfiret etmek gibi ef'âl-i İlâhî'yenin hikmetten hâli olmadığını beyan buyurmuştur. Çünkü hakîm olduğunu beyan etmek; her işinin hikmete muvafık olduğunu beyan etmektir.

*
* *

SURE-İ TALÂK

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *Oniki* âyeti cami'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ

[Ey nebiyy-i Zişan siz kadınlara talâk vermek murad ettiğinizde onların iddetlerinin vakti olan taharet zamanlarında tatlik edin ve iddeti sayın ki, iddete taalluk eden hükümlerde hata etmeyesiniz.]

Yani; ey Nebiyy-i Mükerrem! Sen ve senin ümmetinden her biriniz nikâh-ı şer'î ile kendinize mahsus olub, size bağlanmış olan karınıza talâk vermek murad edip kayd-ı şer'î olan nikâhtan azad etmek ve râbıta-i ülfeti ortanızdan kaldırmak istediğinizde onların iddetlerinin zamanı olan taharetleri vaktinde tatlik edin ve beyninizde zevciyeti icab eden râbıtayı kaldırın ve tatlik ettiğiniz kadınların iddetlerini sayın ki iddetin ahkâmına riayet edesiniz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Resulullah'ın celâlet-i şan ve azamet-i mansıbına işaret için Cenab-ı Hak bu âyette evvelen Resulüne ve sonra ümmetine hitab etmiştir.

Kütüb-ü fıkhiyede beyan olunduğu veçhile zevcin hatuna talâk vermesi kadının hayızdan temizlendiği zamanda evli olup hayız vaktinde talâkın bid'at olduğuna işaret için Cenab-ı Hak talâkı iddetle takyid buyurmuş ve iddetin ahkâmına riayet etmek mutallâka olan kadından ziyade talâk veren zevc üzerine lâzım olduğuna işaret için kadının iddetini saymayı kocasına emretmiştir. Çünkü; iddette hatunun nafakası ve süknâsı ve çocuğun zayi' olması gibi

şeylerden zarar görecek zevc olduğu cihetle iddeti sayanın da zevc olması lâzımdır.

Hayız halinde talâk kadın hakkında zarar olduğundan o zamanda talâk bid'at olmuştur. Çünkü; hayız halinde talâk verildiğinde talâk kendisinde vuku' bulan hayız iddete mahsub olmadığından kadının iddetini dört hayızla ikmâl etmesi lâzım geldiği cihetle kadını şu zarardan sıyânet için Cenab-ı Hak tahâret halinde talâk vermekle emretmiştir. Çünkü; İslâmiyette hiç bir kimsenin zararı tecvîz olunan şeylerden değildir.

Bu âyetin sebeb-i nüzulü; (Abdullah b. Ömer) hazretlerinin haremine hayzı halinde talâk vermesi olduğu mervidir.

Hulâsa; talâkın esası meşru' ve hâl-i taharette olması sünnet ve hâl-i hayızda olması bid'at olduğu ve talâkten sonra zevcle zevceden her biri yekdiğerini zarardan muhafaza için iddetin kemâl-i ehemmiyetle sayılması lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ haremine talâk vermek isteyenlere talâk vermenin meşru' olduğunu ve ba'dettalâk tarafeyni zarardan vikaye için kadının iddetini saymak lâzım geldiğini beyandan sonra talâk üzerine terettüb eden bazı ahkâmı beyan etmek üzere :

وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ

buyuruyor.

[Rabbiniz olan Allahü Tealâ'dan korkun ve talâk verdiğiniz hatuna zulmetmekten çekinin ki iddetleri bitmedikçe onlara mahsus olan evlerinden çıkarmayın ve onlar da sizin rızanız olmadıkça çıkmasınlar, illâ zinaya cesaret eder ve fuhşiyat işlerlerse çıkarlar.]

Yani; aile arasında tehaddüs eden imtizacsızlığa binaen görülen lüzum üzerine taht-i nikâhınızda olan karınıza talâk verdiğinizde onların iddetlerini uzatmak ve nafakalarını vermemek gibi şeylerle onları zararlandırmaktan Rabbiniz olan Allahü Tealâ'dan

korkun. Zira; o Allahü Tealâ sizi ve kadınları kemâl-i terbiyeyle terbiye edip indinde cümleniz müsavi olduğu cihetle karının kocasını ve kocanın da karısını zararlandırmasına razı olmadığından talâk verdiğiniz kadını ızrar ederseniz onun mukabilinde Allah'ın kahrından korkun ve o talâk verdiğiniz kadınları talâk vermeden evvel kendilerinin bulundukları evden iddetini ikmâl edinceye kadar çıkarmayın. Zira; iddetten evvel onları bulundukları odalarından çıkarmak zulüm olduğundan o gibi zulümden tevakki etmek lâzımdır ve onlar da o evlerden çıkmasınlar, illâ şol zamanda çıksınlar ki talâk veren zevclerine ve zevclerinin diğer âilelerine, evlâd ü akrabalarına dil uzunluğu yapar ve bir takım açık ahlâksızlıkta ve kötü sözlerde bulunurlarsa işte o vakıt âilenin rahatını te'min için çıkarlar ve çıkarılmaları da lâzımdır. Zira; âile arasında imtizacı bozacak ahlâk-ı fâsidede veya namusu haleldâr edecek açık fuhşiyatta bulunmak suretiyle haneden çıkarılmasına istihkak kesbettiğinden bu gibi sebeblerle çıkarılması zulüm olmadığı cihetle bu gibileri iddetini ikmâl etmeden evvel evinden çıkaran zevcler nazar-ı şeri'de mes'ûl olmaz.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile talâk verilen kadınların iddetlerini ikmâl edinceye kadar zevcin hanesinde kendilerine mahsus olan odada ikamet etmek hukuk-u meşruaları olduğuna işaret için Cenab-ı Hak *Odalar* manâsına olan büyût lâfzını hatunlardan ibaret olan zamire muzaf kılmış ve «onları evlerinden çıkarmayın ve onlar da çıkmasınlar» buyurmuştur.

Karı ve koca arasında zevciyet devam ettikçe zevciyetin hukukuna raiyet vâcip olduğu gibi görülen lüzum üzerine vaki' olan talâk sebebiyle zevciyetin zevâlinden sonra dahi aynı suretle iddetin hitâmına kadar riayet etmek vâciptir. Binaenaleyh; oturdukları evin başkasının malı olması yahut bir gaasıbın gasbetmesi veya evin yıkılması veya kadının ahlâksızlığı gibi çıkması için bir zaruret messetmedikçe çıkarmak haramdır ve lâkin şu beyan olunan şeyler gibi çıkmasını icab eder bir sebebe mebni çıkarsa indallah zevc mes'ûl olmaz.

Cenab-ı Hak bu âyette zevcle zevce arasında tefrika vukuunda her iki tarafa lâzım olan vezaifi beyanla tarafeynin hukukunu muhafaza ve her birinin ahar üzerine zulüm ve teaddisini men'etmiş

ve bu babda hukuku ihlâl etmenin gazab-ı İlâhî'ye sebeb olacağına işaret için âyetin evvelinde ittika ile emretmiştir ki bundan sonra gelecek ahkâma riayet lâzımdır. Eğer riayet olunmazsa azabın nüzûlünden Allahü Tealâ'ya iltica etmek elzemdir demeye işaret etmiş ve enva-ı ni'metleri bilhassa hatunu vermekle insan için mümkün olan her kemale isâl eden Zat-ı Ülûhiyeti olduğuna işaret için «Allah'a ittika edin O Allahü Tealâ ki, sizin Rabbinizdir» buyurmuştur.

Hulâsa; talâk vermiş olduğu kadını iddeti bitinceye kadar evinden çıkarmamanın vâcip olduğu ve eğer çıkarsa kadını istihkakından men'le zulmetmiş olacağı ve kadının da iddetini ikmâl etmeden çıkmaması lâzım olduğu ve kadında fuhşiyata cesaret veyahut âile arasında imtizacsızlığa sebeb olacak kötü ahlâk bulunursa çıkarılmasında beis olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zevcle zevce beyninde vâki' olan talâkı ve talâk üzere terettüb eden iddeti ve iddete riayeti ve iddet zamanında hatunun süknâsını ve ikâmet ettiği evde iddetin hitâmına kadar hatun için oturmak lâzım olduğunu beyandan sonra şu beyan olunan ahkâma riayet etmeyenler haklarında vaki' olacak zararı beyan etmek üzere :

وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرٖي لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ①

buyuruyor.

[Şu beyan olunan ahkâm Allah'ın kullarına beyan ve riayet olunmasiyle emrettiği hudududur. Eğer bir kimse Allah'ın beyan ettiği hududunu tecavüz eder ve riayetten uzak tutarsa nefsine zulmetmiş olur. Ey talâk veren kimse! Sen ileride ne gibi şey olacağını bilmezsin. Me'mûl ki Cenab-ı Hak kadına talâk verdikten sonra sende kadına karşı bir muhabbet halketmekle nedâmetini icâd

eder. Binaenaleyh; kadına dönersin ve aranızda bir çok faydalar husule gelir ve hüsn-ü imtizac peyda olur.]

Yani; ey kadına talâk veren kimse! Şu talâk hakkında beyan olunan ahkâm-ı İlâhî'ye kulları için Allahü Tealâ'nın şeriatında beyan ve ta'yin buyurup riayet edilmesini emrettiği hudud-u İlâhî'yedir. Binaenaleyh bu hududa riayet etmek; kullar üzerine vâciptir. Eğer bir kimse şu hududdan birini yerine getirmez ve hilâfını işlerse muhakkak nefsine zulmetmiş olur. Ey talâka cesaret eden kimse! Sen talâktan sonra ne olacağını bilmezsin. Me'mûl ki talâktan sonra Cenab-ı Hak muhabbet halkeder ve aranızda ülfet hasıl olur da tekrar bir araya gelirsiniz. Şu halde talâkdan sonra karı kocanın yekdiğerinin kalbini kıracak muamelede bulunmaması lâzımdır.

Ebussuud Efendi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile Allah'ın ta'yin ettiği hududu tecavüz etmek kul için bir cinayet-i azîme olduğuna işaret zımnında *Zamir* mevzıinde *Hudûd* lâfzı *İsm-i Zâhir* olarak varid olmuştur. Çünkü hudud lâfzını ism-i zâhir olarak tekrar irâdın hikmeti; zulmün illetinin hududu tecavüz etmek olduğuna işarettir. Yani ahkâm-ı İlâhî'ye haricine tecavüz eden kimse kendi nefsine gadretmiş olur. Çünkü ahkâm-ı İlâhî'yeyi terketmek; dünyada felâketini ve âhirette mücâzâtını mucib olacağından nefsi için zulümdür.

Vâcip Tealâ talâk verecek kimsenin çok düşünmesine işaret ve tenbih için (لاتدرى) yani «ileride ne olacağını bilmezsin. Şu halde ahkâma dikkat et ve çok düşün acele etme» buyurmuştur. Çünkü; çok zamanda talâktan sonra me'mûl ki, Allahü Tealâ muhabbet halkederek; beyninizde olan nefret ülfete tebeddül eder, aradan adavet kalkar yerine muhabbet gelir, bu gibi ahvâl her zaman görülmektedir. Binaenaleyh; gazab ve hiddet üzere talâk verenlerden nedamet etmeyen hemen yok gibidir. İşte şu esasa binaen talâk verecek kimsenin bir talâkla iktifa etmesi lâzımdır ki, icabında karısına dönerek iki talâkla zabtedebilsin. Üç talâkı birden vermek kerahettir. Çünkü; talâka nedâmet ederse hulleden başka çare kalmaz ve hulleyi de herkes kabul etmediğinden ömrü oldukça nedâmet ve tehassür üzere bulunur.

Bundan evvelki âyette beyan olunan ahkâm karı koca arasında hâsıl olan imtizacsızlıktan dolayı beyinlerinde tefrika vukuunda tarafeynin yekdiğerini ızrar etmemeleri ve istirahatlerini te'min eden ahkâma şamil olduğu cihetle gayet yüksek tabakadan olduğuna işaret için *yüksek dereceye ve uzak mertebeye* delâlet eden (تلك) lâfziyle işaret olunmuştur. Çünkü bu sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar beyan olunan ahkâm; ahvâl-i içtimaiyeye ve bilhassa karı koca arasında vuku' bulacak ahvale müteallik olduğu cihetle ahkâm-ı şer'iyenin en yüksek tabakalarındandır. Zira insanın kendinden başkasiyle muamelesi; esas i'tibariyle *üçtür :*

B i r i n c i s i ; Allah'la kendi arasında cereyan eden muamele-i ubûdiyettir.

İ k i n c i s i ; Kendi evlâdı, âilesi, baba ve anasıyla olacak muameledir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Âilenin haricindè akraba ve komşuları ve sair ebna-yı cinsiyle olacak muâmeledir.

İşte burada beyan olunan talâka müteallik mesâil-i âile arasında vuku' bulacak ahvalin ahkâmı ve esbab-ı istirahatlerini te'min için nâzil olan kavaid-i ictimaiyeye müteallik olduğu cihetle en yüksek tabakayı teşkil eden ahkâm cümlesindendir. *H u d u d ; Haddin Cem'idir : H a d d ; iki şey arasını ayıran ve birbirine karışmasına mani' olan süğura denir*se de *ahkâm-ı şer'iye helâli ve haramı birbirinden ayırdığı için* (حدود الله)' denilmiştir.

Hulâsa; şu sûrenin evvelinden beri beyan olunan ahkâmın kulları için ta'yin olunan hudud-u İlâhî'ye cümlesinden olduğu ve bu hudûda riayet ehem ve elzem olduğundan riayet etmeyenlerin kendi nefislerine zulmetmiş olacakları ve talâk verecek olan kimsenin âkibette ne gibi şeyler zuhûr edeceğini bilmediğinden talâkda gayet ihtiyâta riayet edilmesi lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyette talâk veren kimsenin ne-

dâmeti halinde talâktan rucuuna işaret etmişti. Şimdi bu âyette ric'ati veya tefrikayı tafsil üzere beyan zımnında :

فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

buyuruyor.

[**Talâk verilen hatunlar iddetlerinin nihayetine yakın bir zamana bâliğ olup onlar için ta'yin olunan iddetin müddeti bitmek üzere bulunduğu vakitte isterseniz güler yüz, tatlı dil ve münasip bir nafakayla ric'at ederek yanınızda zevceniz olmak üzere alıkoyun veya isterseniz haklarını vermek ve zarardan esirgemek suretiyle talâktan hasıl olan firkatta devam edin. Gerek ric'at ve gerek firkat hangi cihet ihtiyar olunursa sizden adalet sahibi olan kimselerle o ciheti işhad edin ki töhmette vaki' olmayasınız.**] Zira; ric'at veya firkata şahid bulundurmazsanız sonra aranızda niza' vâki' olub mes'ele mahkemeye aksettiği zaman halli müşkül olur. İşte şu eşkâlde vâki' olmamak için hakikatı şâhidler huzurunda tesbit edin. [Ve ey şâhidler! Siz de şehadetinizi Allahü Tealâ'nın rızası için ikame ve edâ edin ki, tarafeynden birini iltizam ederek şehadette kusur etmeyin. İşte şu ric'at veya hüsn-ü muameleyle firkat ve bunları şâhidlerin huzurunda beyan etmek ve şahidlerin şehadetlerini güzel edâ etmelerinden ibaret olan ahkâmın cümlesiyle Allahü Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman eden kimse va'zı kabul ve teemmül ve tefekkür eder.]

Yani; talâk verilen hatun iddetini ikmâle yaşlaştığı bir zamanda siz muhayyersiniz. İsterseniz ric'at, yani hatuna yaklaşmak veya lisanla «Ben haremimden vazgeçmem» demek gibi ilm-i fıkıhta beyan olunan esbaptan birisiyle vermiş olduğu talâktan nedâmetle bâki kalan bir veya iki talâkla hatunu imsak edersiniz. Ancak şer'an lâzım gelen bilcümle hukukunu muhafaza etmek, eşya ve emtiâsını vermek ve sudûr eden talâka nedâmetle onların yıkılan gönüllerini ta'mir etmek şarttır. *Yahut* aranızda râbıta-i muhabbet ve alâka-i ülfet kalmadığı surette nazar-ı şeri'de mu'teber olan; tatlîk ettiğiniz hatunlara eşyasını tamamen vermek ve iktidarınız nisbetin-

de yedinizde bulunan eşyalarından fazla mürüvvet ederek zararlandırmaksızın ayrılmaktır ki, sizde hakları kalmadığı gibi kalblerinde olan hüzün ve elemleri ve sizden incinmeleri mümkün mertebe zâil olsun.

Ric'at ve firkat suretlerinden herhangisi ihtiyar olunursa sizden adalet sahibi olan kimselerin huzurunda olsun ve mes'eleye onları şahid kılın ki ric'at ettiğiniz surette talâk verdiği hatunla tekrar birleşiyor diyerek herkesin zem ve ithâmına ma'ruz kalmayasınız ve ayrıldığınız surette beyninizde münazaaya meydan kalmasın. Çünkü; şahid olmadığı surette ric'at ederse herkes tarafından boşadığı hatunu yanında bulundurmakla zinayı ve haramı irtikâb ediyor diyerek itham olunduğu gibi firkat sureti şahidler huzurunda olmasa kariyle kocadan birinin vefatiyle ölenin veresesi talâk vaki' olmadı ve aralarında zevciyet bâkîdir diyerek irs da'vasına kıyam etmekle niza' kapıları açılır ve tarafeyn o nizaın kat'ı için bir çok zararlar görür. Şahidler de şehadet etmek icab ettiğinde onlara tevdi' olunan şehadeti lâyıkı veçhüzere muhafaza edip ledelhâcce rıza-yı Bârî için saklamayarak güzel edâ etmeleri vâciptir ki, hak yerini bulsun ve tarafeyn zarardan mahfuz kalsın. İşte şu esasa binaen Cenab-ı Hak şahidlere hitab ederek «Ey şahidler! Siz şehadeti icabında Allahü Tealâ'nın rızası için ikame edin» buyurmuştur. Şu beyan olunan ahkâmla yevm-i âhirete ve Allahü Tealâ'ya iman eden kimseler mütenassih ve mütteız olurlar. Çünkü; Allah'a ve âhirete imanı olmayan kimse bu gibi ahkâma iltifat etmez ve ehemmiyet vermez ki mütteız olsun.

Bu âyette *e c e l* ile murad; *talâk verilen hatun için ta'yin olunan iddet müddetinin hitâmıdır.* O müddet hitam bulunca zevcin hatunu imsak etmesi yani kemafissâbık zevcesi olmak üzere hanesinde alıkoymakla külliyen müfarekat etmek beyninde muhayyer olması; hatun bir veya iki talâkla tatlik olunub hiç olmazsa bir talâk bakî kalan hatunda olur, yoksa üç talâkla tatlik olunan hatunda zevcin aslâ alâkası kalmadığından o hatunda zevc muhayyer olamaz ve zevcin muhayyer olduğu hatunda bir veya iki talâkı bâki olmakla alâkası olduğu gibi talâkın da sarâhaten talâk lâfziyle vuku' bulan talâk-ı ric'î olması şarttır.

Şu tafsilât üzere talâkta ric'at mümkün olmakla beraber hatun

iddetini bitirmeden evvel zevc tarafından hatuna yakın olmak veya muamele-i zevciyenin mukaddematından fi'len bir şey yapmak yahut lisanla «ben haremimden vazgeçmem» veya «talâktan ric'at ettim» gibi bir sözle ric'at etmek de lâzımdır. Amma bunlardan birini yapmaksızın hatun iddetini ikmâl ederse talâk, beynûnete inkılâb eder, zevcin ricatı fayda vermez. Binaenaleyh; hatunun re'yine müracaatle iznini tahsile ve izin verdiği surette tecdid-i nikâha muhtaç olur. Bu surette hatun eğer izin vermezse zevcin alâkası kalmaz ve diğer bir zevceyle nikâhlanabilir. Şu halde beyinlerinde müfârakat hasıl olur ve yekdiğerine karşı münasebat-ı zevciye külliyen kesilir ve hukuk-u zevciyeye âid olan mes'uliyetten aralarında hiç bir şey kalmaz. İşte şu esaslara binaen gerek ric'atın ve gerek külliyen müfarekatın şahidler huzurunda olmasını Cenab-ı Hak emrediyor ki münaaza vukuunda mes'eleyi şahidler hall ü fasletsinler ve şahidlerin de âdil kimselerden intihab edilmesini emir buyurmuştur ki tarafeynin birini iltizamla yanlış şehadet ederek hak zayi' etmesinler ve bu gibi işlerin mahkemelerde yoluyla hükmolunabilmesi ancak şahidlerin adalet ve insaflarına bağlı olduğundan Cenab-ı Hak şahidlere şehadetlerini Allahü Tealâ için edâ ve ikame etmelerini emir buyurmuştur.

Şu beyan olunan ahkâmın gayet ehemmiyetli ve riayet lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak bu ahkâma riayet ve bu ahkâmı kabul edenlerin Allah'a ve yevm-i âhirete iman edenler olacağını beyanla ahkâma riayet etmeyenlerin azab-ı İlâhî'ye müstehak olacaklarına da işaret etmiştir.

Hulâsa; talâk-ı ric'î ile mutallâka olan hatun iddetini bitirmeden evvel talâk veren zevcin ric'atle hatunu alıkoymak yahut ric'at etmeyip külliyen müfârekat etmek beyninde muhayyer, ric'at ve müfarekat mes'elelerini adaletle müttasıf şâhidler huzurunda yapmak lâzım ve şahitlerin de şehadeti hiç kimsenin hatırına bakmaksızın ancak Allah rızası için eda edip saklamamaları vâcip ve bu ahkâma riayet edenlerin Allah'a ve yevm-i âhirete iman edenler olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyetlerde bir çok ahkâmını beyan-

dan sonra o ahkâma riayetle ittika edip hilâfından ictinab edenlere mükâfat ihsan edeceğini beyan etmek üzere :

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً ۝ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'nın ahkâmına riayetle ittika eden kimse için Allahü Tealâ hüzün ve elemden kurtulmasına sebep halkeder, me'mûl etmediği ve hatır u hayâline gelmeyen cihetten merzûk eder.]

Yani; bir kimse bundan evvel beyan olunan ahkâmın cümlesine riayet eder ve bid'at olan üç talâkı birden vermekten ve hatunu zararlandırmaktan ve iddeti içinde ikamet ettiği evden çıkarmaktan ve hudud-u İlâhî'yeyi tecavüzden sakınmakla nefsini gazab-ı İlâhî'den muhafaza ederse o kimse için Allahü Tealâ korktuğu şeylerden ve bilhassa zevcle zevce arasında hâsıl olacak fitnelerden kurtulmasına sebeb ve mahall-i halâs halk ve esbab-ı imtizac ve istirahatı te'minle her ikisini seadete îsâl ve hatırına gelmeyen ve hayalinden geçmeyen yerden merzûk eder.

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ۝

[Eğer bir kimse Allahü Tealâ'ya işini havale eder ve bel bağlarsa Allahü Tealâ o kimsenin her işine kâfidir. Zira; Allahü Tealâ her emrini mahalline ulaştırıcıdır. Çünkü; Allahü Tealâ her şey için bir mikdar-ı muayyen halketti. Binaenaleyh; bilûmum gam, gussa, ferah ve surûr Allah'ın ta'yin ettiği mikdarı tecavüz etmez.]

Yani; bir kimse başkasına arz-ı ihtiyaç etmeyerek zat-ı ulûhiyetine tefviz-i umûr eder ve esbâbını işledikten sonra Allah'a tevekkül-ü tamla mütevekkil olursa onun her işinde Allahü Tealâ kâfi ve kâfildir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ o kulunu başkasına muhtaç etmez. Zira; Allahü Tealâ kulları hakkında vâki' olan takdirini mahalline muhakkak îsâl ve emrini infaz edicidir. Çünkü; Allahü Tealâ kullarının ef'âlinde ve sâir her şeyde bir mikdâr-ı

muayyen takdir buyurmuştur. Her şey o mikdarı tecavüz edemez ve her şeyin kaabiliyetine ve isti'dadına göre bir vakt-ı muayyeni ve ecel-i kat'isi olduğundan hiç birisi o vakt-ı muayyenin ilerisine gidemez.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet (Avf b. Malik-ül Eşcaî) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Avf hazretlerinin oğlunu düşman esir etmesi üzerine huzur-u Resulullah'a gelerek oğlunun esaretinden ve fakr u ihtiyacından şikâyet edince Resulullah musibete sabır ve metanet ve Allah'a ittika ve (ولاحول ولاقوة الابالله) kelime-i tayyibesine devam etmesini tavsiye buyurmuştu. Avf hazretleri emr-i Resulullah'a imtisâlen Resulullah'ın nasihatini kabul ve kelime-i mezkûreye devam etti. Bir gün Avf'in oğlu düşmanı iğfâl ederek yüz devesini ve diğer bir rivayette bir sürü koyununu ve bazı eşyasını iğtinam ederek gelip pederinin kapısını çaldı. Avf hazretleri kapıyı açıp da oğlunu bir çok emvâl-i ganimetle gelmiş görünce huzur-u Risalete gelerek oğlunun geldiğini ve bir çok emval-i ganimet getirdiğini söyledi ve oğlunun getirdiği emvalin kendine helâl olup olmadığını istiftâ etti. Resulullah o malın helâl olduğunu haber verince bu âyet-i celile nazil olmuştur. Yani demek oluyor ki (Avf b. Malik) in Allah'a ittika ve oğlunun esaretinden hâsıl olan hüzün ve eleme sabr ü tehammül ve (ولاحول ولاقوة الابالله) kelime-i tayyibesine devam etmesi üzerine Allahü Tealâ me'mûl etmediği cihetten emval-i ganimete nâil kılmakla fukaralıkdan hasıl olan ihtiyacını defi' ve oğlunun esaretinden hâsıl olan gussa ve kederini onun kurtuluşuyla izâle ve oğlunu esir eden düşmanlara gaflet halketmekle oğlunu kendine kavuşturmasiyle gumûmunu surûra ve fakrını gınâya tebdil buyurarak korktuğu şeylerin cümlesinden kurtarıp umduğuna nâil kılmıştır.

Şu vaad-i İlâhî cümle ehl-i takva hakkında câridir. Çünkü; i'tibar lâfzın umumuna olup sebeb-i nüzûlün hususuna olmadığından ittika sıfatı kimde bulunursa şu tebşirâta müstehak olur. Hatta Resulullah'ın «Ben Kur'anda bir âyet bilirim ki nâs o âyeti ezber ederek devam etseler kâfi olur» buyurub bu âyeti tekrar be tekrar okuduğu mervidir.

Hulâsa; ittika insanların korktukları şeylerin cümlesinden kurtulmasına ve hatırına gelmeyen cihetten merzûk olmasına sebeb olacağı ve Allahü Tealâ'ya mütevekkil olan kimsenin işlerine Allah'ın kâfi olduğu ve Allahü Tealâ'nın her emrini infaza kaadir olup bilfiil emrini infaz ettiği ve her şey için Cenab-ı Hakkın bir mikdar-ı muayyen takdir buyurduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kadınların hayız görenlerinin iddetini beyan buyurunca huzur-u risalette bulunan ashaptan (Muaz b. Cebel) «Ya Resulallah! Hayız erbâbının iddetini bildik. Erbab-ı hayızdan olmayanların iddeti nedir?» ve diğer bir kimsenin dahi «sabiyye olanların iddeti nedir?» ve bir başkasının da «karnında çocuk olanların iddeti nedir?» demeleri üzerine şu suâl olunan hatunların iddetlerini beyan etmek üzere :

وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ
وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

buyuruyor.

[Talâk verdiğiniz nisvandan şol hatunlar ki onlar hayızdan kesilmekle çocuk getirmekten me'yus oldular. Eğer onların iddetlerinde şüphe ederseniz onların ve hiç hayız görmeyen sabiyye hatunların müddet-i iddetleri üç aydır ve üzerleri çocuklu olan hatunların gerek mutalleka olsun ve gerek kocaları vefat etmiş olsun iddetleri üzerlerinde olan çocukları doğuruncaya kadardır.]

Yani; elli ellibeş yaşını tecavüz etmekle hayızdan ve çocuktan ümidi kesilmiş me'yus ve yaşlı olan kadınlara ve henüz sinn-i rüşde baliğ olmamış sabiyye olanlara talâk verip de iddetinde şekkederseniz onların iddetleri eğer talâk ayın bidâyesine tesadüf ederse o ayın ibtidası ve ayın ortasına tesadüf ederse gün hesabiyle üç aydır. Ve üzerinde çocuk bulunan hatunlar gerek mutallaka olsunlar ve gerek kocaları vefat etmiş olsun onların iddetleri üzerlerin-

de olan çocuğu doğuruncaya kadardır. Binaenaleyh; gerek çocuğu doğurması firkattan yani talâktan veya vefattan bir çok zaman veya az bir zaman sonra olsun vaz'ını müteakib diğer bir kocaya varabilir. Çünkü iddetini ikmâlde i'tibar; çocuğun dünyaya gelmesinedir. Hamil zamanı gerek az gerek çok olsun. Zira iddetten maksad-ı aslî; nesebi zayi' olmaktan muhafaza ve hatunun rahminin evvelki kocasından kalma ulûk'tan hâlî olduğunu bilmektir ve bu maksat ise hamlini vaz'etmesiyle hâsıl olduğundan hamil sahibi olan hatunların iddetini beyanda vaz-ı hamilden başka bir müddet ta'yinine ihtiyaç görülmemiştir.

Hulâsa; yaşı elliyi geçtiğinden veya sabâvetinden dolayı hayız sahibi olmayan hatunları kocaları boşadığında iddetlerinin üç ay olub üzerinde çocuk olanların iddetlerinin o çocuğu doğuruncaya kadar olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ iddete müteallik bazı ahkâmını beyandan sonra o ahkâma riayet edenlerin mükâfatını beyan etmek üzere :

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِه۪ يُسْرًا ۝

buyuruyor.

[Allah'a ittika eden kimsenin işinde Allahü Tealâ kolaylık halk eder.]

ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهُ اِلَيْكُمْ

[İşte şu beyan olunan ahkâm; Allah'ın emridir. Sizin amel etmeniz için Allahü Tealâ size emrini ve emrinin muktazası olan ahkâmını inzâl etti.]

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِه۪ وَيُعْظِمْ لَهُ اَجْرًا ۝

[Eğer bir kimse Allah'a ittika ederse Allahü Tealâ onun günahlarını kefaret eder ve onun sevabını büyütür.]

Yani; bir kimse ahkâm-ı İlâhî'yeye riayetle Allah'tan korkar ve ahkâmın hilâfına harekete cesaret etmezse Allahü Tealâ onun dünyevi ve uhrevi işlerinde kolaylık halkeder. Binaenaleyh; o kimse daima hayra muvaffak olur ve işlerinde aslâ suûbet görmez. İşte şu beyan olunan ahkâmı amel etmeniz için Allahü Tealâ size inzâl etti ki o ahkâma göre işinizi tanzim edesiniz ve bir kimse ki Resulullah'ın da'vetine icabetle iman ve emr-i Resulullah'a imtisâl ile ibadet ve ahkâma riayet etmek suretiyle ittika eder ve Allah'tan korkarsa Allahü Tealâ onun günahlarını affeder. Zira hasenât; seyyiatı giderir ve Allahü Tealâ onun ameline mukabil sevabını büyütür ve ecrini kat ender kat vermekle büyük ihsan eder.

Bu âyette gerek insanın işlerinde sühûlet görmesi ve gerek günahının affolunması ittika etmesine ta'lik olunmuştur. Çünkü *i t t i k a* nın manâ-yı aslisi; *muharremattan çekinmek ve Allahü Tealâ'dan korkusuna binaen günah işlememek ve emirlere imtisâl etmektir.* Şu halde evamire imtisâl ve nevâhiden içtinâb etmek ayn-i ittika demektir ve bu sıfat-ı ittika kimde bulunursa o kimsenin sevabının büyük olacağı da vaadolunmuştur.

Hulâsa; ahkâm-ı İlâhî'yeye riayetle ittika eden kimsenin işlerinde Allahü Tealâ'nın kolaylık halkedeceği ve şu beyan olunan ahkâmın kulların ameli için inzâl olunduğu ve bu ahkâmla amel etmek sebebiyle ittika edenlerin günahlarının kefâret olunacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ittika edenlere büyük ecir olduğunu vaadettikten sonra ittikanın levazımından olan ahkâmı beyan etmek üzere:

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ ط

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Talâk verdiğiniz kadınları kudretiniz nisbetinde sâkin olduğunuz hanelerde iskân edin ve onlar üzerine tazyikât yapmak için hanelerinizden çıkarmakla ısrar etmeyin. Zira; iddetleri içinde hanenizden çıkarmak onlar hakkında ayn-i mazarrattır.]

وَاِنْ كُنَّ اُو۬لَاتِ حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

[Eğer onlar hamil sahibi olurlar yani üzerlerinde çocuk bulunursa hamillerini vaz'edinceye kadar infak edin ki sizin çocuğunuzu taşıdıkları halde nafakalarını başkasından tedarike muhtaç olmasınlar.] Zira; onların nafakası sizin üzerinize vâciptir.

فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ

[Onlar çocuğu doğurunca sizin için doğurdukları çocuklarınızı emzirirlerse onlara emzirdiklerinin ücretini verin ve beyninizde çocuğun umur ve hususunda istişare ederek şer'a muvafık ve hayır olan şeyi yekdiğerinizde emredin ve şer'an güzel sayılan şeylerle birbirinizi kandırın ve rızalaşın ki rızânın gayri bir şey teklif ederek çocuğun terbiyesine halel getirmeyin.]

وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُٓ اُخْرٰى ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ

[Eğer çocuğu emzirmek hususunda çocuğun anası size güçlük gösterirse anasından başka bir kadına emzirtin ki çocuk açlıkla zayi' olmasın ve zengin olan serveti nisbetinde kadını ve çocuğu infak etsin.]

وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّٓا اٰتٰيهُ اللّٰهُ

[Ve eğer bir kimsenin rızkı dar olursa Allah'ın verdiği rızık nisbetinde çocuğa ve çocuğu emziren kadına infak etsin.] Zira;

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَا

[Allahü Tealâ hiç bir nefse teklif etmez, illâ verdiği bolluk ve kudret nisbetinde teklif eder.] Binaenaleyh; o kimse fakr u zaruretinden korkmasın. Çünkü;

سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ۟

[Allahü Tealâ yakında fukaralık zahmetinden sonra zenginlik rahatını ve kolaylığını halkeder.] Binaenaleyh; zorluk kolaylığa, mihnet rahata, zaruret vüs'ata ve darlık bolluğa tebeddül eder.

Vâcip Tealâ bu âyette *yedi nevi' hüküm* beyan etmiştir :

B i r i n c i h ü k ü m ; İnsanların talâk verdikleri hatunları iddetini ikmâl edinceye kadar kendi hanelerinde oturtup onları evlerinden dışarı çıkarmak suretiyle daraltmamak ve zararlandırmamaktır. Çünkü talâk verilen hatunun iddeti; talâk veren zevcden rahminde çocuk varsa zevcin çocuğunun nesebini muhafaza için haps-i nefsedip başka kocaya varmaması mücerred zevcin hukukunu muhafaza etmektir. Zevce zevcin menfaati uğrunda iddet beklediğinden onların oturacakları mahalli zevcin te'min etmesi vâciptir. Binaenaleyh; zevc gazabına tebaiyyet ederek iddetini ikmâl etmeden evinden çıkarmak kadını ızrar olduğundan haramdır. Zira; kendi menfaati mukabilinde haps-i nefisle zararlanan kadının zararına mukabil onun süknâsını ve nafakasını temin etmek lâzımdır. Çünkü menfaat; mazarret mukabilidir. Gerçi boşadığı bir kadını beslemek ve evinde oturtmak zevc için bir zararsa da nesebini muhafazadan ibaret olan menfaata mukabil bu zararı ihtiyar zarûridir. Kezalik iddetini ikmâl edinceye kadar haps-i nefsetmesi kadın için bir zarardır. Bu zarara mukabil nafakasını ve süknâsını zevcin temin etmesiyle bu zararın telâfi olunması kadın hakkında bir menfaattir. Binaenaleyh; zarar ve menfaat her ikisi de yalnız bir tarafa münhasır olmayıb her iki tarafın zararları mukabilinde menfaatleri ve kezalik menfaatleri mukabilinde zararları olduğu cihetle bu hükm-ü İlâhî ayn-i adalettir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak insanlara ve bilhassa Şeriat-i Muhammediyeyi kabul eden ehl-i imana hitab ederek «siz boşadığınız hatunları kudretiniz nisbetinde kendi oturduğunuz mahallerde oturtun ve onlar üzerine tazyikat icra etmek için onları evinizden çıkarmakla zararlandırmayın» buyuruyor.

İ k i n c i h ü k ü m ; Talâk verilen kadının üzerinde çocuk olmakla hamil sahibi olursa hamlini vaz'edinceye kadar onun na-

fakasının talâk veren kimse üzerine vâcip olmasıdır. Çünkü; kadının hamlini vaz'edinceye kadar haps-i nefsetmesi mücerred zevcin menfaati için olduğu cihetle zevcin üzerine onun nafakası vâcip olmuştur. Binaenaleyh; zevc bu nafakayı vermekle kadına hizmet etmiş olmayıp ancak çocuğunu muhafaza sebebiyle kendi nefsine hizmet etmiş olduğu cihetle nafakayı vermek, uhdesine terettüb eden vazifeyi yerine getirmekle kendini vebâlden ve kadını da gadirden kurtarmakla ittika ve emr-i İlâhî'ye imtisâl etmiş oluyor. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu gibi hâdiselerle mübtelâ olanlara hitaben «Eğer boşadığınız kadınlar hamil sahibi olurlarsa hamillerini vaz'edinceye kadar siz onların nafakasını verin» buyurmuştur.

Ü ç ü n c ü h ü k ü m ; Eğer kadınlar doğurdukları çocuklarını emzirecek olurlarsa çocuğu emzirmesi mukabilinde ücretlerini vermeleri ve çocuğun terbiyesi hususunda ana ve babanın istişare etmeleri ve ma'rufat dairesinde yekdiğerine emretmeleri vâciptir. Çünkü; talâk sebebiyle aralarında olan rabıta-i nikâh zail olunca boşanan kadın yabancı olduğundan emzirmesine mukabil ücrete müstehak ve ücret istemeğe hakkı vardır. Zira; çocuğun iaşesi ve sair masarifi babası üzerine vâciptir. Çünkü; çocuğun nesebi pedere âid olduğundan meşekkati dahi pedere âittir. Binaenaleyh; kadın çocuğun anası olduğu cihetle meccânen emzirmesine cebrolunmaz ve ücret istemekten de men'olunamaz. Şu halde tarafeynin şer'a, akla ve âdet-i nâsa muvafık surette yekdiğerine emretmek, mülâyim bulunmak ve rızalarını tahsil etmek lâzımdır ki yekdiğerini gazaplandırmak suretiyle çocuğun hukuku zayi' olup emr-i terbiyesi haleldar olmasın. Çünkü; pederi nafakasını ve ücretini vermemekle çocuğun validesini ızrar etmek kasdederse anası da babasına kızarak çocuk hakkında merhametsizlik eder ve çocuğun terbiyesine ve emzirmesine dikkat etmez. Şu halde arada zayi olan çocuk ve çocuğun hukuku olur. İşte şu esasa binaen peder ve valide yekdiğerine karşı hüsn-ü muamelede bulunurlar ve herkes hakkına razı olur ve âharı zarardan vikaye ederse çocuğun rahatını te'min etmiş olurlar. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu gibi çocukların pederlerine hitab ederek «Eğer boşadığınız hatunlar çocuklarınızı emzirecek olurlarsa yabancı kadın gibi onların ücretlerini verin ve

beyninizde ma'rufât veçhüzere istişare ve birbirinize mülâyemetle emredin» buyurmuştur.

Dördüncü hüküm; Eğer çocuğun anası emzirmek mukabilinde ücretini pederin altından kalkamayacağı bir surette teklif eder ve söz dinlemeyerek suûbet göstermekte inad ederse zevc kudreti nisbetinde başka bir kadına emzirtmekte muhayyerdir. Zenginin serveti ve fakir olan kimsenin de kudreti nisbetinde infak etmesi vâciptir. Çünkü; ücretde tarafeyn yekdiğerinin kudretine riayet etmesi ve kudretleri nisbetinde teklifatta bulunması lâzımken kadının zevcin kudreti fevkinde teklifte bulunarak işi güçleştirmesi zevcin muhayyer olmasını icab ettiğinden zevc kudreti nisbetinde başka bir kadına münasib ücretle emzirtebilir. Zira Hak; babanındır, kadının bir şey demeye ve men'etmeye hakkı yoktur. Çünkü; emsalinden ziyade ücret istemekle hakkını iskat etmiştir. Binaenaleyh; çocuğun babası istediğine emzirtebilir. İşte şu esasa binaen Cenab-ı Hak bu gibi müşkülât ihdâs edenlere hitab ederek «Eğer hatun tarafından fazla ücret istemekle güçlüğe tesadüf ederseniz o çocuğu anasından başka bir kadına emzirtebilirsiniz» buyurmuştur.

Beşinci hüküm; Zengin olan kimseye zenginliği nisbetinde ve rızkı dar olana da Allah'ın verdiği rızık nisbetinde infakın vâcip olmasıdır. Çünkü; herkes elinde bulunan mikdarı yapar ve onun fevkinde bir şey yapamaz, yaparsa da bir çok zahmetlerle yapabileceğinden Cenab-ı Hak herkesin hâline göre yapmasını beyan buyurmuştur. İnsanların halleri de ikiden hâlî olamaz ki *Zengin* veya *Fakirdir.* Binaenaleyh; Vâcip Tealâ çocuğu emzirecek kadına ücret ve nafaka olarak verilecek şeyin verecek kimsenin haline göre olacağını beyan sadedinde «gınâ ve vüs'at sahibi olan kimse gınâsından ve rızkı dar olup fakîr olan kimse de Allah'ın o kimseye verdiği rızık nisbetinde infak etsin» buyurmuştur.

Altıncı hüküm; beşinci hükmün illetidir ki *Allahü Tealâ hiç bir nefse teklif etmez, illâ verdiği kudret nisbetinde teklif eder.* Çünkü kudretin fevkinde teklif mümteni'dir. Zira; bir insana yapamayacağı bir şeyi teklif etmek abesten başka bir şey değildir. Meselâ fakîr olub yevmiye kazancı beş kuruş olan bir kimseye «sen yevmiye yüz kuruş vereceksin» demenin faydasız bir şey

olacağında şüphe yoktur. Çünkü; beş kuruştan başka bir şeye malik olmayan kimsenin yüz kuruş vermesi mümkün değildir. Binaenaleyh böyle bir teklif caiz olmadığından bu gibi teklif abesten başka bir şey olamaz. Zira bir faydayı müfid olmaz.

Y e d i n c i h ü k ü m; Vâcip Tealâ'nın güçlükten sonra kolaylık halk etmesidir. Çünkü; ekseri ahvâlde insanlardan haddini bilmeyen ve kendinde varlık gören insanlara haddini bildirmek ve aczini i'tiraf ettirmek üzere Allahü Tealâ insanların işlerinde güçlük halketmekle acizlerini ikrarla imtihan ettikten sonra o işte kolaylık halketmekle mesrûr etmek âdet-i İlâhî'ye cümlesinden olduğuna bu cümle-i celileyle işaret buyurmuş ve fakir olanların fakr u zaruret müşkülâtından kurtulmakla servet, gınâ ve kolaylık rahatına nâil olacaklarını beyan etmiştir. Binaenaleyh; fakîr olanlar, zenginler gibi ziyadece mürüvvet edemediğine me'yus olmasın. Zira fakrından sonra Allahü Tealâ ona da gına verir ve arzusu veçhile infak eder demektir.

Hulâsa; kocaları tarafından talâk verilen kadınların talâk veren kimsenin kudreti nisbetinde iddetini ikmâl edinceye kadar onun evinde ikamet etmesi lâzım olduğu ve talâk veren kimsenin iddetini ikmâl etmeden kadını ikâmet ettiği evden çıkarmakla ızrar etmemesi ve talâk verilen kadın gebe olursa çocuğu doğuruncaya kadar nafakasının boşayan kimse üzerine vâcip olduğu ve çocuğu emzirmek bedelinde kadının ücrete müstehak olduğu ve o ücreti vermenin peder üzerine vâcip ve boşanan kadınla boşayan kocanın çocuğu emzirmek ve rahat ettirmek gibi çocuk hakkında menfaat olan şeyleri düşünerek istişarenin lâzım ve vâcip olduğu ve eğer çocuğun anası emzirme karşılığında emsalinden ziyade ücret isterse zevcin başka bir kadına çocuğu emzirtmesine müsaade olduğu ve herkese kudreti nisbetinde emzirtmek vâcip olub Allahü Tealâ'nın her nefse kudretinin fevkında bir şey teklif etmediği ve her zorluktan sonra Allahü Tealâ'nın bir kolaylık halkedeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ zevcle zevcenin bir arada bulunmalarına ve bu ic-

tima'dan sonra aralarındaki muhabbetin nefrete inkılâb etmesiyle vuku' bulan ayrılığa ve bu ayrılıktan sonra yekdiğerine karşı olan haklarına ve aralarından hasıl olan çocuğun nafakasına ve kadının iddetine ve ücretine müteallik ahkâmı beyanından sonra bu gibi ahkâm-ı şer'iyeye riayet etmeyenler hakkında cereyan eden ve edecek ahvali beyan etmek üzere :

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Çok karye ahalisi Rablerinin ve onları irşad için gönderdiği Resullerinin emirlerinden i'raz eder ve emirlerin haricine çıkarlar. Binaenaleyh; Biz Azimüşşân onları küçük ve büyük, az ve çok işlerinden muhasebe ederiz ve hiç görülmedik ve hatır u hayallerine gelmedik azapla azab ederiz.] Şu halde :

فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾ أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا

[Ehl-i karye günahlarının vebalini ve şiddetini tadar ve emrinin sonu zarar olur, zarardan başka bir şey göremez. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onlar hakkında şiddetli azabını hazırladı.]

Yani; çok karye ve belde ahalisi nefislerine ve şeytana uyarak hakikatte kendilerini yaratan ve terbiye edip nemâlandıran Rablerinin emrine ve kullarını irşad için taraf-ı İlâhî'sinden göndermiş olduğu Resullerinin emirlerine itaat etmeyerek isyan ederler. Onlar bu minvâl üzere isyan edince biz onları şiddetli hesapla muhasebe ve dünyada hatır u hayallerine gelmeyen ve emsali görülmeyen açlık, susuzluk, düşmanın kılıcı ve saire gibi büyük azapla azab ederiz. Binaenaleyh; o karye ahalisi günahlarının şiddetini ve azabını tadarlar ki bedenlerinden o azabı görmedik hiç bir yerleri kalmaz ve o gibi köylerin ahalisinin âkibet-i emirleri yani işlerinin sonu zarardan ibaret olmuştur ve onlar için âhirette Allahü Tealâ

şiddetli azap hazırlamıştır. Çünkü; Allah'ın ve Resullerinin emirlerine muhalefetin ve isyanın neticesi zarar olup, o zarar üzerine bir takım azaplar husule geldiği için onların âkibet-i emirlerinde zarardan başka bir şey yoktur. Binaenaleyh; bu misilli karye ahalisini karşılayacak dünya ve âhirette azaptır ve azaptan başka bir şey göremezler.

Hesap ve azab-ı şedid âhirette olacaksa da bunların olacağı muhakkak olduğuna işaret için *Mâzi* sigası vârid olmuştur.

(عتت) *Emr-i İlâhî'den i'raz edip o emrin haricine çıktı* demektir. Hesab-ı şedîd ve azab bu emri kabulden i'raz üzere terettüb ettiğinden hesabın ve azabın illetidir ve kıyâs-ı takriri şöyledir : «Biz ehl-i karyeyi şiddetli muhasebe ederiz. Zira; ehl-i karye Rablerinin emirlerinden i'raz ettiler. Her kimseler ki Rablerinin emrinden i'raz edeler, biz onları şiddetli muhasebe ederiz. Binaenaleyh; ehl-i karyeyi biz şiddetli muhasebe ederiz» demektir. (عذاباً نكراً) *Emsali görülmemiş herkesçe meçhul bir azapla azab ederiz* demektir. Bu azabın sebebi de emr-i İlâhî'den i'raz etmektir ve kıyas-ı takriri şöyledir : «Ehl-i karyeyi biz emsali görülmedik azapla azab ederiz. Zira; ehl-i karye Rablerinin emrinden çıktılar. Her kimseler ki Rablerinin emrinden çıkalar, onları biz emsali görülmedik azapla azab ederiz. O halde ehl-i karyeyi biz emsali görülmedik azapla azab ederiz» demektir. Kezalik amellerinin vebalini tatmak ve akibet-i emirlerinin zarar olmasının illeti de emr-i İlâhî'yi tecavüz etmektir.

Bu âyette Vâcip Tealâ kendinin ve resûllerinin emirlerinden i'raz edip emrin haricinde iş yapan ve emre itaat etmeyen ehl-i karye için *beş suretle azab edeceğini* beyan buyurmuştur :

B i r i n c i s i ; *şiddetli muhasebedir.* Çünkü; muhasebenin şiddeti hesabın doğru olmamasından neş'et ettiği cihetle hesapta sıkıştırmak ayni azab olduğu gibi ileride muazzeb olacağına da delâlet ettiği cihetten de azaptır.

İ k i n c i s i ; *Emsali görülmedik azapla azab olunacaklarıdır.* Zira; insan için Rabbisinin emrine itaat ve peygamberinin da'vetine icâbet etmemekten daha büyük bir cinayet olmadığından

en büyük ve kimsenin bilmediği azapla azab olunacaklarını beyan buyurmuştur.

Ü ç ü n c ü s ü ; Ehl-i karye kendi amellerinin vebâlini tadacaklardır. Çünkü; emrin haricinde her ne işleseler şeriata muhalif olduğu cihetle o muhalif amelin şiddetini ve acısını elbette tadarlar.

D ö r d ü n c ü s ü ; Âkibet-i emirlerinin zarardan başka bir şey olmayıb ancak zarar olmasıdır. Çünkü; insan kendini halkedip cümle ni'metlere garkeden Rabbisinin ve O Rabbisinin kullarını irşad için gönderdiği resûllerinin emirlerine itaat etmeyince o emirlerin haricinde her ne yapsa zarardan ibaret olur. Zira; gerek emr-i İlâhî ve gerek emr-i Resul ayn-i menfeat olduğu cihetle onun hilâfında hareketinin elbette aynı mazarrat olacağında şübhe yoktur.

B e ş i n c i s i ; Emr-i İlâhî hilâfında hareket edenlere âhirette Allahü Tealâ'nın şiddetli azap hazırlamasıdır. Çünkü; Rabbisine isyan eden bir kimsenin dünya ve âhirette istihkakı azaptan başka bir şey değildir. Binaenaleyh her nereye gitse onu karşılayacak; züll ü meskenet ve azaptır.

Hulâsa; emr-i İlâhî'den çıkan bir kavmin cezası şiddetli muhasebe ve emsali görülmedik azab olduğu ve o kavim fena işlerinin vebâlini tadacağı ve işlerinin sonu zarardan ibaret olacağı ve onlar için şiddetli azabın hazırlandığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ emr-i İlâhî'ye karşı isyan edenlere vaki' olacak azabı beyandan sonra o azaptan halâsın çaresini beyan etmek üzere :

فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِۚ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا

buyuruyor.

[İttika edin Allahü Tealâ'ya akıl sahibi olan mü'minler!]

قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْراًۙ ⑩

[Muhakkak Allahü Tealâ size Kur'anı inzâl etti.]

رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ

[Ve size Resûl gönderdi ki, o Resûl sizin üzerinize açık âyetlerini okur.]

لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ

[O Resûl mü'min olanları ve amel-i salih işleyenleri dalâlet karanlıklarından hidayet aydınlıklarına çıkarsın.]

Yani; günahkârlar üzerine hesab-ı şedîd ve azab-ı medîd nâzil olacak olunca ey akıl sahibi mü'minler! Siz Allahü Tealâ'ya isyan etmekten nefsinizi vikaye ve Allah'ın gazabından haşyet edin ve günahınız sebebiyle helâk olmaktan korkun ve korkmanız lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ menfaat ve mazarratınızı, dünyevi ve uhrevi halâsınızı size bildirecek Kur'anı inzâl etti ki siz onunla amel ederek gazaptan kurtulasınız ve rahmete nail olasınız. Çünkü; Kur'an size yarayacak cümle ahkâmı beyan ettiğinden onunla amel etmek Allahü Tealâ'ya ittikanın aynıdır. Binaenaleyh Kur'anla amel eden; uhdesine terettüb eden vazife-i ittikayı îfa etmiş olur ve size Allahü Tealâ Resûl gönderdi, o Resul sizlere Allahü Tealâ'nın helâlı ve haramı beyan eden âyetlerini tilâvet eder ki, ihlâs üzere iman edip salâh üzere amel edenleri zulmet-i küfürden nûr-u imana ve zulmet-i şüpheden nur-u yakîne ve zulmet-i cehilden nur-u ilme çıkarmakla irşad etsin.

Bu âyette hitab ehl-i imana olduğu cihetle *i t t i k a* ile murad; *küfürden başka günahlardan sakınmaktır.* Çünkü ehl-i imanda küfürden ittika esasen hasıl olduğu için küfürden ittika ile emir onlar hakkında hâsılı tahsil olduğu cihetle bu makamda ittika; *küfrün gayri günahlardan ittika edin* demektir. Yani «imanınız sebebiyle küfürden ittika ettiğiniz gibi sair günahlardan da ittika edin» manâsınadır.

Vâcip Tealâ bu âyette *dört nevi' hüküm* beyan etmiştir :

B i r i n c i s i ; Akıl sahibi olan ehl-i imanın günahlardan ittika etmelerinin vâcip olmasıdır. Çünkü; ehl-i iman nasıl ki iman-

ları sebebiyle küfürden nefislerini vikaye ettilerse imanın muktazası sair günahlardan da nefislerini muhafaza etmeleri lâzımdır.

İkinci hüküm; Allahü Tealâ'nın ehl-i imana ahkâmını beyan için Kur'anı inzâl etmesidir. Çünkü; ehl-i imanın helâl ve haramı, cevaz ve adem-i cevazı bilmeleri muhkem bir kitabla olabileceğinden kullarına lûtf u ihsan ve zikr-i cemil olan Kur'anı, amel etmeleri için inzâl ettiğini beyan etmiştir.

Üçüncü hüküm; Kur'anı nâsa tilâvet edecek Resûl gönderdiğini beyan etmesidir. Çünkü; taraf-ı İlâhî'sinden halkın menfaat ve mazarratını beyan için göndermiş olduğu kitabını halka tebliğ edecek bir vasıta lâzım olduğundan Cenab-ı Hak Resûlüne tebliğa ve kitabının ahkâmını nâsa öğretmeye me'mur ettiğini beyan buyurmuştur.

Dördüncü hüküm; Resûlü göndermekten maksad-ı aslî O Resûlün Kur'anı ta'lim etmesiyle ehl-i imanı zulümat-ı dalâletten nur-u hidayete çıkarmak olduğunu beyan etmesidir. Şu halde bu âyette kemâl-i tertibe riayetle beraber Vâcip Tealâ insanın vazife-i asliyesini ve o vazifeyi îfaya lâzım gelen esbâbı ve vazifeyi edâdan maksadı beyan buyurmuştur. Çünkü insan için her şeyden evvel lâzım olan; emre tamamiyle imtisâl ve nehiyden kemaliyle içtinaptan ibaret olan *ittika*dır. Zira; ittikanın maddi ve manevi, dünyevi ve uhrevi insanı her belâdan kurtaracağına işaret için Cenab-ı Hak her şeyden evvel ittika ile emretmiştir. İttikanın akıl sahibi olan mü'minlerde olması lüzumuna işaret için ittika ile emrini *akıl sahibi olan mü'minlere* tevcih buyurmuştur. Bundan sonra ittikanın ahkâmını alacak ve ahkâmı mazbut olarak kalacak bir kitabın vucudu lâzım olduğundan Cenab-ı Hak ittikanın ahkâmını beyan eden *Kur'an-ı Kerim'i* insanlara inzâl ettiğini beyan buyurmuştur. Kur'anı insanlara tebliğ ve ahkâmını beyan edecek bir Resulün vücudu lâzım olduğu cihetle insanlar üzerine ahkâmını açıktan beyan edici âyetlerini tilâvet eder *Resûl* gönderdiğini beyan buyurmuştur. Resûlün gayet büyüklüğüne ve şanına ta'zim lâzım olduğuna işaret için *Resûl* lâfzı *ta'zime* delâlet eden *tenvin*le *Nekre* olarak vârid olmuştur. Kur'anı inzâl etmek ve Resûlu göndermekten maksad; *ehl-i imanı zulümat-ı cehilden nûr-u irfana çı-*

karmak olduğunu beyanla Kur'anın muktezâsiyle amel ve Resûle ittiba'ın vâcip olduğuna işaret buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanı ittikaya da'vetten sonra ittikanın hâsıl edeceği neticeleri beyan etmek üzere :

وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا اَبَدًا قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Bir kimse ki Allahü Tealâ'ya iman eder ve amel-i sâlih işlerse o kimseyi Allahü Tealâ altından ırmaklar akar Cennet'lere idhâl eder ve onlar da ebeden kalıcı oldukları halde Cennet'e girer ve rahat ederler. Hâli böyle olan kimse için Allahü Tealâ ne güzel rızık halketti ve rızkı ne güzel oldu.]

Yani; Allah'ın âyât-ı beyyinatında beyan ettiği veçhile iman edip de riyasız ihlâs üzere amel eden kimseyi Allahü Tealâ Cennet'ler idhâl eder ki, o Cennet'lerin altından ırmaklar akar ve enva'ı zevk u safayı cami'dir ve nefsin her istediği vardır. Amel-i salihle beraber iman eden mü'minler ebedi zevk u safa içinde Cennet'te kalıcılardır. Zira; Cennet'in ni'meti dâimdir. Dâim olan ni'mete nâil olan kimse ise o ni'metten mahrum olmaz. Mü'min kulunun rızkını Allahü Tealâ ne acayib güzel kıldı. Çünkü; Allahü Tealâ onları dünyada ibadet ve âhirette sevabla merzuk kılmıştır ki bundan daha güzel rızık olamaz.

Bu âyette Cenab-ı Hak Cennet'e girip zevk u safaya nail olmayı amel-i sâlihle beraber iman'a ta'lik buyurmuştur. Çünkü; amelden mücerred imanla mü'min olan kimse Cennet'e girer ve lâkin derecat-ı âliyata nail olamaz ve imandan âri olan amele i'tibar yoktur. Binaenaleyh hem Cennet'e girmek hem de büyük derecelere nail olmak amel-i sâlihle beraber iman sahibi olan mü'minlere müyesserdir. İşte şu esasa binaen Cenab-ı Hak altından ırmaklar cere-

yan eden köşkleri, sarayları, bağları ve bahçeleri amel-i sâlihle beraber iman eden kullarına vaadetmiş ve bu gibi kimselerin rızıklarının gayet güzel olacağını da ilâve eylemiştir. Çünkü; Cennet'in ni'metleri tükenmez ve arkası kesilmez, her saatde her mü'min istediğini yer, istediğini giyer, istediği yerde gezer ve arzu ettiği kimseyle ülfet eder. Bundan daha ziyade güzel rızık olabilir mi?

Bu âyette Vâcip Tealâ insanları imana ve amel-i salih işlemeye *iki cihetle teşvik* buyurmuştur :

B i r i n c i s i ; Mü'min âmillere insanların seveceği ve gönlünün eğleneceği bol sularla altından nehirler cereyan eden Cennet'lere idhâl edeceğini ve onların da o Cennet'lerde ebedi kalacaklarını beyan etmesidir. Çünkü; böyle bir saadet-i ebediyeye sebeb olacak imana ve amele, cüzî aklı olanların sa'yedecekleri şüphesizdir.

İ k i n c i s i ; İmanı ve amel-i sâlihi olan kimselerin rızıklarının gayet güzel olacağını beyan etmesidir. Zira; aklı olan kimsenin güzel rızkın esbâbına sa'yedeceği tabîidir.

Hulâsa; Allah'a imanla beraber amel-i sâlih işleyen kimselerin Cennet'lere dahil olacakları ve ebeden Cennet'te kalacakları ve o gibi kimselerin rızıklarını Allahü Tealâ'nın güzel kılacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i imanı Cennet'e idhâl edeceğini ve rızıklarını gayet güzel kılacağını beyandan sonra istediği kulunu saadete îsâle kudret-i kâmile sahibi olduğunu beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ الَّذ۪ى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ şol Zat-ı Ecell ü A'lâ'dır ki, O Zat-ı Lâtif yedi kat gökleri ve arzdan da o göklerin emsali yedi iklimi halketti.]

يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

[Yer ve gökler arasında vahy-i İlâhî ve emr-i Sübhanî nâzil olur ki, o nâzil olan emirler sebebiyle Allah'ın her şey üzerine kaadir olduğunu siz bilesiniz.]

وَأَنَّ اللّٰهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

[Ve şunu da bilmelisiniz ki, Allahü Tealâ muhakkak ilmiyle her şeyi ihâta etmiştir.]

Yani; Allahü Tealâ imanla beraber amel-i sâlih işleyen kimseleri Cennet'ine idhâl eder ve rızıklarını güzel kılar. Zira; Allahü Tealâ şol Zat-ı Ecell ü A'lâ'dır ki, kudret-i kâmilesi icabı Zatına âid olan yedi sıfât-ı kadîmesi adedince yedi tabaka gökleri halketti, meleklerle ervâh-ı mücerredeye mesken kıldı ve âlem-i süflî olan arzdan gökleri adedi kadar yedi iklim olan arzı halketti ve Allahü Tealâ'nın her şeye kaadir olduğunu sizin bilmeniz için yerle gökler arasında kaza-yı İlâhî'nin cereyanı üzere emr-i İlâhî nazil olur. Çünkü; semadan melek vasıtasiyle enbiyaya vahiy gelip kullara tebliğ olunduğu gibi Sema-yı ülyâdan Arz-ı süflaya Allah'ın emirleri her zaman nâzil olur. Hatta yağan yağmurlar ve yerden hâsıl olan otlar, ağaçlar ve hayvanlar cümlesi emr-i İlâhî ile vucûd bulur ve kudret-i İlâhî'yeyle her birerleri hey'etleri ve isti'dadları veçhile halkolunur. Çünkü; âlem-i semadan yer yüzüne inen maddi ve manevi feyz u bereketten âlem-i süflî olan arz ve arzda bulunan mahlûkat isti'dad ve kabiliyetlerine göre müstefid olurlar. Binaenaleyh; semadan yağan yağmurlar sebebiyle yer yüzünde bir takım acaib ve garaibi cami' ve akıllara hayret verecek şeyler halkolunduğu cihetle yer yüzünün semaya merbût olduğu görülür.

Sema cihetinden yer yüzüne inen emirler, kaza ve kader mahlûkat hakkında daima zuhur edip durduğundan âlem-i süfliyat tebeddül ve tegayyüre ma'ruzdur ki her zaman herkesin gördüğü

veçhile mahlûkattan bazıları hayata, diğer bazıları da memata, bazısı selâmete ve diğer bazısı helâke mahkûm olur.

Allahü Tealâ'nın emrinin, kaza ve kaderinin şu minvâl üzere cereyan etmesi ve insanların bunların eserlerini gûna gûn acîb ahvâl üzere görmesi ve her gün bin türlü ahvâlin tebeddül etmesi; Allah'ın kudret-i kâmilesini ve kudretinden hariç bir şey olmadığını ve ilminin her şeyi ihata edip ilminden hâriç bir şey bulunmadığını sizin bilmeniz içindir. Yani bunların her birinden Allah'ın kudretini ve ilminin ihatasını insanlar istidlâl etsinler için her birinin âsârını hariçte göstermiştir.

Vâcip Tealâ bu âyette eserden müessire istidlâlin vâcip olduğuna işaret buyurmuştur. Çünkü; göklerle yer kudret ve ilmin eseridir. Bunların halkolunması insanların Allahü Tealâ'nın her şeye kaadir ve ilmi her şeyi ihata ettiğini bilmeleri için olduğunu beyan etmek; eserden müessire istidlâl lâzım olduğunu beyan etmektir. Çünkü; kudreti olmayan bir zat bu kadar cesamet sahibi olan gökleri ve yeri halk edemez. Kezalik ilmi olmayan bir kimse semavat ve arzı halkedemediği gibi onlarda olan sanayi'-i acîbeyi icad edip meydana getirmesi mümkün olamaz. Zira; ilmi olmayan cahildir, kudreti olmayan âcizdir. Binaenaleyh; âciz ve câhilden bir şey sudûr edemez. Halbuki Allahü Tealâ şu görülen asâr-ı ulviye ve süfliyeyi ve bunların aralarında olan bir çok mevcudatı meydana getirmiştir. Bunların her birinde olan sanayi'-i garîbe kudretsiz ve ilimsiz olamayacağından mahlûkatın her zerresi Allahü Tealâ'nın ilmine ve kudretine açıktan delâlet eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âlem-i ulvide olan yedi yıldızdan her birlerinin te'siri yer yüzünde ayrı ayrı birer iklîmde zuhur ettiğinden ve her iklime zuhûratı i'tibariyle ayrıca bir arz tabakası denmeye seza ve lâyık olduğundan yedi iklime yedi kat arz denmiştir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette «Allahü Tealâ yedi kat semayı ve onların misli arzdan da halketti» buyurmuştur ki sema yedi olduğu gibi arz da yedi demektir. Vâcip Tealâ semanın arza; arzın da semaya adet cihetinden müşâbehetleri olduğu gibi devam ve intizam cihetinden de yekdiğerine merbût olduğuna dahi onlar arasında emr-i İlâhî'nin nazil olduğunu beyanla işaret etmiştir.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın yedi kat gökleri ve onların emsali yedi iklim yerleri halkettiği ve bunların aralarında emr-i İlâhî'nin gelip gidip cereyan ettiği ve bunları halketmekten maksad; Allahü Tealâ'nın her şeye kaadir ve her şeyi ilmi ihata ettiğini insanların bilmesi için olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

SURE-İ TAHRÎM

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *Oniki* âyeti cami'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ①

[Ey Nebiyy-i muazzam! Zevcelerinin rızalarını taleb eder olduğun halde Allahü Tealâ'nın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen nefsine haram kıldın? Halbuki Allahü Tealâ kullarının kusurlarını affedici ve i'tizarlarını kabul ile merhamet buyurucudur.]

Yani; ey nübüvvet sıfatiyle müttasıf olan Nebiyy-i zişan! Zevcelerinin rızalarını taleb ederek muktezay-ı hikmet Allahü Tealâ'nın sana helâl kıldığı ni'meti ve o ni'metin hürmetine dair nehy-i İlâhî varid olmaksızın niçin kendine haram kıldın? Halbuki cümle kullarının niyetine muttali' olan Allahü Tealâ kullarının kusurlarını setredici ve i'tizar edenlerin i'tizarlarını kabul ile lûtf u ihsan buyurucudur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyetin sebeb-i nüzûlü; Resulullah'ın cariyesi (Mariye) ile halvette bulunmasına Hazret-i (Hafsa) (R.A.) validemiz muttali' olup Resulullah'a bazı ma'ruzatta bulunması üzerine Resulullah (Mariye) yi kendine haram kıldı ki (Hafsa) nın gönlü incinmesin ve Resulullah bu sırrı ezvac-ı mutahherattan başkalarına söylememesini, Ebu Bekir ve Ömer hazretlerinin bu ümmetin halifeleri olacaklarını tenbih ve tavsiye etti. Hafsa ise Hazret-i Âişe (R.A.) ile gayet sık görüştüklerinden ve sadakat üzere geçindiklerinden şu sırrı Hazret-i Âişe'-

ye söyledi ve Âişe (R.A.) da Resulullah (S.A.) a söyleyince fahr-i kâinat efendimiz hazretleri hiddet ve gazab ederek yirmidokuz gün ezvac-ı mutahheratın cümlesinden uzletle beraber Hazret-i Hafsa'yı ric'î olarak bir talâkla tatlik etti ve Hazret-i Ömer, kerimesi Hafsa'ya hitaben «Eğer evlâd-ı Hattapta hayr olsaydı Resulullah seni tatlik etmezdi» demesi üzerine şu vukuatı beyan için bu âyet nazil olmuştur. Şu rivayete nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey Nebiyy-i zişan! Allah'ın sana helâl kıldığı cariyeni sen nefsine niçin haram kılarsın?] demektir.

Diğer bir rivayete nazaran sebeb-i nüzûl şöyledir; ezvac-ı mutahharattan (Cahş) kızı (Zeyneb) (R.A.) nın hücresinde Resulullah bal şerbeti içmişti. Hazreti Âişe ve Hafsa (R.A.) ittifak ederek Resulullah'a «Ya Resulallah! Ağzında sakız kokusu vardır» demeleri üzerine Resulullah «Bal şerbeti içtim bir daha ağzıma bal koymayayım» buyurunca bu âyet nazil olmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey Nebiyy-i zişan! Allah'ın sana helâl kıldığı balı sen nefsine niçin haram kılıyorsun?] demektir.

Bu âyette *itaba* mevzu' olan (لِمَ) lâfzıyla Resulullah'a hitap, itap için değildir. Zira; Resulullah'ın helâl olan şeyi nefsine haram kılması evlâyı terk kabilinden olduğu için *istifham-ı inkârî olan* (لِمَ) lâfzıyla hitap evlâyı terk üzerine tenbihtir. Binaenaleyh; (يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ) lâfzı *mülâtafeye* ve (لِمَ) lâfzı da *itabe* delâlet eder. Şu hale göre tâbirler arasında mübayenet vardır denilemez. Çünkü; itap yok tenbih vardır.

Burada Resulullah'ın helâl olan şeyi haram kılmasıyla murad: *nefsini o şeyle intifa'dan men'etmektir.* Yoksa Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi hakikatta haram kılmak ve haram i'tikad etmek değildir. Çünkü; Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi hiç kimse haram kılamaz. Şu kadar ki her insan için mübah olan bir şeyle kendini intifa'dan men'etmek olabilir. İşte şu esasa binaen Resulullah hakikatta bir şeyi haram kılmamış, belki o şeyle intifa'dan Zat-ı Nebevilerini men'etmeye ve intifa' etmemeye azmetmiştir. Binaenaleyh; hakikatta haram kılmak olmadığından «Allah'ın helâl kıldığını Resulullah nasıl haram kıldı?» diye suâl vârid olamaz.

Birinci rivayete nazaran Hazret-i Hafsa üzerine vaki' olan ta-

lâk, ric'î olduğu cihetle Cibril-i Emin gelip «Ya Resulallah! Hafsa çok oruç tutar, namaz kılar ve Cennet'te senin hatunların içinde dahildir. Binaenaleyh; Hafsa'ya ric'at et» demesi üzerine Resulullah ric'at buyurdular. Binaenaleyh; bir müddet-i muvakkate ezvac-ı mutahherattan ayrılmış gibi olan Hafsa (R.A.) tekrar ezvac-ı mutahherat arasına dahil olmuştur.

Bu misilli makamda *istifham-ı inkârî; nehiy* manâsına olduğundan *manâ-yı nazım :* (لا تحرم ما احل الله لك) [Yani; Allah'ın helâl kıldığı şeyi sen haram kılma] demektir ki, yukarıda beyan olunduğu veçhile «sen nefsini o şeyle intifa'dan men'etme» demektir. Şu halde insanlar için Allah'ın helâl kıldığı şeyle intifa'dan insanın nefsini men'etmesi nazar-ı şeri'de makbûl bir şey değildir. Hatta İmam-ı A'zam indinde, helâl olan bir şeyi insanın nefsine haram kılması, yemin olduğundan kefâret lâzım gelir. Şu halde helâl olan bir şeyi nefsine haram kılmak insan için bir cürüm oluyor ki, kefaretini vermekle o cürmün cezasını görmüş oluyor. Binaenaleyh; Allah'ın helâl kıldığı şeyle mümkün olduğu kadar intifa' etmek memduhtur ve nefsini onun intifaından mahrum etmek de mezmumdur.

Hulâsa; Allah'ın kullarına helâl kıldığı şeyi bir kimsenin nefsine haram kılması câiz olmadığı ve hatta haram kılarsa İmam-ı A'zam indinde kefaret lâzım geldiği ve Allahü Tealâ'nın, kullarının kusurunu affederek i'tizar edenlere merhamet buyurucu olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ helâl olan şeyle intifa'dan nefsini men'etmekten Resulünü zımnen nehyettikten sonra bu kabilden olan yeminlerin kefaretini beyan etmek üzere :

قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْ وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ۝

buyuruyor.

[Muhakkak Allahü Tealâ sizin için yeminlerinizin kefaretini

vermekle tahlilini farz kıldı ve Allahü Tealâ sizin Mevlânız ve yardımcınızdır. Zira; Allahü Tealâ sizin hakkınızda menfaat olan şeyi bilicidir ve sizin için farz olmasiyle hükmettiği şey hikmetten halî değildir.]

Yani; Allahü Tealâ sizin yeminlerinizin kefaretini vermekle o yeminle bağlanmış olduğunuz şeyi çözmeyi vâcip kılmakla yemini meşru' kıldı ve Allahü Tealâ sizin yardımcınızdır. Binaenaleyh; her neye hükmederse onda elbette sizin menfaatınız vardır. Hatta yemininizden lâzım gelen hürmeti kefâretle kaldırmanızı emrinde de menfaat olduğu cihetle bu emri size muavenetten başka bir şey değildir. Ve Allahü Tealâ sizin menfaatınıza muvafık olan şeyi bilir, ona göre hükmeder, hükmünde aslâ hata olmaz ve hükmü kulları hakkında menfaatı mutazammındır.

Vâcip Tealâ bu âyette *üç hüküm* beyan etmiştir :

B i r i n c i s i ; İnsandan vaki' olan yeminin tahlilini farz kılmasıdır. Yani yeminle insanın bağlamış olduğu şeyi çözmesini emretmiştir. Çünkü; insan bir şeyi «işlerim» veya «işlemem» yahut bir şeyi «yerim» veya «yemem» diyerek yemin ettiğinde yeminle bağlanmıştır. İşte o bağın kefaretle çözülmesini Cenab-ı Hak emrediyor ki, yeminden halâs olsun. Mübah olan bir şeyi nefsine haram kılmak İmam-ı A'zam'a göre yemin olduğuna nazaran o yeminden hâsıl olan hürmeti kaldırmak ve o şeyi helâl kılmak kefaretle olduğundan Cenab-ı Hak kefaretle emretmiştir.

İ k i n c i h ü k ü m ; Cenab-ı Hakkın kullarına yardımcı olmasıdır. Çünkü; Allahü Tealâ kullarının her işlerini bilip kendilerini yaratarak mükellef kıldığından dergâhına ilticâ edenlere inâyetini esirgemez ve her şeyi halkeden Allahü Tealâ olduğu için kulun kulluk vazifesi; esbabına tevessülle beraber Allah'ın yardımına daima iltica etmektir. Zira; Cenab-ı Hak kullarının Mevlâsı, Muin ve nâsırlarıdır.

Ü ç ü n c ü h ü k ü m ; Vâcip Tealâ'nın kullarının her hâllerini bilici ve ilminin icabı kullarının hâllerine muvafık hükmedici olmasıdır. Zira; Cenab-ı Hak herkesin istihkak ve isti'dadını bildiğinden herkesin istihkakına göre halkeder.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın helâl olan bir şeyi nefsine haram kıldığını beyandan sonra şu haram kılmanın sebebini ve nasıl haram kılındığını ve vak'anın aslını beyan etmek üzere :

وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Zikredin siz şol vakti ki o vakıtta sizin Nebiniz zevcelerinden bazısına gizli bir söz söyledi ve o sözün başkalarına söylenmemesini ve harice dağıtılmamasını tavsiye ve tenbih etti.]

فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَٰذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ ③

[Vakta ki Resulullah'ın zevcelerinden o gizli sözü söylemiş ve ifşa olunmamasını tenbih etmiş olduğu (Hafsa) o sözü kendinden başkasına söyledi ve Allahü Tealâ (Hafsa) nın söylediğini Resulüne ızhar etti ve bildirdi ise Resulullah (Hafsa) nın ifşa ettiği sırrın bazısını (Hafsa) ya ta'rif etti ve bazısını ta'rif etmekten vazgeçti. Vakta ki Resulullah (Hafsa) ya, sırrı ifşa ettiğini haber verdi ise (Hafsa) Resulullah'a «bunu sana kim haber verdi» dedi. Resulullah da cevabında «Bunu bana her şeyi bilici ve haber verici olan Allahü Tealâ haber verdi» dedi.]

Yani; şol vakti zikredin, hatırınızdan çıkarmayın ki sizin peygamberinizin zevcelerinden bazı olan Hafsa'ya esrar olarak peygamberiniz (S.A.) cariyesi (Mariye) yi nefsine haram kıldığını, Ebu Bekir ve Ömer (R.A.) nın bu ümmete halife olacaklarını haber verip bu esrarı kimseye söylememesini tenbih ve tavsiye etmişti. Vakta ki (Hafsa) kemâl-i ferahından bu esrarı saklayamayarak Hazret-i Âişe'ye haber verince Allahü Tealâ Hafsa'nın, esrarı Hazret-i Âişe'ye haber verdiğini Resulüne bildirince Resulullah Hafsa'ya gazab ederek Âişe'ye haber verdiği esrardan bazısı olan

Mariye'yi tahrim ettiği cihetini söylediğini Hafsa'ya bildirdi ve esrarın diğer kısmı olan hilâfet mes'elesini söylediğini Hafsa'ya bildirmekten i'raz etti. Vakta ki Resulullah Hafsa'ya sırrı ifşa ettiğini söyleyince Hafsa «Ya Resulallah! Bunu sana kim haber verdi?» dedi. Resulullah da her şeyleri bilici ve haber verici olan Allahü Tealâ'nın haber verdiğini Hafsa'ya söyledi. Bundan evvel beyan olunduğu veçhile Resulullah Hafsa'yı bu vak'a üzerine talâk-ı ric'î ile ve bir talâkla tatlik etmiş ve sonra Cibril-i Emin'in beyanı üzerine ric'at edip kabul buyurmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *habîr, alîm* lâfzından daha ziyade manâya delâlet ettiğinden alîm lâfzından sonra habîr varid olmuştur. Çünkü *a l î m ; bilici* demektir. *H a b î r* ise *bilici ve bildiğini haber verici* demektir. Şu halde habîr lâfzında *hem bilmek hem de bildiğini haber vermek* olduğundan iki manâya delâlet eder. Binaenaleyh; habîrde alîmden daha ziyade manâ mevcuttur.

Hulâsa; iki kimse arasında vaki' olan esrarın başkasına haber verilmesinin nazar-ı şeri'de makbûl olmadığı ve o esrarı söyleyen kimseyi itab caizse de itabın vâcip olmadığı ve Allahü Tealâ'nın Resulüne bazı mugayyebatı haber verdiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulünün yeminini ve yemin üzre lâzım gelen kefareti ve Resulullah'ın rızası hilâfına yemini haber veren Hafsa'nın haber verdiğini Resulüne bildirdiğini beyandan sonra Resulullah tarafından Âişe ve Hafsa'ya vaki' olan hitabı beyan etmek üzere :

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا

buyuruyor.

[Ya Âişe ve Hafsa! Eğer siz Allahü Tealâ'ya tevbe edip, kusurunuza nedâmet ederek dergâh-ı Ulûhiyete müracaat ederseniz sizin için hayırlı olur ve kalbleriniz günahtan temizlenir.]

وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلٰئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾

[Ve eğer siz Resulullah'a muhalefette devamla Resulullah üzerine yekdiğerinize yardımcı olursanız Allahü Tealâ muhakkak Resulünün yardımcısıdır ve Cenab-ı Hakkın yardımından sonra Cibril-i Emin ve mü'minlerin sâlih olanları ve melekler Resulullah'a yardımcılardır.]

Yani; ey Âişe ve Hafsa! Sizden sâdır olan günahtan hulûs-u niyyet ve samimiyyet üzerine Resulullah'a kemâl-i muvafakatınıza delâlet eder surette nedâmet ve tevbeyle Resulullah'ı razı etmek hususunda dergâh-ı Ülûhiyete iltica ederseniz kalbiniz temizlenir ve üzerinize vâcip olan şeyi işlemiş olursunuz. Zira; Resulullah'ın razı olmadığı şeyi işlediğinizden kalpleriniz muhakkak haktan meyletti. Çünkü; siz Resulullah'ın emanet ettiği esrarı ızhar etmekle eza ettiğinizden kalb-i Resulullah'ı rencide ettiniz. Size vâcip olan; emr-i Resulullah'a imtisâl etmek iken bu imtisali terkinizden dolayı tevbeye muhtaç günah işlediniz. Şu halde tevbe ederseniz günahınız affolunur. Eğer birbirinizi arkalayarak Resulullah'ın rızası hilâfına devam ederseniz bu devamınızla Resulullah'a bir zarar yapamazsınız. Zira; sizin birbirinize yardımınızdan sonra Allahü Tealâ, Cibril-i Emin, mü'minlerin sulehâsı ve melekler Resulullah'a her zaman ve her şeyde yardım ettikleri gibi bu hususta da yardım edicilerdir. Şu halde siz her ne kadar muhalefet etseniz Resulullah'a bir keder ârız olmaz. Çünkü; Resulünün her umuruna mütevelli ancak Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; muhalefetinizin faydası yoktur.

İşte şu esasa binaen Resulullah'ın şeriatıyla lâyıkı veçhüzere amel edenlere her nekadar muhalefet edenler olsa da Allahü Tealâ yardımcıları olduğundan muhalefet edenler mağlûp ve şeriatıyla âmil olanlar galiptir, gerektir ki onlar bihakkin şeriata yapışmış olsunlar. Binaenaleyh; her ne zaman hangi kavim ki şeriata dayanmış onlar gâlip olmuşlar ve şeriattan çıkan milletler zelil ve hakîr olarak muzmahil olmuş gitmişlerdir.

Hulâsa; Hazret-i Hafsa ve Âişe (R.A.) nın vaki' olan kusur-

larından tevbeye da'vet olundukları ve eğer birbirlerine yardımla muhalefette devam ederlerse muhalefetlerinden bir fayda göremeyecekleri ve zira; Allahü Tealâ'nın ve Cibril-i Emin'in ve evvel iman eden sulehâsının ve sair meleklerin Resulullah'a yardımcı oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hazret-i Âişe ile Hafsa'ya itabını beyandan sonra bilûmum ezvac-ı mutahharata ta'riz etmek üzere :

عَسٰى رَبُّهُٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُبْدِلَهُٓ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَٓائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَٓائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَارًا ۝

buyuruyor.

[**Eğer Peygamber (S.A.) sizin günahınızdan dolayı sizi tatlik ederse yakın zamanda onun Rabbisi ona sizi sizden daha hayırlı zevcelere tebdil eder ki o zevceler Resulüne tamamiyle itaat edici ve kalpleriyle Cenab-ı Hakka ve Resulüne iman etmekle beraber itaatta devamlı ve bilûmum hayrata sa'yedici ve her vakıtta Resulüne huzu' ve huşu' üzere tevazu'da bulunarak bilûmum günahlardan tevbe edici ve kemâl-i ihlâsla Allahü Tealâ'ya ibadet edici ve çok zamanda oruca devamla haram olan şeylerden sakınıcı seyyib ve bâkir zevceler halketmekle Resulünü mesrur eder, size talâk vermekle me'yus etmez.**] Ve bu gibi zevceleri halketmek Cenab-ı Hakkın kudretine nisbetle gayet kolaydır. Binaenaleyh; size talâk vermekten Resulullah'a bir keder ârız olmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette seyyiple bâkiri zikir; vukuatı ayniyle beyan etmektir. Çünkü; o zamanda mevcud olan ezvac-ı mutahheratta her iki sınıftan da mevcud olduğundan tebdil vaki' olsa ayni surette olacağını beyanla geleceklerin gideceklerden hiç bir veçhile noksan olmayacağını ve bu vesileyle Resulullah'ın kalb-i Nebevilerinin rahat olacağını beyan buyurmuştur. Seyyibatı zikir; makam-ı medihte zikrolunmuştur. Zira; bazı seyyip Resulul-

lah indinde ahlâk-ı hamîde cihetinden bâkirden daha ziyade makbûl olabilir.

Ezvac-ı mutahherat her ne kadar Resulullah'a zevce olmak şerefiyle müşerrefe olduklarından o zamanda dünyada bulunan kadınların hepsinden hayırlı iseler de kendilerinden vuku' bulan bazı kusûr üzerine tatlik olunmakla Resulullah'tan ayrılınca o şerefin kendilerinde kalmayacağına göre onların bedelinde yerlerine gelecek kadınların daha hayırlı olacağında şübhe yoktur. Zira; mutallaka olanlar Resulullah'a şeref-i zevciyetten mahrum olmuş ve yerlerine gelenler o şerefi ihraz etmiş oldukları cihetle ikinci gelenlerin hayırlı olacakları aşikârdır.

Bu âyette makam-ı medihte beyan olunan sıfatlarla murad; *ezvac-ı mutahharata şu evsafı cami' olmaları lâyık ve bu evsafın kendilerinde bulunmasına gayret etmeleri lâzım olduğunu tavsiyedir.* Yani «siz de böyle olmalısınız» demektir. Ezvac-ı mutahharatın «eğer Resulullah size talâk verirse» diyerek talâkları ta'lik olunmaktan Resulullah'ın Hazret-i Hafsa'ya bilfiil talâk vermemiş olması lâzım gelmez. Çünkü; mecmuunun talâkı muallâk olmaktan içinden bazısının mutallâka olmaması lâzım gelmez. Binaenaleyh; Hazrte-i Hafsa'nın talâkına dair beyanatın bu âyetteki ta'lika münafatı yoktur.

Bu âyette beyan olunan sıfatların bütün kadınlarda bulunmasına işaret vardır. Çünkü; ezvac-ı mutahharat eshaptan oldukları cihetle bu ümmetin muktedabihleri olunca bu ümmetin kadınlarının da o sıfatta olmaları lâzım olduğunda şüphe yoktur.

Hulâsa; Resulullah'ın hatunlarına talâk vermesi farz ve takdir olunsa çok zaman geçmeden onların yerlerine Cenab-ı Hakkın Resulüne daha hayırlılarını halkedeceği ve hayırlı kadınlar Resulullah'a muti' ve münkad, Allah'a ve Resulüne hulûs-u kalple mümine, geceleri namaza ve gündüzleri oruca devamlı, günahlarından tevbe eder âbide ve zâhide olacakları ve enva'ı hayrata sa'yeder seyyip ve bâkir her iki sınıftan da bulunacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Resulüne bazı umurda muhalefet edenleri tehdid

ettikten sonra cümle ehl-i imanı tehdid ve nefislerini Cehennem'den vikaye etmelerini tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Nefsinizi, evlâd ü iyalinizi Cehennem'den vikaye edin. Zira Cehennem'in tutruğu; insanlar ve kibrit taşlarıdır.]

عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ⑥

[Cehennem üzerinde me'mur melekler vardır ki, onlar gayet sert ve acı sözlü, Cehennem'e girenlere enva'ı azabımla ta'zibe kuvvetleri kâfi ve Allah'ın emrine aslâ isyan etmezler, me'mur oldukları şeyi işlerler aslâ o emrin haricine çıkmazlar.]

(قوا) lâfzı *vikayeden* emirdir ve *nefsinizi günahlardan sakının* demektir. (واهليكم) *Evlâd ü iyâl cümlesine şamildir.* Evlâd ü iyali Cehennem ateşinden vikaye etmek; adâb-ı şer'iyeyle te'dib eylemek, ibadete ve enva'-ı hayrata onları sevkedip Allahü Tealâ'ya ubûdiyetin yollarını öğretmek ve şer'an menhi olan ve caiz olmayan şeylerden onları men'etmekle olur.

(وقودها) *Cehennem'in tutruğu* yani *ateşi yakmak için ateşin önünde yakılan geven ve çıra gibi kuru yanacak* demektir. *H i c a r e ; bazı eserlerde görüldüğü veçhile kibrit taşlarıdır.* Zira; onlar iyi yandığı gibi harareti de yanmak şanından olan her şeyden ziyadedir. Şu halde Cehennem'in tutruğu kibrit taşiyle insanların cesedleri olacağını beyan; azabın şiddetine işaretle insanları günahlardan men'de mübalâğa vardır. Çünkü; tutruğu odun olan ateşle kibrit taşı olan ateş beyninde elbette fark çoktur. (عليها ملائكة) Cehennem üzerinde melekler vardır ki bazı hadis-i şerifte beyan olunduğuna nazaran o melekler ondokuzdur ve onlara Zebani denir, Cehennem işlerini görmeğe me'murdurlar. Bunun bu dünyada emsali hapishane müdürleridir. Amma onların

maiyyetlerinde hizmetçileri bir çok melekler de bulunabilirler, meselâ hapishane müdürlerinin maiyyetlerinde gardiyanlar bulunduğu gibi. (غلاظ) *Gayet sert sözlü, ehl-i Cehennem'e huşûnetli ve acı söyleyici* demektir. (شداد) *Ehl-i Cehennem'e her türlü azaba muktedirler* demektir ki kendilerine aslâ yumuşaklık, gülmek, lâtife etmek gibi şeyler arız olmadığı gibi kalplerinde ehl-i Cehennem'e aslâ merhamet yoktur, cisimleri gayet büyük ve kuvvetleri gayet acîptir. Hatta birisinin bir def'ada yetmişbin kişiyi birden Cehennem'e atmaya kudretleri kâfi olduğu bazı ehadis-i celilede rivayet olunmaktadır. Bununla beraber zebaniler Allahü Teâlâ'ya aslâ isyan etmezler ve me'mur oldukları vazifeleri neyse onu devam üzere yaparlar ve vazifelerinden bir kimsenin şefaatiyle veya kendilerinin şefkat ve merhametleriyle azıcık bir şeyde müsamaha etmezler ve Allah'ın gazabından korktukları için me'mur oldukları şeyleri işler ve onun haricine çıkmazlar.

Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey mü'minler! Nefsinizi ve evlâd ü iyalinizi adâb-ı şer'iyeyle te'dip edip hayra çalışmak ve şerden kaçınmak, Allah'ın emrettiği şeylerin cümlesini tutmak ve nehyettiği şeylerin cümlesini terketmek suretiyle Cehennem ateşinden esirgeyin ki nefsinizi ve ehlinizi Cehennem azabına düçar etmeyesiniz. Zira Cehennem'de yanacak şey; insanların cisimleriyle her şeyden ziyade hararetli olan kibrit taşlarıdır ve o Cehennem üzerinde acibüşşekil ve garibüttavır melekler vardır ki, onların ehl-i Cehennem'e sözleri gayet sert ve acı olup aslâ merhamet eseri yoktur ve enva'ı azaba muktedirdir, cisimleri pek büyüktür, kuvvetleri ehl-i Cehennem'in zapt u raptına kâfidir. Bununla beraber Allahü Tealâ'ya aslâ isyan etmezler ve me'mur oldukları şeyleri işlerler] demektir.

Bu âyet-i Celilede Cenab-ı Hak Cehennem'in ateşinin kuvvetini ve üzerinde olan meleklerin şiddetini beyanla insanları insafa ve kendi nefislerine merhamete da'vet etmiş, nefislerini ve evlâd ü iyallerini Cehennem ateşinden vikaye etmelerini emir ve tavsiye buyurmuştur.

Hulâsa cümle ehl-i imana lâzım olan vazife-i diniye; kendilerini ve evlâd ü iyallerini Cehennem azabına sebep olacak günah-

lardan sakınmak lâzım olduğu ve Cehennem'e me'mur olan zebanilerin ehl-i Cehennem'e aslâ merhamet yüzü göstermeyecekleri ve o zebaniler Allahü Tealâ'ya âsi olmayıp her neyle emrolunurlarsa onu yerine getirecekleri ve Cehennem ateşi sâir ateşlere nisbetle pek şiddetli olup onun yakacak odunu ise kibrit taşlarıyla insanların cisimleri olduğu bu âyetten istifade beklenen fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bilûmum ehl-i imana hitaptan sonra kâfirlere hitap etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Bu günde i'tizar etmeyin. Zira; amelinizle cezalandığınız için i'tizarınız makbûl değildir.]

Yani; hidayete îsâl için gönderilen Resullere iman etmeyip küfürde ısrar ve inad eden kâfirler! Cehennem ateşini gözünüzle görüp şübheniz kalmadığı günde i'tizar etmeyin. Zira; siz dünyada ancak amel ettiğiniz günahlarınızın cezasıyla cezalanıyorsunuz. Günahınızdan başka bir ceza ile cezalanmıyorsunuz ki, i'tizarınız kabul olunsun.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile şeriatla amelin ve imanın, günahlara tevbenin ve i'tizarın mahalli dünya olup bu gibi amellerin mahalli olan dünyayı geçtikten sonra âhirette iman ve amel kabul olmadığı gibi güahlardan i'tizar dahi kabul olunmaz. Çünkü; âhiret dar-ı teklif olmadığından bunların hiç birinin mahalli değildir ve kâfirlerin ancak kendi küfürleri ve sair amelleri mukabilinde ceza görüp amellerinden ziyade azapla zulmolunmayacaklarına işaret için *hasra* delâlet eden (إنما) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; burada (إنما) ancak cezalarının amellerine göre olacağına ve amellerinden ziyade olmayacağına delâlet eder.

Hulâsa; yevm-i kıyamette kâfirlerin i'tizarlarının kabul olun-

mayacağı ve cezalarının mikdarı ancak günahlarının mikdarında olacağı ve günahlarından ziyade ceza görmekle zulmolunmayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

⁂

Vâcip Tealâ âhirette kâfirlerin i'tizar ve tevbelerinin kabul olunmayacağını beyandan sonra tevbenin ve i'tizarın mahalli olan dünyada tevbe etmelerini ehl-i imana emir ve tavsiye etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Siz nasihat edici tevbeyle tevbe edin. Yakın zamanda Rabbinizin, sizin günahlarınızı kefaret edip de altından nehirler cereyan eden Cennet'lere sizi idhâl etmesi me'mûldür.]

(تَوْبَةً نَصُوحًا) *İnsana nasihat edici tevbe* demektir. Çünkü *n a s i h a t ; insanı ibadete terğib ve günahlardan men'etmekten ibaret olduğu cihetle* hakiki bir tevbede herhangi günaha tevbe etmişse tevbe eden kimsenin tevbesi o günahdan men'ettiği cihetle o tevbeye *nasuh* denir. Eğer tevbesinde sebat ederse o günahı bir daha işlemeye tevbesi daima mani' olur. Amma tevbe eder de sonra tevbeyi bozar ve tekrar günahı işlerse tevbe, nasuh olamaz. Zira; tevbesi nasihat etmiş olsaydı tevbe ettiği günahı tekrar işlemezdi. Halbuki işledi. Binaenaleyh; tevbesi nasuh olamadı.

K e f a r e t ; tevbe sebebiyle günahın örtülüp o günahtan dolayı sahibinin ceza görmemesidir. Tevbe sebebiyle günahın affolunması fazl-ı İlâhî olup tevbenin kefareti mucib olmadığına işaret için *tamaa* delâlet eden (عسى) kelimesi varid olmuştur. Binaenaleyh; insanın korkuyla ümid arasında olması lâzımdır. Zira; tevbe edince tevbesinin kabulü muhakkak değildir. (عسى) keli-

mesinin ifade ettiği *rica* manâsı Allah'ın kullarına aittir, yoksa Allüha Tealâ indinde her şey muhakkak olduğundan Cenab-ı Hakkın ilmine nazaran hiç bir şeyde rica tasavvur olunmaz. Zira; ilm-i İlâhî'de ve ind-i Sübhanîde her şey kat'îdir. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ'ya nisbetle (عسى) kelimesi *muhakkaka* ve kullarına nisbetle *ricaya* delâlet eder.

Bu âyette Ebussuud Efendi'nin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile tevbeyle emr-i İlâhî; derhal insanın işlemiş olduğu günahtan tevbe etmesi vâcip olduğuna delâlet eder. Zira *mutlak olan emirde* ilm-i usûlde beyan olunduğu veçhile asıl olan; *fevren* yani *derhal vucup ifade etmektir.* Şu halde bu âyette tevbeyle emr-i İlâhî bir şeyle mukayyed olmayıp bilâ kayd ü şart tevbeyle emrolunduğuna nazaran küçük ve büyük bir günah işleyen kimsenin derhal tevbe etmesi vâcip olur, tevbeyi te'hir caiz olmaz. Binaenaleyh; günahı işledikten sonra tevbeyi te'hir ederse asıl günahı işlemekle günahkâr olduğu gibi tevbeyi te'hirinden dolayı ikinci bir günahla da günahkâr olur.

Tevbenin tamam olması; eğer tevbe Allah'la kulu arasında vaki' olan günahtan olursa o günahı terketmek ve işlediğine pişman olmak ve bir daha işlememesine kemâl-i ciddiyetle niyet etmekle tevbe tamam olur. Amma işlenilen günah kul hakkına müteallik olursa hak sahibi olan kimseyle helâllaşmak tevbenin şeraiti cümlesindendir. Bir çok günahı olan kimse o günahların bazısından tevbe etse kabul olur, diğerlerinden tevbe etmemesi bazısından tevbenin kabulüne mani' olmaz.

Her mükellef üzerine vâcip olan, zaman fevt etmeden günahına tevbe etmektir. Çünkü; Müslim hazretlerinin (Ağser b. Yesar Müzenî) den rivayetine nazaran Resulullah (ياايهاالناس توبواالى الله فانى اتوب فى اليوم مأة مرة) buyurmuştur. Yani «Ey nâs! Allahü Tealâ'ya tevbe edin. Zira; ben bir günde yüz kere tevbe ederim» demektir. Resulullah'ın bu kelâmında tevbeyle emir olduğu cihetle ümmetine tevbenin vâcip olduğunu beyan ve kendileri ma'sum oldukları halde yevmiye yüz kere dergâh-ı Ülûhiyete müracaatlarını ümmetine ilânla tevbeye teşvik buyurmuşlardır.

Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey mü'minler! Mutlaka

günahlardan kalplerinizi temizlemek imanınızın muktazası olup kalplerinizi temizlemekse kendinizden vaki' olan kusurlarınıza nedametle tevbe ve dergâh-ı ülûhiyete müracaatınızla olacağından hulûs-u kalple Allah'a tevbe edin ki o tevbe sizi bir daha günah işlemekten men'etmekle nasihat edici olsun ve ma'siyetten men'etmekle nasihat ettiği gibi kalbinizi nasıl temizlerse zahir a'zanızı da ibadet-i İlâhiyeyle tezyin edici olsun ve siz günahlardan kat'-ı alâka ederek tevbe ederseniz sizin günahınızı Rabbinizin affedib altından nehirler akar Cennet'lere idhâl edeceği me'mûldür] demektir.

Hulâsa; günahkâr olan kimseler üzerine zaman fevtetmeksizin tevbenin vâcip olup günahın kefaretine ve Cennet'e girmeye sebep olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ hulûs-u niyyetle tevbe edip tevbesinde sebat eden kullarını Cennet'e idhâl edeceğini beyandan sonra kullarını Cennet'e koyacağı zamanı beyan etmek üzere :

يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ kendine iman ve tevbe eden kullarını şol günde Cennet'e idhâl eder ki, o günde Nebiyy-i Zişanını ve beraberinde bulunan ehl-i imanı rüsva etmez ve ehl-i imanın imanlarından hâsıl olan nurları kendi huzurlarında ve sağ taraflarında parlar ve o nur onları ihata eder.]

يَقُولُونَ رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝٨

[Ve o nura garkolundukları günde ehl-i iman derler ki «Ya Rab! Bizim nurumuzu itmam ve bize mağfiret et. Zira; sen her şeye kaadirsin».] İşte ehl-i iman böyle demekle Cenab-ı Hakka niyaz ederler.

(لايخزى الله النبي) *H ı z i y ; bir kimseyi rüsva ve âleme karşı rezil ve mahcub etmektir. N e b i* ile murad; *Bizim Peygamberimiz Muhammed alehissalâtü vesselâm efendimizdir.* «Allahü Tealâ Nebisini hizyetmez» demek «yevm-i kıyamette şefaatini red ile âleme karşı mahcup etmez, belki dünyada dinini i'lâ ve şanını âli kıldığı gibi âhirette de şefaat-i âmmesini kabul ederek şanını âli kılar» demektir.

(نورهم يسعى بين ايديهم) *e h l - i i m a n ı n n u r l a r ı* yla murad; *iman ve amellerinden hâsıl olan nurlarıdır.* Nurlarının önlerinde ve sağ taraflarında sa'yetmesiyle murad; *Yevm-i kıyamette yürüdüklerinde önlerinde ve durduklarında sağ taraflarında o nurun parlamasıdır.* Ve bilhassa sırat üzerinde o nur onları saha-i selâmete çıkarmak için önlerinden yeder götürür.

(ربنا اتمم لنا نورنا) Nurlarının itmamiyle tezarruun manâsı; münafıkların nurları sönüp karanlıkta kaldıkça mü'minler Allahü Teaâl'ya iltica ederek derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Bizim nurumuzu itmam et, söndürüp bizi karanlıkta koyma ve bizim varacağımız yere kadar nurumuzu divam ettir ki nurla şadıman olarak varalım, karanlık içinde kalıp perişan olmayalım» demektir.

Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet :* [Allahü Tealâ tevbe eden kullarını altından ırmaklar akar Cennet'e koyacağı günde bizim Peygamberimiz Muhammed aleyhissalâtü vesselâmı şefaatını red ile âleme karşı mahcup ve Resulullah'la beraber iman eden mü'minlerin günahlarını meydana koymakla rüsva etmez ve o mü'minlerin iman ve amellerinden hâsıl olan nurları, yürürken önlerinde ve durdukları zaman sağ taraflarında parlar ve o vakıtta münafıklar karanlık içinde kaldıklarında mü'minler Cenab-ı Hakka nurlarının sönmeyip devam etmesini arzu ederek derler ki : Ey bizim Rabbimiz! Bizim nurumuzu devamiyle itmam et, söndürüp de bizi münafıklar gibi karanlıkta koyma, günahlarımızı mağfiret et bizi rüsva etme. Zira; sen muhakkak her şeye ve her şey içinden de bizim günahlarımızı mağfiret ve affetmeğe kaadirsin. Çünkü; her şeyin halıkı olduğun cihetle bizim günahlarımızı mağfiret ve nurumuzu itmam etmek gibi mümkinattan olan şeylerin cümlesine kaadir olacağın evleviyetle sabittir] demektir.

Hulâsa; yevm-i kıyamette Vâcip Tealâ'nın Resulünü, şefaatini reddederek mahcup ve mü'minleri, günahlarını ızharla rüsva etmeyeceği ve mü'minlerin nurlarının kendilerini saha-i selâmete çıkaracağı ve o günde mü'minlerin, nurlarını itmam ve günahlarının mağfiret olunması hususunda Cenab-ı Hakka iltica ile Cenab-ı Hakkın her şeye kaadir olduğunu beyan edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mü'minlerin tevbesini kabul ile Cennet'e idhâl edeceğini ve âhirette onları rüsva etmeyeceğini beyandan sonra mü'minler için kâfirler hakkında yapılacak muameleyi beyan etmek üzere:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i muazzam! Kâfirler ve münafıklarla mücahede et ve onlarla muamele üzerine sözde ve işte şiddetli ve gılzatlı bulun, onların âhirette mekânları Cehennem'dir ve Cehennem en kötü varılacak mahâldir.]

Bu âyette hitap; bizim Nebimizedir ve Nebinin evvelinde bulunan *(Elif lâm); ta'zim ve tefhîm* için olduğundan «Ey Nebiyy-i muazzam! Sana hitap ederim» demektir. *K â f i r* le murad; *âlenen küfrünü ilân eden kimse* olup *m ü n a f ı k* sa *kalbinde küfrünü saklayıp zahirde mü'min görünen kimse* olduğundan kâfirle münafık beyninde fark olduğu cihetle burada her ikisi de ayrı ayrı zikrolunmuştur.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu emr-i İlâhî İslâmiyetin kuvvet bulup onlara müdârat zamanı geçtiğinde vaki' olmuştur. Kâfirler her denaeti irtikâb ettiklerinden gılzat ve huşunete şayan olduklarına işaret edilmiş ve ehl-i Cehennem oldukları

cihetle Resulullah'ın iltifatına müstehak olmadıkları beyan olunmuştur.

Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey Nebiyy-i muazzam! Sana hitap ederim ki İslâmiyet kuvvet bulup şevket-i nebeviyyen kâfirlerle münafıklara kılıçla mukabele edecek bir hale geldiğinden sen kâfirler ve münafıklarla muharebe ederek dinine davet et. Zira; onlara mülâyemet zamanı geçmiştir. Binaenaleyh; kılıçla ve lisan-ı beliğle mücahedeye devam et ki dinin âli olsun. Zira; onlara kılıçla şevket-i İslâmiyeyi göstermedikçe din-i İslâmın i'lâsına mani' olmaya çalışmaktan vazgeçmezler ve onlar üzerine hudud-u İlâhiyeyi ikame etmekte gerek sözle şeriatın ahkâmını beyanda ve gerek elinle hadd-i şer'î icrasında şiddetli bulun, aslâ merhamet etme. Çünkü; merhamete şayan değillerdir ve onların varacak mahalleri Cehennem'dir. Binaenaleyh; senin tarafından ehl-i Cehennem şayan-ı iltifat olamaz. Ne çirkin mahaldir onların varacakları Cehennem] demektir.

Hulâsa; kâfirlerle mücahedenin lâzım olduğu ve münafıklarla kâfirlerin mücahedede farkları olmadığı ve onlar için yumuşak bulunmak münasip olmayıp sert bulunmak icab ettiği ve onların yerleri Cehennem olup Cehennem'in ise en çirkin bir mahâl olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin mahallerini beyandan sonra kâfirin mü'mine velev karabet suretiyle olsun münasebetinin faydası olmadığını beyan etmek üzere:

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَامْرَأَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ misâl olarak Nuh ve Lût (A.S.) ın haremlerini

beyan etti. O kadınlar kullarımızdan iki salih kulumuzun taht-ı nikâhlarındaydılar. Onlar hiyanet edip iman etmediklerinden o iki kulumuz haremlerinden Allah'ın azabını def'edemediler ve o kadınlara «Cehennem'e dahil olanlarla siz de dahil olun» denildi.]

Hazret-i Nuh'un haremi (Vaile) ve Hazret-i Lût'un haremi (Vahile) ismindeydiler. Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bunlar zahirde zevclerine karşı iman ızhar ederler ve nifaklarını gizlerlerdi. Hatta Hazret-i Nuh'un haremi Nuh (A.S.) a haşa cinnet isnad eder ve mecnundur demekten çekinmezdi. Hazret-i Lût'un haremi (Vahile) ise Lût (A.S.) ın müsafirlerini diğer âyetlerde beyan olunduğu veçhile kavminin sefihlerine ve cebâbiresine haber verirdi. Bunların her ikisi de zevçlerinin nasihatlerini dinlemezler ve gizli olarak hiyanetten de geri durmazlardı. İşte bunların şu hiyanetleri üzerine vaki' olan azab-ı İlâhî'den hiç bir şeyi zevcleri nübüvvet mertebesini haiz oldukları halde def'edemediklerini beyanla Cenab-ı Hak zevciyet münasebetinin azâbı defi'de fayda vermediğini misâl olarak kâfirlere beyan buyurmakla nesep ve sair karabetle bir mü'mine hatta bir nebiye münasebetin kâfirden azabı def'için fayda etmeyecğini beyan buyurmuştur.

Abdin Rabbisi indinde makbul olması; ancak salâhla olacağına işaret için Nuh ve Lût (A.S.) ın bu âyette salâhla müttasıf olduklarını Cenab-ı Hak beyan buyurmuş ve Hazret-i Nuh ve Lût'un şanlarına ta'zim için *ibâdı* Vâcip Tealâ *Zatına* muzaf kılmıştır. Kâfire şefaat caiz olmadığını ve şefaat edilse bile fayda etmediğini ve insanlar için en kuvvetli münasebet zevciyyet münasebeti olduğu halde, onun bile faydası olmadığını beyanla küfrün her türlü fevaide mani olacağını kâfirlere tefhim ve bu vesileyle küfürden vazgeçmek lâzım olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle tenbih buyurmuştur.

Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ Hazret-i Nuh'un haremi (Vaile) ve Hazret-i Lût'un haremi (Vahile) nin hallerini teşbih tarikiyle kâfirlerin hallerine misal olarak kâfirlere beyan buyurdu. Bu kadınlar kullarımızdan nübüvvet mertebesini haiz iki salih kulumuzun taht-ı nikâhında oldukları halde zahirde iman ızhar ederlerse de batında nifaklarını gizlemekle hiyanetten

geri durmadıkları cihetle o iki salih kullarımız bunların hiyanetleri üzerine terettüp eden azaptan azıcık bir cüz'ünü bile def'edemediler. Çünkü küfür; her türlü menfeata mani'dir. Binaenaleyh; taraf-ı İlâhî'den vefatları zamanında onlara «Cehennem'e girenlerle beraber siz de girin» denildi] demektir ki âkibet mertebe-i Nübüvveti haiz zevatın zevceleri olmak fayda vermeyip küfürleri; onları ehl-i nardan kılmıştır.

Hulâsa; kâfirlerin mümine, hatta bir nebiye bile her ne veçhile olursa olsun münasebetlerinin onlara gelecek azabı defi'de faydası olmadığı ve Hazret-i Nuh ve Lût'un haremlerini bu mes'eleye misâl olarak Vâcip Tealâ'nın kâfirlere beyan ettiği ve bu iki Nebinin kâfire olan haremlerinden Allah'ın azabından hiç bir şeyi defi'de muğni kılamadıkları ve âkibet onlara «Cehennem'e girenlerle beraber siz de girin» denildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Hazret-i Nuh ve Lût'un haremlerinin hallerini ve kâfirlerin hallerini temsil tarikiyle bilbeyan bu iki hatunun kâfire olmaları zevclerinin nur-u nübüvvetlerinden istifadeye mani' olduğunu beyandan sonra kâfirin küfrünün mü'mine zarar vermeyeceğini Firavun'un haremi (Asiye) nin haliyle temsil ederek ehl-i imana beyan etmek üzere:

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ Firavun'un haremini misâl olarak şol kimselere beyan etti ki onlar iman ettiler. Zikret şol vakti ki o vakıtta Firavun'un haremi «Ya Rab! Benim için kendi indinde Cennet'te bir oda bina et ve Firavun'dan, Firavun'un amelinden ve zâlim olan kavmin şerrinden beni kurtar» dedi.]

İki Nebinin haremlerinin ehl-i Cehennem olup kâfirlerle kü-

fürde devam ettikçe ehl-i imana münasebetleri fayda vermediği gibi Firavun gibi bir kâfirin haremine mü'mine olduğundan dolayı Firavun'un küfrü aralarında münasebet-i zevciyyet olduğu halde zarar vermeyip ehl-i Cennet olduğu ve bu vak'aların her ikisi ma'kûsen birbirine benzediğinden Cenab-ı Hak burada emsâl olarak kâfirlere evvelkileri ve mü'minlere ikinciyi darb-ı mesel tarikiyle beyan etmiştir. Çünkü; Hazret-i Nuh'tan haremi (Vaile) nin küfrü sebebiyle fayda görmediği gibi Firavun'un küfründen haremi (Âsiye) (R.A.) da imanı sebebiyle zarar görmemiştir. Zira; garabette şu misaller birbirine münasiptir ve her iki misâl de hatunlar hakkında olduğu gibi birisi bir Nebinin mahreminde ve taht-ı nikâhında olduğu halde ehl-i Cehennem olmuş ve nur-u nübüvvetten aslâ istifade etmemiş, diğeri de bir kâfirin taht-ı nikâhında olduğu halde kendinin imanı sebebiyle zevci olan kâfirin küfründen zarar görmemiş ve ehl-i Cennet'ten olmuştur. Binaenaleyh; her ikisi de insanların ahvâl-i garîbeleri cümlesindendir.

Firavun'un haremi Âsiye Firavun'un küfründen istikrah ederek «Ya Rab! Firavun ve onun amelinden ve kavm-i zalimden beni kurtar ve Cennet'te bana bir ev yap» diyerek Cenab-ı Hakka tazarru' etmiştir. Bu tazarruun vakti; Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Âsiye'nin Hazret-i Musa'ya iman etmesiyle Firavun tarafından katline kıyam edildiği zamandır. Çünkü; Hazret-i Musa'nın mu'cizesini görünce Âsiye (R.A.) yüksek sesle açıktan iman etmesi üzerine Firavun irtidad etmesini Âsiye'ye emretmişse de Âsiye Firavun'un emrine itaat etmediğinden Firavun gazab ederek Âsiye'yi çarmıhla öldürmeye kıyam ettiği zaman Âsiye bu münacatta bulunmuş ve Allahü Teâlâ onun duası eseri olarak ruhunu kabzedip, çarmıhın acısını duyurmamış ve ruhu kabzolunurken Cennet'te köşkünü göstermiş ve kemâl-i surûrla vefat etmiştir.

Şu rivayet Hazret-i Âsiye'nin «beni Firavun'dan, amelinden ve kavm-i zalimden kurtar» diye dua etmesine ve duasının kabulü de me'mûl-ü kavi olmasına nazaran bu rivayetin doğru olması ihtimali vardır, lâkin kat'î bir hüküm verilemez. Yalnız kat'î olan hüküm; Âsiye'nin mü'mine olması ve «Ya Rab! Bana Cennet'te bir oda yap, Firavun'dan, amelinden ve zalim olan kavminden beni

halâs et» diyerek istirhamatda bulunmasıdır. Amma şu istirhamın vakti ne zaman olursa olsun ona hüküm teallük etmez.

(نَجِّنِي) N e c a t ; *bir kimsenin fena olan bir şeyden kurtulmasıdır.* Firavun ve kavminin amelleri fena olduğundan Âsiye o fena kavimden ve amellerinden kurtulmasını Cenab-ı Hakdan istirham etmiştir.

Şu tafsilâta nazaran *âyetin manâsı:* [Kâfirin mü'mine münasebetinden fayda olmadığı gibi mü'minin kâfire münasebetinin de zararı olmadığını darb-ı mesel olarak Allahü Tealâ Firavun'un haremini mü'minlere beyan etti. Yani günahkâr olan bir kimseye muti' olan kimsenin taatı fayda vermediği gibi muti' olan bir kimseye de başkasının günahı zarar vermez] demektir. Binaenaleyh; beyinlerinde karabet-i nesebiye ve sebebiye olsa dahi zarar ve fayda etmeyeceğini ehl-i imana ve ehl-i küfre terğibi ve tehdidi müştemil olarak şu iki darb-ı mesel ile Cenab-ı Hak son derecede açıklıkla beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; zikredin şol zamanı ve hatırınızdan çıkarmayın ki o zamanda Firavun'un haremi Rabbisine iltica ederek «Ey benim Rabbim! Kendi ind-i Ülûhiyetinde benim için Cennet'te bir ev ihsan et ki o evde ben rahat edeyim ve beni Firavun'dan, amelinden ve zalim kavmin şerrinden kurtar» demekle tazarru' ve niyazda bulundu. Çünkü; o zamanda Âsiye Firavun gibi bir kâfirin zevcesi olduğu halde onların kötü amelleri altında eziliyordu.

Âsiye (R.A.) nın onların amellerinden razı olmadığına işaret için Firavun'dan kurtulmasına dua ederken amelinden kurtulmasını da duasına ilâve etmiştir. Ve yalnız Firavun'dan kurtulmakla iktifa etmeyip kavm-i zâlimden halâsına dua etmekle Firavun'un kavminin de Firavun gibi zalim olduklarına işarette bulunmuş ve Hazret-i Âsiye'nin şu duasını Kur'anda beyanla Cenab-ı Hak bir kadının kocası zalim olursa onun zalim olan kocasından kurtulmasına dua etmesi caiz olduğuna işaret buyurmuştur.

Hulâsa; mü'min olan bir kimse için, kâfire mukarenetinin zarar vermediği ve buna misâl olarak Firavun'un haremi Âsiye'yi Cenab-ı Hakkın beyan buyurduğu ve bir kimse Âsiye gibi zâlim elinde ve tazyik altında olsa münacatda bulunması lâzım olup mü-

nacatın faydadan hali olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i imana darb-ı mesel olarak Firavun'un haremi Âsiye'nin halini beyandan sonra ikinci darb-ı mesel olarak Hazret-i Meryem'in halini beyan etmek üzere :

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا
وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ darb-ı mesel olarak ehl-i imana İmra'ın kerimesi Meryem'in halini beyan etti. O Meryem kemâl-i necabet ve kerameti ve eteğinin tahareti, iffet ve ismetinin son dereceye vasıl olması kendini erkeklerle görüşmekten ve görülmesi caiz olmayan mahallini bir kimseye göstermekten hıfzetti ve o dereceye baliğ oldu ki, zamanındaki kadınların hepsinden ibadette ziyade ve belki enbiyadan maada ricalin cümlesine ibadette fâik oldu ve onun kemâl-i iffeti üzerine Biz Azimüşşân gömleğinin yakasına kendi ruhumuzdan üfürdük. Binaenaleyh; o ruh sebebiyle oğlu İsa (A.S.) a hâmil oldu ve Meryem kelime-i İlâhî'yenin cümlesini ve enbiya-yı izama nazil olan kitapların hepsini tasdik ve her birine iman etti ve doğru yola kemâl-i mücahedesi ve taât-ı İlâhîyede kemâl-i ihlâsı ve bilûmum mühimmatında Cenab-ı Hakka tevekkül-ü tâmmı sebebiyle ibadet ediciler zümresinden oldu.] Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile İsa (A.S.) ın nübüvvetine mukaddeme olarak Hazret-i Meryem'in elinde bir çok hârikulâdeler zuhur etti.

Vâcip Tealâ Meryem (R.A.) yı bu âyette *üç sıfatla sena etmiştir :*

B i r i n c i s i ; Kemâl-i iffet ve ismet sahibi olması,

İ k i n c i s i ; Tasdikı vâcip olan kelimat ve kitabların cümlesini tasdik etmesi,

Ü ç ü n c ü s ü ; Âbidler zümresinden olmasıdır.

Şu iki darb-ı mesellę Vâcip Tealâ ezvac-ı mutahherat dahi olduğu halde bilûmum kadınların bu sıfatlar üzere bulunup ahlâk-ı rezileden uzak olmaları lâzım olduğuna ve ricâlden mahremi olmayan bir kimseyle görüşmek caiz olmadığına ve mahremleriyle hüsn-ü muaşeret, terbiye ve adabını muhafaza vâcip, nifak, cenk ü cidâl gibi şeylerden ihtiraz etmek lâzım olduğuna işaret ve tenbih etmiştir.

YİRMİSEKİZİNCİ CÜZ'ÜN VE ONDÖRDÜNCÜ CİLDİN SONU

خلاصة البيان
في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN

FÎ TEFSÎR'İL KUR'AN

ONBEŞİNCİ CİLD
Dördüncü Baskı

MÜELLİFİ
MEHMED VEHBİ
Merhûm Şer'iye ve Evkâf Vekili

ÜÇ DAL
NEŞRİYAT
1966

MÜMİN ÇEVİK ve Ort. Koll. Şti.
Ankara Caddesi, No. 46
Telefon : 26 49 84
İ S T A N B U L

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No. 8/15

AHMET SAİT MATBAASI
İstanbul — 1969

ONBEŞİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

YİRMİ DOKUZUNCU CÜZ

Sayfa

SURE-İ MÜLK

SURE-İ KALEM

SURE-İ HÂKKA

Sayfa

SURE-İ MEÂRİC

SURE-İ NÛH

SURE-İ CÎN

Sayfa

SURE-İ MÜZEMMİL

SURE-İ MÜDDESSİR

SURE-İ KIYAME

SURE-İ DEHR — İNSAN

Sayfa

SURE-İ MÜRSELÂT

OTUZUNCU CÜZ

SURE-İ NEBE'

SURE-İ NÂZİÂT

SURE-İ ABESE

SURE-İ TEKVÎR

SURE-İ İNFİTÂR

Sayfa

SURE-İ MUTAFFİFİN

SURE-İ İNŞİKAK

SURE-İ BÜRÛC

SURE-İ TÂRIK

SURE-İ A'LÂ

SURE-İ GAŞİYE

SURE-İ FECR

SURE-İ BELED

Sayfa

SURE-İ ŞEMS

SURE-İ LEYL

SURE-İ DUHÂ

SURE-İ İNŞİRAH

SURE-İ TÎN

SURE-İ ALÂK

SURE-İ KADİR

SURE-İ BEYYİNE

Sayfa

SURE-İ ZİLZÂL

SURE-İ ÂDİYÂT

SURE-İ KARİA

SURE-İ TEKÂSÜR

SURE-İ ASIR

SURE-İ HÜMEZE

SURE-İ FÎL

SURE-İ KUREYŞ

SURE-İ MÂÛN

SURE-İ KEVSER

Sayfa

SURE-İ KÂFİRÛN

SURE-İ NASR

SURE-İ TEBBET

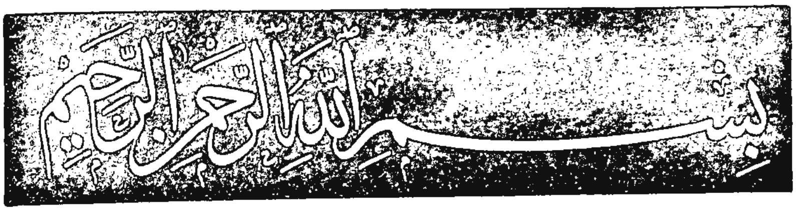
SURE-İ İHLÂS

SURE-İ FELÂK

SURE-İ NÂS

YİRMİDOKUZUNCU CÜZ

SURE-İ MÜLK



Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Otuz* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ

[Teâlî eyledi, yüce oldu şol Allahü Teâlâ ki cümle mahlûkatında tasarruf onun kuvvet ve kudretindedir.] Zira; mülk-ü dünya ve mülk-ü âhiret cümlesi onun kudret-i ezeliyesiyle vücut bulmuş ve meydana gelmiştir. Binaenaleyh; zatı itibarıyla cümleden a'lâ olduğu gibi sıfâtı itibarıyla dahi mahlûkatın kâffesinden ecell ü a'lâdır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *b e r e k e t ; gerek hissî ve gerek aklî birşeyin ziyadelenmesi ve fazlalanmasıdır.* Şu halde bereket lâfzının manâ-yı lûgavîsi itibariyle Vâcip Teâlâ'ya isnadı caiz olmadığından manâ-yı lûgavîye lâzım gelen *istiğna* manâsına nispet olunmuştur. Binaenaleyh; (تبارك) demek

Vâcip Tealâ cümle mahlûkattan müstağni oldu ve hiçbir şeye ihtiyacı yok demektir. Çünkü mahlûkattan istiğna; teâlî ve teâzum iktiza ettiği cihetle (تَبَارَكَ) lâfzı Vâcip Tealâ'nın herşeyden büyük olduğunu ifade eder. Şu *istiğna* manâsında *mübalâğa maksud olduğundan* tefâul babından (تَبَارَكَ) sıygası varid olmuştur. Zira; Allah'ın kulları üzerine varid olan envâ'-ı hayratı zaman be zaman tedriç suretiyle ziyadelenmesine delâlet etsin için bu sıyga vârid olmuştur. Çünkü; zaman yenilendikçe nâs üzerine hayrât ve hayrâtın mutaallikaatının yenilenmesi Vâcip Tealâ'nın kemal-i azametine ve herşeyden müstağni olduğuna delâlet eder.

(تَبَارَكَ) lâfzı *kemalin gayesine ve azametin nihayesine* delâlet ettiği için Vâcip Tealâ'nın gayrıda isti'mâl olunmaz. (تَبَارَكَ) lâfzının ifade ettiği ulviyyet ve cemi-i mâsivâdan istiğnayı ispat için ism-i mevsul olan (الَّذِى) lâfzına isnad olunmuştur. Çünkü; (الَّذِى) lâfzının sılası (بِيَدِهِ الْمُلْكُ) lâfzıdır ki dünya ve âhirette cereyan eden umûrun tasarrufu Cenab-ı Hakk'ın kudreti tahtında olmasına delâleti Vâcip Tealâ'nın cümle mevcudattan müstağni olmasını ifade ettiğinden (تَبَارَكَ) sıygasından müstefad olan *istiğnayı* (الَّذِى) nin sılası yarıca ispat etmiştir. Şu halde *sıla* (تَبَارَكَ) den müstefad olan *ulviyyeti* ispat için getirilmiş bir delildir, takriri şöyledir : «Allahü Tealâ mahlûkattan müstağnidir. Zira; Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki cümle mülk ve mülkün umuru yed-i kudretindedir. Her kimse ki cümle mülk ve umûr kendi yed-i kudretinde ola, o cümleden âlî ve müstağnidir. O halde Allahü Tealâ cümleden âlî ve müstağnidir» demek olur.

Amma (تَبَارَكَ) lâfzı esmâ-i hüsnadan birine isnad olunsaydı şu ispat husule gelmezdi. Binaenaleyh; ism-i mevsul sılasıyla beraber (تَبَارَكَ) lâfzından müstefad olan Cenab-ı Hakkın ulviyyetini ispat için sevkolunmuş bir delil ve kaziyyedir.

*
* *

Vâcip Tealâ dünya ve âhiretin cümle mülkü kendi tasarrufunda olduğunu beyandan sonra dünya ve âhirette bilûmum mevcûdâtı kabza-i tasarrufunda tutan zat-ı ülûhiyeti herşeye kaadir olduğunu beyan etmek üzere :

وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ mümkinattan herşeyi icad ve i'dama kaadirdir.] Binaenaleyh; Allah'ın dilediği şeyle kudreti arasına hiç bir şey girip de o şeyin vücuduna mani olamaz. Şu halde Cenab-ı Hakkın hikmetinin iktizası üzere herşeyi îcâda kudreti kâfi olup îcâdına birşey hâil olamaz ki Cenab-ı Hak îcâddan âciz olsun.

Bu âyette (شَيْءٍ) lâfzı cemi-i mümkünata şâmil olduğu gibi bilhassa ef'âl-i ibada dahi şamil olduğundan Mu'tezile'nin «İnsanlar kendi ef'âlini icad eder» dedikleri sözleri gibi tabiatla birşeyin husulünü itikad eden tabiiyyûnun sözleri de merduddur. Çünkü; bu ve bunun naziri âyetler herşeyin, Allah'ın kudretiyle olduğuna delâlet ettiği cihetle mevcudatın küllisi Allah'ın makdûru olduğuna delâlet eder. Şu halde bir kimse mümkünâttan herhangi birşeyin tabiatla veya abdin te'siriyle hasıl olduğunu iddiâ etse makdurât-ı İlâhî'yeden birinin vücudunu Allah'ın gayrı bir zatın kudretine nispet etmiş olur. Bu ise kudretullaha mukavemet edecek bir kudretin vücudunu iktiza eder. Halbuki kudretullaha karşı bir kudretin vücudu bâtıldır. Vâcip Tealâ'ya şey ıtlakı caiz olduğundan bu misilli âyetlerde zat-ı ülûhiyet aklen müstesnadır. Çünkü; aklen şey lâfzından Vâcip Tealâ müstesna olmasa manâ-yı âyette Vâcip Tealâ dahil olurdu, buysa batıldır. Zira; zat-ı İlâhînin hem kaadir hem de makdûr olması lâzım gelir. Binaenaleyh; bu misilli âyetlerde Vâcip Tealâ'nın istisna-yı aklî ile müstesna olması zarûridir ve usul-ü fıkıhta beyan olunan tahsisat-ı akliye kaidesine de muvafıktır.

Bu cümle (الَّذِى بِيَدِهِ الْمُلْكُ) cümlesi üzerine ma'tuf ve onun delilidir. Çünkü; dünya ve âhiret mülkü kabza-i kudretinde olmak herşeye kaadir olmakla olacağından bu âyet mâkabline delil maka-

ınında varid olmuştur. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ'nın cümle mülk yed-i kudretindedir. Zira herşeye kaadirdir] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ mülk-ü dünya ve mülk-ü âhiretin yed-i kudretinde olduğunu beyandan sonra mülkün ahkâmından ve kudretinin âsârından bazılarını beyan etmek üzere :

الَّذ۪ى خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً

buyuruyor.

[Yüce oldu şol zat-ı ecell ü a'lâ ki sizin hanginizin ameli güzel ve ihlâsı ziyade olduğuna nazar ve imtihan etmek için ölümü ve diriliği halketti.]

Yani; Vâcip Tealâ insanların mevtini ve hayatını icad buyurdu ki size imtihan muâmelesi buyursun ve hanginizin ameli ihlâsa daha ziyade mukarin olduğundan ziyade güzel olduğuna nazar etsin ve sahibine bildirsin ki herkes kendi meziyetini bilsin. Çünkü; kat'î olan ölümü bilip ölüm zamanı zenginle fakir, padişahla reâyâ, efendiyle köle müsavî olduğunu düşününce Cenab-ı Hakkın emr ü nehyine imtisâl ederek amele sa'yettiği gibi amelin ziyade güzel olanını tercih eder veyahut muhakkakulvuku' olan ölümü unutur, fısk u fücurla meşgul olur. İnsanın her iki cihete hali müsait olduğundan ölümü gözü önüne koymakla Cenab-ı Hak insanlara imtihan muâmelesi buyurur. İnsan nutfe ve toprak gibi emvat kabilinden olan madde-i asliyedendir ve o maddeye hayat ihsan etmekle Cenab-ı Hak insana imtihan muâmelesi yapar. Zira; insanın ameli hayatına mütevakkıf olduğu cihetle hayata nail olunca hayatını mükellef olduğu a'mâle sarfedip etmemek ihtimaline binaen insanları enbiya-yı ızam vasıtasıyla Cenab-ı Hakkın itaata daveti imtihandır. Binaenaleyh; bazıları bu davete icâbet ederek îmanını izhar ve hayatını mükellef olduğu a'mâle sarf, bazıları da davete icâbetten imtina' ederek küfrünü izhâr eder.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile zîruh olan mevcûdatın cümlesinin aslı toprak ve nutfe gibi emvât kabilinden olduğu

cihetle mevt takdim olunmuştur. Yahut *m e v t* le murad; *dünyada ölüm, h a y a t* la murad; *âhirette bekaa* olduğundan mevt takdim olunmuştur.

Mevt hayatın zıddı olarak bir sıfat-ı mevcude olmasına âyet delâlet eder. Çünkü mevte *icad* manâsına olan *halk*ın taalluk etmesi; mevtin mevcut bir sıfat olmasını icab eder.

Hayat her kemalin ve lezzetin esası olmak itibarıyla insanlar hakkında nimet olduğu gibi mevt de dar-ı dünyadan dar-ı âhirete intikale vesile olduğu cihetle insanlar hakkında hayat gibi nimettir.

Mevtle hayatı icadın hikmeti; imtihan muâmelesi olduğu âyette sarahaten beyan olunmuştur. Amelin ziyade güzel olanı; ihlâs üzere işlenilendir. İmtihandan maksat; herkesin amelini kendine ve gayrılara bildirmesiyle cümlece malûm olması ve hiçbir kimsenin itiraza ve itizara mecali kalmamasıdır.

Bazıları ameli *akıl*la tefsir ederek (ايكم احسن عملاً) demek «Sizin hanginizin aklı ziyade olduğunu imtihan için mevtle hayat halketti» demektir. Çünkü amel; akılla hasıl olup akıl ise teklifin mercii olduğu cihetle aklı ziyade olan kimsenin ameli ziyade olacağı şüphesizdir. Kezalik ameli ziyade güzel olan; haramdan ziyade sakınandır. Çünkü; haram olan şeylerden ziyadece sakınan kimsenin ibadeti ziyade olacağı aşikârdır. Zira haramdan sakınmak; ayrıca bir amel ve ibadettir.

*
**

Vâcip Tealâ iptilâyı zikirden sonra imtihanın neticesinde tahakkuk edecek a'mâlin cezasını tertibe kaadir olduğunu beyanla âbidleri ibadete terğib ve âsîleri tehdid etmek üzere :

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾

buyuruyor.

[O Allahü Tealâ günah işleyenlerden ahz-ı intikama kadirdir ve günahtan vazgeçerek itaat edenlerin kusurlarını setredicidir.]

Yani; Cenab-ı Hak daire-i taattan çıkanlardan envâ'-ı intika-

ma kadir ve düşmanları üzerine her zaman galiptir ve zat-ı ülûhiyetine ibadette ihlâs üzere bulunanlara in'âm ve ihsan ederek nedâmet ettikleri günahlarını mahv ü izâle edicidir. Binaenaleyh; kötü amel işleyenler Cenab-ı Hakkı intikamdan âciz kılamaz, çok günahı olan kimse Cenab-ı Hakkın mağfiretinden me'yus olmaz. Zira; Cenab-ı Hak kusuruna nedametle tevbe edenlerin kusurlarını affedeceğini vaaddettiğinden mağfiret-i İlâhiyeden me'yus olmak haramdır.

***

Vâcip Teâlâ ibadet edenlere ihsan etmeye ve kabahat işleyenlerden ahz-ı intikama kadir olduğunu beyandan sonra ilm-i kâmil ve kudret-i tâm sahibi olduğunu beyan etmek üzere :

الَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقاً مَا تَرٰى ف۪ي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ

buyuruyor.

[**Allahü Teâlâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki birbirine mutabık olarak yedi kat gökleri yarattı, Rahman Teâlâ'nın halkettiği mahlûkatı arasında bir intizamsızlık ve münasebetsizlik görmezsin.**] Zira; herbirerleri hikem ve mesâlihe mutabık olup beyinlerinde asla eğrilik ve uygunsuzluk yoktur ve bahusus yedi kat gökleri birbirinin içinde ve fevkında suret-i muntazamada halk buyurdu ki herbiri yekdiğerine mutabıktır ve nizam-ı aslisi üzere devam etmektedir.

Beyzâvî ve Medarik'in beyanları veçhile semâvâtın azametine ve hilkatına ta'zim için zamir mevziinde esma-i hüsnadan *Rahman* ism-i şerifi varid olmuştur. Çünkü; zamirin mercii sebkettiği cihetle (في خلق الرحمن) yerinde (في خلقهن) varid olsa manâca bir noksan olmazdı. Ancak ta'zim manâsı anlaşılmazdı. Semâvâtı bu intizam üzere halketmek rahmet-i İlâhî'ye eseri lutf-u İlâhî olduğuna dahi işaret olunmuştur. Çünkü; *Rahman* isminin maddesi; *merhamet* olduğu cihetle fazl-ı İlâhî olduğuna işaret olunduğu gibi mahlûkat-ı İlâhîye arasında tefavüt olmadığının sebebine dahi işaret olunmuştur. Yani «Semâvâtın intizamında halel yoktur. Zira; mer-

hamet ve lutuf sahibi olan Rahman Tealâ'nın mahlûkudur» demek olur.

Bu âyet-i celile; Vâcip Tealâ'nın fail-i muhtar ve kudret-i kahire sahibi olduğuna delâlet eder. Çünkü; göklerden herbirerleri siyak-ı vâhid üzere yaratılıp direksiz ve zincirsiz havada muallâk durması ve herbirerlerinin hal-i hazırda miktar-ı muayyeninden ziyade veya noksan olması mümkünken miktar-ı muayyen üzere bulunması kudret-i kahireye ve halikının fail-i muhtar olmasına delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ göklerin yaratılışında tefavüt olmadığını, ilm-i kâmil ve kudret-i tâm sahibi olduğunu beyandan sonra şu beyanı te'kid etmek üzere:

فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Göklerin intizamında halel olmayınca sen tekrar semaya bak ki semada delik ve yırtık gibi bir özür görür müsün?]

Yani; semaya bir kere bakmakta hata olmak ihtimaline binaen belki tefavüt olmamasıyla hükmedemezsin veyahut hükmedersin de itimad etmezsin. Binaenaleyh; sen gözünü tekrar semaya doğru döndür, tekrar be tekrar bak ki intizamda şüphe kalmasın ve yakın tarikle semada yarık ve yırtık gibi bir ayıp ve noksan olmadığını bilesin ve haber verilen şeyde asla şüphe olmadığı bilinsin. Çünkü; insanın hüküm vereceği bir şeyi lâyıkı veçhüzere tetkik etmesi lâzımdır ki hükümde hata olmasın. Onun içindir ki hâkimlerin, hükümlerini kemâl-i tetkik üzere bina etmeleri ehem ve elzemdir. Zira; tetkik etmeden verilen hükümde hatadan selâmet olamaz.

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿٤﴾

[Evvelki nazarından sonra gözünü semaya tekrar be tekrar

döndür, bak ki gözün semada bir yarık ve yırtık görmekten uzak ve yorulmuş olarak döner, gelir.]

Yani; evvelki nazarına kanaat etmeyerek göklerin intizamında ve yaratılışında halel var mıdır? diyerek şüphe edersen gözünü çok kere semaya döndür, bak ki semada delik, yırtık ve eğrilik gibi bir ayıp var mı? Teftiş etsin ki çok çok dönüp bakmaktan gözün yorulmuş olduğu halde aradığı aybı bulmak şöyle dursun bulmaktan pek uzak, zelil ve hakîr olarak döner. Zira; çok bakmak yorgunluk verdiği gibi aradığı yarığı ve yırtığı bulmaksızın dönmek zelil ve hakîr olmasını mucip olur. Şu halde semanın ayıptan sâlim olarak bu intizam üzere devamı hâlikının kudret-i kahiresine ve ilminin kemaline delâlet eder.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile *kerreteyn* le murad; *çok kere dönüp bakmaktır,* yoksa iki kere bakmaya münhasır değildir. Yani «Bir adam semaya ne kadar çok bakarsa baksın semada ayıp, noksan ve intizamında bir halel göremez, ancak gözü yorulur» demektir.

***

Vâcip Tealâ göklerin bu kadar azamet ve cesametleriyle beraber yaratılış ve intizamında asla halel olmamasını beyanla kudret-i kahiresini ispat ettikten sonra Kur'anı dinleyenleri ve iman edenleri kemaliyle ikna' etmek üzere :

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ

buyuruyor.

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki arza yakın olan semayı ki yer tarafından birinci semayı Biz Azîmüşşan yıldızlarla tezyin ettik ve yıldızları şeytanların semadan tardolunmalarına âlet kıldık ki semaya çıkmak isteyen ve sizi idlâl eden şeytanları semaya çıkmaktan yıldızlarla menettik ve yıldızları şeytanlara recim kıldık.]

Vâcip Tealâ bu âyette yıldızların insanlar için birçok menfaatlarına işaret etmiştir. Çünkü sema-yı dünyayı tezyin yeryüzünde

insanların mescitlerle kubbelerini kandillerle tezyin etmelerine benzer. Şu halde mescitlerin kandilleri, mescitlerin ve insanların şerefi olduğu gibi sema-yı dünyanın yıldızları da dünya ve bilhassa dünyada bulunan insanlar için şereftir. Zira; mescitte yanan kandillerin ziyası itibarıyla menfaatı insanlara ait olduğu gibi karanlık gecelerde yıldızların ziya itibariyle menfaatı da insanlara aittir.

Hâzin'de beyan olunduğu veçhile «Yıldızların ziynet olması, bekalarını ve şeytan'a recmolması, zevalini icab ettiği cihetle âyetler beyninde münafat vardır» diyerek varid olan suâl merduddur. Çünkü; şeytanlara recmolarak atılan; yıldızların şuleleridir, nefs-i yıldızlar değil ki ziynet olmaları semada sabit olmalarını ve şeytan'a atılmaları zevallerini icab eder diyerek âyetler beyninde münafat var denilsin.

Ekser-i müfessirînin beyanlarına nazaran Resulullah risaletini izhar etmeden evvel şeytanlar birinci semaya çıkarak melekler arasında deveran eden havadisi işitmek ve yeryüzünde neşretmek suretiyle birçok insanları idlâl ederlerdi. Vakta ki Cenab-ı Hak bizim peygamberimizi resul olarak kullarını irşad için gönderince yıldızların şulesiyle, semaya çıkmak isteyen şeytanları tardetmiştir. Zira; bizim peygamberimizin mucizelerinden bazısı gaipten haber vermek olduğu cihetle şeytanlar semaya çıkmaktan ve meleklerden aldıkları haberi nâs arasında neşretmekten mahrum kılınmışlardır ki nâsın zihnini tağlit ve emr-i nübüvveti teşviş etmekle evamir-i İlâhî'yeyi ahaliye tebliğde Resulullah'ı müşkülâta duçar etmesinler. İşte bu misilli fesadattan Resulullah'ı ve ümmetini muhafaza için Vâcip Tealâ semadan yıldızlar vasıtasıyla şeytanları tardla tebliği resulüne ve kabulü ümmetine kolaylaştırmıştır.

Amma hukemanın beyanları veçhile güneşin harareti nispetinde yerden çıkan buharın semada ateş tabakasına tesadüfle yanmasından hasıl olan ateş şulelerinin bizim peygamberimizden evvel bulunması bizim nebimiz ba'solunduktan sonra bu misilli ateş parçalarının ve yıldızların şulelerinin şeytanları semadan tardiçin hasıl olmalarında bir mani yoktur. Zira; her ikisinin de mevcut olmasında maddî ve manevî bir mani yoktur. Binaenaleyh; âyetin manâsı hukemânın beyanına münafi değildir.

Ateşin kavîsi zayıfını mahvetmek meydanda bir hakikat oldu-

ğu cihetle «şeytanlar ateşten halkolunduklarından yıldızların şuleleriyle yanmazlar» diyerek irad olunan suâl varid olmaz. Zira; yıldızın şûlesi kavî olduğundan şeytan'da bulunan zayıf ateşi yakacağında şüphe yoktur.

Şeytanların semaya çıkmak suretiyle birçoklarının helâk olması diğerlerinin tama' ederek çıkıp helâk olmalarına mani değildir. Zira günahları icabı Allahü Tealâ bir kavmin helâkini murad edince o kavmin arzularına vasıl olacaklarına dair ümit vermekle helâk olacakları mahalle sevkeder, götürür ve orada ihlâk eder. «Kaza gelince göz kör olur» düsturuna muvafık olan da budur.

Şeytanların semadan tardı emr-i nübüvvetin muhafazası için olmasından Fahr-i Âlemin irtihaliyle şeytanların tardı hitam bulmak lâzım gelmez. Çünkü; Resulullah irtihal buyurmuşsa da kehânetin butlanına dair haberi kıyamete kadar bakî olduğundan kâhinlerin yalanlarını tervice medar olmamak ve haber-i nebinin zıya'dan muhafazasıyla ahkâmının kıyamete kadar bekası için tâife-i şeyâtînin semadan tardlarının devamı ilâyevmilkıyam bakîdir.

Şeyâtînin meleklerin haberlerine vakıf olmalarından ehl-i İslâmın esrarına vakıf olarak kâfirlere ulaştırmaları lâzım gelmez. Çünkü; ehl-i İslâmla kâfirler arasında daima adavet mevcut olduğundan yeryüzünü umumi fesaddan ve ehl-i imanı düşmanlarının şerrinden muhafaza için umûr-u harpte Müslümanların esrarına vukûftan Cenab-ı Hak şeytanları menetmiştir, maslahata muvafık olan da budur.

«Vâcip Tealâ şeytan'ı niçin semaya çıkmadan evvel menetmiyor da semaya çıktıktan sonra yıldızlar vasıtasıyla tardediyor?» şeklinde varid olan suâl de merduddur. Zira; Vâcip Tealâ dilediğini işler ve murad ettiği şeyle hükmeder. Binaenaleyh; bizler bu misilli esrarın hikmetini tetkikle me'mur değiliz.

***

Vâcip Tealâ yıldızlar vasıtasıyla gökyüzünden şeytanları tard ettiğini beyandan sonra şeyâtîn için hazırlamış olduğu azabı beyan etmek üzere :

وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ﴿٥﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân şeytanlar için alevlenici Cehennem azabını hazırladık.]

Yani; şeyâtîn Allahü Tealâ'ya mahsus olan gayba muttali olmak dâiyesinde ve cür'etinde olduklarından onlar için şu cür'etlerine mukabil Cehennem azabı hazırlanmıştır. Çünkü Allahü Tealâ'ya mahsus olan şeyde iştirak davasında bulunmak; iftira alâllah olduğu gibi zararı umuma ait olduğu cihetle azab-ı Cehennem'in onlar için hazırlanması irtikâb ettikleri günahın cezasıdır ve bu makule fesada sa'yeden şeytanları semadan tardla yakmak dünya ve âhirette muazzab olmalarına işarettir.

***

Vâcip Tealâ şeytanlara azab-ı Cehennem'in hazırlandığını beyandan sonra bilûmum kâfirlerin Cehennem azabıyla muazzab olacaklarını beyan etmek üzere :

وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Şeytanlardan ve insanlardan Rablerine küfreden bilûmum kâfirler için Cehennem azabı vardır. Ne fena karargâh oldu Cehennem.]

Yani; şol kimseler ki onlar mürebbi-i hakîkîleri olan Allahü Tealâ'nın nimetlerini inkâr ederek küfrü ihtiyar ettiler. Onlar için Cehennem azabı vardır. Çünkü; azabı icab eden küfür mevcut olduğundan azab da mevcuttur ve ne çirkin mahal oldu Cehennem. Küfür azaba sebep olunca küfrü irtikâb eden şahıs ister insanlardan ister şeytanlardan olsun her cümlesi muazzab olur. Çünkü; müştak olarak kâfir üzerine terettüb eden azabın illeti me'haz-ı iştikak olan küfür olunca küfür hangi nevi ve cinste ve hangi fertte bulunursa azabın da orada bulunması lâzımdır. Binaenaleyh

itibar; fiil-i küfredir, muazzab olan şahsın hüviyetine değildir. Zira; hüviyetin azapta methali yoktur, ancak itibar; amelinedir.

***

Vâcip Tealâ Cehennem azabını beyandan sonra Cehennem'in sıfatlarından bazılarını beyan etmek üzere :

إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ ۝٧

buyuruyor.

[Kâfirler Cehennem'e atıldıklarında Cehennem için merkebin sadasına benzer çirkin sada işitirler. Halbuki Cehennem kazan gibi kaynar.]

Yani; ehl-i Cehennem'i Cehennem'e koymak üzere taraf-ı İlâhî'den zebanilere emrolununca zebaniler onları Cehennem'e atmak istedikleri zaman Cehennem'den merkebin sadası gibi gayet çirkin bir sada işitirler ki o sada onlar için azap üzerine azaptır. Zira; Cehennem azabı üzerine Cehennem'in kükremesi ve gayet çirkin sesle bağırması ehl-i Cehennem'e dehşet ve hayret vereceğinden azapla beraber korkunun kendilerini ihata etmesi elbette azap üzerine azaptır. Ehl-i Cehennem Cehennem'e girdikleri zaman ateşin şiddetinden tencerenin kaynadığı gibi Cehennnem kaynar. Bu kaynamanın devam üzere olduğuna işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygasıyla varid olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'in çirkin sadası olduğunu ve ateşin şiddetinden tencere kaynar gibi kaynadığını beyandan sonra Cehennem'in üçüncü sıfatını beyan etmek üzere :

تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ

buyuruyor.

[Cehennem gazabından parça parça olmaya yakın olur.]

Yani; ehl-i Cehennem'i zebaniler Cehennem'e atınca Cehennem öyle kükrer ve tuğyan eder ki hayat şanından olan bir kimsenin gazap ve tehevvürüne benzeyen bir gazapla şiddetinden parça parça olmaya yaklaşır ve öyle şiddetli alevler püskürür ki onlardan ayrılan ateş parçaları keenne ayrı ayrı birer Cehennem olur. Binaenaleyh; Cehennem gazabından parça parça olmuş gibi görünür.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *g a y z* kelimesi *hayat sahibi olan kimsenin hiddetlendiği zaman kemal-i gazabından kanının kaynaması neticesi olarak âhara karşı şiddet izhar eden kimsenin evsafındansa da* Cehennem'den sudûr eden ahval canlı olan kimselerden sudûr eden ahvale benzediğinden gazap sahibi olan zatlardan sudûr eden ahvalin Cehennemd'en zuhûr edeceğine işaret için *gayz* kelimesi Cehennem hakkında dahi vârid olmuştur.

İnsanların esna-yı muhaveratında da bazı kimsenin şiddet-i gazabını beyan sırasında «Filân adam gazabından parça parça oldu» denir. Halbuki bilfiil parça parça olmak yoktur, belki parçalanmaya yaklaştı demektir. Binaenaleyh; Cehennem'in bilfiil parçalanmayıp parça parça olmaya yaklaştığına işaret için *yakınlığa* delâlet eden (تَكَادُ) lâfzı varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ nefs-i Cehennem'in bazı evsafını beyandan sonra ehl-i Cehennem'in halini beyan etmek üzere :

كُلَّمَا اُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَاَلَهُمْ خَزَنَتُهَا اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Her ne zaman nâstan bir cemaat Cehennem'e atılırsa Cehennem'in zebanileri onlardan suâl ederek derler ki «Ey ehl-i Cehennem! Size azab-ı Cehennem'den korkutucu peygamber gelmedi mi?»]

Yani; şeriattan çıkmış ve birçok günahları kendilerine âdet edinmiş âsîlerden bir cemaat Cehennem'e atılırsa Cehennem'in hazinedarları başlarına kakmak ve onları tekdir etmek suretiyle ehl-i Cehennem'e «Size Allah'ın ahkâmını beyan eden, âyetlerini okuyan ve şu müptelâ olduğunuz azaptan korkutucu resul gelmedi mi?» demekle onları terzil ederler.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile resulün geldiği muhakkak olduğu halde «Gelmedi mi?» diye suâl etmek; gelen resule itaat lâzımken itaat etmediklerini başlarına çarpmak suretiyle onları tekdir içindir.

Bu âyet; resul gelmemiş olsaydı azap olunmayacaklarına delâlet eder. Çünkü; «Size resul gelmedi mi?» suâliyle onları tekdir etmek resul gelip de itaat etmediklerinden dolayı azab olunduklarını beyan etmektir. Binaenaleyh; resul gelmese ahkâma vakıf olmamakta ma'zur oldukları cihetle azab olunmayacaklarını beyan demek olur. Zira; resul gelmeyince furu-u a'mâlle mükellef değiller ki terkiyle muazzab olsunlar. Firak-ı dâlleden taife-i Mürcie'nin «Bu suâl kâfirleredir, ehl-i imana değildir» şeklindeki sözleri bâtıldır. Çünkü; ehl-i imandan Cehennem'e gidenler her ne kadar iman etmişlerse de fâsık olup imtisal etmedikleri emirlere ve içtinab etmedikleri nehiylere nazaran kendilerine korkutucu resul gelmemiş gibi oldukları cihetle bu suâlin ehl-i imandan Cehennem'e giren fasıklara varid olması dahi caizdir. Zira; fasık fıskından dolayı Cehennem'e girince fıskettiği mesailde resulün sözüyle amel etmediği cihetle kendine peygamber gelmemiş gibi tekdire şayandır. Binaenaleyh; Mürcie taifesinin «Mümin fasık olsa dahi Cehennem'e girmez» dedikleri yanlıştır.

*
**

Vâcip Tealâ Cehennem'in hazinedarları tarafından ehl-i Cehennem'e îrad olunan suâli beyandan sonra ehl-i Cehennem'in bu suâle vermiş oldukları cevabı beyan etmek üzere :

قَالُوا بَلٰى قَدْ جَٓاءَنَا نَذ۪يرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا ف۪ي ضَلَالٍ كَب۪يرٍ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Ehli Cehennem «Evet! Muhakkak bize korkutucu peygamber geldi. Fakat biz onu tekzib ettik ve (Allahü Tealâ size semadan birşey indirmedi ve siz olmadınız, illâ büyük dalâlette oldunuz) dedik ve davetlerine asla icabet etmedik ve sözlerini dinlemedik» dediler.]

Yani; Cehennem'in zebanileri tarafından tekdir makamında ehl-i Cehennem'e varid olan suâle cevap olarak ehl-i Cehennem kemal-i hacâletle dediler ki «Evet! Bize dünyevî ve uhrevî menfaatımızı beyan edici ve Cehennem azabından korkutucu peygamber geldi. Fakat ne çare ki biz onları tekzib ettik ve halâsımızı te'min için getirmiş oldukları âyetleri inkâr ederek (Allahü Tealâ semadan size birşey göndermedi. Binaenaleyh; siz kendiniz uyduruyorsunuz. Şu halde siz olmadınız, ancak büyük dalâlette oldunuz) dedik ve onların davetlerini reddettik.»

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ehl-i Cehennem'in şu cevapları kendi kusurlarını itiraf, hasretlerini izhar ve ellerinden kaçırdıkları saâdetlere keder ve nedametlerini beyandır, enbiya-yı ızam hazaratına dalâli nispet etmeleri kendi itikad-ı batıllarının hilâfına davet ettiklerindendir. Çünkü; insanların itikat noktasında kendilerini haklı gördükleri için kendi itikatlarının hilâfını daima dalâlet addetmeleri âdetleridir. Binaenaleyh; enbiyanın davetlerini kendi akidelerine muhalif gördükleri için «Siz büyük dalâl içindesiniz» demeye kadar cür'et etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ hazene-i Cehennem'in suâline kâfirlerin verdikleri cevabın bakiyesini beyan etmek üzere :

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cehennem «Eğer biz kulaklarımızla hakkı işitmiş ve aklımızla düşünmüş olsaydık ehl-i Cehennem içinde olmazdık, lâkin hakkı duymadık ve aklımızla düşünmedik. Binaenaleyh; ehl-i

Cehennem içinde bulunduk, nar-ı Cehennem'e mülâzimlerden olduk» dediler.]

Yani; ehl-i Cehennem'e hazne-i Cehennem tarafından îrad olunan suâle cevap olarak dediler ki «Biz tâlib-i hak olanların işittikleri gibi hakkı işitmiş olsaydık veya akıl sahiplerinin düşündükleri gibi düşünseydik ehl-i nâr içinde bulunmazdık, maatteessüf hakkı işitip lâyıkıyla düşünemediğimizden ashab-ı Cehennem'den olduk» demekle kusurlarını itirâf ederler.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile hazene-i Cehennem'in (ألَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ) suâllerinde «Onların sözlerini kulaklarınızla işitip aklınızla düşünmediniz mi?» unvanında suâller münderiç olduğundan bu cevabı îrâd ederler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanlar için medar-ı teklif; akılla kulak olduğundan bu âyette her ikisi de zikrolunmuştur. Çünkü; enbiya-yı ızam huzurunda bulunan bir kimse için *birinci derece* de vazife; *kemal-i edeple o nebinin sözünü dinlemek, ikinci mertebe* de vazife; *işittiği sözün manâsını aklıyla düşünmektir.* Semi' akıl üzerine mukaddemdir. Zira; akılla idrak olunan birkaç meseleden sonra bütün ahkâm-ı şer'iye sem'a müstenid olduğundan sem'in şerefine ve ehemmiyetine işaret için bu âyette semi', akıl üzerine takdim olunmuştur. Bu âyet işitmenin görmekten efdâl olduğuna delâlet eder. Zira doğru sözü işitmek; Cehennem'den halâsa medar olduğu halde gözden bahsolunmamıştır. Eğer gözün de ateşten halâsta kulak kadar medarı olmuş olsaydı âyette göz de zikrolunurdu. Halbuki zikrolunmadı, şu halde kulağın gözden efdal olduğuna âyette delâlet vardır.

Kâfirler enbiyanın kelâmlarını işitmişlerse de kabul etmek üzere işitmemiş gibi oldukları cihetle «İşitmiş olsaydık» demişlerdir. Çünkü; işittiler, düşündüler, ancak kabul etmedikleri için işitmemiş ve düşünmemiş gibi oldular. Şu halde işitmeyenlerin düşünmeyenlerle farkları olmadığından «Keşke enbiyanın kelâmlarını işitmiş ve manâlarını düşünmüş olsaydık. İşitmedik ve düşünmedik» demişlerdir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in cevaplarını beyandan sonra cevaplarının hasıl ettiği neticeyi beyan etmek üzere :

فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Şu cevapları üzerine ehl-i Cehennem günahlarını ikrar etmiş oldular. Şu halde rahmet-i İlâhî'yeden uzak olmak ehl-i Cehennem'e mahsustur.]

Yani; cevaplarında günahlarını itiraf edince Allahü Tealâ onları rahmetinden uzak kılmakla uzak kıldı ve uzak olmak ehl-i nâra mahsus bir halettir.

Ehl-i nârın itiraf ettikleri günahları; enbiyayı tekzip ve kitaplarını inkâr etmeleridir ki küfriyatlarını itiraf demektir. Lâkin itiraf ve nedametin zamanı geçtiği için faydası olmadığından rahmetten uzak olmak onlar içindir.

Yahut s u h k ; Cehennem'de bir derenin ismidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [İtirafı mecburî olan günaha cür'etlerinden dolayı Cehennem'in (suhk) isminde olan deresi ashab-ı nara mahsustur] demek olur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabını beyan buyurduktan sonra müminlerin mağfiretlerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Muhakkak şol kimseler ki onlar görmedikleri halde Rablerinden korktular. Onlar için günahlarını setir ve büyük ecir vardır.]

Yani; şol ehl-i iman ki Rablerini dâr-ı dünyada görmedikleri halde anilgıyab Rablerinden korkarlar. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak beşeriyetleri icabı kendilerinden sudûr eden günahlarını affeder ve büyük sevap verir. Çünkü; Cenab-ı Hak imana mukabil ecir verir ve korkularına mukabil günahlarını mağfiretle mükâfat buyurur.

Allah'tan korku bütün iyiliklerin menşei olduğu cihetle bihakkın korku kendilerinde mevcut olan kimseler gizli ve aşikâr günahlardan kaçındıkları için ecr-i azîme nail olurlar ki bu dünyanın en büyük nimetleri onun yanında hiç kaldığından Vâcip Tealâ Allah'tan korkanlara vereceği ecri büyüklükle tavsif buyurmuştur.

Vâcip Tealâ'yı baş gözüyle görmek mümkün olmadığından Allahü Tealâ'ya iman, gaybî olduğu gibi Allah'tan korkunun dahi gaybî olduğuna işaret için korku, *gaybla* tavsif olunarak (بالغيب) lâfzı varid olmuş ve gaipten korkmak ubûdiyetin kemaline delâlet ettiği için bu misilli korkuya mükâfatı büyük olacağını beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azaplarını ve ehl-i imanın mağfiretlerini beyandan sonra kâfirlere hitab etmek üzere :

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Sözünüzü gizli veya aşikâr söyleyin, müsavîdir. Zira; Allahü Tealâ kalplerde olan esrarı bilicidir.]

İbn-i Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran kâfirlerin Resulullah hakkında söylemiş oldukları kelâmlarını Cibril-i Emin'in Resulullah'a haber vermesi üzerine kâfirler birbirlerine «Yavaş söyleyin, sözünüzü Muhammed (S.A.) in Rabbisi duymasın. Duyarsa Muhammed (S.A.) ı haber verir» demeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur.

Yani; ey müşrikler! Siz ister gizli ister aşikâr konuşun, ind-i İlâhî'de cümlesi müsavîdir. Zira; sizin kalplerinizde olan cümle esrarınızın bir zerresini bile fetvolmaksızın Allahü Tealâ bilir. Çünkü; Allahü Tealâ herkesin gizli ve âşikâr işini ve sözünü bilir. Binaenaleyh; sizin için ayıbınızı saklayabilmek yoktur. Şu halde doğru söyleyip doğru yola gitmenin çaresine bakın.

Bu âyet; ehl-i imanı a'mâl-i sâlihaya terğib ve ehl-i küfrü dalâletten tehdid etmiştir. Çünkü Allah'ın herşeyi bilmesi; iyi amel

sahiplerinin rağbetlerini arttırdığı gibi kötü amel sahiplerinin korkularını arttıracağında da şüphe yoktur. Zira; Vâcip Tealâ'nın bildiği gibi mücâzat edeceğini bilince zerre kadar aklı olan kimsenin âkıbetini düşünmesi zarûrîdir.

Gizli olan şeylerin alenî olanlardan daha çok olduğuna işaret için bu âyette sır; cehir üzerine takdim olunmuştur. Zira her aşikâr; kalpte gizli olan şeyden doğar. Çünkü; insan kalbinde gizli olan şeyden bazısını izhar ederse de çokları kalbinde kalır, hiç meydana çıkmaz. *Yahut* sırrı cehrüzerine takdim; kâfirlerin kabahatlarını takdim kabilindendir. Zira; kâfirler Resulullah hakkında açıktan söylemedikleri şeyleri gizli söylerlerdi.

Hulâsa; alenî günahlardan sakınmak lâzım olduğu gibi gizli günahlardan sakınmak dahi vâcip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ gizli ve alenî herşeyin ilm-i İlâhî'de müsavî olduğunu beyandan sonra şu müsâvâtın sebebini beyan etmek üzere:

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Bilmez mi mahlûkunu halik? Halbuki o hâlikın ilmi herşeye vasıldır ve o hâlik cümle mahlûkatın zahir ve batınından haberdardır.]

Yani; Hâlik Tealâ'nın birşeyi halketmesi ankasdın ve anihtiyarin olduğundan o şeyin künhünü, miktarını ve keyfiyetini bilmek icab eder. Binaenaleyh; hâlik mahlûkunu tamamıyla bilir. Zira; cahilden birşey sudûr etmez, etse bile maslahâta muvafık olmaz. Şu halde hâlik icad ettiği şeyi etrafıyla bilir. Çünkü; o hâlik lâtîftir, dekaayık-ı eşyaya ve esrarına âlimdir, habîrdir, zira; hakayık-ı eşyaya muttalîdir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âyette istifham; *inkâr içindir. Nefy-i inkâr* ise *ispat* olduğundan te'kid manâsını ifade

eder. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Halik mahlûkunu bilmez mi, elbette bilir] demektir. (وهواللطيف) cümle-i haliyesi de inkârı manâsını te'kid eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet; ef'âl-i ibadın hâlikı Vâcip Tealâ olduğuna delâlet eder. Çünkü; (خلق) kelimesinin mef'ûl-ü mukadderi cümle mahlûkata şâmildir. Cümle mahlûkat içinde ef'âl-i ibâd dahi mevcuttur.

Cümle-i saniye cümle-i ûlânın delilidir ve takriri şöyledir: «Allahü Tealâ mahlûkatını ve mahlûkatının ahvalini bilir. Zira; Allahü Tealâ latîf ve habîrdir. Her latîf ve habîr olan hâlik, mahlûkunu bilir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ mahlûkunu bilir» demektir.

***

Vâcip Tealâ gizli ve açık herşeyi bildiğini beyanla kâfirleri tehdid ettikten sonra tehdidini îkaa kadir olduğunu beyanla dahi tehdid etmek üzere :

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فٖى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهٖ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Ol Halik Tealâ şol zat-ı lâtîftir ki yeryüzünü isti'mâlinize elverişli, size muti' ve münkad kıldı. Yeryüzü size münkad olunca siz arzın etrafında yürüyünüz ve Allah'ın o yeryüzünde halkettiği nimetlerinden yiyiniz, sizin bi'setiniz ancak Allahü Tealâ'nın huzurunadır, başkasına değildir.]

Yani; Allahü Tealâ gizli ve aşikâr herşeyi bildiği gibi kudreti dahi herşeye şâmildir. Çünkü; Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki sizin menfaatınız için arzı size itaatlı yani; ziraat, felâhat ve ağaç dikmek gibi her türlü menfaatınıza muvafık ve isti'mâlinize sâlih kıldı. Binaenaleyh; arzın dağlarında, ovalarında, etraf ü eknafında yürüyün ve istediğiniz veçhüzere tasarruf edin, esbab-ı intifâ'dan her türlü sebeplere yapışın ve Allah'ın yeryüzünde halkettiği rızkından yiyin, sizin için mübahtır, şükrünü eda edin. Zira

öldükten sonra herkesin mercii ancak huzur-u İlâhî'dir. Âkıbet herkesin mercii huzur-u İlâhî olunca Allah'ın halkettiği nimetlere şükrolunup olunmadığından suâl olunacağı cihetle herkesin nâil olduğu nimetin şükrünü eda etmesi lâzımdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak arzın insanların isti'maline sâlih olduğunu beyanla kudret-i tâmme sahibi olduğunu ilân buyurmuştur. Çünkü; arz şu bulunduğu hal üzere olmasa da demir, altın, gümüş ve buna mümasil ma'deniyat-ı sulbe gibi sert olmuş olsaydı üzerinde gezmek, yatmak ve oturmak mümkün olmadığı gibi insanların hayatına hâdim olan otlara ve ekinlere dahi sâlih olmazdı, yaz günlerinde gayet sıcak, kış günlerinde gayet soğuk olacağı cihetle üzerinde yaşamak da mümkün olmazdı, eğer su gibi cıvık olsaydı insanlar için üzerinde karar etmek mümkün olamazdı. Şu halde ne sert, ne de yumuşak, ikisi arasında insanların kararına ve isti'maline elverişli halkolunarak istirahatlarını te'min ve esbabına tevessülle rızıklarını tahsile vesile olması insanlar için büyük nimet olduğundan Cenab-ı Hak bu nimetin şükrünü eda vâcip olduğuna (والیه النشور) nazm-ı celiliyle işaret buyurmuştur.

Bu âyette Allahü Tealâ insanlara arzdan intifâ' lâzım olup muattal olmamalarını tavsiye etmiştir. Çünkü; «Arzı sizin isti'mâlinize salih kıldım. Ovalarında, dağlarında seyr ü hareket sizin için mübahtır, hasıl olan rızıktan yiyin. Zira; sizin için helâldir» demek «Tenbel olmayın, çalışın. Muattal olmayın, intifâ' edin ve Allah'ın halkettiği nimetlerle telezzüz edin» demektir. Dağlar, ovalara nispetle sert olduğu halde dağlarda yürümekle emretmek; arzın kemal-i itaatından kinayedir. Zira; sert olan dağlarda yürümek mümkün olunca sair mahallerinde yürümenin ve intifâ' etmenin mümkün olacağı evleviyetle sabit olur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette emirler ibâha içindir. Binaenaleyh; «Arz üzerinde yürümek ve hasıl olan rızıktan yemek mübahtır, vâcip değildir» demek olur.

Âyetin cümle-i ahîresi kâfirleri küfürden ve âsîleri isyandan menetmek için vârid olmuştur. Yani «Arz üzerinde kararınız ve

seyrüseferiniz ve rızıklarından yeyip içmeniz âkıbet merciinizin huzur-u İlâhî olduğunu itikat üzere olmak lâzımdır» demektir.

Hulâsa; arzın insanlara kemal-i itaatla muti' ve insanların her türlü isti'mâllerine salih olduğu ve insanlar için arzın her tarafında seyrüseferle nimetlerinden müstefid olup muattal olmamak ve âkıbet herkesin mercii huzur-u İlâhî olup ona göre tedarikâtta bulunup hareket etmek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ arzın insanlara muti' olduğunu beyandan sonra bu kadar itaatla beraber âsîleri kahretmeye her vakit hazır olduğunu beyan etmek üzere :

ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Siz emin misiniz kudret-i kahiresi semada mevcut olan Allahü Tealâ'nın sizi yere batırmasından; arz sizinle beraber yere batınca nagihanî olarak hareket eder ve muztarip olarak kaynar görülür.]

Yani; ey âsîler! Kuvvet ve kudreti, satvet ve melekûtu semada mevcut olan Allahü Tealâ'nın sizi yere batırmasından emin misiniz? Sizi yere batırınca yer hareket eder ki size itaatı kalmaz, aşağı yukarı hareket eder, sizi içine alır, mahveder.

Âyetin zahiri Vâcip Tealâ'nın semada olmasını iş'âr ederse de Cenab-ı Hak mekândan münezzeh olduğu cihetle delâil-i akliyeye muvafık olarak te'vil olunur. Şöyle ki «Allahü Tealâ semada» demek «Allah'ın azabı semada» demektir. Çünkü; âsîlerin üzerine belâyâ ekseriya semadan indiğinden azabı, semada mevcut denmiştir. *Yahut* âyetin nüzulüne muhatap olan Araplar Allah'ın semada olduğunu itikad ettiklerinden «Sizin semada mevcut olduğunu itikad ettiğiniz Allah'ın azabından emin mi oldunuz?» demektir.

(تَمُورُ) *hareket eder* demektir ki gazab-ı İlâhî zuhur edince

yeryüzü insanlara itaattan çıkar, sağına, soluna, üstüne, altına hareket eder ve üzerinde bulunan insanları içine alır, helâk eder. Bu da bizim gördüğümüz ve bildiğimiz zelzeleler demektir.

Hulâsa; arzın bu kadar itaatıyla beraber bir zaman gazab-ı İlâhî zuhur ederek arzın harekesiyle Cenab-ı Hakkın insanları yere batırmasından korku lâzım olup emin olmak caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ âsîleri yere batırmakla tehdid ettikten sonra semadan taş yağdırmakla azab edeceğini beyan etmek üzere :

أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Belki siz emin misiniz gazabı semada mevcut olan Allahü Tealâ'nın sizin üzerinize taş yağdırmakla helâk etmesinden? Allahü Tealâ ihlâk edince siz yakında sizi inzar eden resulün nasıl doğru söyleyici bir adam olduğunu bilirsiniz.]

Yani; siz yere batmaktan korkmaz, emin misiniz? Yahut azabı semada mevcut olan Allahü Tealâ'nın sizin üzerinize helâkinize kâfi taş yağdırmakla ihlâkinden de mi korkmazsınız ve nimetine şükrederek iman etmezsiniz? Haliniz böyle olunca siz yakında sizi inzar edici resulün nasıl doğru sözlü olduğunu ve inzar olunduğunuz azabın keyfiyetini bilirsiniz. Fakat o bilmeniz size menfaat vermez. Çünkü; herşeyin menfaat zamanı geçince onun varlığıyla yokluğu beraber olur. Binaenaleyh; azabın vukuundan sonra azabı bilerek korkmak o azabı defetmekte fayda vermez. Çünkü fayda verecek şey helâk olmadan evvel resulü tasdik etmek ve azaptan korkmaktır, yoksa vukuundan sonra tasdik değildir.

Hulâsa; insanların günahlarına ceza olarak Cenab-ı Hakkın semadan taş yağdırmasından korkmaları lâzım olduğu ve bu misilli

azapla helâkten sonra onları azaptan korkutmak için gönderilen resulün hakka sadık olduğunu bilecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ nimetin kadrini bilip şükretmek lâzım olduğu cihetle şükretmeyenleri tehdid eyledikten sonra tehdidini te'kid olmak üzere :

وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Allah hakkı için kendilerine taraf-ı İlâhî'den gönderilen resullerini muhakkak tekzib ettiler şol kimseler ki onlar bu kâfirlerden evvel geçmişlerdi. Onların tekziplerini inkârımız ve onlardan ahz-ı intikamımız ne keyfiyette vuku bulduysa Mekke kâfirleri de resulümü tekziplerine mukabil intikamımızı hatırdan çıkarmasınlar.] Zira; küfürde ısrar ettikleri surette ayn-ı azabımız onlara da vâki olacaktır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette (من قبلهم) deki (هم) zamîri *Mekke müşriklerine râcidir. Onlardan evvel geçen ümmetler* le murad; *kavm-i Nuh, Âd ve onların emsali helâk olan ümmetlerdir.* Hitaptan gaibe iltifat; kâfirleri iltifattan iskat içindir. Çünkü; hergün inkârları kabil olmayan mucizeleri inkârla Resulullah'ı tekzib etmeleri onları mertebe-i huzurdan derece-i süfliyete indirmiştir. (نكير) *şiddetle inkâr* manâsını ifade ettiğinden geçmişlere vâki olan azabın gayet şiddetli ve garip bir surette vâki olduğuna delâlet eder ve kasemin mercii de budur. Zira; ümem-i salifenin tekzipleri meşhur ve herkesçe malûm olduğundan onların peygamberlerini tekziplerini beyanda yeminle te'kide hacet yokken yeminle te'kid etmek azabın pek garip olduğuna işaret içindir. Bu âyette Resulullah'ı tesliye ve kavmini tehdidde mübalâğa vardır.

Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile (نكير) *hatır u hayale gelmeyen bir emr-i garip* demektir. Buna nazaran *manâ-yı*

âyet: [Kureyş kavminden evvel geçen ümmetlerin nebilerini tekzipleri üzerine hatır u hayallerine gelmeyen acîb ve garîb azaplar nasıl nazil oldu ve onları nasıl ihlâk ettiyse Kureyş kavmi de resullerini tekzipte devam ettikleri surette akıllarının idrak edemediği azap gelip onları ihlâk edecek] demektir.

Hulâsa; evvel geçen ümmetlerin nebilerini tekzipleri sebebiyle helâk oldukları gibi bu ümmetin de nebilerini tekzip ettikleri surette helâk olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kemal-i ilmine ve kudretine delâlet eden bazı delilleri ve âsîlere envâ-ı azabı inzale kadir olduğunu beyandan sonra gözleriyle gördükleri bazı delâili beyan etmek üzere :

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمٰنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Onlar gaflet edip de havanın ortasında kendi üzerlerinde kanatlarını açarak uçan kuşlara nazar edip bakmazlar mı? O havada uçan kuşları hiçbir kimse tutmaz, ancak rahmeti bol olan Allahü Tealâ tutar. Zira; Rahman Tealâ her şeyi görücüdür.]

Yani; Cenab-ı Hakkın, kâfirleri ihlâke ve onlardan ahz-ı intikama kudretini inkâr ederler de kuşları görmezler mi? O kuşlar ki onların üzerinde havanın ortasında kanatlarını açarlar, kemal-i sür'atla uçarlar. Halbuki onların vücutlarının ağırlığına nazaran havada sebat edemeyip yere düşmelerini tabiatları icab ederken tabiatları hilâfında onları havada kimse tutamaz, ancak rahmeti bol olan Vâcip Tealâ tutar. Zira; Vâcip Tealâ herşeyi görücü ve bilici olduğundan onları görür ve kendilerine lâyık bir şekl-i mahsus ve hal-i garip üzere halkeder ve garip bir surette onları idare eder ve mahlûkatından herbiri feyz ve kudretten istifadesi veçhile aldığı ders üzere hareket eder. İşte şu esasa binaen kuşları havada uçacak bir liyakat üzere halkederek havada düşmeksizin uçmalarını ve uçarken kolaylık için kanatlarını açıp örtmeyi ilham etmek

ve kendilerine münasip cüsselerini ve o cüsselere münasip kanatlarını halketmek Allah'ın kudretine açık delildir. Şu halde vücutlarında olan siklet icabı yere düşmek şanından olan kuşları havada durduran ve durduracak sebepler halketmeye kadir olan Allahü Tealâ'nın zat-ı ülûhiyetine iman etmeyen kâfirlerden intikamını almaya kadir olacağı evleviyetle sabit olur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kuşlar çok kere kanatlarını açarlar ve yorgunluk geldiğinde kanatlarını âni olarak örterler ki az bir zamanda dinlendirirler ve sür'atla uçmaya muvaffak olurlar ve azıcık kanatlarını örtmek daimi olmayıp merretenba'deuhrâ yenilendiğine işaret için *teceddüd ve istimrara* delâlet eden *muzari* sıygasıyla (ويقبضن) varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet; kulların ihtiyar-ı cüz'ileriyle olan işleri Allah'ın mahlûku olduğuna açıktan delâlet eder. Çünkü; kuşların havada uçmaları fiil-i ihtiyaridir, bu fiil-i ihtiyarîlerini halkeden ve onları havada tutan zatın ancak Rahman Tealâ olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette hasırla beyan etmiştir. Binaenaleyh; Mu'tezile'nin kullar kendi ef'âlini halkeder dedikleri sözleri merduddur.

Hulâsa; semada uçan kuşlara bakarak Vâcip Tealâ'nın kudretini tasdik lâzım ve kuşları havada tutan ancak Vâcip Tealâ olup Allahü Tealâ'nın herşeyi görücü ve bilici olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ kudret-i kâmile sahibi olduğunu beyandan sonra kâfirlerin güvendiği askerlerinin onlara yardıma kudreti olmadığını ve kâfirlerin ancak gurur içinde yaşadıklarını beyan etmek üzere :

أَمَّنْ هٰذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Size Allah'ın gayrı askeriniz mi yardım edecek?

Kâfirler olmadı, ancak şeytan'ın hilesine aldanıcı ve gurur içinde oldular.]

Yani; ey kâfirler! Siz Allah'ın kudretine delâlet eden kuşların havada acîb ve garîb surette uçtuklarına bakarak sizi hakka davet eden resulün davetine icâbet etmediniz, o halde şu işaret olunan askeriniz ve malınız mı size yardım edecek? Rahmeti bol olan Allahü Tealâ'nın gayrı askeriniz size yardım edebilir mi? Elbette edemez. Şu halde sizin Allah'ın gayrıdan bir yardım beklemeniz bâtıldır. Zira; imkânı yoktur. Binaenaleyh; kâfirler olmadı, illâ şeytan'ın iğfalâtına aldanmakla gurur içinde yaşıyorlar.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyete ism-i işaret; onların güvendikleri askerlerini tahkire ve kâfir lâfzını izhar; onları küfürle zem ve gururları küfürlerinden neşet ettiğini beyana ve hitaptan gaybete iltifat; onların i'raza şayan olduklarına işaret içindir.

Esma-i hüsnadan *Rahman* lâfzını ihtiyar; kâfirlere nimet bilmediklerini beyanla ta'riz ve onları tekdir içindir. Çünkü; buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey kâfirler! Size ve cümle âleme in'âm ve ihsan sahibi olan Allahü Tealâ'nın gayrı şu hakir ve zelil olan askerinizden mi nusret beklersiniz? Halbuki size gelecek azap sizinle beraber onlara da gelecektir. Binaenaleyh; onlar kendilerinden azabı defe kâdir değiller ki sizden defe kaadir olsunlar. Şu halde birtakım âcizlere itimatla resulünüze iman etmemek hamakattan başka birşey değildir] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirlerin evvel ve âhir itimad ettikleri *iki şeydir : B i r i n c i s i ; evlât ve etbâ'ları, asker ve mallarıyla hasıl olan kuvvettir.* Bu kısımdan fayda olmayacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. *İ k i n c i s i ; ma'bud ittihaz ettikleri putlarıdır.*

***

Vâcip Tealâ putların da faydası olmayacağını beyan etmek üzere :

أَمَّنْ هَٰذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ ۚ بَل لَّجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Eğer Allahü Tealâ size verdiği rızkını tutar vermezse size rızkı kim verecek? Şu sizin ma'bud ittihaz ettiğiniz hakîr ve zelîl olan putlarınız mı rızkınızı verecek?]

Yani; Allahü Tealâ rızkın esbabından olan yağmuru ve yağmurla hasıl olan otları ve ekinleri meneder, vermezse size bunları verecek kimdir, hangi ma'budunuz verebilecek ve hangisine şu bizim rızkımızı veriyor diyeceksiniz? Elbette diyemez ve hiçbirisine şu bizim râzıkımız diyerek işaret edemezsiniz. Zira; putlarınızdan hiçbirisi, değil bütün rızkınızı vermek, rızkınızdan bir zerresini bile icada kadir olmadığı meydanda bir hakikattir. Belki kâfirler hakkın zuhuruyla beraber tekebbür ve temerrüdde inat ve haktan uzak olmakta ısrar ettiler.

(لجوا) *cidalde ısrar* manâsınadır. (عتو) *temerrüd ve tekebbür* manâsınadır. (نفور) *haktan uzak olmak* manâsınadır. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Kâfirlerin, «Bizim putlarımız bize cemi-i hayratı ulaştırırlar ve bizden bilûmum belâyâyı defederler» yollu iddiâları bedahete karşı bir iddiadır, belki onlar kibir ve temerrüd etmekte, haktan uzak olmakta, kavga ve inatta ısrar ettiler, bu ısrarları temerrüd ve tekebbürden başka birşey değildir] demektir. Zira; rızk hergün herkesin muhtaç olduğu birşey olduğu gibi hiçbir kimse de Allah'ın gayrıdan beklemediği için bunların putlardan beklemeleri batıl olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Vâcip Tealâ kâfirlerin kuvve-i ameliyeleri fasid olduğu gibi kuvve-i nazariyeleri de kısa ve cahil olduklarından onları, herkese Cenab-ı Hakkın ihsanı olduğu zâhir ve bâhir olarak rızık meselesiyle ilzam ve putları ma'bud ittihaz etmekte ısrarları sırf inat ve istikbardan ibaret olduğunu beyanla âleme karşı terzil etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin kibr ü gururda ve haktan uzak olmakta inatlarını beyandan sonra bu iki sıfatın en çirkin bir sıfat olduğunu beyan ve kâfirle müminin hallerini bir misalle izah etmek üzere :

فَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Yüzü üzerine düşmüş olduğu halde yürüyen kimse mi matlubuna vasıl olur, yoksa doğru yoldan ayak üzerinde olduğu halde yürüyen kimse mi vasıl olur?]

Yani; ey kâfirler! Siz zahirde görülen âsâra ve esbab-ı âdiyeye bakar da müessir-i hakîkî olan Vâcip Tealâ'ya isnad etmez tekebbür ve temerrüd eder, nazar edip görmez misiniz şol kimsenin halini ki o kimse zulmet-i cehâlet ve envâ-ı dalâlet içinde yüzü üzerine düşmüş olduğu halde hayret ve dehşetle gideceği mahalli bilmeksizin körü körüne yürür. Bu suretle yürüyen kimse mi matlubuna vasıl olur, yoksa ilm-i ma'rifetle müzeyyen, gideceği mahalli şüphesiz bilir olduğu halde ayak üzerinde gözü görerek doğru yürüyen kimse mi matlubuna vasıl olur?

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet; kâfirle müminin hallerini beyan için bir darb-ı meseldir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu âyette müminle kâfirin dünyadaki hallerini açık bir surette temsil buyurmuştur. Çünkü mümin; gözü görür; gideceği yolu bilir, cümle avâriz ve mevâniden sâlim olarak maksadına doğru giden kimseye benzer. Kâfir ise alîl, gözü görmez ve gideceği yeri bilmez, cahilâne yüzüstü yuvarlanıp giden kimseye benzer. İşte şu esasa nazaran *âyetin manâsı:* [Ey gafiller! Siz halinizi bilmez ve düşünmez misiniz ki sizin haliniz yolunu bilmeyen âmâ kimsenin haline benzer ki asla matlûbuna vasıl olamaz. Amma müminin hali; daima gözü görür ve matlubuna doğru gider selâmete vasıl olan kimsenin haline benzer] demektir.

Yahut âyet-i celile müminle kâfirin âhiretteki hallerini beyandır. Çünkü kâfirin küfründen dolayı âhirette hali; Cehennem'e yüzüstüne düşmüş olarak sürünerek gitmektir. Müminin haliyse ayak üzerinde doğru yürüyerek avârız ve mevaniden salim olarak Cennet'e gitmektir. Şu halde her iki tevcihe nazaran âyetin manâsı; kâfiri imana ve insafa davet ve mümini imanında sebat etmeye terğiptir.

Yahut âyetten maksat; âlimle cahil arasındaki farkı beyan ve hallerini temsil olup kâfiri cahile, mümini âlime teşbihtir. Çünkü; cahil cehlinden dolayı pek çok harekâtında birçok zararlara duçar olduğu gibi kâfir de küfründen dolayı her nefesinde âhiret için bin türlü zarar hazırlamaktadır. Müminin hali hatâdan salim olmakta âlimin haline benzer. Binaenaleyh insan için ulûm-u şer'iye tahsil etmek kadar bir saâdet olamaz.

*
* *

Vâcip Tealâ havada uçan kuşların halleriyle kudret-i kahiresini ispat ettikten sonra insanın acîb ve garîb halleriyle de kudret-i kahiresini ispat etmek üzere :

قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[**Yâ Ekrem-er Rusül! Vahdaniyetimi inkâr eden kâfirlere sen de ki «Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki sizi yarattı, gözler, kulaklar ve akıllar verdi, bu azaları Allah'ın razı olduğu şeylerde isti'mâl etmediğinizden dolayı gayet az şükrediyorsunuz.**] Halbuki şu nimetlere bakarak herbirinin şükrünü eda etmek üzerinize vâciptir. Çünkü; Cenab-ı Hak kulağınızı verdi, hakkı duymak için, gözlerinizi verdi, hakkı görmek için, kalplerinizi verdi, hakkı bilmek için. Siz ise bunları şerre âlet ettiğinizden şükrünü eda etmediniz.» Zira her âzânın şükrü; o âzânın icadından maksad-ı aslî neyse ona sarfetmektir. Binaenaleyh; hilkatından maksad-ı aslîye sarfolunmayan cismin şükrü eda olunmamıştır. Şu halde insan için Allah'ın ihsan ettiği bedenden her cüz'ünü mahalak pehine sarfetmek ve Allah'ın emrettiği şeylerde isti'mâl eylemek o bedenden maksad-ı aslîdir. Bunun hilâfında isti'mâl mazarrat ve ayn-ı azaptır. İnsanların bedenini Allah'ın razı olduğu işlerde isti'mâli gayet az olduğuna işaret için Cenab-ı hak gayet az şükrettiklerini beyan buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ insana vermiş olduğu göz, kulak ve kalp gibi âzâlarla kudretini ispat ettikten sonra nefs-i insanın hilkatıyla dahi ispat etmek üzere :

قُلْ هُوَ الَّذ۪ي ذَرَاَكُمْ فِي الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[**Ey Resul-ü Mükerrem! Âhireti inkâr eden kâfirlere sen de ki «Size vücudunuzu ihsan eden Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki sizi arz üzerinde halketti, cezanızı görmek için ancak zat-ı ülûhiyetinin huzur-u manevîsine haşrolunur ve cezanızı görürsünüz.»**] Çünkü; sizi yeryüzünde halketti, iman ve a'mâl-i salihayla emreyledi, evâmir ve nevâhisini nebisi vasıtasıyla size tebliğ buyurdu ki herkes dünyada işlemiş olduğu amelinin cezasını âhirette görsün. Binaenaleyh; herkesin âkıbet huzur-u İlâhî'ye cemolup cezasını göreceğini beyan buyurmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu ve bundan evvelki âyetler haşr ü neşrin sıhhatını ve imkânını beyan için sevkolunmuştur. Zira; iptidaen icâtla intihâen ölmüş vücudu ihya etmek imkânda müsavîdir. Çünkü; evvelâ icada kâfi olan kudret intihâen iâdeye dahi kâfidir. Şu halde insan öldükten sonra dirileceğini gözü önüne getirmeli ve amelini onun üzerine bina etmelidir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin inkâr ettikleri haşrı ispat ettikten sonra haşrı inkâr eden kâfirlerin kelâmlarını beyan etmek üzere :

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٥﴾ قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاِنَّمَا اَنَا۬ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[**Resulullah'ın kâfirlere haşrı beyanı üzerine kâfirler «Bu vaadin zamanı ne vakittir, eğer sözünüz doğruysa söyleyin» derler. Yâ**

habibim! Sen onlara hitaben de ki «Bunun ilmi Allahü Tealâ indindedir, biz bilemeyiz ve ben ancak haşrın vukuuyla açıktan sizi korkutucuyum] Zira; ilmim vukuunadır, zamanına değildir. Çünkü; vukuu muhakkaktır ve vukuunu beyan; sizi korkutmak için kâfidir. Zamanına hüküm taalluk etmez. Binaenaleyh; zamanına ilim; Allahü Tealâ'ya mahsustur.»

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirlerin bu sözleri ehl-i imanı istihza etmek suretiyle söylenmiştir. Çünkü; zamanı malûm olmadığından vukuuna ihtimal vermedikleri cihetle istihzaya cür'et etmişlerdir. *V a a d* le murad; *mutlaka azap olmak* ihtimali varsa da *yevm-i kıyamet olmak* âyet-i sâbıkaya muvafıktır. Çünkü; bundan evvelki âyette haşrolunacakları beyan olunduğu cihetle bu âyette vaadle muradın *kıyamet ve haşrolması* yakışır.

Kâfirler «Resulullah kıyametin vukuunu bildiği gibi zamanını dahi bilir» itikadında olduklarından şu itikatlarını döndürmek için *hasra* delâlet eden (إنما) lâfz-ı şerifi varid olmuş ve kıyametin zamanına ilim ancak Allahü Tealâ'ya münhasır olduğunu itikad etmek umur-u lâzımeden olduğu beyan olunmuştur. Zira; Resulullah'a kıyametin vukuu vahyile bildirilmişse de zamanı bildirilmediğinden kıyametin zamanı ta'yin edilememiştir. Çünkü; vukuun muhakkak olması kâfirleri azaptan korkutmakta kâfidir. Bu cevapta kıyametin zamanını suâl edenleri tekdir de mevcuttur. Zira suâli lâzım olmayan şeyden suâl etmek; vazifesizlik olduğu gibi zamanın ta'yininde fayda olmadığını beyan etmekte dahi abesle iştigal ettikleri beyan olunmuştur. Resulullah'ın vazifesi ancak inzar olup inzarı tecavüz etmediğini beyan için âyette ikinci cümle *edat-ı hasır* olan (إنما) lâfzıyla varid olmuştur.

Resulullah'ın inzarı vazıh ve zahir olup asla gizli birşey olmadığına işaret için (نذير مبين) varid olmuştur ki «Benim inzarım açıktır, gizlisi yoktur» demek olur.

*
**

Vâcip Tealâ kıyametin zamanını bilmek isteyenlerin vukuunda tereddütlerini beyandan sonra kıyametin vukuunda hallerini beyan etmek üzere :

فَلَمَّا رَاَوْهُ زُلْفَةً سِيٓـَٔتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا

buyuruyor.

[Vakta ki kıyameti inkâr edenler vaad olunan azabın yakın olduğu halde görünce kâfirlerin yüzleri kötü oldu.] Zira; kalplerinde olan küfrün şeâmeti yüzlerine vurdu. Binaenaleyh; yüzleri çirkin oldu.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyetin zahiri geçmişten haber verdiği cihetle mev'ûd olan şeyin *mutlaka onları ihlâk edecek azap* olmasına delâlet ederse de mev'ûd olan şey; *kıyamet olduğuna nazaran* «Azabı gördükleri zamanda yüzleri çirkin olacak» demektir. Çünkü; vukuu muhakkak olan şeyin vâki olmuş gibi haber verilmesi âdettir.

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran zamir mevkiinde ism-i zahir olarak (الذين) lâfzının varid olması; yüzlerinin kötü olmasına sebep küfürleri olduğunu suret-i sârihada beyanla onları zem içindir.

İnsanın müptelâ olduğu azabın ve acının eseri vücudunun her tarafında zahir olursa da yüzünde hüzün ve keder vücudunun her tarafından daha ziyade görüldüğü için âyette yalnız yüzlerinin çirkin olacağı beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ azabı gördükleri zaman kâfirlerin yüzlerinin siyahlanıp kötü olacağını beyandan sonra Cehennem azabına müekkel olan melekler tarafından onlara yapılacak muâmeleyi ve söylenecek sözü beyan etmek üzere :

وَقِيلَ هٰذَا الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Kâfirlere hitaben zebaniler tarafından «Şu azap; şol azaptır ki siz onu acele olarak istiyordunuz» denilir.]

Yani; kâfirler dûçar oldukları azabı görünce Allah'ın emriyle azaba me'mur olan melekler tarafından onlara hitaben denilir ki «Şu gördüğünüz azap; şol azaptır ki siz onu inkârınızdan dolayı istihza tarikıyla dünyada vukuunu taleb ederdiniz. İşte yokluğunu itikad ederek varsa oluversin dediğiniz azap budur» demekle kâfirleri tekdir ederler.

Resulullah azab-ı âhiretle onları korkutup imana davet ettiğinde onlar âhireti, haşrı ü neşri inkâr ederek «İnsan vefat ettikten sonra dirilmez ve azap görmez. Varsa bir göreceği, bu dünyada görsün, azap gelecekse ve sözün doğruysa gelsin de görelim» derler. Ve bu sözü kendi itikatlarınca Resulullah'ı ilzam ederiz itikad-ı bâtıllarına binaen söylerlerdi. İşte dünyadaki bu itikad-ı bâtıllarını Cehennem'e girecekleri zaman onlara ihtar etmek tekdir olduğu cihetle yaralarına tuz ekmek kabilinden azap üzerine azaptır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin âhirette görecekleri azabı ve işitecekleri sözleri beyandan sonra onların dünyada ümitleri Resulullah'ı ve maiyetindeki ashabı helâk olursa kendileri herşeyden kurtulup rahat etmeleri olduğundan bu ümitlerini reddetmek üzere :

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَهْلَكَنِيَ اللّٰهُ وَمَنْ مَعِيَ اَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Ey habibim! Sen kâfirlere hitaben de ki «Ey kâfirler! Beni ve benim maiyetimde olan müminleri Allahü Tealâ ihlâk eder veyahut bize merhamet buyurur, ecelimizi te'hir ederse kâfirleri acıtıcı azaptan kim kurtarır?»]

Yani; sen onlara de ki «Ey kâfirler! Reyiniz nedir? Bana haber verin. Allahü Tealâ beni ve maiyetimde olan müminleri öldürürse size ne gibi menfaat var yahut ecelimizi te'hirle bize lutf u merhamet buyurursa size ne gibi mazarrat var, söyleyin. Zira; siz küfrünüzde devam ederseniz bizim hayat ve memâtımızdan size ne kâr, ne de zarar vardır, belki insaf eder, sözümü dinlerseniz haya-

tımdan size fayda vardır. Şu halde helâkimize duâ edip beklemekte sizin için hiç fayda yoktur. Bunda bir fayda olmayınca acaba sizin gibi kâfirleri azab-ı elîmden kim kurtarır? Çünkü; kâfirleri kesbettikleri küfrün azabından kimse kurtaramaz.»

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin azaplarına sebep olduğunu beyan ve küfürlerini tasrih etmekle zemmolmak üzere zamir mahallinde *ism-i zahir* olarak (كافرين) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; küfürlerini tasrihte «Siz kâfirsiniz. Kâfirler azaptan kurtulamaz» demek olduğundan ümitlerini kesip atmak vardır. buyuruyor.

***

Vâcip Tealâ «Kâfirleri azaptan kim kurtaracak?» suâlini beyandan sonra bu suâle cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهٖ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَاۚ فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlere hitaben «Ey kâfirler! Sizi azab-ı elîmden kurtaracak, kullarını fenalıktan esirgeyici olan Rahman Tealâ'dır. Biz Rahman Tealâ'ya iman ve ancak ona itimad ettik. Siz yakında açık dalâlette olan kimdir, bilirsiniz» de.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen hasımlarına söyle «Ey kâfirler! Siz bizim helâkimize duâ edersiniz. Kullarını helâkten ve azaptan kurtaracak Allahü Tealâ'dır. Zira; Allahü Tealâ kullarına merhamet buyurucu ihsan sahibidir. Binaenaleyh; biz onun vahdaniyetine iman ettik, sizin gibi küfretmedik ki sizin duânızın kabulüyle bizi ihlâk etsin, biz o Allahü Tealâ'ya itimad-ı tamla itimad ettik. Şu halde itimadımız ancak onadır, onun gayrıya değildir. Sizşe Allah'ın gayrı putlarınıza, etbâ' ve a'vânınıza itimad ettiğiniz cihetle helâkle duânızın eseri kendi nefsinizde zuhur eder. Binaenaleyh; nefsinizi siz ve a'vânınız helâkten kurtaramazsınız. Biz Rahman Tealâ'ya iman ve itimad edip sizin iman ve itimadınız olmayınca açık dalâlet içinde kimler olduğunu yakında bilirsiniz.»

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile kâfirlerin küfrü terkle lutf-u İ.
hî'ye mazhar olabilmelerine terğib için esmâ-i hüsnâ içinden *Ra
man* ism-i şerifi varid olmuştur. Çünkü *Rahman* lâfzı *ihsan ed.*
manâsına olduğundan günahkâr olanların günahlarından vazgeçi
ce aff-ı İlâhî'ye nail olacaklarına delâlet eder, küfürde devam e
tikçe duâlarının eseri ancak kendilerinde zuhur edip gayra siray
etmeyeceğine işaret için Resulullah iman ve tevekkül-ü tamla m.
dafaa buyurmuştur. Yani «Biz iman ve itimadınızla himaye-i İl.
hî'yeye iltica etmiş ve lutf-u İlâhî'ye mazhar olmuşuz. Sizse ima
ve itimattan ârî olduğunuz cihetle merhamete şayan değilsini.
Binaenaleyh; helâk size râcidir» demek olur.

***

Vâcip Tealâ tevekkülün lüzumunu beyandan sonra tevekkü-
lün lüzumuna delili beyan etmek üzere :

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[**Ey Nebiyy-i Muazzam! Kâfirlere hitaben Allahü Tealâ'ya tevekkülün lüzumunu beyan sırasında sen de ki «Ey kâfirler! Reyiniz nedir? Bana haber verin. Eğer sabah vakti sizin suyunuz yere batmış olursa size tatlı pınar suyunu kim verecek ve tatlı suyla size kim gelecek?**] Çünkü; hergün susadıkça içip telezzüz ettiğiniz güzel sular yere batarsa yer altından o suyu size putlarınız mı getirecek? Elbette putlarınız getiremez. Şu halde niçin Allahü Tealâ'ya şirk edersiniz ve neden düşünmezsiniz de Allah'ın gayrıya itimad edersiniz?»

Bu âyetten maksat; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile inkârı mümkün olmayan ve hergün gözleriyle gördükleri bazı nimetlerle kâfirleri ilzam etmektir.

***

SURE-İ KALEM

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Elli iki* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

نٓ

(ن) lâfzı müteşabihattandır. Eslâfın mesleği; bu misilli müteşabihatın ilmini Allahü Tealâ'ya tefviz ederek aslına iman edip vasfından bahsetmemektir. Ancak bazı yoldan çıkmış olan fasıkların kendi fikirlerine muvafık te'villerine meydan vermemek üzere şeriata muvafık te'ville iştigali ulema-yı müteahhirin münasip gördükleri için ahlâf-ı kiram bu misilli müteşabihatı te'vil etmişlerdir. Şöyle ki :(ن) lâfzı *bu sûrenin ismidir ve kasemdir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [(ن) ismiyle tesmiye edilen sûreye yemin ederim ki sen Rabbinin nimetini bilmez değilsin] demektir. *Yahut* (ن) lâfzı *kalemin yazı yazdığı nurdan bir levhanın ismidir.* Yahut *mürekkep ve divittir* [1]. Yahut *büyük bir balığın ismidir.* Veya *Hz. Yunus'u muhafaza eden balığın ismidir.*

وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَۙ ۝ مَٓا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍۚ ۝

[Levh-i Mahfuz'a yazı yazan kaleme ve kalem sahiplerinin yazdıkları satırlarına yemin ederim ki yâ Ekrem-er Rusül! Sen

---

[1] Mürekkep konan hakka.

Rabbinin nimetinden gafil değilsin. Ve sana verdiği nimeti unutmazsın.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *k a l e m* le murad; *gerek Levh-i Mahfuz'a mahsus olan kalem olsun ve gerekse bilcümle kitabette âlet olan kalem olsun kendisini yemine âlet etmeye şayandır.* Zira; Levha mahsus olan kalem murad olunduğunda onun Allahü Tealâ indinde büyük kadri ve şan ü şerefi olduğundan kaseme âlet kılmakla ta'zime şayandır. Cins-i kalem murad olunduğunda insanların ihtiyaçlarını defe, dinlerini muhafazaya, işlerini tesviyeye ve âsârını zayi olmaktan vikayeye hizmet ettiği cihetle kalemin faydası pek çok olduğundan yemine âlet olmaya şayandır.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Cibril-i Emin'in Resulullah'a namazı ta'rif edip Resulullah da namaz kılmaya başlayınca Kureyş kabilesi Resulullah'a cinnet isnad etmeleri üzerine Cenab-ı Hak resulünde onların isnad ettikleri şeyin olmadığını beyanla kâfirleri tekzip ve resulünü tebrie buyurmuştur. Cenab-ı Hakkın Resulullah'a vermiş olduğu nimetler; nübüvvet, umuma risalet, lisanında fesahat, kemal-i akıl, cümle ayıplardan beraet ve kavmi arasında şerafettir. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Ey Habibim! Kaleme ve kalemin yazdığı satırlara yemin ederim ki Rabb'inin sana verdiği nimetlerin hiçbirinden sen gafil değilsin, cümlesinin kadrini bilir ve şükrünü eda edersin. Binaenaleyh; kavmin tarafından sana isnad olunan şeye mahsun olma. Zira; onlar hasetlerinden naşi ne söylediklerini bilmezler] demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Resulullah'a insan için mümkün olan kemalâtın cümlesi verildiğine işaret zımnında *tedricen kemalâta îsâl edici* manâsına olan (رب) ism-i şerifi varid olduğu gibi Resulullah'ın şanına ta'zim ve teşrif için (رب) kelimesi muhatap olan zat-ı risalete muzaf kılınmıştır. Resulullah'a ihsan olunan nimetlerin ulviyette en yüksek tabakaya bâliğ olduğuna işaret için *nimet, Rab* lâfzına muzaf kılınmıştır. Çünkü; nimetin, âlemleri envâ-ı nimetleriyle terbiye eden Rabb'imizin nimeti olması elbette o nimetin büyüklüğüne ve cümle nimetlerin fevkında olduğuna delâlet eder. Vâcip Tealâ kâfirlerin isnad ettikleri şeyi nefyetmekle beraber bu davaya nimet-i İlâhî'yenin inzı-

mamıyla kâfirleri red ve tekzip buyurmasıyla Resul'ünün bu gibi lâyık olmadık şeylerden berî olduğunu âleme ilânla şan-ı nebevîlerini i'lâ ve kalb-i nebevîlerini tesliye buyurmuştur. Çünkü; Resulullah'ta mevcut olan niam-ı diniye ve dünyeviye cümlesi zâhirde görülür ve her gören Resulullah'ın envâ'-ı lutuf ve keramet ve ahlâk-ı merziyeyle muttasıf ve kâfirlerin şan-ı nebeviye lâyık olmayarak isnad ettikleri iftirlaradan berî olduğunu bilir. Şu halde gözlerin görüp kulakların duyduğu nimetleri zikir ve kâfirlerin açıktan yalancı olduklarını beyanla beraber davânın delil-i yakînîsi olan niam-ı zahirîyi zikir ederek kâfirlerin gayet cür'etkâr ve bedâhete karşı yalan söylemekten çekinmez bir takım utanmaz kimseler olduklarını bildirmekle onların sözlerinde itimada şayan olmadıklarını beyan buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resul'üne vâki olan ta'nlarını red için bu makamda beyan buyurduğu evsaf-ı selâseden ikincisini beyan etmek üzere :

وَاِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ۝٣

buyuruyor.

[Ey Habibim! Muhakkak senin için minnetsiz ve tükenmez ecir vardır.]

Yani; ey Nebiyy-i Mükerrem! Kaleme ve kalemin yazdığı satırlara yemin ederim ki senin nübüvvetini izhar ve risaletini halka tebliğ ve nâsı emr-i İlâhî'ye davetle şeriatını ta'lim ve onların sana lâyık olmadık birtakım iftiralarına sabır ve tahammülün için sana noksansız çok sevap vardır.

Resulullah'ın emr-i risalette tesadüf ettiği meşakkatların ecri gayet büyük olduğuna işaret için *ta'zime* delâlet eden *tenvin*le varid olmuş ve ecrin azametinden müstefad olan devamını sarahaten beyan için ecir, arkası kesilmemekle tavsif edilmiştir ki kâfirlerin

ta'nları Resulullah'ı bu emr-i celille iştiğalden menedemeyeceğine işarettir.

Resulullah'ın merzî-i İlâhî'ye muvafık sa'y ü gayretine tükenmez ecir olduğunu beyanla şeriatına tebâiyet eden âhad-ı ümmetine dahi tükenmez ecir olduğuna işaret olunmuştur.

İmam-ı Mücahid ve Mukatil'in beyanları veçhile bu âyette (ممنون) lâfzı *minnet*ten alındığına nazaran *manâ-yı nazım :* [Ya Ekrem-er Rusül! Sana verilen sevap kullar tarafından imtinan olunmuş değildir. Zira; o sevap Allahü Tealâ tarafından vasıtasız ihsan olunduğu cihetle hiçbir kul tarafından minnet yoktur. Binaenaleyh; kedersiz bir ecir] demektir. Çünkü *m i n n e t ; bir kimseye iyilik eden şahsın iyilik ettiği kimseye iyiliğini saymak ve başına kakmak* manâsını mutazammin olduğundan minnetle olan nimet kederden sâlim olmaz. Ancak Resulullah'a verilen nimet yalnız Allah'ın lutfu olup ibad tarafından bir kimse vasıtasıyla olmadığından minnet rayihası yoktur. Binaenaleyh; (غير ممنون) demek; «Sana verilen nimet bir kimse tarafından minnet sebebiyle olmadığından hüzün ve kederi mucip değil» demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın evsâfından ikisini beyan buyurduktan sonra üçüncüsünü beyan etmek üzere :

وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ

buyuruyor.

[Muhakkak ya Ekrem-er Rusül! Sen edeb-i azîm üzeresindir.]

Yani; ey Resul-ü Muazzam! Sen ahlâk-ı azîme sahibisin. Zira; ahlâk-ı Kur'an'la tahalluk ettiğin cihetle evvelîn ve âhirînin ahlâh-ı hamîdesini cami olduğundan cümle nâs indinde azamet-i şan sahibi olan bir ahlâka maliksin.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Hz. Âişe validemizden Resulullah'ın ahlâkından suâl olunduğunda «Ahlâk Kur'andır» bu-

yurmuşlardır. Kur'an bilcümle evvelîn ve âhirînin ahlâk-ı hamide ve evsaf-ı cemilesini cami olduğu cihetle ahlâk-ı Resulullah *azamet*le tavsif olunmuştur. Zira; enbiya-yı sabıkada yalnız ve yalnız ve ferden ferda bulunan ahlâk-ı merziyenin cümlesini Kur'an vasıtasıyla Resulullah câmidir.

Bu âyet; bundan evvelki âyeti tefsir ve onun delili makamındadır. Çünkü bundan evvelki âyet; Kureyş kavminin Resulullah'a isnad ettikleri cinneti nefyetmiş ve bu âyet ise onu te'kid ve ispat eylemiştir. Şöyle ki «Ya Ekrem-er Rusül! Sen mecnun değilsin. Zira; sen ahlâk-ı hamide ve ef'âl-i merziye sahibisin. Her kimse ki ahlâk-ı hamide sahibi ola, mecnun olmaz. Binaenaleyh; sen mecnun değilsin» demektir.

Buhl ü gazaptan ve muâmelatta şiddetten taharrüz, işinde ve sözünde nâsa muhabbet izhar ve nâstan vâki olan kusuru affetmek, ukudât ve muâmelât-ı şer'iyede teshilât göstermek ahlâk-ı azîme cümlesindendir.

İbn-i Abbas Hazretlerinden riyayet olunduğuna nazaran *h u l k - u a z î m* le murad; *din-i mübîndir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey Habibim! Muhakkak sen din-i azîm üzeresindir] demek olur.

Resulullah'ın ahlâk-ı hamide üzere müstevli, me'mura nispetle âmir ve köleye nispetle mevlâ ve efendi menzilinde olduğuna işaret için (على) kelimesi varid olmuştur. Çünkü (على) kelimesi *istilâya* delâlet ettiği için Resulullah'ın ahlâk-ı azîme üzerine istilâsına ve kuvvet-i kahiresiyle hakimiyetine delâlet eder. Çünkü ruh-u Resulullah; ervah-ı beşer içinde pek büyük ve yüksek derece sahibi olduğundan keenne kuvvetinden ervah-ı melâike cinsinden gibidir. Binaenaleyh; ahlâk-ı merziyenin cümlesine ruh-u Resulullah hâkim ve âmirdir.

***

Vâcip Tealâ resulünün ahlâk-ı azîme ve mekârim-i âliye sahibi olduğunu beyandan sonra Resulullah'a ta'neden müşrikleri tehdid etmek üzere :

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ ۝ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Müşrikler sana cinnet isnad etmekten utanmayınca yakında sen ve o kâfirler bilirsiniz ki cinnete müptelâ olan hanginizdir?]

Yani; senin hulk-u azîm üzere olduğun cihetle kâfirlerin isnadından berî olduğun tahakkuk ettiyse yakında fitneye müptelâ olan hanginiz olduğunu sen bildiğin gibi senin hasmın olan kâfirler dahi bilirler. Ancak o vakitte bilmek onları azaptan kurtaramaz. Çünkü; belânın vukuundan sonra o belâyı bilmek belânın define fayda vermez. Nitekim gaza-yı Bedir'de Resulullah'a mecnundur diyen kâfirler kendilerinin mecnun olduğunu bildiler, lâkin onların o zamanda bilmeleri canlarını kurtarmamıştır. Zira; Bedir gazasında kâfirlerin hezimetiyle Resulullah'ın nâs arasında mehâbeti ve İslâmiyetin şevketi görülüp Resulullah'a mecnun diyenlerin bazıları katille ve diğerleri esaretle müptelâ olunca divaneliğin kimde olduğunu bildiler ve lâkin ne fayda! Giden geri gelmez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *m e f t u n ; mecnun* manâsına ve (بِ); (فِى) manâsına olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey Habibim! Sen ve senin hasımların yakında âhirette cümle hakayıkın meydana çıktığı zamanda mecnunun hangi fırkada olduğunu bilirsiniz. Fırka-i İslâmda mı, yoksa fırka-i küffarda mıdır? Elbette bilinir] demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'a mecnun diyen kâfirlerin dünyada veya âhirette mecnunun kim olduğunu bileceklerini beyanla kâfirleri tehdid ve resulünü tesliyeden sonra o tehdidi ve tesliyeyi te'kid ve esbabını beyan etmek üzere :

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ۝

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muazzam! Senin Rabbin yoldan çıkan ve doğru yola sülûk edenleri herkesten ziyade bilir.]

Yani; ey Habibim! Seni envâ-ı rüşd ü hidayetle terbiye eden Rabbin saâdet-i dareyne îsâl için kullarına beyan buyurduğu doğru yoldan çıkanları ve doğru yolu kabulle matluba vasıl olacak ukalâyı herkesten ziyade bilir. Binaenaleyh; her iki fırkanın müstehak oldukları cezayı lâyıkı veçhüzere verir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *doğru yoldan çıkan* la murad; *mecnundur* ve *ihtida edenler* le murad; *ukalâdır.* Yani «Rabbin Tealâ doğru yoldan çıkan mecnun kâfirleri ve tarik-ı hakka sülûk eden ukalâ-yı müminîni de bilir, herkesin haline göre cezasını verir. Binaenaleyh; sen onların sözlerine mahzun olma» demektir.

Vâcip Tealâ bu âyette kâfirleri tehdidini birkaç cihetten te'kid buyurmuştur. Çünkü; (إنّ) ve *zamir-i fasıl* olan (هو), *kemâle ve ziyadeye* delâlet eden *ism-i tafdil* sıygası *te'kide* delâlet ettiği gibi *sebil* lâfzının *zatına* muzaf kılınması da te'kide delâlet ettiği cihetle tehdidi envâ'-ı edat-ı tahkikla te'kid buyurmuştur ki kâfirleri terzil ve tahkir etmektir.

Rabb-ı Tealâ İslâm ve kâfir cümlenin Rabbisi olduğu halde yalnız Resulullah'a muzafla «Senin Rabbin» diyerek tahsis etmek; kâfirlerin Vâcip Tealâ'yı Rab tanımadıkları cihetle mecnun olduklarına işaret olunmuştur. Şu halde Allah'ın terbiyegerdesi olan bir nebiyy-i zişana mecnundur demekten daha ziyade cinnet olamaz. Binaenaleyh; «Senin Rabbin yoldan çıkanla doğru yola gideni bilir» demek «Mecnunu ve akıllıyı bilir» demektir.

⁂

Vâcip Tealâ Resulullah'ın ve ashabının hidayette, kâfirlerin dalâlette olduğunu beyandan sonra hidayette olanların dalâlette olanlara itaatları caiz olmadığını beyan etmek üzere :

فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Seni tekzib edenlere itaat etme.]

Yani; ey Habibim! Sen hidayette, onlar dalâlette olunca onlara itaat etme ve adem-i itaatta devam et, müdara etme. Zira onlar seni tekziple dalâlete devam edicilerdir.

Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile Resulullah'ın kâfirlere itaattan nehyinin illeti; onların Resulullah'ı tekzip etmeleri olduğuna işaret için zamir-i gâib mahallinde *ism-i zahir* olarak (المكذبين) lâfzı varid olmuştur. Zira; bu misilli makamda me'haz-ı iştikak olan masdarların hükme illet ve sebep olması âdettir. Binaenaleyh tekzip; adem-i itaata sebeptir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet; Resulullah'a salâbette devamla emirdir. Zira; kâfirler Resulullah'ı babalarının ve dedelerinin dinlerine davet ederler ve Resulullah da onları redle salâbet-i diniye izhar ederdi. Şu halde onlara itaattan nehyetmek salâbette devamla emirdir. O zamanda düşmanların çokluğuna ve Müslümanların azlığına bakılmayarak metbû'umuz olan peygamberimize salâbetle emir ve onlara itaattan nehyetmek; Müslümanlar hakkında dahi ayn-ı emir ve nehiydir. Binaenaleyh Müslümanlar için vazife; hasımları kendilerinden adet cihetinden çok olsa dahi her yerde salâbet-i diniyelerini izhar etmektir. Zira salâbet-i diniyelerini izhar etmek; daima hasma galebe çalmaya medardır. Binaenaleyh; hasmın adet noktasından çokluğundan telâş etmeye mahal olmadığına âyette işaret vardır. Çünkü; Cenab-ı Hak ehl-i hidayetin haline muvafık dünyada nusret ve âhirette yüksek derecât vaad buyurduğu gibi ehl-i dalâleti zillet ve âhirette ihanetle tehdit buyurmuştur. Binaenaleyh; ehl-i hidayetin hidayette devam ve salâbet-i diniyeye mülâzim olduğu müddet zarfında düşmandan telâşına mahal yoktur.

***

Vâcip Tealâ Resulünü kâfirlere itaattan nehyettikten sonra nehyinin sebeb ve illetini beyan etmek üzere :

وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[O kâfirler isterler ki sen onlara müdara etsen de onlar da sana müdara etseler.]

Yani; ey Habibim! Seni tekzib eden kâfirlere sen itaat etme. Zira; onlar isterler ki keşke sen onlara mülâyim bulunsan da onlar da sana mülâyim bulunsalar ve sen onların teklifini kabul etsen de onlar da senin teklifini kabul etseler. Bu ise câiz olamaz. Zira; senin onlara teklif ettiğin şey rıza-yı İlâhî'ye muvafık olduğu cihetle kabul etmek onlar için ayn-ı menfaattır, lâkin onların sana teklifleri âdât-ı cahiliyenin idâmesi olduğu cihetle kabulü ayn-ı mazarrattır. Binaenaleyh; sen onlara mülâyim bulunma. Zira; onlar sana mülâyim görünmekle seni aldatmak isterler.

Bazı müfessirînin beyanı veçhile Mekke müşrikleri Resulullah'a iltifat etmek suretiyle dâvâ-yı nübüvvetten feragat ettiririz ümidinde bulunurlar. Ve bu ümitleri sebebiyle kemal-i mülâyemet gösterirlerdi. Lâkin emr-i dinde hakikat neyse onu söylemek vâcip olup hilâf-ı hakikat birşey için mülâyemet caiz olmadığından Resulullah emr-i dinde tebligatını kemal-i metanetle icra ettiğinden kâfirler kendileri gibi Resulullah'ın dahi müdahenesini arzu ederlerdi. Halbuki Resulullah'tan müdahene taleb etmek; muhali talep kabilindendi. Çünkü; Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *m ü d a h e n e* nin manâ-yı aslisi; *hakikatı setir ve hilâfını izhar etmekle bir nevi hıyanetlik*ten ibaret olduğu cihetle Resulullah'tan müdahenenin vukuu muhaldi. İşte ulemanın sîret-i Resulullah üzere bulunması lâzım olduğundan ümeranın arzularına muvafakatla emr-i dinde müdahene edenlerin hiçbir zamanda mes'ûliyetten kurtulamayacakları şüphesizdir.

⁂

Vâcip Tealâ Resul'ünün ahlâk-ı hamide sahibi olduğunu ve tarik-ı nübüvvetin ayn-ı hidayet ve kâfirlerin tarikının ayn-ı dalâlet olduğunu beyandan sonra ahlâk-ı zemime sahiplerinin tariklarına itaattan nehyetmek üzere :

وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim! Sen çok yemin eden rey-i hakîr sahiplerine it etme ki onlar diğer insanları ayıplayıcı ve fesat için âharlarına götürücülerdir.]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! Haklı, haksız herşeye yemin mek ve beynennas yalan söylemekle ma'ruf olan hakîr ve zelil ki selerin sözlerine inanma, onların reyleriyle amel etme ki on âhar kimseleri yüzlerinden ve arkalarından ayıplayıcı ve halk a sını ifsad için bir kavimden diğer kavme söz götürücü kimselerd Onlara itaat etme. Zira; bu misilli hakîr ve zelîl kimselere emniy olmadığından sözlerine itimad olunmaz ve itaata şayan değillerdi.

Bu âyette her ne kadar hitap Resulullah'a ise de Resulullah nehiy; ümmetini nehyolduğu cihetle ümmet-i Muhammed'in kâf fesini nehiydir. Binaenaleyh; ümmet-i Muhammed'in kâffesi batı tervic için Allah'ın ismini kendi meramına âlet eden kimselere ita attan memnû'durlar. Zira metbû'u bir şeyden menetmek; ona tâb olanları da menetmektir. Madem ki Resulullah yalancılara ve ço yemin edenlere itaattan menolundu, onun ümmetinin de memnû' olduğunda şüphe yoktur.

H a l l â f ; çok yemin edici demektir. Çok yemin eden kimse Allah'ın ismini kendi meramını tervice âlet ettiği cihetle kadr-i İlâhî'yi takdir edemediğinden Cenab-ı Hak bu gibileri hakirlikle tavsif buyurmuştur ki kadr-i İlâhî'yi takdir edemeyenleri Allahü Tealâ nâs arasında hakir ve zelil kılar. Çünkü ceza; amele göre olur. Şu halde Allah'ın ismini hakir gören kimsenin kendisi hakîr olur. Binaenaleyh; yalancının nâs indinde kadri olmadığı gibi çok yemin edenlerin dahi kadri olmadığı her zaman görülen hallerdendir. Resulullah'ı tekzib edenlere itaattan nehiy; bilûmum kâfirlere şâmil olduğu halde umumuna itaattan nehiyden sonra hususi olarak şu ta'dad olunan evsaf-ı zemime sahiplerine itaattan nehiy buyurmuştur. Çünkü; küfürden sonra yalan ve çok yemin ve ifsad için nas arasında söz taşımak gibi evsaf-ı zemime insanlar için dünyevî ve uhrevî daima mazarrat îkaına sebep olduğundan bu sıfatları taşıyan kimselerin şerlerinden sakınmak her zaman lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak bu gibilere itaattan sarahaten nehyetmiştir. Zira; çok yeminin sahibine zararı olduğu gibi gayrıyı

aldattığı cihetle de herkese zarar îras eder. Kezalik bir kimseyi yüzünden ve arkasından ayıplayan kimsenin kendine zararı olduğu gibi ayıpladığı kimseye de eza eder, nas arasında koğuculuk ise umumi insanların rahatını selbettiği cihetle nas arasında ateş-i fitneyi alevlendirmektir. Şu halde bu evsafın cümlesinin zararı yalnız sahibine olmayıp âhara sirayet ettiğinden Cenab-ı Hak bunların şânına ihtimam lâzım olup hazer etmek cümle üzerine vâcip olduğuna işaret için bunlara itaattan tekrar nehiy buyurmuştur.

İnsanlarda bu gibi evsafın vücudu nâdiren bulunduğunda günahsa da çok kere vukuuyla âdet hükmünde olan daha ziyade mezmum ve şerlerinden sakınmak elbette lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak bu evsafın cümlesini mübalâğa sıygasıyla irad buyurmuştur ki herkes bunlardan hazer üzere bulunsun.

*
**

Vâcip Tealâ müşriklerin evsaf-ı mezmumelerinden bazılarını beyandan sonra diğer bazılarını beyan etmek üzere:

مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ اَثِيمٍ ﴿١٢﴾ عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ زَنِيمٍ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Hayrı şiddetle menedici, gayra zulmedici, çok günah işleyici, tabiatı katı ve ahlâkı kötü olup şu beyan olunan çirkin sıfatlardan sonra mâye-i asliyesi nâmeşru harekâttan halî olmayan kimseye itaat etme.]

Yani; ey Habibim! Gayet bahîl olup müstehak olan fukaraya kendi malından birşey vermediği gibi başkalarına da verdirmez, ahbabını, evlâdını, akrabasını imandan şiddetle men ve gayrıların hukukuna envâ-ı zulmle tecavüz eder, zulmden çekinmez, günahın her nev'ini işlemekte âkıbetin vehametini ve o günahtan hasıl olacak zararı düşünmez. Binaenaleyh; işlediği günahı bilâperva işler ve kalbi katı nasihat te'sir etmez ve hamakatın nihayet tabakasında olduğundan hayrı, şerri farketmez gibi bir takım çirkin sıfatlar kendisinde olan o kâfirin nesebi de meçhuldür. Şu gibi ahlâk-i

zemime sahibi olan kimselere itaat etme. Zira; bu mezmum sıfatlar kendisinde bulunan kimselere itaat lâzım değildir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile şu açıklanan kötü sıfatların cümlesinden veled-i zina olmak daha kötü olduğuna işaret için (زنيم) sıfatı (بعد ذلك) kelimesiyle diğerlerinden ayrılmıştır. Yani «Şu mezmum sıfatlardan sonra cümle insanların sevmediği ve kemal-i nefretle kaçtığı bir sıfatı dahi vardır ki o da veled-i zina olmasıdır. Çünkü; maye-i asliyesi olan nutfe habis olunca ondan hasıl olanın da habis olacağında şüphe yoktur. Zira; habisten habis doğar. Çünkü; bozuk âletten bozuk iş çıkar, bozuk âlet sağlam iş çıkaramaz. Bazı rivayete nazaran bu âyet (Velid b. Mugiyre) hakkında nazil olmuştur. Zira; Velid'in pederi, Velid on sekiz yaşına girdikten sonra nesebini dava etmiştir. Şu halde Velid her ne kadar zahirde Kureyş'ten ise de hakikatta Kureyş'ten değildir. Çünkü; veled-i zinadır. Hatta bu âyetin nüzulünden sonra Velid validesine «Muhammed (S.A.) benim hakkımda on sıfat zikretti. Dokuzunu kendimde buluyorum, fakat onuncusunu benim bilmem mümkün olamaz. Sen doğrusunu söyle, beni kimden aldın? Eğer doğru söylemezsen seni öldürürüm» deyince validesi «Pederiniz inîn idi. Öldükten sonra malının başkasına gitmesinden korktuğum için bir çobanla ülfet ettim ve seni ondan aldım» dedi.

(Velid) herkesi envâ'-ı hayrattan menettiği gibi İslâmiyetten dahi menederdi. Çünkü; Velid oğullarını ve akrabasını İslâma girmekten meneder, hatta «Eğer İslâma girerseniz ben size ebediyen muğber olduğum gibi katiyen size menfaatta da bulunmam» demekle tehdid ederdi.

***

Vâcip Tealâ şu beyan olunan evsaf-ı mezmumeyle muttasıf olan insan-ı leimin sözünü işitmekten ve iltifat etmekten nehyettikten sonra nehyin illet ve sebebini beyan etmek üzere:

اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ۝ اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! O kâfir mal ve çok evlât sahibi olup bizim âyetlerimiz o kâfir üzerine okunduğunda «Bu okunan âyetler evvel geçen ümmetlerin yalanlarıdır» dediğinden dolayı itaat etme.]

Yani; ey Habibim! Sen o kâfire itaat etmemekte devam et. Zira; o kâfir mal ve çok evlât sahibi olduğu cihetle Kureyş içinde hatırlı ve sözü dinlenenlerdense de sen bu cihete itibar etme. Zira; bunlar metâ'-ı dünya ve umur-u hasiseden olduğu cihetle erbab-ı akl ü iz'ân indinde bu gibi araz-ı dünyanın haysiyeti yoktur. Binaenaleyh; bu gibi a'râz-ı deniye sahiplerinin sözlerine inanmak ve itibar etmek lâzım gelmez. Bahusus şu kâfir yalancı ve sütü bozuktur, o kâfir üzerine bizim senin sıdkına ve bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimiz okunduğunda evlâd ü emvaline mağrur olarak «Bu âyetler evvel geçen ümmetlerin yazmış oldukları kitaplarında bulunan satırlar ve yalanlardır» demekle cümlesini inkâr eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet mâkablinden müstefad olan inkâra taalluk eder. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey Resul-ü Mükerrem! Sen bu kâfir-i leime itaat etme. Zira; o kâfir mal ve çok evlât sahibi olduğundan dolayı senin nübüvvetini ve benim vahdaniyetimi inkâr eder] demektir. Malına güvenmek ve evlâdına dayanmak insanlarda âdet olduğundan çok kere insanların itaattan çıkmasına sebep olur. Binaenaleyh; mal ve evlât sahibine malından ve evlâdından dolayı itaat lâzım gelmediğinden Cenab-ı Hak bu âyetle o gibilere itaatı nehiy buyurmuştur. Çünkü; Velid ve emsali kâfirler dünyaca itibarlarına nazar ederek Resulullah'ın ve ashabının kendilerine itaat etmesini istediklerinden Cenab-ı Hak dünyaca itibarına binaen o kâfire itaat lâzım olmadığını beyan buyurmuştur.

Vâcip Tealâ bu âyette resulünün kadrini yükseltmiştir. Zira; Velid ve emsali Kureyş kâfirleri Resulullah'a iftira ederek esası olmadık bir sıfatla Resulullah'ı zemmetmelerine mukabil o zemmedenlerde gerçekten bulunan on sıfat-ı mezmumeyle zemmolunmuşlardır. Şu halde bir kere zemmeden kimseye ayrı ayrı on kere zemmolunacağına işaret vardır. Nitekim Resulullah'ı bir kere be-

reketle zikredene on sevap verildiği kütüb-ü şer'iyemizde malûmdur. Şu halde bir kere zemmedenin de on kere zemmolunacağında şüphe yoktur.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin ahlâk-ı mezmumelerinden dolayı sözlerine itimad etmemek lâzım olduğunu beyandan sonra onların ceza-yı sezalarını beyan etmek üzere :

سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Biz yakında o kâfirin burnu üzerine alâmet koyarız.]

Yani; şu kötü sıfatlar kendilerinde bulunan kâfirin burnu üzerine ateşle dağlar alâmet yaparız ki o alâmetle ehl-i mahşer nazarında o kâfirin Resulullah'a eza eden kâfir olduğu herkesçe malûm olur. Yahut *a l â m e t* le murad; *kâfirin yüzünde siyahlıktır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Biz o kâfirin yüzü üzerine siyahlık vâzetmekle yevm-i kıyamette onu teşhir ederiz] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette beyan olunan alâmetin dünyada olması ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [O kâfirin burnu üzerine dünyada kılıçla alâmet yaparız ki o alâmet ölünceye kadar burnundan gitmez] demektir ve bu âyetin eseri Bedir gazasında görülmüştür. Zira; Bedir gazasında (Velid) in burnu kılıçla yaralandı ve yaranın eseri ölünceye kadar kaldı. Şu halde bu âyet ileride olacak vukuâtı haber verdiği için mucizedir. Ve o kâfire bir ârdır ki hayvanatın bilinmesi için burnu üzerine konulan dağ gibi her nereye gitse bilinir, dünya ve âhirette kendinden ayrılmaz demektir, öylece de olmuştur.

H o r t u m ; hınzır ve fil gibi insanın tab'an istikrah ettiği hayvanların burunları olduğundan insanın burnunda isti'mâli o insanı tahkir içindir. Çünkü insanın yüzü; âzâsının eşrefi olduğu gibi burnu yüksek olduğu cihetle daha şereflidir. Şu halde burnu tahkir; kemal-i ihanet ve mezellet içindir.

*
**

Vâcip Tealâ malına ve evlâdına mağrur olarak kâfirin nübüvveti inkâra cür'et ettiğini beyandan sonra malı ve evlâdı imtihan için ihsan ettiğini beyan etmek üzere :

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Muhakkak Biz Azimüşşân ehl-i Mekke'yi müptelâ kıldık, nitekim mâhud bahçe sahiplerini müptelâ kıldığımız gibi. Zira; bahçe sahipleri yemin ettiler ve dediler ki elbette bahçenin meyvesini geceden devşirmiş oldukları halde sabaha dahil olurlar.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *a s h a b - ı C e n n e t* le murad; *Yemen'de San'a civarında bir bahçe sahipleridir.* Çünkü; bunların pederleri sâlih bir kimse olduğundan bahçenin meyvesini devşireceğinde fukarâ ve mesakîne ilân ederek onların hukukunu vermekle nimetin şükrünü eda eder ve Cenab-ı Hak da bahçenin meyvesini çok verirdi. Vakta ki pederleri vefat edip bahçe evlâtlarına intikal edince onlar ittifak ederek, «Bizim iyalimiz çoktur, pederimiz gibi fukarâya bahçenin meyvesini dağıtmak muvafık değildir. Şu halde biz sabah olmaksızın geceden meyveyi devşirelim. Bir de sabahleyin görsünler ki bahçenin meyvesi devşirilmiştir» demekle yemin ederler. Onların bu yemin ve ahidleri üzerine küfran-ı nimetlerine mukabil Cenab-ı Hak bahçenin meyvesini yakar, bir harabezâr kılar. Çünkü; Allahü Tealâ insanlara bütün nimetleri iptilâ ve imtihan için verir ki tâatına sarfla şükrüne devam etsinler. Şu halde şükrü eda olunmayan nimet; her zaman zevale ma'ruzdur.

İşte meşhur bahçe sahipleri nimetin şükrünü eda etmemek ve geceden devşirip kimseye göstermemek hilesini düşünerek geceden meyveyi toplamış oldukları halde elbette sabaha dahil olacaklarına yemin ettiler.

وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾

[Fukaranın hakkını istisna edip ayırmadılar.] Yahut **[İnşaallah demediler.]** Onun için Allahü Tealâ onları me'yus etmiştir.

Halbuki pederlerinin âdeti; meyveyi devşireceği zaman dellâla da ettirip bir senelik erzakını kendisi için ayırarak bakîsini fukarâya terk ve bu vesileyle Allah'ın verdiği nimetin şükrünü eda etmekti. Allahü Tealâ da onun şükrüne mukabil her sene meyvesini bol bol ihsan ederdi. İşte bu bahçe sahiplerini imtihan buyurduğu gibi Cenab-ı Hak ehl-i Mekke'den Velid gibi nimet sahiplerini de imtihan buyurduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ bahçenin harab olmasının keyfiyetini beyan etmek üzere :

فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿١٩﴾ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Onların yemin edip fukaranın nasibini istisna etmemeleri üzerine o bahçe üzerine Rabbin Tealâ'nın bir nevi azabı tavaf etti. Halbuki bahçe sahipleri uykudaydılar. Hiçbir şeyden haberleri olmadığı halde bahçe sabaha devşirilmiş gibi dâhil oldu.]

Yani; onların küfran-ı nimet etmek üzere geceyle bağı bozmak için kurdukları dolaba ve düşündükleri hileye mukabil geceleyin bahçe üzerine inen azapla sabah vakti görüldü ki bahçe, üzümü bozulmuş bağ gibi olmuştu. Bütün bütün yaprağı ve sairesi yanmış, mahvolmuş bir harabezar olarak görülmüştü ki keenne nuru ve ziyası gitmiş, gecenin karanlığı gibi bir hal kesbetmiştir.

Azabın nüzulü ancak yemin edenlerin bahçelerine olup diğer komşularının bahçelerine olmadığına işaret için bahçeye râci olan zamir *müfred* olarak varid olmuştur. Âfetin âfet-i semaviye olup âfet-i arziye olmadığına işaret için *isti'lâya* yani *yukarı tarafa* delâlet eden (على) lâfzı ve bu âfet yemin üzerine terettüb edip ma'siyetlerinden neş'et ettiğine işaret için *tertibe* delâlet eden (فا) lâfzıyla (فطاف) keilmesi ve azabın geceyle nazil olduğuna işaret için (طائف) lâfzı varid olmuştur. Çünkü *t â i f ; gece gezen şeye* denir.

İşte zamanımızda ve belki her zamanda bağlara ve bahçelere ve sair nimetlere inen azap ve âfetler nimet sahiplerinin şükrünü eda etmedikleri cihetle vuku bulan günahları üzerine terettüb ettiğine bu âyet-i celile açıktan delâlet eder. Binaenaleyh; insanların nâil oldukları nimetin şükrünü kemal-i dikkatla edaya sür'at etmesi bir vazife-i diniyedir. Şu halde nail olduğu nimet üzerine gelen âfetin ancak kendi kusurundan neş'et ettiğini bilmek de ehem ve elzemdir.

*
**

Vâcip Tealâ bahçe sahiplerinin kötü niyetleri neticesi olarak geceleyin sahiplerinin haberleri olmaksızın bahçenin harab olduğunu beyandan sonra sabah vakti bahçe sahiplerinin hareketlerini beyan etmek üzere :

فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ أَنِ اغْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Sabah vakti bağ sahiplerinin bazıları bazılarına nida ederek dediler ki «Eğer devşirmek isterseniz kuşluk vakti bahçenize gidin».] İşte bahçe sahipleri böylece beyinlerinde kararlaştırdılar. Halbuki bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile Cenab-ı Hak geceden meyvelerini mahvetti. Bahçeye gidecekleri zaman bunlar su-uniyetlerinin cezası olarak vâki olan musibetten haberleri olmadığı cihetle aralarında istişare suretiyle bağa gitmeyi ve ansızın meyvesini devşirmeyi konuştular ve alelacele bağın bozulmasında ve kimseye haber verilmemesinde ittifak ettiler.

*
**

Vâcip Tealâ yekdiğerine tenbihleri veçhile kimseye duyurmaksızın bahçeye gittiklerini beyan etmek üzere :

فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾ أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Bağ sahipleri vâki olan mukavele üzerine beyinlerinde g olduklan halde bağlarına gittiler ve bağ bozmaya gidecekl kimseye söylemediler, gizli tuttular ve birbirlerine derlerdi «Bugün sizin üzerinize bağa muhtaç fukarâdan hiç kimse gir sin, yüz vermeyin. Eğer yüz bulurlarsa başa çıkamazsınız. Binaaleyh; kimseye duyurmadan gidelim, kimseye yüz vermeyel kendi kendimize meyveyi toplayıp, taksim edelim.] Zira; ped: mizin zamanına kıyas olmaz. Mal az, sahibi çoktur. Fukaraya v mek muvafık değildir».

***

Vâcip Tealâ şu tasavvur üzerine kuşluk vakti bağa gittikler beyan etmek üzere:

وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Onlar kuşluk vakti kadir oldukları halde fukarayı menetme kasdıyla bağa gittiler.]

H a r d ; kasıd manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet* [Onlar kuşluk vakti kadir oldukları surette fukarayı menetme kasdıyla bağa gittiler] demektir. Yahut *h a r d ; men'* manâsı nadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Onlar kuşluk vakti fukarayı menetmek üzere bağa gittiler] demektir. Yahut *h a r d ; kıtlık seneye* denir. Zira; kıtlık seneler insanları nimetten mahrum ettiği cihetle hard ıtlakına şayandır. Buna nazaran *h a r d* la murad; *harab olan bağ olması muhtemeldir.* Zira; harab olduğu cihetle sahiplerini meyvelerinden mahrum ettiğinden kıtlık olan seneye benzemiştir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Bağ sahipleri gece vakti bağa inen azap sebebiyle harab olduğunu bilmeyerek mukaveleleri veçhile fukarayı menetmek kasdederek harab olup nimeti kalmayan bağa kuşluk vakti sür'atla gittiler] demektir.

فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوا اِنَّا لَضَٓالُّونَ ﴿٢٦﴾

[Vakta ki bağı harab olmuş görünce «Biz yolu şaşırdık, yan-

lış geldik» dediler.] Sonra düşünüp bağın kendi bağları olduğunu bilerek fukarâyı menetmek kasdettiklerinden dolayı Allahü Teâlâ'nın, kötü niyetlerine ceza olarak bağı harab ettiğini bilince :

بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾

[**«Belki biz bağın nimetinden mahrumuz» dediler.]** Bağı böyle harap görünce derhal kendi su-uniyetleri neticesi âfete duçar olduğunu anlayarak dediler ki «Bu bizim günahımızın cezasıdır. Zira; biz fukarâyı menedip nimetten mahrum etmek istedik. Allahü Tealâ da buna ceza olarak bizi bu nimetten mahrum etti. Çünkü; (الجزاء من جنس العمل) dir. Yani amele mukabil olan ceza; amelin cinsinden olur. Binaenaleyh; biz fukarayı mahrum etmek istedik, Allahü Tealâ da bizi mahrum etmiştir» demekle izhar-ı esef ettiler.

***

Vâcip Tealâ bahçe sahiplerinin âfetini görünce kusurlarını itiraf ettiklerini beyandan sonra aralarında vuku bulan muhaveratı hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Onların akılda ziyade olanı dedi ki «Ben demedim mi size? Keşke inşaallah deseydiniz veyahut Cenab-ı Hakka tesbih etseydiniz».]

Yani; onlar bu hal-i harabîye hayret edince içlerinden efdal ve rey ü tedbirde idraki ziyade olan biraderleri evvelki yapmış olduğu nasihatını dermeyan ederek nasihatını dinlemediklerini başlarına vurmak suretiyle «Ben size Allahü Tealâ'ya tesbih ederek fukarayı menetmek üzere vâki olan ittifakınız üzerine terettüb eden günahınıza tevbe etmekle azaptan kurtulsanız daha iyi olur demedim mi?» dedi. Çünkü; Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veç-

hile diğer vârisler fukaranın istihkakını vermemeye karar verdiklerinde içlerinden yalnız âkil olan bu zat muhalefet ederek onlara «Bu ittifakınız hatadır. Zira; Allah'ın size vermiş olduğu nimetin ziyadelenmesine sebep olan şükürle Vâcip Tealâ'yı nekaisten tenzih ve tesbihle meşgul olsanız hakkınızda daha iyi olur» şeklinde nasihatlarla onlara hatalarını ihtar etmişti. Onların bu nasihatları kabul etmediklerinden neş'et eden gazab-ı İlâhî'yi görünce nasihat dinlemeyenlerin hali böyle olup âkıbet felâketten felâkete uğrayacağını âyet-i celile beyan buyurmuştur. Şu halde bu zat her ne kadar onların hareketlerine razı olmadıysa da onlarla beraber mala müşterek olduğundan âfetzede olmuştur. Çünkü dünyada âsîlerin kötülüğü mûti olan kimselere dahi onlara yakın olduğundan dolayı dokunmak âdettir. Binaenaleyh; şu bîkusur olan zâtın dahi onlar arasında dûçar-ı hasar olması uzak değildir. Zira; «Kurunun yanında yaş da yanar» darbımeseli her zaman vukuâta muvafıktır.

Bu makamda t e s b i h le murad; *inşaallah lâfz-ı şerifi olmak muhtemeldir.* Zira; meşiyet-i İlâhî'yeye ta'lik etmek meşiyetin haricinde bir şey olamayacağını ikrar olduğundan buna da Cenab-ı Hakk'ı nekaisten tenzih manâsınca tesbih ıtlakı câizdir ve âyetin evvelinde Cenab-ı Hak istisnayı terkle bahçe sahiplerini zem buyurması da burada t e s b i h le muradın *inşaallah kelime-i tayyibesi* olmasına delâlet eder. Zira; (ولايستثنون) *fukaranın hakkını ayırmadılar* manâsına olduğu gibi *inşaallah* manâsına olmak ihtimali de olduğu mahallinde beyan edilmiş ve her iki manâca da bahçe sahiplerini zem olduğu dahi beyan olunmuştu.

Yahut Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu makamda t e s b i h le murad; *vuku bulan kusurdan tevbe* manâsınadır. Çünkü fukarayı sadakadan menetmek; bir günah olduğundan o günahın kaldırılması için aff-ı İlâhî'ye iltica etmekten başka çare olmadığını içlerinden âkil olan zatın nasihat suretiyle kendilerini haberdar etmesi bu manâya delâlet etmektedir.

⁂

Vâcip Tealâ içlerinden âkil olan zatın tesbih etmelerini evvelce kendilerine tavsiye ettiğini başlarına kakmak suretiyle tekrar

ihtar ettiğini beyandan sonra onların bu ihtar üzerine sür'atla tesbihe başladıklarını beyan etmek üzere :

قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ۝

buyuruyor.

[Onlar «Biz Rabbimizi zulümden tenzih ederiz. Zira; muhakkak olarak bizler zalimleriz» dediler.]

Yani; onların içlerinden efdal olanı bu bağın harab olması, tesbih etmediklerinden neş'et ettiğini kendilerine beyan edince onlar «Biz mürebbi-i hakikimiz olan Rabb'imizin cemi-i nekaisten münezzeh olduğunu itikad eder ve bütün ef'âlinde zulümden tenzih ederiz. Zira; biz fukarânın hakkını menetmeye niyet ederek pederimizin o güzel mesleğini terkle kendimize ve fukarâya zulmeder olduk. Binaenaleyh; bağımızın harab olması bizim zulmümüzün neticesidir» demekle itiraf-ı kusur ettiler.

İmam-ı Hasan'ın beyanına nazaran bu âyette *tesbih* le murad; *namazdır*. Çünkü; bağ sahipleri ehl-i salâttan olup namazı terk ve tekâsül etmeleri diğer günahlara sebep olduğundan içlerinden ehl-i salâh olan namazı terketmemelerini ara sıra tavsiye ederse de dinlemediklerinden namazla meşgul olmadıkları gibi fukaranın hakkını dahi men'i kasdetmelerine binaen Allahü Tealâ bağlarını harab etmekle onları insafa davet etmesi üzerine derhal namaza sür'atla tesbihe başlayarak itiraf-ı kusur ettiler. Lâkin ba'deharabülbasra.

***

Vâcip Tealâ bahçe sahiplerinin itiraf-ı kusur ettikten sonra aralarında konuştukları sözleri ve cereyan eden ahvali beyan etmek üzere :

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ۝

buyuruyor.

[Şu felâkete sebep kendi cürümleri olduğunu itiraf edince

bazıları bazılarına birbirlerini levmeder oldukları halde tevcih-i hitab ettiler, felâket meydana gelince yekdiğerine atf-ı cürmetmeye başladılar.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile biri diğerine «Bu hileleri sen öğrettin. Bu felâkete sen sebepsin», diğer birisi öbürüne «Fukaranın hakkını vermeyip buhletmeye bizi sen sevkettin», üçüncü birisi öbürüne «Fukaraya verirsek biz fakir oluruz demekle bizi korkuttun» gibi herkes kabahatı üzerinden atmak istedi. Velhasıl «İşin kabahat olduğu anlaşılınca suça sahip olmaz» denildiği gibi «Bu kabahat sendendir, bendendir. Sen şunu dedin, ben bunu demedim» diye yekdiğerine kahretmek insanlarda âdettir. Çünkü kabahat; habâset olduğundan herkes saklamak ister. Binaenaleyh; yekdiğerine atf-ı kusur etmek insanlarda her zaman âdettir.

*
**

Vâcip Tealâ itiraf-ı cürmettiklerini beyandan sonra bu cürümlerini pek büyük addettiklerini beyan etmek üzere :

قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ ﴿٣١﴾ عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Onlar «Ey bizim helâkimiz, neredeysen gel. Biz nida eder, sana çağırırız. Zira; biz haddimizi tecavüz ettik. Binaenaleyh; biz tâğîlerden olduk. Ümid ederiz ki bizim Rabbimiz yakın vakitte harab olan bahçemize bedel, daha hayırlısını bizim için halkeder. Zira; biz Rabb'imizden hayır isteyiciyiz» dediler.]

Yani; onlar cürümlerinin kendi haklarında tuğyan olduğunu ikrar ettikten sonra tâib ü müstağfir olup tevbelerinin kabulünü ümid ederek dediler ki «Ümid ederiz ki Rabb'imiz evvelki bahçemizden daha hayırlısını bize ihsan eder. Zira; biz tevbemizle aff-ı İlâhî'ye iltica ve ihlâsımızla rahmet-i İlâhî'yeye dehalet ve hatamızı itirafla lutf-u İlâhî'den istimdad ederek zat-ı ülûhiyetinden hayır isteriz, ümid ederiz ki yakında bizim için hayır halkeder,

bizleri me'yus etmez». İşte bahçe sahipleri böyle demekle dergâh-ı ülûhiyete müracaat ettiler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bahçe sahiplerinin şu müracaat yalnız dünya için olduğu cihetle onlar hakkında tevbe olmamak ihtimali varsa da ekser-i ulema indinde tevbe-i halisa olduğunda şüphe yoktur. Çünkü; âyetlerin sevki, elfazın beyanı, kusur sahiplerinin cürümlerini ikrarla tazarru ve niyazları, nefislerini zulüm ve tuğyanla zemmetmeleri ve bundan sonra rahmet-i İlâhî'yeden ümitvâr olduklarını sarahaten beyan eylemeleri hulûslarına delâlet ettiği cihetle şu müracaatlarının tevbe olmasını te'yid etmektedir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile İbn-i Mesud Hazretlerinden rivayet de, tevbe olduğuna delâlet eder. Çünkü; İbn-i Mesud Hazretleri «Bu kavmin nefislerini ıslahla hâlis kullardan olduklarına binaen Allahü Tealâ'nın onların sıdk u hulûslarını bilince onlara evvelki bahçelerinden daha hayırlı bahçe ihsan ettiği bana baliğ oldu» buyurmuştur. İşte bu rivayet şu müracaatın tevbe olduğunu iş'âr ettiği gibi tevbenin kabulüne dahi delâlet eder.

Hulâsa; mal ve evlâdı Allahü Tealâ'nın insana imtihan için verdiği, eğer hayra sarfederse faydasını göreceği, şerre sarfederse âkıbet helâk olacağı, şerden rücû'la tevbe ederse tevbesinin kabul olunacağı bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ bundan evvelki âyetlerin ahkâmını icmalen beyan etmek üzere :

كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

buyuruyor.

[İşte azab-ı dünya böylece olur. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki bilmiş olsalar azab-ı âhiret daha büyüktür.]

Yani; nasıl ki şu bağ sahiplerinin günahları iktizası bağlarını harabetmekle ansızın onlara azab ettik. İşte öylece Mekke ahalisine de azab ederiz. Ve âhiret azabı azab-ı dünyadan daha büyük-

tür. Eğer âsîler bilmiş olsalar günahlarından vazgeçerler, lâkin bilmedikleri için günahlarında devamla inad ederler.

Bu âyet bundan evvel geçen âyetlerin ahkâmına netice kabilindendir ve bu neticeyle Cenab-ı Hak Mekke ahalisini tehdit buyuruyor. Çünkü; mezkûr bağ sahiplerinin azabını beyandan sonra «İşte azab-ı dünya âsîler hakkında böylece ansızın gelir» demek «Ey Mekke ahalisi! Âsîlerin halini ve dünyada azaplarını gördünüz ya! Eğer siz de isyanınızda devam ederseniz size de bu dünyada böylece belâ ve azap gelir» demektir ve ilâyevmilkıyam gelecek insanların cümlesine de bu hitap şâmildir. Binaenaleyh; bu gibi vesâyâdan herkesin hissemend olması lâzımdır. Zira; Kur'anda bu misilli geçmiş vak'aları beyandan maksat; herkesi insaf ve ibrete davet etmektir.

*
**

Vâcip Tealâ mücrimlerin hallerini beyandan sonra sâlih olan kimselerin hallerini beyan etmek üzere:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Muhakkak müttekiler için Rab'leri indinde telezzüz edecekleri Cennet'leri vardır.]

Yani; küfür ve sair günahlardan kaçınan kimseler için Rab'lerinin hazinesinde hazırlanmış nimeti bol Cennet'ler vardır.

İ t t i k a ; günahtan sakınmak, m ü t t e k i ; günahtan kaçıcı demektir. Bu makamda *her günahtan sakınan kimselere* şamil olduğuna işaret iiçn (متقين) lâfzı *istiğraka* delâlet eden *lâm* ile vârid olmuş ve günahtan sakınan müttekilerin şereflerine işaret için *Rab* ism-i şerifi müttekilere râci *zamire* muzaf kılınmış ve müttekilerin sevaplarının ziyadan mahfuz olduğuna işaret için *mahfuziyete* delâlet eden (عند) kelimesi varid olmuştur. Çünkü Cennet'lerin Rabb'imizin indinde olduğunu bildirmek, mahfuz olduğunu bildirmektir. Cennâtın *naîme* izafeti beyaniye olduğun-

dan (جنات النعيم) demek; ayn-ı nimet olan Cennet demektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Haram olan şeylerden kaçınan iyi kimseler için Rablerinin indinde rahatlarını te'min eden ve ayn-ı nimetten ibaret olan Cennet'ler var] demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet nazil olunca kâfirler müminlere «Biz dünyada mal ve servet cihetinden sizden efdâliz. Binaenaleyh; âhirette de sizden efdal ve zengin olacağımızda şüphe yoktur» demişlerdi.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bu sözleri üzerine onları red için:

أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ۝ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ۝

buyuruyor.

[Biz müslimleri kâfirler gibi kılamayız. Sizin için ne oldu ki müslimlerle müsavî olduğunuza hükmedersiniz?]

Yani; ahlâk-ı fâside sahipleri kendilerinin ahlâk-ı hamide sahiplerine müsavi olacaklarını mı itikad ederler? Biz ehl-i İslâmı ehl-i küfre müsavî kılar mıyız? Elbette müslimler mücrimler gibi olamaz. Çünkü; muti' olan kimsenin âsî olana Allah'ın in'âm ve ihsanında müsavî olması caiz olamaz. Zira; âbidin ibadetinin mükâfâtını ve âsînin de isyanının azabını görmek ayn-ı adalet olduğundan bunun hilâfına müsavat ayn-ı zulümdür ve hikmet-i teklife muvafık olan da budur. Çünkü; kâfirlerin dedikleri gibi iyilerle kötüler arasında fark olmasa ibadetle teklifte bir fayda olmazdı. Binaenaleyh; elbette beyinlerinde fark olacaktır. Şu halde size ne gibi şey ârız oldu ki kendi arzunuza muvafık olan şeylerle hükmedersiniz, bu hükmü nereden alıyorsunuz? Deliliniz nedir ve böyle keyfinize göre hükümden korkmaz ve utanmaz mısınız, kâfirle mümin Allahü Tealâ indinde müsavî olur mu?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *m ü c r i m ; kâfir* mukabilinde zikrolunduğu cihetle *m ü s l i m ; mümin-i fasıka*

da şamildir. Çünkü mücrim; alelıtlak kâfir olduğundan fasık olan müminler mücrimden hariçlerdir. Binaenaleyh firak-ı dâlleden Mu'tezile'nin «Fasıklar mücrimde dahildir, Cennet'e giremez» dedikleri sözleri merduddur ve (المسلمين) lâfzının *Eliflâm* ile vürudu *istiğraka* delâlet ettiği cihetle velev fasık olsun her ferd-i müslime şamildir. Çünkü fasık olan bir müminin kendisinde bilfiil sıfat-ı iman mevcut olan her şahsa müslim denildiği gibi o şahıs her ne kadar fasık olsa dahi mertebede kâfire müsavî olamaz. Zira; ehl-i iman nur-u imandan her vakit istifade eder, kâfir ise her vakit küfrünün cezasını görecektir. Binaenaleyh; mümin, fasık olsa dahi kâfir olmaz.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin «Biz dünyada rahat olduğumuz gibi âhirette dahi müminlerden ziyade rahat oluruz, hiç olmazsa müminlere müsavi oluruz» diyerek vermiş oldukları hükümlerin taaccübe şayan olduğunu ve kâfirin müslime müsavî olamayacağını beyandan sonra bu hükümlerinin ihticaca elverişli bir delile müstenid olmadığını beyan etmek üzere :

أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ ﴿٣٧﴾ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ﴿٣٨﴾

buyuruyor.

[Yoksa sizin için bir kitap nâzil oldu da o kitapta mı okuyorsunuz ve sizin için istediğiniz şeyin olacağını o kitaptan alıp da mı hüküm veriyorsunuz?]

Yani; ey müşrikler! Âhirette müminlere müsavî olacağınızı kendi rey-i fasidinizle mi hükmediyorsunuz, yoksa sizin için kitap var da onda mı okuyorsunuz, gönlünüzün istediğinin olacağını o kitaptan mı biliyorsunuz? Böyle elinizde bir senet olmadığı halde nasıl cesaret ediyor ve hüküm veriyorsunuz?

T a h a y y ü r ; birşeyin hayırlısını alıp diğerini terketmektir. Bu makamda ise kâfirler dünyada mal ve şeref bizim olduğu gibi âhirette dahi herşeyin hayırlısı bizim içindir diyerek hükmet-

tiklerini beyanla Vâcip Tealâ onları tevbih buyuruyor. Elinde senet olmaksızın birşeye hüküm caiz olmadığına bu âyet delâlet eder. Bilhassa akaid-i diniyede delilsiz hüküm hatadan halî olamayacağı cihetle asla caiz olamaz.

***

Vâcip Tealâ senetsiz ve delilsiz hükmetmek hatadan sâlim olmadığı cihetle kendi arzuları veçhüzere delilsiz hükmedenleri tevbih ettikten sonra diğer nevi'le tevbih etmek üzere :

أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Yoksa sizin için bizim üzerimizde şiddetli ve yevm-i kıyamete kadar devamlı yemin mi var ki arzunuz veçhüzere hükme cesaret ediyorsunuz?]

Yani; ey müşrikler! Dünyada olduğu gibi âhirette dahi refah ve saâdet üzere olacağınıza hükme cesareti nereden alıyorsunuz, yoksa sizin için bizim üzerimizde yeminle te'kid olunmuş ve kıyamete kadar bakî ahid mi var ki, arzunuz veçhüzere hükmettiğiniz şeyin sizin olacağına dair bizden yemin mi aldınız ki hükmediyorsunuz, sizin elinizde hükme senet bizim yeminimiz mi var? Elbette yoktur. Zira; arzunuz veçhüzere hükmettiğiniz şeylerin sizin olacağına dair biz sizi yeminle te'min etmedik ve böyle bir ahid de vermedik. Nasıl oluyor ki istediğiniz gibi hükmedersiniz? Şu halde hükmünüz bâtıldır.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri istedikleri veçhüzere hükme cesaretlerinden dolayı birkaç cihetle tevbih ettikten sonra mücrimleri ilzam için bazı suâl irad etmesini habîbine emretmek üzere :

سَلْهُمْ أَيُّهُمْ بِذَٰلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Suâl et yâ Ekrem-er Rusül! O kâfirlerden ki onlardan han-

gisi şu hükmün ispatına kefildir?] Ve ispatını hangisi deruhte ed' bilirse meydana çıksın da görelim. Dünyadaki gibi âhirette de me rur olacaklarını ispat etsin. Neyle edecek, elde delili nedir?

Z a î m ; kefil olan ve bir işi ıslaha me'mur edilen ve o i. üzerinde duran kimseye denir. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Şu hük mü ispata kefil, ıslah ve tashihine me'mur olacak onlardan kim- dir? Suâl et] demek olur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu suâl; kâfirleri ilzam ve iskât içindir. Zira; onların iddiâ ettikleri hükmün ispatı onlar için mümkün değildir. Çünkü kâfirler; kâfir oldukları halde âhirette müminden ziyade hayra ve keramete nâil olacaklarına hükmettiler. Buysa nazar-ı şeri'de mümteni' olduğundan bu hükmün ispatına kefalet onlar için muhâl olan birşeye kefalet kabilindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin davalarına delil olmadığını beyandan sonra bu itikatta şerîklerinin olup olmadığını beyan etmek üzere :

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾

buyuruyor.

[Yahut onlar için bu itikatta şerikleri mi vardır? Eğer şerikleri varsa ve sözleri doğruysa şeriklerini getirsinler.]

Yani; bu davada yalnızlar mı? Yoksa kendileriyle beraber bu davaya şerik olanlar da var mıdır? Eğer sözleri doğruysa şeriklerini getirsinler de görelim. Elbette getiremezler. Çünkü; âhirette kâfirle müminin müsavî olmasına onlar için aklen ve naklen delil yok ki getirebilsinler, delil olmadığı gibi böyle ma'kul olmayan bir davada onlara muvafakat eder hiç bir âkil de bulunmayacağına binaen Cenab-ı Hak onları âciz kılmak için şerikleri varsa getirmelerini emir buyurmuştur.

Yahut Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *ş ü r e k â* ile murad; *Allahü Tealâ'ya şerik itikad ettikleri putlardır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Şu davayı ispatta kefil onlardan birisi midir, yoksa onların Allahü Tealâ'ya şerik itikad ettikleri şeyler mi kefildir?

Eğer şerik itikad ettikleri şeyler bu davayı ispata kefillerse ve sözleri doğruysa onları getirsinler de görelim ispat ederler mi?] demektir.

Bu âyetler hiçbir veçhile onların bu davayı ispata kadir olamadıklarını ispat etmiştir. Çünkü; beyan olunduğu veçhile onlar için kitap yok ki bu davayı o kitaptan ispat etsinler, Allahü Tealâ indinde bir ahidleri yok ki kâfirin mümine müsavî olacağını o ahidle ispat ve te'min eylesinler. Ve bu davayı ispata onlar için bir kefil yok ki Allahü Tealâ bu hükme zâmin ve kefil olsun. Şu halde hiçbir veçhile bu davayı ispat için ellerinde ihticaca sâlih bir vesika yoktur ki o davayı ispata kadir olsunlar.

***

Vâcip Tealâ müşriklerin hiçbir veçhile davalarını ispata kadir olamadıklarını beyandan sonra âhirette vâki olacak rüsvâlıklarını beyan etmek üzere :

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ

buyuruyor.

[Ey Habibim! Zikret Sen şol günü onlara ki o günde hakayık-ı umur kökünden açılır. Onlar secdeye davet olunurlar ve davet olununca gözleri yorgun, zelil ve her taraflarını züll ü meskenet çevirmiş olduğu halde secdeye kadir olamazlar.]

Yani; onlar müminlere âhirette müsavî veya efdal olacaklarını iddiâ ediyorlar. Sen her hakikatın meydana çıkacağı günü zikret. O günde onlar huzur-u İlâhî'de secdeye davet olunurlar, lâkin gözleri korkucu, yorulucu ve her taraflarını züll ü meskenet bürümüş olduğu halde onlar davet olundukları secdeye kadir olamazlar. Zira; o günün şiddetinden hayretler ve dehşetler içinde ne yapacaklarını bilemezler. Müminler ise nur-u imanla müstağrak ve kemal-i şevk u sürûrla meydana çıkar, Rab'lerine secde ederler.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile sürûr ve gumûm gözde her azadan ziyade nümâyan olduğundan cümle âzaya ârız olan

korku manâsına olan *huşû'* zikri cüz' irade-i kül kabilinden köre isnad olunmuştur ki cümle âzâya ârız olan kederden kinayedir. Çünkü; gözlerde görülen korku ve züll ü meskenet her âzânın korkusuna ve züll ü meskenetine delâlet eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bunların secdeye davet olunmaları, tevbih, unf ü şiddet içindir, yoksa teklif için değildir. Zira ibadet; dünyaya mahsus olduğundan âhirette teklif yoktur.

O günün şiddet ve dehşeti son dereceye varacağına işaret için (سَاقٍ) lâfzı *ta'zime* delâlet eden *tenvin*le varid olmuştur. Ve kendilerinin tahassürleri ziyade olsun için bel kemikleri mafsalsız, yeknesak üzere eğilmez, bükülmez tek bir kemik kılınmakla secdeye davete icâbet kasdederlerse de kadir olamaz bir halde dehşet içinde kalırlar.

Hulâsa; her hakikatın meydana çıktığı gün ki yevm-i kıyamette müşriklerin secdeye davet olunup muktedir olamayacakları, gözleri korkucu ve her taraflarını züll ü meskenet kaplayıp ehl-i mahşer arasında rezil ve rüsvâ olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin âhirette secdeye davet olunup secdeye muktedir olamayacaklarını beyandan sonra dünyada secdeye davet olunduklarını beyan etmek üzere:

وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ

buyuruyor.

[Halbuki onlar dünyada âzâları tam, bedenleri sağlam ve namaz kılmaya muktedir oldukları halde dünyada secdeyi câmi olan namaza müezzinler vasıtasıyla davet olunurlar, lâkin icâbet etmezlerdi. Halbuki icabetlerine bir mani de yoktu.] Zira; müezzinin ezanı üzerine camie ve cemaata devamlarını meneder birşey bulunmazdı. İşte dünyada icâbete muktedir oldukları halde icâbet etmediklerine ceza olarak âhirette secdeye davet olunurlar ve lâkin terzil için kudretleri selbolunur, icabetin faydası olmadığı halde

icabet etmek isterler. Ancak secdeye kudretleri olmadığından hasretleri tezayüd eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet namaza davet olunup da icabet etmeyenleri zem olduğu gibi cemaat-ı müslimîni terkedenler hakkında dahi vaîdi mutazammındır. Binaenaleyh; cemaata gitmenin vâcip olduğunu beyan eden fukahanın beyanlarına bu âyet delâlet eder. Amma ulema-yı Hanefiye indinde cemaatla namaz kılmak vâcip olmayıp sünnet-i müekkede olduğundan cemaatı terketmek azap icab etmezse de terkeden kimsenin zemmini mûcip olur. Binaenaleyh; cemaata gitmeyenler şeriat nazarında mezmumlardır.

*
* *

Vâcip Tealâ günahkâr olanları yevm-i kıyametin şiddetiyle korkuttuktan sonra kendi kahr u gazabıyla korkutmak üzere:

فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَٰذَا الْحَدِيثِ ۖ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Onlar senin davetine icabetten temerrüd eder ve uzak olunca sen beni ve şu Kur'anı tekzip edenlerle halimize terket. Zira; Biz Azimüşşân muhakkak onlara bilmedikleri cihetten derece derece azap inzal ederiz.]

Yani; onların iman etmediklerinden keder etme, sen onları bize havale et. Zira; biz onlardan sana iman etmeyip Kur'anı tekzip ettikleri için intikam almaya kâfiyiz. Binaenaleyh; düşmanların hallerinden mahzun olma. Çünkü; biz onların bilmedikleri cihetten onlara derece derece azap göndeririz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *i s t i d r a ç ; her ne zaman günah işlerlerse Allahü Tealâ'nın nimetlerini çoğaltıp onların da o günaha istiğfarı ve nimete şükrü unutmalarıdır.* Zira; günahlarına karşı nimetin gelmesini kendilerine bir iyilik zannederek tekrar günaha cesaret etmeleri derece derece azaplarını arttırmaktır ve onlar bu nimetin helâklerine sebep olacağını bilmeyerek günah üzerine günah işlemeleri azap üzerine azap olarak derece derece

azapta yukarı çıkmaktır. Zira; Allahü Tealâ onlara iki cihetle azab eder. Çünkü; günahlarına azab ettiği gibi istiğfarı ve şükrü terkettiklerine dahi azab eder. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Biz onların, günahları yenilendikçe nimetlerini dahi yeniler ve azaplarını arttırırız. Onlar ise ne olduğunu bilmezler, hatta o nimetleri kendi haklarında müminler üzerine tafaddul ad ve istihkakları zannederler. Halbuki o nimet zannettikleri şey haklarında nıkmet ve ayn-ı felâkettir] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirler hakkında nimetin istidrac olduğunu beyandan sonra onlara mühlet verdiğini beyan etmek üzere:

وَاُمْلٖى لَهُمْ اِنَّ كَيْدٖى مَتٖينٌ

buyuruyor.

[Ben Kur'anı tekzib edenlere mühlet veririm. Zira; benim hileden ibaret olan ihsanım gayet kuvvetlidir.] Çünkü; ben onların eceline müsaade eder, ömürlerini uzatırım ki günahları çok olsun. Zira; benim hileye benzeyen keydim gayet kuvvetlidir. Ben ihsan ederim. Onlar o ihsanı kendi haklarında hayır zannederler. Halbuki o ihsan sebeb-i helâkleridir. İşte onlar hakkında ihsanın sebeb-i selâmet olacağını zannederken sebeb-i helâk olması hileye benzediği için *ihsan*dan *hile* manâsına olan *k e y d* le tâbir olunmuş ve ihsanın helâke sebebiyeti gayet kuvvetli olduğuna işaret için *metanet*le tavsif edilmiştir, günahkâr olanların i'tizara mecalleri olmasın ve helâke istihkakları beyyine-i vâzıhayla olsun için dünyada onlara ömürle, malla, mansıp ve cahla müsaade edilmiş ve tâib ü müstağfir olacak çok zaman terkolunmuştur ki bir diyecekleri kalmasın. Halbuki keyd-i İlâhî'ye kimse vakıf olamaz ve hiçbir şey azab-ı İlâhî'ye karşı gelemez.

*
* *

Vâcip Tealâ istidrac olarak kâfirlere mühlet verdiğini beyan-

dan sonra bu kadar mühlete karşı teklifi kabulden imtinâ etmelerini icab eder birşey olmadığını beyan etmek üzere :

أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ۝ أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Müşrikler senin irşadını ve ahkâm-ı şer'iyeyi kendilerine tebliğini inkâr mı ediyorlar, yoksa tebliğine mukabil sen onlardan ücret istedin de ücret-i maliyyei borçlanmak için mi teklifini ağır görüyorlar, yoksa onların gayba ıttılâ'ı var da onun üzerine mi istedikleri hükmü yazıyorlar?]

Yani; onlara hasbetenlillâh tebliğ edip noksanlarını ikmalle doğru yola sevketmek üzere kendilerine vâki olan nasihatını inkâr mı ediyorlar, yoksa tebliğ mukabili ücret istediğini mi iddiâ ediyorlar da bu ücretten dolayı ahkâm-ı şer'iyeyi ağır görüyorlar? Halbuki onlardan ücret istemediğin için yalnız onların menfaatına olan tebliği kabulden kaçınmalarına bir sebep yoktur. Yoksa bir takım mugayyebatı biliyorlar da ona bakarak bulundukları ahvalin sevap olduğuna hükmederek yazıyorlar ve müminlerden kendilerinin efdal olduğuna hükmedip küfürlerinde inad ediyorlar ve hangi delillere istinad ederek kendilerinin müminlerden efdal olduklarına hüküm veriyorlar ve hangi özre bina ederek senin davetine icâbetten imtinâ' eyliyorlar? Yoksa gaibe hüküm mü ediyorlar? Yahut ücret istedin de altından kalkamayacakları için mi ağırsınıyorlar? Bunlardan hiçbirisi olmadığı halde âhirette huzur-u İlâhî'de ne gibi ma'zeret beyan edeceklerdir?

*
**

Vâcip Tealâ mücrimlerin meslekleri sakîm olduğunu beyandan sonra bu sakîm mesleklerinden müteessir olmayıp sabretmesini resulüne tavsiye etmek üzere :

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ ۝

buyuruyor.

[Onlar küfürlerinde devam edince ya Ekrem-er Rusül! Sen Rabbin Tealâ'nın onlar hakkında imhaline ve sana nusretini te'hirine sabret, acele etmekte Yunus (A.S.) gibi olma. Zira; senin hâlin balığın sahibi olan Yunus (A.S.) ın gazapla kalbi dolu olduğu halde nidâ ettiği vakitteki hali gibi olmasın.]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! Sen evamir-i İlâhî'yeyi tebliğ ettikçe kâfirlerin küfründe inadına müteessif olma, Rabbin Tealâ'nın hükmüne sabret ve muâhazede acele etme, onlara istidraç kabilinden verilen nimetlere ve sana nusretin te'hirinden mahzun olma, kavmine azabın alelacele gelmesini istemekte balığa musahâbet eden Yunus (A.S.) gibi olma. Zira; Yunus (A.S.) kavmine azabın gelmesini suret-i müsta'celede istedi ve balığa yârân oldu, o vakitte pürgazap balığın karnından nida etti ve Rabb'isine çağırdı. Sen de acele etme ki onun müptelâ olduğu hüzünle müptelâ olmayasın. Zira gazabın âkıbeti nedamet ve acelenin âkıbeti melâmet ve sabrın âkıbetiyse selâmettir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette Vâcip Tealâ Resul'ünü acele etmekten nehiy buyurmuştur. Zira; Yunus (A.S.) ın kavmi isyanda devam edip nasihatını dinlemediklerine tahammül etmeyerek kavminin helâkini Cenab-ı Hak'tan istemesi üzerine Allahü Tealâ'nın göndermiş olduğu azabın emmareleri görülünce Yunus (A.S.) kavminin içinden çıkıp gitmiş ve balık onun refakatıyla müşerref olmuşsa da kendisi birçok elem ve kedere tesadüf etti. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak Resulünü acele etmekle bazı hüzün ve kedere tesadüf etmekten menetmiştir. Veyahut *manâ-yı âyet:* [Ey Habibim! Risaleti edâ ve ahkâmı tebliğde Rabbin Tealâ'nın hükmüne sabret ki vahy-i İlâhî'yi tebliğde ve ümmetini irşadda hasıl olan mihnet ve meşakkattan müteessir olmayasın] demektir.

***

Vâcip Tealâ Yunus (A.S.) ın bazı haline işaretten sonra zât-ı ülûhiyeti tarafından onun hakkında vâki olan nimeti beyan etmek üzere :

لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Eğer Hz. Yunus'a Rabbisi tarafından bir nimet-i azîme vasıl olmasaydı kendi nefsini levmeder olduğu halde ottan ve sudan halî bir ovaya atılırdı.]

Yani; Yunus (A.S.) kavminin haline gazab ederek onların arasından çıkmakta acele etmesi üzerine eğer Rabbisinden istiğfar gibi bir nimet-i uzmâ tedarik etmese ve tevfik olmasaydı kendi zatı tarafından nefsi levm ve zemmolunmuş olduğu halde menfaattan halî bir sahraya atılırdı, lâkin Cenab-ı Hak vâki olan zellesine istiğfarı derhal tevfik buyurdu. Binaenaleyh; zat-ı nebevîleri istiğfara devamla nimet-i İlâhî'yeye müstağrak oldu.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette n i m e t le murad; *Vâcip Tealâ'nın Yunus (A.S.) a istiğfarı tevfik buyurmasıdır.* Şu halde insanların ibadet ve tâatları Allah'ın tevfikıyla olduğuna bu âyet delâlet eder.

Bu âyette (لولا) kelimesinden anlaşıldığı veçhile istiğfar nimetinin Hz. Yunus'a vusûlü onun menfaattan halî bir çöle atılmasına mani olmuştur. Çünkü; *levlâ*'nın manâ-yı lûgavîsi *birşeyin vücudu için âhar şeyin mümteni' olmasıdır.* Şu halde bu makamda *Yunus (A.S.) a nimetin vusûlünden dolayı bir sahraya atılması mümteni' olmuştur.* Binaenaleyh bu makamda mezmum olmasının imtinâ'ı; Yunus (A.S.) dan günah sâdır olmadığına delâlet eder. Amma istiğfarına gelince; evlâyı terkinden dolayıdır, yoksa günah sâdır olduğundan dolayı değildir. Çünkü; iyilerin hasenatı Cenab-ı Hakka mukarreb olanların seyyiâtı menzilindedir. Binaenaleyh; Hz. Yunus'un kavmi içinde karar edip durması vâcip değil, belki evlâ ve efdal idi. İşte şu evlâyı terkederek çıkıp gitmesi günah değilse de mansıbı-ı nübüvvetin mertebesine nazaran günah gibi olduğundan istiğfarla telâfi-i mâfât edilmiştir. Binaenaleyh;

فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ۝

[Vahiy ve risaletle Rabb'isi ihtiyar etti ve her harekâtını rızayı İlâhî'sine muvafık kılmakla suleha zümresinden kıldı.] Kavmine tekrar irsal buyurdu ve kavmi hakkında şefaatını kabul etti.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu vaka'dan Yunus (A.S.) henüz nübüvvetini izhar buyurmamıştı. Çünkü; âyet-i ûlâda beyan olunan nimetin idraki üzerine bu âyette *ta'kibe* delâlet eden (فا) lâfzıyla tefri' olunması bu manâyı te'yid eder. Çünkü şu tevcihi beyan edenler *i ç t i b a ; nübüvvetle ihtiyar etmek* manâsınadır dediler. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Cânib-i İlâhî'den nimet-i istiğfar tevfik olununca Rabbisi nübüvvetle ihtiyar etti ve resullerden kıldı] demektir. Şu tevcihe nazaran balığın karnında Yunus (A.S.) ın misafir olarak kalıp mahpus olması enbiya-yı ızam hakkında nübüvvetten evvel onların yedinde zuhur eden harikulâde kabilindendir ki lisan-ı şeri'de *bu misilli harikaya i r h a s* denir. Lâkin ekser-i müfessirînin beyanları veçhile bu vak'a Hz. Yunus'un nübüvvetini izharından sonradır. Buna nazaran şu âyetteki (فا) dan müstefad olan *ta'kibin* manâsı; *vukuâttan sonra tekrar ihtiyar etti* demektir.

Bu âyette (فجعله) daki (خلق) lâfzı (جعل) manâsına olduğu cihetle salâh, Allah'ın halkıyla olduğundan ef'âl-i ibâd Allah'ın mahlûku olmasına delâlet eder. Binaenaleyh; Mu'tezile taifesinin «Kulun fiil-i ihtiyarîsi o kulun mahlûkudur» dedikleri dâvalar diğer âyetlerle merdûd olduğu gibi bu âyetle dahi merdûddur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ezalarına sabredip Yunus (A.S.) gibi acele etmemesini resulüne tavsiye ettikten sonra kâfirlerin Resulullah'a husumetlerinin derecesini beyan etmek üzere:

وَاِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ اِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Kâfirler senden Kur'anı işittikleri zaman gözleriyle seni düşürmeye yaklaşırlar ve derler ki «Muhammed (S.A.) elbette mecnundur».]

Yani; ey Habibim! Sana iman etmeyen kâfirler nur-u nübüvveti örtmeye sa'yederler. Buğz u adavetleri o dereceye gelmiştir ki gözleriyle seni mahvetmeye yaklaşmışlardır. Her ne zaman senden Kur'anı işitirlerse gözlerini sana dikerler ki keenne senin ayağını kaydırıp yere düşürmek isterler. Zira; onlar Kur'anı işitince nazmının bediine, uslûbunun garaibine, fesâhat ve belâgatının acaibine, umum lisanlar üzerine terkibinin faik olmasına ve manâsının letâfetine bakarlar. Âdeta hasetlerinden çıldıracak bir dereceye gelirlerse de hasetten başka birşey ellerinden gelmediğinden gizlice seni isabet-i ayınla öldürmek isterler. Binaenaleyh; kemal-i şiddet ve dikkatla gözlerini Resulullah'a dikerek, gözleriyle yıkmak isterlerdi. Hatta Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Benî Esed) kabilesi içinde gözünün isabeti tecrübe olunmuş kimseleri getirirler, Resulullah'a hususî baktırırlardı. Fakat Allahü Tealâ Resulünü bu gibi te'sirâttan muhafaza buyurmuştur.

Ebussuud Efendi'nin ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile bu âyet; isabet-i ayna delâlet eder. Zira; bazı nüfusun nüfus-u âharda te'sirine aklen bir mâni olmadığı gibi ahadis-i celilede isabet-i ayna delâlet eder. Zira; Resulullah'ın (العين تدخل الرجل القبر والجمل القدر) buyurduğu kütüb-ü ahadiste mezkûrdur. Yani «İsabet-i ayn recülü kabre deveyi tencereye ithal eder» demektir. İmam-ı Hasan «İsabet-i aynın devası bu âyeti okumaktır» buyurmuşlardır.

Mesabîhte İbn-i Abbas Hazretlerinden mervi bir hadiste Resulullah : (العين حق ولو كان سابق القدر لسبقته العين فاذا استغسلتم فاغسلوا) buyurmuştur. Yani «İsabet-i ayın haktır. Eğer kaderi sebkeder birşey olmuş olsaydı isabet-i ayın sebkat ederdi. Şu halde gözü isabet etti zannolunan kimseden gusül taleb olunursa gusletsin ve suyunu versin ve isabet olunan kimse o suyla yıkansın» demektir. İşte bu hadis-i şerif; isabet-i aynın vukuuna delâlet ettiği gibi devasını dahi beyan buyuruyor.

Bu âyette her ne kadar kâfirlerin Resulullah'a nazarları ada-

vetlerindense de nazar-ı dikkatlarını celbeden Kur'anı tahsinleri olduğu cihetle adavetleri isabet-i ayna mani olmadığından Cübbâi'nin «Bu âyet isabet-i ayna delâlet etmez» dediği davası merduddur. Çünkü Cübbaî «İsabet-i ayın; birşeyi güzel addetmekten neş'et eder. Halbuki kâfirlerin Resulullah'a nazarları husumetlerindendir. Binaenaleyh; gözlerinin te'siri olmaz» demiştir. Halbuki beyan olunduğu veçhile kâfirlerin nazarları Kur'anın fesahat ve belâgatına hayretlerinden olduğu cihetle isabet edeceğinde ve bu âyetin isabet-i ayna delâletinde şüphe yoktur. Zira *z e l a k ; kaymak ve düşmek* manâsınadır. Cenab-ı Hakkın Resulullah'a «Kâfirler senden Kur'anı işitince gözleriyle senin ayağını kaydırıp düşürmek isterler ve düşürmeye hemen yaklaşmışlardır» buyurması gözün isabetine delâlet-i vâzıhayla delâlet eder.

Yalnız nazarla iktifa etmeyip kalplerinde olan hasetlerini izhar ederek «Muhammed (A.S.) mecnundur. Zira; söylediği sözler cinnîlerin ilkaatîyledir» derlerdi ve şan-ı nübüvvete lâyık olmadık birtakım iftiralarda bulunurlardı.

⁂

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'anı işittikçe başka muârazaya muktedir olamadıklarından Kur'ana «Bu kelâm mecnun kelâmıdır» demeye kadar cesaret ettiklerini beyandan sonra Kur'anın mecnun kelâmı olmayıp âlemleri ıslah için taraf-ı İlâhî'den vahyolunan bir kelâm olduğunu beyan etmek üzere:

وَمَا هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ۝

buyuruyor.

[Kur'an olmadı, illâ âlemlere vaaz u nasihat oldu.]

Yani; ey kâfirler! Siz Kur'ana «Mecnun sözüdür» demekle ta'n ediyorsunuz. Halbuki Kur'an sizin itikad-ı fasidiniz gibi insan sözü olmadı, ancak âlemlerin menfaat-ı diniye ve dünyeviyelerini beyan eder zikr-i İlâhî oldu.

Bu âyet Kur'anın meziyyâtını inkârla faydası yoktur diyen kâfirlerin itikatlarını döndürmek için *edat-ı hasırla* varid olmuş-

tur. Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *K u r ' a n ; ayn-ı hidayet ve rüşd* olduğundan iktida eden bilûmum insanların menafiine kâfil ve şâmildir. Zira; ukul-ü beşere muvafık olan her muhassenatı camidir. Binaenaleyh; Kur'ana iktida edenler matlubuna vasıl olurlar ve iktida etmeyenler menafiinden mahrumlardır.

Âyet-i celile işitenleri, kâfirlerin hallerinden taaccübe sevkeder. Çünkü; bu kadar büyük menfaatlara hâdim ve bütün insanların saâdetlerine kâfil olan kelâma mecnun kelâmıdır demek kadar taaccübe şayan birşey olamaz.

*
**

SURE-İ HÂKKA

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Elli iki* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَاقَّةُ ۝ مَا الْحَاقَّةُ ۝ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْحَاقَّةُ ۝

[Kıyamet hangi şeydir ve kıyametin hakikatını sana ne gibi şey bildirdi?]

Yani; vukuu muhakkak ve sâbit olan ve cümle hakların hakikatı kendisinde zahir ve hakla bâtıl araları tefrik olunmakla ehl-i taatın sevaba ve ehl-i ma'siyetin azaba vasıl olacağı kıyamet günü hangi şeydir ve o günün künh ü hakikatını sana kim bildirdi ve kim bildirebilir? Zira; o günde vâki olacak dehşet ve azamet ukul-ü beşerin lâyıkıyla idrak edemeyeceği bir emr-i azîm olduğundan o günün mahiyet-i hakikiyesini sana kimse bildiremez. Çünkü; ukul-ü beşer künhünü bilmekten âcizdir.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran *kıyametin vukuu sabit ve vâcip olduğundan h â k k a* denilmiştir. Zira *h a k ; vukuu muhakkak olan şeye* denir. Yahut *herşeyin hakikatı o günde bilinip, bilinen şeylerin doğru olacağına binaen kıyamete h â k k a* denmiştir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile o günün şiddet ve dehşetine ve vâki olacak vukuâtın büyüklüğüne işaret için zamir mevziinde ikinci hâkka *ism-i zahir* olarak vârid olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ kıyametin şiddetle vâki olacağını, o günde hakla batıl beynini tefrik olunacağını ve o günün hakikatını ukul-ü beşerin idrakten âciz olduğunu beyandan sonra o güne iman etmeyenleri ve iman etmediklerinden dolayı kendilerine gelen azabı beyanla Mekke ahalisini tehdid etmek üzere :

كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ۝

buyuruyor.

[Kavm-i Semûd ve Âd kıyameti tekzib etti.]

Yani ey ehl-i Mekke! Sizden evvel geçen Salih (A.S.) ın kavmi Semûd ve Hûd (A.S.) ın kavmi Âd kıyameti inkârla peygamberlerini tekzib ettiler. Bu tekzipleri onların helâklerine sebep olmuştur. Onların nebilerini tekzipleri helâklerine sebep olduğu gibi sizin tekzibiniz dahi helâkinize sebep olacaktır.

Fahri Râzi'nin ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile kıyametin ahvali nâsın kulaklarını döğdüğü için *kıyametten döğücü* manâsına olan *k â r i a* lâfzıyla tâbir olunmuştur. Kıyametin şiddetini kemaliyle beyan ve manâsında korkutuculuğu izhar için zamir mevkiinde *ism-i zahir* varid olmuştur. Çünkü; *hâkka* lâfzına râci zamirle (بالقارعة) yerinde (بها) demekle iktifa olunabilirdi, lâkin *karia* lâfzında olan *korkutmak* manâsı zamirde olamazdı.

Kur'anda carî olan adet; Âd kavminin kıssasını Semûd üzerine takdimken bu makamda Semûd'un kıssası gayet kısa bir surette beyan olunduğu cihetle Âd üzerine takdim olunmuştur. Çünkü; gayet kısa olanı uzun olan üzerine takdim etmek âdettir.

***

Vâcip Tealâ Âd ve Semûd kavimlerinin nebilerini tekziplerini icmalen beyandan sonra onların tekzipleri neticesi olarak helâk olduklarını beyan etmek üzere :

فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ۝

buyuruyor.

[Amma Semûd kavmi haddini tecavüz ederek tuğyan etmeleri sebebiyle ihlâk olundular.]

Yani; Sâlih (A.S.) ın kavmi olan Semûd taifesi peygamberlerini tekziple kendileri için ta'yin olunan hudûdu tecavüz ederek tuğyan etmeleri sebebiyle hasıl olan büyük sada ile ihlâk olundular.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *t â ğ i y e ; onları ihlâk için hasıl olan büyük sada* ki şiddet ve kuvvette haddini tecavüz ettiğinden helâklerine sebep olmuştur. Yahut *t â ğ i y e* yle murad; *büyük yıldırımdır* ki onların helâkine sebep olmuştur. Yahut *t a - ğ i y e* yle murad; *Salih (A.S.) ın devesini itlâfa sa'yeden bir taife-i bağiyedir.* Çünkü; içlerinden bir fırka-i tağiye deveyi itlâf için istişare ederek deveyi itlâfa karar vererek itlâf ettiler. İşte Salih (A.S.) ın kavmi bu fırka-i tağiyenin şeâmetleri sebebiyle ihlâk olunmuşlardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Amma Semûd kavmi kendi içlerinden Salih (A.S.) ın devesini itlâf için ayrılan fırka-i tağiyenin tuğyanları sebebiyle helâk oldular] demektir. Şu halde bir kavmiçinden ayrılan ve hudud-u İlâhî'ye tecavüz eden fırka-i bağiyenin tuğyanları diğerlerinin dahi helâklerine sebep olacağına bu âyet delâlet eder. Çünkü; bir kavim içinde ilmi olanların isyanına diğerlerinin mümanaat etmeleri vâcipken sükût etmeleri manâda onların ef'âline rıza demek olduğundan süfehanın helâkiyle diğerlerinin de helâk oldukları her zaman görülen ahvaldendir.

*
**

Vâcip Tealâ Semûd kavminin helâkini beyandan sonra Âd kavminin helâkini beyan etmek üzere :

وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Amma Âd kavmi haddini geçmiş gayet soğuk rüzgârla ihlâk olundular.] Çünkü; nebilerinin davetine icâbet etmediklerinden Allahü Tealâ onları gayet soğuk ve şiddetli ve tahammül edemeyecekleri rüzgârla ihlâk eyledi.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *s a r s a r ; gayet soğuk ve soğukluğu o dereceye varmış ki dokunduğu yeri yakıcı* demektir. *Â t i y e ; şiddette nihayete varmış, ölçüsü, tartısı yok* demektir. Âd kavminin helâkine sebep olan rüzgâr âdetin hilâfına soğuklukta ve çoklukta nihayete varmış ve esmekte dağları alt-üst edercesine şiddetli olduğuna işaret için rüzgâr *gayet soğuk* manâsına olan *s a r s a r* ve *son derece haddini geçmek* manâsına olan *â t i - y e* yle tavsif olunmuştur. Çünkü; âdet üzere esmiş olsaydı helâk olmazlardı. Binaenaleyh; onları ihlâk eden rüzgârda âdetin hilâfına bazı evsâf var ki onları ihlâk etmiştir.

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَىٰ

[Allahü Tealâ onlar üzerine fasılasız yedi gece ve sekiz gündüz rüzgârı musallat kıldı. Binaenaleyh; sen Âd kavmini o gece ve gündüzlerde yere serilmiş ve ölmüş görürsün.]

Yani; Allahü Tealâ Âd kavminin nebilerine itaat etmediklerinden dolayı onları ihlâk etmek murad edince gece ve gündüz hiç durmayıb esmek suretiyle sekiz gün rüzgâr göndermiş ve bu rüzgârla onları ihlâk etmiştir, sen o günlerde o kavmi yere serilmiş ve ölmüş görürsün.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile onların ihlâk olunduğu günler kışın nihayetine tesadüf ettiğinden Arap indinde o günlere (Berd-ül acûz) tâbir olur. Şu halde bu diyarlarda (berd-ül acûz) denilen günlerde, ekseri senelerde kış şiddetle hükümfermâ olup meyveleri yakması onların şeâmetinden bu ümmete ibret olmak üzere bir eser bırakılmış demektir.

كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ۝

[Keenne onlar yüzleri üstüne düşmüş ve başları kesilmiş hurma ağaçları gibidirler.] Zira; yere yıkılmış olan hurma ağaçlarında eser-i hayat ve neşv ü nemâ olmadığı gibi bunlarda da eser-i hayat yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bunların cenazelerini yıkılmış hurma ağaçlarına teşbih; vücutlarının cesâmetlerine işaret içindir. *H â v i y e ; içi boş* manâsınadır. Çünkü rüzgâr ağızlarından girip arkalarından çıkmak suretiyle içlerini boşalttığına işaret için *hâviye*yle tavsif olunmuştur.

فَهَلْ تَرٰى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ ﴿٨﴾

[Sen onlardan bakî kalmış bir kimse görebilir misin?] Elbette göremezsin.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran sekiz gün devam eden fırtınanın sekizinci günü onlardan bir fert kalmaksızın öldükleri gibi cîfelerinden bir tane kalmaksızın rüzgârın süpürüp hepsini denize döktüğü mervidir. Şu halde onlardan bir fert hayatta kalmadığı gibi cîfelerinden de bir şahsın cîfesi meydanda kalmamış ve dünya yüzü onlardan temizlenmiştir. İşte âsî olan her kavmin âkıbeti budur.

*
* *

Vâcip Tealâ kıyametin büyüklüğünü, inkâr edenlerin hallerini beyandan sonra diğer münkirlerin hallerini beyan etmek üzere:

وَجَٓاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Firavun ve Firavun'dan evvel geçenler ve (Mü'tefik) isminde olan karyeler ahalisi ma'siyetle geldiler.] Yani; Âd ve Semûd gibi birtakım âsî kimselerin inkırazından sonra zulüm ve udvanda hudud-u İlâhî'yi tecavüz eden birtakım taifeler geldiler ki onların zümresinden ve bilhassa meşhurlarından Firavun ve Firavun'dan evvel geçen ümmetler ve Lût (A.S.) ın kavmi ki (Mü'tefik) denilen karyelerin ahalisi kıyameti inkâr ve Allahü Tealâ'ya şirketmek gibi birtakım günahlarla geldiler ve âkıbet ma'siyetleri sebebiyle helâk oldular.

M ü ' t e f i k ; Lût (A.S.) ın karyesidir. H â t ı e ; kıyameti inkâr ve peygamberi tekzip gibi günahlardır. Firavun ve (Mü'tefik) ahalisi gibi kâfirlerin cümlesi bu gibi hataları irtikâb ettiklerinden dolayı helâk olmuşlardır. Çünkü; cinayete cesaret edenlerin âkıbet cezalarını görecekleri şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ Firavun'un ve kavm-i Lût'un günah işlediklerini icmâlen beyandan sonra onların günahlarının esasını tafsil etmek üzere :

فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Firavun ve emsali kâfirler Rab'lerinin göndermiş olduğu Resûle isyan ettiler de Rab'leri onları şiddetle ahzetti.] Zira; onlar kendilerini irşad, menfaat-ı diniye ve dünyeviyelerine îsâl edici ve Rab'leri tarafından gönderilen Resûl'ün davetine icabetten imtinâ' etmekle âsî oldular. Binaenaleyh; bu isyanları üzerine Rab'leri onları şiddetle tuttu, ihlâk etti.

Bu âyet; *h â t ı e* nin *isyan* manâsına olduğuna delâlet eder. Zira; evvelki âyetin delili ve tefsiri manâsına olduğuna işaret için (فَ) lâfzıyla varid olmuştur. Yani «Onlar isyan ettiklerinden dolayı hata ile geldiler» demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *r â b i y e ; ziyade ve şiddet* manâsınadır. Firavun'a nazaran *r e s u l* le murad; *Mûsâ (A.S.)* ve Mü'tefike ahalisine nazaran *Lût (A.S.)* dır. Resule âsî olanları terzil için resul *Rab* kelimesine ve Rab dahi onlara muzaf kılınmıştır ki «Kendi Rablerinin göndermiş olduğu peygambere isyan ettiler» demektir. Buysa onlar için âr ve ayıptır. Çünkü; kendi Rab'lerinin Resulüne isyan elbette şenaattır. Zira; Rabbisinin irşad için gönderdiği Resule isyan eden âsînin azıcık aklı olunca hacalet ârız olmak muktezziyât-ı insaniyedendir.

Bunların muâhazesi diğer ümmetlerin muâhazesinden ziyade

ve şiddetli olduğuna işaret için muâhaze *ziyade* manâsına olan *r â b i y e* yle tavsif olunmuştur. Çünkü; gerek Firavun ve gerek Mü'tefike ahalisi isyanlarını arttırdıkça Allahü Tealâ onların azaplarını arttırdı. Bu âyetler kendinden evvel geçen âyetlere netice makamındadır ve takriri şöyledir: «Firavun ve emsali Rab'lerinin Resulüne âsî oldular. Zira; onlar hâtıeyle geldiler. Her kimseler ki hâtıeyle geleler, onlar Rab'lerinin Resulüne âsîlerdir. Binaenaleyh; Firavun ve emsali Rab'lerinin Rasulüne âsîlerdir» demektir. İkinci takrir de şöyledir : «Allahü Tealâ onları şiddetle ahzetti. Zira; onlar âsî oldular. Her kimseler ki âsî olalar, şiddetle ahzolunurlar. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onları şiddetle ahzetmiştir» demektir.

***

Vâcip Tealâ Firavun ve emsalinin şiddetle muâhaze olundukları beyandan sonra muazzeb olan ümmetlerin bazılarının azabını aynen beyan etmek üzere :

إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ ۝ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ ۝

buyuruyor.

[Hz. Nuh vak'asında bütün suların tuğyan ettiği zamanda Biz Azimüşşân sizi su üzerinde yürüyen gemide götürdük ve sizi Hz. Nuh'un gemisinde götürmemizdeki hikmet; o mukaddimeyi bizim size bir nasihat kılmamız ve onu hıfzedici kulakların hıfzetmesiyle sonra gelenlere bir ibret olmasıdır.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *s u y u n t u ğ y a n ı ; ölçüsüz, tartısız olması ve her yerleri ihâta edip herşeyin fevkına çıkmasıdır.* Çünkü; Hz. Nûh tufanından evvel ve sonra semadan bir damla su inmez, illâ sayısı ve hesabıyla inerdi. Amma Nuh tufanında sayı ve hesap yoktu. *C a r i y e* yle murad; *Hz. Nuh'un gemisidir. Su üzerinde yürüdüğü için c a r i y e* denmiştir. Dünya yüzünde mevcut olan insanlar Hz. Nuh'un gemisinde mahfuz kalanların sulbünde mevcut oldukları için pederleriyle beraber onlar da gemide götürüldüklerinden Cenab-ı Hak «Sizi gemide götür-

dük» buyurmuştur. Binaenaleyh «Bu âyette muhatab olan insanlar o zaman mevcut değillerdi» denilemez. Zira; kendileri aynen mevcut değillerse de gemide bulunan pederlerinin sulbünde mevcutlardı.

Bunları gemide götürmekten maksat; Hz. Nuh'un vak'asının sonra gelenlere vaaz u ibret olmasıdır. Çünkü; o vak'ada kâfirler küfründen dolayı garkoldular, müminler imanlarından dolayı necât buldular. Binaenaleyh; her zaman gelen insanlara bu vak'a bir ibret-i müessiredir. Şu halde bu vak'a; kâfirleri küfründen tenfir ve tehdidi ve müminleri imanlarının sebeb-i necatları olacağını tebşiri ve insanları imana terğibi mutazammındır.

V â i y e ; birşeyi hıfzedici manâsına olduğundan *kulak, vâiy*eyle tavsif olunmuştur. Çünkü; bu gibi mühim vak'alar kulaklarla hıfzolunur. Şu halde *manâ-yı âyet :* [Hz. Nuh vak'asında sular ölçüsüz ve tartısız tuğyan eylediği zaman biz sizi Nuh (A.S.) ın gemisinde götürdük. Mümin olan pederlerinizin imanları sayesinde size necat verdik ki o vak'a sizlere ibret-i müessire ve ders olsun, bu misilli mühim vak'aları hıfzedici kulaklar onu hıfzetsin de herkes nefsine insaf ederek iman etsin içindir, yoksa yalnız duymak ve dinlemekle iktifa etsinler demek değildir] demektir. Çünkü; âlemde vâki olan her vukuâtta birçok hikmet ve maslahat olduğu gibi vukuât daima sonra gelenlere bir ders-i ibrettir. Binaenaleyh insanların tekemmülü; vukuâttan mütehassıl tecrübelerle hasıl olduğu cümlece müsellem bir kaziyyedir. Şu halde Vâcip Tealâ'nın insanlar üzerine göndermiş olduğu vukuâttan her şahsın bin türlü ders alarak nefsini ıslaha çalışması vazife-i diniye ve insaniyesindendir.

***

Vâcip Tealâ bu sûrenin bidayesinde kıyameti, kıyametin şiddetini ve kıyameti tekzib eden ümmetlerin bazılarının duçar oldukları azabı beyandan sonra kıyamette zuhur edecek bazı büyük vukuâtı beyan etmek üzere :

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[İsrafil tarafından sûra bir kere üfürülmekle üfürülünce yerler ve dağlar kudret-i İlâhî'ye veya zelzeleyle veya bir melek vasıtasıyla yerlerinden ayrılıp havada götürülüp de onlardan bazıları bazılarına çarpılıp herbiri toz ve kum haline geldiği zamanda vâki olacak şeyler vâki olur.] Çünkü; sûr üfürülünce onun şiddetinden yerler ve dağlar yerinden oynar ve zaruri bir ıztırapla hareket ederek kemal-i şiddetle birbirine çarpılmasından kırılır. Hatta eczaları muzmahil olarak bütün âlem harab olmakla cümle âlem bir düz ova halini alır ki iniş, yokuş ve eğrilik gibi birşey kalmaz.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *n e f h a* yla murad; *âlemin harabına sebep olan birinci nefhadır. H a m i l* 'le murad; *yerlerin ve dağların yerlerinden kaldırılmasıdır*. Çünkü hamlin esas manâsı itibarıyla *birşeyin götürülmesi*yle de götürmek için yerinden kaldırılmak lâzım geldiğinden zikr-i melzum irade-i lâzım kabilinden olarak *kaldırılmaktan* hamille tâbir olunmuştur. Şu halde «Yerler ve dağlar hamlolundu» demek «Yerlerinden kaldırıldı» demektir.

D e k k ; vurmak ve çarpışmak manâsınadır. Şu halde (فدكتادكة) demek «Yerler ve dağlar sûrun sadâsının şiddetinden birbiriyle vuruştu ve çarpıştı» demektir ki bu çarpışmanın neticesi herbiri toz olup dökülecektir.

فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ﴿١٦﴾

[O günde büyük kıyamet vuku bulur, gök yarılır. Binaenaleyh; o günde sema kuvvetini kaybetmiş, yıkılmış, eczaları birbirinden ayrılmış ve intizamı bozulmuş bulunur ki bir daha iltiyam kabul etmez.] Çünkü; âlemin her cüz'ü terkibini kaybeder, intizamı kalmaz ve âlem-i uhrâya girer ve bu âleme ihtiyaç kalmaz, herşeyler o günde zuhur eder, hafî birşey bulunmaz.

İ n ş i k a k ; yarılmak, v â h i y e ; gevşek, zayıf, kuvvetini kaybetmiş ve intizamı bozulmuş demektir. Binaenaleyh; sema yarılınca eczaları beyninde irtibat kalmaz. Şu halde kıyametin ne kadar dehşetli surette vuku bulacağına delâlet yönünden bu âyet

kâfidir. Çünkü; semanın bu kuvvetle yarılıp yırtılıp harab olmasına bâdî olacak vukuâtın azametini düşünmek lâzımdır.

وَالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَٓائِهَاۜ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾

[**O günde melekler semanın etrafındadırlar ve Rabbin Tealâ'nın arşını meleklerin fevkında sekiz melek götürür.**] Gökler harab olup yıkıldıktan sonra semada sakin olan meleklerin barınacak mahalleri kalmadığından semanın etrafına iltica ederler ve Rabbin Tealâ'nın arş-ı azîmini o meleklerin üstünde Vâcip Tealâ'nın sıfât-ı sübutiyesi adedince sekiz melek götürür.

Arşı götüren meleklerin suretlerinin ve keyfiyetlerinin hakikatından bazı ulema bahsetmişlerse de bu misilli şeylerin keyfiyetinden bahiste amel ve itikat cihetinden bir fayda olmadığından arşı götüren meleklerin keyfiyetinden bahse lüzum görülmemiş ve esasına itikadın lüzumunu beyanla iktifa olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ âlemin harab olacağını ve arş-ı a'lâyı meleklerin götüreceğini beyandan sonra o günde insanların hallerini beyan etmek üzere :

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفٰى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[**O günde a'malinizin hesabı görülmek ve suâl sorulmak üzere siz Rabbinize saf bağlamış olduğunuz halde arzolunursunuz ve sizin ef'âlinizden hiçbir şey gizli kalmaz.**] Zira; Allahü Tealâ cümle amelinizi bildiği için meydana çıkmadık hiçbir amel velev zerre olsun kalmaz, hepsi meydana çıkar ve herkes kendi amelini bilir ve adalet üzere ceza verildiğini görür. Binaenaleyh; hiçbir ferdin itizara ve itiraza mecali kalmaz, müminlerin ahvali zuhur ederek sürurları tekemmül eder ve kâfirlerin ahvali zuhur ederek hüzün ve elemleri artar.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ herkesin a'malini bildiği halde o günde a'malin arż ve muhasebe olunmasındaki hikmet; herkesin kendi ameline muttali' olup ve adalet-i İlâhî'yeyi görüp bir diyeceği kalmamaktır, herkesin a'malini kendine göstermekle iyileri mesrur ve kötüleri mahcup etmektir. Yoksa Allahü Tealâ her esrarı bildiği için muhasebeye ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh; bu muhasebeden fayda kullara aittir, Allahü Tealâ'ya ait değildir. Bu âyette günah sahiplerini korkutmak vardır. Çünkü; Allahü Tealâ'ya hiçbir şey gizli olmayıp herkesin ameli malûm olunca amel sahiplerinin kötü amellerinden hazer etmesi lâzımdır. Zira; çirkin amelin cezasını elbette göreceğini bilince onun hazer etmemesi hamakattan başka birşey değildir.

*
**

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette muhasebe için kulların arzolunacağını ve amellerinin kendilerine gösterileceğini beyandan sonra arzolunmalarının neticesini beyan etmek üzere :

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Amma şol kimse ki onun amel defteri sağ tarafından verildi. Akrabasına hitab ederek «Gelin benim kitabımı okuyun» demekle onlara sürûrunu izhar eder.] Çünkü kitabının sağ tarafından verilmesi; necatına alâmet olduğundan bu hale akrabasının derhal muttali' olup da ferahnak olmalarını arzu etmesine binaen hemen sürurunu ilâna mübaşeret eder ve der ki :

إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾

[«Muhakkak dünyada ben zannettimdi ki hesabıma kavuşurum.] Kusurlarım üzerine tekdir ve tevbih olunurum, âleme karşı rezil ve rüsvâ olurum derdi, lâkin aff-ı İlâhî'ye tesadüf edip lutf-u İlâhî'ye mazhar oldum, gelin, kitabımı okuyun» demekle akrabasına ferahını bildirir.

Yahut *manâ-yı âyet :* [Ben «Dünyada şeriatın ahkâmına riâyet ederek merzî-i İlâhî'ye muvafık a'mâli işledikçe kemal-i sürur ve ferahla hesabıma kavuşur ve lutf-u İlâhî'ye mazhar olacağıma zan ve itikad edebilirdim, bildiğim gibi buldum, gelin, benim kitabımı okuyun» demekle ahbabını ve akrabasını mesrur eder] demektir.

***

Vâcip Tealâ sağ tarafından verilen kimsenin hesabına kavuştuğunu beyandan sonra bu hesap üzere nail olacağı derecâtını beyan etmek üzere :

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ۝ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ۝ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ۝

buyuruyor.

[Güzel hesabına kavuşup kitabı sağ tarafından verilince o kimse beğenilmiş olan dirlikte ve meyveleri yiyecek olan kimselere gayet yakın olan bir Cennet'te yaşar ki o Cennet gayet yüksek ve o Cennet'te yaşayan kimse o yaşayışa râzıdır.] Çünkü; bu yaşayış kederden sâlim ve menfaatı dâimdir.

Cennet-i A'lâ'da yaşayış cemi' cihanda yaşayan kimsenin arzu ve rızasına muvafık olacağına işaret için (عيشة) *rıza* ile tavsif olunmuştur. Halbuki rıza; o îşenin sahibinin sıfatıdır. Yoksa nefs-i îşenin sıfatı değildir. Lâkin îşenin kemal-i rahata ve sahibinin bütün arzularına muvafık olduğuna işaret için sahibinin sıfatı olan rıza; nefs-i îşeye nispetle mecaz ihtiyar olunmuş ve Cennet'in mahalline bizim için bir ilm-i yakin yoksa da herhalde âlî bir mevkide ve yüksek bir mahalde olduğuna işaret için *Cennet, ulviyyet*le tavsif edilmiştir. *Yahut* Cennet'in her tarafı âlîyse de şu dirliğe nail olan kimsenin *nail olduğu derece, ulviyyet*le tavsif olunmuştur ki bu dereceye nail olamayanların dereclerine nispetle âlî demektir.

O Cennet'in sahibinin razı olduğu şeylerden birisi de Cennet'in meyveleri, yiyecek kimsenin emrine tâbi olmasıdır. Binaen-

aleyh; ister oturarak, ister yattığı yerde ve isterse ayak üzerinde yiyebilir. Çünkü; onun keyfine tâbi olunca nasıl isterse o veçhüzere isti'mâl eder, hatta hiç külfetsiz ağzına girmesini emrederse ağzına girer.

*
* *

Vâcip Tealâ kitabı sağ cânibinden verilen kimselerin istirahatını beyandan sonra onlara taraf-ı İlâhî'den vârid olacak taltifi havî emri beyan etmek üzere:

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيٓـًٔا بِمَٓا اَسْلَفْتُمْ فِي الْاَيَّامِ الْخَالِيَةِ ۝

buyuruyor.

[«Siz dünyada geçen günlerinizde işlemiş olduğunuz amelleriniz sebebiyle Cennet'in meyvelerinden yiyin ve şaraplarından için, âfiyet olsun» demekle taraf-ı İlâhî'den ehl-i Cennet taltif olunurlar.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu makamda emir; ehl-i Cennet'i taltif ve ta'zim içindir. Binaenaleyh; yemek ve içmek ehl-i Cennet'in arzusuna tâbidir, vâcip değildir. Çünkü; dar-ı âhiret dar-ı teklif olmadığından âhirette taraf-ı İlâhî'den gelen emirler vücub için değildir, Cennet'in nimetleri dünya nimetleri gibi eza vermez, hazma muhtaç olmaz, yiyen kimselere def-i tabii icab etmez. Bu manâya işaret için (هنيئا) varid olmuştur. Çünkü; (هنيئا) *birşeyin külfetsiz ve zahmetsiz olması ve boğazdan kolaya geçmesidir.* *E y y a m - ı h â l i y e* yle murad; *dünyada geçmiş olan günlerdir.* (بما اسلفتم) ile murad; *dünyada işlenilen güzel amellerdir.* Gerçi amel Cennet'e girmeyi icab ettirmezse de ancak Cennet'te derecâtı icab eder ve bu âyet de bu manâya delâlet eder.

*
* *

Vâcip Tealâ kitabı sağ cânibinden verilen ehl-i Cennet'in bazı

a'mâlini beyandan sonra defter-i a'mâli sol tarafından verilen kimselerin ahvalini beyan etmek üzere :

وَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ اُوتَ كِتَابِيَهْ ۝ وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ۝

buyuruyor.

[Ve amma şol kimse ki onun defter-i a'mâli sol cânibinden verildi. İşte o kimse «Ne olaydı benim kitabım bana verilmeyeydi, ben de hesabımın neden ibaret olduğunu bilmeyeydim» demekle izhar-ı esef eder.] Çünkü dünyada birtakım kötü amellerle meşgul olup amelinin neticesi olarak amel defteri sol cânibinden verilince kemal-i hacâletinden bu sözü söyler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet elem-i rûhânînin elem-i cismânîden daha ziyade te'sir ettiğine delâlet eder. Çünkü; defter-i a'mâlinde günahlarını görüp ehl-i mahşer nazarında rüsvâ olunca defteri eline verilip günahlarına herkes muttali' olmaksızın Cehennem'e gidip yanmasını tercih ederek bu sözü söyleyecektir ve hesabını bilmeksizin yanmasını hesabını bilmekten daha ehven görecektir. O halde hesabını görünce cümlesi aleyhine olduğunu bilmesinden ârız olan azab-ı rûhânî Cehennem ateşiyle olan azab-ı cismânîden daha eşed olduğuna âyet delâlet eder.

*
* *

Vâcip Tealâ kitabı sol tarafından verilen kimsenin o zamanda söyleyeceği sözlerinden bazılarını beyandan sonra sözlerinin bâkiyesini beyan etmek üzere :

يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ ۝ مَا اَغْنٰى عَنِّي مَالِيَهْ ۝ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ ۝

buyuruyor.

[«Ne olaydı ölümüm benim bütün işlerimin âhiri olaydı da ben bir daha dirilip bunları görmeyeydim. Çünkü benim malım azabı defi'de bana fayda vermedi ve benim saltanatım benden zayil oldu».]

Yani; kitabı sol tarafından verilen kimse kemal-i hacâletinden «Ne olaydı amel defterim bana verilmeye ve ben de hesabımı bilmeyeydim» dedikten sonra sözüne devam ederek der ki «Ne olaydı şu benim gördüğüm haller ölümüm olaydı da bundan sonra başka azap görmeyeydim. Yahut hayat-ı dünya bana ölüm olaydı da ben bu günahları işleyip şu azapları görmeyeydim. Zira; benim malım benden azabı defedip bugünkü mahcubiyetimi gideremedi, mal ve evlât kuvvetleriyle saltanatlarım zail oldu, hiç birinden bir fayda görmedim. Çünkü; hepsi yok oldu. Belki vizr ü vebal oldu» demekle hasretini ızhar ederek feryad eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âhirette göreceği azaba nispetle ölümün acısı gayet ehven olduğu cihetle ölüp bir daha dirilmemesini ister. *Âhirette insana fayda etmeyecek mal* la murad; *suret-i gayr-ı meşruada toplanıp rıza-i İlâhî'nin gayrıya sarfolunan servettir.* Yoksa suret-i meşruada kazanılıp rıza-yı İlâhî'ye sarfolunan mal değildir. Zira; rıza-yı Bârîye sarfolunan emval a'mâli sâliha kabilinden olduğu cihetle sahibi her zaman ondan fayda görür, sahibinin saâdetine sebep olur. *Saltanat* la murad; *emval ve evlât sebebiyle insana ârız olan kuvvet ve gayrılar üzerine yapmış olduğu tasalluttur* ki âhirette onların hiçbirinden fayda görmez. Dünyada olan saltanatı âhirette zail olunca fakîr, zelîl ve âciz olur. Çünkü ceza; amel cinsinden olmak kaidesine tevfikan dünyada malı ve evlâdı sayesinde gayrılara yapmış olduğu tasallut ve tecavüz mukabilinde âhirette zelîl, âciz, hakîr ve miskin olarak herbirinin azabını göreceğinden bu sözleri söyler.

*
**

Vâcip Tealâ eşkiyanın esefengiz hallerini ve bu hallerin neticesi olarak söyleyeceği sözlerini beyandan sonra taraf-ı İlâhî'den onlara olunacak muâmeleyi beyan etmek üzere:

خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ۝ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ۝ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ ۝

buyuruyor.

[Ey melekler! Tutun şu âsîyi, bağlayın boğazından ve sonra atınız onu Cehennem'e ve bundan sonra takın onu zincire ki o zincirin miktarı yetmiş arşındır. O zincire koyunca onu zincire sarın ki onun harekete mecali kalmasın.]

Yani; âsîlerin amel defterleri sol taraflarından verilmesi üzerine teessüf ve tahassürlerini izhardan sonra Vâcip Tealâ tarafından azaba me'mur olan meleklere hitaben denilir ki «Tutun o âsîyi, bağlayın, sonra Cehennem'e atın ve Cehennem'de bir zincire bağlayın ki o zincirin miktarı yetmiş arşındır. Çünkü; birçok âsîler o zincirde bağlıdır. Binaenaleyh; bunu da o zincire takın» demekle âsîlerin cezalarını ta'yin buyurur.

Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile arsa-i mahşerde hiçbir kimsenin gazab-ı İlâhî'den kurtulması mümkün olmadığı halde eşkiyanın bağlanması onlar için azap üzerine azap olacağı gibi kemal-i mezemmet ve rüsvâ olacaklarını beyanla onları tehdiddir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu gibi birçok âsîler, dünyada cânilerin birçokları bir zincire takıldıkları gibi zincire dizileceklerine işaret için zincirin uzunluğu beyan olunmuş ve bu misilli âsîlerin azabı ancak zincirle olacağına işaret için *silsile* (فاسلكوه) üzerine takdim edilmiştir. *Yahut* kıpırdanmaya mecali kalmasın için zincire sıkı sıkı sarılacağına işaret olmak üzere zincirin miktarı beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ âsîlerin azaplarını beyandan sonra azabın sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ ۝ وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ۝

buyuruyor.

[Muhakkak o âsî Allahü Azimüşşân'a iman etmedi ve fukarâlara taam yedirmeye terğib etmez.]

Yani; bundan evvelki âyetlerde beyan olunan envâ'-ı azabın sebebinden hatırlara gelen suâle cevap olmak ve azabın sebebini

alenen beyanla âsîlere tenbih için Cenab-ı Hak buyurur ki o kimsenin azab olunmasına sebep; kuvve-i itikadiyesinin bozuk olmasıdır. Zira; o kimse azamet-i şan sahibi olan Allahü Tealâ'ya iman etmediği gibi kuvve-i ameliyesi de bozuktur. Zira; o kimse fukaraya taam yedirmez, yedirmeye rağbet de etmediği gibi başkalarını teşvik ve terğib de etmezdi. Yani kendi malından yedirmediği gibi gayrın yedirdiğine dahi râzı olmazdı.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran kâfirlerin furû-u a'mâlle mükellef olduklarına bu âyette delâlet vardır. Zira fukaraya taam yedirmeye terğib etmemeyi iman etmemesi üzerine atıfla kâfirin azabına iman etmemesi sebep olduğu gibi taam yedirmemesinin de sebep olması; furû-u a'mâlden olan taam yedirmekle mükellef olmasına delâlet eder. Çünkü; mükellef olmasaydı taam yedirmemesi azabına sebep olmazdı. Halbuki taam yedirmeyi terketmesi bu âyette sebep olarak beyan olunmuştur. Binaenaleyh; kâfiri muâhaze için furû-u a'mâlle mükellef olduğuna âyette delâlet vardır. Fukaraya taam yedirmemek pek büyük cürüm olduğuna işaret için taam yedirmeye rağbet etmemek küfür üzere atfolunmuştur.

Bu âyette itikadın en kötüsü küfür olduğu gibi günahların en kötüsü de buhul olduğu beyan olunmuştur. Fukarâ ve mesakîne taam yedirmek ve suver-i saireyle muâvenet, şîme-i İslâmiyeden olduğuna birçok nusûs-u Celile vardır. Bu âyet de o cümleden birisidir. Çünkü; taam yedirmeye kendinin rağbetini ve gayrıyı terğibi terketmesinden dolayı terkeden kimse zemmolunduğu gibi muazzap olmasının esbabından birisidir. Binaenaleyh; İslâm'ın büyükleri bu hususa pek çok ehemmiyet vermişler, pek çok medreseler, mektepler, imâretler ve zâviyeler gibi müessesât-ı hayriye meydana getirmişler ve bunlara pek büyük vakıflar yaparak vâridat meydana koymuşlardır. Efrad-ı İslâmiye arasında misafirperverlik ve sair esbapla fukaraya muâvenet etmek tahsin olunmuş bir âdet-i kadime-i İslâmiyedendir. Hatta ashab-ı ızamdan (Ebüdderdâ') Hazretlerinin ailesini, çorbayı çok pişirip fazlasını fukaraya it'âm etmeye teşvik ettiği ve «Cehennem zincirinin nısfını boynumuzdan imanla çıkardık ve nısf-ı âharını da it'âm-ı taamla çıkarmayalım mı?» buyurduğu mervidir. Çünkü bu âyetlerde zin-

cirle Cehennem'de azabın sebebi iki olduğu beyan olunmuştur ki birisi; iman etmemesi, diğeri de it'âm-ı taama terğib veya rağbet etmemesidir. Şu halde azaptan kurtulmaya yalnız iman sebep olamaz. Zira; furu-u a'mâle dahi müdâvemet etmek lâzımdır. Vâ esefâ ki bizim genç fikirlilerimiz ve Avrupayı taklide yeltenenlerimiz sahaveti zemle Frenklerin buhlünü tahsin ederek meziyât-ı İslâmiye'yi zemmetmek isterler. Çünkü; bu kabilden olanlar âdât-ı İslâmiyenin muhassenâtını takdirden âcizlerdir ve esasat-ı İslâmiyenin neden ibaret ve ne gibi meziyâtı cami olduğunu bilmezler. Binaenaleyh; (الانسان عدو لما جهل) yani «İnsanı bilmediği şeyin düşmanıdır» fehvasınca İslâmiyeti bilmediklerinden İslâmiyete Hıristiyanlardan daha ziyade düşmanlıkla iftihar ederler. (اصلحهم الله)

***

Vâcip Tealâ âsîlerin azaplarının sebeplerinden bazılarını beyandan sonra o sebeplerden hasıl olan neticeyi beyan etmek üzere:

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ﴿٣٦﴾ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ ﴿٣٧﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya iman etmeyip, fukaraya taam yedirmeye rağbet etmeyince o günde o makamda onun için yardım ve şefaat edecek akrabası olmaz ve onun için yiyecek taam da bulunmaz. Ancak ehl-i Cehennem yandıkça onlardan akan sarı su ve irinler bulunur ve o irinlerini yiyemez, illâ amden günah işleyenler yerler. Zira; onlar hatâyâ ve büyük günah sahibi olduklarından onların yemelerine elverişli olan ancak irinlerdir.]

Bu âyet-i celile; tertib üzere bundan evvelki âyetin neticeleridir. Çünkü; Allahü Tealâ'ya iman etmemek o günde kendi için yardım edecek bir kimsesi olmamasının neticesidir ve takriri şöyledir: «Kâfir için yevm-i kıyamette yardım edecek bir dostu bulunmaz. Zira; kâfir Allahü Tealâ'ya iman etmedi. Her kimse ki Allahü Tealâ'ya iman etmedi, onun için yevm-i kıyamette dost bulunmaz.

Binanealeyh; kâfir için yevm-i kıyamette yardım edecek bir dost bulunmaz» demektir.

Ehl-i Cehennem'in yanmalarından hasıl olan irinden başka taam bulunmamak dünyada fukaraya taam yedirmeye rağbet etmemesinin neticesidir ve takriri şöyledir : «Kâfir için yevm-i kıyamette irinden başka taam bulunmaz. Zira kâfir; dünyada fukaraya taam yedirmeye rağbet etmedi. Her kimse ki dünyada fukaraya taam yedirmeye rağbet etmez, onun için âhirette irinden başka taam bulunmaz. O halde kâfir için yevm-i kıyamette irinden başka taam bulunmaz» demektir.

Ehl-i Cehennem'in yanmalarından hasıl olan irinlere taam denmesi; kâfirleri istihza içindir. Çünkü *t a a m ; yemek için hazırlanan şeydir.* Sarı su ve irin ise yemeye salih olmayan şeydir.

Kâfir dünyada evlât ve etbâ'ına, akraba ve taallûkatına itimad ederek kibir ve gururuna binaen iman etmediği cihetle Allahü Teâlâ âhirette güvendiği kimselerin hiçbirinden yardımcı vermez ve dünyadaki gururuna mükâfat olarak hakîr ve zelîl kılar, yardımcısız bırakır, dünyada kendisi tatlı ve tuzlu her nevi taamı yerken kalbinin katılığından neş'et ederek fukaraya merhamet etmeyip taam vermemesine mukabil olarak âhirette irinlerle taayyüş eder. Zira herkesin cezası; ameline göredir.

*
**

Vâcip Teâlâ kıyameti ve şedaidini, ehl-i imanın ve ehl-i küfrün kıyamette görülecek hallerini beyandan sonra insanlara âhiretin ahvalini bildiren Kur'ana ta'zim etmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَلَآ اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٩﴾ اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿٤٠﴾

buyuruyor.

[Ben Azimüşşân sizin gördüğünüz ve görmediğiniz cümle mevcûdâta yemin ederim ki muhakkak Kur'an-ı Azimüşşan kerim olan Resulün sözüdür.]

(فلااقسم) da bulunan (لا) lâfzı *sıladır,* nefiy manâsına

değildir. Binaenaleyh; manâsı «Ben yemin ederim» demektir. Şu halde bu âyette bütün mevcudata yemin vardır. Çünkü *c ü m l e e ş y a ;* insanlara nispetle *ikiden halî değildir : Ya görülür veya görülmez.* İnsanların gördüğüne ve görmediğine yemin olunca halika, mahlûka, dünyaya, âhirete, ecsama, ervaha, inse, cinne, niam-ı zahire ve batınaya şâmildir.

Yahut (لا) lâfzı *kasemi nefyiçindir.* Zira; Kur'anın Resul-ü Kerim'in kavli olduğu zâhir ve bâhir olduğu için yeminle takviyeye hacet yoktur. Çünkü; ukalâ indinde zâhir olan bir hakikat, yeminle te'yide muhtaç olmaz. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Kur'anın Resul-ü Kerim'in kavli olduğu açık ve zahir olduğu için mevcudattan hiçbirisiyle bu hakikatı beyan için kaseme hacet yok] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *R e s u l* 'le murad; *Cibril-i Emin'dir* diyenler varsa da *R e s u l* 'le muradın *Resulullah* olmasını bundan sonraki âyetler te'yid ettiği cihetle ekser-i müfessirîn Resulullah (S.A.) Efendimiz olmasıyla tefsir etmişlerdir. Çünkü; bundan sonraki âyetlerde şair ve kâhin sözü olmadığı beyan olunmuştur. Zira; kâfirler şair ve kâhin olmakla Resulullah'ı tavsif ederler; Cibril-i Emin'i tavsif etmezler. Binaenaleyh; münkirlere karşı hem resulün risaletini beyan, hem de Kur'anı onların isnadından tebrie olmak üzere *R e s u l* le muradın *Resulullah* olması tercih olunmuştur. *K u r ' a n ; Allahü Tealâ'nın Levh-i Mahfuz'da izhar buyurduğu cihetle* Allah'ın kelâmıdır. *Levh-i Mahfuz'dan semaya ve semadan yeryüzüne indiği cihetle* Cibril'in kelâmıdır. *Nâsa tebliğ ve Kur'ana imana davet ve nâsa hitaben okuduğu cihetle* Resulullah'ın kelâmıdır. Şu halde Kur'ana «Allah'ın kelâmıdır, Cibril'in kelâmıdır, Resulullah'ın kelâmıdır» demek sahîh olur.

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾

[O Kur'an şair sözü değildir, Hakkaniyet'e asla iman etmezsiniz.]

Yani; ey kâfirler! Siz Kur'ana şair sözüdür dersiniz. Halbuki

Kur'an şairin sözü olmadı. Siz azıcık bir tasdikle bile tasdik edip iman etmezsiniz. Yahut *manâ-yı âyet :* [Az bir zamanda iman edersiniz] demektir. Çünkü; kâfirler bazı zamanda Kur'anın hak olduğuna iman ederler, lâkin bu iman yalnız kalplerinde olup istidlâle zahire çıkararak lisanlarıyla kalplerini te'yid etmeden az bir zamanda kalplerinden geçtiği için nazar-ı şeri'de bu misilli iman mu'teber değildir. Binaenaleyh; kâfirlere «Az bir zaman iman edersiniz» demek «İmanınızın sebâtı olmadığından muteber değil» demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (قليلا) Araplar indirinde *alelekser nefy-i küllîde* isti'mâl olunduğundan bu makamda *nefy-i küllî* manâsına alınarak «Hiç iman etmezsiniz» manâsına olmak evlâdır. Çünkü bu âyette muhatap olanlar iman etmeyen küffar-ı Kureyş olduğu cihetle nefiy manâsına olup «Hiç iman etmezsiniz» demek «Azıcık iman edersiniz» demekten daha münasiptir.

وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

[Kur'ân falcı sözü değildir. Sizler Kur'an hakkında asla tefekkür edip düşünmezsiniz.] Eğer Kur'anın cami olduğu hakayıki düşünseniz Kur'anın falcı sözü olmadığını bilir; iman da edersiniz. Çünkü; cadde-i şeriattan çıkmış birtakım eşkıya güruhundan ibaret olan kâhinlerin sözü olmasıyla hükmetmezdiniz. Zira; Kur'anın dünya ve âhiret saâdetini cami olduğunu azıcık düşünen bir kimse kâhinden böyle bir kelâm sâdır olmayacağını bilebilir. Şu halde siz düşünmediğiniz için halâ kâhin sözü demekte devam ediyorsunuz.

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٣﴾

[Kur'an âlemlerin Rabb'isinden yeryüzüne indirilmiştir.]

Yani; Kur'an sizin dediğiniz gibi şair ve kâhin sözü değildir, belki âlemlerin Rabb'isi tarafından bilûmum kulların terbiyesi için Levh-i Mahfuz'dan sema-yı dünyaya ve sema-yı dünyadan yeryüzüne Cibril-i Emin vasıtasıyla indirilmiştir.

Bu âyette kâfirleri imana terğib vardır. Çünkü; esma-i hüsnadan *terbiye* edici manâsına olan *Rab* ism-i şerifinin âleme muzaf olarak gelmesinde bütün âlemin yani küçük ve büyük, az çok cümle zerrât-ı cihanın Rabb'isi olunca kâfirlerin dahi Rabb'isi olduğu evleviyetle sabit olduğundan kendilerinin Rab'leri tarafından geldiği beyan olunduğu cihetle iman etmelerine terğip hasıl olmuştur. Zira; cümle âlemin mürebbisi tarafından gönderilen kitap elbette cümlesinin terbiyesine kâfi olacağı bedîhi olduğu cihetle bunların da terbiyesine kâfi olduğundan insaf ederek iman etmeleri lâzımdır denmeye işaret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kur'anın haiz olduğu bazı evsafını ve zat-ı ülûhiyet tarafından resulüne gönderilmiş yalandan ârî bir kitab-ı münzel olduğunu beyandan sonra o kitabın tebliğine memur olan zat-ı şerifin yalandan beri olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْاَقَاوِيلِ ۝ لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ۝ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ۝

buyuruyor.

[Eğer Muhammed (A.S.) bazı sözleri bizim üzerimize yalan olarak söylemiş olsaydı biz onu kemal-i kuvvetimizle tutardık ve sonra onun kalp damarlarını keserdik.]

Yani; ey Kur'ana ve Resul'ümüze itiraz eden kâfirler! Eğer bizim tarafımızdan Kur'anı tebliğe me'mur olan peygamber sizin dediğiniz gibi bizim kendisine vahyetmediğimiz halde yalan ve iftira olarak bizim namımıza kendi cânibinden uydurmakla bazı sözleri size tebliğ edeydi biz onu kudretimizle ahzeder ve sonra cemi' idrakin mecma'ı ve hayatın medarı olan yürek damarını keserdik, lâkin o peygamber yalan söylemedi. Zira; yalandan ve sair günahlardan ma'sumdur. Ma'sum olan bir zattan bu gibi hallerin zuhuruysa muhâldir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile (تقوّل) *iftira* manâsınadır. Ancak *i f t i r a ;* *esası olmayan bir şeyi âhara isnad ol-*

duğu cihetle külfetten halî olmadığına işaret için *külfete* delâlet eden *tefa'ul* babından (تقول) kelimesi ve iftira olan sözleri tahkir için Arap indinde *esassız ve iftira kabilinden olan sözlerde isti'mâl olunan a k a v î l* kelimesi varid olmuştur. *Y e m i n ; kuvvet ve kudret* manâsınadır. *V e t i n ; kalpte bir damar ki kesildiği anda o damarın sahibi ölür.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Eğer Muhammed (S.A.) bizim vahyetmediğimiz bazı sözleri bizim üzerimize iftira olarak söylemiş olsaydı biz onu kudretimizle tutar ve kalbinde olan can damarını keser, birden öldürürdük] demektir.

Bazıları *y e m i n* le murad; *Resulullah'ın kudretidir* dediler. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Eğer bizim Muhammed (A.S.) a vahyetmediğimiz bazı sözü, bize isnad ve iftira ederek size söylemiş olsaydı biz onun kudretini alır, size söylemekten menederdik veyahut onun sözünün yalan olduğuna diğer bir kimse vasıtasıyla delil getirerek nâsa karşı onun yalanını izhar ederdik. Halbuki söylemekten menetmedik ve yalan olduğunu izhar eylemedik. Şu halde sözleri doğrudur, sizin dediğiniz gibi değildir] demek olur, bumanâ resul göndermekteki hikmete de muvafıktır. Çünkü; emr-i nübüvvette doğrunun yalancıdan ve yalancının doğrudan temeyyüz etmesi lâzımdır. Eğer nübüvvet davasıyla beraber Allahü Teâlâ'ya iftira edenlerin yalanlarını kullarına karşı Allahü Tealâ izhar ederek yalancıları terzil etmemiş olsa da onlara müsaade etseydi nebi olanla olmayan arasında fark olmazdı. Binaenaleyh; kulların yalancıları tasdikte ma'zur olmaları lâzım gelir ve emr-i nübüvvetten maksat da muhtel olurdu. Halbuki maksadın muhtel olması bâtıldır. Binaenaleyh; enbiyadan yalan da bâtıldır.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin Resulullah hakkında söyledikleri yalan olduğunu ve eğer onların dedikleri gibi Resulullah kendi indinden birşey icad ederek tebliğde bulunmuş olsaydı derhal öldüreceğini, farzımuhal olarak böyle birşey zuhur etmiş olsa Allah'ın muâhaze-

sinden Resulullah'ı kimsenin kurtaramayacağını beyan etmek üzere :

فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Eğer sizin dediğiniz gibi olsa sizden hiçbir kimse Muhammed'den benim muâhazemi menedecek yoktur.]

Yani; Muhammed (A.S.) sizin dediğiniz gibi bizim üzerimize iftira etmez. Eğer iftira edecek olsaydı biz onu muâhaze ederdik, bizim muâhazemizden onu kurtaracak sizden hiç bir kimse yoktur. Kimin haddidir onu bizim elimizden alsın? Onu kurtarmak hiç kimsenin haddi değildir. Halbuki bizim muâhaza etmememiz iftira etmediğine ve söylediği sözlerin bizim vahyimizle olduğuna delâlet eder. Çünkü; iftira etmiş olsaydı bizim ahzedeceğimiz muhakkaktı ve biz ahzedince kurtaracak bir kimse yoktu. Halbuki bizim ahzetmediğimiz muhakkaktır. Binaenaleyh; iftira etmediği muhakkaktır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette (من احد) siyak-ı nefiyde *nekre* olduğu cihetle *cemi'* manâsına olduğundan (حاجزين) *cemi'* sıygasıyla vârid olmuştur. Binaenaleyh; *manâ-yı âyet :* [Eğer Allahü Tealâ Resul'ünü ahzetseydi onu kurtaracak sizden bir fert yoktu] demektir.

***

Vâcip Tealâ Kur'anın iftira olmadığını beyandan sonra Kur'anın bazı menafiini beyan etmek üzere :

وَاِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[Muhakkak Kur'an Allah'ın azabından korkanlara vaaz u nasihattır.]

Yani; ey müşrikler! Sizin dediğiniz gibi Kur'an Muhammed (A.S.) ın kendi indinden uydurduğu birşey değildir. Belki Kur'an; Allah'tan korkanlar için menfaat ve mazarratlarını bildirir ve sebeb-i necatlarını beyan eder ve taraf-ı İlâhî'den gelmiş bir mev'ize-i beliğadır.

Bu âyette Kur'ana iftiradır diyen kâfirlere ta'riz vardır. Çünkü; «Kur'an müttekilere vaazdır» demek «Ey kâfirler! Sizin gibi ittikadan behresi olmayanlar Kur'an'ın vaazından müstefid olamazlar» demektir. Şu halde âyette kâfirleri hem zem hem de tehdid vardır.

وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّب۪ينَ ۝

[Halbuki biz muhakkak biliriz sizden Kur'anı tekzib ediciler vardır.] Zira; dünyaya muhabbet ve riyasetini muhafaza kasdıyla Kur'anın hak olduğunu bildiği halde inkâr edenler mevcuttur. Halbuki Kur'anı tekzip; onların dünyada sebeb-i helâk ve âhirette sebeb-i azapları olacaktır. Çünkü Kur'an; onu tasdik edenlerin sebeb-i necatları olunca tekzib edenlerin elbette sebeb-i felâketleri olacağı aşikârdır.

***

Vâcip Tealâ Kur'anı inkâr edenlerin haklarında nedamet ve hasret olacağını beyan etmek üzere:

وَاِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِر۪ينَ ۝

buyuruyor.

[Muhakkak Kur'an iman etmediklerinden dolayı kâfirler hakkında nedâmet ve hasrettir.] Çünkü; dünyada iman edenlerin gün be gün şereflerini arttırınca kâfirler üzerine gam ve gussa olduğu gibi âhirette Kur'ana iman eden müminlerin sevabını görünce kâfirlerin hasretlerini arttıracağı şüphesizdir. Fakat geçmiş olan birşeye tahassür fayda vermediğinden tahassürleri de kendileri için ayrıca bir azaptır.

وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾

[Kur'an haktır; kendisinde elbette butlan yoktur ve yakîndir; kendisinde asla şek yoktur.]

Şu üç âyet münkirleri red için vârid olduğundan mükerrer edat-ı te'kidle varid olmuşlardır. Çünkü; münkirin inkârı ne kadar kuvvetli olursa onu reddedecek kelâmın da o nispette kuvvetli olması lâzım olduğundan edat-ı te'kitle irâd olunmuştur.

Kur'anın müminler hakkında nimet, kâfirler hakkında hasret olması Resulullah hakkında ayrıca nimettir.

*
* *

Vâcip Tealâ şu nimetin şükrünü eda etmek için resulüne tesbihle emretmek üzere :

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Kur'an müminler hakkında nimet ve kâfirler hakkında hasret olunca yâ Ekrem-er Rusül! Pek büyük ve ulu olan Rabb'in Tealâ'nın ismini her türlü noksanlardan tenzih et.] Zira; seni Resul olarak ihtiyar edip sana iman edenler aziz, etmeyenler zelîl olunca sen Rabb'in Tealâ'nın cemi' nekaisten münezzeh olduğunu lisanınla zikret ki sana verdiği nimetlerin şükrünü eda etmiş olasın.

*
* *

SURE-İ MEÂRİC

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Kırk dört* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ ۝ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ۝ مِنَ اللّٰهِ ذِي الْمَعَارِجِ ۝

[Bir sâil kâfire vâki olacak azabı suâl etti. O azap kâfirler içindir ki göklerin ve nice âlî makamların hâlikı ve sahibi olan Allahü Tealâ tarafından nâzil olan âzâbı defedici bir kimse olmadı.]

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; müşriklerden (Nadr b. Hâris) veya (Ebu Cehil) «Ya Rabbi! Eğer Muhammed (S.A.) in dediği doğruysa bizim üzerimize azap gönder veyahut taş yağdır» demesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Bir duâ edici, kâfirlere vaki olacak âzâbın gelmesiyle duâ etti. Çünkü; Resulullah onları taraf-ı İlâhî'den azabın gelmesiyle inzar edince onlar da «Yâ Muhammed! (S.A.) Dediğin doğruysa gelecek azap geliversin» demişlerdi, istedikleri azap Bedir vak'asında geldi. Allahü Tealâ onları ehl-i iman elinde makhûr, münhezim ve maktul kıldı» demektir. Hatta bazı rivayette (Hârise b. Nu'man) «Yâ Rabbi! Muhammed (S.A.) ın dediği doğruysa bizim üzerimize taş yağdır» demişti. Bu duâsı üzerine Allahü Tealâ başına taş düşürüp beynini parçalatmak suretiyle helâk etmiştir. *Yahut* müşriklerden bazıları Resulullah'ın beyan ettiği azabın kimlere vaki olacağını suâl etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Ve Allahü Tealâ'nın inzal ettiği azabı defedecek bir kimse olmadığı beyan olunmuştur ki evlâdına ve

etbâ'ına güvenenleri de reddetmiştir. Çünkü; (دافع) nefi akabinde *nekre* olarak vâki olduğundan *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ kâfirlere vaki olacak azabı defedici gerek akrabalarından, gerek ahbap ve evlâtlarından hiç kimse yoktur] demek olur.

İbn-i Abbas'ın rivayetine nazaran *m e â r i c* le murad; *semavâttır.* Zira; *evamir-i İlâhî'yi ve nevâhi-yi sübhaniyi getirip götürmek üzere melekler semâvâttan inip çıktıkları için semâvâta m e â r i c* denmiştir.

***

Vâcip Tealâ semâvât gibi âlî makamların sahibi olduğunu beyandan sonra o âlî makamın sahibi olan Allahü Tealâ'nın arş-ı a'lâsına meleklerin ne kadar miktarda inip çıktıklarını beyan etmek üzere :

تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍ ۝

buyuruyor.

[Melekler ve ruh isminde olan Cibril-i Emin arş-ı a'lâya çıkarlar o günde ki o günün miktarı elli bin senedir.]

Yani; miktarı elli bin sene raddesinde olan yevm-i kıyamette emr-i İlâhî'yi almak üzere melekler ve Cibril arş-ı a'lâya çıkarlar. Cibril-i Emin'in fazilet ve meziyetine işaret için melekler de dahil olup onların cinsinden olduğu halde ayrıca zikrolunarak *ruh* lâfzı melâike üzerine atfolunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hakkın mekândan münezzeh olduğu delil-i kat'îyle sabit olduğu cihetle *mekâna* delâlet eden *kelimâtın* her yerde münasip veçhile te'vili vâciptir. Binaenaleyh; bu âyette (اليه) lâfzı *arşa* veya *emr-i İlâhî'ye* veya *hükm-ü İlâhîye* râci olmakla melekler arşa ya emri, veyahut hükm-ü İlâhî'yi telâkki etmek üzere çıkarlar demektir.

Elli bin sene takdir suretiyledir. Yani «Yevm-i kıyamette nâ-

sın hesabıyla insanlardan en zeki ve muhasip kimseler meşgul olsalar elli bin senede nihayet bulur» demektir, yoksa muhasebe elli bin sene devamla o gün o miktar uzayacak demek değildir. Zira; Vâcip Tealâ'nın, kulların muhasebesini dünya günlerinden bir günün nısfı mesâbesi bir zamanda bitireceği mervidir. Bazıları da elli bin sene miktarı olmak kâfirlere mahsus olduğunu beyan etmişlerdir. Bugün, hesap gününe mahsus olduğu cihetle âhiretin nihayet bulacağına delâlet etmez. Zira; bu âyet; yevm-i kıyameti beyan eder, yoksa âhiretin mecmuu müddetine beyan için sevkolunmuş değildir ki âhiretin müddetini beyan olsun.

O günün müminler hakkında pek az bir miktar olduğuna bazı âyetler delâlet ettiği gibi (Ebu Said-ül Hudrî) Hazretlerinden mervî olan hadis-i şerif de delâlet eder. Çünkü; ashab-ı kiram tarafından «Ya Resulallah! O gün ne kadar uzun bir gündür?» denildiğinde Resulullah'ın «Nefs-i Muhammediyem kudret-i İlâhî'yesinde olan Allahü Tealâ'ya yemin ederim ki o gün mümin hakkında elbette tahfif olunur. Hatta dünyada edâ ettiği farz namazından daha hafif olur» buyurduğu mervidir. Şu halde bu âyette mezkûr olan uzun müddetin ehl-i imana şümulü yoktur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin vâki olacak azaptan suâllerini beyan buyurdu ve lâkin bu suâl istihza tarikıyla olduğundan Resulullah'a arız olan hüzn ü elem üzerine Resul'ünü tesliye ve sabırla emretmek üzere :

فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا ۝ اِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا ۝ وَنَرٰيهُ قَرِيبًا ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Onlar istihza tarikıyla sana azaptan suâl edince sen güzel sabırla sabret, âkıbet senindir. Zira; onlar o azabı uzak görürler, biz yakın görürüz.]

Nisâbûrî ve Hâzin'in beyanları veçhile *s a b r - ı c e m i l* le murad; *ıztırap ve halecân-ı kalp şâibesi olmayan sabırdır* ki onda

kâfirlerin azabını isti'câl ve derhal vukuunu gözetmek dahi olmaz. Zira; azabın vukuunu isti'câl üzere gözetmek hüzünden halî olamayacağından ve ne zaman vâki olacak diyerek intizarda vakt-i merhunu gelinceye kadar ıztırap çekileceğinden Cenab-ı Hak Habibine sabr-ı cemille emretmiştir ki bunların cümlesinden vareste olsun.

Bu âyette Cenab-ı Hakkın resulüne sabırla emrinde düşmanlarının inkırazına beşaret vardır. Çünkü; sabrın âkıbeti selâmet olup selâmet ise düşmanlarının izmihlâliyle olacağından sabırla emir; beşareti mutazammındır ve âkıbet Bedir gazasında düşmanları helâk olduklarından sabrın âkıbeti olan selâmet görülmüştür, şu itibarla âyet gaipten haber olduğu cihetle mûcizedir.

Kâfirler Resulullah'ın beyan ettiği azabı, inanmadıkları cihetle uzak addetmişlerse de Cenab-ı Hak o azabın yakın olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; kudret-i İlâhî'yeye nispetle gayet kolay ve yakın olduğundan vakt-i merhunu gelince sebeb-i nüzulde beyan olunduğu cihetle bu azabı uzak addedenler ehl-i İslâm'ın kılıcıyla Bedir'de helâk olmuşlardır. Şu beyan; azabın dünyada vukuuna nazarandır. Amma âhirette olduğuna nazaran o yakın olan azabın zamanı *kıyamet günüdür.*

***

Vâcip Tealâ yakın olan azabın zamanını beyan etmek üzere :

يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ ﴿٨﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ﴿٩﴾ وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴿١٠﴾ يُبَصَّرُونَهُمْ

buyuruyor.

[Yakın olan azap o günde olur ki gök erimiş bakır gibi ve dağlar dahi atılmış renkli yün gibi olurlar, o günde akraba diğer akrabasının halinden soramaz. Halbuki akraba birbirine gösterilir.]

Yani; o azabın vukuu öyle bir günde olur ki o günün şiddetinden gökler erimiş bakır veyahut zeytinyağının tortusu gibi olur, dağlar bu kadar cesametleriyle beraber gûnâgûn renklerle atılmış yün parçaları gibi olur, herkes kendi haliyle meşgul olduğundan

hiçbir akraba diğerinin halinden sormaya mecali olamadığından soramaz. Halbuki akrabaları onlara gösterilir, yoksa akrabalar birbirlerinin halinden soramadıkları göremediklerinden değildir, belki o günün şiddetinden herkesin kendi ameli meşguliyetine kâfi olduğu cihetle velev akrabası olsun gayrın halinden suâle vakti olmaz ki suâl etsin.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *İ h n ; çeşitli renkle atılmış ve boyanmış yündür.* Dağların reng-i aslîleri beyaz, kırmızı ve siyah gibi renkler olduğu cihetle kıyamette atılmış yün parçaları gibi havada bulundukları zamanda muhtelif renklerde bulunacağından çeşitli renkle boyanmış ve atılmış yüne teşbih olunmuştur.

Akraba yekdiğerinin halinden soramayınca birisinden de şefaat isteyemez ve rıfkıla muâmele de beklemez. Zira; herkesin kendi derdi başından aşkın olduğu cihetle hiçbir kimse diğerinden lûtuf gözetemez. Çünkü; kendi derdine derman bulamayanın diğerinin derdine derman olamayacağı tabii birşeydir. Evet! Kıyamette bazı kimse diğerine şefaat eder, fakat suâl cevap bitip kendi kurtulduktan sonra âharına şefaat eder. Şu halde yevm-i kıyamette insanların yekdiğerine şefaatları olacaktır, lâkin şefaat edecek kimsenin başı selâmet olmak şarttır. Binaenaleyh; bu âyet şefaat hakkında olan âyetlere münafi değildir.

Hulâsa; kâfirlerin Resulullah'ın beyan ettiği azaptan istihza tarikıyla suâl ettikleri ve taraf-ı İlâhî'den onlara nazil olacak azabı defedecek kimsenin bulunmayacağı ve Cenab-ı Hakkın âlî makamlar sahibi olduğu ve o âlî makamlardan birisi de arş-ı a'lâ olup arş-ı a'lâya meleklerin, miktarı elli bin sene olan yevm-i kıyamette Allahü Tealâ'dan emir almak üzere çıkacakları ve kâfirlerin suâllerinden ârız olan hüznü defetmek için Resulullah'ın sabra devamı lâzım olduğu ve o azabı kâfirler uzak görüyorlarsa da Cenab-ı Hakkın gayet yakın gördüğü ve o azabın yevm-i kıyamette olacağı o yevm-i kıyametin dehşetinden semanın erimiş bakır ve dağların atılmış yün gibi olacağı ve o günde akrabalar birbirini gördükleri halde herkes kendi derdiyle meşgul olduğundan yekdiğerinin halinden suâl edemeyeceği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ akrabaların birbirini görüp bildikleri halde yekdiğerinin halinden soramayacaklarını beyandan sonra suâl edemediklerinin sebebi; o günün insanlarda ikaa edeceği te'sirinden mütevellit olduğunu beyan etmek üzere :

يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ ﴿١١﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ ﴿١٢﴾ وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ ﴿١٣﴾ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Her günahkâr yevm-i kıyametin azabından kurtulmak için sevgili oğlunu, haremini, biraderini ve kavm ü kabilesini ki o kavm ü kabilesi sevdiklerinden dünyada onu kucaklarına alırlardı ve yeryüzünde olan insanların cümlesini azaba bedel verip de sonra kendi kurtulmasını ister.]

Yani; her günahkâr kendinden sâdır olan günahların azabını ve kıyametin şiddetini görünce o günün azabından kurtulmak için oğlunu, haremini, biraderini ve ona her iyiliği lâyık görüp kendini dünyada kucaklarına alan kavm ü kabilesini ve yeryüzünde olan insanların cümlesini o azap bedelinde feda edip de sonra kendinin kurtulmasını ister, ezcân ü dil arzu eder. Lâkin o arzusu kendine fayda vermez. Çünkü; bir kimsenin günahına diğeri feda edilemez. Zira; o gün adalet-i İlâhî'yenin zuhur edeceği bir gün olduğundan herkes kendi günahının cezasını görür, âharın günahından mes'ûl olamaz ve hiçbir kimse kendi günahı bedelinde âharı fedaya muktedir olamaz. Binaenaleyh; o günah sahibi olan kimsenin bu misilli temenniyâtı muhali temenni kabilindendir.

Bu âyet-i celile o günde herkesin duçar olacağı müşkülâtı tasvir eder. Yani o günün müşkülâtını gören bir âsî nefsinin halâsı için herşeyi hatta en ziyade sevgili olan evlâdını, ahbabını, haremini ve biraderini fedaya âmâde olur fakat muktedir olamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (ثُمَّ) kelimesi *istib'âda* mevzudur. Çünkü; arzu olunan necat ve feda muhal olduğu cihetle bu misilli arzusuyla necâtın gayet uzak ve muhal olduğuna işaret için *istib'âda* mevzu olan (ثُمَّ) lâfzı varid olmuştur.

İşte insanlara lâzım olan; tedariki mümkünken bu dünyada Allah'ın emrine imtisal ederek o günde kurtaracak esbaba teves-sül etmektir. Zira; herşey zamanında gerektir, zamanı geçtikten sonra kurtulmak çaresini aramak fayda etmez.

Hulâsa; yevm-i kıyametin azabından kurtulmak için âsî olan kimsenin o azaba bedel oğlunu, haremini, kavm ü kabilesini ve cümle insanları feda edip de kendinin halâs olmasını arzu edeceği ve lâkin fayda vermeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cüm-lesindendir.

***

Vâcip Tealâ günah sahibi olan kimsenin azaptan kurtulmak için bütün dünyayı feda etmek isteyeceğini, lâkin fayda etmeyece-ğini beyandan sonra bu misilli âsîlerin arzuları sarahaten reddolu-nacağını beyan etmek üzere :

كَلَّا إِنَّهَا لَظَىٰ ۝ نَزَّاعَةً لِلشَّوَىٰ ۝ تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّىٰ ۝ وَجَمَعَ فَأَوْعَىٰ ۝

buyuruyor.

[Ey âsî! Senin zannettiğin gibi değil. Zira; Cehennem alevle-nici ateş sahibi olup etrâf-ı a'zânın ve başların derilerini yüzüp çıkarıcıdır, Cehennem imana arkasını dönen, haktan i'raz eden, ha-ramdan mal cemedip kese içine koyan kimseleri kendi tarafına çağırır.]

Yani; günah sahibi olan kimse arzu ettiği veçhile kurtulamaz. Zira; Cehennem ateşi daima alevlenici ve etraf-ı a'zâ olan ellerin, ayakların, başın ve yüzün etlerini ve derilerini söküp alıcıdır, Ce-hennem imana arkasını dönüp Resul'ün davetine icabetten i'raz edenleri ve ibadetten sarfınazarla müzahrefat-ı dünyeviyeden su-ret-i gayr-ı meşruada mal toplayıp saklayan ve hırs u emeline bi-naen Hakkullah olan zekâtını vermeyen kimseleri kendi tarafına çağırır, içine alır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile Cehennem, kâfiri kendi tarafına lisan-ı haliyle veyahut Cenab-ı Hakkın kendinde halkettiği lisanla çağırır yahut çağıran Cehennem'in zebanileridir.

Buna nazaran Cehennem veyahut zebanileri «Gel buraya yâ kâfir!» diyerek çağırır yahut (تدعوا) (تهلك) manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Cehennem imandan i'raz eden kâfirleri helâk eder] demektir.

Bu âyette (ادبروتولى) ma'rifet-i İlâhî'yeden ve taat-ı sübhaniyeden i'raza işarettir. (وجمع فاوعى) hırs ve emele işarettir ve dinin âfâtı da bunlardan ibarettir. Bu âyette imandan ve taat-ı İlâhî'yeden i'raz edenlerin Cehennem'in davetine ma'ruz kalacakları beyan olunduğu gibi mal cemedip hıfzedenlerin dahi Cehennem'e ma'ruz kalacakları beyan olunmuştur. Gerçi helâlinden mal cemetmek meşru ise de o malın vâcibatını eda etmemek ve lâzım gelen mahallere sarfetmeksizin hıfzetmek o malın hukukunu eda etmemek olduğu cihetle Cehennem'in davetine sebep olabilir. Amma veçh-i şer'î üzere mal kazanmak ve israftan sakınmakla beraber şer'an sarfı lâzım olan miktarını sarfederek fîsebilillâh infakla o malı müstehakkına ulaştıran kimse Cehennem'in davetine ma'ruz kalmayacağı gibi o mal Cehennem'e perde olarak sahibinin halâsına sebep olur.

(لظى) *ateşi alevle yanıcı Cehennem'in ismidir.* (نزاعة) *şiddetle soyup çıkarıcı* manâsınadır. (شوى); *yüzün ve başın derileridir.* Yahut *eller ve ayaklar gibi etraf-ı a'zâdır.* (كلا) *öyle değil* manâsına âsînin arzusunu reddetmektir. Şu halde *manâ-yı nazım:* [Ey âsî! Hal ü şan öyle değil, belki Cehennem; alevlenici ateş sahibi yüzlerin, gözlerin ve etraf-ı a'zânın derilerini şiddetle yolup alıcı, söküp çıkarıcıdır, imandan yüz döndürüp suret-i gayr-ı meşruada mal cemedip hırsla saklayanları tarafına cezbedip çekicidir] demektir.

***

Vâcip Tealâ mal cemedip mahalline sarfetmeyerek hıfzedenlerin Cehennem'in davetine ma'ruz kalacaklarını beyandan sonra insanda bulunan bazı fena sıfatları beyanla Cehennem'e istihkakın esbabını beyan etmek üzere:

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾

buyuruyor.

[Muhakkak insan hırsı çok ve sabrı az olarak halkolundu. Hatta insana zarar dokunduğunda sabrının azlığından feryad eder, bağırır, çağırır, hayır dokunduğunda kemal-i hırsından kimseye vermez, vermek de istemez, onu hıfzeder.]

Yani; küfran-ı nimet ve nisyan şanından olan insan, şiddetli hırs sahibi ve gayet az sabredici olarak halkolundu ki o insana fakır ve hastalık gibi zarar isabet ettiğinde isabet eden zararı herkese ilân için şikâyet eder, bağırır, çağırır, sabredemez. O insana evlât ve servet ü sâman gibi hayır isabet ettiğinde onu saklamakta şiddetle buhul ve imsak eder kimseye vermez. Hatta bir zerresinin bile âhar bir kimseye gittiğine razı olmaz.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile insan *şiddet-i hırs ve kıllet-i sabır* manâsına olan *h e l û '* sıfatı üzerine halkolunduğundan bu sıfat insanda cibillî ve zarurî olduğu cihetle bunun tebdili mümkün olmadığından insanı zem, bu sıfat üzerine bulunduğundan değildir. Zira; Ceab-ı Hak kendi halkettiği sıfat üzerine kulunu zemmetmez. Çünkü; o sıfatı refi' ve izale etmek kulun elinde ve kudreti tahtında değildir. Binaenaleyh; insan vus'unda olmayan şeyle mükellef olamaz. Şu halde insanın zemmolunması; bu sıfat-ı zarûriyeden tevellüd eden; şikâyet, bağırmak, çağırmak ve buhl ü imsâk gibi birtakım ef'âl-i ihtiyariye üzerinedir. Gerçi bu ef'âlin menşei insanda cibillî bir sıfatsa da bunları terketmek insan için mümkün olduğundan terketmeyen kimseleri Allahü Teâlâ zemmetmiştir. Çünkü bunları terkle teklif; insanın vus'unda olan birşeyle tekliftir ki teklifin menşei zarûrî ve cibillî olan hâlet-i nefsaniye değildir, belki hâlet-i nefsaniyeden neş'et eden ef'âl-i ihtiyariyedir.

Bu âyette insanın şerden fezi' ve feryad ve hayrı kemal-i arzuyla muhafaza ettiği beyan olunmuştur ki hulâsası mazarrattan kaçmak, menfaatını aramak ve rahatı için çalışmaktır. Buysa bir emr-i meşru ve ma'kul olduğu cihetle zemmolunmamak lâzım ge-

lir ki zemmolunmasının sebebi; himmeti yalnız dünyaya masruf olduğundandır. Zira insan için lâzım olan; umur-u dünyaya umur-u âhireti de karıştırmak ve belki umur-u âhireti tercih etmektir. Binaenaleyh sırf dünyaya hasr-ı emel ederek âhireti unutanlar her zaman mezmûmlardır.

Hulâsa; insanın çok hırs ve azıcık sabır üzere yaratıldığı ve bu sıfatın neticesi olarak hayır isabet ettiğinde şiddetle muhafazakâr olup âhara bir zerresini bile vermeye razı olmadığı ve şer isabet ettiğinde sabretmeyerek fezi' ve feryad etmek şanından olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ insanın hırs ve emel üzerine halkolunduğunu beyandan sonra bu sıfat-ı mezmumeden sekiz sınıfı istisna etmek üzere :

إِلَّا الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[O sıfat-ı mezmume üzere bulunmayan ancak namaz kılan kimselerdir ki onlar namazlarına devam edicilerdir.]

Yani; bütün insanlar hırs ve emel sahralarında helâke müstehak olurlar. İllâ şol kimseler ki canib-i ma'nevî-i İlâhî'ye teveccüh-ü tamla teveccüh ederek onlar devam üzere namazlarını eda edicilerdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu makamda *d e v a m* la murad; *evkâttan hiçbir vakitte namazı terketmemek ve namazın vakti geldiğinde namazdan başka birşeyle meşgul olmamaktır.* Namaza devam edenler kabâyih-i sâbıka olan hırs ve emel gibi sıfât-ı mezmumeden istisna olundular. Zira; namazın vakti gelince herşeyi terkederek kalbi gibi âzasıyla dahi cânib-i ma'nevî-i İlâhî'ye teveccüh edip namazını edayı herşey üzerine tercih etmesi hırs ve emel gibi sıfât-ı mezmumeyi terkine delâlet eder. Çünkü; dünyaya muhabbeti olmuş olsaydı dünya umurunu terkle âhiret umurundan ibaret olan namaza sür'at etmezdi. Şu halde vaktini fevtetmeksizin

namaza devamı şeriatın zemmedeceği derecede dünyaya muhabbeti olmadığına delâlet ettiğinden namaza devam edenler âyet-i sâbıkada beyan olunan sıfât-ı mezmumeden istisna olunmuşlardır. Namaza devam evsaf-ı memduhadan birçoklarını müstelzimdir. Zira; namaza devam eden kimsenin ihsan-ı İlâhî'den ve tekrîm-i sübhânîden az ve çok her neye nâil olsa ona kanaatına, sabrına ve metanetine delâlet ettiği gibi Allahü Tealâ korkusuyla muttasıf olduğuna dahi delâlet eder. Zira; Allah'tan korkmasa vakit gelince fevtetmeksizin namaza koşmazdı.

***

Vâcip Tealâ sıfât-ı mezmumeden istisna olunmayı icab eden evsaf-ı memduhadan birincisi olan namazı beyandan sonra ikincisi olan zekâtı beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ ۝ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ۝

buyuruyor.

[Dahi sıfât-ı mezmumeden müstesna olan şol kimselerdir ki onların mallarında isteyen ve istemeyen fakirler için muayyen bir miktarda hisse vardır.]

Yani; sıfat-ı mezmume olan hırs ve emel sebebiyle helâk olanlardan şol kimseler müstesnadır ki onların kendilerine mensup olan mallarından ihtiyacını açığa atarak isteyenler ve fakrını setrederek kemal-i iffetinden istemeye tenezzül etmeyen ve bu sebeple ağniyanın atiyelerinden mahrum olan kimseler için hakk-ı muayyen vardır.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette *h a k k - ı m a l û m* la murad; *ağniya üzerine farz olan zekâttır.* Zira; sadakaat içinde taraf-ı şeri'den muayyen olan hisse; zekâttır. Çünkü zekâttan başka sadaka, hisse-i muayyene değil, mal sahibinin re'yine menuttur. İster az, ister çok verir, kimse karışamaz. Binaenaleyh; Allah'ın farz kıldığı zekâtı eda etmekle muhtaç olanları mesrûr edenler; hırs ve emel arkasında dolaşmakla helâk olanlardan müstesna kılınmışlardır.

İmam-ı Mücahid ve (Nehaî) gibi bazı zevat bu âyette *h a k k - ı m a l û m* la muradın *alâtarikınnedib velistihbab verilen sadakalar* olduğunu beyan etmişlerdir. Zira vâcip olan zekâtı eda; borcunu eda olduğu cihetle sena icab etmediğinden Cenab-ı Hakkın bu zümreyi sena buyurması nafile olarak verilen sadaka olmasına delâlet eder. Hissenin malûm olmasına gelince; *herkesin kendi malından muayyen bir vakitte fukaraya vermek üzere muayyen bir miktarı ayırdığından h i s s e - i m a l û m e* denmiştir. Âyetin her iki surete de ihtimali olup iki suretin cem'inde mani olmadığından ikisi de murad olunabilir. Şu halde farz ve nafile olarak mallarından bir miktarını Allahü Tealâ'nın rızası için fukaraya verenler bu istisnada dahiller demektir.

Muhtaç olan kimselerin ihtiyacını defiçin infak edenlerde takarrub-i ilallah olduğu gibi sıfat-ı mezmume olan buhulden teberri etmekle beraber muhtaçların ihtiyaçlarını defi' ve ebna-yı cinslerine merhamet ve şefkat etmek suretiyle nail oldukları nimetin şükrünü edaya muvaffak oldukları cihetle azab-ı İlâhî'den halâs olacaklarına bu âyet delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ sıfat-ı mezmumeden istisnaiyet icab eden evsaf-ı memduhadan üçüncüsünü beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Dahi şol kimseler ki onlar yevm-i âhireti tasdik ederler.] İşte bu tasdikleri sebebiyle sıfat-ı mezmumeden müstesnalardır.

Yani; hırs ve emel sebebiyle helâk olmaktan halâs olanlar şol kimselerdir ki onlar cümle a'mâlin cezası görüleceği âhiret gününü tasdik ve a'mâl-i salihalarıyla şu itikatlarını teyid ederler. Çünkü; âhirete iman eden Allahü Tealâ'nın emrettiği ibadâtını terkedemez. Zira; ibadeti işlemekte ecir ve sevap, terkinde azap ve ikâb olduğunu itikad edince menfaatı mazarrat üzere tercih etmek lâzım olduğunu her âkil idrak edebilir ve bu makamda meth için

varid olan (الذين) lâfzıyla vuku bulan meth-i İlâhî de bu manâyı te'yid eder. Çünkü; medih yalnız itikat üzere terettüb etmeyip belki amele mukarin olan itikat üzere terettüb ettiğinden âyette *t a s d i k* le murad; *a'mâl-i salihayla te'yid olunan tasdiktir.* Zira; yevm-i âhiret inanan kimse nefsini ibadete ve malını infaka sarfetmekten çekinmez. Binaenaleyh; hubb-ü dünya, hırs, emel ve buhul gibi evsaf-ı mezmumeden nefsini tebrie etmeyi kendi için bir vazife-i diniye bildiğinden Vâcip Tealâ âhirete iman edenleri evsaf-ı mezmume sahibi olan insanlardan müstesna kılmıştır.

***

Vâcip Tealâ evsaf-ı mezmumeden müstesna olanların dördüncüsünü beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ

buyuruyor.

[Dahi şol kimseler sıfat-ı mezmûme sebebiyle helâkten müstesnalardır ki onlar Rablerinin azabından korkuculardır.]

Yani; insanın helâkine sebep olan hırs ve emelin hariçte tevlid ettiği ef'âl-i mezmumeyle helâk olmaktan müstesna olanlar şol kimselerdir ki onlar behemehal kendilerinin kusurdan halî olmadıklarını bildikleri için Rablerinin azabından daima korkarlar. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *k o r k u ; iki şeyden tevellüd eder : B i r i n c i s i ; vâcip olan ibadâtı terk, i k i n c i s i ; haram olan şeyleri irtikâb etmektir.* İnsanın bu iki şeyden teberri edeceğine emniyeti olmadığından ya vâcibin terkinden veya haramı irtikâbından dolayı azab-ı İlâhî'den daima korku üzere bulunmasını bu âyet beyan buyuruyor. Çünkü; insan her dakikasını a'mâl-i salihaya sarfetse bile Allah'ın azametine karşı her zaman gayet az görmesi elzemdir. Nasıl az görmesinler, nasıl korkmasınlar? Elbette korkmak lâzımdır.

إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ

[Zira; onlar Rablerinin azabından emin değillerdir.]

Yani; insanlar için lâyıkı veçhüzere vâcibatı eda ve muharrematı terkettiğine dair kendileri için kat'î bir delil ve kanaat mümkün olmadığından ve bunlarda elbette bir kusûr etmek imkânı mevcut bulunduğundan Rablerinin azabından emin olamazlar. Binaenaleyh; daima havfüzere bulunmak lâzımdır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bir kimse her ne kadar çok ibadet etse dahi azaptan emniyet üzere bulunmak lâyık olmadığına işaret için şu cümle-i mu'terize varid olmuştur ki azab-ı İlâhî'den herkesin her zaman korkması lâzım olduğunu tavsiye etmiştir.

***

Vâcip Tealâ sıfât-ı mezmume sebebiyle helâk olanlardan müstesna olanların beşincisini zikretmek üzere :

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ۝ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۝

buyuruyor.

[Dahi şol kimseler helâkten halâs olurlar ki onlar avret yerlerini haramdan hıfzedicilerdir. Ancak kendilerinin nikâhlı hatunlarından ve paralarıyla aldıkları cariyelerinden saklamazlar. Zira; onlar hatunlarından ve cariyelerinden saklamamakla zemmolunmazlar.]

Cenab-ı Hak bedene ve mala müteallik olan furu-u a'mâl ve usul-ü itikada dair, emirlerine imtisal kabilinden bazı sıfat-ı memduhayı beyandan sonra nevâhîden içtinab kabilinden olan bazı sıfat-ı memduhayı bu âyette zikretmiştir. Çünkü avret mahallini haramdan hıfzetmek; menhiyattan içtinab olduğu cihetle ibadet olduğu gibi kudretini şer'an sarfı lâzım gelen helâline sarfetmesi dahi ayrıca bir ibadet olduğu cihetle bunların da azaptan halâsına sebep olacağını beyan buyurmuştur.

E z v a c ; zevcin cem'i olduğu cihetle *mülk-ü nikâhla kendilerinin malik oldukları hatunları* demektir. «Mülk-ü yeminle ma-

lik oldukları cariyeleri» demek «Esbab-ı mülkten hangi sebeple malik olurlarsa olsunlar onların cariyeleri haremleri gibi kendilerine helâldır» demektir. Binanealeyh; onlarla izdivac etmenin zemmi mûcip olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ avret mahallini muharremattan muhafaza edenleri sena ettikten sonra helâline kanaat etmeyerek harama tecavüz edenlerin hükmünü beyan etmek üzere :

فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Zevceleriyle cariyelerinden başkasını nefsi için arayan kimseler hudud-u İlâhî'yeyi ve ahkâm-ı şer'iyeyi tecavüz etmişlerdir.]

Yani; zevceleriyle cariyeleri kendilerine helâl olup müsaade-i İlâhî'yeye mazhar olunca bunlardan maada haram olan hatunlara avret mahallini göstermek isteyenler muharrematı irtikâpla kıbel-i şeri'den iffet ve namusunu muhafaza için konulmuş olan ahkâm-ı şer'iye haricine çıkmışlardır. Çünkü; şeriat-ı Ahmediye herşeyin hilline veyahut hurmetine dair vazetmiş olduğu kavaid o şeyin etrafında duvar mesabesinde bir hadd-i şer'îdir. Binaenaleyh o kaideyi ileri geçmek; girilmesi memnu olan bir bağın duvarından içeri atlamak gibi olduğundan o şeyin hudud-u mevzuasını geçmiş olur. Şu halde vaz'olunan kanunu tecavüzle iffet ve namusunu dünyada lekedar ettiği gibi âhirette dahi azab-ı İlâhî'ye müstehak olacağına işaret için Cenab-ı Hak onlara (هم العادون) buyurmuştur. Yani «Ancak onlar hududu tecavüz edip ileri geçiciler» demektir ki kanun-u İlâhî'nin ahkâmından harice çıkanların azaba istihkakları diğer âyetlerle dahi beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ insanın zaafına lâzım olan evsaf-ı memduhayı be-

yandan sonra halkla olacak muâmelede insaniyete lâzım gelen sıfat-ı memduhayı beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Dahi şol kimseler helâkten müstesnalardır ki onlar kendilerine verilen emanetlerine ve âhara vermiş oldukları ahdlerine riâyet edicilerdir.]

Yani; şol kimseler sıfat-ı mezmume sebebiyle helâkten müstesnalardır ki onlar gayrıları tarafından kendilerine bırakılan emanetleri ve nasla beyinlerinde cereyan eden ahid ve pazarlıklarını kemaliyle muhafaza ederler, asla gadr ü hıyanette bulunmazlar.

Emanetin birçok envâ'ı olduğuna işaret için bu âyette *emanet* lâfzı *cemi'* sıygasıyla varid olmuştur. Çünkü; kullarla Rab'leri arasında olur : *Savm, salât, hac, zekât ve sair feraiz-i İlâhî'ye gibi.* İnsanlar arasında olur : *Vedialar ve beyinlerinde cereyan eden gizli sözler gibi.* Bunların cümlesini bihakkın muhafaza etmek vezaif-i diniyedendir. Zira Cenab-ı Hakka karşı emanâtı muhafaza etmek; uhdesine terettüb eden vazifeyi ve vâcibâtı eda etmekle ubudiyete lâzım gelen hizmeti eda etmiş olduğu gibi ahali kendi aralarında cereyan eden emânâtı muhafazayla yekdiğerinin ihtiyacını defetmek suretiyle dahi muâmelenin hüsn-ü cereyanına ve âlemin intizamına hizmet etmiş olurlar, bu vesileyle beyinlerinde açıktan veya gizli vuku bulan pazarlıkları dahi muhafazayla vukû-u melhûz olan münazaayı katetmiş olurlar. İşte şu esasa binaen Vâcip Tealâ emanâtâ ve ahde riayet edenleri senâ etmiştir.

***

Vâcip Tealâ nâsla olacak muâmeleden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Dahi şol kimseler helâkten müstesnalardır ki hukuk-u ibâda müteallik olan ve kendilerine terettüb eden şehadeti hâkimler huzurunda bihakkın eda etmekle o şehadetin taalluk ettiği hukuku ziya'dan muhafaza edicilerdir.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile şehadet; emanet kabilinden olduğu halde emânât içinde şehadetin ayrıca bir şeref ve meziyeti olduğuna işaret için şehadet, emânâttan sonra ayrıca zikrolunmuştur. Çünkü; şehadetin asayîş-i âleme taalluku itibariyle diğer emânâta kıyas olunamaz. Zira; şehadeti saklamakla hukuk zayi etmek halk arasında muâmelenin haleldar olmasına bâdi olduğundan şehadette hıyanet etmenin intizam-ı âlemi sektedâr edeceği tabii birşeydir. Binaenaleyh; şehadeti saklamanın mazarrâtı hem ashab-ı hukuka ve hem de umuma ait olduğundan bihakkın şehadeti eda eden kimseler umumu mazarrâttan vikaye eyledikleri gibi uhdelerine terettüb eden vazifelerini, yoluyla ifa ettiklerinden bu âyette helâkten müstesna kılınmışlardır.

Şehadetin envâı çok olduğuna işaret için *şehadet* lâfzı bu âyette *cemi'* sıygasıyla varid olmuştur. Binaenaleyh bu makamda şehadet; hukuk-u ibad hakkında hâkimler huzurunda olan şehâdetlere şâmil olduğu gibi kelime-i şehadete dahi şâmil olabilir. Binaenaleyh; mümin olan bir kimsenin lisanından kelime-i şehadeti saklamaması lâzımdır.

*
* *

Vâcip Teалâ insanların helâkine bâdi olan evsaf-ı mezmûmeden müstesna olanların evveli namaza devam edenler olduğu gibi âhiri de salâtı muhafaza edenler olduğunu beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ۝

buyuruyor.

[Dahi şol kimseler helâkten müstesnalardır ki onlar vakt-i muayyenlerinde farz olan namazlarını kemal-i huzurla eda ve muhafaza ederler.]

Yani; onlar namazlarını kemâl-i ihtimam ve dikkatla eda ederler demektir.

Şu beyan olunan sekiz sınıfın evvelinde namaza devam edenler ve âhirinde namazı muhafaza edenler beyan olunmuştur ki devamla muhafaza beyninde fark vardır. Zira *d e v a m ; evkatından hiçbirini geçirmemektir.* Amma *m u h a f a z a ; abdest, setr-i avret ve kıbleye teveccüh gibi şerait-i hariciyesini, kıyam, kıraat, rükû' ve sücud gibi şerait-i dahiliyesini ifa etmek, fezâili ki mescidde cemaata devam eylemek, namazın vakti gelmezden evvel hazırlanmak, kalbini vesveseden ve masivallaha iltifattan boşaltmak, riya ve sum'a'dan içtinab etmektir.* Hatta namazdan sonra oyun ve çalgı gibi maâsîden ihtiraz namazın muhafazasından ma'duddur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu beyan olunan sekiz sıfatın ihtilâfı zatın ihtilâfı menzilinde olduğuna ve her sıfatın birçok ahkâmı cami olup herbiri azamet-i şan sahibi olduklarına işaret için herbirinde ayrı ayrı *ta'zime* delâlet eden *ism-i mevsul* varid olmuştur ki hiç birisi âharına tetimme kabilinden kılınmamıştır. Zira; her birisi müstakil hüküm sahibi olduğundan âhara tebaiyeti yoktur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanın evsafını beyandan sonra onlar için hazırlanan lutf-u İlâhî'yi beyan etmek üzere :

أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ۝

buyuruyor.

[İşte şu evsafı hâiz olan cemaat bahçeler içinde ikram olunurlar.]

Yani; şu sıfât-ı kâmileyle muttasıf olan zevat-ı kiram indallah makbul olduklarından Cennet'ler içinde envâ-ı kerametle mükrem ve aksâm-ı nimetlerle mütenâ'imlerdir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu sıfatlarla mevsûf olan

kimselerin şanlarının âlî ve mertebelerinin yüksek olduğuna işaret için *ta'zime* delâlet eden (اولئك) lâfzı varid olmuştur. Çünkü ism-i işarette kaide; işaret olunan zâtın haiz olduğu sıfat sebebiyle hüküm alınmaktır. Şu halde işaret olunan ehl-i imanın haiz oldukları sekiz sıfat sebebiyle Cennet'lerde muhterem olarak karar etmek hükmünü aldıklarından kendilerine lâzım gelen ta'zime işaret için (اولئك) zikrolunmuştur.

Hulâsa insanları mehlekeye götüren hırs, emel ve sabırsızlık gibi sıfatlarla helâk olanların helâkinden kurtulmak; namazın vaktini geçirmeksizin eda etmek, fukaranın hakkı olan zekâtı malından ayırarak müstehakkına ulaştırmak, yevm-i âhireti tasdik etmek, Allah'ın azabından korkmak, avret mahallini haramdan muhafaza etmek, emanete ve ahdine riâyet etmek, hukuk-u ibadı zi'-ya'dan muhafaza için lâzım gelen şehadeti eda etmek, namazın erkân ve şeraitine dikkat ederek sünnet veçhi üzere kılmak olduğu ve şu sıfatları cami olan kimselerin Cennet'te mükrem ve muhterem olacakları bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ müminlerin hallerini beyandan sonra kâfirlerin bazı ahvalini beyan etmek üzere :

فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ ۝ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Ne hal ârız oldu şol kâfirlere ki onlar sür'atla senin etrafını çevirip mütemadiyen sana nazar ederek senin sözlerini dinlerler? Halbuki mütenassıh olup intifâ' da etmezler. Onlar sağında ve solunda halka halka dağınık bir surette ictimâ' ediyorlar.]

M u h t i ' ; sür'at edici ve boynunu uzatıcı, i z î n ; fırka fırka olarak cemaat demektir. Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; Mekke'de kâfirler fırka fırka sür'atla gelirler ve

Resulullah'ın etrafını çevirip, boyunlarını uzatarak Resulullah'ın kelâmını dinlerler ve istihza tarikıyla «Eğer Resulullah'ın dediği gibi bunlar Cennet'e girerlerse biz onlardan evvel gireriz» demeleri üzerine onların bu hallerini tasvir için âyet nazil olmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey Habibim! Ne oldu şol kâfirlere ki onların halleri pek acîptir? Zira; onlar senin tarafına sür'atla gelirler, gözleriyle sana teveccüh ederler, boyunlarını uzata uzata senin kelâmını dinlerler ve fırka fırka etrafını çevirirler? Halbuki sözlerini kabul etmediklerinden intifâ' etmezler] demektir.

Bunların şu gelmeleri intifâ' etmek kasdıyla olmadığı halde böyle sür'atla gelip kelâm-ı nebevîyi dinlemeleri taaccübe şayan bir hal olduğuna işaret için *taaccübe* delâlet eden ve *istifhama* mevzu olan (ما) lâfzı varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin hallerini beyandan sonra «Cennet'e gireriz» diye ümitlerinin faydasız bir ümit olduğunu beyan etmek üzere :

أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ۝

buyuruyor.

[O kâfirlerden herbiri nimet sahibi olan Cennet'e girmek mi isterler?]

Yani; kâfirler iman etmedikleri halde nimet sahibi olan Cennet'e herbirerleri a'mâl-i sâlihaya müsaraat etmeksizin girmek mi ümid ederler? Bu ümitleri faydasızdır. Çünkü iman olmadığı için Cennet'e girmeleri memnû'dur. Amma müminler iman edip imanlarını a'mâl-i salihayla te'yid ve takviye ettiklerinden amellerinin semeresini görmek için Cennet'e girerler. Binaenaleyh; kâfirlerin «Eğer müminler Cennet'e girerse biz daha evvel gireriz» diyerek kendilerini müminlere kıyas etmeleri bâtıldır. Çünkü; ehl-i küfür ehl-i imana hiçbir zaman ve bir ferd-i âkil indinde kabil-i kıyas değildir. Kabil-i kıyas olmayan birşeyi kıyasa cüretin sefâhetten

başka birşey olmadığına işaret için Cenab-ı Hak bu ümitte olan kâfirlerin ümitlerini *istifham-ı inkârî* ile red ve kendilerini tekdir etmiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bu ümitlerini kemal-i şiddetle reddetmek üzere:

كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

buyuruyor.

[Onların itikadı gibi değildir. Zira; Biz Azimüşşân onları bilmedikleri menîden halkettik.]

Yani; onların itikatları bâtıldır. Zira onlar zannettikleri gibi Cennet'e giremezler. Çünkü; biz onları Cennet'e lâyık olmadık ve lâyıkı veçhüzere eczasının terkibini bilmedikleri nutfeden halkettik ki mahalli taharet olan Cennet'e lâyık değildir. Şu halde esas-ı hilkât ve madde-i asliye itibarıyla cümle insanlar Cennet'e münasip olmamakta müsavilerdir. Lâkin insanlarda akl-ı kâmil sahibi olanlar evvelâ iman ve saniyen ibadetle nefislerini tathir etmek suretiyle Cennet'e liyakat kesbederler. Binaenaleyh; ehl-i iman imanları sebebiyle diğerleri üzerine tercih olunurlar. Ehl-i küfür ise nur-u imanla nefislerini tathir ve ma'rifet-i İlâhî'yeyle tezyin etmedikleri cihetle Cennet'e ve nimetlerine istihkak kesbedemezler. Şu halde küfrüzere ısrar ettikçe Cennet'e gireriz ümitleri abesten başka birşey değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyetin bundan evvelki âyetlerde beyan olunan haşre müteallik olan âyetlere merbut olması muhtemeldir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Onlar ba'sı inkâr ettiler. Lâkin bu inkârları doğru değildir. Zira; biz onları bilmedikleri meniden yarattık. Binaenaleyh; o menîde asla zâhir olmadığı halde güzel boy ve güzel suret üzere dünyada nasıl halkettikse âhirette dahi öylece halkedeceğimizde şüphe yoktur] demektir.

Hulâsa; hal ü şan kâfirlerin itikatları gibi olmadığı, zira; onlar menîden halkolunup iman ve ibadetle taharet kabul etmediklerinden Cennet'e lâyık olmadıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ insanın hilkat-ı asliyesine işaretle ba'sa işaret ettikten sonra münkirleri ihlâkle onlardan daha hayırlı nâsı icad etmeye kadir olduğunu beyan etmek üzere :

فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ۝ عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ۝

buyuruyor.

[Onların bilmedikleri hakîr bir meniden bizim onları halkettiğimiz malûm olunca ben günün doğduğu ve battığı mahallerin Rabbisine yemin ederim ki biz onları onlardan daha hayırlı bir kavme tebdil etmeye kadiriz. Halbuki onların zannettikleri gibi biz âciz değiliz.]

Yani; âhireti inkâr eden kâfirlerin inkârları zikrolunan delillerle merdûd olunca cümle yıldızların doğduğu ve indiği mahallerin Rabbisine yemin ederim ki, biz onları ihlâkle onlardan daha hayırlı, imana eslah, din-i İslâmı kabule daha evfak kimseleri halketmeye muhakkak kadiriz. Halbuki bu tebdili biz murad ettiğimizde hiç kimseye mağlûp olmaz, elbette murad ettiğimizi işleriz. Zira; iradem̂ize kimse mümanaat edemez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *t e b d i l* le murad; *bazı kâfirlerin küfrünü imana tebdille Resulüne hayırlı tâbiler meydana getirmek suretiyle olacağını* ve bu tebdil de küffar-ı Mekke bedelinde Allahü Tealâ'nın muhacirîni ve ensarı halketmesiyle bilfiil vuku bulduğunu bazı müfessirîn beyan etmişlerse de bu tevcih o kadar makbul değildir. Zira âyette zâhir olan; Mekke kavmini imana davet ve icâbet etmedikleri surette onların tebdiline kudret-i İlâhî'yenin kâfi olduğunu beyanla kâfirleri tehdid etmektir.

Bu misilli makamda (لا) lâfzı *hükmü te'kid için zaid olarak geldiğinden* her ne kadar kelâm nefiy suretindeyse de manâ müspettir. Yani «Ben yemin ederim» demektir. Araplar nazarında meşarik ve meğâribin şanları büyük olduğundan makam-ı tehdidde bunların Rabb'isine kasemle varid olmuştur.

(مسبوقين) (مغلوبين) manâsına olduğundan (وما نحن بمسبوقين) demek «Biz kimseye mağlûp değiliz, istediğimizi yaparız. İrademize kimse karşı duramaz» demektir.

Hulâsa; iman etmeyen kâfirlerden daha hayırlı bir kavmi halkla kâfirleri ihlâke Cenab-ı Hakkın kadir olduğu ve hiçbir kimseye mağlûp olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ kıyameti inkâr eden kâfirleri ihlâkle onların makamında daha hayırlı bir kavim halketmeye kadir olduğunu beyandan sonra Resulünü tesliye ve küfrüzere inad eden kâfirleri nev'-i âharla tehdid etmek üzere:

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَۙ

buyuruyor.

[Biz onları daha iyi bir kavme tebdile kadir olunca bırak sen onları ya Ekrem-er Rusül! Dalsınlar batıl sözlerine. Ve oynasınlar, hatta kendilerine vaad olunan günlerine uğrayıncaya kadar.]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! Terket sen onları halleri üzerine. Zira; nasihat te'sir etmiyor. Bildiklerini işlesinler, birtakım iftira ve yalan gibi bâtıl sözlerine dalsınlar, bizim tarafımızdan nâzil olan âyetlerle ve sair müftereyâtlarıyla oynasınlar şol güne kadar ki o gün onlara vaad olunmuştur. O güne tesadüf edinceye kadar oynasın ve gülsünler, o gün gelince hakikatı anlarlar, fakat fayda etmez.

Bu âyetin âyet-i kıtalle mensûh olduğu mervidir. Zira; kıtal âyeti nâzil olduktan sonra kâfirler halleri üzerine terkolunmadılar, belki iman etmeyenler katlolundular. Bu âyet; kudret-i İlâhî'ye

üzerine tefri' olunduğu cihetle kâfirlerin yolsuz muâmelelerinden Resulullah'a ârız olan hüzün ve kederi izâle için tesliyedir. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Habibim! Bizim kudretimizin onları ihlâke kâfi olduğu yeminle takviye olununca sen telâş etme, halleri üzere terket ki onlar gülsünler, oynasınlar, bildiklerini işlesinler, onlara vaad olunan gün gelinceye kadar.

Zira; o günde biz hesaplarını görüp cezasını vermekle intikamımızı alırız] demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ evvelki âyette vaad olunduğu beyan olunan günü beyan etmek üzere :

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصُبٍ يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾

buyuruyor.

[Zikret ey Nebiyy-i Muhterem! O günü ki onlar kabirlerinden sür'atla çıkarlar, sür'atla çıktıklarında sen dersin ki «Keenne onlar karşılarında dikilmiş putlara doğru gidiyorlar».]

Yani; onların vaadolundukları gün şol gün ki o günde emr-i İlâhî üzerine İsrafil tarafından ikinci defa olarak sûra üfürülmekle kabirlerinden kemal-i sür'atla çıkarlar. Keenne onların davet olundukları tarafa gidişleri dünyada ibadet için nasbetmiş oldukları putları tarafına gidişlerine benzer. Çünkü dünyada yaşadıkça âdetleri; derecelerinin yüksek olacağına ümid ederek ibadet için koydukları putlar tarafına kemal-i sür'atla gitmek olduğundan kabirden çıkıp mahşere gidişleri aynıyla dünyadaki hallerini andırır.

Hulâsa; kıyamette mahşere gelmek üzere vâki olan davete icabette kâfirlerin gidişi dünyada ibadet için putları tarafına gitmelerine benzer bir gidişle gidecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin kıyamette kabirlerinden kalkınca çağrıldıkları tarafa birbirine müsabaka edercesine koşarak gidecekle-

rini beyandan sonra o günde onların dûçar olacakları sefâleti beyan etmek üzere :

خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذ۪ى كَانُوا يُوعَدُونَ ۝

buyuruyor.

[Onların gözlerinde yalvarmak zahir olur ve her taraflarını züll ü meskenet ihâta eder. Şu haller o günde cereyan eder ki o günle onlar vaadolunmuşlardı.]

Yani; kâfirler kabirlerinden çıkınca gözleri zelîl ve her taraflarını horluk ve hakirlik ihâta eder olduğu halde giderler. Şu ahvalin cereyanı şol günde olur ki o gün onlara vaad olunmuştu.

Züll ü hakaret vücudun her tarafını ihâta ettiği halde yalnız gözlerine isnad olunmasının sebebi; zelîl ve hakîr olmasının eseri gözlerde daha ziyade görüldüğü içindir. Zilletin eseri derece-i nihayeye varacağına işaret için *her tarafı kaplama* manâsına olan (تَرْهَقُ) kelimesi varid olmuş ve o günü inkâr eden kâfirleri tekdir olmak üzere o günün vaadolunmuş bir gün olduğu beyan olunmuştur.

***

SURE-İ NÛH

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Yirmi sekiz* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١﴾

[Biz muhakkak Nûh isminde olan peygamberi kendi kavmine irşad için gönderdik ve dedik ki «Acıtıcı azap kavmine gelmezden evvel sen onları gelmesi muhtemel olan azapla korkut».]

Yani; Nûh (A.S.) ın kavmi tarik-ı tevhitten çıkıp tarik-ı dalâlet ve şirki irtikâb etmekle irşada muhtaç oldukları bir zamanda Biz Azimüşşân lutf-u İlâhî'miz olarak irşad için Nûh'u kendi kavmine gönderdik ve dedik ki «Onlara azab-ı tufan gelmeden evvel sen kavmini korkut. Onlar irtikâb ettikleri şirkten ve sair günahlardan vazgeçerek azaptan halâs olsunlar».

Vâcip Tealâ bundan evvelki sûrede kıyametin şiddetiyle Kureyş müşriklerini inzâr buyurmuştu. Bu sûrenin evvelinde dahi Hz. Nuh'u kavmine irşad için gönderip kabul etmediklerini ve nebileriyle kendileri arasında cereyan eden mübâhesâtı ve hakkı kabul etmediklerinden dolayı âkıbet helâk olduklarını beyanla küffar-ı Kureyş'i tehdid ettiği cihetle bu sûrenin evvelinin bundan evvelki sûrenin âhirine irtibâtı zahirdir. Çünkü; her ikisi de insanları günahtan korkutmakla insafa davet gayesine ma'tuftur.

Bu âyet-i celile Hz. Nuh'u Cenab-ı Hakkın kavmine irşad için gönderdiğini haber verdiği gibi kavmi, iman etmedikleri surette onlara şiddetli azabın gelip helâk edeceğini dahi haber veriyor ve

haber verdiği gibi vâki olmuş ve kavm-i Nuh da tufanla helâk olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Nuh'un kavmine gönderildiğini beyandan sonra kavmiyle kendi arasında ne gibi muâmele cereyan ettiğine dair vârid olan suâle cevap olmak üzere :

قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ

buyuruyor.

[Hz. Nuh kavmine hitaben «Ey kavmim! Ben sizi muhakkak açıktan korkutucuyum» dedi.]

Yani; Hz. Nuh kavmini irşad için risaletle taraf-ı İlâhî'den kavmine gönderilince kavmine hitaben «Ey benim kavmim! İtaat etmediğiniz surette başınıza gelecek azabı beyanla ben sizi korkutucuyum. Eğer isyan ederseniz sizi ihlâk edecek azabın geleceğini haber vermekle sizi taat-ı İlâhî'yeye davet ediyorum» demekle kavmini tarik-ı hakka davete başladı.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Nuh'un kavmine ilk sözünü beyandan sonra kavmine tebliğ buyurduğu ahkâmını alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ وَاَط۪يعُونِۙ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ

buyuruyor.

[Benim size teklifim Allah'a ibadet edin, Allah'tan korkun, emir ve nehyimde bana itaat edin ki sizin günahlarınızı Allahü Tealâ mağfiret eylesin ve muayyen olan ecelinize kadar sizin ölümünüzü te'hir etsin.]

Yani; Allahü Tealâ beni size irşad için gönderdi, size taraf-ı

İlâhî'den tebliğ edeceğim ahkâm şunlardır ki onlar da Allahü Tealâ'ya ibadet etmeniz, Allah'ın haram kıldığı şeylerden içtinapla Allah'tan korkmanız, me'murat ve menhiyata dair benim emr ü nehyimde bana itaat eylemenizdir. Eğer şu üç şeye riâyet ve kabul ederseniz sizin için büyük faydalar vardır. Bunlara riâyet edin ki Allahü Tealâ sizi mağfiret buyursun, ecelinizi de muayyen olan vakte kadar te'hir etsin. Eğer şu beyan olunan ibadet ve ittikaya ve bana itaata riâyet etmezseniz günahlarınız mağfiret olunmaz. Binaenaleyh; âhiret azabından kurtulamazsınız, ömrünüz ecel-i muayyeninize te'hir olunmaz ve dünyada helâkten kurtulamazsınız.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile bu âyette Nuh (A.S.) ın kavmine tebliğatında bütün ahkâm-ı şer'iye mevcuttur denilebilir. Çünkü *i b a d e t* le emir; *vâcibat ve mendûbatın cemiine şamil olduğu gibi* ef'âl-i kalbiyeden olan itikadiyata ve ef'âl-i cevârihten olan *furu-u a'malin cümlesine dahi şamildir. İ t t i - k a* ile emirse *haram ve mekruh olan şeylerin cümlesine şamil olduğu cihetle zevacir-i şer'iyenin cümlesine şamildir.* Şu halde *i b a d e t v e i t t i k a* ile emir; ilm-i usulde beyan olunan ahkâm-ı hamse ki *farz, vâcip, nedib, ibahe, hurmet ve kerâhetin cümlesine şamil* olduğundan bu iki emir cümle ahkâm-ı şer'iyeyi cami denmeye lâyıktır.

Bu âyette üçüncü emir, yani Hz. Nuh'un kendine itaatla emri her ne kadar ibadetle emirde dahilse de diğer emirlerin kabulü Hz. Nuh'a itaat etmek olup diğer emirleri Hz. Nuh vasıtasıyla telâkki edebileceklerindenHz. Nuh'a itaat ayrıca zikrolunmuştur. Şu üç emre imtisal ettikleri surette Cenab-ı Hak *iki şey* vaad buyurmuştur. *B i r i n c i s i ; bu evamire inkıyad ederlerse günahlarını mağfiret etmekle mazarrat-ı âhiretten halâs olmalarıdır. İ k i n - c i s i ; te'hiri mümkün olan bir zamana kadar ecellerinin te'hiriyle helâk ve mazarrat-ı dünyadan kurtulmalarıdır.*

İşte bu âyetten fehmolunduğu veçhile *k u l l a r ı n s a - l â h ı ; üç şeyle hasıl olur : B i r i n c i s i ; Allahü Tealâ'ya şirketmeyip ubûdiyet noktasında sebat ve devam etmektir. İ k i n c i s i ; Allah'tan korkup haram olan şeyleri irtikâb etmemektir. Ü ç ü n c ü s ü ; taraf-ı İlâhî'den kullarını irşad için gönderilen resülüne kemal-i samîmiyetle itaat etmektir.* Ahkâm-ı

şer'iyenin cümlesinin hulâsası hemen bundan ibaret olduğu cihetle Nuh (A.S.) herşeyden evvel kavmine bu üç şeyle emir buyurmuştur. Çünkü; kavmin salâhı bu üç şeyle hasıl olacağından evvel emirde bu üçü yerine getirmek lâzım olduğunu kavmine tenbih buyurmuştur.

Şu evâmire imtisal ettikleri surette günahlarının hepsinin affolunacağına işaret için *her ferde* delâlet eden ve *istiğraka* mevzu olan (من) lâfzı vârid olmuştur. Çünkü nefiyden sonra (من) lâfzının *istiğraka* hamlolunması kavaid-i Arabiye iktizasındandır. Yahut (من) *ba'za* delâlet eder. Buna nazaran «İman ederlerse günahlarının bazısı affolunur» demektir. Çünkü; iman ederlerse hal-i küfürlerinde geçmiş olan günahları imanları sebebiyle affolunur. Ancak iman ettikten sonra işledikleri günahlarının affına delâlet etmez ve hal-i küfürde olan günahları bütün ömürlerinde olan günahlarının bazısı olduğunda şüphe yoktur.

Hulâsa; Allahü Tealâ'ya ibadet etmek, haram olan şeylerden kaçınmak ve irşad için taraf-ı İlâhî'den gönderilen resule itaat eylemek günahların affına ve ömrün ecel-i muayyenine kadar te'hirine sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ îman ve itaat ettikleri surette vakt-i muayyenine kadar ecellerinin te'hirini vaad buyurduktan sonra iman etmedikleri surette ecellerinin te'hir olunmayacağını beyan etmek üzere :

اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا جَٓاءَ لَا يُؤَخَّرُۢ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

buyuruyor.

[Muhakkak Allahü Tealâ'nın ta'yin buyurduğu ecel geldiği vakit te'hir olunmaz, eğer siz bilmiş olsaydınız emre imtisal ederdiniz.]

Yani; kulları için Allah'ın tayin buyurduğu ecel geldiği zaman te'hir olunmaz, eğer siz bilmiş olsaydınız Allah'ın vereceği müh-

letten istifade etmek üzere derhal emr-i İlâhî'ye imtisalle iman eder ve lutf-u İlâhî'den müstefid olurdunuz. Şu halde lutfundan müstefid olmadığınız hakikatı bilmediğinizdendir.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Nuh (A.S.) kavmini cehle ısrar ettiklerinden dolayı tekdir etmek üzere *fiilin imtinâ'ına* delâlet eden (لَوْ) kelimesiyle cehillerini açıktan beyan buyurmuştur. Çünkü; *Lev* kelimesiyle (لَوْتَعْلَمُونَ) yani «Bilmiş olsaydınız» demek «Bilmezsiniz» demektir. Bundan evvelki âyette ecelin te'hir olunacağı iman ettikleri takdirde olup bu âyette ecelin te'hir olunmaması iman etmedikleri surete masruf olduğu cihetle âyetler arasında tenakuz yoktur. Zira tenakuzda tarafeynin cemi' kuyudatta ittifakları şarttır. Bu âyetlerde ise ecelin te'hiri imana muallâktır, te'hir olunmaması ise iman etmedikleri surete ma'tuftur. Binaenaleyh; tenakuz yoktur. Ecelin muallâk olması ehl-i sünnetten bazı ulemâ indinde câizdir. Yani kavm-i Nuh iman ederlerse meselâ bin sene yaşayacaklar, iman etmezlerse sekiz yüz sene yaşayacaklar suretinde Cenab-ı Hakkın takdir buyurması caizdir. Şu halde *manâ-yı âyet:* [Ey kavim! Eğer siz iman ederseniz ömrünüz ecel-i muayyeniniz olan — meselâ — bin senedir ve eğer iman etmezseniz — meselâ — sekiz yüz sene yaşayacaksınız. Bine kadar te'hir olunmaz] demektir.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavmine vâki olan tebliğini beyandan sonra tebliğin kavmine te'sir etmediğini beyanla Rabb'isine arzuhal ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَٓاء۪ٓي اِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) «Ey benim Rabb'im! Kavmimi gece gündüz çağırdım. Benim onları imana davetim ziyade etmedi, ancak onların firarını ziyade etti» dedi.]

Yani; Hz. Nuh kavmini birçok zaman imana davet edip onlara

hiç te'sir etmeyince imanlarından me'yus olması üzerine Cenab-ı Hakka tazarru' ve niyaz ederek arzuhal suretiyle dedi ki «Ey beni terbiyeyle kemalât-ı insaniyeye ulaştıran Rabbim! Senin vahyin muktezası ben kavmimi her türlü zahmetlere katlanarak gecede, gündüzde ve her zamanda usanmaksızın imana ve hidayete davet ettim. Fakat benim davetim onlara hiç fayda etmedi, illâ onların icabetten kaçmalarını ve küfr ü tuğyanda ısrarlarını ziyade etti.»

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet; herşeyin kaza-yı İlâhî'ye ve irade-i sübhaniyeyle olduğuna delâlet eder. Zira; abdin teşebbüsü ve tedbiri takdir-i İlâhî'ye muvafık olmayınca birşey husul bulmayacağını beyan etmiştir. Çünkü; Nuh (A.S.) kavminin imanı için her türlü teşebbüsatta ve sa'y ü gayrette bulunduğu halde hiçbir faydayı müfid olmadığı gibi gittikçe imandan nefretlerini arttırdı. Şu halde takdire muvafık olmayınca abdin tedbiri hiçbir semere vermez. Lâkin ezelde Cenab-ı Hakkın takdiri lâyezalde abdin iradesini sarfedeceği veçhüzere vukubulduğundan abdin mes'ûliyetten kurtulması lâzım gelmez. Zira abdin fiili; iradesi ve ihtiyarıyla hasıl olduğundan her zaman abid fiilinden mes'ûldür. Takdir-i İlâhî abdin iradesi veçhile olduğundan abdi mecbur kılmaz ki mesûliyetten kurtulsun.

*
**

Vâcip Tealâ Hz. Nuh'un kavmini davetinin keyfiyetini beyandan sonra peygamberin davetine karşı kavminin muâmelesini hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

وَاِنّ۪ي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُٓوا اَصَابِعَهُمْ ف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَاَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًاۚ

buyuruyor.

[Ya Rab! Senin onları mağfiret etmen için her ne zaman ben onları davet ettimse onlar kendi parmaklarını kendi kulaklarına tıkadılar, elbiselerini başlarına örttüler, küfürlerinde inad etmekle kendilerini büyük addedercesine büyük addettiler.]

Yani; Hz. Nuh Cenab-ı Hakka tazarruunda kendinin vazifesini bihakkın îfa ettiğini beyandan sonra sözüne şu surette devam etti ve dedi ki «Ya Rab! Senin onların kusurlarını affetmen için ben onları bu kadar uzun müddette her ne zaman imana ve itaata davet ettimse benim sözümü işitmemek ve serdettiğim delâili dinlememek için kendi kulaklarına parmaklarını tıkarlardı, bununla da iktifa etmeyerek yüzümü görmemek, sözümü hiç duymamak için elbiselerini başlarına örttüler, onlar bâtıl olan mezheplerinde ısrarla hakkı kabulden gereği gibi boyunlarını çektiler, kendilerini gayet büyük addettiler. Hatta kendi itikatlarınca kendilerini büyük gördüklerinden kötü söylediler ve darba kadar cesaret ettiler».

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hz. Nûh'un daveti üzerine kavminin *dört suretle* mukabelede bulunduklarına bu âyet delâlet eder. *B r i i n c i s i ; Hz. Nuh'un sözünü duymamak için parmaklarını kulaklarına tıkamaktır. İ k i n c i s i ; yüzünü görmemek için elbiselerini başlarına örtmektir. Ü ç ü n c ü s ü ; mezheplerinde ısrar etmektir. D ö r d ü n c ü s ü ; son derece kibretmeleridir.*

***

Vâcip Tealâ Hz. Nuh'un daveti üzerine kavminin muâmelelerini beyandan sonra davetinin mertebelerini hikâye tarîkıyla beyan etmek üzere :

ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ۝ ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا ۝

buyuruyor.

[Şu dâvetimden sonra ben onları aşikâr olarak davet ettim. Bundan sonra davetimi açıkta onlara ilân ettim ve gizlice söylemekle söyledim.]

Yani; Hz. Nuh kavminden bâlâda beyan olunan muâmeleyi gördüğünü beyandan sonra sözüne şu veçhile devam ederek dedi ki «Yâ Rab! Senin emrin veçhüzere onları gizlice davetten sonra savt-ı bâlâ ile davet ettim. Sonra davetimi mele-i nasta dahi icra

ettim ve tenha mahallerde te'siri ziyade olur ümidiyle gizlice davet ettim».

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (ثُمَّ) kelimeleri *davetin mertebelerini beyan içindir.* Çünkü; Hz. Nuh birinci merrede davete gizlice nasihatla başlamıştır. Buna karşı kavminden bundan evvelki âyette beyan olunan dört muâmeleyi gördü. Sonra açıktan davete başladı. Bunun da te'siri olmayınca gizli ve alenî her iki surette tevessül etti. Çünkü gizli nasihat; tebliğin ehveni ve kabulde te'siri ziyade olanıdır. Bu kifayet etmeyince bir mertebe şiddetli olan alâniyete başladı. Onun da te'sirini göremeyince daha şiddetli olan gizli ve alenî suretlerine tevessül etti.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) dan kavmine vâki olan davetin mertebelerini beyandan sonra esas itibarıyla tebliğin neden ibadet olduğunu alâtraikılhikâye beyan etmek üzere :

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Onları hakka davet edince ben onlara «Rabbinizden istiğfar edin. Zira; Rabbiniz mağfiret edicidir» dedim.]

Yani; gizli ve aşikâr davetimde ben onlara dedim ki «Günahlarınızın affolunmasını Rabb'inizden isteyin, küfür ve Allah'ın gayrıya ibadet etmekten tevbe edin, vazgeçin ki Rabb'iniz sizi mağfiret buyursun. Zira; Rabb'iniz tevbe ve istiğfar edenlerin günahlarını şiddetle mağfiret edicidir».

Ehl-i sünnet indinde küfürden başka ne kadar büyük günah olsa tevbesiz aff-ı İlâhî'nin taalluku caizdir. Binaenaleyh; tevbeye mukarin olan günahların tevbesi kabul olunduğu surette mağfiret olunacağı evleviyetle sâbit olur.

***

Vâcip Tealâ Hz. Nuh'un bâkiye-i kelâmını beyan etmek üzere:

يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ۝ وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا ۝

buyuruyor.

[Siz istiğfar edin ki sizin üzerinize birbiri arkasına büyük taneli yağmurunu göndersin, mallar ve oğlanlar ihsan etmekle size imdad etsin. Sizin için bağlar, bahçeler ve akar sular halketsin.]

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile kavm-i Nuh'ta vâki olan kıtlık üzerine Nuh (A.S.) onlara «Siz Rabb'inizden mağfiret isteyin ve kusurunuzun affını dileyin ki Allahü Tealâ size birbiri arkasına büyük taneli rahmetlerini göndersin, sizin arzunuz veçhile hatunlarınız oğlanlar doğursun, size birçok mallar ihsan etmekle imdad etsin ve o yağmurlar sebebiyle bahçeler ve nehirler ihsan buyursun» demekle nasihat etti.

Rivayet-i mevsûkaya nazaran Hz. Nuh'un kavminin uzun müddet küfrüzere inat ve ısrar etmeleri üzerine Cenab-ı Hak, kırk sene yağmurlarını hapsederek kıtlıkla müptelâ kılmakla malları ve hayvanları bütün helâk ve kadınları çocuk getirmez olup son derece muzâyakaya dûçar olduklarından Hz. Nuh'a müracaatla şikâyette bulununca onlara sahâ-i selâmeti ve bu muzayakadan kurtulmanın çaresini ta'rif etmiştir. Çünkü bu sözünde Hz. Nuh ibadet ve taatla iştigalin ebvâb-ı hayrâtın açılmasına sebep olduğunu suret-i ķat'iyede beyan etmiştir. Zira; bu nazımda yağmurun yağmasını, evlât ve emvalin ihsan olunmasını, tab'-ı beşerin arzu ettiği bağların ve nehirlerin vücut bulmasını istiğfar etmelerine ta'lik buyurmuştur. Çünkü küfür; harab-ı âleme badî olduğu gibi imanla ibadet ve istiğfar dünyanın ma'mur olmasına ve menafi-i dünyeviyenin te'minine hâdimdir. Hz. Ömer'in nâsla üç gün yağmur duâsına çıktığı ve nâsla beraber istiğfardan başka bir şeyle meşgul olmadığı mervîdir. Bunun üzerine huzur-u Ömer'de bulunan bazı ashap «Ya Ömer! Biz buraya rahmet duâsına geldik. Sen rahmet duâsıyla meşgul olmadın» deyince Hz. Ömer (R.A.) «Ben semânın yağmur damarlarıyla duâ ettim» demiş ve bu âyeti okumuştur.

Hz. Hasan'ın kıtlıktan, neslinin azlığından ve rızkının darlı-

ğından şikâyet edenlerin cümlesine istiğfarla tavsiye ettiği ve birçok şeylerin cümlesine «İstiğfarla cevap verdin» denildiğinde bu âyeti okuduğu mervidir. Şu rivayetlerin kâffesinden ve âyetin manâsından müstefad olan; istiğfara devam cümle ihtiyacı defeder. İstiğfara devam edip de ihtiyaçtan kurtulmayanlar istiğfarın şeraitine riâyet etmeyenlerdir. Çünkü; şeraitine riâyet olunmayan ve ihlâs bulunmayan istiğfara devam, yok mesabesindedir. Binaenaleyh; ihlâsa mukarin olmayan istiğfar da ayrıca bir istiğfara muhtaçtır. Zira; şartlarına riâyet olunmayan ibadet indeş şeri' mûteber olamaz. *İ s t i ğ f a r* la murad; *Vâcip Tealâ'dan kusurunun affını dilemek ve merhamet-i İlâhî'yeyi cezbedecek ibadette bulunmak ve Allahü Tealâ'ya tezellül edip boyun eğmektir.* Şu halde istiğfar ayn-ı lâfızla olduğu gibi sair ibadetle dahi olabilir.

*
* *

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın kavmini istiğfara davet ve istiğfarın faydalarını tefhîm ettiğini beyandan sonra kavminin noksanlarını beyan hususunda söylediği sözlerini beyan etmek üzere :

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا ۝١٣ وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا ۝١٤

buyuruyor.

[Ne oldu size ey kavmim! Allah'ın büyüklüğünü itikad etmiyorsunuz. Halbuki Allahü Tealâ sizi ahval-i muhtelife üzerine halketti.]

Yani; Hz. Nuh kavmine hitaben gittikleri yolun fena olduğunu beyan için onlara dedi ki «Ey kavmim! Size ne gibi şey ârız oldu ki siz Allahü Tealâ'nın şanına lâyık büyüklüğünü itikad etmiyorsunuz? Halbuki Allah'ın büyüklüğüne sizin için delil çoktur. Zira; Allahü Tealâ sizi birtakım muhtelif hallerden halketti ki evvelâ toprak, sonra ot, ondan sonra gıda-yı hayvanî, sonra nutfe, ba'dehu et parçası ve etle kemik karışık ve daha sonra şu görülen güzel suret üzere insan olarak halketmek Halik Tealâ'nın azametine delâlette kâfi değil mi ki büyüklüğünü tasdik ederek iman etmiyorsunuz? Halbuki iman, ibadet ve istiğfara devam ettiğinizde

Allahü Tealâ'nın enva-ı nimetleriyle, sizi taltîf edeceğini vaad buyurduğu halde ne oluyorsunuz ki bu cihetlerden gafil bulunuyorsunuz? Bu kadar nimetlere karşı gaflet ederek Allah'ın azametini bilmemek yakışır mı? Zira; Allahü Tealâ zatına tazim eden kullarını lâyık oldukları veçhüzere taltif eder».

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Vâcip Tealâ için azamet tasavvur etmediklerine bir sebep olmadığından bulundukları halin sebebini inkâr için *inkâra* delâlet eden *istifham-ı inkârî* varid olmuş ve (مالكم) denmiştir ki «Ne oluyor size ve ne gibi sebep var ki Allah'ın azametini düşünmüyorsunuz?» demektir. Belki ta'zimi icab eden esbabın mevcut olduğunu beyan zımnında muhtelif etvardan halkolundukları beyan olunmuştur. (لاترجون) (لاتعتقدون) manâsınadır. Yani «Size ne oldu ki Allah'ın büyüklüğünü itikad etmiyorsunuz?» demektir (اطوارا) *ahval-i muhtelife* demektir. Yahut *esnaf-ı muhtelife* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Halbuki Allahü Tealâ sizi esnaf-ı muhtelife olarak halketti ki hiçbiriniz diğer birinize benzemez. Her kavim ve sınıf birbirine benzemediği gibi her şahıs da diğer şahsa benzemez. Herbirinin ayrı ayrı birer kıyafeti vardır. İşte şu ahvalin cümlesi; halkeden hâlikın vahdaniyet ve kudretine delâlette kâfidir. Binaenaleyh; bunları gören ve bilen her şahsın başka delile bakmaksızın derhal iman etmesi vâcipken size ne oldu ki iman etmiyorsunuz?] demektir.

***

Vâcip Tealâ iman etmelerini icab eden delâil-i enfüsiyeyi zikrettikten sonra Hz. Nuh'un delâil-i hariciyeye nakl-i kelâm ettiğini alâtarikılhikâye beyan etmek üzere:

أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Görmez misiniz Allahü Tealâ yedi kat gözleri kat kat nasıl yarattı ve onların içinde ayı nasıl nur kıldı ve güneşi âleme ziya verici çırağ nasıl kıldı?]

Yani; Hz. Nuh kavmini vahdaniyete davet hususunda vahdaniyete ve kudret-i kahire-i İlâhî'yeye delâlet eden delâil-i enfüsiyeyi beyandan sonra delâil-i âfâkiyeye nakl-i kelâm ederek dedi ki «Ey vahdaniyeti inkâr eden kimseler! Siz görmez misiniz ki Allahü Tealâ kudret-i kâmilesiyle bazıları bazılarının üzerinde olarak yedi kat gökleri nasıl halketti? Şu görülen halât üzere göklerin yaratılması hâlikının vâhid-i hakîkî olduğuna delâlet ettiği cihetle bunu gören kimsenin eserden müessire istidlâl tarikıyla hâlikına iman etmesi lâzımken niçin iman etmiyorsunuz, Allahü Tealâ'nın göklerin içinde kameri ziya verici bir nur kıldığını ve güneşi gecenin karanlığını giderici bir çerağ kıldığını görmez misiniz, bunları nasıl halkettiğini düşünüp de neden iman etmezsiniz?»

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile göklerin birbirine mutabık olmasının manâsı; birbirine müvazi ve müsavi olup müsavi olmasından birbirine temas etmesi lâzım gelmediği cihetle «Sema tabaka tabaka olunca melekler nerede sakin olurlar?» diye suâl varid olmaz. Çünkü; gökler yekdiğerine karşı muhazîdir, lâkin araları açıktır. Yani aralarında boşluk vardır. Birbirinin hizasında olmalarından yekdiğerine muttasıl olması lâzım gelmez.

Kamerin birinci semada bulunması, «Kamer semavatta» kelâmının sıhhatında kâfi olduğundan kamerin semavattan herbirinde bulunması lâzım gelmez. (سراجاً) *çerağ* manâsına olduğundan ziyası olup ziya ise nurdan kuvvetli olduğu cihetle *kamere nispetle ziyası çok olan* güneş *siraca* teşbih olunmuştur. Nuru ziyaya nispetle zayıf olduğundan *şemse nispetle ziyası az olan* kamer *nura* teşbih olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetine delâlet eden delâil-i âfâkiye ve enfüsiyeden bazılarını beyandan sonra nüfus-u beşere müteallik olan bazı delâili beyan etmek üzere :

وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا ۙ ثُمَّ يُع۪يدُكُمْ ف۪يهَا وَيُخْرِجُكُمْ اِخْرَاجًا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizi topraktan bitirmekle bir garip surette bitirdi. Bundan sonra sizi öldürmekle toprağa iâde eder ve kıyamette topraktan çıkarmakla bir acîb surette çıkarır.]

Yani; Nuh (A.S.) kavmine vahdaniyyete delâlet eden delillerden bazılarını beyandan sonra insanın iptidâen yaratılışında olan delili ve öldükten sonra dirileceğini beyan zımnında kavmine irad etmiş olduğu delili beyan ve irşat için dedi ki «Ey kavmim! Siz Allah'ın vahdaniyyetini ikrâr edin. Zira; Allahü Tealâ sizi otları bitirdiği gibi topraktan bitirdi, siz de birtakım acayip ve garâip halât üzere meydana geldiniz. Şu halde sizin topraktan biterek ma'rifet-i İlâhî'yeye ve imana kabiliyetli bir insan olmanız Allah'ın birliğine büyük bir delilken size ne oluyor ki Allah'ın azametini ikrarla vahdaniyetine iman etmiyorsunuz? Siz ot gibi topraktan bitip dünyada müddet-i ömrünüzü ikmalden sonra mukadder olan eceliniz geldiğinde öldürüp kabrinize defnettirmek suretiyle toprağa iâde eder ve bundan sonra kıyamet gelince kabrinizden çıkarır ve a'mâlinizin cezasını verir. Zira; iptidaen sizi icada kadir olanın tekrar iâdeye kadir olacağı evleviyetle sabit olur» demekle kavmini insafa davet etmiştir.

Hz. Nuh şu sözleriyle evvelâ vahdâniyetin delilini beyanla kavmini imana davet ettiği gibi sâniyen âhirete nakl-i kelâm ederek iman etmedikleri surette mücazat göreceklerini beyanla tehdid etmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Nuh'un vahdaniyete dair serdettiği delâilden bazılarını beyandan sonra bazı âharı alâtarikılhikâye beyan etmek üzere :

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ بِسَاطًاۙ ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ yeryüzünü size döşek kıldı, arz üzerinde bol yollar açarak üzerinde yürüyesiniz.]

Yani; Allahü Tealâ lutf u ihsan olarak arzı size muti kıldı,

döşek gibi üzerinde yatar ve oturursunuz, istishali mümkün olan menfaatı istihsal edersiniz, sizin kullanışınıza elverişli kıldı ki siz onda bol yollar açmakla esbab-ı maişetinizde sühulet üzere istediğiniz yerlere gidip gelesiniz.

Bu âyette yolların insanlar için nimet olduğuna işaret olduğu gibi bol yollar ittihaz etmek ve açmanın memduh olduğuna dahi işaret vardır. Çünkü; yolun vasi' olması insanların rahatını te'mine hâdim olduğu her zaman görülen şeylerdendir. Binaenaleyh; esas itibariyle kasabadan kasabaya, köyden köye yollar nimet olduğu gibi o yolların geniş olması da ayrıca bir nimettir. Şu halde yol olmayan yerlerde yollar açmak ve dar olan yerleri genişletmek ve insanların rahatını te'min için yollarda olan arızaları kaldırmak envâ'-ı menafii cami olduğuna bu âyet delâlet eder.

Hulâsa; Allahü Tealâ'nın yeryüzünü bizim için döşek mesâbesinde kılması ve bizim kullanışımıza elverişli olması; bizlerin arz üzerinde vâsi yollar açıp o vâsi yollarda maişetimizi tahsil için gidip gelmemize masruf olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Nuh'un ümmetini irşad için çalıştığını ve onun çalışmasına rağmen kavmine te'sir etmeyip küfürlerinde ısrar ettiklerini beyandan sonra Nuh (A.S.) ın tekrar münacaatını hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا ۝

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) «Ey benim Rabbim! Kavmim bana âsî oldular ve şol kimselere ittibâ' ettiler ki onlar malı ve çocuğu kendine ziyade etmez, ancak helâk ve zarar ziyade eden kimselerdir» dedi.]

Yani; Nuh (A.S.) kavmine vahdaniyete delâlet eden birçok delilleri beyan edip itaatlarından ümidini kesince Rabb'isine tazarru tarikıyla dedi ki «Ey benim Rabbim! Kavmim her tebliğatımda bana isyan ettiler, sözümü dinlemediler, malı ve evlâdı çok olan

reislerine ve büyük tanıdıklarına ittibâ' ettiler ki onların malları ve evlâtları kendilerine ziyade etmedi, ancak zarar ve helâk olmalarını ziyade etti» demekle Rabb'isine arzuhal etti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Nuh (A.S.) şu münacatında kavminin yalnız Allahü Tealâ'ya şirkle iktifa etmeyip belki kendilerini küfre davet eden reislerine ittibâ' etmek gibi ikinci bir ma'siyet dahi irtikâb ettiklerini beyan etmiştir. Mal ve evlât gerçi dünya nimetlerinden ise de kâfirlerin mallarına ve çocuklarına istinad ederek küfürlerinde inatlarına sebep olduklarından haklarında ayn-ı mazarrat olmuşlardır. Binaenaleyh dünyada nimet; âhirette derecâta sebep olan şeydir, âhirette azab olan veyahut azaba sebep olan dünya nimetleri nimetten ma'dud olmadığından kâfirlerin nimetlerinin hakîkî nimet sayılmayacağına bu âyet delâlet eder. Çünkü; mal ve evlât herkes hakkında nimet olduğu halde kâfirler hakkında ayn-ı zarar olduğu beyan olunmuştur.

وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾

[Onların büyükleri gayet büyük hileler yaptılar.]

Yani; Hz. Nuh'un kavminin ululları zayıf olanlara iman ettirmemek için birçok tezvirât icâd ederek gayet büyük hilelere tevessül ettiler, Hz. Nuh'un nasihatını dinletmemeye son derece çalıştılar, Nuh (A.S.) ın davetine efrâd-ı ahâlinin itaat etmemesi için çareler düşündüler. Hatta nâsın avam kısmını Hz. Nuh'a eza etmeye teşvik ettiler. Binaenaleyh; Nuh (A.S.) şu sözleriyle bu hallerini beyan buyurmuş ve Cenab-ı Hakk'a şikâyet etmiştir.

***

Vâcip Tealâ yapmış oldukları hilelerinden bazılarını beyan etmek üzere :

وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Kavm-i Nuh'un büyükleri kendilerine tâbi olan esafil-i nâsa

dediler ki «Terketmeyin siz elbette ma'budlarınızı ve terketmeyin elbette (Ved), (Suvâ'), (Yağus), (Yauk) ve (Nesr) isminde olan putlarınızı.]

Yani; kavm-i Nuh'un mal, mansıp ve evlât sahibi olup hatırlı olanları avam-ı nâsa hitaben «Ma'budlarınızı Hz. Nuh'un sözüne aldanıp da terketmeyin. Zira; size her iyiliği veren o ma'budlarınızdır. Hz. Nuh'un Rabbisi sizin ma'budlarınız gibi değildir. Bâhusus ma'budlarınızın pek büyüğü olan (Ved), (Suva'), (Yağus), (Yauk) ve (Nesr)'i elbette terketmeyin. Zira; bunların cümlesi âbâ ve ecdadınızdan mevrûs büyük ma'budlarınızdır. Bunları terketmek; kendinizi ve âbâ ve ecdadınızı techil etmektir» demekle avam-ı nâsı Nuh (A.S.) a ittibadan menettiler ve bu gibi hilelerle esafil-i nâsı aldattılar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kavm-i Nuh'un uluları âliheyi âvâm-ı nâsa muzaf kılmak suretiyle onlara mâl ederek kanlarını tahrik ettiler ve dediler ki «Bunlar sizin ma'budlarınızdır. Bunları terketmek kendinizin ve babalarınızın küfrünü kabul etmektir». İşte kavm-i Nuh'un uluları böyle demekle hile yaptılar ve âvâm-ı nâsın asabiyetlerini tahrik ettiler. Çünkü; insanların kendilerine ve geçmişlerine kusur, noksan ve cehil isnad etmesi gayet ağır olduğundan bu cürmü itiraf etmek müşkül olduğu cihetle Nuh (A.S.) ın nasihatını kabul ettirmek için bu türlü hileler düşündüler. Filhakika evvelden beri cârî olan âdetten halkı döndürmek de müşküldür. Çünkü; bazı rivayete nazaran bu âyette beyan olunan beş putun isimleri Hz. Âdem'in evlâtlarından beş zatın ismidir. Onlar vefat edince şeytan insan suretinde geldi ve «Bunların suretlerini tasvir ederseniz unutmamış olur, istediğiniz zamanda onlara bakarsınız» demekle tasvirlerini yaptırdı. Bu minval üzere onlara nazar ederken mürûr-u zamanla bu âdet ibadete münkalib oldu. Gittikçe muhabbet tezayüd etti, sonra gelenler herşeyi onlardan beklemeye ve hakîkî ma'bud demeye başladılar. Halbuki putların hiçbir şeye kadir olmadıkları cümle ukalâca müsellem bir hakikattır. Böyle olduğu halde bu hal her zamanda cârî olup bu mesleği ihtiyar edenlerin herbiri bir gûnâ te'ville meşguldürler. Meselâ bazıları «Allahü Tealâ cisimdir, arş-ı a'lâdadır, melekler etrafında safbeste dururlar» derler ve haşa Allah'ın sureti olmak

üzere bir büyük suret ve etrafına meleklerin suretleri olmak üzere birtakım küçük suretler yaparlar ve onlara ibadeti «Allah'a ibadet» addederler, meleklerin suretlerine ibadeti «Onlardan şefaat istemek suretiyle ibadet ederiz» derler, bazılarıysa yıldızların suretlerine ibadet ederler. Çünkü âlemin saâdet ve nuhûsetlerini yıldızlardan bilirler. Velhasıl her zamanda herkes kendine göre bir te'vil bularak batılı irtikâb etmek âdet olduğundan şeriat-ı Muhammediye zîruh olan bilcümle mahlûkatın tasvirini yapmayı menetmiştir ki sevdiği kimsenin fotoğrafına nazar ederek âdeti ibadete kalbetmesinler. Binaenaleyh; şeriat-ı Muhammediye put ittihazını suret-i kat'iyede menettiğinden her ne suret ve maksada mebni olursa olsun puta karşı ibadet küfür ve bâtıldır.

Şu zikrolunan beş put evvelden beri kâfirler arasında meşhur olduğundan umum âliheden sonra bunların isimleri sarahaten zikrolunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ kavm-i Nuh'un iman etmemek ve ettirmemek üzere yaptıkları hilelerden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere:

وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Ya Rab! Muhakkak onlar birçok kimseleri yoldan çıkardılar ve ya Rabbi! Zalimlere ziyade etme, illâ azgınlıklarını ziyade et ki onların dünya umurlarında tedbirleri zayi olsun.]

Yani; kavmin reisleri avâm-ı nâsın çoklarını hilelerle yoldan çıkardılar. Şu halde ya Rab! Kavmimden zalim olanlara hiçbir şey ziyade etme, ancak onların hilelerinde dalâllerini ziyade et ki hilelerini tervic edemesinler ve hileleri kendilerinin helâklerine bâdî olsun, yahut mesalih-i beytiyelerini tesviyeden âciz ve hayran kalsınlar.

Şu manâdan anlaşıldığı veçhile *d a l â l* le murad; *emr-i dinde dalâl olmayıp dünya umurunda dalâldir*. Binaenaleyh; «Hz. Nuh peygamberdir. Bir peygambere ümmetinin dalâletiyle duâ

yakışmaz» unvanında îrad olunan suâl merduddur. Çünkü *d a - l â l* le murad; *emr-i dinde dalâl olsa* bu suâl vârid olabilirdi. Lâkin emr-i dünyada dalâl murad olunca bu suâl vârid olmaz.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kavm-i Nuh'un zalim olduklarını sarahaten beyan ve zulümlerini âleme ilân için ism-i zamir mahallinde *ism-i zahir* olarak (الظالمين) lâfzı varid olmuştur ki dalâlle duâya istihkaklarına illet ve esbap, zulümleri olduğu beyan olunsun. Hz. Nuh birçok kötülüklerini zikirden hasıl olan gazabına binaen kavminin aleyhine duâ ile hatm-i kelâm etmiştir. Binaenaleyh; bir nebi tarafından emr-i dünyada ümmeti aleyhine duânın câiz olduğuna bu âyet delâlet eder.

Hulâsa; Hz. Nuh kavminin imanından me'yus olunca Cenab-ı Hakka münacaat ederek kavminin kendine isyan ve avâmın rüesaya ittibâ ettiklerini ve avâmın iman etmemeleri hususunda büyük hileler yaptıklarını ve cümle-i hilelerinden olarak «Ma'budlarınızı ve bilhassa meşhur putlarınızı terketmeyin» dedikleri ve bu hileleriyle birçok kimseleri idlâl edip yoldan çıkardıkları ve Nuh (A.S.) ın zulümlerini tasrih ederek aleyhlerine duâ ettiği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ Hz. Nuh'un kavminden me'yus olunca kavminin aleyhine duâsını beyandan sonra tufanla garkolunduklarını beyan etmek üzere :

مِمَّا خَطِيٓـَٔاتِهِمْ اُغْرِقُوا فَاُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْصَارًا ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Onlar işledikleri günahlarından dolayı tufanla garkolundular. Ve garkolunmaları akîbinde azaba ithal olundular. Binaenaleyh; onlar kendileri için Allah'ın gayrı bir yardımcı bulamadılar.]

Yani; kavm-i Nuh ancak kendi hatâları sebebiyle dünyada tufanla garkolundular. Ba'dehu kabirde veyahut âhirette azaba ithal olundular da gerek tufanın tuğyanında ve gerek nâra ithal olun-

duklarında Allah'tan gayrı yardımcı bulamadılar. Zira; onların dünyada yardımcı tanıdıkları putlardan veyahut etbâ' ve a'vandan hiç birisi işlerine yaramamıştır.

Fahri Râzi ve Kazî'nin beyanları veçhile kavm-i Nuh'un helâkine sebep ancak kendi hataları olup başka bir sebep olmadığına işaret için *ta'lîl* manâsına olan (من) lâfzıyla *hatîe,* *i ğ r a k* üzerine takdim olunmuştur. *O n l a r ı n g a r k o l u n d u k l a r ı n d a n s o n r a i t h a l o l u n d u k l a r ı a t e ş* le murad; *kabir azabı* olduğuna işaret için *ta'kîbe* delâlet eden *fa* lâfzı varid olmuştur. Çünkü *fa* lâfzı *bilâmühletin ta'kibe* delâlet ettiğinden tufanla garkın akîbinde kabir vardır. Onların garkıyla âhiret arasında birçok mühlet ve mesafe olduğu cihetle âhiret azabı murad olunmak uzaktır. Binaenaleyh bu âyet; kabir azâbına delâlet eder.

Yahut Ebussud Efendi'nin beyanı veçhile *g a r k o l u n d u k l a r ı n ı n a k a b i n d e i t h a l o l u n d u k l a r ı a t e ş* le murad; *âhiret azabıdır.* Zira; her ne kadar âhiretle bunların garkı arasında birçok zaman varsa da âhiret muhakkakulvuku olup şüphe olmadığından bunların garkolunmalarını ta'kip menziline tenzil ile âhiret azabı murad olunmak bâid değildir. Azaba dahil olduklarını beyandan sonra onları azaptan kurtaracak bir kimse bulamadıklarını beyan; onlara ta'rizdir. Çünkü; onların putlara ibadetleri yardım ümidine mebniyken azabın zuhurunda yardım edemediklerini beyan; yardım ümîd edenlere ta'riz olduğunda şüphe yoktur. Şu halde âyet-i celile; Allah'ın gayrı birşeye itimat caiz olmadığına ve itimad edenlerin Allah'ın gayrıdan fayda görmeyeceklerine delâlet eder.

***

Vâcip Teâlâ kavm-i Nuh'un garkolunduklarını beyandan sonra Nuh (A.S.) ın kavminin hidâyetten hisseleri olmayıp garkolunacaklarını bilince vâki olan duâsını beyan etmek üzere :

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Nuh (A.S.) «Ey benim Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden ev yapıcı bir kimse terketme. Zira; eğer sen onları terkedersen kullarını azdırırlar ve doğurmaz, ancak günahkâr ve hakkı setredici kimseler doğururlar».]

Yani; Nuh (A.S.) kavmine vâki olan türlü türlü nasihatlarının te'sirini görmeyince Cenab-ı Hakka iltica ederek «Ya Rabbi! Bu kâfirlerden yeryüzünde devredip, gidip gelici bir ferdi terketme ki yeryüzünü ifsâd etmesin. Çünkü; terkedersen bîçare kullarını ıdlâl ve itikatlarını ifsad ederler, onlar ancak kâfir ve fâcir doğururlar. Binaenaleyh; bunları terketme ki kendileri gibi kâfir doğurmasınlar» demekle münacatta bulundu ve tecrübeyle kavminin halinden anladığını arzuhaline dercetti.

Nuh (A.S.) düşmanlarının aleyhlerine duâdan sonra kendine ve dostlarına duâya başladı :

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ

[Ve «Ey benim Rabbim! Sen beni, anamı, babamı ve mümin olduğu halde evime girenleri ve cümle erkek ve dişi müminleri yarlığa» demekle Rabbisine iltica etti.]

Yani; beni, peder ve validemi ve bilcümle ehl-i imanı mağfiret et demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hz. Nuh, kavminden gördüğü ezaya karşı onların aleyhine duâ etmek onlardan intikam almak gibi olup buysa nefsin hazzına tebaiyet olduğu cihetle evlâyı terk olduğundan nefsi için istiğfara lüzum görmüş ve istiğfar etmiştir.

Hz. Nuh'un pederi (Lemek), validesi (Enuş)'un kızı (Semha)'dır ve her ikisi de müminlerdir. Hz. Nuh'la Hz. Âdem arasın-

da geçmiş olan pederleri on adet zevat olup hepsinin de mümin oldukları mervîdir.

Hz. Nuh'un beyti yle murad; *mescidi* veya *gemisi* yahut *hane-i saâdetidir*. Bazıları da dini hâneye teşbih tarikıyla *beyt* le murad; *dindir* demişlerdir. Çünkü; zarardan hıfzetmekte din eve benzer. Nasıl ki bir kimsenin hanesi o kimseyi sıcaktan, soğuktan, bazı âfât ve avârızdan hıfzederse kezalik bir kimsenin dini o kimseyi küfrüzere terettüb eden cümle âfâttan muhafaza eder. Buna nazaran *manâ-yı âyet* : [Ya Rabbi! Beni ve benim ebeveynimi ve benim dinime girenlerin cümlesini mağfiret buyur] demektir.

***

Vâcip Tealâ Nuh (A.S.) ın müminlere mağfiretle duâsını beyandan sonra kâfirlere helâkle duâ ederek hatm-i kelâm ettiğini beyan etmek üzere :

وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا ۝

buyuruyor.

[Ya Rabbi! Zalimlere ziyade etme, illâ helâk ziyade et.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak Hz. Nuh'un duâsını kabul buyurup zalimlerin küllisini ihlâk etmiştir. Ancak ehl-i iman olarak gemiye girenler helâkten ve tufandan mahfuz kalmışlardır. Helâkten kırk sene evvelinden beri karıları çocuk doğurmaz oldukları cihetle helâk zamanı kavm-i Nuh içinde sıbyan olmadığından «Büyüklerin kusurları sebebiyle küçükler niçin helâk oldu?» şeklinde vârid olan suâl mündefîdir. Eğer bu rivayet doğru değil de helâk zamanı sıbyanın mevcut olduğu farzolunursa sıbyanın helâki analarının ve babalarının azabı teşeddüd etsin içindir. Çünkü evlâdın helâkinden mütehassıl acının ana ve babaya ziyade te'sir ettiği cümleçe malûmdur. Bununla beraber sıbyanın helâki günahlarından dolayı azap için değil ki bu suâl vârid olsun, belki sıbyanın o zamanda helâk olmaları alelâde ölüm olduğundan bu suâle mahal yoktur.

***

SURE-İ CİN

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Yirmi sekiz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اُو۫حِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ

[Ya Ekrem-er Rusül! «Cinden bir cemaatın Kur'ân'ı dinleyip işittikleri bana vahyolundu» de.]

Yani; ey Habibim! Sen kavmine haber vermek suretiyle «Taife-i cinden bir cemaat benden Kur'anı işittikleri taraf-ı İlâhî'den vahyolunmak tarikıyla bana haber verildi» demekle cinlerin de şeref-i sohbetimle müşerref olduklarını ümmetine haber ver.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile taife-i cinnin vücudunu felâsifeden bir fırka inkâr ediyorlarsa da diğer bir fırkayla bütün erbâb-ı edyân cinnin vücudunu ikrar ve bilhassa millet-i İslâmiye cinnin vücudunu itikad ederler, itikad da zarûridir. Zira; Kur'an bir çok âyetlerle cinnin vücudunu suret-i kat'iyede haber vermiştir. Binaenaleyh; inkâr eden kâfir olur.

Vücudunu itikad edenler; cinnin mahiyeti havai hayvan mıdır veyahut cevahir-i kesife veya lâtife ecsam mıdır? Bu hususta ihtilâf ettikleri gibi eşkâllerinde de ihtilâf etmişlerdir, lâkin ekser-i ulemânın beyanları ecsâm olmalarıdır, uzunluk, kısalık ve bir mekânda bulunmak gibi sıfatları haizdirler. Bunların, beşerin kadir olamadığı meşakkatlı ef'âl-i acîbeye kadir olmak ve kendilerine mahsus ilimleri bulunmak ve eşkâl-i muhtelifeyle teşekkül etmek gibi hassaları da mevcuttur. Binaenaleyh; hayvanat-ı saire sure-

tinde de görünebilirler ve hatta çok defa yılan suretinde görüldükleri rivayet olunmaktadır.

Bu âyette beyan olunduğuna nazaran Resulullah (Nahle) mevkiinde cinnîleri görmemiştir. Çünkü; cinnilerin Kur'anı işittikleri Resulullah'a vahyile haber verilmiştir. Eğer Resulullah Kur'anı okurken cinnîleri görmüş olsaydı vahyile haber vermeye hacet messetmezdi. İbn-i Abbas Hazretlerinin vak'a hakkındaki rivayeti de böyle olduğunu te'yid etmektedir. Çünkü; İbn-i Abbas'ın rivayetine nazaran Resulullah bazı ashabıyla (Ukâz) denilen panayıra giderken (Nahle) nâm mahalli teşrif buyurduğunda ashabıyla beraber sabah namazı kılarken (Tihame) ve (Hicaz) cihetlerine me'mur olarak gelen cinnîlerden bir fırka tesadüf ederek Kur'anı işitirler ve dinlerler, kendi kavimlerine bu sûrenin diğer âyetlerinde beyan olunduğu veçhile haber verirler. Zira; tâife-i cinnin semaya çıkmakta ve meleklerden işittikleri haberleri kâhinlere vesvese tarikıyla ilka etmekte ve bu suretle birçok ifsadatta bulunmakta ve nâs arasında fitne yapmaktayken ufk-u nübüvvetten Fahri Kâinat tulû' edip hidayet yolları açılmaya başlayınca cinnîler semadan tardolundular ve bu tardolunmalarının esbâbını aramak üzere bölük bölük etraf-ı arza dağılmışlardı. İşte bu maksat üzerine Tihame ve Hicaz cihetine gelen fırka (Nahle) denilen mevzide sabah namazında Resulullah'ın Kur'an okuduğunu görünce «İşte bizim semadan tardolunduğumuzun sebebi budur» derler ve kemal-i edeple okunan Kur'anı dinlerler ve iman ederler, dönerler, kendi kavimlerine haber verirler. Bunların haberleri üzerine iman edenler olduğu gibi iman etmeyenler de olur. İman edenleri fırkalara ayrılır, iman etmeyenlerin de Yahûdi, Nasranî, Mecusi ve müşrik olanları mevcuttur. Şu halde din ve itikat noktasında cinnîler de ayn-ı insan gibidirler.

Resulullah'ın cinnîleri görmemesi bu vak'adadır. Çünkü; İbn-i Mesud Hazretlerinin rivayeti veçhile Taif'te Resulullah'tan Kur'an taallüm ve kavimlerine tebliğ etmek üzere cinden bir tâife gelmiş Kur'anı öğrenmiş ve Resulullah tarafından kendi kavimlerine ta'lim-i din için me'mur olmuşlardır. İşte bu rivayete nazaran Resulullah onlarla sohbet etmiş, emr ü nehyi ve ahkâm-ı dini öğretmiş ve tarafından onları tebliğ-i ahkâma me'mur etmiştir. İşte

(Sûre-i Ahkâf)'ta olan âyetler de bu manâya şahittir ve bu rivayetlerin her ikisi de doğru olabilir. Çünkü râviler başka başka oldukları gibi vak'aların mevkileri de başkadır. Binaenaleyh; rivayetler yekdiğerine münafi değildir ve Resulullah'ın ins ü cinne meb'ûs olması da bunu te'yid ve cinnîleri görmesini icâb eder. Çünkü; Resulullah'ın tâife-i cinne nebi olması onlarla ihtilât, mükâleme ve mübahâse etmesini icab ettiğinden her halde görmesi lâzım gelir. Binaenaleyh; görüşmüş ve sohbet etmiştir. Şu halde Resulullah'ın insten ashabı olduğu gibi cinden dahi ashabı vardır.

İnsle cinnin ahkâm-ı fıkhiyesine gelince; insanlarla cinnîler arasında nikâh cereyan etmez. Çünkü nikâhın muktezası; zevcle zevce birbirine ülfet etmektir. Halbuki insanlarla cinnîler beyninde ülfet mümkün değildir. Zira; me'kûlat ve meşrubatta, mesken ve me'vâda yekdiğeriyle münasebât olmadığından imtizac olamaz. Şu halde tezevvücden maksat olan ünsiyet olamadığı cihetle aralarında nikâhın cereyanında bir fayda yoktur, binaenaleyh; nikâh da yoktur, siyaset-i şer'iye de bunu icap eder. Çünkü; nikâhın cevazı kabul edilse zinadan hâmil olan kadınlar hamlinin cinnîden olan zevcinden olduğunu iddiâ eder, bu sebeple âleme fesat saçılmasına sebep olur. Binaenaleyh; bu fesadın defi için de nikâh caiz olmamak lâzım gelir.

Cinnîlerin ahkâmından birisi de onlarla eda-yı salâtta cemaat mün'akid olur. Hatta berr-i beyabanda bir kimse ezanla ve ikametle yalnız olduğu halde namaz kıldıktan sonra «Ben cemaatla namaz kıldım» diyerek yemin etse yemininde yalancı olmaz. Zira; ezan ve ikametle eda ettiği için o mekânda bulunan müslim cinnîlerin kendine iktida etmek ihtimali vardır. Şu ihtimale binaen «Ben cemaatla namaz kıldım» diyebilir ve cinnin iktida edip etmediği malûm olmadığından meçhul üzerine yeminde hânis olmakla hükmolunamaz. Kezalik cinnin ahkâmından birisi de demi mahfuz olmaktır. Binaenaleyh; bigayrıhakkın katlolunması caiz değildir.

(Nahle)'de Resulullah'tan Kur'an işiten cinnîlerin adedinin yedi veya dokuz olmasında rivayetler varsa da âyette adede delâlet yoktur. Yalnız cin lâfzı üçle on arasında olan zevata ıtlak olun-

duğundan işitenlerin üçten aşağı ve ondan yukarı olmadığına âyette delâlet vardır.

***

Vâcip Tealâ cinnîlerin Resulullah'tan Kur'anı işittiklerini beyandan sonra işitenlerin dönüp memleketlerine geldiklerinde kendi kabileleriyle konuştukları sözleri hikâye etmek üzere :

فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ۝ يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ ۖ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا ۝

buyuruyor.

[Kur'anı işiten cinnîler «Biz muhakkak doğru yola delâlet eder acîb Kur'anı işittik. Binaenaleyh; biz o Kur'ana iman ettik ve elbette biz Rabbimize hiç bir kimseyi şirketmeyiz» dediler.]

Yani; Resulullah'tan Kur'anı işiten cinnîler dönüp memleketlerine geldiklerinde kendi kavimlerine hitaben vuku-u hali beyan etmek üzere dediler ki «Biz bir insan-ı kâmilden envâ-ı hakayıkı cami ve vahdaniyet-i İlâhî'yeyi beyan eder uslûb-u acayip üzere müştemil ve manâsı evvelîn ve âhirînin ilimlerini havî Kur'anı işittik ki o Kur'anın en büyük hassası iman edenleri doğru yola götürmektir. İşte biz o Kur'ana iman ettik ve bundan sonra biz elbette Rabb'imize hiçbir kimseyi şerik itikad etmeyiz ve şirketmeyeceğimize ahd ü misak ettik».

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (Nahle)'de Kur'anı dinleyen taifenin müşrik olduklarına bu âyet delâlet eder. Zira; iman ettikten sonra «Biz şirketmeyeceğiz» demeleri imandan evvel müşrik olduklarını beyan etmektir. Cinnîlerin imanlarını beyan etmek; Kureyş müşriklerine ta'rizdir. Çünkü cinnîlerin kemal-i temerrüdleriyle beraber cins-i beşerden olmadıkları halde Kur'anı işitince Allahü Tealâ'nın kelâmı olduğunu idrakle derhal iman ettiklerini beyan Kureyş'in idrak ve insaf sahibi olmadıklarını beyan etmektir. Çünkü; Kureyş Resulullah'ın kendi kabilesinden olmakla be-

raber lisan-ı Araba da kemal-i vukufları olduğu halde iman etme meleri kemal-i hamakatlarına delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ cinnîlerin şirketmeyeceklerine ahid verdiklerini beyandan sonra Allahü Tealâ'nın şerikten münezzeh olduğuna dair serdettikleri delillerini beyan ve hikâye etmek üzere :

وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا ۝

buyuruyor.

[Yüce oldu bizim Rabbimizin büyüklüğü ki kendine hâtun ve çocuk ittihaz etmedi.]

Yani; bizim Rabbimizin nasıl şeriki olabilir? Olamaz. Zira; Rabb'imizin büyüklüğü herşeyden yüksek oldu ve büyüklüğü herşeyden âlî olunca şerik ittihazından dahi âlî olacağı âşikârdır. Binaenaleyh; Rabbimiz kendine zevce ve velet ittihaz etmedi. Zira bunları ittihaz etmek; ihtiyaç üzere müptenidir. İhtiyaç ise Allahü Tealâ'da yoktur. Çünkü; ganiyy-i mutlaktır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *c e d d* in manâsı; *azamet ve büyüklüktür.* Yahut *gani* manâsınadır. Yahut *hakikat* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Allahü Tealâ'nın büyüklüğü herkesin büyüklüğünden, gınâsı herkesin gınâsından ve hakikatı herkesin hakikatından yüksek oldu] demektir. Şu halde hatun ittihaz etmedi. Zira hatun ittihazı; onunla istinasa ihtiyaçtan tevellüd edip Cenab-ı Hakkın gınasıysa ihtiyacın fevkinde olduğundan hatun ittihazına ihtiyaçtan münezzehtir. Kezalik velet ittihazı; neslin çoğalması ve bekası için olup Cenab-ı Hak ise kendi bâkî ve gınâsı nesle ihtiyacın fevkinde olduğundan nesil ittihazından da münezzehtir. Binaenaleyh; *c e d* lâfzından hangi manâ murad olunursa Cenab-ı Hakkın şerikten münezzeh olduğuna delâlet eder ve takriri şöyledir: «Allahü Tealâ şerikten münezzehtir. Zira; Allahü Tealân'ın hakikatı sair hakayıktan yüksektir. Her zat ki hakikatı sair hakayıktan yüksektir, o zat şerikten münezzehtir. Binaenaleyh;

Allahü Tealâ şerikten münezzehtir» demektir ve diğer manâlara nazaran delil-i takrir, bu minval üzeredir. Kezalik (مااتّخذ صاحبة ولاولداً) fıkrası da (تعلى جدربنا) cümlesinin delilidir ve takriri şöyledir: «Allahü Tealâ'nın hakikatı cümle hakayıktan yüksektir. Zira; Allahü Tealâ ihtiyacı olmadığından hatun ve velet ittihaz etmedi. Her zat ki ihtiyacı olmadığından hatun ve velet ittihaz etmeye, hakikatı her hakikattan yüksektir. Binaenaleyh Allahü Tealâ'nın hakikatı her hakikattan yüksektir» demektir.

***

Vâcip Tealâ cinnîlerin kendi kavimleriyle konuştukları sözlerinden bazılarını ba'delbeyan bazı âharı beyan etmek üzere:

وَأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا ④

buyuruyor.

[Bizim cahillerimiz Allahü Tealâ üzerine haktan uzak olan şeyleri söylerler.]

Yani; cinnîler Resulullah'tan Kur'anı işitip kendi kavimlerine gelip hakikatı haber verdikten sonra dediler ki «Bizim cahil ve sefih olanlarımız Allahü Tealâ üzerine lâyık olmadık veled ve hatun ittihaz etmesi, şerik ve nazîri olması gibi haktan gayet uzak olan şeyleri söylerler. Halbuki onların sözleri iftiradan ibaret ve haktan uzaktır. Binaenaleyh; onların sözleri hakikata muvafık olmadığından itimad etmemek lâzımdır». İşte cinnîler kabilelerine böyle demekle nasihatta bulunmuşlardır.

Sefih; aklı hafif olan kimsedir. Şatat; haddini tecavüz etmek ve lâyıkını gözetmemek manâsınadır. Şu halde Allahü Tealâ'yı nefyi inkâr suretiyle haddini tecavüzde sânii inkâr ve tatil vardır, ispattaysa haddini tecavüzde şerik, velet ve hatun ittihazı ve sair nevâkıs isnadı vardır. Binaenaleyh; her iki cihetten de mezmum olduğundan cinnîler sefihlerini şu sözleriyle zemmetmişler ve demişlerdir ki «Bizim aklı yok olanlarımız Allahü Tealâ üzerine haddini tecavüzde bulunmuş ve iftira etmişlerdir».

Sefih le muradları; *İblis'tir* veyahut *cinnin anudlarıdır*. Allahü Tealâ üzerine söyledikleri sözlerin şatat, yani haddini tecavüz olduğunu ve kabule şayan olmadığını söyleyenlerin sefih olduğunu beyanla iş'âr etmişlerdir. Bu sefihlerin sözlerinin haktan uzak olduğunu, Kur'anı işittikten sonra bilmişlerdir, belki Kur'anı işitmeden evvel onları ukalâ bilirler ve kendilerine iktida ederlerdi.

***

Vâcip Tealâ cinnîlerin sefihlerinin haktan uzak olarak Allahü Tealâ'ya lâyık olmadık şeyler isnad ettiklerini ikrarlarını hikâyeden sonra o sefihleri taklitlerinde kendilerinin ma'zur olmalarını beyan ettiklerini hikâye etmek üzere :

وَاَنَّا ظَنَنَّا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ۝

buyuruyor.

[Biz muhakkak zannettik ki ins ü cin Allahü Tealâ üzerine yalan söylemezler.]

Yani; cinden bir taife (Nahle) mevkiinde Resulullah'tan Kur'anı dinleyip iman ederek kavimlerine geldiklerinde Allahü Tealâ'nın şerikten, hatun ve velet ittihaz etmek gibi nekaisten münezzeh olduğunu ve sefihlerinin Allah'a iftira ettiklerini söyledikten sonra dediler ki «Muhakkak hakikat bize keşfolunmadan evvel zannediyorduk ki ins ü cin Allahü Tealâ'ya iftira ederek yalan söylemezler. Halbuki biz Kur'anı işitince bildik ki ins ü cin Allahü Tealâ hakkında çok yalan söyleyip lâyık olmadık şeyler isnad ederler, biz de bilmeyerek onlara ittibâ' ediyorduk, bu ittibâ'ımızın hata olduğunu şimdi bildik». İşte cinnîler böyle demekle geçmiş hatalarından i'tizar etmek istediler ve bu hatalarının cehaletten neş'et ettiğini ve Kur'anı işitmekle Allah'ın vahdaniyetine istidlâl ederek zulümat-ı cehilden kurtulup nur-u imanla münevver olduklarını beyanla geçmiş kusurlarına istiğfar etmişlerdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile istidlâl etmeksizin mücerret

zanla itikadın batıl olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; itikadiyâtta zanna itibar yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ cinnîlerin hataları sefihlerinin sözlerini doğru zannetmelerinden neş'et ettiğini zikrettiklerini beyandan sonra insanların ilticası üzerine cinnîlerin tuğyan ettiklerini hikâye etmek üzere :

وَاَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا ۝

buyuruyor.

[İnsanlardan birkaç recül cinden birkaç recüle iltica etmeleri üzerine cinnîler insanlara tuğyan ettiler ve korkularını arttırdılar.]

Yani; zaman-ı cahiliyede insanlar müsaferetle bir tenha mahalle konduklarında «Biz bu vadide bulunan taife-i cinnin büyüğüne ve ulusuna iltica ederiz» derlerdi ki o mahalde bulunan cinnîlerin gençleri ve sefihleri onlara eza etmesin. Halbuki çok kere o mahalde bulunan cinnîlerin kibri artar ve iltica eden insanları korkuturlar ve bu vesileyle insanlara zulüm ve taaddî ederlerdi. İşte şu Kur'anı işitmekle iman eden taife kendi kavimlerini zemmiçin bunu hikâye edip demişlerdir ki «İnsanlardan bazı rical cinnîlerden bazı ricalin âmânına dahil olup sığındıklarında cinnîler kibir ve inatlarını arttırdılar».

İnsanların her vakit Allahü Teâlâ'ya iltica etmesi lâzımken mahlûkata iltica ettikleri için Allahü Teâlâ onları cinnîlerin kibr ü azametleri, zulüm ve taaddîleri altında ezmiştir. Binaenaleyh insanlar için vazife; her zaman Allahü Teâlâ'ya iltica etmektir, yoksa birtakım âciz mahlûkata iltica etmek her zaman zilleti muciptir

*
* *

Vâcip Teâlâ cinnîlere iltica edenlere karşı kibir ve azametlerini arttırdıklarını beyandan sonra bu kibrin sebebini hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ أَحَدًا ۝

buyuruyor.

[Ve o tekebbür eden cinnîler derler ki «Ey insanlar! Sizin zannettiğiniz gibi bizim cahillerimiz de Allahü Tealâ ins ü cinden hiçbir ferdi kabrinden kaldırmaz zannederlerdi».]

Yani; taife-i cin de insanlar gibi Allahü Tealâ hiçbir kimseyi öldükten sonra diriltip kabrinden kaldırmaz itikadında bulunurlar ve binaenaleyh; kibir ve tuğyanlarını arttırırlardı.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet insanlar gibi cinnîlerin de birçok fırkaları olduğuna delâlet eder. Zira; insanlarda olduğu gibi cinnîlerde de âhireti inkâr edenler bulunduğunu âyet beyan buyuruyor. Şu halde onlarda da Yahûdi, Nasrani, Mecusi, müşrik ve mümin fırkaları mevcuttur.

***

Vâcip Tealâ cinlerin sözlerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan ve hikâye etmek üzere :

وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا ۝

buyuruyor.

[«Biz muhakkak semayı elimizle tuttuk, fakat o semayı biz kuvvetli bekçilerle dolmuş bulduk ve ateş saçılır gördük».]

Yani; Resulullah'tan Kur'anı işiterek gelip kavimlerine haber veren cinnîler esna-yı kelâmlarında dediler ki «Biz âdet-i sabıkamız veçhile meleklerin kelâmlarını işitmek üzere göğe çıktık, elimizle dokunduk ve bulduk ki sema kuvvetli bekçilerle dolmuş ve ateş parçalarını bize savurtmakla bizi semadan tardediyorlar».

M e s s ; esas itibarıyla *dokunmak* manâsınaysa da bu makamda *aramak* manâsına olabilir. Çünkü; cinnîler semaya meleklerden söz aramak ve dinlemek için giderler, işittiklerini yeryüzünü

ifsad için kâhinlere haber verirlerdi. Resulullah'ın tulûundan sonra yukarıda beyan olunduğu veçhile semadan menolunmuşlardı. Bu âyette semaya çıkmaktan menolunduklarını kendileri haber veriyorlar. Şu halde bu âyet, batıla sa'yedenlerin âkıbet merdud olacaklarına delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ cinnîlerin semadan tardolunduklarına dair sözlerini hikâyeden sonra semadan meleklerin kelâmını nasıl işittiklerine dair sözlerini hikâye etmek üzere :

وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا ﴿٩﴾

buyuruyor.

[Biz bundan evvel semadan haber işitmek için birkaç mevkide otururduk. Şimdi ise işitmek isteyen kendi için hazırlanmış gözetici yıldızları bulur ve o yıldızlarla tardolunur.]

Yani; biz «Kur'anın nüzulünden evvel semadan oturmaya münasip olan bazı mahallere oturur ehl-i asumanın haberlerini dinlerdik. Şimdi ise işitmek için semaya giden kendi için hazırlanmış recim yıldızlarını bulur. Binaenaleyh bundan sonra semaya çıkıp haber getirmek hiç kimsenin haddi değildir. Çünkü; böyle niyet-i fâsideyle semaya kim çıkarsa kemal-i hakaretle reddolunacağı muhakkaktır» demekle vukuatı beyan ettiler.

(شهابا) *yıldız* (رصدا) *gözetmek* manâsınadır. Çünkü; yıldızları atmak için melekler cinnîleri gözetirler. Şeytanlara recmolunan yıldızların bizim nebimizin bisetinden evvel mevcut olup olmadığına dair ihtilâf mevcutsa da Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile esah olan mevcut olmasıdır. Lâkin bizim nebimize hürmet olmak üzere ba'solunduktan sonra âlemi ifsad zımnında semaya çıkmayı âdet edenleri tardetmek için yıldızların adedi çoğalmıştır. Çünkü; bu âyetten evvelki âyette cinnîler «Biz semayı dolu bulduk» demeleri, evvelden gördüğümüz ve bildiğimiz gibi değil, bize atılan yıldızlar çoğalmıştır» demek olduğundan ev-

velden o yıldızların bulunup ancak az olduğuna delâlet eder. Resulullah'a tahsis, zamanında şiddetle menolunduğu içindir. Yoksa o nevi yıldızlar evvelden mevcut olmadığından değildir.

***

Vâcip Tealâ evvelkinden ziyade vaki olan zecrin sebebini bizim peygamberimizin bi'seti olarak bulduklarını beyandan sonra şu bi'setin nâs hakkında ne gibi te'siri olacağına dair mübâhâselerini hikâye etmek üzere :

وَاَنَّا لَا نَدْرِيٓ اَشَرٌّ اُرِيدَ بِمَنْ فِي الْاَرْضِ اَمْ اَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ۝١٠

buyuruyor.

[Biz bilmeyiz ki yeryüzünde olan kimseler hakkında bir belâ mı murad olundu, yoksa Rableri onlar için hayır mı murad etti?]

Yani; «Bizlerin evvelkinden ziyade semadan tardolunmamızın sebebi; Hz. Muhammed'in ba'solunmasıdır. Şu halde biz bilemiyoruz ki yeryüzünde olan kimseler iman etmediklerinden dolayı geçmiş ümmetler gibi haklarında lühlik birşey mi olacak, yoksa iman edip de haklarında hayr-ı mahız mı olacak? Şu cihetler bizce malûm değildir» dediler veyahut *manâ-yı âyet :* [Bizi semadan menetmek yeryüzünde olanlara şer midir, hayır mıdır? Biz bilemiyoruz] demektir.

Bu misilli sözler insanların muhaverelerinde dahi olur. Meselâ bir hâdise vukuunda «Bu hâdisenin altından ne çıkacak? Acaba hayır mı var, yoksa şer mi var?» denir. İşte bu misilli muhâverenin aynıyla cinnîlerde dahi olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ cinnîlerin kendilerinden mümin olan ve olmayan olduğunu beyan ettiklerini hikâye etmek üzere :

وَاَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذٰلِكَ كُنَّا طَرَآئِقَ قِدَدًا ۝١١

buyuruyor.

[«Bizden birtakım salih müminler var, birtakım onların gayrıları da vardır. Çünkü; biz bir takım muhtelif fırkalar olduk».]

Yani; cinnîler muhâverelerinde dediler ki «Bizden birtakım iyi işli mümin-i kâmiller vardır ki onlar işittikleri haberlere asla yalan karıştırmazlar, bunların gayrı birtakım kötü işli kimseler vardır ki onlar işittikleri haberlere birçok yalan karıştırır, âlemi ifsad ederler. Binaenaleyh; biz muhtelif mezhep sahipleri olduk». Hatta cinnîlerde mümin ve kâfir olduğu gibi mümin olanlarında dahi ehl-i sünnet, Râfız, Havaric, Mu'tezile ve sair fırkalar mevcuttur, o fırkaların mevcut olduğuna bu âyette işaret vardır. Çünkü; (قددا) *teferruk* manâsına olduğundan *t a r a i k ; mezahip* manâsına olunca *mezahib-i müteferrika* sahibi olduklarını beyan etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ Kur'anın nüzulü üzerine cinnîlerin hakikatı keşfettiklerini beyandan sonra Allah'ın kudreti hakkında itikatlarını beyan etmek üzere :

وَاَنَّا ظَنَنَّا اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللّٰهَ فِي الْاَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا ۝

buyuruyor.

[«Elbette Allahü Tealâ'yı yeryüzünde âciz kılamadığımızı muhakkak biz bildik. Elbette kaçıp kurtulmakla dahi Allah'ı âciz kılamayız».]

Yani; biz şeriat-ı Muhammediyenin esası olan Kur'anın hakikatını keşfettikten sonra fena olan hallerimizi terkettik. Zira; biz bildik ki Allahü Tealâ her türlü intikama kaadir olduğundan yeryüzünde olacak intikamın hiçbirisinde biz Allahü Tealâ'yı âciz kılamayız. Binaenaleyh; kötü fiillerin cezasını verir, intikamını alır, biz kahr-ı İlâhî'den firâr etmekle kurtulup elbette Allah'ı âciz kılamayız. Çünkü; cümle emkine Kudretullah'a nispetle müsavîdir. Şu halde her nereye firar edersek Allah'ın kudreti o mahalde hazır olduğundan kurtuluş yoktur.

***

Vâcip Tealâ cinnîlerin Kudretullah'ı tasdik ve kaçmakla gazab-ı İlâhî'den kurtulamayacaklarını itikad ettiklerini beyandan sonra iman ettiklerini hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

وَاَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰٓى اٰمَنَّا بِهٖ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهٖ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا ۝١٣

buyuruyor.

[«Vakta ki biz muhakkak ayn-ı hidayet olan Kur'anı işitince o Kur'ana biz iman ettik. Şol kimse ki Kur'an vasıtasıyla Rabb'isine iman etti. O kimse ecrinin noksan olmasından korkmaz ve hiçbir gûnâ zulümden korkusu olmaz».]

Yani; biz Hz. Muhammed'den işitince Kur'ana iman ettik. Hal böyle olunca Rabb'isine iman eden kimse hidâyeti bulduğu için amelinin ecri noksan olmasından ve kendine zulmolunmakla züll ü meskenet her tarafını ihâta etmesinden korkmaz. Zira; iman eden kimse Kur'anın emri veçhile gerek kendi nefsinde ve gerek gayrılarda adaleti icra ettiğinden bir kimsenin hakkını noksan vermez ki ecri noksan olsun ve bir kimseyi zulümle zelil kılmaz ki kendinin zilletle ihâta olunmasından korksun, hiçbirisi olmaz. Çünkü; «herkes serdiği döşeğe oturur» fahvasınca bir kimsenin hakkını noksan vermeyenin hakkında noksan olmadığı gibi zulmetmeyen kimseye zulüm dahi olunmaz.

(بخسا) *birşeyde noksan* ve (رهقا) *insanı ihata edici zulüm* manâsına olduğundan «Kur'ana iman eden ne ecrinin noksan olmasından ve ne de kendisine zulmolunmasından korkusu olur» demektir.

***

Vâcip Tealâ cinnîlerden bazılarının iman ettiklerini beyandan sonra onlardan müslim olanlar olduğu gibi İslâm'dan i'raz edenler olduğunu da hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

وَاَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ اَسْلَمَ فَاُولٰٓئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ۝١٤

buyuruyor.

[Ve bizden bir cemaat müslimler, bir cemaat da İslâm'dan i'raz edicilerdir. İmdi İslâm olan kimseler doğru yolu aradılar.]

Yani; bizden bir kısım var ki onlar tamamen hükm-ü İlâhîye muti' ve münkaddırlar. Onlar Kur'ana iman ettiklerinden Kur'anın bütün evamir ve nevahisine boyun eğmekle her umurlarını kitaba tatbikle adalet ederler, bizden bir kısım dahi var ki onlar Kur'ana iman etmediklerinden cadde-i adaletten çıkmakla zâlimdirler. Hal böyle olunca işte şu İslâmla müşerref olan kimseler doğru yol aradılar, buldular. Maksatlarına nail oldular. Bu maksada nail olanların dereceleri büyük olduğuna işaret için (رشداً) lâfzı *ta'zime* delâlet eden *tenvinle* vârid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ cinnîlerin kendilerini iki kısma tefrik ettiklerini beyandan sonra kâfir olanları zemmetmek üzere :

وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا

buyuruyor.

[Amma günah işleyenler Cehennem'e odun olurlar.]

Yani; insanlar gibi cinnîlerden kâfir olanlar Cehennem'in odunu olarak yanarlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile cinnîler her ne kadar ateşten halkolunmuşlarsa da keyfiyetleri değiştiğinden ateş hali kalmadığı cihetle ateşle muazzap olmalarına madde-i asliyeleri mani olamaz. Binaenaleyh; «Ateşten halkolunan ateşle muazzap olunmaz» şeklinde irâd olan suâl merdûddur. Zira; ateşten halkolunmuşlarsa da ateş halinde kalmamışlardır. Bununla beraber ateşe ateşle azab etmeye Cenab-ı Hak kadirdir. Şu halde Cenab-ı Hakkın kudret-i kâmilesine itikad eden kimse bu gibi itiraza cür'et etmez.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'a vahyolunan ahkâmdan bazılarını be-

yandan ve cinnîlerin kelâmını hikâyeden sonra vahyolunan ahkâmdan bazı âharı beyan etmek üzere :

وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا ۝ لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen ümmetine haber ver, de ki «Eğer insanlar doğru yol üzerinde doğru dursalar elbette biz imtihan için onlara tatlı su içiririz».]

Yani; hal ü şan şöyledir ki ins ü cin işlerini ve sözlerini şeriata tatbik ederek adalet üzere hareket ve tarik-ı müstakim üzerine istikamet etseler onları gayet tatlı yağmur sularıyla sularız, o su sayesinde rızıklarını bol verir, refah ü saâdetle yaşatır ve bu nimetlerin şükrünü eda edip etmemek hususunda o su hakkında onları imtihan ederiz ve bu nimetler onlara imtihan hikmetine mebnidir.

(غدقا) Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *rahmetten hasıl olan tatlı su* veyahut *menfaat, hayrat ve bol rızıktır.* Şu halde ins ü cin şeriat üzere istikamet etmiş olsalar biz menafi-i kesire ve bol rızıkla merzûk eder ve envâ-ı hayratı onlara îsâl ederiz ki biz onlara imtihan muâmelesi yaparız. Bakalım o nimetlere şükrederler mi?

Bu makamda bahis; cinnîlerde olduğu için istikamet cinne râcidir. *Yahut* tatlı suyla intifâ' edecek insanlar olduğu için her ne kadar insan geçmemişse de halen insan malûm olduğu cihetle zamirin insana râci olması caiz olduğundan *istikamet* le murad; *insanların istikameti* denmişse de esah olan her *ikisine de şâmil olmaktır.* Akla ve nakle muvafık olan da budur. Zira; istikametle her iki taife me'murdur ve âyette Cenab-ı Hak bol rızık vereceğini istikamete ta'lik buyurduğu gibi bol rızka her iki taife de muhtaçtır. Binaenaleyh; taifeden birine tahsiste fayda yoktur. Belki fayda; bol rızka illet olan istikametle cümlesi mükellef olduğu gibi hükmün de cümleye şâmil olmasındadır.

Âdet-i İlâhî'ye; nimetini ihsan ettiği her kulunu o nimetin şükrünü eda etmekle mükellef ve her nimet sahibini nâil olduğu ni-

metle imtihan etmek olduğuna işaret için âyetin âhirinde imtihan edeceğini beyan ve her nimetin, bol rızkın ve güzel yaşamanın esası su olduğuna işaret için Vâcip Tealâ istikamete tatlı su vereceğini beyanla teşvik buyurmuştur.

Hulâsa; istikametin bol rızka, çok yağmura ve envâ'-ı hayrata sebep olacağı ve her nimete şükretmek lâzım olduğundan nimete karşı Cenab-ı Hakkın kullarına imtihan muâmelesi yaptığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ istikametin bol rızka sebep olduğunu beyandan sonra istikametin esası olan zikirden i'raz edenleri Cehennem'e ithal edeceğini beyan etmek üzere :

وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Her kimse ki Rabb'isinin zikrinden yüz çevirir, Rabb'isi onu şiddetli azaba götürür.]

Yani; bir kimse ki Rabbisinin ibadetinden yüz çevirdi, kaçtı Rabb'isi o kimseyi şiddetli azaba ithal eder ki o azap cümle azaplardan yüksek ve muazzap olan kimse üzerine galiptir.

(صعداً) *âlî, galip ve yüksek* manâsınadır. *Z i k i r* le murad; *ibadet ve taattır.* Binaenaleyh; ibadet-i İlâhî'yeden i'raz edenlere vâki olacak azabın şiddetine işaret için bu makamda Vâcip Tealâ azabı *ulviyet ve galebe* manâsına olan *s u û d* la tavsif buyurmuştur. Yani «Bir azapla muazzap olunurlar ki o azapta asla rahat görmezler, daima şiddeti tezayüd eder» demektir. *Yahut* İbn-i Abbas'tan mervi olarak Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (صعداً) *Cehennem'de bir dağdır* ki azabının şiddetli olmasını murad ettiği kimseyi Cenab-ı Hak o dağa sevkeder. Çünkü; ateşle azap olduğu gibi o dağa inip çıkmak da ayrıca bir azaptır.

*
**

Vâcip Tealâ ibadetten i'raz edenlerin cezasını beyandan sonra ibadet mevkiinde Allah'ın gayrıya ibadet caiz olamayacağını beyan etmek üzere :

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ أَحَدًا ۝

buyuruyor.

[Cümle mescitler Allahü Tealâ'ya mahsustur. Hal böyle olunca siz mescitlerde Allahü Tealâ ile beraber hiç bir kimseye ibadet etmeyin.]

Yani; ey ibadetle mükellef olan ins ü cin! Siz bilin ki ibadet için bina kılınan mescitlerin hepsi Allahü Tealâ'ya mahsustur. Binaenaleyh; o mescitlerde Allahü Tealâ'ya ibadet ederken Allah'la beraber başka bir kimseye dahi ibadet etmeyin ki Allahü Tealâ'ya şirketmeyesiniz.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanları veçhile *m e s a c i d* le murad; *ibadet için bina kılınan mahal* olduğuna nazaran *Yehûd ve Nasarâ'nın havra ve kiliselerine ve ehl-i İslâm'ın mescitlerine şamildir.* Zira; Yehûd ve Nasarâ ma'bedhanelerinde Allah'a şirkettiklerinden Cenab-ı Hak bu âyette şirkten nehyile ihlâs üzere ibadet olunmasını emir buyuruyor. Çünkü; bilûmum ibadet için bina kılınan mahaller Allah'a mahsus olunca ibadetin hepsinin Allah'a mahsus olması lâzımdır.

İmam-ı Hasan'ın rivayetine nazaran *m e s a c i t* le murad; *secde mümkün olan her yerdir* ki yeryüzünün kâffesine şamildir. Zira; Resulullah (جعلت لى الارض مسجدا) buyurmuştur. Yani «Benim için yeryüzünün küllisi mescit kılındı» demektir. Binaenaleyh âyet-i celile; secde mümkün olan her yere şamil olmak lâzımdır ki bu manâ murad olunduğunda hadis-i şerife muvafık olarak tefsir olunduğu gibi kavaid-i Arabiyeye dahi muvafıktır. Çünkü (الف لام) ile varid olan cemi'lerde tercih-i bilâmüreccah lâzım gelmesin için *i s t i ğ r a k* yani *şümulü mümkün olan cemi' efrada şamil olması* murad olunmak kavaid-i Arabiye iktizasından-

dır. Binaenaleyh; (المساجد) *Eliflâm* ile *cemi'* olduğundan «Mescit ıtlakına seza olan her yeri Allahü Tealâ halkettiği için Allah'a mahsus ve Allah'ındır» demek olur. Şu halde Allah'ın halkettiği her yerde Allah'ın gayrıya ibadet caiz olamayacağını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Yahut *m e s â c i t* le murad; *vücud-u insanda kendisiyle secde olunan yedi azadır ki eller, ayaklar, dizler ve bir de yüzdür,* bu azalar Allah'ın mahlûku olduğundan «Bunlarla Allah'ın gayrıya ibadet etmeyin» demektir.

Bu âyetin âhiri evvelini te'kid eder. Çünkü; «arzın küllisi Allah'ındır» deyince Allahü Tealâ'ya hiçbir şeyde kimsenin şerik olamadığı gibi ibadette dahi şerik olamayacağı evleviyetle sabit olur. Bundan sonra «İbadette Allah'a hiçbir kimseyi şerik etmeyin» demek âyetin evvelinden lâzım gelen şeyi te'kid olur.

Bu âyette mescide giren kimseye zikretmesiyle emir vardır. Zira; «Allah'la beraber gayrıya çağırmayın» demek «Allahü Tealâ'ya çağırın» demektir. Çünkü birşeyden nehyetmek; o şeyin zıddıyla emir olduğundan şirkten nehyetmek; tevhidle emretmektir. Binaenaleyh; mescid-i şerife giren kimsenin bu âyete imtisalen tevhidle girmesinin sünnet olduğu Fahri Râzi'nin cümle-i beyanatındandır.

Hulâsa; ma'bedhaneler Allahü Tealâ'ya mahsus olduğundan Allahü Tealâ ile beraber başka bir kimseye ibadet etmek caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ibadetin ancak Allah'a mahsus olduğunu beyandan sonra Resulullah'ın Allahü Tealâ'ya ibadetinden cinnîlerin tahayyürlerini beyan etmek üzere :

وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللّٰهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Vakta ki Allah'ın kulu olan Hz. Muhammed Allahü Tealâ'ya ibadet eder olduğu halde ayak üzerine kalkınca cinnîler Resulul-

lah'ın ibadetine bakmak için birbirine karışmış keçenin tüyleri gibi olmaya yakın sıkıştılar.]

Yani; vakta ki Resulullah Mekke'ye yakın (Nahle) denilen mevkide ashâbıyla sabah namazını eda etmek üzere ayağa kalkıp ibadet etmeye başlayınca o mevkide tesadüf eden cinnîler Resulullah'ın ibadetindeki intizamında, erkân-ı salâtında yani kıyam, kıraet, rükû ve sücûdunda ashabının kemal-i intizamla iktidasına, kıraet olunan Kur'anın acayib ve garâibine son derece dikkatla bakarak görmedikleri ibadeti görüp, işitmedikleri kelâmı işitince kemal-i taaccüple birbirlerine sarılarak ip yumağı gibi sıkıştılar, hatta o derece sıkıştılar ki âdeta birbirine yapışmış keçelenmiş tüyler gibi olmaya yaklaştılar.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ibadete kıyamın ubudiyet iktiza ettiğine işaret için Resulullah'tan *abid*le tâbir olunmuştur. Allah'ın kulu Allah'a ibadet eder deyince Resulullah'a muarız olan kâfirlere ta'riz vardır. Çünkü; o kâfirler de Allah'ın kuludur. Nasıl ki Resulullah, Allah'ın kulu olduğu için Allah'a ibadet ediyorsa Allahü Tealâ'nın diğer kulları da hep ibadet etmelidir. Binaenaleyh; Allah'a ibadet etmeyenler ta'rıze ve tekdire şayandırlar.

(لبدا) *birbirine karışıp sarılmak* manâsınadır. Burada *toplanmak ve sıkışmak*tan ibarettir. Yahut Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *manâ-yı âyet:* [Resulullah müşriklere muhalif olarak ibadete kıyam edince ins ü cinden kâfirler toplandılar. Hak olan din-i İslâmı iptal etmek üzere birbirlerine muâvenet için birbirlerine sarıldılar, Resulullah'a ezada o kadar ileri gittiler ki birbirlerine yardımda birbirine karışmış kıllar gibi ayrılmadılar ve Allah'ın yakmış olduğu çırağı söndürmeye çalıştılar ve lâkin din-i Muhammedî cümlesine galip geldi. Çünkü; Allahü Tealâ yanmasını murad ettiği için söndürmeye çare bulamadıklarından hâib ü hâsir oldular] demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın ibadetini beyandan sonra «İbadetten vazgeç» diyen müşriklere Resulullah'ın cevabını hikâye etmek üzere :

قُلْ اِنَّمَٓا اَدْعُوا رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِه۪ٓ اَحَدًا ۝

buyuruyor.

[Ey Habibim! Sen kavmine hitaben «Ben Rabbime ibadet ederim, ancak hiçbir kimseyi ona şerik etmem» de.]

Yani; Mekke ahalisinin Resulullah'a «Sen âbâ ve ecdadımızın hilâfına bir din getirdin, gittiğin yoldan, tuttuğun meslekten dolayı herkes sana husûmet etti. Vazgeç bundan» demeleri üzerine Resulullah onlara dedi ki «Ben herkesin adavetini icab eder birşeyde bulunmuyorum. Ancak Rabbime ibadet ediyorum ve Rabbime kimseyi şerik kılmam ki bana adavet etsinler. Çünkü; bu din ve ibadet kimseyi incitmeyen akıl ve hikmete muvafık bir meslek olduğundan husumet etmek şöyle dursun belki muhabbet icab eder bir meslektir».

Nisâbûrî'nin beyanı veçhile bu âyette fıkra-i ûlânın mutazammın olduğu manâ-yı tevhid, makamın şanına ihtimam için fıkra-i saniyede sarahaten beyan olunmuştur. Çünkü; mesele tevhide müteallik olduğundan şanına ihtimamın lüzumunu beyana hacet olmadığı gibi (اِنَّمَا) lâfzı *hasır* ifade ettiği cihetle «Ancak ben Rabbime ibadet ederim» demek «Gayrıyı teşrik etmem» demeyi müstelzimse de ancak tevhidin şanına itina lâzım olduğundan zımnen beyan olunan tevhidi sarahaten beyan etmekle te'kid olunmuştur.

Yahut bu kelâm Resulullah'ın etrafını çeviren cinnîlere cevaptır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey cinnîler! Niçin taaccüb edip toplanıyorsunuz? Benim halimden taaccübe şayan birşey yoktur. Zira; ben ancak Rabbime ibadet ediyorum ve ona başkasını şerik kılmıyorum. Buysa hayret edilecek birşey değildir. Çünkü; kanunu akla muvafık] demektir. Lâkin bu tevcih zayıftır. Zira; bundan evvel beyan olunduğu veçhile Resulullah bu vak'ada cinnîleri görmemiştir. Amma başka vak'ada görmüş ve tebliğatta bulunmuştur.

***

Vâcip Tealâ resulünün Rabbisine ibadet edip şirketmediğini beyandan sonra ibadetinden dolayı husûmet eden kâfirlere verilecek cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Kâfirlere hitaben sen de ki «Muhakkak ben sizin için menfaat ve mazarrata malik değilim».]

Yani; ey Habibim! Senin ibadetinden dolayı sana husumet eden kâfirlere sen de ki «Herşeyi halkeden Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; ben sizin mazarratınızı def'a ve menfaatınızı celbe mâlik değilim, size gazab edersem mazarrat etmeye, muhabbet edersem menfaat vermeye kadir olamam. Zira; herşeyin hâlikı Allahü Tealâ olduğundan kullar hiçbir menfaat ve mazarrata muktedir olamaz. Şu halde benim gibi siz de ibodetinizi Allah'a hasredin ve şirketmeyin ki herşeyi Allah'tan bekleyesiniz. Çünkü; menfaat ve mazarrat ondandır, başkasından değildir».

Bu âyetten anlaşıldığı veçhile enbiya-yı ızam hazaratı nef' u zarra malik olmayınca avam-ı nâsın malik olamayacağı evleviyetle sabit olur. Binaenaleyh; kâfirlerin Resulullah'ı tehdidlerinin semeresi olmayacağı bu âyetle sabittir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın «Ben sizin için mazarrat ve menfaata malik değilim» dediğini beyandan sonra kâfirlerin «Sen davandan vazgeçersen biz seni kurtarırız» demelerine mukabil verilen cevabı beyan etmek üzere :

قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ۝ إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! Seni kurtarırız diyen kâfirlere cevap olarak sen de ki «Muhakkak ve elbette Allah'ın azabından beni

ins ü cinden hiçbir kimse kurtaramaz. Elbette ben sığınacak bir kimse bulamam. Çünkü; Allahü Tealâ bir kimseye azab etmek murad ederse o azaptan halâs edecek Allah'ın gayrı bir melce' bulunamaz. Şu halde ben niçin ibadetimi Rabbime mahsus kılmayayım ve neden Rabb'ime tazarru ve niyaz edip herşeyimi ondan beklemeyeyim? Elbette herşeyi Allah'tan beklerim. Çünkü; ben nef'ü zarra malik değilim. İllâ Cenab-ı Hak'tan gelen ve size tebliğini emrettiği emir ve nehiyleri ve risaleti tebliğe malikim, başka şeye malik değilim» demekle hakikat-ı hali beyan et.]

Bu âyette Allah'ın gazabından hiç bir kimse diğer bir kimseyi halâs edemeyeceğini beyanla kâfirlerin «Davandan vazgeçersen biz seni kurtarırız» sözleri reddolunmuş ve herşeyin Vâcip Tealâ'nın yed-i kudretinde olduğunu beyanla kâfirleri küfürden tenfir ve imana terğip olduğu gibi Allah'ın iradesine karşı herkesin âciz olduğu dahi beyan edilmiş ve Allah'ın gayrı bir melce' olmadığını beyanla herkesin melcei ancak Vâcip Tealâ olduğunu tefhimle cümlenin dertlerine çare Cenab-ı Hak'tan olacağını sarahaten beyanla kâfirleri tekdir de hasıl olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran (ملتحدا) *melce'* manâsınadır. (الا بلاغا) cümlesi (ملتحدا)'den istisna olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ben Allah'ın gayrı bir sığınacak mahal ve iltica edecek melce' bulamam, ancak Allah'ın beni tebliğe me'mur ettiği şeyleri kullarına tebliğ etmek ve risaletin levazımını eda etmek benim melceimdir. Beni Allah'ın azabından bunlar kurtarır, başka şey kurtaramaz. Şu halde ey kâfirler! Beni kurtaracak ancak me'mur olduğum emr-i tebliği eda etmektir, yoksa bu vazifeyi terkle size itimad etmek değildir] demektir.

***

Vâcip Tealâ çare-i necat ancak Allah'ın emri veçhüzere tebliğ olup yoksa kâfirlerin teklifi veçhüzere tebliği terketmek olmadığını beyandan sonra mutlaka âsîlerin hallerini beyanla kâfirlerin teklifleri kabul olunmayacağını tekrar beyan etmek üzere :

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Bir kimse Allah'a ve Resulüne isyan ederse bilânihaye Cehennem'de kalıcı olduğu halde elbette onun için Cehennem azabı vardır.]

Yani; her kim ki emr-i tevhidde Allah'a ve Resulüne isyan ederse onun için muhakkak Cehennem azabı vardır ve Cehennem'de ebeden kalıcı olduğu halde Cehennem'den çıkmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet küfre ve küfrün gayrı cümle isyana şâmil olduğu cihetle ehl-i imandan sudûr eden günahlara dahi şâmildir. Binaenaleyh; firak-ı dâlleden Mutezile ehl-i imanın günahkârlarının Cehennem'de ebeden yanacaklarını bu âyetle istidlâl ederek mezheplerini isbat etmişlerdir. Ehl-i sünnet itikadınca mümin olan bir kimse velevse büyük günah sahibi olsa dahi Cehennem'de ebeden kalmaz. Zira; en büyük ibadet olan imanın sevabını görmek üzere elbette Cehennem'den kurtulup Cennet'e girmek delâil-i akliye ve nakliyeye muvafık olduğu cihetle bu misilli âyât ve ehadiste olan *h u l û d ; uzun müddet* manâsına olmak lâzımdır. Fakat bu âyette *hulûd* (ابدا) kelimesiyle te'kid olunduğundan uzun müddet manâsına olması zayıf olduğu için âyet-i celile emr-i tebliğden sonra varid olduğundan isyan her ne kadar umum günahlara şamilse de bu vak'aya mahsus olması bedihidir. Buna nazaran *âyetin manâsı :* [Emr-i tebliğde bir kimse Allah'a ve Resulüne isyan ederse ebedî Cehennem'de kalır] demektir. Emri tebliğde isyan ise küfürdür. Şu halde bu âyet Mu'tezile'nin davasını ispat edemez. Zira isyan; bu âyette cümle günahlara şamil olamaz ki onların davalarını ispat etsin. Binaenaleyh; isyanın emr-i tebliğde isyan üzere mahmul olmasını, kâfirlerin «Davandan vazgeçersen biz seni kurtarırız» demeleri emr-i tebliğde isyan teklif etmelerini teyid eder.

Bu âyette *i s y a n* la muradın *en büyük günah* olduğuna işaret için insan *h u l û d* yani *ebediyet*le tavsif ve takyid olun-

muştur, kâfir her ne kadar dünyada az bir zamanda küfretmişse de ebeden dünyada yaşamış olsa küfürden ayrılmayacağına binaen ebedî azaba müstehak olmuştur.

Hulâsa; Allah'a ve Resulüne isyanla küfreden kimsenin yeri ebeden Cehennem ateşi olacağı ve onda muhalled kalacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ bundan evvel sarahaten ve zımnen kâfirlerin adavetini beyandan sonra bu adavetin nihayesini beyan etmek üzere:

حَتّٰٓى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ اَضْعَفُ نَاصِرًا وَاَقَلُّ عَدَدًا ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Onların adavetleri vaadolundukları şeyi görünceye kadar uzar. Şu halde onlar yakında yardımcısı gayet zayıf ve sayısı pek az olan kimlerdir, bilirler.]

Yani; kâfirler kendilerinin adetleri çok, kuvvetleri büyük, Resulullah'ı ve etbâ'ını adet yönünden az, kuvvet yönünden zayıf addederek adavetleri devam eder ve bu davadan vazgeçmezler, ta ki dünya ve âhirette vaadolundukları azabı görünceye kadar. Binaenaleyh; yardımcısı zayıf, etbâ'ı gayet az olan kim olduğunu yakında bilirler.

Bu âyette kâfirleri tehdid olduğu gibi envâ'-ı azabı görmeyince Resulullah'a adavetten vazgeçmeyeceklerine dahi işaret vardır. Amma envâ'-ı azabın dünyada olması ihtimali de vardır: Gaza-yı Bedir gibi. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Onlar küfürlerinde ısrar ederler. Ta ki gaza-yı Bedir gibi kendilerinin mağlûbiyetlerini ve Resulullah'ın galibiyetini görünceye kadar] demektir. Çünkü; Bedir vak'ası kâfirlerin Resulullah'a ezalarına hâtime olmuştur. Yahut *a z a p* la murad; *âhiret azabıdır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Kâfirler küfür ve adavetlerinde devam ederler, hatta vefat edip âhiret azabını görünceye kadar ve âhiret azabını görünce kimin yardımcısı zayıf ve kimin etbâ'ı az olduğunu bilirler.]

***

Vâcip Teealâ kâfirlerin adavetleri vaadolundukları azabı görünceye kadar uzayacağını beyandan sonra kâfirler tarafından istihza tarikıyla «Bu vaadetmiş olduğun azap ne zaman olacaktır?» demeleri üzerine Resulullah'ın cevabını beyan zımnında :

قُلْ اِنْ اَدْرٖٓي اَقَرٖيبٌ مَا تُوعَدُونَ اَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبّٖٓي اَمَدًا ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlerin suâllerine cevapta de ki «Sizin vaadolunduğunuz azap elbette olacaktır, olmamak ihtimali yoktur. Lâkin o azabın zamanı yakın mıdır, yoksa Rabbim o azap için bir uzun müddet ta'yin eder mi? Ben bilmiyorum.» Zira; mugayyebattandır. Allahü Teealâ bildirmeyince mugayyebatı bilemem.] Yani vaadolunan azabın vukuu muhakkaktır, lâkin vakti malûm değildir.

(ان) *nafiyedir.* Şu halde (ان ادرى) demek (ما ادرى) demektir. Yani «Ben bilmem yakın mıdır, yoksa uzun müddet var mıdır? Orasını Allahü Teealâ bilir» demektir. Resulullah bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile kâfirlere azabı vaadedince müşriklerden (Nadr b. Hâris) «Bu vaadolunan azabın zamanı ne vakittir?» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

*
**

Vâcip Teealâ Resulünün «Azabın vaktini bilmem» demesi üzerine azabın vakti gaip olup gaibi de Allahü Teealâ'dan başka bilen olmadığını beyan etmek üzere :

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ

buyuruyor.

[Rabbim gizli şeyi bilicidir. Kendi gizlisi üzerine hiçbir kimseyi haberdar etmez, ancak peygamberden bilmesine razı olduğu kimseyi haberdar eder.]

Yani; ey müşrikler! Size vaadolunan kıyametin vaktini ben bilmem. İlmi Allah'a mahsustur. Zira; gaibi bilen ancak kendisidir. Binaenaleyh; kıyamet gibi ilmini kendine hasrettiği mugayyebattan hiçbirisini kimseye bildirmez. Ancak peygamberan-ı ızamdan gaybı bilmesine razı olduğu zatlara bildirir.

Bu âyette Resulullah'ın «Ben kıyametin vaktini bilmem» dediği kelâmını takrir ve ta'lildir, takriri şöyledir: «Azabın zamanını ben bilmem. Zira; bunun zamanını bilici ancak Allahü Tealâ'dır. Binaenaleyh; ben bilmem» demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette gaybı bilmesine razı olduğu resullerini istisna; umur-u risaleti edaya müteallik olan mugayyebatta istisnadır. Çünkü; bir resul risaletini ispat için getirdiği mu'cizeleri ve ahkâm-ı şer'iyeyi ve ümmetinin amelinin keyfiyetini beyan ve amel üzerine cezanın tertibi ekseriyetle mugayyebattan, ahval-i âhirete müteallik olup ukul-ü beşerin idrakinden âciz olduğu cihetle birtakım ahvalde resullerini müstesna kılmıştır. Zira; bazı mugayyebata muttali' olmak; nübüvvetin levazımatındandır. Kezalik resulünü bazı mugayyebatına muttali' kılacağını beyan etmek; o resulün ümmetinden bazı evliyasını kerametle taltif edeceğini müstelzimdir. Çünkü; Vâcip Tealâ'nın kıyamet gibi bazı mugayyebatı kendine münhasır kılması, bazı âharı enbiyasına tahsis etmesiyle diğer kullarını hiçbir gayba muttali' kılmaması lâzım gelmez. Zira; kerâmât-ı evliyanın diğer nususla sabit olduğu gibi bazı kimselerde bilfiil vukuu da bunu ispat etmektedir. Binaenaleyh; Mu'tezile'nin dedikleri gibi bu âyet kerâmât-ı evliyâyı menetmez, bilâkis delâlet-i iltizamiye tarikıyla ispat eder. İlhâmât ve rüya-yı sadıka gibi zuhûr eden şeylerin cümlesi az çok gâibe delâlet eden şeylerdendir. Şu halde Kur'an bunun hilâfına delâlet eder demek; Kur'ana bir nevi ta'netmek olduğundan bu gibi şeylere cesaret etmemek lâzımdır. Binaenaleyh; intizam-ı âleme halel vermeyecek ve hikmet-i teşriiyeye muhalif olmayacak bazı gaibi kullarından bazılarına Allah'ın bildirmesinde aklen ve naklen bir mani yoktur. Amma bilmesi mazarrat olan şeyleri bildirmez ve zat-ı ülûhiyetine tahsis buyurduğu gaybı bilirim davasında bulunan kimse nazar-ı şeri'de tekfir olunur.

Enbiyaya mahsus olan gaibi de enbiyanın gayrılarına bildir-

mez. Eğer bildirmiş olsa emr-i nübüvvet haleldar olur. Buysa aklen ve naklen tecviz olunur bir şey değildir.

Vâcip Tealâ kendine mahsus olan mugayyebata hiç kimseyi muttali' kılmayacağına işaret için *g a y b* lâfzını *kendine râci zamire* muzaf kılmıştır. *Â y e t i n e v v e l i n d e k i g a y b ;* Resulullah'ın «Ben bilmem» dediği gayb-ı ma'huddur ki *kâfirlerin suâl ettikleri azabın zamanı ve kıyamet günüdür.*

Hulâsa; Allah'ın gizlediği mugayyebata hiçbir kimseyi muttali' kılmayacağı, ancak bazı gaybı bildirmesi lâzım gelen resullerine bildirdiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ Rusül-ü kiramdan razı olduğu zatlara bilinmesi lâzım gelen gaybı bildireceğini beyandan sonra o resulüne gaybı bildirmenin ve izhar etmenin keyfiyetini beyan etmek üzere :

فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Allah'ın bazı gaybı bildirdiği resulün önünde ve arkasında gözetici melekler gider.]

Yani; Allahü Teâlâ gaybı bilmesine razı olduğu resul kullarına vahiy ve ilham tarikıyla şekten ârî olarak bazı gaybı bildirir. Zira; o resulü resul olarak gönderince insanların, şeytanların zarar ve ezalarından ve cinnin keferesinin vesvesesinden muhafaza için o resulün önünde ve arkasında bekçi melekler bulunur, o nebi ile beraber gezer, gider gelirler, onlar devam üzere o resulü beklediklerinden ins ü cinnin şeytanları tasallut edemez. Binaenaleyh; enbiyadan zuhur eden şeyin cümlesi galattan ve hatadan sâlimdir. Zira; enbiyadan hatanın vukuu farz olunsa bile hata olduğu taraf-ı İlâhî'den derhal beyan olunur. İşte bundan dolayı enbiya bildiklerini kat'î bilirler. Binaenaleyh; onların sözlerinin, işlerinin, harekât ve sekenâtlarının cümlesi ümmetlerin hakkında ayn-ı şeriat ve tarik-ı necattır. Emr-i nübüvvetlerinin hüsn-ü cereyanı da bununla

husul bulacağından' Cenab-ı Hak kullarını irşad için gönderdiği nebisini meleklere bekletir, onları muhafaza eder. Çünkü; eğer muhafaza etmese Cibril-i Emin vahyile geldiğinde şeytan gelen vahyi sirkat ederek nebiden evvel başkalarına haber vermekle emr-i nübüvveti işkâle uğratır ve nebinin emr-i tebliğde hali müşkül olur, buysa hikmet-i nübüvvete muhaliftir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak yeryüzünde te'sisini murad ettiği şeriatın sahibi olan nebiye emr-i nübüvvette o nebinin umurunu teshil buyurması akl ü hikmete ve mantığa muvafık bir hakikattır. İşte şu esaslara binaen resulünü melekler vasıtasıyla hıfz u himaye ettiğini ve başkalarının muttali' olamayacağı bazı mugayyebatı melekler vasıtasıyla enbiyanın bilmesinde bir mahzur olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; melekler enbiyayı şeytan'ın yaklaşmasından muhafaza edip her hallerinde huzur ve emniyet-i tâmme üzerine bulunduklarından ümmetlerinin herhalde ittibâ'ları vâcip olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ enbiya-yı ızamın meleklerin muhafazası altında olduklarından taht-ı emniyette bulunduklarını beyandan sonra böyle enbiyanın meleklere bekletildiklerinin hikmetini beyan etmek üzere :

لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ

buyuruyor.

[O resul bilsin ki vahiy getiren melekler Rab'lerinin risaletini lâyıkıyla getirdiler.]

Yani; enbiyanın melekler vasıtasıyla mahfuz olmalarının hikmeti; enbiya-yı ızam kendilerine vahyile gelen melekler Rab'lerinin göndermiş olduğu vahyi emr-i İlâhî veçhüzere îsâl ettiklerini kemal-i emniyetle bilmeleridir. Çünkü; bir nebiye taraf-ı İlâhî'den gelen vahyin Rahmanî olduğunu bilmesi şeytan'dan melekler vasıtasıyla mahfuz olup, o meleklerin şehadetiyle Rahmanî olduğunu bilmesinde şüphesi kalmaz ve ümmetine tebliğde tereddüd etmez.

Çünkü; o nebi bildi ki vahyi getiren melektir, taraf-ı İlâhî'den gelmiş ve vahyi yoluyla tebliğ ettiğini şeksiz olarak bilmiştir. Şu halde o da ümmetine şeksiz olarak tebliğ ve şeriat da lâyıkı veçhüzere teessüs eder.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile âyette ikinci bir ihtimal dahi vardır ki o da (ليعلم)'de bulunan *zamirin Vâcip Tealâ'ya raci olmasıdır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet* şöyledir: [Allahü Tealâ enbiya-yı ızam yanlarında melekler bulundurdu ki kendi tarafından kullarını irşad için gönderdiği resulleri Rab'lerinin risalâtını ümmetlerine lâyıkı veçhüzere muhakkak olarak tebliğ ve ümmetlerine îsâl ettiklerini bilsin, mukabilinde sevap versin] demektir. Gerçi Cenab-ı Hak bilâvasıta herşeyi bildiği gibi resullerinin ümmetlerine tebliğini de bilirse de sair ef'âl-i ibadı bildiği halde kullarını ilzam için onların bütün işlerini ve amellerini meleklere yazdırdığı gibi enbiyanın risaleti tebliğ ettiklerini dahi meleklere yazdırmasında aklen bir mani yoktur. Şu ikinci manâ; bazı ulema tarafından beyan olunmuşsa da evvelki manâ makama daha ziyade muvafıktır. Çünkü makam; resulün risaleti yoluyla temşiyet etmesine dair meleklerin yanlarında bulunduğunu beyan etmek olduğu için enbiyanın «Umur-u risaleti meleklerin kendilerine yoluyla eda ettiklerini bilsinler, ümmetlerine de kendileri tereddütsüz tebliğ etsinler için melekler bulunur» demek daha münasiptir zannolunur.

وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ۝

[Halbuki Cenab-ı Hak ilmiyle enbiya indinde olan herşeyi ihata etti ve herşeyi saymakla saydı.]

Yani; Rasül-ü Kirâmın beraberlerinde şeytan'ın vahyi sirkatından, vesvesesinden ve insanın şerrinden muhafaza için melekler bulunur. Halbuki Allahü Tealâ rusül-ü kiram huzurunda cereyan eden ahvalin cümlesini bilir ve ilmi muhittir, herşeyin adedini sayar gibicesine saydı. Binaenaleyh; ilm-i İlâhî'den hiçbir şeyin zerresi çıkmaz cümlesini kemaliyle bilir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Allah'ın cüz'iyat-ı eşyaya ilmi lâhik olduğuna işaret için *cüz'î ve küllî herşeye şamil olan* (ما) lâfzı varid olmuştur ve *ihata* kelimesinin *şümule* delâleti de bunu te'yid eder. Çünkü; (واحاط بمالديهم) «İlmi enbiya-yı ızam huzurunda olan herşeyi ihâta etti» demek olduğundan «Cüz'iyât ve külliyâtın cümlesini ihata etti» demektir.

Kezalik Vâcip Tealâ mevcudâtın cümlesine âlim olduğuna işaret için (كل شىء) varid olmuştur. Çünkü *ş e y ; mevcut* manâsına olduğundan (واحصى كل شىء) demek *mevcudun küllîsini saydı* demektir. Binaenaleyh; hukemânın «Allahü Tealâ'nın ilmi cüz'iyâta taalluk etmez» dedikleri iddiâları bu âyetle merduddur. Zira; (كل شىء)'de cüz'iyât da dahildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *a d e t* yani *s a y m a k mütenahi olan şeyde olup* (كل شىء) de gayr-ı mütenahi olduğuna delâlet ettiğinden âyette tenakuz vardır şeklinde varid olan suâl merduddur. Zira adedi saymak; mütenahide olduğu gibi (كل شىء) de mevcut olup mevcut ise mütenahi olduğundan tenakuz yoktur. Bu âyet ma'dumun şey olmadığına delâlet eder. Çünkü; eğer ma'duma şey denilmiş olsaydı ahsaya taalluk etmezdi. Zira ahsa; mütenahiye delâlet eder.

*
**

SURE-İ MÜZZEMMİL

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olmuştur. *Ondokuz* veyahut *yirmi* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ۝ قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَلِيلاً ۝ نِصْفَهُ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلاً ۝ اَوْ زِدْ عَلَيْهِ

[Ey libâsını bürünmüş olan peygamber! Gecenin azı müstesna olduğu halde gecede sen kalk, namaz kıl. O gecenin nısfında kalk veyahut kıyamını nısfından azıcık noksan et veyahut nısıf üzerine ziyade et.]

Yani; ey vahyin dehşetiyle kendine üşümek ârız olduğundan nâşi elbisesini bürünmüş olan Nebiyy-i Muhtar! Sen gecede kalk, teheccüd namazına devam et. Ancak azalarına neşat ve bedenine kuvvet için gecenin azında uyku uyumakla istirahat et ve nısfında kıyamla namaz kıl veyahut gecenin nısfından da biraz noksan kılsan beis yoktur veya gecenin nısfı üzerine bir miktar ziyade etmek de olabilir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (قَلِيلاً) ile murad; *gecenin üçte biridir.* Binaenaleyh; iptida-yı İslâmda gecenin üçte ikisinde uyanık bulunmak ve teheccüd namazı kılmak vâcip olmuştu. Sonra gecenin nısfı veya nısfından ziyade ve noksan olmak beyninde muhayyer kılınmakla âyetin evvelindeki hüküm nesholunmuştur. Çünkü; gecenin üçte birinde uyku bedenin kıvamında kâfi olamadığından ashab-ı Resulullah müşkülât çekmeye başladıkları cihetle Cenab-ı Hak nısfında ziyade veya noksan olmak beyninde muhayyer kılmakla tahfif buyurmuştur.

İbn-i Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran Cibril-i Emin iptida vahyile gelince Resulullah'a cüz'î korku geldiği cihetle üşümek ârız olup Hz. Hatice'nin hanesinde bir libasa bürünmüş oturur veyahut yatarken Cibril tekrar bu âyetle gelmiş ve bulunduğu hale işaret ederek hitab etmek Arap indinde âdet ve lâtife kabilinden olduğu cihetle (يا ايها المزمل) ile hitab olunmuş, resul ve nebi lâfızlarıyla hitab olunmamıştır. Çünkü; Resulullah henüz vahiy ve risaletle ünsiyet etmediğinden ünsiyet eylesin için lâtife tarikıyla hitab olunmuştur.

Yahut *m ü z z e m m i l ; emr-i nübüvveti götürücü* demektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey emr-i nübüvveti âmil olan zat! Sen kalk, gecede bu tahammül ettiğin büyük işin mühimmâtıyla meşgul ol, ancak gecenin azında istirahat et. Zira; emr-i nübüvvet azîmdir, onu tahammül çokça çalışmaya muhtaçtır] demek olur. İptida-yı İslâm'da teheccüd namazının farz olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü, emirlerde asıl olan; vücuba delâlet etmektir. Sonra teheccüdün farziyeti bir sene müddetinde beş vakit namazın farzolmasıyla nesholunmuştur. Neshin sebebi; ashab-ı Resulullah'a ârız olan meşakkattır. Çünkü meşakkat; daima kolaylığı celbeder. Zira; gündüz umur-u maişetle meşgul olan bir kimsenin gece de biraz rahat etmesi bünye-i beşerin levzaımındandır. Binaenaleyh; bir hükm-ü şer'înin neshi başka hikmete mebni olduğu gibi kullara ârız olan meşakkatı kaldırmak için dahi olur. İşte teheccüdün farziyetini neshetmek kulların meşakkatını kaldırmak için olduğundan lutf-u İlâhî'dir.

Teheccüdün farz olması nesholunmuşsa da nafile olarak bâkî kalmıştır, farz olmasıyla nesholunması arasında bir sene müddet olduğu Müslim'de Hz. Âişe'den rivayet olunan bir hadisle sabittir.

***

Vâcip Tealâ teheccüd namazıyla emrettikten sonra namazın vâcibatından olan tilâvet-i Kur'ana dikkatın lüzumunu beyan etmek üzere :

وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْت۪يلًاۜ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[**Kur'anın hurûfunu beyan ederek tilâvet et.**]

Yani; ey Habibim! Sen teheccüd namazında Kur'anı, harflerini tamamen beyan ederek niyet-i sâdıka ve hulûs-u kalple oku ki elfâz-ı Kur'andan tıynet-i tâhiren ve fıtrat-ı bahiren müteessir olsun da zikr-i İlâhî'ye vasıl olduğunda azamet-i İlâhî'yeyi teemmül ve tefekkür etmekliğin hasıl olsun, âyetlerin manâlarını düşün ki havfla recâ hasıl olarak ma'rifet-i İlâhî'yeyle kalb-i nebeviniz nurlansın.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *t e r t i l ; harflerini beyan ederek ağır ağır okumaktır.* Çünkü; Kur'anı acele okumakta huzur-u kalp olmadığından maânisi düşünülemez, maksat fevtolur. Zira Kur'anı okumaktan maksat; onun vaazıyla müttaiz ve zevaciriyle mütezeccir olmaktır. Buysa gayet teenniyle ve düşüne düşüne okumakla hasıl olduğundan sür'atla okumakta elbette bu maksat fevtolacağında şüphe yoktur.

Kur'an okuyan kimsenin tecvide riâyeti lâzım olduğuna işaret için *Rettil* emrinden müstefad olan *vücub* (تَرْتِيلاً) ile te'kid olunmuştur. Binaenaleyh; tilâvet-i Kur'anda hurûfâtını beyan ederek tecvidine riâyet etmeyen kimse vâcibini terkettiğinden dolayı günahkâr olur. Çünkü; cemi-i ibadette üssülesas; huzur-u kalptir. Huzur-u kalp ise teennide olduğundan Kur'anı teenniyle kıraat lâzımdır.

Hulâsa; Namazda ve namazın haricinde Kur'an okuyan kimsenin harflerini beyan ederek tecvidine riâyet ve huzur-u kalple okuması vâcip olduğu ve bunu terkederse günahkâr olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ teheccüd namazıyla ve namazda Kur'anı güzel okumakla emrettikten sonra o emrin sebeb ve illetini beyan etmek üzere :

إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً ۝

buyuruyor.

[Biz muhakkak ya Ekrem-er Rusül! Senin üzerine kadri pek büyük olan Kur'anı indiririz.]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! Sen gecelerde teheccüd namazı kılmakla zat-ı nebevîni Kur'ana tahammül edecek bir hal üzere hazırla. Zira; Biz Azimüşşân senin üzerine kadri celil ve insanlara amel etmesi ağır ve meşakkatlı ahkâmı cami, amel edenlere yevm-i kıyamette sevabı büyük ve menfaatı çok Kur'anı inzal buyururuz ve melek vasıtasıyla kalbine koyarız. Binaenaleyh; onun sikletine tahammül etmek için teheccüdle ve riyazatla hazırlıkta bulunmak lâzımdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Kur'an; emr ü nehyi, vaad ü vaîdi, hill ü hurmeti, hudud-u ferâizi, külfet ve meşakkat üzere müştemil ahkâmı cami olup *bu ahkâm ise mükellef olanlar üzerine gayet ağır olduğuna işaret için Kur'ana kavl-i sakîl* yani *ağır bir kelâm* denmiştir. Yahut *Kur'anı Resulullah'ın tahammülü ve ümmetine tebliğle tahmili ağır olduğu gibi münafıkların ayıplarını meydana çıkarmakla onlar üzerine dahi ağır olduğundan Kur'ana sakîl* denmiştir. Yahut *sakîl* in manâsı; *büyük ve hatarlı* demektir. Çünkü Kur'an; Allah'ın kelâmı olduğu için cümle kelâmların büyüğü ve ulusudur. Zira Kur'an; insanların dünyevî ve uhrevî menfaatlarını beyan eder ve kıyâmete kadar ahkâmı bakî acîbüşşan bir kelâm-ı celilülkadirdir.

Hulâsa; Kur'an'ın metîn bir kelâm olup bir mu'terizin i'tirazıyla yıkılmadığı, muhkem bir kanun-u İlâhî olup kâfirlerin ta'nıyla gerek lâfzına, gerek manâsına kat'iyen halel gelmediği ve kâfirlerin dinlerini iptal ettiği için gayet ağır olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ teheccüdle emrin hikmeti Kur'anı tahammüle hazırlık için olduğunu beyandan sonra geceyle ibadetin te'siri ziyade olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا ﴿٦﴾

buyuruyor.

[Muhakkak gece uykudan sonra ibadet için kalkmak nefse ziyade te'sir eder ve kıraet yönünden gayet güzel olur.]

Yani; kalbin cemi-i iştiğalâttan halî olduğu gecenin karanlığı içinde nefs-i insânîden neş'et ederek huzur-u kalple Kur'an okumanın ve sair ibâdâtın te'siri gayet şiddetli ve kıraet gündüzden daha güzel olur. Çünkü; gecede dünya umuruyla iştigal olmayıp kuvâ-yı insaniye bütün mahsûsatla iştiğalden ârî olduğu cihetle kalbin rûhâniyet cihetine rağbeti gündüzden daha ziyade olacağı tabii birşey olduğundan elbette gecede ibadetin te'siri daha güzeldir. Kezalik gece uyku zamanı olduğu halde uyku ve istirahatı terkederek sıcak yataktan kalkıp ibadetle meşgul olmanın nefsi terbiyede te'siri ziyade olduğu gibi gece uykudan sonra ibadet için kalkan kimsenin sözü ancak zikr-i İlâhî olacağı cihetle gündüz söylenen sözlerden daha savap ve daha kuvvetli olur. İşte şu esaslara binaen Cenab-ı Hak teheccüdle emretmiş ve iptida-yı İslâm da farz kılmıştı.

Hulâsa; gece insanın tek ü tenha olarak ibadeti ihlâsa daha ziyade muvafık olduğu cihetle gecede ibadetin ve kıraetin te'siri ziyade olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ teheccüdle emrin hikmetini ve gecede te'sirin ziyade olduğunu beyandan sonra gündüzde o kadar te'sir olmadığını beyan etmek üzere :

إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ۝

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Muhakkak senin için gündüzde uzun hareket ve çok şuğul vardır.]

Yani; ey Habibim! Biz sana gece namazıyla emrettik. Zira; senin için gündüz vakt-i iştigal olup dünya mühimmâtıyla uğraşmak icab ettiği gibi envâ'-ı vukuâta ma'ruz kalacak ve ahvalini teşviş

·decek çok intikal ve gidip gelecek zaman olduğundan biz sana teeccüdle emrettik. Binaenaleyh; sen teheccüde devam eder ve kıraetle meşgul olursan gündüzden daha güzel olur.

Hulâsa; gündüz insanlar için umur-u dünya ile iştiğal daha ziyade olup; geceyle ibadetin efdal olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ gece ibadetle emrin hikmetini beyandan sonra gecede vâki olacak ibadetler içinde efdal olan ibadeti beyan etmek üzere :

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلًا ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret Rabb'inin adını, kesil herşeyden, kemal-i teveccühle Rabb'inin cânibine teveccüh et.]

Yani; ey Nebiyy-i Mükerrem! Gerek tesbih u takdis, gerek tehlil ü ta'zim ve sair esma-i hüsnadan hangi veçhile olursa olsun Rabb'inin ismini zikre devam et ve sen herşeyden kesil, kat'-ı alâka et ki Vâcip Tealâ'nın cânib-i manevîsine teveccüh-ü tamla teveccüh etmiş olasın, hatta o derece teveccüh et ki kendi haline iltifat etmek hatırına gelmesin.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *t e b e t t e l ; ihlâs üzere dünyaya muhabbeti kaldırmak ve Allah'ın rızasını istemektir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey Resul-ü Muazzam! Sen ihlâs üzere dünyaya ve dünyanın müştemilâtına muhabbeti kaldır, onlardan kat'-ı alâka et, Rabb'inin rızasını iste] demektir. Resule emir resulün ümmetine dahi emir olduğundan ümmet-i Muhammed'in cümlesi Zikrullah'la ve rıza-yı İlâhî'yi istemek ve Allah'a tefviz-i umur ederek tevekkül-ü tamla mütevekkil olmakla me'murlardır.

H u l â s a ; Zikrullah'la meşgul olmak, dünyadan ve dünyanın müştemilâtından muhabbeti kaldırıp rıza-yı İlâhî'ye tevec-

cüh-ü tamla teveccüh etmek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ Zikrullah'la emir ve dünya muhabbetinden kat'-ı alâka etmek lâzım olduğunu beyandan sonra bu emrin sebebini beyan etmek üzere :

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ۝

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ gün doğan ve gün batan yerlerin Rabb'isidir. Ondan gayrı Allah yoktur. Hal böyle olunca sen onu vekil ittihaz et.]

Yani; Allah'ın ismi zikirle cânib-i İlâhî'ye teveccüh etmek elbette lâzımdır. Nasıl lâzım olmasın? O Allahü Teâlâ günün doğduğu ve battığı mahallerin hakîkî Rabb'isidir. Böyle meşrik ve mağrib gibi büyük mahallerin Rabb'isi olunca onlardan küçük olan mevcudatın ve bilhassa insanların Rabb'isi olacağı evleviyetle sâbittir. Binaenaleyh; onun ismini zikirle maadasından kat'-ı alâka etmek ve onu vekil ittihaz ederek cümle umurunu ona havale eylemek emr-i lâzımdır. Çünkü; âlemlerin Rabb'isi olunca ismini zikretmeye ve tevekkül-ü tamla mütevekkil olmaya şayandır, ondan başka ma'budünbilhak yoktur, ancak ma'budünbilhak odur. Binaenaleyh; cümle umura vekil edip her işi ona havale etmek ve cümle menfaatı ondan beklemek ubûdiyetin en büyük vazifelerindendir.

Hulâsa ; Allahü Teâlâ'nın maşrik ve mağribin Rabb'isi olduğu ve ondan başka ma'budünbilhak olmayıp ancak ma'budünbilhak kendisi olduğu ve tefviz-i umur ederek vekil ittihaz etmek lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Teâlâ sure-i celilenin evvelinden buraya gelinceye ka-

dar kullarıyla zat-ı ülûhiyeti arasında olacak muâmeleyi ve kullarının vazife-i ubudiyetlerini beyandan sonra kullarının birbirleriyle olacak muâmelelerini beyan etmek üzere :

وَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen sabret şol şey üzerine ki onlar o şeyi söylerler ve terket onları, çekil bir kenara güzel çekilmekle.]

Yani; ey Habibim! Sen beni umuruna vekil ittihaz ettinse düşmanların tarafından sana söylenen sözler üzerine sabret, mukabele etme ve terket onları, kavgasızca, çekil bir kenara. Zira; beni vekil ittihaz edince biz onların işini görmeye ve ıslah-ı umura kâfiyiz, başkasına hâcet yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ insanların diğer insanlarla olacak muâmelesini bitamamiha iki kelimeyle beyan buyurmuştur. Çünkü; insan diğer insanlarla ihtilât eder veya etmez, kûşe-i inzivaya çekilir. Eğer ihtilât ederse o insanlardan görmüş olduğu ezaya sabretmek lâzım olduğunu (واصبر) kavl-i lâtifiyle beyan buyurmuştur ki emsalinden göreceği ezaya herhalde sabır lâzımdır, ihtilât etmezse kavgasız ve niza'sız bir köşeye çekilip cümlesini terketmek lâzım olduğunu (واهجرهم) nazm-ı celiliyle beyan buyurmuştur ki ihtilâtı ihtiyar etmeyenin güzelce bir yere çekilmesi lâzımdır.

Bazı müfessirîn «Bu âyet, âyet-i kıtalle mensuhtur» demişlerse de cumhur-u müfessirîn indinde âyet mensuh değildir. Zira; ihtilât veya uzlet insanların daima müptelâ olduğu hal olup onun da çaresi sabırla uzlet olduğundan bu misilli ahkâmda nesih carî olmaz.

Hulâsa; insanın ya sabırla ihtilâtı ihtiyar etmesi veyahut müdaratla beraber bir köşeye güzelce çekilmesi emr-i lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ insan için zarûri olan iki hal ki birisi ihtilât, ğeri uzlettir, her ikisinin de müsaade-i İlâhî'yeye mukarin olduğ nu beyandan sonra resulünü makam-ı tesliyede :

وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا ⑪

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Seni tekzib eden nimet sahipleriyle ter ket beni ve onlara azıcık mühlet ver.]

Yani; ey Habibim! Sana ta'neden kâfirlerin ta'nlarına mahzun olma. Sen beni onlarla terke ve intikam işini bana havale et ki senin tarafından onlardan intikamını alır, asla noksan bırakmam. Binaenaleyh; onların ezalarını senden defederim, lâkin intikamda acele etme, azıcık bir zaman mühlet ver ve bizim intikamımıza intizar et.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *n i m e t s a h i p - l e r i* yle murad; *Kureyş'in servet ve mansıp sahipleriyle ulularıdır. A z b i r m ü d d e t* le murad; *hayat-ı dünyadır.* Yahut *bu âyetin nüzûlüyle Bedir vak'ası arasında geçen müddettir.* Çünkü; sanadid-i Kureyş Bedir vak'asında helâk olmuşlardır ki Allahü Tealâ'nın bu âyetle vaadettiği intikam dünyaca o gün zuhur etmiştir. Âhirette görecekleri azab ise bundan sonraki âyette beyan buyuruluyor.

H u l â s a ; Cenab-ı Hakkın resulünü tekzib eden zenginlerin intikamını kendine havale etmesini ve birazcık mühlet vermesini resulüne emir buyurduğu ve insanlar için düşmanlarını Allah'ın intikamına havale etmenin emr-i mühim olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulünü tekzib eden kâfirlerden intikamını alacağını beyandan sonra âhirette vâki olacak azaplarının keyfiyetini beyan etmek üzere :

إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Muhakkak bizim yanımızda ağır zincirler, alevlenici ateşler, boğazı tutucu taam ve elem verici azap vardır.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen beni onlarla terket. Zira; onlardan intikam almak için hazırlanmış bizim indimizde dünyada ahkâm-ı şer'iyeyi edadan hasıl olan mihnet ve meşakkata tahammül etmediklerine mukabil ağır zincirler vardır, siklet verir ve onların dünyada mağrur oldukları servetleri, telezzüz ettikleri nimetleri mukabilinde Cehennem azabı vardır, riba, rüşvet, emval-i eytam ve gayrın malına tecavüz gibi yedikleri haram mukabilinde boğazlarını tutucu ve gussa verici zakkum denilen taam vardır ki ayn-ı azaptır, yine onların zikir ve fikirle meşgul olmadıklarına mukabil olarak acıtıcı azap vardır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette beyan olunan dört nevi azabın her birerlerinin derece-i nihayete vardığına işaret için azabı beyan zımnında vârid olan elfâzın cümlesi *azamete* delâlet eden *tenvin*le varid olmuştur. Bu azabın azab-ı cismânî olduğu gibi azab-ı rûhânî olmasında dahi bir mani yoktur. Çünkü; insan lezzet-i cismiyeye müptelâ olarak küfürle ölünce âhirette nimet görmez. Dünya nimetlerini kisbe alet de olmadığından telezzüze aşk ve muhabbeti vardır, lâkin bağlıdır, o nimetlere nâil olmaması onun için ayn-ı azab-ı Cehennem'dir. Bu nimetlerden mahrumiyet gussası onun hakkında taamdır; fakat o taam tamamıyla gussalıdır, bu vesileyle nur-u İlâhî'nin tecellisinden hisseyab olmaması onun hakkında azab-ı elîmdir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azaplarının dört nev'ini beyandan sonra o azabın zamanını beyan etmek üzere :

يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Onlara azap şol günde olur ki o günde yerler ve dağlar titr dağlar akıcı kum yığını olur.]

Yani; şu beyan olunan dört nevi azap o günde vâki olur yerler ve dağlar zelzeleyle muztarib olur, sallanır ve o günde da lar ve ovalar cümle yerler rüzgârın savurduğu kum yığını gi. olur. İşte öyle şiddetli bir günde beyan olunan dört nevi azap kâ firler üzerine vâki olur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabının nevi'ni ve vaktini beyandan sonra ehl-i Mekke'yi Firavun'un başına gelen azab-ı dünyevî ile tehdid etmek üzere :

إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ⑮

buyuruyor.

[Muhakkak ey ehl-i Mekke! Sizi irşad için biz size bir Resul-ü muazzam gönderdik. Nasıl ki Firavun'a Resul gönderdik, işte size de öylece gönderdik.]

فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا ⑯

[Biz Resul gönderince Firavun o Resul'e isyan etti. Binaenaleyh; biz de onu sağlam tutmakla tuttuk.]

Yani; ey ehl-i Mekke! Firavun'u irşad edip doğru yola sevketmek için biz nasıl ki Firavun'a Resul olarak Mûsâ (A.S.) ı gönderdikse size de öylece Muhammed (A.S.) ı Resul olarak gönderdik ki o Resul sizin irtikâb ettiğiniz günahlarınızdan dolayı yevm-i kıyamette aleyhinize şehadet eder. Firavun'a gönderdiğimiz resul onu imana davet edince Firavun icâbet etmedi, isyan etti. Onun isyanı üzerine biz dünyada suya garketmekle onları şiddetle ahzettik. İşte ey ehl-i Mekke! Resulüne iman etmeyen Firavun'u nasıl ahzettikse Resulümüze iman etmediğinizden dolayı sizi de ahzedip ihlâk edeceğimizi hatırınızdan çıkarmayın.

V e b i l *şiddetle tutmak* manâsına olduğundan Firavun'un dünyada azabının şiddetine işaret olunmuştur. Firavun'un Hz. Mûsâ'ya ezası ve küçük görmesi ehl-i Mekke'nin Hz. Muhammed'e ezalarını ziyadece müşâbeheti olduğuna işaret için bu makamda yalnız Hz. Mûsâ ile Firavun zikrolunmuş, ümmetleriyle diğer enbiya-yı kiram zikrolunmamıştır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Mekke'yi Firavun'la tehdid ettikten sonra kıyametin şiddetiyle tehdid etmek üzere :

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ﴿١٧﴾ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Eğer küfrüzere devam eder, bâkî kalırsanız nefsinizi azaptan nasıl sakınırsınız şol günde ki o günde çocuklar koca olurlar ve o günün şiddetiyle gök yarılır, Allah'ın onlara vaadi de yerini bulur.]

Yani; Firavun ve kavmi iman etmediklerinden dolayı biz onları ihlâk edince ey ehl-i Mekke! Siz küfrüzere bâkî kalıp iman etmeyince nefsinizi azaptan nasıl vikaye edip saklayacaksınız? Şol günde ki o günün şiddetinden ve gayet uzun olduğundan çocuklar koca olur ve o günün şiddetinden gök yarılır, Allah'ın kâfirlere vaadi dahi yerini bulur.

Bu âyetten maksat; o günün şiddetini temsil ve tasvirdir. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile o günün şiddetinden hasıl olan gumûm ve humûmun insan üzerine hücumuyla saçında ve sakalında hasıl olan beyazlık, belki kocalık da sür'at eder. Çünkü; çok gam ve keder tabiatta olan hararetin sönmesini icab ederek hararetin sönmesi de mideye dahil olan gıdanın hazmedilememesine sebep olup buysa vücutta olan kılların beyazlanmasını mûcip olur. Velhasıl hüzün ve keder kocalığın acelesini iktiza ettiği cihetle bu âyette *ş î b* *o günün şiddetinden kinayedir. Yahut* o günün şiddetinden hakikatta çocuklar koca olurlar.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri enva'-ı azabı beyanla tehdit ve kıyametin şiddetini beyandan sonra sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar beyan olunan ahkâmı hulâsa etmek üzere :

إِنَّ هَٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَن شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Şu zikrolunan âyetler büyük bir mev'izedir. Dinleyen Rabb'isine yol tutar.]

Yani; şu beyan olunan âyât-ı beyyinat envâ-ı hidayat ve irşâdâtı câmi pek büyük ve beliğ bir mev'izedir. Bu âyetler mev'ize olunca isteyen kimse o mev'izeyle muttaiz olarak vuku bulan nesâyihten mutanassıh olmak suretiyle Rabb'isi cânibine doğru bir yol tutarak mevlâsının rızasına vâsıl olur. Çünkü Rabb'isine doğru yol; ibâdât ve taât işlemek ve günahtan kaçmakla olacağından doğru yolun sebeb-i necat olacağında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ teheccüd ve sair ibâdâtla emredip emre ittibâ' etmeyenleri envâ'-ı azapla tehdid ettikten sonra zat-ı ülûhiyetinin ilmi herşeye ve bilhassa gece ibadetine lâyık olduğunu beyanla kullarını ibadete teşvik ve günahtan tenfir etmek üzere :

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ
اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Muhakkak senin Rabb'in bilir ki sen gecenin iki sülüsünden az bir zamanda ve nısfında ve sülüsünde teheccüd için kalkarsın, seninle beraber ashâbından bir cemaat da kalkar. Rabb'in Tealâ bunların hepsini bilir, ilminden hiç bir şey kaybolmaz, Allahü Tealâ gece ve gündüzün miktarlarını takdir

eder.] Ve geceyle gündüzü birbiri arkasında yeniler, uzunluğunu, kısalığını ve bazı cüzlerinin bazı âharına duhûlünü, saatlarını ve dakikalarını takdir eder, hiç bir saniyesi ilm-i İlâhî'den hariç olmaz ve herkesin amelini bildiği gibi cezasını verir.

Bu âyette âsileri tehdid ve âbidleri ibadete terğib vardır. Çünkü; gece ve gündüzü takdir eden elbette o zaman içinde vuku bulan ibâdâtı, taatı ve ma'siyeti tamamen bilir. Binaenaleyh; ibâdın hayr ü şer cezasından hiçbir zerresi fevtolmaksızın elbette herkesin müstehak olduğu sevabı veya azabı verir. Şu halde günahkârlar günahtan vazgeçmeli, zira; Allahü Tealâ bilir ve cezalarını verir, âbidler de ibadete devam etmeli, zira; Allahü Tealâ ibadetlerinin ziyadesiyle sevabını verir.

***

Vâcip Tealâ kullarının gecenin ne kadar miktarında teheccüde kalktıklarını ve gecenin her cüz'üne ilminin lâhik olduğunu beyandan sonra kullarının gecenin eczasını sayamayacaklarını beyan etmek üzere :

عَلِمَ اَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ sizin gecenin miktarını sayamayacağınızı bilir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ geceyle kıyâmı terkten hasıl olan kusûrunuzu afla muâmele buyurdu.]

Yani; Allahü Tealâ sizin gecenin her cüz'ünü elbette ta'dâd edemeyeceğinizi ve her cüz'ünde ibadetle meşgul olmaya takatınız olmadığını bilir. Binaenaleyh; gecenin nısfında ve daha ziyade ve noksanında teheccüdü terkinizden hasıl olan kusurunuzu affetti ve gecenin küllîsinde ibadetle meşgul olmak külfetini sizden kaldırdı.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran gece namazı iptida-yı İslâm'da vâcip olunca ashaptan bir zat gece sabaha kadar namazla meşgul olurdu. Zira; gecenin bazı cüz'ünde namazı terkedersem acaba emr-i İlâhî'ye muhalif harekette bulunur muyum

korkusuna binaen hiç bir dakika fevtetmemeye başlayınca takatları kalmaması üzerine Cenab-ı Hak kullarını tesliye ve üzerlerinde bulunan sikleti refetmek üzere bu âyeti inzal buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ gecenin ekserisinde teheccüde tahammülleri olmadığından gecenin nısfında ve sülüsünde teheccüd kâfi olduğunu beyanla tahfif edince o tahfifi tevsi' ve tafsil etmek üzere :

فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ

buyuruyor.

[Siz Kur'andan kolay olan miktarı okuyun.]

Yani; teheccüd namazının vücubu nesholununca siz teheccüdde mümkün olduğu ve kolayınıza gittiği kadar okumakla iktifa edin ki çok okumakla nefsinizi yormayasınız.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette *kıraet* le murad; teheccüde mahsus olmayıp *mutlaka kıraet olmak* ihtimali vardır. Zira; (ما) *elfaz-ı âmmeden olduğu cihetle* namazda ve namazın gayrıda olan kıraetlere şâmildir. Gerçi âyetin mâkabli ve mâba'di teheccüdde kıraet olmasını îma ederse de lâfz-ı Kur'anı umûm üzere hamletmek daha muvafıktır. Çünkü umûm üzere hamlolunduğunda teheccüdde tilâvete dahi şamildir ve *âyetin hükmü ; mutlaka Kur'anı okumak şanından olan kimsenin mümkün olduğu kadar okumasıdır* ki Kur'an unutulmaktan emin olsun ve herkes Kur'anı okumasını ders ittihaz etsin. Ancak bir günde ne miktar okumakta ihtilâf olunmuştur. Bazıları «Yevmiye yüz âyet», bazıları «Elli âyet», bazıları «Kısa sûrelerden birini okumak kâfidir» demişlerse de lâfz-ı âyetten müstefad olduğu cihetle tilâvet-i Kur'an kasdıyla yevmiye velev bir âyet okumuş olsa bu emre imtisal etmiş olur. Çünkü; âyette (تيسر) tâbiri *gayet sâhulete* delâlet ettiği gibi Kur'an okuyacaklardan minküllilvücuh güçlüğü kaldırmaya işarettir. Binaenaleyh; Kur'an okumayı kendine ders ittihaz eden kimse devam üzere okursa velev az okumuş olsun

Kur'an okumak noktasından üzerine terettüb eden vazifesini edâ etmiş olur.

Hulâsa; gerek namazda, gerek namazın haricinde mümkün olduğu kadar Kur'an okumak lâzım olduğu ve Kur'an okumayı ders ittihaz ederek velev az bir miktar olsun okuduğunda üzerine terettüb eden vazifesini ifâ etmiş olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ teheccüd namazının vücûbunu kullarına kolaylık olsun için neshettiğini beyandan sonra neshin hikmetini beyan etmek üzere :

عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٰى وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

buyuruyor.

[Elbette Allahü Tealâ bildi ki sizde hastalar olur, âhar bir taife olur ki onlar Allah'ın fazlından rızıklarını aramak için yeryüzünde seyrüsefer ederler, âhar bir cemaat da olur ki Allah yolunda a'dâ-yı dinle muharebe ederler.]

Yani; Allahü Tealâ sizin üzerinizden teheccüd namazının vücubunu neshetmekle kaldırdı. Zira; Allahü Tealâ bilir ki elbette sizde hastalar olur. Hasta ise vücuduna ârız olan zaaf sebebiyle teheccüde takatı olmadığından Allahü Tealâ onlardan teheccüd namazının vücubunu kaldırdı ve sizden âhar bir taife daha olur ki onlar fazl-ı İlâhî'den rızıklarını taleb eder oldukları halde yeryüzünde müsâferet ederler. Müsâferet ise meşakkattan halî olmayacağı cihetle Allahü Tealâ hastalar gibi onlardan dahi teheccüd namazının vücubunu kaldırdı. Çünkü; ticaret için gündüzleri a'mâl-i şâkkayla yorulduklarından geceyle istirahata ihtiyaçları zarûridir. Eğer geceyle de teheccüd namazıyla mükellef olmuş olsalar tahammülün fevkında bir teklif olacağı cihetle Cenab-ı Hak teheccüdün vücubunu kaldırmakla kesb-i rızıkla meşgul olanlara ihsan buyurmuştur, sizden bir cemaat daha vardır ki i'lâ-yı kelimetullah için fisebilillâh a'dâ-yı dinle mukatele ve muharebe ederler, muhare-

benin meşakkati ise zâhirdir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onlardan dahi teheccüdün vücubunu kaldırdı ve yalnız peygamberimiz (S.A.) üzerine teheccüd namazı farz olarak kaldı ve şu beyan olunan meşakkatlara binaen ümmetinden vücub affolunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette halâlinden rızkını kesbiçin müsâferet edip çalışanla a'dâ-yı dinle mücahede eden guzat-ı müslimîni hükümde müsavî kılmıştır. Zira; halâlinden ticaretle iştigal efdal-i ibadet olduğu diğer nususla dahi sâbittir. İbn-i Mesud Hazretlerinin kelâmı da bunu te'yid eder. Şöyle ki; İbn-i Mesud Hazretleri «Bir kimse İslâm şehirlerinden bir şehre bir rızık celbiyle zahmetine tahammül eder olduğu halde gidip sevabını kasdederek o günün râyiciyle satarsa indallah o kimse şühedadan ma'dud olur» buyurmuş ve bu sözü söyledikten sonra İbn-i Mesud Hazretleri sözünü te'yid etmek üzere bu âyeti okumuştur. Bu âyet ticaret için müsâferete şamil olduğu gibi tahsil-i ilim, sıla-i rahim ve sair mübah olarak müsâferetin cümlesine de şâmildir. Çünkü; lâfzun umumu müsait olduğu gibi teklifi tahfîfin esbâbından olan meşakkat da müsâferetin her nev'inde mevcuttur. Binaenaleyh; maslahat-ı meşruadan dolayı müsâferetin kâffesi bu âyette dahildir.

Hulâsa; insanların her sınıfı gündüzleri birer nevi meşakkata müptelâ olduklarını Vâcip Tealâ bildiği için geceyle istirahatları te'min olunmak üzere teheccüdün vâcip olmasını kullarından kaldırdığı ve nafile olarak teheccüd namazı kılmak meşru olduğu ve vücubun kaldırılmasına sebep insanlara ârız olan meşakkat olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ekser-i insanlar üzerine edâsı müşkül olmasına binaen teheccüd namazının vücubunu refettiğini beyandan sonra vücubu nesholunmuşsa da nafile olarak edası meşru olduğunu beyan etmek üzere :

فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا

buyuruyor.

[Kur'andan müyesser olduğu kadar okuyun, farzolan beş vakit namazı vaktinde eda edin, malınızın zekâtını verin ve Allah'ın rızası için ödünç vermekle güzel verin.]

Yani; teheccüd namazının vücubu üzerinizden kaldırıldıysa nafile olarak teheccüd namazına kıyamla Kur'andan size okuması müyesser olduğu miktarı okumakla teheccüdü eda edin ki büsbütün terkolunmuş olmasın, üzerinize vâcip olan beş vakit namazı Rabb'inizin razı olacağı veçhüzere eda edin ki imanla küfür arasını tefrik eden namazda tekâsül olunmasın, nefsinizi buhulden, mallarınızı kir ve pastan kurtarmak, nefsinizi memdûh olan sehâya alıştırmak ve fukaranın hakkını yerine yerleştirmek için üzerinize vâcip olan zekâtı verin ki fukaranın hakkı kalmasın ve nafile olarak Allah'ın rızası için muhtaç olanlara ödünç verin.

Bu âyette «Allahü Tealâ'ya karz-ı hasen olarak verin» demek «Allah'ın râzı olduğu mescitlere, medreselere, müsafirhanelere, fukara ve zuafaya, mesalih-i mü'minînden sair hayrat ü müberrata ve bilhassa asakir-i İslâmiyeyi techiz hususlarına malınızdan bir miktarını sarfedin» demektir. Çünkü; *k a r z* ın manâsı; *ödünç vermek* olup bu ise Allahü Tealâ hakkında carî olamayacağından Allah rızası için verilene Allah'a karz ıtlak olunmuştur. Zira; Allahü Tealâ'nın rızası için vücuh-u birre sarfolunan mal zayi olmayıp Allahü Tealâ indinde mahfuz olduğu için Allah'a karz denmiştir ki bir kimsenin âharına ödünç verdiği mal zayi olmayıp mahfuz kaldığı gibi bu da mahfuz demektir.

*
**

Vâcip Tealâ zekât ve karz-ı hasenle emrettikten sonra bu misilli sarfiyâtın boşa gitmeyip mukablinde ecr ü mesûbata nail olacaklarını beyan etmek üzere :

وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَاَعْظَمَ اَجْرًا

buyuruyor.

[Hayır olarak nefsiniz için her ne şey gönderdinizse o şey in-

dallah mahfuz olarak daha hayırlı, ecrini ve sevabını daha büyük bulursunuz.]

Yani; ecelinizden evvel gerek mal ve gerek beden cihetinde rıza-yı İlâhî'ye muvafık olarak her ne ibadet eder ve sadaka gönderirseniz o şeyi Allahü Tealâ indinde dünyada aılkoyduğunuzda daha hayırlı ve sevabı daha büyük olarak bulursunuz.

*
**

Vâcip Tealâ namaz, zekât ve karz-ı hasen gibi ibâdâtle emrederek, bunların boşa gitmeyip herbirinin ecrini ziyadesiyle bulacaklarını beyandan sonra kulların herhalde kusurdan halî olmayıp istiğfara muhtaç olduklarını beyan ve istiğfarla emretmek üzere :

وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya istiğfar edin. Zira; Allahü Tealâ esirgeyici ve yarlığayıcıdır.]

Yani; envâ-ı ibâdâtınızda vâki olan kusurlarınızdan ve sair günahlarınızdan dolayı Allahü Tealâ'ya istiğfar ederek mağfiret isteyin. Zira; Allahü Tealâ mağfiret taleb eden kullarının günahlarını setretmekle mağfiret edici ve dergâh-ı ülûhiyetine nedametle rücû' eden kullarına merhamet buyurucudur. Binaenaleyh; durmayıp, istiğfar edin.

İstiğfar; günahları mahva, rızkı celbe ve evlâd ü ensâlin çoğalmasına sebep olmak gibi bir çok menafii câlib olduğu için Vâcip Tealâ sûrenin âhirinde kullarına istiğfarla emretmiş ve istiğfara terğib için kendisinin *Gafur* ve *Rahîm* olduğunu beyan buyurmuştur.

*
**

SURE-İ MÜDDESSİR

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Elli altı* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُۙ ﴿١﴾ قُمْ فَاَنْذِرْۙ ﴿٢﴾

[Ey libasına bürünmüş olan Nebiyy-i Nişan! Kalk, yatağından kemal-i ehemmiyetle kullarımı azapla korkut.]

Yani; ey vahyin dehşetiyle kendine üşümek ârız olmasına binaen libâsını üzerine bürünücü Resul-ü Mükerrem! Yatağından kalk, iman etmedikleri surette üzerlerine nazil olacak azapla sen kullarımı korkut ve imana davet et. Zira; insanlar şirk ve sair günahlarla meşgul olduklarından vaki olacak azabı beyanla onları korkutmak senin üzerine vâcip olmuştur. Binaenaleyh; rahatı terkederek onları insaf ve imana davetin zamanı gelmiştir. Çünkü; ebna-yı cinsin maddî ve manevî ihtiyaçlarını defetmek kemalât-ı insaniyeden olduğu gibi envâ'-ı mahrumiyeti mucip olan dalâletten onları hidayete îsâl etmek dahi emr-i ehemdir.

Fahri Râzi, Hâzin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Hz. Peygamber (A.S.) Efendimiz Mekke'nin yakınında bulunan (Cebel-i Hira) yı kendine ma'bed ittihaz ettiği zamanda Cibril-i Emin sema tarafından bir kürsü üzerinde «Ya Muhammed!» diyerek gelince şimdiye kadar görmediği ve ünsiyet etmediği bir harikulâdeyi görmesi üzerine zat-ı nebevîlerine bir korku ârız olmuştur. Çünkü; insanın evvelden ülfet etmediği bir garibeyi fücc'eten gördüğünde endişe etmesi leva-

zımat-ı beşeriyesindendir. Binaenaleyh; Cibril-i Emin'i semada görünce Resulullah'a ârız olan korku üzerine Hz. Hatice'nin hanesini teşrifle bürdesini örtünmüş olduğu bir zamanda Cibril-i Emin (يا ايها المدثر) nazmıyla gelmiştir. Korkmak insanlar için cibillî bir hal olduğundan Resulullah'a ârız olan şu korku mâni-i kemâl değildir.

Resul ve nebi lâfızlarıyla hitab olunmayarak *müddessir* nazmıyla hitap lâtife tarzındadır. Çünkü Arapların âdetleri; bir kimseye lâtife edeceklerinde o kimsenin o zamanda müştemil olduğu halâta delâlet eden elfâz ve kelimeyle tâbir etmek ve onunla çağırmaktır. Binaenaleyh; Cibril-i Emin Resulullah'ın bürdesini örtünmüş olduğu halde geldiğinden Cenab-ı Hak alâtarikılmülâtife (يا ايها المدثر) ile hitab olunmasını emretmiş ve bu minval üzere hitab olunmuştur. Bu âyette (دثار) ile muradın *nübüvvet ve kemâlât olması* ihtimali vardır. Çünkü libas-ı zahirî; insanın zahirini tezyin ettiği gibi nübüvvet ve kemâlat-ı insaniye de insanın bâtınını tezyin ettiğinden teşbih tarikıyla *nübüvvetten* (دثار) ile tâbir olunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey libasa benzeyen nübüvveti ve kemâlât-ı insaniyeyi bürünmüş olan Nebiyy-i Zişan! Sana hitab ederim ki kalk, kullarımı inzar et] demektir.

***

Vâcip Tealâ resulüne kullarını inzarla emredince Resulullah tarafından «Neyle inzar edeyim?» diye vâki olan suâle cevap olarak :

وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ۝٣

buyuruyor.

[Sen Rabb'ine tekbir et ve kullarımı tekbire davetle inzar et.]

Yani; ey Nebiyy-i Zişan! Seni terbiye-i hakikiyeyle terbiye edip kemâlâta îsâl eden Rabbinin büyüklüğünü kalbinle itikad ettiğin gibi lisanınla dahi tekbir et. Zira lisan; kalbin tercümanıdır. Bina-

enaleyh; ekser-i ulema indinde *i m a n ; kalple tasdik ve lisanla ikrardan ibarettir.*

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet nâzil olunca Resulullah ayağa kalkarak tekbir alır ve Hatice (R.A.) da Resulullah'a ittibâ' ederek tekbir alır ve bu hâdisenin vahyolduğunu bildiğinden ferahnâk olur. İşte Hz. Hatice'nin şu ittibaı ve ferahı İslâm'da cümleden mukaddem olduğuna delâlet eder. Gerçi henüz Resulullah'tan imana davet vâki olmamışsa da derhal vahyi bilerek Resulullah'a ittibâ'ı kavî bir imandır.

Vâcip Tealâ'nın herşeyden evvel tekbirle emretmesi; zat-ı ülûhiyetinin nekaisten tenzihini, büyüklüğünü itikadın ve ma'rifet-i İlâhî'yeye davetin cemi-i tekâliften mukaddem olduğuna tenbih içindir. Binaenaleyh insan üzerine herşeyden evvel vâcip olan; *ma'rifet-i İlâhî'yedir.* İkinci derecede vâcip olan; *nekaisten tenzihtir.* Zaman-ı saadette Mekke'de bulunan insanlar Allah'ı biliyorlar, lâkin Cenab-ı Hakkı nekaisten tenzih ederek lâyıkıyla ta'zim bilmediklerinden şirkettikleri cihetle Vâcip Tealâ herşeyden evvel tekbir ve tenzihle emretmiştir. Çünkü o zamanda maksud olan; nekaisten tenzihi onlara tebliğ etmekti. Binaenaleyh; herşeyden evvel tekbirle emir gelmiştir.

***

Vâcip Tealâ kuvve-i nazariyeden ibaret olan itikadıyatı ikmâl etmekle emrettikten sonra kuvve-i ameliyeden ibaret olan furu-u a'mâlle de emretmek üzere :

وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ۝ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ۝

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Zişan! Elbiseni necasetten ve sair tabiatın sevmeyeceği şeylerden temiz tut, azabı mucip olan günahların kâffesini terket.]

Yani; ey Resul-ü Muazzam! Sen Rabbine tekbir alıp ta'zim ettikten sonra ibadete başlayacağında libasını necasetten temizle.

Zira; ibadet halinde tahâret üzere bulunmak vâcip olduğu gibi ibadetin gayrı zamanlarda dahi temizlik tabiat-ı beşerin seveceği şeylerdendir, insanın muazzap olmasını icab eden bilûmum günahları dahi terke devam et. Çünkü; günahlar rıza-yı İlâhî'ye muhalif olduğundan kahr-ı İlâhî'yi muciptir. Binaenaleyh; her âkilin her zaman için günahları terkle, nefsini azaptan muhafaza etmesi lâzımdır. İşte şu âyet; mekârim-i ahlâkın cümlesini câmi'dir. Çünkü; tab'-ı beşerin seveceği taharetle emrettiği gibi her fenalığı terketmekle dahi emrediyor.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Resulullah'ın mezmum olan âdât-ı cahiliyeden evvelâ terkle emrolunduğu şey; *necasetten tahâret ve günahları terk* etmektir.

Çünkü; müşrikler hiçbir zaman necasetten ve sair tabiat-ı beşeriyeye muhalif olan şeylerden çekinmezlerdi. Buysa fıtrat-ı beşere muhalif olduğundan Hallâk-ı Âlem olan Vâcib-ül Vücud tab'-ı beşere mülâyim ve akl-ı selime muvafık olan taharetle emretmiştir. Libası tathîr etmekle emri; ahlâk-ı zemimenin küllisini terketmekle emri müstelzimdir. Çünkü; âriyet olan elbiseyi tathir etmek lâzım olunca her zaman insanın kendisinden ayrılmayan nefsini ahlâk-ı zemimeden tathir etmesi lâzım olacağı evleviyetle sabittir. *Yahut* «Libasını tathir et» demek «Kısa kesin ve kısa giyin» demektir. Çünkü; elbiseyi uzun giymek âdet-i cahiliyedendir, uzun libas ise necasete bulaşmaktan halî olmadığı cihetle necasetten sakınmak müşkül olduğu gibi kibir ve tefâhur gibi necaset-i batıniyeye de sebep olur. Şu âyetten hangi manâ murad olunursa olunsun din-i İslâm'ın nezafet üzere bina kılındığına ve diyanet-i İslâmiye'de nezafete dikkat lâzım olduğuna ve furu-u a'mâl içinden evvel be evvel taharet emrolunması dahi taharetin herşeyden evvel lüzumuna delil-i kâfidir. Binaenaleyh; her müminin taharete devamı diyanet noktasından elzemdir. Hatta evin kaplarını yıkayıp temiz bulundurmak, avlusunu süpürüp lâtif tutmak zenginliği câliptir. Zira dinimizin iktizası; nezafeti âmirdir, esasen Allahü Tealâ da naziftir, nezafeti sever.

(والرجز) *R ü c z* ün asıl manâsı; *azap ve azaba sebep olan her günah* olduğundan «Azaba müeddi olan ma'siyetin küllisini

terke devam et» demektir. Çünkü; Resulullah günah işlemediğinden «Günahı terket» demek «Günahın terkine devam et» demektir.

***

Vâcip Tealâ kullarının Hakla olacak muâmelesini beyandan sonra halkla olacak muâmelesini beyan etmek üzere :

وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ ۝

buyuruyor.

[Bir kimseye birşey mukabilinde daha çoğunu bekler olduğun halde verme.]

Yani; mukabilinde birçok karşılık bekler olduğun halde bir kimseye hediye etme ve verdiğin birşey karşılığında daha ziyadesini ümid ederek verme.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette nehiy; tenzih içindir. Çünkü; çok ıvaz almak niyetiyle Resulullah'a hediye getirenlere Rsulullah onların getirdikleri hediyeleri mukabilinde ümitlerine muvafık ve belki daha çok verirler ve men' de etmezlerdi. İşte Resulullah'ın fiili mes'elenin asıl cevazına yani az hediye mukabilinde çok ıvaz beklemenin cevazına delâlet eder, fakat bu cevaz ümmet hakkındadır. Amma Resulullah hakkında nehiy; tahrîmîdir. Çünkü; az verip çok ummak hırs, tama ve dünyaya rağbet neticesi olduğundan mansıb-ı nübüvvete lâyık değildir, belki mansıb-ı nübüvvete lâyık olan; vermek mukabilinde birşey beklememek ve her işi Allah'ın rızası için olmaktır.

Yahut *manâ-yı âyet:* [Sen ibadetini çok sayarak Allah'a karşı ibadetini ta'dad etme] demektir. Çünkü; ibadetin faydası kula ait olduğundan zatına ait olan birşeyi Allah'a karşı saymakta manâ yoktur.

Yahut *manâ-yı âyet:* [Ümmetine tebliği çok görerek tebliğini ta'dad etme. Zira tebliğ; senin için taraf-ı İlâhî'den bir vazife-i mevdûadır. İnsan için kendine mevdû' olan vazifeyi edâ etmekte o vazifeyi edâ ettiğini beyan ederek saymak lâyık değil] demektir.

Hulâsa; abdiçin evvelâ lâzım olan Vâcip Tealâ'nın vücudunu

bilip nekaisten tenzihle ta'zim ve tekbir etmek ve saniyen zahir ve batınını necasetten tathir ederek kemal-i taharet üzere bulunmak lâzım olduğu gibi cümle günahları terketmek vezaif-i diniyeden bulunduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ beyan olunan tekâlifte lâzım gelen meşakkata sabretmek ehem olduğunu beyan etmek üzere :

وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ۝

buyuruyor.

[Ancak Rabb'in Tealâ'nın rızası için sen sabret.]

Yani; ey Nebiyy-i Zişan! Şu beyan olunan ibadet ve taattan hasıl olan meşakkatlara sabra devam et ve müşriklerin ezalarına telâş etme. Zira; sabrın âkıbeti selâmettir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile sûrenin bidayesinden buraya gelinceye kadar beyan olunan tekbir, tathir ve günahları terk cümlesi külfeti mucip olduğu cihetle meşakkattan halî olamayacağından sabra muhtaç olduğu ve sabır da ancak rıza-yı Barî için olmak lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ resulüne lâyık ve mansıbı- nübüvvete münasip bazı evamirini beyan ve bunları ümmetine tebliğ ve inzarını emrettikten sonra bu emirlere itaat etmeyen âsîlerin cezâlarını beyan zımnında :

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ ۝ فَذَٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ ۝ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ ۝

buyuruyor.

[İsrafil tarafından sûra üfürüldüğü zaman kâfirler üzerine hal müşkül olur. Zira; o gün gayet güç ve müşkül bir gündür ki kâfirler üzerine kolay değildir.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *n â k u u r ; sûrdur* ve bu makamda *İsrafil'in sûra ikinci üfürmesi* muraddır. Çünkü; sûra birinci üfürülmekte mümin, kâfir hepsi birden vefat edecekleri için kâfirlere mahsus bir güçlük yoktur. Ancak kâfirlere mahsus güçlük ikincidedir. Bu âyet; sabırla emrin delilidir. Zira; kıyametin vukuu gerek tekâliften hasıl olacak meşakkata ve gerek düşmandan vâki olacak ezaya sabretmeyi icab eder. Buna nazaran *âyetin mânası :* [Ya Ekrem-er Rusül! Müşriklerden vâki olan ezalara sabret, intikam almaya sür'at etme. Zira; onların önünde bir müşkül gün vardır ki o İsrafil'in sûra üfürdüğü gündür. İşte o günde onlar sana yaptıkları ezalarının cezalarını göreceklerdir. Binaenaleyh; intikamın zamanı o zaman olduğu için acele lâzım değildir. Çünkü; o günde kâfirler dünyadaki serkeşliklerinin cezasını göreceklerinden gayet müşkülâta tesadüf edeceklerdir] demektir.

Vâcip Tealâ o günde kâfirlerin görecekleri müşkülâtı ve kendilerinden ahz-ı intikam olunacağını beyanla resulünü sabra teşvik buyurduğu gibi kâfirler için asla kolaylık olmadığını şiddetle beyan buyurmuş ve o günde güçlük ancak kâfirlere olup ehl-i imana kolaylık olacağına işaret için (على الكافرين) lâfzı (غير يسير) üzerine takdim olunmuştur. Çünkü davet-i İlâhî'yeye icabet edenlerin işlerini teshil edip icabet etmeyenlerin işlerini güçleştirmekle iki fırkanın arasını tefrik etmek; adalet-i İlâhî'ye iktizasındandır, akla mülâyim olan da budur. Binaenaleyh; umum insanlar üzerine o gün müşkül bir gün olduğu halde kâfirler üzerine herkesten ziyade müşkül olduğunu tasrih buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ bilûmum kâfirler üzerine yevm-i kıyametin müşkül olduğunu beyandan sonra kâfirlerden bilhassa Resulullah'a çok eza eden kâfirleri tehdit etmek üzere :

ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ﴿١٢﴾ وَبَنِينَ شُهُودًا ﴿١٣﴾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim! Terket beni yalnız olduğum halde ol kimseyle

beraber ki ben onun cezasını vereyim. Zira; ondan ahz-ı intikama kâfiyim, başka kimsenin iştirakine ihtiyaç yoktur, ben ona tükenmez ve arkası kesilmez, çok mal verdim. Binaenaleyh; ziraat ve ticaret gibi esbapla malı gün be gün çoğalmaktadır, kendisiyle beraber daima Mekke'de hazır bulunur, oğlanlar verdim. Zira; servetleri sayesinde taşraya gitmeye ihtiyaçları olmadığı gibi hizmetçileri çok olduğundan yakın yerde olan işlerini görmeye bile gitmezler. Binaenaleyh; daima kendisiyle beraber meclislerde bulunurlar, pederlerinden ayrılmazlar, onlar için ben umur-u dünyadan herşeyi döşedim, bol verdim, rızkını geniş ve itibarını yüksek kıldım.] Hatta bilcümle kabail-i Arap haline gıpta ederlerdi. Çünkü; malı hesaba girmez bir hale gelmişti.

Yahut *manâ-yı âyet:* [Bırak beni Habibim! Şol kimseyle ki ben onu yalnız olduğum halde halkettim. Hilkatında kimse iştirak etmedi. Günahının cezasını vermek ve ahz-ı intikam etmekte dahi kimse iştirak edemez. Zira; benim kudretim kâfidir] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *m a l - i m e m d u d* la murad; *birbiri arkasında gelip duran ve devam üzere ticaret, ziraat ve hayvanatın yavrulamasıyla çoğalıp birçok yerler ihata eden maldır* ki (Velid b. Mugire)'nin malı Taif'le Mekke arasında deve, koyun, kısrak, bağ, bahçe, ağaçlar ve nehirler olmak üzere dolu olduğu İbn-i Abbas Hazretlerinden mervidir. (وَبَنِينَ شُهُوداً) ile murad; *kendisiyle Mekke'de meclislerde hazır bulunur, lâfa, söze karışır, dokuz veya on oğlu olduğu ve bunlardan* üçünün ki (Halid), (Ammare) ve (Hişam)'ın İslâm oldukları mervidir. (تَمْهِيداً) ile murad; *cah, mansıp ve kavmi içinde riyaseti vermekle nimeti itmam ve ikmal etmektir.*

***

Vâcip Tealâ bu kâfirin çok nimet sahibi olduğunu beyandan sonra o nimetlere kanaat etmediğini beyan etmek üzere :

ثُمَّ يَطْمَعُ اَنْ اَزِيدَ ۝ كَلَّا اِنَّهُ كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَنِيداً ۝

buyuruyor.

[Bundan sonra taaccüb olunur o kâfirin haline ki verdiğim nimetlerin cümlesine kanaat etmeyerek verilen nimetlerden daha ziyade vermemi ümid ve daha çok olmasına tama' eder. Halbuki onun ümidi ve tamaı boşadır, hal ü şan onun ümidi gibi değildir. Zira; o kâfir bizim vahdaniyetimize, kudretimize ve âhirete delâlet eden âyetlerimizi inkâr eyledi, verdiğimiz nimetlerin şükrünü edâ etmeyerek küfran-ı nimet etti.] Binaenaleyh; bu kâfirin ümid ettiği ziyadeyi vermem. Zira küfran-ı nimet; mani-i nimettir. Câlib-i nimet değildir.

Fahri Râzi, Hâzin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyetler Mekke ahalisinden (Velid b. Mugire) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Velid) bütün evkatını Resulullah (S.A.) Efendimiz Hazretlerine eza etmeye hasretmiş, emr-i nübüvvette bir kere olsun hakkı kabul etmemiş, daima Resulullah'a ezayı ve nübüvveti inkârı kendine âdet edinmiş ve bu mezmum hallerine iftihar eder bir kâfir-i anûd olduğundan bundan evvel zikrolunan kâfirler içinde dahil olduğu halde onunla iktifa olunmayarak kötülükte şanına ihtimam için ayrıca ahvali beyan olunmuştur. Çünkü; (Velid) Arap içinde emsali görülmedik serveti olduğundan cümle Arap kavmi onu sever ve kendine hürmet ederlerdi. Eğer iman etmiş olsaydı ona ittibâ' ederek birçok kimseler iman ederlerdi. Hatta Arap kavmi (Velid)'i çok sevdiklerinden (Reyhane-i Kureyş) derlerdi. Çünkü Arapların âdetleri; *çok sevdikleri şeye reyhan* derlerdi. Zira *r e y h a n ; rayiha-i tayyibe sahibi olan bir otun ismidir.* O otun hassası; insanın kalbine sürur vermektir. Fahri Âlem Efendimizin çocuk hakkında (انه لمن ريحان الله) kavl-i lâtifi de bunu te'yid eder. Yani Herkesin çocuğu kendine reyhan-ı İlâhî'dendir» demek olur.

Bu âyetlerin nüzûlünden sonra Velid'in hali günden güne tedenni ettiği ve hatta vefatında efkar-ı fukaradan olduğu mervidir ve bu tedenni de uzak birşey değil; belki her zaman, her yerde görülen şeylerdendir. Çünkü şükrü eda olunmayan nimet; daima zevale ma'ruz ve mahkûmdur.

*
* *

Vâcip Tealâ Velid'in ahval-i mezmumesinden bazısını beyandan sonra o ahvalin cezasını beyan etmek üzere :

سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا

buyuruyor.

[Ben o kâfire meşakkatlı ve gayet güç azabı teklif ederim.] Veyahut **[Ben ona Cehennem'de yetmiş senede inilip, yetmiş senede çıkılan ateşten bir dağa inip çıkmasını teklif ve daima bu minval üzere azab ederim.]**

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (صعوداً)'in manâ-yı aslîsi; *çıkması gayet müşkül yokuş bir dağ* ise de *şiddetli azap* manâsına da olabilir. Bu âyeti tefsir makamında Resulullah :

(الصعود جبل من نار يصعد فيه سبعين خريفاً ثم يهوى كذلك فيه ابداً)

buyurmuştur.

Yani «Saûd; Cehennem'de ateşten yüksek bir dağdır. Ehl-i Cehennem o dağa yetmiş sene çıkmak ve yetmiş sene inmekle ebeden muazzap olurlar» demektir. İşte Cenab-ı Hak (Velid) gibi nimeti ve bütün âyetleri inkâr eden kâfirleri o dağa çıkaracağını ve her taraflarını ateşle ihata ettireceğini ve bu minval üzere ebeden azab edeceğini bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü (سارهقه) *onu ihata eder, her tarafını kaplatırım* demektir.

***

Vâcip Tealâ Velid'e azâbın keyfiyetini beyandan sonra azâba istihkakının sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ نَظَرَ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Velid b. Muğire şu beyan olunan azaba müstehaktır. Zira; o mezmûm adam Kur'an'a ta'nın esbâbını aramakta çok düşündü, tefekkür etti, ta'nedecek birşey bulamayınca ta'nedeceğini kalbinde sakladı. Lâ'net olsun o insana ki cümle ayıptan sâlim olan Kur'ana nasıl ta'netmesini takdir etti ve evvelce düşündükten sonra tekrar Kur'ana nazar etti, kemal-i dikkatle baktı ve her ne kadar kendi kalbinde ta'n gibi bazı şey takdir etmişse de kendisi erbab-ı lisandan olduğu cihetle ta'n için hazırladığı şeyin hakikatta ta'nolmadığını bildiğinden sıkıldı, daraldı, yüzünü ekşitti ve alnını kırıştırdı.] Çünkü; insanın arzu ettiği şey husûl bulmayınca bundan dolayı kalbinde olan sıkıntıyı yüzünde izhar etmek emr-i zarûrîdir. Binaenaleyh; Velid Kur'an'a ta'nı şiddetle arzu ettiği halde ta'na lâyık birşey bulamayınca yüzünü ekşitti ve alnını buruşturdu. [Bundan sonra Kur'ana ve imana arkasını döndü, Resulullah'a iman etmekten kendini büyük addetti ve iman etmeye etbâ'ından utandı.]

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran birgün Resulullah (Sûre-i Hâ, Mim-üs-Secde)'yi okurken Velid dinleyerek kavmine gelip, der ki «Ben şimdi Muhammed (S.A.) den bir kelâm dinledim. Bu söz esaslı ve köklü bir sözdür. Zahiri meyve verici ve batını gayet kuvvetli, ins ü cinnin sözüne benzemez gayet tatlıdır» deyince Kureyş kavmi «Velid dininden çıktı» demeleri üzerine biraderzâdesi olan (Ebu Cehil) Velid'in yanına gelir, Kureyş'in sözlerini hikâye ederek, daha hiddetini celbedecek bazı sözler söyler. Bunun üzerine Velid hiddetle, kalkar, Kureyş'in yanına gelir ve «Ey Kureyş! Muhammed (S.A.)'e mecnun dediniz. Emmare-i cinnet görüyor musunuz? Yalancıdır dediniz, yalanına tesadüf ettiniz mi? Şairdir dediniz, şiir söyler mi?» deyince Kureyş'in cümlesi «Hayır! Bunlardan hiçbirisi yoktur. Fakat ne demek lâzım? Sen söyle» dediler.

⁂

Vâcip Tealâ Kureyş'in şu ısrarları üzerine (Velid)'in evvelden beri düşüne düşüne zihninde hazırladığı ve ta'nolmadığını bildiği halde izhara mecbur olduğu şeyi söylediğini hikâye etmek üzere :

فَقَالَ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ ۝ إِنْ هَٰذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ۝

buyuruyor.

[Velid kavmine hitaben dedi ki «Şu Kur'an olmadı, ancak an'aneyle öğrenilir sihirdir. Bu Kur'an Muhammed (S.A.) in dediği gibi Allah'ın kelâmı değildir, ancak beşer sözüdür».] İşte Velid böyle demekle gûya başkalarının bulamadığı ve söyleyemediği birşeyi bulmuş ve söylemiş oldu.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (يُؤْثَرُ) *bir kavim inkıraz bulduktan sonra onların eserlerini rivayet etmek* manâsınadır. Yahut *diğer eserler üzerine tercih olunur bir eser* demektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Kureyş kavmi Velid'e «Muhammed (S.A.) yalancı, mecnun ve şair değildir, lâkin ne söylemek lâzımsa söyle» demeleri üzerine Velid «Şu Kur'an şiir, yalan ve cin sözü değil, ancak evveldenberi rivayet suretiyle insanların birbirinden öğrendikleri bir sihirdir ve şu Kur'an ancak insan sözünden başka bir şey değildir» demekle kavmini iskât etmiş] demektir.

***

Vâcip Tealâ şu muannid kâfirin azabından bir miktarını beyandan sonra azabın kemaliyle izahını bir kat daha te'kidle ahz-i intikamın kuvvetli olduğunu beyan etmek üzere:

سَأُصْلِيهِ سَقَرَ ۝ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرُ ۝

buyuruyor.

[Elbette Ben Azimüşşân o kâfiri Cehennem'in (Sakar) isminde olan tabakasına ithal ederim ve şeylerden hangi şey sana (Sakar)'ı bildirdi, Sakar'ın mahiyeti nedir, bilir misin? Benden başka hangi şey var ki Sakar'ın künhünü sana bildirsin? Hiç kimse lâyıkıyla Sakar'ı bildiremez, ancak ben bildiririm.]

Vâcip Tealâ bu âyet-i celilede Cehennem'in sakar ismindeki tabakasının gayet şiddetli olduğunu ve kâfir-i muannidi bu şiddetli

tabakaya atacağını beyanla resulünü tesliye ve kâfir-i ma'hûdu tehdid etmiştir. Çünkü (ما) lâfzı; *birşeyin künhünden suâle mevzu olduğu gibi suâl olunan şeyin kuvvetli olduğuna dahi işarettir.*

***

Vâcip Tealâ şu suâle cevap olmak ve Sakar'ın mahiyetini keşf ü izah etmek üzere :

لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾ لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Sakar'a muhtaç olan kimseyi Sakar bırakmaz, içine alır, aldığını terketmez, elbette yakar, Cehennem içine girenlerin derilerini şiddetle karartıcı ve uzaktan alevini Cehennem ehline gösterici ve o Cehennem üzerinde umûrunu tesviye ve temşiyet edecek on dokuz melek veyahut meleklerden on dokuz sınıf vardır.]

Yani; günahı sebebiyle Cehennem'e istihkak kesbeden kimseyi Cehennem taşrada koymaz, elbette onu tutar içine alır, tuttuğunu terketmez, elbette yakar. Hatta etini bırakmaz, tamamen yakar, kemiğini etsiz terketmez. Zira; yanan etleri tekrar avdet eder ve bu minval üzere ebeden yanar. Yanmaktan hâsıl olan eser; onları siyahlandırmaktır. Binaenaleyh; Cehennem onların derilerini kömür gibi karartıcıdır, onların azaplarına nezaret etmek üzere Cehennem üzerinde on dokuz melek mevcuttur ve ehl-i Cehennem'den herbirini Allah'ın izniyle lâyık olduğu yere koyarlar, herkes kendi mevkiini terkedemez, yerli yerince intizam üzere bulunur, birbirine karışmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cehennem'e nezaret eden meleklerin on dokuz olmasındaki hikmet; itikadiyât ve ameliyâtta nüfus-u beşeri ihlâl eden kuvâ-yı beşeriyenin on dokuz olmasıdır. Çünkü; insanda *k u v â - y ı h a y v a n i y e ; on iki* olup beşi *havass-ı zahire;* beşi *havass-ı batıniyye,* biri *kuvve-i gazabiye,* diğeri de *kuvve-i muharrikedir.* Kuvâ-yı beşeriyenin diğer yedisi de

kuva-yı tabiiyedir ki onlar da *gaziye, nâmiye, müvellide, câzibe, hâzıme, dâfia ve masikedir*, bu suretle kuvâ-yı beşeriyenin mecmuu on dokuzdur. İşte insanı bütün günahlara sokan ve insandan sudur eden âfâtların menşei bu on dokuz kuvâ olunca bunların herbirinden neş'et eden günahların azabına ayrı ayrı birer melek musallat olduğundan Cehennem'e nezaret eden melekler on dokuz olmuştur. *Yahut* Cehennem'in yedi tabakasından altısı kâfirlere mahsus olup yedincisi ehl-i imanın âsîlerine mahsustur. Kâfirler ise furu-u a'mâlle mükellef olduklarına nazaran *üç cihetle muazzab olurlar* ki *b i r i n c i s i ; kalpleriyle itikadı terk, i k i n c i s i ; lisanlarıyla ikrarı terk, ü ç ü n c ü s ü ; a'za-yı cevarihleriyle ameli terketmeleridir.* Her tabakada bulunan kâfirler şu üç cihetten muazzab olup envâ'-ı azabına mukabil üç melek nezaret etmekle altı kere üç on sekizdir. Bir tanesi de diğer bir tabakasında müminlere nezaret eder. Şu halde mecmuu on dokuzdur. *Yahut* yevmiye saat yirmi dört olup beşi beş vakit namazla meşgul olup on dokuzu ibadetten halî olduğu için zebanîlerin adedi on dokuz olmuştur. Zira; herbiri bir nevi azaba nezaret eder. Her ne kadar erbab-ı hikmet adedin hikmetini bu minval üzere beyan etmişlerse de bizlere lâzım olan; aslına iman etmektir. Çünkü; hükme tealluk olmadığından adedin hikmetinden bahiste bizim için fayda yoktur.

***

Vâcip Tealâ zebanîlerin adedi on dokuz olduğunu beyan edince kâfirler zebanîlerin adedini az görerek «On dokuz kimsenin ne ehemmiyeti vardır, bu kadar ehl-i Cehennem'in muhafazasına nasıl muktedir olacaklar?» diyerek istihza tarikıyla itirazlarına cevap olmak üzere :

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân Cehennem'in sahiplerini başka mahlûk kılmadık, ancak melekleri kıldık ve biz onların adetlerini kılmadık, illâ şol kimseler için fitne kıldık ki onlar kâfir oldular.]

Yani; Cehennem'e nezaret edenler ve ehl-i Cehennem'in azabına me'mur olanlar insanlardan ve cinnilerden değil, ancak melektir. Zira; ins ü cin olsa azab olunanların cinsinden oldukları cihetle azab olunanların hallerine şefkat ve merhamet ederler. Azaoı mahallî ise merhamete münâfîdir. Binaenaleyh; cinslerinin gayrı melekler kılınmıştır. Eğer kendi cinslerinden olsa bilûmum ehl-i Cehennem'i muhafazaya muktedir olamazlar. İşte şu esaslara binaen muazzap olanlara musallat olanlar kendi cinslerinin gayrı melek kılınmıştır ve Biz Azimüşşân bunların adetlerini haber vermedik, ancak inkâr eden kâfirleri imtihan olmak üzere haber verdik ki iman eden ve etmeyen bilinsin.

Bunların itirazları; Vâcip Tealâ'nın bu adedi haber vermesidir. Çünkü; haber vermese bu adedi bilmez ve itiraz da etmezlerdi. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın bu adedi haber vermesi kâfir hakkında iki cihetle *fitne ve itiraza sebep olmuştur :*

B i r i n c i s i ; şu adetten ziyade ve noksan olmaksızın bu adede tahsisin sebebi nedir misilli itirazlarıdır. Bu itiraza ukalâca iltifat olunmaz. Zira; bu misilli itiraza iltifat olunsa âlemin her cüz'üne, belki Vâcip Tealâ'nın her işine itiraz olunmak lâzım gelir. Zira; göklerin adedi niçin yedi, senenin ayları niçin on iki oldu, kezalik filân şey niçin o zaman-ı muayyeninde hâdis oldu da bir dakika evvel veya sonra hâdis olmadı? gibi herşeye itiraz edilir. Buysa câiz değildir. Zira; ef'âl-i İlâhî'yeye itiraz mahiyetini hâizdir. İşte zebanilerin adedine itiraz da bu kabilden eser-i hamakattan başka birşey değildir. Bu gibi itirazların cümlesine cevap; «Hak fâil-i muhtardır. Fâil-i muhtar ise herşeyi emsaline tercihte illet ve sebep aramaz. Binaenaleyh; bu gibi tahsise itiraz olunmaz» demekten ibarettir.

İ k i n c i s i ; azıcık melekler ins ü cinden milyarlara bâliğ olan nüfusun muhafazasına nasıl muktedir olurlar? demeleridir. Bunun cevabı; hafazanın meleklerden olmasıdır. Zira; meleklerin kuvvetleri ins ü cinnin kuvvetlerine kıyas olunmaz. Daha doğrusu Cenab-ı Hakkın kudret-i kâmilesine itikad eden bir kimse bu misilli itiraza cesaret etmez. Zira; Vâcip Tealâ az olan kimselerde

birçok kudret halketmeye kadirdir. Binaenaleyh; adedin azlığıyla itiraz ehemmiyetten sâkıttır.

***

Vâcip Tealâ şu adedin Kur'anda beyan olunduğunun bazı faydasını ve hikmetini beyan etmek üzere :

لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِيمَانًا

buyuruyor.

[Bizim hazene-i Cehennem'in adedini Kur'anda beyan ettiğimiz kendilerine kitap nâzil olan ehl-i kitap, Resul'ümüzün risaletini ve Kur'anın hakkaniyetini yakînen bilsinler ve ehl-i imanın da imanları ziyade olsun içindir.]

Yani; kendilerine kitap verilen ehl-i kitap şüphesiz olarak Resul'ümüzün sâdık ve Kur'anın vahy-i İlâhî olduğunu ilm-i yakînle bilsinler ve iman eden müminlerin de imanları ziyade olsun için biz Kur'anda hazene-i Cehennem'in adedini beyan ettik. Çünkü; ehl-i kitabın kitaplarında dahi hazene-i Cehennem'in adedi bu minval üzere beyan olunduğundan Kur'anın adedi beyanda kitaplarına muvafık olduğunu görünce Kur'anın hakkaa kitab olduğunu ve onu getiren nebînin sıdkını şüphesiz bilsinler için Kur'anda adet beyan olunmuştur ve ehl-i kitabın kitaplarına muvafık olduğundan onlar tasdik edince ehl-i imanın imanları bir kat daha kuvvet bulur. Kuvvet, imanın keyfiyetine taalluk ettiği cihetle her zaman kuvvet cihetinden imanın ziyadelenmesi câizdir.

Yahut *manâ-yı nazım :* [Ehli imanın hazene-i Cehennem'in adedine imanları sebebiyle ahkâm-ı şer'iyeden bir hükm-ü şer'îye dahi iman ettikleri cihetle imanları ziyadelenir] demektir. Lâkin bu ziyade her zaman olmaz, ancak zaman-ı saadete ve vahyin nâzil olduğu zamanda mevcut olan ashâb-ı kiramın imanlarına mahsustur. Çünkü; o vakitte imanın müteallikı olan mü'menünbihin vahyin gelmesiyle ânenbeânen tezâyüd suretiyle vürûd eden ahkâma iman ettikçe imanları tezayüd eder. Amma asr-ı saâdetten sonra

vahiy munkati' olup ahkâm teceddüd etmediği cihetle adet cihetinden imanları tezayüd etmez. Çünkü; mü'menünbih neden ibaretse zaman-ı saâdette kararlaştığından Fahri Kâinat'ın irtihalinden sonra adet itibariyle imanın ziyadelenmesi mümkün olamaz.

⁂

Vâcip Tealâ Cehennem'in hazinedarlarının on dokuz olduğunu haber vermesindeki fayda Ehl-i Kitab'ın Kur'anın hak olduğunu yakînen bilmeleri ve ehl-i imanın imanlarının ziyadelenmesi olduğunu beyandan sonra üçüncü faydasını beyan etmek üzere :

وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ

buyuruyor.

[Ehl-i kitab ve müminler Kur'anın hak olduğunda ve hazene-i Cehennem'in adedinde şüphe etmesinler için biz hazene-i Cehennem'in adedini haber verdik.] Zira; kitaplarına muvafık olduğu için ehl-i kitabın şek ve şüphesi kalmadığı gibi ehl-i iman da Kur'anın kütüb-ü sabıkaya muvâfakatını bilmeleriyle kendilerinde şüpheleri kalmaz. Şu halde her iki sınıfta hâsıl olan ilm-i yakîn şekten ârî bir yakîn olur. Çünkü; hazene-i Cehennem hakkında Kur'anın hükmünün kütüb-ü sâbıkaya muvâfık olması her iki sınıfa kanaat vermiş oldu. Binaenaleyh; hazenenin adedini haber vermek gerek Ehl-i Kitab'ın, gerek ehl-i imanın şeklerine meydan bırakmamıştır.

⁂

Vâcip Tealâ Cehennem'i muhafazaya me'mur olan meleklerin adedini bildirmekteki faydanın üçünü beyandan sonra dördüncü faydayı beyan etmek üzere :

وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا

buyuruyor.

[Kalplerinde maraza benzeyen nifakı gizleyen münafıklarla alenen kâfirler «Allahü Tealâ şu mesel kabilinden olan adedi beyanla ne gibi şey murad eder?» desinler için biz Kur'anda hazene-i Cehennem'in adedini beyan ettik.]

Yani; biz Kur'anda hazene-i Cehennem'in adedini haber verdik ki kalplerinde maraz-ı nifak olan münafıklar ve açıktan Kur'anı ve resulü tekzibe cesaret eden kâfirler desinler ki «Şu mesel kabilinden olan adedi beyandan Allahü Tealâ ne gibi şey murad eder? Zira; durûb-u emsalle ne murad olunabilir ki Allahü Tealâ ne murad etsin? Binaenaleyh böyle istiğrab olunacak durûb-u emsal Allah'ın kelâmında olmaz». İşte böyle demekle nifaklarını ve küfürlerini meydana koysunlar için biz Cehennem'in hazinedarlarının adedini Kur'anda beyan ettik.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile adette istiğrab edip asıl manâsını ve maksûdu fehmedemediklerinden adetten maksat başka birşeye misal olarak getirildi zannıyla adede darb-ı mesel demişlerdir. Halbuki nefsinde adet darb-ı mesel değildir, bu âyet-i celile ileride olacak vukuâtı haber verdiği için mûcizedir. Çünkü; âyet Mekke'de nâzil olmuştur. Mekke'de ise münafık yoktu. O zamanda *Mekke ahalisi üçe münkasemdi. Birincisi; müminler, ikincisi; kâfirler, üçüncüsü; mütereddid olanlardır.* Âyet-i celile ise Medine'de münafıklardan zuhur eden ahvâli beyan ettiği cihetle gaipten haber vermiştir. Binaenaleyh; ayrıca mûcizedir.

Hulâsa; kâfirler ve münafıklar «Şu adet mesel kabilindendir. Eğer Kur'an kelâmullah olsaydı bu gibi durûb-u emsal bulunmazdı. Halbuki bulunuyor, şu halde Kur'an Allahü Tealâ'nın kelâmı değildir» demek istemişlerdir.

***

Vâcip Tealâ Kur'anda hazene-i Cehennem'in adedini ve bazı faydayı ve adedi beyandan sonra hâsıl olan hulâsayı beyan etmek üzere :

كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ nasıl ki hazene-i Cehennem'in adedini inkâr edenleri ıdlâl etti ve tasdik edenleri hidayette kıldıysa böylece Allahü Teâlâ dilediği kimseyi ıdlâl eder ve bazı dilediği kulunu hidayette kılar.]

Yani; Kur'anda hazene-i Cehennem'in adedini beyan etmek inkâr edenler hakkında ayn-ı dalâlet olduğu cihetle onları ıdlâl ve adedi îtikad edenler hakkında ayn-ı hidâyet olduğu cihetle onları hidâyette kıldığı gibi kullarınden dilediğini kendi ihtiyarını dalâlete sarfettiği cihetle Allahü Teâlâ onun dalâletini halkla ıdlâl eder, bazı dilediği kulunun iradesini o kul hidayete sarfettiği cihetle onun yedinde Allahü Teâlâ hidâyeti halketmekle onu hidâyette kılar. Çünkü; kulun ef'âl-i ihtiyariyesinde Allah'ın iradesi kulun iradesine tâbîdir. Binaenaleyh; kulun ihtiyar-ı cüz'îsini sarfettiği şeyi Allahü Teâlâ halkeder.

Hulâsa; Allahü Teâlâ dilediği kulunu hidayette kılar, hazene-i Cehennem'in adedini kabul edenler gibi. Dilediği kulunu dalâlette kılar, kabul etmeyip inkâr edenler gibi. Ancak her iki suret de abdin iradesini sarfla hasıl olur.

***

Vâcip Teâlâ hazene-i Cehennem'in adedini haber verince Ebû Cehil ve emsali kâfirler adedi az görmekle itiraz etmeleri üzerine bundan evvelki âyetlerle cevap verdikten sonra diğer bir suretle dahi cevap vermek üzere :

وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ

buyuruyor.

[Rabb'in Teâlâ'nın askerini hiç kimse bilmez, illâ kendisi bilir.]

Yani; hazene-i Cehennem'in adedini kâfirler az görüyorlarsa da Rabb'in Teâlâ'nın birçok askerleri vardır ki o askerlerin adedini

Rabb'inden başka kimse bilmez. Ancak askerinin adedini kendisi bilir. İşte o adedini Allah'tan gayrı kimsenin bilmediği askerlerden hazene-i Cehennem'e birçoklarının hademe olması ihtimali vardır. Binaenaleyh; adedi az görmekle itirazda bir manâ yoktur. Çünkü; insanlar için bütün mümkünâtın hakayıkına ve herbirinin haiz oldukları sıfatlarına ve yekdiğerinden temeyyüz edecek hassalarına vâkıf olmak imkânı olmadığı gibi adetlerine dahi vâkıf olmak mümkün olmadığından bilmediği şeye itiraz etmek câiz olamaz. Şu halde hazene-i Cehennem'in azlığıyla itiraz câiz değildir. Zira; bize malûm olmayan birçok hademeler bulunmak ihtimaline mâni olacak bir delil yoktur. Binaenaleyh; insanın hakikatını bilmediği birşeye itiraz etmesi câiz olmayacağına âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'in evsâfından ve hazenesinin adedinden bahisten sonra Cehennem'i Kur'anda zikir üzere terettüb eden faydayı beyan etmek üzere :

وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Cehennem olmadı, illâ cümle beşere bir vaaz oldu.]

Yani; Cehennem'i gerek evsâfıyla, gerek hazenesinin adediyle zikretmek ve onların ahvâline delâlet eden âyetler olmadı, ancak insanlara ibret ve insafa davet için bir mev'ıza oldu ki ona iman eden kimse ondan kendini sakınır. Çünkü Cehennem'in mahiyetini ve evsâfını bilmek, ondan kaçınmayı îcâb eder.

كَلَّا

[Cehennem hakkında hakikat-ı hal Cehennem'i inkâr edenlerin dedikleri gibi değildir, belki Cehennem mevcuttur ve lâkin beşer içinden kâfirler inkâr ettikleri cihetle Cehennem'i zikirden müttaiz olmazlar.] Zira; inkârları vaazı kabule mânidir. Çünkü;

onlar itikadiyâtta behâim gibi olduklarından Cehennem'i zikirden müteessir olmazlar.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'i zikirden kâfirlerin mütenassıh olmadıklarını beyandan sonra kâfirlerin müstehak oldukları Cehennem'in evsâfını zikirle kâfirleri Cehennem azabını icab eden ef'âlden kemal-i şiddetle menetmek için yeminle te'kid etmek üzere :

وَالْقَمَرِ ۝ وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ ۝ وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ ۝ إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ ۝ نَذِيرًا لِّلْبَشَرِ ۝

buyuruyor.

[Geceleri nurlandıran kamere, zulmeti aydınlığa tebeddül etmeye başladığı zaman geceye ve âlemi aydınlattığı zaman sabaha yemin ederim ki Cehennem büyük belâlardan birisidir ve Cehennem beşeri korkutucu olduğu halde büyük belâdır.]

Yani; aya, sabaha doğru döndüğü zaman geceye ve gecenin karanlığı giderek aydınlığı başladığı zaman sabah vaktine yemin ederim ki Cehennem insanları korkutucu olduğu halde pek büyük belâdır. Zira; günahkârlar üzerine nâzil olacak belâ çoktur, lâkin o belâların en büyük olanlarının birisi Cehennem'dir. Binaenaleyh; Cehennem korkusuyla ıslah-ı nefsetmek insanlar için lâzımdır. Çünkü Cehennem; ins ü cinden âsîler için halkolunmuş bir belâ-yı azîmdir.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'in beşeri korkutucu olduğunu beyandan sonra beşerden kimleri korkutucu olduğunu beyan etmek üzere :

لِمَن شَاءَ مِنكُمْ أَن يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ ۝

buyuruyor.

[Cehennem beşeri korkutucudur ve sizden hayrâta tekaddüm

veyahut şerden elini çekip taahhur etmek isteyen kimseleri korkukutucudur.]

Yani; Cehennem mutlaka cins-i beşeri korkutuyor ve bilhassa sizden şu iki hasletten birini arzu eden kimseyi daha ziyade korkutur ki birisi, ibadete sür'atla takaddüm etmek ister. Zira; bu ibadete takaddüm sebebiyle ma'siyetten geri kalır ve şu takaddüm ve taahhuru Cehennem'den korkusu sebebiyledir. Binaenaleyh; Cehennem'den korkmak ancak bu iki sıfat kendisinde olmakla hâsıl olur.

Yahut *manâ-yı âyet* şöyledir : [Cehennem sizden şol kimseyi korkutur ki o kimse günahı işlemek ve günaha takaddüm etmek sebebiyle ibadetten taahhur eder. Çünkü Cehennem'in zararı; ancak ma'siyete takaddümüyle ibadetten geri kalan kimselere olacağından bu mâkule kimselerin korkması lâzımdır] demektir. Yani, Cehennem şol kimseyi korkutur ki sizden o kimse ma'siyete takaddüm veya ibadetten taahhur etmek ister. Gerek ma'siyete ikdam ve gerek ibadetten geri kalmak her ikisi de Cehennem'den korkmayı icab eder. Binaenaleyh; Cehennem beşerî ve beşerden bu gibi sıfatlar kendisinde bulunan kimseyi korkutucudur.

Bu âyet-i celile; abdin irâde-i cüz'iyesinin varlığına ve irade-i cüz'iyesinin hayr ü şerde ve taat u ma'siyette methali olduğuna delâlet eder. Çünkü; âyette takaddüm ve taahhur abde isnad olunduğu gibi meşiyet de abde isnad olunmuştur. Eğer abdin irade-i cüz'iyesi olmamış olsaydı şu ef'âl abde isnad olunmazdı. Binaenaleyh bu ef'âlin isnadı; irâde-i cüz'iyenin vücuduna delâlet ettiğinden «Kul fiilinde mecburdur» demekle irade-i cüz'iyeyi nefyeden Cebriye mezhebini şiddetle reddeder.

***

Vâcip Telaâ ma'siyete takaddüm veya ibadetten taahhur etmek isteyen kimseleri Cehennem'in korkutucu olduğunu beyandan sonra herkesin kendi ameline göre ceza göreceğini beyan etmek üzere :

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ۝

buyuruyor.

[Her nefis kendi kazandığı ameliyle indallah mahbusedir.]

Yani; herkes kendi kazancına göre muâmele görür. Şu halde kazandığı günahları mukabilinde mahbus olur ve o günahın cezasını görmeyince halâs olamadığından indallah günahı mukabilinde merhûnedir. Çünkü; bir borca mukabil verilen rehin borç ödenmeyince rehniyetten kurtulamadığı gibi günahı mukabilinde ceza görecek kimse günahının cezasını görmeyince kurtulamaz. Şu halde borca bağlı olan rehin gibi günahkâr olan kimse günahına bağlı kalır.

إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾ فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ﴿٤٢﴾

[Ancak ashab-ı yemin olan ehl-i iman ve amel-i sâlih işleyen kimseler rehin olmaktan müstesnadırlar. Zira; onlar günahkârlardan «Sizi Cehennem'e hangi ameliniz ithal etti?» diye suâl eder oldukları halde Cennet'lerdedirler.]

Yani; defter-i a'mali sağ cânibinden verilen müminler amellerini güzel yaptıklarından Cehennem azabından kurtulur, mahpus kalmazlar. Zira; onlar tekâlif-i İlâhî'yeye lâyıkıyla riâyet ettiklerinden lutf-u İlâhî'ye nâil olarak Cennet'lerde rahat üzere bulunur ve ehl-i Cehennem'in haline vâkıf olduklarından onlara Cehennem'e duhullerinin sebebini sorarlar ve derler ki «Sizi Cehennem'e hangi günahınız ve ameliniz ithal etti?» Çünkü; ehl-i Cennet Cennet'te oldukları halde sürurları ziyade olsun için ehl-i Cehennem'in halini gözleriyle görürler ve Cehennem'e girmelerinin sebebini suâl ederler ve ehl-i Cennet Cehennemîlerin hallerini görünce sürurları ziyadelendiği gibi ehl-i nârın kederleri de ziyadeleneceği zarûridir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *a s h a b - ı y e m i n* le murad; *müminlere kitapları sağ taraflarından verilenlerdir.* Veyahut *etfal-i müslimîndir.* Zira; etfal günah işlemezler ki mukabilinde rehin olsunlar, onlar günah işlemedikleri cihetle ehl-i narı Cehennem'e ithal eden şey neden ibaret olduğunu bilmedikleri için sebebinden suâl ederler ve günahları olmadığından mukabilinde rehin olarak Cehennem'de mahpus olmazlar.

Hulâsa; günahkâr olan her nefsin günahı mukabilinde reh olarak Cehennem'de kalacağı ve ashab-ı yeminin Cennet'te rah. olacağı ve mücrimlerin Cehennem'deki hallerini görünce Cehe. nem'e duhullerinin sebebini suâl edecekleri bu âyetten müstef. olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in ehl-i Cehennem'den «Sizi ne gib ameliniz Cehennem'e koydu?» diyerek suâl edeceklerini beyanda sonra o suâle cevaplarını beyan etmek üzere :

قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّى أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾

buyuruyor.

[Onlar «Biz namaz kılanlardan ve fukaraya taam yedirenlerden olmadık, biz bâtıla dalanlarla dalardık, hatta bize ölüm gelinceye kadar biz kıyameti tekzib ederdik» dediler.]

Yani; ehl-i Cennet'in suâline cevap olarak ehl-i Cehennem dediler ki «Biz mükellef olduğumuz beş vakit namazı kılanlardan ve Cenab-ı Hakkın kudsiyet-i ma'neviyesine teveccüh edenlerden olmadık, belki nefsimize tebaiyetle ferâizden tekâsülümüz sebebiyle Cehennem'e girdik ve üzerimize vâcip olan sadakat-ı mefrûzeyi muhtaç olan fukara ve mesakîne vermez ve taam yedirmez, emr-i İlâhî'yi yerine getirmez ve fukaranın hakkını menetmekle onları me'yus ederdik. Çünkü; merhametimiz kısa olduğundan fukarayı mesrûr etmezdik. Binaenaleyh; bu kötü amellerimizin cezası olarak Cehennem'e girdik ve Cennet nimetlerinden mahrum olduk, bizim günahımız yalnız namaz kılmamak ve taam yedirmemek değildir, belki bizler batılla meşgul olanlarla beraber meşgul olduk, enbiya-yı ızam hakkında lâyık olmadık şeyleri söyledik, şeriata ta'netmek gibi ebatılı tervic için söz söylemekten çekinmememiz sebebiyle Cehennem'e girdik, biz bu kadarla da kalmadık; yevm-i

ceza olan kıyamet gününü tekzib eder, inanmazdık, bu kusurumuz diğer kusurumuzdan daha büyük taaccübe şayan bir günahtır ki cümle kusurlardan eşna'dır, bu günahların cümlesine ölüm bize gelinceye kadar ısrar üzere devam ettik, Tevbe ve istiğfar da etmedik. Binaenaleyh; Cehennem'e girdik» demekle cevaplarına hitam verirler.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet ehl-i küfrün furu-u a'malle mükellef olduklarına ve furu-u a'mali terkettiklerinden dolayı muazzeb olacaklarına delâlet eder. Çünkü; yevm-i cezayı tekzib eden kâfirler olduğu cihetle bu cevabı veren kâfirlerdir, namaz ve zekât gibi furu-u a'mâli terketmeleri Cehennem'e duhullerine sebep olduğunu cevaplarında beyan etmişlerdir. Eğer furu-u a'mâlle mükellef olmamış olsalardı terkiyle muâhaze olunmazlardı.

Hulâsa; namazı ve zekâtı terk, batılı irtikâp ve yevm-i kıyameti tekzib etmenin Cehennem'e duhûle sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in suâllerine ehl-i Cehennem'in verecekleri cevabı beyandan sonra bu makule kâfirlere şefaat da menfaat vermeyeceğini beyan etmek üzere :

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾

buyuruyor.

[O kâfirlere şefaat edici kimselerin şefaatları da menfaat vermez.]

Yani; onlar şu beyan olunan günahlara devam ederek tevbe etmeksizin vefat edince şefaat eden erbâb-ı şefaatın şefaatları fayda vermez. Çünkü; şefaat ehl-i imanadır, ehl-i küfre olmaz. Şu halde bunlara şefaat faraziyât kabilindendir. Yani «Bunlara şefaat olmaz. Farzımuhal olarak şefaat olacak olsa bile fayda vermez» demektir. Bu âyet; şefaatın esasına delâlet eder. Çünkü; «şefaat

edicilerin şefaatı menfaat vermez» demek «Şefaat vardır, lâkin onlar müstefad olmazlar» demektir.

***

Vâcip Tealâ onlara şefaat fayda vermeyeceğini beyandan sonra taaccübe şayan hallerini beyan etmek üzere :

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ۝

buyuruyor.

[Onlara ne oldu ve ne gibi hal ârız oldu ki menfaat-ı dünyeviye ve uhreviyelerini beyan ve sebeb-i necatları olan iman ve ibadetle emreder vaaz u nasihattan ibaret olan Kur'andan i'raz edici ve kaçıcılardır.]

Kur'anın her âyeti iman icab eden delâilden olup daima hayırla emrederken ondan kaçmak taaccüb ve istiğraba şayan bir hal olduğuna işaret için *taaccübe* delâlet eden *mâ-i istifhamiye*yle varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ Kur'andan i'raz ettiklerini beyandan sonra i'razlarının keyfiyetini beyan ve tasvir etmek üzere :

كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ۝ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ۝

buyuruyor.

[Keenne onlar arslandan ürkmüş kaçıcı merkepler gibi oldukları halde Kur'andan firar ederler.]

Yani; Kur'andan kaçanların halleri şol merkeplerin hallerine benzer ki o merkepler arslanın hücumdan ürkmüş kaçıcılardır.
Kur'andan firar edenlerin halleri merkeplerin hallerinden daha kötüdür. Çünkü; merkepler kendilerine hücum eden arslanın muhakkak olan mazarratını bildiklerinden dolayı o mazarrattan

kaçarlar. Bunlarsa menfaatlarını te'min eden Kur'andan kaçarlar. Şu halde merkeplerin firarı ma'kuldür, bunların firarıysa ayn-ı hamakattır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (قسورة) *silâh atıcı cemaata* ve *gecenin karanlığına* dahi denirse de esas manâsı *arslandır.* Zira *k a s v e r e ; kasr*dandır. Kasr da *kahr u galebe* manâsınadır. *Arslanın sair hayvanat üzerine kahr u galebesi olduğundan k a s - v e r e* denilmiştir. İşte arsländan ürkmüş olan merkepler kulaklarını dikerek nasıl kaçarlarsa kâfirler de Kur'andan onların kaçışına benzer bir kaçışla kaçarlar demektir.

***

Vâcip Tealâ Kur'andan kaçmalarının keyfiyetini beyandan sonra herbirinin arzularını beyan etmek üzere :

بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَى صُحُفًا مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾

buyuruyor.

[Onlar Kur'ana râzı olup onunla amel etmezler, belki onlardan her şahıs kendine taraf-ı İlâhî'den açık sayfalar ve kitaplar gelsin, kendilerine verilsin, Kur'anla amel lâzım olduğunu onlara beyan etsin ki kanaat hasıl olsun, şüpheleri kalmasın isterler.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i Mekke Resulullah'a «Bize semadan sana tâbi olmamızı emreder açık kitap gelip balâsı Allahü Tealâ tarafından bu kitap filân oğlu filânadır denmeyince sana iman temeyiz, böyle açık kitaplar gelip bize emretmedikçe inanamayız» demekle herbiri kitap istemişlerdir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin şu arzuları doğru olmadığını beyanla onları reddetmek üzere :

كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ ﴿٥٣﴾

buyuruyor.

[Emr-i hal ü şan onların dedikleri gibi değildir. Zira; onların istedikleri hallerine münasip olmaz. Çünkü; âhiretten korkmazlar.] Eğer âhiretten korksalar taraf-ı İlâhî'den gelen Kur'ana iman, onunla amel, sair mu'cizât ve delâile itimad ederler de kendilerine mahsus kitaplar istemezler, belki onların açık mektup istemeleri mücerret inatlarındandır. Binaenaleyh; onlara istedikleri kitaplar gelmiş olsa yine iman etmezler.

***

Vâcip Tealâ âhiretten korkmadıklarını beyandan sonra Kur'anın onların zu'mu gibi olmayıp ancak onlara vaaz u nasihat olduğunu ve isteyenin o vaazla amel edeceğini beyan etmek üzere :

كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ۝ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ ۝

buyuruyor.

[Kur'an onların itikad ettikleri gibi değildir. Zira Kur'an; insanın menafi-i dünyeviye ve uhreviyesini ta'rif eder büyük bir vaaz u nasihattır.] Binaenaleyh; isteyen kimse onu kabul eder, onunla mütenassıh olur, istemeyen onun menafiinden mahrum olur. Çünkü; amel ederse menfaatı, amel etmezse mazarratı kendine aittir. Şu halde herkes menfaat ve mazarratını düşünmelidir.

وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ

[İrade-i İlâhî'ye taalluk etmedikçe onlar Kur'anla mütenassıh olmazlar.] Çünkü abdin her fiilini hâlik; Allahü Tealâ'dır. Şu kadar ki abdin irade-i cüz'iyesini sarfetmesi şarttır. Binaenaleyh; Allahü Tealâ onların amelini ve nasihat kabul etmelerini halkeder, eğer onlar amel etmek ve mütenassıh olmak cihetine iradelerini sarfederlerse. Yoksa Allahü Tealâ dilemeyince onlar iradeyi sarfetmezler ve tezekkür de hasıl olmaz manâsına değildir. Belki onların iradesine Allah'ın iradesi tevâfuk etmezse fiil husule gelmez demektir. Şu halde abid birşeye iradesini sarfeder, Allahü Tealâ da irade buyurursa o şey hâsıl olur. Yani abid ister de Allahü Tealâ istemezse o şey hasıl olmaz demektir.

هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ۝

[Allahü Tealâ, azabından korkulmaya lâyık ve müstehaktır ve kullarını mağfiret etmeye dahi lâyıktır.] Zira; Allahü Tealâ düşmanlarından envâ'-ı azapla intikam almaya muktedir bir kaadir ü kayyûmdur. Binaenaleyh; kahrından korkmaya lâyık bir kimse aranırsa işte o da Vâcibülvücuddur ve kullarının kusurunu afvetmenin de ehl-i ve erbâbıdır. Binaenaleyh; kusurunu itiraf ederek tevbeyle dergâh-ı ülûhiyete rücû' eden kulunu mağfirete ehildir.

*
* *

SURE-İ KIYÂME

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Kırk* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ

[Ben Azimüşşân kıyamet gününe yemin ederim ki elbette siz kabrinizden kalkarsınız.]

Yani; kıyamet günü bir emr-i azîmdir ki onun büyük bir şerefi vardır. O şerefine binaen ben ona yemin eder ve sizin kabrinizden kalkıp ceza göreceğinizi te'kidle beyan ederim.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu makamda (لا) kelimesi *yemini te'kid içindir,* nefyiçin değildir. *Yahut* (لا) kelimesi bu makamda *nefy* içindir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ben kıyamet gününe yemin etmem. Zira; zahir olup vukuunda şüphe olmadığından yeminle te'kide hacet yok] demektir. Çünkü *yemin ; muhâtâbına nazaran şüpheli olan bir kelâmı takviye için getirilen bir vesikadır.* Kıyametin günü ise vukuu şüpheden ârî olduğu cihetle vesikaya ihtiyaç yoktur.

وَلَٓا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ

[Ben yevm-i kıyâmette âsîleri levmeden nefs-i müttekiye yemin ederim.]

Yani; ben ibadâtı terkle kusur eden nüfus-u şerireyi levmeden nefs-i â'bideye yemin ederim ki siz kabirlerinizden kalkar ve

cezanızı görürsünüz. Yahut *manâ-yı nazım :* [Kıyamette kendini levmeden her nefse yemin ederim] demektir. Çünkü; kıyamette gerek ibadet, gerek kabahat eden her nefis kendi kendini levmeder. Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran Resulullah (S.A.) Efendimiz «Mutia ve â'siye hiçbir nefis olmadı, illâ o nefis yevm-i kıyamette kendi kendini levmeder. Eğer hayır işlemişse niçin ziyade etmedim, şer işlemişse neden terketmedim diyerek her nefis zâtını levmeder» buyurmuştur. Şu halde levmedenle levmolunan her ikisi bir şahıstır ve bu da câizdir. Zira; zatında bir olan şey itibarda muhtelif olabilir. Binaenaleyh; levmeden kimse melûm olanın aynıdır.

Bu makamda nefs-i levvâmenin kıyametle beraber zikrolunmasındaki hikmet; kıyâmetin kaim olmasından maksat, nüfus-u beşeriyenin mücazat olunmasıdır. Şu halde kıyametle nüfus-u beşeriye arasında münasebet-i tâmme vardır. Zira kıyamette ceza görecek; o nefs-i levvâmedir. Binaenaleyh; kıyamet zikrolununca o kıyamette ceza görecek nefis hatıra geleceği için Cenab-ı Hak kıyameti zikirden sonra nefs-i levvâmeyi de zikir buyurmuştur.

Hulâsa; kabahat işleyen kimse «Neden kabahat işledim» diyerek kendini levmedeceği gibi ibadet eden kimse de «Neden az ibadet ettim?» diyerek kendini levmedeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kıyamete ve kıyamette ceza görecek nefs-i levvâmeye yemin ettikten sonra kıyameti ve haşrı inkâr edenlerin inkârlarını reddetmek üzere :

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ۝ بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ۝

buyuruyor.

[Haşrı ve neşri inkâr eden insan zanneder mi ki elbette biz onun çürümüş kemiklerini cem'edemeyiz? Evet! O çürümüş kemikleri cem'ederiz. Zira; o kemiklerin pek küçükleri olan parmaklarının uçlarını bile cemetmeye kadiriz. Nerede kaldı ki büyükle-

rini cem'etmeyelim?] Şu halde insana lâyık olan; Allah'ın kudretini itikad ederek haşrı ikrar etmektir, yoksa hava-yı nefsaniyesine tebaiyyet ederek haşrı inkâr etmek değildir.

Fahri Râzi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Mekke müşriklerinden (Addî b. Rebia) Resulullah'a kıyametten suâl etmesi üzerine Resulullah kıyametten ve insanların kabrinden dirilip kalkacağından haber verince (Adî) dedi ki «Yâ Muhammed! (S.A.) Bugün kıyameti gözümle görsem seni tasdik etmem. Çünkü çürümüş olan kemikleri Allahü Tealâ cem'edip de bir daha adam yapmaz ve yapamaz». (Adî)'nin böyle demesi üzerine Cenab-ı Hak bu âyeti inzal ederek bunun ve bu zihniyette olan insanların itikatlarını reddetmiştir.

Bu âyet; haşrın cismânî olmasına delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak cisimden ibaret olan kemikleri cem'le haşredeceğini beyanla cevap vermesi haşrın cisme mahsus olmasına delâlet eder ve haşrı cismânîyi itikad etmek zarûriyât-ı diniyedendir, bu itibarla cismanî haşri inkâr eden kâfir olur. Amma rûha gelince; rûhta haşir yoktur. Çünkü; ruh bedenden ayrılınca diri olarak bâkî olduğundan haşra hacet yoktur. Zira; bedenden ayrılınca fanî değil ki haşrolsun. İşte ehl-i sünnetin itikadı da budur.

Âyet-i celile; haşrın ecza-yı müteferrikayı cem'etmek suretiyle olacağına delâlet eder. Çünkü; Vâcip Tealâ çürümüş kemikleri cem'etmekle haşredeceğini beyan buyurmuştur. Haşrı inkâr edenlerin inkârları kudret-i İlâhî'yenin çürümüş kemikleri cem'etmeye kâfi olmayacağına dair şüpheleri olduğundan Vâcip Tealâ o şüpheleri kaldırmak için (بلى قادرين) nazm-ı münifiyle kudretinin kâfi olduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ haşra imkân vermeyenlere, kudretullahı noksan görenlere insanları ihya etmeye kadir olduğunu beyanla cevaptan sonra haşrı inkâr edenlerin inkârlarının ikinci sebebi dünyaya muhabbetleri ve fısk u fücura devamı arzu etmeleri olduğunu beyan etmek üzere:

بَلْ يُرِيدُ الْاِنْسَانُ لِيَفْجُرَ اَمَامَهُ ۝ يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ ۝

buyuruyor.

[Belki insan fısk u fücurunda devam etmek ister ve suâl eder, der ki «Yevm-i kıyamet nerede, ne kadar uzakdır?»]

Yani; insanın ba'sı inkârı evvelce geçmiş olan ömründe fısk u fücur işlediği gibi gelecek zamanda dahi ömrü oldukça günaha devam etmek arzusuna mebnî inkâra cesaret ediyor ve inadından hırsını alamayarak kıyametten suâl ederek der ki «Kıyamet ne zaman, ne kadar uzak şeydir ki ya Muhammed! (S.A.)» Sen onu iddiâ ediyorsun?» Bu suâlden maksadı; istihzadır. Şu halde kıyameti inkârı dünyaya muhabbetle feda edemeyeceğindendir. Çünkü; insanlarda arzu ettikleri şeyi istemek ve onun bekasını aramak her zaman mevcut olan ahvaldendir. Kıyamet ise dünyayı arzu edenlerin arzularına muhaliftir. Binaenaleyh; kıyamet, arzularının hilâfına olduğu için çekinmeden onu inkâra cüret ederler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kıyameti inkâr *bazı kere şüpheye binaen olur :* Cenab-ı Hakkın kudretini dağılmış olan eczaları toparlamaya kâfi değil zannıyla haşrı inkâr ettikleri gibi. Bazı kere de inkâr *şehevat-ı nefsaniye ve lezzât-ı cismaniyeye binaen olur:* Fısk u fücurlarının devamını arzu ettiklerine binaen inkâr ettikleri gibi. Binaenaleyh Cenab-ı Hak şüpheleri üzerine inkârlarına (بلى قادرين) nazmıyla ve şehvetleri üzerine inkârlarına da (بل يريد الانسان) nazm-ı celiliyle cevap vermiştir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin istihza suretiyle kıyametten suâl ettiklerini beyandan sonra kıyametin aynen gününü haber vermek hikmete muhalif odluğuna işaretle kıyametin bazı alâmetlerini haber vermek üzere :

فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ۝ وَخَسَفَ الْقَمَرُ ۝ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ۝ يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّ ۝

buyuruyor.

[Göz kamaşıp bulandığı, kamer karanlık bir cisim olup ziyası gittiği, ayla güneşin birleşip mağribden doğdukları vakit insan hayret ve dehşetten nâşi o günde der ki «Kaçacak mahal neredir?»]

Yani; o günün azamet ve dehşetinden insana hayret ve şaşkınlık gelerek gözü kamaşır ve kamerin ziyası zâil olarak sırf bir karanlık cisim olur ve güneşle ay bir araya gelerek mağribden doğar. Bunların cümlesi âdetin hilâfına acayip ve garaibden oldukları cihetle insana ârız olan şaşkınlık eseri olarak o günde kaçacak yer arar ve der ki (اين المفر) yani «Firar edecek yer neresidir, nereye gidelim, kimlere sığınalım?» İşte insan böyle demekle kemal-i me'yusiyetini izhar eder. Zira; insanın bu dünyada bile her taraftan me'yûsiyeti halinde bir sığınacak yer aramaktan ve «Ne yapalım, ne edelim, nereye gidelim?» demekten halî kalmadığı herkesçe malûmdur. İşte kıyamette dahi aynı halin cârî olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ kıyametin bazı ahvalini ve o günde insanın firar edecek mahal arayacağını beyandan sonra o günde firar edecek mahal olmadığını beyan etmek üzere :

كَلَّا لَا وَزَرَ ⑪

buyuruyor.

[İnsanın o günde melce' araması merdud ve memnû'dur. Zira; melce' ve sığınacak bir mahal yoktur.]

Yani; o günde vâki olan dehşet ve hayret üzerine insanın sığınacak bir mahal aramak için telâşında fayda yoktur. Zira; melce' aramak zamanı geçmiştir. Zamansız telâş bir menfaat te'min etmez. Binaenaleyh; melce' aramak memnû'dur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *v e z e r ; metin ve inilip çıkılması müşkül bir dağdır.* Binaenaleyh; *insanın iltica edip tahassun edeceği herşeye v e z e r* denir. Şu halde (كلا لا وزر)

demek «Hal ü şan onların arzu ettikleri gibi değil. Zira; sığınacak ve firar edecek yer yok» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin firar edecek mahal aradıklarını ve firar edecek mahal bulamayacaklarını beyandan sonra o günde firar edecek şeyin ancak Cenab-ı Hakkın hükmü olduğunu beyan etmek üzere :

إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ يُنَبَّؤُا الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Ancak o günde mahall-i firar ve karar ya Ekrem-er Rusül! Rabb'in Tealâ'nın hükmü ve emridir. İyi amel işleyerek âhirete takdim ettiği ve işlemeyerek te'hir ettiği herşey o günde insana haber verilir.]

Yani; kıyamette mahalli karar ancak Rabb'in Tealâ'nın hükmüdür. Zira; insanın işlediği ameli üzerine meşiyet-i İlâhî'ye o insanın Cennet'e gitmesiyle onun mahall-i kararı Cennet olur. Eğer Cehennem'e gitmesiyse mahall-i kararı Cehennem'dir. Binaenaleyh; insan için o günde çare aramakta fayda yoktur. Zira; zamanı geçmiştir. Ve o günde insanın amel-i salihi ve malından sadaka ederek takdim ettiği şey ve kötü ameli ve malından sarfetmeyerek vereseye te'hir ettiği şeylerin cümlesi haber verilir ki herkes kendi ameline vakıf olsun, amelini haber alınca emr-i İlâhî'ye rızadan başka çare olmadığını bilsin, itiraza mecali kalmasın ve kaçacak yer olmadığını anlasın.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insana amelinden haber; yevm-i kıyamette amelinin arzolunup muhâsebe olunacağı zamanda olacaktır, amelinin evveli, âhiri, hayrı, şerri, hasenesi ve seyyiesi haber verilecektir ki kendisi ve herkes onun amelini bilsin, hükm-ü İlâhî'nin ayn-ı adâlet olduğuna herkes vâkıf olsun.

*
* *

Vâcip Tealâ insanın evvel ve âhir a'mâli kendine haber verileceğini beyandan sonra haberden daha kuvvetli insanın kendinin ameline vâkıf olacağını beyan etmek üzere:

بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَصٖيرَةٌۙ ﴿١٤﴾ وَلَوْ اَلْقٰى مَعَاذٖيرَهُۜ ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Belki insan kendi nefsi üzerine şahittir. Zira; amelini görücü, bilici ve re'yelayn müşahede edicidir. Velevse o insan ortaya bir çok ma'zeretler atmış olsun.]

Yani; insana her türlü a'mali haber verilirse de haberden daha kuvvetli olarak insan kendi nefsinde işlediği amelini görücüdür. Binaenaleyh; haber verilen amelini kabule mecburdur. Zira; nefsinde re'yelayn müşahede ettiği şeyi inkâra mecâl yoktur, velevse ma'zeret olması mümkün olan şeylerin hepsini ma'zeret olarak beyan ètmiş olsa dahi kabul olunmaz. Çünkü; hasenât ve seyyiât cümlesi meydandadır, a'za-yı cevârihinin şehadet edeceği diğer âyetlerle beyan olunduğu veçhile şahitler de hazırdır, başka yerden şâhit aramaya hacet yoktur. Şu halde ameline göre ceza görür, amelinin haricinde götürdüğü ma'zeretine i'tibar olunmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (بصيرة) demek; «İnsan kendi nefsinde hatasını görür» demektir. Çünkü; insan şehevât-ı nefsaniyesi icabı batılı irtikâb etse bile aklıyla onun bâtıl olduğunu bilir ve ikrar eder. *Yahut* (بصيرة) demek «A'za-yı cevarihi nefsi üzerine şahittir» demektir. Binaenaleyh; her türlü ma'zeretlere tevessül etmiş olsa dahi kabul olunmaz. Zira; kendi kendine şahittir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile (بل) kelimesi bu âyette *zayıftan kavîye ve aşağıdan yukarıya* terakki içindir; çünkü haber her ne kadar kuvvetli olsa bile insanın bizzat kendi muâyene etmesi kadar kuvvetli olamaz. Binaenaleyh; (ليس الخبر كالعيان) yani «Haber aynen müşâhede gibi olamaz» darbımeseli dahi bunu te'yid eder. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [O günde insana a'malinden

haber verilir. Belki haber şöyle dursun insan o günde kendi a'malinin tafsilini kendi bilir] demektir.

***

Vâcip Tealâ insanın yevm-i kıyamette olacak bazı ahvalini haber verdikten sonra Resulullah'ın, vahy geldiğinde vahyolunan âyeti hıfziçin telâş ettiğini ve telâşa hacet olmayıp hıfzını Cenab-ı Hakkın te'min buyurduğunu beyan etmek üzere :

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Kur'anı acele hıfzetmek ve kaçırmamak için Kur'anın kıraetiyle lisanını tahrik etme. Zira; Kur'anı senin kalbinde hıfzettirip, lisanınla tilâvet ettirmek bizim üzerimize lâzımdır.] Binaenaleyh; senin telâşına mahal yoktur.

Yani; Cibril-i Emin vahyile geldiğinde hıfzedemem korkusuna binaen vahyi tekmil etmeksizin acele hıfzetmek için lisanını Kur'anın kıraetiyle meşgul etme. Zira; senin kelâmın Cibril-i Emin'in kelâmına karışırsa zaptı müşkül olur. Kıraette acele etme? Çünkü; biz senin kalbinde onun hıfzını, lisanında tilâvetini üzerimize lâzım mesâbesinde kıldık. Şu halde senin için telâşa lüzum yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyetin bundan evvelki âyetlere münasebeti; bundan evvelki âyetler nazil olduğunda Resulullah acele buyurduğu için bu nehy-i İlâhî burada vâki olmuştur. Bu halin hariçte de misali vardır : Meselâ ders okutan bir müderrisin tilmizi sağına, soluna baktığında müderris tilmizini nehyiçin «Sağına soluna bakma» dedikten sonra dersine devama başladığı gibi Resulullah'da bundan evvelki âyetler nâzil olurken acele buyurduğundan Cenab-ı Hak «Acele etme. Zira; biz Kur'anı sana hıfzettireceğiz» buyurmuştur. İşte şu beyan veçhile bu âyetlerin, evveline ve bundan sonra âhirete müteallik gelecek âyetlerle münasebet-i kâmilesi vardır.

Yahut âyetin mâkabline münasebeti şöyle beyan olunmuştur:

Bundan evvel (ليفجرامامه) nazmında beyan olunduğu veçhile ş hevât-ı nefsaniyesinde insanın acele ederek kıyameti inkâra kada cür'et ettiğinden Cenab-ı Hak resulünü emr-i dinde aceleden ne hiy buyurmuştur ki emr-i dinde acele mezmum olunca diğer hu susatta acelenin mezmum olacağı evleviyetle sabit olduğuna işaret edilmiştir.

Yahut bu âyette hitap Resulullah'a değildir, belki yevm-i kıyamette a'malini görecek insana hitaptır. Çünkü; o insan günahlarını mübeyyin defter-i a'malini alelacele kıraete başlayınca Cenab-ı Hak o insana hitab ederek «Ey insan! Sen amel defterini okumakta acele etme. Zira; biz onu sana okutur, bildirir ve cezasını tertib ederiz» buyurmakla o kimseyi aceleden nehyedeceğini beyan buyurmuştur. Velhasıl şu tevcihâtın cümlesine nazaran âyetler beyninde münasebet-i kâmile muhakkak ve mevcut olduğundan bu ve bunun emsali âyetler arasında münasebet yoktur diyerek itiraz eden sapkınların itirazları merdûddur.

***

Vâcip Tealâ resulüne Kur'anın hıfzını vaadedince resulünün vahiy geldiğinde alacağı vaziyeti beyan etmek üzere :

فَاِذَا قَرَاْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهُ ۝ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ۝

buyuruyor.

[Biz Kur'anın hıfzını vaadedince Cibril vasıtasıyla sana Kur'anı okuduğumuzda sen Kur'anına tâbi ol. Cibril'in Kur'andan ferağında vakit geçmeksizin tilâvetine tebâiyet et. Tekrar be tekrar oku ki zihninde karar etsin ve sen Kur'anını bitirince manâsında sana müşkül olanı beyan etmek bizim üzerimize vâcip mesâbesindedir.]

Şu halde âyetin lâfzını hıfzetmekte Resulullah için meşakkat olmadığı gibi manâsını anlamakta da meşakkat yoktur. Çünkü; evvelki âyette Kur'anın hıfzı vaad-i İlâhî'yle temin olunduğu gibi

ikinci âyetle de manâsını keşf ü izah yine vaad-i İlâhî'yle taht-ı temine alınmakla Resulullah için vahyi telâkkide bir güçlük kalmamıştır.

Mücmel olan bir manâyı beyan etmeyi Vâcip Tealâ tafsîlen vaad buyuruyor. Beyanı lâzım olan şeye ihtiyaç messettiği zaman beyan olunur, te'hir olunmaz. Zira; ihtiyaç zamanından te'hir teklif-i mâlâyutakı müstelzimdir. Çünkü; emrolunan şeyin neden ibaret olacağı bilinmeyince amel mümkün olamaz. Şu halde ihtiyaç zamanından beyan taahhur etmez. Amma hitap zamanından beyanın taahhur etmesi caizdir. Zira; hitap zamanında amel lâzım olmaz. Hitap evvel gelir, sonra amel vâcip olur.

***

Vâcip Tealâ resulünü aceleden nehyettikten sonra aceleyi âdet etmekten kullarını menetmek üzere :

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ۝ وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ ۝

buyuruyor.

[Sizin zannınız gibi değil, acele memnû'dur. Zira; acelede âkıbet iyi düşünülemediğinden zarara uğramak her zaman muhtemeldir. Binaenaleyh; herşeyde acele mezmumdur. Belki ey insanlar! Siz aceleden geçmez ve â'cileden ibaret olan dünyaya muhabbet eder ve âhrieti terkedersiniz.]

Yani; hâl ü şan sizin zannınız gibi olmadı. Acele etmek mezmum, teenni etmek memduhtur. Ve lâkin ey beni âdem! Siz topraktan halkolunduğunuz için herşeyde acele etmek âdetinizdir. İşte bu cümleden olmak üzere â'cileden ibaret, müddeti gayet az ve lezzeti zahmetine değmeyen dünyaya muhabbet eder de ebedî ve her türlü rahatı müstelzim olan âhireti terkedersiniz.

***

Vâcip Tealâ Resul'ünü ve sâir kullarını aceleden nehyettikten sonra insanları amelleri iktizası iki kısma taksim etmek üzere :

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[O günde birçok yüzler nurludur, ancak bazı zamanda Rabb'isinin yüzüne bakıcı ve cemal-i bâkemâline müstağrak olarak mâsivâyı unutucudur.]

Yani; insanlardan birçok kimselerin yüzleri nadratlı ve behçetli ve görmüş olduğu nimetler üzerine sürurlu olur ve bu nimetlerden en büyüğü Vâcip Tealâ'nın cemalini müşahedeyle mütenâ'im olmaktır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet; âhirette bazı kimselerin Allahü Tealâ'yı göreceklerine delâlet eder, Allahü Tealâ'yı görmek için indel'akıl bir mani yoktur. Çünkü; Vâcip Tealâ mevcuttur, her mevcudu insanın görmesi câizdir ve naklen de ru'yet-i İlâhiye vâciptir. Çünkü; ru'yet-i İlâhî'yenin vuku bulacağına delâlet eder birçok nusus-u celile vardır. Binaenaleyh; ehl-i imanın Vâcip Tealâ'yı göreceklerini itikad etmesi vâciptir, ehl-i sünnetin mezhebi de budur. Amma fırak-ı dâlleden Mu'tezile bu dünyada ru'yete lâzım olan şartları nazar-ı itibara alarak âhirette ru'yeti inkâr ederler. Halbuki ru'yete bu dünyada lâzım olan şartlar âhirette lâzım olmaz. Zira; âhirette ru'yet bir kuvvetle olur ki o kuvvetin halikı Allahü Tealâ'dır. Kendi cemalini görmekle müşerref kılmak istediği kullarında görmeye liyakat ve kuvvet halkeder, gösterir. Binaenaleyh; âhiretteki rü'yet bu dünyadaki ru'yete kıyas olunamayacağından ru'yetin dünyada levâzımından olan şartlar âhirette lâzım olmaz.

*
**

Vâcip Tealâ insanların âhirette bir kısmının yüzleri parlak olacağını beyandan sonra diğer bir kısmının yüzleri nurdan halî olduğunu beyan etmek üzere :

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[O günde birçok yüzler buruşuktur ve o yüzler bilirler ki kendilerine bir belâ-yı azîme işlenecek ve mühim bir azap nâzil olacak.]

Yani; o günde âsîler kendilerine vâki olacak azabı bildiklerinden yüzlerinde eser-i nimetten beşaşet olmadığı gibi kederlerinden gayet siyah, levni değişmiş, ekşi ve buruşmuş olur ve zannederler ki kendilerine bir büyük belâ gelecek. Binaenaleyh; kemâl-i yei'sle me'yus olurlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile yevm-i kıyamette Allahü Tealâ ehl-i Cennet'le, ehl-i Cehennem'i birbirinden ayırdığı zaman alâmet-i fârika olmak üzere ehl-i Cennet'in yüzleri eser-i sürur olarak parlak ve ehl-i Cehennem'in yüzleri de eser-i gam ve gussa olarak siyah ve bulanık olur.

Bâsire; şiddetle abûs ve buruşuk yüzlü olmaktır. Fâkire; büyük belâdır ve hayvanın burnu üzerine yapılan dağdır ve arka kemiğini kırıcı belâya da denirse de bu makamda *envâ'-ı azaptır.* Çünkü; Cehennem azabından daha büyük belâ olamaz.

(تَظُنّ) *Zan; bu makamda yakîn üzere bilmektir.* Ancak *kâfirlere tahakküm için zan* tâbir olunmuştur. Çünkü; o günde herşey meydana çıkacağı için şüpheli birşey kalmaz ki onlar gelecek azabı zannetsinler. Belki herşeyi yakîn üzere bilirler. Fakat onlar dünyada o güne iman etmediklerinden dolayı keenne «O günde zuhûr eden ahvali gözleriyle görüp kıyametin hak olduğunu zannederler» denmiştir ki onları istihzadır. Keenne «Dünyada zanla iktifa ettikleri gibi orada da zanla iktifa ederler» demektir.

***

Vâcip Tealâ'nın saîd olanlarla şakî olanların hallerini beyandan sonra dünyaya muhabbetle şekaveti irtikâptan menetmek üzere :

كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾ وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ﴿٢٧﴾ وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Dünyayı âhiret üzerine tercihiniz doğru değildir, sizin dün-

yaya muhabbetle âhireti terkiniz bâtıldır. Binaenaleyh; bu tercih-ten vazgeçmek ve ruhun boğaz kemiklerine bâliğ olacağı vakti düşünmek lâzımdır. O zaman ki ruh boğaza dayandığında hastanın yanında bulunanlar tarafından «Bu hastaya kim bir efsun yapıcı ve bir devâ ile bu hastayı kim kurtarıcı?» denildiği vakti düşünmek lâzımdır, o vakit o hasta zanneder, bilir ki kendinin dünyadan ve bilcümle sevdiklerinden ayrılık zamanıdır.]

Yani; insanların fanî olan dünyayı bakî olan âhiret üzerine tercih etmeleri doğru değildir. Zira insanlar için lâzım olan; er geç gelecek olan ölüm vaktini düşünmelidir ki o vakti, yani ruh, göğüs ve boğaz kemiklerine gelip mevt yaklaştığı zamanı düşünmüyor musunuz? O vakit hastanın yanında bulunanlar «Bu hastaya deva edecek kimdir, bir çare bulacak yok mudur?» derler. Halbuki hasta kendinin dünyadan ayrılacak zamanı olduğunu bilir. Bunları düşünmek ve âhireti itikad etmek lâzımken nasıl oluyor ki bu değersiz dünyayı âhiret üzerine tercih edersiniz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile muhtazır olan kimse her ne kadar vefât edeceğini bilirse de ruh bedende bulundukça insanın hayat-ı dünyaya muhabbetine binaen hayatından ümidini kesmeyeceğine işaret için *zanneder* denilmiştir. Bu âyet; bedenin mevtinden sonra ruhun bâkî kalacağına delâlet eder. Çünkü; iftirak edecek olan ruh olup, bedenin de mevti beyan olununca ruhun ayrılıp kalacağına delâleti zâhirdir.

Hulâsa; insanların öleceği vakti düşünmeleri lâzım olduğu ve dünyaya muhabbetle ölümü unutmak doğru olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ insana vefat edeceği zaman ârız olan ahvalin bazılarını beyandan sonra bazı diğerlerini beyan etmek üzere :

وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ۝ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ۝

buyuruyor.

[Tefekkür edip düşünmüyor musunuz şol zamanı ki o zamanda insanın incikleri birbirine dolaşır. Kemal-i ıztırabından harekete kaadir olamaz bir hale gelir. Ancak o günde sevkolunacak mahal Vâcip Tealâ'nın hükmü ve huzur-u manevîsidir, başka mahal yoktur.] Zira; o günde emr-i İlâhî'nin hâricinde birşey cereyan etmez ki emr-i İlâhî'nin ve hükm-ü Sübhanî'nin harici sevkolunacak bir mahal bulunsun. Şu halde her şahıs için vazife-i diniye; öleceği vakti ve kıyamet gününü düşünmek ve rıza-yı İlâhî'nin haricinde birşey yapmamaktır.

FahriRâzi'nin beyanı veçhile (التفت) *içtima edip bir yerde toplanmaktır. S â k ; incik* manâsınadır. Vefat zamanında insanın ölüm acısıyla ayaklarını birbirine vuracağına ve inciklerini birbirine dolaştıracağına işarettir ki *şiddet-i ıztıraptan kinayedir.* Çünkü; o zamanda dünya lezzetini, ehl ü iyalini, emvalini, ahbabını, câh ü mansıbını terketmek acıları olduğu gibi düşmanın şematet ve sevinç acıları dahi vardır. İşte şu acılarla beraber ölüm acısı da bağrına çökünce kemal-i ıztırabından ayaklarını birbirine dolayacağı beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ insanın hîn-i vefatında göreceği elem ve ıztıraba işaret ettikten sonra bu elem ve ıztırabı icab eden hallerini beyan etmek üzere :

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى ۝ وَلٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ۝ ثُمَّ ذَهَبَ اِلٰٓى اَهْلِه۪ يَتَمَطّٰى ۝

buyuruyor.

[O insan tasdik etmesi vâcip olan Resul'ü ve Kur'anı tasdik etmedi, evkat-ı muayyenede üzerine farzolan namazı kılmadı, tasdiki vâcip olan mu'tekadatı tasdik şöyle dursun tekzib etti, bilcümle ibadetten i'raz etti ve tasdiki vâcip olan Resul'ü ve Kur'anı tekzip ve ibadetten i'razdan sonra sallana sallana evine ve ehline gitti.]

Yani; o insanın dünyaya muhabbeti sebebiyle iman etmesi lâzım olan itikadiyâtı tasdik etmediği gibi furu-u a'mâlden beş vakitte farzolan namazı da eda etmedi, belki tekzib ederek yüzünü dönüverdi. Sonra bu çirkin muâmelelerine sevinerek sallana sallana evine ve ehline gitti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette kâfirin usul-ü itikada riâyet etmediğini (فلاصدق) nazmıyla ve furu-u a'mâle riâyet etmediğini (ولاصلى) ile ve umur-u dünyaya müteallik olan halini de (ثم ذهب) kavliyle beyan buyurmuştur. Bu âyet; kâfirlerin furu-u a'mâli terketmeleri üzerine zemme müstehak olup azab olunacaklarına da delâlet eder.

Bu âyetin Ebu Cehil hakkında nâzil olduğu mervidir. Çünkü; Ebu Cehil Resulullah'ı tekzib ettiğine gayet müftehir ve yapmış olduğu yolsuzluklarıyla sairlerine mübâhat etmekte diğer müşriklere faiktı.

***

Vâcip Tealâ iman etmeyen kâfirin halini beyandan sonra aleyhine vâki olan duâyı beyan etmek üzere :

أَوْلٰى لَكَ فَأَوْلٰى ۝ ثُمَّ أَوْلٰى لَكَ فَأَوْلٰى ۝

buyuruyor.

[Ey insan! Helâk senin içindir, tekrar helâk senin içindir, sonra helâk senin içindir, yine senin içindir.]

Yani; Allahü Tealâ senin sevmediğin belânı versin, tekrar belânı versin, sonra yine belâya müstehaksın. Zira; tasdiki lâzım olan şeyleri tasdik ve amel vâcip olan şeylerle amel etmektir. Binaenaleyh; sana lâyık olan helâktir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Resulullah Ebu Cehil'in elinden tutup ve (اولى لك فاولى) deyince Ebu Cehil «Beni korkutuyor musun? Sen ve senin Rabb'in bana birşey yapamazsınız. Zira; ben bu vâdînin ulusuyum» demiştir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *e v l â ; veyl* kelimesinden kalbolunduğu cihetle *helâk* manâsınadır. Resulullah Ebu Cehil'e bununla duâ edip Ebu Cehil de inat ve istikbar edince Cenab-ı Hak resulünden sudûr eden duâyı aynıyla Kur'anda inzal buyurmuştur. *Yahut* Ebu Cehil'in tebliğat-ı Muhammediyeyi terkle sallanarak evine gitmesi üzerine Cenab-ı Hak bu minval üzere duâ etmesini resulüne emretmiştir.

***

Vâcip Tealâ insanın vefatı zamanında vâki olan halleri ve iman etmeyen kâfirin halini beyandan sonra imana meyletmeyenleri tevbih etmek üzere :

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ۝

buyuruyor.

[İnsan kendinin mühmel terkolunacağını zanneder mi?]

Yani; zanneder mi insan mühmel terkolunur, birşeyle mükellef, bir kayıtla mukayyed olmaz ve bir ceza da görmez, hep ettikleri yanına kalır? Böyle zannederse bu zannı fâsiddir. Çünkü; aklı olan bir şahsın mükellef olmamasını akıl tecviz etmez. Zira; aklı olan kimsenin elbette taraf-ı İlâhî'den birtakım emirler ve nehiyler altında bağlı olması lâzımdır. Çünkü; teklif etmeyip muattal bırakmak kabahata razı olmayı icâb eder. Vâcip Tealâ'nın kullarının kabahatlarına razı olması muhâldir. O halde teklif olmamak da muhaldir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet âhiretin ve haşrın vücuduna delâlet eder. Zira; insanın mühmel olmasını reddedince mükellef olmasını iktiza eder. Mükellef olması mahâsine sevap ve kabayiha azab olmasını icab edip sevap ve ikab da âhirette olacağından bu âyet teklife delâlet vasıtasıyla âhirete delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ sûrenin evvelinde haşrın mümkünattan olduğu cihetle kudret-i İlâhî'ye tahtında olmadığını beyan buyurmuştu. Sûrenin âhirinde haşrın imkânını insanın iptidaen yaratılışıyla ispat etmek üzere :

أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى ۝ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰى ۝

buyuruyor.

[İnsan; ana rahmine dökülür meniden ibaret olan nutfeden olmadı mı? Sonra anasının rahminde uyuşmuş kan oldu. Bundan sonra Allahü Tealâ eczalarını halk ve azalarını tesviye etti.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *n u t f e ; azıcık suya* denir. Kemal-i hakaretine işaret için nutfenin necaset mahallinden çıkan meniden olduğu beyan olunmuştur ki böyle meniden hâsıl olan insanın iptidaen hilkatını düşünmeksizin imandan taattan temerrüd ederek âhireti inkâr etmesi gayet kötü birşey olduğuna işaret olunmuştur. Şu halde ahkar-ı hakîr olan bir damla çirkin sudan azalarını tekmil ve tesviye ederek bu güzel suret üzere insanı yaratan Tanrı'nın öldükten sonra dirilteceğinde şüphe etmek lâyık değildir.

⁂

Vâcip Tealâ insanın nutfeden halkolunduğunu beyandan sonra iki kısım üzere yarattığını beyan etmek zımnında :

فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ insanı iki kısım kıldı ki biri erkek diğeri dişidir.] Tenasül bununla hasıl olacağından bu suretle maslahat-ı tenasüle riâyet olunmuştur. Zira; yalnız erkek veya dişiden nesil vücut bulamaz.

اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِۦَ الْمَوْتٰى ۝

[Şu beyan olunan ahval ki nutfeden uyuşmuş kan ve kandan etle kemik ve sonra azalarını ikmalle ruh vermekle ahsen-i takvim üzere insanı yaratmaya kaadir olan, insanları öldükten sonra ihya etmeye kaadir olmadı mı?] Elbette kaadir olur.

⁂

SURE-İ DEHR - İNSAN

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Otuz bir* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ ح۪ينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـًٔا مَذْكُورًا ۝١

[Muhakkak insan üzerine dehirden bir zaman geldi, geçti ki o zamanda insan zikrolunur birşey olmadı. Çünkü; yoktu. Yok olana şey denmediği gibi elsinede de zikrolunmaz.]

Yani; insan üzerine sayı altına girmedik bir zaman geçti ki o zamanda insan ismi okunur birşey değildi.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu makamda (هل) kelimesi (قد) manâsınadır. *İ n s a n* la murad; *cins-i insan* olmak ihtimali varsa da *Hz. Âdem* olduğu İbn-i Abbas Hazretlerinden mervîdir. Çünkü; Hz. Âdem çamurdan ve balçıktan sureti tasvir olunarak ruhsuz, Tâif'le Mekke arasında yüz yirmi sene yattığı ve bundan sonra Cenab-ı Hakkın ruh vererek ihya buyurduğu mervidir. İnsan üzerine dehirden bir zaman geçtiğini beyan etmek de Hz. Âdem'in murad olmasını te'yid eder. Çünkü; insanın sûretine de insan demek sahih olabilir. (حين) ile murad; *uzun bir zaman* demektir. Şu halde insan uzun bir zaman mevcut olmayıp sonradan hâdis olunca elbette onu ihdas ve icad edecek bir kaadir-i muhtarın vücudu lâzımdır. Binaenaleyh; insanın kendi vücuduyla Vâcip Teâlâ'nın vücudunu ispat etmesi elzemdir. Zira; her hâdiseye bir muhdis lâzımdır.

*
**

Vâcip Tealâ insanın üzerine birçok zaman gelip zikrolunmaya lâyık birşey olmadığını beyandan sonra insanın sonradan halkolunmuş bir cism-i âciz olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ

buyuruyor.

[Muhakkak biz insanı bir karışık sudan halkettik ki imtihan edelim.]

Yani; insanı biz anasıyla babasının birbirine karışmış nutfelerinden halkettik ki biz o insanı imtihan edelim. Bakalım o insan hilkat-ı asliyesini düşünerek hâlikını bilip ibadetle mi meşgul olacak, yoksa hilkatını unutarak isyana mı dalacak?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (امشاج) *karışmış* manâsınadır. Çünkü; anayla babanın nutfelerinin ayrı ayrı hassaları olduğundan yalnız birinin nutfesinden halkolunmak maslahata muvafık olmadığından âdet-i İlâhî'ye erkekle kadını nikâh-ı şer'îyle yekdiğerine raptederek ikisinin karışmış nutfelerinde nşu görülen suret üzere insanı halketmektir. Zira; bazı rivayete nazaran insanın vücudunda damarlar, kemikler ve kuvvet, babanın nutfesinden, et, kan ve kıllar ananın nutfesinden halkolunur ve bu hilkatın da abes olmayıp imtihan muâmelesine tâbi olduğu beyan olunmuştur. Gerçi Allahü Tealâ kulunun her fiilini bildiğinden imtihana ihtiyacı yoksa da emr ü nehyile mükellef kılarak imtihan edeceğini beyanla kullarını ibadete davet olduğu gibi imtihan sebebiyle herkes kendi amelini bilir ve i'tizara mecali kalmaz. Şu halde *imtihan ; kullar içindir,* Allahü Tealâ için değildir.

***

Vâcip Tealâ insanı nutfeden halkettiğini ve imtihan muâmelesi yapacağını beyandan sonra imtihan muâmelesi olunacak zatın his sahibi olması lâzım olduğundan imtihan muâmelesi üzerine tefri' etmek üzere :

فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾

buyuruyor.

[İnsanı imtihan muâmelesine tâbi kılınca biz o insanı işitici ve görücü kıldık. Zira biz; insana gerek şakir, gerek münkir olsun doğru yolu gösterdik.]

Yani; insan amelini suâlle müptelâ olunca Biz Azimüşşân o insana işitecek kulak, görecek göz verdik ki o insan vahdaniyetin delillerini kulaklarıyla işitsin, gözleriyle görsün, doğru yola gitsin ve nübüvveti tasdikle necat bulsun. Zira; biz o insana Allah'ın verdiği nimetlere şükredici olsun yahut nimetlere şükretmesin de kemal-i şiddetle inkâr edici olsun, her iki suretle doğru yolu gösterdik. Çünkü; hayır ve şer yollarını göstermek üzere resul gönderdik, Kur'anı inzal ettik ve amel ve itikadı vâcip olan şeyleri bildirdiğimiz gibi terketmesi lâzım olan şeyleri de insana bildirdik, sıfât-ı zatiye ve sübutiyemize ve âhirete delâlet eden delilleri serdettik. Binaenaleyh; doğru yola gidip gitmemek kendi yed-i ihtiyarındadır. İster doğru yola gitsin şâkir olsun, ister eğri yola gidip kâfîr olsun, her iki surette menfaat ve mazarratı kendine âit olduğu cihetle kendinin düşünmesi lâzımdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *s e m i ' v e b a s a r* la murad; *havass-ı hamse-i zahiredir.* Çünkü; delâili idrakta bu ikinin methali ziyade olduğu için bunları zikirle diğerlerinden iktifa olunmuştur. *S e b i l* le murad; *tarik-ı hayr ü şer ve tarik-ı necat ve helâktir.* Cenab-ı Hak tariklara temessük için delilller halk buyurduğu gibi resul gönderdi, kitap indirdi. Şu halde Vâcip Tealâ insanı irşad için lâzım gelen esbabı halk buyurduğundan imtihan muâmelesinde insan için i'tizar edecek birşey kalmamıştır. Çünkü; gözüm yoktu göremedim, kulağım yoktu duyamadım diyemediği gibi bana yol gösterip irşad edecek resul ve ahkâm istihrac edecek kitap da göndermedin diyemez. Hatta bu minval üzere hidayetin mümin ve kâfir hakkında müsavî olduğunu beyan için (اماشاكرا واما كفورا) buyurmuştur. Yani «Biz ona yolu gösterdik : İster mümin, ister kâfir olsun» demektir.

Kulağın gözden efdal olduğuna işaret için kulak, göz üzerine takdim olunmuştur. Çünkü; göz olmaksızın kemalât tahsil etmek mümkünse de kulak olmayınca tahsil-i kemalât asla mümkün değildir.

Bu âyetin muhaveratta nazîri şöyledir : Söz dinlemeyen bir kimse hakkında «biz ona nasihat ettik: İster tutsun, ister tutmasın, bildiğini yapsın. Zira; menfaat ve mazarratı kendine aittir. Biz doğruyu söyledik, artık bundan sonra iş kendi keyfine kaldı» denir.

***

Vâcip Tealâ insanı iki kısma taksimden sonra her kısmın ayrı ayrı hallerini beyan etmek üzere :

اِنَّٓا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرٖينَ سَلَاسِلَا۬ وَاَغْلَالًا وَسَعٖيرًا ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân kâfirler için ayaklarına bağlanacak zincirler ve boyunlarına bağlanacak lâleler, vücutlarını yakacak Cehennem ateşi hazırladık.] Zira; nimete küfür ve resulü tekzib edenlere yakışan azaptır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *s e l â s i l ; ayağa bağlanacak zincir* ki *bukağı denilen şeydir. A ğ l â l ; ellerini boyunlarına bağlayacak lâle dedikleri şeydir. Saîr; onları yakacak Cehennem ateşidir* ki ehl-i Cehennem onun yanacak odunu menzilindedir. Bu âyet-i celile; Cehennem ve Cehennem'in içinde vâki olacak envâ'-ı azab için hazırlanmış âletlerin mevcut olduğuna delâlet eder. Çünkü; âyet geçmiş zamanda hazırlandığını haber veriyor. Âyet; kâfirler için tehdidin şiddetini de müş'irdir.

***

Vâcip Tealâ kâfirler için hazırlanan cezayı ve envâ'-ı azabı beyandan sonra müminlerin nail olacakları derecatı ve nimetleri beyan etmek üzere :

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ۝

buyuruyor.

[Dünyada a'mâl-i saliha işleyen iyi kimseler Cennet'te bir kâseden şarab içerler ki o şarabın mizacı ayn-ı kâfur oldu.]

Yani; ehl-i Cennet içi şarapla dolu bir kâseden şarap içerler ki o şarap kâfurla karışmış olduğundan kokusu kâfur kokusuna benzer gayet soğuk ve tatlı olur. Fakat bu dünyada olan mazarrat onda olmaz. Zira; Cennet'in me'kûlât ve meşrubatı ehl-i iman hakkında sırf telezzüzden ibaret olduğu cihetle asla zarar şaibesi olmaz. *E b r a r ; berr'in* cem'idir ki *iyi kimseler* demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfûrun Cennet'te bir pınar olduğunu beyan etmek üzere :

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ۝

buyuruyor.

[Kâfur bir pınar ki o pınardan Allah'ın mümin kulları içerler, istedikleri mahalle akıtırlar, alır, götürürler.] Zira; o pınarın suyu ehl-i Cennet'in emrine hazır muti' ve münkaddır. Binaenaleyh; nereye emrederlerse pınarın suyu sühuletle o tarafa gider ve onlar da istedikleri gibi içer ve telezzüz ederler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *i b a d u l l a h* la murad; *ehl-i imandır.* Zira; bu pınar Cennet'te olduğundan *i b a d* la muradın *müminler* olması lâzımdır. Çünkü; kâfirler Cennet'e giremeyecekleri cihetle bu pınardan nasipleri yoktur.

***

Vâcip Tealâ müminlerin nail olacakları nimetlerin bazılarını

beyandan sonra müminlerin bu derecâta istihkaklarına sebep olan amellerini beyan etmek üzere :

يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Şu derecata nail olan ehl-i Cennet şol kimselerdir ki onlar nezrettikleri şeyi îfa eder, yerine getirirler ve ol bir günden korkarlar ki o günün şerri kemal-i intişarla etrafa dağılır.]

Yani; ebrar olan müminler bir sebeple kendileri Allahü Tealâ için nezrederek üzerlerine vâcip kıldıkları şeyi devam üzere îfa ederler, asla terketmezler. Öyle bir günden korkarlar ki o günün şerri dağılır, her tarafa sirayet eder. Binaenaleyh; o günün şerri etrafa dağılıp parçaları her tarafı çevirdiğinden halâs olmak gayet güçtür ve korkmaya lâyıktır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak bu âyette iyi olan kullarını ibadete devamlarıyla senâ buyurmuştur. Çünkü; kütüb-ü fıkhiyemizde beyan olunduğu veçhile *n e z i r ; Allahü Tealâ hastama şifa verirse, yahut oğlum askerden gelirse Allah için üç gün oruç tutmak veya bir kurban kesmek benim üzerime borç olsun demek gibi birşeyi kendi üzerine vâcip kılmaktır.* İşte kendi üzerine kendinin vâcip kıldığı şeyi edâya devam eden bir kimsenin Allah'ın vâcip kıldığı ibâdâtı edâya devam edeceği evleviyetle sabit olduğundan Vâcip Tealâ nezirlerini yerine getirdiklerini beyanla medih buyurmuştur. Yahut *n e z i r* le murad; *gerek abdin kendi tarafından, gerek Allahü Tealâ tarafından mutlaka farz ve vâcip olan şeydir.* Yahut *ukud ve uhûdun cümlesine şamildir.* Çünkü; bunların kâffesini yerine getirmek insan için lâzımdır.

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'i nezirlerini îfa etmeleriyle sena ettiği gibi niyet-i hasene sahibi olmalarıyla dahi sena etmiştir. Çünkü; şerri herkesi ihâta edecek bir günden korkmak hüsnüniyetlerine ve akidelerinin sıhhatına delâlet eder. *M u s t a t î r* in manâsı *şiddetle dağılıcı, havada uçup parçaları her tarafı ihâta edici* demektir ki gayet şiddetli olacağından kinayedir ve o günün dehşeti

Vâcip Tealâ'nın halkettiğine nazaran hikmet ve sevapsa da insanlara nispetle mazarrat olduğu cihetle şer denilmiştir.

Ehl-i Cennet'in gerek dünyada nezirlerini îfa etmeleri, gerek kıyametin şerrinden korkmaları devam üzere olup terketmediklerine işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygasıyla vârid olmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet «Ehli Cennet hangi amelleriyle ve ne sebeple bu derecat-ı âliyeye nail oldular» şeklinde vârid olan bir suâle cevap olarak varid olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in amellerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ۝ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ۝

buyuruyor.

[Ebrâr; yani iyi olan kimseler taama ihtiyaçları ve muhabbetleriyle beraber miskîne, yetîme ve esîre taam yedirirler, yedirdikleri kimselere de «Biz ancak Allah'ın rızası için size taam yediririz ve yedirdiğimiz taam mukabilinde sizden bir ceza da istemeyiz, şükür yani sena da istemeyiz» derler.]

Yani; ebrarın itikatları tam olduğu gibi sehâvetleri de vardır. Zira; onlar taama ihtiyaçları ve muhabbetleriyle beraber muhtaç olan fukarayı, yetimleri ve esirleri kendi üzerlerine tevcih ederek ellerinde olan taamı onlara yedirirler ve «Bizim size taam yedirmemiz sizden mukabilinde bir mükâfat beklemek için değil, ancak rıza-yı Bari içindir» demekle yedirdikleri kimseleri tatyib ederler, hatta mukabilinde duâ bile beklemezler.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile Ümmülmü'minîn Âişe (R.A.) Hazretleri bir aileye sadaka gönderdiğinde sadakayı götüren cariyesine o ailenin sadakayı kabul edince ne dediklerini so-

rar. Eğer sadaka alanlar duâ etmişlerse Hz. Âişe sadakanın ecri noksan olmasın için aynı duâ ile mukabele ederlerdi. Şu halde sadaka veren kimse ancak rıza-yı Bari için vermeli ve mukabilinde duâ beklememelidir. Çünkü; sadaka veren kimse başa kakma, karşılığında bir şey bekleme veya riya gibi bir şeyde bulunur yahut bir mükâfat gözetirse o sadaka halisenliveçhillâh olmadığından ecrinin noksan olacağında şüphe yoktur. Amma taam yediren kimsenin böyle birşey arzu etmemesinden taamı yiyen kimselerin şükretmemeleri lâzım gelmez. Zira onlara lâzım olan; nimet gördüğü kimseleri sena etmektir. «Nasa şükretmeyen Allahü Tealâ'ya şükretmez» meâlinde varid olan hadis-i şerif de bunu te'yid eder ve insanın mün'imine şükretmesinin de rızkı câlib olduğu mervidir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *e s i r ; memlûke, mahpusa ve küffardan esir olanlara* denir. Çünkü; Resulullah küffardan alınan esirleri müminlere teslim ve iyi bakılmasını emrederdi. Zira; küfür rızka mani değildir. Binaenaleyh; esirin kâfir olmasından aç ve açık bırakılması lâzım gelmez, elyevm devletler arasında da bu usul câridir ki yekdiğerlerinden aldıkları esirlere bakar ve riâyet ederler. Esire riâyetin memduh olduğunu din-i İslâm'ın esası olan Kur'an bu âyetle bize beyan buyurduğu gibi fiil-i Resulullah da bunu ispat eder.

Bu âyet-i celilenin ensar-ı kiramdan (Ebüddahdah) namında bir kimse hakkında nazil olduğu mervidir. Çünkü (Ebüddahdah) Hazretleri oruç olup hanesinde dört çöreği bulunduğu bir iftar vaktinde bir miskin, bir yetim ve bir esir kapıya gelip üçüne çöreğin üçünü vererek ailesine bir çörek kalması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yahut buna benzer bir vak'adan dolayı Hz. Ali hakkında nazil olduğu mervidir. Her kim hakkında nazil olursa olsun bu sıfat kendisinde bulunan bilcümle ehl-i imana şâmildir. Çünkü itibar; lâfzın umumunadır, sebeb-i nüzûlün hususuna değildir.

(على حبه) zamiri Vâcip Tealâ'ya râci olduğuna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ'ya muhbabetleriyle beraber muhtacîne taam yedirirler] demektir. Zamirin taama râci olduğuna

nazaran *manâ-yı nazım :* [Taama kendilerinin ihtiyaçları ve muhabbetleriyle beraber muhtacîne taam yedirirler] demektir.

***

Vâcip Tealâ taam yedirenlerin maksatları rıza-yı Bârî olduğu gibi Allahü Tealâ'dan korkuları da taam yedirmelerine sebeb olduğunu hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

إِنَّا نَخَافُ مِن رَّبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ۝

buyuruyor.

[Muhakkak biz Rabb'imizden ve şol günün azabından korkarız ki o günde azabın şiddetinden yüzler kemal-i şiddetle ekşir, alınlar dürülür ve herkes ne yapacağını bilmez, şaşırır.]

Yani; muhtaç olanlara taam yedirenler yedirdikleri kimselere derler ki «Bizim size taam yedirdiğimiz Rabb'imizden ve azabı şedid olan günden korkumuzdandır, yoksa başka bir maksada mebni değildir».

(عبوسا) *şiddetle yüz ekşiliğidir.* (قمطريرا) (عبوسا) manâsına (شديدا) lâfzından fehmolunan şiddeti te'kid içindir. Kıyamet gününü ubûsetle tavsif; ehl-i kıyameti tavsiftir. Yani «O günün şiddetinden kâfirlerin yüzleri öyle buruşur, ekşir ki alınlarından akan ter adeta katran olur» demektir.

***

Vâcip Tealâ ebrârın yedirmeleri ancak rıza-yı Bârî için ve Allahü Tealâ'dan korkularına mebnî olduğunu beyandan sonra şu ibadetlerinin mükâfatını beyan etmek üzere :

فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ۝ وَجَزَاهُم بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ onları kıyamet gününün şerrinden muhafaza etti, yüzlerine sefa ve aydınlık, kalplerini de sürûra eriştirdi ve sabırları sebebiyle Cennet-i A'lâ'yı ve ipekten libasları amellerine ceza olarak verdi.]

Yani; iyi olan kimselerin taam yedirmeleri Allah'tan ve kıyamet gününün şiddetinden korkuları sebebiyle olunca Allahü Tealâ korkuları sebebiyle o günün şerrinden vikaye etti. Zira; onlar o günün korkusundan ibadete devam ettikleri gibi günahtan da kaçtılar. Çünkü; ibadet olmaksızın yalnız korku fayda vermeyeceğinden onlar her ikisini birleştirmiş ve riâyet etmişlerdi. İşte şu korkularına mükâfat olarak Allahü Tealâ korktuklarından kurtarmıştır. Onların işi yalnız korku olmayıp rıza-yı İlâhî'yi aradıklarına mükâfat olarak onları rızasına nâil kılmakla yüzlerine sürûr ve güzellik vermiştir. Çünkü; kâfirlerin yüzlerinin ekşiliği mukabilinde bunların yüzleri güler olacaktır ,kâfirlerin kalplerindeki hüzün, keder ve kasavet mukabilinde bunların kalplerine sürûr ve revnak verecektir, onların vâcibatı eda etmekte gördükleri zahmet mukabilinde sabırlarına mükâfat olarak Cennet'le harîr libaslar vereceğini beyan buyurmuştur ki herkes amelinin cezasını görsün ve iyiler kötülerden seçilsin.

İ t ' â m la murad; *mutlaka menfaattır.* Binaenaleyh; muhtaç olanlara taam yedirdiği gibi elbise ve para vermek ve her türlü ihtiyacını defetmek mertebede taama müsavî ve Allah rızası için olunca hepsinin ecri birdir. Şu kadar ki insanın hayatı taamla muhafaza olduğu için şerefine binaen taamı zikirle diğerlerinin zikrinden iktifa olunmuştur. (نضرة وسرورا) kelimelerinin *tenvinleri ta'zime* delâlet ettikleri cihetle ehl-i Cennet'in sürûr ve ferahları gayet çok ve büyük olacağına âyet delâlet eder.

Hulâsa; ehl-i imanın Allahü Tealâ'dan ve kıyamet gününün şiddetinden korktuklarına mukabil o günün şerrinden Allahü Tealâ'nın onları saklayacağı, Rıza-yı Bârîyi istemelerine mukabil onlara sürûr ve güzellik vereceği, ibâdâtı işlemekten ve menhiyâtı terketmekten hasıl olan meşakkatlara sabırları mukabilinde Cennet vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ ebrârın mahall-i kararı Cennet olacağını beyandan sonra Cennet'te vâki olacak hallerini beyan etmek üzere :

مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾ وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[İyiler Cennet'te kürsülere dayanıcı oldukları halde istirahat ederler, Cennet'te güneşin hararetini, zemheririn soğuğunu görmezler ve onlar üzerine Cennet'in gölgesi gayet yakın olur, Cennet'in meyvesi onlara muti' ve münkad kılındı. Binaenaleyh; onlar için o meyveleri almak ve yemek gayet kolay olur. Hatta arzu ettikleri yere meyveler kendileri gelir.]

Yani; Cennet'te ehl-i Cennet'e hazırlanmış koltuklar üzerine dayanır oldukları halde gayet mu'tedil ve mizac-ı beşere muvafık hava içinde yaşarlar ki sıcaklık, soğukluk olmaz. Zira; havanın zatı ziya verdiği için güneşe ihtiyaç yok ki sıcak olsun, fusul-ü erbaadan kış yok ki soğuk olsun. Binaenaleyh; haddizatında letafetinden dolayı sıcak ve soğuk olmadığı gibi bunların levâzımından olan pire, sinek ve bunlar gibi mûziyât da olmaz. Cennet'in her tarafı onlar için her zaman koyu gölge gibidir. Hatta ağaçlarının çokluğundan nâşi eğer güneş olmuş olsa güneşin ziyasının ağaçların altına geçmek ihtimali yoktur, meyveleri ehl-i Cennet'in arzusu veçhile itaatlı kılınmıştır ki herkes ayakta veya, oturduğu halde yer, hiç eza olmaz. Hatta yattığı halde ekletse yine zahmet çekmez. Velhasıl her zaman Cennet'in her yerinde herkes için rahat mevcut olduğundan Cennet'e giren kimsenin her türlü rahatı te'min olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in nâil olacakları nimetlerin bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet üzerlerine gümüşten kâse ve kulpsuz ibriklerle hademe tarafından tavaf olunurlar ki o ibrikler şeffaflıkta billûra ve beyazlıkta gümüşe benzer gayet lâtif olur. O kâselerden şerbetleri için ehl-i Cennet kendi zatlarında bardakların miktarını takdir ederler ve takdir ettikleri gibi görürler ki ziyade ve noksan yoktur.]

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *â n i - y e ; kâse ve bardaktır. E k v â b* ise *ibrik* ki ondan kâseye dökülür. Şu halde biri küçük diğeri büyük olmakla beyinlerinde fark vardır. *K a v a r i r ; billûr* manâsınadır. Yani «İbrikler billûrdan billûr da gümüşten» demek ibriklerde iki sıfat vardır ki biri billûr gibi şeffaf diğeri gümüş gibi beyaz ve yumuşaktır. Ehl-i Cennet o bardakları arzuları ve iştihaları veçhüzere takdir ederler ki herkesin arzusuna muvafık olsun. Yahut *Herkesin ameline göre kâselerini takdir ederler.* Binaenaleyh; amelleri miktarı kâseleri olur. Yahut *t a k d i r* in manâsı *hademeler herkesin içeceği miktarı gütürür, ziyade ve noksan götürmezler.* Yani «Hademe gayet âdâba riâyet ettiklerinden efendilerinin arzuları hilâfında birşey yapmadıkları gibi hatta Cennet şaraplarını bile efendisinin arzusu hilâfında götürmezler» demektir.

Bazı âyette kâselerin altından olduğu beyan olunduğu halde bu âyette gümüşten olduğunu beyan etmek âyetler arasında muhalefet icab etmez. Çünkü; ikisi de mevcut olduğundan bazı kere altından kâselerle, bazı kere de gümüşten kâselerle dolaşırlar, tavaf ederler. Binaenaleyh; âyetler beyninde tenakuz yoktur.

İnsanın şu içeceği kâsede nihayet seveceği şeylerin berrak ve temiz olması ve miktarının arzuya muvafık bulunmasıdır. Cennet kâselerinde bunun üçü de mevcut olduğunu bu âyette Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; berrak olmasını *kavarirden olmasıyla*, temiz ve saf olmasını *gümüşten olmasıyla* ve şeklinin de *olması ehl-i Cennet'in takdiriyle* olacağını beyanla tafsil buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in su ve şarap içecekleri bardak ve ibriklerini beyandan sonra içecekleri suyun evsafını beyan etmek üzere :

وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا ۝ عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا ۝ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet'e Cennet'te şarap dolu kâse içirilir ki o kâsede bulunan suyun mizacı zencebil pınarının suyuyla karışmış olur. Zencebil Cennet'te bir pınar ki onun adına selsebil denir ve ehl-i Cennet üzerine ebedî Cennet'te bulunur taze oğlanlar gelir gider, hizmetlerine onlar bakarlar. Zira; onların amellerinden halkolunmuş, tazelikleri asla solmaz sabahat ve melâhatları zeval bulmaz ebedî onlar ehl-i Cennet'in hizmetçileridir.]

Yani; ehl-i Cennet'e hizmetçileri kâseler götürür, sularlar ki o kâselerin mizacı zencebil karışmış gibi rayiha-yı tayyibesi olur. *Zencebil; Cennet'te bir pınar ki suyu boğazdan gayet kolay geçtiği için* ismine *selsebil* denir. Çünkü; hazmı kolay olduğu gibi boğazı yakması da yoktur, bir pınarın suyu dolu kâselerle ehl-i Cennet üzerinde dolaşanlar onların amellerinden halkolunmuş baharı solmaz taze oğlanlardır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Araplar dünyada suya ve şerbetlere zencefil karıştırmayı sevdiklerinden Cenab-ı Hak Cennet'te içecekleri suyun zencefil mizaçlı rayiha-yı tayyibe sahibi olduğunu, fakat zencefil boğazı yaktığından Cennet'te o biçim yakmak olmadığını beyan için suyun selsebil pınarından olduğunu beyan buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in hademeleri muhalled ve taze oğlanlar olduğunu beyandan sonra o hademelerin sıfatlarını beyan etmek üzere :

إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا ۝

buyuruyor.

[Gördüğün vakit sen o hademeleri zannedersin ki onlar Cen-

net'e saçılmış incilerdir.] Zira; kemal-i letâfetleri, renklerinin gayet saffeti ve yüzlerinde parlayan şûleleri, yekdiğerine akseden ziyaları sebebiyle Cennet içine dağılmış aynı inciler gibi görülür ve eğer bir yere saf olarak dizilmiş olsalar keenne zannolunur ki dizilmiş incilerdir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in ahvalini ve nimetlerini beyandan sonra bu nimetlerden daha a'lâsını beyan etmek üzere :

وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ۝ عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُندُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِن فِضَّةٍ

buyuruyor.

[Sen gördüğün vakitte o makamda nimetler ve büyük mülk görürsün. Onların üzerinde ince harirden yeşil libaslar, kalın harirden kumaşlar bulunur ve ehl-i Cennet gümüş bileziklerle ziynetlenirler.]

Yani; sen Cennet'e baktığında çok nimetler ve bol mülkler görürsün. Gözün her nereye baksa nimet görür. Çünkü Cennet; darünnimettir, her ciheti nimetle dolu ve belki her cüz'ü ayn-ı nimettir, yoksa dünya nimeti gibi zahmetle karışık değildir. Binaenaleyh; her kim nereye baksa nimete bakar, nimetten başka birşeye bakmaz, hemen herkes kendine verilen nimetleri seyr ü temaşa eder ve üzerlerinde elbiseleri ince ve kalın harirden olur ve hatta kollarına gümüş bilezik takmakla ziynetlenirler. Çünkü; Cennet darünnimet olduğundan ziynet mümkün olan herşeyle Cenab-ı Hak onları tezyin buyurur. Altın ve gümüşle tezyin dünyada nisvâna mahsus ise de âhiret dar-ı teklif olmadığından hususiyât yoktur. Şu halde ehl-i Cennet'in hiçbir şeye hasretleri kalmaz, velhasıl ehl-i Cennet'in herbiri kendi âleminde birer padişahtır. Zira; dünyadaki padişahlarda olan nimetlerin yüz binlerce fazlası onlarda mevcuttur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i Cennet gümüş ve altın her

ikisiyle de ziynetlendikleri için bazı âyette bileziğin altından olmasını beyanı bu âyete münafi değildir. Yahut bazan altınla, bazan da gümüşle tezeyyün ettikleri cihetle onlar arasında tenakuz yoktur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in iki nevi şarabını beyan buyurdu ki birinin mizacı kâfur, diğerinin mizacı zencebildir. Bu ikinin fevkında üçüncü bir şaraplarını beyan etmek üzere :

وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ۝

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet'in Rabb'isi onlara gayet pak ve temiz şarap içirir.]

Yani; ehl-i Cennet'e Rableri bir şarap içirir ki o şarap pâk ve içen kimseleri âdî lezzetlere arzudan vazgeçirir ve o şarap içen kimseyi bilcümle ahlâk-ı zemîmeden tathir eder. Binaenaleyh; maddî ve manevî emrazdan temizlediği için insana bu dünyada ârız olan hastalıklardan hiçbir şey ârız olmaz ki her türlü elemden sâlim olur ve ebeden sıhhat üzere bulunur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *şarabın tahir olması* yla murad; *dünya şarapları gibi necis olmaz, necasete temas eden el ve ayak o şaraba dokunmaz ve içtikten sonra necasete inkılâb etmez.* Zira; vücuttan terlemek suretiyle çıkar, hatta kokusu misk ü anber kokusu gibi olur, diğer şaraplar ve taamlar bununla hazmolur. Binaenaleyh; bu şarap diğer şaraplara mugayir ve onların fevkında bir şaraptır, bu nevi şarabın şanına ihtimam için Cenab-ı Hak bu şarapla ehl-i Cennet'i sulamayı kendi zatına nispet etmiştir. Çünkü diğer şaraplar ehl-i Cennet'e hizmetçiler vasıtasıyla verileceği beyan olunmuşken bu şarabı zat-ı ülûhiyetine nispet etmek; elbette bu nevi şarabın şerefine delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in ahvalini beyandan sonra o beyanın hulâsasını beyan etmek üzere :

إِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَآءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet'e taraf-ı İlâhî'den denir ki «Ey ehl-i Cennet! Şu nail olduğunuz nimetler sizin amelinizin cezasıdır. Binaenaleyh; sa'yınız makbul ve memduh oldu».]

Yani; ehl-i Cennet Cennet'e girip kendilerine verilen nimetleri görüp seyredince Vâcip Tealâ tarafından iltifat olarak onlara denir ki «Ey ehl-i Cennet! Şu gördüğünüz nimteler sizin amelinizin güzel cezalarıdır ki Allahü Tealâ sizin için bunları hazırlamıştır, sizin az bir zamanda işlediğiniz cüz'î amelin cezasını görün ki Allah'ın lutfu ne kadar büyüktür, amelinize Allahü Tealâ razı olduğu için mukabilinde nimetle mükâfat buyurduğundan sa'yınız boşa gitmedi, makbul ve mergub oldu». İşte Vâcip Tealâ böyle demekle ehl-i Cennet'i taltif buyurur. Şu halde ehl-i Cennet'in, gördükleri nimetlerin fevkinda iltifât-ı İlâhî'yeye nail olacakları bu âyetle beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar ahval-i âhireti beyan buyurmuştur. Bundan sonra ahval-i dünyadan bahsolunacaksa da dünyaca olacak emir ve nehiyden evvel kâfirlerin Resulullah'a ezalarından hâsıl olan vahşeti kaldırmak ve kalb-i nebevîlerini takviye etmek üzere bir mukaddime takdim ederek :

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ تَنْزِيلًا ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Biz senin üzerine Kur'anı indirdik.] Şu halde Kur'an kâfirlerin dediği gibi sihir değildir. Zira; biz inzal ettik. Çünkü; hikmetin iktizası üzere hâdiseye muvafık olarak inzal olunan Kur'an sihir olmadığı gibi sen de sâhir olmazsın. Binaenaleyh; keder edecek birşey yoktur. Kâfirlerin sözleri hasetten neş'et eden tezvîrâttan ibarettir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile huzur-u kalp olmadıkça ibadet olunamayacağına ve ibadet olsa kalb hüzn ü kederden vâreste olmadıkça lezzeti olmayacağına işaret için Vâcip Teâlâ emr ü nehye başlamadan evvel bu âyetle resulünü tesliye ve kalb-i nebevîlerini takviye buyurmuşdur ki bundan sonra gelecek emr ü nehyi kemal-i huzur üzere telâkki etsin de kalb-i pâki kâfirlerin ezalarıyla meşgul ve mahzun olmasın.

*
* *

Vâcip Teâlâ resulüne Kur'anı inzal buyurduğunu beyanla kalb-i nebevîlerini takviyeden sonra kâfirlerden vâki olan ezalara sabretmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ

buyuruyor.

[Ey Habibim! Rabbin Teâlâ'nın hükmüne sabret.]

Yani; Biz Azimüşşân sana Kur'anı tedricen hikmetimizin iktizası havadisin icabına göre herşeyi vakti- muayyeninde bildirdik ve onun hükmünü beyan eden âyeti inzal ettikse senin de düşman tarafından vâki olan iftiralara sabretmen lâzımdır. Binaenaleyh; sabret küffar üzerine, nusretin te'hirinden mahzun olma. Zira; vakt-i muayyeninde onlar üzerine sana nusretimize dair âyet de nazil olur.

Bu âyette Rasulullah için meserret-i azîme vardır. Zira sabırla emir; nusretle vaadi mutazammındır. Çünkü; sabrın âkıbeti selâmet ve necattır.

Bazı rivayete nazaran müşriklerin ezalarından müteessif olarak Resulullah onlarla muharebe arzu etmesi üzerine Vâcip Teâlâ bu âyeti inzâlle «Sabret Habibim! Muharebenin zamanı da gelir, telâş etme» buyurmuştur.

وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾

[Ey Resul-ü Mükerrem! Sen kâfirlerden günah ihtiyar eden-

lere ve küfrü irtikâpta haddini tecavüz edenlere itaat etme.] Zira; her ikisi de menhiyatı irtikâb ettiklerinden sözleri itimâda şayan değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile her ne kadar sabırla emir dahi kâfirlere itaat etmekten nehyi mutazammınsa da sarahaten nehiy olmadığından sarahatle nehyi zikretmekte tekrar yoktur. Zira; birşeyle emir onun zıddına ve birşeyden nehiy onun zıddıyla emre delâlet ederse de delâleti bililtizam olduğundan sarahat gibi olamaz. Binaenaleyh; sabırla emirden sonra kâfirlerin sözüne itimad etmekten sarahaten nehyolunmuştur.

Resulullah'ı, kâfirlerden hiçbir kimseye itaat etmediği halde nehyetmek ümmetini irşad içindir. Âsimle kefûr arasında fark vardır. *Â s i m ;* her günaha cür'et eden kimsedir. *K e f û r* ise *nimeti münkir olandır.* Âsim ve kefûr her ikisi de Ebu Cehil'dir. Yahut Âsim Utbe b. Rebia'dır. Zira; Utbe her günahı irtikâb ederdi. Kefûrla murad; Velid b. Mugire'dir denmişse de bu âyet her ikisi hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki birgün (Utbe) Resulullah'a «Ya Muhammed! (S.A.) Senin nübüvvet davasında bulunduğun nisvana rağbetindendir. Ben sana mehir almaksızın kızımı vereyim, bu davadan vazgeç» demesi üzerine Cenab-ı Hak ona *âsim* buyurmuştur. Zira; her günahı işlemekten çekinmezse de küfürde diğerleri kadar ileri gitmiyordu. (Velid b. Mugire) de Kureyş içinde ziyade zengindi ve Resulullah'a «Senin davan mala tama'ındandır. Sana istediğin kadar mal vereyim de bu davadan vazgeç» demesi üzerine Vâcip Tealâ bu âyeti inzalle Velid'e *kefûr* tâbir buyurmuştur. Çünkü; Velid küfürde Kureyş'in ileri gidenlerindendi. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ya Ekrem-er Rusül! Küffâr-ı Kureyş'ten sen âsim olan (Utbe)'ye ve kefûr olan (Velid)'e itimad etme, sözlerini dinleme] demektir. Lâkin sebeb-i nüzul her ne kadar bunların sözleriyes de itibar lâfzın umumunadır, sebeb-i nüzulün hususuna değildir. Binaenaleyh;günahkâr ve kâfir olan kimseye hiçbir kimse itaat etmesin demektir. Çünkü; günahkâra itaat günahına iştirakle olacağından Cenab-ı Hak günahkâr olanlara itaat etmekten herkesi nehyetmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ Resul'üne sabırla emir ve günahkârlara itaattan nehyettikten sonra resulüne ve ümmetine lâzım olan ibâdetle emretmek üzere :

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَاَصِيلًا ۝ وَمِنَ الَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ۝

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muazzam! Sabah ve akşam vakti Rabb'in Tealâ'nın ismini zikret, gecenin bazı cüz'ünde Rabb'ine secde et ve gecenin bir uzun müddetinde Rabb'ine tesbih et.]

Yani; sen sabırla me'mur olunca vakt-i şuğul olan sabah ve akşam vakitlerinde Rabb'in Tealâ'nın ismini zikre devam et ki sana vermiş olduğu nimetlerin şükrünü eda etmiş olasın, ekser itibarıyla hâlî kalmak şanından olan gecede Rabb'inin rızası için sen akşam ve yatsı namazlarını eda etmekle secde et. Çünkü; gecede ihlâs ziyadedir, gecenin uzun müddetinde sen Rabb'ini nekaisten tenzihle tesbihe devam et.

Bu âyette *z i k i r , t e s b i h* ve *s e c d e* yle emir *devam içindir.* Çünkü; Resulullah'ta zikir, tesbih ve secdenin aslı mevcut olduğu cihetle bunlarla Resulullah'a emir devamlarıyla emirdir. Eğer bunların esaslarıyla emir olmasa hasılı tahsil olur, buysa caiz olamayacağından bu misilli makamda Resulullah'a emirden murad; *devamdır.*

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *b ü k r e* yle murad; *sabah namazı* ve *a s î l* le murad; *öğle ve ikindi namazları* ve *g e c e d e s e c d e* yle murad; *akşam ve yatsı namazları* ve gecenin uzun müddetinde *t e s b i h* le murad; *teheccüd namazı* olduğuna nazaran bu âyet beş vakitte farz olan namazları ve teheccüd namazını câmidir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ey Habibim! Sen sabah, öğle ve ikindi namazlarını kılmakla Rabbin Tealâ'nın ismini zikirle tekbir getir ki feraizi eda etmiş olasın, gecenin bazı cüz'ünde akşam ve yatsı namazlarını eda etmekle secdeye devam et ki vaktin şükrünü eda etmiş olasın, gecenin uzun müddetinde tehec-

cüde devam et ki ihlâs üzere ubûdiyetini yerine getirmiş olasın] demektir.

***

Vâcip Tealâ resulüne ve ümmetine edası lâzım olan ibadetle emrettikten sonra ibadetten kaçan kâfirlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَٓاءَهُمْ يَوْمًا ثَق۪يلًا ﴿٢٧﴾

buyuruyor.

[Muhakkak şu kâfirler dünyaya muhabbet ve ağır bir gün olan yevm-i kıyâmeti arkalarına terkederler.]

Yani; kâfirlerin âhirete imanları olmayıp her muradı dünyadan beklediklerinden zevali serî olan dünyaya muhabbet ederler ve âhirete ümitleri olmadığından mihnet ve meşakkatı çok ve yükü ağır olan kıyamet gününü arkalarına terkederler, ehemmiyete almazlar. Çünkü; arkada olan şey görülmediği cihetle itina olunmaz. Binaenaleyh; kâfirler de âhireti görmedikleri için âhiret mesâlihi olan ibâdâtı terkettiklerinden âhireti arkaya atmış oldular.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *kıyamet gününün şiddet ve mihneti çok olduğu cihetle o güne s a k î l* denmiştir. Zira; ağır olan birşey, götüren kimseyi yorduğu gibi kıyamet gününün meşakkatı de insanları yoracağı cihetle sakîl demeye lâyıktır.

Âc i l e yle murad; *dünyadır.* Çünkü; *herşey acele olarak gelip geçtiği için â c i l e* denir, kâfirler de şehevât-ı behimiyelerine elverişli olup âhireti gözleriyle görmedikleri için dünya'ya muhabbet ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur ki «Şu muhabbetleri sebebiyle imanı terkediyorlar» demektir.

***

Vâcip Tealâ dünyaları iki cihetle onların imanlarına sebep olacağını beyan etmek üzere :

نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَٓا اَسْرَهُمْۚ وَاِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَٓا اَمْثَالَهُمْ تَبْد۪يلًا ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Biz onları halkettik ve damarlarını sağlam kıldık, istersek dilediğimiz vakitte onları kendi emsalleri bir kavme tebdil ederiz.]

Yani; biz onlara iman ve ibadetle emrederiz. Nasıl emretmeyelim? Elbette emrederiz. Zira; biz onlar yokken vücut vermekle icad ettik ve damarlarını birbirine bağlamakla mafsallarına kuvvet verdik ki o mafsalları sebebiyle muhabbet ettikleri dünyayı celbettiklerinden hâlika iman ve emrine itaat etmek lâzımdır, biz istediğimiz vakit onları ihlâk eder, yerlerine onlara bedel itaatli bir kavim getiririz. Şu halde ibtida-yi hilkatlarına bakarak kudretimizi nazar-ı itibara almalı ve kahrımızdan korkmalıdırlar, bilâkis onlar kahrımızı icab eden isyanla meşgul oluyorlar.

Hulâsa; Cenab-ı Hakkın onları ve ayıptan sâlim âzâlarını halk buyurduğu ve lezzât-ı dünya bu âzâlarla hâsıl olduğu cihetle bunları halkeden hallâka iman ve itaat Vâcip ve Allahü Tealâ'nın onları ihlâke ve menfaatlarını izâleye kaadir ve bu helâkten korkularına binaen iman edip imandan temerrüdü ve ibadetten i'razı terkederek iman ve ibadet etmeleri lâzım ve emsallerini halketmeye kaadir olduğundan Allahü Tealâ'nın bunlardan müstağni olduğu ve bunları ihlâkle yerlerine gelecek kavmin yalnız hilkatta bunların emsali olup ibadette emsalleri olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin ve müminlerin hallerini, nâil olacakları derecât ve derekâtı beyandan sonra sûrenin veyahut âyetlerin ancak mev'iza olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ هَٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَن شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ

buyuruyor.

[Muhakkak şu sûre ve âyetleri bir mev'ize-i belîğadır. Hal böyle olunca isteyen kimse bu mev'izeyle Rabb'isine bir yol tutar. Çünkü; bu âyetler doğru yolu gösterdiğinden mûcibiyle amel eden

Rabb'isinin rızasına vâsıl olan yolu ittihaz etmiş olur ve siz meşiyet edemezsiniz, ancak Allahü Tealâ'nın meşiyet etmek vakti müstesnadır.]

Yani; şu sûre bir vaazdır, dileyen o vaazla amel eder, Rabb'isine yol bulur. Fakat kulların meşiyeti, Allah'ın meşiyetine muvafık olmak şarttır. Zira; Allahü Tealâ murad etmeyince kulun muradı fayda etmez. Çünkü; çok şeyler murad ve esbabına tevessül eder, lâkin Allahü Tealâ murad etmediği için hiçbir şey meydana gelmez, abdin emekleri boşa gider. Ancak Allahü Tealâ murad etmeyince hasıl olmaması abdin irade-i cüz'iyesine mani olmadığı gibi irade-i cüz'iyesini sarfına da mani olmaz. Binaenaleyh abdin vazifesi; irade-i cüz'iyesini sarfetmektir. Abd bu vazifesini yerine getirdikten sonra Allahü Tealâ dilerse halkeder, dilerse etmez. Zira; Allahü Tealâ dilemeyince abdin dilemesi fayda vermez. Lâkin abid, Allah'ın muradını bilmediği için herhalde iradesini sarfetmek vazifesidir. Şu halde *âyetin manâsı:* [Sizin meşiyetinizin faydası yok, illâ Allah'ın meşiyetine muvafık olursa faydası var] demektir. Çünkü; murad olunan şeyi halkedecek Allahü Tealâ'dır. Abdin te'siri ancak iradesini sarfla kesbetmektedir. Zira o şeyin vücudunda müessir; Allah'ın halkı ve meşiyetidir.

Hulâsa; şu âyetlerin insanların menfaat ve mazarratlarını ta'rif eder mev'ıza olduğu, isteyen bu mev'izeyle amel edip Rabb'isine bir yol tutacağı ve kulların meşiyeti fayda etmeyip ancak Allahü Tealâ'nın meşiyetine tevâfuk ederse fayda edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ herşeyin meşiyet-i İlâhî'yeyle olacağını beyandan sonra meşiyet ilim ve hikmet icab edip zat-ı ülûhiyetin de ilim ve hikmet sahibi olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ۝

buyuruyor.

[Muhakkak Allahü Tealâ ilim ve hikmet sahibi oldu.]

Yani; her şey Allah'ın dilemesiyledir. Zira; Allahü Tealâ her kulunun liyâkatını ve istihkaakını bilir, ona göre kulunun istediğini halkeder veya etmez. Çünkü; hikmet sahibidir. Hikmetine muvafık olanı ve olmayanı bilir. Binaenaleyh; çok zamanda abid kendi hakkında menfaat zannettiği bir şeyi diler ve murad ederek iradesini sarfla husulüne çalıştığı halde Allahü Tealâ onun hakkında o şeyin mazarrat olduğunu bildiğinden halk buyurmaz ve kezâlik birşeye müstehakkım zannıyla ister. Halbuki Allahü Tealâ müstahak olmadığını bildiğinden halketmez.

يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

[Allahü Tealâ dilediği kulunu kendi rahmetine ithal eder ve zâlimlere elem verici azabını da hazırladı.]

Yani; Allahü Tealâ hikmet sahibi olduğundan irade-i cüz'iyesini sarfla ibadet eden kullarının liyâkatını bildiğinden o kulunu kendi rahmetine ithalle mesrûr eder. Zira hikmetinin iktizası; emrine itaat eden kulunu lutfuna müstağrak kılmaktır, zalimlerin zulmünü bildiğinden onlardan intikamını almak için acıtıcı azabı onlara hazırlamıştır. Çünkü hikmet zalimlerden intikam almayı icab eder. Binaenaleyh; onlar için azab-ı elîm hazırlamıştır.

Bu âyette her zalime hükmün şümulüne işaret için (ظالمين) lâfzı cemi'-i efradı ihataya delâlet eden *edat-ı ta'rif*le varid olmuştur. Çünkü bu makamda azab-ı elîmi icab eden illet ve sebep; zulümdür. Zira müştak olan (ظالمين) üzerine azab-ı elîmin hazırlanmasından ibaret olan hükmün ta'liki; me'haz-ı iştikak olan zulmün illet olmasını icab eder. Binaenaleyh; zulüm kendisinde bulunan her ferdin şu azaba müstehak olmasına delâlet eder. Yani «Zalimlere azab-ı elîm hazırlandı. Zira; onlar zulüm irtikâb ettiler. Her zulüm irtikâb edene azab-ı elîm hazırlanır. Binaenaleyh; zalimlere azab-ı elîm hazırlandı» demektir.

*
**

SURE-İ MURSELÂT

Mekk-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Elli* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ﴿١﴾ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا ﴿٢﴾ وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا ﴿٣﴾ فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾ عُذْرًا اَوْ نُذْرًا ﴿٦﴾ اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾

[Birbirini ta'kib ederek ma'ruf olan ahkâmla taraf-ı İlâhî'den gönderilen meleklere, emre imtisalde, evâmir-i ma'rufeyi enbiyaya getirmekte rüzgâr gibi sür'at edici meleklere ve şerâyi-i enbiyayı yeryüzünde dağıtmak suretiyle dağıtıcı, hakla batıl beynini tefrik etmek suretiyle tefrik edici meleklere ve enbiyaya zikir ve sair lâzım gelen ahkâmı ilkaa ve ilham eden meleklere ve o meleklerin ilham ettikleri zikir, gerek Cenab-ı Hakka tevbe eden kimselere özür için olsun, gerekse batılı irtikâb edenleri korkutmak için olsun mutlaka zikir ilkaa eden meleklere yemin ederim ki tahkik sizin vaadolunduğunuz kıyamet ve haşr ü neşir vuku bulacaktır.]

Yani; şu sıfatlarla mevsuf olan meleklerin cümlesine yemin ederim ki size vaad olunan âhiret vuku bulucu ve herkes ettiğini bulucu ve cezasını görücüdür. Binaenaleyh; âhiret hakkında şüphe etmeyip itikad etmek lâzımdır.

(عذراً او نذراً) *zikir ilkaası gerek i'tizar için, gerek korkutmak için olsun* demektir. Çünkü; zikrullah günahları mahvettiği cihetle zikirle meşgul olan müminler için zikretmek vuku bulan

kusurlarına i'tizar olduğu gibi zikirle meşgul olmayanları, zikri fevtettikleri cihetle vâki olacak mes'ûliyetten korkutmak olur. Zira; birşeyin işlemesinde sevap olunca terkinde ikab olacağından onlar haklarında o emrin gelmesinin inzar olacağı zarûridir. Binaenaleyh; zikir ilkaası; zikredenler hakkında i'tizar ve zikri terk edenler hakkında korkutmak için olduğunda şüphe yoktur.

Şu beyan olunan manâ; zikrolunan evsaf meleklerin sıfatları olduğuna nazarandır. Amma bu sıfatlar Kur'anın âyetlerinin sıfatları olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ma'rufatı beyan sadedinde inzal olunan ve suret-i seriada edyan-ı saireyi nesihle izale eden, beynelmeşrik velmağrib âleme âsâr-ı hidayeti neşreden, hakla batıl beynini tefrik eden, gerek i'tizar gerekse korkutmak için olsun Allah'ın dostlarına zikir ilkaa edici âyât-ı Kur'ana yemin ederim ki size vaadolunan âhiret vuku bulucudur] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile şu kelimeler enbiya-yı ızam hazâratının sıfatları olmak ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ma'ruf olan ahkâm-ı şer'iyeleriyle taraf-ı İlâhî'den irsal olunan ve evvelâ zayıf olan dinlerini şiddetli rüzgârlar gibi kuvvetlendiren, ümmetlerine din ve mezheplerini derhal neşredip dağıtan, ümmetleri arasında hakla batıl beynini tefrik eden, iyi kimseler hakkında i'tizar, kötü kimseler hakkında inzar için zikrullah'ı ilkaa eden enbiya-yı kirama yemin ederim ki sizin vaadolunduğunuz âhiret ve âhirette olacak lutf u ihsan ve kahr u gazap cümlesi vuku bulacaktır] demek olur.

Bu kelimelerle murad-ı İlâhî; gerek melek, gerek Kur'anın âyetleri ve gerekse enbiya-yı ızam hazâratı olsun her cümlesi indallah mükerrem ve muhterem olduklarına binaen Cenab-ı Hak bunlara yeminle âhiretin vukuunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ'nın kıyametin ve âhiretin vâki olacağını yeminle beyan etmesi üzerine «Kıyamet ne zaman vâki olacak?» yolunda vârid olan bir suâle cevap olarak kıyametin bazı alâmetlerini beyan etmek üzere :

فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾ وَاِذَا السَّمَٓاءُ فُرِجَتْ ﴿٩﴾ وَاِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ ﴿١٠﴾ وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْ ﴿١١﴾
لِاَيِّ يَوْمٍ اُجِّلَتْ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[İmdi yıldızların ziyaları zâil olup gittiğinde, Allah'ın korkusu ve kıyamet günün dehşetinden gök yarıldığı ve yerlerin çivisi mesâbesinde olan dağlar yerlerinden kopartıldığı vakit, resullerin ümmetlerine şehadetleri için bir vakit ta'yin olunduğu zaman ve taraf-ı İlâhî'den «Hangi gün için enbiyanın şehadetleri te'cil ve te'hir olundu?» diyerek suâl olunduğu vakit kıyamet ve âhiret vâki olacak, amellerinizin cezası o zaman vuku bulacaktır.]

Yani; kıyamet şol vakitte olacaktır ki o vakitte parlak yıldızların zıyası silinecek, kalmayacak, cesîm gökler bu kadar cesâmetleriyle beraber Allah'ın korkusundan parça parça yarılacak, büyük dağlar yerlerinden kaldırılacak, Rusül-ü Kiram'ın şehadetleri için bir vakit ta'yin olunacak ve «Bu enbiyanın şehadet vazifeleri hangi güne te'hir olundu?» diyerek suâl olunduğu vakit, kıyamet kaim olacaktır.

Enbiyanın ümmetleri hakkında şehadet edecekleri beyan olunmuş ise de vakti ta'yin olunmadığından o günde hangi zaman için te'hir olunduğu suâl olunacağı bu âyetle beyan olunmuştur. Bu suâlden maksat; kıyamet gününün şanına ta'zim ve o günün azametinden insanları taaccübe sevketmektir. Çünkü; enbiya-yı ızamın ümmetleri hakkında şehadetleri pek mühim olduğundan o güne te'hiri günün ehemmiyetine ve azametine delâlet ettiği cihetle insanların taaccübüne şayandır. Zira; o gün öyle bir gün ki o günde enbiya-yı ızam toparlanırlar, ümmetlerinin hayr ü şer, sevap ve günah amellerine şehadet ederler ve enbiyayı tekzib eden kâfirler ta'zib, iman eden müminler taltif olunurlar. Binaenaleyh o gün; taaccüb olunmaya şâyan bir gündür.

*
**

Vâcip Tealâ enbiyanın şehadetleri hangi gün için te'hir olunduğuna dair vâki olan suâle cevap olmak üzere :

لِيَوْمِ الْفَصْلِ ۝ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ ۝

buyuruyor.

[Yevm-i fasliçin te'hir olundu ve ya Ekrem-er Rusül! Yevm-i faslın mahiyetini sana ne gibi şey bildirdi ve ne gibi şey bildirebilir?]

Yani; enbiyanın ümmetleri hakkında şehadetleri te'hir olunduğu gün, Vâcip Teâlâ'nın hakla bâtıl beynini tefrik edeceği gün için te'hir olunmuştur ki o gün kıyamet günüdür. Ve yevm-i kıyametin neden ibaret olduğunu sana hangi şey bildirdi? Zira; bu dünyada o günün şiddetini bildirecek birşey yoktur. Çünkü; o günün dehşetini bu dünyada temsil edecek bir misal bulunup kıyas olunamaz. Binaenaleyh; bu dünyada o günün şiddetini ukûl-ü beşer idrakten âciz olduğundan lâyıkıyla biilnmek mümkün olmadığına işaret için resulüne «Kıyametin hakikatını sana ne gibi şey bildirdi? Hiçbir şey bildiremez» buyurmuştur. Şu halde *kıyamet gününe* *y e v m - i f a s l* dendiği şanına ta'zim içindir. Çünkü; cümle hukukun faslı ve enbiyanın şehadetleri gibi pek büyük işler o günde olacaktır.

*
**

Vâcip Tealâ kıyametin şiddetini beyandan sonra kıyameti tekzib edenlerin kıyamette şiddetle azab olunacaklarını beyan etmek üzere :

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ۝

buyuruyor.

[Helâk-i azîm; kıyamet gününde o günü tekzib ediciler içindir.]

Yani; enbiya-yı ızâm tarafından vâki olan bilcümle ahkâmı tasdik etmek vâcipken o ahkâmı tekzib edenler için yevm-i kıya-

mette büyük helâk vardır. O günde kâfirlere ve bilhassa kıyameti tekzib edenlere nâzil olacak helâkin devam, sebat ve azametine işaret için (ويل) kelimesi *ta'zime* delâlet eden *tenvinle nekre* olarak vârid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kıyametin alâmetlerini, şiddetlerini, kıyameti tekzib edenlerin o günde helâk olacaklarını beyandan sonra küfrün dünyada ve âhirette helâke sebep olduğunu beyan etmek üzere :

أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[Biz kavm-i Nuh, kavm-i Hûd gibi evvel geçenleri ihlâk edip sonra onların mesleğine sülûk edenleri onlara tâbi kılmadık mı?]

Yani; evvel geçen birtakım ümmetleri küfürleri sebebiyle herbirerlerini birer gûnâ azapla helâk edip de sonra küfürde onlara ittibâ' eden kavm-i Mûsâ, kavm-i Lût gibi kâfirleri biz helâkte onlara tâbi kılmadık mı? Şu halde küfür, evvel ve âhir helâke sebep olunca bilcümle kâfirlerin korkması lâzım değil mi?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *e v v e l î n* le murad; *Resulullah'tan evvel geçenler* ve *â h i r î n* le murad; *Resulullah'tan sonra gelenler* olmak ihtimali varsa da *e v v e l î n ; ümem-i sâlifeden evvel geçenler* ve *â h i r î n* ise *Firavun ve saire gibi sonra gelenler olmak* ciheti râcidir. Çünkü; bundan sonraki âyetin Kureyş hakkında olması bu ciheti tercih ettirir.

***

Vâcip Tealâ evvel ve âhir kâfirleri ihlâk ettiğini beyandan sonra bilûmum günahkârları ihlâk edeceğini beyan etmek üzere :

كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿١٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Böylecesine biz mücrimlere işleriz. O günde helâk-i azîm; âyetleri tekzib edenler içindir.]

Yani; enbiyayı ve kitaplarını inkâr eden kâfirleri ihlâk ettiğimiz gibi her cürüm sahiplerini ihlâk ederiz. Çünkü; evvel ve âhir günah ve küfür helâke sebep olunca evvel geçenler nasıl ki küfürleri sebebiyle helâk oldularsa sonra gelenlerin de helâk olacağı tâbiidir ve bu helâk yalnız dünyaya mahsus değildir. Belki âhirette helâk; enbiyayı ve âyetleri tekzib edenler içindir.

Cenâb-ı Hak Kureyş müşriklerini bu âyetle tehdit buyurdu. Çünkü; bu dünyada Bedir gazasında helâk oldukları gibi âhirette dahi azâb-ı ebedî içinde helâk olacaklarını beyan buyurmuştur.

* * *

Vâcip Tealâ kâfirleri dünya ve âhirette vâki olacak azapla tehdid ettikten sonra iptida-yı hilkatlerini zikirle insâfa davet ve tehdid etmek üzere :

أَلَمْ نَخْلُقكُّم مِّن مَّاءٍ مَّهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿٢١﴾ إِلَىٰ قَدَرٍ مَّعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Biz sizi hakîr ve zelîl bir sudan halketmedik mi? O suyun ana rahmine inmesi üzerine biz o insanı mahfuz ve muhkem bir karargâha koyduk ki vakt-i muayyen olan velâdet vaktine kadar orada karar etsin. Biz onun a'za-yı cevârihini, rengini, müddet-i hamlini ve dünyada ne kadar yaşayacağını takdire kaadir olduk. Şu evsaf üzere insanı halketmeye kaadir olan Allahü Tealâ ne güzel kaadirdir ve yevm-i kıyamette azapla helâk; bizim kudretimizi tekzib edenlere mahsustur.]

Vâcip Tealâ insanlara olan pek büyük nimetlerini bu âyette ta'dâd buyurmakla imana davet etmiş ve iman etmeyenlere helâk ve yevm-i kıyamette azâba duçar olacaklarını beyan buyurmuştur. Çünkü; nimet ne kadar büyük olursa o nimete karşı küfranının ce-

zası da o kadar büyük olacağı tabiidir ve mün'im ne kadar büyük olursa ona karşı inkârın da o kadar büyük olacağında şüphe yoktur.

M â - i m e h î n ; hakîr bir su demektir ki *Menidir.* Öyle hakîr bir su damlasından böyle güzel suret üzere bir insan halketmek ne kadar büyük bir nimet olduğu ve ne kadar bir kuvvet ve kudret-i kâmileye muhtaç olduğu malûmdur. *K a r a r - ı m e - k î n ; ana rahmidir.* Zira; *evvel meni, sonra çocuk için anaların rahmi gayet muhkem ve mahfuz karargâh olduğu cihetle m e - k î n* denmiştir ki *çocuğun eğleşmesine elverişli bir mekân* demektir. *K a d e r - i m a l û m ; hamlin müddetidir.* Müddet-i hamil alelekser dokuz aydır ve Hanefiye indinde ekser-i müddet-i hamil iki sene ve ekall-i müddet-i hamil altı aydır.

Velhasıl Allahü Tealâ'ya malûm olan müddette eğleşmek üzere rahm-i ümmehata insanları vaz'etmek ve orada kemaline geldikten sonra saha-i âleme çıkarmak insanlar için bir lutf-u İlâhî'dir, tâmmülaza olarak herbirini birer suretle yaratmak ve herkesin ömrünü takdir edip, envâ'-ı terbiyeyle kemaline ulaştırmak ne kadar büyük kudrete muhtaç olduğu malûmdur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bunlara kaadir olduğunu beyanla kullarını imana ve insafa davetle bu güzel kudreti, o kudretin sahibini tekzib edenlerin azapla helâk olacaklarını beyan buyurmuştur. Çünkü; bu hakikatlar meydandadır. Meydanda olan hakikatları inkâr gizli olan hakikatları inkâra benzemez. Zira; zâhir olan hakikatı inkâr yalnız inat ve kibre mebni olduğundan inkâr edenlerin dûçar olacakları azaba karşı i'tizarları bulunamaz. Binaenaleyh; onlar için helâkten başka çare olmadığını beyan zımnında Cenab-ı Hak (ويل يومئذ للمكذبين) buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ insanın nefsine mahsus olan nimetleri beyandan sonra etraf-ı âlemde insana mahsus olan nimetleri beyan etmek üzere :

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا ﴿٢٦﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ

وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا ﴿٢٧﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân arzı insanların ölülerini, dirilerini ve insanın muhtaç olduğu me'kûlât ve meşrûbatını cem'edici bir mahal kılmadık mı? Biz onların dirilerini üzerinde gezmeye ve ölülerini kabirlerine defne sâlih kılmadık mı? Biz insanlar üzerinde gezmesi için arz üzerinde yüksek dağlar halkettik, ey insanlar! Size tatlı su içirdik. Yevm-i kıyamette helâk; şu nimetleri tekzib edenler içindir.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (كفاتاً) *cem'etmek* manâsınadır. Çünkü; yeryüzü insanları hal-i hayatlarında cem'edip, vâlide makamında her ihtiyaçlarını defiçin kucağına alıp bağrına bastığı gibi hâl-i mematlarında dahi kabir suretiyle içine alır, hıfzeder. Şu halde her iki surette dahi arzın bu halde yaratılması insanlar için pek büyük nimet olduğundan bu nimetin şükrünü eda etmek vâciptir. Binaenaleyh; bu nimetin şükrünü eda etmeyenlerin azaba dûçar olacaklarını Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. İnsanların gerek hayatta olanları ve gerek vefat edenlerinin sayılmaz ve tükenmez derecede çok olduğuna işaret için (احياءواموا تاً) kelimeleri *çokluğa* delâlet eden *tenvin*le *nekre* olarak vârid olmuştur. Arz üzerinde çivi mesâbesinde olan dağların bulunması da insanlar için büyük bir nimettir. Çünkü; dağlarda insanın rahatını temin eden nimetler ovalardan daha çoktur, dağların çokluğuna ve nimetlerinin bol olduğuna işaret için (شامخات) *ta'zîme ve teksîre* delâlet eden *tenvin*le *nekre* olarak varid olmuştur. İnsanın yaşayabilmesi suyla olacağından Cenab-ı Hak tatlı suyu da nimet sırasında beyan buyurmuştur. Şu halde burada beyan olunan nimetlerin şükrünü eda etmeyenlerin kıyamette azapla helâk olacakları adalet-i İlâhî'ye cümlesindendir.

*
**

Vâcip Tealâ şu beyan olunan nimetleri inkâr edenlerin azaba istihkaklarını icmâlen beyandan sonra o azabın tafsilâtını beyan etmek üzere :

اِنْطَلِقُوٓا اِلٰى مَا كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُونَۚ ﴿٢٩﴾ اِنْطَلِقُوٓا اِلٰى ظِلٍّ ذ۪ي ثَلٰثِ شُعَبٍۙ ﴿٣٠﴾

buyuruyor.

[Taraf-ı İlâhî'den şu nimetleri inkâr eden kâfirlere denir ki «Siz yalana nispet ettiğiniz azaba gidiniz, kılığınızı görünüz. Gidiniz, üç parça sahibi olan gölgeye bakalım, sizin küfrünüz sizi saklar mı?»] Kâfirlere böyle denilmekle azaba girmeleri emrolunur.

Yani; Vâcip Tealâ'nın nimetlerini inkâr eden kâfirlere hesapları görülüp cezaları taayyün edince taraf-ı İlâhî'den onlara ihanet suretiyle hitab olarak denilir ki «Siz dünyada nimetleri ve âhiret azabını inkâr ediyor, yalandır diyordunuz. Haydi, o tekzib ettiğiniz azaba gidin, görün bakalım yalan mıymış. Siz gidiniz üç parça olan Cehennem'in dumanına». Böyle denilmekle onların azab olunmasıyla emrolunur.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette onların gitmesiyle emir; tevbih ve ihanet içindir. *Z ı l l* le murad; *Cehennem'in dumanıdır.* Çünkü; Cehennem'in dumanı çokluğundan yukarı çıktıkça üçe ayrılır. Yahut *ü ç ş u b e* yle murad; *ateşin üç parçasıdır.* Zira; *ateş kâfirin sağını ve solunu ve başını çevireceği cihetle ü ç p a r ç a* denmiştir. Ateşe gölge tâbiri mecaz ve kâfirleri istihza içindir.

İnsanı tarik-ı hidayetten meneden üç şeydir ki onlar da *his, hayal, vehimdir.* Bu üç kuvveden herbirine bir kıt'a taksim olunmak suretiyle üç parça ateşten veya dumandan ibaret olan gölgeye gidin denecektir. Yahut bu azabın üç parça olmasının sebebi; *i n s a n ı i b a d e t t e n m e n e d e n k u v â n ı n üç olmasıdır: B i r i n c i s i ; kuvve-i vâhimedir* ki dimağda olur. *İ k i n c i s i ; kuvve-i gazabiyedir* ki insanın kalbinin sağ tarafında olur. *Ü ç ü n c ü s ü ; kuvve-i şehevaniyedir* ki kalbin sol tarafında olur. Binaenaleyh; kuvâ-yı selâseden sudûr eden günahlar üç cihetten olduğu cihetle azabın da üç kısım olacağı beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in girecekleri gölgenin üç parça

olacağını beyandan sonra o gölgenin ve Cehennem'in ateşine ve hararetine mâni olamayacağını beyan etmek üzere :

لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾

buyuruyor.

[Üç parça olan gölge ehl-i Cehennem'i gölgeleyemez, Cehennem'in alevinden de uzak kılamaz.]

Yani; üç parça olan gölgeye gidin, fakat o gölge sizi gölgeleyici olmadığı gibi Cehennem'in alevinden de muğni kılıp saklayamaz. Çünkü; her ne kadar gölge gibi görünürse de siyah duman gibi aynı ateştir. Binaenaleyh; Cehennem'in alevini ehl-i Cehennem'den defedemez. Bu âyette ehl-i Cehennem'i tehekküm ve istihza vardır. Çünkü; «Gölgeye gidin ki o gölge sizi gölgeleyemez ve harareti de sizden defedemez» demek; onlara ihanet ve hakaretten başka bir manâyı müfid olmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu gölgenin arsa-i mahşerde olmak ihtimali olduğu gibi Cehennem'de olmak ihtimali de vardır. İşte şu ihtimal, o gölgenin Cehennem'in alevini menedemeyeceğini beyan etmek te'yid eder.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'in evsâfından bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٤﴾

buyuruyor.

[Muhakkak Cehennem büyük ebniyeler gibi kıvılcım atar. Keenne o cıngılar sarı develer gibidir. Yevm-i kıyamette helâk, Cehennem'in bu hallerini tekzib edenler içindir.]

Yani; Cehennem kemal-i dehşet ve alevinden taşra şerâreler saçar ki o şerâreler büyük köşkler gibidir ve Cehennem'in savurmuş olduğu kıvılcımlar keenne sarı develer gibidir. Çünkü; Cehen-

nem'in alevi dağlar gibi olunca ondan taşraya sıçrayan kıvılcımların develer ve büyük ebniyeler gibi olması uzak birşey değildir. Zira; çocuk validesine göre doğar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kıvılcımın arkası kesilmeksizin birbiri arkasında gelip gideceğine işaret için deveye teşbih olunmuştur. Kâfirlerin dünyada kendilerine mahall-i aman olan köşkleri gibi kıvılcım saçan Cehennem'e dahil olacaklarını beyanla kendilerinin bir kat daha muazzab olacakları beyan olunmuştur. Çünkü; büyük ebniyeler gibi cıngılar yukarıya çıkıp tekrar ehl-i Cehennem'in üzerlerine düşünce azap üzerine azap olacağında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'in evsafını beyandan sonra zebaniler tarafından ehl-i Cehennem Cehennem'e sevkolunmaya başlayınca onların söz söyleyemeyeceklerini ve izin verilmeyeceğini beyan etmek üzere :

هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ ۝ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ۝

buyuruyor.

[Şu gün ol bir gün ki ehl-i nar söz söyleyemezler ve onlara izin verilmez ki i'tizar etsinler. Onlar söylemeye ve i'tizara başlayınca tekdir olmak üzere taraf-ı İlâhî'den melekler vasıtasıyla «Şu gün bir gün ki ehl-i Cehennem söz söyleyemezler ve onlara izin verilmez ki i'tizar etsinler» denilmekle terzil olunurlar.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bunların söz söylememesi ve onlara i'tizara izin verilmemesi bazı zaman ve mekâna mahsus olduğundan söz söyleyeceklerine, husumet edeceklerine ve i'tizara izin verileceğine delâlet eden âyetlere bu âyet münafi olmaz. Çünkü; bazı zamanda söylerler, bazı zamanda söylemeye me'zun olmaz ve söylemezler demektir. Yahut söylerler, i'tizar da ederler, lâkin faydası olmadığından söylememiş gibi oldukları cihetle söylemezler denmiştir. Çünkü; her ne kadar i'tizar ederlerse de zamanı geçtiği için, geçmiş olan şeyin de tedariki mümkün olmadığından sözleri

ve i'tizarları yok mesâbesinde olur. Zira; birşeyden maksat fevtolunca o şeyin kendisi fevtolmuş gibi olur ve kabule şayan özürleri olmadığından izin verilmez, yoksa hakikatta özürleri var da izin verilmez manâsına değildir. O vakitte ehl-i Cehennem için halk arasında kusurları zahir olmak suretiyle nastan utanmak azabı olduğu gibi dünyada beğenmediği hasımlarını lutf-u İlâhî'ye müstağrak olmuşlar görünce hasmının aziz olmasından hasıl olan azab-ı ruhânî dahi olur.

***

Vâcip Tealâ bunlarla beraber Cehennem'i görmekle azab-ı cismânî de hasıl olacağına binaen :

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ

buyuruyor.

[O günde helâk; bu gibi azapları tekzip edenler içindir.]

***

Vâcip Tealâ âsîlerin görecekleri azaptan bazılarını beyandan sonra kıyamet gününün evsafından bazılarını beyan etmek üzere:

هَذَا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْنَاكُمْ وَالْأَوَّلِينَ

buyuruyor.

[Şu gün hakla bâtıl beyni tefrik olunacak bir gündür. Biz sizi ve sizden evvel geçen ümmetleri cemettik ki haklar ayrılsın.]

Yani; kıyamet olup herkes arsa-i mahşere toplandığında taraf-ı İlâhî'den nasa hitaben «Şu gün öyle bir gündür ki hakların faslolunacağı ve herkesin hakkı yerini bulacağı bir gündür. Zira; herkesin hakkını kendine vermek için biz sizi ve sizden evvel geçen ümmetleri toparladık. Çünkü; bugün hakların yerini bulacağı ve muhakemelerin cereyan edeceği ve ihkak-ı hak olacağı gündür» denilmekle kâfirler me'yus ve müminler mesrur edilir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bugünde iki cihetle muhakeme cereyan eder: Birisi; *abidle Rab beyninde cereyan eder* ki bunun neticesi, sevap veya azaptır. Çünkü; ya abid Rabb'isine karşı iman ve amel-i salih işlemiştir. Binaenaleyh; sevaba nail olur yahut küfr ü isyan işlemiştir. Bunun neticesiyse azaptır. İki muhakemeden diğer birisi de *kulların birbirlerine karşı vâki olan zulüm ve sair hukuku hakkında muhakemeleridir.* Bunun neticesi; hak sahibine hakkını îsâldir. Bu kelâm; yevm-i kıyametin yevm-i fasıl olduğunu beyan olduğu gibi yevm-i fasla lâzım olan ashab-ı hukukun bir yere cem'olunacaklarını da beyandır. Binaenaleyh; bu dünyada kâfirleri tehdidi mutazammındır. Çünkü; herkesin bir yere cem'olup muhakemeleri cereyan edeceği beyan olununca kâfirlerin ve bilcümle suçlu olanların korkması lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyametin yevm-i fasıl olduğunu beyandan sonra o günde kâfirleri utandırmak ve rezil etmek için vâki olacak ikinci hitabını beyan etmek üzere :

فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ ۝ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ۝

buyuruyor.

[Eğer sizin için bir hile varsa yapın, geri koymayın. O günde helâk; kudretimizi tekzib edenler içindir.]

Yani; Vâcip Tealâ bilûmum insanları cemedince insanlara ve bilhassa kâfirlere hitaben «Ben sizin cümlenizi arsa-i mahşere toparlayınca sizi azaptan kurtaracak bir hileniz varsa o hile ve hud'ayı dünyada yaptığınız gibi burada da yakın ki sizi azaptan kurtarsın» buyurmakla dünyada hileyle gayra zulmederek haklarını vermeyenleri terzil eder. İşte o günde helâk; bu gibi ahvalin vukuunu tekzib edenler içindir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet; dünyada hîleyle meşgul olanları tahcîl, rüsvâ ve acizlerini izhar için söylenecektir. Çünkü; dünyada ehl-i imanı aldatmak ve hileyle

haklarını yağma etmek gibi fenalığa sa'yedenler malûmdur. Hatta zaman-ı saadette dahi kâfirler tarafından müminlere pek çok hile yaparlar ve aldatmaya sa'yederlerdi. Binaenaleyh; bu dünyada hileyi kendine âdet edenlere Cenab-ı Hak yevm-i kıyamette «Haydi, hileniz varsa ve yapmaya muktedirseniz yapın, faydası olursa istifade edin» diyeceğini bu âyetle beyan buyurmuştur.

Dünyada kâfirler için bir mümini rahatta görmek kadar bir azap olmadığı halde âhirette müminlerin Vâcip Tealâ rahatlarını temin etmekle kâfirleri ta'zib buyuracağını ve hilelerini başlarına vuracağını beyan etmiştir ki müminler mesrûr olsun ve kâfirler de küfürden ve hileden vazgeçsinler. Çünkü; insanlarda hasmının rezil ve rüsvâ olmasını arzu etmek cibillîdir.

***

Vâcip Tealâ kâfirleri terzil edeceğini beyandan sonra müminlerin nâil olacakları nimetlerden bazılarını beyan etmek üzere :

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾ وَفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا
كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾

buyuruyor.

[Şirkten ve sair günahlardan sakınıcı olan kimseler gölgelerde ve tatlı sudan pınarlar başında, istedikleri meyveler içinde karar edicilerdir ve onlara taraf-ı İlâhî'den «İşlediğiniz amelleriniz sebebiyle hazmı gayet kolay olan me'kûlât ve meşrubattan yiyiniz, içiniz. Zira; biz itikat ve amelde iyilik edicileri güzel ceza ile cezalandırırız» denmekle taltif buyurulur. O günde azapla helâk; bu gibi nimetleri tekzib edenler içindir.]

Yani; kâfirlerin şu beyan olunan azapları ve rüsvâlıkları mukabilinde dünyada a'mâl-i salihayla meşgul olan ve bilcümle günahlardan kaçınan müminler Cennet'te ağaçların gölgelerinde, ağaçlar

altından akan pınarlar başında ve nefislerinin istediği meyveler yanında zevk u safa ile vakitlerini geçirir ve o güzel yurtta karar ederler, bu kadar zevk u safa ile de kalmazlar, belki taraf-ı İlâhî'den bizzat ve bilvasıta taltif olunurlar. Çünkü onlara «Ameliniz sebebiyle kolaylıkla yiyiniz, içiniz. Zira; biz itikadı, ameli ve ahlâkı güzel olanları güzel ceza ile cezalandırırız» denilmekle tatyib-i hatır vâki olur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette emirler taltif içindir, teklif için değildir. Çünkü Cennet; dar-ı taltiftir, dar-ı teklif değildir. (هنيئا) bu makamda *halis lezzet*manâsınadır. Çünkü; Cennet'in nimetleri telezzüz içindir. Açlık ve susuzluk için değildir. Zira; açlık ve susuzluk gibi ihtiyaçlar bu dünyaya mahsustur, Cennet'te bunlara ihtiyaç olmaz. Binaenaleyh; Cennet'in nimetlerinde hastalık vermek, karın şişirmek ve sıkıntı îras etmek gibi şeyler bulunmaz.

Erbab-ı ihsana güzel ceza vereceğini beyan etmek kâfirlere ta'rizdir ki onlara fevtettikleri nimetleri hatırlatmak ve ehl-i ihsan olmadıklarını bildirmekle tahassürlerini arttırmaktır.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in rahatlarını ve zevk u safalarını beyandan sonra bu dünyada kâfirlere vâki olan hitâbını beyan etmek üzere :

كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ ۝ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ۝

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Dünyanın fânî olan nimetlerinden yiyin, az bir müddet de metaından intifa edin. Zira; siz günahkâr, söz duymaz ve nasihat dinlemezsiniz. O günde azapla helâk; az bir müddette gelip geçecek dünyaya emelini hasrederek âhireti tekzib edenler içindir.]

Yani; ey kâfirler! Ehl-i Cennet'in zevk u safalarını işittiğiniz halde dünya-yı faniyeyi âhiret-i bâkiye üzerine tercih ediyorsunuz.

Şu halde dünyanın fânî olan nimetlerinden yiyiniz ve az bir müddette yiyecek, giyecek ve binecek gibi nimetlerinden intifa ediniz. Zira; siz mücrimsiniz, mücrimlerin intifaı bu kadar olur. Çünkü; mücrimler için âhirette azaptan başka bir şey yoktur. Zira; fânîyi bâkî üzerine tercih edenlerin halleri böyledir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyetin zahiri emirse de manâda dünyaya muhabbetten nehiydir.

Dünyayı tercihle âhireti terkedenlerin misali: içinde semm-i mühlik olan bir lokma helvayı nasihat dinlemeyip yemekle helâk olan kimse gibidir. Çünkü; nasihat dinlemeyip bu helvayı yemek isteyen kimseye «Ye bu helvayı, bunu yedikten sonra helâk senin içindir. Zira; sen söz dinlemiyorsun ve nasihat da duymuyorsun. Binaenaleyh; sen helâke müstehaksın» denilir. İşte kâfirler de aynı haldedirler ve aynı söz onlara söyleniyor. Çünkü; dünya âhirete nispetle mühlik bir lokma menzilindedir.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyayı tercih ettiklerini beyandan sonra ibadete meyletmediklerini beyan etmek üzere :

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾

buyuruyor.

[Onlara rükû' edin dendiğinde rükû' etmezler. O günde azapla helâk; rükûun sevabını tekzib edenler içindir.]

Yani; rusül-ü kiram tarafından kâfirlere «Siz kibir ve inattan vazgeçin, Allah'ın emrine imtisal edip, namaz kılanlarla namaz kılın» denildiğinde onların kibir ve azametleri galebe ederek emre imtisali terk ile namaz kılmazlar, kibr ü inatlarında devam ederler. İşte kıyamette helâk; bu gibi ibadetleri tekzib edenler içindir.

Hâzin'in beyanı veçhile âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Resulullah bazı kimselere namazla emrettiğinde «Namazda rükû ve sücut vardır. Rükû ve sücuddaysa insanın mak'adı görünür, bu da ayıptır. Ayıp olan şeyi biz işlemeyiz» demeleri üzerine onları zem için

bu âyet nazil olmuştur. Şu halde bu âyet; kâfirlerin furu-u a'mâlle mükellef olduklarına delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak küfürleri halinde namaz kılmamalarıyla onları zemmetmiştir. Eğer mükellef olmasalar namazı terketmeleriyle zemmolunmazlardı. Zira; insan mükellef olmadığı birşeyi terketmekle zemmolunmaz.

Resulullah «Rükû ve sücud olmayan bir dinde hayır olmaz» buyurmuşlardır. Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran bu hal yevm-i kıyamette olacaktır. Çünkü; yevm-i kıyamete ta'zim için Cenab-ı Hakka rükû ve sücutla ehl-i mahşere emrolunduğunda kâfirler rükû ve sücuda kaadir olamayacaklardır.

Bu sûrede (ويل يومئذ للمكذبين) âyeti zahirde tekrar gibiyse de hakikatta tekrar yoktur. Çünkü; beyan olunan ahkâm arkasından gelen (ويل يومئذ للمكذبين) ile murad; *o âyetlerin hükmünü tekzib edenlere ait olduğu cihetle* her defasında tekzib edenler başkadır.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin iman etmediklerini beyandan sonra Kur'andan başka iman edecek birşey olmadığını beyan etmek üzere :

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ۝

buyuruyor.

[Kur'ana iman etmeyince Kur'andan sonra hangi habere iman ederler?]

Yani; Kur'anın bu kadar îcazı, fesâhat ve belâğatı, hakka delâletiyle beraber Kur'ana iman etmeyenler Kur'andan sonra iman edecek ne gibi haber bulabilirler ki iman ederler? Hiçbir kitaba ve bir kelâma iman etmezler. Çünkü; Kur'an gibi ne bir kitap ve ne de bir kelâm olur. Binaenaleyh; Kur'ana inanmayan başka bir habere inanmaz. Şu halde kâfirler inat ve temerrüdün nihayesine varmışlardır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile firak-ı dâlleden Mu'tezile «Bu

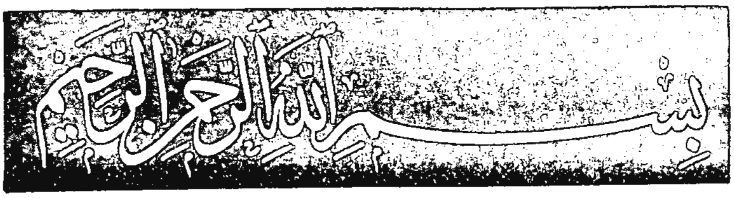
âyet Kur'anın hudûsuna delâlet eder» demişlerse de ehl-i sünnet «Hudûs elfaza ait olup manâya taalluku olmadığını» beyanla cevap vermişlerdir.

Bu âyet; kâfirlerin hallerine taaccübü mutazammındır. Çünkü; sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar kâfirleri birtakım açık ve lâtîf delillerle küfürden men, din-i hakkı kabule terğib ve teşvik ettiği halde küfre ısrar ve inatları taaccübe şayan bir hal olduğundan Cenab-ı Hak «Buna iman etmezlerse bundan sonra neye iman ederler ve ne gibi habere inanırlar?» buyurmuştur ki taaccübe şayan bir haldir demek olur.

YİRMİ DOKUZUNCU CÜZ'ÜN SONU

OTUZUNCU CÜZ

SURE-İ NEBE'



Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Kırk* veyahut *kırk bir* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ۝ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ۝ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ۝

[Hangi şeyden suâl ederler, o kâfirler bir haberden suâl ederler ki o haber gayet büyük ve onlar o haber hakkında birbirleriyle ihtilâf edicilerdir.]

Yani; hangi şeyin mahiyetinden suâl ederler? Onlar bir büyük haberden suâl ederler ki o haber hakkında onlar ihtilâf ederler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *s u â l e d e n l e r ; kâfirlerdir.* Zira; onlar istihza tarikıyla Resulullah'tan ve ashabından suâl ederlerdi *H a b e r - i a z î m* le murad; *kıyamettir. Kıyamette kulların amelleri muâyene olacağı ve herşey meydana çıkacağı cihetle h a b e r - i a z î m* denmiştir. Kâfirlerden bazıları kıyametin aslını inkâr, bazıları aslını ikrarla keyfiyetinden bazı cihetlerini inkâr ederlerdi. İşte bu minval üzere aralarında ihtilâf ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

H a b e r - i a z î m le murad; *Kur'an* olduğuna nazaran *ma-*

nâ-yı nazım : [Ehl-i Mekke haber-i azîm olan Kur'anın mahiyetinden suâl ederler ki o Kur'an hakkında ihtilâf ederler. Binaenaleyh; bazıları sihir, bazıları şiir, bazıları da kehânettir demekle aralarında ihtilâf ederler] demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile vak'anın şanına ihtimam için evvelâ ibham, saniyen tesfir olunmuştur. Çünkü; (عَمَّ) de bulunan (مَا) lâfzı *kıyametten ve kıyametin hakikatından suâldir.* Fakat kıyametten suâl olduğuna delâlet eder bir delil olmadığından tefsire muhtaç olduğu cihetle (عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ) nazmıyla tefsir olunmuştur.

Yahut *n e b e ' - i a z î m* le murad; *nübüvvet-i Resulullah'tır.* Zira Resulullah'ın nübüvvet davası indelarap en büyük haberlerdendir. Onlar Resulullah'ın nübüvvetinden birbirlerine sorarlar ve herbirerleri birer gûna söylemekle ihtilâf da ederlerdi. Cenab-ı Hak bu hali beyan etmek üzere bu âyeti inzal buyurmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Neden suâl ederler? Onlar şol haber-i âzîmden suâl ederler ki o haber-i azîmde onlar ihtilâf edicilerdir] demektir.

***

Vâcip Teâlâ kıyametten, Kur'andan veya nübüvvetten suâl ve inkâr edercesine ihtilâf ettiklerini beyandan sonra onların inkârını reddetmek üzere :

كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ۝ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ۝

buyuruyor.

[Onların inkârları gibi değil, yakında kıyameti bilirler. Sonra itikad-ı batılları gibi değildir, elbette onlar yakında ve kıyamette amellerinin cezasını bilirler.]

Yani; kâfirler her ne kadar kıyameti inkâr ve istihza tarikıyla suâl ederlerse de hakikat-ı hal onların inkârları gibi değildir. Zira; onlar yakında kıyameti bilirler ve kıyametten sonra görecekleri cezayı ve muhasebelerini de bilirler.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (كلا) *onların itikaadlarını red içindir.* (سيعلمون) *reddin illeti ve sebebidir.* Ve inkâr edenleri tehdid için vârid olmuştur. Çünkü; herkes işlemiş olduğu günahlar üzerine cezanın terettüb edeceğini bilince günahının cezasını göreceği günden ve onun azabından korkması lâzımdır. (سيعلمون) zahirde tekrar zikrolunmuşsa da hakikatta tekrar yoktur. Zira *b i r i n c i s i ; kıyamete, i k i n c i s i ; amellerinin cezasına masruftur.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Hal ü şan onların inkârları gibi değildir. Zira; onlar yakında kıyameti ve kıyametten sonra amellerinin cezasını bilirler] demektir. Yahut evvel *kâfirlere,* sânî *müminlere* mahsustur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Emr-i hal onların itikatları gibi değildir. Zira; yakında kâfirler kıyameti tekziplerinin âkıbetini ve sonra müminler de tasdiklerinin âkıbetini bilirler] demektir. Yahut evvel *nefs-i haşra,* sânî de *nefs-i azaba* masrûftur. Şu halde *man-yı nazım :* [Hal ü şan onların vehimleri gibi değildir. Zira; onlar yakında kabirden kalkıp arsa-i mahşere haşrolunduklarını ve sonra amelleri üzerine terettübeden azabı bilirler] demektir.

(كلا) dan müstefad olan reddi te'kid ve şiddetine işaret için (كلا) iki kere zikrolunmuştur. Yani «Kıyamet bir emr-i haktır; onu defedecek birşey yoktur ve bir emr-i vâkidir; onda şüphe yoktur, bir emr-i kat'îdir; onda şekketmekte manâ yoktur. Şu halde haber verilen kıyamet günü onların dedikleri gibi yalan değildir» demek olur.

***

Vâcip Tealâ kıyameti inkâr edenlerin inkârlarını reddettiken sonra kudret-i kâmilesine delâlet eden acâyib-i sanayiinden ve garaib-i bedayiinden bazılarını beyan etmek üzere :

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ۝ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ۝

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân yeryüzünü döşenmiş döşek ve dağları yerlerin çivisi kılmadık mı?]

Yani; biz kıyameti inkâr eden insanların ayakları altına döşek gibi arzı döşemedik mi? Ve üzerinde gezip maişetlerini toplayıp rahat etmezler mi? Dağları arzın karar ve sebatına sebep olacak derecede çivisi mesâbesinde halketmedik mi? Arzı döşek ve dağları arzın çivisi olarak halketmek bizim kudret-i kaahiremize delâlet ettiği halde nasıl oluyor ki kudretimiz tahtında dâhil olan kıyameti inkâra cesaret ederler?

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *m i - h â d ; çocuğun yatması için yapılan beşiktir* ki çocuk onda rahat eder, uyur. Şu halde arza mihâd demek; teşbih tarikıyla «İnsanların beşiği mesâbesinde rahat edecekleri şey» demektir. (الم نجعل الارض) de bulunan *h e m z e ; takrir içindir* ki «Biz arzı mihâd kılmadık mı? Elbette kıldık» demektir.

***

Vâcip Tealâ kudret-i kâmilesine delâlet eden acaib-i sanayiinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَخَلَقْنَاكُمْ اَزْوَاجًا ۝ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ۝ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ لِبَاسًا ۝ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ۝

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân sizi çift olarak erkekli, dişili halkettik, uykunuzu size rahat kıldık, geceyi size libas menzilinde perde ve gündüzü maişetinize mahal kıldık.]

Yani; bir mayadan sizi erkek ve dişi, uzun, kısa, beyaz, siyah, güzel, çirkin olarak yarattık. Böyle bir maddeden mütenevvi' surette insanları halka kaadir olan zat-ı ülûhiyetin bundan daha kolay olan haşra kaadir olacağı derkârken nasıl oluyor ki haşrı inkâra cür'et ve haber-i azîm olan kıyamette ihtilâf edersiniz?

Uykunuzu hareket ve hissinizin kesilmesiyle sükûnetinize sebep kılmakla rahatınızı te'min ettik ki uyku vasıtasıyla vücudunuz dinlensin, gündüz işlerinize kemal-i kuvvetle devam edip dünyevî ve uhrevî maişetinize sa'yederek betaet etmeyesiniz. Şu halde ra-

hatınız için uykunuzu halketmek kudret-i kâmilemize delâlet ederken uykuya benzeyen ölümle öldükten sonra haşra benzeyen uyanmak gibi kabirden kalkacağınıza niçin inanmaz ve inkâra cesaret edersiniz?

Geceyi sizin için biz elbise makamında örtü kıldık ki isteyen saklansın, kaçtığından kurtulsun. Çünkü gece; karanlığıyla bilcümle mevcudatı setrettiği gibi insanları da setrettiğinden gece insanlar için büyük bir nimettir. Binaenaleyh; bu nimeti halketmeye kaadir olan Vâcip Tealâ insanları kabrinden kaldırmaya kadir olmaz mı? Ve gecede herkesin mahalline girip sükûnet üzere bulunup sabahleyin çıkıp işinin başına koşması kabirden çıkıp mahşere koşmasına benzemez mi?

Gündüzü biz sizin maişetinizi tahsile mahal kılmadık mı? Şu halde gündüz sizin için ayn-ı menfaat değil mi ve bu nimetleri dünyada sizin için halketmeye kaadir olan Allahü Tealâ kıyameti ve haşrı halka kaadir olmaz mı mahall-i maişet olan gündüzü halka kaadir olan Hallâk-ı Âlem gündüze benzeyen Cennet'i halketmeye kaadir olmaz mı?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (سباتا) *kesmek* manâsınadır ki *insanların uykusu daimi olmayıp ihtiyaç miktarı uyuduktan sonra kesildiği için s ü b â t* denmiştir. Binaenaleyh; ihtiyaç miktarı uyku insan için menfaat-ı uzmâ olduğundan Cenab-ı Hak uykuyu nimet sırasında saymıştır. Amma ihtiyaçtan fazla uyku bir hastalık neticesi olduğu için mazarrattır.

***

Vâcip Tealâ kudret-i kâmilesine delâlet eden nimetlerden bazı âharı beyan etmek üzere :

وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا ۝ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا ۝

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân kemal-i kudretimizle sizin üzerinizde yedi tabaka muhkem gökleri bina ettik ve göklerin arasında şemsi zıyalı çıra mesabesinde âleme ziya verici kıldık.]

Yani; biz sizin üzerinizde yedi kat gökleri halkettik ki onlar gayet muhkemdir. Zira; zamanın mürûruyla onlar müteessir olmaz, yaratıldıkları gibi durur, asla yarılmak ve yırtılmak gibi bir noksan ârız olmaz. Zelzeleler, fırtınalar olur, onlarda kat'iyen tebeddül olmaz, biz o göklerin arasında güneşi âlemi parlatıcı bir çıra kıldık ki âlemi başka ziyaya muhtaç etmiyor, hararetiyle otlar, ekinler, meyveler kemaline bitip pişiyor, güneşten başka hararet istemiyor. Şu halde bu mevcudatın cümlesi Hâlik Tealâ'nın azametine açıktan delâlet ettiği halde nasıl oluyor ki siz kıyameti, haşr ü neşri inkâra cesaret ediyorsunuz?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile semanın hilkatında âfete ma'ruz olmakla yıkılmak olmadığına işaret için (بنينا) varid olmuştur. (شدادا) *yaratılışı gayet muhkem* demektir. *V e h h â c ; nûrun ve hararetin mecmaı* manâsınadır ki şemsde ziya ile hararet her ikisi de mevcut demektir, hararetle ziyanın lüzumu kadar kemaline vasıl olduğuna işaret için (وهاجا) *mübalâğa* sıygasıyla vârid olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ kudret-i kahiresine delâlet eden nimetlerinden bazı âharı beyan etmek üzere :

وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا ﴿١٤﴾ لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا ﴿١٥﴾ وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân buluttan çok ve sık dökülücü suyu inzal ettik ki o su sebebiyle yerden taneleri, otları ve birbirine yaprakları ve dalları karışmış olan bostanları ve bahçeleri çıkaralım, insanlara ve sair ruh sahibi olan hayvanlara gıda edelim.]

Yani; biz rüzgârlar vasıtasıyla toparlanmış ve sıkışmış olan bulutlardan çok taneli ve dökülücü olan suyu inzal ettik ki o su vasıtasıyla yerden insanların gıdası olan taneleri ve hayvanların gıdası olan otları, insanların eğlencesi olan ve hayatlarına hizmet eden bağları, bahçeleri ve o bahçelerin birbirine karışmış ve altını

gölgelemiş olan envâ'-ı ağaçları çıkaralım. İşte şu nimetlerin cümlesi bizim kudret-i kâmilemize delâlet ettiği halde nasıl oluyor ki kâfirler haşrı inkâra cesaret ediyorlar? Şu halde bu kadar cesîm ve açık delilleri müşahede ettikleri halde kıyametin vukuunu inkâr, mücerret inat ve istikbardan başka birşey değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *m u ' s ı r â t ; sıkıştırıcı rüzgâr* manâsınaysa da bu makamda *rüzgâsın sıkıştırdığı bulut* manâsınadır. Çünkü; rahmet buluttan dökülür, rüzgârdan dökülmez. *S e c c â c ; şiddetle dökülen yağmurdur.*

Vâcip Teâlâ tanenin gıdada asıl olduğuna ve hayvanat-ı sairenin insana nispetle muahhar bulunduğuna, bağ, bahçe ve meyveye ihtiyaç zaruri olmadığına işaret için evvelâ taneyi, saniyen otu ve üçüncü mertebede bostanları îrad buyurmuştur.

***

Vâcip Teâlâ kıyametin ve haşrın vücuduna delâlet eden bazı delâili beyandan sonra yevm-i kıyametin ve ba'sın vukuunu haber vermek üzere :

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ۝ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ۝ وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا ۝
وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ۝

buyuruyor.

[Muhakkak hakla batıl arasını tefrik edecek gün ilm-i İlâhî'de bir vakt-i muayyen oldu ki o günde sûra üfürülür, binaenaleyh; siz de amelinize göre fevc fevc gelirsiniz, gökler yarılmakla açılır, müteferrik kapılar olur, dağlar yerlerinden koparılır, havada seyran eder, âkıbet serab olur.]

Yani; muhakkak olan kıyamet günü bir gündür ki o günle ilm-i İlâhî'de dünyanın müddeti tayin ve hakla batıl beyni tefrik olunur. İsrafil vasıtasıyla sûra üfürülür. Binaenaleyh; herkes kendi ameline göre bir levn ve renk üzere gelir ki güzel, çirkin, azaba müptelâ ve bazılarınız da selâmetle cemaat cemaat gelirsiniz. Çün-

kü; her nevi amel sahipleri birer fırka olarak geldiklerinden fevc fevc gelecekleri beyan olunmuştur, emr-i İlâhî üzerine sûra üfürülünce gökler yarılır ve o yarıklar göklerin kapıları mesabesinde olur, dağlar bu ağırlıkları ve cesametleriyle beraber yerlerinden kopar, havaya kalkar, savrulur, âkıbet yok olur, gider. Yevm-i kıyamet bir gün ki o günle *dünyanın müddeti tevkît olunduğundan* yahut o *günle helâikın ömrü nihayet bulduğundan,* yahut *Allahü Tealâ'nın kullarına vaad ettiği sevap ve azabın vakti* veya *fasl-ı hükûmât ve kat'-ı husumat için halkın içtimaının vakti olduğundan* o güne *y e v m - l f a s l* denmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bilcümle ulvî ve süflî ecsam cismiyette müsavî olduğundan birinin üzerinde cârî olan ahval diğerinin üzerinde de cârî olur. Binaenaleyh; arz üzerinde yarılmak, yırtılmak, parçalanmak cârî olduğu gibi göklerde dahi cârî olur. Şu halde semanın yarılıp açılmasında ve bu âlemin harab olmasında şüphe yoktur, Cenab-ı Hakkın bu âlemi evvelâ icada ve saniyen tahribe kudreti kâfi olunca diğer bir âlem-i uhrâyı icada kudretinin şümulünde tereddüt olmaz.

Hukukun faslı ve mahşerde sûrun üfürülmesi kabirden kalkıp mahşere cem'olmak için ise de fasl-ı hukukun sûra üfürülmesinden muahhar olmasında bir mâni yoktur. Zira; zaman uzun olduğundan bidâyesinde sûra üfürülmek suretiyle nihayesinde fasl-ı hukuk olacağı Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kıyamette dağların âkıbeti hakkında muhtelif ahvali beyan olunmuştur ve hepsinin cem'-i mümkündür. Tenakuz yoktur. Çünkü; evvelâ dağlar havaya kalkar, atılmış yün suretinde bulutlar gibi havada gezer, saniyen rüzgâr savurur, kum gibi olur. Bundan sonra serab olur demek «Yok olur» demektir. Zira *s e r a p ; yaz gününde düz ovalarda uzaktan su gibi ılgıt ılgıt görülür. Fakat o görülen mahalle varıldığında hiçbir şey bulunmaz.* İşte kıyamette dağların havaya kalkması ve kum gibi savrulması misilli halleri geçirdikten sonra âkıbet yok olacağını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ icmalen kıyametin ahvalini beyandan sonra kıyametin ahvali içinden Cehennem'in halini beyan etmek üzere :

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مَآبًا ﴿٢٢﴾ لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Muhakkak Cehennem bilûmum âsî kulların geçeceği ve geçmesi gözetileceği bir mahal oldu ve tâğî yani günahkârlara merci' oldu. O günahkârlar ise Cehennem'de yüzbinlerce sene mekséderler.]

Yani; Cehennem kulları gözetecek bir mahal oldu. Çünkü; Cehennem'in hazinedarları ehl-i Cehennem'i gözettikleri gibi Cennet'in hazinedarı da ehl-i Cennet'i beklerler. Zira sırat; Cehennem üzerinde olduğundan hiçbir kimse Cehennem üzerinden geçmemiş olmaz, elbette Cehennem üzerinden geçecektir. Binaenaleyh; zebaniler ehl-i Cehennem'i beklerler ki gelince Cehennem'e atsınlar, Cennet hademesi de ehl-i Cennet'i beklerler ki Cehennem'in alevinden ehl-i imanı korusunlar. Amma her kul kendi ameline göre geçer. Bazıları gayet seri', bazıları gayet ağır fakat er geç geçerler, geçemeyen düşer, lâyık olduğu azabı bulur, Cehennem tâğîlere merci oldu ki onlar Cehennem'de ebeden yani ezmine-i gayr-ı mütenahiyede kalırlar. Çünkü; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *h u - k u p ;* bu dünyaya nispetle *yetmiş bin* veyahut *seksen bin seneye* denilirse de bu âyette *a h k a p ; cemi'* sıygasıyla varid olduğundan nihayet bulacağına delâlet yoktur. Çünkü bir hukup gider, yerine diğer bir hukup gelir ve ilâgayrinnihaye böyle gider.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Cehennem'de kalacaklarını beyandan sonra ehl-i Cehennem'in me'kûlât ve meşrubatını beyan etmek üzere :

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾ جَزَاءً وِفَاقًا ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Ehl-i Cehennem Cehennem'de geçen zamanlarda kendilerine serinlik ve rahat verecek soğuk tatmazlar ki rahat üzere bir nefes alsınlar ve susuzluklarına şifa verecek su tatmazlar ki hararetlerini kessin, illâ onlar soğuk su yerine şiddetli kaynar sıcak su içerler ve azab üzere azap olsun için ehl-i Cehennem'in yaralarından akan sarı su ve irinler içerler. Gerek sıcak su ve gerek irinler bunların amellerine muvafık cezalarıdır.] Zira; şu ceza amellerine muvafık istihkaklarıdır ki ziyade ve noksan değildir. Yani bir cezayla cezalanırlar ki o ceza amellerine göredir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (بَرْداً) *harareti kesecek latîf rüzgâr ve gölge ki mutlaka serinlik verecek şey* demektir. Şu halde *manâ-yı nazım:* [Onlar Cehennem'in şiddetli hararetine karşı soğuk rüzgâr ve koyu gölge gibi serinlik verecek hiçbir şey tatmazlar] demektir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in azabını beyandan sonra bu azaba istihkaklarının sebebini beyan etmek üzere :

إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ۝ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا ۝

buyuruyor.

[Zira; onlar yevm-i cezada hesab olunacaklarını ümid etmediler ve bizim âyetlerimizi tekzib edercesine tekzib ettiler.] Binaenaleyh; bu azaba müstehak oldular.

Yani; ehl-i Cehennem'in şu beyan olunan azaba istihkaklarının sebebi; onlar dünyada hava ve heveslerine tebaiyet ederek âhirete iman edip amelleri üzerine hesab olunacaklarını ümid etmediler ve bizim vahdaniyetimize ve âhirete delâlet eden âyetlerimizi şiddetle tekzib ettiler. Şu halde bunların âhireti inkârlarına ve âyetleri tekziplerine yakışan; Cehennem'de sıcak su içmek ve me'kûlât yerine ehl-i Cehennem'den akan irinleri yemektir. Çünkü; o günün vücudunu inkâr edenlere o günün en şiddetli azabını göstermektir. Binaenaleyh; Cehennem'de yanan kimsenin sıcak su içmesinden ve

diğer yananlardan akan ve şiddetli kokan irinlerini yemesinden daha ziyade azap tasavvur olunamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirlerin âyetleri tekzipten başka birçok kabahatları olduğu halde âhireti inkârları her günahın başı olduğuna işaret için bu âyette onların azabına sebep; âhireti inkâr etmeleri olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; âhirete iman etmeyen bir kimse hayrâta meyletmediği gibi münkerâtı işlemekten de çekinmez. Binaenaleyh; bu makûle kimseler şerrin küllisini işler, hayrın küllisini terkederler. Zira; şerden zarar geleceğini ve hayırdan menfaat oıacağınl itikad etmeyince onun için şer olan hayır, hayır olan ayn-ı şer demektir. Şu halde âhireti inkâr ve âyetleri tekzib edenlerin kuvve-i nazariye ki itikatları ve kuvve-i ameliye ki *ameliyatları* bozuk olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; ameli üzerine hesab olunacağını ümid etmeyen kimse envâ-ı kabayih ve münkerâtı işlemekten çekinmeyince ameliyatı tamamen ve âyetleri tekzib edince itikatlarının külliyen bozuk olduğunu ve bu verilen cezanın amellerine tamamıyla muvafık olduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in amelde ve itikatta fesat üzere bulunduklarından Cehennem'e müstehak olduklarını beyandan sonra onların amellerinin keyfiyetini ve miktarını tafsil üzere zat-ı ülûhiyetinin malûmu olduğunu beyan etmek zımnında :

وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ۝

buyuruyor.

[Herşeyi biz kitapta yazmak suretiyle zaptettik.]

Yani; verilen ceza onların amellerine muvafıktır. Zira; biz itikat ve amellerini ve sair herşeyi onları hıfzeden ve amellerini yazmaya müvekkel olan meleklerin kitaplarında veyahut Levh-i Mahfuz'da yazmak ve sabit kılmak tarikıyla saydık ve zaptettik. Binaenaleyh; amellerini yazmakta sehiv ü hata yoktur, vukuât aynıyla

deftere alınmıştır ki verilen ceza tamamıyla amellerine mutabık tertib olunmuştur. Şu halde onlar için beyan olunan ceza elbette vuku bulacaktır. Zira; günahları birer birer sayılıp yazılınca onun üzerine terettüb edecek ceza elbette vuku bulur. Çünkü; cezayı icab eden a'mâl-i kabiha aynıyla zaptolununca cezanın da aynıyla husul bulacağında şüphe yoktur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet bundan evvelki âyetlerde beyan olunan cezaların vukuunu te'kid için getirilmiş bir cümle-i mu'terizadır. Çünkü cezayı vermek; o cezayı icab eden günahları bilmekle olacağından, bu cümle de Cenab-ı Hakkın o günahları bildiğini beyan için getirildiğinden elbette cezanın terkolunmayacağını beyan etmesi o cezanın vukuunu te'kid olmuştur, bu âyet-i celile Cenab-ı Hakkın cüz'iyat-ı eşyayı bildiğine delâlet ettiğinden Vâcip Tealâ'nın cüz'iyata ilmini inkâr edenler tekfir olunur.

⁂

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in azaplarını, o azapların amellerine muvafık olduğunu, amellerinin tafsilini bildiğinden cezanın amele tevafuk eylediğini beyandan sonra ahval-i sâbıka üzerine terettüb eden cezayı beyan ve kâfirlere tekdir suretiyle emretmek üzere :

فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ اِلَّا عَذَابًا ۝

buyuruyor.

[Haliniz böyle ve ameliniz defterde mahfuz olunca Cehennem'in azabını tadın. Zira; biz size elbette ziyade etmeyiz. İllâ azap ziyade ederiz.]

Yani ey âsîler! Siz âhirette hesabı inkâr ve âyetleri tekzib edince envâ'-ı azabı tadınız. Zira; her ne zaman Cehennem'den çıkmak için bir çare aramaya başlarsanız biz elbette azabınıza ziyadeyle mukabele ederiz. Çünkü; Cehennem'den kurtulmaya çare aramak zamanı geçmiştir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile ehl-i Cehennem üzerine Kur'anda en ziyade te'sir eden âyet bu âyettir ve Resulullah'tan rivayet de bu minval üzeredir. Çünkü ehl-i Cehennem her ne zaman Cehennem'den halâslarına çare arayıp, yalvarırlarsa azaplarının ziyadelenmesini beyan etmek ve çare kapılarını kapamak; kemal-i me'yusiyetlerine delâlet eder. Zira; halâsa çare olmadığını ve çare aramanın da zarardan başka birşey tevlid etmeyeceğini beyandan daha ziyade bir azap olamaz. Şu halde verilen cezanın amele muvafık olduğunu beyandan sonra «Tadın azabı, size azabınızı ziyade etmekten başka birşey yok» demek bir fetva ki tebdil etmek ihtimali olmadığından azabın şiddetine delâlet eder.

Vâcip Tealâ'nın ehl-i nâra tekellüm etmeyeceğini beyana müteallik olan âyetlere bu âyette «Tadın azabı» şeklinde vuku bulacak emir münafi değildir. Çünkü tekellüm etmeyeceğini beyan eden âyetten maksat, ehl-i nara menfaat verir söz söylemeyecek demektir. Bu âyetteyse ihanet ve hakaret suretiyle emredeceği ve söz söyleyeceği beyan olunmuştur. Binaenaleyh; âyetler arasında tenakuz yoktur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in ahvalini beyandan sonra ehl-i Cennet'in ahvalini beyan etmek üzere :

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾ وَكَأْسًا دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾

buyuruyor.

[Allah'ın haram kıldığı şeylerden nefislerini muhafaza eden müttekiler için Cehennem azabından halâs, fevz ü necat, bağlar, bahçeler, üzümler, memeleri yeni belirmiş bakir kızlar, içi şarap dolu hazırlanmış kâseler vardır.] Binaenaleyh; gönlün sevdiği, nefsin arzu ettiği, telezzüz ve rahat için hazırlanmış herşey mevcuttur. **[Ve ehl-i Cennet Cennet'te faydasız söz ve yalan işitmezler.]** Çünkü; haset ve birbirlerine buğz u adavet yok ki faydasız şeylerle

meşgul olsunlar, celb-i menfaat ve def'-i mazarrat daiyeleri de yok ki yekdiğerine karşı yalan söylesinler, velhasıl Cennet'te fazla fahiş söz olmaz ki işitsinler. Şu halde istedikleri herşeye nail olurlar, istemedikleri birşey bulunmaz.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in nâil olacakları nimetlerden bazılarını beyandan sonra o nimetlerin amellerine ceza ve Rab'lerinden ihsan olduğunu beyan etmek üzere :

جَزَٓاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَٓاءً حِسَابًاۙ

buyuruyor.

[Ehl-i Cennet'in şu nâil oldukları nimetler senin Rabb'in Tealâ tarafından onların a'mâl-i sâlihalarına ceza ve amelleri miktarı mahsub olarak atiye-i İlâhî'yedir] ki herkesin atiyesi kendi a'mâli miktarıdır, a'mâlinden fazla veya noksan değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i Cennet'in nâil olduğu nimetler amelleri mukabilinde vaad-i İlâhî üzerine terettüb ettiği cihetle ceza Allahü Tealâ üzerine vermek vâcip olmayıp atâ olduğundan atâ ile ceza beyninde münafat var denilemez. Çünkü; birşey mincihetin ceza olduğu gibi o şeyin aynıyla âhar cihetten atiye olması câizdir. Yahut asıl amele mukabil verilen cezadır ve birden ona veya yedi yüze kadar fazla verilen tafaddul ve atiyedir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin azabını ve müminlerin nail olacakları nimetleri beyandan sonra âsî olanlara azab etmeye, itaat edenlere nimet vermeye kaadir olduğunu beyan etmek üzere :

رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًاۚ

buyuruyor.

[Kâfirleri envâ-ı azapla ta'zib eden ve ehl-i Cennet'e bu kadar cesîm nimetleri veren Rabb'in Tealâ yerin, göklerin ve yerle gökler arasında olan bilcümle mevcûdatın Rabb'isi ve rahmet sıfatıyla muttasıftır ki onun heybetinden huzurunda söz söylemeye hiçbir kimse malik olamaz.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Kullarına şu nimetleri veren Rabbin Tealâ semâvâtın, arzın aralarında olan mahlûkatın Rabbisi ve her cümlesine in'âm ve ihsan sahibidir. Çünkü; kullarına nimeti vermesine bir mani yoktur. Herşey kendinindir ve o günde cümle âlemin Rabb'isi huzurunda bilâperva söz söylemek hakkına kimse mâlik olamaz. Zira; cümlesi Allah'ın memlûküdür. Hiçbir memlûkün maliki üzerine birşey davasına salâhiyeti olmadığı gibi söz söylemeye dahi malik ve müstehak olamaz. Amma müstehak olmayarak fazl-ı İlâhî kabilinden izin verilirse söyleyebilir ve izin suretiyle söylemesinden söze malik olması lâzım gelmez. Çünkü; söze malik olsa elbette söylemeye hakkı olur, izne ihtiyaç olmazdı. Zira; herkes hakkını isti'mâlde hiçbir zaman gayrın izin vermesine muhtaç olmaz. Şu halde ehl-i şefaatin şefaat hususunda Cenab-ı Hakka karşı hitaplarıyla bu âyete itiraz vârid olmaz. Çünkü; onların sözü izn-i İlâhî iledir, yoksa mâlik olduklarından değildir. Âyetteyse söz söylemezler denmiyor. «Söze malik olmazlar» deniyor. Binaenaleyh; itiraz vârid değildir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bundan evvel zikrolunan ceza ve atiyede Vâcip Tealâ müstakil olduğunu ispat için umumun Rabb'isi ve rahmet-i vâsia sahibi olduğu ve bu âyette rubûbiyetin ifade ettiği azameti takrir için hiçbir kimsenin söze malik olamayacağı beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ hiçbir kimsenin huzur-u İlâhî'de söz söylemeye malik olmadığını beyandan sonra bu manâyı takrir ve te'kid etmek üzere :

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ۞ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ

buyuruyor.

[Şol günde onlar hitaba malik olmazlar ki o günde ruh isminde olan melekle sair melekler safbeste oldukları halde ayak üzeri dururlar ve onlardan hiç birisi Vâcip Tealâ'ya karşı söz söylemeye kaadir olmazlar, ancak şol kimseler kaadir olurlar ki cümle kullarına ihsan sahibi olan Rahman Tealâ tarafından kendilerine izin verilen ve dünyada savab olan kelime-i tevhidi söyleyen kimseler söz söylerler, şu meleklerin safbeste olarak kaim olacakları gün sabit ve vâki olacak bir gündür.] Çünkü; vukuunda şüphe yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile melekler kuvvet ve kudrette mahlûkat-ı saireden ziyade oldukları halde o günün dehşeti ve celâlet-i İlâhî'yenin heybeti karşısında hayran olup tekellüme kaadir olamayınca insanların kaadir olamayacakları evleviyetle sabit olur, o günde herkes söz söyleyemez, ancak Allahü Tealâ'nın söylemesine izin verdiği, savap söyleyen kimseler tekellüm ederler. Yani izin olmayınca söylemedikleri gibi izin verildiği zamandaysa doğru ve savap olduğunu bildikleri sözü söylerler ki «Yanlış söz söylenmez» demektir.

Yahut *manâ-yı âyet:* [Onlar söz söylemez, illâ şol kimse hakkında söylerler ki o kimsenin hakkında şefaat edilmesine Rahman Tealâ izin verdiği ve dünyada savap olan sözleri söylemiş olan kimseler hakkında söylerler ve şefaat ederler] demektir.

Bazı kullarına izin vermek rahmet sıfatının eseri olduğuna işaret için esmâ-i hüsnâ içinden *Rahman* ism-i şerifi ve yevm-i kıyametin azamet ve fehamette ulüvv-ü derecesine işaret için *bu'd-u mertebeye* delâlet eden (ذلك) lâfzı varid olmuştur. *O günde hukukun cümlesi hâsıl, bâtılın cümlesi zâil olacağı cihetle* yevm-i kıyamete *y e v m - i h a k* denmiştir. Çünkü; yevm-i kıyamet elbette vâki olup sabit olacaktır, her gizli olan şeylerin o günde zuhur edeceğine binaen o güne gün demek lâyık ve müstehak olduğuna işaret için *yevm-i hak* denmiştir.

***

Vâcip Tealâ kıyamet gününün sâbit ve elbette vuku bulacak bir gün olduğunu beyandan sonra o gün için tedarik lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّه۪ مَاٰبًا ۝ اِنَّٓا اَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَر۪يبًا

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamet vukuu şüphesiz bir gün olunca isteyen kimse Rabb'isini merci' ittihaz eder ve biz sizi yakın olan kıyamet gününün azabıyla korkuturuz.]

Yani; kıyametin geleceğinde şüphe olmayınca herkesin kendi için o günde sefil olmamak üzere tedarikât-ı lâzıme yapması lâzımdır. Binaenaleyh; azab-ı İlâhî'den ve fitne-i âhiretten emin olmak isteyen kimse a'mâl-i saliha ve ahlâk-ı merziyeyle Rabbisine bir doğru yol tutar ve o yol sayesinde Rabbisine rücû' eder, mevlâsının rızasına vasıl olur. Şu halde cânib-i manevî-i ülûhiyet bu misilli kimsenin daima mercii olduğundan o kimse herşeyi Rabb'isine arzeder, her ne beklerse Rabb'isinden bekler, ne isterse ondan ister, Rabbi'si de ona muîn ve nâsır olur, Biz Azimüşşân ey insanlar! Pek yakın olan kıyamet gününün azabından sizi muhakkak korkuturuz.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhle *yevm-i âhiret elbette gelecektir, her gelecek de yakın olduğu cihetle kıyamet gününe ve âhiret azabına* *a z a b - ı   k a r î b* denilmiştir. Azab-ı karîble Vâcip Tealâ'nın inzarı; sûrenin evvelinden beri âhirete müteallik zikrolunan âyetlerle vâki olmuştur.

***

Vâcip Tealâ azab-ı karîble kullarını korkuttuğunu beyandan sonra o yakın azabın gününü beyan etmek üzere :

يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَن۪ي كُنْتُ تُرَابًا ۝

buyuruyor.

[Yakın olan azabın günü şol bir gün ki o günde mümin ve kâfir her şahıs kendi kesb-i yediyle âhirete göndermiş olduğu ameline bakar. Eğer göndermiş olduğu ameli haseneyse mesrûr, seyyieyse

me'yus olur. Herkes amelini gözleriyle görünce kâfir olan kimse «Ne olaydı insan olarak yaratılmayaydım da toprak olaydım» demekle esefini izhar eder.] Gerçi kâfirin şu temennisi muâlse de muhâli temennisi câizdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bazı rivayete nazaran hayvanat-ı saire de kıyamette haşrolunur. Birbirlerinden hakları alınıp kısas olunduktan sonra toprak olur, giderler. İşte o vakitte hayvanatın toprak olduğunu gören kâfir kendinin de onlar gibi toprak olup da ebeden muazzap olmamasını ister, lâkin bu arzu faydasızdır. Hayvanatın haşrından fayda; bilmukabele kısas olunmaktır, adalete muvafık olan da budur, yoksa bunların haşrı, ceza görmek için değildir. Zira kendilerinde teklifin medarı olan akıl olmadığından mükellef değillerdir. Amma bilmukabele kısası bilecek kadar idrake malik olduklarından idrak edecekleri miktarla iktifa olunur. Binaenaleyh; idrakin haricinde birşeyle bu dünyada mükellef olmadıkları gibi âhirette dahi azab olunmazlar.

***

SURE-İ NÂZİÂT

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Kırk altı* âyeti câmidir.

بسم الله الرحمن الرحيم

والنازعات غرقا ○ والناشطات نشطا ○ والسابحات سبحا ○ فالسابقات سبقا ○ فالمدبرات امرا ○

[Kâfirlerin bedenlerine saplanmış ve garkolmuş ruhlarını şiddetle bedenlerinden çıkarıcı meleklere ve müminlerin ruhlarını kemal-i liynet ve mülâyemetle bedenlerinden çıkarıp neşat ve sürur verici meleklere ve havada kemal-i sür'atla yüzücü ve yeryüzüne şiddetle inici meleklere ve emrolundukları işlerine kemal-i sür'atla geçici ve işinin başına tezce varıcı meleklere ve kendilerine tevdi olunan işleri yoluyla tedbir edici meleklere yemin ederim ki elbette siz kabrinizden kalkacak, muhâsebe görecek ve amelinizin cezasını bulacaksınız.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile şu sıfatlar; meleklerin sıfatıdır- Zira; sıfatlardan anlaşıldığı veçhile bu sıfatlarla muttasıf olan meleklerin şerefine binaen Cenab-ı Hak bu meleklere yemin etmiştir. Çünkü; şerefli olan bazı mahlûkatına yemin etmek âdet-i İlâhî'yedendir. *Yahut* bu misilli makamda (Rab) kelimesi mukadderdir. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Şu sıfatlarla mevsûf olan meleklerin Rabb'isine yemin ederim ki elbette siz haşrolunacaksınız] demektir. *N e z i ';* *kâfire* ve *n e ş t ;* *mümine* mahsus kılınmıştır. Zira *n e z i ';* *şiddetle çekmek ve soymak* ve *n e ş t ;* *rıfık ve mülâyemetle çekmek* manâsına olduğundan nezi' kâfire ve neşt mümine lâyık ve münasiptir. Çünkü; müminin ruhu bedeninden

ayrılınca bağlı olan kimsenin bağından kurtulduğu gibi ferahlanır ve neşelenir ki müminin âhirette nâil olacağı nimetin azıcık bir cüzüne bütün dünyada gördüğü nimetler mukabil olamıyacağından müminin ruhu bedeninden ayrılınca kayd-ı esaretten kurtulmuş gibi mesrûr olur. Binaenaleyh; «Dünya müminin zindanı» denilmiştir. Çünkü; mümin dünyada her nimete müstağrak ve her sürurdan hissedar olsa bile âhirette göreceği nimetlere karşı dünya onun için zindan mesabesindedir. Yoksa mümin dünyada nimetten mahrum olur demek değildir.

Bu âyette yeminin cevabı mukadderdir ve (تبعثن) demektir yahut (لقامة القيامه) demektir. Yani «Elbette siz ba'solunursunuz, elbette kıyamet kaim olacaktır» demek olur.

*
* *

Vâcip Tealâ şu beyan olunan sıfatlarla muttasıf olan meleklere yemin ederek insanların elbette ba'solunacaklarını beyandan sonra ba'sın zamanını beyan etmek üzere :

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ۝ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ۝ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ ۝ أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ ۝

buyuruyor.

[O günde siz kabrinizden kalkarsınız ki harekesi olmayan yerler ve dağlar hareket eder, sallanır, onların harekesine göklerin harekesi de tâbi olur. Binaenaleyh; yer ve gök birbirine karışır ve o günde âsîlerin kalpleri korkucu, gözleri zelîl ve hakîr olucudur.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *r â c i f e ; şiddetle hareket* veyahut *insanları korkutucu şiddetli savttır.* Bu makamda ikisi de birleşebilir. Çünkü; kıyamette sûrun üfürülmesiyle yerlere ve göklere ârız olan zelzelenin ve şiddetli hareketlerin korkunç sadaları da olması zarûridir. Binaenaleyh *r â c i f e ; şiddetli sada ile beraber büyük hareket* demek olur. *R â d i f e ; hareketi arza tâbi olan göklerin hareketidir* ki semanın harekesi arzın harekesinden sonra ona tâbi olacağına delâlet eder. *V â c i f e ; çokça kor-*

kucu demektir. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [İnsanların kabrinden kalkıp muhasebe görmesi şol bir günde olacak ki o günde yerler bu kadar cesametiyle beraber hareket eder, o harekeyle beraber şiddetli ve korkunç sadalarla sallanır, onun arkasına semanın harekesi ve ıztırabı tâbi olur ve yıldızlar dökülür, gökler parçalanır ve o günde kıyameti inkâr eden âsîlerin kötü amellerinin cezası olarak muazzap olacaklarını bilmeleri üzerine kalpleri korkucu ve gözleri hakîr ve zelîl olur] demektir. İnsanların korkuları gözlerde sair azâdan daha ziyade zahir olduğundan huşu' ve züll ü meskenet gözlerine isnad olunmuştur. Zira; korkan kimse kemal-i dehşetle etrafına bakınır, gözünün içi dışına döner gibi olur. Binaenaleyh; gözün korkusu ve tezellülü diğer azalara delâlet ettiğinden göze nispet etmekle iktifa olunmuştur, yoksa gözler korkar da başka azâlar korkmaz manâsına değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ kıyamette haşrı inkâr edenlerin kalpleri korkucu ve gözleri hakîr ve zelil olacağını beyandan sonra bu hallerin sebeb ve illetini beyan etmek üzere :

يَقُولُونَ أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ ۝ أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً ۝

buyuruyor.

[Onlar bası inkâr ederek derler ki «Biz dünyada olduğumuz suret ve cesâmette vefat ettikten sonra aynı suret ve cesametle dirilir, hâlet-i asliyemize reddolunur muyuz, bu reddolunmak mümkün müdür, biz çürümüş kemik olduğumuzdan mı reddolunacağız?»] İşte kâfirler böyle demekle öldükten sonra dirileceklerini suret-i kat'iyede inkâr ederler.

Yani; Resulullah (S.A.) Efendimiz kâfirlere dirilip kabirlerinden kalkacaklarını haber verince onlar derler ki «Biz halet-i ûlâmız olan hayat-ı asliyemize reddolunur muyuz? Bunun imkânı yoktur. Zira; insan ölüp kabre girince çürüyor, bu çürümüş kemiklere nasıl can gelir, yeniden nasıl bir insan olur? Olamaz. Çünkü; çürü-

müş, toza toprağa karışmış yok olmuştur. Yok olan şeyi iade mümkün değildir».

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *h â - f i r e ; tarikat-ı asliye ve hâlet-i ûlâ* demektir. *N a h i r e ; çürümüş, içi boşalmış olan şeydir.* Haşrı inkâr edenlerin şüpheleri; «Bizler şu cism-i mahsus üzere bulunuyoruz. Vefat ettiğimizde mizacımız bâtıl, terkibimiz fâsid olur ve eczalarımız toprağa karışır. Binaenaleyh; toprağa, suya ve havaya karışmış olan eczaların yekdiğerinden tefrik ve temyizi mümkün olamaz ki eczaları toparlansın, birbirine raptolsun da halet-i ûlâsı gibi bir insan olsun. Bunun imkânı yoktur» gibi safsatalarla haşrı muhâl addederler. Onların bu şüphesine cevap olmak üzere «Her ne kadar insanın eczası anasır-ı muhtelifeye karışırsa da ilm-i İlâhîde yekdiğerinden mümtaz ve ayrıdır. Zira; herkesin eczasını olduğu yerde Cenab-ı Hak ayrı ayrı bilir. Binaenaleyh; cem'i ve yekdiğerine raptı mümkündür, her mümkünse kudret-i İlâhî'ye tahtındadır. Şu halde çürümüş kemikleri cem'etmek ve hayat vermek de kudret-i İlâhî'ye tahtında dahildir, muhal değildir».

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin ba's'i inkâr ettiklerini beyandan sonra Resulullah'ı ve ashabını istihza makamında söyledikleri sözlerini hikâye tarikıyla beyan etmek üzere :

قَالُوا تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[Haşrı inkâr edenler istihza suretiyle dediler ki «Eğer bunların dedikleri gibi öldükten sonra tekrar dirilmek ve iâde olunmak doğruysa bizler bu takdirce bir ric'atla ric'at etmiş oluruz ki o ric'at bizim için zararlı bir ric'attır.] Zira; inkâr ettiğimizden dolayı o ric'at için bir tedarikâtta bulunmadığımızdan bizim hakkımızda bu ric'at ziyandan başka birşey değildir» demekle eğlence yaparlar.

***

Vâcp Tealâ ba's'i inkâr edenlerin, gayet müşkül ve güç addettiklerinden nâşi inkâr ettiklerini beyandan sonra haşrın gayet kolay olduğunu ve onların zannettikleri gibi olmadığını beyan etmek üzere :

فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Ancak kıyamet bir sayhadan ibarettir. O sayha-i vahide vücut bulunca onlar ansızın kendilerinin beyaz bir arsa üzerinde olduklarını görürler.]

Yani; onlar kendi itikad-ı batıllarınca öldükten sonra tekrar dirilmeyi güç addetmelerine binaen inkârları üzerine Cenab-ı Hak onlara haşrın gayet kolay olduğunu beyanla cevap veriyor. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Ey münkirler! Siz öldükten sonra tekrar dirilmeyi güç addedip müşkül zannetmeyin. Zira; o ric'at ve kabirden kalkmak İsrafil'in sûra üfürmesinden hâsıl olan tek bir sadadan ibarettir. Çünkü; emr-i İlâhî üzerine İsrafil sûra üfürünce ondan hâsıl olan sadayı kabri üzerinde ot gibi bitmiş ve dikilmiş heykel olan insanlara hayat gelerek, ansızın kendilerini bir beyaz arsa üzerinde eskisi gibi insan olarak bulurlar] demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile o *b e y a z a r s a ; arsa-i mahşerdir.* Çünkü *s â h i r e ; arz-ı beyzâ* demektir. Sûrun üfürülmesiyle insanların toplanacağı arz; *arz-ı mahşerdir. Arz-ı mahşerde bulunacak insanların uykusu olmayacağına binaen* o arza *s â h i r e* denmiştir. Yahut *arsa-i mahşerin enginlik, yükseklik ve eğrilik olmaksızın düz ova olacağına binaen s â h i r e* denmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ haşir hakkında kâfirlerin inkârlarını beyandan sonra bu inkârdan resulünde hasıl olan hüzn ü kederi defi ve izale etmek üzere Hz. Mûsâ ile kavmi arasında vukû' bulan mübâhaseleri makam-ı tesliyede beyan etmek zımnında :

هَلْ أَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى ۝ إِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ۝

buyuruyor.

[Muhakkak Hz. Mûsâ'nın haberi sana geldi. Şol zamanda ki o zamanda Mûsâ'ya Mûsâ'nın Rabb'isi mübarek bir vadîde çağırdı.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen kâfirlerin muâmelesinden ezalanıyorsun. Tahkik sana biraderin Mûsâ'nın kavmiyle vâki olan mübahasesinin haberi geldi şol vakitte ki o vakitte Tûr dağında vâki (Tuva) isminde olan mübarek vadîde Mûsâ (A.S.) ın Rabb'isi Mûsâ'ya nidâ etti. Şu halde Hz. Mûsâ kavminden vuku bulan yolsuz muâmeleye tahammül ederek âkıbet düşmanlarına nasıl galip olduysa sen de kavminden vâki olan yolsuzluklara tahammül et ki âkıbet düşmanlarına galip olasın.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Hz. Mûsâ ile Firavun'un vukuatını hikâyeden maksat; *iki şeydir : Birincisi; Resulullah'ı tesliye ve sabra devamına tenbihtir. İkincisi; Resulullah'ın kavmini tehdittir.* Çünkü; Firavun Kureyş'ten daha kuvvetli olduğu halde Hz. Mûsâ nasıl galip ve Firavun nasıl mahv ü muzmahil olduysa Kureyş'e de Resulullah'ın galip olacağını ve onların mahv u muzmahil olacaklarını beyandır.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'ya vâdi-yi mukaddeste nidâ ettiğini beyandan sonra o nidâda vâki olan emrini beyan etmek üzere :

اِذْهَبْ إِلٰى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغٰى ۝ فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلٰى أَنْ تَزَكّٰى ۝ وَأَهْدِيَكَ إِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰى ۝

buyuruyor.

[Vâcip Tealâ Hz. Mûsâ'ya nidâsında buyurdu ki «Yâ Mûsâ! Sen Firavun'a git, onu irşâd ve emrimi tebliğ et. Zira o Firavun tuğyan etti, yoldan çıktı, hatta tuğyanını o derece ileri götürdü ki ülûhiyet davasına kadar vardı. Binaenaleyh; irşâda muhtaç oldu,

sen ona «Ya Firavun! Senin için şu müptelâ olduğun küfür ve tuğyandan temizlenmeye meyil var mı? Zira, bu habâsetten paklanmaya senin için ihtiyaç vardır» demekle nasihatta bulun. Ve sen ona de ki «Ben seni Rabb'ine irşad edeyim ki sen Rabbin Tealâ'nın azabından korkasın. Zira; Rabb'in Tealâ'yı bilmeyince korkmazsın. Binaenaleyh; seni Vâcip Tealâ'ya hidayette kılayım ki onu ma'rifetle azametini bilince intikamından havf ü haşyet üzere olasın.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile abdüzerine ibadetten ve herşeyden evvel vâcip olan ma'rifet-i İlâhî'ye olduğuna bu âyette delâlet vardır. Zira; Firavun herşeyden evvel Vâcip Tealâ'yı ma'rifete davet olunmuş ve Allah'tan korkmanın Allah'ı bilmeye tevakkuf ettiğine işaret için (فتخشى) *tertibe* delâlet eden (فا) lâfzıyla varid olmuştur. Yani «Ben sana Rabbini bildirirsem sen Rabbinin kahrından korkarsın. Eğer sen Rabbini bilmezsen azabından korkmazsın» demektir. Enbiyanın kulları irşad için gönderilmelerinden maksat; kulları hayır olan yollara sevketmek olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak Hz. Mûsâ'ya herşeyden evvel hayr-ı mahzolan ma'rifet-i İlâhî'yeye Firavun'u davet etmesiyle emir buyurmuştur.

Şu emr-i İlâhî'de Firavun gibi haddini kat kat tecavüz etmiş olan bir bâgiye gayet mülâyemetle tebliğ vardır. Zira makam-ı nübüvvet ve mertebe-i risalete münasip olan; mükâlemede velev düşmanla mükâleme olsun fevkalâde tatlılıktır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak gayet liynetle emretmiştir. İşte şu esasa binaen emribilma'ruf ve nehyianilmünkerle meşgul olan herkes için lâzım olan; tebliğatta gayet yumuşak söylemektir. Zira; kötü söz her zaman zarar getirir, fayda getirmez. Bilâkis tatlı söz daima maksada îsâl o acı sözse maksadı fevteder.

*
* *

Vâcip Tealâ Firavun'u irşad etmek üzere Hz. Mûsâ'ya vermiş olduğu ta'limatı beyandan sonra emr-i İlâhî'ye imtisalen Mûsâ (A.S.) ın gidip mucizesini izharla Firavun'u imana davet ettiğini beyan etmek üzere :

فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰى ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصٰى ﴿٢١﴾ ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعٰى ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ فَنَادٰى ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Mûsâ (A.S.) emr-i İlâhî'ye imtisalen tebliğatta bulunmak üzere Firavun'a gitti ve Firavun'a asanın yılana kalbolması gibi büyük mucizesini gösterdi ve nübüvvet davasını onunla te'yid etti. Lâkin Firavun Hz. Mûsâ'nın mucizesini görünce tekzib ederek isyan etti, yalnız tekzip ve isyanla kalmadı, belki tekzib ettikten sonra arkasını dönüp fesada sa'yetti ve Mûsâ (A.S.) ın davasını iptale gayret ederek korkusundan hanesine can attı ve itaattan i'raz edince askerini ve sahirlerini topladı. Bizzat kendisi veyahut tellâl vasıtasıyla çağırmaya başladı.]

فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى ﴿٢٤﴾

[Nidasında «Ben sizin büyük Rabbinizim» dedi.]

Yani; Firavun topladığı asker ve sâhirlerine karşı kemal-i kibr ü azametinden neş'et ederek dedi ki «Ben sizin en ulu ve yüksek Rabbinizim, benim fevkımda sizin Rabbi'niz yoktur. Zira; sizin herşeyinizi ben tesviye ediyorum».

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Firavun'un bu sözden maksadı; ben yerin ve göklerin hâlikıyım demek değildir. Zira her şahıs kendinin âlem-i ulvî ve âlem-i süflînin hâlikı olmadığını bilir, bunu bilmeyen mecnûn olur. Mecnun ise bir nebiyy-i muazzam tarafından davet olunmaz. Halbuki Firavun Hz. Mûsâ tarafından davet olundu. Şu halde Firavun'un bu sözünden maksadı; «Ben sizi terbiye edici, ihsan verici ve emr ü nehyile sizi istediğim gibi kullanıcıyım» demektir. Çünkü; Firavun sâniî münkir dehrî olduğundan «Âlemde insanlara emr ü nehyedecek bir kimse yok, ancak ben varım. Binaenaleyh; benden büyük bir kimse yok ki halk ona ibadet etsin. Şu halde en büyük ben olduğum cihetle bana ibadet etmeleri lâzımdır» itikadında bulunduğundan (انا ربكم الاعلى) gibi haline yakışmayan bir davaya cesaret etmiştir.

Firavun rubûbiyet davasına cür'et ettiği halde şahsına lânet olunmuyor da İblis'in böyle bir davaya cür'et etmediği halde şahsına lânet olunmasının hikmeti; âlemde evvel hilâf ve şikakı icad ve iptida küfre cesaret edenin İblis olmasıdır. Vâcip Tealâ'nın zatına karşı bilâvasıta küfrettiğinden şahsına lânet olunmuştur ve İblis ömründe bir defa kusurunu itiraf ederek Cenab-ı Hakka tazarruda bulunmamıştır. Amma Firavun ve emsalinin küfrü enbiya-yı ızam vasıtasıyla olduğu gibi bazan kusurlarını itiraf ettikleri de olmuştur. Binaenaleyh; şahsa lânet hususunda hiçbir kimse İblis'e kıyas olunmaz.

*
* *

Vâcip Tealâ Firavun'un rubûbiyet davasına kadar cesaret ettiğini beyandan sonra dünya ve âhiret azabıyla ihlâk ettiğini beyan etmek üzere :

فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾

buyuruyor.

[Firavun (انا ربكم الاعلى) deyince Allahü Tealâ onu dünya ve âhiret azabıyla tuttu.]

Yani; Firavun kendinde görmüş olduğu azamet ve kibr ü gururla rubûbiyet davasına kalkınca Allahü Tealâ onu dünyada suya garketmek ve âhirette Cehennem'e koymakla ta'zib etti. Şu manâya nazaran bu âyet; Firavun'un iman etmediğine delâlet eder. Binaenaleyh; bu âyete karşı Firavun'un iman ettiğini dava edenlerin davaları sahih olamaz.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette *â h i r e* ve *û l â* ile murad; *Firavun'dan sudûr eden iki kelime* olduğunu İbn-i Abbas Hazretlerinden mervidir. İki kelimeden birisi (ما علمت لكم من اله غيرى) yani «Sizin için benden başka bir ma'bud bilmiyorum» demektir. Diğeriyse (انا ربكم الاعلى)'dır ki «Ben sizin büyük Rabbinizim» demektir ve bu iki kelime arasında kırk sene geçmiştir. Zira; evvelkini söylediğinde Cenab-ı Hak derhal

ahzetmemiş, kırk sene sonra ikinciyi söyleyince ahzetmiştir ki kullarının kusurunu imhâl edip ihmal etmediğine dahi tenbih buyurmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Firavun ikinci kelime olan (انا ربكم الاعلى) demeye cür'et edince Allahü Tealâ onu kelime-i ûlâsı ve kelime-i âhiresiyle ta'zib etti ve her ikisine de cezasını verdi] demektir. Gerçi mühlet vermişse de azabını terketmemiştir. *N e k â l ; tenkîl ve ta'zib* manâsınadır. *Bir fiil üzerine azap diğer kimsenin o fiilden menolunmasına ve onun nükülüne sebep olmak itibarıyla n e k â l meni'* manâsınadır.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ ⑳

[Muhakkak Firavun'un helâkinde Allah'ın gazabından korkan kimseler için vaaz u nasihat ve ibret vardır.]

Yani; Firavun'un şu cesareti ve iman etmemesi sebebiyle başına gelen belâda Allah'tan korkmak şanından olan kimseler için ibret vardır. Amma Allah'tan korkmayan kimse hiçbir zamanda mütenebbih olmaz ve ibret alınacak şeylerden de ibret almaz.

Hz. Mûsâ ile Firavun beyninde cereyan eden mübâhesat fevkalâde câlib-i nazar-ı dikkat ve gayet müessir bir vak'a olduğuna işaret için Cenab-ı Hak *bu'd-u mertebeye* işaret olan (ذلك) *ve ta'zime* delâlet eden *tenvinle* (لعبرة) lâfızlarını irad buyurmuştur. Çünkü; Hz. Mûsâ'nın hakka davetine mukabil Firavun'un Allahü Tealâ'ya karşı temerrüdü ve resulünü tekzibi üzerine Firavun'un helâki ve Hz. Mûsâ'nın mansur ve muzaffer olması enbiyayı tekzib edenlerin helâkine tasdik edenlerin nebileriyle beraber mansur olacaklarına suret-i kat'iyede delâlet ettiğinden bu kıssanın mertebesi gayet büyüktür. Binaenaleyh; bu gibi vakalardan ibret almayanlar başka hiçbir şeyden ibret almazlar.

*
**

Vâcip Tealâ Firavun'un kıssasını beyanla kullarını insafa ve imana davet ettikten sonra iman etmeyenleri tevbih etmek üzere:

ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَٓاءُ بَنٰيهَا ۝ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا ۝ وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا ۝

buyuruyor.

[Yaratılışta siz mi muhkem ve kuvvetlisiniz, yoksa gökler mi kuvvetli ve muhkemdir? Allahü Tealâ semayı yaptı ve yüksekliğini görüldüğü veçhüzere kaldırdı. Binaenaleyh; eczalarını birbirine benzer deliksiz ve kusursuz müsavi kıldı ve semânın gecesini karanlıklaştırdı ve gündüzün ziyasını çıkardı.]

Yani; ey âhirete ve öldükten sonra dirilmeye iman etmeyen ve resulümüzü tasdikle necat bulmak istemeyen kâfirler! Bir kere düşünün, hilkat cihetinden ve öldükten sonra dirilmek noktasından siz mi daha muhkemsiniz, yoksa semanın yaratılışı mı daha muhkemdir? Elbette semanın icadı öldükten sonra sizin icadınızdan daha kuvvetlidir. Şu halde semayı halka kaadir olan Allahü Tealâ, öldükten sonra sizi ihyaya kaadir olmaz mı? Ve sizi ihya etmek semayı icad etmekten daha mı güçtür? Niçin bu cihetleri düşünmez de inkâr edersiniz? Görmüyor musunuz Allahü Tealâ semayı bu kadar cesameti ve yüksekliğiyle beraber nasıl bina etti ve ulüvv-ü irtifaını nasıl yukarı kaldırdı, nasıl akıllara hayret verircesine eczalarını birbirine bağladı, muntazam kıldı? Bu kadar yüksekliğiyle semayı kaldıran ve eczasını tesviye eden Allahü Tealâ sizi ihyaya kaadir olmaz mı? Semanın gecesini şiddetle karanlıklaştırdı, o zulmet içinden gündüzünü çıkarttı, böyle karanlık geceleri, aydınlık gündüzleri halkeden hallâk, öldükten sonra sizi ihyaya kaadir olmaz mı? Elbette kaadir olur. Şu halde akıl sahiplerinin bu gibi mühim delilleri düşünmesi lâzım değil mi?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile geceyle gündüz güneşin doğup batmasıyla hasıl olduğu cihetle her ikisi de semaya muzaf kılınmıştır. Çünkü; şemsin doğup batması semânın harekesiyle vücut bulduğundan karanlık ve aydınlık semaya nispet olunmuştur. İnsanların ölümleri geceye, öldükten sonra dirilmeleri geceden sonra hasıl olan gündüze benzediği için Vâcip Tealâ ba's'i ispatta geceyle gündüzü dermeyan buyurmuştur. Yani «Ölüme benzeyen geceyi,

hayata benzeyen gündüzü halketmeye kaadir olan Allahü Tealâ insanı öldükten sonra ihyaya kaadir olmaz mı?» demektir.

Bu âyet; semanın kürevî olmasına delâlet eder. Çünkü; kürevî olmasa semanın bazı ciheti bize yakın, bazı ciheti uzak, bazı ciheti düz, bazı ciheti eğri olur da hakikatta tesviye olmazdı. Halbuki Allahü Tealâ tesviyesini beyan buyurdu. Şu halde semanın kürevî olmasına delâlet vardır. Kürevî olmasıyla haymî olması beyninde itikatça bir zarar ve fark yoktur. Çünkü; her iki surette muhdes fail-i muhtarın icadına muhtaç olunca itikatta müsâvîdir ve Allahü Tealâ'nın binası semanın hâdis ve fâil-i muhtarın ihtiyarıyla olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ semanın hilkatını beyandan sonra arzın hilkatını beyan etmek üzere :

وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا ﴿٣٠﴾ اَخْرَجَ مِنْهَا مَٓاءَهَا وَمَرْعٰيهَا ﴿٣١﴾ وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا ﴿٣٢﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ semayı halkettikten sonra arzı insanların ayakları altına döşedi, arzdan o arzın suyunu ve otunu çıkardı ve yer üzerinde dağları sabit kıldı ki arzın otları, suları, dağları, çiçekleri, ve ormanları size ve hayvanlarınıza menfaat olsun.]

Yani; Allahü Tealâ şu görülen cesamet ve ulviyet üzere semayı halkettikten sonra arz-ı insanların süknâsına elverişli bir surette döşedi, insanların kendilerine menfaat olsun için yerden kaynamak suretiyle sularını, yağmurlar vasıtasıyla otlarını, ekinlerini ve meyvelerini bitirdi ve çıkardı, dağları arz üzerinde kararlaştırdı ki yaz günlerinde insanlar yaylâlar ittihazıyla rahat etsinler. (دحى); *döşemek* manâsınadır. Bazı âyette semanın evvel yaratılmasına ve bazı diğerinde arzın evvel yaratılmasına delâlet varsa da tevili mümkündür, münafat yoktur. Çünkü esah olan rivayet, arzın evvel yaratılmasıdır. Binaenaleyh; bu âyette «Semadan sonra arzı döşe-

di» demek «Arzı evvel yarattı, ba'dehu semayı yarattı, ondan sonra arzı döşedi» demektir. Şu halde semadan sonra olan, arzın döşenmesidir, yaratılması değildir. Zira; arzı yaratmak başka, otlar, ekinler, ağaçlar ve madenler bitecek derecede arzı döşemek de yine başkadır.

İşte arzı şu minval üzere halketmeye, otlarını, sularını arzdan çıkarmaya kaadir olan Allahü Tealâ öldükten sonra tekrar arzdan insanları çıkarmaya kaadir olmaz mı? Elbette kaadir olur. Zira; yer altından suları, kurumuş topraktan otları çıkarmak ölmüş insanları topraktan çıkarmaktan daha kolay değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ haşrın vukuuna delâlet eden sema ile arzın hilkatını beyandan sonra bilfiil kıyametin vukuunu beyan etmek üzere :

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَىٰ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ مَا سَعَىٰ ﴿٣٥﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَن يَرَىٰ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Pek büyük belâ olan kıyamet geldiğinde nas kabrinden kalkar ki o günde insan işlediği amelini hatırına getirir ve Cehennem görmek şanından olan kimselere zâhir olur.]

Yani; belâ-yı azîm olan kıyamet günü geldiğinde insan çalışmakla husule getirdiği hayr ü şer bilcümle a'mâlini defterinde görmekle hatırına getirir. Çünkü; gaflet veyahut çok zaman geçmekle unuttuğu a'mâlini meleklerin yazmış olduğu defterde az, çok, küçük, büyük bilûmum amelini yazılmış görünce herbirini nerelerde işledi ve ne gibi maksada mebni işlemişse onları bilir ve o günde gözü olup görmek şanından olan kimseler için Cehennem meydanda görülür. Binaenaleyh; o günde Cehennem'i görmedik kimse kalmaz. Çünkü; a'mâl-i saliha sahipleri görürler ki Cehennem'den halâslarından dolayı sürurları artsın, kötü amel sahipleri de görürler ki kederleri ziyadelensin.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *t â m m e ;* Arap indinde *tahammülün fevkında belâdır.* Binaenaleyh *t â m m e - i k ü b r â*

demek; *dahiye-i azime* yani *büyük belâ* demektir. Kıyamet günü bütün insanların, yerin ve göklerin helâk olacağı bir gün olduğu için ondan daha büyük bir belâ olamaz. Bu âyette *t â m m e - i k ü b r â* ile murad; *İsrafil'in sûra ikinci merrede üfürmesiyle hasıl olacak haşr ü neşrolmak ihtimali vardır.* Çünkü; Cenab-ı Hakkın tâmme-i kübrayı insanların amellerini tahattur edeceği ve Cehennem'in herkese görüneceği gün olmasıyla tefsir ve tavsif buyurması bu ihtimali te'yid eder. Herhangi gün murad olunursa olunsun belâ-yı azîm denmeye şayan olduğundan insan için her işinde ve her zaman o günü hatırından çıkarmamaya işaret vardır. Zira o günde amelini hatırlayacağını ve Cehennem'in görüleceğini beyan etmek; insanların o gün için tedarik yapmalarını tenbih ve tavsiyedir.

***

Vâcip Tealâ kıyameti beyandan sonra insanların iki kısım olduğunu beyan etmek üzere :

فَأَمَّا مَنْ طَغٰى ۝ وَاٰثَرَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ۝ فَاِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوٰى ۝ وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّه۪
وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى ۝ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰى ۝

buyuruyor.

[Amma şol kimse ki günah işlemekte tuğyan ederek haddini tecavüz ve fanî olan hayat-ı dünyayı bâkî olan âhiret üzerine ihtiyar ve tercih etti. Muhakkak onun yeri ancak Cehennemdir, amma şol kimse ki kıyameti ve haşrı itikad etmesi sebebiyle yevm-i kıyamette günahla yüzü kara olarak Rabb'isinin huzurunda kıyamından korktu ve nefsini arzusu olan günahlardan nehyetti, nefsinin arzusunu işlemedi. O kimsenin makamı muhakkak olarak ancak Cennet'tir.]

Yani; insanlar iki kısımdan halî değildir. Zira; itikat cihetinden küfrü irtikâpla tuğyan ve amel cihetinden nefsine tebaiyetle dünyayı âhiret üzerine tercih ederse onun yeri ancak Cehennem'dir, eğer itikat cihetinden Rabb'isinin huzuruna varacağını bilerek

iman ve amel cihetinden nefsini arzuladığı şeylerden menederse onun yeri ancak Cennet'tir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *tuğyan; itikatta fesada* ve *dünyayı âhiret üzerine ihtiyar* da *amelde fesada* işaret olduğu gibi âyet-i saniyede *Allah'tan korku; itikatta salâha* ve *nefsi arzusundan nehyetmek; amelde salâha* işarettir. Şu halde tuğyanla dünyaya muhabbet ederek âhireti unutmak fesad-ı ahlâkın en nihayesi olduğundan cezanın en nihayesi olan Cehennem'le cezalanacağı beyan olunduğu gibi Allah'tan korkmak ve nefsi arzusundan menetmek hüsn-ü ahlâkın en yüksek tabakası olduğu cihetle mükâfatın en yüksek derecesi olan Cennet-i A'lâ onun makamı kılınmıştır.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu iki âyetin iki kardeş hakkında nâzil olduğu mervidir. Çünkü; Uhud gazasında (Umeyr oğlu Ebu Aziz) küfür halinde olup onun biraderi Hz. (Mus'ab) İslâm olarak ashab içinde bulunduğu sırada küfürde ileri gitmiş olan biraderi (Ebu Aziz)'i Mus'ab Hazretleri katledip kendisi de şehid oluncaya kadar Resulullah'ın muhafazasında bulunması üzerine bu âyetlerin nazil olduğu mervidir.

*
**

Vâcip Tealâ evvelâ kıyametin imkânını, saniyen vukuunu, üçüncü mertebede kıyametin ahval-i umumîsini, dördüncü mertebede insanların iki kısım olup birisinin ehl-i Cehennem, diğerinin ehl-i Cennet olduğunu beyandan sonra müşriklerin şu beyanat-ı beliğa karşısında aldıkları vaziyet ve hallerini beyan etmek üzere :

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ أَنتَ مِن ذِكْرَىٰهَآ ﴿٤٣﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ مُنتَهَىٰهَآ ﴿٤٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Onlar kıyametten sana suâl ederek, derler ki «Kıyametin kıyamı ne zamandır?» Ey Habibim! Sen hangi şan ü mertebedesin ki onlara kıyametin zamanını zikredesin. Zira; kıyametin kaim olacağı zamanı ben sana haber vermedim ki sen

onlara haber veresin. Ancak kıyametin kaim olacağı zamana ilmin nihayesi senin Rabbinedir, Rabbinden gayrı onun zamanını bilen yoktur.] Binaenaleyh kıyametin zamanını haber vermeye me'mur değilsin ki onu suâl etmekle seni itham etsinler, edemezler. Çünkü; kıyametin zamanını onlara ta'yin edecek bir vazifeyle mükellef değilsin. Şu halde kıyametin zamanını haber vermemekten sana bir âr lâhik olmadığı gibi nübüvvetine bir halel de gelmez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kâfirlerin bu suâlleri istihza tarikıyladır. Çünkü; bu kadar delâil-i akliyeyle kıyametin imkân ve vukuu ispat olunduktan sonra tekrar suâl etmek istihza ve inattan başka birşey değildir. (ايان مرسيها) *Kıyametin ikamesi, icadı ve kararlaşması ne zaman?* demektir.

Bazı müfessirîn (فيم انت من ذكريها) daki (فيم) kelimesi *onların suâllerini red ve inkârdır.* (انت من ذكريها) *iptida-yı kelâmdır* dediler. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şu suâl lâyık değildir. Zira; bu suâl hangi şey hakkındadır ki lâyık olsun. Çünkü; sen enbiyanın hâtemi olduğun için kıyametin zikirlerinden bir zikir, alâmetlerinden bir alâmetsin. Binaenaleyh; bu suâl bir emr-i azîmden ve meydanda olan bir hakikattan suâl olduğu için lâyık değildir. Çünkü; suâl; bilinmeyen birşeyden olur, malûm olan birşeyden suâl etmek lâyık olmaz] demek olur. Şu halde Resulullah enbiyanın âhiri olduğundan alâmet-i kıyametten ma'dud olduğuna bu âyet şu ikinci manâya nazaran delâlet eder.

***

Vâcpi Tealâ kıyametin ilmi kendi zatına münhasır olduğunu beyanla müşriklerin suâllerini reddettikten sonra reddin ikinci bir illetini beyan etmek üzere :

إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا ۝

buyuruyor.

[Hemen ancak sen korkutucusun şol kimseyi ki o kimse kıyametten korkar.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen ancak kıyametin şiddetinden korkan kimseleri korkutursun, vazifen de budur. Binaenaleyh; kıyametin esasını beyandan sonra bu hususta vazifeniz bitmiştir. Şu halde zamanını ta'yin vazifen haricidir, ümmetine lâzım olan ise aslına iman etmektir, yoksa zamanından suâl etmek değildir.

Kıyametin vakti ta'yin olunmadı. Zira; zamanını ta'yin amelde tekâsülü icab eder. Halbuki insana lâzım olan her vakit kıyamet günü için hazırlıkta bulunmaktır. Bu âyette Resulullah kıyametten korkan ve korkmayan her insanı korkutmak için ba'solunduğu halde «Sen korkan kimseleri korkutursun» buyurulmuştur. Çünkü; Resulullah'ın inzârından intifâ' eden ancak korkanlar olduğu cihetle onlara tahsis olunmuştur ki diğerleri her ne kadar inzar olunurlarsa da korkmadıkları için intifâ' etmedikleri cihetle keenne inzar olunmamış gibidir.

***

Vâcip Tealâ kıyameti inkâr edenlerin o günde hallerini beyan etmek üzere :

كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَيهَا ۝

buyuruyor.

[Keenne müşrikler gördükleri gün kıyameti zannederler ki dünyada hayatları ve durmaları olmadı, ancak bir akşam veyahut bir kuşluk vakti kadar oldu.]

Yani; Mekke müşrikleri inkâr ettikleri kıyamet gününü gözleriyle gördüklerinde öyle zannederler ki dünyada yaşadıkları yaşları ve sürdükleri demleri keenne bu inkâr ettikleri günün müddetine nispetle bir akşam veyahut bir kuşluk vaktidir. Çünkü; bir kimsenin me'yus olduğu zaman az bir zaman olsa bile me'yusiyeti icabı nihayesini beklediğinden gayet güç nihayet bulur. Kıyamet günüyse müddetinin uzun olmasıyla beraber kâfirler, itikatlarının hilâfına bin türlü ye's ü fütur içinde bulunduklarından onlar için o günün nihayesini görmek gayet uzak olacağından bu dünyada geçirdikleri vaktin onlara nispetle azıcık bir zaman addolunacağı beyan olunmuştur.

***

SURE-İ ABESE

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Kırk iki* âyeti câmidir.

بسم الله الرحمن الرحيم

عَبَسَ وَتَوَلّٰىۙ ۝ اَنْ جَاۤءَهُ الْاَعْمٰىۜ ۝

[Onun yanına a'mânın gelmesinden yüzünü ekşitti ve döndürdü.]

Yani; a'mâ olan (İbn-i Ümm-ü Mektum) un gelmesinden Resulullah (S.A.) Efendimiz yüzünü eğdi ve a'mânın sözünü dinlemekten i'raz etti.

Fahri Râzi, Hâzin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *a ' m â* ile murad; *Abdullah b. Ümm-ü Mektum*'dur ki Hz. Hatice (R.A.) nın dayısı oğludur. Resulullah'ın ikinci müezzini olup Resulullah gazaya teşrif buyurduğunda iki defa Medine'de makamına halife olarak terketmiştir, evvel hicret eden ashab-ı kiramdandır. Birgün Resulullah'ın Kureyş'in büyükleriyle mübâhase ve onları İslâm'a davetle meşgul olduğu bir zamanda bu zat-ı şerif huzur-u risalete gelerek «Ya Resulallah! Allah'ın sana bildirdiğini sen de bana bildir» der ve bu kelâmını tekrar tekrar iâde ve ısrar eder. Ancak Resulullah ehemmi mühim üzerine tercih ederek Kureyş'in sanadîdini imana davette devamla (Abdullah b. Ümm-ü Mektum)'un sözüne cevap vermediği gibi Abdullah'ın bu ısrarını sevmediğini dahi belirterek yüzünü çevirdi. Zira; Abdullah evvelce İslâm olmuş, zaruriyat-ı diniyesini öğrenmiş ve kibar-ı ashap sırasına geçmişti. Halbuki huzur-u risalette bulunanlar henüz İslâm olmadıkları gibi İslâm oldukları takdirde birçok kimselerin İslâmı-

na da sebep olacaklarından Resulullah onları daveti İbn-i Mektum'a iltifat üzerine tercih buyurmuştu. Lâkin bu tercihte zenginleri fukara üzerine takdim şaibesi olduğundan Resulullah'ın düşmanları tarafından ta'na bir vesile ittihaz etmek ihtimaline binaen Cenab-ı Hak resulüne bu âyeti inzalle herhalde fukaraya kemal-i hürmet lâzım ve ağniya üzerine fukarayı tercih ehem olduğunu ve o vakitte Resulullah'a ârız olan hali beyan buyurmuştur.

İbn-i Ümm-ü Mektum'un amâsı sebebiyle kemal-i şefkat ve atûfete muhtaç olduğuna işaret için ism-i sarihi terkolunarak *a'mâ* lâfzıyla zikrolunmuştur. Kişinin candan sevdiğini ve seveni velevse fakir ve alil olsun ağyar üzerine takdim ve tercih olunmak lâzım olduğuna bu âyet delâlet eder velevse o ağyar eşraftan ve ağniyadan olsun. Şu halde âyet-i celile hüsn-ü âdâba delâlet ettiği gibi (İbn-i Ümm-ü Mektum) Hazretlerinin ind-i İlâhî'de büyük bir kadri olduğuna dahi delâlet eder. Bazı ulemanın beyanına nazaran (İbn-i Ümm-ü Mektum)'un amâsını zikirde huzur-u risalette bulunan sanadid-i Kureyş'e ta'riz vardır. Yani; «Ey Habibim! Yanında bulunan sanadidin her ne kadar gözleri varsa da ancak onlar hakkı görmekten mahrumlardır. Amma İbn-i Ümm-ü Mektum'un her ne kadar gözünde amâ varsa da senin ahvalini nazar-ı itibara alıp nûr-u basiretle hakkı gördü, nübüvvetini tasdik etti. Binaenaleyh; onlardan daha ziyade hürmete şayan» demektir ki «Gözü olup da hakkı görmeyenler hakkı gören a'mâlardan daha kötüler» demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın huzuruna a'mâ olan İbn-i Ümm-ü Mektum geldiğinde iltifat etmediğini beyanla iltifata şayan olduğuna işaret ettikten sonra Abdullah b. Ümm-ü Mektum'un iltifata şayan olduğunun sebebini beyan etmek üzere:

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰىۙ ﴿٣﴾ اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰىؕ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Hangi şey sana o a'mânın halini ve kal-

bini bildirdi ki iltifat etmedin? Me'mûl ki o a'mâ günahlardan temizlenir, pâk olur, senden öğrendiği mesail-i diniyeyle amel eder, onunla tatahhur eder veyahut o a'mâ senden vaaz işitir ve işittiği vaaz ona menfaat verir.] Binaenaleyh; sen ona iltifat etmeliydin. Çünkü; iltifat ettiğin cehele-i kefere, senin nasihatını işitseler dahi kabul etmediklerinden vaazın onlara menfaat vermez. Şu halde a'mâya iltifat ve onlar üzerine a'mâyı tercih evlâ idi.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette (لعل) kelimesinden müstefad olan *reca ve ümit* Resulullah'a aittir. Yani «Ey Habibim! Senin vaazın ona menfaat vermekle onun nefsini temizlemesi me'mûldür. Ma'siyetten kaçınmak ve ibadete devamla nefsini tathir etmek me'mûl olduğunda iltifat lâzım olunca tathiri maktu' olduğunda iltifata şayan olacağı evleviyetle sabittir» demeye işaret için *reca*ya delâlet eden (لعل) kelimesi varid olmuştur.

Bu âyette üstâza lâyık olan ta'lim; ilimle tilmizin tezkiyesini kasdetmesine ve tilmizin de taallümle nefsini tathir kasdetmesi lâzım olduğuna işaret vardır. Binaenaleyh; muallim ve müteallim her ikisinin de ilimle nefislerini tathir kasdetmeleri elzemdir, evvelce iman eden müminlerin noksanını ikmalle onların imanlarını takviye ve tahkim etmek yeniden İslâm'a dahil olacakların esbab-ı duhullerini aramaktan daha mühim olduğuna âyette delâlet ve işaret vardır. Çünkü; İbn-i Ümm-ü Mektum İslâm olduğu halde Resulullah'tan bilmediğini öğrenmek kasdıyla gelmiş ve sanadid-i Kureyş ise İslâm'a dahil olmaları için Resulullah davet buyurduğu halde Cenab-ı Hak Kureyş'i davetle meşgul olmak üzere a'mâya iltifatı ve onun noksanını ikmali tercih buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ sanadid-i Kureyş'in ve İbn-i Ümm-ü Mektum'un hallerine icmâlen işaretten sonra her birerlerinin hallerini ayrı ayrı birer miktar tafsil etmek üzere :

أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَىٰ ﴿٥﴾ فَأَنتَ لَهُ تَصَدَّىٰ ﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّىٰ ﴿٧﴾ وَأَمَّا مَن جَاءَكَ يَسْعَىٰ ﴿٨﴾
وَهُوَ يَخْشَىٰ ﴿٩﴾ فَأَنتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Amma şol kimse ki malı ve serveti sebebiyle imandan istiğna etti. Onun istiğnası üzerine sen ona iman etmesini tavsiyeye başlamıştın. Halbuki onun iman etmeyip tatahhur etmemesinden sana bir zarar yoktur, amma şol kimseler ki hayra seğirtir ve Allah'ın gazabından korkar olduğu halde Allah'tan hidayet ve senden irşad istemek üzere sana geldiğinde sen ondan i'raz ettin, diğerleriyle meşgul oldun.]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! Allah'a ve emrine ve senin vaazına ihtiyacı olmadığını gösteren, dünyasına mağrur sanadide malları ve itibarları İslâm'ın kuvvetine sebep olur zannıyla iltifat ettin. Halbuki iman etmelerini sen ne kadar arzu etsen onlar bildiklerinden dönmez ve iman etmezler. Çünkü, senin sözünü derûn-u kalpleriyle dinlemezler. Halbuki onların iman etmemelerinde sana bir zarar yoktur. Zira senin üzerine vâcip olan; benim emrimi onlara tebliğ etmektir. Şu vazifeyi yerine getirdikten sonra davete icabet edip menfaat görmek, icabet etmeyip mazarrat bulmak onlara atitir. Şu halde onların imanlarına kemal-ı arzu ile iltifat edip İbn-i Ümm-ü Mektum'a iltifatı terketmeyi icâb eder bir hal yoktur. Amma şol kimse ki Allah'tan korkar, ibadete sa'yeder olduğu halde sana geldi, sen ondan i'raz ettin, diğerlerine vaazla meşgul oldun. Halbuki hakka talib olan kimsenin istediğini yerine getirmek istemeyenlere söz söylemekten daha iyidir. Çünkü; tâlip söylenen sözün kadrini bilir, tâlip olmayanlara ne kadar nasihat olsa kadrini bilmez.

***

Vâcip Tealâ sanadid-i Kureyş'in ve İbn-i Ümm-ü Mektum'un hallerini ve Resulullah'ın sanadide iltifatını beyandan sonra sanadidin iltifata şayan olmadıklarını beyan etmek üzere :

كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ۝ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ ۝ فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ ۝ مَرْفُوعَةٍ
مُطَهَّرَةٍ ۝ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ۝ كِرَامٍ بَرَرَةٍ ۝

buyuruyor.

[Onlar senin zannın gibi nasihat dinler değillerdir, nasihat dinlemek için gelen kimseye iltifat etmemen de muvafık değildir. Zira; Kur'anın âyetleri ve o âyetler vasıtasıyla davetin bir mev'ıza-i azîmedir. İsteyen o mev'ızayla mütenassıh olur: İbn-i Ümm-ü Mektum gibi. Amma sanadid gibi istemeyenler mütenassıh olmaz. Şu halde senin onların imanlarını arzu etmende bir fayda yoktur. Çünkü; kendileri istemiyorlar. Senin onlara söylemiş olduğun mev'ıza ise indallah mükerrem, kadri yüce, ayıptan pâk ve tahir ve şeytanların elleri değmekten mahfuz olan kitaplarda sabittir ki o kitaplar meleklerin ellerinde yazılmış, hatası yoktur. Çünkü; o melekler indallah aziz ve mükerrem oldukları gibi ehl-i imana ikram ve iyilik edicilerdir.] Şu halde kâfirler onu anlamak ve iman etmek isteseler, derhal anlar iman ederler. Zira; açık bir yoldur ve o yola gitmekte bir mâni de yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ *Kur'anı iki veçhile tavsif buyurdu: Birincisi; mev'ıza-i beliğa olması, ikincisi; isteyenin o mev'ızayla müttaiz olmasıdır.* Zira o mev'ıza; açık ve zahir olup muğlak hiç bir meselesi yoktur. Binaenaleyh; murad eden derhal anlar, müşkülât çekmez. *Melekleri* de *üç sıfatla tavsif buyurmuştur: Birincisi; sefere olmalarıdır,* yani *mev'ızayı yazıcılar ve Allahü Tealâ ile enbiya arasında sefirler* demektir. Çünkü sefere; *sâfir* den alınırsa *yazıcı, sefir* den alınırsa *elçi* manâsınadır. *İkincisi; kiram olmalarıdır,* Çünkü; melekler indallah mükerrem oldukları gibi Benî Âdem'e istiğfar etmekle ikram edicilerdir. *Üçüncüsü; berere olmalarıdır* ki *Allahü Tealâ'ya itaat ve müminlere iyilik edicilerdir.*

⁂

Vâcip Tealâ Kur'anın âyetlerinin mev'ıza-i beliğa olduğunu beyandan sonra o mev'ızayı kabul etmeyince insanların halleri taaccübe şâyan olduğunu beyanla zemmetmek üzere :

قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَٓا اَكْفَرَهُۜ ﴿١٧﴾

buyuruyor.

[İhlâk olunsun o insan ki ne acayip küfrediyor?]

Yani; lânet olsun ve öldürülsün o insan-ı kâfire ki şeylerden hangi şey onun küfrüne ve itaat-ı İlâhî'yeden i'razına sebep oldu. Halbuki o insan Allah'ın âyetlerini işitiyor, alâmetlerini görüyor, resulü tarik-ı hakka irşad ediyor ve çok lutuflarını ve nimetlerini biliyor. Bunların cümlesi iman icâb ederken bilâkis bunların küfürleri taaccüb şânından olan kimseler için taaccüb etmeye şâyandır.

Bu âyette (مَا اَكْفَرَهُ) kelimesinden müstefad olan *taaccüp* uslûb-u Arap üzere varid olmuştur ve bu taaccüp insanlara aittir. Çünkü; Vâcip Tealâ'dan hakîkî taaccüp tasavvur olunmaz. Zira *t a a c c ü p ; bir şeyin sebeb-i hafîsini bilmeyen kimselerden tasavvur olunur.* Vâcip Tealâ ise herşeyi bildiğinden taaccüp tasavvur olunmaz. Binaenaleyh; Kur'anda varid olan *t a a c c ü p* kelimesi *insanları taaccübe sevk içindir.*

(قتل الانسان) *insanın aleyhine duâdır* ve bu duâ gayet eşna'dır. Çünkü; insanın katlolunması dünyada en şiddetli bir ukubettir. Âyet; envâ'-ı kabayih ve münkeratı irtikâb ettiklerinden envâ'ı- azabın en büyüğüne müstehak olduklarına ve kemal-i gazab-ı İlâhî'yeyi câlib olan küfran-ı nimette bulunduklarına delâlet eder. Duâ, âciz olan insanlara lâyık olduğu halde kaadir ü kayyûm olan Cenab-ı Hak'tan duâ insanlara ta'lim ve uslûb-u Arap üzere vârid olduğundandır. Yoksa hakikatta Vâcip Tealâ'dan duâ değildir. Binaenaleyh *manâ-yı nazım :* [Kâfir insanlar helâk olsun. Ey müminler! Siz bunların hallerinden taaccüp ve katlolunmalarıyla duâ edin. Zira; onlar bu kadar niam-ı İlâhî'yeye garkolmuş ve herşey açık delillerle ispat olunmuşken bunların küfürleri taaccüpten başka birşeye değmez] demektir ki bu âyet gayet kısa olmakla beraber kâfirler üzerine gazab-ı azîm ve zemm-i beliğa delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ kâfir olan insanın helâke müstehak olduğunu beyandan sonra o tekebbürle küfreden insanı tahkiri takrir ve tesbit etmek üzere :

مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ۝

buyuruyor.

[Hangi şeyden yarattı Allahü Tealâ o insanı ki tekebbür ederek küfran-ı nimette bulunup Rabb'isine karşı haddini bilmiyor?] Halbuki halkolunduğu madde-i asliyesini düşünse küfretmez. Bu makamda gerek *e y* yi kelimesiyle *suâl,* gerekse *ş e y* kelimesiyle *ta'bir olsun* küfran-ı nimet eden insanı tahkir içindir.

*
* *

Vâcip Tealâ şu suâle cevap olmak üzere :

مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ۝ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ insanı meni gibi gayet hakir bir sudan yarattı, azalarını validesinin rahminde tesviye ve takdir etti, bundan sonra anasının rahminden çıkacak yolunu kolay kıldı.]

Yani; «Allahü Tealâ hangi şeyden yarattı?» suâline cevap olarak buyuruyor ki Allahü Tealâ insanı hakîr ve zelîl olan bir damla meniden yarattı. Bunun üzerine cümle uzvunu, eşkâlini, âlâtını ve heykelini tesviye buyurdu. Hatta a'zalar arasında ziyade ve noksan olmadığı gibi o insanın her uzvu kendi maslahatına muvafık ve ihtiyacını def'a salih, erkeklik ve dişilik gibi her türlü levazımatını takdir etti, validesinin rahminde lâzım olan terbiye ve neşv ü nemâsını verdikten sonra rahimden dünyaya çıkacak yolunu kolay kıldı. Çünkü; rahmin ağzı kapalıyken açtı, başı yukarıdayken aşağı dönmeyi ilham etti, döndürdü, o kadar dar bir mahalden hayatına zarar gelmeksizin yol verdi, çıkardı, büyüttü, sonra enbiya-yı kiram ve kitapları vasıtasıyla hayır ve şer yollarını öğretti. Şu ta'dâd olunan nimetlerin cümlesine şükretmek icab ederken küfreden insanın haline taaccüp başka ne olur, bidayesinde böyle hakir bir me-

niden olduğu halde kendine şu gördüğü suret-i acîbe ve kisve-i garîbesini giydiren mün'imine karşı tekebbür ve tecebbür eden insan haddini bilmediğinden dolayı lânetle duâ ve mazarrata istihkakını beyandan başka ne olabilir? Binaenaleyh; (قتل الانسان) cümle-i mücmelesiyle aleyhine beddua olunarak şiddetle gazab-ı İlâhî'ye müstehak olduğu beyan olunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ insanın bidayesinde hilkatı nimet olduğunu beyandan sonra ölümün ve kabre defnolunmasının da nimet olduğunu beyan etmek üzere :

ثُمَّ اَمَاتَهُ فَاَقْبَرَهُ ۝ ثُمَّ اِذَا شَاءَ اَنْشَرَهُ ۝٢٢

buyuruyor.

[Sonra Allahü Tealâ insanı öldürür, kabrine defnettirir ve bundan sonra dilediği vakit kabrinden kaldırır.]

Yani; Allahü Tealâ insanı halkedip mükellef kılıp dünyada nimetler verdikten sonra o insanı öldürür, öldürmek de insan için Cenab-ı Hakkın bir nimetidir. Zira ölüm; hayat-ı ebediyeye ulaşmasına sebep, erzel-i ömürden vikaaye, dar-ı mihnetten halâs, dar-ı sürûr ve rahata vüsulüne vasıtadır. Binaenaleyh ölüm; insan için pek büyük bir nimettir. Sonra Cenab-ı Hak insanın kabre defnolunmasını emreder ki hayvanat-ı saire gibi na'şı açıkta bırakılmayıp toprakla setrolunması; insan için şükrana şayan bir nimettir. Kabre defnolunduktan sonra Allahü Tealâ insanı istediği vakitte diriltir, kabrinden kaldırır, muhasebesini görür, ameline göre cezasını verir. A'mâl-i hayriyesini zayi etmeyip güzel ceza vermek insan için şâyân-ı şükran bir nimet-i uzmâ olduğundan Vâcip Tealâ insana vermiş olduğu nimetler sırasında ta'dâd buyurmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ şu nimetlere karşı insanın bulunduğu halin lâyık olmadığını beyan etmek üzere :

كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[İnsanın tekebbürü ve küfür üzere ısrarı lâyık değil ve tevhidi, haşr ü neşri inkârı münasip değildir. Zira; o insan Allah'ın emrettiği şeyi işlemedi.]

Yani; hakkaa ki o insan Allah'ın emrettiği veçhüzere amelini kaza etmedi. Binaenaleyh; insanın bulunduğu hal insana lâyık değildir. Çünkü; devr-i Âdem'den beri insan hiçbir zaman Allah'ın ona emrettiği şeyi lâyıkıyla kaza etmedi. Şu kadar ki insandan bazıları tevbe ve istiğfar etmekle cebr-i mafât edip Rızâ-yı Bâriye nail oldular, bazıları da olduğu halde ısrar üzere gittiler, onlar da gazab-ı İlâhî'ye dûçar oldular.

***

Vâcip Tealâ insanın kendi nefsinde vahdaniyetine delâlet eden delilleri beyandan sonra insanın haricinde ve etraf-ı âlemde vahdaniyete delâlet eden delillerini beyan etmek üzere :

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ ﴿٢٤﴾ أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾ ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[İnsan kendi taamına nazar etsin ve baksın. Zira; semadan suyu dökmekle döktük. Bundan sonra arzı ot ve ekin bitmek için yarmakla yardık.]

Yani; insan yediği taama nazar-ı ibretle baksın ki o taamın yaratılışında ne kadar acîb ve garîb sanatlar vardır. Bunların herbir zerresi Vâcip Tealâ'nın vahdaniyetine delâlet ettiğinden küfürden vazgeçmekle Cenab-ı Hakka itaat etsin. Zira; o taam onun kendi liyakatıyla verilmiyor, belki cânib-i İlâhî'den lutf u ihsan olarak veriliyor ki o taamı yemekle hayatını muhafaza etsin, bedeni

kuvvet bulsun ve ibadete devamla rıza-yı İlâhî'ye nâil olsun da gazab-ı İlâhî'den kurtulsun için kendine ihsan olunuyor. Bunları kemaliyle tefekkür edip, düşünmek lâzımdır. Çünkü; biz yoktan semadan yağmur sularını kemal-i şiddetle döker gibicesine dökeriz ve yeryüzünü yarar gibicesine yararız, otları ve ekinleri bitirir, insana taam kılarız ki o insan bunlara bakarak insafla iman etsin.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile semadan suyun dökülmesi ve arzın yarılması semanın erkek ve arzın dişi mesâbesinde olduğuna işaret içindir. Bu âyette ve bundan sonraki âyetlerde beyan olunan delâil insanın hudûsundan sonra hayatına hâdim olan şeylerdir ki insanın her saatta gördüğü ve bildiği şeylerdir ve binaenaleyh; inkâra mecâli yoktur. Şu halde iman etmek lâzımdır ki i'tizarı kabul olunmaz.

***

Vâcip Tealâ insanın taamının keyfiyet-i hilkatına ve yaratılışında hazırlanan esbab-ı garîbeden yağmur sularının dökülmesine ve yerlerin yarılmasına işaretten sonra o sular sebebiyle yerden hasıl olan sekiz nevi nimetlerini beyan etmek üzere :

فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ۝ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ۝ وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ۝ وَحَدَائِقَ غُلْبًا ۝ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ۝ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ۝

buyuruyor.

[Yerlerin yarılması üzerine Biz Azimüşşân size ve hayvanlarınıza menfaat olsun için o arzda buğday, arpa v.s. gibi taneleri, yaş, kuru, üzüm, zeytin ve hurma tanelerini, sık ağaçlı bahçeleri, envâ'-ı meyveleri ve hayvanatınızın yiyeceği mer'ada biten otları bitirdik ki bunlarla telezzüz ederek menfaatlanasınız ve imrar-ı hayat edesiniz.]

(قضباً) *meyvelerin başına* denildiği gibi *yonca, tere ve maydonoz otları gibi senede birkaç defa biçilip insanların ve hayvanların intifâ' ettiği nimetlere* dahi denir. Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (وفاكهة) lâfzının üzüm ve sair zikrolunan nimetler üzerine atfolunması *f â k i h e* yle muradın *onların gayrı olan mey-*

veler olmasına delâlet eder zira ma'tufun ma'tufünaleyhe muğayir olması kavâid-i arabiye iktizasındandır. Binaenaleyh fâkihe; *dünya yüzünde mevcut olan meyvelerin cümlesine şamil olduğu cihetle* bu âyette bilûmum meyveler zikrolunmuştur.

Bu nimetleri zikirden maksat; Vâcip Tealâ'nın vücuduna ve vahdaniyetine delâlet eden delilleri beyan ve öldükten sonra diriltmeye kudretinin şümulünü insanın bilmesiyle düşünsün, sâniini bilsin, temerrüdden vazgeçsin ve kibr ü inadını terketsin de aczini bilsin ve insaf ederek iman etsin demektir.

***

Vâcip Tealâ kudret-i kahiresine delâlet eden delilleri beyandan sonra kıyameti ve ahval-i âhireti beyan etmek üzere:

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ ۝ يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ۝ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ۝ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ۝

buyuruyor.

[İsrafil'in sûra ikinci defa üfürmesiyle hâsıl olan sayha-i kıyàmet geldiğinde hal müşkül olur. Zira; o sadayı işitince herkes kendi derdiyle meşgul olduğundan hiçbir kimsenin diğerine yardım etmeye mecali olmaz ki o günde kişi kendi biraderinden, ana ve babasından, kıymetli hatunundan ve oğlanlarından kaçar, onların hiçbirine bakmaya vakti olmaz.]

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *s a h h ; şiddetle kulağa çarpmak* manâsına olup *sûrun sadası şiddetle insanların kulağına vuracağından o sayhaya s â h h a* denilmiştir.

Bu âyette aşağıdan yukarıya gitmek vardır. Yani insan kıyametin şiddetini görünce dünyada kendine muîn ve yardımcı olan sevgili kardeşinden firar eder, belki kardeşi şöyle dursun, kardeşinden daha sevgili dünyada bütün hâdiselerde kucağına sokulduğu ve envâ'-ı şefkatını gördüğü vâlidesinden bile kaçar. Validesi şöyle dursun daha sevgili ve envâ'-ı nimetiyle perverde olup vücuduyla iftihar ettiği pederinden bile firar eder. Babası şöyle dursun kendi haremi ki dünyada ona cümle akrabasından ziyade muhabbet eder-

di, ondan bile firar eder. Haremi şöyle dursun oğullarından ki onların muhabbeti herkesten çoktu onlardan da firar eder. Çünkü; bilir ki onların hiçbirinden fayda yoktur. *Yahut* bunlardan firarının sebebi; onlar haklarında vâki olan kusurlarından dolayıdır. Zira; onların herbirinin hakkını istemek korkusu vardır. Çünkü; kardeşi «Benimle güzel ünsiyet etmedin», anası, babası «Bizim hukukumuza riâyet etmedin», hatunu «Bana haram lokma yedirdin, hukuk-u zevciyemi yerine getirmedin», oğulları da «Bizi okutup irşad etmedin» diyerek herkes hakkını istemekten geri durmayacağını bildiğinden firara mecbur olur ki (الخائن خائف = Hain olan korkak olur) fahvasınca dünyada âharın hukukuna hıyanet eden elbette âhirette kaçıcı olur.

Bu âyette insanın yevm-i kıyamette cümle akrabasından firar edeceğini beyan, şefaata delâlet eden âyetlere münafi değildir. Çünkü; firarın mevkii başka, şefaatın mevkii ve zamanı yine başkadır. Zira bu âyette beyan olunduğu veçhile firarın zamanı sûr üfürülüp herkes yeni hayat bulduğu zamandır. Şefaatın zamanı ise herkes mahşere cem'olup muhasebe görüldüğü zamandır. Binaenaleyh; âyetler arasında münafat ve tenakuz yoktur.

⁂

Vâcip Tealâ kıyamette herkesin sevdiği kimselerden firar edeceğini beyandan sonra firarın sebebini beyan etmek üzere :

لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ۝

buyuruyor.

[Onlardan her bir kişi için şuğul olur ki o günde herkesin şuğulü kendine kifayet eder.]

Yani; onlardan herbiri diğerinden firar eder. Zira; herkesin kendine göre şuğlü olur ki o şuğul kendine yeter. Binaenaleyh; gayrın şuğlüne bakmaya vakti olmadığından gayrın halini bilsin veya suâl etsin.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (يغنيه) (يصرفه ويصده عن قرابته)

yani «O günde herkesin meşgalesi karabetin halini suâl etmekten men'eder» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ yevm-i kıyametin bazı ahvalini beyandan sonra mükellef olan insanların iki kısım olduklarını beyan etmek üzere :

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ۝ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ۝ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ۝ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ۝

buyuruyor.

[Birçok yüzler o günde nûr-u îmanın ziyasıyla parlaktır ve hesaptan selâmet çıktığı için gülücüdür, Allah'ın rızasına, kerâmât ve derecât-ı âliyâta nâil olduğundan ferahlanıcıdır.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *yüzlerinde olan ziyanın teheccüd namazının eseri olduğu* İbn-i Abbas Hazretlerinden mervîdir. Yahut *abdestin eseridir.* Yahut *fîsebilillâh gazası sebebiyle yüzlerine ârız olan toz, toprak mukabilinde Cenab-ı Hak yevm-i kıyamette yüzlerini nurlandıracaktır.* [Ve birçok yüzlerin o günde üzerlerinde toz ve toprak olur ve o yüzleri ince tozlar ihata eder. Binaenaleyh; yüzleri karanlık ve zulmetli olur.] Zira; dünyada irtikâb ettikleri küfrün siyahı yüzlerinde zuhur etmekle çehreleri çirkin olur ki işlemiş oldukları günahların îcabı dûçar olacakları azabı bildiklerinden hemen her taraflarını keder ihâta eder ve bu kederin eseri başlıca yüzlerinde görüleceği için yüzleri zikrolunmuştur. Binanealeyh; bu misilli kimseler gayet hakîr ve zelîl görünürler.

أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ۝

[İşte şu yüzlerini keder zulmetleri ihata eden kimseler kefere-i fecerelerdir.] Zira; onlar kuvâ-yı behimiye ve şehevaniyelerine tâbi oldukları için derekât-ı Cehennem'e duçar olan, yüzleri siyah eşkiya kâfirler ve fâcirlerdir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanların iki fırka olduğu bu âyette beyan olunması günah-ı kebire sahibinin kâfir olmasına delâlet etmez. Zira; bu âyette iki fırkanın beyan olunmasından üçüncü bir fırka ki mümin-i fâsıkın bulunmasına bir mani yoktur. Çünkü birinci fırka; gayet beşûş olan mümin-i kâmildir. İkinci fırka; gayet zelil, hakir ve mezellet her tarafını ihata etmiş olan kâfirdir. Bu ikisinin arasında bir fırka daha vardır ki onların yüzleri ne gayet beşûş, ne de onlar gayet zelillerdir ki işte onlar mümin-i fâsıklardır. Binaenaleyh; mümin-i fasıklar günahı miktarı azab olunduktan sonra ehl-i Cennet'tir.

*
**

SURE-İ TEKVÎR

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Yirmi dokuz* âyeti hâvidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ۝ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ۝

[Güneş dürülüp ortadan kalktığında ve ziyası zâil olup gittiğinde ve yıldızlar yeryüzüne döküldüğünde her nefis âhiret için hazırladığını bilir.]

Yani; şemsin ziyası sönerek kendi merkezinden çıkıp, semadan sıyrılarak kat kat parçaları dürüldüğü, yıldızlar yerlerinden kopup yağmur taneleri gibi yere döküldüğü vakit her şahıs kıyamet için hazırladığı amelini bilir. Çünkü; o zaman herşey meydana çıkar, saklı birşey kalmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kıyamette yer ve gökler yıkılıp birbirine karışınca hiçbir şeyin diğerine raptı kalmadığından intizamı bozularak herbirinin bir yere çarpılıp dökülmesi zarûri birşeydir.

وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ۝ وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ۝ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ۝ وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ۝

[Dağlar yerlerinden koparılıp havada gezmeye başladığı, toz ve kum haline gelip savrulduğu zaman ve on aylık gebe develere bakan olmayıp mühmel ve muattal sahipsiz kaldığı, hayvanat-ı vahşiye o günün dehşetinden bir yere toparlandığı ve denizler kaynatılıp yanar ateş olduğu vakit her nefs kıyamet için ne gibi amel işlediğini ve ne hazırladığını bilir.]

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *dağların seyri; yerinden koparılmasıdır. İşâr; karnında yavrusu on aylık devedir.* Burada işârın zikri; Arabın en kıymetli malı olduğu halde o günde herkes kendi nefsiyle uğraşıp yüzüne bakan ve sahip çıkan olmadığını beyanla o günün şiddetine işaret içindir. *Vuhûş* la murad; *kuşlar, kurtlar ve bilûmum hayvanattır* ki o günün şiddetinden herbiri yekdiğerine arkadaş olmak için etraf-ı âlemden bir araya toplanırlar. *Denizlerin tesciri; o günün dehşetinden kaynayıp ateş gibi olması* yahut *birbirine karışıp hepsinin bir deniz olması* veyahut *o günün hararetinden ateş haline gelip bir damla bile sularının kalmamasıdır.*

Şu altı alâmet dünyanın evvel tahrib olunduğu zamanda olmak ihtimali olduğu gibi kıyametin kıyamından sonra olmak ihtimali de vardır. Zira; lâfz-ı âyette bu iki ihtimalden birisini ta'yine delâlet yoktur. Fakat bu altının mekânı bu dünyadadır. Bundan sonra zikrolunacak altının mevkii âhirettir.

وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ۝ وَإِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ ۝ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ۝ وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ۝ وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ ۝ وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ ۝ وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ ۝ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ ۝

[Nefisler birbiriyle birleştiğinde yani mümin müminle Cennet'e, kâfir kâfirle Cehennem'e girip herkes kendi emsaliyle birleştiği vakitte ve diri olarak kabre defnolunan kız çocuklarının itlâfından suâl olunup «Hangi günah sebebiyle öldürüldü?» denildiğinde, dünyada insanların amellerini hafaza meleklerinin yazmış olduğu amel defterleri dağıldığı vakitte, göklerin rengi soyulup kırmızı bir cisim kaldığında veya yerlerinden sökülüp mahall-i âhara parça parça atıldığında, Cehennem şiddetle alevlendirildiğinde, Cennet müminlere yaklaştırıldığı vakitte her nefis o gün için hazırladığı hatayı, savabı ve her türlü amelini bilir.]

Yani; şu beyan olunanlar vukua geldiği vakit her nefis âhiret için hazırladığı iyi ve kötü amelini bilir. Zira; o zaman; muhasebe zamanı olduğu için herşey meydana çıkar. Defterler ortaya atılıp

saklı birşey kalmaz, ashab-ı hukuk hakkını ister. Cenab-ı Hak mağfiret etmedikçe herkes günahı miktarı azap görür ve cezasını bulur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *m e v ' û d e ; zaman-ı cahiliyede Arapların âdetleri veçhile diri olduğu halde fakr ü zaruret korkusundan veyahut büyüdüğünde âhara vermesini ayıp saydıklarından toprağa gömdükleri kız çocuklarıdır.* Çünkü; kız çocuğu dünyaya gelince onlar sevmezlerdi. Binaenaleyh; hayatta kalmasını isterlerse ona yünden veya kıldan bir elbise giydirirler, dağda deve ve koyun güttürürlerdi, eğer öldürmek isterlerse boyu altı karış oluncaya kadar durdururlar, boyu altı karış olunca dağda bir kuyu kazar, hazırlarlar, çocuğu validesine tezyin ettirirler ve akrabasına gidecek gibi hanesinden çocuğu alır, götürürler ve kuyunun başına varınca çocuğa «Kuyuya bak» deyip bakınca arkasından kuyuya atarlar ve üzerini toprakla örter, bırakır, gelirler ve «Melâike Allah'ın kızlarıdır. Bunlar da meleklere karışır» itikadında bulunurlardı. İşte yevm-i kıyamette bu misilli diri olarak toprağa gömülmekle öldürülen çocukların hangi günahları sebebiyle öldürüldükleri suâl olunacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ kıyametin ahvalini beyandan sonra kıyametin vukuunda mübalâğaya delâlet eden delillerden bazılarını beyan etmek üzere:

فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ﴿١٥﴾ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ﴿١٦﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ ﴿١٧﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Gizli yürüyücü, ileri gidip geri dönüp gelici yıldızlara dünyaya teveccüh edip âlemi ve karanlığı ihâtaya başladığı vakitte geceye ve âleme ziya veren sabahın ziya verdiği zamanda o sabaha yemin ederim ki Kur'an-ı Kerim resulün sözüdür, yalan değildir.]

Yani; şu yıldızlara, geceye ve sabaha yemin ederim ki Muham-

med (A.S.) ın size haber verdiği kıyamet, kıyametin ahvali, kehanet ve zan kabilinden değildir. Zira; Kur'anla haber veriyor. *K u r ' a n ; tahkik vahy-i İlâhî'yle enbiyaya gelen ve envâ'ı kerametle muttasıf olan Cibril-i Emin'in Muhammed (A.S.) a getirdiği kelâmdır.* Binaenaleyh; yalan olmak ihtimali yoktur, haber verilen ahval-i kıyamet haktır ve vukuu muhakkaktır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *h u n n e s ; insanlara görünmeyen gizli yıldızlardır.* Yahut *gündüz şemsin ziyası altında saklı olan yıldızlardır. K ü n n e s ; geceyle mahallinde doğmakla zuhûr eden yıldızlardır.* Yahut *h u n n e s gidip geri gelici, k ü n n e s ziya-yı şems altında gizlenmesidir.* Yahut *umum yıldızların gündüz insanların gözlerinden gizli olduklarına h u n n e s ; geceyle her yıldızın kendi mevkiinde görünmesi sebebiyle k ü n n e s* denilmiştir. Yahut *h u n n e s ; uzaklaşan, k ü n n e s ; yaklaşan yıldızlardır.* Velhasıl *h u n n e s v e k ü n n e s ; gizli ve aşikâr gidici ve gelici yıldızlardır.* (الجوارى) *yürüyücü, cereyan edici* demektir ki yıldızlarda her zaman cereyan vardır. Şu halde herhangi manâ murad olunursa olunsun *manâ-yı nazım :* [Gizli ve aşikâr gidip gelmek suretiyle cereyan eden yıldızlara yemin ederim ki Kur'an resulün kelâmıdır] demek olur.

A s ' a s ; ikbal ve idbar manâlarına gelirse de burada *ikbal* manâsı daha münasiptir ki *gecenin karanlığının teveccüh edip gelmesidir.* Bu itibarla *manâ-yı nazım :* [Zulmeti, dünyayı ihâta etmeye başladığı zaman geceye yemin ederim ki Kur'an yalan değildir, resulün kelâmıdır] demek olur.

T e n e f f e s ; sabahın ağarması ve şafağın sökmesi manâsınadır. Çünkü; gecenin zulmetinden insanlara ârız olan gam, kasavet, hüzün ve keder sabah vaktinin ziyası ve latîf rüzgârla zail olması nefesi daralmış olan kimsenin geniş bir nefes alması mesâbesinde olduğuna işaret için *sabahın ağarmasından t e n e f f e s* tâbir olunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ağarmaya başladığı zaman sabaha yemin ederim ki Kur'an resulün kelâmıdır, sihir değildir.]

R e s u l le murad; *Cibril-i Emin'dir.* Zira Cibril, Allah'ın enbiya-yı izam'a resulüdür. Cibril-i Emin kerametle tavsif olundu.

Cibril-i Emin; Allah'ın kullarına ma'rifet, hidayet ve irşat gibi atâyânın en büyüğüyle ikram ettiği için kerim denmeye şayandır.

***

Vâcip Tealâ Kur'anın resulün kelâmı olduğunu beyandan sonra o resulün evsaf ve mezayasından bazılarını beyan etmek üzere:

ذِى قُوَّةٍ عِنْدَ ذِى الْعَرْشِ مَكِينٍ ۝ مُطَاعٍ ثَمَّ اَمِينٍ ۝

buyuruyor.

[**O resul ki kuvvet sahibi ve arş-ı a'lânın sahibi olan Vâcip Tealâ indinde vakar ve mertebe sahibidir, melekler tarafından sözüne itaat olunmuş, semavatta ve a'lây-ı illiyyînde vahyüzere emanetle muttasıftır.**] Binaenaleyh; enbiya-yı ızamın kâffesine vahyile bu zat-ı şerif gelmiştir.

Cibril-i Emin'in indallah câh ve mansıb sahibi olduğuna işaret için Cenab-ı Hak bu âyette *C i b r i l ' i altı sıfatla* tavsif buyurmuştur ki onlar da *risalet, keramet kuvvet, mekânet, itaat ve emanettir. K u v v e t* le murad; *şiddettir*. Çünkü; Cibril'in kavm-i Lût'un karyesinin altını üstüne az bir zamanda döndürüvermek gibi umûr-u azîmeye kuvveti kâfidir. *M e k i n ; câh, mansıb ve kadr-i celil sahibi* demektir. *M u t â ' ; melekler tarafından kendine itaat olunur ve re'yine inkıyad olunmuş* demektir. (ثَمَّ) *arş-ı a'lâda kendine itaat olunur* demektir. *E m i n ; Allahü Tealâ hıyanet ve hatayadan muhafaza ettiği için vahy-i İlâhî'yi enbiya-yı kirama getirmekte emanetle muttasıftır.* (عند) Bu makamda mekân ve cihet manâsına değildir, belki *teşrif ve ta'zîm* manâsınadır.

Bu âyette *Cibril, Resulullah'a vahiy tarikıyla Kur'anı getirip tebliğ ettiği için* Kur'ana *k a v l - i C i b r i l* denmiştir ki sebeb-i zahirîye binaendir, yoksa Kur'an hakikatta kelâmullahtır. Şu halde Cibril'e isnat; sebebine isnat kabilinden mecazdır.

***

Vâcip Tealâ Cibril'in evsafını beyandan sonra peygamberimizin evsafını beyan etmek üzere :

وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i Mekke! Sizin sahibiniz mecnun olmadı.]

Yani; ey ehl-i Mekke! Muhammed (A.S.) hakkında sizin itikadınız bâtıldır. Çünkü; siz cehalet ve kemal-i gafletinize binaen cinnet isnad ediyorsunuz. Halbuki sizin sahibinizde eser-i cinnet yoktur.

Bu âyetten maksat; ehl-i Mekke'nin «Kur'an insan sözüdür» ve «Muhammed (S.A.) mecnundur» yollu sözlerini reddetmektir, yoksa Cibril'le bizim resulümüz arasında muvazene için sevkolunmamıştır ki Mu'tezile'nin dediği gibi Cibril'in bizim peygamberimiz üzerine efdaliyetine delâlet etsin, delâlet etmez. Çünkü; Mu'tezile «Bu âyette Cibril'in mezayasından altı sıfat zikrolunduğu halde Resulullah'ın yalnız mecnun olmamasını beyanla iktifa olunması Cibril'in efdal olduğuna delâlet eder» dediler. Evet! Bu âyet Cibril'in peygamberimiz üzerine efdaliyetine delâlet ederdi, ancak beyinlerini muvazene için sevkolunmuş olsaydı. Halbuki muvazene için sevkolunmamıştır ki Cibril'in efdaliyetine delâlet etsin.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın evsafından evsaf-ı âharını beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُبِينِ ﴿٢٣﴾ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hakkı için semanın açık kenarında sizin sahibiniz, Cibril'i suret-i asliyesi üzerine gözleriyle gördü ve Resulullah gaipten kendine haber verilen şeylere bâhîl olmadı.] Binaenaleyh; kendine haber verilen şeyleri erbabına verir, saklamaz.

Bazı rivayete nazaran Cibril-i Emin'i suret-i asliyesi üzerine görmesini Resulullah'ın arzu buyurması üzerine Cibril, Cebel-i Hıra'da görünmesine muvafakat gösterdi. Ta'yin olunan vakitte Resulullah (Hıra) dağını teşrif buyurdu. Cibril-i Emin suret-i asliyesi üzerine semanın etrafından göründü ve Resulullah da gözleriyle gördü.

(بِضَنِينٍ) (ضاد) ile kıraet olunduğunda *bahîl* manâsınadır. Amma (ظا) ile kıraet olunduğunda muttehem manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Sizin sahibiniz cemi'-i gayb üzere müttehem değildir. Zira; gaipten her ne haber verirse sikadır, doğrudur, yanlış değildir. Çünkü; söylediğini havadan söylemez, belki vahyile söyler. Binaenaleyh; sözünde asla töhmet olmaz] demektir.

***

Vâcip Tealâ Resulullah'ın kelâmı vahyolup sözünde töhmet olmadığını beyandan sonra Resulullah'ın haber verdiği Kur'anın, şeytan'ın sözü olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ۝

buyuruyor.

[Kur'an sürülmüş şeytan'ın sözü değildir.]

Yani; Kur'an ehl-i Mekke'nin dediği gibi semadan tardolunan şeytan'ın sözü olmadı.

Ehl-i Mekke «Kur'anı, semadan tardolunan şeytanların bazıları semaya giderek meleklerden çalıp getirdiklerini Muhammed (S.A.) e haber veriyorlar, Muhammed (S.A.) de bize haber veriyor» demişlerdi. Cenab-ı Hak onları red için Kur'anın, şeytan'ın sözü olmadığını beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ resulünün ve Kur'anın hallerini beyandan sonra kâfirlerin gittikleri yolların dalâl olduğunu beyan etmek üzere :

فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ ۝

buyuruyor.

[Kur'anın ve Muhammed'in halleri malûm olunca ey kâfirler! Siz nereye gidiyorsunuz?] Gittiğiniz yol neresidir? Kur'anın ve resulümüzün yolu açık ve meydandayken sizin bunların hilâfına gittiğiniz yol yanlıştır. Bu yanlış yolda ne sebeple gidiyorsunuz?

Bu âyet; kâfirleri tekdir ve tevbih için sevkolunmuştur. Çünkü; Kur'anın vahy olduğu ve indallah her cihetle emin olan Cibril'in getirdiği ve Resulullah'ta cinnet ve töhmet gibi birşey bulunmadığı ve Kur'anın, şeytan'ın sözü olmadığı beyan olunduktan sonra onların halâ bunun hilâfına tarik-ı dalâlete gitmeleri tekdire şayandır. Bunun nazîri; hariçte cadde-i vâsiayı terkederek pürüzlü ve çıkmaz bir yola giden kimseye «Yol, şu açık caddedir. Sen bu açık caddeyi terkedip de nereye gidersin?» denir. İşte o kâfirlere de bunun aynı söz söylenir.

***

Vâcip Tealâ Kur'anın yolu gayet doğru bir yol olduğundan onun haricinde gitmek dalâlet olduğunu beyandan sonra Kur'anın bütün âlemlere bir vaaz olduğunu beyan etmek üzere :

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ۝ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ ۝

buyuruyor.

[Kur'an ancak bütün âlemlere ve bilhassa sizden istikamet etmek isteyenlere bir vaaz-ı azîmdir.]

Yani; Kur'an, nasihat kabul etmek şanından olan âlemler ve bilhassa istikamet etmek isteyenler için büyük bir nasihattır.

Vâcip Tealâ Kur'anın âleme nasihat olduğunu beyandan sonra âlem içinden hakkı aramak suretiyle istikamet etmek isteyenleri ayrıca zikretmiştir. Çünkü âlem içinden Kur'anla intifâ' edenler; ancak hakkı arayanlardır. Zira; hakkı aramayanlar intifâ' edemez-

ler. Binaenaleyh; intifâ' edeceklerin şanlarına ihtimam için Cenab-ı Hak âlemden sonra onları ayrıca zikir buyurmuşturı.

***

Vâcip Tealâ istikameti dilemek Allah'ın dilemesine muvafık olması lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا تَشَاؤُنَ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Siz meşiyet edemezsiniz, illâ âlemlerin Rabbisi olan Allahü Tealâ'nın meşiyet buyurduğu vakit meşiyet edersiniz.]

Yani; sizin meşiyetinizin te'siri olmaz. Ancak Allahü Tealâ meşiyet eder ve sizin fiilinizi halkederse o zaman meşiyetinizin te'siri olur.

Malûm olduğu üzere istikameti dilemek bir fiil-i hâdistir. Her fiil-i hâdisin hâlikı Allahü Tealâ olduğu için Allah'ın halkına ve iradesine mütevakkıftır. Binaenaleyh; kulun meşiyeti Allah'ın meşiyetine tevafuk etmedikçe kulun meşiyetiyle hiçbir şey vücut bulmaz. Çünkü; hayr ü şer, iman ve küfür, hidayet ve dalâlet hepsi irade-i İlâhî'yeye müsteniddir. İrade-i İlâhî'yenin haricinde hiçbir şey vücut bulmaz. Zira; abid irade eder, lâkin irade ettiği şeyi Allahü Tealâ murad etmeyince kulun iradesinin faydası olmadığı her zaman görülen ahvaldendir. Ancak irade-i İlâhî'ye abdin ef'âl-i ihtiyariyesini irade etmesine tâbi olduğu cihetle abdin iradesinde mecbur olması lâzım gelmez. Çünkü; kâfirin irade-i cüz'iyesini küfre sarfetmesi üzerine Allahü Tealâ küfrü halkettiği için kâfir küfrü irtikâbında mecbur olmaz, binaenaleyh; küfrü ihtiyarda ma'zur da olmaz.

***

فَاَيْنَ تَذْهَبُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Kur'anın ve Muhammed'in halleri malûm olunca ey kâfirler! Siz nereye gidiyorsunuz?] Gittiğiniz yol neresidir? Kur'anın ve resulümüzün yolu açık ve meydandayken sizin bunların hilâfına gittiğiniz yol yanlıştır. Bu yanlış yolda ne sebeple gidiyorsunuz?

Bu âyet; kâfirleri tekdir ve tevbih için sevkolunmuştur. Çünkü; Kur'anın vahy olduğu ve indallah her cihetle emin olan Cibril'in getirdiği ve Resulullah'ta cinnet ve töhmet gibi birşey bulunmadığı ve Kur'anın, şeytan'ın sözü olmadığı beyan olunduktan sonra onların halâ bunun hilâfına tarik-ı dalâlete gitmeleri tekdire şayandır. Bunun nazîri; hariçte cadde-i vâsiayı terkederek pürüzlü ve çıkmaz bir yola giden kimseye «Yol, şu açık caddedir. Sen bu açık caddeyi terkedip de nereye gidersin?» denir. İşte o kâfirlere de bunun aynı söz söylenir.

***

Vâcip Tealâ Kur'anın yolu gayet doğru bir yol olduğundan onun haricinde gitmek dalâlet olduğunu beyandan sonra Kur'anın bütün âlemlere bir vaaz olduğunu beyan etmek üzere :

اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٢٧﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[Kur'an ancak bütün âlemlere ve bilhassa sizden istikamet etmek isteyenlere bir vaaz-ı azîmdir.]

Yani; Kur'an, nasihat kabul etmek şanından olan âlemler ve bilhassa istikamet etmek isteyenler için büyük bir nasihattır.

Vâcip Tealâ Kur'anın âleme nasihat olduğunu beyandan sonra âlem içinden hakkı aramak suretiyle istikamet etmek isteyenleri ayrıca zikretmiştir. Çünkü âlem içinden Kur'anla intifâ' edenler; ancak hakkı arayanlardır. Zira; hakkı aramayanlar intifâ' edemez-

ler. Binaenaleyh; intifâ' edeceklerin şanlarına ihtimam için Cenab-ı Hak âlemden sonra onları ayrıca zikir buyurmuşturı.

***

Vâcip Teâlâ istikameti dilemek Allah'ın dilemesine muvafık olması lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

وَمَا تَشَاؤُنَ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٩﴾

buyuruyor.

[Siz meşiyet edemezsiniz, illâ âlemlerin Rabbisi olan Allahü Teâlâ'nın meşiyet buyurduğu vakit meşiyet edersiniz.]

Yani; sizin meşiyetinizin te'siri olmaz. Ancak Allahü Teâlâ meşiyet eder ve sizin fiilinizi halkederse o zaman meşiyetinizin te'siri olur.

Malûm olduğu üzere istikameti dilemek bir fiil-i hâdistir. Her fiil-i hâdisin hâlikı Allahü Teâlâ olduğu için Allah'ın halkına ve iradesine mütevakkıftır. Binaenaleyh; kulun meşiyeti Allah'ın meşiyetine tevafuk etmedikçe kulun meşiyetiyle hiçbir şey vücut bulmaz. Çünkü; hayr ü şer, iman ve küfür, hidayet ve dalâlet hepsi irade-i İlâhî'yeye müsteniddir. İrade-i İlâhî'yenin haricinde hiçbir şey vücut bulmaz. Zira; abid irade eder, lâkin irade ettiği şeyi Allahü Teâlâ murad etmeyince kulun iradesinin faydası olmadığı her zaman görülen ahvaldendir. Ancak irade-i İlâhî'ye abdin ef'âl-i ihtiyariyesini irade etmesine tâbi olduğu cihetle abdin iradesinde mecbur olması lâzım gelmez. Çünkü; kâfirin irade-i cüz'iyesini küfre sarfetmesi üzerine Allahü Teâlâ küfrü halkettiği için kâfir küfrü irtikâbında mecbur olmaz, binaenaleyh; küfrü ihtiyarda ma'zur da olmaz.

***

SURE-İ İNFİTÂR

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *On dokuz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ ۝ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ ۝ وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ ۝ وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ ۝
عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ ۝

[Gök yarıldığı, yıldızların dağılarak eşkâli bozulup yere döküldüğü, denizlerin suları birbirine karışıp cümlesi bir deniz hükmünü aldığı, kabirlerin toprakları kalbolunup altı üstüne, üstü altına çevrilerek içinde olan ölüler dışarı çıktığı vakit, nefis ileri gönderdiği ve arkasına bıraktığı amelini bilir.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyât ve tertibi âlemin tahribini, dünyanın fâni olduğunu ve tekâlifin munkatı' olacağı vakti beyan olduğu gibi dünyanın tahribi âdeta bir konağın tahribi mesâbesinde olduğunu dahi beyan etmiştir. Çünkü; bir kimse yıkacak olduğu evin evvelâ damından başlar ki burada bunun gibi evvelâ semanın yarılacağı ve yıkılacağı beyan olunmuştur. Çünkü sema; dünya ebniyesinin damı mesâbesindedir. Dam yıkılınca tavanda olan tezyinatın yıkılacağı tabii birşey olduğundan tezyinat kabilinden olan yıldızların döküleceği beyan olunmuştur. Bundan sonra denizlerin kaynayıp aradan mâni giderek herbiri yerinden oynayarak cümlesi bir deniz olup asıl ebniye mesâbesinde olan arzın altı üstüne çevrilerek yıkılacağı beyan olunmuştur. Bu alâmetin cümlesi kıyametin vukuuyla vücut bulacaktır. İşte o vakitte her nefis ve her şahıs âhirete takdim ettiği a'mâlini ve tehir edip işlemediği

amelleri bilir. Haşrin evvelinde herkes ne yaptığını bilecektir. Çünkü; herkes kabrinden kalkınca muti' olan kimseler saâdet eserlerini, âsî olanlar da şekavet eserlerini icmalen görecekleri gibi amel defterlerinin kıraeti ve muhâsebe zamanı amellerinin tafsilâtını dahi bileceklerdir.

***

Vâcip Tealâ kıyametin vukuunu ve âlemin harab olmasının keyfiyetini beyandan sonra kıyametin aklen mümkün olduğuna delâlet eden bazı delilleri beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ۝ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ ۝

buyuruyor.

[Ey insan! Seni ne gibi şey aldattı kerim olan Rabbine ki o Rabb'in Tealâ seni yarattı ve cesedini kemal-i intizam üzere müsâvi kıldı ve boyunu tâdil etti.]

Yani; Allah'ın lutf u keremine güvenerek seni aldatan ve sana günahları işleten hangi şeydir? Kerim olan Rabbin şol Allahü Tealâ'dır ki seni yarattı ve yokken var etti, senin âzalarını müsavi ve vücudunu mu'tedil kıldı ki onların cümlesi birbirine müsavidir. Binaenaleyh; bazısı uzun, diğeri kısa gibi noksan kılmadı her uzvun kendine münasip olan kuvveleri verdi. Çünkü; ellere tutmak, gözlere görmek, lisana söylemek, kulaklara duymak ve ayaklara yürümek gibi adâlet-i tamme üzerine halkettiğinden âzadan her cüz' kendi vazifesiyle meşgul olup diğerinin vazifesine karışmıyor.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın kerem sıfatını zikretmesi; kullarını taata terğib ve günahtan meniçindir. Çünkü; Allahü Tealâ'nın keremi; insan ne kadar ibadet ederse o kadar kereme nâil olacağından kerem sıfatı erbab-ı aklı ibadete ve sa'y ü gayrete sevkettiği gibi kerem de adalet iktiza ettiğinden âsîlerden intikamını almak suretiyle âsîlerle mûtiler arasını tefrik edeceğini bildiğinden ma'siyetten kaçmak icab ettiği cihetle Allah'ın kerim

olduğuna mağrur olarak günah işlemek hamakattan başka birşey olamaz. Binaenaleyh; şeytan'ın insanları iğfal ettiği silâhlarından birisi de Cenab-ı Hakkın kerem sıfatıdır. Çünkü; şeytan insana «Sen işlediğini işle, arzunu terketme, korkma. Zira; Rabbin kerimdir. Kerim olan azıcık günah için azab etmez» demekle insanı mağrur eder ve aldatır. Şu halde mücerret kerem sıfatını düşünüp de kahr u gazap sıfatlarını hatırdan çıkarmak âkil şanı değildir.

Vâcip Tealâ bu âyette *kerem, halk, tesviye ve ta'dil* sıfatlarını zikirle rubûbiyet sıfatını takrir buyurmuştur. Çünkü rubûbiyete münasip olan keremdir, yaratmak, keremin delili makamında ve keremi ispat için sevkolunmuştur, takriri şöyledir: «Rabbin Tealâ kerimdir. Zira; seni halketti. Seni halkeden kerimdir. Binaenaleyh; Rabbin Tealâ kerimdir» demek olur. Çünkü; yoktan var etmek kerem cümlesindendir.

Bu âyet-i celile; haşrın imkânına delâlet eder. Çünkü; insanları evvelâ şu suret üzere halkedip kadd ü kaametini bu minval üzere tesviye ve âzâsını lâyık olduğu veçhüzere ta'dil ve tanzim etmeye kaadir olan zat-ı ülûhiyetin, öldükten sonra ihya etmeye kaadir olacağı evleviyetle sabit olur, insanın halkolunması abes değil, hikmete müptenidir, o hikmet ise insana ait olup Allahü Tealâ'ya ait değildir. Zira; Allah'a ait olsa Allah'ın gayrıyla intifâ' etmesi lâzım gelir, buysa muhâldir. Zira; Cenab-ı Hak gayrıla intifâ'dan münezzehtir. Şu halde kullara ait olan hikmetin mahall-i zuhuru dünya olamaz. Zira; dünya mahall-i iptilâ ve imtihandır. Binaenaleyh; o hikmetin mahall-i zuhuru dünyadan başka bir dârdır. İşte o da dâr-ı âhirettir ve adalet de bunu iktiza eder. Zira; herşeyin tecellisi orada olacaktır.

***

Vâcip Tealâ insanı halkettiğini beyandan sonra insanı dilediği suret üzere halkettiğini beyan etmek üzere:

فِىٓ اَىِّ صُورَةٍ مَا شَٓاءَ رَكَّبَكَ ۝

buyuruyor.

[Rabbin Tealâ hangi sureti dilediyse seni o suret üzere terkib etti.]

Yani; şol Rabbine mağrur olma ki o Rabbin Tealâ dilediği bir suret ki babana, anana veya akrabandan birinin suretine müşabih olarak vücudunu birbirine raptetti yahut hiçbirine benzemeyerek uzun, kısa, çirkin, güzel, erkek ve dişi olarak halketti ve cümle ayıplardan beri kıldı, bu suretle seni yaratmak kemal-i kudretine ve acîbüssan'a olduğuna delâlet etmez mi? Kemal-i kudret ise iptidaen îcada şâmil olduğu gibi intihaen iâdeye şâmil olmaz mı?

***

Vâcip Tealâ insanın mağrur olduğunu beyandan sonra gururun fayda etmeyeceğini beyan etmek üzere :

كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ ﴿٩﴾

buyuruyor.

[**Ey insan! Senin zu'mun gibi Rabbinin keremine mağrur olmak fayda vermez. Şu halde hakikat-ı hal senin zu'mun gibi değildir, belki siz yevm-i ceza olan kıyameti tekzib ediyorsunuz.**] Halbuki kerem ve şükretmek, kıyameti ve yevm-i cezayı itikad ederek ibadet etmek ve kerem-i İlâhî'den hisseyab olmak icab ederken bilâkis isyan etmek itikad-ı bâtıl neticesidir.

***

Vâcip Tealâ insanın hilkatını beyandan sonra insanın her ameli melekler tarafından yazılıp mahfuz olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ﴿١٠﴾ كِرَامًا كَاتِبِينَ ﴿١١﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ﴿١٢﴾

buyuruyor.

[**Muhakkak sizin üzerinizde bekçiler vardır ki o bekçiler sizi hıfzederler. Zira; onlar mükerrem ve kadirleri yüce yazıcılardır. Sizin işlediğiniz amelin cümlesini bilir ve bildikleri veçhüzere yazarlar, hiçbir zerresini bile terketmezler.**]

Yani; yevm-i kıyameti tekzib ederiz de amelimizde müsamaha olur zannetmeyin. Zira; yanınızda indallah mükerrem ve muazzez olan yazıcı melekler vardır. Onlar siz ne işlerseniz hayır ve şer cümlesini deftere yazarlar. Küçük, büyük, az, çok hiçbir ameliniz defterin haricinde kalmaz. Zira; yazan melekler emin ve kerimdirler, işlediğinizi bilir, bildikleri veçhüzere yazdıklarından ziyade ve noksan da olmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ bu âyette *m e l e k l e r i dört sıfatla* sena buyurdu ki onlar da *kerim, hâfız, âlim ve kâtip* olmalarıdır. Bu sıfatlarla melekleri tavsif; onların şanlarına ta'zimle yazdıkları defterlerin ehemmiyetine işaret buyurmuştur. Zira; kullarını cezalandırmak eâzım-ı umurdan olduğu için kullarının a'mâlini yazmak vazifesini şu evsafı haiz olan ekâbire tevdi' buyurmuştur. Çünkü her kulun ehl-i Cennet veya ehl-i Cehennem olmasıyla hüküm; bunların defterleriyle sabit olacağından mu'teber ve mevsûk olmaları icab eder. Binaenaleyh; onların *hâfız olmaları lâzımdır.* Zira; nisyanla hüküm sabit olmaz. *Meleklerin kerim olmaları* da lâzımdır. Zira; hasis, hain ve mürüvvetsiz olan kimsenin şehadetiyle hüküm sabit olmaz. Kezalik *kâtip olmaları* da lâzımdır. Zira; bir şahsın ömrünün bidayesinden nihayesine kadar vuku bulan amelinin yazmaksızın zaptı mümkün olamaz. *Bittabi âlim olmaları lâzımdır.* Çünkü; cahilin ancehlin şehadeti hükme medar olamadığı gibi ancehlin yazdığı yazıya da itibar olunmaz.

Bu âyette dünyada hâkimlerin medar-ı hüküm olan evraka dikkat ve itinaları lâzım olduğu gibi şahitlerin şehadetlerine dahi ehemmiyet vermeleri lâzım olduğuna delâlet vardır. Çünkü; şu âyette beyan olunan meleklerin evsafından kitabetten maadasının şahitlerde bilfiil bulunması lâzımdır. Kitabetde bilfiil bulunmazsa da hükmen bulunmak lâzımdır. Çünkü kitabetten maksat; şüphesizce hâdise zaptolunmaktır. Şahidin şehadet edeceği meselenin de şüphesiz mazbutu olmak ehemm-i umurdandır.

Meleklerin yazmasındaki hikmet; kulları iskât etmek, inkâr ve i'tizar kapılarını kapamaktır. Zira; Cenab-ı Hak kullarının muâmelesini kendi defterleri üzerine bina edeceğinden kimsenin bir diyeceği kalmaz ve dünyada kulların muâmelesi defterle, şahitle olduğu gibi âhirette dahi defterle ve şahitle olacaktır. Binaenaleyh;

meleklerin yazması abes değildir. Meleklerin yazmasına memur oldukları *a ' m â l ; ef'âl-i cevarihtir.* Zira; a'mâl-i kalbiye merî ve mahsus olmadığından yazılması meleklere tevdi olunmamıştır. Çünkü; melekler gaibe muttali değillerdir. Yahut a'mâl-i kalbiye gaipse de Allah'ın bildirmesiyle bilirler ve yazarlar. Melekleri bizim görmememizden onların olmaması lâzım gelmez. Çünkü; ehl-i sünnet indinde ru'yetin şeraiti mevcut olsa bile birşeyi görmek vâcip olmaz. Binaenaleyh; görmemekten mevcut olmaması lâzım gelmez. İşte şu tafsilâttan anlaşıldığı veçhile bazı itikatsızların «Biz görmediğimiz için melekler yoktur ve kullarının amelini Allahü Tealâ bildiği için yazmakta fayda yoktur, meleklerin ef'âl-i kalbiyeye muttali' olmaları lâzım gelir. Halbuki gaibi Allahü Tealâ'dan başka bilen olmaz» diyerek irad ettikleri itirazları merduttur.

***

Vâcip Tealâ hafaza meleklerinin ahvalini beyandan sonra mükellef olan insanların ahvalini beyan etmek üzere :

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Muhakkak iyi işli olan kimseler elbette naîm içindedirler ve kötü işli olan kimseler elbette Cehennem'dedirler.]

Yani; insanın amelini melekler yazarlar: Ya a'mâli sâlih olur; sahibi Cennet'tedir veya a'mâli seyyi' olur; sahibi Cehennem'dedir.

Bu âyette beyan olunduğu veçhile *i n s a n l a r ; iki kısımdır.* Binaenaleyh; herkesin hangi kısımdan olduğuna dair bir derece zan husûli için amelini şeriat mehengine vurmalı. Eğer şeriata muvafık görürse kısm-ı evvelden ki iyiler zümresindendir, şeriata muhâlif olursa kısm-ı sâni ve kötüler zümresindendir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; meleklerin yazmalarının neticesi ya sevap veya ikabdan ibaret olduğunu beyan için sevkolunmuştur. Cennet'te nimetlerin gayet azametli ve Cehenem'de azabın gayet şiddetli olduğuna işaret için (نعيم) ve

(جحيم) lâfızları *ta'zim ve şiddete* delâlet eden *tenvinle nekre* olarak vârid olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ füccarın Cehennem'e dahil olup, Cehennem'den gaip olmayacaklarını beyan etmek üzere :

يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ ۝ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ ۝

buyuruyor.

[O fâcirler yevm-i kıyamette defterleri mucibince muhasebe gördükten sonra Cehennem'e dahil olurlar, onlar Cehennem'den kaybolmaz, ebeden Cehennem'de kalırlar.] Binaenaleyh; Cehennem'den çıkmazlar. Bu âyette âsîleri şiddetle korkutmak vardır. Çünkü; Cehennem'e girip de Cehennem'den gaybûbet etmemek ebeden Cehennem'de kalmayı îcab ettiğinden fâcirlerin fısk u fücurlarından korkmaları lâzım gelir. *F ü c c a r* la muradın *küffar* olduğuna Cehennem'den kaybolmayacakları delâlet eder. Çünkü; ehl-i iman velevse fâsık bile olsa cezası kadar muazzab olur, ba'dehu Cehennem'den kaybolur, Cennet'e gider.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyametin şanına ta'zimle kullarını ibadete terğib etmek üzere :

وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ۝ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ۝

buyuruyor.

[Yevm-i cezanın neden ibaret olduğunu sana hangi şey bildirdi, sonra yevm-i kıyametin hakikatını sana ne gibi şey bildirdi?] Zira; o günün dehşetini ve o günde olacak mihnet ve meşakkatı sana kim bildirebildi ve seni kim haberdar etti? Bu makamda tekrar, o günün şanına ihtimam ve ta'zim içindir. Çünkü; o günde olacak

vukuâtın azametini bu dünyada kıyas edecek hiçbir şey olmadığından *istifham-ı inkârîyle* varid olmuştur. Zira; bu dünyada o günün dehşetini idrak nâsın dirayetinden hâriçtir. Her ne surette tasavvur olunursa olunsun dünyada onu tasvir edecek bir şey yoktur. Çünkü dünyada her ne kadar büyük vukuât tahayyül olunsa yevm-i kıyametin yanında hiç mesâbesinde kalır.

*
* *

Vâcip Tealâ yevm-i kıyametin azametini icmâlen beyandan sonra o günü bir miktar ta'rif etmek üzere :

يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْـًٔا وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Yevm-i ceza öyle bir gündür ki o günde hiçbir nefis diğer bir nefsiçin hayr ü şerden, celb-i menfaat ve def'-i mazarrattan hiçbir şeye malik olamaz. Zira o günde emir; ancak Allah'ındır.]

Yani; yevm-i kıyamet bu dünyanın günlerine benzemez. Zira; bu dünyada insanlar velev ârızî olsun bazı şeylere malik olurlar, birbirlerini himaye ederler. Binaenaleyh; akrabadan, evlâttan ve ahbaptan bu dünyada istifade olabilir. Fakat yevm-i kıyamet öyle bir gündür ki hiçbir şahıs diğer şahıs için birşeye malik olamaz. Zira o günde emir, Allah'a mahsus olduğundan Allah'ın emrinin haricinde hiçbir kimse birşey yapamaz. Ancak bu dünyada Allah'ın emri hilâfına birçok şeyler yapabilirler. Diğer nusus-u celilenin delâletlerine nazaran bu âyet izn-i İlâhî'yle mukayyeddir. Yani «İzn-i İlâhî olmadıkça malik olamazlar» demektir. Amma izn-i İlâhî olunca herşeye malik olurlar, birbirlerine şefaat ederler. Şu tevcîhâta nazaran firak-ı dâlleden Mu'tezile'nin «Bu âyet şefaatın yokluğuna delâlet eder» dedikleri sözleri merduttur.

*
* *

SURE-İ MUTAFFİFÎN

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Otuz altı* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّف۪ينَ ۝ اَلَّذ۪ينَ اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ۝ وَاِذَا كَالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ ۝

[Helâk-i azîm ve azab-ı elîm ölçekte ve tartıda azıcık birşeyi gizlice müşteriden çalan kimseler içindir. Onlar şol kimseler ki alırken aldıklarını dikkatla ölçüp tam aldıkları gibi hîleyle fazla bile alırlar, asla noksan ölçmezler. Amma satarken ölçüp veya tarttıklarında hîleyle azıcık birşeyi çalarak noksan verir ve müşteriyi izrâr ederler. Halbuki ölçü ve tartıda maksad-ı aslî; hukukta müsavat ve adalettir. Şu maksad-ı aslîyi haleldâr ettikleri için onlar helâk-i azîme müstehak olmuşlardır.]

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *t a t f i f*; *ölçü ve tartıda azıcık birşeyi çalmaktır.* Gerçi bu kadarcık şeyi çalmak nas indinde ehemmiyetsiz ve değersiz birşey ise de indallah kadri büyük olduğundan bu gibi denaeti irtikâb edenlerin pek büyük azaba duçar olacakları beyan olunmuştur. Çünkü ölçek ve terazi; bilcümle Benî Âdemin muâmelesinde mi'yar-ı aslî olduğundan âlemin intizamında üssülesas olduğu cihetle nazar-ı İlâhî'de büyük bir ehemmiyeti vardır. Binaenaleyh; kile ve terazide velev cüz'î bir şeyle muâmelât-ı nâsı ihlâl etmek âlemin intizamının esasını ihlâl etmek olduğundan bunu irtikâb edenler maddeten küçükse de manen pek büyük cinayet irtikâb etmiş oldukları cihetle azab-ı elîmle azab olunacakları beyan olunmuştur. Çünkü; kusur

zâhirde küçükse de umumun muhtaç olduğu muâmelede olduğu için pek büyük addolunması adalete muvafıktır.

İbn-i Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğuna nazaran Resulullah Medine'ye hicret buyurduğunda Medine ahalisinde alırken tam almak, verirken noksan vermek âdet-i kerihesi vardı. Onun üzerine bu âyet-i celile nâzil olup, Resulullah da tebliğ edince Medine ahalisi bunun filhakika kötü birşey olduğunu idrak ederek bu âdeti terkle muâmelâtta adalete riâyete başlamışlardır.

Resulullah (S.A.) Efendimiz buyurmuştur ki :

خمس بخمس ما نقض العهد قوم الا سلط الله عليهم عدوهم وما حكموا بغير ما انزل الله الا فشا فيهم الفقر وما ظهرت فيهم الفاحشة الا فشا فيهم الموت ولا طففوا الكيل الا منعوا النبات واخذوا بالسنين ولا منعوا الزكوة الا حبس عنهم المطر

Yani «Şu *b e ş h a s l e t ; beş ukubete sebeptir : B i r i n c i s i ; Bir kavim ki ahdini bozarsa Allahü Teâlâ o kavmüzerine düşmanlarını musallat kılar. İ k i n c i s i ; bir kavim ki Allah'ın inzal buyurduğu kitabın gayrıyla hükmederse o kavm içinde fakr u ihtiyaç zâhir ve şâyi olur. Ü ç ü n c ü s ü ; bir kavim ki onlarda zina zuhur ederse o kavmiçinde veba suretiyle ölüm zuhur eder.* Zira; zinada insanın esası olan mâ-i hayatı telef olduğundan zânilerin manâda ırk-ı insanîyi izaya sarf-ı mesâî etmelerine mukabil Allahü Teâlâ onları veba ile müptelâ kılar. Çünkü ceza; amel cinsindendir. *D ö r d ü n c ü s ü ; bir kavim ki onlar ölçekte noksan verirler. Allahü Teâlâ onlardan otları meneder ve kıtlıkla müptelâ kılar. B e ş i n c i s i ; bir kavim ki zekâtlarını menederler. Allahü Teâlâ onlardan yağmurunu hapseder, kuraklıkla müptelâ olurlar»* demektir.

⁂

Vâcip Teâlâ ölçekte ve tartıda hîle edenleri tehdid ettikten sonra o hâle müptelâ olanları tevbih etmek üzere :

— أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ۝ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ۝ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

buyuruyor.

[Zannetmezler mi şu mezmum ahlâkı irtikâb edenler kendilerinin ba'solunacaklarını büyük gün için ki o günde herkes Rabbülâlemîn huzurunda kaim olur.]

Yani; şu terazi ve kileden hileyle bir miktar şey çalmak denaetini irtikâb eden kimseler şiddeti ve meşakkatı çok ve büyük bir gün için ba'solunup kabirlerinden kalkacaklarını zannetmezler mi? Öyle bir gün ki o günde herkes muhâsebesinin görülmesi ve kendine bir hüküm verilmesi için âlemlerin Rabbisi huzurunda kaim olurlar. Binaenaleyh; ba's'ı zannedenler bu gibi denâetin kendisinden sorulacağını zannederek terketmesi lâzımdır, nerede kaldı ki ba's'ı yakînen itikad edenler irtikâb etsinler. Şu halde bu makamda *z a n* lâfzı; *şu denâeti irtikâb edenlerin hallerini inkâr içindir.*

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu denâeti irtikâb edenlerin bu vasıfla sair nâstan mümtaz olduklarına ve helâkle hükümlerinin sebebi bu denâeti irtikâpları olduğuna, bunların şerri ve fesadı cümle fesatların fevkında bulunduğuna işaret için zamir mevkiinde ism-i zahir olarak *bu'd-u mera tibe* mevzu olan (اولئك) lâfzı varid olmuştur.

Kile ve terazide noksan vermek gibi denâeti irtikâbtan şiddetle men'olmak için Vâcip Tealâ zât-ı ülûhiyetinin âlemlerin Rabbisi olduğunu ve nâsın fasl-ı hukuk için kendi huzurunda safbeste kaim olacaklarını beyan buyurmuştur ki günah ne kadar küçük olsa da onun görüleceği mahkemenin gayet büyük olduğu, zâlimden mazlûmun hakkı velevse hardal tanesi veya zerre kadar olsun ihmal olunmayıp alınacağına ve muhakemesinin görüleceğine işaret buyurmuştur.

Fahri Râzi'nin üstaz (Ebül Kasım Kuşeyrî) den naklen beyanına nazaran tam alıp noksan vermek yalnız kileye ve vezne münhasır değildir. Ayıbı meydana koymamak ve saklamakta dahi olur ki insanın kendi ayıbını saklaması, gayrın ayıbını söylemesi aynı haldir. İnsaf ve intisafta dahi böyledir. Meselâ başkalarının intisafını ister, fakat kendi insaf etmez. Kezalik sohbette ve muaşerette dahi olur. Zira; herşeyde kendi haysiyetini, vakarını ve hakkını arayıp aynı meselede gayrın hukukuna ve haysiyetine riâyet etme-

mekten ziyade tam alıp noksan vermek olamaz. Velhasıl *t a t f i f* ki *tam alıp noksan vermek* maddiyatta cârî olduğu gibi maneviyatta dahi cârî olur. Şu halde ahlâkiyatta, âdâtta, ibadât ve muâmelât-ı maneviyenin küllisinde cârî olunca maddiyatta tatfif için beyan olunan azabın maneviyattaki tatfife dahi lâhik olacağı şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ kilede ve terazide noksan verenlerin hallerini beyandan sonra bu halde olan kimseleri menetmek üzere :

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ ۝

buyuruyor.

[**Hesaptan gaflet ederek noksan vermek gibi denâetle meşgul olmak muvafık-ı akl ü hikmet değildir. Zira; fısk u fücurla meşgul olanların amelleri yazılan defterler Cehennem'dedir.**] Çünkü; amel defteri işe yaramaz Cehennem'de olursa o defter sahibinin Cehennem'de olacağı evleviyetle sabittir. Defterin Cehennem'e atılması; sahibini tahkir ve istihfaf içindir. *Yahut* âyet; *iptida-yı kelâmdır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Hakka ki günahkârların amel defterleri Cehennemdedir] demektir. Şu manâ *s i c c î n* in *Cehennem'de bir mahallin ismi olduğuna nazarandır.* Amma *s i c c î n ; gayet karanlık, dar hapishane* manâsına olduğunda *manâ-yı nazım :* [Halkın muâmelâtında noksan edenlerin itikatları gibi değildir. Zira; fâcirlerin amel defterleri dar ve karanlık bir mahzendedir] demek olur ki defterin işe yaramayanlarını süflî mahallere atmak âdettir. *S i c c î n* in *yedi kat yerin altı ve şeytanların meskeni olmak* ihtimali dahi vardır ki bu manâ bazı ehadis-i şerifeye de muvafıktır. Çünkü; bazı rivayette «Müminin ruhu kabzolunduğunda amel defteriyle beraber a'lâ-yı illiyyîne gider, kâfirlerin ruhu kabzolunduğunda esfel-i safilîne gider» buyurulmuştur. *Yahut* Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *s i c c î n ; bir kitabın ismidir* ki o kitapta şeytanlar, kâfirler, fâcirler ve fâsıkların amelleri yazılır ve ona *divân-ı şer* denilir. Zira yalnız şer yazılı olup

hayır yazılmadığından divân-ı şer denmeye sezâdır. Buna nazaran bu âyette *k i t a p ; kitabet* manâsına olduğundan *manâ-yı nazım* şöyledir : [Fâcirlerin amellerine müteallik yazılar siccîn isminde olan kitaptadır] demektir.

***

Vâcip Tealâ fâcirlerin amelleri siccînde yazılı olduğunu beyandan sonra *siccîn*'in neden ibaret olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا سِجّ۪ينٌ ⑧ كِتَابٌ مَرْقُومٌ ⑨

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Hangi şey haberdar etti seni siccîn neden ibarettir? Zira o siccîn; yazısını her gören okuyabilecek derecede açık yazılı bir kitaptır.]

Yani; ey Habibim! *Siccîn*in neden ibaret olduğunu bu dünyada sana hangi şey bildirebilir? Onun mahiyetini hiçbir şey bildiremez. Çünkü o siccîn; bir kitaptır ki onda yalnız şer yazılı olduğundan her gören onda hayır olmadığını bilir. İşte *s i c c î n ; kâfirler, fâcirler ve fâsıkların amelleri yazılı olan bir kitaptır ki o kitapta sahibinin şekavetine delâlet eden rakamlarla alâmet olur.* Nitekim tâcirlerin kıymetini bildirmek üzere emtea üzerine rakam koyduğu gibi o defterler üzerine alâmet konur ve kıyamette sahibinin boynuna takılır. Binaenaleyh; onu her gören o alâmetten şekavet ve şer defteri olup hayır olmadığını bilir.

***

Vâcip Tealâ fâcirlerin amel defterlerinin neden ibaret olduğunu beyandan sonra o defterlerin sahipleri olan mükezzibînin helâke müstehak olduklarını beyan etmek üzere :

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ⑩ اَلَّذ۪ينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدّ۪ينِ ⑪

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette helâk-i azîm ve azab-ı elîm, hakkı tekzib

edenler içindir. Hakkı tekzib eden şol kimseler ki onlar hakkı tekzib ettikleri gibi yevm-i kıyameti dahi tekzib ederler.] İşte vebalin en büyüğü; kıyameti tekzib edenlere mahsustur. Çünkü kıyameti itikat; diyanetin üssülesası, mesail-i itikadiyenin ve zaruriyat-ı diniyenin temeli olup onu inkâr eden bütün zaruriyat-ı diniyeyi inkâr etmiş olduğundan azabın en büyüğüne dûçar olacağı şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ yevm-i kıyameti tekzib edenlerin helâke müstehak olduklarını beyan ettikten sonra yevm-i kıyameti kimlerin tekzib ettiklerini ve tekzib edenlerin ne gibi sıfatla muttasıf olduklarını beyan etmek üzere :

وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ۝ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ۝

buyuruyor.

[Yevm-i kıyameti tekzib etmez, illâ her günahkâr zalim tekzib eder. O günahkâr ki onun üzerine bizim âyetlerimiz tilâvet olunduğunda o âyetlerimize «Bunlar evvel geçen ümmetlerin yazdıkları yalanlardır» der.]

Yani; yevm-i kıyameti tekzibe cesaret etmez, ancak haddine tecavüz eden ve nazarında gaflet ve âbâ ve ecdâdını taklitte ifrata münhemik olan ve öldükten sonra insanları ihyaya Allah'ın kudretini kâfi görmeyen ve şehevat-ı nefsaniyesiyle meşgul bulunan günahkâr ve zâlim gaddar tekzib eder ki; o zalim üzerine resulümüz vasıtasıyla bizim kudret-i kahiremize delâlet eden âyetlerimiz okunduğunda o günahkâr adam «Bu okunan evvel geçen ümmetlerin yazılmış yalanlarıdır ve eski kitaplarda yazılmış hikâyelerdir» demekle sairlerini iğfal eder.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Kur'ana esâtîr-ül evvelîn dediklerini beyandan sonra bunların daha eşna' olan hallerini beyan etmek üzere :

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Onların yevm-i cezayı tekziplerine sebep yalnız ma'siyete dalmaları değildir, belki onların kalpleri üzerine işledikleri ma'siyetlerin pas bağlaması ve orada kararlaşmasıdır.]

Yani; onların tekzip ve cür'etleri mücerret günahkârlığa devamları değildir, belki onların kalpleri üzerinde günaha muhabbetin yer edip kararlaşması ve işledikleri günahların kalpleri üzerinde kir bağlamasıyla kalplerinin kör olması ve hakla batıl beynini tefrik edemez bir hale gelmesidir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (ران) *galebe etti* manâsınadır ki *işledikleri günahlar kalpleri üzerine galebe ettiğinden hakkı görmez bir hale getirdi* demektir. Çünkü; işledikleri küfür ve sair günahların, ayna üzerindeki siyahlığın aynadan görmeye mani ve hâil olduğu gibi kalple hakkı görmeye mani olduğundan menafi-i dünyeviye ve uhreviyelerine irşâd eden âyetlere esatîr demeye kadar cesaret etmişlerdir. Zira; insan her ne zaman bir günah işlerse kalbinin üzerine bir siyah nokta konur. Noktalar taaddüd ve tekessür ettikçe kalbin her tarafını ihâta eder ki kalp, siyahla örtülmüş ve görülmez bir hale gelen ayna gibi olur, binaenaleyh; hakkı görmez bir hale gelir, bâtıl olan herşeye cür'et eder. Amma tevbe ve istiğfar ederse tevbe o siyahlık mesâbesinde olan noktaları siler, basireti tekrar açılır.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin kesbettikleri ma'siyetleri kalplerine galebe edip ma'siyete meleke hasıl olduğundan âyetleri inkâra cür'et ettiklerini beyandan sonra o günahların ru'yet-i İlâhî'yeye mani olduğunu beyan etmek üzere :

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Onların itikad-ı batılları gibi değil, âhirette onlar için iyilik yoktur. Zira; o günde onlar Rablerini görmekten perdelenmiş olup o perdeden sonra onlar Cehennem'e giricilerdir.]

Yani; dünyada onların kalpleri üzerinde günahlarının galebesiyle bâtılı ihtiyar ettikleri gibi değildir. Zira; âhirette Rablerini görmekten memnû'lardır. Çünkü; dünyada ma'rifet-i İlâhî'yeden mahrum kaldıkları gibi âhirette Rablerini görmekten de mahrumlardır. Bu mahrumiyetle de kalmazlar, belki bundan sonra Cehennem'e dahil olurlar. Âyet-i celile kâfirlerin ihanetine delâlet eder.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet-i celile müminlerin Rablerini göreceklerine delâlet eder. Çünkü âyet; ru'yet-i İlâhî'yeden mahrum olacaklarını beyanla kâfirleri zemmedince ehl-i imanın ru'yetle müşerref olacaklarına delâlet eder. Zira; müminlerin kalpleri dünyada ma'rifet-i İlâhî'yeyle müzeyyen olduğu gibi âhirete de gözleri Cenab-ı Hakkı görmekle müşerreflerdir. Kâfirlerin ru'yetten mahrum olduklarını beyan; onların ihanet ve istihfaf olunacaklarını tasvir ve temsildir. Bunun hariçte misali: Dünyada hükümdarânın yanına girmeye mezun olanlar hükümdarlar indinde muazzez ve mükerrem olanlar olduğu gibi girmekten ve ru'yetten memnu' olanlar da hükümdarlar indinde hakîr ve zelîl olanlardır. Şu halde bu âyet; müminlerin izzetine, kâfirlerin zilletine delâlet eder. Cehennem'e girmek ru'yetten mahrum olmaktan daha eşed olduğuna işaret için *tertibe* delâlet eden (ثُمَّ) kelimesi varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin Cehennem'e gireceklerini beyandan sonra Cehennem'de tahkir için onlara vârid olacak hitabı beyan etmek üzere :

ثُمَّ يُقَالُ هٰذَا الَّذٖى كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُونَۜ ۝

buyuruyor.

[Kâfirler Cehennem'e girdikten sonra Cehennem'in hazinedar-

ları tarafından «İşte şu görmüş olduğunuz ateş sizin dünyada tekzib ettiğiniz ateştir» demekle onları bir kat daha terzil ederler.] Çünkü; onlara bu söz azap üzerine azaptır. Zira; inkâr ettikleri birşeyi gözleriyle gördükten sonra «İnkâr ettiğiniz şey işte budur, şimdi gördünüz ve inandınız mı?» demek onları tahkir ve terzil etmektir ki bu dünyada da aynıyla muâmele cereyan eder. Meselâ bir kimse bilmediği halde birşeyi şiddetle inkâr ettikten sonra o şeyi görüp bildiğinde âhar bir kimse tarafından onu tekdir olmak üzere «İnkâr ettiğin şeyi gördün mü?» demek onun mahcubiyetine sebebiyet vermek ve evvelki inkârında hatasını tekrar etmektir.

***

Vâcip Tealâ ölçekte ve terazide sirkat etmek denâetini ve sair günahları irtikâb edenlerin âkıbet-i hallerini beyandan sonra bu misilli günahları irtikâb etmeyenlerin encam-ı hallerini beyan etmek üzere :

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ ۝ وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ ۝ كِتَابٌ مَرْقُومٌ ۝ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ۝

buyuruyor.

[Emr-i hal ü şan fâcirlerin itikatları gibi Kur'an esâtîr-ül evvelîn değildir, beyan ettiği ahval-i âhiret tamamen vâkidir. Zira; iyi itikadda olan ve Kur'anın beyanı veçhüzere amel eden iyi kimselerin amel defterleri a'lâ-yı illiyyîne dahil olucudur ve illiyyûnun hangi şey olduğunu sana ne bildirdi? Zira; onun mahiyetini dünyada sana bildirecek bir şey yoktur. O illiyyûn bir kitap ki onda iyi ameller yazılmıştır ve mukarreb olan melekler onu hıfız ve içinde yazılı olan amellere şehadet ederler.] Binaenaleyh; iyilerin amel defterleri açık yazıyla yazılmış, her gören kimse onu okur, sahibinin fevz ü necata dahil olduğunu bilir. Şu halde o kitapta sahibinin iyiliğine delâlet eder alâmet olduğundan sahibinin ebeden mesrur olacağını ilân eder.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *i l l i y y û n ;* *yedinci kat gök,* yahut *arş-ı a'lâ* veyahut *Levh-i Mah-*

fuzdur. O kitabı hıfzeden ve cümle halâik huzurunda mazmununa şehadet eden meleklerin mukarrebun olmaları ehl-i imanın şanlarına ta'zim içindir. Zira; amel defterlerini hıfzeden meleklerin Cenab-ı Hakkın mukarreblerinden olması kitabın muhterem ve içinde olan amellerin rıza-yı İlâhî'ye muvafık olmasına delâlet ettiğinden müminler için bundan büyük saâdet olamaz ve kezalik şahitlerin de indallah mukarreb olması şehadetin hüsn-ü kabulüne vesile olacağından rütbelerinin balâter olduğuna delâlet eder.

Yahut *i l l y i y û n* la murad; *yalnız hayır yazılan defterdir ki onu gören onda hayır ve sahibinin makbul bir kul olduğunu bilir.* Yahut *sidre-i müntehâdır.* Hafaza melekleri hergün yazmış oldukları iyi amelleri a'lâ-yı illiyyîne götürürler ve mukarreb olan meleklere teslim ederler. Onlar da muntazam deftere onu nakil ve o âlî makamda hıfzederler. Hatta kabrinden kalkıncaya kadar orada hıfzolunur, kabirden kalkınca herkesin defteri kendi boynuna takılır. Velhasıl bu âyette *i l l i y y û n* un *yüksek bir mahal olduğunda* ittifak olup ancak onun mahallini ta'yinde ihtilâf vardır. Âyetten maksat; müminlerin amel defterlerinin şeref sahibi olan bir mahalde hıfzolunduğunu beyanla onların şerefini beyan etmektir. Çünkü amel defterinin âlî bir makamda hıfzolunması; sahibinin kadri âlî olduğuna delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ müminlerin amel defterlerine ta'zim olunduğunu beyandan sonra âhirette mertebelerine de ta'zim olunacağını beyan etmek üzere :

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿٢٢﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[İyi amel sahibi olan kimseler muhakkak ni'met içinde bulunurlar ve kürsüler üzerinde nâil oldukları ni'metlere ve teferrücgahlara bakarlar.]

Yani; Allahü Tealâ'ya itaat, Kur'ana ve âhirete iman eden kimseler Cennet'e girince nimet-i İlâhî'yeye müstağrak olurlar ve o nimetler cümlesinden olan köşkler, saraylar ve kürsüler üzerinde oldukları halde taraf-ı İlâhî'den kendilerine ihsan olunan hurilere, gılmanlara ve sâir nimetlere kemâl-i sürûrla bakarlar. Hatta Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran düşmanlarının Cehennem'de muazzap olduklarına dahi bakarlar. Çünkü; düşmanlarını azapta görmek kendilerine sürur verdiği gibi kendilerinin o misilli azaptan halâs olduklarını görmek sürur üzerine sürur olur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in koltuklar üzerinde kendilerine bahşolunan nimetleri seyir ve temaşa edeceklerini beyandan sonra ehl-i Cennet'in yüzlerinde âsâr-ı sürur ve beşâşet üzere olduklarını beyan etmek üzere :

تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿٢٤﴾ يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ ﴿٢٥﴾ خِتَامُهُ مِسْكٌ

buyuruyor.

[Sen bilirsin ehl-i Cennet'in yüzlerinde nimetin güzelliğini.] Ey hitap şanından olan zat! Sen ehl-i Cennet'i görünce yüzlerinde beyazlık ve beşâşet gibi ehl-i nimetin yüzünde görülen alâmetleri görür ve onunla ehl-i nimet olduklarını bilirsin. Zira; bu dünyada ehl-i nimetin yüzlerinde servetin ve rahatın eseri malûm olduğu gibi âhirette dahi ehl-i Cennet'in yüzlerinde nimetin eseri görülür. **[Yalnız yüzlerinin beşaşeti ve nadratıyla kalmazlar. Çünkü; onlar ağzı mühürlü ve mührü misk ü anber olan şarab-ı halisten içirtiyorlar.]**

Yani; ehl-i Cennet Cennet'e girdiklerinde yüzlerinde güzellik görüldüğü gibi bir şarâb-ı hâlisten içirilirler ki o şarap gayet sâfî, hâlis ve berrak olduğu gibi içinde tabiata kerih gelecek veyahut mizacı ifsâd edecek birşey bulunmaz. Zira; o şarabın kemal-i nefâsetinden ağzı mühürlü olup mum yerine onun mührü misk ü anberdir veyahut içince âhiri misk rayihasına benzer bir râyihayla

hitam bulur. Yani içen içtikten sonra misk rayihasını duyar, yoksa dünya şarapları gibi karın ağrıtmak, ağız kokutmak ve baş döndürmek gibi birşeyler olmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *r a h î k ; kendisinde asla karışık olmayan şaraptır.* Mühürlü olması; ehl-i Cennet'e ta'zim ve tekrim içindir. Zira; ikram olunacak büyük kimselere takdim olunan şeyin ta'zim için mühürlü takdim olunması âdettir. O şarabı içen kimse, âhirinde misk râyihası gibi bir râyiha bulur.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in şarabını beyandan sonra o şaraba rağbet etmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَفِي ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[Şu pâk olan şarap ve hâlis olan nimet rağbet etmeye lâyıktır. Şu halde rağbet ediciler rağbet etsinler.]

Yani; ehl-i Cennet hakkında beyan olunan nimetler ve şaraplar ebedî olup kemal-i safvetiyle beraber karışıktan ârî olduğu cihetle rağbet etmeye lâyıktır, binaenaleyh; ibadet-i İlâhî'yeye sür'at ve tâât-ı sübhaniyeye müdavemet etmekle, bu nefis nimetlere rağbet ediciler rağbet etsinler.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ehl-i Cennet'in nimetlerine ve şaraplarının ulüvv-ü mertebesine işaret için *bu'd-u meratibe* mevzu olan (ذلك) lâfzı varid olmuştur.

T e n â f ü s ; sür'atla birşeye rağbet etmek, yahut *müsabaka suretiyle amel etmektir.* Çünkü; Cennet nimetlerinin nefâseti ve ebediyeti malûm olunca insanları yekdiğerlerine karşı o nimetlere nâil olmaya vesile olan ibadete müsabaka etmeli ki o nimetlere müsabaka olsun.

***

Vâcip Tealâ Cennet şarabının diğer sıfatını beyan etmek üzere:

وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

buyuruyor.

[O şarab-ı hâlisin mizacı Cennet'te (tesnim) denilen pınarın suyudur. O tesnîm; bir pınardır ki ondan ind-i ülûhiyette mukarreb olan kimseler içerler.]

Yani; rahîk denilen şaraba karıştırılan tesnîm isminde olan pınarın suyudur. O tesnim bir pınardır ki ondan içenler dünyada vaktini zayi etmeyip mükellef olduğu vezaif-i diniyesini şeriatın beyanı veçhüzere eda etmekle Cenab-ı Hakkın rızasını tahsil etmiş ve kurbiyet-i maneviye peyda ederek âhirete gitmiş olan kimselerdir. Zira tesnîm; makbul bir pınar olduğu için makbul olan kullar o pınardan içmek şerefine nail olurlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *t e s n î m ; Cennet pınarlarının en şereflisidir. Cennet'in gayet yüksek mahallerinden aktığı için t e s n î m* denilmiştir.

***

Vâcip Tealâ Cennet'te müminlere vâki olacak ikramı beyandan sonra dünyada kâfirlerin müminleri istihzaları ve gülmeleri gibi fena muâmelelerini ve âhirette o muâmelenin aynıyla kendi aleyhlerine döneceğini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ﴿٣٠﴾ وَإِذَا انْقَلَبُوا
إِلَى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿٣٢﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar günah işlemekle cürüm sahibi oldular. Onlar ehl-i imanın hallerine gülerler, o kâfirler müminlere tesadüf ettiklerinde göz ve kaşlarıyla birbirine işaret ederek ehl-i imanı zemmederler, o kâfirler müminleri zemmederek dönüp hanelerine geldiklerinde müminleri istihzalarından telezzüz ederek dönerler,

gelirler, o kâfirler müminleri gördüklerinde derler ki «Şu müminler muhakkak dalâlettedirler. Zira; nimet-i hâzırayı terkederek vukuu malûm olmadık bir ni'meti ümid ederler».] Ve böyle demekle kendilerinin hidayette olduklarını iddiâ ederler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette zemmolunan (Ebu Cehil), (Velid b. Muğire) ve (Âs b. Vâil) gibi ekâbir-i müşrikîndir. Çünkü onların (Ammar), (Suheyb) ve (Bilâl) gibi fukara-yı ashabın hallerine güldükleri ve istihza ettikleri zamanda âyetin nâzil olduğu mervidir. Ekâbir-i müşrikîn fukara-yı ashabı gördüklerinde göz ve kaşlarıyla birbirlerine işaret ederek zemmederler, gülüşürlerdi, bununla evlerine geldiklerinde bu zemleriyle meyve yemiş gibi telezzüz eder ve ehl-i iman için «Dalâlettedir» derlerdi.

Bu âyet gözüyle kaşıyla zem ve gıybetin lisanla gıybet gibi olduğuna delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak kâfirleri gözleriyle kaşlarıyla işaret ederek gıybet etmeleriyle zemmetmiştir. Eğer günah olmakta lisanla giybet gibi olmamış olsaydı kâfirleri bununla zemmetmezdi. Halbuki zemmetti, şu halde lisanla zemle gözüyle kaşıyla işaret suretiyle zem beyninde fark olmadığına âyet delâlet eder. Kâfirler âhiretin vücuduna itikad etmediklerinden âhirete itikad eden ve âhiret için sa'yeden ehl-i imanın dalâlette olduklarını pervasız söylerlerdi. Şu ta'n misilli zamanımızda bulunan düşüncesiz cehele-i avam ve dinle alâkası olmayan birtakım kimseler tarafından da mümin-i kâmillere vâki oluyor. Halbuki o humakaa kendi dalâletlerini müminlere isnad ediyorlar ve şu isnatlarından da haya etmiyorlar.

اصلح الله حالنا وحالهم

***

Vâcip Teâlâ kâfirlerin hallerini beyandan sonra kâfirlerin, müminlerin hallerini teftişe memur olmadıklarını beyan etmek üzere :

وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾

buyuruyor.

[Halbuki o kâfirler müminlerin hallerini ve amellerini hıfzedici olmadıkları gibi muhafazaya memur da değillerdir.] Ve ehl-i İslâma bekçi olarak da gönderilmediler. Binaenaleyh; her ne yapsalar vazifelerinin haricinde yaptıkları için kendileri mes'ûl ve muazzap olurlar. Çünkü; vazifesinin gayrıyla meşgul olan kimse her zaman mes'ûliyetinden ve mahcubiyetinden kurtulamaz. Şu halde kâfirler müminler hakkında ne deseler ve ne de yapsalar âkıbet kendileri mes'ûl ve mahcuplardır.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyada müminlere güldüklerini ve halbuki müminlerin hallerini teftişe me'mur olmadıklarını beyandan sonra âhirette müminlerin kâfirlere güleceklerini beyan etmek üzere :

فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ۝ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ۝

buyuruyor.

[Kâfirlerin halleri böyle olunca kıyamet gününde müminler kâfirleri hakîr, zelîl ve sefil görünce gülerler, köşklerde, saraylarda ve kürsüler üzerinde Allah'ın verdiği nimetlere nazar eder, mesrûr olurlar.] Zira; dünyada kâfirler nimetlerine mağrur olarak yüksek hanelerinde oturup fukara-yı müslimînin fakr u ihtiyaçları sebebiyle onlara nasıl gülmüşlerse âhirette nöbet müminlere gelir ve aynı hal üzere müminler de onlara öylece gülerler ve intikamlarını alırlar. Binaenaleyh; müminlerin, onların hallerine sabretmeleri lâzımdır. Çünkü âkıbet; müminlerindir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlere olacak muâmelenin dünyada müminlere yaptıkları muâmelenin cezası ve ona mukabil olduğunu beyan etmek üzere :

هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

buyuruyor.

[Elbette kâfirler işledikleri amelleri üzerine cezalanırlar.] Zira; dünyada müminlere güldüler, ona mukabil âhirette ehl-i Cennet'e gülünç olurlar, müminleri istihza ettiler, ona mukabil istihza olunurlar, velhasıl dünyada yaptıkları yolsuz muâmelenin aynını âhirette görürler.

Bu âyetler ehl-i imanı tesliye için sevkolunmuştur. Çünkü; dünyada kâfirlerden gördükleri muâmeleyi âhirette kâfirlerin göreceğini vaadle Cenab-ı Hak ehl-i imana ta'zim buyuruyor. Zira; bir kimsenin hasmına ihanet ve ondan ahz-ı intikam o kimse için ayn-ı ta'zimdir. (هل) kelimesiyle *istifham;* bu makamda *takrir içindir.* Yani «Elbette kâfirler işledikleri ef'âlin cezasını görecekler, yanlarına kalmayacak» demektir.

*
* *

SURE-İ İNŞİKAAK

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Yirmi beş* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ۝ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ۝ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ ۝ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا
وَتَخَلَّتْ ۝ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ۝

[Gök yarılıp ve Rabbisinin emrini dinlediği ve dinlemek de hak kılındığında ve yer üzerinde bulunan dağlar kaldırılıp bolardığında ve kemal-i şiddetle döşendiği vakitte ve arz, içinde olan defineleri ve mevtaları taşra atarak içinde olan ağırlıklardan halî olup Rabbisinin emrini kemal-i ehemmiyetle dinleyip ve dinlemek de hak olduğunda herkes kendi amelinin cezasını görür.]

Yani; kıyametin dehşetinden gök yarılıp ve emr-i İlâhî'yi kemal-i itaatla dinleyip ve dinlemek hak ve lâyık olduğunda insan amelinin cezasını görür ve yeryüzü bütün halâika vâsi' olsun ve hepsini ihata etsin için bolartılıp, içinde olan defineleri dışına attığında ve kendi herşeyden vâreste olup halî kaldığında ve emr-i İlâhî'yi kemal-i inkıyadla dinleyip ve dinlemek de hak olduğunda insan kendi amelini görür ve ettiğini bulur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyet; kıyametin ahvalini beyan için sevkolunmuştur. Çünkü inkişak; *yarılmak* manâsınadır. Semanın yarılmasıysa kıyamette olacaktır. (اذنت) *istimâ' edip dinlemek* manâsınadır. (حقت) *hak oldu ve lâyık kılındı* demektir. Çünkü o günün dehşeti üzerine semanın yarılıp eczalarının dağıl-

masında Allah'ın kudretinin te'sirine karşı semanın cirminde bir mümanaat olmayıp derhal yarılıvermesi keenne bir abdin efendisinin sözünü kemal-i itaatla dinleyip her ne emrederse derhal emrini yerine getirmesine müşabihtir. Şu halde Allah'ın kudretinin eczaları tefrikte, i'dam ve ifna etmekte asla mümanaat olmadığına ve her cismin bu hal üzere olduğuna âyet-i celile delâlet eder.

Arzın meddolunması; üzerinden dağların kaldırılmasıyla döşenip ve halkı ihata etmesi için genişletilmesidir. Çünkü; nâsın hesab için arz üzerinde bulunması arzın evvelîn ve âhirîni ihataya kâfi arzında ve tûlünde genişlemesini icab eder.

*İçinde olanları ilkaa*nın manâsı; *defineleri ve mevtayı taşra atıp kendinin o sikletten halî kalmasıdır.* İçinde olan şeylerin cümlesini dışarıya atıp haliyetülhâlî kalmasının külfete muhtaç olduğuna işaret için (تخلّت) *külfet* manâsını ifade eden *tefa'ul* babından varid olmuştur. (واذنت لربها وحقت) cümlelerinden *birincisi; semaya, ikincisi; arza* ait olduğundan âyette tekrar yoktur. Zira; evvelkinin ve ikincinin mevzuları başka başka olduğu cihetle tekrar olamaz.

Âyette cevab mukadderdir. Çünkü; cevap mukadder olursa herşeye ihtimali olduğundan insanları kıyametin ahvaliyle korkutmak daha ziyade olduğu cihetle cevap mukadder kılınmıştır. Şu halde *manâ-yı nazım* şöyledir : [Şu beyan olunan ahvalin zuhurunda insanların halleri müşkül olur. Zira; herkesin gizli kabahatleri meydana çıkar ve huzur-u İlâhî'de muhasebe görür, mücazat olunur] demektir.

***

Vâcip Tealâ kıyamette olacak vukuâtı beyandan sonra insanın sa'yinin semeresini göreceğini beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ ۝

buyuruyor.

[Ey insan! Sen işinde elbette çalışıcısın ve sen çalışmakla Rabbine mülaki olursun.]

Yani; ey kâbil-i hitab olan insan! Muhakkak sen sa'y ve kesbetmekle kesbeder, hayr ü şer amel işlersin, ta ki ölüp Rabbine mülâki oluncaya kadar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *i n s a n* la murad; *cemi-i mükellefîndir.* Binaenaleyh; mümin ve kâfir cümlesi bu hitapta dahildir. Zira; cümlesi vefat edinceye kadar sa'y ü amelden geri kalmaz, her cümlesi çalışır, sa'yının neticesini görür. Hayır işleyen hayır, şer işleyen şer neticesini bulur.

İnsanın, ömrünün bidayesinden nihayesine kadar sa'y ü amelden zahmet ve meşakkattan kurtulmayacağına ve bu hal vefat edip Rabbisine mülâki oluncaya kadar devam edeceğine ve vefattan sonra dünyanın zahmeti nihayet bulacağına işaret için *intihâ-i gayete* delâlet eden (إلى) lâfzı varid olmuştur. Binaenaleyh; bu âyet; müminleri a'mâl-i salihaya teşvik, kâfirleri a'mâl-i seyyieden ve bilhassa küfürden tenfir içindir. Zira herkesin Rabbisinin huzur-u manevîsine varacağını ve amelinin cezasını göreceğini beyan etmek; âkil olan kimselerin düşünmesine ve a'mâl-i hayriyeye sa'yedip hayır cezasını görmeye terğib olacağında şüphe yoktur ki müminler hakkında dünya âhirete nispetle ana rahminin dünyaya nispeti gibidir. Binaenaleyh; öldükten sonrası imanla gidenler hakkında ayn-ı rahmet ve saâdettir.

***

Vâcip Tealâ insanların ölünceye kadar sa'yettiklerini beyandan sonra insanların Rablerine mülâki olduklarında iki kısma ayrılacaklarını beyan etmek üzere :

فَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ۝ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ۝ وَيَنْقَلِبُ اِلٰى اَهْلِهِ مَسْرُورًا ۝
وَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ۝ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا ۝ وَيَصْلٰى سَعِيرًا ۝

buyuruyor.

[Amma şol kimse ki onun kitabı dünyada amel-i hayır olduğu için sağ tarafından verilir. Muhakkak o kimsenin hesabı kolay gö-

rülür ve gayet ehven hesab olunur ve ehline memnun ve mesrur olarak geri döner, gelir. Amma şol kimse ki onun amel defteri arkası tarafından verilir, o kimse kendi helâkine kendi çağırır ve Cehennem'e dahil olur.] Çünkü; seyyiatla meşgul olan kimsenin sağ eli boynunda bağlı olup sol eli arkasına dönmüş olduğundan amel defteri arkasından sol eline verilince kendinin ehl-i Cehennem olduğunu bilir ve ölümünü ister, helâkine çağırır, fakat ne fayda! Cehennem'e girer, orada da helâkini ister, lâkin helâki mümkün değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın kelâmında (سوف) kelimesi *vücuba* delâlet eder. Yani «O kimsenin hesabı muhakkak olarak kolay görülür ve ehl-i Cehennem muhakkak olarak helâkine çağırır» demektir. *H e s a b ı n k o l a y g ö r ü l m e s i* yle murad; *ameli Vâcip Tealâ'ya arzolunur. Eğer ibadetse sevap verilir ve eğer günahsa mağfiret olunur, geçiliverilir, asla şiddet olmaz, münakaşa da edilmez* demektir. Binaenaleyh; *bu misilli hesaba* hesab-ı yesîr denilmiştir, bu manâyı Resulullah'tan rivayet olunan bir hadis-i şerif de te'yid eder. Çünkü Resulullah (S.A.) Efendimiz (اللهم حاسبني حسابا يسيرا) diyerek duâ buyurduğundan ezvac-ı mutahherattan huzur-u risalette bulunan Hz. Âişe (R.A.) validemiz «Hesab-ı yesîr nedir ya Resulallah?» diye suâl edince Resulullah :

ينظر الله فى كتابه ويتجاوز عن سيئاته فاما من نوقش فى حسابه فقد هلك

buyurmuşlardır. Yani «Allahü Teala kulunun kitabına bakar, günahlarından geçer, amma şol kimse ki hesabında münakaşa oldu, o kimse muhakkak helâk oldu» demektir.

H e s a p t a m ü n a k a ş a ; «niçin bu günahı işledin, özrün var mı idi, varsa neydi?» demek gibi ince ince suâl olunmaktır. Kulla Rabbisi arasında mükâlemenin cereyanı muhakkaktır. Binaenaleyh; muhasebede münakaşa da muhakkaktır.

***

Vâcip Tealâ defter-i a'mâli arkasından verilen kimsenin Ce-

hennem'e dahil olacağını beyandan sonra âhiretteki azabı dünyadaki süruruna mukabil olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا ۝ إِنَّهُ ظَنَّ أَن لَّن يَحُورَ ۝

buyuruyor.

[**O kitabı arkasından verilen insan dünyada ehl ü ıyali ve kavm ü kabilesi içinde şâdüman ve mesrur idi, öldükten sonra elbette dirilmeyeceğini zan ve itikad ederdi.**] Binaenaleyh; ibâdât-ı İlâhî'yeyi eda ve feraiz-i sübhaniyeyi îfadan hasıl olacak meşakkatlardan vâreste, âhiretten gafil, mal, evlât ve serveti yolunda olduğundan onlarla iftihar ve telezzüz etmekle rûhanîsi mesrurdu. Çünkü; Allah'tan korkmaz ve âhiretin vücudunu da itikad etmediğinden günahlardan çekinmezdi. Cenab-ı Hakkın huzuruna ba'solunacağına ve öldükten sonra bir daha rücû' olunmayacağına kanaat-ı tâmmesi olduğu cihetle bu itikad-ı bâtıl sayesinde ömrünü sürur üzere geçirdiğinden o azıcık süruru âhirette ebedî gumûm ve humûma tebeddül eder. Onun için daima helâkini ister, lâkin fayda vermez. Bunun mukabili olarak müminin dünyada ibadet için çekmiş olduğu zahmetleri, Allahü Tealâ'dan ve âhiretten korkusuna binaen gumûm ve humûmu âhirette ebedî sürura tebeddül eder.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirin âhireti inkârını reddetmek üzere :

بَلَىٰ إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا ۝

buyuruyor.

[**Emr-i hal ü şan onun zu'mu ve itikad-ı batılı gibi değil, belki o insan elbette ba'solunacak ve huzur-u manevî-i İlâhî'ye rücû' edecektir. Zira; onun Rabbi ömrünün evvelinden âhirine kadar onun işlediği amellerini bilir ve ameline göre mücazat eder, ihmal etmez.**] Ceza ise ba's'ın müteferriâtından olduğu cihetle elbette ba'solunup sevap veya ikab cezasını görecektir.

*
**

Vâcip Tealâ ba's'ın vukuunu beyan buyurduktan sonra ba's'ın vücuduna delâlet eden delilleri ve o delillere karşı iman etmedikleri taaccübe şayan olduğunu beyan etmek üzere :

فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ ﴿١٦﴾ وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ ﴿١٨﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ ﴿١٩﴾
فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Ben Azimüşşân güneşin indiğinden sonra semanın etrafında olan kızarıklığa, geceye, gecenin cem'ettiği hayvanata ve örtmüş olduğu cümle mahlûkata, ziyası tamam olup bütün âleme ziya verdiği ve leyle-i Bedre vasıl olduğunda aya yemin ederim ki siz bir halden sonra diğer bir hale ve bir tabakadan sonra diğer bir tabakaya vasıl olursunuz. Şu halde ne oldu o kâfirlere ki iman etmiyorlar?]

Yani; şafak vaktine, geceye, gecenin topladığı mahlûkata ve ziyası tamam olduğunda kamere yemin ederim ki siz bir menzilden sonra diğer bir menzile ulaşırsınız ki nutfeden mudğaya mudğadan cenîne, cenînden hâl-i tufuliyete, hâl-i tufuliyetten delikanlılığa, delikanlılıktan kocalığa, kocalıktan mevte ve hal-i mevtten tekrar hal-i hayata intikal eder, gidersiniz. Hal böyle olunca nasıl oluyor ki bu halleri görüp bildikleri halde o kâfirler iman etmezler? Bu kadar delillerin vücuduyla beraber iman etmemeleri taaccübe şayan bir emr-i münkerdir. Çünkü; yemin edilen *şafak, gece ve kamer* cümlesi her zaman tagayyürâta ma'ruz olduklarından âlemin tagayyürâtına ve tagayyürât da âkıbet fenaya gideceğine delâlet ettiği gibi kıyametin ve ba's'ın vücuduna dahi delâlet eder. Zira; şafakların, gecelerin, ayların ve insanların bir halden hal-i uhraya tebdiline kaadir olan Vâcip Tealâ'nın insanların ba's'ına da kaadir olacağı aşikârken buna iman etmemekten daha ziyade hamakat olamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyetin evvelinde âhiretten ba's'olunmak karinesiyle âyetin hükmünün âhirete mahsus olması ihtimali vardır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Şu mezkûr olan şeylere

yemin ederim ki ey insanlar! Siz her ne kadar haşrı inkâr ederseniz de elbette ba'solunacaksınız. Ve ba'solunduktan sonra birçok şiddetlere mülâki olursunuz. Zira; bir şiddetten sonra diğer bir şiddete ve bir mevkıftan sonra diğer bir mevkıfa, bir amelin hesabını geçtikten sonra diğer bir amelin hesabına tesadüf edersiniz. Hatta ehl-i Cennet Cennet'e ve ehl-i Cehennem Cehennem'e gidinceye kadar bu hal devam eder] demektir. (طبقاً عن طبق) *ikinci hal evvelkine şiddetde mutabık ve muvafık olur* demektir.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin bu kadar delillere karşı iman etmediklerini beyandan sonra Kur'an okunduğunda secde etmediklerini beyan etmek üzere :

وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ ۩

buyuruyor.

[O kâfirler üzerine Kur'an okunduğunda secde etmezler.]

Yani; ne oldu o kâfirlere ki bu kadar delâile karşı iman etmezler, onlar erbab-ı fesahat ve belâgattan oldukları cihetle Kur'anın mu'ciz olduğunu bildikleri halde Kur'an okunduğunda tekebbür eder, secde etmezler.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyetin sebeb-i nüzûlü; birgün Resulullah (S.A.) Efendimiz secde âyetini okuyup ashabıyla beraber secde edince o makamda mevcut olan Kureyş süfehası ıslık çalmak ve ellerini birbirine vurmak suretiyle istihzada bulunmaları üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. İmam-ı A'zam secdenin vucûbuna bu âyetle istidlâl etmiştir. Zira; fiil-i Resulullah'a ittibâ' vâcip olduğu gibi âyetin sebeb-i nüzûlüne nazaran Allahü Tealâ secdeyi terkeden kâfirleri zemmetmiştir. Eğer secde vâcip olmasaydı zem lâhik olmazdı. Şu halde zemmin lûhuku; secdenin vücubuna delâlet eder. Yahut *s e c d e* yle murad; *ibadettir*. Şu halde ibadet etmediklerinden dolayı kâfirler zemmolunmuştur. Çünkü; Kur'anın mu'ciz olduğunu bilin-

ce Resulullah'ın risaletine iman etmeleri lâzımken iman ve ibadet etmedikleri cihetle zemme şayandırlar. Sebeb-i nüzûlde beyan olunduğu veçhile elleri birbirine çarparak şemâtet etmek âdet-i cahiliyeden kalma bir âdet-i kerihe ve âdâb-ı İslâmiyeye muhaliftir. Maatteessüf zamanımızda mecâlis ve mahafilde ehl-i İslâm da bu hastalığa müptelâdır.

***

Vâcip Teâlâ kâfirlerin secde etmediklerini beyandan sonra Kur'anı tekzib ettiklerini beyan etmek üzere :

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ ۝ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ۝

buyuruyor.

[Kur'an okunduğunda secde etmek şöyle dursun belki kâfirler Kur'anı tekzib ederler. Halbuki Allahü Teâlâ onların kalplerinde sakladıkları küfr ü adaveti herkesten ziyade bilir.]

Yani; îmanın vücubuna deliller her ne kadar açık ve zahirse de kâfirler âbâ ve ecdadlarını taklid edip onların mezheplerini feda edemediklerinden ve Resulullah'a hased ettiklerinden ve iman ederlerse menfaat-ı dünyeviyelerinin zâyi olmasından korktukları için iman etmezler, belki tekzib ederler, Allah Teâlâ gizli adavet ve küfürlerini bildiğinden onların cezasını verir. Zira; Vâcip Teâlâ bildiği şeyi ihmal etmez.

Menfaatını, câh ve mansıbını muhafaza hırsı insanlarda her zaman bulunagelmiştir. Binaenaleyh; insanın kendi menfaatına mukabil umur-u âmme ve mühimmeyi feda ettiği her vakit görülmüş şeylerdendir.

***

Vâcip Teâlâ kâfirlerin tekziplerini beyandan sonra onların cezasını beyan ve müminleri o cezadan istisna etmek üzere :

فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ۝

buyuruyor.

[Onlar Kur'ana iman etmeyip küfrü saklayınca ya Ekrem-er Rusül! Sen onları azab-ı elîmle tebşir et. Lâkin şol kimseler ki onlar iman ettiler ve amel-i sâlih işlediler. Onlar için arkası kesilmez ecr ü mesubat vardır.]

Yani; kâfirlere acıtıcı azap vardır. Ancak onlardan tevbe ve istiğfar ederek imanla müşerref olup a'mâl-i saliha işleyenler o azaptan müstesnadır. Çünkü; onların tevbelerinin kabulüyle sair ehl-i iman arasına dahil olduklarından onlar gibi muâmele olunurlar. Binaenaleyh; sâir ehl-i iman gibi onlar için de tükenmez sevap vardır.

⁂

SURE-İ BÜRÛC

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Yirmi iki* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ۝ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ۝ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ ۝ قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ۝
النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ۝

[Burçlar sahibi olan semaya ve insanlara vaadolunan yevm-i kıyamete ve şahit olan nebiye ve meşhûd olan ümmetine yemin ederim ki; alevlenici ateşle doldurulmuş çukurlardan ibaret olan uhdûdun sahipleri öldürüldü.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *b ü r û c* la murad; *rasathanelerce meşhur ve ilm-i nücumda malûm ve gökte mevcut olan on iki burçtur* ki birinci semadadır. Onlarla yeryüzünde güz, yaz, bahar ve kış mevsimleri taayyün eder. Yahut *b u r ç l a r* la murad; *yıldızlardır. Onlar gizli olmayıp açık oldukları için b ü r û c* denmiştir. Semâda nice binlerce acayip ve garaibe delâlet eder san'atlar mevcut olup yeryüzünün mesâlihi semaya merbût olduğu cihetle semanın şerefine binaen Cenab-ı Hak semaya yemin etmiştir. Yevm-i mev'ûdla murad; *kıyamet günüdür.* Zira; *kıyametin vukuu insanlara vaadolunduğu için y e v m - i m e v ' û d* denilmiştir. Yevm-i mev'ûdda semanın yarılacağı ve yıldızlarının burçlarının mahv ü muzmahil olacağı cihetle yevm-i mev'ûdla sema arasında münasebete binaen yeminde ikisi birleşmiştir. *Ş â h i t* le

murad; *ümmetine şehadet edecek nebi* ve *m e ş h û d* la murad; o *nebinin ümmetidir.* Yahut *ş a h i t* le murad; *ümmet-i Muhammed* ve *m e ş h û d* la murad; *sair ümmetlerdir.* Zira; ümmet-i Muhammed yevm-i kıyamette Kur'anda gördükleri veçhile diğer ümmetlerin lehine ve aleyhine şehadet edecekleri cihetle *ümmet-i Muhammed'e ş a h i t diğerlerine m e ş h û d* denmiştir. Yahut *ş â h i t Vâcip Tealâ, m e ş h û d ; mahlûkatıdır.* Yahut *ş â h i t ; melekler, m e ş h û t ; mükellefîndir.* Çünkü; melekler mükellefînin amellerine şehadet edeceklerdir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet ashab-ı uhdûdun kimler olduğunu beyan hakkında mücmeldir ve bu mücmeli tafsil (Suheyb) Hazretlerinin Resulullah (S.A.) Efendimiz Hazretlerinden rivayet ettiği bir hadisle sabit olur. Binaenaleyh; ekser-i müfessirîn bu âyeti o hadisle tefsir etmişlerdir, hadisin meâli de şöyledir: Zaman-ı sâbıkta bir padişah kendine tâbi olanların Rabbisi olduğunu iddia ederdi, kendine mensup olan sâhir ihtiyarlamaya başlayınca vefat ettiği zaman yerinde kalacak bir kimse bulunmasını tasavvur ederek sihir öğrenmek üzere bir çocuğu o ihtiyar sâhire gönderdi. Çocuk sihir öğrenmek üzere gidip gelirken yol üzerinde mümin bir râhipten taallüme başlar ve rahipten aldığı feyz üzere iman eder ve zühd ü takva ile muttasıf ehl-i dil ve erbab-ı kerametten mümin-i kâmil olur, hastaları tedaviye başlar ve tedavi edeceği hastaları imana davet eder, onlar da iman ederler. Melik çocuğu ve ona tâbi olanları menetmek isterse de muvaffak olamayınca sahrada çukurlar kazdırır, içine ateşler yaktırır ve ateşin alevi semaya ser çektiği zaman kendine tâbi olmayan ehl-i imanı o çukurlara atar ve yakar, lâkin ehl-i imanı ateşe atınca Cenab-ı Hak ateşe varmaksızın onların ruhlarını kabızla ateşten halâs eder. Fakat melik ve ona tâbi olanları çukurlardan etrafa püsküren ateşlerle Cenab-ı Hak yakar. İşte bu suretle onları ihlâk ettiğini bu âyetle beyan buyurmuştur. Binaenaleyh *a s h â b - ı u h d û d* la murad; *o padişahla ona tâbi olanlardır.*

Ehl-i Mekke indinde ashab-ı uhdûdun ahvali malûm olduğundan Cenab-ı Hak onları bildikleri bir meseleyle tehdit, resulünü ve ashabını sabır ve tahammüle davetle tesliye buyurmuştur. Yani

«Ey ehl-i Mekke! Nasıl ki ashab-ı uhdûd müminlere eza ederken kendi ezaları kendi aleyhlerine döndü. Siz de küfürde ve Müslümanlara ezada ısrar ederseniz müminler hakkında kurduğunuz dolaplar ve düşündüğünüz hileler kendi ayağınıza dolaşır, ey müminler! Ashab-ı uhdûdun ezalarına sabreden Müslümanlar nasıl ki derecâta nail oldularsa siz de sabrınız sebebiyle derecâta nail olacaksınız» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ ashâb-ı uhdûdun katlolunduklarını beyandan sonra katlolunduklarının keyfiyetine işaret etmek üzere :

إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ۝ وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ۝

buyuruyor.

[Ashâb-ı uhdûd katlolundular. Zira; onlar ateş üzerinde oturur ve yanacakları seyrederler uzak bir mahalde değillerdi.] Binaenaleyh; ateşin alevi ansızın onlara ulaşmış ve yakmıştır. Halbuki onlar müminleri yakmak için işledikleri azab üzerinde hazırlardı. Yahut onlar müminlere işledikleri azaba padişah huzurunda şehadet ederler ve filân çukur kazmakta, filân odun getirmekte, filân ateş yakmakta ve filân da Müslümanları ateşe atmakta kusur etmediklerine ve padişahın emrine kemaliyle itaat ettiklerine yekdiğerine karşı şehadet ve herkes kendi fiiliyle iftihar ederdi. İşte o zaman helâk olmuşlardır. Bu şehadetlerinden maksatları; padişaha kurbiyet peyda ederek muzahrefat-ı dünyeviyeye nail olmaktır. Bu gibi emel-i hasisi taşıyan hulûskârlar her zaman padişahlar huzurunda bulundukları ve insaniyete yakışmayan birtakım ef'âle cesaret ettikleri tarihle sabit olduğu gibi herkes kendi zamanında müşahede eder ve bu misilli insan suretinde canavarlardan, insan olanlar da nefret ederler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ashab-ı uhdûd; ehl-i iman için yakmış oldukları ateşleri kendilerini yaktığı cihetle dünya ve âhirette hâib ü hâsir olmuşlardır. Bu âyette ashab-ı uhdûdun kasvet-i kalplerinin şiddetine ve ehl-i imanın imanlarında ciddiyetlerine

delâlet vardır. Zira; ehl-i küfür kendi cinsleri insanları ateşe attıkları halde onları seyir için ateşin yanında bulunup asla müteessir olmadıkları gibi müminler de kendilerine reva görülen ateşe bilâperva girip ehl-i küfre iltifat bile etmemişlerdir.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı uhdudun müminlere ezalarının sebebini beyan etmek üzere :

وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ۝

buyuruyor.

[Onlar müminlerden hiçbir sebep ve bahaneye mebni intikam almaya kıyam etmediler, ancak aziz ve hamîd olan Allahü Tealâ'ya iman edip, imanlarında sebat ve devam ettiklerinden dolayı intikama kıyam ettiler.] Çünkü; onlar nazarında müminlerin Allahü Tealâ'ya iman etmelerinden başka bir kusurları yoktu. Ancak padişaha muhalefet ederek Allah'ın birliğini ikrar etmelerini haklarında büyük bir cinayet addederek dünya ve âhirette en şiddetli azab olan ateşe atmaya karar verdiler.

***

Vâcip Tealâ zat-ı ülûhiyetini izzet ve hamîd olmak sıfatlarıyla tavsif buyurunca cümle kullarının her türlü senalarına müstehak ve herşey üzerine galip ve kahir olduğunu ispat etmek üzere :

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ۝

buyuruyor.

[Müminlerin iman ettikleri Allahü Tealâ şol zat-ı ecell ü a'lâdır ki göklerin ve yerin mülkü onundur. Binaenaleyh; yerde ve gökte cereyan eden herşeye ve her mevcûda Allah'ın ilmi lâhik ve herşeyde ilmi hâzırdır.]

Yani; müminlerin iman ettikleri Allahü Tealâ herkese galip ve kahir ve her türlü senaya lâyık olduğu gibi yerin ve göklerin malikidir ki bunların ve bunlarda mevcut olan bilcümle mahlûkatın tasarrufu o Allahü Tealâ'ya mahsustur, başka bir kimsenin hiçbir şeyde methali yoktur. Halbuki Allahü Tealâ'nın ilmi herşeye lâhiktir. İşte şu beyan olunan sıfatlarla muttasıf olan zat-ı latîf imana müstehaktır. Ondan gayrı imana müstehak kimse yoktur. Şu halde nasıl oluyor ki böyle mülk ü melekût sahibi, ilmi herşeye lâhik ve kudret-i kahiresiyle herkese galip olan zata imanı kâfirler ayıp addediyorlar.

Bu âyet Cenab-ı Hakkı methiçin sevkolunmuş ve Allah'ın (عزيز) ve (حميد) olduğunu ispat makamında delildir, takriri şöyledir: «Allahü Tealâ aziz ve hamîddir. Zira; yerin ve göklerin mülkü Allahü Tealâ'ya mahsustur. Her kimse ki yerin ve göklerin mülkü ona mahsus ola, o zat aziz ve hamîddir. Binaenaleyh; Allahü Tealâ aziz ve hamîddir», kezalik «Allahü Tealâ aziz ve hamîddir. Zira; Allahü Tealâ'nın ilmi herşeye lâhiktir. İlmi herşeye lâhik olan kimse aziz ve hamîddir. O halde Allahü Tealâ aziz ve hamîddir» demek olur.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı uhdûdun müminlerin imanlarını ayıp gördüklerini beyandan sonra imanı ayıp addeden kâfirlerin cezalarını beyan etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki erkek ve hatun bilcümle ehl-i imanı fitneye ilkaa ettiler ve ettiklerine nâdim olarak tevbe etmediler. Onlar için şiddetli Cehennem ve yangın azabı vardır.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *f i t n e* yle murad; *ateşle yakmaktır.* Ancak *bu makamda ashab-ı uhdûdun fitnesi muraddır* ki o da evvelki âyetlerde beyan olunduğu veçhile *ateşle yakmaktır.*

Bu âyette beyan olunan azapların her ikisi de âhirette vâkidir. Şu kadar ki *azab-ı Cehennem* le murad; *küfürleri sebebiyle olan azaptır. Azab-ı harîk* la murad; *müminleri yakmaları sebebiyle asıl azapları üzerine ziyade olan azaplarıdır.* Yahut *azab-ı Cehennem; âhirettedir, azab-ı harîk* ise *dünyada müminler için hazırladıkları ateşte kendilerinin yanmasıdır.* Velhasıl iki nevi azap; iki cihetle günahkâr olduklarının neticesidir ki biri *küfür* diğeri *ehl-i imana ezalarıdır.* Hatta çukurlardan püsküren ateşler onların kendilerini yaktığı gibi hanelerini dahi yakmıştır. Şu manâya nazaran bu âyet ashab-ı uhdûdun katlolunduklarının keyfiyetini tefsirdir.

Bu âyet kâfir ve kaatillerin tevbelerinin kabulüne delâlet eder. Zira; azabın müminleri fitneye ilkaa edip tevbe etmeyenlere olacağı beyan olunmuştur ki tevbe edenlere azabın olmayacağına işaret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kâfirlerin dünyada ve âhirette azaplarını beyandan sonra müminlerin nâil olacakları derecâtı beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[**Şol kimseler ki onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Muhakkak onlar için altından ırmaklar akar Cennet'ler vardır. İşte şu Cennet'lere nâil olmak büyük necattır.**] Zira; müminlere Cenab-ı Hakkın şu haberi müminlerden razı olduğuna delâlet eder. Mümin için Allah'ın rızasına nail olmaktan daha büyük bir nimet olamaz. Çünkü rıza-yı İlâhî; cümle metâlibin fevkındadır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ashab-ı uhdûd kıssası ve bilhassa şu âyet-i celile küfrü ihtiyar etmesi üzerine bir kimse icbar olunduğunda kalbi imanında sabit olduğu halde kendini helâkten kurtarmak için icbâr eden kimseye karşı teklif ettiği küfrü zahirde irtikâb etmesine ruhsat-ı şer'iyeye binaen caizse de ancak zahirde küfrü irtikâb üzerine helâkini tercih ederek helâk olması efdâl ol-

duğuna delâlet eder. Zira; ashab-ı uhdud kendilerini küfre icbar eden padişaha karşı imanlarında sebat ederek helâklerini ihtiyar etmeleri üzerine Cenab-ı Hak onları sena buyurdu. Çünkü; azimet-i şer'iyeyle ameldir. Azimetle amel ruhsatla amelden elbette evlâ ve efdaldir.

Şu manâyı te'yid eder bir hadis-i şerif de vardır. Şöyle ki ashab-ı Resulullah'tan iki kişi (Müseylemet-ül Kezzab) ın eline düşerler. Onlara kendinin nebi olduğunu tasdik etmelerini teklif ve icbar eder. Birisi zahirde muvafakat eder, nefsini helâkten kurtarır, diğeri teklifini reddeder, (Müseyleme) onu katleder. Bu haber Resulullah (S.A.) Efendimize vasıl olunca : (اما الذى ترك فأخذ بالرخصة واما الذى قتل فأخذ بالفضل فهنيأ له) buyurur. Yani «Amma şol kimse ki onu Müseyleme terketti. O kimse ruhsatla amel etti. Ve amma şol kimse ki Müseyleme tarafından katlolundu. O kimse faziletle amel etti, kolaylık onun içindir» demek olur. İşte şu kelâm-ı nebevîden anlaşıldığı veçhile küfrüzere icbâr olunan kimsenin imanda sebatla helâk olması ruhsat üzere zahirde küfrü ihtiyar etmekten evlâdır.

***

Vâcip Tealâ ehl-i imanı ifsad edenleri tehdid ve amel-i salih işleyenlere Cennet'ini vaad buyurduktan sonra evvelâ tehdidini ve saniyen vaadini te'kid buyurmak üzere :

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ﴿١٤﴾ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ﴿١٥﴾
فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Ey Habibim! Senin Rabbinin tutması muhakkak şiddetlidir. Zira; o Rabbin Tealâ herşeyi yeniden yaratır ve yarattığını öldükten sonra iâde eder, Allahü Tealâ kullarının kusurunu örtücü ve iyi kullarını sevicidir. Arş-ı a'lânın sahibidir ve kadr-i âlî, istediğini işleyicidir.]

Yani; Rabbin Tealâ küfürde ısrar edenleri muâhaze eder. Zira; âsîleri isyanlarıyla tutuşu gayet katı ve şiddetlidir. Binaenaleyh; onlardan ahz-ı intikam eder. Zira; evvelâ icad eder. Çünkü; kudret-i kâmilesi icada kâfidir. Saniyen öldükten sonra hâlet-i asliyesine iâde eder. Zira; kahr u galebe sahibidir. Şu halde hem dünya hem de âhirette kullarının her türlü amellerine göre mücâzat eder. Nitekim ashab-ı uhdûdu da mücâzat etmiştir, Rabbin Tealâ itaat eden kullarını Cennet'e nâil eder. Zira; tevbe ve istiğfar eden kullarının günahlarını setredici, tevbe ve nedamet eden kimselerin ihlâsına ve iyi kullarının itaatına muhabbet edicidir, arş-ı a'lânın sahibi zatında ve sıfatında cümleden ulu ve büyüktür. İstediği şeyi bilihtiyar işler ve hiçbir kimsenin karışmaya salâhiyeti yoktur. Çünkü; her ne işlerse kendi mülkünde işler, her ne gibi âsâr görürse bilihtiyar yalnız ondan sadır olmuştur. Binaenaleyh; sevdiği kullarını Cennet'e ithal eder, hiç bir kimse mani olamaz, düşmanlarını Cehennem'e ithal eder, hiç bir kimse onlara yardım edip sesini çıkaramaz.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı uhdûdu zikirle Resulullah'ı ve ashabını tesliye ve kâfirleri tehdid ettikten sonra Firavun ve Semûd gibi daha evvel geçenleri zikirle dahi tehdit ve tesliye etmek üzere :

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ الْجُنُودِۙ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَۜ

buyuruyor.

[Muhakkak sana askerlerin haberi geldi. O askerler ki Firavun ve kavm-i Semûddur.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Ümem-i salifeden enbiya üzerine asker çekenlerin haberi elbette sana geldi ve onlardan en kuvvetli olan Firavun biraderin Mûsâ (A.S.) a ne kadar eziyetler etti ve âkıbeti neye vardı, Semûd kavmi Salih (A.S.) a neler yaptı, âkıbet onları nasıl muâhaze ettik. Şu halde senin kavminden sana ve ashabına vaki olan ezalara sen mahzun olma. Çünkü; biz onlardan

intikamımızı alırız. Binaenaleyh; Mekke müşrikleri kavm-i Firavun ve Semûd gibi helâke hazır olsunlar.

*
**

Vâcip Tealâ tehdidini te'kid etmek üzere :

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾ وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ ﴿٢٠﴾

buyuruyor.

[Belki şol kimseler ki onlar sana ve kitabına küfrettiler. Onlar tekzipte sabitler ve kararlaşmışlardır, vazgeçmezler. Halbuki Allahü Tealâ kudretiyle onları her taraftan kuşatıcıdır.] Binaenaleyh; kudret-i kaahiresinden kurtulmak yoktur. Zira; her ne kadar sana ve ashabına eziyet ederlerse de onlar için azap her taraftan hazırlanmıştır. Çünkü; Allahü Tealâ'nın işlerini ihata ettiği için amellerinin hiçbir zerresini bile ihmal etmez.

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ ﴿٢١﴾ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

[Belki onların tekzib ettikleri şey Kur'andır, Levh-i Mahfuz'da yazılıdır.] Binaenaleyh; kadri âlîdir. Onların tekziplerinden Kur'ana bir noksan ârız olmaz. Zira; tebeddül ve tagayyürden masundur. Şu halde Kur'an her ne ki haber verdiyse vâki olmuş ve olacaktır. İşte şu esasa binaen kâfirler hakkında Kur'anın haber verdiği şeylerin cümlesi vâki olacaktır.

*
**

SURE-İ TÂRIK

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *On yedi* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالسَّمَٓاءِ وَالطَّارِقِۙ ﴿١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُۙ ﴿٢﴾ اَلنَّجْمُ الثَّاقِبُۙ ﴿٣﴾ اِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ ﴿٤﴾

[Göklere ve gecede zuhur eden yıldızlara yemin ederim ki her nefis olmadı, illâ onun üzerinde bir bekçi vardır. Ey Resul-ü Mükerrem! Târık neden ibaret olduğunu sana hangi şey bildirdi? O târık parlayıcı yıldızdır. İşte bu yıldıza ve semaya yemin ederim ki nefislerden hiçbir nefis olmadı, ancak o nefsin amelini yazıcı ve o nefsi muhafaza edici, daimi surette onun yanında bulunur bir gözetici melek vardır.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *gecede zuhur ettiği cihetle yıldıza* *t â r ı k* denildiği gibi *gecenin karanlığını deldiği ve havaya nafiz olarak maşrıktan doğduğu ve semada yüksek olarak parladığı için* *s â k ı p* denmiştir. Bu âyette *h â f ı z* la murad; *hafaza meleklerinden başka bir melektir.* O meleğin vazifesi; muhafazadır ki muhafazasına me'mur olduğu şahsı şeytanın şerrinden hıfzeder. Yahut *h â f ı z* la murad; *Allahü Tealâ'dır.* Zira; Allahü Tealâ her kulunu hıfzeder, ahvalini bilir ve cemi-i menafiini îsâl ve mazarratını defeder. Şu manâlardan hangi manâ murad olunursa olunsun âyetin hulâsası; Resulullah'ı tesliyedir. Yani «Ey Habibim! Kâfirlerden ahz-ı intikama acele etme. Zira; onların herbirinin üzerinde gözetici bir melek vardır ki onların işlerini, söyledikleri sözlerini ve tuttukları mesleklerini bilir, hiçbir zerresini

bile ihmal etmez. Binaenaleyh; onlar yakında mücâzat olunurlar, amellerinin cezasını görürler» demektir.

***

Vâcip Tealâ her nefsiçin bir hâfız olduğunu beyandan sonra herkesin ameli mahfuz olunca insana lâzım olan bidaye-i haline nazar etmek ehem ve elzem olduğunu beyan etmek üzere :

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ۝ خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ ۝ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ ۝

buyuruyor.

[Her insan için bir bekçi olunca o insana lâzım olan en mühim vazife; bidâye-i hilkatını düşünmektir. Binaenaleyh; o insan neden halkolunduğuna nazar etsin, baksın ki o insan ana rahmine şiddetle dökülen sudan halkolundu ki o su pederin belinin arasıyla ananın göğüs kemiklerinin arasından çıkar.]

Yani; her insan üzerinde bir bekçi olunca her insan iptida-yı haline baksın da iptidaen meniden halka kaadir olan Allahü Tealâ'nın o insanı öldükten sonra tekrar iâdeye kaadir olduğunu bilsin ki âhirette me'yus olacağı kabahatları işleyip de hâfız olan meleğe yazdırmasın, belki âhirette sürur verecek a'mâl-i saliha yazdırsın, insaf etsin, baksın ki ne gibi hakîr ve zelil şeyden halkolundu. Zira babasının belinden anasının rahmine kemal-i şiddet ve telâşla dökülen hakir bir sudan yaratıldı. Bunu bilsin ve haddini tecavüz etmesin. Çünkü babanın bel kemikleriyle ananın göğüs kemikleri arasından çıkan meniden halkolunmuştur. Böyle hakir bir sudan halkolunan insanın evvelâ kendisini ve saniyen Rabbisini bilmesi lâzımdır.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet; insanın validesini ve pederinin her ikisinin suyundan halkolunduğuna delâlet eder ve ahadis-i celilede erkek ve dişi her ikisinin suyundan halkolunduğuna sarahat-ı kâfiye vardır. Çünkü; bazı rivayete nazaran Resulullah (S.A.) Efendimiz «Erkeğin menisi galip olursa çocuğun babaya ve babanın akrabasına müşabeheti ziyade

olur, ananın menisi galip olursa çocuğun anaya ve ananın akrabasına müşabeheti ziyade olur» buyurmuştur. İşte bu hadis-i şerif çocuğun her ikisinin suyundan halkolunduğuna açıktan delâlet eder. Şu halde bazıların «Teraible murad; babanın göğüs kemikleridir ve çocuk yalnız babanın suyundan halkolunur» dedikleri sözleri merduddur.

Bu âyet; *t e r â i b* le muradın *kadının göğüs kemikleri* olduğuna ve hatunun menisi göğsünden nazil olduğuna delâlet eder ve göğsünden nazil olduğu için hatunun şefkatı ziyade olduğuna dair bazı eserler de mevcuttur.

*
* *

Vâcip Tealâ insanın bidaye-i halini beyandan sonra nihaye-i halini beyan etmek üzere :

إِنَّهُ عَلٰى رَجْعِهٖ لَقَادِرٌ ۝ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَٓائِرُ ۝ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ۝

[O Allahü Tealâ insanın öldükten sonra tekrar iâdesine elbette kaadirdir ve o günde insan iâde olunur ki bütün esrar açığa çıkarılır. Binaenaleyh kalplerde gizli olan iyi ve kötü niyetler, suret-i hafiyede ve âşikârda yapılan ameller hep meydana konur ve herkes imtihan olunur. Şu halde o günde insan için azabını defedecek bir kuvvet ve yardımcı olmaz.] Zira; herkes kendi derdiyle meşgul olduğundan başkasına yardıma vakti olamaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (تبلى) *imtihan olunur* demektir. İmtihanın manâsı; o günde insanın işlediği ameli kendine söylenir, meleklerin yazdığı deftere tatbik olunur. İnsan kendi a'mâline nazar eder, bakar ki cümlesi muvafıktır, içinden hangilerinin sevap, hangilerinin günah olduğunu bilir. Çünkü; insanın yaptığı işlerden bazısı zahirde iyi görülür, halbuki batında ayn-ı kabahat olur. Binaenaleyh; her şahsın amel defterinin kendi eline verilmesi, işe yarayan ve yaramayanın kendine bildirilmesi ve ameline az veya çok sevap verildi veya azab olundu diyerek itiraza meydan bırakılmaması onun hakkında imtihandır.

*
* *

Vâcip Tealâ insanların iâde olunacağını beyandan sonra insanların iâde olunacağını haber veren Kur'anın hakla batıl beynini tefrik eder bir kitap olduğunu beyan etmek üzere :

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ﴿١١﴾ وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Deveran etmekle dönüp geri gelici, dönmek ve yağmur sahibi olan semaya ve yarılmak sahibi olan arza yemin ederim ki Kur'an hakla batıl beynini tefrik edici bir sözdür. Halbuki Kur'an oyunla nâzil olmadı.] Zira; ciddiyetle nazil oldu. Binaenaleyh; her hükmü kat'idir, oyuncak değildir. İnsanlar arasında olan muhassematı faslı ayn-ı hakikattır, asla oyunla münasebeti yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *r e c i ' ; yağmur* manâsınadır. Zira; yağmur yağar, sonra tekrar yağar ve yağmur sebebiyle hayır gelir, tekrar yağar, yine tekrar hayır gelir yahut rahmet denizden buluta gider, buluttan döner, yere gelir, velhasıl yağmur, *dönmek* manâsına olan reci' denmeye şayandır. *S a d ı ' ; yarılmak* manâsınadır. Çünkü; gökten rahmet yağınca otlar, ekinler ve ağaçlar bitmekle yer yarılır, Neşv ü nema bulur, bereketler hasıl olur. Şu halde gök, baba menzilinde arza feyzeder, arz da ana menzilinde birçok evlât doğurur. Binaenaleyh; her ikisi de insanlar için büyük nimetlerdir. Çünkü; nimet-i dünya gökten yağmurun tekrar be tekrar yağmasına ve arzdan otların ve ekinlerin bitmesine mevkuftur.

Yahut *r e c i ' ; semanın dönmesidir.* Çünkü; sema deveran eder ve her devresinde, evvel hareket ettiği mahalle döner gelir, âdeta bir değirmen taşı gibi nereden hareket ederse devresini bitirir, yine aynı mahalle gelir, devre-i saniyeye başlar. Binaenaleyh semaya (ذات الرجع) yani *dönmek sahibi* denmiştir.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'anın hakla batıl beynini tefrik ettiğini beyan-

dan sonra Kur'anın hakolmadığını isbata ve iptaline sa'yedenlerin semeresiz kalacağını beyan etmek üzere :

إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا ۝ وَأَكِيدُ كَيْدًا ۝

buyuruyor.

[Ehl-i Mekke'nin müşrikleri Kur'anı iptal ve ziyasını söndürmek için hile etmekle hileye çalışırlar ve Kur'ana lâyık olmadık şeyler söylerler, ben de onların hilelerine mukabil hile muâmelesi yaparım.] Zira; onlardan derhal ahzetmem ve bir miktar müsaade gösteririm ki cür'etlerini arttırırım. Şu halde Vâcip Tealâ'nın onlara yapmış olduğu hile muâmelesi onlara istidrac olarak mühlet vermesidir. Zira; onlar bu mühlete mağrur olurlar, Kur'ana ta'na cür'etleri artar ve âhiretçe azapları şiddetlenir.

Yahut Cenab-ı Hakkın hile muâmelesi; onların hilesini resulünden defetmektir. Çünkü; onlar Resulullah'ın dinini iptale sa'yettiler, ona mukabil Vâcip Tealâ resulüne nusret verdi, onlar Kur'anın nurunu söndürmeye çalıştılar, ona mukabil Cenab-ı Hak dinini âlî kılmakla nur-u Kur'anı âleme dağıttı. Velhasıl onlar ne kadar körletmesine çalıştılarsa Allahü Tealâ o kadar parlattı, kuvvet verdi ve onları zaafa dûçar etti ki âkıbet makhûr ve münhezim oldular.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlere hile muâmelesi yaptığını beyandan sonra resulüne de mühlet vermekle emretmek üzere :

فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا ۝

buyuruyor.

[Yâ Ekrem-er Rusül! Kâfirlere mühlet ver, az bir zamanda imhal et.] Zira; onların helâklerine az bir zaman kaldı. Binaenaleyh; sen telâş etme ve acele intikamlarını arzu ederek kendine

zahmet verme. Zira; vakt-i merhûnu gelince biz onlardan intikamımızı alırız.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *a z b i r m ü d d e t* le murad; *yevm-i Bedir* olmak ihtimali vardır. Zira; yevm-i Bedir'de Mekke müşrikleri makhûr ve münhezim olmuşlardır. Yahut *yevm-i kıyamettir*. Çünkü yevm-i kıyamet gelmek üzere olduğundan uzak olsa dahi yakın sayılabilir. Bu âyette beyan olunan mühlet kılıç âyetiyle mensuhtur. Zira; kılıç âyeti kat'îdir, mühlet yoktur.

⁂

SURE-İ A'LÂ

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *On dokuz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰىۙ

[Cümle mahlûkaat ve mevcudattan a'lâ olan Rabbin Tealâ'nın ismini nekaisten tenzih ve takdis et] ki bu ulviyetle muttasıf olan Rabbin Tealâ'nın ismini başkasına söylemekten tebrie edesin. Zira; Allah'ın ismini daima ta'zim üzere zikretmek lâzımdır. Binaenaleyh; helâ, güsülhane ve hamam gibi fenalık bulunan yerlerde ve esnemek üzere ağzını açtığında ismullahı zikretmez câiz olmaz. Zira bu misilli mahallerde zikretmek; hürmet ve ta'zime münafidir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın ismini tenzihin manâsı; *noksan ihtimali olan lâfzı Vâcip Tealâ'ya ıtlak etmemektir.* Çünkü; ilm-i kelâmda beyan olunduğu üzere (Matüridî) mezhebince noksan iyham etmeyen esma-i İlâhî'yeyle Vâcip Tealâ'yı zikir câizdir, eğer noksan iyham eden elfazdan olursa şeriat tarafından izin varid olmak şarttır. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ'ya ârif demek caiz değildir. Zira *â r i f ; ma'rifetten alınmıştır.* Ma'rifet ise *gafletten sonra gelen ilme* denip Cenab-ı Hak ise gafletten münezzeh olduğu cihetle ârif ismi Vâcip Tealâ'ya ıtlak olunmaz, eğer noksan iyham etmezse Allahü Tealâ üzerine o ismi ıtlak etmek şâri'in iznine tevakkuf etmez. Şu izne muhtaçtır veya değildir demekle tafsil olunan isimlerle murad; *Allah'ın ef'âlinden ve sıfâtından alınan isimlerdir.* Amma zat-ı İlâhî'ye mevzu ve alem-i şahsî kabilinden olan isimler hangi lügatta olursa olsun Allahü Tealâ üzerine

ıtlak olunur, şâri' tarafından izin verilmeye muhtaç olmaz. Zira; alem-i şahsîlerde sıfat manâsı muteber olmadığından noksan ima edecek bir manâ tasavvur olunamaz.

V â c i p T e a l â ' n ı n i s m i n i t e n z i h le murad; *manâsını bilmektir.* Çünkü; manâsını bilmeksizin zikretmenin o kadar te'siri olmaz. Zira; lisandan çıkan ismin ne gibi manâ ifade ettiğini bilmeksizin zikretmekte huzur-u kalp olmaz ki te'siri olsun.

Yahut *V â c i p T e a l â ' n ı n i s m i n i t e n z i h* le murad; *zatını, sıfâtını, ef'âlini ve ahkâmını lâyık olmadık şeylerden tenzih ve bazı mülhidlerin batıl te'villerinden tebrie etmektir.*

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bazı kütüb-ü ehâdiste beyan olunduğuna nazaran (فسبح باسم ربك العظيم) âyeti nazil olduğunda Resulullah (S.A.) Efendimiz «bu âyeti rükûunuzda okuyun», sonra yine (سبح اسم ربك الاعلى) âyeti nazil olunca «Bu âyeti secdenizde okuyun» buyurmuştur. Bu âyetler nazil olmadan evvel ashab-ı kiram rükûlarında (اللهم لك ركعت) ve secdelerinde (اللهم لك سجدت) derlerdi. Bu âyetlerin nüzulüyle emr-i nebevinin vürudu üzerine o zamandan bu zamana kadar rükû ve sücudda bu minval üzere tesbih etmek carîdir. Kütüb-ü fıkhiyede beyan olunduğu veçhile rükûda ve sücudda bu minval üzere tesbih etmek eimme-i Hanefiye indinde sünnettir. Binaenaleyh rükûda ve sücudda tesbih terkolunsa namaz fasid olmaz, lâkin kerahet olur.

***

Vâcip Tealâ ismini ve zatını nekaisten tenzihle emrettikten sonra tenzihin illeti ve sebebi makamında zat-ı ülûhiyetini tavsif etmek üzere :

الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ ②

buyuruyor.

[İsmini tenzih lâzım olan Rabbin Tealâ şol zattır ki cümle

mahlûkatı yarattı ve a'zâlarını müsâvi kıldı.] Herbirinin kemâlâtı neye muhtaç ve dünyada yaşayabilmesi neyle olacaksa onunla beraber halketti. Çünkü; eczaları birbirine münasip ve azaları yekdiğerine muvafık olup aralarında asla tefavüt yoktur ki cümlesi bir kalıptan dökülmüş gibi yeknesak üzerinedir.

Bu âyet evvelki âyete delil makamında olunca takriri şöyledir: «Allahü Tealâ'nın ismini nekaisten tenzih etmek lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ herşeyi adalet üzere müsavi olarak yarattı. Her kimse ki herşeyi adalet üzere yarata, onun ismini tenzih lâzımdır. Binaenaleyh; Allah'ın ismini nekaisten tenzih etmek lâzımdır» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ zâtının, sıfâtının ve isminin nekaisten münezzeh olmasının sebep ve delillerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَالَّذ۪ى قَدَّرَ فَهَدٰى ۝

buyuruyor.

[Şol Rabbin Tealâ'nın ismini tenzih et ki o Rabbin Tealâ yarattığı mahlûkatının cümlesinin cinsini, nev'ini ve efrâdını bir miktar-ı muayyen üzere takdir etti, her birerlerini kendilerine lâyık olan ef'âle tevcih etti ve onlara maksatlarına ulaştıracak yolları gösterdi.]

Yani; ey Habibim! Şol Rabbin Tealâ'nın ismine ta'zim et ki o Rabbin Tealâ cümle eşyanın cinsini, nev'ini, şahsını, herbirerlerinin miktarını, sıfatlarını ve fiillerini ve ecellerini takdir etti, herbirini tabiatları ve mîzaçları icabı ve yaşayabilecekleri veçhüzere ef'âle sevketti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *t a k d i r ; cümle mahlûkata şamildir.* Çünkü; Vâcip Tealâ gökleri, yıldızları, anâsırı, madenleri, otları, hayvanları ve insanları miktar-ı muayyen üzere takdir buyurdu, herbirerlerinin cüsselerini, büyük ve küçük miktarlarını, müddet-i bekalarını, sıfatlarını, renk, lezzet ve rayihalarını, güzellik ve çirkinliklerini, hidayet ve dalâletlerini takdir etti ki hiçbirisi

takdir olunan miktardan ne bir zerre ileri, ne de bir zerre geri olamaz. Herşey kendi için takdir olunan miktarı muhafaza eder. Binaenaleyh; o miktar üzere bulunur.

Vâcip Tealâ'nın hidayetine gelince; Allahü Tealâ herşeyde bir kuvve-i hassa kabulüne müstaid bir mîzaç halketmiştir. O mizacın kabul ettiği kuvvet bir fiil-i muayyenin sudûruna mahal olur. İşte *hidayet-i İlâhîye; fiil-i muayyene mahal olan kuvveti halk buyurmasıdır* ki o kuvve-i hassa sebebiyle kendi nev'ine mahsus olan fiile âlet olur. Şu halde *takdir; eczayı cismaniyede o kuvveti kabule salih bir veçhüzere tasarruf ve eczalarını yekdiğerine rabıtla terkib etmektir.* Ve *hidayet* de *o cisimde ve eczalarında kuvâ halketmek ve o kuvvânın eseri olan fiile âlet kılmaktır.* Binaenaleyh; mahlûkattan herbiri kendi nev'ine mahsus olan ef'âlden geri kalmaz. Meselâ tavşan kaçmaktan, tazı kovalamaktan, koyun korkmaktan, kurt tutup onu parçalamaktan geri durmazlar. Zira; Allahü Tealâ bilûmum mahlûkaatın kendine mahsus olan menfaat ve mazarratını bildirdi ve hayvanattan herbirini menfaatını aramaya sevketti. Hatta Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile yılanın (ef'î) denilen nev'î bin sene yaşayabiliyor ve bin seneyi ikmal ettikten sonra gözlerine körlük ârız oluyor. Fakat gözlerinin devası bahçelerde bulunan ve (razdane) denilen otu gözlerine sürmektir. Binaenaleyh; gözlerine körlük gelince Cenab-ı Hak onu hidayette kılar, hatta kendisiyle otun bulunduğu mahal arasında on günlük mesafe olsa bile o (razdane) yi arar, bulur. Gözlerine sürer, biiznillâh gözleri açılır. İşte bunun gibi cümle hayvanatta bu gibi akıllara hayret verecek hidayet-i İlâhî'ye görülür. Meselâ örümceğin ev, arının bal ve kuşların yuva yapması hep bu kabil hidayet-i İlâhî'ye cümlesindendir. Erkeği erkek, dişiyi dişi olarak takdir ettikten sonra erkeğin dişiye ne yolda muvasalat edeceğini erkeğe ilham etmek ve rahm-i ümmehatta çocuğun duracağı müddeti takdirden sonra zamanı geldiğinde ana rahminden çocuğun çıkmasını ilham etmek hidayet-i İlâhî'ye cümlesindendir ve hayvanın rızkını takdirden sonra bilûmum hayvanatın kendi rızkının kisbini ilham etmek ve kisbe liyakat vermek ayn-ı hidayettir. Hayır ve şer yollarını takdirden sonra her iki yolu beyan etmek üzere deliller koymak, enbiya vasıtasıyla beyan etmek, kitap-

lar inzaliyle yolları göstermek Vâcip Tealâ'nın kullarına hidayeti cümlesindendir.

Velhasıl bu âyet-i celile arş-ı a'lâdan tahtesseraya kadar göklerin, yıldızların, anâsır-ı erbaanın, hayvanların, madenlerin, otların ve sair mahlûkatın cümlesinin takdirine ve hidayetine şamil olduğu cihetle tefsirini tafsile ciltler dolusu kitaplar vasi olamaz.

⁂

Vâcip Tealâ isminin tenzih ve ta'zime lâyık olduğunu beyan için nâsın hilkâtına ve hayvanatın hidayetine müteallik olan delilleri beyandan sonra hayvanatın gayrıya müteallik olan delilini beyan etmek üzere :

وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى ۝ فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى ۝

buyuruyor.

[Şol Rabb'inin ismine ta'zim et ki o Rabb'in Tealâ taze otları toprağın altından yeryüzüne çıkardı ve bir müddet sonra o otları siyah olarak kurumuş kıldı.]

Yani; Allahü Tealâ'nın ismi nekais iyham eden şeylerden tenzihe lâyıktır. Zira; Allahü Tealâ kırmızı, sarı, beyaz, yeşil ve envâ'-ı renklerle taze otları bitirdi ve bir müddet sonra derhal o otları rüzgâr götürebilecek bir halde kuruttu, siyah kıldı. Bundan sonra o otlar yok olur, gider. Çünkü; herşeyin vücudu ihtiyaç üzere müessestir. Binaenaleyh; onun vücudundan gözetilen maslahat hasıl olunca vücuduna ihtiyaç kalmadığından fenaya ayak basar, gider. Dünyanın otları nasıl ki seriüzzevaldir, kendi de aynı halde seriüzzevaldir. Şu halde dünyaya itimad etmek âkil şanı değildir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *g u s a ' ; otların rüzgâr savuracak ve su götürecek bir halde kurumuş olanlarıdır.* (احوى) *soğuğun şiddetinden yanmış ve siyahlaşmış olan ottur.* İşte Allahü Tealâ evvelâ taze olarak otları bitirip sonra kurutup siyahlandırmak kudretiyle muttasıf olduğu cihetle zatını, sıfâtını ve ismini

nekaisten tenzih etmek suretiyle tesbih etmek her mükellef üzerine vâciptir.

***

Vâcip Tealâ resulüne tesbihle emredip tesbih de tamam olmayarak ancak Kur'anı tezekkür edip okumakla olacağına binaen Resulullah Kur'anı unuturum korkusuyla Kur'anı çokça tezekkür etmesi üzerine resulünden bu korkuyu îzale için :

سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰىٓ ۝ اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Biz sana Kur'anı ta'lim ederiz, sen onu unutmazsın. Meğer o şeyi ki Allahü Tealâ unutmanı dilerse onu unutursun.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen Cibril'den Kur'anı alırken unutmak korkusuna binaen acele etme. Zira; biz Cibril'e tekrar be tekrar okutmakla ve senin kalbine kuvvet vermekle Kur'anın kıraetini sana ta'lim eder, okuttururuz ve senin zihninde kararlaştırırız. Binaenaleyh; sen Kur'anı unutmazsın, illâ Allahü Tealâ Kur'an'ın ya lâfzını veya hükmünü veya ikisinin de neshini murad ederek senin unutmanı isterse onu unutursun.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet iki cihetle mucizeye delâlet eder : *B i r i n c i s i ; Resulullah (S.A.) Efendimizin ümmi olduğu halde yazmaksızın ve tekrar etmeksizin evvelîn ve âhirînin ulûmunu cami olan bir kitabı ezberinde tutması harikulâde ve mucizedir. İ k i n c i s i ; bu sûre Mekke'de nazil olan sûrelerden olduğu halde âyetin meali ileride olacağı haber verdiği cihetle haber verdiği veçhüzere vâki olması gaipten haber kabilinden mucizedir.* (الا ما شاء الله) cümle-i celilesiyle *i s t i s n a ; teberrük* içindir. Zira; Rasulullah bu âyetin nüzûlünden sonra hiçbir âyet unutmamıştır. Yahut istisnanın manâsı; *vâkidir.* Zira; Resulullah'ın bazan unutup sonra hatırına getirdiği mervidir. Yahut *is t i s - n a ; mensuh olan âyetler hakkındadır.*

(سنقرئك) (سنجعلك قارئا) demektir. Yani «Sana vahyet-

tiğimiz âyete seni okuyucu kılarız ve kıraatını sana ilham ederiz. Binaenaleyh; sen unutmazsın, telâş etme» demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile umum mahlûkatına hidayetini beyandan sonra bu âyet; Vâcip Tealâ'nın bilhassa resulüne hidayetini beyan etmek için sevkolunmuştur. Zira âyetin meâli; Resulullah'ın Cibril'den vahy telâkkisini ve cümle âleme hidayet olan Kur'anı hıfzına delâlet ve hidayettir ve kıraetini vaadin zımnında vahyin müddet-i medide geleceğine işaret için *istimrara* delâlet eden *muzari* sıygası varid olmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ resulüne Kur'anı unutturmayacağını beyandan sonra sebebini beyan etmek murad ederek :

إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَىٰ ۝ وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَىٰ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ gizli ve aşikâr herşeyi bilir ve Biz Azimüşşân kolaylığı sana müyesser kılarız.]

Yani; ey Habibim! Cibril-i Emin sana vahiyle geldiğinde sen unuturum zannıyla telâşlanma. Zira; Allahü Tealâ senin cehren kıraetini ve kalbinde gizli olanı bilir. Binaenaleyh; sen korkma. Çünkü; hıfzı lâzım olanları Rabbin Tealâ sana hıfzettirir, bekaa ve nisyandan herhangisinin sizin halinize ve maslahatınıza muvafık olanı bilir, ona göre halkeder, a'mâl-i salihada, Kur'anı ezberlemekte ve ahkâm-ı şeriatta kolay olan şeyleri biz sana muvaffak kılarız.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *y ü s r a* ile muradın *şeriat-ı Muhammediye olması* ihtimali vardır. Zira şeriat-ı Muhammediye cümle şeriatlardan kolaydır, tabiat-ı beşere muvafık ve akla mülâyimdir. Çünkü; akıl ne kadar düşünse şeriatın hükmü haricinde ve fevkında daha iyi bir hükme nail olamaz. Binaenaleyh; şeriat-ı Muhammediye ahlâk-ı beşere tamamıyla muvafık olup başka şeriata ihtiyaç olmadığından cümle şeriatların hulâsası ve mütemmimidir ve ilâyevmilkıyam bâkı olup nesih ârız olmayacaktır.

Bu âyet; Vâcip Tealâ'nın hiç kimseye açmadığı teshilât kapılarını resulüne açtığına ve kimsenin muvaffak olamadığı şeylere resulünün muvaffak olacağına delâlet eder. Resulullah'ın anasız, babasız ve cahiliyet zamanında birtakım terbiyeden ârî cühelâ içinde meydana geldiği halde ef'âl-i ve akvali bütün âlemlere muktedabil olup cümle halkın hâdî ve mürşidi olması Cenab-ı Hakkın resulüne kolaylığı ve tevfikaatı cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ mesalih-i dünyeviyeyi ve mesalih-i âhireti teshil buyuracağını resulüne vaadettikten sonra cemi' halkı hakka daveti emretmek üzere :

فَذَكِّرْ اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى ۝ سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰى ۝

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Mükerrem! Eğer vaazın menfaat verirse sen Kur'anla vaazet, nasihat alır şol kimse ki Allah'tan korkar.]

Yani; biz sana herşeyi teshil ve Kur'anı ta'lim edince sen vaazın menfaat verdiği surette Kur'anla vaaz ve nasa tebliğ et. Zira; Allah'tan ve envâ'-ı intikamından korkan kimse elbette vaazdan intifa' eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile Resulullah'ın mükemmel yani gayrın nevakısını ikmâl ve itmâm edici olduğuna delâlet eder. Çünkü; bundan evvelki âyet mesalih-i dünyeviye ve uhreviyesini teshil edeceğini beyanla Cenab-ı Hak resulünü tekmil buyurduğunu ve Resulullah'ın tam manâsıyla kâmil olduğunu beyan buyurmuştu. Zira; mükemmil olmak âharın nevakısını ikmale hâdim olduğu cihetle mertebe-i kemalden sonradır. Binaenaleyh; bu âyet *ta'kibe* delâlet eden (فا) lâfzıyla vârid olmuştur. Şu halde Resulullah nefsinde tamam olduktan sonra fevkalkemal ve tamam olarak halkı hakka davetle emrolunmuştur.

Bu âyette Resulullah'ın vaazını dinleyen Kureyş'i zemmiçin vaazda menfaat şart kılınmıştır ve bu şart Kureyş'e mahsustur. Çünkü; Resulullah umuma vaazetmek ve tarik-ı hidayeti göstermek için ba'solunduğundan menfaat versin vermesin vaazeder, ancak Kureyş'e vaazı te'sir etmediğinden Resulullah'ın son derece müteessif olduğu cihetle onlar hakkında menfaat meşrût kılınmıştır. Binaenaleyh umum hakkında vaaz; menfaat vermekle meşrût değildir. Çünkü; her yerde şartın bulunmamasından meşrûtun bulunmaması lâzım gelmez. Şu halde bu makamda şart; vaazdan maksadın husulü matlub olduğuna işaret içindir, yoksa şart olan menfaat olmazsa meşrût olan vaaz da olmaz manâsına değildir.

Yahut bu âyette şartın zikri; menfaat vermekle vermemek hallerinden eşrefini zikirle diğerinden iktifa olunmuştur. Çünkü; vaazın lüzumunda menfaat vermek ve vermemek halleri Cenab-ı Hakka nispetle müsaviyse de menfaat vermek ciheti matlub ve şeref sahibi olduğundan bu ciheti zikirle diğeri meskûtünanh kalmıştır. Şu halde âyet (فذكر ان نفعت الذكرى ام لم تنفع) demektir. Yani «Sen hemen vaaz et, ister menfaat versin, ister vermesin» demek olur. Bu manâya nazaran ulema-yı din halka hemen vaazetmelidir. Te'sir edip etmediğini nazar-ı itibara almak lâzım değildir. Çünkü; Cenab-ı Hak resulüne mutlaka vaazla emredince ümmeti de mutlaka me'murdur.

Yahut Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile (ان) lâfzı (اذ) manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Ya Ekrem-er Rusül! Sen vaazet, zira; vaaz menfaat verir] demektir. Yahut (ان) (ما) manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Sen vaazet vaaz, menfaat ettiği müddetçe] demektir. Allah'tan korkanlara vaazın elbette te'sir edeceğine işaret için (سيذكر) (سين) lâfzıyla vârid olmuştur. Çünkü; Cenab-ı Hakkın kelâmında (سين) lâfzı *vücuba* delâlet eder. Binaenaleyh *manâ-yı âyet:* [Vaaz Allah'tan korkan kimseye elbette te'sir eder] demektir.

*
**

Vâcip Tealâ Allah'tan korkanlara vaazın te'sir edeceğini beyandan sonra vaaz te'sir etmeyenleri beyan etmek üzere :

وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى ۝ الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى ۝

buyuruyor.

[Nasihattan uzak olur insanların bedbaht olan şakîleri ki onlar Cehennem'in büyük ateşine dahil olurlar.]

Yani; şekavette herkesten ziyade olan ve Allah'tan korkmayan kimse vaazdan ve vaazın te'sirinden uzak olur ki o şekavette herkesten ziyade olan kimse büyük ateşe girer. Binaenaleyh; herkesten ziyade azap görür.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanlar üç *fırkadır : Birincisi ; ârif billâh olanlardır ki onlar saîd olanlardır. İkincisi ; ârif billâh olmakla beraber bazı şevakette bulunanlardır.* Bu kısım; *Allah'tan korkanlar ve vaaz kendilerine te'sir edenlerdir. Üçüncüsü ; kâfir-i muannid olanlardır* ki, *onların kalplerinde vaaz te'sir etmeyen ve daima şekavet üzere bulunan eşkıya güruhudur* ki onların büyük ateş olan Cehennem ateşine dahil olacaklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Bu âyette *nar-ı kübra* ile murad; *Cehennem ateşidir, nar-ı suğra* yani küçük ateşle murad; *dünya ateşidir.* Yahut *büyük ateş* le murad; *Cehennem'in tabakatından biridir.* Çünkü; dünyada günahlar mütefavit olduğu gibi âhirette de Cehennem'in tabaka ve derekeleri mütefavittir. Zira; herkes günahına göre muazzab olacağından vaazı dinlemeyen ve davete icabet etmeyen şakînin günahı küfrün eşna'ı ve büyüğü olduğu cihetle Cehennem'in büyük ateşiyle muazzab olacaktır.

*
* *

Vâcip Tealâ kâfir-i muannidin nar-ı kübraya dahil olacağını beyandan sonra o kâfir şakînin Cehennem'de ölmesi ve dirilmesi olmayıp daima muzzap olacağını beyan etmek üzere :

ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيٰى ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Cehennem'in büyük ateşine girdikten sonra o kâfir ateş içinde ölmez ve dirilmez.] Binaenaleyh; onun için asla rahat olmaz. Çünkü; ölmez ki rahat etsin ve menfaat verecek bir hayatla diri dahi olmaz.ki hayatından intifa etsin. Daima muazzap olduğu cihetle ne ölü, ne diridir. Şu halde âhirette bu kâfirin hali; dünyada büyük bir belâya müptelâ olan kimsenin hali gibidir. Çünkü; böyle bir belâya müptelâ olan kimseye ölü denmez, zira; kendinde hayat vardır. Kezalik diri de denmez, çünkü; müptelâ olduğu dertten kurtulup bir rahat görmediğinden dirilerin aldığı zevkı bulamadığı cihetle diri de denilmez. Şu halde yaşar, fakat bir nevi ölüdür.

*
* *

Vâcip Tealâ vaazı dinlemeyen kâfirlerin halini beyandan sonra vaazı dinleyip kendini küfürden tathir eden kimselerin halini beyan etmek üzere :

قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ﴿١٤﴾ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى ﴿١٥﴾

buyuruyor.

[Muhakkak kurtuldu şol kimse ki küfür ve ma'siyetten pâk oldu, Rabb'isinin adını andı, sonra namaz kıldı.]

Yani; fevz ü necat buldu ve âhiret azabından kurtuldu şol kimse ki iman ve envâ'ı ibadeti ihtiyarla küfürden ve günahlardan temizlendi ve Rabbisinin ismini zikirle meşgul oldu, namazda iftitah tekbirini ve bayram namazında bayram tekbirlerini alarak namaz kıldı.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette (تزكى) ile murad; *bu âyetten evvelki âyette zikrolunan küfür ve şekavetten tatahhur etmektir.* Rabbisinin ismini *z i k i r* le murad; *kalbiyle Cenab-ı Hakkı tezekkür, huzu' ve huşu'dur.* *S a l â t* la murad; *aza-yı ce-*

varihle ibadettir. Çünkü insan-ı kâmilin mertebesi; *üçtür : B i - r i n c i s i ; kalbinden akaid-i fasideyi izale etmektir.* Bu mertebeye (تزكى) ile işaret olunmuştur. *İ k i n c i s i ; zatı, sıfâtı ve ismiyle kalbinde ma'rifet-i İlâhî'ye hazırlamaktır.* Bu mertebeye (وذكر اسم ربه) kavliyle işaret olunmuştur. *Ü ç ü n c ü - s ü ; aza-yı cevarihle ibadettir.* Bu mertebeye (فصلى) kelimesiyle işaret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ insanın sebeb-i necatını beyandan sonra sebeb-i necat olan ibâdâtı terkle dünyayı ihtiyar edenleri zemmetmek üzere :

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ۝ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ۝

buyuruyor.

[Belki siz sebeb-i necatınızı işlemez lezzâtı ve nimeti daima zevale mar'uz olan dünya dirliğini ihtiyar ve âhiret üzerine tercih edersiniz. Halbuki âhiret hayırlıdır. Zira; nimetleri kederden salim ve bâkîdir. İnkıta' yoktur.] Çünkü âhiret; dâr-ı sürûrdur, hüzn ü keder yoktur, dâr-ı safâdır, cefası yoktur, dar-ı rahattır, meşakkatı yoktur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âyette hitap; *kâfirlere olduğuna nazaran d ü n y a y ı i h t i y a r* ın manâsı; *dünyaya razı olarak kalbi mutmain olmak ve âhiretten bilkülliye i'raz etmektir.* Hitap, *umuma* olduğuna nazaran *insanların dünyayı tahsili ve esbabına tevessülü takdim etmektir.* Şu halde âyet-i celile kâfirlere nispetle tevbihi ve müminlere nisbetle itabı teşdid etmek için sevkolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ bu sûrede ve şu âyetlerde tevhide, nübüvvete ve küfrüzere tehdide ve taat üzere terğibe işaretten sonra bunların

cümlesi Resulullah'tan evvel geçen enbiyanın şeriatlarında mevcut olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ هٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولٰى ۝ صُحُفِ إِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى ۝

buyuruyor.

[Şu zikrolunan meseleler İbrahim ve Mûsâ (A.S.) ın suhufları olan suhuf-u ûlâda mevcuttur.]

Yani; Vâcip Tealâ'nın vahdaniyeti, nübüvvet ve ahval-i âhirete müteallik itikadat ve evvel geçenlerin kitaplarında dahi düstur ittihaz olunmuştur. Şu manâya nazaran (هذا) lâfzıyla işaret olunan; *sûrenin evvelinden beri itikadiyata müteallik olarak beyan olunan mesâildir.* Çünkü; sûrede itikadiyata müteallik mesâil icmâlen beyan olunmuştur, itikadiyatta şeriatların cümlesi müsavidir, ahkâm değişmez. Yahut (هذا) lâfzıyla işaret (قد افلح) fıkrasından (والآخرة خير وابقى) fıkrasına gelinceye kadar beyan olunan ahkâma işarettir. Çünkü; (تزكى) kelimesi *cemi-i akaid-i batıleden tatahhura ve amel cihetinden de ahlâk-ı zemimeden tasfiyeye* (وذكر اسم ربه) cümlesi *ruhun ma'rifet-i İlâhî'yeyle tezyinine* ve (فصلى) kelimesi *ibadat-ı İlâhî'yeyle aza-yı cevarihin hizmet-i mukaddese-i İlâhî'yede bulunmasına* ve (بل تؤثرون) fıkrası *dünyaya fart-ı muhabbetten zecre* (والآخرة) cümlesi de *sevaba ve rıza-yı İlâhî'yi tahsile sa'ya delâlet ettiğinden* bu ahkâmın cümlesi geçmiş şeriatların herbirinde mültezem bulunduğuna işaret olunmuş ve şerayi-i sâbıka içinde İbrahim ve Mûsâ (A.S.) ın şeriatları herkesçe ve bilhassa Araplar indinde meşhur olduğundan bunları zikirle diğerlerinden iktifa edilmiştir.

***

SURE-İ GAAŞİYE

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Yirmi altı*

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ الْغَاشِيَةِ ۝

âyeti câmidir.

[Ya Ekrem-er Rusül! Muhakkak kıyamet gününün haberi sana geldi ki o günün belâsı cümle nâsı ihata edicidir.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *kıyamet günü şiddetiyle bağteten nası ihata ve setredeceğine binaen* *g a a ş i y e* denmiştir. Çünkü; *her cihetten birşeyi ihata ve setreden şeye* *g a a ş î* denir ki *örtücü* manâsınadır. Yahut *g a a ş i* yle murad; *Cehennem ateşidir.* Zira Cehennem ateşi *ehl-i Cehennem'i tamamen ihata edeceğine binaen gaaşiye denmeye sezâdır.* *Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette* (هل) (قد) manâsınadır. Çünkü; kıyametin haberi muhakkak olarak gelmiştir.

***

Vâcip Tealâ gaaşiye denilen kıyamet gününde insanlara arız olacak ahvali beyan etmek üzere :

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ۝ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ ۝ تَصْلٰى نَارًا حَامِيَةً ۝ تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍ ۝

buyuruyor.

[O günde birçok yüzler zelil ve hakirdir, Cehennem'e yorucu ve üzücü birtakım ameller işlerler.] Zira; onlar boyunlarında ağır zincirler taşıdıkları gibi ateşin aşağısına inerler, yukarısına çıkarlar, aç ve susuz bulunurlar ve oraya nasb-ı nefsetmişlerdir. Çünkü; daima orada bulunurlar. **[Ve bu zelil yüzler alevlenici ateşe girer, hararette son dereceye varmış olan pınardan sulanırlar.]**

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *h â ş i a ; zelil ve hakir olmaktır*. Çünkü; ehl-i Cehennem dünyada rusül-ü kirama iman ve Allahü Tealâ'ya ibadetten tekebbür ettiklerine mukabil âhirette zelil, rezil ve rüsvâ olacakları, dünyadaki kibrin eseri yüzlerinde görüldüğü gibi âhirette dahi zillet ve sefaletin eseri yüzlerinde görüleceği beyan olunmuştur. *Â m i l e ; amel işleyici* ve *n â - s ı b e ; o amel yorucu* demektir. Bu amel âhirette olduğuna nazaran beyan olunduğu veçhile Cehennem'de birtakım meşakkatlı amellerde bulunacaklardır. Amma bu dünyada amel olduğuna nazaran rahiplere ve putlara ibadet edenler birçok yorucu ameller işledilerse de ancak asıl itikatlar olmadığı cihetle faydasını görmeyecekleri beyan olunmuştur.

H â m i y e ; çok zaman yakmakla kızdırılmıştır ki *onun sısıcaklığına muâdil bir sıcaklık olmaz* demektir. Yani «dünyada imân etmeyen kâfirler zelil ve hakir olarak öyle bir ateşe girerler ki o ateş çok zamandan beri alevlenmiş ve harareti son dereceye varmış» demektir. Onlar yalnız bu ateşle yanmakla da kalmazlar, belki bir pınardan sulanırlar ki o pınarın suyunun harareti nihayete gelmiştir. Hatta o sudan bir damlası bu dünyada bir dağ başına konmuş olsa o dağ tuz gibi erir. Çünkü *â n i y e ; harareti son dereceye gelmiş* demektir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in zillet ve sefaletlerini ve alev sahibi Cehennem'e gireceklerini ve içecekleri sularını beyandan sonra yiyeceklerini beyan etmek üzere :

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ ۝٦ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِى مِنْ جُوعٍ ۝٧

buyuruyor.

[Onlar için Cehennem'de yiyecek taam yok, ancak (dari') denilen dikenli ottan hasıl olan taam vardır ki o taam yiyenleri semizlendirmez ve açlıktan da kurtarmaz.]

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *d a - r i ' ; bir dikendir ki yaşken deve otlar, kuruduğunda deve de yemez, zehir gibi acıdır, rayihası gayet kerihtir, cifeden kötü ve ateşten daha sıcaktır.* Bunların taamı Cehennem'de dari' denilen dikenli ota müşabih bir nevi zehirli şeyden hasıl olacağı beyan olunmuştur. Bu taamı yediklerinde Cenab-ı Hakka tazarru ve niyaz edip halâslarını taleb edeceklerine işaret için *bunların taamlarına d a r i '* denmiştir. Bu taam, yiyenleri semizlendirmez. Çünkü; vücuda nâfi değildir, açlığı da defedemez. Çünkü; karnı doyuncaya kadar yemek ihtimali yoktur. Ehl-i Cehennem'in sularını ve taamlarını beyan etmek; sefalet ve zilletlerini ve azaplarının nihayete varacağını beyan etmektir.

Cehennem'in birçok derekât ve tabakatı olup bazı derekede bulunanların taamı (gıslîn) den yani irinden, bazılarının taamı (zakkum) dan, bazılarının taamı (dari') den olduğu cihetle âyetler arasında tefavüt yoktur. Çünkü; taamlarının (gıslîn) den olduğunu beyan eden âyet bir tabakada bulunanlara mahsus olduğu gibi (dari') den olduğunu beyan eden âyet de diğer bir tabakaya mahsustur.

⁂

Vâcip Tealâ ehl-i Cehennem'in halini beyandan sonra ehl-i Cennet'in halini beyan etmek üzere :

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ۝ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ۝ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ۝ لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ۝

buyuruyor.

[O günde müminlerin yüzleri gayet güzel ve gördükleri nimetlerin eseri yüzlerinde zahir olur, o yüzler yüksek Cennet'te işledikleri amellerinin ecrini görünce dünyada o amele sa'ylarına razı, memnun ve mesrur olurlar.] Zira; sa'yları sayesinde birçok nimetlere nâil oldukları için elbette razı olacakları beyan olunmuştur.

[**Ve onlar Cennet'te kötü söz işitmezler.**] Çünkü; ehl-i Cennet'in sözleri zikirden ibaret olduğu cihetle batıl söz söylenmez ki duysunlar. Zira Cennet; Allah'ın komşularına hazırlanmış bir mevki olduğu için lâğviyattan münezzehtir. Binaenaleyh Cennet'te yalan, iftira ve yekdiğerine söğmek, Allahü Tealâ'ya küfretmek gibi şeyler olmaz. Bunun şahidi; dünyada büyük kimseler huzurunda vâki olan meclislerdir. Zira; şerif ve muhterem olan meclislerde lâğviyat olmaz. Halbuki Cennet, huzur-u İlâhî'dir.

*
* *

Vâcip Tealâ Cennet'in diğer sıfatlarını beyan etmek üzere :

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾ فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ ﴿١٤﴾ وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[**Cennet'te ehl-i Cennet'in arzularına muvafık, istedikleri yere akar ve arkası kesilmez pınar olduğu gibi o Cennet'te yüksek köşkler dahi vardır, o köşklerde kulpsuz bardak, billûr kâseler, birbirine dayanmış yastıklar ve envâ'-ı renklerle döşenmiş döşekler de vardır.**]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *a y n ı c a r i y e* yani *akar pınarlar* Cennet'in her tarafında vardır. Zira; bu makamda (عين) lâfzında olan *tenvin, kesret içindir. S ü r u r ; köşkler ve saraylar* manâsınadır. *E k v a b ; ibrikten küçük, kulpsuz gûnâgûn bardaklardır* ki ehl-i Cennet için hazırlanmıştır. *N e m a r i k ; yastıklar, m a s f u f e ; saf olmuş birbirine dayanmış* yani *köşklere dizilmiş, z e r a b i y ; döşekler, m e b s u s e ; döşenmiş* demektir. Dünyada zengin olan kimselerin konakları bunlara bir nümunedir.

*
* *

Vâcip Tealâ ehl-i Cennet'in ve ehl-i Cehennem'in hallerini

beyan buyurunca bu hallerin kıyamette olacağına binaen kıyameti ispata muhtaç olup kıyameti ispat da Vâcip Tealâ'nın vücudunu ispata mevkuf olduğundan vücud-u İlâhî'ye delâlet eden delilleri beyan etmek üzere :

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ۝ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ۝ وَإِلَى الْجِبَالِ
كَيْفَ نُصِبَتْ ۝ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ۝

buyuruyor.

[Kıyameti inkâr eden kâfirler inkâr ederler de nazar edip bakmazlar mı ki deveye nasıl halkolundu? Eğer onun yaratılışında olan acâib ve garâibe kemal-i dikkatla nazar edip bakmış olsalar hâlikın vücudunu, kıyamette kudretini ikrar ve itiraf ederler ve o kâfirler semaya bakmazlar mı ki direksiz olduğu halde nasıl yüksek kılındı ve yerden ne kadar kaldırıldı? Eğer onlar bihakkın baksalar bu kadar cesametle semayı kaldırmaya kaadir olan Allahü Tealâ'nın kıyamete ve öldükten sonra insanları kabirlerinden kaldırmaya kaadir olacağına iman ederler, o kâfirler vahdaniyeti ve âhireti inkâr ederler de dağlara nazar edip bakmazlar mı ki o dağlar yer üzerine nasıl kondu ve iki tarafa temayül etmeksizin nasıl sabit olarak duruyor? Bu kadar cesametle sallanmaksızın dağları durdurmaya kaadir olan Allahü Tealâ insanları ba'sa kaadir olmaz mı? Ve aklı olanlar düşünseler bunu bilmezler mi? Onlar arza bakmazlar mı ki nasıl döşenmiş hatta insanın yatmasına, oturmasına, ekip dikmesine ve her türlü intifâ'ına elverişli halkolunmuştur. Bu kadar insanın menfaatına hizmet eden arzı bu minval üzere halketmeye kaadir olan Allahü Tealâ insanları kabirlerinden kaldırmaya ve Cennet'te rahat ettirmeye kaadir olmaz mı?]

Bu âyet-i celile; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın vücuduna, ilmine, kudretine, mahlûkatından ganî bir hakîm-i mutlak ve fâil-i muhtar olduğuna delâlet eder. Çünkü; cümle ecsam cismiyette müsavi olduğu halde herbirerleri âharından temeyyüz

edecek bir sıfat ve hassayı haiz olup aynı sıfatın diğerinde bulunması mümkünken ancak ona mahsus olması Vâcip Tealâ'nın vücuduna ve fâil-i muhtar olduğuna delâlet ettiği gibi saniin hakîm ve âlim olduğuna dahi delâlet eder. Zira; mahlûkatın ve bilhassa bu âyette beyan olunan *deve, sema, arz ve dağların* herbirinde acîb ve garîb sanatlar ve hikmetler saniin ilmine, kudretine ve hikmet sahibi olduğuna delâlet eder. Bununla beraber cümle mahlûkatın yekdiğerine irtibatı ve hüsn-ü imtizacı olduğu gibi herbirinin diğerine ihtiyacı da malûmdur. Bilhassa insanların bazılarının bazılarına ihtiyacı her zaman müşahede olunan ahvaldendir. Çünkü; bir insan yalnız yaşayamaz. Zira; kendinin muhtaç olduğu eşyanın cümlesini tedarik etmek mümkün olmadığından içtimâ' suretiyle yaşamak ve herbiri bir nevi ihtiyacı te'min etmekle mümkün olduğundan insanlar daima az ve çok bir içtimâ'la yaşarlar, şu içtimâ'ın, yekdiğeriyle hüsn-ü imtizac etmesi ve zulm ü taaddîden sakınması ve intizamın yoluyla cereyan eylemesiyle husul bulacağı tabii ve zarûridir. Hüsn-ü intizam ise tekâlif-i İlâhî'yeyle olabileceğinden elbette âhiretin vücudunu ikrar etmek şu mukaddematın levazım-ı zaruriyesindendir.

İşte şu esaslara binaen Vâcip Tealâ'nın vücuduna delâlet eden deliller âhiretin vücuduna dahi delâlet ettiği cihetle şu âyette beyan olunan deliller âhiretin, Cehennem'in ve Cennet'in vücuduna dahi delâlet eder. Binaenaleyh; şu delillere nazar edip lâyıkı veçhüzere düşünen her âkil Vâcip Tealâ'nın vahdaniyetini ve âhireti itikad eder. Bu âyette zikrolunan dört şey beyninde münasebet şöyledir : Kur'an lisan-ı Arap üzere nâzil olup diyâr-ı Arap ise ziraattan halî olduğu cihetle Araplar ekser-i evkatta deve üzerinde çöllerde müsaferette yalnız bulunurlar. İnsanların sahralarda yalnız bulunduğunda konuşacak kimse olmadığından gözünün gördüğü mevcudatta tefekkürle meşgul olması zaruridir. Mevcudattan evvel be evvel gözünün isabet edeceği şey; bindiği deveyle başını kaldırınca üzerinde gökler, sağında ve solunda dağlar ve ayağının altında yerlerdir. İşte çöllerde ve hali yerlerde ancak bunları görüp tefekkür edeceğine binaen Cenab-ı Hak bu âyette bunları cemetmiş ve istidlâlin yalnız bir nev'e mahsus olmayıp mahlûkatın herbirisiyle mümkün olduğunu beyan buyurmuştur.

Hayvanattan gözetilen menfaat; etini yemek, sütünü sağmak yününü almak, yükünü yükletmek ve üzerine binmektir. Devedeyse bunların cümlesi mevcud olmakla beraber meşakkatı da az olduğundan hayvanat içinde deveyi zikretmiştir. Çünkü; devenin menfaatı çok, mihnetiyse azdır.

***

Vâcip Tealâ vahdaniyetin ve âhiretin delillerini beyandan sonra şu beyan olunan eşyalarla vaazetmesini resulüne emretmek üzere :

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen şu delâili beyan ederek nâsa vaazet. Zira senin vazifen ancak onlara nasihat etmektir. Senin nasihatını kabul edip delâile nazar etmezlerse senin için beis yoktur.] Çünkü; onlar üzerine bekçi olmadığın gibi nasihatını kabule onları icbara da me'mur değilsin. Vazifeni yerine getirdikten sonra onların kabul etmemesinden sana keder yoktur.

***

Vâcip Tealâ resulünün vazifesi tebliğ etmek olduğunu beyandan sonra vaazdan i'raz edenlere azab edeceğini beyan etmek üzere:

إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللّٰهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[Ve lâkin şu kimse ki vaazından yüz çevirdi ve küfretti. O kimseye Allahü Tealâ büyük azapla azab eder.] Yahut âyette *istisna; hakikidir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Sen vaaz et, illâ şu kimseye vaaz etme ki o kimse senin vaazından yüz döndürdü ve küfretti. Ona vaaz lâzım değildir. Çünkü; istihza etmekle kalbini mahzun eder] demektir.

Azabı, küfür azabı olduğu cihetle cümle azapların fevkında olacağına işaret için Cenab-ı Hak bu misilli kimselere büyük azab edeceğini beyan buyurmuştur.

إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

[Onların rücû'ları ancak bizim huzurumuzadır. Bundan sonra onların hesapları da bizim üzerimizedir.]

Yani; biz onlara azab ederiz. Zira; o vaazdan yüz çevirenlerin dönüp gelecekleri bizim huzurumuzdur ve bizim huzurumuza geldikten sonra onların hesapları bizim üzerimizdedir. Binaenaleyh; biz onlara vaazı neden dinlemediklerini ve niçin küfrettiklerini suâl eder, cezalarını veririz. Bu âyet; Vâcip Tealâ'nın azab-ı ekberle azab edeceğine delildir ve takriri şöyledir: «Biz vaazdan i'raz edenlere azab ederiz. Zira; vaazdan i'raz edenlerin rücuu ancak bizedir. Her kimse ki vaazdan i'raz ederek bize rücû' ede, biz ona azab ederiz. Binaenaleyh; vaazdan rücû edene biz, azab ederiz» demektir.

*
**

SURE-İ FECİR

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Otuz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْفَجْرِ ۝ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ۝ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ۝ وَاللَّيْلِ اِذَا يَسْرِ ۝

[Âleme ziyasını dağıtmakla nurlandıran sabaha, Zilhiccenin evvelinden on adet geceye, mevcudatın çift ve tek olanlarına ve karanlığını alıp gittiği vakitte her günün gecesine yemin ederim ki elbette kâfirlere azab ederim.]

Yani; âlemlere fevaid-i kesiresi bulunan sabah vaktine veya sabah namazına, kurban ayının evvelinden bilitibar nasın ef'âl-i hacla meşgul bulundukları on geceye ve mahlûkatın çift ve tek olanlarına ve gece zâil olup gittiğinde o giden geceye, yemin ederim ki kâfirler elbette azab olunurlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile sabah vakti; Allah'ın birliğine delâlet ettiği gibi gecenin karanlığını izaleyle âlemi ziyaya garkedince hayvanat, vuhuş, tuyur, cümle insanlar ve ruh sahipleri mahallerinden çıkıp herkes rızkını aramak üzere yeryüzüne dağıldıkları cihetle fevaid-i dünyeviyeyi cami olduğundan şerefine binaen Cenab-ı Hak sabah vaktine yemin etmiştir. Sabah vakti herkesin uykudan uyanıp yatağından kalkarak herbirinin matlubu olan şey tarafına gitmesi erbab-ı akıl nazarında mevtanın kabrinden kalkmasına bir nümune olduğundan ba's'ın bir hatırası olmak itibarıyla faide-i diniyesi mevcud olduğu cihetle sabah vaktinin indallah ve indennas şerefi ve kadri âlîdir ki kendisiyle kasem olunmuştur. Yahut sabah namazında gece ve gündüze me'mur olan hafaza me-

lekleri içtimâ' ettiklerinden sabah namazına kasem buyurmuştur. Yahut *f e c i r* le murad; *Muharrem ayının birinci sabahıdır.* Zira; yevm-i mezkûr Arabî tarihinin senebaşı olduğu cihetle şeref sahibidir. Yahut *kurban bayramının sabahı muraddır.* Zira hacca müteallik olan ibadatın ekserisi o güne tesadüf ettiğinden şereflidir. Binaenaleyh; kendisiyle yemin olunmuştur. Şu manâlardan herhangisi murad olunursa olunsun şereften halî olmadığı cihetle fecri Cenab-ı Hak muksemünbih kılmıştır.

L e y â l - i a ş i r le murad; *Zilhicce'nin evvelinden on gecedir.* Zira; o günlerle geceleri ehl-i imanın ef'âl-i hacla meşgul oldukları günler olduğu için şereflidir. Hatta Resulullah (S.A.) Efendimiz :

ما من ايام العمل فيهن احب الى الله من هذه الايام العشر

buyurmuştur. Yani «Günlerden hiçbir gün olmadı ki o günlerde amel şu on gündeki amelden ziyade Allahü Tealâ'ya muhabbetli olsun. Elbette bu on günde amel Allah'a her günlerden ziyade muhabbetli olur» demektir. Yahut *l e y â l - i a ş i r* le murad; *Ramazan'ın aşr-i ahiridir.* Zira; aşr-ı ahirde leyle-i Kadir olduğundan şerefi ziyadedir. Herhangi manâ murad olunursa olunsun *tenvin; ta'zim* içindir. Şu halde *manâ-yı âyet :* [Şu şeref ve haysiyet sahibi olan on geceye yemin ederim] demektir.

Ş e f i ' le murad; *mahlûkat, v i t i r* le murad; *haliktır.* Zira mahlûkat; gece, gündüz, erkek, dişi, yaz, kış, yer, gök, karanlık, aydınlık v.s. gibi ekseriyetle çift olup Vâcip Tealâ ise tektir. Yahut *mahlûkattan çift ve tek olanlar* muraddır. Yahut *Cennet'le Cehennem'dir.* Çünkü; Cennet sekiz olduğu cihetle çifttir ve Cehennem yedi olduğu cihetle tektir. Herhangi manâ murad olunursa olunsun tek ve çift şerefi haiz oldukları cihetle kasem olunmuştur.

Gecenin gidip gelmesiyle günlerin ihtilâfı ve bey ü şira için müddetlerin intizamı, gece gündüzün suret-i muntazamada cereyanı bir müdebbir-i hakîmin sun'uyla olduğuna delâlet ettiği cihetle itikadiyat ve ameliyata hâdim olduğundan muksemünbih kılınmıştır. Bu yeminin cevabı mukadderdir ve «Elbette kâfirlere ben azab ederim» demektir. Çünkü; bundan evvelki sûrenin âhirinde kâfire azab-ı ekberle azab edeceğini beyan buyurunca Vâcip Tealâ bu sû-

renin evvelinde şu mezkûr olan eşyaya yeminle o azabın vâki olacağını te'kid etmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ eşya-yı mezkûreye yeminin kâfi olduğunu beyan etmek üzere :

هَلْ فِي ذَٰلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ ۝

buyuruyor.

[Şu yemin edilen eşyalara yeminde akıl sahibi olan kimseye kanaat verecek kasem var mıdır?]

Yani; aklı olan bilir ki Allahü Tealâ'nın şu kasem buyurmuş olduğu şeylerde gördüğü acaip ve garaibe bakarak bu eşyanın yemin etmeye lâyık şeref ve şan sahibi olduğunu ve bunlara yeminin kâfi olacağını bilir. Çünkü; bunlara yemin kâfi olmazsa başkalarına yemin de kâfi olamaz. Halbuki akıl sahibi için bunlara yemin kâfidir, başka şeylere yemin etmeye hacet yoktur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu makamda *istifham, te'kid içindir*. Hariçte bunun nazîri: Bir mesele hakkında kuvvetli delil getiren kimse delilini beyandan sonra «Şu zikrettiğim şeyde delil var mıdır?» der ki «Delilim gayet kuvvetlidir» demek olur.

H ı c r ; meni' manâsınadır. A k ı l ; sahibini günahlardan ve lâyık olmadık şeylerden menettiği için bu âyette *akla h ı c r* denmiştir.

*
**

Vâcip Tealâ kasemin cevabında kâfirlere azab edeceğini beyandan sonra o azabı tafsil etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ۝ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ۝ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen bilmedin mi Rabbin Tealâ ne işledi? (İrem) denilen beldede sakin olan Âd kavmine ki onlar hiç bir beldede emsali yaratılmamış yüksek konaklar sahipleriydiler.]

Yani; ey Habibim! Sen görmedin ve bilmedin mi ki Rabbin Tealâ Âd kavmine ne işledi ve onları nasıl ihlâk etti? Âd kavmi (İrem) gibi kemal-i rahat, safası mevcut ve cefadan halî dünya nimetlerinin hepsi mevcut bir beldenin sahipleri oldukları gibi emsali hiç bir beldede halkolunmamış yüksek sarayların ve konakların da sahipleriydiler. Şu halde böyle servet ü sâman, saltanat ve kuvvet sahibi ve ömürlerinin uzunluğu her kavimden ziyade olan Âd kavmini Rabbin Tealâ ihlâk edince onlardan daha zayıf olan Mekke ahalisini ihlâk edeceği evleviyetle sabit olur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *Â d ; bu kavmin büyük pederlerinin ismi olduğundan* o kavme Âd kavmi denmiştir. Çünkü; bir kabilenin büyük pederinin ismiyle çağırılması âdettir. (Âd) Hz. Nuh'un dördüncü oğludur. Çünkü; Hz. Nuh'un oğlu (Sam) ın oğlu (İrem) in oğlu (Avs) ın oğludur. *İ r e m ; Şam,* veya *İskenderiye* beldesidir. Zira; bu beldeler dünyanın en güzel beldeleri olup her nimetleri de mebzuldür. Yahut *İ r e m ; Şeddadın yaptığı ebniye-i cesimeye işarettir.* Zira; Şeddad kendi zu'munca dünyada Cennet yapmak üzere Aden sahrasında altın, gümüş ve sair cevahirden mamul cesim saraylar, yüksek köşkler bina ettirdi. Lâkin kemal-i tuğyanından dolayı içine oturamaksızın cemaatiyle beraber Cenab-ı Hak onu ihlâk etti ve bu ebniyeyi halkın gözünden gizledi. Yalnız Hz. Muâviye'nin hilâfeti zamanında (Abdullah b. Kılâbe denilen adam devesini aramak üzere gezerken bu şehr-i cesime tesadüf ederek bir at yükü aldı, Yemen'e getirdi. Hz. Muâviye bu vak'ayı işitince (Kâ'b-ı Ahbar) ı getirtir. «Dünyada altın ve gümüşten yapılmış şehir var mıdır?» diye suâl etmesi üzerine (Kâ'b) Hazretleri «Evet! Şeddad'ın yaptığı (Bağ-ı İrem) vardır. Senin zamanında ehl-i İslâm'dan devesini arar bir kimse o şehre girecek, o girecek adamın yüzü kırmızı, boyu kısa, kaşının üstünde ve boynunda benleri olacak» der ve iki tarafına bakınca (Abdullah b. Kılâbe) yi o mecliste görür ve «İşte o recül budur» dediği mervidir.

***

[Vâcip Tealâ Âd kavminin halini beyandan sonra Semûd kavminin halini beyan etmek üzere :

وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ۝

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! Sen bilmedin mi Rabbin Tealâ kavm-i Semûd'u nasıl ihlâk etti? O kavm-i Semûd şol kimseler ki onlar (Vadi-i Kurâ) denilen beldelerinde dağları, taşları oyar, kendilerine ev yaparlardı.] Bu kadar kuvvete malik olan kavm-i Semûd'u Rabbin Tealâ nasıl ihlâk ettiyse ehl-i Mekke'yi de öylece ihlâk edeceği evleviyetle sabit olur. Kavm-i Semûd'un 1700 şehir bina edip hepsinin taştan oyma olduğu mervidir.

Vâdi-i Kurâ; Medine ile Tebûk arasında bir mahaldir. Hatta Resulullah Tebûk gazasında bir kul at üzerinde o mahalle geldiğinde ashabına hitaben «Sür'at edin. Zira; siz mel'ûn bir vadidesiniz» buyurduğu mervidir. *Semûd; Salih (A.S.) ın kavmidir.* Peygamberlerine iman etmedikleri için Cenab-ı Hak bir sayhayla onları ihlâk etmiştir.

***

Vâcip Tealâ Âd ve Semûd kavimlerinin hallerini beyandan sonra küfür ve temerrüdde onlara benzeyen Firavun'un halini beyan etmek üzere:

وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen bilmedin mi Rabbin Tealâ mıhlar sahibi olan Firavun'a ne işledi ve onu nasıl ihlâk etti?]

Yani; sıytı dünyayı tutmuş kuvvet ve şevkte sahibi olan Firavun'u denize garketmek suretiyle ihlâke kaadir olan Allahü Tealâ'nın ehl-i Mekke'yi de ihlâke kaadir olacağı evleviyetle sabittir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *Firavun'un askeri çok olup askerin çadırına çokça kazık çaktırdığından* veyahut *kendine isyan edenlerin ellerini mıhla çakıp ölünceye kadar bırakmadığından* yahut *mülk ve erkân-ı devlet sahibi olduğun-*

dan z i l ' e v t a d denilmiştir. Çünkü *e v t a d ; veted'in cem'idir. V e t e d ; kazık ve çivi* manâsınadır. Erkân-ı devlet, devletin çivisi makamında olduklarından onlara da evtad denilebilir.

***

Vâcip Tealâ Âd ve Semûd kavimleriyle Firavun'un helâklerine işaretten sonra onların isyanlarına mukabil sonra envâ'-ı azapla muazzap olduklarına işaret etmek üzere :

الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ ۝ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ ۝ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki Âd ve Semud kavimleri, Firavun ve bunların her cümlesi beldelerinde tuğyan ederek fesadı çok yaptılar. Binaenaleyh senin Rabb'in onlar üzerine bir nevi azabı döktü.]

Yani; onlar mallarına, mansıblarına ve sair sahte itibarlarına güvenerek beldelerde zuafa-yı ibâda tuğyanla zulmettiler ve beldelerde fesadı çok yaptılar. Şu halde onlar Allah'ın kullarına fesadı çok yapıp eza, cefa ve işkence edince Rabbin Tealâ onlar üzerine azabını döktü ve herbirerlerini birer nevi azapla ihlâk etti. *S a v t ; deriden yapılan kamçıdır.* Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âhirette onlar için hazırlanan azaba nispetle dünyada helâklerine bais olan azap kılıca nispetle kamçıyla azap gibi ehven olduğunda işaret için (سوط عذاب) denmiştir. Onlar üzerine gelen azap birbiri arkasında döküldüğüne işaret için *döğmek* manâsına olan *s a b b* ile tâbir olunmuş ve herbirine birer nevi azap nâzil olmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bazı âyette bunların azaplarının âhirete te'hir olunduğunu beyana bu âyette dünyada azab olunduklarını beyan münafi değildir. Zira âhirete te'hiri beyan olunan; azaplarının tamamıdır. Bu âyette beyan olunan; azaplarının bazı nev'idir. Binaenaleyh; âyetler beyninde asla tenakuz yoktur. Bu âyetlerin herbiri kendinden evvel geçen âyete delildir ve takriri

şöyledir: «Âd, Semûd kavmiyle Firavun cümlesi tâğî oldular. Zira; onlar beldelerinde çok fesad işlediler. Her kimseler ki çok fesad işlediler, tâğîlerdir. Binaenaleyh; Âd ve Semûd kavmiyle Firavun tâğîlerdir». Kezalik «Onlar üzerine Rabbin bir nevi azabını döktü. Zira; onlar çok fesad işlediler. Her kimseler ki çok fesad işleyeler, Rabbin onlar üzerine azabını döker. Âd ve Semûd kavmiyle Firavun üzerine Rabbin azabını döktü» demektir.

*
**

Vâcip Teâlâ Âd ve Semûd kavmiyle Firavun gibi âlemi ifsad eden kavimler üzerine azabı döktüğünü beyandan sonra onların azaplarını icab eden hallerini bildiğini ve hallerini gözettiğini beyan etmek üzere :

إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ⑭

buyuruyor.

[**Muhakkak senin Rabbin âsîleri gözetir.**] Binaenaleyh; onlardan hiçbirinin halini fevtetmediğinden herkesin ve her kavmin haline ve ameline göre mücazat eder. Şu halde hiçbir kimse halini, hayır ve şer a'mâlini Allahü Teâlâ'dan saklayamaz. Zira; Allahü Teâlâ onları gözetici ve hallerini bilicidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet-i celile Vâcip Teâlâ'nın kullarının halini gözettiğini temsildir. Zira *m i r s a d ; bazı ahvali gözetecek mahal olup* Cenab-ı Hak mekândan münezzeh olduğu cihetle âyetin teşbihe hamlolunması lâzımdır. Keenne Vâcip Teâlâ'nın ilmi, gelip geçeni gözetmek için yol üzerine oturan bekçinin haline teşbih olunmuştur. Resulullah'ın kavmine de diğerlerine isabet eden azap misilli azabın isabet edeceğine işaret için rubûbiyet sıfatı Resulullah'a muzaf kılınmıştır. Çünkü; Allahü Teâlâ herkesin Rabbisi olduğu halde Resulullah'a «Senin Rabbin» demek kâfirlere ta'rizdir.

Bu âyet; Semûd ve emsaline azabın dökülmesine delil ve illettir ve takriri şöyledir: «Rabbin Teâlâ onlar üzerine bir nevi azabını döktü. Zira; Rabbin onları gözettiği cihetle günahlarını bilir. Her

kimse ki gözetmekle onların günahlarını bile, üzerlerine azabını döker. Binaenaleyh; Rabbin onlar üzerine azabını döktü» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ kullarının hallerini gözettiğini beyanla ibadete terğib ettiği halde kulların ibadetten i'raz ettiklerini ve himmetlerini ancak dünyaya olduğunu beyan etmek üzere :

فَأَمَّا الْإِنسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ ﴿١٥﴾ وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Amma insanı Rabbisi imtihan edip ona zenginlik ve refah-ı halle ikram ederek nimet sahibi kıldığında o insan «Benim Rabbim bana servet ü sâmân ve sair nimetlerle ikram etti» demekle sürurunu izhar eder ve amma Rabbisi onu bazı belâya ile imtihan edip onun üzerine rızkını dar kıldığında o insan «Benim Rabbim bana ihanet etti» demekle esefini izhar eder.]

Yani; insan dünya nimetine nail olunca memnun olur ve o nimeti kendi istihkaakı zannıyla izhar-ı beşaşet eder ve dünya nimetinden mahrum fakırla müptelâ olduğunda gûya Cenab-ı Hakta bir alacağı varmış da vermemiş gibi yüzünü ekşitir ve Cenab-ı Hakkın ihanet ettiğini söylemekle tahassürünü izhar eder. Halbuki insanın nâil olduğu nimetler mücerret fazl-ı İlâhî ve ihsân-ı sübhanîdir. Zira; hiçbir zamanda insanın istihkaakı nâil olduğu nimeti değmez lâkin insanın fikri kısa, nazarı kötü ve himmeti dünyaya münhasır olduğundan âkıbeti düşünüp ileriyi göremez. Binaenaleyh; dünyaca nâil olduğu nimeti ikram; nimetten mahrum olduğunu ihanet sayar. Halbuki servet ve gına çok kimseler hakkında ikram olmak şöyle dursun ayn-ı ihanet ve fakr u fakaysa bazı kimseler hakkında ayn-ı keramet ve saâdet olur. Çünkü; servet tuğyana sebep olup dünya ve âhirette sahibinin hâib ü hâsir olmasına sebep olduğu gibi fakr u faka da sükûnet ve tevazuuna ve dareynde saâdet ve selâ-

metine sebep olur. Binaenaleyh; dünyada bir kimse hakkında nimetin veyahut âlâm ü ekdârın husulü o kimsenin istihkaakına delâlet etmez. Zira; görülüyor ki Allahü Tealâ birçok âsî ve kâfir kullarını dünyaca envâ'-ı nimetle mütena'im kıldığı gibi bir çok mümin sâlih ve takıy kullarını da fakr u fâka ve envâ'-ı meşakkatla müptelâ kılar. Şu halde dünyada mütena'im olan kimsenin kendine saâdet ve kerametle ve müstehak olduğunu beyanla hükmetmesi caiz olmadığı gibi fakırla ve sair mesaible müptelâ olan kimsenin de nefsine ihanetle hükmetmesi dahi caiz olmaz. Zira; âlâmla müptelâ olan kimsenin müptelâ olduğu zamanda onun üzerine Allah'ın sayılmaz ve tükenmez nimetleri vardır. Bunların cümlesini unutarak fakra veya bazı mesâibe müptelâ oldum diyerek nefsine ihanetle hükmetmek küstahlıktır. Binaenaleyh; himmetini mücerret dünyaya sarfedenleri Cenab-ı Hak zem buyurmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ insanın himmeti mücerret dünyaya olduğunu beyandan sonra dünyaya himmeti hasretmeyi men' ve dünyaya muhabbetlerini ispat etmek üzere :

كَلَّا بَل لَّا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ ﴿١٧﴾ وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Sizin itikadınız gibi değildir.] Zira; zengin olan kimsenin gınası ona ikram ve fakir olan kimsenin fakrı ona ihanet için olmaz. Binaenaleyh; bu itikattan vazgeçin. Çünkü; ganinin gınası ve fakirin fakrı hikmet-i İlâhî'ye icabıdır, yoksa herkesin istihkaakı değildir. **[Belki sizin işiniz ve sözünüz kötüdür, zira; Allah'ın size vermiş olduğu nimetlerle yetimlere ikram etmiyorsunuz.]** Halbuki yetim sizin kendi cinsinizden babasını kaybetmiş ve henüz baliğ olup ihtiyaçtan kurtulmamış sizin muavenetinize muhtaç olduğu bir zamanda onlara taam yedirmek ve elbise giydirmekle ikram etmiyorsunuz. **[Ve mesakin ve muhtacîne taam yedirmeye bazınız bazınızı terğib etmiyorsunuz.]** İşte yetimlere ve sair muhtaç olan

fakirlere it'âm-ı taamla ikram ve muâvenet etmediğiniz gibi başkalarını terğibde dahi bulunmamanız himmetinizin yalnız dünyaya masruf ve muhabbetinizin ancak dünya malına olduğuna delâlet eder.

Y e t i m ; *insanlardan babası olmayan çocuğa* denildiği gibi *hayvanat-ı saireden anası olmayan behaim yavrusuna dahi denir.* Yetime ikram etmeyenleri, muhtaç olanlara taam yedirmeyenleri ve başkalarını taam yedirmeye terğib etmeyenleri Cenab-ı Hak bu âyette buhulle zemmettiği gibi ikram edenleri de diğer âyetlerde sehâ ile sena buyurmuştur. Hatta Resulullah (احب البيوت الى الله بيت فيه يتيم مكرم) buyurmuştur. Yani «Hanelerin Allahü Tealâ'ya muhabbetlisi kendisinde ikram olunan yetimin bulunduğu hanedir» demek olur. Yetimi ücretsiz istihdam etmek caiz değil, belki de haramdır, velev kardeşi ve üstazı olsun. Yalnız hocası şerîkini çağırmak için gönderse beis yoktur. Bundan başka validesi de istediği kadar istihdam eder. Zira; onun için de caizdir.

Bundan evvelki âyette Cenab-ı Hak insanları sözleriyle dünyaya muhabbetlerini ispat edip sözlerini zemmettiği gibi bu âyette dünyaya muhabbetlerini işleriyle ispat ve işlerini zemmetmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile evvelki âyet (Utbe b. Rebia) ve emsali müşrikler hakkında ve ikinci âyet de (Kudame b. Maz'um) hakkında nazil olduğu merviyse de itibar lâfzın umumunadır. Binaenaleyh; bu sıfatlar kendilerinde bulunan insanların cümlesine şâmildir.

⁂

Vâcip Tealâ insanların dünyaya muhabbetlerini yetime ikram etmemek ve fukaraya taam yedirmemek gibi ef'âlleriyle beyandan sonra şiddetle irsi ekletmek ve mala muhabbet etmek gibi hallerini beyanla dahi zemmetmek üzere :

وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا ۝ وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ۝

buyuruyor.

[Siz irsi çok yemekle yersiniz ve malı pek ziyade sevmekle seversiniz.]

Yani; siz taife-i nisvanın ve yanınızda bulunan sıbyanın irsen intikal eden nasiplerini kendi malınıza zemmederek yer ve hak sahibinin hakkını zayi edersiniz, malı kemal-i hırsla seversiniz. Binaenaleyh; mala muhabbetiniz sizi gayrın hukukuna tecavüzden menetmez, belki sizi harama sevkeder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *t ü r â s ; mal-i mevrustur,* (لمّا) *şiddetle cemetmektir.* Bu makamda *sofrada hırsla yemeği toplayıp birden lokma etmektir.* (جمّا) *Kesret ve şiddet* manâsınadır. Binaenaleyh «Mala çok şiddetli ve lüzumundan ziyade muhabbet edersiniz» demektir.

Zaman-ı cahiliyede Arapların âdetleri; kadınlara ve çocuklara intikal eden mâl-i mevrûsu vermezler, büyükleri kendi mallarına karıştırmakla yerler, haram ve helâl aramazlardı. Elyevm Türkmen taifesinde dahi bu âdet-i kerihe câridir. Cenab-ı Hak bu âyetle bu misilli gayrın hukukuna tecavüz ve dünyaya fart-ı muhabbet ederek âhireti nisyan edenleri zemmetmiştir.

***

Vâcip Tealâ dünyaya muhabbetlerini beyandan sonra bu muhabbetlerine menfaat vermeyecek bir zamanda nedamet edeceklerini beyan etmek üzere :

كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿٢١﴾ وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿٢٢﴾ وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى ﴿٢٣﴾

buyuruyor.

[Hal ü şan sizin helâl ve haramı tefrik etmeksizin mal cemetmek suretiyle dünyaya muhabbet ve itimadınız ve himmetinizi dünyaya hasırla hırsınız muvafık ve lâyık değildir. Zira yerler şiddet-i harekeden yarılıp, yer üzerinde olan dağlar ve evler zelzele üzerine şiddetli zelzele olmakla mahvolup gittiğinde ve Rabbin Tealâ'nın

emri ve mehâbeti geldiğinde, melekler saf saf olup durduğunda, o günde Cehennem arsa-i mahşere getirildiğinde işte o zamanda insan işlediği günahlarını, dünyaya muhabbetini hatırına getirir, nedametini izhar eder. Fakat ne faydası olur ve nereden gelir hatıra getirmek.] Çünkü; zamanı geçmiştir. Zira; nedametin mahalli dünyadır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (دكا) *birşeyin kırılması ve yarılmasıdır.* Şu halde *manâ-yı âyet:* [Yevm-i kıyametin şiddetinden yerler yarılarak parça parça, kum gibi savrulup heba olduğu zaman insan ne yaptığını bilir, nedamet eder, fakat ne fayda!] demektir. (وجاء ربك) Vâcip Tealâ cisim olmadığından hakikatta gelmek ve gitmek gibi cismin levazımından olan şeyler kendi hakkında tasavvur olunmak muhâl olduğu cihetle bu makamda *manâ :* [Senin Rabbinin emri ve azamet-i celâletine delâlet eden âyetleri geldiğinde] demektir. Zira; zat-ı İlâhî'ye gelmekten münezzehtir.

(والملك صفا صفا) «O günde bütün göklerin melekleri inip ins ü cinnin etrafını ihâta ederek saf bağlayıp ins ü cinnin amellerinden iyisine iyi, kötüsüne kötü demek üzere gelip herkes kendi lâyık olduğu mertebede bulunduğu zaman insan ne yaptığını bilir» demektir.

Bu âyet; ins ü cin gibi meleklerin de haşrolunacağına ve arsa-i mahşerin etrafında safbeste olarak bulunup ins ü cinnin a'mâl ve ahvalini seyr ü temaşa edeceklerine delâlet eder. Bazı rivayette meleklerin yedi saf olacağı varid olmuşsa da âyette safın adedine delâlet yoktur, ancak meleklerin saf saf olacaklarına delâleti kat'îdir.

(وجئ يومئذ بجهنم) yevm-i kıyamette melekler vasıtasıyla arş-ı a'lânın sol cihetine Cehennem'in getirileceğine dair rivayet varsa da bu âyette ekser-i müfessirînin beyanları veçhile *C e h e n n e m ' i n g e t i r i l m e s i* yle murad; *cümle halâikın göreceği raddede Cehennem'in arsa-i mahşere izhar olunmasıdır* ki kâfirler varacakları mahalli görür; esefleri artar ve müminlerin de halâslarına dair sürurları ziyade olur. Şu halde Cehennem'in getirilmesi; Cehennem'le nas arasında olan perdenin kalkıp herkesin göre-

bilmesidir. İşte o günde insan dünyada yaptığı herşeyi hatırlar ve bilir. Günahlarına binlerce nedamet eder, fakat fayda etmez.

(وأنى له الذكرى) «Nerededir ona hatırlamanın menfaatı?» demektir. Çünkü; dünyada vaazı kabul edip aklını başına almadı, âhirette tezekkür fayda etmez.

* * *

Vâcip Tealâ yevm-i kıyamette insanın dünyada işlediği herşeyi hatırlayacağını beyandan sonra o günde insanın söyleyeceği sözü beyan etmek üzere:

يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي ﴿٢٤﴾

buyuruyor.

[O günde insan «Ne olaydı şu hayat-ı ebediyem için a'mâl-i saliha takdim edeydim» demekle nedametini izhar eder.] Çünkü; işlediği a'mâl-i seyyieyi hatırlar ve bu hatırlamaktan bir fayda göremeyince tahassür eder, lâkin fayda etmez. Çünkü nedametin faydası; dar-ı teklif olan dünyadır, âhiret değildir.

* * *

Vâcip Tealâ o günde insanın nedamet ederek izhar edeceği sözünü beyandan sonra vâki olacak azabı beyan etmek üzere:

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ ﴿٢٦﴾

buyuruyor.

[O günde Allah'ın kâfire olan azabı gibi dünyada hiçbir kimse diğer bir kimseye azab edemez, Allah'ın kâfiri zencirle bağladığı gibi hiçbir kimse diğer bir kimseyi bağlayamaz.] Zira; herşeye Allah'ın kudreti cümlenin kudretinin fevkında olduğu gibi Allah'ın

kahrı da cümlenin kahrının fevkındadır. Binaenaleyh; Allah'ın azabı gibi azaba ve Allah'ın âsîleri bağlaması gibi bağlamaya hiçbir kimse muktedir olamaz. Çünkü; hiç bir kimsenin Allah'ın kudreti gibi kudreti yok ki Allah'ın azabı gibi şiddetli azab edebilsin, elbette edemez. Eğer (يعذب) ve (يوثق) kelimeleri meçhul olarak kıraet olunursa *manâ-yı âyet :* [O günde hiçbir kimse kâfirin azabı gibi şiddetli azab olunmaz. Ve hiçbir kimse kâfirin bağlanması gibi şiddetli bağlanmaz. Zira; kâfirin küfrü cinayetin eşna'ı olduğu gibi azabı da sair asilerin azabının nihayesi olur] demektir.

***

Vâcip Teâlâ dünyaya meyl ü muhabbetle isyan edenlerin hallerini beyandan sonra Allah'a ibadeti dünya üzerine tercih edenlerin hallerini beyan etmek üzere :

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۝ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ۝ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۝
وَادْخُلِي جَنَّتِي ۝

buyuruyor.

[Cânib-i manevî-i İlâhî'den o günde müminlere hitaben «Ey imanı sabit ve kalbi hakka rahatlaşmış olan nefis! Sen, Rabbinin sana vaadetmiş olduğu lutf u ihsanına dön. Rabbin Teâlâ senden ve sen Rabbinden razı ve hoşnud olduğunuz halde, sen benim has kullarımın zümresine gir, onlarla beraber Cennet'ime de dahil ol» denilmekle Cenab-ı Hak ehl-i imanı mesrûr eder.]

Yani; âsî olanlar dünyada işledikleri günahların azabını görüp nedametlerini izhar ettikleri günde Allahü Teâlâ'ya yakîn suretiyle iman eden müminlere tebşir olmak üzere bilâvasıta ehl-i imana Cenab-ı Hak tekellüm ederek buyurur ki «Ey gaza-yı İlâhî'ye razı olup zikr-i İlâhî'ye devamla kalbi hakka kararlaşmış olan nefis! Sen Rabbinden, Rabbin senden memnun olduğunuz halde Rabbinin lûtfuna rücû' et ki senin için Rabbin Teâlâ'nın hazırladığı nimetlerini göresin ve sen salih olan kullarımın cemaatına dahil olarak sevdiğim kullarım için hazırladığım Cennet'ime gir». İşte Cenab-ı Hak böyle demekle ehl-i imanı taltif eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *i t m i ' n a n ; sebat ve istikrar* manâsınadır ki *kalbi yakînle dolu olup asla şek ârız olmayan nefis* demektir, bu gibi nüfus-u halisaya yevm-i kıyamette asla korku ve hüzün ârız olmaz. Kezalik itmi'nan-ı kalp; zikrullahla hâsıl olur. Çünkü; nefis her neyi tasavvur etse onun fevkında birşey daha tasavvuruna intikal ederek Vâcib-ül Vücud'u zikre varıncaya kadar bu intikal devam eder. Vâcip Tealâ'yı tasavvur edip ülûhiyeyetini tasdikle zikre başlayınca onun fevkında birşey talebine imkân olmadığından nefis zikirle mutmain olur, kararlaşır. Bu hitap bazıları indinde vefat ederken, bazıları indinde yevm-i kıyamette zuhur eder ve beyan olunduğu veçhile bizzat hitab eden Vâcip Tealâ olmak ihtimali olduğu gibi melekler vasıtasıyla olmak ihtimali de vardır. (والله اعلم بالصواب)

*
**

SURE-İ BELED

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Yirmi* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿١﴾ وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿٢﴾ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَۙ ﴿٣﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ ف۪ي كَبَدٍۜ ﴿٤﴾

[Cümle bilâdın eşrefi olan şu Mekke beldesine ki sen o beldede ikamet ediyorsun, Âdem'e ve bilûmum evlâdına yemin ederim ki muhakkak insanı biz meşakkat içinde yarattık.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen şu beldede ikamet eder olduğun halde Mekke beldesine ve her valide ve veledine yemin ederim ki muhakkak insanı biz meşakkat içinde halkettik.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile şu *b e l d e* yle murad; *Mekke-i Mükerreme'dir.* Çünkü; Mekke'nin fazl u şerefi cümlenin malûmudur. Zira; dünya yüzünde bulunan bilûmum müminîne Mekke'de bulunan Beyt-i Şerif kıble olduğu gibi mal ve beden cihetlerinden gidip gelmeye kudreti olan kimselere de ziyaret vâcip olmuştur. Mekke'ye dahil olan kimseye Vâcip Tealâ emniyet vaadetti ki Mekke'ye dahil olana taarruz caiz olmaz ve gökte Beyt-il Ma'muru Kâ'be'nin hizasında kılmıştır. Makam-ı İbrahim'i de orada bulunmakla sena buyurmuştur. İşte şu beyan olunan şerefleri Allahü Tealâ Mekke'den başka bir beldede cemetmeyip ancak Mekke'de cemetmekle cümle memleketlerden efdal kılmış ve şerefine binaen yemin etmiştir.

Resulullah'ın Mekke'de ikameti şeref-i zâtisi üzerine bir kat daha şeref bahşettiği için Mekke'nin yemin etmeye şayan olduğu-

nu resulünün ikametiyle te'kid buyurmuştur. Çünkü mezheb-i Şâfiîde mekânın şerefi; içinde olan zatın şerefiyledir. Yahut (وانت حل بهذا البلد) cümlesinin manâsı «Sen bu beldede her ne murad edersen helâl» demektir. Zira; Mekke'nin fetih günü Mekke dahilinde muharebe ve itlâf-ı nüfus Resulullah'a helâl kılınmıştır. Hatta (İbn-i Hatal) denilen kimse Kâ'be'nin örtüsüne sarılmış olmasına rağmen Resulullah katlolunmasını emretmiştir, Resulullah'a Cenab-ı Hak o kadar vüs'at bahşetmiştir ki devr-i Âdem'den İlâyevmilkıyam hiç kimseye vermediği ruhsatı ve mertebeyi resulüne vermiştir. Binaenaleyh; Ebu Süfyan'ın hanesine girenleri ve kapılarını arkasına örtüp içeri çekilenleri af buyurdu, bu manâya nazaran gelecek zamanda Resulullah'ın elinde Mekke'nin fetholunacağını vaadolduğu cihetle âyet Cenab-ı Risaletmeâb Efendimizin mucize-i nebeviyelerindendir. Şu halde Mekke'de muharebeye müsaade Fahri Kâinat'ın hassasındandır. Çünkü; Resulullah'tan başka hiçbir fert bu misilli müsaadeye nail olamamıştır. *V a l i d v e v e l e d* le murad; *Âdem ve Âdem'in neslidir.* Yahut *İbrahim (A.S.)la onun neslinden gelen Muhammed (A.S.) Efendimizdir,* yahut *Benî Âdem'den her vâlid ve velede şamildir.* Çünkü; Benî Âdemin lisanında olan fesahatla nutuk, beyan, tedbir-i umur, tahsil-i ulûm ve istihrac-ı fünun gibi acîb ve garîb şeylere iktidar başka mahlûkatta olmadığından şu beyan olunan evsafı haiz olmak şerefine binaen Âdem ve zürriyetine yemin olunmuştur.

K e b e d ; meşakkat manâsınadır. Çünkü; insan bedenine ruhun girmesiyle çıkması arasında rahat bir zaman geçirmediği gibi vefatından sonra toprak altına girmek ve kabrinden kalktıktan sonra da binlerce mihnetlerle arsa-i mahşerde ispat-ı vücud etmek, ana rahminden başlayıp birçok zahmet çekerek dünyaya gelmek, validesinin sütünü emmek, ondan ayrılmak, hayatta bulunduğu müddet kendine bir tarz-ı maişet aramak ve ihtiyar ettiği mesleğinde bin türlü arızalara tesadüf etmek gibi meşakkatlar insan için her zaman mevcut olduğundan Cenab-ı Hak insanı meşakkat içinde halkettiğini beyan buyurmuştur. İnsan, her hatvesinde birçok tokada ma'ruz olduğu gibi hal-i vüs'atında şükür, hal-i muzayakasında sabır ve tekâlif-i saireyle dahi mükellef olması birçok meşakkatı mutazammındır.

Yahut *k e b e d ; şiddet ve kuvvet* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Şu beldeye, validеye ve veledine yemin ederim ki muhakkak insanı biz şiddet ve kuvvet üzere halkettik] demektir. Bu âyetin (Benî Cümah) kabilesinden (Ebül Eşed) namında bir kimse hakkında nâzil olduğu da mervidir. Çünkü; bu kimse o kadar kuvvetliymiş ki tabaklanmış deriyi ayağının altına kor, üzerine basar ve «Her kim ayağımın altından bu deriyi çekerse şu kadar para vereceğim» diye ilân eder, kuvvetine güvenen kimseler çekmeye çalışırlar, deri parça parça olduğu halde (Ebül Eşed)'in ayağı bile kıpırdamazmış. Lâkin manâ-yı evvel daha muvafıktır. Çünkü; insanın kuvvetinden meşakkatı çoktur. Binaenaleyh; *k e - b e d* in *meşakkat* manâsına olması kuvvet manâsına olmasından makama münasebeti aşikârdır.

*
**

Vâcip Tealâ insanı meşakkatlı yarattığını beyandan sonra insanın kendi üzerine kimsenin kaadir olamayacağını zannetmesini red ve inkâr etmek üzere :

أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ۝

buyuruyor.

[İnsan zanneder mi elbette kendi üzerine kimse kaadir olamaz?]

Yani; insan bu kadar meşakkat üzere yaratılmışken zanneder mi ki hal ü şan kendi üzerine hiçbir kimse kaadir olup ahz-ı intikam edemez? Böyle zannı münkerdir. Çünkü; bu kadar meşakkat üzere yaratıldığı halde hiçbir zaman kurtulmaya iktidarı olmayıp o meşakkatları çekerken kendinde mevhum bir kuvvet görmesiyle «Benim üzerime kimse gelemez. Binaenaleyh; her ettiğim yanıma kalır» zann-ı fâsidinde bulunması insanın haliyle mütenasip değildir. Zira; böyle bir zanda bulunmak kendi halini bilmemek neticesi olduğundan insana böyle zan taşımak lâyık olamaz. Çünkü; Cenab-ı

Hak herkese kaadirdir, ahz-ı intikam eder, hiç kimsenin ettiği yanına kalmaz. Elbette cezasını bulur.

*
**

Vâcip Tealâ insanın itikad-ı fâsidini beyandan sonra bu misilli zann-ı fâsidde bulunan insanın sözünü beyan etmek üzere :

يَقُولُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا ۝

buyuruyor.

[İnsan «Birbiri üzerine yığılmış çok malımı harcadım» demekle iftihar eder.]

Yani; «Benim üzerime kimse gelemez, benden ahz-ı intikama kimse kaadir olamaz» diyen insan «Kat kat olmuş birbiri üzerine teraküm etmiş çok mal telef ettim» demekle insanlar arasında mekârim-i âliye sahibi olduğunu izhar eder.

(لبدا) *malın çokluğundan kinayedir.* Yani «Tükenmesinden korkulmaz derecede çok» demektir. O *m a l ı i h l â k* le murad; Arap indinde ma'ruf olan *fukaraya ve müsafirlere yedirmekle ikram sahibi olduğunu beyan etmektir.* Yahut *Muhammed (A.S.) a adavet uğrunda çok mal sarfettim* demektir. Çünkü; Resulullah'a adavet edenler Resulullah'ı itlâf ettirmek için birçok mal sarfettiler ve nur-u Kur'anı söndürmek için şairler beslediler, Resulullah'ın aleyhine halkı teşvik için paralar sarfettiler ve etrafa adamlar gönderdiler. Âkıbet bunlara kanaat etmeyerek (Bedir), (Uhud) ve (Hendek) vak'aları gibi muharebelere teşebbüs ettiler. Fakat Allahü Tealâ'nın yaktığı nurunu söndüremediler. Neticede hâib ü hâsir oldular.

*
**

Vâcip Tealâ insanın kendi üzerine kimsenin kaadir olamayacağını ve çok mal sarfetmesiyle iftihar ettiğini beyandan sonra insanın kendisini kimse görmez zann-ı fâsidinde bulunduğunu beyan etmek üzere :

أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ ۝

buyuruyor.

[İnsan zanneder mi kendini hiçbir kimse görmez?] Böyle zannetmek insan için muvafık değildir. Zira; Allahü Tealâ insanı ve işlediği işlerini görür, ameline göre cezasını verir. Çünkü; harcamış olduğunu niçin harcadı ve o malı nereden kazandı ve harcamamışsa neden yalan söyledi? Bunları birer birer sorar ve herbiri mukabilinde intikamını alır. Şu halde insanın kimse görmez zannıyla birtakım günahlar işleyip de duçar-ı azap olması lâyık değildir.

***

Vâcip Tealâ insanın kendi üzerine kimse kaadir olamayacağını ve ef'âlini kimsenin görmeyeceğini zannettiğini beyanla, red ve inkâr ettikten sonra zat-ı ülûhiyetinin kudretini ve ilmini ispat etmek üzere :

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ ۝ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ۝ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ۝

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân insan için görür iki göz, söyler bir lisan, ağzını örter, yemesinde ve içmesinde yardım eder iki dudak yaratmadık mı, doğru ve eğri yolları göstermedik mi?]

Yani; biz insan için yeri ve gökleri ve kendine gelecek mazarrat ve menfaatı görür ve bunlarla âlemin tagayyürat ve tebeddülâtını görüp hudûsunu ispat edecek iki göz halketmedik mi? Böyle az zaman içinde birçok şeyleri seyr ü temaşa edecek âlet-i idraki kendine verdiğimiz halde kudretimizi neden inkâr eder ve niçin bu nimetlere şükretmez? Biz o insan için kalbinde gizli olan şeyleri haber verir ve bütün muâmelâtında söylemeye âlet olan lisanını halketmedik mi, bu lisan olmasa insan bilûmum muâmelâtında işaret veya kitabet gibi birçok müşkülâta tesadüf etmeyecek miydi, bu lisanla tevhide, imanını izhara ve zikr-i İlâhî'ye kaadir olmu-

yor mu? Şu nimetleri halkeden Hallâka neden iman edip kudretini niçin tasdik etmez? O insana söz söylemekte yardım eder iki dudak vermedik mi, hidayet ve dalâlet yollarını resullerimiz ve kitaplarımız vasıtasıyla göstermedik mi? Şu halde bu kadar acayip ve garaip üzerine şâmil olan azaları insanın vücudunda halkeden Allahü Teâlâ insandan ahz-ı intikama kaadir olmaz mı ve işlediği a'mâlini görmez mi? Elbette görür ve kaadir olur.

(النجدين) Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *yüksek ve açık yoldur. Hayır ve şer yolları açık delillerle beyan olunduğu için* n e c d e y n denilmiştir. Söze ihtiyaç göze nispetle az olduğuna ve faydasız sözün söylenmemesine işaret için göz iki olduğu halde lisan bir halkolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ kullarına kudret-i kâmilesine delâlet eden delilleri beyandan sonra kullarının kendilerine menfaat verecek tekâlif-i şâkkaya dahil olmadıklarını ve malını infakla iftihar edenlerin infakı mahalline sarfolunmadığını beyan etmek üzere :

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ۝ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ insana bu kadar ni'metler ihsan ettiği halde insan meşakkatlı olan yola gitmedi ki kendine menfaat verecek tekâlif-i İlâhî'yeyi ihtiyar etmedi ve ya Ekrem-er Rusül! Sana akabenin neden ibaret olduğunu ne gibi şey bildirdi?]

Yani; o insan bir takım mal sarfettiğini söylüyor. Halbuki henüz o insan kendine menfaat verecek bir yola girmemiştir.

(اقتحم) Fahri Râzi'nin beyanı veçhile i k t i h a m ; *müşkül bir işe girmektir.* A k a b e ; *sarp ve çıkılması güç dağ yoludur.* Bu makamda a k a b e yle murad; *a'mâl-i saliha, nefisle ve şeytanla mücahededir.* Zira; nefse a'mâl-i salihayı kabul ettirmek ve şeytan'la kavga etmek gayet müşkül olduğu için *akabe* denmiştir. Yani «İnsan bir takım mal sarfettiğinden ve mezayasından

bahsediyor. Halbuki o insan yokuş yollara benzeyen tekâlif-i İlâhî'yeye dahil olmadı» demektir.

*
**

Vâcip Tealâ akabeyi beyan makamında :

فَكُّ رَقَبَةٍ ﴿١٣﴾ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ ﴿١٤﴾ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ﴿١٥﴾ أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[**Akabe; köle azad etmek veya borçluyu borcundan kurtarmak veya ihtiyaç ve açlık gününde akrabasından olan yetime taam yedirmek, karnını doyurmak yahut kemal-i fakır ve ihtiyacından dolayı her tarafı toprağa bulaşmış olan miskine taam yedirmektir.**] İşte insan şu beyan olunan, güç ve meşakkatlı yollara benzeyen a'mâl-i salihayı ihtiyarla meşakkata dahil olmadı. Çünkü; kendinin medâr-ı hayatı addettiği malından ayrılmak istemediği cihetle malını sarfedip esarette bulunan köleyi azad etmek, yetime ve miskine malından bir miktarını yedirmek gayet ağır olduğundan nefisle büyük mücahede olduğu cihetle bunları yapabilmek, yürümesi müşkül olan yokuş yola teşbih olunmuştur.

Fahri Fâzi'nin beyanı veçhile *f e k k - i r a k a b e ; köle azad etmek* veyahut *azadında muâvenet etmektir. M e s g a b e ; açlık* demektir, *M a k r a b e ; akraba* manâsına olduğu gibi *m e t r e b e ; altına döşenecek ve üstüne örtünecek bulamadığından toprak üzerinde yatıp kalkmakla her tarafı toprak olan miskin* demektir.

Âyette köle azad etmek sair sadakat üzerine takdim olunduğu cihetle İmam-ı A'zam'ın «Köle azadı sair sadakattan efdaldir» mealindeki sözüne bu âyet delâlet eder.

*
**

Vâcip Tealâ akabeyi tefsir ettikten sonra a'mâl-i salihadan intifâ'ın imanla olacağını beyan etmek üzere :

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا

buyuruyor.

[Sonra şu a'mâl-i salihayı işleyen kimse şol kimselerden oldu ki onlar iman ettiler.]

Yani; yalnız köle azad etmek, yetime ve miskine taam yedirmekle güçlükte akabe mesabesinde olan tekâlife dahil olmuş olmaz. Zira; onları işlemekle beraber ehl-i iman zümresinden de olmak lâzımdır. Çünkü; iman olmayınca insan amelinden intifâ' edemez.

Yahut *manâ-yı âyet*: [Şu beyan olunan amelleri hal-i küfründe işledikten sonra iman ederek müminler zümresine dahil olursa hal-i küfründe işlediği amelinden intifâ' eder] demektir. Bu manâyı te'yid eder haber-i resul de mevcuttur. Çünkü; Müslim'de rivayet olunduğu veçhile ashaptan (Hakîm b. Hizam) Resulullah'tan zaman-ı cahiliyede işledikleri hayır amellerinden intifâ' edip edemeyeceklerinden suâl etmesi üzerine Resulullah (اسلمت على ما قدمت من الخير) buyurmuştur. Yani «Sen hayırdan takdim ettiğin şey üzerine İslâm oldun. Şu halde a'mâl-i hayriyeniz zayi olmaz» demektir.

***

Vâcip Tealâ icrası suûbetli olan fekkü rakabe ve it'âm-ı taam gibi a'mâl-i salihayı işlemekle tekâlif-i İlâhîyeye tamamıyla dahil olmayıp mümin olması da lâzım olduğunu beyandan sonra sabır ve merhamet tavsiyesi lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ﴿١٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Şu a'mâli ve imanı işledikten sonra şol kimselerden olmalı ki onlar yekdiğerine taât-ı İlâhî'yeden tesadüf edecekleri meşakkata sabırla ve Allah'ın kullarına merhametle tavsiye ettiler. İşte şu ibadata devam eden müminler kıyamette amel defterleri sağ tarafından verilen ashab-ı yemindirler.]

Yani; ibadâtı işlemekle meşakkata dahil ve iman edip müminler zümresinden olan kimseler yalnız bunlarla kalmayıp feraiz-i İlâhî'ye ve cemi-i evamir-i sübhaniyeyi yerine getirmek ve menhiyattan nefislerini menetmekte birbirlerine sabır ve mahlûkaat-ı İlâhî'yeye şefkat ve merhamet tavsiye ederler. İşte şu evsafı cami olanlar âhirette ashab-ı yemindirler.

Bu âyet-i celile Fahri Râzi'nin beyanı veçhile cemi-i hayratı ve insana lâzım olan bilûmum mehasini camidir. Çünkü *c e m i - i t â â t ; hakkın emrini kemal-i ta'zimle tutmak, rızasını tahsil etmek ve Allah'ın kullarına merhametle beraber hoş geçinmek ve muhtaç olanlara muâvenet etmekten ibarettir.* Binaenaleyh; Cenab-ı Hak âyette her ikisini cemeden kullarını sena buyurmuştur. Bu âyette herkes üzerine mümkün olduğu kadar gayrıları doğru yola sevketmeye çalışmak ve eğri yollardan menetmek vâcip olduğuna delâlet vardır, şu beyan olunan iman, fekk-i rakabe, it'âm-ı taam, sabır ve merhameti tavsiye gibi sıfatları cami olan kimseleri ashab-ı yemin olmalarını beyanla beraber fazl u şerefte derecelerinin pek yüksek olduğuna işaret için *mertebenin en yükseğine* delâlet eden (اولئك) lâfzı vârid olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ ashab-ı yemini beyandan sonra ashab-ı şimali beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا هُمْ اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ ۝ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar bizim vahdaniyetimize delâlet eden Kur'an gibi âyetlerimizi ve delâil-i kat'iyemizi inkârla kâfir oldular. Onlar ancak defter-i a'mâli sol taraflarından verilen ashab-ı şimal ve kötü kimselerdir. Onlar üzerine her tarafı kapanmış ateş vardır] ki o ateş her taraflarını çevirmiş, kapıları tamamen kapanmış içinden çıkamadıkları gibi taşradan içeriye de rahata dair hiçbir şey girmez.

*
* *

SURE-İ ŞEMS

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *On beş* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَا ۝ وَالْقَمَرِ اِذَا تَلٰيهَا ۝ وَالنَّهَارِ اِذَا جَلّٰيهَا ۝ وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰيهَا ۝ وَالسَّمَاءِ
وَمَا بَنٰيهَا ۝ وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰيهَا ۝ وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا ۝

[Güneşe ve güneşin ziyasına ve ziyasının parladığı kuşluk vaktine, ziyada ve gelmekte güneşe tâbi olan kamere ve güneşi aşikâr kıldığı zaman gündüze ve güneşi setredip örttüğü zaman geceye ve semaya ve semayı bu kadar ulüvv-ü şanla bina eden zat-ı ülûhiyete ve arza ve arzı döşeyen ve genişlettiren Zat-ı Azimüşşana ve nefse ve nefsi düz ve tâmmülaza halkeden Hallâk'a yemin ederim ki nefsini günahlardan pak eyleyen kimse fevz ü necata dahil oldu ve korktuğundan kurtuldu.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *d u h a* yla murad; *şemsin ziyası ve gündüzün cemii* veyahut *şemsin öğle zamanına yakın gayet yükseldiği zamandır* ki *kuşluk vakti* demektir. Gerek güneşin ve gerek güneşin yükseldiği kuşluk vaktinin insanlara çok menfaatı olduğu cihetle kadri ve şerefi malûm olduğundan Vâcip Tealâ bunları yemine alet kılmıştır. *Yeminin cevabıysa* (قد افلح فى زكيها) *cümlesidir*. Binaenaleyh; *manâ-yı nazım :* [Âlemi ziyaya garkeden şemse ve şemsin ziyasının kemaline geldiği kuşluk vaktine yemin ederim ki nefsini günahlardan temizleyen kimse Cehennem'den kurtuldu] demektir.

(اذا تليها) *kamerin televvi şemse tâbi olmasıdır.* Çünkü; güneş indikten sonra kamer güneşin arkasına tâbi olur ve *kamerin ziyasını güneşten almasıdır.* Binaenaleyh; *manâ-yı nazım :* [Ziyasını güneşten almakta güneşe tâbi olduğu zamanda kamere yemin ederim ki maâsîden nefsini pak eyleyen kimse muhakkak necat buldu.]

(والنهار اذا جليها) *t e c l i y e ; izhar etmek ve açıklandırmaktır.* Çünkü gündüz; şemsin ziyasından ibaret olduğundan gündüz ne kadar parlak zuhur ederse güneşin ziyası o nispette zuhur ettiğinden keenne nehar güneşi aşikâr kılıyor. İşte güneşi izhar eden gündüze güneşi izhar ettiği zaman Vâcip Tealâ yemine alet kılmıştır. Binaenaleyh; *manâ-yı nazım :* [Güneşi izhar eden gündüze yemin ederim ki nefsini günahtan tathir eden kimse felâh buldu] demektir.

(والليل اذا يغشيها) *g a ş y a n ; setredip örtmek* manâsınadır. Gecenin karanlığı güneşi ihata ettiği zaman geceye yemin olunmuştur. Çünkü; nasın uykuya varıp rahatını te'min ettiği için gecenin indennas mehâbeti büyük olduğundan Cenab-ı Hak geceye yemin etmiştir.

(والسماء وما بنيها) (ما) lâfzı Vâcip Tealâ'dan kinayedir. Zira; semayı bina eden Vâcib-ül Vücud'dur.

(والارض وما طحيها) *t a h â ; döşemek* manâsınadır. Arzı döşeyen Allahü Tealâ'dır. Kezalik nefsi tâmmüla'za halkeden zat-ı ülûhiyettir. Ta'zim için *nefis* lâfzı *nekre* olarak varid olmuştur. Zira *n e f i s* le murad; *Hz. Âdem* veyahut *Âdem'le evlâdının cümlesidir. N e f s i n t e s v i y e s i* yle murad; *boynun itidal üzere ayıptan salim olarak ve kendine lâzım olan havass-ı zahire ve batınayla beraber halkolunmasıdır.*

*
**

Vâcip Tealâ nefsi tâmmüla'za olarak yarattığını beyandan sonra hayır ve şer yollarını nefse ilham ettiğini beyan etmek üzere :

فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا ۝

buyuruyor.

[**Nefsi azası müsavi, hayra ve şerre yarayışlı halk edince Vâcip Tealâ nefse günahını ve sevabını bildirdi ki nebileri ve kitapları vasıtasıyla hayır ve şer yollarını gösterdi, onları işlemeye kudret verdi. Binaenaleyh; nefis kendi ihtiyarıyla arzu ettiği şeyi işler. Şu halde kâfir olan fisk u fücuru ve mümin olan itaat ve takvayı ihtiyar ettiğinden bazı nefis mümin, bazısı da kâfir olmuştur.**]

İ l h a m ; insanın kalbinde birşeyin zuhuru manâsınaysa da bu makamda *i l h a m* la murad; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *iyi ve kötü olan şeyleri Cenab-ı Hakkın kitapları ve nebileri vasıtasıyla ta'rif ve tefhim edip her iki ciheti işlemeye nefse kudret vermesidir.* Binaenaleyh; mümin olan takvayı ihtiyar ettiğinden Cenab-ı Hak ona taâtı, kâfir olan fücuru ihtiyar ettiğinden ona ma'siyeti tevfik eder.

Vâcip Tealâ semaya, semayı bina edene, arza, arzı döşeyene, nefse, nefsi müsavi olarak yaratana yemin etmesiyle âlem-i ulvî olan semanın ve âlem-i süflî olan arzın ve mürekkebattan olan nefsin cümlesinin hâlikı ve müdebbiri olduğunu beyanla herşeyin zat-ı ülûhiyetinin iradesi, kaza ve kaderiyle olduğuna tenbih buyurmuştur.

⁂

Vâcip Tealâ zikrolunan yedi şeye yeminin cevabını zikretmek üzere :

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا ۝ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا ۝

buyuruyor.

[**Muhakkak necat buldu şol kimse ki o kimse nefsini günahlardan tathirle takvayı ihtiyar etti ve muhakkak zarar gördü şol kimse ki günah işlemek ve fücuru ihtiyar etmekle nefsini noksan kıldı.**] Ki nefsini ma'siyetleri işlemekle setreden ve menhiyatı ihtiyarla zatını kemalâttan geri koyan kimse elbette helâk olur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; *kaseme cevaptır.* Cenab-ı Hak insanı kemâlâta terğib ve nevakıstan tenfirde mübalâğa için kendi vücud-u İlâhî'sine delâlet eden eşyaya yeminin cevabını; insanın nefsinin günahlardan tathirle fevz ü necatını, günahlarla telvis edip hâib ü hâsir olacağını beyanla cevap kılmıştır ki esas-ı itikadiyat olan Vâcip Tealâ'nın vücuduna imanın vâcip olduğuna işaret buyurduğu gibi yemin ettiği şeyler de kullarına birtakım nimetleri câmi olduğunu beyanla kuvve-i ameliyenin müntehâ-yı kemalâtı olan şükrün vâcip olduğuna dahi işaretle insanın kemalâtı tahsil yollarına delâlet buyurmuştur. Şu cümlelerin manâsına kemal-i dikkat lâzım olduğuna işaret için (قد) lâfzı tekerrür etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (من دسيها) daki *d e s s ; birşeyi diğer birşey içinde saklamaktır.* Zira; ehl-i salâh ameli içinde nefsini izhar eder, amma ehl-i ma'siyet nefsini ma'siyetler içinde saklar, bazıları da riyakâr olan kimseler gibi riyâ üzere amelini izhar ederek nefsini sâlihînden göstermekle onlar içinde saklar, halbuki onlardan değildir. İşte şu vesilelerle kendilerini ma'siyet içinde saklayan kimselerin hâib ü hâsir olacaklarını Cenab-ı Hak yeminle beyan buyurmuştur ki zarar göreceklerinde asla şüphe yok demektir.

*
**

Vâcip Tealâ günah içinde nefsini saklayan kimsenin zarar göreceğini beyandan sonra bu makule kimselerin bilfiil helâk olduklarını beyan etmek üzere :

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰيهَا ۝ اِذِ انْبَعَثَ اَشْقٰيهَا ۝

buyuruyor.

[Semûd kabilesi tuğyanları sebebiyle peygamberleri Salih (A.S.) ı tekzib ettiler şol zamanda ki o zamanda Semûd kabilesinin şekavette ziyade olanı Salih (A.S.) ın mu'cizesi olan deveyi öldürmeye kıyam etti.]

Yani; Semûd'un tuğyanı onları nebilerini tekzibe kadar aldı, götürdü şol vakitte ki o vakitte onların içinden ziyade günahkâr olanları deveyi itlâfa kıyam ettiler.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Salih (A.S.) ın devesini katle kıyam eden şahs-ı muayyendir ki ismi (Kıdar b. Salif) tir. Hatta kötü adam hakkında darb-ı mesel olarak Araplar (فلان اشأم فى قدار) derler. Yani «Filân adam Salih'in devesini öldürüp de kavminin başına azap yağdıran Kıdar'dan daha kötüdür» demektir. Yahut deveyi öldüren yalnız Kıdar değildi. Belki Kıdar'la beraber bir cemaattı. Lâkin kavm-i Semud'un hepsi razı olduklarından cümlesi birden helâk olmuşlardır.

***

Vâcip Tealâ Semûd kavminin peygamberlerini tekzib ettiklerini beyandan sonra onlara karşı Hz. Salih'in tenbihatını beyan etmek üzere :

فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰهَا ⑬

buyuruyor.

[Onlara Allah'ın resulü «Deveye taarruzdan ve suyuna mani olmaktan kendinizi uzak tutun» dedi.]

Yani; Semûd kavmi tuğyanları sebebiyle nebilerini tekzib edince nasihat olmak üzere onlara hitab olarak Allah'ın resulü Hz. Salih dedi ki «Koyuverin Allah'ın devesini kendi haline, mani olmayın su içmesine. Zira; deve Allah'ındır. Deveye dokunmak sizin için azabı muciptir».

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile nâkayı Allahü Tealâ'ya muzaf kılmak devenin şanına ta'zim için olduğu gibi Semûd kavmini korkutmak da vardır. Çünkü; deve Allah'ın olunca Allah'ın azabından sakınmak lâzım olduğunu azıcık aklı olan bilir ve Salih (A.S.) a itaat vâcip olduğuna ve itaat etmedikleri için kavm-i Se-

mûd'un şiddet-i tuğyanlarına işaret olmak üzere Hz. Salih'ten «Allah'ın resulü» diye tâbir olunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ Hz. Salih'in kavmine vâki olan tenbihini beyandan sonra Semûd kavminin harekâtını beyan etmek üzere :

فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا

buyuruyor.

[Salih (S.A.) ın nasihatını yalana hamlettiler, inanmadılar. Binaenaleyh; deveyi öldürdüler.]

Yani; Semûd kavminin Salih (A.S.) ı tekzibleri deveyi öldürmelerini intac etmiştir. Gerçi deveyi itlâf eden Kıdar olduğuna nazaran şahs-ı vahitse de diğerlerinin rızasıyla olduğu için cemiine nispet olunmuştur. Çünkü; bir kavmin merzisi olan fiili, içinden bir tanesi işlese dahi mecmuuna isnad olunmak âdettir.

*
* *

Vâcip Tealâ deveyi ihlâk ettiklerini beyandan sonra deveyi itlâf üzerine terettüb eden neticeyi beyan etmek üzere :

فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَا

buyuruyor.

[Günahları sebebiyle Rab'leri onlar üzerine azabını inzalle her taraflarını ihata ettirdi. Binaenaleyh; azap cümlesine müsavat üzerine erişti.] Zira; cümlesi tekzipte ve deveyi itlâfa rızada hemfikir olduklarından azap cümlesine birden isabet etmiş ve birbirinden hiç farkı olmamıştır. Hatta mümin olanlardan maada hiçbir fert kalmaksızın Cibril-i Emin'in sayhasıyla helâk olmuşlardır. Çünkü günaha rıza; her zamanda ayn-ı günahtır. Binaenaleyh; kavm-i Semûd'un erkeğine, dişisine, büyüğüne küçüğüne azab-ı İlâhî şamil olmuştur. Zira; cümlesi razıydılar.

D e m d e m ; ihata edip üzerlerini örtmek manâsınadır. Çünkü; kavm-i Semûd'a gelen azap her taraflarını ihata etmiş ve gazab-ı İlâhî altında kalmışlar ve azap cümlesine müsavi olarak tatbik olunmuştur ki zelzeleyle toprak altında kalmışlar, toprak üzerlerini örtmüştür.

وَلَا يَخَافُ عُقْبٰهَا ﴿١٥﴾

[**Salih (A.S.) bu ukubetin âkıbetinden korkmaz.**] Zira; Hz. Salih hakikat-ı hali bildiğinden endişe etmez, belki hasımlarının ortadan kalkmasına ve fesatlarının izalesine memnun olmuştur. Yahut *manâ-yı nazım:* [Allahü Tealâ bu ukubetin âkıbetinden korkmaz] demektir. Zira; kavm-i Semûd'a vâki olan ukubet bihakkın olmuştur ve kendilerinin istihkakları icabıdır. Çünkü; işlediği fiili bihakkın işleyen kimse o işin âkıbetinden korkmaz. Ancak dünyada padişahlar bir kavmi kahreder ve lâkin âkıbetinden korkusu kesilmez, daima endişe üzere bulunur. Halbuki Vâcip Tealâ isyan eden kavmi ihlâk eder, asla âkıbet endişesi olmaz.

*
**

SURE-İ LEYL

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Yirmi bir* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى ۝ وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰى ۝ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى ۝ اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى ۝

[Karanlığı âlemi kapladığı zaman geceye ve ziyası âlemi nurlandırdığı vakit gündüze ve erkeği ve dişiyi halkeden hâlika yemin ederim ki sizin sa'yınız dağınıktır.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile gecede her hayvanın mekânına çekilmesiyle ıztırabın sükûnet bulmasına ve uykunun ihâtasıyla bedene rahat ve ruha gıda olmasına ve gündüzde âlem ziyalanıp dünyanın karanlıktan kurtulmasına ve nâsın maişetlerini kesbedeceği zaman olmasına binaen her ikisi de nâs indinde muhterem bir zaman olmalarından ve şeref sahibi olduklarından Cenab-ı Hak gece ve gündüze yemin etmiştir. Lâkin geceye yemini; karanlığı âlemi setrettiği zamana ve nehara yemini; ziyası kemaliyle zuhur edip âlemi ihâtą ettiği zamana tahsis buyurmuştur. Çünkü; herşeyin kemali mu'teber olduğundan gecenin kemali karanlığında, gündüzün kemali aydınlığında olduğu cihetle bunlara yemin kemallerinin zuhur ettiği vakitlere tahsis olunmuştur. Geceyle gündüzün birbiri akibinde gelmeleri nâsın dünyada yaşayabilmesinde ve tarz-ı hayat ve maişetlerinde ayn-ı menfaattır. Çünkü; zamanın hepsi gece olsa emr-i maaş müşkül, hepsi gündüz olsa emr-i rahat muhtel ve maslahat fevtolmakla dünyanın harabına bâdi olurdu. Binaenaleyh; zamanın bazısı gece ve bazısı gündüz olarak birbiri arkasında devran edip durması nas hakkında büyük menfaat oldu-

ğuna işaret için Cenab-ı Hak ekser-i âyetlerde geceyle gündüzü birbiri arkasında zikreder.

(وما خلق) da bulunna (ما) lâfzı *Vâcip Tealâ'dan kinayedir.* Bir damla sudan bazısını erkek ve bazısını dişi olarak halketmek hallâkın kudret-i kâmilesine delâlet eder. Zeker ve ünsayı halkla yemin; cümle hayvanata şamildir. Çünkü; hayvanatın her ferdi, erkek veya dişidir, hatta hunsa bile nefsinde erkek veya dişidir. Binaenaleyh; hunsanın müşkül olması bize nazarladır. Zira; indallah malûmdur. Hatta bir kimse bugün «Erkek veya dişiye tesadüf edersem zevcem boş olsun» diyerek yemin ettikten sonra hunsa-yı müşküle tesadüf ederse hareminin boş olacağı bazı kitaplarda mezkûrdur. Çünkü; hunsanın bizce erkek veya dişi olduğu malûm değilse de indallah o hunsa erkek veya dişidir. Zira; erkeklik, dişilik ayrı ayrı birbirine münafi sıfatlar olduğu cihetle şahs-ı vahidde cem'i mümkün olamaz. Binaenaleyh; zahirde müşkülse de hakikatta şu iki sıfattan birisiyle muttasıftır.

(لشتى) *ş e t i t ; dağınık, perişan ve müteferrik* demektir. Zira; Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanların amelleri birbirinden uzak ve ayrıdır. Çünkü; biri hidayet, diğeri dalâlettir, biri mezmum, diğeri memduhtur, bazısı sevap, cezası. Cennet, bazısı günah cezası Cehennem'dir. Binaenaleyh; insanların sa'yları muhtelif olduğu gibi cezaları da muhteliftir.

***

Vâcip Tealâ insanların sa'yları muhtelif olduğunu icmalen beyandan sonra bu ihtilâfı tafsilen beyan etmek üzere :

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ۝ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ۝ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ ۝

buyuruyor.

[İnsanların sa'yları müteferrik olunca şol kimse ki o kimse malını envâ'-ı hayrata sarfetti, günahlardan nefsini sakındı, güzel olan tevhidi ve dini tasdik etti. İmdi biz o kimseye Cennet'imizi müyesser kılarız.]

Yani; insanların amellerinin müteferrik olduğu beyan olununca iftirakın keyfiyeti şöyledir : Amma şol kimse ki malını, esir azad etmekle, muhtacîne muavenet ve envâ'-ı hayrata ve asakir-i İslâmiyeyi kuvvetlendirmek, düşmanlara galebeyi te'min etmek için cihadın esbabına sarfetmekle ve malının vâcip olan hukukunu, bedeninin ibadât-ı İlâhî'yeye gayretle hukukunu eda eylemekle kudretini sarfetti, küçük, büyük günahlardan ihtiraz, kelime-i tevhidi, nübüvveti ve diyaneti tasdik etti. İşte o kimseye Biz Azimüşşân mükellef olduğu a'mâlin küllisini ve envâ-ı hayratı ve evvelce işlediği a'mâl-i salihayı tekrar işlemeyi ve bunların cezası olan Cennet'i müyesser kılarız.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette *i ' t a* ile murad; *fisebilillâh fukaraya, cihada ve envâ-ı hayrata malını, malının hukukunu ve bedenini taâta sarfla bedeninin hukukunu vermektir.* *İ t t i k a a* ile murad; *Allah'ın nehyettiği muharrematın cümlesinden nefsini sakınmaktır.* *H ü s n a* ile murad; *iman, kelime-i tevhid, millet-i İslâmiye ve haslet-i hamidenin cümlesi ve bunların cezası olan derecat-ı Cennet'tir.* *Y ü s r a* ile murad; *envâ-ı hayrat ve mükellef olduğu ahkâmın cümlesine kolayca muvaffak olmak ve işlediği amelleri tekrar işlemeye nail olmaktır* veyahut *Cennet'tir.*

Vâcip Tealâ'nın *y ü s r â y ı m ü y e s s e r k ı l m a s ı* yla murad; *a'mâl-i hayriyeyi kuluna kolay kılması, mürai ve münafıklarda olduğu gibi keselân ârız olmamasıdır.* Çünkü; rıza-yı Bariyi aramak hususunda sarf-ı mesai eden kulunun işlerini Cenab-ı Hak teshil buyurur.

وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى ۝ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى ۝ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰى ۝

[Ve amma şol kimse ki o kimse fisebilillâh malını sarfetmekten kaçındı. Emrolunduğu feraizi terkle ibâdat-ı maliye ve bedeniyeden buhletti. Şehevat-ı nefsaniyesini tercih ederek nefsini âhirete ihtiyaçsız saydı, güzel din-i mübini ve millet-i İslâmiyeyi tekzib etti. Böyle olan kimseye kendi iradesini şerre sarfla pek güç olan Cehennem'i müyesser kılarız.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu sûre-i celile Ebu Bekir (R.A.) Efendimiz hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Hz. Ebu Bekir (Bilâl) Hazretlerini (Ümmiye b. Half) den satın alıp azad etmesi üzerine Cenab-ı Hak bu sûreyi inzal buyurmakla müşarünileyhi sena ile diğerlerini bu misilli hasenata terğib etmiştir. Bazı rivayette ensardan (Ebüddahdah) Hazretleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü; ensardan bir kimsenin hanesinde olan hurmanın dalı fakir bir komşusunun avlusuna sarkmış, o daldan yere düşen hurma tanelerini fakirin çocukları aldığında hurma sahibi gider, ellerinden alır, hatta ağızlarına koyduklarını parmağıyla çıkarır. Biçare fakir hurma sahibinin şu çirkin muâmelesinden üzüldüğü cihetle Resulullah'a şikâyet etmesi üzerine Resulullah hurma sahibine Cennet'te bir hurma ağacı mukabilinde mezkûr ağacı fakire terketmesine işaret buyurunca hurma sahibi razı olmaz. Bunun üzerine ensardan (Ebüddahdah) o hurma ağacını bir hurma bahçesi vererek satın alır ve Resulullah'a gelir. «Ya Resulallah! Cennet'te bir hurma ağacıyla mezkûr hurma ağacını değişir misin?» deyince Resulullah «Evet! Değişirim» buyurur. Fakiri çağırır, hurma ağacını teslim eder. Bu sûrenin Ebüddahdah'ı metholarak nâzil olduğu merviyse de sahih olan Hz. Ebu Bekir hakkında nazil olmasıdır. Çünkü hurma vak'ası Medine'de vâki olmuştur. Halbuki bu sûre ise Mekke'de nâzil olmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ insanların muhtelif amellerinden malını hayra sarfedenleri ve etmeyenleri beyandan sonra sarfetmeyenlerin mallarını kendilerine menfaat vermeyeceğini beyan etmek üzere :

وَمَا يُغْن۪ي عَنْهُ مَالُهُ اِذَا تَرَدّٰىۜ ⑪

buyuruyor.

[Başı aşağı Cehennem'e atıldığı vakitte onun malı ondan azab-ı Cehennem'i defedemez. Belki malı azap üzere azap olur.]

Yani; dünyada buhlederek malını hayrata sarfetmeyip vere-

sesine terkeden kimsenin malı Cehennem'e tepesi aşağı atıldığı zaman hiç menfaat vermez ve kendine gelen azaptan asla onu kurtaramaz.

(تردى) *bir çukura tepesi aşağı atılmak* manâsınadır. Burada *Cehennem'e atıldığında* demektir. Yahut *helâk* manâsınadır ki burada *vefat* manâsınadır. Yani «Bahil olan kimse öldüğünde malı kendine menfaat vermez» demektir.

***

Vâcip Tealâ bahilin malı kendine menfaat vermeyeceğini beyandan sonra tarik-ı hakkı açıklamak lâzım olduğunu beyan zımnında :

إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ

buyuruyor.

[Kullarımıza yol göstermek muhakkak bizim üzerimize vâcip menzilesindedir.]

Yani; Biz Azimüşşân nâsı halkedince mukteza-yı hikmet nasa tarik-ı hakkı ve batılı göstermek adalettir. Zira; âhirette hiç kimsenin itizara mecali olmasın için hidayetin yolları olan akıl ve havas-ı hamseyi vermek, aklî ve naklî delilleri anlatmakla matlûba îsâl eder yolları göstermek vâcip mesabesindedir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu misilli âyetlerde (على) kelimesini *vücub* manâsına hamlederek firak-ı dâlleden Mu'tezile «Allahü Tealâ üzerine abdin menfaatını işlemek vâciptir» demişlerse de ehl-i sünnet ezelde Allah'ın iradesi abdin lâyezalde olacak iradesini sarfına tabi olduğundan bu gibi makamda (على) kelimesi mukteza-yı hikmet elbette vâki olacağını beyan kabilinden olmakla hakiki vücubu reddederler. Zira; Vâcip Tealâ üzerine hiçbir şey vâcip olmaz ve olamaz. Çünkü; Vâcip Tealâ'dan daha büyük bir hakim yoktur ki, Allahü Tealâ üzerine birşey vâcip kılsın.

***

Vâcip Tealâ kullarına doğru ve eğri yolları beyan etmek hikmete muvafık olduğunu beyandan sonra doğru yola gitmekte faydanın, eğri yola gitmekte zararın ancak kulların kendilerine ait olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِنَّ لَنَا لَلْاٰخِرَةَ وَالْاُولٰى ﴿١٣﴾

buyuruyor.

[Muhakkak âhiret ve dünya ve onlarda olan şeylerin cümlesi ancak bizim içindir.] Zira; bizim mahlûkumuz ve mülkümüzdür. Binaenaleyh; bizim hidayetimizle ihtidayı terketmenizden hasıl olacak zarar ve ihtidanızla hasıl olacak menfaat size ait olduğundan bize menfaat veya mazarrat yoktur. Çünkü; ihtidanız mülkümüzde ziyade ve ihtidayı terkiniz noksan hasıl edemez. Şu halde bize lâzım olan enbiya ve kitaplar vasıtasıyla menfaat ve mazarrat yollarını size göstermektir. Bundan sonra dünyada ve âhirette herkesin sa'yına ve iradesini sarfına göre istediğimizi istihkakı nispetinde herkese vermektir.

***

Vâcip Tealâ kullarına saâdet ve şekavet yollarını gösterdiğini, dünya ve âhiret kendinin olduğunu beyandan sonra hidayeti cümlesinden olarak Cehennem'le kullarını korkuttuğunu beyan etmek üzere :

فَاَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظّٰى ﴿١٤﴾ لَا يَصْلٰيهَٓا اِلَّا الْاَشْقٰى ﴿١٥﴾ اَلَّذ۪ي كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿١٦﴾

buyuruyor.

[Dünya ve âhiret bize mahsus olunca ben sizi alev sahibi ateşle korkuttum ki o ateşe girmez, illâ şekaveti ziyade olan kimse girer. Şekaveti ziyade olan şol kimsedir ki hakkı tekziple imandan i'raz etti.]

Vâcip Tealâ'nın Cehennem'in halini beyan buyurması ateşten korkutmaktır, bu vesileyle inzar; Allahü Tealâ'nın kullarına lutf u ihsanıdır. Binaenaleyh; bu lutf-u İlâhî'den birçok kimseler istifade ederek Cehennem'i icab eden günahlardan kaçınmakla nefsini meh-

lekeden kurtarır, maâsîyi terkle ebna-yı cinsinin rahatını te'min eder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette (لايصليها) (لايلزمها) manâsınadır. Yani «Cehennem ancak ziyade şakî olan kâfire lâzım olur. Zira; ehl-i imandan fasıklar Cehennem'e girseler de günahları miktarı yanıp çıkacaklarından Cehennem onlara lâzım, onlar Cehennem'e mülâzim olmazlar» demektir.

Şu halde firak-ı dâlleden Mürcie taifesinin «Cehennem kâfirlere mahsustur» demeleri, mümin-i fasıkın Cehennem'e girmeyeceğine bu âyetle istidlâl ve bununla mezheb-i batıllarını ispat etmeleri doğru değil, yanlıştır. Çünkü âyette (يصلى); *şekaveti ziyade olan kimsenin Cehennem'e mülâzemeti* manâsına olunca mümin-i fasıkın Cehennem'e girmemesine delâlet yoktur. Binaenaleyh; mümin-i fasık da girer, ancak ebeden mülâzım olmaz. Çünkü; ehl-i sünnetin itikadınca mümin-i fasık muazzab olur ve lâkin muhalled olup Cehennem'e lâzım olmaz. Şu halde (لايصلى) nin lisan-ı Arapta manâ-yı aslisi; (لايلزم) manâsına olduğu cihetle âyet-i celile ehl-i sünnetin mezhebini ispat ve Mürcienin mezhebini reddeder. Yahut (لايصلى) nin manâsı, *dahil olmaz* demek olduğuna nazaran bu âyette beyan olunan ve kâfire mahsus olan Cehennem'in bir tabakasıdır. Bu tabakanın kâfire mahsus olmasından mutlaka Cehennem'in kâfire mahsus olması lâzım gelmez ki mümin-i fasıkın Cehennem'e girmemesine âyet delâlet etsin.

***

Vâcip Tealâ Cehennem'e girecekleri beyandan sonra Cehennem'den uzak olacak kimseleri beyan etmek üzere:

وَسَيُجَنَّبُهَا الْاَتْقَىۙ ﴿١٧﴾ اَلَّذ۪ي يُؤْت۪ي مَالَهُ يَتَزَكّٰىۚ ﴿١٨﴾

buyuruyor.

[Dahi Cehennem'den uzak olur şol kimse ki şirk ve sair gü-

nahlardan sakındı ve nefsini günahlardan tathir eder olduğu halde fisebilillâh malını sarfetti.]

Yani; şeriatın caiz görmediği şeylerden hazer edip çekilen ve nefsini mehlekeye ilkaa etmekten ziyadece sakınan ve nefsinin pâk olması için malını hayır yollara sarfedip riya ve sum'a gibi nameşru bir halde bulunmayan kimse Cehennem'den uzak olur.

Firak-ı dâlleden Şiî taifesi bu âyetin Hz. Ali hakkında nâzil olduğunu iddia etmektelerse de yukarıda beyan olunduğu üzere Hz. Ebu Bekir hakkında nazil olmuştur. Çünkü; hadis kitaplarında beyan olunduğu gibi delil-i akli de Ebu Bekir (R.A.) hakkında nazil olmasını te'yid eder. Zira âyet; sebeb-i nüzulü olan zatın efdal-i ümmet olmasına delâlet ediyor. Efdal-i ümmet ise bilittifak Ebu Bekir (R.A.) tır.

Ebu Bekir Hazretleri servet sahibi olduğu cihetle din-i Muhammediye bedenen birçok hizmetler ettiği gibi servetini dahi din uğrunda sarfla bu âyetin sadık olduğu zat olmuştur. Binaenaleyh; bu âyette Cenab-ı Hak Cennet'le tebşir ve meth ü sena buyurmuştur. Sebeb-i nüzulün hususuna itibar olunmayıp lâfzın umumu muteber olduğuna nazaran şu içinde bulunduğumuz zamanda dahi sadakatla din-i Muhammediye malen ve bedenen hizmet eden kimselerin de bu âyetin mâsadakı olacaklarında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ Ebu Bekir Hazretlerinin Cehennem'den uzak olduğunu beyandan sonra hiçbir kimsenin Ebu Bekir (R.A.) üzerinde mükâfatını gözetecek bir nimeti olmadığını beyan etmek üzere:

وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَىٰ ﴿١٩﴾

buyuruyor.

[Onun yanında hiçbir kimse için cezası taleb olunacak nimet yok ki o nimete mükâfat olmak kasdıyla malını sarfetmiş olsun.]

Yani; nefsini temizlemek kasdıyla malını sarfeden kimse Cehennem'den uzak olur. Halbuki onun indinde hiçbir kimsenin ona

karşı geçmiş bir nimeti olmadı ki malını o nimete karşılık olarak sarfetmiş olsun. Şu halde her ne sarfetmiş olsa rıza-yı Bari için sarfetmiştir. Çünkü; Ebu Bekir Hazretleri Bilâl v.s. gibi İslâmiyetle müşerref olan birçok köleleri satın alıp azad edince müşrikler «Bu kölelerin Ebu Bekir üzerinde birçok nimetleri vardır. O nimetlere mükâfat olarak azad ediyor» demelerini Cenab-ı Hak bu âyetle reddetmiştir.

***

Vâcip Tealâ Ebu Bekir Hazretlerinin malını sarfetmesi ancak rıza-yı Bari için olduğunu beyan etmek üzere :

إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ ۝ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ ۝

buyuruyor.

[Sarfettiği malını hiçbir garaza mebni sarfetmez, ancak a'lâ olan Rabb'isinin rızasını taleb için sarfetmiştir, zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki Rabb'isi arzu ettiği nimetleri vermekle yakında onu razı eder ve o da Rabb'isinin verdiği nimetlerden razı olur.] Veyahut yakında Rabb'isi ondan razı olur.

Rızanın Vâcip Tealâ'ya masruf olmasıyla «Rabbisi yakında ondan razı olur» demek ihtimali olduğu gibi Ebu Bekir Hazretlerine masruf olarak «Yakında Ebu Bekir Rabbisinin verdiği nimetlerden razı olur» demek ihtimali de vardır. Ancak Cenab-ı Hakkın âhirette Ebu Bekir'e vereceği nimetleri bizzat müşahede ederek razı olacağına delâlet için *istikbale* delâlet eden (سوف) kelimesiyle varid olmuştur demek âyetin lâfzına daha muvafıktır. Çünkü; Cenab-ı Hakkın kulundan rızası zat-ı ülûhiyetince malûm ve muhakkak olduğu için rıza-yı İlâhî'yi beyanda *istikbale* delâlet eden elfazla tâbire hacet yoktur.

***

SURE-İ DUHÂ

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Yirmi bir* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالضُّحَى ۝ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى ۝ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى ۝

[Kuşluk vaktine ve karanlığı dünyayı ihata edip sükûnet bulduğu zaman geceye yemin ederim ki ey Habibim! Rabbin Tealâ seni terketmedi ve sana buğzetmedi.]

Yani; güneşin ziyası âlemi nurlandırdığı zamana ve karanlığı sakin olduğu vakit geceye kasem ederim ki müşriklerin dedikleri gibi Rabbin Tealâ seni terk ve sana buğzetmedi. Binaenaleyh; kâfirlerin ta'nlarına mahzun olma.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile neharın en kuvvetli zamanı kuşluk vakti olup Hz. Mûsâ'ya tekellüm o vakitte vuku bulduğu için kuşluk vakti yemine tahsis olunmuştur. Yahut zikr-i cüz' irade-i kül kabilinden olarak *d u h â* ile murad; *gündüzün hepsidir*. Neharın azıcık bir cüz'ü gecenin küllisine bedel olduğuna işaret için gecenin küllisini zikir mukabilinde gündüzün yalnız kuşluk vakti zikredilmiş, kuşluk vakti sürur zamanı olup gecede gumum ve humum zamanı olduğu cihetle dünyanın mihnet ve kederine nispetle ferahı gayet az olduğuna dahi işaret olunmuştur.

(سجى) *sükûnet,* manâsınadır. Yani «Gecenin ehli sakin olduğunda veyahut zulmeti sükûnet bularak tamamıyla kararlaşıp zeval ihtimali kalmadığı zaman geceye yemin ederim» demektir.

Bu sûrenin sebeb-i nüzûlü; Resulullah'a birkaç gün vahiy gel-

mesi taahhur edince (Ebu Leheb) in haremi Ümm-ü Cemil Resulullah'a «Ya Muhammed! (S.A.) Rabbin Tealâ seni terk ve sana buğzetti. Zira; vahiy göndermemek buğz eseridir» demesi üzerine Cenab-ı Hak resulünü makam-ı tesliyede bu sûreyi inzal buyurmuştur. Vahyin taahhuruna sebep; bazı rivayete nazaran Yahudilerin Resulullah'a Zülkarneyn'den ve ashab-ı Kehif'den suâl etmeleri üzerine Resulullah'ın inşaallah demeksizin «Yarın cevap vereyim» demesine binaen birkaç gün vahiy taahhur etmiştir. Diğer bir rivayete nazaran hane-i saadete kimsenin haberi olmaksızın bir kelp yavrusu girdiğinden Cibril-i Emin gelmemiştir. Vakt-i âharda Resulullah Cibril'den sebeb-i taahhurunu suâl ettiğinde «Biz kelp ve suret olan haneye giremeyiz» cevabını vermiştir. Vahyin taahhuru on iki, on beş veya kırk gün olmasında rivayetler muhteliftir. Vahyin taahhurunda beyan olunan sebepler evlâyı terketmek kabilindendir.

***

Vâcip Tealâ resulünü terk ve buğzetmediğini yeminle takviye etmek suretiyle şanına ta'zim ve şerefini beyandan sonra daha büyük nimetler vereceğini beyan etmek üzere :

وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى ۝ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Elbette senin için âhiret dünyadan daha hayırlıdır ve elbette Rabbin Tealâ sana nimetler verir ki sen o nimetlerden razı olursun.]

Yani; ey Resul-ü Ekrem! Senin geçmiş ahvalinden gelecek ahvalin daha iyidir, senin Rabbin sana nusret verir, düşmanlarından intikamını alırsın, fevc fevc nas dinine girmeleriyle, ümmetinin adedinin çoğalmasıyla, kâfirlerin kalplerine korku düşmek hasebiyle hasıl olan İslâmın kuvvet ve şevketi gibi nimetlere sen razı olursun. Binaenaleyh; ehl-i küfrün hezeyanından mahzun olma.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Vâcip Tealâ'nın resulüne dünyada vermiş olduğu şeref-i nübüvvetinin

gün be gün izzet-i celâletinin artmasına, beynelmeşrik velmağrib dininin intişar etmesine hiç bir şey muâdil olamazsa da dünyada ahkâm-ı şer'iyeyi tebliğde birtakım müşkülâta tesadüf etmekten hali olmadığı gibi dünya nimetleri daima zevale ma'ruz ve gûnâ gûn meşakkatlarla karışık olduğu cihetle elbette âhiret nimetleri daha hayırlıdır. Zira; âhiret nimeti bakî, kederden sâlim, her istediği mevcut ve havf ü endişeden halidir ve bilhassa Resulullah'a verilenin cemi-i enbiyaya takaddüm etmesi ve ümmetinin sair ümmetler üzerine şahit olmaları ve derecelerinin sair ümmetlerden âlî olması ve kendine makam-ı mahmudun verilmesi gibi nimetler elbette dünya nimetlerinden daha şereflidir.

Bu âyet-i celileler âhirete mahsustur denilmişse de ekser-i müfessirinin beyanlarına nazaran âyetler; *dünya ve âhiret nimetlerinin kâffesine şamildir.* Zira; dünya ve âhiret nimetlerinden birine tahsis etmeye karine-i kaviyye olmadığı gibi her ikisine delâlette de bir mani yoktur. Şu halde *manâ-yı âyet :* [Ey Habibim! Dünyada gelecek ahvalin geçmiş ahvalinden ve âhiretin dünyandan daha hayırlı olacaktır ve senin Rabbin dünya ve âhirette istediği nimetleri verir, sen razı oluncaya kadar] demektir. Resulullah'ın aksa-yı emeli ehl-i tevhidin Cehennem'de kalmaması olduğu cihetle bu âyet âmme-i müminîne şefaat edeceğine delâlet ettiği cihetle cümle ehl-i imana beşareti mutazammındır. Binaenaleyh; ehl-i imana Kur'anda en ziyade ümit veren âyet bu âyettir.

***

Vâcip Tealâ resulüne vermiş olduğu nimetlerini icmâlen beyandan sonra dünyada verdiği nimetlerin bazılarını tafsilen beyan etmek üzere :

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ۝

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muazzam! Rabbin Tealâ seni yetim olarak bulup da sana mesken vermedi mi?]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! Pederin Abdullah'ın vefatıyla ye-

tim kalıp Rabbin Tealâ seni yetim olarak bilmedi mi, sakin olacağın evleri sana vermedi mi? Elbette bildi ve mesken verdi, şu halde hal-i sebavetinde zayıf olduğun halde Rabbin seni terketmedi, terbiye etti, seni gözetti de şimdi arş-ı a'lâdan daha şerefli kıldığı zamanda mı terkedecek?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Resulullah'ın pederi (Abdullah) Resulullah dünyaya tulû' etmeden vefat etti. Resulullah dünyayı teşrif etti. Dedesi Abdülmuttalip taht-ı tekellüfüne aldı. Altı yaşındayken validesi, iki sene sonra da dedesi vefat etti. Fakat Abdülmuttalip hin-i vefatında oğlu Ebu Tâlib'e Cenab-ı Muhammed'i vasiyet etti. Çünkü; Abdullah'la Ebu Tâlib ana baba bir kardeş oldukları cihetle Ebu Tâlip Resulullah'a diğer biraderlerinden daha yakındı. Binaenaleyh; Abdülmuttalib'in vefatından sonra Ebu Tâlip Resulullah'ı yanına aldı, hususiyet-i beşeriyesine tamamen tekeffül etti, çok zamanlar da Resulullah'a yardım etti ve Resulullah'tan çok harikulâdeler rivayet ederdi. Şu halde bu âyet ve bundan sonra gelecek âyetlerle Cenab-ı Hak resulüne ihsan buyurmuş olduğu nimetlerini ta'dadla bundan sonra daha birçok nimetlerine garkedeceğine işaret ve binaenaleyh; düşmanlarından vâki olan ta'nlarından hasıl olan kederini tamamıyla izale buyurmuştur.

وَوَجَدَكَ ضَٓالاًّ فَهَدٰىۖ ﴿٧﴾

[Ya Ekrem-er Rusül! Rabbin Tealâ seni ilm ü hikmetten halî bulup ilm ü hikmet ilhamıyla hidayette kıldı.]

Yani; Rabbin Tealâ seni şerayiden gafil bulup ba'dehu risaletle şeriata hidayette kıldı.

Yahut Rabbin Tealâ seni yetişmiş olarak bulup deden Abdülmuttalibe teslimle hidayette kıldı demektir. Çünkü; Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Resulullah süt annesi Halime'nin yanında kayboldu. Koyununa bakmaktan gelen Ebu Cehil tesadüf etti. Resulullah'ı devenin arkasına almak istemişse de deve itaat etmedi. Devenin önüne almak istediğinde deve itaat etti ve Resulullah'ı kucağına aldı, götürdü, Abdülmuttalib'e teslim etti. Ebu Cehil devenin bu suretle inkıyad ve adem-i inkıyadına müteallik ahvali hikâye ve taaccüb ederdi. İşte Cenab-ı Hak Hz. Mû-

sâ'yı düşmanı olan Firavun'un kucağında sakladığı gibi bizim nebimizi de düşmanı olan Ebu Cehil'in kucağında saklamıştır. Şu manâya nazaran âyet-i celile bu vak'ayı hikâye ediyor demektir.

Yahut Hz. Hatice'nin kölesi (Meysere) ile Şam'a giderken karanlık bir gecede Resulullah'ın bindigi deve yolu şaşırmıştı. Cibril-i Emin nazil olarak Resulullah'ın devesini kafilenin gittiği yola ircâ'la kafileye ulaştırdı. Buna nazaran âyet-i celile şu vak'ayı beyan olur. Herhangi manâ murad olunursa olunsun Cenab-ı Hakkın resulüne bir nevi lutfunu beyan etmiştir ki her cümlesi de mu'cizenin mukadimesi olan irhasat kabilinden yani bir nevi kerametir.

Yahut (ووجدك ضالاً) demek «Nübüvvet ve ahkâm-ı şeriattan hali bulduk, ba'dehu nübüvvet ve ahkâm-ı şeriata hidayette kıldık» demektir.

Yahut (ضالاً) demek (مستوراً بين كفار مكه) demektir. Yani «Seni Rabbin Mekke kâfirleri arasında örtülü kalmış buldu. Dinini izhar etmekle açığa çıkardı» demektir.

Yahut (ووجدك ضالاً فهدى) demek «Seni hicretten gafil Kureyş elinde mütehayyir olarak bulduk, ba'dehu hicrete izin verip Ebu Bekir'i refik kılmakla hidayette kıldık» demektir.

Yahut «Umur-u dünyadan gafil bulduk, sonra ticarete hidayette kıldık ki ticaretin nema buldu» demektir.

Yahut «Kavmin içinde zayi ve onların ezalarına ma'ruz bulduk, hatta senin onlara raiyye olmana razı olmazlarken senin işini kuvvetlendirmek ve üzerlerine âmir ve vali kılmakla hidayette kıldık» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ resulüne vâki olan nimetinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere :

وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنٰى ۝

buyuruyor.

[Rabbin Tealâ seni fakir buldu, sonra Hatice'nin malıyla zengin kıldı.] Veya **[Rabbin Tealâ seni fakir olarak buldu, ba'dehu ashabın ve emval-i ganimetle seni zengin kıldı]** demektir. Zira; ashabın İslâm olmazdan evvel kâfirlerin ezaları zamanında muâvenete ihtiyaç varken ashabın İslâm'ı kabul ve sana muâvenetleriyle Rabbin seni ihtiyaçtan vareste kıldı. Yahut *i ğ n a* ile murad; *kalp gınasıdır.* Zira; kalpte gına ve kanaat olmayınca malın çokluğu fayda vermediği bir çok kimselerde her vakit görülen ahvalden-dir. Bu manâyı Resulullah'ın (ليس الغنى عن كثرة العرض ولكن الغنى غنى النفس) yani «Gına mal çokluğuyla olmadı ve lâkin gına gına-yı kalptir» buyurduğu hadis-i şerifi de bu manâyı te'yid eder.

Bu âyet Resulullah'ın iptida-yı halinde dünya malına iltifat etmediğine delâlet eder, fakr-ı hal beşeriyette kusur teşkil etmediği gibi Resulullah'ın fakrı ihtiyarî olduğu için memduhtur. Binaenaleyh; Resulullah (الفقر فخرى) buyurmuştur. Yani «Fakır benim iftihar ettiğim birşey» demektir. Vâkıa; «Fakır küfre yakındır» manâsına hadis de varsa da hadisler beyninde avamın zannettiği gibi tenakuz yoktur. Çünkü; bu misilli şeyler eşhasın ihtilâfıyla muhtelif olur ki bazı kimse sabır ve kanaat sahibi olur. Onun hakkında fakrın hiç te'siri olmaz, diğer bir kimse haris, heva ve hevesine münhemik, me'kûlât ve meşrubatına düşkün olur, âlâyiş ve nümayişi çok sever. Onun hakkında fakır mazarrat olur. Çünkü kavlen ve fiilen birtakım haram olan şeyler irtikâbına sebep olur. Şu halde birşey bazı kimse hakkında ayn-ı menfaat olur. Zira; sabır sebebiyle sevaba nail olur. Diğer bir kimse hakkında o şey nimet olur ki ihtiyacın icab ettiği zahmetlere katlanamaz. Binaenaleyh; kendisinden sudûr eden yolsuz ef'âli sebebiyle azaba duçar olur. Velhasıl mahallin değişmesiyle ahvalin değiştiği cihetle hadîsler arasında tenakuz yoktur. Zira fakır; Resulullah hakkında ihtiyarî olduğundan iftihar edecek birşey olmuştur. Amma avam-ı nâs hakkında ıztırarî olduğundan bazı mehlekeye sebep olacağında şüphe yoktur.

Gınanın insanlar hakkında nimet olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; gına nimet olmasaydı Cenab-ı Hak gına ile resulüne imtinan buyurmazdı. Halbuki gınayı resulüne nimet sırasında ta'dad

buyurmuştur. Binaenaleyh gınanın nimet olduğunda şüphe yoktur. Şu kadar ki serveti mahalline sarfetmeli, israf ve sefahete sarfetmemelidir. Eğer sefahete sarfederse ayn-ı azap olacağı aşikârdır.

***

Vâcip Tealâ resulüne ihsan buyurduğu nimetlerden bazılarını beyandan sonra o nimetlere karşı gerek halkla, gerek hâlikla ne gibi muâmele olunacağını irşad tarikıyla resulüne beyan etmek üzere :

فَاَمَّا الْيَتٖيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۝

buyuruyor.

[Amma yetime kahretme.]

Yani; Rabbin Tealâ seni yetim kılıp meskenler halketmekle rahatını te'min edince sen de yetimlere güzel muâmele et. Onların zaaflarından istifade ederek mallarını almak ve yüzünü eğmek, sözlerini reddetmek suretiyle onlara kahretme.

Bu âyetin hükmü bundan evvelki âyetlerin hükümleri üzerine terettüb ettiğine işaret için *tertibe* delâlet eden (فا) lâfzıyla varid olmuştur. Çünkü; Cenab-ı Hak resulünü yetim olarak terbiye buyurduğunu ve birçok nimetler verdiğini beyan edince resulünün de yetimlere güzel muâmele etmesi lâzım geldiğini beyan buyurmuştur.

Yetime kahır; yetimin malını almakla, sözünü reddedip tekdir etmekle, yüzünü ekşitmekle, bed muâmele göstermekle olacağı cihetle âyette bu misilli muâmelenin cümlesi nehyolunmuştur. Cenab-ı Hakkın resulünü birşeyden nehyetmesi o şeyden ümmetini dahi nehyetmektir. Âyet-i celile; yetimlere güzel muâmele olmakla emri mutazammındır. Zira; birşeyden nehyinin onun zıddıyla emri mutazammın olması kavaid-i usuliye iktizasındandır. Binaenaleyh; «Kahretme» demek «Lutfet» demeyi müşirdir. Zira kahırdan nehiy; lûtufla emirdir. İşte şu esasa binaen Resulullah :

خير بيت فى المسلمين بيت فيه يتيم يحسن اليه وشر بيت فى المسلين بيت فيه يتيم يسا اليه

buyurmuştur.

Yani «Müslümanlar içinde evlerin hayırlısı bir evdir ki o evde kendine ihsan olunur yetim bulunan ve Müslümanlar içinde evlerin şerlisi bir evdir ki o evde kendine kötülük edilen yetim buluna» demektir. Kezalik (انا وكافل اليتيم فى الجنة) hadis-i şerifi de bu manâyı te'yid eder. Yani Resulullah «Ben ve yetimin umuruna kefalet eden kimseyle ikimiz beraber Cennet'teyiz» buyurmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran Resulullah'ın yetim olmasındaki hikmet; *yetimlerin halini bilmesi içindir.* Çünkü; yetim olarak neşet eden bir zatın yetimlerin hallerini bilmesi tabiidir.

Yahut *Resulullah'ın zahirde Allah'tan başkasına itimad edecek bir kimsesi bulunmasın da her zamanda itimadı Allahü Tealâ'ya olsun için yetim kılınmıştır.* Yahut *herkes haline vakıf olsun da ta'nedecek birşeyi bulunmasın için yetim kılınmıştır.* Yetim olan bir çocuğun her haline kefalet edecek pederi bulunmayınca herkesçe hali malûm olur. Binanealeyh; Kureyş kabilesi Resulullah'ın her halini bilirlerdi. Onlar indinde Resulullah'ın gizli bir hali olmadığından Resulullah'ın ahval-i hususiyesine dair itiraz edecek birşey bulamazlardı, enbiyanın cümlesi de kabileleri arasında pâk ve necib olmakla tanınmışlardır, hikmet-i bi'set ve nübüvvet de bunu icab eder.

***

Vâcip Tealâ yetime kahretmekten nehyettiği gibi saili menetmekten dahi nehyetmek üzere :

وَاَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ۝

buyuruyor.

[Dahi amma sen sâili kapından reddetme.]

Yani; Cenab-ı Hak seni hidayette kılıp ve birçok nimet verince sen de sana müracaat eden saili reddetme. Amma o sail gerek sail-i ilim, gerek sail-i mal olsun. Hiçbirini kudretin tahtında oldukça istediği şeyden mahrum etme, Allah'ın sana ihsanı gibi sen de onlara ihsan et.

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran âyetin sebeb-i nüzûlü şöyle-

dir : Hz. Osman Resulullah'a bir miktar hurma getirip huzur-u nebide bulunurken kapıya bir sâil geldi. Resulullah hurmayı saile vermesini emir buyurdu. Hz. Osman hurmayı saile vermişse de merzîsi hurmayı Resulullah'ın ekletmesi olduğundan tekrar sâilden satın aldı, geri getirdi. Sail tekrar avdet etti. Resulullah tekrar verilmesini emretti. Velhasıl üç defa verilip tekrar geri satın alınıp dördüncüde sâil tekrar gelince Resulullah «Sen sail misin, yoksa satıcı mısın?» buyurması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde «Sail her kim olursa olsun menetmek lâyık olmaz» demektir. *N e h i r ; menetmek, katı söz söylemek ve şiddetle reddetmek* manâsınadır. Saili şiddetle reddetmekten nehyetmek onun zıddı olan riâyet ve mülâyemetle emretmektir.

*
**

Vâcip Tealâ resulüne verdiği nimetleri ta'dad, yetime ve saile riayetle emrettikten sonra nimetin şükrünü eda etmek lâzım olduğunu beyan zımnında :

وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ⑪

[Rabbin Teaâl'nın sana vermiş olduğu nimete sen şükret.] Zira; yetime ve sâile riâyete muvaffak olmak büyük nimet olduğu cihetle nâsa haber vermek suretiyle şükrünü eda etmek lâzımdır. *N i m e t i t a h d î s* in manâsı *nimetin âsârını hariçte göstermektir.*

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *t a h d i s ; tebliğ* manâsına olunca *n i m e t* le murad; *Kur'an ve nübüvvettir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Rabbin Tealâ'nın sana vermiş olduğu nur-u nübüvvet sayesinde inzal buyurduğu Kur'anı nâsa tebliğ et ve oku ki halk Kur'anın cami olduğu hakayıkı bilsin, müstefid olsun ve esrar-ı Kur'ana vukufla, sana iman-ı tamla iman etsinler] demektir.

Bu âyet herkesin nail olduğu nimeti şükür kabilinden olarak haber vermesi caiz olduğuna delâlet eder, lâkin haber veren kimsenin riya ve ucüp gibi maraz-ı kalbiye müptelâ olmaması şarttır. Eğer böyle âfete müptelâ ise haber vermemesi lâzımdır. Böyle âfet

şaibesi olmazsa herkesin kendine iktida etmesi maksadıyla nail olduğu nimeti ve muvaffak olduğu hayratı haber vermek menduptur.

Vâcip Tealâ bu sûrede yetime ve saile riayetle emri mahzâ ibadet olan tahdis-i nimet üzerine takdim buyurmuştur. Zira; halk muhtaçtır, Cenab-ı Haksa ganîdir. Binaenaleyh; muhtaç olan halkın ihtiyacına taalluk eden muâmelenin muhtaç olmayan Hâlik Tealâ ile muâmele üzerine mukaddem olduğuna işaret buyurmuştur. Çünkü; bir kimsenin maaşı muntazam olmayınca emr-i âhirete huzur-u kalple çalışamaz. Zira; meşrubat ve me'kûlâtı olmayınca vücutta kıvam olamayacağı cihetle ibadet mümkün olamaz. Şu halde insana lâzım olan, herşeyden evvel hayatına kâfi derecede rızkını tedarike sa'y ü gayret etmek olduğundan herkese rızkını tahsil etmek farz-ı aynolmuştur.

Vâcip Tealâ bu sûrede insanın ulüvv-ü kadrine riâyetin vâcip olduğunu gayet kısa bir surette beyan buyurmuştur. Çünkü; yetimin rahatını te'min için bir mesken tedariki icab ettiğine ve sâilin memnun, dinî ve dünyevî yolunu şaşıran kimseyi matlubuna irşad etmek lâzım olduğuna işaretten sonra yetimi tahkir ve saili menetmekten nehiy buyurmasıyla insanların kendi cinsleri olan her ferde riâyet ve muâvenetin lüzumunu beyan ve insanlar arasında bir aheng-i tam ve intizamın vücubuna işaret buyurmuştur. Şu halde insanların perişan ve maişetlerini tahsilden âciz olanlarına kemal-i hürmet lâzım olunca cümle insanlara mertebe-i insaniyetten dolayı hurmetin vücubu aşikârdır.

Her ibadetin zikr-i İlâhî'ye hitam bulması mühim olduğuna işaret için Vâcip Tealâ şu beyan olunan ibadetlerden sonra zikr-i İlâhî'den ma'dud olan tahdis-i nimeti sûrenin hatimesinde ve ibadetlerin nihayesinde getirmiştir.

*
**

SURE-İ İNŞİRÂH

Mekke-i Mükerre'de nâzil olan sûrelerdendir. *Sekiz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ۝١

[Ya Ekrem-er Rusül! Biz senin için, göğsünü açıp genişletmedik mi?]

Yani; bizim inzal ettiğimiz âyetleri kabule lâyık kalb-i nebevini genişletmedik mi? Elbette genişlettik.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu makamda *h e m z e ; nefyi inkâr içindir*. Nefiy, inkâr olunca ispat muhakkak olur. Binaenaleyh *manâ-yı nazım :* [Biz senin kalbini suret-i kat'iyede şerhettik] demektir. Çünkü; şerhetmemek inkâr olununca şerhetmek kat'idir. *Ş e r h* in manâsı; *tevsi'* yani genişletmektir. Zira; Resulullah ins ü cinne resul olunca onlara tebliğat ve mübahasat ile nübüvvetin levazım-ı sairesi; birçok ulûm, hikmet ve hidayetin esbabını, ahkâm-ı İslâmiyenin cemiini ve âyât-ı Kur'aniyenin hepsini hıfza muhtaç olduğundan Resulullah'ın kalbinin herkesin kalbinden âlî ve bol olması lâzım bulunduğundan Cenab-ı Hak lüzumu kadar tevsi ettiğini beyan buyurmuştur.

Resulullah'a emanet olarak tevdi olunan ulûm ve hikemi ve esrar-ı İlâhî'yeyi hıfzetmeye lâyık derece kalbini tevsi etmek zat-ı nebevileri hakkında büyük nimet olduğundan Vâcip Tealâ nimet sırasında ta'dad buyurmuştur. Çünkü; kâfirlerin ta'nına ve davetine icâbet etmemelerinden hasıl olan gumum ve humuma taham-

mül edecek kalbin gayet büyük olması elbette Resulullah hakkında ayn-ı nimettir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Resulullah'ın kalbinin şerhi; hal-i sabavetinde Cibril sadr-ı nebevilerini yarıp kalbini çıkarıp yıkayıp, bilûmum keder verecek ve fesad-ı ahlâka badî olacak şeyleri izale ve yerine ilm ü irfan iman ve ahlâk-ı hamide doldurmak suretiyle yuku bulduğu mervidir ve bu misilli acibeler mu'cizat-ı nebeviyedendir ve ancak Resulullah'ın bi'setinden evvel olduğu cihetle irhas, yani bir nevi keramat kabilinden olur. Binaenaleyh; bu gibi harikulâdeleri inkâr etmek caiz değildir. Çünkü; Resulullah'ın kalbi mahzen-i esrar-ı İlâhî ve me'men-i vahy-i sübhanî olduğu cihetle kalb-i nebevileri avam-ı nasın kalplerine kıyas olunamaz. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın esrarının hazinesi olan kalb-ı peygamberîyi günahlara meyilden tebrie ederek hâzırı, gaibi, ifade ve istifadeyi câmi olacak derecede Cibril-i Emin vasıtasıyla yıkatmak, kuvvet-i kutsiyeyle te'yid ve kemalât-ı insaniyeyle tezyin etmek uzak addolunmadığı gibi Resulullah'ın risaletine de pek büyük bir delildir. Nimetin azametine işaret için mün'im olan Vâcip Tealâ'nın azametine delâlet eden *mütekellim maalgayr* sıygasıyla varid olmuştur. Binaenaleyh; Resulullah'ın kalbinin şerholunmasında ukul-ü beşerin idrak edemeyeceği nimetler mevcut olduğuna işaret olunmuştur.

Bu makamda insanın sadrı yani göğsü vesvese mahalli olduğu için sadrın şerholunduğu beyan olunmuştur. Çünkü; şeytan mahall-i iman ve ma'rifet olan kalbe dahil olamaz. Fakat sadra dahil olarak gumum ve humumu, hırs u tama'ı ve sair müzahrefatı kalbe doldurmakla insanları kalp darlığıyla rahatsız eder ve bu gibi tazyik altında bulunan kalp ibadetin lezzetini bulamaz. İşte Vâcip Tealâ bu misilli maniâlardan resulünü mahfuz buyurduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur.

Vâcip Tealâ nâsın bu gibi şeytan'ın vesvesesinden kurtulması için eûz ü besmeleyi ta'lim buyurmuştur ki eûz ü besmeleyle şeytan tardolununca insan mükellef olduğu ibadeti edaya muvaffak olacağından şer'an beyan olunan bu misilli silâhı isti'mâle dikkat etmek lâzımdır. Bu makamda *s a d ı r* la muradın *kalb olması* ihtimalden uzak değildir. Zira; kalbin mahalli sadır olduğundan

zikr-i mahal irade-i hal kabilinden mecaz olarak kalp murad olunmak caizdir ve Cibril-i Emin vasıtasıyla sadrın yarılmasına ve kalb-i nebevinin yıkanmasına dair olan rivayet de bu manâyı te'yid eder.

***

Vâcip Tealâ resulünün kalbini açık ve bol kıldığını beyandan sonra bazı ağırlıkları resulünün üzerinden kaldırdığını beyan etmek üzere :

وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ ۝ الَّذِىٓ اَنْقَضَ ظَهْرَكَ ۝

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân senin arkanı ağırlaştıran sikleti senin üzerinden indirdik.]

Yani; zaman-ı cahiliyede sizden sudur eden zelleyi ve emr-i nübüvvetten hasıl olan ağırlığı biz senden izale ettik. Çünkü; Resulullah'ın emr-i nübüvvette tahammül buyurduğu emanatı me'mur olduğu veçhüzere edaya muvaffak kılmakla Vâcip Tealâ tebliğat cihetinden ârız olan sikleti izale buyurmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *v i z r* in asıl manâsı; *günah* ise de bu makamda *kavminin ezalarından ve Hz. İbrahim'in dinini tağyirlerinden ve ba'solunmazdan evvel kendine ârız olan hayretten neş'et eden siklettir.* Cenab-ı Hak resulünün üzerinden bunların cümlesini kaldırmıştır. Çünkü Vâcip Tealâ nübüvvetle ba'sedip dinini ilânla, birçok ashab-ı kiramın iman etmeleriyle kuvvet ve şevket bularak kavminin ezalarından halâs ve âdât-ı kerihelerini kaldırmakla yerine âdât-ı hasene ve ahkâm-ı diniyesini koymak ve vahiyden evvel kendine ârız olan hayret yerine itminan-ı kalple üzerinde olan bütün bu sikletleri izale buyurmuştur.

Yahut bu âyette (وضعنا) (عصمنا) yani «Biz seni günahlardan hıfzettik» manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ya Ekrem-er Rusül! Biz sana gayet güç ve arkanda bir ağır yük mesabesinde olacak günahlardan seni muhafaza etmekle üzerinden sikle-

ti kaldırdık] demektir. Şu manâya nazaran Resulullah'tan ufacık bir günah bile sâdır olmadığına âyet delâlet eder, bu manâyı te'yid eden birçok ahadis-i şerife de vardır. Ezcümle Resulullah ba'solunmazdan evvel bir gece Mekke'de tef ve saire gibi çalgı bulunan bir düğün evine hazır olmak üzere giderken düğün evinin yakınına geldiğinde Cenab-ı Hak bir uyku verir, olduğu mahalle yatar. Hatta gün doğup hararet-i şems te'sir edinceye kadar uyanmaz. Resulullah (S.A.) Efendimiz bilâhare bunu hikâye ederek Cenab-ı Hakkın bu uykuyu çalgıyı dinlemekten muhafaza için halkettiğini beyan ederdi.

Yahut *v i z i r* le murad; *ümmet-i Muhammedin günahlarıdır.* Çünkü; Resulullah daima ümmetinin günahlarını düşünür ve ne yolda Cenab-ı Hakka iltica edip aflarını istirham edeceğine dair esbab-ı taharrisi kendi üzerine azîm bir yükken Cenab-ı Hak dünyada geçmiş ümmetler gibi azab-ı âcille ümmet-i Muhammedi ihlâk etmeyeceğini ve âhirette şefaatının kabulünü vaad buyurmasıyla resulünün üzerinden bu hüznü kaldırdığını bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ resulünün üzerinden ağırlık verecek şeyleri kaldırdığını beyandan sonra ismini i'lâ ettiğini beyan etmek üzere :

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ④

buyuruyor.

[Biz Azimüşşân senin zikrini ref'ettik.]

Yani; ey Habibim! Senin ismini ismime mukarin kılmakla şanını i'lâ ve ismini âlem nazarında yukarı kaldırdım ki ezanda, kelime-i şehadette ve hutbelerde ismin ismimle beraber zikrolunmaktadır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Resulullah'ın ismi arş-ı a'lâda yazılmıştır ve Kur'anda Resulullah'ın ismi Allah'ın ismiyle beraber zikrolunduğu gibi resulüne itaatı Cenab-ı Hak kendine itaat kılmış, Kur'anda hitabı nübüvvet ve risalet unvanlarıyla vâki olmuş, ken-

disi ve melekleri resulüne salât ettikleri gibi cümle eh-li imana da salevat-ı şerifeyle ve dinini âleme ilân ve itaatla emretmiş, biatını kendine biat kılmıştır. Binaenaleyh; vâizler vaazını tebliğ, müfessirler Kur'anın manâsını tefsir etmek, ulema ve padişahlar Ravza-i Mutahhara'nın toprağına yüzlerini sürmek ve âhirette şefaatını rica etmekle meşgullerdir ve şerefi ilâyevmilkıyam bâkîdir. Bunların cümlesi zikr-i nebevilerinin rıf'atıdır. Ümmetinin cümle enbiyanın ümmetlerinden çok olması, her yerde sünnet-i nebeviyenin ihya olunması ve melekler indinde isminin yad olunması şan-ı Resulullah'ı i'lâ etmektir.

***

Vâcip Tealâ resulüne vermiş olduğu nimetleri ta'dad buyurduktan sonra o ta'dad olunan nimetleri takrir ve bu nimetlerden daha âlî nimetler ihsan edeceğini vaadolmak üzere :

فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ۝ اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ۝

buyuruyor.

[Muhakkak güçlükle beraber kolaylık, zorlukla beraber sühulet vardır.]

Yani; fakr u faka v.s. gibi ihtiyaç içinde hasıl olan meşakkatlarla beraber onların arkasında servet ü sâmân v.s. ile bir kolaylık vardır, muhakkak dünya ve din umurlarından hasıl olan hüzn ü kederle beraber onun arkasında ferah ve sürur verecek şeylerle bir sühulet vardır. Binaenaleyh; usrün devamı yoktur. Elbette her usür bir yüsre tebeddül eder. Şu halde ya Ekrem-er Rusül! Biz ma'rifet-i İlâhî'yenin mahzeni olan kalbini genişlettik ve ağır olan şeyleri senden izaleyle etraf-ı âleme zikrini terfi' edince Kureyş'in senin hakkında söyledikleri kötü sözlerine mahzun olma. Zira; bir darlığa iki bolluk ve bir güçlüğe iki kolaylık vardır. Çünkü; sana bu kadar cesim nimetleri verince bir usre, iki yüsür vereceğimiz muhakkaktır. Bu âyette gerçi usür, yüsür gibi zikrolunmuşsa da *usür* (الف لام) ile beraber zikrolunduğundan ikinci usür evvelkinin aynı olmak ve *yüsür* kelimeleri *nekre* olduğundan herbiri

ayrı ayrı olmak kavaid-i Arabiye iktizasındandır. Binaenaleyh; bu âyet bir usre iki yüsürle tefsir olunur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile usrün arkasında yüsrün pek çabuk geleceğine işaret için *beraberliğe* delâlet eden (مع) kelimesiyle varid olmuştur. Bu âyet nazil olduğunda Resulullah gülerek ashabına «Sizin için beşaret vardır. Zira; bir usür iki yüsre galip olamaz» buyurmuştur. *Yüsrün* biri *dünyada* diğeri *âhirette* olmak ihtimali varsa da âyet mutlaktır. Zira; Cenab-ı Hak bir usre iki yüsrünü vaad-i mutlakla vaad buyuruyor. Binaenaleyh; lutf-u İlâhî'yi her insan kendi nefsinde tatbik edebilir. Çünkü; her insan tesadüf ettiği azıcık musibet veya kedere Cenab-ı Hakkın birçok vüs'at ve sürûr halkettiğini her zaman görür ve bilir. Bazıları da *usrü fakırle yüsrü gına* ile tefsir etmişlerdir. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Bir fakra mukabil iki gına muhakkak] demektir. Çünkü âyetin sebeb-i nüzulü; Kureyş'in Resulullah'ı fakirlikle ta'yib etmeleridir. Onların ta'yibi üzerine Vâcip Tealâ resulüne bu âyetle gınayı vaad buyurdu ve vaadi üzere vüs'at ihsan etmiştir. Hatta Resulullah'ın yüz deveyi bir kimseye ihsan ettiği hadis kitaplarında mezkûrdur. Resulullah'a vaad; ümmetine de vaaddir. Çünkü; metbû'a nazil olan nimetten tâbi olan kimsenin daima müstefid olduğu şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ resulüne ihsan ettiği nimetlerini beyandan sonra beyan olunan nimetlerin şükrünü edayı emretmek üzere :

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ۝ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ ۝

buyuruyor.

[Şu ta'dad olunan nimetler sana verilince ümmetine ahkâm-ı dini tebliğden veya emr-i gazadan fâriğ olduğunda ibadete nefsini nasbetmekle bu nimetlerin şükrünü eda ve cemi işlerinde ancak Rabbine iltica et, Rabbinden başka hiçbir kimseye müracaat etme.] Zira; her istediğini vermeye kaadir ancak Rabbin Tealâ'dır. Bina-

enaleyh; her zaman her istediğini vermeye kaadir olan Vâcip Teâlâ'ya müracaat et ki maksadına vasıl olasın.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (فاذا فرغت) *gazadan ve ahkâmı tebliğden fâriğ olduğunda,* (فانصب) *nimetlerin şükrünü eda etmek üzere ibadete gayret et ve ibadette olan meşakkata tahammül et* veyahut *farz olan namazlardan fâriğ olunca duâya nefsini nasbet* demektir. Binaenaleyh; ehl-i İslâm'ın namaz arkasında duâlarının sünnet olduğu ahadis-i şerifeyle sabit olduğu gibi bu âyetle dahi sabittir. Yahut *bir ibadetten kurtulunca diğer bir ibadete nasb-ı nefs et* demektir. Şu halde insan için lâzım olan; daima bir emr-i hayırla meşgul olmaktır. Zira; insanın mühmel ve muattal olarak bulunması caiz değildir. Zira ibadetin birinden ferağ akibinde diğer birine başlamakla emretmek; onun zıddı olan boş durmaktan nehyetmektir. Şu hikmete mebnidir ki Hz. Ömer (R.A.)

انى لا اكره ان ارى احدكم فارغا سبهللا لا فى عمل دنياه ولا فى عمل آخرته

yani «Muhakkak ben sizden birinizi ya amel-i dünyadan veya amel-i âhiretten birisiyle meşgul olmayarak görmemi kerih görürüm» buyurmuştur ki insan için işsiz ve amelsiz bulunmanın fena birşey olduğuna delâlet eder.

⁂

SURE-İ TÎN

Mekke-i Mükerrême'de nâzil olan sûrelerdendir. *Sekiz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ ۝ وَطُورِ سِينِينَ ۝ وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَمِينِ ۝ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۝

[İncire, zeytine ve Mûsâ'nın münacat mahalli olan Tûr dağına, Muhammed'in doğup ve resul ba'solunduğu Mekke şehrine yemin ederim ki muhakkak biz cinsi insanı güzel sûret üzere yarattık.]

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile incirle zeytin sâir meyvelerden ziyade birtakım acaip ve garaip üzerine müştemil olup, Araplar indinde makbûl oldukları cihetle şeref-i zâtî ve şeref-i itibarî sahipleri olduklarından Cenab-ı Hak bunlara yemin etmiştir. Çünkü incir; hazmı gayet kolay bir gıda-yı latîftir, tabiatı yumuşatır, balgamı giderir, mesanede olan kum ve saire gibi telvisatı tathir, böbrekte ve ciğerde olan müzahrefatı izale eder, menfezlerini açar ve insanın vücudunu semizlendirir, saçı uzatır ve felç illetine mani bir devadır. Hatta Resulullah'a bir tabak incir hediye olunup eklederken huzurunda bulunan ashabına «Siz bunu yiyiniz, eğer Cennet'ten bir meyve nazil olduğunu söyleseydim incirin nazil olduğunu söylerdim. Zira; Cennet meyvelerinin atılacak dışında kabuğu ve içinde çekirdeği olmadığı gibi bunun da atacak birşeyi yoktur. Siz bunu yiyin. Zira; incir bâsuru keser» buyurduğu mervidir. Şu hadis-i şerif muktezası incir meth-i nebiye mazhar olmuştur. Bu hadis Resulullah'ın ilm-i tıbba da âlim olduğuna delâlet eder.

Amma zeytine gelince; zeytin bir mübarek ağaçtır ki insanlara birçok menfaatı ve birçok hastalıklara şifası vardır. Binaenaleyh; bunların her ikisi de Vâcip Tealâ'nın kudretine delâlet-i acîbeyle delâlet ederler. Çünkü; zeytin asla yağ eseri olmayan dağlarda bittiği gibi incir de tat eseri görülmeyen topraklarda biter. Hiç yağ ve tat eseri olmayan yerlerde böyle yağlı ve tatlı meyvelerin bitmesi Hâlik Tealâ'nın acayib-i san'atına ve bedayi-i hilkatına delâlet-i vâzıhayla delâlet eder. Şu beyan olunan tafsilâttan anlaşıldığı veçhile her ikisi de Vâcip Tealâ tarafından kasem olunmaya lâyıktırlar. Rüyada inciri görmek gına ve yemek çok rızk ve evlâtla tâbir olunur. Bir kimse zeytin yaprağını yerse şeriata temessükle tâbir olunur.

T û r ; Hz. Mûsâ'nın münacaat ettiği dağ, s i n î n ; güzel ve mübarek manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Güzel ve mübarek olan Tûr dağına yemin ederim] demektir.

(وهذا البلد الأمين) ile murad; *Mekke-i Mükerreme'dir.* Cenab-ı Hak Mekke'yi *emanetle* tavsif buyurdu. Zira *M e k k e ; harem-i İlâhî ve mehbit-i vahy-i sübhanîir. Binaenaleyh;* gerek zaman-ı cahiliyede ve gerek İslâm'da Vâcip Tealâ o mekânda nâsı emin kılmıştır. Çünkü; zaman-ı cahiliyede Araplar her yerde mukatele ederler, Mekke'ye gelince her husumetten vazgeçerlerdi. Zaman-ı İslâmiyette ise (ومن دخله كان آمنا) âyet-i celilesiyle Mekke'nin emniyet-i tâmmesi ilân olundu. Hatta kısas lâzım gelen bir kimse harem-i Mekke'ye iltica ederse emin olur ve harem haricine çıkmayınca kısas icra olunmaz. Bu emniyetten hayvanat-ı vahşiye bile müstefid olduklarından harem dahilinde av avlamak haramdır. Resulullah'ın Mekke'de zuhur etmesi ve daha bazı enbiyanın mahalli olması itibarıyla Mekke'nin şerefi olduğu gibi Vâcip Tealâ'nın o mahalle vermiş olduğu şeref-i zâtisi itibarıyla evvelden beri o mahall-i mübarekin hürmeti an'anâtıyla nâs indinde muhafaza olunmuş bir kadr-ı âlîsi olduğu cihetle Cenab-ı Hak o mahalle yemin etmiştir.

Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet :* [Şu dört şeyi ki halka birçok menfaat te'min eden *incir, zeytin,* mahall-i münacat olan *Tûr dağı* ve vahyin nüzulüne mahal olan *Mekke* bunların cümlesine ye-

min ederim ki biz insanı gayet güzel bir suret üzere halkettik] demektir. Çünkü; insanın boyu cümle hayvanata nispetle itidal üzere olduğu gibi çehresi de cümle hayvanatın çehresinden güzeldir. Binaenaleyh; insan; hulâsa-i mahlûkat ve zübde-i masnûâttır, akıl, fehim ve idrak sahibidir. Şu halde insanın zahirde ve batında cümle hayvanattan güzel olduğuna âyet delâlet eder. Binaenaleyh; insan, akıl sahibi olduğundan tekâlif-i İlâhî'yeyle mükellef olmuştur, fehim sahibi olduğundan hitabat-ı İlâhî'yeye muhatap kılınmıştır ve nutk u beyan sahibi olduğundan kendi cinsinden olan insanlara tebliğat ve vaaz u nesayihle emrolunmuştur. İşte şu sıfatlar sayesinde insan hayvanat-ı saireden mümtaz olarak yeryüzünde halife kılınmıştır.

Bu âyette *i n s a n* la murad; *cins-i insan* olduğundan boyunda, hüsnünde ve azasında noksan olan kimselerle itiraz varid olmaz. Bu misilli makamda hüküm; cinsedir, efrada değildir. Binaenaleyh bazı efradda görülen çirkinlikle cinsinde olan güzelliğe itiraz olunamaz.

***

Vâcip Tealâ insanı güzel suret üzere halkettiğini beyandan sonra insanın hilkatına lâyık amel etmediğinden dolayı ehl-i nardan kıldığını beyan etmek üzere :

ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَۙ اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

buyuruyor.

[O insanı kuvvet, metanet, akıl, fikir ve güzel suret üzere yarattıktan sonra verdiğimiz nimetlere şükretmediğinden dolayı suretleri her suretten çirkin olan, ehl-i narın en süflî ve en aşağı tabakasına reddettik. Lâkin şol kimseler ki onlar iman edip amel-i salih işlediler, esfel-i safilîne reddolunmazlar. Zira; nimete şükretmeyenlerin nimetleri daima nikmete ve rahatları mihnete munkalip olur. Ancak iman etmek ve amel-i salih işlemekle şükrü eda edenlerin nimetleri tebeddül etmez.]

Yahut Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *s e f i l ; zayıf* manâsınadır. *E s f e l - i s a f i l î n* le murad;

erzel-i ömürdür. Zira *s a f i l i n ; topal ve küt çocuklardır ki nâsın en zayıf olanlarıdır.* Erzel-i ömre vasıl olan pir-i faniyse bunların cümlesinden zayıf olur. Çünkü bedeni köhnelendiği gibi zahir ve batın kuvâları da zayıflanır. Hatta gözü görmez, kulağı duymaz, aklı ermez bir halde beli bükülür, sureti tagayyür eder velhasıl vücudunun her cüz'üne tagayyur ârız olduğundan en zayıf farzettiğimiz zayıflardan daha zayıf olduğu cihetle safilînden daha sefil denmeye seza olur. Amma amel-i salih işleyenler her ne kadar kocasalar da onların kuvalarına halel gelmez, suretlerine çirkinlik ârız olmaz. Şu halde bu misilli salih kimseler için erzel-i ömür yok demektir.

Vâcip Tealâ bu âyette insanların esfel-i safilîne reddolunacaklarını beyandan sonra mümin-i salih olanlarını istisna buyurmuştur. Zira; müminle kâfir aralarını tefrik etmek adalet-i İlâhî'ye iktizasındandır. Çünkü; küfran-ı nimet eden kâfir kahr-ı İlâhî'ye mazhar olarak nar-ı Cahîme ithal olununca şükran-ı nimet eden müminin lutf-u İlâhî'ye mazhar olarak muazzez ve muhterem olması ayn-ı adalettir. Şu kadar ki esfel-i safilîne ithalden kurtaracak yalnız iman olmayıp belki amel-i salihe mukarin olan iman olduğuna işaret için istisnada amel-i salih de dercolunmuştur.

*
* *

Vâcip Tealâ amel-i salih sahibi mümini Cehennem'e ithal veyahut erzel-i ömre reddolunmaktan istisna buyurduğundan sonra onlar için ne gibi muâmele olunacağını beyan etmek üzere :

فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ۝

buyuruyor.

[**Amel-i salih işleyen müminler için kesilmez ve tükenmez ecir vardır.**] Zira; Allahü Tealâ'ya iman edip, amel-i salihe müdâvim olan kimselerin sevabı tükenmez. Çünkü; onların hayrat ve müber-

ratları ve ezkâr-ı cemileleri sebebiyle amel defterleri kapanmayıp daima sevap yazıldığından ecirlerinin arkası kesilmediği gibi âhirette nail olacakları nimetleri dahi tükenmez.

Yahut *mânâ-yı âyet:* [Amel-i saliha muvaffak olan müminler her ne kadar sinn-i şeyhuhata vasıl olsalar da Allah'ın iptilâ ettiği kocalıkla beraber taata devam ve ibadetin meşakkatına tahammül ederek sa'yettikleri cihetle ecirleri de kesilmez] demektir.

Bu âyet, bundan evvelki istisnanın neticesi makamındadır ve takriri şöyledir : «Ehl-i iman için tükenmez ecir vardır. Zira; onlar imanla beraber amel-i salih işlediler. Her kimseler ki imanla beraber amel-i salih işleyenler, onlar için tükenmez ecir vardır. Binaenaleyh; ehl-i iman için tükenmez ecir vardır» demektir.

***

Vâcip Tealâ insanı ahsen-i takvim üzere halkettikten sonra Cehennem'e veyahut erzel-i ömre reddedeceğini ve ancak mümin-i salihler üzerine tükenmez ecir olduğunu ve yevm-i kıyameti tekzib edenlerin halleri taaccübe şayan bulunduğunu beyan etmek üzere :

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ ۝

buyuruyor.

[Bu kadar deliller beyan olununca hangi şey yevm-i ceza sebebiyle seni tekzib eder?]

Yani; insan ahsen-i takvim üzere halk ve sonra erzel-i ömre redle gençliğinde olan cümle hâlâtın tebeddül ve tagayyürüne dair hakikatlar beyan olununca ya Ekrem-er Rusül! Seni eşhastan hangi şahıs bu kadar zâhir ve bâhir delillere karşı yevm-i cezayı haber vermen sebebiyle tekzib eder? Zira; tekzib eden her şahıs düşünse kendi nefsinde vuku bulan tebeddülâtla yevm-i cezayı ikrara kâfi delil bulacağından tekzipleri taaccübe şayandır.

Şu manâdan anlaşıldığı veçhile bu âyette (ما) lâfzı *akıl sahibinde isti'mâl olunan* (من) manâsınadır. Yani «Bu kadar delâ-

ilden sonra yevm-i cezayı haber verdiğinden dolayı akıl sahibi olanlardan seni tekzibe kim cesaret eder?» demektir.

Gaipten hazıra iltifat olarak bu âyette hitap mutlaka insana olduğuna nazaran *manâ-yı âyet:* [Bu kadar deliller meydandayken ey insan! Hangi şey yevm-i cezayı inkârın sebebiyle seni yalancı kıldı?] demektir. Çünkü; hak olan birşeyi inkâr eden kimse elbette yalancı olduğundan yevm-i cezayı inkâr eden insanı Cenab-ı Hak tevbih makamında «Ey insan! Bu kadar delâilden sonra seni yalana ne gibi şey mecbur etti ki hak olan kıyameti inkârınla yalancı oldun?» buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ insanın güzel suret üzere halk ve sonra erzel-i ömre reddolunduğunu beyandan sonra bunlara kaadir olan zat-ı ülûhiyetin hâkimlerin ahkemi olduğunu beyanla kudrete nazaran haşrın imkânına ve hikmete nazaran haşrın vukuuna işaret etmek üzere :

أَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[Allahü Tealâ hakimlerin ahkemi olmadı mı?] Elbette oldu.

Yani; şu zikrolunan hüsn-ü suret üzere insanı halketmeye ve sonra erzel-i ömre redde kaadir olan Allahü Tealâ ahkem-ülhâkimîn olmadı mı? Elbette oldu. Şu halde haşra ve neşre kaadir olduğunda şüphe olmaz. Zira; bu kadar acayip ve garaib üzere şamil olan mevcudatı iptidaen halka kaadir olanın öldükten sonra ihyaya da kaadir olacağı evleviyetle sabit olur.

Yahut *h ü k ü m* le murad; *kaza* manâsınadır. Şu halde âyet-i celile kâfirleri tehdid için sevkolunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ey kâfirler! Siz haşrı inkâr eder de Allah'ın hükmünden korkmaz mısınız? Halbuki korkmanız lâzımdır. Zira; Allahü Tealâ kulları arasında fasl-ı hukuk için hükmeden hakimlerin en ziyade adaletle hükmedeni olmadı mı? Elbette oldu. Binaenaleyh; inkâr

ettiğiniz yevm-i kıyamette Allahü Tealâ sizin istihkakınız veçhile a'mâlinizin cezasına adaletle hükmeder. Şu halde siz inkârınızın ve sair kötü amellerinizin cezasından korkmalısınız] demektir. Bu âyet-i celile Resulullah'ı tesliyedir. Çünkü; Allahü Tealâ adaletle hükmedince Resulullah'ın hasımlarından intikamını alacağında şüphe yoktur.

⁂

SURE-İ ALÂK — KALEM

Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *On dokuz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝

[Ey Resul-ü Mükerrem! Sen Rabbin Tealâ'nın ismiyle başlar olduğun halde Kur'anı oku ki o Rabbin Tealâ cümle mahlûkatı halketti.]

Yani; bilûmum zerrat-ı cihanı halkeden Rabbin Tealâ'nın ismiyle yardım taleb eder olduğun halde sana nazil olan Kur'anı sen oku.

Hz. Âişe ve İbn-i Abbas (R.A.) dan rivayet olunduğuna nazaran Kur'andan, evvel nazil olan bu âyettir. Çünkü; Resulullah (Cebel-i Hıra) da ma'bedhanesi olan gar-ı şerifte ibadetle meşgul olduğu zamanda Cibril-i Emin bu âyetle geldi. Resulullah vahyin şiddetinden kendine ârız olan dehşeti izale için Hz. Hatice'nin hanesine avdet etti ve üzerine örtü aldı. İşte o vakit (يا ايها المدثر) nazil olmuştur.

Bu âyette (ب); *istiâne* veya *mülâbese içindir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ya Ekrem-er Rusül! Seni ve cemi' mahlûkatı halkeden Rabbin Tealâ'nın ismine mülâbis olduğun halde sen Kur'anı kıraet et] demektir. Binaenaleyh her emr-i mübahın iptidasında besmele okumak memduhtur. Şu halde bu âyette emir; istihbab için olduğundan Kur'an okuyacak kimsenin besmeleyle iptida etmesi müstehaptır. Yahut emir; *vucûb* içindir. Buna nazaran Kur'an

okuyacak kimsenin besmele ile başlaması vâcibtir. Şu halde Kur'-anın evvelinde besmeleyi terkeden kimse günahkâr olur.

Resulullah'a vahyin evvelinde ârız olan bazı sıkıntıyı izale için Vâcip Tealâ bu âyette esma-i İlâhî'yesi içinden *Rab* kelimesini irad buyurmuştur. Çünkü *r u b u b i y e t ; tedric suretiyle kemale ulaştırmak* manâsına olduğundan «Rabb'inin ismiyle istiâne eder olduğun halde Kur'an oku» demek «Ey Resul-ü Mükerrem! Seni azar azar kemalâta îsâl ile pederin sulbünde ve validen rahminde zayi etmeyip muhafaza eden Rabbin Tealâ seni zayi etmez, muhafaza eder. Binaenaleyh; telâş etme» demektir. Cenab-ı Hak bu âlem-i mükevvenâtın hulâsası olan resulünün Rabbisi olunca diğer mahlûkatın Rabbisi olacağı evleviyetle sabit olduğundan *Rab* kelimesi yalnız Resulullah'a muzaf kılınmıştır.

Cenab-ı Hak resulünün Rabbisi olduğunu beyandan sonra rububiyetini ispat makamında hâlik olduğunu zikir buyurmuştur ve takriri şöyledir : «Allahü Tealâ senin Rabbindir. Zira; seni ve cemi-i mahlûkaatı halketti. Her kimse ki seni ve cemi-i mahlûkaatı halkede. Senin Rabb'indir. Binaenaleyh Allahü Tealâ senin Rabb'indir» demektir. Halk ve icad cümle nimetler üzerine mukaddem olduğu için rububiyetin delilleri içinden hilkatı ihtiyar buyurmuştur. Çünkü; rububiyeti ve vahdaniyeti inkâr eden müşriklere başka deliller zikrolunsa inkâr edeceklerinden delâlette pek açık ve sarih olan hilkat zikrolundu ki inkâra mecalleri olmasın, ilzam ve iskât kolay olsun. Zira; hilkat, bedihi bir hakikat olduğu cihetle teslimi zaruridir ve şu hilkatı teslimden sonra halk fiiline bir fâil-i hakîkî lâzım olup o fâil-i hakîkînin de Hâlik Tealâ olduğunu teslim etmek lâzım gelir. Çünkü; müşriklerin ma'bud ittihaz ettikleri putların halik olamayacağını edna akıl bilir. Şu halde rububiyete ve vahdaniyete evvelemirde hilkatı delil olarak getirmek maksada vusulü teshil içindir.

Cümle mahlûkatın halikı Allahü Tealâ olduğuna işaret için, halk mutlak olarak zikrolunmuştur ki Mu'tezile'nin «Herkes kendi fiil-i ihtiyarîsini halkeder» yollu iddiaları merduddur.

***

Vâcip Tealâ cümle mahlûkatı halkettiğini icmâlen beyandan

sonra mahlûkatın eşrefi ve ahseni olan insanın hilkatını zikirle iktifa etmek üzere :

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝

buyuruyor.

[Cümle mahlûkatı halkeden Rabb'in Tealâ bilhassa insanı uyuşmuş kandan halketti.]

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile insanın mahlûkatın cümlesinden eşref olduğuna ve Kur'anı kıraetle muhatap ancak insan olduğuna işaret ve şanına ta'zim için mutlaka hilkatı beyandan sonra ayrıca insanın hilkatı zikrolunmuştur. İnsanla uyuşmuş kan beyninde münasebet olmadığı halde uyuşmuş kandan insanı halketmek kudret-i kahireye ziyade delâlet ettiği cihetle insanın yaratılışında olan ahval içinden donmuş olan kan parçasından halkolunduğu beyan olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ evvelâ resulüne Kur'anı kendi nefsinde okumasını emrettikten sonra nasa tebliğ için kıraet etmesini emretmek üzere:

اِقْرَاْ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen Kur'anı Cibril'den alarak kendi nefsinde okuduğun gibi nâsa tebliğ için de oku.] Yahut Fahri Râzi'nin beyanı veçhile evvelki kıraet *namaza,* ikinci kıraet *namazın haricine aittir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ey Resul-ü Muazzam! Sen Kur'anı namazda okuduğun gibi namazın haricinde dahi kıraet et] demektir. Şu halde gerek namazda ve gerek hariçte tilâvet-i Kur'anın lüzumuna bu âyet delâlet eder.

***

Vâcip Tealâ resulüne kıraetle emredince Resulullah'ın «Ben

kıraet edeceğim şeyi bilmiyorum» diyerek i'tizar etmesi üzerine Cenab-ı Hak kıraetini ta'lim buyuracağına işaretle resulünün i'tizarını izale etmek üzere :

وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ ۝ الَّذ۪ي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۝

buyuruyor.

[Ey Habibim! Senin Rabbin şol ekremdir ki insana bilmediğini kalemle ta'lim etti.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Sen Kur'anı kıraet için telâş etme, Cibril'den işittiğini oku. Zira; senin Rabbin Tealâ cümle kerem sahiplerinden ziyade kerem sahibidir ki kalem vasıtasıyla insanlara bilmediklerini öğretti ve okuttu. Şu halde sana da bilmediğini bildirir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *e k r e m* ; *ivazsız* yani *karşılıksız* ihsan eden kimseye denir. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ'nın kullarına ihsanında asla ivaz kokusu olmadığından Allahü Tealâ'nın keremi bilûmum kerem sahiplerinin keremlerine faik olduğundan Vâcip Tealâ'ya keremde hiç kimse nazir olamadığı cihetle ekrem-ül ekremîn itlakı zat-ı ülûhiyete münhasırdır. Binaenaleyh; velev az olsun bir ıvaz mukabilinde veya meth ü senasından veya sevabından veya bir kimsenin zemminden kurtulmak için vâki olan ihsanından dolayı ihsan eden kimseye ekrem denmez.

Vâcip Tealâ Kur'anı kıraete terğib için kıraetle emirden sonra zat-ı ülûhiyetinin ekrem olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; Kur'anı kıraete devam eden kimseye her kelimesi belki her harfi mukabilinde bol bol ecirler ihsan eder demektir. Zira *e k r e m ; keremi bol* manâsınadır.

Kalemde insanlar için menfaat pek çok olduğundan fazilet ve meziyetine işaret için kalemle ta'limi Cenab-ı Hak kendi zatına nispetle tasrih buyurmuştur. Çünkü; bütün ilimlerin zaptı ve muhafazası kitabetledir. Eğer kalemle yazı olmasa emr-i din ve emr-i dünyadan hiçbir şeyin kıvamı mümkün olamazdı, İmam-ı Katade'nin (القلم نعمة من الله لولا القلم لم يقم دين ولم يصلح عيش) kelâmı bu manâyı te'yid eder. Yani «Kalem Allahü Tealâ'dan bir nimettir. Eğer ka-

lem olmamış olsaydı din kaaim olmaz, maişet de salâh bulmazdı» demektir. Çünkü; her kavme nazaran kendilerinden evvel geçenlerin ahval ve âdetlerini ve onların sonra geleceklere bırakmış oldukları eserlerini zaptetmek ancak yazıyla olduğundan her zaman insanlar yazıya dikkat ve ihtimam edegelmişler ve evvel geçenler sonra gelenlere eserlerini kalem ve yazı vasıtasıyla devretmekte devam etmişlerdir. İşte kalemin menfaatı pek büyük olduğuna tenbih için Kur'andan evvel nazil olan âyetlerinde zat-ı ülûhiyetinin ekrem olduğunu kalemle ta'limini beyanla ispat etmiştir. Çünkü kalemle ta'lim; ekrem olduğunun delilidir ve takriri şöyledir: «Rabbin ekremdir. Zira; insana bilmediğini kalemle ta'lim etti. Her kimse insana bilmediğini kalemle ta'lim ede, o kimse ekremdir. Binaenaleyh; Rabbin ekremdir» demek olur.

Bu âyette kalemle ta'lim nübüvvete delâlet eder. Zira kalemle ta'lim; ancak işitmekle bilinmesi mümkün olan mesmûâta delildir. Mesmûâta itibarsa; enbiyadan işitilenedir. Çünkü; enbiyanın gayrıdan işitilen şeye itimad olunamaz.

***

Vâcip Tealâ kalemle ta'limini icmalen beyandan sonra ta'limin bazı envâ'ını beyan etmek üzere :

عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ insana bilmediği şeyleri öğretti.]

Yani; ya Ekrem-er Rusül! Ekrem olan Rabbin Tealâ insana gizli, aşikâr, küllî ve cüz'î bilmediği şeyleri ta'lim buyurdu. Binaenaleyh; Hz. Âdem'e esmayı ta'lim buyurduğu gibi sair insanlara da envâ'-ı ilmi ve hidayeti ta'lim buyurmuştur. Sen ise ey Habibim! Cümle insanların eşrefi ve şan ü şeref cihetinden efrad-ı insanın eazzi ve kadr ü mekânet cihetinden de cümlesinin yükseği ve a'lâsı olduğundan bilmediğin şeyleri sana ta'lim buyuracağı evleviyetle sabit olur.

***

Vâcip Tealâ insanın uyuşmuş kandan halkolunduğunu, ta'lim ve taallüme liyakat kesbedecek kemalâta vasıl olduğunu beyandan sonra şu ahvalini düşünmeyerek küfür ve tuğyanda bulunması insan için lâyık birşey olmadığını beyan etmek üzere :

كَلَّآ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰىۙ ﴿٦﴾ اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰىۜ ﴿٧﴾ اِنَّ اِلٰى رَبِّكَ الرُّجْعٰىۜ ﴿٨﴾

buyuruyor.

[**Hakkaa sabit oldu ki insan kendini müstağni addettiği için muhakkak ey insan! Âhirette senin merciin ancak Rabbin Tealâ'nın huzur-u ma'nevîsidir.**] İnsanın hali böyleyken kendinin hakîr ve zelil meniden yaratıldığını unutur, kendi itikaad-ı batılınca Allahü Tealâ'nın in'âmına ihtiyaçtan müberra olduğunu zannederek Rabbisine ibadetten kibreder. Haddini tecavüzle kendi ebna-yı cinsine zulm ü taaddî eder, yevm-i kıyamette mücazat olunacağını düşünmez. Halbuki ey insan! Âhirette senin rücuun ancak Rabbin Tealâ'yadır ki her halin cezasını verir ve hiçbirisi cezasız kalmaz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu ve bundan sonraki âyetler Ebu Cehil hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (وربك الأكرم) âyeti nazil olunca Ebu Cehil hiddete gelir, «Benden ekrem kim olabilir?» demekle tuğyana başlar. Zira habîsin âdeti; kisvesini ve merkebini tezyin, taamını arttırmakla tekebbür etmek ve fahr u mübahâtın envâıyla etrafa ateş saçmaktı. Vâcip Tealâ onu ve emsalini zem için bu âyetlerini inzal buyurmuştur. Çünkü; sebeb-i nüzule nazaran *i n s a n* la murad; *Ebu Cehil olmak* lâzım gelirse de itibar sebeb-i nüzulün hususuna olmayıp lâfzın umumuna olduğu cihetle tuğyan eden cümle insanlara şâmil olmak ahkâma daha muvafıktır.

Vâcip Tealâ kudrete ve vahdaniyete delâlet eden delillerden gafletin sebebi hubb-ü dünya olduğunu, bu ve bundan sonra gelecek âyetlerle beyan buyurmuştur. Şu beyan olunan mukaddemata nazaran *manâ-yı âyet :* [Münkir-i nimet olan kâfirlerin inkârları gibi değildir. Muhakkak insan kendi nimetini gördükçe haddini tecavüz ettiği ve nefsini Allah'ın nimetinden müstağni gördüğü için Rabbisine ibadetten tekebbür eder. Halbuki hakir ve zelil meniden

halkolunduğunu unutur] demektir. İşte insanın bu halleri taaccübe şayandır.

Bu âyet nazil olunca Ebu Cehil Resulullah'a «Sen, insan müstağni olunca tuğyan eder demişsin. Mekke dağlarını altın, gümüş yap. Biz ondan istediğimiz kadar alalım, bakalım tuğyan eder miyiz? Me'mûl ki dinimizi terkeder, sana tâbi oluruz» demekle Resulullah'a muâraza eder. Bunun üzerine Cibril-i Emin gelir, «Ya Resulallah! İstersen onların arzuları veçhile yapalım. Lâkin iman etmezlerse Hz. İsa'dan mâide isteyip de iman etmeyenleri ihlâk ettiğimiz gibi bunları da ihlâk ederiz» demesi üzerine Resulullah'ın arzu buyurmadığı mervidir.

***

Vâcip Tealâ Ebu Cehil ve emsali kâfirlerin evsaf-ı zemimelerinden bazılarını beyandan sonra bazı âharı beyan etmek üzere:

أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ ۝ عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰ ۝

buyuruyor.

[Ey Habibim! Sen gördün mü şol şahs-ı leîmi ki o şahıs, abd-i kâmil namaz kıldığında namazdan nehyeder.]

Yani; gördün mü şol fena kimseyi ki o fena adam namaz kılan kulumuzu namazdan bile meneder.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette hitap; Resulullah'adır. Ve *s u â l , taaccüp* manâsını mutazammındır. *A b i d* le murad; *Resulullah'tır.* (عبداً) kelimesinde bulunan *tenvin; ta'zim ve kemal içindir.* Resulullah'ı namazdan nehyeden Ebu Cehil'dir. Çünkü; Ebu Cehil Kureyş'e ta'neder, derdi ki «Sizin yanınızda Muhammed (S.A.) namaz kılar, secde eder de siz sükût edersiniz. Eğer namaz kıldığını görürsem secde ederken boynuna basarım» demekle şecaat izhar ederken bir gün Resulullah'ı namazda gördü ve Resulullah'a doğru gitti. Yakın varınca elleriyle müdafaa ederek hemen geri kaçtı. Kureyş Ebu Cehil'in firarından suâl ettiler. Cevap olarak «Muhammed (S.A.) le benim aramızda bir hendek dolusu

ateş zuhur etti, birtakım kanatlar da bana hücum etti. Ellerimle o kanatlara müdafaa ederek güç kurtuldum» demiştir.

Ebu Cehil'in hali taaccübe şayandır. Çünkü Resulullah din-i İslâm'ın Ebu Cehil veya Hz. Ömer'den birisiyle kuvvet bulmasına duâ ettiği halde Ebu Cehil Resulullah'ı namazdan menetmeye çalışırdı ve künyesi (Ebül Hakem) olduğundan bu künye sahibine yani Rabbisine ibadet eden bir abd-i kâmili ibadetten menetmeye lâyık değildi, kendisini Mekke'de emr ü nehiy sahibi sayar ve âmirin emrine itaatı vâcip itikad ederken âmir-i hakîkî olan Allahü Teâlâ'nın emrine itaat edenleri itaattan mene çalışması taaccübe şayan bir haldir.

Bu âyette Ebu Cehil'i *üç cihetle zem vardır :* *B i r i n c i s i ; abd-i kâmil olan Resulullah'ı mene çalışmasıdır.* *İ k i n c i s i ; bu misilli ef'âl-i kabihâyı âdet edip her vakit mene çalıştığına delâlet eden* (ينهى) *kelimesinin varid olmasıdır.* Çünkü; âdet-i müstemirresi olduğuna delâlet eden muzari sıygası varid olmuştur. *Ü ç ü n c ü s ü ; efdal-i ibadet olan namazdan menetmesidir.* Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet :* [Ya Ekrem-er Rusül! Gördün mü Ebu Cehil'i ki onunla İslâm'ın kuvvet bulmasına sen duâ ederken o, abd-i muazzam ve nebiyy-i mufahham olan zat-ı pak-i nebevini efdal-i ibadet olan namazdan men'e çalışıyor. Bu gibi habîsin hali taaccübe lâyık] demektir.

Gerçi bu âyet Ebu Cehil'i zemmediyorsa da bu misilli makamda sebeb-i nüzulün hususuna itibar olunmayıp elfazın umumuna itibar olunduğundan ibadet eden kimseyi ibadetten meneden her şahsa şâmildir. Yani «Men'i caiz olmayan mahallerden meneden kimse mezmum» demektir. Şu halde mansub olan mahalde ve evkât-ı mekruhede namaz kılan kimseyi men' edenlere şamil olmaz. Çünkü; bunları menle şeriat emrettiğinden men'edene mes'ûliyet yoktur. Binaenaleyh; geceyle efendisi kölesini, kocası karısını nafile namaz kılmaktan menedebilir. Çünkü; nafile borç olmadığından köleye nispetle efendinin hakkına ve hatuna nispetle kocasının hakkına tekabül edemez. Nafile oruç da bu kabildendir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirin evsaf-ı zemimesinden bazılarını beyandan sonra o kâfir hakkında hayır olan şeye işaretle insafa davet etmek üzere :

أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ ۝ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَىٰ ۝

buyuruyor.

[**Ey Resul-ü Mükerrem! Gördün mü o kâfiri ki eğer o kâfir, matlûba îsâl eder bir yola gitse veyahut takva ile emretse onun hakkında hayırlı olmaz mı?**] Elbette hayır olur. Böyle hayır olan bir yolu bırakıp da küfür gibi çirkin bir tarikı ihtiyarına ne re'y edersin?

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile âyet; hitaba şayan olan her kimseye veyahut Ebu Cehil'e hitap olmak ihtimali varsa da hitabın Resulullah'a olması bundan evvelki ve bundan sonraki âyetlere muvafık olduğu cihetle hitap Resulullah'adır.

H ü d a ; o kâfirin kendi nefsine nazarladır. Çünkü; çıkmaz bir yoldan ibaret olan küfür ve dalâletle meşgul olacağına rıza-yı İlâhî'ye îsâl eder. Tarik-ı hidayetle meşgul olmak hakkında elbette hayırlı olur. *T a k v a* ile murad; *kendi ihvanına ve ebna-yı cinsine nazarladır.* Çünkü; ebna-yı cinsine putlara ibadetle emredeceğine emribilma'ruf ve nehyianilmünkerin hulâsası olan takva ile emretmiş olsa elbette hem kendi hem de ebna-yı cinsi hakkında hayır olacağında şüphe yoktur.

Şu tafsilâta nazaran âyetin *hulâsa-i meali :* [Ey Resul-ü Mükerrem! Sen ne re'yedersin şu kâfir hakkında ki o kâfir hidayet üzere bulunsa veya takva ile emreder olsa kendi için hayır olmaz mı?] demektir.

Bu âyetin meali muhaveremizde de çok vuku bulur. Meselâ iki kimse üçüncü bir kimse hakkında bahsederken «Filân kimse şu veya bu işi ihtiyar etmiş olsaydı hakkında daha hayırlı olurdu» derler. İşte Cenab-ı Hakla resulü beyninde Ebu Cehil'den bahis bu minval üzere cereyan etmiştir.

Kâfirlerin ve bilhassa Ebu Cehil'in hiddetini celbeden şey; Resulullah'ın bizzat ibadetinden ziyade nâsı dinine davet ve takva

ile emretmesi olduğundan herkesin şahsına ait olan hidayeti zikirden sonra takva ile emrin onun hakkında hayır olacağı zikrolunmuştur. Çünkü; bin nefis ibadete dahledenin halka dinini tebliğ ve takva ile emredene ta'nedeceği şüphesizdir. Binaenaleyh; bizzat ibadete müdahale eden tekdire şayan olduğu gibi takva ile emre müdahale edenin de daha ziyade tekdire şayan olacağı evleviyetle sabittir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirin ahvalinden bazı âharı beyan etmek üzere :

اَرَاَيْتَ اِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰىؕ ﴿١٣﴾ اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ يَرٰىؕ ﴿١٤﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Gördün mü sen o kâfiri? Eğer şu kâfir hakkı tekzib eder, din-i İslâmdan i'raz ederse o kâfir Allahü Tealâ'nın kendi halini bilip, görüp ona göre mücazat edeceğini bilmez mi?]

Yani; ey Habibim Âbid olan bir kulu ibadetten nehyeden âsî hakka açıktan delâlet eden delilleri tekzib eder ve dini kabulden ve Allah'ın ibadetinden i'raz ederse bilmez mi o âsî ki Allahü Tealâ onu görür ve ameline göre ceza verir. Elbette işlediği kötü ameller cezasız kalmaz. Şu halde ne acayiptir ki bu kadar günahlara cesaret ediyor.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet; haşr ü neşirle kâfirleri tehdit ve ehl-i taatı taata terğib eder. Zira; Cenab-ı Hakkın herkesin amelini göreceğini ve bileceğini itikad edince ehl-i küfür küfründen ve ehl-i ma'siyet de ma'siyetinden vazgeçmesi lâzım olduğu gibi ehl-i taatın da taatına devam etmesi ve tezyidine çalışması lâzımdır. Çünkü; aklın icabı budur.

*
**

Vâcip Tealâ inat üzere küfründe devam eden kâfiri açıktan menetmek üzere :

كَلَّا

buyuruyor.

[Ebu Cehil'in zu'm-u bâtılı gibi değildir.]

Yani; Ebu Cehil Allah'ın kulunu ibadetten men'i ve putlara ibadete davetini hakka davet eden Muhammed (A.S.) ın daveti üzerine tercih eder. Halbuki hakikat-ı hal onun zu'mu gibi değildir. Binaenaleyh; o kâfir maksuduna nail olamaz ve bütün teşebbüsatı akîm kalır. Çünkü; hal ü şan onun zannettiği gibi değildir. Ebu Cehil'in maksadı; din-i İslâm'ı iptal etmek, Allah'ın resulü üzerine galebe çalmak, eziyet etmek ve müminleri din-i haktan din-i bâtıla döndürmekti. Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurduğu veçhile bu emellerinin hiçbirisine nâil olmaksızın katlolunmuş ve canı Cehennem'e gitmiştir.

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ﴿١٥﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿١٦﴾

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki eğer küfründen vazgeçmezse o kâfir elbette ve elbette alnının saçıyla biz onu şiddetle Cehennem'e çekeriz. Öyle alın saçı ki onun sahibi yalan söyleyici ve günah işleyicidir.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile (لنسفعا) kelimesinin masdarı olan *s e f i ' ; şiddetle tutmak, çekmek, yüzüne vurup zelil etmek ve siyahlandırmaktır. N â s ı y e ; alın saçıysa da* bu makamda zikr-i hal ve irade-i mahal kabilinden *alın ve yüz* muraddır. Ebu Cehil alnının saçını yıkamak, taramak, bağlamak, yukarı kaldırmak ve rayiha-i tayyibeler sürmek suretiyle pek ziyade ihtimam edip kıymetli tuttuğu için alın saçı zikrolunmuştur ki kemal-i hakaretle tahkir olunacağına işarettir. Ebu Cehil Allahü Teâlâ'ya iftira ve yalandan çekinmediğinden *kâzibe* ve bedihi olan hakikatlara karşı temerrüd ettiğinden *hâtıe*yle tavsif olunmuştur. Çünkü *h â t ı e ; mütemerrid günahkâr* demektir. Amma bir meselede hata eden kimsede kasıt olmadığından muâhaza olunmaz.

Burada hâtıe muhti' manâsına değildir. Şu beyanata nazaran *ma-nâ-yı âyet:* [Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki eğer o kâfir tuttuğu yoldan ve işlediği günahlardan ve din-i haktan kullarımı men'e çalışmaktan vazgeçmezse elbette Biz Azimüşşân melekler vasıtasıyla onu şiddetle başından ve yüzünden hakir ve zelil ve yüzü kara olarak Cehennem'e çekeriz ki o nâsıyenin sahibi Allahü Tealâ üzerine yalan söylemekten ve günah işlemekten çekinmez] demektir. Şu manâ; *âhirette Cehennem'e çekmek manâsına olduğuna nazarandır.* Amma *bu dünyada olmak ihtimaline nazaran* âyetin manâsı Bedir gazasında zuhur etmiştir, şöyle ki (Sure-i Rahman) nazil olunca Resulullah huzurunda bulunan ashabına hitaben «Kureyş cemaatı üzerine şu sûreyi okuyacak var mıdır?» buyurdu. Kureyş'in şerrinden korktukları için ashap sükût ettiler. Yalnız (İbn-i Mesud) Hazretleri «Ben okurum ya Resulallah!» dedi. Lâkin İbn-i Mesud, vücudu gayet zayıf bir zat-ı latîf olduğundan Resulullah onun gitmesini arzu buyurmadığı cihetle bu kelâmı üç defa tekrar buyurdu, her defada cevap İbn-i Mesud'a müyesser oldu. Binaenaleyh; müsaade-i nebevileri üzerine müşarünileyh hazretleri Kureyş'in büyüklerini Kâbe'nin etrafında bulup sûreyi Kureyş'e karşı tilâvete başlayınca Ebu Cehil İbn-i Mesud'a bir tokat vurdu ve kulağını yaraladı. İbn-i Mesud ağlayarak gelince Resulullah mükedder oldu. Bunun üzerine Cibril-i Emin gülerek geldi ve «Ya Resulallah! Merak etme, âkıbet sizindir» buyurdu. Vakta ki Bedir gazasında ehl-i İslâm zafer bulunca İbn-i Mesud maktullerin arasında gezerken gördü ki Ebu Cehil can çekişiyor. Hemen İbn-i Mesud Hazretleri sıçrayıp göğsüne çıktı. Ebu Cehil gözünü açıp göğsüne İbn-i Mesud'u görünce: «Ey İbn-i Mesud! Pek yüksek ve müşkül bir mevkie çıktın» demesi üzerine İbn-i Mesud (الاسلام يعلو ولا يعلى عليه) diye cevap verdi. Bunun üzerine Ebu Cehil İbn-i Mesud'a «Benim şu kılıcımla boynumu kes. Zira; keskindir, tez keser ve bana uzun müddet zahmet vermez» demesi üzerine lâînin boynunu kesti ve ancak habîsin başını yerinden kaldıramadığından kulağını deldi, bir ip takarak sürüyüp huzur-u nebiye getirince Cibril-i Emin gülerek gelip «Ya Resulalalh! Sure-i Rahman kıraetinde İbn-i Mesud'un yaralanan kulağına kulakla kısas ve bir de

baş kesilmesi ticaret oldu» buyurmuştur. (لنسفعا) nazm-ı celilinin dünyada eseri bu vak'ayla zuhur etmiştir. Çünkü; yukarıda beyan olunduğu veçhile (لنسفعا) *muzari* sıygası olup *istikbale* delâlet ettiği gibi *başından ve yüzünden kemal-i tahkir ve şiddetle çekmek* manâsına dahi delâlet eder ve aynı manâ bu vak'ada vuku bulmuştur. Fakat ihtimalin her ikisini cemetmek de mümkündür. Zira; dünyada rezil ve rüsvâ olmaktan âhirette olmamak lâzım gelmediği gibi belki dünyada gördüğünden yüz bin derece fazla belâlara âhirette müptelâ olacaktır.

***

Vâcip Tealâ Ebu Cehil'in Resulullah'ı namazdan menetmek için geldiğinde şiddetle reddolunduğunu beyandan sonra o zamanda Ebu Cehil hiddetlenerek «Benim birtakım yardımcılarım, ahbabım ve hizmetçilerim vardır. Onları çağırırım. Seni itlâf ederler» demişti. İşte şu kelâm-ı kerahet encamına cevap olmak üzere:

فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ۝ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ۝

buyuruyor.

[Çağırsın o kâfir kavm ü kabilesini. Yakında biz de çağırırız Cehennem zebanilerini.]

Yani; Ebu Cehil kavm ü kabilesine ve ahbab ü yaranına güveniyorsa çağırsın ehl-i meşveret ve meclisini, istimdad etsin onlardan. Yakında biz de Cehennem'e müekkel olan melekleri çağırırız ki Ebu Cehil'i ve onun ahbab ü yaranını şiddetle Cehennem'e çeker, götürürler.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *n â d i y e ; ehl-i meclis ve meşverettir. Z e b a n i y e ; azap melekleri* ki *şiddetle tutmaya, atmaya ve Cehennem'in umuruna me'mur olan meleklerdir. Nası şiddetle Cehennem'e defetmeye muktedir oldukları için z e b a n i* denmiştir. Yani «Ebu Cehil çağırsın, kime çağıracaksa. Ona mukabil biz de zebanileri çağırırız ki onları redde kavm ü kabilesinin tâkatı olamaz» demektir.

Bu âyetler her ne kadar Ebu Cehil hakkında nazil olmuşsa da kendilerinde bu misilli sıfatlar bulunan zalimlerin cümlesine şamildir. Binaenaleyh; bir kimse kendi kuvvetine ve etbâ'ına güvenerek âhar bir kimseyi ibadetten veya hayr-ı mahzolan bir şeyden mene çalışırsa Allahü Tealâ'nın kendine ihlâsı olan kuluna meleklerin muâvenet edeceğine bu âyet delâlet eder.

كَلَّا

[Ebu Cehil kavm ü kabilesini çağırsa bile kabilesi ona muâvenet edemezler.] Zira; hakikat-ı hal onun zannettiği gibi değildir. Binaenaleyh; ey Habibim! Ebu Cehil sana mukabele edecek bir kimse değildir. Çünkü; ind-i ülûhiyetimde hakir, zelil ve değersizdir. Şu halde maksadına nail olamaz. Yahut *manâ-yı nazım :* [Ebu Cehil ve emsali istediği şeye nail olamaz. Zira; onun istediği senin ona itaat etmendir. Buysa onun nail olacağı birşey değil] demektir.

***

Vâcip Tealâ Ebu Cehil'e itaatın caiz olmadığını beyan etmek üzere :

لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ

buyuruyor.

[İtaat etme o kâfire, sen namazda devam et.]

Yani; ey Resul-ü Mükerrem! O kâfir-i muannid her ne kadar eza ederek seni itaatına davet ediyorsa da sen o âsînin sözünü dinleme, namazdan menetmek isterse de huzu ve huşu üzere namazına devam et, o misilli kâfirin sözüne kulak asma ki mahzun olmayasın.

Bu makamda *s e c d e* yle murad; zikr-i cüz' irade-i kül kabilinden *namazdır.* Çünkü; Ebu Cehil Resulullah'ı yalnız secdeden menetmiyor, belki mutlaka namazdan menediliyordu. Halbuki Cenab-ı Hak Ebu Cehil'in menetmek istediği namazla emrediyor. Ya-

hut Ebu Cehil'in namaza buğzu varsa da namazın erkânından secdeye daha ziyade buğzettiği cihetle Cenab-ı Hak onun ziyade buğzettiği ve hiddetlendiği secdeyle emretmiştir. Şu manâlardan hangisi murad olunsa Cenab-ı Hak Ebu Cehil'e karşı resulünü teşci' buyurmuştur. Çünkü Ebu Cehil'in maksadı; Resulullah'a eza ile kendi emri altına almaktı. Vâcip Tealâ resulünü onun sözünü dinlemekten ve itaat etmekten nehyile Ebu Cehil'i tahkir etmiştir. Ebu Cehil'in başlıca merakı namaz olduğu halde Cenab-ı Hak onun merzîsi hilâfına namazla ve secdeyle emretmiştir.

***

Vâcip Tealâ resulüne secdeyle emirden sonra takarrub etmesini emretmek üzere :

وَاقْتَرِبْ ۩

buyuruyor.

[Sen Rabbine kurbiyet taleb et.]

Yani; her ne kadar Ebu Cehil seni Rabbinden uzaklaştırmak istese de sen namaz ve secdeyle Rabbine mertebeni yaklaştır.

Cenab-ı Hak bu âyette resulüne kurbiyetle emir buyurdu. Zira; kulun hulûs-u kalple ibadet etmesi kurbiyet-i maneviyesine sebeptir ve takarrubla emir; muâvenet-i İlâhî'yesini vaadi mutazammındır. Zira; «Bana yakın ol» demek «Sen benim hıfız ve himayemdesin» demektir. Şu halde bu âyette Vâcip Tealâ'nın itaattan nehiyde, secde ve kurbiyetle emirde resulünü teşci ve mertebesini i'lâ olduğu gibi hasımlarını da tahkir ve terzil vardır.

***

SURE-İ KADR

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Beş* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ۝١

[Muhakkak Biz Azimüşşân Kur'anı âlî bir gecede indirdik.]

Yani; cehalet karanlıklarından insanı kurtaracak yollarını bildiren Kur'anı biz leyle-i kadirde inzal ettik.

Kur'anın azameti şanına ve fahamet-i şerefine ve şöhret-i şâyiasına işaret için Kur'anın inzalini Vâcip Tealâ zatına hasrettiği gibi zikri geçmediği halde gaib zamiri irad buyurmuştur. Zira; merci-i muayyen iktiza eden zamir-i gaibi, zikri geçmeyen Kur'andan kinaye kılmak Kur'anın herkes indinde kadr ü şerefi ve şöhreti olduğuna işarettir. Kezalik geceler içinden kadri âlî ve şan ü şeref sahibi bir gecede inzal olunması da Kur'anın azametine delâlet eder.

Fahri Râzi, Beyzâvî ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Kur'an Levh-i Mahfuz'dan kürre-i arzı ihata eden birinci semaya Ramazan'ın leyle-i kadrinde inzal olunmuştur. *Leyle-i kadir; Ramazan gecelerinden biridir.* Zira diğer âyette Ramazan'da ve bu âyette leyle-i kadirde inzal olunduğunu beyan etmek; leyle-i kadrin Ramazan'da olmasına delâlet eder. Çünkü; Ramazan'da olmasa âyetler beyninde tenakuz olmak lâzım gelir, tenakuz ise batıldır. Leyle-i kadir kıyamete kadar bu ümmet üzerinde bâkidir. Asr-ı saadete mahsus olduğuna dair rivayet mecruhtur. Her mükellef her geceyi leyle-i kadir olmak ihtimaline binaen ihya

etsin için Cenab-ı Hak Leyle-i Kadr'i gizlemiştir ve ekser-i rivayete nazaran Leyle-i Kadir Ramazan'ın 20'sinden sonra ve bilhassa 27'nci gecesi olmak ihtimali galipse de kat'i bir delil yoktur.

*
* *

Vâcip Tealâ Kur'anın inzal olunduğu leyle-i Kadr'in azametini beyan etmek üzere :

وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Ne şey bildirdi sana, leyle-i kadir hangi şeydir?]

Yani; leyle-i kadrin azametini ve o gece olan hayrat ü hasenatın derecatını sana hangi şey bildirdi? Zira; o gecenin ulüvv-ü kadrini idrak etmek ukûl-ü beşerden hariçtir. Binaenaleyh; o gecenin meziyetini kullarının idrak edebileceği derecede Cenab-ı Hak bu sûrede *üç cihetle* beyan buyurdu.

*
* *

Vâcip Tealâ üç cihetten birincisini beyan etmek üzere :

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ۝

buyuruyor.

[Leyle-i Kadir bin aydan hayırlıdır.]

Yani; Kur'an nazil olan gece kendisinde leyle-i kadir bulunmayan bin aydan hayırlıdır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu gecenin fazilet ve meziyeti ind-i İlâhî'de mevcut olunca bin ayda bulunmayan faziletin o gecede mevcut olması uzak değildir. Çünkü; kabahat ve ibadetin zamana, mekâna ve sair esbaba nispetle sevap ve azapta âsarının ih-

tilâfı muhakkaktır. Binaenaleyh; cemaatla namazın yalnız kılınan namaza nispetle sevabının yirmi yedi derece ziyade olması bu hususa delil yönünden kâfidir. Halbuki zahmette ikisi de müsavidir, ancak ecri veren ve cemaatı emreden Allahü Tealâ'dır. Dilediği gibi ihsan eder, kimse karışamaz.

Zamana ve mekâna şeref vermek halkı envâ'-ı ibadete terğib etmek içindir. Çünkü; Vâcip Tealâ'nın kullarına lutfu bazı kere amellerine iki, bazı kere on, bazı kere de yedi yüz kat ecir vermekle olduğu gibi bazı kere de ibadetin mekânı itibarıyla olur. Meselâ Kâ'be'nin arzın bir kıt'ası olmak itibarıyla diğer beldelerden farkı olmadığı halde Cenab-ı Hakkın o kıt'a-i mubarekeye vermiş olduğu şeref ve hac gibi mühim bir ibadetin edası o mekâna münhasır olmasıyla diğer beldeler üzerine tercih olunmuş ve o mekânda vuku bulan ibadetin sair bilâdda vuku bulan ibadetler üzerine fazilet ve meziyeti beyan olunmuştur. Kezalik Ramazan ayının sair aylar üzerine Cumanın sair günler üzerine ve leyle-i Kadr'in sair geceler üzerine tercih olunması da bu kabildendir. Bunların cümlesinden maksat; kulunu rızasına davet ve ibadet eden kimselerin acizlerini nazar-ı itibara alıp dergâh-ı ülûhiyetin azametine karşı aczini ikrar ederek el açan biçarelerin azıcık amellerine birçok ihsanla zaman be zaman onları taltif etmektir.

*
**

Vâcip Tealâ leyle-i kadrin ikinci faziletini beyan etmek üzere :

تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ اَمْرٍ ۝

buyuruyor.

[Melekler ve Cibril her emir için Rablerinin izniyle o gecede nazil olur.]

Yani; leyle-i kadir öyle bir mübarek gecedir ki o gecede semadan yeryüzüne müminleri ziyaret ve istiğfar etmek üzere Cibril-i Eminle beraber melekler dünyaya ve âhirete müteallik her emir için Rablerinin izniyle inerler ve ehl-i imanı ziyaret, yeryüzünü ve âbidlerin ibadetlerini seyr ü temaşa ederler. Çünkü onların yeryüzüne inmelerinin sebebi; müminlerin ibadetlerini görmek ve on-

lara istiğfar etmektir. Yahut yeryüzünde kendileri de ibadet etmek için inerler. Çünkü; bazı rivayete nazaran o gece onların yeryüzüne inip ibadet etmeleri onlar için Ehl-i İslâmın Kâ'be'ye gidip haccetmesi gibidir.

Bu âyet bundan evvelki âyete delil makamındadır ve takriri şöyledir: «Leyle-i Kadir bin aydan hayırlıdır. Zira leyle-i Kadirde melekler ve rahmet-i İlâhî'ye nazil olur. Her gece ki kendisinde melekler ve rahmet-i İlâhî'ye nazil ola, o gece bin aydan hayırlıdır. Binaenaleyh; leyle-i kadir bin aydan hayırlı» demektir. *R u h* la murad; *Cebrail olmak* ihtimali olduğu gibi Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *bir büyük melek* yahut *meleklerden bir tafie* veya *Kur'an* yahut *rahmet-i İlâhî'ye* olmak ihtimali dahi vardır.

Bu âyette *Rab* kelimesinin *meleklere* muzaf olması *meleklerin şanına ve şerefine işaret içindir.* Herbirerlerinin izn-i İlâhî'yle nazil olup, izn-i İlâhî olmayanların nazil olamayacaklarına işaret olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ leyle-i Kadr'in üçüncü faziletini beyan etmek üzere :

سَلَامٌ هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ۟

buyuruyor.

[Selâmettir o gece gün doğuncaya kadar.]

Yani; leyle-i kadir müminler için hayır ve selâmettir ki o gecede şer olmaz ve bu selâmet, sabahın zuhuruna kadar devam eder. Şu manâ; leyle-i kadrin şer ve âfâttan selâmet olduğuna nazaran selâm lâfzının selâmet manâsına olduğuna binaendir. Yahut *leyle-i kadirde melekler tarafından ehl-i imana verilen selâmın çokluğuna binaen* o geceye *selâm* denilmiştir. Yahut *s e l â m ; salime* manasınadır. Çünkü; o gece ehl-i iman, lutf-u İlâhî olarak insanlara dokunucu rüzgâr, helâk edici zelzele ve yıldırım gibi âfetlerden salim olduğu için o gece, müminlere eza verecek şeylerden salime demektir.

***

SURE-İ BEYYİNE

Medine-i Münevvere'de nâzil olan sûrelerdendir. *Sekiz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ۝

[Ehl-i kitaptan ve müşriklerden kâfir olan kimseler kendilerine beyyine kabilinden olan resul gelinceye kadar imandan ayrılıcı olmadılar.]

Yani; gerek Yehûd ve Nasara'dan, gerek puta tapan müşriklerden kâfir olan kimseler Resulullah'a iman ve ittiba edeceklerine dair olan vaad ve ittikalarından ayrılmadılar ve bu itikatta devam ettiler. Hatta Resulullah kendilerine gelinceye kadar.

Ebussuud Efendi ve Fahri Râzi'nin beyanları veçhile Ehl-i kitap Resulullah'ın vasfını ve menakıb-ı celilesini kitaplarında görürler, âhir zamanda bas'olunacağını bilirler ve nübüvvetine iman ederlerdi. Müşriklerden bazıları da ehl-i kitaptan işitirler ve böyle bir resulün irsal olunacağına itikad ederler, bu iman ve itikatlarından ayrılmazlardı. Hatta ehl-i kitap Resulullah'ın bi'setini beklerler ve zuhurunda asker olup sayesinde sâyebân olmasını arzu ederlerdi. Bu iman ve arzuları devam etti, beyyine kabilinden olan mucizeleriyle Resulullah kendilerine gelinceye kadar. Vakta ki ufk-u nübüvvetten Resulullah tulû' edince imandan ayrıldılar ve hasetlerinden naşi kitaplarında olan evsaf-ı Resulullah'ı tağyir ettiler.

Bu makamda *b e y y i n e* yle murad; *Resulullah* veya *Re-*

sulullah'ın risaletine delâlet eden mucizeleridir. (حَتّٰى) kelimesi *gayet içindir.* Yani «Bunların imanları devam etti, Resulullah veyahut Resulullah'la beraber mucizeleri gelinceye kadar» demektir. Zira; beyyine-i zahire kabilinden olan Resulullah gelince imanları zail olmuştur.

Yahut *manâ-yı âyet :* [Ehl-i kitaptan ve müşriklerden kâfirler muttasıf oldukları küfürlerinden ayrılmazlar, kendilerine beyyine-i zahire kabilinden olan resul gelinceye kadar. Amma resul gelip onlara hakla batıl beynini tefrik ederek doğru yolu gösterince kabul edenleri küfürlerinden ayrıldılar] demektir. Fakat Resulullah'ın beyan buyurduğu hakikatı hepsi kabul etmeyip bazılarının kabul ettiğine işaret için *ba'z* manâsına delâlet eden (مِنْ) lâfzıyla varid olmuştur.

Bu âyette *k â f i r ; iki kısma taksim olunmuştur :* Zira; esas itibarıyla dünyada mevcut kâfirler ya *ehl-i kitap* veya *ehl-i şirk* olmak itibarıyla ikiden halî değildir. Bazı müfessirîn bu âyette (حَتّٰى) kelimesi *mübalâğa içindir* dediler. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ehl-i kitaptan ve ehl-i şirkten bazıları muttasıf oldukları küfürden ayrılmazlar, velevse onlara zahir ve bahir beyyine bile gelse yine küfürden vazgeçmez ve ayrılmazlar. Zira; küfürleri hasetlerinden naşi inadîdir. Binaenaleyh; dönmezler, ısrar ederler] demektir.

Ehl-i kitap ulemadan olup Resuulllah'ın evsafına kütüb-ü semaviye vasıtasıyla tamamıyla vakıf olmakla beraber küfretmeleri sairlerinin küfürlerine esas olduğu cihetle kütüb-ü semaviyeye vakıf olmayan ehl-i şirkin küfründen daha fena olduğuna işaret için bu âyette ehl-i kitap takdim olunmuş ve ehl-i kitabla müşrikler beyninde fark olduğuna işaret için müşrik ehl-i kitap üzerine atfedilmiştir. Çünkü atıf; ma'tuf olan müşriklerin ma'tufunaleyh olan ehl-i kitaba mugayir olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; bir müminin kitabî olan hatunu nikâh etmesi caizdir ve lâkin müşrike olan bir hatunu nikâhlaması caiz değildir.

*
* *

Vâcip Tealâ beyyineyi ta'rif etmek üzere :

رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً ۙ

buyuruyor.

[O beyyine taraf-ı İlâhî'den müeyyed resuldür ki kâfirler üzerine Kur'anı cami olan sahifeler okur ki o sahifeler bâtıl olan şeylerin cümlesinden pâk ve nezihtir.]

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile *r e s u l ; beyyineden bedel ve tefsir için gelmiştir.* Resulullahın şanına ta'zim için *nekre* olarak varid olmuştur. Çünkü (رسول) lâfzındaki *tenvin; ta'zim içindir. S u h u f* la murad; *Kur'an yazılan sahifelerse* de bu makamda *Kur'an ve Kur'anın şamil olduğu ahkâm maksuddur.* Çünkü Resulullah'ın tilâvet buyurduğu şey; sahife değildir, belki sahifenin müştemil olduğu *Kur'an ve onun cami olduğu ahkâmdır.* Zira Kur'andan maksud; *ahkâmı cami olan elfazdır,* yoksa ahkâmdan hali yalnız elfaz değildir. *Kur'an,* alîm olan Allahü Tealâ tarafından inzal olunduğu için cemi-i rezailden, kabih ve yalandan pâk olduğuna binaen *taharet*le tavsif olunmuştur. Binaenaleyh; Kur'an rezailden pâk olduğundan taharet üzere bulunmayan, cünüb ve hayız olanlar ve abdesti olmayanlar tarafından Kur'ana yapışmak caiz olmaz. Çünkü; mukaddes ve tahir olan birşey mülevves olan ele lâyık olamayacağından Cenab-ı Hak o misilli kimselerin yapışmasından Kur'anı mahfuz kılmış ve Kur'anın ulviyetini ilân etmiştir.

Resulullah'ın her emri zahir ve ahlâk-ı hamidesi herkesi ilzam edecek bir derecede olduğu gibi mucizeleri gayet açık ve çok olduğundan Cenab-ı Hak resulüne *beyyine* ıtlak etmiştir. Çünkü *b e y y i n e ; hasmı ilzam ve iskâta kâfi şehadete ve delile* denip Resulullah ise cümle düşmanlarını ilzama kâfi olduğu cihetle hakiki bir beyyine ıtlakına sezadır. Şu halde Cenab-ı Hak peygamberimizin resul olmasını beyan ve o resulün taraf-ı İlâhî'yesinden gönderildiğini ilân ve halkı irşad için Kur'anı cami sahifeleri tilâvet ettiğini ve o sahifeler ahkâm-ı batıladan tahir olduğunu ve re-

sulünün hasımlarını ilzam eder bir beyyine olmasını beyanla resulünün şanını ve azametini ilân buyurmuştur. Bu âyet; Resulullah'ın beyyine olduğuna delil makamındadır ve takriri şöyledir: «Peygamber beyyinedir. Zira; Allahü Teâlâ tarafından meb'us resuldür. Her kimse ki Allahü Teâlâ tarafından meb'us resul ola, beyyinedir. Binaenaleyh peygamber beyyinedir» demektir.

***

Vâcip Teâlâ resulünün ebâtıldan tahir sahifeleri tilâvet ettiğini beyandan sonra o sahifelerde yazılı olan ahkâmın âdil ve doğru olduğunu beyan etmek üzere:

فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Sahifelerde yazılmış olan ahkâm doğrudur.]

Yani; Resulullah'ın tilâvet ettiği sahifelerde yazılmış ve ahkâmı cami âyetler mevcuttur ki o âyetlerin tazammun ettiği ahkâm ayn-ı adalettir. Zira; her şahsın hukukunu te'min eder. O ahkâm; müstakimdir. Zira; eğrilik yoktur. O ahkâm; kaaime ve müstakilledir. Zira; yalnız olduğu halde hasma galebede kâfidir. Şu cümle; suhufun sıfat-ı madihasıdır ve taharetine delildir. Yani resulün tilâvet ettiği sahifeler ebatıldan münezzehtir. Çünkü; o sahifelerde adalet üzere ahkâm mevcuttur. Her sahife ki adalet üzere ahkâm mevcut ola, o sahife ebatıldan münezzehtir. Binaenaleyh; resulün tilâvet ettiği sahifeler ebatıldan münezzehtir.

***

Vâcip Teâlâ kâfirleri iki kısma taksim buyurduktan sonra ehl-i kitabın kitaplarında peygamberin hak olduğunu gördükleri halde küfürleri daha ziyade zemme şayan olduğu cihetle onları ayrıca zemmetmek üzere:

وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[İhtilâf etmedi şol kimseler ki onlara kitap verildi, illâ kendilerine resul-ü azîm veyahut Kur'an-ı Kerim geldikten sonra ihtilâf ettiler.]

Yani; Cânib-i İlâhî'den kendilerine nebileri tarafından kitap verilen ehl-i kitap hiçbir zamanda peygambere iman ve risaletini tasdikte ihtilâf etmediler. Cümlesi kitaplarında beyan olunduğu veçhile imanda ittifak etmişler ve zuhurunda ittibâ' edeceklerine ikrar vermişlerdi. İllâ beyyine kabilinden olan resul-ü muazzam kendilerine gelerek ahkâmı tebliğe başlayıp halkı dine davet edince Nasara ve Yehûd dinlerinin nesholunacağına ve bazı menfaatlarının fevtolacağına tahammül edemeyip asabiyyet ve hasetleri galeyana gelerek imanda ihtilâf ettiler. Zira; bazıları insaf üzere iman, bazıları da menfaat-ı dünyeviyeyi irtikâpla küfrettiler. Binaenaleyh; bu cihetle aralarında tefrika hasıl olmuştur. Halbuki Resulullah nübüvvetini izhar etmeden evvel cümlesi âhir zaman nebisine imanda müttefiklerdi. Çünkü; Cenab-ı Hak Tevrat ve İncil'de Resulullah'ın evsafını beyan buyurduğundan o beyan olunan evsaf üzere ba'solunacak resulün hakkaa resul olduğuna iman etmişlerken Resulullah nübüvvetini izhar edince hasetleri kabararak küfrettikleri gibi kitaplarında zikrolunan evsafı tebdil ve tağyir etmeye kadar cesaret etmişler ve birçok kimselerin dalâletlerine dahi sebep olmuşlardır. İşte şu tafsilâttan anlaşıldığı veçhüzere ehl-i kitap küfrü bildikleri halde hasetlerinden neş'et ettiği için müşriklerden daha ziyade zemme şayandırlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Resulullah'ı tesliye vardır. Yani «Ey Habibim! Ehl-i kitabın ihtilâfı sana hüzün vermesin. Zira; onların ihtilâf ve küfürleri senin delillerinde kusur olduğundan değildir, belki inat ve hasetlerindendir. Çünkü; onların kendilerine açık ve vazıh deliller geldikten sonra küfretmek eskiden beri kötü âdetlerindendir. Şu halde onların halleri sana keder vermesin» demektir.

***

Vâcip Tealâ ehl-i kitabın küfürlerinin sebebini ve tefrikalarının beyyine geldikten sonra olduğunu beyanla zemmettikten sonra

onların hareketleri kendi kitaplarına dahi muhalif olduğunu beyanla bir kat daha zemmetmek üzere :

وَمَآ اُمِرُوٓا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَآءَ

buyuruyor.

[Onlar hiçbir şey için emrolunmadılar, illâ edyan-ı batıladan din-i hakka meyledici ve Allahü Tealâ için dinine ihlâs edici oldukları halde Allahü Tealâ'ya ibadet etmek için emrolundular,]

Yani; o kâfirler kendi kitaplarında hiçbir şey için emrolunmadılar, ancak edyan-ı batıladan hak olan din-i İslâma meyledici oldukları, riya ve şirk gibi şeyleri karıştırmaksızın dini Allahü Tealâ'ya tahsis ederek niyet-i halisayla Allahü Tealâ'ya ibadet etmek için emrolundular.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette *e m i r* le murad; *Tevrat'ta, İncil'de ehl-i kitaba varid olan emirler olmak* ihtimali vardır. Çünkü; bu âyette beyan olunan ahkâm Ehl-i kitabın kitaplarında dahi mevcut olduğundan bu âyet onların kitaplarında olan ahkâmı hikâye etmiş ve bize de ayn-ı şeriat olmuş olur. Zira; bizden evvel geçen ümmetlerin şeriatlarını Cenab-ı Hak kitabında veyahut resulü hadisinde beyan buyurduğunda bize aynı surette şeriat olur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ehl-i kitap kendilerine açık surette delâlet eden beyyine geldikten sonra ihtilâf ettiler. Halbuki onlar kendi kitaplarında hiçbir şeyle emrolunmadılar, ancak batıldan hakka meyledici, riya ve sum'adan ârî ve Allahü Tealâ'nın rızası için dinine ihlâs edici oldukları halde Allah'a ibadetle emrolundular. Sana itaat ise kendilerine emrolunan ibadet cümlesindendir. Binaenaleyh; sana muhalefetleri kendi kitaplarına muhalefet olduğu cihetle kendi kitaplarının ahkâmını terketmiş olurlar] demektir.

Yahut bu âyette *e m i r* le murad; *lisan-ı Muhammed (A.S.) üzerine Kur'anda vârid olan emirler olmak* ihtimali vardır ve bu ihtimal râcihtir. Çünkü bu ihtimale nazaran âyetten maksat yeni bir şeriat te'sis etmektir, yoksa eski şeriatı te'kid değildir. Yeni şe-

riatı te'sis etmekse eski şeriatı te'kitten hayırlıdır. Şu ihtimale nazaran *manâ-yı âyet :* [Ya Ekrem-er Rusül! Ehl-i kitap sana imanda ihtilâf ettiler. Halbuki Kur'anda Ehl-i kitap hiçbir şeyle emrolunmadılar, ancak batıldan hakka meyledici oldukları halde ihlâs üzere Allahü Tealâ'ya ibadetle emrolundular. Buysa muhalefet icab etmeyip, muvafakat icab ederken muhalefetleri denaet-i tabiatlarının iktizasıdır] demektir.

Bu âyet; ibadette niyet lâzım olduğuna delâlet eder. Zira; *i h l â s ; niyet-i halisa* manâsınadır. Binaenaleyh; me'murünbih olan ibadetlerin cümlesi niyetle mukayyed olduğundan niyete mukarin olursa mu'teber olur, eğer niyete mukarin olmazsa nazar-ı şeri'de mu'teber olmaz. İşte bu esasa binaen Şafiî, Malikî ve Hanbelî indinde abdeste niyet şart olduğundan niyetsiz abdest caiz olmaz. Amma Hanefî indinde niyet abdestin sünnetinden olup şartından olmadığından niyete mukarin olmayarak abdestin sevabı olmazsa da namaz caiz olur. Yalnız niyet kâfi olmayıp belki niyette ihlâs lâzım olduğuna işaret için âyette niyetten ihlâsla tâbir olunmuştur. Niyette ihlâsın lüzumuna binaen bir kimsenin ana ve babasına ve evlâdına zekâtını vermesi caiz olmaz. Çünkü; bunlara verilen zekâtta ihlâs olmaz. Zira *i h l â s ; ancak Rıza-yı Bariyi kasdetmektir.* Usul ve furuuna verilen zekâttaysa maksat onları iğna ile kendi menfaatını te'min etmektir, yoksa Rıza-yı Bari değildir.

Bu âyette *h u n e f â ; akaid-i batıladan hakka meyil* manâsına olduğu gibi *haccediciler* manâsına da olabilir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Haccedici oldukları halde ibadetle emrolundular] demektir. Şu manâya nazaran bu âyette hac; erkân-ı ibadetten namaz ve zekât üzerine takdim olunmuştur. Zira; *h a c ibadet-i maliye ve bedeniyeyi cami olduğundan* yalnız ibadet-i bedeniye olan namaz, yalnız ibadet-i maliye olan zekât üzerine takdim olunmuştur. Çünkü her ikisinde olan mezayayı camidir. Yahut *h u n e f â ; Cemi-i enbiyaya iman ediciler* demektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Ehl-i kitap niyet-i halisayla cemi-i enbiyaya iman edip hiçbirini tefrik etmeyici oldukları halde ibadetle emrolundular.] demektir. Zira; enbiyadan bazılarına iman etmemek cümlesine iman etmemek gibi olduğundan bazısına iman sebeb-i

necat olamaz. Binaenaleyh; efdal-i enbiya olan âhir zaman nebisine iman etmeyince sairlerine imanları muteber değildir.

*
**

Vâcip Tealâ ibadetle emrolunduklarını icmâlen beyandan sonra ibadetin bazılarını tafsil etmek üzere :

وَيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ۝

buyuruyor.

[Ehl-i kitap namaz kılmak ve zekât vermekle dahi emrolundular. İşte şu emrolundukları şey doğru bir dindir.]

Yani; ehl-i kitap edyan-ı batıladan Din-i Hakka meyledici veyahut haccedici oldukları halde, niyet-i halisa üzere ibadet ve ma'rifet-i İlâhî'yeyle emrolundukları gibi erkân-ı dinden ve ibadet-i bedeniyeden ibaret olan namaz kılmakla ve ibadet-i maliyeden ibaret olan zekâtı vermekle dahi emrolundular. İşte me'mur oldukları şeylerin cümlesi müstakim bir dindir ki asla eğrilik yoktur.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile şu beyan olunan ahkâmın şanına ihtimam için *baide ve bu'd-u meratibe* mevzu olan (ذلك) lâfzı varid olmuştur. Bu âyette beyan olunan *a h k â m ; esas olan itikadiyatı ve furu'-u a'mâlden mala ve bedene taalluk eden ibadatı ve ibadatın ruhu mesabesinde olan ihlâs üzere şâmil olduğundan* insanın maddi, manevi, dünyevi ve uhrevi mesalihini kesb hususunda kaim olan şu ahkâma *k a y y i m* denmiştir. Çünkü *k a y y i m ; mesalih-i mühimmeye ve âcizlerin umuruna nezaret edip lâyıkıyla tesviye eden kimseye* dendiği gibi *insanın umurunu lâyıkıyla tanzim eden ahkâma* dahi denilir. Zira; insan kalple kalıptan mürekkep mecmu-u aza bir beden olduğu gibi din de itikatla amelden mürekkep birşey olduğundan Cenab-ı Hak mecmuuna *din-i kayyim* buyurmuştur ki tarik-ı müstakim demektir. Din; itikat ve amelden mürekkep olunca ehl-i kitabın itikadı terkederek ibadetleri fayda vermediği gibi firak-ı dâl-

leden Mürcie'nin yalnız iman kâfidir diyerek furu'-u a'mâli ihmal etmeleri de hatadan salim olmadığını ispat etmekte bu âyet kâfidir. Zira; âyette beyan olunduğu veçhile *d i n - i k a y y i m ; itikat, ihlâs ve amelden ibaret olunca* bunlardan birisi noksan olursa din-i kayyim olamaz. Şu halde noksan din; sahibini selâmete îsâl edemez.

***

Vâcip Tealâ sûrenin evvelinde iptidaen kâfirlerin dünyada hallerini ve saniyen müminlerin hallerini beyandan sonra sûrenin âhirinde evvelâ kâfirlerin âhiretteki hallerini, saniyen müminlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki kâfir oldular, onlar ehl-i kitaptan ve müşriklerden ebeden Cehennem'de kalıcı oldukları halde Cehennem ateşindedirler. İşte şu Cehennem ateşine giren kâfirler mahlûkatın en ziyade şerlisi olanlarıdır.] Zira; bunlar nübüvvet-i Muhammediyeyi hasetlerinden naşi inkârla veyahut puta tapmak sûretiyle küfrü ihtiyar edip Cenab-ı Hakkın vermiş olduğu nimetlerin şükrünü terkettiklerinden naşi mahlûkat içinde en kötüleridir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i kitap; hırsızlardan şerlidirler. Zira; hırsızların sirkatları dünya metaındadır. Ehl-i Kitap ise Resulullah'ın evsafına müteallik olan ahkâmı Tevrat'tan ve İncil'den sirkat ettiklerinden ahkâmı sirkat, dünya metâ'ını sirkata elbette nispet kabul etmez. Çünkü; ahkâmı sirkatın cezası ağırdır.

Bunlar kutta'-ı tariktan da şerlidirler. Zira; bunlar iman edeceklerin yollarını kestikleri için tarik-ı dini kat'ettikleri cihetle dünyaya müteallik olan kat'-ı tariktan daha eşna' olduğunda şüphe yoktur.

Bunlar cühelâdan da kötüdürler. Zira; bunlar hakkı ancehlin inkâr ettiklerinden an ilmin inkârdan ehvendir. Binaenaleyh; ulema-yı sû' her zaman cühelâdan ziyade tevbihe şayandırlar.

Tâib ü müstağfir olanlar bu âyetin ahkâmından müstesna oldukları için tevbeye müteallik olan âyetlerle bu âyet tahsis olunmuştur. Binaenaleyh; âyet umum üzere cari değildir, kâfirlerin amelleri münhasıran şer olduğuna işaret için *hasra* delâlet eden *zamir-i fasıl*la varid olmuştur. Bu âyet bi'set-i nebiden sonra olan kâfirlerin şerlerini beyan hakkında olduğundan *beriyye* bunlardan evvel geçen mahlûkata şamil değildir. Zira; Firavun'un şerri bunlardan daha ziyadedir.

*
**

Vâcip Tealâ kâfirlerin âhiretteki hallerini beyandan sonra müminlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ۝

buyuruyor.

[Şol kimseler ki iman ettiler ve amel-i salih işlediler. İşte onlar muhakkak olarak mahlûkatın hayırlısıdırlar.]

Yani; şol kimseler ki peygamberin nübüvvetini tasdik, davetine icabet, dinini kabulle iman ve Allah'ın rızasına îsâl edici a'mâl-i salihayla imanlarını tezyin ettiler. İşte şu imanı ve ameli cemeden kimseler muhakkak mahlûkatın hayırlısıdırlar. Zira; bunlar İslâm'ın hâmisi bulunduğu zamanda pazar-ı İslâmı ihya sadedinde bezl-i emval ve feda-yı can ettiklerinden fazilet-i uzmaya müstehak oldular ve *hayrülberiyye* unvanını aldılar. Çünkü; ihtiyaç zamanında muâvenetle ihtiyaç olmadığı zamanda muâvenet beyninde büyük fark vardır. İşte bu esasa mebnidir ki Mekke'nin fethinden evvel iman edenle ondan sonra iman edenler beyninde hiçbir zamanda müsavat aranmamış ve iddia eden de olmamıştır. Binaenaleyh; evvel iman eden, ashab-ı Resulullah arasında her zaman her hususta takdim olunmuşlardır, bu manâyı her şahıs kendi nefsinde bulduğu cihetle kabil-i inkâr değildir. Zira; kemal-i şiddetle muhtaç olduğu zamanda ihtiyacını defedenle muhtaç olmadığı zamanda muâvenet eden beyninde nefsinde bir fark bulmak herkes için zaruridir.

Bu âyette *m ü m i n l e r* le murad; *beşerden müminlerdir* diyenler beşerin melekten efdal olduğunu istidlâl etmişlerse de bu muhtelefünfiha bir meseledir. Tarafeynin delilleri ilm-i kelâmda mezkûr olduğundan burada bu meseleye dair delilleri zikirle bahse lüzum görülmemiştir. Şu iki âyette kâfirlere müteallik olan vaîd ve tehdit ehl-i imana müteallik olan vaad üzerine takdim olunmuştur. Zira tehdit; hastaya deva, vaad ise gıda mesabesindedir. Devayı gıda üzerine takdimde hiç kimse şüphe etmez. Çünkü; hasta beden, gıdadan evvel devadan intifa eder. Bu âyette amel imanın gayrı olup imandan cüz' olmadığına işaret için amel iman üzerine atfolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ mahlûkatın hayırlısı ehl-i iman olduğunu beyandan sonra müminlerin nâil olacakları derecatı beyan etmek üzere:

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

buyuruyor.

[Müminlerin cezası Rablerinin indinde ikamet mahalli olan Cennet'lerdir ki o Cennet'lerin altından ırmaklar akar. Muhalled oldukları halde müminler o Cennet'lerde ebeden yaşarlar.]

Yani; müminlerin imanları ve amel-i salihleri sebebiyle müstehak oldukları cezaları Rablerinin indinde onların ikametlerine mahsus olan bağlar ve bostanlardan ibaret olan Cennet'lerdir ki o Cennet'lerin altından ehl-i Cennet'in telezzüzü için ırmaklar akar ve ehl-i Cennet de muhallet oldukları halde o Cennet'te ebeden zevk u safa içinde kalırlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile ehl-i Cennet'in ebeden Cennet'te kalmalarının hikmeti; bir insan hîn-i bulûğuna kadar pederinin sulbunda ve anasının rahminde birtakım dar mahallerden kat'-ı mesafe ederek dünyaya gelince beşikte ve bir müddet sonra mektepte hapsile beraber ebeveyninin «Şuraya gittin, buraya geldin» gibi birçok tekdirlerine ma'ruz olduktan ve daha bunun gibi birçok mihnetler geçirdikten sonra bulûğuna vasıl olup aklı başına

geldiğinde tekâlif-i İlâhîye zinciriyle bağlanır, düşünmeye başlar ve der ki «Ben ne cinayet işledim ki bu tazyikler bana nereden ve kimden geldi?» Bu düşüncenin neticesi şu beyan olunan ef'âlin halikı Allahü Tealâ olup bir halden diğer hallere nakil ve tahavvülün herbiri birçok hikmetleri mutazammın olduğunu, bunların cümlesi zahirde mihnet ve meşakkatsa da hakikatlarının lutf-u İlâhî olduğunu bilir. Binaenaleyh; şu görmüş olduğu müşkülâttan şikâyeti terkle Rabbisinin lutfuna şükürle mukabeleye başlar. Hatta cümle lezaiz üzerine nâil olduğu nimetlere şükür kabilinden olan ibadatı takdimle kalbini ebedi bir muhabbetle Cenab-ı Hakka rapteder. İşte şu ebedi muhabbetle Cenab-ı Hakka rapt-ı kalbetmesine karşı Rabbisi bu misilli insan-ı kâmilleri ebedî nimetler içinde müstağrak kılacağını diğer âyetlerde beyan buyurduğu gibi bu âyette dahi beyan buyurmuştur. Lutf-u İlâhî'nin gazabı üzerine sabık olduğuna işaret için lutfunu beyan eden bu âyette (أبداً) lâfzı varid olduğu halde kâfirlere gazabını beyan eden bundan evvelki âyette (أبداً) lâfzı vârid olmamıştır.

Bu âyette Cennet'te mümine verilecek ihsanın kâfi derecede olacağına işaret için *verilecek nimetlerden* ceza lâfzıyla tâbir olunmuştur. Çünkü *c e z a ; kifaye* manâsınadır. Şu verilecek cezanın hazine-i İlâhî'yede emanet gibi mahfuz olduğuna işaret için (عند ربهم) varid olmuştur. Çünkü; (عند) kelimesi hazinede mevcut ve mahfuz emanet gibi olduğuna delâlet eder. Ehl-i imandan her ferde Cennet'lerden bir Cennet olup yoksa bir ferde bütün Cennet'ler olmayacağına işaret için *cennât* lâfzı *cemi'* sıygasıyla varid olduğu gibi ehl-i imana râci olan *zamir* de *cemi'* siygasıyla varid olmuştur. Çünkü; «Cemi' cem'e tekabül edince fert ferde taksim olunur» kaidesine tevfikan ehl-i imandan bir şahsa verilecek ihsan «Cennetlerden bir Cennet» demektir, yoksa ehl-i Cennet'ten birine bütün Cennet'ler verilecek manâsına değildir. Amma bir şahsa müteaddid Cennet'ler ihsan olunmasına da bir mani yoktur. Ehl-i Cennet'in arzu ettikleri şeye suret-i seriada nail olacaklarına işaret için *Cennet'e* Cennet denmiştir. Çünkü *C e n n e t ; cenn* lâfzından alınıp *c e n n* ise *seyr-i seria malik olduğu ci-*

hetle *C e n n e t ; sür'at* manâsını müşirdir. Yahut *kalkan* manâsına olan cünne lâfzından alınarak kalkan sahibini muhafaza ettiği gibi Cennet de *ehl-i Cennet'i Cehennem'den vikaye ettiği için* *C e n n e t* denmiştir.

***

Vâcip Tealâ Cennet'i beyandan sonra Cennet'ten daha efdal olan rıza-yı İlâhî'sini beyan etmek üzere :

رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ ehl-i Cennet'ten ve onlar da Allah'tan razı oldular.]

Yani; ehl-i Cennet cismin telezzüz edeceği her nimete nâil olduktan sonra gaye-i emelin en a'lâsı ve nihayesi olan rızaya nâil olurlar ki Allahü Tealâ onların amel ve ihlâslarından razı olur ve onlar da lutf u ihsanından razı olurlar. Rıza-yı İlâhî ruhun gıdası olduğu cihetle diğer nimetlerden efdal olduğu gibi rıza cümle nimetlere neyl-i vüsulün esası olduğu cihetle dahi efdaldir.

Allahü Tealâ kadîm, kulları hâdis olup kadîmin hâdis üzerine takdimi tabii olduğu gibi kadîmin ef'âli de hâdisin ef'âli üzerine takdim olunmak lâzım olduğuna işaret için kadîm olan Vâcip Tealâ'nın rızası ehl-i Cennet'in rızaları üzerine takdim olunmuştur.

Abdin kemal-i zilletine ve Vâcip Tealâ'nın kemal-i azametine delâlet için esma-i hüsna içinden *lâfza-i celâl* varid olmuştur. Çünkü *l â f z a - i c e l â l ; zat, sıfât, kemal-i azamet ve mehâbete delâlet ettiğinden* şu azamete karşı abid, kendini gayet âciz ve zayıf görerek inkıyad ve itaatını ikmalle Cenab-ı Hakkın rızasına nail olur.

***

Vâcip Tealâ müminlere vereceği Cennet'ini ve rızayı beyandan sonra bunların cümlesine esas Allahü Tealâ'nın korkusu olduğunu beyan etmek üzere :

ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

buyuruyor.

[**Şu beyan olunan Rıza-yi İlâhî şol kimseler içindir ki o kimse Rabb'isinden korkar.**] Çünkü; onlar Allah'ın gazabından korkuları sebebiyle emrine imtisal ve nehyinden içtinab ederek, korktuklarından kurtulur, umduklarına nail olurlar.

Haşyet; havftan daha dehşetli olduğundan bu âyette (لمن خشى) varid olmuş da (لمن خاف) varid olmamıştır. Cümle-i kemalâtın haşyetin altında olduğuna bu âyet delâlette kâfidir. Çünkü *h a ş - y e t ; kemalât-ı ameliye ve ilmiyenin neticesi olduğundan* saâdet-i diniye ve dünyeviyenin üssülesasıdır. Kemâlatın cümlesi terbiye-i İlâhî'yenin eseri olduğuna işaret için *Rab* ism-i şerifi varid olmuştur.

⁂

SURE-İ ZİLZÂL

Medine-i Münevvere'de nâzil olan sûrelerdendir. *Sekiz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ۝

[Arz kendine mahsus şiddetli harekeyle hareket ettiği vakitte kıyamet kaim olacaktır.]

Yani; arzın şiddetle harekesini mucip emr-i İlâhî arza gelince arz kendi azamet ve cesametine münasip bir harekeyle hareket edip kemal-i ıztırapla sallandığında kıyamet kopar ve herkes kabrinden kalkar, âsîler cezalarını görür, âbidler de rahatlarını bulurlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu sûrenin evvelinde cezanın zamanı ve bundan evvelki sûrenin âhirinde cezanın kendi beyan olunduğu cihetle evvelki sûrenin âhiriyle bu sûrenin evveli arasında kemal-i irtibat ve münasebet mevcuttur. Çünkü; evvelki sûrenin âhirinde ehl-i imanın ve ehl-i küfrün cezaları beyan olunca keenne bir sâil tarafından «Şu cezalar ne zaman olacak?» şeklinde bir suâl irad olundu. İşte o suâle cevap olarak «Arz şiddetle hareket ettiği zaman olacak» denmiştir. Yevm-i kıyamette arzın harekesinin muhakkak olduğuna işaret için *kat'î olunan mahalde isti'mal olunan* (اذا) kelimesi varid olmuştur. O günde hareket-i arzın gayet şiddetli olacağına işaret için *harekette şiddet ve dehşet* manâsını ifade eden *z i l z â l* kelimesi varid olmuştur. Vuku bulacak harekenin fevkında bir hareke mümkün olmadığına ve ar-

zın iktiza ettiği hareke tamamıyla vaki olup hiçbir noksan kalmayacağına işaret için *zilzal* lâfzı *arza* râci *zamire* muzaf kılınmıştır. Şu beyan olunan tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Vukuu kat'î olan hareke-i arz kiraren miraren kemal-i şiddetle mümkün olabildiği derecede vuku bulup asla noksan kalmayarak hareket ettiği vakit bilûmum insanların hayır ve şer cezaları vâki olur] demektir.

Bu âyette beyan olunan harekenin İsrafil'in sûra birinci üfürdüğünde mi veya ikinci defa üfürdüğünde mi olacağında ihtilâf olunmuşsa da birinci defada hareket olmak ihtimali galiptir. Çünkü; ikinci vukuâtı beyan olmak üzere : (واخرجت الارض اثقالها) varid olmuştur. Bu âyette beyan olunan hareke ikinciye sarfolunsa evvelkinden bahsolmamak lâzım gelir. Binaenaleyh; ekser-i müfessirîn âyet-i ûlânın *birinci nefhaya* ve âyet-i saniyenin *ikinci nefhaya* masrûf olmasıyla tevcihini tercih etmişlerdir.

***

Vâcip Tealâ kıyamette arzın şiddetle hareket edeceğini beyandan sonra o harekeden hâsıl olacak neticeyi beyan etmek üzere:

وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا ۝

buyuruyor.

[Yevm-i kıyamette İsrafil sûra üfürünce arz, içinde olan defineleri ve mevtaları çıkarır, hiçbir şey kalmaz.] Hatta arz üzerinde vuku bulan esrar bile meydan-ı aleniyete dökülür, gizli hiçbir şey kalmaz.

Eskal; esas itibarıyla *hanenin eşyası* manâsınaysa da bu makamda *arz içinde mahfuz kalmış* define ve sairelerdir. *Eskalini ihrac eden arz* la murad; *arz-ı dünya* olduğuna işaret için zamir mevkiinde *ism-i zahir* olarak *arz* vârid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ o günde insanın hayret ve dehşetinden söyleyeceği sözü beyan etmek üzere :

وَقَالَ الْاِنْسَانُ مَا لَهَا ۝ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَا ۝

buyuruyor.

[Arzın şiddetle harekesini görünce insan kemal-i hayret ve dehşetinden taaccüb ederek «Arza ne oldu ki her zaman sükûnet üzere dururken sallanmaya başladı?» demekle hayretini izhar eder ve o günde arz haberlerini söyler.] Çünkü; Allahü Tealâ'nın ilhamıyla arz kendi üzerinde olan haberlerini vukubulan havadisi insanlara ihbar eder.

Bu âyette beyan olunan arzın tekellümü; lisan-ı halle yani açıktan vukuâta delâlet etmek suretiyle olduğu gibi tekellüm suretiyle olmakta da aklen ve naklen bir mani yoktur. Çünkü; tekellümde ehl-i sünnet indinde beyyine şart değildir. Zira Allahü Teâlâ istediği zaman mahlûkatının cümlesini söyletmeye kaadirdir, buna enbiya-yı ızamın taşı ve ağacı söyletmesi gibi bazı mucizeleri şahittir. (Ebu Hureyre) (R.A.) dan rivayet olunduğuna nazaran Resulullah arzın ahbarını beyanda buyurmuştur ki: «Arz her şahsın kendi üzerinde işlediği ameline şehadet eder ve (filân oğlu filân benim üzerimde filân vakit şu işi işledi) demekle haber verince hayır işleyen kimse mesrur, şer işleyen kimse de me'yus ve mahcup olur. Hatta bu mahcubiyet üzerine kâfirler bir an evvel Cehennem'e gitmek isterler.»

Bu âyette insan; mümine ve kâfire şâmildir. Zira; mümin olan kimse her ne kadar şu şiddetin vukunu bilirse de vukuâtı müşahede edince azamet ve dehşetine hayret ederek şu sözü söylemeye mecbur olur. Amma kâfir esasen haşrı ve kıyameti inkâr ettiğinden hayret edeceği şüphesizdir.

***

Vâcip Tealâ bu âyette arzın bazı vukuâtı ihbar edeceğini beyandan sonra bu ihbarın Allah'ın emriyle vâki olacağını beyan etmek üzere:

بِاَنَّ رَبَّكَ اَوْحٰى لَهَا ۝

buyuruyor.

[Arza Rabbin Tealâ vahyetmekle vukuâtı haber verir.]

Yani; Cenab-ı Hak arza vukuâtı haber vermesini vahiyle emreder. O emre imtisalen arz, üzerinde vâki olan vukuâtı haber verir.

Bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile Vâcip Tealâ'nın arza hayat ve lisan vermesinde aklen ve naklen bir mâni olmayınca arza vukuâtı haber vermesini emir suretinde vahyetmesinde dahi bir mani yoktur. Çünkü; bunların cümlesi mümkünattandır. Mümkünattan hiçbir şey kudretullahtan hariç değildir ve ecsamın cümlesi eczada yekdiğerine müşabihtir. Şu halde birinin kabul ettiği şeyi diğeri de kabul eder, lâkin Allahü Tealâ herbirini birer gûnâ hassayla mümtaz kılmıştır. Binaenaleyh; cism-i insana nutku veren zat-ı ecell ü a'lâ cism-i arza da nutuk vermeye kaadirdir. Amma bazı hakayık-ı şer'iyeyi tetkik edemeyenler tarafından bu misilli şeyleri uzak addetmeye mahal yoktur. Zira; bunları inkâr etmek kudretullahı bütün bütün inkâr olmazsa da kudretin kemalini inkâr olacağından mümin için caiz olamaz. Binaenaleyh; bu gibi âyât-ı beyyinâtı zahirinden ihraçla te'vile hacet yoktur.

***

Vâcip Tealâ kıyamette vâki olacak zelzeleyi ve arzın vukuâtı ihbar edeceğini beyandan sonra o günde insanların muhasebeden döneceklerinin keyfiyetini beyan etmek üzere:

يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ اَشْتَاتًا لِيُرَوْا اَعْمَالَهُمْ ﴿٦﴾

buyuruyor.

[O günde nâs amellerinin cezasını görmek için hesaptan dağınık bir surette dönerler.] Çünkü; onlardan bazıları beyaz yüzlü, güzel giyimli, bazıları da siyah yüzlü, yalın ayak, başı açık ve herkes kendine amelde emsal olan kimselerle sınıf sınıf müteferrik bir surette muhasebe mevkiinden dönerler. Zira *a m e l d e n g a y e ; rıza-yı İlâhî'ye nail olmakla eltaf-ı sübhaniyeden hissemend olmaktır. G ü n a h ı n g a y e s i ; gazab-ı İlâhî'ye dûçar olmaktır.*

Bu âyette *a ' m â l* le murad; *a'mâlin neticesi olan cezadır.* Şu cezayı görecek mahal, muhasebe mevkiinden başka Cennet veya Cehennem olduğundan evvelâ muhasebe mahalline gidip herkes amelinin muhasebesini gördükten sonra cezanın mahalline avdet edeceklerine işaret için *dönmek* manâsını ifade eder (يصدر) lâfzıyla tâbir olunmuştur. (اشتاتا) *müteferrik* manâsınadır. Çünkü; nâs arsa-i kıyametten fırka fırka olarak döneceklerdir. Zira; Yehûd Yehûd ile, Nesârâ Nesârâ ile, zanî zaniyle, sârik sârikla, velhasıl herkes kendi emsaliyle döneceğine işaret için (اشتاتا) denmiştir. Bu dünyada da hal böyledir. Zira; herkes kendi emsaliyle görüşür ve onlarla haşrolur.

*
**

Vâcip Tealâ herkes kendi amelinin cezasını görmek için arsa-i mahşerden cezanın mahalline döneceklerini beyandan sonra cezalarını görmelerini tafsil etmek üzere :

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ۝ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ۝

buyuruyor.

[Herkes amelinin cezasını görmek için dönünce şol kimse ki zerre miktarı hayır işlemişse onu görür. Zira; Cenab-ı Hak kulunun velev azıcık olsun amelini zayi etmediğinden elbette pek ufacık amelinin sevabını görür ve şol kimse ki zerre miktarı şer işlemişse onu da görür.] Zira; azlığına bakılmaz, ne kadar az olsa onun azabını görür.

Bu âyetler (ليروا اعمالهم) nazmında olan icmali tafsil ve amelin cezasını görmek nasıl olacağına dair keyfiyeti ve ne kadarın cezası görüleceğini beyan için vârid olmuştur. Bu âyetler adalet-i İlâhî'yeye delâlet eden âyetlerin en ziyade adalete delâlet edenlerindendir ve Resulullah'ın «(اذا زلزلت) sûresi Kur'anın nısfına muâdildir» buyurması da bu davayı te'yid eder. Çünkü Kur'anın esas itibarıyla ahkâmı; *iki kısımdır* ki *b i r i s i ; dünyaya, d i ğ e r i âhirete müteallıktir.* Bu sûre-i celile ise ahkâm-ı âhireti

icmâlen beyan ettiği cihetle Kur'anın nısfına muâdil olduğu beyan olunmuştur.

Âyet, mümine ve kâfire şamildir. Şu kadar ki kâfir işlediği hayır amelinin cezasını dünyada görür. Zira; kâfirin küfrü âhirette hayır cezasını görmeye mani olduğundan eğer hayır işlerse ameli mükâfatsız kalmasın için dünyada onun mükâfatını görür. Çünkü; dünyada lutf-u İlâhî her kula şamildir. Bazı ulema kâfirin a'mâl-i hayriyesine mükâfat olarak âhirette azabının hafif olacağını beyan etmişlerse de bu beyan mecruhtur. Belki kâfirde iman olmadığı cihetle furu'-u a'mâli kabul olunmadığından dünya ve âhirette hiçbir mükâfata nail olamaz. Çünkü; dergâh-ı ülûhiyette kabul olunmayan amelden ecir beklenmez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyetin sebeb-i nüzûlü; iki kimse yemek yerken bir sâil gelip birisi ekmek kırıntısı ve bir hurma tanesi verince diğeri «Bu verdiğin şey sevaba değer birşey değildir» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Binaenaleyh bu âyet; ehl-i hayrı hayra terğib ve ehl-i şerri de şerden tenfir eder.

Hz. Âişe (R.A.) validemiz huzurunda bulunan bazı kadınlara bir miktar üzüm ikram ettiği bir sırada kapıya bir sâil gelir. Hz. Âişe'nin üzümden az bir miktarının sâile verilmesini emretmesi üzerine kadınlardan birisi güler. Hz. Âişe az bir şeyin sevabı olacağını beyan eder ve delil olarak bu âyeti okur. Çünkü âyette *z e r r e ; karıncanın yumurtası* veyahut *pencereden giren güneşin ziyası içinde görülen şeylerdir.* Kâ'b-ı Ahbar Hazretleri «Hayırdan birşeyi az diyerek tahkir etmeyin. Zira; fisebilillâh komşusuna bir iğneyi âriyet verdiğinden dolayı bir recülün ve Beyt-i Mukaddes'in binasına bir taneyi iâne verdiğinden dolayı bir kadının ehl-i Cennet'ten olduklarını» beyan buyurmuştur.

Hulâsa itibar; niyetedir. Çünkü; azıcık bir amel niyet-i halisaya mukarin olursa bir çok ecre sebep olacağına ve niyette ihlâs olmazsa birçok amelin zayi olacağına dair birçok ahadis-i celile kütüb-ü ahadiste mezkûrdur. Binaenaleyh; âhirete iman eden her mümin âhiret için niyet-i halisayla sa'yetmeli velev az olsun azlığından çekinmemelidir.

*
**

SURE-İ ÂDİYÂT

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *On bir* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ۝١ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ۝٢ فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ۝٣ فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا ۝٤

فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ۝٥ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ۝٦

[Muharebede şiddetle düşmana karşı seyirtici ve burunlarından ses verici atlara ve kemal-i sür'atla seğirtmesi sebebiyle tırnaklarının taşa çarpmasından ateş çıkarıcı ve sabah vaktinde düşman üzerine savletle gaarat edip düşmanının mallarını ganimet olarak celbeden ve düşman üzerine seğirtirken tozları havaya kaldıran ve o tozlarla düşmanın cemiyeti ortasına giren atlara yemin ederim ki insan Rabbisine nimetleri inkâr edicidir.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *â d i y a t* la murad; *Arafat'tan Müzdelife'ye ve Müzdelife'den Mine'ye sür'atla inen huccacın develeri olmasına* ve (ضبحا) ile de murad; *o develerin nefeslerinden hasıl olan sada olmasına* dair rivayet varsa da bundan sonra gelecek âyetler *â d i y a t* la muradın *fisebilillâh muharabe eden gazilerin sür'atla düşman üzerine seğirten atları* ve (ضبحا) ile muradın *o atların burunlarından çıkan sadaları olmak* rivayetini te'yid eder. Çünkü; gerek *d a b ı h* ki *burun horultusu,* gerek *k a d i h* ki *şiddetle ayağını taşa çarpmakla ateş çıkarmak* ve gerek *gaarat edici* manâsına *m u g ı r a t* deveden ziyade ata

yakıştığından *â d i y a t* la muradın, *at olmasını* müfessirînin muhakkıkları tercih etmişlerdir.

Gerçi deve insana ef'âl-i hacda ve sair hususatta hizmeti ve menafi-i adidesi itibarıyla yemin olunmaya şayansa da atın mezâyâsı ve fisebilillâh muharebede sair hayvanattan ziyade hizmeti ve hısâl-i hamidesi cümlece müsellem olan halattan olduğu cihetle Vâcip Tealâ tarafından yemin olunmak şerefini deveden ziyade haizdir. *Â d i y a t* ın asıl manâsı; *seğirtici olup,* seğirtmek sıfat-ı memduhası da atta deveden daha ziyade olması *â d i y a t* la muradın *at olmasını* te'yid eder. Bazı rivayete nazaran Resulullah'ın (Benî Kenane) den bir kavmüzerine gönderdiği askerin atları olmak ihtimali varsa da âdiyatın elif lâmını *cinse* hamlile ilâyevmilkıyam devam eden guzât-ı müslimînin atları murad olmak makama daha evfaktır. Çünkü; atların bazısına tahsisi icab eder bir sebeb-i kavî olmayınca muharebeye giden atların hepsine şâmil olur ve derecede tamim evlâdır. Zira icabsız taksir kusurdur. Velhasıl at; menafi-i diniye ve dünyeviyeyi cami ve i'lâ-yı kelimetullaha hâdim bir mahlûk-u mergub olduğundan ind-i İlâhî'de şeref sahibi olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; böyle şeref sahibi olan bir hayvanı insanın â'dâya hücum etmek kasdıyla hanesinde bulundurması şereftir. Amma akran ü emsaline tefahur şartıyla bulundurmak mezmum olduğu gibi şeref olmak şöyle dursun belki zillettir. Çünkü; birşey kendisinden maksada masruf olmadığında muattal olduğu cihetle mezellet addolunmaya şayandır.

(فالموريات قدحا) *M û r i y a t ; ateş çıkarıcı,* (قدحا) *birşeyi âhara vurmak* manâsınadır. *Düşman üzerine hücum eden gazilerin atlarının kemal-i sür'atla seğirtmelerinden ayaklarını taşa çarpmakla ateş çıkarttıkları için* o atlara *m û r i y â t* denmiştir. Gerçi bu tırnaktan hasıl olan ateşten hiç kimse intifâ' etmez, lâkin şiddetle basmak atların hısal-i memduhalarından olup, bu ateş de a'dâya hücum zamanında hasıl ve bu hal Arapların daima hayallerinde mevcut olduğu cihetle ayağından ateş çıkarıcı atlara yemin olunmuştur. Bu hal *şiddetle seğirtmek* manâsına olan *â d i y a t* ın levazımındandır.

Yahut *m û r i y a t* la murad; *muharebede geceyle ateş ya-*

kan guzat-ı müslimîndir. Guzât-ı müslimînin şeriat nazarında mertebeleri âli olduğundan bu makamda Vâcip Tealâ tarafından yemine alet olmak şerefini haiz olmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [Düşmanla muharebeye gidip geceyle ateş yakıcı gazilere yemin ederim ki insan münkir-i nimettir] demek olur.

Yahut *m û r i y a t* la murad; *insanların lisanlarıdır.* Çünkü; *insanların lisanlarından çıkan sözler efrad, belki akvam, belki de milletler arasında çok zaman ateş-i adaveti yakıcı ve fitne ateşlerini alevlendirici olduğu cihetle m û r i y â t* denmiştir.

Yahut *m û r i y â t* la murad; *insanların efkârıdır.* Çünkü; insanların efkârı a'dâya galebe sadedinde birtakım hile ve desiselerle a'dâ üzerine galebe ve zafer ateşlerini yakıcıdır. Mevki-i harpte hud'ayla a'dâya galebe etmek bir meziyet-i merdane olduğu cihetle bu misilli keskin efkâr kendileriyle yemin olunmaya lâyık olduğundan Cenab-ı Hak bu gibi efkâra yemin etmiştir. Binaenaleyh; hud'anın mevkiine göre bir meziyeti olunca fenn-i hud'aya aşina olan kimsenin de meziyetinde şüphe olmaz. Hatta iptida-yı İslâmda ashab-ı kiram düşmana yaklaştıklarında geceyle müteferrik surette birçok ateşler yakarlardı ki bunların ateşine bakarak çok zannıyla düşmanlarının kuvve-i maneviyeleri kırılır ve galip de olurlardı.

M u g î r a t ; düşman üzerine hücumla yağma ve emval-i ganimeti ehl-i imana celple gaarat ediciler demektir. Gaarata gidenlerin âdetleri düşmana bildirmemek için gecenin karanlığından istifade ederek geceyle gitmek ve şafak vakti gaflet vakti olduğu için gaarat ekseriya sabah vakti vuku bulduğundan sabah vakti zikrolunmuştur. Düşman üzerine bağteten gaarat etmek şecaat neticesi olduğu cihetle yemin olunmaya lâyık olduğundan Vâcip Tealâ tarafından gaarat edenlerin ismine yemin edilmiştir.

(فأثرن به نقعا) *â s â r a toprak koparmak* manâsına ve (نقعا) *ince toz ve toprak* demektir ve (به) zamiri *atların seğirttikleri mekâna veya vakte râcidir* ve bu cümle âdiyat üzerine ma'tuftur. Çünkü; âdiyat her ne kadar ism-i fâilse de fiil-i muzari mevkiindedir ve takriri şöyledir : (واللائى عدون فأثرن به نقعا) yani «Ga-

zilerin atları seğirttiler ve seğirttikleri mekânda veyahut o vakitte ayaklarıyla ince toz ve toprakları havaya kaldırdılar» demektir.

(فوسطن به جمعاً) *gazilerin atlarının ayaklarının kaldırmış olduğu toprakla düşmanın cemiyetinin ortasına girdiler ve cemiyetlerini dağıttılar* demektir.

Sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar âyetler gazilerin atlarını, Vâcip Tealâ tarafından meth ü senaya müteallikse de atlar yalnız iş görmeyip sahipleri iş göreceği cihetle atları sena etmek sahiplerini sena olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; şeriat-ı İslâmiye ve bilhassa bu âyetler atları ve ata binmekte mahareti olan gazileri alâtarikılıltizam sena etmektedir.

(ان الانسان لربه لكنود) *K e n û d ; nimeti münkir, âsî, bâhil ve rahatı tez unutur* manâlarını ifade eder. Bu manalardan herhangisi murad olunsa makam müsaittir. Çünkü bu âyet; yeminin cevabıdır. *İ n s a n* la murad; *cins-i insandır.* Zira nimeti inkâr etmek; her insanda bilkuvve mevcuttur. Amma bazıları fiilen inkâr ederler, bazıları da bilfiil inkâr etmezler, kuvvede kalır, fiile çıkarmazlar. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şu evsafla mevsuf olan atlara yemin ederim ki cins-i insan Rabbisinin nimetlerini inkâr edici ve Rabbisine âsidir] demek olur. Enbiya-yı ızam hazaratı istisna-yı aklî ile bu âyetten müstesnadırlar ve onların masumiyetlerine delâlet eden nusus-u celilede dahi enbiya müstesna olduktan sonra cümle insanlar da halinden şikâyet tarikıyla velev mümin-i mütteki olsun nimeti inkâr etmek haleti mevcuttur. Binaenaleyh; kâfire tahsise lüzum yoktur. Çünkü kâfire tahsiste bilâicab âyeti zahirinden çıkarmaktır.

İbn-i Abbas Hazretlerinin rivayetine nazaran bu sûre Kureyş'ten (Kart b. Abdullah) hakkında nazil olmuşsa da itibar lâfzın umumuna olup sebep olan zata değildir. Binaenaleyh âyetin hükmü; umuma şâmildir.

***

Vâcip Tealâ insanın münkir-i nimet olduğunu beyandan sonra bu inkârına kendinin şahit olduğunu beyan etmek üzere :

وَاِنَّهُ عَلٰى ذٰلِكَ لَشَه۪يدٌ ۝

buyuruyor.

[O insan şu nimeti inkâr etmesi üzerine elbette şehadet edicidir.]

Yani; insanda kendi nefsinde birçok nimetler mevcut olduğu halde şükrünü eda etmediğini ve çabucak rahatı unutup nimeti inkâra kıyam ettiğini her zaman kendi şahsında gördüğünden şu inkârına muhakkak şehadet eder, çünkü; inkârı mümkün olmadık bir hakikattır ki her zaman nimeti inkâra cür'etini gördüğü için kendi aleyhinde şehadeti zaruridir.

Şu manâ Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *ş e h a d e t ; dünyada olduğuna nazarandır.* Amma *ş e h a d e t* le murad; *âhirette şehadet olduğuna nazaran* insan defter-i a'mâlinde günahlarını görünce nefsi aleyhinde elbette şehadete mecbur olacaktır. Zira; inkâra mecali olamaz.

Yahut âyette zamir; *Allahü Tealâ'ya râcidir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Allahü Tealâ insanın münkir-i nimet olduğuna şehadet eder] demektir, bu manâ insanı ma'siyetten menetmeye daha muvafıktır. Çünkü; Allah'ın şehadet edeceğini bilince insanın ma'siyetten çekinmesine sebeb-i kavî olacağından tehdidi mutazammındır. Lâkin evvelki manâ nazm-ı âyete daha münasiptir. Çünkü; bundan sonraki âyette zamir; insana râci olduğundan zamirlerde ayrılmak lâzım gelmesin için bu âyette dahi zamirin insana raci olması evlâdır ve âyetlerin bir siyak üzere intizamına muvafık olan da budur.

*
* *

Vâcip Tealâ yemine cevabın üçüncüsünü beyan etmek üzere:

وَاِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَد۪يدٌ ۝

buyuruyor.

[Muhakkak insanın mala muhabbeti gayet kavî ve talebinde son derece musırdır.]

Yani; insan metâ'-ı dünyadan ibaret olan emvale muhabbetinden dolayı son derece bahil ve mümsiktir. Çünkü; mala olan fart-ı muhabbeti insanı bir dereceye kadar götürür ki fukara ve zuafaya infaktan onu uzaklaştırır ve malın şükrü olan ibadet ve taatı da unutur. Zira imsake muhabbet; bittabi imsakin aksi olan infaka muhabbetin ya bilkülliye inkıtâ'ını veyahut zaafını icab eder.

***

Vâcip Tealâ yeminin cevabında insanın üç cihetle kabahatlarını beyandan sonra şu kabahatlar üzerine tehdid etmek üzere :

أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ ۝ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ۝

buyuruyor.

[O insan günahları işler ve mala muhabbet eder de bilmez mi kabirde olan mevtalar çıkarıldığında ve kalbinde gizli olan şeyler meydana çıktığı vakit neler olacak?] Bunları ve o vakitte olacak halleri düşünmek lâzım değil mi? Niçin düşünmez ve o vakit için neden hazırlık yapmaz? Halbuki kabrinden kalktığı vakit tesadüf edeceği mihnetlere karşı çareler aramak ve nimetin şükrünü eda etmek mala muhabbetinden daha evlâdır.

Bu âyette insanın mala muhabbetle ibadetten i'raz etmesi ve münkir-i ni'met olması bir emr-i münker olduğuna işaret için *istifham-ı inkârî* varid olmuştur. Kabrinden mevtanın çıktığında ruh gelmezden evvel cemadat kabilinden olup idrak sahibi olmadığına işaret için *akıl sahiplerinin gayrıda isti'mâl olunan* (ما) lâfzı varid olmuştur. *Yahut* toprak içinde medfun olan mevcudat içinden akıl sahibi olan insle cinnin gayet az olduğuna işaret için (ما) lâfzı varid olmuştur.

Bu âyet kabahata cür'etkâr olan kimseleri tehdid ettiği gibi düşüncesiz olan insanları dahi tehdit ve tekdir eder. Çünkü; insanlar için menfaat ve mazarratı ve tuttuğu işin âkıbetini düşünmek bir meziyet ve haslet-i hamidedir. Zira; insanın kıyamette bilcüm-

le a'mâli yani vâcip, mendup, kerahet, haram ve mübahın yekdiğerinden temyiz ve tefrik olunacağını ve gizli amellerin defter-i a'mâlinde cemolunarak meydana çıkacağını düşünüp bilmesi insanın uhdesine terettüb eden bir vazifei- diniyedir. Binaenaleyh; şu vazifeyi terkeden insanlar taraf-ı şeri'den daima tevbihe müstehaklardır.

*
**

Vâcip Tealâ insanın tefekkür ve teemmülü lâzım olduğunu beyandan sonra bu lüzumun sebebi Rablerinin yevm-i kıyamette onların ahvalini bilmesi olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ ﴿١١﴾

buyuruyor.

[Muhakkak onların Rabbisi kıyamet gününde elbette hallerini bilir.]

Yani; insanları tedricen kemallerine îsâl ederek hakiki terbiyelerini veren Rableri onların küçük ve büyük amellerini bilir, yevm-i kıyamette her amellerinin cezasını verir, hiçbir amelleri cezasız kalmaz. Vâcip Tealâ kullarının a'mâlini dünyada ve âhirette bildiği halde a'mâlin cezası yevm-i kıyamette tertib olunacağına binaen yevm-i kıyamette haberdar olduğunu beyanla iktifa olunmuştur. Yoksa Vâcip Tealâ'nın ilmi âhirete münhasır değildir. Zira her yerde ve her zaman kullarının her halini bilir ve ona göre cezalarını verir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette Vâcip Tealâ cüz'iyât-ı zamana âlim olduğunu beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak cüz'iyatı bilmez diyen kimse tekfir olunur ve hukema-yı kadimenin küfürlerini icabeden mesâilden birisi de budur. Ve bu âyet onların aleyhlerine delil-i vâzıhtır.

*
**

SURE-İ KAARİA

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *On* veya *on bir* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْقَارِعَةُ ۝ مَا الْقَارِعَةُ ۝ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ ۝

[Kıyamet hangi büyük şeydir ve kıyâmeti hangi şey bildire-bilir sana, neden ibarettir?]

Yani; bütün kalpleri fezi' ve feryada düşüren ve şiddetiyle âlemi ihlâk eden hangi şeydir ve hangi şeyin haddi ki kıyameti sana bildirebilsin? Çünkü kıyamet; o derece büyük bir emirdir ki, şiddetlerin envâ'ını cami ve dehşeti ukul-ü beşerden hariçtir. Binaenaleyh; onun künh-ü hakikatını sana bildirecek birşey olamaz. Zira; her ne kadar büyük şiddet tasavvur olunsa kıyametin şiddeti onun fevkındadır ki kıyamet şu görülen cesametleriyle yerleri, gökleri türlü türlü hallerle perişan edecek ayları, güneşleri ve sair yıldızları yıkacak, dökecek ve dağları pamuk gibi atacak, herbirini bir nevi şiddetle ihlâk edecek ve insanlara hayret verip ba'dehu helâk eyleyecek bir gündür.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile kıyamette sûrun sadası kulakları döğüp akıllara hayret vereceğine binaen *döğmek* manâsına olan *k a r ı '* dan alınarak *kıyamete k a a r i a* denmiştir. Kıyametin azamet ve dehşetine işaret için *ibhama* delâlet eden (ماء استفهاميه) varid olmakla beraber zamir mevkiinde *ism-i zahir olarak kaaria* lâfzı tekrar zikrolunmuştur. Kıyametin dehşeti ukul-ü beşerden hariç olduğuna işaret için *istifham-ı inkârî ve taaccüp* manâlarını

ifade eden (ما) lâfızlarıyla (وما ادريك ماالقارعة) varid olmuştur. Kıyamet gününün şiddetine işaretten maksat o günden insanları korkutmaktır. Çünkü; kıyametin şiddetini işiten bir kimse o günde sebeb-i necatını aramak zaruretini nefsinde hissederek herşeyde adalet arar ve adaleti kendi nefsinde ve muâmelesinde tatbike sa'yeder.

*
**

Vâcip Tealâ kıyametin maiyetini bildirecek birşey olmadığını beyan zımnında ancak mahiyet-i kıyameti kendinin bildireceğini vaadı mutazammın olduğundan kıyametten bir nebzesini zikirle o vaadını ifa etmek üzere :

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ۝ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Zikret şol günü ki o günde nâs dağılmış pervaneler ve dağlar atılmış yün gibi olur.]

Yani; İsrafil'in sûra üfürmesiyle hasıl olan sadadan kulûb-u nâsın hayrete düştüğü günü hatırına getir ki o günde insanlar ateşe dökülen pervaneler gibi olurlar ve o günün kemal-i şiddetinden bütün dağlar havada sağa, sola uçar ve havada döner, atılmış yün gibi olur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *f e r a ş ; ateşe dökülen pervanedir. M e b s u s ; dağılmış* demektir. Çünkü bu hayvanın âdeti bir cihete tevcih-i azimet edemeyip birbirine karışarak herbiri bir tarafa gidip gelip havaya döşek gibi döşendiğinden *firaş* denmiştir. O günde insanların kemal-i hayret ve ıztıraplarından hangi semte gideceklerini bilemeyip bazılar bazılarını basarlar, birbirine karışırlar, herbiri bir tarafa gider, gelirler, âdeta pervaneler gibi olacaklarını beyanla insanların acz ü meskenetlerine de işaret olunmuştur.

Şu halde insanların hallerini pervaneye teşbih zill ü hakarette ve perişanlıktadır, yoksa cüssesinde değildir. O günde dağların ha-

vada uçacağına ve herbiri ayrı ayrı renk üzere bulunacağına işaret için dağlar atılmış yün parçalarına teşbih olunmuştur. O günün şiddetinden bu kadar salâbeti ve büyüklüğüyle beraber dağlar havada gezip tahammül edemeyince insanların tahammül edemeyeceklerine işaret için bu âyette insanlar dağlarla beraber zikrolunmuştur. Şu halde insana lâzım olan; yevm-i kıyametin dehşetini düşünerek o günde rahmet-i İlâhî'yeyi celbedecek a'mâl-i saliha tedarik etmektir. Zira; gazab-ı İlâhî'ye sebep olacak kibr ü azamet helâki dâîdir. Bu makam âsîleri korkutmak makamı olup tehdit makamında tekrarın te'siri ziyade olacağına binaen (كون) fiilinin muzarii tekrar zikrolunmuştur.

*
**

Vâcip Tealâ kıyametin bazı ahvalini beyandan sonra o günde nâsın iki kısma ayrılacağını beyan etmek üzere:

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ۝ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ۝

buyuruyor.

[Ve amma şol kimse ki onun sevaba müteallik olan mîzanı ağır oldu. O kimse bir maişette olur ki o maişete onun kendisi râzı olur.]

Yani; kıyametin şiddetlerinden ve ahval-i umumiyesinden sonra nâsın iki kısmından birincisi şu kimsedir ki amelinin sevabı günahına galip ve terazinin sevap tarafı ağır olarak razı olduğu rahat ve taayyüşe nail olandır.

Bu âyette *m e v a z i n* le murad; *insanların amellerini tartan terazidir* veyahut *terazide tartılan ameldir*. Gerçi a'mâl, a'raz kabilinden olduğu cihetle tartılmak şanından değilse de amel defterleri tartılır, yahut nefs-i a'mal bu dünyada a'raz kabilindense de âhirette a'mâl-i saliha cism-i nuranî şeklinde zuhur ederek tartılacağı gibi a'mâl-i seyyie de kesif bir cism-i zulmanî suretinde zuhur ederek tartılacağı kütüb-ü kelâmiyede mezkûrdur ve İbn-i

Abbas Hazretlerinin rivayeti de bunu te'yid etmektedir. Çünkü; İbn-i Abbas Hazretleri :

الميزان لايوزن فيه الاالاعمال فيؤتى بحسنات المطيع فى احسن صورة فاذا رجح فالجنة له

buyurmuştur. Yani «Mizanda tartılmaz, illâ a'mâl tartılır. Binaenaleyh; itaat eden kimsenin hasenatı bir güzel surette götürülür. Eğer hasenat tercih olunursa Cennet onun için» demektir. İşte bu sözünde İbn-i Abbas hasenatın bir güzel surette götürüleceğini ve tartılacak şeyin nefs-i a'mâl olduğunu beyan buyurmuştur.

Her ne suretle olursa olsun a'mâlin tartılması bütün ahali nazarında herkesin a'mâli meydana atılarak hasenat sahiplerinin mesrur, seyyiat sahiplerinin hacîl, rüsvâ ve me'yus olmalarını ve hiçbir kimsenin zerresi bile zayi olmadığını göstermekle adalet-i İlâhî'yeyi izhar ve mâzeret kapılarını kapamak içindir. Çünkü herkesin ameli; günü, saatı, zamanı ve esbabıyla amel defterinde görülünce her ne söylese faydası olmaz.

(راضية) kelimesi îşeye mensup olduğu cihetle *merziye* manâsınadır. Yahut *ism-i mensup* manâsına (راضية) demek *zat-ı rıza* demektir. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Hasenatı galip gelen kimse bir taayyüş içinde bulunur ki o taayyüş razı olunur bir taayyüştür veyahut o taayyüşten sahibi razı olur] demektir. Herhangi manâ murad olunursa olunsun ehl-i Cennet'in kemal-i rahatını beyandır. Yani «Ehl-i Cennet bir rahatta bulunurlar ki onlar o rahattan memnun ve hoşnud olurlar. Çünkü hiçbir veçhile noksan olmadığından itiraz olunmaz] demektir.

*
**

Vâcip Tealâ insanların iki kısmından kısm-ı evvelin halini beyandan sonra ikinci kısmın halini beyan etmek üzere :

وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ ۝ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌ ۝

buyuruyor.

[Amma şol kimse ki sevabı hafif oldu. Onun yeri (Hâviye) isminde Cehennem'dir.]

Yani; itina ve itimad olunacak sevabı olmamakla beraber günahı ağır olan kimsenin mahalli gayet derin olan (Hâviye) isminde Cehennem'dir.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile çocukların analarından her ne kadar eza görseler dahi analarını kasdettikleri gibi ehl-i Cehennem her ne kadar azab olunurlarsa da Cehennem'den başka yerleri olmayıp daima mercileri ana gibi Cehennem olduğundan *Cehennem'den ü m m* le tâbir olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ Hâviye'yi tarif etmek üzere :

وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ ۝ نَارٌ حَامِيَةٌ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Şeylerden hangi şey sana bildirdi Hâviye neden ibarettir? O Hâviye; sıcak ateştir.]

Yani; ey Habibim! Hâviyenin künh ü hakikatının neden ibaret olduğunu sana kim bildirdi? Kimse bildiremez. Çünkü; hiçbir kimse bu dünyada onun hakikatını bilmez ki sana bildirsin. İşte hiçbir kimsenin bildiremediği *H â v i y e kızmış ateştir.* Cehennem'in bilûmum tabakalarının sıfatı hararet ve yakıcılık olduğu halde Hâviyeyi *kızmış* manâsına olan *h â m i y e* yle tavsif diğer tabakaların harareti haviyeye nispetle gayet hafif ve Hâviyenin pek şiddetli olduğuna işaret içindir. Çünkü birşeyi zatında mevcut olan bir sıfatla ayrıca tavsif etmek; o sıfatın kemal-i şiddetine delâlet eder. Binaenaleyh Cehennem'in zatında hararet mevcutken hararete delâlet eden hâmiyeyle tavsif etmek; o hararetin diğerlerinde bulunmaz bir derecede şiddetini beyan içindir.

***

SURE-İ TEKÂSÜR

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Sekiz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُۙ ۝ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَۜ ۝

[Sizi mallarınız ve avenenizle iftiharınız meşgul etti ve siz ölüp de kabrinize defnolununcaya kadar bu şuğlünüz devam etti.]

Yani; sizi değeri olmayan dünya metâ'ı, evlâd ü etbâ'ınızın kesreti meşgul etti. Hatta bu şuğlünüz kabrinize defnolununcaya kadar devam etti. Çünkü; dünyada bulundukça bu gibi şeylerle iftihar etmekten vazgeçemediniz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak bu âyette mal, mansıb, akraba ve a'vân gibi şeylerle ve sair bilcümle lezzât-ı dünya ve şehevat-ı nefsaniye kabilinden olan umur-u hasiseyle tefahuru zemmetmiştir. Çünkü insanın tefahur edeceği şeyler; ilim ve ahlâk-ı hamide ve mezaya-yı insaniyeden saâdet-i ebediyesine sebep olan şeylerdir. Bunlardan başka her neyle tefahur etse birtakım değersiz şeylerle tefahur olduğu cihetle âkil ve mükellef olan insana lâyık değildir. Amma başkalarının iktidasını kasdederek insanın ahlâk-ı merziyesiyle tefahurunun cevazına (واما بنعمة ربك فحدث) âyet-i celilesi delâlet ettiği mahallinde beyan olunmuştur. Binaenaleyh; Hz. Ali'nin şecaatıyla ve Hz. Abbas'ın huccaca zemzem dağıtmasıyla tefahur ettikleri mervidir.

Bu âyette *tekâsür* lâfzı babının binası veçhile iki kimse arasında olduğuna delâlet ve sebeb-i nüzulü de bunu te'yid eder. Çün-

kü; Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (Benû Sehim) le (Benî Abdümenaf) aralarında «Siz çoksunuz, biz çoğuz gibi sözlerle vâki olan tefahur üzerine (Abdi Menaf) kabilesinin adetleri çok olduğu tahakkuk edince (Benû Sehim) «Bu ekseriyet hal-i hayatta bulunanlardadır, emvatımızı da sayalım» demeleri üzerine kabre gidip mevtalarını sayınca (Benû Sehm) in ziyade olduğu tahakkuk etmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet iki kavim arasında vâki olan vukuâtı beyandan ibaret demektir. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Sizin yekdiğerinize karşı adeden kesretinizle iftiharınız saâdetinize sebep olan ibadetten sizi meşgul etti. Hatta kabirlerinize gidip ölülerinizi sayıncaya kadar uğraştınız ve adet cihetiyle çokluğunuz da tahakkuk etti. Fakat fayda ne oldu, neticede ne kazandınız?] demektir. Çünkü kabri ziyaretten maksat dünyaya muhabbeti izaleyle ehl-i kabirden ibret alarak rikkat-ı kalp hasıl etmektir. Bunların aksine kabri ziyaretle beraber hubb-ü dünyanın ziyadelenmesi ve kasavet-i kalbin husulü taaccübe şayan bir haldir. Sebeb-i nüzulün hususuna itibar olunmayıp elfazın umumuna itibar olduğundan umur-u dünyadan her şeyle iftihar bir maksad-ı haseneye mukarin olmadıkça mezmumdur.

Bu âyette insanları işgal eden *t e k â s ü r* yani *emval, evlât ve akraba* zikrolundu da bunların, ne gibi şeyden meşgul edip, neye mani oldukları zikrolunmamıştır. Çünkü makam; zem makamı olduğundan akıl sahibi her ihtimali nazarından uzak tutmasın için mutlak zikrolunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Sizi kesretle iftiharınız Allah'ın zikrinden, vâcip ve mendup olan şeylerden, kıyamet hakkında tefekkür ve teemmülden ve kabirleri ziyaret ettiğiniz halde ibret almaktan meşgul etti] demektir.

Tekâsürün bu âyette *tekellüf* manâsına olması ihtimali vardır. Çünkü; harîs olan kimse mal cemetmek ve çoğaltmak sevdasıyla nefsini külfet ve meşakkattan hiçbir zaman hali kılmaz ve daima meşakkat üzere bulunur. Buna nazaran *manâ-yı âyet :* [Mal cem'ine hırsınız neticesi emvalinizin çok olması emeliyle ihtiyar ettiğiniz meşakkatınız sizi ibadet-i İlâhî'yeden menetti] demektir.

(Mutarrıf b. Abdullah) ın pederinden rivayetine nazaran bu âyeti okuyunca Resulullah :

يقول ابن آدم مالى مالى وهل لك من مالك الا ماتصدقت فامضيت او اكلت فأفنيت او لبست فأبليت

buyurmuştur. Yani «Âdemoğlu dünyada malım malım der, bununla iftihar eder. Ey Âdemoğlu! Senin malından senin için olmadı, ancak sadaka edip âhirete gönderdiğin veyahut yiyip itlâf ettiğin veyahut giyip eskittiğin şeyler vardır ve sen bunlara maliksin, bunun haricinde hiçbir şeye malik değilsin. Çünkü; kendini her neye maligim zannetsen vereseye intikal edecek» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ dünya metâ'ıyla iftiharın mezmum olduğunu beyandan sonra umur-u dünyanın ibadete mani olması caiz olmadığını ve fenalığını insanların yakında idrak edeceklerini beyan etmek üzere :

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۝ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۝

buyuruyor.

[Hal ü şan sizin zannınız gibi değildir ve zannınız gibi olmadığını yakında bilirsiniz ve bundan sonra hal ü şan sizin vehminiz gibi olmadığını da tekrar bilirsiniz.]

Yani; siz müzahrefat-ı dünyeviyeyle ölünceye kadar meşgul olarak saâdet-i uhreviyeniz üzerine bu eşya-yı hasiseyi tercih ve onunla iftihar edersiniz. Halbuki işlerin, böyle sizin itikadınız gibi olmadığını yakın zamanda ölüm yakanıza çöktüğünde bilirsiniz ve öldükten sonra hakikat-ı hal sizin dediğiniz gibi olmadığını kabre defnolununca tekrar bilirsiniz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *b i r i n c i k e l â m mevt zamanına* ve *i k i n c i k e l â m kabre masruf* olup kelâmda tekrar yoktur. Zira *manâ-yı nazım :* [Adedin, emval ü evlâdın çokluğuyla iftiharın fayda etmeyeceğini sizin mevtiniz zamanında, kabrinizde Münkir, Nekir'in geldikleri zamanda bilirsiniz. Çünkü; ölürsünüz. Yalnız, kabre girersiniz. Yalnız iftihar ettiğiniz şeylerden hiçbirisi size refik olmaz] demektir.

Yahut kelâmdan birisi *kabre* diğeri *Muhasebe zamanına* masruf olduğundan kelâmda tekrar yoktur. Yani «Hal ü şan sizin itikadınız gibi olmadığını kabrinizde ve sonra muhasebe zamanında bilirsiniz. Çünkü; vücuduyla iftihar ettiğiniz şeylerin hiçbirisinde ne kabrinizde, ne de muhasebe zamanında fayda görmezsiniz» demektir. Zira; insan hal-i hayatında birtakım itikat ve emeklerinden fayda ümid eder, lâkin vefatında ve muhasebe zamanında batıl itikat ve şer'a mugayir emeklerin boşa gittiğini ve faydası olmadığını bilir, o zamanda bilmek de fayda vermez. Herhangi manâ murad olunsa âyet kabir azabına delâlet eder. Çünkü; her surette fıkranın birisi kabre masruftur ve Hz. Ali'den rivayet de bunu te'yid eder. Zira; Hz. Ali'nin (الهيكم التكاثر) sûresi nazil oluncaya kadar biz kabir azabında şekkederdik. Bu sûrenin nüzulü şekkimizi izale etti» buyurduğu mervidir.

Yahut *âyetin mevzuu şiddet olduğundan tekrar zikrolunmuştur*. Çünkü Arapların adetleri; sevilmeyen birşeyi tekrar zikretmektir. Meselâ kötü işlerle meşgul olan bir kimseye nasihat ederken «Ben şunu işlemem, bunu işlemem, filân yere gitme, filân yere gitme» demedim mi denir ki tekrar te'kid olduğu gibi yerine göre telğiz de olur. Binaenaleyh bu makam, te'kidle beraber gılzat icab ettiğinden aynı kelâm tekrar zikrolunmuştur. Çünkü insanların şanına lâyık olan ehemmi mühim üzerine takdim olduğundan birtakım değersiz şeyleri vazife-i mühimmesi üzerine takdim ve tercih, belki asıl vazifesi olan ibadete mani addetmek tehdid ve tekdir icab ettiği cihetle Cenab-ı Hak tehdid buyurduğu gibi meselenin ehemmiyetine binaen tekrar tarikıyla teşdid de buyurmuştur.

(ثُمَّ) lâfzı bu makamda *hafiften şiddete terakki içindir*. Çünkü; gerek fıkra-i ûlâ mevte fıkra-i saniye kabre veya fıkra-i ûlâ kabre ve fıkra-i saniye kıyamete mahmul olsun, her iki surette mevte nispetle kabir, kabre nispetle kıyamet eşed olduğu cihetle sani evvelden şiddetlidir.

***

Vâcip Tealâ insanların gerek kabirde ve gerek kıyamet günün-

de hakikat-ı hali bileceklerine binaen onların gitmiş oldukları mesleklerini (كَلَّا) lâfzıyla reddettikten sonra hakikatı bilmeyerek sülûk ettikleri cihetle dahi mesleklerini reddetmek üzere :

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ۝

buyuruyor.

[Sizin itikadınız gibi dünya metâ'ı iftiharı değmez. Eğer siz değeri olmadığını bilmiş olsaydınız böyle hasis ve değersiz şeylerle iftihar etmezdiniz.]

Yani; sizin bunlarla iftiharınız bilmediğinizdendir. Halbuki hakikat-ı hal sizin zannınız gibi değildir. Eğer hakikat-ı hali ölüm zamanında bileceğiniz gibi hâl-i hayatınızda da bilmiş olsaydınız birtakım bâtıl yollara sülûk etmez, değersiz şeylerle iftihar etmezdiniz.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu sûrede (كَلَّا) lâfzı *üç defa* zikrolunmuşsa da her mevzide (كَلَّا) dan sonra gelen hüküm başka olduğundan lâfızda tekrar gibi görünürse de hakikatta tekrar yoktur. Zira *birinci fıkranın manâsı; hal ü şan sizin zu'munuz gibi değildir. Zira; zu'munuz gibi olmadığını kabrinizde bilirsiniz, ikincinin manâsı; hakikat-ı hal sizin itikadınız gibi değildir. Zira; sizin itikadınız gibi olmadığını kıyamette bilirsiniz, üçüncünün manâsı; mesele sizin zannınız gibi değildir. Zira; siz hakikatı bilmez cahilsiniz. Eğer hakikatı bilmiş olsaydınız haliniz bu derece kötülüğe doğru gitmezdi* demektir. Binaenaleyh; bu misilli elfâzın tekrarında insana yorgunluk ve isteksizlik olmadığı gibi bilâkis letâfet ve tatlılık da vardır. Şu halde bu gibi tekrarlar cümlece makbul ve merzî olan tekrarlardandır. Binaenaleyh; kesret tenafür değildir ve edebiyattaki (tekrir) e güzel bir misaldir.

Bu âyette ulemâ için tehdid-i azîm vardır. Çünkü; *manâ-yı âyet :* [Bu kötü itikat ve ameliniz bilmediğinizdendir. Eğer bilseydiniz fenalık yapmazdınız] demek olunca «Bilen fenalık yapmaz»

demektir. Şu halde bilerek fenalık yapanların vebâli bilmeyenlere nispetle daha büyük olacağında şüphe yoktur.

***

Vâcip Tealâ fena amelin cezası kabirde ve kıyamette görüleceğini ba'delbeyan kıyametten sonra vukû bulacak ahvali beyan etmek üzere :

لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ۝ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ۝

buyuruyor.

[**Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki elbette siz Cehennem'i göreceksiniz. Bundan sonra elbette o Cehennem'i aynelyakin göreceksiniz.**] Zira; o Cehennem size azab olunmak için hazırlandığı cihetle elbette göreceksiniz ve gördükten sonra tekrar öyle bir görmekle göreceksiniz ki asla şüpheniz kalmayacaktır. Çünkü; içine gireceğinizden dolayı ilm-i yakin hasıl olacağından kat'â şek olmaz.

Bu makamda kâfirleri tehdidi te'kid için ru'yet tekrar olunduğu gibi Cehennem'i görmeleri zarûri olduğuna işaret için de *nun-u te'kid* varid olmuştur. Yani «Siz Cehennem'i isteseniz de, istemeseniz de göreceksiniz» demektir. *Yahut* göreceklerinin tekrar zikrolunması her zaman görüp duracaklarına işaret içindir. Yani «Görürsünüz, siz tekrar görürsünüz. Zira; daima içindesiniz» demektir. Çünkü; Cehennem'de ebedi kalanların her vakit Cehennem'i aynelyakin müşahede edecekleri tabiidir. *Yahut* evvelki ru'yetleri; *Cehennem'e girmeden uzaktan göreceklerini,* ikinci ru'yetleri de *Cehennem'e girdikten sonra göreceklerini beyandır. Yahut* evvelki; *Cehennem'e yakın geldiklerinde* göreceklerini, ikincisi; *Cehennem'e girdiklerinde göreceklerini beyan olduğundan* âyette tekrar yoktur.

***

Vâcip Tealâ umûr-u dünya ile iftihar ederek âhireti unutanları

zemmettikten sonra herkesin nâil olduğu nimetlerden suâl olunacaklarını beyan etmek üzere :

ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ۝٨

buyuruyor.

[Âhval-i âhiretten Cehennem'i göreceğinizi size haber verdikten sonra size şunu da haber veririm ki yevm-i kıyamette muhasebe zamanında elbette nâil olduğunuz nimetten suâl olunursunuz.]

Bu sûrenin evveli kâfire mahsus olduğundan bu âyette kâfire mahsus olmak ihtimali varsa da esah olan sûre mutlaka âsîler hakkında olduğu gibi bu âyet de mümine ve kâfire şâmildir. Zira; nimet her iki sınıfa şâmil olduğundan suâlin de her iki sınıfa şâmil olması kaide-i adalete muvafıktır. Şu kadar ki kâfire suâl; tevbih içindir. Çünkü; cümle nimetlerin esasına şükür kabilinden olan imana yabancıdır ve mümine suâl; *ta'zim ve tekrim* içindir. Zira; mümin ma'rifet-i İlâhî'yeyle müzeyyen olup imanla vazife-i şükrü eda ettiğinden kâfir gibi yalancı olmayıp belki havassı bendegân-ı İlâhî'yeden olduğu cihetle ikram olunmaya şayandır. Suâlin mahalli; arsa-i kıyamet, zamanı da muhasebe zamanı olsa gerektir.

Bu âyette *naîm* üzerine dahil olan *Elif lâm istiğraka* delâlet ettiği cihetle nimetlerin cümlesinden suâl olunacağına âyet delâlet eder. Binaenaleyh; büyük nimetlerden suâl olunacağı gibi âdî nimetlerden dahi suâl olunacaktır. Hatta emn ü amândan sıhhat ve âfiyetten, me'kûlât, meşrubat ve melbusattan, a'zâların cümlesinden, koyu gölgeden ve soğuk sudan bile suâl olunacaktır.

***

SURE-İ ASR

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Üç* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْعَصْرِۙ ۝ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَف۪ي خُسْرٍۙ ۝

[Bütün zamana yemin ederim ki muhakkak insan hüsran içindedir.]

Yani; dünyanın acayip ve garaibi kendisinde zuhûr eden zamana yemin ederim ki cins-i insan muhakkak hüsrandadır. Şu manâya nazaran *Asır;* mutlaka *zaman* manâsınadır. Dünyanın nîk ü bedi, hastalığı, sağlığı, sâir ahvâli, dünyevî ve uhrevî insanın kâr u zararı, her türlü hâdisat zaman içinde olduğundan Araplar indinde zamanın bir mevki-i azîmi bulunduğu cihetle Vâcip Tealâ insanın kârını ve zararını beyanda Arabın itibar ettiği zamana yemin etmiştir.

Asır lâfzı *ikindi namazının vaktine* denildiğine nazaran *manâ-yı âyet:* [İkindi namazının vaktine yemin ederim ki insan şanına lâyık olan ibadeti terkle ömrünü birtakım yaramaz şeylere sarfettiği cihetle ticaretinde ve sair mesâisinde büyük zarar içinde] demektir. İkindi vakti herkesin ticaret için gittiği mahalden geri dönüp karargâhına gelmekte kıyamete ve ikindi vakti nehârın nihayetinde olmak itibariyle ticaretin ve zararın taayyün edeceği bir zaman olduğu cihetle ticaret etmişse mesrûr, zarar etmişse me'yus olmak itibariyle dahi kıyamete benzediğinden nâs indinde bir kadr-i azîm sahibi olmasına binaen Cenab-ı Hak ikindi vaktine yemin etmiştir.

Yahut *a s ı r* la murad; *ikindi namazıdır.* Zira; ikindi namazının vakti meşguliyetli bir zaman olduğundan ecri çok ve fazileti ziyade olduğu cihetle kendisine yemin olunmuştur.

Yahut *a s ı r* la murad; *zaman-ı saadettir.* Zira; zaman-ı saâdet efdal-i enbiyanın zamanı ve kütüb-ü semâviyenin efdali olan Kur'anın nüzulü zamanı olup efdal-i zaman olduğu cihetle şânına yemin olunmaya lâyık olduğundan Cenab-ı Hak zaman-ı saâdete yemin etmiştir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insan lâfzının evvelinde bulunan (الف لام), *ahdiçin olmak* ve *i n s a n - ı m a ' h u d* 'la muradın *(Ebu Cehil), (As b. Vâil), (Velid b. Mugire) ve (Ebu Leheb) gibi eşhası ma'hude-i muayyene olması ihtimali vardır* ve sebeb-i nüzule muvafık olan da budur. Çünkü; Ebu Cehil ve emsali kâfirlerin Resulullah'a lâyık olmadık sözlerde bulunmaları üzerine bu sûrenin nazil olduğu mervîdir. Lâkin âyette istisna ve lâfzın mutlak olması, lâfz-ı âyetin insanların bazısına şamil olup diğerlerine şamil olmaması tercihbilâmürecceh olduğu cihetle lâfzın umumu üzere (الف لام) ın istiğraka hamliyle müstesna olanlardan maada bilcümle insanlar murad olunmak kavaid-i Arabiyeye daha muvafıktır. Binaenaleyh *manâ-yı nazım :* [Muhakkak cemi-i efrad-ı insan hüsrandadır, ancak iman edip amel-i salih işleyenler müstesna] demektir.

Bu âyette *h ü s r a n ; noksan olmak ve asıl sermayenin zayi olmasıdır.* Şu halde *i n s a n ı n h ü s r a n ı ; amelinin derece-i iktidarından noksan ve ömrünün zayi olmasıdır.* Binaenaleyh; insanlar ömürlerini ekseriyetle faydasız şeylere sarfetmekle zayi ettikleri gibi geçirdikleri saatları günaha sarfettikleri cihetle sermayeden zarar ettikleri muhakkaktır. Hatta mubah olan şeylere sarfettikleri zamanlarda bile ömürlerini zayi etmiş olurlar. Çünkü; mübahın âhirete müteallik eseri bâki kalmaz.

Bu âyette ömürlerini beyhûde zayi eden insanların hüsranları gayet büyük olup künh ü hakikatını Allahü Tealâ'dan başka kimsenin bilmediğine işaret için (خسر) lâfzı *azamete* delâlet eden *tenvin*le vârid olmuştur.

Hüsranın kemaline bu âyette *üç cihetle tenbih vaki olmuştur*

ki te'kide mevzu olan (ان) ve *lâm-ı te'kid ve cemi-i cevanibini ihataya delâlet eden* (ق) lâfızları varid olmuştur. Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [İkindi namazının vaktine yemin ederim ki ömürlerini hava ve heveslerine sarfeden cümle insanlar her cihetlerini ihata eden hüsran içinde bulunucular] demektir.

اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ۝

[Ancak şol kimseler hüsranda olmazlar ki iman ettiler ve amel-i salih işlediler ve yalnız iman etmek ve amel-i salih işlemekle de iktifa etmediler, belki o müminler birbirlerine Hakk'ı kabulü ve sabra mülâzemeti tavsiye ettiler.] Çünkü; bunlar ömürlerini mükellef oldukları imana ve amele sarfettikleri cihetle ömürlerinin ticareti olan a'mâli tahsil ettiklerinden zarar ve ziyandan kurtulmuşlardır. Nasıl ki asıl vazife-i diniyelerini îfa etmekle hüsrandan halâs oldularsa onlar sırf nefislerini ıslahla iktifa etmeyip başkalarının ıslahına da çalıştılar ki birbirlerine dünyada ve âhirette zeval ihtimali olmayan Hakk'ı kabulü vasiyet ettikleri gibi tekâlif-i İlâhî'yenin meşakkatına sabırla dahi vasiyet ettiler ve kendi cinslerini irşadda bulundular. Çünkü tekâlif-i İlâhî'yeyi kabulde vâcip olan; herşeyi eda etmek lâzım olduğundan birçok külfet ve meşakkata tesadüf olunacağı cihetle sabır lâzımdır. Binaenaleyh; şu lüzumu nazar-ı itibara alarak müminler yekdiğerine sabrı vasıyeti vazife-i asliyeden addetmişlerdir. Kezalik günahlardan nefsi menetmek dahi birçok sabra muhtaçtır. Çünkü; birçok ma'siyetler nefsin arzu ve iştihasıyla olduğundan herbirinden nefsi reddetmek büyük mücahedeye muhtaç olduğundan çok sabır lâzımdır. Gerek Hakk'ı ve gerek sabrı her ikisini tavsiye; hüsrandan halâsın şartları cümlesindendir. Şu halde hüsrandan halâsın şartları; *dörttür* ki onlar da *iman, amel, hak ve sabırla tavsiyedir.* Lâkin esası itibarıyla *ikidir:* Birincisi; *nefsini* ikincisi; *ebna-yı cinsinden gayrıları ıslahtır.* Şu halde insanın sebeb-i selâmeti ancak kendi nefsini ıslahla iktifa etmek değildir, belki kendi nefsini ıslahla beraber

mümkün olduğu kadar başkalarının ıslahına da çalışmaktır. Ancak şu evsafı cami olan insan-ı kâmil az olduğundan insanların ekseriyetle hüsranda oldukları beyan olunmuştur. Şu kadar ki hüsran muhteliftir. Çünkü; imanı olmayan kâfirin hüsranı imanı olup da ameli olmayan fâsıkın hüsranından şiddetlidir. İmanla beraber amel-i salihi olup ancak gayrıların ıslahına sa'yetmeyenlerin yalnız nefislerini islahla iktifa ettiklerinden gayrıların ıslahına çalışanlara nispetle kusurdan hali olmadığı cihetle hüsrandan salim değillerdir. Şu halde bu sure-i celile; kâfir ve fâsıkları tehdid ettiği gibi mümin-i kâmilleri de hüsrandan halâs olup saha-i selâmete çıkacaklarını beyanla tesliye etmiştir.

***

SURE-İ HÜMEZE

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Dokuz* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍۙ ﴿١﴾

[Âhara ta'nı ve istihzayı âdet eden her kimse için helâk-ı azîm vardır.]

Yani; Vâcip Tealâ'nın gazabı kendi kusurunu görmeyip gayrın kusurunu görerek yüzüne ta'n ve arkasından gıybet eden her kimse içindir. Yahut açıkta ve gizlide ta'n ve gıybet eden her kimse için büyük helâk vardır.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (ويل) *helâk-i azîm,* yahut *Cehennem'de bir vâdidir.* Veyahut *bir dağdır.* Şu manâlardan hangisi murad olunursa olunsun *gazap* manâsından hâli değildir. *H ü m e z e ; nâsın ırzını kesretmek, l ü m e z e ; ta'netmektir.* Yahut *h ü m e z e ; gıybet, l ü m e z e ; ta'yib etmektir.* Yahut *h ü m e z e ; bir kimsenin yüzüne, l ü m e - z e ; arkasından ta'netmektir.* Yahut *h ü m e z e ; eliyle, kaşıyla ve gözüyle işaret etmek, l ü m e z e ; lisanıyla zemmetmektir.* Yahut *h ü m e z e ; nâsın sevmediği lâkabıyla çağırmak, l ü m e z e ; iki kimse arasında söz getirip götürmekle koğuculuk eylemektir.* Şu manâların her cümlesi âhara ta'netmek ve ayıbını izharla gıybet etmekte cem'olabilir. Bu manâlar ebna-yı cinsine hakareti mutazammın olduğundan kavaid-i temeddünü ihlâl ve insanlar arasında matlub olan aheng-i intizamı bozduğu cihetle bu

gibi ahlâk-ı fâside erbabını helâk-i azîmle Cenab-ı Hak tehdit buyurmuştur.

Bu âyetin (Velid b. Mugire) ve (Ümiyet b. Half) gibi bazı eşhas hakkında nâzil olduğu rivayet olunmaktaysa da bu misilli makamda kavaid-i şer'-i şerife muvafık lâfzın şamil olduğu her şahsa hükmün şamil olmasıdır. Çünkü bir vasıf üzere terettüb eden hükümde asıl olan; o vasıfla muttasıf olan her fert üzerine o hükmün terettüb etmesidir. Binaenaleyh; «*hümeze ve lümeze* sıfatları kimde bulunursa helâk-i azîm ve azab-ı Cehennem o kimse içindir» demek olur.

***

Vâcip Tealâ zem ve gıybetin azab-ı Cehennem'i îcab ettiğini beyandan sonra insanın âharı zem ve gıybet etmesinin esbabını beyan etmek üzere :

الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ﴿٢﴾ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ ﴿٣﴾

buyuruyor.

[Azab-ı Cehennem'e ve helâk-i azîme müstehak olan şol kimse ki malı topladı, belâyâ için saydı, hazırladı. O malı cemeden kimse zanneder ki, mal kendini ebeden yaşatır.]

Yani; başkalarının kusurunu görüp ta'yib, zem ve gıybet eden şol kimsedir ki birçok mal toparladı, o malı kendine gelecek belâyâya karşılık olarak saydı, hazırladı ve o malının çokluğuna bakarak kendine ârız olan ucüp sebebiyle her fezaili kendinde gördüğü cihetle gayrıları noksan görerek, onların ayıbını söylemeye başlar ve zanneder ki o mal kendini muhalled kılar. Çünkü; malına nazar eder ve birtakım hülyalara dalar ve cemetmiş olduğu malı kendisini ebediyen öldürmez sanır ve bu zannı malına mağrur olarak güvenmesinden ileri gelir. Zira; insanlarda güvenmek meşrebi olduğundan pek çok kimseler kendine gelecek belâyâyı malıyla karşılarım zannederek malına son derece itimad eder ve bu itimadına binaen ebeden dünyada kalacak gibi muhkem binalar yapar, büyük emeller taşır. Halbuki insanı dünyada ve âhirette ebediyen

yaşatacak şey; amel-i sâlihtir. Çünkü; amel-i sâlih işleyen kimse dünyada zikr-i cemil bıraktığı cihetle maddeten ölmüşse de manen hayatta gibi iyiliği herkesin lisanında söylenir, rahmetle yad olunur ve âhiretteyse ameli sayesinde derecât-ı âliyâta nail olarak ebeden nimetler içinde kalır.

Bu âyet bundan evvelki helâk hükmüne illet olarak sevkolunduğundan mutlaka mal cemetmek mezmum olmasına delâlet etmez, belki başkasını ta'yibe ve zemme sebep olan malın cem'i mezmûm olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; mal cemetmek; *iki kısımdır: B i r i n c i s i ; maksad-ı fasid üzerine cem'olup fesad-ı ahlâka sebep olandır.* Bu kısım mal cümlece mezmumdur. *İ k i n c i s i ; maksad-ı sahih üzere toplanır, birçok hayrat ü müberrata sebep olur ve sahibinin ihtiyacını defeder.* Bu kısım mal cümlece memduhtur.

*
**

Vâcip Tealâ malına itimatla başkalarını zem ve gıybet edenlerin helâk olacaklarını beyandan sonra o misilli mal sahiplerinin itimatları ve zanları yanlış olduğunu beyan etmek üzere:

كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ ۝ وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْحُطَمَةُ ۝

buyuruyor.

[Hal ü şan insanın zannı gibi değildir. Zira; insanın malı zannettiği gibi onu muhalled kılamaz. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki o zann-ı fasid sahibi olan kimse elbette (Hutame) isminde olan Cehennem'e atılır ve hangi şey bildirdi ya Ekrem-er Rusül, sana Hutame neden ibarettir?]

Yani; malına mağrur olarak gayrın ırzına ta'n ve namusunu hetkeden, malına itimatla ölümünü unutan ve kendini muhalled zanneden kimsenin zannı gibi değildir. Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki o zan sahibi (Hutame) denilen Cehennem'e kemal-i ihanetle atılır ve hangi şey Hutame'nin neden ibaret olduğunu sana bildirdi? Hiçbir şey hutamenin mahiyetini sana bildiremez. Zira; bu dünyada onun künhünü bilmek ukul-ü beşerden hariç olduğun-

dan Allah'tan başka onun künhünü bilen yok ki sana bildirebilsin. Çünkü; herkes âhara bildiğini bildirebilir, yoksa bilmediği birşeyi hiçbir kimse âhara bildiremez ki Hutamenin mahiyetini sana anlatabilsin. Bu misilli kimselerin kemal-i ihanetle Cehennem'e atılacaklarına işaret için *ihanete* delâlet eden (لينبذن) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; hutame isminde olan Cehennem'e girecekler, gıybet ve istihza ile kendi cinslerinden olan insanlara ihanet ettiklerinden «Ceza amel cinsinden olmak» kaidesine tevfikan bunların Cehennem'e ihanetle atılacakları beyan olunmuştur.

H u t a m e ; kırmak manâsınadır ve *Cehennem'in ikinci tabakasıdır.* Bu Cehennem'e girecekler başkalarının namusunu kesrettiklerine mukabil ona gireceklerin kemiklerini kıracağına işaret için Cehennem'in bu tabakasına *hutame* denilmiştir. Hutamenin şiddetine delâlet için *ibhama* delâlet eden (ما) lâfzı varid olmuştur.

***

Vâcip Tealâ ilmini kendi zatına hasretmiş olduğu Cehennem'in tabakatından hutame denilen tabakayı ta'rif etmek üzere :

نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ ﴿٦﴾ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْاَفْئِدَةِ ﴿٧﴾

buyuruyor.

[Hutame Allah'ın alevlenmiş ateşidir ki o ateş hutamenin içine girenlerin kalplerinin üzerine vasıl olur.]

Yani; o hutame Allah'ın büyük bir ateşidir ki alevlenmiş, ebeden sönmez, kemâl-i şiddetinden ehl-i Cehennem'in azaları içinde itikad-ı batıl ve amel-i fâsidin mahalli olan ve her uzuvdan ziyade nazik ve müteessir olan kalpleri üzerine kadar vasıl olur. Kalbe vasıl olunca azanın cümlesine sirayet edeceği zaruridir. Çünkü; kalp cümle azanın ortasında olunca kalbe sirayet eden ateşin kalbin etrafında olan azalara sirayet edeceği aşikârdır.

Zem ve gıybet edenler gıybet ettikleri kimselerin kalplerini kesrettiklerinden ve kalpleri kötü itikat ve niyetlerinin mahalli

olduğundan *kalpler* manâsına *e f ' i d e* sair azalar içinden sarahaten zikrolunmuştur.

***

Vâcip Tealâ o ateşin kalplerine kadar vasıl olacağını beyandan sonra her taraflarını ihata edeceğini beyan etmek üzere :

إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ ۝ فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ۝

buyuruyor.

[O ateş ehl-i Cehennem üzerine uzun direklere benzeyen sandukalar içinde oldukları halde kapanmıştır.]

Yani; ehl-i Cehennem ateşten içi boş uzun direkler içine konur ve onların üzerine kapıları kapanarak bağlanır, hatta nefes alacak mahalli kalmaz. Çünkü; câninin cinayetine göre tazyik âdettir. Kapıları kapandıktan sonra tekrar uzun direkler içinde olduklarını beyan etmek; azabın şiddetine işaret içindir. Yahut *manâ-yı âyet :* [Cehennem'in hücrelerine girdikten sonra kapıları bağlanır, kapıların arkaları uzun direklerle takviye olunur] demektir. Velhasıl hangi manâ murad olunsa tazyik üzerine tazyik, azap üzerine azap olduğunda şüphe yoktur. Çünkü; kilit üzerine kilidin şiddet üzerine şiddet olduğunda hiç kimse tereddüd etmez.

***

SURE-İ FÎL

Mekkei Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Beş* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْفِيلِ ۝

[Bilmedin mi yâ Ekrem-er Rusül! Rabbin ashab-ı file ne işledi?]

Yani; ey Habibim! Sözüne itimad ettiğin kimselerden hususi ve sair efrad-ı nastan tevatür suretiyle umumi işitmek vasıtasıyla gözünle görmüş gibi sen bilmedin mi Rabbin Tealâ ashab-ı fîle ne yaptı?

Fahri Râzi'nin beyanına nazaran vak'a-i fil şöyle başlamıştır : Habeş Meliki (Necaşi) tarafından Yemen'de vali olan (Ebrehe) huccac-ı Kâ'be'den menetmek için Yemen'de (San'a) beldesinde gayet müzeyyen bir kilise bina ederek ahaliyi o kiliseyi ziyarete cebre başlayınca Arabın (Benî Kenane) kabilesinden bir kimse kiliseyi tenha bulduğu bir zamanda içine tagavvut ederek bırakır, kaçar. Ebrehe bu vak'aya hiddetlenir. Kâbe-i Muazzama'yı yıkmak ve Araplardan intikam almak üzere (Mahmud) isminde bir fil önde ve on iki fil de arkada mükemmel bir orduyla Mekke üzerine yürürler, bir konak mesafeye geldiğinde Resulullah'ın ceddi Abdülmuttalib'in iki yüz devesini Ebrehe zaptettiğinden Abdülmuttalib Ebrehe'ye gelip develerini isteyince Ebrehe «Ben Kâbe'yi yıkmaya geldim, Kâbe ise sizin melceinizdir. Onu istemeyip de böyle ehemmiyeti olmayan develeri istemenize taaccüb ederim» demesi

üzerine Abdülmuttalib kemâl-i mehabet, vakar ve sükûnetle «Ben develerin sahibiyim. Binaenaleyh; develeri isterim. Kâbe'nin sahibi var. Onu muhafaza eder» deyince Ebrehe'nin vücuduna lerze düşer. Abdülmuttalib Ebrehe'nin yanından avdet eyler ve Kâbe'nin huzurunda Allahü Tealâ'ya duâ eder. Bunun üzerine Ebrehe'nin helâkiyle neticelenen vukuâtı Cenab-ı Hak bu sûrede resulüne beyan buyurur. Gerçi vukuât Resulullah'ın dünyaya tulûundan elli dört gün evvel olmuşsa da şu vukuât Araplar arasında mütevatir ve meşhur olduğundan Resulullah'ın gözüyle görmüş gibi malûm olduğu cihetle ilm-i yakînle bilmiş derecesinde olduğuna işaret için (ألم تعلم) makamında (ألم تر) varid olmuştur. Yani «Görmüş gibi bir ilimle bilmedin mi? Elbette bildin» demektir. Çünkü hemze; *istifham-ı inkârî* olduğundan nefyi inkâr müspeti takrir olduğu cihetle *manâ-yı âyet :* [Sen bilmedin mi? Elbette bildin] demektir.

Birşey üzerine istidlâl o şeyin keyfiyetiyle olup zatıyla olmadığından bu kıssada taaccüp ve hayrete şayan olan vukuâtın keyfiyeti olduğuna işaret için (كيف) lâfzı varid olmuştur.

Ashab-ı fîl vukuâtını halik olan Vâcip Tealâ olduğu halde hâlikın isimleri içinden *Rab* lâfzının Resulullaha muzaf kılınması Resulullah'a ta'zim için olduğu gibi Kureyş kavmine de ta'rizdir. Yani «Ashab-ı fili ihlâk eden senin Rabbindir. Nasıl ki ashab-ı fili ihlâk ettiyse senin düşmanlarını da ihlâk edecek» demek olduğundan Resulullah'ın düşmanları üzerine galebe edeceğini vaadi ve muzafferiyetini tebşiri mutazammındır.

***

Vâcip Tealâ ashab-ı fîle yapmış olduğu fiiline icmalen işaret ettikten sonra tafsil etmek üzere :

أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ ۝

buyuruyor.

[Rabbin Tealâ onların hilelerini zayi kılmadı mı?]

Yani; Kâbe'yi yıkmak niyetiyle Yemen'den Mekke üzerine yürûyen Ebrehe ve başında bulunan vüzera ve askerinin hilelerini Rabbin Tealâ zayi kılıp neticesiz bırakmadı mı? Elbette onların sa'ylarını iptal ile neticesiz bıraktı.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *k e y d ; gizli olarak âhara mazarrat kasdetmektir.* Şu halde her ne kadar Ebrehe'nin Kâbe'ye su-ukasdettiği meydandaysa da Ebrehe'nin asıl maksadı Kâbe'nin şerefini Yemen'e nakletmek, halk nazarında kendine bir hisse-i şeref ayırmak ve bu cihetle Arapların şerefini kırmak olduğundan kalbinde maksad-ı asli gizli olup hasedinden neşet ettiği cihetle gizli kasdettiği mazarrat açıkta gösterdiği Kâbe'yi yıkmaktan daha eşed olduğuna işaret için *bu gizli hilesinden k e y d* tâbir olunmuştur. *T a d l i l ; birşeyi zayi kılmak ve iptal etmek* manâsınadır. Şu halde *manâ-yı nazım :* [Ya Ekrem-er Rusül! Senin Rabbin Tealâ ashab-ı fîlin Arap kabilesine hasetlerinden naşi kasdetmiş oldukları mazarratı izale etmek suretiyle hilelerini zayi ve batıl kılmadı mı?] demektir.

***

Vâcip Tealâ Ebrehe'nin Kâbe'ye olan suikasdının zayi olduğunu beyandan sonra ziyaın keyfiyetini beyan etmek üzere :

وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا اَبَابِيلَ ۝ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ ۝

buyuruyor.

[Rabbin Tealâ ashab-ı fîl üzerine fevc fevc kuşları gönderdi ki o kuşların herbiri onlara çamurdan yapılıp ateşte pişmiş gibi sert çakıllar atarlardı.]

Yani; ashab-ı fîlin sa'yları nasıl zayi olmasın? Elbette zayi olur. Zira; Rabbin Tealâ onları ihlâk için üzerlerine müteferrik cemaât olarak birtakım kuşlar gönderdi ki o kuşlar balçıktan yapılmış taşları ashab-ı fîl üzerine atarlardı, o taşlarla onlar helâk olmuşlardır.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile

e b a b i l ; cemaât-ı müteferrika manâsınadır, *kesret* manâsını da mutazammındır. Çünkü; kahr-ı İlâhî olarak ashab-ı fîl üzerine gönderilen kuşların asker taburları, bölükleri ve takımları gibi müteferrik surette fevc fevc ve takım takım Ebrehe'nin askeri üzerine hücumla taşları attıkları mervidir ve *e b a b i l lâfzı da aynı manâyı ve sureti ifade etmektedir.*

(طيراً) lâfzındaki *tenvin*in ta'zim için olmak ihtimali varsa da *tahkir için olması* makama daha münasiptir. Çünkü; o zamanda Ebrehe gibi cesim ve muntazam bir orduya ve kuvvete malik olan bir zalim gaddarı ufacık hakir bir kuş cemaâtıyla ihlâk etmek kudret-i İlâhî'yenin bedayiine daha ziyade delâlet ettiği cihetle *t e n v i n* in *tahkir için* olması evlâdır. Kuşların attığı taşlara gelince; çamurla ufacık taşlardan yoğurulmuş ve kiremit gibi pişmiş gayet sert kurşun gibi dokunduğu yeri deler taşçıklardır ve her kuşun ağzında bir, ayağında iki tane mevcut olup taşların kime isabet edeceği üzerlerinde yazılıydı. Binaenaleyh; bir tanesi yalnız bir kâfire isabetle helâk eder ve neresine isabet etse deler, öbür taraftan çıkar ve musab olan kâfirlerin derhal terk-i hayat ederek canı Cehennem'e giderdi. Her taşın üzerinde kimin ismi yazılıysa o taş ona isabet edip başkasına isabet etmediği ve taşların cesameti mercimekten büyük ve nohuttan küçük olduğu mervidir.

*
* *

Vâcip Teâlâ kuşların taşları attığını beyandan sonra taşların atılması üzerine hasıl olan neticeyi beyan etmek üzere :

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ۝

buyuruyor.

[Kuşların taşları atması üzerine Rabbin Tealâ onları yenmiş ekin çöpü gibi kıldı.]

Yani; Ebrehe'nin askerini ihlâk için Allah'ın gönderdiği kuşlar taşları ashab-ı fîl üzerine atınca Rabbin Tealâ onları hayvana-

tın yemiş olduğu ekin çöplerinden hasıl olan anızlar [1] misilli yere serilmiş kıldı ki anızların rüzgârla savrulup hebâ olduğu gibi ashab-ı fîl dahi heba olmuştur.

Bu kadar küçük taşlarla insanların helâki uzak birşey değildir. Çünkü tüfekten çıkan ufacık saçmanın insanı itlâf ettiği her zaman görülmektedir.

İşte bu sûre-i celilede beyan olunduğu veçhile Ebrehe askeriyle beraber Mekke'nin yakınında (Mağmasa) denilen mahalle geldiğinde gazab-ı İlâhî zuhur ederek Ebrehe ve askeri bu kuşların attığı taşlar vasıtasıyla helâk olmuşlardır. Kuşların hangi cânipten zuhur ettiğinde ihtilâf varsa da esah olan Yemen tarafından zuhur etmiştir. Bu vak'a tabiiyyunu tamamıyla reddeder. Çünkü; onlar ümem-i salifenin helâklerine bâdi olan zelzele, tufan ve saika gibi şeyleri akl-ı selimin kabul edemeyeceği birtakım batıl te'vilâtla te'vil ederler, lâkin bu vak'a hakkında öyle bir te'vil yürütmek imkânı yoktur. Zira; evvel görülmedik bir nevi kuşun o kavme mahsus olarak mezkûr mahalde ve zamanda zuhur edivermesi ve her birinde üçer taş bulunması ve taşların herbirinde kime atılacağı yazılı olması o kadar küçük kuşun attığı ufacık taşla büyük büyük insanların derhal helâk olması ancak fâil-i muhtarın ve kadir-i Kayyum'un yapacağı şeydir, yoksa tabiatın yapacağı, hile ve desiseyle olacak birşey değildir ve her akl-ı selim de bunu teslim eder, şu vak'anın vukuuysa muhakkak olup inkârı kabil değildir. Zira; bu sûre nâzil olduğunda Mekke'de vak'ayı bizzat müşahede edenlerden hal-i hayatta birçok kimseler olduğu halde velev müşriklerden olsun sûrenin mazmunu olan vak'ayı inkâr eden olmamıştır.

***

[1] Ekin biçildikten sonra tarlasında kalan sap kırıntılarına (anız) tâbir olunur.

SURE-İ KUREYŞ

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Dört* âyeti câmidir.

بسم الله الرحمن الرحيم

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ ۝ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ۝

[Kureyş kavminin yaz günlerinde Şam'a ve kış günlerinde Yemen'e ticaret sadedinde müsaferetle ülfet ettikleri için ashab-ı fîli Allahü Tealâ hayvanatın yemiş olduğu ekin çöpleri gibi kıldı.]

Yani; Kureyş'in aralarında ünsiyet ettikleri, âdât ve ahvallerinden herşeyle ve bilhassa yaz günlerinde Şam'a, kış günlerinde Yemen'e rihletle ülfetleri için Allahü Tealâ ashab-ı fili ekin çöpü gibi kılmakla ihlâk etti. Zira; Kureyş'e ve bilhassa Kâ'be'ye suikasd edenlerin helâkleri sairlerine ibret olmakla Kureyş'in sair kabail tarafından vuku bulacak taarruzdan masun kalmalarına sebep olduğundan ashab-ı fili ihlâk etmek Kureyş hakkında Vâcip Tealâ'nın pek büyük bir lutfudur.

Şu manâ (لإيلاف) de bulunan (لام), bundan evvelki sûrede vaki (فجعلهم) kelimesine tealluk ettiğine nazarandır, bu da caizdir. Zira Kur'anın mecmuu bir âyet hükmünde olduğundan âyetlerin bazısı bazısını tefsir ettiği gibi bazısı da bazısına tealluk eder.

Amma (لإيلاف) de bulunan *lâm, lâm-ı taaccüb* olup mukadder (اعجبوا) kelimesine taalluk ettiğine nazaran *manâ-yı nazım :* [Siz Kureyş'in halinden taaccüb edin. Zira; onlar senede iki defa

ki birisi yazda diğeri kışta rihlet ve müsaferetle ülfetleri var ve bu ülfetleri sayesinde birçok ticaret edip havaic-i asliyelerini ve beldelerinin havaicini celple merzuk ve mütena'im olurlar, şu nimetlerin şükrünü eda için Allahü Tealâ'ya ibadet etmek lâyıkken bilâkis bunların Allah'ın gayrıya ibadet etmeleri taaccübe şayan olduğu gibi küfran-ı nimet etmelerine karşı Allahü Tealâ'nın onlara lütfetmesi de taaccübe şayan] demektir. Çünkü; Allahü Tealâ onları Harem-i Şerif civarında halkettiği gibi beyinlerinde ittifak dahi halketti, o ittifak sayesinde kervanları her yere işler, herkes kendilerine hürmet eder ve Kâbe'ye hürmet olarak etraf ü eknafta bulunan mülûk ve kabail onları himaye eder. Binaenaleyh; bilcümle taarruzdan salim ve bu sayede esbab-ı maişetleri muntazam, rızıkları bol, kadr ü haysiyetleri yolunda olduğu halde bu kadar nimetlerin kadrini takdir etmeyerek tuğyan etmeleri filhakika taaccüb olunacak bir hal olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

Amma (لام) ın bundan sonraki âyette bulunan (فليعبدوا) ye taalluk ettiğine nazaran *manâ-yı âyet :* [Yaz ve kış günlerinde vaki olan rihletleriyle ülfetleri için Kureyş kabilesi şu Beytin Rabbisine ibadet etsinler] demektir.

Bu âyette *e v v e l k i î l â f ; umum ahvalde ülfet ettikleri şeylerin cümlesine şâmil olup : i k i n c i î l â f ; rızıklarını te'min için senede iki defa vâki olan rihletlerine münhasır olduğundan* tekrar yoktur, Kureyş için bu iki rihlet, müsaferette pek çok menfaat olduğundan bu rihlete ülfetin şanına ihtimam için umumi ülfetlerini zikirden sonra hususi ülfetleri ayrıca zikrolunmuştur.

Kureyş kelimesi kureş lâfzının tasgiridir, *tasgir* bu makamda *ta'zim içindir.* Çünkü *k u r e ş ; derya hayvanlarından gayet büyük ve şeci bir hayvanın ismidir. Kureyş kabilesi sair kabail-i Araba nispetle gayet şeci' olduğuna binaen k ur e y ş* denmiştir.

⁂

Vâcip Tealâ Kureyş hakkında senede iki defa ticaret için icra ettikleri seferlerinin pek büyük nimetler te'min ettiğini beyandan

sonra o nimetler üzerine terettüb edecek vazife nimeti halkeden Hallâka ibadet olduğunu beyan etmek üzere :

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ ﴿٣﴾ اَلَّذِىٓ اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ onların menfaatları için ashab-ı fîli ihlâk ve senede iki defa müsaferetle ülfetlerini halkedince ibadet etsin, onlar şu Beyt-i Muazzam olan Kâbe'nin Rabbisine ki o Rabbi Tealâ onları açlıktan taamla doyurdu.]

Yani; yaz günlerinde Şam'a ve kış günlerinde Yemen'e müsaferetle rızıklarını te'min etmek, her âfâttan mahfuz olmak şu beyt sayesinde olunca onlara düşen vazife; sayesinde sâyebân oldukları Beyt-i Şerif'in Rabbisine ibadet etmektir. Binaenaleyh; ibadet etsin onlar şol beytin Rabbisine ki o Rabbi Tealâ açlıktan it'âm etmekle hayatlarını idame ve rahatlarını te'min etti.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu makamda *i t ' â m* la murad; *taamın esbabını halketmek* veyahut *etraftan taamı ayaklarına göndermekle onları ihtiyaçtan kurtarmaktır.* Buna nazaran *ma-nâ-yı âyet :* [Onlar şol ulu olan Allahü Tealâ'ya ibadet etsinler ki o Allahü Zülcelâl onlara rızıklarını kesbedecekleri esbabı halketmek ve etraftan taamları ayaklarına göndermek suretiyle onları açlıktan kurtardı] demektir. Bu âyette (الذى) ism-i mevsulü *ta'zim içindir.* Açlıktan it'âm etmek ibadete illet ve sebep makamında vârid olmuştur, takriri şöyledir : «Allahü Tealâ'ya ehl-i Mekke'nin ibadet etmesi vâciptir. Zira; Allahü Tealâ onlara esbab-ı taamı sühuletle halketti ve şol Allahü Tealâ ki ehl-i Mekke'ye esbab-ı taamı sühûletle halkede, ona ibadet vâciptir, binaenaleyh; Allahü Tealâ'-ya ehl-i Mekke'nin ibadet etmesi vâcip» demektir.

*
* *

Vâcip Tealâ ibadetin esbabından taamı zikirden sonra Mekke ahalisini havftan emin kılmasının dahi ibadetin esbabından olduğunu beyan etmek üzere :

وَاٰمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ۝

buyuruyor.

[Allahü Teâlâ onları korkudan emin kıldı.]

Yani; ehl-i Mekke Harem-i Şerif sayesinde sair kabilelerin taarruzundan masun kaldıkları cihetle düşman korkusundan emin oldular. Binaenaleyh; hiç bir kabile tarafından onlara gaarât vuku bulmadı, seferlerine salimen gider gelirlerdi. Kezalik ashab-ı fîl korkusundan emin oldukları gibi Resulullah'ın bi'setiyle İslâm'la müşerref olanlar küfür korkusundan ve ihtida edenler dalâlet korkusundan emin oldular.

Bu âyette gerek açlık, gerek korku her ikisinin de ehemmiyet ve şiddetine işaret için *cû'* ve *havf* lâfızları *nekre* olarak *ta'zime* delâlet eden *tenvin*le varid olmuştur.

Vâcip Teâlâ insanların mabihilhayatı olan rızıklarının esbabı sühuletle halkolunarak maişetlerini kolayca te'min etmek, nimeti cümle nimetlerin fevkında olduğuna işaret için bu sûrede Kureyş'in rızıklarını sühûletle tahsil ettiklerini o nimetin şükrünü eda kabilinden olan ibadete illet olarak beyan buyurmuştur. Çünkü; insanın vücudu hayatla kaim ve hayatsa rızka muhtaç olduğundan insan için en büyük nimet olan vücudun kıvamını aramak vâcip olduğu cihetle esbab-ı rızkın sühûletle husul bulması gibi bir nimet-i uzmanın şükrünü eda etmekte te'hir caiz olmadığına işaret için Vâcip Teâlâ *taahhur etmeksizin ta'kibe* delâlet eden (فَ) lâfzıyla ibadet etmelerini emir buyurmuştur. Binaenaleyh; insanın nâil olduğu nimete zaman fevtetmeksizin hemen şükretmesi vâciptir. Şu halde ibadet gerek tevhid manâsına olsun, gerek aza-yı cevarihle ibadet manâsına olsun ibadetle emir; *emr-i vücûbîdir*. Zira; her iki manâca ibadetin vâcip olduğunda şüphe yoktur.

***

SURE-İ MÂÛN

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Yedi* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَرَاَيْتَ الَّذ۪ي يُكَذِّبُ بِالدّ۪ينِۜ ۝

[Bildin mi sen yâ Ekrem-er Rusül? Şol şahs-ı hakîri ki o şahıs yevm-i ceza olan kıyameti tekzib eder.] Bu âyette *h i t a p ; Resulullah'adır* veyahut *görmek ve bilmek şânından olan bilûmum insanlaradır.*

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette *i s t i f h a m ; âyetten maksat kimler olduğunu bilmeye teşvik ve dini tekzib eden kimsenin haline taaccüpte mübalâğa içindir.* Şu halde *manâ-yı âyet:* [Ey bilmek şanından olan insan! Sen şol şahs-ı leîmi bildin mi ki o şahs-ı leîm kıyametin vukuuna delâlet eden delâil-i vâzıhanın zuhurundan sonra garaz-ı fâsidine ve hevâ ve hevesine ittibâ' ederek yevm-i ceza olan kıyameti tekzib eder.] Binaenaleyh; onun hali taaccüb olunmaya şayandır. Zira; fâsid bir garaz üzerine vukuu kat'î olan birşeyi inkârla nefsini ebedî bir azaba dûçar etmek taaccübden başka birşeyi değmez demektir.

Âyette (الذى) lâfzı *tahkir içindir.* Çünkü; kat'î delillerle vuku bulacağı tahakkuk eden birşeyi inkâra cür'et eden her şahsın ukalâ indinde hakîr ve zelil olacağında şüphe yoktur.

Bu âyet-i celilenin (Ebu Cehil) hakkında nâzil olduğu mervîdir. Çünkü; Ebu Cehil'in vasîsi olduğu bir yetim, uryan ve perişan olarak gelip kendi malından bir miktar şey istediğinde Ebu Cehil şiddetle reddedip yetim me'yus olunca orada hazır bulunan Kureyş süfehası istihza tarikıyla «Muhammed (S.A.) e git, sana şefaat etsin» demeleri üzerine yetim Resulullah'a gelir, şefaat ister. Resulullah (S.A.) Efendimiz yetimle beraber Ebu Cehil'e gelince Ebu Cehil Cenab-ı Peygambere iltifat eder ve çocuğun malından istediğini vermesi üzerine süfeha-yı Kureyş Ebu Cehil'i «Dininden döndün, Muhammed (S.A.) 'den korktun» gibi sözlerle ta'yib edince Ebu Cehil «Hayır! Dinimden dönmedim, lâkin iki tarafında iki harbe gördüm. Eğer icabet etmesem bana harbelerin sokulacağından korktum» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. *Yahut* (Ebu Süfyan) hakkında nazil olmuştur. Zira; Ebu Süfyan her hafta iki deve keserdi, lâkin bir yetim gelip bir miktar et istediğinde asâsıyla reddederdi. *Yahut* (Âs b. Vâil) hakkında nazil olmuştur. Çünkü Âs'ın âdeti; yevm-i kıyameti inkârla beraber şân-ı insaniyete lâyık olmadık ef'âl-i kabîhanın cümlesini işlemekten çekinmezdi. Sebeb-i nüzul her kim hakkında olursa olsun itibar lâfzın umumuna olup sebeb-i nüzulün hususuna olmadığından âyet, kıyameti tekzib eden her şahsa şâmildir. Çünkü kıyameti tekzip; küfür ve maâsînin envâ'ına esas olduğundan kıyameti tekzib eden kimse her zaman mezmûmdur. Zira insanı ibadete sevk ve bilûmum günahlardan meneden sebep; sevaba rağbet etmek ve azaptan korkmaktır. Şu halde gerek sevaba rağbet, gerek azaptan korkmak; kıyamete imanın neticesidir. Binaenaleyh; kıyamete iman etmeyen kimse muharremât ve müştehiyâta müteallik hiçbir şeyden çekinmediğinden her kötülüğü işler, iyiliğe de asla rağbet etmez.

Bu âyette *d i n* le murad; *nefs-i din-i İslâm olmak* ihtimali varsa da esah olan *d i n* le murad; *yevm-i ceza olan kıyamettir.* Çünkü; din-i İslâm'ı inkâr eden bir kimse kıyamete iman ederek birtakım ef'âl-i hamîde işleyebilir, Nasârâ ve Yehûd taifelerinde olduğu gibi. Amma kıyameti inkâr eden kimse hiçbir şeyden çekinmez, bilâperva her kötülüğü işler ve işlediği şeylerden utanması da olmaz.

***

Vâcip Tealâ yevm-i cezayı tekzib eden kimseyi icmâlen beyandan sonra o icmâli tafsil ve dini tekzib eden kimseyi bazı evsafıyla ta'rif etmek üzere :

فَذٰلِكَ الَّذ۪ي يَدُعُّ الْيَت۪يمَۙ ۝ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْك۪ينِۜ ۝

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Şu dini ve yevm-i cezayı tekzib eden şol kimsedir ki yetimi şiddetle defeder, kendi malından hakkını vermez ve miskine taam yedirmek üzere kendi nefsini terğib etmez.]

Yani; ey Habibim! Yevm-i kıyameti inkâr eden şahs-ı leîmi bilmek istersen o şahıs şol kimsedir ki o kötü kimse vasîsi olduğu yetimi hukukundan şiddetle meneder. Yetimi kendi malından mahrum etmek ister, kendi nefsini ve gayrıları muhtaç olan miskine taam yedirmek üzere terğib de etmez.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile yevm-i cezayı tekzib eden kimsenin birçok günahları olduğu halde yalnız yetimi defetmek ve fukaraya taam vermemek hasletlerini zikretmek bu iki hasletin şer'an mezmum olmalarıyla beraber mürüvvet ve insaniyeti dahi muhil olduklarına tenbih içindir ki bu iki haslet diyaneti olmayanlar nazarında dahi çirkindir demeye işarettir.

Bu âyette yetimi defeden kimse o yetimi zulmen kendi malından menettiğine ve insaniyetin iktizası yetimle hüsn-ü muaşeret etmekken bilâkis döğmek ve tekdir etmekle istihfaf ederek reddettiğine işaret için *şiddete* delâlet eden (يدع) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; (يدع) kelimesinin lâfzında şiddet olduğu gibi manâsında dahi şiddet vardır. Yetimi defetmek, fukaraya merhamet etmemek yevm-i kıyameti inkâr edenlerin âdetleri olduğuna işaret için *âdete ve istimrara* delâlet eden *muzari* sıygası varid olmuştur. Şu halde yetimi menedip de akibinde nedamet eden kimseye bu âyetin tehdidi şâmil olmaz. Zira; ısrar olmayan yerde âdet olmaz. (ولا يحض) lâfzından müstefad olduğu veçhile fukaraya taam yedirmek ve merhamet etmek üzere gayrıları terğib etmeyen kimsenin kendi

nefsinde eser-i merhamet olmayacağı evleviyetle sabit olacağından *gayrıları terğib etmez manâsına* alınmak kendi nefsini terğib etmez manâsına alınmaktan evlâdır.

Bu âyet-i celilede bu misilli kabahatların kıyameti ikrâr eden kimselerden sâdır olması lâyık olmadığına işaret için gerek yetime eza ve hakkından men'le zulmetmek, gerek muhtaç olanlara muâvenet ve merhamet etmemek her ikisi de âhireti inkâr edenlere alâmet ve yevm-i cezayı tekzib edenlere ta'rif kabilinden kılınmıştır. Yevm-i cezayi tekzib etmek bu gibi merhametsizliklere sebep olduğuna işaret için *sebebiyete* delâlet eden (فا) lâfzı varid olmuştur. Yani «Şu şahıs, yetimi meneder. Zira; yevm-i kıyameti tekzib eder. Yevm-i kıyameti tekzib eden kimse yetimi meneder. Şu şahıs yetimi meneder» demektir. Hulâsa gerek yetimin hakkını menetmek, gerek fukaraya merhamet etmemek her ikisinin illeti ve sebebi âhireti inkâr etmektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile gerek yetime ve gerek sair muhtaç olanlara merhamet etmeyenlerin şer ve fesatta mertebelerinin gayet yüksek olup, ileri gittiğine işaret için *bu'd-u meratibe* mevzu olan (ذلك) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; (فذلك) mevziinde (فهو) varid olabilirdi, lâkin bu manâyı ifade etmezdi.

Şu tafsilâttan anlaşıldığı veçhile Vâcip Tealâ zuafaya zulm ü taaddi etmek ve muâvenet etmemek gibi beşeriyeti rencide eden ahlâk-ı zemimenin esası yevm-i kıyameti tekzib olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; âhireti inkâr eden kimseden hayır beklenmez. Zira; insan hayrı sevap ümidiyle işlediği gibi şerden çekinmesi de azap korkusuna binaendir. Şu halde âhireti inkâr eden kimse hayra yanaşmaz, çünkü; sevap ümidi yoktur, şerden çekinmez, çünkü; azap korkusu yoktur. Binaenaleyh; âhirete imanı olmayan kimsenin hiçbir şeyden korkusu olmadığı gibi bir kayıtla da mukayyed olmaz. Amma fâsık olan mümin buna kıyas olunmaz. Zira; mümin, fasık olsa da âhirete imanı olduğu cihetle her ne kadar günah işlese de Allah'tan korkar. Binaenaleyh; kâfir münkir kadar şerre cür'et etmez.

⁂

Vâcip Tealâ yetime ve sair muhtac-ı muâvenet olanlara muâvenet etmemek, onlara hürmetsizlik göstermek yevm-i kıyameti tekzibe alâmet olduğunu beyandan sonra din-i İslâmın rüknü olan namazda gaflet kıyamet tekzibe alâmet olduğu gibi helâk-i azîmi dahi mucip olacağını beyan etmek üzere :

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ۝ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ۝

buyuruyor.

[Helâk-i azim şol namaz kılan münafıklar içindir ki onlar namazlarında gaflet edicilerdir.]

Yani; yetime ve zuafaya merhamet etmemek kıyameti tekzibe alâmet, zem ve takbihi mucip olunca Vâcip Tealâ'nın kahr u gazabı ve büyük azabı şol namaz kılan münafıklar içindir ki onlar kıyameti tekzib ettiklerinden namazda gaflet üzere bulunur ve zahmetinden sevap ümid etmezler ve kendi itikatlarınca namazla iştigali beyhude ve abes addederler. Namazın her cüz'ünde gaflet üzere bulunur, nefislerini huzu' ve huşua davet etmezler ve namazın bazısını halka karşı Müslüman gibi görünerek bu minval üzere eda ederlerse de bazısı da geçer gider, asla mübalât etmezler. Âdeta namazı nifaklarını saklamaya alet ettiklerinden faydasını görmedikleri gibi azaba da duçar olurlar.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Kur'anda âdet-i İlâhî'ye; insanların hakla muâmelesini beyandan sonra halkla muâmelesini beyan veyahut bilâkis halkla muâmelesini beyandan sonra hakla muâmelesini beyan etmektir. İşte bu minval üzere Cenab-ı Hak bu sûrede yevm-i cezayı tekzib eden kimsenin yetim ve sair muhtaç olanlarla muâmelesini beyandan sonra hakla muâmelesini beyan buyurmuştur. Çünkü ahkâm-ı şer'iyenin hulâsası ve üssülesası; *ikidir : B i r i n c i s i ; abdin Cenab-ı Hakk'a karşı ta'zim ve vazife-i ubûdiyeti îfa etmesidir. İ k i n c i s i ; Allah'ın kullarına şefkat ve merhamet etmesi ve onlarla muâmelesi doğru olup olmamasıdır.* Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu sûrede her iki cihete de işaret buyurmuş ve her iki surette kusur etmek kıyameti tekzib etmek üzere

terettüb ettiğine işaret için fıkraların herbirinde *tertibe* delâlet eden (فا) lâfzı varid olmuştur.

Hakla muâmelede yani Allahü Tealâ'ya karşı ubudiyette kusur halkla muâmelede kusurdan daha ziyade azabın şiddetini mucip olduğuna işaret için ikinci âyette *helâk-i azîm* manâsına olan (ويل) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; mahlûkun mahlûka karşı kusuru her ne kadar Allah'ın emrine muhalif olduğu cihetle hakka karşı kusur ise de asıl kusurun mercii mahlûk olduğundan hiçbir zamanda mahlûkun Hâlik'ına karşı kusuruna kıyas kabul etmez. Zira Halik'a karşı kusurun ehemmiyeti ziyadedir. Binaenaleyh azabı da şiddetlidir. Şu halde aff-ı İlâhî'yle o kusurun zâil olması affolunmadığı surette cezanın şiddetine mani değildir. Şu kadar ki mahlûkun mahlûka karşı kusuruna aff-ı İlâhî taalluk etmediği gibi mahlûkun ihtiyacına binaen Hakkullahla hakk-ı abid taâruz ettiğinde hakk-ı abdin tercih olunması kavaid-i usuliyemiz iktizasındandır. Lâkin bu tercih Hakkullah'a karşı kusurda azabın şiddetine münafi değildir. Çünkü azabın şiddetini icâb eden sebep; Halik'ın azametine karşı kusur olmasıdır. Amma hakk-ı abdin tercihini icab eden sebepse abdin aczi ve ihtiyacıdır. Binaenaleyh; bu iki sebep arasında münafat olmadığı gibi o sebeplerin iktiza ettiği neticeler arasında dahi münafat yoktur. Namazdan gaflet eden kılsın kılmasın ibadet kasdetmeyen münafıklar murad olduğuna veyahut namazdan gaflet eden asla hatırına getirmeyen kimseler murad olmasına binaen helâk-i azîmle tehdid olunmuşlardır. Çünkü; ibadet kasdetmeyerek eda olunan namaz azabı iskat etmez.

*
* *

Vâcip Tealâ helâk-i azîme müstehak olan kimselerin sıfatlarından birincisi namazdan gaflet olduğunu beyandan sonra ikincisi ve üçüncüsünü beyan etmek üzere :

الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ ۝ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ۝

buyuruyor.

[Helâk-i azîm şol kimselerin içindir ki amellerinde riya ederler ve nâs arasında mürüvvet olarak komşuya verilmesi âdet olan şeyleri vermez, menederler.]

Yani; şol kimseler helâke müstehaklardır ki onlar kalplerinde olmayan şeyi yabancıya karşı izhar ederler, gösteriş yaparlar ki ona mütedeyyin desinler ve hakkında hüsn-ü zan etsinler. Onlar şol kimseler ki tencere, tava, balta ve kova gibi komşunun komşuya âriyet olarak verilmesi âdet olan şeyleri vermezler.

Fahri Râzi ve Nisâbûrî'nin beyanları veçhile riyanın vücudu daima lâakal iki kimsenin vücuduna tavakkuf ettiğinden (يُرَاۤؤُنَ) lâfzı iki kimse beyninde müşarekete delâlet eden *müfâale* babından varid olmuştur. Çünkü riya eden kimsenin riyası elbette onu görecek ve sena edecek kimseye karşı olduğundan behemehal başka bir kimsenin vücudu lâzımdır. Riya etmek hurmet-i kat'iyeyle haram olduğundan riyanın sahibi azaba müstehak olur. Çünkü ibadet; ancak Allahü Tealâ'nın rızasını tahsil için ihlâs üzere olursa makbul olur. Binaenaleyh; ihlâs olmayan ibadet sahibine vebaldir. Şu kadar ki feraiz-i diniyeden, namaz ve zekât gibi erkân-ı dinden olan ibadetleri alenen eda etmek riya olmaz. Belki bu misilli feraizi töhmetten ihtiraz için alenen eda etmek lâzımdır. Kezalik başkaları kendine iktida etsinler fikriyle ihlâs üzere nafile ibadetleri dahi alenen eda etmek caizdir. Amma bu fikrin hilâfına herkes benim ibadetimi bilsinler ve bana riâyet etsinler için ibadet ederse riyadır ve haram olan riya da budur. Tenha mahalde bulunduğunda eda etmediği feraizi halkın göreceği mahalde eda etmek de riyadır. Belki riyanın en fenasıdır.

M â û n ; farz olan zekât manâsına olmak ihtimali vardır. Zira salevat-ı mefruzede gaflet ve amelde riya edenlerin helâke müstehak olduklarını beyandan sonra mâûnu menedenlerin de helâke müstehak olduklarını beyan etmek; mâûnun zekât-ı mefruza manâsına olmasını icab eder. Çünkü; farz olmayan birşeyi menetmek helâki mucip olmaz. Ancak ekser-i müfessirînin beyanları veçhile *m â û n* la murad; *balta, kürek, bel, kova, kalbur, elek, su, ateş ve tuz gibi komşunun komşuya vermesi âdet olup hey'et-i içtimaiye-i beşeriyenin levazımından her zaman herkesin birbirine*

muhtaç olduğu şeylerdir. Bunlar nâs nazarında alelâde alınır verilir şeyler olduğundan bunları meneden kimseler beşeriyet arasında ahlâksızlık ve denaet-i ta'bla zemmolunurlar, nâsın bu misilli kimseleri zemmetmesi bu âyete müsteniddir. Zira; Cenab-ı Hak bu âyette onları zemmetmiştir. Binaenaleyh; bu gibi âlât ü edevatı komşuya vermek maksadıyla hanede bulundurmak mendup ve müstehab olduğundan nazar-ı şeri'de memduhtur. Zira; Cenab-ı Hakkın zemmettiği şeyin zıddının elbette memduh olacağında şüphe yoktur. Bu misilli âdî şeyleri komşudan menetmek insanlar arasında lüzumu kat'î olan muâvenet-i içtimaiye esasını ihlâl etmekle beraber buhlün en mezmûm mertebesi olduğu için bunları menedenler, azaba duçar olacaklarını beyanla tehdid olunmuşlardır.

Vâcip Tealâ bu sure-i celilede insana lâzım olan usul-ü itikat ve furu-u a'mâl ve ebna-yı cinsine riâyetin lüzumuna icmalen işaretle insanın vazife-i asliyesini beyan buyurmuştur. Çünkü; sûrenin evvelinde esas-ı itikadiyat olan *yevm-i kıyametten* bahis ve yevm-i kıyameti tekzib edenleri zemle tasdikın lüzumunu beyandan sonra furu-u a'mâlde insana lâzım olan iki esas ki birincisi; *ebna-yı cinsinin hukukuna riâyet*, ikincisi; *hakkullahı gözetmektir*. Bunun her ikisinden de bahis buyurmuştur. Zira; ebna-yı cinsinden en âciz sınıfı olan yetime ve miskine riâyetin lüzumunu ve riâyet etmeyenleri zenı ve azaba müstehak olduklarını beyan buyurduğu gibi Hakkullah'a riâyetin vücubunu dahi riâyet etmeyenleri zem ve azaba müstehak olduklarını zikirle beyan buyurmuştur. Şu halde insana lâzım olan şeâir-i İslâmiyenin esasına icmâlen işaret olunmuştur.

Bu sure-i celile kâfirlere ve münafıklara şamil olduğu gibi namazı bazan eda ve bazan da gaflet ederek terkedip mübalât-ı diniyesi olmayanlara, farzolan zekâtı vermeyerek fukaranın hakkını menedenlere ve âdî şeyleri esirgeyip mûâvenet-i içtimaiye esasını ihlâl edenlere dahi şâmildir. Çünkü; bu misilli kimseler her ne kadar mümin olsalar da itikad ettikleri dinin esasını teşkil eden salât ve zekât gibi nazar-ı şeri'de fevkalâde ihtimam lâzım olan ibadâta ihtimam etmemekle ahkâm-ı şer'iyeyi haleldâr ettiği gibi intizam-ı âlemin esasını teşkil eden ebna-yı cinsine riâyet ve hüsn-ü muaşereti ihlâl ettiklerinden mes'ûliyetten kurtulmayıp azaba müstehak

olacakları bu sûrede beyan olunduğu gibi diğer âyât-ı beyyinat ve ahâdis-i nebeviyâtla dahi sabittir. Binaenaleyh; esasat-ı İslâmiyeyi terkederek intizam-ı âlemi haleldâr edenler dünyevî ve uhrevî mes'ûliyetten kurtulamazlar.

*
**

SURE-İ KEVSER

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. Üç âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّٓا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَۜ

[Ya Ekrem-er Rusül! Biz Azimüşşân muhakkak hayr-ı kesiri sana verdik.]

Yani; biz sana lutf u kerem ve fazl u ihsanımız olarak Cennet'te etrafından ırmaklar akar havuz ve dünyada mertebe-i nübüvvet ve ulema-yı ümmet, evlât ve ahfâd verdik.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile *k e v s e r ; Resulullah'ın Cennet'te havuzudur.* Veyahut *k e v s e r* le murad; *Kur'andır.* Zira *K u r ' a n ; hayr-ı kesiri câmidir.* Yahut *k e v s e r* le murad; *din-i İslâm'dır.* Çünkü İslâm; saâdet-i dareyn üzere şâmil olduğundan bilûmum hayrat ve menfaatı camidir. Yahut *k e v s e r* le murad; *etbâ'ın çokluğudur.* Çünkü etbâ' ve a'vanın kesreti; celâlet-i kadri ve azamet-i şanı müstelzimdir. Yahut *k e v s e r* le murad; *amelle beraber hüsn-ü ahlâktır.* Çünkü amel-i salihle beraber ahlâk-ı hasene; cümle mezâyâ-yı insaniyeyi, dünya ve âhiretin rahat ve saâdetini celbeder. Zira insan için hulk-u hasen; her türlü hayratın esası ve envâ'-ı fezailin menşei ve camiasıdır. Şu tafsilâta nazaran *manâ-yı âyet:* [Biz Azimüşşân muhakkak sana Kur'anı, din-i İslâmı, ümmetin ulemasını ve envâ'-ı hayratın menşei olan ahlâk-ı haseneyi verdik] demektir.

Bu sûre-i celile; gaibden haber verdiği cihetle gayet kısa olmakla beraber birkaç veçhile mûcizedir. Çünkü *k e v s e r ; etbâ' ve evlâdın kesreti* manâsına olduğuna nazaran Resulullah'ın ümmeti cümle enbiyanın ümmetinden çok olduğu gibi evlâdının dahi âyette haber verildiği veçhile çok olarak zuhur etmesi ayn-ı mucizedir. Çünkü; zaman-ı saâdette haber verilen birşeyi bugün bu vukuâtın haber verildiği veçhüzere onu te'yid etmesi gaibden haber olduğu cihetle mucizeden başka birşey olamaz.

Nesl-i Resulullah'ın kesretine gelince; Emeviler zamanında ehl-i beyt Resulullah'tan birçok zevat-ı kiram şehit edildiği, hatta katliamlar icra olunduğu halde bugün dünyada evlâdı sayılmaz ve tükenmez bir haldedir. Kezalik Vâcip Tealâ bu sûrede (وانحر) lâfz-ı şerifiyle fakrin zevaline de işaret buyurdu. Çünkü; *kurbanın şartı servettir* ve öylece de oldu. Resulullah'a buğzedenlerin ebter olacaklarını haber verdi ve haber verildiği veçhüzere vâki oldu. Çünkü; Mekke'de bu sûrenin nüzulüne sebep olan müşriklerin dünyada nesilleri kalmamış ve külliyen munkariz olup, gitmiştir.

***

Vâcip Tealâ resulüne ihsan etmiş olduğu nimetini icmalen beyandan sonra o nimet üzere lâzım gelen şükrü beyan ve emretmek üzere :

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ۝

buyuruyor.

[Ey Resul-ü Mükerrem! Biz sana kevseri verince sen Rabbin Tealâ için namaz kıl ve kurban kes.]

Yani; biz sana hayr-ı kesiri verip birçok nimetlerle mütena'im kılınca o nimetlerin şükrünü eda etmek üzere sana eda-yı salâtı vâcip kıldık. Binaenaleyh; sen namaz kıl ve Rabbin Tealâ'nın rızası için kurban kes.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile nimetin şükrünü eda nimetin

vusülünden sonra olduğuna ve nimete nâil olduğunda vakit fevtetmeksizin şükür vâcip olduğuna işaret için *fevre* yani *aceleye* delâlet eden (ف) lâfzı varid olmuştur. *Ş ü k ü r ; kalple ta'zim, lisanla sena ve aza ile amel etmek* olup bu manânın cümlesini salât lâfzı cami olduğu cihetle (فاشكر) makamında (فصل) varid olmuştur. *S a l â t* la murad; *mutlaka namaz olmak* ihtimali varsa da (وانحر) *kurbanla emir* manâsına olduğuna nazaran bu âyette *s a l â t* la murad; *bayram namazı olmak* ihtimali galiptir. İbadette makbul olan; Allah'ın rızası için olup Allah'ın gayrıya gösteriş yapmak suretiyle vuku bulan ibadet makbul olmayacağına işaret için *hususiyete* delâlet eden (لام) varid olmuştur. Daima lutf-u İlâhî'nin Resulullah üzerine geleceğine ve her zaman terbiye-i İlâhî'yeyle tekemmül edeceğine işaret için esma-i hüsna içinden *Rab* ism-i şerifi varid olduğu gibi ziyade-i mahabete delâlet etsin için zamir mevziinde *ism-i zahir* gelmiştir. Çünkü; (فصل لربك) yerinde (فصل له) denilse manâ doğru olabilirdi, lâkin şu beyan olunan dakikalara işaret hasıl olmazdı.

Bu âyette *n a h i r* le murad; *namazın müteallikatından kıbleyi istikbal, iftitah tekbirinde ellerini kulağına kaldırmak, göğsüne elini bağlamak, duâda ellerini göğsüne kaldırmak ve duâdan sonra elini yüzüne sürmek* gibi manâlara ait olmak ihtimali varsa da ekser-i müfessirînin beyanları veçhile *n a h i r ; kurban kesmek* manâsınadır. Zira *n a h i r ; deveyi göğsünden kesmek* manâsında meşhur olduğundan Kelâmullah'ı manâ-yı meşhur üzerine hamletmek evlâdır. Binaenaleyh; İmam-ı Azam Hazretleri kurbanın vücubuna bu âyetle istidlâl etmişlerdir. Arapların en kıymetli malları deve olduğu cihetle kurbanları ekseriyetle deve olacağına binaen *deveye mahsus* olan *n a h i r* zikrolunmuşsa da maksat; *mutlaka kurban kesmektir.*

Bu âyette *s a l â t* la murad; *bayram namazı, n a h i r* le murad; *kurban olduğu surette* bayram namazının kurban üzerine takdimi vâcip olduğuna delâlet eder. Zira; Resulullah (ابدأوا بما بدأ الله) buyurmuştur. Yani «Allah'ın Kur'anda bed'e ettiği şeyle

başlayın» demektir. Şu halde Cenab-ı Hak bu âyette namazla iptida buyurduğu cihetle bayram günü evvelâ namazdan başlamak vâciptir. Binaenaleyh; bayram namazı kılınan yerde bayram namazı kendine vâcip olan kimsenin kurbanı bayram namazından evvel kesilmiş olsa caiz olmadığından Hanefiye indinde kurbanın iâdesi lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ bu sûrede resulünü birçok nimetlerle tebşir ettikten sonra o nimetten hâsıl olacak rahatın, hasmın makhûr ve zelil olmasıyla daha ziyade olacağına binaen resulünün hasmına kahrını beyan etmek üzere:

إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

buyuruyor.

[Ey Nebiyy-i Muazzam! Muhakkak sana buğzedici olan kimse ancak ebterdir.] Yoksa sen ebter değilsin. Zira; âlemde senin sıyt-i cemilin, şeriatın, evlâd ü ensalin ilâyevmilkıyam bâki kalacaktır. Amma senin zatına, nübüvvetine ve nâil olduğun devletine buğzeden düşmanın arkasında zikr-i cemili ve hüsn-ü sıytı kalmayacağı gibi nesli dahi külliyen munkariz olacağından ancak ebter odur.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu sure-i celile (Âs b. Vail) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; birgün (Âs) kapıdan girerken Resulullah çıkıyor bulunduğu cihetle kapıda vaki olan sözlerini orada bulunan Kureyş'in süfehası ne konuştuklarını ve kimle konuştuklarını sormaları üzerine (Âs b. Vâil) «Şu ebterle konuştum» demesi üzerine bu sûreyi inzalle Cenab-ı Hak resulünün incinmiş olan kalbini ta'mir ve tesliye buyurmuştur. Çünkü ebter; *oğlan evlâdı olmayan kimseye* denildiğinden Resulullah'ın Hz. Hatice'den dünyaya gelen (Abdullah) isminde mahdum-u mükerremleri vefat edince Kureyş kavmi Resulullah hakkında kalb-i nebevilerini rencide edecek sözleri söylemekten çekinmezlerdi. Bu sure-i celile Resulullah'ı ne kadar mesud ettiyse düşmanlarını da o kadar ye's ü fütura garketmiştir. Zira düşmanların birinci iftihar-

ları; servet, sâman, etbâ' ve a'van sahibi olup Resulullah ve etbâ'ında bunların bulunmamasıyken Vâcip Tealâ bu sûrenin iptidasında hayr-ı kesiri ve birçok nimetleri verdiğini muhakkak olarak beyan buyurunca düşmanın Resulullah'a karşı iftihar edecek birşeyi kalmadığı gibi hasedinden kendi kendine kahrolup gitmeye başlamıştır. Çünkü; hasûdun hasedi daima nefsini mühlik olduğundan Resulullah'ın gün be gün etbâ'ı çoğalıp şerefi halk nazarında arttıkça düşmanları rezil, rüsvâ ve makhur olup gittiler.

Resulullah'ın düşmanlarının ibadetleri, nimetlerini ihsan eden Vâcip Tealâ'nın gayrı putlara olduğuna ta'riz için resulüne «Sen Rabbin Tealâ'ya ibadet et, namaz kıl ve kurban kes» buyurmuştur. Daima muâveneti resulüne olacağına işaret için cümle âlemin Rabbisi olduğu halde resulüne hitabını tahsis ederek «Senin Rabbin» buyurmuştur. Çünkü; mevki-i ta'rizden hitabını Resulullah'a tahsis «Muâvenetim ancak sanadır, başkasına değildir» demek olur ve şu ta'riz hasma tahkiri mutazammın olduğundan hasm-ı Resulullah'ı ye's ü fütura garkeylediği gibi düşmanın Resulullaha medar-ı ta'n addettiği *ebter* sözünü de düşman üzerine kalbetmekle me'yus ve makhur etmiştir. Zira Resulullah'a hasmın isnad ettiği neslin ve âsarı- cemilinin munkati' olacağını *hasra* delâlet eden *zamir-i fasıl*la hasmın kendinde vâki olacağını beyan buyurması; hasmın bütün ümitlerini kat'ettiği gibi neslin inkıtaının kendine münhasır kalacağını beyanla düşmanı bir ıztırab-ı ebedîye ilka etmiştir.

Bu sure-i celile; gayet kısa olmakla beraber sayılmaz ve tükenmez eltaf-ı İlâhî'yesiyle Vâcip Tealâ resulüne vaad buyurmuş ve tesliye etmiştir. Resulullah'ı bu minval üzerine taltif, husamasını tahkir ve tezlildir. Çünkü; türkçemizde «Dost tarafından dostu cevap verir» dedikleri gibi Resulullah'ın hasmına karşı cevabı Cenab-ı Hak bizzat kendi iltizam ederek bir sure-i mahsusayla taltif, muâvenetini vaadle ta'zim ve düşmanlarını tahkir ve terzille resulünün cevabını vermiştir.

Bu sure-i celilenin cümle-i letaifinden birisi de bundan evvelki sûreye mukabele gibi olmasıdır. Çünkü; bundan mukaddem olan sûrede Vâcip Tealâ *m ü n a f ı k ı dört şeyle zemmetmiştir ki buhul, terk-i salât, riya ve hukuk-u ibâda riâyet etmemekten* iba-

rettir. Bu sûrede ise *salâta devam, kurban kesmekle fukaraya it'âm-ı taam ve sadaka vermek*le emir buyurmuştur ki bunların cümlesi evvelki sûrede beyan olunan münafıkın sıfatlarına muhaliftir.

*
**

SURE-İ KÂFİRÛN

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Altı* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ يَٓا اَيُّهَا الْكَافِرُونَۙ ﴿١﴾ لَٓا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَۙ ﴿٢﴾

[Ya Ekrem-er Rusül! Sana muâraza eden kâfirlere hitaben sen «Ey kâfirler! Sizin ibadet ettiğiniz putlara ben ibadet etmem» de ki kâfirler kendi emellerine seni tabi' kılamayacaklarını bilsinler.]

Yani; ey Habibim! Sen kâfirlere hitaben «Ey kâfirler! Sizin ve babalarınızın cehalet ve hamakat neticesi olarak ma'bud ittihaz ettiğiniz taştan ve ağaçtan yapılmış menfaat ve mazarrat elinden gelmeyen şeylere ibadet ediyorsunuz. Sizin bu ibadet ettiğiniz putlara ben ibadet etmem» demekle kâfirlerin putları ibadete şayan birşey olmadığını kendilerine tefhim et.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın sûrenin evvelinde (قل) kelimesiyle emri; *Resulullah'ı kâfirler tarafından vâki olacak ezadan vikaye içindir.* Çünkü; insanlar kendilerine emsal addettikleri kimseden sevmedikleri sözü işitmek istemedikleri gibi işitirlerse tahammül etmezler. Binaenaleyh! (قل) kelimesiyle Resulullah'a emir suretiyle varid olmamış olsaydı doğrudan doğruya Resulullah «Ey kâfirler!» şeklinde hitab etmiş olacak ve bunu da kâfirler çekemediklerinden burudetin şiddetini mucip olacak ve

belki arbede olmak ihtimali mevcut olduğundan Kureyş'in asabiyetlerini teskin için Vâcip Tealâ bu hitabın zat-ı ülûhiyeti tarafından olduğunu (قل) kelimesiyle tasrih etmekle müşriklerin bu hitaptan müteessir olarak resulüne vukuu muhtemel olan ezalarını defi' ve şu hitapla muayyen olan kimselerin davet-i resule icabet etmeyeceklerine işaret için sûrenin evvelinde (قل) kelimesiyle emir suretinde bizzat Vâcip Tealâ zemmettiğini ve resulünün vazifesi ancak tebliğ olduğunu beyan buyurmuştur. Şu halde Resulullah Allah'ın hitabını hikâye ve tebliğ ettiği cihetle kâfirlerin Resulullah'a karşı bir diyecekleri kalmamıştır. Zira; hâkiye suâl teveccüh etmez. Binaenaleyh; bu hitapla Resulullah'tan müteessir olmadıkları için ezaya kıyam etmezler. Bu hitap Resulullah'ın me'mur olduğu rıfıkla muâmeleye ve suret-i hasenede mücadeleye mani değildir. Zira hitap; taraf-ı İlâhî'dendir, taraf-ı risaletten değildir ki rıfıkla muâmelenin hilâfında bir muâmele olsun.

Bu sûrede (قل) kelimesi bir valinin menşur-u cedidi mesabesinde olduğundan taraf-ı İlâhî'den resulüne ta'zimdir. Çünkü; hükümdar tarafından bir vilâyete gönderilmiş olan valiye ara sıra hükümdarın hususi iltifatı o vali hakkında ta'zim olduğu cihetle halk nazarında valinin kadrini terfi, kuvvetini tezyid ve şerefini arttıracağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; (قل) kelimesinin şan-ı Resulullah'ı terfi, kâfirler nazarında kadrini i'lâ ettiğine ve izzetini arttırdığına şüphe yoktur.

Kureyş'ten şu hitaba muhatap olan kimselerin kemal-i inat ve temerrüdlerine binaen *dünyada en ziyade zemme* delâlet eden *küfür* lâfzıyla hitab ederek zem ve şanlarını tahkir etmiştir. Çünkü; rivayet-i mevsukaya nazaran sûrenin sebeb-i nüzulü şöyledir: Kureyş'in büyüklerinden (Velid b. Mugire), (Ebu Cehil), (Ümmiye b. Half) ve (Âs b. Vâil) gibi muayyen birtakım kimseler Resulullah'a «Sen bir sene bizim ma'budlarımıza ibadet et, bir sene de biz senin ma'buduna ibadet edelim. Eğer senin ma'budun hayırlıysa biz ondan nasibimizi alalım, eğer bizimki hayırlıysa sen ondan nasibini almış olursun» suretinde vuku bulan teklifleri üzerine Re-

sulullah'ın Cenab-ı Hakkın şeriki olmadığı gibi şirketmek kat'iyen caiz olmadığını beyan etmesi üzerine bu sûrenin nazil olduğu mervidir.

Bu hitaptan Yehûd ve Nasârâ hariçtir. Çünkü; onlar Allah'ı bilip, Allah'a ibadet ettiklerinden onlara hitab ederek «Ben sizin ibadet ettiğiniz ma'buda ibadet etmem» demek caiz olmayacağına binaen Yehûd ve Nasârâ bu âyetin hitabından hariçtirler. Şu halde bu âyette hitap; beyan olunduğu veçhile ya *kavm-i muayyenedir* veyahut *müşrik, mecusi veya tabiiyyun gibi Allahü Tealâ'yı tanımayan kâfirlerin cümlesinedir.* Çünkü; onlar Allah'ın gayrıya ibadet ettiklerinden «Ben sizin ibadet ettiğiniz şeylere ibadet etmem» demek caizdir.

Resulullah'ın Vâcip Tealâ'dan *kâfirûn* unvanıyla hitabı, hikâyesi, kâfirleri insafa davet olmak ihtimali vardır. Çünkü; Resulullah'ın sıdkını tamamen bildikleri cihetle kendi zatlarına tescil olunan küfrü izaleye sa'yetmelerine irşad olabilir.

Resulullah cemi-i nasa meb'ûs olduğu cihetle mükellef olan insanların cümlesine din-i İslâmın gayrı bilcümle edyandan teberri etmelerini emrettiği gibi kendisi de din-i Muhammedi'den başka cümle edyandan ve Allahü Tealâ'nın gayrı bilûmum kâfirlerin ma'bud ittihaz ettikleri şeylerden sarahat-ı lisaniyeyle teberri ettiğini beyan için (لااعبد ماتعبدون) buyurmuştur.

***

Vâcip Tealâ, Resulullah kâfirlerin ma'buduna ibadet etmediğini beyandan sonra kâfirler de Resulullah'ın ma'buduna ibadet etmediklerini beyan etmek üzere:

وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُۚ ﴿٣﴾ وَلَٓا اَنَا۬ عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْۙ ﴿٤﴾ وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُۜ ﴿٥﴾

buyuruyor.

[Ey kâfirler! Siz ibadet edici olmadınız benim ibadet ettiğim ma'buduma ve ben de ibadet edici olmadım sizin ma'budunuza ve siz de ibadet eder olmadınız benim ma'buduma.] Çünkü; sizin ba-

balarınızı ve dedelerinizi taklide inhimak ve şehevat-ı nefsaniyenize tebaiyet, tabiatınıza çakılmış bir çivi mesabesinde olduğundan çıkmak ihtimali olmadığı cihetle delâile nazar ederek Hakk'a istidlâl edip ma'budünbilhak olan Vâcib-ül Vücud'a ibadet etmeniz uzaktır. Şu halde bâtıl ma'budlarınıza ibadete devam edersiniz. Binaenaleyh; ben sizin ma'budunuza ibadet etmem. Çünkü; hayr ü şerden âciz birtakım eşya-yı hasise olduklarından ibadete istihkakları yoktur ve onlara ibadetten Cenab-ı Hak beni nehyetmiştir. Menhi olan birşey ma'budünbilhak olamaz. Şu halde benden ümidinizi kesin. Zira; sizin davetinize icabet etmek ihtimali yoktur.

Müşrikler de Allahü Tealâ'ya ibadet etmediler. Çünkü Allahü Tealâ'ya ibadet; hak olup hakkı görmek ise âkilâne tetkik etmek, nazar-ı ibretle bakmak ve hakkı aramakla olacağından ve kâfirlerse kemal-i hamakat ve cehalet üzere bulundukları cihetle nazarları hakkı görmekten uzak olduğundan hakka ibadet müyesser olmaz.

Bu âyette tekrar yoktur. Zira; zahirde tekrar görülürse de *evvelki âyet zaman-ı istikbale ait, ikinci âyet; zaman-ı hale ait* veyahut bilâkis olduğu cihetle hakikatta tekrar yoktur. Çünkü *manâ-yı âyet:* [Ben ileride sizin ma'budunuza ibadet etmem ve siz de ileride benim ma'buduma ibadet etmezsiniz ve ben şimdiki halde dahi sizin ma'budunuza ibadet etmem ve siz de şimdiki halde benim ma'buduma ibadet etmezsiniz] demektir.

Yahut kâfirlerin Resulullah'ı bâtıl ma'budlarına ibadete davetleri tekrar vuku bulduğu cihetle onları red hususunda cevap da tekrar varid olmuştur. Zira; garaz-ı fâsid üzerine bir söz tekrar be tekrar söylenir durur ve ısrar olunursa onun kelâmını ona hakaret ve ihanet olmak üzere reddetmek de tekrar âdettir. Bu misilli tekrar Arap indinde fesahattan ma'dud olduğu cihetle âyette tekrar fesahata mani değildir. Türkçede de muhavere esnasında bu usul câridir. Meselâ fasid bir garaza mebni bir kimse diğer bir kimseye «Filân şeyi yap» diye tekrar be tekrar söyleyince muhatabın mizacına ve maslahatına muvafık olmayan şeyi tekrar tekrar teklifine hiddet ederek «Bilmediğin şeyi söyleyip durma, yapmayacağım, yapmayacağım» der ve hiddetini teskin edinceye kadar tekrar eder, ne kadar tekrar ederse muhatabı o kadar tahkir olduğu gibi sözün makamı da tekrar icab ettiğinden ne kadar söylense fazla söylen-

miş addolunmaz. Binaenaleyh; onların Resulullah'ı tekrar be tekrar davetlerine karşı Resulullah da «Ne ben sizin ma'budunuza ibadet ederim ve ne de siz benim ma'buduma ibadet edersiniz» dedi ve tekrar sözlerini reddetti.

Yahut Kur'an hâdiseye göre nazil olduğundan bir zamanda vâki olan davetlerini red için âyetin birisi nazil olmuş, diğer zamanda vaki olan davetlerini red için diğer bir âyet nazil olmuştur. Çünkü; bir kimse tarafından bir söz söylenir, ona göre bir cevap verdikten sonra diğer zamanda aynı söz iâde olununca aynı cevabı iâdede suâl ve cevabın tekerrüründe bir mani yoktur ve bu sûrede tekrar da bu kabildendir.

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ۝

[Sizin dininiz var, benim de dinim var.]

Yani; ey müşrikler! Şirkten ibaret olan din-i batıl size münhasırdır, bana tecavüz etmez ve sırf tevhidden ibaret olan dinim bana ve etbâ'ıma münhasırdır. Binaenaleyh; sizin dininizden hasıl olan zarar size, benim dinimden hasıl olan menfaat da bana aittir. Şu halde benim sizin davetinize icabet etmek ihtimalim yoktur. Ümidinizi kesmelisiniz. Zira; size ittibâ' benim için muhaldir. Şu halde muhal olan birşeyi ümid etmekte bir fayda yoktur.

Bu âyetin kıtal âyetiyle mensuh olmak ihtimali varsa da esah olan ehl-i tefsirin muhakkıklarının beyanı veçhile mensuh değildir. Ancak âyetten maksat; kâfirleri tehdid etmektir. Yani *manâ-yı âyet:* [Haydi, dininize sâhib olun bakalım. O din sizin sebeb-i necatınız olabilir mi? Belki o din sizin sebeb-i helâkiniz olacaktır. Şu halde istediğiniz kadar sebeb-i helâkiniz olan batıl dininize sahib olun] demektir. Şu manâya nazaran kâfirler için küfre izin verilmiş olmaz.

Yahut âyette *d i n ; hesap* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Sizin hesabınız size, bizim hesabımız da bize aittir. Binaenaleyh; hiç birimizin hesabından âhar mes'ûl olmaz. Biz size nasihat ediyoruz. İster dinler, ister dinlemezsiniz] demektir.

Yahut *d i n ; ceza* manâsınadır. Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Sizin dininizin cezası size, benim dinimin cezası bana ait] demektir. Şu manâların cümlesinde kâfirleri tehdit manâsı mevcut olduğundan küfre izin verilmek manâsı yoktur.

*
**

SURE-İ NASR

Medine-i Münevvere'de nâzil olan sûrelerdendir. Üç âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ ۝ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللّٰهِ أَفْوَاجًا ۝ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ

[Allah'ın yardımı ve Mekke'nin fethi sana geldiği ve Allah'ın dinine fevc fevc nâsın dahil olduğunu gördüğün vakit Allah'ın hamdine mülâbis olduğun halde sen tesbih et ve Allahü Teâlâ'dan günahların affını dilemek hususunda istiğfar et.]

Yani; Allahü Teâlâ'nın sana vaad etmiş olduğu nusret, Mekke'nin fethi ve sair fütuhat sana gelip, dinin cemi-i edyan üzerine galebe edip nasın cemaat cemaat din-i İlâhî'ye dahil olduklarını, akılları ve ferasetleriyle din-i İslâm'ın hak olduğunu idrak ettiklerini gördüğün zamanda Rabbin Teâlâ'nın meth ü senasına mülâbis olduğun halde cemi-i nekaisten tenzih ederek istiğfara devam et.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hakkın vaadetmiş olduğu nusretin âyetin nüzulünden sonra geleceğine ve nusretin zuhuru muhakkak olduğuna işaret için (اذا) lâfzı varid olmuştur. Çünkü (اذا) lâfzı, ileriye delâlet ettiği gibi *muhakkak olacak şeyde dahi isti'mal olunmak* kaide-i Arabiye iktizasındandır.

Nusret; maksad-ı asli olan fütuhata sebep olduğu cihetle âyette nusret, fetih üzerine takdim olunmuştur. Çünkü; sebepler müseb-

bip üzerine, şartlar meşrut üzerine daima mukaddem olduğundan sebep kabilinden olan nusret mukaddem olarak varid olmuştur.

Âyette *f e t i h* le murad; *feth-i Hayber* veya *Tâif* yahut *cümle fütuhat* olmak ihtimali varsa da ekser-i müfessirînin beyanları veçhile *f e t i h* le murad; *feth-i Mekke'dir.* Zira; o zamanda Mekke'nin fethi bütün Ceziret-ül Arab'ın fethi mesâbesinde olup Resulullah'ın arzusu da her yerden evvel Mekke'nin fethi olduğu cihetle âyetde feth-i Mekke murad olunması cihetini tercih eder. O zamanda Ceziret-ül Arab'da en büyük belde Mekke olup bütün kabailin Harem-i Şerif münasebetiyle kalpleri Mekke'ye merbut olduğu cihetle Mekke'nin fethi din-i İslâm'ın kuvvet ve şevketine sebep olacağından ve ehl-i İslâm için pek büyük nimet olduğundan nusret ve fetih zuhur ettiğinde tesbih ve takdis etmesiyle Vâcip Tealâ resulüne ferman buyurmuştur. Çünkü; fütuhat ve nâsın fevc fevc din-i İslâma duhulleri nimet olunca o nimet mukabilinde şükretmek vâciptir. Resulullah'ın vefatı sûrenin nüzulünden bir müddet sonra vuku bulmuştur. Hatta sûrenin nüzulünden, Hz. Abbas Resulullah'ın irtihaline işaret olduğunu anladığı cihetle ağlamıştır. Resulullah amcasının ağlamasının sebebini suâl edince Hz. Abbas «Sûrede irtihalinize işaret hissettiğimden ağlarım ya Resulallah!» deyince «Hissiniz doğrudur» buyurduğu mervidir. Çünkü nusret ve fütuhatın gelmesi, nâsın fevc fevc din-i İslâm'a dahil olmaları dinin tekemmül ettiğine delâlet etmesi irtihal-i nebevilerine işaret olmuştur. Kezalik tesbih ve istiğfarla emir yalnız âhirete müteallik bir emir olduğundan Hz. Abbas Resulullah'ın irtihaline istidlâl etmiştir.

D i n - i İ l â h î ' y e d a h i l o l a n n â s la murad; efrad-ı beşerin kâffesi olmadığı aklen ve hissen malûm olduğu cihetle *n â s* lâfzı her ne kadar *elfaz-ı âmme*dense de bu makamda manâ-yı âmmı murad olunmak imkânı olmadığından *imanı kabul etmek ve din-i İslâm'a dahil olmak suretiyle dinden istifade edenler* muraddır. Bu kadar açık delillerden din-i İslâm'ın hak olduğunu istidlâl edemeyenler keenne behaim zümresine ilhakla onlara *zevilukulde isti'mâl olunan n â s* lâfzını ıtlak etmek lâyık olmadığına işaret olunmuştur. Çünkü herşeyin kemali; o şeyden maksad-ı asli neyse ona vasıl olmakla olup nâstan maksad ise ma'rifet-i İlâ-

hî'ye ve iman olduğundan şu maksat kendilerinden hasıl olmayan insanlar zahirde mevcutlar ise de hakikatta yok mesâbesindedirler. Binaenaleyh; iman etmeyenlerden, insanlardan maksad-ı asli olan ma'rifet hasıl olmadığı cihetle onlara nâs lâfzını ıtlak etmek lâyık değildir. Şu halde din-i İslâm'a dahil olmayıp küfür üzere bulunanlar nâs lâfzından aklen ve hissen müstesna oldukları cihetle nâsın umumi manâsı murad değildir.

Fevc fevc din-i İslâma dahil olanların pek çokları delâiliyle Zatulllah'ı ve Sıfâtullah'ı ispat ve istidlâl ederek itikadiyatın dekayıkına vakıf olmadık cühelâdan olup ancak fudalâ-yı ashabı taklid eden mukallidlerden oldukları cihetle bu âyet mukallidin imanı sahih olduğuna delâlet eder. Çünkü; bu gibi mukallidlerin din-i İslâma dahil olduklarını beyanla Vâcip Tealâ resulüne imtinan buyurmuştur. Eğer onların imanları sahih olmamış olsaydı onların İslâma duhulleriyle imtinan olmazdı ve onların İslâma duhullerini Resulullah hakkında nimet addederek tesbihle emretmezdi. Halbuki onların İslâm'a duhullerini nimet addederek tesbih ve tahmidle emretmiştir. İşte şu emir sebebiyle bu âyet mukallitlerin indallah imanlarının sıhhatına delâlet eder.

Nâsın fevc fevc İslâm'a duhulleri Mekke'nin fethinden sonra başlamıştır. Çünkü; (Hudeybiye) de Resulullah'ın Kureyş'le muâhedelerinde, Kureyş'i isteyen Kureyş'in ahdı altında kalmak ve Resulullah'ı dileyen Resulullah'ın ahdı altında bulunmak ve herkesin istediği tarafa bağlanmak yed-i ihtiyarında olmak muâhedenin hükümlerinden olduğu cihetle Mekke'nin civarında oldukları halde (Benî Huzaa) Resulullah'ın ahdını, (Benî Bekir) de Kureyş'in ahdını kabul etmişlerdi. Ahdın hulâsası; müddeti hitamına kadar tarafeynin yekdiğerini zarardan vikaye ederek, mallarına ve canlarına tecavüz etmemek olup bu da ahdın münderecatından olduğu halde (Benî Bekir) in (Benî Huzaa) üzerine tecavüz etmesi ve Kureyş'in de onlara muâvenette bulunmasıyla ahdı nakzetmiş oldular. (Benî Huzaa) vak'ayı elçileri vasıtasıyla Resulullah'a haber verdiler, Resulullah da bu haberden müteessir olarak harp tedarikini düşünmeye başladığı zaman Kureyş'in muâhedeyi tecdid için Ebu Süfyan'ı gönderdiklerini Resulullah ashabına haber verdi ve saat geçmeksizin Kureyş tarafından Ebu Süfyan geldi. Muâhe-

denin tecdidini taleb etti. Resulullah'tan ve ekâbir-i ashaptan bir cevap alamayınca Hz. Fatma'ya gitti. Resulullah'a rica etmesini istirham etti. Ondan da bir cevap alamayınca me'yusen Mekke'ye avdet edip, Kureyş'e ahvali haber verdi. Resulullah da gizli olarak harp tedarikine başladı ve ashabına da hangi cihete azimet edeceklerini gizli tutmasını tavsiye etti. Binaenaleyh; Resulullah askeriyle beraber Mekke'ye teveccüh etti ve (Mürrüzzahran) denilen mevkie gelinceye kadar Resulullah'ın halinden Kureyş haberdar olamamıştır. İşte hükümet-i İslâmiyenin ve bilhassa asakir-i İslâmiyenin esrarını ketmetmek ehem ve elzem olduğuna Resulullah'ın şu tedbiri delâlet eder ve hele emr-i harpte harp plânını gizlemek eşedd-i vücubla vâciptir.

(Mirrazzahran) da Hz. Abbas Ebu Süfyan'ı Resulullah'ın huzuruna getirdi. Ebu Süfyan bazı tazarruâtta bulunmuşsa da kabul olunmayarak Ebu Süfyan o gece Abbas Hazretlerinde misafir kaldı ve sabahtan asakir-i İslâmiyenin geçeceği yol üzerinde bir yüksek mahalle çıkardı ve Resulullah'ın askeri fırka fırka geçerken seyr ü temaşa ettirdi. Ba'dehu Mekke'ye haber vermek üzere emr-i Resulullah'la Ebu Süfyan'ı bıraktı. Ebu Süfyan Mekke'ye geldi ve Resulullah'ın askerine kimsenin mukavemet edemeyeceğini haber verdi, askeriyle beraber Resulullah da Mekke'ye girdi. İşte Ebu Süfyan'a şevket-i İslâmiyeyi gösterdikten sonra Mekke'ye haber versin için bırakıvermek, görünecek yerde düşmana gayet kavî görünmek lâzım olduğuna delâlet eder. Çünkü; İslâm'ın kuvvet ve şevketini gören düşmanın kuvve-i maneviyesi kırılacağına binaen Resulullah Mekke ahalisinin harp tedarikini yapamayacağı bir zamanda kuvvetini gösterdi ve Ebu Süfyan'ı da Mekke'ye haber vermek üzere gönderdi ki Mekke ahalisi mukavemet edemeyeceklerini bilsinler ve muharebesiz Mekke'yi teslimin çaresine baksınlar. Resulullah'ın şu tedbiri üzerine Mekke şehri muharebesiz fetholunmuştur. Zira; Resulullah'ın şevketini Ebu Süfyan'dan işiten Mekke ahalisi muharebeye hazırlanmak şöyle dursun canlarını kurtarmanın Resulullah'a arz-ı inkıyad etmekte olduğunu bildiklerinden hemen arz-ı inkıyadın çaresini düşündüler ve itaat ettiler. Eğer Resulullah şevketini göstermemiş ve Mekke ahalisini son zamanda kuvvetinden haberdar etmemiş olsaydı Mekke ahalisi mukabele

ederiz zannıyla muharebeye kıyam ederler ve tarafeynden birçok adamlar zayi olmakla beraber yine Mekke fethedilmiş olacaktı. Halbuki hüsn-ü tedbir sayesinde bunların cümlesi bertaraf edilmiş ve gayet kolaylıkla maksat hasıl olmuştur.

Mekke'nin fethinde Ebu Cehil'in oğlu (İkrime) ile (Süheyl b. Amr) ın toplamış oldukları bir miktar kuvvet üzerine sevkolunan Hz. Halid'le Zübeyr'in fırkası (İkrime) ve (Süheyl) kuvvetlerine tesadüfle cüz'i bir mukatele olmuş ve Halid'in askerinden bir neferin şehadeti ve İkrime'nin başında bulunan müşriklerden on iki neferin katlolunmalarıyla neticelenen musademeden başka musademe olmamıştır. Çünkü Resulullah asakir-i İslâmiyenin fırka reislerine emir verdi ve buyurdu ki «Sizinle mukatele edenle mukatele edin, sizden elini çekenlerden elinizi çekin». Cenab-ı Risaletmeâb Efendimiz böyle emir buyurmakla Mekke'ye hîn-i dühullerinde askerin alacağı vaziyeti ta'yin buyurmuştur. Binaenaleyh (İkrime) ve (Süheyl) den başka mukateleye kıyam eden olmadığından her taraftan Mekke'ye vukuâtsız ve sühuletle girilmiştir.

Resulullah Mekke'ye dahil olunca Ebu Süfyan aman diledi ve Resulullah da «Ebu Süfyan'ın hanesine giren, emindir» buyurdu. Ebu Süfyan «Ya Resulallah! Evim dardır, Mekke ahalisini istiab edemez» dedi. Resulullah «Mescid-i Şerif'e giren, emindir» buyurdu. Ebu Süfyan «Mescid de dardır» deyince Resulullah «Elinden silâhını terkeden ve evinin kapısını arkasından kilitleyen emindir» buyurmakla bütün Mekke ahalisine şamil bir aman vermiştir.

Resulullah Kâbe-i Muazzama'nın kapısı önüne geldi, ehl-i Mekke'yi herşeyden âzâd kıldı. Bundan sonra nâs fevc fevc gelerek Resulullah'a bîat ettiler. Nâsın umumunun biatı için Resulullah (Safa) üzerinde oturdu ve bîat-ı âmme Safa'da vuku buldu. İşte o zaman ve ondan sonra fırka fırka nâsın din-i İslâma duhullerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Resulullah'ın askerinin adedinde ihtilâf varsa da ekser-i rivayete nazaran on bin adet olması rivayeti diğer rivayetler üzerine müreccahtır. Mekke'nin fethi hicretin sekizinci senesi Ramazanının yirmisinden sonra vaki olmuştur. Resulullah ba'delfetih Mekke'de on beş gün ikamet buyurmuştur. İşte şu nimetleri Cenab-ı Hak resulüne ihsan edince bu

nimetlerin şükrünü eda etmek üzere tesbih ve istiğfarla emretmiştir.

Vâcip Tealâ'nın resulüne ihsan ettiği *üç nevi nimet* ki *nusret, fetih* ve *nâsın din-i İslâma duhulü olup* bunlara mukabil *üç nevi ibadetle emretmiştir.* Çünkü; a'da-yı din üzerine nusret pek büyük nimet olduğundan Cenab-ı Hak buna mukabil zât-ı pâk-i ülûhiyetini nekaisten tenzih manâsına *tesbih*le emretmiştir. Yahut *t e s - b i h* ten murad; *namaz* olduğuna nazaran namazla emretmiştir. Çünkü tesbih; namazın eczasından olduğu cihetle cüz'ünü zikir ve küllünü irade kabilinden tesbih zikrolunmuşsa da namaz irade olunmuştur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Ya Ekrem-er Rusül! Rabbin Tealâ'nın sana vermiş olduğu nusreti, fütuhatı ve nâsın fevc fevc din-i İslâma duhulüyle arz-ı inkıyad ettiklerini gördüğün vakitte Rabbin Tealâ'nın meth ü senasına mukarin olduğun halde nekaisten tenzihle namaz kıl ve istiğfar et] demektir. *T e s b i h ; sıfât-ı selbiyeye* ve *h a m d* de *sıfât-ı sübûtiyeye* delâlet ettiğinden ve sıfât-ı selbiye, sübûtiye üzerine mukaddem olduğundan *sıfât-ı selbiyeye delâlet eden t e s b i h ,* hamdüzerine takdim olunmuştur. Çünkü *t e s b i h ; nekaisten tenzih olup n e k a - i s t e n t e n z i h* ise *Vâcip Tealâ'dan lâyık olmadığı sıfatları selbetmek olduğu cihetle* sıfât-ı selbiyeye delâlet ettiği gibi hamd; *Vâcip Tealâ'yı meth ü sena olup Vâcip Tealâ'ya lâyık ve muttasıf olduğu sıfatları isnad etmek olduğu cihetle h a m d i n sıfât-ı sübûtiyeye delâleti şüphesizdir.* Çünkü *A l l a h ü T e a l â ' y a h a m d ü s e n a ; Allahü Tealâ alîmdir ve kadîrdir* gibi sıfatları isnadla olduğundan elbette *h a m d sıfat-ı sübûtiye* cümlesindendir.

Tesbihten müstefad olan tenzih, Allahü Tealâ'nın zatına, sıfâtına ve efâline şâmil olduğundan Allahü Tealâ zatında, sıfâtında ve ef'âlinde ülûhiyete lâyık olmadık şeylerin cümlesinden münezzeh demektir. Çünkü; Cenab-ı Hak zatında mukaddes olduğu gibi sıfâtında ve ef'âlinde dahi mukaddestir.

Bu âyet tesbih ve tahmidin efdal-i ibadet olduğuna delâlet eder. Çünkü; Vâcip Tealâ resulüne ihsan ettiği nusret ve beldelerin fethi gibi cesîm nimetlere mukabil Resulullah üzerine vâcip olan şükrü edada tesbihle hamdi kâfi kılıp yalnız bunlarla emretmesi

bunların ibadât içinde efdal olduğuna delâlet eder. Âyette tesbihle emir her ne kadar Resulullah'aysa da Resulullah'a emir ümmetine de emir olduğundan nasıl ki nimet mukabilinde resulüne şükürle emretmiş ve Resulullah da şükretmekle me'mur olduğu gibi ümmet-i Muhammed de aynı emre imtisalle mükellef ve her nimetin şükrünü eda ile me'mur olmuşlardır.

Âyette tesbihle emir mutlak olduğundan emrin vücub için olması râcihtir. Çünkü; fukahâ indinde *emr-i mutlakların vücub* ifade etmesi kavaid-i usûliye iktizasıdır.

Nâsın fevc fevc din-i İslâma duhulleri sebebiyle ehl-i İslâm'ın çoğalmasından ashab-ı Resulullah'a ârız olan gurura kefaret olmak üzere istiğfarla emir buyurulmuştur. Çünkü; her ne kadar istiğfarla emir zahirde Resulullah'aysa da hakikatta zahiri ve batını kusurdan halî olmayan ehl-i imana emirdir. Resulullah'a nazaran istiğfarla emir; ümmetini irşad ve devamla emirdir. Çünkü; Resulullah ma'sum, mukaddem ve muahhar zellesi mağfiret olunduğu gibi ubudiyet noktasında dahi itinası son derecede olduğu meydandayken istiğfardan müstağni olmayınca âhad-ı ümmetin istiğfardan müstağni olamayacaklarına tenbih vardır. Zira; cemi-i mahlûkatın efdali olan Fahri Kâinat istiğfara muhtaç olunca efrad-ı nâsın istiğfara muhtaç olacağı evleviyetle sabit demektir.

***

Vâcip Tealâ istiğfarla emirden sonra lâyıkı veçhüzere abidden vâki olan istiğfarı kabul buyuracağını beyan etmek üzere :

إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ۝

buyuruyor.

[Muhakkak Allahü Tealâ tevbe eden kimsenin tevbesini kabul edicidir.]

Yani; insanlara lutf u ihsan eden Allahü Tealâ mükellef olan kullarının vâki olan kusurlarından nedamet ederek dergâh-ı ülûhiyete rücû' edip kusurunun affını dileyen kullarının tevbelerini kemal-i ehemmiyetle kabul buyurucudur. Zira; kusurunu itiraf

edip bab-ı İlâhî'ye elini açarak tazarru ve niyaz eden kimsenin günahlarını affetmek ülûhiyetin şanındandır. Binaenaleyh; tevbe ve istiğfar eden her kimse tevbesinin kabulünü itikad etmek tevbenin kabulünün şartlarından olduğu cihetle tevbe eden kimsenin tevbesinin kabulüne intizar etmesi lâzımdır. Şu halde kabulünden kat'-ı ümid etmek caiz değildir.

Bu sûrede Vâcip Tealâ abdin vazifesinde tertibe riâyet lâzım olduğuna işaret etmiştir. Çünkü tesbih ve tahmid; Vâcip Tealâ'ya ta'zim olduğu cihetle abdin zatına ait olan istiğfar üzerine takdim olunmuştur. Zira abdiçin vazife-i mühimme; zatına ait olan vezaiften evvel azamet-i İlâhî'yeyi idrakle cemi-i nekaisten tenzih ve lâyık olduğu evsafla tavsif etmektir. Şu halde Allahü Tealâ'nın cemi-i kemâlâtla ittisafını itikad edip lâyık olduğu evsafla tavsif ettikten sonra kendi hakkında Allah'tan isteyeceği şeyi istemektir. Binaenaleyh; abid bir işe başladığında tesbih ve tahmidle başlamak ve âhirinde vâki olan kusurlarına istiğfarla hitam vermek ubudiyetin vezaifinden olduğuna bu âyette işaret olunmuştur.

Sûrenin evvelinde dünyaya müteallik nimetlerle iptida olunduğu gibi âhirinde de âhirete müteallik tevbenin kabulü nimetiyle hitam bulmuştur. Çünkü; abdin Rabbisine karşı vaki olan kusurundan tevbesinin kabulü âhiret için en büyük nimetlerdendir. Zira; Cennet-i A'lâ'da nimetlere nail ve cemal-i İlâhî'yi müşahedeyle müşerref olmak abdiçin en büyük saâdetse de azaptan kurtulmak her nimetten mukaddem ve her türlü saâdete vusule vesiledir.

***

SURE-İ EBÎ LEHEB — TEBBET

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Beş* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَّتْ يَدَٓا اَب۪ي لَهَبٍ وَتَبَّۜ ۝

[Ebi Leheb'in nefsi helâk oldu ve dünyada işlediği ameli de helâk oldu] ki bütün sa'yları ve kurduğu hileleri zayi oldu, emelleri boşa gitti. Binaenaleyh; hüsran-ı ebedîyle hâib ü hâsir oldu.

(تَبَّتْ) *helâk oldu* manâsınadır. Bu makamda Ebi Leheb'in eli zikrolunmuşsa da zikr-i cüz irade-i kül kabilinden Ebi Leheb'in şahsı muraddır. Ebi Leheb Resulullah'ın amcasıdır. Lâkin hakk-ı karabete riâyet etmeyerek Resulullah'a çok eza eder ve kalb-i nebevîlerini rencide edecek sözler söylerdi. (Leheb) isminde oğlu olmadığı halde kendisi Cehennemî olduğuna işaret için (Ebi Leheb) le çağırılmıştır. Çünkü bazı rivayete nazaran (Abdül'uzzâ) ve (Ebi Leheb) gibi birçok isimleri varsa da bunlardan Ebi Leheb ismiyle çağırılmasını sevmezmiş. Lâkin Resulullah'a reva gördüğü ezaya mukabil Cenab-ı Hak bu sûrede sevmediği ismiyle zikretmiştir ki âhirette muazzab olacağı gibi dünyada dahi azab-ı kalple muazzap olsun, öyle de olmuştur. Zira *L e h e b ; Cehennem'in alevi* manâsına olduğundan *E b i L e h e b* in manâ-yı lûgavîsi; *Cehennem ateşinin babası* demek olduğu cihetle Ebi Leheb bu ismiyle çağırılmaktan müteezzî olduğu gibi Kur'anda isminin böyle gelmesi de kendine çok keder vermiştir. Ebu Leheb Resulullah'ın pederi makamına kaim, amcası olduğu halde amcasının sevmediği ismiyle

zikretmesi Resulullah'ın umur-u dinde hiçbir kimseye müdahene ve bir kimse hakkında müsamaha etmeyeceğine delâlet eder. Çünkü; müsamaha etmiş olsaydı amcasına müsamaha ederdi. Amcasına müsamaha ve müdahene etmeyince din-i Muhammedînin doğru bir din olduğuna herkes için bu sûre kanaat vermiştir. Binaenaleyh; emr-i dinde her ferd-i müslim için müdahene caiz olmadığına delâlet yönünden bu sûre kâfidir.

Sûrenin sebeb-i nüzulü; birgün Resulullah (Safa üzerinde) Kureyş'in büyüklerini davetle din-i İslâma dahil olmalarını teklif edince onların içinde bulunan Ebu Leheb «Bizi bunun için mi davet ettin? (تبالك)» dedi. Yani «Helâk senin içindir» demekle kalb-i nebevîlerini rencide edince Cenab-ı Hak resulünün kalbine ârız olan kederi izale ve tesliye için bu sûreyi inzal buyurmuştur. *Yahut* birgün Resulullah yalnız amcalarını hane-i saâdetine davet edip azıcık bir taam hazırlayınca onlar «Bu kadar taam bize ne olur? Bizim herbirimiz bir koyunla doyarız» diyerek kendilerine hazırlanan taamı gayet az gördüler ve yemeye başladılar. Hepsi doydukları halde taam halâ olduğu gibi durup noksan tarî olmadığını görmeleri üzerine Resulullah'a «Bu ne haldir? Bizim az gördüğümüz taam bizi doyurduktan sonra olduğu gibi bakîdir» dediler. Resulullah da bu halin mucize ve kendisinin taraf-ı İlâhî'den gönderilmiş resul olduğunu beyanla onları islâma davet edince Ebu Leheb'in şan-ı risâlete yakışmayacak sözler söylemesi üzerine bu sûrenin nazil olduğu mervidir.

Bu âyette (تب) lâfzı iki kere zikrolunduğu cihetle zahirde tekrar gibi görülürse de hakikatta tekrar yoktur. Çünkü; *evvelki duâ, ikinci haberdir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet;* [Ebu Leheb'in şahsı helâk olsun ve helâk de oldu] yani «Dua kabul olundu ve matlub olan helâk de husul buldu» demektir. Yahut *evvelki*yle murad; *kendinin* ve *ikinci*yle murad; *amelinin helâkidir.* Yani «Ebu Leheb'in kendi ve ameli helâk oldu» demektir. Zira; Ebu Leheb Resulullah hakkında çok hileler düşündü ve çok fenalıklar yapmak için çalıştı, lâkin hiçbirine muvaffak olamadığından bütün amelleri boşa gitti. Binaenaleyh; hâib ü hasir olmuştur. Dünyası ve âhireti harab olduğuna işaret için ellerinin

ikisinin de helâk olduğu beyan olunmuştur. Yahut elinin biri *celb-i menfaata* diğeri *def-i mazarrata* işaret olduğundan «Ebu Leheb'in celb-i menfaat ve def-i mazarrat cihetleri, her ikisi de helâk oldu» demektir. Çünkü Resulullah'a iman etmediğinden celb-i menfaat olmadığı gibi âhiret azabından kurtulmayacağı cihetle def-i mazarrat da yoktur. Şu halde «Ebu Leheb'in elleri bütün hayrattan mahrum oldu» demektir.

Yahut *e v v e l k i h e l â k hakkullahı tanımadığından, i k i n c i h e l â k d e Resulullah'ın hakkını tanımadığındandır.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Ebu Leheb Allah'ın hakkını tanımadığı için helâk olduğu gibi Resulullah'ın hakkını tanımadığı cihetten dahi helâk oldu] demektir.

***

Vâcip Tealâ Ebu Leheb'in zatının helâk olduğunu beyandan sonra malının dahi menfaat vermeyeceğini beyan etmek üzere :

مَا أَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ۝

buyuruyor.

[Ebu Leheb'in malı ve ameli kendinden belâyı defedemedi.]

Yani; Ebu Leheb'e helâk nazil olunca pederinden mevrus olan malı ve kendi kesbettiği ameli nazil olan helâki defedip Ebu Leheb'i muğni kılamadı. Halbuki Ebu Leheb malının her nevi belâdan kendini kurtaracağını itikad ederdi. Hatta Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyet Ebu Leheb'in bu gibi zannını red için varid olmuştur. Çünkü Ebu Leheb «Eğer Muhammed (S.A.) in dediği doğruysa ben onun beyan ettiği azap ve belâyanın cümlesine malımla mukabele ederim» demesi üzerine Cenab-ı Hak bu âyetle onu reddetmiştir.

Âyette beyan olunduğu veçhile Ebu Leheb'in malı ve kisbi hiçbirisi Ebu Leheb'e fayda vermemiştir. Hatta mevsuk rivayete nazaran Bedir vak'asından birkaç gün sonra (Adese) denilen mahalde ölür, leşi üç gün yabanda kalır ve oğlanları bakmazlar. İşte

birçok koyunu, devesi ve sair emvali mevcut olduğu halde hiçbirisi Ebu Leheb'e gelen âfetleri defedemediği gibi leşinin ortada kalmasına bile mani olamadı. Günlerce habis cesedi meydanda kalmış, üç gün sonra oğlanları bazı siyah Arapları ücretle gönderip cenazesini ortadan kaldırmışlardır. Şu halde Ebu Leheb'in pek kat'î güvendiği malından dünyada menfaat göremediği gibi âhirette dahi bir menfaat göremeyeceği şüphesizdir.

Bu âyet-i celile gaipten haber verdiği cihetle mucizedir. Çünkü; vukuât âyette beyan olunduğu veçhüzere zuhur etmiştir. *M a l* la murad; *sermaye* ve *k i s i b* le murad; *sermaye üzerine terettüb eden ticarettir.* (ما) lâfzının *edat-ı istifham olduğuna göre manâ-yı nazım :* [Ebu Leheb'in asıl sermayesi ve o sermayeden hasıl olan ticareti kendisinden belâyayı defi' zımnında hangi hususta te'sir edebilir ve te'sir etmek mümkün müdür?] demek olur. Çünkü *i s t i f h a m ; inkâr için olduğundan* dahil olduğu cümlenin mazmununu inkâr içindir. Yahut *m a l* la murad; *elinde mevcut olan sermayesi* ve *k i s i b* le murad; *her nevi sa'yla hasıl olan amelidir.* Hatta edavet ve hasedinden naşi Resulullah'a yapmış olduğu hile ve hud'aları dahi kisbinde dahildir. Şu halde Ebu Leheb için ne malı ve cah ve mansıbı, ne a'van ve etbaı ve ne de Resulullah'a adaveti ve husumeti ve tedarik ettiği hilelerinden hiçbirisi menfaat vermemiştir.

***

Vâcip Tealâ Ebu Leheb'in geçmişte olan ahvalini beyandan sonra gelecekte göreceği azabı beyan etmek üzere :

سَيَصْلٰى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ۝٣

buyuruyor.

[**Yakında Ebu Leheb alev sahibi ateşe girer.**]

Yani; Ebu Leheb dünyada duçar olduğu azaptan sonra âhiret-

te dahi büyük bir ateşe dahil olur ki o ateş kemâl-i şiddetle alev sahibi olur.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Ebu Leheb'in gireceği ateşin şiddetine ve büyüklüğüne işaret için (نَارًا) lâfzı *azamete* delâlet eden *tenvin*le *nekre* olarak varid olmuştur. O ateşin daima alev sahibi olduğuna işaret için *musahabet* manâsına olan *z â t* lâfzı *alev* manâsına olan *l e h e b* e muzaf olarak varid olmuştur ki «Ebu Leheb bir büyük ateşe dahil olur ki o ateş daima alev sahibi» demektir.

***

Vâcip Tealâ Ebu Leheb'in halini beyandan sonra Ebu Leheb'in hareminin halini beyan etmek üzere :

وَامْرَاَتُهُۜ حَمَّالَةَ الْحَطَبِۚ ﴿٤﴾

buyuruyor.

[Odun götürücü olduğu halde Ebu Leheb'in zevcesi de Cehennem'e dahil olur.]

Yani; Ebu Leheb'in haremi dahi küfürde, Resulullah'a adavette, eza ve cefa yapmakta kocası olan Ebu Leheb'e müşterek olduğundan karı, koca her ikisi beraber Cehennem'e dahil olurlar.

Ebu Leheb'in haremi Resulullah'a şiddet-i adavetine binaen dağdan Muğaylan dikeni ve sair dikenli çalıları arkasında getirir, Resulullah'ın yolunun üzerine saçardı ki bundan maksadı; Resulullah'ın o dikenler üzerine basarak müteezzi olmasıdır. Halbuki Cenab-ı Hakkın sıyanetiyle Resulullah o dikenler üzerinde ipekten döşeme üzerinde yürür gibi gezer, hiçbirisi vücud-u Resulullah'a te'sir etmezdi. İşte bu hatun mefsedet niyetiyle arkasında odun taşıdığı için (حمالة الحطب) yani odun götürücü denmiştir.

Yahut bu hatun dünyada nâs arasında koğuculukla ateş-i fitneyi alevleyip, onun fiili nar-ı fitnenin odunu menzilesinde olduğundan (الجزاء من جنس العمل) kabilinden kıyamet günü Cehennemî

olarak arkasında zakkum ağacı yüklü Cehennem'e gideceğine işaret için (حمالة الحطب) denildiği mervidir. Ebu Leheb'in bundan başka iki haremi dahi bulunduğundan onlardan tefrik için Muğaylan dikeni getirip Resulullah'ın yoluna döken haine bu unvanla yad olunmuştur. İşte bu hatun Ebu Süfyan'ın hemşiresi ve Muâviye'nin halası olup ismi Ümmü Cemil'dir.

فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ ﴿٥﴾

[O hatunun boynunda hurmadan yapılmış ip vardır.]

Yani; Ebu Leheb'in haremi Resulullah'a eziyet etmek üzere dağdan getirmiş olduğu odunu hurmanın lifinden yapılmış ipi boynuna takarak getirirdi. Binaenaleyh; onun boynunda hurma dalından ip bulunurdu. Şu halde o hatunun *birinci sıfatı; odun getirmek* olduğu gibi *ikinci sıfatı da boynunda takılı ip getirmek* olduğu beyan olunmuştur.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette gerek o hatunu ve gerek kocası olan Ebu Leheb'i tahkir vardır. Zira; boyun eşref-i azadan olduğu halde (حبل) lâfzında bulunan *tenvin, tahkir için* olduğu cihetle hakir bir ipin eşref olan boynunda takılı olduğunu beyan her ikisinin de hakaret ve zilletlerini beyan etmektir ki kemâl-i denaetlerini meydana koymaktır. Çünkü; Ebu Leheb Kureyş'in eşrafından ve beytül'izzetten olduğu halde hareminin boynunda bir iple odun getirmesi âdî fakirlerin irtikâb edemeyeceği bir mezellettir.

Cîd; boyun manâsınadır. *Mesed; mutlaka lif* yani *örülmüş ip* demektir. Fakat bu ipin hurmadan veya deve derisinden veya Yemen'de mevcut bir ağacın dalından veya koyun yününden örülmek ihtimali mevcut olduğundan mesedi bu manâlarla tefsir etmişlerse de mutlaka *lif* manâsına olup bir kayıtla mukayyed olmamak tercih olunur. Çünkü; herhangi manâ murad olunsa matlub hasıl olduğundan bir kayıtla takyide ihtiyaç yoktur.

Ebu Leheb, din-i İslâmın âleme dağılmamasına ve Resulullah'ın davasının akîm kalmasına herkesten ziyade çalışanlardan bi-

risidir. Lâkin hiç birşeye muvaffak olmaksızın canını Cehennem'e ısmarlamış, gitmiştir. Çünkü; Ebu Leheb kavminin şeyhi ve reisi olduğu cihetle sît-i Resulullah'ı işitip hakikatı anlamak üzere Mekke'ye gelenler hal-i resulü teftiş için kavmin reisi ve Resulullah'ın amcası olmak münasebetiyle evvelâ Ebu Leheb'i gördüklerinde Ebu Leheb Resulullah'ı zem ve şan-ı nebevilerine yakışmadık birçok şeyler isnad etmekle tenfir ederdi. Binaenaleyh; Ebu Leheb'i gören Resulullah'ı görmeden döner, mahalline giderdi. Bu suretle hareketi neticesi olarak din-i İslâm'ın Ceziret-ül Arab'da suret-i seriada intişarına mani olurdu. Ebu Leheb'in Resulullah'a adavetini açıktan ilân etmesi Resulullah'ın din-i İslâm'a halkı davetini teshilin esbabından olacağına binaen Cenab-ı Hak bu sûrenin evvelinden âhirine kadar Ebu Leheb'le haremi Ümmü Cemil'i zemmedince Ebu Leheb bu zemme tahammül edemeyip husumetini alenen ilâna başlaması üzerine herkes Resulullah'a olan hasedini ve garazını anladığı cihetle Ebu Leheb'in Resulullah hakkında beyan ettiği nâlâyık sözleri hiç kimseye te'sir etmemeye başladığı gibi kendi hakkında herkesin buğz u adaveti de artmıştır ki ondan sonra Ebu Leheb'in günden güne nâs indinde kadri noksanlaşmış ve herkesin nefretini kazanmıştır. Hakka karşı sell-i seyfedip iptale çalışanlar işin bidayesinde parlak ve işi ravaç bulur gibi görülürse de tedricen işin hakikatı anlaşıldıkça kıymetten düşer ve hak olan şeyse yükselir ve binnetice hakka karşı batılın kat'iyen ehemmiyeti kalmaz.

*
**

SURE-İ İHLÂS

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan sûrelerdendir. *Dört* âyeti câmidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ۝١

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen «Hal ü şan oldur ki Allahü Tealâ birdir» de.]

Yani; Allahü Tealâ'nın sıfâtından sana suâl edenlere cevap olarak ey Habibim! Sen de ki «Hal ü şan şol şeydir ki Allahü Tealâ birdir, şeriki ve naziri yoktur».

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile Vâcip Tealâ'nın vahdaniyetine ihtimam için *zamir-i şan* varid olmuştur. Çünkü; zamir-i şanda ibham olduğu cihetle akibinde gelen cümle intizardan sonra vâki olduğu için nüfus-u beşerde te'siri ziyade olur. Binaenaleyh; zamir-i şandan sonra gelen hüküm aranıldıktan sonra ele geçen nimet gibi lezzeti çok olmakla beraber talibi indinde dahi gayet kıymettar olacağında şüphe yoktur. Bu makamda ise zamir-i şandan sonra varid olan cümlenin manâsı vahdaniyet-i İlâhî'yeye taalluk ettiği cihetle itikâdât-ı İslâmiyenin esasını teşkil etmekle ihtimama şayan olduğu beyandan müstağnidir.

(احد) lâfzı; *Vâcip Tealâ'nın sıfatı olup* ispatta başka bir kimseye ıtlakı caiz olmadığından *sıfat-ı hassa* kabilinden olan *ehadiyet*le tavsif olunup Allah'a ve Allah'ın gayrıya ıtlakı caiz olan vârid lâfzıyla tavsif olunmamıştır.

Bazı müfessirînin beyanı veçhile (هو) lâfzı zamir-i şan ol-

mayıp zat-ı İlâhî'den kinaye olunca *manâ-yı nazım:* [Ey Resul-ü Zişan! Sen müşriklere hitaben de ki «Sizin suâl ettiğiniz zat-ı şerif Allahü Tealâ'dır ki o Allahü Tealâ ehadiyetle muttasıf] demektir. Bu makam; sıfât-ı İlâhî'yeyi ma'rifet makamı olduğundan *cemi-i sıfât-ı kemâliyeyi cami ve cümle mahlûkatın lâyıkı veçhüzere hâlikı olduğuna* delâlet eden *l â f z a - i c e l â l* varid olmuştur.

Bu nazımda Cenab-ı Hak insanların *üç sınıfına* ve o sınıfların mertebelerine işaret etmiştir. Çünkü; (هو) zamiri *Vâcip Tealâ'dan kinaye* olduğuna nazaran *ârifîn mertebesine işarettir.* Zira zamirin manâsı; *işte o* demektir. O zamiri ise *mütekellimle muhatab arasında malûm olan şeyden kinayedir.* Binaenaleyh; o manâsına olan zamir ancak ârifler mertebesine işarettir. Çünkü; ârifler zat-ı İlâhî'yi ma'rifette delile muhtaç olmadıklarından onlar için işaret kâfidir.

Ârifler mertebesine işaretten sonra *havass-ı nâs mertebesine* işaret için *lâfza-i celâl* zikrolunmuştur. Zira; onlar Vâcip Tealâ'yı delil ve berahînle ispat ettiklerinden Vâcip Tealâ'nın halkettiği mahlûkatın hilkatında gördükleri acâib-i sanayiinden hâlikın sıfât-ı kemâliye sahibi olduğuna intikâl ettikleri için bu manâyı cami olan lâfza-i celâl varid olmuştur.

Havass-ı nâs mertebesine işaretten sonra *avam-ı nâs mertebesine* işaret için (احد) lâfzı zikrolunmuştur. Çünkü; avam-ı nâs mertebe-i insaniyetin en süflî derekelerinde bulunduklarından Vâcip Tealâ hakkında şirkin butlanına işaret ve tenbih için *vahdaniyet-i İlâhî'yeye sarahaten delâlet eden* (احد) lâfzının zikriyle itikad-ı sahiha irşad olunmuştur ve sûrenin sebeb-i nüzulü de bu manâyı te'yid eder. Çünkü; rivayet-i mevsukaya nazaran Mekke müşrikleri (Âmir b. Tufeylî) yi Resulullah'a göndererek derler ki «Eğer Muhammed (S.A.) nübüvvet davasından vazgeçerse biz ona her türlü fedakârlığı yapacağız». Müşriklerin taleplerini (Âmir b. Tufeylî) Cenab-ı Peygambere bu suretle söyleyince Resulullah Âmir'e «Ben onlardan hiçbir şeyde fedakârlık istemem, ancak ben Allah'ın resulüyüm, onları Allah'ın ibadetine davet ederim» cevabında bulunur. İşbu cevab-ı peygamberiye mukabil müşriklerin

«Rabbisini bize tavsif etsin» demeleri üzerine Allahü Tealâ bu sûreyi inzâl buyurmuştur.

Bu sure-i celilenin birçok ismi vardır. Meselâ *bu sûrenin mazmununa itikad etmek Cehennem ateşinden halâs ettiği için* S u - r e - i İ h l â s denmiştir. Yahut *ma'rifet-i İlâhî'ye bu sûrenin manâsını tamamıyla bilmekle olacağına binaen* S û r e - i M a ' - r i f e t denmiştir. Yahut *bu sûre kıraet olunduğunda işitmek için melekler hazır olmasına binaen* S û r e - i M a h z a r denmiştir. Yahut *vahdaniyete delâlet ettiği için* S u r e - i T e v - h i d denmiştir. Yahut *sûrenin manâsı dinin esasını teşkil ettiği için* S u r e - i T e v h i d denmiştir. Yahut *sûrenin manâsı dinin esasını teşkil ettiği için* S u r e - i E s a s denmiştir. Yahut *tilâveti Cehennem'den necata sebep olduğundan* S u r e - i N e c a t denmiştir. Yahut *insanların kalplerini nurlandırdığı için* S u r e - i N u r denmiştir. Velhasıl birşeyin isminin çok olması o isimlerden herbirinin ayrı ayrı bir fazilete delâlet ettiği cihetle o şeyin faziletinin çok olmasına delâlet ettiğinden bu sûrenin fazileti pek çoktur. Hatta cümle-i fezailinden birisi de bu sûreyi kıraet Kur'anın üçte birini kıraet menzilinde olduğu birçok ehadis-i celileyle sabittir. Çünkü, *K u r ' a n ı n h u l â s a - i a h - k â m ı ; zatullah ve sıfâtullahla nübüvvet, ahval-i dünya ve ahval-i âhiretten ibarettir.* Şu üçten bir kısm-ı mühimmi olan zatullah ve sıfâtullaha müteallik olan mesaili bu sûre tamamıyla ifade ettiğinden Kur'andan maksudun üçte birini cami olduğu cihetle Kur'anın üçte birini kıraet mesabesinde olmuştur.

Gerçi zatullaha ve sıfâtullaha müteallik mesail diğer sûrelerde dahi varsa da bu sûre yalnız bu meseleye münhasır olduğu cihetle hususiyetine binaen faziletinin ziyadeliği hadis-i şerifle de sabittir. Amma bu mesele diğer sûrelerde başka meselelerle karışık olduğundan hususiyetleri olamamıştır ki Kur'anın üçte biri mesabesinde olsun, bittabi' olamaz.

*
**

Vâcip Tealâ bu sûrede vahdaniyetine işaretten sonra zat-ı ülûhiyeti cemi-i havayicde maksud olduğunu beyan etmek üzere :

اَللّٰهُ الصَّمَدُ

buyuruyor.

[Allahü Tealâ def-i ihtiyaçta cümlenin merciidir.]

Yani; ehadiyet ve sair sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf olan zat-ı ülûhiyet kulların cemi-i ihtiyaçlarını defi'de cümlesinin merciidir.

S a m e d lâfzı; kendisine tagayyur ârız olmaz bir Vâcibülvücud manâsına olduğuna nazaran *cümlenin manâsı:* [Allahü Tealâ zatında ve sıfâtında kendisine tagayyur ârız olmaz Vâcibülvücud, sabit ve daim bir zat-ı lâtiftir ki cümle malûmata âlimdir] demek olur. Çünkü; bilcümle ibadın havayicini kaza etmek ilme ve kudrete tavakkuf ettiğinden *s a m e d* lâfzı *Vâcip Tealâ'nın âlim ve kaadir olduğuna* delâlet eder. Yahut *s a m e d* demek; *Allahü Tealâ istediğini işler ve murad ettiği şeyle hükmeder, kazasını ve hükmünü reddedici birşey yoktur.* Yahut *s a m e d* demek; *zevali mümteni', fevkında hiç kimse bulunmaz bir ganiyy-i mutlaktır. Zira; kimseye ihtiyacı yok, zevalden münezzeh ve ebedî demektir.* Yahut *s a m e d* demek; *yemez, içmez, yatmaz, oturmaz, uyumaz ve kendine asla ayıp ve âfât tarî olmaz* demektir. Şu halde *Allahü Tealâ'nın zatında terkib ve te'lif olmadığını* (الله احد) kelâmı beyan ettiği gibi *şerik ve nazirden münezzeh olduğunu da* (الله الصمد) cümlesi beyan etmiştir. Çünkü *s a m e d ; vücub-u zatîye delâlet ettiği cihetle* sıfât-ı selbiyenin hepsine delâlet eder. Şu halde *şerik ve naziri olmamaya dahi delâlet eder.* Çünkü; şerikten münezzeh olmak da sıfât-ı selbiye cümlesindendir. Velhasıl samed hakkında beyan olunan manâların cümlesi sahih olduğundan herhangi manâ murad olunsa manâ-yı nazım doğru ve makama münasiptir.

Samedin manâsında hulâsa; Allahü Tealâ herşeyden müstağni, cemi-i ihtiyaçtan beri, evlâd ü iyalden münezezh ve cümle eşyayı icad ettiği gibi herbirinin ihtiyacını def'a kudretinin kâfi olmasıdır.

*
* *

Vâcp Tealâ zat-ı ülûhiyetinin herşeyden müstağni olduğunu icmalen samed lâfzıyla beyandan sonra o icmali tafsil etmek üzere veled ve validden müstağni olduğunu beyan zımnında :

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ bir kimseyi doğurmadı ve kendisi bir kimseden doğmadı.] Zira; Allahü Tealâ'ya mücanis bir kimse yok ki onunla ülfet ve ünsiyetten çocuk meydana gelsin ve hiçbir şeye ihtiyacı yok ki bir yardımcıya muhtaç olsun, zatına fena ârız olmaz ki bir halefe ve zürriyete ihtiyaç hasıl olsun, inkıraz ve izmihlâl korkusu yok ki âkıbeti muhafaza için bir velede ihtiyacı olsun. Velhasıl vücudu vâcip ve bekası sabit olduğu için velede ihtiyacı yok ki velet tasavvur olunsun. Allahü Tealâ diğer birşeyden doğmadı. Zira; kadim olduğundan kendinden evvel birşey bulunmadı ki ondan doğmuş olsun, olamaz. Çünkü; eğer Vâcip Tealâ birşeyden doğmuş olsa hâdis olacağı cihetle bir mucide muhtaç olur. O mucid de diğer bir mucide muhtaç olarak ya ilâ gayrinnihaye gider, teselsül olur. Teselsül ise ilm-i kelâmda beyan olunduğu veçhile batıldır. Şu halde Cenab-ı Hakkın hâdis olması da batıldır. Yahut silsile bir vâcibe müntehi olur. İşte o vâcip de Vâcibülvücud olacağı cihetle matlûb sabit olur. Binaenaleyh; Vâcip Tealâ'nın kadim olduğu sabit olduğundan diğer birşeyden doğmadığı dahi sabittir.

Müşrikler meleklerin pederi, Yahûdiler Üzeyir (A.S.) ın pederi, Nasârâ İsa (A.S.) ın pederi Vâcip Tealâ olduğunu iddiâ ettiklerinden şu batıl itikatları evvelemirde reddolmak üzere Cenab-ı Hak valid olduğunu nefyi mevlûd olduğunun nefyi üzerine takdim buyurmuştur. Çünkü; Vâcip Tealâ'nın mevlûd olduğunu iddiâ eden olmadığından ehemmi mühim üzerine takdim kaidesine binaen valid olduğunu nefyetmek ehem ve elzemdir.

***

Vâcip Tealâ sûrenin bidayesinden buraya kadar sıfât-ı İlâhî'yesinden bazılarını beyandan sonra evsaf-ı İlâhî'yenin cümlesinin neticesini beyan etmek üzere :

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ ۝

buyuruyor.

[Allahü Tealâ'ya hiçbir kimse mesîl ve nazir olmadı.]

Yani; Vâcip Tealâ'nın ezelen ve ebeden zatı ve sıfâtı kemâl üzere olup asla noksan ve zeval ârız olmadığından mümkünattan hiç bir şey kendine benzemedi.

Çünkü benzemek; cinsiyet iktiza ettiğinden ve Vâcip Tealâ'nın mahlûkattan hiçbir şey kendine mücanis olmadığından vücuduna hiçbir şey benzemediği gibi müsavi de olamadı. Zira; Vâcip Tealâ'nın vücudu zatından olup sair mevcudatın vücutları ise kendilerinin gayrılardan olduğu cihetle mevcudat-ı sairenin vücuduna adem târî olur, Vâcip Tealâ'nın vücuduna ise asla adem târî olmadığından elbette vâcibin vücuduna mümkünatın vücudu müsavi olamaz. Kezalik Vâcip Tealâ'nın sıfâtına dahi mahlûkatın sıfâtı müsavi olamaz. Zira; Vâcip Tealâ'nın sıfâtı kadim olup mahlûkatın sıfâtı hâdistir. Binaenaleyh; kadim hadise müsavi olamaz. Çünkü kadim; zevalden masun, hâdis ise zevale ma'ruzdur. Binaenaleyh; hâdis, kadime hiçbir zamanda müsavi olamaz.

Bu sûrenin evvelinde Vâcip Tealâ'nın zatından envâ-ı kesreti, Nasâra'nın teslisini, sair erbab-ı şirkin şirklerini redde *ehad* lâfzı delâlet ettiği gibi kerim ve rahîm olduğuna dahi *samed* lâfzı delâlet eder. Çünkü; insanların cemi-i ihtiyacında Vâcip Tealâ'nın maksud olması o ihtiyacatı kazaya kaadir olmasına delâlet ettiği gibi vermesi caiz olan herşeyi kullarının istihkakına göre verip buhletmediğine ve ihsanı bir menfaat mukabilinde veya def'-i mazarrat için olmayıp yalnız lutf u kerem kabilinden olduğuna dahi delâlet eder. Allahü Tealâ'nın hiçbir şeyden müteessir olmayıp, birşeyin eser ve icadıyla olmadığına (لم يلد ولم يولد) cümleleri delâlet ettiği gibi mahlûkattan Vâcip Tealâ'ya şerik ve nazir olarak birşeyin bulunmadığına dahi (ولم يكن له كفوا احد) cümlesi delâlet eder.

*
**

SURE-İ FELÂK

Medine-i Münevvere veyahud Mekke-i Mükerreme'de nazil olan sûrelerdendir. *Beş* âyeti camidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ

[Ey Resul-ü Mükerrem! Sen «Sabahın Rabbisine sığınırım» de.]

Yani; ey Habibim! Sana düşmanların tarafından gelmesi me'mûl olan zararı def'için «Âlemin karanlıklarını kaldıran sabahın Rabbisine sığınırım» demekle Cenab-ı Hakkın himayesine iltica et.

Bu makamda beden-i insana isabet edecek zararlardan istiâzeyle emrolunduğundan insanı muhafazada rububiyetin te'siri ziyade olduğu cihetle *Rab* ism-i şerifi *Felâk* lâfzına izafetle ihtiyar olunmuştur. Zira istiazeden maksad olan her türlü sıyaneti; terbiye sıfatı açıktan beyan ettiğinden *Rab* ism-i şerifi varid olmuş ve istiâzede diğer isimler üzerine tercih olunmuştur.

Bu âyette zıyasıyla gecenin karanlıklarını kaldıran sabahın Rabbisine iltica edenlerin musibetlerini Cenab-ı Hakkın izale edeceğine işaret için *sabah* manâsına olan *f e l â k* lâfzı varid olmuştur. Çünkü; Cenab-ı Hakka iltica edenlerin tazarru ve niyazlarının kabulü sabah vaktinde her vakitten daha ziyade mercüv olduğundan sabah vakti diğer vakitler üzerine tercihe şayandır. Zira sabah vakti; muztar olan kimselerin duâ ve günah sahibi olanların tevbe ve istiğfar edecekleri bir zaman olduğu bazı nususla sabittir. Vaki sabah mahşerden bir nümune olduğu cihetle dahi

sarahaten zikre şayandır. Çünkü; gece uykusu sebebiyle emvata benzeyen nâs sabah vakti kabirden kalkar gibi uykudan uyanarak bazıları sermayeli ve bazıları sermayesiz müflis ve perişan bir halde çarşıya, pazara giderler. İşte herkesin ihraz etmiş olduğu mevkide arz-ı endam etmesi arsa-i mahşere benzer. Binaenaleyh; vakt-i sabah mahşerden bir nümune olduğu cihetle diğer evkat üzerine tercihe şayandır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak darlıktan sonra bolluk ve karanlıktan sonra aydınlık ihsan edeceğine ve istiâze edenleri, istiâze ettikleri şeylerden kurtaracağına ve bab-ı İlâhî'ye kemal-i ciddiyetle müracaat lâzım olduğuna işaret için karanlıktan sonra *aydınlığa* delâlet eden *felâk* lâfzı varid olmuş ve *Rab* ism-i şerifi ona *muzaf* kılınmıştır.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *f e l â k ; sabah* manâsına olduğu gibi *mahlûkat* manâsına dahi olur. Şu halde *manâ-yı âyet :* [Cemi-i mahlûkatın Rabbisine sığınırım] demektir. Çünkü; bu misilli makamda lâfzın şâmil olduğu manâlardan bazılarını bazı ahar üzerine lâzım gelmesin için kelimenin evvelinde bulunan (الف لام) ı, *istiğraka hamletmek* kavaid-i Arabiye iktizasındandır. Binaenaleyh *m a h l û k a t* la murad; *mahlûkatın cemi-i efradıdır,* yoksa bazısı değildir, bu manâda cümle mahlûkat olduğu gibi vakt-i sabah dahi mahlûkat cümlesinden olduğu cihetle hem ta'zim, hem de ta'mim olduğundan makama daha muvafıktır.

Yahut *f e l â k ; Cehennem'de bir derenin ismidir.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Âsîlere azab için Cehennem'de halkolunan derenin Rabbisine sığınırım] demektir. *F e l â k* ın *Cehennem'de bir dere* manâsına olması ashab-ı kirâmdan bazılarının rivayetine müsteniddir. Çünkü; ashaptan bazı zevat Şam'a geldiklerinde görmüş oldukları yüksek konakları seyr ü temaşa ederken «Bunlar için gıpta etmem. Zira; bunların arkasında felâk vardır» deyince hazır bulunanlar tarafından «Felâk nedir?» suâline cevap olarak «Felâk; Cehennem'de bir deredir. Her ne zaman açılırsa ehl-i Cehennem hararetinin şiddetinden uzun sadayla çağrışırlar» buyurmuşlardır.

*
* *

Vâcip Teâlâ zatına iltica olunmasını emrettikten sonra kimlerin şerrinden istiâze etmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ

buyuruyor.

[Mahlûkatın şerrinden mahlûkatın Rabbisine iltica ederim.]

Yani; ins ü cinden ve sair eza verecek şeylerin şerrinden mevcudatın Rabbisine sığınırım.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu makamda (ماخلق) la murad; şerrinin çokluğuna binaen yalnız *şeytan* olmak ihtimali varsa da esah olan *cemi-i mahlûkatın murad olunmasıdır*. Çünkü maksat; insana zarar verecek şeylerin cümlesinden istiâze etmek olduğundan ins ü cinden insana zarar etmek ve şer yapmak şanından olan bilcümle mahlûkattan istiâze etmek insan için daha muvafık ve istiâze makamına daha ziyade münasiptir. Hatta *zarar verecek hastalıkların, kaht u galânın, envâ-ı belâyânın, âfât-ı semaviye ve arziyenin cümlesine şamildir*. «İnsana zarar verecek şeyleri Allahü Teâlâ halkettiği cihetle Allah'ın halkettiği şeyden Allahü Teâlâ'ya iltica etmek nasıl olur?» unvanında varid olan suâl mündefidir. Çünkü; kahrından lutfuna ilticanın cevazı Resulullah'ın (اعوذ بك منك) hadis-i şerifiyle sabittir. Yani «Ya Rab! Senden sana sığınırım» demektir.

Allah'ın halkı, hikmeti mutazammın ve maslahata muvafık olduğu cihetle abdin ledünniyatını bilmediğinden kendi hakkında şer addettiği şey hakikatta ve hadd-i zatında savab olmasına mani olamaz. Binaenaleyh; firâk-ı dâlleden Mu'tezile'nin «Allah'ın mahlûkuna şer demek caiz olmaz» diyerek itirazları varid olmaz. Çünkü; nefselemirde savab olan birşeyin insan hakkında şer olması onun ayn-ı hikmet olmasına mani olamaz. Meselâ yılan denilen hayvanın halkolunmasında bizim bilmediğimiz birçok hikmetler vardır. Lâkin bu hikmetler yılanın insanlar hakkında şer olmasına mani değildir.

İnsana gelecek musibet ve isabet edecek şer her ne kadar ka-

za-yı İlâhî ve kader-i sübhânîyle ise de kaza ve kader abdin Rabbisine iltica etmesine mani olamayacağından Cenab-ı Hak insanlara mutlaka istiâze etmeleriyle emir buyurmuştur. Çünkü abdiçin vazife; ubudiyet olduğu gibi daima abd herşeyin esbab-ı âdiyesini aramakla da mükelleftir. Binaenaleyh; kaza ve kadere havaleyle abdin sâkit ve samit oturması ve herşeyden el çekip muattal kalması caiz değildir. Şu halde Allah'ın takdiri abdin sa'yına ve çalışmasına mani olamaz. İşte şu esasa binaen bazı itikatsızların «Takdir olunan birşeyin iltica ile reddolunmayacağına binaen iltica ile emirde fayda yoktur» diyerek itirazları merduddur. Zira; abdiçin emre imtisalle ubudiyetine devam etmek lâzımdır.

***

Vâcip Tealâ istiâze olunacak şeyleri (من شرما خلق) cümlesiyle icmalen beyandan sonra o icmali tafsil etmek üzere :

وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ ۝

buyuruyor.

[Karanlığı âlemin her cüz'üne dahil olup her yeri ihata ettiği vakit gecenin şerrinden mahlûkatın Rabbisine sığınırım.]

Yani; her âfetin zamanı olan gecenin karanlığı âlemi ihata ettiği vakit gecenin şerrinden Allahü Tealâ'ya iltica ederim.

Fahri Râzi ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile gecenin karanlığı sebebiyle yırtıcı hayvanlar, ins ü cinnin şeytanları ve insana eza verecek her türlü âfetler şayi olup, şerrin vukuu gündüze nispetle çok olduğu cihetle gece mahlûkat içinde dahil olduğu halde ayrıca zikrolunmuş ve şerrinden istiâzeye şayan görülmüştür.

G a a s ı k ; karanlığı tamamıyla yeryüzünü ihata eden gecedir. V e k a b ; duhul manâsınadır. Yahut *g a a s ı k ; husuf sebebiyle ziyası zail olan kamerdir.* (اذا وقب) *o kamerin tutulması sebebiyle karanlığa dahil olmasıdır.* Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Husuf zamanında ziyasının zail olmasıyla karanlığa dahil olan kamerin şerrinden kamerin Rabbisine sığınırım] demektir.

Çünkü; vakt-i husuf yani ayın tutulması kullarına tenbih için taraf-ı İlâhî'den gazabın eseri izhar olunduğu bir zaman olduğu cihetle o zamanın şerrinden istiâzeye şayandır.

Yahut *ğ a a s ı k* la murad; *ayın son günleridir.* Zira; ayın son günleri ziyasının zevaliyle karanlığa dahil olduğundan istiâzeye lâyıktır. Hatta sûrenin sebeb-i nüzulü olan sihrin tesiri o günlerde her vakitten ziyade olduğundan bazı kimselerin sıhhatını ihlâl için sihredenler ayın son günlerinde sihre devam ettikleri bazı kitaplarda görülmektedir, ehl-i nücumun sözleri de bu manâyı te'yid eder. Çünkü; onlar «Ayın on beşinden sonra ziyası noksan oldukça nühûseti ziyadelenir. Binaenaleyh; ayın son günleri, nühusetinin gayet ziyade olduğu zamandır» demekle ayın âhirinde nühuset vardır itikadında bulunduklarından kötü olmasını arzu ettikleri işlere o günlerde başlarlar.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bazı rivayete nazaran *ğ a a s ı k* la murad; *süreyya yıldızlarıdır.* *V e k a b* la murad; *süreyyanın kaybolduğu zamandır.* Yani «Süreyya yıldızları insanların gözlerinden kaybolduğu zaman şerrinden Cenab-ı Hakka iltica ederim» demektir. Çünkü süreyyanın kaybolduğu zaman insanlarda hastalık çok olduğundan istiâzeye şayandır.

Yahut *ğ a a s ı k* la murad; *insana ârız olan her şerdir.* *V e k a b* la murad; *o şerrin hücumudur.* Buna nazaran *manâ-yı nazım:* [İnsana ârız olan her şerden hücum ettiği zaman istiâze ederim] demektir.

***

Vâcip Tealâ gecenin şerrinden istiâzenin lüzumunu beyandan sonra sâhirlerin şerlerinden istiâzenin lüzumunu beyan etmek üzere :

وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ۝

buyuruyor.

[İpliğe bağladıkları düğümlere üfürükle sihredenlerin şerrinden mahlûkatın Rabbisine iltica ederim.]

Yani; ipliğe düğüm yapmakla ve efsunla o düğüme sihredenlerin şerlerinden Cenab-ı Hakka sığınırım.

(نفث); *tükürükle üfürmektir. U k a d ; ukdenin cemidir. U k d e ; ipliğe bağlanan düğümdür.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [İpliğe bağlanan düğümlere az az tükürükle üfürücü ve sihredici taife-i nisvanın şerrinden mahlûkatın Rabbisine sığınırım] demektir. Bu misilli sihrin vukuu kadınlarda çok olduğuna işaret için hatunlara mahsus olan lâfızla varid olmuştur.

Fahri Râzi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu ve bundan sonraki sûrenin sebeb-i nüzulü; Yehûd taifesinden (Lebid b. A'sam) denilen Yahudinin Resulullah'a yapmış olduğu sihirdir. Çünkü; rivayet-i mevsukaya nazaran Resulullah'a hizmet eden bir Yahudi çocuğu vasıtasıyla Resulullah'ın başının kıllarından birkaç tel elde ederek kızlarıyla beraber sihreder. Bundan müteessir olarak Resulullah birkaç gün hasta olur ve hastalığın derecesi gün be gün tezayüd eder. Vücud-u Resulullah za'fa başlayınca Cibril gelir ve Yehûd'un sihrettiğini ve sihri niçin yaptığını ve (Ris) denilen kuyuya sihri attığını, o sihri kuyudan çıkardıktan sonra bu sûreleri okursa sihirden kurtulup şifayab olacağını haber verir. Resulullah (Ali), (Zübeyir), (Talha) ve (Ammar) (R.A.) Hazaratını gönderir. Onlar kuyunun suyunu çekerler, dibinde olan taşı kaldırır ve altından bir ipliği on bir düğümle düğümlenmiş olduğu halde bulur ve alırlar, Resulullah'a getirirler. Resulullah bu iki sûrede mevcut on bir âyetten herbirini okudukça düğümün biri çözülür, vücud-u nebevileri pâklenir. Hatta on birinci âyet hitam bulunca biiznillâhi tealâ marâz-ı Resulullah vücudundan tamamen sıyrılır, çıkar ve âfiyeti yerini bulur. Ashab-ı kiram Yehûd'un katli için istizan etmişlerse de izn-i Resulullah vâki olmamıştır. Çünkü; Resulullah nefsi için bir kimseye gazab etmez, intikam almak da istemezdi. Resulullah'ın sihirden müteessir olması nübüvvetine halel getirmez ve şan-ı nebevîlerine noksan îrâs etmez. Çünkü; kendileri beşer olduğu cihetle nefret icab etmeyen avarız-ı beşeriyeden enbiya-yı ızam hazaratı müteessir oldukları gibi bizim peygamberimiz de müteessir olmuştur. Bu vesileyle Cenab-ı Hak kullarına cümle mahlûkatın şerrinden istiâzenin lüzumunu ve şu sûrelerin okunmasını ta'lim buyurmuştur.

Bazı rivayette *n e f f â s â t* la murad; *Resulullah'a sihreden Yahudinin kızlarıdır* denmişse de esah olan *İpliğe sihreden kadınların cümlesine şamildir* ve lâfz-ı âyete muvafık olan da budur.

Yahut *n e f f â s â t* la murad; *mutlaka nisvandır.* *U k a d* la murad; *erkeklerin rey ü tedbirleri ve azimleridir.* Buna nazaran *manâ-yı âyet:* [Taife-i ricali bir reyden diğer reye, bir azimetten diğer azimete envâ'-ı hile ve desiseyle tebdil eden ve çeviren nisvanın şerrinden âlemin Rabbisine sığınırım] demektir. Çünkü; ricalin kalplerinde nisvanın muhabbetleri şiddetli olduğundan çok zamanda meramlarını tervic için birçok hileler irtikâb ederek erkekleri reyden reye döndürürler, mehlekeden mehlekeye atarlar ve uçurumdan uçuruma sürüklerler. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bunların şerlerinden istiâzeyle emir buyurmuştur. Lâkin şu manâ vukuâta muvafıksa da mâna-yı evvel sahirler hakkında olmakla sebeb-i nüzule muvafık olduğu cihetle ekser-i müfessirîn manâ-yı evveli tercih etmişlerdir.

Bu âyet-i celilede şerlerinden istiâzeyle emrolunan üfürükçüler ile sahirler olduğu cihetle mezmum olan sihir tarikıyla vaki olan üfürüktür, yoksa bazı ehadis-i celilede beyan olunduğu veçhile efsun meşrudur, mezmum değildir. Binaenaleyh; bu âyet meşru olan efsuna şamil olamaz. Zira; bazı emraza okumakla tedavinin cevazını Resulullah'tan ve ashabtan görüldüğü veçhile ulema-yı İslâm kabul etmişlerdir. Çünkü; cevazına delâlet eden birçok hadisler vardır. Kütüb-ü ehadiste muhaddisîn-i ızam; *efsun* hakkında varid olan hadisleri beyan için birer fasl-ı müstakil ihtiyar etmişlerdir. Hatta bu iki sûre nazil olduktan sonra hastalığından şikâyet edenlere Resulullah bu sûreleri okumakla tedavi buyurur ve bilhassa isabet-i ayn için bu sûrelerin okunmasını tavsiye ederlerdi, birgün (Ümeys kızı Esmâ) (R.A.) huzur-u Resulullah'a gelerek «Ya Resulallah! Ca'fer'in çocuklarına sür'atla isabet-i ayn vâki oluyor, ben efsun yapayım mı?» deyince Resulullah «Evet! Yap. Zira; kaderi ileri geçer birşey olsaydı isabet-i ayn olurdu» buyurmuştur. Velhasıl bunlar ve bunların emsali Kur'anla ve elfaz-ı ehadisle olmak şartıyla efsunun cevazına delâlet eder birçok deliller

vardır. Amma efsunun men'ine dair varid olan rivayetler, Kur'andan ve ehadisten başka manâsı anlaşılmayan birtakım elfazla efsunun caiz olmamasına hamlolununca rivayetler arasında münafat kalmaz. Çünkü; kelâmullah ve kelâm-ı Resulullah'la olan efsun caiz ve bunların gayrıyla olan efsun caiz değildir. Ancak sihir için olan efsun suret-i katiyede haramdır.

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ ۝

[Hased ettiği vakitte hâsidin şerrinden mahlûkatın Rabbisine sığınırım.]

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile hased eden kimse hased ettiği kimsenin nimetinin zevaliyle müteselli olduğundan daima o nimetin izalesine hileyle çare aradığı cihetle her türlü iftira ve buhtanlara ve sair mazarrat îkaına cesaret etmesine binaen Cenab-ı Hak hâsidin şerrinden istiâzeyle emretmiştir.

Bu sûrelerin nüzulünde Resulullah fevkalâde mesrur olmuştur. Çünkü; bu sûrelerde dinî ve dünyevî şerrinden istiâze lâzım olan herşeyin bulunması ve onlardan istiâzeyle emrolunması mucib-i mesruriyet olmuştur.

Hâsidlerin bazılarının hasedi şer olmadığına işaret için *hâsid* lâfzı *nekre* olarak varid olmuştur. Zira; hayrat ü müberrat hakkında hased gıpta kabilinden olduğu cihetle şer olmak şöyle dursun belki memduhtur. Çünkü bu misilli hased; yapılan hayratın izalesini arzu etmek değildir, belki kendisinin nail olamadığına tahassürden ibarettir. Bu gibi tahassür ise ayn-ı ibadettir.

***

SURE-İ NÂS

Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. *Altı* âyeti midir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِۙ

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen «Nâsın Rabbisine sığınırım» de.]

Yani; sen şeytanın şerrinden nefsini muhafaza için «Mahlûka- eşrefi olan insanların hakiki terbiyelerini veren, umurlarını bir, menfaatlarını ihsan ve mazarratlarını defeden Rablerine il- ederim» de ki şeytan'ın vesvesesinden nefsini halâs etmiş ın.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bundan evvelki sûrede *felâk* *cemi-i mahlûkat* manâsına olduğuna nazaran *Rab* lâfzı *cemi-i* *lûkata muzaf kılınmışken* bu sûrede yalnız *eşref-i mahlûkat* *nâsa muzaf kılınmıştır.* Zira evvelki sûrede istiâzeyle emir; ce- i mahlûkatın şerrinden istiâze olup bu sûredeyse insana vesvese ı şeytan'ın şerrinden istiâzeyle emir olduğundan bu sûrede yal- insana muzaf kılınmıştır. İnsan mahlûkatın eşrefi olduğu cihet- sanın Rabbisi olan Vâcibülvücud'un herşeyin Rabbisi olduğu viyetle sabit olduğundan insan tercih olunmuştur.

***

Vâcip Tealâ insanların Rabbisi olduğunu beyandan sonra ma- ve ma'budu olduğunu dahi beyan etmek üzere :

مَلِكِ النَّاسِۙ اِلٰهِ النَّاسِۙ

buyuruyor.

[Nâsın maliki ve ma'budu olan Rabbisine sığınırım.]

Yani; ey Habibim! Sen şeytanların vesvesesinden halâs için de ki «Ben şeytan'ın vesvesesinden insanların ma'budu ve maliki olan Rabbine iltica ederim».

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile bu âyetlerde tertib üzere insanların kat'edecekleri derecelere işaret olunmuştur. Çünkü; insanlar herşeyden evvel zahirde kendilerine ihsan olunan nimetleri görmek ve bilmekle o nimetleri ihsan eden zatın Rab olduğunu ve müdebbir-i umur olup kullarının halini ıslaha kaadir olduğunu tefekkür ederek o zatın rububiyet sıfatıyla muttasıf olduğunu öğrenir, ona itikad eder. Bundan sonra düşünür ki bu kadar mahlûkata ve bilhassa insanlara bu nimetleri vermeye kaadir olan zatın ganiyy-i mutlak olup hiçbir kimseye ihtiyacı olmayacağını idrak ederek bu zatın malik-i hakîkî olduğuna intikalle onun malikiyetine itikad eder. Bundan sonra bu âleme tamamıyla malik ve kemâl-i tasarrufla mutasarrıf olan zatın sıfât-ı celâliye ve cemaliyesini düşünerek evsafının akıllara hayret verdiğini görünce şu malikiyet mücerret galebe ve işlerinin tedbiriyle olmayıp belki tasarruf-u küllîyle tasarruf üzere kudret-i tâmme iktiza eden ülûhiyet üzerine bina olunmuş ma'budiyet tarikıyla olduğunu idrakle ibadete başlar. İşte şu meratibe işaret için Vâcip Tealâ bu sûrede evvelâ *rububiyetini,* saniyen *malikiyetini* ve salisen *ma'budiyetini* beyan buyurmuştur.

Bu âyetlerde nâsın şerefine delâlet için nâs lâfzı tekerrür etmiştir. Zira; kavaid-i Arabiyede izafetle hasıl olan şeref bazan muzafa, bazan muzafünileyhe ait olduğundan burada şeref muzafünileyh olan nâsa aittir. Çünkü; Cenab-ı Hak zatını nâsın Rabbisi, maliki ve ma'budu olmakla ta'rif buyurmuştur. Bu ta'riften hasıl olan şeref elbette nâsa râcidir. Zira; insan için Vâcip Tealâ'nın ter-

biyesi altında bulunmak, memlükü olmak ve ma'bud ittihaz ederek ubudiyet noktasında sebat etmek gibi bir şeref olamaz.

***

Vâcip Tealâ istiâzeyle emrettikten sonra kimin şerrinden istiâze olunacağını beyan etmek üzere :

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ۝ الَّذٖي يُوَسْوِسُ فٖي صُدُورِ النَّاسِ ۝

buyuruyor.

[Zikrullahtan kaçarak fırsat buldukça nâsın kalplerine vesvese koyan şeytan'ın şerrinden nâsın Rabbisine sığınırım.]

Yani; nâsın kalplerini itikad-ı haktan duçar-ı halel eden ve zikrullahı gördüğünde hilesini te'hir edip fırsat buldukça vesvesesine devam eden şeytan'ın şerrinden insanların ma'budu ve maliki olan Allahü Tealâ'ya iltica ederim.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile *v e s v a s ; gizli sada* manâsınadır. Kesirle *v i s v a s* okunursa *masdardır.* Bu makamda *v e s v a s* la murad; *şeytan'dır.* Çünkü şeytan'ın âdeti; daima işitilmez derecede gizli sözlerle insanları idlâl etmek olduğundan mübalâğa tarikıyla *şeytan'a v e s v a s* denilmiştir. Yani «şeytan'ın vesveseye o kadar devamı var ki keenne ayn-ı vesvesedir» demek olur. İnsan zikrullahla meşgul olduğunda kemal-i şiddetle çekinip hileyle vakit geçirdiğinden hilesini bazan te'hir ettiğine işaret için *şeytan'a h a n n a s* denilmiştir.

S u d û r ; insanların göğsü ise de zikr-i mahal irade-i hal kabilinden *s u d û r* la murad; *insanların kalpleridir.* Zira kalp; insanın göğsünün sol tarafında olduğu gibi şeytan'ın vesvesesi dahi kalpte olur. Buna nazaran *manâ-yı nazım :* [Şol şeytan'ın şerrinden Allahü Teâlâ'ya sığınırım ki o şeytan zikrullah olduğunda insandan kaçar vesvesesini te'hir eder, fırsat buldukça kulûb-u nâsı evham ve hayalâtla haktan idlâle çalışır] demektir.

***

Vâcip Tealâ şeytan'ın bazı sıfatlarını beyandan sonra şeytan'ın nevilerini beyan etmek üzere :

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ۝

buyuruyor.

[O şeytan cinle insandan olduğu halde vesvese eder.]

Yani; insanı idlâl edip haktan ayırmaya çalışan şeytan cinden olduğu gibi insandan dahi olur. Binaenaleyh; her ikisinin şerrinden nâsın Rabbisine sığınırım demektir.

Fahri Râzi'nin beyanı veçhile insanı iğfâl eden; göze görünmez gizli surette kalbe hutur eden ve zihni tırmalayan vehmiyat kabilinden olursa cinden olan şeytan'ın vesvesesi kabilindendir. Amma insanın kendi cinsinden bazı kimseler tarafından hilâf-ı hakikat şeylerle göz görerek, kulak duyarak vâki olan idlâl insanın şeytanları tarafındandır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak insanı idlâl eden gerek insandan olsun ve gerek cinden olsun her ikisinin şerrinden istiâze lâzım olduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur. Şeytan'ın cinden bir sınıf olduğuna bu âyet delâlet eder.

S O N

H Â T İ M E

HULÂSAT'ÜL BEYÂN FÎ TEFSÎR'İL KUR'ÂN isimli on beş cildlik, bu muazzam eserin yeniden tab' ü neşri, inayet-i Hakla, tamamlanmış oluyor.

Merhum İsmail Safa'nın; âyât-ı Kur'aniyyeden mülhem olarak:

«Bir şahika balâsına inseydi kitabın»
«Ey kahir-i mübdi'»
«Eylerdi serapa cebeli havf-i itâbın»
«Hâşi', mütesaddi'»

mısra'lariyle kudretine işaret ettiği Kur'ân-ı Kerîm'in; tefsiri — düşünce kabiliyyetinden mahrum olmayan herkes için — emsalsiz ve ruhânî bir hazinedir.

Konya mebus-u sabıkı, merhum Hâdimî Vehbi efendi hazretleri; eserde isimleri geçen tefsir âlimlerinin mütalaalarından da istifade suretiyle bu hazineden, on beş muazzam cildle çıkmışdır.

Okuyucuların hasretini çektikleri bir eser olmasına rağmen, mâlî kudreti bizden kat kat üstün olan bir çok müessesenin tab'ına cesaret edemediği bu bedianın neşrini bize nasîb ve müyesser kılan Cenab-ı Hakka nâmütenâhî hamd ü senalar olsun.

Bu vesile-i cemile ile eser sahibi Mehmed Vehbi Efendi hazretlerini, yardımcı oldukları beyan buyurulan, eski Darülfünun müderrislerinden Şemseddin beyefendiyi, o zamanki musahhih; evkaf-ı İslâmiyye matbaası muhasebecisi Abdullah oğlu hafız Mehmed Kâmil beyle diğer mesaî arkadaşlarını bir kere daha hayırla yâd eder, kendilerine Cenab-ı Hak'dan rahmet niyaz eyleriz.

Eserin tekrar tab' ü neşrinde himmetleri sebk eden mesaî arkadaşlarım: İbrahim Subaşı, Ümid Şimşek ve Sabri Çağlayan'a,

Kıdemi ve ciddiyyeti ile ma'ruf Ahmed Said Matbaasının titizlik ve dürüstlükleriyle müştehir operatörü Orhan Teker beyle, sermürettibi Hüseyin Karabulut beye, Baş makinist Ahmet Girginler'e ve matbaanın sahibleri Tahsin ve Fuad Onuk beylere,

Tâ bidayetten beri ma'nen ve maddeten bizlere daima yardımcı olan kadirşinas meslekdaşlarımıza, bayi'lerimize, okuyucularımıza can ü gönülden teşekkürler ederiz.

Allah'a olan tevekkül ve itimadımız başda gelmek üzere etrafımızı saran bu sevgi hâlesinin verdiği cesaretle Kütüb-i Sitte'yi ve bu meyanda daha nice nice âsâr-ı bergüzideyi neşre başlayarak bu teveccühe lâyık olmaya çalışacağımızı şimdiden va'd ederiz.

Tevfik ve inayet Allahü Azimüşşân'dandır.

14.4.1969
Mümin ÇEVİK

خلاصة البيان في تفسير القرآن

HULÂSAT'ÜL BEYÂN

Fİ TEFSÎR'İL KUR'AN

FİHRİST

ONALTINCI CİLD

HAZIRLIYANLAR

Sabri ÇAĞLAYAN Mümin ÇEVİK

ÜÇ DAL NEŞRİYAT 1966

MÜMİN ÇEVİK ve Ort. Koll. Şti.
Ankara Caddesi, No. 46
Telefon: 26.49.84
İ S T A N B U L

ÜÇDAL NEŞRİYAT
No: 8/16

Hikmet Gazetecilik ve Matbaacılık Ltd. Şti.
(Tan Matbaası) - İ S T A N B U L — 1 9 7 1

FİHRİST

— A —

— B —

— C —

— Ç —

— F —

— K —

— L —

	Sahife	Cilt

— S —

— U —

— Z —

KUR'ÂN-I KERÎM ÂYETLERİNİN MEVZU'LARINA GÖRE TERTİPLENEN FİHRİST

MEVZU'LARINA GÖRE TERTİPLENEN FİHRİST

Ulûhiyyet ve Allah Teâlâ'nın birliği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	212	2	Bakara	116	9	3472	21	Enbiyâ	87
1	255	2	Bakara	163	9	3478	21	Enbiyâ	92
2	474	2	Bakara	255	9	3492	21	Enbiyâ	108
2	539	3	Âl-i İmran	6	9	3539	22	Hacc	34
2	561	3	»	18	10	4000	27	Neml	26
2	622	3	»	62	10	4033	27	Neml	61
3	1000	4	Nisâ	87	10	4038	27	Neml	64
3	1121	4	Nisâ	171	10	4094	28	Kasas	30
3	1282	5	Mâide	73	10	4136	28	Kasas	70
4	1388	6	En'âm	19	10	4158	28	Kasas	88
4	1495	6	En'âm	102	11	4219	29	Ankebût	46
4	1500	6	En'âm	106	11	4551	35	Fâtır	3
4	1572	6	En'âm	164	12	4688	37	Saffat	4
5	1778	7	A'râf	158	12	4817	38	Sâd	65
6	2303	11	Hûd	14	12	4842	39	Zümer	6
7	2642	13	Ra'd	30	12	5002	40	Mü'min	65
7	2723	14	İbrahim	52	12	5028	41	Fussilet	6
7	2781	16	Nahl	2	13	5243	43	Zuhruf	84
7	2804	16	Nahl	22	13	5396	47	Muham.	19
7	2838	16	Nahl	51	14	5866	59	Haşr	22
8	3125	18	Kehf	38	14	5867	59	Haşr	23
8	3269	20	Tâhâ	8	14	5952	64	Tegabün	13
8	3339	20	Tâhâ	98	15	6210	73	Müzemmil	9
9	3410	21	Enbiyâ	25	15	6613	112	İhlâs	1

Allah Teâlâ'nın mutlak olan kudreti hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	482	2	Bakara	259	3	1181	5	Mâide	17
2	571	3	Âl-i İm.	26	4	1336	5	Mâide	102

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2284	11	Hûd	4	14	5688	54	Kamer	55
7	2825	16	Nahl	40	14	5756	57	Hadîd	2
10	3850	25	Fürkan	54	14	5883	60	Mümtehine	7
10	4182	29	Ankebût	20	14	3939	64	Tegabün	1
11	4299	30	Rûm	54	14	3986	65	Talâk	12
11	4547	35	Fâtır	1	14	6003	66	Tahrim	8
11	4601	35	Fâtır	44	15	6029	67	Mülk	1
12	4916	39	Zümer	63	15	6149	70	Meâric	40
12	5006	40	Mü'min	68	15	6149	86	Târık	8
13	5147	42	Şûrâ	29	15	6454	90	Beled	5
13	5361	46	Ahkaf	33					

Allah Teâlâ'nın en güzel isim ve sıfatları (Esmâül Hüsnâ) ile kendisinden istiâne edilmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1809	7	A'râf	180	8	3269	20	Tâhâ	8
8	2952	17	İsrâ	11					

Allah Teâlâ'nın ilmi ve herşeyi ihatası hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	74	2	Bakara	23	6	2285	11	Hûd	5
1	180	2	Bakara	96	6	2287	11	Hûd	6
1	369	2	Bakara	215	6	2303	11	Hûd	14
1	371	2	Bakara	216	6	2453	11	Hûd	123
1	443	2	Bakara	246	6	2463	12	Yûsuf	6
2	526	2	Bakara	282	7	2586	12	Yûsuf	100
2	541	3	Âl-i İm.	5	7	2612	13	Ra'd	8
4	1438	6	En'âm	59	7	2614	13	Ra'd	10
4	1440	6	En'âm	60	7	2661	13	Ra'd	42
4	1456	6	En'âm	73	7	2713	14	İbrahim	38
4	1465	6	En'âm	80	7	2740	15	Hicr	24
4	1580	7	A'râf	7	7	2804	16	Nahl	23
6	2180	10	Yûnus	18	7	2812	16	Nahl	28

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2866	16	Nahl	74	11	4460	33	Ahzâb	54
8	2970	17	İsrâ	25	11	4480	34	Sebe'	2
8	3007	17	İsrâ	54	11	4481	34	Sebe'	3
8	3008	17	İsrâ	55	11	4551	35	Fâtır	3
8	3112	18	Kehf	26	11	4557	35	Fâtır	8
8	3169	18	Kehf	91	12	4680	36	Yâsin	76
8	3244	19	Meryem	70	12	4848	39	Zümer	8
8	3269	20	Tâhâ	7	12	4898	39	Zümer	46
8	3339	20	Tâhâ	98	12	4922	39	Zümer	70
8	3348	20	Tâhâ	110	12	4929	40	Mü'min	2
9	3390	21	Enbiya	4	12	4952	40	Mü'min	19
9	3494	21	Enbiya	110	13	5090	41	Fussilet	47
9	3682	22	Hacc	70	13	5099	41	Fussilet	54
9	3588	22	Hacc	76	13	5115	42	Şura	12
9	3664	23	Mü'minûn	92	13	5142	42	Şura	25
9	3665	23	Mü'minûn	96	13	5171	42	Şura	51
9	3714	24	Nûr	29	13	5243	43	Zuhruf	84
9	3735	24	Nûr	35	13	5396	47	Muham.	19
9	3745	24	Nûr	41	13	5432	48	Feth	4
9	3780	24	Nûr	64	13	5468	48	Feth	26
9	3788	25	Fürkan	6	13	5506	49	Hücurat	13
10	3853	25	Fürkan	58	13	5510	49	Hücurat	16
10	4039	27	Neml	65	13	5512	49	Hücurat	18
10	4043	27	Neml	74	13	5516	50	Kâf	4
10	4043	27	Neml	75	13	5525	50	Kâf	16
10	4054	27	Neml	88	13	5548	50	Kâf	45
10	4058	27	Neml	93	13	5665	51	Zâriyat	30
10	4121	28	Kasas	56	14	5640	53	Necm	30
10	4170	29	Ankebût	10	14	5644	53	Necm	32
10	4170	29	Ankebût	11	14	5756	57	Hadid	3-4
10	4204	29	Ankebût	42	14	5759	57	Hadid	6
10	4206	29	Ankebût	45	14	5768	57	Hadid	10
11	4226	29	Ankebût	52	14	5805	58	Mücadele	3
11	4235	29	Ankebût	62	14	5812	58	Mücadele	7
11	4299	30	Rûm	54	14	5866	59	Haşr	22
11	4343	31	Lokman	34	14	5943	64	Tegabün	4
11	4352	32	Secde	6	14	5947	64	Tegabün	8
11	4379	33	Ahzâb	2	14	5951	64	Tegabün	11
11	4438	33	Ahzâb	40	14	5958	64	Tegabün	18

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
14	5986	64	Talâk	12	15	6290	76	İnsan	30
14	5991	66	Tahrim	2	15	6422	87	A'lâ	7
14	5993	66	Tahrim	3	15	6456	90	Beled	7
14	5812	58	Mücadele	7	15	6546	100	Âdiyat	11
15	6198	72	Cin	26					

Allah Tealâ'nın lâyık olmadığı sıfatlardan tenzih edilmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	212	2	Bakara	116	9	3680	23	Mümi.	117
3	925	4	Nisâ	40	10	3956	26	Şuarâ	209
3	1121	4	Nisâ	171	10	3977	27	Neml	8
4	1492	6	En'âm	100	10	4033	27	Neml	61
4	1495	6	En'âm	102	10	4038	27	Neml	64
4	1539	6	En'âm	136	11	4252	30	Rûm	9
4	1549	6	En'âm	144	12	4685	36	Yâsin	83
4	1644	7	A'râf	54	12	4754	37	Saffat	159
5	1994	9	Tevbe	31	12	4761	37	Saffat	180
6	2180	10	Yûnus	18	12	4854	39	Zümer	4-5
6	2424	11	Hûd	101	12	4918	39	Zümer	66
7	2701	14	İbrahim	30	12	4919	39	Zümer	67
7	2779	16	Nahl	1	12	5000	40	Mü'min	64
7	2783	16	Nahl	3	13	5188	43	Zuhruf	15
7	2843	16	Nahl	57	13	5189	43	Zuhruf	16
8	2993	17	İsrâ	43	13	5237	43	Zuhruf	76
8	3071	17	İsrâ	108	13	5241	43	Zuhruf	81
8	3075	17	İsrâ	111	13	5241	43	Zuhruf	82
8	3214	19	Meryem	35	13	5535	50	Kaf	29
9	3402	21	Enbiya	17	13	5542	50	Kaf	38
9	3404	21	Enbiya	18	14	5618	52	Kaf	43
9	3407	21	Enbiya	22	14	5723	55	Rahman	78
9	3411	21	Enbiya	26	14	5867	59	Haşr	23
9	3472	21	Enbiya	87	15	6127	69	Hakka	52
9	3663	23	Mü'minun	91	15	6416	87	A'lâ	1
9	3664	23	Mü'minun	92	15	6417	112	İhlâs	3
9	3679	23	Mü'mi.	116	15	6618	112	İhlâs	4

Cenabı Hakk'ın sıfatları: İlim, hayat, kudret irade v.s. hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	17	1	Fatiha	1	3	1024	4	Nisâ	99
1	21	1	Fatiha	4	3	1026	4	Nisâ	100
1	195	2	Bakara	106	3	1040	4	Nisâ	108
1	198	2	Bakara	107	3	1042	4	Nisâ	110
1	212	2	Bakara	117	3	1057	4	Nisâ	122
1	216	2	Bakara	120	3	1069	4	Nisâ	129
1	227	2	Bakara	128	3	1071	4	Nisâ	130
1	237	2	Bakara	137	3	1074	4	Nisâ	132
1	238	2	Bakara	138	3	1076	4	Nisâ	135
1	269	2	Bakara	158	3	1098	4	Nisâ	152
1	275	2	Bakara	163	3	1126	4	Nisâ	173
1	315	2	Bakara	186	3	1133	5	Maide	1
1	355	2	Bakara	207	3	1162	5	Maide	7
1	359	2	Bakara	209	3	1162	64	Maide	8
1	365	2	Bakara	213	3	1181	5	Maide	17
1	371	2	Bakara	216	3	1184	5	Maide	18
1	424	2	Bakara	234	3	1215	5	Maide	38
1	428	2	Bakara	235	3	1219	5	Maide	40
2	469	2	Bakara	253	3	1251	5	Maide	54
2	474	2	Bakara	255	3	1266	5	Maide	64
2	496	2	Bakara	267	4	1286	5	Maide	76
2	528	2	Bakara	284	4	1325	5	Maide	95
2	535	3	Âl-i İmran	2	4	1328	5	Maide	97
2	580	3	»	31	4	1334	5	Maide	101
2	611	3	»	54	4	1340	5	Maide	105
2	692	3	»	109	4	1351	5	Maide	109
2	720	3	»	129	4	1357	5	Maide	114
2	725	3	»	135	4	1361	5	Maide	116
2	761	3	Âl-i İm.	156	4	1362	5	Maide	117
2	808	3	»	189	4	1365	5	Maide	120
3	931	4	Nisâ	43	4	1370	6	En'âm	3
3	996	4	Nisâ	85	4	1379	6	En'âm	12
3	1011	4	Nisâ	92	4	1382	6	En'âm	14
3	1020	4	Nisâ	96	4	1384	6	En'âm	17

Cenabı Hakk'ın sıfatları: İlim, hayat, kudret irade v.s. hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1385	6	En'âm	18	5	1908	8	Enfâl	49
4	1431	6	En'âm	54	5	1910	8	Enfâl	51
4	1436	6	En'âm	57	5	1913	8	Enfâl	53
4	1442	6	En'âm	62	5	1923	8	Enfâl	61
4	1455	6	En'âm	72	5	1923	8	Enfâl	63
4	1456	6	En'âm	73	5	1937	8	Enfâl	69
4	1465	6	En'âm	80	5	1938	8	Enfâl	70
4	1484	6	En'âm	95	5	1947	8	Enfâl	75
4	1486	6	En'âm	96	5	1957	9	Tevbe	5
4	1494	6	En'âm	101	5	1972	9	Tevbe	15
4	1495	6	En'âm	102	5	1973	9	Tevbe	16
4	1496	6	En'âm	103	5	1986	9	Tevbe	27
4	1502	6	En'âm	108	5	1987	9	Tevbe	28
4	1513	6	En'âm	115	5	2010	9	Tevbe	39
4	1514	6	En'âm	117	5	2014	9	Tevbe	40
4	1528	6	En'âm	128	5	2041	9	Tevbe	60
4	1534	6	En'âm	132	5	2061	9	Tevbe	71
4	1543	6	En'âm	139	5	2071	9	Tevbe	78
4	1551	6	En'âm	145	5	2085	9	Tevbe	91
4	1553	6	En'âm	146	5	2109	9	Tevbe	97
4	1572	6	En'âm	164	5	2112	9	Tevbe	99
4	1573	6	En'âm	165	5	2116	9	Tevbe	102
4	1644	7	A'râf	54	5	2121	9	Tevbe	106
4	1651	7	A'râf	57	5	2128	9	Tevbe	110
5	1700	7	A'râf	89	5	2136	9	Tevbe	115
5	1778	7	A'râf	158	5	2139	9	Tevbe	118
5	1809	7	A'râf	180	5	2152	9	Tevbe	120
5	1852	8	Enfâl	10	6	2198	10	Yûnus	31
5	1858	8	Enfâl	13	6	2199	10	Yûnus	32
5	1864	8	Enfâl	17	6	2203	10	Yûnus	35
5	1873	8	Enfâl	25	6	2221	10	Yûnus	55
5	1878	8	Enfâl	29	6	2221	10	Yûnus	56
5	1880	8	Enfâl	30	6	2231	10	Yûnus	65
5	1896	8	Enfâl	41	6	2234	10	Yûnus	68
5	1900	8	Enfâl	44	6	2276	10	Yûnus	107
5	1906	8	Enfâl	48	6	2277	10	Yûnus	109

Cenabı Hakk'ın sıfatları: İlim, hayat, kudret irade v.s. hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2284	11	Hûd	4	7	2801	16	Nahl	19
6	2285	11	Hûd	5	7	2833	16	Nahl	47
6	2453	11	Hûd	123	7	2838	16	Nahl	52
6	2497	12	Yûsuf	34	7	2846	16	Nahl	60
7	2547	12	Yûsuf	64	7	2870	16	Nahl	77
7	2566	12	Yûsuf	80	7	2905	16	Nahl	110
7	2586	12	Yûsuf	100	7	2912	16	Nahl	115
7	2600	13	Ra'd	2	7	2921	16	Nahl	125
7	2608	13	Ra'd	6	8	2937	17	İsrâ	1
7	2610	13	Ra'd	13	8	2960	17	İsrâ	17
7	2622	13	Ra'd	14	8	2975	17	İsrâ	30
7	2627	13	Ra'd	16	8	3023	17	İsrâ	66
7	2642	13	Ra'd	30	8	3059	17	İsrâ	96
7	2645	13	Ra'd	31	8	3112	18	Kehf	26
7	2649	13	Ra'd	33	8	3146	18	Kehf	58
7	2659	13	Ra'd	40	8	3219	19	Meryem	40
7	2660	13	Ra'd	41	8	3241	19	Meryem	65
7	2663	14	İbrahim	1	8	3268	20	Tâhâ	6
7	2665	14	İbrahim	2	8	3297	20	Tâhâ	52
7	2667	14	İbrahim	4	8	3315	20	Tâhâ	73
7	2675	14	İbrahim	8	8	3339	20	Tâhâ	98
7	2679	14	İbrahim	10	8	3348	20	Tâhâ	110
7	2689	14	İbrahim	20	8	3351	20	Tâhâ	114
7	2704	14	İbrahim	32	9	3390	21	Enbiya	4
7	2720	14	İbrahim	47	9	3405	21	Enbiya	19
7	2720	14	İbrahim	48	9	3407	21	Enbiya	23
7	2722	14	İbrahim	51	9	3506	22	Hacc	6
7	2723	14	İbrahim	52	9	3509	22	Hacc	10
7	2739	15	Hicr	22	9	3513	22	Hacc	14
7	2740	15	Hicr	23	9	3518	22	Hacc	18
7	2752	15	Hicr	49	9	3549	22	Hacc	40
7	2752	15	Hicr	50	9	3550	22	Hacc	41
7	2771	15	Hicr	86	9	3560	22	Hacc	52
7	2790	16	Nahl	9	9	3567	22	Hacc	56
7	2795	16	Nahl	13	9	3570	22	Hacc	59
7	2800	16	Nahl	17	9	3574	22	Hacc	64

Cenabı Hakk'ın sıfatları: İlim, hayat, kudret irade v.s. hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3587	22	Hacc	74	11	4233	29	Ankebût	60
9	3605	23	Mü'mi.	14	11	4247	30	Rûm	5
9	3656	23	Mü'mi.	80	11	4271	30	Rûm	27
9	3658	23	Mü'mi.	84	11	4316	31	Lokman	12
9	3662	23	Mü'mi.	89	11	4258	31	Lokman	16
9	3679	23	Mü'mi.	116	11	4266	31	Lokman	23
9	3704	24	Nûr	21	11	4270	31	Lokman	26
9	3705	24	Nûr	22	11	4275	31	Lokman	30
9	3708	24	Nûr	25	11	4279	31	Lokman	34
9	3713	24	Nûr	28	11	4346	32	Secde	2
9	3716	24	Nûr	30	11	4351	32	Secde	5
9	3731	24	Nûr	33	11	4377	33	Ahzab	1
9	3735	24	Nûr	35	11	4385	33	Ahzab	5
9	3745	24	Nûr	41	11	4403	33	Ahzab	17
9	3746	24	Nûr	42	11	4406	33	Ahzab	19
9	3767	24	Nûr	58	11	4414	33	Ahzab	25
9	3769	24	Nûr	60	11	4416	33	Ahzab	27
9	3776	24	Nûr	62	11	4429	33	Ahzab	34
9	3780	24	Nûr	64	11	4436	33	Ahzab	38
9	3783	25	Nûr	2	11	4449	33	Ahzab	50
9	3788	25	Nûr	6	11	4455	33	Ahzab	52
9	3805	25	Nûr	20	11	4469	33	Ahzab	59
10	3864	25	Nûr	70	11	4478	33	Ahzab	73
10	3875	26	Şuarâ	9	11	4481	34	Sebe'	3
10	3909	26	Şuarâ	68	11	4491	34	Sebe'	11
10	3922	26	Şuarâ	104	11	4512	34	Sebe'	23
10	3927	26	Şuarâ	122	11	4538	34	Sebe'	47
10	3933	26	Şuarâ	140	11	4538	34	Sebe'	48
10	3939	26	Şuarâ	159	11	4540	34	Sebe'	50
10	3943	26	Şuarâ	175	11	4550	35	Fâtır	2
10	3950	26	Şuarâ	191	11	4561	35	Fâtır	10
10	3962	26	Şuarâ	220	11	4567	35	Fâtır	13
10	4124	28	Kasas	58	11	4570	35	Fâtır	15
10	4136	28	Kasas	70	11	4580	35	Fâtır	28
10	4164	29	Ankebût	5	11	4595	35	Fâtır	41
10	4204	29	Ankebût	42	11	4606	36	Yâsin	5

Cenabı Hakk'ın sıfatları: İlim, hayat, kudret irade v.s. hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4650	36	Yâsin	38	13	5243	43	Zuhruf	85
11	4683	36	Yâsin	79	13	5251	44	Duhân	6
12	4685	36	Yâsin	83	13	5253	44	Duhân	8
12	4817	38	Sâd	65	13	5280	45	Casiye	2
12	4818	38	Sâd	66	13	5304	45	Casiye	27
12	4888	39	Zümer	37	13	5312	45	Casiye	36
12	4897	39	Zümer	45	13	5312	45	Casiye	37
12	4914	39	Zümer	62	13	5313	46	Ahkaf	2
12	4916	39	Zümer	63	13	5421	47	Muham.	38
12	4929	40	Mü'min	2	13	5445	48	Feth	11
12	4930	40	Mü'min	3	13	5448	48	Feth	14
12	4943	40	Mü'min	12	13	5463	48	Feth	24
12	4947	40	Mü'min	15	13	5478	49	Hücurat	1
12	4948	40	Mü'min	16	13	5487	49	Hücurat	5
12	4952	40	Mümin	20	13	5502	49	Hücurat	12
12	4955	40	Mü'min	22	13	5535	50	Hücurat	29
12	4992	40	Mü'min	56	13	5546	50	Hücurat	43
12	5002	40	Mü'min	65	13	5548	50	Hücurat	45
12	5036	41	Fussilet	12	14	5641	53	Necm	31
12	5057	41	Fussilet	32	14	5653	53	Necm	43
12	5067	41	Fussilet	39	14	5654	54	Necm	45
12	5072	41	Fussilet	43	14	5690	55	Rahman	1
13	5099	41	Fussilet	54	14	5704	55	Rahman	29
13	5101	42	Şurâ	3	14	5723	55	Rahman	78
13	5103	42	Şûrâ	5	14	5753	57	Hadîd	1
13	5110	42	Şurâ	9	14	5756	57	Hadîd	2
13	5114	42	Şurâ	11	14	5759	57	Hadîd	4
13	5115	42	Şurâ	12	14	5761	57	Hadîd	6
13	5130	42	Şurâ	19	14	5765	57	Hadîd	9
13	5139	42	Şurâ	23	14	5789	57	Hadîd	24
13	5140	42	Şurâ	24	14	5798	57	Hadîd	28
13	5144	42	Şurâ	27	14	5799	57	Hadîd	29
13	5146	42	Şurâ	28	14	5873	58	Mücadele	1
13	5170	42	Şurâ	49	14	5875	58	Mücadele	3
13	5170	42	Şurâ	50	14	5810	58	Mücadele	6
13	5171	42	Şurâ	51	14	5812	58	Mücadele	7
13	5182	43	Zuhruf	9	14	5820	58	Mücadele	11

Cenabı Hakk'ın sıfatları: İlim, hayat, kudret irade v.s. hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
14	5823	58	Mücadele	13	14	5947	64	Teğabün	7
14	5830	58	Mücadele	21	14	5953	64	Teğabün	14
14	5835	59	Haşr	1	14	5958	64	Teğabün	18
14	5843	59	Haşr	6	14	5989	66	Tahrîm	1
14	5847	59	Haşr	7	15	6029	67	Mülk	1
14	5866	59	Haşr	22	15	6031	67	Mülk	2
14	5868	59	Haşr	24	15	6051	67	Mülk	19
14	5875	60	Mümte.	3	15	6149	70	Mearic	40
14	5880	60	Mümte.	5	15	6323	78	Nebe'	37
14	5883	60	Mümte.	7	15	6375	82	İnfitar	19
14	5893	60	Mümte.	12	15	6407	85	Bürûc	14
14	5897	61	Saf	1	15	6407	85	Bürûc	16
14	5912	62	Cum'a	1	15	6472	92	Leyl	12
14	5940	64	Teğabün	2	15	6433	92	Leyl	13
14	5945	64	Teğabün	6	15	6616	112	İhlâs	2

Cenab-ı Allahın kullarına tahakkümü hakkındaki Âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	360	2	Bakara	210	8	3051	17	İsrâ	86
2	469	2	Bakara	253	10	4183	29	Ankebût	21
4	1500	6	En'âm	107	11	4358	32	Secde	13
4	1509	6	En'âm	112	11	4571	35	Fâtır	16
4	1535	6	En'âm	133	11	4571	35	Fâtır	17
4	1555	6	En'âm	148	12	4671	36	Yasin	66
6	2121	9	Tevbe	106	12	4672	36	Yasin	67
6	2267	10	Yunus	99	13	5108	42	Şûrâ	8
6	2268	10	Yunus	100	13	5140	42	Şûrâ	24
6	2449	11	Hûd	118	13	5170	42	Şûrâ	49
6	2450	11	Hûd	119	13	5170	42	Şûrâ	50
7	2792	14	İbrahim	11	13	5204	43	Zuhruf	33
7	2699	14	İbrahim	27	13	5205	43	Zuhruf	35
7	2798	16	Nahl	93	13	5448	48	Feth	14
8	3007	17	İsrâ	54	13	5464	48	Feth	25

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
14	5940	14	Teğabün	2	15	6251	74	Müddessir	56
14	5969	65	Talâk	3	15	6290	76	İnsan	30
15	5226	43	Zuhruf	60	15	6367	81	Tekvir	29

Cenabı Hakk'ın hükmünün yarattığı herşeyi içine alması ve hükmünden hiçbir zerrenin hariç kalmaması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	276	2	Bakara	164	7	2858	16	Nahl	69
2	438	2	Bakara	242	7	2873	16	Nahl	79
1	455	2	Bakara	252	8	2937	17	İsrâ	1
4	1455	6	En'âm	65	8	2991	17	İsrâ	41
4	1499	6	En'âm	105	8	3013	17	İsrâ	59
4	1504	6	En'âm	109	8	3179	18	İsrâ	105
4	1527	6	En'âm	126	8	3253	19	Meryem	77
4	1612	7	A'râf	32	9	3620	23	Mü'mi.	30
4	1617	7	A'raf	35	9	3701	24	Nûr	18
4	1653	7	A'râf	58	9	3751	24	Nûr	46
5	1756	7	A'râf	146	9	3767	24	Nûr	58
5	1758	7	A'râf	146	9	3768	24	Nûr	59
6	2146	10	Yûnus	5	10	3875	26	Şuarâ	8
6	2166	10	Yûnus	6	10	3907	26	Şuarâ	67
6	2176	10	Yûnus	15	10	3927	26	Şuarâ	121
6	2184	10	Yûnus	20	10	3933	26	Şuarâ	139
6	2233	10	Yûnus	67	10	3939	26	Şuarâ	158
7	2590	12	Yûsuf	105	10	3943	26	Şuarâ	174
7	2600	13	Ra'd	2	10	3950	26	Şuarâ	190
7	2605	13	Ra'd	4	10	4025	27	Neml	52
7	2792	16	Nahl	11	10	4047	27	Neml	82
7	2794	16	Nahl	12	10	4052	27	Neml	86
7	2856	16	Nahl	67					

Cenabı Allah'ın âyetleri ve âyetlerini inkâr edenin kâfir olması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	4058	27	Neml	93	10	4138	28	Kasas	73
10	4137	28	Kasas	71	10	4175	29	Ankebût	15

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4261	30	Rûm	20	12	5015	40	Mü'min	81
11	4271	30	Rûm	27	12	5064	41	Fussilet	37
11	4281	30	Rûm	37	12	5067	41	Fussilet	39
11	4291	30	Rûm	46	13	5124	42	Şûrâ	15
11	4302	30	Rûm	58	13	5147	42	Şûrâ	20
11	4337	31	Lokman	31	13	5150	42	Şûrâ	32
11	4339	31	Lokman	32	13	5281	45	Casiye	3
11	4360	32	Secde	15	13	5286	45	Casiye	9
11	4372	32	Secde	26	13	5288	45	Casiye	11
11	4429	33	Ahzab	34	13	5289	45	Casiye	13
11	4489	34	Sebe'	9	13	5558	51	Zariyat	20
11	4505	34	Sebe'	19	13	5558	51	Zariyat	21
12	4894	39	Zümer	42	14	5658	53	Necm	55
12	4905	39	Zümer	53	14	5659	53	Necm	58
12	4916	39	Zümer	64	14	5660	53	Necm	60
12	4944	40	Mü'min	13	14	5778	57	Hadid	17

İman bahsi

Allah Teâlâ'ya iman etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	142	2	Bakara	62	5	1771	7	A'râf	156
1	236	2	Bakara	136	5	1778	7	A'râf	158
1	237	2	Bakara	137	5	1976	9	Tevbe	18
1	295	2	Bakara	177	5	1978	9	Tevbe	19
2	476	2	Bakara	256	5	2020	9	Tevbe	44
2	530	2	Bakara	285	9	3640	23	Mü'mi.	58
2	656	3	Âl-i İmran	84	10	4048	27	Neml	81
2	693	3	»	110	13	5119	42	Şûrâ	13
2	770	3	»	162	13	5438	48	Feth	9
3	924	4	Nisâ	39	14	5763	57	Hadid	7
3	955	4	Nisâ	59	14	5904	61	Saf	8
3	1078	4	Nisâ	136	14	5947	64	Teğabün	8
3	1121	4	Nisâ	171	14	5951	64	Teğabün	11
4	1354	5	Maide	111	15	6061	67	Mülk	29

Meleklerin varlığına iman etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	181	2	Bakara	97	1	295	2	Bakara	177
1	181	2	Bakara	98	2	530	2	Bakara	285

Cenabı Allah'ın gönderdiği kitablara inanmak hakkındaki âyeti kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	43	2	Bakara	4	2	627	3	Âl-i İmran	65
1	110	2	Bakara	41	2	656	3	Âl-i İmran	84
1	173	2	Bakara	89	3	939	4	Nisâ	47
1	175	2	Bakara	91	3	1078	4	Nisâ	136
1	181	2	Bakara	97	3	1111	4	Nisâ	162
1	236	2	Bakara	136	5	1778	7	A'râf	158
1	295	2	Bakara	177	11	4577	35	Fâtır	25
2	530	2	Bakara	285	13	5119	42	Şûrâ	13

Nebîlere ve resûllere iman etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	181	2	Bakara	98	4	1354	5	Maide	111
1	236	2	Bakara	136	4	1406	6	En'âm	34
1	237	2	Bakara	137	4	1471	6	En'âm	86
1	295	2	Bakara	177	4	1472	6	En'âm	87
2	469	2	Bakara	253	4	1479	6	En'âm	89
2	530	2	Bakara	285	4	1532	6	En'âm	130
2	656	3	Âl-i İmran	84	4	1643	7	A'râf	53
3	964	4	Nisâ	64	6	2270	10	Yûnus	103
3	1078	4	Nisâ	136	8	2959	17	İsrâ	15
3	1097	4	Nisâ	150	8	3008	17	İsrâ	55
3	1121	4	Nisâ	171	8	3180	18	Kehf	106
3	1171	5	Maide	12	9	3393	21	Enbiya	6
3	1207	5	Maide	32	9	3396	21	Enbiya	9
4	1331	5	Maide	99	13	5160	42	Şûrâ	13
4	1351	5	Maide	109					

Âhiret gününün olacağına iman ve âhireti inkâr edenin İslâm dininden çıkacağı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	43	2	Bakara	4	4	1510	6	En'âm	113
1	117	2	Bakara	46	5	1758	7	A'râf	147
1	142	2	Bakara	62	5	1976	9	Tevbe	18
1	219	2	Bakara	123	5	1979	9	Tevbe	19
1	295	2	Bakara	177	5	2020	9	Tevbe	44
2	549	3	Âl-i İm.	9	6	2213	10	Yûnus	45
2	570	3	Âl-i İm.	25	7	2804	16	Nahl	22
3	929	4	Nisâ	38	10	3971	27	Neml	3
3	924	4	Nisâ	39	11	4306	31	Lokman	4
3	955	4	Nisâ	59	13	5107	42	Şûrâ	7
3	1111	4	Nisâ	162	15	6128	70	Mearic	2

Kadere iman etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1384	6	En'âm	17	6	2233	6	Yûnus	67
4	1385	6	En'âm	18	7	2617	13	Ra'd	11
4	1447	6	En'âm	67					

Gayba inanmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	37	2	Bakara	3	7	2870	16	Nahl	77
4	1438	6	En'âm	59	11	4611	36	Yâsin	11
6	2184	10	Yûnus	20					

Hz. Musa (A.S.), a gönderilen «Tevrat» hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	539	3	Âl-i İmran	3	2	627	3	Âl-i İmran	65
2	602	3	Âl-i İmran	48	2	667	3	Âl-i İmran	93
2	608	3	Âl-i İmran	50	3	1227	5	Maide	43

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1229	5	Maide	44	6	2130	9	Tevbe	111
3	1235	5	Maide	46	8	2943	7	İsrâ	4
4	1353	5	Maide	110					

Hz. İsa (A.S.)'a gönderilen «İncil» hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	539	3	Âl-i İmran	3	3	1236	5	Maide	47
2	602	3	Âl-i İmran	48	4	1363	5	Maide	110
2	627	3	Âl-i İmran	65	6	2130	9	Tevbe	111
3	1235	5	Maide	46	14	5798	57	Hadid	27

Hz. Davud (A.S.) 'a gönderilen «Zebur» hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1113	4	Nisâ	163	9	3489	21	Enbiya	105
8	3008	17	İsrâ	55	11	4577	35	Fâtır	25

Kur'ân'a iman etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	37	2	Bakara	2	3	1240	5	Maide	18
1	110	2	Bakara	41	4	1562	6	En'âm	153
1	181	2	Bakara	97	4	1566	6	En'âm	157
1	183	2	Bakara	99	4	1576	7	A'râf	2
1	228	2	Bakara	129	4	1577	7	A'râf	3
1	237	2	Bakara	137	4	1641	7	A'râf	52
1	294	2	Bakara	176	5	1896	8	Enfâl	41
1	314	2	Bakara	185	6	2130	9	Tevbe	111
2	540	3	Âl-i İmran	4	6	2177	10	Yûnus	16
2	545	3	Âl-i İmran	7	6	2208	10	Yûnus	40
2	659	3	Âl-i İmran	87	6	2222	10	Yûnus	57
3	1078	4	Nisâ	136	6	2277	10	Yûnus	108
3	1083	4	Nisâ	140	6	2278	11	Hûd	1
3	1111	4	Nisâ	162	6	2311	11	Hûd	17
3	1178	5	Maide	15	6	2456	12	Yûsuf	2

Kur'an'a iman etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2590	12	Yûsuf	104	12	5020	41	Fussilet	2
7	2599	13	Ra'd	1	12	5021	41	Fussilet	3
7	2632	13	Ra'd	19	12	5070	41	Fussilet	42
7	2654	13	Ra'd	37	12	5075	41	Fussilet	44
7	2663	14	İbrahim	1	13	5160	42	Şûrâ	7
7	2724	15	Hicr	1	13	5128	42	Şûrâ	17
7	2730	15	Hicr	9	13	5177	43	Zuhruf	2
7	2771	15	Hicr	87	13	5178	43	Zuhruf	4
7	2899	16	Nahl	103	13	5248	44	Duhân	2
7	3069	17	İsrâ	105	13	5250	44	Duhân	4
7	3071	17	İsrâ	107	13	5280	45	Casiye	2
7	3077	18	Kehf	1	13	5313	46	Ahkaf	2
8	3350	20	Tâhâ	113	13	5329	46	Ahkaf	12
9	3438	21	Enbiya	50	13	5514	50	Kâf	1
9	3564	22	Hacc	54	14	5597	52	Tûr	2
9	3681	24	Nûr	1	14	5597	52	Tûr	3
9	3781	25	Fürkan	1	14	5624	53	Necm	3-4
9	3788	25	Fürkan	6	14	5746	56	Vakıa	77
10	3951	26	Şuarâ	195	14	5746	56	Vakıa	80
10	3957	26	Şuarâ	210	14	5815	59	Haşr	21
10	3957	26	Şuarâ	211	14	5947	64	Teğabün	8
11	4346	32	Secde	2	14	5981	65	Talâk	10
11	4484	34	Sebe'	6	15	6120	69	Hakka	40
11	4539	34	Sebe'	49	15	6122	69	Hakka	43
11	4604	36	Yasin	2	15	6127	69	Hakka	51
11	4606	36	Yasin	5	15	6250	74	Müddessir	54
11	4611	36	Yasin	11	15	6348	80	Abese	12
12	4830	38	Sâd	86	15	6348	80	Abese	16
12	4830	38	Sâd	88	15	6361	81	Tekvir	19
12	4832	39	Zümer	1	15	6409	85	Bürûc	21
12	4834	39	Zümer	2	15	6409	85	Bürûc	22
12	4878	39	Zümer	28	15	6413	86	Târık	13
12	4894	39	Zümer	42	15	6413	86	Târık	14
12	4909	39	Zümer	56	15	6516	97	Kadr	1
12	4929	40	Mü'min	2					

Kur'an'ın vâki olmuş ve olacakdan haber vermesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1445	6	En'âm	65	8	2954	17	İsrâ	12
4	1525	6	En'âm	125	8	3053	17	İsrâ	89
7	2789	16	Nahl	8	12	4763	38	Sâd	1

Kur'an'ın benzerinin getirilemeyeceği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	74	2	Bakara	23	7	2723	14	İbrahim	52
3	990	4	Nisâ	82	8	3052	17	İsrâ	88
6	2206	10	Yûnus	38	11	4334	31	Lokman	27
6	2301	11	Hûd	13	12	4830	38	Sâd	88
7	2645	13	Ra'd	31					

Kur'anın geçmiş milletlerin haberlerine şümulü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	110	2	Bakara	41	7	2596	12	Yûsuf	111
1	181	2	Bakara	97	7	2883	16	Nahl	89
1	260	2	Bakara	151	8	3141	18	Kehf	54
2	539	3	Âl-i İmran	3	8	3350	20	Tâhâ	113
4	1334	5	Maide	101	11	4302	30	Rûm	58
4	1412	6	En'âm	38	11	4334	31	Lokman	27
4	1445	6	En'âm	65	11	4582	35	Fâtır	31
4	1479	6	En'âm	92	12	4878	39	Zümer	28

Kur'an'ın mukaddes kitabları tasdiki ve iptali hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	939	4	Nisâ	47	6	2204	10	Yûnus	37
3	1240	5	Maide	48	13	5329	46	Ahkaf	12

Kur'an'a iman etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Ây-
7	2590	12	Yûsuf	104	12	5020	41	Fussilet	2
7	2599	13	Ra'd	1	12	5021	41	Fussilet	3
7	2632	13	Ra'd	19	12	5070	41	Fussilet	4[illegible]
7	2654	13	Ra'd	37	12	5075	41	Fussilet	4[illegible]
7	2663	14	İbrahim	1	13	5160	42	Şûrâ	7
7	2724	15	Hicr	1	13	5128	42	Şûrâ	17
7	2730	15	Hicr	9	13	5177	43	Zuhruf	2
7	2771	15	Hicr	87	13	5178	43	Zuhruf	4
7	2899	16	Nahl	103	13	5248	44	Duhân	2
7	3069	17	İsrâ	105	13	5250	44	Duhân	4
7	3071	17	İsrâ	107	13	5280	45	Casiye	2
7	3077	18	Kehf	1	13	5313	46	Ahkaf	2
8	3350	20	Tâhâ	113	13	5329	46	Ahkaf	12
9	3438	21	Enbiya	50	13	5514	50	Kâf	1
9	3564	22	Hacc	54	14	5597	52	Tûr	2
9	3681	24	Nûr	1	14	5597	52	Tûr	3
9	3781	25	Fürkan	1	14	5624	53	Necm	34
9	3788	25	Fürkan	6	14	5746	56	Vakıa	77
10	3951	26	Şuarâ	195	14	5746	56	Vakıa	80
10	3957	26	Şuarâ	210	14	5815	59	Haşr	21
10	3957	26	Şuarâ	211	14	5947	64	Teğabün	8
11	4346	32	Secde	2	14	5981	65	Talâk	10
11	4484	34	Sebe'	6	15	6120	69	Hakka	40
11	4539	34	Sebe'	49	15	6122	69	Hakka	43
11	4604	36	Yasin	2	15	6127	69	Hakka	51
11	4606	36	Yasin	5	15	6250	74	Müddessir	54
11	4611	36	Yasin	11	15	6348	80	Abese	12
12	4830	38	Sâd	86	15	6348	80	Abese	16
12	4830	38	Sâd	88		6361	81	Tekvir	19
12	4832	39	Zümer			6409	85	Bürûc	21
12	4834	39	Zümer			6409	85	Bürûc	22
12	4878	39	Züm[illegible]			6413	86	Târık	13
12	4894	39	Z[illegible]			6413	86	Târık	14
12	4909	39			15	6516	97	Kadr	1
12	4929	[illegible]							

Kur'an'ın vâki olmuş ve olacakdan haber vermesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1445	6	En'âm	65	8	2954	17	İsrâ	12
4	1525	6	En'âm	125	8	3053	17	İsrâ	89
7	2789	16	Nahl	8	12	4763	38	Sâd	1

Kur'an'ın benzerinin getirilemeyeceği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	74	2	Bakara	23	7	2723	14	İbrahim	52
3	990	4	Nisâ	82	8	3052	17	İsrâ	88
6	2206	10	Yûnus	38	11	4334	31	Lokman	27
6	2301	11	Hûd	13	12	4830	38	Sâd	88
7	2645	13	Ra'd	31					

Kur'anın geçmiş milletlerin haberlerine şümulü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	110	2	Bakara	41	7	2596	12	Yûsuf	111
1	181	2	Bakara	97	7	2883	16	Nahl	89
1	260	2	Bakara	151	8	3141	18	Kehf	54
2	539	3	Âl-i İmran	3	8	3350	20	Tâhâ	113
4	1334	5	Maide	101	11	4302	30	Rûm	58
4	1412	6	En'âm	38	11	4334	31	Lokman	27
4	1445	6	En'âm	65	11	4582	35	Fâtır	31
4	1479	6	En'âm	92	12	4878	39	Zümer	28

Kur'an'ın mukaddes kitabları tasdiki ve iptali hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	939	4	Nisâ	47	6	2204	10	Yûnus	37
3	1240	5	Maide	48	13	5329	46	Ahkaf	12

Kur'an'a iman etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2590	12	Yûsuf	104	12	5020	41	Fussilet	2
7	2599	13	Ra'd	1	12	5021	41	Fussilet	3
7	2632	13	Ra'd	19	12	5070	41	Fussilet	42
7	2654	13	Ra'd	37	12	5075	41	Fussilet	44
7	2663	14	İbrahim	1	13	5160	42	Şûrâ	7
7	2724	15	Hicr	1	13	5128	42	Şûrâ	17
7	2730	15	Hicr	9	13	5177	43	Zuhruf	2
7	2771	15	Hicr	87	13	5178	43	Zuhruf	4
7	2899	16	Nahl	103	13	5248	44	Duhân	2
7	3069	17	İsrâ	105	13	5250	44	Duhân	4
7	3071	17	İsrâ	107	13	5280	45	Casiye	2
7	3077	18	Kehf	1	13	5313	46	Ahkaf	2
8	3350	20	Tâhâ	113	13	5329	46	Ahkaf	12
9	3438	21	Enbiya	50	13	5514	50	Kâf	1
9	3564	22	Hacc	54	14	5597	52	Tûr	2
9	3681	24	Nûr	1	14	5597	52	Tûr	3
9	3781	25	Fürkan	1	14	5624	53	Necm	3-4
9	3788	25	Fürkan	6	14	5746	56	Vakıa	77
10	3951	26	Şuarâ	195	14	5746	56	Vakıa	80
10	3957	26	Şuarâ	210	14	5815	59	Haşr	21
10	3957	26	Şuarâ	211	14	5947	64	Teğabün	8
11	4346	32	Secde	2	14	5981	65	Talâk	10
11	4484	34	Sebe'	6	15	6120	69	Hakka	40
11	4539	34	Sebe'	49	15	6122	69	Hakka	43
11	4604	36	Yasin	2	15	6127	69	Hakka	51
11	4606	36	Yasin	5	15	6250	74	Müddessir	54
11	4611	36	Yasin	11	15	6348	80	Abese	12
12	4830	38	Sâd	86	15	6348	80	Abese	16
12	4830	38	Sâd	88	15	6361	81	Tekvir	19
12	4832	39	Zümer	1	15	6409	85	Bürûc	21
12	4834	39	Zümer	2	15	6409	85	Bürûc	22
12	4878	39	Zümer	28	15	6413	86	Târık	13
12	4894	39	Zümer	42	15	6413	86	Târık	14
12	4909	39	Zümer	56	15	6516	97	Kadr	1
12	4929	40	Mü'min	2					

Kur'an'ın vâki olmuş ve olacakdan haber vermesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1445	6	En'âm	65	8	2954	17	İsrâ	12
4	1525	6	En'âm	125	8	3053	17	İsrâ	89
7	2789	16	Nahl	8	12	4763	38	Sâd	1

Kur'an'ın benzerinin getirilemeyeceği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	74	2	Bakara	23	7	2723	14	İbrahim	52
3	990	4	Nisâ	82	8	3052	17	İsrâ	88
6	2206	10	Yûnus	38	11	4334	31	Lokman	27
6	2301	11	Hûd	13	12	4830	38	Sâd	88
7	2645	13	Ra'd	31					

Kur'anın geçmiş milletlerin haberlerine şümulü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	110	2	Bakara	41	7	2596	12	Yûsuf	111
1	181	2	Bakara	97	7	2883	16	Nahl	89
1	260	2	Bakara	151	8	3141	18	Kehf	54
2	539	3	Âl-i İmran	3	8	3350	20	Tâhâ	113
4	1334	5	Maide	101	11	4302	30	Rûm	58
4	1412	6	En'âm	38	11	4334	31	Lokman	27
4	1445	6	En'âm	65	11	4582	35	Fâtır	31
4	1479	6	En'âm	92	12	4878	39	Zümer	28

Kur'an'ın mukaddes kitabları tasdiki ve iptali hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	939	4	Nisâ	47	6	2204	10	Yûnus	37
3	1240	5	Maide	48	13	5329	46	Ahkaf	12

Ba'zı âyetlerin hükmünü, ba'zı âyetlerin iptâl etmesi

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	195	2	Bakara	106	9	3560	22	Hacc	52
7	2896	16	Nahl	101	11	4389	33	Ahzab	6

Âyetlerin muhkem ve müteşabih olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	545	3	Âl-i İmran	7	12	4909	39	Zümer	56
12	4875	39	Zümer	24					

Kur'an-ı Kerimin değiştirilemeyeceğine ve tahrif edilemeyeceğine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	305	2	Bakara	181	7	2730	15	Hicr	9
4	1513	3	En'âm	115					

Kur'an'ın bir kısmına inanıp, bir kısmına da inanmayanın İslâmiyetinin reddedileceği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2652	13	Ra'd	36	7	2774	15	Hicr	91

Kur'an-ı Kerimi tecvide göre okumak, dinlemek ve anlamak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	218	2	Bakara	121	2	727	3	Âl-i İm.	138
1	314	2	Bakara	185	2	990	4	Nisâ	82
1	438	2	Bakara	242	2	1837	7	A'râf	204
1	455	2	Bakara	252	4	1434	6	En'âm	55
2	617	3	Âl-i İm.	58	4	1511	6	En'âm	114
2	692	3	Âl-i İm.	108	4	1641	7	A'râf	52

Kur'an-ı kerimi tecvide göre okumak, dinlemek ve anlamak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1643	7	A'râf	53	10	3970	27	Neml	1
5	1844	8	Enfâl	11	10	4059	28	Kasas	2
5	1966	9	Tevbe	11	11	4222	29	Ankebût	49
6	2148	9	Tevbe	124	11	4305	31	Lokman	2
6	2150	9	Tevbe	127	11	4581	35	Fâtır	29
6	2154	10	Yûnus	1	11	4791	38	Sâd	29
6	2278	11	Hûd	1	11	4823	39	Zümer	23
6	2451	11	Hûd	120	11	5021	41	Fussilet	3
6	2456	12	Yûsuf	1	13	5405	47	Muham.	24
7	2599	13	Ra'd	1	14	5670	54	Kamer	17
7	2724	15	Hicr	1	14	5673	54	Kamer	22
7	2895	16	Nahl	98	14	5678	54	Kamer	32
8	2996	17	İsrâ	45	14	5681	54	Kamer	40
8	3038	17	İsrâ	78	14	5746	56	Vakıa	79
8	3071	17	İsrâ	107	14	5777	57	Hadid	16
8	3073	17	İsrâ	109	15	6205	73	Müzemmil	4
8	3262	19	Meryem	97	15	6222	75	Müzemmil	20
10	3870	26	Şurâ	2					

Kur'an-ı dinlerken Allah'ın kelâmı olduğunu tezekkür etmenin ve onun beşeriyeti hidayete götürdüğünü hatırlamanın ve sorulduğunda hakikatlerini söylemenin vacib, söylememenin haram olduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	37	2	Bakara	2	6	2222	10	Yûnus	57
1	181	2	Bakara	97	7	2590	12	Yûsuf	104
1	271	2	Bakara	150	7	2596	12	Yûsuf	111
1	291	2	Bakara	174	7	2642	13	Ra'd	30
1	294	2	Bakara	176	7	2723	14	İbrahim	52
3	921	4	Nisâ	37	7	2852	16	Nahl	64
3	1179	5	Maide	16	7	2883	16	Nahl	89
4	1453	6	En'âm	70	7	2886	16	Nahl	91
4	1576	7	A'râf	2	8	2951	17	İsrâ	9
4	1600	7	A'râf	26	9	3520	22	Hacc	16
4	1641	7	A'râf	52	9	3733	24	Nûr	34

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	3846	25	Fürkan	50	13	5288	45	Casiye	11
10	3866	25	Fürkan	73	13	5297	45	Casiye	20
10	3970	27	Neml	2	13	5548	50	Kaf	45
10	4045	27	Neml	77	14	5610	52	Tûr	29
11	4305	31	Lokman	3	14	5865	59	Haşr	21
11	4368	32	Secde	22	15	6100	68	Kalem	52
11	4484	34	Sebe'	6	15	6125	69	Hakka	48
12	4695	37	Saffât	13	15	6250	74	Müddessir	55
12	4763	38	Sâd	1	15	6289	76	İnsan	29
12	4791	38	Sâd	29	15	6348	80	Abese	12
12	4830	38	Sâd	87	15	6348	80	Abese	13
12	5024	41	Fussilet	4	15	6366	81	Tekvir	27
12	5075	41	Fussilet	44	15	6366	81	Tekvir	28
13	5173	42	Şûrâ	52					

Kur'an-ı Kerim ile alay edenlerin ve inkâr edenlerin kâfir olacağı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	286	2	Bakara	170	6	2206	10	Yûnus	38
1	305	2	Bakara	181	6	2207	10	Yûnus	39
1	414	2	Bakara	231	6	2262	10	Yûnus	94
2	563	3	Âl-i İm.	19	7	3599	13	Ra'd	1
2	635	3	Âl-i İmran	72	7	2806	16	Nahl	24
3	944	4	Nisâ	51	7	2899	16	Nahl	103
3	1083	4	Nisâ	140	7	2901	16	Nahl	104
3	1229	5	Maide	44	8	2991	17	İsrâ	41
4	1371	6	En'âm	5	8	3000	17	İsrâ	47
4	1374	6	En'âm	7	8	3000	17	İsrâ	48
4	1393	6	En'âm	25	8	3053	17	İsrâ	89
4	1405	6	En'âm	33	8	3143	18	Kehf	56
4	1436	6	En'âm	57	8	3145	18	Kehf	57
4	1447	6	En'âm	66	8	3176	18	Kehf	101
4	1662	7	A'râf	68	8	3180	18	Kehf	106
5	1882	8	En'fâl	31	8	3248	19	Meryem	73
5	2052	9	Tevbe	65	8	3253	19	Meryem	77
6	2176	10	Yûnus	15	8	3341	20	Tâhâ	100
6	2178	10	Yûnus	17	8	3341	20	Tâhâ	101
6	2204	10	Yûnus	37	8	3361	20	Tâhâ	126

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3387	21	Enbiya	2	11	4242	29	Ankebût	68
9	3409	21	Enbiya	24	11	4254	30	Rûm	10
9	3417	21	Enbiya	32	11	4368	32	Secde	22
9	3438	21	Enbiya	50	11	4483	34	Sebe'	5
9	3559	22	Hacc	51	11	4533	34	Sebe'	43
9	3565	22	Hacc	55	12	4694	37	Saffa-	12
9	3567	22	Hacc	57	12	4695	37	Saffa-	14
9	3584	22	Hacc	72	12	4910	39	Zümer	57
9	3643	23	Mü'minûn	63	12	4933	40	Mü'min	4
9	3673	23	Mü'mi.	105	12	5015	40	Mü'min	81
9	3786	25	Fürkan	4	12	5069	41	Fussilet	40
9	3787	25	Fürkan	5	12	5070	41	Fussilet	41
10	3826	25	Fürkan	30	13	5206	43	Zuhruf	36
10	3846	25	Fürkan	50	13	5311	45	Casiye	35
10	4185	29	Ankebût	23	15	6308	77	Mürselât	50
11	4220	29	Ankebût	47	15	6365	81	Tekvir	25
11	4222	29	Ankebût	49					

İmanın kalben inanılmadan dille söylenilen sözden, Dinin de «Yaparım, ederim», «Yapılmalı, edilmeli» gibi temenniden ibaret olmadığına; ancak kalble iman, dille ikrar, amellerde sadakat göstermekle tamam olduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2776	15	Hicr	92	7	2776	15	Hicr	93

Mü'minlerin dünyada imtihan edilmeleri ve mü'minlerin sapmaktan tahrizine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	193	2	Bakara	104	2	731	3	Âl-i İm.	141
1	265	2	Bakara	155	2	735	3	Âl-i İm.	144
2	579	3	Âl-i İmran	30	2	744	3	Âl-i İm'	149
2	679	3	Âl-i İm.	100	2	749	3	Âl-i İm.	152
2	680	3	Âl-i İm.	101	2	757	3	Âl-i İm.	154
2	706	3	Âl-i İm.	118	2	761	3	Âl-i İm.	156

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	777	3	Âl-i İm.	166	6	2199	10	Yûnus	32
2	803	3	Âl-i İm.	186	6	2291	11	Hûd	7
2	816	3	Âl-i İm.	195	6	2439	11	Hûd	113
3	1240	5	Maide	48	10	4160	29	Ankebût	2
4	1430	6	En'âm	53	10	4162	29	Ankebût	3
4	1431	6	En'âm	54	11	4364	32	Secde	18
4	1502	6	En'âm	108	11	4396	33	Ahzâb	11
5	1848	8	Enfâl	5	11	4475	33	Ahzab	69
5	1864	8	Enfâl	17	13	5412	47	Muham.	31
5	1868	8	Enfâl	21	13	5421	47	Muham.	38
5	1904	8	Enfâl	47	14	5882	60	Mümtehine	6
5	1973	9	Tevbe	16	14	5935	63	Münafikûn	9
6	2144	9	Tevbe	122	15	6031	67	Mülk	2

Mü'minlere müjde ve mü'minlerin sıfatlarına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	78	2	Bakara	25	2	730	3	Âl-i İm.	140
1	162	2	Bakara	82	2	757	3	Âl-i İm.	154
1	194	2	Bakara	105	2	770	3	Âl-i İm.	163
1	204	2	Bakara	112	2	772	3	Âl-i İm.	164
1	249	2	Bakara	143	2	784	3	Âl-i İm.	172
1	280	2	Bakara	165	2	786	3	Âl-i İm.	174
1	295	2	Bakara	177	2	793	3	Âl-i İm.	179
1	355	2	Bakara	207	2	816	3	Âl-i İm.	195
1	377	2	Bakara	218	3	951	4	Nisâ	57
2	478	2	Bakara	257	3	969	4	Nisâ	69
2	516	2	Bakara	277	3	969	4	Nisâ	70
2	579	3	Âl-i İm.	30	3	985	4	Nisâ	79
2	616	3	Âl-i İm.	59	3	1048	4	Nisâ	115
2	630	3	Âl-i İm.	68	3	1057	4	Nisâ	122
2	639	3	Âl-i İm.	73	3	1059	4	Nisâ	124
2	639	3	Âl-i İm.	74	3	1078	4	Nisâ	136
2	684	3	Âl-i İm.	103	3	1084	4	Nisâ	141
2	690	3	Âl-i İm.	107	3	1090	4	Nisâ	146
2	716	3	Âl-i İm.	126	3	1092	4	Nisâ	147
2	726	3	Âl-i İm.	136	3	1098	4	Nisâ	152
2	728	3	Âl-i İm.	139	3	1111	4	Nisâ	162

Mü'minlere müjde ve mü'minlerin sıfatlarına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1126	4	Nisâ	173	5	2083	9	Tevbe	88
3	1127	4	Nisâ	175	5	2083	9	Tevbe	89
3	1166	5	Maide	9	6	2112	9	Tevbe	99
3	1212	5	Maide	35	6	2130	9	Tevbe	111
3	1251	5	Maide	54	6	2132	9	Tevbe	112
3	1257	5	Maide	59	6	2142	9	Tevbe	120
3	1276	5	Maide	69	6	2148	9	Tevbe	124
4	1320	5	Maide	93	6	2157	10	Yûnus	2
4	1322	5	Maide	94	6	2168	10	Yûnus	9
4	1339	5	Maide	104	6	2191	10	Yûnus	25
4	1364	5	Maide	119	6	2193	10	Yûnus	26
4	1373	6	En'âm	16	6	2224	10	Yûnus	58
4	1409	6	En'âm	36	6	2229	10	Yûnus	63
4	1423	6	En'âm	48	6	2230	10	Yûnus	64
4	1426	6	En'âm	51	6	2270	10	Yûnus	103
4	1427	6	En'âm	52	6	2296	11	Hûd	11
4	1467	6	En'âm	82	6	2319	11	Hûd	23
4	1479	6	En'âm	92	7	2542	12	Yûsuf	57
4	1487	6	En'âm	97	7	2631	13	Ra'd	18
4	1527	6	En'âm	127	7	2633	13	Ra'd	21
4	1580	7	A'râf	10	7	2635	13	Ra'd	22
4	1637	7	A'râf	49	7	2640	13	Ra'd	28
5	1843	8	Enfâl	1	7	2641	13	Ra'd	29
5	1845	8	Enfâl	4	7	2681	14	İbrahim	11
5	1851	8	Enfâl	7	7	2684	14	İbrahim	14
5	1855	8	Enfâl	11	7	2695	14	İbrahim	23
5	1866	8	Enfâl	19	7	2699	14	İbrahim	27
5	1893	8	Enfâl	40	7	2816	16	Nahl	32
5	1896	8	Enfâl	41	8	2951	17	İsrâ	9
5	1924	8	Enfâl	62	8	3071	17	İsrâ	107
5	1924	6	Enfâl	63	8	3073	17	İsrâ	109
5	1942	8	Enfâl	72	8	3080	18	Kehf	2-3
5	1945	8	Enfâl	74	8	3120	18	Kehf	30
5	1947	8	Enfâl	75	8	3120	18	Kehf	31
5	1979	9	Tevbe	20	8	3181	18	Kehf	107
5	1979	9	Tevbe	21	8	3181	18	Kehf	108
5	2061	9	Tevbe	71	8	3236	19	Meryem	60
5	2062	9	Tevbe	72	8	3239	19	Meryem	63

Mü'minlere müjde ve mü'minlerin sıfatlarına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismî	Âyet
8	3245	19	Meryem	72	10	3971	27	Neml	3
8	3252	19	Meryem	76	10	4036	27	Neml	62
8	3262	19	Meryem	96	10	4133	28	Kasas	67
8	3348	20	Tâhâ	112	10	4166	29	Ankebût	7
9	3480	21	Enbiya	94	10	4169	29	Ankebût	9
9	3485	21	Enbiya	101	11	4224	29	Ankebût	51
9	3489	21	Enbiya	105	11	4232	29	Ankebût	58
9	3489	21	Enbiya	106	11	4242	29	Ankebût	69
9	3513	22	Hacc	14	11	4257	30	Rûm	15
9	3523	22	Hacc	23	11	4283	30	Rûm	38
9	3523	22	Hacc	24	11	4290	30	Rûm	45
9	3535	22	Hacc	31	11	4305	31	Lokman	3
9	3559	22	Hacc	34	11	4306	31	Lokman	5
9	3559	22	Hacc	35	11	4310	31	Lokman	8
9	3543	22	Hacc	37	11	4360	32	Secde	15
9	3550	22	Hacc	41	11	4363	32	Secde	17
9	3559	22	Hacc	50	11	4364	32	Secde	19
9	3564	22	Hacc	54	11	4410	33	Ahzab	22
9	3567	22	Hacc	56	11	4412	33	Ahzab	23
9	3595	23	Mü'mi.	1	11	4428	33	Ahzab	35
9	3602	23	Mü'mi.	11	11	4444	33	Ahzab	47
9	3640	23	Mü'mi.	57	11	4476	33	Ahzab	70
9	3641	23	Mü'mi.	61	11	4476	33	Ahzab	71
9	3675	23	Mü'mi.	109	11	4478	33	Ahzab	73
9	3675	23	Mü'mi.	111	11	4482	34	Sebe'	4
9	3739	24	Nûr	37	11	4526	34	Sebe'	37
9	3740	24	Nûr	38	11	4555	35	Fâtır	7
9	3756	24	Nûr	51	11	4573	35	Fâtır	18
9	3761	24	Nûr	55	11	4581	35	Fâtır	29
9	3776	24	Nûr	62	11	4581	35	Fâtır	30
10	3821	25	Fürkan	24	11	4611	36	Yâsîn	11
10	3859	25	Fürkan	63	12	4706	37	Saffat	40
10	3861	25	Fürkan	67	12	4709	37	Saffat	49
10	3863	25	Fürkan	68	12	4719	37	Saffat	74
10	3866	25	Fürkan	73	12	4754	37	Saffat	160
10	3868	25	Fürkan	76	12	4784	38	Sâd	24
10	3968	26	Şuarâ	227	12	4790	38	Sâd	28

Mü'minlere müjde ve mü'minlerin sıfatlarına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
12	4853	39	Zümer	10	14	5607	52	Tûr	22
12	4831	39	Zümer	17	14	5726	56	Vakıa	10
12	4927	39	Zümer	74	14	5730	56	Vakıa	24
12	4928	39	Zümer	75	14	5731	56	Vakıa	27
12	4938	40	Mü'min	7	14	5734	56	Vakıa	40
11	4940	40	Mü'min	9	14	5770	57	Hadîd	12
12	4988	40	Mü'min	51	14	5774	57	Hadîd	14
12	5029	41	Fussilet	8	14	5777	57	Hadîd	16
12	5055	41	Fussilet	30	14	5780	57	Hadîd	19
12	5057	41	Fussilet	32	14	5833	58	Mücadele	22
13	5136	42	Şurâ	22	14	5848	59	Haşr	8
13	5139	42	Şurâ	23	14	5862	59	Haşr	18
13	5143	42	Şurâ	26	14	5879	60	Mümte.	4
13	5154	42	Şurâ	36	14	5882	60	Mümte.	6
13	5154	42	Şurâ	37	14	5883	60	Mümte.	7
13	5232	43	Zuhruf	68	14	5906	61	Saf	10
13	5235	43	Zuhruf	73	14	5906	61	Saf	11
13	5297	45	Casiye	21	14	5949	64	Teğabün	9
13	5307	45	Casiye	30	14	5984	65	Talâk	11
13	5330	46	Ahkaf	13	14	6003	66	Tahrîm	8
13	5331	46	Ahkaf	14	15	6043	67	Mülk	12
13	5338	46	Ahkaf	16	15	6112	69	Hakka	19
13	5341	46	Ahkaf	19	15	6114	69	Hakka	24
13	5368	47	Muham.	2	15	6137	70	Mearic	22
13	5370	47	Muham.	3	15	6140	70	Mearic	27
13	5377	47	Muham.	5-7	15	6141	70	Mearic	29
13	5384	47	Muham.	12	15	6141	70	Mearic	30
13	5393	47	Muham.	17	15	6143	70	Mearic	32
13	5432	48	Feth	4	15	6145	70	Mearic	35
13	5434	48	Feth	5	15	6245	74	Müddes.	39
13	5438	48	Feth	9	15	6245	74	Müddes.	40
13	5468	48	Feth	26	15	6262	75	Kıyame	22
13	5476	48	Feth	29	15	6273	76	İnsan	5
13	5537	50	Kaf	32	15	6275	76	İnsan	9
13	5537	50	Kaf	33	15	6343	79	Naziat	45
13	5552	51	Zariyat	15	15	6373	82	İnfitar	13
13	5557	51	Zariyat	19	15	6384	83	Mutaffi.	18
14	5606	52	Tûr	21	15	6388	83	Mutaffi.	28

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
15	6399	84	İnşikak	25	15	6474	92	Leyl	17
15	6406	85	Bürc	11	15	6476	92	Leyl	21
15	6426	87	A'lâ	14	15	6497	95	Tîn	6
15	6426	87	A'lâ	15	15	6529	98	Beyyine	7
15	6450	89	Fecr	27	15	6533	98	Beyyine	8
15	6450	89	Fecr	30	15	6564	103	Asr	3

Müslümanlığı kabûl edib Müslüman olarak ölmeye gayret etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	204	2	Bakara	112	6	2303	11	Hûd	14
2	563	3	Âl-i İm.	19	9	3482	21	Enbiya	92
2	565	3	Âl-i İm.	20	9	3492	21	Enbiya	108
2	681	3	Âl-i İm.	102	9	3594	22	Hacc	78
3	1061	4	Nisâ	125	11	4219	29	Ankebût	46
3	1148	5	Maide	3	11	4288	30	Rûm	43
4	1382	6	En'âm	14	11	4439	33	Ahzâb	35
4	1455	6	En'âm	71	12	4823	39	Zümer	23
4	1525	6	En'âm	125	13	5119	42	Şûrâ	13
4	1571	6	En'âm	163	13	5233	43	Zuhruf	69
5	1892	8	Enfâl	38	13	5334	46	Ahkaf	15
5	1966	9	Tevbe	11					

İlim bahsi

Öğrenmeye çalışmaya, herşeyde hikmeti aramaya ve bilenle bilmeyenin bir olmayacağına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	228	2	Bakara	129	9	3394	21	Enbiya	7
1	260	2	Bakara	151	11	4429	33	Ahzab	34
2	500	2	Bakara	269	11	4574	33	Fâtır	19
3	1045	4	Nisâ	113	11	4575	35	Fâtır	22
4	1353	5	Maide	110	12	4850	39	Zümer	9
4	1516	6	En'âm	119	12	4853	39	Zümer	10

İlmi öğrenmek, öğretmek, kalem ile yazmak ve ilmi gizlemenin haram olduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	271	2	Bakara	159	9	3394	21	Enbiya	7
1	291	2	Bakara	174	15	6345	80	Abese	2
6	2144	9	Tevbe	122	15	6346	80	Abese	4
7	2829	16	Nahl	43	15	6504	96	Alâk	4

İlimde yüksek mevkie varanların diğerlerinden üstün olması ve bunların da birbirlerinden üstünlüklerine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	545	3	Âl-i İm.	7	9	3564	22	Hacc	54
3	111	4	Nisâ	162	10	4204	29	Ankebût	43
6	2164	10	Yûnus	5	11	4580	35	Fâtır	28
7	2560	12	Yûsuf	76	11	4584	35	Fâtır	32
8	3071	17	İsrâ	107	14	5820	58	Mücadele	11

Bilmeden fetva vermenin haram olduğu fetva verme hakkına sahip olan kimsenin iftihar etmesinin de günah olduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	115	2	Bakara	44	11	4337	31	Lokman	20
4	1549	6	En'âm	144	12	5017	40	Mü'min	83
9	3394	21	Enbiya	7					

İlim öğrenmek maksadıyla sefer etmek ve herşeyi ancak Allah'ın bildiğine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2867	16	Nahl	75	15	6057	67	Mülk	26
8	3148	18	Kehf	60	15	6505	96	Alâk	5
8	3162	18	Kehf	82					

Ba'zı sûrelerin başında gelen (Elif, Lâm) gibi mukattaat hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	34	2	Bakara	1	11	4244	30	Rûm	1
2	535	3	Âl-i İm.	1	11	4305	31	Lokman	1
4	1575	7	A'râf	1	11	4346	32	Secde	1
6	2154	10	Yûnus	1	11	4604	36	Yâsîn	1
6	2278	11	Hûd	1	12	4762	38	Sâd	1
6	2456	12	Yûsuf	1	12	4929	40	Mü'min	1
7	2599	13	Ra'd	1	12	5020	41	Fussilet	1
7	2663	14	İbrahim	1	13	5100	42	Şûrâ	1
7	2724	15	Hicr	1	13	5177	43	Zuhruf	1
8	3185	19	Meryem	1	13	5248	44	Duhan	1
8	3264	20	Tâhâ	1	13	5280	45	Casiye	1
10	3870	26	Şuarâ	1	13	3313	46	Ahkaf	1
10	3970	27	Neml	1	13	5514	50	Kaf	1
10	4059	28	Kasas	1	15	6063	68	Kalem	1
10	4160	29	Ankebût	1					

Feraset ve ilham hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2764	15	Hicr	75	7	2856	16	Nahl	68

Felekiyat (Astronomi) ve yıldızlar hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1486	6	En'âm	96	11	4567	35	Fâtır	13
4	1487	6	En'âm	97	12	4651	36	Yâsîn	40
4	1644	7	A'râf	54	12	4726	37	Saffat	88
7	2600	13	Ra'd	2	12	4036	41	Fussilet	12
7	2798	16	Nahl	16	14	5623	53	Necm	1
9	3419	21	Enbiya	33	14	5656	53	Necm	49
10	4054	27	Neml	88	14	5745	56	Vakıa	75
11	4336	31	Lokman	29	14	5745	56	Vakıa	76

Denizcilik hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	276	2	Bakara	164	11	4239	29	Ankebût	65
4	1444	6	En'âm	63	11	4291	30	Rûm	46
4	1487	6	En'âm	97	11	4337	31	Lokman	31
4	1659	7	A'râf	64	11	4563	35	Fâtır	11
6	2187	10	Yûnus	22	11	4566	35	Fâtır	12
6	2345	11	Hûd	42	12	4652	36	Yâsîn	41
7	2796	16	Nahl	14	12	5014	40	Mü'min	80
8	3023	17	İsrâ	66	13	5150	42	Şurâ	32
8	3024	17	İsrâ	67	13	5153	42	Şurâ	35
8	3027	17	İsrâ	70	13	5185	43	Zuhruf	12
9	3464	21	Enbiya	82	13	5288	45	Casiye	12
9	3612	23	Mü'mi.	22	13	5550	51	Zariyat	3
10	4037	27	Neml	63	14	5703	55	Rahman	24

Takvim ve mevsimler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	325	2	Bakara	189	8	3261	19	Meryem	94
4	1486	6	En'âm	96	11	4247	30	Rûm	4
5	2005	9	Tevbe	36	11	4351	32	Secde	5
6	2164	10	Yûnus	5	12	4689	37	Saffat	5
7	2794	16	Nahl	12	14	5692	55	Rahman	5
8	2954	17	İsrâ	12					

Toplum ilimleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1903	8	Enfâl	46	8	3141	18	Kehf	54
6	2183	10	Yûnus	19	13	5506	49	Hücurat	13
7	2874	16	Nahl	80	15	6313	78	Nebe'	8
7	2876	16	Nahl	81	15	6315	78	Nebe'	16

İktisat ilmi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2515	12	Yûsuf	47	7	2546	12	Yûsuf	65
6	2515	12	Yûsuf	49	8	2975	29	İsrâ	29
7	2546	12	Yûsuf	63					

Hendese ilmine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
15	6300	77	Mürselât	30

Jeoloiye dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2795	16	Nahl	13	8	3162	18	Kehf	82

Hakikatlerin isbatında, tebliğinde, telkininde ve tenkidinde ta'kib olunacak usulleri gösteren âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	239	2	Bakara	139	8	3122	18	Kehf	34
2	480	2	Bakara	258	8	3124	18	Kehf	37
2	565	3	Âl-i İm.	20	9	3439	21	Enbiya	51
2	620	3	Âl-i İm.	61	9	3454	21	Enbiya	73
2	629	3	Âl-i İm..	66	9	3500	22	Hacc	3
3	1039	4	Nisâ	107	9	3507	22	Hacc	8-9
3	1041	4	Nisâ	109	10	3909	26	Şuarâ	69
4	1369	6	En'âm	2	10	3916	26	Şuarâ	89
4	1393	6	En'âm	25	10	4193	29	Ankebût	46
5	1715	7	A'râf	103	11	4328	31	Lokman	20
5	1798	7	A'râf	171	12	4973	40	Mü'min	35
5	1848	8	Enfâl	6	14	5801	58	Mücadele	1

San'atlar ve fenler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	238	2	Bakara	138	6	2336	11	Hûd	37
5	1758	7	A'râf	148	6	2339	11	Hûd	38

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2381	11	Hûd	69	10	3928	26	Şuarâ	129
7	2630	13	Ra'd	17	10	4019	27	Neml	44
7	2874	16	Nahl	80	10	4054	27	Neml	88
7	2888	16	Nahl	92	10	4203	29	Ankebût	41
8	3120	18	Kehf	31	11	4490	34	Sebe'	10
8	3172	18	Kehf	96	11	4491	34	Sebe'	11
8	3462	21	Enbiya	80	11	4492	34	Sebe'	12
9	3559	22	Hacc	45	11	4494	34	Sebe'	13
9	3610	24	Mü'mi.	20	14	5699	55	Rahman	14
9	3793	25	Fürkan	10	14	5792	57	Hadîd	25

Denize dalma ve inci ile mercan çıkarma hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4566	35	Fâtır	12	14	5702	55	Rahman	22

Allah'a sığınma bahsi.
Allah'a sığınmak ve güvenmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	23	1	Fatiha	5	7	2827	16	Nahl	42
2	680	3	Âl-i İm.	101	8	2996	17	İsrâ	45
2	684	3	Âl-i İm.	103	8	2997	17	İsrâ	46
2	765	3	Âl-i İm.	159	9	3594	22	Hacc	78
2	786	3	Âl-i İm.	173	11	4232	29	Ankebût	59
3	1087	4	Nisâ	146	11	4278	30	Rûm	33
3	1127	4	Nisâ	175	11	4337	31	Lokman	22
3	1192	5	Maide	23	11	4380	33	Ahzab	3
5	1844	8	Enfâl	2	12	4890	39	Zümer	38
5	1908	8	Enfâl	49	12	4981	40	Mü'min	44
5	2030	9	Tevbe	51	13	5112	42	Şurâ	10
6	2137	9	Tevbe	116	13	5154	42	Şurâ	36
6	2453	11	Hûd	123	14	5817	58	Mücadele	10
7	2642	13	Ra'd	30	14	5952	64	Tegabün	13
7	2681	14	İbrahim	11	14	5969	65	Talâk	3
7	2683	14	İbrahim	12	15	6061	67	Mülk	29

Birliği öğüb, ayrılığı zem etmeye dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	684	3	Âl-i İm.	103	5	1903	8	Enfâl	46
2	689	3	Âl-i İm.	105	6	2123	9	Tevbe	107
2	749	3	Âl-i İm.	152	11	4277	30	Rûm	32
5	1899	8	Enfâl	43					

Taharet bahsi

Vücud ve elbiseyi temiz tutmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	931	4	Nisâ	43	15	6225	74	Müddessir	2
6	2125	9	Tevbe	108					

Sular ve hükümlerine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	3844	25	Fürkan	48	10	3844	25	Fürkan	49

Gusül ve hükümlerine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	931	4	Nisâ	43	5	1987	9	Tevbe	28
3	1160	5	Maide	6					

Abdest ve hükümlerine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	931	4	Nisâ	43	10	3844	10	Fürkan	48
3	1160	5	Maide	6					

Teyemmüm etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	931	4	Nisâ	43	3	1160	5	Maide	6

Hayz ile nifas ve hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	390	2	Bakara	222	7	2612	13	Ra'd	8-9

Namaz kılmanın farz olduğu ve huşu' ile kılınmasına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	37	2	Bakara	3	10	4206	29	Ankebût	45
1	113	2	Bakara	43	11	4259	30	Rûm	18
1	295	2	Bakara	177	11	4306	31	Lokman	4
3	980	4	Nisâ	77	11	4323	31	Lokman	17
3	1171	5	Maide	12	11	4428	33	Ahzab	33
3	1253	5	Maide	55	11	4463	33	Ahzab	56
4	1571	6	En'âm	162	11	4573	35	Fâtır	18
4	1600	7	A'râf	26	11	4581	35	Fâtır	29
4	1603	7	A'râf	27	12	4832	39	Zümer	1
6	2132	9	Tevbe	112	13	5154	42	Şurâ	38
8	3038	17	İsrâ	78	13	5476	48	Feth	29
8	3074	17	İsrâ	110	14	5823	58	Mücadele	13
8	3277	20	Tâhâ	121	15	6137	70	Mearic	22
9	3445	21	Enbiya	73	15	6137	70	Mearic	23
9	3550	22	Hacc	41	15	6222	73	Müzemmil	20
9	3589	22	Hacc	77	15	6224	74	Müddessir	3
9	3594	22	Hacc	78	15	6501	96	Alâk	1
9	3595	23	Mü'mi.	1-2	15	6527	98	Beyyine	5
9	3739	24	Nûr	37	15	6581	107	Maûn	4
9	3763	24	Nûr	56	15	6582	107	Maûn	6
10	3971	27	Neml	3					

Namazların vakitleri ve ezan okunması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1256	5	Maide	58	12	5058	41	Fussilet	33

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3038	17	İsrâ	78	14	5920	62	Cum'a	9
8	3363	20	Tâhâ	130					

Kıble ve hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	210	2	Bakara	115	1	255	2	Bakara	147
1	243	2	Bakara	142	1	285	2	Bakara	150
1	253	2	Bakara	145	4	1607	7	A'râf	29

Mescidler ve hükümleri ile mescidlerde i'tikâf yapmaya dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	208	2	Bakara	114	5	1979	9	Tevbe	19
1	252	2	Bakara	144	5	1987	9	Tevbe	28
1	257	2	Bakara	149	6	2123	9	Tevbe	107
1	321	2	Bakara	187	6	2128	9	Tevbe	110
3	931	4	Nisâ	43	8	2937	17	İsrâ	1
4	1607	7	A'raf	29	9	3452	21	Enbiya	71
4	1610	7	A'raf	31	9	3525	22	Hacc	25
5	1886	8	Enfâl	34	9	3736	24	Nûr	36
5	1974	9	Tevbe	17	15	6190	72	Cin	18

Namazları, bilhassa ikindi namazını (Salât-ı Vustâ) vaktinde kılmak ve namazdan sonra Allah Tealâ'yı tesbih etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	117	2	Bakara	45	4	1479	6	En'âm	92
1	202	2	Bakara	110	5	1845	8	Enfâl	3
1	263	2	Bakara	153	5	1957	9	Tevbe	5
1	295	2	Bakara	177	5	1966	9	Tevbe	11
1	433	2	Bakara	238	5	1976	9	Tevbe	18
3	1033	4	Nisâ	103	5	2061	9	Tevbe	71
3	1111	4	Nisâ	162	6	2441	11	Hûd	114
4	1317	5	Maide	91	7	2635	13	Ra'd	22
4	1455	6	En'âm	72	7	2702	14	İbrahim	31

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3131	18	Kehf	46	10	4206	29	Ankebût	45
8	3236	19	Meryem	59	11	4258	30	Rûm	17
8	3274	20	Tâhâ	14	11	4277	30	Rûm	31
8	3363	20	Tâhâ	130	15	6137	70	Mearic	23
8	3366	20	Tâhâ	132	15	6144	70	Mearic	34
9	3601	23	Mü'mi.	9					

İki bayram namazı ve kurban kesmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
15	6587	108	Kevser	2

Cum'a namazı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
14	5920	62	Cum'a	9	15	6401	85	Bürûc	3
14	5923	62	Cum'a	11					

Yolculuk namazı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1028	4	Nisâ	101

Korku namazına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	434	2	Bakara	239	3	1031	4	Nisâ	102
3	1028	4	Nisâ	101					

Teheccüd ve Tatavvu' namazı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1571	6	En'âm	162	11	4361	32	Secde	16
6	2441	11	Hûd	114	13	5555	51	Zariyat	17
8	3039	17	İsrâ	79	13	5556	51	Zariyat	18
10	3859	25	Fürkan	64					

Secde âyetleri ve bu âyetler okununca ve işitilince secde edilmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1839	7	A'râf	206	10	4000	27	Neml	26
7	2624	13	A'râf	15	11	4360	32	Secde	15
7	2836	16	Nahl	49	12	4784	38	Sâd	24
8	3073	17	İsrâ	109	12	5066	41	Fussilet	38
8	3235	19	Meryem	58	14	5660	53	Necm	62
9	3518	22	Hacc	18	15	6398	84	İnşikak	21
9	3589	22	Hacc	77	15	6515	96	Alâk	19
10	3856	25	Fürkan	60					

Namazda haram olan şeyler, namazın bir kısmını inkâr edenin kâfir olacağı ve Allah'dan başkasına secde etmenin şirk olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	96	2	Bakara	34	9	3518	22	Hacc	18
3	931	4	Nisâ	43	11	4360	32	Secde	15
7	2823	16	Nahl	48	12	5064	41	Fussilet	37
7	2836	16	Nahl	49	15	6307	77	Mürselât	48

Zekât bahsi

Zekâtın farz olması ve gönül rızasiyle verilmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	113	2	Bakara	43	5	1966	9	Tevbe	11
1	202	2	Bakara	110	5	1976	9	Tevbe	18
1	295	2	Bakara	177	5	2041	9	Tevbe	60
3	980	4	Nisâ	77	6	2118	9	Tevbe	103
3	1111	4	Nisâ	162	9	3406	21	Enbiya	73
3	1171	5	Maide	12	9	3550	22	Hacc	41
3	1253	5	Maide	55	9	3594	22	Hacc	78
4	1545	6	En'âm	141	9	3598	23	Mü'minûn	4
4	1548	6	En'âm	143	9	3641	23	Mü'minûn	60
5	1771	7	A'râf	156	9	3739	24	Nûr	37
5	1957	9	Tevbe	5	9	3763	24	Nûr	56

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	3971	27	Neml	3	14	5763	57	Hadîd	7
11	4284	30	Rûm	39	14	5823	58	Mücadele	13
11	4306	31	Lokman	4	15	6138	70	Mearic	24
11	4428	33	Ahzab	33	15	6222	73	Müzemmil	20
11	4573	35	Fâtır	18	15	6474	92	Leyl	18
12	5028	41	Fussilet	7	15	6527	98	Beyyine	5
13	5557	51	Zariyat	19	15	6582	107	Mâûn	7

Zekâta müstehak olanlar hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	2041	9	Tevbe	60	6	2121	9	Tevbe	106
6	2118	9	Tevbe	103					

Zekâta müstehak olan kimsenin, zekât nisabından diğer bir hakka da sahip olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2118	9	Tevbe	103	15	6138	70	Mearic	25
15	6138	70	Mearic	24					

Muhtaçları doyurmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3530	22	Hacc	28	9	3542	22	Hacc	36

Para, mülk ve herşeyin; aslında Allah'ın olduğu, kullanılmak için insanlara verildiği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3731	24	Nûr	33

Oruç bahsi

Oruç tutmanın farziyeti ve müddetinin bir ay olduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	308	2	Bakara	183	1	314	2	Bakara	185

Oruç bozmaya hak veren sebebler ve bu günlerin kaza edilmesi ile oruçlu olan kimseye mübah olan şeyler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	310	2	Bakara	184	1	321	2	Bakara	187
1	314	2	Bakara	185					

Ramazan içinde oruç tutmayan ve sonra da kaza etmeyenlere düşen kefaret hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	310	2	Bakara	184

Oruç tutan kimselere va'd edilen mükâfatlar hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2132	9	Tevbe	112

Kadir gecesi ve bu geceyi ihya etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
13	5250	44	Duhân	4	15	6517	97	Kadr	2
13	5251	44	Duhân	6	15	6519	97	Kadr	5

Hacc bahsi

Haccın farz olması ve menasiki hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	223	2	Bakara	125	3	1148	5	Maide	3
1	227	2	Bakara	128	4	1571	6	En'âm	162
1	269	2	Bakara	158	5	1952	9	Tevbe	3
1	342	2	Bakara	197	9	3530	22	Hacc	28
1	344	2	Bakara	198	9	3532	22	Hacc	29
1	347	2	Bakara	199	9	3533	22	Hacc	30
1	347	2	Bakara	200	9	3536	22	Hacc	32
1	351	2	Bakara	203	15	6401	85	Bürûc	3
2	673	3	Âl-i İmran	97					

Fidye ve kurbanın hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	340	2	Bakara	196	9	3539	22	Hacc	34
3	1140	5	Maide	2	9	3542	22	Hacc	36
4	1328	5	Maide	97	9	3543	22	Hacc	37
9	3530	22	Hacc	28	13	5464	48	Feth	25
9	3536	22	Hacc	32					

Hacdan alıkonanlar ve hacc-ı temettü edenler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	340	2	Bakara	196	3	1148	5	Maide	2

Hac etmekte olan kimseye yasak şeyler ve hac etmekte olandan fazlaca olarak istenilen hayırlar hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	342	2	Bakara	197

Hacc mevsiminde ticaret etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	344	2	Bakara	198	9	3530	22	Hacc	28
3	1140	5	Maide	2					

Hacda zemzem dağıtmaya dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1978	9	Tevbe	19

Hac mevsiminde ihramlı iken avlanmanın haram olması ve av çıkmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1133	5	Maide	1	4	1325	5	Maide	95
3	1140	5	Maide	2	4	1326	5	Maide	96

Hac ile umreyi Allah için tam eda etmek ve ihramdan çıkmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	340	2	Bakara	196	9	3532	22	Hacc	29
3	1140	5	Maide	2	13	5472	48	Feth	27

Beyt, Ka'be, Haram, Beled ve Karye hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	223	2	Bakara	125	5	1961	9	Tevbe	7
1	226	2	Bakara	127	5	1978	9	Tevbe	19
2	670	3	Âl-i İmran	96	5	1987	9	Tevbe	28
2	673	3	Âl-i İmran	97	8	2937	17	İsrâ	1
3	1140	5	Maide	2	9	3525	22	Hacc	25
4	1328	5	Maide	97	9	3536	22	Hacc	33
4	1522	6	En'âm	123	10	4056	27	Neml	91
5	1886	8	En'âm	34	13	5017	42	Şurâ	7
5	1887	8	En'âm	35	14	5597	52	Tûr	4

Nikâh bahsi

Evlenmenin hükümleri ve istemenin mübah olması, fakat gizlice vaadleşmenin haram olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	390	2	Bakara	222	9	3727	24	Nûr	32
1	393	2	Bakara	223	9	3769	24	Nûr	60
1	428	2	Bakara	235	10	4091	28	Kasas	27
2	830	4	Nisâ	3	11	4263	30	Rûm	21
2	834	4	Nisâ	4	11	4449	33	Ahzab	49
2	867	4	Nisâ	20	11	4563	33	Ahzab	50
2	867	4	Nisâ	21	11	4563	35	Fâtır	11
3	891	4	Nisâ	24	13	5114	42	Şurâ	11
3	895	4	Nisâ	25	13	5170	42	Şurâ	49
3	1153	5	Maide	5	13	5170	42	Şurâ	50
7	2864	16	Nahl	72	14	5891	60	Mümte.	10
9	3613	23	Mü'minûn	6	15	6141	70	Mearic	30
9	3707	24	Nûr	26					

Zevcelere iyi muamele edip aralarında adaletle hüküm etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	830	4	Nisâ	3	3	1069	38	Nisâ	129
2	864	4	Nisâ	19	12	4806	38	Sâd	44

Yetimlerle evlenmek, Hıristiyan ve Yahudilerle evlenmenin hükmüne dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	830	4	Nisâ	3	3	1153	5	Maide	5
3	891	4	Nisâ	24	9	3599	23	Mü'minûn	6
3	895	4	Nisâ	25	9	3727	24	Nûr	32
3	916	4	Nisâ	36	11	4449	33	Ahzab	50
3	1064	4	Nisâ	127					

Mü'min köle kadınla evlenme ve hükmüne dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	895	4	Nisâ	25

Müşrik kadınlarla evlenilmemesi ve evlenilmesi haram olan kadınlar hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	388	2	Bakara	221	2	874	4	Nisâ	23
2	870	4	Nisâ	22	3	891	4	Nisâ	24

Hakemin, bozuşmuş karı kocanın arasını bulması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	914	4	Nisâ	35	14	5801	58	Mücadele	1
3	1066	4	Nisâ	128					

Evlenmeye imkân bulamayanların iffetlerini korumalarına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3731	24	Nûr	33

Evlenmekle rızık bolluğu dilemek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2864	16	Nahl	72	9	3727	24	Nûr	32

Kadınların huysuzluk ve geçimsizlikleri karşısında erkeklerin davranışları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	415	2	Bakara	232	3	911	4	Nisâ	34
2	864	4	Nisâ	19	3	1066	4	Nisâ	128

Boşanma bahsi

Boşanmanın sayısı ve hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	398	2	Bakara	227	3	1071	4	Nisâ	130
1	408	2	Bakara	229	14	5963	65	Talâk	1
1	415	2	Bakara	232	14	5969	65	Talâk	2
1	436	2	Bakara	240	14	5989	66	Tahrîm	1
1	438	2	Bakara	241					

Boşanılacak kadına eziyet etmenin haram olduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	414	2	Bakara	231	14	5974	65	Talâk	6
14	5963	65	Talâk	1					

Temasdan önce boşanmanın hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	429	2	Bakara	236	11	4446	33	Ahzab	49
1	431	2	Bakara	237					

Kadının kocasından fidye ile boşanmayı istemesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	408	2	Bakara	229	2	864	4	Nisâ	19

Koca küfründe iken karısı Müslüman olursa kocasından boşanılacağına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
14	5891	60	Mümtehine	10	14	5892	60	Mümtehine	11

Kadın boşandıktan sonra bekleyeceği müddet (İddet) ve alacağı nafaka hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	401	2	Bakara	228	14	5969	65	Talâk	2
1	414	2	Bakara	231	14	5972	65	Talâk	4
14	5963	65	Talâk	1	14	5974	65	Talâk	6

Boşandıktan sonra

Kadının faide göreceği şeyden hediyye verilmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	429	2	Bakara	236	11		33	Ahzâb	49
1	438	2	Bakara	241					

Koca ölürse kadının evlenmek için ne kadar bekleyeceği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	424	2	Bakara	234

Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenlerin yeminlerinden dönebilecekleri ve ziharın hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	398	2	Bakara	226	14	5801	58	Mücadele	1
1	398	2	Bakara	227	14	5806	58	Mücadele	4
11	4382	33	Ahzab	4					

Nafaka bahsi

Yakın ve uzak mirascıların mirasdan alacakları payı gösteren âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	369	2	Bakara	215	8	2971	17	İsrâ	26
1	422	2	Bakara	233					

Maddî darlıkta olan kimsenin nafaka vermesinin hükmüne dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	519	2	Bakara	280	14	5975	65	Talâk	7
14	5974	65	Talâk	6					

Çocuğu emzirme ve hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	422	2	Bakara	233	14	5974	65	Talâk	6
13	5334	46	Ahkaf	15					

Evlâdlık edinmenin hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4382	33	Ahzâb	4	11	4438	33	Ahzâb	40
11	4385	33	Ahzâb	5					

Gebeliğin müddeti hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4318	31	Lokman	14

Yemin etmenin hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	395	2	Bakara	224	7	2886	16	Nahl	91
1	397	2	Bakara	225	7	2888	16	Nahl	92

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2891	16	Nahl	94	12	4806	38	Sâd	44
9	3705	24	Nûr	22	15	6071	68	Kalem	10

Yerine getirilemeyen yeminin kefareti hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1314	5	Maide	89	14	5991	66	Tahrîm	2

Yemini lâğv etme hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	397	2	Bakara	225	4	1314	5	Maide	89

Bir şeyin iyi ve doğruluğunu fal gibi şeylerden öğrenmeye uğraşmanın hükmü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1148	5	Maide	3

Nezretme hükmüne dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	501	2	Bakara	270	9	3532	22	Hacc	29
2	585	2	Âl-i İmran	35	15	6274	76	İnsan	7

Ticaret bahsi

Ticaret edenler arasındaki anlaşmalar hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	526	2	Bakara	282	10	4179	29	Ankebût	17
3	901	4	Nisâ	29	11	4266	30	Rûm	23
3	1133	5	Maide	1	11	4581	35	Fâtır	29
9	3739	24	Nûr	37	11	4581	35	Fâtır	30
10	4138	28	Kasas	73	12	4784	38	Sâd	24

Tartı ve ölçüye dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1561	6	En'âm	152	14	5694	55	Rahman	7
6	2403	11	Hûd	84	14	5695	55	Rahman	9
6	2404	11	Hûd	85	15	6376	83	Mutaffifin	1
8	2985	17	İsrâ	35	15	6376	83	Mutaffifin	3

İflâs ve reşid olma hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	835	4	Nisâ	5	8	2983	17	İsrâ	34
2	839	4	Nisâ	6					

Köleler ve hür bırakılmalarının hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	295	2	Bakara	177	9	3731	24	Nûr	33
7	2862	16	Nahl	71					

Rızk kazanmada insanların farklı yaratıldıkları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	905	4	Nisâ	32	11	4525	34	Sebe'	36
4	1573	6	En'âm	165	11	4527	34	Sebe'	39
7	2638	13	Ra'd	26	12	4905	39	Zümer	53
7	2862	16	Nahl	71	13	5115	42	Şurâ	12
8	2965	17	İsrâ	21	13	5144	42	Şurâ	12
8	2975	17	İsrâ	30	13	5203	43	Zuhruf	32
9	3740	24	Nûr						

Borç ve anlaşmalar, rehin ve kiraların kaydı ile şahidlikleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	526	2	Bakara	282	3	1133	5	Maide	1
2	528	2	Bakara	283	10	4090	28	Kasas	26
2	839	4	Nisâ	6	10	4093	28	Kasas	29

Faiz ve hükmü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	512	2	Bakara	275	2	720	3	Â. İmran	130
2	513	2	Bakara	276	3	1110	4	Nisâ	161
2	517	2	Bakara	278	11	4284	30	Rûm	39
2	518	2	Bakara	279					

Bitkiler ve çiftcilik hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	494	2	Bakara	266	4	1653	7	A'râf	58
2	496	2	Bakara	267	9	3459	21	Enbiyâ	78
4	1484	6	En'âm	95	14	5741	56	Vakıa	63
4	1490	6	En'âm	99	14	5741	56	Vakıa	64
4	1545	6	En'âm	141	14	5741	56	Vakıa	65

Miras bahsi

Vasiyet, vasiyet edenler ve şahidleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	303	2	Bakara	180	2	854	4	Nisâ	12
1	306	2	Bakara	182	3	908	4	Nisâ	33
1	436	2	Bakara	240	4	1345	5	Maide	106
2	851	4	Nisâ	11					

Eshab-ı feraiz hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	840	4	Nisâ	7	2	856	4	Nisâ	13
2	851	4	Nisâ	11	3	905	4	Nisâ	32

Yakın akrabalar ve yetimlerin mallarının hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	384	2	Bakara	220	2	842	4	Nisâ	8
2	829	4	Nisâ	2	2	846	4	Nisâ	10

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1064	4	Nisâ	127	8	2983	17	İsrâ	34
4	1561	6	En'âm	152	11	4307	33	Ahzab	6
5	1947	8	Enfâl	75					

Kadınlara zorla mirascı olunması, babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	864	4	Nisâ	10	3	1129	4	Nisâ	176

Kâfirlerin birbirlerinin küfrünün devamına çalıştıklarına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1944	8	Enfâl	73

Devlet idaresi bahsi

Devlet siyaseti, nizamı, meşvereti meclisi ve vekiller hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3281	20	Tâhâ	29	10	4098	28	Kasas	34
9	3776	24	Nûr	62	12	4960	40	Mü'min	26
10	4005	27	Neml	32	12	4965	40	Mü'min	28
10	4007	27	Neml	34	13	4154	42	Şurâ	38
10	4010	27	Neml	37	14	4547	59	Haşr	7

Halife ve biat edilmesi, Allah ve Resulüne taat eden hükûmete taat etmenin farz olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	90	2	Bakara	30	10	4036	27	Neml	62
3	955	4	Nisâ	59	11	4592	35	Fâtır	39
3	991	4	Nisâ	83	12	4788	38	Sâd	26
4	1468	6	En'âm	165	12	4928	39	Zümer	75
6	2174	10	Yunus	14	14	5893	60	Mümtehine	12
9	3761	24	Nûr	55	14	5956	64	Tegabün	16

Elçiler ve hediye götürmeleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	4001	27	Neml	28	10	4009	27	Neml	36
10	4003	27	Neml	31					

Hakimler, şahidler ve cezalar bahsi
İnsanlar arasında Kur'an'a göre adaletle hükmedilmesi gerekdiği, rüşvetin haram olduğu, insanlara zulm etmekten korunması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	322	2	Bakara	188	7	2884	16	Nahl	90
1	365	2	Bakara	213	7	2892	16	Nahl	95
2	568	3	Âl-i İmran	23	9	3459	21	Enbiya	78
3	952	4	Nisâ	58	10	4005	27	Neml	32
3	955	4	Nisâ	59	11	4379	33	Ahzab	2
3	961	4	Nisâ	61	11	4431	33	Ahzab	36
3	991	4	Nisâ	83	12	4782	38	Sâd	22
3	996	4	Nisâ	85	12	4788	38	Sâd	26
3	1037	4	Nisâ	105	12	4922	39	Zümer	70
3	1076	4	Nisâ	135	13	5112	42	Şurâ	10
3	1164	5	Maide	8	13	5119	42	Şurâ	13
3	1225	5	Maide	42	13	5124	42	Şurâ	15
3	1229	5	Maide	44	13	5128	42	Şurâ	17
3	1232	5	Maide	45	13	5401	47	Muhammed	22
3	1236	5	Maide	47	13	5404	47	Muhammed	25
3	1243	5	Maide	50	13	5494	49	Hücurat	9
4	1436	6	En'âm	57	14	5694	55	Rahman	7
4	1511	6	En'âm	114	14	5694	55	Rahman	8
4	1561	6	En'âm	152	14	5792	57	Hadîd	25
4	1607	7	A'râf	29	14	5891	60	Mümtehine	10
7	2868	16	Nahl	76	14	5892	60	Mümtehine	11

Hakim ve hakimliğin şartları, hakimin erkek olmasının gerekliliği, kadın hakimin bakdığı dâ'vada hakkı meydana çıkaramayacağı hakkındaki âyet-i kerime

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
13	5191	43	Zuhruf	18

Kısas ve kan dökenlerin cezası, intihar etmenin haram olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	299	2	Bakara	178	3	1232	5	Maide	45
1	301	2	Bakara	179	4	1559	6	En'âm	151
3	901	4	Nisâ	29	7	2923	16	Nahl	126
3	1011	4	Nisâ	92	8	2981	17	İsrâ	33
3	1013	4	Nisâ	93	9	3580	22	Hacc	60
3	1207	5	Maide	32	10	3863	25	Fürkan	68
3	1208	5	Maide	33					

Diyet ve hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1011	4	Nisâ	92	8	2981	17	İsrâ	33

Şahid olmak ve şartları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	113	2	Bakara	42	3	1229	5	Maide	44
1	240	2	Bakara	140	4	1345	5	Maide	106
1	249	2	Bakara	143	4	1350	5	Maide	108
1	255	2	Bakara	146	4	1561	6	En'âm	152
1	255	2	Bakara	147	7	2566	12	Yûsuf	81
2	528	2	Bakara	283	8	2986	17	İsrâ	36
2	528	2	Bakara	284	9	3704	24	Nûr	21
2	577	3	Âl-i İmran	29	13	5193	43	Zuhruf	19
3	933	4	Nisâ	135	13	5488	49	Hücurat	6
3	1164	5	Maide	8	15	6143	70	Meâric	33

Hadde çarpılanın şehadeti, Yalan şahidlik edenler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3689	24	Nûr	4	10	3866	25	Fürkan	72
9	3689	24	Nûr	5					

Da'vada da'vacının da'valısına ayıblarını sayıb dökmekde inad etmesinin yasak olduğu, da'vayı iyilikle sonuçlandırmanın güzelliği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	352	2	Bakara	204	12	5061	41	Fussilet	34
4	3404	21	Enbiya	18	15	6053	67	Mülk	21
12	4681	36	Yâsin	77	15	6073	68	Kalem	13

Zina etmenin cezası ve şahidleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	857	4	Nisâ	15	9	3599	23	Mü'minûn	5
2	859	4	Nisâ	16	9	3682	24	Nûr	2
2	864	4	Nisâ	19	9	3687	24	Nûr	3
3	891	4	Nisâ	24	9	3708	24	Nûr	26
3	895	4	Nisâ	25	9	3731	24	Nûr	33
8	2979	17	İsrâ	32	10	3868	25	Fürkan	68

Zinaya icbar edilen kadın ve zina eden köle kadının hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	895	4	Nisâ	25	9	3731	24	Nûr	33

Hırsızlık ve cezası hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1215	5	Maide	38

Namuslu bir kadına zina suçu isnad etmek cezasıyle şahidlerinin hükümleri hakkındaki kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3689	24	Nûr	4	9	3691	24	Nûr	9
9	3691	24	Nûr	6	9	3707	24	Nûr	23

Mülâaneye dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3691	24	Nûr	6

Allah'ın verdiği hükümlere razı olma ve gösterdiği sınırları aşamama hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	365	4	Nisâ	65	10	3863	25	Fürkan	69
3	1140	5	Maide	2	11	4431	33	Ahzâb	36
4	1309	5	Maide	87	14	5806	58	Mücadele	4
4	1322	5	Maide	94	14	5808	58	Mücadele	5
6	2132	9	Tevbe	112	14	5847	59	Haşr	7
9	3599	23	Mü'minûn	7	14	5963	65	Talâk	1
9	3778	24	Nûr	63	14	5972	65	Talâk	5
10	3863	25	Fürkan	68	15	6142	70	Mearic	31

Lûtîlik edenlerin şer'î cezası (Haddi) hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	959	4	Nisâ	16	10	4027	27	Neml	55
10	3940	26	Şuarâ	165	10	4191	29	Ankebût	28
10	3940	26	Şuarâ	166	10	4193	29	Ankebût	29
10	4026	27	Neml	54	15	6142	70	Mearic	31

Yemek, İçmek, avlar ve zebihalar bahsi Yemek ve içmekden maksad, yemeden ve içmeden önce besmele çekilmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	283	2	Bakara	168	5	1782	7	A'râf	160
1	288	2	Bakara	172	5	1875	8	Enfâl	26
3	1150	5	Maide	4	7	2786	16	Nahl	5
3	1153	5	Maide	5	7	2792	16	Nahl	
4	1309	5	Maide	87	7	2792	16	Nahl	11
4	1311	5	Maide	88	7	2796	16	Nahl	14
4	1320	5	Maide	93	7	2854	16	Nahl	66
4	1545	6	En'âm	141	7	2858	16	Nahl	69
4	1548	6	En'âm	142	7	2911	16	Nahl	114
4	1551	6	En'âm	145	8	3300	20	Tâhâ	54
4	1610	7	A'râf	31	9	3610	23	Mü'minûn	19
4	1612	7	A'râf	32	9	3612	23	Mü'minûn	21

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3772	24	Nûr	61	15	6273	76	İnsan	5
12	4645	36	Yâsin	33	15	6281	76	İnsan	17
12	4648	36	Yâsin	36	15	6335	76	İnsan	21
12	5000	40	Mü'min	64					

Yenecek ve içecek şeylerden mübah olanlar hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	289	2	Bakara	173	4	1315	5	Maide	90
1	382	2	Bakara	219	9	1518	6	En'âm	121
3	931	4	Nisâ	43	9	1551	6	En'âm	145
3	1148	5	Maide	3	7	2912	16	Nahl	115

Kara hayvanlarından avlanması haram ve helâl olanlar hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1133	5	Maide	1	3	1150	5	Maide	4
3	1140	5	Maide	2	4	1322	5	Maide	94

Denizde avlanma ve denizden elde edilen faideler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1326	5	Maide	96	11	4566	35	Fâtır	12
7	2798	16	Nahl	14					

Zebihalar ve haram olan kısmı ve mecbur olarak, yenmesi haram olan etten yiyenin hükmüne dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	289	2	Bakara	173	3	1518	6	En'âm	121
3	1133	5	Maide	1	3	1551	6	En'âm	145
3	1148	5	Maide	3	7	2912	16	Nahl	115
3	1150	5	Maide	4	9	3533	22	Hacc	30
3	1516	6	En'âm	118	9	3539	22	Hacc	34
3	1516	6	En'âm	119	9	3542	22	Hacc	36

Giyim ve kıyafet bahsi

giyim ve kıyafet hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1600	7	A'râf	26	7	2876	16	Nahl	81
4	1610	7	A'râf	31	7	3120	18	Nahl	31
4	1612	7	A'râf	32	9	3523	22	Hacca	23
7	2786	16	Nahl	5	15	6283	76	İnsan	21

Ziynetler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1612	7	A'râf	32	13	5186	43	Zuhruf	18
7	2796	16	Nahl	14	15	6279	76	İnsan	15
8	3120	18	Kehf	31	15	6279	76	İnsan	16
9	3523	22	Hacc	23	15	6283	76	İnsan	21

Tıb bahsi

Tedavi eden ve şifa veren şeyler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	382	2	Bakara	219	8	3043	17	İsrâ	82
2	512	2	Bakara	275	10	3861	25	Fürkan	67
5	1833	7	A'râf	200	10	3913	26	Şuarâ	80
5	1834	7	A'râf	201	12	5075	41	Fussilet	44
6	2222	10	Yûnus	57	15	6253	75	Kıyame	4
7	2858	16	Nahl	69	15	6263	75	Kıyame	27

Rü'ya bahsi

Rü'ya görme ve ta'biri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2458	12	Yûsuf	3	6	2509	12	Yûsuf	41
6	2463	12	Yûsuf	6	6	2512	12	Yûsuf	43
6	2500	12	Yûsuf	36	6	2513	12	Yûsuf	49
7	2586	12	Yûsuf	100	12	4733	37	Saffât	102
7	2588	12	Yûsuf	101	12	4735	37	Saffât	105
8	3066	17	İsrâ	60	13	5472	48	Feth	27

Cihad bahsi

Cihadın farz olduğu, düşmanlık etmeyene saldırmanın haram olduğu ve Dine dahil etmek için kimsenin mecbur edilemeyeceği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	326	2	Bakara	190	5	2068	8	Enfâl	75
1	332	2	Bakara	194	5	1957	9	Tevbe	5
1	371	2	Bakara	216	5	1959	9	Tevbe	6
1	440	2	Bakara	244	5	1967	9	Tevbe	12
2	476	2	Bakara	256	5	1971	9	Tevbe	14
3	975	4	Nisâ	74	5	1978	9	Tevbe	19
3	980	4	Nisâ	77	5	1990	9	Tevbe	29
3	994	4	Nisâ	84	6	2147	9	Tevbe	123
3	1004	4	Nisâ	89	6	2267	10	Yûnus	99
3	1008	4	Nisâ	91	8	3007	17	İsrâ	54
3	1016	4	Nisâ	94	9	3545	22	Hacc	39
3	1212	5	Maide	35	9	3459	22	Hacc	78
3	1251	5	Maide	54	13	5155	42	Şûrâ	39
5	1893	8	Enfâl	39	13	5160	42	Şûrâ	41
5	1893	8	Enfâl	40	13	5377	47	Muham.	4
5	1928	8	Enfâl	65	14	5899	61	Saf	4
13	5377	47	Muham.	4	14	5911	61	Saf	14
14	5899	61	Saf	4	14	6005	66	Tahrim	9
5	2066	8	Enfâl	74					

Seferberlik ve haram aylarda harb etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	332	2	Bakara	194	5	1848	8	Enfâl	5
1	376	2	Bakara	217	5	1957	9	Tevbe	5
3	972	4	Nisâ	71	5	2005	9	Tevbe	36
3	994	4	Nisâ	84	5	2010	9	Tevbe	39
3	1020	4	Nisâ	95	5	2016	9	Tevbe	41
3	1140	5	Maide	2	5	2018	9	Tevbe	42
4	1328	5	Maide	97	5	2075	9	Tevbe	81

Şehid olan kimsenin mükâfatı, savaşanların savaşmayanlardan üstün olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	264	2	Bakara	154	2	763	3	Âl-i İm.	158
2	763	3	Âl-i İm.	157	2	781	3	Âl-i İm.	169

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	784	3	Âl-i İm.	172	5	2031	9	Tevbe	52
2	815	3	Âl-i İm.	195	6	2130	9	Tevbe	111
3	1020	4	Nisâ	95	14	5780	57	Hadîd	19
3	1020	4	Nisâ	96	14	5908	61	Saf	12
5	1848	8	Enfâl	6					

Düşmana karşı, onu korkutacak mal, her türlü silâh ve malzeme ile hazırlanmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	334	2	Bakara	195	5	2075	9	Tevbe	46
1	441	2	Bakara	245	7	2876	16	Nahl	81
2	821	3	Âl-i İm.	200	9	3462	21	Enbiya	80
3	1020	4	Nisâ	95	14	5708	55	Rahman	35
3	1031	4	Nisâ	102	14	5792	57	Hadîd	25
4	1445	6	En'âm	65	14	5957	64	Teğabün	17
5	1920	8	Enfâl	60					

Nefis ve mal ile cihad etmenin vâcib olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	355	2	Bakara	207	5	2083	9	Tevbe	88
2	488	2	Bakara	262	6	2130	9	Tevbe	111
5	1920	8	Enfâl	60	6	2143	9	Tevbe	121
5	1942	8	Enfâl	72	13	5509	49	Hücurat	15
5	1979	9	Tevbe	20	14	5763	57	Hadîd	7
5	2016	9	Tevbe	41	14	5768	57	Hadîd	10
5	2020	9	Tevbe	44	14	5768	57	Hadîd	11
5	2032	9	Tevbe	53	14	5096	61	Hadîd	11
5	2075	9	Tevbe	81					

Cizye, esir, fidye ve hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1932	8	Enfâl	67	13	5377	47	Muhammed	4
5	1938	8	Enfâl	70	5	6458	90	Beled	13
5	1990	9	Tevbe	29					

Harbden kaçmak, düşman karşısında dayanmak, sebat etmek ve bununla ilgili konular hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	295	2	Bakara	177	5	1862	8	Enfâl	15
1	451	2	Bakara	249	5	1862	8	Enfâl	16
2	711	3	Âl-i İm.	121	5	1902	8	Enfâl	45
2	711	3	Âl-i İm.	122	5	1903	8	Enfâl	46
2	715	3	Âl-i İm.	125	5	1930	8	Enfâl	66
2	740	3	Âl-i İm.	146	5	1983	9	Tevbe	25
2	741	3	Âl-i İm.	147	6	2132	9	Tevbe	112
2	759	3	Âl-i İm.	155	6	2147	9	Tevbe	123
3	1035	4	Nisâ	104	7	2905	16	Nahl	110

Saldırgan düşman karşısında hazırlıksız durulmayacağı, cihadda geri kalanların hükmü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	334	2	Bakara	195	6	2115	9	Tevbe	101
5	1969	9	Tevbe	13	6	2118	9	Tevbe	103
5	1982	9	Tevbe	24	6	2119	9	Tevbe	104
5	2008	9	Tevbe	38	6	2121	9	Tevbe	106
5	2018	9	Tevbe	42	6	2139	9	Tevbe	118
5	2022	9	Tevbe	46	6	2142	9	Tevbe	120
5	2075	9	Tevbe	81	11	4409	33	Ahzab	21
5	2082	9	Tevbe	87	13	5445	48	Feth	11
5	2084	9	Tevbe	90	13	5446	48	Feth	12
5	2087	9	Tevbe	92	13	5451	48	Feth	15
6	2112	9	Tevbe	99	13	5453	48	Feth	16

Casuslar, gaddarlar, bağîler ve hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	82	2	Bakara	27	5	1967	9	Tevbe	12
3	1008	4	Nisâ	91	13	5494	49	Hücurat	9
5	1952	9	Tevbe	3	13	5496	49	Hücurat	10
5	1963	9	Tevbe	9	13	5502	49	Hücurat	12

Allah ile olanlara Allah'ın nusreti, meleklerin yardımı ve insanın başına ancak Allah'ın yazdığının geleceği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	367	2	Bakara	214	5	2030	9	Tevbe	51
5	1858	8	Enfâl	12	9	3545	22	Hacc	39
5	1930	8	Enfâl	66	9	3549	22	Hacc	40
5	1985	9	Tevbe	26					

Kâfirlerin mü'minlerin karşısında daima hazil oldukları ve daima mü'minlerden korkdukları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	237	2	Bakara	137	5	1971	9	Tevbe	14
1	267	2	Bakara	214	5	1972	9	Tevbe	15
2	553	3	Âl-i İm.	13	5	1983	9	Tevbe	25
2	696	3	Âl-i İm.	111	6	2130	9	Tevbe	111
2	716	3	Âl-i İm.	126	7	2595	12	Yûsuf	110
2	717	3	Âl-i İm.	127	7	2661	13	Ra'd	42
2	741	3	Âl-i İm.	147	7	2684	14	İbrahim	14
2	744	3	Âl-i İm.	150	9	3520	22	Hacc	39
2	749	3	Âl-i İm.	152	9	3549	22	Hacc	40
2	767	3	Âl-i İm.	160	11	4293	30	Rûm	47
3	933	4	Nisâ	45	11	4391	33	Ahzab	9
3	994	4	Nisâ	84	11	4394	33	Ahzab	10
4	1406	6	En'âm	34	12	4745	37	Saffat	137
5	1852	8	Enfâl	10	12	4933	40	Mü'min	4
5	1861	8	Enfâl	14	13	5155	42	Şûrâ	39
5	1866	8	Enfâl	18	13	5378	47	Muham.	7
5	1866	8	Enfâl	19	13	5417	47	Muham.	35
5	1875	8	Enfâl	26	13	5456	48	Feth	18
5	1890	8	Enfâl	36	13	5476	48	Feth	29
5	1928	8	Enfâl	65	14	5833	58	Mücadele	22
5	1930	8	Enfâl	66	14	5908	61	Saf	13

Mütareke, sulh, Barış ve hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	356	2	Bakara	208	1	1005	4	Nisâ	90
1	360	2	Bakara	210	3	1008	4	Nisâ	91

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1016	4	Nisâ	94	5	1949	9	Tevbe	2
5	1923	8	Enfâl	61	5	1954	9	Tevbe	4
5	1924	8	Enfâl	62	13	5417	47	Muham.	35
5	1924	8	Enfâl	72	13	5494	49	Hücurât	9
5	1949	9	Tevbe	1					

Ganimetler ve taksimi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	769	3	Âl-i İm.	161	5	1924	8	Enfâl	69
3	1016	4	Nisâ	94	13	5458	48	Feth	19
5	1843	8	Enfâl	1	13	5400	48	Feth	21
5	1896	8	Enfâl	41	14	5847	59	Haşr	7

Savaşa muktedir olmayan zaif kimseler ve özürlülerin hükmü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	506	2	Bakara	273	3	1024	4	Nisâ	99
3	977	4	Nisâ	75	5	2084	9	Tevbe	90
3	1020	4	Nisâ	95	5	2087	9	Tevbe	92
3	1022	4	Nisâ	97	13	5455	48	Feth	17
3	1024	4	Nisâ	98	13	5464	48	Feth	25

Hicret etmek ve hükümleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	377	2	Bakara	218	7	2905	16	Nahl	110
2	812	3	Âl-i İm.	195	9	3549	25	Hacc	40
3	1022	4	Nisâ	97	9	3368	25	Hacc	58
3	1026	4	Nisâ	100	9	3570	25	Hacc	59
5	1938	8	Enfâl	71	10	4165	29	Ankebût	6
5	1942	8	Enfâl	72	11	4449	33	Ahzâb	50
5	1945	8	Enfâl	74	12	4854	39	Zümer	11
5	1947	8	Enfâl	75	14	5848	59	Haşr	8
5	1979	9	Tevbe	20	14	5891	60	Mümte.	10
7	2826	16	Nahl	41	14	5891	60	Mümte.	12

Hakaik bahsi

Niyyet ve işlerde hüsn-ü niyyet hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	534	2	Bakara	286	12	4834	39	Zümer	2
2	738	3	Âl-i İm.	145	12	4838	39	Zümer	3
2	743	3	Âl-i İm.	148	12	4854	39	Zümer	11
6	2120	9	Tevbe	105	12	4856	39	Zümer	14
6	2126	9	Tevbe	109	12	4945	40	Mü'min	14
7	2616	13	Ra'd	11	12	4917	40	Mü'min	65
9	3510	22	Hacc	11	12	5028	41	Fussilet	6
11	4275	30	Rûm	30	13	4142	42	Şûrâ	26
11	4330	31	Lokman	22					

Allah'dan korkmak ve hamd ü sena etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	17	1	Fatiha	1	5	1976	9	Tevbe	18
1	23	1	Fatiha	5	9	3539	22	Hacc	35
1	154	2	Bakara	74	9	3640	23	Mü'mi.	57
1	258	2	Bakara	150	9	3752	24	Nûr	52
2	580	3	Âl-i İm.	31	11	4341	31	Lokman	33
2	843	4	Nisâ	9	11	4437	33	Ahzab	39
3	1288	4	Nisâ	77	11	4611	36	Yasin	11
3	1040	4	Nisâ	108	12	4873	39	Zümer	23
3	1148	5	Maide	3	14	5865	59	Haşr	21
3	1229	5	Maide	44	15	6043	67	Mülk	12
3	1251	5	Maide	54	15	6277	76	İnsan	10
4	1322	5	Maide	94	15	6341	79	Naziat	40
4	1419	6	En'âm	45	15	6341	79	Naziat	41
5	1969	9	Tevbe	13	15	6533	98	Beyyine	8

Allah'a ibadet etmeye dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	23	1	Fatiha	5	9	3478	21	Enbiya	92
1	71	2	Bakara	21	9	3510	22	Hacc	11
1	71	2	Bakara	22	9	3527	22	Hacc	26
1	163	2	Bakara	83	9	3589	22	Hacc	77
1	288	2	Bakara	172	9	3584	22	Hacc	78
2	581	3	Âl-i İm.	32	9	3752	24	Nûr	52
2	624	3	Âl-i İm.	64	9	3763	24	Nûr	56
2	721	3	Âl-i İm.	132	10	3852	29	Ankebût	56
2	826	4	Nisâ	1	11	4259	30	Rûm	18
2	856	4	Nisâ	13	11	4270	30	Rûm	26
3	916	4	Nisâ	36	11	4428	33	Ahzab	33
3	955	4	Nisâ	59	11	4431	33	Ahzab	36
3	969	4	Nisâ	69	11	4476	33	Ahzab	71
4	1319	5	Maide	92	12	4667	36	Yasin	61
5	1843	8	Enfâl	1	12	4850	39	Zümer	9
5	1868	8	Enfâl	20	12	5002	40	Mü'min	65
5	1871	8	Enfâl	24	13	5415	47	Muham.	33
5	1903	8	Enfâl	46	13	5455	48	Feth	17
5	1994	9	Tevbe	31	14	5593	51	Zariyat	56
5	2061	9	Tevbe	71	14	5594	51	Zariyat	57
6	2159	10	Yûnus	3	14	5660	53	Necm	62
6	2271	10	Yûnus	104	14	5823	58	Mücadele	13
6	2280	11	Hûd	2	14	5952	64	Teğabün	12
6	2453	11	Hûd	123	15	6527	98	Beyyine	5

Cenabı Hakkın kullarına ni'metleri ve kulların kullukları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	498	2	Bakara	268	9	3704	24	Nûr	21
6	2232	10	Yûnus	66	10	4043	27	Neml	73
6	2332	11	Hûd	33	11	4350	32	Secde	4
8	3261	19	Meryem	93	11	4441	33	Ahzab	43
8	3261	19	Meryem	95	11	4550	35	Fâtır	2
9	3518	22	Hacc	18	12	4896	39	Zümer	44
9	3694	24	Nûr	10	12	4905	39	Zümer	53
9	3703	24	Nûr	20	12	4930	40	Mü'min	3

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
12	4998	40	Mü'min	61	14	5799	57	Hadîd	29
12	5046	41	Fussilet	22	14	5852	59	Haşr	10
12	5050	41	Fussilet	25	14	5893	60	Mümte.	12
13	5130	42	Şûrâ	19	14	5914	62	Cum'a	4
13	5148	42	Şûrâ	30	15	6045	67	Mülk	14
13	5289	45	Casiye	13	15	6046	67	Mülk	15
13	5476	48	Feth	29	15	6222	73	Müzemmil	20
14	5678	53	Necm	32	15	6323	78	Nebe'	36

Cenabı Hakk'ın kullarına hüccetine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	86	2	Bakara	28	12	4890	39	Zümer	38
3	1114	4	Nisâ	165	12	4987	40	Mü'min	50
4	1410	6	En'âm	37	12	4994	40	Mü'min	57
4	1415	6	En'âm	40	12	4999	40	Mü'min	63
4	1556	6	En'âm	149	13	5239	43	Zuhruf	78
6	2196	10	Yûnus	29	13	5246	43	Zuhruf	87
6	2198	10	Yûnus	31	13	5307	45	Casiye	31
6	2201	10	Yûnus	34	13	5317	46	Ahkaf	4
6	2202	10	Yûnus	35	14	5739	56	Vakıa	57
6	2228	10	Yûnus	61	14	5743	56	Vakıa	73
8	3063	17	İsrâ	99	15	6051	67	Mülk	19
9	3658	23	Mü'mi.	84	15	6253	75	Kıyame	3
9	3662	23	Mü'mi.	90	15	6255	75	Kıyame	6
10	4032	27	Neml	60	15	6267	75	Kıyame	36
11	4332	31	Lokman	25	15	6268	75	Kıyame	40
11	4489	34	Sebe'	9	15	6308	77	Mürselât	50
11	4513	34	Sebe'	24	15	6353	80	Abese	24
11	4538	34	Sebe'	48	15	6354	80	Abese	32
12	4676	36	Yasin	71	15	6439	89	Fecr	5
12	4682	36	Yasin	78	15	6498	95	Tin	7
12	6685	36	Yasin	83					

Allah'ın mü'minleri koruması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	478	2	Bakara	257	5	1886	8	Enfâl	34
3	1253	5	Maide	55	6	2229	10	Yûnus	62
5	1765	7	A'raf	155	13	5384	47	Muham.	11
5	1829	7	A'raf	196					

İyilik edenlere, iyilik etmeğe ve herkesin kendi gücünün yetdiği kadar Allah tarafından mükellef kılındığına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	204	2	Bakara	112	7	2542	12	Yûsuf	56
1	441	2	Bakara	245	7	2814	16	Nahl	30
2	534	2	Bakara	286	7	2884	16	Nahl	90
4	1325	5	Maide	95	9	3480	21	Enbiya	94
4	1627	7	A'raf	42	9	3642	23	Mü'mi.	62
5	1648	7	A'raf	56	11	4242	29	Ankebût	69
6	2142	9	Tevbe	120	13	5555	51	Zariyat	16
6	2143	9	Tevbe	121	14	5719	55	Rahman	60
6	2193	10	Yûnus	26	14	5884	60	Mümtehine	8
6	2443	11	Hûd	115					

Cenabı Hakkın hidayeti, mü'min ile kâfirin ayni derecede olamayacağı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	17	1	Fatiha	1	5	2006	9	Tevbe	37
1	27	1	Fatiha	7	5	2074	9	Tevbe	80
1	105	2	Bakara	38	6	2136	9	Tevbe	115
1	365	2	Bakara	213	6	2191	10	Yûnus	25
2	504	2	Bakara	272	6	2202	10	Yûnus	35
3	1072	4	Nisâ	131	6	2241	10	Yûnus	74
3	1127	4	Nisâ	175	6	2277	10	Yûnus	108
4	1340	5	Maide	105	7	2639	13	Ra'd	27
4	1407	6	En'âm	35	7	2649	13	Ra'd	33
4	1414	6	En'âm	39	7	2667	14	İbrahim	4
4	1455	6	En'âm	71	7	2679	14	İbrahim	10
4	1472	6	En'âm	88	7	2683	14	İbrahim	12
4	1525	6	En'âm	125	7	2691	14	İbahim	21
4	1549	6	En'âm	144	7	2699	14	İbrahim	27
4	1556	6	En'âm	149	7	2790	16	Nahl	9
4	1630	7	A'raf	30	7	2821	16	Nahl	36
5	1768	7	A'raf	155	7	2822	16	Nahl	37
5	1804	7	A'raf	178	7	2852	16	Nahl	64
5	1816	7	En'âm	186	7	2890	16	Nahl	93
5	1976	9	Tevbe	18	7	2901	16	Nahl	104
5	1978	9	Tevbe	19	7	2904	16	Nahl	107

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3060	17	İsrâ	97	12	4890	39	Zümer	38
8	3095	18	Kehf	17	12	4894	39	Zümer	42
8	3119	18	Kehf	29	12	4870	40	Mü'min	33
8	3145	18	Kehf	57	12	4995	40	Mü'min	58
8	3303	20	Tâhâ	50	13	5119	42	Şûrâ	13
9	3564	22	Hacc	54	13	5163	42	Şûrâ	44
9	3751	24	Nûr	46	13	5166	42	Şûrâ	46
10	4195	25	Fürkan	31	13	5209	43	Zuhruf	40
10	4204	25	Fürkan	42	13	5300	45	Casiye	23
10	4037	27	Neml	63	13	5325	46	Ahkaf	10
10	4056	27	Neml	92	13	5458	48	Feth	20
10	4155	28	Kasas	85	14	5864	59	Haşr	20
11	4274	30	Rûm	29	15	6055	67	Mülk	22
11	4297	30	Rûm	53	15	6068	68	Kalem	6
11	4358	32	Secde	13	15	6068	68	Kalem	7
11	4382	33	Ahzab	4	15	6087	68	Kalem	35
11	4557	35	Fâtır	8	15	6087	68	Kalem	36
11	4574	35	Fâtır	19	15	6242	74	Müddes.	31
11	4575	35	Fâtır	22	15	6291	76	İnsan	31
11	4602	35	Fâtır	45	15	6345	80	Abese	2
12	4668	36	Yasin	62	15	6346	80	Abese	4
12	4863	39	Zümer	18	15	6418	87	A'lâ	3
12	4864	39	Zümer	19	15	6472	92	Leyl	12
12	4873	39	Zümer	23	15	6473	92	Leyl	15
12	4888	39	Zümer	37	15	6473	92	Leyl	16

Allah'ın suçlulara cezayı gecikdirmesi, Belâların mü'minlerin duasiyle def' olunabileceği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	454	2	Bakara	251	6	2169	10	Yûnus	

Büyük günahlardan kaçmanın küçük günahları affettirdiğine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2441	11	Hûd	114	10	4154	28	Kasas	84
10	4055	27	Neml	89	14	5611	53	Necm	32

Allah'ın ve Resûlünün emirlerine aykırı gitmekden korkulması, Allah'ın insanın kalbiyle nefsinin arasına bir vaz' edici koyduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	856	4	Nisâ	14	5	1871	8	Enfâl	24
3	901	4	Nisâ	30	6	2437	11	Hûd	112

Nefs hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	441	2	Bakara	245	15	6450	89	Fecr	27
6	2499	12	Yûsuf	53	15	6450	89	Fecr	30
15	6252	75	Kıyâme	2					

Tevbe etme ve şartları ile suç fi'linde israr edilmemesi gerektiğine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	272	2	Bakara	160	7	2642	13	Ra'd	30
2	659	3	Âl-i İm.	89	7	2916	16	Nahl	119
2	725	3	Âl-i İm.	135	8	3236	19	Meryem	60
2	859	4	Nisâ	16	8	3323	20	Tâhâ	82
2	862	4	Nisâ	18	9	3689	24	Nûr	5
3	1090	4	Nisâ	146	9	3705	24	Nûr	22
5	1209	5	Maide	34	9	3723	24	Nûr	31
3	1218	5	Maide	39	10	3864	25	Fürkan	70
3	1283	5	Maide	74	10	3865	25	Fürkan	71
4	1431	6	En'âm	54	10	4133	28	Kasas	67
5	1957	9	Tevbe	5	11	4277	30	Rûm	31
5	1972	9	Tevbe	15	12	4907	39	Zümer	54
5	1986	9	Tevbe	27	12	4930	40	Mü'min	3
6	2119	9	Tevbe	104	13	5142	42	Şûrâ	25
6	2132	9	Tevbe	112	13	5334	46	Ahkaf	15
6	2138	9	Tevbe	117	14	5823	58	Mücadele	13
6	2139	9	Tevbe	118	14	6003	66	Tahrîm	8
6	2283	11	Hûd	3					

Takva ve müttekilere ve onların sıfatlarına âid âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	295	2	Bakara	177	5	1937	8	Enfâl	69
1	325	2	Bakara	189	5	1954	9	Tevbe	4
1	332	2	Bakara	194	5	2005	9	Tevbe	36
1	340	2	Bakara	196	5	2020	9	Tevbe	44
1	342	2	Bakara	197	6	2166	10	Yûnus	6
1	351	2	Bakara	203	6	2229	10	Yûnus	63
1	353	2	Bakara	206	6	2355	11	Hûd	49
1	369	2	Bakara	212	7	2594	12	Yûsuf	109
2	520	2	Bakara	281	7	2651	13	Ra'd	35
2	642	3	Âl i İm.	76	7	2750	15	Hicr	45
2	681	3	Âl-i İm.	102	7	2751	15	Hicr	48
2	720	3	Âl-i İm.	130	7	2781	16	Nahl	2
2	818	3	Âl-i İm.	198	7	2814	16	Nahl	30
2	821	3	Âl-i İm.	200	7	2815	16	Nahl	31
2	843	4	Nisâ	9	7	2838	16	Nahl	52
3	1072	4	Nisâ	131	7	2924	16	Nahl	128
3	1140	5	Maide	2	8	3257	19	Meryem	85
3	1150	5	Maide	4	8	3366	20	Tâhâ	132
3	1162	5	Maide	7	9	3437	21	Enbiya	48
3	1164	5	Maide	8	9	3437	21	Enbiya	49
3	1255	5	Maide	57	9	3752	24	Nûr	52
4	1311	5	Maide	88	9	3798	25	Fürkan	15
4	1320	5	Maide	93	9	3798	25	Fürkan	16
4	1326	5	Maide	96	10	4153	28	Kasas	83
4	1332	5	Maide	100	11	4277	30	Rûm	31
4	1350	5	Maide	108	11	4341	31	Lokman	33
4	1355	5	Maide	112	11	4461	33	Ahzab	55
4	1403	6	En'âm	32	11	4476	33	Ahzab	70
4	1450	6	En'âm	69	12	4790	38	Sâd	28
4	1455	6	En'âm	72	12	4809	38	Sâd	49
4	1564	6	En'âm	155	12	4811	38	Sâd	54
4	1600	7	A'râf	26	12	4854	39	Zümer	11
4	1617	7	A'râf	35	12	4861	39	Zümer	17
5	1771	7	A'râf	156	12	4867	39	Zümer	21
5	1834	7	A'râf	201	12	4884	39	Zümer	34
5	1843	8	Enfâl	1	12	4885	39	Zümer	35
5	1878	8	Enfâl	29	12	4914	39	Zümer	62
5	1886	8	Enfâl	34	12	4927	39	Zümer	74

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
13	5205	43	Zuhruf	35	14	5847	59	Haşr	7
13	5231	43	Zuhruf	67	14	5812	59	Haşr	18
13	5276	44	Duhan	51	14	5892	60	Mümte.	11
13	5277	44	Duhan	53	14	5956	64	Tegabün	16
13	5296	45	Casiye	19	14	5969	65	Talâk	2
13	5418	47	Muham.	36	14	5969	65	Talâk	3
13	5496	49	Hücurat	10	14	5972	65	Talâk	4
13	5502	49	Hücurat	12	15	5972	65	Talâk	5
13	5506	49	Hücurat	13	14	5981	65	Talâk	10
13	5537	50	Kaf	31	15	6086	68	Kalem	34
13	5554	51	Zariyat	15	15	6251	74	Müddes.	56
13	5555	51	Zariyat	16	15	6305	77	Mürselât	41
14	5602	52	Tûr	17	15	6305	77	Mürselât	44
14	5688	54	Kamer	54	15	6322	78	Nebe'	31
14	5688	54	Kamer	55	15	6323	78	Nebe'	36
14	5816	58	Mücadele	9					

Hayır ve şer, faidelendirme ve rızık vermenin Allah'dan olduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	363	2	Bakara	212	11	4525	34	Sebe'	36
3	1384	6	En'âm	17	11	4527	34	Sebe'	39
6	2276	10	Yûnus	107	12	4888	39	Zümer	37
6	2287	11	Hûd	6	12	4891	39	Zümer	39
7	2801	16	Nahl	18	13	5130	42	Şûrâ	19
7	2840	16	Nahl	53	13	5144	42	Şûrâ	27
7	2840	16	Nahl	54	13	5148	42	Şûrâ	30
7	2864	16	Nahl	72	13	5550	51	Zariyat	5
7	2877	16	Nahl	83	13	5559	51	Zariyat	22
8	3366	20	Tâhâ	132	13	5559	51	Zariyat	23
9	3421	21	Enbiya	35	14	5594	51	Zariyat	57
10	4038	27	Neml	64	14	5595	51	Zariyat	58
11	4233	29	Ankebût	60	14	5656	53	Necm	48
11	4235	29	Ankebût	62	14	5786	57	Hadîd	22
11	4281	30	Rûm	37	14	5787	57	Hadîd	23
11	4286	30	Rûm	40	14	5951	64	Tegabün	11
11	4513	34	Sebe'	24	15	6053	15	Mülk	21

Cenabı Hakk'ın insanlara tavsiyesi, üzerlerinde olan ni'metlerini hatırlatıb daima onlara rahmet etmesi ve meleklerin dualarına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4256	31	Lokman	14	13	5186	43	Zuhruf	13
11	4321	31	Lokman	15	13	5478	49	Hücurat	1
11	4328	31	Lokman	20	14	5792	57	Hadîd	25
11	4441	33	Ahzab	43	14	5863	59	Haşr	19
12	4681	36	Yasin	77	14	5998	66	Tahrim	6
12	4680	36	Yasin	80	15	6411	86	Târık	5
12	4846	39	Zümer	7	15	6411	86	Târık	7
12	4848	39	Zümer	8	15	6456	90	Beled	8
12	5182	43	Zuhruf	10	15	6456	90	Beled	10

Cenabı Hakk'ın kullarının herşeyini bildiği ve her sıkıntıdan sonra ferahlığın geldiği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1573	6	En'âm	165	11	4584	35	Fâtır	32
4	1628	7	A'râf	43	13	5160	42	Şûrâ	48
7	2595	12	Yûsuf	110	13	5506	49	Hücurât	13
11	4480	34	Sebe'	2	13	6136	70	Mearic	19
11	4570	35	Fâtır	15					

İbret için sefer etmeğe dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	727	3	Âl-i İm.	137	10	4182	29	Ankebût	20
4	1373	6	En'âm	6	11	4252	30	Rûm	9
4	1378	6	En'âm	11	11	4288	30	Rûm	42
7	2594	12	Yûsuf	109	11	4601	35	Fâtır	44
7	2821	16	Nahl	36	12	4954	40	Mü'min	21
9	3554	22	Hacc	46	12	5016	40	Mü'min	82
10	4041	27	Neml	69	13	5382	47	Muham.	10

Ahlâk bahsi

Her insanın fi'linden mes'ûl olduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	142	2	Bakara	62	2	520	2	Bakara	281
1	202	2	Bakara	110	2	534	2	Bakara	286

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1572	6	En'âm	164	12	4894	39	Zümer	42
6	2163	10	Yûnus	4	12	4949	40	Mü'min	17
6	2433	11	Hûd	109	12	4977	40	Mü'min	40
6	2436	11	Hûd	111	12	5077	41	Fussilet	46
6	2453	11	Hûd	123	13	5148	42	Şûrâ	30
7	2722	14	İbrahim	51	13	5291	45	Casiye	15
7	2894	16	Nahl	97	13	5299	45	Casiye	22
8	2957	17	İsrâ	13	14	5606	52	Tûr	21
8	2959	17	İsrâ	15	14	5641	53	Necm	31
8	2962	17	İsrâ	19	14	5651	53	Necm	41
8	3045	17	İsrâ	84	15	6222	73	Müzem.	20
8	3097	18	Kehf	46	15	6247	74	Müddes.	38
8	3384	20	Tâhâ	112	15	6271	76	İnsan	3
9	3435	21	Enbiyâ	47	15	6289	76	İnsan	29
9	3788	29	Ankebût	6	15	6393	84	İnşikak	6
11	4289	30	Rûm	44	15	6443	85	Fecr	14
11	4363	32	Secde	17	15	6468	92	Leyl	4
11	4523	35	Fâtır	18	15	6538	99	Zilzâl	7
11	4613	36	Yasin	12	15	6538	99	Zilzâl	8
12	4848	39	Zümer	8					

Helâl maldan muhtaclara sarf edilmesi, verilen yardımın gizli tutulması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	37	2	Bakara	3	2	518	2	Bakara	276
1	295	2	Bakara	177	2	559	3	Âl-i İm.	17
1	369	2	Bakara	215	2	663	3	Âl-i İm.	92
1	384	2	Bakara	219	2	723	3	Âl-i İm.	134
2	470	2	Bakara	254	3	924	4	Nisâ	39
2	487	2	Bakara	261	3	925	4	Nisâ	40
2	488	2	Bakara	262	3	1171	5	Maide	12
2	492	2	Bakara	265	5	1845	8	Enfâl	3
2	496	2	Bakara	267	5	2000	9	Tevbe	34
2	501	2	Bakara	270	7	2635	13	Ra'd	22
2	504	2	Bakara	272	7	2702	14	İbrahim	31
2	509	2	Bakara	274	7	2867	16	Nahl	75

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3063	17	İsrâ	100	13	5557	51	Zariyat	19
9	3705	24	Nûr	22	14	5763	57	Hadîd	7
10	3861	25	Fürkan	67	14	5779	57	Hadîd	18
11	4361	32	Secde	16	14	5937	63	Münafi.	10
11	4527	34	Sebe'	39	14	5956	64	Tegabün	16
11	4581	35	Fâtır	29	15	6222	73	Müzem.	20
13	5154	42	Şûrâ	38	15	6474	92	Leyl	18
13	5418	47	Muham.	36	15	6476	92	Leyl	20
13	5421	47	Muham.	38					

Fıtrat, sabır, rıza ve doğruluk hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	117	2	Bakara	45	7	2671	14	İbrahim	5
1	238	2	Bakara	138	7	2683	14	İbrahim	12
1	263	2	Bakara	153	7	2827	16	Nahl	42
1	265	2	Bakara	155	7	2893	16	Nahl	96
1	268	2	Bakara	157	7	2923	16	Nahl	126
1	295	2	Bakara	177	7	2924	16	Nahl	127
1	451	2	Bakara	249	8	3241	19	Meryem	65
2	559	3	Âl-i İm.	17	10	4091	28	Kasas	80
2	776	3	Âl-i İm.	165	10	4193	29	Ankebût	10
2	803	3	Âl-i İm.	186	11	4232	29	Ankebût	59
2	821	3	Âl-i İm.	200	11	4323	31	Lokman	17
5	1903	8	Enfâl	46	11	4337	31	Lokman	31
6	2140	9	Tevbe	119	11	4390	33	Ahzab	8
6	2296	11	Hûd	11	12	4853	39	Zümer	10
7	2635	13	Ra'd	22	13	5161	42	Şûrâ	43
7	2635	13	Ra'd	24	14	5951	64	Tegabün	11

Sohbetin, ziyafetin, yardımlaşmanın hukuku hakkında âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	916	4	Nisâ	36	3	1628	7	A'râf	43
3	1140	5	Maide	2	6	2393	11	Hûd	78

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3772	24	Nûr	61	15	6275	76	İnsan	8
10	3823	25	Fürkan	28	15	6275	76	İnsan	9
10	3824	25	Fürkan	29	15	6458	90	Beled	14
13	5231	43	Zuhruf	67	15	6458	90	Beled	16

Evlere girmeden önce izin istemek, âile idaresinin erkekde olduğu ve kadınların örtünmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	506	2	Bakara	273	9	3776	24	Nûr	62
3	891	4	Nisâ	24	11	4428	33	Ahzab	33
3	911	4	Nisâ	34	11	4460	33	Ahzab	53
9	3710	24	Nûr	27	11	4461	33	Ahzab	55
9	3723	24	Nûr	31	11	4469	33	Ahzab	59
9	3767	24	Nûr	58	15	6141	70	Mearic	29
9	3769	24	Nûr	60					

İyi ahlâkın, iyi muamelenin ve iyi sözün mükâfatının yüksek olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	334	2	Bakara	195	9	3589	22	Hacc	77
1	355	2	Bakara	207	9	3594	22	Hacc	78
2	723	3	Âl-i İm.	134	11	4325	31	Lokman	19
2	743	3	Âl-i İm.	148	12	5061	41	Fussilet	34
3	925	4	Nisâ	40	12	5063	41	Fussilet	35
3	1075	4	Nisâ	134	13	5132	42	Şûrâ	20
3	1171	5	Maide	12	13	5139	42	Şûrâ	23
4	1569	6	En'âm	160	13	5153	42	Şûrâ	40
6	2197	10	Yûnus	30	13	5472	49	Hücurat	1
7	2635	13	Ra'd	22	14	5820	58	Mücadele	11
8	3131	18	Kehf	46					

Akraba arasında bağlılığı devam ettirmek, baba, anne ve komşulara ikram etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	115	2	Bakara	44	1	295	2	Bakara	177
1	163	2	Bakara	83	1	369	2	Bakara	215

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	663	3	Âl-i İm.	92	8	2967	17	İsrâ	23
2	826	4	Nisâ	1	8	2971	17	İsrâ	26
2	842	4	Nisâ	8	10	4168	29	Ankebût	8
3	916	4	Nisâ	36	11	4283	30	Rûm	38
4	1559	6	En'âm	151	11	4318	31	Lokman	14
7	2633	13	Ra'd	21	11	4321	31	Lokman	15
7	2637	13	Ra'd	25	13	5334	45	Ahkaf	15
7	2884	16	Nahl	90	15	6582	107	Mâûn	7

İyilikle kötülüğü karıştırmanın hükmü, oyun ile boş vakit geçirmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	494	2	Bakara	266	11	4307	31	Lokman	6
6	2116	9	Tevbe	102	13	5418	47	Muham.	36

Doğruluk ve dünyayı küçümsemek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	23	1	Fâtiha	5	12	5055	41	Fussilet	30
1	25	1	Fâtiha	6	13	5124	42	Şûrâ	15
6	2255	10	Yûnus	89	13	5330	46	Ahkâf	13
6	2443	11	Hûd	112	15	6188	72	Cin	16
7	2814	16	Nahl	30	15	6366	81	Tekvir	28
12	5028	41	Fussilet	6					

Yetim, düşkün ve muhtac olan yolcuya ikram etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	163	2	Bakara	83	11	4283	30	Rûm	38
1	295	2	Bakara	177	15	6445	89	Fecr	17
1	369	2	Bakara	215	15	6446	89	Fecr	19
2	834	4	Nisâ	8	15	6483	93	Duha	9
2	843	4	Nisâ	9	15	6484	93	Duha	10
8	2971	17	İsrâ	26					

Fitneden sakınma, hayır ile zenginlik dilemek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	494	2	Bakara	266	11	4517	34	Sebe'	30
5	1873	8	Enfâl	25	14	5935	63	Münafi.	9
5	1876	8	Enfâl	28	14	5953	64	Tegabün	14
5	1893	8	Enfâl	39	14	5954	64	Tegabün	15
8	3131	18	Kehf	46	15	6446	89	Fecr	20
9	3805	25	Fürkan	20					

Va'di yerine getirmek, afvetmek ve iyiliğe koşmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	108	2	Bakara	40	5	2068	9	Tevbe	75
1	184	2	Bakara	100	6	2130	9	Tevbe	111
1	200	2	Bakara	109	7	2632	13	Ra'd	20
1	202	2	Bakara	110	7	2886	16	Nahl	91
1	256	2	Bakara	148	8	2983	17	İsrâ	34
1	295	2	Bakara	177	9	3600	23	Mü'mi.	8
2	642	3	Âl-i İm.	76	9	3641	23	Mü'mi.	61
2	652	3	Âl-i İm.	82	9	3705	24	Nûr	22
2	723	3	Âl-i İm.	134	11	4339	31	Lokman	32
3	1096	4	Nisâ	149	13	5158	42	Şûrâ	40
3	1162	5	Maide	7	13	5246	43	Zuhruf	89
3	1178	5	Maide	15	14	5785	57	Hadîd	21
4	1561	6	En'âm	152	14	5953	64	Tegabün	14
5	1831	7	A'râf	199	14	6143	70	Mearic	32

Fiillerde afvetmek için vesile aramaya dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1212	5	Maide	35	8	3011	17	İsrâ	57

İşçi ve köleye iyi muamelede bulunmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	2862	16	Nahl	71

Emaneti sahibine vermek, insanlar arasında sulhu sağlamak ve darlık içinde olan borçluya müddet vermek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	440	2	Bakara	244	4	1367	8	Enfâl	1
2	519	2	Bakara	280	4	1396	8	Enfâl	27
2	640	3	Âl-i İm.	75	9	3600	23	Mü'mi.	8
3	952	4	Nisâ	58	15	6143	70	Mearic	32

Terhib bahsi

Büyük günahları irtikâb etmek ve fuhşu insanlar arasında yaymanın cezası hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	520	2	Bakara	281	6	2194	10	Yunus	27
3	904	4	Nisâ	31	8	2960	17	İsrâ	16
3	1043	4	Nisâ	111	8	2979	17	İsrâ	32
3	1241	5	Maide	49	9	3702	24	Nûr	19
4	1319	5	Maide	92	10	4055	27	Neml	90
4	1382	6	En'âm	15	10	4163	29	Ankebût	4
4	1383	6	En'âm	16	11	4286	30	Rûm	41
4	1517	6	En'âm	120	13	5154	42	Şurâ	37
4	1559	6	En'âm	151	13	5297	45	Casiye	21
4	1572	6	En'âm	164	14	5644	53	Necm	32
4	1605	7	A'râf	28	14	5893	60	Mümtehine	12
4	1614	7	A'râf	33	15	6463	91	Şems	10

Mübah olmayanı dilememek ve hayıra mani' olmamak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	905	4	Nisâ	32	13	5532	50	Kaf	25
4	1631	7	A'râf	45	15	6073	68	Kalem	12

Allah'a iftira isnad etmek ile âyetlerini inkâr etmenin cezası hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	667	3	Âl-i İmran	94	3	1153	5	Maide	103
3	943	4	Nisâ	50	4	1391	6	En'âm	21

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1396	6	En'âm	27	14	5699	55	Rahman	16
4	1423	6	En'âm	49	14	5700	55	Rahman	18
4	1481	6	En'âm	93	14	5701	55	Rahman	21
4	1523	6	En'âm	124	14	5702	55	Rahman	23
4	1557	6	En'âm	150	14	5703	55	Rahman	25
4	1566	6	En'âm	157	14	5703	55	Rahman	28
4	1605	7	A'râf	28	14	5704	55	Rahman	30
4	1619	7	A'râf	37	14	5706	55	Rahman	32
4	1625	7	A'râf	40	14	5707	55	Rahman	34
5	1804	7	A'râf	177	14	5708	55	Rahman	36
5	1813	7	A'râf	182	14	5709	55	Rahman	38
5	1914	8	Enfâl	54	14	5710	55	Rahman	40
6	2178	10	Yûnus	17	14	5711	55	Rahman	42
6	2185	10	Yûnus	21	14	5712	55	Rahman	45
6	2234	10	Yûnus	68	14	5713	55	Rahman	47
6	2236	10	Yûnus	69	14	5715	55	Rahman	49
6	2264	10	Yûnus	95	14	5715	55	Rahman	51
6	2312	11	Hûd	18	14	5715	55	Rahman	53
7	2842	16	Nahl	56	14	5716	55	Rahman	55
7	2850	16	Nahl	62	14	5717	55	Rahman	57
7	2901	16	Nahl	105	14	5718	55	Rahman	59
7	2913	16	Nahl	116	14	5719	55	Rahman	61
10	4043	27	Neml	74	14	5719	55	Rahman	63
11	4242	29	Ankebût	68	14	5720	55	Rahman	65
11	4487	34	Sebe'	8	14	5720	55	Rahman	67
11	4526	34	Sebe'	38	14	5720	55	Rahman	69
12	4884	39	Zümer	33	14	5721	55	Rahman	71
12	4996	39	Zümer	60	14	5721	55	Rahman	73
13	5285	45	Casiye	7	14	5722	55	Rahman	75
13	5285	45	Casiye	8	14	5722	55	Rahman	77
13	5288	45	Casiye	11	14	5903	61	Saf	7
14	5698	55	Rahman	13	14	5916	62	Cum'a	5

Müridlikten, tekebbürden ve öğünmeden korkutmaya dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	916	4	Nisâ	36	3	1124	4	Nisâ	172
3	929	4	Nisâ	38	3	1126	4	Nisâ	173

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1756	7	A'râf	146	9	4325	31	Lokman	19
7	2804	16	Nahl	23	11	4561	35	Fâtır	10
8	2988	17	İsrâ	37	12	4923	40	Mü'min	35
8	2988	17	İsrâ	38	12	4996	40	Mü'min	60
8	3122	18	Kehf	34	13	5415	47	Muhammed	33
8	3126	18	Kehf	40	14	5787	57	Hadîd	23
8	3126	18	Kehf	41	15	6073	68	Kalem	13
9	4324	31	Lokman	18	15	6074	68	Kalem	14

Baba ve anaya âsi olmaktan, akrabalarla irtibatı kesmekten, Müslümanlara küsmekten ve zarar vermekten korkutma hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	82	2	Bakara	27	13	5401	47	Muhammed	22
11	4465	33	Ahzab	58	13	5404	47	Muhammed	23
13	5339	46	Ahkaf	17					

Ni'meti inkâr etmemek ve nefsi islâh etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	261	2	Bakara	152	8	3045	17	İsrâ	83
1	361	2	Bakara	211	12	4848	39	Zümer	8
3	943	4	Nisâ	49	12	4901	39	Zümer	49
5	1906	8	Enfâl	48	13	5095	41	Fussilet	51
5	1913	8	Enfâl	53	14	5644	53	Necm	32
6	2170	10	Yûnus	12	15	6470	91	Leyl	9
7	2884	16	Nahl	90	15	6540	100	Âdiyât	6
8	3024	17	İsrâ	67					

Dedikodudan ve israfdan korunma hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	839	4	Nisâ	6	8	2971	17	İsrâ	27
4	1334	5	Maide	101	8	2975	17	İsrâ	29
4	1545	6	En'âm	141	10	3822	25	Fürkan	67
4	1610	7	A'râf	31					

Allah'ın kitablarına, âyetlerine ve kullarına hile yapan hilecileri Allah'ın mekri ile korkutmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1709	7	A'râf	99	15	6049	67	Mülk	17
7	2719	14	İbrahim	46	15	6052	67	Mülk	20
8	3025	17	İsrâ	68	15	6140	70	Mearic	28
15	6048	67	Mülk	16					

Hile, aldatma, hiyanet ve ahdi bozmaktan korkutma hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	82	2	Bakara	27	5	2061	8	Enfâl	71
1	295	2	Bakara	177	6	3185	10	Yûnus	21
3	1039	4	Nisâ	107	7	2632	13	Ra'd	20
4	1522	6	En'âm	123	7	2637	13	Ra'd	25
4	1523	6	En'âm	124	7	2832	16	Nahl	45
5	1714	7	A'râf	102	7	2886	16	Nahl	91
5	1876	8	Enfâl	27	11	4561	35	Fâtır	10
5	1917	8	Enfâl	58					

Nefse, şeytana ve sapıklara tâbi' olmamak ve şerlerden Eûzü Billâhî okumakla Allah'a sığınmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	253	2	Bakara	145	3	1055	4	Nisâ	120
1	283	2	Bakara	168	3	1076	4	Nisâ	135
1	285	2	Bakara	169	3	1288	5	Maide	77
2	498	2	Bakara	268	4	1317	5	Maide	91
2	555	3	Âl-i İmran	14	4	1435	6	En'âm	56
2	749	3	Âl-i İmran	152	4	1448	6	En'âm	68
2	759	3	Âl-i İmran	155	4	1455	6	En'âm	71
2	788	3	Âl-i İmran	175	4	1509	6	En'âm	112
3	899	4	Nisâ	27	4	1516	6	En'âm	119
3	929	4	Nisâ	38	4	1518	6	En'âm	121
3	979	4	Nisâ	76	4	1562	6	En'âm	153
3	991	4	Nisâ	83	4	1603	7	A'râf	27
3	1050	4	Nisâ	117	4	1608	7	A'râf	30
3	1053	4	Nisâ	119	5	1833	7	A'râf	200

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1834	7	A'râf	202	9	3563	22	Hacc	53
5	1906	8	Enfâl	48	9	3704	24	Nûr	21
6	2460	12	Yûsuf	5	9	3714	25	Fürkan	29
7	2694	14	İbrahim	22	11	4274	30	Rûm	29
7	2851	16	Nahl	63	11	4329	31	Lokman	21
7	2895	16	Nahl	98	11	4553	35	Fâtır	5
7	2896	16	Nahl	100	11	4554	35	Fâtır	6
8	2971	17	İsrâ	27	12	4728	38	Sâd	26
8	3006	17	İsrâ	53	13	5206	43	Zuhruf	36
8	3020	17	İsrâ	64	13	5207	43	Zuhruf	38
8	2115	18	Kehf	28	13	5228	43	Zuhruf	63
8	3136	18	Kehf	50	13	5300	45	Casiye	23
8	3275	20	Tâhâ	16	13	5387	67	Muhammed	14
9	3500	22	Hacc	3-4	13	5406	67	Muhammed	25

Zulümden korkutmak, zalimlere lâ'net etmek, zalimlerle iş birliği yapmaktan korkutulması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	280	2	Bakara	165	4	1631	7	A'râf	45
2	470	2	Bakara	254	5	1809	7	A'râf	180
2	512	2	Bakara	279	5	1873	8	Enfâl	25
3	925	4	Nisâ	40	5	2005	9	Tevbe	36
3	944	4	Nisâ	52	5	2059	9	Tevbe	70
3	952	4	Nisâ	58	6	2126	9	Tevbe	109
3	967	4	Nisâ	68	6	2207	10	Yûnus	39
3	969	4	Nisâ	70	6	2212	10	Yûnus	44
3	1013	4	Nisâ	93	6	2218	10	Yûnus	52
3	1140	5	Maide	2	6	2220	10	Yûnus	54
3	1201	5	Maide	29	6	2312	11	Hûd	18
3	1245	5	Maide	51	6	2314	11	Hûd	19
3	1280	5	Maide	72	6	2439	11	Hûd	113
4	1347	5	Maide	107	6	2447	11	Hûd	117
4	1391	6	En'âm	21	7	2684	14	İbrahim	13
4	1405	6	En'âm	33	7	2694	14	İbrahim	22
4	1419	6	En'âm	45	7	2699	14	İbrahim	27
4	1533	6	En'âm	131	7	2705	14	İbrahim	34
4	1537	6	En'âm	135	7	2715	14	İbrahim	42
4	1614	7	A'râf	33	7	2817	16	Nahl	33
4	1631	7	A'râf	44	8	3245	19	Meryem	72

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3414	21	Enbiya	29	13	5108	42	Şûrâ	8
9	3525	22	Hacc	25	13	5133	42	Şûrâ	21
9	3563	22	Hacc	53	13	5136	42	Şûrâ	22
9	3571	22	Hacc	60	13	5158	42	Şûrâ	40
10	3823	25	Fürkan	27	13	5160	42	Şûrâ	42
10	3833	25	Fürkan	37	13	5499	49	Hücurat	11
10	3968	26	Şuarâ	227	14	5903	61	Saf	7
11	4286	30	Rûm	41	14	5916	62	Cum'a	5
12	4950	40	Mü'min	18	15	6073	68	Kalem	12
12	4988	40	Mü'min	52	15	6405	85	Bürûc	10

Hased, buğz, kötü zan, alay ve ayıplamadan korkutma hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	905	4	Nisâ	32	13	5499	49	Hücurât	11
5	2072	9	Tevbe	79	13	5502	49	Hücurât	12
12	5017	40	Mü'min	83	14	5852	59	Haşr	10

Fısıldamaktan ve amelsiz konuşmadan korkutma hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
14	5815	58	Mücadele	8	14	5898	61	Saf	3
14	5817	58	Mücadele	10	14	5900	61	Saf	5
14	5897	61	Saf	2					

Kadınları, erkekliği olmayanlara, zikr edilenler haric, bütün erkeklere ziynetlerini ve ziynet mahallerini göstermekten korkutma hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3723	24	Nûr	31	9	3769	24	Nûr	60

Hırs, cimrilik, bahillik ve sadaka verilenin başına kakmadan korkutmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	488	2	Bakara	262	2	795	3	Â. İmran	180
2	491	2	Bakara	264	3	914	4	Nisâ	35

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	921	4	Nisâ	37	14	5956	61	Tegabün	16
3	979	4	Nisâ	76	15	6455	90	Beled	6
8	3063	17	İsrâ	100	15	6457	90	Beled	11
13	5420	47	Muhammed	37	15	6458	90	Beled	14
13	5421	47	Muhammed	38	15	6470	92	Leyl	8
14	5768	57	Hadîd		15	6475	92	Leyl	19
14	5789	57	Hadîd	24	15	6564	104	Hümeze	2
14	5850	59	Haşr	9	15	6565	104	Hümeze	4

Dünya sevgisinden, olmayacak kuruntulardan ve dünyaya aldanmaktan korkutmaya dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	555	3	Âl-i İmran	14	11	4280	30	Rûm	36
4	1403	6	En'âm	32	11	4341	31	Lokman	33
6	2191	10	Yûnus	25	11	4553	35	Fâtır	5
6	2224	10	Yûnus	58	12	4976	40	Mü'min	39
6	2305	11	Hûd	15	13	5154	42	Şûrâ	36
7	2638	13	Ra'd	26	14	5783	57	Hadîd	20
7	2726	15	Hicr	3	14	5923	62	Cum'a	11
8	2962	17	İsrâ	18	15	6261	75	Kıyame	20
8	3084	18	Kehf	7	15	6427	87	A'lâ	16
8	3115	18	Kehf	28	15	6427	87	A'lâ	17
10	4127	28	Kasas	60	15	6544	100	Âdiyat	8
11	4237	29	Ankebût	64	15	6552	102	Tekâsür	1

Fesadlık ve kan dökmekten korkutmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	58	2	Bakara	11	6	2189	10	Yûnus	23
1	82	2	Bakara	27	6	2208	10	Yûnus	40
1	166	2	Bakara	84	6	2404	11	Hûd	85
1	353	2	Bakara	205	6	2446	11	Hûd	116
2	622	3	Âl-i İmran	63	7	2637	13	Ra'd	25
3	1208	5	Maide	33	10	4143	28	Kasas	77
3	1266	5	Maide	64	10	4153	28	Kasas	83
4	1648	7	A'râf	56	12	4790	38	Sâd	28
5	2024	9	Tevbe	47	13	5401	47	Muhammed	22
5	2026	9	Tevbe	48	13	5404	47	Muhammed	23

Büyücülüğün, kâhinliğin ve oklarla fal açmanın haram olduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	191	2	Bakara	102	7	2842	16	Nahl	56
4	1315	5	Maide	90	9	3533	22	Hacc	30
4	1438	6	En'âm	59					

Dinden dönmekten ve kâfire tâbi' olmaktan korkutmaya dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	249	2	Bakara	143	4	1577	7	A'râf	3
1	376	2	Bakara	217	5	1962	9	Tevbe	8
2	575	3	Âl-i İmran	28	5	1973	9	Tevbe	16
2	658	3	Âl-i İmran	86	5	1980	9	Tevbe	23
2	659	3	Âl-i İmran	88	6	2283	11	Hûd	3
2	659	3	Âl-i İmran	90	7	2902	16	Nahl	106
2	690	3	Âl-i İmran	106	13	5406	47	Muhammed	25
3	1004	4	Nisâ	89	14	5801	58	Mücadele	22
3	1089	4	Nisâ	144	14	5873	60	Mümtehine	1
3	1245	5	Maide	51	14	5875	60	Mümtehine	3
3	1251	5	Maide	54	14	5947	60	Mümtehine	8
3	1255	5	Maide	57	14	5949	60	Mümtehine	9
3	1292	5	Maide	81	14	5895	60	Mümtehine	13

Kumardan ve işlenen günahları küçümsemeden korkutmaya dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	382	2	Bakara	219	4	1317	4	Maide	91
4	1315	5	Maide	90	4	1332	5	Maide	100

Fakirlikten korkarak çocukları öldürmekten korkutma, ümitsizliğe ve tereddüde kapılmaya dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1559	6	'En'âm	151	12	4905	39	Zümer	53
5	1987	9	Tevbe	28	13	5091	41	Fussilet	49
8	2977	17	İsrâ	31	15	6360	81	Tekvir	8-9
11	4233	29	Ankebût	60					

Kâfirler, münafıklar ve müşriklerden bahs eden âyetler bahsi
Küfrünü gizleyen erkek ve kadınların durumları ve Cenab'ı Hakkın onlara hazırlamış olduğu azab hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	52	2	Bakara	8	5	2020	9	Tevbe	45
1	69	2	Bakara	20	5	2024	9	Tevbe	47
1	157	2	Bakara	76	5	2027	9	Tevbe	49
1	158	2	Bakara	78	5	2029	9	Tevbe	50
1	352	2	Bakara	204	5	2032	9	Tevbe	53
1	353	2	Bakara	206	5	2038	9	Tevbe	59
2	777	3	Â. İmran	167	5	2047	9	Tevbe	62
2	780	3	Â. İmran	168	5	2054	9	Tevbe	66
3	961	4	Nisâ	61	5	2068	9	Tevbe	75
3	962	4	Nisâ	62	5	2074	9	Tevbe	80
3	974	4	Nisâ	72	5	2076	9	Tevbe	82
3	974	4	Nisâ	73	5	2082	9	Tevbe	87
3	980	4	Nisâ	77	6	2015	9	Tevbe	94
3	983	4	Nisâ	78	6	2110	9	Tevbe	98
3	987	4	Nisâ	80	6	2115	9	Tevbe	101
3	988	4	Nisâ	81	6	2149	9	Tevbe	125
3	991	4	Nisâ	83	6	2150	9	Tevbe	127
3	1001	4	Nisâ	88	9	3752	24	Nûr	47
3	1004	4	Nisâ	89	9	3754	24	Nûr	50
3	1040	4	Nisâ	108	9	3758	24	Nûr	53
3	1045	4	Nisâ	113	9	3758	24	Nûr	54
3	1080	4	Nisâ	138	9	3778	24	Nûr	63
3	1081	4	Nisâ	139	10	4170	29	Ankebût	10
3	1084	4	Nisâ	141	10	4170	29	Ankebût	11
3	1087	4	Nisâ	143	11	4396	33	Ahzab	12
3	1090	4	Nisâ	145	11	4408	33	Ahzab	20
3	1223	5	Maide	41	11	4413	33	Ahzab	24
3	1248	5	Maide	52	11	4470	33	Ahzab	60
3	1249	5	Maide	53	11	4472	33	Ahzab	61
3	1261	5	Maide	61	13	5393	47	Muhammed	16
3	1292	5	Maide	81	13	5398	47	Muhammed	20
4	1392	6	En'âm	24	13	5400	47	Muhammed	21
5	1868	8	Enfâl	22	13	5407	47	Muhammed	26
5	1870	8	Enfâl	23	13	5410	47	Muhammed	28
5	1908	8	Enfâl	49	13	5411	47	Muhammed	30
5	2018	9	Tevbe	42	13	5414	47	Muhammed	32

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
13	5436	48	Feth	6	14	5860	59	Haşr	16
14	5815	58	Mücadele	8	14	5861	59	Haşr	17
14	5824	58	Mücadele	14	14	5925	63	Münafikun	1
14	5829	58	Mücadele	19	14	5928	63	Münafikun	4
14	5854	59	Haşr	11	14	5931	63	Münafikun	7
14	5856	59	Haşr	13	14	5933	63	Münafikun	8

Kâfir erkek ve kadınların durumu ve bulacakları azab hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	47	2	Bakara	6	2	581	3	Âl-i İmran	32
1	50	2	Bakara	7	2	616	3	Âl-i İmran	56
1	82	2	Bakara	26	2	650	3	Âl-i İmran	80
1	86	2	Bakara	28	2	673	3	Âl-i İmran	97
1	103	2	Bakara	39	2	703	3	Âl-i İmran	116
1	174	2	Bakara	90	2	704	3	Â. İmran	117
1	181	2	Bakara	98	2	789	3	Â. İmran	176
1	193	2	Bakara	104	2	791	3	Â. İmran	178
1	194	2	Bakara	105	2	817	3	Â. İmran	196
1	198	2	Bakara	108	2	817	3	Â. İmran	197
1	225	2	Bakara	126	2	862	4	Nisâ	18
1	235	2	Bakara	135	3	921	4	Nisâ	37
1	273	2	Bakara	161	3	927	4	Nisâ	42
1	273	2	Bakara	162	3	939	4	Nisâ	47
1	280	2	Bakara	165	3	944	4	Nisâ	51
1	281	2	Bakara	167	3	949	4	Nisâ	56
1	286	2	Bakara	170	3	958	4	Nisâ	60
1	287	2	Bakara	171	3	979	4	Nisâ	76
1	353	2	Bakara	206	3	1004	4	Nisâ	89
1	360	2	Bakara	210	3	1028	4	Nisâ	101
1	363	2	Bakara	212	3	1048	4	Nisâ	115
2	469	2	Bakara	253	3	1055	4	Nisâ	121
2	470	2	Bakara	254	3	1078	4	Nisâ	136
2	478	2	Bakara	257	3	1080	4	Nisâ	137
2	513	2	Bakara	276	3	1097	4	Nisâ	150
2	540	3	Âl-i İmran	4	3	1097	4	Nisâ	151
2	549	3	Âl-i İmran	10	3	1118	4	Nisâ	167
2	552	3	Âl-i İmran	12	3	1119	4	Nisâ	168
2	553	3	Âl-i İmran	13	3	1120	4	Nisâ	170
2	579	3	Âl-i İmran	30					

Kâfir erkek ve kadınların durumu ve bulacakları azab hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1153	5	Maide	5	4	1568	6	En'âm	159
3	1167	5	Maide	10	4	1578	7	A'râf	5
3	1181	5	Maide	17	4	1580	7	A'râf	6
3	1213	5	Maide	36	4	1603	7	A'râf	27
3	1256	5	Maide	58	4	1605	7	A'râf	28
3	1282	5	Maide	73	4	1618	7	A'râf	36
4	1307	5	Maide	86	4	1621	7	A'râf	38
4	1336	5	Maide	102	4	1625	7	A'râf	40
4	1339	5	Maide	104	4	1638	7	A'râf	51
4	1359	5	Maide	115	4	1643	7	A'râf	53
4	1371	6	En'âm	4	4	1659	7	A'râf	64
4	1371	6	En'âm	5	5	1813	7	A'râf	182
4	1377	6	En'âm	10	5	1813	7	A'râf	183
4	1379	6	En'âm	12	5	1868	8	Enfâl	22
4	1381	6	En'âm	13	5	1870	8	Enfâl	23
4	1395	6	En'âm	26	5	1882	8	Enfâl	31
4	1401	6	En'âm	31	5	1883	8	Enfâl	32
4	1410	6	En'âm	37	5	1886	8	Enfâl	34
4	1414	6	En'âm	39	5	1890	8	Enfâl	36
4	1417	6	En'âm	43	5	1892	8	Enfâl	38
4	1418	6	En'âm	44	5	1912	8	Enfâl	52
4	1420	6	En'âm	46	5	1915	8	Enfâl	55
4	1422	6	En'âm	47	5	1919	8	Enfâl	59
4	1430	6	En'âm	53	5	1938	8	Enfâl	71
4	1437	6	En'âm	58	5	1944	8	Enfâl	73
4	1453	6	En'âm	70	5	1952	9	Tevbe	3
4	1473	6	En'âm	89	5	1974	9	Tevbe	17
4	1476	6	En'âm	91	5	2014	9	Tevbe	40
4	1481	6	En'âm	93	5	2058	9	Tevbe	69
4	1483	6	En'âm	94	5	2066	9	Tevbe	74
4	1505	6	En'âm	110	6	2109	9	Tevbe	97
4	1507	6	En'âm	111	6	2110	9	Tevbe	98
4	1510	6	En'âm	113	6	2163	10	Yûnus	4
4	1523	6	En'âm	124	6	2166	10	Yûnus	7
4	1525	6	En'âm	125	6	2225	10	Yûnus	59
4	1528	6	En'âm	128	6	2226	10	Yûnus	60
4	1530	6	En'âm	129	6	2237	10	Yûnus	70
4	1567	6	En'âm	158	6	2264	10	Yûnus	96

Kâfir erkek ve kadınların durumu ve bulacakları azab hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2264	10	Yûnus	97	7	2817	16	Nahl	33
6	2269	10	Yûnus	101	7	2832	16	Nahl	45
6	2270	10	Yûnus	102	7	2833	16	Nahl	47
6	2294	11	Hûd	9	7	2841	16	Nahl	55
6	2295	11	Hûd	10	7	2848	16	Nahl	61
6	2306	11	Hûd	16	7	2850	16	Nahl	62
6	2314	11	Hûd	19	7	2864	16	Nahl	72
6	2318	11	Hûd	22	7	2865	16	Nahl	73
6	2322	11	Hûd	27	7	2878	16	Nahl	84
7	2607	13	Ra'd	5	7	2880	16	Nahl	85
7	2622	13	Ra'd	14	7	2882	16	Nahl	88
7	2631	13	Ra'd	18	7	2896	16	Nahl	100
7	2637	13	Ra'd	25	7	2905	16	Nahl	109
7	2645	13	Ra'd	31	8	3000	17	İsrâ	48
7	2651	13	Ra'd	35	8	3013	17	İsrâ	59
7	2665	14	İbrahim	2	8	3030	17	İsrâ	72
7	2666	14	İbrahim	3	8	3062	17	İsrâ	98
7	2676	14	İbrahim	9	8	3119	18	Kehf	29
7	2679	14	İbrahim	10	8	3128	18	Kehf	42
7	2684	14	İbrahim	13	8	3128	18	Kehf	43
7	2686	14	İbrahim	16	8	3139	18	Kehf	53
7	2689	14	İbrahim	19	8	3176	18	Kehf	101
7	2700	14	İbrahim	29	8	3178	18	Kehf	103
7	2701	14	İbrahim	30	8	3178	18	Kehf	104
7	2705	14	İbrahim	34	8	3180	18	Kehf	106
7	2715	14	İbrahim	43	8	3244	19	Meryem	69
7	2721	14	İbrahim	49	8	3248	19	Meryem	73
7	2722	14	İbrahim	50	8	3250	19	Meryem	75
7	2732	15	Hicr	11	8	3255	19	Meryem	81
7	2734	15	Hicr	15	8	3256	19	Meryem	83
7	2784	16	Nahl	4	8	3257	19	Meryem	86
7	2800	16	Nahl	17	8	3317	20	Tâhâ	74
7	2803	16	Nahl	20	8	3360	20	Tâhâ	125
7	2803	16	Nahl	21	8	3361	20	Tâhâ	126
7	2806	16	Nahl	25	8	3362	20	Tâhâ	129
7	2813	16	Nahl	29	9	3396	21	Enbiya	8

Kâfir erkek ve kadınların durumu ve bulacakları azab hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3426	21	Enbiya	39	11	4357	32	Secde	12
9	3429	21	Enbiya	42	11	4366	32	Secde	20
9	3431	21	Enbiya	44	11	4368	32	Secde	22
9	3483	21	Enbiya	98	11	4390	33	Ahzab	8
9	3520	22	Hacc	19	11	4473	33	Ahzab	64
9	3520	22	Hacc	22	11	4474	33	Ahzab	66
9	3525	22	Hacc	25	11	4474	33	Ahzab	68
9	3552	22	Hacc	44	11	4526	34	Sebe'	38
9	3578	22	Hacc	66	11	4529	34	Sebe'	40
9	3630	23	Mü'minûn	44	11	4531	34	Sebe'	42
9	3639	23	Mü'minûn	56	11	4554	35	Fâtır	6
9	3643	23	Mü'minûn	63	11	4555	35	Fâtır	7
9	3647	23	Mü'minûn	68	11	4577	35	Fâtır	26
9	3657	23	Mü'minûn	81	11	4588	35	Fâtır	36
9	3673	23	Mü'mi.	106	11	4590	35	Fâtır	37
9	3674	23	Mü'mi.	107	11	4592	35	Fâtır	39
9	3677	23	Mü'mi.	112	12	4675	36	Yâsin	70
9	3678	23	Mü'mi.	115	12	4703	37	Saffat	34
9	3741	24	Nûr	39	12	4714	37	Saffat	62
9	3761	24	Nûr	55	12	4719	37	Saffat	72
9	3800	24	Nûr	17	12	4674	38	Sâd	2
9	3803	24	Nûr	19	12	4788	38	Sâd	27
10	3820	24	Nûr	23	12	4812	38	Sâd	55
10	3822	24	Nûr	26	12	4816	38	Sâd	64
10	3868	24	Nûr	77	12	4832	39	Zümer	1
10	3973	27	Neml	5	12	4873	39	Zümer	23
10	4038	27	Neml	64	12	4875	39	Zümer	24
10	4051	27	Neml	85	12	4876	39	Zümer	26
10	4128	28	Kasas	61	12	4883	39	Zümer	32
10	4184	29	Ankebût	22	12	4900	39	Zümer	47
10	4185	29	Ankebût	23	12	4900	39	Zümer	48
10	4188	29	Ankebût	25	12	4909	39	Zümer	56
11	4229	30	Rûm	7	12	4911	39	Zümer	58
11	4279	30	Rûm	34	12	4913	39	Zümer	60
11	4290	30	Rûm	45	12	4950	40	Mü'min	18
11	4303	30	Rûm	59	12	5018	40	Mü'min	84
11	4307	31	Lokman	6	12	5018	40	Mü'min	85
11	4332	31	Lokman	25	12	5048	41	Fussilet	23

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
12	5050	41	Fussilet	25	15	6037	67	Mülk	6
13	5108	42	Şûrâ	8	15	6052	67	Mülk	20
13	5126	42	Şûrâ	16	15	6076	68	Kalem	16
13	5143	42	Şûrâ	26	15	6115	69	Hâkka	25
13	5148	42	Şûrâ	31	15	6116	69	Hâkka	30
13	5163	42	Şûrâ	44	15	6117	69	Hâkka	33
13	5166	42	Şûrâ	47	15	6117	69	Hâkka	34
13	5179	43	Zuhruf	5	15	6136	70	Meâric	19
13	5253	44	Duhan	9	15	6136	70	Meâric	21
13	5285	45	Casiye	8	15	6212	73	Müzemmil	11
13	5296	45	Casiye	19	15	6133	73	Müzemmil	13
13	5307	45	Casiye	31	15	6228	74	Müddessir	10
13	5315	46	Ahkaf	3	15	6262	75	Kıyâme	24
13	5343	46	Ahkaf	20	15	6262	75	Kıyâme	25
13	5362	46	Ahkaf	34	15	6263	75	Kıyâme	28
13	5384	47	Muhammed	11	15	6264	75	Kıyâme	29
13	5384	47	Muhammed	12	15	6272	76	İnsan	4
13	5447	48	Feth	13	15	6295	77	Mürselât	15
13	5531	50	Kaf	23	15	6305	77	Mürselât	45
13	5535	50	Kaf	28	15	6308	77	Mürselât	50
14	5780	57	Hadîd	19	15	6373	82	İnfitar	14
14	5808	58	Mücadele	5	15	6374	82	İnfitar	16
14	5944	64	Tegabün	5	15	6473	92	Leyl	14
14	5950	64	Tegabün	10	15	6473	92	Leyl	16
14	6000	66	Tahrim	7	15	6528	98	Beyyine	6
14	6005	66	Tahrim	9					

Müşrik erkek ve kadınların durumu ve onlara hazırlanmış olan azabı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	71	2	Bakara	22	4	1382	6	En'âm	14
1	280	2	Bakara	165	4	1388	6	En'âm	19
3	924	4	Nisâ	39	4	1391	6	En'âm	22
3	941	4	Nisâ	48	4	1392	6	En'âm	23
3	1050	4	Nisâ	116	4	1393	6	En'âm	25
3	1050	4	Nisâ	117	4	1415	6	En'âm	41
3	1121	4	Nisâ	171	4	1417	6	En'âm	43
3	1280	5	Maide	72	4	1435	6	En'âm	56
3	1293	5	Maide	82	4	1437	6	En'âm	58

Müşrik erkek ve kadınların durumu ve onlara hazırlanmış olan azab hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1444	6	En'âm	64	7	2652	13	Ra'd	36
4	1455	6	En'âm	71	7	2694	14	İbrahim	22
4	1466	6	En'âm	81	7	2776	15	Hicr	96
4	1472	6	En'âm	88	7	2818	16	Nahl	35
4	1492	6	En'âm	100	7	2838	16	Nahl	51
4	1500	6	En'âm	106	7	2850	16	Nahl	62
4	1504	6	En'âm	109	7	2880	16	Nahl	86
4	1520	6	En'âm	122	7	2881	16	Nahl	87
4	1539	6	En'âm	136	8	2941	17	İsrâ	2
4	1544	6	En'âm	140	8	2966	17	İsrâ	22
4	1555	6	En'âm	148	8	2967	17	İsrâ	23
4	1557	6	En'âm	150	8	2989	17	İsrâ	39
4	1559	6	En'âm	151	8	2990	17	İsrâ	40
4	1571	6	En'âm	163	8	2992	17	İsrâ	42
4	1614	7	A'râf	33	8	3075	17	İsrâ	111
5	1801	7	A'râf	174	8	3080	18	Kehf	4
5	1823	7	A'râf	190	8	3082	18	Kehf	5
5	1828	7	A'râf	195	8	3125	18	Kehf	38
5	1830	7	A'râf	197	8	3138	18	Kehf	52
5	1830	7	A'râf	198	8	3183	18	Kehf	110
5	1868	8	Enfâl	22	8	3255	19	Meryem	81
5	1870	8	Enfâl	23	8	3259	19	Meryem	88
5	1944	8	Enfâl	73	8	3260	19	Meryem	92
5	1952	9	Tevbe	3	9	3396	21	Enbiya	9
5	1959	9	Tevbe	6	9	3406	21	Enbiya	21
6	2180	10	Yûnus	18	9	3407	21	Enbiya	22
6	2194	10	Yûnus	27	9	3409	21	Enbiya	24
6	2196	10	Yûnus	28	9	3411	21	Enbiya	26
6	2203	10	Yûnus	36	9	3414	21	Enbiya	29
6	2217	10	Yûnus	51	9	3483	21	Enbiya	98
6	2232	10	Yûnus	66	9	3483	21	Enbiya	99
6	2273	10	Yûnus	105	9	3507	22	Hacc	8
6	2274	10	Yûnus	106	9	3509	22	Hacc	10
6	2424	11	Hûd	101	9	3512	22	Hacc	12
7	2591	12	Yûsuf	106	9	3512	22	Hacc	13
7	2622	13	Ra'd	14	9	3535	22	Hacc	31
7	2627	13	Ra'd	16	9	3573	22	Hacc	62
7	2649	13	Ra'd	33	9	3582	22	Hacc	71

Müşrik erkek ve kadınların durumu ve onlara hazırlanmış olan azab hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3586	22	Hacc	73	11	4567	35	Fâtır	13
9	3587	22	Hacc	74	11	4568	35	Fâtır	14
9	3640	23	Mü'mi.	59	11	4594	35	Fâtır	40
9	3680	23	Mü'mi.	117	12	4666	36	Yâsin	60
9	3761	24	Nur	55	12	4678	36	Yâsin	74
9	3783	25	Fürkan	2	12	4679	36	Yâsin	75
9	3785	25	Fürkan	3	12	4704	37	Saffat	35
9	3839	25	Fürkan	43	12	4755	37	Saffat	161
10	3852	25	Fürkan	55	12	4755	37	Saffat	163
10	3863	25	Fürkan	68	12	4838	39	Zümer	3
10	4030	27	Neml	59	12	4848	39	Zümer	8
10	4032	27	Neml	60	12	4896	39	Zümer	44
10	4114	28	Kasas	49	12	4918	39	Zümer	66
10	4116	28	Kasas	51	12	4943	40	Mü'min	12
10	4129	28	Kasas	62	12	4952	40	Mü'min	20
10	4132	28	Kasas,	66	12	5008	40	Mü'min	73
10	4132	28	Kasas	68	12	5009	40	Mü'min	74
10	4135	28	Kasas	69	12	5028	41	Fussilet	6
10	4139	28	Kasas	74	12	5030	41	Fussilet	9
10	4140	28	Kasas	75	13	5090	41	Fussilet	47
10	4203	29	Ankebût	41	13	5090	41	Fussilet	48
10	4204	29	Ankebût	42	13	5105	42	Şûrâ	6
11	4226	29	Ankebût	52	13	5110	42	Şûrâ	9
11	4239	29	Ankebût	65	13	5133	42	Şûrâ	21
11	4239	29	Ankebût	66	13	5188	43	Zuhruf	15
11	4256	30	Rûm	13	13	5189	43	Zuhruf	16
11	4272	30	Rûm	28	13	5194	43	Zuhruf	20
11	4277	30	Rûm	31	13	5195	43	Zuhruf	22
11	4278	30	Rûm	33	13	5213	43	Zuhruf	45
11	4286	30	Rûm	40	13	5241	43	Zuhruf	81
11	4288	30	Rûm	42	13	5317	46	Ahkaf	4
11	4317	31	Lokman	13	13	5320	46	Ahkaf	7
11	4321	31	Lokman	15	13	5436	48	Feth	6
11	4337	31	Lokman	30	14	5589	51	Zariyat	51
11	4464	33	Ahzâb	57	14	5736	56	Vâkıa	46
11	4478	33	Ahzâb	73	14	5774	57	Hadîd	14
11	4511	34	Sebe'	22	14	5775	57	Hadîd	15
11	4512	34	Sebe'	23	15	6052	67	Mülk	20

Va'z ve misâller bahsi

Va'z doğru yol gösterme hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2319	11	Hûd	24	9	3497	22	Hacc	1
6	2451	11	Hûd	120	9	3499	22	Hacc	2
6	2453	11	Hûd	122	9	3510	22	Hacc	11
7	2660	13	Ra'd	41	9	3536	22	Hacc	32
7	2696	14	İbrahim	25	9	3539	22	Hacc	34
7	2723	14	İbrahim	52	9	3539	22	Hacc	35
7	2752	15	Hicr	49	9	3554	22	Hacc	46
7	2752	15	Hicr	50	9	3589	22	Hacc	77
7	2830	16	Nahl	44	10	3859	25	Fürkan	63
7	2884	16	Nahl	90	11	4300	30	Rûm	56
7	2894	16	Nahl	97	11	4341	31	Lokman	33
7	2908	16	Nahl	112	11	4429	33	Ahzab	35
7	2916	16	Nahl	119	12	4850	39	Zümer	9
8	2962	17	İsrâ	19	12	4907	39	Zümer	54
8	2965	17	İsrâ	21	12	4910	39	Zümer	57
8	2975	17	İsrâ	29	12	4925	39	Zümer	73
8	2988	17	İsrâ	38	12	4928	39	Zümer	75
8	3012	17	İsrâ	58	12	4976	40	Mü'min	38
8	3025	17	İsrâ	68	12	4977	40	Mü'min	40
8	3084	18	Kehf	7	12	5058	41	Fussilet	33
8	3115	18	Kehf	28	13	5154	42	Şûrâ	37
8	3131	18	Kehf	46	13	5232	43	Zuhruf	68
8	3182	18	Kehf	109	13	5235	43	Zuhruf	73
9	3437	21	Enbiya	47					

Misâller hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	65	2	Bakara	17	2	704	3	Âl-i İm.	117
1	69	2	Bakara	19	6	2190	10	Yûnus	24
1	82	2	Bakara	26	6	2319	11	Hûd	24
1	287	2	Bakara	171	7	2630	13	Ra'd	17
1	445	2	Bakara	247	7	2632	13	Ra'd	19
2	487	2	Bakara	261	7	2651	13	Ra'd	35
2	491	2	Bakara	264	7	2688	14	İbrahim	18
2	494	2	Bakara	266	7	2696	14	İbrahim	24

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2698	14	İbrahim	26	11	4272	30	Rûm	28
7	2718	14	İbrahim	45	11	4302	30	Rûm	58
7	2846	16	Nahl	60	11	4615	36	Yâsin	13
7	2866	16	Nahl	74	12	4682	36	Yâsin	78
7	2868	16	Nahl	76	12	4878	39	Zümer	28
7	2908	16	Nahl	112	12	4879	39	Zümer	29
8	3000	17	İsrâ	48	12	4880	39	Zümer	30
8	3122	18	Kehf	32	13	5370	47	Muham.	3
8	3130	18	Kehf	45	13	5391	47	Muham.	15
9	3553	22	Hacc	45	14	5783	57	Hadîd	20
9	3586	22	Hacc	73	14	5858	59	Haşr	15
9	3735	24	Nûr	35	14	5861	59	Haşr	17
9	3791	25	Fürkan	9	14	5865	59	Haşr	21
10	3830	25	Fürkan	33	14	5916	62	Cum'a	5
10	3835	25	Fürkan	39	14	6006	66	Tahrim	10
10	4203	29	Ankebût	41	14	6011	66	Tahrim	12
10	4204	29	Ankebût	43	15	6055	67	Mülk	22
11	4271	30	Rûm	27					

Dil iyilikleri, iyi sözler bahsi
Zikr ve zikre dâ'vet hakkındaki âyet'i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	261	2	Bakara	152	10	3968	26	Şuarâ	227
1	351	2	Bakara	203	11	4258	30	Rûm	17
1	434	2	Bakara	239	11	4360	32	Secde	15
2	810	3	Âl-i İm.	191	11	4409	33	Ahzab	21
5	1838	7	A'râf	205	11	4441	33	Ahzab	41
5	1902	8	Enfâl	45	11	4441	33	Ahzab	42
7	2640	13	Ra'd	28	12	4873	39	Zümer	23
8	3108	18	Kehf	24	13	5438	48	Feth	9
8	3252	19	Meryem	76	14	5744	56	Vâkıa	74
8	3360	20	Tâhâ	124	14	5868	59	Haşr	24
9	3736	24	Nûr	36	14	5935	63	Münafikûn	9
9	3745	24	Nûr	41					

Allah'a hamd ve şükr edip, Allah'ın ni'metlerinden bahsetmeye teşvik hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	17	1	Fâtiha	2	1	288	2	Bakara	172
1	261	2	Bakara	152	2	738	3	Âl-i İm	145

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1160	5	Maide	6	11	4479	34	Sebe'	1
4	1628	7	A'râf	43	11	4492	34	Sebe'	12
4	1653	7	A'râf	58	11	4547	35	Fâtır	1
5	1875	8	Enfâl	26	11	4566	35	Fâtır	12
6	2132	9	Tevbe	112	12	4762	37	Saffat	182
7	2867	16	Nahl	75	12	4928	39	Zümer	75
7	2871	16	Nahl	78	12	4998	40	Mü'min	61
9	3542	22	Hacc	36	12	5002	40	Mü'min	65
9	3655	23	Mü'min.	78	13	5312	45	Casiye	36
11	4259	30	Rûm	18	14	5939	64	Tegabün	1
11	4316	31	Lokman	12	15	6056	67	Mülk	23
11	4337	31	Lokman	31	15	6485	93	Duhâ	11

Selâm vermeyi Müslümanlar arasında yaymağa dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	998	4	Nisâ	86	9	3710	24	Nûr	27
4	1431	6	En'âm	54	9	3772	24	Nûr	61
6	2169	10	Yûnus	10	11	4442	33	Ahzab	44
6	2381	11	Hûd	69	14	5730	56	Vâkıa	26
7	2635	13	Ra'd	24					

Resûlüllah Efendimize salât ü selâm getirmek, cinler ve şerlerinden Allah'a sığınmak hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1833	7	A'râf	200	15	6619	113	Felâk	1
11	4463	33	Ahzab	56	15	6626	113	Felâk	5
12	4761	37	Saffat	180	15	6627	114	Nâs	1
12	5063	41	Fussilet						

İyiliğe dâ'vet edip kötülük yapmaktan sakınmağa dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	489	2	Bakara	263	5	2061	9	Tevbe	71
2	686	3	Âl-i İm.	104	6	2132	9	Tevbe	112
2	693	3	Âl-i İm.	110	9	3550	22	Hacc	41
2	843	4	Nisâ	9	11	4323	31	Lokman	17
3	1290	5	Maide	79	12	4978	40	Mü'min	41
5	1831	7	A'râf	199	12	4981	40	Mü'min	44

Makbî söz söylemek, inşaallah demek, meclisleri Allah'a hamd ü sena ederek hatm etmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	163	2	Bakara	83	8	3290	20	Tâhâ	44
8	2974	17	İsrâ	28	11	4476	33	Ahzab	70
8	3006	17	İsrâ	53	11	4561	35	Fâtır	10
8	3106	18	Kehf	22	12	4761	37	Saffat	180
8	3108	18	Kehf	23	12	4761	37	Saffat	181
8	3126	18	Kehf	39	12	4762	37	Saffat	182

Daima Allah'ın afvını istemeğe dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	559	3	Âl-i İm.	17	6	2283	11	Hûd	3
2	725	3	Âl-i İm.	135	12	5028	12	Fussilet	6
3	964	4	Nisâ	64	15	6160	71	Nûh	10
3	1037	4	Nisâ	106	15	6161	71	Nûh	12
3	1042	4	Nisâ	110	15	6222	73	Nûh	20
3	1208	5	Maide	33					

Herşeyi, her zaman yalnız Allah'dan dilemeğe dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	23	1	Fâtiha	5	3	905	4	Nisâ	32
1	27	1	Fâtiha	7	3	977	4	Nisâ	75
1	225	2	Bakara	126	4	1417	6	En'âm	43
1	228	2	Bakara	129	4	1444	6	En'âm	63
1	315	2	Bakara	186	4	1444	6	En'âm	64
1	348	2	Bakara	201	4	1607	7	A'râf	29
1	348	2	Bakara	202	4	1633	7	A'râf	47
2	534	2	Bakara	286	4	1647	7	A'râf	55
2	547	3	Âl-i İm.	8	4	1648	7	A'râf	56
2	549	3	Âl-i İm.	9	5	1771	7	A'râf	156
2	559	3	Âl-i İm.	16	5	1809	7	A'râf	180
2	589	3	Âl-i İm.	38	5	1838	7	A'râf	205
2	741	3	Âl-i İm.	147	6	2169	10	Yûnus	10
2	810	3	Âl-i İm.	192	6	2170	10	Yûnus	12
2	814	3	Âl-i İm.	194	6	2187	10	Yûnus	22

Herşeyi, her zaman yalnız Allah'dan dilemeğe dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2705	14	İbrahim	34	10	4036	27	Neml	62
7	2714	14	İbrahim	41	10	4278	30	Rûm	33
8	3065	17	İsrâ	65	10	4339	31	Lokman	32
8	3024	17	İsrâ	67	10	4361	32	Secde	16
8	3074	17	İsrâ	110	12	4996	40	Mü'min	60
9	3472	21	Enbiyâ	87	13	5091	41	Fussilet	49
9	3474	21	Enbiyâ	89	13	4143	42	Şûrâ	26
9	3680	23	Mü'mi.	118	13	5334	46	Ahkaf	15
10	3860	25	Fürkan	65	14	5852	59	Haşr	10
10	3867	25	Fürkan	74	14	5879	60	Mümtehi.	4
10	3992	27	Neml	19	14	5880	60	Mümtehi.	5
10	4013	27	Neml	40	14	6003	66	Tahrim	8

Dil âfetleri bahsi
Gıybet, dedikodu, laf taşıma, yalan söyleme,
iftira etmekden korkutmaya dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1044	4	Nisâ	112	9	3694	24	Nûr	11
4	1392	6	En'âm	24	13	5502	49	Hücurat	12
4	1481	6	En'âm	93	15	6071	68	Kalem	11
9	3533	22	Hacc	30	15	6563	104	Hümeze	1

Faidesiz sözden, kötülüğü açıklamakdan, zem etmekden korkutmaya âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	397	2	Bakara	225	9	3597	23	Mü'mi.	3
3	1094	4	Nisâ	148	10	3866	25	Fürkan	72

Mücadele, çirkin ve cahilce konuşmakdan korkutmaya dâir âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	243	2	Bakara	142	8	3141	18	Kehf	54
8	2952	17	İsrâ	11	8	3148	18	Kehf	56

Haram edilen şiirler ve şairlerin sıfatı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	3965	26	Şuarâ	224	10	3968	26	Şuarâ	227

Mahlûkatın yaradılış bahsi

Melekler, muhafızlar ve Arş'ı yüklenenler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	90	2	Bakara	30	12	4947	40	Mü'min	15
1	95	2	Bakara	32	13	5103	42	Şurâ	5
1	96	2	Bakara	34	13	5189	43	Zuhruf	16
2	474	2	Bakara	255	13	5190	43	Zuhruf	17
2	591	3	Âl-i İm.	39	13	5193	43	Zuhruf	19
2	714	3	Âl-i İm.	124	13	5526	50	Kaf	17
3	1124	4	Nisâ	172	13	5526	50	Kaf	18
4	1442	6	En'âm	61	13	5550	51	Zariyat	4
4	1481	6	En'âm	93	14	5637	53	Necm	27
5	1839	7	A'râf	206	14	5638	53	Necm	28
7	2616	13	Ra'd	11	14	5759	57	Hadîd	4
7	2836	16	Nahl	49	15	6063	68	Kalem	1
7	2836	16	Nahl	50	15	6128	70	Meâric	3
9	3405	21	Enbiya	19	15	6129	70	Meâric	4
9	3407	21	Enbiya	22	15	6242	74	Müddes.	31
9	3411	21	Enbiya	26	15	6292	77	Mürselât	1
9	3413	21	Enbiya	28	15	6292	77	Mürselât	4-5
9	3588	22	Hacc	75	15	6363	81	Tekvir	20
10	3822	25	Fürkan	25	15	6363	81	Tekvir	21
10	3855	25	Fürkan	59	15	6364	81	Tekvir	23
11	4547	35	Fâtır	1	15	6371	82	İnfitar	10
12	4756	37	Saffat	164	15	6371	82	İnfitar	12
12	4756	37	Saffat	166	15	6410	86	Târık	4
12	4938	40	Mü'min	7					

Arş, Levh ve Kalem hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	474	2	Bakara	255	6	2159	10	Yûnus	3
4	1580	7	A'râf	54	6	2291	11	Hûd	7

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2600	13	Ra'd	2	11	4563	35	Fâtır	11
7	2656	13	Ra'd	39	11	4613	36	Yâsin	12
8	3012	17	İsrâ	58	13	5516	50	Kaf	4
8	3268	20	Tâhâ	5	15	6063	68	Kalem	1
9	3582	22	Hacc	70	15	6111	69	Hakka	17
11	4350	32	Secde	4					

Allah Teâlânın âlemi ve herşeyi yaratması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	87	2	Bakara	29	14	5687	54	Kamer	50
4	1494	6	En'âm	101	14	5753	57	Hadîd	1
4	1495	6	En'âm	102	14	5897	61	Saf	1
9	3783	25	Fürkan	2	14	5912	62	Cum'a	1
11	4260	30	Rûm	19	14	5939	64	Tegabün	1
11	4352	32	Secde	7	15	6361	81	Tekvir	15
12	4648	36	Yâsin	36	15	6361	81	Tekvir	18
12	4916	39	Zümer	63	15	6410	86	Târık	1-3
12	4999	40	Mü'min	62	15	6417	87	A'lâ	2
13	5170	43	Şurâ	49	15	6461	91	Şems	1
13	5185	43	Zuhruf	12	15	6463	91	Şems	8
14	5587	51	Zariyât	49	15	6468	92	Leyl	3
14	5685	54	Kamer	49	15	6494	95	Tîn	1-3

Allah'ın gökleri, yeri ve canlıları yaratması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	71	2	Bakara	22	6	2291	11	Hûd	7
1	87	2	Bakara	29	7	2600	13	Ra'd	2
1	276	2	Bakara	164	7	2605	13	Ra'd	4
2	809	3	Âl-i İm.	190	7	2689	14	İbrahim	19
4	1367	6	En'âm	1	7	2704	14	İbrahim	32
4	1456	6	En'âm	73	7	2734	15	Hicr	16
4	1494	6	En'âm	101	7	2737	15	Hicr	20
4	1644	7	A'râf	54	7	2771	15	Hicr	85
5	2005	9	Tevbe	36	7	2783	16	Nahl	3
6	2159	10	Yûnus	3	8	3137	18	Kehf	51
6	2166	10	Yûnus	6	8	3267	20	Tâhâ	4

Allahın gökleri. yeri ve canlıları yaratması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3299	20	Tâhâ	53	13	5281	45	Casiye	3
9	3402	21	Enbiya	16	13	5299	45	Casiye	22
9	3417	21	Enbiya	32	13	5315	46	Ahkâf	3
9	3465	21	Enbiya	81	13	5361	46	Ahkâf	33
10	3855	25	Fürkan	59	13	5519	50	Kaf	6
10	3857	25	Fürkan	61	13	5520	50	Kaf	7
10	4032	27	Neml	60	13	5542	50	Kaf	38
10	4033	27	Neml	61	13	5551	51	Zariyât	7
10	4205	29	Ankebût	44	14	5586	51	Zariyât	47
11	4234	29	Ankebût	61	14	5587	51	Zariyât	48
11	4250	30	Rûm	8	14	5597	52	Tûr	5
11	4265	30	Rûm	22	14	5694	55	Rahman	7
11	4269	30	Rûm	25	14	5696	55	Rahman	10
11	4350	32	Secde	4	14	5759	57	Hadîd	4
11	4479	34	Sebe'	1	14	5926	64	Tegabün	3
11	4547	35	Fâtır	1	14	5986	65	Talâk	12
12	4689	37	Saffat	5	15	6033	67	Mülk	3
12	4692	37	Saffat	10	15	6037	67	Mülk	5
12	4788	38	Sâd	27	15	6046	67	Mülk	15
12	4842	39	Zümer	6	15	6294	77	Mürselât	9
12	4891	39	Zümer	39	15	6298	77	Mürselât	25
12	4908	39	Zümer	47	15	6298	77	Mürselât	27
12	4994	40	Mü'min	57	15	6312	78	Nebe'	6
12	5000	40	Mü'min	64	15	6314	78	Nebe'	12
12	5030	41	Fussilet	9	15	6338	79	Naziât	27
12	5033	41	Fussilet	12	15	6339	79	Naziât	31
13	5147	42	Şûrâ	29	15	6401	85	Bürûc	1
13	5182	43	Zuhruf	10	15	6413	86	Tarık	11
13	5271	44	Duhan	38	15	6413	86	Tarık	12
13	5271	44	Duhan	39					

Denizlerin ve nehirlerin yardımları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	154	2	Bakara	74	6	2291	11	Hûd	7
4	1373	6	En'âm	6	7	2603	13	Ra'd	3

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2796	16	Nahl	14	10	4005	27	Neml	61
7	2798	16	Nahl	15	11	4339	31	Lokman	32
9	3415	21	Enbiyâ	30	11	4566	35	Fâtır	12
9	3741	24	Nûr	39	12	5061	36	Yâsin	34
9	3743	24	Nûr	40	14	5597	52	Tûr	6
10	3844	25	Fürkan	49	14	5701	55	Rahman	19
10	3849	25	Fürkan	53	14	5701	55	Rahman	20

Dağlarla ovaların yaratılması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2603	13	Ra'd	3	11	4578	35	Fâtır	27
7	2736	15	Hicr	19	12	5032	41	Fussilet	10
7	2798	16	Nahl	15	13	5520	50	Kaf	7
7	2876	16	Nahl	81	14	5597	52	Tûr	1
9	3417	21	Enbiya	31	14	5598	52	Tûr	10
9	3610	23	Mü'mi.	20	15	6298	77	Mürselât	27
10	4033	27	Neml	61	15	6312	78	Nebe'	6
10	4054	27	Neml	88	15	6339	79	Naziât	32
11	4339	31	Lokman	32					

Güneşin, ayın ve yıldızların yaratılması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1644	7	A'râf	54	12	4689	37	Saffat	5
6	2164	10	Yûnus	5	12	4690	37	Saffat	6
7	2600	13	Ra'd	2	12	4842	30	Zümer	6
7	2705	14	İbrahim	33	12	5064	41	Fussilet	37
7	2794	16	Nahl	12	14	5692	55	Rahman	5
9	3419	21	Enbiyâ	33	14	5700	55	Rahman	17
10	3857	25	Fürkan	61	15	6243	74	Müddes.	32
11	4234	29	Ankebût	61	15	6294	77	Mürselât	8
11	4336	31	Lokman	29	15	6314	78	Nebe'	13
11	4567	35	Fâtır	13	15	6359	81	Tekvir	1
12	4650	36	Yâsin	38	15	6359	81	Tekvir	2
12	4651	36	Yâsin	40					

Gece, gündüz, karanlık ve nurun yaratılması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	276	2	Bakara	164	2	809	3	Âl-i İm.	190
2	573	3	Âl-i İm.	27	4	1367	6	En'âm	1

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1486	6	En'âm	96	10	4138	28	Kasas	73
4	1644	7	A'râf	54	11	4336	31	Lokman	29
6	2166	10	Yûnus	6	11	4567	35	Fâtır	13
6	2233	10	Yûnus	67	12	4649	36	Yâsin	37
7	2603	13	Ra'd	3	12	4651	36	Yâsin	40
7	2705	14	İbrahim	33	12	4839	39	Zümer	5
7	2794	16	Nahl	12	12	4955	40	Mü'min	23
8	2954	17	İsrâ	12	12	5064	41	Fussilet	37
9	3419	21	Enbiyâ	33	13	5282	45	Casiye	5
9	3472	21	Enbiyâ	87	15	6243	74	Müddes.	33
9	3556	22	Hacc	47	15	6243	74	Müddes.	34
9	3572	22	Hacc	61	15	6361	81	Tekvir	17
9	3735	24	Nûr	35	15	6361	81	Tekvir	18
9	3743	24	Nûr	40	15	6459	83	İnşikak	17
9	3749	24	Nûr	44	15	6437	89	Fecr	1-4
10	3843	25	Fürkan	47	15	6468	92	Leyl	1
10	3857	25	Fürkan	62	15	6468	92	Leyl	2
10	4052	27	Neml	86					

Bulut, yıldırım, şimşek, rüzgâr ve yağmurun yaratılması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	69	2	Bakara	19	8	3299	20	Tâhâ	53
1	71	2	Bakara	22	9	3415	21	Enbiyâ	30
1	276	2	Bakara	164	9	3574	22	Hacc	63
2	492	2	Bakara	265	9	3608	23	Mü'mi.	18
4	1373	6	En'âm	6	9	3744	24	Nûr	43
4	1490	6	En'âm	99	10	3842	25	Fürkan	45
4	1651	7	A'râf	57	10	3844	25	Fürkan	48
5	1855	88	Enfâl	11	10	4032	27	Neml	60
6	2187	10	Yûnus	22	10	4037	27	Neml	63
6	2190	10	Yûnus	24	11	4236	29	Ankebût	63
7	1618	13	Ra'd	12	11	4260	30	Rûm	19
7	1618	13	Ra'd	13	11	4268	30	Rûm	24
7	2630	13	Ra'd	17	11	4291	30	Rûm	46
7	2739	15	Hicr	22	11	4294	30	Rûm	48
7	2792	16	Nahl	10	11	4294	30	Rûm	49
7	2853	16	Nahl	65	11	4296	30	Rûm	51
8	3026	17	İsrâ	69	11	4373	32	Secde	27

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4480	34	Sebe'	2	13	5282	45	Casiye	5
11	4550	35	Fâtır	2	13	5521	50	Kaf	9
11	4558	35	Fâtır	9	13	5550	51	Zâriyat	1
11	4578	35	Fâtır	27	13	5550	51	Zâriyat	2
12	4868	39	Zümer	22	15	6292	77	Mürselât	1
12	4944	40	Mü'min	13	15	6292	77	Mürselât	3
12	5067	41	Fussilet	39	15	6315	78	Nebe'	14
13	5146	42	Şûrâ	28	15	6353	80	Abese	25
13	5150	42	Şûrâ	33	15	6353	80	Abese	26
13	5184	43	Zuhruf	11					

Bitkilerin, ağaçların ve meyvaların yaradılması hakkındaki âyet i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	71	2	Bakara	22	11	4268	30	Rûm	24
1	276	2	Bakara	164	11	4295	30	Rûm	50
4	1490	6	En'âm	99	11	4296	30	Rûm	51
6	2190	10	Yûnus	24	11	4373	32	Secde	27
7	2603	13	Ra'd	3	11	4480	34	Sebe'	2
7	2605	13	Ra'd	4	11	4558	35	Fâtır	9
7	2704	14	İbrahim	32	11	4578	35	Fâtır	27
7	2736	15	Hicr	19	12	4645	36	Yâsin	33
7	2792	16	Nahl	10	12	4645	36	Yâsin	34
7	2792	16	Nahl	11	12	4684	36	Yâsin	80
7	2733	16	Nahl	13	12	4867	39	Zümer	21
7	2761	16	Nahl	67	12	5067	41	Fussilet	39
8	3130	18	Kehf	45	13	5520	50	Kaf	7
8	3299	20	Tâhâ	53	13	5521	50	Kaf	9
8	3300	20	Tâhâ	54	14	5693	55	Rahman	6
9	3505	22	Hacc	5	14	5696	55	Rahman	11
9	3574	22	Hacc	63	14	5696	55	Rahman	12
9	3610	23	Mü'mi.	19	14	5783	57	Hadîd	20
9	3610	23	Mü'mi.	20	15	6315	78	Nebe'	15
9	3735	24	Nûr	35	15	6315	78	Nebe'	16
9	3793	25	Fürkan	10	15	6354	80	Abese	27
10	3844	25	Fürkan	49	15	6354	80	Abese	32
10	4032	27	Neml	60	15	6478	87	A'lâ	4
11	4260	30	Rûm	19	15	6478	87	A'lâ	5

Ruh ve nefislerin yaratılması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1373	6	En'âm	6	11	4272	30	Rûm	28
4	1488	6	En'âm	98	11	4330	31	Lokman	22
4	1520	6	En'âm	122	11	4353	32	Secde	9
5	1799	7	A'râf	172	12	4846	39	Zümer	7
8	3047	17	İsrâ	85					

Cinlerin yaratılması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1492	6	En'âm	100	10	4012	27	Neml	39
4	1528	6	En'âm	128	11	4396	34	Sebe'	12
4	1603	7	A'râf	27	11	4496	34	Sebe'	14
7	2735	15	Hicr	18	14	5699	55	Râhman	15
7	2742	15	Hicr	27	15	6177	72	Cin	1
10	3963	26	Şuarâ	221	15	6198	72	Cin	25
10	3963	26	Şuarâ	223					

Âdem ve Havva'nın yaratılması ve İblisle cereyan eden hâdiseler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	90	2	Bakara	30	8	3018	17	İsrâ	61
1	93	2	Bakara	31	8	3020	17	İsrâ	64
1	95	2	Bakara	33	8	3136	18	Kehf	50
1	103	2	Bakara	37	8	3353	20	Tâhâ	115
2	583	3	Âl-i İm.	33	8	3358	20	Tâhâ	123
2	618	3	Âl-i İm.	59	9	3595	23	Mü'mi.	12
2	826	4	Nisâ	1	11	4263	30	Rûm	21
3	1053	4	Nisâ	118	11	4352	32	Secde	7
3	1055	4	Nisâ	120	12	4821	38	Sâd	71
4	1369	6	En'âm	2	12	4829	38	Sâd	85
4	1586	7	A'râf	12	12	4846	39	Zümer	7
4	1598	7	A'râf	23	14	5691	55	Rahman	3
5	1822	7	A'râf	189	14	5691	55	Rahman	4
7	2742	15	Hicr	26	15	5699	55	Rahman	14
7	2743	15	Hicr	28	15	6279	76	İnsan	1
7	2449	15	Hicr	43					

İnsanın yaratılması ve rahimde tasvir edilmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	71	2	Bakara	21	12	4683	36	Yâsin	79
2	542	3	Âl-i İm.	6	12	4685	36	Yâsin	81
4	1584	7	A'râf	11	12	4693	37	Saffat	11
5	1822	7	A'râf	189	12	4846	39	Zümer	7
7	2784	16	Nahl	4	12	5000	40	Mü'min	64
7	2861	16	Nahl	70	12	5005	40	Mü'min	67
7	2871	16	Nahl	78	12	5006	40	Mü'min	68
8	3003	17	İsrâ	51	13	5114	42	Şûrâ	11
8	3124	18	Kehf	37	13	5282	45	Casiye	4
8	3137	18	Kehf	51	13	5334	46	Ahkaf	15
8	3300	20	Tâhâ	55	13	5506	49	Hücurât	13
9	3424	21	Enbiyâ	37	13	5524	50	Kaf	15
9	3487	21	Enbiyâ	104	13	5525	50	Kaf	16
9	3505	22	Hacc	5	14	5644	53	Necm	32
9	3604	23	Mü'mi.	13	14	5654	53	Necm	45
9	3605	23	Mü'mi.	14	14	5654	53	Necm	47
9	3655	23	Mü'mi.	78	14	5940	64	Tegabün	2
9	3750	24	Nûr	45	14	5941	64	Tegabün	3
10	3844	25	Fürkan	49	15	6056	67	Mülk	23
10	3850	25	Fürkan	54	15	6057	67	Mülk	24
10	4038	27	Neml	64	15	6268	70	Kıyame	37
10	4182	29	Ankebût	19	15	6268	70	Kıyame	39
10	4182	29	Ankebût	20	15	6271	76	İnsan	2
11	4255	30	Rûm	11	15	6313	78	Nebe'	8
11	4261	30	Rûm	20	15	6369	82	İnfitar	7
11	4265	30	Rûm	22	15	6370	82	İnfitar	8
11	4271	30	Rûm	27	15	6407	85	Bürûc	13
11	4286	30	Rûm	40	15	6411	86	Târık	5-7
11	4299	30	Rûm	54	15	6412	86	Târık	10
11	4353	32	Secde	8	15	6452	90	Beled	4
11	4563	35	Fâtır	11	15	6494	95	Tîn	4-5
11	4580	35	Fâtır	28	15	6503	96	96 Alâk	2
12	4681	36	Yâsin	77					

Aklın yaratılması ve aklın insanın en şerefli yeri olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	286	2	Bakara	170	11	4536	34	Sebe'	46
1	287	2	Bakara	171	12	4668	36	Yâsin	62
1	438	2	Bakara	242	12	4673	36	Yâsin	68
9	3656	23	Mü'mi.	80	12	4745	37	Saffat	138
9	3772	24	Nûr	61	12	5005	40	Mü'min	67
10	4127	28	Kasas	60	13	5177	43	Zuhruf	3
10	4197	29	Ankebût	35	13	5282	45	Casiye	5
10	4204	29	Ankebût	43	13	5485	49	Hücurât	4
11	4236	29	Ankebût	63	14	5778	57	Hadîd	17
11	4268	30	Rûm	24	14	5858	59	Haşr	14
11	4272	30	Rûm	28					

Hayvanların yaratılışı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1140	5	Maide	2	12	4677	36	Yâsin	73
7	2786	16	Nahl	5	12	4842	39	Zümer	6
7	2789	16	Nahl	8	12	5014	40	Mü'min	79
9	3533	22	Hacc	30	12	5014	40	Mü'min	80
9	3612	23	Mü'mi.	21	13	5114	42	Şuarâ	11
9	3612	23	Mü'mi.	22	13	5147	42	Şuarâ	29
9	3750	24	Nûr	45	13	5185	43	Zuhruf	12
10	3844	25	Fürkan	49	13	5186	43	Zuhruf	13
10	3931	26	Şuarâ	133	13	5282	45	Casiye	4
11	4580	35	Fâtır	28	15	6540	100	Âdiyât	1
12	4652	36	Yâsin	42	15	6540	100	Âdiyât	5
12	4676	36	Yâsin	71					

Mahlûkatın yaratılmasındaki kudreti arayıb zihin yorma hâdiseler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	82	2	Bakara	26	4	1484	6	En'âm	95
2	810	3	Âl-i İm.	191	4	1498	6	En'âm	104

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1815	7	A'râf	185	9	3415	21	Enbiyâ	30
6	2159	10	Yûnus	3	10	3875	26	Şuarâ	7
6	2269	10	Yûnus	101	10	3983	27	Neml	14
7	2590	12	Yûsuf	105	11	4250	30	Rûm	8
7	2603	13	Ra'd	3	12	4719	37	Saffat	73
7	2835	16	Nahl	48	12	4894	39	Zümer	42
7	2854	16	Nahl	66	13	5520	50	Kaf	8
7	2603	13	Ra'd	3	15	6063	67	Mülk	2-3
8	3084	18	Kehf	8	15	6433	88	Gâşiye	17
8	3362	20	Tâhâ	128	15	6433	88	Gâşiye	20

Peygamberler ve resûller bahsi
Allah Teâlânın Peygamber ve resûl gönderib ba'zılarına kitab göndermesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	236	2	Bakara	136	7	2830	16	Nahl	44
1	365	2	Bakara	213	7	2878	16	Nahl	84
2	656	3	Âl-i İm.	84	7	2883	16	Nahl	89
2	740	3	Âl-i İm.	146	8	3143	18	Kehf	56
3	1113	4	Nisâ	163	8	3235	19	Meryem	58
4	1423	6	En'âm	48	8	3277	20	Tâhâ	18
4	1471	6	En'âm	86	9	3394	21	Enbiyâ	7
4	1617	7	A'râf	35	9	3410	21	Enbiyâ	25
4	1628	7	A'râf	43	9	3560	22	Hacc	52
4	1643	7	A'râf	53	9	3588	22	Hacc	75
6	2241	10	Yûnus	74	9	3630	23	Mü'mi.	44
7	2595	12	Yûsuf	110	9	3636	23	Mü'mi.	51
7	2596	12	Yûsuf	111	10	3822	25	Fürkan	26
7	2656	13	Ra'd	38	10	3846	25	Fürkan	51
7	2667	14	İbrahim	4	10	4125	28	Kasas	59
7	2676	14	İbrahim	9	10	4140	28	Kasas	75
7	2686	14	İbrahim	15	11	4293	30	Rûm	47
7	2720	14	İbrahim	47	11	4390	33	Ahzab	7
7	2732	15	Hicr	10	11	4523	34	Sebe'	34
7	2725	16	Nahl	2	11	4534	34	Sebe'	45
7	2818	16	Nahl	35	11	4576	35	Fâtır	24
7	2821	16	Nahl	36	11	4577	35	Fâtır	25
7	2829	16	Nahl	43	12	4758	37	Saffat	171

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
12	4758	37	Saffat	173	13	5119	42	Şûrâ	13
12	4761	37	Saffat	181	13	5171	42	Şûrâ	51
12	4773	38	Sâd	14	13	5180	43	Zuhruf	6
12	4934	40	Mü'min	5	13	5180	43	Zuhruf	7
12	4955	40	Mü'min	22	14	5792	57	Hadîd	25
12	4987	40	Mü'min	50	14	5830	58	Mücadele	21
12	4988	40	Mü'min	51	14	5945	64	Tegabün	6
12	5013	40	Mü'min	78	15	6200	72	Cin	27
12	5017	40	Mü'min	83	15	6202	72	Cin	28
13	5100	42	Şûrâ	2	15	6292	77	Mürselât	1

Âdem ve Havva'nın yeryüzüne inişleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	105	2	Bakara	38	4	1600	7	A'râf	26
4	1599	7	A'râf	24					

Nuh Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	568	3	Âl-i İm.	23	9	3589	21	Enbiya	77
2	583	3	Âl-i İm.	34	9	3551	22	Hacc	42
3	1113	4	Nisâ	163	9	3613	23	Mü'mi.	23
4	1469	6	En'âm	84	9	3620	23	Mü'mi.	30
4	1655	7	A'râf	59	9	3833	25	Fürkan	37
4	1659	7	A'râf	64	10	3922	26	Şuarâ	105
4	1664	7	A'râf	69	10	3927	26	Şuarâ	121
5	2059	9	Tevbe	70	10	4175	29	Ankebût	14
6	2237	10	Yûnus	71	10	4175	29	Ankebût	15
6	2240	10	Yûnus	73	11	4390	33	Ahzab	7
6	2321	11	Hûd	25	12	4719	37	Saffat	75
6	2353	11	Hûd	48	12	4722	37	Saffat	82
7	2676	14	İbrahim	9	12	4773	38	Sâd	12
8	2941	17	İsrâ	3	12	4934	40	Mü'min	5
8	2960	17	İsrâ	17	14	5586	51	Zariyât	46
9	3457	21	Enbiyâ	76	14	5666	54	Kamer	9

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
14	5669	54	Kamer	16	15	6108	69	Hâkka	12
14	5794	57	Hadîd	26	15	6153	71	Nûh	1
15	6108	69	Hâkka	11	15	6173	71	Nûh	28

İbrahim Aleyhisselâm hakkındaki

âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	220	2	Bakara	124	7	2714	14	İbrahim	41
1	223	2	Bakara	125	7	2753	15	Hicr	51
1	226	2	Bakara	127	7	2757	15	Hicr	58
1	232	2	Bakara	133	7	2917	16	Nahl	120
1	235	2	Bakara	135	7	2919	16	Nahl	123
1	236	2	Bakara	136	8	3220	19	Meryem	41
1	240	2	Bakara	140	8	3227	19	Meryem	50
2	480	2	Bakara	258	9	3439	21	Enbiyâ	51
2	485	2	Bakara	260	9	3454	21	Enbiyâ	73
2	583	3	Âl-i İm.	33	9	3527	22	Hacc	26
2	583	3	Âl-i İm.	34	9	3529	22	Hacc	27
2	627	3	Âl-i İm.	65	9	3551	22	Hacc	43
2	629	3	Âl-i İm.	67	9	3594	22	Hacc	78
2	630	3	Âl-i İm.	68	10	3909	26	Şuarâ	69
2	656	3	Âl-i İm.	84	10	3916	26	Şuarâ	89
2	667	3	Âl-i İm.	95	10	4178	29	Ankebût	16
3	948	4	Nisâ	54	10	4182	29	Ankebût	19
3	1061	4	Nisâ	125	10	4186	29	Ankebût	24
3	1113	4	Nisâ	163	10	4195	29	Ankebût	31
4	1458	6	En'âm	74	11	4390	33	Ahzab	7
4	1465	6	En'âm	80	12	4723	37	Saffat	83
4	1468	6	En'âm	83	12	4739	37	Saffat	113
4	1469	6	En'âm	84	12	4807	38	Sâd	45
4	1570	6	En'âm	161	12	4808	38	Sâd	47
5	2059	9	Tevbe	70	13	5199	43	Zuhruf	26
6	2135	9	Tevbe	114	13	5199	43	Zuhruf	28
6	2381	11	Hûd	69	13	5560	51	Zariyât	24
6	2389	11	Hûd	76	14	5578	51	Zariyât	37
6	2463	12	Yûsuf	6	14	5794	57	Hadîd	26
7	2707	14	İbrahim	35	14	5879	60	Mümte.	4

İshak Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	232	2	Bakara	133	3	1113	4	Nisâ	163
1	236	2	Bakara	136	3	1469	6	En'âm	84
1	240	2	Bakara	140	6	2463	12	Yûsuf	6
2	656	3	Âl-i İm.	84	7	2714	7	İbrahim	39

Ya'kub Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	231	2	Bakara	132	3	1113	4	Nisâ	163
1	232	2	Bakara	133	4	1469	6	En'âm	84
1	236	2	Bakara	136	6	2463	12	Yûsuf	6
1	240	2	Bakara	140	7	2554	12	Yûsuf	68
2	656	3	Âl-i İm.	84					

İsmail Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	226	2	Bakara	127	7	2714	7	İbrahim	39
1	232	2	Bakara	133	8	3232	19	Meryem	54
1	236	2	Bakara	136	8	3232	19	Meryem	55
1	240	2	Bakara	140	9	3470	21	Enbiya	85
2	656	3	Âl-i İm.	84	9	3470	21	Enbiyâ	86
3	1113	4	Nisâ	163	12	4809	38	Sâd	48
4	1471	6	En'âm	86					

İdris Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3233	19	Meryem	56	9	3470	21	Enbiyâ	85
8	3233	19	Meryem	57					

Elyesa' Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1471	6	En'âm	86	12	4798	38	Sâd	48

Yûnus Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1113	4	Nisâ	163	9	3472	21	Enbiyâ	88
4	1471	6	En'âm	86	12	4746	37	Saffat	139
6	2265	10	Yûnus	98	12	4750	37	Saffat	148
9	3472	21	Enbiyâ	87					

Lût Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1471	6	En'âm	86	10	3943	26	Şuarâ	174
4	1677	7	A'râf	80	10	4026	27	Neml	54
4	1679	7	A'râf	84	10	4030	27	Neml	59
6	2390	11	Hûd	77	10	4191	29	Ankebût	28
6	2399	11	Hûd	83	10	4197	29	Ankebût	35
7	2757	15	Hicr	59	12	4744	37	Saffat	133
7	2767	15	Hicr	79	12	4745	37	Saffat	138
9	3452	21	Enbiyâ	71	13	4773	38	Sâd	13
9	3456	21	Enbiyâ	74	14	5678	54	Kamer	33
9	3456	21	Enbiyâ	75	14	5680	54	Kamer	39
9	3551	22	Hacc	43	15	6106	69	Hakka	9
10	3836	25	Fürkan	40	15	6107	69	Hakka	10
10	3939	26	Şuarâ	160					

Hûd Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1660	7	A'râf	65	12	5040	41	Fussilet	15
4	1667	7	A'râf	72	12	5041	41	Fussilet	16
6	2356	11	Hûd	50	13	5345	46	Ahkaf	21
6	2369	11	Hûd	60	13	5354	46	Ahkaf	28
9	3621	23	Mü'mi.	31	14	5583	51	Zariyât	41
9	3627	23	Mü'mi.	41	14	5583	51	Zariyât	42
10	3927	26	Şuarâ	123	14	5671	54	Kamer	18
10	3933	26	Şuarâ	139	14	5673	54	Kamer	21
12	4773	38	Sâd	12	15	6104	69	Hakka	6-8

Salih Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1670	7	A'râf	73	10	4026	27	Neml	53
4	1676	7	A'râf	79	12	4773	38	Sâd	13
6	2372	11	Hûd	61	14	5673	54	Kamer	23
6	2378	11	Hûd	68	14	5677	54	Kamer	31
8	3013	17	İsrâ	59	15	6103	69	Hakka	5
10	3933	26	Şuarâ	141	15	6464	91	Şems	11
10	3939	26	Şuarâ	158	15	6467	91	Şems	15
10	4020	27	Neml	45					

Davud Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	445	2	Bakara	247	9	3462	21	Enbiya	79
1	454	2	Bakara	251	10	3984	27	Neml	15
3	11	4	Nisâ	163	11	4490	34	Sebe'	10
3	1289	5	Maide	78	11	4491	34	Sebe'	11
4	1469	6	En'âm	84	12	4777	38	Sâd	17
8	3008	17	İsrâ	55	12	4788	38	Sâd	26
9	3459	21	Enbiya	78	12	4880	38	Sâd	30

Süleyman Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	191	2	Bakara	102	10	3984	27	Neml	25
3	1113	4	Nisâ	163	10	4001	27	Neml	27
4	1469	6	En'âm	84	10	4019	27	Neml	44
9	3459	21	Enbiya	78	11	4492	34	Sebe'	12
9	3462	21	Enbiya	79	11	4496	34	Sebe'	14
9	3465	21	Enbiya	81	12	4792	38	Sâd	30
9	3467	21	Enbiya	82	12	4801	38	Sâd	40
10	3984	27	Neml	15					

Eyyûb Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1113	4	Nisâ	163	9	3469	21	Enbiya	84
4	1469	6	En'âm	84	12	4801	38	Sâd	41
9	3468	21	Enbiya	83	12	4806	38	Sâd	44

Yûsuf Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1469	6	En'âm	84	7	2543	12	Yûsuf	58
6	2459	12	Yûsuf	4	7	2588	12	Yûsuf	101
7	2542	12	Yûsuf	56					

Musa ve Harun Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	121	2	Bakara	49	5	1716	7	A'râf	104
1	129	2	Bakara	55	5	1716	7	A'râf	106
1	145	2	Bakara	65	5	1756	7	A'râf	146
1	152	2	Bakara	73	5	1758	7	A'râf	148
1	170	2	Bakara	87	5	1768	7	A'râf	155
1	177	2	Bakara	92	5	1780	7	A'râf	159
1	236	2	Bakara	136	5	1798	7	A'râf	171
2	551	3	Âl-i İmran	11	5	1912	8	Enfâl	52
2	654	3	Âl-i İmran	83	5	1914	8	Enfâl	54
3	1100	4	Nisâ	153	6	2242	10	Yûnus	75
3	1113	4	Nisâ	163	6	2260	10	Yûnus	93
3	1114	4	Nisâ	164	6	2311	11	Hûd	17
3	1188	5	Maide	20	6	2418	11	Hûd	96
3	1193	5	Maide	24	6	2420	11	Hûd	99
3	1195	5	Maide	26	6	2435	11	Hûd	110
4	1469	6	En'âm	84	7	2671	14	İbrahim	5
4	1476	6	En'âm	91	7	2675	14	İbrahim	8
4	1564	6	En'âm	154	8	2941	17	İsrâ	2
5	1715	7	A'râf	153	8	3064	17	İsrâ	101

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3068	17	İsrâ	104	10	4120	28	Kasas	55
8	3148	18	Kehf	60	11	4369	32	Secde	23
8	3162	18	Kehf	82	11	4370	32	Secde	24
8	3229	19	Meryem	51	11	4390	33	Ahzab	7
8	3230	19	Meryem	53	11	4475	33	Ahzab	69
8	3271	20	Tâhâ	9	12	4740	37	Saffat	114
8	3274	20	Tâhâ	14	12	4741	37	Saffat	122
8	3277	20	Tâhâ	17	12	4955	40	Mü'min	23
8	3297	20	Tâhâ	52	12	4983	40	Mü'min	46
8	3302	20	Tâhâ	56	12	4989	40	Mü'min	53
8	3339	20	Tâhâ	97	12	4989	40	Mü'min	54
9	3437	21	Enbiya	48	12	5076	41	Fussilet	45
9	3552	22	Hacc	44	13	5214	43	Zuhruf	46
9	3629	23	Mü'minûn	42	13	5222	43	Zuhruf	56
9	3631	23	Mü'minûn	45	13	5259	44	Duhan	17
9	3633	23	Mü'minûn	48	13	5269	44	Duhan	33
10	3831	25	Fürkan	35	13	5292	45	Casiye	16
10	3832	25	Fürkan	36	13	5293	45	Casiye	17
10	3877	26	Şuarâ	10	14	5580	51	Zariyat	38
10	3907	26	Şuarâ	67	14	5582	51	Zariyat	40
10	3975	27	Neml	7	14	5681	54	Kamer	41
10	3983	27	Neml	14	14	5681	54	Kamer	42
10	4060	28	Kasas	3	14	5900	61	Saf	5
10	4114	28	Kasas	49	15	6106	69	Hakka	9
10	4117	28	Kasas	52					

Şuayb Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1682	7	A'râf	85	6	2417	11	Hûd	95
5	1704	7	A'râf	93	10	4198	29	Ankebût	36
6	2403	11	Hûd	84	10	4199	29	Ankebût	37

Zekeriyya Aleyhisselâm, hanımı ve oğlu Yahya Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	588	3	Âl-i İmran	37	8	3197	19	Meryem	15
2	593	3	Âl-i İmran	41	9	3474	21	Enbiya	89
4	1471	6	En'âm	85	9	3475	21	Enbiya	90
8	3185	19	Meryem	2					

İsa Aleyhisselâm ve Annesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	170	2	Bakara	87	3	1289	5	Maide	78
1	236	2	Bakara	136	4	1353	5	Maide	110
2	469	2	Bakara	253	4	1363	5	Maide	118
2	583	3	Â. İmran	33	4	1471	6	En'âm	85
2	588	3	Â. İmran	37	8	3199	19	Meryem	16
2	595	3	Â. İmran	42	8	3214	19	Meryem	34
2	595	3	Â. İmran	43	8	3215	19	Meryem	36
2	599	3	Â. İmran	45	8	3219	19	Meryem	39
2	613	3	Â. İmran	55	9	3477	21	Enbiya	91
2	618	3	Â. İmran	59	9	3655	23	Mü'minûn	50
2	656	3	Â. İmran	34	11	4390	33	Ahzab	7
3	1105	4	Nisâ	156	13	5223	43	Zuhruf	57
3	1106	4	Nisâ	158	13	5226	43	Zuhruf	59
3	1113	4	Nisâ	163	13	5227	43	Zuhruf	61
3	1121	4	Nisâ	171	13	5228	43	Zuhruf	63
3	1124	4	Nisâ	172	13	5230	43	Zuhruf	65
3	1181	5	Maide	17	14	5798	57	Hadîd	27
3	1235	5	Maide	46	14	5902	61	Saf	6
3	1280	5	Maide	72	14	5911	61	Saf	14
3	1284	5	Maide	75					

İlyas Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1471	6	En'âm	85	12	4744	37	Saffat	132
12	4742	37	Saffat	123					

Tarih bahsi

Kabil ve Habil hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1199	5	Maide	27	3	1203	5	Maide	31

Âd, Semûd ve Ashab-ı Medyen hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	2059	9	Tevbe	70	9	3551	22	Hacc	42
7	2676	14	İbrahim	9	9	3431	22	Hacc	44

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	3834	25	Fürkan	38	14	5584	51	Zariyât	43
10	4200	29	Ankebût	38	14	5585	51	Zariyât	45
12	5043	41	Fussilet	17	15	6439	89	Fecr	6
12	5044	41	Fussilet	18	15	6441	89	Fecr	9

Yüz sene ölü kalıp sonra diriltilenler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	482	2	Bakara	259

Şuayb ve Eyke ehli hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	3944	26	Şuarâ	176	12	4773	38	Sâd	13
10	3950	26	Şuarâ	190					

Musa Aleyhisselâm ve Karun hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	4142	28	Kasas	76	10	4201	29	Ankebût	39
10	4152	28	Kasas	82	10	4202	29	Ankebût	40

Ehl-i Kehf ve Râkım kıssası hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3086	18	Kehf	9	8	3111	18	Kehf	25
8	3106	18	Kehf	22	8	3112	18	Kehf	26

Lokman hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4316	31	Lokman	12	11	4322	31	Lokman	16
11	4317	31	Lokman	13	11	4325	31	Lokman	19

Cennetleri olan iki şahsın hikâyesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3122	18	Kehf	32	8	3128	18	Kehf	43

Cennetleri olan kimselerin hikâyeleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
15	6077	68	Kalem	17	15	6085	68	Kalem	33

Ölümden kaçanların hikâyelerine âid âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	447	2	Bakara	248

Medyen melikine gönderilen Bel'am İbn-i Baûrâ'nın hikâyesine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1802	7	A'râf	175	5	1804	7	A'râf	177

Zülkifl Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	3470	21	Enbiya	85	5	3470	21	Enbiya	86

Harut ve Marut hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	191	2	Bakara	102

Ashab-ı Ress hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	3834	25	Fürkan	38

Sebe hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4497	34	Sebe'	15	11	4508	34	Sebe'	21

Antakya'ya gelen Hz. İsâ'nın elçileri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4615	36	Yâsin	13

Üzeyr Aleyhisselâm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1992	9	Tevbe	30

Zülkarneyn kıssası hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3164	18	Kehf	83	8	3174	18	Kehf	98

Fil kıssası hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
15	6568	105	Fil	1	15	6571	105	Fil	5

Rûm hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4244	30	Rûm	2	11	4248	30	Rûm	6

Ebu Ömer Errahib ve Ebu Huzeyfe İbn-i Mugiyre hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2123	9	Tevbe	107	6	2170	10	Yunus	12

İlk cahiliyyet hikâyesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1337	5	Maide	103	5	1992	9	Tevbe	30
4	1548	6	En'âm	142	7	2844	16	Nahl	58
4	1549	6	En'âm	144	7	2844	16	Nahl	59
5	1887	8	Enfâl	35					

Mahv edilen köylerin, şehirlerin ve milletlerin hikâyeleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	234	2	Bakara	134	8	3249	19	Meryem	74
1	241	2	Bakara	141	8	3262	20	Tâhâ	128
2	553	3	Â. İmran	13	8	3262	19	Meryem	98
4	1373	6	En'âm	6	9	3393	21	Enbiya	6
4	1412	6	En'âm	38	9	3398	21	Enbiya	11
4	1417	6	En'âm	42	9	3401	21	Enbiya	15
4	1578	7	A'râf	4	9	3481	21	Enbiya	95
4	1616	7	A'râf	34	9	3553	22	Hacc	45
4	1621	7	A'râf	38	9	3557	22	Hacc	48
5	1705	7	A'râf	94	9	3579	22	Hacc	67
5	1714	7	A'râf	102	9	3629	23	Mü'minûn	43
5	2059	9	Tevbe	70	9	3638	23	Mü'minûn	53
6	2142	9	Tevbe	120	10	3834	25	Fürkan	38
6	2173	10	Yûnus	13	10	3956	26	Şuarâ	208
6	2183	10	Yûnus	19	10	4109	28	Kasas	45
6	2215	10	Yûnus	47	10	4128	28	Kasas	58
6	2216	10	Yûnus	49	10	4125	28	Kasas	59
6	2265	10	Yûnus	98	11	4244	30	Rûm	2
6	2425	11	Hûd	102	11	4248	30	Rûm	6
6	2426	11	Hûd	103	11	4372	32	Secde	26
6	2446	11	Hûd	116	11	4399	33	Ahzab	13
6	2447	11	Hûd	117	11	4504	34	Sebe'	18
7	2596	12	Yûsuf	111	11	4563	35	Fâtır	11
7	2676	14	İbrahim	9	11	4765	38	Sâd	3
7	2727	15	Hicr	4	13	5386	47	Muhammed	13
7	2727	15	Hicr	5	15	6337	79	Naziât	26
7	2908	16	Nahl	112	15	6439	89	Fecr	6
8	3012	17	İsrâ	58	15	6441	89	Fecr	9
8	3147	18	Kehf	59					

Kitap gönderilen milletler bahsi İsrail oğulları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	27	1	Fâtiha	7	1	193	2	Bakara	103
1	108	2	Bakara	40	1	203	2	Bakara	111
1	181	2	Bakara	97	1	205	2	Bakara	113
1	191	2	Bakara	102	1	214	2	Bakara	118

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	216	2	Bakara	120	3	1195	5	Maide	26
1	219	2	Bakara	122	3	1207	5	Maide	32
1	219	2	Bakara	123	3	1227	5	Maide	43
1	235	2	Bakara	135	3	1259	5	Maide	60
1	240	2	Bakara	140	3	1262	5	Maide	62
1	361	2	Bakara	211	3	1266	5	Maide	64
1	443	2	Bakara	246	3	1277	5	Maide	70
1	445	2	Bakara	247	3	1278	5	Maide	71
2	567	3	Â. İmran	21	3	1289	5	Maide	78
2	570	3	Â. İmran	24	3	1292	5	Maide	81
2	634	3	Â. İmran	71	4	1353	5	Maide	110
2	667	3	Â. İmran	93	4	1476	6	En'âm	91
2	697	3	Â. İmran	112	4	1553	6	En'âm	146
2	796	3	Â. İmran	181	5	1964	9	Tevbe	10
2	800	3	Â. İmran	184	5	1992	9	Tevbe	30
3	933	4	Nisâ	44	5	1994	9	Tevbe	31
3	967	4	Nisâ	66	7	2915	16	Nahl	118
3	967	4	Nisâ	68	7	2921	16	Nahl	124
3	1080	4	Nisâ	137	8	2943	17	İsrâ	4
3	1100	4	Nisâ	153	8	2950	17	İsrâ	8
3	1106	4	Nisâ	157	14	5815	58	Mücadele	8
3	1110	4	Nisâ	160	14	5838	59	Haşr	2
3	1110	4	Nisâ	161	14	5842	59	Haşr	5
3	1171	5	Maide	12	14	5895	60	Mümtehine	13
3	1173	5	Maide	13	14	5917	69	Cum'a	6
3	1189	5	Maide	21	14	5919	69	Cum'a	8
3	1193	5	Maide	24					

Hıristiyanlar, keşiş ve rahibler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	27	1	Fatiha	7	3	1288	5	Maide	77
1	142	2	Bakara	62	3	1293	5	Maide	82
1	205	2	Bakara	113	4	1307	5	Maide	85
1	216	2	Bakara	120	5	1992	9	Tevbe	30
1	235	2	Bakara	135	5	1994	9	Tevbe	31
1	240	2	Bakara	140	5	2000	9	Tevbe	34
3	1176	5	Maide	14	14	5798	57	Hadîd	27
3	1282	5	Maide	73	14	5799	57	Hadîd	29

Mukaddes kitapların tahrifi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	936	4	Nisâ	46	3	1223	5	Maide	41
3	1173	5	Maide	13					

Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki mücadeleler ve aralarındaki düşmanlık hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	205	2	Bakara	113	3	1266	5	Maide	64
1	240	2	Bakara	140	13	5123	43	Şurâ	14
3	1184	5	Maide	18					

Kendilerine kitap gönderilen milletler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	200	2	Bakara	109	2	805	3	Â. İmran	187
1	203	2	Bakara	111	2	807	3	Â. İmran	188
1	214	2	Bakara	118	2	813	3	Â. İmran	199
1	218	2	Bakara	121	3	933	4	Nisâ	44
1	253	2	Bakara	145	3	936	4	Nisâ	46
1	255	2	Bakara	146	3	939	4	Nisâ	47
2	563	3	Â. İmran	19	3	944	4	Nisâ	51
2	565	3	Â. İmran	20	3	948	4	Nisâ	55
2	624	3	Â. İmran	64	3	1058	4	Nisâ	123
2	627	3	Â. İmran	65	3	1100	4	Nisâ	153
2	633	3	Â. İmran	70	3	1109	4	Nisâ	159
2	635	3	Â. İmran	72	3	1121	4	Nisâ	171
2	639	3	Â. İmran	73	3	1178	5	Maide	15
2	640	3	Â. İmran	75	3	1223	5	Maide	41
2	646	3	Â. İmran	78	3	1225	5	Maide	42
2	648	3	Â. İmran	79	3	1255	5	Maide	57
2	676	3	Â. İmran	98	3	1257	5	Maide	59
2	679	3	Â. İmran	100	3	1269	5	Maide	65
2	693	3	Â. İmran	110	3	1270	5	Maide	66
2	700	3	Â. İmran	113	3	1275	5	Maide	68
2	700	3	Â. İmran	115	3	1288	5	Maide	77
2	704	3	Â. İmran	117	7	2652	13	Ra'd	36
2	709	3	Â. İmran	120	11	4484	34	Sebe'	6

Ehl-i kitabla mücadele edilmesine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4219	29	Ankebût	46	13	5126	42	Şurâ	16

Yahudilerin fazla düşmanlıkları ve fazla korkak olmaları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1293	5	Maide	82	14	5858	59	Haşr	14

Resulullah Efendimize âid bahis

İbrahim Aleyhisselâmın Resulullah Efendimizin gelmesi için ettiği duâ hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	228	2	Bakara	129

Resûlullah Efendimizin geleceğinden Musa Aleyhisselâmın haber verdiğine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	173	2	Bakara	89	5	1776	7	A'râf	157

Resûlullah Efendimizin geleceğinden İsa Aleyhisselâmın haber verdiğine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
14	5911	61	Saf	6

Resûlullah Efendimizin Risaletinin bütün insanlara şümulü ve âlemlere rahmet olarak gelişi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	185	2	Bakara	101	1	455	2	Bakara	252
1	216	2	Bakara	119	2	630	3	Âl-i İm.	68
1	260	2	Bakara	151	2	735	3	Âl-i İm.	144

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	772	3	Âl-i İm.	164	11	4526	35	Fâtır	24
3	985	4	Nisâ	79	11	4604	36	Yâsin	2
3	1116	4	Nisâ	166	11	4606	36	Yâsin	5
3	1120	4	Nisâ	170	12	4706	37	Saffat	37
3	1127	4	Nisâ	174	12	4854	39	Zümer	12
4	1388	6	En'âm	19	12	4884	39	Zümer	33
4	1424	6	En'âm	50	12	5003	40	Mü'min	66
5	1778	7	A'râf	158	12	5058	41	Fussilet	33
5	1884	8	Enfâl	33	13	5173	42	Şûrâ	52
5	1997	9	Tevbe	33	13	5175	42	Şûrâ	53
6	1251	9	Tevbe	128	13	5211	43	Zuhruf	43
7	2642	13	Ra'd	30	13	5295	45	Casiye	18
7	2662	13	Ra'd	43	13	5295	45	Casiye	18
7	2910	16	Nahl	113	13	5387	47	Muham.	14
8	3059	17	İsrâ	96	13	5438	48	Feth	8
8	3069	17	İsrâ	105	13	5473	48	Feth	28
9	3491	21	Enbiya	107	13	5476	48	Feth	29
9	3579	22	Hacc	67	14	5623	53	Necm	2
9	3652	23	Mü'mi.	73	14	5624	53	Necm	3
10	4046	27	Neml	79	14	5905	61	Saf	9
11	4226	29	Ankebût	52	14	5913	62	Cum'a	2
11	4438	33	Ahzab	40	14	5952	64	Tegabün	12
11	4443	33	Ahzab	45	15	6522	98	Beyyine	2
11	4516	34	Sebe'	28					

Üzerine vahyin gelmesi ve verilen emirlere itiba' edib bu emirleri insanlara bildirmeyi teklif etmesi, küfür edenlerin vahyin gelişinden şaşmaları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	126	2	Bakara	53	4	1424	6	En'âm	50
1	183	2	Bakara	99	4	1500	6	En'âm	106
2	530	2	Bakara	285	4	1551	6	En'âm	145
2	617	3	Âl-i İm.	58	6	2157	10	Yûnus	2
2	619	3	Âl-i İm.	60	6	2176	10	Yûnus	15
3	1045	4	Nisâ	113	6	2237	10	Yûnus	71
3	1113	4	Nisâ	163	6	2271	10	Yûnus	104
3	1272	5	Maide	67	6	2274	10	Yûnus	106
4	1388	6	En'âm	19	6	2277	10	Yûnus	109

Üzerine vahyin gelmesi ve verilen emirlere ittiba edip bu emirleri insanlara bildirmeyi teklif etmesi, küfür edenlerin vahyin gelişinden şaşmaları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2355	11	Hûd	49	9	3433	21	Enbiyâ	45
6	2437	11	Hûd	112	9	3438	21	Enbiyâ	50
6	2443	11	Hûd	115	9	3492	21	Enbiyâ	108
6	2458	12	Yûsuf	3	9	3516	22	Hacc	16
7	2592	12	Yûsuf	108	9	3579	22	Hacc	67
7	2599	13	Ra'd	1	9	3681	24	Nûr	1
7	2642	13	Ra'd	30	9	3733	24	Nûr	34
7	2652	13	Ra'd	36	9	3759	24	Nûr	54
7	2659	13	Ra'd	40	9	3781	25	Fürkan	1
7	2752	15	Hicr	49	10	3950	26	Şuarâ	193
7	2752	15	Hicr	50	10	3950	26	Şuarâ	194
7	2771	15	Hicr	87	10	3975	27	Neml	6
7	2776	15	Hicr	94	10	4056	27	Neml	91
7	2781	16	Nahl	2	10	4056	27	Neml	92
7	2852	16	Nahl	64	10	4157	28	Kasas	87
7	2877	16	Nahl	82	10	4026	29	Ankebût	45
7	2883	16	Nahl	89	11	4220	29	Ankebût	47
7	2919	16	Nahl	123	11	4346	32	Secde	2
8	2989	17	İsrâ	39	11	4379	33	Ahzab	2
8	2991	17	İsrâ	41	11	4437	33	Ahzab	39
8	2992	17	İsrâ	42	11	4443	33	Ahzab	46
8	3051	17	İsrâ	86	11	4540	34	Sebe'	50
8	3057	17	İsrâ	94	11	4576	35	Fâtır	24
8	3057	17	İsrâ	95	11	4582	35	Fâtır	31
8	3070	17	İsrâ	106	12	4674	36	Yâsin	69
8	3077	18	Kehf	1	12	4766	38	Sâd	4
8	3113	18	Kehf	27	12	4819	38	Sâd	70
8	3115	18	Kehf	28	12	4894	39	Zümer	42
8	3183	18	Kehf	110	12	4917	39	Zümer	65
8	3262	19	Meryem	97	12	4947	40	Mü'min	15
8	3265	20	Tâhâ	2	12	5028	41	Fussilet	6
8	3267	20	Tâhâ	4	12	5075	41	Fussilet	44
8	3341	20	Tâhâ	99	13	5101	42	Şûrâ	3
8	3351	20	Tâhâ	114	13	5107	42	Şûrâ	7
9	3389	21	Enbiyâ	3	13	5119	42	Şûrâ	13
9	3397	21	Enbiyâ	10	13	5124	42	Şûrâ	15

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
13	5168	42	Şûrâ	48	14	5627	53	Necm	10
13	5173	42	Şûrâ	52	14	5690	55	Rahman	2
13	5211	43	Zuhruf	43	14	5765	57	Hadîd	9
13	5212	43	Zuhruf	44	14	5913	62	Cum'a	2
13	5279	43	Zuhruf	58	14	5984	65	Talâk	11
13	5284	45	Casiye	6	15	6223	74	Müddes,	2
13	5322	46	Ahkaf	9	15	6259	75	Kıyame	16
13	5356	46	Ahkaf	29	15	6260	75	Kıyame	19
13	5360	46	Ahkaf	32	15	6284	76	İnsan	23
13	5368	47	Muham.	2	15	6421	87	A'lâ	6
13	5516	50	Kaf	2	15	6422	87	A'lâ	7
14	5592	51	Zariyat	55	15	6435	88	Gaşiye	21
14	5623	53	Necm	2	15	6501	96	Alâk	1
14	5626	53	Necm	7	15	6504	96	Alâk	3

Resûlüllah Efendimizin müjdesi ve korkutması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	216	2	Bakara	119	11	4348	32	Secde	3
3	1186	5	Maide	19	11	4443	33	Ahzab	45
4	1388	6	En'âm	19	11	4516	34	Sebe'	28
4	1426	6	En'âm	51	11	4533	34	Sebe'	44
5	1814	7	A'râf	184	11	4536	34	Sebe'	46
5	1819	7	A'râf	188	11	4526	35	Fâtır	23
6	5157	10	Yûnus	2	11	4576	35	Fâtır	24
6	2280	11	Hûd	2	11	4606	36	Yâsin	6
6	2219	11	Hûd	12	12	4675	36	Yâsin	70
7	2610	13	Ra'd	7	12	4817	38	Sâd	65
7	2718	14	İbrahim	44	12	4819	38	Sâd	70
7	2774	15	Hicr	89	12	4861	39	Zümer	17
7	2781	16	Nahl	2	12	4854	39	Zümer	18
8	3069	17	İsrâ	105	12	4947	40	Mü'min	15
8	3080	18	Kehf	2	12	4950	40	Mü'min	18
8	3080	18	Kehf	4	13	5107	42	Şûra	7
8	3172	19	Meryem	97	13	5322	46	Ahkaf	9
9	3781	25	Fürkan	1	13	5329	46	Ahkaf	12
10	3852	25	Fürkan	56	13	5438	48	Feth	8
10	3950	26	Şuarâ	194	14	5588	51	Zariyat	50
10	4109	28	Kasas	46	14	5589	51	Zariyat	51
11	4223	29	Ankebût	50	14	5658	53	Necm	56

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
15	6049	67	Mülk	17	15	6423	87	A'lâ	9
15	6057	67	Mülk	26	15	6423	87	A'lâ	10
15	6223	74	Müddes.	2					

Peygamber ve resûllerden ve ümmetlerinden Resûlullah Efendimize iman etmeleri için sağlam te'minat alınmıştı. Onların da kendisini kitablarındaki verilen vasıflarından tanıdıklarına dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	184	2	Bakara	100	10	3951	26	Şuârâ	196
1	185	2	Bakara	101	10	4117	28	Kasas	52
2	255	2	Bakara	146	10	4117	28	Kasas	54
2	652	3	Âl-i İm.	81	11	4220	29	Ankebût	47
3	1179	5	Maide	16	11	4390	33	Ahzab	7
3	1186	5	Maide	19	13	5521	46	Ahkaf	10
4	1389	6	En'âm	20	13	5414	47	Muham.	32
4	1511	6	En'âm	114	13	5476	48	Feth	29
5	1776	7	A'râf	157	14	5798	57	Hadîd	28
7	2662	13	Ra'd	43	15	6523	98	Beyyine	4

Resûlullah Efendimize iman edib, taat etmemenin küfür olduğu, kendisiyle alay edib, O'na eziyet edenin Dinden döndüğü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	580	3	Âl-i İm.	31	5	1871	8	Enfâl	24
2	581	3	Âl-i İm.	32	5	1903	8	Enfâl	46
2	719	3	Âl-i İm.	128	5	2046	9	Tevbe	61
2	721	3	Âl-i İm.	132	5	2061	9	Tevbe	71
2	752	3	Âl-i İm.	153	6	2285	11	Hûd	5
2	856	4	Nisâ	13	6	2293	11	Hûd	8
3	955	4	Nisâ	59	9	3752	24	Nûr	52
3	969	4	Nisâ	69	9	3763	24	Nûr	56
3	987	4	Nisâ	80	10	3837	25	Fürkan	41
3	1048	4	Nisâ	115	10	3873	26	Şuarâ	6
4	1319	5	Maide	92	10	3959	26	Şuarâ	216
5	1778	7	A'râf	158	11	4428	33	Ahzab	33
5	1868	8	Enfâl	20	11	4431	33	Ahzab	36

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4460	33	Ahzab	53	13	5455	48	Feth	17
11	4464	33	Ahzab	57	14	5763	57	Hadîd	7
11	4476	33	Ahzab	71	14	5823	58	Mücadele	13
11	4552	35	Fâtır	4	14	5906	61	Saf	11
12	4694	37	Saffat	12	14	5947	64	Tegabün	8
13	5415	47	Muham.	33	14	5952	64	Tegabün	12

Cenabı Hakkın Resûlullah Efendimize olan azarı; sevenin sevgilisine olan azarı gibi olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	765	3	Âl-i Im.	159	8	3034	17	İsrâ	75
4	1427	6	En'âm	52	11	4435	33	Ahzab	37
5	2019	9	Tevbe	43	14	5989	66	Tahrim	1
5	2074	9	Tevbe	80	15	6342	79	Naziat	43
6	2262	10	Yûnus	94	15	6343	79	Naziat	45
6	2298	11	Hûd	12	15	6345	80	Abese	1
6	2311	11	Hûd	17	15	6348	80	Abese	11

Resûlullah Efendimizin ta'limatı ve doğru yol gösterişi, buna karşılık istemeyişi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	236	2	Bakara	136	7	2663	14	İbrahim	1
1	260	2	Bakara	151	8	3113	18	Kehf	27
2	772	3	Âl-i İm.	164	8	3183	18	Kehf	110
4	1474	6	En'âm	90	9	3651	23	Mümi.	72
4	1527	6	En'âm	126	10	3853	25	Fürkan	57
4	1570	6	En'âm	161	11	4538	34	Sebe'	47
5	1776	7	A'râf	157	12	4830	38	Sâd	86
5	1836	7	A'râf	203	13	5124	42	Şûrâ	15
6	2441	11	Hûd	114	13	5139	42	Şûrâ	23
7	2590	12	Yûsuf	104	14	5616	52	Tûr	40
7	2652	13	Ra'd	36	15	6364	81	Tekvir	24

Resûlullah Efendimizin cinlerle geçen konuşmaları ve kendisine imanları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
15	6177	72	Cin	1	15	6187	72	Cin	15

Cenabı Allah'ın meleklerle, cinlerle ve insanlarla yardım edib Peygamberimizin yüreğine rahatlık vermesi, O'nun bütün mahlûkatın şerrinden mahafaza edildiği hakkında âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	367	2	Bakara	214	9	3514	22	Hacc	15
2	714	3	Âl-i İm.	124	10	3828	25	Fürkan	32
2	715	3	Âl-i İm.	125	11	4391	33	Ahzab	9
3	1168	5	Maide	11	12	4888	39	Zümer	37
3	1272	5	Maide	67	13	5279	44	Duhan	59
5	1852	8	Enfâl	9	13	5408	47	Muham.	27
5	1924	8	Enfâl	62	13	5429	48	Feth	3
5	2014	9	Tevbe	40	13	5432	48	Feth	4
6	2451	11	Hûd	120	13	5461	48	Feth	23
7	2776	15	Hicr	95	13	5463	48	Feth	24
8	3034	17	İsrâ	74	13	5468	48	Feth	26

Peygamberimizin Mekke-i Mükerreme'den hicreti hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	2014	9	Tevbe	40	13	5210	43	Zuhruf	42
6	2138	9	Tevbe	117	15	6225	74	Müddes.	5
13	5210	43	Zuhruf	41					

Peygamberimizin vekilleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	2014	9	Tevbe	40

Peygamberimizin ganimetlerden alacağı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1896	8	Enfâl	41	13	5279	44	Duhan	59

Bedr gazvesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	712	3	Âl-i İm.	123	5	1866	8	Enfâl	19
5	1864	8	Enfâl	17	5	1873	8	Enfâl	25

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1896	8	Enfâl	41	5	1906	8	Enfâl	48
5	1899	8	Enfâl	43	5	1910	8	Enfâl	50
5	1900	8	Enfâl	44	5	1934	8	Enfâl	68

Uhud gazvesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	711	3	Âl-i İm.	121	2	711	3	Âl-i İm.	122

Hendek gazvesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4408	33	Ahzab	20	11	4414	33	Ahzab	25
11	4410	33	Ahzab	22	11	4416	33	Ahzab	27

Hudeybiye gazvesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1949	9	Tevbe	1-2	13	5461	48	Feth	22
13	5423	48	Feth	1	13	5463	48	Feth	24

Huneyn gazvesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1983	9	Tevbe	25	5	1986	9	Tevbe	27

Kureyza ve Nazir oğulları gazvesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1876	8	Enfâl	27	6	2115	9	Tevbe	101
5	1915	8	Enfâl	56	14	5858	59	Haşr	5
5	1917	8	Enfâl	58	14	5843	59	Haşr	6

Hayber gazvesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
13	5428	48	Feth	2

Kaynuka gazvesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
14	5854	59	Haşr	11	14	5859	59	Haşr	15

Tebük gazvesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	2014	9	Tevbe	40	6	2115	9	Tevbe	101
5	2052	9	Tevbe	65					

Muzafferiyet müjdesi, Mekke ve Tâif'in fethi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1148	5	Maide	3	11	4375	32	Secde	29
4	1479	6	En'âm	92	11	4375	32	Secde	30
5	1899	8	Enfâl	43	13	5428	48	Feth	2
5	1926	8	Enfâl	64	13	5534	48	Feth	27
5	2014	9	Tevbe	40	15	6598	110	Nasr	1
8	3016	17	İsrâ	60	15	6504	110	Nasr	3
10	4155	28	Kasas	85					

Cenabı Allahın Resûlullah Efendimize peygamberlerin gittiği doğru yolu tutup uymasını emretmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1474	6	En'âm	90	13	5124	42	Şûrâ	15

Cenabı Allah'ın Peygamber Efendimizin ümmetine şahid olması ve bu ümmetin diğer ümmetlere şahidliği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	927	4	Nisâ	41	9	3594	22	Hacc	78
7	2883	16	Nahl	89					

Resûlullah Efendimizin ümmetinin doğru yolu tutmalarına hırsı ve onlara hayır duası

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	964	4	Nisâ	64	10	3959	26	Şuârâ	215
6	2151	9	Tevbe	128	11	4389	33	Ahzab	6
7	2772	15	Hicr	88	11	4443	33	Ahzab	45
7	2921	16	Nahl	125	13	5396	47	Muham.	19
10	3871	26	Şuârâ	3					

Peygamberimizin kâfirlerden yüz çevirmekle. münafıkların ölüsüne namaz kılmayıb, müşriklere de afv dilememekle emr olunduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	216	2	Bakara	120	12	4759	37	Saffat	174
1	253	2	Bakara	145	12	4759	37	Saffat	175
5	2078	9	Tevbe	84	12	4917	39	Zümer	65
5	2080	9	Tevbe	85	12	5003	40	Mü'min	66
6	2134	9	Tevbe	113	13	4124	42	Şûrâ	15
6	2152	9	Tevbe	129	13	5295	45	Casiye	18
7	2654	13	Ra'd	37	13	5296	45	Casiye	19
7	2776	15	Hicr	64	14	5591	51	Zariyat	54
10	3846	25	Fürkan	52	14	5639	53	Necm	29
10	4047	27	Neml	81	14	5664	54	Kamer	6
10	4121	28	Kasas	56	15	6069	68	Kalem	8
10	4156	28	Kasas	86	15	6076	68	Kalem	16
11	4377	33	Ahzab	1	15	6150	70	Mearic	42
11	4437	33	Ahzab	39	15	6285	76	İnsan	24
11	4445	33	Ahzab	48	15	6447	88	Gaşiye	22

Resûlullah Efendimizin Cenabı Allah yanındaki makamı, kul ve beşer olması itibariyle bütün harekâtında Allah'ın emriyle yürüdüğü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2652	13	Ra'd	36	14	5627	53	Necm	10
8	3183	18	Kehf	110	14	5631	53	Necm	18

Peygamberimizin şanının yüceliği ve üstün sıfatı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	598	3	Âl-i İm.	44	13	5438	48	Feth	8
3	985	4	Nisâ	79	14	5625	53	Necm	5
3	1045	4	Nisâ	113	14	5627	53	Necm	10
6	2138	9	Tevbe	117	14	5628	53	Necm	11
7	2588	12	Yûsuf	101	14	5629	53	Necm	13
7	2589	12	Yûsuf	103	14	5630	53	Necm	17
7	2771	15	Hicr	87	14	5631	53	Necm	18
8	3039	17	İsrâ	79	14	6003	66	Tahrim	8
8	3051	17	İsrâ	87	15	6063	68	Kalem	2
9	3793	25	Fürkan	10	15	6066	68	Kalem	4
10	3962	26	Şuârâ	219	15	6422	87	A'lâ	8
10	4107	28	Kasas	44	15	6477	93	Duha	1
10	4114	28	Kasas	49	15	6485	93	Duha	11
11	4221	29	Ankebût	48	15	6487	94	İnşirah	1
11	4463	33	Ahzab	56	15	6492	94	İnşirah	8
13	5396	47	Muham.	19	15	6505	96	Alâk	5
13	5428	48	Feth	2	15	6586	108	Kevser	1

Resûlullah Efendimizin Kur'an-ı kerimde zikr edilen isimleri hakkında âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	735	3	Âl-i İm.	144	13	5476	48	Feth	29
6	2151	9	Tevbe	128	14	5902	61	Saf	6
8	3264	20	Tâhâ	1	15	6204	73	Müzemmil	1
11	4438	33	Ahzab	40	15	6223	74	Müddessir	1
11	4604	36	Yâsin	1	15	6435	88	Gaşiye	21
13	5368	47	Muham.	2					

Resûlullah Efendimize edilen itaatin Allah'a edilen itaat gibi olduğu ve Allah Teâlâ'nın Peygamberiyle yemini hakkında âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	856	4	Nisâ	13	3	985	4	Nisâ	79
3	962	4	Nisâ	69	3	987	4	Nisâ	80

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3242	19	Meryem	68	11	4476	33	Ahzab	71
8	3265	20	Tâhâ	2	13	5455	58	Feth	17
9	3752	24	Nûr	52					

Cenabı Allah'ın Resûlullah Efendimizin ismiyle, hayatiyle ve memleketi Mekke ile yemin etmesine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3264	20	Tâhâ	1	15	6452	90	Beled	3
11	4604	36	Yâsin	1	15	6559	103	Asr	1
15	6452	90	Beled	1					

Peygamberimizin sözünün şeriat olduğu ve kendisine inanmıyanların cezası hakkında âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2311	11	Hûd	17	14	5847	59	Haşr	7
14	5624	53	Necm	3					

Cenabı Allah'ın Resûlullah Efendimize ölünceye kadar namaz kılıp, tesbih edip, ibadet etmeyi, ailelerine ve çocuklarına ayni şekilde emirde bulunmayı emr etmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2125	9	Tevbe	108	13	5544	50	Kaf	40
7	2778	15	Hicr	98	14	5621	52	Tûr	48
7	2778	15	Hicr	99	14	5622	52	Tûr	49
8	3363	20	Tâhâ	130	14	5744	56	Vakıa	74
8	3366	20	Tâhâ	132	14	5752	56	Vakıa	96
10	4058	27	Neml	93	15	6204	73	Müzemmil	1
10	4206	29	Ankebût	45	15	6209	73	Müzemmil	8
12	4853	39	Zümer	10	15	6222	73	Müzemmil	20
12	4854	39	Zümer	12	15	6224	74	Müddessir	3
12	4856	39	Zümer	13	15	6287	76	İnsan	25
12	4857	39	Zümer	15	15	6287	76	İnsan	26
12	4919	39	Zümer	67	15	6416	87	A'lâ	1
12	4991	40	Mü'min	55	15	6515	96	Alâk	19
12	4992	40	Mü'min	56	15	6587	108	Kevser	2
13	5543	50	Kaf	39	15	6604	110	Nasr	3

Peygamberimizin okuma yazma bilmediği ve mu'cizeleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1127	4	Nisâ	174	14	5765	57	Hadîd	9
11	4221	29	Ankebût	48	15	6200	72	Cin	27
15	6063	54	Kamer	1					

İsrâ kıssası hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	2937	17	İsrâ	1	8	3016	17	İsrâ	60

Ayın bölünmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
15	6063	54	Kamer	1

Zevceleri; bunlar için: «Mü'minlerin analarıdır.» denilmesi ve Zeyneb Bint-i Cahş Hz. hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4389	33	Ahzab	6	11	4460	33	Ahzab	53
11	4418	33	Ahzab	28	11	4469	33	Ahzab	59
11	4428	33	Ahzab	33	14	5993	66	Tahrim	3
11	4435	33	Ahzab	37	14	5996	66	Tahrim	5
11	4449	33	Ahzab	50					

İftira hikâyesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3694	24	Nûr	11	9	3701	24	Nûr	17

Resûlullah Efendimizin ahlâkı ve şemail-i şerifi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1831	7	A'râf	199	15	6066	68	Kalem	4
13	5428	48	Feth	2	15	6068	68	Kalem	6

Cenabı Allah'ın Resûlullah Efendimizi tesellisine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	504	2	Bakara	272	10	3830	25	Fürkan	33
3	1208	5	Maide	41	10	3871	26	Şuarâ	3
4	1405	6	En'âm	33	10	4041	27	Neml	70
4	1407	6	En'âm	35	10	4046	27	Neml	80
4	1500	6	En'âm	107	10	4047	27	Neml	81
4	1509	6	En'âm	112	10	4121	28	Kasas	56
4	1514	6	En'âm	116	11	4296	30	Rûm	52
4	1537	6	En'âm	135	11	4331	31	Lokman	23
4	1554	6	En'âm	147	11	4470	33	Ahzab	60
4	1568	6	En'âm	159	11	4552	35	Fâtır	4
4	1576	7	A'râf	2	11	4557	35	Fâtır	8
5	1848	8	Enfâl	5	11	4577	35	Fâtır	25
6	2209	10	Yûnus	41	12	4680	36	Yâsin	76
6	2210	10	Yûnus	42	12	4750	37	Saffat	149
6	2214	10	Yûnus	46	12	4773	38	Sâd	12
6	2231	10	Yûnus	65	12	4933	40	Mü'min	4
7	2591	12	Yûsuf	103	12	5036	41	Fussilet	13
7	2645	13	Ra'd	31	12	5072	41	Fussilet	43
7	2646	13	Ra'd	32	13	5105	42	Şurâ	6
7	2726	15	Hicr	3	13	5168	42	Şurâ	48
7	2732	15	Hicr	10	13	5195	43	Zuhruf	22
2	2777	15	Hicr	97	13	5196	43	Zuhruf	23
7	2851	16	Nahl	63	13	5209	43	Zuhruf	40
7	2877	16	Nahl	82	13	5242	43	Zuhruf	83
7	2899	16	Nahl	103	13	5246	43	Zuhruf	89
7	2924	16	Nahl	127	13	5386	47	Muhammed	13
8	3037	17	İsrâ	77	13	5539	50	Kaf	36
8	3038	18	Kehf	6	14	5590	51	Zariyat	52
8	3256	19	Meryem	84	14	5610	52	Tûr	29
8	3363	20	Tâhâ	130	14	5611	52	Tûr	30
9	3428	21	Enbiya	41	14	5670	52	Tûr	45
9	3551	22	Hacc	42	15	6093	68	Kalem	44
9	3560	22	Hacc	52	15	6094	68	Kalem	45
9	3579	22	Hacc	67	15	6150	70	Mearic	42
9	3638	23	Mü'minûn	54	15	6211	73	Müzemmil	10
9	3639	23	Mü'minûn	56	15	6213	73	Müzemmil	12
9	3764	24	Nûr	57	15	6333	79	Naziat	15
9	3805	25	Fürkan	20	15	6408	85	Bürûc	17
10	3827	25	Fürkan	31	15	6408	85	Bürûc	18

Resûlullah Efendimizin ümmetinin vasfı ve üstünlüğü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	249	2	Bakara	143	9	3637	23	Müzemmil	52
1	314	2	Bakara	185	9	3638	23	Müzemmil	53
2	693	3	Â. İmran	110	9	3772	24	Nûr	61
3	1160	5	Maide	6	11	4385	33	Ahzab	5
5	1812	7	A'râf	181	11	4436	33	Ahzab	38
5	1934	8	Enfâl	68	11	4449	33	Ahzab	50
6	2174	10	Yûnus	14	13	5290	45	Casiye	14
9	3397	21	Enbiya	10	15	6222	73	Müzemmil	20
9	3594	22	Hacc	78					

Eshabından, önce Müslüman olanlarının üstünlüğü ve Resûlullah Efendimizin vahy gelmeyen mes'elelerde onlarla meşvereti hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	198	2	Bakara	108	13	5476	48	Feth	29
1	367	2	Bakara	214	13	5478	49	Hücurât	1
2	765	3	Â.İmran	159	13	5487	49	Hücurât	5
6	2113	9	Tevbe	100	13	5491	49	Hücurât	7
6	2311	11	Hûd	17	13	5491	49	Hücurat	8
9	5778	24	Nûr	63	14	5768	57	Hadîd	10
11	4412	33	Ahzab	23	14	5852	59	Haşr	10
11	4413	33	Ahzab	24	14	5913	62	Cum'a	2
12	4884	39	Zümer	34	14	5914	62	Cum'a	3
12	4885	39	Zümer	35	14	5996	66	Tahrim	5
13	5398	47	Muham.	20	15	6469	92	Leyl	5
13	5432	48	Feth	4	15	6469	92	Leyl	6
13	5438	48	Feth	9	15	6561	103	Asr	3

Peygamberimize yardım eden Ensâr, Ehl-i Beyt ve bunlara hazır olan mükâfat hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
5	1942	8	Enfâl	72	5	2014	9	Tevbe	40
5	1945	8	Enfâl	74	6	2138	9	Tevbe	117

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2386	11	Hûd	73	13	5139	42	Şurâ	23
10	4128	28	Kasas	61	13	5154	42	Şurâ	38
11	4428	33	Ahzab	33	14	5850	59	Haşr	9
11	4429	33	Ahzab	34					

Peygamberimizin mü'minlere şefaat etmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3039	17	İsrâ	79	9	3666	23	Mü'minûn	98
8	3041	17	İsrâ	80	10	4158	28	Kasas	88
9	3666	23	Mü'minûn	97					

Peygamberimizin Kur'an-ı Kerimi teganni ile okuması ve küfr ehlini beğenmemekle emr olunduğuna dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2772	15	Hicr	88		3365	20	Tâhâ	131

Resûlullah Efendimizin Cebrail Aleyhisselâm'dan fazlaca ziyaret etmesini istemesine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3240	19	Meryem	64

Peygamberimizin deli ve büyücü olmadığı, bu iddiada bulunanların kâfir oldukları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2157	10	Yunus	2	14	5590	51	Zariyat	52
11	4536	34	Sebe'	46	15	6364	81	Tekvir	22
12	4766	38	Sâd	4					

Cenabı Allah'ın kendisine sabr ve afv tavsiye edip, işlerinde Allah'a güvenmesini emr etmesi hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3495	21	Enbiya	112	11	4303	30	Rûm	60
9	3665	23	Mü'minûn	96	11	4330	33	Ahzab	3

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4445	33	Ahzab	48	15	6095	68	Kalem	48
12	4777	38	Sâd	17	15	6130	70	Mearic	5
12	4991	40	Mü'min	55	15	6210	73	Müzemmil	9
12	5011	40	Mü'min	77	15	6211	73	Müzemmil	10
13	5364	46	Ahkaf	35	15	6228	74	Müddessir	7
13	5543	50	Kaf	39	15	6285	76	İnsan	24
14	5621	52	Tûr	48					

Peygambere bey'at etmek Allah'a bey'at etmek olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
13	5442	48	Feth	10	13	5456	48	Feth	18

Resûlullah'ın Dininin bütün dinlere üstünlüğü ve şeriatinde bütün şeriatleri iptâl ettiği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	657	3	Â. İmran	85	13	5473	48	Feth	28
3	1148	5	Maide	3	14	5904	61	Saf	8
5	1997	9	Tevbe	33	14	5904	61	Saf	9
5	2026	9	Tevbe	48	15	6520	98	Beyyine	1
7	2730	15	Hicr	9	15	6523	98	Beyyine	3
9	3431	21	Enbiya	44					

Resûlullah Efendimize diğer peygamber ve milletlerden verilen haberler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
2	480	2	Bakara	258	8	3164	18	Kehf	83
2	482	2	Bakara	259	8	3262	19	Meryem	98
6	2355	11	Hûd	49	8	3341	20	Tâhâ	99
6	2422	11	Hûd	100	10	3836	25	Fürkan	40
6	2451	11	Hûd	120	10	4060	28	Kasas	3
6	2458	12	Yûsuf	3	12	5013	40	Mü'min	78
7	2594	12	Yûsuf	109	13	5213	43	Zuhruf	45
7	2595	12	Yûsuf	111	13	5329	46	Ahkaf	12
7	2753	15	Hicr	51					

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
13	5560	51	Zariyat	24	14	6006	66	Tahrim	10
14	5580	51	Zariyat	38	14	6011	66	Tahrim	12
14	5583	51	Zariyat	41	15	6095	68	Kalem	48
14	5584	51	Zariyat	43	15	6098	68	Kalem	50
14	5586	51	Zariyat	46	15	6333	79	Nâziât	15
14	5666	54	Kamer	9	15	6337	79	Nâziât	26
14	5671	54	Kamer	18	15	6401	85	Bürûc	4
14	5673	54	Kamer	23	15	6405	85	Bürûc	10
14	5678	54	Kamer	33	15	6408	85	Bürûc	17
14	5681	54	Kamer	41	15	6408	85	Bürûc	18
14	5794	57	Hadîd	26	15	6428	87	A'lâ	18
14	5798	57	Hadîd	27	15	6428	87	A'lâ	19
14	5879	60	Mümtehine	4	15	6439	89	Fecr	6
14	5900	61	Saf	5	15	6439	89	Fecr	7
14	5900	61	Saf	6	15	6441	89	Fecr	9
14	5944	64	Tegabün	5	15	6443	89	Fecr	14
14	5979	65	Talâk	8	15	6568	105	Fil	1
14	5981	65	Talâk	10	15	6568	105	Fil	5

Resûlullah Efendimizle Kureyş arasında cereyan eden haberlerle, bunları hidayet için gördüğü güçlükler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	74	2	Bakara	23	6	2285	11	Hûd	5
1	214	2	Bakara	118	6	2293	11	Hûd	8
1	286	2	Bakara	170	6	2303	11	Hûd	14
5	1898	8	Enfâl	42	7	2607	13	Ra'd	5
5	1904	8	Enfâl	47	7	2608	13	Ra'd	6
5	1969	9	Tevbe	13	7	2642	13	Ra'd	30
5	1969	9	Tevbe	74	7	2661	13	Ra'd	42
6	2176	10	Yûnus	15	7	2700	14	İbrahim	28
6	2177	10	Yûnus	16	7	2726	15	Hicr	3
6	2216	10	Yûnus	49	7	2880	15	Hicr	85
6	2217	10	Yûnus	51	7	2884	15	Hicr	90
6	2219	10	Yûnus	53	7	2894	15	Hicr	97
6	2222	10	Yûnus	57	7	2779	16	Nahl	1
6	2225	10	Yûnus	59	7	2829	16	Nahl	43
6	2271	10	Yûnus	104	7	2832	16	Nahl	45
6	2277	10	Yûnus	108	7	2877	16	Nahl	83

Resûlullah Efendimizle Kureyş arasında cereyan eden haberlerle, bunları hidayet için gördüğü güçlükler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2896	16	Nahl	101	10	3872	26	Şuarâ	4
7	2921	16	Nahl	125	10	3875	26	Şuarâ	8
8	2997	17	İsrâ	46	10	3950	26	Şuarâ	192
8	3010	17	İsrâ	56	10	3953	26	Şuarâ	197
8	3011	17	İsrâ	57	10	3956	26	Şuarâ	208
8	3036	17	İsrâ	76	10	3957	26	Şuarâ	212
8	3142	18	Kehf	55	10	3959	26	Şuarâ	214
8	3146	18	Kehf	58	10	4042	27	Neml	72
8	3253	19	Meryem	77	10	4111	28	Kasas	47
8	3253	19	Meryem	80	11	4224	29	Ankebût	51
8	3367	20	Tâhâ	133	11	4227	29	Ankebût	53
8	3368	20	Tâhâ	135	11	4227	29	Ankebût	54
9	3423	21	Enbiya	36	11	4241	29	Ankebût	67
9	3428	21	Enbiya	41	11	4248	30	Rûm	6
9	3434	21	Enbiya	46	11	4254	30	Rûm	10
9	3493	21	Enbiya	109	11	4272	30	Rûm	28
9	3494	21	Enbiya	111	11	4309	31	Lokman	7
9	3520	22	Hacc	19	11	4329	31	Lokman	21
9	3525	22	Hacc	25	11	4332	31	Lokman	24
9	3556	22	Hacc	47	11	4348	32	Secde	3
9	3558	22	Hacc	49	11	4374	32	Secde	28
9	3580	22	Hacc	68	11	4375	32	Secde	30
9	3581	22	Hacc	69	11	4481	34	Sebe'	3
9	3639	23	Mü'minûn	56	11	4516	34	Sebe'	28
9	3648	23	Mü'minûn	69	11	4522	34	Sebe'	33
9	3648	23	Mü'minûn	71	11	4533	34	Sebe'	43
9	3652	23	Mü'minûn	75	11	4533	34	Sebe'	44
9	3654	23	Mü'minûn	77	11	4536	34	Sebe'	46
9	3664	23	Mü'minûn	93	11	4541	34	Sebe'	51
9	3664	23	Mü'minûn	95	11	4545	34	Sebe'	54
9	3790	25	Fürkan	7	11	4551	35	Fâtır	3
9	3790	25	Fürkan	9	11	4553	35	Fâtır	5
10	3823	25	Fürkan	27	11	4590	35	Fâtır	37
10	3824	25	Fürkan	29	11	4596	35	Fâtır	42
10	3836	25	Fürkan	40	11	4599	35	Fâtır	43
10	3839	25	Fürkan	44	11	4606	36	Yâsin	6
10	3846	25	Fürkan	52	11	4611	36	Yâsin	11

Resûlullah Efendimizle Kureyş arasında cereyan eden haberlerle, bunları hidayet için gördüğü güçlükler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
12	4693	37	Saffat	11	13	5124	42	Şûrâ	15
12	4695	37	Saffat	13	13	5140	42	Şûrâ	24
12	4703	37	Saffat	34	13	5166	42	Şûrâ	47
12	4710	37	Saffat	50	13	5182	43	Zuhruf	9
12	4713	37	Saffat	61	13	5200	43	Zuhruf	29
12	4750	37	Saffat	149	13	5203	43	Zuhruf	32
12	4753	37	Saffat	158	13	5223	43	Zuhruf	57
12	4757	37	Saffat	167	13	5226	43	Zuhruf	59
12	4757	37	Saffat	170	13	5239	43	Zuhruf	79
12	4759	37	Saffat	176	13	5240	43	Zuhruf	80
12	4760	37	Saffat	179	13	5246	43	Zuhruf	88
12	4764	38	Sâd	2	13	5254	44	Duhan	10
12	4773	38	Sâd	11	13	5259	44	Duhan	16
12	4775	38	Sâd	15	13	5204	44	Duhan	34
12	4776	38	Sâd	16	13	5154	44	Duhan	37
12	4888	39	Zümer	36	13	5284	45	Casiye	6
12	4891	39	Zümer	39	13	5286	45	Casiye	9
12	4891	39	Zümer	40	13	5286	45	Casiye	10
12	4901	39	Zümer	49	13	5297	45	Casiye	21
12	4904	39	Zümer	52	13	5303	45	Casiye	25
12	4935	40	Mü'min	6	13	5303	45	Casiye	26
12	4941	40	Mü'min	10	13	5311	45	Casiye	35
12	4943	40	Mü'min	12	13	5320	46	Ahkaf	7
12	4992	40	Mü'min	56	13	5328	46	Ahkaf	11
12	5007	40	Mü'min	69	13	5364	46	Ahkaf	35
12	5011	40	Mü'min	77	13	5365	47	Muhammed	1
12	5025	41	Fussilet	5	13	5370	46	Muhammed	3
12	5028	41	Fussilet	6	13	5378	47	Muhammed	8
12	5036	41	Fussilet	13	13	5382	47	Muhammed	10
12	5037	41	Fussilet	14	13	5387	47	Muhammed	14
12	5051	41	Fussilet	26	13	5414	47	Muhammed	32
12	5054	41	Fussilet	29	13	5464	48	Feth	25
12	5058	41	Fussilet	33	13	5468	48	Feth	26
12	5066	41	Fussilet	38	13	5518	50	Kaf	5
12	5069	41	Fussilet	40	13	5518	50	Kaf	6
13	5096	41	Fussilet	52	13	5523	50	Kaf	12
13	5099	41	Fussilet	54	13	5523	50	Kaf	14
13	5119	42	Şûrâ	13	13	5530	50	Kaf	22

Resûlullah Efendimizle Kureyş arasında cereyan eden haberlerle, bunları hidayet için gördüğü güçlükler hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
13	5539	50	Kaf	36	15	6068	68	Kalem	5
13	5540	50	Kaf	37	15	6068	68	Kalem	6
13	5548	50	Kaf	45	15	6070	68	Kalem	9
13	5551	51	Zariyat	8	15	6077	68	Kalem	17
13	5554	51	Zariyat	14	15	6087	68	Kalem	35
14	5590	51	Zariyat	53	15	6092	68	Kalem	43
14	5591	51	Zariyat	54	15	6095	68	Kalem	46
14	5596	51	Zariyat	59	15	6095	68	Kalem	47
14	5596	51	Zariyat	60	15	6098	68	Kalem	51
14	5600	52	Tûr	15	15	6120	69	Hakka	38
14	5601	52	Tûr	16	15	6122	69	Hakka	43
14	5632	53	Necm	19	15	6123	69	Hakka	44
14	5636	53	Necm	26	15	6125	69	Hakka	47
14	5646	53	Necm	33	15	6126	69	Hakka	49
14	5647	53	Necm	37	15	6126	69	Hakka	50
14	5659	53	Necm	59	15	6128	70	Meâric	1
14	5660	53	Necm	61	15	6128	70	Meâric	3
14	5662	54	Kamer	2	15	6130	70	Meâric	6
14	5664	54	Kamer	5	15	6134	70	Meâric	15
14	5682	54	Kamer	43	15	6146	70	Meâric	36
14	5683	54	Kamer	45	15	6148	70	Meâric	39
14	5684	54	Kamer	47	15	6214	73	Müzemmil	15
14	5685	54	Kamer	48	15	6216	73	Müzem.	19
14	5688	54	Kamer	51	15	6229	74	Müddessir	11
14	5747	56	Vakıa	81	15	6235	74	Müdde.	30
14	5750	56	Vakıa	87	15	6248	74	Müdde.	49
14	5764	57	Hadîd	8	15	6250	74	Müdde.	54
14	5830	58	Mücadele	20	15	6251	74	Müdde.	56
14	5873	60	Mümtehine	1	15	6261	75	Kıyâme	20
14	5873	60	Mümtehine	2	15	6261	75	Kıyâme	21
14	5904	61	Saf	8	15	6265	75	Kıyâme	31
14	5950	64	Tegabün	10	15	6266	75	Kıyâme	35
15	6040	67	Mülk	9	15	6288	76	İnsan	27
15	6043	67	Mülk	11	15	6288	76	İnsan	28
15	6044	67	Mülk	13	15	6292	77	Mürse.	7
15	6050	67	Mülk	18	15	6296	77	Mürse.	16
15	6057	67	Mülk	25	15	6297	77	Mürse.	22
15	6062	67	Mülk	30	15	6297	77	Mürse.	24

Fitnelerin zuhuru ve Kıyamet alâmetleri Bahsi «Dünyaya tam süslenib, süsünü verenler; artık her şeye muktediriz dediklerinde kıyametin kopmasına emrimiz gelecekdir» hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
6	2190	10	Yûnus	24	11	4286	30	Rûm	41

İsa Aleyhisselâm ile Ye'cüc ve Me'cüc zuhuru hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	1109	4	Nisâ	159	9	3667	23	Mü'mi.	99
8	3170	18	Kehf	94	10	4047	27	Neml	82
8	3174	18	Kehf	98	13	5227	43	Zuhruf	61

Kıyametin son belirtilerinin zuhurundan sonra kâfirin imanının kabûl edilemeyeceği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1567	6	En'âm	158	9	3667	23	Mü'mi.	99
7	2725	15	Hicr	2	9	3669	23	Mü'mi.	100
7	2812	16	Nahl	28	13	5255	44	Duhân	12

Dumanın zuhuru ve dağların infilâkı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3345	20	Tâhâ	105	15	6109	69	Hakka	14
8	3345	20	Tâhâ	106	15	6213	73	Müzemmil	14
13	5254	44	Duhân	10	15	6294	77	Mürselât	10
13	5254	44	Duhân	11	15	6316	78	Nebe'	20
14	5725	56	Vakıa	5-6	15	6359	81	Tekvir	1-3

Kıyametin; alâmetlerini gösterdikden sonra birden kopacağı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1401	6	En'âm	31	5	1818	7	A'râf	187
4	1535	6	En'âm	134	7	2591	12	Yûsuf	107

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2771	15	Hicr	85	13	5308	45	Casiye	32
7	2870	16	Nahl	77	13	5395	47	Muham.	18
8	3003	17	İsrâ	51	13	5598	52	Tûr	9
8	3132	18	Kehf	47	14	5598	52	Tûr	10
8	3275	20	Tâhâ	15	14	5652	53	Necm	42
9	3385	21	Enbiyâ	1	14	5659	53	Necm	57
9	3426	21	Enbiyâ	40	14	5659	53	Necm	58
9	3437	21	Enbiyâ	49	14	5661	54	Kamer	1
9	3482	21	Enbiyâ	97	14	5664	54	Kamer	6
9	3487	21	Enbiyâ	104	14	5684	54	Kamer	46
9	3497	22	Hacc	1	14	5707	55	Rahman	33
9	3499	22	Hacc	2	14	5709	55	Rahman	37
9	3506	22	Hacc	7	14	5710	55	Rahman	39
9	3565	22	Hacc	55	14	5724	56	Vakıa	1
11	4255	30	Rûm	12	14	5725	56	Vakıa	7
11	4256	30	Rûm	14	15	6110	69	Hakka	15
11	4288	30	Rûm	43	15	6110	69	Hakka	16
11	4299	30	Rûm	55	15	6329	79	Nâziât	6
11	4301	30	Rûm	57	15	6331	79	Nâziât	12
11	4343	31	Lokman	34	15	6359	81	Tekvir	1-8
11	4473	33	Ahzab	63	15	6360	81	Tekvir	11
11	4481	34	Sebe'	3	15	6392	84	İnşikak	1-5
11	4595	35	Fâtır	41	15	6429	88	Gaşiye	1
12	4996	40	Mü'min	59	15	6430	88	Gaşiye	7
13	5090	41	Fussilet	47	15	6447	89	Fecr	21
13	5128	42	Şûrâ	17	15	6447	89	Fecr	23
13	5129	42	Şûrâ	18	15	6534	99	Zilzâl	1
13	5230	43	Şûrâ	66	15	6537	99	Zilzâl	6
13	5243	43	Şûrâ	85	15	6547	101	Kâria	1-5
13	5304	45	Casiye	27					

Kıyamet bahsi
Her nefsin rızkını ve yazılan ömrünü tamamlamadan ölmeyeceği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1616	7	A'râf	34	7	2861	16	Nahl	70
7	2656	13	Ra'd	38					

Ölüm ve sıkıntıları hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	86	2	Bakara	28	11	4231	29	Ankebût	57
2	738	3	Âl-i İm.	145	11	4286	30	Rûm	40
2	801	3	Âl-i İm.	185	11	4355	32	Secde	11
3	983	4	Nisâ	78	12	4881	39	Zümer	31
4	1345	5	Maide	106	12	4980	39	Zümer	43
4	1440	6	En'âm	60	12	5006	40	Mü'min	68
4	1442	6	En'âm	61	12	5055	41	Fussilet	30
4	1481	6	En'âm	93	13	5253	44	Duhân	8
4	1616	7	A'râf	34	13	5266	44	Duhân	29
6	2137	9	Tevbe	116	13	5528	50	Kaf	19
6	2291	11	Hûd	7	14	5653	53	Necm	44
7	2816	16	Nahl	32	14	5703	55	Rahman	26
7	2848	16	Nahl	61	14	5703	55	Rahman	27
7	2861	16	Nahl	70	14	5937	63	Münafi.	10
9	3421	21	Enbiyâ	35	14	5938	63	Münafi.	11
9	3505	22	Hacc	5	15	6031	67	Mülk	2
9	3578	22	Hacc	66	15	6263	75	Kıyâme	26
9	3605	23	Mü'mi.	15	15	6552	102	Tekâsür	2
10	4158	28	Kasas	88					

Likaullahı yalanlayanların kâfir olduğu hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1401	6	En'âm	31	6	2176	10	Yûnus	15
6	2166	10	Yûnus	7	6	2215	10	Yûnus	48
6	2169	10	Yûnus	11					

Ölümden sonraki dirilişi inkâr edenin küfrü hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
7	2607	13	Ra'd	5	8	3002	17	İsrâ	49
7	2823	16	Nahl	38	8	3003	17	İsrâ	51
7	2846	16	Nahl	60	8	3062	17	İsrâ	98
8	2951	17	İsrâ	10	8	3132	18	Kehf	48

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
8	3242	19	Meryem	66	11	4508	34	Sebe'	21
8	3242	19	Meryem	67	12	4682	36	Yâsin	78
8	3343	20	Tâhâ	102	12	4683	36	Yâsin	79
8	3343	20	Tâhâ	104	12	4788	38	Sâd	26
9	3425	21	Enbiyâ	38	12	4897	39	Zümer	45
9	3505	22	Hacc	5	12	5028	41	Fussilet	7
9	3652	23	Mü'mi.	74	13	5094	41	Fussilet	50
9	3652	23	Mü'mi.	82	13	5129	42	Şûrâ	18
9	3658	23	Mü'mi.	83	13	5269	44	Duhân	34
9	3794	25	Fürkan	11	13	5269	44	Duhân	36
10	3817	25	Fürkan	21	13	5301	45	Casiye	24
10	3973	27	Neml	4	13	5308	45	Casiye	32
10	4039	27	Neml	66	13	5310	45	Casiye	34
10	4185	29	Ankebût	23	13	5339	46	Ahkaf	17
11	4250	30	Rûm	8	13	5339	46	Ahkaf	18
11	4299	30	Rûm	55	14	5637	53	Necm	27
11	4354	32	Secde	10	14	5931	64	Tegabün	7
11	4357	32	Secde	12	15	6371	82	İnfitar	9
11	4359	32	Secde	14	15	6380	83	Mutaffi.	10
11	4486	34	Sebe'	7	15	6381	83	Mutaffi.	12
11	4487	34	Sebe'	8					

Kıyamette Sur'un üfürülmesine dair âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1456	6	En'âm	73	13	5545	50	Kaf	41
8	3176	18	Kehf	99	13	5546	50	Kaf	42
8	3343	20	Tâhâ	102	14	5670	52	Tûr	45
8	3345	20	Tâhâ	106	15	6109	69	Hakka	13
9	3669	23	Mü'mi.	101	15	6228	74	Müddes.	8
10	4053	27	Neml	87	15	6316	78	Nebe'	18
12	4660	36	Yâsin	51	15	6316	78	Nebe'	19
12	4696	37	Saffat	16	15	6340	79	Naziât	34
12	4703	37	Saffat	33	15	6340	79	Naziât	35
12	4921	39	Zümer	69	15	6355	80	Abese	33
13	5529	50	Kaf	20	15	6357	80	Abese	42

Ölümden sonra dirilme ve toplanma hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	86	2	Bakara	28	1	441	2	Bakara	245
1	351	2	Bakara	203	2	801	3	Âl-i İm.	185

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
3	969	4	Nisâ	69	7	2906	16	Nahl	111
3	1000	4	Nisâ	87	8	3003	17	İsrâ	52
4	1351	5	Maide	109	8	3030	17	İsrâ	71
4	1379	6	En'âm	12	8	3060	17	İsrâ	97
4	1391	6	En'âm	22	8	3128	18	Kehf	44
4	1409	6	En'âm	36	8	3132	18	Kehf	47
4	1412	6	En'âm	38	8	3132	18	Kehf	48
4	1440	6	En'âm	60	8	3219	19	Meryem	40
4	1455	6	En'âm	72	8	3242	19	Meryem	68
4	1483	6	En'âm	94	8	3257	19	Meryem	85
4	1528	6	En'âm	128	8	3343	20	Tâhâ	102
4	1532	6	En'âm	130	8	3348	20	Tâhâ	111
4	1572	6	En'âm	164	9	3506	22	Hacc	7
4	1607	7	A'râf	29	9	3578	22	Hacc	66
5	1871	8	Enfâl	24	9	3605	23	Mü'mi.	15
6	2163	10	Yûnus	4	9	3605	23	Mü'mi.	16
6	2184	10	Yûnus	20	9	3669	23	Mü'mi.	100
6	2189	10	Yûnus	23	9	3780	24	Nûr	64
6	2196	10	Yûnus	28	9	3800	25	Fürkan	17
6	2213	10	Yûnus	45	10	4039	27	Neml	65
6	2284	11	Hûd	4	10	4050	27	Neml	83
6	2291	11	Hûd	7	10	4182	29	Ankebût	19
6	2426	11	Hûd	103	11	4231	29	Ankebût	57
6	2432	11	Hûd	108	11	4255	30	Rûm	11
7	2691	14	İbrahim	21	11	4269	30	Rûm	25
7	2720	14	İbrahim	48	11	4286	30	Rûm	40
7	2741	15	Hicr	25	11	4300	30	Rûm	56
7	2823	16	Nahl	38	11	4355	32	Secde	11
7	2825	16	Nahl	39					

Kâfirlerin Peygamber Efendimize dedikleri ve mücadeleleri hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4529	34	Sebe'	40	12	4685	36	Yâsin	83
11	4504	35	Fâtır	18	12	4897	39	Zümer	45
11	4619	36	Yâsin	12	12	4947	40	Mü'min	15
12	4644	36	Yâsin	32	12	5011	40	Mü'min	77
12	4660	36	Yâsin	51	12	5013	40	Mü'min	78

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
13	5166	42	Şûrâ	47	15	6252	75	Kıyame	1
13	5188	43	Zuhruf	14	15	6353	75	Kıyame	4
13	5243	43	Zuhruf	85	15	6255	75	Kıyame	7
13	5303	45	Casiye	26	15	6257	75	Kıyame	12
13	5319	46	Ahkaf	6	15	6264	75	Kıyame	30
13	5361	46	Ahkaf	33	15	6268	75	Kıyâme	39
13	5529	50	Kaf	20	15	6326	78	Nebe'	39
13	5546	50	Kaf	42	15	6332	79	Nâziât	13
13	5547	50	Kaf	44	15	6332	79	Nâziât	14
13	5664	54	Kamer	7	15	6368	82	İnfitâr	1-4
13	5665	54	Kamer	8	15	6377	83	Mutaffi.	5
13	5810	58	Mücadele	6	15	6401	85	Bürûc	2
13	5816	58	Mücadele	9	15	6431	88	Gaşiye	8-9
14	5941	64	Tegabün	3	15	6431	88	Gaşiye	11
15	6057	67	Mülk	24	15	6432	88	Gaşiye	16
15	6102	69	Hakka	1-3	15	6436	88	Gaşiye	25
15	6150	70	Meâric	42	15	6545	100	Âdiyât	
15	6152	70	Meâric	44					

Amellerin mizana konulması hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1581	7	A'râf	8-9	14	5688	54	Kamer	53
8	2957	17	İsrâ	13	14	5694	55	Rahman	7
8	2957	17	İsrâ	14	14	5810	58	Mücadele	6
8	3030	17	İsrâ	71	15	6112	69	Hakka	19
8	3134	18	Kehf	49	15	6113	69	Hakka	21
9	3435	21	Enbiyâ	47	15	6115	69	Hakka	25
9	3670	23	Mü'mi.	102	15	6320	78	Nebe'	29
9	3671	23	Mü'mi.	103	15	6360	81	Tekvir	10
12	4922	39	Zümer	70	15	6379	83	Mutaffi.	7
12	4949	40	Mü'min	17	15	6394	84	İnşikak	7
13	5306	45	Casiye	29	15	6394	84	İnşikak	10
13	5310	45	Casiye	33	15	6549	101	Kâria	6
14	5688	54	Kamer	52	15	6550	101	Kâria	9

Hesab ve ümmetler arasında zulümlerin hesabını görmek hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	348	2	Bakara	202	9	3421	21	Enbiyâ	35
6	2220	10	Yûnus	54	9	3642	23	Mü'mi.	62

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3516	22	Hacc	17	14	5711	55	Rahman	41
9	3708	24	Nûr	25	14	5725	56	Vâkıa	7
9	3740	24	Nûr	38	14	5726	56	Vâkıa	12
9	3741	24	Nûr	39	14	5919	62	Cum'a	8
10	4046	27	Neml	78	14	5949	64	Tegabün	9
10	4139	28	Kasas	74	15	6111	69	Hakka	18
10	4173	29	Ankebût	13	15	6276	76	İnsan	13
11	4341	31	Lokman	33	15	6277	76	İnsan	11
11	4371	32	Secde	25	15	6279	76	İnsan	13
12	4883	39	Zümer	32	15	6302	77	Mürselât	35
12	4900	39	Zümer	47	15	6304	77	Mürselât	40
12	4913	39	Zümer	60	15	6316	78	Nebe'	17
12	4921	39	Zümer	69	15	6324	78	Nebe'	38
12	4948	40	Mü'min	16	15	6360	81	Tekvir	8-9
12	4952	40	Mü'min	20	15	6360	81	Tekvir	14
12	4985	40	Mü'min	48	15	6368	82	İnfitar	5
12	4988	40	Mü'min	51	15	6369	82	İnfitar	6
12	5013	40	Mü'min	78	15	6374	82	İnfitar	15
13	5207	43	Zuhruf	38	15	6375	82	İnfitar	19
13	5208	43	Zuhruf	39	15	6391	83	Mutaffi.	34
13	5272	44	Duhân	40	15	6391	83	Mutaffi.	36
13	5273	44	Duhân	42	15	6394	84	İnşikak	8-9
13	5305	45	Casiye	28	15	6436	88	Gaşiye	26
13	5530	50	Kaf	21	15	6449	89	Fecr	24
13	5550	51	Zariyât	6	15	6449	89	Fecr	26
14	5706	55	Rahman	31					

Vücudu meydana getiren uzuvların insan aleyhine şahidliği hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
9	3707	24	Nûr	24	15	6258	75	Kıyâme	14
12	4670	36	Yâsin	65	15	6258	75	Kıyâme	15
12	5044	41	Fussilet	20	15	6544	100	Âdiyât	7
12	5045	41	Fussilet	21					

Şefaat hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	219	2	Bakara	123	8	3346	20	Tâhâ	109
2	474	2	Bakara	255	13	5245	43	Zuhruf	86
8	3257	19	Meryem	87	15	6324	78	Nebe'	38

Cennetin ve ehlinin sıfatı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	78	2	Bakara	25	6	2168	10	Yûnus	9
1	162	2	Bakara	82	6	2169	10	Yûnus	10
1	367	2	Bakara	214	6	2193	10	Yûnus	26
1	388	2	Bakara	221	6	2319	11	Hûd	23
2	557	3	Âl-i İm.	15	6	2432	11	Hûd	108
2	722	3	Âl-i İm.	133	7	2635	13	Ra'd	23
2	726	3	Âl-i İm.	136	7	2635	13	Ra'd	24
2	801	3	Âl-i İm.	185	7	2651	13	Ra'd	35
2	816	3	Âl-i İm.	195	7	2695	14	İbrahim	23
2	818	3	Âl-i İm.	198	7	2750	15	Hicr	45
2	856	4	Nisâ	13	7	2751	15	Hicr	48
3	951	4	Nisâ	57	7	2815	16	Nahl	31
3	1057	4	Nisâ	122	7	2816	16	Nahl	32
3	1059	4	Nisâ	124	8	3120	18	Kehf	31
3	1171	5	Maide	12	8	3181	18	Kehf	107
3	1280	5	Maide	72	8	3181	18	Kehf	108
4	1364	5	Maide	119	8	3236	19	Meryem	60
4	1625	7	A'râf	40	8	3239	19	Meryem	63
4	1627	7	A'râf	42	8	3318	20	Tâhâ	76
4	1631	7	A'râf	44	9	3485	21	Enbiyâ	102
4	1633	7	A'râf	46	9	3486	21	Enbiyâ	103
4	1633	7	A'râf	47	9	3513	22	Hacc	14
5	1979	9	Tevbe	21	9	3523	22	Hacc	23
5	1979	9	Tevbe	22	9	3602	23	Mü'mi.	11
5	2062	9	Tevbe	72	9	3798	25	Fürkan	16
5	2083	9	Tevbe	89	10	3868	25	Fürkan	75
6	2113	9	Tevbe	100	10	3868	25	Fürkan	76

Cennetin ve ehlinin sıfatı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
10	3918	26	Şuarâ	90	14	5715	55	Rahman	50
10	4128	28	Kasas	61	14	5715	55	Rahman	52
11	4232	29	Ankebût	58	14	5716	55	Rahman	54
11	4310	31	Lokman	8-9	14	5717	55	Rahman	56
11	4364	32	Secde	19	14	5718	55	Rahman	58
11	4479	34	Sebe'	1	14	5719	55	Rahman	62
11	4556	35	Fâtır	33	14	5720	55	Rahman	64
11	4587	35	Fâtır	35	14	5720	55	Rahman	66
12	4663	36	Yâsin	55	14	5720	55	Rahman	68
12	4665	36	Yâsin	58	14	5721	55	Rahman	70
12	4707	37	Saffat	41	14	5721	55	Rahman	72
12	4709	37	Saffat	49	14	5722	55	Rahman	74
12	4713	37	Saffat	61	14	5722	55	Rahman	76
12	4810	38	Sâd	50	14	5727	56	Vâkıa	15
12	4811	38	Sâd	54	14	5730	56	Vâkıa	23
12	4867	39	Zümer	21	14	5730	56	Vâkıa	25
12	4927	39	Zümer	74	14	5730	56	Vâkıa	26
12	4928	39	Zümer	75	14	5734	56	Vâkıa	40
12	4977	40	Mü'min	40	14	5750	56	Vâkıa	88
13	5234	43	Zuhruf	70	14	5751	56	Vâkıa	91
13	5235	43	Zuhruf	73	14	5752	56	Vâkıa	95
13	5276	44	Duhân	52	14	5768	57	Hadîd	10
13	5279	44	Duhân	57	14	5770	57	Hadîd	12
13	5331	46	Ahkaf	14	14	5833	58	Mücadele	22
13	5377	47	Muham.	6	14	5949	64	Tegabün	9
13	5384	47	Muham.	12	14	5984	65	Talâk	11
13	5391	47	Muham.	15	14	6003	66	Tahrim	8
13	5434	48	Feth	5	15	6086	68	Kalem	34
13	5537	50	Kaf	31	15	6113	69	Hakka	22
13	5538	50	Kaf	34	15	6114	69	Hakka	24
13	5538	50	Kaf	35	15	6138	70	Meâric	25
13	5554	51	Zariyât	15	15	6245	74	Müddessir	39
14	5602	52	Tûr	17	15	6245	74	Müddessir	40
14	5603	52	Tûr	20	15	6273	76	İnsan	5-6
14	5607	52	Tûr	22	15	6277	76	İnsan	12
14	5609	52	Tûr	28	15	6284	76	İnsan	22
14	5713	55	Rahman	46	15	6305	77	Mürselât	41
14	5715	55	Rahman	48	15	6305	77	Mürselât	44

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
15	6322	78	Nebe'	32	15	6431	88	Gaşiye	10
15	6322	78	Nebe'	35	15	6432	88	Gaşiye	16
15	6360	81	Tekvir	13	15	6533	99	Beyyine	8
15	6406	85	Bürûc	11					

Cehennem ve ehlinin sıfatı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	76	2	Bakara	24	6	2450	11	Hûd	119
1	160	2	Bakara	80	7	2607	13	Ra'd	5
1	161	2	Bakara	81	7	2631	13	Ra'd	18
1	225	2	Bakara	126	7	2449	15	Hicr	43
1	281	2	Bakara	167	7	2449	15	Hicr	44
1	353	2	Bakara	206	8	2950	17	İsrâ	8
2	549	3	Â. İmran	10	8	2962	17	İsrâ	18
2	721	3	Â. İmran	131	8	3060	17	İsrâ	97
2	801	3	Â. İmran	185	8	3119	18	Kehf	29
2	856	4	Nisâ	14	8	3182	18	Kehf	100
3	949	4	Nisâ	56	8	3257	19	Meryem	86
3	1119	4	Nisâ	169	9	3483	21	Enbiyâ	98
3	1167	5	Maide	10	9	3483	21	Enbiyâ	100
3	1280	5	Maide	72	9	3520	22	Hacc	19
4	1396	6	En'âm	27	9	3520	22	Hacc	22
4	1453	6	En'âm	70	9	3559	22	Hacc	51
4	1528	6	En'âm	128	9	3584	22	Hacc	72
4	1621	7	A'râf	38	9	3672	23	Mü'mi.	104
4	1625	7	A'râf	41	9	3674	23	Mü'mi.	107
4	1638	7	A'râf	50	9	3674	23	Mü'mi.	108
5	1806	7	A'râf	179	9	3677	23	Mü'mi.	112
5	1890	8	Enfâl	37	9	3678	23	Mü'mi.	114
5	1974	9	Tevbe	17	9	3794	25	Fürkan	11
5	2002	9	Tevbe	35	9	3796	25	Fürkan	14
5	2049	9	Tevbe	63	10	3831	25	Fürkan	34
5	2056	9	Tevbe	68	10	3860	25	Fürkan	65
5	2063	9	Tevbe	73	10	3860	25	Fürkan	66
6	2126	9	Tevbe	109	10	3918	26	Şuarâ	91
6	2163	10	Yûnus	4-8	10	3921	26	Şuarâ	103
6	2430	11	Hûd	106	11	4227	29	Ankebût	54
6	2430	11	Hûd	107	11	4228	29	Ankebût	55

Cehennem ve ehlinin sıfatı hakkındaki âyet-i kerimeler

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
11	4242	29	Ankebût	68	14	5601	52	Tûr	16
11	4358	32	Secde	13	14	5708	55	Rahman	35
11	4359	32	Secde	14	14	5712	55	Rahman	43
11	4366	32	Secde	20	14	5712	55	Rahman	44
11	4367	32	Secde	21	14	5735	56	Vâkıa	41
11	4473	33	Ahzâb	64	14	5738	56	Vâkıa	56
11	4474	33	Ahzâb	65	14	5751	56	Vâkıa	92
11	4588	34	Fâtır	36	14	5752	56	Vâkıa	95
11	4590	35	Fâtır	37	14	5775	57	Hadîd	15
12	4666	36	Yâsin	59	14	5780	57	Hadîd	19
12	4672	36	Yâsin	67	14	5815	58	Mücadele	8
12	4755	37	Saffat	161	14	5861	59	Haşr	17
12	4755	37	Saffat	163	14	5998	66	Tahrim	6
12	4812	38	Sâd	55	15	6037	67	Mülk	6
12	4815	38	Sâd	61	15	6043	67	Mülk	11
12	4857	39	Zümer	15	15	6116	69	Hakka	31
12	4861	39	Zümer	17	15	6116	69	Hakka	32
12	4914	39	Zümer	61	15	6119	69	Hakka	35
12	4924	39	Zümer	72	15	6119	69	Hakka	37
12	4935	40	Mü'min	6	15	6134	70	Meâric	15
12	4983	40	Mü'min	46	15	6134	70	Meâric	18
12	4996	40	Mü'min	60	15	6234	74	Müdde.	26
12	5008	40	Mü'min	71	15	6242	74	Müdde.	31
12	5008	40	Mü'min	72	15	6243	74	Müdde.	35
12	5010	40	Mü'min	76	15	6243	74	Müdde.	37
12	5044	41	Fussilet	19	15	6247	74	Müdde.	48
13	5165	42	Şûrâ	45	15	6300	77	Mürselât	29
13	5237	43	Zuhruf	74	15	6301	77	Mürselât	34
13	5237	43	Zuhruf	75	15	6318	78	Nebe'	21
13	5238	43	Zuhruf	77	15	6319	78	Nebe'	28
13	5273	44	Duhân	43	15	6321	78	Nebe'	30
13	5275	44	Duhân	50	15	6341	79	Nâziât	39
13	5391	47	Muham.	15	15	6360	81	Tekvir	12
13	5331	50	Kaf	23	15	6528	98	Beyyine	6
13	5535	50	Kaf	29	15	6551	101	Kâria	10
13	5536	50	Kaf	30	15	6551	101	Kâria	11
14	5600	52	Tûr	13	15	6565	104	Hümüze	4
14	5600	52	Tûr	14	15	6567	104	Hümüze	9

Cennet ehliyle cehennemliklerin muhaveresi

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
4	1631	7	A'râf	44	12	4987	40	Mü'min	50
4	1633	7	A'râf	46	15	6245	74	Müddes.	40
12	4984	40	Mü'min	47	15	6246	74	Müddes.	47

Cenabı Allah'ı görmek

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
1	117	2	Bakara	46	11	4442	33	Ahzâb	44
6	2193	10	Yûnus	26	12	4853	39	Zümer	10
7	2600	13	Ra'd	2	15	6262	75	Kıyâme	23
10	4164	29	Ankebût	5					

MEVZU' FİHRİSTİ

MEVZU' FİHRİSTİ

Tevhid bahsi

İman bahsi

Mevzu' | Sahife

İlim bahsi

Mevzu'	Sahife

Mevzu' **Sahife**

Mevzu'	Sahife

Mevzu' | Sahife

Mevzu' | Sahife

Mevzu' | Sahife

Mevzu' Sahife

Ahlâk bahsi

Terhib bahsi

Mevzu'	Sahife

Kâfirler, münafıklar ve müşriklerden bahseden âyetler bahsi

Va'z ve misaller bahsi

Dil iyilikleri, iyi sözler bahsi

Mevzu' | Sahife

Dil âfetleri bahsi

Mahlûkatın yaradılış bahsi

Peygamberler ve Resûller bahsi

Mevzu'	Sahife

Tarih bahsi

Mevzu' | Sahife

Mevzu'	Sahife

Mevzu' | Sahife

Fitnelerin zuhuru ve Kıyamet alâmetleri bahsi

Kıyamet bahsi

TEFSİRDEKİ KUR'AN-I KERİM SÛRELERİNİN İSİMLERİNİ, İHTİVA ETTİKLERİ ÂYET SAYILARINI, CİLD VE SAHİFE NUMARALARINI GÖSTERİR FİHRİST

Tefsirdeki Kur'an-ı Kerim sûrelerinin isimlerini, ihtiva ettikleri âyet sayılarını, cild ve sahife numaralarını gösterir fihrist

Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet	Cild	Shf	Sûre	Sûre ismi	Âyet
15	6252	75	Kıyâme	40	15	6494	95	Tîn	8
15	6269	76	İnsan	31	15	6501	96	Alâk	19
15	6292	77	Mürselât	50	15	6516	97	Kadr	5
15	6310	78	Nebe'	40	15	6520	98	Beyyine	8
15	6328	79	Nâziât	46	15	6534	99	Zilzâl	8
15	6345	80	Abese	42	15	6540	100	Âdiyât	11
15	6359	81	Tekvir	29	15	6547	101	Kâria	11
15	6368	82	İnfitâr	19	15	6552	102	Tekâsür	8
15	6376	83	Mutaffi.	36	15	6559	103	Asr	3
15	6392	84	İnşikak	25	15	6563	104	Hümeze	9
15	6401	85	Bürûc	22	15	6568	105	Fîl	5
15	6410	86	Târık	17	15	6573	106	Kureyş	4
15	6416	87	A'lâ	19	15	6577	107	Mâûn	7
15	6429	88	Gaşiye	26	15	6586	108	Kevser	3
15	6437	89	Fecr	30	15	6592	109	Kâfirûn	6
15	6452	90	Beled	20	15	6598	110	Nasr	3
15	6461	91	Şems	15	15	6606	111	Tebbet	5
15	6468	92	Leyl	21	15	6613	112	İhlâs	4
15	6477	93	Duhâ	11	15	6619	113	Felâk	5
15	6487	94	İnşirâh	8	15	6627	114	Nâs	6

LÛGATÇE

A

Âb-ı Hayat : Hayat suyu
Aceze : Düşkünler, gücsüzler
Adem-i liyakat : Liyakatsızlık
Âdem-i müstemirre : Sabit âdet, sürekli âdet
Âhâd-ı ümmet : Ümmetten biri
Âhar : (1) Başka, diğer '2) ikinci
Ahbar : (Ha) ile (1) Bilginler (2) İsrail oğulları bilginleri (3) Mürekkebler (Hı) ile (I) Haberler (2) Hikâyeler (3) Tarihler
Ahfad : Torunlar
Ahlâf : (Ha) (I) ile Antlar, yeminler (2) Yardımcılar (Hı) ile Bizden sonra gelecek olan halefler
Ahlâf-ı Kirâm : Şerefli halefler
Akall-ı kalil : En az, azın azı
Akîm : Kısır, çocuk yapmaz (2) sonu çıkmaz, verimsiz
Aktar-ı Âlem : Alemin dört bucağı
Alâmat-ı Adide: Bir çok alâmetler
Alâtarik-i tedbir : Tedbir yoluyla
Alaveçhizzan : Zan üzerine
A'mal-i Zâhire : Görünen işler
Anîd : İnatçı
Ara-yı Fâside : Fasid, bozucu oylar, reyler
Arz-ı Tih : Mısır ile Şam arasında Tur-i Sina'nın bulunduğu yarımada da bir çöl
Asdikâ : Doğru ve gerçek dostlar
Ashab-ı İzam : Büyük ve ulu arkadaşlar
Ashab-ı Sebt : Yahudi kavmi
Âsım : Temiz, namuslu, günahtan çekinen
Aslâb : (I) Beller (2) Soylar, kuşaklar
Atâlet : İşsizlik, boş oturma
A'van : Yardımcılar
Âyât-ı Beyyinat : Delil, bürhan ayetleri
A'zâb-ı İsti'cal : Acele, çabuk azab
A'zâm-ı Ceraim : Büyük suçlar

B

Baid : (1) Uzak (2) Beklenmedik, umulmaz
Bahîl : Pinti, cimrî.

Bâhir : (I) Parlak (2) Güzel, açık, belli
Bahrî : Denize ait, Denizcilikle ilgili
Bedel-i Hun : Kan bedeli
Belde-i Uhrâ : Başka belde
Berahin-i Katiyye : Kat'î deliller
Berâhin-i Vâzıha : Açık, besbelli bürhanlar
Berahîn-i Uzma : Büyük deliller.
Berdevam : Süren, sürüp giden, sürekli
Berrî : Karaya ait, kara ile ilgili
Bilâd-ı İslâmiye : İslâm beldeleri
Bi'set : Gönderme, Bir peygamber göndererek halkın dine çağrılması
Bi'set-i Nebeviye : Hz. Muhammed Peygamberin gönderilmesi
Buğz-u Fillah : Allah için düşmanlık
Buhl : Pintilik, cimrilik
Butlan : (I) Haksızlık, boş olma (2) Hükümsüz olma
Büleğâ : Beliğ kimseler
Bünüvvet : Oğulluk, evlâtlık
Büşra : (I) Müjde (2) İncil

C

Câlib : Kendine doğru çeken, çekip alıcı, çekici
Cebabire : (I) Zorlayıcılar (2) Zorbalar, Zulüm edenler
Cebânet : Korkaklık, yüreksizlik
Cedd-i A'lâ : Ulu, Şerefli Cedd
Celâdet : Yiğitlik
Celb-i Menfaat : Menfaatı gerektirme, menfaatı çekme
Celi : (I) Açık, meydanda (2) Parlak, aşikâr (3) Bir yazı çeşidi
Cemadât : Canlılardan ve bitkilerden gayri cisimler
Cerâim : (I) suçlar (2) suç pahaları
Cevâhir-i Mücerred : Mücerred cevherler, Karışık ve katışık olmayan cevherler
Cibâyet : (1) toplama, derleme (2) Gelir toplama (3) Vakıf kirası toplama
Cife : Leş
Cihet-i Uhra : Başka cihet (yön)

D

Dalâlet : Azma, Doğru yoldan çıkma
Dâmen-i Pak : Temiz Etek
Darüsselâm : (I) İkinci kat cennet (2) Bağdad şehri
Def'aten : Bir defada, birden

Dehrî : (I) Zaman ve dünyaya ait, onunla ilgili (2) Dünya olaylarının tabiattan olduğuna inanıp, ahirete inanmayan adam.
Delâil : Deliller
Delâil-i din-i Mübin : Açık, belli dinin delilleri
Delâlet : (I) Yol gösterme, kılavuzluk (2) Delil ve alâmet olma (3) iz, işaret (4) Bilinen bir şeyin başka bir şeyi de bildirmesi (uzaktaki dumanın ateşe delâleti)
Desâis—Desâyis : Desiseler, gizli hileler oyunlar
Dest-i Emsal : Benzer el
Durûb-ı Emsâl : Atalar sözü, Ata sözleri

E

Ebdan : Bedenler
Eb-i Evvel : İlk baba (Hz. Adem)
Eb-i Sâni : İkinci baba (Hz. Nuh)
Ebras : Vucüdunda hastalıktan ileri gelen, lekeler olan
Ebvâb-ı Rızk : Rızık kapıları
Ebyât : Beyitler, iki mısradan meydana gelme manzum parçalar
Ecanib : Ecnebiler, yabancılar
Ecel-i Mev'ûd : Normal ölüm
Ecille-i ümmet : Ümmetin ileri gelenleri
Ecr ü Mesûbat : Allah tarafından verilen mükâfatlar, sevablar
Ecsam : Cisimler, gövdeler, bedenler
Eda-yı Ubudiyet : Kulluğun yerine getirilmesi
Edevat-ı Harbiye : Harple ilgili takımlar
Edille-i Selâse : Üç deliller
Edna : (I) Pek aşağı, en bayağı, çok alçak (2) az, pek az
Edviye : İlâçlar
Edyan : Dinler
Edyan-ı Batıla : Hükmünü kaybetmiş dinler
Edyan-ı Saire : Diğer dinler
Ef'al-i Kabiha : Çirkin, yakışıksız işler
Ef'âl-i Nâbeca : Uygunsuz işler
Efkâr-ı Kâside : Tasarlanan fikirler
Ehass-ı A'za : Uzuvların başlıcası
Ehass-ı Nâs : İnsanların en seçkini
Ehl-i A'raf A'raf ehlî
Ekânim-i Selâse : Hiristiyanlığın, baba, oğul ve rûh-ül- Kudüs'ten ibaret üçlü inanışı

Ekl : Bir şey yeme, yenilme
Ekser-i Evkât : Vakitlerin çoğu
Ekser-i Süfeha : Zevk ve eğlenceye düşüklerin çoğu
Elfâz-ı Galîze : Kaba sözler
Elsine-i Nâs : İnsanların dili
Elyak : Çok yakışık lâyık
Emarat-ı Nifak : İki yüzlülük, münafıklık alâmetleri
Emavir-i ilâhi : İlâhi emirler
Emkine : Mahaller, mevkiler, yerler, hâneler, evler, mekânlar
Emmare : Emreden, emredici, cebreden (Şehvani haller de, günah ve suç işlemede)
Emr-i Kital : Öldürme emri
Emr-i Münker : Reddedilen emir
Emvâl : Mülkler, para ile alınan şeyler
Emval-i Ganaim : Düşmandan alınan mülkler
Emvâl-i Metrûke : Terk edilmiş mallar
Emvat : Ölüler
Emzice : Tabiatlar, huylar
Emzice-i İnsaniyye : İnsanlık mizacları
Enhar-ı Erbaa : Dört nehirler
Enva-i Adide : Bir çok çeşitler
Enva-i Ceza : Cezanın çeşitleri
Enva-i Fevakih : Meyvaların çeşitleri
Enva-i Kabayih : Günahların çeşitleri
Erâcîf : Yalan sözler, düzmeler, uydurmalar
Erâzil : Reziller, yüzsüzler,
Erbab-ı İkan : Cenâb-ı Hakk'a yakın kimseler
Erşed : Doğru yola daha yakın olan
Erzel : (I) Alçak, soysuz (2) en alçak
Esâfil-i Nâs : Halkın en aşağı, en bayağı takımı
Esbât : Evlât ve torunlar
Esfel-i Sâfilin : Cehennem
Eslâf : Bir memurluk veya hizmette birinden önce bulunmuş olanlar, yerlerine geçilen kimseler
Esnâ-yı Salat : Namaz vakti
Esrar-ı Rubûbiyet : Allah'a ait sırlar
Esamm : Sağır, işitmez
Eş'ar : Daha güzel şiir söyleyen
Eş'âr : Şiirler
Eşedd-i Zulüm : Zulmün en şiddetlisi
Eşhas-ı Sâire : Diğer şahıslar

Eşhür-ü Hücüm : Hücum ayları
Eşna' : En fena, en kötü
Eşref-i A'za : Organların en şereflisi
Evâmir : Emirler
Evcâ' : Ağrılar, sancılar, sızılar
Evhamat : Esassız şeyler, kuruntular
Evkat-ı Hamse : Beş vakitler
Evsaf-ı Celile : Büyüklerin vasıfları
Evsâf-ı lâzime : Lüzumlu vasıflar
Evsaf-ı Zemîme : Fena vasıflar
Eyyam : Günler, gündüzler
Eyyam-ı Ma'dude : Sayılmış günler
Ez'âf-ı Muzâafa : Kat kat, pek çok
Ezhercihet : Her cihetten
Ezmine : Zamanlar

F

Fart-ı Hamakat : Ahmaklık aşırılığı
Fart-ı inhimak : Bir şeyin üzerine fazla düşme taşkınlığı
Fart-ı Muhabbet : Sevgi de aşırılık
Fekâhet : Lâtîfecilik, hoşmizaçlık
Fekâhet-i Fiddin : Dinde lâtifecilik
Fevâhiş : Ahlâksız kadınlar
Fevaid-i Uhra : Diğer faideler
Fevk : Üst, üst taraf, yukarı
Fevt : Bir daha ele geçirmemek üzere kaybetme, elden çıkarma, kaçırma
Feyz-i Kebîr : Büyük gelişme
Fezâhat : Rezillik, rüsvalık
Fezâil-i A'mâl : Amellerin faziletleri
Fezâî : Fezaya ait
Fırak-ı Dâlle : Sapıtmış, dalâlete düşmüş, iman etmeyen fırkalar
Fırka-i Nâciyye : Selâmet yolunu bulmuş fırka, Müslüman gurubu
Firkat : Ayrılık
Fiten : Fitneler
Fürûğ-u A'mal : Amellerin parlaklığı
Fürûât : Fer'in cem'i olan Füru'un cem'i
Fütûr : Zayıflık, gevşeklik

G

Gabâvet : Kalın kafalılık anlayışsızlık
Gabâvet-i Mücesseme : Büyük aptallık

Gabî : Kalın kafalı, bön
Gadr : (I) Vefasızlık (2) Acımazlık (3) Haksızlık
Galâ : Pahalılık
Garât : Yağmalar, çapullar
Gâr-ı Şerif : Şerefli mağara (Hz. Peygamber'le Hz. Ebu Bekr'in gizlendikleri mağara)
Gayûr : (1) Pek gayretli (2) Kıskanç (3) Hamiyetli (4) Dayanıklı
Gılzât-ı Kelâm : Sözlerin kabalığı
Gulüv : (1) Üşüntü, saldırma (2) (Ed) Büyütmenin ikinci derecesi taşkın söz
Gumum : Gamlar, kederler
Gûnâ : Türlü, renk renk
Gûne : Türlü, gidiş, tarz
Gunne : Genizden gelen ses
Gunûde : Uyumuş, uyuklamış
Gunûde-i hâk-i rahmet : Merhum olmuş, ölmüş
Gûr : (1) Mezâr. kabir (2) Meşhur pehlivan Rüstem'in lakabı
Gurâb : Karga
Guramâ' : (1) Alacaklılar (2) Düşmanlar (3) Fecrin ilk aydınlığı
Gurbet : (I) Gariplik, (2) Vatan dışı, yâdel
Gûrl : Olmamış üzüm, koruk
Gureba : Garibler
Guref : Çardaklar, köşkler (Sûre-i Guref; Kur'an'ın 39. suresi)
Gûr-hane : Türbe
Gûristan : Kabristan, Mezarlık
Gûr-ken : Mezar kazan, mezarcı
Gurm : (I) Borç, diyet gibi şeyleri ödeme (2) Vergi
Gurrân : Gürleyen
Gurûb : Bir gök cisminin batında görünmez olması
Gusâle : Yıkama suyu
Gusas : Kederler, üzüntüler
Gusûn : Ağaç dalları, filizler
Güzîn : Seçilmiş, seçkin

H

Habâis-i Nefs : Nefsin kötülükleri
Habâset-i Tıynet : Yaratılışın kötülükleri
Habâset : Kötülük, alçaklık
Hacer : Taş
Hadd-i şer'i : Şeriata uygun olarak verilen ceza
Hâdis : Hudûs eden, çıkan, meydana gelen

Hafif-ül akl : Hafif akıllı, kararsız
Hâib : (1) Mahrum (2) Ümitsiz, kederli (3) zarar ve ziyana uğrayan
Halâik : (1) Mahluklar, insanlar (2) Satın alınan kadın hizmetçi
Hal-i Sabâvet : Çocukluk halî
Hâlât-ı Garîbe : Garib haller
Halk-ı Ecsâm : Cisimlerin meydana gelişi
Harâset : Ekincilik, çiftcilik
Harekât-ı Nâlâyık : Layık olmayan hareket
Hâsir : Zarara, ziyana uğrayan
Havass-ı Müdrike : İdrâk edilen duygular
Havâyiç : İhtiyaçlar, gerekli şeyler
Havsala-i Beşer : İnsanın tâkatı
Hayr-ı Mahz : Tam hayır
Hâzık : İşinin ehli, usta
Hazravat : Yeşillikler
Hedm : Yıkma, harâbetme
Hısal-i Hamîde : Seçkin huylar
Hısâl-i Memduha-i Kesir : Çok övülen huylar
Hıdemat-ı Şâkka : Zahmetli, eziyetli işler
Hikem-i Hâfiyat : Gizli şeylerin sebepleri, hikmetleri
Hikem-i Mesâlih : İşlerin sebepleri, hikmetleri
Hîn-i Bi'set : Gönderilme zamanı
Hîn-i İcâb : İcâb zamanı
Hîn-i Vasiyyet : Vasiyyet zamanı
Hîn-i Vefat : Vefat zamanı
Hıtta : Memleket, diyar, ülke
Hiyel : Oyunlar, aldatmalar
Hiyel-i Fukaha : Fakihlerin aldatmaları
Hizb-i İlâhi : Allah'ın emrine uyan kimseler
Hud'a : Oyun, hîle, aldatma
Hulûl : (I) Gelip çatma (2) Girme
Hulliyyât : Altın, gümüş, pırlanta gibi zinet eşyaları
Husûf : Ay tutulması
Hümûm : Gamlar, kaderler
Huşunet : (I) Sertlik, kabalık (2) İnatçılık
Huteba : Hutbe okuyanlar
Hutûr : Hatıra gelme, akla gelme
Hutut-u Münhaniye : Eğri hatlar, yollar
Hüccet-i Kâtıa : Keskin delil
Huzuzât-ı Nefsâni : Nefsânî hazlar
Hümûmet : Pek ziyade ihtiyarlık
Hürre-i Bâliğ : Aklı başına gelen hür kadın

İ

İbâd : (I) Abidler, kullar (2) İbadet edenler
İbâhe : Mubah kılma, helal kılma
İbâdet-i Evsan : Putlara ibadet
İbadet-i Mesnûne : Âdet edilmiş ibadet
İbkâ : (1) Dâim, devamlı (2) yerinde evvelki halinde bırakma (3) sınıf geçememe
İbtina : Bir şeyin üzerine bina etme, kurma, bir şeye dayanma
İcâb-ı Maslahat : İş icabı
İcma-ı Ümmet : Büyük fakihlerin, dinle ilgili bir mevzûda birlik olması; Mecaz olarak : Bütün halk
İcmal : İhtisar etme, kısaltma (2) Öz hulâsa
İctisar : Cesaretlenme
İçtinab : Sakınma, Çekinme, uzaklaşma
İddihar : (I) Biriktirme (2) Kıtlıkta yüksek fiatla satmak üzere toplayıp saklama
İfakat : İyi olma, iyiliğe dönme
İfrâğ : (I) Kalıba dökme (2) Şekillendirme
İğna : (I) Zengin etme (2) Muhtaç bırakmama
İğtinam : (I) Yağma ve talan etme (2) Zahmetsiz bir kazanç gözüyle bakma
İğva : Azdırma, azdırılma, ayartma
İhdâs : Meydana getirme, ortaya çıkarma
İhticac : Delil, vesika, şâhit
İk'âr-ı Maasî : Günahların derinleştirilmesi
İhticacat : Delil, vesîka, şâhit göstermeler
İktidas : Kutsiyet kazanmak
İktitâf : Meyve toplama, devşirme
İlcâât : Mecbûr etmeler, zorlamalar
İlhâh : (I) Üzerine düşmek, zorlama (2) Israr etme, direnme
İlka : Bırakma, terk, atma
İlm-i Ledünni : Allah bilgisine ve sırlarına ait olan ilim
İlzâm : Cevap veremez hale getirme, susturma
İmrar-ı Hayat : Hayatını geçirme
İmtidâd : (I) Uzama, uzanma (2) Uzay
İmtisal : (I) İcâb edeni, gerekeni yapma, bir misale göre hareket etme (2) Alınan emre boyun eğme
İnfak : Nafaka verip geçindirme besleme
İnfisâl : (I) Ayrılma, (2) Me'murluktan azledilme, çıkarılma
İnhiraf : (I) Dönme, sapma (2) Doğru yoldan çıkma (3) Değişme, bo-

zulma (4) Kırıklık (5) Kırılma, gücenme

İnhitat: Düşme (2) yaşlılığa yüz tutma, ihtiyarlık (3) Kuvvetten düşme (4) Bir şişin inmesi

İnhizam: Hizmete uğrama, bozulma, yenilme

İnkisam: Taksim olma, bölünme

İnkıyad-ı tam: Tam olarak kendini teslim etme

İnşirah: (1) Açılma (2) Açıklık, ferahlık

İntac: Netice verme, neticelendirme (2) Doğurma

İntıfa': Sönme

İntibah: (I) Uyarma (2) Göz açıklığı (3) Sinirlerin ve uzuvların harekete geçmesi

İntizam: Zam olunma, katılma

İrâde-i Bâhir: Açık emir

I'râz: (I) Yüz çevirme (2) Çekinme, Sakınma

İrkâp: Bindirme, bindirilme

İrtifa: Yükselme, yükseklik

İrtihâl: (I) Göçme, göçetme (2) Ölme

İrtikâb: (I) Kötü bir iş işleme (2) Yiyicilik, rüşvet yeme

İrtişâ: Rüşvet alma, rüşvetçilik

İs'af: Birinin isteğini kabûl edip yerine getirme

İsâl: Buldurulma, vardırma, ulaştırma, ulaştırılma

İ'sâr: Güçleştirme, Fakirleşme,

İskât: (I) Sükût ettirme, susturma, (2) Münakaşada cevap veremiyecek hale getirme (3) Kandırma, razı etme

İsm-i Mevsûl: "O şey ki, o kimse ki" manalarını anlatan kelimeler

İstiâb: İçine alma, içine sığma (2) Tutma, kaplama

İstiane: Yardım isteme

İstiaze: (I) "Eûzu bi'llâhi min-eş şeytân-ir-râcîm" veya "neûzü bi-llâh" "el-iyâzü bi-llâh" gibi sözler söyliyerek Allah'a sığınma (2) Sığınma

İstib'âd: Uzak görme, ihtimâl vermeme

İstibsar: basiretli olma, hesaplı hareket etme

İsti'câl: acele etme

İsti'dâd: (I) Kabiliyet (2) Anlayışlılık (3) Akıllılık

İstifâza: Feyizlenme, feyiz alma

İstifraş: (I) Odalık alma, odalık yapma (2) yatağa alma, beraber yatma

İstifsar: Sorma, Sorulma

İstiğrab: Garib bulma, şaşma

İstiğrak: (I) Dalma, içine gömülme (2) Kendinden geçip dünyayı unutma (3) Boğulma (4) Fazla mübâlâğa

İstihbab: Müstehap görme, bir şeyi iyi, güzel sayma

İstihfaf: Ehemmiyet vermeme, küçük görme

İstihkak : Hak kazanma
İstihrac : (I) Çıkarılma, çıkarma (2) Netice çıkarma (3) Mana çıkarma anlama
İstihvâz : Gâlip gelme, zafer kazanma
İstîka' : Olmasını bekleme, olacak diye endişeye düşme
İstikbar : Büyüklenme, kendini büyük görme
İstilâm : (I) Öpme veya el sürme (2) Kâbe'nin tavâfı sırasında "Hacer-ül Esved" in elle okşanması ve izdiham dolaysıyle bizzat el sürülemiyorsa, okşama işaretinin yapılması
İstima : (Hemze ile) (I) Birinin ziyaretine gitme
İstimrar : Sürme, devam etme
İstimâle : (I) Gönül çekme (2) Teselli etme, avutma
İsti'mal : Kullanma
İstimrar : Sürme devam etme
İstinbat : Bir son veya işten gizli bir mana çıkarma
İstinfâk : Nafaka peyda etme
İstinşak : (I) Abdest alırken veya temizlik için buruna su çekme (2) Şiddetli koklama
İstirdad : Geri alma, geri isteme
İstitaât : Takat, Güç yetme
İstivâ : (I) Müsavi olma (2) Kaplama, örtme
İstîzâh : Bir şeyin açık olarak bildirilmesini isteme, açıklama isteme
İstîzâh-ı Keyfiyet : Bir şeyin iyi veya kötü olması cihetinin açıklanmamasının istenmesi
İstîzân : (I) İzin isteme (2) Danışma
İşhâd : Şehâdet ettirme, şâhit olarak gösterme
İştibah : Şüphelenme
İştirâ' : Satın alma
İ'tâ : Verme, verilme
İtâb : (Elif ile) Kolsuz, yakasız kadın gömleği
İtâb : (Ayın ile) Azarlama, darılma
İtâb : Azarlama, tersleme
İt'âb : Yorma, yorulma
İt'âm : (Elif ile) İkiz doğurma
İt'âm : (Ayın ile) Yemek yedirme, yemek verme, verilme
İtâle-i lisan : Dil uzatma, sövüp sayma
İtkan : (I) Muhkem, sağlam kılma (2) İnanma, emîn olma
İtlâf : Telef etme, mahvetme (2) Lüzumsuz yere harcama (3) yoketme, bozma
İtlâf-ı Nefis : Nefsini öldürme
İtmam : Tamamlama, bitirme

İ'tisâ : Asâ kullanma, asâya dayanma
İ'tisam : (1) El ile tutma, tutunma (2) Günahtan sakınma (3) Temiz olma
İ'tizar : Özür dileme
İtmînân-ı Kalb : Kalbden inanmak
İttiba: Tâbi olma, uyma
İttihaz : (1) Edinme, edinilme (2) kabul etme (3) İ'tibar etme (4) Kullanma (5) Kurma, düşünme
İ'vicac : (1) Eğri büğrü olma, eğilme (2) Doğru hareket etmeme
İz'âc : (1) Yerinden koparma (2) Rahatsız etme, can sıkma

K

Kabaâyih : Yakışıksız çirkin şeyler
Kabâyih-i Ef'âl : Hareketlerin çirkinlikleri
Kabih : Çirkin, yakışıksız, fenâ, ayıp
Kadeh : Bardak, küçük bardak, İçki bardağı
Kâffe : Hep, bütün, cümle
Kâfir-i Mütemerrid : Dikkafalı kâfir
Kaht : Kıtlık, kuraklık
Kalîl : Az şey, çok olmayan
Karâbet : Yakınlık, hısımlık
Karâbet-i Nesebiye : Aynı soydan gelmek sûretiyle meydana gelen aslî hısımlık
Karye : Köy
Kâsib : Kazanan
Kavâid-i Arabîye : Arabî kaideler
Kavanin-i Şer'iyye : Şer'î kanunlar
Kebâir : Büyük günahlar "Allah'a şirk koşmak, zina etmek, adam öldürmek"
Kerh : İğrenme, tiksinme
Kesb-i yed : Elinin kudretiyle kazanma
Kıbel-i ilâhi : İlahi taraf
Kılâde : Gerdanlık, akarsu
Kıllet : (1) Azlık (2) Kıtlık
Kıssa-i ma'hûde : Zikredilen kıssa
Kıyas-ı Fukaha : Hakkında açık âyet veya hadîs bulunmayan meselelere dâir, üzerine âyet ve hadîs olan benzerlerine göre âlim'ler tarafından verilen hüküm
Kisb : Kazanç
Kitle-i Vâhid : Birlik olan kitle
Kizb-i Mahz : Tam yalan

L

Lâ-büdd : Gerekli, gerek, lâzım

Lâhik : (I) Yetişip ulaşan (2) Eklenen
La-ya'kil : Aklı başında olmayan, yaptığını bilmez, dalgın
La-yuadd : Sayılmaz, sayısız, pek çok
Lâ-yuhsâ : Sayılmaz, hesaba gelmez
Lehviyyat : Oyun, eğlence gibi şeyler
Lezâiz-i Ahiret : Ahiretin lezzetleri
Livâta : Erkekler arasındaki cinsi sapıklık
Liynet : Yumuşaklık

M

Mâ-i Tahûr : Temiz su
Mâ-bih-il-Hayât : Hayata vesile olan
Ma'dud : (I) Sayılı, sayılmış (2) Muayyen, belli
Ma'dûm : Yok olan, mevcut olmayan
Ma'füvv : Affolunmuş, suçu bağlanmış
Mâğmûm : (I) Gamlı, kederli (2) Bulutlu, kapalı, sıkıntılı
Mahall-i me'men : Güvenilir yer
Maharim : Haramlar
Mahmul : Haml olunmuş, yüklenmiş
Mahlûka : Benimsenen, çalınan kaside, şiir
Mak'ad-ı aksa : Son oturulacak yer, en büyük toplantı yeri
Makarr : (I) Karar edilen, durulan yer (2) Oturulan yer (3) Ocak, merkez (4) Pâytaht, Başkent
Makbûl- üş-şehâde : Şahadeti kabul edilmiş, edilen
Makderet-i ilâhi : İlahi kuvvet
Makhur : (I) Kahrolmuş, mağlub olmuş (2) Allah'ın gazabına uğramış
Maalkerahe : Kerahetle, istemiyerek
Ma'mûl : İ'mâl edilmiş, yapılmış
Mansıb-ı Nübüvvet : Peygamberlik hizmeti
Ma'reke : Savaş meydanı
Maslûp : Asılarak öldürülmüş
Masrûf : (I) Sarf olunmuş, harcedilmiş (2) Çevrilmiş, döndürülmüş
Matrûd : Kovulmuş, vazifesinden çıkarılmış
Ma'tuf : (I) Eğilmiş (2) yöneltilmiş
Ma'tûh : Bunamış, bunak
Maûnet : (I) Yardım (2) azık, yol yiyeceği
Mazanne : (I) Bir şeyin vücûdunun zannolduğu yer. (2) Ermiş sanılan
Mazmum : Zammolunmuş, ilâve olunmuş
Ma'zur : Özürlü, özrü olan
Mebâhis : (I) Bir şeyin bahsolunduğu yerler (2) araştırma, araştırma yerleri, münâkaşa yerleri
Me'cûr : Ecir ve sevâbı verilmiş olan

Medyun : Borçlu, verecekli
Mefâtih-i Gayb : Gayb anahtarları
Mefrûşat : Kilim, seccâde, koltuk
Mefrûz : Farz kılınmış
Mehâlik : Helâk olacak yerler, tehlikeli yerler veya işler.
Me'haz : Bir şeyin alındığı, çıkarıldığı yer; kaynak
Mekârim : Keremler, cömerdlikler, iyi ahlâklar
Mekr : Hile
Me'kûlât : Yiyecekler
Melbûsat : Libaslar, giyecek şeyler
Melce' : İltica edecek, sığınacak yer
Melhûz : Mülahaza edilen, düşünülebilen, hatıra gelen
Me'lûfat : Alışılmışlar
Me'mûl : Ümit olunan, umulan, beklenilen
Menâfi' : Menfaatler, çıkarlar
Menâfi-i Kesîre : Bol ganimetler, çok menfaatler
Menafi-i mahsusa : Husûsi menfaatler
Menâsik-i hacc : (I) Hacı olmak üzere mekkeye gidenlerin Kâbe'yi ziyaret etmeleri, Arafat'da vakfeye durma, kurban kesme, ihram giyme muayyen bir yerden bir yere yürüme, gibi yapılan ibâdet rükünleri (2) Bunların yolunu, usûlünü gösteren kitap
Mensuh : Nesh olunmuş, hükümsüz bırakılmış, hükmü kalıdırılmış
Merâtib : Rütbeler, dereceler
Merâtib-i isti'dad : İsti'dad mertebeleri
Merhûn : (I) Rehn edilmiş ödünç alınan bir şeye karşı, garanti olarak verilen şey (2) Muayyen zaman, bir şeye bağlı
Merkûz : (I) Dikilmiş, saplanmış (2) tabiatında, yaratılışında bulunan
Merre : Defa, kere
Mesâbe : Derece, rütbe
Mesâib : (Ayın ile) zor işler, müşküller
Mesâil-i Diniyye : Dinle ilgili meseleler
Mesâlih-i Dünyeviyye : Dünya ile ilgili işler
Meserret : Sevinç, şen
Mesmu' : İşitilmiş, duyulmuş
Meûnet : Ölmiyecek kadar yiyecek içecek (2) zahmet, meşakkat
Mevâni' : Mânîler, engeller
Mevrûs : Miras kalmış, ana babadan geçmiş
Mevsûl : Vaslolunmuş birleşmiş, kavuşmuş
Meyyit : Ölmüş
Mezâya-yı insaniye : İnsanlık meziyetleri
Mihan : Sıkıntılar

Mîkât : Mekke yolu üzerinde hacıların ihrama girdikleri yer
Mişkat : İçine kandil lâmba gibi şeyler koymak için duvarda yapılan oyuk, hücre
Muâhaze : (I) Azarlama, çıkışma (2) Tenkîd
Muâkab : Cezalandırılmış
Muâhid : (I) Antlaşma yapanlardan her biri (2) İslâm hükümetine bir para ödeyerek kendini himaye ettiren (hiristiyan veya bir başka dinden kimse)
Muarref : (I) Ta'rif edilmiş, etrafıyla bildirilmiş. (2) bildik, belli, bilinen
Muattal : (I) Ta'til edilmiş, bırakılmış (2) boş işsiz
Muayyebat : Ayıp ve iğrenç şeyler
Muayyenat-ı askariye : Asker erzakı
Mubah : İşlenmesinde sevap ve günah olmayan şey
Mu'cizat-ı zâhire : Görünen mucizeler
Mufahham : (Ha ile) Kömürleşmiş, kömür hâlini almış
Mufahham : (Hı ile) Saygı, büyüklük, ululuk kazanmış, i'tibarlı
Mufazzel : Tafdîl edilmiş, başkalarına üstün tutulmuş.
Muhakkık : Tahkîk eden, soruşturucu
Muhâl : Mümkün olmayan, olamaz, olmaz
Muhalled : Tahlîd olunan, daimî
Muharremat : Şeriatçe haram ve yasak olan şeyler
Muhasama : İki taraf arasındaki düşmanlık
Muhikk : (I) İhkak eden, hakkı yerine getiren (2) haklı, doğru
Mühlik : Helâk eden, öldüren, öldürücü
Muhsenat : Haramdan sakınan temiz, namuslu kadınlar
Muhtasar : Kısaltılmış, kısaltma
Muhtedi' : Hilekâr, dalevareci
Mühtezz : Titreyen, ihtiraz eden
Muîn : İâne eden, yardımcı
Mukârin : Bitişik, yaklaşmış, erişmiş
Mukırr : (I) İkrar eden, doğruyu söyleyen (2) Fıkıhda; (birinin, kendisinde hakkı olduğunu haber veren kimse)
Muktedabih : (I) İktidâ edilen, uyulan (2) önde bulunan, kendisine uyulan (İmam Reis)
Munkarız : İnkırâz bulan, biten arkası gelmeyen, sönen, zürriyeti tükenmiş, kesilmiş olan
Musâb : (I) İsâbet etmiş, rastlamış, üzerine düşmüş (2) musîbete uğramış
Musâraa : Pehlivanlık, güreşme
Musirr : İsrar eden, direnen, ayak direyen

Musîb : İsabet eden, rast gelen, yanılmayan
Muslîh : İslâh eden, iyileştiren, arabulucu
Mutî : (I) itaat eden, boyun eğen, (2) bağlı (3) Rahat
Mu'terif : İ'tiraf eden, kendi kusur ve kabahatini gizlemiyerek söyliyen, anlatan
Müttehiz : İttihaz eden, kabûl eden, sayan
Muttali' : Öğrenmiş haber almış bilgili, haberli
Mu'tekid : İ'tikad eden, inanan, dînî bütün
Mu'tekif : (I) Bir ibâdethaneye çekilip namaz niyâz ve ibâdetle meşgul olan (2) Ramazanda câmi'de i'tikâfa çekilen
Mu'tezile : Kaderi inkâr edip "kul ettiklerinin yaratıcısıdır" diyen ve Allah sıfatlarını kadim saymakta ehl-i sünnetten ayrılan ve vâsıf bin Atâ yolunda olan kimseler ki, "kaderiyye" de bunun kollarındandır
Muzmerat : Gizli, saklı örtülü, dışarı vurulmamış, içde saklı şeyler
Muztarr : Çaresiz kalmış, zorlanmış
Mübâlât : (I) Kayırma, himaye (2) dikkat, îtinâ (3) dikkat ve düşünme ile kaygılanma
Mubassır : Gözetici, bekleyici
Mübtil : İptâl eden, hükümsüz bırakan
Mücâlese : Birlikte, berâber oturma
Mücavir : (I) Komşu (2) tekkeye çekilip oturan (3) Yurdunu ve diyarını terk ederek zamanını Harameyn-i Şerifeyn'de ibâdetle oturan
Mücazat : (I) Karşılık (2) Bir suça karşı ceza çektirme
Müdahane : Dalkavukluk
Müdârât : yüze gülme, dost gibi görünme
Müdebbir : Tedbir alan, tedbirli düşünce ile hareket eden
Müeddâ' : (I) Te'diye olunmuş' edâ olunmuş (3) Ma'nâ, mefhum,
Müfarekat : (I) Ayrılma, uzaklaşma (2) Bir yerden ayrılma (3) Boşanma
Müheyya : Hazır, hazırlanmış
Mükâşefat : Hakikat ehline Allah sırlarının görünmesi, kendileri Allah nûrunu görmeleri. (2) Meydana çıkarma
Mikneт : Kuvvet, kudret
Mülâki : Buluşan, kavuşan, görüşen
Mülâzemet : (1) Bir yere veyâ kimseye sımsıkı bağlanma (2) Gidip gelme (3) Bir işle devamlı meşgul olma (4) Staj görme
Mümâselet : Benzeme, benzeyiş
Mümâşât : (1) Yoldaşlık, beraber gitme (2) suyunca gitme, uysallık gösterme

Mümted : İmtidâd eden, uzayan, süren; sürekli
Münacebet : Asıl bulunma, soy temizliğini iddia etme
Münâkehe : Nikahlanma
Münkatı' : (1) Kesilen, kesilmiş (2) Arkası gelmeyen, son bulan (3) ayrılmış
Münkerat : Şeriatçe yapılması yasak edilen şeyler
Münzel : İnzâl olunmuş, aşağı indirilmiş
Mürâî : İki yüzlü kimse
Mürtefi' : Yükselen, yüksek, yüce
Mürtekib-i kebir : Büyük yakışıksız iş yapanlar, rüşvet yiyenler
Müsamma' : İşitilmiş, duyulmuş
Müstağfir : İstiğfar eden, günahlarının bağışlanmasını Allah'tan dileyen
Müstahsen : Güzel sayılmış, beğenilmiş
Müsteb'ad : Uzak görülen, olacağı sanılmayan
Müstelzim : İstilzam eden, gerektiren, gereken
Müsterşid : İrşad edilmesini, doğru yolun gösterilmesini istiyen
Müsteşar : (1) Kendisiyle müşaverede bulunulan kendisine iş danışılan (2) Vekâletlerde vekilden sonraki âmir
Mütefavit : Birbirinden farklı, çeşitli olan, aralarında fark bulunan
Müteferri' : (1) Teferru' eden bir kökten ayrılan, (2) Bir kökle ilgili olan
Mütemerrid : Dikbaşlılık eden, dikkafalı
Mütenassıh : Nasihat kabul eden, öğüt dinleyip uslanan
Mütenebbih : İntibah eden, uyanan, uyanık uslanan, aklını başına toplayan
Mütteki : İttika eden, dayanan, dayanmış
Müvalât : Dostluk, dostâne muâmele, karşılıklı muâmele, himaye, muavenet
Müzahrefat : Süprüntüler, pislikler

N

Nâbedid : Görünmez, belirsiz, kayıp
Nakz-ı Ahd : Yemini bozma
Nâr-ı Cahîm : Cehennem ateşi
Nâsır : Yardım eden
Nazar-ı istidlâl : Yol gösterme bakışı
Nedîb : Yara eseri kalan organ
Nehar : Gündüz
Nehb : Yağma, çapul
Nekre-gû : Gülünç sözler söyleyen, tuhaf fıkralar, hikâyeler anlatan
Nesayih-i Beliğ : Açık nasihatlar

Nevâhî : Yasak şeyler
Nevâhid : Turunç memeli kızlar
Nevâkıs : Noksanlar, eksikler
Nevâkis : Başlarını daima önüne eğen adamlar
Nezâfet-i Kâmile : Olgun, temizlik
Niam-ı Bâkiye : Kalan ni'metler
Nik ü bed : İyi, kötü
Nikmet : Şiddetli ceza
Ni'met-i Uzma : Çok büyük ihsan, çok büyük saadet
Nisyan : Unutma
Nukul : Nakiller, hikâyeler, rivayetler.
Nutfe : (1) Döl suyu, sperma, (2) Duru, saf su, (3) Meni

R

Râsih : (1) Sağlam, temeli kuvvetli, (2) Bilgisi (din bilgisi) çok geniş olan
Recül-ü Kâmil : Olgun erkek
Refah-i Bâki' : Bâkî rahatlık
Refakat : Refiklik, arkadaşlık
Remmal : Remil döken, fal açan, kayıptan haber vermek iddiasında bulunarak dolandırıcılık eden (adam)
Remiy : Atma, tüfek atma
Revâbıt : (1) Bağlar, (2) Münasebetler, (3) Bağlılıklar, (4) Tertipler, sıralar, usuller, düzenler
Rızâ-i Bârî : Allah'ın rızası
Rikkat-ı Kalp : Kalp inceliği
Rububiyet : (1) Efendilik, (2) Allah'a âitlik
Rub'-u Mesken : Oturulacak yerin dörtte biri
Rüesa : Reisler
Rütbe-i Ruhâni : Ahiretle ilgili olan derece

S

Sabâvet : Çocukluk, sabîlik
Sâibe : Başı boş bırakılmış hayvan
Sâhir : Sihir yapan
Sâil : (Sat ile) saldıran
Sâil : (1) (Suâl'den) Suâl eden, (2) Dilenci, (3) (Seyelân'dan) akıcı
Salâbet-i Diniyye : Din sağlamlığı
Salavat-ı Mefrûze : Farz olunan, Hz. Muhammed için edilen duâlar
Sarf-ı Makderet : Kuvvet sarfetme
Savt-ı Bâlâ : Yüksek ses

Sebk : (1) Bir şeyi eritme, kalıba dökme, (2) İbârenin tarz ve tertibi
Sebkat : Geçme, ilerleme
Sefâhet : (1) Zevk ve eğlenceye aşırı derecede düşkünlük, (1) Akılsızlık, (3) Harvurup harmanı savurma
Sefîh : Zevk ve eğlenceye düşkün, parasını pulunu israf eden akılsız
Sefk-i Dima' : Kan dökme, kan dökücülük
Sehâfet : (1) Zayıflık, hafiflik, (2) Gevşeklik
Sehim : Hisse sahibi
Sehl : Kolay
Sekâmet : Hastalıklı olma
Sekinet : Rahat, sakinlik
Sekerât-ı mevt : Can çekişirken gelen baygınlık, dalgınlık
Semâhat : Cömertlik, el açıklığı, iyilikseverlik
Sevâ-i Tarîk : Yol beraberliği
Sevb : (1) Bez, (2) Elbise
Sia-i Hazz : Hoşlanma rahatlığı
Sibâk : Bir şeyin üst tarafı, geçmişi, (2) Bağ, bağlantı
Sinn-i bülûğ : Bülûğ yağı
Sîret : (1) Bir kimsenin içi, hâli, tavrı, gidişi, ahlâkı, (2) Hal tercümesi
Siyâk : Sözün gelişi, ifâde şekli
Sudûr : Sâdır olma, meydana çıkarma, olma
Suûbet : Güçlük, zorluk
Suret-i Seciyye : Seciyyenin sureti, karakter tarzı
Surût-i uhra : Başka suret, diğer tarz
Suver-i Muhtelife : Çeşitli şekiller
Süfeha : Sefîhler, zevk ve eğlenceye düşkün olanlar
Süknâ : Oturulacak yer
Sülûk : (1) Bir yola girme, bir yol tutma, (2) Bir tarikata intisâb etme
Sünnet-i Diniye : Dinin nizâmı, Dinde Hz. Muhammed'in sözlerine, işlerine ve tasviblerine uymak

T

Taaffün : Çürüyüp kokma
Taahhüd : (1) Üzerine alma, yapılması için söz verme, (2) Bir işin yapılması için resmî olarak sözleşme
Taakkul : (1) Akıl erdirme, zihin yorarak anlama, (2) Hatırlama
Ta'ahhur : (1) Sonraya, geriye kalma, (2) Gecikme
Taallül : Vesile ve bâhane arama, yalandan bâhanelerle bir işten kaçınma
Taallüm : Öğrenme, ders alarak öğrenme, elde etme
Taammüm : (1) (Umumdan) umûmî olma, umûmileşme, (2) (İmâme'den) sarık sarma, (3) (Amm'den) amca olma

Taannüd : İnat etme, direnme, ayak direme
Taassubat-ı Bâtıla : Bâtıl taassublar
Taayyüş : Yaşama, geçinme
Taâvün : Yardım etme
Tabib-i Hâzik : İşinin ehli olan doktor
Tâib : Tövbe eden
Tab'ı Sâlim : Sağlam tabiat, iyi huy
Ta'cil : Acele ettirme, çabuklaştırma
Ta'dad : (1) Sayma, sayı, (2) Birer birer söyleme, sayıp dökme, sayım
Tafzîz : Gümüş kaplama
Tagaddi : Gıdalanma, beslenme
Tâğî : Azgın, isyan eden
Tagayyüb : Kayb olma, görünmeme
Tagayyurat-ı Garibe : Garib değişmeler
Tağlîb : Bir ilişik ve ilgiden dolayı bir kelimeyi başka bir ma'nayı da içine alacak şekilde kullanma: Baba ile anneye "ebeveyn" denilmesi gibi
Tahaddür : (Ha ile) (1) Yokuş aşağı inme, (2) Yukarıdan aşağı akıp gitme
Tahaddür : (Hı ile) Örtünme (kadın hakkında, tesettür gibi)
Tahallüf : (1) Geride kalma, arkada bırakılma, (2) Uygun gelmeme
Tahavvül : Değişme, bir hâlden bir hâle girme
Tahlîs : Kurtarma, kurtarılma
Tahmil : (1) Yükleme, yükletme, yükletilme, (2) Bir işi birinin üzerine bırakma
Tahrim : Haram kılma, kılınma
Tahzir : (Zâl ile) (1) Sakındırma, sakındırılma, (2) Men etme
Tahzîr : (Dat ile) (1) Hazırlama, (2) İlâç hazırlama, (3) Yeşillendirme
Tahzîr : (Zı ile) Men' etme, önlenilme
Taife-i Nisa : Kadın kafilesi
Takarrüb : (1) Yaklaşma, yanaşma, (2) Vakti yakın olma
Takarrür : (1) Karar bulma, kararlaşma, karar kılma, (2) Yerleşme
Takbih : Çirkin görme, beğenmeme
Taksirat : Kusurlar
Takyid : (1) Şart koşma, (2) Bağlama, (3) Harfe nokta ve hareke koyma
Tams : (se ile) Âdet görme, aybaşı
Tams : (siz ile) Yoketme, belirsiz etme
Ta'n : Sövme, ayıplama

Tanzifat : Temizlik işleri
Tarassud : Gözleme, bekleme, dikkatle bakma, gözleme
Takî : Tarâvetli,. taze
Tarîk : Yol
Tarîk-ı Tedric : Basamak hâlindeki yol, derece derece, basamak basamak ilerleme
Tarz-ı Taayuş : Yaşama şekli, yaşama yolu
Tasaddî : Bir işe girişme, başlama
Tasadduk : Sadaka olarak verme, verilme
Tasmim : Tasarlama, kat'i olarak niyetlenme
Tasrif : (I) İstediği yolda idâre (Allah,. Hak.) (2) Gramerde bir kelimenin çekimi
Tathir : Temizleme
Tatahhur : Temizlenme
Tav'an : İsteyerek, kendi isteğiyle
Tavk-ı Beşer : İhsan gücü
Ta'zib-i Haps-i Matar : Yağmurun habs edilmesinden ileri gelen azab (yağmursuzlukdan mütevellid ıztırab)
Ta'zîr-i şer'i : Şer'î azarlama, tekdir etme
Tebaiyet : Tabî' olma, uyma
Tebeddulât-ı Acibe : Acayip değişiklikler
Teberrî : Sevmeyip yüz çevirme
Teb'id : (I) Uzaklaştırma (2) kovma
Tebşir : Müjde verme
Tecemmu' : Toplama, yığılma
Tecemmül : Süslenme
Tedeyyün : (dîn'den) (I) Dine bağlı olma (2) (deyn'den) Borçlanma
Tedmir : Yok etme, mahvetme, tepeleme
Te'dibat-ı Şakka : Zahmetli terbiye etmeleri, meşakkatle yola getirme, terbiye etme
Teehhül : (I) Ehlileşme (2) Evlenme
Teemmül : İyice, etraflıca düşünme
Teennî : (I) Yavaş hareket etme (2) İlerisini düşünerek dikkatli davranma
Tefavüt : (I) İki şeyin birbirinden farklı olması, (2) İki şey arasındaki fark
Tefevvuk : Üste çıkma, yükselme
Tefevvüh : (I) Ağıza alma, söyleme (2) Münasebetsiz söz söyleme, dil uzatma
Tefrit : Tersine aşırılık, ortalamanın çok altında kalma,
Tefrîd : Dünyadan geçip yalnız Allah ile meşğul olmak.

Tefviz-i Umur : İşlerin dağıtımı, havâlesi
Tegavvut : Büyük abdest bozma
Tehzib : İslâh etme, düzeltme, temizleme
Tekâlif-i Şakka : Şer'i cevaz bulunmayan ve tekâlif kâidelerine de uymayan vergi
Tekâsül : Üşenme, tenbellik, ilgisizlik
Tekeffül : Birine kefil olma, kefâlet etme, feyz verme
Telbîs : (I) Ayıbını, kusûrunu örterek bir şeyi sahtelendirme (2) sûret-i haktan görünerek hile edip aldatma (3) Oyun, hile
Telvis : Bulaştırma, kirletme, pisletme
Temadi : Sürme, sürüp gitme, uzama
Temerrüd : Dikbaşlılık, inat, direnme
Temekkün : Mekanlaşma, yer tutma, yerleşme
Temessük : (I) Tutunma, sarılma (2) Borç senedi
Temşiyet : (I) Yürütme, yürütülme (2) Meydana gelmesini kolaylaştırma
Tenezzüh : Gezinti
Tenfîr : (nefret'ten) (I) Nefret ettirme, iğrendirme, tiksindirme, tiksindirilme; (nefîr'den) (2) Savaşa toplama; asker toplama
Tenkil : (I) Uzaklaştırma (2) İbret olacak bir ceza verme (3) Tepeleme
Tergib : Arzu ettirme, istek verme, isteklendirme
Terhib : (Ha ile)Birine "merhaba" deme, hal ve hatır sorma
Tervic : (I) Kıymet ve itibarını artırma (2) Geçirme (3) tutma, destekleme
Tesdid : (I) Hayırlı işe doğru yöneltme (2) Uzunluğuna doğrultma, doğrultulma
Teshil : Kolaylaştırma
Tesliye : Teselli verme, avutma
Tesmiye : (I) Ad koyma, isim verme (2) besleme çekme
Teşe'üm : Uğursuz sayma
Teşeffî-i Sadr : Öc aldıktan gönlün rahatlaması
Teşviş : Karıştırma, karma karışık etme
Tevârüs : (I) Mirasa konma (2) birinden diğerine irsen geçme
Tevbih : Tekdir, azarlama
Tevcihat : Rütbe vermeler, verilmiş rütbeler
Tevkir : Güzel karşılama, ağırlama, ululama
Tevsîk : Sağlamlaştırma, vesikalandırma
Tezekkür : (I) Hatıra getirme (2) Bir meseleyi konuşma
Tezviç : Evlendirme

U

Uhde : Söz verme, bir işi üzerine alma (2) Vazîfe (3) Yapma, becerme

Umre : Hac mevsiminin dışında Kâbeyi ve Mekke-i Mükerremenin mübarek yerlerini ziyaret etme
Ukûl-i Beşer : İnsan akılları
Umur-u Din : Din işleri
Umur-i Mühimme : Ehemmiyetli işler
Umur-ı Sınaat : Sanat işler

Ü

Übüvvet : Babalık, atalık
Ümm-ül- Habâis : Şarap, içki, habasetlerin anası
Ümm-ül Maasi : Günah anası günahların anası
Ümem-i Salife : Geçmiş Ümmetler
Ümniyye : (I) Ümit (2) İstek, arzu, (3) Niyet, kuruntu
Üstâz : Üstad

V

Vakt-ı Merhun : Beklenen çağ ve zaman
Vasî : (I) Bir ölünün vasiyetini yerine getirmeye me'mur edilen kimse (2) (İmâmiye mezhebine göre) Hz. Ali (R.A)
Vech-i Meşru' : Kanuna uygun taraf
Vehle-i ûlâ : (I) İlk başlangıç, birdenbire (2) İrkilme, ürkme
Vettakdir : Takdir üzere
Vesâyâ : Vasiyetler, bir kimsenin, öldükten sonra yapılmasını istediği şeyler
Vildan : (I) Yeni doğmuş çocuklar (2) Kullar, köleler
Vikâ' : (I) Cim'a (2) Savaş, ceng, harb
Vizr-ü Vebal : Günah ve azab

Y

Yed-i Atûfet : Merhamet eli
Yümn : Uğur, bereket

Z

Zecr : (I) Önleme, yasak etme (2) Zorlama (3) kovma (4) Eziyet, sıkma
Zecr-i Azîm : Büyük eziyet
Zekâvet : (I) Kavrama (2) Çabuk anlama
Zelle : Sürçüb kayma
Zevc-i âhar : (Vefat veya boşanmadan sonraki) başka zevc
Zevi-l-ukul : Aklı olanlar, insanlar. Tasavvufta, halkı zâhiren, hakki bâtınen görenler

Zihar : (I) Karşılıklı yardımlaşma (2) Huk (eskiden) hocasının karısını müebbeden mahremi olan bir kadının bakmak caiz olmayan bir uzvuna teşbih eylemesi (cahiliyyet zamanında Araplar arasında cârî ve talâk envaından ma'dud idi. Şeriat-ı İslâmiye tarafından bu nevi talâk menedilmiş ve zecr için zıhâr eden kimseye kefâret vazolunmuştur)
Zikr-i Melzûm : Lüzumlu anma
Zimâm : Yular, hayvan yuları
Zir-i cenâh : Kanatın altı
Zî-rahim : Hısımlık, akrabalık
Zuafâ-yı Avâm : Aşağı tabakanın zayıfları
Zuhurat : Hesapta olmayan, Umulmadık hadiseler
Zulmet : Karanlık
Zu'm : (I) Batıl zan (2) Şüphe
Zuyûf : Misafirler, konuklar